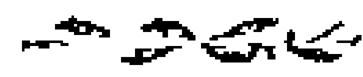
वैद्यक-शब्दसिन्धुः

आयुर्वेदीय-शब्दौषध-नाम-निर्णायको बृहत्कोषग्रन्थः ।

संस्कृत लाटिन हिन्दी तलङ्ग तामिल उत्कल वङ्गादि भाषाव्यवहृत
पर्याय शब्दादिसमलङ्कृत, विविध वैद्यक ग्रन्थेभ्य समुद्धृत
प्रमाण प्रयोगादिसमन्वितश्च ।



कलिकातास्थ गवर्णमेण्ट-संस्कृतविद्यालयस्य भूतपूर्व्व पुस्तकाध्यक्षेण

कविराज-उमेशचन्द्रगुप्तकविरत्नेन

सङ्कलित ।

गवर्णमेण्ट मेडिकेल डिप्लोमाप्राप्तेन, प्यारिस केमिकेल सोसाइटी आमेरिका केमिकेल
सोसाइटी लण्डन सार्जिकेल एड सोसाइटी, सोसाइटि अव् केमिकेल इण्डाष्ट्री
(लण्डन) प्रभृति विद्वत्सदसां सदस्येन, दिल्ली वनौषधिजात आयुर्व्वेद
विद्यालयस्य भूतपूर्व्व परीक्षकेण, कविराजशिक्षा डाक्तारिशिक्षा-
द्रव्यगुणशिक्षा परिचर्य्याशिक्षा पाचन कुष्टियोग
मुष्टियोगानुवाद प्रभृति ग्रन्थकारेण

कविराज-श्रीनगेन्द्रनाथसेन-वैद्यशास्त्रिणा

संशोधित परिवर्द्धित प्रकाशितश्च ।

VAIDYAK-SABDASINDHU.

REVISED & ENLARGED

BY

KAVIRAJ NAGENDRA NATH SEN

[illegible]

Price 6 Rupees — मूल्य ६) रुप्यक

वैद्यक-शब्दसिन्धुः ।

आयुर्व्वेदीय-शब्दौषध-नाम-निर्णायको वृहत्कोषग्रन्थः ।

लाटिन संस्कृत हिन्दी तैलङ्ग तामिल-उत्कल वङ्गादि भाषाव्यवहृत
पर्य्याय गुणादिसमलङ्कृत, विविध वैद्यक ग्रन्थेभ्य समुद्धृत
प्रमाण प्रयोगादिसमन्वितश्च ।

कलिकातास्थ गवर्णमेण्ट-संस्कृतविद्यालयस्य भूतपूर्व्व पुस्तकाध्यक्षेण

कविराज-उमेशचन्द्रगुप्तकविरत्नेन

सङ्कलितः ।

गभर्णमेण्ट मेडिकेल डिप्लोमाप्राप्तेन, प्यारिस केमिकेल सोसाइटी, आमेरिका केमिकेल
सोसाइटी, लण्डन सार्जिकेल एड सोसाइटी, सोसाइटि अव् केमिकेल इण्डाष्ट्री
(लण्डन) प्रभृति-विज्ञानसदसां सदस्येन, दिल्ली वनोयारिलाल आयुर्व्वेद
विद्यालयस्य भूतपूर्व्व परीक्षकेण, कविराजिशिक्षा डाक्तारिशिक्षा
द्रव्यगुणशिक्षा परिचर्य्याशिक्षा पाचन शुद्धियोग
सुश्रुतानुवाद प्रभृति ग्रन्थकारेण

कविराज-श्रीनगेन्द्रनाथसेन-वैद्यशास्त्रिणा

संशोधित परिवर्द्धित प्रकाशितश्च ।

VAYDYAK-SABDASINDHU.

REVISED & ENLARGED

BY

KAVIRAJ NAGENDRA NATH SEN

वङ्गाब्द १३२० । ई १९१४ ।

Price 6 Rupees

मूल्यं ६) षण्मुद्रामात्रम् ।

कलिकातानगर्य्याम्
लोवारचितपुररोडाख्यवर्त्मस्थ सप्तदशसंख्यकसद्मनि
नगेन्द्र इलेकट्रिक्-मेशिन् प्रिण्टिं-श्रीयार्कस्-यन्त्रे
श्रीकेवलरामचट्टोपाध्यायेन मुद्रितः।

PREFACE

ANCIENT KOSHAS — Dictionary or Kosha, as a rule, is a store-house of words in general specifying their applicable meanings and genders Almost all the old Koshas or Sanskrit Dictionaries hitherto published have been composed in verse and divided into Vargas or groups and classified under different arrangements, such as Amarakosha, Hemachandrakosha &c

Dravyabhidhána Nighantu, Dravyagunábhidhána and Paribháshá &c are Áyurvedic Medical Dictionaries There are many of these Dictionaries, but all of them are entirely devoted to the description of synonyms, properties, tastes, irritating and cooling qualities and vipáka or result of assimilation of individual medical drugs, minerals, animals and vegetables Such works are composed in verse with explanations of drugs and other substances in different languages, viz —Bengali, Hindi, Maháráshtra &c Works under the name of Dravyabhidhána, such as Ratnamálá, contain only lists of medical drugs, minerals, animals &c Whilst works included under Dravyagunábhidhana, such as Rájaballobhiya Dravyaguna, S'abdachandrika &c explain the names of medicinal substances with their properties, tastes &c Paribháshá is a treatise on medical technical terms, and general descriptions of Phánta, Kasháya &c They are Paribháshápradípa and others

The words contained in Sanskrit Dictionaries, innumerable as they are, are of seven kinds, so far as their construction and derivation are concerned, viz —रूढि (usage), स्वभाव (derivation), देशोक्ति (local use), लाञ्छन (outward signs of things named), उपमान (comparison), वीर्य (inherent energy), and भिन्नभिन्नदेशनाम (names of foreign origin) Drugs used in medical sciences have their nomenclature in three different ways —(I) Some are known everywhere by one and the same name, (2) some by names used in hilly tracts of countries where they grow, and (3) others by different names given to them in different countries The names of material objects are explained in different languages in different dictionaries, so as to render them intelligible to students conversant with any particular language If however attempts were made to explain the words of material objects in one particular dialect, the result would be to make the vocabulary useless to those unacquainted with that language and thwart the very object of the compilation It is, for this reason, absolutely necessary, that the names of medicinal drugs and other equally important substances

be explained in two or three well known current languages are some material drugs grown in hilly tracts mentioned in the s which are never to be seen in the plains, and consequently hysicians know of their names and properties only in words of these are मेदा, महामेदा &c These substances being scarcely now a days their discoverers have wisely suggested adequate tutes in अश्वगन्धा, शारिवा &c

ne ancient mode of teaching was to make the pupils get the Kosha art as being indispensably necessary for the purpose of studying e in general and the medical science in particular This process f course resorted to by the few who happened to be gifted with ive memory, but to others whose number was far more numerous, sented an insuperable barrier in the way of their medical study ot unoften dissuaded them altogether from such a pursuit It ot, however, be denied that, this process of training proved ently advantageous to the few medical students who achieved ss and began life as the reliever of human sufferings The dless fields of material objects, some nectar like, others possessing erious properties, some comprising our food affording nourish both to our body and brain and some possessing healing and ng properties, whilst others having killing properties All these ed the exclusive subject of researches of the ancient Rishis— advaja, A'treya, Agnives'a and others These Rishis after having tained the different properties of different drugs had them pro d through the hermits and others who used to spend their lives in vildern ss With their wonted zeal and perseverance they carefully ied their efficacious qualities as affecting human system and intro d them in the medical science They therefore firmly believed , a thorough knowledge of these drugs formed the most important or in the attainment of success in medical treatment, and the only to utilise them as the means of reference was to get their accu- ilted treasures of experience by heart They were therefore of nion that, before commencing his practice the medical student must Dravyábhidhána by heart, as the students of the Calcutta Medical lege do pathology, for without a complete knowledge of the gs—both theoretical and practical,—the very object of medical atment would be defeated

Thus the idea to get all the above mentioned ancient medical books heart and to retain them in memory throughout lifetime without ing a single link of the entire chain, is positively impracticable and

decidedly discouraging to many who may be inclined to study the Hindu medical science

To compile therefore a dictionary of the description just given is indeed a hopeless task. To collect and collate words from different printed books and MSS of this country, the latter replete with the blunders of copyists, is a task as arduous as it is discouraging. Some times it becomes even hopeless to ascertain the real reading even by consultation with learned physicians. When such difficulties presented themselves in my way, all my endeavours to surmount them with the assistance of others proved fruitless

It will thus be easy to imagine how very difficult it must be for one of my moderate ability to undertake a task hitherto unattempted by the best Pandits of the country. No one but those who have employed themselves in similar labours can at all realize the amount of tedious toil involved in the compilation of such a work. Indeed the prospect of success began to appear to me more and more gloomy, as I slowly pressed onward. The error and imperfections with which the compilation must abound even if it were destined to be completed, became more and more manifest, and my attempt to complete the work would have been nipped in the bud but for the encouragement I received by the example of old writers on the subject

It is necessary to add that, in my alphabetical arrangements I have followed the method adopted in the S'abdakalpadruma and as a mark of my respect to the learned Pandits of my country I have assigned to च a separate space at the end

For fear of unnecessarily increasing the bulk of the dictionary I have not followed the plan of S'abdakalpadruma in giving all the synonyms together. I have however, given the most selected medical terms with their medical meanings which are quite enough for my present purpose. Where a word conveys various meanings, I have endeavoured to show them as far as practicable, in their respective places. In the description of qualities and medicinal virtues of different drugs, the Rishis of different periods have held different opinions. In such cases, I have taken only two or three authorities generally accepted and avoided mentioning others whose opinions are either obsolete or not well grounded and consequently unnecessary for my present purpose. I have also attached at the beginning of the work a list of abbreviations of words required for reference. Pathology of diseases and the process of preparation of efficacious medicinal Oils, *Ghritas* and compound medicines have been added by the special desire of the Mahárája of Vizianagram

order to render the names of drugs unintelligible to the people of ...ent countries, I have given their meanings and explanations in the ...ing Languages, viz —Latin, Bengali, Hindi, Maháráshtra, Telegu, ...itic &c The Latin synonyms have been taken from Watt's ...omic Products of India Udayachánd Datta's Materia Medica, ...ssor Wilson's Sanskrit-English Dictionary and Professor Monier ...ams' Sanskrit-English Dictionary Hindi and other synonyms ... been collected from Bhávapraká's'a, Rája nighantu, Madanapála ...intu, Dhanvantari nighantu &c For Telegu terms I am indebted ...ábu Rádhánath Biswas, at whose request the Pandits of the ... of His Highness the Mahárájá of Vizianagram have rendered me ...e assistance I needed

...f the authors, both ancient and modern, from whose works I have ...cted the materials for my dictionary, I would give only a brief ...ry of their lives and writings—

...harakasamhitá—a treatise on Kayachikitsá or treatment of ...ral diseases, is generally considered to be older than the Sus'ruta-...ita, and it is the first medical work of the A'treya school The ...n and dissemination of this wonderful work are ascribed to the ... Bharadvája At the close of Satyayuga when diseases began to ...e their appearance to an alarming extent, Bharadvajamuni, as ...ident of the great council of Rishis, brought down A'yurveda, a ... of Yajurveda, from heaven and gave instructions to his pupil ...hnátreya Agnives'a, one of the six pupils of Krishnátreya in ...non with his other fellow students, wrote a treatise on Kaya-...itsá in accordance with his instructions, which being found to ...ie best was published in the name of writer and styled "Agni...itantra" This work was subsequently re-edited and enlarged with ...orate explanations by Charakacharyya and published in his own ...e as "Charakasamhitá" He divided into eight Sthánas or books, ... as Sútrasthana, Nidánasthána &c The whole work contains ... hundred and twenty chapters It is mentioned at the end of the ...rakasamhitá, that Dridhabalamuni of the Punjab completed the ...k by adding seventeen chapters to Siddhi and Kalpasthánas

According to Dr Udayachánd it would seem that, Agnives'atantra ... not edited and corrected by Charaka until after the period of ...bhata, he infers this from the mere fact that while mentioning the ...ie of all the learned and celebrated Rishis of the time, Vábhata made ... mention of the name of Charaka in his work This opinion of Dr ...áyachánda Datta does not appear to be correct as Vábhata

ientions Charaka's name in many places of his work (See चरक p 110 Vol I and pp 826—827 Vol II Bombay Ed)

Sus'rutasamhita—a treatise on surgery that ranks next to the Charaksamhitá, but it is more systematically arranged than the latter It is the oldest Samhitá of the Dhanvantari school In the introduction to that work it is described that, Dhanvantari, the surgeon of heaven, descended to earth in the person of Divodása, king of Benares, for the purpose of teaching surgery along with the other branches of medical science Sus'ruta, the son of Visvamitra Rishi, accompanied by his other colleagues, proceeded to Benares and attended the Lectures of Divodása on S'alyatantra or surgery and other kindred subjects On their return, each of them wrote a treatise on surgery, but the one written by Sus'ruta was found to be the best and most complete It is said by Dalvanacháryya, the commentator on the Sus'ruta, that at the time of war between the Bauddhas and Hindus, the Sus'rutantra was re-edited and made more comprehensive by the renowned chemist Siddhanágárjuna with a supplement called Uttaratantra Since that period it has been known by the name of "Susrutasamhitá" The subjects of मूढगर्भ and अश्मरी which relate to difficult delivery and operation of stone respectively are treated in so masterly a manner that, Dr Charles desired to see them At his request Dr Durgadasa Gupta and myself translated them into English and submitted the same for his perusal Dr Charles highly praised the process of delivery in difficult cases and even confessed that with all his great experience in midwifery and surgery he never had any idea of the like being found in all the medical works that came under his observation

Atrisamhitá—a treatise well known in the Punjab, and collected by Atri Rishi, is as old as the Charakasamhitá The author of it is also an eminent writer of Law books

Vábhatasamhita—a compilation principally based on works belonging to both Atreya and Dhanvantari schools It is composed by Vábhatacháryya for the purpose of helping the beginner in understanding medical science This is stated by himself at the end of his work (See Uttarabhaga, Chap 40) It is said, that Vábhata, formerly a Bráhmin, was persuaded by a Bauddha priest to adopt his religion, which he embraced in the latter part of his life This opinion is cherished by the learned Pandits of Southern India But according to the Rájatarangini, he lived at the time of Jayasimha, a king of Káshmira, in the twelfth centrury A D or about 1118 to 1140 of the *Saka* era The above facts clearly shew that, Vábhata is posterior

to both Charaka and Susruta His native place, as he states in his Ashtangasangraha, was somewhere in Sindhudesa, to the south west of the Punjab

Arunadatta, son of Mrigankadatta, is the author of a commentary on the Vábhatasamhita, known by the name of "Sarvángasundarí"

Hemadri—the celebrated compiler of the Chaturvargachintamani, has also written a commentary on the Sutrasthana of the Vábhata sambitá, which bears the appellation "Ayurvedarasáyana"

Chakradattasangraha—a treatise on Pathology and Therapeutics, is widely accepted by medical men as a most useful hand book on the Practice of medicine The author, Chakrapanidatta, was a native of Bírbhum District, and as stated in the introduction to his work, he was a disciple of Naradatta, a renowned physician of the twelfth century It is also mentioned that, he was appointed by the king of Gour as a superintendent of his kitchen department

Siddhayoga—a work on the treatment of diseases, was compiled by Vrindakunda A commentary on this work styled "Kusumavalí" is the work of S'ríkantha Chakrapanidatta quotes in his compilation several passages from Vrindakunda's work, hence it is evident that the latter lived before the former

Rasakaumudi—a work of physician called Mádhava, who, according to the old traditions, is supposed by some to have been the author of the Nidansangraha, a well-known compendium by Mádhavakara But there is internal evidence, which militates against the above supposition, Rasakaumudí describes, among other things, the use of opium and Hydrargirum, which was unknown at the time Mádhavakara

Rasaratnakara—a treatise on the treatment of diseases by mercury It is composed by Nityanatha This author seems to have been a native of the North western Provinces and not of Bengal

Yogachintamani—a compilation of numerous Yogas, i e combinations of peculiar drugs to cure diseases It is written by Sriharsha, who, according to the Rájatarangini, lived in the century A D

Yogatarangini—an authentic work on the use of quicksilver It is the work of Trimallabhatta This work is not so highly esteemed in Bengal as it is in the North western Provinces

Vaidyajívanam—is of a somewhat recent origin The author, Lolimbaraja has skilfully described the ingredients of medicines while writing in the style of poetry

Vaidyavrinda and Vaidyámrita—two works of Náráyana on the

use of mercury They are not fully appreciated by the physicians of Bengal They seem to have been composed in the last century

Sárakaumudí—a treatise on the Practice of medicine It is written by A nandavarman in Sanskrit with explanations in Bengali as it is intended for those medical students who are not versed in Sansksit This work dates from the middle of the last century

Bhaishajyaratnávalí—a book on the use of quicksilver It is seldom consulted by our Bengal physicians It was compiled by Govindadása about the end of the last century

Nadíprakas'a,—a treatise which deals with arteries, veins and nerves It is composed by Sankarasena, the author of Vaidyavinoda and Rasa sankara He is a descendant of A'nandasena, who comes of the S'aktrigotra

Rasendrachintamani—a book on the use of mercury It is the work of the poet Ramachandra, the author of the Radhavinoda Kavya This compilation is held to be the fiist of the works of similar pretensions A treatise called Rasapárijáta is also ascribed to the same author Another book is said to be extant bearing the name of Rasendrachintamani, but we have not had any opportunity to have a glance at it

Amarakosha,—a lexicon of undisputed excellence, and of the highest authority It was written by Amarasimha during the reign of Vikramáditya Although opinions of learned Sanskritists in connection with the date of Vikarmaditya widely differ, still our conviction is that the king Vikramaditya, the founder of the Samvat era, flourished at 56 B C, and that the author of the well known Amarakosha was also one of the jewels of his court Amarasimha is supposed to have been a Bauddha by religion, evidence whereof can be obtained from his lexicon He has divided his work into several vargas or books

The following is a list of commentators on the Amarakosha frequently referred to in the present work —

1 A commentary by Mathuresa, the author of Sabdaratnávali

2 A commentary by Kshírasvámi, the tutor of Jayápida, a prince of Káshmir, who reigned, according to the Rájatarangini, during the years 705 to 731 A D

3 A commentary by Rávamukuta who lived at the beginning of the fifteenth century

4 A commentary by Bharata Mallika, son of Gauránga Mallika, who was born of a Baidya family in the village called *Pátulpárá*, in the District of Bardwan Not more than one hundred and fifty years ago

this learned commentator blessed Bengal with his birth, and glorified his name by writing commentaries on the Raghuvamsa, Kumára sambhava, Bhattikavya and other master pieces of Sanskrit literature

Dhanvantarinighantu—the author of this book is supposed to have been a contemporary with Amarasimha This Nighantu is considered as the highest authority by the Benares school

Hemachandrakosha,—well-known by the name of Abhidhána chintámani It is an excellent lexicon by Hemachandráchâryya, who as is said by Prof Wilson, was a Jaina by religion, and who, after spending the prime of his life at Pátaliputra, an ancient city of the Maurya race, devoted the latter part of his life to the furtherance of the Jaina creed in Guzerat He is supposed to have flourished in the twelfth century, or more approximately in the year 1230 of the Samvat era

Sabdamálá—a very brief dictionary, intended by the author, Rámesvara Sarmá, to be supplementary to the Amarakosha It is supposed by Prof Wilson to have been anterior to Mediní In this book words are explained in the Bengali language

Námamálá,—a lexicon by Dhananjaya, who, according to Mr A Barua lived in the tenth century

Bhúriprayoga,—a dictionary by Padmanábha Datta, the author of the celebrated Supadma Grammar It is divided into three chapters Padmanábha is evidently posterior to Medinikara, as he cites the latter in his lexicon

Sabdaratnávalí,—a production of Mathuresa, the well-known commentator on the Amarakosha, who, as Prof Wilson says, prosecuted his studies under the patronage of a Mahamedan, named Musha Khán. The author has rendered his work peculiarly interesting to his readers by giving variant forms of several words He is supposed to have lived in the sixth century of the Saka era

Jatádharakosha—a work of recent date It is written by Jatádhara, a native of Chittagong

Abhidhanaratnamálá—a valuable production of Haláyudha, the learned Pandita in the court of the king Lakshmanasena The author was a native of Kerala and a Jaina by religion He has appended an index at the end of his work, where words importing vegetables and minerals are explained in the Bengali language

Rajanighantu—otherwise known as Abhidhánachudmani It is composed by Narahari Pandita out of the materials of several other lexicons, who gives his explanation in Maharáshtra, Kárnátic and similar other languages He is supposed by some to have been a

ative of Kásmíra, and by others a Bráhmana of the Decan. According to Udayachand's conjecture, he lived in the year 1725 of the Samvat era His work is held in high estimation throughout India, for its full exposition of medical terms and pathology of diseases

Bhávaprakása—a comprehensive cyclopædia of medical science It is written by Bhávamisra, son of Lataka Misra, in the year 1535, or a little after that date He has described, in his book, with full detail the *Farangaroga* imported to India by the Portuguese, which is considered to be a kind of venerial disease in our countries Among the vegetable drugs he has included *Topchini* and *Sohdrá*, which are said to have been brought to India by the Chinese It is a work of great practical utility and is frequently made use of by the physicians both of Bengal and Benares schools

Mádhavanidána—a work on Pathology and Diagnosis of diseases It is written by Mádhavakara in the eighth century of the Christian era It is affirmed by Prof Wilson that, this book is translated into Arabic and often referred to by the Mahamedan doctors

Vyákhyámadhukosha—a commentary on the above work It is prepared under the joint authorship of Vijaya Rakshita and Srikantha Datta. The latter is also a commentator on the Siddhayoga

Arkaprakása—a book written by a physician named Rávana Here a new system of treatment by means of tinctures is introduced by the author

Unádikosha—a part of Sanskrit grammar, which treats of words derived from the suffixes un and others

Chikitsákramakalpavallí—a work of Kásínátha Dwivedi, a native of Benares This book is generally used by the physicians in the North western Provinces

Asvavaidyaka—a book on the treatment of the diseases of horses It is written by a veterinary physician named Jayadatta This work is of the highest importance in connection with the treatment of domestic animals, and published by the Asiatic Society of Bengal under the editorship of myself

Sárngadharasangraha—a work of Sárngadhara, the well known author of the Sárngadharapaddhati It is highly esteemed by the people of the North western Provinces According to Burnel's account, this author is posterior to Mahesvara, the writer of the well known Visvaprakása

Rasendrasárasangraha—a treatise on the various preparations of mercury and on the treatment of diverse diseases by it It is written

by Gopála Bhatta, who as Aufrecht supposes, lived in the thirteenth century of the Christian era

Nibandhasangraha—a commentary on the Sus'rutasamhitá, by Ḍalvanáchâryya, who was a native of Ankolá, a village near Mathurá. It is stated in his book, that he was the son of Bharatapála, a favourite to the prince Nripála, and obtained material help from the comments, glosses and annotations of many authorities of that time, viz —Jejjata, Gayadása, Bháskara, Madhava and others

Paribháshápradípa—a work by Govindadása Sena, son of S'ri Krishnaballabha Sena

Prayogámrita—the bulkiest work on the practice of medicine It is compiled by Vaidyachintámani, who was a native of Nirol, a village belonging to the S'ríkhanda community. The author is said to have lived one hundred years before the present time.

S'bdachandriká—a compilation of medicinal vegetables and minerals, with their effects on animal bodies It is written by Chakrapánidatta, the well known author of the Chakradattasangraha Names of articles are explained here in the Bengali language, which enhances its practical utility amongst the physicians of Bengal

Madanapálanighantu—a book, where names of articles are explained in the Hindi language It was compiled by an anonymous author who called his work after the name of the prince Madanapála in order to gratify his patron This work is *frequently consulted in the* North-western Provinces for the purpose of getting the exact synonyms of *medicinal articles Numerous evidences shew that there were two* other Nighantus, one by Bhojarája, and the other by S'esharája, but we have not seen them yet

Vis'vaprakása—a lexicon by Mahes'vara, who lived in the twelfth century or more approximately about the year 1111 A D He is said by Prof Wilson to have been born in the family of S'ríkrishna, the family physician of Sáhasánka, a king of Gádhipura

Ajayapálasangraha,—a book by Ajayapála who was a Jaina by religion and posterior to Medinikara

Dharanikosha—a lexion by Dharanidása, native of Kanouj

Trikándas'esha—a supplement to the Amarakosha It is composed by Purushottamadeva, a Jaina devotee, who divides his work into three chapters which are full of obsolete words

Háráválí—a dictionary of synonymous and homonymous words The author of the book is supposed by Prof Wilson to have lived in the ninth or tenth century

Medinikosha—otherwise known as Abhidhanaratnamala,—is a lexicon of practical utility The author, Medinikara, was posterior to Mahes'vara and anterior to Rayamukuta, and lived in the latter part of the fourteenth century. By the surname "Kara" he is supposed by some to have been born in the Vaidya family and a native of Bengal

Ratnávali,—a Dravyabhidhana or a dictionary containing the names of articles of medicinal property in the Bengali Language It is the production of Ma'dhava, the author of Rasakaumudí He is said to have been a native of Bengal

Rájaballabhíyadravyaguna—a work written by Ra'jaballabha, and edited with notes by Náráyanadasa It is generally read with interest in Bengal The author of this compilation lived in 1760 A D

Ratnamálá—is also a Dravyábhidhána like Ratnavalí mentioned above The author is supposed by some to have been a Bengali writer, and Prof Wilson thinks him to be a Jaina

In conclusion, the compiler of these pages records his sincerest gratitude towards the Mahárája of Vizianagram for his disinterested munificence to promote the cause of medical education in India

His best thanks are also due to Dr Mahendralala Sarkara M D, the prime mover of this plan, and the great helper in carrying into effect

The compiler is thankful to Bábu Nílamani Mukerjee M A, B L, Prof of Sanskrit in the Presidency College, for his kind assistance He is likewise grateful to Pandit Haris'chandra Kaviratna, Assistant Prof of Sanskrit in the above college for his untiring labour in correcting proofsheets while carrying the work through the press

CALCUTTA,
The 24th Septr 1894

UMES'ACHANDRA GUPTA.

TRUE COPIES OF LETTERS

From Rájá Rájendralála Mitra and Dr. Mahendra Lal Sircar.

With much pleasure I bear testimony to the Sanskrit Scholarship of Babu Umeshchandra Gupta, Kaviratna, Librarian of the Government Sanskrit College, Calcutta He is a good grammarian and thoroughly conversant with Hindu Medical literature The manner in which he has, on my recommendation & under the auspices of the Asiatic Society of Bengal, edited Jayadatta's Asvavaidyaka, a work on veterinary science, reflects great credit on him

He is now engaged in the compilation of a comprehensive lexicon of Hindu Medical terms with copious references to, or quotations from, standard works I believe that such a work is a desideratum and will prove a great help to those who study and practise Hindu Medical science as well as to those who direct their attention to Sanskrit literature generally The leading Sanskrit lexicons do not include such technical terms or supply their precise scientific meanings

8, Manicktallah,
February 16, 1888

(*Sd*) Rájendralála Mitra

51, Sankaritola, Calcutta.
The 29th Dec 1888

While reading Charaka Sanhita some years ago with Kaviraj Umesh Chandra Gupta for purposes of translation, I felt very much the want of a Dictionary of Sanskrit Medical Terms And I actually formed the idea of compiling one The terms that we met with in the course of our studies were being arranged in alphabetical order, and the work was proceeding at a pretty satisfactory rate, when from want of leisure on my part, it had to be discontinued I am glad, however to see, that my friend and colleague did not abandon the idea, but has very commendably persevered in working it out, and he has now the satisfaction of having very nearly completed the compilation From the first printed sheet before me and from the MS submitted to my inspection I am glad to be able to certify that much labor and research have been bestowed upon the compilation, and the Lexicon when published will supply a real desideratum

(*Sd.*) Mahendra Lal Sircar.

विज्ञापनम्।

इह खलु कोषापरनामधेयं शब्दभाण्डागारभूतं लिङ्गार्थनिर्णायकं शास्त्रमभिधानं नाम। पुरा किलास्मदीये जनपदे संस्कृतभाषाया शास्त्रानुशीलनार्थं सौकर्य्यातिशयात् अन्त्यवर्णक्रमेणाभिधानरचनारीतिः प्रचलितासीत्। तत्र प्राचीनकोषविषयकं सङ्क्षेपेण किञ्चिदुच्यते। प्राचीन शब्दसाधारणाभिधानानि रचयितृभेदेन बहून्यमरसिंहादिविरचितानि अमरकोषादीनि प्रसिद्धानि। तानि सर्व्वाण्येव तात्कालिकरीत्या सुखाभ्यासलाभार्थं छन्दोपनिबद्धानि। स्वर्ग-मर्त्त्यादिवासिदेवता मनुष्यादिवाचकानां शब्दानां यथाभागं पृथक् श्रेणीविभागेन स्वरादिवर्गविभागान् निर्म्माय वर्गमध्ये क्वचिदन्त्यवर्णक्रमेण, क्वचिदादिवर्णक्रमेण, क्वचिच्च क्रमभङ्गेन शब्दपर्य्याया गुम्फिताः प्राचीनकोषकारैः। क्वचित् ते पर्य्यायाः श्लोकसमापिता, श्लोकार्द्धसमापिताः श्लोकपादसमापिताश्च यथाप्रयोजनं दृश्यन्ते।

एवमेव प्राचीनवैद्यकाभिधानानि निघण्टु द्रव्यगुणादीनि रचयितृवैचित्र्यात् नानाविधानि विविधवैद्यकसंहिता-सङ्ग्रहादि चिकित्साग्रन्थेभ्य समाहृतशब्दाद्युपादानैः प्राचीनरीत्या छन्दोपनिबद्धानि, भूलतादिनानावर्गैः खण्डैः परिच्छेदैर्वा विभक्तानि। तेषु च वैद्यशास्त्रोपयोगिनामुद्भिज्ज तरुलतादीनां जरायुजाण्डजस्वेदजानां पशु पक्षि कीट पतङ्ग सरीसृपादीनां प्राणिनां खनिजलौहादीनाञ्च सलिङ्गपर्य्यायनामगुणादीनि सुष्ठु विनिर्णीतानि। तत्र द्रव्याभिधानम् नाम चिकित्सोपयोगि-सर्व्वविधद्रव्याणां सनामलिङ्गार्थपर्य्यायसंग्रहः। तानि च रत्नमालादीनि बहूनि वर्त्तन्ते। निघण्टुः द्रव्यगुणाभिधानञ्च द्रव्याणां सनामपर्य्यायार्थ गुण दोष रसादिसंग्रहः। तेषु च धन्वन्तरि मदनपाल-राजनिघण्ट्वादीनि प्रसिद्धानि। परिभाषा नाम पारिभाषिक शब्दार्थविनिर्णायको ग्रन्थविशेषः। तत्र परिभाष्य क्वाथ कषाय फाण्टोष्णोदक द्रव्यमानाः कषायादौ द्रव्यपरिमाण अवलेहमण्डादिसाधनलक्षणानि रससाधन विधान प्रक्षेपविषय क्षीर क्षेप

गुडादिपाकसाधनलक्षणानि क्वाथ-वारिपरिमाण-लौहमारण पाकलक्षणानि भावनाविध्यनुपानविधि बालौषधमाला-भेषजमात्रादीनि पञ्चकर्मादीनि च सविस्तरं वर्णितानि। तात्र ग्रन्थकारभेदेन परिभाषाप्रदीपादयो बहवः सन्ति। एतानि हि बाल्यएव समभ्यस्तानि चिकित्सकाना कार्य्यकाले विशेषोपयोगीनि भवन्ति।

आभिधानिकशब्दा असख्याः नानोपायसिद्धत्वात् नानाजातीयाश्च भवन्ति। तेषु केचित् नामवाचकाः, केचित् द्रव्यादिवाचका', केचिच्च द्रव्यगुणादिवाचका.। नानोपायसिद्धेषु पुनः केचित् रूढिनिष्पन्नाः, केचित् स्वस्वप्रकृतिनिष्पन्ना', केचन देश्योक्तिसिद्धा', केचन विभिन्नलाञ्छनोपेता', केचित् उपमानसिद्धाः, केचित् स्ववीर्य्यतः सिद्धा', केचिच्चेतर देशनामतः सम्पन्ना इति सप्तप्रकाराः। तदुक्तं राजनिघण्टौ—

"नामानि क्वचिदिह रूढितः स्वभावा-
द्देश्योक्त्या क्वचन च लाञ्छनोपमाने'।
वीर्य्येण क्वचिदितराह्वयादिदेशा-
द्द्रव्याणां भवमिति सप्तधोदितानि॥"

द्रव्याभिधानेषु द्रव्यनामपरिचयस्त्रिधा भवति। यथा—कानिचित् द्रव्याणि नामसाधारण्येन सर्व्वत्र परिचितानि, कानिचित् पार्व्वतीयनामभि', कानिचिच्च देशभेदेषु नामभेदैः परिचितानि। तथा मेदादीनि यानि कतिपयानि द्रव्याणि, तान्यस्मदीये देशे दुरधिगमानि, तस्माच्च इदानीन्तनचिकित्सकैः प्रायेणैव न प्रत्यक्षीकृतानि, केवलमेवाभिधाने तेषां पर्य्यायगुणादिक पठ्यते। अत' कार्य्यकाले अनुकल्पतया तत्तत्स्थानेषु तत्तत्समगुणानि अश्वगन्धादीनि द्रव्याणि सग्रहादिषु व्यवस्थापितानि। शेषाश्च द्रव्याणा देशभेदेषु नामान्तराणि विद्यन्ते, तेषामवबोधनार्थममुकभाषया अमुकनामभि प्रसिद्धानीत्यभिधानकारैरभिधाय परिष्कृतिर्न्निर्बद्धा। तथा द्रव्याभिधानेषु द्रव्यनामानि भाषाभेदेन—कुत्रचित् वङ्गभाषया, कुत्रचित् हिन्दीभाषया, कुत्रचिच्च महाराष्ट्र-कर्णाटादिभाषया—अभिहितानि।

प्रागुक्तकोषाभ्यास विना चाव्युत्पन्नच्छात्राणामिष्टशब्दार्थसमुद्भावन मतीव दुष्करं भवतीति समालोच्य विद्यारम्भे एव 'सुकुमारमतिशिष्याणां

तदध्ययनरीतिः चतुष्पाठीषु प्रवर्त्तिता। अतएव पुरास्मिन् भारतवास्सव्ये-ऽस्मदीये जनपदे साहित्य चिकित्सादिशास्त्राध्यापनरीतिः कालसापेक्षा-प्यतीव फलोपधायिन्युपादेया चासीत्।

विशेषतो वैद्यकद्रव्यगुणनिदानादीनां सम्यगभ्यसनं चिकित्सकानां-मतीवावश्यकम्। तथाहि—चिकित्साशास्त्रेषु चिकित्सकोपकरण द्रव्याणि असंख्येयानि, तेषु कानिचित् विषमयानि कानिचिदाहारोपयोगीनि कानिचित् कायपोषणानि कानिचित् प्राणहराणि कानिचिच्च रोगोप-शमनानीति विभिन्नगुणानि दृष्ट्वा, प्रजाहिताय महर्षयो भरद्वाजादयो द्रव्यज्ञानमूलं चिकित्सितमिति विचिन्त्य, द्रव्याणां परीक्षया तद्गुणरसवीर्य्य-विपाकादिविज्ञानं सम्यगुपलभ्य, शिष्यपरम्परया कोष निघण्ट्वादीनि लोके प्रचारितवन्तः। द्रव्यं हि नाम विभिन्नरसाश्रयम्, भिन्नरसाश्रय त्वाच्च भिन्नगुणम्। तदेव च द्रव्यं चिकित्सकस्य चिकित्सायां प्रधानमुप करणम्। अतः चिकित्साप्रवृत्तेरादौ रुग्विनिश्चयादिशास्त्रपरिसमाप्त्य नन्तरमभ्यासेन द्रव्यनामगुणादिपरिचयं कृत्वा चिकित्सकेः सर्व्वयत्नेन द्रव्यगुणादिप्रयोगसाधनं कर्त्तव्यम्। चिकित्साशास्त्राध्यायिनाम् आदौ कोष निघण्ट्वाद्यभ्यासेन विना द्रव्यनाम-गुणादिपरिचय प्रयोगसाधनम् न सुलभं, साकल्येन च न सम्पद्यते। तदुक्तं राजनिघण्टौ—

"निघण्टुना विना वैद्यो विद्वान् व्याकरणं विना।
अनभ्यासेन धानुष्कस्त्रयो हास्यस्य भाजनम्॥"

अभ्यासेन द्रव्यनामपरिचयाभावे च चिकित्सकस्य प्रमादसम्भावना। द्रव्यगुणाद्यनभ्यासेन च तस्य चिकित्साकर्म्मणि शास्त्रनिर्दिष्टव्यवस्था-विशेषेषु आशुचिकित्सासिद्धिमूलभूतं द्रव्ययोग वियोगक्षमत्वम् न हि स्फुरति। अस्फुरिते च योगवियोगक्षमत्वे न हि सर्व्वदा सर्व्वत्र केवले-नैव शास्त्रव्यवस्थापितव्यवस्थाविशेषेण उपक्रमसाफल्यं जायते। एत दर्थमेव शास्त्रकृद्भिर्महर्षिभिः दिग्दर्शनाय व्याधिविशेषेषु योगविशेषान् व्यवस्थाप्य स्वधिया समुन्नाय्य योग वियोगक्षमत्वं विदुषामुपदिष्टम्। तदुक्तं चरकेण—

"अल्पबुद्धेरयं यस्मान्नातिसङ्क्षेपविस्तरः।
मन्दानां व्यवहाराय बुधानां बुद्धिवृद्धये।

पञ्चात्मको ह्ययं वर्गः कषायाणामुदाहृतः ॥
तेषां कर्मसु वाह्येषु योगमाभ्यन्तरेषु च ।
संयोगञ्च वियोगञ्च यो वेद स भिषग्वरः ॥"

अधुना तु कालवशात् इंरेजीशिक्षारीति, प्रचारेण सह आद्यवर्णक्रमाभिधानस्याविर्भावात् चतुष्पाठोभ्योऽप्यन्तर्हितप्राया प्राचीनरीति हृतादरतया वर्त्तते। अतो वर्णमालानुक्रमणिकाभिधाने द्रव्यादिनिर्व्वाचनं तथाविधनियमेनैव भवितुमर्हति यथा साधारणोपकृतिं सम्भवति। अतो वर्त्तमानाभिधाने द्रव्यनामनिर्व्वाचनमुक्तनियमेनैव सम्पादयितुं यथाशक्ति प्रयासः कृतः। न हि अभिधाने एकभाषया द्रव्यनामनिर्वाचनं विश्वजनीनबोधसुकरं भवति। अतो बहुविधेभ्य, कोषेभ्यः संहितादिभ्यश्च सङ्कलय्य भारतस्य सर्व्वजातिगम्यैः हिन्द्यादिभाषाणामभिः वैदेशिक-लाटिनादिभाषाशब्दैश्च द्रव्यादिव्याख्यानं विहितम्।

अस्मद्देशीयलिपिपुस्तकेषु लिपिकरप्रमादादिसङ्कुलेषु पुस्तकसंस्करणेषु च योग्यसमाकलनविरहात् प्रायेणैव भिन्नभिन्नपुस्तकेष्वन्तरान्तरा पाठवैषम्येण प्रकृतपाठं विनिश्चेतुं न शक्यते। स्थलविशेषे च भ्रमनिरासेन पाठसमन्वयं कर्त्तुं वृथैवाशा हृदये लालिता। अतो विदितमेवैतत् यथा अभिधानप्रणयनमतीव दुरूहो व्यापारः। तत्प्रणेत्रा च महामहोपाध्यायेनापि आत्मनोऽभ्रान्तसम्मन्यता मनसि न विधेया। अस्मिन् कार्य्ये कदाचिद्बहुदर्शिनोऽपि विदुषो भ्रमप्रमादो जायते, का कथा पल्लवग्राहिपण्डितस्येति। अत एवंविधे दुरूहविषये मादृशाना लेखनीधारणं साहसमिति विजानतापि मया पराङ्मुखतया न स्थीयते। यतोऽत्र यदि अंशतः श्रेयोलाभो भवेत् तदपि वरमिति हृदि कृत्वा बद्धपरिकरोऽहं याचे—सति भ्रमदर्शने मनस्विभिर्मनीषिभिः परिमार्जनीयमिति।

अस्य रचनाप्रणाली शब्दकल्पद्रुमस्य यथाऽनुसारिणी। अतः शब्दकल्पद्रुम इव अत्रापि क्षवर्णस्य स्वतन्त्र एव पर्य्यायः कृतः। "क्ष"कारः क+ष योगेन निष्पन्नत्वात् संयुक्तवर्णो न स्वतन्त्रवर्णः। कादिसंयुक्तवर्णत्वाच्चास्य अभिधानान्तरेषु कवर्गमध्य एव पण्डितैः सन्निवेशः कृतः। स च सन्निवेशो युक्तिसङ्गतः प्रतिभाति। परन्तु तद्देशीयमहामहोपाध्याया शब्दकल्पद्रुमाभिधाने, महाराष्ट्रदेशीयाश्च विद्वांसो निघण्टुरत्नाकरे, विचार्य्य याद्दश्येव युक्त्या क्षवर्णस्य स्वतन्त्र-

पर्य्यायं स्त्रोक्तवन्त', वयमपि अत्र तद्‌युक्त्यनुसारेण तत्प्रमाणानुसारेण वा तेषां मतवैपरीत्याचरणे तद्‌गौरवसम्पातनभिया वा स्वतन्त्रपर्य्यायं ह्यातवन्तः।

द्रव्येष यानि देशभेदेषु विभिन्ननामभि' परिचितानि, अत्राभिधाने तेषु द्रव्येषु सर्व्वदेशीयानां सुखपरिचयलाभार्थम् एता भाषा निर्व्वाचिताः नाना-पुस्तकेभ्यः। यथा लाटिनी, वाङ्गाला, हिन्दी, महाराष्ट्री, कर्णाटी, तदनु-प्राणिता च आन्ध्री, लाटी, तैलङ्गी, तामिली, औत्कली चेति। तासु मतभेद-भिन्नरूपाणि लाटिननामानि पाश्चात्यवैदेशिकाना बोधाय Dr Watt's Economic Products of India, Udaychand Datta's Materia Medica, Professor Wilson's Sanskrit English Dictionary, Professor Monier Willams' Sanskrit-Enlish Dictionary, Jayadatta's Asvavaidyaka प्रभृतिभ्य' समाकलितानि। वैद्यपतिनरसिंहपण्डितकृत राजनिघण्टुतो निघण्ट्‌रत्नतश्च महाराष्ट्र-कर्णाटनामानि तदनुप्राणितान्ध्रलाटादिनामानि च परिगृहीतानि। तदुक्त तत्रैव—

"व्यक्तीकृतात्र कर्णाटमहाराष्ट्रीयभाषया।
आन्ध्रलाटादिभाषास्तु ज्ञातव्यास्तद्द्वयाश्रया॥"

यानि च हिन्दीनामानि तानि भावप्रकाश-धन्वन्तरि-मदनपालनिघण्टुभ्यो गृहीतानि। तैलङ्गनामानि महाराजश्रीश्रीश्रीश्रीश्रीविजयनगराधिपते सभा-सद्‌विदुषामनुग्रहाल्लब्धानि। वाङ्गालानामानि चास्मद्देशीयविविधकोषशब्द कल्पद्रुमादिभ्य सङ्गृहीतानि।

अत्राभिधाने सर्व्वमेव सप्रमाणमभिधातु' प्रयत्न कृत'। द्रव्याणां सर्व्वं कोषोयपर्य्यायशब्ददाननियमश्च ग्रन्थेऽस्मिन् स्थानाभावात् परित्यक्तः।

अत्राभिधाने केवलमेवायुर्वेदोपयोगिन शब्दा (रम्भाश्यामादिशब्दाना स्वर्गस्त्रीतरुण्याद्यर्थान् परिहृत्य) तदुपयोगिनश्च एवार्था सङ्कलिता। द्रव्याणां गुणदोषरसवीर्य्यविपाकादिवर्णनस्थले द्रव्यगुणाद्यभिधानेषु मुनीना मतभेदाना-कलय्य अतिप्रामाणिकमेक द्वे वा क्वचित् त्रीणि वा मतानि सामञ्जस्येनोपात्तानि। सचिन्नरोगलक्षणानि प्रसिद्धप्रचलितकतिपयघृततैलौषधानि च सपाठव्याख्या-सहितानि विन्यस्तानि। अपिच रसोपरसधातुमणिमुक्तादिशोधनजारणमारणा-दीनि सप्रमाणमुदितानि।

अत्र द्रव्याणां प्रतिपर्य्यायशब्दं सर्व्वभाषानामसन्निवेशनस्य औचित्येऽपि स्थानाभावात् पर्य्यायशब्दानामेकतम एव शब्दे भिन्नभिन्नभाषानामद्रव्यगुणादीनि विनिवेशितानि न तु सर्व्वत्र। अनेकार्थशब्दानाञ्च भिन्नभिन्नार्थे प्रयोगस्थलानि यथालाभं सप्रमाणोदाहरणं प्रदर्शितानि। प्रमाणीभूतभूरिभूरिप्रयोज्यशब्दाना पुनःपुनरुक्तेर्ग्रन्थगौरववारणाय सूचीविधानपुरःसरं तत्सूचकवर्णसंक्षेपश्च ग्रन्थादौ विनिवेशितः।

अधुना ये चास्योपादानभूता ग्रन्था वैद्यकसंहितानिघण्टुसंग्रहकोषादयः प्रमाणत्वेन परिगृहीतास्ते यथावकाशं सङ्क्षिप्तसमालोचनेन प्रदर्श्यन्ते। तेषाञ्च वैद्यकग्रन्थानां समालोचनसमारम्भात् पूर्व्वं स्तोकं स्थूलवृत्तान्तो वैद्यकसङ्ग्रहाणामुच्यते। एतद्देशीया वैद्यकसङ्ग्रहग्रन्थाः सिद्धयोग-चक्रदत्तसङ्ग्रहादयो मुसलमानराजत्वात् पूर्व्वतनहिन्दुराजत्वकाले विरचिता आसन्। यतः तेषु ग्रन्थेषु सर्पादिविषाणां पारदगन्धकलौहानां (कादाचित्कव्यवहारमृते) स्वर्णरजतादीनां विदेशोत्पन्नान्यद्रव्याणाञ्च व्यवहारो नैव दृश्यते। अत इदमेव स्फुटं प्रतिभाति यत् तदा वैदेशिका राजानो भारते न समागच्छन्निति। परं वैद्यकरसग्रन्थाश्च रसकौमुदीरसेन्द्रचिन्तामणिभावप्रकाशादयो मुसलमानराजत्वसमये लब्धजन्मानो मुसलमानचिकित्सकमण्डलीषु रसविषादिचिकित्साभिः परां प्रतिष्ठामलभन्त। तेषु च रसग्रन्थेषु तदाऽऽनीतानि विदेशजाताहिफेनसोहागातोपचिनीप्रभृतिद्रव्याणि तद्गुणपरीक्षया औषधत्वे परिगृहीतानि। तेषु च रोगाणां कषायपाचनौषधादिव्यवस्थापुरःसरं चिकित्साप्रणाली सम्प्रदर्शिता। औषधतैलादिनिर्म्माणञ्च यथा क्रियते तस्य सरला प्रणाली सुखबोधाय दर्शिता। वैद्यकसङ्ग्रहेषु रसग्रन्थेषु च रोगविशेषेण निर्वाचितानि प्रायेण बहूनि औषधतैलादीनि मन्त्रान्तरां ईषद्भेदिञ्च विना सर्व्वत्र एकनामानि साधारणानि च दृश्यन्ते। अतो रसग्रन्थेषु रसघटितौषधानि ऋते सर्व्वाण्येव तैलघृतौषधानि चरकादिभ्यश्चक्रदत्तादिसङ्ग्रहेभ्यश्च परिगृहीतानि स्वविरचितानि च वर्त्तन्ते। सिद्धयोगादिषु तु औषधादीनि कानिचित् संहितासङ्कलितानि, शिष्टानि च स्वरचितानि।

चरकसंहिता हि कायचिकित्साप्रधाना आत्रेयसम्प्रदायस्य आदिमा संहितासु प्रथमा च। अस्या भगवान् कृष्णात्रेयो वक्ता, अग्निवेशः श्रोता, चरकमुनिः प्रतिसंस्कर्त्ता च। तस्मादियं गुरुसूत्र-शिष्यसूत्र-प्रतिसंस्कर्तृसूत्र-

मयोत्यर्थतोऽवगन्तव्यम्। पुरा किल कृतयुगान्ते असुरनिपीडिता आर्य्यास्तत्रैव पञ्चालक्षेत्रे पञ्चनदप्रदेशे समापतिता वारिवायुक्षेत्रनगनदतरुलताद्य शेषविधप्रकृतिसौन्दर्य्यस्वभावगुणविमोहिता कृतनिवसतयः क्रमेण समाजबन्धनपुरःसर तदुपयोगिजीवनोपायभूत कृषिरीति-नीति-स्वास्थ्यविधानादिषु सन्ततसमालोचनया क्षत्रियादिसम्प्रदायविभक्ता, स्वस्वकार्य्येषु निरता आसन् (ऐतरेयब्राह्मण.)। तेषु चिकित्सासम्प्रदायाध्यक्षेण भरद्वाजमहर्षिणा रोगाक्रान्ताया मेदिन्या लोकहिताय यजुर्वेदाङ्गभूत आयुर्वेदः स्वर्लोकादानीत, स्वशिष्याय कृष्णात्रेयायोपदिष्टः। सोऽपि तमग्निवेशादिशिष्यषट्कायोपदिष्टवान्। अथ ते शिष्याः पृथक् षट् तन्त्राणि चक्रुः। तेषु प्रधानशिष्याग्निवेशकृततन्त्रमुत्कृष्टमुपादेयञ्चाजनि।

अथ कदाचिच्चरकमुनिः पञ्चनददेशे कायचिकित्साप्रधान तत् सङ्क्षिप्ततन्त्र प्रतिसंस्करणमुखेन सविस्तर वर्णयन् स्वनाम्नाभिनवा संहिता प्रचारितवानिति चरकसंहितायाः एव लभ्यते। "अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते।" सत्यप्यष्टाङ्गमयी सा चेयमभिनवा संहिता यथास्थानमष्टभिर्भागैर्विभक्ता। अस्या च संहितायां खनिजोद्भिज्जप्राणिवाचीनि द्रव्याणि भागत्रयेण विभज्य पुन प्राणिनो जरायुजादिभागचतुष्टयेन विभक्ताः, उद्भिज्जानि च वनस्पतिवृक्षवीरुधौषधिचतुष्टयेन विभक्तानि। तानि च पुनरुद्भिज्जद्रव्याणि जीवनीयादिपञ्चाशद्गणे, संविभक्तानि। अस्या भाषा न प्राञ्जला, प्राचीनत्वात् विषयरचनाप्रणाली च न मार्जिता परमतीव विक्षिप्ता। एभि, कारणै, गोमांसस्य च व्यवस्थया संहितायाः अस्याः समाजबन्धनस्य बाल्यावस्थायामजातस्मृतिशासनायाम् उत्पत्तिरनुमीयते। अनेन वैदिकब्राह्मणप्रामाण्येन च चरकस्यापि तद्देशवासित्वमसन्दिग्धम्। अस्या सिद्धिकल्पस्थानद्वय सप्तदशौषधाध्याये, संयोज्य सम्पूर्णमकरोत्पञ्चनदपुरवास्तव्यो दृढबल इति अस्या एव संहितायाः सिद्धिस्थानपरिसमाप्तावुक्तम्। यथा—

"अखण्डार्थं दृढबलो जात, पञ्चनदे पुरे।
कृत्वा बहुभ्यस्तन्त्रेभ्यो विशेषाञ्च बलोच्चयम्।
सप्तदशौषधाध्यायैः सिद्धिकल्पैरपूरयत्॥"

यत्तु चक्रपाणिनोक्त वाभटे अग्निवेशभेलक्षारपाणिसुश्रुतकपलादीनामेव उल्लेखो दृश्यते न तु चरकस्य, अत चरकस्य अधस्तात्त्वमवश्य स्वीकार्य्यमिति, तत्तु

भ्रान्तम्—तत्र भूरिप्रमाणदर्शनात्। See वाभट p 110 vol I and pp 826—827, vol II Bombay Ed वयन्तु अग्निवेशतन्त्रस्य संस्करणं कूटलेखकृतमित्यवगच्छामः।

एवमेव सुश्रुतसंहिता शल्यतन्त्रोपदेशप्रधानाष्टाङ्गमयी धन्वन्तरिसम्प्रदायस्य आदिमा चरकादधस्तना च। अस्यां काशिराजरूपेणावतीर्णो भगवान् धन्वन्तरिर्वक्ता विश्वामित्रमहर्षिसुतः सुश्रुतः श्रोता, परमरासायनिकः सिद्धनागार्जुनश्च प्रतिसंस्कर्त्ता। सूत्रादिपञ्चस्थानात्मके पूर्व्वतन्त्रे चिकित्सितागदरसायनवाजीकरणतन्त्रे, सह सचिकित्सितशल्यतन्त्रं प्रधानतो वर्णितम्। कल्पे सचिकित्सितविषतन्त्रं। चिकित्सितं च स्थाने रसायनवाजीकरणतन्त्रे वर्णिते। उत्तरे च तन्त्रे शालाक्यकायचिकित्साकौमारभृत्यभूतविद्या वर्णिता'।

एकदा सुश्रुताचार्य्यः पितुर्विश्वामित्रस्याज्ञया सहोत्थायिमुनिकुमारैः सह वाराणसीमागत्य काशिराजदिवोदासादायुर्व्वेदं यजुर्वेदाङ्गभूतं शल्यतन्त्रप्रधानमष्टाङ्गमयमधीत्य सहोत्थायिगणकृतसर्व्वतन्त्रप्रधानं सविंशाध्यायशतसम्पन्नं तन्त्रं स्वनाम्ना प्रणिनाय। अथ यदा बौद्धाः प्रबला भूत्वा वादेन बुधान् पराभूय वैदिकाः क्रिया विलोपयितुमारब्धवन्तः, तस्मिन्नेव बौद्धसङ्ग्रामसमये (खृः सहस्राधिकवर्षपूर्व्वं) जगति विश्रुतः परमरासायनिको बौद्धपालकः सिद्धनागार्जुन' सौश्रुतं नाम तन्त्रं प्रतिसंस्करणसुखेन सूत्रादिपञ्चसु स्थानेषु अर्थवशाद्विभज्य सविस्तरं विशदञ्च व्याख्याय परिशिष्टभूते उत्तरे तन्त्रे शिष्टानर्थान् व्याकृत्य एकामभिनवां संहितां व्यरचयत्, सा सुश्रुतसंहितेति लोके गीयते। इति डल्लणाचार्य्यमतम्। अस्या भाषा प्राञ्जला, रचनारीतिश्च यथाभागमानुपूर्व्विकी। अस्याञ्च वर्णितं शारीरास्थिमालाव्याकरणसरुग्विनिश्चयव्रणचिकित्सितादिविज्ञानं तदा परां कोटिमधिरूढमित्यनिर्विकल्पं स्वीकार्य्यम्। तस्य च मूढगर्भाश्मरीप्रकरणमतीव प्रशस्तमुपादेयञ्च निदर्शनभूतम्। किमधिकं, डाक्तार् (Charles) साहेबमहोदयः श्रीकुचविहारमहाराणो-चिकित्सकेन डाक्तार्दुर्गादासगुप्तेन मत्साहाय्येनानूद्य विलायतभाषया प्रदत्तं मूढगर्भादिप्रकरणं समालोच्य सविस्मयं प्रशशंस।

अत्रिसंहिता—कुत्रचित् पञ्चनदादिप्रदेशे सुप्रसिद्धा अत्रिमुनिप्रणीता चरकादिवत् प्राचीना च। संहितेयं नातिसङ्क्षिप्ता नातिविस्तृता च। अयमेवाद्यो प्रामाणिकः स्मृतिसंहिताकार आसीत्।

वाभटसंहितापि—आत्रेयसम्प्रदायस्य धन्वन्तरिसम्प्रदायस्य च नानाचिकित्सातन्त्रेभ्य आदावेव स्वयं सङ्गृहीतादष्टाङ्गहृदयसंग्रहादाकृष्य वाभटाचार्य्येण विरचिता। यदुक्तं तत्रैव—

"अष्टाङ्गवैद्यकमहोदधिमन्थनेन
योऽष्टाङ्गसंग्रहमहामृतराशिराप्तः।
तस्मादनल्पफलमल्पसमुद्यमाना
प्रीत्यर्थमेतदुदितं पृथगेव तन्त्रम्॥" वा उ, ४०अ।

एवमेवासौ स्वनाम्नालङ्कारादिनानाशास्त्रं रचितवान्। श्रूयते च यदसावादौ ब्राह्मणधर्मावलम्बी नियतमेव वैदिकाचारमनुतिष्ठतिस्म। अथ कदाचिदसौ बौद्धधर्मतत्त्वं जिज्ञासमानः कमपि बौद्धाचार्य्यं गुरुत्वेनाङ्गीचकार। एवं कियन्तं कालमविचलितचित्तेन तमनुशीलयन् तस्य धर्मस्य परमरहस्यमवगच्छन् तस्मिन्नतीव श्रद्दधानो यदा पूर्वाचार्य्यसमीपमाजगाम, तदा गुरुणा तस्य तद्धर्मानुरक्तिमवधारयता तद्धर्मावलम्बनायैवासौ समुपदिष्टः। इति दाक्षिणात्यविदुषां किंवदन्ती (Aufrecht's catalogue)। दाक्षिणात्यपण्डिता इममेव वाभटममरसिंहं ख्यापयन्ति। परं काश्मीरराजतरङ्गिणीसमालोचनया एवमवगम्यते यथा—सिंहगुप्तसुतः परमबौद्धो वाभटाचार्य्यः काश्मीरनरपतिजयसिंहस्य प्रजापालनसमये (खृ द्वादशशताब्द्या, शक १११८—४०) वर्त्तमान आसीत्। तथा विजयनगराधिपस्य बुक्कराजस्य समसामयिकेन माधवेन स्वग्रन्थे वाभट उद्धृतः। इदमपि नववर्षशतमतीतम्। अतस्तस्मिन्नेव समये वाभटः संहितामकरोदिति माहृशां मतम्। अतः वाभटसंहिता नातिप्राचीना चरकसुश्रुतयोरधस्तना इत्यनुमीयते। अत्र सर्वविधान्येव चिकित्सिताङ्गानि तुल्यं व्याख्यातानि। अस्या मुष्टियोगरोगलक्षणादिकञ्च विशेषतः प्रशंसनीयम्। अस्या भाषा विशुद्धा रचनारीतिश्च मार्जिता। वाभटस्य जन्मनि नाना किंवदन्ती श्रूयते यथा—केचित्तं धन्वन्तरिमाहुः, केचिच्च तं सागरमन्थनोद्धृतमेकतमं रत्नम्, केचिच्च तं कलियुगस्य प्रधानऋषिं गौतमबुद्धमाहुः।

"चरकः कृतयुगे चैव द्वापरे सुश्रुतो मतः।
कलौ वाग्भटनामा च" इति।

स्वरचिते तु अष्टाङ्गहृदयसंग्रहे स सिन्धुदेशज इति स्वयमेवोक्तम्।

यथा—

"भिषग्वरो वाभट इत्यभूत्मे
पितामहो नामधरोऽस्मि यस्य।
सुतोऽभवत्तस्य च सिद्धगुप्तः
तस्याप्यहं सिन्धुषु जातजन्मा ॥"

अरुणदत्तो मृगाङ्कदत्तस्य तनयो वैद्यवंशे जातश्च। असौ हि सुप्रसिद्ध-वाभटसंहितायाः सर्व्वाङ्गसुन्दर्य्याख्यटीकाया विरचयिता।

हेमाद्रिरतिप्रसिद्धो ग्रन्थकारः। असौ वाभटसंहितायाः सूत्रस्थानस्य आयुर्वेदरसायनाख्या टीकामकरोत्। चतुर्वर्गचिन्तामणिनामकः स्मृतिसंग्रहश्च तस्यैवेति गीयते।

चक्रदत्तसंग्रहः—चक्रपाणिदत्तविरचितो रोगाणाम् चिकित्सासंग्रहः। अत्रासौ माधवकरप्रणीतरुग्विनिश्चयग्रन्थस्यानुपूर्व्विकरोगानुक्रमेण ज्वरादि-रोगाणा चिकित्सा वर्णिता। तत्र रोगाणा तत्प्रणीतसिद्धयोगाः परमदृष्ट-फला इति संग्रहोऽयं सर्व्वत्र समादरेण परिगृहीतो लोकहित संसाधयति।

चक्रपाणिदत्तो वीरभूमिदेशवास्तव्यो विश्रुतरोध्रवलसंज्ञकदत्तकुले जातो नारायणदत्तपुत्रो नरदत्तशिष्यश्च। स च विद्याकुलसम्पन्नस्य भिषजो भानु दत्तस्यान्तरङ्गभावात् तदनु गौडराजस्य पाकशालाध्यक्षोऽभूत्। अतस्तत्प्रादु-र्भावो द्वादशशताब्द्यामनुमीयते। श्रूयते च यथा तस्य जन्मभूमावद्यापि तत् प्रतिष्ठापितश्चक्रपाणीश्वर इति शिवोऽस्ति। अतोऽसौ धर्मेण शैव आसीदिति बुध्यते। स्वसंग्रहस्य मङ्गलाचरणेऽपि आत्मन शैवत्व विज्ञापितम्।

"गौडाधिनाथरसवत्यधिकारिपात्रं
नारायणस्य तनयः सुनयोऽन्तरङ्गात्।
भानोरनु प्रथितरोध्रवली कुलीन
श्रीचक्रपाणिरिह कर्तृपदाधिकारी ॥
य सिद्धयोगलिखिताधिकसिद्धयोगा-
स्तत्रैव निःक्षिपति केवलमुद्धरेद्वा ॥"

सिद्धयोग —वृन्दकुण्डकृतोऽतिप्रामाणिकचिकित्सासंग्रहः। तस्य च कुसुमा-वली नाम टीका श्रीकण्ठकृता। यतश्चक्रपाणिः स्वग्रन्थे एतस्य ग्रन्थस्य समु ल्लेख चकार, अतोऽय चक्रपाणेरुर्द्धतन इत्यवगन्तव्यम्।

रसकौमुदी—भिषजा माधवेन कृता। माधवेनात्र रसघटितानि दृष्टफलानि औषधानि नानारसग्रन्थेभ्यः समाहृत्य स्वरचितानि च समायोज्यायं चिकित्सौषधसंग्रहः कृतः, रोगविशेषेषु च विविधयोगाः स्वयमपि व्यवस्थापिताः। ग्रन्थकारोऽयं निदानसंग्रहकारो माधवकर इति वृद्धपरम्परया श्रूयते। परं माधवाभिधेन केनापि भिषजा कृतेति प्रसिद्धिरलीकैवेत्यपि सहसा प्रतिपत्तुं न शक्यते। यतो माधवकरस्य समये फणिफेणप्रयोगरसादिजारणमारणादिपुरःसरं रसप्रयोगस्य प्रचारो नासीत्।

रसरत्नाकरो—नित्यनाथविरचितो महान् रसग्रन्थः। तेनात्र रसजारणादिकं सविस्तरं प्रदर्श्य स्वरचितानि सङ्गृहीतानि च तैलौषधादीनि बहूनि सन्निवेशितानि। नित्यनाथो न वङ्गदेशवासी, ग्रन्थकृत् परं पश्चिमदेशज इत्यनुमीयते।

योगचिन्तामणि—श्रीहर्षसूरिविरचितः। अत्र सिद्धाः चिकित्सोपयोगिनो बहवो योगा वर्त्तन्ते। तस्य समयः खृ एकादशी द्वादशी वा शताब्दी। रा तरं।

योगतरङ्गिणी—नाम वैद्यकग्रन्थः त्रिमल्लभट्टविरचितः प्रामाणिकश्च। ग्रन्थोऽयं नास्मदीये देशे तथाद्रियते यथा पश्चिमदेश इति।

वैद्यजीवनम्—हि लोलिम्बराजविरचितं नातिप्राचीनञ्च। तेनात्र काव्यकरणच्छलेन चिकित्सोपकरणौषधानुपानादिकमुपदिष्टम्।

वैद्यवृन्द-वैद्यामृते—नारायणकृतरसग्रन्थौ। वङ्गदेशीयवैद्यैरनयोः सविशेषसमादरो न क्रियते। (समयोऽष्टादशशताब्दी)।

सारकौमुदी—नाम आनन्दवर्म्मकृतार्वाचीनवैद्यकसंग्रहः, न्यूनाधिकसार्द्धशतवर्षाभ्यन्तरे विरचितः। अत्र मूढानां सुखबोधार्थमौषधादीनि वङ्गभाषया पत्रीकृतानि। अतः स्वल्पबुद्धीनामियं व्यवहाराय परमोपयोगिनी जाता।

भैषज्यरत्नावली—शताधिकवर्षपूर्व्वं गोविन्ददाससेनेन सङ्कलिता। अर्व्वाचीनोऽयं रसग्रन्थोऽस्मदीये देशे कैश्चिदेव वैद्यैः व्यवह्रियते।

नाडीप्रकाशो—नाडीविज्ञानग्रन्थः शकृगोत्रजानन्दसेनवंशजेन शङ्करसेनेन विरचितः। वैद्यविनोदो रसशङ्करश्च तेनैव प्रणीतौ।

रसेन्द्रचिन्तामणि—राधाविनोदकाव्यकृद्-रामचन्द्रकविकृतो रसग्रन्थः। ग्रन्थोऽयं सर्व्वरसग्रन्थेषु प्राचीन इति लोके गीयते। अस्मिन् रसग्रन्थे

रसजारणादिकं सविस्तरं वर्णितम्। रसधारिजालोऽपि रामचन्द्ररचितः। अन्योऽपि रसेन्द्रचिन्तामणिः ढुण्ढुकनाथविरचितो वर्त्तते। परं नास्माभिर्दृष्टः।

अमरकोषोऽमरसिंहविरचितः। अमरसिंहोऽमरदेवो वा विक्रमादित्यस्य समये प्रादुर्बभूवेति निश्चय एव। परं विक्रमादित्यानां त्रयाणां कस्य समये जात इत्यत्र नानामतं दृश्यते। उइल्फोर्डसाहवमते नव विक्रमादित्याः। सर्व्वेऽपि ते शालिवाहनादिभिर्युद्धमकुर्व्वन्। (Dr K M B विद्याकल्पद्रुमे) परमाधुनिकैतिहासिकरहस्यानुसन्धित्सुभिः कारणप्रदर्शनपुरःसरं कदाचिदसौ (खृ: पू: ५६) प्रथमविक्रमादित्यनरपतेः सभायां नवरत्नेषु* एकतमत्वेन, कदाचित् भोजप्रबन्धं समालोच्य (A D ६६५—७०८ Dr Mitra and A D ५७८ Prof Wilson) धारानगराधिपतेः द्वितीयस्य वृद्धभोजस्य सभाया तथाविधरत्नेषु अन्यतमत्वेन चोपस्थाप्यते। परमेषु कल्पत्रयेषु कः कल्पो मुख्य इति विनिश्चेतु न शक्यते। अस्माकन्तु संवत्प्रवर्त्तयिता विक्रमादित्यः A D ५६ अब्दे एवासीदिति विश्वासः। अमरसिंहो लोके बौद्धमतावलम्बीति सुप्रसिद्धः। तदीयः कोषः प्राचीनरीत्या छन्दोपनिबद्धः सर्व्वकोषश्रेष्ठः परमोपादेयतया जगति सर्व्वत्रैव समादृतः। स कोषमिमं स्वर्गादिकतिपयैर्वर्गैर्विभज्य वर्गमध्ये चान्तरान्तरा वर्णानुक्रमरीत्या विरचितवान्।

अमरकोषस्य प्रचलितटीकाकर्त्तॄणां मध्ये—

मथुरेशः प्राचीनः शकस्य नरपतेः षष्ठशताब्द्यां प्रादुरासीत्। असौ कस्यचित् मुसलमानवीरस्य साहाय्येन सदैव शास्त्रानुशीलनमकरोत् इति उइल्सनसाहेवमतम्। शब्दरत्नावलीकारश्च स एव।

क्षीरस्वामी काश्मीरपतिर्ललितादित्यस्य राजत्वसमये प्रादुरासीत्। जयापीडो नाम कश्चिन्नृपतिः अस्मादेव शब्दविद्यामधिगत्य अन्ते ललितादित्यपण्डित इति प्रसिद्धिमगात्। (खृ ७०५—७३१) रा तर ४त।

रायमुकुट (१४३० खृ अब्दे) प्रादुरासीत्। रा,तर।

गौराङ्गमल्लिकात्मजो भरतमल्लिको नातिप्राचीनो ग्रन्थकारष्टीकाकारश्च।

---

* धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्कुवेतालभट्टघटकर्परकालिदासाः।
ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य॥

काव्यसपद।

असौ वर्द्धमानप्रदेशस्य पातिलपाड़ाग्रामे सुकुलीनवैद्यवंशे न्यूनाधिकसार्द्ध-शतवर्षपूर्व्वं जातः। कविरयं सुप्रसिद्धः शाब्दिकः, कारकोल्लासस्य रचयिता, रघुवंशभट्टिकाव्यकुमारसम्भवादीनां टीकाकारश्च। तत्कृतयामरकोषस्य टीकयैव तस्य महती कीर्त्तिर्भारते चिरं स्थास्यति।

धन्वन्तरिनिघण्टुरपि अमरसिंहविरचितामरकोषसमसामयिक एवेति प्रमाणतो लभ्यते। असौ तु षट्शतवर्षपूर्व्वतनः इति मधुसूदनगुप्तस्य मतमुदयचन्द्रेण स्वग्रन्थे समुद्धृतम्। तत्प्रणीतो निघण्टुः प्रसिद्धः प्रामाणिकश्च, काशीप्रदेशे च समधिकं समालोचितो भवति।

हैमचन्द्राभिधानमभिधानचिन्तामणिनाम्ना ख्यातं विशिष्टरीत्या भागद्वयेन विभज्य हेमचन्द्राचार्य्येण विरचितम्। तयोः प्रथमं स्वर्गादिभिः षड्भिर्भागैर्विभक्तं, शब्दानां श्रेणीविभागश्च अन्त्यक्रमेण कृतः। द्वितीयश्च नानार्थघटितः। परं हेमचन्द्रोऽवतरणिकायां स्वाभिधानस्य केवलं प्रथमभागस्य शब्दरचनाप्रणालीमुपवर्ण्य द्वितीयस्य न किमप्युक्तवान्। तथा प्रथमस्यैव द्वितीयस्य टीकापि न दृश्यते। अतो द्वितीयस्य हेमचन्द्रकृतित्वमाशङ्कमानैर्विद्वद्भिर्महेश्वरकृतस्य नानार्थवर्गस्य सन्निवेशनं तर्क्यते।

हेमचन्द्रः हेमाचार्य्ययतिर्वा प्राचीनजैनग्रन्थलेखको जैनधर्म्मावलम्बी चासीत्। असौ संवत्त्रयोदशशताब्द्यां (खृ द्वादशशताब्द्यां) पाटलिपुत्रनगरे स्वजीवनस्यादिमं भागं नानाशास्त्ररचनया यापयित्वा अन्तिमे वयसि गुजराटदेशं गत्वा तत्र जैनधर्म्मसमालोचनया परां प्रतिष्ठामलभत, तत्रत्यश्च सम्प्रकृतिं नरपतिं जैनधर्म्मं ग्राहयामास। श्रूयते च पार्श्वनाथमतावलम्बी हैमाचार्य्ययतिः अस्मिन्नेव समये रजपूतनरपतिं कुमारपालमपि जैनधर्म्मं दीक्षितवान्। एवमपि प्रसिद्धिरस्ति यथासौ 'हलायुधगुरुः' लक्ष्मणसेनस्य सभायामासीत्। (संवत् १२३०) इति उइलसनसाहेबस्य उद्धृतम्।

शब्दमाला—च रामेश्वरशर्म्मकृतातिसंक्षिप्ताभिधानसंग्रहः, अमरकोषस्य परिशिष्टभूता वङ्गभाषाया व्याख्याता च। इयं मेदिनीकारस्य पूर्व्वतनं इति उइलसन्साहेबमतम्।

नाममाला—धनञ्जयकृता। तत्र श्रेणीविभागस्याभावात् प्राचीनैवेयमित्यनुमीयते। धनञ्जयश्च दशमशताब्द्यां वर्त्तमान आसीत् इति बहुधामतम्।

भूरिप्रयोगो—दामोदरदत्तपुत्रेण सुप्रसिद्धसुपद्मव्याकरणकारेण पद्मनाभ

दत्तेन विरचितो भागत्रयेन विभक्तश्च। पद्मनाभो मेदिनीकरस्याग्रस्तन आसीदिति स्वयमेव स्वग्रन्थे मेदिन्या उल्लेखात् प्रमाणीकृतम्।

शब्दरत्नावली—मुशखानाभिधेयस्य कस्यचित् मुसलमानवीरस्याश्रयेण अमरटीकाकृन्मथुरेशेनामरकोषस्यैव । णाम्या विरचिता। तत्र शब्दाना भिन्न रूपाः पाठाः निर्णीताः।

जटाधरकोष—चट्टग्रामवासि जटाधरेण विरचित.। जटाधरश्च अमरकोषादर्शेन स्वनाम्ना कोष प्रणिन य। अय नातिप्राचीन इत्यनुमीयते।

अभिधानरत्नमाला—हलायुधप्रणीता। इय सक्षिप्ता स्वर्गभूनरकवारि मिश्राख्यैः पञ्चभिर्भागैर्विभक्ता। हलायुधो भट्टभास्करशिष्य. केरलदेशीयो ब्राह्मणोऽतिप्राचीनो शैवधर्मावलम्बी च खृ द्वादशशताब्द्या वर्त्तमान आसीत्। तस्य चाभिधाने उक्लिन्द्रचक्रनिकुट्ट्याणा मनोरमा सूची वङ्गभाषया व्याख्याता। एवञ्च श्रूयते यथा हलायुधो लक्ष्मणसेनस्य सभापण्डित आसीदिति।

राजनिघण्टु—अभिधानचूडामण्यपरनामधेयो वैद्यपतिनरहरिपण्डितेन वैद्यकसंहितामरविश्वहलायुध धन्वन्तरिनिघण्टु-मदनपालनिघण्टुभोजराजशेष राजादिकृतग्रन्थेभ्यः उपादानानि समाकलय्य आनूपभूमिगुडूच्यादिभिस्त्रयो विंशतिवर्गैः सविभज्य महाराष्ट्रकर्णाटादिभाषाभिद्रव्याणीनि व्याख्याय च रचितः।

"धन्वन्तरीयमदनादिहलायुधादीन्
विश्वप्रकाशममरकोषशेषराजान्।
आलोक्य लोकविदिताश्च विचिन्त्य शब्दान्
द्रव्याभिधानगणसंग्रह एष सृष्ट ॥"

असौ कश्मीरपरिवाराज्जात इति स्वयमेव स्वग्रन्थे स्वीचकार। मतान्तरे त्वसौ दाक्षिणात्यनिवसतिर्ब्राह्मण इत्यभिधीयते। अत्र तेन शारीररोगनामौषधद्रव्यद्रव्यगुणादिक नानायुर्वेदीयाशेषविषयान् सविस्तरमुपवर्ण्य चिकित्सकाना महानुपकार साधित। असौ नरहरिपण्डितो मदनपालादीनामधस्तनो, मदनपालादयश्च तद्वर्तिनः आसन्। तस्याविर्भावसमय (संवत् १७२५) सार्द्धद्विशतत्रयपूर्व्वं वासीत्। इति उदयचन्द्र.। निघण्टस्य

संस्करणानन्तरमस्मद्देशीये देशे समादरेण परिग्रहेण सर्व्वत्रैवानुशीलितो भवति।

भावप्रकाशो—लटकमिश्रात्मजभावमिश्रविरचित। अयमतिविस्तृत सर्व्वविनिश्चयचिकित्सितचिकित्सासङ्ग्रहो नानाप्राचीनसंहितासङ्ग्रह कोष निघण्ट समालोचनेन स्वकल्पनया च रोगलक्षणचिकित्सितपथ्यापथ्यद्रव्यद्रव्यगुणरसवीर्य्यविपाकजारणमारणशोधनादीनि समाकलय्य लिखित। असौ भावमिश्रो वैदेशिकपट्टगीजदेशीयैरानीतमुपदंशरोगस्यैव प्रकारान्तरलक्षणसम्पन्न फरङ्गरोग स्वग्रन्थे सचिकित्सित वर्णितवान्। अभिनवानि च तोपचीनीसोहारादीनि कतिचित् वैदेशिकद्रव्याणि सगुणानि तत्र सन्निवेशितानि। तेषु उपदंशहर तोपचीनीमूल चीनदेशीयैर्भारतवर्षस्य गोयाप्रदेशे शतत्रयाधिक वर्षादूर्द्ध खृ (१५३५) समानीतम्। इति श्रीयाद्जसावस्य मतम्। सुतरामेव भावमिश्रस्याविर्भावस्तत्काले तदनन्तरकाले वाभवेत्। भावप्रकाशसङ्ग्रह काशीप्रदेशे वङ्गदेशे च चिकित्सकैरधिक पठ्यते।

माधवनिदान—माधवकरविरचितम्। अत्र माधवेन विविधप्राचीन तन्त्रवैद्यकसंहिताभ्य कचिदुद्धरणेन क्वचिच्च स्वरचितभाषया सारसङ्ग्रहेण पर्य्यायानुक्रमतो विविधरोगनिदानलक्षणादिक लिपिषु सन्निबध्य भारतस्य चिकित्साशास्त्राध्यायिना छात्राणा महानुपकार साधित। इद माधवाचार्य्यविरचितमिति केषाञ्चित् मतम्। तन्न साधु, माधवकार कर इत्युपाधिकोऽतिपुराकालीनो वैद्यजातीयो ग्रन्थकार आसीदिति प्रसिद्ध। अन्यच्च चक्रपाणिदत्तो माधवीयनिदानस्य रोगानुक्रमणीमनुसृत्य स्वसङ्ग्रह रचितवानित्यतो ग्रन्थकारचक्रपाणिदत्तयोर्ज्येष्ठतन आसीदिति प्रतीयते। तथासौ चक्रपाणि द्वादशशताब्दा गौडराजस्य पार्श्वस्थितत्व स्वग्रन्थे लिखितवान्। अपिच माधव स्वग्रन्थ उपसंहारे—गौ गोविन्द वृद्धभोजस्य पातञ्जलवृत्तिकारस्य समये (सप्तमशताब्दा) वर्त्तमान आसीत् तत्कृतिसूक्तिकर्णामृतनामग्रन्थस्य मुक्तावलीकार गोविन्दाधस्तन गुरुमङ्गीकृत्यात्मान तत् समसामयिक तदधस्तन वा प्रतिपादितवान्। तस्य निदानमष्टमशताब्दामारवीयभाषयानुवादितमारवीयैश्चिकित्सकैरधीतमिति पुरातत्त्वविद डाक्तर् सनसाहवस्य मतम्।

व्याख्यामधुकोषो—(माधवीयनिदानस्य टीका) वैद्यवरश्रीविजयरक्षितेन

श्रीकण्ठदत्तेन च विरचितः। तत्र द्वयोरेव नामदर्शनात् द्वयोरेव टीका-कर्तृत्वमनुमीयते। श्रीकण्ठः वृन्दकृतसिद्धयोगस्यापि टीकाकारः। कुसुमावली नाम्ना च सा प्रसिद्धा।

अर्कप्रकाशो—नाम चिकित्सासग्रहो रावणेन प्रणीत.। रावणेनाता भिनवा रोगाणां चिकित्साप्रणाली केवलेनैवार्केण प्रवर्त्तिता।

उणादिकोष.—सिद्धान्तकौमुदीप्रभृतीनामध्यायविशेषः। यत्र शब्दाः 'उण्' इत्यादिप्रत्यययोगेन सिध्यन्ति।

चिकित्साक्रमकल्पवल्ली—काशीनाथद्विवेदिविरचिता, अय वैद्यकचिकित्सा-सग्रहः पाश्चात्यप्रदेशे प्रचलति।

जयदत्तसूरिर्नातिप्राचीनोऽश्ववैद्यकप्रणेता। जयदत्तः शालिहोत्र-नकुल भोजराजादिकृताश्वशास्त्रेभ्योऽश्वाना शुभाशुभलक्षण सरुग्विनिश्चितं चिकित्सितञ्च समाकलय्य स्वग्रन्थ रचितवान्। अस्य प्रादुर्भावसमयनिरूपणमतीव दुरूहमिति न चेष्टा कृता। ग्रन्थोऽय वाङ्गालादेशस्य आसियाटिकसोसाइटी-सभानुमत्या तत्कृतव्ययेन च सच्छिसटीकासमेतो मया संस्कृतः।

शार्ङ्गधरसग्रह'—सुप्रसिद्धशार्ङ्गधरपद्धतिकारेण शार्ङ्गधरेण विरचितः। ग्रन्थोऽय नातिसङ्क्षिप्त, नातिविस्तरश्च, बहुषु पाश्चात्यप्रदेशेषु प्रचलित'। अयञ्च ग्रन्थकार' विश्वप्रकाशकृन्महेश्वरादधस्तन आसीत्। (Burnel's catalogue)

रसेन्द्रसारसग्रह'—प्रामाणिकरसग्रन्थ' गोपालभट्टेन विरचित'। अत्र रस जारणमारणादिपुर'सर रोगाणामशेषविधरसघटितयोगा' सङ्कलिताः। एतद्-ग्रन्थकार' त्रयोदशशताब्द्या वर्त्तमान आसीत्। (Aufrecht's catalouge)

डल्वणाचार्य्यो निबन्धसग्रहाख्याया सुश्रुतटीकाया रचयिता। एष श्रीभादानकदेशस्य विश्रुतमथुरानगरीसन्निहिते अङ्कोलानाम्नि वैद्यस्थाने सौरवशीयद्विजान्वये जात'। असौ गोविन्दपालस्य प्रपौत्र' जयपालस्य पौत्र नृपालभूपते प्रियतमस्य श्रीभरतपालस्य च पुत्र आसीत्। तेन जेज्जटगयदास-भास्करश्रीमाधवब्रह्मदेवादीनां टीकापञ्जिकाटिप्पनीः उपजीव्य निबन्धसग्रहो रचित इति स्वयमेव स्वकृतटीकायामभिहितम्।

परिभाषाप्रदीप'—श्रीकृष्णवल्लभसेनपुत्रश्रीगोविन्ददाससेनविरचित'।

प्रयोगामृतम्—अतिसुविस्तृतो वैद्यकचिकित्साग्रन्थो नृसिंहधन्वन्तरिशिष्य-

वैद्यचिन्तामणिकृत । अथ ग्रन्थकार: श्रीवङ्गसेनसमाजान्तर्गते नोरोश्वरांश
शताधिकवर्षपूर्व्वं जात । अस्मिन् समाजोचिते चिकित्सकानां नामाधोमादिषु

प्रणीत: प्रसिद्ध ।
समाक्रमणात् सर्व्वत्र
।।
आसन् इति प्रमा
रदनपालनिघण्टु
नस्य नरपतेर्धिनो:
धिकतरमाप्नोष्यसि ।
च हिन्दीभाषया

विद्योतादिनाया
तः (शक १०११)
स्त्वप्य माधवाद्व
। पुरातन्यपिदुरन्

: । अजयपालो

। स सक्तिनाया-

रयात्मकय । यन्यो-

नामद्वयेन विभक्ता
ार्थसंग्रह' (समय

समालेत्यपरनाम्ना

कोषोऽयमन्त्यादिक्रमेण सुलभगम्यसुप्रशस्तसुष्टुरीत्या विरचितः। कार इत्यु-पाधिना वैद्यजातीयोऽयं वङ्गदेशवासी चेत्यनुमीयते। उइल्‌सनसाहबमतम्।

रत्नावली—नाम द्रव्याभिधानं वङ्गदेशवासिना रसकौमुदीकारेण माधवेन विरचितम्। तस्यां द्रव्यनामानि वङ्गभाषया कथितानि।

राजवल्लभीयद्रव्यगुण—राजवल्लभकृत पर श्रीनारायणदासकविराजेन सविस्तर व्याख्याय प्रतिसंस्कृतस्य। राजवल्लभस्य वैद्यपरम्परागतश्रुत्या अष्टादश शताब्द्यां (१७६०) वर्त्तमान आसीत्। ग्रन्थोऽयं परिच्छेदषट्के अतीवसुष्ठुश्रेण्या विभक्तः प्रयोजनोपयोगी च। अयं वङ्गदेशे प्रायेणायुर्वेदपाठार्थिभिः पठ्यते।

रत्नमाला—नाम द्रव्याभिधानं केनापि वङ्गीयग्रन्थकारेण रचितमिति प्रतीयते। तस्यामुद्भिज्जखनिजद्रव्याणि सपर्य्यायाणि वङ्गभाषया व्याख्यातानि। उइल्‌सनसाहबस्तु बौद्धग्रन्थकाररचितमित्याह।

उपसंहारसमये मदनुकूल महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीश्रीश्रीविजयनगर-पतिमहोदयसमीपे विज्ञप्तिरियम्—

महाराजाधिराज।

सामग्रीषु सुसज्जितास्वपि यथाभीष्टानुकूलासु च
श्रीविष्णोरिव लोकरञ्जनरते राजाधिराजस्य ते।
आशास्यो यदि नाघटिष्यत कृपासंयोग एव प्रभो
सिन्धोरन्तरलेष्यतैव मथनस्याशालता सा चिरम्॥

आशंसमानो देवस्य राजन्वत्तामविच्युताम्।
आयुष्मत्ताञ्च विनयनिवेदनपुरःसरम्।
याचतेऽयं जनो नित्यं कृतज्ञत्वमनुस्मरन्।
देवपादाब्जमूलेषु देहस्यैव विसर्ज्जनम्॥

साधुहृदय डाक्तर श्रीमहेन्द्रलाल स[illegible] [illegible]षि[illegible] पाश्विन वद्धोऽस्मि। अत्र चाभिधाने प्रेसिडेन्सिकलेजे [illegible] नीलमणिन्यायालङ्कारेण मच्छुभाकाङ्क्षिणा महोपकार सहकारिसंस्कृताध्यापकेन श्रीयुक्तहरिश्चन्द्रकविरत्नेन महान् परिश्रमः कृतः। अतस्तयोरुभयोः सकाशे [illegible]

द्वितीयसंस्करणस्य विज्ञापनम्।

इह खलु जगति "कीर्त्तिर्यस्य स जीवतीति" यदुच्यते तत् सर्व्वथा सत्यमेवानुभावयति अस्मान् महानुभवस्य लोकोत्तरविहारिणो विद्यारत्नोपनामकस्योमेशचन्द्रस्य लोकवहुला कृति' वैद्यकशब्दसिन्धुनामकमभिधानम्। अतीतेष्वपि बहुतिथेषु दिवसेषु एतदेवास्माननिशमनुस्मारयति आयुर्व्वेदे कृतविद्यस्य विद्वद्वरस्य तस्य विद्यारत्नस्य विद्यावत्व गुणगौरवम् पाण्डित्यं ज्ञानगाम्भीर्य्यञ्च। न खल्ववगतमनेन महात्मना यदेकेन एव अवदानेन जगतां कोऽयमहान् उपकार कृत इति मन्ये। पुरा तु अभिधानेन विना आयुर्व्वेदस्य अध्येतृणाम अध्यापकानामनुरागिणाञ्च आयु शास्त्रालोचना नितरामसुखकरी आसीत्। इदानीमुमेशचन्द्रेनायुर्व्वेदमनुशीलयतां दुर्गम वर्त्म प्रसन्नीकृतम्।

ग्रन्थस्यास्य रचनाकाले श्रीमता उमेशचन्द्रेण कलिकाता संस्कृतविद्यामन्दिरस्य पुस्तकालयस्याध्यक्षपदमलङ्कृतमासीत्। तत्रस्थ एवायमायुर्व्वेदाध्ययनकाले आबाल्यमनुभूतस्याभावस्य पूरणार्थमभिधानमेकं रचयितुकाम पुस्तकालयस्थान् बहून् आयुर्व्वेदग्रन्थानवलोक्य बहुपरिश्रमेण पाण्डुलिपि सङ्कलय्य विजयनगराधिपतेरर्थानुकूल्येन मुद्रितवान्। अस्मद्देशीयायुर्व्वेदव्यवसायिनां भाग्यवशाद् वा नियतेरवश्याम्भावित्वात् वा लोकान्तरमुपागते उमेशचन्द्रे अभिधानस्यास्य मुद्रनाशा व्यलुपत्। इदानीं पूर्व्वमुद्रितपुस्तकानामभावात् सर्व्वेषामेवायुर्व्वेदाध्यायिनां महान्तमसुयोग मन्यमानैरपि च जीवति वङ्गदेशीय चिकित्सकसम्प्रदाये वङ्गीयजनकीर्त्तिग्रन्थरत्नमिदं बहुमूल्य विलुप्त चेत् तर्हि चिकित्सकसम्प्रदायानां वङ्गदेशवासिनाञ्च तत् कलङ्ककरमिति चिन्तयद्भिरस्माभिरेव तत्पुत्राणां सकाशात् ग्रन्थस्यास्य वैद्यकशब्दसिन्धुनाम्न स्वत्व मुद्रनार्थं क्रीतम्।

ततस्तेन सशोध्य सर्व्वाङ्गसम्पूर्ण कृत्वा पुनर्मुद्रणार्थं यत्ने कृतेऽपि बहुसम्वत्सरा व्यतीता। कार्य्यबहुलतया अनवकाशत्वात् अभिधानसंस्करणस्य बहुग्रन्थसाध्यत्वात् शरीरस्यापि व्याधिमन्दिरत्वात् सत्वर प्रकाशयितु नाशक्यत।

अंहतिः । स्त्री । रोगे । मे ततिक । पीड़ायाम् । अम । रा नि ।

अङ्घ्रि । पु । पादे । तरुमूले । अम ।

अंङ्घ्रिपः । पु । वृक्षे । हला ।

अंङ्घ्रिस्कन्धः । पु । गुल्फे । পায়ের গুল্ফ, গুড়মুড়ো । हे च ।

अकच । त्रि । केशशून्ये । যার মাথা নেড়া ।

अकरा । स्त्री । आमलकीवृक्षे । আমলা গাছ । श च । See आमलकी ।

अकराकरभः । पु । अककर्करे । আকরকরা । शाङ्ग अकरादि चू ६ अ ।

अकराम्भक । पु । अककर्करे । আকরকরা । वै निघ ।

अकर्कर } पु । स्वनामख्याते पण्यद्रव्ये । আকরকরা । भा अकर्करहा । म

अकल्कर } अकल्करा । गुणा—वीर्योष्ण बलकर कटु प्रतिश्यायशोथवातघ्नश्च । वै निघ

अकर्णः । त्रि । बधिरे । কালা । हे च ।

अकर्त्तन । त्रि । वामन । বাঁওন ।

अकल्य । त्रि । रुग्णे ।

अकल्लः । पु । अककर्करे । আকরকরা । अ टी मा । वै निघ २भ वा व्या ।

अकालकुष्माण्ड । पु । अकालजकुष्माण्डे । অসময়ে জাত কুমড়া ।

अकालजम् । त्रि । असमयोत्पन्ने । Unseasonable यथा—‘अकालजन्तु विरस न धान्य गुणवत् स्मृतम् ।” राज

अकालभोजनम् । क्ली । अप्राप्ते काले, अतिप्राक्,कालेऽतीते वा भोजनम् । অসময়ে ভোজন । तच्च गुणैरसामर्थ्यकर शिर पीड़ाविसूचिकादिव्याधि जनकम् । यथा “अप्राप्तकाले भुञ्जानो ह्यसमर्थ तनुर्नर । तांस्तान् व्याधीनवाप्नोति मरणञ्चाधि गच्छति ॥” भा पू १भ ।

अकालशयनम् । क्ली । न यथायोग्यकाले शयनम् । অসময়ে শয়ন । वा सू ८ अ । गुणा ‘अकालशयनात् श्लेष्मा प्रतिश्याय मपीनस । अथ शोफ शिरोऽर्त्तिश्च जायते चाग्निमन्दता ॥” हा अत्रि १ स्थाने २३ अ ।

अकुप्यम् । क्ली । स्वर्णे । रौप्ये । हला ।

अकुलः । त्रि । निरस्थिद्रवे । बीजशून्ये । चि १अ । लम्पकर्णजटाहीनमस्थलाप्य । र “लम्पकर्णोऽजटश्चैव अकुल परिकीर्त्तित ॥” आ ६अ ।

अकूटः । पु । फलहरितवर्णे । আগে ফল প লোকে । रत्ना ।

अकूपार । पु । कच्छपे । त्रिका ।

अकृताग्रयूप । पु । नवशेषकट्वाल्पिदा वर्जित यूपे । स लजुरिति वै निघ ।

अकोट । पु । Areca catechu) (Areca nut, The betel nut-tree गुवाकवृक्षे सुপারিগাছ । हि उत गुया, सुपारी छोटी म पोफल । त्रिका । फलगुणा—गुरु हिम रू कषाय कफपित्तहर मोहन दीपन रुच्य मुखवैरस्य हरञ्च । आर्द्र तत्—गुरु अभिष्यन्दि अग्निघ्न दृष्टि घ्नञ्च । खिन्न तत्—त्रिदोषघ्नम् । पुष्प—कषाय मधुर गुरु च । मन । गुवाकशिर—भेदन मद करञ्च । च द । स्वादु तिक्त कषाय अन्ल शुक्र मूत्ररोगघ्नञ्च । राज । निर्यास—हिमो गुरु विपाके उष्ण वातघ्न पित्तकर धार अम्ल मोह नर । ता । हिमो गुरु वातघ्न क्रमिकृत्पित्तल श्चेति । रा नि व ११ । पूग सङ्कोचक क्रमिघ्नञ्च । आम तत—कषाय मुखकण्ठशोधन सरम् उद राध्मानहर श्लेष्मपित्तरक्तामशमनाञ्च । शुष्क पूग—कण्ठशोधनं रेचन पाचन रुचिकरञ्च । पर्णेन विना खादित—पाण्डुवातशोषादिरोगजनक भवति । रा, नि व ११ । स एव पूगस्याष्टभेदानङ्गीकरोति—शैली तैल्वण शौल्य घोण्टा चेडल वल्लिगुल चन्द्रापुरी य चोल्य इति । तेषु शैली—मधुरा रूक्षा कटु कषायाम्ला । तैलण—मधुर लघु दीपन रसाल्यञ्च । शौर्य—कटु कषाय पाचन द्रावक लघु च । घोण्टा—कटु-कषायोष्णा दीपनी च । चेडलस्तु कोकणे प्रसिद्ध—सुगन्धि दीपनं पाचन पुष्टिकर रसाढ्यञ्च । वल्लिगुलमपि कोंकण एव प्रसिद्ध—त्रिदोषहर ग्राम्य दीपनञ्च । चन्द्रापुरीय—स्वादु-कटु कषाय रूक्ष्य दीपन पाचनञ्च । चौलीपूग—आम्रदेशीय कषायमधुरम् ।

अक्रान्ता । स्त्री, पु । Solanum Indicum) The egg plant वृहतीक्षुपे । বিলাতি, ব্যাকুড় । हि बरहण्टा, भटकटायी । म क्षे डोरली पांढरी, वनभट्टी । उत् अक्रान्ति । ते आकुर

षेदू। र मा। गुणा—उष्णवीर्या पाचनी संग्रा हिणी च। चक्र द। राज। कटु तिक्तरसा उष्णा लघु वातघ्नी ज्वरघ्नी अरोचकामकासघ्नी श्वासहृद्रोग हरी च। रा नि व ४।

अखथितचीरम्। क्ली। आमदुग्धे। वैंचा दुध। तत् श्लेष्मप्रकोपि गुरु च। वै निघ।

अखिका। स्त्री। The Indigoplant (Indigofera tinctoria) नीलीवृचे। श च। नीलगाछ। हि नीली। म नीलीचे भाड़, क नीली, तै नल्लचेट्टु गेरिटि, पेद्दनीलिचेट्टु। सा द्विधा, नीली महानीली च। गुणा—कटुतिक्तोष्णा केश्या कासकफामघ्नी लघु वातविषोदरगुल्मक्रिमिज्वरघ्नी। रा नि व ४। रेचनी मोहभ्रमामवातोदावर्त्तघ्नी च। भा पू १भ। मद १व। 'महानीली गुणाढ्या स्यात् रङ्गश्रेष्ठा सुवीर्य्यदा। पूर्व्वोक्तनीलिका देश्या सगुणा सम्वकर्म्मसु॥" रा नि व ४।

अखिन्नवर्त्म। क्ली। नेत्रवर्त्मजरोगविशेषे। अत्र रोगे नेत्रयो पक्वाभावेऽपि धौतमधौत वा नेत्र पुन पुनलगति। यथा "यस्य धौतान्यधौतानि सम्बध्यन्ते पुन पुन। वर्त्मान्यपरिपक्वानि विद्याद क्लिन्नवर्त्म तत्॥' मा नि।

अखीका। स्त्री। नीलीवृचे। नीलगाछ। श च।

अखट्ट। पु। (Buchanania latifolia) पियालवृचे। পেয়াশাল, পেয়াল। ইহার বীজকে পেয়ালবীজ ও চারদানা কহে। हि चिरौञ्जी। म चारोली। गुणा—कफपित्तास्रघ्न, तत् फलगुणा—मधुर स्निग्ध हृद्य वातपित्तघ्न गुरु सरं ज्वरदाहतृष्णाहरश्च। तन्मज्ज—मधुर हृद्य वृष्य वातपित्तहरं दुजर स्निग्ध विष्टम्भि आमवर्द्ध नञ्च। अस्य पक्व फल—वृष्य गौल्य अम्लक गुरु च। तद्बीज—मधुर वृष्य पित्तदाहघ्नञ्च। रा नि व ११। 'चार पित्तकफामघ्नमस्त फल मधुर गुरु। स्निग्ध सर मरुद्व्याधिदाहज्वरतृषापहम्॥ पियालमज्जा मधुरो वृष्य पित्तानिलापह। हृद्योऽतिदुजर स्निग्धो विष्टम्भी चामवर्द्धन॥" भा आमादि व।

अखल। पु। उत्तमवेद्ये। वै निघ।

अखातम्। क्ली। देवखात। দেবখাদ। हे च का ४। पुष्करिण्याम्। श्रम।

अखिलिका। स्त्री। A kind of gourd (Momordica charantia) क्षुद्रकारवेल्ल्याम्। উচ্ছে। हि करेली छोटी। See कारवल्ली।

अखुरोट। पु। आखोटे। আখরোট্।

अग। पु। पर्व्वते। हि पाहाड। अगो द्विविध आग्नेय सौम्यभेदेन। तयोर्विन्ध्य आग्नेय, हिमालय सौम्य। आग्नेयगिरिजान्यौषधानि अग्निगुणभूयिष्ठानि, सौम्यगिरिजानि च सौमगुणभूयिष्ठानि। "आग्नेया विन्ध्यशैलाद्या सौम्यो हिमगिरि स्मृत। अतस्तदौषधानि स्युरनुरूपाणि हेतुभि॥" भा। वृचे। सर्पे। सूर्य्ये। हे च।

अगज'। पु। तुम्बुरौ। आर्द्रधान्ये। वैंचा धने'। हि आर्द्रधनिया। मद। विशेषस्तुम्बुरुशब्दे द्रष्टव्य। वन्दायाम्। বান্দ্ড়া, পরগাছা।

अगजम्। क्ली। Bitumen शिलाजतुनि। र,मा।

अगद। पु। रोगे। A medicament औषधे। रा नि व २०। वा उ ३५अ। दद्रुघ्नवृचे। दादमर्दन। त्रि। रोगमुक्ते। रा नि व २०।

अगदम्। क्ली। आरोग्ये। रा नि व २०। वा उ ३५ अ।

अगदङ्कर (ङ्कार)। पु। वैद्ये। रा नि व २०। A physician चिकित्सक।

अगदतन्त्रम्। क्ली। विषचिकित्साविषयकतन्त्रे। अगदतन्त्र नाम शल्याद्यष्टविधतन्त्रान्तर्गतवैद्यकाङ्गविशेष। तत्र सर्पकीटलूतावृश्चिकमूषिकादिदष्टविषव्यञ्जनार्थं विविधविष संयोगविषोपहृतोपशमनार्थम्। सु सू १अ।

अगदनस्यम्। क्ली। सर्पदष्टादौ नस्यविशेषे। सु कल्प।

अगदाञ्जनम्। क्ली। विषमूर्च्छितादौ अञ्जने। सु कल्प।

अगन्धिकम्। क्ली। Sochal salt सौवर्चललवणे। সচল লবণ। भा। मद। See सौवर्चलम्।

अगरा (री)। स्त्री। A kind of grass, Deotár देवदाल्याम्। দেয়াতাড়া। च टी भ। पीतदेवदाल्याम्। भा। रा नि व १। See देवदाली।

अगरु । क्ली । अगुरुचन्दने । कृष्णागुरुणि । अगुराई चन्दन । वा उ २७ अ । See अगुरु ।

अगरुसारः । पुं । कृष्णागुरौ । Aloe wood, the black variety काल अगुरु ।

अगस्तिः । पुं । (Sesbana grandiflora) वकनामकपुष्पशाकवृक्षे । मै, तनिक । वक फुलेर गाछ । हिं हतिया, वकुल, वृहत् बौलसरी । ते लमयविसेचेट्टु । सं अगस्ता इदगा । अगस्ति श्वेतरक्तनीलपीतभेदेन चतुर्विध । गुणा —पित्तकफहारित्व, शीतश्रमनत्व हिमत्व शीनिगुलत्वणाकुष्ठशोथनाशित्वम् । अन्यच —वकोऽतितिक्तितिरम्लिक मधुर मदगन्धि पित्तदाहकफश्वासश्रमघ्नो दीपनय । रा नि व १० । अपरञ्च 'मुनिशिम्बी सरा प्रोक्ता बुद्धिदा रुचिरा लघु । पाककाले तु मधुरा तिक्ता चैव स्मृतिप्रदा ॥ विदोषघ्न्यल्पकफहृत्यागुरोगविषापहुत् । शोफगुल्महरा प्रोक्ता सा पक्वा रुच पित्तला ॥' पर्णन्तु मुनिद्रुमस्य—कटु तिक्त गुरु मधुर किञ्चिदुष्ण कृमिकफकण्डुविषरक्तपित्तघ्नञ्च । वै निघ । पुष्पगुणा —शीतल गौल्य विदोषघ्न श्रमघ्न बलासकासवैवर्ण्यभूतहर बलघ्नञ्च ॥ रा नि व १० । शीतवीर्य्यं चातुर्थकज्वरहर नक्तान्ध्यघ्न तिक्त कषाय कटु पीनसकफपित्तवातघ्नञ्च । भा पु १भ गा व ।

अगस्तिकुसुम । पु । वकपुष्पे । वक फुल । तिका ।

अगस्तिद्रु
अगस्तिद्रुम } पु । वकवृक्षे । तिका ।

अगस्त्य. । पु । वकवृक्षे । तिका ।

अगस्त्यरसः । पुं । उदररोगघ्ने रसे । रस गन्धक जैपालबीज-लौह शिलाजतु ताम्र - हरिद्राणां प्रत्येक समभाग, एकत्र तिकटुभृङ्गराजार्द्रकनिम्ब-निर्गुण्डीखपुलीकायैरेकवार मर्द्य । अनुपा गुड-हरीतकी, कम्पिल्लचूर्णं वा । र सा स ।

अगस्त्यहरीतकी । स्त्री । कासे हिता । तत्-पाकविधि —दशमूलादिक्वाथ्यद्रव्याणि प्र २५ यवा ८ श हरीतकीशत । हरीतकीयवान् पोट्टलीकृतान् एकत्र ८०श जले पक्वा पादशिष्ट क्वाथ कर्त्तव्य । अथ गुड १२॥श उक्तक्वाथेन गोलयित्वा कुडव मितघृततैलमिश्रितमिरस्थिहरीतकीसहितं पक्वा च पादशिष्टेऽवतार्य शीते पिप्पलीचूर्णं ॥० श्र ग्र मश्चिपेत् । शीतले मधु ॥०श मिश्रयेत् । मात्रा— हरीतकीद्वयं लेहस्य च तो २ प्रत्यह खादेत् । एतदन्तर्गता चीरपुष्पी—दन्तखडिका । च द कास । मतान्तरे दशमूलद्रव्यं प्र ४ तो । दशमूलौ स्वयगुप्ता शङ्खपुष्पी शटी बलाम् । हस्तिपिप्पल्यपामार्गपिप्पलीमूलचित्रकान् ॥ भार्गी-पुष्करमूलञ्च द्विपलांश यवाढकम् । हरीतकीशतञ्चैक जलपञ्चाढके पचेत् ॥ यवस्विन्नकषायन्त पूत तच्चाभयाशतम् । पचेद्गुडतुला दत्वा कुडवञ्च पृथक् घृतात् ॥ तैलात् सपिप्पलीचूर्णात् सिद्धशीते च माक्षिकात् । लिह्याद्द्वे चाभये तच्च खादेन्नित्य रसायनात् ॥ इति पाठ । र स र । प्रयोगा हा अति १।८ अ ।

अगाधम् । क्ली । जले । हि च ४ का । छिद्रे । मे ।

अगारधूम । ३ । गृहधूमे । झुल । वा उ ३८ अ ।

अगिर । पु । चित्रकवृक्षे । जटा । See चित्रक ।

अगुरु । क्ली । (*Aquilaria agallocha*) A fragrant wood स्वनामप्रसिद्धसुगन्धिकाष्ठ विशेषे । अगुरुचन्दन । हिं अगर । तें इरुगुडचेट्टु । सं शिशवाचे भाड, कृष्णागरु । तत्पर्याया —वंशिक, राजार्ह, लोह, कृमिजं, कृमिजग्धं, जोङ्गक (अ), अनार्य्यज (हे), वंशक (हा), लघु, पिच्छिल (के), भृङ्गज, कृष्ण, लोहाख्य (र), रातक, वर्णप्रसादन, अनार्य्यक, असार, अग्निकाष्ठ, कृमिजग्ध, काष्ठक । तच्च कृष्ण दाह स्वादु मङ्गल्य काष्ठागुरु भेदेन पञ्चविधम् । रा नि व १२ । तेषां विशेषास्तत्पर्य्याये मन्तव्या । अस्य सामान्यगुणा —तिक्तता, उष्णता, कटुता, लघ्वे रुक्षता, श्लेष्मकफवायुवान्तिमुखरोगनाशित्व, लच्य, पित्तल, लघु, तीक्ष्ण, कर्णाक्षिरोगघ्नञ्च । रा नि व १२, वा चि ४अ । कृष्णागुरु—गुणाधिक अन्ये सन्ति च । एतत्स्नेह —*कृष्णागुरुसमगुण* । भा क व ।

अगुरु । पु । Aloe wood (or agallocha) अगुरुवृक्षे । अगुरु गाछ । वा सू, १५अ एलादि व । "अगुरु शीवासक कुङ्कुमम्" । कपिलशिंशपायाम् । हिं कपिलवर्ण शीसव । भा पू १भ वटादि व । शिंशपावृक्षे । शिशुगाछ । मे रविकम् ।

अगुरुगन्धम् । क्ली । हिङ्गुनि । हि द ।

अगुरुसार । पु । कृष्णागुरुवृक्षे । ता अगुरु। See कृष्णागुरु । शौद्दे । रत्ना एकार्थ ।

अगुरुसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षे । भा

अगुरुशिंशपा । स्त्री । (Dalbergia Sisu) शिंशपावृक्षे । शिशु । हि शीसव । भटी सामी ।

अगूढः । पु । The castor oil plant (Ricinus communis) श्वेतैरण्डे । শ্বেত-ভেরেন্দা । हि एरण्ड । वै निघ । See एरण्ड ।

अगूढगन्धम् । क्ली । (Ferula assafœtida) हिङ्गुनि । रा नि व ६ । See हिङ्गु । पलाण्डौ । मृगनाभौ । लशुने ।

अगृद्धि । स्त्री । अभिलाषे । वा चि ७ अ ।

अगौका । पु । A fabulous animal with eight legs शरभे । पत्रिणि । सिंहे । मे ।

अग्निः । पु । The fire of the stomach जाठराग्नौ । स चतुर्विध —मन्दतीक्ष्णविषमसम भेदेन । यथा "मन्दस्तीक्ष्णोऽथ विषमः समश्चेति चतुर्विधः । कफपित्तानिलाधिक्यात् तत्साम्याज्जाठरोऽनल ॥ विषमो वातजान् रोगान् तीक्ष्णः पित्तनिमित्तकान् । करोत्यग्निस्तथा मन्दो विकारान् कफसम्भवान् ॥ समा समाग्नेरशिता मात्रा सम्यग्विपच्यते । स्वल्पापि नैव मन्दाग्नेर्विषमाग्नेस्तु देहिन ॥ कदाचित् पच्यते सम्यक् कदाचिच्च न पच्यते । तीक्ष्णाग्निरिति तं विद्यात् समाग्निः श्रेष्ठ उच्यते' ॥ मा नि । तत्रचर्य—"वामपार्श्वाश्रित नाभे किञ्चित् सोमस्य मण्डलम् । तन्मध्ये मण्डलं सौर्यं तन्मध्येऽग्निर्व्यवस्थित । जरायुमात्रप्रच्छन्न काचकोशस्थदीपवत् ॥' भा । अपरञ्च—"सूर्यो दिवि यथा तिष्ठन् तेजोयुक्तैर्गभस्तिभि । विशोषयति सर्वाणि पल्वलानि सरांसि च ॥ तद्वच्छरीरिणां भुक्तं ज्वलनो नाभिमाश्रित । मयूखै पच्यते क्षिप्रं नानाव्यञ्जनसंस्कृतम् । स्थूलकायेषु सत्वेषु यवमात्रः प्रमाणत । कृमिकीटपतङ्गेषु बालमात्रोऽवतिष्ठते ॥' रस प्र । "पाचक रञ्जकश्चापि साधकालोचके तथा । भाजकश्चेति पित्तस्य नामानि स्थानभेदत ॥ अन्याशये यकृत् प्लीह्नि हृदये लोचनद्वये । त्वचि सर्व्वशरीरेषु पित्तं निवसति क्रमात् । पाचकं पचते भुक्तमिति ।" निदा । तेज पदार्थविशेषे । আগুন । हि आग । अस्य पर्याया—वैश्वानर, वह्नि, वीतिहोत्र, धनञ्जय, कृपीटयोनि, ज्वलन, जातवेदा, तनूनपात्, तनूनपा, बर्हिःशुष्मा, बर्हि, शुष्मा, कृष्णवर्त्मा, शोचिष्केश, उषर्बुध, आश्रयाश, आशयाश, बृहद्भानु, कृशानु, पावक, अनल, रोहिताश्व, वायुसखा, वायुसख, शिखावान्, शिखी, आशुशुक्षणि, हिरण्यरेता, हुतभुक्, हव्यभुक्, दहन, हव्यवाहन, सप्तार्चि, दमुना, शुक्र, चित्रभानु विभावसु, शुचि, अप्पित्त, (भटी), वृषाकपि, ज्वालवान, कपिल, पिङ्गल, अरणि, अगिर, पावन, विश्वप्सा, छागवाहन, कृष्णार्चि, भास्कर, जुहवार, उदर्चि, वसु, गण, हिमाराति, शमीतरु, सुशिख, सप्तजिह्व, अपपरिक, सर्व्वदेवमुख (ज)। अग्निताप गुणा—वात कफ स्तम्भता शीत कम्पघ्न, आमाशयकर रक्तपित्तकोपनश्च । राज भा । चित्रके, চিতেগাছ । सियी ग्रहणीचि, विलाद्य घृते । वा सू १५अ आरग्वधादि व । अग्निजारवृक्षे । रा नि व २३ । पीतवालुके । केशरे । पित्ते । अन्ने । निम्बुके । रा नि व २१ । स्वर्णे । रा नि व १३ । भल्लातके । रा नि व ११ । रक्तचित्रके । रा नि व ६ । च द ग्रहणी चि कपित्थाष्टके ।

अग्निकः । पु । An insect of scarlet colour इन्द्रगोपकीटविशेषे । আঁষাড়েপোকা । सु मि अ , रु च ४का । चित्रकवृक्षे । वा चि ७ अ । भल्लातकवृक्षे । भा पू १भ ह व ।

अग्निकर्णी । स्त्री । वृक्षविशेषे । वै निघ २भ अभिन्यास ज्वर चि ।

अग्निकर्म । क्ली । ग्रन्थ्यादिरोगेषु दग्धशलाकादिभि प्रयोज्ये दाहकार्य्ये । तच्च चारदाहाङ्गीय क्रियासु, न गुणेषु । तच्चतुर्विध रोगाधिष्ठानभेदात्, यथा—वलयविन्दुविलेखप्रशलाकाव घर्षणानि । तस्य च काल शरद्ग्रीष्माभ्यामन्यत्र सर्व्वत्तुषु प्रशस्त । तस्य पात्र—दुर्ब्बलबालवृद्धभीरुप्रभृतिभिन्ना । तदुपकरण—पिप्पल्यजशकृद्गोदन्तशरशलाकाजाम्बवौष्ठेतरलौहा क्षौद्रगुडस्नेहाश्च । सु सू १२अ । वा चि १५ अ ।

अग्निकाष्ठम् । क्ली । (Agallochum) अगुरौ । "अग्निकाष्ठ करीरे स्यात् । "रा नि व २३ । शमीकाष्ठे । रा नि व १२ ।

अग्निकील । पु । अग्निशिखायाम् । অগ্নিশিখা ।

अग्निकुक्कुट । पु । ज्वलदग्निरुल्कायाम् । আগুন হুড়ো ।

अग्निकुमारः । पु । अजीर्णाधिकारोक्तरसायनवटीविशेषे । यथा—"टङ्कणं रसगन्धौ च समभागं त्रयं विषात् । कपर्द्दं शङ्खिका चारौ (यवचार) मागधी विश्वभेषजम् ॥ पृथक् पृथक् कर्षमात्रं वसुभागमिहौषधम् । जम्बीराम्बुदिनं घृष्टो भवेदग्निकुमारकः । विसूचीशूलवातादिवह्निमान्द्यप्रशान्तये ॥" रस प्र रसेन्द्रचि । भैष प्रयोगा सा कौ र सा स । द्वितीय ग्रहण्यधिकारे । पटुपञ्चकं पञ्चलवणम् । भृङ्गराजादिना प्रत्येकं त्रिधा मर्द्दनम् । र सा स १११ योग । तृतीयो ग्रहण्याम् । अजमोदा वनयमानी । र सा स १२० योग, भैष । चतुर्थं सन्निपातज्वरे हित । पारद ४तो गन्ध ४ तो हंसपादी (गोयालिया) रसे दिनैकं मर्द्दयित्वा वटीकरणेन २ तो विषेण सह काचकूप्यां निधाय मुखमवरुध्य वालुकायन्त्रेण १२ प्रहरं दीपशिखावदग्नौ पाच्य । शीते विष ॥०तो मरिचचूर्ण ॥० तो मिश्रयेत् । मात्रा रक्तिमिता । भा म ख १ भ । पञ्चम अजीर्णे, अत्र भागत्रयमिति एकभागापेक्षया, एवं सर्वत्र । कपर्द्द शङ्ख दग्धा जम्बीररसे शोधनीयम् । षष्ठो वृहदग्निकुमार । अत्र रसापेक्षया द्विगुण गन्ध टङ्कणञ्च देयम् । पटूनि लवणानि । द्वादशैतानीति फलत्रयादिपञ्चपटून्तानि द्रव्याणि रसतुल्यानि । र सा स १३८ योग प्रयोगा । सप्तमोऽप्यपरवृहदग्निकुमार । अत्र जातीफलं जातीफलजातीकोषौ । वराङ्ग—गुडत्वक् । १३९योग । अष्टमेऽग्निकुमारे समभागमिति प्रत्येकं भागैक,वसुभागमिति भागाष्टकम् । र सा स १५६ योग । रस र उदरे ।

अग्निकुमारलौहम् । क्ली । प्लीहाधिकारे रस । रामठ—हिङ्गु । तुल्यहिङ्गुटङ्कणसैन्धव धान्य जीरकयमानीमरीचशुण्ठीनवङ्गैलाविडङ्गानां प्रत्येकं १ तो लौह मण्डूरम रसस्य ४ तो गन्धकस्य च ४ तो । अनु घृतं मधु च । र सा स २३४ योग ।

अग्निगर्भ । पु । अग्निजारवृचे । रा नि व ६ ।

अग्निगर्भा । स्त्री । (Acacia suma) शमीवृचे । शाँई गाछ । हि, मं शमी । गुणा—तिक्ता, कटु, कषाया, शीता, लघु, रेचनी, कफकासश्रमश्वासकुष्ठार्शः क्रिमिघ्नी । भा पू १भ । See शमी । महाशीतिमतीलतायाम् । वड दन्तीदन्तैरी । रा नि ।

अग्निघृतम् । क्ली । अग्निमान्द्ये घृतम् । घृत ४ श पिप्पल्यादिकल्कद्रव्य प्रत्येक ४ तो दधि ४ श काञ्जिक ४ श शुक्त ४ श आर्द्रकरस ४ श । एभि यथाविधि घृत पचेत् । चद अग्निमा चि पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली । हिङ्गुचव्याजमोदे च पञ्चैव लवणानि च । द्वौ चारौ हपुषा चैव दद्यादर्द्धपलोन्मितम् । दधिकाञ्जिकशुक्तानि स्नेहमात्रासमानि च । आर्द्रकस्य रसप्रस्थ घृतप्रस्थ विपाचयेत् ॥ इति पाठ ।

अग्निचूड । पु । ताम्रचूड़पच्चिणि । कुक्कुटः । वा हि कौंकड़ा, हि मुर्गा । स द्विविध वन्यग्राम्यभेदेन । तयोर्ग्राम्य—वृंहण, हृद्य, वल्य, गुरु, शुक्रकफकृत्, स्निग्ध, उष्णवीर्य, कषायरसश्च । आरण्य—स्निग्ध, वृंहण, श्लेष्मल, गुरु, वातपित्तचयविषमज्वरनाशकश्च । भा । हृद्य श्लेष्मघ्न लघु च । रा नि व ११ । रुच स्वादु कषाय शीतलश्च । राज ।

अग्निज पु । अग्निजारवृचे । रा नि व ६ । भल्लातके । सुवर्णे । मांसधात्री ।

अग्निजननी । स्त्री । भैषज्यमेतत् अग्निमान्द्योपशमनम् । रस चि । पलैकं मूर्च्छितं सूतं मरिचं हिङ्गु जीरकम् । प्रतिकर्षं वचा शुण्ठी त सर्व्व मार्कवद्रवे । दिनं पिष्ट्वा लिहेन्माषं मधुना वह्निदीप्तये । कपकं भचयेच्चानु दाडिमं नागरं गुडं ॥ मार्कवद्रवे भृङ्गराजरसे । प्रयोगा ।

अग्निजात । पु । अग्निजारवृचे । रा नि व ६ ।

अग्निजार । पु । A plant used in medicine of stimulant properties पश्चिमसमुद्रप्रसिद्धे स्वनामख्याते सागरसम्भूतौषधविशेषे । अस्य पर्य्याया,—अग्निनिर्य्यास, अग्निगर्भ, अग्निज, वडवाग्निमल, जरायु-अर्णवोद्भव अग्निजात, सिन्धुफल । स चतुर्वर्ण । तत्र लोहितवर्ण श्रेष्ठ । "जाराभी दहनस्पर्शी पिच्छिल सागरे भव । जरायुस्तु चतुर्वर्णं तेषु श्रेष्ठ सलोहित" इति तल्लचणम् । गुणा—कटुरस, उष्णवीर्य, लघुपाक, कफ वायु सन्निपात शूलरोगघ्न, पित्तकरश्च । 'स्यादग्निजार कटुरुष्णवीर्य्यं गुदामय वातकफामयघ्न । पित्तप्रद सोऽधिकसन्निपातशूलातिशोफामयनाशकश्च ॥" रा नि व ६ ।

अग्निजाल: । पु । अग्निजारे । रा नि व ६ ।

अग्निजिह्वा (जिह्विका) । स्त्री । (Gloriosa Superba) लाङ्गलीवृक्षे । रवा । ईष-लाङ्गलिया । हि करियारी । म वाललावी । गुणा—सरा, तिक्ता, कटुका, तुवरा, तीक्ष्णा, उष्णा, पित्तला, सक्षारा, गर्भपातिनी, कुष्ठशोफा-र्शोव्रणगलश्लेष्मशूलजित्, कफवातघ्नी अन्तःशल्य निष्कासिनी च । भा पू १भ गु,व ।

अग्निज्वाला । स्त्री । Pothos officinalis गजपिप्पल्याम् । गजपिपुल । सा चविकाया फलमिति भाषा । "चविकायाः फलं प्राज्ञैः कथिता गजपिप्पली ।" भा पू १भ । गुणा—कटु, उष्णा, वातश्लेष्महृत्, दीपनी, अतीसार श्वासकण्ठामयकृमिघ्नी । लाङ्गलीवृक्षे । अग्निजारे । जलपिप्पल्याम् । कांचड़ा । म जलपिपली । धातकीवृक्षे । रा नि,व २३ ।

अग्नितुण्डीरस । पु । अजीर्णाधिकारे रस । "शुद्धसूतं विषं गन्धमजमोदा फलत्रिकम् । सर्जि क्षारं यवक्षारं वह्निसैन्धवजीरकम् ॥ सौवर्चलं विडङ्गानि सामुद्रं चूर्णकं तथा । विषमुष्टिमं सर्वं जम्बीराम्लेन मर्द्दयेत् । मरिचाभां वटीं खादेत् वह्निमान्द्यप्रशान्तये ॥" अत्र वह्निश्चित्रक, अजमोदा यमानी । विषमुष्टि, महानिम्ब, अस्य त्वक् पत्र वा सत्त्वसमम् । रसा स १३३ योग । द्वितीय —अमृतवराटकमरिच द्विपञ्चनवभागिक कृते क्रमश । वटिका मुद्गसमाना कफपित्ताग्निमान्द्या जीर्णहरा ॥ अत्र लिम्पाकरसै वटिका कार्या । प्रयोगा अजीर्णे । अमृतवटीति भैष ।

अग्निदमनक / **अग्निदमनी** } पु, स्त्री । (Medicinal plant stimulant and stomachic, considered as a small species of Cantacari ca) क्षुद्रकण्टकवृक्षविशेषे । गणिकारीति प्रसिद्धा गणिरी । दुरालभाभेदे । कुलगभाभेद । म धमासाभेद, अग्निदवणा । वै निघ । शोला । इति कश्चित् । अस्या पर्य्याया—वह्निदमनी, वह्नि कण्टका, वह्निकण्टकाडिका, गुच्छफला, क्षुद्रफला, क्षुद्रकण्टकारी, क्षुद्रदुष्पर्शा, क्षुद्रकण्टकारिका, मर्मोन्द्मता, दमनी । गुणा—कटूष्णचल, रुचि करत्व, अग्निदीपकत्वम् । रा नि व ४ । वातगुल्म कफघ्नत्व, प्लीहघ्नत्वञ्च । वै निघ ।

अग्निदीपन । पु । वरुणवृक्षे । वरुणगाछ । भा पू १भ । [वर्द्धक ।

अग्निदीपनी । त्रि । अग्निवृद्धिकर्य्याम् । अग्नि-

अग्निदीप्ता । स्त्री । महाज्योतिष्मती लतायाम् । लताफट्की । म थोड मालकाङ्गनी । हि उमिजिनि । रा नि व ३ । भा पू १भ ।

अग्निधमन । पु । कटुनिम्बे । कटुनिम गोडानिम । म कडुनिम्ब । See महानिम्ब ।

अग्निनिर्यास । पु । अग्निजारवृक्षे । रा नि व ६ । [लीके ।

अग्निपत्री । स्त्री । अग्निवल्याम् । आगियां इति

अग्निपालो (मालो) । पु । चित्रकक्षुपे । चितं । मद २व ।

अग्निप्रस्तर । पु । अग्निजनकपाषाणे । चकमकि पाथर । म गार ।

अग्निफला । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । बड लताफटकी । म थोड मालकांनी । रा नि व ३ ।

अग्निभ । पु । सुवर्णे । रा नि व १३ ।

अग्निभा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । लता-फट्की । म चुद्रमालकाङ्गोनी । हि कवुङ । See ज्योतिष्मती ।

अग्निभु । क्ली । स्वर्ण । जले । रा नि व १३ ।

अग्निमणि । पु । सूर्य्यकान्तमणौ ।

अग्निमथन । पु । गणिकारिकायाम् । गणिरी वा आगुगाछ । रा नि व ८ । See गणिकारिका, अग्निमन्थ ।

अग्निमन्थ । पु । (Premna Seratifolia) स्वनामख्यातवृक्षे । गणिरी, आगुगाछ । हि दरणि, अरणि, गणियारि । उत् अगिथ । ते, चिरिनेलु चेट्टु । अस्य पर्य्याया,—गणिकारिका, श्रीपर्ण, कणिका जया, तेजोमन्थ, हविर्मन्थ ज्योतिष्क, पावक, अरणि, वह्निमन्थ, मथन, (र) जय, (भा), गिरिकर्णिका (द्रव्याभि), पावकारणि (शब्दमा), अग्निमथन, तर्करी, वैजयन्तिका,

ताम। वत्सनाभम् अम्लवेतसं। सवरमिति त्रिफलया सहितम्। भुजगवल्ली पर्णं। सलिल वालकं (बाला)। कनक धुस्तूर। पटुगण पञ्चलवणानि। वन्ही मुण्डी। कुष्टि घण्टापाटलायां कन्ही वा। र सा स २८२ योग। रसरत्नाकरधृते द्वितीय। मुण्डितिका मुण्डीरी। महाराष्ट्री वृश्चयष्टि वामुनशटी।

अग्निमुखलवणम्। क्ली। अग्निमान्द्ये। अत्र—चित्रकमूल, त्रिफला, दन्तीमूल, त्रिवृन्मूल कुष्ठम्, एषां प्रत्येक चूर्ण सम, सर्व्वसम सैन्धव एकत्र सुहीक्षीर सभाव्य तत्काण्डमध्ये दत्वा पङ्केनालिप्य मृदावह्नौ पचेत॥ भैष।

अग्निमुखलौह। पु, क्ली। अर्शसि हित। त्रिवृन्मूलादीनां ८ पलम्। वारि द्रोणमित (८२ श)। पादावशिष्ट क्वाथ कर्त्तव्य। अथ लौहपात्रे २४प घृतमुष्णीकृत्य तत्र लौहस्य १२ प दत्वा क्वाथेन सह पचेत्। घनीभूते अवताय्य विडङ्गचूर्णस्य ३प त्रिकटुचूर्णस्य प्रत्येक २प त्रिफलाचूर्णस्य च ५प शिलाजतो १प मधुन २४प शर्करायाः २४प मिश्रयेत्। रसेन्द्र चि। चक्रमते त्रिवृता दीनां प्रत्येक पलाष्टक ६४श जले पक्त्वा पादशिष्ट क्वाथो विज्ञेय। अत्र अजझटा भूम्यामलकी। जटेति पाठे मूलकम्। अथ विडङ्गस्य पलत्रय व्योषस्य च प्रत्येक षट् तोलक कल्कीकृत्य तत्, तथा स्वर्णमाक्षिकेण मनःशिलया विकङ्कतेन वा मारित लौहचूर्ण १२प घृतञ्च २४ प तस्मिन् क्वाथे दत्वा एकत्र पाच्यम्। घनीभूत शीतले च शर्करायाः मधुनश्च शरावत्रय मिश्रयेत्। घृतेन पेयम्। चद अश चि। अग्निलौह पथ्य।

अग्निमुखा। भल्लातक्याम् (अ)। ভেলা। लाङ्गलिकायाम् (५, ईशलाङ्गलीया।

अग्निमुखी। स्त्री। भल्लातक्याम्। ভেলা। मे खचतुष्क। रत्ना। च मू ४अ मेदनीजे। लाङ्गलिकायां, ईशलाङ्गलिया। मे खचतुष्क। भा पू २भ अनेव। कावटे। वौंहुडा। रा निव ४। भा पू ८ व। गुडूच्याम्।

अग्निरजा, **अग्निरज्जु** } पु। इन्द्रगोपकीट। आषाढ़-পোকা। है च ४। An insect of scarlet color

अग्निरस। पु। राजयक्ष्मणि हित। श्वास्य क्षयकासे हित। तयो प्रथम—वसहाटकमृतानां भस्मैक द्विविषट् क्रमात्। त्रिकण्टकरसैर्भाव्य दिनान्ते तद्विचूर्णयेत्। गुञ्जामात्र प्रयोक्तव्य सज्वरे राजयक्ष्मणि। सुहीमूलञ्च जम्बीरद्रवैः स्यादनुपानकम्। खादेत् त्रिनिष्कम्। हीरकस्य १भा स्वर्णस्य २भा रसस्य ३भा गन्धकस्य च ६भा। द्वितीय—गुडसूत द्विधा गन्ध कुर्य्याद्विधेन कज्जलीं। तयो सम तीक्ष्णचूर्णं मर्द्दयेत् कतकद्रवै। द्विया मान्ते कृत गोल ताम्रपात्रे विनि क्षिपेत। आच्छादा एरण्डपत्रेण यामाद्धेऽत्युष्णता भवेत्। धान्यराशौ न्यसेत् पश्चात दिद्यामान्ते समुद्धरेत्। सपिष्य गालयेद्वस्त्रे सदा वारितर भवेत्। त्रिकटु त्रिफला चैला जातीफललवङ्गकम्। एषाञ्च परभागाना सम पूर्व्व रसो भवेत्। सचूर्णालीडयेत् चौद्रैर्भक्ष्य निष्कद्वय द्वयम्। अयमग्निरसो नाम्ना क्षयकासनिकृन्तन। इन्द्रवारुणिकामूल भक्षणतिले सह। भक्षयेत् क्षयकासार्त्तो निष्कमात्र प्रशान्तये॥ पारदस्य १भा गन्धकस्य २भा। द्वयो सम तीक्ष्णलौहचूर्ण निम्मलीफलरसेन कन्यारसेन वा प्रहरद्वय समर्द्य गोलकङ्कत्वा एरण्डपत्रैराच्छादा ताम्रपात्रे निवेश्य च धान्यराशौ प्रहरद्वय अष्टरात्र वा न्यसेत्। अथो तूल्य गालित जलवद्भवेत्। त्रिकट्वादिचूर्ण मिलित पूर्व्वचूर्णसम (नवद्रव्यस्य ८भा) ग्राह्यम्। रस र॥ भावप्रकाशे, कतकद्रव = कन्याकाद्रवे। तथा दियामान्ते—अष्टरात्रात्। नवभागोमित भा पाठ।

अग्निरुहा। स्त्री। मासरोहिण्याम्। रा नि व १२।

अग्निरोहिणी। स्त्री। मासरोहिण्याम्। नाऽसवोऽशिनी। वा उ ३१अ। तन्नामकक्षुद्ररोग विशेषे। सा त्रिदोषजा। पित्तोल्वणैर्मल ज्वरवत मासदारणा कचाप्रदेशेषु येऽग्निसन्निभा स्फोटा जायन्ते साऽग्निरोहिणीत्युच्यते। 'मलै पित्तोल्वणै स्फोटा ज्वरिणो मांसदारणा। कक्षाभागेषु जायन्ते येऽग्न्याभा साऽग्निरोहिणी। पञ्चाहात्सप्तरात्राद्वा पचाहा हन्ति जीवित मिति"॥ एतस्य चिकित्सित वा उ ३१अ मृग्यम्।

अग्निलौह। पु। अग्निमुखापरनामकीऽशाघ्नौज रस। यथा—"त्रिवृच्चित्रकनिर्गुण्डीस्नुहीमुण्डितिका-ऽझटा। प्रत्येकशोऽष्टपलिका जलद्रोणे विपाचयेत्॥ पलत्रयं विडङ्गस्य व्योषं कर्षत्रयं पृथक्। त्रिफलाया पल पञ्च शिलाजतुपलं न्यसेत्॥ दिव्यौषधिहतस्यापि वैकङ्कतहतस्य वा। पलद्वादशक

द्य रुक्मलौहस्य चूर्णितम्॥ घृताच्चतुर्विंशतिभि-र्मधुशर्करयोरपि। घनीभूते च शीते च दापयेद-वतारिते। एतदग्निमुखं नाम दुर्नामान्तकर परं॥ मुण्डितिका मुण्डीरी। अश्मटा भूम्या मलकी। त्रिवृतादीनां रसेनापि पाकव्यवहार। क्वाथ पादावशिष्ट। पाकावतरणकाले प्रक्षेपार्थ विडङ्गादीनां चूर्णम् त्रिफलायाश्च मिलित्वा पञ्चपलानि। शिलाजतु १प (शिवागुडिकोक्तरीत्या शोधितम्)। दिव्यौषधि स्वर्णमाक्षिक मनःशिला। वैकङ्कती वनपालङ्क। रुक्मलौह वज्रपाण्डुादि। तत्र रसायनोक्तरीत्या जारणपुटनादिना सूक्ष्मचूर्णित। घृतात् चतुर्विंशतिपलानि मधुशर्करयोरपि प्रत्येक चतुर्विंशति। तत्पूत लौह दत्वा पश्चात् शर्करा सहित क्वाथ दत्वा पाक कार्यं। अवतारणसमये विडङ्गादिचूर्णप्रक्षेप। शीते पर्युषिते च मधु देय। रस र अर्श चि।

अग्निवक्त्र। पु। भल्लातकवृक्षे। ভেলাগাছ। मद व १। चित्रकवृक्षे। চিতেগাছ।

अग्निवती। स्त्री। आगिया इति लोकप्रसि-द्धौषधिविशेषे।

अग्निवर्द्धक (न)। त्रि। अग्न्युद्दीपके, मरि-चादौ। आग्नेयद्रव्यमात्रे। अग्निवृद्धिकर। राज।

अग्निवलवृद्धि। स्त्री। जठरानलस्य वृद्धौ। च द अर्श-चि।

अग्निवल्लभ। पु। Resin सर्जवृक्षनिर्यास विशेषे। राल। धुना। ह च। रा नि व ९१२। मद व ३। See सर्ज।

अग्निवल्ली। स्त्री। लताविशेष। र स म अभिन्यासज्व स्वच्छन्दनायकरसे।

अग्निवाह (ह)। पु। धूमे। हे च ४का।

अग्निविकार। पु। तन्नामकरोगभेदे। म ञ्चनुभेद। शार्ङ्ग पू ७य। See अग्नि

अग्निविवर्द्धन। त्रि। यमान्याम्।

अग्निविसर्प। पु। See अग्निवीसर्प।

अग्निवीजम्। क्ली। सुवर्णे। त्रिका।

अग्निवीज। पु। अग्निमन्थे।

अग्निवीर्य्यम्। क्ली। स्वर्णे। रा नि व १।

अग्निवीसर्प। पु। (Pain from a boil) विसर्पभेदे—यत्र मरुत्पित्ते दीप्ताङ्गारकीर्णमिव भवति, शरीरे च य य देशं प्रति चलति स स देश शान्ताङ्गारवदसितो नीलो रक्तो वा भवति। तथा झटिति अग्निदग्ध इव स्फोटैराचितो भवति। अङ्गवाधा सञ्ज्ञानाश निद्रानाशश्च भवति। लक्षणं—वातपित्तज्वरच्छर्दिमूर्च्छातीसारतृड्भ्रमै। अस्थिभेदाग्निसदनतमकारोचकैर्युत। करोति सर्वं मङ्गञ्च दीप्ताङ्गारावकीर्णवत्। य य देश विसर्पश्च विसर्पति भवेत् स। शान्ताङ्गारासितो नीलो रक्तो वाशु च चीयते। अग्निदग्ध इव स्फोटैः शीघ्र-गत्वाद्रुतञ्च स। मर्मानुसारी वीसर्पः स्यात्वातो-ऽतिबलवत। व्यथेताङ्ग हरेत्संज्ञां निद्राञ्च श्वासमी रयेत्। हिक्काञ्च स गतोऽवस्थामीदृशी लभते न ना। क्वचिच्छमारतिग्रस्तो भूमिशय्यासनादिषु। चेष्टमानस्ततः क्लिष्टो मनोदेहश्रमोद्भवाम्। दुष्प्रबोधो-ऽश्नुते निद्रां सोऽग्निवीसर्प उच्यते॥ वा नि १३अ।

अग्निवृद्धि। स्त्री। अग्निदीप्तौ। क्षुधावृद्धि।

अग्निशिखम्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। Safflower (Carthamus tinctorius) कुसुम्भपुष्पे। কুসুমফুল। Saffron (Crocus sativus) कुङ्कुमे। भा पू १भ। मद व ३।

अग्निशिख। पु। कुङ्कुमवृक्षे। কুঙ্কুমগাছ। रा नि व १२। लाङ्गलिकावृक्षे। বিষলাঙ্গলিয়া গাছ। रत्ना। कुसुम्भवृक्षे। কুসুম গাছ। शर। पूतिकरञ्जे। নাটা। হরিণ খোড়ন গাছ। प मु।

अग्निशिखा। स्त्री। (Gloriosa superba) लाङ्गलिकौषधौ। বিষলাঙ্গলিয়া। हि करिहारी। भा पू,१भ गु व।

अग्निशेखरम्। क्ली पु। कुङ्कुमे। रा नि व १२। कुसुम्भपुष्पे। लाङ्गलीवृक्षे। विशल्यानाम शाकभेदे।

अग्निष्टोम। पु। सोमलतायाम्। सु चि २९अ,।

अग्निष्ठ। पु। तण्डुलादिभर्जनार्थ लौहमय पात्रे। তাওয়া।

अग्निसंस्कार। पु। अग्निदाहकर्मणि।

अग्निसम्भवा। स्त्री। पर्पटीनाम सुगन्धद्रव्ये। सा च उत्तरदेशे प्रसिद्धा। भा पू १भ क व।

अग्निसन्दीपन। त्रि। अग्निवर्द्धके। क्षुधा-वर्द्धक। Increasing appetite

अग्निसन्दीपनरस । पु । अग्निमान्द्ये रस । यथा—पञ्चक्षीर, मरिच, पञ्चलवण, यवक्षार, टङ्कण, सर्जिक्षार, जीरक, कृष्णजीरक, यमानी, वचा, मधुरिका, हिङ्गु चित्रक, जातीफल, कुष्ठ, जातीकोष, विजातक, तिन्तिडीत्वग्भस्म, अपामार्गभस्म, विष, गन्धक, पारद अभ्र, लौह, रङ्ग लवङ्ग, हरीतकी चैतेषां प्रत्येकमेकैको भाग अम्लवेतसस्य २भा शङ्खभस्मनश्च ४भा । भैष ।

अग्निसम्भव । पु । (Wild saffron) अरण्यकुसुम्भवृक्षे । वनकुसुम । रा नि व ४ । अग्निजारवृक्षे । रा नि व ६ ।

अग्निसहाय । पु । वन्यपारावते । घूघु । म ह्रीगता पक्षी । रा नि व १८ । वायौ ।

अग्निसाद । पु । अग्निमान्द्ये । मन्दाग्नि । सा कौ ज्व चि ।

अग्निसाध्य । त्रि । अग्निदाहसाध्ये । च द श्रश चि ।

अग्निसारम् । क्ली । (A sort of collyrium) रसाञ्जने । रा नि व १३ ।

अग्निसारा । स्त्री । फलवन्ध्यशाखायाम् । रा नि व २ । मञ्जर्याम् ।

अग्निसुन्दररस । पु । अजीर्णाधिकारे रस । यथा—टङ्कण भागमेकञ्च मरिचञ्च द्विभागिकम् । आर्द्रकस्य रसेनैव भावना चात्र दीयते ॥ अग्न्यव स्म् । प्रयोगा ।

अग्निसेवनम् । क्ली । अग्निसेवायाम् । आगुन-पोहान । गुणा—शीतवातस्तम्भकफवेपथुघ्न रक्तपित्तकरम् आमाभिष्यन्दपाचनञ्च । मद १२व ।

अग्निहानि । पु । अग्निमान्द्ये । वा नि १२ ।

अग्निहोत्र । पु । घृते । अग्नौ च । मे ।

अग्न्या । स्त्री । तित्तिरपक्षिणि । रत्न । हला ।

अग्न्याशय । पुं । पक्वाशये । शार्ङ्गधर ।

अग्रम् । क्ली । पलपरिमाणे । "परिमाणे पलस्य च" । मे रहिकं । हलायुध ।

अग्रकाण्ड । पु । काण्डाग्रे ।

अग्रज । पु । काकविशेष । भावप्रकाश ।

अग्रजङ्घा । स्त्री । The fore part of the leg अग्रजङ्घायाम् । हेम ।

अग्रधान्यम् । क्ली । धान्यविशेषे । ज्यान । वाजना ।

अग्रपर्णी । स्त्री । A plant cowhage शूकशिम्ब्याम् । आलाकुशी । प सु । See आत्म गुप्ता । अजलोमा इति च । र ।

अग्रपाणि । पु । हस्ताग्रे ।

अग्रपुष्प । पु । वेतसवृक्षे । বেতগাছ । प सु ।

अग्रमांसम् । क्ली । The heart हृदये । बुक्कायाम् । हृदयान्तर्गतमांसवृद्धिरूपरोगविशेषे । অগ্রমাংস । सु शा ।

अग्रलोध्र । पु । चिञ्चोटकक्षुपे । চেঁচুকো, চিচোড়মূল । गुणा —गुरुपाक, शीतल, अजीर्णकारक । राज ।

अग्रलोहिता । स्त्री । चिल्लीशाके । रा नि व ७ ।

अग्रबीज । पु । बीजाग्रवृक्षमात्रे । यथा कुरण्टादि । हेम च । A viviparous plant as the Gomphrœna globosa &c

अग्रव्रीहि । स्त्री । प्रसाधिकायाम् । নবান্নের धान । र मा ।

अग्रहायण । पु । मार्गशीर्षमासे । অগ্রহায়ণ মাস ।

अग्रिमा । स्त्री । लवलीवृक्षे । নোনা গাছ इति गौडे । श च ।

अग्रु । स्त्री । अङ्गुली । আঙুল ।

अग्रया । स्त्री । त्रिफलायाम् ।

अघनम् । क्ली । दधनि । দই । हला ।

अघविष । पु । सर्पे ।

अघाट । पु । अपामार्ग । रा ।

अघ्रा । स्त्री । गवि । त्रि ।

अघ्रा । स्त्री । गौगर्यो । গাভী ।

अघोरनृसिंहरस । पु । सान्निपातिकज्वरे रस । See घोरनृसिंहरस ।

अङ्क । पुं । अङ्कोटवृक्षे । र व १८ । । त्रि ह ।

अच्छुक' । पु । तन्नामकप्रसिद्धपुष्पवृक्षे । आँच गुलेर गाछ । तिनिशवृक्षे । प मु ।

अच्युतावास' । पु । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ । उदुम्बरवृक्षे ।

अज' । पु । छागे । भा पू । स्वर्णमाक्षिके । हे च । तन्नामकौषधिविशेषे, अजशृङ्गीतिख्याते । अजनामकौषधिरजशृङ्गीति विज्ञायते । च चि १७ ।

अजकर्ण / **अजकर्णक** } पु । छागकर्णवल्लम्बमानपत्र वृक्षविशेषे । असन इति र मा । शालसर्ज इति रत्ना । पीतशाल इति च नाम्ना प्रसिद्धे । आसना, पियाशाल । हि आसन् । गुणाः—कटुतिक्तकषाय उष्णवीर्य्यं कफपाण्डुव्रण रोगप्रमेहकुष्ठविषव्रणघ्नश्च । भा पू १भा वटा व । सर्जवृक्षे । रा नि व ९ । महासर्जतरौ शालभेद एव । सु सू अ ३८, ५ गण ड ।

अजका । स्त्री । अजागलस्तने । छागपुरीषे । तन्नामकक्षुष्णगतशोणितजनेत्ररोगविशेषे । आताम्रपिच्छिलास्रदाताम्रपिटिकाविरुक् । अजाविट् सदृशीच्छ्रायका ... । वा उ १०अ ।

अजकाजातम् । क्ली । नेत्रतारकागतरोगविशेषे । तस्मात् व्यथा, रक्तता, पूयस्रावश्च नेत्रयोर्भवति । लक्षणं—अजापुरीषप्रतिमो रुजावान् सलोहितो लोहितपिच्छिलास्रः । विगृह्य कृष्णं प्रचयोऽभ्युपैति तच्चाजकाजातमिति व्यवस्येत् ॥ मा नि ।

अजकेशी । स्त्री । नीलीवृक्षे । वै निघ ।

अजगन्धा / **अजगन्धिका** } स्त्री । वनयमान्याम् । चैत्र यमान्या । अम । रत्ना । वायानी । (Ocymum gratissimum) तत्पर्य्याया,—वस्तगन्धा, खरपुष्पा, अतिगन्धिका, उग्रगन्धा, ब्रह्मगन्धा, ब्राह्मी, पूतिमयूरिका । गुणा —कटु तीक्ष्णा रूक्षा हृद्या अग्निवर्द्धनी दृष्टिह्रासकरी लघु गुल्मवातकफघ्नी च । मद व १ । वनतुलस्या । बाबुइतुलसी । हि बबरी, बवइ । तिलोंषि । मद । म रानतुलस, तिलवण । रा नि व ४ । गुणा —लघु रुचा हृद्या वातकफघ्नीच । मद व १ । वनयमान्या । च द वि ज्व । "नीलिनीमजगन्धाञ्च ।" कोफान्दी, वनयमानीति । च सू ४अ च सू २शिरोवि । वा चि १५अ । उ २२ अ ।

अजगन्धिनी । स्त्री । मेषशृङ्गाम् । गाडनशिङे । र मा ।

अजगर' । पु । (Boa constrictor) सर्पविशेषे । मद १२ । १०६ । बिलेशय मृगविशेषे । तत्पर्याय,—शयु, वाहस (अ) । अयमशीतिहित । सु सू,४६अ ।

अजगल्लिका / **अजगल्ली** } स्त्री । बर्बरीवृक्षे । बाबुइ तुलसी । भा पू १भ पु । क्षुद्ररोगान्तर्गतबालरोगविशेषे । स च कफवातजन्यो भवतीति । वा उ ३१ अ । स्निग्धा सवर्णा ग्रथिता नीरुजा मुद्गसन्निभा । पिटिका कफवाताभ्यां बालानामजगल्लिका ॥ मा नि क्षुद्ररो ।

अजघोष । पु । त्रयोदशविधसन्निपातज्वरान्तर्गतसन्निपातज्वरे । लक्षणं—छागलकसमानगन्ध स्कन्धरुजावान्निरुद्धगलरन्ध्रः । अजघोषसन्निपाता दातामात् पुमान् भवति ॥ भा म १भ ।

अजटा । स्त्री । (Flacourtia cataphracta) भूम्यामलक्याम् । भूँइ आमला । रसे चि अर्श-अग्निमुख लौह ।

अजडा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । कपिकच्छ्वाम् । आलाकुशी, शुयाशुयी । भा पू गु व । कुमारिके । लक्षागविट । अति ।

अजडाफलम् । क्ली । शुकशिम्बीफले । आलकुशीफल । च चि २अ वृष्यचोरे ।

अजथ्या । स्त्री । A plant, (Yellow jasmin) स्वर्णयूथिकायाम् । छागसमूहे ।

अजदण्डी । ब्रह्मदण्डीवृक्षे ।

अजनामकम् । क्ली । माक्षिके । हे च । -

अजन्तुजग्ध । त्रि । अकीटभक्षिते । च द अ सा चि कुटजपुटपाके ।

अजप्रिया । स्त्री । बदरीवृक्षे । कुलगाछ । भा पू १भ फ व ।

अजबला । स्त्री । कृष्णतुलस्याम् । कालतुलसी ।

अजभक्ष । पु । बर्बुरीवृक्षे । बाबुइ, बाबल । रा नि । (चा) क्षुद्रदुरालभायां । रा नि व ४ ।

अजमल । पु । गोधूमे । गम् । प मु ।

अजमांसम् । क्ली । छागमांसे । See छागमांसम् । वा सू ६अ ।

अजमोद' । पु । दीप्यके । वा सू १५ अ मस्तकादि व । "कटुकफलाजमोद ।"

अजमोदा(दिका) । स्त्री । (Pimpinella Involucrata, Ligusticum ajwaen , Syn Apium involucratum) स्वनाम ख्यातपण्यद्रव्ये । রাঁধুনী । हि अज्मद् । अज मोदा इति महाराष्ट्रकर्णाटयो प्रसिद्धा । ते नाम । तत्पर्य्याया,—खराह्वा, वस्तमोदा, उग्रगन्धा, मर्कटी, मोदा, गन्धदला, हस्तिकारवी, गन्धपत्रिका, मायूरी, शिखिमोदा, मोदाख्या, वह्निदीपिका, ब्रह्मकोषी, विशाली, हयगन्धा, उग्रगन्धिका, मोदिनी, फलमुख्या, विगन्धा । गुणा —कटुरूक्षा रुचा कफवातघ्नी रुच्या शूलाध्मानारोचकजठर नाशिनी च । रा नि व ६ । कटु तीक्ष्णा दीपनी वातकफघ्नी उष्णा विदाहिनी हृद्या वृष्या बलमला लघु नेत्ररोगक्रिमिच्छर्दिहिक्कावस्तिरुजा पहा च । मद व २ । कटु, तीक्ष्णा, आग्नेया, वातकफघ्नी, उष्णा, विदाहिनी, शुक्रवर्द्धनी, बल्या, लघु, नेत्ररोगक्रिमिवमिहिक्कावस्तिशूलघ्नी च । भा पू १भ ह्न व । सेयो अग्निमान्द्ये चि । "त्रिकटुक मजमोदा ।" यस्य चि एलादिमन्थे । तथा ग्रहणी चि चित्रक गुडे । च सू ४ अ ४५दश । वनयमान्या। यमान्याम् । सु सू ३८अ पि व । ड । च सग्रहणी चि चित्रकाद्यगुडिकाया । महाषट्पलकघृते । ग्रहणी कल्याणगुडे ।

अजमोदाख्या । स्त्री । वनयमान्या । चैव यमान्या । रत्ना । वृहन्नवङ्गादिचूर्णे । यमान्या । रा नि ।

अजमोदाद्यवटक । पु । आमवाते हित । अथ यमान्यादिचूर्णं प्रत्येक १ पल, गुग्गुलु १० पलानि, वृद्धदारकस्य १० पलानि, हरीतकी ५ पलानि, सर्व्वचूर्णसम गुड दत्त्वा एकत्र विमिश्रयेत् । च द आ वा चि ।

अजम्भ । पु । भेके । श र ।

अजया । स्त्री । विजयायाम् । भङ्ग सिद्धिरिति भाषा । रा नि । [वह्निने ।

अजरम् । क्लीं । स्वण । रा नि व १३ । वि । जरा

अजरकम् । क्लीं । अजीर्णे । सि यो कास चि हन्द । च द पाण्डु चि योगराजे ।

अजरा । स्त्री । गृहगोधिकायां । टिक्टिकि । शीर्णपत्रवल्लीलतायां । वृद्धदारके । रा नि व ७ । घृतकुमार्यां । घृतकुमारी । रा नि व ५ । आलम्बुषा याम् । आलाकुशी । भा पू १भ गु व ।

अजलम्बनम् । क्लीं । यामुनमौतीऽञ्जने । श च । Antimony

अजलोमा(मो) । पु । शूकशिम्ब्याम् । আলকুশী । र मा । Cowach See आत्मगुप्ता । महौषधिविशेषे । See ओषधि ।

अजवल्ली । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । ভেড়াশিঙে ।

अजशृङ्गिका | **अजशृङ्गी** } स्त्री । A plant, described as a milky and thorny plant with a front crooked figure like a ram's horn भा पू १भ गु व ३०१ । ভেড়াশিঙে, গাড়লশিঙী, ছাগলবেঁটে इति वङ्गभाषा । तिक्त शाकगणीय स्वनामख्यातवृक्षे । म मेषसेंग । क उरियमर । रा नि व ८ । छागलविषाणिका उत्तमारणी सेशिङ्कति । सु सू ३८अ । तत्पर्य्याया — मेषवल्ली (भा), विषाणी (अ), विषाणिका, चक्रशृङ्गी, अजगन्धिनी, मौर्व्वी, नेत्रौषधी, आवर्त्तिनी (र), मेषशृङ्गी, वर्त्तिका, सर्पदंष्ट्रिका, चक्षुष्या, तिक्तदुग्धा, पुत्रशृङ्गी, कर्णिका । गुणा —कटु तिक्ता कफार्शःशूलशोथघ्नी चक्षुष्या श्वासहृद्रोगविषकासकुष्ठघ्नी च । एतत्फल तिक्त कटूष्ण कफ वातघ्न जठरानलदीप्तिकृत् हृद्य रुच्य लवणरस अम्लरसश्च । रा नि व ८ । वातला पाके रूक्षा पित्त व्रणश्लेष्मनेत्रशूलघ्नी । मद व १ । भा पू १भ गु व । कर्कटशृङ्गे स च पुत्रजीवसदृशफलवृक्षविशेष । सु सू ३७ ड । भा ४भ रेवतीग्रह चि । मेषशृङ्गी, कर्कट शृङ्गी वा । सु सू ३८अ वचादिवर्गे । वा चि ८अ । 'अजशृङ्गी जटाकल्कम् ।" भा पू २भ अर्श व ।

अजस्त्री । स्त्री । फटिकारिकायाम् । मा नि ।

अजहा । स्त्री । (Corpopogon pruriens) शूकशिम्ब्याम् । আলকুশী । अ टी ।

अजक्षीरम् । क्लीं । छागदुग्धे । वा उ १६ अ । See छागदुग्ध ।

अजक्षीरनाश । पु । गाम्भीटवृक्षे । হাড়ভাঙ্গা গাছ । रा नि व ८ ।

अजा । स्त्री । छागयाम् । तन्नामकमहौषधि विशेष । तस्याकृतिर्यथा,—"अजास्तनाभकन्दा तु सक्षीरा तु क्षुपरूपिणी । अजा महौषधी ज्ञेया शङ्खकुन्देन्दु पाण्डुरा ॥" सु चि ३०अ । See औषधि ।

अजागर । पु । A plant (Eclipta or verbesino prostrata) भृङ्गराजवृक्षे । भीमराज । श र । महासर्पे ।

अजाघृतम् । क्ली । छागीघृते । गुणा —अजाघृतञ्च चक्षुष्य दीपन बलवर्द्धन । हृद्य पाके कटु प्रोक्त कासश्वासक्षयापहम् । कफार्शोराजयक्ष्मार्णां नाशन परम मतम् ॥ वै निघ ।

अजाजिक (का) । पु । पीतजीरके । रा नि व ६ ।

अजाजी(जि) । स्त्री । (Cuminum cyminum) Cumin seed जीरके । कालाजीरा । हि जीरा, कालाजीरा । स्थूलजीरके । बडजीरे । रा नि व ६ । च द सग्रहणी चि हृद्दचुक्रे । काकोदुम्बरिकायाम् । वडुडुमुर । श्वेतजारके । भा पु १भ ह व । च द सग्रहणी चि आयामकाञ्चिके । र सा स माणिक्यरसे । कृष्णजीरके । सि यो दिवा रात्रिज्वरे हन्द । "अजाजी गुडसयुक्ता विषमज्वरनाशिनी।"

अजातक्रम् । क्ली । छागीतक्रे । गुणा —अजातक्रं लघु स्निग्ध दाहगुल्मार्शोनाशन । त्रिदोषशोथग्रहणीपाण्डुरोगहर परम् ॥ वै निघ ।

अजातदन्त । वि । मासषट्कातीतेऽपि यस्य शिशोर्दन्तोद्गमो न भवति ।

अजादनी । स्त्री । A small species of prickly night shade क्षुद्रदुरालभायाम् । रा नि व ४ ।

अजादुग्धम् । क्ली । छागदुग्धे ।

अजानय } **अजानेय** } पु । A horse of good breed उत्तमाश्वे । जयदत्त ।

अजान्त्री । स्त्री । A potherb (Convolvulus argenteus) नीलवृक्षायाम् । नील दोना, छागलबैटे । स्वा । तत्पर्याया,—नीलवृक्षा, नीलपुष्पी, अतिलोमशा, नीलिनी, छगलान्त्री, अन्तःकोटरपुष्पी (र), वस्तान्त्री, वृद्धदारक (रा) । गुणा —कटुरसा, कासघ्नी, बीजला, गर्भस्तम्भनी च । रा नि व ३ । वृद्धदारके । रा नि व ३ ।

अजापक्रमे । क्ली । पक्वघृतविशेषे ।

अजापञ्चकम् । क्ली । यक्ष्मरोगे घृतम् । छागघृत ४श छागविष्ठारस ४श छागीदुग्ध ४श छागदधि ४श छागमूत्र ४श प्रक्षेप यवक्षार ८ पल, यथाविधि पाच्यम् । च द यक्ष्म चि । भैष ।

अजापय । क्ली । छागदुग्धे । वा उ १३ अ ।

अजाप्रिया । स्त्री । बदरीवृक्षे । भा फ व ।

अजामासम् । क्ली । छागमांसे । गुणा—लघु स्निग्ध किञ्चिच्छीत रुचिप्रदं मधुर पुष्टिकृत् बल्य वातपित्तघ्नञ्च । वै निघ ।

अजामूत्रम् । क्ली । छागीमूत्रे । गुणा —कटु उष्ण रूक्ष नाडीविषघ्न प्लीहोदरकफश्वासगुल्मशोफहर लघु च । रा नि व १५ । वा उ २४ अ ।

अजामेद । क्ली । छागवसायाम् । वा चि ३ अ ।

अजाविट् । क्ली । छागविष्ठायाम् । वा उ १० अ

अजाह्वा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । आलाकुशी । अ टी भ । See अजह्वा ।

अजाक्षी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । काकडुमुर । म काला उम्बर । रा नि व ११ ।

अजाक्षीरम् । क्ली । छागीदुग्धे ।

अजिततैलम् । क्ली । नेत्ररोगे हित तैलम् । तिलतैल अर्द्धशरावक, मतान्तरे शरावकम् । आमलकीरस ४श दुग्ध ४श । कल्कार्थे यष्टिमधु पलमितम् । च द नेत्ररोग चि । अकल्कोऽपि भवेत् स्नेह य साध्य केवले द्रवे । स्नेहपाकविधौ यत्र प्रमाण नेरित क्वचित् । स्नेहस्य कुडव तत्र पचेत् कल्कपलेन तु ॥ इति प प्र ।

अजिनम् । क्ली । मृगचर्मणि । अम ।

अजिनपत्रा । स्त्री । A bat चर्मचटकाम् । बाहुड़ा चामचिकी इति च लोके । रा नि व १९ ।

अजिनपत्रिका । स्त्री । चर्मचटकाम् । बाहुड, चामचिकी । हे च । पेचके ।

अजिनपत्री । स्त्री । जतुकायाम् । चामचिकी । रा नि व १९ ।

अजिनयोनि । पु । An antelope हरिणे । प सु ।

अजिर । पु, क्ली । दर्दुरे । वाते । विषये । तनौ । सध्याङ्गे रथिकम् ।

अजिह्व । पु । भेके । त्रिका ।

अजीगर्त्त । पु । सर्पे ।

अजीर्णम् । क्लीं । अपाकरोगविशेषः । आमं विदग्धञ्च यत्तदजीर्णम् । भा म ख १भ अ च मा । तच्चात्यम्बुपान विषमभोजन-वेगविधारण दिवानिद्रा रात्रिजागरणादिभिः कारणैरुत्पद्यते । उपन्ने चाजीर्णरोगे यथासमयं स्वल्पान्नमपि न च भोजनं न परिपाकमेति । आर्दौ तत्त्रिविधम्, आम विदग्ध विष्टब्धाजीर्णभेदेन । तथान्नजरसशेषाद्वारसज दिनपाकिलाद्विदयमपि कल्पितम् । तेषु कफकोपादामाजीर्णं, पित्तकोपाद्विदग्धाजीर्णं, वायुकोपाच्च विष्टब्धाजीर्णं भवति । रसशेषतया रसशेषाजीर्णम् । माधव । वा नि १२ अ । "गोमांसभक्षको मन्दजठराग्निभवेन्नरः । प्राणापत्यं चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं तथैव च ॥" इत्यादि कर्म्मविपाकः । See अग्निमान्द्यम् ।

अजीर्णकण्टकरसः । पु । रसौषध अजीर्णप्रशमः । रस र । र सा स । सा कौ । भा । भैष । प्रयोगा ।

अजीर्णजरणः । पु । कर्चूरे । See कर्चूर ।

अजीर्णी । त्रि । अजीर्णरोगयुक्ते ।

अजेयः । पु । अर्जुनवृक्षे । व निघ ।

अज्झटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । भू रे आम्ला । हि भुइ आमरा । भा पू १भ गु व ।

अज्झलः । पु । कोकिले ।

अञ्चकम् । क्ली । नेत्रे । रा नि व १८ ।

अञ्जनः । पु । गृहगोधिकायाम् । टिक्टिकी ।

अञ्जनम्, **अञ्जनकर्म्म** । क्लीं । Anointing or making clear नेत्रप्रसाधने । काजल, आजनाइ, आजन् इति भाषा । सुर्मा इति पश्चिमदेशे । अञ्जन क्रियते यत्तद्द्रव्य चाञ्जनमुक्तम् । तच्च पञ्चविधम्— सौवीरमञ्जनं प्रोक्तं रसाञ्जनमतः परम् । स्रोतोऽञ्जनं तदन्यच्च पुष्पाञ्जनकमेव च । नीलाञ्जनञ्चेति । तेषु सौवीरं धूम्रं रक्तपित्तहरञ्च । रसाञ्जनं विषहिक्काशिरोगघ्नं व्रणरोपणशोधनञ्च । स्रोतोऽञ्जनं पीताभ, पुष्पाञ्जनं सितं, नीलाञ्जनञ्च नीलवर्णमिति । वा । तच्च षड्विधमिति कालिकापुराणे, यथा—'सौवीरं जाम्बलं तुल्यं मयूरं श्रीकरं तथा । त्वङ्किका मधनीलञ्च अञ्जनानि भवन्ति षट् ॥ सौवीरदुर्धपन्नु सौवीरं जाम्बलं प्रस्तरं तथा । मयूरं श्रीकरं रखं मेघनीलञ्च तत्समम् ॥ घृततैलादियोगेन सामान्यै दीपवह्निना । यदञ्जनं जायेत तु दृश्यिका परिकीर्त्तिता ॥" इति । गुण —नेत्रनैर्म्मल्यकारित्वमेव । पुनस्तत्त्रिविधं रसो वटी तथा चूर्णमिति । "यथापूर्व्वं बलं तेषु श्रेष्ठं माद्दर्ममीषिणः ॥' इति । तच्च पुनः प्रत्येकं त्रिविधं यथा—"तत्प्रत्येकं त्रिधा प्रोक्तं लेखनं रोपणं तथा स्नेहनञ्चेति लिङ्गानि । नेत्रवर्त्म चारतीक्ष्णाम्लरसैरञ्जनमुच्यते । नेत्रवर्त्मशिराजालश्रीवशृङ्गाटकस्थितं । स्रवनामाश्रितमिदोषमुत्क्लिश्य स्रावयेच्च तत् ॥ कषायं तिक्तकं चापि सस्नेहं रोपणं मतम् । स्नेहश्च शैत्यात्स्य स्याद्दृष्टेश्च बलवर्द्धनम् । मधुरं स्नेहसम्पन्नं तदञ्जनं स्यात्प्रसादनम् ॥ दृष्टिदोषप्रसादाय स्नेहनार्थञ्च तद्धितं । एरण्डमात्रा वर्त्तिस्तु लेखनी स्यात्प्रमाणतः । सार्द्धैकरेणुकमिता रोपणी वर्त्तिरिष्यते । क्रियते स्नेहनीवर्त्तिर्द्विरेणुकमात्रया ॥ रसाञ्जनस्य मात्रा तु त्रिभिर्वर्त्तिमिता मता । चूर्णन्तु लेखने वैद्यैश्शलाकः प्रदीयते । रोपणे त्रिशलाकः स्यात् चतस्रः स्नेहनाञ्जने ॥" हेमन्ते शिशिरे मध्याह्ने ग्रीष्मे शरदपराह्णे वर्षासु वसन्ते च सन्देव काले इति । भा पू ख २भ । कज्जल । ह च । सि यो कामलाचि रक्तपित्तचि । स्रोतोऽञ्जने । भा । सु चि २५ अ । रसाञ्जने । च द अ सा चि प्रियङ्ग्वादि । रक्तपित्त चि । च ३ष मदंष्ट्र-क्ति । स्तम्भनयोगेच । भा बालचि । सौवीराञ्जने । वा सू १५अ अञ्जनादि । सु सू ३८अ । See अञ्जनविधि ।

अञ्जनः । पु । ज्येष्ठी नाम प्राणिविशेषे । टिक्टिकि ।

अञ्जनकेशिका, **अञ्जनकेशी** । स्त्री । हट्टविलासिनीनाम गन्धद्रव्ये । A vegetable perfume नलिकानाम गन्धद्रव्ये उत्तरदेशे प्रसिद्धे । भा पू १भ क व ।

अञ्जनगुडिका । स्त्री । विषविकारायामौषध वि यो । गुडपुष्पगस्, अपामार्गबीजं, अपराजिता मल, हरिद्रा, त्रिकटु च । अञ्जन कर्त्तव्यम् । च द अग्निमान्द्यचि ।

अञ्जनत्रयम्(त्रितयम्) । क्ली । कालाञ्जन स्रोतोऽञ्जन रसाञ्जनेषु । "कालाञ्जनसमायुक्तं स्रोतोऽञ्जनरसाञ्जने । रा नि व २२ ।

अञ्जननामिका । स्त्री । वर्त्मगतनेत्ररोगभेदे । आञ्जनी, आञ्जनाइ । अत्र वर्त्ममध्ये रक्तेन ताम्रा सुक्ष्मशमाणा पिडका भवति । वा उ ८ १४ व ।

"दाहतोदवती ताम्रा पिडका वर्त्मसम्भवा। मृद्वी मन्दरुजा सूक्ष्मा ज्ञेया साञ्जननामिका॥" मा नि।

अञ्जनभैरवः। पु। सान्निपातिकज्वरे रस। यथा,—"सूत तीक्ष्ण कणा गन्धमेकांशं जयपालकं। सर्व्वैस्त्रिगुणित जम्बवारिणा च सुपेषितं। नेत्राञ्जनेन हन्त्याशु सर्व्वोपद्रवपुङ्गवम्॥" भैष। अत्र एकांशमिति प्रत्येकमेकांशम्। तीक्ष्ण तीक्ष्णलौहम्। रसा स सान्निपा ज्व। अत्याञ्जन विधि।

अञ्जनयुग्मम्। स्त्री। सौवीराञ्जने रसाञ्जने च। वा सु प्रियङ्ग्वादि।

अञ्जनरसः। पु। सान्निपातिकज्वरे नस्यम्। इह हेम पारद। मरिचचूर्ण समम्। र सा स ज्व चि। अन्य सान्निपातिकज्वरन्दाहे। तत्र वाह्लिकं हिङ्गु। रसकं स्फटिकारी।

अञ्जनविधिः। पु। नेत्ररसाधनभेदे। यथा, "अथ सम्पक्वदोषस्य प्राप्तमञ्जनमाचरेत्। अञ्जन क्रियते येन तद्द्रव्य चाञ्जन मतम्॥ रसो वटी तथा चूर्णमिति त्रिविधमञ्जनम्। यथापूर्व्व बल तेषु श्रेष्ठमाहुर्मनीषिण॥ तत्प्रत्येक त्रिधा प्रोक्त लेखनं रोपणं तथा। स्नेहनञ्चेति"। तेषु लेखनं चारसौष्णाम्लरसैरञ्जनं नेत्रवर्त्मादिदोषहरम्। रोपण सस्नेह कषाय तिक्त दृष्टिबलवद्धनञ्च॥ मधुर स्नेहसम्पन्न स्नेहन नेत्रस्नेहनार्थम्। हरेणुमात्रा कुर्व्वीत वटी तीक्ष्णाञ्जने भिषक्। रसक्रियानुत्तमा स्यात् त्रिविडङ्गमिता मता। मध्यमा सा द्विविडङ्गा हीना त्वेकविडङ्गिका॥ शलाका स्नेहने चूर्णे चतम्र माहुरञ्जने। रोपणे तासु तिस्र स्युर्द्वे उभे लेखने स्मृते॥ सुखयो कुञ्चिता मध्या शलाकाष्टाङ्गुलीमिता। अश्मजा धातुजा वा स्यात् कलाय परिमण्डला। सुवर्णरजतोद्भूता शलाका स्नेहने स्मृता॥ ताम्रलौहाश्मसञ्जाता शलाका लेखने मता॥ अङ्गुलीतु मृदुत्वेन रोपणे कथिता बुध॥ अथानुन्मीलयन् दृष्टी अन्त सञ्चारयेच्छनै। अञ्जिते वर्त्मनी किञ्चित् चालयेच्चैव-मञ्जनं। अदेतौषध-सम्बन्ध निर्गतं नयनं यदा। व्याधिदोषमु योग्याभिरद्भि प्रक्षालयेत्तदा। दक्षिणाङ्गुष्ठकेनाक्षि ततो वाम सवासत। ऊर्द्ध्ववर्त्मानि संगृह्य शोध्य वामेन चेतरत। निशि स्वप्ने न मध्याह्नपानाम्रौ गागतस्त्रिभि। अक्षिरोगाय दोषा स्युर्वर्द्धितोत्पीडिताद्भुता। प्रात सायञ्च तच्छान्तिरभ्रकेऽतोऽञ्जयेत् सदा। कण्डूजाड्येऽञ्जनं तीक्ष्णा धूमं वा योजयेत् पुन। तीक्ष्णाञ्जनाभितप्तं तु चूर्णं प्रत्यञ्जनं हितं। नाञ्जयेद् भीत वमित विरिक्ताशितरोगिणि। क्रुद्धज्वरितभ्रान्ताक्षि शिरोरुक्शोकजागरे। अदृष्टेऽर्के शिर स्नाते पीतयोर्धूम मदायो। अजीर्णेऽग्न्यर्कसन्तप्ते दिवास्वप्ने पिपासिते। निर्व्वाणं सर्पस्य योग्य शङ्खयो मूढकाययो। काष्ठि साधारणे प्रात साय चोत्तानशायिन। यवमाषमयी पालौ नेत्रकोषाहहि समा। द्रवद्रवौषैर्दृढा कृत्वा यथास्व सिद्धमावपेत्॥ भा।

अञ्जनादिगण। पु। अञ्जनफलिनीमांसीपद्मोत्पलरसाञ्जनमधुकनागाह्वरूपी वर्ग। स च विषानलदाहपित्तघ्न। वा सू १५ अ। सौवीराञ्जन, रसाञ्जन, नागकेशरपुष्प, प्रियङ्गु, नीलोत्पल, वीरणमूल, नलिनं, मधुक, पुन्नागश्चेति। सु सू ३८ अ।

अञ्जनाधिका } स्त्री। कृष्णकार्पासक्षुपे।
अञ्जनिका } See कालाञ्जनी। अञ्जन्याम्। ञ्जाजनाई। अञ्जनी लेपकारिणी। हारा। हे च ४ का। क्षुद्रमूषिकायाम्।

अञ्जनाम्भ। क्ली। अञ्जनजलं। Liquid collyrium

अञ्जनिक। पु। गन्धराजायाम्।

अञ्जनी। स्त्री। कटुकायाम्। कालाञ्जन्या। रा नि व ४।

अञ्जलि। पु। प्रसृतिद्वये, ३२ तो प प्र १ख। कुडवमाने। रत्ना नानार्थे। भा उ वाजी। करसम्पुटे। मे लत्रिकम्।

अञ्जलिका। स्त्री। लज्जालुकायाम्। क्षुद्रमूषिकायाम्। जटा।

अञ्जलिकारिका। स्त्री। (Mimosa natans) लज्जालुकायाम्। रा नि व ५। भा पू गु व। (Lycopodium imbricatum) वराहक्रान्तायाम्। वराक्रान्ता।

अञ्जलिनी। स्त्री। लज्जालुकायाम्।

अञ्जिष्ठ। पु। सूर्य्ये। उ।

अञ्जीर। पु। Ficus carica, Psidium pomiferum) स्वनामख्यातवृक्षे। बड़ पेयाराशगाछ। हि अंजीर। तत्पर्याय,—मञ्जुल, काकोदुम्बरिकाफल। फलगुणा— शीतलं स्वादु, गुरु, रक्तपित्तवातघ्न क्रिमिशूल हृत्पीडाकफ रुग्धरस्य नाशिलञ्च। मद व ६।

अटरुष' । पु । (Justicia adhatoda) वासकवृक्षे । रत्नमाला मूलिकारिरसे, कन्दर्पसारतैले च । वा चि २ अ । See वासक ।

अटरूप | **अटरूषक** । पु । वासकवृक्षे । रमा । चद्र रक्तपित्तचि ।

अटवी । स्त्री । अरण्ये ।

अटवीलता । स्त्री । कुष्माण्डवृक्षे । कुष्माड्या इति रत्ना ।

अटि । प । शरारिपक्षिणि । हला ।

अट्टम् । क्ली । अन्ने । गुल्के च । मेदिनिक ।

अट्ट' । पु । चौमे । पट्टवस्त्र । द्वितल इष्टकागृहे । দোতলা কোটাঘর ।

अट्टनम् । क्ली । अस्त्रभेद । त्रिका ।

अट्टहास (क) । पु । (Jasminum multiflorum,) कुन्दपुष्पवृक्षे । কুঁদ ফুলের গাছ । रा नि व १० ।

अट्टालक. । पु । उपरितल गृहे । দোতলা-ঘর ।

अट्टालिका । स्त्री । राजोचित गृहे । ভাল কোটাবাড়ী ।

अडगज । पु । चक्रमर्द्दे । চাকুন্দে । See चक्रमर्द्द ।

अडङ्ग । पु । गोधूमे ।

अडहु । पु । लकुचवृक्षे ।

अणु । पु । सूक्ष्मधान्ये । अणुर्व्रीहिविशेषे स्यात् । मेदिनिक । चीनधान्ये ।

अणुज्योति । क्ली । लोकदृष्टौ । वा शा ५ अ ६२ श्लो ।

अणुतैलम् । क्ली । कफगतरोगे तैलविशेष । वा सू २० अ उ २२ अ ।

अणुमुष्टि । पु । विषमुष्टौ, महानिम्बे । रा नि व ४ ।

अणुरेवती । स्त्री ।(Croton polyandrum) दन्तीवृक्षे । प मु । रा नि व ६ ।

अणुव्रीहि । पु । सूक्ष्मधान्ये । रा नि व १६ । तत्पर्य्याय —प्रसातिका (र) ।

अण्डम् । पु, क्ली । मुष्के । रा नि व १८ डिम्बे । ডিম, আণ্ডা । तत्पर्य्याया,—पेशी, कोष, (अ) । पेशि, कोश, पेशीकोष, (अटी)। डिम्ब मे)। पेषी (क)। गुणा—कटुपाकि स्वादु रुचिकर गुरुकर वातश्लेष्महरञ्च । गन्धमाजाराण्डे । খাটাশী । वै निघ २भ वा व्या विषगर्भतैले । मृगनाभी । वाथे । वि ।

अण्डक । पु । अण्डकोषे । हे च । क्षुद्र डिम्बे ।

अण्डकोटरपुष्पा । स्त्री । अजान्त्राम् । नील वुह्ना इति लोक । रत्ना ।

अण्डकोष । पु । कुट्मले । वृषणे । অণ্ড কোষ । रा नि व १८ । तत्पर्य्याया,— मुष्क, वृषण, (अ) । अण्ड, पेल, अण्डक, (हे । कोशा (ज । फलकोशक (त्रि) । फल (क) । बीजपेषिका (रा) । अण्डकोषलक्षण—रक्त मूत्र समाश्रित्य कोशगतऽवतिष्ठत । रेत भावाण्डयुगल मन्याभ चाण्डवर्त्तुल । भूगर्भोदरवेष्टन्या परया उदरगह्वरे । लिङ्गे ता कमभ्ये नाडग्मि कोषमायाति तत्क्षम । दक्षिणस्मात् स्थूलतर वामाख्य निम्नलम्बि च । वाम रेतसिक्त मत्र यतो दीर्घतर परात् । उपस्थपरिसस्थानमरन्दन निर्म्मित । कोषो रेत सिक्त मूत्रे धरऽण्डयुगल तथा । तनोराभ्यन्तरी रक्त सङ्कोचनगुणान्वित । तनोर्बाह्यचर्म्ममयी लोमभि कतिभिवृत । तनोर्मिरक्षवन्यान्तरकया भिद्यत द्विधा । तद्भेदयसंस्थान्त पुसोऽण्डयुगल ननु । उदरगह्वरस मूत्रे पश्चाद्गागमवाण्डयो । नियत ममनुप्राप्ति धरामायुर्दिनिर्म्मित ॥ अविरिति कथित ।

अण्डकोषक । पु । अण्डकोषे । श र ।

अण्डग । पु । गोधूमे ।

अण्डगज । पु । चक्रमर्द्द क्षुपे । रा नि व ४ ।

अण्डज । पु । मत्स्ये । पक्षिणि । भा पु २ भ ।

अण्डजा । स्त्री । गरटे । वि । सर्पे । मत्स्ये । पक्षिणि । मेदिनिक । मृगनाभौ । वा हेमा ।

अण्डपर्ण । पु । मलाण्डतरौ । अति ।

अण्डपेशी । स्त्री । कोषे । मुष्के । हे च ।

अण्डस्कन्द । पु । अण्डेषु स्कन्द इव, अण्डस्थाण्ड रोगविशेषे । तल्लक्षण यथा—प्रकोपान्मारुतादीनां कारणे पूर्व्वोदिते । अण्डस्कन्दस्तुदुद्वाणा जायते बहुसंज्ञक । तस्य रूप चिकित्साञ्च भेदश्चैव समासत । प्रवक्ष्यामि यथायोग वाजिनां हितकाम्यया ।

द्रपणौ द्रपयेद्वातु शोणिणा यथा संयुत । तथा सम्यग्यन्थी को रोगी वातात्सम न क ॥ प्रदग्ध दम्पतिऽयथा तेन पादेन खञ्जति । मध्यप्रहता तथाण्ड वदना मुष्कयोर्भवेत ॥ शनता मुष्कयोर्यैव रक्तता क्षणतापि वा । भवत् पित्तेन दुष्टेन पिडकानाञ्च सम्भव ॥ शनौ पक्वौ तरङ्गमा मुष्कौ यमा सवेदनौ । विकल्पभेन युक्ता तथा पुताल्पमादिशेत ॥ स्पर्शेन कठिनौ रुचौ स्पतर्देव यौ मदृ । द्रपणौ यमा वाह्स्य स रक्ताण्ड प्रकीर्त्तित ॥ तस्मिन् सत्ता प्रयोक्तव्या क्रिया पीताण्डवोधिता ॥ शनौ त कठिनौ रुचौ द्रपणौ मन्दवेदनौ । तत्कृमूत्रमा वाहस्य मुत्रकोष्ठञ्च शयते । श्वेताण्ड स तु विज्ञेय श्वीपाण्डौ यैधयन्छिरा । निरूह कटुतैलेन चाङ्गे स्वेदश्च कारयेत् ॥ जयदत्त ५० अ ।

अण्डहस्ती । पु । चक्रमर्द्दचुपे । रा नि व ५ ।

अण्डालु. । पु । मत्स्ये । श च ।

अण्डिका । स्त्री । यवचतुष्टयपरिमाणे । च ।

अण्डिनी । स्त्री । सान्निपातिकयोनिरोगविशेषे । लक्षण— 'अतिकाय गृहीतायामकृगा स्त्रण्डिनी भवेत्॥' सु चि ।

अण्डीर । पु । पुरुष । मे रत्निक ।

अण्वस्थि । स्त्री । मणिबन्धादिस्थे सन्ध्यास्थ्नि । सु शा ।

अण्वी । स्त्री । अङ्गुली ।

अतन्द्रा । स्त्री । काफि इति ख्याते फले । चा र्ईति च लोके । भनि ।

अतरुणदारु } पु । वृद्धदारके । विज-
अतरुणदार (क) } ताडक । भि विधारा ।
'अतरुणदारुरा अपरा ।' भा म १ भ सन्धि भान्न चि ।

अतलस्पृक् । स्त्री । जल । हे च ४ का ।

अतसी । स्त्री । (Linum Usitatissimum) Common flax चुमाइत्ते । मसिना । ह्रि तिसि । ते नव्वयगसिवेट्टु । तत्पर्याया,—क्षुमा, उमा, क्षौमी, रुद्रपत्नी, सुवर्च्चला, (र) । पिच्छिला, देवी, मदगन्धा, मदोनकटा, चुमा, हैमवती, सुनीला, नीलपुष्पिका, पार्व्वती । गुणा —मधुरा बलकारिका कफवातवर्द्धनी, दृष्टिपित्तघ्नी कुष्ठ वातघ्नी च । रा नि व १६ । गुरुइष्टिघ्नी स्निग्धा गुरु वातापसिध । मद व १० ।

अतसीतैलम् । क्ली । अतसीजाततैले । मसिनार तेल । गुणा —मधुर पिच्छिलं वातन मद गन्धि कषाय कफहर कामहरच । रा नि व १५ । आग्नेयं स्निग्धोष्णं कफपित्तकृत् कटुपाकमचक्षुष्य बल्य वातहर गुरु । मलकृत् रसत स्वादु ग्राहि त्वग्दोषहृदवनम् । वस्तौ पाने तथाभ्यङ्गे नस्ये कर्णस्य पूरणे । अनुपानविधौ चापि प्रयोज्य वातशान्तये ॥ भा पू तलव ।

अतिकटु. । त्रि । निम्बादिद्रव्य ।

अतिकण्ट (क:) । पु । गङ्गोचुरके । दुरालभायाम् । मद व १ ।

अतिकन्द (क) । पु । हस्तिकन्दनामकहा कन्दशाके । रा नि व ७ ।

अतिकाय. । त्रि । स्थूलदेहे । स्थूल शरीर । 'अति काय गृहीताया मकृगा स्त्रण्डिनी भवेत् ।' मा नि ।

अतिकृश. । त्रि । अतिदुर्ब्बल ।

अतिकेशर. । पु । कुब्जकापुष्पवृक्षे । कोकण देशीय पुष्पविशेष । हि कूजा । रा नि व १० । भा पू प व । कण्टकसेवयाम् । काँटा सेउति ।

अतिक्रान्तावेक्षणम् । क्ली । यत्पूर्व्वमभिहित तत् । यथा चिकित्सितेषु ब्रूयात् "श्लोकस्थाने यदीरितमिति ।' सु उ ६५ अ ।

अतिगण्ड । त्रि । वृहद्गण्डे । मे डचतुष्क ।

अतिगन्ध' । पु । A sort of Jasmine (Jasminum zambac) मुद्गरपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । गन्धके । रा नि व १३ । (Michelia champaca) चम्पकवृक्षे । रा नि व १०। भद्रयां । गन्धतृण । रा नि व ८ ।

अतिगन्धक । पु । हस्तिकर्णपनागवृक्षे । चम्पक वृक्षे । रा नि व १० ।

अतिगन्धा(लु) । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् । रा नि व ४ ।

अतिगन्धिका । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् । जियापुती । रा नि व ४ ।

अतिगुहा । स्त्री । (Uraria logopoedes) पृश्निपर्ण्याम् । छोट चाकुले । र मा । शाल पर्ण्याम् । मद व १ । वा सू २९ अ । 'लक्ष्मीं गुहामतिगुहाम् ।

अतिघूर्णता । स्त्री । अतिनिद्रा । भा म ४भ मसूरिकानि । 'तृष्णा दाहातिघूर्णता ।'

अतिचर । पु । पक्षिभेदे । वृक्षविशेषे ।

अतिचरणा । स्त्री । तन्नामककफजयोनिरोग विशेषे । अतिव्यवायेन शोथयुक्ता योनिरतिचरणी च्यते । 'मैथुनातिचरणा शोफसंयुक्तातिव्यवायत ।' वा उ ३३भ । See अचरणा ।

अतिचरा(ला) । स्त्री । पद्मचारिण्याम् । मद व १ । (Hibiscus mutabilis) स्थलपद्मिन्याम् । स्थलपद्म । रा नि व ५ । भा पू १म See स्थलपद्मम् । भततर्गे ।

अतिच्छत्र । पु । रक्तकोकिलाचे । তালমাখনা । বক ফুলেথাড়া । प मु । स्त्रा । छत्रायाम् । Mushroom ব্যাঙছাতু, পোগালছাতু । स्थूलतृणविशेषे ।

अतिच्छत्रक । पु । भूतृणे । प मु । भूतृणे । গন্ধতৃণ । रा नि व ८ । तृणसाधारणे । वृक्षविशेषे । यस्य मूले पत्रे वा वचाकार कटुरसय । रा नि । सप्तपर्णवृक्षे ।

अतिच्छत्रा } **अतिच्छत्रिका** } स्त्री । शताह्वायाम् । শুলফা । रा नि व ४ । मद व २ । वा उ ६भ । "अतिच्छत्रा पलङ्कषा । सि यो उन्माद-चि महापैशाचघृते । मधुरिकायां । মৌরী । च वि भ । छत्रवृक्षे । यस्य मूले पत्रे वा वचाकार कटुरसश्च । भूतृणे । रा नि । विषाणिकायाम् । वा म २९भ । तन्नामकमहौषधौ । See ओषधि ।

अतिजागर । पु । नीलक्रौञ्चे । रा नि व १९ ।

अतिजृम्भ । पु । वायुरोगविशेषे । वै निघ ।

अतितपस्विनी । स्त्री । गोरक्षमुण्ड्याम् । গোরক্ষ চাকুলিয়া । भा पु १भ गु व ।

अतितर्पनम् । क्ली । अतितृप्ती । वा सू ८भ ।

अतितीव्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । रा नि व ८ ।

अतितीक्ष्ण । त्रि । मरिचादौ । पु । शोभाञ्जन वृक्षे । क्ली । अजमोदायाम् ।

अतितृप्ति । पु । पित्तजन्यरोगविशेषे । वै निघ ।

अतितेजिनी । स्त्री । तिपर्ण्याम् । তেজবল, তেঙবতী । मद व १ ।

अतिदग्धम् । क्ली । अग्निदग्धरोगे । अतिदग्ध मांसावलम्बनं गात्रविश्लेष शिरास्नायुसन्ध्यस्थिव्या पादनमतिमात्र, ज्वरदाहपिपासामूर्च्छाश्चोपद्रवा भवन्ति । व्रणश्चास्य चिरेण रोहति रूढय विवर्णो भवति । स्नेहस्याप्रितपन कार्य्यमुग्र तथौषधम् । इत्यादि । सु सू १२भ ।

अतिदाह । पु । अतिसन्तापे । वै निघ ।

अतिदीप्ति । स्त्री । श्वेतसुरसायाम् । শ্বেত বাবুই তুলসী । वै निघ ।

अतिदीप्य (क) । पु । रक्तचित्रके । रा नि व६ ।

अतिदुष्ट । पु । गोक्षुरके । वै निघ ।

अतिदेश । पु । प्रकृतस्थानागतेन साधनम् । यथा—अनेनास्य वायुरूर्द्ध्वं प्रतिहते तेनोदावर्त्त स्यादिति । सु उ ६५ भ ।

अतिनिद्रता । स्त्री । कफवृद्धिजन्यरोगविशेषे । सु स १५ भ ।

अतिपक्कमांसम् । क्ली । पाकाधिकसिद्धमांसे । गुणा —अतिपक्कन्तु यन्मांस विरस वातल गुरु । वै निघ ।

अतिपक्कक्षीरम् । क्ली । अतिप्रतप्तघनदुग्धे । ঘনাবৃত দুগ্ধ । इदम् अतिगुरु । "भवेद्गरीयोऽति शृतम् । वा टी हेमाद्रौ चक्रपाणि ।

अतिपत्र (क) । पु । शाकतरौ । সেগুন গাছ । रा नि व ९ । उन्माद चि महापैशाचघृते । हस्तिकन्दनाममहाकन्दे । रा नि व ७ ।

अतिपला । स्त्री । (Sida cordifolia) बलायाम् । বেড়েলা । हि खरेन्टी ।

अतिपातितम् । क्ली । अस्थिभङ्गविशेषे । तेनास्थि नि शेषेण भिन्न भवति । सु नि १५ भ ।

अतिपिच्छ । पु । श्वेतरक्तालुके । वै निघ ।

अतिपिच्छला । स्त्री । कुमार्य्याम् । घृत-कुमारी । वै निघ

अतिपिञ्जर } **अतिपोडक** } पु । दुष्टव्रणे । च ।

अतिबला । स्त्री । (Sida rhombifolia) पीतबलायाम् । পীতবর্ণ বেড়েলা, পীত বাড়ুনি । हि कङ्किहिया । म पिटारिणी । तत्पर्य्याया — बलिका, बल्या, विकङ्कता, वाट्यपुष्पिका, घण्टा

शीता, शीतपुष्पा, भूरिबला, वृष्यगन्धिका। गुणा —तिक्ता कटु वातघ्नी कृमिघ्नी दाहतृष्णाविष च्छर्दिक्लेदोपशमनी च। रा नि व ४। शीतला मधुरा बलकान्तिकृत्। स्निग्धा ग्राहिणी वातरक्त रक्तपित्तक्षतघ्नी च। मद व १। इयं महाबला कृच्छ्र भवेद्वातानुलोमनी। इत्यादतिबला मेह पयसा सितया समम्॥ भा पू १भ गु व। सु सू ३८ सशमनी। च मु ४अ। सु सू कृमिचि। चि क्र क वही स्त्रीरोगचि। वा उ ४० अ। श्वेतबाट्यालक। गोरक्षतण्डुलाया। (গোরক্ষ চাকুলিয়া, বালিয়া) खिटर्वी। विष्णु नारायणतैले। शतावर्योषी मा की। चि क्र क वही केतक्यादितैले।

अतिबलिका } **अतिबली** } स्त्री। वाट्यालके। रा नि व ४।

अतिभारगः। पु। अश्वतरे। खच्चर इति लोके।

अतिभौ। स्त्री। चणप्रभायां। विद्युत्।

अतिभोजनम्। क्ली। अतिमात्रया भोजने। गुणा—आलस्यगौरवाटोपसादाश्च कुरुतेऽधिकम्। म सु ४६अ कृतान्नव।

अतिमङ्गल्यः। पु। (Aegle or cratoeva marmeloes) बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

अतिमञ्जुला। स्त्री। कण्टकसेवतीवृक्षे। हि सेवती गुलाब। গোলাপ, বড় গোলাপ। भा पु १भ पु व। मद व ३। See सेवती।

अतिमण्डल। पु। सुधामनवृक्षे। वै निघ।

अतिमन्य (क)। पुं। अग्निमन्थवृक्षे।

अतिमुक्त (कः) } **अतिमुक्तका** } पु। Mountain ebony तिनिशवृक्षे। असम। तिन्दुक वृक्ष। টেঁদ, গাব। तत्पर्याया —पुण्ड्रक, मल्लिनी, भ्रमरानन्दा, कामुककान्ता। नवमल्लिकाभेदे। म मे रायविर। वासन्ती। (Goertnera rocemosa) माधवीलतायाम्। प सु। 'अतिमुक्तकमिच्छन्ति वासन्तीं माधवीलताम्।' छला ५४। अतिमुक्तमुनि सङ्कि वासन्त्यां तिनिशे इति च। मे तयमुक्त। वा उ १३अ। "तथाति मुक्तकैरण्ड।" भा पु १भ। गुणा—कषाय शीतल श्रमघ्न पित्तदाहज्वरोन्मादहिक्काच्छर्दिघ्नश्च। रा नि व १०। See तिनिश। माधवी मधुरा शीता लघ्वी दोषत्रयापहा। भा पू १भ पु व (क) हरिमन्थे। हारा।

अतिमुक्ततैलम्। क्ली। अतिमुक्तकबीजतैले गुणा—वातपित्तघ्न केश्य श्लेष्मल गुरु शीतलश्च वा टी हेमा।

अतिमुक्ता। स्त्री। अतिमुक्तकायाम्। रा नि व १०।

अतिमोदनी(दिनी)। स्त्री। नवमल्लिकायां रा नि व १०।

अतिमोदा। स्त्री। (Jasminum arboreum) नवमल्लिकायां। সেউতি। रा नि व १० गणिकारीवृक्षे स्वनामा कोंकणदेशे ख्याते गणिवि। रा नि व १०।

अतियवः। पु। निःशूकयवे। कृष्णवर्णे यवे मद व १०। निःशूकोऽतियव स्मृत। यवादतियवं न्यून। भा पू १भ धान्यव।

अतियुक्त। त्रि। वारम्वार प्रयुक्ते। भा म ख १भ अ सा। "स्नेहार्थैरतियुक्तैं।"

अतियोग'। पु। अतिशयितप्रयोगे। वा सू १० अ।

अतिरक्त। पु। हिङ्गुले। वै निघ।

अतिरक्ता। स्त्री। जवापुष्पवृक्षे। वै निघ।

अतिरस'। पु। पौण्ड्रके। श मा।

अतिरसा। स्त्री। मूर्वायाम्। मूर्वा। वै निघ २भ अप चि पलङ्कषातैले। रास्नायाम्। मद व ३। यष्टीमधुनि। रा नि व ६। शतमूल्याम्। च सू ४।

अतिरुहा। स्त्री। मांसरोहिण्याम्। रा नि व १२। भा पू १भ। मद व १।

अतिरूक्ष। त्रि। स्नेहशून्ये, कङ्गुकोद्रवादौ।

अतिरेचक। पु। काकोल्याम्। वैद्यके। वै निघ।

अतिरोग। पु। क्षयरोगे। राजयक्ष्मणि। रा नि व ७०।

अतिरोमश। पु। वन्यछागे। हारा।

अतिरोमशा। स्त्री। नीलवुह्नायाम्। छागल दৈটে। प सु।

अतिलङ्घितम्। क्ली। अपतर्पणे। लङ्घने

—पञ्चभेदी ऽङ्गमर्द्दय काम शोषी सुखस्य च। चुन्नप्राणोऽरुचिस्तृष्णा दौर्ब्बल्य शोवनैवयी। मनस सम्भ्रमो ऽभीक्ष्ण मूह वात समी हृदि। देहाग्निबलहानिश्च लङ्घनेऽतिकृते भवेत्॥ च द।

अतिलम्बी। स्त्री। शताह्वायाम्। भा पू १भ।

अतिलोहितगन्ध। पु। दमनकवृत्ते। ष्टना। प सु।

अतिवर्त्तुल। पु।(Sida rhombifolia) कलायविशेषे। मटर बाटुला, कडाइ। र मा।

अतिविदाही। त्रि। राजसर्षपादौ।

अतिविद्धा। स्त्री। दुष्टव्यधनविशेषे। प्रमाणातिरिक्तविद्धायाम्। सु श ८।

अतिविष (षा)। स्त्री। (Aconitum heterophyllum) स्वनामख्यातोपविषजातीयपण्य द्रव्ये। आतइच्। हि आतइष। अतिविषा सर्व्वत्र भाषा। तें अतिवसचेट्टु। तत्पर्य्याया,—घुण वल्लभा (भा)। शृङ्गिका (शब्दर) विश्वा विषा प्रतिविषा उपविषा अरुणा शृङ्गी महौषध (अ) काश्मीरा श्वेता (र) प्रविषा (के) श्वेतकन्दा भङ्गुरा भङ्गुरा विरूपा श्यामकन्दा विषरूपा वीरा माद्री श्वेतवचा अमृता। अतिविषा शुक्लकृष्णारुण भेदात् त्रिधा रसवीर्य्यविपाकेषु तुल्या। गुणा— कटूष्णा तिक्ता कफपित्तज्वरघ्नी आमातीसारकासघ्नी विषघ्नी छर्द्दिघ्नी च। रा नि व ६। वा सू १५अ वचादि। नागरातिविषाभया। च द ज्व चि पिप्पल्याद्यघृते। मदनपालस्तु श्यामकन्दोपविषयो श्चतुर्भेदानाह श्वेत रक्त कृष्ण पीतत्वात् ते तासा यथापूर्व्व श्रेष्ठा गुणोत्तमा सर्व्वदोषहरा शोथघ्नी श्लैष्मिक रोगघ्नी रसायनी च। मद व १। अतिविषाकटुकी प्रभृतीनाम् श्वगोमयजलेन शुद्धिर्ज्ञातव्या। सा कौ।

अतिवीज। पु। वव्वुलकवृत्ते। बाबलागाछ। वै निघ।

अतिवृहत्फल। पु। पनसवृत्ते। काँटाल गाछ। भा पू १भ।

अतिव्यथा। स्त्री। अतिशयितयन्त्रणायाम्। पीडायाम्।

अतिव्याय। पु। व्यायामाधिक्ये। अधिक दुष्टि रुद्ध। अत्यायामी न पथ्य। अति व्यायामत कासो ज्वरश्छर्द्दि श्रम क्लम। तृष्णा चय प्रतमक रक्तपित्तञ्च जायते॥ भा पू १म।

अतिशष्कुली। स्त्री। तिलकृतरोटिकायाम्। गुणा—रुच्या श्च अपित्तासघ्नी गुरु विष्टम्भिनी न चक्षुष्या च। भा पू कृतान्नव।

अतिशारिवा। स्त्री। अनन्तायाम्। अनन्तमूल। र मा।

अतिशूक। पु। यवे। यव। प सु।

अतिशूकज। पु। गोधूमे। गम। Wheat

अतिशृतक्षीरम्। क्ली। अतिक्वथिते दुग्धे कवलभीम्यवत सञ्जाते। ঢেলা ক্ষীর। तद्गुरुतरम्। स्यान्निर्जल घृत तद्दिविचतुरष्टाशशेषितम। तथा शृततम सार गुरु बल्यतम पय॥ वा सू ५अ अरु टी खरनाद।

अतिशोष। पु। चयरोगे। See चय।

अतिसख्या। स्त्री। वल्लीयष्टिमधुनि।

अतिसर्जनम्। क्ली। वधे। मे नपचक।

अतिसान्द्र। पु। राजमाष। बाँकाशी, बरवटी। रवा।

अतिसाम्या। स्त्री। कृष्णमुखगुञ्जावल्लाम्। लतायष्टिमधुनि।

अतिसार। पु। पर्पटके। मद व १। हि पापडा। उदरामयरोगविशेषे। See अतीसार।

अतिसारकी। त्रि। अतिसाररोगिणि।

अतिसारघ्न। पु। चेत्रपर्पटके। ক্ষেতপাপড়া। वै निघ।

अतिसारघ्नी। स्त्री। अतिविषायाम्। वै निघ।

अतिसारभेषजम्। क्ली। औषधे। तद्रोगनिवारके औषधे।

अतिसारवारणरस। पु। अतिसारे रस। "रस कृतकर्पूर कुमेन्द्रयवसंयुतम्। सञ्चाति सारशमन स्वात्वसौधीरभावितम्॥" भै। अत्र कृतकर्पूर पक्वकर्पूरम्। स्वात्वसौधीर अहिफेनम्। र मा स।

अतिसारन्या। स्त्री। श्यामायाम्। वै निघ।

अतिसूक्ष्म। त्रि। अतिशयसूक्ष्मे।

अतिसेवनम्। क्ली। अधिकमात्रया सेवने।

अतिसौम्या। स्त्री। वल्लीयष्टिमधुकं। रा नि व ४।

अतिसौरभः । पु । आम्रवृक्षे । भा पू फ व ।

अतिस्कन्धा । स्त्री । रक्तकुलत्थके । वै निघ ।

अतिस्थूलवर्त्मा । पु । दुष्टव्रणविशेषे । च ।

अतिस्निग्धः । त्रि । अत्यन्तस्निग्धे । तस्य लक्षणम् —कफप्रसेक शिरसो गुरुतेन्द्रियविभ्रम । लक्षण तदतिस्निग्धे रूक्षं तत प्रदापयेत् ॥ वै निघ । नस्यचि ।

अतिसवा । स्त्री । मयूरवल्याम् । मूर्वा । वै निघ ।

अतिक्षिप्तसन्धिः । पु । सन्धेरतिशयविश्लेषे । सन्धिच्युत सदुर्बैरवस्थान । तेन सन्ध्यस्थ्नोरुभयोरेवा तिक्रान्तता वेदना च । सु नि १५ष । See भग्न ।

अतीसारः । पु । Diarrhœa or dysentry अतीव सरति, प्रकृतिमतिक्रम्य गुदमार्गेण सरतीति अतीसार । स्वनामख्यातोदरामयरोगे, बहुद्रवमल नि सरणरोगे । तस्य निदान गुरुभोजनादिकम् । तस्य निरुक्ति —रसादिद्रवधातूनामग्नि मन्दीकृत्य मलेन सह मिश्रितानां वायुना चाध प्रणुन्नानां अतिनि सरणादतीसार उच्यते । तस्य च पूर्वरूप —हृदयनाभिगुदोदरादिस्थानेषु सूचीविद्धवद्वेदना, कायावसादवायुमलविबन्धतोदोदराध्मानापरिपाकादिकञ्च । स षड्विध वातपित्तकफसन्निपातशोकापरिपाकजभेदाद्भवति । तत्र वातजे मलस्यारुणता फेनिलता रूक्षता पक्वता तथा गुदे सशब्दवेदनमल्पशो मुहुर्निःसरणञ्च लक्षणं भवति । पित्तजे च मलस्य हरितपीतलोहितवर्णता तृष्णामूर्च्छादाहा मल द्वारे ज्वाला चेतञ्च लक्षणम् , कफजे च शुक्लगाढ सकफामगन्धिशीतलमला नि सरन्ति, रोगी सरो माञ्चश्च भवति । सान्निपातिके च वातजादिलक्षणानि दृश्यन्ते, प्रायशश्चात्र मला शूकरवसा मांस धावनवारिवद्भवन्ति । शोकजे च गुञ्जाफलसदृश शोणित केवल मलमिश्रितं मलरहित वा सरति, तत्र मलसहित चेत् दुर्गन्ध मलरहित चेन्निर्गन्ध भवति । आमातिसारे च नानावर्णं वारंवारञ्चाति सार्यते, तथा तत्रोदरशूलमतीव जायते । अती सारस्य चासाध्यलक्षण—मलस्य कृष्ण स्निग्धता, यकृत्खण्डवत् कृष्ण रक्तवर्णता, घृततैलवसामज्ज दधिदुग्धमांसधावनवारिसदृशता, कृष्ण नीलवर्णता, इषत्कृष्णरूक्षचिक्कणता, शिखिपुच्छवत् विविधवर्णचन्द्रकयुक्तता, घनशवगन्धिमस्तिष्काभता, सुगन्धपूतिगन्धबहुलता च, तथा तृष्णादाहान्धकारदर्शन, हिक्काश्वासपार्श्वशूलेन्द्रियचित्तमोहा गुह्याभ्यन्तर वलिपाक प्रलापश्च, तथा गुदसंवरणाक्षमता बल मांसहीनता अतीवोदराध्मान शोथ, मलद्वारस्य पक्वता सर्वेऽपि गात्रस्य शीतलता उपद्रवाश्च । चिकित्सा स्वस्वपर्याये प्रदर्शनीया । अतीसारे नाना विधद्रवधातुनि सरणम् अन्यत्र केवलमेव कफनि सरणमित्यतिसारप्रवाहिकयोर्भेद । इति माधवकर सग्रहादतीसारसग्रह । शार्ङ्गधरस्तु भयजयुक्ता सप्तविधमाह । तस्य सम्प्राप्ति सशम्यापां धातुरग्नि क्रशानु वर्चोमिश्रो मारुतेन प्रणुन्न । वृद्धोऽतीवाध सरत्येव यस्माद्व्याधि घोर त त्वतीसारमाहु ॥ हृन्नाभिपायूदरकुक्षितोदगात्रावसादानिलसन्निरोधा । विट्सङ्ग आध्मानमथाविपाको भविष्यतस्तस्य पुर सराणि ॥ तस्य निदानम्—गुर्वतिस्निग्धरूक्षोष्ण द्रवस्थूलातिशीतलै । विरुद्धाध्यशनाजीर्णैरसात्म्यैश्चापि भोजनै ॥ स्नेहाद्यैरतियुक्तैश्च मिथ्यायुक्तैर्विषा द्भयात् । शोकाद्दुष्टाम्बुमद्यातिपानात् सात्म्यर्तुपर्ययात् ॥ जलाभिरमणैर्वेगविघातै क्रिमिदोषत । नृणां भवत्यतीसारो लक्षण तस्य वक्ष्यते ॥ सु उ ४०अ । स च वातपित्तकफसन्निपातशोकामजभेदात् षड्विध इति । अथातिसारलक्षणम्—अनिलेनाथ पित्तेन श्लेष्मणा चापि वाजिन । अतीसारस्तथा चान्य सन्निपातेन जायते ॥ सङ्कोचिताङ्ग स्वानेन सकफ योऽतिसार्यते । अल्प तनु सशब्दञ्च पुरीष बहु वा हय ॥ तस्य वातात्मक विद्यादतीसार विचक्षण । पित्तजञ्चैव वक्ष्यामि श्लेष्मजञ्च समा सत । स्वेददाहपरीतानां लक्षयेत्तिमान् भिषक् । मात्रेण नीलरक्तेन विसगन्धेन पित्तजम् ॥ मन्दाहारस्तथा वाही हृष्टरोमातिपीडित । श्याम सपिच्छिलस्निग्धं विद्यात् श्लेष्मसमुद्भवम् ॥ सन्निपाता त्मकश्चैव सर्वेषां लक्षणैर्युतम् । त्रिरूप द्वन्द्वजं ज्ञेयमतीसार विचक्षणै । अतीसारा समुद्दिष्टा शालिहोत्रादिभि पुरा ॥ ज द ४२अ ।

अतुल । पु । कफे । तिलकवृक्षे । श च ।

अतृप्ति । स्त्री । तृप्तिशून्यत्वे । अपरितोषे ।

अतेजा । स्त्री । छायायाम् । रा नि व २१ ।

अत्क । पु । अङ्गे । उणा ।

अत्न । पु । सूर्ये । वै निघ ।

अत्य । पु । अश्वे ।

अत्यग्नि । पु । क्षुधाधिक्य ... द अग्निमा न्द्य ... त्रि । भस्मके । विज र ।

अत्यन्तपद्मा । स्त्री । कमलिन्याम् । वै निघ ।

अत्यन्तशोणित । त्रि । अतिरक्ते । क्ली । सुवर्णगैरिके । वै निघ ।

अत्यन्तसुकुमार । पु । (Panicum Italicum) कन्दलीवृक्षे । कङ्गुन्याम् । रा नि व १६ ।

अत्यम्बुपानम् । क्ली । मात्रातिरिक्तवारिपाने । तद्दोषो यथा—अत्यम्बुपानान्न विपच्यतेऽन्न मनम्बुपानाच्च स एव दोषः । तस्मान्नरो वह्निविवर्द्धनार्थं मुहुर्मुहुर्वारि पिबेदभूरि ॥ इति जलपानलक्षणम् । रा नि व १४ ।

अत्यम्ल । पु, क्ली । (Spondias mangifera) वृक्षाम्रे । (ঁ)ড়ুন । रा नि व ८ । See तिन्तिडी । वनमातुलुङ्गे । मातुलुङ्गे । त्रि अत्यन्ताम्लरसयुक्ते ।

अत्यम्ला । स्त्री । मातुलुङ्गवृक्षे । वनबीजपूरे । मधुरलेबु, मधुटाबा बा मधुलेबु । रा नि व ११ । मशाकाँकुडी । एवा तिन्तिड्याम् । श र ।

अत्यम्लपर्णी । स्त्री । वज्रिपूर्णे लताविशेषे । कड्वड्वेलि । हिंगोलि । रा नि व ८ । तत्पर्याय,—तीक्ष्णा, कण्डुरा, वज्रिपूरण, करवड्वल्ली, वसा, अरण्यवासिनी । अम्लवल्ल्याम् । आमरुल । गुणा—अत्यम्लपर्णी तीक्ष्णाम्ला शोथगुल्मविनाशिनी । वातहृद्दीपनी रुच्या गुल्मघ्नी चामनाशनी ॥ रा नि व ३ । माला ३ माषा ।

अत्यय । पु । नाशे, दोषे, कृच्छ्रे । एवा अने च । म अतिक्रमे ।

अत्यर्क । पु । शुक्लार्कवृक्षे । श्वेत आकन्द गाछ । रा नि व १० ।

अत्यानन्दा । स्त्री । कफजन्ययोनिरोगविशेषे, येन स्त्री ग्राम्यधर्मेण सन्तोषं न लभते । अत्यानन्दा न सन्तोषं ग्राम्यधर्मेण विन्दति । भा म ख ४भ योनिरोगचि ।

अत्यारूढा । स्त्री । अजापृष्ठवृक्षे ।

अत्याम्ल । पु । रक्तचित्रक वृक्षे । रा ।

अत्युग्रम् । क्ली । हिङ्गुनि । मद व २ ।

अत्युग्रगन्धा । स्त्री । कृष्णजीरकायाम् । कृष्णापराजितायाम् । अजमोदायाम् । मद व २ ।

अत्युदीर्णा । स्त्री । दुष्टस्तनविशेषे । यत्र तीक्ष्ण महामुखशस्त्रेण वेधो भवति । सु शा ८४ ।

अत्यूह । पु । कालकण्ठपक्षिणि । दात्यूहे । मेदिनिक ।

अत्यूहा । स्त्री । नीलशेफालिकायाम् । नीलिकायाम् । मे हविक ।

अत्रि । पु । ऋषिविशेषे ।

अत्रिदृग्जात । पु । चन्द्रे । हे ।

अदनम् । क्ली । भक्षणे ।

अदन्त । त्रि । दन्तहीने ।

अदल । पु । हिज्जलवृक्षे । श च । छत्रे ।

अदला । स्त्री । घृतकुमार्याम् । श नि ।

अदम्र । पु । महामूलके । बड मूला ।

अदारिका । स्त्री । वृक्षकमले, वृक्षोत्पले । ওলটু কমল । वै निघ ।

अदिति । स्त्री । गवि । के ।

अदृक् । त्रि । अन्धे ।

अदृग् । पु । दृते । उ ।

अदृढ । त्रि । अस्थिरे । क्ली । तृणविशेषे । वै निघ ।

अद्भुतसार । पु । खदिरसारे । रा नि व ८ ।

अद्यम् । क्ली । धान्ये ।

अद्यतन । त्रि । अद्यभवे । আজিকার ।

अद्यनि । पु । अग्नौ । उ ।

अद्यश्विना, **अद्यश्वीना** } स्त्री । आसन्नप्रसवायां गवि ।

अद्रक । पु । महानिम्बवृक्षे । वै निघ ।

अद्रि । पु । पर्वते । शैलवृक्षे । मे रद्विकं । परिमाणविशेषे ।

अद्रिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् । श्वेतापराजितायाम् । रा नि व २३ ।

अद्रिका । स्त्री । धान्यके । धने । महानिम्बे । भा पू १गु व ।

अद्रिज । त्रि । गिरिजाते । क्ली । शिलाजतुनि । रसा एवा । तुम्बुरुफले । रा नि व ११ । गैरिके ।

अद्रिजतु । क्ली । शिलाजतुनि । উমা । भा ।

अद्रिजा । स्त्री । महत्सिंहपर्णीवृक्षे । रा नि व ४ ।

अनिर्वाण । पु । कफे । वै निघ ।

अनिल । पु । वायौ । शाकतरौ । শেগুন गाछ । रा नि व २३ ।

अनिलकपित्थक. । पु । स्थूनामलके । वै निघ ।

अनिलकारक । पु । काञ्जिकभेदे । वै निघ ।

अनिलघ्न (क) । पु ।(Terminalia belerica) बिभीतकवृक्षे । रा नि व ११ ।

अनिलज्वर । पु । वातिकज्वरे । स च साम निरामभेदात द्विविध । च द । See ज्वर ।

अनिलनिर्यास । पु । पियालवृक्षे । पियाशाल । म विवृता । वै निघ ।

अनिलपर्य्यय । पु । वायुरोगे ।

अनिलभुक् । पु । सर्पे । वै निघ ।

अनिलरस । पु । रसोऽयं पाण्डुरोगे हित । रस र ।

अनिलरिपु । पु । एरण्डवृक्षे । वै निघ २भ सन्धि ज्व चि वातादि ।

अनिलह्वरम् । क्ली । कृष्णागुरुणि । वै निघ ।

अनिला । स्त्री । नद्याम् । खटिकायाम् । फूलखडि । र मा ।

अनीलाजीर्णम् । क्ली । वाताजीर्णे । वा सू ८अ ।

अनिलाटिका । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम ।

अनिलान्तक । पु । इङ्गुदीवृक्षे । জিয়াপুতী । हि इङ्गोट् । रा नि व ८ ।

अनिलापहा । पु । रक्तकुलत्थके । लालकर्त्ति । वै निघ ।

अनिलामय । पु । वायुरोग । वातव्याधौ ।

अनिलारिरस । पु । वातव्याध्यधिकारे रस । 'रसेन गन्ध द्विगुणं विमर्द्य वातारिनिर्गुण्डिरसैर्दिनैक । निर्वेशयेत्ताममये पुटे तत् सम्य कदाचिद्य च मानु कार्य । यत्ने पुटे गोमयचूर्णवह्नौ स्वभावशीत तु समुद्धरेत्तम् ॥ निर्गुण्डिकावान्तहरार्पितोऽयं मचूर्ण यत्नेन विभावयेत्तम् ॥" अय वातारिरसं एरण्डमूल रसं । भग्नि चित्रक । तोयं क्वाथे । र मा म

अनिलोचित । पु । नीलमाषके । वै निघ ।

अनिष्टा (ष्ठा) । स्त्री । नागवल्ला । रा नि ।

अनि.मारा । स्त्री । कदलीवृक्षे । কলাগাছ । रा नि व ११ । वै निघ ।

अनिक्षु । पु । (Chaccharum spontaneus) इक्षुविशेषे । থাগ্ডা । र मा । भावप्रकाशौ । रत्ना

अनीकस्थ । त्रि । हस्तिशिक्षाविचक्षणे । मे घचतुष्क ।

अनीली । स्त्री । काशतृणे । र मा ।

अनुक । पु । कामुके । अ ।

अनुकदली । स्त्री । कदलीविशेषे । म लोप डौकेल ।

अनुकर्णम् । क्ली । कर्णसमीपे । वा शा ४अ ।

अनुकर्षणम् । क्ली । पानपात्रे । हारा ।

अनुकल्प । पु । An alternative अभावे तद्गुणद्रव्यान्तरग्रहणे ।

अनुकूलका । स्त्री । लघुदन्त्याम् । वै निघ ।

अनुकूला । स्त्री । क्षुद्रदन्तीवृक्षे । रा नि व ६ ।

अनुकूलिनी । स्त्री । क्षुद्रदन्त्याम् ।

अनुग । पु । परिचारके । रत्ना ।

अनुच्छ्वास । पु । श्वासरोधे ।

अनुजम् । स्त्री । प्रपौण्डरीक नाम गन्धद्रव्यविशेषे पुण्डरिया । रा नि व १२ ।

अनुजा । स्त्री । त्रायमाणलतायाम । গোওয়ালিয়া লতা । रा नि व ५ । बला-ड्मूव । भा पू १भ गु व ।

अनुतक्रम् । क्ली । तक्रानुपाने । जग्ध्वा तक्र पिबेदनु । सि यो पाण्डु चि वृन्द ।

अनुतर्ष । पु । तृष्णा । सुरापानपात्रे । भेष मे घचतुष्क ।

अनुत्क्लेश. । पु । उत्क्लेशाभावे । च स विमा ।

अनुत्थितशिरा (शिरा) । स्त्री । दुःस्थानबन्धनात् वेपमानाया यस्या शिराया शोणितस्रुतिर्न भवति । सु शा ८अ ।

अनुपजः । त्रि । अनुपदेशजाते । ते च कृत्रिमचरकीयस्यमरुत्प्रवपादिनो भवन्ति । See अनूपवर्ग ।

अनुपदीना । स्त्री । उपनहि । জুতা, থড়া ইত্যাদি । हना ।

अनुपशय । पु । What increases the disease उपशयविपरीते व्याध्यसात्म्यौषधान्न विहारादौ । यथा—हेतुव्याधिविपर्यस्तविपर्यस्तार्थ कारिणाम् । औषधान्नविहाराणामुपयोगं सुखावहं । विद्यादुपशयं व्याधेः स हि सात्म्यमिति स्मृत ॥ विपरीतोऽनुपशयो व्याध्यसात्म्याभिसंज्ञित । मा नि पञ्चनिदाने ।

अनुपानम् । क्ली । औषधाद्नुपेयविशेषे । अनूपान । तत्र औषधपानानन्तर विलम्ब्य प्रयोज्य, रात्रौ पुन पाचनमेव व्यवस्थेयम् । विलम्ब्य च क्षामणमेतदीरित रात्रौ पुन पाचनमेतदूचिरे । ' रा नि व २० । वातेऽनुपान स्निग्धोष्ण श्लेष्मणि रूक्षोष्ण, पित्ते स्निग्ध, स्नेहपाने उष्णोदकमित्यादि । मद व १२ । "चूर्णावलेहगुडिकाकल्कानामनुपानकं । वातपित्तकफोद्रेके त्रिद्विएकपलमाहरेत "। शार्ङ्ग म ख ६ अ ।

अनुपालु । पु । पानीयालुके । वन आलू । रा नि व ७ ।

अनुपुष्प । पु । (Saccharum sara) शर तृणे । श च । खड्गतृणे । वेतसे ।

अनुबन्धी । स्त्री । तृष्णाया । हिक्कायां । मे ।

अनुभास । पु । काकविशेषे । वै निघ ।

अनुभूति । स्त्री । त्रिवृतायाम् । तेउडी । हि निशोत्तर । See त्रिवृत् ।

अनुमतम् । क्ली । "परमतमप्रतिषिद्धम् । यथान्यो ब्रूयात् सप्तरसा" इति सु उ ६५ अ ।

अनुयव । पु । यवाणूनोऽनुयव । वा । निःशूक यवे । क्षेमा । गुणा —हृद्य स्थैर्यंकर मूत्रमेद पित्तकफघ्न पीनसश्वासकासोरुस्तम्भकण्ठरोगघ्नश्च । वा शूकधान्यवर्गे ।

अनुरुहा । स्त्री । नागरमुस्तायां । नागरमोथा ।

अनुरेवती । स्त्री । चुन्दन्याम् । रा नि व ६ ।

अनुलास । पु । मयूरपक्षिणि । मयूर ।

अनुलास्य । पु । मयूरपक्षिणि ।

अनुलेप, **अनुलेपनम्** } पुं, क्ली । चन्दनादौ । गन्धद्रव्यादिलेपने । चन्दनादि-लेपन ।
गुणा — अनुलेपन तृषामूर्च्छादौर्गन्ध्यश्रमवातजित् । सौभाग्यतेजस्त्वग्वर्णप्रीत्योजोबलवर्द्धन ॥ मद व १२ । अपिच—अनुलेपनक वर्ण्य तेज सौभाग्यदायकम् । लघु प्रीतिप्रद प्रोक्त तृष्णामूर्च्छाश्रमनाशन । दौर्गन्ध्य वातहृत् प्रोक्त पूर्व्वाचार्य्यैरिद स्मृतम् ॥ वै निघ । प्रीतिकर, ओजस्कर, शुक्रवर्द्धन, दौर्गन्ध्यहर, श्रम पापतन्द्राहरञ्च । राज ।

अनुलोमनम् । क्ली । अनुलोमकरणे । मलादिधातूना यथामार्ग गमनोपाये । मलादि धातुर यथापथे गमनोपाय । यथा—कृत्वा पाक मलाना च भित्त्वा बन्धमधो नयेत । तच्चानुलोमन प्रोक्त यथा प्रोक्ता हरीतकी ॥ भा ।

अनुल्की । स्त्री । हिक्कायाम् । तृष्णायाम् । मे ।

अनुवास, **अनुवासन**, **अनुवासनक** } पु, क्ली सौगन्ध्ये । स्नेहवस्तौ । स्नेहने । धूपने । मे । "य स्नेहो दीयते स स्यादनुवासननामक । तस्य माता च पलद्वय तदर्द्ध वेति । भा ।

अनुवासनवस्ति । पु । स्नेहवस्तौ । मात्रा वस्तौ । "अनुवासनभेदश्च मात्रावस्तिरुदीरित "। भा । स च तैलादिस्नेहोपकरणै स्नेहक्वाथादिना वा साध्यते गोपुच्छाकारेण स्वर्णादि निर्म्मितेन गजदन्तादिकृतेन वा नेत्रेण (पिचकारी वा नल) । नेत्र परिमाण वयोभेदेन विविधम् । एकवर्षी यात षड्वर्षपर्यन्त षडङ्गुल । अष्टवर्षे अष्टाङ्गुल । षोडशवर्षे द्वादशाङ्गुल । प्रत्येकस्य परिणाहो यथाक्रम कनिष्ठिकानामिकामध्यमाङ्गुलि परिमित । एतेषाञ्च प्रत्येक यथाक्रम साडाङ्गुल साडद्व्यङ्गुल साडत्र्यङ्गुलञ्च वस्तिमुखे सन्निवेश्यम् । वस्तिनाल प्रवेशनीयनेत्रमुखञ्च यथाक्रम कङ्कश्येनमयूरपुच्छ मध्यनाडीवत स्थूल भाव्यम् । येन च द्रव्यस्थापन तत्परिमाण पर्व्वोक्तवयोऽनुरूपमेव यथाक्रम रोगिणो द्व्यञ्जलिपरिमाण चतुरञ्जलिमितमष्टाञ्जलिमितञ्च भाव्यम् । एवमुत्तरोत्तर वयोऽनुरूप नेत्रादिमानं वर्द्धनीयम् । नेत्रीयञ्च—पञ्चविंशतिवर्ष नेत्रञ्च द्वादशाङ्गुल मूलपरिणाहश्च अङ्गुष्ठोदरसन्निभो भाव्य । गृध्रिनीपक्षनाडिकावत्तदग्रभाग वदराम्थि मित वा कलायपरिमित वा छिद्रवत्त्व भाव्यम् । वस्तिबन्धनार्थञ्च नेत्रमूले कर्णिकाद्वयं (कानि) कार्य्यम् । द्रव्यमानञ्च रोगिणो द्वादशाञ्जलि । अत ऊर्द्ध्वं माधुकतैल ग्राह्यम् । सु चि ३५ अ । एत त्प्रकरण सु चि ३५।३६।३७ अ द्रष्टव्य । विरेचनान्तरात्रे गते जातबलाय च । भुक्तान्नायानुवासनाय वस्तिर्देयोऽनुवासन । यथानुवासयत्यपि अनुवासनमुच्यते ।

स्विदित शनै । भोजयित्वा यथाशास्त्र कृतचङ्क्रमण ततः । उत्सृष्टानिलविण्मूत्र योजयेत् स्नेह वस्तिना । सुप्तस्य वामपार्श्वेन वामजङ्घाप्रसारिणः । कुञ्चितापरजङ्घस्य नेत्र स्निग्धे गुदे न्यसेत् । अथ वस्तिमुखे सूत्र वामहस्तेन धारयेत् । पीडयेद्दक्षिणेनैव मध्यवेगेन धीरधी । जृम्भाकासक्षवादींश्च वस्तिकाले न कारयेत् ॥ वं निघ वस्तिविधि । अथाशस्य यथा—अथानुवासनविधेरन्तर्यंवाप्यापनस्य च । प्रव स्यामि यथायोग शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ॥ काष्ठैर्दण्डैरयोभिश्च शङ्खवशनलादिभि । द्वादशाङ्गुलदीर्घन्तु परिणाहे षडङ्गुलम् ॥ कोलास्थिमात्रच्छिद्रन्तु कुर्य्यान्नेत्र विचक्षण । मूलादनुक्रमश्लक्ष्णमस्यणन्तु विशेषत । त्यक्ताङ्गुलानि चत्वारि कर्णिकाञ्चास्य कारयेत । पुटकञ्चास्य बध्नाय मूले द्वे चापि कर्णिके ॥ अनेनास्थापन कुर्य्यादनुवासनमेव च । यथायोग्य भिषक् प्राज्ञ सर्व्वरोगोपशान्तये ॥ अनुवासनविव रणम्—त्रिरात्र पञ्चरात्र वा सप्तरात्रमथापि वा । भोजयित्वा षष्ठ प्राज्ञो रसकञ्चेष्टभोजने ॥ भोजित भोजनीयेन दिनान्ते चानुवासयेत् । निरूह वेदना द्वारसपराह्णे विचक्षण ॥ त्रिभिरात्रे प्रदातव्यो निरूह शास्त्रकोविदे । दूषयोश्च प्रयोक्तव्य प्रथम पुटकोविदे ॥ द्वितीयञ्च तृतीयञ्च तोयौ चैव प्रकीर्त्तितौ ॥ ज द १६ अ ।

अनुवासनोपगवर्ग । पु । षड्‌विंशदशक नाम कषायवर्ग । यथा—रास्नासुरदारुविल्वमदन शतपुष्पावृश्चीरपुनर्नवाश्वदंष्ट्राग्निमन्थश्योणाका इति दशेमानि ॥ वृश्चीर श्वेतपुनर्नवा । च सू ४अ ।

अनुवासाख्य. । पु । अनुवासने । व निघ ।

अनुवेल्लितम् । क्ली । शास्त्रासु व्रणबन्धनभेदे । सु सू १८अ ।

अनुशयी । स्त्री । क्षुद्ररोगान्तर्गत पादरोग विशेषे । तल्लक्षण यथा—गम्भीरामल्पशोथाञ्च सवर्णा सुपरिस्थिताम् । पादस्यानुशयीं तान्तु विद्यादन्त प्रपाकिनीम् ॥ चि—हरेदनुशयीं यस्य क्रियया श्लेष्मविद्रधे । भा पाद रो चि ।

अनुशस्त्रम् । क्ली । त्वक्सारस्फटिककाचजलौकाग्निक्षारनखादिरुपशस्त्रेषु । तानि च शिशुभीरु प्रभृत्यर्थम् । सु सू ८अ ।

अनुष्णम् । क्ली । उत्पले । नीलपद्म । रा नि ।

अनुष्णवल्लिका
अनुष्णवल्ली } स्त्री । नीलदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

अनुसार्य्यकम् । क्ली । सुगन्धद्रव्यविशेषे । मे ठडीला ।

अनूचान । पुं । उत्तमवेदे साङ्गवेदाध्यायिनि ।

अनूप । पु । महिषे । मे पतिके । अम्बुप्राय देशे । मे । तल्लक्षण यथा—“बहम्बुवृक्षबहुल वात श्लेष्मामयान्वित । देशोऽनूप इति ख्यात ॥ तथा नदीपल्वलशैलान्त्यफुल्लोत्पलकुलैर्युत । हससारस कारण्डचक्रवाकादिसेवित । सरो वराहमहिष-रुरुरोहितकुलाकुल । प्रभूतद्रुममुख्याढ्यो नाना शस्यफलान्वित । अनेकशालिकेदारकदलीचुविभूषित । अनूपदेशो ज्ञातव्यो वातश्लेष्मामयान्वितः” । भा । गुणा —गुरु , सान्द्र , पिच्छिल , मधुर , श्लेष्मल , स्निग्ध , प्रमेहगलगण्डश्लीपदकृद्‌-कारय । रा नि । राजवल्लभस्तु स्निग्ध शीतल वातश्लेष्मल गुरुश्चाह ।

अनूपजम् । क्ली । आर्द्रके । रा नि व ६ । त्रि । अनूपदेशोत्पन्नद्रव्यमात्रे । पुं । वृक्षविशेषे । আঁব গাছ । वै निघ ।

अनूपदेश । पु । अनूपलक्षणयुक्तप्रदेशे । See अनूप ।

अनूपमासम् । क्ली । अनूपदेशस्थजन्तुमांसे । See आनूपमासम् ।

अनूष्णम् । क्ली । उत्पले । শুন্দিফুল, শালা । रा नि व १० ।

अनृजु. । त्रि । शठे । असरले । पु । तगरपुष्पवृक्षे ।

अनेकदिग्वायु । पु । नानादिग्भवविसङ्कुलवाते । এলো মেলো বাতাস ।

अनेकप. । पु । गजे । হাতী । मद व ११ ।

अनेकान्त । पु । क्वचित्तथा क्वचिदन्यथेति य म । सु उ ६५ अ ।

अनेडमूक । त्रि । वाक्‌श्रुतिरहिते । मे । अन्धे ।

अनोकह. । पु । वृक्षे । গাছ ।

अन्त काण्डशल्यावलोकिनी । स्त्री । नाडीयन्त्रविशेषे । सा च दशाङ्गुला भवति । अत्रि ।

अन्त:करणम् । क्ली । अन्तरिन्द्रिये, मनसि ।

अन्त.कुटिल: । पु । शङ्खे । শাঁক ।

अन्त.कोटरपुष्पी (ष्पिका) । स्त्री । नील वृन्तायाम् । ছাগলবেঁটে । प मु । ख्या ।

अन्तःपदवी । स्त्री । सुषुम्नाख्यनाड़िकायाम् ।

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । भल्लातकवृक्षे । गर्भिण्याम् । श च ।

अन्तक । पु । कारस्करवृक्षे । वद्ध्रपाक्षेन । भा गु व । यमे । सन्निपातज्वरविशेषे । तल्लक्षणं— यथा—दाहं करोति परितापनमातनोति, मोहं ददाति विदधाति शिरःप्रकम्पम् । हिक्कां करोति कसनञ्च समातनोति, जानीहि तं विबुधवर्जित मन्तकाख्यम् । भा म १म ।

अन्तरम् । क्ली । अवकाशे । छिद्रे । मध्ये । मे रविक ।

अन्तरापत्या । स्त्री । गर्भिण्याम् ।

अन्तरायाम । पु । आक्षेपकभेदे । लक्षणं यथा —अङ्गुलीगुल्फजठरहृद्वक्षोगलसंश्रित । स्नायु प्रतानमनिलसभ्र क्षिपति वेगवान् ॥ विष्टब्धाक्ष स्तब्धहनुर्भग्नपार्श्वः कफं वमन् । अभ्यन्तरे धनुरिव यदा नमति मानव । तदा सोऽभ्यन्तरायाम कुरुते मारुतो बली ॥ भा । मा नि ।

अन्तरि(री)क्षम् । क्ली । आकाशे । रा नि व १२ ।

अन्तरिक्षजलम्
अन्तरीक्षजलम् } क्ली । आकाशजले । वृष्टिर जले । See गगनाम्बु ।

अन्तरुहा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ।

अन्तर्जठरम् । क्ली । कोष्ठे । कुक्षिमध्ये । अम ।

अन्तर्दधनम् । क्ली । सुराबीजे । श च ।

अन्तर्दाह । पु । शरीराभ्यन्तरदाहे । गायेव भिजवे ज्वाला । कोष्ठसन्तापे । रा नि व २० । सन्निपातज्वरविशेषे । लक्षण यथा—अन्तर्दाह शैत्य बहि श्वयथुररतिरपि श्वास । अङ्गमपि दग्धकल्प सोऽन्तर्दाहादिति कथित ॥ भा म १म ।

अन्तर्धूम । त्रि । भाण्डमुखरुद्धकाभ्यन्तरे अग्नि दग्धे । च द ग्रहणी चि , चित्रकक्षारे ।

अन्तर्मल । पु । मलान्तवृक्षे । कश्चिदति ।

अन्तर्महानाद । पु । शङ्खे ।

अन्तर्मुखम् । क्ली । व्रणविस्रावणास्त्रविशेषे । लक्षण यथा—तद्वदन्तर्मुख तस्य मध्यमध्यर्द्धमङ्गुलम् । अर्द्धचन्द्रानन चैतत् तथाध्यर्द्धाङ्गुलं फल ॥ कश्चिदति ।

अन्तर्मुखी । स्त्री । स्त्रीयोनिरोगविशेषे । तल्ल क्षण —व्यवायमतितृप्ताया भजन्त्यास्त्व पीडित । वायुर्मिथ्यास्थिताङ्गाया योनिस्रोतसि संस्थित ॥ वक्रयत्याननं योन्या सास्थिमांसानिलार्तिभि । भृशार्ति मैथुनाशक्ता योनिरन्तर्मुखी मता ॥ च चि ।

अन्तर्वत्नी । स्त्री । गर्भिण्याम् । अम ।

अन्तर्वमि । स्त्री । अपरिपाके । चिका ।

अन्तर्विद्रधि । पु । जठराभ्यन्तरस्थविद्रधिरोगे । लक्षण यथा—पृथक् सम्भूय वा दोषा कुपिता गुल्म रूपिणं । वल्मीकवत् समुन्नद्धमन्त कुर्वन्ति विद्रधिम् ॥ गुदे वस्तिमुखे नाभ्यां कुक्षौ वङ्क्षणयोस्तथा । वृक्कयो प्लीह्नि यकृति हृदि वा क्लोम्नि चाप्यथ । एषां लिङ्गानि जानीयाद्बाह्यविद्रधिलक्षणै ॥ भा ।

अन्तर्वृद्धि । पु । अन्त्रवृद्धिरोगे ॥ See अन्त्र वृद्धि ।

अन्तर्वेध । पु । मर्म्मवेधे । मर्म्मपीडायाम् ।

अन्तशय्या । स्त्री । मरणे । मे ।

अन्तःस्नेहफला । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् ।

अन्तावसायी । (इन्) । पु । नापिते । मे ।

अन्तिका । स्त्री । सातलायाम् । चातकयां । चुल्ल्याम् । मे कविक ।

अन्त्य । पु । मुस्तायाम् । मे ।

अन्त्यपुष्पा । स्त्री । धातकीवृक्षे । वै निघ ।

अन्त्रम् । क्ली । पुरीतति । नाडीभूँडि । रा नि व १८ । उक्तं सार्द्धत्रयो व्यामा पुंसामन्त्राणि सूरिभि । अर्द्धव्यामेन हीनानि योषितोऽन्त्राणि निर्द्दिशेत् ॥ सार्द्धत्रिव्यामान्यन्त्राणि पुंसां स्त्रीणा मर्द्धव्यामहीनानि । सु शा ५श । असृज श्लेष्म यश्चापि य प्रसाद परो मत । स पच्यमान पित्तेन वायुश्चाप्यनुधावति । ततोऽस्यान्त्राणि जायन्ते गुद वस्तिश्च दक्षिन ॥ इति तदुत्पत्ति । सु शा ४र्थ ।

अन्त्रकूज । पु । वायुरोगविशेषे । नाडीशब्दे । सु नि १म ।

अन्त्रकूजनम् । क्ली । अन्त्रध्वनौ । आँत्डाका, वायोवर्त्ता इति भाषा । नि ।

अन्त्रपाचम् । क्ली । स्थावरविषान्तर्गतवृक्षार्त्त- निर्यासविशेषे । सु कल्प २य ।

अन्त्रवल्लिका । स्त्री । महिषवल्ल्यां । रा नि व ३ ।

अन्त्रवल्ली । स्त्री । सोमवल्लीलतायाम् ।

अन्त्रवृद्धिः । स्त्री । Hernia स्वनामख्यात रोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा—वातकोपिभिराहारैः शीततोयावगाहनैः । धारणेरणभाराध्वविषमाङ्गप्रवर्त्तनैः ॥ क्षोभणैः क्षोभितोऽन्यैश्च क्षुद्रान्त्रावयवं यदा । पवनो विगुणीकृत्य स्वनिवेशादधो नयेत् । कुर्य्याद्वङ्क्षणसन्धिस्थो ग्रन्थ्याभं श्वयथुं तदा ॥ उपेक्ष्यमाणस्य च मुष्कवृद्धिम् आध्मानरुक्स्तम्भवतीं स वायुः । प्रपीडितोऽन्तः स्वनवान् प्रयाति प्रध्मापयन्नेति पुनश्च मुक्तः ॥ अन्त्रवृद्धिरसाध्योऽयं वातवृद्धिसमाकृतिः । मा नि ।

अन्त्राद । पु । आभ्यन्तरकृमौ । मा नि । शार्ङ्ग ७ अ । See कृमि ।

अन्त्रालजी (मा) } स्त्री । वातश्लेष्मजन्य क्षुद्र
अन्धालजी (सु) } रोगविशेषे । तल्लक्षणं—घनामवक्त्रां पिडकामुन्नतां परिमण्डलाम् । अन्त्रालजीमल्पपूयां तां विद्यात् कफवातजाम् ॥ मा नि ।

अन्त्री । स्त्री । वृद्धदारकलतायाम् । श टी ।

अन्धकम् । क्ली । अङ्गारे । रत्ना ।

अन्दिका । स्त्री । चुल्ल्याम् । श टी ।

अन्ध । त्रि । नेत्रहीने । क्ली । तिमिरे । मेधिके । (न्धस्) अन्ने । रा नि व २० । जटे । भरत ।

अन्धक । पु । तुम्बुरी । काँटाधने' । भा पू १भ ह व ।

अन्धकाक । पु । काकाकारे पक्षिणि । पाण दोडि । स भेदजुया । विका ।

अन्धकार । पु । आलोकाभावे । तत्पर्य्याय,—ध्वान्त तमिस्र तिमिर तम (अ), भूच्छाय (रा), अन्धतमास अवतामस सन्तमस अवतमस । गुणा—भयदृष्टितेजोऽवरोधकर रोगजाङ्यकर । राज ।

अन्धकूप । पु । मोह ।

अन्धता । स्त्री । पित्तरोगे । वै निघ ।

अन्धपूतना । स्त्री । बालकग्रहपीडाविशेषे । लक्षणम्—यो द्वेष्टि स्तनमतिसारकासहिक्काच्छर्दीभिर्ज्वरसहिताभिरर्द्यमानः । दुर्वर्णः सततमधःशयोऽम्लगन्धिस्तं ब्रुवुभिषजोऽन्धपूतनार्त्तम् ॥ चि—तिक्तद्रुमपत्रसिद्धजलेन स्नानं । सुरामिसाधिततैलम् । पिप्पल्यादिसिद्धघृतादिकञ्च । सु उ २७।३१ अ ।

अन्धमूषा । स्त्री । वज्रमूषापरनामके औषधपाकार्थं यन्त्रविशेषे । तस्य लक्षणं यथा—अन्धमूषा तु कर्त्तव्या गोस्तनाकारसन्निभा । सैव च्छिद्रान्विता मध्ये गम्भीरा सारणोचिता ॥ द्वौ भागौ तुषदग्धस्य एका वल्मीकमृत्तिका । लौहकिट्टस्य भागैकः श्वेतपाषाणभागिकम् । नरकेशसमं किञ्चित् छागीक्षीरेण पेषयेत् ॥ यामद्वयं दृढं मर्द्द्य तेन मूषां सुसम्पुटाम् । शोषयित्वा रसं क्षिप्त्वा तत्काले सन्निरोधयेत् । वज्रमूषा समाख्याता सम्यक्पारदसाधिका । र सा स । कश्चिददति ।

अन्धमूषिका । स्त्री । देवताड़वृक्षे । देयाताड़ा । तृणविशेषे । श च ।

अन्धाहि । पु । कुँचिया मीने । कुँचेगाछ, जलटोटे । विका ।

अन्धाहुली । स्त्री । आहुल्यनामकशिम्बीफल वनस्पतिविशेषे ।

अन्धिका । स्त्री । सर्षप्याम् । स्त्रीविशेषे । मेकविके । नेत्ररोगविशेषे । श र ।

अन्धु । पु । कूपे । चिका ।

अन्धुल । पु । शिरीषवृक्षे । श च ।

अन्नम् । क्ली । शस्ये । व्रीहियवादौ खाद्यद्रव्यमात्रे । चर्व्यचोष्यलेह्यपेयभेदेन अन्नं चतुर्विधम् । केऽपि च निष्पेयचर्व्यचोष्यखाद्यभेदेनाष्टधा वदन्ति । राजनिघण्टुकारोऽपि अन्नमष्टविधमाह चर्व्यादिभेदेन । व २० । भक्ते । भात । तत्पर्य्याय,—भक्त अन्ध भिस्सा (अटी), अद्य कसिपु जीवातु (ज), कूर (रा), जीवनक (हे), कूर आपूपिक जीवन्ति प्रसादन (शब्द र) । तत्र तण्डुलपरिमाणापेक्षया पञ्चगुणजले सिद्धम् । अन्नं पञ्चगुणे साध्यम् । च द ज्व चि । प प्र २ख । खिन्नतण्डुले यथा—शस्यचिवगत प्राहु मतुप धान्यमुच्यते । आमविसुषमिन्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतम् ॥ वशिष्ट । तथा जलदानप्रमाणतोऽन्नं चतुर्विधम् । चतुर्विधं भवेद्भक्तं जलदानप्रमाणतः । तत्र भक्तं विलेपी च यवागू पेयया सह ॥ प्रयोगरत्नाकर' । अन्नगुणा—अग्निकरं पथ्यं तर्पणं मूत्रलं लघु च । तत्र अधौतमन्नमसुतप्तम्—शीतलं गुरु हृद्य कफजनक । सुधौतमन्नं उष्णं विशदं गुणकरञ्च । भृष्टतण्डुलजमन्नं—रुच्यं सुगन्धि कफघ्नं लघु च । अतिक्लिन्न—ग्लानिकरं, तण्डुलान्वितं—दुर्जरम् । मन व ११।१८ । धान्याम्ले पाचितं भक्तं लघु अग्निप्रदीपकं रुचिप्रदञ्च । वै निघ । मथितयुक्त भक्त—

स्वादु शीतलं रुच्यं अग्निदीपनं पाचकं पुष्टिकरं यहण्यर्शःशूलघ्नं । राशौ भर्जितं—रुच्यं रुचिकरं दीपनमर्शोघ्नञ्च । मुद्गयूषयुक्त—कफज्वरे, शर्करामिश्रित—पित्तज्वरे हितम् । लाजभक्त—लघु शीतलं रुचिकरं मधुरं हृद्यं निद्रारुचिकरं व्रणशोधनञ्च । यावकान्न—गुरु स्वादु हृद्यं स्निग्धं गुल्मज्वरकण्ठरोगकासमेहघ्नञ्च । खेचरान्न—तर्पणं गुरु हृद्यं धातुवर्द्धकम् । गोधूमान्न—गुरु घनं कासश्वासघ्नञ्च । कोद्रवान्न—रुचिकरं मधुरं प्रमेहघ्नं मूत्रदीपघ्नं तृष्णाघ्नं छर्द्दिकफवातामदाहघ्नञ्च । श्यामाकान्न—रुच्यं लघु रुच्यं दीपनं बल्यं वातकरं मेहगलरोगमूत्रकृच्छ्रघ्नञ्च । नीवारान्न—रुचिदं लघु दीपनं गुरुवातकृत् यकृत्प्लीहश्वासव्रणघ्नञ्च । कुलत्थान्न—मधुरं रूक्षम् उष्णं लघु कटुपाकि दीपनं कफवातश्लेष्मश्वासहरञ्च । माषान्न—दुर्जरं मांसवृद्धिकरं गुरुवातघ्नं हृद्यञ्च । शिम्बान्न—मधुरं रुच्यं वातपित्तकोपनञ्च । वैदलान्न—गुरु रुचिकरं । आढक्यन्न—गुरु कफपित्तघ्नञ्च । मस्त्वौदन—कफकरं त्रिदोषकरं अग्निमान्द्यकरञ्च । शाकान्न—लेखनं रूक्षमुष्णं दोषद्रावकञ्च । मांसौदनं—धातुवर्द्धकं स्निग्धं गुरु च । फलान्न (फलान्न)—हृद्यं गुरु फलसमगुणञ्च । षष्टिक साधारणशाल्यन्न—दीपनं बल्यं पाचनं त्रिदोषघ्नं चक्षुष्यं विषघ्नञ्च । नवान्नं मधुरं स्निग्धं गुरु मलस्तम्भनं रक्तपित्तघ्नञ्च । उष्णान्न—दीपनं लघु श्रमकरं मदात्ययरक्तपित्तप्रमेहवातकरं कासश्वासक्षयाध्मानगुल्मजाड्यचतकामहरञ्च । शीतान्न—शीतलं लालास्रावकम् अग्निमान्द्यमेहमूर्च्छादिहरञ्च । वै निघ । क्लिन्नान्न—दुर्जरं ग्लानिकरञ्च ।

अन्नकाल । पु । भोजनसमये । तल्लक्षणं,—"क्षुत् सम्भवति पक्वेषु रसदोषमलेषु च । काले वा यदि वाकाले सोऽन्नकाल उदाहृतः ॥" भा ।

अन्नकोष्ठ । पु । तण्डुलधान्यादिरक्षणाधारे । গোলা, মরাই ।

अन्नगन्धि । पु । अतिसाररोगे । त्रिका । मलभेद । सं हगवण ।

अन्नजम् । क्ली । त्रैदिवसिकान्नमण्डे । म तिन दिवसाची शिलीवेज ।

अन्नजा । स्त्री । हिक्काभेदे । पलान्नै रतिसंयुक्तैः सहसा पीडितोऽनिलः । हिक्कयत्यूर्द्धगो भूत्वा तां विद्यादन्नजां भिषक् ॥ भा ।

अन्नद्रवशूल । पुं, क्ली । परिणामशूले । तल्लक्षणं यथा,—यदा जीर्य्यत्यजीर्णे वा यच्छूलमुपजायते । पथ्यापथ्यप्रयोगेण भोजनाभोजनेन च । न शमं याति नियमात् सोऽन्नद्रव उदाहृतः ॥ मा नि See परिणामशूलम् ।

अन्नद्रवाख्य । पु । अन्नद्रवशूले । मा नि ।

अन्ननाडी । स्त्री । अन्नपाकनाड्याम् । सा च २० हस्तमिता कलापेशीनिर्म्मिता । तदुक्तं—हस्तविंशतिप्रमाणा कलापेशीविनिर्म्मिता । अन्नपाकक्रियायां च पाकनाडी प्रकीर्त्तिता ॥ ऊर्द्धांशो कुक्षिनामास्य अधोंऽशो गुदनामकः । कण्ठादामाशयं यावदन्ननाडी तु कथ्यते ॥ ततश्चामाशयं तस्मात् स्थूलान्त्रं स्थूलमन्त्रकं । आमाशयात् समारभ्य भागं प्रथमं आन्त्रिकं । ग्रहणी चान्यधिष्ठानं क्षुद्रान्त्रं प्रकीर्त्तितं । तत पक्वाशयं प्रोक्तं पक्वान्नपरिधारणात् ॥ स्थूलान्त्रस्याप्यधोभागं सरलं गुदसंज्ञकं । अन्नकिट्टं मलं सञ्चं वहति धारयत्ययम् ॥ आमनाड्या स्थिता पश्चादन्ननाड्यन्नवाहिनी । अधस्तात् कुण्डलीभूता नाडी चोदरमध्यगा ॥ कण्ठादधोगतिनाडी भित्त्वा वक्षःस्थलाश्रयां । पेशीसुखद्वयवर्त्तीं प्रविष्टैयमधोगुहाम् । इत्यादि । आत्रेय ।

अन्नप्राशनम् । क्ली । षष्ठे अष्टमे वा मासि बालस्यान्नभोजने । भा ।

अन्नमण्ड । पु । भक्तमण्डे । ভাতের মাড় । गुणा—क्षुद्बोधनो बस्तिविशोधनश्च प्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता वायुञ्जये दशगुणो हि मण्डः ॥ च द अग्निमा चि ।

अन्नमय । पु । स्थूलशरीरे ।

अन्नमयकोश । पु । शरीरे ।

अन्नमलम् । क्ली । पुरीषे । मदे ।

अन्नरस । पु । भक्तमण्डे ।

अन्नलिप्सा । स्त्री । अन्नभोजनेच्छायाम् । क्षुधायाम् । वै निघ । प्रकृतिगामिनीऽन्नलिप्सा । च द ।

अन्नवहा । स्त्री । धमनीद्वयं । याभ्यां भुक्तमन्नमुदरं नीयते । सु शा ९ अ । तयोर्मूलमामाशय, अन्नवाहिधमन्यः ।

अन्नवाहिस्रोत । क्ली । गलनाड्याम् । গলার নলী ।

अन्नविकारः। पु। Seminal secretion
शुक्रविकृतौ।

अन्नविपाकनाडी। स्त्री। अन्नाशयाम्।
यथा—विचित्रविधिना पक्कमन्नं सत्त्वानि जीर्य्यते। अन्नवाही रसं पिष्टो नालाक्रिष्टोऽन्ननाडिकाम्॥ आगरम्भ नामारम्भमुखातिक्रम्य सुखं विशेत्॥ निकृणगुप्तजिह्वा या सञ्ज्ञया श्वासनाडिका। जिह्वा प्रयाति पश्चाच्च पाकनाडीं ततोऽभित॥ किञ्चिदूर्द्ध्वं सुखौ भुक्ता पिण्डं ग्रसति यत्नत। आदारम्भ प्रविष्टं चेदन्नं कार्मविनि सरेत्॥ द्वितीयस्य चन गुणा च्यवेन प्रकृतेर्बलात्। अतो नैवातिलवणं श्रेय पानान्नकश्चपि॥ आत्रेय।

अन्नशेष.। उच्छिष्टान्ने। এঁটো। ভাত।

अन्नाजीर्णम्। क्ली। अन्नं भुक्तं तदजीर्णञ्चेति अन्नाजीर्णम्। भा म १भ आमाजीर्णा। "अन्नाजीर्णात्प्रद्रुता क्षोभयन्त।" तन्नामकग्रन्थरोगे।

अन्नाद्यम्। क्ली। अन्ने। ভাত। रा नि व २०। धान्ये।

अन्नाशय। पु। उदरे।

अन्यकारुका। स्त्री। शकृत्कीटे। हारा।

अन्यतोवात। पु। सर्व्वाक्षिगतरोगे। अत्र वा अन्यत्रावस्थितस्य वायोरन्यत्र वेदनोत्पादकत्वात्तथाभिधानम्। लक्षणं यथा—'यस्यावटूकशशिरोहनुस्थो मन्यागतो वाप्यनिलोऽन्यतो वा। कुर्य्याद्रुजं वै भ्रुवि लोचने च तमन्यतोवातमुदाहरन्ति॥" मा नि।

अन्यपुष्ट.। पु। कोकिले। কোকিল।

अन्यभृत्। पु। कोकिले। स्त्रा। काके। हे च

अन्यभृत। पु। कोकिले। स्त्रा।

अन्यलोहम्। क्ली। कांस्यधातौ। वै निघ।

अन्या। स्त्री। हरीतक्याम्। वै निघ।

अन्येद्युष्क। पु। ज्वर ... विषमज्वरविशेषे। तल्लक्षणं—"अयं द्युष्कस्त्वहोरात्रादेककालं प्रवर्त्तते" इति। मा नि।

अन्वाशनम्। क्ली। कश्मशालायाम्। [illegible] [illegible]।

अन्वासनम्। क्ली। अनुवासने। মেহবস্তি।

अन्वाह्निक.। त्रि। प्रात्यह्निके।

अप्। स्त्री। जले।

अप.(स्)। क्ली। जले।

अपक्कः। त्रि। आमे, अपक्वे। কাঁচা। तत्पर्य्याय,—असिद्ध आम अपक्व (र)। तैले विपक्वं विद्यात् पक्के चापक्क एव च। प म।

अपक्ककदली। स्त्री। अपक्वरम्भायाम्। কাঁচকলা। स गुण केले। गुणा—अपक्वकदलञ्चै ... मतम्। तिक्तं कषायं रुच्यञ्च रक्तपित्तहपाहरं। मेहादिरोगरक्तातिसारज्वरविनाशकृत्। वै निघ।

अपक्कमांसम्। क्ली। असिद्धमांसे। কাঁচ মাংস। गुणा—अपक्वन्तु भवेन्मांसं रक्तदोषकरं मतम्। बालादिदोषजनकमिति मांसविदां मतम्। वै निघ।

अपक्ववस्तु। क्ली। असिद्धे अपक्वे च वस्तुनि। र मा।

अपक्कक्षीरम्। क्ली। अपक्वदुग्धे। কাঁচা দুধ। गुणा—अभिष्यन्दि गुरु च।

अपघन। पु। शरीरावयवे। अङ्गे। अङ्ग।

अपघात:। पु। अस्वाभाविकमरणे।

अपचायित। पु। रोगे।

अपचार:। पु। अजीर्णे।

अपची। स्त्री। गण्डमालाख्यगलरोगविशेषे। तस्या लक्षणम्—हन्वस्थिकक्षाक्षकबाहुसन्धिमन्यागलेषूपचितन्तु मेद। ग्रन्थिं स्थिरं वृत्तमथायतं वा स्निग्धं कफश्चाल्परुजं करोति॥ तं ग्रन्थिभिश्चामलकास्थिमात्रैर्मत्स्याण्डजालप्रतिमैस्तथान्यै। अनन्यवर्णैरुपचीयमानं चयप्रकर्षादपचीं वदन्ति॥ कण्डूयुतास्तेऽल्परुज प्रभिन्ना स्रवन्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये। मेद कफाभ्यां खलु रोग एष सुदुस्तरो वर्षगणानुबन्धी॥ सु नि ११अ।

अपटु। त्रि। रोगिणि। रा नि व २०।

अपतन्त्र. / **अपतन्त्रक** } पु। स्वनामख्यातवातव्याधिरोगे। अत्र कुपितो वायुरूर्द्ध्वं चरन् हृदयशिर शङ्खमभिप्रपन्नस्तत्स्थानं पीडयन् देहं धनुरिव नतमाचितश्च करोति। तेन मूर्च्छा सश्वास्रता निमग्नता श्वास गाढिश्च कपोतवत्कूजनं च जायते। लक्षणं—क्रुद्धः स्वैः कोपनैर्वायुः स्थानादूर्द्ध्वं प्रपद्यते। पीडयन् हृदयं गत्वा शिरः शङ्खौ च पीडयन्॥ धनुर्वन्नमयेद्गात्राण्याक्षिपेन्मोहयेत्तदा। स कृच्छ्रादुच्छ्वसेच्चापि स्तब्धाक्षोऽथ निमीलकः॥

कपीत इव कूजेच नि सङ्ग सोऽपतन्त्रक । मा नि वा व्या । अथापतन्त्रकेनार्त्तमातुरं नापतर्पयेत्। निरुद्धवत्ति वमनं नैवयेन्न कदाचन ॥ इत्यादि चिकित्सा ।

अपतर्पणम् । क्ली । तृप्त्यभावे । लङ्घने । द्वारा च द रक्तपित्त चि । अणीक्ष्यायीपशान्त्यथमाद्ये उपक्रमे । सु चि १५ ।

अपतान } पु । वातव्याधिविशेषे । अत्र
अपतानक } दृष्टिनाश संज्ञानाशश्च भवति, कण्ठ्यामसम्यक् कूजति, वायुर्यदा हृदयमाक्रामति तदा मूर्च्छा, यदा च हृदयाच्चलति तदा स्वास्थ्य जायते। लक्षणम्—दृष्टि संस्तभ्य संज्ञाच हत्वा कण्ठेन कूजति। हृदि मुक्ते नर स्वास्थ्य याति मोहं हन पुन । वायुना दारुण प्राहुरेके तमपतानकम्। मा नि वा व्या । गर्भपातादि निमित्त स न सिध्यति। अपतानकिने शस्त दश मूलीशृतं जलम्। तैलेन मर्द्दन स्वेद तथा तीक्ष्णेन नावनम्। स्रोतोविशोधन पश्चात् सर्पि पान हितं स्मृतम् ॥ साधारणचि ।

अपत्यम् । क्ली । पुत्रे ।

अपत्यजीवः । पु । पुत्रजीववृक्षे । जियापूता गाछ । रा नि व ९ ।

अपत्यदा । स्त्री । पुत्रदालतायाम । रा नि व ४।

अपत्यपथ. । पु । योनौ । हे च ।

अपत्यशत्रु । पु । कर्कटे । श च ।

अपत्यसिद्धिकृत् । पु । पुत्रजीववृक्षे । वै निघ ।

अपत्रवल्लिका । स्त्री । महिषवल्ल्यां । सोमलताविशेष । म लूसोमवल्ली । रा नि व ३ ।

अपत्रा । स्त्री । पक्षपक्षिविशेषे । नैवलीति मह्ना गाङ्गादौ ख्याते ॥ वै निघ ।

अपथम् । क्ली । योनौ । श र ।

अपथ्यम् । क्ली । अहिते वस्तुनि ।

अपथ्यज्वर । पु । कुपथ्यजन्यज्वरे । अपथ्यजे मद्यभवे च हैतुर्हेतुज्वरे पित्तमुदाहरन्ति । दाहश्च तृष्णा शिरसोव्यथा च कोष्ठाभिवृद्धि कथितोदकण्डू मलातिपातस्त्वतिमहता च अपथ्यदोषेण भवेज्ज्वरे च ॥ वै निघ २भा ज्व ।

अपद. । त्रि । पादहीने पन्नौ । पु । सर्प ।

अपदरुहा } स्त्री । वन्दायाम् । बान्दरा ।
अपदरोहिणी } म यादागुल । वै निघ ।

अपदेवता । स्त्री । पिशाचादौ ।

अपदेश । पु । अनेन कारणेनेत्यपदेश । यथो पदिश्यते मधुरेण श्लेष्माभिवर्द्धते । सु उ ६५ अ ।

अपबाहुक' । पु । वातकफजे असाध्यवातव्याधि विशेषे । लक्षणम्—असदेशस्थितो वायु शोषयेत्तु बन्धनम् । शिरास्याकुञ्च तत्रस्थो जनयेदपबाहुकम् ॥ मा नि ।

अपरम् । क्ली । गजपश्चाद्देहे । मे रत्रिक ।

अपरा । स्त्री । जरायौ । हि आवर । भा म ४ भ प्रसूतीपद्रवचि । जठरादपरा यदि । पञ्च तन्मात्रमनोबुद्ध्यहङ्कारा ण्यापरेत्युच्यन्ते, तेषामेव प्रकृत रूपत्वात् ।

अपराजितधूप । पु । धूपोऽय सर्वज्वरघ्न । स च गुग्गुलुवचाश्वेतसर्षपवचामर्जनिम्बार्कागुरुदेवदारुकृत । पुरधामवचासर्जेत्यादि । च द ज्व चि ।

अपराजिता । स्त्री । स्वनामख्यातलतायाम् । (Clitoria Ternatea) अपराजिता । हिं विष्णुक्रान्ति । ते नल्लनेलगुम्मिरि । विष्णुक्रान्त । नक्षविष्णुक्रान्त । तत्पर्याय,—आस्फोता, गिरिकर्णी विष्णुक्रान्ता (अ), गिरिशालिनी (के), दुर्गा (श), अस्फोटा (अ टी), गवाक्षी अश्वखुरी श्वेता श्वेतभण्डा गवादनी (र), अद्रिकर्णी कटभी दधि पुष्पिका गर्द्दभी सितपुष्पी श्वेतस्यन्दा भद्रा सुपुत्री विषहन्त्री नगपर्य्यायकर्णी अश्वाह्वादिखुरी । गुणा —कटु तिक्ता कफवातघ्नी शोथघ्नी कासघ्नी कण्ठ्या च । राज । त्रिदोषशमनी चक्षुष्या विषदोषघ्नी पित्तघ्नी हिमा तिक्ता च । रा नि व ५ । भा पू १भ गु व । एषा श्वेतनीलभेदेन द्विधा, तयो र्विशेषा श्वेतनीलापराजिताशब्दे स्रष्टव्या । पीत निर्गुण्ड्याम् । जयन्तीवृक्षे । श्वेतापराजितायाम् । रा नि व २३ । शालपर्ण्याम् । भा पु १भ । श्वेतभिन्दुवारे । श्वेतनिशिन्दा । व्रह्म्यां । शमीभेदे । रा नि व ८ । जयन्तीवृक्षे । रा नि व ४ । शेफालिकायां । रा नि व ४ । शङ्खिन्यां । त्रपुष भेदे । इपुषाभेदे । रा नि व ४ ।

अपराह्ण । पु । दिवसशेषभागे । अथश्च माड स्थस्य । मु सू ६ ।

अन्नविकारः । पु । Seminal secretion भक्तविकृती ।

अन्नविपाकनाडी । स्त्री । अन्ननाडयाम् । यथा—विचित्रविधिना पक्कमन्न सत्वानि जीवयेत् । अन्नग्रासी रमे पिष्टी लालाक्लिन्नोऽन्ननाडिकाम् ॥ आसरन्ध्र नासारन्ध्रमतिक्रम्य सुख विशेत् ॥ निकण्ठ्रुपजिह्वा सा सम्यथा आमनाडिका । जिह्वा प्रयाति पश्चाच पाकनाडी ततोऽभित ॥ किञ्चि दृढमुखी भूत्वा पिण्ड ग्रसति यवत । आदारन्ध्र प्रविष्ट चेदन्न कामैर्विनि सरेत ॥ द्वितीयग चव-धुना चयेन प्रकृतेर्बलात् । अतो नवातिलरण श्रेय पानान्नकमपि ॥ आत्रेय ।

अन्नशेष । उच्छिष्टान्ने । एटो भात ।

अन्नाजीर्णम् । क्ली । अन्न भुक्त तदजीर्णञ्चेति अन्नाजीर्णम् । भा म १भ आमातीसा । "अन्ना जीर्णात्प्रद्रुता चीभयन्त ।' तन्नामकशूलरोगे ।

अन्नाद्यम् । क्ली । अन्ने । भात । रा नि व २० । धान्ये ।

अन्नाशयः । पु । उदरे ।

अन्यकारुका । स्त्री । शकृत्कीटे । छारा ।

अन्यतोवात । पु । सन्धिगतरोगे । अत्र या अन्यतावस्थितस्य वायोरन्यत्र वेदनोत्पादकत्वा त्तथाभिधानम् । लक्षण यथा—'यस्यावटूकर्ण शिरोरुजस्य मन्यागतो वाप्यनिलोऽन्यतो वा । कुर्याद्रुजं वै भुवि नेत्रने च तमन्यतोवातमुदा हरन्ति ॥" मा नि ।

अन्यपुष्ट । पु । कोकिले । कोकिल ।

अन्यभृत् । पु । कोकिले । छला । काके । हे च

अन्यभृत । पु । कोकिले । छला ।

अन्यम्लोदम् । क्ली । काम्पिल्ली । व निघ ।

अन्या । स्त्री । हरीतक्याम् । वै निघ ।

अन्येद्युष्क । पु । उरस्यश्लेष्मजन्ये विषमज्वर विशेषे । तल्लक्षणं—"अन्येद्युष्कस्तहोरात्रादेककाल प्रवर्तते इति । मा नि ।

अन्वाग्रनस् । क्ली । कम्भगन्धायाम् । छला । शेहदन्ती ।

अन्वासनम् । क्ली । अनुवासे । स्नेहवस्ति ।

अन्वाहित्य । त्रि । प्रमादिक्रिे ।

अप् । स्त्री । जले ।

अपः(स्) । क्ली । जले ।

अपक्कः । त्रि । आमे, अमृते । कॉचा । तत पर्याय,—असिद्ध आम अमृत (र) । तैले विपर्य्यय विद्यात् पक्वे चापक्व एव च । प प्र ।

अपक्ककदली । स्त्री । अपक्वरम्भायाम् कॉचा कला । म जुण केले । गुणा,—अपक्वकदलश्चैव मनस्यम्भकर मतम् । तिक्त कषायं व्यय रक्तपित्त-तृषाहर । मेहाश्विरोगरक्तातिसारज्वरविनाशकृत् ॥ वै निघ ।

अपक्वमांसम् । क्ली । असिद्धमांसे । कॉचा मांस । गुणा—अपक्वन्तु भवेन्मास रक्तदोषकर मतम् । वातादिदोषजनकमिति मांसविदां मतम् ॥ वै निघ ।

अपक्ववस्तु । क्ली । असिद्धे अमृते च वस्तुनि । र मा ।

अपक्कक्षीरम् । क्ली । अपक्वदुग्धे । कॉचा दुध् । गुणा —अभिष्यन्दि गुरु च ।

अपघन । पु । शरीरावयवे । अङ्गे । अम ।

अपघातः । पु । अस्वाभाविक मरणे ।

अपचायित । पु । रोगे ।

अपचारः । पु । अजीर्णे ।

अपची । स्त्री । गण्डमालाख्यगलरोगविशेषे । तस्या लक्षणम्—हन्वस्थिकक्षाक्षकबाहुसन्धिमन्यागलेषूपचि तन्तु मेद । ग्रन्थि स्थिरं वृत्तमथायत वा स्निग्ध कफश्चाल्परुज करोति ॥ तं ग्रन्थिभिरामलकास्थि मात्रैर्मत्स्याण्डजालप्रतिमैस्तथान्यैः । अनन्यवर्णैरुप चीयमान चयप्रकर्षादपचीं वदन्ति ॥ कण्डूयुतास्ते-ऽल्परुज प्रभिन्ना स्रवन्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये । मेद कफाभ्यां खलु रोग एष सुदुस्तरो वर्षगणानुबन्धी ॥ सु नि ११श ।

अपटु । त्रि । रोगिणि । रा नि व २० ।

अपतन्त्र, } **अपतन्त्रक** } पु । स्नायुगतवातव्याधिरोगे । अत्र कुपितो वायुर्हृद्ं चरन् हृदयशिर शङ्खमभिप्रपन्नस्वतन्त्र्याम पीडयन् देह धनुरिव नतमानितञ्च करोति । तेन मूर्च्छा सज्ञा चला नि सन्नता श्वास नादित्व कपोतवत्कूजन च जायते । लक्षण—कुद्ध स्वै कोपनैर्वायु स्थाना दूर्ध्व प्रपद्यते । पीडयन् हृदय गत्वा शिर शङ्खौ च पीडयन् ॥ धनुर्वन्नमयेद्गात्राण्याक्षिपेन्मोहयेत्तदा । स कृच्छ्रादुच्छ्वसेच्चापि स्तब्धाक्षोऽथ निमीलक ।

युक्ता स्थानस्थिताश्च ये। स्वकर्म्म कुर्व्वते देही धार्य्यते तेरनामय ॥ च । क्ली । गुदे । मलद्वारे । रा नि व १८। वा मृ ११ अ ।

अपानदेश । पु । गुददेशे । वै निघ ।

अपामार्ग । पु । (Achyranthis aspera, Bidentata) स्वनामख्यातक्षुपे । आपांग् । हि लटजीरा, चिरचिरा । अध्मझाड़ा इति । सु सू ३८। शिरो वि । ते उत्तरेणी । म आघाडा । तत्पर्य्याय,—शैखरिक धामार्गव मयूरक प्रत्यक्पर्णी कोशपर्णी किणिही खरमञ्जरी (अ), अपाङ्गक किणि कोशपर्ण चमत्कार (शब्द), शैखरेय अधामार्गव केशपर्णी (अ टी), स्थलमञ्जरी प्रत्यक्पुष्पी क्षारमध्य अधोघण्टा शिखरी (र), दुर्ग्रहा (भा), दुर्ग्रह अध्वशल्य कान्तीरक मर्कटी दुरभिग्रह वासिर पराक्पुष्पी कण्टी मर्कटपिप्पली कटुमञ्जरिका अघाट चरक पाण्डुकण्टक नाला कण्ट फल मालाकण्ट आघाट । स द्विधा— श्वेतरक्तभेदात् भिन्नोऽपि गुणे समश्च । गुणा तिक्तोष्ण कटु कफघ्न अर्श कण्डू दुरामघ्नी रक्तघ्न ग्राही वान्तिकृत् । रा नि व ४ । सरक्तोक्ती । वा सू १५ अ । शिरोविरेचने । च द सन्निपातज्वरचि । 'पृश्निपर्णी त्वपामार्ग ।' दीपन तिक्त कटु पाचको रोचन छर्दिकफमेदोवातघ्न हृद्रोगाध्मानार्श कण्ड्वादिक हन्ति । भा पू १भ । तत्पत्र रक्तपित्तघ्नम् । मद व १ । श्वेतश्चापामार्ग कटु तिक्तोष्णो ग्राहक सर । किञ्चित्कटु कान्तिकरो पाचकोऽग्निप्रदीपक । नस्ये वान्तौ प्रशस्त श्वासकफकण्डूदरापह । दुर्नामार्न रक्तरुज मेदो रुगुदरे तथा । वातसिध्मापचो दद्रुवान्त्यामाना विनाशक । रक्तापामार्गक किञ्चित्कटुक शीतल स्मृत । मलावष्टम्भवमिकृद्वातविष्टम्भकारक । रूक्षो व्रण विषे वातं कफ कण्डू च नाशयेत् । बीजमस्य रसे पाके दुर्जर स्वादु शीतलं । मलावष्टम्भक रूक्ष वान्तिकृत् रक्तपित्तजित् । तोयापामार्गकश्चोक्त कटु शोथकफापह । कास वातश्च शोफश्च नाशये दिति च स्मृत । वै निघ ।

अपामार्गजटा । स्त्री । अपामार्गमूले । मि यो तृतीयकज्वर शौकस्य । "अपामार्गजटाकोट्या ॥" च द सन्निपातज्व चि । एतद्बन्धन तृतीयकज्वरे हितम् । अपामार्गस्य मूलञ्च सम्यक्क्षालितानन । मध्येयाह्वामद्धलेन सर्व्वज्वरविमोक्षणम् ॥ वैद्यकम ।

अपामार्गतण्डुल । पु । अपामार्गवीजे । च सू ४ अ । See अपामार्ग ।

अपामार्गतैलम् । क्ली । शिरोरोगे । अस्य पाठ —अपामार्गफलत्र्योषनिशादन्तकराम्भठै । सविडङ्गे घृत मूत्रे तैल नस्य कृमीन् जयेत ॥ अत्र चवका—हैचेता । तैल ४ श कल्क १ श । प्रयोगा । च द ।

अपामार्गक्षार । पु । अष्टविधक्षारान्यतम क्षारे । एष गुल्मशूलघ्न । भा पू १भ ह व ।

अपामार्गक्षारतैलम् । क्ली । कर्णरोगे । तिलतैल ४श अपामार्गक्षार २श वारि १६श एकविंशतिवारान् परिस्राव्य क्षारवारि कुर्य्यात । (मतान्तरे तु क्षारपरिमाण २६प वारि च १६श । कल्कद्रव्य शरावमित । च द भेष कर्णरो चि । अपामार्गक्षारजले तत्कृतकल्केन साधित तिलज । अपहरति कर्णनाद बाधिर्य्यञ्चापि पूरणात ॥ अपामार्गक्षारस्य १६ श जलस्य २४ श एकविंशति वारान् परिस्राव्य तै १६ श तैलशोषभयात् जलं नालीद्वापामार्गक्षारकल्को देय, पिण्डीभूतात् कल्कात् पृथग्भूत तैल ग्राह्य न तु गालनीयम् । इति प्रयोगा ।

अपालापमर्म्म । क्ली । पृष्ठवंशवक्ष स्थलयो स्तनरालभागे । तथा तयोरेव च पृष्ठोरसोर्ये पार्श्वं, तयोरूर्ध्वभागयोरंसकूटयोरधोऽपालापाख्ये द्वे मर्म्मणीति ज्ञेयम् । वा शा ४अ ।

अपासनम् । क्ली । मारणे । अम ।

अपीनस । पु । नासारोगविशेषे । पीनसरोग । लक्षण यथा—"आनह्यते यस्य विधूप्यते च प्रक्लिद्यते क्लिद्यति चापि नासा । न वेत्ति यो गन्धरसांश्च जन्तुर्जुष्ट व्यवस्येत् तमपीनसेन ॥ तथानिलश्लेष्मभवं विकार ब्रूयात् प्रतिश्यायसमानलिङ्ग" मिति । सु चि २अ । तथा "यो मस्तुलुङ्गाद्घनपीतपक्व कफ स्रवेद्दाहमपीनस स ।" च चि ।

अपुच्छा । स्त्री । शिंशपावृक्षे । श र ।

अपुष्ट । त्रि । अपरिपक्वे । दृढि ।

अपुष्प । पु । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुमुर गाछ । । पु । पनसवृक्षे । कांठाल गाछ । त्रि । अपुष्पजातफलादौ

अपरिम्लान । पु । रक्ताम्लानपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

अपरेद्युः । अव्यय । परदिने ।

अपर्व्वदण्ड । पु । रामशरे । रामवाण । रा नि व ८ ।

अपलापः । पु । तन्नामकशिरामर्म्मणि । अंस कूटाधोभागे पार्श्वोपरि च तस्य स्थानं । सु शा ६अ ।

अपलापिका । स्त्री । पिपासायाम् । हे च ।

अपवनम् । क्ली । कृत्रिमवने । हे च ।

अपवरक । पु । गर्भगृहे । हला ।

अपवर्ग । पु । अभिन्यासापकर्षणे । यथा— सेव्या विषोपसृष्टा अन्यत्र कीटविषादिति । सु उ ६५ अ ।

अपविषा । स्त्री । निर्विषतृणे । रा नि ।

अपशोक । पु । अशोकवृक्षे । रा नि व १० ।

अपसव्य । त्रि । दक्षिणे । प्रतिकूले । मे ।

अपस्कर । पु । मलद्वारे । पुरीषे । धर ।

अपस्तम्भ(स्व)मर्म्म । क्ली । तन्नामकशिरा मर्म्मणि । तस्य स्थानं वक्षस उभयतः वायुवाहिन्यौ नाड्यौ । "उभयतोरसौ नाड्यौ वातवहे अपस्तम्भौ नाम ।" सु शा ६अ ।

अपस्तम्भिनी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीलताविशेषे । वै निघ ।

अपस्वरम् । अव्यय । स्वभावस्वरादपगते । हीनस्वरे । वा शा ५अ ४० श ।

अपस्मार (-स्मृति) । पु । Epilepsy स्नायुप्रसिद्धवातव्याधौ । अपस्मार, मृगी । म फिफरे । स चतुर्विध वातपित्तकफसन्निपातैः । अस्य च साधारणलक्षणं ज्ञानाभावसंरम्भादिकम् । यथा —तमःप्रवेशः संरम्भो दोषोद्रेकहतस्मृतेः । अपस्मार इति ज्ञेयो गदो घोरश्चतुर्विधः ॥ तस्य सनिदान सम्प्राप्ति —चिन्ताशोकादिभिः क्रुद्धा दोषा हृत्स्रोतसि स्थिताः । कृत्वा स्मृतेरपध्वंसमपस्मारं प्रकुर्व्वते । हृत्कम्पः शून्यता स्वेदो ध्यानं मूर्च्छा प्रमूढता । निद्रानाशश्च तस्मिंश्च भविष्यति भवन्त्यथ ॥ इति सा पूर्व्वरूपम् । वातिकरूपम्—कम्पते प्रदशेद् दन्तान् फेणोद्वामी श्वसित्यपि । परुषारुणकृष्णानि पश्येद्रूपाणि चानिलात् ॥ पीतफेनाङ्गवक्त्राक्षः पीतासृग्रूपदर्शनः । सतृष्णोष्णानलव्याप्तलोकदर्शी च पैत्तिक । श्वेतफेनाङ्गवक्त्राक्षः शीतहृष्टाङ्गजो गुरुः । पश्यन् शुक्लानि रूपाणि श्लैष्मिको मुच्यते चिरात् ॥ सर्व्वैरेभिः समस्तैश्च लिङ्गैर्ज्ञेयस्त्रिदोषजः । स चासाध्योऽमतोय स्यात् क्षीणस्यानवकश्च इत्यादि । मा नि । पथ्यापथ्य यथा—अस्मिन्वातोद्भवे पूर्व्वं पैत्तिके च विरेचनम् । वमनं श्लैष्मिके चापि परं धूपनमञ्जनम् ॥ नस्यं शिराव्यधोदानं वासनं बन्धनं भयम् । तर्जनं ताडनं हर्षो धूमपानश्च विस्मयः । धीधैर्य्यस्यादि विज्ञानं रामसमञ्जनानि च । लोहिता शालयो मुद्गा गोधूमा प्रतनं हविः । कूर्म्मामिषं धन्वरसा दुग्धं ब्राह्मीदलं पया । पटोलं वस्तकूष्माण्ड वास्तुकं स्वादु दाडिमम् । शोभाञ्जनं पयःपेटी द्राक्षा धात्री पटूपकम् । तैलं खराश्वमनश्च गवाम्बु हरीतकी । अपस्मारगदे नृणां पथ्यमेतदुदीरितम् । चिन्ता शोक भयं क्रोधमशुचीयशनानि च । मद्य मत्स्य विरुद्धान्न तीक्ष्णोष्ण गुरु भोजन । अपस्मारे जयदत्त यथा—"पतत्यकस्माद्यो भूमौ लालाश्च गतचेतनः । अश्वारोऽप्यपि यः शीघ्रं सोऽपस्मारीति कीर्त्तितः ॥ उन्मादोक्तक्रियाः सर्व्वा तत्र कार्य्या द्विचक्षणः । हृतस्यातिपुराणस्य तस्य पानश्च शस्यते ॥"

अपाधातु । पु । रसजलमूत्रस्वेदमेदकफ पित्तरक्तादौ । भा म १भ प्रतिसा चि । "सप्त स्यापाधातुरस्मि महद ।"

अपापित्तम् । क्ली । चित्रकवृक्षे । अम ।

अपाक । पु । अजीर्णे । पाकाभावे । उदरामय ।

अपाकशाकम् । क्ली । आर्द्रके । आदा । म आले । रा नि व ६ ।

अपाङ्ग । त्रि । अङ्गहीने । मे । पु । नेत्रप्रान्ते । रा नि व १८ । तिलके । मे गतिकम् । तन्नामक मर्म्मणि । तत्स्यवैकल्यकरमस्मादन्तमर्म्मत्वं वा । सु सा ६अ ।

अपाङ्गक । पु । अपामार्गक्षुपे । आपाङ् । श र ।

अपाटवम् । क्ली । रोगे । जाड्ये । रा नि व २० ।

अपान । पु । गुदापानवायौ । अम । अपान पवनो मन्यापृष्ठपृष्ठान्त्यपार्श्वग । हे च ४ । उपर्यो वस्तिमेढ्रञ्च नाभ्यूरुवङ्क्षणौ गुदं । अपानस्थान मन्त्रस्थ शकृन्मूत्रशक्रत्नि श । सृजत्यार्त्तवगर्भौ च

युक्ता स्थानभ्यितास यी। स्वकम्म कुर्व्वते ईहो धार्य्यते तेरनामय ॥ च । क्ली। गुदे। पमथान। रा नि व १८। वा म ११ ष।

अपानदेश । पु। गुददेशे। वै निघ।

अपामार्ग । पु। (Achyranthis aspera, Bidentata) स्वनामख्यातक्षुपे। आपाङ्। चिमटजीरा, चिरचिरा। अग्भकुड़क इति। सु सू ३८। शिरो चि। तें उत्तरेणी। म आघाड़ा। तत्पर्य्याय,—शैखरिक धामार्गव मयूरक प्रत्यक्पर्णी कोशपर्णी किनिही खरमञ्जरी (अ), अपाङ्गक किनि कोशपर्ण चमत्कार (शब्द) शैखरेय अधामार्गव केशपर्णी (भ टी), मयूलमञ्जरी प्रत्यपुष्पी चारमध्य अधोघण्टा शिखरी (र), दुर्ग्रहा (भा), दुर्ग्रह अध्वशल्य कान्तीरक मर्कटी दुरभिग्रह वासिर पराक्पुष्पी कण्टी कर्कटपिप्पली कटुमञ्जरिका अघाट चरक पाण्डुकण्टक माला कण्ट फल मालाकण्ट आघाट। स द्विधा— श्वेतक्ष्णरक्तभेदात् भिन्नोऽपि गुणे समश्च। गुणा तिक्तोष्ण कटु कफघ्न अर्श कण्डूदुरामघ्नी रक्तघ्न ग्राही वान्तिकृत्। रा नि व ४। सरक्तोक्तो। वा सू १५ अ। शिरोविरेचने। च द सन्निपातज्वरचि। "पृश्निपर्णी त्वपामार्ग। दीपन तिक्त कटु पाचकी रोचन छर्दिकफमेदोवातघ्न हृद्रोगाध्मानार्श कण्डूादिक हन्ति। भा पू १भ। तत्पत्र रक्तपित्तघ्नम्। मद व १। श्वेतश्चापामार्ग कतु तिक्तोष्णो ग्राहक सर। किञ्चित्कटु कान्ति करी पाचकोऽग्निप्रदीपक। नस्ये वान्तौ प्रशस्त स्यात्कफकण्डूदरापह। दुर्नामार्न रक्तरुज मेदो रुगुदरे तथा। वातसिध्मापची दद्रुवान्त्यामानां विनाशक। रक्तापामार्गक किञ्चित्कटुक शीतल मृत। मन्यावष्टम्भवमिकृद्वातविष्टम्भकारक। रूच्चो व्रण विष वात कफ कण्डूञ्च नाशयेत्। बीजमस्य रसे पाके दुर्जर स्वादु शीतल। मलावष्टम्भक रुच वान्तिकृत् रक्तपित्तजित्। तोयापामार्गकश्चोक्त कटु शोथकफापह। कास वातञ्च शोथञ्च नाशये दिति च स्मृत। वै निघ।

अपामार्गजटा । स्त्री। अपामार्गमूले। सि यो तृतीयकज्वर शोकघ्न। "अपामार्गजटाकोट्यां॥' च द सन्निपातज्व चि। एतद्बन्धन तृतीयकज्वरे हितम्। अपामार्गस्य मूलञ्च सम्यगञ्चालितामन। बध्नीयाद्वामहस्तेन सर्व्वज्वरविमोचणम्॥ वैद्यकम्।

अपामार्गतण्डुल । पु। अपामार्गबीजे। च सू ४ अ। See अपामार्ग।

अपामार्गतैलम् । क्ली। शिरोरोगे। अस्य पाठ —अपामार्गफलव्योपनिशाचवकरामठे। सविडङ्गै शृत मूत्रे तैल नस्य क्रमीन् जयेत्॥ अत्र चवक – हेँचेता। तैल ४ श कल्क १ श। प्रयोगा। च द।

अपामार्गक्षार । पु। अष्टविधक्षारान्यतम क्षारे। ण्य गुल्मशूलघ्न। भा पू १भ छ व।

अपामार्गक्षारतैलम् । क्ली। कर्णरोगे। तिलतैल ४श अपामार्गक्षार २श वारि १६श एकविंशतिवारान् परिस्राव्य क्षारवारि कुर्य्यात्। (मतान्तरे तु क्षारपरिमाण २६प वारि च १८श। कल्कद्रव्य शरावमित। च द भैप कर्णरो चि। अपामार्गक्षारजले तत्कृतकल्केन साधित तिलज। अपहरति कर्णनाद वाधिर्य्यञ्चापि पूरयत॥ अपामार्गक्षारस्य १६ श जलस्य २४ श एकविंशति वारान् परिस्राव्य तै १६ श तैलशोषभयात् जले नाल्पोऽद्यापामार्गक्षारकल्को देय, पिण्डीभूतात् कल्कात् पृथग्भूत तैल ग्राह्य न तु गालनीयम्। इति प्रयोगा।

अपालापमर्म्म । क्ली। पृष्ठवंशवच स्थलयोरन्तरालभागे। तथा तयोरेव च पृष्ठोरसोर्ये पार्श्वे, तयोरूर्ध्वभागयोरंसकूटयोरधोऽपालापाविति द्वे मर्म्मणीति ज्ञेयम्। वा शा ४अ।

अपासनम् । क्ली। मारणे। अम।

अपीनस । पु। नासारोगविशेषे। पीनसरोग। लक्षण यथा—"आनह्यते यस्य विधूप्यते च पाप च्यते क्लिद्यति चापि नासा। न वेत्ति यो गन्धरसांश्च जन्तुर्जुष्ट व्यवस्येत् तमपीनसेन॥ तथानिलश्लेष्मभवं विकार ब्रूयात् प्रतिश्यायसमानलिङ्ग" मिति। सु चि २अ। तथा "यो मस्तुलुङ्गादनपीतपक्व कफ सवेद्गाढमपीनस स।' च चि।

अपुच्छा । स्त्री। शिंशपावृक्षे। श र।

अपुष्ट । त्रि। अपरिपक्वे। कचि।

अपुष्प । पु। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुमुर गाछ।

अपुष्पफलद । पु। पनसवृक्षे। काँठालगाछ। म फणस। रा नि व ११। अपुष्पजातफलवृक्ष मात्रे। रा नि।

अपूपः । पु । पिष्टके । इत्या । पुलि पिटे । म घारगे । गोधूमचूर्णपिष्ट गुडेन युक्तं जलेन सम्पदित । तद्देल्यो वर्तुलनिभा घृते विपक्का भवन्ति चापूपा । बल्या हृद्या रुचिदा गुरवो वृष्याश्च तुष्टिदा प्रोक्ता । पित्तानिलशमनकरा मधुरा प्रोक्ता । वै निघ । पौंडिरुटी । इति च केचिदाहु । गोधूमे । रा नि व १६ ।

अपूप्यः । पु । गोधूमे । गोधूमचूर्णे । शब्दा ।

अपूरणी । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । शिमूलगाछ । श च । कार्पासवृक्षे ।

अपेकः । पु । दुरालभायाम् ।

अपेतराक्षसी । स्त्री । तुलसीक्षुपे । रा नि व १० । कृष्णतुलस्याम् । कालतुलसी । म काली-तुलस । भा पू १भ गु व मर्वकी । बाबुई । र मा ।

अपोगण्डः । त्रि । वलिभे । विकलाङ्गे । पु । शिशौ । मे डचतुष्क ।

अपोदिका । स्त्री । पूतिकाशाके । पुई । अपुटी ।

अप्नम् (स) । क्ली । जले ।

अप्पित्तम् । क्ली । चित्रकवृक्षे । अम ।

अप्रकाण्ड । पु । काण्डरहितवृक्षे, झिण्टि कादौ । अम ।

अप्रकृष्ट । पु । काके । श र । त्रि । अधमे ।

अप्रतिकार्य्य । त्रि । दुश्चिकित्स्ये ।

अप्रसवधर्म्मी । त्रि । य पुरुष प्रसवधर्म्मी न भवति । "सद्यस्तु पुरुषार्थेतमावन्तोऽगुणा अबीज धर्म्मिणोऽप्रसवधर्म्मिणो मध्यस्थधर्म्मिणश्चेति " सु शा १अ ।

अप्रहत । त्रि । सान्तवचे । केदार भूमि । मे सानभूमि । खिलभूमौ । रा नि व २ ।

अप्रिया । स्त्री । शृङ्गीमत्स्ये । शिङी माछ । चीदाम्बिमत्स्ये । दोड्राम माछ ।

अप्रेतराक्षसी । स्त्री । तुलसीक्षुपे । र मा ।

अप्रोट. । पु । भारतवर्षपरिचित । वै निघ ।

अफल । पु । झम्वुरीवृक्षे । मेडि गाछ । म वाभरघ । ई च इका । त्रि । यो न फलति । श च ।

अफला । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । काठधात्रीवृक्षे । भा रा नि व ११ । लघुकारवेल्लके । आमलकी वृक्षे । भा पू १भ । कुमार्य्याम् । घृतकुमारी श च ।

अफेनम् । क्ली । अहिफेने ।

अफेनफलम् । क्ली । अहिफेनफले । पोस्ट ढेंडि । अंप स्त्री रोग चि ।

अफिलम् । क्ली । आफुके । आपि° । मे अप काढरी । फा वाफफून । हि अफीम । आ लव्नु स्खाम् । वै निघ । See अहिफेनम् ।

अबरम् । क्ली । अन्तर्वत्ने । मे रतिके ।

अबलः । पु । वरुणवृक्षे । श च ।

अबालुक. । पु । पानीयालुके । रा नि व ७ ।

अबिला । स्त्री । मेषाम् । भेडी ।

अबेद्य । पु । मत्स्ये ।

अब्ज. । पु । निचुलवृक्षे । शङ्ख । धन्वन्तरौ हिज्जलवृक्षे । सञ्चत मे ऊर्द्धिके ।

अब्जम् । क्ली । पद्मे । प सु । रा नि व १० See कमलम् ।

अब्जकर्णिका । स्त्री । कमलबीजकोषे । वै निघ ।

अब्जकेशर । पु । पद्मकेशरे । च द ।

अब्जभोग । पु । कमलकन्दे । श च ।

अब्जबीजभृत् । पु । श्वेतकरवीरवृक्षे । वै निघ

अब्जाह्वम् । क्ली । बालके । वाला । म वाला । वै निघ ।

अब्जिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् । पद्मेर झाड़ । रा नि व १० । पद्मसमूहे ।

अब्द । पु । मुस्तायाम् । मि यो ज्वर किरातादि । च द वातज्व चि । किराताब्दामृतोदीच्या ।" नागरमुस्तायाम् । नागरमुथा । म नागरमोथ । भद्र मुस्तायाम् । म भद्रमोथ । मद १व । मेघे । मे दर्द्दिके । क्ली । अभ्रके । र मा ।

अब्दनाद । पु । मेघनादक्षुपे । नटीनटे । स्त्री । शल्लिमत्स्य, मेकी । म तान्दुलजा । वै निघ ।

अब्दसार । पु । कर्पूरभेदे । रा नि ।

अब्धि. । पु । समुद्रे । रता ।

अब्धिकफ । पु । समुद्रफेने । समुद्रेर फेना । भा पू १भ ह व । गुणा —शधिकफ मितम

स्तुवरी लघु ।" "चक्षुष्य शीतलञ्चैव पटलादिरुजा हरं । सत्यं विषदोषघ्नं कर्णशूलहरं परं । कफघ्नं कण्ठरोगघ्नं पित्तञ्चैव विनाशयेत् ॥" वै निघ ।

अब्धिज । पु । समुद्रफेने । रत्ना (जौ) । अश्विनीकुमारौ ।

अब्धिजा । स्त्री । सुरायां । हे च ।

अब्धिडिण्डीर । पु । समुद्रफेने । वै निघ ।

अब्धिफलम् । क्ली । समुद्रजातफले । महाराष्ट्रदेशे ख्याते औषधविशेषे । समुद्रफल इति लोके । गुणाः—फलं समुद्रस्य कटूष्णकारि वाताप‍हं भूतनिरोधकारि । त्रिदोषदावानलदोषहारि कफामयश्रान्तिविरोधकारि । रा नि ।

अब्धिफेन । पु । समुद्रफेने । रा नि ।

अब्धिमण्डुकी । स्त्री । मुक्तास्फोटे, शुक्तिकायां । शिंप । मद व ४ । म मोतीसीप । हे च ४ का ।

अब्धिवृत्त । पु । शाखिमूलवृक्षे । काकातीदालीति लोके ।

अब्धिसार । पु । रत्ने । वै निघ ।

अब्धिहिण्डीर । पु । समुद्रफेने । रा नि ।

अभ्रम् । क्ली । अभ्रधातौ । तुल्लायाम् । रा नि

अब्रह्मचर्य्यकम् । क्ली । मैथुने । त्रिका ।

अभक्ताच्छन्द । पु । अरोचकभेदे । यत्र नाम्नि भवेच्छ्रद्धा सोऽभक्ताच्छन्द उच्यते । See अरोचक ।

अभयम् । क्ली । उशीरे । वीरणमूले । वेणाव मूल । रा नि व १२ । मद व ३ । अम । भैष कुष्ठचि कन्दर्पसारतैले ।

अभयदा । स्त्री । भूम्यामलक्यां । भूँई आवला । म भूम आंवली । वै निघ ।

अभयनृसिंहरस । पु । रसोऽयं अतीसारदहणीगदयोर्हितः । मात्रा १ गुञ्जा । अनुपानं जीरकचूर्णं मधु च । द्रव्याणि हिङ्गुलत्रिकटुविषजीरक टङ्कण रसगन्धकाभाणि प्रत्येकं समभागानि सर्व्वममर्दितेमम् । निम्बुकरसेन मर्द्दनं । भैष ।

अभया । स्त्री । (Terminalia chebula, chebulic myrobalan) हरीतकीभेदः । प म । "पथ्यासा चाभया मेधा ।" रा नि व ११ । इयं चाऽस्त्रेण वस्यायां जायते । गुण—चक्षुष्या । भा पू १भ । अमृतापरनामेति अरुण, वा सू २५ अ वचादिव । "नागरातिविषाभया ।" च द कफज्व चि आम्लक्यादि । "आमलकाभया कृष्णा ।" See हरीतकी । शेतनिशुण्डां । मञ्जिष्ठायां । जयन्त्यां । जयायां । सिद्धि । मृणाले । काञ्जिके । काञ्चनहरीतक्यां । रा नि व १७ ।

अभयाद्यमोदक । पु । विरेचनाधिकारे । अत्र हरीतकादीनां चूर्णं प्रत्येकं पलमितं दन्त्या ६ तोलकानि, शर्करा १२ पलानि, त्रिवृतायाश्च पलद्वयमेकत्र मधुना मोदकं कुर्यात् । च द विरेचनाधिकारे ।

अभयारिष्ट । पु । अर्शोऽधिकारे अरिष्ट । अत्र हरीतकी १२॥० श द्राक्षा ६।० श मधूकपुष्प १० प विडङ्गञ्च १० प वारि २५६ श शेष ६४ श गुड १२॥० श । गोचरादीनां प्र चूर्णं २प प्रक्षेप । भप ।

अभयालवणम् । क्ली । औषधमिदं यकृत्प्लीहाधिकारे देयम । पालिधा, पलाश, आकन्द, सिञ्जु, आपा, ववण, आश्गन्ध, वासक, गोक्षुर, वृहती, कण्टकारी, नाटाकरञ्ज वा गजभाङ्गिलि, शापवाली, कुडचि, पोसा, पूनर्णवा, एषां प्रत्येक समूलपत्रशाखं समभागं कुट्टयित्वा हण्डिकाभ्यन्तरे स्थापयित्वा च तिलनालाग्निना दहेत् । ततो भस्म १६ प जल ६४ श शेष १६ श क्षारविधिना एकविंशतिवारं निस्राव्य क्षारं कार्यं । तत्र सक्षार, गोमूत्र १६ श सैन्धवं १६ प हरीतकीचूर्णं ८ प सर्व्वमेकीकृत्य पक्तव्यं । पाकसिद्धौ घनीभूते च प्रक्षेप—कृष्णजीरक हिङ्गु त्रिकटु यमानी कुष्ठ शटी च, एषां प्रति ४ तो । मा कां रस र । भैष प्रयोगा ।

अभयावटी । स्त्री । गुल्माधिकारे । "अभयामरिचं कृष्णा टङ्कनञ्च समांशिकम् । सर्व्वचूर्णसमं भागं दद्यात् कानुकजं फलम् ॥ स्नुहीक्षीरेण सकुर्य्यादवटीं भिन्नकलायवत् । वटीद्वयं शिवामेकां पिष्ट्वा तण्डुलवारिणा ॥" अत्र कामकर्जं फलं जैपालम् । शिवा हरीतकी । र मा म । एषा वटी भैषज्यरत्नावल्यामुदरे धृता ।

अभयाष्टकम् । क्ली । अष्टहरीतकीभक्षणे । यथा—"द्वे पुष्पमयाष्टशमान्ति ते द्वे चापि शुष्मा न तथा स्मयम् । अस्य प्रयोगादभयाष्टकस्य दिनत्र

रातेण पुनर्युवा स्यात् ॥" इत्यादि प्रयोगा रसायन ।

अभावः । पु । मरणे । असत्त्वे । मे वत्रिक ।

अभिघातः । पु । आघाते । अस्त्रमुष्टिलगुडा दिभिर्हनने । भा म १भ आगन्तु ज्वर लक्षणे । "अभिघाताभिपदाभ्याम् ।"

अभिघातज्वरः । पु । आघातजन्यागन्तुक-ज्वरे । "अभिघाताभिचाराभ्या—आगन्तुर्जायते ।" मा नि ज्व । अपिच—"तत्राभिघातजो वायु प्रायो रक्त प्रदूष्य च । सव्यथाशोफवैवर्ण्य करोति सरुज ज्वरमिति ॥" च । अत्र ज्वरे दोषा नारम्भका परन्तु पश्चादनुबन्धिन स्यु ।

अभिघारः । पु । घृते । म तूप । रा नि व १५ ।

अभिचारः । पु । मन्त्रादिना मारणादिप्रयोगे । मन्त्रादिद्वारा पीड़ाया वा । र मा । कृत्याद्युत्पादने वा । भा म १भ आगन्तुज्व । "अभिचाराभिशापत ।" यन्त्रमन्त्राद्यवपीडने । "अभिचाराभिशापोत्थे ।" रत्ना । श्येनादियागकृतज्वरे । 'अभिचाराभिशापाभ्या मोहस्तृष्णा च जायते ।" मा नि ज्व ।

अभिज्ञः । वि । कुशल ।

अभिताप । पु । सम्यङ्तापे । अश्वज्वरे । गज वै ।

अभिनवकामेश्वर । पु । वाजीकरणमिद भेषजम् । "तीलकैक समादाय पृथग्गन्धकसूतयो । रक्तोत्पलदलाभिर्मर्दयेत् दिवसत्रयं । मर्दयित्वा पुनर्दद्य गन्धं माषचतुष्टयम् । तस्यच पक्तीरेन पुनर्दत्त्वा च गन्धकम् । शङ्खिन्याश्चापि तोयेन रुद्धा काचघटे दृढे । ततस्तु वालुकायन्ते पचेद्यामत्रय सत । काचकूप्या समाकृष्य सिद्धमूतमत पर ॥" रक्तिकापञ्चक खादेत् । रस र ।

अभिन्यासः (क) । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । तल्लक्षणम्—"यत्र प्रकुपिता दोषा उरसीतोऽनुगामिन । आमाभिन्न्या व्यथिता बुद्धीन्द्रियमनो गता । जनयन्ति महाघोरमभिन्यास ज्वरं दृढम् ॥ शुतौ नेत्रे प्रसुप्ति स्यान्न चेष्टा काश्चिदीहते । न च दृष्टिर्भवत्यस्य समया रुपदर्शने । न घ्राण न च संस्पर्श शब्द वा नैव बुध्यते । शिरो लोडयतऽभीक्ष्ण माहार नाभिनन्दति । कूजति तुदते चैव परिवर्तनमीहते । अन्य प्रभाषते किञ्चिदभिन्यास स

उच्यते ॥ प्रत्याख्यात स भूयिष्ठ कश्चिदेव प्रमुच्यते ॥ मा नि ज्व । अस्य तत्लक्षणोक्तलक्षण भावप्रकाशे द्रष्टव्यम् ।

अभिपीडनम् । क्ली । अभिचारे ।

अभिमन्यः (मन्यु) । पु । नेत्ररोगे । त्रिका । See अधिमन्थ ।

अभिमर्दः । पु । अवमर्द ।

अभिमर्षणम् । क्ली । यक्षपिशाचादिकृतकृत पीडाया । र मा ।

अभिमानितम् । क्ली । मैथुने । त्रिका ।

अभिरूपः । पु । बुधे । रम्ये । मे पचतुष्क ।

अभिलकपित्थ । पु । आम्रातकवृक्षे । आंवडा गाछ ।

अभिलाव । पु । छेदे । अम ।

अभिलाष । पु । रमणेच्छायाम् । रत र ।

अभिशापः । पु । द्विजातिभि क्रोधाद् ख्याति भारधारणे । र मा । ब्राह्मणगुरुवृद्धसिद्धादिदत्ते शापे । भा म १भ । तज्जातागन्तुज्वरलक्षणं—"अभिचाराभिशापाभ्यां मोहस्तृष्णा च जायते ।" मा नि ज्व ।

अभिशापज्वर । पु । तज्जन्यज्वरे । See ज्वरनिदानम् ।

अभिषङ्ग । पु । भूतविषादिसम्बन्धे । यक्ष पिशाचादिकर्तृकपीड़ाया । र मा । काम शोकभयक्रोधभूतादीनाम् आवेशे । भा म १भ आगन्तुज्व लक्षण । रक्ष प्रभृतिभिरभिधर्षणे । रत्ना ।

अभिषङ्गज्वर । पु । ज्वरविशेषे । स च भूताद्याविशतो भवति । स कामादिजभेदेन षड्विध । शार्ङ्ग । लक्षण यथा—"अभिघाताभिचाराभ्या-मभिषङ्गाभिशापत । आगन्तुर्जायते दोषैर्यथास्व स विभावयेत् ॥" मा नि ज्व । कामशोकभयक्रोधै रभिषक्तस्य यो ज्वर । सोऽभिषङ्गज्वरो ज्ञेय यश्च भूताभिषङ्गज । च ज्व नि ।

अभिषवम् । क्ली । काञ्जिके । रा नि व १५ । ताड़ीनामसुरायाम् । তাড়ী । मं ताड़ाचीदाङ । पु । स्नाने । मद्यसन्धाने । मे षचतुर्ष्क ।

अभियुक्तम् । क्ली । कार्यलादौ प्रसिद्धे फल विशेषे । পেঁড়া । च चि च्यवनप्राश । पु । तद्वचे । सु ।

अभिषुतम्। क्ली। षण्डाख्याम्। शुक्लकाञ्जिके। अम।

अभिषुविक्रान्तम्। पु। माधवी सुरायाम्। वै निघ।

अभिषेक पु
अभिषेचनम् क्ली } स्नाने।

अभिष्यन्द। पु। नेत्रशूलरोगे। চোক ওঠা। स चतुर्विधो वातादिभेदेन। See नेत्राभिष्यन्द। अतिवृद्धौ। अस्रावे। मे दचतुष्क।

अभिष्यन्दी। त्रि। दोषधातुमलस्रोतसां क्लेदजनने। कसुमा टी ज्वरे। स्रोत स्राविद्रव्ये। वा टी हेमा। कफजनपदार्थे दध्यादिके। तल्लक्षणं यथा,—"पैच्छिल्याद् गौरवाद् द्रव्यं रुद्धा रसवहाः शिराः। धत्ते यद् गौरवं तत् स्यादभिष्यन्दि यथा दधि।" भा मि।

अभिसर। परिचारके। रत्ना। प्राणाभिसर उच्यते। च सू ६अ।

अभिसार। पु। शकुलीमत्स्ये। শাল মাছ। मद व १२। बले। व। धर। मत्स्ये।

अभिहिता। स्त्री। जलपिप्पल्यां। वै निघ।

अभीक। पु। कामुके। मे कत्रिक।

अभीरणी। स्त्री। दुन्दुभसर्पे। वै निघ।

अभीरु। स्त्री। Asparagus racemosus शतमूल्याम्। हि शतावर। वा सू १५ अ। दूर्वादिव। गुन्द्रा भीरु शतपाकी प्रियङ्गु। अयगन्धा शताभीरु। सि यो यक्ष चि तयोदशाङ्ग। महाशतावर्य्याम्। रसे चि ८अ। "शतपाभीरुवेत्राग्रम्।"

अभीरुपत्री(त्रिका)। स्त्री। शतावर्य्याम्। अम।

अभीशु (षु)। पु। प्रग्रहे। লাগাম। मे।

अभीषङ्ग। पु। आक्रोशे।

अभीष्ट। पु। तिलकवृक्षे। তিল গাছ। रा नि व १०।

अभीष्टगन्धक। पु। माधवीलतायाम्। मद व ६।

अभीष्टा। स्त्री। रेणुकगन्धद्रव्ये। রেণুক। श च।

अभुक्त। त्रि। कृतोपवासे। अभुक्तस्य दिवा निद्रा पाषाणमपि जीर्य्यति। वै निघ।

अभुग्न। त्रि। अरोगिणि।

अभेद्यम्। क्ली। हीरके। रा नि व १३। See वज्रम्।

अभेषजम्। क्ली। विपरीतौषधे। উল্টো ঔষধ। तच्च द्विविध बाधन सानुबाधनञ्च। "अभेषजमिति ज्ञेयं विपरीतं यदौषधम्।" च चि १अ।

अभोजनम्। क्ली। उपवासे अमात्रभोजने वा উপোষ বা অমাত্র আহার। "अजीर्णे भोजनं येषां जीर्णे येषामभोजनम्। रात्रावभोजनं येषां तेषां नश्यन्ति धातवः॥" संग्रह।

अभ्यङ्ग। पु। तिलकल्के।

अभ्यङ्ग। पु। तैलादिमर्द्दने। আভা করে' তেল মাখা। "मूर्द्धि दत्तं यदा तैलं भवेत्त्वाङ्ग सङ्गतम्। स्रोतोभिस्तर्पयेदाहू अभ्यङ्ग स उदाहृत"। च द ज्व चि। गुणा—जलसिक्तस्य वर्द्धन्ते यथामूलेऽङ्कुरास्तरो। तथा धातुविवृद्धिर्हि स्नेहसिक्तस्य जायते। शिरामुखै रोमकूपैर्धमनीभिश्च तर्पणम्॥ सुश्रु। स जराश्रमवातहा। दृष्टिप्रसादपुष्ट्यायुःस्वप्नसुत्वक्दार्ढ्यकृत्। वा सू १अ। स च शिरःश्रवणपादेषु विशेषेणानुशीलनीयः। र मा। अभ्यङ्गो वातरोगघ्न धातुसाम्य बल सुखं। निद्रा वर्णमृदुत्वानि कुरुते दृष्टिपुष्टिकृत। शिरोऽभ्यङ्ग शिरस्तृप्तिकेशदार्ढ्यपुष्टिकृत्। केशप्रसाधनं केश्यं रजोजन्तुमलापहा। मद व ३। तैलेन शिरोमर्द्दने। भा। सदोषस्य व्रणस्य दोषोपशमनार्थं साद्गुण्यच उपक्रमविशेषे। सु चि १अ।

अभ्यञ्जनम्। क्ली। तैले। ह च। तैलमर्द्दने। रा नि व १५।

अभ्यन्त। त्रि। आतुरे। अम।

अभ्यन्तरायाम। पु। तन्नामकधनुस्तम्भरोगविशेषे, अन्तरायामे। येन कुपितोऽन्तर्वान् वायुरङ्गुलिगुल्फोदरहृदयवक्षोगलादिकमभिप्रपन्न स्नायुमसुहाकर्षन् मानवं क्रोडानतं करोति। तत्र चाचिस्तब्धता हनुस्तम्भादि च जायते। लक्षणम्—"अङ्गुलीगुल्फजठरहृद्वक्षोगलसंश्रितः। स्नायुप्रतानमनिलो यदाक्षिपति वेगवान्। विष्टब्धाक्षस्तब्धहनुर्भग्नपार्श्वः कफं वमन्। अभ्यन्तरं धनुरिव यदा

नमति मानव । तदासाभ्यन्तरायाम कुरुते मारुतो बली ॥" मा नि वा व्या ।

अभ्यमित. । त्रि । आतुरे । अम ।

अभ्यवकर्षणम् । क्ली । शल्यादुत्पाटने । শেল তোলা, কাঁটা তোলা । अम ।

अभ्यवहरणम् । क्ली । भोजने ।

अभ्यवहार । पु । आहारे । रत्ना ।

अभ्यान्त. । त्रि । रोगिणि । अम ।

अभ्याहार' । पु । भक्षणे । स च चर्व्यचोष्य लेह्यपेयभेदेन चतुर्विध । सु ।

अभ्यूष: । पु । ईषत्पक्वकलायादौ । तत्पर्याय — अभ्योष । (अटी भ) अम ।

अभ्रम् । क्ली । मुस्तायां । मेघे । भा नि व ६ । अभ्रकधातौ । रा नि व १३ ।

अभ्रकम् । क्लौ । भद्रमुस्तायाम । कर्पूरे । सुवर्णे । वेदे । Talc स्वनामख्यातधातौ । অভ্ভ্র । हि आभ् । तत्पर्याय —गिरिज अमल (अ) गिरिजामल गौर्य्यामल (स्वामी), गिरिजाबीज गरजध्वज (के), निर्म्मल मे), शुभ्र (त्र), घन व्योम अब्द (र), अभ्र मृद अम्बर अन्तरीक्ष आकाश बहुपत्र ख अनन्त गौरीज गौरीजेय (रा) । गुणा —गुरु हिम वर्ण कुष्ठमेहत्रिदोषघ्न । मद व ४ । रसायन स्निग्ध बलवर्णाग्निवर्द्धकत्वञ्च । राज । अभ्रक चतुर्विध—श्वेतपीतलोहितनील भेदात् भिन्नभिन्नक्रियायां प्रयुज्यते । यथा—श्वेत तारे, पीतरक्ते काञ्चने, नीलञ्च व्याधौ प्रयोज्य यथोत्तर गुणाढ्यञ्च । तेषु नीलाभ्र दर्दुरनागपिनाक वज्रभेदेन चतुर्भेदम् । परीक्षा गुणाश्च यथा—अग्नौ क्षिप्त दर्दुर भेकरव नाग फूत्कारं पिनाक धनु स्वन वज्रञ्च न विकारं धत्ते । एषां सेवनेन गुल्मी व्रणी कुष्ठी च नीरोगी भवति । रा नि व १३ । कुष्ठ-प्रदं पिनाक स्यात् दर्दुर मरणप्रद । नाग देहगतं नित्य व्याधिं कुर्य्याद्भगन्दरम् । रसे रसायने चैव योज्य वज्राभ्रकं प्रिये । तस्माद्वज्राभ्रक ग्राह्यम् । र सा स । अशोधिताभ्रदोषा ,—पीड़ां विधत्ते विविधां नराणां कुष्ठ क्षय पाण्डुगदञ्च शोथ । हृत्पार्श्व पीड़ाञ्च करोत्यशुद्धमभ्र त्वमिह गुरुता गतं स्यात् ॥ अभ्रशोधनम्—१। वकपुष्परसेन पिष्ट मभ्रक मन्दगरणकन्दमध्ये निरुध्य गोमयभस्मितले मास स्थाप्यम् । २ । त्रिफलाकाथगोमूत्रदुग्ध काञ्जिकेषु भस्ताग्नौ पुन पुन तप्त तप्त सेचित शुद्ध भवति । ३ । अभ्र सप्तवार तप्त तप्त बदरीक्वाथे निक्षिप्त शुद्ध भवति । र सा स । अभ्रपत्राणि पृथक्कृत्य चूर्णयित्वा चूर्णयेत् दिनैक तानि काञ्जिक पर्य्युषितानि काञ्जिकेन पुन पेषयेत । ततो माण कादिरसेन प्रत्येकमेकञ्च च पुन पुनर्भावयित्वा सपिण्ड्य च पुटपाकेन पुन पुन' दहेत यावन्न निय न्द्रतामागच्छन्ति इति । विशेषशुद्धि अभ्रपिष्टे । "आशु मकोदकै पिष्टमभ्रक तत्र संस्थितम् । कन्द माणास्थिसंहार खण्डकर्ण रसैस्तथा ॥ तण्डु लीयश्च शालिञ्च कालमारीषजेन च । हयौर वृहतो भृङ्ग लक्ष्मणा केशराजजै ॥ पेषण भावन कुर्य्यात् पुटञ्चानेकशो भिषक । यावन्नि श्चन्द्रक तत् स्यात् शुद्धिरेव विहायस ॥" च द । अस्य पाठे कन्द ওল্ । कालमारिष वृहत्पत्र চাঁপানটে । अभ्रमारण—१। अभ्रक स्थालिकामध्ये संस्थाप्य कदलीक्षारेण गोमयाग्निना तावत् पचेत यावत् स्थालीबहि सिन्दूर न भवेत् । तत अवतार्य्य दुग्धे ससिच्य सूक्ष्म चूर्णयेत् । २। कुस्ता क्वाथेन, पुनर्णवाक्वाथेन, कासमर्द्दक्वाथेन, पर्णरसेन, अर्कक्षीरेण च प्रत्येक मर्द्दयित्वा प्रत्येक पुटत्रयं देयम् । तथा वटजटाक्वाथेन समर्द्य पुटत्रय देयं । ततो मूषलीक्वाथेन त्रि पुटेत । ततो गोक्षुर-क्वाथेन त्रि शुकशिम्बीक्वाथेन त्रि पचेत् । तत मुचुकुन्दकोकिलाक्षक्वाथेन प्रत्येक द्विरात्र पचेत् । तत गोक्षुरक्वाथेन दुग्धेन दध्ना घृतेन मधुना शर्करया च प्रत्येकमेकैक पुट दत्त्वाभ्र मारयेत् । ३। रम्भादि-क्षारजलेन पिष्टा चक्रीकृतं कदलीदलमध्ये संस्थाप्य व्यजनानिलेन ज्वालितेषु दग्धेन्धनेषु सुहार्कमूला जलेन पुटेत् । र सा स । अथ विविधाधिकारे अभ्रकविधि यथा—कृष्णाभ्रपत्राणि पृथक्कृत्य चूर्णयेत् । अथ लघुना शिलायां पिष्टा वस्त्रपूतं कार्य्यम् । ततो भेकपर्णी (থুলকুড়ি) रसे आपोथ्य दिनत्रय स्थापयेत् । अथ तदुद्धृत्य हैमन्तिकधान्यकाञ्जि केन सपिण्ड्य पुनर्भेकपर्णीरसेनालोड्य स्थाल्यां पचेत् । अथ तदुद्धृत्य पिण्डीकृत्वा ताम्रादिपात्रमध्ये निधाय भस्त्राग्नौ दहेत् यावदग्निर्नीलवर्णो न लक्ष्येत । अथ दुग्धे निर्वाप्य दुग्धेन तदनन्तर जलेन धावयेत् । धावनानन्तरं सुपेषित निश्चन्द्रक कुर्य्यात् । च द रसायने ।

अभ्रङ्कष । पु । वायौ । पाणि ।

अभ्रनामक' । पु । मुस्तायाम् । श र

अभ्रपटल । पु, क्ली । अभ्रके । অভ্ৰ । वै निघ ।

अभ्रपुष्प । पु । वेतसलतायाम । भा पू १भ गु व । वारिवेतसे । अम । क्ली । जले ।

अभ्रमांसी । स्त्री । आकाशमांसीलतायाम् । শুক্ন জটামাংসী । रा नि ।

अभ्ररोह: । पु, क्ली । वैदूर्य्यमणौ । रा नि व १३ ।

अभ्रवटिका । स्त्री । रसविशेषोऽयं ज्वरातिसार गदे प्रयोज्य । अत्र त्र्यौषचूर्णं कर्षमानम । केश राजादीनां स्वरस मतोन्मितो देय । ग्रीष्म सुन्दरक (গীমা শাক,) मण्डूकपर्णी (থূলকুড়ি)। तस्याय पाठ —"अथ सूतस्य शुद्धस्य गन्धकस्याभ्रकस्य च । प्रत्येकं कर्षमेकन्तु ग्राह्यं रसगुणैषिणा ।" तत कज्जलिकां कृत्वा त्र्यौषचूर्णं प्रदापयेत् । "केश राजस्य भृङ्गस्य निर्गुण्ड्याश्चित्रकस्य च । ग्रीष्मसुन्दर कस्याथ जयन्त्या स्वरस तथा । मण्डूकपर्ण्या स्वरस तथा शक्राशनस्य च । श्वेतापराजितायाश्च स्वरस पर्णसम्भव । दापयेत्तत्र तुल्यश्च विधिज्ञ कुशलो भिषक् । रसतुल्य प्रदातव्य चूर्णं मरिच सम्भव । देयं रसार्द्धभागेन चूर्णं टङ्कणसम्भवम् ॥" मर्द्दयित्वा कलायप्रमाणा वटी कार्य्या । रस र र सा स । भैषज्यरत्नावल्यामियमेव ग्रहण्या महाभ्रवटिका उक्ता । इयमेव प्रयोगान्तरे ग्रहण्यां रसाभ्रवटी । शुद्धरस २ तो शुद्धगन्ध २ तो कज्जलीं कृत्वा जारिताभ्र २ तो मरिचचूर्ण २ तो टङ्कण १ तो केशराजादिरसम्प्रत्येक १ तो, वटो कार्य्या । अन्या ग्रहण्याम्—पक्केष्टकाहरिद्राभ्यां भगारधूमकेन च । शोधित पारदश्चैव कर्षार्द्ध तुल्यया धृतम् ॥ भृङ्गराजरसे शुद्ध गन्धक रस सम्मितम् । द्वाभ्यां कज्जलिकां कृत्वा भावयेत्तत्तु भेषजे । सिन्दुवारदलरसे मण्डूकपर्णिकारसे । केशराजरसे चैव ग्रीष्मसुन्दरजे रसे । रसेऽपरा जितायाश्च सोमराजीरसे तथा । रक्तचित्रक पत्रोत्थे रसे च परिभावितं । रसमानसमानेन छायायां शोषयेद्भिषक् ॥ वटी सर्षपमिता । হরিদ্রা, ইষ্টকচূর্ণ ও গৃহধূমশোধিত রস ১ তোলা, ভীমরাজ-শোধিত গন্ধক ১ তোলা কজ্জলি কর । নিশিন্দা, থূলকুড়ি, শিরা, কেশুর, অপরাজিতা সোমরাজ, লালচিতের রসে ভাবনা । भैष ग्रहणी । प्रयो गामृतोक्ताभ्रवटिकायामभ्रकस्यको भाग पारदसम इति विशेष ।

अभ्रवाटक । पु । आम्रातकवृक्षे । আমড়া গাছ । रा नि व ११ ।

अभ्रवाटिक । पु । आम्रातके । जटा ।

अभ्रसार । पु । भीमसेनीकर्पूरे । वै निघ ।

अभ्राह्वम् । क्ली । कुङ्कुमे । मद व ३ ।

अभ्रूष । पु । तालुरोगविशेषे । तेन स्तब्ध लोहित शोणितोऽय शोथ ज्वरतीव्रवेदनायुक्तो भवति । तदुक्त शोथस्तब्धो लोहित शोणितोत्थो ज्ञेयोऽभ्रूष सज्वरस्तीव्ररुक च । भा म ४भ मुखरो चि ।

अम । पु । रोगे । त्रि । पक्वफलादौ । श र ।

अमङ्गल । पु । एरण्डवृक्षे । श च ।

अमण्ड । पु । एरण्डवृक्षे । प मु । हारा ।

अमन्द । पु । वृक्षे । श ।

अमध्यस्थधर्म्मिणो । त्रि । या चेतनजडो ऽयधर्म्ममध्यवर्त्तिनो न भवति । तथा केवल जडमयत्वात् पुरुषस्य च तथात्वात । सु शा १अ ।

अमर । पु । अस्थिसंहारे । হাড়ভাঙা । रत्ना । वज्रीदुमे । सिजू । मे रविक । रुद्राक्षे । श र । पारदे । रा नि व १३ । हस्तिनि । क्ली । सुवर्णे । व निघ ।

अमरकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ । २भ पाण्डु चि भूनिम्बादिगुटी ।

अमरकण्टिका । स्त्री । शतावर्य्याम् । रा नि व ४ ।

अमरकन्द । पु । कन्दविशेषे । वै निघ ।

अमरकाजिक । पु । हर्षिकाल्याम् । বিছাটী । भैष वा व्या सिंहना गुग्गुलौ ।

अमरकाष्ठम् । क्ली । देवकाष्ठे । দেবদারু ।

अमरकुसुमम् । क्ली । लवङ्गे । वै निघ चयरो त्रैलोक्य चि रसे ।

अमरज । पु । दुष्प्रवदिरवृक्षे । গুয়েবাবলা । रा नि । देवदारुणि । नदीवटे । वै निघ २म मन्थ्यादि ज्व ।

अमरतरु । पु । देवदारौ । वै निघ भा ज्व रकादि । "किरातामरतरुरसना ।"

अमरदारु। पुं, क्ली। तैलदेवदारुणि। रा नि व १२। चि म्न क वल्ली स्नौरी चि। तैलदेव दारुवृक्षे। गलग्नादेवदार।

अमरद्रु। पु। विट्खदिरवृक्षे। गुयेबाब्ला।

अमरपुष्पम्। पु, क्ली। पूगफले। काशतृणे। आम्रे। केतके। मे पपद्धक।

अमरपुष्पक। पु। काशतृणे। केशे। प सु। काशभेदे। र मा।

अमरपुष्पिका } स्त्री। चौरपुष्पीवृक्षे। चोर
अमरपुष्पी } बाचकी, चोर थडिका। रमा। काशतृणे।

अमर(ल)रत्नम्। क्ली। स्फटिके। रा नि। काचे।

अमरवल्ली। स्त्री। आकाशवल्ल्याम्। मं अमर-वेल। हि अमरवेलि। आलोकलता। भा पू १भ ग व। मद य १। सालशैलिख्यात लतायां। गुणा—ह्यमवल्ली मलकरी पर ह्यया रसायनी। मूत्रकृत् स्वेदजननी पुष्टिदा कार्श्य वारिणी। औपदग्निकरोगांश रक्तदोषं हरेदियम्॥ वैद्यकम्।

अमरसर्षपः। पु। देवसर्षपे। राई। वै निघ।

अमरसुन्दरी। स्त्री। ज्वराधिकारे रस। पाठो यथा—त्रिकटु त्रिफला चैव ग्रन्थिकं रेणु कानलम्। चातुर्जात मृत लौह पारदो विषगन्ध कम्। समभागमिदं चूर्णं तस्माच्च द्विगुणो गुड। कोलप्रमाणां गुड़िकां प्रातरुत्थाय सेवयेत्॥ इत्यादि। प्रयोगा।

अमरा। स्त्री। दूर्व्वायाम्। मे रविक। गुडूच्यां। र मा। इन्द्रवारुणीलतायां। नाथानशशी। रा नि व ३। नीलदूर्व्वायां। गृहकन्यायाम्। रा नि व ५। नीलीवृक्षे। मेषशृङ्ग्याम्। ग्रथिकाल्यां। विछाति शाछ। रा नि व ८। नदीवटे। रा नि व ११। जरायौ। मे रविक। गभनाड्याम्। फूल। मेप स्नौरी। नाभिनालायाम्।

अमराद्रम्। क्ली। देवदारुकाष्ठे। वा सू १५ एलादि वरुण। "शक्तिर्व्यान्नयोऽमराह्वमगुरु।"

अमरी। स्त्री। नीलदूर्व्वायाम्। कृष्णनिर्गुण्ड्यां। मूर्व्वायाम्। मूर्गी। वे निघ।

अमरुफलम्। क्ली। उमरदेशप्रसिद्धफले। गुणा—अमरीश फल शीत मलद्रवकर मतम्। सर दाहरक्तपित्त कामला मूत्रकृच्छ्रकम्। मूत्रा घ्नमरीश हन्तीति ऋषिभि परिकीर्त्तितम्। वै निघ।

अमरेन्द्रतरुः। पु। देवदारुवृक्षे। वे निघ २भ ज्व निगुण्डीधूपे।

अमलम्। क्ली। अभ्रके। मे लविक। समुद्र फेने। र मा। कर्पूरे। वै निघ २भ अपघ्मा चि। रौप्यमाक्षिके। पित्ते। कतकवृक्षे। गन्ध द्रव्यविशेषे।

अमलदीप्ति। पु। कर्पूरे। च द।

अमलपतत्री। (इन्) पु। हंसे।

अमलमणिः। पु। स्फटिके। रा नि व १३। कर्पूरमणौ। कर्पूरवर्णमणिविशेष।

अमलरत्नम्। क्ली। स्फटिके। रा नि व १३।

अमला। स्त्री। महानील्याम्। वड नील। रा नि व ४। सेहुण्डभेदे। रा नि। भूम्याम लक्याम्। अम। नाभिनालायाम्। आमलक्याम्। आम्ला। प्रयोगा क्षुद्ररोग चि।

अमलाज्झटा। स्त्री। भूधात्र्याम्। भूँई आम्ला। च ठी भ।

अमस। पु। रोगे। उ।

अमानस्यम्। क्ली। पीडायाम्। दु खे।

अमिलातकम्। क्ली। वेलाख्ये पुष्पे। हला।

अमिलातका। स्त्री। महाराजतरुणीपुष्पवृक्षे। वेल। रा नि व १०।

अमूला। स्त्री। अग्निशिखावृक्षे। ईषलाङ्गुलिया। वै निघ। अर्कपत्राम्। वै।

अमृणालम्। क्ली। लामज्जके। श्वेत-उशीर। रा नि व १२। भा पू १भ क व। मद व ३। उशीरे। वेणार मूल। रत्ना। रा नि व १२। च द अर्शचि प्राणदागुड़िका।

अमृत। पुं। पारदे। रा नि व १३। वनमुद्गे। रा नि व १६। See मकुष्ठक। अश्वि २ स्थान २ अ। धन्वन्तरौ। ना धन्वन्तरिर्वैद्यो। मे तविक। वाराहीनाममहाकन्दशाके। शुयार आलू। रा नि व ७। क्ली। पीयूषे। सलिले। रा नि व १४। घृते। मे रा नि व १५। वै निघ वा व्या भुजङ्गीगुटी। "अमृत यज्ञशेषे स्यात्

क्षसौ नाम्यातीति प्रसिद्धे कानुलदेशजफलविशेषे। पञ्जावे च नाम् इति ख्याते। गुणा —गुरु वातघ्न स्वादम्ल रुचिकृत् शुक्रकृच। मद व ६। अमृतस्य फल धातुवर्द्धकं मधुरं गुरु। रुच्यचाम्ल वातहर त्रिदोषस्य च शामकम्॥ वै निघ। लघु ह्य स्वादु त्रिदोषहृच्च। इदच सुक्ष्मदेशे प्रचुर लभ्यते। भावमिश्र। पु। पारदे। इङ्गिनामकौषधे। पटोल इचे। रा नि व ३। धात्रीवृक्षे। आमलागाछ। मद।

अमृतफला। स्त्री। द्राक्षायाम्। किसमिस्। हि किस्‌मिस्। आमलकाम्। रा नि व ११। लघुखर्ज्जूरीवृचे। छोट खेजुरेर गाछ। श्वेत द्राक्षाया। कौङ्कणे उत्तरा धन्तरीति च ख्याता।

अमृतबन्धु। पु। अश्वे। वै निघ।

अमृतभल्लातकावलेह। पु। कुष्ठाधिकारेऽव लेह। यथा भल्लातकप्रस्थयुग (४श) छित्वा द्रोणजले (६४श) चिपेत्। प्रस्थद्वयं गुडूच्याच (४श) चुस्र तत्रामसि चिपेत्। शरावमात्रक सर्पि (१श) दुग्ध स्यादाढक (१६श) तथा। सिता प्रस्थमिता (२श) दत्वाप्रस्थार्द्ध (१श) माचिक चिपेत्। सर्व्वाण्येकत्र भाण्डे तु पचेन्मृ दुवह्निना शनै। सन्त्रद्रवे घनीभूत पावकादवतार येत्। तत्र चैष्यानि चूर्णानि क्रमौ विल्वविषामृता। वाकुची चाथ दद्रुघ्न पिचुमर्दो हरीतकी। अचो धात्री च मञ्जिष्ठा मरिच नागर कणा। यमानी सैन्धव मुस्त त्वगेला नागकेशरम्। पर्पट पत्रक बालमुशीर चन्दन तथा। गोचुरस्य च बीजानि कस्तूरी रक्तचन्दन। पृथक् पलार्द्धमानाना (प्र ४तो) चूर्णमेषामिह चिपेत। पलमात्रमिद प्रात समश्नो- यात्कुष्ठिन हि॥ विषा = अतिविषा, अमृता = गुड़ची। वाकुची = सोमराजी। अच = विभीतके। पत्रक = तेजपत्रम। बाल (बाला)। कर्च्चुर शटी एकाङ्गी वा। भा म ४भ कुष्ठ चि।

अमृतभल्लातकी। स्त्री। रसायनोऽय योग। रस र। अथ पक्वभल्लातकफल, विदलमिष्टकाचूर्ण घृष्ट प्रचालितञ्च शुष्क कृत्वा पुनस्तद्विदरीकृत्य ६४ प वारि ५१२ प अंप १२८ प शीतले चीरं १२८ प तत्पादशेषे शीते च घृत ३२प ततश्च सुद्रा पाकंऽवतार्य्य, खण्डस्य १६प मिश्रयित्वा दिनसप्तकं स्थापयेत्। भल्लातकाना पचनीड्‌यानां इत्यासु तानाच यदादर्क स्यात। तमिष्टका चूर्णकणैर्विघृष्य प्रचालयित्वा विसृजेत्प्रवाते। शुष्क पुनस्तद्विदली कृतञ्च तत पचेदप्सु चतुर्गुणासु। तत्पादशेषं परि पूतशीत चीरेण तुल्येन पुन पचेत्तम्। तत्पादशेषं पुनरेव शीत घृतेन तुल्येन पुन पचेत्तम्। तदर्द्धया शर्करया विमिश्र तत खजेनोन्मथित विधाय। तत्सप्तरात्रादुपजातवीर्य्य सुधामृतादप्यधिकत्वमेति। रस र रसायन। सा कौ। भैष कुष्ठाधिकारे। अन्या च विविधाधिकारे—सुपक्वभल्लातकफल द्विखण्डित ८श वारि ३२श (जले इष्टगुणाभावात्) पादशेष ८श क्वाथो ग्राह्य। अथ दुग्ध ३२श घृतश्च शरावद्वय (४श) दत्वा तावत्पचेत् याव द्रवता न गच्छेत्। घनीभूते शर्करया १६ पलानि मिश्रयित्वा दिनसप्तक स्थापयेत्। च द रसायने। पाठो यथा—सुपक्वभल्लातफलानि सम्यक् द्विधा विदार्याढकसम्मितानि। विपाच्य तोयेन चतुर्गुणेन चतुर्थशेषे व्यपनीय तानि। पुन पचेत् चीर चतुर्गुणेन घृतांशयुक्तेन घन यथा स्यात। शिता पलान्यष्टभि पलैस्तु विमिश्रय संस्थाप्य दिनानि सप्त इत्यादि। घृताचतुर्गुण चीर घृतस्य प्रस्थ इष्यते इति। च द विविधाधिकारे।

अमृतमञ्जरी। स्त्री। गोरचदुग्धीक्षुपे। रा नि व ५। सामान्यज्वरे रसविशेष। 'हिङ्गुल मरिचं टङ्क पिप्पलीं विषमेव च। जातीकोष सम सर्व्व जम्बीराद्भिर्विमर्द्दयेत्॥ मात्रा २ वा ३ गुञ्जा। अत्र जातीकोषं (जयित्री)। अन्या कासाधिकारे, पाठ स्तुल्य एव। र सा स।

अमृतमण्डुर। पु। परिणामशूले देय। पाठ —'मण्डूरस्य पलान्यष्टौ शतावर्य्यारसस्तथा। चीराज्य दधि प्रत्येक मिश्र चतुपल पचेत्।'' इत्यादि। लौह ८प शतावर्य्यादीना प्रत्येक चतु- पलञ्च एकत्र पचेत्। रस र।

अमृतमन्थ। पु। दुग्धादिपरिगोलिते मन्थे। प मु २० व।

अमृतयोग। पु। नचत्रयोगविशेषे दिनकरकर युक्त सोमसौम्येन वापि तुरगसहितभौम सोमपुत्री ऽनुराधा। सुरगुरुरपि पुष्ये रेवती शुक्रवारे दिनकरसुतयुक्ता रोहिणी सौख्यहेतु। भवि २ स्था ६त्र।

अमृतरसा। स्त्री। कपिलद्राचायाम्। आङ्गुर। इति लोके। सं कालिद्राख। रा नि व ११।

अमृतलता। स्त्री। गुडूच्याम्। रा नि व ३। हा, भवि।

अमृतलतादिघृतम्। क्ली। पाण्डुरोगाधिकारे घृतम्। तस्य पाठ—अमृतलतारसकल्क प्रसाधित तुरगविदिष सर्पिः। चौर चतुर्गुणमेतद्धितरेच हलीमकार्त्तेभ्य॥ भा म २भ।

अमृतवटक.। पु। सन्निपातातिसारे हित। हा भवि ३ स्था ३ भ। पाण्डु वि।

अमृतवटी। स्त्री। अग्निमान्द्ये रसविशेष। अमृतवराटकमरिचै द्विपञ्चनवभागिकै क्रमश। विष २ कड़ि ५ मरिच ९ तो। जलेन कुद्गसमाना वटी कार्य्या। भैष।

अमृतवर्त्तिका। स्त्री। मृत्युञ्जयतल्लौकरणयनवर्त्ता। ततसाधन यथा—त्रिकटु त्रिफला ब्राह्मी गुडूची चित्रक नागकेशर शुण्ठी भृङ्गराज निर्गुण्डी हरिद्रा दारुहरिद्रा शक्राशन (सिद्धि) लवङ्गा-गान्धारीत्वक् विड़ङ्ग वचाना चूर्ण प्रत्येक २प कामरूपदेशीयगुडस्य च ५० प एकत समस्य ३६० वर्त्तिका कार्य्या। प्रत्यह भोजनात प्राक् सन्ध्यायां वा शीतलजलेन एकैक सेव्यम्। भैष।

अमृतवल्लरी। स्त्री। गुडूच्याम। भा पू १भ गु व। उपोदक्याम्। दड पूँई।

अमृतवल्लिका } स्त्री। चित्रकूटप्रसिद्ध गुडूच्याम्। र मा। रा नि
अमृतवल्ली }
व ३। भवि २ स्था २ भ। अमृतस्य च वल्ली सा हितकारिणी विषापहा। किञ्चित्तिक्ता जराव्याधिहरी कुष्ठामनाशिनी। कामलव्रणशोथघ्नी चर्षिभि परिकीर्त्तिता। व निघ जीर्णज्व हरीतकीपाके।

अमृतसङ्गम। पु। खर्परिकायाम्। शौपव। म कलखापरी। वै निघ।

अमृतसञ्जीवनी। स्त्री। गोरक्षदुग्धीनामक्षुपे। रा नि व ५।

अमृतसम्भवा। स्त्री। गुडूच्याम। रा नि व ५।

अमृतसहोदर। पु। घोटके। जयद।

अमृतसारज। पु। गुड़े। गुड। म काकवी। रा नि व १४। तवराजखण्डे। नवात। रा नि व १४। तृष्णाज्वरदाहरक्तपित्तघ्न।

अमृतसारजा। स्त्री। शर्करायाम्। चिनि। म खड साकर।

अमृतसारताम्रम्। क्ली। रसायनाधिकारे।

अमृतसोदर। पु। घोटके। रा नि व १९।

अमृतस्रवा। स्त्री। चित्रकूटदेशे स्वनामप्रसिद्ध लतायां। दमड़ी लता। अमृतवल्ली। तत् पर्य्याय —रुचरुहा उपवल्लिका घनवल्ली सितलता। गुणा—दृष्यत्तिकरसायनी, विषघ्नी, व्रणकुष्ठामकाम लाशोफजित्। रा नि व ३। नागमाषायाम्। रा नि व ५। माषा ३ माषा।

अमृतहरीतकी। स्त्री। अजीर्णे। यथा—धान्यक जीरकञ्चैव मुस्तक पटुपञ्चक। यमान्या मठपत्रञ्च लवङ्ग त्रिकटुन्तथा। प्रत्येक समभागन्तु शम्बचूर्णानि कारयेत्। सर्व्वचूर्णसम दद्यादभया चूर्णसंस्कृतम्॥ सा कौ। तक्रे समुत्स्विन्नशिवा शतानि तद्बीजतुल्य च कोशलेन। पड़्षण पञ्च पटूनि हिङ्गु चारावगाजीमजमोदकञ्च। चूर्णेन सम्भाव्य लघा समान चिपेत् शिवावीजनिवास मध्ये॥ प्रयोगा।

अमृतक्षार। प। नवसागरे। वै निघ।

अमृता। स्त्री। गुडूच्याम्। रा नि व ३। र मा। आमलक्यां। रा नि व ११। हरीतक्यां। प सु। 'स्थूलमांसामृता सूता।" इत्य चम्पाजाता। रा नि व ११। तुलस्यां। काष्ठधात्रीवृत्ते। भा। मदिरायां। रा नि व १४। इन्द्रवारुण्यां। रा नि व ३। पारावतपद्यां। लता फट्क्ती। रा नि व ३। गोरक्षदुग्धायां। कृष्णातिविषायाम। रक्तत्रिवृतायां। रा नि व ६। दूर्व्वायां। पिप्पल्याम्। मे। लिङ्गिन्यां। रा नि व ३। नीलदूर्व्वायां। रा नि व ८। श्वेतदूर्व्वायाम्। नागवल्याम्। शान। राखायाम्। गरुडवल्याम्। व निघ चय चि। सूर्य्य प्रभायाम्। स्वबूलैतिख्यातलतायाम्। कन्द गुडूच्याम्। स्फटिकारिकायाम्। मद व ४। प्रयोगा। गुडचौति चित्रकगुडे। वा म १५, आरग्वधादि। निम्बामृता मधुरसा शुवहचपाटा, पद्मकादौ भरुण। मङ्गमृता दश जीवनमध्य। चि ७ भ किरातादि। किराततिक्तममृता। च द वातज्व चि। किराताब्दामृतोदीच्य—। च द पित्तज्व लोध्रादि। च सू ४ भ।

अमृताद्यगुग्गुलु। पु। वातरक्ते। गुडूची २ श गुग्गुलु १ श त्रिफला प्रत्येक १ श वारि ६४ श सद्भूय पाच्यम। पादशिष्टे क्वाथयित्वा

तावत् पुन. पाच्य यावत् न घनीभूत भवति। घनीभूते दन्त्यादिचूर्णं प्रत्येक ४ तो त्रिवृच्चूर्णञ्च २ तो द्रवद्रुणतासत्वे प्रक्षिप्य मर्दयेत्। बलाबल वीक्ष्य मात्रा देया। च द वातरो चि।

अमृताख्यलौह:। पु, क्ली। रक्तपित्ताधिकारे लौह। पाठो यथा—अमृता त्रिवृता दन्ती श्रावणी खदिरो द्वय। चित्रको भृङ्गराजश्च कोकिलाक्ष सपुष्कर। पुनर्नवा यवासाकाण्शिग्रुमोरटदारका। गवाची पीवरी कादम्बिका नागमल्लिका। नागबला कणामूल कुष्ठ ब्राह्मयष्टिका। पलोन्मितानि चैतानि जलद्रोणे निपाचयेत्। अष्टभागावशेषन्तु कषायमवतारयेत्। त्रिफलायास्तथा प्रस्थ जलाष्टगुणपाचित। तस्मादष्टावशेषन्तु काथञ्च सुपरिस्रुतम्। माचिकेण हतस्यापि पुटितस्य यथा विधि। अयसश्चूर्णित पूत पलषोडशसम्मितम्। पलान्यभ्रस्य तावन्ति तावन्ति गन्धकस्य च। द्वे द्वे पले रसस्यापि खलितस्य विधानत। गुडस्य च पलान्यष्टौ सिताया वाथ पैत्तिके। रक्तपित्ते तु खण्डेन मत्स्यण्ड्या वापि कारवे। गुग्गुलोर्द्विपल दद्यात् प्रस्थमेकन्तु सर्पिष। एव पाकविधिज्ञस्तु पचेत् लौह समाहित। शीतेऽवतार्य मधुन चिपेदष्ट पलं भिषक्। माचिकस्य विशुद्धस्य द्विपल रजस चिपेत्। शिलाजतोस्तथा चूर्ण पलार्द्धसम्मित भिषक्। तथैषा प्रचिपेच्चूर्णं पलमान पृथक् पृथक्॥ इत्यादि। अमृतादिब्राह्मयष्ट्यन्ताना प्रत्येक पल मित, वारि ३२ श शेष ८ श। त्रिफला मि २ श वारि ३२ श शेष ८ श। शोधितलौह १६ प अभ्र ४ प रसगन्धकौ ४ प खण्ड ८ प गुग्गुलु २ प घृत २ श। एकत्र लौहपाक कार्य्य। शीतले प्रचे मधु ८ प स्वर्णमाचिक २प शिलाजतु ४ तो। अत्र श्रावणी मुण्डितिका। मोरटमिक्षुमूल। दारको हृद्दारक। दर्भे उलुगल। पीवरी शतावरी। गवाची गोरक्षकर्कटी। नागबला गोरक्षचाकुलिया। कुष्ठपुष्कराभ्यां क्वाष्टग्रन्थिभेदेन ग्रहणम्। अथवा भागद्वयग्रहणम्। माचिकेण हतस्य निरुत्थमारितस्येत्यर्थ। पुटितस्य सामान्यविशेषपुटितस्य। पलान्यभ्रस्येत्यत्रापि पुटित स्येति सम्बध्यते। तेन प्रथमपरिच्छेदोक्तमण रसायनाधिकारे वक्ष्यमाण बृहदमृतसारोक्त लौहाभ्र समभिहित विधिनैव वा चूर्णितपुटितस्य च। तावन्ति गन्धकस्येति चत्वारि पलानीत्यर्थ। गन्धक शुद्धिविधिश्च यथा—गन्धकन्तु समानीय नवनीता

भतच्छवि। तत्सर्पिषि विपाच्य यावत्तत्तन्निभ भवेत्। पलितमात्रारितद्रुत्वा टालीतिकनाम्नि। एव गन्धाश्मशुद्धस्तु तत्तत्कर्मसु योजयेत्। अथ रसस्येति पारदरसस्य पलद्वय। खलितस्य मूर्च्छितस्येत्यर्थ। मूर्च्छन खल्लशिलादिषु औषधचूर्ण रस या दत्वा विमर्द निश्चलीकरणमभिधीयते। तत्र तावत पारदे सिद्धदोषत्रयनिवारणार्थं त्रिभिर्द्वैव प्रत्येक सप्तधा मूर्च्छन कार्य्यम्। पटु लवण घनगुप कुमारीद्वर चित्र मुराबीज। माचिकस्य विशुद्धस्येति स्वर्णमाचिकस्य शोधितया नेयम्। चित्रकाण्डचूर्णानि प्रत्येक पलमात्राणि। चतुर्जातका दीना प्रत्येकमर्द्धपलम्। रस र रक्तपि चि।

अमृतागुग्गुलु। पु। राजयक्ष्मणि हित। प्रस्थ गुडूच्या प्रस्थाद्ध प्रत्येक त्रिफलापुर। पक्वा द्रोणेऽम्भस शिष्टे पादाहने तत्र निक्षिपेत्। कोशो दन्त्यमृताव्योषविडङ्गत्रिफलारज। प्रत्येकमर्द्धपलिक त्वक्चूर्णञ्च कार्षिकम्॥ रस र या र चि। चक्रपाणिमते तु गुडूची ४ श गुग्गुलु २ श आमलकी २ श बिभीतक २ श पुनर्नवा २ श हरीतकी २ श एकत्र कुट्टयित्वा ६४ शरावबारिणि पक्का १६ भागावशिष्ट क्वाथ कार्य्य। अथ गालयित्वा पुन पक्वा घनीभूते तत्र दन्त्यादिचूर्ण प्रत्येक ४ तो त्वक् २ तो प्रक्षेप्यम्। प्रक्षेपश्च द्रवद्रुतताया देय। मात्रा च यथाबल देया। च द वा र चि। पाठो यथा—अमृतायाश्च द्विप्रस्थ प्रस्थमेकन्तु गुग्गुलो। प्रत्येक त्रिफलाप्रस्थ वर्षाभूप्रस्थमेव च। सप्तमेकत्र सङ्कुट्य क्वाथ येन्नलवणेऽम्भसि। पुन पचेत्पादशेष यावत्सान्द्रत्व मागत। दन्ती चित्रकमूलाना कणा विश्वफल त्रिक। गुडूचीत्वग्विडङ्गाना प्रत्येकार्द्धपलोन्मित। त्रिवृत कर्षमेकन्तु सर्वमेकत्र चूर्णयेत्। सिद्धे कोष्णे चिपेत्तत्र अमृतागुग्गुलो परमिति॥ च द। अत्र भावप्रकाशेऽपि वातरक्ते उक्त। पाठस्य सर्वांशतस्तुल्य एवेति पाठो न लिखित। भा म ३भ।

अमृताङ्कुरलौह। पु, क्ली। उपदंशे लौह विशेष। तत्पाठ पाठ—पारद गन्धक लौह अभ्र ताम्र सगुग्गुलु। भल्लात पलिक सर्व धात्रा मार्द्र षड्पलक। हरीच पथ्याहरीतकी लौहात् षोडशिक हवि। पचेत् प्रस्थ वराक्वाथे लौहपात्रे विधानवित्। सुसिद्ध तत्समश्नीयात् सम्पूज्य गुरुदेवता। समर्य मधुसर्पिर्भ्या गुडाम्बुना

दिने दिने। अत्रानुपानं पयसा नारिकेलोदकेन वा। कुष्ठेकामृतलाङ्कुरलौहादस्य त्रिफलाभागमेद, अत पाठद्वयम्। प्रयोगा उ द चि। भेषजमिदं कुष्ठरोगे हितम्। अत्र पलमेकं रसस्येति रस सिन्दूरमिति केचित। अपरे हिङ्गुलोत्थपारद व्यवहरन्ति। इदानीन्तु रससिन्दूरमेव व्यवहरन्ति। रसादिसर्व्वमेकीकृत्य लौहपात्रे त्रिफलाक्वाथेन पचेत्। पाकशेषे त्रिफलाचूर्णं देयम्। र सा स र स र। कुष्ठोक्तौ यथा—"हुताशमुखसगुड पलमेकं रसस्य वै। पलं लौहस्य ताम्रस्य पलं भल्लातकस्य च। गन्धकस्य पलञ्चैकमभ्रकस्य च गुग्गुलो। हरीतकीविभीतक्योश्चूर्णं कर्षन्य ह्यो। अष्टमाषाधिकं तत्र धात्र्याः पाचितलानि षट्। घृतं द्वादशगुणं लौहात् द्वानि शक्तिफलाजलम्। एकीकृत्य पचेत्पात्रे लौहे तद्विधिपूर्वकम। पाक मेतस्य जानीयात पाकज्ञः कुशलो भिषक्"। इत्यादि। हुताशमुखसगुडि यथा रसार्णवे—रसस्य पञ्चभागेन गन्धेन लौहपात्रके। लौहदण्डेन च तथा दत्त्वैरण्डनवनीतकं। मर्द्दनान्नज्जलिहृत्वा पिष्ट शालिचिकाद्रवे। हरद्योस्यास्तु पित्तेन वेष्टयित्वा निधापयेत। वर्त्तिकाया सुखं निक्षा शनैर्मृदग्निना पचेत। गन्धगन्धस्य यावत्स्यात् तद्धुताशमुखं विदु॥ कश्चित्तु हुताशमुखसगुडमिति गुग्गुलुपर्यन्तं सम भ्राति। तेन शोधनजारणादिक्रमेण सर्व्वेषामशौ शोधनमात्र हरीतकीविभीतकौ साङ पंड्य पृथगिति वचनात। हरीतक्यास्तु ५ तो विभीतक्याश्च आमलक्या षट् पाचितल १२ तो। मिलितत्रिफला १६ प पाकायजल १६ श शेष ४श घृत १६ प लौहपात्रे पाच्यम्। वस्त्रपीडित यदा न निःसरति मुद्रा च भवति तदावताश्च चूर्णप्रक्षेप। अस्य पाके सावधानेन भाव्यम्। अमृत सारलौहवदस्य क्रिया ज्ञेया। इत्यदपि अमृताङ्कुर लौह कुष्ठे उक्तम् यथा—सूत हिङ्गुलसम्भूत ताम्र तद्द्विगुणं भवेत्। सुजीर्णलौह तत्तुल्यमभ्र भल्लातक तथा। ताम्रद्विगुणगन्धश्च गुग्गुलुस्तद्विधा मत। त्रिफलायास्तथा चूर्णं प्रत्येक सूततुल्यक। ताम्रात्तु गुणं सर्पि तैलमेरण्डज द्विधा। रसाञ्जनञ्चाभ्रतुल्यं पञ्च चैवामृतद्रव। चतुर्गुण घृतात्तैलाम्लिनीयमय तारयेत्। इत्यादि। अथ प्रयोगा कुष्ठचि। अत्र रसेन्द्रसारसंग्रहीत पाठ प्रायेण तुल्य एव। केवल गन्धकस्य पलञ्चैकमित्यत्र—"अभ्रकस्य पलञ्चैक गन्धकस्य चतु पलमिति।" कर्षन्य हयोरिति प्रत्येकं कर्षद्वयमिति। घृत द्वादशगुणमित्यत्र—"घृत चाष्टगुण" मितिभेद। अभ्रकस्य पलञ्चैव गन्धकस्य चतु पलमित्यत्र प्रयोगामृतपाठे न साधु मन्यन्ते भट्टादयो विशिष्टवैद्या इति। र सा स टी। रसरत्नाकर प्रयोगामृतेन तुल्य एव केवल द्वादशमाषाधिकमित्यत्र अष्टमाषाधिकमिति भेद। रसेन्द्रचिन्तामणौ च 'अष्टमाषाधिकानि" घृत त्वष्टगुणमिति पाठभिन्नतास्ति। रसे चि कुष्ठ। सा कौ। अन्य दत्तपित्ते उक्तम्।

अमृतादि। पु। कषायद्रव्यसमूहे यथा—"अमृतपर्पटोन सुम्बक सप्तपर्ण खदिरमसितवेत्र निम्बक द्वे हरिद्रे' इत्यादि। अयं विसर्पविस्फोटके हित। "असितवेत्र श्यामा लता रस र। च द विसर्प चि। सा कौ। प्रयोगा। अपर मूत्रकृच्छ्रे यथा—अमृत नागर धात्री वाजिगन्धा त्रिकण्टक। प्रपिबेद्वातरोगार्त्तः सशूली मूत्रकृच्छ्रवान्॥ भैष।

अमृतादिवटी। स्त्री। विष २ भा कपर्द्द-भस्म ५ भा मरिच ९ भा जलेन मुद्गमाना वटी-कार्या। इयं कफे त्रिदोषेऽग्निमान्द्ये च हिता। भा म १भ ज्वरचि।

अमृताद्यगुग्गुलु। पु। अयं मेदोरोगे हित। यथा— अमृता त्रुटिवेल्लवत्सक कलिपथ्यामलकानि गुग्गुलुम्। क्रमवृद्धमिदं मधुना पिडकास्थौल्य-भगन्दर जयेत।' अत्र त्रुटि सूक्ष्मैला। वेल्ल विडङ्ग। वत्सक कुटजत्वक्। एषां क्रमवृद्धा भागो ग्राह्य। भैष मेद। भा म ३भ मेदचि।

अमृताद्यघृतम्। क्ली। वातरक्ते हित। घृत ४श कल्कद्रव्य १श। पाकार्थं आमलकीरस ४श वारि १२श दत्त्वा पाच्यम्। आरग्वध शोभाञ्जनफलमज्जा। तथैव श्वेतपुनर्नवा। त्रुटक कौशिकी नागमृतम्। गन्धञ्च एरण्डमूल। घन मुस्ता। च द वातरोग चि। भा म २भ।

अमृताद्यचूर्णम्। क्ली। आमवाते। गुडूची नागरगोक्षुरमुण्डितिकावरुणचूर्णानि प्रत्येकं समभागानि। भा म २भ।

अमृताद्यतैलम्। क्ली। गलगण्डादौ हितम्। मूर्च्छिततिलतैल ४श गुडूच्यादीनां शतपल वारि ६ श शेष १६ श। उक्तद्रव्याणां मिलितकल्क १श। तैलपाकविधिना पाच्यम च द गलगण्ड चि। अथवा गुडूच्यादीनां प्रत्येकं १ प वारि १२८ प। शेष पिचुमामृतानिम्बहिंसाभयावृक्षक

पिप्पलीभिः । सिद्धं नलावेतसदेवदारु हिताय नित्यं गलगण्डरोगी ॥ तैल ४ श कल्कार्थ—
গুলঞ্চ, নিমছাল, গুডকাউলী, কেলেকড়া, কুটজত্বক্,পিপুল,বেড়েলা, বেতস, দেবদারু । मिलित १ श । भैष । सिद्धं बलाभ्यामिति । च द ।

अमृताफल. । पु, स्त्री । पटोलि । भा पू । भ । काबिलप्रसिद्धफलवृक्षविशेषे,रुचिफले वा, नाम्पाती इति लोके । मद व ७ ।

अमृतारिष्टम् । क्ली । अरिष्टमिदं विषमज्वरादौ हितं । अत्र गुडूच्या पलशतं दशमूलस्य तथा एकत्र द्रोणचतुष्टयजले पक्त्वा पादशेषं ग्राह्यं । अथ तत्र क्वाथे गुडस्य तुलात्रयं (७१॥० सेर) गोलयित्वा, कृष्णजीरस्य १६ प पर्पटस्य २ प । तथा सप्तपर्ण त्रिकटु मुस्तक नागकेशर कटुकातिविषेन्द्रयवादीनाञ्च प्रत्येकं चूर्णपलं निक्षिप्य आवृतपात्रे मासमात्रं स्थापयेत् । तेनामृतसंज्ञकेनारिष्टं जायते । भैष ।

अमृतार्णव । पु । रसोऽयं अतिसारे ज्वरातिसारे च हितं । मात्रा १ मा । अनुपान धान्यजीरक शालबीजानां यथालाभं देयम् । द्रव्याणि यथा हिङ्गुलोत्थरस-लौह-गन्धक टङ्कण शटी धान्यक-ह्रीवेर-मुस्तकाम्बष्ठाजीरकातिविषाजीरकाणि छागीक्षीरेण मर्द्दयेत् । भैष । रस र । अजाजी जीरकम् । घुणप्रिया अतिविषा । धान्यजीरकयुग्मेणेति पूर्वे प्रतरत्र मुद्रापाठ्यम् । र सा स अतिसा चि ।

अमृतार्णवरस. । पु । कामहरोऽयं रसः । अत्र अमृता गुडूची । पनक पद्मकाष्ठ । र सा सं कासचि । रस र । भैष । द्वितीयो रसः वाजीकरणाधिकारे । अत्र सूतभस्म रससिन्दूरम् । र सा स । अस्य कासे—"रास्ना विडङ्ग त्रिफला रसगन्धकटुत्रिकं । अमृता पद्मकं क्षौद्रं विषतुल्यं सुचूर्णितम् ॥" मात्रा २ गुञ्जा । रस र कासचि । अन्य राजयक्ष्मणि—"पारदगन्धक गुड मृतलौहञ्च टङ्कणं । रास्ना विडङ्ग-त्रिफला देवदारु कटुत्रयम् । अमृता पद्मकं तुल्यं विषञ्चापि विचूर्णयेत् । मधुनाच वटी कार्या ।"प्रयोगा । अन्य रसेन्द्रसारधृते रसायनाधिकारे । "सूतभस्म चतुर्भागं लौहभस्म तथाष्टक । अभ्रभस्म च षड्भागं गन्धकस्य च पञ्चमं । भावयेत्त्रिफलाक्वाथैस्तमसं भृङ्गजद्रवैः । शिग्रुवह्नि कटुकाथैर्भावयेत् सप्तधा पृथक् । सम्यक्तुल्या कृता योज्या गुडेन सिंह पुरातने ॥' मात्रा निरूपिता । र सा स प्रयोगा रसायने ।

अमृतार्णवलौहम् । क्ली । कुष्ठाधिक "त्रिकटुत्रिफलालौहं समभागं विचूर्णितं । सर्वामपि चूर्णानामर्द्धभागं शिलाजतु । गुडूचीस्वरसेन भावना रविरश्मिभि । वारत्रय तत घृतेन सह मर्द्दयेत् ॥" मात्रा १ मा मधुना लेह रस र प्रयोगा । अयम् अमृतार्णवरस इति ऽप्युक्त । प्रयोगा ।

अमृतावटिका (गुग्गुलु.) । स्त्री । ब्रणघ्नी वटिका । ब्रणशोथे इति च द । "अमृपटोलमूलत्रिफलात्रिकटुकृमिघ्नानाम् । समभागचूर्णं सर्व्वसमो गुग्गुलुभागः ॥ प्रतिदिवसमेकां गुडिकां खादेदक्षप्रमाणाम् । रस र ।" अयमादृधिक न कर्त्तव्य कीटादिकवृद्धाल्पमपि । प्रगा । द्वितीया वृहदभिधाना त्रयी हिता । यथा "अमृताया पलशतं दशमूलशतं तथा । पाठा मूर्वा बला द्वे च तथा गन्धर्व्वहस्तक ॥ पृथग्दशपलानि नभयानां शतं तथा । विभीतकशते द्वे च धाशतचतुष्टय ॥ गुग्गुलो प्रस्थसंयुक्तं जलद्रोणत्र निशाम् । एका पर्युषितां पक्त्वा चतुर्थांशावशेते ॥ क्वाथे गुग्गुलुमालोड्य लौहपात्रे पचेद्घ शीते चैतानि सचूर्ण्य प्रक्षिपेत्पलिकानि गु त्रिफलात्रिवृतादन्तीव्योषच्छिन्नाश्वगन्धकान् । विड चित्रक चोचं सूक्ष्मैलां नागकेशरम् ॥' इत्यादि पौडत्रिमडगुग्गुलुना सह पर्युषितं कर्त्तव्य । तत ऽपरदिने क्वाथकरणम् । कैशोरगुग्गुलुवत् सर्वमपरं ज्ञेयम् । प्रयोगा ब्रणचि । रसरत्नाकरधृतपाठ स्तुल्यएव । तत्र अस्य पत्री यथा—छत्रपिष्टितगुग्गुलु १६ प क्वाथार्थं गुडूची १०० प दशमू १०० प আকনাদী, মূর্ব্বা, বাড়িয়ালা, শ্বেত বাড়িয়ালামূল, এরণ্ডমূল, প্রত্যেক ১০ প সামি- हरीतकी १००, बहेडा २००, आमलकी ४००, पाकार्थं देय जल द्रोणत्रयमित (१९२श) अत्रैव पौण्डीवद्ध गुग्गुलु दत्त्वा पाकशेषजलं ४८ श कर्त्तव्यम् । अत्रैव क्वाथे क्वाथस्थापितगुग्गुलु पिष्ट पाचनीयम् । सिद्धे प्रक्षेपार्थ त्रिफला दन्तीमूल त्रिकटु दन्तीमूलं गुडूची अश्वगन्धा विडङ्ग तेजपत्र गुडत्वक् सूक्ष्मैला नागेश्वर गुग्गुलु, एषां प्रत्येक १ प एकीकृत्य स्निग्धभाण्डे स्थाप्यम् । मात्रा ८ माषा । उष्णोदकमनुदेयम् । रस र ब्रणशोथ चि । भा ०म । अन्या कुष्ठरोगे वातरक्ते च हिता । तथा अस्य पाठ—अमृताया पलशतं दशमूल्याश्चशतं । पाठा मूर्व्वा बला त्रिफला

दार्वी गन्धर्व्वहस्तका । एषां दशपलान् भागान् विभीतक्या शतं हरेत। द्वे शते च हरीतक्या आमलक्यास्तथा शतम्। जलद्रोणत्रये पक्का अष्टभागावशेषित । प्रस्थं गुग्गुलुमाहृत्य प्रस्थार्द्धञ्च घृत पचेत्। पाकसिद्धौ प्रदातव्य गुडूच्या सत्त्वमेव च पलद्वयं तथा शुण्ठ्या पिप्पल्याश्च पलद्वयम् ॥ इत्यादि । भैष कुष्ठ चि ।

अमृताष्टक । पु क्ली । गुडूच्याद्यष्टद्रव्यसिद्ध कषाये। एष पित्तश्लेष्मज्वरे हित । चद चि । "गुडूचीन्द्रयवारिष्टपटोल कटुरोहिणी। नागर चन्दन मुस्त पिप्पलीचूर्णसंयुतम्। अमृताष्टक इत्येष पित्तश्लेष्मज्वरापह ॥" अरिष्ट निम्बत्वक्। रोहिणी कटुकी। एषां प्रति २० रत्तिक वारि ३२ तो शेष ८ तो । प्रक्षेपार्थं पिप्पलीचूर्ण ॥० तो। सा कौ । [व ४ ।

अमृतासङ्गम् । क्ली। खर्परिकातुत्थे। तत् पर्य्याय,—कर्परिकातुत्थ, अञ्जन (हे)। मद ।

अमृतासङ्गम । पु। खपरीतुत्थे। तूँटे। मे मोरचूत। बेनिघ ।

अमृताह्वम् । क्ली। अमृतफले, नास्पातीति लोके। हि अपी। मद व ६ । गुणा—गुरु वातघ्न स्वादु त्रिदोषघ्नश्च। 'नास्पाती' सुह्मदेश प्रचुर लभ्यते। भा । खर्बूजे। मद व ६ ।

अमृताह्वयतैलम् । क्ली। वातरक्ते तैलम्। पाठो यथा—"गुडूची मधुक कृष्णपञ्चमूल पुनर्णवा। रास्ना सैरण्डमूला च जीवनीयानि साभत। पलानां शतिकैर्भागैर्बला पञ्चशत भवेत्। कोल विल्व यवान् माषान् कुलत्थाथाढकोन्मितान्। काश्मर्य्याश्च शुष्काना द्रोण द्रोणशतेऽम्भस। साधयेज्जर्जरं पुत चतुर्द्रोणश्च शेषयत्। तैलद्रोण पचेत्तेन दत्त्वा पञ्चगुण पय । पिष्टा त्रिफलिकश्चैव चन्दनोशीरकेशरम्। पत्रैलागुरुकुष्ठानि तगर मधुयष्टिका। मञ्जिष्ठाद्वपलञ्चैव तत्सिद्धं सुव्ययोगिकम् ॥" भा म २भ वातरोगचि ।

अमृति । स्त्री। जलपात्र विशेषे।

अमृतेश्वररस । पु। अयं रसो यक्ष्माणि हित । रसभस्मामृतासत्व लौह मधुघृतान्वितम्। अमृतेश्वरनामायं यक्ष्मी राजयक्ष्माणि ॥ भा म २भ । रसेचि । प्रयोगा ।

अमृतोत्था । स्त्री। सुधामूलायाम्, मालम्मिछरीति भाषा। चवि ।

अमृतोत्पन्नम् । क्ली। तुत्थे। खर्परीतुत्थे। खापर। म कालखापरी। रा नि व १३। [नि व ।

अमृतोत्पन्ना । स्त्र। गृहमक्षिकायाम्। रा

अमृतोद्भव । पु। धन्वन्तरौ। रत्ना । क्ली। तुत्थे। रा नि व १३। खर्परीतुत्थे। खापर। रा नि व । आमलक्याम ।

अमृतोपमम् । क्ली। खर्परीतुत्थे। तूँटे। म मोरचूत। वै निघ। द्रव्ये। वै निघ ।

अमृतोपहिता । स्त्री। तोपचिनी इति ख्याते।

अमेध्यम् । क्ली। पुरीषे। श र ।

अमोघा । स्त्री। पाटलावृक्षे। भा । श्वेतपाटलायाम। हरीतक्याम्। विडङ्गे। मे । श्वेतपाटलायाम्। पद्मभेदे। रा नि व २३।

अम्बक । पु। मकुष्ठवृक्षे। जटा । क्ली। नेत्रे। द्वे च । ताम्रे। रा नि व १३।

अम्बरम् । क्ली। कार्पासे। कापास। रमा । अभ्रधातौ। अङ्खुर। रा नि व १३। भैष । वसन्तकुसुमाकरे। तन्नामकगन्धद्रव्ये। विश्व ।

अम्बरट । पु। कार्पासवृक्षे। वै निघ ।

अम्बरा । स्त्री। कार्पासवृक्षे। प सु ।

अम्बरातक (रीय) । पु। आम्रातकवृक्षे। आमडा गाछ। जटा ।

अम्बरि(रीष) । पु, क्ली। आम्रातकवृक्षे। भर्जनपात्रे। अम ।

अम्बष्ठ । पु। देशविशेषे। स्वोढाया वैश्यकन्यायां ब्राह्मणाज्जाते ब्राह्मणविशेषे।

अम्बष्ठका (की) } स्त्री। (Stephania hernandifolia Syn

अम्बष्ठा (ष्ठिका) } cissampelas hexandra) पाठायाम्। निमुर्वा। आकनादि। रा नि व ६। पटाड् इति हिमालये। भार्ग्यां। रमा। लज्जालुमूले। भप स्त्रीरोग चि पुष्यानुगचूर्ण। अम्लशोणाम्। आम्रन। रा नि व ५। भा पू १भ। यूथिकायाम्। यूँई। प सु। मयूरशिखायाम्। धा मू प्रियङ्ग्वादि। "अम्बष्ठामधुक नमस्कारी।" आम्रातके। आमड़ा। चन्द्रक्षुपविशेषे। अम्माडा, अम्बरी इति च दक्षिणापथे। हि मोइया। माचिका माकरुड इति च पश्चिमदेशे ख्याता। पृश्निनी। तत्

[illegible]

अम्बष्ठादि । पुं । [illegible]

अम्बष्ठी । स्त्री । [illegible] । शब्दर । इति ।

अम्बा (लिका) । स्त्री । [illegible] । पाठायाम् । [illegible]

अम्बिका । स्त्री । [illegible] । मा

पुत्र । [illegible] । इति [illegible]

इ । कटुकायाम् । [illegible]

अम्बु । क्ली । [illegible] । वा

इ [illegible] । "[illegible]"

[illegible]

अम्बुक । पु । [illegible] ।

अम्बुकण्टक । पुं । नक्रे । त्रिका ।

अम्बुकान्त । पुं । [illegible] । वैनिघ ।

अम्बुकिरात (ट) । पु । नक्रे । त्रिका ।

अम्बुकीश । पुं । गोधायाम् । शिशुमारे । त्रिका ।

अम्बुकुक्कुटी (टिका) । स्त्री । जलकुक्कुट्याम् ।

पानकौड़ी । बं पानकौड़ी । See ३४ ।

अम्बुकूर्म्म । पुं । गोधायाम् । वैनिघ ।

अम्बुकृष्णा । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । [illegible]

दाम् । वैनिघ ।

अम्बुकेशर । पु । छोलङ्गवृक्षे । लेबु । र । मा स ।

अम्बुचर । पु । जलचरे । कच्छटे । वैनिघ ।

अम्बुचामरम् । क्ली । शैवाले । जटा ।

अम्बुचारिणी । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । हि थल

पद्म । वैनिघ ।

अम्बुज । पुं । [illegible] । सारसौ ।

[illegible]

[illegible]

अम्बुजः । पुं । [illegible] । सारसौ ।

[illegible]

[illegible]

अम्बुजासनस्था । स्त्री । [illegible]

अम्बुट । पुं । [illegible] । [illegible]

[illegible]

अम्बुताल । पुं । [illegible] । त्रिका ।

अम्बुद । पुं । [illegible]

[illegible] । "[illegible]"

अम्बुधर । पुं । [illegible] । [illegible]

[illegible]

अम्बुधि । पुं । सागरे ।

अम्बुधिफेन । पु । [illegible] । भा ।

अम्बुधिस्रवा । स्त्री । [illegible] । [illegible]

[illegible] । [illegible]

अम्बुनाम । क्ली । [illegible] । भा । [illegible]

अम्बुप । पु । [illegible] । [illegible] । (बां

[illegible] । [illegible]

अम्बुपत्रा (त्रिका) (पत्री) । स्त्री । उच

टायाम् । रत्ना ।

अम्बुप्रसाद } पुं । निर्म्मलीफलवृक्षे । रा

अम्बुप्रसादन } नि व ११ । See कतक ।

अम्बुप्रसादनफलम् । क्ली । निर्म्मलीफले ।

वैनिघ ।

अम्बुभृत् । पुं । मेघे । मुस्तके । च । समुद्रे । के ।

अम्बुमयूरक । पु । जलापामार्गे । वैनिघ ।

अम्बुमातङ्ग । पुं । शम्बुके । रत्न ।

अम्बुमुक् (च्) । पुं । मुस्तके । मेघे । के ।

अम्बुयष्टिका । स्त्री । भार्ग्यां । वामनहाटी ।

रत्ना ।

अम्बुर । पु । द्वाराधःकाष्ठे । गोबराट् । (का)

अम्बुरु (रो) ह । पुं, क्ली । पद्मे । रा ।

अम्बुरुहा । स्त्री । पद्मिन्याम् । स्थलपद्मिन्याम् ।

वैनिघ ।

अम्बुवल्लिका । स्त्री । कारवेल्लाम् । वै निघ ।

अम्बुवल्ली । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ला । जलपिप्पल्यां । वै निघ ।

अम्बुवारिणी । स्त्री । स्थलकमलिन्याम् । वै निघ ।

अम्बुवासिनी । स्त्री । रक्तपाटले ।

अम्बुवासी । पु । रक्तपाटले । वै निघ ।

अम्बुवाह । पु । मुस्तके । चिक्ताकवली प्रदर चि ।

अम्बुवेतस । पु । जलवेतसे । म लव्हाला ब्रतपर्थ्याय,—परिव्याध विदुल नादेयी (अ) ।

अम्बुशिरीषिका } स्त्री । जलशिरीषे । वै
अम्बुशिरीषी } निघ । तत्पर्य्याय —
शिरीषिका टिण्टिनिका दुर्व्वला वारिशिरीषिका । अस्या गुणा,—त्रिदोषविषकुष्ठार्शोनाशिनी । भा ।

अम्बुशुक्ति । स्त्री । जलशुक्तौ । झिनुक । म जलशिंपी । वै निघ ।

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलौकसि । जोँक ।

अम्बुसादनम् । क्ली । निर्म्मलीवीजे । वै निघ ।

अम्बुसारा । स्त्री । कदलीवृन्ते । भा पू १भ फ व ।

अम्बुसाह्व । पु । कुन्दपुष्पक्षुपे । वै निघ ।

अम्बूक । पु । लकुचवृक्षे । कै ।

अम्भ । पु । जले । रा नि व १४ । बालनामौषधविशेषे । अ ।

अम्भपा । पु । चातकपक्षिणि ।

अम्भसार । पु । मुक्तायां । वै निघ ।

अम्भसू । स्त्री । धूमके । म धुवं । धूमे । हि ।

अम्भोजम् । क्ली । पद्मे । वारिवलसे । पु । पुष्करादये । सारसपक्षिणि । कै ।

अम्भोजनाल । पु । पद्मनाले । वै निघ ।

अम्भोजा । स्त्री । स्थलयष्टीमधुनि । वै निघ ।

अम्भोद । पु । भद्रमुस्तायाम् । रा नि व ६ । च द यक्ष्म चि एलादिमन्थे । प्रपौण्डरीके । प नु । क्ली । कांस्ये ।

अम्भोधर । पु । मुस्तके । मेघे । समुद्रे । शब्द र ।

अम्भोधिपल्लव । पु । प्रवाले । मं पोवलं । रा नि व १३ ।

अम्भोरुहम् । क्ली । पद्मे । च द र पि चि । पु । सारसपक्षिणि । अ ।

अम्भोरुहकेशरम् । क्ली । पद्मकेशरे । च द र पि चि ।

अम्र । पु । आम्रवृक्षे । आमगाछ । रा नि । See आम्र । माचिकायां । पुदिना । हि मोहया । अम्लवेतसे । रा नि ।

अम्रम् । क्ली । आम्रफले ।

अम्रगन्धहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma reclinata) आम्रहरिद्रायाम् । आमहलुद । हि आमहल्दी ।

अम्रवेतस । पु । अम्लवेतसे ।

अम्रसार । पु । अम्लवेतसे । रा नि ।

अम्रात (क) । पु । (Spandias mangifera) Hogplum आम्रातकवृक्षे । आमडा गाछ । हि अम्वाडा । म अवाडाचे झाड । श मा । चिका । See आम्रातक ।

अम्ल । पु । षड्रसान्यतमरसे । अम्ल रस । म च जम्बीरमातुलुङ्गफलादिषु व्यक्त । गुणा —लघु उष्ण, रुचिकर, दीप्तिकर, हृदयतर्पण, वातानुलोमन, बल्य, कण्ठदाहकरश्च । रा नि व २० । तद्विपाकोऽम्ल तद्विपाकगुणस्तु पित्तकृत वात श्लेष्मरोगघ्न । सु सू । प्रीतिकर पाचन मार्द्दव करश्च । अतिसेवनात् भ्रान्तिकुष्ठकफपाण्डुकार्य्यकास जनक । रा नि व १२ । पाचन रुचिकर पित्तल कफजनको रक्तवर्द्धक लघु लेखन उष्णवीर्य्य स्पर्शशीतल सङ्कोचन क्लेदनो वातघ्न स्निग्ध तीक्ष्ण सारक शुक्रविस्मानाहदृष्टिघ्न स्पणश्च । अतिसेवने—भ्रमदद्रुदाहतिमिरज्वरघ्न ,शोथविस्फोट कुष्ठपाण्डुत्वकृच्च । भा पू १भ । लवणाम्ल पाचकत्व पित्तश्लेष्मवातिक्लेदनमुगात्व वातनत्वञ्च । राज ।

अम्लम् । क्ली । अम्लतमफले । काञ्जिके । घोले । रा नि । मदरफल । सि या अरोचक चि । वनरचन्दने रा नि व १२ ।

अम्लक । पु । लकुचवृक्षे । श र ।

अम्लकरञ्ज । पु । करञ्जविशेषे । टेपाकरञ्जा । तत्फलगुणा —विदामाग्न गुरु रुचिकर पित्त करश्च । राज ।

अम्लका । स्त्री । पालङ्कशाके । পালং শাক । प मु । पलाशीलतायाम् । रा नि, व ४ ।

अम्लकाञ्जिकम् । क्ली । काञ्जिके । কাঁজি । च द ग्रहणी चि मत्तापट्पलघृते ।

अम्लकाण्ड' । पु । शूलत्रणीभे । वै,निघ, । क्ली । लवणतृणे । লোণা ঘাস । रा नि व ८ ।

अम्लकूचि' । पु । वृक्षविशेषे ।

अम्लकेशर: । पु । मातुलुङ्गे । টাবালেবু গাছ । प मु । दाडिमवृक्षे ।

अम्लकेशरी । पु । अम्लरसनिम्बुकवृक्षे । গোঁড়া লেবু । वै निघ ।

अम्लकोश. (शाकः) । पु । तिन्तिडीवृक्षे । मद व ६ ।

अम्लगोरस. । पु । अम्लतक्रे । টক্ ঘোল । म भ वटताक । वै निघ ।

अम्लचाङ्गेरी । स्त्री । चाङ्गेरीभेदे । টক্ আম-রুল । च चि २श अगु तैलं ।

अम्लचुक्रिका । स्त्री । चिञ्चाम्ले । তেঁতুলের অম্বল । रा नि व ११ । See चिञ्चासार ।

अम्लचूड । पु । शाकाम्ले । चिञ्चासारे । তেঁতুলের অম্বল । रा नि व ११ । अम्लशाके । চুকা পালং । रा नि ।

अम्लजम्बीर । पु । अम्लरसनिम्बुकवृक्षे । টক্ লেবু গাছ । म इडनिंबू । रा नि व ११ । See निम्बूक ।

अम्लटक. । प । अश्मन्तकवृक्षे । অম্ল কুচাই ।

अम्लत्वक् । पु । प्रियालवृक्षे । मं चारोली ।

अम्लदोलक. । पु । चुक्रे । চুকা পালং । मं भ वीती । वै निघ ।

अम्लद्रव । पु । वीजपूरादिरसे । भा म १भ विद्रधिकाव्य चि । "अम्लद्रव सगमयेद्रसर्ना ।"

अम्लद्रव्यम् । क्ली । अम्लवेतसे । থৈকল । म आम्लवेतस । रा नि व ६ ।

अम्लनिम्बूक । प । महाम्लनिम्बुके । গোঁড়া লেবু । म मोठे इरनिम्बू । वै निघ ।

अम्लनिशा । स्त्री । शट्याम् । শটি । रा नि ।

अम्लपञ्चकम् । क्ली । १ कोलदाडिमवृक्षाम्ल चुक्रिकाम्लवेतसेषु । २ जम्बीरनारङ्गाम्लवेतसतिन्तिडी बीजपूरेषु । रा नि व २१ । See पञ्चाम्लम् ।

अम्लपत्र. । पु । दण्डालुके । থাম্ আলু । वै निघ । अश्मन्तकवृक्षे । रा नि व ९ । क्षुद्रपत्र तुलसीवृक्षे । र मा ।

अम्लफलम् । क्ली । चुक्रशाके । रा नि व ७ ।

अम्लपत्रक । पु । भण्डायाम् । अश्मन्तकवृक्षे । অম্ল কুচাই, আবুটা । रा नि व ९ । मद व १ । अम्ललोणिकायाम् । আমরুল । भा पू १ब ।

अम्लपत्रा । स्त्री । गन्धभार्या । ওকড়া । प मु ।

अम्लपत्रिका । स्त्री । चाङ्गेर्याम् । খুদে নুনী । नुनी इति लोके । आँवेता इति हिन्दी । रा नि व ५ ।

अम्लपत्री । स्त्री । पलाशीलतायाम् । रा नि व ४ । चाङ्गेर्या । रा नि व ५ । क्षुद्राम्लिकायाम् । খুদে নুনী ।

अम्लपनस । पु । लिकुचवृक्षे । ডেলো, মাদার গাছ । म ओटीचे झाड । वै निघ ।

अम्लपर्णिका } स्त्री । वृक्षविशेषे । सुरपर्णाम् ।
अम्लपर्णी } भा । गुणा —अम्लपर्णी वात कफशूनम्य च विनाशिका । वै निघ ।

अम्लपादप । पु । वृक्षाम्ले । তেঁতুল গাছ । मं कोकंवी । व निघ ।

अम्लपित्तम् । क्ली । रोगविशेषे । तल्लक्षणम्— विरुद्ध दुष्टाम्लविदाहि - पित्तप्रकोपि पानान्नभुजो विदग्धं पित्तं स्वहेतूपचितं पुरा यत्तदम्लपित्तं प्रवदन्ति सन्त ॥ अविपाक क्लमोत्क्लेश तिक्ताम्लो द्गारगौरव । हृत्कण्ठदाहारुचिभिश्चाम्लपित्तं वदेद्भि- षक् ॥ तच्च द्विधा—अधोगमूर्द्धगञ्चेति । मा नि ।

अम्लपित्तान्तकमोदक । पु । अम्लपित्ते योगविशेष । अत्र शुण्ठी ८ प पिप्पली ८ प गुवाकचूर्णं ८ प घृत ४श एकत्र पाक । पाकसिद्धौ एषां प्रक्षेप यथा लवङ्गचूर्णं वचाचूर्णं कुष्ठचूर्णं नागकेशरचूर्णं यमानीचूर्णं रक्तचन्दनचूर्णं रास्ना चूर्णं कृष्णजीरकचूर्णं यष्टिमधुचूर्णं देवदारुचूर्णं त्रिफलाचूर्णं तेजपत्रत्वगेलाचूर्णं सैन्धव हबुषाफल चूर्णं शटीमदनकटफलचूर्णं जटामांसीचूर्णं अभ्र वङ्ग रौप्य तालीशचूर्णं पद्मकाष्ठचूर्णं मुस्ताचूर्णं वराहक्रान्ताचूर्णं गजपीपल पिप्पलीमूलचूर्णं

ग्लावगीचूर्ण जातीफलचूर्ण काकोलीमुलक-पिप्पली कर्पूर विडङ्ग मनयमानीनां चूर्ण वला गुड्च्यपामार्गवीजगोक्षुरवीजचन्दनदेवताडानां चूर्ण लौह कांस्यञ्चेति द्रव्यजात प्रत्येक २ तो स्वर्ण १ तो । भैष ।

अम्लपित्तान्तकरस । पु । रसोऽयमम्ल पित्तघ्न । रसे चि । अत्र तुल्यां पथ्यामिति सर्व्व चूर्णसमां हरीतकीम् । रसास । मृतसूतार्क लोहानां तुल्या पथ्या विमर्द्दयेत। माषमात्र लिहेत चौद्रैरम्लपित्तप्रशान्तये ॥ भैष ।

अम्लपूरम् । क्ली । वृचाम्ले । रा नि व ६ ।

अम्लपुष्पिका । स्त्री । आरण्यशणवृचे । वन शण । म राणताग । वै निघ ।

अम्लपूरम् । क्ली । तिन्तिड्याम् । তেঁতুল । म कोकम्ी । रा नि व ६ ।

अम्लफल । पु । आम्रवृचे । रा नि व ११ ।

अम्लफलम् । क्ली । वृचाम्ले । তেঁতুল । रा नि व ६ ।

अम्लफला । स्त्री । कत्यारिकायाम् । म लवु कत्यारी । वै निघ ।

अम्लवदर । पु । अम्लकोलिकायाम् । টক কুল । च सू ४अ ।

अम्लभेदन । पु । अम्लवेतसे । रा नि । चुक्रे ।

अम्लमारीष । पु । अम्लशाकविशेषे । অম্ল নটিয়া । हि सारा । गुणा —"अम्लमारीषको दीपकोपनो मधुर पटु ।' वै निघ ।

अम्लमूलकम् । क्ली । व्युषितकाञ्जिकपक्कमूलके । "काञ्जिक व्युषित पक्व मूलक त्वम्लमूलकम् । प प्र ३ख । च द सग्रहणी चि ह्रद्द्युक्त ।

अम्लमेह । पु । पित्तजन्यमेहरोगभेदे । अत्र रोगी अम्लरसगन्ध मेहति । सु नि ६अ ।

अम्लरुहा । स्त्री । मालवदेशप्रसिद्धनागवल्लीभेदे । गुणा—रुचिकरी दाहघ्नी गुल्महरी मदकरी अग्नि मलवर्द्धिनी आध्मानहरी च । रा नि ।

अम्ललोणिका | स्त्री । (Oxalis corniculata) चाङ्गेर्यां । আমরুল শাক । मं चुका । भटो । तत्पर्याय —चाङ्गेरी चुक्रिका दन्तशठा अम्बष्ठा (च) । गुणा —दीपनी रुच्या रूचोष्णा कफवातघ्नी पित्तला अम्ला
अम्ललोणी

ग्रहण्यर्शःकुष्ठातीसारघ्नी च । भा पू १ म । भावा २—३ माषा । मालवविशेषे । চুকা-পালঙ । र मा ।

अम्लवती । स्त्री । चाङ्गेर्याम् । আমরুল । रा नि व ५ । चुक्राम्लिकायां । থুদে সুনী ।

अम्लवर्ग । पु । चाङ्गेरी लकुचा अम्लवेतस जम्बीरक वीजपूरक - नागरङ्ग दाडिम कपित्थाम्र वीजाम्लकाम्बष्ठाकरमर्द्द कतिन्दुककोलतिन्तिडीषु । अम्बष्ठासहित द्विरेतदुदित पञ्चाम्लक तद्द्वय, विज्ञेय करमर्द्द निम्बुकयुत स्यादम्लवर्गाह्वयम् । रा नि व २२ । अम्लवेतसजम्बीरलुङ्गाम्लचणकाम्लका । नाग रङ्ग तिन्तिडी च चिञ्चाफलञ्च निम्बुकम् । चाङ्गेरी दाडिमञ्चैव करमर्द्द तथैव च । एष चाम्लगण प्रोक्तो वेतसाम्लसमायुत ॥ रसास ।

अम्लवल्ली (ल्लिका) । स्त्री । त्रिपर्णीकन्दे ।

अम्लवाटक । पु । आम्रातकवृचे । मं आवाटा । वै निघ ।

अम्लवाटा } स्त्री । अम्लरसयुक्त-नागवल्ली
अम्लवाटिका } भेदे । অম্লরসবিশিষ্ট পান-
अम्लवाटी } বিশেষ । म अवांडे पर्ण ।

रा नि व ११ । अस्या गुणा,—अम्ल तिक्त-कटु रसा रुच्या उष्णा मुखपाककारिणी विदाहिनी रक्तपित्तप्रकोपकरी विष्टम्भिनी वायुनाशिनी । रा See नागवल्ली ।

अम्लवातक (वाडक) । पु । आम्रातक वृचे । আমড়া গাছ ।

अम्लवाष्प । पु । चाङ्गेर्याम् । আমরুল । म चुका । वै निघ ।

अम्लवास्तु(स्तू)कम् । क्ली । चुकनामपत्र शाके । অম্লবেতুয়া টোপাবেতো इति भाषा । रा नि व ७ ।

अम्लविदुल । पु । अम्लवेतसे । व निघ ।

अम्लवीजम् । क्ली । वृचाम्ले । তেঁতুল । रा नि व ६ । See तिन्तिड़ी ।

अम्लवृच (कम्) । क्ली पु । वृचाम्ले । তেঁতুল । भा पू १भ ।

अम्लवेतस (क) । पु, क्ली । (Rumex vesicarius) country sorrel अम्लाम्ल फलवृचे । अम्लवेतस । हि आमलटास् । चुक्र

इति चद । चद ज्व चि । छिन्नचूर्णपर्णे साम्ल वेतसे । धगू २अ । तत्पर्य्याय,—अम वीधि रसाम्ल आम्लवेतस वेतसाम्ल अम्लसार शतवेधी वेधक भीम भेदन अम्लाङ्कुश भेदी राजाम्ल अम्लभेदन रक्तसार फलाम्ल अम्लनायक सहस्र वेधी वीराम्ल गुल्मकेतु वराभिध शङ्खद्रावी मांस द्रावी (रा), वराङ्गी (र) चुक्र (अ)। गुणा— अत्यम्ल कषायोष्ण वातघ्न कफार्शोगुल्मारोचक हरश्च। भोटदेशे प्रसिद्ध । रा नि व ८ । लघु दीपनमत्यम्ल भेदन हृद्रोगशूलगुल्मघ्न पित्तल लोम हर्षण रूक्ष विमूत्रदोषहर प्लीहोदावर्त्तघ्न हिक्का नाहारुचि श्वास कासाजीर्ण वान्तिहर वातकफज रोगघ्न छागमांसद्रवकर चणकाम्लतुल्यगुण लौहसूची- द्रावकञ्च । भा पू १भ । तत्पक्वफलगुणा —दोषघ्न गुरु दारकञ्च । राज । चुक्रे । চুকা পালঙ্ । हि चुकेका शाक । प मु । अम्ललोणाम् । चद काण्डाय गु ।

अम्लशाकम् । क्ली । वृक्षाम्ले । টেঁতুল । रा नि व ६ । पु । चुक्रनामपत्रशाके । अम्लकुचाई, টক পালঙ্, চুকা পালঙ্ । तत्पर्य्याय — शाकाम्ल शुक्राम्ल अम्लचूलिका चिघाम्ल अम्लचूड चिञ्चासार । गुणा —अत्यम्ल वातघ्न दाहश्लेष्मघ्नञ्च । सशर्करस्य तस्य गुण —दाहपित्तकफहरत्वम । रा नि व ७ ।

अम्लशाकाख्यम् । क्ली । चुक्रनामकपत्रशाके । টক পালঙ্ । म थोरचुका । रा नि व ७ ।

अम्लष्टा । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् । म आंबोती ।

अम्लसरा । स्त्री । नागवल्लीभेदे । रा नि व ६ ।

अम्लसार । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ । निम्बुके । रा नि व ११ । हिन्तालवृक्षे । रा नि व ९ ।

अम्लसार (कम्) । क्ली । काञ्जिके । चुक्र नामककाञ्जिकभेदे । रा नि व १५ ।

अम्लस्कन्ध. । पु । अम्लरसान्वित द्रव्यसमूहे । "अम्ली धात्रीफलाम्लीका मातुलुङ्गाम्लवेतसम् । दाडिम रजत तक्र चुक्र पारेवत दधि ॥ आम्र मामातक भव्य कपित्थ करमर्द्दकम् ।" सा सू १०।२९५ ।

अम्लस्तम्भनिका । स्त्री । तिन्तिड्याम् । वै निघ ।

अम्लहरिद्रा । स्त्री । शट्याम् । रा नि व ६ ।

अम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् । আমরুল । रा नि व ५ । वनमातुलुङ्गे । अम्लवेतसे । रा नि व ६ । शीवल्लीवल्ल्याम् । वर्षाभलिका । रा नि व ८ । तिन्तिड्याम् । रा नि व ११ । भा पू १भ फलव ।

अम्लाङ्कुशः । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ ।

अम्लाटन । पु । महासहावृक्षे । मे झाँटि विशेष । आम्लानी इति च भाषा । हि कट्सरय्या लालगुलमखमल । आम्लनाट् इति दाक्षिणात्यदेशे । बाणपुष्प इति च गौडे व्यवहार । गुणा —कषायो मधुररसिक उष्णवीर्य्य स्निग्धश्च । भा पू १भ पुव । ४ख म भ योनिरो चि । चिक्क कवली गर्भवेदना हरयोगे ।

अम्लाढ्य. । पु । करुणनिम्बुके । নারাঙ্গা-নেবু গাছ । प मु ।

अम्लात. (क) । पु । अम्लाटनवृक्षे । भा पू १भ पुव ।

अम्लातको । स्त्र । पलाशीलतायाम् । रा नि व ।

अम्लाटान । पु । कुरण्टकवृक्षे । पीयावांसा इति प्रसिद्धे । बाणपुष्प इति गौडे ।

अम्लादि । पु । तिन्तिड्याम् । रा नि व ६ । चुक्रनामकपत्रशाके । रा नि व ७ ।

अम्लाध्युषित । पु, क्ली । सन्नगताक्षिरोगे । लक्षणम्—"श्याव लोहितपर्य्यन्त सर्व्वञ्चाक्षि प्रप च्यते । सदाहशोथ साम्रावमम्लाध्युषितमन्नत ॥" मा नि । करुणनिम्बुके ।

अम्लान । पु । (Gomphrena globosa) बन्धुजीववृक्षे । বাঁকুলীবৃক্ষ । विका । झिण्टिका भेदे । अम्लानी झिण्टिकाभेदे । विश्व । अम्ला टनवृक्षे । आम्लानी इति भाषा । भा म ४भ योनिरो चि । 'अदष्टमधुकम्लानामाम्लाणि ।' महा सहायाम् । मेदिनि । महाराजतरुणीवृक्षे । रा नि व १० ।

अम्लानम् । क्ली । पद्मे । श र ।

अम्लाना । स्त्री । महासेवतीपुष्पवृक्षे । বড় বন- সেউতী । म थोर रायशेवती । वै निघ ।

अम्लानिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । पद्मिन्याम् । त्रिका ।

अम्लाम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् । আমরুল শাক ।

अम्लायनी । स्त्री । मल्लिकाभेदे । म नेवाली । वै निघ ।

अम्लिका । स्त्री । तिन्तिडीवृक्षे । प मु रा नि व ११ । आस्ये । रा नि व ३ । पलाशीलतायां । माचिकायाम् । पुदिना । रा नि व २२ । श्वेताम्लिकायाम् । चाङ्गेर्याम् । रा नि व २३ । अम्लोद्गारे । मे । अर्शोरोगे तिन्तिडार्थे, एव सन्त्व दीपन योगे । पुरीषसंग्रहणादौ पुनरम्लिका श्यामच्छद हउदारके । सियी अग्निमुखचूर्णे हन्त । सि यौ अरोच चि ।

अम्लिकाकन्द । पु । मं अम्लनालिकायाम् । वै निघ ।

अम्लिकापानम् । क्ली । तिन्तिडीपानके । तेंतुलपाना । पक्वतिन्तिडीक वारिमर्दित शर्करा मरिचलवङ्गकर्पूरमिश्रित पानकमुच्यते । "अम्लिकाया फल पक्व मर्दित वारिणा दृढम् । शर्करा मरिच मिश्र लवङ्गेन्दुसुवासितम् । अम्लिकाफल सम्भूत पानकम् वातनाशनम् ।" भा पू पानकवर्ग ।

अम्लिकावटक । वटकविशेषे । अम्लवडा । भोतीवरा इति लोके । "अम्लिका स्वेदयित्वा तु जलेन सह मर्दयेत । तन्नीरे कृतसंस्कारे वटकान मज्जयेज्जन । अम्लिकावटकास्ते तु रुच्या वह्निप्रदीपना ॥" भा ।

अम्ली । स्त्री । जलवेतसे । वै निघ २भ मदात्यय चि खर्जूरादिमन्थे । चुक्रिकाया । टक्पालङ् । तिन्तिड्याम् । रा नि व ११ । भा पू १भ फलव । चाङ्गेर्याम् । मे लद्विक ।

अम्लीका । स्त्री । तिन्तिड्याम् । अ टी । "अम्लोद्गारे । सु नि ६ अ ।

अम्लीकाफलम् । क्ली । तिन्तिडीफले । तद्गुणा —गुरु सन्दीपन भेदन तृष्णाघ्न लघु कफ वातघ्नौ पथ्यञ्च । वा मू ६अ । "अम्ली हि चाम्लफलम विपक्व तदम्लपित्तामकरं विदाहि । वातामये शस्त शस्ते प्रशस्त पक्व तथा शीतगुणोपपन्न ॥ ' चवि १०अ ।

अम्लीय । पु । अम्लवेतसे । वै निघ ।

अम्लोटक । पु । अश्मन्तकवृक्षे स्वनामैव प्रसिद्धे । हि आमरीडा । अम्लचूडाई । रबा ।

अम्लोटज । पु । चाङ्गेर्याम् । र । मदन पाली । च द चातुर्थज्व चि । "अम्लोटजसहस्रेण दलन ।"

अम्लोत्तमम् । क्ली । दाडिमे । प मु ।

अयनम् । क्ली । माषषट्क व्याप्य भानोरुदग् दक्षिणतो वा गतौ । मे नविक । तच्च द्विविधम्—उत्तरायण दक्षिणायनञ्च । तयोराद्य वर्षाशरद्धेम न्तात्मक, तत्र भगवानाप्याययते सोमोऽम्ललवण मधुराश्च रसा बलवन्तो भवन्त्युत्तरोत्तरञ्च सर्व प्राणिनां बलमभिवर्द्धते । द्वितीयञ्च शिशिरवसन्त-ग्रीष्मात्मक तत्र भगवानाप्याययतेऽर्क तिक्तकषाय कटुकाश्च रसा बलवन्तो भवन्त्युत्तरोत्तरञ्च सर्व प्राणिना बलमपहीयते । सु सू ।

अयम्
अयसम् } क्ली । लौहमात्रे । रबा । च द पाण्डु चि । कान्तलौहे । प मु । मुण्डलौहे । रा नि व १३ ।

अयस्कान्त । पु । कान्तलौहे । रा नि व १२ । लौहचुम्बके । कान्तपाषाणे । चुम्बक पाथर । गुणा —लेखन शीतो मेदोविषघ्नश्च । मद व ४ ।

अयस्कान्तशिला । स्त्री । लौहचुम्बके । चुम्बक-पाथर । वै निघ

अयस्कार । पु । जङ्घाग्रभागे । त्रिका ।

अयस्फोट । पु । लौहकिट्टे । वै निघ ।

अयानम् । क्ली । स्वभावे । हारा ।

अयाह्वम् । क्ली । कांस्यधातौ । काँसा । वै निघ ।

अयुक्छद । पु । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । हे च ।

अयुग्मक । पु । सप्तपर्णवृक्षे । वै निघ ।

अयुग्मच्छद । पु । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । अ टी ।

अयुग्मपत्र
अयुग्मपर्ण } पु । सप्तपर्णवृक्षे । वै निघ ।

अयोग । पु । विश्लेषे । कठिनोद्यमे । कूटे । मे गत्रिक ।

अयोगुड । पु । लौहगुडिकायां । "वरमाशी विषविष कथित ताम्रमेव वा । पीतमत्यग्निसन्तप्तो भक्षितो वाप्ययोगुड ॥ ' च ।

अयोग्रम् । क्ली । मुषल । वाग्भट । अर्श

अरण्यवास्तुक' । पु । कृष्णवर्वचुपे । वनबेतो । म गाणचाकवत । रा नि, व ५ । See कृष्णवर ।

अरण्यशालिः । पु । Wild rice. नीवार धान्ये । उडिधान । मं देवभात । रा नि व २३ ।

अरण्यश्वन. । पु । वनकुक्कुरे । नेकडेबाघ । व निघ ।

अरण्यशूरण । पु । वनशूरणे । बुना ओल । म गोडासूरण । रा नि व ७ ।

अरण्यश्वा । पु । कपौ । वानर । हे च । चित्रकव्याघ्रे ।

अरण्यसम्भूत । पु । कर्कटके । काँकरोल ।

अरण्यहलदीकान्द } पु । वनहरिद्रायाम् ।
अरण्यहरिद्रा (स्त्री } वनहलुद । हि वन हर्दि । गुणा —कुष्ठघ्न वातरक्तापह्य । भा पू १भ ह व । कटु मधुरा रुच्या अग्निदीपनी तिक्ता कुष्ठवातहा रक्तदोषविषश्वासकासहिक्काश्च नाशयेत् । वै निघ ।

अरति । स्त्री । अनिच्छायाम् । अस्वास्थ्य चित्तयान्यर्थमरति कथ्यते बुधैः । भा । औदासीन्ये । पित्तरोगे ।

अरत्निः । पु । निष्कनिष्ठमुष्टौ । वितत कनिष्ठाङ्गुलि मुष्टि । रा नि व १८ ।

अरम । पु । नेत्ररोगविशेषे । वै निघ । अर्म शब्द पश्य ।

अरल. । पु । श्योणाकवृचे । श्योणा गाछ । श्रम ।

अरला । स्त्री । हंसपदाम् ।

अरलु. (क) । पु । श्योणाकवृचे । शोना गाछ । हि अरलु । म टेटु डिडा । श्योणापाठा इति भा म १भ अतिसा चि गङ्गाधरचूर्णे । "नागरपाठारलुधातकीकुसुमै ।" च द गभज्वरे । वै निघ अतिसा चि अम्बष्ठादि । वैतसवृचे ।

अरलुपुटपाक । पु । श्योणाकत्वक्पुटपाके । साधनविधि कुटजपुटपाकवत् । 'अरलुत्वक्तथैव पुटपाकोऽग्निदीपन । मधुमोचरसाभ्याञ्च युक्त सर्व्वातिसारजित् ॥' शार्ङ्ग म ख १अ ।

अरविन्दम् । स्त्री । पद्मे । पमु । रा नि व १० । ताम्रे । रा नि व १३ । कोकनद । रक्तकुमुद नीलोत्पले । रा नि व १० । पु । सारसपक्षिणि श्रम ।

अरविन्ददलप्रभम् । क्ली । ताम्रे । तामा वै निघ ।

अरविन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । र मा

अराल' । पु । Resin सर्जरसे । धुना । हि धुना । म राल । शालवृचे । मत्तहस्तिनि । मे ।

अरि' । स्त्री । स्वनामख्यातखदिरे । खदिरविशेष मं आरि । क शौगुरि । तत्पर्य्याय,—सन्दानिका दारौ, खदिरपत्रिका । गुणा —कषाया कटुक तिक्ता रक्तपित्तघ्नी च । रा नि व ८ ।

अरिपुरिम । पु । विट्खदिरे । गुयेबाब्ला । म गधीहिवर । व निघ ।

अरिमः । पु । विट्खदिरे । गुयेबाब्ला । रत्ना । भैष मुखरो चि ।

अरिमर्द्द । पु । कासमर्द्दवृचे । कालकाशन्दा । म कासविदा । रा नि व ४ । एतत्पत्र रुचिकर वृष्य विषकासरक्तघ्न मधुर वातकफघ्न पाचक कण्ठ शोधन विशेषेण कासहर विषघ्न धारक लघु च । भा पू १भ ।

अरिमेद' (क.) । पु । (Accacia farnesiana, syn mimosa) विट्खदिरवृचे । विट् खयेर, गुयेबाब्ला, दुर्गन्धखदिर । म गन्धीहिवर । क करवेल् । हि गन्धाबुल । प मु । तत्पर्य्याय,—इरिमेद, रिमेद, गोधास्कन्ध, अरिमेदक, अहिमार, पूतिमेद, अहिमेद, विट्खदिर । गुणा —कषाय उष्ण तिक्त भूतघ्न शोफातिसारकामघ्न विसर्पघ्नञ्च । रा नि व ८ । मुखदन्तरोगघ्न कण्डूविषघ्न श्लेष्मक्रिमिकुष्ठव्रणघ्नश्च । मद व ५ । कषाय उष्ण तिक्त भूतविनाशी मुख रोगदन्तरोगरक्तदोषकण्डूक्रिमिकफशोथातिसारकास विसर्प विषकुष्ठव्रणघ्नश्च । भा पू १भ वटादि । भैष मुखरो चि । च सू ४अ । सावा १ तो ।

अरिमेदाद्यतैलम् । क्ली । मुखरोगे विहितम् । मूर्च्छिततिलतैल प्रस्थ क्वाथार्थ खण्डीकृतारिमेदत्वक् (विट्खदिर, गाँटीनाशेश्वर वा गुयेबाब्ला) १२॥ श वारि ६४ श पादशेष १६ श । कल्क द्रव्याणां मञ्जिष्ठादीनां प्रत्येक २ तो । ततो यथा-

पूतक्वाथकल्काभ्यां तैलपाकविधिना तैलं पचेत्। च द मुखरोगचि।

अरिष्ट । पु। Soapberry plant (Sapindus trifoliatus) रीठाद्रुमे। रीठाकरञ्जे। रा नि व ८। रिठे गाछ। मे। गुणा — अरिष्टं कटुकं पाके तीक्ष्णोष्णञ्च लेखनम्। गर्भपातकरं प्रोक्तं लघु स्निग्धं त्रिदोषहृत्। ग्रहपीडादाहशूलशमनञ्च प्रकीर्त्तितम्। वै निघ। लशुने। पमु। रा नि व २३। पमु वा सू १भ। निम्बवृक्षे। रा नि व २३। पमु वा सू १५ च गुडूच्यादि। "गुडूची पद्मकारिष्ट—।" च द पित्तज्वरभञ्ज अमृताष्टके—। "गुडूचीन्द्रयवारिष्ट—।" सु सू ४२च सम्बोधने। काके। हारा। कङ्कपक्षिणि। मे। सुराविशेषे। "औषधयुक्तैर्मद्याकारे कृत मद्यमासव। स एव क्वथितौषधैररिष्टः।" वाटी हेमाद्रि। क्वाथसिद्धो अरिष्टः। शाङ्ग। अरिष्टं क्वाथसिद्धं स्यात्। प म २। तद्गुणा — यथाद्रव्यगुणोऽरिष्टः सर्वो मद्यगुणाधिकः। ग्रहणी पाण्डुकुष्ठार्शःशोषशोफोदरज्वरघ्नः। गुल्मकृमिघ्नः कषायकटुवातलश्च। वा मदाव। इष्टविकार संहितामया चित्रक दन्ती पिप्पल्यादि भूरिभेषज क्वाथादिसंस्कारवानरिष्टोऽभिधीयते। गुण — अर्शःशोथग्रहण्यग्निमरोगहरत्वम्। राज। आप्लाव्य सुरया सम्यक् द्रव्याणि विविधानि च। सप्ताहान्ते परिस्राव्य रसं वस्त्रेण गालयेत्। एषोऽरिष्टोऽभिधानेन भिषग्भिः परिकीर्त्तितः। अपि। पक्वौषधाम्बुसिद्धं यत् मद्यं तस्मादरिष्टकम् त्रिदोषघ्नं गर्भस्रावकं ग्रहदोषघ्नञ्च। भा पू मद्य व। क्ली। पाद जलेन विभागदधिकृते तक्रे। पोम। रा नि व १५। सूतिकागारे। रत्ना। आसवे। मरणचिह्ने। त्रि। अशुभे। सन्वव मे। मद्यसामान्ये। रा नि व १४।

अरिष्टक । पु। फेनिलवृक्षे। सि यो दाहज्वरे, श्रीकण्ठ। "फेनेनारिष्टकस्य च।" निम्बवृक्षे। अम निम्बकोमलपल्लव। च द पित्तज्व मिरीलिपे। रीठाकरञ्जे। मद व ५। सरलद्रुमे। रत्ना। क्ली। मद्य। म।

अरिष्टत्रयम् । क्ली। स्वप्नारिष्ट देवारिष्ट कीटारिष्टेति त्रयारिष्टत्रयी। तत्र स्वप्नारिष्ट पञ्चविध तद्यथा—भोजनारिष्ट-च्छायारिष्ट दग्ध नैन्द्रियारिष्ट श्रवणेन्द्रियारिष्ट रसनेन्द्रियारिष्टा। तत्र प्रथमे रोग विना हीनवर्णता दुर्मनस्कता भोजनानिच्छा च भवति। द्वितीये छाया पराङ्मुखता द्विगता सच्छिद्रता वा भवति। तृतीयादौ नासामेढ्रायुपायुभ्योऽकस्मात् रक्तस्राव, श्रवणादिनाधिर्य्यं जिह्वा कठिना सक्ता च भवति। देवारिष्टे देवाद्युपसर्गेण। स च शरदि रवितापेन, प्रावृषि मालाभावाच्च जायते। तस्मिंश्च गात्रे शव्यता अधोमुखता श्वासकासौ सक्ता ज्वरादि भवति। कीटारिष्टे वाजिनां कण्ठे कीट गुच्छा जायन्ते, तेन, वाजिन सीदन्ति। जय दत्त २२ २५ च।

अरिष्टफल । पु। कटुनिम्बवृक्षे। रा नि व ८।

अरिष्टलक्षणम् । क्ली। मृत्युलक्षणे। "रोगिणो मरणं यस्मादवश्यम्भावि लक्ष्यते। तल्लक्षणमरिष्टं स्याद्रिष्टञ्चापि तदुच्यते।" भा।

अरिष्टा । स्त्री। कटुकायाम्। रा नि व ६। च सू ४च। पमु। रत्ना। वै निघ २भ। विषमज्व पटोलादौ। नागवलायां। रा नि व ४। मद्ये।

अरिष्टाङ्ग । रीठाकरञ्जे। रीठे। वै निघ २भ उष्मा चि।

अरु (स्) । पु। आरग्वधवृक्षे। सोनालि गाछ। रक्तखदिरे। अतमये। मर्म्मणि। सन्धि स्थाने। उ।

अरुक् । त्रि। सुस्थे।

अरुग्ण । त्रि। सुस्थे।

अरुङ्मेष । स्त्री। नेत्ररोगविशेषे।

अरुचि । स्त्री। स्वनामख्यातरोगे। अरुचि, अरोचक रोग। सत्यामपि बुभुक्षायां भोजनासामर्थ्य। भोजनानिच्छायाम्। भा म १न अपञ्च। See अरोचक।

अरुज । पु। आरग्वधवृक्षे। वड सोनालु। रा नि व ८। क्ली। कुङ्कुमे। सिन्दूरे।

अरुण । पु। कोकिलाक्षभेदे। कुलेखाड़ा। अतिविषायाम्। श्योणाकवृक्षे। प मु। मञ्जिष्ठायां। अर्कवृक्षे। मे। पुन्नागवृक्षे। रा नि व १०। गुडे। रा नि व १४। चित्रकवृक्षे। मद व २। रक्तापामार्गे। रक्तकरवीरे। वै निघ। कुष्ठभेदे। तल्लक्षणम्— वातेनारुणवर्णानि तनूनि विसर्पीणि तोदभेदस्वापयुक्तानि अरुणानि। सु नि ५च। त्रि। रक्तवर्णे।

ताम्रचूर्णक। चित्रामूलकषायादै यामं खल्वे विमर्दयेत्। तद्गोलं बन्धयेद्वस्त्रे दोलायन्त्रेषु तक्रके। त्रिफलायुते पचेच्चतुर्यामात् समुद्धरेत्। वटिकार्कप्रभा नाम जरामृत्युविनाशिनी। सर्वरस-प्रयोगेषु सूर्य्यतुल्यो भवेन्नरः। पलाशबीजतैलस्य कर्षमेकं गवां पयः। अनुपानमिदं प्रातः दृढगात्रस्ततो भवेत्॥ प्रयोगा रसायना।

अर्कप्रिया। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। हुड-हुडिया गाछ। जवायाम्। रा नि व १०।

अर्कभक्ता। स्त्री। ब्राह्मी। ब्राह्मीशाक। आदित्य भक्तायाम्। हुड़हुड़िया, हुल्टे इति च भाषा। हि हुलहुल। म सूर्य्यफुलवल्ली। रा नि व ४। र मा।

अर्कभूति'। स्त्री। ताम्रभस्मनि। वै निघ २भ चोरताम्ररसे, सबङ्गौ चि।

अर्कमूर्त्तिरसः। पु। रसोऽयं सान्निपातिक ज्वरे प्रयोज्य। द्रव्याणि चास्य रसगन्धकलौह विषाणि। अत्र लौहस्याष्टौ भागाः पारदस्य भाग त्रय, गन्धको द्विगुण, विषस्य च षोडशांशो ग्राह्य। अयमेव त्रिदोषदावानल कथ्यते यदायं ताम्रपात्रे स्थापित पुनः निम्बुकरसपित्तवर्गकषायाद्यैर्भाव्यते रसैर्भाव्यते। भैष ज्व चि।

अर्कमूलम्। क्ली। तन्नामकक्षुपमूले। च द अम्लिका चि आरग्वधे।

अर्कमूला। स्त्री। Aristolochia Indica) ईश्वरमूल्याम्। ईशेर मूल। रत्ना।

अर्कलवणम्। क्ली। अर्कक्षारे। वै निघ।

अर्कवल्लभ.। पु। बन्धुजीववृक्षे। वान्धुलिवृक्ष, दुपुरे चण्डी। म दुपारी। रा नि व १०।

अर्कवल्ली। स्त्री। आदित्यभक्तायां। हुड़हुडे। वै निघ।

अर्कवेदम् (धम्)। क्ली। तालीशपत्रे। प मु। रा नि व ६।

अर्कसुता। स्त्री। कृष्णापराजितायां। वै निघ।

अर्कसुधा। स्त्री। अर्कोत्थसुधायाम्। आक-न्देर दूध। गुण—गुल्मरोगस्य नाशिनी। वै निघ।

अर्कहिता। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। हुड़-हुड़िया। म सूर्य्यफुलवल्ली। रा नि व ४।

अर्कक्षीरम्। क्ली। अर्कदुग्धनिर्यासे। आक-न्देर आठा। गुणा—क्रमिघ्नं व्रणघ्नं कुष्ठार्शो दरेषु च हितम्। राज। तिक्तलवणमुष्णवीर्यं लघु स्निग्ध गुल्मोदरकुष्ठहरं विरेचने हितञ्च। भा पू १भ। च द अर्श चि।

अर्कादिगणः। पु। अर्कालर्कनागदन्तीविशल्या भार्गी रास्नावृश्चिकालीप्रकीर्य्या - प्रत्यक्पुष्पी - पीत तैलोदकीर्य्याश्वेतायुग्मतापसवृक्षा इति। अर्कालर्कं करञ्जद्वयनागदन्तीमयूरकभार्गीरास्नेन्द्रपुष्पीक्षुद्रश्वेता महाश्वेतावृश्चिकाल्यलवणातापसवृक्षश्चेति॥ सु सू ३८अ। गुणा—कफमेदोविषघ्न क्रमिकुष्ठघ्न विशेषाद्व्रणशोधनश्च। वा सू १५अ।

अर्काश्मा। पु। सूर्य्यकान्तमणौ। चुनी, मोम इति च लोके। इला।

अर्काह्व। पु। तालीशपत्रे। सूर्य्यकान्तमणौ। अर्कवृक्षे। अम।

अर्की। पु। मयूरे। मयूर। म मोरी। वै निघ।

अर्केश्वररस.। पुं। रसोऽयं वातव्याध्युपशमनो द्विविधः। तृतीयो रक्तपित्ते, चतुर्थश्च कुष्ठाधिकारे। "रसस्य भागाश्चत्वारो गन्धकस्य दशैव तु। ताम्रस्य वाटिकायाञ्च दत्त्वा चैनामधोमुखीम्। सम्यक् निरुध्य तस्याश्च दद्यादूर्द्ध्वे शरावकं। भाण्डे निरुध्य यत्नेन भस्मनापूर्य्य भाण्डकम्। अग्निं प्रज्वालयेद्यामं मुखं तस्य निरुध्य च। स्वाङ्गशीतं समुद्धृत्य तत्ताम्रं चूर्णयेद्भिषक्। भावयेदर्कदुग्धेन पुटित्वा दशधा पुनः॥" रसे चि। रसेन्द्रसार-संग्रहे अयमेव कुष्ठे धृत। विशेषस्तु—तत्र गन्ध-कस्य ताम्रपत्रिकायाश्च १२ भागा उक्ता। इति प्रथम॥ 'रसेन गन्धं द्विगुणं विमर्द्य ताम्रस्य चक्रेण सुतापितेन। आच्छादयित्वाथ ततः प्रयत्नात् अर्के विलग्नश्च ततः प्रगृह्य। सचूर्णं च द्वादश धार्कदुग्धै पुटेत वह्निविफलाजलैश्च।' भाचा २र। इति द्वितीय॥ रसे चि। "सूतार्कं मृतताम्रञ्च मृताभ्रञ्च समांशिकम्। अमृताम्बुरसैर्भाव्य त्रिसप्तक पुटे पचेत्। वासाक्षीरविदारीभ्यां चतुर्गुञ्जाप्रमाणतः। भक्षणम्।' अत्र अर्क ताम्रम्। अमृता गुडूची। माक्षिक स्वर्णमाक्षिकम्। र सा स रक्त पित्त चि। इति तृतीय॥ चतुर्थं कुष्ठाधिकारे। "पलानीषस्य चत्वारि अनेर्द्वादश ताम्रतो। ताम्रस्य पत्रिका देया रसस्योर्द्ध्वे शरावकं। दत्त्वा विमर्द्य भाण्डस्य पूरयेद्भस्मना दृढ। अग्नि प्रज्वालयेद्याम

दय शीत विचूर्णयेत्। पुटेद्द्वादशधा सूर्य्यादुग्धेना लोडित पुन। वरापावकभृङ्गाना द्रवस्त्रिभि र्विभावयेत्। अयमर्केश्वरो नाम्ना रक्तमण्डलकुष्ठजित्।" अत्र ईश पारद, तस्य चत्वारि पलानि। बलिगन्धकस्य च द्वादशपलानि। र सा स।

अर्कोत्तमा। स्त्री। वर्व्वर्याम्। बाबुइतुलसी।

अर्कोपल। पु। सूर्य्यकान्तमणौ। आतस्‌पाथर इति लोके। रा नि व १३।

अर्गट। पु। आर्त्तगल इति प्रसिद्धे कण्टकवृक्षविशेषे। नीलझाँटी। हि आर्त्तगल। म एरपणी। गुणा—शीत व्रणशोधनरोपणश्च। मद व ५। तथा। "अर्गटस्तुवर शीतवीर्य्या व्रणविशोधन। व्रणरोपणकृच्चैव पुष्पमस्य मधु स्मृतम्। तिक्तञ्च ज्वरपित्तघ्न कफरक्तरुजापहम्।" वै निघ।

अर्गलम्। क्ली। मासे। वै निघ।

अर्घटम्। क्ली। भस्मनि। हारा।

अर्घ्यम्। क्ली। माक्ष्यमधुनि। See मधु।

अर्घ्याट (ल)। पु। शकलायाम्। ওকড়া, চেঁচ্‌কো। शकला चालुपत्र स्यादर्घ्यंतोऽर्घ्याटको मत, इति द्रव्याभि।

अर्घ्यात। पु। अर्घ्याटे। ওকড়া। द्रव्याभि।

अर्घ्याहिं। पु। मुचुकुन्दवृक्षे। रा नि व १०।

अर्चि। स्त्री, क्ली। कान्तौ। अग्निज्वालायाम्।

अर्जक। पु। क्षुद्रतुलसीवृक्षभेदे। বাবুই তুলসী। हि बावरी। म अजवल्ला। क गर्गेर। तै तेल्लगग्गेरचेट्टु। तत्पर्य्याय,—श्वेतच्छद गन्धपत्र पाता कुठेरक। "वर्व्वरिकाकारी लघुमञ्जरीक सूक्ष्मपत्र निर्गन्ध श्वेतकुठेरक (বাবুই)।" स सू ३८ अ सुरसादी च। श्वेतवर्व्वर्य्याम्। शादा बाबुई। भा पू १भ। श्वेतपर्णास ভোকমারী इति लोके। सियो विमूधी चि वमनशान्तौ। अर्जक श्वेत कृष्णरक्तभेदात्त्रिभेद तुल्यगुणश्च। गुणा—कटूष्ण वातकफरोगघ्न नेत्ररोगहर रुच्य सुखप्रसवकरश्च। रा नि व १०। श्वेतपर्णासवृक्षे। See बवरी।

अर्जकार्ज। पु। असनवृक्षे। আসনা, পিয়াশাল।

अर्जुन। पुं। (Tarminalia Arjuna or Pentaptera arjuna.) स्वनामख्यातवृक्षे। অর্জ্জুন গাছ। हि कहू, कोह। म अर्जुनसादडा। क सारदोल। तै मद्दिचेट्टु। तत्पर्य्याय,—नदीसर्ज्ज वीरतरु इन्द्रद्रु ककुभ (अ), इन्द्रद्रुम (शब्दर), अम्बर, पार्थ चित्रयोधी धनञ्जय वैरान्तक किरीटी गाण्डीवी कर्णारि करवीरक कौन्तेय इन्द्रसूनु गाण्डीरी शिवमल्लक सव्यसाची धीरद्रु कृष्णसारथि पृथाज फाल्गुन धन्वी। गुणा—कषायोष्ण कफघ्न व्रणशोधन पित्तश्रमतृष्णाहर वातकोपनश्च। रा नि व ९। शीतल हृद्य क्षतक्षयविषरक्तहर मेदोमेहव्रणघ्न तुवर कफपित्तघ्नश्च। भा पू १भ वटादिव। वा सू ५ अ न्यग्रोधादि। "जम्ब्वाम्राजुनकपीतनसोमवल्क।" माधा २ लो। नेत्रशुक्लगतरोगे। लक्षणम्—"एको य शशरुधिरोपमश्च विन्दु शुक्लस्थो भवति तमर्जुन वदन्ति।" मा नि। मयूरे। मेतनिक। नि। श्वेतवर्णे।

अर्जुनम्। क्ली। तृणमात्रे। इला। सुवर्णे। म नविक। कासतृणे। र मा। दर्भभेदे।

अर्जुनघृतम्। क्ली। हृद्रोगे हितम्। अत्र क्वाथार्थमर्जुनत्वक् ६४ प पाकार्थं जल ६४ श शेष १६श कल्क १ श घृत ४ श। मूर्च्छितघृत ४श अर्जुनस्वरस १६श अर्जुनत्वक्कल्क १श एकत्र पाच्यम्। च द हृद्रोग चि। "पार्थस्य कल्कस्वरसेन सिद्ध शस्त घृत सर्व्वहृदामयेषु।" घृत ४ श अर्जुनस्वरस ४ श कल्कार्थं अर्जुनत्वक् १ श। सा कौ। भैष भा रस र।

अर्जुनत्वक्। स्त्री। अर्जुनवल्कले। অর্জ্জুনছাল। च द अ सा चि शूलव्यादि।

अर्जुननामाख्य। पु। अर्जुनवृक्षे। भा।

अर्जुनसुधा। स्त्री। अर्जुनोत्थसुधायां। অর্জ্জুনকাঠের চূণ। गुणा—"सुधा ह्यर्जुनजा शीता कफस्य च विनाशिनी।" वै निघ। द्रव्यगुणे।

अर्जुनाख्य। पु। कासतृणे। र मा। अर्जुनवृक्षे।

अर्जुनाद। त्रि। दर्भकाशखादके। च चि २ अ।

अर्जुनाद्यघृतम्। क्ली। प्रमेहे घृतम्। यथा—"अर्जुनपटोलनिम्ब त्वचादीप्यकरोहणमञ्जिष्ठे। भल्लातकागुरुघ्ने सन्दानमरन्दगोशीरे। नीपुरककोमवल्के नक्तपटोलेर्द्दरिद्रा त्रिफला। अत्र कषायाणामर्द्ध तोयश्चतुर्गुणेन चैव शोध्य। मञ्जिष्ठा

तिमिराख्या कफकषाये प्रशस्यते। कफवातोत्थे भेदे पिच्छले साधयेदपि ॥" भा म १म भेद चि।

अर्ज्जुनी। स्त्री। गवि। गाई। मे नविक।

अर्ज्जुनोपमः। पुं। शाकद्रुमे। শেগুণ-গাছ। र मा। शाल्मलवृक्षे। रत्ना।

अर्णः। पुं। शाकवृक्षे। শেগুণ। श च।

अर्णः (स्)। क्ली। जले। रा नि व १४।

अर्णभव। पुं। शङ्ख। वै निघ।

अर्णव'। पुं। समुद्रे। रत्ना।

अर्णवज
अर्णवजमल' } पुं। समुद्रफेने। रत्ना।

अर्णवफेन। पुं। समुद्रफेने। रत्ना।

अर्णवमल। पुं। समुद्रफेने। रत्ना।

अर्णवोद्भव'। पुं। अग्निजारवृक्षे। रा नि व ६।

अर्णोद। पुं। मुस्तके। रा नि व ६।

अर्णोभव। पुं। शङ्खे। रा नि व १३।

अर्त्तगल। पुं। नीलझिण्ट्याम्। नीलझाँटी। सु द्रव्यसं, च। आगड़ इति ख्याते फलवृक्षे। रत्ना।

अर्त्ति। स्त्री। रोगे। रा नि व २०।

अर्थः। पुं। विषये। धने। याचने। कारणे। वस्तुनि। अभिधेये। निवृत्तौ। प्रयोजने। मे धविक।

अर्थचम्पिका। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। काँकड़ा शृङ्गी। वै निघ।

अर्थप्रसादनी। स्त्री। धामनवृक्षे। वै निघ।

अर्थसाधक। पुं। पुत्रजीववृक्षे। पुत्रञ्जीवा। मद व १भा।

अर्थसाधन। पुं। पुत्रजीववृक्षे। मद व १। रोठाकरञ्जे। मद व ५।

अर्थसिद्ध' (क')। पुं। पुत्रजीववृक्षे। श्वेत निर्गुण्ड्याम्। कृष्णनिर्गुण्ड्याम्। रा नि व ४।

अर्थापत्ति'। स्त्री। 'यदकीर्त्तितमर्थादापद्यते।' सा सु उ ६५अ।

अर्थ्यम्। क्ली। शिलाजतुनि। मे यद्विक।

अर्दनि। पुं। अग्निरोगे। च टी।

अर्द्दितम्। क्ली। तन्नामकवातव्याधौ। एकाङ्ग-घातविशेषः। तस्य लक्षणम्—"नरौ व्याहरतो ऽत्यर्थं खादत कठिनानि च। हसतो जृम्भतो भारादिषमाच्छयनासनात्। शिरोनासौष्ठचिबुक-ललाटेक्षणसन्धिगः। अर्द्दयत्यनिलो वक्त्रमर्द्दितं जनयेत्ततः। वक्रीभवति वक्त्रार्द्धं ग्रीवा चाप्यप वर्त्तते। शिरश्चलति वाक्सङ्गो नेत्रादीनाञ्च वैकृतम्। ग्रीवाचिबुकदन्तानां तस्मिन् पार्श्वे च वेदना। तमर्द्दितमिति प्राह।" मा नि। अत्र रोगे यस्मिन् पार्श्वे अर्द्दितं तस्मिन्नेव पार्श्वे ग्रीवा दौला वेदना भवतीति बोध्यम्। 'विवर्णौ अतिधौते निमेषयन्ते च रोगिणि तदसाध्यं भवति। अत्रौषधं—तिलकल्कयुक्तरसोनकल्कादिकम्। "स्वेद पानानि नस्यञ्च भोज्यान्यनिलहन्ति च। उप नाहाश्च शस्यन्ते स्वेदनञ्च तथार्द्दिते॥" "तन्नाम-काव्यरोगविशेषे। लक्षणं—स्तुहृदयस्य विक्षेपात् घोणाभेदाच्च बुद्धिमान्। नासापुटविकाराच्च अर्द्दित रोगमादिशेत्॥" जयद ५५ष।

अर्द्दम्। क्ली। समासे। पुं। खण्डे। मे।

अर्द्दकः। पुं। जलसर्प। वै निघ।

अर्द्दकपाटसन्धिक'। पुं। वाम्रदीर्घकपा लीतगल्पपालि कर्णबन्धनाकृतिविशेषे। सु सू १६ अ।

अर्द्दकोशिकी। स्त्री। छेदनार्थं शस्त्रधारा विशेषे। सु सू ८अ।

अर्द्दखारी। स्त्री। खारीमानार्द्धे १२८ अ।

अर्द्दचन्द्र। पुं। मयूरपिच्छे। ময়ূরপুচ্ছের চাঁদ। हे च।

अर्द्दचन्द्रम्। क्ली। अङ्गुलित्रणे। हारा।

अर्द्दचन्द्रा। स्त्री। त्रिवृति। रा नि व ६। कृष्णत्रिवृति। কালতেউড়ী। भा पू १भ।

अर्द्दचन्द्रानन'। पुं। अन्तमुखनामकविस्रा वणास्त्रे। अम।

अर्द्दचन्द्रिका। स्त्री। कर्णस्फोटालतायां। रा नि व ३। कृष्णत्रिवृति। मद व १।

अर्द्दचोलक'। पुं। कूर्पासे। কাঁচুলী। हारा।

अर्द्दतिक्त। पुं। किराततिक्तके। नेपालदेशज निम्बविशेषे। रा। भा पू १भ।

अर्द्दधारकम्। क्ली। [illegible]। तच भेदनार्थम्। सु सू ८अ।

अर्द्धनारीश्वररस । पु । रसोऽयं सान्निपातिकज्वरे गुञ्जामात्रं नस्यकर्म्मणि योज्यः । अपरे जीर्णविषमज्वरे नस्यमित्याहुः । तेन तत्क्षणमेव वामाङ्गज्वरो नश्यति । अस्य द्रव्याणि रसगन्धकविषटङ्कणानि समभागानि कज्जलीवत् कृत्वा कृष्णसर्पमुखाभ्यन्तरे स्थापयित्वा तन्मुखं मृत्स्ना सलिप्य मृद्भाण्डे स्थापयेत् । ऊर्द्धाधो लवणदानपूर्व्वकं ततो भाण्डमावृत्य तीव्राग्नौ ४ प्रहरं पचेत् । भै प । अत्र "हिङ्गु ग्राह्यञ्च तत्समं" मिति मिलितरसगन्धकयोः समम् । "जैपालं तत्सममिति" विषतुल्यं जैपालं देयम् । "मरिचञ्च चतुर्गुणमिति" एकभागापेक्षया मरिचस्य चातुर्गुण्यम् । श्रीकण्ठः । सोमेश्वरस्तु मिलितरसगन्धकापेक्षया चातुर्गुण्यमित्याह । व्यवहारोऽप्यनेनैव । "रसगन्धौ समौ शुद्धौ विषं ग्राह्यञ्च तत्समम् । जैपालं तत्समं ग्राह्यं मरिचञ्च चतुर्गुणम् । त्रिफलाया रसैर्मर्द्य भावना पञ्चधा कृता ॥" र सा स जीर्ण विषम-ज्व चि । अन्यः पाठः शुद्धसूतं तथा गन्धं विषं ताम्रस्य भस्म च । समभागेन सङ्गृह्य वारिणा पेषयेद्दृढम् । चक्राकारं समं कृत्वा सर्पतुण्डेन सन्धयेत् । तत्तुण्डलेपनं कृत्वा रौद्रे दद्याद्विचक्षणः । स्थाल्यन्ते लवणं किञ्चित्तस्योपरि च गोलकम् । ततो लवणकं दत्त्वा सिकताभिः प्रपूरयेत् । चतुर्भिः प्रहरैर्ज्वालासन्दमध्यखरक्रमात् । शीते तद्गोलकं नीत्वा दूरीकृत्य च लेपनम् । भस्म सङ्गृह्य यत्नेन खल्ले कुर्य्याद्विमर्द्दनम् । यवमात्रन्तु तच्चूर्णं नस्ये दद्यात् सुरेश्वरि ॥ प्रयोगा ज्व चि ।

अर्द्धपलम् । क्ली । कर्षद्वये । ४ तो । म्याक्रया भ्यामर्द्धपलम् । प प्र १ख ।

अर्द्धपादा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।

अर्द्धपारावत । पु । वनकुक्कुटे । चित्रकण्ठपारावते । মুক্তিপাখরা । তিত্তিরপক্ষিণি । অবি ।

अर्द्धपुष्पा । स्त्री । महाबलायाम् । পীতবেড়েলা । वै निघ ।

अर्द्धभोजनम् । क्ली । अर्द्धाशने । আধপেটা খাওয়া ।

अर्द्धमात्रिक । पु । निरूहणाधिकारे तन्नामकबस्तौ । "दशमूलीकषायेण शताह्वार्द्धं प्रपेषयेत् । सैन्धवाक्षं मधुनो द्विपलं द्विपलं तथा । तैलस्य पलमेकन्तु फलस्यैकञ्च योजयेत् । अर्द्धमात्रिक-बस्तीऽयं बस्तिदयो निरूहवत् । न च स्नेहो न च स्वेदः परिहारविधिर्न च । आत्रेयानुमतो ह्येष सर्व्वरोगनिवर्हणः । इति च द ।

अर्द्धमासूरी । स्त्री । लेखनार्थमस्त्रधाराविशेषे । सु सू ८ अ ।

अर्द्धरात्र । पु । रात्र्यर्द्धभागे । দুপুর রাত্রি ।

अर्द्धवीरच्छा । स्त्री । कृष्णदूर्व्वायाम् ।

अर्द्धश(स)फर । पु । दण्डपालाख्यक्षुद्रमत्स्यविशेषे । দাঁড়িকা বা ডানকোণা মাছ । হারা ।

अर्द्धशराव (क) । पु । प्रसृतिद्वये । ३२ तो । प प्र १ख । भा ।

अर्द्धसह । पु । पेचके । প্যাঁচা । म द्रव्य ।

अर्द्धाशोनजलम् । क्ली । अर्द्धांशेन हीने पक्वजले । इद वातपित्तघ्नम् । रा नि य १४ ।

अर्द्धालिङ्ग । पु । जलसर्पे । वै निघ ।

अर्द्धावभेदक । पु । शिरोरोगभेदे । আধ্কপালে ধরা । निदानलक्षणे—"रूक्षाशनाध्यशनप्राग्वातावश्यायमैथुनैः । वेगसन्धारणायासव्यायामैः कुपितोऽनिलः । केवलः सकफो वार्द्धं गृहीत्वा शिरसो बली । मन्याभ्रूशङ्खकर्णाक्षिललाटार्द्धेऽतिवेदनाम् । शस्त्रारणिनिभां कुर्य्यात्तीव्रां सोऽर्द्धावभेदकः ॥" मा नि । अपिच यस्योत्तमाङ्गार्द्धमतीव जन्तोः सम्भेदतोदभ्रमशूलजुष्टम् । पक्षाद्दशाहादथवाप्यकस्मात्तस्यार्द्धभेदं त्रितयाद्व्यवस्येत् ॥ सु उ २५ अ ।

अर्द्धाशनम् । क्ली । अर्द्धभोजने । श च ।

अर्द्धेन्दु । पु । नखचिह्ने । अतिप्रौढस्त्रीयोनौ अङ्गुलियोजने । मे दत्रिक ।

अर्द्धेन्दुशकला । स्त्री । नासारोगविशेषे । कपालरोगभेदे । ओष्ठरोगे । अर्व्वुदरोगे । गलरोगे । तालुरोगे । कर्णरोगे । वै निघ ।

अर्द्धोदकक्षीरम् । क्ली । अर्द्धोदकशृतदुग्धे । অর্দ্ধজলে সিদ্ধ দুধ । "अर्द्धोदकं पयः शिष्टमाशुघ्नतरं स्मृतम् ।" हेमाद्रौ चारपाणिः ।

अर्भ (क) । पु । बालके । रा नि व १८ । शिशौ । मे कत्रिक । पत्रजातशिशौ । रा नि व १८ ।

अभ्रा । स्त्री । गुग्गुलौ । গুগ্গুল । "अभ्राभूत्प्लवङ्गयुतम् ।" प्रयोगा भप्र चि ।

अर्मण' । पु । द्रोणपरिमाणे (१२ सेर)। प प्र १ख । च द अ सा चि कुटजावलेहे ।

अर्मन् । क्ली । नेत्ररोगविशेषे । चक्षूरोग । तत्र पञ्चविधम्— प्रस्तार्य्यर्म्म, शुक्लार्म्म, रक्तार्म्म, मांसार्म्म, स्नाय्वर्म्म इति । लक्षण स्वस्वपर्य्याय द्रष्टव्यम् ।

अर्यमा । पु । अर्कवृक्षे । रा नि व १० । सूर्य्ये ।

अर्वण
अर्वा (न्) } पु । अश्वे । भा पू ।

अर्वती । स्त्री । वडवायाम् । कुम्भदास्याम् । मे तत्रिक ।

अर्व्वुद । पु, क्ली । पुरुषे । दशकोटिपरिमाणे । मे दत्रिक । मांसकीलकाकाररोगविशेषे । आब् । हि रसौली । वातजपित्तजकफजरक्तजमांसजमेदो-जाभ्यर्व्वुदद्विरर्व्वुदभेदनाष्टौ । लक्षण—गात्रप्रदेशे क्वचिदेव दोषा सम्मूर्च्छिता मांसमसृक् प्रदूष्य । वृत्त स्थिरं मन्दरुजं महान्तमनल्पमूल चिरवृद्ध्य पाक । कुर्व्वन्ति मांसोच्छ्रयमत्यगाधं तदर्व्वुद शास्त्रविदो वदन्ति । वातेन पित्तेन कफेन चापि रक्तेन मांसेन च मेदसा वा तज्जायते तस्य च लक्षणानि ग्रन्थे समानानि तदा भवन्ति ॥ मा नि । सु नि ११ अ । "दोष प्रदुष्टो रुधिरं शिरास्तु सम्पीड्य सङ्कोच्य गतस्तु पाकम् । सस्रावमुन्नह्यति मांसपिण्ड मांसाङ्कुरैराचितमाशु वृद्धि । स्रवत्यजस्र रुधिरं प्रदुष्टमसाध्यमेतद्रुधिरात्मक स्यात् ॥" इति दश रोगभेदे । नेत्ररोगभेदे । तालुरोगे तल्लक्षण— तालुमध्ये रक्तज पित्तलक्षण पद्मकर्णिकावत्ते सरेखे पार्श्वतो दैर्घमांसाङ्कुरैर्वेष्टित शोथ अर्व्वुद विद्यात् । "पद्माकार तालुमध्ये तु शोथ विद्याद्रक्तादर्व्वुद पित्त लिङ्गम् ।" भा म ४भ मुखरो चि ।

अर्व्वुदाकार' । पु । श्लेष्मातकवृक्षे । चालिता गाछ ।

अर्व्वुदाद्रिज । पु । मेषशृङ्ग्याम् । मेढा-शिङ्गी । म मुद्गरावचिगेग । वै निघ ।

अर्व्वूरम् । क्ली । आद्रुक्यनामद्रव्ये । काश्मीरे तडवड इति प्रसिद्धे । म तडवड । वै निघ २भ सप्तदशी चि तालीशादिचूर्णे ।

अर्श (स्) । क्ली । The piles or hoemo rrhoids स्वनामख्यातगुदरोगविशेषे । तत् पर्य्याय,—दुर्नामक (च), दुर्नाम, गुदकील , गुदाङ्कुर (रा), अनामक (शब्दर)। लक्षणम्—दोषास्त्वङ्मांसमेदांसि सन्दूष्य विविधाकृतीन्...

दुर (रा), अनामक (शब्दर) । लक्षणम्—दोषास्त्वचामुद स्यादभ्यन्तरत सार्द्धचतुरङ्गुलिमिता य नाडो गुदमिति कथ्यते, सा गुदनाडी शङ्खावर्त्तनिभ वलित्रययुक्ता । तत्र सार्द्धाङ्गुलिमितार्द्ध गुदौष्ठ । गुदौष्ठादङ्गुलिमितोऽथ सम्वरणी नाम प्रथमा वलि तदुपरि सार्द्धाङ्गुलिमितोऽशो विसर्जनीनाम द्वितीया, तदूर्द्ध सार्द्धाङ्गुलि मितोऽथ प्रवाहणीनाम तृतीया वलिरुच्यते । तास्वेव मांसाङ्कुरा जायन्ते । तच्चार्श षड्विध वातजादिभेदात् प्रकारषभिद गुदार्श परं बोध्यम् । तन्निदान यथा— "दोषास्त्वङ्मांसमेदांसि सन्दूष्य विविधाकृतीन् मांसाङ्कुरानपानादौ कुर्व्वन्त्यर्शांसि तां जगु ।" इति । 'पृथग्दोषै समस्तैश्च शोणितात् सहजानि च । अर्शांसि षट्प्रकाराणि विद्याद्गुदवलित्रये ।" साध्या रुपचिकित्सा—अथ तथान्नपानौषधादिक सेव्य येन वायोरनुलोम अग्निबलवृद्धिश्च जायते । "दत्त्वाथ वेतन यो ऽर्थे चादायापि च वेतन । अध्यापयश्च जुहुयाज्जपेद्वार्शोंद्भवो भवेत् ॥" इति कर्मविपाक । पथ्य—"विरेचन लेपनमश्मशोषं क्षाराग्निशस्त्राचरितञ्च कर्म । पुरातना लोहित शालयश्च सषष्टिकाश्चापि यवा कुलत्था' । गोधाख सर्पामगगोधकूर्म्म-दावित्-कुलिङ्गलावचकोरतुकौशा । तरक्षुचापाश्वमगामकाद्या येऽन्येऽपि मासा प्रसहाश्च तेऽपि ॥ पटोलपत्त्रुरसोनवह्निपुनर्नवासूरणवास्तु कानि । जीवन्तिका दशयुठा सुरा च त्रुटिवयस्था नवनीततक्र । कक्कोलधात्रीरुचक कपित्थमोद्ग्रादि मूत्रादापयांसि चापि । भल्लातक सर्षपजञ्च तैल गोमूत्रसौवीरकुशोदकानि । वातापह यच्च यदग्नि कारि तदन्नपान हितमर्शसेभ्य ॥" इति । अपथ्य— आनूपमामिषं मत्स्य पिण्याक दधि पिष्टक । माषान् करीर निष्पाव बिल्व तुम्बोपोदिका । पक्वाम् आलुक खट्व विष्टम्भीनि गुरूणि च । आतप जल पानानि वमन वस्तिकर्म्म च । विरुद्धानि च सर्व्वाणि मारुत पूर्व्वदिग्भवम् । वेगरोध स्त्रिय पृष्ठयानमुत्कटकासन । यथास्व दोषलक्षाणमर्शस परिवर्ज्ज-येत् । यत्पथ्य यदपथ्यञ्च वक्ष्यते रक्तपित्तिनाम् । रक्तार्शोरोगिणा तत्तदपि विद्याद्विशेषत ॥" इति ।

अर्शः कुठाररस । पु । रसौषध अर्शसि हित । पाठ—"शुद्धसूत पलञ्चैक द्विपल शुद्धगन्धक । मृतताम्रञ्च लौहञ्च प्रत्येकञ्च पलद्वयम् । त्रिकटु लाङ्गली दन्ती चित्रक पुष्कर तथा । प्रत्येक द्विपल योज्य यवक्षारश्च टङ्कण । समौ पञ्चपलौ

योज्यौ सैन्धव पलपञ्चकं। द्वाविंशच गवां मूत्र सुहीचीर तदष्टकं। सर्व्वं मृद्वग्निना पाच्य याव न्नायाति पिण्डताम्॥" इति मात्रा माषद्वयम्। रस र प्रयोगा। रसेन्द्रचिन्तामणौ रसगन्धौ न धृतौ। सुहीचीरञ्च गोमूत्रसम दत्तम्। पुष्करस्थाने पिलुकमिति उक्तम्। अन्य—"शुद्धसूत द्विधा गन्ध मृतलौहञ्च तामकं। प्रत्येक द्विपल दन्ती चूर्णञ्च शूरण तथा। शुभाटङ्गयवचारसैन्धव पलपञ्चकं। पलाष्टकं सुहीचीर द्वात्रिंशञ्च गवा जलं। आपिण्डित पचेदग्नौ खादेन्माषद्वय तत॥" र सा स। शुभा वंशलोचना।

अर्श सूदन। पु। शूरणे। ওল।

अर्शस्। क्ली। अर्शोरोगे। श र।

अर्शस। त्रि। अर्शोयुक्ते।

अर्शी। त्रि। अर्शोयुक्ते। श र।

अर्शोघ्न। पु। शूरणे। ওল। रा नि व ७। भल्लातके। ভেলা। सर्जिचारे। সাজিমাটী। तेजवल्लि। তেজবল। श्वेतसर्षपे। শ্বেত সরিষা। कटुशूरणे। বুনো ওল। वै निघ।

अर्शोघ्नवर्ग। पु। कुटजविल्वचित्रकनागराति विषाभयाधन्वयासकदारुहरिद्रावचाचव्यानीति। अय द्वादशदशकं प्रभावादर्शोघ्न। च सू ४।

अर्शोघ्नवल्कला। स्त्री। तेजवल्लि। তেজবল। वै निघ।

अर्शोघ्नी। स्त्री। तालमूल्याम्। रत्ना। मे मविक। भल्लातके। वै निघ।

अर्शोज। पु। भगन्दररोगे।

अर्शोयन्त्रम्। क्ली। अर्शोदर्शनार्थ गोस्तनाकार यन्त्रे। "अर्शसां गोस्तनाकारं यन्त्रकं चतुरङ्गुलं। नाहे पञ्चाङ्गुल पुंसां प्रमदानां षडङ्गुलं। द्विच्छिद्रं दर्शने व्याधे रेकच्छिद्रन्तु कर्म्मणि।" भवि। मयद ५३ ष।

अर्शोवर्त्मन्। स्त्री। नेत्रवर्त्मगतरोगविशेषे। नेत्रवर्त्मनि कर्कटीबीजवत् मन्दवेदनमसृणतीक्ष्णा या पिडका भवति तत्। "एर्व्वारुबीजप्रतिमा पिड़का मन्दवेदना। श्लक्ष्णा खराश्च वर्त्मस्थास्तद र्शोवर्त्म कीर्त्त्यते॥" एषा सन्निपातजा। मा नि। तदुक्तं—पिडका सन्निपातेन तदर्शोवर्त्म निर्दिशेत्। इति विदेहरचिते—निमि।

अर्शोहररस। पु। रसोऽयं अर्शसि हित। पाठी यथा—"रसवैक्रान्तशुद्धाभ्रकान्तभस्म सग न्धकं। तुल्यांश मर्द्दयेच्छार्द्रदाडिमोत्थे रसैस्तत। भक्षयेन्माषमेकन्तु अर्शसां नाशने रस॥" रस र।

अर्शोहित। पु। भल्लातकवृत्ते। त्रिका।

अर्हम्। क्ली। सुवर्णे। সোণা। वै निघ।

अर्हा। स्त्री। वायसादनीलतायाम्। বনালতা। वै निघ।

अलम् (कम्)। क्ली। हरितालके। रा नि व १३। सि यो कासचि मनःशिलादिधूमपाने हन्द। "मनःशिलाल मरिच" इति। वृश्चिकपुच्छ कण्टके। বিছের হুল। हे च। कङ्कोल। वै निघ २म वा व्या प्रत्यष्ठीला चि। भङ्गीयुक्त कीश।

अलर्क। पु। चित्र कुक्कुरे। পাগলা কুকুর। चूर्णकुन्तले।

अलकप्रिय। पु। कृष्णभल्लातके। কাল ভেলা। म विल्वजटा। बीजकवृत्ते। हि विजयसार। मद व ५।

अलका। स्त्री। वसायाम्। চর্ব্বি। वै निघ।

अलकाह्वय। पु। कटुनिम्बे। কটু নিম্। वै निघ।

अलक्त (क)। पु, क्ली। Lac, the red animal dye so called लाक्षायाम्। আলতা, লাক্ষা, জৌ গালা। हि लाही। म अलिता। क अलतगे। तत्पर्याय,—राक्षा याव द्रुमामय रक्ता अरक्त जतुक यावक अल क्तक रक्त (शब्द), पलङ्कषा क्रिमि वरवर्णिनी। गुणा— तिक्तोष्ण कफवातामयघ्न रुच्यो व्रणघ्नश्च। रा नि व ६। वर्णकर हिम बल्य स्निग्ध लघु तुवर अनुष्ण कफ पित्त रक्त हिक्का कास ज्वरघ्न व्रणोर चतवीसर्पक्रमिकुष्ठहर। अलक्तको विशे षेण व्यङ्गघ्न।" भा पू १भ। अलक्तको रसो रोधी रक्तपित्तक्षयापह। प्रदरव्याप्यतीसारं सरक्त चपयेन्ध्रुवम्।" भवि।

अलगर्ण। पु। नेत्ररोगविशेषे। वै निघ।

अलगर्द। पु। सर्पविशेषे। জলঢোঁড়া, জল বোড়া।

अलगर्दा। स्त्री। जलव्यालायकायाम। दिशोक

अलिपकः । पु । भमरे । कोकिले । कुक्कुरे । सर्व्वत्र मे कचतुष्क ।

अलिपत्रिका । स्त्री । हश्चिकाया । विछाती । रा नि व ५ ।

अलिपर्णिका (र्णी) । स्त्री । हश्चिकाल्यां । विछाति, विछुटी । रा नि व ८ ।

अलिप्रियम् । क्ली । रक्तोत्पले । निका । पु । धाराकदम्बहचे । आम्रहचे । श र । कदम्बवृचे । भा पू ।भ ।

अलिप्रिया । स्त्री । पाटलाहचे । पारुल गाछ । प म । भूजम्बूहचे । वै निघ ।

अलिप्सा । स्त्री । अनिच्छायाम् ।

अलिमकः । पु । भेके । कोकिले । भमरे । पद्मकेशरे । मधूकहचे । मे कचतुष्क ।

अलिमोदा । स्त्री । गणिकारिकायां । गनिरि । रा नि व ८ ।

अलिमोहिनी । स्त्री । केविकापुष्पहचे । रा नि व १० । केविका पुष्प ।

अलिम्पक (म्बक) । पु । कोकिले । मधुमक्षिकायाम् । कुक्कुरे । पद्मकेशरे । वै निघ ।

अलिवल्लभा । स्त्री । रक्तपाटलायां । भा पू १ भ ।

अलिवाहिनी । स्त्री । कोकणदेशप्रसिद्धे केविकाहचे । केवेर इति भाषा । रा नि व १० ।

अलिसमाकुल । पु । पुष्पहचविशेषे । दवणरीवन्तीति महाराष्ट्रादौ । वै निघ ।

अली (इन्) । पु । हश्चिके । भमरे । मे ।

अलीकम् । क्ली । ललाटे । हे च ।

अलीकमत्स्य । पु । अङ्गारस्विन्नतिलतैलभृष्टमाषपिष्टके । यथा—"माषपिष्टिकया लिप्त नागवल्लीदलैर्मृदृत् । लघु सस्वेदयेद्‌गात्रा स्थाल्यामङ्गारकोपरि । ततो निष्काशितं खण्डं तिलतैलेन भर्जयेत् । अलीकमत्स्य एकोऽयं प्रकार पाकपण्डिते । तं ह्रलाकभटिकेव वास्तूकेन च भक्षयेत् ॥ भा पू २ भ ।

अलीनकम् । क्ली । वङ्गे । हे च ।

अलीष्ट । पु । तिलकहचे । तिल गाछ । वै निघ ।

अलु । पु स्त्री । गलन्तिकायाम् । झारी । तुलसीहचे । क्ली । मूले । मे कद्विक ।

अलुकम् । क्ली । आलुकसाधारणे । आलु । गुणा—आलुक शीतल आग्नेय मलमभन मधुर लघु रुच हृद्य दर्जर दलवर्द्धन स्तन्यवर्द्धन मलमूत्रकफवातहृद्विकर रक्तपित्तघ्न । वै निघ । एतच्च रोमालु राजालुश्चेत्यनवनकारालुभेदेन बहुविधम् । विशेष पर्य्याये द्रष्टव्य । आलुबोखार इति प्रसिद्ध काबुलदेशीयफले । आमिषे ।

अलोमश । पु । मत्स्यविशेषे । तद्गुणाः— वितन्तिपरिमित श्वेताङ्ग सूक्ष्मशल्कश्च । तन्मांस बलकर वीर्य्यकर पुष्टिकरञ्च । रा नि व १७ ।

अलोमशा । स्त्री । हचविशेषे । म कागभाड । वै निघ ।

अलोहितम् । क्ली । रक्तपद्मे । हृत्पद्मपद्मे ।

अल्क । पु । हचविशेषे । शरीरावयवे । वै निघ ।

अल्पक । पु । यासचुपे, दुरालभायाम् । रा ।

अल्पकेशिका } स्त्री । भूतकेश्या । चामरकषा ।
अल्पकेशी } प मु । र मा रवा ।

अल्पगन्धम् । क्ली । रक्तकैरवे । रक्तकमले । वै निघ ।

अल्पगोधूम । पु । तृणगोधूमे । प म । मद व १० ।

अल्पघण्टिका । क्ली । क्षुद्रशणपुष्प्याम् । लघुशणगाछ । म लहुताग ।

अल्पतनु । त्रि । खर्व्वे । अम ।

अल्पनायिकाचूर्णम् । क्ली । औषधमिदं यक्ष्मणां हितम् । पाठ—'त्रिशाण पञ्चलवण प्रत्येक सूषण पिचु । गन्धकान्माषकानष्टौ चतुरो माषकान् रसात् । इन्द्राशनात्पल शाणचित्रयाधिकमिष्यते । खादेन्निशीकृताच्छाणमनुपेयश्च काञ्जिक ॥" र चि ।

अल्पनिद्रता । स्त्री । पित्तजन्यनिद्राल्पतारोगे । वै निघ ।

अल्पपत्र । पु । चुद्रपत्रतुलसीरूपे । र मा । क्ली । रक्तपद्मे । र मा ।

अल्पपत्रक । पु । गिरिजमधूकवृचे । पाहाड़े मौल गाछ । रवा ।

अल्पपत्रिका। स्त्री। रक्तापामार्गक्षुपे। रा नि व ४।

अल्पपत्रा। स्त्री। मिश्रेयायाम्। तुषल्याम्। তালমূলা। वै निघ।

अल्पपद्मम्। क्ली। रक्तपद्मे, रक्तोत्पले। वै निघ द्रव्यगु।

अल्पपर्णिका } स्त्री। रुद्रपर्णाम्। मुगानी।
अल्पपर्णी } वै निघ।

अल्पपुष्पिका। स्त्री। पीतदारवीरे। পীত-পুষ্প করবী। वै निघ।

अल्पप्रमाणक। पु। लतापनसे। र मा। चलानक। চেনা তবমুজ, থবমুজ इति भाषा। वै निघ।

अल्पमस्तक। पु। चित्रकक्षुपे। वै निघ।

अल्पमक्षिका। स्त्री। मक्षिकाविशेषे। ছোট মাছী। वै निघ।

अल्पमानक। पु। दिव्यगन्ध तुलस्याम्। र।

अल्पमारिष। पु। क्षुद्रमारिषे। কাঁটানটিয়া, বা চাঁপানটিয়া। हि अल्पमरषा। म थोर ताडुनजा। अम। तत्शाकगुणा —ल घु शीतवीर्य रुच पित्तघ्न कफनाशन। मलमूत्रनि सारक रुच्य दीपन विषघ्न। भा पू १भ। See तण्डुलीय।

अल्परसा। स्त्री। ऐनवथाम्। रा नि व २३।

अल्पवर्त्तक। पु। तित्तिरपक्षिणि। मद व १२।

अल्पशुक्रता। स्त्री। पित्तजन्यशुक्राल्पतारोगे। वै निघ।

अल्पशोफ। पु। सन्धिचिरोगे। वै निघ।

अल्पक्षुपा। स्त्री। ह्रस्वमञ्जालुकायां। वै निघ।

अल्पायु। पु। छागे। त्रि। ছাগল।

अल्पास्थि। क्ली। परूषकफल। ফলসা। रा नि व ११। भा पु १भ।

अल्पिका। स्त्री। वनमक्षिकाजातौ। हे च ४। रुद्रपर्णाम्। भा पू १भ।

अलक। पुं। कङ्कोलविशेषे। स्कूथल। धान्यके। स्तने। वै निघ।

अलका। स्त्री। धान्यके। स्तने। व निघ।

अल्ला। स्त्री। मातरि। धान्यके। स्तने।

अलु। क्ली। आलुकि। আলুবোখারা इति लोके। मद व ६।

अवकर। पु। सम्मार्जनादिनिक्षिप्त धूल्यादौ। জঞ্জাল। तत्पर्याय —सङ्कर (अ), अवकर (अटौ सङ्कार (शब्दर)।

अवकुन्थनम्। क्ली। आक्रनाद।

अवकुश। पु। गोलाङ्गूलवानरे। अत्र पर्णमृग जातीय। सु सू ४६ अ।

अवकूलनम्। क्ली। अग्न्यानुगीकरणे। च द अतिसा चि। "अङ्गारैरवकूलयेत्।"

अवकेशी। त्रि। अफलवृक्षे। हे च।

अवक्र। पु। सरलवृक्षे। সরল গাছ।

अवगण्ड। पु। गण्डदेशस्थव्रणे। ব্রণের-ফোঁড়া। म पुटकुली। त्रिका।

अवगथ। पु। प्रात स्नाने।

अवगाह। पु। स्नाने। स्नानगृहे।

अवगाहनम्। क्ली। स्नाने। मज्जनपूर्वक स्नाने। तत्पर्याय —अवगाह वगाह निमज्जन शिर स्नान अम्भसि मज्जन (के)।

अवगाहस्वेद। पु। अवगाहनेन स्वेदे। वा सू. १७अ।

अवगीर्ण। पु। अपानान्निर्गत द्रव्ये।

अवगुण्ठनम्। क्ली। योषितशिरःप्रावरणे, स्त्रीमुखाच्छादने।

अवगुण्ठितम्। क्ली। चूर्णिते। গুঁড়া। त्रिका

अवग्रह। पु। गजललाटदेशे। হাগা।

अवग्राह। पु। अवहारके। হাঙ্গর इति लोके।

अपघात। पु। आघात विशेषे। तण्डुनादि सञ्जने, इ। চানকাঁড়া। অপঘা তী।

अवचूर्णम्। क्ली। स्थूलचर्णे। মোটা গুঁড়া।

अवचूर्णित। त्रि। चूर्णित। तत्पर्याय — अवध्वस अपध्वस्त। अटौ।

अवचूलकम्। क्ली। चामरे। त्रि।

अवक्षुक। पुं। अक्षिमलि रोगभेदे। वै निघ।

अवट (टौ)। पुं। गात्रोदृचे। कूपे। मे।

अवटीट' । त्रि । नतनासिके । थांदा । श्रम । स (प वि,—अवनाट अवभ्रट । श ।

अवटु' । स्त्री । क्ली । ग्रीवायाःपश्चाद्भागे । रत्ना रा नि व १८ । पु । वृक्षविशेष । उ । गर्त्ते । कूपे । ए ।

अवड । पु । मथाशब्दभागे । वै निघ ।

अवतंस । पु क्ली । कर्णभूषणे । श ।

अवतमसम् । क्ली । अल्पान्धकारे । श ।

अवतानम् । क्ली । चन्द्रातपे । चाँदोया ।

अवताप । पु । अजाविस्त्वके । गजव ।

अवतारणम् । क्ली । भूतादियहे । वस्त्राञ्चले । मे अपत्रक ।

अवतारणिका । स्त्री । नौकायाम् ।

अवतोका (दा) । स्त्री । स्रवद्गर्भायां गवि, पतितगर्भायां गवि । हला ।

अवदन्त । पु । बालके । बाला । वै निघ ।

अवदंश । पु । सुरापानरुचिजनकभक्ष्यद्रव्ये । चाटे । हला । शिगुवृक्ष । कृष्णमिर्चे । सजिना । वै निघ ।

अवदलनम् । क्ली । मर्दनक्रियायाम् ।

अवदात । पु । श्वेतवर्णे । पीतवर्णे च । श ।

अवदानम् । क्ली । उशीरे । श टी । खनित्रे । खोन्ता ।

अवदान्त । पु । शिगुवृक्षे । व निघ ।

अवदारणम् । क्ली । खनित्रे ।

अवदाह (कम्) । क्ली । लामज्जकतृणे । वेणार मूलेर न्याय शादा तृण । भा पू १ख । वीरण मूल । गन्धवेणा । स पियलावाला । वै निघ ।

अवदाहेष्टम् । क्ली । वीरणमूले । गन्धवेणा । श टी ।

अवदाहेष्टकापथम् । क्ली । उशीरे । श टी भ ।

अवदीर्णम् । त्रि । द्रवीभूत घृतादौ । विदारिते । फाटा ।

अवदोह । पु । दुग्धे । चिका ।

अवध्वंस । पु । अवचूर्णने । गुँड़ा करण । मे ।

अवध्वस्त । त्रि । अवचूर्णिते । मे तयतुक्त ।

अवनम् । क्ली । प्रीणने । श ।

अवना (ना) । स्त्री । धायमानायां । गोंड-ग्रालिया, दशा लता । रा नि व ५ ।

अवनाट । त्रि । नतनासिके । थांदा । श्रम ।

अवनीसारा । स्त्री । कदल्याम् । वै निघ ।

अवन्ति(न्ती)सोमम् । क्ली । काञ्जिके । प ए । कांजी । रा नि व १५ ।

अवपाटिका । स्त्री । क्षुद्ररोगान्तर्गतरोगे । "अल्पीयसीं यदा हर्षाद्बलाद्गच्छेत् स्त्रियं नरः । हस्ताभिघातादथवा चर्मण्युद्वर्त्तिते बलात् । यस्या वपाट्यते चर्म तां विद्यादवपाटिकाम्' ॥ मा नि ।

अवपीड । पु । पञ्चविधनस्यकर्म्मान्तर्गते शिरो नस्ये । स च शोधनस्तम्भनभेदेन द्विविधः । अव पीड्यते यस्मात् स अवपीड इति । वपोड्य दीयते यस्मात् अवपीडस्ततः स्मृतः । कल्कीकृताद्यौषधात् पीडितो निसृतः रसः । सोऽवपीडः समुद्दिष्ट' तीक्ष्णद्रव्यसमुद्भव । स गलरोगादौ शस्त ।" प प ४ख । "गलरोगे सन्निपाते निद्रायां विषमज्वरे । मनोविकारे कृमिषु युज्यते चावपीडनम् ॥" व, निघ नस्यवि ।

अवप्राहुक । पु । See अपप्राहुक ।

अवभासिका (नी) । स्त्री । वर्णच्छायाप्रका शिकायां त्वचि । सा च व्रीहेरष्टादशभागप्रमाणा । शरीरेर बाहिरेर चर्म्म । सु शा ४ख ।

अवभ्रट । त्रि । नतनासिके । थ्याँदा । इति लोके । श्रम ।

अवमन्थ (क) । पु । शूकरोगभेदे । लक्ष णम्—"दीर्घा बह्व्यस्तु पिडका दीर्य्यन्ते मध्यतस्तु या । सोऽवमन्थ कफासृग्भ्यां वेदना रोमहर्ष कृत् ॥ सु नि १४ख । कर्णपालीरोगभेद । सु सू १६ ख ।

अवमर्द्द (नम्) । पु, क्ली । पीडने । श्रम ।

अवमोटनम् । क्ली । आमोटने । मोचड़ा-ओन । मा नि वा व्या ।

अवयव' । पु । शरीरावयवे । रा नि व १८ ।

अवयवस्थानम् । क्ली । शरीरे । व, निघ ।

अवयवी । पु । पक्षिणि । वै निघ ।

अवरम् । क्ली । गजपश्चाज्जङ्घादौ । श्रम ।

अवरदारुकम्। क्ली। तन्नामकस्यावरविषा न्तर्गतपत्रविषे। सु कल्प ९अ। See पत्रविषम्।

अवरिका। स्त्री। धन्याके। धने। रा नि व ६।

अवरोह। पु। वटादिवृक्षचर्याधोविलम्बि काण्डा काराबयवविशेषे। वटादिर नागान्।

अवरोहक। पु। अश्वगन्धायां। मद व १।

अवरोहशाखी। पु। प्लक्षवृक्षे। पाकुड गाछ। रा नि व ११।

अवरोहिका। स्त्री। अश्वगन्धायां। रा नि।

अवरोही (इन्)। पु। वटवृक्षे। वटगाछ। रा नि व ११।

अवलग्न। पु। मध्यप्रदेशे। माजा।

अवलम्बन (क)। पु। श्लेष्मविशेषे। तस्य स्थानं हृदयं तत्कर्म च स्ववीर्या हृदयालम्बन त्रिकसन्धारणञ्च। भा।

अवलक्ष। पु। श्वेतवर्णे। त्रिलिङ्गि।

अवला। स्त्री। नार्य्याम्। रवा। प्रियङ्गौ। प्रयोगा गलगण्डे। "मधुलीप्रावलासर्ज।"

अवलुञ्चनम्। क्ली। मुण्डने। शैथिल्ये। सु सू २५ अ।

अवलेप। पु। गर्व्वे। लेपने। भूषणे। मे पचतुष्क।

अवलेपनम्। क्ली। लेपने। भक्षणे। লেপা, মাখান।

अवलेह
अवलेहिका } पु स्त्री। लेह्यौषधे। চাটিবার ঔষধ। जिह्वया आस्वादने। साय स्यादवलेहिका। च द ज्वर चि। क्वाथादे पुनः पाकात् घनत्वमवलेह। "क्वाथादेय पुनः पाकाद्घनत्वं सा रसक्रिया।' प म १ख। मात्रा च तस्य पलमिता। "सोऽवलेहश्च लेह स्यात्तन्मात्रा स्यात्पलोन्मिता। सिता चतुर्गुणा कार्या चूर्णाच्च द्विगुणो गुड। द्रव चतुर्गुण दद्यात्। सुपक्वे तन्तुमत्त्व स्यादवलेहोऽप्सु मज्जति। दुग्धमिक्षुरसं यूषं पञ्चमूलकषायजं। वासाक्वाथ यथायोग्यमनुपान प्रशस्यते।" भा। अयमुद्धृत्यागदङ्कर सायक प्रयोज्य। स्पष्टनत्वुन्दघ्नी या सा सायमव लेहिका। च।

अवलेहनम्। क्ली। लेहने। চাটা।

अवल्क। पु। मेषशृङ्गम। মেড়াশিঙে, গাড়লশিঙে। व निघ।

अवल्गुजा। स्त्री। कृष्णसोमराज्याम्। হাকুচ। भप भत्रा गुडे।

अवल्गुज (जा)। पु, स्त्री। कृष्णसोमराज्यां। सु चि २५ अ। सोमराज्याम्। হাকুচ। भा पू १ भ भप कुष्ठ चि।

अवल्गुजबीजम्। क्ली। सोमराजीबीजे।

अवल्गुजीजम्। क्ली। सोमराजीबीजे।

अवशकुथिका। स्त्री। जानुदेशे। पदबन्धन वस्त्रविशेषे।

अवश्य
अवश्या } पु, स्त्री। तुषारे। भा म ४भ शिरोरोग भ विभेदके। प्राग्वातावश्यायमैथुने। भल्ला गुडे।

अवश्याय। पु। शिशिरे। च द पि त्व सद्दीकादि। "अवश्यायस्थित पारम्। तुषारे। भा म ४भ नासारो। "अवश्यायकर्मैथुनदास सेके।'

अवश्यायिा। स्त्री। कर्म्भटिकायाम्।

अवष्टम्भ। पु। स्वर्णे। मे।

अवष्वाणम्। क्ली। भक्षणे। हे च।

अवसक्थिका। स्त्री। खट्वायाम्। খাট। तत्पर्य्याय —पर्य्यस्तिका परिकर पर्यङ्क। हे।

अवसाद। पु। अवसन्नतायाम्।

अवसादनम्। क्ली। उन्नतव्रणस्य निम्नीकरणे। सु चि १अ।

अवसादनी। स्त्री। महाकरञ्जे।

अवसितम्। क्ली। मर्दितधान्ये।

अवसेक। पु। रक्तमोचणे। च चि ३अ।

अवसेकिम। पु। पटके। বড়া। व निघ।

अवसेचनम्। क्ली। जलसेचने। सु।

अवस्कन्द। पु। अवगाहनस्नाने।

अवस्कयनी। स्त्री। बहुभिर्मानन्दरप्रसूतायां गवि। ক্ষেলেন গাই।

अवस्कर। पु। विष्ठायाम्। गुह्यदेशे। मे

रचतुष्क । सम्मार्ज्जनादि निचित धूल्यादौ । आवर्ज्जना ।

अवस्करक । पु । सम्मार्ज्जन्याम् । झाँटा ।

अवहस्त । पु । हस्तपृष्ठे । हस्तोपरिभाग । हे च ।

अवहार (क.) । पु । ग्राहाख्यजलजन्तौ । हाङ्गर, जलहस्ती । मे रचतुष्क ।

अवहालिका । स्त्री । प्राचीरे । पाँचिर ।

अवक्षिप्तसन्धि । पु । सन्धिविश्लेषे । सन्धिच्युत सन् नीचगुखेनावस्थानम् । सन्ध्यस्थ्नोरतिका नता वेदना च । सु नि १५ अ ।

अवक्षेपणी । स्त्री । वल्गायाम् । लागाम । हे च ।

अवाक्पुष्पी । स्त्री । हेमपुष्प्याम् । र मा । मधुरिकायाम् । मौरी । रत्ना । रा नि व ४ । शतपुष्पायाम् । शुलफा । म वडौर्णाक । रा नि व ४ । च द अर्श चि सुनिषण्ण चाङ्गेरीघृते । चोरपुष्प्याम् । चोरहुली चोरधड्की । रत्ना ।

अवाक्शीरा (स्) । पु । निम्नशिरस्के ।

अवाचीन. । त्रि । विपर्य्यस्त । मे नचतुष्क ।

अवाच्यदेश । पु । योनौ । त्रिका ।

अवानम् । क्ली । शुष्कफलादौ । श र ।

अवारम् । क्ली । नद्यादेः पूर्व्वपारे । ओपार ।

अवारपार । पु । समुद्रे ।

अवि । पु । मेषे । भा पु । मूषिके । कम्बले । म । मत्स्यभेदे । प्राचीरे । वायौ । स्त्री । कुलत्थिकायां । वनकुलथ । अवि कुलाली चक्षुष्या कुम्भकारी कुलत्थिका । र मा । मेष्याम् । त्रिका । ऋतुमत्या । अम ।

अविकम् । क्ली । हीरके । रा नि ।

अविकमांसम् । क्ली । मेषमांसे । वै निघ ।

अविगन्धनी
अविगन्धिका
अविगन्धी } स्त्री । अजगन्धायाम् । वनयमानी । तिलोणीवल्वरीति च लोके रा नि व ४ ।

अविघ्न (घ्न.) । पु । पानीयामलके । सा सु । करमर्दकभेदे । करमचा गाछ । म करवद । अम ।

अवितक्रम् । क्ली । मेषीतक्रे । भेड़ार दुधेर घोल । गुणा—अवितक्रमपथ्य स्यादम्लं दुर्गन्धकारकं । दीपन कटुकञ्चोष्णं लेखन लघु पित्तकृत् । एतद्दीपकरञ्चैव कफवातविनाशकम् ॥ द्रव्यगु ।

अवित्यजः । पु । पारदे । शब्दकल्पद्रुमरा नि व १३ । अत अवित्यज इत्येव पाठं राजनिघण्टौ दृश्यते ।

अविदग्ध. । त्रि । अनल्पे । विजयर अजीर्णचि

अविदग्धम्
अविदुग्धम् } क्ली । मेषीदुग्धे । हला । See आविकचीरम् ।

अविदु(दू)ष्यम् । क्ली । मेषीदुग्धे । भेड़ार दुध । हला ।

अविद्धकर्णा । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि अ टी । सा कौ । जातीफलावध्याम् । भ॰ रात्रि भौमवाज । अ टी ।

अविद्धकर्णिका (र्णी) । स्त्री । पाठायाम् आकनादि । अ टी । जातीफलावध्याम् ।

अविद्धा । स्त्री । दुष्टशिराव्यधने । "बहुशः चतहीनशस्त्रप्रणिधानेनोपविद्धा ।" सु शा ८ अ ।

अविन्दन । प । वाडवानले ।

अविपत्ति (त्ति) करचूर्णम् । क्ली । अम्लपित्ताधिकारे हितकर चूर्णम् । पाठ —'त्रिकटु त्रिफलामुस्त वीजञ्चैव विडङ्गजम् । एलापत्रञ्च सर्व्वेश्च समभाग विचूर्णयेत् । यावन्त्येतानि चूर्णानि लवङ्गं त-द्भवेत् । सर्व्वचूर्णद्विगुणित त्रिवृच्चूर्णञ्च दापयेत् । सर्व्वमेकीकृत यावत्तावच्छर्करयान्वितम् । सर्व्वमेकीकृत पात्रे स्निग्धभाण्डे निधापयेत् । भोजनादौ सतोऽश्नीयात् मध्याज्याभ्यामिद शुभम् ॥' र सा स । भैष । प्रयोगा सा कौ । त्रिकट्वादि प्रत्येक १ तो लवङ्गचूर्ण ११ तो त्रिवृन्मूलचूर्ण ४४ तो शर्करा ६६ तो ।

अविपट । पु । ऊर्णामयवस्त्रे, कम्बलादौ ।

अविपाक । पु । अपरिपाके ।

अविप्रियः । पु । श्यामाकतृणे । शामा घास । रा नि व १६ ।

अविप्रिया । स्त्री । श्यामालतायाम् । रा नि । श्यामालतापुष्पे । रा नि व ५ ।

अविभुक् । पुं । व्याघ्रे । म लाँडगा । वै निघ ।

अविसरोष(स)म् । क्ली । आविचौरे । ভেড়ীৰ দুধ । हला दे च ।

अविमुक्तक । पु । माधवीलतायां । वै निघ ।

अविमुक्तका । स्त्री । तिन्दुकवृक्षे । তেঁদ । हि केंदु । म टेमुरणी । काकतिन्दुके । वै निघ ।

अविमोचम् । क्ली । आविकचीरे । र मा ।

अविला । स्त्री । मेष्याम् । हे च ।

अविहृच । पु । मेषशृङ्ग्याम् । মেড়াশিঙে ।

अविशिरम् । क्ली । मूषावत्तफले । হুড়হুড়ের ফল । वै निघ ।

अविश्वासा । स्त्री । चिरप्रसूतगवि । श च ।

अविष । पु । समुद्रे । आकाशे ।

अविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । रा नि व ६ । निर्विषतृणे । निर्व्विषी घास । वै निघ ।

अविसोढम् । क्ली । अविचीरे । ভেড়ীৰ দুধ ।

अविस्नम् । वि । पूतिगन्धरहिते । च चि २अ ।

अवी । स्त्री । रजस्वलायां । र मा । ऋतुमत्यां स्त्रियाम् । हे च ।

अवीजधर्म्मी । वि । यो बीजधर्म्मी न भवति । सु शा १अ ।

अवीजा । स्त्री । गोस्तनीसदृशगुणद्राक्षायाम् । কিস্মিস্ বেদানা इति लोके । "अवीजान्या स्वल्पगुणा गोस्तनीसदृशी गुणै" । भा ।

अवीदुग्धम् । क्ली । मेषीदुग्धे । अ द ।

अवीमूत्रम् । क्ली । मेषीमूत्रे । च द ।

अवुक । पु । छागे । श र ।

अवृक्ष । पु । पुष्पवृक्षभेदे । म पत्थरफुल । वै निघ ।

अवेद्य । पु । गोवत्से । श र ।

अवेला । स्त्री । पूगचर्णिते । চিবন গুপারি ।

अवोदम् । क्ली । आर्द्रत्वे । अष्टा ।

अब्द । पु । वत्सरे । मुस्तके । मेघे । (कटी रा) । क्ली । कर्मे ।

अब्दसार । पु । कर्पूरभेदे । रा ।

अव्यक्तम् । क्ली । महति । "अखिलस्य जगत सम्भवहेतुरव्यक्त नाम ।" सु शा १अ । आत्मनि । च च ।

अव्यक्तराग । पु । ईषल्लोहितवर्णे । तत् पर्य्याय,—अरुण (अ) ताम्र गौर । (ज) ।

अव्यक्ता । स्त्री । कृष्णगोकर्ण्याम् । কাল অপরাজিতা । म काली गोकर्णी । वै निघ ।

अव्यङ्ग । अविकलाङ्गे । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । আলাকুশী ।

अव्यञ्जन । वि । शृङ्गहीने । हला ।

अव्यण्ड (ण्डा) । पु, स्त्री । भूम्यामलक्याम् । ভুঁই আমলা । कपिकच्छ्वां । আলাকুশী । च चि ३अ ।

अव्यथा । स्त्री । स्थलकमलिन्याम् । স্থলপদ্ম । भा पू १भ । रा नि व ११ । हरीतक्याम् । महाश्रावण्यां । मुण्डिरी । भा पू १भ गु व । आमलक्यां । लवणायां । लक्ष्णामूल ।

अव्यथि (थी) । पु । अश्वे । वा सू ४अ प्रज्ञास्या ।

अव्यथिष । पु । समुद्रे । सूर्य्ये । सि कौ ।

अव्यथिषी । स्त्री । पृथिव्याम् । अद्धरात्रे ।

अव्यथ्या । स्त्री । हरीतक्याम् । भा पू १भ ।

अव्यधा । स्त्री । दुष्टशिराविधने । "अशस्तकृता अव्यधा ।" सु शा ८अ ।

अव्यया । स्त्री । गोरक्षमुण्ड्यां । গোরক্ষচাকুলি । म गोरखमुडी । वै निघ ।

अव्रणशुक्र । पु । नेत्रस्य कृष्णभागगतरोग विशेषे । अयमभिष्यन्दज ज्वालायुक्त शङ्खेन्दुकुन्द सन्निभवर्ण नभस्थतनुमेघाकृतिश्च सुसाध्य । लक्षणम् —दृष्टे समीप न भवेत्तु यश्च न चावगाढ न संस्रवेद्धि । न वेदनावन्न च युग्मशुक्र तत्सिद्धिमा प्रीति कदाचिदेव । सित यदा भात्यसितप्रदेशे स्यन्दात्मक नातिरुगश्रुयुक्त । विहायसीवाभ्रदलानुकारि तदव्रण साध्यतम वदन्ति ॥ सु उ ५ अ । स्यन्दात्मक कृष्णगत सचोष शङ्खेन्दुकुन्दप्रति मावभास । वैहायसाभ्रप्रतनुप्रकाशमथाव्रण साध्यतम वदन्ति । गम्भीरजात बहुलश्च शुक्र चिरोत्थि तश्चापि वदन्ति कृच्छ्रम् । विच्छिन्नमध्य पिशितावृत वा चल शिरासूक्ष्ममदृष्टिकृच्च । द्विलागत लोहित मन्तश्च चिरोत्थितश्चापि विवर्जनीयम् । मा नि ।

अशकुम्भी । स्त्री । पानीयोपरिजातवृक्षे । পানা । र मा ।

अशनम् । क्ली । भोजने । अशे । ३ नि व २०।
पु । पीतशालि । च सू ४५ ४६ दृव्यक । चित्रक
वृक्षे । भल्लातकवृक्षे । वै निघ ।

अश(स)नकः । पु । असनपुष्पाकारधान्यविशेषे ।
सु सू ४६ अ ।

अशनपर्णी । पु, स्त्री । विजयसार इति प्रसिद्ध
वृक्षे । भाराटी इति च पश्चिमदेशे । तत्पर्याय,—
वालक शीतल शीतलवालक असनपर्णी सनपर्णी
शणपर्णी शीत शीतक । शीकर्णीलतायां ।
अपराजिता । अम ।

अशनपुष्प । पु । अशनपुष्पाकारशालौ । षष्टिक-
धान्यविशेष । सु सू ४६अ ।

अशनमल्लिका । स्त्री । आस्फोतायाम् । हापर
माली । च द ।

अशना (या) । स्त्री । क्षुधायाम् । हला ।
गक्रनिष्पावे । শ্বেত বরবটি বা শ্বেত শিম্ । रा
नि व ७।

अशनि । पु, स्त्री । हीरके । हीरे । वै निघ ।

अशाका (खा) । स्त्री । शल्लीवृणे । शाखा
शल्यललतायाम् । रा नि व ८।

अशान्तगन्धाढ्या । स्त्री । आमहरिद्रायाम् ।
আম আদা । मं आंबेहलद । वै निघ ।

अशितम् । क्ली । भक्षणे । खादने । हे च ।

अशितम्भवः । पु । अन्ने । ভাত ।

अशितलता । स्त्री । नीलदूर्व्वायाम् । नील
दूर्व्वा । वै निघ ।

अशिरम् । क्ली । हीरके । रा नि व १३।
See वज्रम् ।

अशिशिखी । स्त्री । स्वनामख्यातशिम्बीविशेष ।
শ্বেত শিম্ । म. थोरश्वेतवाले । गुणा —मधुरा
कषाया श्लेष्मपित्तघ्नी व्रणदोषघ्नी शीतला रुचिकरी
च । रा नि व ७।

अशिश्विका । स्त्री । अनपत्यायाम् । যে স্ত্রীর
সন্তান নাই । श र ।

अशीला
अशुला } स्त्री । भूमिकुष्माण्डे । वै निघ ।

अशुक्लजा । स्त्री । वीरीधान्ये । वै निघ ।

अशुचि । त्रि । अपवित्रे ।

अशूकज (**काः**) । पु । शुण्ठशालौ । रा नि
व १८।

अशृतम् । क्ली । अपक्वे ।

अशोकः । पु । (Saraca Indica, Jonesia As'oka) स्वनामख्यातवृक्षे । অশোকগাছ
मे । हि अशोगी । म तोहितकुसुम इति । सु
सू ३८ लोध्रादि । तत्पर्याय,—मधुनाशित
वीतशोक गन्ध मा ', शोकनाश विशोक
वञ्जुलद्रुम वञ्जुल मधुपुष्प अपशोक कङ्केलि
केलिक रक्तपल्लव चित्र विचित्र कर्णपूर सुभग
दोहली ताम्रपल्लव रागितरु हेमपुष्प वामाङ्घ्रि
घातन पिण्डीपुष्प नट रामा पल्लवद्रु (रा)
कान्ताङ्घ्रिदोहद (त्रि), चक्रगुच्छ (श)
अशोकवृक्षगुणा—शीतल हृद्य पित्तदाहघ्न गुल्म
शूलोदराध्मानघ्न रक्तरोधक क्रमिघ्नश्च । रा नि
व १०। तिक्त ग्राही वर्ण्य कषाय अपची
तृष्णादाहकृमिशोषविषरक्तघ्नश्च । भा पू १भ
भाग २ तो । चैतसे । तितिर्गे । वै निघ । क्ली ।
पारदे । मे ।

अशोकघृतम् । क्ली । प्रदराधिकारे प्रयोज्य ।
पाठ —अशोकवल्कलप्रस्थं तोयाढकविपाचितम् ।
पादशेषेण घृतप्रस्थं जीरकक्वाथसंयुतम् । तण्डुलाम्बु
लजाचौर घृततुल्यं प्रदापयेत् । तथैव केशराजस्य
प्रस्थमेकं भिषग्वर । जीवनीयैः पियालैस्तु परूषै
सरसाञ्जनैः । यष्ट्याह्वाशोकमूलश्च मृद्वीका च
शतावरी । तण्डुलीयकमूलञ्च कल्कैरेभिः पला
र्द्धकैः । शर्करायाः पलान्यष्टौ सिद्धशीते प्रदा
पयेत् । जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्यौ सूर्पपर्णिके ।
जीवन्ती मधुकश्चेति दशको जीवनी गण ॥ भैष ।
प्रयोगा असृग्दर चि । गव्यघृत ४ श क्वाथार्थम्
अशोकमूलत्वक् २ श जल १८ श, शेष ४ श ।
तथा जीरक २ श जल १६ श शेष ४ श केश
राजरस ४श तण्डुलोदक ४श छागदुग्ध ४ श ।
कल्कार्थ जीवकऋषभक मेदा महामेदा काकोली
क्षीरकाकोली मुद्गपर्णी माषपर्णी जीवन्ती यष्टि
मधु पियालबीज परूषकफल रसाञ्जन यष्टिमधु
अशोकमूल द्राक्षा शतावरी तण्डुलीयकमूलश्चैषां
प्रत्येक ४ तो । पाकान्ते शर्करा मिश्रणीया । भैष ।
सा कौं ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ।
कटुकी । रा नि व ६।

स्थापने। See कटुकी। लताशोके, स च अशोक दलसदृशदल। रत्ना।

अशोका। स्त्री। कटुरोहिण्याम्। कट्की। मे। भा पू १भ।

अशोकारि। पु। कदम्बवृचे। कदमगाछ। म कलम्ब। श च।

अशोथनेत्रपाक। पु। विनाशोथ नेत्रपाके। लक्षणम्—शोयहीनानि लिङ्गानि नेत्रपाके त्वशो घजे। मा नि। कण्डूपदेहाश्रुयुक्तः पक्वोदुम्बरनिभ सरक्षो च भवति।

अश्म। क्ली। स्वर्णमाचिके। व निघ।

अश्मकदली। स्त्री। कदलीवि षे। पाहाडे कला। म लोखडकेल। रा नि व ११।

अश्मकरम्। क्ली। स्वर्णे। रत्ना।

अश्मकृच्छ्रहा। स्त्री। वेन्व रहने। म वेन गूर। वै निघ।

अश्मकेतु। स्त्री। चुद्रपाषाणभेदचुपे। पाथरचूर। रा नि व ५।

अश्मगर्भ। पु। हरित्मणौ। पान्ना इति लोके। भा पू १भ। क्ली। मरकतमणौ। हे च।

अश्मगर्भक। पु। तिनिशवृचे। मद म ५।

अश्मगर्भजम्। क्ली। मरकतमणौ। पान्ना। रा नि व १३।

अश्मघ्न। पु। पाषाणभेदचुपे। पाथरकुचो। रा नि व ५। भा पू १भ।

अश्मजम्। क्ली। कृष्णलौहे। रा नि व १३। च द पाण्डु चि। शिलाजतुनि। मद व ४। हेमा। प मु। र मा। रा नि व १३। गैरिके।

अश्मजतु (कम्)। क्ली। शिलाजतुनि। च द पाण्डु चि योगराजे। रा नि व १०। सि यो र पि चि खण्डकवाद्ये। "शुभाश्मजतुक लवणम्।"

अश्मन्। पु। प्रस्तरे।

अश्मन्त (क)। पु। पाषाणभेदे। च सू १थ। कोविदारश्मन्तकशिरीषवघ्मोट इति शोकप्रसिद्धे वृचे। भा म ४भ र चि। "अश्मन्तकविमिश्रा कृता।" च सू ४ च। उद्दालकवृचे भा पू १भ। कोविदारवृचे। भा पू २भ। चुके। चुका। र मा। वृण विशेषे। अम्लकुचाई। सु चि २५च। स्वनाम ख्यातवृचे। आबुटा इति च लोके प्रसिद्धे। म अश्मर। ततपर्याय,—इन्दुक कुवाली अम्ल पत्र अम्लवल्क नीलपत्र यमनपत्रक। गुणा— मधुरकषाय शीतल पित्तघ्न भूतनिवारणाय। रा नि व ९।

अश्मन्त(का)म्। क्ली। चुल्लाम्। मे नतिक। दीपाधारच्छादने। आक्राविया। मे।

अश्मपुष्पम्। क्ली। शैलजे। शिलावस। अम।

अश्मभाण्डम्। क्ली। लौहभाण्डविशेषे। हामानदिस्ता। श च। खल्ले। थल इति भाषा।

अश्मभित्। पु। पाषाणभेदे। पाथरकुचा। प मु रत्ना। कवाटवक्रवृचे। कवाडिया इति लोके। र मा। कवाटचक्रमिति। रत्ना।

अश्मभेद (क)। पु। (Coleus amboinicus, Syn, Coleus aromaticus) क्षुप विशेषे। पाथरकुचा, हिमसागर, हाताजोड इति भाषा। सु सू ३८, ३९ अ। हि पाथरचुर। ततपर्याय,—अश्मभेद अश्मभित (र), अश्मघ्न शिलाभेद अश्मभेदक श्वेता उपलभेदी उपलभित शिलागर्भज नगभित्। संशोधन। या सू १५, ३६ अ। 'बल्लजदारविक बकअश्मभेद।" गुणा —शीतल तुवर वस्तिशोधन सारक तिक्त प्रमेहाश कृच्छ्राश्मरीघ्नश्च। मद व १। मधुरतिक्त मेहदाहार्त्तिमूत्रकृच्छ्राश्मरीहर शीतलश्च। रा नि व ५।

अश्मयोनि (नी)। पु, स्त्री। नीलमणौ। च टी। अश्मन्तकवृचे। आपटा। मद व १०।

अश्मरी। स्त्री। Stone or Gravel वस्ति पाषाणरोगे। हिन्दि पाथुरी। म मुतखडा। मा चतुर्विधा श्लेष्माधिष्ठाना च—श्लेष्मणा वातेन पित्तेन शुक्रेण चेति। तत्रासंशोधनशीलस्यापथ्य कारिणः प्रकुपितः श्लेष्मा मूत्रसम्पृक्तोऽनुप्रविश्य वस्तिमश्मरीं जनयति। तासां पूर्वरूपाणि वस्ति पीडारोचको मूत्रकृच्छ्रं वस्तिशिरोमुष्कशेफसां वेदना कृच्छ्रो ज्वरोऽवसादो वस्तगन्धित्वं मूत्रस्येति। अथासु नाभिवस्तिसेवनीमेहनेष्वन्यतमस्मिन् मेहतो वेदना मूत्रधारासङ्गः सरुधिरमूत्रता मूत्रविकिरणं

गोमदकममकाश्ममगाविश प्रनिपतं विमूत्रति। धावन लङ्घनप्लवनपृष्ठयानाध्वगमनैश्चास्य वेदना भवति। अथ श्लेष्माश्मरी श्लेष्मालमन्नमभ्यवहरतोऽध्यर्थमुप लिप्याथ परिवृद्धिं प्राप्य वस्तिमुखमधिष्ठाय स्रोतो निरुणद्धि। तस्य मूत्रप्रतीघाताद्दाल्यते भिद्यते निस्तुद्यत इव च वस्तिर्गुरुः शीतश्च भवति। अश्मरी चात्र श्वेता स्निग्धा महती कुक्कुटाण्डाभा मधुक पुष्पवर्णाभा च भवति। पित्ताश्मरी भवेत् पीता वभासा कृष्णा भल्लातकास्थिप्रतिमा। वाताश्मरी श्यामा परुषा विषमा खरा कदम्बपुष्पवत्कण्टका चिता च भवति। शुक्राश्मरी शुक्रनिमित्ता भवति तेन सा मूत्रकृच्छ्रं वस्तिवेदना उपघातीय श्वयथुमा पादयति पीड़ितमात्रश्च तत्रैव विलयं गच्छति। प्रतिक्रिया, अश्मरी दारुणो व्याधिरन्तकप्रतिमो मतः। तरुणो भेषजैः साध्यः प्रवृद्धश्छेदमर्हति। तस्य पूर्व्वेषु रूपेषु स्नेहादिक्रम इष्यते। सु नि ३ अ।

अश्मरीकृच्छ्र। पु। मूत्रकृच्छ्रे। वै निघ।

अश्मरीघ्नः। पु। वरुणवृक्षे। वरुण गाछ। म वायवर्णा। तिक्ता।

अश्मरीप्रिय। पु। महाशालिधान्ये। प मु।

अश्मरीभेदः। पु। पाषाणभेदवृक्षे। मद व १।

अश्मरीभेदनः। पु। पाषाणभेदके। पाथर कुचा। वै निघ।

अश्मरीरिपुः। पु। वृहच्चणके। वड छणा। रवा। चेतेचो। जनाव। द्वि मुद्रा।

अश्मरीशर्करा। स्त्री। तन्नामकरोगविशेषे। शर्करा सिकता मेहो भस्माख्योऽश्मरीवैकृतम्। अश्मर्य्याः शर्करा ज्ञेया तुल्यव्यञ्जनवेदना। पवनेऽनु-गुणे सा तु निरेत्यल्पा विशेषतः। सा भिन्नमूर्त्ति र्वातेन शर्करेत्यभिधीयते। हृत्पीडावेपथुः शूलः कुक्षिशूल सवेपथुः। तृण्मोहमोऽनिलः कार्श्यं दौर्ब्बल्यं पाण्डुगात्रता। अरोचकाविपाकौ तु शर्करार्त्ते भवन्ति च। मूत्रमार्गप्रवृत्ता सा सक्ता कुर्य्यादुपद्रवान्॥ दौर्ब्बल्यं सदनं कार्श्यं कुक्षिशूलं मरोचकं। इत्यादि। सु नि ३ अ।

अश्मरीहरः। पु। देवधान्ये। (देधान। वरुणवृक्षे। सं वायवर्णा। र मा।

अश्मर्य्याहरणयन्त्रम्। क्ली। तदाहरणयन्त्रे। अश्मर्य्याहरण सर्पफणावक्त्रयन्त्रम्। कटिदति।

अश्मलाक्ष (क्षा)। क्ली, स्त्री। शिलाजतुनि। रा नि व १३।

अश्मसम्भवम्। क्ली। शिलाजतुनि। र मा स।

अश्मसारः। पु, क्ली। लौहे। अम। लौहादि धातौ। सारलौहे। ईस्पात्।

अश्मसारा। स्त्री। काष्ठकदल्याम्। पाहाड़े कला। वै निघ।

अश्मसुता। स्त्री। पाठायाम्। आकनादि। म पहाड़मूल। वै निघ।

अश्महा (हन्)। पुं। पाषाणभेदके। पाथर कुचो।

अश्मह्रत्। पु, क्ली। कवाटवक्रवृक्षे। कवाडिया। रवा। शिलाजतुनि।

अश्मीरः। पु। मूत्रकृच्छ्रे। उषा।

अश्मोत्थम्। क्ली। शिलाजतुनि। रा नि व १३।

अश्यामा। स्त्री। श्वेतत्रिवृतायाम्।

अस्रम्। क्ली। रुधिरे। केशे। अ टी। नेत्रोदके।

अश्रवा। स्त्री। अरोचके। रा नि व २०।

अश्रु। क्ली। नेत्रजले। चक्षेर जल। अम। तत्पर्य्याय,—नेत्राम्बु रोदन अस्र अस्र अस्, वाष्प (ष), लोचं (ज)।

अश्रुनाली। स्त्री। भगन्दररोगे। वै निघ।

अश्रुपातः। पु। अश्वस्य चक्षुषोरधःप्रदेशे। "अश्रुपात स दृष्टः प्रदेशश्चक्षुषोरधः। तत्रावर्त्तो भवेद्यस्य स्वामिनः कुलनाशनः।" जयद ३ अ।

अश्व। पुं। घोटके। घोड़ा। तन्मांसगुणाः —उष्णं वातघ्नं लघु बलकरं पित्तदाहकफकारि सेवनाद्भवति। रा नि व १७। लवणं वह्निकफ पित्तकरं वातहरं वृंहणं बल्यं चक्षुष्यं लघु मधुरञ्च। भा प्र। अश्वेन भस्मगुणाः —वातकोपनाश स्थैर्य्यमलाधिकारित्वम्। गारु। "तासां लक्ष्म्यास्तु विप्र स परिकीर्त्तितः। गृहं इष्ट मनुष्य क्षत्रियस्तुरग स्मृतः॥ वाजिनः कल्याः कृषा दुष्टा वैश्याः प्रकीर्त्तिताः। विरूपा विषमायैव शूद्राश्वण्डा उदाहृताः॥" उत्तमा मध्यमा नीचा कनीयांसस्तथापरे। चतुर्धा वाजिनो भूमौ जायन्ते

देशसम्भवान् ॥ ताजिका खुरशाणाश्च उत्तमाश्चो-
त्तमा हयाः । गोजिकाणाश्च केकाणाः प्रौढाहाराश्च
मध्यमाः ॥ भाण्डजाश्चोत्तमासाश्च राजशूलाश्च
मध्यमाः । गोह्वरा श्रावराश्चैव सिन्धुपारा कनी-
यसः ॥ अन्यदेशोद्भवा ये च नीचनीचाश्च ते स्मृताः ।
वाजिनो जलजाः केचिद्वह्निजातास्तथापरे ॥ समीर-
प्रभवाश्चान्ये तथा मृगजास्तथा । जलोद्भवा द्विजा-
तीयाः क्षत्रिया वह्निसम्भवाः ॥ समीरप्रभवा वैश्याः
पणोद्भवाश्च शूद्रजाः । विवेकी सत्त्वगुणी विप्रस्तेजस्वी
क्षत्रियो बली ॥ दुष्टभावस्तथा वैश्यः शूद्रो निःसत्त्व-
कातरः । ब्राह्मणः सामवाही च भद्रवाही च
क्षत्रियः ॥ उपादानेन वैश्यः स्यात् शूद्रो दण्डेन
ताडितः । पुष्पगन्धः सदा विप्रः क्षत्रियोऽगुरुगन्धकः ॥
घृतगन्धः सदा वैश्यो मीनामोदी च शूद्रकः ।
विप्राह्वो वाजिनः सर्व्वे क्षत्रियो भूपतेः सदा ॥
द्वौ वैश्यस्याथ शूद्रस्य एक एव सुखावहः । केचिदि-
च्छन्ति भूपानां सर्व्वेऽश्वा वाहनोचिताः ॥ तन्थै
भूतले यस्माच्छालिहोत्रेण निश्चिताः । ब्राह्मणाः
क्षेमकार्य्येषु सिद्धिं गच्छन्ति वाजिनः ॥ क्षत्रियाः
युद्धकार्य्येषु वैश्या वित्तार्ज्जने सदा । शूद्राश्चान्येषु
कार्य्येषु ज्ञातव्या वाजिनः सदा ॥ आरोहेत्सर्व्व-
कार्य्येषु यदीच्छेच्छाश्वतीं श्रियम् ।' इति अश्व-
जातिः । नकुल २अ । "सप्त वर्णा भवन्तीह
सर्व्वेषां वाजिनां भुवि । तानहं कीर्त्तयिष्यामि
भेदजातानमेकधा ॥ सितो रक्तस्तथा पीतः सारङ्गः
पिङ्ग एव च । नीलः कृष्णोऽथ सर्व्वेषां श्वेतः
श्रेष्ठतमः स्मृतः । पत्राह्वो भूपतेर्वाजी सर्व्वश्वेतः
प्रशस्यते । तदभावे यथा प्रोक्तास्तथा श्रेष्ठाः
क्रमेण च ॥ श्वेतः प्रालेयसङ्काशो रक्तः कुङ्कुम-
सन्निभः । हरिद्रासदृशः पीतः सारङ्गः कर्व्वुरः
स्मृतः ॥ पिङ्गः कपिलकाकारो नीलो दूर्व्वाग्रसन्निभः ।
कृष्णो जम्बूफलाकारः शास्त्रज्ञैः समुदाहृतः ॥
पीताभः श्वेतपादो यस्तथा स्यात् सितलोचनः ।
चक्रवाकः स विज्ञेयो राजार्हो वाजिसत्तमः ॥
सर्व्वश्वेतो हयो यस्तु भवेन्मेचककर्णकः । स वाजी
वाजिमेधार्हः श्यामकर्णः प्रकीर्त्तितः ॥ शुचि-
चन्द्रकसङ्काशो जम्बूफलसमाकृतिः । श्वेतपादः
स विज्ञेयो मल्लिकाख्यः स पूजितः ॥ नकुल
३अ । आह यदवः पौरुषं तपोधनं ।
दमाय शालिहोत्रं सर्व्वशास्त्रविशारदं ॥ हस्तो-
ऽङ्गुलानां विंशत्या चतुरस्रया स्मृतः । चतुर्हस्तैस्तु
विज्ञातः शालोत्कृष्टतमो हयः ॥ चर्द्धहस्तेन

हीनस्तु भवेन्मध्यस्तुरङ्गमः । मुष्टिशून्येन हस्तेन
हीनश्चाप्यधमः स्मृतः ॥ उच्चमानप्रमाणन्तु परि-
णाहं विनिर्द्दिशेत् । उत्तमाधमा च मध्यानां हीना-
नाञ्चैव वाजिनाम् ॥ अर्द्धसप्तमहस्तन्तु श्रेष्ठं
दैर्घ्येण निर्द्दिशेत् । षड्भिर्मुष्टिविहीनैश्च मध्य-
मञ्च विचक्षणः ॥ पञ्चहस्तप्रमाणन्तु जघन्यं समु-
दाहृतम् । द्वात्रिंशदङ्गुलं वक्त्रमुत्तमाश्वस्य कीर्त्ति-
तम् ॥ पृष्ठं वक्षः कटिश्चैव मुखतुल्यं समीरि-
तम् । अङ्गुलैर्यद्धीनन्तु मुखादि मध्यमाधमम् ॥
निर्द्दिशेन्मतिमांश्चैव वाजिशास्त्रविशारदः । सप्ताङ्गुल-
खुरश्चैव उत्तमाश्वस्य कीर्त्तितः ॥ षडङ्गुलो भवे-
न्मध्यो जघन्यश्चतुरङ्गुलः । षोडशाङ्गुलदीर्घा तु
जङ्घा चैवोत्तमा स्मृता ॥ चतुर्द्दश तथा मध्ये
हीने च द्वादशाङ्गुलः । एवंविधप्रमाणन्तु निर्द्दिष्टं
शास्त्रशालिभिः ॥ अपादात्पुच्छमूलन्तु दैर्घ्येणाश्वं
प्रमापयेत् । खुरान्तात्ककुदं यावदुच्छ्रायेण बुद्धि-
मान् ॥' इति परिमाणादि । जयद ३अ ।
"अश्वानां जन्मदेशांस्तु प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वशः । उत्तमा-
नाञ्च मध्यानां हीनानां यत्र सम्भवः ॥ उत्तमा-
स्ताजिका प्रोक्तास्तथा पारसिकाश्च ये । केकाणा-
श्चैव ये वाह्याः पृष्ठजा ये च कीर्त्तिताः ॥ तुरु-
ष्कजाताश्च कीराश्च भूरुष्टामाण्डजाश्च ये । पार्व्वताः
सैन्धवा मध्यास्तथा सारस्वता हयाः ॥ सप्तखाश्च
कुलाश्चैव लाटदेशोद्भवाश्च ये । अधमाष्टङ्गणे साह्वे
हयाः प्राग्दक्षिणोद्भवाः ॥ ह्रस्वदीर्घायतग्रीवा ह्रस्व-
कर्णा महाजवाः । महाकाया महोरस्का निर्मांसा-
स्ताजिका मताः ॥ अत्यन्तविनता ये वा निर्मांसञ्च
मुखं भवेत् । पीनेन कटिदेशेन सुखराश्च भवन्ति ते ॥
मध्यमाश्च महासारा सर्वथैव पूजिताः । अपि
शस्त्रहताश्चापि नैव मुञ्चन्ति सादिनम् ॥ पारसीका-
स्ताजिकाभाः केकाणाः किञ्चिदुन्नताः । स्थूलाः
स्थूलशरीराश्च प्रधाना दीर्घपुच्छकाः ॥ केकणादेश-
जातानां मध्यमानाञ्च वाजिनाम् । ताजिकसदृशं
वक्त्रं वाहस्थेन विनिर्द्दिशेत् ॥ सुहृत्कर्मोऽस्य
सप्रमाणेन मध्यमः । तुरुष्कजातः समुद्दिष्टः किञ्चित्
स्थूलो महाजवः ॥ अतिस्थूलोऽतिनीलश्च हस्त-
दीर्घस्तथा । तुरुष्कः कीर्त्तितो वाजी स्तुत्यश्च
मुखश्च यः ॥ केकाणाकारदेहस्तु भवेत् भार्गविको
हयः । [illegible] नैव तत्सम ।
सिन्धुदेशोद्भवो वाजी पृष्ठे वा दृढो [illegible] । [illegible]
चापि दोषस्तस्य पृष्ठं प्रकीर्त्तितम् । [illegible]
चैव जवेनापि [illegible] । [illegible]

याति वाजिकादधिकमथा ॥ परिमण्डलदेशान्तु नीलाकर्णसुखा हया । पक्षदेशोद्भवा ह्टास्तथा सारस्वताश्च ये ॥ लम्बकर्णोऽजटश्चैव आकुल परिकीर्त्तित । सामल शिष्टजानुश्च जटालया कुलोपम ॥ वर्त्तुलश्चापि ह्रस्वश्च टङ्कण परि कीर्त्तित । दाक्षिणात्यो भवेद्गुल्फो शीऽधन्य सत्ववाजिनाम् ॥ जवहीना महादुष्टा पल्लदेश समुद्भवा । वाजिवद्देशराणाञ्च देश विन्ध्यादिच चण ॥' इति जयदेश । काकुदी कृष्ण जिह्वश्च कृष्णशीफाण्डतालुक । कराली हीनदन्तश्च शृङ्गी चाधिकदन्तक ॥ एकाण्डश्चैव जाताण्ड कञ्चुकी चिसरी तथा । माजारपादो व्याघ्राभस्त्रि कर्णौ हिखुरी स्तनी ॥ यमजो वामनश्चैव कुक्क स्तित्तिरसन्निभ । (काकतित्तिरसन्निभ । इति वा पाठ)। वानराची विडालाची मुषली चैन्द्र दृद्रक ॥ येषां पृष्ठे स्तनौ भर्त्ता जातदन्तास्तथैव च। एते दोषान्विता वाहा न ग्राह्या भूति मिच्छता ॥ धनप्राणहरा ह्येते वस्तुविग्रहकारका । एषा चिह्न प्रवच्यामि येन जानन्ति सार्दन ॥ पूर्व्वशास्त्रानुसारेण मुनीना वचन यथा । आवर्त्तो यस्य ककुदि काकुदी स उदाहृत ॥ कराली चाधरे दन्तो जायते यस्य चोत्तरा । चतुर्भि पञ्चभिर्व्वैव हीनदन्त प्रकीर्त्तित ॥ सप्तभिश्चा ष्टभिर्दन्तै र्व्यातश्चाधिकदन्तक । अङ्कुशपल्लवसङ्काश छागशृङ्गोपमस्तथा ॥ जम्बूबदरकपथ तथाचामल कोपम । आमास्थिसदृशश्चापि हरीतकी फलो पम ॥ दग्धचर्म्मनिभश्चापि यानुमस्थान एव च । कोल कर्णान्तरे यस्य केशान्ते चापि दृश्यते ॥ धौरेय सर्व्वपापानां शृङ्गी वाह स कीर्त्तित । एवविधेन शृङ्गेन शृङ्गी राष्ट्रेन नाशयेत ॥ एकेन लम्बमानेन मुष्केणैकाण्डसञ्ज्ञक । अत्यन्तदोमशा ग्मान्तु ताभ्या जाताण्ड उच्यते ॥ स्कन्धे वक्षसि वान्नीश्च असदृश तथैव च । अन्यवर्णो भवेद्वाजी कञ्चुकी स प्रकीर्त्तित ॥ यस्यान्यवर्णरेखा स्यात पाद ऊर्द्धं च वाजिन । माजारपाद शीघ्रोऽसौ न धन्य कुलनाशन ॥ अन्यवर्णस्य यस्य शिर कृष्ण यदा भवेत् । तिसरी नाम स प्रोक्तो भग कुलविनाशन ॥ इत्यादि । सुश्रुतेऽपि चिरोगश्च लिङ्गित । कण्ठरोगश्च कासश्च श्वासो हिक्का अश्व तथा ॥ ज द २ भ ।

अश्वक । पु। कुत्सितपत्तिः। वे निघ ।

अश्वकन्दका । पु। अश्वगन्धायाम् । रत्ना ।

अश्वकन्दिका । स्त्री। वनस्पतिविशेषे। अश्व गन्धायाम् । र मा ।

अश्वकर्ण (का:) (र्णिका) । पु, स्त्री (Shorea robusta) शालवृक्षे। शाल गाछ। सु पू ३८अ । च ग ४अ । सर्ज्जरसोदे सर्ज्जशाल—विशेष। रा नि व २३। शाङ्ग इति च लोके। तत्पर्य्याय —जरण्डुम तार्च्य प्रसव शस्यसम्बरण धन्य दीर्घपर्ण कुशिक कौशिक । भा म ४अ रैवतीचि । धवाश्वकर्ण ककुभ । गुणा —कटु तिक्त स्निग्ध रक्तपित्तघ्न कुष्ठविस्फोटकण्डूघ्न । रा नि व ९। कषाय व्रणस्वेदकफकृमिघ्न व्रध्नविद्रधिबाधिर्य्ययोनिकर्ण रोगघ्रश्च। भा पू १भ वटादिव । मात्रा २ मासा । पलाशभेदे । सु सू ३९अ । शरीरे । लताशाले। शिरादि लता। प सु ।

अश्वकर्णम् । क्ली। काण्डभग्नासाथिभङ्ग विशेषे। यत्रास्थि अश्वकर्णवदुन्नतं तिष्ठति। सु नि १५अ । See भग्नम् ।

अश्वकातरा (रिका) }
अश्वकाथरिका } स्त्री। हयकातरा याम्। घोड़ा कातरा। मं घोड़ेकाथर। गुणा —तिक्ता वातघ्नी दीपनी। कातरा हयपर्य्याये कातरा वै प्रकी र्त्तिता। रा नि ।

अश्वखरज । पु। अश्वतरे। खच्चोड़। रा नि ।

अश्वखुर । पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। नखी। रत्ना । घोटकखुरे। रा नि ।

अश्वखुरा (री) । स्त्री। श्वेतापराजितायाम्। रा नि व ३।

अश्वगन्धा (न्धिका) । स्त्री। (Withania somnifera or physalis flexuosa) स्वनामख्यातक्षुपविशेषे। अश्वगन्धा। हि असगन्ध, बाराहकर्णी। म आसध, आसादु, अगुर, आस- न्धिका। रा नि व ४। तत्पर्य्याय,—अश्व कन्दिका काम्बुका अश्वावरोहक (र, अश्वारोहा (ह, हयगन्धा वाजिगन्धा अश्वगन्धिका बल्या तुरगगन्धा कम्बुका अश्वावरोहिका तुरगी वनजा वाजिनी अवरोहिका वराहकर्णी हया पुष्टिदा बलदा पलि पीवरा पलाशपर्णी वातघ्नी श्यामला कामरूपिणी काला प्रियकरी गन्धपत्री हयप्रिया

वाराहपत्री वाराहकर्णी। गुणाः—सा शुक्रवृद्धिकरत्वात् शुक्रला। तथा कटूष्णा तिक्ता बल्या वातघ्नी कासश्वासक्षयव्रणघ्नी च। रा नि व ४। रसायनी वातश्लेष्मश्वित्रशोथघ्नी च। भा म ख १म। अश्वगन्धानिलश्लेष्मशोथश्वित्रक्षयापहा। बल्या रसायनी तिक्ता कषायोष्णातिशुक्रला॥ मद व १। वातकफघ्नी श्वित्रशोथक्षयरोगघ्नी बल्या रसायना तिक्ता कषाया उष्णा अतिशुक्रला च। भा पू १भ। मात्रा २ तो। तच्छोधनं यथा प्रयोगा—पश्चपल्लवतोयेन शस्त्रान् क्षालन तथा। शोषणञ्चापि सत्कारी विशेषयाश्च वस्नात॥

अश्वगन्धाघृतम्। क्ली। प्रथम बालरोगाधिकारे। पाठः—"पादकल्केऽश्वगन्धाया क्षीरे दशगुणे पचेत।" "घृत ४श अश्वगन्धाकल्क १श दुग्ध ४श जल १६ श। सा कौ। मतान्तरे दुग्ध ४० श। भैष। द्वितीय वातव्याधौ—"अश्वगन्धाकषाये च कल्के क्षीरे चतुर्गुणे। घृत पक्वन्तु वातघ्न।" अश्वगन्धा ६। श वारि ६४ श शेष १६ श घृत ४ श दुग्ध १६ श यथाविधि पाच्यम्। च द वा व्या चि। मतान्तरे घृत ४श आर्द्राश्वगन्धामूल ६४ प जल ६४श शेष १६श दुग्ध १६श अश्वगन्धाकल्क ८ प। प्रयोगा वा व्या चि। तृतीयञ्चैव बृहदभिधान वातव्याधौ ग्रन्थे च उक्ते। पाठो—"अश्वगन्धापलशत जलद्रोणे विपाचयेत्। अष्टांशशेष गृह्णीयात सुपूत त रस तथा। जलद्रोणद्वये छागमासापलशतद्वयं। पक्वं काहन कत्तव्य क्वाथ पाकाव शेषित। क्वाथद्वये तथा गव्यक्षीरप्रस्थचतुष्टये। काकोल्यौ मधुक मेदे जीवन्ती जीवक बला। एला शतावरी द्राक्षा विदारी कृष्णजीरक। मुद्गपर्णी वृषभकौ पिप्पल्यृषभक तथा। एतेषा कार्षिकैभागै घृतप्रस्थ विपाचयेत। सिता चतुष्पल शीत क्षिपेन्मधु पलाष्टकम्॥" प्रयोगा। 'अश्वगन्धा पलशत शुभदेशसमुत्थित। पुष्येऽहनि समुद्धृत्य साधयेत् शकलीकृतम्। द्रोणेऽम्भसि शनैस्तावत् यावत्पादावशेषितं। सर्पिःप्रस्थ पचेत्तेन गव्य क्षीरं चतुर्गुणम्। कषाय छागमांसस्य दद्याच्च तद्वयम च। कल्कानि प्रस्थपादानि कर्षमात्राणि दापयेत्। काकोलीक्षीरकाकोली द्वे द्वे मेदे द्वे च जीवकै। स्वयंगुप्ता ऋषभको एला मधुकमेव च। मरीकाश्मर्यपर्ण्यौ च जीवन्ती चपला बला। नारायणी विदारी च दत्त्वा सम्यग्विपाचयेत्। सिता

शर्करां च। पाकसिद्धौ शीते च शर्करा ॥० श मधुनश्च शरावा देय। रस र। भैष।

माषिकयो शीत गृह्णीयात् कुडवे पृथक्। सिद्धा त्यावितलम् ॥ अत्र छागमांसशतद्वयं जलद्रोण द्वय, तुलाद्रव्ये जलद्रोण इति वचनात्। घृत ४ श अश्वगन्धा १२॥० श जल ६४ श पादशेष १६ श छागमास २५ श जल १२८ श पादशेष ३२ श गव्यदुग्ध १६ श। कल्कार्थं काकोल्यादिकस्य मिलितस्य शराव। शपपर्ण्यौ मुद्गपर्णी माषपर्णी च। पाकसिद्धौ शीते च शर्करा ॥० श मधुनश्च शरावा देय। रस र। भैष।

अश्वगन्धातैलम्। क्ली। प्रथम वातव्याधौ हितम। तिलतैल ४श क्वाथार्थमश्वगन्धा १२॥० श वारि ६४श शेष १६श दुग्ध १६श मञ्जिष्ठादि कल्कद्रव्याणा मिलित्वा १श यथाविधि पाच्यम। च द प्रयोगा। मिश्रभाविनेन कार्य्याधिकारे उक्तम्। द्वितीय रसायनाधिकारे—अत्र कल्कार्थोऽश्वगन्धादीना मिलितशरावमित, दुग्ध १६ श तिलतैल ४ श। अश्वगन्धावरीकुष्ठमांसीसिद्धी फलान्वित। चतुर्गुणेन दुग्धेन तिलतैल विपाचयेत॥ च द।

अश्वगन्धाद्यचूर्णम्। क्ली। स्वरभङ्गनाशनमिद। यथा—"अश्वगन्धाजमोदा च पाठा त्रिकटुकत्रिक। शत, ष ब्रह्मबीज सम्भवश्च सन समम्। एतदङ्ग वचा चैव चूर्णित मधुसर्पिषा। भक्षयेत् कर्षमात्रन्तु जीर्णा क्षीरभोजनम्॥" अत्र ब्रह्मबीज पलाशबीज सम्यचूर्णाद्य ग्राह्यम्। रस र।

अश्वगन्धिका। स्त्री। अश्वगन्धा। रा।

अश्वगोष्ठम्। क्ली। वाजिशालायाम्। आस्ताबल।

अश्वघ्न। पु। श्वेतकरवीरवृक्षे। श्वेतकरवी गाछ। रा नि व १०।

अश्वजीवन। पु। चणके। छोला। इति चना। वै निघ।

अश्वतर। पु। अश्वखरजे। स च अश्वायां गर्दभाज्जात। थच्चोर घोड़ा। तन्मांस बल्य बृहण कफपित्तकरञ्च। मद व १२।

अश्वत्थ। पु। (Ficus religiosa, Syn, Urostigma religiosum) स्वनामख्यातवृक्षे। आशोथ गाछ। हि पिपर। मं पिपल। तामि वेर। ते कुमुशुविचेट्टु। प म। सु ग्र इन्दु न्यग्रोधादिव। तत्पर्य्याय,—क्षीरद्रुमय चलदु

(बि), बोधितरु कृष्णावास (हे) चैत्यवृक्ष (र), नागबन्धु, देवात्मा महाद्रुम (श) कपीतन (मे), बोधिद्रुम चलदल पिप्पल कुञ्जराशन (अ), अच्युतावास चलपत्र पवित्रक शुभद बोधिवृक्ष याज्ञिक गजभक्षक श्रीमान् क्षीरद्रुम विप्र मङ्गल्य श्यामल गुह्यपुष्प सेव्य सत्य शुचि द्रुम धनुर्वृक्ष । गुणा—मधुर कषाय शीतल कफपित्तघ्न रक्तदाहशमन योनिदोषघ्न अश्वत्थ वृक्षस्य फलानि पक्वान्यतीव हृद्यानि च शीतलानि। कुर्वन्ति पित्तास्रविषार्त्तिदाह विच्छर्द्दिशोषारुचि दोषनाशम्॥ रा नि व ११। दुर्जर शीत। मद व ५। पित्तश्लेष्मव्रणास्रजित् गुरु तुवरक योनिशोधन वर्ण्यश्च। भा पू १भ वटादिव।

अश्वत्थकम्। क्ली। मल्लिकापुष्पदले। মল্লিকা ফুলের পাপড়ী। वै निघ।

अश्वत्थफलका (ला)। स्त्री। हबुषायां। हबुष वृक्ष। हि हौबेर। म लघुशरणी। भा पू १भ।

अश्वत्थभित् (भेद)। पु। नन्दीवृक्षे। हि वालियापीपर। भा पू १भ वटादिव।

अश्वत्थसन्निभा। स्त्री। अश्वत्थिकायाम्। গয়া অশ্বথ। रा नि व ११।

अश्वत्था (त्थी)। स्त्री। क्षुद्राश्वत्थवृक्षे। গয়া অশ্বথ। रा नि व १। श्रीवल्लीवृक्षे। रा नि व ८।

अश्वत्थिका (त्थी)। स्त्री। क्षुद्रपत्राश्वत्थवृक्ष। গয়া অশ্বথ। हि पिप्ली। म अश्वत्थी। क हिन-रलि। तत्पर्याय—लघुपत्री पवित्रा ह्रस्वपत्रिका पिप्पलीका वनस्था। गुणा—मधुरा कषाया रक्त पित्तघ्नी विषघ्नी दाहघ्नी गर्भिण्यां हिता च। रा नि व ११।

अश्वदंष्ट्रक। पु। गोक्षुरवृक्षे। वै निघ। हिंस्रजन्तुविशेषे। सु।

अश्वदंष्ट्रा। स्त्री। गोक्षुरके। भा प १भ।

अश्वनाला। स्त्री। मल्लसर्पनामक सर्पविशेषे। वि।

अश्वनाश (क) (न)। पु। श्वेतकरवीरे। रा नि व १०।

अश्वपर्णिका (र्णी)। स्त्री। भतवीशीमला याम्।

अश्वपाल। पु। अश्वरक्षके। সহিস প্রভৃতি ভাষা।

अश्वपुच्छकः। पु। खड्गलतायाम्। श च। তরবালের খাপ।

अश्वपुच्छा। स्त्री। पृश्निपर्ण्या। চাকুলিয়া। माषपर्ण्याम्। रा नि व।

अश्वपुच्छिका (च्छी)। स्त्री। माषपर्णी लतायाम्। মাষাণী। रा नि व ४।

अश्वपुटभावना। स्त्री। द्वात्रिंशत्पलपरिमितद्रव्यस्य भावनायाम्। वै निघ।

अश्वपुत्री। स्त्री। सल्लकीवृक्षे। रसा। द्रवन्ती। ইঁদুরকাণী। वै निघ।

अश्वबला। स्त्री। मेथिकायाम्। नाडीशाके। নাড়ীশাক। गुणा—शाकमाश्वबल रूक्षं मद्यविष्टम्भमारुतम्। सु। See नाडी।

अश्ववाल। पु। काशतृणे। त्रिका।

अश्वभा। स्त्री। सौदामन्याम्। বিদ্যুৎ।

अश्वमारक। पु। श्वेतकरवीरे। শ্বেত করবী। स्पौदिकायां। পূঁই। पालङ्क्याके। सु चि १अ। करवीरे। सु सू ३८। लाक्षादिव। भा पू १भ। श्वेतकरवीरमूले। इदञ्च स्थावरविषान्तर्गतमूलविषम्। एवं सुगन्धरोहिषमपि। सु कल्प २अ। See मूलविषम।

अश्वमाराख्य। पु। (*Nerium odorum*) श्वेतकरवीरवृक्षे। শ্বেতকরবী গাছ। रा नि व १०।

अश्वमाल। पु। सर्पविशेषे। वै निघ।

अश्वमूत्रम्। क्ली। घोटकमूत्रे। ঘোড়ার মূৎ। गुणा—तिक्तोष्ण तीक्ष्ण विषघ्न वातकोपशमनं पित्तकर दीपनञ्च। रा नि व १५। भेदि कफदद्रुकृमिघ्नञ्च। मद व ८।

अश्वमूत्रिका (त्री)। स्त्री। शल्लकीवृक्ष। कटा।

अश्वमोहक। पुं। श्वेतकरवीरे। वै निघ।

अश्वयानम्। क्ली। अश्वेन भ्रमणे। ঘোড়ায় চড়া। गुणा—घोटकारोहणं वातपित्ताग्निश्रम कृत्यकृत्। मेदोवर्णकफघ्नञ्च हितं तद्दुर्बलाग्नि बलम्॥ दिनचर्या।

अश्वयुज । पु । आश्विनमासि । स म ६ष ।
अश्वरक्षक । पु । अश्वपाल । घोड़ार रक्षक ।
अश्वरिपु । पु । करवीरवृक्षे । महिषे । भा ।
अश्वरोधक । पु । श्वेतकरवीरवृक्षे । श्वेत करवी गाछ । रा नि व १० ।
अश्वरोहका (हा) । स्त्री । अश्वगन्धायां ।
अश्वलम् । क्ली । क्षुद्रतृणविशेषे । घोड़ेसव । "अश्वलञ्च तृणं बल्यं वृष्यं पशुहितावहम् ।" वै निघ ।
अश्वलोमा । पु । सर्पविशेष । चिका ।
अश्ववराह. । पु । वाराहीकन्दे । व निघ ।
अश्ववर्च्च (स्) । क्ली । अश्वविष्ठायाम् । घोड़ार नाद ।
अश्ववह (वाह) । पु । अश्ववाहक । जटा ।
अश्ववारण । पु । गवये । ह च । हीवादौ ।
अश्ववैद्य । पु । अश्वशास्त्रप्रवर्त्तके शालि
अश्ववैद्यकम् । क्ली । अश्वचिकित्साशास्त्रे । तच्च बहुविध शालिहोत्रनकुलभोजजयदत्तादिप्रणीतम् ।
अश्वशाला । स्त्री । मन्दुरायाम् । हला ।
अश्वहन । पु । करवीरवृक्षे । रत्ना । भैष भग्न चि निशायतैले ।
अश्वहा । पु । श्वेतकरवीरवृक्षे । मद व ।
अश्वक्षुरा (रिका) (री) । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । कृष्णापराजितायाम् । वै निघ । नखोनामगन्धद्रव्यविशेष ।
अश्वा । स्त्री । अजमोदाया । अश्वगन्धायां । अपामार्गे । इन्द्रवारुण्या । नाथालशशा । घोटकां ।
अश्वातक्रम् । क्ली । घोटकीतक्रे । घोड़ार दुधेर घोल । गुणा —अश्वातक्रन्तु तुवरं किञ्चिद्वातकरं मतं । अग्निदीप्तिकरं वृष्यं नेत्र्य मूर्च्छा कफापहम् । व निघ ।
अश्वान्तक । पु । श्वेतकरवीरे । रा नि व १० ।
अश्वारि । पु । करवीरवृक्षे । भैष कुष्ठ चि मरिचाद्यतैले । महिषे । जटा ।
अश्वारोह (क) । पु । अश्वगन्धायां । रत्ना ।
अश्वारोहा । स्त्री । इन्द्रवारुण्या । नाथालशशा । अश्वगन्धायां । मे ।

अश्वाल । पु । उशीरे । क्षुद्रकाशतृणे । रा नि व ८ ।
अश्वावरोहक. (हिका) । पु, स्त्री । अश्वगन्धायां । र मा ।
अश्वासना । स्त्री । ऋद्धौ । घोटकायाम् । वै निघ ।
अश्वाह्वा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । व निघ वा व्या शतावरीतैले, नारायणतैले ।
अश्वाह्वादिक्षुरा (री) । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । रा नि व ३ ।
अश्वाक्ष । पु । देवसर्षपवृक्षे । अम । भ्रष भेदे । रा नि ।
अश्विजौ । पु । अश्विनीकुमारौ ।
अश्विनी । स्त्री । जटामांस्याम । वै निघ ।
अश्विनौ । पु । अश्विनीकुमारद्वये । रत्ना ।
अश्विभेषजम् । क्ली । लघुमेषशृङ्ग्या । भेड़ा-शिङे । वै निघ ।
अश्वोघृतम् । क्ली । घोटकीक्षीरोत्थनवनीतज घृते । गुणा — कटु मधुरं कषायम् ह्यग्निदीपनं गुरु मूर्च्छाहरं वातात्यन्तकरञ्च । रा नि व १५ ।
अश्वोदधि । क्ली । घोटकीदुग्धजातदधि । घोड़ीर दई । म घोड़िचेदहि । क कुदिरेयसोसरु । गुणा —"मधुरकषायरुच्यं कफरोगमूर्च्छाहरं दृष्टदातनं दीपनं नेत्रदोषघ्नञ्च ।" रा नि व १५ ।
अश्वोनवनीतम् । क्ली । घोटकीदुग्धजात नवनीत । घोड़ार दुधेर ननी । गुणा —कषायं वातकफघ्नं चक्षुष्यं कटु उष्णं दृष्टवातलञ्च । रा नि व १५ ।
अश्वीयम् । क्ली । अश्वसमूहे । त्रि । अश्वहित । मे यविक ।
अश्वीक्षीरम् । क्ली । घोटकीदुग्धे । गुणा — उष्णं रुक्षं बल्यं वातकफघ्न—एकशफक्षीरमाप्त लवणाम्लं लघु स्वादु च । मद व ८ ।
अश्वेता । स्त्री । कृष्णापराजितायाम् । कृष्णातिविषायाम् । वै निघ । गान्धारीवृक्षे । रा नि ।
अष्टकट्वरतैलम् । क्ली । तैलमिश्र वातरक्ते ऊरुस्तम्भे च हितम् । तैल ४ श दधि ४श तक्र ३२ श पिप्पलीशुण्ठ्या प्रत्येक पलद्वयं (मतान्तरे

मिलितपलद्वयम्)। यथाविधि पाच्यम्। च द उ स चि। अत्रेहदधि अष्टतक्र ग्राह्यम्। रस र।

अष्टकर्म्म। क्ली। अष्टादश रसकर्म्मणां मध्ये स्वेदनादिदीपनपर्य्यन्ते अष्टाविधसंस्कारगणे। स्वेदनं मर्द्दनञ्चैव मूर्च्छनोत्थापनन्तथा। पातनं बोधनञ्चैव नियामनमतः परम। दीपनञ्चेति संस्कारा सूतस्याष्टौ प्रकीर्त्तिता ॥ र सा स। त्रिकटु त्रिफला चित्रककन्यायुक्तं काञ्जिकं चतुर्गुणवस्त्रेण दिन स्वेदनम्। गृहधूमेष्टकाजाजीदग्धोर्णागुड सैन्धवे पीडशांशे सकाञ्जिकं त्रिदिनं मर्द्दयेत्। त्रिफला चित्रककन्या वा मूर्च्छना। इत्यादि।

अष्टका। स्त्री। वृक्षभेदे। हे च।

अष्टगाध। पु। ऊर्णनाभे। मांकडशा। शरभे।

अष्टगुणमण्डः। पु। भृष्टसुक्ष्मतण्डुलान् चतुर्द्दशगुणे तोये पक्वा, तत्र हिङ्गुसैन्धवधान्यशुण्ठी मरिचपिप्पलीचूर्णानि अमिश्र्य असिक्थके मण्डे। गुणा —क्षुधावर्द्धन बलकर वस्ति शोधनञ्च। वै निघ। अत्र तण्डुलस्याष्टभागा सुक्ष्मस्य च चत्वार।

अष्टधातुः। पु। स्वर्णरौप्यताम्रशीषपित्तलवङ्ग कान्तलौहमुण्डलौहतीक्ष्णलौहेषु। र सा स टी।

अष्टपदी। स्त्री। बेल इति ख्याते पुष्पक्षुपे। বেলফুলের গাছ। गुणा —शीता लघु कफपित्त विषघ्नी च। मद व ३।

अष्टपलम्। क्ली। शरावमाने। এক সের। भा।

अष्टपलघृतम्। क्ली। ग्रहणीरोगे। पाकविधि — मरिचादि १ प गुड १ प घृत ८ प वारि ३२ प एकत्र पाच्यम्। च द।

अष्टपात् (द)। पु। काश्मीरदशायशरभे। मद व १२। ऊर्णनाभे। ह च ४का।

अष्टपादप। पु। वृक्षभेदे। वै निघ।

अष्टपादिका। स्त्री। शारदमल्लिकायाम्। दार्श्चमल्लिका। रक्षा। आस्फोतायां। হাপর-মালী। प मु व ११।

अष्टभाव। पु। स्तम्भ स्वेद रोमाञ्च स्वरभङ्ग वैवर्ण्य कम्प वैवर्ण्याश्रुपातेषु। वै निघ।

अष्टमङ्गल। पु। पञ्चीर,खुरवक्षास्ये गुह्ये वाजिनि। हे च। यस्य पादा सिता सर्व्वे पुच्छं वक्षो मुखं तथा। मुष्कञ्च सिता यस्य तं विद्यादष्टमङ्गलम् ॥ ज द ३अ। क्ली। ब्राह्मणगवाग्नि स्वर्णघृतसूर्य्याम्बुनृपचारुचर्य्यासु। वै निघ।

अष्टमङ्गलघृतम्। क्ली। बालरोगशमने सर्पिषि। तद्यथाष्टौषधिपक्वं बालानां हितम्। वचाकुष्ठ ब्राह्मीसर्षपशारिवासैन्धवपिप्पलीकल्केनाष्टमं घृत घृतपाकविधिना पाच्यम्। घृत ४ श कल्कद्रव्य वचादीनां मिलितशराव दत्वा जलाढकेन पाच्य। च द बाल चि। भा रस र।

अष्टमधुजाति। स्त्री। माक्षिक भ्रामर क्षौद्र पौत्तिक छात्रकार्घ्योद्दालदाल्येषु। वै निघ।

अष्टमानम्। क्ली। प्रसृतिद्वये, ३२ तो। अর্দ্ধ সের। प प्र १ख।

अष्टमिका। स्त्री। तोलचतुष्टयपरिमाणे। प।

अष्टमी। स्त्री। चीरकाकोल्याम्। वै निघ।

अष्टमूत्रम्। क्ली। गोच्छागमेषमहिषाश्वहस्त्युष्ट्र गर्द्दभीमूत्रेषु। वै निघ।

अष्टमूलम्। त्रि। स्नाय्वस्थिसिरास्नायुध्यस्थिसन्धि कोष्ठमर्म्ममूलेषु। सु चि १अ।

अष्टमौक्तिकस्थानम्। क्ली। शङ्खहस्तिसर्प मत्स्यमेघवंशशूकरशुक्तिषु। वै निघ।

अष्टलौहकम्। क्ली। स्वर्णरौप्यताम्रवङ्गशीष पित्तलकान्तलौहमुण्डलौहतीक्ष्णलौहेषु। पञ्चलौह समायुक्तं कान्तमुण्डकतीक्ष्णकम्। कल्पितं कथितं धीरैरष्टलौहाभिधं गण ॥ रा नि व २२।

अष्टवर्ग। पु। A class of eight principal medicaments, Rishabhaka &c मेदाद्यष्टौषधिगणे। यथा—मेदामहामेदाजीवकर्षभकर्द्धिवृद्धिकाकोलीक्षीरकाकोलीषु। प मु। जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्यावृद्धिवृद्धिकौ। एकत्र मिलितैरेतैरष्टवर्ग प्रकीर्त्तित ॥ रा नि व २२। गुणा —"शीतलोऽतिशुक्रल हृंहण दाहपित्तरक्त शोषघ्न स्तन्यकृत गर्भदायक।" मद व १। "रक्तपित्तव्रणवायुपित्तनाशकश्च।" राज। "हिम स्वादु बृंहण गुरु भग्नसन्धानकृत् कामबलासबल वर्द्धन तृणादाहज्वरमेहक्षयहरश्च।" भा पू १भ।

अष्टवर्गप्रतिनिधि। पु। मेदादीनामभावे तत्तुल्यगुणद्रव्यग्रहणे। तत्र मेदामहामेदाभावे शतावरी, जीवकर्षभकस्थाने भूमिकुष्माण्डमूलं, काकोलीक्षीरकाकोल्यभावे अश्वगन्धामूलं, वृद्धि

ऋद्धिस्थाने वाराहीकन्द तत्तुल्यगुणं क्षिपेत्। भा पु १भ। "मेदाभावे अश्वगन्धा महामेदे च शारिवा। जीवकर्षभकाभावे गुडूची वंशलोचना। ऋद्ध्याभावे वला देया वृद्ध्याभावे महावला।" इति च मतान्तरम्।

अष्टविधान्नम्। क्ली। चर्व्यचोष्यलेह्यपेयखाद्य भोज्यभक्ष्यनिर्य्यासरूपे भोजनद्रव्ये।

अष्टाङ्गम्। क्ली। आयुर्वेदस्य स्थानाष्टके। तद्यथा—शल्य, शालाक्य, कायचिकित्सा, भूत विद्या, कौमारभृत्य, अगदतन्त्र, रसायन, वाजी करणञ्चेति। कायबालग्रहोर्द्ध्वाङ्गशल्यदंष्ट्राजरा वृषान्। अष्टावङ्गानि तस्याहुः। वा सू १ अ। द्रव्याभिधान गदनिश्चय शल्य काय भूतनिग्रह विष-निग्रह रसायन बालचिकित्सासु च। वैद्यकम्।

अष्टाङ्गघृतम्। क्ली। वाजीकरणमिदं घृतम्।

अष्टाङ्गधूप। पु। ज्वरघ्नोऽयं धूप गुग्गुलु निम्बपत्र वचा कुष्ठ हरीतकी यव श्वेतसर्षप घृतक्षत। पलङ्कषा निम्बपत्र वचा कुष्ठ हरीतकी। सर्षपा सयवा सर्पिर्धूपनं ज्वरनाशनम्॥ च द।

अष्टाङ्गयोग। पु। योगविशेषे। तद्यथा-- कट्फल पौष्कर शृङ्गी व्योष यासक कारवी। इति सग्रह।

अष्टाङ्गरस। पु। अर्शोऽधिकारे। लोहकिट्ट मण्डूरं फलत्रयं त्रिफला। र सा स। गन्धं रसेन्द्र मृतलौहकिट्टं फलत्रयं चूर्णयवह्निभङ्गम्। कृत्वा सम शर्करिलिकागुडचौरसेन याममितं विमर्द्य॥ माता निष्कमिता। र सा सं।

अष्टाङ्गलवणम्। क्ली। कफजन्यमदात्यये योगविशेष। यथा—"सौवर्चलमजाजी च वृक्षाम्ल माम्लवेतसं। त्वगेलामरिचार्द्धांशं शर्कराभागयोजितम्। एतल्लवणमष्टाङ्गमग्निसन्दीपनं परं। मदात्यये कफप्राये दद्यात्स्रोतोविशोधनम्॥ चर मदात्यय चि। अजाजी जीरकं वृक्षाम्ल महाद्रकम्। र मा सं। सौवर्चलजपजीरकाम्लवेतसाम्ललोचिकानां द्व भूषं सम त्वग्मामरिचानां अर्द्धकसट्भाग। शर्करायाभागेकं एकत्र मिश्रयेत्। च द मदात्यय चि।

अष्टाङ्गवैद्यकम्। क्ली। शालाक्यकायभूता ---बालविषशल्यजीरसायनेषु अष्टाङ्गवैद्यकेषु।

अष्टाङ्गहृदयम्। क्ली। वाभट विरचित वैद्यक ग्रन्थे। यतो वा तानि अङ्गानि तथा प्रत्येक हृदय सारतरसग्रहणात। क्रियतेऽष्टाङ्गहृदयम्।' वा सू १अ।

अष्टाङ्गावलेह (हिक्का) पु स्त्री। सन्नि पातज्वरहिक्काश्वासादौ हित। कट्फल कुष्ठ कर्कटशृङ्गी शुण्ठी पिप्पली मरिच दुरालभा कृष्ण जीरक, एषां समभागचूर्णं आर्द्रकरसेन लेह्य। भैष ज्वर चि। लिह्यो न मधुना तस्य शीतापचारित्वात। सन्निपातेषु सर्व्वेषु न क्षौद्रमवचारयेत्। शीतोप चारि क्षौद्रं स्याच्छीतत्वाव विरुध्यते॥" भा म १ भ। सा कौ। च द।

अष्टादशधान्यम्। क्ली। कलायगोधूमाढकी यवयावनालशालिचणकमसूरातसीअङ्गुतिलकुलत्थ-श्यामाकमाषराजमाषवल्लहरिककङ्गुनरगोषु। वै निघ।

अष्टादशमूलम्। क्ली। बिल्वाग्निमन्थश्योणाक गाम्भारीपाठापुनर्णवावाट्यालकमाषपर्णीजीवकैरण्ड र्षभक जीवन्ती शतावरी शरेक्षुदर्भकास शालिधान्य मूलेषु। वै निघ।

अष्टादशशतिकमहाप्रसारणीतैलम्। क्ली। वातव्याधौ हित। समूलपत्रप्रसारणी ३०॥० श शतावरी १२॥० श अश्वगन्धा १२॥० श केतकी १२॥० श दशमूल प्रत्येक १२॥० श वाट्यालक १२॥० श भिण्टी १२॥० श एकत्र शतद्रोणे जल पक्का द्रोणावशेषे क्वाथोऽवताय्य। काञ्जिकस्य द्रोण द्वय। दधिदुग्धशुक्लेक्षुरसच्छागमांसरसानां प्रत्येक ८ श एकत्र कल्केन सह तैलद्रोण ३२ श पाच्यम्। कल्कद्रव्य प्रत्येक पलत्रयम्। श्रीवासी नवनीत खोटी। कुन्दुरु कुन्दुरुखोटी। च द वा व्या चि।

अष्टादशाङ्ग। पु। सन्निपातज्वर कषाय विशेष। स चतुर्विध—दशमूलादि भूनिम्बादि द्राक्षादि मूलकादिश्चेति। तत्र प्रथम—"दश मूली शटी शृङ्गी पौष्करं सदुरालभा। भार्गी कुटज बीजञ्च पटोलं कटुरोहिणी। अष्टादशाङ्ग इत्येष सन्निपातज्वरापह—॥ "द्वितीयो यथा—"भूनिम्ब दारुदशमूलमहौषधाब्द तिक्तेन्द्रबीज धनिकेभकणा-कषाय। तन्द्राप्रलापकसनारुचिदाहमोहश्वासादि युक्तमखिलं ज्वरमाशु हन्ति॥ तृतीयो यथा— "द्राक्षामृता शटी शृङ्गी ... भार्गी कटुका पाठा भूनिम्ब सदुरालभम्। उशीरं पद्मं धान्यं वासक कण्टकारिका। दुःस्पर्शं त्रिवृत्... शटी ... चतुर्थो यथा—"मूला पद्मटकोशीरदेवदारुहरीतकी। त्रिवृता ...

असुरा । स्त्री । रजन्याम् । राशि । हरिद्रायां । मेदिनी ।

असुराह्वम् (ह्वा) । क्ली, स्त्री । कांस्ये । र च ।

असुराह्वपतङ्ग । पु । तैलपायिपतङ्गे । तेलापोका आर्शोला । "असुराह्वपतङ्गस्य विट्चूर्णं मधुसंयुतम् । वैद्यकम् ।

असुराह्वविट् । पु । कांस्यमले । वै निघ रभ ज्व असुराह्वाञ्जने । [अ टी भ ।

असुरी । स्त्री । राजिकायां । राइसरिषा ।

असुस्थ । त्रि । रोगयुक्ते ।

असृक् । क्ली । स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये । कुङ्कुमे । रा नि व १२ । रक्ते । रा नि व १८ ।

असृक्कर । पु । शरीरस्थरसधातौ । ह च ।

असृक्प (पा) । पु, स्त्री । जलौकायाम् । अ टी भ ।

असृगुत्य । पु, क्ली । केशरे ।

असृग्गद । पु । कोठे । वै निघ ।

असृग्दर । पु । असृग्दार्य्यते स्राव्यते अनेनेति भा रक्तप्रदरे । प्रदररोगे । हि परदोरा । लक्षणं "विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्च भाराभिघाताच्छयनाद्दिवा च ॥ असृग्दरं भवेत्सर्वं साङ्गमर्दं सवेदनम् । तस्यातिवृद्धौ दौर्बल्यं भ्रमो मूर्च्छा मदस्तृषा । दाहः प्रलापः पाण्डुत्वं तन्द्रा रोगाश्च वातजाः ।" मा नि । वातजादिभेदात् स चतुर्विधः । ऋतुकालभिन्नान्यकालेऽपि अधिकार्त्तवस्रावोऽसृग्दर एव । म शा २अ । पथ्यं यदपथ्यं वा रक्तपित्तेषु कीर्त्तितम् । प्रदरेऽपि तथा दोषं तत्तद्भागी भजेत्त्यजेत् ॥ इति पथ्यापथ्यम् ।

असृग्दरशैलेन्द्ररस (सर्व्वाङ्गसुन्दर) । पु । रक्तप्रदरोक्तरसे । पाठो यथा—गगनं शोधितं ग्राह्यं पलकमिष्टकासमम् । टङ्कणं भागतुर्यांशं शाणार्द्धं विसुगन्धकं । कर्पूरं नलदञ्चैव जातीकोषफलं घनम् । नागकेशर लवङ्गञ्च कुष्ठं सत्रिफलं तथा । जलेन वटिकां कृत्वा छायायां शोषयेत् ताम् । प्रदरस्य विनाशाय दृष्टः सर्व्वाङ्गसुन्दरः ॥ प्रयोगा अ दर चि ।

असृग्ध(ग्धा)रा । स्त्री । चर्म्मणि । अ टी भ ।

असृणम् । क्ली । स्वर्णगैरिके । सुवर्णगिरिमाटी । हि सोनगेरु । वै निघ ।

असृतम् । त्रि । असिद्धे । अपक्वे । रत्ना ।

असृपाटी । स्त्री । रक्तधारायाम् । अ टी सा ।

अस्तम् । क्ली । गन्धौ । ह च ।

अस्तमती । स्त्री । शालपर्ण्याम् । श र ।

अस्त्रम् । क्ली । आयुधे, चापे । करवाले । मर्षिके । व्याघ्रादि ।

अस्त्रचिकित्सक । पुं । अस्त्रवैद्ये । सु ।

अस्त्रचिकित्सा । स्त्री । अस्त्रादिना व्रणघातादि प्रतिकारे । सु । [इति भाषा । रत्ना ।

अस्त्रजित् । पु । कवाटवक्रद्रुमे । कवाटिवेटु

अस्त्रवैद्य । पुं । अस्त्रचिकित्सके । वै निघ ।

अस्त्राघात । पु । अस्त्रप्रयोगे । अस्त्रकर्म्म । वै निघ ।

अस्थि (कम्) । क्ली । बीजे । मेदोजधातौ । हाड । रा नि व १८ । अस्थिस्वरूपम्—मेदो यत् स्वाग्निना पक्वं वायुना चातिशोषितम् । तदस्थिसंज्ञां लभते स सारः सर्वविग्रहे ॥' तत्कर्म्म च धारणं । तत्संख्या च मानवदेहे ३०० । तेषां १२० शाखासु, ११७ श्रोणिपार्श्वपृष्ठोदरोरःसु, ६३ ग्रीवायां प्रत्यूर्द्ध्वञ्चेति । एकैकस्यां पादाङ्गुल्यां त्रीणि त्रीणि तानि पञ्चदश । तलकूर्च्चगुल्फसंश्रितानि दश । पार्ष्ण्यामेकं, जङ्घायां द्वे, जानुन्येकं, एकमूराविति । त्रिंशदेवमेकस्मिन् सक्थिनि भवन्ति । एतेनेतरसक्थि बाहू च व्याख्यातौ । श्रोण्यां पञ्च तेषां गुदभगनितम्बेषु चत्वारि त्रिकसंश्रितमेकं, पार्श्वे षट्त्रिंशत्, एवमेकस्मिन्, द्वितीयेऽप्येवं । पृष्ठे त्रिंशत् । अष्टावुरसि । द्वे अक्षकसंज्ञे । ग्रीवायां नवकं । कण्ठनाड्यां चत्वारि, द्वे हन्वोः, दन्ता द्वात्रिंशत्, नासायां त्रीणि, एकं तालुनि, गण्डकर्णशङ्खेषु एकैकं, षट् शिरसि । तच्च पञ्चविधम्—कपाल रुचक तरुण वलय नलकभेदेन । तत्र जानुनितम्बांसगण्डतालुशङ्खमस्तकास्थीनि कपालपदवाच्यानि । दन्तास्थि रुचकमिति, नासाग्रीवाकर्णनेत्रास्थीनि तरुणमिति, हस्तपादपार्श्वपृष्ठोदरवक्षोऽस्थीनि वलयमिति, अवशिष्टानि च नलकमिति उच्यते । सु शा ५ अ ।

अस्थिकृत् । पु । मेदोधातौ । हे च ।

अस्थिगतज्वर । पु । तदाश्रितज्वरे । लक्षणं यथा—"भेदोऽस्थ्नां कूजनं श्वासो विरेकश्छर्दिरेव च । विक्षेपणञ्च गात्राणां विद्यादस्थिगते ज्वरे ॥"

वै निघ। वान्तिरौषध, वस्तिकर्म, अभ्यङ्गोद्वर्त्तने च प्रतीकार।

अस्थिग्रन्थि। पु, स्त्री। ग्रन्थिरोगे।

अस्थिच्छलितम्। क्ली। तन्नामककाण्डभग्न भेदे। ह्रस्वं दीर्घं च क्षुद्रखण्डच्युतौ। 'पार्श्वयो रस्थि हीनोद्गतम्।' सु नि १५अ। See भग्नम।

अस्थिज। पु। मज्जायाम। रा नि व १८।

अस्थिजननी। स्त्री। वसाधातौ। मेदोधातौ वै निघ।

अस्थितुण्ड। पु। पक्षिविशेष। श मा।

अस्थितोद। पु। अस्थिनि सूचीविद्धवद्वेदनायाम्। अस्थिपीडायाम्। व निघ।

अस्थिपञ्जर। पु। कङ्काल। रा नि व १८।

अस्थिफल। पु। पनसवृक्षे।

अस्थिभङ्ग। पु, क्ली। तन्नामधेयरोगे। अस्थि विश्लेषे। स द्विविध सन्धिमुक्तकाण्डभग्नभेदेन। तयो सन्धिमुक्त षड्विध। काण्डभग्नञ्च द्वादश विध। सु चि ३अ। विशेषा स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्या। अस्थिसंहारे। হাড়ভাঙ্গা। See भग्नम्।

अस्थिभक्ष। पु। कुक्कुरे। शृगाले। हारा।

अस्थिभक्षा। स्त्री। ओषधिविशेष। घायमारी इति महाराष्ट्रादौ। व निघ।

अस्थिमर्म्म। क्ली। तदष्टसङ्ख्यकम्। तत्र कटी तरुणसञ्ज्ञके द्वे, नितम्बे द्वे, अंसफलके द्वे, शङ्खयोश्च द्वे इति। सु शा ६अ।

अस्थिराङ्कुक। पु। हिलालवृक्ष।

अस्थिशृङ्खला (लिका)। स्त्री। अस्थि संहारे। হাড়জোড়া। हि अस्थिशृङ्खल। गुणा —रूक्षा श्लेष्मला मधुरा पित्तरक्तानिलघ्नी च। मद व ११।

अस्थिसङ्घात। पु। अस्थिमेलनस्थलेषु। तानि अष्टादश—"गुल्फे पञ्च जानुन्येकम् वङ्क्षणे कटिदेश मस्तके चैकैकम्। चतुर्दशास्थ्नां सङ्घाता। तेषां त्रयो गुल्फजानुवङ्क्षणेषु। एतेनेतरसक्थिबाहू च व्याख्यातौ। त्रिकशिरसोरेकैक।" सु शा ५अ।

अस्थिसन्धानकर। पु। मार्गे। वै निघ।

अस्थिसन्धानजननी। स्त्री। अस्थिसंहारे। হাড়জোড়া। वै निघ।

अस्थिसन्धि। पु। अस्थिसम्मिलनस्थाने। मर्म्म स्थानेषु। ते द्विधा स्थिरा अचलाश्चेति। सु शा ५अ। See सन्धि।

अस्थिसन्धिक। पु। अस्थिसंहार। भैष।

अस्थिसमुद्भव। पु। मज्जनि। वै निघ।

अस्थिसम्बन्धन। पु। रालै। धुनो। वै निघ।

अस्थिसम्भव। पु, क्ली। मज्जनि। शुक्रधातौ। व निघ।

अस्थिसम्भवस्नेह। पु। मज्जनि। वै निघ।

अस्थिसंहति। पु। अस्थिसंहारे। मद व ७।

अस्थिसंहार (क)। पु। Vitis quadrangularis, Syn Cissusquadrangularis) स्वनामख्यातवृक्षे। হাড়োচ, হাড়জোড়া, হাড়ভাঙ্গা हि हरसङ्करी, हरजोडी हरसंहारि। तत्पर्याय—वज्रवल्ली ग्रन्थिमान् कुलिश अमर (र), शिरालक (श), अस्थिसंहारी वज्राङ्गी अस्थिशृङ्खला। गुणा—शीतल वृष्य वातघ्न अस्थिसन्धानकृच्च। मद व १। अस्थियोजन वात श्लेष्महर उष्ण सर कृमिघ्न नेत्ररोगघ्न रुच स्वादु वृष्य लघु पित्तलश्च। भा पू म। काण्ड त्वग्विरहितमस्थिशृङ्खलाया माषात् द्विदलमकञ्चुक तदङ्गम सम्पिष्ट सदनु ततस्तिलस्य तैले सम्पक्व वटकमतीव वातहारि॥ भा। च द अ पि अम्र गुडी। मात्रा शुष्कचूर्ण १८ र। हन्तिगुण्डाम्। হাড়ৌডে। इति लोके।

अस्थिसंहारिका (री)। स्त्री। अस्थि संहारे। भ पू १म।

अस्थिसंहृत्। पु। अस्थिसंहारे। च न। भैष भग्न चि।

अस्थिसार। पु। मज्जायाम्। रा नि व १८।

अस्थिसारस्थिता। स्त्री। मज्जायां।

अस्थिस्नेह। पु। मज्जनि। रा नि व १८।

अस्थिस्नेहसञ्ज्ञ। पु। मज्जायाम्। ... इति लोके। रा नि व १०।

अस्थिस्नेहसञ्ज्ञार। पु। मज्जनि। ...।

अस्निग्धदारु (कम्)। क्ली। देवदारुणि। देवदारुविशेष। रा नि व १२।

अस्रपर्णी । स्त्री । आकाशवल्ल्यां । आलोक लता । रा नि व २ ।

अस्रफोत' । पु । काञ्चनवृक्षे । वै निघ ।

अस्रन्तम् । क्ली । चुल्ल्याम । उनन, आका । इति लोके । म चुल । अ टी भ ।

अस्रमित. । त्रि । विकसित । फुटन्त । वै निघ ।

अस्रम् । क्ली । शोणिते । रा नि व १८ । केशर । कुङ्कुम् । च द । नयनजल । रक्ता । पु । आस्राव । विज र । कोण । केश । मे ।

अस्रकण्ट: । पु । वाणे । ह । बाण ।

अस्रखदिर. । पु । रक्तखदिरवृक्ष । लाल खयेर । सं रक्तखदिर । रा नि व ८ ।

अस्रघ्न. । पु । तेजवल । तेजवल । व निघ

अस्रजम् । क्ली । मांसे । रा नि व १७ ।

अस्रजित् । पु । वनस्पतिविशेष । कपाट वेटू इति भाषा । र मा ।

अस्रप: । पु । जलौकायाम् । जोंक । मल्लुग । छारपोका, उकुन । रा नि व २३ ।

अस्रपत्र' (क) । पु । भेण्डावृक्षे । रा नि व ४ ।

अस्रपा । स्त्री । जलौकायाम् । जोंक । मे ।

अस्रफला (ली) । स्त्री । शल्लकीवृक्षे । शालुई गाछ । रा नि व ११ ।

अस्रमातृका । स्त्री । रसधातौ । रा नि व १८ ।

अस्ररेणु । पु । सिन्दूर । मे ।

अस्ररोधिका (नी) । स्त्री । लज्जालुका लतायाम् । लज्जावती लता । रा नि व ५ ।

अस्रविन्दुच्छदा । स्त्री । लक्ष्मणाकन्दे । रा नि व ५ । [वै निघ ।

अस्रशिम्बी । स्त्री । रक्तशिम्ब्यां । बाङाशिम् ।

अस्रसायक । पु । नाराचास्त्रे । लोहार वाण ।

अस्रसुती । स्त्री । रक्तस्रावे । वै निघ ।

अस्रार्जक । पु । रक्ततुलसीवृक्षे । बाङा-तुलसी । श्वेततुलस्याम् । शादा तुलसी । सं पाइरी तुलस । वै निघ ।

अस्राह्व' । पु, क्ली । कुङ्कुमे । मद व ७ ।

अस्रु । क्ली । नेत्रवारिणि । अनुनिरोधात् पीनसा द्युत्पत्ति । वा म,४अ ।

अस्रुक: । पु । अङ्कोटवृक्षे । आउँच गाछ । रत्ना ।

अस्रुवाहिनी । स्त्री । अश्रुवाहके धमनीद्वये । सु शा ९अ ।

अस्लन्त' । पु । चुल्ल्याम् । उनन ।

अस्वास्थ्यम् । क्ली । पीडायाम् ।

अह: । क्ली । दिवसे । अम ।

अहङ्कार' । पु । क्षेत्रज्ञपुरुषस्य चतने, इन्द्रियादिनिखिलशरीरव्यापी योऽहंभावस्तद्विशिष्टशक्ति रेव । स च त्रिविध वैकारिकतैजसभूतभेदेन । तल्लिङ्गाच्च महतस्तल्लिङ्ग एवाहङ्कार उत्पद्यते । तत्र वैकारिकादहङ्कारात् तैजससहायात्तल्लक्षणान्येव एकादशेन्द्रियाणि उत्पद्यन्ते । भूतादेरपि तैजससहायात्तल्लक्षणान्येव पञ्चतन्मात्राणि उत्पद्यन्ते ।' सु शा १अ ।

अहतम् । क्ली । नूतनवस्त्रे । हला ।

अहरट्टक् । पु । गध्रे । शकुनि । वै निघ ।

अहर्ञ्व. । पु । सम्वत्सरे । कै ।

अहर्पण' । पु । मांसे । हारा ।

अहर्वान्धव । पु । अर्कवृक्षे । हृ च । [हृ च ।

अहर्मणि । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ ।

अहर्मुखम् । क्ली । प्रातःकाले ।

अहल्य । त्रि । अनाकृष्ट भूमौ ।

अहस्कर । पु । अर्कवृक्षे । हे च ।

अहस्पति । पु । अर्कवृक्षे । सूर्ये । अम ।

अहि । पु । शीसके । शीसा । प्रयोगा, वसन्तकुसुमाकररस । र सा स । सर्पे । मद व २३ । उदरावर्त्त । हारा । वर्त्तीवृक्षे । नशा शिञ्जू । हे च

अहिंस्रा । स्त्री । (Capparis sepiaria) काण्डकपालीवृक्षे । कँटि । गुडकाँटली । रत्ना । आमवातघ्नपिपे । गुणा —विषशोथहरत्व । राज ।

अहिक (का) । पु, स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । शिमुल गाछ । म सावरी । श च ।

अहिकान्त । पु । वायौ । हे च ।

अहिकुटी । पु । भारद्वाजपक्षिणि । वै निघ ।

अहिगन्धफला । स्त्री । मल्लकीवृक्षे । रा नि व ११ । [म सापगन्ध । व निघ ।

अहिगन्धा । स्त्री । सर्पगन्धायाम् । शाल्मविशेष ।

अहिच्छत्र । पु । मेषशृङ्ग्याम् । মেড়াশিঙে । है च ।

अहिच्छत्रा । स्त्री । शर्करायाम् । चिनि । शुल्फा । रा नि व ४ । शर्करायाम् । चिनि । रा नि व १४ । [वि निघ ।

अहिजाम्बक । पु । कृकलासे । काँकलास ।

अहिजिह्विका । स्त्री । महाशतावर्य्याम् । बड शतमूली । व निघ ।

अहितद्रव्यम् । क्ली । स्वभावत एवाहित द्रव्येषु । यथा—शिम्बीधान्येषु शीर्षे माषकलाय फलेषु डहुक, शाकेषु सर्षपशाकम्, मांसेषु गोमांस वसासु माहिषी, दुग्धेषु मेषीदुग्ध, तैलेषु कुसुम्भतैल, इक्षुविकारेषु फाणितञ्च । भा पू १भ ।

अहितपदार्थ । पु । हृदयरमण्यां, पूतिमांसे, प्रभातनिद्रायां, मैथुने, दधनि चेत्यादौ ।

अहिताहार । पु । अहितकरद्रव्यभक्षणे । गुण—पीडाजनकत्वम् । वा सू ७भ ।

अहित्थ । पु । वनमेथिकायाम् । वनमेथि । अहित्थोऽल्पगुणस्तद्दाजिनां स तु पूजित । मद व २ ।

अहिद्विट् । प । नकुले । मयूरे । म, यचतष्का ।

अहिनिर्मोक । पु । सर्पनिर्मोके । भा ।

अहिपत्रक । पु । निर्विष सर्पविशेषे ।

अहिपुत्रक । पु । तराली । ছারা । নৌকাবিশেষ ।

अहिपुष्पम् । क्ली । नागकेशरपुष्पे । च द । कुम्भीकातैल । सु चि २०भ ।

अहिपूतन (ना) । पु, स्त्री । बालरोगान्य तमे रोगविशेषे । শিশুর গুহ্যক্ষত । यथा— 'शकृन्मूत्रसमायुक्तेऽधौतेऽपाने शिशोर्भवेत् । स्विन्ने वास्नाप्यमाने वा कण्डू रक्तकफोद्भवा ॥ कण्डूयना तत्र क्षिप्र स्फोट स्रावश्च जायते । एकीभूत व्रण घोर त विद्यादहिपूतन ॥'' मा नि क्षुद्ररोग ।

अहिफल (ला) । पु स्त्री । दीघककटिका याम् । लम्बा काँकुड़ । म टरकांकड़ी ।

अहिफेनम् (कम्) । पु, क्ली । Opium poppy, Papaver somniferum स्वनाम ख्यातसारजवर्गीयोपविष । प सु । आफिम् । हि अफिम् । म अफूकाडरी, अफून । आफन इति मालवे प्रसिद्ध । त नलमडु । "उक्त खसफलक्षीर माफूकमहिफेनकम् ।'' भा पू १भ । अहिफेन चतुर्विध जारण मारण धारण सारणभेदात् । तत्र श्वेतवर्ण जारण, कृष्णवर्ण मारण, पीतवर्ण धारण, कर्बुर सारणञ्च । जारणमन्न जारयेत, मारण मृत्यु कारयेत्, धारण वयस्तम्भ, सारण मलसार णञ्च करोति । सामान्यतो गुणा —सन्निपातघ्न हृद्य बल्य मोहदञ्च । रा नि ६ । आफूक शोषण ग्राहि श्लेष्मघ्न वातपित्तकरञ्च । मद व १ ।

अहिफेनवटिका । स्त्री । योगोऽय रक्तातिसारे । खर्ज्जूर पिण्डखर्ज्जूरम् । र सा स । [ग्राहि ।

अहिफेनबीजम् । क्ली । खसखसे । पोस्त,

अहिफेनासव । पु । आसवोऽयमतीसार विसूच्योर्हित । मात्राऽर्द्धमाषकमिता । अत्र मधूक मद्यम्य (মউয়ার মদ) पलशत (১২॥০ সের) । अहिफेन ४ प मुस्तक जातीफलेन्द्रयवैलानां प्रत्येक पलमेकचाग्रतपात्रे मासमेक स्थापयेत् । भैष ।

अहिभयदा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । ভূঁই আম্‌লা । रा नि व ५ ।

अहिभुक् । पु । मयूरे । रा नि व १९ । तार्क्ष्ये । नी । क्षुद्रसापसद इति प्रसिद्धे क्षुपे । नाकुलीनाम महाकन्दशाके । रा नि व ७ । गन्धनाकुल्याम् । रा नि व ७ । See नाकुली ।

अहिमर्द्दनी । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । वाम्रा विशेष । अहिलताविशेषे । सापसद इति पाश्चात्ये । रा नि व ७ । See नाकुली ।

अहिमार (क) । पु । विट्खदिरे । গুয়ে বাব্‌লা । म गन्धीखिवर । रा नि व ८ ।

अहिमेद (क) । पु । विट्खदिरे । গুয়ে বাব্‌লা । म गन्धीखिवर । रा नि व ८ ।

अहिरिपु । पु । मयूरे । रत्ना ।

अहिलता । स्त्री । सापसद इति ख्यातलता याम् । गन्धनाकुल्याम् । रा नि व ७ । See नाकुली । ताम्बूल्याम् । পান গাছ । रा नि व ११

अहिलोकिका । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । ভূঁই আম্‌লা । वै निघ । [वि निघ ।

अहिल्या । स्त्री । वनमेथिकाया । वनमेति ।

अहिवल्ली । स्त्री । नागवल्ल्या । भैष भ भ षि ।

अहिविषापहा। स्त्री। अहिलतायाम्। सारसुन्द। व निघ।

अहिस्कन्धः। पु। गुल्फे। पायेर गुल्फे।

अही। स्त्री। गवि। गाभी।

अहीन्द्रः। पु। शारिवायाम्। अनन्तमूल। च द यक्ष चि लवङ्गादिचूर्णे।

अहीरणिः। पु। द्विमुखसर्पे। शङ्खिनी इति लोके। हारा।

अहीरुह.। पु। शाकवृक्षे।

अहेरु। स्त्री। शतमूल्याम्। अम।

अहोरात्रम्। क्ली। दिवारात्रे।

अह्वाटः। पु। ओकृडा इति प्रसिद्ध क्षुपे। प मु।

अह्वला। स्त्री। भल्लातकवृक्षे। भेला गाछ। श च।

अक्ष.। पु। (Teminalia belerica) A tree bearing medicinal fruit विभीतकवृक्षे। बयड़ा गाछ। हि तिनाश। रा नि व ६। भा म ४भ अञ्जने, 'अम्बुबाचकाक्षमल मायसनु।" सियौ सिद्दमलयोगे कु काम हन्द। यक्ष्मा एलादिमन्थे हन्द। कर्षपरिमाणे। प प्र। इन्द्राक्षे। सर्पे॥ मे। रुद्राक्षवृक्षे। भा अनेव। ग्रासे। कर्षफले। देवगिरीपवृक्षे। शिवीषविशेष। रा नि व ९। क्ली। विषयेन्द्रिये। रा नि व १८। वा शा ३५। सौवर्चललवणे। तुत्थके। तूँते। मे पद्मिनी। पद्मबीजे। विभीतकफले। रा नि व ११।

अक्षक। पु। विभीतकवृक्षे। भा पु १भ। तिनिशवृक्षे। र मा। "विश्वमक्षमम पिविश।" च द ज्वरातिसा चि। रुद्राक्षवृक्षे। श र। इन्द्राक्षवृक्षे। सर्पे। तोलकर्षपरिमाणे। मे पद्मिनी।

अक्षकारका। स्त्री। घृतकुमार्याम्। घृत कुमारी। वै निघ। [पाण्डु चि।

अक्षकाष्ठम्। क्ली। विभीतककाष्ठे। च द

अक्षगण.। पु। श्रोत्रादीन्द्रियसङ्घात।

अक्षगन्धिनी। स्त्री। अतिबलायां। वै निघ।

अक्षत। पुं। यवे। (बहु) आतपतण्डुले। रा नि व १६। गन्धमार्गे। षष्टीभाग। क्ली। लाजेषु। षण्ढे। मे। यवे। प मु। "लाजेषु विश्व क्षिविते। यवेऽपि क्वचित्।" मे तालिक। क्वचित् अखण्डतण्डुला अक्षतमित्याहु। त्रि। अव्रणे। अहिंसिते। मे। अखण्डिते। श र। [वि ४।

अक्षतण्डुला। स्त्री। महासमङ्गाक्षुपे। रा नि

अक्षतरोगः। पु। उपनखरोगे। आङ्गुल हाडा। लक्षण—"कुर्यात्पित्तानिल पाकं नख मांसे सरुग्ज्वर। चिप्पमक्षतरोगश्च विद्यादुपनखश्च तम्॥" वा उ ३१अ। [श च।

अक्षता। स्त्री। काकटशृङ्ग्या। काँकडाशृङ्गी।

अक्षतैलम्। क्ली। विभीतकतैले। बयड़ा बीजेर तैल। वा उ १३अ। See विभीतक तैलम्।

अक्षधर। पु। (Trophis aspera,) शाखोटवृक्षे। शेओडा गाछ। भूरिप्र।

अक्षधूर्त्त (र्त्तिल)। पुं। षाँड। हि वेल। हारा।

अक्षपाक। पु। सचललवणे। वै निघ।

अक्षपिण्ड। पु। शङ्खपुष्प्याम्। वै निघ।

अक्षपीड। पु। श्वेतवुह्नायां। श्वेतवुह्नामूले। रसेन्द्र चि ९अ। दुरालभायां। सु चि ९अ।

अक्षपीडका (डा)। स्त्री। श्वेतवुह्नायां। प मु। यवतिक्तलतायाम्। रा नि व ३।

अक्षम। पु। स्थूलमूलके। वनचटके। वै निघ। स्त्री (मा,। असान्तौ। ईर्ष्यायाम्। श र।

अक्षर। पु। अपामार्गे। हे च। क्ली। जले।

अक्षरुचकम्। क्ली। खनिकालवणे। सोरा। स सौरमिट। वै निघ।

अक्षवीर्य्यवान्। पु। श्वेतकरवीरे। वै निघ।

अक्षशिरोधिजा। स्त्री। मल्लाङ्गिगायां। वै निघ।

अक्षसस्यम्। क्ली। कपित्थफल। सं कवित। व निघ।

अक्षारलवणम्। क्ली। अकृत्रिमसैन्धवादौ। यथा—"सौवीर गोधूमयव धान्य मुद्गानिला यवा। सामुद्र सैन्धवश्चैव अक्षारलवण स्मृतम्।" हारलता।

अक्षि। क्ली। नेत्रे। रा नि व १८।

अक्षिक। पु। (Dalbergia oujeinensis) स्यन्दनवृक्षे। आउँच गाछ। रत्ना।

अक्षिकूटः (क) । पु । Eye ball इति काया । চক্ষের তারা । वा सू, २अ । गजाक्षिपुटके । इ च ।

अक्षिकूणितम् । क्ली । अपाङ्गदृष्टौ ।

अक्षिगोल । पु । The ball or globe of the eye नेत्रतारके ।

अक्षिच्छादनम् । क्ली । अक्षिवर्त्मनि । रत्ना ।

अक्षिपञ्चकम् । क्ली । श्रोत्र त्वक् रसना नेत्र नासा चेति । रा नि व १८ ।

अक्षिपटलम् । क्ली । A coat of the eye नेत्रपटले ।

अक्षिपक्ष्म । क्ली । The eye lash नेत्र लोमि । চক্ষের পাতার লোম ।

अक्षिपाकात्यय । पु । कफजात अक्षिरोग विशेषे । लक्षणम्—"उष्णाश्रुपात पिडका च नेत्रे यस्मिन् भवेत् मुद्गनिभञ्च शुक्लम् । तदप्यसाध्य प्रवदन्ति केचित् अन्यञ्च यत्तिमिरपत्रतुल्यम् । श्वेत समाक्रामति सर्व्वतो हि दोषेण यस्यासितमण्डलञ्च । तमक्षिपाकात्ययमक्षिरोग सर्व्वात्मक वर्जयितव्य माहु ॥" मा नि ।

अक्षिपोलु । पु । महानिम्बे । वै निघ ।

अक्षिभेषजम् । क्ली । श्वेतलोध्रे । मद व १ । पट्टिकालोध्रे । रा नि व ६ ।

अक्षिरोग । पु । नेत्ररोगे । See नेत्ररोग ।

अक्षिव । पु । (Guilandina or Hyper anthera morunga) शोभाञ्जनवृक्षे । शब्द ।। हि शिग्रु । मरिचे । रा नि व ७ । क्ली । सामुद्र लवणे । अ टी भ ।

अक्षिविचूर्णितम् । क्ली । अपाङ्गदृष्टौ । हे च ।

अक्षिवैराग्यम् । क्ली । नेत्रविरक्ततायां । "चक्षोरक्ष्याक्षिवैराग्यम् ।" वा सू ७अ । [भि ।

अक्षिसेचनम् । क्ली । नेत्रनिर्मोदे । वा सू २२

अक्षिहुण्डनम् । क्ली । नेत्रमुद्राशे । मा नि निज र । [रत्ना ।

अक्षीक । पु । वृक्षविशेषे । আউচ । इति लोके ।

अक्षीव । पु । वर्षिरे । वक । शोभाञ्जनवृक्षे । सजिना । मे वर्षिकं । च सू ४अ क्रमित्र व । चि २अ । महानिम्बे । भा पू १भ । वि । अमत्ते । मे । क्ली । सामुद्रलवणे । পাঙা । भा पू १भ । मरिचे ।

अक्षेय । पु । रक्तार्के । अर्कमन्दारे । वै निघ ।

अक्षोट (क) (की) । पु, स्त्री । (Juglans regia) गिरिजपीलौ । আকরোট্ इति लोके । आखोट इति हिमवति प्रसिद्ध । प्रा अक्रोड़ । कों अखोड । हि खरोटनामफली । तत्पर्य्याय,—अक्षोट, अक्षोटक, आखोट, पर्व्वत पीलु, कपराल कन्दराल आक्षीड (ख), आस्फोटक (शा र) । गुणा —मधुर बल्य स्निग्धोष्ण वातपित्तघ्न रक्तदोषहर शीतल कफ कोपनश्च । रा नि व ११ । मधुरं बल्य गुरु उष्ण सारक वातघ्नञ्च । मद व ६ । अक्षोटकोऽपि वातादसदृश कफपित्तकृत् । भा मि ।

अक्षोटतैलम् । क्ली । अक्षोटफलोत्थतैले । আকরোটের তেল । गुणा मूलकतैलवत् ।

अक्षोडक । पु । अक्षोटवृक्षे । र मा ।

अक्षोहार । पु । मधुखर्जूर्य्याम् । वै निघ ।

अख्यम् । क्ली । सौवर्चललवणे ।

आ ।

आकार । पु । खनौ । खनि । अम ।

आकरजम । क्ली । रत्न । वै निघ ।

आकर्णनम् । क्ली । स्वर्णे । কাণ, শোনা ।

आकाप । पु । इन्द्रिये । मे पत्रिक ।

आकर्षक । पु । शिलाभेदे । চুম্বক পাথর । अमा ।

आकाली । स्त्री । चटकायां । চড়াই । वै निघ ।

आकाल्प । पु रोगे । हे च ।

आकाल्यक । पु । तमसि । मोहे । दग्धौ । उत्कलिकायाम् । म कचतुष्क ।

आकाश (क) । पु । अकर्करायां । आकर रत्ना वै निघ १भ अरो वि आकाशकान्तिसूर्ये ।

आकषः । पु । निकषप्रस्तरे । श र ।

आकारः । पु । आकृतौ । मूर्त्तौ । अम ।

आकारकरभः (भा) । पु, स्त्री । अकराभके । आकरकर्ना । भा म १भ ज्वरघ्नीवटी (शार्ङ्ग) ।

आकाशः । पु, क्ली । अभ्रधातौ । रा नि व १३ । पञ्चभूतान्यतमभूते । शून्य, आकाश । तत्पर्याय — द्यौ द्यौ अभ्र व्योम पुष्कर अम्बर नभ अनन्त सुरवर्त्म अन्तरीक्ष अन्तरिक्ष गगन ख वियत् विष्णुपद विहाय (स्), नाक अनङ्ग नभस मेघवेश्म महा बिल (ज), मरुद्वर्त्मन् मेघवर्त्म त्रिपिष्ट (शब्दर) । अस्य विशेषगुण शब्द, स नित्य अशरीरो च, तस्येन्द्रिय कर्ण ।

आकाशपटलम् । क्ली । अभ्रधातौ । वै निघ ।

आकाशमासी । स्त्री । Small veriety of जटामासी produced in Kedára mountain सूक्ष्मजटामांस्याम् । आकाशजटामांसी । तत्पर्याय,—निरालम्बा खसम्भवा सूक्ष्मपत्री गौरी पर्व्वतवासिनी अभ्रमांसी । अस्या उत्पत्ति केदारभूमौ । गुणा—शीतला शोफघ्नी व्रणनाडीघ्नी लूतागर्द्दभजालादिरोगघ्नी वर्णकरी च । रा नि व १२ । पत्तु ।

आकाशमूली । स्त्री । जलौषधौ । पाना । धारा ।

आकाशवल्लरी (ल्लिका) (ल्ली) । स्त्री । Cassayta filiformis खवल्लीविशेषे । आलोक लता, आकाशबेल । कों अमरवेल् । आकाशवेलि, नलसुदवेलि इति च पादाले । खवल्ली दुःस्पर्शा व्योमवल्लिका अमरवल्लरी । गुणा—ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिला नेत्ररोगघ्नी अग्निवर्द्धनी हृद्या पित्तश्लेष्मामनाशिनी च । भा पु १भ । मद व १ ॥ मधुरा कटु पित्तघ्नी शुक्रवृद्धिकरी रसायनी वन्ध्या । रा नि व ३ ।

आकाशसलिलम् । क्ली । आन्तरीक्षजले । वर्षोदके । वृष्टिर जल । मं पावसाचेपाणी । गुणा—मधुर रुच्य दीपनं पथ्य तृष्णार्त्त श्रमघ्न मेहघ्न । तथा "सद्यो हृद्यामभिमिश्य कफप्रदीपदायक । चिरस्थित लघु स्वच्छ पथ्य स्वादु सुखावहम् ।" रा नि व १४ ।

आकुञ्चनम् । क्ली । मरीचौ । सु सू २५ष ।

आकुल । पु । अश्मभेदे । ১ee भव ।

आकुलकृत् । स्त्री । अकरकरायाम् । आकरकरा । भा म १भ त्रिभकज्ज चि । "किरातति[ा]ककुलकृत् कुलिङ्ग ।"

आकुला । स्त्री । तप्तापक्वगोधूमादौ । हरा पोडा । इति भाषा । "तप्तैरपक्वगोधूमैराकुला परिकीर्त्तिता । आकुला गुरवो हृद्या मधुरा बलकारिणः ।" रा नि व १६ ।

आकृतिः । स्त्री । रूपे । शरीरे । लक्षणे । मेदनिक ।

आकृतिच्छत्रा (त्री) । स्त्री । जलौषधौ । पाना । कोषातकीलतायाम् । श्वेत घोषा । र मा ।

आक्रन्दः । पु । क्रन्दने । आह्वाने । मेदविश्व ।

आक्रीड । पु । रामान्नीयाने । अम ।

आक्रोष (नम्) । पु, क्ली । अभिषङ्गे । शापे । हे च । अम ।

आक्लेदिभावः । पु । आर्द्रकादिलगुणर्द्धनौ । च द विदग्धाजीर्णे चि ।

आखनिकः । पु । शूकरे । मूषिके । मे ।

आखुक । पु । मूषिके । रत्ना । वन्यमूषिके । मद व १२ । शूकरे । हे च । देवताडवृक्षे । र मा ।

आखुकर्णपर्णिका । स्त्री । क्षुद्रमूषिककर्ण्याम् । इन्दूरकाणी, मूषाकाणी । म लघुउन्दीरकाणी । वै निघ ।

आखुकर्णी । स्त्री । Salvinia cucullata जलजमूषिककर्ण्याम् । इन्दूरकाणी पाना, मूषाकाणी इति भाषा । हि म भोपली । व वल्लीहदई । तत्पर्याय,—द्रविका द्रवन्ती उन्दुरुकर्णी न्यग्रोधी मूषिकपर्णी वृषिकर्णी मण्डूकपर्णिका माता भूमीचरी चण्डा शम्बरी बहुपादिका प्रत्यक्श्रेणी वृषा पुत्रश्रेणी अटिभू चित्रा सुवर्णी शतमूलिका आखुकर्णिका मूषिकपर्णी प्रतिपर्णशिफा सहस्रमूषी विक्रान्ता पवनसंधा । सा द्विधा ह्रस्वा दीर्घा च । ह्रस्वगुणा—कटूष्णा कफापस्मारहरी आनाहज्वरशूलार्त्तिहरी पाचनी च । रा नि व ६ । द्रवन्तीपर्ये । कालमष्टी । रा नि व ५ । दन्तीभेदे वडमष्टी । गुणा—कटुतिक्तकषाया शीता लघु कटुविपाका मूत्रकफकृमिघ्नी च । भा पु १भ । कटुका तिक्ता उष्णा शीतला रसायनी उग्रा लघु कषाया कृमि यन्त्रिमूत्रकृच्छ्रप्रमेह कुष्ठघ्नी च । इत्सौ शीतला मधुरा रसबन्धनी चपला रसायन शूलघ्नी ज्वर

कृमिघ्नश्चाखुविषघ्नी च। वै निघ। गाज। सि यो कृमि चि कृमिघ्नपूपिकायां शोकए।

आखुगन्धी। स्त्री। कर्पूरहरिद्रायां। वै निघ।

आखुजित्। स्त्री। भूम्यामलक्याम्।

आखुपर्णा (र्णिका) (र्णी)। स्त्री। स्थूल मूषिककर्णी। बड़ इन्दूरकाणी। हि मूषाकाणी वा उन्दुरकन्नी। रसा। क्रमदन्त्यां। क्षुद्र दन्ती। क्षुद्रदन्त्यां। काल दन्ती। रमा। वृहद्दन्त्याम्। भा पू १भ। मण्डूकपर्ण्याम् (थुलकुड़ि)। च द कृमि चि।

आखुपाषाण (क)। पु। A kind of mineral, loadstone लौहचुम्बके। चुम्बक पाथर। आखुपाषाणनामाऽयं लौहसङ्करकारक। रा नि व १३ गुणा—स्निग्ध पारदस्य नियामक। लौहभेदकरश्चैव वीर्य्यकृत् कान्तिवर्द्धन। त्रिदोषसर्व्व व्याधीनां नाशक परिकीर्त्तित। अशुद्ध स तु विज्ञेय सप्तधातुविनाशकृत्। दाह चित्तभयश्चैव लालास्राव तथा स्रुति। अनेकवेदनाश्चैव बहु व्याधि ढपा तथा। कर्णीयती मूर्खहन्ते न दातव्य कदाचन। तत्समीपे नैव वाच्य प्राणघातकरो ह्यसौ॥ वै निघ।

आखुफला। स्त्री। इन्द्रवदन्याम्। वै निघ।

आखुभुक्। पु। रक्तापामार्गे। विडाले। मद व १२। [मूषिक।

आखुमांसम्। क्ली। मूषिकमांसे। See

आखुविषम्। क्ली। दारुमोचे। दांवमूज। प मु।

आखुविषजित्। पु। सप्तपर्णवृक्षे।

आखुविषहा (पापहा)। पु। देवताड़ वृक्षे। प मु। पीतदेवदालीलतायां। रा नि व ३।

आखुश्रुति.। स्त्री। क्षुद्रमूषिककर्ण्यां। छोटि इन्दूरकाणि। रा नि व ३।

आखेट (क)। पु। मृगयायां। अम। श र।

आखेटशीर्षक। क्ली। कुट्टिमभेदे। मुकुट।

आखोट (ड')। पु। अक्षोटवृक्ष। आख्रोट। रा नि व ११। See अक्षोट।

आख्योटक। पु। मन्याकुसुम कुक्कुर। शिवाशी कुकुर। गन्धाय—विरुकद्। रा।

आगति। स्त्री। सम्प्राप्तौ। मा नि।

आगन्तु (क)। त्रि। आगमनशीले। अम।

आगन्तुकज्वर। पु। अभिघाताद्युत्पन्ने ज्वरे। "एव गणित आगन्तुज इति। आगन्तुजशब्दे नाभि घातादयो हेतव उच्यन्ते। क्वचिद्वाऽधय कार्य्य कारणयोरभेदोपचारादागन्तुजा अभिघाताद्यनेक कारणयोगादनेके भवन्ति। तथाप्यागन्तुजत्वेन साम्यादागन्तुकोऽप्यष्टैक एव गणित। अभिघाता भिषङ्गाभ्यामभिचाराभिशापत। आगन्तुर्जायते दोषैर्यथा स्व त विभावयेत्॥ ये भूतविषवाय्वग्नि क्षतभङ्गादिसम्भवा। रागद्वेषभयाद्यैश्च ते स्युरागन्तवो गदा॥ भा म १भ ज्व चि। आगन्तुर्हि व्यथापूर्व्वो जायते पश्चान्निजैर्दोषैरनुबध्यते इति। चर।

आगन्तुव्रण। पु। सद्योव्रणे।

आगम। पु। शास्त्रे। "आगमनादागम शास्त्रम्।' सु मू ४०अ।

आगमावर्त्ता। स्त्री। हयिकालीक्षुपे। विछाति गाछ। रा नि व ४। क्षुद्रमेषशृङ्ग्याम्। वै निघ।

आगस्त्यम्। क्ली। वकपुष्पे।

आगारम्। क्ली। गृह। भटी। [सु चि १७।

आगारगोधिका। स्त्री। गृहगोधिकायां।

आगारधूम.। पु। गृहधूम। झूल। वै निघ २भ मा व्या त्वक्सुप्तायाम्।

आगारधूमाद्यतैलम्। क्ली। उपदंश हितं। गृहधूम १भ हरिद्रा २भ सुराकिट्ट (मदेर छाँका) ३भ एभि पलत्रय तैल पचेत्। च द उ द चि। [वाग्भटहा टी। सु चि १७अ।

आगारलोमिका। स्त्री। गृहलोमिकायां।

आग्नेयम्। क्ली। सुवर्ण। रा नि व १३। घृत। पाणिनि। रक्ते। इ च। पु। वासायां। वै निघ ज्वलाघातन। त्रि। दिपनीदीपक, क्षुधाजनने। तद कटुम्ललवणम्। सु मू।

आग्नेयवायु। पुं। वह्निकोणस्थसमीरण। अग्निकोणेर वायु। "वह्नेयवायुकटुष्ण।" भा।

आग्नेयी। स्त्री। अग्नेर्न्द्रमनूपकन्यायाम्। "पञ्चाग्नाग्नेयी क्षवमादेवी परिकीर्तिता।" मद।

आग्रमास। पुं। चित्रकवृक्षे। [अम।

आग्रहायणिक। पु। अग्रहायणमास।

आघट्टक। पु। रक्तापामार्गक्षुप। रा नि व ४।

आघाटः । पुं । अपामार्गे । रा नि व ४ ।

आघातः । पुं । हनने । छेदने । चोट् लागा ।

आघातज्वर । पु । अभिघातजन्यज्वरे । See आगन्तुज्वर ।

आघार. । पु । घृत । घृता ।

आघ्राणम् । क्ली । नासया घ्राणग्रहणे । गोंवा । तृप्ता । ईच ।

आघ्रातः । वि । शिङ्घिते । मे । तृप्ते । ईच ।

आङ्गम् । वि । कोमलाङ्गे । विका ।

आङ्गारम् । क्ली । अङ्गारसमूहे । अटीरा ।

आङ्गिक. । पु । अवरात्रधे । रा नि व ११ ।

आङ्गुष्ठि । स्त्री । अङ्गुरीयके । आंटी ।

आचः । पु । आच्छुक पुष्पवृक्षे ।

आचमनम् । क्ली । ह्रीवेरे । बाला । भोजनान्त मुखक्षालने । आचार । मद व ३ ।

आचमनक. । पु । निष्ठीवनपात्रे । पिकदानि, डाबर ।

आचान्त. । वि । कृताचमने ।

आचाम । पु । आचमने । शर । भक्तमण्डे । रत्ना ।

आचामनक । पु । काटकोले । पिक्दानि । तत्पर्याय,—प्रोगत्र काठकोल पतद्ग्रह (हा) । हारा ।

आचार । पु । सदाचरणे । 'म ो सद्भि मम कुर्यात् सेह सत्सु च सर्वथा । ससर्ग साधुभि कुर्या दित्यादि ।" भा ।

आचारी । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । हिंचे शाक । हुरहुर इति लोके । गुण —शोथकुष्ठ कफपित्तघ्नी । भा पू १भ ।

आचितम् । क्ली । दशभारसितमानविशेषे । २८ मण । अम । ह्रयुतपत्रे । "पलानामयुतद्वये । म तनिक ।

आचु । पु । आच्छुकवृक्षे । आचकुलेर गाछ । भैष कन्दर्पसारतैल । [र मा

आच्छुका । पु । रञ्जकद्रुमे । आचकुलेर गाछ ।

आच्छाद । पु । वस्त्रे । कापड ।

आच्छादनम् । क्ली । कापासे । वस्त्रे । रत्ना । पिधाने । मे नचतुष्क ।

आच्छादनफला । स्त्री । रक्तकार्पासे ।

आच्छादनी । स्त्री । कार्पासाम् ।

आच्छुकः । पु । (Morinda tetrofolia, and morinda citrifolia, and morinda tinctoria) स्वनामख्यातवृक्षे । आच्, आउँच गाछ । हि आल । र मा ।

आच्छोदनम् । क्ली । मृगयायाम् । अम ।

आजम् (कम्) । क्ली । घृते । अजा । छाग घृते । च वि र पि ।

आजनवनीतम् । क्ली । छागदुग्धजातनवनीते । गुणा —मधुर कषाय विदोषघ्न चक्षुष्य दीपन बल्यञ्च । रा नि व १५ । नवोत्थ नवनीत चय कासघ्न बल्य नेत्ररोगघ्न कफघ्न दीपनञ्च । अति म्म । See छागनवनीतम् ।

आजन्मसुरभिपत्रः (त्रा) । पु,स्त्री । मरुवक वृक्षे । गन्धतुलसी । नागदना इति च लोके । रा नि व १० ।

आजमूत्रम् । क्ली । छागमूत्रे । मद व ८ ।

आजरस । पु । छागमांसक्वाथे । च द यक्ष्म ।

आजवल्ल । पु । वनतुलस्याम् । वनतुलसी । हि श्वेतबर्वरी । म राणतुलसभेद । मा आजवला । गुणा —'आजवल्ल कटुर्तीक्ष्ण शीतो दाहकर प्रिय । रुचो रूच्यो दीपक स्याल्लघु पाके च पित्तल । तिक्तश्च मधुरश्चैव सुखप्रसवकारक । त्रणो वातहरश्चैव कफनेत्ररुजापह । मूत्रकृच्छ्रहरश्चिविषं कामलाकुम्भकामला । आनाहवातशूलाग्निमान्द्य कण्डिपक्रिमीन् । रक्तदोषश्वासकासदद्रुहृत्पार्श्व रुग्-ज्वरान् । कण्डूकुष्ठवमौश्च नाशयेदिति कीर्त्तित । सुगन्धाजवल प्रोक्त कटुष्णोष्णश्च रुचिकृत् । सुगन्ध पित्तकृन्निद्राजनको वान्तिवातनुत । ग्रहबाधा पार्श्वशूल कासश्वास कफाञ्जयेत् । शीघ्रस्याङ्गस्य दौर्गन्ध्य नाशयेदिति कीर्त्तित ॥' वै निघ ।

आजचीरम् । स्त्री । छागदुग्धे । गुणा —च्चार्त्त गव्यगुण ग्राही दीपन लघु क्षयार्शोऽतीसारप्रदरार्त्त भ्रमज्वरघ्न । एतच्च दुग्ध सर्व्वरोगघ्नम् । मद व ८ । छाग कषाय मधुरञ्च शीत याहि लघु, पित्त क्षयापहारि । कासज्वराणा रुधिरातिसारे हित पयस्छागनज त्रिदोषजित् । अति म्म । वा टी. हेमा ।

आजान्य । पु । कुलीनाश्वे । ईच । तद्रुक्त

—"शक्तिभिभिन्नहृदया स्खलन्तोऽपि पदे पदे। आजानन्ति यत सज्ञामाजानेयास्तत स्मृता।' शालिहोत्र।

आज्यम्। क्ली। घृते। रा नि व ५। श्रीवासे। টার্পিন তৈল इति कथित। शब्दकल्प।

आञ्जिनेय। पु। जन्तुविशेषे। আজনাই, আঞ্জুনি। श मा।

आटरुष } पु। (Justicia adhatoda Adhatoda
आटरूष (षक) } vasica) वासकक्षुपे। ছোট বাসক, মধু বাসক বা বাসন্তী। हि अडुसा। म अडुलसा। रा नि व ४ भा पू १ भ। सि यो र पि चि सक्षन योगे। "अटरूषकनिर्यूहे।" 'राजहचाटरूषके।" सि यो ज्वरे। See वासक।

आटि (टी)। पु स्त्री। (Turdus ginginianus) शरारिपक्षिणि। শরাল পাখি। म बगलीपक्षीण। मद व १२। See आडी।

आटीकार। पु। वृषे। वै निघ।

आठीमुखम् (वदनम्)। क्ली। व्रणविस्रावणाय अस्त्रविशेषे। म मू दक। शरारिचञ्चुवदाकारत्वात् तथाभिधीयते। 'कुशाटीवदने साव्ये दशङ्गुल स्यासयी फलम्।" अवि।

आटोप। पु। उदरमध्ये सवेदनगुडगुडाशब्दे। स च वायुजन्यो भवति। मा नि। 'आटोपो गुड गुडाशब्द प्रोक्तो जठरसम्भव।" भा।

आडम्बर। पु। Eyelid नेत्रच्छद। চোখের পাতা।

आडि। पु। शरारिपक्षिणि। শরাল পাখী। मद व १२। मत्स्यविशेष। আড মাছ। गुणा— गुरु स्निग्ध वातश्लेष्मकोपन बलकर शुक्रमेधा विवर्द्धकश्च। राज।

आडिका (डी) (डीको)। स्त्री। शरालि पक्षिणि। मद व १२। गुणा—"आडी वातविकारकासहननी बल्या तथा दीपनी।' अवि १२अ।

आढक। पु क्ली। शमीधान्यविशेषे। अरहर। हि टोर। प मु। अष्टशरावमित धान्यमानविशेषे। आढि। म पायली। प्रस्थचतुष्टये। "चतु प्रस्थमथाढकम् पुष्कलचतुष्टयमित माने। पुष्क लानि तु चत्वारि आढक परिकीर्त्तित। तत् पर्य्याय —भाजन पात्र कांसपात्र चतु षष्टिपलम् भा)।

आढका। स्त्री। सुराष्ट्रज आढकीविशेषे। টুমুর। तत्पर्य्याय—कक्षोद्भवा। द्रवद्रोणचतुर्थ भागे (৮ বা ৬ সের)। See आढकी।

आढकिक (कीन)। त्रि। आढकमित वपनयोग्यक्षेत्रे। अम।

आढकिका। स्त्री। आढक्या। वै निघ।

आढकी। स्त्री। (Cajanus indicus, syn cytisus cajan) शिम्बीधान्यविशेषे। অড়র, আইরি। हि रहर, टर तुवरी, टुमुर। हेमा। तत्पर्य्याय,—तुवरीवस्त्रा करवीरभुजा वृत्तबीजा पीतपुष्पा (रा) मृत्स्ना (शब्दर), काञ्ची मृत्स्ना तुवरिका मृत्तालक सुराष्ट्रज (अ), मृत्तालक (अ टी)। सा श्वेतरक्तपीतभेदात्त्रिधा। तत्र साधारणाढकीगुणा—कषाया मधुरा कफपित्तजित् इषत् वातकरी रूक्षा गुरु ग्राहिणी च। इति विदला ढकीगुणा। रा नि व १६। "आढकी तुवरा रूक्षा मधुरा शीतला ल। ग्राहिणी वातजननी वर्ण्या पित्तकफास्रजित॥" भा पू १भ। "मृदु कषाया च सरक्तपित्त कृत कफ हन्ति सुखव्रणाच्च। गुल्मज्वरारोचककासन्द्दिहृद्रोगदुर्नामहराद वै स्यात्"। अत्रि १८अ। श्वेताढकी दीपकरी। रक्ता—बल्या रुच्या पित्ततापघ्नी च। पीता—दीपनी पित्त दाहघ्नी च। रा नि व १६। परिमाणभेदे। आढ़ि। मे कतिक। सौराष्ट्रमृत्तिकायाम्। हे च। गोपी चन्दने। तन्नामकगन्धद्रव्ये। अ टी।

आढकीयूष। पु क्ली। तुवरीयूषे। অড়রের ঝোল। गुणा—बल्यम्। रा नि व १६। "भवेदाढक्या मधुरश्च यूष विशोषण वातनिवारणश्च। श्लेष्मापहं पित्तहरं नराणां॥' अवि १२अ। [हरिद्रादौ।

आढ्यपवन। पु। ऊरुस्तम्भरोगे, वा वधा

आढ्यवात। पु। वातरक्ते, वातरोगभेदे। लक्षण—"सम स्निग्धे मृदु शीत शोफोऽङ्गेषु मदुस्तथा। आढ्यवात इति ज्ञेय महच्छो मेदसा हत॥ च।

आढ्या। स्त्री। अजमोदायाम्। ग्रामूनी। वै निघ।

आणिः। पु, स्त्री। तद्भागवामगस्थाने। इद स्नायुमर्म। तस्य च स्थानम् जानुनोंभयपार्श्वतो ऽङ्गुलित्रयमितम्। सु शा ६श्र।

आतङ्कः। पु। ज्वरे। रोगे। रत्ना। सन्तापे। शङ्कायाम्। मे कचिक।

आतञ्चनम्। क्ली। तर्पणे। श्रम। उपद्रवे। निक्षेपे। सु प्रतीवापे।

आतनम्। क्ली। दर्शने।

आतप.। पु। रौद्रे। तत्पर्याय,—किरण तेज (नि), रौद्र प्रकाश द्योत (ख) दिनज्योतिः सूर्य्यालोक दिनप्रभा रविप्रकाश प्रद्योत तमारि तापन द्युति। एतत्सेवन स्वेदमूर्च्छारक्तत्ष्णा दाहश्रमकर पित्तवैवर्ण्यकरञ्च। मद व १२। कटु रूक्ष नेत्ररोगप्रकोपनञ्च। रा नि।

आतपतण्डुल'। पु। असिद्धतण्डुले। आलो चाल।

आतपत्रम् (कम्)। क्ली। छत्रे। रत्ना।

आतपर्णिका (र्णी)। स्त्री। चीरिकायाम्।

आतर्पणम्। क्ली। तृप्तौ। मे।

आतपशुष्क.। त्रि। रौद्रशुष्के।

आतपाभाव। पु। छायायाम्।

आतापि. (पी)। पु। चिल्लपक्षिणि। चिल पक्षी। म शशमारी। हला॥

आतायी। पु। चिल्लपक्षिणि। चिल। श्रम।

आति। पु। शरारिपक्षिणि। हला।

आतु.। पु। उडुपे। भेला, नाव।

आतुर। त्रि। रोगिणि। रा नि व २०। सूति निर्देशकारित्वमभीरुत्वमथापि वा। आद्यकत्वञ्च रोगाणामातुरस्य गुणा मता॥ भेष।

आतृप्य। पु। (Annona reticulata) The custard apple tree आता इति प्रसिद्धफलवृक्षे। आता गाछ। हि सरीफा। म सिताफलीचेझाड। क्ली। तत्फल। फलगुणा —तर्पिणत्व रक्तवर्द्धक स्वादु शीतल हृद्य बल्य मांसकर दाहरक्तपित्तवातघ्नञ्च। राज।

आत्मगन्धिका। पुं। गन्धर्वोणि। म रत्नावोल। वै निघ।

आत्मगन्धिहरिद्रा। स्त्री। कर्पूरहरिद्रायाम्। म कापूरहलदी। वै निघ।

आत्मगुप्ता। स्त्री। (Mucuna pruriens, Carpopogon prurieus) कपिकच्छौ। आलाकुशी, मर्या, कुनाव गुड, कुशाशिंगी इति च। हि कोंच। म कुहिरी। ते दुलगुडि।। गुणा —शुक्रवर्द्धनी मधुरतिक्ता मांसवर्द्धका गुरु वातघ्नी बल्या कफपित्तरक्तघ्नी च। तद्बीज—वातघ्नम् अतिशुक्रवर्द्धकञ्च। भा पू १भ मद व,१। तत् फल स्त्रीषु हर्षजनकत्वात वाजीकरणम्। वा सू १५अ दूर्व्वादिव। स्वादु गुर्व्या वातघ्नी शीतपित्ता स्रघ्नी व्रणघ्नी च। रा नि व ३। दुर्व्यामलानिम्बवासा त्मगुप्ता। शतावर्य्यास। रा नि व ३।

आत्मग्राही। त्रि। कुक्षिम्भरी, स्वोदरपूरके।

आत्मघोष. (षा)। पु, स्त्री। काके। हारा।

आत्मज। कुक्कुटे। श च।

आत्मजा। स्त्री। कन्यायाम्। शूकशिम्ब्याम्। च चि ३अ।

आत्मनीन'। पु। पथ्ये। रा नि व ३०। पु। प्राणधारे। पुत्रे।

आत्ममूली। स्त्री। दुरालभाया। म धामासा। श मा।

आत्मम्भरि.। त्रि। आद्यूने। श्रम।

आत्मरक्षा। स्त्री। महेन्द्रवारुणीलतायां। बड माकाल फल लता। रा नि व ३। मद द व १।

आत्मवत्। त्रि। शववति, धृतिमति।

आत्मविज्ञानम्। क्ली। योगाभ्यासममाधिना परमात्मस्वरूपविज्ञाने। वा सू १अ।

आत्मशल्या। स्त्री। शतावर्य्यां। शतमूली। रा नि व ४।

आत्महत्या। स्त्री। स्वेनच स्वकीयप्राणनाशे। आत्मघाते।

आत्मा। पु। शरीरे। मे मतिरन। जीवे। वायौ। अग्नौ। हे च। मनसि। मे।

आत्माशी (इन्)। पु। मत्स्यविशेषे। विका।

आत्मोद्भवा। स्त्री। (Glycine debilis) माषपर्णी। माषाणी। वनमुद्गे। रा नि व १। कन्यायाम्।

आत्यूक.। पु। वह्ने।

आत्यूहः । पु । Gallinule दात्यूहपक्षिणि ।

आत्रेय । पु । An essential juice of the body शरीरस्थ रसधातौ । इ ष ।

आत्रेयिका (यी) । स्त्री । ऋतुमत्या स्त्रियां । इला । मे यतिकं

आदर्श । पु । दर्पणे । टीकायां । प्रतिपुस्तके । मे शचिक ।

आदर्शमण्डल । पु । मण्डलिजातीयसर्पविशेषे । सु कल्प ५ष्ठ । See सर्प ।

आदानम । क्ली । अश्वालङ्कारविशेषे । इ ष । निदाने । रोगलक्षणे । रा नि व २० ।

आदाना (नी) । स्त्री । इक्ष्वाकुपायाम । धुन्धुल । हि खीणा नतुवा । र मा । भैष नुश्री चि महानीलतैले ।

आदिकारणम् । क्ली । निदाने । अम ।

आदित्य । पु । अर्कवृक्षे । श्वेतार्कवृक्षे । आकन्द गाछ । सूर्य्ये । अम ।

आदित्यकान्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम । हुड़हुड़िया । वै निघ

आदित्यतेजा । स्त्री । आदित्यभक्तायां । ब्राह्मी शाकं ।

आदित्यपत्र (क) (त्रा) । पु, स्त्री । आदित्यभक्ताभेदे । हुडहुडिया भेद । गुणा — कटु उष्णवीर्य्य कफघ्न वातरोगघ्न दीपन जाठर गुल्मघ्न अरोचकघ्नश्च । रा नि व ४ । अर्कपत्रे ।

आदित्यपर्णिका (नी) (र्णी) । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हुडहुडिया । तन्नामकौषधिविशेषे । वाधापन्न । या सूर्य्यकान्तेति भण्यते, क्षीरस्य यस्या सुवर्णाभ, पुष्पाणि च सूर्य्यमण्डलाकाराणि । च चि १भ सु चि ३०अ । तथा सप्तच्छ कोमलदलहिमाल्ययज्ञमूलप्रधानसूत्रे । मूलह्रस्वोति लोके ।" मध्यमस्त्रीलक्षण यथा— मूलिनी पत्रभि पत्र सुरक्तागुरुकोमल । आदित्यपर्णिनी ज्ञेया सदादित्यानुवर्त्तिनी । आदित्यपर्णिनी न्यया तथैव हि हिमक्षये ॥ सु चि ३०अ ।

आदित्यपाक (गुडूची) तैलम् । क्ली । एतत्तैल कुष्ठहरं । मञ्जिष्ठा लाक्षा त्रिफला हरिद्रा मन शिला हरिताल गन्धकचूर्णं समभागं तैल पाच्यम् । अत्र जल विना पाकात्पश्च त् तैलसम भाग दत्त्वा जलशोषपर्य्यन्त सचूर्ण तैलमातपे स्थाप्यम् । तैल १श द्रव्य १० शरावाश । च द कुष्ठ रो चि । अयन्त कैशोरीपक्षे हितम । तेनमिद वटादुर भक्षिणीचूर्णेन गुडूचीस्वरसेन रौद्रपक्व करणीयम् । रस र कुष्ठरो चि ।

आदित्यपुष्पा । स्त्री । धातकीपुष्पवृक्षे । धाइ फुल । यौनकाकोल्यां ।

आदित्यपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । अर्कवृक्षे । लालितार्कवृक्षे । रक्तार्कन्द । स अर्कपुष्पी । र म ।

आदित्यबन्धु (न्धा) । पु स्त्री । पद्मे । सूर्य्यावर्त्त । हुडहुडे ।

आदित्यभक्ता । स्त्री । (Cleome viscosa Polanisia icosandra) स्वनामख्यातवृक्षे । वन शर्षप हुरहुरे, हुडहुडे इति भाषा । हि हुलहुल । म सूर्य्य फुलवल्ली । आदिता आदित्यभक्ति इति च दाक्षिणात्यभाषा । तत्पर्याय —वरदा अर्कभक्ता सुवर्चला सूर्य्यलता सूर्य्यावर्त्ता अर्ककान्ता मण्डूकपर्णी सुरमञ्जरी सौरि मूनजा अर्कहिता वरिष्ठा मण्डूकी मण्डनामा देवी मार्त्तण्डवल्लभा विक्रान्ता भास्करेष्टा । सा श्वेतपीतभेदेन द्विधा । गुणा —शीतला तिक्ता कटु कफघ्नी लम्बीपवणघ्न व्रण कुष्ठ भूतग्रह शीतज्वरघ्नी च । रा नि व ४ । तथा स्वादुपाकरसंच गुरुत्व धारकमल अपित्त वहकल विष्टम्भित्व वातहरत्वञ्च । कण्डूशूलघ्नी च द । हिमा रुक्ष स्वादुपाका सरा गुरु कटु रक्तपित्तला चारा विष्टम्भकफवातघ्नी । अपरा च तिक्ता कषाया उष्णा सरा रुचा नेत्र्य कटु कफपित्तरक्तश्वासकासरुचिज्वरघ्नी । विस्फोटकुष्ठमेह सर्व्वनिरोगकृमिपाण्डुघ्नी च । भा ।

आदित्यवल्लभा (ल्लिका) (ल्ली) । स्त्री । आदित्यभक्तायाम । व निघ ।

आदिवलप्रवृत्त । त्रि । शुक्रशोणितान्वयजे । ये रोगा शुक्रशोणितान्वया कुष्ठार्श प्रभृतय । तेऽपि पुनर्द्विविधा मातृजा पितृजाश्चेति । सु सू २४अ । ए आध्यात्मिका इति कथ्यन्ते ।

आदिमा । स्त्री । भूमौ ।

आदिवृत्त । पु । अम्लनकवृक्षे । मं आपटा । वै निघ ।

आदीनव । पु । दोषे । ग्लान । क्लेशे । अम ।

आद्य. । पुं । भक्ष्ये । रथा । क्ली । धान्ये । रा नि व १६ । त्रि । गलर्णीयद्रव्य ।

आद्यधातु' । पु । शरीरस्थरसधातौ । वै निघ ।

आद्यपुष्पम् । क्ली । त्रिभागकुङ्कुमीपेतश्वेत चन्दने । "त्रिभागकुङ्कुमोपेत गदुकाद्यपद्मकम् ।" रा नि व २२ ।

आद्यमाषक । पु । पञ्चगुञ्जापरिमितमाष मार्गे । ५ रति । अम । ८० गुञ्जायां । वै निघ ।

आद्यमाषा । स्त्री । माषपर्णीमितायाम् । माषाणी ।

आद्या । स्त्री । भूमौ । वै निघ ।

आद्यून. । त्रि । औदरीके । अम ।

आर्द्र (कम्) । क्ली । (Zingiber officinale) Common ginger मूलविशेषे । आदा । हि अदरख । ते अम्र । गुणा —"कफ वातघ्न स्वरकरं विबन्धानाहशूलघ्न कटूष्ण रुच्य हृद्य उष्णश ।" सु सू ४५अ । पु । गलमार्जार ।

आधमनम् । क्ली । स्फीतौ ।

आधानम् । क्ली । गर्भाधाने । [का ।

आधानिकम् । क्ली । गर्भधारणसम्कारे । त्रि

आधार. । पु । अधिकरणे । आलवाले । मे ।

आधि । पुं । मनोव्यथायां । प्रत्याशायां । मे ।

आधिदैविक । त्रि । देवताधिकृते ।

आधिभोग । पु । अश्वगवाद्युपभोगे ।

आधिभौतिक । त्रि । चित्यादिसम्भूते ।

आधिमन्थव । पु । ज्वरार्ते । हारा ।

आधिग्रमी । स्त्री । शमीभेदे । वै निघ ।

आधोरण पु प । हस्तिपके । हला ।

आध्मात: । पु । वायुरोगभेदे । मे तविक । क्ली । उदरस्फीतौ । च द अग्निमा चि पथ्याविका । त्रि । दग्धे । स्फीत ।

आध्मान । पु,क्ली । वातव्याधिविशेषे । आनाह उदरस्फीतौ । (पेट फाँपा) । स्वरूप यथा—साटोपमत्युग्ररुजमाध्मातमुदर भृशम् । आध्मान [illegible] जानीयाद्घोरं वातनिरोधजम् । आध्माने मिति [illegible] दीपन पाचन तत । फलवर्त्तिक्रिया लङ्घन पूर्व [illegible] च शोधनम् ॥ सु नि १अ । कुर्य्याद्वस्तिकर्म

आध्मानी । स्त्री । गन्धिकानामवणिग्द्रव्ये । रा नि व १२ ।

आध्या (नम्) । स्त्री, क्ली । स्मृतौ । चिन्तायाम् । अम श र ।

आध्यात्मिक: । त्रि । आत्मसम्बन्धीये ।

आन: । पुं । अन्तर्मुखश्वासे । उच्छ्वासे । वहि र्मुखश्वासे । हे च । [मा ।

आनन्द. । पु । सम्मदे । मद्ये । राजजम्बूवृक्षे ।

आनन्दपटम् । क्ली । नवोढावस्त्रे । हारा ।

आनन्दप्रभवम् । क्ली । रेतसि । वीर्य्ये । हे च

आनन्दभैरव. । पु । शीताङ्गसन्निपाते रस । व्योषं त्रिकटु, पिप्पल्या मरिचस्य च पृथग्भागद्वयम् ग्राह्यम् । "हिङ्गुलञ्च विष व्योष मरिच टङ्कण तथा । जातीकोषं सम चूर्णं जम्बीरद्रवमर्दितम् । रक्तिमानां वटीं कुर्य्यात् ।' द्वितीय ज्वराति सारे । "हिङ्गुलञ्च विष व्योष टङ्कण गन्धक सम । जम्बीररससंयुक्त मर्दयेद्यामकद्वयम् ॥" माचा १८ । तृतीय प्रमेहाधिकारे । अत्र रस पारदभस्म । "वङ्गभस्म मृत स्वर्णं रस चौद्रे विमर्दयेत् । द्विगुञ्ज भक्षयेन्नित्यम् ।" र सा स ।

आनन्दभैरवी (वटी) । स्त्री । शीताङ्गसन्निपाते रस । हिङ्गुल विषं त्रिकटु मरिच टङ्कण (सोहागा) पिप्पली जातीकोष (जयित्री) द्रव्याणि समभागानि । विषं त्रिकटुकं गन्ध टङ्कण मृत शुल्वकं । धुस्तूरस्य च बीजानि हिङ्गुल नवमं मृतम् । एतानि समभागानि दिनैक विजयाद्रव मर्द्दयेच्चणकाभानु वटीमानन्दभैरवीं । भक्षयेत् पिबेच्चानु वटीमूलकषायकम् ॥" र सा स ।

आनन्दमयकोष । पु । कारणशरीरे । सुषुप्तौ ।

आनन्दा । स्त्री । विजयायां । सिद्धि । हि भाङ् । वार्षिकीपुष्पवृक्षे । (बेलफूल । हि बेला । भा पू १भ पुव । आरामशीतलायाम् । रा नि व १० । मुद्गपर्ण्याम् । वै निघ ।

आनन्दी । स्त्री । आकनादि इति प्रसिद्ध वृक्षे । श च । आरामशीतलायाम् । रा नि व १० ।

आनन्दोदयरस' । पु । पाण्डुरोगे रस । "पारद गन्धक लौहमभ्रक विषमेव च । समांश मरिच चाष्ट टङ्कणश्च चतुर्गुणम् । भृङ्गराजभ

षष भावनायाम्लदाड़िमे। गुञ्जादय पथ खण्डे खादेत्पाय।" भैष पाण्डु चि।

आननम्। क्ली। मुखे। रा नि व १८।

आनय। पु। उपनयने।

आनर्त्त। पु। जले। मे तत्रिक।

आनाखु। पु। इन्द्रतुल्यायाम्। प गृ।

आनाह। पु। विण्मूत्ररोधकव्याधौ। मूढ़ो। तस्य लक्षण—"आम शकृद्वा निचित क्रमेण भूयो विबद्ध विगुणानिलेन। प्रवर्त्तमान न यथास्वमेन विकारमानाहमुदाहरन्ति।" भा। मा नि।

आनील। पु। नीलवर्णाश्वे। रङ्गे। म कथित। हैं च। त्रि। ईषन्नीलवर्णे।

आनुलोमन। त्रि। अनुलोमकारिणि। च द अर्श चि।

आनुलोम्यम्। क्ली। सारल्ये। च द अश।

आनुवासनिकम्। क्ली। अनुवासनवस्तौ। च चि ३अ। See अनुवासनवस्ति।

आनूप। पु। महिषे। जटा। अनारस इति ख्यात वृक्ष। हिन्तलवृक्षे। टहज्जलगाछ। प मु। अनूपदेशवासिप्राणिमात्रे। देशविशेषे। क्ली। भौम जलविशेषे। तन्निरुक्तिगुणा——रहम्बु बहुव्रतय वातश्लेष्मामयान्वित। देशोऽनूप इति ख्यात आनूप तद्भव जलम्॥ इति। See अनूप। जले। रा नि व १४। See जलम्।

आनूपजलम्। क्ली। अनूपदेशस्थजले। तद्गुणा—स्वादु स्निग्ध गुरु पित्तहर पामाकण्डूवात कफज्वरकरञ्च। रा नि व १४।

आनूप-जाङ्गल-साधारणमांसम्। क्ली। रुरु हरिण मृगक्रोड़ सारङ्गाणा मांसेषु। तच्च लघु स्वादु बल्य हृद्य कृष्यञ्च। रा नि व १७।

आनूपपक्षिमांसम्। क्ली। सारसहंसचक्र वाकादिमांसे। गुणा—शीतल स्निग्ध वात कफघ्न गुरुञ्च। रा नि व १७।

आनूपभूमि। स्त्री। सजलभूमौ। See अनूप।

आनूपमांसम्। क्ली। कूलेचर प्लव कोशस्थ पादिमत्स्याणा मांसेषु। त च गवय रुरु च्छागक्रोड़ गण्डकादय। रा नि व १७। गुणा—मधुर स्निग्ध गुरु अग्निमान्द्यकर कफकर मांसपोषक अभिष्यन्दि प्रायेण हितञ्च। भा पू १भ। सि यो वा व्या शालण भेद।

आनूपवर्ग। पु। तद्देशस्थप्राणिवर्गे। आनूप वर्गस्तु पञ्चविध। तद्यथा—कूलचरा प्लवा कोशस्था पादिनो मत्स्याश्चेति। तत्र गजगवयादय कूलचरा पशव। तन्मांस वातहर वृष्य मधुर मित्यादिगुणयुक्तम्। हंससारसादय प्लवा सङ्घात-चारिणश्च—तन्मांस रक्तपित्तादिहरम्। शङ्ख शङ्खनखादय कोशस्था—तन्मास स्वादुरसपाक त्वादिगुणम्। कूर्म्मकुम्भीरादय पादिनश्च। सु सू ४६अ। आनूपालेषु विज्ञेया श्लेष्मला वात कोपना। अत्रि २०अ।

आन्तरि (री) क्षजलम्। क्ली। आकाश सलिले। तच्चतुर्विध भवति धार कार तौषार हैम भेदात्। तेषु धार वर्षोद्भव, वर्षोपलोद्भव कारम्, नीहारतोय तौषार तथा प्रातर्हिमोद्भव हैममिति। धारमपि द्विविध सामुद्रगाङ्गभेदात्—तयोर्गाङ्ग गुणाढ्यमदोष पावनञ्च। तदुक्त आश्विने स्वाति विशाखस्थे रवौ मेघो यद्वर्षति वारि तद्गाङ्ग, तथा मार्गशिर्षादिनक्षत्रेषु मेघो यद्वर्षति तोय तत्सामुद्र ज्ञेयम्। तत्परीक्षा दधिलिप्ते रौप्यपात्रे शाल्यो दनपिण्ड विन्यस्य वर्षायां धृत न विकारमेति मुहूर्त्तेन तदा गाङ्ग ज्ञेयम्। तच्च जल गाङ्ग स्वादु शीतल रुचिप्रद कफ पित्तघ्न निर्दोष स्वच्छ लघु नित्यगुणाधिकञ्च। तथा सामुद्रजल शीत गुरु कफवातकर। यथा चित्रानक्षत्रे पतित तद्गुणाढ्य गाङ्गवद्भवति, तथोभयविधमेव वारि रसाश्रय वशाद्भुवि पतित नानारसत्व याति। रा नि व १४। See गगनाम्बु।

आन्त्रम्। क्ली। अन्त्रे।

आन्त्रिक। त्रि। अन्त्रसम्बन्धीये।

आन्दोलनम्। क्ली। कम्पे।

आन्ध्रसिक। त्रि। पाचके। अम।

आन्ध्रदेशपूगम्। क्ली। तद्देशीयपूगफले। गुणा—पाके मधुर किञ्चिदम्ल तुवर वातकफघ्न मुखजाड्यकरञ्च। वै निघ।

आप। (म) क्ली। जलसमूहे। पु। अष्टवसु मध्ये। स्त्री। वाम्भ्रे। सीता। अम।

आपक्कम्। त्रि। इषत्पक्के कलायादौ। अम। गोटिका इति कश्चित्।

आपगाजल (वारि) (सलिलम्)। क्ली। नदीजले। गुणा—"नादेयं दीपन रुक्ष वातलं लघु लेखन"। मद व ८। See नदी।

आपणः। पु। हट्टे। पण्यविक्रयस्थाने। अम।

आपतिक.। पु। शोणपक्षिणि। बाजपक्षी।

आपनम्। क्ली। मरिचे। श च।

आपनिक'। पु। इन्द्रनीलमणौ।

आपन्नसत्वा। स्त्री। गर्भवतीनार्य्यां। रा नि व१८।

आपस्तम्भिनी। स्त्री। लिङ्गिनीलतायाम्। रा नि व ३।

आपाक। पु। पायान् इति कुम्भकारस्य आर्द्र शुष्कमृत्पात्रदाहस्थाने। जटा।

आपानम्। क्ली। पानभूमौ। हला।

आपालि.। पु। केशकीटे। উকুণ। अम।

आपिञ्जरम्। क्ली। स्वर्णे। সোণা। रा नि व १३।

आपीत। पु। तुणीवृक्षे। তুঁদ গাছ। गुणा—कटु कषायो मधुर लघु तिक्त ग्राही हिमो उष्ण व्रण कुष्ठ रक्तपित्तघ्न। भा पू १भ। क्ली। रौप्यमाक्षिकधातौ। स्वर्णमाक्षिके। रा नि व १३। पद्मकेशरे। मद व ३।

आपीनम्। क्ली। ऊधसि। हला। सुवर्ण स्त्याम्। সোণামুখী। अम। पु। कूपे।

आपुप' (पूप)। पु। पिष्टके। रत्ना। आपूपशब्दानुमाने। राज।

आपूप्य। पु। शक्तुके। चूर्णके। ছাতু, ময়দা বেসন্। त्रिका।

आपूर्य्यमाण। पु। शुक्लपक्ष।

आपूपम्। क्ली। रक्ते। दा, रक्त। रा नि व १३।

आप्त। त्रि। विश्वस्तवाचि। रजस्तमोभ्यां निर्मुक्ताः तपोज्ञानबलेन ये। येषां त्रिकालममलं ज्ञानमव्याहतं सदा। आप्ताः शिष्टा विबुधास्ते तेषां वाक्यमसंशयम्॥" चर।

आप्ता। स्त्री। जटायाम्। हारा।

आप्यम्। क्ली। वाळौषधौ। कुड़। करौ। भा पू १भ। त्रि। जलविकारजे फेनादौ।

आप्यायनम्। क्ली। तर्पणे। प्रीणने। रा नि।

आप्ल(प्ला)व, (प्लुतम्)। पु, क्ली। स्नाने। अम। हे च।

आफिङ्गम्। क्ली। अहिफेने। श चि।

आफोनम्। क्ली। अहिफेन। वै निघ।

आफु(फू) कम्। क्ली। अहिफेने। আফিম। भा पू १भ।

आबाधा। स्त्री। पीडायाम्।

आब्दिका। क्ली। तिन्तिडाम्। श र।

आभा। स्त्री। बब्बूले। বাবলা। म बाभूल। भा पू १भ वटादिव। च द भग्न चि वा व्या परश्च पाकि। २ा त्रिकशूल चि। महाशतावर्य्याम्। See बर्बूर।

आभागुग्गुलु'। पु। भग्नाधिकारे, भग्नसन्धाने च हितकर। आभावब्बूलि। বাবলা। "आभा फलत्रिकव्योष सर्व्वैरेभि समीकृते। तुल्यो गुग्गुलुरायोज्यो भग्नसन्धिप्रसाधक॥ च द भग्न चि।

आभीलम्। क्ली। शरीरपीडायाम्। वै निघ।

आम। पु। व्याधिमात्रे। मो। मनवैषम्यरोगे। रा नि व २०। अपक्वान्नजरसे। सिग्धो श्लो चि बन्ध। तल्लक्षण यथा—"आमाशयस्थ रस सारो यो न पक्वोऽग्निलाघवात्। आमसंज्ञां स लभते बहुव्याधिसमाश्रय। आममन्नरसं केचित् केचित्तु मल सञ्चयम्। प्रथमा दोषदुष्टिं वा केचिदामं प्रचक्षते॥ ऊष्मणोऽल्पबलत्वेन धातुमाद्यमपाचितम्। दुष्टमामाशयगत रसमाम प्रचक्षते॥" इति। विश्व र। षट्प्रकाराजीर्णरोगेषु। See अजीर्णम्।

आमक। पु। कुष्माण्डे।

आमगन्धि। त्रि। विस्रगन्धयुक्ते। আঁশটে গন্ধযুক্ত। अम।

आमगन्धिहरिद्रा। स्त्री। (Curcuma reclinata) আম আদা। हि आमहलदी। वै निघ।

आमघ्नी। स्त्री। कटुतुम्ब्याम्। रा नि व ६।

आमचनक'। पु। अपक्वचणके। কাঁচা ছোলা। मं फवे आद चीनहरभरे। क हद्रिला

हरिद्रवकर्णे। गुणा—शीतल रूक्ष सन्तर्पण तृष्णादाहहर शील्य अश्मरीशोषघ्न कषाय इष स्कटुवीर्य्यश्च। रा नि व १६।

आमज्वर । पु। अपक्वज्वरे। काँचा ज्वर। "लालाप्रसेको हृल्लासहृदयाशुद्ध्यरोचकम्। तन्द्रा लस्याविपाकाश्च वैरस्य गुरुगात्रता इत्यादि आमज्वरस्य लिङ्गम्॥ मा नि।

आमण्ड (क) । पु। एरण्डवृक्षे। प य। गर्भैरण्डे। रा नि व ८। भा पू १भ।

आमण्डवास. । प। आसवे। वै निघ।

आमतिन्तिडि (डी) । स्त्री। अपक्वतिन्तिडाम्। काँचा तेँतुल।

आमनस्यम् । क्ली। वैमनस्ये। दु खि, पीडा याम्। अम।

आमपत्रिका । स्त्री। चिल्लीशाके। म चिविल। व निघ।

आमपीनसम् । क्ली। कफे। कफाक्रमणे। सर्दि हओन।

आमय । पु, क्ली। कृष्णागुरुणि। रसा। कुष्ठे। दूड। रा नि व ११। मियी अप चि। "शिरीष लगुनामये।" भा म १भ ज्व चि शालपर्ण्यादि मूलामयमधुम्रुता। रोगे। उष्ट्रे। रा नि व २०।

आमयव्याम । त्रि। रोगिणि।

आमयावी । त्रि। रोगिणि। रा नि व २०।

आमरक्तम् । क्ली। रक्तामाशयरोगे। मा नि। See अतिसार।

आमरस । पु। अपक्वरसे। सि यो मजी चि श्रीकण्ठ।

आमल (क) । स्त्री। आमलक्याम्। आमला गाछ। वासकवृक्षे। वासक गाछ। श च। काठ धात्रीफले। काठ आमला। See काठधात्री फलम्। पद्मकाष्ठे।

आमलकचूर्णम् । क्ली। रसायनाधिकारे। च चि १भ।

आमलकगुण्ठ । पु। काठामलके। "गुड़ाम लकगुण्ठयो।" च द ज्व पथ्यादि।

आमलका (की) । स्त्री। (Phyleanthus emblica Syn Imblica officinalis) स्वनामख्यातवृक्षे। आम्ला गाछ। हि अओरा। म आवले। क नेल्लि। उत, अंडा। तत पर्य्याय,—तिष्यफला अमृता वयस्था वयस्था कायस्था (अ), अकरा (श), बहुफली (मे), श्रीफली धात्रिका शिवा शान्ता धात्री अमृतफला वृष्या वृत्तफला रोचनी (रा), पञ्चरसा (शब्दमा), कर्षफला तिष्या (र)। आमलकी गुणा हरीतकीतुल्या। विशेषम् रक्तपित्त प्रमेहशान्तिकरो स्वास्थ्यकरो रसायनी अम्लरसा च। मद व १। भा पू १भ। कषायाम्ला मधुरा शीतला लघ दाह पित्त वमि मेह शोषघ्नो रसायनी च। रा नि व ११। अस्या फलमपि अम्लत्वाद्वायु माधुर्य्येण पित्त रूक्ष कषायत्वात कफश्च हन्ति इति त्रिदोषघ्न। मद व १। आम लस्य फल शुष्क तिक्तमम्ल कटु स्मृतम्। मधुर तुवर केश्य भग्नसन्धानकारकम्। तथा आमलक्यास्तु वृक्षस्य मज्जातु तुवरा मधु। वमिकृद्वातपित्तघ्नौ चान्ये तु फलवद्गुणा। वै निघ। अम्लमामलक मृदुशीतवीर्य्यत्वात पित्त शमयति। सु सू ४५ष। तान् गुणान्तानि कर्माणि विद्यादामलकीष्वपि। यान्युक्तानि हरीतक्या वीर्य्यस्य तु विपर्य्यय॥ च चि १अ। काठधात्रीफल स्वादु कषाय कटु शीतपित्तास्रदोषघ्नश्च। भ्रुस्यामलक्याम्।

आमलकायसम् । क्ली। रसायनविशेषे। इद ब्राह्मरसायनमपि कथ्यते। आमलक निरस्थि यथोक्त विधिना शुष्क दश जीवनीयादिक मिलित दश दशगुणवारिणा क्वाथयित्वा पादशेषे पूत क्वाथ ग्राह्यम्। तत चर्ण यथाविहिताग्निना साध्यम। च चि १अ।

आमलकावलेह । पु। रसायनविशेषे। च चि १अ रसायनाधिकारे।

आमलकीपत्रम् । क्ली। तालीशपत्रे। वै निघ।

आमलक्यादि । पु। तदादिवर्गे। आमलकी हरीतकी पिप्पली विभीतकश्चेति। आमलक्यादि रित्येष गण सर्व्वज्वरापह। चक्षुष्यो दीपनो वृष्य कफारोचकनाशन॥ सु सू ३८ष।

आमलक्यादिचूर्णम् । क्ली। सर्वज्वरे हितं भेदि दीपनञ्च। आमलं चित्रक पथ्या पिप्पली सैन्धव तथा। चूर्णितोऽय गणो ज्ञेय सर्वज्वरहर पर॥ भा म २भ ज्व चि।

आमलच्छद । पु। तालीशपत्रे। [illegible]।

आमलाद्यलौहम् । क्ली । रक्तपित्ते रस विशेष । अत्र लौह सूक्ष्मचूर्णसम । आमला पिप्पलीचूर्णं तुल्यया सितया सह । रक्तपित्तहरं लौह योगराजमिद स्मृतम् ॥ र सा स ।

आमली । स्त्री । अम्लामलक्याम् । वै निघ ।

आमवात । पु । Acute rheumatism आमलक्षणविशिष्टवातरोगविशेषे । आमवात । "अङ्गमर्दोऽरुचिस्तृष्णा चालस्य गौरव ज्वर । अपाक शूनताङ्गानामामवातस्य लक्षणमिति तल्ला लरम् । विरुद्धाहारचेष्टाभ्यां मन्दाग्नेर्निश्चलस्य च । स्निग्ध भुक्तवतो ह्यन्न व्यायाम कुर्वतस्तथा ॥ वायुना प्रेरितो ह्याम श्लेष्मस्थान प्रधावति । तेना त्यर्थं विदग्धोऽसौ धमनी प्रतिपद्यते । वातपित्त कफैर्भूयो दूषित सोऽन्नजो रस । स्रोतांस्यभिष्य न्दयति नानावर्णोऽतिपिच्छिल । जनयत्याशु दौर्बल्य गौरव हृदयस्य च । व्याधीनामाश्रयो ह्येष आमसंज्ञोऽतिदारुण । युगपत्कुपितावन्तस्त्रिक सन्धिप्रवेशकौ । स्तब्ध वा कुरुतो गात्र आमवात स उच्यते ।" मा नि ।

आमवातगजसिंहमोदक । पु । आमवात हितकर । अत्रादौ खण्ड किञ्चिज्जलेन संमिश्र्य मृद ग्निसन्तापे उष्णीकृत ततश्चूर्णादि सर्व प्रक्षिप्य मोदकवत्पचेत् । ततो घृत मधु च प्रक्षिपेत् । "शुण्ठी चूर्णस्य प्रत्येक यमान्याश्च पलाष्टकं । जीरकस्य पल द्वे च धान्यकस्य पलद्वय । पलैक शतपुष्पाया लवङ्गस्य पल तथा । टङ्कणस्य पल भृष्ट मरिचस्य पलानि च । चित्रकत्रिफलाचारपिप्पलीनां पल न्तथा । शृङ्गेला तेजपत्रञ्च चविकानां पल तथा । अभ्र लौह तथा वङ्ग प्रत्येकञ्च पल पलम् । एतषां सर्वचूर्णानां खण्ड दद्यात् गुणत्रय । घृतेन मधुना मिश्र कर्षमात्रन्तु मोदक" ॥ र सा स ।

आमवातारिगुडिका (वटिका) । स्त्री । आमवाते रस । रस गन्धक सोहागा सैन्धव लौह ताम्र शङ्खभस्म—एषां प्रति १ तो गुग्गुलो १४ तो त्रिफलाचूर्णं ३॥ तो चित्रकचूर्ण ३॥ तो सर्व घृतेन विमर्द्य वटी कार्या । सा कौ । रस र । रसगन्धकलौहाभ्र तुल्य टङ्कणसैन्धव । समभाग विचूर्ण्याथ चूर्णाद्द्विगुणगुग्गुलुम् ॥ गुग्गुलो पादिक देयं त्रिहतामूलवल्कलम् । तत्सम चित्रक देय घृतेन परिमर्दयेत् ॥ खादेन्माषद्वय चास्य त्रिफला चूर्णयोगत ॥ इति । रसगन्धौ वराबह्निगुग्गुलु क्रमवर्द्धित । एरण्डतैलेन मर्द्दयेदति चिक्कणम् ॥ इति च । र सा म । पाठान्तरे—रस गन्धकलौहार्कतुल्यटङ्कणसैन्धवात् इति । तथा— रसगन्धकलौहार्कशङ्खटङ्कणसैन्धवात् इति च ।

आमवातेश्वररस । पु । आमवाते रस । अत्र गन्धकादिसर्वं द्रव्य पञ्चाङ्गुलरसे इति एरण्ड मूलरसे । पत्र पुनर्निर्गति सप्तवार भावयेत् । तत सच्चूर्णं पञ्चकोलक्काथे २० वारान् भावयेत् । तत टङ्कणादिसर्वं योज्यम् । पाठ —शुद्धगन्ध पलार्द्धञ्च मृतताम्रञ्च तत्सम । तामार्द्धं पारद शुद्ध रसतुल्य मृतायस । सर्वं पञ्चाङ्गुलेनैव भावयेच्च पुन पुन । मच्चूर्णं पञ्चकोलीयं क्वाथे सर्वं विभावयेत । रौद्रे विंशतिवाराश्च शुष्कीभूत रसेन्द्रक । भृष्टटङ्कण चूर्णेन तुल्येन सह मेलयेत । टङ्कणार्द्ध बिड देय मरिचं बिडतुल्यक । तिन्तिडिक्षारतुल्यञ्च सूत तुल्यञ्च दन्तिक । त्रिकटु त्रिफलञ्चैव लवङ्ग चाई भागिक । आमवातेश्वरो नाम विष्णुना परि कीर्त्तित ॥ र सा स ।

आमशूल । पु । The cholic pain arising from indigestion आमजन्य शूलरोगभेद । तल्लक्षण यथा—"आटोपहृल्लास वमीगुरुत्वस्तैमित्यमानाहकफप्रसेकै । कफस्य लिङ्गेन समानलिङ्गमामोद्भव शूलमुदाहरन्ति ॥" इति निदानम् ।

आमाजीर्णम् । क्ली । आमरसाजीर्णे ।

आमातीसार । पु । Dysentery षड्- धातीसारान्यतमे रोगविशेषे । अस्य सम्प्राप्ति — अन्नाजीर्णात्प्रद्रुता चोभयन्त कोष्ठ दोषा धातु सङ्घान् मलाश्च । नानावर्ण नैकश सारयन्ति शूलो पेत षष्ठमेन वदन्ति ॥ संसृष्टमेभिर्दोषैश्च न्यस्तमप्स्ववसीदति । पुरीष भृशदुर्गन्धि पिच्छिलञ्चाम संज्ञितम् ।" मा नि ।

आमानुबन्ध । पु । आमसात्त्ये । सन्दा आमसञ्चये । च द श्ह चि गुडूच्यादि ।

आमान्नम् । क्ली । अपक्वान्ने । কাঁচা বা আতপ চাউল ।

आमाम्लम् । क्ली । सालाम्रे । কচি আম্ । गुणा —"कषायमम्लरस रुच्य वातपित्तवर्द्धकञ्च ।" भा पु १ भ ।

आमावस्या । स्त्री । अपक्वामावस्यायाम् ।

आमाशय । पु। आमस्थाने। स च नाभि स्तनयोर्मध्यभागे। "नाभिस्तनान्तर जन्तोरामाशय इति स्मृत।" रा नि व १८। च। प्रवाहिका रोगे। आमाशा रोग। See प्रवाहिका।

आमिषम् । क्ली। मांसधातौ। मांसे। रा नि व १७। भोग्यवस्तुनि। मे षत्रिक। त्रिका।

आमिषकरम् । क्ली। शोणित।

आमिषगन्धिनी । स्त्री। पूतन्यां। पुदिना।

आमिषप्रिय. । पु। कङ्कपक्षिणि। वाक्स पर्णी, काकपर्णी। रा नि व १९। वि। मांसभक्षके।

आमिषभुक्(षाशी) । त्रि। मत्स्यमांसभक्षके।

आमिषस्नेह । पुं। वसायाम्।

आमिषी । स्त्री। जटामांस्याम। अ टी भ।

आमि(मी)क्षा । स्त्री। क्षीरसायाम्। छाना इति लोके। तक्रकूर्चिकायां। सन्तानिकायाम्। "तप्ते पक्के च पयसि दधियोगेन जातायां दुग्ध विकृतौ। तत्ते क्षीरे दधि क्षिप्तमामिक्षा कथ्यते बुधैः।" इत्या।

आमिक्षीयम् । क्ली। दधनि।

आमुप. । पु। (Bambusa Spinosa) कण्टकयुक्त वंशविशेषे। বেউড় বাঁশ। श च

आमोद । पु। दूरगामिगन्धे। शतावर्य्याम्।

आमोदक । पु। यमानिकायां। वै निघ।

आमोदजननी । स्त्री। नागवल्ल्यां। पान। वै निघ।

आमोदा । स्त्री। शतावर्य्याम्। शल्फायाम्।

आमोदी । त्रि। मुखवासने। कर्पूरादिवटिका शतमुखयमे। श टी।

आम्बोली । स्त्री। एकप्रकारक्षुपभेद, कोङ्कण देश समाधा ज्ञात। प्ररुण्टीविशेष। (प्राकृत इन्)।

आम्भसिक । पुं। मत्स्य। त्रि। जलसम्बन्धीय।

आम्र । पु। (Mangifera indica) Mango tree प्रसिद्धफलतरुविशेषे। আম্ গাছ। म काराद्य। ओं मालितक। में मालिकि। तत्पर्य्याया,—चूतक (मे), त्रिदशप्रिय (भा) वन (हा इ), कामाङ्ग कामवल्लभ मधावक (इ), मृग रसाल मांसलरेन्द्र मधुकार (अ)

साकन्द पट्पदातिथि मधुदूत वसन्तद्रु पिकप्रिय स्त्रीप्रिय गन्धबन्धु अलिप्रिय (शब्द र), शरेष्ट मदिरासव (ज), पिकबन्धु (त्रि), कैशवायुध कौषी परपुष्ट महोत्सव (शब्दमा) कामशर कामवल्लभ कामाङ्ग कीरेष्ट माधवद्रुम भृङ्ग भीष्ट सीधुरस माधुली कोकिलोत्सव वसन्तदूत अम्लफल सौदाम्य मन्मथालय मध्वावास सुमदन पिकराग नृपप्रिय प्रियम्बु कोकिलावास। आम पञ्चविध साधारणाम्र कोशाम्र राजाम्र महाराजाम्र रसालाम्रश्च। एषां विशेषा स्वस्वपर्य्याये मन्तव्या। बालाम्रादिगुणा यथा—कषायाम्लरस सुगन्धि कण्ठरोगघ्नम् अग्निकरञ्च। यादि मेहरुक् कफपित्तप्रणघ्नञ्च। मद व ६। पित्तप्रकोपवातरक्त करं लवणादिना रुचिकरञ्चेति। वद्धास्थि पित्तानिलकफकरं बालवर्द्धव। पक्व तत्त्रिदोषप्रशमन स्वादु पुष्टिकरं गुरु धातुवृद्धिकरं सन्तपण कान्तिकारि तृष्णाश्रमघ्नञ्च। रा नि व ११। वा म १५ अ न्यग्रोधादि। तरुपक्वाम्र गुरु वातहर मधुराम्ल पित्तप्रकोपनञ्च। कृत्रिमपक्व पित्तघ्नम्। पर्य्युषिताम्र रुच्य बल्य वीर्य्यकर लघु शीतलं वात पित्तहरं सारकञ्च। गालितामरस बल्य गुरु वातहर सारक अहृद्य अतितर्पण बृंहण कफ वर्द्धनञ्च। आमखण्ड गुरु अतिरोचनं दुर्जरञ्च। दुग्धाम्र हृद्य वर्ण्य स्वादु गुरु शीतल रुच्य बृंहण बल्यञ्च। आमातियोगे मन्दाग्नित्व विषमज्वरं रक्त मय बद्धगुदोदरं नेत्रामयञ्च करोति। भा पु १भ। अपक्वमाम्र कफमेव शस्त मद्यादि पित्तास्रजि कोपनञ्च। तथा विपक्व मधुरञ्च वार्त्त भेद सपित्ता मयनाशनञ्च॥ अति १८भ। क्ली। आम्रफल। पर्ने, ८तौ। प म १ख।

आम्रगन्धक (घृत) । पु। समष्टीलवुपे। मं कौलुवा। रा नि व ४।

आम्रगन्धा । स्त्री। कर्पूरहरिद्रायाम्। आम्रान्धाग। हि कर्पूरहल्दि। भा पु १भ।

आम्रगन्धिहरिद्रा । स्त्री। आमहरिद्रायां।

आम्रतैलम् । क्ली। आम्रास्थितैल। আমের কুঁচির তৈল। गुणा—रूक्षमिष्ट मधुर सर्व पित्तकृत् वातकफहरं रक्त दुर्गन्ध विशदञ्च। मद व ८। मधुकारस्थशोधविशेषनिर्मितक्षुद्रांश वात कफहरं गुरु मधुर क्वचिदकटुकमाम्रकोपनिरुच्यते। अदि १६अ।

आम्रत्वचा । स्त्री । आमवल्कलि । আমের ছাল । गुण—कषाया । रा नि व ११ ।

आम्रनिशा । स्त्री । आम्रहरिद्रायां । श निघ ।

आम्रपल्लव । पु क्ली । आमकिसलय । च स छद्दा । गुण—रुच्य कफपित्तघ्न । भा पु १भ ।

आम्रपुष्पम् । क्ली । आमसुकुल । আমের বোল । गुण—रुच्य दीपनश्च । रा नि व ११ । अतीसार कफपित्तप्रमेहघ्न रक्तदुष्टिकर शीत वात लघ्न । भा पू १भ ।

आम्रपेशिका (शी) । स्त्री । गुप्तामखण्ड । আমচুর, আমশী । स आंबोशी । गुणा—अम्ल मधुरा कषायरसा भेदिका वातकफघ्नी च । भा पू १भ ।

आम्रफलम् । क्ली । आमे ।

आम्रफलपानकाम् । क्ली । आमफलकृत पानकविशेष । আমের পানা । "आममाम जले स्विन्नं मर्द्दितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितं । प्रपाणकमिदं श्रेष्ठ भीमसेनेन निर्मितं । सद्यो रुचिकरं वल्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पणम् ॥ भा पू १भ ।

आम्रमयः । ति । आमकृते ।

आम्रमूलम् । क्ली । आमशिफायां । আমের শিকড় । गुणा—सुगन्धि रुच्य सग्राहि शीतलश्च । रा नि व ११ ।

आम्ररसाकृति । पु । रसालभेद । किञ्चित्कुङ्कुमसयुक्ता विसम्बदविगालिता । सशर्करा भवेच्छीता पक्वाम्ररससन्निभा ॥ पीता शिखरिणी या सा लघ्वी वर्णकृतो हि सा । सुरुच्या मधुरा बल्या वातपित्तहरापरेति ॥

आम्रलेह । पु । आमकृतलेह । हि रायत । আমের চাট । 'तरुणाम भर्ज्जयित्वा सह येद्गुड शर्करे । सैन्धव मरिच हिङ्गु भर्जित तत निःक्षिपेत् । रुचिकृच्चाम्र लेहोऽय मधुरम्लनिकारक । हृद्य स्निग्धो गुरुश्चैव पाकविद्याविशारदः ॥' वै निघ ।

आम्रवन्द । पु । आमवन्दायाम् । আম গাছের বান্দুরা । वै निघ २भ ज्व चि ।

आम्रव(वा)ट । पु । आम्रातके । मद व ६ ।

आम्रवीजम् । क्ली । आमास्थिनि । আমের আঁটী বা কুশী । हि कोइलीया । गुणा—कषा छर्द्यतीसारघ्न हृदयदाहघ्न मधुर हृदयदाहघ्नश्च । भा

आम्रवेतस । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६

आम्रहरिद्रा । स्त्री । आमनिशायाम् । আম হলুদ । गुणा "तिक्ता चाम्ला रुचिप्रदा लघुर्वह्निदीपनी चोष्णा तुवरा च सरा मता । कफ शोषघ्न काम श्वास हिक्का ज्वरं तथा । कुष्ठरोग रक्तदोष नाशयत् ।" वै निघ ।

आम्रात (क) । पु । The hogplum (Spondias mangifera) स्वनामप्रसिद्ध वृक्षविशेष । আমড়া গাছ । हि आम्बाडा । क हरनरिश्मांबा, आंबाडे । तत्पर्याय,—पीतन कपीतन तपराक्ली र), मधुराम्लक (श) पीतनक कपीचूत आम्रवाटिक भद्रीफल रसाढ्य तानीर कपिप्रिय अम्लवातक कपिचूत अम्ल रोप (श), आम्रात अमात (शञ्ज मा) अम्रातक अध्वगभोग्य (वि) । फलगुणा—"आम्रातमन्यवातघ्न गुरुष्ण रुचिकृत्सर । पक्वन्तु तुवर स्वादुरसपाक हिम स्मृत । तर्पण श्लेष्मल स्निग्ध तृष्य विष्टम्भि दुर्जर । गुरु दल्य मरुत्पित्त क्षत दाह क्षयास्रजित् । आम फल कषायाम्ल । पक्व तत मधुराम्ल स्निग्ध पित्तकफघ्नश्च । रा नि व ११ । आम्रावर्त । আমোট্ট, আমসত্ব इति ख्याति । 'पक्वस्य सहकारस्य कट विस्तारितो रस । घर्मशुष्को ,पुनर्दत्त आम्रातक इति स्मृत ॥' क्ली । आम्रातकफल । আমড়া । राजाम्र । भा प १भ ।

आम्रातक । प । पलाशिकायाम् । रा नि व २३ । च सू ४ अ ।

आम्रावर्त्त । प । Inspissated mango juice आम्रातके । আমোট্ট আমৌট, अमावट इति च प्रसिद्ध । हि अम्बट । म आंबरसा चौंपोळी । विधि—पक्वामरस पटे विस्तारित रौद्रशुष्क आम्रावर्त उच्यते । गुणा—तृष्णाच्छर्दि वातपित्तघ्न सारक रुच्य लघुश्च । भा पु १भ ।

आम्रास्थि । क्ली । आम्रवीजमध्ये । আমের আঁটী । च स ४अ ।

आम्ल पु । तिन्तिडाम् । তেঁতুল গাছ । अम्लवेतसे । मद व ६ । वै निघ २भ वा व्या प्रत्य

शीत, चि वि । अम्लरसे । "अम्लस्तु पाचको रुच्य लघु पित्त कफप्रद । लेखनीय क्लेदनश्च वाह्ये शीतलताकर । विशेष सारकश्च स्यात मूसद्रो चमकारक । हिमस्पर्शणा हर्षदश्च वातनाशकरी मत । अत्यासेवनेनैव तिमिर दाहदह भ्रमा । ज्वरकण्डुपाण्डुरोगविसर्पशोटकुष्ठहृत ।" वै निघ ।

आम्लका । स्त्री । नागरदेशप्रसिद्ध पलाशीलतायाम् । वै निघ ।

आम्लटक । पु । चुक्रक्षुपे । चुको । र मा ।

आम्लपञ्चकम् । क्ली । अम्लरसयुक्तफलपञ्चके । यथा —कोल दाडिम हवाम्ल चुक्रिकाम्लवेतसै पञ्चाम्लफलम । कुल, डालिम, तेँतुल, चुकापालं ও थैकल एइ पाँचटी अम्लद्रव्य । जम्बीर नारिङ्गाम्लवेतस तिन्तिडी बीज पुरकमिति वा फलाम्लपञ्चकम् । रा नि व २२ पञ्चाम्ल ।

आम्लपत्रक । पु । चुकाया । टक पाताड् । वै निघ ।

आम्लपत्री । स्त्री । पलाशीलतायां । वै निघ ।

आम्लपित्तम् । क्ली । स्वनामख्यातरोगविशेषे । See अम्लपित्त ।

आम्लफलम् । क्ली । कपित्थफले । वै निघ ।

आम्ललोठिका । स्त्री । क्षुद्रचिञ्चायाम् । वै निघ ।

आम्ललोणिका । स्त्री । अम्ललोणिकायाम् । आमरुल ।

आम्लवल्लम् । क्ली । पित्तजन्यरोगविशेषे ।

आम्लवती । स्त्री । अम्ललोणिकायाम् । म आम्बवली । वै निघ ।

आम्लवर्ग । पु । आम्लवर्गे । See आम्लवर्ग ।

आम्लवल्ली । स्त्री । आंबटवेल इति महाराष्ट्र प्रसिद्धलतायाम् । गुणा —"आम्लवल्ली दीपनी स्यात्कोष्ठाम्ला रुचिदा मता ।" वै निघ ।

आम्लवास्तुक । पु । चुक्रिकायां । चूका पाता । वै निघ ।

आम्लवेतस । पु । अम्लवेतसे । See अम्ल वेतस ।

आम्ला । स्त्री । तिन्तिडीकायाम् । चिञ्चिनी लतायाम् । अ र । क्षीरामा । रा नि व ८ ।

आम्लातक । पु । आम्लातके । रत्ना ।

आम्लातकी । स्त्री । पलाशीलतायाम् । रा नि व ४ ।

आम्लानिका: । पु । पीतभिण्टीक्षुपे । र मा ।

आम्लि (म्लो)का । स्त्री । आम्लिकायाम् । तेँतुल गाछ । अम्लोद्गारे । अ मा ।

आयत । त्रि । दीर्घे । विस्तृते ।

आयतच्छदा । स्त्री । कदलीवृक्षे मद व ५ ।

आयतनम् । क्ली । अधिष्ठाने । आश्रये । हतौ । अ मा ।

आयतपत्रा(त्री) । स्त्री । कदलीवृक्ष । वि का ।

आयसम् । क्ली । तीक्ष्णलौह । रा नि व १३ । लौहसामान्ये । रत्ना ।

आयसमलम् । क्ली । मण्डूरलौहे । च द पाण्डु चि । लौहमल ।

आयस्त । त्रि । तेजिते । क्षिप्ते । मे तत्रिक ।

आयाम । पु । वातरोगभेदे । स द्विविध, अभ्यन्तरायाम, बाह्यायामश्चेति । दैर्घ्ये । अम । सङ्कुचितावयवस्य तस्य दीर्घीकरणे । सु चि १५ ।

आयामकाञ्जिकम् । क्ली । ग्रहण्यधिकारे निस्तुषरदलितयवे । चतुर्गुणजलसाधितयवमण्ड १६ श (यव ८ प जल ६४ श शे १६ श) यव शक्तु ८श मूल्यविवमूलकानं ६४, वारि ६४ श एकत्र स्थापनीयम् । ततो यवक्षारादिक प्रत्येक पलद्वय (१६ तो) तथा पिप्पल्यादीनां प्रत्येक पलमित (८ तो) तत्र दत्त्वा स्निग्धघटे षड्दश दिन यावत् स्थापयेत् । च द ग्रह चि । भप ।

आयास । पु । श्रान्तौ । ऐ घ ।

आयु । पु क्ली । जीवितकाले । जटा । औषधे । घृते । रा नि व १५ । वसायाम् । रा नि व १८ ।

आयुधीय । पु । हस्ती ।

आयुधदीर्घपृष्ठ । पु । सर्पे । हारा ।

आयुधधर्म्मिणी । स्त्री । ज्यन्तीक्षुपे । श च ।

आयुर्द्रव्यम् । क्ली । औषधे । र मा ।

आयुर्योग । पु । औषध । रा नि व २० ।

आयुर्व्वेद । पु । ऋग्वेदस्योपवेदविशेषे । चरकमते हि आदित्यानाथर्वणवेदस्योपाङ्गविशेषः ... प्रणीतचिकित्साशास्त्रे । "इह खल्वायुर्व्वेदो नाम यदुपाङ्गमथर्व्ववेदस्यानुत्पाद्यैव प्रजा श्लोकशतसह

मध्यायसहस्रञ्च क्लतवान् स्वयम्'।" तन्निरुक्ति यथा—आयुरस्मिन् विद्यते, अनेन वा आयुर्विन्द तीत्यायुर्व्वेद इति। सु सू १ अ। आयुर्हिताहित व्याधे निदान शमन तथा। विद्यते यत्र विद्वद्भि स आयुर्व्वेद उच्यते॥ वैद्यशास्त्रे। हिताहित सुख दुःखमायुस्तस्य हिताहित मानञ्च तच्च यत्रोक्तमायु र्व्वेद स उच्यते॥ च सू अ।

आयुर्व्वेदमयः। त्रि। आयुर्व्वेदाभिन्ने।

आयुर्व्वेदी। पु। वैद्ये। रा नि व २०।

आयुष्कर.। त्रि परमायुर्ज्जनके।

आयुष्मान्। पु। तृतीययोगे। जीवकमहातृपे। रा नि व ५। त्रि। दीर्घजीविनि।

आयुष्यम्। त्रि' पथ्ये। आयुर्हितकरे। रा नि व २०।

आयुस्। क्ली। जीवितकाले। अम।

आरः (क.)। पु। हरिताले। रैकन इति गौडदेशख्याते मधुराम्लफलद्रुमे। रमा। क्ली। सुगन्धलोह। रा नि व १२। 'आर वासम् स्मृत ताम्र। मेघनादरसे। पित्तले। भा।

आरकूट'। पु क्ली। ताम्रयशदयोरुपधातौ, पित्तल। पितल। हि पीतरी। रा नि व १३।

आरक्तम्। क्ली। रक्तचन्दने। त्रि। ईषत् सम्यक् वा रक्तवर्णे।

आरक्तपुष्पी। स्त्री। बन्धुजीवकद्रुमे। वासूली।

आरग्वध.। पु। Cassia fistula) अरग्वध द्रुम। बङ शोन्दाल, सोणालु, बाधालनड़ी, बानरनडी। हि आमलटास, धनबहेडा, गीध दालो। म धीरवाडावा। ते रेल्लचेटु। सुवर्णालु फल वा पत्र। तत्पर्याया—चक्रपरिव्याध (वै), जठरनुत् (शं), राजवृक्ष सम्पाक चतुरङ्गुल ग्रग्राक आरेवत व्याधिघात कृतमाल सुवर्णक (ख), मन्थान रोचन दीर्घफल उपद्रुम प्रग्रह हिमपुष्प राजतरु कृतक महाकर्णिकार ज्वरान्तक अरुज स्वर्णपुष्प स्वर्णद्रु कुष्ठसूदन कर्णी अरघक महाराजद्रुम कर्णिकार स्वर्णाङ्ग। तत्र अमपरिमात्मने फल, वहिपरिमार्जने कुष्टदो पत्र बाह्यम्। तिक्तो पित्त ज्वराचादी शीतरुक्ष। सुवर्णालुफले। च द पित्त ज्व चि। "द्राक्षारग्वधयोर्वापि।" च द वात श्ले ज्व आरग्वधादि। "आरग्वध ग्रन्थिक मुस्त तिक्ता।" आरग्वध चिरमालक। ड। सु सू ३८ अ। आरग्वधपत्रे। च सू ३ अ १म पत्रे। See अरग्वध।

आरग्वधपञ्चकम्। क्ली। वातकफज्वरे कषाय विशेषे। यथा—आरग्वधस्तिक्तकरोहिणी च हरी तकी पिप्पलिमूलमुस्ता। हा अवि २स्थान २अ।

आरग्वधादि.। पु। आरग्वधेन्द्रयव पाटलकाक तिक्ता निम्बामृता-मधुरसा-स्रुववृक्षपाठा। भूनिम्ब सैर्य्यक पटोल करञ्जयुग्म सप्तच्छदाग्नि सुषवी फल बाणघोण्टा। इत्यास्यको गण छर्द्दिकुष्ठविषमज्वरघ्न कफकण्डूतिप्रमेहदुष्टव्रणशोधन, विशपती बलास घ्न। वा सू १५अ। सु सू ३८अ। आरग्वध दि पञ्चद्रव्यकृतकषाये। वातश्लेष्मज्वरे, च द। आरग्वध ग्रन्थिकमुस्ततिक्ताहरीतकीभि क्वथित कषाय।

आरग्वधाद्यतैलम्। क्ली। योनिव्यापदधि कारे तैलम्। सर्षपतैल ४श गद्दभमूत्र ४श आर ग्वधमूलत्वक् १प मञ्जूचूर्ण २प हरिताल २प एकत्र पाच्यम्। च द योनिव्या चि। कुष्ठरोगे च तैलं। आरग्वधत्वक् वटत्वक कुष्ठ हरितालं मन शिला हरिद्रा दारुहरिद्रा च, एषां मिलितपादिककल्केन तैलप्रस्थ विपचेत्। च द कुष्ठ चि।

आरट्ल.। पु। तद्देशीयाश्वे। आवरो घोड़ा। जटा।

आरणालम्(कम्)। क्ली। काञ्जिके। आमानी काँजि। यत्र निस्तुषीकृते आमैर्गोधूमे संहितं तदारणालमुच्यते। प प १ख। आरणालस्तु गोधूमैरामै स्यान्निस्तुषीकृते। पक्वैरासन्धितं तत्तु सौवीरमुद्यम गुणै। भा पू सन्धानव।

आरणि। पु। कुलहलके आवर्त्ते। दारा।

आरण्यगोमयः। पु। वन्यगोमये। वनघुटे। च चि १अ।

आरण्यपशुः। पु। वनजपशौ। स सप्तधा,—महिष गवय शरभ ऋष्य रुरु पृषत मृगा।

आरण्यमक्षिका। स्त्री। दंशके। डाँशमाछि। रका।

आरण्यमुद्गा। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्। मुगानी। रा नि व ३।

आरण्यबिम्बिका। स्त्री। तुण्डिकायाम्। बुनो तेलाकुचा। रा नि व १३।

आरण्योपलभस्म। क्ली। वनकरीषभस्मनि। विलघुंटेर छाई। व निघ २भ ज्व भस्मेश्वररसे।

आरति। स्त्री। स्वस्थचित्तत्वे।

आरम्भ। पु। उद्यमे। वधे। दर्पे। मे।

आरर:। पु। शब्दे। ध्वनौ।

आरस्यम्। क्ली। विस्वादे।

आरव। पु गजकुम्भाधोभागे। इला। है च। गजकुम्भसन्निभागे। त्रिका।

आरा। स्त्री। चर्मभेदकास्त्रे। सा व्यधनशस्त्री जगा। लक्षण—"आराऽङ्गुलाहका स्यागत्प्रवेश्या तथैव चतुरस्रा—॥ चवि सु चि १ष। आरा मुखी नाम जलपक्षिणि। अम।

आरागम्। क्ली। अर्द्धच- न्द्रसुखुव्रि। आरा यन्तु मुख तेषाम्। पुष्पपत्रादिभेदतः॥" इला।

आराधनम्। क्ली। पचने। मे नवतुष्क।

आराम। पु। उपवने। 'नगराग्रातिदूरेण य वृक्षपरीवित। तडपवः स आरामस्तथोपवन मुच्यते॥" इला।

आरामशीलि (लिका)। स्त्री। शस्यशाक विशेषे, पश्चिमदेश प्रसिद्धे। गुणा—"आराम शीतिका ग्राम्रुचा रुच्यानिलापहा। पित्तश्लेष्म करी चान्या सूक्ष्मा जीर्णज्वरापहा॥' रा नि व ७।

आराममल्लिका। स्त्री। मल्लिकाविशेषे। रा नि व २२।

आरामशीतला (ली)। स्त्री। रामशालीति महाराष्ट्रख्याते सुगन्धपत्रशाकविशेषे। आराम शीतलापि पश्चिमदेशे कथ्यते। वव्याप्यादिगये धृता। गुणा—तिक्ता शीतला पित्तघ्नी दाहशोषहरा व्रणविस्फोटकघ्नी च। रा नि व १०। शीता कटु पित्तकफासघ्नी च। मद व १।

आरामुखम्। क्ली। व्यधनायशस्त्रविशेषे। सु सू ८ष।

आरालिक। पु। पाचके। अम।

आरि (री)। पु। कण्टकवृक्षे। खदिरसारे। पवरेन। गुणा—कटु तिक्त कफवातघ्नोष्ण व्रण कण्डरोगघ्न रुच्य दीपनञ्च। रा नि व ८।

आरु। पु। (Lager stroemia rigia) र्कटविशेषे। ककटे। शूकरे। मे रद्विक। कुमाण्ड लताशाम। चलाख्याम्।

आरुकम्। क्ली। हिमाख्यदेशजाते। स्वनामको फलविशेषे। आडू इति भाषा। तत्पर्याय—वीर सेन वीर वीरारुक। पत्रपुष्पादिभिः न तस्य चातु ल्यम्, सम्प्रात्येव गुणै तुल्यानि। गुणा—'आरुकं वातमेहार्श कफघ्नञ्च। मद व ६। मधुर हिम वृष्य प्रमेह स्मरक्तदीपघ्नश्च। रा नि व ११। पु। कानिलदेशे आलुबुखार इति ख्याते खाद्यद्रव्ये। गुणा—"आरुको वाहो तुवरो ह्य शीतो गुरु स्मृत। मलावष्टम्भको वाही मेदो चीण्ण कफा पह। पित्तहृत्पाचकश्चान्ये मधुरश्च सुखप्रिय। सुखस्रावकरश्चैव मेदगुल्माशौतुल्पर। स्रक्वातरुजा हन्ता स पक्वो मधुरो गुरु। कफपित्तकरश्चोणो रुच्यो धा्रविवर्द्धक। वै निघ।

आरुष्कर। पु। भल्लातकवृक्षे। वै निघ।

आरूटपक। पु। वासावां। च चि ३म।

आरेवत। पु। स्वर्णालग्वध वृक्षे। बडसोणालू। रा नि व ८। भा म १भ चित्तभ्रमज्व चि। "पथ्या रैवतरासनेकरञ्जो।" सुसू ३८ष लाक्षादिव। क्ली। आरेवतवृक्षफले। थेजूवविशेष। अम।

आरोग्यम्। क्ली। रोगनिर्मुक्तौ। आरोग्य वद्धिवर्द्धनं रा नि व २०। "बलाधिष्ठानमारोग्य।' चर।

आरोग्यपञ्चकम्। क्ली। पथ्यारग्वधतिक्ता चित्रदामलकक्षु। एतत्सिद्ध पाचन स्यामे जीर्णज्वरे हितम्। भा म १भ ज्व चि।

आरोग्यशाला। स्त्री। चिकित्सालये।

आरोग्यशिम्बो। स्त्री। आरग्वधवृक्षे। शोन्दाल। हि घमवहेडा। म लघु वाहावा। मद व १।

आरोग्याम्बु। क्ली। पादशेषजले। "पाद शेषन्तु यत्तोय आरोग्याम्बु तदुच्यते। भा।

आरोह। पु। अवरोहे। वरस्त्रियां श्रोण्याँ। रा नि व २७। परिमाणविशेषे है च। गजारोहके। मे हत्रिक।

आर्गध। पु आरग्वधवृक्षे।

आर्घ्यम्। क्ली। तन्नामप्रसिद्धमधुभेदे। "मधुक वृक्षनिर्यास करत्वार्घ्यमीहवा। अन्यस्याच्चं तत्र वालत मञ्जिका मालवे पुन। नीलास्तुण्डास्तु या पीता मक्षिका षट्पदोपमा आर्घ्यं नाम्नास्तनजातं यत् अघ्र्यमिन्यपरे जगु।' गुणा—"चक्षुष्य कफपित्तघ्न

कटु कषायं पाके तिक्तं बलपुष्टिकरञ्च । अम दीप०मिति’। भा । मक्षिकात्पीतवर्णा या सा या षट्पदसन्निभा । तदुद्भूतं यदार्घ्याह्वं तदार्घ्यं मधु वर्ण्यते । एतत् पिङ्गलवर्णम् । रा नि व १४ ।

आर्घ्यशर्करा । स्त्री । आर्घ्यमधुसम्भवशर्करायां । अस्य गुणाः आर्घ्यमधुतुल्याः । रा नि व १४ ।

आर्घ्या । स्त्री । मधुमक्षिकाविशेषे । सा च पीत वर्णा भ्रमरसदृशा । रा नि व १४ See आर्घ्य ।

आर्त्त । त्रि । पीडिते ।

आर्त्तगल (ला) । पु, स्त्री । (Barleria coerulea) नीलझिण्टी । नीलझाँटी । हिं कटसरैया । म काळाकोरांटा । रा नि व १० । च द अम्ल पि कषायघृते । सु सू ३८,३९ संशोधने । See नीलाम्लान । गुणाः—“त्वचा तिक्त कटु वातकफघ्न शोथकण्डूशूलकुष्ठव्रणघ्नम् ।” वै निघ । सैन्य कुरवी च । रक्तझिण्टीभेदे । भा पू १भ ।

आर्त्तवम् । क्ली । स्त्रीपुष्पे । तस्य प्रवृत्तिनिवृत्तिकाल द्वादशवर्षादिपञ्चाशद्वर्षमितः । तच्च प्रतिमासमुपचितं वायुर्योनिमुखं नयेत् धमनीद्वयेन । सु शा ३ अ । तत्स्वरूप—‘रसादेव रजः स्त्रीणां मासि मासि त्र्यहं स्रवेत् । तद्वर्षाद्द्वादशादूर्द्ध्वं याति पञ्चाशतः क्षयम् ॥ मासेनोपचितं काले धमनीभ्यां तदार्त्तवम् । ईषत्कृष्णं विगन्धञ्च वायुर्योनिमुखं नयेत् ॥ शशासृक्प्रतिमं यत्तु यद्वा लाक्षारसोपमम् । तदार्त्तवं प्रशंसन्ति यद्वासो न विरञ्जयेत् ॥’ इति शुद्धार्त्तव लक्षणम् । भा । पुष्पं । त्रि । ऋतुजे । मे रत्निक ।

आर्त्तवी । स्त्री । घोटकाम् । रा नि व १९ ।

आर्त्ति । स्त्री । पीडायां, वेदनायां । रा नि व ।

आर्द्र । त्रि । सजले वस्तुनि । क्लिन्ने । हिं गीला, गीला । म ओलें । तच्च सरसनीरसभेदेन द्विधा । तयोर्वालमूलकादिकम् आर्द्रम् । नीरसमपि सदुग्धगतरस भेदात् द्विधा । तयोः वटाश्वत्थादि नीरसम् । सदुग्धमपि द्विधा मृदुतीक्ष्णभेदेन । तयोः शातलादाः सौम्या दुग्धिकाद्याः मृदव इति । यथा— आर्द्रं द्रव्य द्विधा प्रोक्तं सरसं नीरसं तथा । सदुग्ध गतरसक द्विधा नीरसमुच्यते । वालूक माषपर्णं शाकं निगुण्डीरण्डमार्द्रकम् । सत्रायमिदं सम्यगार्द्रं स्वरसमुच्यते । वटाश्वत्थकरीरादि आर्द्रं त्वन्तु नीरसम् । सदुग्धन्तु द्विधा प्रोक्तं मृदु तीक्ष्ण-मिति क्रमात् । शातला यत्र त्रिवृदाद्याः सौम्या तीक्ष्णकाः । दुग्धिकार्कस्नुहीकाद्याः सदुग्धाः प्रकीर्त्तिताः ।” प प्र । क्लिन्नं । मे ।

आर्द्रकम् । क्ली (Zingiber officinale) Common Ginger, स्वनामख्यातकन्दशाक विशेष । आदा । हिं आदरख । म आलें । क अल्ल, अदरक । तामिल—इञ्जि [illegible] कटुभद्र (क), गन्धमूल मूलज कादर वर महौषधं कृतिष्ट शृङ्गवेर अपाकशाक चान्द्राख्य-राहुच्छत्र सुगन्धक गार्द्र आर्द्रशाक मत्स्याक । गुणाः—गुण्ठीसमगुणं कटुकमपि पाके मधुरं, मलभेदनम्, मलबद्ध रुचितं अग्निदीपनं रुचिकरं जिह्वाकण्ठशोधनञ्च भवति । ग्रीष्मे शरदि च न सेव्यम् । भा पु १भ, वा । आर्द्रकं नागरगुणं भेदि दीपनं गुरु । मद व २९ ।

आर्द्रकस्वरस । पु । आर्द्रकस्य स्वरसे । आदार रस । च द ज्व चि कवलधारणे ।

आर्द्रचिक्कणम् । क्ली । आमचिक्कणसुपारि । कॅंचा चिकनी सुपारी । रा नि व २३ ।

आर्द्रजम् । क्ली । शुण्ठ्याम् । रा नि व ६ ।

आर्द्रदाडिमनिर्य्यास । पु । आर्द्रदाडिम फलस्वरसे । सि यो अरोच चि श्लोकगण ।

आर्द्रमरिचम् । क्ली । आममरिचे । कँचा मरिच । गुणाः—‘आर्द्रन्तु मरिचं किञ्चिद्गुणं पाके रसे मधु । अपिच्छिलञ्च कटुकं गुरु चाग्निप्रदीपनम् । तिक्तञ्च रुचकं स्वादु कफवातहरं परम् । हृद्रोगञ्च क्रिमीन् वै नाशयेत् । वै निघ ।

आर्द्रमाषा । स्त्री । Leguminus shrub, (Glicine debilis) वनमुद्गी, माषपर्णी । रा नि व ३ ।

आर्द्रवटक । पु । आदावडा इति प्रसिद्धे भोज्यद्रव्ये । तत्प्रकरणं यथा—मुद्गपिष्टरचितान् वटकान् लघुपाचितान् रन्ध्रचूर्णितान् कृत्वा तत्र भृष्ट हिङ्गुमरिचार्द्रकजीरकादीन् निम्बुरसं यवानीं च पुनः दत्त्वा मिश्रयेत् । अत्र तद्द्रव्यमपूरकं दत्त्वा मुद्गपिष्टानि पचेत् । तानि च पिष्टकानि क्वथित जलनिमज्ज्यानि । मुद्गपिष्ट्या विरचितान् वटकान् तैले पाचितान् । एतेन चूर्णयेत् सम्यक् तानि चूर्णे विनिक्षिपेत् । भृष्ट हिङ्ग्वार्द्रकं शुण्ठी मरिचं जीरकं तथा । निम्बुरसं यवानीञ्च पुनस्तत्र विमिश्रयेत् ।

कट्टविधि पचेत् सम्यक् स्थाल्यामाम्लाकोपरि। तस्यास्तु गोलकं कुर्यात् तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत्। तैल सान् गोलकान् पक्त्वा क्वथितायां निमज्जयेत्। गुणाः—गोलका पाचका शीतास्तैनाद्रे वटका अपि।" भा पू १ भ।

आर्द्रशाकम्। क्ली। आर्द्रके। रा नि व ६।

आर्द्रा। स्त्री। क्षुधातिविषायाम्। षष्ठनक्षत्रे। आर्द्रके। रा नि व ६।

आर्द्रास्यम्। क्ली। आर्द्रके।

आर्द्रिका। स्त्री। क्षुद्रार्द्रके। भा पू १ भ। आर्द्रधनिकायाम्। কাঁচা ধান। गुणाः—"ति... मधुरा मूत्रला पित्तञ्च न करोति। आर्द्रिका भेदिनी गुर्वी तीक्ष्णोष्णा दीपनी च सा। कटुका मधुरा पाके रूक्षा वातकफापहा।" वा सू ६ अ।

आर्षभी। स्त्री। कपिकच्छुलतायाम्। আলা-কুশী। रा नि व ३। See आत्मगुप्ता।

आलम् (कम्)। क्ली। हरिताले। प मु। शाङ्ग।

आलगर्द्द। पु। Species of cobra अलगर्द्द। जल्वट।

आलदूषक। पु। तन्नामकमत्तुदर्पविषे। सु सू ४६ अ।

आलवाल। क्ली। तरुमूलादौ जलसेचनार्थं जलवेष्टनविशेषे। আল্।

आलविष। पु। यस्य आले (हुल) विषमस्ति। ते च वृश्चिकविश्वम्भरराजीवमत्स्यीचिचिङ्गा समुद्रवृश्चिकाश्च। सु कल्प ३ अ।

आलविषा। स्त्री। कृच्छ्रसाध्यलूताभेदे। অসাধ্য বিষ মাকড়শা বিশেষ। सु कल्प ८ अ।

आलस्यम्। क्ली। अलसतायाम्। सामर्थ्येऽपि कर्मण्यनुत्साहे। तत्पर्यायाः,—अलसता तन्द्रा कौसीद्य (हि) मन्दता कार्य्यमन्दप। तल्लक्षण यथा—"शक्तस्य चाप्यनुत्साहः कर्मस्वालस्यमुच्यते।" मा भ १ अ ज्व चि। 'आलस्य मधुरास्यता।

आलातम्। क्ली। अङ्गारे। रा नि व ०।

आलानम्। क्ली। गजबन्धनस्तम्भे। हला। रज्जौ। मे।

आलाबु (बू)। स्त्री। अलाब्वाम्। লাউ ও লাউয়ের গাছ। च र।

आलायतनम्। क्ली। वस्त्रबन्धने। কাপড়ের পাশা। है च।

आलास्य। पु। कुम्भीरे। है च।

आलि। पु। वृश्चिके। भ्रमरे। मे लड्कि।

आलिङ्गनम्। क्ली। आश्लेषे। रवा।

आलिङ्गर। पु। अलिञ्जरे। জালা। त्रिका।

आलिम्पना। स्त्री। हस्तौ त्रिका।

आलिवङ्गा। स्त्री। हालिम् इति लोके। आशालवीन इति गुर्जरे। वै निघ २ भ वा व्या कटीया चि।

आली। स्त्री। सख्याम्। मे लड्कि। वृश्चिके। अटीव। सेतौ। शब्दर।

आलोढम्। क्ली। लेहने। अमिते।

आलोनकम्। क्ली। रङ्गे। রাং। है च।

आलु। पु। गौड़देशप्रसिद्ध कन्दविशेषे। কাসালু। स काष्ठालु। शुण्ठी। आलुके। पेचके। रा नि व ७ स्त्री। क्षुद्रजलाधारे। गलन्तिकायाम्। त्रिका। क्ली। भेलके। मूल। त्रिका। গোল আলু ইতি খ্যাতে কন্দবিশেষে। मे। गुणाः—रक्तपित्तघ्नं गुरु स्वादु शीतलं स्तन्य शुक्रकरञ्च। द्रव्याभि।

आलु (लू)क। पु, क्ली। An esculent root, (Arum campanulatum) कन्दशाकविशेषे। আলু গাছ। स बहुधा—काष्ठालुक शङ्खालु-हस्त्यालु रक्तालु पिण्डालु मध्यालु - भेदात्। तत्र काष्ठालुकं काठिन्ययुक्तं (हि कठाल), शङ्खालुकं श्वेतं (शङ्खाल इति लोके), हस्त्यालुकं दीर्घतायुक्तं महाशरीरम्, रक्तालुकञ्च (रक्ताङ्ग तम्ब), पिण्डालुक (हि वर्त्तुलसूथनी), मध्यालुक मिष्ट रोमयुक्त (हि दीर्घसूथनी) इति च। गुणाः—मलमूत्रनिःसारकं रूक्षं दुर्जरं रक्तपित्तघ्नं वातकफघ्नं बल्यं वृष्यं स्तन्यवर्द्धनञ्च। भा पू १ भ। आलूकं शीतलं सर्वं विष्टम्भि मधुरं गुरु। राज।

आलुकी। स्त्री। रक्तालुभेदे। রাঙা আলু। हि अरुइ। या दीर्घा कठिना तन्वी च। गुणाः—बलकृत्। स्निग्धा गुर्वी हृदयकफघ्नी विष्टम्भिनी, तैलभर्जिताग्निरुचिकरी च। भा पू १ भ शाक।

आलूकम्। क्ली। एलवालुके। आलुके। रा नि व ४।

आलेप(नम्) । पु, क्ली । जातमात्रशोथव्रणादौ यथोक्तौषधलेपे । सु चि १ अ ।

आलेयम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

आलेश । पु । अश्वमुखरोगे । तत्र दन्तुरदन्तो न सम्यग्गृह्णन् यन्त्रणामुत्पादयति, तेन चाऽश्वस्य अनिच्छया स्तोकं खादति भग्नकासो क्षीणबलश्च भवति । "दन्तुदेशे यदा दन्तो भवत्यभ्यन्तराश्रय । आलेश इति तं विद्यात् अश्वरक्तसमुद्भवम् ॥ तेनाश्वो दुर्मनात्यर्थं मन्दं पिबति खादति । जर्जरकासने चैव बलाच्च परिहीयते ॥" ज द २६अ ।

आलोक(नम्) । पु, क्ली । दर्शने देखा । दीपे । मे ।

आलोचक । पु । तन्नामकाग्नौ । तस्य स्थानं नेत्र । स च रूपादि दर्शयति । सु पू ११अ । क्ली । तन्नामकपित्ते । भा ।

आलोचनम् । क्ली । दर्शने ।

आलोडनम् । क्ली । मिश्रणे । उत्तेजने ।

आलोल । पु । कम्पे । वि । कम्पिते । सञ्चलने ।

आलूकम् । क्ली । आलुके । आलू । हि आलु आलुबोखार । गुणा —रक्त शीत स्वादुश्च वात पित्तकरश्च । मद व ६ ।

आवट्टज । पु । उत्तमाश्वे । पारसीकाश्वे । पारसी घोडा । चिका ।

आवपनम् । क्ली । भाण्डे । बीजवपने । अम ।

आवरक । त्रि । आच्छादके ।

आवर्त्त । पु । भ्रमे । भ्राम इभ उदा चि । राजावर्त्तमणौ । रा नि व १३ । तन्नामकमर्मस्थाने । स्थानं च तस्य भ्रुवोरुपरि निम्नदेश । तत्रस्थे वैकल्य करमर्मद्वये । सु शा ६अ । शुभाशुभसूचकेऽश्वस्य रोमावर्त्ते । ते च पञ्चनवतिप्रकारा । तद्यथा— विंशतिस्तु शुभा प्रोक्ता षट्समत्यधिका स्मृता । उत्तरोष्ठ प्रपाण स्यात् तत्रावर्त्ता शुभावहा ॥ स्कन्धोरयो तथा प्रोक्ता सर्व्वकामफलप्रदा । त्रयश्चैवाथ चत्वारो वाजिनो यस्य रोमजा । दौ वा ललाटजो यस्य स तु धन्यतम स्मृत ॥ आनुपूर्व्या स्थिताश्चोर्ध्व ललाटे रोमजास्त्रय । निश्रेणी नाम सा ख्याता भर्त्तुः सर्व्वार्थसाधिनी ॥ शिर कक्षान्तयोर्मध्ये शङ्खो नामाभिधीयते । तत्रावर्त्त स्मृतोऽश्वस्य भर्त्तुर्जयविवर्द्धन ॥ घण्टावन्धसमो पश्चो निगाल्ल कीर्त्तितो बुधै । तस्मिन्देशे जाताम रोमज शुभकृत् स्मृत । कर्णमूले यथा वाहो केशान्ते मस्तके तथा । आवर्त्ता पूजिता नित्य विशेषेण तु मस्तके ॥ आवर्त्ता यस्य चत्वारो वाजिनो वक्षसि स्थिता । एक कण्ठे भवेत् स्पष्ट स धन्य सर्व्वकामद ॥ रन्ध्रे चैव तदा भर्त्तु रीप्सितार्थप्रदो भवेत् । उपरन्ध्रे भवेश्चैव रोमजा याति पूजिता ॥ शङ्खचक्रगदावज्रधनु पद्मोपमाश्च ये । विशेषेण शुभा प्रोक्ता रोमजा शुभदेशजा ॥ अत ऊर्द्ध्व प्रवक्ष्यामि रोमजानतिनिन्दितान् । भर्त्तु क्लेशवहान् सर्व्वान् धनप्राणापहारकान् ॥ नासिकापुटयोर्मध्ये प्रदेश प्रोथ उच्यते । तत्र भर्त्तुर्विनाशाय रोमजस्य प्रकीर्त्तित ॥ ऊर्द्ध्व नासिकाच्छिद्रात् स्वामिन क्लेशकारक । गण्डयो चैव भर्त्तार हन्त्यावर्त्तो दुरासद ॥ अश्रुपात समुद्दिष्ट प्रदेशश्चक्षुषोरध । तत्रावर्त्तो भवेद्भीम स्वामिन कुलनाशन ॥ अपाङ्गाद्यङ्गुले चैव प्रदेश शङ्ख उच्यते । तस्मिन् भर्त्तुर्विनाशाय भवेद्वाजस्य रोमज ॥ भ्रूप्रदेशसमुद्भूत आवर्त्तो नैव पूजित । सुहृद्वियोगकृत् स स्याद्भर्त्तुरर्थावसादक ॥ मन्या ग्रीवा शिरो विद्यात्तत्रावर्त्तस्तु कुत्सित । कक्षयो श्चापि सङ्ग्रामे स्वामिनाशाशु घातयेत् । चिबुकस्य समीपस्थौ वामदक्षिणभागत । प्रदेशस्तु हनुर्नाम तत्रावर्त्तो हि दारुण ॥ अधरोष्ठस्य चाधस्ताच्चिबुकं हि प्रसिद्धकम् । तस्मिन् पापो भवेद्भर्त्तु कर्णयो श्चापि रोमज ॥ कण्ठस्याथ निगालस्य मध्ये गलक उच्यते । तत्रावर्त्त स्मृत पाप स्कन्धसन्धिगतश्च य ॥ अधस्ताज्जङ्घयोश्चैव ग्रन्थि कूर्च इति स्मृत । तत्रावर्त्त स्मृतो भर्त्तु सङ्ग्रामे जीवितान्तकृत् ॥ कूर्चादष्टाङ्गुल चोर्द्ध्व पार्श्वयोस्तु कला स्मृता । तत्र भर्त्तु शराघातैर्जीवितान्तश्च रोमज ॥ ककुद रूपं भस्येव सुव्यक्तमुपलक्षयेत् । वाजिनो यस्य तत्र स्यादावर्त्त स्वामिनाशन ॥ ककुदस्य पुरोभागे समीपे वह उच्यते । भर्त्तु सुतसमेतस्य तस्मिन्नाशाय रोमज ॥ कक्षे तु च यस्य स्यादावर्त्तस्तथै दारुण । रणे हत समं भर्त्ता क्रव्यादभि स विलुप्यते ॥ क्रोडे चैवासने चापि हृदये चैव जानुनि । आवर्त्ता स्वामिघाताय भवन्त्येव न संशय ॥ पार्श्वयो रोमजो यस्य स वाश्वो नयति स्वयम् । सपत्नाश्च भर्त्तार नीहाराम्बु यथा रवि ॥ कूर्चस्याधः प्रदेशस्तु कुष्ठिक परिकीर्त्तित । अधस्त्यमत्र वाहस्य जङ्घयोर्जानुनोश्च य ॥ नाभिजो मुष्कजश्चैव त्रिकजश्च विशेषत । पुच्छमूलस्थितश्चापि नैव

धन्य प्रकीर्त्तितः ॥ कुक्षौ व्याधि नियच्छन्ति रोमजाः कुक्षिसम्भवाः । वायुसौवर्णिमध्यस्था नैव धन्यास्तु कीर्त्तिताः ॥ स्फिकपिण्डे स्तने चैव यस्यावर्त्तो हि वाजिनः । लिङ्गावर्त्तं स विज्ञातो भर्त्तुस्थानविनाशकः ॥ शतपादीति विख्यातस्तथा वै हनुकुलोऽपरः । आवर्त्तश्चैव सङ्घातः पादुकश्चाऽपादुकः ॥ युक्तिदेशावलीढश्च आवर्त्तः कीर्त्तितोऽष्टधा । वाजिदन्तगतः सम्यक् शुभाशुभनिवेदकः । शतपादीसमाकारः शतपादीति कीर्त्तितः । हस्तौ हनुकुलसञ्ज्ञो मुकुलः समुदाहृतः ॥ आवर्त्तोऽभिमितो यत्र सङ्घातो रोमपुञ्जकः । शुक्तिवत् शुक्तिसंस्थाने रोमभिर्व्यक्तलक्षणः ॥ अर्द्धावलीढकाकारोऽवलीढः परिकीर्त्तितः । पादुकः पादुकाकारस्तथा चैवाऽपादुकः ॥ बालविन्यासस्थाने निर्द्दिशेन्मतिमान् भिषक् । शास्त्रमार्गानुसारेण यथा प्रोक्तं विचक्षणैः ॥ एतेषामेव सर्व्वेषामावर्त्तानां तथाधने । रोमजेति कृता सम्यग् वाजिलक्षणवेदिभिः ॥ शुभाशुभौ तु यत्र द्वौ तत्रैको न फलप्रदः । एको हि यो दृष्टस्त्वाप तेन दोषो न दुष्यति ॥ अथवा द्विजमुख्याय वेगादि गुणवान् हयः । दत्त्वा ग्राह्यः क्रयेणैव दुरावर्त्तस्तु काकुदी ॥ शोभनो रोमजश्चैव रोचमानस्तथैव च । कुड्दी शुभली चैव राज्यरक्षप्रदः सदा ॥ प्रपाणे मारुतं विद्याल्ललाटे च हुताशनम् । उरसि चाश्विनौ देवौ चन्द्रसूर्यौ च मूर्द्धनि ॥ रन्ध्रे स्कन्दविशाखौ च उपरन्ध्रे हरीहरि । इत्येव पूजिता ह्येते दशावर्त्तास्तु वाजिनः ॥ अन्येऽपि न विहीनाश्चेद्भवेयुरशुभास्सदा ॥ क्ली । स्वर्णमाक्षिके । रा नि व १२ । तरङ्गे । रा । गुदनाम्ना शङ्खवर्त्त-सदृशे वर्त्तिचये ।

आवर्त्तक । पु । कीटविशेषे । तद्दष्टे वायुजन्यरोगा जायन्ते । सु कल्प ८ष्ठ । राजावर्त्तमणौ । रा नि व १३ । क्ली । स्थलपद्मे । रौप्यमाक्षिके । रा नि व १३ ।

आवर्त्तकी । स्त्री । स्वनामख्यातलतायां, कोक-णादिदेशे चड्डुली तलाडवली भगतवली इति च भाषयाम् । সোণামুখী । तत्पर्याय—तिन्दुकिनी विभाण्डी विषाणिका रङ्गलता मनोज्ञा रक्तपुष्पी महत्ताली पीतकीला चर्म्मरङ्गा महातालो । गुणा—कषायोष्णा सरा तिक्ता रसायनी हृद्या वातामवातरक्तशोथ-मेहघ्नी ।—भद व १ । कषायाम्ला शीतला पित्तहा । रा नि व ३ । इन्द्रहस्त्याम्, भद्रदन्त्याम् । रा नि व ६ ।

आवर्त्तनम् । क्ली । आलोडने स्वर्णादीनाम् । আওটান । धातुगालने च ठी ।

आवर्त्तनी । स्त्री । (Helicteres Isora) आंतमोड़ा इति ख्याते द्रव्ये । আঁতমোড়া । मरफली । धातुगालनपात्रे । मूछी । अमर । तत्पर्याय—तैजसावर्त्तनी मूषा मूषा ।

आवर्त्तपुत्तलीका । स्त्री । पुत्तलिकायाम् ।

आवर्त्तमणि । पु । राजावर्त्तनामकोपरत्ने । रा नि व १३ ।

आवर्त्तिनी । स्त्री । अजशृङ्गीवृक्षे । रत्ना

आवलीकन्द (क) । पु । मालाकन्द । रा नि व ७ ।

आव(ब)ल्यम् । क्ली । दौर्ब्बल्ये ।

आवसथ । पुं, क्ली । गृहे । ई च ।

आवसितम् । क्ली । नितुषीकृतधान्ये । বওনান ধান । ই চ । परिपक्वमर्द्दितधान्ये । भरत ।

आवस्थिक । त्रि । अवस्थोचिते । सु चि ३८श ।

आवा(बा)धा । स्त्री । पीडायाम् । अमर ।

आवाप । पु । आलवाले । कल्के । च प्र १श । निक्षेपे । सु चि १श । निर्म्मोकसमुक्ते । भव । पाते । शब्दर ।

आवारि । क्ली । हट्टगृहे । হাটচালি । হলা ।

आवास । पु । गृहे । ई च ।

आवि । पु । प्रविधि वैनिघ ।

आविक । पु । कम्बले । ई च । इला । त्रि । मेषसम्बन्धिनि । क्ली । मेषमांसादौ । मेषीदुग्धे ।

आविकघृतम् । क्ली । मेषीनवनीतजातघृते । ভেড়ীর দুধের ঘি । गुणा—लघुपाकं पित्तकोपन योनिदोषे कफे वाते शोफे कम्पे च हितम् । रा नि व १५ । पाके लघ्वाविकं सर्पिः सर्व्वरोग विषापह । दीपन कफवातघ्न कुष्ठगुल्मोदरापहम् ॥ भवि ८ष्ठ ।

आविकदधि । क्ली । मेषीदुग्धकृतदधनि । ভেড়ীর দই । হি भेडीके दहि । गुणा—गुरु सुस्निग्ध कफपित्तकरं वाते रक्तवाते च पथ्य शोफ प्रणघ्नच । रा नि व १५ । मुखरोग परं हितं, हृष्ट फलं । आविकं पित्तहृद्वातशमन कफकोपन । गुल्माश्म कुष्ठरोगे च रक्तपित्ते न शस्यते । भवि ८ष्ठ ।

आविकनवनीतम्। क्ली। मेषीदुग्धजातनवनीते। ভেড়ীর দুধের ননি। गुणा —पाके हिम लघु सारकं योनिशूले कफे वाते अर्शसि च सदा हितम्। ऐडक नवनीत स्निग्धमल्प शीतञ्च मेधाहृत् गुरु पुष्टिस्थौल्यमन्दाग्निदीपनञ्च। रा नि व १५।

आविकमांसम्। क्ली। मेषमांसे। ভেড়ার মাংস। गुणा —मधुर ईषत्‌गुरु बलकरञ्च। आजमांसादपि गुणं तत्र अल्पगुण स्निग्ध गुरु सदोष अभिष्यन्दि च। वा सू ६ अ।

आविकमूत्रम्। क्ली। मेषीमूत्रे। ভেড়ীর মূত। गुणा —तिक्त कटुकम् उष्ण कुष्ठघ्नम् अर्श शूलोदररक्त-शोफ मेह विषघ्नञ्च। रा नि व १५। शोफकुष्ठार्शोमेहवर्चोविड्ग्रञ्च। मद व ८।

आविकक्षीरम्। क्ली। मेषी दुग्धे। ভেড়ীর দুধ। मे भेडिचे दुध। गुणा —स्वादु अम्लपाक स्निग्धोष्णञ्च पित्तकफोल्वणं वृंहण हिक्काश्वासा निलघ्नञ्च। वा टी चारपाणि। लोमश गुरु कफपित्तहर स्थौल्यघ्न मेदघ्न वातप्रकोपि पथ्य अनिलजी कास हितञ्च। रा नि व १५। वातव्याधिहर हिक्काश्वासपित्तकफप्रदञ्च। वा सू ५ अ। क्षीरञ्च मधुर रूक्षगुणं वातकफापहं। न शस्त रक्तपित्तानां वातिकानां हित भवेत्। अत्रि ८ अ।

आविकी। स्त्री। कम्बल। शाल। शल्लकी। मे निघ।

आविग्न.। पु। करमर्दवृक्षे। পানি আমলা। शर। भ गौ सा।

आविट। वृक्षविशेषे। हि आवुटा। म आपटा।

आविध.। पु वेधनास्त्रे। তোমর, ভ্রমর। अम

आविरः। पु। प्रसववेदनायाम्। मा नि मूढगर्भ।

आविलम्। क्ली। कावेलदंशीयफलविशेषे। ऐसो इति लोके। म थोरसेवफल। त्रि। कलुषे।

आविलकन्द। पु। मालाकन्दे। रा नि व १।

आविलमत्स्य.। पु। मत्स्यविशेषे। तल्लक्षणं यथा—शमाइ तालपञ्च स्तनाढ्य। गुणा —अतिदक्ष्य मधुर बल्य वीर्यपुष्टिप्रद गुणाढ्यश्च रा नि व १७।

आविला। क्ली। मत्स्यां। पार्श्वस्याम्। आनन्द। मं भांबोडो। अम।

आविशृङ्ग। पु। मेषशृङ्गाम्। মেড়াশিঙে।

आविष्ट। त्रि। भूतादिभिरधीते। ভূতে পাওয়া। হারা।

आवी। स्त्री। प्रसववेदनायाम्। सु नि ८ अ प्रसवल्लिङ्गे मूत्रकफप्रसेकादौ। निज र।

आवेगी। स्त्री। वृद्धदारकवृक्ष तायां। वीदतावक। रा नि व। र मा। मद व १।

आवेश। पु। अपस्माररोगे। दैव च। भूतसञ्चार रा नि व २०।

आवेशनम्। क्ली। शिल्पशालायाम भूतावेशे। मे नवतुक। मलेषु भतमाक्रम शिरसि सन्निवेशने। 'शस्त्रावेशनताडनै।' च द ज्व चि। आधि। धरणि।

आवेशनमन्त्र। पु। येन मन्त्रेण भूतादयः शरीरे विशन्ति। अ चि ३ स्था ५ अ।

आवेशिक.। त्रि। आगन्तुके। अम।

आवेष्टक। पु प्राचीरादौ। পাঁচিল, বেড়া।

आवोधन। क्ली। ज्ञाने। वुद्धौ।

आशन.। पु। असनवृक्षे। विजय-काष्ठ।

आशय। पु। आधारे। अभिप्राये। पनसवृक्षे। मे। अजीर्णे। Organs or receptacles कोष्ठागारे अन्नस्थाने। आशया सप्त—वात पित्त-कफ-रक्त पक्व मूत्रामाशया, स्त्रीणामतिरिक्तो गर्भाशय इत्यष्टौ। सु शा ५ अ वायु स्वस्थानस्थितः दोषानाशय करोति। आशय्याभ्यासयोगेन करीन्द्रा शयसम्भवम्। सु शा ४ अ। तत्र छरो रक्ताशय, तदध श्लेष्माशय, तदध आमाशय, तदध पक्वाशयादूर्ध्व ग्रहणी नाम या कला सैव पाचकाशय। नाभिकन्दमध्याशय मध्यभागे स्थित तस्योपरि तिल तदधो वाताशय। तदध पक्वाशय स एव मलाशय। तदधो वस्ति स एव मूत्राशय। भा पू। वाभटस्तु नाभीस्त्वय अशया अष्टधा वदन्ति, ते च गर्भाशय स्तनौ च। तत्र गर्भाशय पित्तपक्वाशयान्तरे, प्रसूतौ स्तनौ स्तन्याशयौ च।

आशयफलम्। क्ली। पनसे। विश्व।

आशयाश। पु। वायौ। अग्नौ। श टी।

आशा। स्त्री। तृष्णायाम्। अम।

आशाढ। पुं। पलाशदण्डे। अ। तृतीयमासे। द्विरूप। श टी।

आशापुरसम्भव. । पु । भूमिजगुग्गुलौ । आशापूरी धूप इति लोके । रा नि व १२ ।

आशाबन्ध' । पु । मर्कटजालके । मावडशार जाल । मे धचतुष्क ।

आशित । त्रि । भुक्ते । अशिते । जटा । क्ली । भोजने ।

आशितम्भवम् । क्ली । अन्नादौ । पु । तृप्तौ । रं ।

आशिता । त्रि । अतिशयभोक्तरि । हे च ।

आशिर । पु । अग्नौ । उणा ।

आशी (शी) । स्त्री । सर्पदन्ते । मे । सप विषे । श र । आशी तालुगता दंष्ट्रा तया दष्टो न जीवति । विषविद्या । हस्तिनामकौषधे । रा नि व ५ ।

आशीत (क) । पु । अहिलक इति ख्याते पश्वहस्तविशेषे । रत्ना ।

आशीविष । पु । सर्पे । मद व १२ । अम । दर्वीकरसर्पे । सु क प ४अ ।

आशु । पु क्ली । धान्यसामान्ये । रमा । वषा भव षष्टिकादिव्रीहिविशेषे । आउश धान । मे शब्दिक । "आशुभक्तोदकं पिष्टम ।' चद अ पि चि अश्मर्यां । गुणा —मधुर पाकेऽम्ल पित्तकर गुरुश्च । राज ।

आशुकारी । पु । पित्तोल्वणसन्निपातज्वरे । लक्षण—"अतिसारो भ्रमो मूर्च्छा मुखपाकस्तथैव च । गात्रे च बिन्दवो रक्ता दाहोऽतीव प्रजायते । पित्तोल्वणस्य लिङ्गानि सन्निपातस्य लक्षयेत ॥" भा म १भ ।

आशुकोपित । पु । मध्यदेशजातवक्रककशाल्यौ । धकोड धान इति प्रसिद्ध । रा नि व १६ ।

आशुग । पु । वायौ । अम ।

आशुतोक्ष्णकम् । क्ली । ताम्रे ।

आशुप । पु । वंशविशेषे । বেউড বাঁশ । शब्द ।

आशुपत्री । स्त्री । शल्लकीलतायां । कुन्दुरुकी लता । रत्ना ।

आशुमण्ड । पु । आशुभक्तमण्ड । आउश-चा लेर मण्ड ।गुणा —ग्राही मधुर कफकर तपण चयदोषघ्न शुक्रवर्द्धनश्च । अत्रि १स्थान २३ अ ।

आशुव्रीहि । पु । व्रीहिधान्ये । रत्ना । आशु धान्ये । अटीभ ।

आशुशुक्षणि । पु । अग्नौ । रत्ना ।

आश्चेकुटी । पु । पर्वते । शमा ।

आश्च्योतनम् । क्ली । नेत्रसेचने । वा टी हेमा, । चक्षुपूरण । प्रयोगा । तस्य लक्षण—"अथ आश्च्यो तनं काथ्य निशायां न कथञ्चन । उन्मीलिते ऽक्षिद्व्यध्ये बिन्दुभिर्द्व्यङ्गुलाद्धितम् । काथचौद्रासव स्नेहबिन्दूना यत्तु पातन । यदङ्गुलौस्रिते नेत्रे प्रोक्तमाश्च्योतन हि तत ॥" इति । मात्रा च लेखने ८ बिन्दव, स्नेहने १० बिन्दव, रोपणे १२ बिन्दव, शीते चोष्णा ग्रीष्मे च शीता बिन्दवो भवेयु । तत्र वाते तिक्त, पित्ते स्निग्ध, कफे च तिक्तोष्ण रुच हितम् । वै निघ ।

आश्रय । पु । आधारे । जटा । गृहे । हे च ।

आश्रयाश । पु । चित्रकवृक्षे । अग्नौ । अम ।

आश्रव । पु । क्लेशे । मे ।

आश्लेष । पु । आलिङ्गने । रत्ना ।

आश्वत्थम् । क्ली । अश्वत्थफले । अम ।

आश्वयुज } पु । षष्ठमासे, आश्विने मासि । **आश्विन** } अत्र रवे कन्याराशिस्थिति । आश्विन मास । अम ।

आश्विनेयौ । पु । अश्विनीकुमारौ । अम ।

आश्वीनम् । क्ली । एकेनाश्वेन एकदिनगम्ये पथि । अम ।

आषाढ । पु । स्वनामख्याततृतीयमासे । यत्र रवेर्मिथुनराशिस्थिति । अम । पलाशदण्डे । मे ।

आषाढकम् । क्ली । प शवीजे ।

आसङ्गा । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायां । रा नि व १३ ।

आसङ्गिनी । स्त्री । चक्रवायौ । घूर्णि वाताम । त्रिका ।

आसङ्गिम । पु । कर्णबन्धनाकृतिविशेषे । स चाभ्यन्तरदीर्घैकपालि । सु सू १६अ ।

आसत्ति । स्त्री । सङ्गमे । मे ।

आसन । पु । जीरकवृक्षे । मे नतिक । क्ली । गजस्कन्धे । हला । पीठिकायां । পিঁড়ি ।

आसनपर्णी । स्त्री । अपराजितायां । भै गौकर्णविरी । व निघ ।

आसन्द । पु । ग्रन्भते । मे दमिक ।

आसन्दी । स्त्री । लघुखट्टिकायाम् । हारा ।

आसन्नकाल । मृत्युकाले ।

आसव: । पु । मद्यमात्रवचने । वा,टी क्षमा । मद्यविशेषे । अपक्वौषधसिद्धमद्यम् आसव उच्यते । "यदपक्वौषधाम्बुभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः । शीधुस्त्विक्षुरसैः पक्वैरपक्वैरासवो भवेत् । प प्र १ख । गुणा —"आसवस्य गुणा ज्ञेया बीजद्रव्यगुणैः समाः । भा पू मद्यव । द्रवेषु चिरकालस्थं यद्द्रव्यं सन्धितं भवेत् । आसवारिष्टभेदैस्तत्प्रोच्यते भेषजोचितम् ॥ वै निघ सेहविधि । धान्याम्ले । वै निघ । See अरिष्ट ।

आसवद्रु (म) । पु । ब्रसनद्रुमे । तालद्रुमे । रा नि व ९ ।

आसारण: । पु । वृक्षभेदे । भैष ।

आसीनप्रचलायितम् । क्ली । निद्रावेशे सोपविश्य दोलने । ढ़ुलुनि । रा ग ।

आसुतम् । क्ली । चिरकालस्थितात्र कन्दादि युक्तमासुतमुच्यते । तदुक्तं कन्दमूलफलाद्यैश्च लवणोदकसंयुतं । सन्धानाच्चिरकालाञ्चमासुत परिकीर्त्तितम् ॥ वा टी हे ।

आसुति. । पु । मद्यसन्धाने । मद चोआन । हे च ।

आसुतीवल । पु । शौण्डिके । हे च ।

आसुरम् । क्ली । विडलवणे । रा नि व ६ । विट् नवण । भा पू १भ । सामुद्रलवणे । मद व २ ।

आसुरी । स्त्री । श्वेतसर्षपे । श्वेतसरिषा वृक्ष व्रीहि । प मु । र सा म । च द यक्ष्म पि आयामकाञ्जिके । रक्तसर्षपे । ब्राईसरिषा । रा नि व १६ । छेदभेदात्मक चिकित्सा त्रिविधा मता । सु च ।

आसेक्य । पु । नपुंसकविशेषे । तल्लक्षण — "पित्रोर्न्न मन्यबीजत्वादासेक्य पुरुषो भवेत् । स शुक्रं प्राश्य लभते ध्वजोच्छ्रितिमसंशयम् ।" सु शा २भ ।

आस्कन्दनम् । क्ली । संशोषणे । म मविक ।

आस्कन्दितम् (कम्) । क्ली । अश्वस्य पञ्चम गतिभेदे । हे च । मा च गति सम्यग्गतिरित्यादि ।

आस्तरणम् । क्ली । कुथे । हस्तिपृष्ठस्थि कम्बल । कुल् । हला ।

आस्तिकमति: । पु । उपमवेदी ।

आस्था । स्त्री । यत्ने । अपेक्षायाम् । आल मे यदिक । जल । हे च ।

आस्थागम । पु । जले । हे च ।

आस्थान । क्ली । आस्थाने । सभायां । त

आस्थापनम् । क्ली । निरूहवस्तौ । भा । निरूह ।

आस्थापनोपगवर्ग । पु । आस्थाप पञ्चविंशमहाकषायवर्गे । यथा—"त्रिवृद्बिल्वपि कुष्ठ सर्षप वचा वत्सकफल-शतपुष्पा मधुक फलानी"ति दशेमानि आस्थापनोपगानि भ तेउडी, विष, पिपुल, कुड, सरिषा इन्द्रयव, शुल्फा, यष्टिमधु, ও मयना च सू ४अ ।

आस्पदम् । क्ली । स्थाने । हे च । प्रति अम ।

आस्पन्दनम् । क्ली । अतिकम्पे । स्पन्दने ।

आस्फाल । पु । कर्णिकणास्फालने । हार

आस्फालनम् । क्ली । ताडने । आटोपे ।

आस्फोट (क.) । पु । अर्कवृक्षे । आ गाछ । गिरिजपीलुनि । आकोटवि रा नि व १० । श र ।

आस्फोटनी । स्त्री । वेधनिकायां । ভো अम ।

आस्फोटा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । रा नि १० । নোগালি ফুল । भा ।

आस्फोत (क) । पु । स्वनामख्यातलता शापवनाशी । र मा । रक्तार्कवृक्षे । भा पू भेष निघण्टौ चि । कोविदारवृक्षे । रक्तकाः हि कचनार । मद व १ । अपलाशवृक्षे । प

आस्फोतका (ता) । स्त्री । (Clitoria natea) अपराजितासामान्य । प मु । भ १भ विषघ्ने । भा म ४अ पूतनायद "आस्फोता चैव योज्या स्युः" । लताविशेष शापवनाशी इति ख्याते । तं अङ्कविमिश्रित

शारिवायाम्। सु चि १, १८ अ। वै निघ औषज्य चौरुक्पादिते। काकमाचिकायाम्। प म। रा नि व १२। श्वेतसारिवायाम्। भा पू २भ। नवमल्लिकायाम्। मे तत्रिकं।

आस्यम्। क्लौ। ३ त्रि। मुखाभ्यन्तरे। रा नि व १८।

आस्यदेश.। पु। मुखमध्ये।

आस्यपत्रम्। क्लौ। पद्मे। श च।

आस्यपुष्प.। पु। श्वेतकिणिहीवृक्षे। वै निघ।

आस्यफल। पु। श्वेतधुस्तूरवृक्षे। শ্বেত ধুতুরা। म श्वेतधोत्रा। वै निघ।

आस्यलाङ्गल। पु। शूकरे। वन्यशूकरे। हे च।

आस्यलोम। क्लौ। श्मश्रुणि। দাড়ি গোঁপ। मे।

आस्यवैरस्यम्। क्लौ। मुखविस्वादे।

आस्यशाखोट। पु। गुल्मविशेषे। আম্ শাওড়া। गुणा—"वदन्तुया॰ शाखोट स पित्त कफनाशन। वातलश्च क्रिमि हन्ति पाण्डुतापज्वर कासहा।" अत्रि।

आस्या। स्त्री। उपवेशने। निरुद्योगोपवेशने। अम।

आस्यासव। पु। लालायां। লাল, থুতু। हे च।

आस्रव। पु। प्रस्रावे।

आस्रावी। पु। अश्वस्य पादरोगभेदे। लक्षण—"आस्राविण विजानीयात क्लेदस्रवतल ह्यम्।" ज द २१ अ।

आस्वाद (नम्)। पु, क्लौ। स्वादग्रहणे।

आह्क (ज्वर)। पु। नासाज्वरे। নাসা-জ্বর। तल्लक्षण—"तनुना रक्तशोथन युक्तो नासा पुटान्तरे। गात्रशूलज्वरकार श्लेष्मणा ह्याह्क ज्वर।" व निघ।

आहतम्। क्लौ। पुरातनवस्त्रे। नववस्त्रे। मे तत्रिक।

आहर। पु। उच्छ्वासे। अन्तर्मुखनिश्वासे। हे च।

आहरणम्। क्लौ। सञ्चयकरणे। मे।

आहलीवम्। क्लौ। आसालवीज इति गुजराटे प्रसिद्धे। गुणा—"आहलीवं मतं चौष्ण तिक्तं त्वग्दोषनाशनं। वातं गुल्म नाशयतीत्येवं प्रोक्त चिकित्सकै॥" वै निघ।

आहा। स्त्री। वणिग्द्रव्यभेदे। प द।

आहार। पु। द्रव्यगलाधःकरणे। গেলা, খাওয়া। तत्पर्याय,—लेप निघस न्याद (अ), जमनं विघस (अ टी) प्रत्यवसानं भक्षण अशन (र), अभ्यवहार स्वेदनं निगर (रा)। भोजन द्रव्ये। द्रवाद्रवत्वात् स द्विधा, पुनश्च त्रिविध—स्वभावगुरुर्मात्रागुरु संस्कारगुरुश्चेति। शा। "प्राणिनां पुनर्मूलमाहार बलवर्णौजसाञ्च स षट्सु रसेष्वायत्त ब्रह्मादिरपि च लोकस्याहार स्थित्युत्पत्ति विनाशहेतु राहारादेवाति ह्यद्धिर्बलमारोग्य वर्णेन्द्रियप्रसादश्च, तथाहारवैषम्यादस्वास्थ्यम्।" सु सू ४६ अ। गुणा—बलकृत् सद्य प्रीणन देहधारक। आशुत्तेजः स्मृत्योजःशक्तिविह्न मति प्रदश्च। मद म ११। तत्पाकप्रकार—यात्यामाशयमाहार पूर्व्वं प्राणानिलेरित। माधुर्य्यं फेन भारत्व षड्रसोऽपि लभेत स। अथ पाचकपित्तेन विदग्धश्चाम्लता व्रजेत्। तत समानमरुता ग्रहणी मभिनीयते॥ ग्रहण्यां पच्यते कोष्ठवह्निना जायते कटु। रसो भवति सम्यक्कादपक्कादाम सम्भव। वह्नेर्बलेन माधुर्य्यं स्निग्धतां याति तत्र स। पुष्णाति धातूनखिलान् सम्यक् पक्कोऽमृतोपम। मन्दवह्निविदग्धश्च कटुरम्लो भवेद्रस। विषभाव व्रजेद्वापि कुर्य्याद्वा रोगसङ्करम्॥ शार्ङ्ग पू ६अ। क्लौ। अन्ने। प मु। भक्ष्याहारे। विद्यादर्द्धाहार माहारस्यम्। रा नि व २०।

आहारयोग्यण। पु, क्लौ। कृष्णजीरके।

आहारसम्भव। पु। शरीरस्थरसधातौ। हे च।

आहारस्थानम्। क्लौ। निजगादिदेशे। "आहारनिर्हारविहारयोगा सदैव सद्भिर्विजने विधेया।" भा।

आहार्य्य। पु। अपालिरुभयतो य स आहार्य्यपालिर्नाम। तन्नामककर्णबन्धनाकृतौ। सु सू १६ अ। त्रि। आहरणीये (कल्पमलादौ)। আগন্তুকে। तिका।

आहाव.। पु। निपानजलाशये। চৌবাচ্চা। हे च। अम।

आहुली। स्त्री। आहुल्ये।

आहुल्यम्। क्लौ। काश्मीरदेशजे 'तरवट्'

इति ख्यात क्षुपविशेषे। हि भूमितरवड़। म तरटे चड़, आवर। तत्पर्याय,—हलराव्य तगर तरवट शिम्बीफल सुपुष्प पीतपुष्प काञ्चनपुष्पक हृपमाङ्गल्यक शरत्पुष्प। गुणा —आहुल्य तिक्त शीतं चक्षुष्य पित्तदाहघ्न मुखरोगघ्नं कफकण्डूति जन्तु शूलव्रणघ्नञ्च। रा नि व ४।

आहूरफेनम्। क्ली। अहिफेने। भैष शोथ चि वैद्यपालरसे।

आह्वेयम्। क्ली। विषे। त्रि। अहिसम्बन्धिनि।

आह्निकम्। क्ली। भोजने। हारा। मे।

आक्षारणा। स्त्री। मैथुन मलाक्रोशे। (छेनालि अपवाद। अम।

आक्षिकः। पु। आच्छुकवृक्षे। आच्छुरोगेर गाछ। र मा। छागज्वरे। गज वै।

आक्षिकशीधु। पु। विभीतकगुडजात धातकी पुष्पकृतशीधुमद्ये। गुणा —आक्षिक पाण्डुरोगघ्न वल्य सग्राहको लघु। कषायमधुर शीधु पित्तघ्नी ऽसृक्प्रसादन॥ सु सू ४५ अ।

आक्षिकी(सुरा)। स्त्री। विभीतकलवङ्गशालि तण्डुलकृतसुरायाम्। सा च पाण्डुशोफार्श पित्त कफ कृच्छ्रघ्नी किञ्चित्तापकरी तथा दीपनी रुचनी लघ्वी। मद व ८। तिनिशकृतसुरेति कश्चित्।

आक्षीव। पुं। शोभाञ्जनवृक्षे। सजिना गाछ। अ टी रा।

आक्षेप. (कः)। पु। वातरोगविशेषे। कुपितो वायुर्धमनीः प्राप्य मुहुः सञ्चरणादेह चालयन् आक्षेपकं जनयति। लक्षणम्—यदा तु धमनीः सर्वाः कुपितोऽभ्येति मारुतः। तदा क्षिपत्याशु मुहुः मुहुर्देह मुहुश्चरः। मुहुर्मुहुस्तदाक्षेपादाक्षेपक इति स्मृत। मा नि वा व्या। स चतुधा—वाता दिभेदेन। गदाधरस्तु आक्षेपकमेकमेव कारणभेदा च्चतुर्विध कथयति। पित्तश्लेष्माचितो वायुर्वायु रेव च केवल। कुर्यादाक्षेपक चान्यचतुर्थमभिघा तज॥ आक्षेपके शिरा विध्येत् कुर्याद्वातहरीं क्रियां। तीर्णे प्रथमवेगस्य तथा सर्वा स विन्दति॥ इति। अन्यत्राक्षेपकलक्षण यथा—"गत्वा द पूर्वकादन पुन पश्चाच्च गच्छति। सत्याद्दो वेद मार्गेय तत्राक्षेपकमादिशेत॥" न द ५५ अ।

आक्षोटः। पु। गिरिजाक्षोटवृक्षे। आक्रोटि गाछ। इति लोके। श र। See आक्षोट।

आक्षोड। पु। आक्षोटवृक्षे। अ टी भ।

इ।

इ। पु। पुरुषोत्तमे। हला।

इकटः। पु। वशाङ्कुरे।

इक्कट.। पु। तृणविशेषे। ऐकड़। प सु। तत्पर्याय,—इक्षुमूल (त्रि), कोशाङ्ग इत्कट (हा), बहुमूलक (भा)। वदरवृक्षे। रत्ना।

इङ्गः। त्रि। जङ्गमे। हे च।

इङ्गल। पु। इङ्गुदीवृक्षे। जियापूता। हि गणवेटे। वै निघ।

इङ्गुद (दी)। पु, स्त्री। स्वनामख्यातमदगन्धि वृक्षे। ईङ्गोट इति प्रसिद्धे। सु सू ३८ अ। तत्पर्याय,—इङ्गुद तापसतरु (अ), इङ्गुन (भ), हिङ्गुपत्र विषकण्ट अनिलान्तक गौरलव् तनुपत्र मलारि विसङ्कट तापसद्रुम तैलकण्ट तैलफल पुतिगन्ध विगन्धक क्रोष्टुफल। कफ शमने। "पुत्रजीवके पुत्रजीवकफले।" जियापूता। सि यो कास चि मन शिलादिधूमपाने इन्द। "मुस्मेङ्गुदे पिवेत्।" इन्द। गुणा —मदगन्धि कटूष्णा फेनिला लघु रसायनी कृमिवातकफ व्रणघ्नी च। रा नि व ८। कुष्ठभूतग्रहव्रण विषकृमिघ्न उष्ण श्वित्रशूलघ्न तिक्त कटुक। भा पू १ भ वटादि। मद व ५। "अस्य पुष्पन्तु मधुरं स्निग्धञ्चोष्णञ्च तिक्तक। वातं कफं नाशयति च।" व निघ। तत्फ
वातघ्र पाचमेह हृम्।
पर्या।
इङ्गुदी
—नि
क्री

इङ्गुदीक्षारः । पु । तन्नामकवृक्षक्षारे । च चि १ अ ।

इङ्गुल (ली) । पु, स्त्री । इङ्गुदीवृक्षे । रा नि व ८ । क्ली । हिङ्गुले । मा नि विज र ।

इच्छाभेदी । पु । भेदकरसविशेषे । 'तुल्य टङ्कणपारद समरिच तुल्यांशक गन्धकं । विश्वा च द्विगुणा ततो नवगुणं जैपालचूर्णं क्षिपेत् । गुञ्जक प्रतिमो रसो हिमजले ससेवितो रेचयेत् ।" अत्र प्रत्येकमेकभागतुल्य जैपालचूर्णस्य नवगुणत्व । द्वितीये पाठे जैपालस्याष्टौ भागा गन्धकस्य द्वौ भागौ । स यथा— जैपालाष्टौ द्विकौ गन्धत्रि शुण्ठी मरिच द्विक । एक सूत सोहगैका गुञ्जा मात्रा वटीकृता ' इत्यादि ॥ तृतीये गदसुरारीच्छा भेदिरसे वलिर्गन्धक, गगनभे, अर्कसामे, जैपाल चूर्णं सर्वचूर्णसम भृङ्गराजरसे दिनद्वय मर्द्दयम् । पाठो यथा— रसहिंगलगगनार्क गुडताल विषञ्च त्रिकटुत्रिफलमेतत् टङ्कण भृङ्गमेभि । समर्मिह जयपालीद्भूतचूर्ण विमर्द्दं द्विगुणितमनिशमेतद्भृङ्ग राजीत्थवारा ॥" चतुर्थो यथा—"शुण्ठी मरिच संयुक्त रसगन्धकटङ्कण । जैपालास्त्रिगुणा प्रोक्ता सर्व्वमेकत्र चूर्णयेत । इच्छाभेदी द्विगुञ्ज स्यात् सितया सह दापयेत । यावन्तयुल्लका पीतास्तावद् वारान् विरेचयेत् ॥" तक्रौदन खादितव्यम् । र सा स विरेकाधिकारे ।

इच्छाभेदी (गुडिका) । स्त्री । भेदकरसभेदे अत्र जैपालचूर्णं सर्व्वतुल्य ग्राह्य । "पारद गन्धक कुर्य्यात्सौभाग्य पिप्पलीसम । समानि जयपालानि क्रियन्ते रेचनाय च । शीतेन रेचयेत् सम्यगुणेनैव प्रशाम्यति ।' र सा स ।

इच्छुक । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । टोवा लेबू गाछ । श च ।

इज्जल । पु । (Barringtonia acutangula, Syn, Eugenia acutangula) हिज्जलवृक्षे । हिजल । समुद्रफल इति च लोके । गुणा —"शीतल सवादो वातकोपन विषघ्न विषघ्नय । मद व ५ । कुष्ठघ्न वातकोपाय । भा पु १म । इज्जलिर्गिति । ई च । See हिज्जल ।

इट्ट्याक । पु । मत्स्यविशेषे । एकचला माछ । त्रिका ।

इट्सुक । पुं । इयाकमत्स्ये । हारा ।

इड्चर । पु । षण्डे । षाँड । अम ।

इडव । पु । गोपतौ । षाँड । है च ।

इडा । स्त्री । शरीरवामभागस्थनाड्या । वाम मुष्काश्रया धनुर्वक्रा वामनासिकापर्य्यन्तगता या नाडी सा इडा इत्युच्यते । है च । स्त्रीगवि । पृथिव्या ।

इडाचिका । स्त्री । वरटायाम् । বোল্তা । श च । गन्धोल्याम् ।

इडाजात । पु । भूमिजगुग्गुलौ ।

इडिक (क्क) । पु । वन्यच्छागे । वानरे । हारा ।

इडिका । स्त्री । पृथिव्याम् । शब्दर ।

इड्डर । पु । वृषे । अ टी । स्वामिनि ।

इण्डरी । स्त्री । पक्वान्नविशेष ।

इत्कट (र) । पु । स्वनामख्यातक्षुपविशेषे । ইৎকড, ওকড়া, ইকড় इति च । र मा । च सू ४ अ । तत्पर्य्याय,—वनमूल वाटीदीर्घ खरच्छद । (र) ।

इत्कटा । स्त्री । सूक्ष्मपत्रिका दीर्घलोहितयष्टिका काष्ठविशेषे । वा सू १५ अ वेल्लन्तरादिव । गोकण्टकेत्कटसहाचरवाणकाशा ।'

इत्किला । स्त्री । गोरोचनाख्यगन्धद्रव्ये । श च ।

इदद्वार्य्यो । स्त्री । दुरालभायाम् । श च ।

इद्दम् । क्ली । रौद्रे । दीप्तौ । मे ।

इध्मम् । क्ली । अग्निदीपनकाष्ठे । ज्वालानिकाष्ठे । अम ।

इनानी । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे । পাথরকুচা विशेष । रा नि व ५ ।

इन्दम्बरम् । क्ली । (Nymphaea coerulea) नीलकमले, नीलपद्मे । श मा ।

इन्दिन्दिर । पु । भ्रमरे । त्रिका ।

इन्दिरा । स्त्री । लक्ष्म्यां । त्रिका ।

इन्दिरामन्दिरम् । क्ली । विष्णौ । राज ।

इन्दिरालय । पु । (Nymphaea lotus) पद्मे । श र ।

इन्दिरावरम् । क्ली । नीलपद्मे । प मु श र ।

इन्दि(न्दी)वरम् । क्ली । नीलपद्मे । नो । प मु श मा । एतत् ...

पर किञ्चिद्धीनगुणम्। भा पू १ भ। See नीलोत्पलम्।

इन्दोवरः। पु। स्थलपद्मवृक्षे। सु सू ३८ अ। कुरण्टकभेदे। 'कुरण्टकाभेद दीर्घपत्री बहुल पुष्प।' ड सु चि ७ अ।

इन्दीवरा (री)। स्त्री। शतमूल्याम्। प सु रा नि व १०। अजशृङ्गाम्। ...। प सु। इन्द्रचिर्भट्याम्। ...। रा नि व ३। कदलीकन्दे। व निघ। See इन्द्र वारुणी।

इन्दीवरिणी। स्त्री। उत्पलिन्याम्। कुमुदेर झाड। रा नि व १०।

इन्दीवारम्। क्ली। नीलपद्मे। मे राज।

इन्दु। पु। कर्पूरे। अम रा नि व ८। भा म ४ भ नेत्ररोग चि। "स्फटिकशङ्खाभीन्दव।" भा म १भ तन्निज्व चि। "तुरङ्गलालालवणोत्स मेन्दु। लवङ्गेन्दुसुवासितम्।' भा पू पानकव।

इन्दुक। पु। अश्मन्तकवृक्षे। रा नि व ९। किंशुककन्दे। वै निघ।

इन्दुकमलम्। क्ली। कुमुदे। শ্বেতোৎপল, শ্বেত শুন্নি ফুল। रा नि व १०।

इन्दुकलिका। स्त्री। केतकीवृक्षे। কেয়া গাছ। श्वेतकेतक्याम्। रा नि व १०।

इन्दुकान्त। पु। चन्द्रकान्तमणौ। रा नि व १३। स्त्री। रात्रौ। हे च।

इन्दुखण्डा। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। কাঁকড়াশৃঙ্গী। रा नि व ६।

इन्दुचन्दनम्। क्ली। हरिचन्दने। वै निघ।

इन्दुपत्र। पु। ...। शब्द।

इन्दुपुष्पिका (ष्पी)। स्त्री। लाङ्गलीवृक्षे। ঈশলাঙ্গুলে। रा नि व ३।

इन्दुपादकी। स्त्री। वेल्लिकायां। লতাবিশেষ। रा नि व २३।

इन्दुफल। पु, क्ली। आम्रातके। আমড়া গাছ, আমড়া। वै निघ।

इन्दुमुखी। स्त्री। पद्मिन्याम्। পদ্মের ঝাড। वै निघ।

इन्दुर। पु। मूषिके। अयं वि-शय, विलश य्यलादस्मात्स वातघ्न मधुरं हृद्य वहुविष्ठ्वृ वीर्योष्णश्च। भा पू १भ।

इन्दुरकर्णिका (र्णी)। स्त्री। आखुकर्णी लतायाम्। ইন্দুরকাণী। हि मूषाकाणी।

इन्दुरत्नम्। क्ली। मुक्तायाम्। प सु रा नि व १३।

इन्दुरसा। स्त्री। पिष्टकभेदे। ... यथा—"षष्टिकानाञ्च शालीनां पिष्ट ... शर्करा। किञ्चिद्ग्ना च समह्यं द्वितीये दिवसे तत। वर्तुलान् वटकान् कृत्वा घृते पक्त्वा प्रय वत। गुणा—... वृष्याश्च बलपुष्टिकरा मता।' वै निघ।

इन्दुरा। स्त्री। सोमराज्याम्। वै निघ।

इन्दुराजि (जी)। स्त्री। सोमराज्यां। वै निघ।

इन्दुलेखा। स्त्री। (Asclepias acida) गुडूच्याम्। ...। सोमराज्याम्। वै निघ। सोमलतायाम्। मे खचतुष्क। यमान्यां। श सा।

इन्दुलोह(कम्)। क्ली। रौप्ये। रा नि व १३।

इन्दुवल्लिका (ल्ली)। स्त्री। सोमलतायाम्। गुडूच्यां। जटा। सोमराज्या। यमान्यां। वै निघ।

इन्दुशकला। स्त्री। सोमराज्या। वै निघ।

इन्दुशफरी। स्त्री। अश्मन्तकवृक्षे। रा नि व ९।

इन्दूर। पु। मूषिके। रा नि व १९।

इन्द्र। पु। देवराजे। मे। कुटजवृक्षे। भा पू १भ। इन्द्रयवे। भैष भल्लातगुडे। च द विष्म ज्व चि कण्टकार्य्यादि। "नागरेन्द्रयवासक।" भा म ४ भ मूत्र चि। "त्रिफलेन्द्रयवासकम्।" चन्द्रे। रवौ। योगभेदे। मे रद्विक। अन्तरा त्मनि। स्थावरविषभेदे। हे च। कृष्णमहाकाल लतायां। वै निघ।

इन्द्रकर्णक। पु। रक्तैरण्डे। লাল ভেরেণ্ডা।

इन्द्रकोप। पु। निर्यूहे। नियासे। तमङ्गके। গোঁজলা। हे च हला।

इन्द्रगुप्तम्। क्ली। चशीरे। বেনার মূল। ... टी भ।

इन्द्रगोप। पु। (Coccinella of various kinds) शक्रगोपे। तत्पर्याय,—अग्निरजा वैराट तितिभ अग्निक (श) शक्रगोप वषाभू

रक्तवर्ण (रा) कीटिल (ज), कीटिर (मे), तामक्रिमि (हा)। तीज वीरबहुटी इति च प्रसिद्धे। मखमली, छोटि केन्नुई इति लोक। हारा। रा नि व १९।

इन्द्रचन्दनम्। क्ली। हरिचन्दने। रक्तचन्दने। रा नि व १२।

इन्द्रचिभिटा (टी)। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। युग्मफललतायाम्। राखालशशा। म लघुकारवेल। तत्पर्याय,—इन्दीवरा युग्मफला दीर्घवृन्ता उत्तमारणी पुष्पमञ्जरिका द्रोणी करम्भा नालका। गुणा—कटु शीता पित्तघ्नी मकासदोषव्रणकृमिघ्नी चतुर्था च। रा नि व ३।

इन्द्रच्छन्दम्। क्ली। सहस्रगुच्छहारे। ह च।

इन्द्रज.। पु। इन्द्रयवे। वै निघ २भ ज्व चि ग्रन्थ्यादिकषाये। कुटजवृक्षे। वै निघ अ सा चि कुटजचूर्ण।

इन्द्रजतु। क्ली। शिलाजतुनि। वै निघ।

इन्द्रजम्बूकवल्माला। स्त्री। कृष्णसारिवायाम्। भा पू १भ। See कृष्णसारिवा धवला च।

इन्द्रजिह्वा। स्त्री। जाङ्गलीवृक्षे। ईश्‌लाङ्गूल।

इन्द्रतरु। पु। अर्जुनवृक्षे। वै निघ।

इन्द्रतूल(क)म्। क्ली। आकाशे उड्डीयमान सूत्रे। আকাশবুড়ির সূতা। कार्पास। अर्कतूल तूलके। विका।

इन्द्रदारु। पु। देवदारुवृक्षे। तैलदेवदारुवृक्षे। भा पू १भ।

इन्द्रद्युति। क्ली। चन्दने। वै निघ।

इन्द्रद्रु (म)। पु। अर्जुनवृक्षे। श र। अम। कुटजवृक्षे। रा नि व ९। देवदारुवृक्षे। भा पू वने।

इन्द्रनील। पु। मरकतमणौ। नीलकान्तमणि, पान्ना। ह च। भा पु १भ। "क्षीरमध्ये विनिक्षिप्तं क्षीरं नीलतां व्रजेत्। इन्द्रनीलमिति ख्यातम्।" इति परीक्षा। (क) श र।

इन्द्रपर्णी। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्। राखालशशा। लाङ्गलिकायाम्। ईश्‌लाङ्गुले। सु चि १० अ।

इन्द्रपुष्पम्। क्ली। लवङ्गे। र सा स पुष्पधन्वरसे।

इन्द्रपुष्पा (ष्पिका) (ष्पी)। स्त्री। लाङ्गली वृक्षे। ईश्‌लाङ्गुले। प मु रवा। पुष्पीकरञ्जे। नाटा। कण्टकीकरञ्जपुष्पकाञ्जे कलिकारिकेत्यन्ये। सु स ३७ अ अर्कादि ड।

इन्द्रब्रह्मवटी। स्त्री। अपस्माराधिकारे। अत तार रौप्यम्। ताम्र स्वर्णमाक्षिकम्। पाठ— "मृतसूताभ्रक तीक्ष्ण तार ताम्र विषं समं। पद्म केशरसंयुक्तं दिनैकं मर्दयेद्बुधैः। कुष्माण्डविजयैरेव वचानिष्कावशूरकैः। निर्गुण्ड्याश्च द्रवैर्मर्द्य तद्गोल पाचयेत्पुनः। कटुत्रीसर्षपोत्थेन तैलेन गन्धसंयुत। तत पक्वा समुद्धृत्य चणमात्रा वटीकृता।' अनुपानमाद्रकरस। र सा स। বসসিন্দুর, অভ্র লৌহ, রূপা, স্বর্ণমাক্ষিক, বিষ, পদ্মকেশর সমভাগ। মর্দনদ্রব্য মনশাসিজু চিতে, সিদ্ধি, এবং, বচ শিম, ওল এবং নিসিন্দা রস।

इन्द्रभेषजम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। श र।

इन्द्रमद। पु। तद्गुल्मज्वरे। गजवे।

इन्द्रमहाकामुक। पु। कुक्कुरे। त्रिका।

इन्द्रयव (वम्)। पु, क्ली। (Seed of holarrhena antidysenterica) कुटजबीजे। इन्द्रयव। हि उत् इन्द्रयव। म इन्द्रयव, कुड्या चेवौं। क की-सिगियबीज। तत्पर्याय —कलिङ्ग भद्रयव (अ), कलिङ्गक (र), शक्राह्व शक्र बीज वत्सक वत्सकबीज कलिङ्गबीज कटज कुटज बीज भज्ज। इन्द्रशब्दपर्यायमात्र कुटजवाचकम्। धन्वन्तरि। भा पू १भ। वा सू १५ अ। "आरग्वधेन्द्रयवपाटलिकाकतिक्ता।" च द पित्तज्व चि। "तिक्तान्दिन्द्रयवै कृतम्।' गुणा—कटु तिक्त शीतल कफवातरक्तपित्तहर दाहातीसारघ्न नानाज्वरघ्न शूलघ्न। रा नि व ९। त्रिदोषघ्न धारकं कटुशीत दीपन ज्वरातीसाररक्तार्शोवमि वीसर्पकुष्ठवातरक्तकफशूलघ्नश्च। भा पू १भ। इन्द्रयवा इति राजनिघण्टु।

इन्द्रलुप्त(क)म्। क्ली। Baldness रोग केशघ्नरोगे। টাক্ রোগ। म चाइरोग। तत्पर्याय,—इन्द्रलुप्तक केशघ्न इन्द्रलुप्त (रा), इन्द्रलुप्तक (मू)। तस्य लक्षणम्—"रोमकूपानुग पित्त वातेन सह मूर्च्छितम्। प्रच्यावयति रोमाणि तत श्लेष्मा सशोणित। रुणद्धि रोमकूपांस्तु ततोऽन्येषाममद्भव। तदिन्द्रलुप्त खालित्य रुज्येति च विभाव्यते। सु नि १३ अ। इन्द्रलुप्त

प्रमुणि भवति ग्लानिश्च शिरोरुक्चैव रुजा सर्वदेति कार्त्तिककुण्ड । सा गि विज र । रुद्रेति । विज र भीज । पु । रा नि व २० ।

इन्द्रलोहकम् । क्ली । रौप्ये ।

इन्द्रवचा । स्त्री । इन्द्रयवे । रा नि व ९ ।

इन्द्रवटी । स्त्री । प्रमेहाधिकारे । पाठ —"सूतं मृतं वङ्गमजुनस्य त्वचान्वितं । तुल्यांश मद्दयत् खलैः शाल्मल्या मूलजद्रवे । मात्रा १ मा । र सा सं । सा कौ । बमसिन्दूर, वङ्ग एवं अर्ज्जुन-छाल समभाग ।

इन्द्रवल्लरी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायां । बांगला शशा । रा नि व ३ । वै निघ २भ कार्य्यक सन्निपात रोहितकादिलेपे ।

इन्द्रवल्लिका (ल्ली) । स्त्री । इन्द्रवल्ली । गोप लता । सु ।

इन्द्रवस्ति. । पु । मर्म्मभकम्मस्थाने । पादेर डिम । तस्य स्थानं प्रतिपाष्णि जङ्घयोः सन्धि । सु शा ६अ ।

इन्द्रवारुणिका (णी) । स्त्री । (Eucumis madiaspatanus, cunnis melo गिल्ली नामलतायाम् । प सु । बांगला माड़, बांगला शशा, दूँदरकी । हि इन्द्रायण, बड़ी इन्द्रफला । म इन्द्रवारुणी । तत्पर्य्याय —विशाला (अ), ऐन्द्री चित्रा गवाक्षी गजचिर्भिटा भटा मृगैर्व्वारु पिटङ्कीकी मृगादनी (र), चित्रफला (ज), इन्द्र वारुणिका (श) इन्द्रा अरुणा गवादनी क्षुद्रसहा इन्द्रचिर्भिटा मूर्व्वा विषघ्नी गणकर्णिका अमरा माता सुकर्णी सफला तारका वृषभाक्षी पीतपुष्पा इन्द्रवल्लरी हैमपुष्पी क्षुद्रफला वारुणी बालकप्रिया रक्तैर्व्वारु विषलता शक्रवल्ली विषापहा अमृता विषवल्ली । गुणा —तिक्ता कटु शीता रेचनी गुल्मपित्तोदरश्लेष्मक्रिमिकुष्ठज्वरघ्नी च । रा नि व ३ । सा ह्रस्वदीर्घभेदेन द्विधा । तत्र उभा कामलापित्तकफप्लीहोदरश्वासकासकुष्ठगुल्मग्रन्थिव्रण प्रमेहमूढगर्भगलगण्डविषघ्नी च । भा पू १भ । 'लघ्वीन्द्रवारुणी प्रोक्ता पाके कट्वी च तिक्तका । शीता सरा गवीर्य्या च लघ्वी चैव प्रकीर्त्तिता । । अन्येन्द्रवारुणी कण्ठकजा शीपद तथा । नामयेदिति समोक्ता गुणायान्ये तु पुष्पवत् । रसे वीर्य्ये च पाके चाधिका प्रोक्ता गुणैरियम् ॥" वै निघ । गोरक्षकर्कट्याम् । च द मायातिस ।

इन्द्रवि(द्र)द्रा । स्त्री । वातपित्तजन्य क्षुद्ररोगान्तर्गतप्रमेहपिडकाविशेषे । लक्षण—"पद्मकर्णिकावन्मध्ये पिडका पिडकाचिताम् । इन्द्रवृद्धान्तु तां विद्या वातपित्तोत्थितां भिषग्गिति ॥" मा नि । तन्नाम कायरोगे । See इन्द्रवृद्ध ।

इन्द्रवीजम् । क्ली । इन्द्रयव । च द सि यो सान्निपातिकज्व चि अष्टादशाङ्गे । "तिक्तेन्द्रवीज धनिकेभकणाकषाय ।"

इन्द्रवृद्ध । पु । शुष्कवर्जितकुलचणाश्वविशेषे । लक्षण यथा—"विरोध नैव यो याति दृष्ट्वा शुष्कवर्जितः, । इन्द्रवृद्ध स विज्ञेयो भर्त्तुर्य कुल नाशन ॥" ज द ३ष ।

इन्द्रवृक्ष. । पु । देवदारुवृक्षे । लटा । श्वेतकुटज वृक्षे । अर्जुनवृक्षे । भा म ४भ । "सोमवल्लीमिन्द्र वृक्षम् ।"

इन्द्रसुतः । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि व ९ ।

इन्द्रसुरस (सा) । पु, स्त्री । निर्गुण्डीवृक्षे । निशिन्दा गाछ । स्त्री See निर्गुण्डी ।

इन्द्रसुरा । स्त्री । गोरक्षकर्कटिकायां । बांगला शशा । सु चि ३०अ । "गुडूचीन्द्रसुरा ।"

इन्द्रसुरिष. (स.) । पु । निर्गुण्डीवृक्षे । निशिन्दा गाछ । मौडी इति काश्याम् । र मा षम ।

इन्द्रसूनु । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि व ९ ।

इन्द्रस्वरस । पु । हस्तिजले । च द क्षय चि नागार्जुनयोगे ।

इन्द्रा । स्त्री । फणिज्झकवृक्षे । बँटी आमीर । से रहिक । भा म १भ मेद चि । इन्द्रवारुण्याम् । रा नि व ३ ।

इन्द्राग्निधूम । पु । हिमे । छारा ।

इन्द्राणिका । स्त्री । निर्गुण्डीवृक्षे । प सु । नीलसिन्दुवारे । रा नि व ४ । जातीफलादिवटि कायां ।

इन्द्राणिकापत्रम् । क्ली । निर्गुण्डीपत्रे । जाती फला वटी ।

इन्द्राणी । स्त्री । (Vitex nigundo) कृष्ण निर्गुण्ड्याम् । बांगला निशिन्दा । हि शम्भालु । स्त्रीन्द्रिये । 'इन्द्राणी करण स्त्रीणां पीनोमानिन्दु

वारुणी। मे चतिक। मूलैलायां, स्थूलैलायाम्। रा नि व ६।

इन्द्राध.। पु। कन्दविशेषे।

इन्द्राभा। स्त्री। कङ्कपक्षिभेदे। वै निघ।

इन्द्रायुधम्। क्ली। वज्रकमणौ। होरक। रा नि व १३। स्थावरविषान्तर्गतकन्दविषे। सा उ ३१ अ। च चि २६ अ। स्त्री। इन्द्रायुधवद्दुर्राजि सविषजलायुकायाम्। सु सू १३ अ। See जलायुका।

इन्द्रारिपादप। पु। क्रमुकवृक्षे। सुपारि गाछ। रा नि व ११। See अक्षोट।

इन्द्राशन (का.)। पु। (Abrusprecatorius) सविन्ताहचे। सिङ्किगाछ। जातीफलादि वर्गा। गुञ्जायाम्। चूँच। कुष्ठौषधे। कूड। छारा।

इन्द्राह्वा। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। मद व १।

इन्द्राह्व। पु। ऋषभकनामकखाकन्दे। शुष भद। भा पू १भ ह व मद व।

इन्द्रियम्। क्ली। (Organs of senses) ज्ञानकर्म्मादिसाधनेषु चक्षुरादिषु। ज्ञान ও कर्म्म-साधनের উপায়ভূত চক্ষু প্রভৃতি। इन्द्रियाणि द्विविधानि बुद्धीन्द्रियकर्म्मेन्द्रियान्तरिन्द्रियभेदेन, तेषु श्रोत्र त्वक् चक्षु रसना घ्राणाभिधानानि ज्ञानेन्द्रियाणि, वाक् पाणि पायु पादोपस्थनामानि कर्म्मेन्द्रियाणि एतदुभयात्मक मन, समष्ट्या एकादशेन्द्रियाणि। तथाहि—"वैकारिकादहङ्कारात्तैजससहायात तत्र चक्षुरादीन्येकादशेन्द्रियाण्युत्पद्यन्ते। तद्यथा—श्रोत्र त्वक्चक्षुजिह्वाघ्राणवाग्घस्तोपस्थपायुपादमनांसीति। तत्र पूर्व्वाणि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि। इतराणि पञ्च कर्म्मेन्द्रियाणि। उभयात्मक मन। भूतादेरपि तैजससहायात्तल्लक्षणान्येव पञ्चतन्मात्राण्युत्पद्यन्ते। तद्यथा—शब्दतन्मात्र स्पर्शतन्मात्र रूपतन्मात्र रसतन्मात्र गन्धतन्मात्रमिति। तेषां विशेषा शब्दस्पर्शरूपरसगन्धास्तेभ्यो भूतानि व्योमानिलानलजलोर्व्य। एवमेषा तत्त्वचतुर्विंशतिर्व्याख्याता। तत्र बुद्धीन्द्रियाणां शब्दादयो विषया। कर्म्मेन्द्रियाणां यथासंख्य वचनादानानन्दविसर्गविहरणानि। अव्यक्त महानहङ्कार पञ्च तन्मात्राणि चेत्यष्टौ प्रकृतय, शेषा षोडश विकारा। स्वः स्वः परश्चा

विषयोऽधिभूत। स्वयमध्यात्ममधिदैवतञ्च। अथ बुद्धेर्ब्रह्मा, अहङ्कारस्येश्वर, मनसश्चन्द्रमा, दिशश्श्रोत्रस्य, त्वचो वायु सूर्य्यश्चक्षुषो, रसनस्याप, पृथ्वी घ्राणस्य, वचसोऽग्नि, हस्तयोरिन्द्र, पादयो विष्णु, पायोर्मित्र, प्रजापतिरुपस्थस्येति। आयुर्व्वेदे भौतिकानीन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च वर्ण्या।" सु, शा १ अ। अन्तरिन्द्रियाणि पुन चत्वारि मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तानि। मनन्मात्रदिन्द्रियनियामक। एव चतुर्दशेन्द्रियाणां नियन्तारश्चतुर्दशदेवता। तत्र कर्णस्य देवता दिक् त्वचो वात, नेत्रस्य सूर्य्य, रसनाया वरुण घ्राणस्याश्विनौ, वाचो वह्नि, हस्तस्येन्द्र, पादस्य विष्णु, पायोर्मित्र, उपस्थस्य प्रजापति, मनसश्चन्द्र, बुद्धेश्चतुर्मुख, अहङ्कारस्य शिव, चित्तस्याच्युत। इति वेदान्त। रेतसि। रा नि व १८। मे यत्रिक। त्रिका। भा म ३ भ उ व चि।

इन्द्रियकर्म्म। क्ली। चक्षुरादीनां शब्दाकर्षण स्पर्शग्रहण रूपदर्शन रसग्रहण गन्धग्रहण वचनादान विसर्गगमनानन्दाख्यानि। सु शा १अ।

इन्द्रियगोचर। त्रि। इन्द्रियविषये।

इन्द्रियग्राम। पु। शरीरे। वै निघ। इन्द्रिय समूहे।

इन्द्रियघ्न। पु। चक्षुरोगविशेषे। চক্ষের ছানি।

इन्द्रियज्ञानम्। क्ली। इन्द्रियजन्यज्ञाने।

इन्द्रियबुद्धि। स्त्री। इन्द्रियजन्यज्ञाने।

इन्द्रियवर्ग। पु। एकादशेन्द्रियेषु, इन्द्रिय समूहे। See इन्द्रियम्।

इन्द्रियवैकल्यम्। क्ली। इन्द्रियदुर्ब्बलतायां। वै निघ।

इन्द्रियसन्ताप। पु। इन्द्रियवैकृते।

इन्द्रियस्वाप। पु। प्रलये। निद्रायाम्। चेष्टा नाशे। रा नि व २०।

इन्द्रियागोचर। त्रि। अतीन्द्रिये।

इन्द्रियायतनम्। क्ली। शरीरे। हे च।

इन्द्रियार्थ। पु। इन्द्रियजन्यज्ञानविषयेषु। यथा रूपरसगन्धस्पर्शशब्दा। अम।

इन्द्रोक्तरसायनम्। क्ली। इन्द्रकथितरसायन भेदे। ऐन्द्रां। ब्राह्मीं। मत्स्याक्षकाम्। वड् पुनर्द्रु। च नि १अ।

इन्द्रोपलम् । क्ली । नीलमरकते । प मु ।

इन्धनम् । क्लो । काष्ठे । अग्निप्रज्वालनार्थकाष्ठे । अम ।

इभः । पु । हस्तिनि । अम । नागकेशरे । च ।

इभकणा । स्त्री । (Pothos officinalis) गजपिप्पल्याम् । र मा । भा पु १भ । च द सि यो सान्निपातिकस्य अष्टाङ्गकषाये । 'धनिकेभ कणाकषाय ।'

इभकणा (णा) । पु, स्त्री । गजपिप्पल्याम् । भैष ध द ग्रहणी चि कल्याणगुड ।

इभकेश(स)रः । पु । नागकेशरवृक्षे । भैष । क्ली । नागकेशरपुष्पे । चि क्र क प्रदरचि । सु चि ३८ अ ।

इभगन्धा (न्धिका) । स्त्री । स्थावरविषान्तर्गततन्नामकफलविषे । सु कल्प २अ ।

इभदन्ता । स्त्री । हस्तिशुण्डीवृक्षे । হাতিশুঁড়ে । रत्ना । नागदन्त्याम् । र मा ।

इभदन्ताह्वा । स्त्री । चिञ्चीशाके । वै निघ ।

इभपत्रिका । स्त्री । चिञ्चीशाके । व निघ ।

इभपुष्पम् । क्ली । नागकेशरे । भैष मु रो चि वृहत् खदिरवट्यां ।

इभपोटा । स्त्री । करिशावके ।

इभबला । स्त्री । नागबलायां । व निघ चय चि वासाद्यघृते ।

इभमञ्जकः । पु । पुत्रदात्रीलतायां । वै निघ ।

इभमाचलः । पु । सिंहे ।

इभमूलकम् । क्ली । हस्तिमूलके । गन्धतृणे । वै निघ ।

इभशुण्डी । स्त्री । हस्तिशुण्ड्याम् ।

इभया । स्त्री । स्वर्णक्षीरीवृक्षे । সোণাখিরই । र मा ।

इभाख्य । पु । (Musaferrea) नागकेशरवृक्षे । त्रिका ।

इभावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे । পাথরকুচা ।

इभी । स्त्री । हस्तिन्याम् । হাতিনী ।

इभोषणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । श च ।

इभ्या । स्त्री । (Boswellia thurifera or serrata) शल्लकीवृक्षे । करिण्यां । मे यदिक ।

इरणम् । क्ली । ऊषरभूमौ । अ टी र । नि व २ ।

इरा । स्त्री । सुरायाम् । भूमौ । जले । मे ।

इराचरम् । क्ली । करकायाम् । वर्षोपलमे

इरावतः । पु । नागरङ्गे । नारङ्गी ।

इरावती । स्त्री । वटपत्रीपाषाणभेदे । পাথরকুচা । रा नि व ५ ।

इरावेल्लिका । स्त्री । इरिवेल्लिकायाम् । इरिवेल्लिका ।

इरिकील: । पु । अङ्कोलवृक्षे । আকো वै निघ ।

इरिणम् । क्ली । ऊषरभूमौ । লোণা ভূ अजय । रा नि व २ ।

इरिम. । पु । अरिमेदे । গুয়ে বাব্লা ।

इरिमेद. (कः) । पु । अरिमेदे । विट् खदि रा नि व ८ । भा पु ४भ सु रो चि । "क रनलाखदिरेरिमेद ।" See अरिमेद ।

इरिवेल्लि (का) । स्त्री । सन्निपातजन्ये शि जातव्रणजन्यपीड़ाविशेषे । तस्य लक्षणम्—"पिड सुसमाङ्गस्था वृत्तासुग्रज्वरा । सर्वात्मि सर्वलिङ्गां जानीयादिरिवेल्लिकां ॥" निदानम् ।

इर्मं(म्) । क्ली । व्रणे । क्षते । अम ।

इर्वारु । पु, स्त्री । कर्कटीनामफलशाके । पर्याय,—उर्वारु (भ), ईर्वारु (शब्दर काँकुड় গাছ । प मु । अस्या गुणा—स्वा अजीर्णकारित्व शीतलत्वञ्च । पक्वफलगुणा,—द छर्दि तृषा कान्ति नाशित्वञ्च । See कर्कट रोमशकर्कटीति । ড । सु सू ४२ अ मधुरव

इर्वारुशुक्ति. (का) । स्त्री । फुटीति निर्भिन्नकर्कट्याम् । फूटी । हारा ।

इर्वालुः । पु, स्त्री । कर्कटिकायाम् । কাঁকু अ टी रा ।

इला । स्त्री । स्त्रीगवि । पृथिव्याम् । मे ।

इलि(ली)(ल्लि)श । पु । मत्स्यविशेषे । ইলী মাছ । हि हीलसा । हारा । तत्पर्याय,' वारिकर्पूर गाङ्गेय शफराधिप जलताल (वि इलीश राजशफर इल्लीश जलतापी जलतापि (शब्दर) । गुणा—...

ज्ञिवर्द्धन । पित्तश्लेष्मकफक्रिमिच्छिन्नपुष्पं यो निला पह ।" भा पू २भ । पित्तश्लेष्माग्निवर्द्धक मधुर हृद्यश्च । राज ।

इली । स्त्री । करवालिकायाम् । छूरि, काटारि । अ टी रा ।

इल्लल । पुं । पक्षिभेदे । श च ।

इल्वल । पु । मत्स्यभेदे । मे लत्रिक ।

इषि(षी)का । स्त्री । गजाक्षिगोलके । शर काण्डे । शरकाठि । अ टी भ ।

इष । पु । आश्विनमासि । अम ।

इषिका । स्त्री । गजाक्षिगोलके । अ टी रा ।

इषिर । पु । अग्नौ ।

इषीका । स्त्री । काशतृणे । तूला । शरकाण्डे । अ टी भ ।

इषु (क) । पु । शरवृक्षे । प मु ।

इषुगोलक । पु । कोकिलाक्षवृक्षे ।

इषुपत्रिका (त्री) । स्त्री । अर्कमूलायाम् । ईशेर मूल । र मा ।

इषुपुङ्खा (ङ्खिका) । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । वा नील । हि शरफोका । रा नि व ४ ।

इष्ट । पु । एरण्डवृक्षे । श च । क्ली । उशीरे । अ टी भ ।

इष्टका । स्त्री । गृहादिनिर्म्माणार्थदग्धमृत्खण्डे । तत्पर्य्याय,—इष्टिका । ईंट । सयट्ट ।

इष्टकापथम् । क्ली । लामज्जके, वीरणमूले । वेणार मूल । रा नि व १२ ।

इष्ट(ष्टि)कापथकम् । क्ली । लामज्जके । भा पू १भ । मद व ३ ।

इष्टकालय । क्ली । दग्धमृत्तिकाखण्डरचित गृह विशेषे । तद्गुणा,—शीतकाले भवेदुष्णं ग्रीष्म काले च शीतलम् । चाणक्य ।

इष्टगन्ध । त्रि । सुगन्धौ । अम । क्ली । वालु कायां । मे धचतुष्कं ।

इष्टा । स्त्री । शमीवृक्षे । रा नि व ८ ।

इष्टु । स्त्री । इच्छायाम् । उ ।

इष्म । पु । वसन्तकाले । सि कौ ।

इष्य । पु । वसन्तकाले । ह ।

इहामृग । पु । ईहावृके ।

इहावृक । पु । कुक्कुरप्रमाण कपिलवर्ण हरिणघ्न हिमजन्तुविशेषे । घोष ।

इक्षव । पु । इक्षुसाधारणे । श र ।

इक्षु । पु । Sugarcane (Saccharum officinarum) स्वनामख्यातमधुररसवृक्षे । आक गाछ । हि गाण्डा, उख्, ते चेरकु । म्रा ऊस् । स द्वादशविध—पौण्ड्रक, भीरुक, वंशक, शतपोरक, कान्तार, तापसेक्षु (काण्डेक्षु), काष्ठेक्षु, सूचिपत्रक, नैपाल, दीर्घपत्रक, नीलक कोशकृच्चेति । भा पू २भ । श्वेतपुण्ड्रकरञ्जकृष्णरक्त भेदात्पञ्चधा । रा नि व १४ । स वर्णत षड्भेद, श्वेतकृष्णताम्ररक्तपीतकृष्णमिश्रवर्ण इति । स च पौण्ड्रकानुवासिकशतपर्वकान्तारनैपालदीर्घपत्रादि भेदाद्बहुविध । वा टी हेमा । एतद्विशेषास्तत्तत पर्य्याये द्रष्टव्या । स गुणा —"इक्षुदण्डी रसे पाके मधुरो वातकारक । स्निग्धो गुरुर्मूत्रलश्च शीतो वृष्यो बलप्रद । कफपुष्टिकृमिकृमिकान्त्यानन्दकर सर । रक्तरुग्वातपित्तानां नाशनो तुन्निभि स्मृत ॥" व निघ । "अभुक्ते पित्तहारी स्यात् भुक्ते वातप्रकोपना । भुक्तमध्ये गुरुतरा इतीक्षूणां गुणास्त्रय ॥ पित्त दाहहरो वृष्यस्तेजोबलविवर्द्धन । वृष्यो रक्तास्रपित्त श्रमशमनपटु शीतल श्लेष्मदोऽल्पस्निग्धो हृद्यश्च रुच्यो रचयति च मुद मूत्रशुद्धिं विधत्ते । कान्ति देहस्य दत्ते बलमतिकुरुते इक्षुरस्तूत्तिदायी दन्तै र्निष्पीड्य काण्ड मदयति रसितो मोहनयेक्षु दण्ड ॥" रा नि व १४ । इक्षु मूले मध्य च मधुर, अग्रे ग्रन्थौ च लवणरस । बालेक्षु कफ करो मेदोमेहकरश्च । युवा च वातघ्न स्वादु पित्तघ्न इषत्तीक्ष्णश्च । भा राज । मूलादूर्ध्व मधुरा मध्येऽतिमधुरान्यथा । इक्षवस्तेऽग्रभागेषु क्रमाल्लवणनीरसा । इति इक्षुदण्डमूलमध्याग्रगुणा । रा नि व १४ कोकिलाक्षवृक्षे । कुलेखाड़ा । रा नि व ४ ।

इक्षुक । पु । इक्षौ । इक्षुगन्धायां । काशतृणे । भूमिकुष्माण्डे । काकोल्यां । वै निघ ।

इक्षुकाण्डिका । क्ली । इक्षुकाण्डे । काकोल्यां । भूमिकुष्माण्डे । वै निघ । वा टी हेमा ।

इक्षुकान्दा । स्त्री । श्वेतभूमिकुष्माण्डे । वै निघ ।

इक्षुकाण्डः । पु । काशतृणे । वेणे । रा नि व ८ । मुञ्जायाम् । शरकाण्डे । अ च ।

इक्षुकाशः । पु । काशतृणे । मद व १ ।

इक्षुकीयः । त्रि । इक्षुयुक्तदेशे ।

इक्षुगण्डिका । स्त्री । काशतृणे । वै निघ ।

इक्षुगन्धः । पु । काशतृणे । भा । क्षुद्रगोक्षुरक-वृक्षे । रा नि व ४ ।

इक्षुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । कोकिलाक्षे । कुलेखाड़ा । मद व १, मे । गोक्षुरके । प मु भा । क्षीरविदार्य्याम् । भूँईकुमड़ा । मद व १ अ र, रा नि व ७ । वाराहीकन्दे, काश तृणे । भा पू १भ, मे । क्रोष्ट्र्याम् । भा अ । मे धचतुष्क । श्वेतभूमिकुष्माण्डे । अम मे । भूमिकुष्माण्डे । अ र ।

इक्षुजटा । स्त्री । इक्षुमूले । चि क्र क प्रदरचि ।

इक्षुतुल्या । स्त्री । इक्षालिकायां । आनाथ, ईकुविशेष, थागड़ा । प मु । काशतृणे । र मा । यावनाले । योओयार, यनार ।

इक्षुदर्भा । स्त्री । स्वनामख्याततृणविशेषे । नर्टा । म आम्बालु । तत्पर्य्याय,—सुदर्भा पत्राल तृण पत्रिका । गुणा—मधुरा स्निग्धा ईषत् कषाया कफपित्तघ्नी रुच्या लघु सन्तर्पणी च । रा नि व ८ ।

इक्षुनेत्रम् । क्ली । इक्षुमूले । येनेक्षु पुनरुत्पद्यते । आकेर मूल, आकेर डगा वा चोक । रा नि १४ ।

इक्षुपत्र (त्रा) । पु । यावनाल इति शिल्पी धान्ये । जोआयारा इति लोके । रा नि व १६ ।

इक्षुपत्री (र्णी) । स्त्री । वचायां । शुक्लभूमि-कुष्माण्डे । व निघ ।

इक्षुपाकः । पु । गुड़े ।

इक्षुपुष्पा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । रा नि व ४ ।

इक्षुमः । पुं । शरतृणे । रा नि व ८ ।

इक्षुवालिका । स्त्री । खागड़िकायां । खागड़ा । रा नि व ८, च सू ४अ मूल घि । कोकिलाक्षे । कुलेखाड़ा । द्वि तालमाखना । भा पु १भ । मद व १ । इक्षुगन्धायाम् । र मा । काशतृणे । रा नि व ८ ।

इक्षुभक्षिका । स्त्री । इक्षुरसनिर्य्यासनिर्मल । आकुमाड़ा वरा । वै निघ ।

इक्षुमद्यम् । क्ली । इक्षुविकारजमद्ये । "इक्षुरसं मरीचञ्च वदरञ्च तथा दधि । शेषे तु लवणं दत्ता इक्षुमद्यं प्रकीर्त्तितम् ॥" वै निघ ।

इक्षुमूलम् । क्ली । इक्षोर्मूले । आकेर मूल । राज । च सू ४अ ।

इक्षुमेदः । पु । इक्षुवाटिकायां । आकुवाड़ी ।

इक्षुमेहः । पु । तन्नामककफजमूत्रदोषविशेषे । लक्षण—"इक्षोरसमिवात्यर्थं मधुरञ्चेक्षुमेहत" ।" मा नि ।

इक्षुयोनिः । पु । पुण्ड्रेक्षौ । करङ्कशालि नामेक्षौ । अथ पुण्ड्रकभेद । रा नि व १४ ।

इक्षुरः (कः) । पु । कोकिलाक्षे । कुलेखाड़ा । द्वि तालमाखना । र मा भ उ ख । "द्राक्षा सेक्षुरगोक्षुराख मद्वली ।" अत्र तद्बीजं ग्राह्यम् । सा को महाकामेश्वरमोदके । च सू, ४अ । इक्षौ । गोक्षुरके । अ र । काशतृणे । केशे । स्थूलशरे । रा नि व ८ । "स्वयङ्गुप्तेक्षुरकयोः ।" सु चि २६ अ । भा म १भ मू घा चि । शरतृणे । काशतृणे । रा नि व ८ । कर्णेक्षौ । रा नि व १४ ।

इक्षुरवीजम् । क्ली । कोकिलाक्षवीजे । भैष । ध्व भ चि ।

इक्षुरस । पु । काशतृणे । भा पु १भ गु व । इक्षो रसे । आकेर रस । तद्गुणा—स मधुर वातं वर्द्धयति शीतवीर्य्यत्वात् सु सू ४० अ । "इक्षो रसो गुरु स्निग्धो वृंहण कफमूत्रकृत् । वृष्य शीतोऽस्रपित्तघ्न स्वादुपाकरस सर ।' वाग्भटि । एतदग्रभागरसगुणा —"सोऽग्रे सलवण । मध्य काण्डेषु माधुर्य्यमिक्षोर्मूलाग्रपर्व्वसु । माधुर्य्यं चाग्र लवणं विदाही तेन यान्त्रिक ।" हेमाद्रौ वाग्भटि । दन्तपीडितरसगुणा—दन्तपीडित शर्करा सम दाहशत्वादिभिगुण । वा टी हेमा । यन्त्र पीडितरसगुणा —'विदाही गुरुविष्टम्भी च । वा टी हेमा । "यन्त्रेण पीडितरस कथितो गुरुश्च हृद्य कफञ्च कुरुतेऽथ सुशीतलश्च । पाके विदाहिवलकृच्च सुशोभनश्च सर्वोत्तिसो रुधिर पित्तदर्प मिहन्ति ॥ दन्तेर्निपीड़ितरसो कथितश्च गुरुश्च सन्तर्पणो वलकर कफकृच्छ्रमघ्न । विष्टम्भ

कारि रुधिरस्य तथैव पित्तदोष निहन्ति सकल वमनञ्च शोषम् ॥" अथ पर्य्युषितरसगुणा—रस पर्युषितो नेष्टस्तापदैकमते गुरु। कफपित्तकर शोषी भेदनी वाय मूत्रल ॥ अथ पक्वरसगुणा—पक्वो गुरुतर स्निग्ध सुतीक्ष्णकफवातहा। पित्तघ्नोऽपि विशेषेण गुल्मातीसारकासहा॥ अथ फाणित रसगुणा—फाणिते गुर्व्वभिष्यन्दि ब हण शुक्रलञ्च तत्। पित्तघ्नञ्च श्रमहर रक्तदोषनिसूदन ॥" अत्रि १०अ। पीयूषोपमितस्त्रिदोषशमन स्वादन्त निर्पीडित। यन्त्रजो रस स्रोक वान्तिहर वातजनन जाड्यकर प्रतिश्यायकरश्च। तथा पर्य्युषित स कफवातकरश्च भवति। पक्व इक्षुरस स्निग्ध कफवातघ्न अतिगुरु अविपाकेन विदाही। रा नि व १४।

इक्षुरसक्वाथ । पु। इक्षुगुडे। हे च।

इक्षुरसविकार । पु। इक्षुगुडे। इक्षुरसस्य समलत्वाशार्द्धादिमलविकार फाणितगुडमत्स्यण्डिका शर्क्करामेदात् पञ्चविध। गुणा—"यतश्चोत्तरहिता ह्या रक्तपित्तानिलापहा। मत्स्यण्डिका खण्ड सिता क्रमेण गुणवत्तरा ॥" वा टी हेमा।

इक्षुरसशुक्तम् । क्ली। इक्षुरसेन सतैलेन कन्द शाकफलैरासुतमम्लतां गतमिक्षुरसशुक्तम्। प प्र ३ख,। गुणा—गुरु अनभिस्यन्दि च। सु सू ४५ अ।

इक्षुरालिका । स्त्री। इक्ष्वालिकायाम्। आनाथू। रता। च चि २अ ह इर्षीवर्गा।

इक्षुवल्लको (री) (ल्ली) । स्त्री। क्षणचीरविदार्य्याम्। काल भूँईकुम्ड़ा। रा नि व ७।

इक्षुवाटिका (टी) । स्त्री। पुण्ड्रकेक्षौ। पुँडि आख। करङ्गालीची। रा नि व १४।

इक्षुविकृति । स्त्री। खण्डे। थाँड। रवा।

इक्षुविदारिका (री) । स्त्री। भूमिकुष्माण्डे। प सु।

इक्षुवेष्ट. (ल) । पु। मुञ्जतृणे। भा पू १भ गु व।

इक्षुशाकट(किन)म् । क्ली। इक्षुक्षेत्रे।

इक्षुसार. । पु। इक्षुगुडे। आखेर गुड। रा नि व १८।

इक्षुरक(बोज)म् । क्ली। कोकिलाक्षबीजे। कुलियाथाडार बीज। योगरत्न कोशरपाके मदा कामेश्वरमोदके च।

इक्ष्वाकु । स्त्री। A bitter gourd emetic तिक्ततुम्ब्याम्। तिक्तलाउ। प सु सु सू ४३ अ। भा म ४भ यो व्या चि। 'इक्ष्वाकुबीजदन्ती।' See कटुतुम्बी।

इक्ष्वाद । त्रि। इक्षुभक्षके। च चि १अ।

इक्ष्वारि (क) । पु। काशतृणे। रा नि व ८ मद व १।

इक्ष्वालि (क)(का) । पु, स्त्री। काशतृणे। मद व १। र मा। वै निघ काम चि इक्ष्वादय लेहे। इक्षुविशेषे। आनाथु, थागडा इति केचित्। वनखडिकायां। च द तथा सि यो यक्ष्म चि बलाद्यघृते। 'इक्ष्वालिका विषग्रन्थि।'

ई।

ईज्या । स्त्री। भूमौ। गवि। वै निघ।

ईडा । स्त्री। नाड्याम्। नाडीविशेष।

ईद्या । स्त्री। भूम्यामलक्याम्। वै नि ज्व चि। "गोपोद्यामलकी।"

ईति । स्त्री। डिम्बे। मे। राज्योपद्रवविशेषे। सा षड्विधा—अतिवृष्टिरनावृष्टि शलभा मूषिका शुका। प्रत्यासन्नाश्च राजान षडेते ईतय स्मृता॥

ईप्सितफल । पु। नारिकेलवृक्षे। वै निघ।

ईरिणम् । क्ली। ऊषरक्षेत्रे। लोणा जायगा। "ईरिण तूषरे।" मे णत्रिक।

ईरित । त्रि। कम्पिते। चिप्ते। अम।

ईर्म्मम् । क्ली। व्रणे। हारा। घने। घा। अम।

ईर्व्वारु । पु, स्त्री। कर्कट्याम्। काँकुड़ गाछ। कुष्म्याम्। फूटी। श र।

ईर्व्वारुशुक्तिका । स्त्री । खर्मूज इति प्रसिद्ध फललतायाम् । वै निघ ।

ईर्ष्यकः । पुं । हष्टियोन्याख्यक्लीवे । लक्षण— "दृष्टा व्यवायमन्येषां व्यवाये य प्रवर्त्तते । ईर्ष्यक स तु विज्ञेयो हष्टियोनिय स स्मृत ॥" सु ।

ईश । पु । पारदे । अञ्जनरसे । र मा सं । पञ्चवक्त्ररसे । वै निघ ज्व चि ।

ईशलिङ्गिनी (ङ्गी) । स्त्री । भवलिङ्गीलतायां । पञ्चगुलि इति पाश्चात्ये । भा म ४ भ यो व्या चि । "विष्णुक्रान्तेशलिङ्गिनी ।"

ईशा । स्त्री । लाङ्गलदण्डे । मे शब्दिक ।

ईशादन्त । पु । हस्तिदन्ते । श र । (न, स्त्री) उदग्रदन्तिनि । हे च । त्रिका ।

ईशान । पु । शमीवृक्षे । रा नि व २३ ।

ईशानवायु । पु । तद्दिग्भववाते । स च कटुक । वै निघ ।

ईशाना (नी) । स्त्री । शमीवृक्षे । रा नि व ८ ।

ईशावसः । पु । कर्पूरभेदे । गुणा —"भेदी हृष्यो मदापह । अतिशुभ्रोन्मादहृपाश्मकासरुभिचयान् । सर्वे दद्येवाङ्गदाहञ्च नाशयेत् ।" वै निघ ।

ईशिर । पु । अग्नौ । त्रिका ।

ईश्वरः । पु । पारदे । भैष ध्व भ चि चन्द्रोदय मकरध्वजे । पित्तले । रस र एकादशाध्याये ।

ईश्वरमल्लिका । स्त्री । वकवृक्षे । वै निघ ।

ईश्वरमूलकः । पु, क्ली । तरुभेदे । ईशेर मूल । भैष कुष्ठ चि कन्दर्पसारतैले ।

ईश्वरी । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटकीलतायाम् । वै निघ २भ वा व्या महाविषगर्भतैले । लिङ्गिन्याम् । जीवन्त्याम् । नागदमन्याम् । नाकुलीकन्दे । रुद्र जटायाम् । रुद्रजटा । रा नि व ३ ।

ईषः । पु । आश्विने मासि । श टी भ ।

ईषत्पाण्डुः । पु । धूम्रवर्णे । शम ।

ईषदुष्णः । त्रि । कवोष्णे । अल्प उष्ण । हे च । वै निघ ।

ईषद्दीर्घम् । क्ली । वाताम्रफले । बादाम फल । वै निघ ।

ईषद्बीजा । स्त्री । वेदाना इति ख्यातफलवृक्षे ।

ईषादन्त । पु । दीर्घदन्तगजे । हे च ।

ईषिका । स्त्री । अक्षिकूटे । गजाक्षिगोलके । तूलिकायाम् । हे च ।

ईषिकास्त्रम् । क्ली । अस्त्रविशेषे । येन बाभ्रवी ऽश्वानां पक्षच्छेद कृत । "इषिकास्त्र समुत्सृज्य पक्षच्छेद व्यधादयम् ।" नकुल १४ ।

ईषीका । स्त्री । वीरणादिशलाकायाम् ।

ईष । पु । वसन्तकाले । उणा ।

ईहा । स्त्री । चेष्टायां । वाञ्छायां । त्रिका ।

ईहामृग (वृक) । पु । कोके । रवा । कुकुर वदरिघघातिकपिलवर्णजन्तुविशेषे । घोग । रा नि व १८ । (वृक) । श र ।

ईक्षणम् । क्ली । नेत्रे । रा नि व १८ । दर्शने । मे णचिके ।

ईक्षणिका । पु, स्त्री । हस्तरेखादर्शनेन शुभाशुभकथनजीविनि ।

ईक्षा । स्त्री । दृष्टौ ।

उ ।

उकनाहः । पु । पीतरक्तवर्णघोटके । हे च । लक्षण—"रक्तपीतकषायोत्थवर्णजो यस्य दृश्यते । उकनाह स विख्यातो वर्णो वाहस्य देहज ॥" ज द ३भ ।

उकुण । पु । शिर कीटे । माथार उकुन ।

उक्लेद । पु । वर्मा ।

उख(ष)रम् । क्ली । क्षारभूमौ । यत्रोप्त बीज न रोहति । क्षारमृत्तिकायाम् । सोरा । व निघ । रा नि व २ ।

उख(ष)रजम् । क्ली । पांशुलवणे । सोरा । रोमकनाम्नि अयस्कान्तभेदे । लवणे । रा नि व २० ।

उखर्व्वल । पु र्वा । हिं उखल ।

तत्पर्य्याय,—उखल भूरिबल सुबल बलोत्तम। गुणा—बलद रुचिजनक। पथ्यना सदा हितम्। रा नि व ८।

उखल । पु। उखस्थलहणे। रा नि व ८।

उखा । स्त्री। स्थानस्थाल्याम्। स्थालि। हाँडी। हि भरथियाभाड़ू। श्रम।

उख्य । त्रि। उखासंस्कृते, मांसादौ। हि हाण्डि कावाव। श्रम।

उग्रम् । क्ली। वत्सनाभनामकविषे। रा नि व ६। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। श च। पूतग्रन्थौ। त्रि। उत्कटे। कटुके। तीक्ष्णे। रौद्रे। मे।

उग्रकाण्ड (क) । पु। कारवेल्लके। करेला गाछ। रा नि व ३, मद व ०। काण्डवल्ल्याम्। See काण्डवल्ली।

उग्रगन्ध । पु। शुक्लरसोने। रा नि व ७। कट्फलवृक्षे। रा नि व ९। रक्तरसोने। अजक-वृक्षे चुद्रतुलसीवृक्षे। रा नि व १०। रसोनमात्रे। भा पु १भ ह व। चम्पकवृक्षे। श च। क्ली। हिङ्गुनि। रा नि व ६। त्रि। उत्कटगन्धयुक्ते।

उग्रगन्धा (न्धिका)(न्धी) । स्त्री। वन यमान्याम्। वनयओयान। भा पू १भ, मद व २। अजमोदायाम्। रांधुनी। भा पु १भ। वचायाम्। वच। प सु, रा नि व ६ भा अने, वै निघ सा ज्व अकादौ। महाभरीवचायाम्। हि कुलि ञ्जन। भा पु १भ ह व। इय सुगन्धवचाप्युच्यते। छिक्किकाया। हेँचेटी। मे। अजगन्धायां। रा नि व ४। (गन्धिका) अजमोदाया। वन यओयान। रा नि व ६। सि यो यक्ष चि एलादिमन्थे। (गन्धी) शुक्लरसोने। मद व ७।

उग्रनासिक । त्रि। दीर्घनासिके। नेको। ह च।

उग्रपत्रक । पु। महानील्याम्। वै निघ।

उग्रभा । स्त्री। गीधसवल्याम्। वै निघ।

उग्रवीर्य्यम् । क्ली। हिङ्गुनि। रा नि व ६।

उग्रा । स्त्री। धन्याके। धने। रवा। यमान्यां। रा नि व ४। सविदामञ्जर्य्याम्। गाँजा। अवि। वचायाम्। भा म १भ कर्णकज्व चि। "कटु त्रिकोग्राघनकुष्ठलोभि। वै निघ उ चि

वचादिचूर्णे, कुटजनेहे। छिक्किकायाम्। हेँचेटी। हे च।

उङ्कुण । पु। उत्कुणे। उकुण। श मा।

उचित । त्रि। अभ्यस्ते। परिमिते। मे तत्रिक।

उच्च । पु। नारिकेलवृक्षे। रा नि व ११। सरलदेवदारौ। त्रि। उन्नते।

उच्चट । पु। वङ्गे। वै निघ।

उच्चटा । स्त्री। (Abrus precatorius) स्वनामख्यातक्षुपे। ओक्‌डा, उच्चटा मूल, कुँच-गाछ। इति च प्रसिद्धे। ते गुडतुगमूले। रवा। महाभल्लातकगुडे। लशुनभेदे। हे च सु चि २६ अ। रक्तगुञ्जायाम्। रा नि व ३, वै निघ २म चय चि इन्द्रादिमोदके। भूधात्र्याम्। भूँई आमला। रा नि व ५। नागरमुस्तायाम्। रा नि व ६। श्वेतगुञ्जाया। 'श्वेतगुञ्जोच्चटा प्रोक्ता।" भा म १भ गु व। त्वषविशेषे। निर्व्विषी वा चेँचुरा। तत्पर्य्याय,—चूडाला चक्रला (अ), अम्बुपचा जटिला शुक्ला उत्तानक शुक्ला (र)। च टी भ।

उच्चटापत्र । पु। क्षुद्रतालीशपत्रे। वै निघ। क्ली। चिञ्चोटकपत्रे।

उच्चटाफलम् । क्ली। रक्तगुञ्जाया। लालकुँच, ओकडा फल। भैष कुष्ठ चि महाभल्लातकगुड।

उच्चटामूलम् । क्ली। चिञ्चोटकमूले। चेँच कोन मूल, ओक्‌डार मूल। सु चि २६ अ।

उच्चतरु । पु। नारिकेलवृक्षे। रा नि व ११।

उच्चन्द्र । पु। निशाचतुर्थप्रहरे। श र।

उच्चय । पु। परिधानवस्त्रग्रन्थौ। हे च। राशौ।

उच्चलम् । क्ली। मनसि। हे च।

उच्चललाटा (टिका) । स्त्री। मरुण्डायां। चारा। उच्चललाटविशिष्टायाम्। त्रिका।

उच्चाटनम् । क्ली। उत्खातने। उदासकरण। षट्कर्म्मान्तर्गताभिचारकर्म्मविशेषे। तन्त्रम्।

उच्चार । पु। विष्ठायाम्। रवा।

उच्चिङ्गट । पु। उच्चिटिङ्गनामकीटे। उच्चिंड़े। लवणगडमत्स्ये। मे टचतुष्कं।

उच्चिटिङ्ग । पु। A sort of cricket उच्चिङ्गटे। उच्चिंड़े। रा नि व १९। वात

प्रकृति कीटविशेषे । तद्विष लक्षणम्—"इष्टलोमी-चित्रिङ्गेन सम्यग्लिङ्गो भगाचिमान् । दष्ट शीतो दकेनैव सिक्तान्यङ्गानि मन्यते ॥" तद्दष्टे वातजन्य-रोगा भवन्ति । सु कल्प ८ अ ।

उच्चूलः । पु । ध्वजोद्गमुखकूर्चे । हे च ।

उच्चैःश्रवाः । त्रि । बधिरे । पु । घोटकभेदे ।

उच्छादनम् । क्ली । गन्धद्रव्येण शरीरमार्ज्जने । अ टी । तत्पर्य्याय,—उत्सादन उद्वर्त्तनम् ।

उच्छिलीन्ध्रम् । क्ली । गोमयच्छत्राके । কোঁড়ক ছাতী । भागवते ।

उच्छिष्टमोदनम् । क्ली । सिक्थके । रा नि,व ।

उच्छीर्षकम् । क्ली । उपाधाने । তাকিয়া । इला । पु । शय्यादोषविशेषे । सु चि ३६ अ ।

उच्छूनः । त्रि । स्फीते । वर्द्धिते ।

उच्छेदः । पु । उन्मूलने ।

उच्छ्र(च्छ्रा)यः । पु । उच्चतायां । अम ।

उच्छ्रितः । पु । सरलदेवदारुवृक्षे । वै निघ ।

उच्छ्वसित. । त्रि । प्रफुल्ले, विकसिते । हे च ।

उच्छ्वास. । पु । प्राणने । मे सविक । अन्तर्मुख श्वासे । ह च ।

उज्जासनम् । क्ली । मारणे । अम ।

उज्जृम्भित । त्रि । प्रफुल्ले । क्ली । चेष्टायां । अम ।

उज्ज्वल(न)म् । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ । पु । धान्यभेदे । च ।

उज्ज्वला । स्त्री । कुमरिचे । নক্তাগবিচ । थनि ।

उञ्झटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । ভুঁইআম্লা ।

उञ्छः । पु । उच्छशिलि । जटा ।

उट । पु । गुल्मतृणे । वै निघ ।

उटजा । स्त्री । पानीयशालायां । पर्णशालायां । वै निघ ।

उटि (डि) का । पु, स्त्री । नीवारधान्ये । উড়ি ধান । मद व १० । गुणा—"उड़िका सव कथिता बल्या श्लेष्मविवर्द्धनी ।" राज ।

उट्टङ्कम् । क्ली । मूषे । धान्यभेदे ।

उडु । क्ली । उदके । अ टी भ ।

उडुप । पु क्ली । भेलके । ভেলা, মাড় । तत्पर्य्याय,—प्लव कोल (अ), भेलक उडूप तारे तारय तारक (शब्दर) । पु । चन्द्रे ।

उडुपतिः । पु । सोमलताभेदे । सु चि २९ अ । See सोम । चन्द्रे ।

उडुपप्रिया । स्त्री । कमलिन्या । পদ্মের ঝাড় । मद व ३ ।

उडुपथ । क्ली । आकाशे । (ह) ।

उडुम्बरः । पु, क्ली । उडुम्बरवृक्षे । যজ্ঞডুমুর গাছ । अम । तत्पर्य्याय,—कृमिकण्टक कृमि कण्टक क्रिमिकण्टक (मे), पानिमुख् पुष्पहीना (श), जन्तुफल यज्ञाङ्ग हेमदुग्धक (ध), ब्रह्मवृक्ष (र), हेमदुग्धी यज्ञफल यज्ञोडुम्बर (शब्दर), सदाफल क्षीरवृक्ष सुचक्षु श्वेतवल्कल (श)। अस्य गुणा हिम रुक्ष गुरु पित्तकफास्रजित् मधुर तुवर वर्ण्य व्रणशोधनरोपन । कुष्ठरोगविशेषे । मे । लक्षणम्—"उडुम्बरफलाभास कुष्ठमौडुम्बर वदेत ॥" मा नि । ताम्रे । प सु कर्षमाने (२ तो) । प प्र ।

उडुम्बरदला । स्त्री । दन्तीवृक्षे । रा नि व ६।

उडुम्बरपर्णी । स्त्री । दन्तीवृक्षे । श च ।

उड्डामर । त्रि । श्रेष्ठे ।

उड्डामररसः । पु । पित्तगुल्माधिकारे रस । पाठ—"शुद्धसूत सम गन्ध मृताभ्र सूततामक । पथ्याभ्रं शाकवृक्षस्य द्रवमर्द्ये दिनद्वयम् । सर्पाक्ष्मीत्र्यं द्रवैश्चाङ्ग्रि रुद्धा गजपुटे पचेत । पञ्चधा भूधरे बाध्य चूर्णं जैपालतुल्यकं । त्रिगुञ्ज भक्षयेच्चास्य पित्तगुल्मप्रशान्तये । द्राक्षाहरीतकीक्वाथमनुपान प्रकल्पयेत् ॥' रस र गुल्म चि । পারা ১ ভ গন্ধক ১ভ তাম্র ।० সিদ্ধি ভ । শেওড়া দা শিনীর এবং নাগেশ্বরের রস মর্দ্দনীর দ্রবোর পঞ্চাংশ দ্বারা দুই দিন মর্দ্দনপূর্ব্বক গজ পুটে ভূধরযন্ত্রে পাক করিয়া দিবাভাগে চূর্ণ কর । শীতল হইলে পরে ঔষধ-সমভাগ জয় পালচূর্ণের সহিত মিশ্রিত করিয়া ৩ রতি মাত্রায় দ্রবে গাড়িয়া সেবন করিবে ।

उड्र (पुष्प) । पु, क्ली । जवापुष्पवृक्षे । जवा पुष्पे । वै निघ ।

उड्र । पु, क्ली । जपापुष्पवृक्षे । जवापुष्पे । सत्यां, চীনদেশীয় গোলাপ । W.I

उत्कुक। पु। मत्स्यभेदे। सु शा ५अ। म
षान्दूनस्य शोणितकिट्टप्रभव। सु शा ४अ।
"फुफ्फुसावरणी हि ऊर्द्धतश्चैत तो। उत्कुक
शोणितं मज्जो मध्यान्ते महता न हि॥" भवि।

उत्कट। पु। (Sachharum sara)
शरकाण्डे। शर गाछ। रा नि व ८। मुद्र
क्षुपविशेषे। ओड़्रा, कालियाविषत। प सु।
इक्षौ। रक्तेक्षौ। रा नि व १४। मदे। श र
भेष ने रो चि। मत्तद्विमिनि। हारा। क्ली।
Woods cassia or its bark त्वचम्द।
लताविशेषे। शालसा। Wil गुड़त्वक्। दार
चिनि। प मु, रा नि व ६। हारा। मरु
कुसुमे। हारा। तेजपत्रे। भ टी भ। ति।
उत्ताने। तीव्रे।

उत्कटा। स्त्री। सिंहलीपिप्पल्याम्। वनपिप्पला।
हि शैलवल्कली। म रानपिपलि, उट्कटारा।
गुणा—"सैंहली कटुका च वातघ्नी दीपनी
परा। कफश्वासतमीराजीर्णगमनी कोष्ठशोधनी॥"
रा नि व ६। "उत्कटा मधिरा चोगा तिक्ता
कषाय्युदाहता। मूत्रकृच्छ्र पित्तवात मेह व्रणाघ्न
हृद्रुज। विस्फोटक नाशयति बीजमस्याम् शीतलम्।
वृष्य रतिकरश्चैव मधुरञ्च प्रकीर्तितम्॥" वै निघ।

उत्कटा(टुका)सनम्। क्ली। कठिनासने।
निरासनस्थितौ। सु चि ६ अ।

उत्कण्टकम्। क्ली। ओकडा इति ख्यात वृक्ष
भेदे। च चि ३ अ।

उत्कण्ठा। स्त्री। इष्टलाभ कालक्षेपासहिष्णु
तायाम्। अम।

उत्कता। स्त्री। (Pothos officinalis)
गजपिप्पल्याम। श च। उत्कण्ठायाम्।

उत्कर। पु। रक्तेक्षौ। वक्र इक्षु। रा नि व
१४। धान्यादिराशौ। अम। उत्कारिकायाम्।
पुंलिङ्ग। भप शल चि।

उत्कर्ण। पु। वायुजन्याक्षरोगे। अवाक्षस्य
कर्णपुच्छगात्राणि स्तब्धीभवन्ति। "कर्णौ स्तब्धौ तथा
पुच्छं स्तब्ध गात्रमकिञ्चन। वातात्मकेन वाहस्य
भवेदुत्कर्णकेन हि॥" ज द ५४ अ।

उत्कर्षणम्। क्ली। अधोगतस्य ऊर्द्धाकर्षणे। सु
चि १५अ।

उत्कलिका। स्त्री। उत्कण्ठायाम्। हारा।
कलिकायाम्। कुँड़ि। किका।

उत्काका। स्त्री। प्रतिवर्षप्रसूतायां गवि। श च।

उत्कारिका। स्त्री। रोटिकाभेदे। रुटी। वा
टी इमा। यवमाषेक्षुवीजातसीकुसुम्भवीजादिभि
पिष्टस्विन्नैर्लप्सिकाकृतिय स्वेदनोपाय स उत्का
रिका। पुंलिङ्ग। अरुण, वा सू १०अ। गुटिका
याम्। बड़ि। सु चि २६ अ। लप्सिकायां।
लाई, मोहनभोग। सु चि १४अ।

उत्कास (नम्)। पु, क्ली। कासे। उत्कासि।
च द यक्ष चि।

उत्कुञ्चि (का)। पु, स्त्री। (Nigela in-
dica) स्थूलकृष्णजीरके। मोटा कृष्णजीरे।
रत्ना। कुञ्चिजीरक। गाजुवजी बच।

उत्कुटम्। क्ली। उत्तानशयने। चित् हइया
शयन। हारा।

उत्कुण। पु। केशकीटे। उकुन। हे च।

उत्कूट। पु। छत्रवारणे। हारा। छाता।

उत्कोठ। पु। कोठरोगभेदे। लक्षण यथा—
"असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मानिलयहै। मण्डलानि
सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च। सानुबन्धस्तु स
प्रोक्त उत्कोठ इति कथ्यते।" भा म ४भ शी
पि चि।

उत्क्रान्ति। स्त्री। मृत्यौ।

उत्क्रोश। पु। पेचकें। व निघ। मत्स्यघाति
पक्षिणि। माछराङा पाखी। रत्ना। गुणा—
रक्तपित्तघ्न शीतल स्निग्ध वृष्य वातकर रसे
पाके च मधुर। सु सू ४६ अ। कुररपक्षिणि।
कर्कटे पाखी। हला।

उत्क्लिष्टवर्त्म। क्ली। क्लिष्टवर्त्मनामरोगविशेषे।
See क्लिष्टवर्त्म।

उत्क्लेश (द)। पु। शरीरस्थदोषस्य उपस्थित
वमनलक्षिव। वमनेच्छायां। च द ज्व चि।
"उत्क्लेशयोपशाम्यति।" वमनोपस्थितिरिव। भा
म भ ज्व चि। 'गौरव शीतमुत्क्लेश।"
"उत्क्लिश्यान्न न निगच्छेत्प्रसेकष्ठीवनेरितं। हृदय
पीड्यते चास्य तमुत्क्लेशं विनिर्दिशेत्॥ सु
शा ४ अ।

प्रकृति कीटविशेषे। तद्दिष लक्षणम्—'कृष्णलोमी चिटिङ्गेन सञ्चलिङ्गी भृशार्त्तिमान्। दष्ट शीती दकेनैव सिकान्यङ्गानि मन्यते॥" तद्दष्टे वातजन्य रोगा भवन्ति। सु कल्प ८अ।

उच्चूल.। पु। ध्वजोर्द्धमुखकूर्चे। हे च।

उच्चैःश्रवाः। त्रि। बधिरे। पु। घोटकभेदे।

उच्छादनम्। क्ली। गन्धद्रव्येण शरीरमार्ज्जने। अ टी। तत्पर्य्याय,—उत्सादन उद्‌वर्त्तनम्।

उच्छिलीन्ध्रम्। क्ली। गोमयच्छत्राके। ঢেঁাড়ক ছাতী। भागवते।

उच्छिष्टमोदनम्। क्ली। सिक्थके। रा नि व।

उच्छीर्षकम्। क्ली। उपाधाने। তাকিয়া। हला। पु। शय्यादीपविशेषे। सु चि ३६ अ।

उच्छून.। त्रि। स्फीते। वर्द्धिते।

उच्छेद'। पु। उन्मूलने।

उच्छ्र(च्छ्रा)य.। पु। उच्चतायां। अम।

उच्छ्रितः। पु। सरलदेवदारुवृक्षे। वै निघ।

उच्छ्वसित.। त्रि। प्रफुल्ले, विकसिते। हे च।

उच्छ्वास। पु। प्राणने। मे सविक। अन्तर्मुख श्वासे। हे च।

उज्जासनम्। क्ली। मारणे। अम।

उज्जृम्भित। त्रि। प्रफुल्ले। क्ली। चेष्टायां। अम।

उज्ज्वल(न)म्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। पु। धान्यभेदे। च।

उज्ज्वला। स्त्री। कुमरिचे। लङ्कामरिच। अभि।

उज्झटा। स्त्री। भूम्यामलक्यां। ভুঁই আমলা।

उञ्छ'। पु। उञ्छशिले। शटा।

उट। पु। पुष्कलके। वै निघ।

उटजा। स्त्री। पानीयशालायां। पर्णशालायां। वै निघ।

उटि (डि)का। पु, स्त्री। नीवारधान्ये। উড়ি ধান। मद व १०। गुणा—"उडिका तत्र कथिता धन्या श्लेष्मविवर्द्धनी।" राज।

उट्टङ्कम्। क्ली। मूत्रे। अश्मभेदे।

उडु। क्ली। उदके। अ टी भ।

उडुप'। पु, क्ली। भेलके। ভেলা, নাড়। तत्पर्य्याय,—प्लव कोल (अ), भेलक उडुप तरण्ड तारण तारक (शब्द)। पुं। चन्द्रे।

उडुपतिः। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९ अ। See सोम। चन्द्रे।

उडुपप्रिया। स्त्री। कुमुदिन्यां। নলের ঝাড়। मद व ३।

उडुपथ। क्ली। आकाशे। (हे)।

उडुम्बर'। पु, क्ली। उडुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর গাছ। अम। तत्पर्य्याय,—क्रमिकण्टक क्रमिकण्टक क्रिमिकण्टक (मे), पानिभुक् पुष्पहीना (श), जन्तुफल यज्ञाङ्ग हेमदुग्धक (भ), ब्रह्मवृक्ष (र), हेमदुग्धी यज्ञफल यज्ञोडुम्बर (शब्द), सदाफल क्षीरवृक्ष सुचक्षु श्वेतवल्कल (ज)। अस्य गुणा हिम रूक्ष गुरु पित्तकफास्रजित् मधुर तुवर वर्ण्यं व्रणशोधनरोपन। कुष्ठरोगविशेषे। मे। लक्षणम्—"उडुम्बरफलाभास कुष्ठमौडुम्बरं वदेत॥" मा नि। ताम्रे। प सु कर्षमाने (२ तो)। प प्र।

उडुम्बरदला। स्त्री। दन्तीवृक्षे। रा नि व ६।

उडुम्बरपर्णी। स्त्री। दन्तीवृक्षे। श च।

उड्डामर। त्रि। श्रेष्ठे।

उड्डामररसः। पु। पित्तगुल्माधिकारे रसः। पाठ—"शुद्धसूतं समं गन्धं मृताभ्रं सूततालकं। पश्चाच्च शाकवृक्षस्य द्रवमर्द्यं दिनद्वयम्। सर्पाक्ष्योत्थैर्द्रवैर्याक्षि रुद्ध्वा गजपुटे पचेत। पञ्चधा भूधरे वाथ चूर्णं जैपालतुल्यक। त्रिगुञ्ज भक्षयेच्चान्य पित्तगुल्मप्रशान्तये। द्राक्षाहरीतकीक्वाथमनुपान प्रकल्पयेत्॥' रस र गुल्म चि। - পারা ১ ভ গন্ধক ১ভ তাম্র।০ সিকি ভ। শেগুন বা শিরীষ এবং নাগেশ্বরের রস দ্বারা মর্দ্দনীয় দ্রব্যের পঞ্চমাংশ দ্বারা দুই দিন মর্দ্দনপূর্ব্বক গজপুটে ভূধরযন্ত্রে পাক করিয়া দিবাভাগে চূর্ণ করিবে। শীতল হইলে পরে ঔষধ-সমভাগ জয়পালচূর্ণের সহিত মিশ্রিত করিয়া ৩ রতি মাত্রায় ঘৃতে মাড়িয়া সেবন করিবে।

उड्र (पुष्प)। पु, क्ली। जवापुष्पवृक्षे। जवा पुष्पे। वै निघ।

उद्रु। पु, क्ली। जपापुष्पवृक्षे। जवापुष्पे। जवा, চীনদেশীয় গোলাপ। W.I.

उत्कुण । पु । मत्कुणे । सु शा ५ अ । स कालेनाथ शोणितक्रिमिभव । सु शा ४ अ । "कुक्कुटानावरणी हि उष्टतलहर्धं नयी । उत्कुण शीर्षे मशी मत्यानो महता न हि ॥" वनि ।

उत्कट । पु । (Saccharum sara) शरकाण्डे । शर गाछ । रा नि व ८ । क्षुद्र क्षुपविशेषे । ओकड़ा, कानिआविषन । वं सु । दर्भे । रक्तेचौ । रा नि व १४ । मदे । श र भव ने शे चि । मतहस्तिनि । हारा । क्ली । Woody cassia or its bark त्वग्भेदे । लताविशेषे । भालसा । Wil गुडत्वचि । दारु चिनि । व नु, रा नि व ६ । हारा । गन्ध कुसुमे । हारा । तेजपत्रे । च टी भ । त्रि । उत्ताले । तीव्रे ।

उत्कटा । स्त्री । सिंहलीपिप्पल्याम् । वनपिप्पल्याम् । हि श्वेतत्वची । म रानपिपलि, उटकटारा । गुणा —"सहली कटुरुष्णा च लघ्वी दीपनी परा । कफश्वासकसमीरातिघ्नी कोष्ठशोधनी ॥" रा नि व ६ । "उत्कटा रुचिदा चौष्णा तिक्ता ग्राह्या दाहहा । मूत्रकृच्छ्र पित्तवात मेह तृष्णाश्च हृद्रुज । विस्फोटक नाशयति बीजमस्यास्तु शीतल । हृद्य तृप्तिकरश्चैव मधुरश्च प्रकीर्तितम् ॥" वै निघ ।

उत्कटा(टुका)सनम् । क्ली । कठिनासने । शिरामर्माक्षिती । सु चि ६ अ ।

उत्कण्टकम् । क्ली । ओकडा इति ख्यात वृक्ष भेदे । च चि ३ अ ।

उत्कण्ठा । स्त्री । इष्टलाभे कालक्षेपासहिष्णुतायाम् । अम ।

उत्कता । स्त्री । (Pothos officinalis) गजपिप्पल्याम् । श च । उत्कटायाम् ।

उत्कर । पु । रक्तेचौ । रक्त ईक्षु । रा नि व १४ । धान्यादिराशौ । अम । उत्कारिकायाम् । पुल्टिश् । भप शल चि ।

उत्कर्ण । पु । वायुजन्यायरोगे । अवाप्यस्य कर्णपुच्छगात्राणि स्तब्धीभवन्ति । "वर्णा स्तब्धौ तथा पुच्छ यस्य गात्रमकिञ्चन । वातात्मकेन वाहस्य भवेदुत्कर्णकेन हि ॥" ज द ५४ अ ।

उत्कर्षणम् । क्ली । अधोगतस्य ऊर्ध्वाकर्षणे । सु चि १५ अ ।

उत्कलिका । स्त्री । उत्कण्ठायाम् । हारा । कलिकायाम् । कुँड़ि । क्षिका ।

उत्काका । स्त्री । प्रतिवर्षप्रसूतायां गवि । श च ।

उत्कारिका । स्त्री । रोटिकायां । रुटी । वा टी एमा । यवमाषैरण्डबीजातसीकुसुम्भबीजादिभि पिष्टैस्त्रिभिर्लप्सिकाकृतिय स्वेदनीपाय स उत्कारिका । पुल्टिश । अरुण, वा सू १७अ । गुटिकायाम् । वड़ि । सु चि २६ अ । लप्सिकायां । वाई, গোহনভোগ । सु चि १४ अ ।

उत्कास (नम्) । पु, क्ली । कासे । উৎকাসি । च द यक्ष चि ।

उत्कुञ्चि (का) । पु, स्त्री । (Nigella indica) स्थूलकृष्णजीरके । মোটা কৃষ্ণজীরে । रत्ना । कुञ्चिकायाम् । मराठी वच ।

उत्कुटम् । क्ली । उत्तानशयने । চিৎ হইয়া शयन । हारा ।

उत्कुण । पु । केशकीटे । উকুণ । हे च ।

उत्कूट । पु । छत्रवारणे । हारा । ছাতা ।

उत्कोठ । पु । कोठरोगभेदे । लक्षण यथा— "असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मानिलग्रहै । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च । सानुबन्धस्तु स प्रोक्त उत्कोठ इति कथ्यते ।' भा म ४भ शी पि चि ।

उत्क्रान्ति । स्त्री । मृत्यौ ।

उत्क्रोश । पु । दिचकी । व निघ । मत्स्यघाति पक्षिणि । মাছরাঙা পাখী । रत्ना । गुणा — रक्तपित्तघ्न शीतश्च स्निग्ध हृद्य वातकर रसे पाके च मधुर । सु सू ४६ अ । कुररपक्षिणि । कर्कटे পাখী । हला ।

उत्क्लिष्टवर्त्म । क्ली । क्लिष्टवर्त्मनामरोगविशेषे । See क्लिष्टवर्त्म ।

उत्क्लेश (द) । पु । शरीरस्थदोषस्य उपस्थित वमनतमिव । वमनेच्छाया । च द ज्व चि । "उत्क्लेशं शौघ्रप्रशाम्यति । वमनीपस्थितिरिव । भा म भ प्र ज्व चि । 'गौरव शीतमुत्क्लेश ।' उत्क्लिश्यान्न न निर्गच्छेत्प्रसेकष्ठीवनेरित । हृदय पीड्यते चास्य तमुत्क्लेश विनिर्दिशेत् ॥" सु शा ४ अ ।

उत्क्लेशक. । पु । कृमिप्रकृतिकीटविशेषे । तद्‌दष्टे पित्तजन्यरोगा भवन्ति । सु कल्प ८ष ।

उत्क्लेशनवस्ति' । पु, स्त्री । वस्तिभेद । यथा पूर्वम् एरण्डबीजादिकल्केन उत्क्लेशनाय दीयते । "दद्यादुत्क्लेशनं पूर्व्वम्—एरण्डबीज मधुकं पिप्पली सैन्धवं वचा । हवुषाफलकल्कश्च वस्तिरुत्क्लेशन स्मृत ॥" वै निघ वस्तिविधि ।

उत्खला । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । मुरा गी । श च ।

उत्त. । त्रि । आर्द्रद्रव्ये । भिजा भवा । अम ।

उत्तप्तम् । क्ली । शुष्कमांसे । त्रि । तप्ते । ज्वालितमे ।

उत्तम. । त्रि । उत्कृष्टे । पु । अश्वविशेषे । लक्षण— अध्यमाय महासारा मध्यासे चैव पूजिता । अपि ग्रत्यन्तागाश्च नैव सुवन्ति सादिन ॥' ज द ३ष ।

उत्तमफलिनी । स्त्री । (Aclepias rasea) दुग्धिकायाम् । छोटि थिदई । प मु ।

उत्तमवारि । क्ली । तण्डुलोदके । च द मधुकादौ । उत्कृष्टजले ।

उत्तमवैद्य. । पु । कृतसाङ्गवेदाध्ययने वैद्ये ।

उत्तमा । स्त्री । दुग्धिकायाम् । छोटथिदई । प मु, रत्ना । मनःशिलायाम् । प मु । भस्मालकाम् । वै निघ । त्रिफलायां । भा म १भ सन्धिकल्प चि । 'शटीसुरसाह्वयमा ।" सुरसायां । ह च । तन्नामकक्षुद्रदोषविशेषे । 'सुद्गमाषोपमा रक्ता पिडका रक्तपित्तजा । उत्तमैषा तु विज्ञेया शूकाजीर्णनिमित्तजा ॥' सु नि शू दो नि १४ष ।

उत्तमाङ्गम् । क्ली । मस्तके । रा नि व १८ । त्रि । उत्कृष्टाङ्ग ।

उत्तमारणी । स्त्री । इन्दीवराललतायाम् । इन्द्रचिर्भिटा । रा नि ग । इन्द्रवारुण्याम् । वा उ ३०ष । योधामलिकायां । यूँई । सु चि ६ष ।

उत्तरकाल । पु । भाविकाले ।

उत्तरङ्गम् । क्ली । द्वारस्योपरितिर्य्यक्काष्ठविशेषे । "उत्तरङ्ग मत तिर्य्यक् द्वारस्योपरि दारु यत् ।' हला ।

उत्तरच्छद । पु । उत्तरीय । आच्छादनवस्त्रे ।

उत्तरवस्ति. । स्त्री । निरूहे सरदेयवस्तौ । निरूहेर पर देय पिचकिरि । निरूहादुत्तरदानादुत्तरवस्तिसंज्ञा । तत्र नेत्रपरिमाण १२ अङ्गुलम् । तच्छिद्र सर्षपप्रवेशमात्रं । स्नेहमात्रा पञ्चवर्षीये बाले अष्ट प वर्द्धयेत् १ प । स्त्रीणाच कनिष्ठिकास्थूल दशाङ्गुल नेत्र । स्नेहमात्रा च २ प । तदुक्त—"द्वादशाङ्गुलक नेत्र मध्ये च कृतकर्णिक । मालतीपुष्पवृन्ताभं छिद्र सर्षपनिर्गम। मात्राना पञ्चवर्षाणामथो मात्राऽपालिकी । तद्‌द्‌ पलमात्रा च स्नेहश्चोक्ता भिषग्वर । अथास्थापन शुद्धस्य तृप्तस्य स्नानभोजने । स्थितस्य जानुमात्रे च पापि स्निग्धशलाकया । स्निग्धया मेढ्रमार्गञ्च ततो नेत्र नियोजयेत् । शनै शनैघृताभ्यक्तं मेढ्रस्याङ्गुलानि षट् । ततश्च पीडयेद्वस्ति शनैर्नेत्रञ्च निर्हरेत् । तत प्रत्यागते स्नेहे स्नेहवस्तिक्रमो हित । स्त्रीणां कनिष्ठिकास्थूल नेत्र कुर्य्याद्दशाङ्गुल । शनैर्निदध्यात् साधियं सूत्र नेत्र विचक्षणे । योनिमार्गेषु नारीणां स्नेहमात्रां द्विपालिकीं । उत्तानायै स्त्रियै दद्यादूर्ध्व जान्वै विचक्षण । अप्रत्यागच्छति भिषक् वस्तावुत्तर सन्नि । भूयो वस्तिर्विधातव्य सयुक्तं शोधनैर्गणै । फलवर्त्तिं निदध्याद्वा योनिमार्गे दृढां भिषक् । मूत्रैर्विनिर्मिता स्निग्धा शोधनद्रव्यसंयुताम् । दशमात्रे तथा वस्तौ दद्याद्वस्तिविशारद ॥" शार्ङ्ग । पलाद्धमुत्तरो वस्ति मात्रावस्ति पलद्वय । यापना स्नेहवस्ती च द्वावेतौ षट्पलावितौ । पिच्छावस्ति र्वैद्यस्य पादौन औत्तिकोऽपर ॥ आनन्दस्थान ।

उत्तरवायु. । पु । तद्दिग्भववायुत । स च शीत स्निग्ध दोषप्रकोपकर क्लेदन प्रकृतिस्थाना बलद मृदु क्षतक्षीणविषार्त्तानां विशेषेण गुणकरश्च । मद व २३ ।

उत्तरवारुणी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । वाथार्गशी । र सा स वैक्रान्तमारणे । भैष कुष्ठ चि । "शिला चोत्तरवारुणी ।" च्य चि कुलवधूरस । उत्तमारणीति वा उ ३० ष वै निघ १भ काश चि वारुणोपनधूमे ।

उत्तरायणम् । क्ली । मकरसंक्रान्तितो मिथुनसंक्रान्तिसमाप्तिपर्य्यन्तकाले, सवितुरुत्तरमार्गगतिरूपे वा काल । तदादान जानीयात्, यतस्तदा नृणां प्रतिदिन सारमादत्ते, आदित्यवायौ भृशसौम्यगुणस्वरत्वात् । वा सू, ३ष ।

उत्तरासङ्ग । पु । उत्तरीयवस्त्रे । उड़्नि । अम । तत्पर्य्याय,—उत्तरीय प्रावार उत्तरासङ्ग बृहतिका सव्यान (च), कन्या (रा) ।

उत्तरिणी । स्त्री । उत्तमारण्याम् । गुणा—"उत्तरिणी तु कटुका शीता नेत्र्या लघु स्मृता । उष्णा स्निग्धा सारका च तुवरा ब्रणरोपणी । कासब्रणक्रमिश्वासज्वरपित्तप्रमेहकान् । कफकुष्ठ प्रलापांश्च वात तन्द्राश्च दद्रुक । क्षयकास मूत्रकृच्छ्र योनिरोगश्च शोषक । नाशयेदिति सम्प्रोक्ता सुख प्रसवकारिणी । शाकास्तस्यास्तु शिवीर्य्या तिक्ता लघ्वश्च कुष्ठहृत । कफवातहरा प्रोक्ता फल लघ्वा पटु स्या । तिक्तमुष्णञ्च कटुक लघु चाग्निप्रदीपक । पित्तकोपकरश्चैव शिवद विषनाशनम् ॥' वै निघ ।

उत्तान । त्रि । ऊर्द्ध्वास्यशयिते । চিৎ হইয়া শোয়া । मे नविक । क्ली । जले । हे च ।

उत्तानका । पु । (Cyperus) हस्तामिर्द्दे । नागरमुस्ता । उच्चटायां । চেঁচুয়া, নির্বিষী । र मा । रत्ना ।

उत्तानपत्र (क) । पु । रक्तैरण्डे । रा नि व ८ । भा पू १भ गु व । मद व १ । श्वेतैरण्डे । वै निघ ।

उत्तानशय । पु । स्तन्यपायिशिशौ । अतिशिशौ । अम ।

उत्तानशायी । त्रि । उत्तानशायिनि । वै निघ ।

उत्ताप । पु । तेजसि । उष्णतायाम् ।

उत्तापनम् । क्ली । उष्णताकरणे ।

उत्तार । पु । वमने ।

उत्ताल । पु । मर्कटे । मे लत्रिक । त्रि । उत्कटे ।

उत्तुङ्ग । त्रि । उच्चे ।

उत्तुण्डकी । स्त्री । स्वर्णपर्णे । व निघ ।

उत्तुण्डित । त्रि । निर्गते । सु चि २अ ।

उत्तुष । पु । लाजायाम् । थई । ह्वारा ।

उत्तेजि(रि)तम् । क्ली । अश्वस्य मध्यवेगगति विशेषे । इयं चतुर्थपञ्चमगति । "उत्प्लुत्योत्प्लुत्य गमने कोपादिवाखिले पदे ।' हे च ।

उत्तोलनम् । क्ली । उत्क्षेपणे ।

उत्थानम् । क्ली । मलोत्सर्गे । रत्ना । मलरोगे । पौरुषे । हर्षे । हे च मे नविक ।

उत्थित । पु । सरलद्रवे । रा नि, व १२ । त्रि । उत्पन्ने । मे तत्रिक ।

उत्थिताङ्गुलि । पु । चपटे । চাপড় । अ च ।

उत्पत । पु । पक्षिणि । त्रिका ।

उत्पतनम् (पत्ति) । क्ली, स्त्री । उत्पत्तौ । ऊर्द्ध्वगमने । न नचतुष्क । जन्मनि ।

उत्पल(क)म् । क्ली । Blue lotus नील कमले । नीलपद्मे । रा नि व १० । सु सू ३८अ उत्पलादौ च । च सू ४अ । च द र पि चि । कुष्ठे । कुड । ते वैङ्गलिकोष्ट । प सु विश्व । प्र कर्पूरमोदके । र सा स । च द पि ज्व लोध्रादि । "लोध्रोत्पलाम्रतापद्म ।' लाक्षादितैले । वै निघ अर्श चि ह्रीवेरद्युत । शालूके । प सु । स्वनामख्यात कमलजातीयपुष्पे । শুন্দি ফুল, হেলা ফুল । हि कीजि । म उत्पल । सु चि ३अ । गुणा—कषाय मधुर शीतल पित्तकफरक्तघ्नञ्च । राज । "शीतल स्वादु रक्तपित्तघ्न दाहश्रमवमि भ्रान्तिक्रमिहरञ्च । रा नि व १० । सामान्ये नीचन शीत स्वादु दाहहर मत । रक्तदोष श्रम वान्ति भ्रान्ति जूर्त्ति क्रमीन् जयेत् । द्रव्यगुण । नीलोत्पले । নীলশুন্দি । सि यो र पि चि सिद्धतमयोगे, श्रीकण्ठ । "वासा कषायोत्पल मृत्प्रियङ्ग ।' सि यो यक्ष्म चि च्यवनप्राशे । वा सू १५ अ, अञ्जनादि । पद्मकाष्ठे । पद्मोत्पल धात्र्यरोहिणीविश्व ।" च द ज्वराती वि घनजलादि । पुष्पे । मे । जलजातपुष्पमात्रे । अम ।

उत्पल । त्रि । मांसशून्ये । हे च ।

उत्पलक । पु । चेतकरीषे । वनघुँटे । प्र र सा स कृष्णमारणे । नीलोत्पले । নীলশুন্দি । रा नि व १० ।

उत्पलकन्द । पु । शालूके । रत्ना ।

उत्पलकुष्ठक । पु । कुष्ठौषधौ । वै निघ ।

उत्पलकेसरम् । क्ली । पद्मकेशरे । भैष चुद्ररी चि कनकतैल ।

उत्पलगन्धिकम् । क्ली । अतिसुरभिचन्दन विशे । श मा ।

उत्पलगोपा । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । শ্বেত শ্যামালতা । वै निघ ।

उत्पलदलम् । क्ली । तन्नामकशस्त्रविशेषे । तच्च छेदने भेदने च प्रयुज्यते । लक्षण यथा—"उत्पला र्द्धधाराख्ये छेदने छेदने तथा ।" चरि ।

उत्पलपत्र(क)म् । क्ली । वैद्यकशस्त्रविशेषे छेदने भेदने च । तत्परिमाण षडङ्गुलम् । सु सू ८अ ।

मद व १४ अ । तिलनि । धन्वि । कुवलयपत्रे । द्वे च ।

उत्पलभेद्यकः । पु । इत्यायतसमीभग्रपालि कर्णबन्धनाकृतिविशेषे । सु सू १६ अ ।

उत्पलमृत् । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायां । च द र पि चि ।

उत्पलशारिवा । स्त्री । श्यामालतायाम् । प सु । र मा । अनन्तमूले । अम । भैष ध्व भ चि ।

उत्पलषट्कम् । क्ली । योगविशेषे । 'उत्पल धान्यक शुण्ठी पृश्निपर्णी बलायुत । बालबिल्व गर्वा तक्रेणाल्पचूर्णेन च पेषयेत् । तेन साजक्षत मण्ड देयमात्रेय शीतलम् । ज्वरातिसारशमनं हुताश्न बलप्रदम् ॥" हा अति ३स्था ३अ ।

उत्पलादि । पु । कषायवर्गविशेषे । उत्पल रक्तोत्पलकुमुदसौगन्धिककुवलयपुण्डरीकानि मधुका चेति । गुणा —"उत्पलादिरयं दाहपित्तरक्तप्रशा मन । पिपासाविषहृद्रोगच्छर्द्दिमूर्च्छाहरो गण" इति ॥ सु सू ३८ अ । भावप्रकाश लघुविध । यथा—"उत्पलनीलमारक्त कल्हार कुमुद तथा । शृङ्गाटबीजञ्च मधुकमुत्पलादिरयं गण ॥ सुशीतलो हृद्यैव दाह तृषा हृद्यामयम् । रक्तपित्तञ्च मूर्च्छाञ्च तथा छर्द्दिमरोचकम् ॥" इति ।

उत्पलिनी । स्त्री । कुमुदपण्डे । शुन्दि(?)लेर झाड । लक्ष्मणलिन्या । हि कोलिकौटी । गुणा —हिमा तिक्ता रक्तामयघ्नी पित्तघ्नी तापकफकास तृषास्रमवविघ्नी च । तस्य बीजगुणा —स्वादु रुचं हिम गुरु च । रा नि व १० ।

उत्पली । स्त्री । तुषधान्याम् । कुयेर चापड़ा । गे लक्षिक ।

उत्पाट (त) । पु । कर्णपालीगतरोगे । तत्र यथा—"गुर्वाभरणसंयोगात्ताड़नाद्दर्षणादति । शोथ पाल्यां भवेच्छ्याव दाहपाकरुजान्वित । रक्तो वा रक्तपित्ताभ्यामुत्पात स गदो मत ॥" मा नि । कर्णपाल्या उपद्रव । सु उ २० अ ।

उत्पाठनम् । क्ली । वायुजन्यमर्मवेदनाविशेषे । उन्मूलने । सु सू २१ अ ।

उत्पादक । पुं । शरभे । हे च ।

उत्पादशयन । पु । टिट्टिभपक्षिणि । हे च ।

उत्पादिका । स्त्री । उपजिह्विकायाम् । हारा । हिलमोचिकायाम् । शिङ्के । उपोदिकाया । पूँई । विका । देहिकानामकीटविशेषे । श च ।

उत्पार । पु । गुह्यदृते ।

उत्पाली । स्त्री । आरोग्ये । श च ।

उत्पिञ्जल । त्रि । भृशमाकुले । हे च ।

उत्पिष्टसन्धिः । पु । सन्धेरुत्पेषणे, अस्थिद्वयो घर्षणे । तेन सन्धावुभयत शोफो वेदना च भवति । सु नि १५ अ । See भग्नम् ।

उत्पोड । पु । सुरामण्डे । फेने ।

उत्पुटक । पु । कर्णपालीगतरोगविशेषे । सु सू १६ अ । कर्णपालीवेधोपद्रवे । सु ।

उत्प्राण । पु । श्वासे । वै निघ ।

उत्प्लवन । क्ली । उल्लङ्घने । लाफान ।

उत्फाल । पु । उल्लम्फने ।

उत्फुल्ल । त्रि । विकसिते । हे च । क्ली । स्त्रीन्द्रिये । मे ।

उत्स । पु । प्रस्रवणे ।

उत्सङ्ग । पु । क्रोडे । रा नि व १८ । "क्रोड मङ्कस्तथोत्सङ्ग प्राग्भागो वपुष स्मृत ।" राज । व्रणवस्तुप्रदेशे । सु चि १अ । पर्य्यन्तमध्यदेशाकार व्रणबन्धविशेषे । वा शा २८ अ ।

उत्सङ्गपिडका । स्त्री । लक्षण—नेत्रवर्त्मगत रोगविशेष । नवाधोवर्त्मनि सञ्जातपिडकायां । सा च स्थूला कण्डूमती, अधोवर्त्मनि सीलङ्गा वर्त्मा भ्यन्तरमुखी, बहिश्चामान्तपूया च । "अभ्यन्तर मुखी ताम्रा बाह्यतो वर्त्मनश्च या । सोत्सङ्गोत्सङ्ग पिडका सर्वजा स्थूलकण्डुरा ॥" मा नि ।

उत्सङ्गी । पु । नाडीव्रणविशेषे । नाली घा । हा ।

उत्सर्ग । पु । त्यागे, दाने । वर्ज्जने । हे ।

उत्सर्जनम् । क्ली । दाने । अम ।

उत्सर्जनी । स्त्री । गुदस्य द्वितीयवली । लक्षण यथा—"उत्सर्जनी तु तदध सा सार्धाङ्गुले मिता ।" भा ।

उत्सर्य्या । स्त्री । प्राप्तप्रजननकालाया गवि । पाल लईवार दोशा गाभी । अटा ।

उत्सव । पुं । इच्छाप्रसवे । उत्सेके । उत्कर्षे । क्रोधे । मे पत्रिका ।

उत्सादनम् । क्ली । उद्वर्त्तने । भा म ४भ ने-री चि । "ता प्रोद्वर्त्तोत्सादनदेपनादीन् ।" "उत्सादनाद्भवेत् स्त्रीणा विशेषात्कान्तिमद्वपु ।" सु चि २४ अ । उत्सर्वे । रवा श्वने । सनुल्लेखने । मी तचतुष्क । निम्नस्य व्रणस्य उन्नतीकरणे । सु चि १अ ।

उत्सादित । त्रि । निमल्लीकृते ।

उत्साह । पु । मनस उल्लासे । श्रम ।

उत्साहयुक्त । पु । शरभे । मद व १२ ।

उत्साही । पु । भल्लरोगिणि ।

उत्सिङ्घनम् । क्ली । नासया ऊर्द्ध्वश्वासधारणे । वा सू ।

उत्सुक । त्रि । उत्कण्ठिते । व्यग्रे ।

उत्सूर । पु । सन्ध्याकाले, दिनावसाने । हे च ।

उत्सृष्ट । त्रि । त्यक्ते । श्रम ।

उत्सेचन । क्ली । ऊर्द्धसेके । উপচান।

उत्सेध । पु । शरीरोन्नत्ये । देहे । श्रम ।

उत्स्मय । पु । मन्दहास्ये । वे निघ ।

उत्त्चिप्त । पु । धुस्तूरफले । श च ।

उत्त्चिप्तिका । स्त्री । आतङ्कविशेषे । हे च ।

उत्त्चेपणम् । क्ली । व्यजने । धान्यमर्द्दनवस्तुनि । हे च ।

उत्त्चेपमर्म्म । क्ली । शङ्खद्वयोपरिकेशप्रान्तस्थ मर्म्मणि । तत्र विशल्यमर्म्मणो युगल तन्नामैव तिष्ठति । सु शा ६अ ।

उद(क)म् । क्ली । जले । श्र र, रा नि व १४। पु । कटिगुहलायाम् । हला ।

उदकप्रचेपणम् । क्ली । जलप्रविवेक जलस्य शीतीकरणोपाये । सु सू ४५ अ ।

उदकमञ्चिका । स्त्री । जलप्रसादनायमाधार विशेषे । सु सू ४५ अ ।

उदकमञ्जरीरस । पु । रसोऽयं निरामज्वरे देय । मात्रा २ र अनुपानं आर्द्रकरस । अत्र ऊषण मरिचं शर्करा विष । मतान्तरे शर्करा सर्व्वान्यसमा । त्रिरात्र २४ प्रहरपर्य्यन्तम् । पाठ —"सूतो गन्धष्टङ्कण शोषण स्यादतैस्तुल्या शर्करा मत्स्यपित्ते । भूयो भूयो भावयेत् त्रिरात्र वल्ली देय मञ्जरीरस्य वारा ॥" पारा १ ভ গন্ধক ১ ভ সোহাগার খৈ ১ ভ মরিচ ১ ভ বিষ ৪ ভ । বেহ বেহ চিনি ৪ ভাগ বলেন । অত্র शर्करास्थाने मन शिलादानेन चन्द्रशेखररसो भवति । र सा स ।

उदकमेह । पु । कफोत्थमेहविशेषे । लक्षण —"अच्छ बहु सित शीत निर्गन्धमुदकोपमम् । मेह त्युदकमेहेन किञ्चिदाविलपिच्छिलम् ।" मा नि ।

उदकावहस्रोत । क्ली । जलवहनाद्याः । ते च द्वे तयोर्मूल तालु क्लोम च । सु शा ९ अ ।

उदकावहा । स्त्री । मूत्रवस्तिमभिप्रपन्ने धमनी द्वये । तयोर्मूल तालु क्लोम च । सु शा ९ ।

उदकपट्पल(घृत)म् । क्ली । अर्शोरोगे । तिल तैल ४ श वारि १२ श दुग्ध ४ श यवक्षारादीनां प्रत्येक पल कल्क दत्त्वा पचेत् । पाठ —"सक्षारै पञ्चकोलैस्तु पालिकैस्त्रिगुणोदके । समक्षीरं घृत प्रस्थ ज्वरार्शं प्लीहकासहृत् ॥ घृत ৪ শ জল ১২ শ দুগ্ধ ৪ শ পঞ্চ কোল, যবক্ষার প্রত্যেক ১প (৮ তো) । ইহা কল্ক । च द अर्श चि ।

उदकिका । स्त्री । बलानामक्षुपे । বেড়েলা। रा नि व ४ ।

उदकी । स्त्री । पाठायाम । আকনাদি । वै निघ गृह चि २ अतिविषादि ।

उदकीर्ण (र्य्य) । पु । महाकरञ्जे । ডহর-করঞ্জ । हि अरादि । रा नि व ९ । र मा भा पू १भ गु व ।

उदकीर्य्या । स्त्री । पूतीकरञ्जे । নাটাকরঞ্জ । वा टी हेमा । वा म १५ अ अर्कादि । "प्रत्यक्पुष्पीपीततैलोदकीर्य्या ।" च सू २अ वमने, फलिनीव १अ । सु सू ३९ अ कफशमने ।

उदकोदरम् । क्ली । जलोदरनामरोगे । See दकोदरम् ।

उदक्या । स्त्री । रजस्वलायाम् । श्रम ।

उदगयनम् । क्ली । उत्तरायणे । श्रम ।

उदग्रदन् । त्रि । महादन्तकरिणि । हे च ।

उदङ्मुख । त्रि । उत्तरमुखे ।

उदञ्चनम् । क्ली । पिधाने । ঢাকনী । हला ।

उदण्डपाल । पु । मत्स्यविशेषे । ডানকোণা মাছ । मे लपञ्चक ।

उदया । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् । লাল পিপড়ে । रा नि व १९ ।

उदधि. । पु । समुद्रे । मेघे । [अब्धि कफ ।

उदधिकफः । पु । समुद्रफेने । ध द । See

उदधिफलम् । क्ली । समुद्रफेने । वै निघ ।

उदधिफेनः । पु । समुद्रफेने । च द रस र भाव चि । See अब्धिकफ ।

उदधिमल. । पु । समुद्रफेने । राज ।

उदधिलवणम् । क्ली । सामुद्रलवणे । भा ।

उदधिशुक्ति. । स्त्री । मुक्तास्फोटे । সমুদ্রের ঝিনুক ।

उदधिसम्भवम् । क्ली । सामुद्रलवणे । পাঙ্গা লবণ । भा पु १भ ।

उदन्तिका । स्त्री । तृप्तौ । हारा ।

उदन्या । क्ली । पिपासायाम् । रा नि व २० । See तृष्णा ।

उदपर्णी । पु । कुधान्यविशेषे । सु सू ३८ अ ।

उदपान' । पु, क्ली । कूप । अम ।

उदमन्थ' । पु । उदकप्रधानमन्थे । च सू ६ अ । जलालोडितसक्तुशक्तौ । स च ग्रीष्मे सेव्य । भा । प म ।

उदमानम् । क्ली । वारिमानाढके ।

उदम्बर. । पु । शरीरजक्रिमिभेदे । शार्ङ्ग ७अ । See क्रिमि । क्ली । ताम्रे । তামা । „अ टी ।

उदय । पुं । उत्पत्तौ ।

उदयभास्करकर्पूर. । पु । स्वनामख्यात कर्पूरे । स च पक्व । सदलनिदलभेदेन द्विभेद । गुणा —"पीत सर स्वच्छक सश्रीक कठिन कटु समुदित स्वादीपकोऽग्रेऽलं तु । शीत पित्तकर कफक्रिमिविषान् वातञ्च नाशयति लालास्रावगल यष्टौ च शमयेत् जिह्वाजडत्वापह ।'' वै निघ ।

उदयभास्कररस । पु । कुष्ठाधिकारे रस । अथ केवलं गन्धकेन मृत ताम्र दशभागम् । अमृत विष, तस्य द्वौ भागौ । र सा स । पाठ— "गन्धकेन मृत ताम्र दशभाग समुद्धरेत् । उषण (घा) पञ्चभाग (गा) स्याद्गरलञ्च द्विभागिक । सर्व्व चूर्णीकृतं सर्व्वं रक्तिमैकप्रमाणत । दातव्यं कुष्ठिने ॥ उषण स्थाने त्र्यूषणमिति । अपी चि । "पिप्पली पञ्चभागा स्यादिति ।" सा को । তাম ১০ তো পিপুল ৫ তো শৃঙ্গীবিষ ২ তো একত্র মিশ্র রক্তিপ্রমাণা বটী কার্য্যা । মতান্তরে পিপুলমূল ৫ তো অন্যমতে ত্রিকটু ৫ তো। अन्य चिकित्साशारे । पाठ —"धात्र्याम सूतक गन्ध श्वेतापामार्गजद्रवे । तुल्यांश मर्दयेत्तावत्यिन्ते पाता यन्त्रे पचेत । ऊर्द्ध्वलग्नन्तु सग्राह्यो रसो ह्युदय भास्कर । ग्रासं पञ्चविध हन्ति द्विगुञ्जमनुपानत ॥ रस र । অত্র পারা, গন্ধক সমানভাগে শ্বেত আপাংরসে মাড়িয়া পাতালযন্ত্রে পাক করিবে যন্ত্রের ঊর্দ্ধ্বভাগে যে বস্তু লাগে, তাহা উদয়ভাস্কর রস ।

उदरम् । क्ली । नाभिस्तनमध्यभागे । পেট । तत्पर्याय,—पिचिण्ड कुक्षि कुच्छी जठर तुन्द तुन्द (अ) । रा नि व १८ । तन्नामकरोगे । উদরি রোগ । तदष्टविधम्—वातपित्तकफसन्निपातैं चतुर्विध प्लीहजन्य मलसञ्चयजन्य क्षतजन्य जलसञ्चयजन्यश्चेति । अस्य निदानं—अग्निमान्द्या जीर्णमलसञ्चयादिकम् । कुपितवातादिभि स्वेद वहाम्बुवहस्रोतसि रुद्धे, तथा प्राणापानाग्नयो दूषिते तदुत्पद्यते । साधारणलक्षणं—"आध्मान गमनेऽशक्तिर्दौर्ब्बल्य दुर्ब्बलाग्निता । शोफ सदन मङ्गानां सङ्गो वातपुरीषयो । दाहस्तृष्णा च सर्व्वेषु जठरेषु भवन्ति हि ।" सु नि ७अ । "सर्व्व मेवोदर प्रायो दोषसङ्घातज मत । अतो वातादि शमनो क्रिया सर्व्वा प्रशस्यते ॥ वह्निर्मन्दत्वमायाति कुक्षौ दोषप्रपूरिते । अजीर्णाम्लविदाह्यन्नैर्मन्दाग्नौ मलसञ्चयात् ॥ रुद्धा स्वेदाम्बुवाहिन्यो जनयन्त्युदरं नृणां । आध्मानमामतामल गतिरल्पा कृशाङ्गता ॥ शोथ सदाऽसज्ञानां दाहस्तन्द्रा विवर्णता । विड्बात सङ्ग पादाभ्यां शोथश्चाशुभलक्षणम् । पूर्व्वरूपम् । औदकानूपजं मांसं शाक पिष्टकृत तिलान् । व्यायामाध्वदिवास्वप्नयानपानं विवर्ज्जयेत् ॥ तथोष्णलवणाम्लानि विदाहीनि गुरूणि च । नाद्यादन्नानि जठरी तोयपानं विवर्ज्जयेत् ॥ रस र ।

उदरग्रन्थि । पु । अष्मरीरोगे । गुल्मरोगे । ह च । अन्ये । আঁৎড়ী । প্লীহ্নি । W.l

उदरत्राण । क्ली । उदरबन्धन वस्त्रादौ । हे ।

उदरथि । पु । समुद्रे । सूर्य्ये । हे ।

उदरनाडी । स्त्री । अन्ननाड्याम् ।

उदरपरीक्षा । स्त्री । जठरपरीक्षायाम् ।

उदरपिशाच । पु । सर्व्वान्नभक्षके । हे च ।

उदरपीडा । स्त्री । उदरामये ।

उदरभङ्ग । पु । अतिसाररोगे ।

उदररस । पु । उदरस्थपाचकरसे ।

उदरव्याधि । पु । उदरामये ।

उदरस्फुटा । स्त्री । नागवल्ल्याम् । व निघ ।

उदराग्नि । पु । जठराग्नौ ।

उदरानलपत्रक । पु । ब्रह्मतालीशपत्रे । वै निघ ।

उदरामय । पु । अतिसाररोगे । See अतीसार ।

उदरामयकुम्भकेशरी । पु । पीडाधिकारे रस । अत्र शुल्व ताम्र, कटुक त्रिकटुत्रय लव णानि पञ्चलवणानि, कणामूल पिप्पलीमूलम् । अत्र कृष्णा चव्यं चित्रकचूर्णंच न प्रयच्छन्ति । पाठ —"रसगन्धकभस्मतामृक कटुकक्षारयुत सट ङ्कण । कणामूलकचव्यचित्रक सयमानि लवणानि रामठ । समभागमिदं विभावितं खरतापे लय जम्बुवारिणा । उदरामयकुम्भकेशरी रस एष प्रथि तोऽस्य माषक ॥ सुरवार्य्यंतु दापयेद्भिषक् । र सा स । পারা, গন্ধক, তামা, ত্রিকটু, যব ক্ষার, সোহাগার খৈ, পিপুলমূল, চই, চিতার মূল, পঞ্চলবণ, যমান এব হিং প্রত্যেক সমান ভাগ। লেবুর রসে মর্দ্দন। মাত্রা ১ মাষা ।

उदराग्निरस । पु । उदराधिकारे रस । वज्रीक्षारेण स्नुहीक्षारेण । पाठ —"पारद शुक्ति तुल्यञ्च जैपाल पिप्पलीसम । आरग्वधफलान्मज्ज्ञा वज्रीक्षीरेण मर्द्दयेत् ॥ माषमात्रा वटीं खादेत स्त्रीणा जलोदर जयेत् । चिञ्चाकस्वरसञ्चात्र पथ्य दध्यो दन हितम् ॥' र सा स ।

उदरावर्त्त । पु । नाभौ । रा नि व १८ ।

उदरावेष्ट । पु । शारीरकृमिभेदे । पाटाकृमि । माध्व क्ष । See कृमि ।

उदरिणी । स्त्री । गर्भवत्याम् । हे च ।

उदरिल । त्रि । महोदरयुक्ते । भुँड़ीयुक्त । हे च ।

उदरी । त्रि । उदरिले । हे च ।

उदर्क । पु । धुस्तूरद्रुमे । मदनकण्टके । मयना काँटा । मे कनिक ।

उदर्चि । पु । अग्नौ । मे ।

उदर्द । पु । Erysipelas रोगविशेषे । तल्ल क्षण यथा—"वरटीदष्टसस्थान शोथ सञ्जायते बहि । सकण्डूतोदबहुल छर्द्दिज्वरविदाहवान् । उदर्द्दमिति त विद्याच्छीतपित्तमथापरे । वाताधिक शीतपित्तमुदर्द्दंच कफाधिकम् ॥' मा नि ।

उदर्द्दप्रशमनवर्ग । पु । उदर्द्दशमनयोगविशेषे । यथा—तिन्दुक पियाल बदर खदिर कदर सप्तपर्ण्य श्वकर्णार्जुनासनारिमेदा इति दश । তেঁদ, পিয়াল, কুল খদির, শ্বেতখদির, ছাতিম, শাল, অর্জ্জুন, পীতশাল বিটখদির । च सू ४अ ।

उदर्द । पु । Scarlet fever ज्वरविशेषे । Wil

उदलावणिक । त्रि । लवणोदकसिद्धव्यञ्जने । हला ।

उदश्वित् । क्ली । अर्द्धजलतक्रे । অর্দ্ধেক জলযুক্ত ঘোল । र मा अम । दध्यश्नी यदि सर्वे तदुदश्विदाह ।' रा नि व १५ । प प्र २ ख । गुणा —लेदन कफनाशन तृष्णादाहहरश्रमोपघ्नञ्च । राज । पित्तश्लेष्मघ्नम् । रा नि व १५ ।

उदात्यूह । पु । जलकाके । পানকৌড়ী । वै निघ ।

उदान । पु । कण्ठस्थवायौ । उदान कण्ठ देशस्थ । ভা । उदानस्य पुन स्थान नाभ्युर कण्ठ एव च । वाक्प्रवृत्ति प्रयत्नौर्जोबलवर्णादि कर्म च ॥' च । "उदानो नाम यस्तूर्द्ध्वमुपैति पवनोत्तम । तेन भाषितगीतादिविशेषोऽभिप्रव र्त्तते । ऊर्द्ध्वजत्रुगतान् रोगान् करोति च विशे षत ॥' सु नि १अ । "तत्कर्म ऊर्द्ध्वनयनम् ।' वा स ११ अ । उदरावर्त्ते । सर्पे । नाभौ । मे दिनिक । पक्षभिः । श र ।

उदार । पु । दीर्घशालौ । শস্যবিশেষ ।

उदावर्त्त । पु । नाभौ । सर्पविशेषे । Dis

case of the bowells, iliac passion रोगविशेषः। सुदी। मे। इ घ। रोगेणानेन मलमूत्रवायुरोधो भवति। तस्य निदानं सम्प्राप्तिश्च। "वातविण्मूत्रजृम्भाश्रुक्षवोद्गारवमीन्द्रियैः क्षुत्तृष्णोच्छ्वासनिद्राणां धृत्योदावर्त्तसम्भवः॥" क्रमेण लक्षणं यथा—वातमूत्रपुरीषाणां सङ्गो मानं क्लमो रुजा। जठरे वातजाश्चान्ये रोगाः स्युर्वातनिग्रहात्॥ आटोपशूलौ परिकर्त्तिका च सङ्गः पुरीषस्य तथोर्द्ध्ववातः। पुरीषमास्यादथवा निरेति पुरीषवेगेऽभिहते नरस्य॥ बस्तिमेहनयोः शूलं मूत्रकृच्छ्रं शिरोरुजा। विनामो वङ्क्षणानाहः स्याल्लिङ्गं मूत्रनिग्रहे॥ मन्यागलस्तम्भशिरोविकारा जृम्भोपघातात् पवनात्मकाः स्युः। तथाक्षिनासावदनामयाश्च भवन्ति तीव्राः सह कर्णरोगैः॥ आनन्दजं वाप्यथ शोकजं वा नेत्रोदकं प्राप्तममुञ्चतो हि। शिरोगुरुत्वं नयनामयाश्च भवन्ति तीव्राः सह पीनसेन॥ मन्यास्तम्भः शिरःशूलमर्दितार्द्धावभेदकौ। इन्द्रियाणाञ्च दौर्ब्बल्यं क्षवथोः स्याद्विधारणात्॥ कण्ठास्यपूर्णत्वमतीव तोदः कूजश्च वायोरथवाप्रवृत्तिः। उद्गारवेगेऽभिहते भवन्ति घोरा विकाराः पवनप्रसूताः॥ कण्डूकोठारुचिव्यङ्गशोथपाण्ड्वामयज्वराः। कुष्ठवीसर्पहृल्लासाश्छर्द्दिनिग्रहजा गदाः॥ मूत्राशये वै गुदमुष्कयोश्च शोथो रुजा मूत्रविनिग्रहश्च। शुक्राश्मरी तत्स्रवणं भवेद्वा ते ते विकारा विहते च शुक्रे॥ तन्द्राङ्गमर्द्दावरुचिः श्रमश्च क्षुधाभिघातात् कृशता च दृष्टेः। कण्ठास्यशोषः श्रवणावरोधस्तृष्णाभिघातात् हृदये व्यथा च॥ श्रान्तस्य निश्वासविनिग्रहेण हृद्रोगमोहावथवापि गुल्मः। जृम्भाङ्गमर्दोऽक्षिशिरोऽतिजाड्यं निद्राभिघातादथवापि तन्द्रा॥ वायुः कोष्ठानुगो रूक्षैः कषायकटुतिक्तकैः। भोजनैः कुपितः सद्य उदावर्त्तं करोति च॥ वातमूत्रपुरीषासृक्कफमेदोवहानि वै। स्रोतांस्युदावर्त्तयति पुरीषं चातिवर्त्तयेत्॥ ततो हृद्बस्तिशूलार्त्तो हृल्लासारतिपीडितः। वातमूत्रपुरीषाणि कृच्छ्रेण लभते नरः॥ इति। मा नि। 'पिबेत् सुधापत्रतिलादिशाकग्राम्यौदकानूपरसैर्यवान्नम्। अन्यैश्च कष्टानिलविड्विबन्धी स्यात् तथा प्रसन्ना गुडशीधुपायी॥ रस र।

उदावर्त्ता (वृत्ता)। स्त्री। Difficult menstruation वायुजन्यस्त्रीयोनिरोगविशेषे। सा कष्टेन फेनिलं रजो मुञ्चति। "सफेनिलमुदावर्त्ता रजः कृच्छ्रेण मुञ्चति।" भा म ४भ यो नि।

उदितः। पु। नीवारः। उड़िधान। प मु।

उदीच्यम्। क्ली। ह्रीवेरे। सुगन्धवाला। प मु। रा नि व १०। ना कुवेरः। सि यो ज्व चि षड़ङ्गपानीय। "चन्दनोदीच्यनागरैः।" सि यो ज्व चि किरातादौ। "चन्दनोदीच्यधन्यकैः।"

उदीच्यकाष्ठम्। क्ली। तोयपिप्पलीतिख्यातद्रव्ये। वै निघ।

उदोच्चरम्। क्ली। दधि।

उदु(दू)खलम्। क्ली। गुग्गुलौ। मे। खोड़ भाण्डे। शालादिकुट्टे इति लोके। तण्डुलकण्डनाधंपात्रे। उखली इति च लोके। अम।

उदुम्बरः। पु। Glomerous fig tree, (Ficus glomerata) यज्ञाङ्गवृक्षे। तत्पर्य्यायः,—क्षीरवृक्षः हेमदुग्धः सदाफलः कालस्कन्धः यज्ञयोग्यः यज्ञीयः सुप्रतिष्ठितः शीतवल्कः यज्ञसारः जन्तुफलः पुष्पशून्यः पवित्रकः सौम्यः शीतफलः कृमिकण्टकः फलिकण्टकः क्रिमिकण्टकः (मे) पार्थिवः यज्ञाङ्गः ब्रह्मवृक्षः यज्ञोडुम्बरः (शब्द) सुचक्षुः श्वेतवल्कलः (ज)। यज्ञडुमुर गाछ। गुर्ज हि गूलर। म उम्बराचेझाड। तत् उदुम्बरः। ज द। सु स ३८ अ न्यग्रोधादि। गुणाः—"उदुम्बरं शीतलं स्यादग्निसन्धानकारकम्। व्रणरोपणकृद्रूक्षो मधुरस्तुवरो गुरुः। अस्थिसन्धानकृद्वर्ण्यः कफपित्तातिसारकान्। योनिरोगं नाशयति वल्कलञ्चास्य शीतलम्। दुग्धदं तुवरं गर्भ्यं व्रणनाशकरं मतम्। कोमलञ्चास्य च फलं स्तम्भकृत्तुवरं मतम्। हितकारि तृषापित्तकफरक्तरुजापहम्। मध्यमं कोमलं स्वादु शीतलं तुवरं मतम्। पित्ततृषामोहकरं रक्तस्रुतिवमीहरम्॥ वै निघ। ब्रध्नं गुरु कफपित्तघ्नम्। हिमं रूक्षं पित्तकफास्रजित्। मधुरं वर्ण्यं व्रणशोधनरोपणञ्च। मद व ५। भा पू १भ वटादिव। तथा अस्य पक्वफलगुणाः मधुरत्वं हिमत्वं कृमिकरत्वं रक्तपित्ततृषादाहमूर्च्छाघ्नत्वञ्च। सुपक्वफलगुणाः—अतिशीतत्वं मधुरत्वं पित्तश्रमशोषघ्नत्वञ्च। अपक्वफलगुणाः—कषायत्वं दीपनत्वं रुचिकरत्वं मांसकरत्वं शोणितविकारजनकत्वञ्च। अस्य वल्कलगुणाः—शीतत्वं कषायत्वं व्रणघ्नत्वं गर्भसंरक्षणस्तन्यजनकत्वञ्च। रा नि व ११। कुष्ठविशेषे। ताम्रे। रा नि व १३। जन्तुफले। भा पू अने। क्ली। कर्ष, २ तो। प प्र १ ख। ताम्रे। मद

व ४। मानमाने। वै निघ पामा नि निफलादि मदे। वै। विका।

उदुम्बरच्छदा। स्त्री। उम्बदलौडव। मद व १।

उदुम्बरदला। स्त्री। उम्बदलौडन। रा नि व ६।

उदुम्बरपर्णी। स्त्री। दन्तौडवे। प सु। र मा। लघुदन्तौडने। भा पू १ भ।

उदुम्बरमशक। पु। मूषिक। वै निघ।

उदुम्बरी। स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। म कालाडवर। रा नि व ११।

उदूखलम्। क्ली। तण्डुलादि कण्डनार्थं काष्ठ पात्रे। उथुलि। गुग्गुलौ। मे लविकं।

उदूखलसन्धि। पु। उदूखलाकार यौवौड़ गत सन्धौ। भा। कक्षावङ्क्षणदशनसन्धि। सु शा ५ अ।

उद्दट। वि। स्थूल। मे।

उद्गम। पु। वान्तौ। वमि। वै निघ।

उद्गमनीयम्। क्ली। धौतवस्त्रे। अम। धोया कापड।

उद्गार। पु। उद्वमन। कण्ठाज्जने। ঢেকুর इति भाषा। जटा। 'सनिरोज वय:' दु खादजौर्णोत्र यमीड्वान्। उदानकोपादाहार न्याधिरत्वाव सद्भवेत। पवनस्योर्ध्वगमन तत् द्गार प्रचक्षन॥' शाङ्ग २५ अ। छायाम्। रा नि व २०।

उद्गारकमणि। पु। प्रवाले। पला। मं पौबले। रा नि व १३।

उद्गारणम्। क्ली। उद्गारकरणे।

उद्गारशुद्धि। स्त्री। उद्गारानवरोधे, सधमा सौद्गाराभावे।

उद्गारशोधन। पु, क्ली। श्वेतजीरके। कण जीरके। भा पू १भ।

उद्गारशोधिनी। स्त्री। नौरके। व निघ।

उद्गीरणम्। क्ली। उद्गारे। वमी। त्रिज्ञ र।

उद्गाह। पु। उद्गारे। ঢেকুর। वै निघ।

उद्घ। पु। देहस्थ वायौ। म घनिक। इस पुटे। ह च।

उद्घटम्। क्ली। वानाकुपथे। वै निघ।

उद्घर्षणम्। दातादिघर्षणे। इष्टकाखण्डै सौट् घर्षण कण्डु कोठनाश शिरासुखक्षारकलघ। राज।

उद्घसम्। क्ली। मांसे। हारा।

उद्घाटक(न)म्। क्ली। कूपाज्जलोत्तोलनार्थे रज्जुघटे। तत्पर्याय—घटीयन्त्रम्। अ।

उद्घात। पु। पादस्खलने। कालमर्दे। म सति। पवनाभ्यासयोगाय कुम्भकादि... विश्व सविकम्। अमे। त्रिका।

उद्दंश। पु। मत्कुण। উকুণ। हे च।

उद्दण्डपाल। पु। मत्स्यविशेषे। मौड़िका माछ। सर्पविशेषे मे।

उद्दानक। पु। शिरीषवृक्षे। रा नि व ८। तें कौड़गौगुच्छु। चुल्ल्याम्। विश्व।

उद्दानम्। क्लीं। चुल्लीविशेषे। उदयम। बाड़ वाग्नौ।

उद्दन्तुर। वि। उत्कटदन्त, करालदन्ते। मे।

उद्दारदा। स्त्री। शाकतरौ। শেগুন। म साग। वै निघ।

उद्दारा (री)। स्त्री। गुडूच्याम्। श च।

उद्दाल (क)। पु। (Cordia myxa or Latifalia) बहुवारवृक्षे। চালিতা গাছ। हि बहुआरि, लसोडा। प सु। अम रा नि व ११। See बहुवार। आरण्यकोद्रवे। मद व १०।

उद्दाला। स्त्री। आरी इति महाराष्ट्रे।

उद्दिष्ट। पु। बदरवृक्षे।

उद्दीप (प्र)। पु। गुग्गुलौ। अ टी भ।

उद्दीपक। त्रि। शोभाकारिणि।

उद्देश। पु। गिरिगण्डके। हारा। समास कथने। समासकथनमुद्देश, यथाशास्त्रमिति। सु उ ६५ अ। उपदेश। हारा।

उद्देहिका। स्त्री। उत्पादिकाया। वालवी इति ख्याते महाराष्ट्रीयकीटविशेषे। পোকা পোকা। हारा।

उद्धम। पु। कष्टश्वास।

उद्धर्षणम्। क्ली। रोमाञ्चे।

उद्रानम् । क्ली । चुल्लाम् । श टी भ ।
उद्रान्त । पु । निर्मदकरिणि । अम ।
उद्रारा । स्त्री । गुडूच्याम् । श च ।
उद्धूलनम् । क्ली । सतललवङ्गकर्पूरकस्तूरीमरिच त्वक्चूर्णेषु । पाकराज ।
उद्धूषणम् । क्ली । रोमाञ्चे । हला ।
उद्धृत' । त्रि । परिभुक्तोज्झिते । मे तविक ।
उद्बुद्ध' । त्रि । विकसिते । हे ।
उद्भट । पु । कच्छपे । शप । मे टभिक ।
उद्भवः । पु । उत्पत्तौ । अम ।
उद्भाव । पु । उत्पत्ति ।
उद्भिज । त्रि । उद्भिज्जे । श टी र ।
उद्भिज्ज' । त्रि । उद्भिदो जाते । इन्द्रगोप मण्डूकादौ । अम ।
उद्भित् (द्) । त्रि । गुल्मादौ । तच्च पञ्चधा— तरु गुल्म लता वल्ली तृणञ्च । अम ।
उद्भिदम् । क्ली । भूमिमुद्भिद्य उद्गमज्जलस्थाने । वा टी हेमा । सामुद्रलवणे । পাঙা লবণ । र मा । Culinary salt साम्भिलवणे । रस र अर्श चि । त्रि । तवादौ ।
उद्भूत । त्रि । उत्पन्ने, जाते ।
उद्भेद । पु । अङ्कुरे । रा नि व २ ।
उद्भ्रम । पु । उद्वेगे । अम ।
उद्यम । पु । उद्योगे ।
उद्यानम् । क्ली । उपवने । उद्यान स्वयमपरैः समन्तु लोकैरन्येषां विभवन्ताञ्च पुष्पवाटी । हला ।
उद्याव । पु । मिश्रणे । संयोजने ।
उद्योग । पु । चेष्टायाम् ।
उद्योत । पु । ज्योतिषि आलोके । हे ।
उद्र । पु । जलमार्जारे । উদ্বিড়াল । हारा । ...नकुले । ধেড়ে इति भाषा । विका ।
... । पु । वृक्षविशेषे । কুকুরশোঁকা । ... কুকড়া । मे । पाचके ।
... रक्तविसर्प । वै निघ ।
उद्रथ ... । स्त्री । पानात्ययरोग । मत्त ... ।
उद्राङ्क' । पु ...

उद्रेक । पु । रजोगुणे । रा नि व २१ । महानिम्बे । भा म १भ ।
उद्वत्सर । पु । संवत्सरे । हे च ।
उद्वमनम् । क्ली । उद्गिरणे, वान्तौ । वमिकरा ।
उद्वर्त्तनम् । क्ली । विलेपने । घर्षणे । मे नच तुष्क । तद्गुणा—"उद्वर्त्तनं वातहरं कफमेदोऽ- विलापहम् । स्थिरीकरणमङ्गानां त्वक्प्रसादकरं परं । उद्वर्त्तनं हरिद्राद्यैः कण्डूवैवर्ण्यरौक्ष्यजित् । तिलैर्नोद्धर्त्तनं कण्डूरौक्ष्यत्वग्दोषनाशनम् ॥" राज । "उद्वर्त्तनं कफहरं मेदसः प्रविलापनम् । स्थिरीकरणमङ्गानां त्वक्प्रसादकरं परम् ।" वा सू २भ । "उद्वर्त्तनं वातहरं भाजकानलदीपनं । गात्रस्थिरत्वसुखितात्वक्प्रसादमृदुत्वकृत ॥" मद व १३ । मर्द्दने । श द विसूचि ।
उद्वह । पु । पुत्रे । उदानवायौ । स्त्री । कन्यायाम् ।
उद्वान्त । पु । निर्मदगजे । त्रि । उद्वमित । मे तविक ।
उद्वासनम् । क्ली । मारणे, वधे । श ।
उद्वाहनी । स्त्री । वराटके ।
उद्विडाल । पु । जलविडाले । उद्वेताव इति भाषा । ভোঁদড় इत्यपि क्वचित् ।
उद्वृत्त । त्रि । उच्छ्रिते ।
उद्वेगम् । क्ली । गुवाकफले । रा नि व ११ । पु । आशङ्कायाम् । विका । चाञ्चल्ये ।
उधस् । क्ली । आपीने । গাভীর পালান । हला ।
उधस्य । क्ली । दुग्धे ।
उध्मान(र)म् । क्ली । चुल्लाम् । श टी भ ।
उन्दक । पु । धवत्रयावनाले । শাদা জনার, পুওয়ারা । रा नि व १६ ।
उन्दर । पु । मूषिके ।
उन्दिरमारी । स्त्री । मूषिकाख्या, तन्नाम्ना कोङ्कण प्रसिद्धायां । ईन्दूवाविदौ । गुणा— "मूषिकारी तु कटुका नेत्र्या चाखुविषापहा । व्रणदार्पं नेत्ररोग नाशयेदिति च स्मृतम् ॥" रा नि व ४ ।
उन्दुक । पु । शरीरैकदेशे । भा ।
उन्दुर । पु । मूषिके ।

व ४। तोडमाले। वै निघ पाला चि विफलादि लैहे। मद। त्रिका।

उदुम्बरच्छदा । स्त्री। कुम्बदन्तीवृक्षे। मद व १।

उदुम्बरदला । स्त्री। कुम्बदन्तीवृक्षे। रा नि व ६।

उदुम्बरपर्णी । स्त्री। दन्तीवृक्षे। प मु। र मा। लघुदन्तीवृक्षे। भा पू १ भ।

[illegible]दुम्बरमशक । पु। मूषिक। वै निघ।

[illegible]दुम्बरी । स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। म लाडवर। रा नि व ११।

[illegible]दूखलम् । क्ली। तण्डुलादि कण्डनार्थं काष्ठ [illegible]। उँथलि। गुग्गुलौ। मे लत्रिक।

[illegible]दूखलसन्धि । पु। उदूखलाकार-सौन्दु-लसन्धौ। भा। कक्षावङ्क्षणदन्तसन्धि। सु शा ५ अ।

उद्दढ । त्रि। स्थूल। मे।

उद्गम । पु। वान्ती। दृष्टि। वै निघ।

उद्गमनीयम् । क्ली। धौतवस्त्रे। अम। धोया कापड।

उद्गार । पु। उद्वमने। [illegible]। ढेकुर इति भाषा। यथा। "[illegible] [illegible] [illegible]। उदानकोपात्[illegible]-[illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]।" [illegible] [illegible]। [illegible]। रा नि व २०।

उद्गारकमणि । पु। [illegible]। [illegible]। [illegible] [illegible]। रा नि व १।

उद्गारणम् । क्ली। उद्गिरणे।

उद्गारशुद्धि । स्त्री। उद्गारस्य शुद्धि, [illegible] [illegible]गाराभावे।

उद्गारशोधन । पु, क्ली। [illegible]। [illegible]। भा पू १म।

उद्गारशोधिनी । स्त्री। [illegible]। [illegible]।

उद्गीरणम् । क्ली। उद्गारे। [illegible]। [illegible]।

उद्गाह । पु। उद्गारे। ढेकुर। वै [illegible]।

उद्ग्रीव । पु। [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible]।

उद्घट्टम् । क्ली। बालाकर्षे। वै निघ।

उद्घर्षणम् । दन्तादिघर्षणे। [illegible] घर्षणे कटुकीटनाश [illegible]। राज।

उद्घसम् । क्ली। मांसे। हारा।

उद्घाटक(न)म् । क्ली। कूपाज्जलोत्तोलनार्थे सरज्जुघटे। तत्पर्याय—घटीयन्त्रम्। अ।

उद्घात । पु। पादस्खलने। कालभेदे। [illegible] [illegible]। पवनाभ्यासयोगाय कुम्भकादिभेदे। विष्व तन्त्रिकम्। [illegible]। त्रिका।

उद्दंश । पु। मत्कुणे। उँडुस। हे च।

उद्दण्डपाल । पु। मत्स्यविशेषे। [illegible] माछ। सर्पविशेषे मे.।

उद्दालक । पु। शिरीषवृक्षे। रा नि व ६। [illegible]। [illegible]। विश्व।

उद्दालनम् । क्ली। चुल्लीविशेषे। उदर्के। वाड [illegible]।

उद्दन्तुर । त्रि। उत्कटदन्ते, करालदन्ते। म।

उद्दारदा । स्त्री। मारुतरौ। [illegible]। मं साग। वै निघ।

उद्दारा (री) । स्त्री। गुडुच्याम्। ग, च।

उद्दाल (क) । पु। (Cordia myxa or Latifalia.) बहुवारवृक्षे। चालिता गाछ। [illegible] बहुवारि, भन्नाट। प मु। भम रा नि व ११। See बहुवार। श्लेष्मातकवृक्षे। मद व १०।

उद्दाला । स्त्री। [illegible] इति महाराष्ट्रे।

उद्दिष्ट । पु। [illegible]।

उद्दीप (न) । पु। गुग्गुलौ। श टी भ।

उद्दीपक । त्रि। [illegible]।

उद्देग । [illegible]। [illegible]। हारा। [illegible] [illegible]। "[illegible]", यथाशास्त्रमिति। [illegible]। [illegible]। भाग।

उद्देहिका । स्त्री। [illegible]। [illegible] [illegible]। [illegible]।

उद्दम । [illegible]। [illegible]।

उद्धरणम् । क्ली। वमन।

पिप्पलिका तथा। विडङ्गञ्च देवदारु किरात कटुकी तथा। कण्टकारी च यष्टीन्द्रयव चित्रक मेव च। बला च पिप्पलीमूल मुस्तञ्च वीरणस्य च। शोभाञ्जनस्य वीजानि त्रिवृता चेन्द्रवारुणी। वङ्ग कृष्णाभ्रकञ्च प्रवाल समभागिक। सर्व्वचूर्णं समं लौह सलिलेन विमर्द्दयेत्॥ । रसास।

उन्मादभञ्जिनी। स्त्री। उन्मादाधिकारे रस विशेषे। अत्र कटुरोहिणी कटुकी। गिरिमल्ली वीज कुटजवीजं। पाठ—"शुद्ध मनःशिलाचूर्णं सैन्धव कटुरोहिणी। वचा शिरीषवीजञ्च हिङ्गु च श्वेतसर्षप। करञ्जवीज त्रिकटु मल पारावतस्य च। एतानि समभागानि गोमूत्रैर्वटिका कृता। गिरिमल्लीवीजसमा छायाशुष्काञ्च कारयेत्। प्रात सन्ध्यानिशाकाले चक्षुषोरञ्जन हितम्। मधुरादि रसे चाज्ञा रात्रावपि जलेन च॥' । रसार्ण।

उन्मादाङ्कुशरस। पुं। उन्मादे रस। पाठ —त्रिदिन कनकद्रावैर्महाराष्ट्रीरसैं पुन। विष मुष्टिद्रवै सूत समुत्थाप्यार्कचक्रिकां। कृत्वा तस्या सगन्धान्तां युक्त्या बन्धनमाचरेत्। तत्सम कानक वीजमभ्रक गन्धक विष। मर्द्दयेत्त्रिदिनं सर्व्वं यत्न मात्र प्रयोजयेत्। कनक धुस्तूरवीज। महाराष्ट्री जलपिप्पली भार्गी वा। विषमुष्टि कुचेलक। एभिरूर्द्धपातन कार्य्य। पारदादिक समभाग ग्राह्यम्। उन्मादगजाङ्कुश इति नामान्तरम्। भैष रसे चि।

उन्मादिनी। विजयायाम्। सिद्धि।

उन्मानम्। क्ली। द्रव्यतोलकपरिमाणे। पु। द्रोणपरिमाणे। प प्र १ख।

उन्मार्गी। पु। पञ्चविधभगन्दरान्यतमभगन्दर रोगविशेषे। अर्शभगन्दर। तस्य लक्षणम्— "मूढेन मांसलुब्धेन यदस्थिशल्यमन्नेन सहाभ्यव हृत यदावगाढपुरीषोन्मिश्रमपानेनाध प्रेरित मस म्यगागतं गुदं चिणोति, तदा चतनिमित्त कोथ उपजायते। तस्मिन् चते पूयरुधिरावकीर्णमास कोथ भूमाविव जलप्रक्लिन्नायां क्रिमय सञ्जायन्ते। ते भक्षयन्तो गुदमनेकधा पार्श्वतो दारयन्ति, तस्य तैर्मार्गैः क्रमिकृतै वातमूत्रपुरीषरेतांसि अभिनि सरन्ति तं भगन्दर उन्मार्गिणमित्याचक्षते।" सु नि ४ अ।

उन्मीलनम्। क्ली। उन्मेषे। है च।

उन्मुख। त्रि। ऊर्द्ध्वमुखे।

उन्मूलित। त्रि। उत्पाटिते। है।

उन्मेष। पु। नेत्रोन्मीलने। है च।

उपकण्ठम्। क्ली। अश्वस्याकन्दिते। कण्ठ समीपे। है च।

उपकरणम्। क्ली। उपादाने।

उपकर्णिका। स्त्री। मूषकर्णिकायाम्। वै निघ २भ अर्श चि विडङ्गादिचूर्णलेहे।

उपकार। पु। विकीर्णपुष्पादौ। है।

उपकारिका। स्त्री। पिष्टकभेदे। मे कपत्रक।

उपकारी। स्त्री। राजगृहे। भरत द्वि को। त्रि। उपकारके।

उपकार्य्या। स्त्री। राजगृह। अ। धान्यादेः स्थाने। गोला।

उपकालिका। स्त्री। जीरकादौ। श्वेतजीरके। कलौञ्जीजीरके। मद व २। कृष्णजीरके। भा पू १भ। पिप्पल्याम्।

उपकुञ्चः (क.)। पु। कृष्णजीरके। वै निघ।

उपकुञ्चि (का) (ञ्ची)। स्त्री। कलौञ्जी जीरके। वृहज्जीरके। सूक्ष्मैलायाम्। अम। कृष्ण जीरके। स्वल्पजीरके। छोट जीरा। भा पू १भ रत्ना। गुणा—"तिक्ता कट्वी चोष्णा च दीपनी। तथा चाजीर्णशमनी गर्भाशयविशोधिनी। आध्मानवातगुल्माञ्च रक्तपित्त क्रमींस्तथा। कफ वि चामदोष वात शूलञ्च नाशयेत्॥" वै निघ।

उपकुम्भा। स्त्री। दन्तीवृचे। वै निघ।

उपकुल्या (का)। स्त्री। दन्तीवृचे। मे निघ। मु, रा नि व ६। च द अर्श चि एलादौ।

उपकुश। पु। Gum boil तन्नामकदन्त वेष्टजपित्तरक्तजरोगविशेषे। तत्र वेष्टदाहपाकदन्त चलन आघट्टिते रक्तस्रावावेदने, मुखे च रक्ते स्फीतिर्मुखपूतिता च जायन्ते। भवर्थ—"वेष्टेषु दाह पाकश्च ताभ्यां दन्ताश्चलन्ति च। आघट्टिता प्रस्रवन्ति शोणित मन्दवेदन। आध्मायन्ते स्रुते रक्ते मुख पूति च जायते। भा म ४भ मु ग्री चि। अथमुखरोगे, तत्र दन्तमांसाद्रुधिरस्राव दन्त चलनञ्च भवति। श द।

उपकूप। पुं। दीर्घिकायाम्। है च।

उपकोलिका। स्त्री। कृष्णजीरके। भा।

उपक्रम । पु । चिकित्सायाम् । रा नि व २० । आरम्भे । मे मचतुष्क ।

उपक्रोष्टा । पु, स्त्री । गर्द्दभे ।

उपगूहन । क्ली । आलिङ्गने । अ ।

उपघात । पु । रोगे । रा नि व २० ।

उपघातक । पु । आरग्वधवृक्षे । वै निघ ।

उपघ्न । पु । निकटाश्रये । अम ।

उपचक्र । पु । पक्षिविशेषे । চকোর । "चकोरानुपचक्रकान् ।" च चि २अ । तन्मांसगुणा— "कषाय स्वादुलवणस्त्वच्य केश्यो रुचिप्रद । सु सू ४६ अ । इत्य नर उभयोर्थे कटुपाकि बलाग्निवद कफ । राज । See चक्रवाक ।

उपचर्य्या । स्त्री । चिकित्सायाम् । सेवायाम् । रा नि व २० । हेमा ।

उपचक्षु । क्ली । चक्षुःप्रतिनिधौ । चश्मा इति भाषा ।

उपचार । पु । चिकित्सायां । सेवायाम् । रा नि व २० । हे च ।

उपचार्य्य । पु । चिकित्सायाम् । हे च ।

उपचित । त्रि । दग्धे । मे । पुष्टे ।

उपचित्र (त्रा) । पु स्त्री । उपचित्र इति मद व १ । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । रा नि व ४ । दन्तीवृक्षे । प सु । र मा । आखुकर्ण्याम् । इन्दुरकाणी पाना । मे । इन्द्रदन्त्याम् । भा पू १भ । व निघ वा व्या विषगर्भतैले ।

उपचित्रका । स्त्री । द्रवन्त्याम् ।

उपचिल्ली । स्त्री । श्वेतचिल्लीशाके । শ্বেতচিল্লী (বেতোশাক) । रा नि व ७ ।

उपजिह्वा (ह्विका) । स्त्री । जिह्वागतमुखरोगे । दुष्टकफरक्ते जिह्वाधस्तान्निःसृतो लालास्रावकण्डूदाहशोथोत्पादक । मा नि । लक्षणम्— "जिह्वाग्ररूप श्वयथुर्हि जिह्वामुन्नम्य जात कफरक्तयोनि । प्रसेककण्डूपरिदाहयुक्ता प्रकथ्यतेऽसावुपजिह्विकेति ॥' सु नि १६ अ । कीटविशेषे । পেদো পোকা । हे च । मूलजिह्वायाम् । আলজিব । रा नि व १८ । अश्वमुखरोगोदि । अथ जिह्वाध कीर्त्ति । लक्षणम्— "अधस्तादथ जिह्वाया शस्त्रयुक्तस्य जायते । नं विद्यादुपजिह्वाख्य मुखरोगन्तु वाजिनाम् ॥ ज द २६ अ ।

उपतप्त । पु । रोग । अ टी भ ।

उपताप । पु । रोगे । उत्ताप । मे पचतुष्क ।

उपदग्ध । त्रि । दग्धार्थे । আঁকা । सु सू ४६ अ ।

उपदन्त । पु । कुस्तुम्बुरु । দাঁতা ধনে' ।

उपदंश । पु । The venereal disease समष्ठीलक्षुपे । रा नि व ४ । शिग्रु वृक्षे । सजिनागाछ । रा नि व ७ । चव्ये । চাট্টে । हेमा । सि यो मदा चि । "सर्व्वो सभक्तो पिष्टितोपदंशाम् ।" व्यञ्जने । रा नि व २० । मेढ्ररोगे । বাঙ রোগ । निदानादि—"हस्ताभिघातान्नखदन्तपातादधावनादत्युपसेवनाद्वा । योनिप्रदोषाच्च भवन्ति शिश्ने पञ्चोपदंशा विविधापचारैः ॥ स च वातादि भेदात्पञ्चधा । तल्लक्षण—"सतोदभेदैः स्फुरणैः सकृष्णैः स्फोटैर्व्यवस्येत्पवनोपदंश । पीतैर्बहुक्लेदयुतैः सदाहैः पित्तेन रक्तोपिशिताबभासैः । स्फोटैः सकृष्णैः रुधिरस्रवलैः रक्तात्मकं पित्तसमानलिङ्ग । सकण्डुरैः शोथयुतैर्महद्भिः शुक्लैर्घनैः स्रावयुतैः कफेन । नानाविधस्रावरुजोपपन्नमसाध्यमाहुस्त्रिमलोपदंशम् ॥ मा नि । "अतिमैथुनादतिब्रह्मचर्य्याद्वा तथा ब्रह्मचारिणीं चिरोत्सृष्टां रजस्वलां दीर्घरोमां कर्कशरोमां सङ्कीर्णरोमां निगूढरोमां मल्पद्वारां महाद्वारामप्रियामकामां अचौक्ष्यसलिलप्रक्षालितयोनिं सशल्लितयोनिं योनिरोगोपसृष्टां स्वभावतो वा दुष्टयोनिं वियोनिं वा नारीमत्यर्थमुपसेवमानस्य तथा करजदशनविषशूकनिपातनाद्वा हस्ताभिघाताच्चतुष्पदी गमनादचौक्ष्यसलिलप्रक्षालनादवपीडनाच्छुक्रमूत्रवेगविधारणान्मैथुनान्ते वाप्रक्षालनादिभिर्मेढ्रमागम्य प्रकुपिता दोषा क्षते क्षते वा श्वयथुमुपजनयन्ति तमुपदंशमाचक्षते ।" सु नि १२ । असाध्यलक्षणं । विशीर्णमांस कृमिभिः प्रजग्धं मुष्कावशेषं परिवर्ज्जनीयम् । पथ्य यथा—कङ्कि विरेको ध्वगमश्चनादौ विधी ललौका परिपातनञ्च । सेक प्रलेपो व्रणमार्ग घृतानि । वर्त्तिक्रियाः प्रियुष्कमघ्ना धृतामिषं मुद्गरसो घृतानि । पटोल शालिञ्चशाक वनमुद्गकञ्च । तिक्तं कषायं मधु तृणपञ्चमूलम् यवांश्च शूरम् इति । अपथ्य यथा—"दिवानिद्रां मूत्रवेगं गुरु च

गुड़म्। आयासमद्य तत्रश्च वर्जयेदुपनग्नवान् ॥" पथ्यापथ्यम्।

उपदंशघ्नम:। पु। शिग्रुवृक्षे। वै निघ।

उपदलम्। क्ली। पुष्पदले। फूलेर पापड़ी।

उपदी। स्त्री। वन्दाके। मान्दड़ा। सं वादा गुल। रा नि व ५।

उपदीका। स्त्री। उपजिह्वाख्यकीटे। हे च।

उपदेवता। स्त्री। यक्षभूतपिशाचादौ।

उपदेश'। पु। कुलके। हे च। स्थितकथने। एवमित्युपदेश यथा—'तथा न जागृयाद्रात्रौ दिवास्वप्नञ्च वर्जयेत्।" सु उ ६५ अ।

उपदेह। पु। उपलेपे। प्रलेप, नलम्। वै निघ।

उपदेहिका। स्त्री। उपजिह्वाकीटे। हे च।

उपद्रव'। पु। उपसर्गे। तल्लक्षणम्—"रोगारम्भकदोषस्य प्रकोपादुपजायते। योऽन्यो विकारः स बुधैरुपद्रव इतीरितः ॥" भा।

उपधातु। पु। Secondary secretion देहस्थसप्तविधधातुषु। यथा—"स्तन्य रजो वसा स्वेदो दन्ता केशास्तथैव च। ओजश्च सप्तधातूनां क्रमात्सप्तोपधातव ॥" भा। स्तन्यरजोवसास्वेद दन्तकेशौजांसि धातूनां सप्तोपधातव इति शार्ङ्ग। A semi metal स्वर्णमाक्षिकादिगौणधातुषु। ते च सप्तविधा—स्वर्णमाक्षिक, तारमाक्षिक, तुत्थ, कांस्य, पित्तल, सिन्दूर, शिलाजतु चेति। तत्र स्वर्णमाक्षिकं स्वर्णस्य, तारमाक्षिकं रौप्यस्य, तुत्थं ताम्रस्य, कांस्यं ताम्ररङ्गयो, पित्तलं ताम्रयशदयो, सिन्दूरं सीसकस्य, शिलाजतु च लौहस्योपधातु। मतान्तरे तु माक्षिकतुत्थकाभ्रनीलाञ्जनरसाञ्जनमनःशिलाहरितालेषु। गुणा—"उपधातुषु सर्व्वेषु तत्तद्धातुगुणा अपि। सन्ति किं तेषु तेऽल्पीयांसस्तत्तदल्पत्वभावत ॥" भा म १भ धातव।

उपधानम्। क्ली। विष। उपबर्हे। बालिश। मे मघतुष्क।

उपधानीय। क्ली। उपधाने। गद्दर।

उपधूपित। वि। आसन्नमरणे। हारा। आसन्नमरणे। मे।

उपनखम्। क्ली। क्षिप्रकुन्यरोगे। आङुलहाड़ा। लक्षण—"नखमांसमधिष्ठाय पित्तं वातश्च वेदनां। करोति दाहपाकौ च तं व्याधि विप्रमादिशेत्। तदेव चतरोगाख्य तथोपनखमित्यपि ॥ सु नि १३ अ।

उपन (ना) यः। पु। उपनयने। हे।

उपनयनम्। क्ली। वर्णत्रयाणां यज्ञसूत्रधारणरूपसंस्कारविशेषे। पैते देओया। त्रिका।

उपनाह। पु। स्वेदविशेषे (शाल्वणादौ)। सेक। वचाकिण्वशताह्वादेवदार्व्वादिभिः यः क्रियते स्वेदः स उपनाहः। वा टी हेमा। वेधे। विश्व इचतुष्क। नेत्रसन्धिरोगे। कृष्णमण्डलदृष्टिमण्डलसन्धौ अपाकी स्वल्पवेदनः कण्डूवहलो ग्रन्थिर्जायते ॥ लक्षणम्—"ग्रन्थिर्नाल्पो दृष्टिसन्धावपाकी कण्डूप्रायो नीरुजस्तूपनाहः ॥" मा नि। इरिद्रायाम्। विश्व।

उपनाहनम्। क्ली। लेपने। च द वा व्याधि।

उपनाहस्वेदः। पु। उपनाहजन्यघर्मे। वातकफजन्यशोफयोरुपक्रमभेदे। "अथोपनाहस्वेदञ्च कुर्याद्वातहरौषधै। प्रदिह्य देहं वातार्त्तं क्षीरमांसरसान्वितैः ॥ आम्लपिष्टैः सलवणैः सुखोष्णैः स्नेहसंयुतैः।" एवमेव सद्दाशाल्वणादिस्वेदः। सु चि १ अ।

उपपुष्पिका। स्त्री। हाफिकायाम्। शई। हारा।

उपप्लव। पु। विप्लवे। उत्पात।

उपप्लुता। स्त्री। Morbid sensibility of the uterus योनिरोगे। लक्षण यथा—"गर्भिण्या श्लेष्मलाभ्यासात् छर्दिश्वासविनिग्रहात्। वायु क्रुद्ध कफं योनिमुपनीय प्रदूषयेत् ॥ पाण्डु सतोदमास्रावं श्वेतं स्रवति वा कफम्। कफवातामयव्याप्ता सा स्याद्योनिरुपप्लुता ॥" चर।

उपभूती। स्त्री। महानील्यां। वै निघ।

उपभोग.। पु। भोगे। भोजनादिकभोगे। श्रम।

उपमाता। स्त्री। धात्र्यां। धाई।

उपमेत.। पु। शालवृक्षे। श च।

उपयन्त्रम्। क्ली। पञ्चविंशतिविधशल्याहरणोपाययन्त्रभेदेषु। तानि प्रायशो लौहानि भवन्ति। तानि च रज्जुवेणिकापट्टचर्म्मान्तवल्कलतावस्त्राष्ठीलाश्ममुद्गरपाणिपादतलाङ्गुलिजिह्वादन्तनखमुख

पाषाणकटकशाखाश्लोवनप्रवाहणहपायस्कान्तमयानि धारावियेषजानि। सु सू ७अ।

उपय(या)म । पु। विवाहे। अ।

उपरक्त । त्रि। पीडायुक्ते।

उपयोग । पु। औषधक्रियायां। औषधसेवने। आनुकूल्ये।

उपरत्नम् । क्ली। गौणरत्ने। भा। गोमेद पद्मराग वैदूर्यप्रवालेषु। प सु। काच स्फटिक शुक्ति शङ्खेषु। "उपरत्नानि काचश्च कर्पूराश्मा तथैव च। मुक्ता शुक्तिस्तथा शङ्ख इत्यादीनि बहून्यपि॥" गुणा —रत्नतुल्या किन्तु किञ्चिद्धीना। भा पू १भ।

उपरम्भम् । क्ली। अश्वस्य उदरगह्वरोपरिभागे। ज द ३अ।

उपरस । पु। A secondary mineral गौणरसेषु, उपधातुगणे। ते च हिङ्गुलाभ्रतालक शिलाशीतांऽञ्जन टङ्कण राजावर्त्तक चुम्बुक स्फटिक शङ्ख खटी गैरिक कासीस रसक कप॰ सिकता बोला कङ्कुष्ठक सौराष्ट्री च। गुणै सूतस्य किञ्चि न्यूनयुता। भा पू १भ धातुव। यथा— खेचरा ञ्जनकङ्कुष्ठगन्धाल गैरिक चिति। शैलयाञ्जन समिश्रा सप्तत्युपरसा बुधा॥ कम्पिल्लगौरी चपलाकपर्द सशैलसिन्दूरकवह्निजारान। पाषाणि नीवादरयह्वयुक्तानित्यष्टक सप्तसमानमाहु॥ रा नि व २२। गन्धक वज्रवैक्रान्त। हीरक दरध हीरकथ) वज्राभ्र तालक शिला। खपर यिख तुण्डग विमल हेममाक्षिकम्। कासीस कान्त पाषाण वराटाञ्जनहिङ्गुलम्॥ गैरिक शङ्खभूनाग टङ्कणश्च शिलाजतु। एते चोपरसा प्रोक्ता। र मा स।

उपरोधकम् । क्ली। गर्भगृहे। श च।

उपल । पु। पाषाणे। रत्ने। म।

उपलभित् । पु। पाषाणभेदके। रा नि व ५।

उपलभेद (दी) । पु। करञ्ज्यादिपाषाण भेदके। रा नि व ५।

उपलवीरात् । स्त्री। गुन्द्रायाम्। ग च।

उपला । स्त्री। शर्करायां। बालुकायाम्। मे।

उपलाख्यक । पु। दद्रुघ्नवृक्षे। मादमर्द्दिनी।

उपलाम्निका । स्त्री। तृणायाम्। वै निघ।

उपलासिता । स्त्री। खट्टाशर्करायां। वै निघ।

उपलिङ्गम् । क्ली। उपद्रवे। अरिष्टे। ह च।

उपलेप । पु। चन्दनादिलेपने। मुखलिप्तता याम्। सु चि ३३अ।

उपलेपनम् । क्ली। गोमयादिलेपने। विका।

उपलौहम् । क्ली। स्वर्णादिधातुविशेषेषु। यथा— 'स्वर्ण तारं ताम्रनाग रसं कान्तञ्च तीक्ष्णक। मुण्डाभ्रमथा लौह कांस्यार घोषक तथा। उप लौहा समाख्याता॥ वै मयदे।

उपवट । पु। पियालवृक्षे। चारवृक्षे। रा नि व ११। See चारद।

उपवनम् । क्ली। वहिरुद्याने। अम।

उपवनस्थ । पु। तुरुष्के।

उपवल्लिका (ल्ली) । स्त्री। अमृतस्रवालता याम्। रा नि व ३।

उपवर्हः (णम्) । पु, क्ली। उपधाने। बालिश, ताकिया। हला।

उपवस्तम् । क्ली। उपवासे। अम।

उपवास । पु। लङ्घने। भोजनादिपरित्यागे। "उपावृत्तस्य पापेभ्य सहवासो गुणैर्हि य। उपवास स विज्ञेयो न शरीरस्य शोषण॥" च सू १अ।

उपवाह्य । पु। राजवाहकहस्तिनि। ह च।

उपविषम् । क्ली। कृत्रिमविषे। हे च। गौण विषमिति। भा। तत्पर्याय,—गर, गर (ह)। एक सविष द्रव्यविषसञ्ज्ञ अपर अविष तदेव गर सञ्ज्ञक। तच्च अष्टविध।

उपविषपञ्चकम् । क्ली। स्नुहकरवीरलाङ्गली कुचेलकेषु। रा नि व १२। करवीराजधुस्तूर लाङ्गलीगुञ्जाहिफेन वत्सनाभ। प सु। अर्कक्षीर स्नुहीक्षीर लाङ्गली करवीरक। गुञ्जाहिफेन धुस्तूरश्चेति सप्त। भा। दुग्धपुष्पादि दोषादन्तश्च पाचित सन्धव्य शोधित भवति। र सा स।

उपविषा । स्त्री। रक्तातिविषायाम्। अतिवि षायाम्। रा नि व ६।

उपविषाणिका । स्त्री। कृष्णातिविषायाम्। मन्द।

उपविष्ट । त्रि। आसीने। वशे।

उपविष्टक । पु। गर्भरोगे।

उपवीतम् । क्लो । यज्ञसूत्रे । अम ।

उपवेद. । पु । आयुर्वेदे ।

उपवेश । पु । उपवेशने ।

उपवेशनम् । क्लो । स्थितौ । वसा । गुणा — मेदोदोषश्रमसौकुमार्यसुखकरम् । राज ।

उपव्याघ्र: । पु । चित्रके । चिते बाघ । रा नि व १९ ।

उपशम । पु । शान्तौ । हे च ।

उपशमक्रम । पु । सावारणौषधे । व निघ ।

उपशय । पु । व्याधिनानहेतौ । लक्षणं— "हेतुव्याधिविपर्य्यस्त विपर्य्यस्तार्थकारिणाम् । औष धान्न विहाराणामुपयोगं सुखावहं । नृणामुपशयं विद्यात् स हि सात्म्यमिति स्मृत ॥" मा नि ।

उपशान्ति. । स्त्री । आरोग्ये ।

उपशायिता । स्त्री । रोगमुक्तिसाधनभूतपथ्ये ।

उपशीर्षक । पु । बालरोगे । कपालरोगे ।

उपसन्नवर्त्तनम् । क्लो । दुष्टव्रणविशेष । चर ।

उपसम्पन्नम् । क्लो । हतौ । हला । त्रि । निहते । सुसस्कृते । "उपसम्पन्नमुद्दिष्ट निहते च सुसस्कृते ।" मे नपञ्चक ।

उपसव्यानम् । क्लो । परिधानवस्त्रे । अम ।

उपसत्ति । स्त्री । सेवायाम् । मे तचतुष्क ।

उपसर । पु । प्रथमगर्भधारणे ।

उपसर्ग । पु । पिशाचादिबाधायां । मिथ्यारोगे । मे गचतुष्क ।

उपसर्य्या । स्त्री । वर्षप्रसविन्यां गवि । वृषढ- विउनी गाभी । हला ।

उपसूर्य्यक । पु । खद्योते । ज्योत्स्ना पोका । क्लो । चन्द्रसूर्य्यमण्डले । अ ।

उपसृष्टम् । क्लो । मैथुने । त्रिका ।

उपसेक । पु । व्यञ्जने । येन दन भुज्यते । वा ।

उपस्कर । पु । वेसवारे । वाटुनो । हला ।

उपस्थ । पु । शिश्ने । योनौ । रा नि व १८ । मलद्वारे । श र । क्रोडे । भ ।

उपस्थपत्रम् । क्लो । अश्वत्थपत्रके । "पिनद्धं कपि मननं मूपे वा प्रनवेषु चेति ।" चर ।

उपस्थाता । पु । परिचारके । रत्ना ।

उपस्नेह । पु । उपलेपे । स्नेहयुक्ततायां । सह युक्तान्नरसे । सु नि ६, ७अ ।

उपस्पर्श । पु । स्नाने । आचमने । मे शचतुष्क ।

उपहत. । त्रि । नष्टे । अशुद्धद्रव्ये ।

उपह्वर । क्लो । निर्जनस्थाने । निकटे । पु । रथे । अ ।

उपाकृत । पु । उपद्रवे । हे । यज्ञे मृतपशौ ।

उपाङ्ग. । पु । चित्रके । जटा । तिलके ।

उपाङ्गचिकित्सा । स्त्री । छिन्नादिप्रतीकारे । यथा—"छिन्न भिन्न तथा भग्न चल पिच्चितमेव च । तेषा दग्धप्रतीकार प्रोक्तश्चोपाङ्गसंज्ञक ॥" वै निघ । अचि १स्था २अ ।

उपाञ्जनम् । क्लो । अनुलेपने ।

उपात्त । पु । अमददन्ति । हला ।

उपाधानम् । क्लो । उपधाने । बालिश ।

उपानद्धारणम् । क्लो । चर्मादिपादुकाधारणे । जूतो पड़ा । गुणा —"उपानद्धारणं नेत्र्यं मायुष्यं पादरोगहृत् । सुखप्रचारमोजस्यं वृष्यञ्च परिकीर्त्तितम् । पादाभ्यामनुपानद्भ्यां सदा चङ्क्रमणं तथा । अनारोग्यमनायुष्यमिन्द्रियघ्नमहदिदम् ॥" वै निघ ।

उपाश्रय । पु । मत्तवारणे । हला ।

उपास । पु । उपवासे ।

उपासनम् । क्लो । शुश्रूषायाम् । अम । आसने । मे ।

उपासना । स्त्री । सेवायां । अम ।

उपास्ति । स्त्री । सेवायां । हे च ।

उपास्थि । क्लो । कोमलास्थिनि । कचि हाड । अम ।

उपेक्षा । स्त्री । त्यागे । अनादरे ।

उपोदकी (दका) (दकी) । स्त्री । A po-thorb Basella rubra or lucida) पूतीकायाम् । बड़ पुँई शाक । म मायाचिरा, काड़वी कदनलि मयाला पुलाचाक्कोति च ख्याता । तत्पर्य्या ,—उपोदिका (राज) उपो दीका (भ) उपोदकी (शब्दर) इविकप्रिया (शब्दमा) उपोदिका (भ टी सा), पूतीका (भ टी भ) कलम्बी पिच्छिला विच्छिलच्छदा मालवी

मदशाक विशाला बलिपोदकी पुतिका। गुणा — गुर्व्वी सरा मदघ्नी च। वा सु ६ अ। कषायोष्णा कटुका मधुरा निद्रालस्यकरी रुच्या विष्टम्भश्लेष्मकरी च। रा नि व ७। स्वादुपाकरसा हृद्या वातपित्तसन्तापहा। उपोदिका सरा स्निग्धा बल्या श्लेष्मकरी हिमा॥ सु सू ४५ अ। उपोदकी द्विधा सामान्या क्षुद्रदला वनजा चेति। द्वितीया रसवीर्य्यविपाकेषु पूर्व्वसमा। तृतीया तिक्ता कटुका रोचनी च। रा नि व ७। "शारकत्व स्निग्धत्वं बल्यत्व श्लेष्मकरत्व हिमत्वञ्च।" राज।

उपोदि(दी)का। स्त्री। उपोदकायाम्। वड़ शूँई। पुदिनेति च ख्याता। च म २ अ। See उपोदकी।

उपोदिकातैलम्। क्ली। कुष्ठरोग हित। उपोदकीनां क्षार २श वारि १६ श एकविंशति वार विस्राव्य क्षारोदकं कार्य्यम्। तैल ४ श नवण १श एकत्र पाच्यम्। च द कुष्ठरो चि।

उपोष। पु। उपवासे।

उपोषणम्। क्ली। उपवासे।

उप्त। त्रि। कृतवपने।

उप्यम्। क्ली। वपनवेत्रे। रा नि व २। [भा।

उभयकण्टका। स्त्री। वदरक्षु। कुलगाछ।

उभयभागहरम्। क्ली। ऊर्द्ध्वाधोभागहरौषधे। वमन ও বেচক ঔষধ। सु सू ४१ अ।

उभयलिङ्गिनी। स्त्री। लिङ्गिन्याम्। पञ्चगुड़िचेति लोके प्रसिद्धा। चि क्र क वन्ध्या चि।

उमा। स्त्री। अतस्याम्। मशिना। रा नि व १६। हरिद्रायाम्। कान्तौ। मे मद्रिक।

उमाकट। पु। उमाभूलो। मशिनार धुलि।

उम्पा(म्पिका)(शालि)। क्ली। शालिधान्यविशेषे। गुणा — मधुरा स्निग्धा सुगन्धा कषाया पित्तश्लेष्मघ्नी रुच्या वातघ्नी च। रा नि व १६।

उम्बर। पु। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुमुर गाछ। हि च। गुणा — स्निग्ध स्वादादिगुणयुक्त उष्णवीर्य्य कफपित्तकरी गुरुश्च। वा।

उम्बिका (म्बी)। स्त्री। यमान्याम्। अर्द्धपक्व तृणानलसंभृष्ट यवगोधूमशस्यम्। गुणा — "कफकारत्व बलकरत्व लघुत्व पित्तानिलापहारित्वञ्च। भा।

उम्यम्। क्ली। Field of linseed (Linum utila tissimum) अतसीक्षेत्रे। इरिद्राक्षेत्रे। भ हिम्पाधरकोषश।

उर। क्ली। वक्षसि। अम। "नाभिविंशतिमात्रञ्च कण्ठदेशात् षडङ्गुल। उरसस्तु विजानीयात् गमतु हृदये सतम्।" भा। त्रि। श्रेष्ठे। मे।

उर क्षतम्। क्ली। उरोग्रहो। क्षयरोगे।

उर क्षतकास। पु। क्षयकासरोगे। क्षतजे कास। "अतिव्यवाय भाराध्व युद्धाश्वगज निग्रहै। रुक्षस्योर क्षतं वायुर्गृहीत्वा कासमावहेत॥" निदानम्।

उरग (ङ्ग) (ङ्गम)। पु। सर्पे। क्ली। सीसके। मद व १४। रस र इ चि एकादश यस। नागकेशरवृक्षे।

उरगस्थहम्। क्ली। सपस्थरे।

उरगारि। पु। क्रौञ्चपक्षिणि।

उरगाशन। पु। गरुडे। जटा।

उरगेन्द्रसुमन। क्ली। नागकेशरे। भा म ४ भ। "व्योषाभ्मोदत्वीरगेन्द्रसुमन।

उरङ्ग (म)। पु। सर्पे। अ टी रा।

उरच्छ। पु। गुन्द्रे। गेदपटेर इति पाश्चात्य भाषा। भा पु १भ।

उरण। पु। मेषे। अम। क्ली। रौप्ये।

उरणा। स्त्री। मेष्याम्। ভেড়ী।

उरणाख्य(क्ष)क। पु। दद्रुघ्नवृक्षे। दाद मर्द्दन। हि एडाचि। চাকন্দা গাছ इति च केचित्। अ टी स्वा। श र। आरग्वधवृक्षे।

उरभ्र। पु। मेषपशौ। प सु।

उरभ्रमारिका। स्त्री। वातप्रकृतिकीटविशेषे। तद्दष्टे वातजरोगा भवन्ति। सु कल्प ८अ।

उरसिज। पु। स्तने। रा नि व १८।

उराह। पु। कृष्णजानीषत्पाण्डुवर्णाश्वे। लक्षण — उराह कृष्णजानुस्तु मनाकपाण्डुस्तु यो भवेत्।" ज द १अ।

उरीहा। स्त्री। कारवेल्लके। করলা, উচ্ছে।

उरुकाल (क)। पु। महाकालखतायाम्। মাকালফলের গাছ। त्रिका।

उरुमाल। पु। पालक्याकविशेषे। मायोफल

इति पाश्चात्यभाषा। तत्पर्य्याय —स्निग्धफल। फलगुणा —"उरुमाल पियालस्य च फल गुरुशीतलं। स्वादुपाकरस स्निग्ध विष्टम्भि कफवृंहणम्॥" वा।

उरुवुकः
उरुवूकः
उरूवुकः | पु। श्वेतैरण्डे। एरण्डवृक्षे। अम। र मा स। उदरहन्त्री। रक्तैरण्डे। रा नि व ८।

उरुस्तम्भा। स्त्री। कदलीवृक्षे।

उरोग्रह'। पु। हृदयरोगविशेषे। अग्रनाम इति भाषा। लक्षण यथा—"अयभिष्यन्दिगुव्वन्न गुष्कपूत्यामिषाशनात्। सान्त मास यकृत्पीह्नी सगी हृदियंदा भवेत्। उरोग्रह तदा कुक्षौ कुरुत कफमारुतौ॥ न वामपार्श्वे न च दक्षिणाशे वृक्कस्य मध्ये परिवृद्धिमेति। उरोग्रह त प्रवदन्ति रोग वृक्कायतनस्य शिरातगुल्म॥ दौर्ब्बल्य दुर्व्वला मिश्र कार्श्यं मासाभिकाङ्क्षितम। जायते कृष्णवर्णत्व पीतकश्चापि जायते। विशिखसदृश कश्चित् कश्चित्कच्छपसन्निभ। ज्वरोऽरुचि पिपासा च शोथश्चातिप्रकोपने॥" नि। हृदयवेदनायां।

उरोजः। पु। स्तने। हे च।

उरोघात.। पु। हृद्रोगे। च द।

उर्णनाभ। पु। See ऊर्णनाभ।

उर्णा। स्त्री। See ऊर्णा।

उर्णायुः। पु। See ऊर्णायु।

उद्र। पु। जलविडाले। उद्विडाल। श र।

उर्म्मीकफ। पु। समुद्रफेने।

उर्व्वा। स्त्री। शीषके।

उर्व्वारु'। पु। इर्व्वारुके। काँकुड। भरत द्विरूपकोषस्र। भा म ३७ अम चि वरुणगुडे।

उर्व्वी। स्त्री। तन्नामकमम्मस्थाने। तच्च स्थान मूरुमध्यदेश। सु शा ६ष। वैकल्यकरमम्मान्य तमम्मद्वयं। सु शा ५ष।

उल(लु)प'। पु। प्रतानवत्यां लतायां। सा तु वपषीद्राघातान्दुलीप्रभृति। तत्पर्य्याय —वीरुत् गुल्मिनी (च) प्रताना (ज) प्रतानिनी वीरुधा वरुत् (शब्दर) च टी सा। क्ली। तृणविशेषे। उलूखड़। विश्व। मे।

उलु(लू)पी। पु। शिशुके। उल्पोव। अम। तदाकारमीने। श र। उपल इति ख्याति मत्स्ये। शिशुमाराकृतिमत्स्यभेदे, स कलिङ्गादिदेशेषु दृश्यते। शीशु इति ख्यातमत्स्ये। भाँगल इति च केचित्। शिशुमार इति सल्मत्स्ये। "चुलप शिशुमार स्यात चुलुपी शिशुकस्तथा।" अ टी भ।

उलुम्बा। स्त्री। यमान्याम्। वै निघ।

उलूकः। पु। पेचके। पेचा। म कविकं। प सु। र मा। तन्मास—"उलूकस्तु यन्मांस पित्तल भ्रान्तिकारक। वातप्रकोपनश्चैव॥" वै निघ। क्ली। स्वनामख्याततृणे। उलूखड़। तत्पर्य्याय,—मूत्याग्र स्थलक दर्भ शूर्णाख्य खरच्छद उलप उलूप। रा।

उलूकपाद'। पु। अश्वस्य पादरोगविशेष। लक्षण—"कृचमाहल्य य शोथो जङ्घायामुपजायते। उलूकपादो विज्ञेय।" ज द ९८ अ।

उलूखल(क)म्। क्ली। उदूखले। भर। गुग्गुलौ। अम।

उलूखलसन्धि'। पु। कक्षावक्षणदशनसन्धिषु। सु शा ५अ।

उलूत.। पु। अजगर सर्प। त्रि।

उल्कामुखी। स्त्री। शृगालीविशेषे। हारा। थ्याँथशेयाल। तत्पर्य्याय,—शृगालिका लोमालिका दीप्तजिह्वा किखि। त्रि।

उल्मुकम्। क्ली। ज्वलदङ्गारे। हारा। उल्कायां। के।

उल्लङ्घन। क्ली। अतिक्रमणे। डिङ्गान।

उल्लस' (नवाम्)। पु, क्ली। रोमाञ्च। हे च।

उल्लाघ। पु। रोगमुक्ते। रा नि व २०। मरिचे।

उल्लाप। पु। कातरध्वनौ।

उल्ली। स्त्री। पलाण्डौ। रा नि व ७।

उल्लुसम्। त्रि। निरन्तर छेदनातिशयनानुप च्छिन्नत्वात् पिष्टमिवोल्लुप्तपिष्टम्। सु उ ६४ अ।

उल्लेखनम्। क्ली। वमने। र मा खनने।

उल्लोच। पु। चन्द्रातपे। हला।

उल्लोल.। पु। महातरङ्गे। वड़ ढेउ। तत्पर्य्याय,—कल्लोल।

उल्वम्। क्ली। जरायौ। अम कलले। सु शा १० अ।

उल्लणम्। क्ली। वातादिजन्यविकारे।

उशिक्। पु। घृत।

उशी। स्त्री। वाञ्छायां। उ।

उशीर (क)। पु, क्ली। The root of a fragrant grass (Andropogon muricatum) स्वनामख्यातसुगन्धतृणमूले। वीरण मूले। खस् वा खामज्जक इति भाषा। गंध-वेणार मूल। म वाला। तौ वाटिवेलु। च मू। तत्पर्याय,—अभय नलद सेव्य अमृणाल जलाशय लामज्जक लघुलय अवदाह इष्टकापथ उशीरं मृणालं लघु लयं अवदाह इष्ट कापथ अवदाहेष्ट कापथ इन्द्रगुप्त (अ टी), उशीरक (र), जलवास हरिप्रियं वीर वीरण समगन्धिक रणप्रियं वीरतरु शिशिर शीतमूलक वितानमूलक जलामोदं सुगन्धिक सुगन्धिमूलक सुगन्धिमूल कम्बु (रा)। गुणा—शीतल तिक्त दाहहर श्रमघ्न पित्तज्वरघ्न मन्दसौगन्ध्यकरश्च। रा नि व १२। उशीरं स्वेद दौर्गन्ध्य दाहपित्तास्रनाशनं। राज। पाचन शीतल स्तम्भन तिक्त मधुरं ज्वरघ्न वान्तिघ्नं तृष्णा मदाहरं कफपित्तहरं तृष्णाघ्न रक्तघ्न वीसर्पदाहमूत्र कृच्छ्रघ्नश्च। भा पू १भ। मद व ३। वालके। वाला। मुस्ताद्यष्टादशाङ्गे।

उशीरादि। पु। तृतीयकज्वरे कषाय। "उशीर चन्दन मुस्तं गुडूचीधान्यनागरं। अम्भसा क्वथित पेयं शर्करामधुयोजितं॥ भेष जीवाज्व वि। द्वितीय ज्वरातीसारे। तस्य द्रव्याणि—उशीर बालक मुस्त धन्याक शुण्ठी वराहक्रान्ता धातकी लोध्र बिल्वपेशी च। सा कौ।

उशीरी। स्त्री। चन्द्रकाशतृणे। छोट केशे। तत्पर्याय,—शिपि गुडा अम्लाल नौरज शर। गुणा—मधुरशीता पित्तदाहक्षयघ्नीच। रा नि व ८।

उष। पु। गुग्गुलौ। रा वणवे। मे षट्टिक। क्षारमृत्तिकायाम। श र। क्ली। पांशुलवणे। पांडा फूना लवण। प मु।

उषक। पु। टङ्कणक्षारे। सोहागा। रत्ना। मृत्तिकालवणे। प मु।

उषणम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। मरिचे। रत्ना। भा पू १भ। उदकमञ्जरी। च द अ सा चि। "त्रिन्त्रोषणादि।" शि धी अणिमा चि इह शुक्रसस्थाने। पिप्पलीमूले। रा नि व ६। "यवीषणकणा समा।" त्रिकटुकी। वै नि अ २भ ज्व चि सैन्धवाञ्जने।

उषणा। स्त्री। पिप्पल्याम्। कणाया मृषणा लियाम्। मे णत्रिक। शुण्ठ्याम। चविकायाम्। र मा। गजपिप्पलीमूले। श्रम। भा पू १भ। कट्फले। मरिचे। सन्निपातज्व चणकामृद्गजने। गजपिप्पल्याम्। व सिद्ध २भ जिह्वकसन्निपा ज्व चि।

उषप। पु। सूर्ये। अग्नौ। उ।

उषप्रसूत। क्ली, पु। क्षारविशेष। कै।

उषरा। स्त्री। क्षारमृत्तिकायाम्। क्षारिमाटी। रत्ना।

उषर्बुध। पु। रक्तचित्रके। रा चिते। श च।

उषस्। क्ली, स्त्री। प्रत्यूषे। मे सचिक।

उषसी। स्त्री। सन्ध्याकाले। मे।

उषा। स्त्री। गवि। गाई। हे च। रात्रौ। म रात्रिशेषे। अ। स्थाल्याम्। अ टी रा।

उषाकल। पु। कुक्कुटे। त्रिका।

उषाक्षार। पु। टङ्कणे। सोहागा। क्षार मृत्तिकायाम्। रत्ना।

उषित। त्रि। दग्धे। व्युषिते। मे तत्रिक।

उषीर। पु, क्ली। वीरणमूले। अ टी रा। च द र पि चि दूर्वाद्यतैले।

उष्ट्र। पु। स्वनामख्यातपशुविशेषे। ऊँट। हि उट्। तत्पर्याय,—क्रमेलक मय महाङ्ग (अ) दीर्घगति बली करभ दासेरक धूसर लम्बोष्ठ वरण महाजङ्घ जवी जाङ्घिक दीर्घ शृङ्खलक महान् महाग्रीव महानाद महाध्वग महापृष्ठ बलिष्ठ (रा) दीर्घजङ्घ ग्रीवी धूसक शरभ (ज), क्रमेल कण्टकाशन भोलि वक्रकर, अध्वग मरु द्विप वक्रग्रीव (शब्दर), वासन्त कुलनाश कुश नासा मरुप्रिय द्विककुत् दुगलङ्घन भतघ्न दासेर दीर्घग्रीव केलिकीर्ण (हे) कुवाहल बलिवह (श), दीर्घाध्वग (स)। तन्मांसगुणा—त्रिदोष शमन बलपुष्टिप्रद रुच्य मधुरं वीर्यवर्द्धनश्च। रा नि व १७। शीतलश्च लघुत्व त्रिदोषहरत्व पुष्टि करत्व रुच्य वीर्यवर्द्धनत्वश्च। रा नि व १६। कटु शोषकृमिविषहरं दीपन वातकफघ्नं कटुगुरौ दरघ्नश्च। भा पू १भ।

उष्ट्रकण्टकः । पु । सवाणटकगुल्मविशेषे । ठाकुर-काँटा । च द । शीचुरे । भैष ससूवा चि 'उष्ट्र कण्टकमूल ।"

उष्ट्रकाण्डिका (ण्डी) । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे । ऊँटांटी इति भाषा । म उट्कटारा, उटांटी । तत्पर्याय,—रक्तपुष्पी करभकाण्डिका रक्ता लोहितपुष्पी वर्णपुष्पी । गुणा —तिक्ता उष्णा कृष्या हृद्रोगहरी । तद्बीज मधुर शीत वृष्य सन्तर्पणञ्च । रा नि व १० ।

उष्ट्रग्रीवः । पु, क्ली । पित्तजन्यभगन्दररोगभेदे । "पित्तन्तु प्रकुपितं अनिलेनाध प्रणुन्नं पूर्ववदवस्थितं रक्ता तन्वीं,क्षिप्रोत्थामुष्ट्रग्रीवाकारां पिडका जनयति । सास्य लघ्वादीन् वेदनाविशेषान् जनयति । अप्रतिक्रियमाणा च पाकं,पैति । व्रणश्च कठिन सरश्मी कण्डूप्राय पिच्छिलमजस्रमास्राव स्रवति । उपेक्षितश्च वातमूत्रपुरीषरेतांसि विसृजति । त भगन्दर परिस्राविणमित्याचक्षते ।" सु नि ४ अ । प्रकोपणै पित्तमतिप्रकोपित करोति रक्ता पिडका गुदागताम् । तदाशुपाकां हिमपूतिवाहिनी भगन्दर मुष्ट्रशिरोधर वदेत् ॥ नि ।

उष्ट्रधूसरपुच्छिका । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् । विछाति । र मा ।

उष्ट्रपादिका । स्त्री । मदनमाल्याम् । मदा-माली, शापवमाली च इति लोके । र मा । तत्पर्याय,—शीतभीरु भद्रवली भृङ्गमत्ता उष्ट्र पादिका (रा) ।

उष्ट्रप्रमाण । पु । काश्मीरस्थशीर्षशरभे । सद व १२ ।

उष्ट्रप्रिय । पु । म भभिजातकण्टकवृक्षविशेषे । ठाकुरकाँटा गाछ । हि करील, टाउर । गुणा करीरशब्दे मन्तव्या । भा पू १भ ।

उष्ट्रभक्षिका । स्त्री । घटदुरालभाया । रा नि व ४ ।

उष्ट्रभक्ष्य । पु । वंशकरीरे । वाँशेर कोंड । प म ।

उष्ट्रमूत्रम् । क्ली । उष्ट्रस्य मूत्रे । गुणा —कटु तिक्त लवण विषकोपनं मन्यम् उदररोगघ्न वातदोषघ्नञ्च । रा नि व १५ ।

उष्ट्रशिरोधरम् । क्ली । उष्ट्रग्रीवभगन्दरे ।

उष्ट्रिका (ष्ट्री) । स्त्री । वृश्चिकालिकृपे । रा नि व ६ । सुराभाण्डविशेषे । दारा । भाण्डयाम् । उटिनी । मी षविक । त गुणा —कृष्णशोषपित्तार्श कफाटीपानाहोदरघ्न गुल्मश्वासनाशिलम् दुग्धदुग्धोष्णलवण, कुष्ठ विकृत्र अर्शोघ्न कफाटीपघ्न आनाहहर ओ दरश्वासमघ्नञ्च । रा नि व १५ । लघु उष्ण दीपन तथा कृमिकुष्ठकफानाहशोथी परम् । भा पू २भ । रूक्ष शोथोल लवण निवारण वातविकारहारि । लघु प्रशस्त दधिगुणा —अर्श कुष्ठ कृमि शूलोदररोगघ्न कटुल स्वादुत्वञ्च । नवनीतगुणा —विपाके शीत लघुत्व व्रणकृमिकफकासवातविषघ्नत्वञ्च । घृ —शीतमधुरत्व विपाके कटुत्व कृमिकुष्ठगु नाशित्वञ्च । पाके कटु शोथकृमिविषघ्न वातकफघ्न कुष्ठगुल्मोदरघ्नञ्च । अत्रि ८भ ।

उष्ट्रीक्षीरम् । क्ली । उष्ट्रीदुग्धे । See उष्ट्र

उष्ण । पु । ग्रीष्मे । त्रि । उष्णस्पर्शे । उष्णव पनाम्नी । रा नि व । क्ली । मरणविशेषे । वातकफौ हन्या । भा ।

उष्णक । पु । पूगवृक्षे । ज्वरे । ग्रीष्मर्तौ । आतुरे । धर । मे ।

उष्णगण । पु । भद्रदार्वादौ । पिप्पल्या सु चि १० अ ।

उष्णगन्धा । स्त्री । कश्चिद्गन्धवृक्षे । गहन वच । वै निघ ।

उष्णजलम् । क्ली । See उष्णोदक ।

उष्णफला । स्त्री । लताविशेषे । कुन्दुरु मं गौड़ितोडली । वै निघ ।

उष्णमल(मूल)त्वम् । क्ली । पित्तज्वरे

उष्णरश्मि । पु । अर्कवृक्षे । अम । सूर्य

उष्णवर्त्मा । स्त्री । माश्विकायाम् । अनन्त

उष्णवात । पु । मूत्राघातविशेषे । लक्षण —"व्यायामाध्वातपैः पित्त बस्ति प्राप्यानिलावृ बस्ति मेढ्र गुदञ्चैव प्रदहन् स्रावयेदध । हारिद्रमथवा रक्त रक्तमेव वा । कृच्छ्राद्उष्ण वातकमथवा वदन्ति तम् ॥" मा ।

उष्णवारणम् । क्ली । छत्रे । धारा ।

उष्णवाष्प । पु । नेत्रजले । अर्दे । वै नि

उष्णविदग्धदृष्टि । पु। दृष्टिगतरोगविशेषे।

उष्णवीर्य्य । पु। शिशुमारे। हि च। क्ली। कटुकान्याश्रयधश्च। गुणा —"लघु कफवातघ्न पित्त कर वृष्य भ्रमतृड्ग्लानिस्वेददाहाशुपाकता करोति। सु स् ४१ च । त्रि। तीक्ष्णवीर्ये।

उष्णसुन्दर । पु, क्ली। विभीतकवृक्षे। विभीतके।

उष्णस्निग्ध । त्रि। तत् यत्तातप्तं वस्तु। सु सू ४१ च।

उष्णा(ष्मा)। स्त्री। चयरोगे। सन्ता०। पित्ते। वै निघ। रा नि व २०।

उष्णा(भि)गम । पु। ग्रीष्मकाले। च्म।

उष्णाङ्गत्वम्। क्ली। पित्तजन्यरोगे।

उष्णान्नम्। क्ली। उष्णभक्ते। See भक्तम्।

उष्णाम्बु। क्ली। सुखोदके। "उष्णाम्बु च सुखोदकम्।" प प्र ३ख। See उष्णोदकम्।

उष्णासह । पु। शरत्काले।

उष्णिका। स्त्री। यवाग्वाम्। थाँडे। रत्ना।

उष्णीष । पु, क्ली। शिरस्त्राणे। पाग्ड़ी। पि पाग। धारणगुणा —मुचिट कैश्य रजोवातातप घ्नच। मद व १२। चक्षुष्यमायुर्वर्द्धकत्व शीतोष्णादि निवारणञ्च॥ राज।

उष्णोदकम्। क्ली। अष्टमांशावशिष्टं, चतु भीगावशिष्टं, अर्द्धशिष्टं वा पक्वजले। प प्र १ख। तत्र त्रिविध पादहीनार्द्धहीनत्रिभागहीनत्वात्। "तत्पादहीन वातघ्नमर्द्धहीनन्तु पित्तनुत्। कफघ्न पादशेषञ्च पानीय लघु दीपनम्॥" पादहीन हेमन्ते पादार्द्धोन शरदि, तथार्द्धावशेषित प्रावृड् वसन्तग्रीष्मेषु हित पथ्यञ्च। विशेषा स्वस्वपर्य्यायेषु सम्या। गुणा —सदापथ्य श्वासज्वरविवन्धकफ वातघ्न दीपन वस्तिशोधनञ्च। रात्रौ तत्र श्लेष्मघ्नत्व वातकर्षित्व अजीर्णजाश्कत्वञ्च। दिवातत्र वारि नक्त जाड्य गच्छति अतस्तन्न रात्रौ पेय। एव रात्रि ततमपि दिवा गुरु स्यात् अतस्तदपि दिवा न पेयं। सदात्वमध तत्र जल सदा पेयम्। रा नि व १४। "कफमदोऽनिलामघ्न दीपन वस्तिशोधन। श्वास कासज्वरहर पथ्यमुष्णोदक सदा॥ यत् क्वाथ्यमानं निर्वेग निष्फेन निर्मल लघु। चतुर्भागावशेषन्तु तत्तोयं गुणवत् स्मृतम्॥ नच पर्युषित देय कदा चिद् वारि जानता। अम्लीभूतं कफोत्क्लेशि न हित तत् पिपासवे॥ मद्यपानात् समुद्भूते रोगे पित्तोत्थिते तथा। सन्निपातसमुत्थे च शृतशीत प्रशस्यते॥ सुश्रु॥

उष्णोपगम । पु। ग्रीष्मकाले। च्म।

उष्म (ना)। पु। ग्रारे। र गा। चयरोगे। रा नि व २०। ग्रीष्मर्त्तौ। च्म। वसन्तकाले। उष्णतायां। धातुरे। मे कत्रिकं।

उष्मजम्। क्ली। लवणसाधारणे। रत्ना।

उष्मण्य। पु। सूर्य्ये।

उष्मस्वेद। पु। उष्मजन्यघर्म्मे। यथा—"उष्म स्वेद प्रयोक्तव्य लोहपिण्डेष्टिकादिभि। प्रतप्तै- रम्बुसिक्तैश्च कार्पे रक्तकवेष्टितै॥ अथवा वातभि द्दग द्रव्यक्वाथरसादिभि। उष्णैर्घटं पूरयित्वा पार्श्वे छिद्र निधाय च। विदध्यात् त्रिवक्राग्र धातुजां काष्ठजाम्। । सुखोपविष्ट स्वभ्यक्तं गुरुप्रावरणावृतं। हस्तिशुण्डिकया नाड्या स्वेदयेद्वातरोगिणम्॥ अत्र वातघ्नद्रव्यभागा— शालपर्णी १ भ पृश्निपर्णी २ भ कण्टकारी ३ भ बृहती ४ भ गोक्षुर ५ भ बिल्व ६ भ गणिकारी ७ भ श्योणाक ८ भ पाटलि ९ भ गाम्भारी १० भ। वै निघ स्वेद।

उष्मा (मन्)। पु। सन्तापे। पित्ते। चयव्याधौ। रा नि व २०। ग्रीष्मर्त्तौ। च टी नीलकण्ठ।

उष्मागम । पु। ग्रीष्मकाले। उत्तापे।

उस्र (स्रा)। पु, स्त्री। वृषे। अर्ज्जुन्या। गाइ। उपचित्रायाम्। आखुकर्ण्याम्। इन्द्रव- कार्णी। मे रत्रिक।

उस्रोया। स्त्री। गवि। कै।

उक्ष । त्रि। धौते। सिक्ते।

उक्षणम्। क्ली। सेचने।

उक्षतर । पु। महावृषे। हि च।

उक्षा (न्)। पु। वृषभे। भा पू १भ। ऋषभ ओषधे। रा नि व ५।

उक्षाभद्र । पु। वृषे। वै निघ।

उक्षाल । पु। वानरे। वै निघ।

ऊ

ऊची । स्त्री । भृष्टद्रव्यविशेषे । हवापोड़ इति लोके । See ऊम्बी ।

ऊज्ज. । पु । वह्नि । चर ।

ऊध. । क्ली । आपीने । अम ।

ऊधस्यम् । क्ली । दुग्धे । रा नि व १५ ।

ऊम्बी । स्त्री । यवगोधूमयोरर्द्धपक्कमञ्जरी तृणाग्निना भर्जिता ऊम्बीत्युच्यते । 'मञ्जरी त्वर्द्धपक्का या यवगोधूमयोर्भवेत् । तृणानलेन सम्भृष्टा बुधैरुम्बीति सा स्मृता ॥ गुणा—कफदा बल्या लघ्वी पित्तानिलघ्नी च । भा पू १ भ ।

ऊरणः । पु । मेषे । प मु ।

ऊरु: । पु । जानूपरिभागे । ऊरु । रा नि व १८ ।

ऊरुपर्व्वा । पु क्ली । जानौ । हाँटु । अम ।

ऊरुमाण' । पु । माषोफले । सु सू ४६ अ । See उरुमाल ।

ऊरुसन्धि । पु । जानूपरिस्थमन्धिस्थाने । सु ।

ऊरुस्तम्भः । पु । Paralysis of the lower extremities वातकफजन्यरोगविशेषे । आढ्यवात इति केचित् । निदान सम्प्राप्ति तथा—"शीतोष्णद्रवसंशुष्कगुरुस्निग्धैर्निषेवितैः । जीर्णाजीर्णे तथायाससङ्क्षोभस्वप्नजागरैः ।—सश्लेष्ममेदः पवनः साममत्यर्थसञ्चितम् । अभिभूयेतरं दोषमूरू चेत्प्रतिपद्यते । सक्थ्यस्थिनी प्रपूर्यान्तः श्लेष्मणा स्तिमितेन च । तदा स्तभ्नाति तेनोरू स्तब्धौ शीतावचेतनौ ॥ इति । परकीयाविव गुरू स्यातामतिभृशव्यथौ । ध्यानाङ्गमर्दस्तैमित्यतन्द्राच्छर्द्यरुचिज्वर । संयुतौ पाददनक्षीहरणसुप्तिभि । तमूरुस्तम्भमित्याहुराढ्यवातमथापरे ॥" इति रूपम् । मा नि । ऊरुस्तम्भे विधिः कार्य्यो वातकोपो ... फ कथै पयाहात ... कयवकोद्रवमीदन । ... हितम् । वास्तुक ... । गुष्कमूलकयूषेण ... यथार्थं व्यायामिर्धेन ... कामयत् प्रास प्रति ... स र ।

ऊरुस्तम्भा । स्त्री । कदलीवृक्ष । रा नि व ११ ।

ऊर्ज्ज. (क.) । पु । यत्न । कार्तिकमासि । हेष । क्ली । जल । श र ।

ऊर्ज्जा. । पु । उत्साहे । सा म २ त ।

ऊर्णनाभ' । पु । मर्कटके । माकड्शा । अम ।

ऊर्णनाभि. । पु । ऊर्णनाभ । श र ।

ऊर्णा । स्त्री । मेषलोमि । "ऊर्णा मेषादिलोम्नि स्यात ।" भ्रमध्यावर्त्ते । "आवर्तावर्तके भ्रुवो ।" मे णद्विक ।

ऊर्णायु' । पु । कम्बले । मेषे । प मु । ऊर्णनाभौ । हे च ।

ऊर्द्धकण्टा (ण्टिका) (ण्टी) । स्त्री । महाशतावर्य्याम् । रा नि व ४ ।

ऊर्द्धका । स्त्री । वायुजन्यरोगविशेषे । ऊर्द्धक ।

ऊर्द्धग । पु । अस्थिभग्नरोगे ।

ऊर्द्धगुणभूयिष्ठ । त्रि । वमनद्रव्यमात्रे । सु सू ४१ अ ।

ऊर्द्धगुद' । पु । गुदोद्गमरोगे ।

ऊर्द्धग्रहः । पु । अथस्य ग्रहदोषजन्यरोगविशेषे । तस्य लक्षण—जिह्वास्यकृकाटल दर्शनस्मरणनाशयेत् । "श्याम जिह्वामुखं यस्य नष्टदृष्टिस्मृतिर्भवेत् । ऊर्द्ध ग्रहकृत दोष तस्य दीनस्य निर्द्दिशेत ॥' शा ५७ अ ।

ऊर्द्धजत्रु । क्ली । स्कन्धसन्धेरूर्द्धभाग । स्कन्धस्य ऊर्द्धभाग । "ऊर्द्धजत्रुरोगघ्नी । तस्य रोगेषु ।" च द ज्व ।

ऊर्द्धजानु' । त्रि । ऊर्द्धज्ञौ । उपरिस्थजानके । भा ।

ऊर्द्धज्ञ । त्रि । ऊर्द्धजानौ ।

ऊर्द्धतिक्त' (क) । पु । नेपालनिम्बे ।

ऊर्द्धनाडी । स्त्री । नाडीविशेषे ।

ऊर्द्धपातनम् । क्ली । रसस्योर्द्धपातन... यथा—रस ३ भ ताम्र १ भ... मर्द्दयेत्, यावत् पिण्डता... पातनायन्त्र ... तत्रस्थभाण्डे...

ग्नलघन्नि सम्यक् निरोधयेत। अथ तदध वह्नि ज्वालयेत। "ज्वालामर्द्धं जलं दत्त्वा वह्निं प्रज्वालयेदध। एतद्विद्याधरं यन्त्रं पातनायलमित्यपि॥" पातनायलमित्यूर्द्ध्वपातनायलम्। हण्डिकोपरि तलभागस्थो हण्डिकायोर्द्ध्वं खौं विन्यस्याधोभण्डिकाम्बरं पात्यमूतादिकं निवेश्य च द्वयोः सन्धिं निरोधयेत्। तत उपरिस्थलस्थाल्यां जलं दत्त्वा अधो वह्निं प्रज्वालयेदिति। र मा स। একটী হাঁড়ির ভিতর পিণ্ডিত মতান্ত্র রস রাখিয়া তাহার মুখে আর একটী হাঁড়ি বসাইয়া উভয়ের সন্ধিমুখ উত্তাপে লেপিয়া শুষ্ক করিবে। পরে উপরিস্থ হণ্ডিকায় জল পূরণ করিয়া জ্বাল দিবে। সিদ্ধ হইলে নামাইয়া হাঁড়ির গায়ে যে ভূষা লাগিয়াছে তাহা যত্নে লইয়া তাহা হইতে পারা বাহির করিবে।

ऊर्द्धपाद । पु। काश्मीरदेशीयशरभमृगे। अष्टपादपशुविशेषे।

ऊर्द्धभागहर । त्रि। वमनद्रव्ये। सु सू ३९ अ। See वमन।

ऊर्द्धरेता (स्) । पु। अस्खलितशुक्रविशिष्टे। मैथुनादौ य[illegible] न भवति।

ऊर्द्धवर्त्ति । पु। [illegible] काश्यमूत्ररोग। लक्षण यथा— [illegible] वाजी खादति पुनः। सुखेन मीढ़्रस्यात[illegible] [illegible]र्द्धवर्त्तिनम्॥ उ द ४३ अ।

ऊर्द्धवात । पु। वायुरोगभेदे। उद्गारे। ঢেকুর। लक्षण—"अध प्रतिहतो वायुः श्लेष्मणा मारुतेन च। करोत्युद्गारबाहुल्यमूर्द्धवात स उच्यते॥" निदानम्।

ऊर्द्धवायु । पु। ऊर्द्धगतवायौ। उद्गारवाहन्ये। श्वासरोगे। भा ज्व चि।

ऊर्द्धशोधनम् । क्ली। अरिष्टकफले। নীঠা ফল। वमने।

ऊर्द्धश्वास । पु। श्वासरोगभेदे। "ऊर्द्धं श्वसिति यो दीर्घं न च प्रत्याहरत्यधः। श्लेष्मावृतमुखस्रोता क्रुद्धगन्धवहार्दितः॥ ऊर्द्धदृष्टिर्विपश्यंश्च विभ्रान्ताक्ष इतस्ततः। प्रमुह्यन् वेदनार्त्तश्च शुष्कास्योऽरतिपीड़ितः। ऊर्द्धश्वासे प्रकुपिते ह्यधःश्वासो निरुध्यते। मुह्यतस्ताम्यतश्चोर्द्ध्वं श्वासस्तस्यैव हन्त्यसून्॥" भा चि। See श्वास।

ऊर्द्धस्थिति । पु। अश्वस्योर्द्धावर्त्ते। त्रिका।

ऊर्द्धासित । पु। कारवेल्ले। করলা উচ্ছে। त्रिका।

ऊर्म्माण । पु। द्रोणपरिमाणे।

ऊर्म्मि । पु, स्त्री। तरङ्गे। दुःखे। वेदनायां। पीडायां। वेगे। भङ्गे। मे मदिक।

ऊर्म्मिक । पु। अश्वस्य पादरोगभेदे। लक्षणं—"ऊर्म्मिकश्चोर्म्मिसंस्थानैर्वलिभिः खुरसन्धि।" ज द ३१ अ।

ऊर्म्मिका । स्त्री। उत्कण्ठायां। तरङ्गे। भङ्गनादे। वस्त्रभङ्गे। अङ्गुलीयके। हे।

ऊर्व्व । पु। वाडवाग्नौ।

ऊर्व्वरा । स्त्री। सर्व्वशस्याढ्यायां भूमौ। शब्द र।

ऊर्व्वी । स्त्री। नक्षत्रमर्म्मभेदे। सु।

ऊर्व्वस्त्रम् । क्ली। गोमयच्छत्रिकायाम्। গুবরে ছাতা। छाग।

ऊर्षा । स्त्री। दवताडकतृणे। श च।

ऊलुपी । पु। शिशुमारे। अ टी।

ऊलूक । पु। पेचके। अथ प्रसहजातीय। पलमांसम् उष्णवीर्य्यम्। एतद्भक्षणात् शोषभङ्ग कौन्मादो चीणशुक्रता च जायन्ते। भा पू १भ। "उलूकपललं भ्रान्तिकरं वातप्रकोपकरञ्च।" मद व।

ऊष । पु। चारमृत्तिकायां। अम। सन्ध्यायां। रश्मौ। मे। क्ली। प्रभाते। श र।

ऊषक । पु। कल्लर इति प्रसिद्धे द्रव्यकन्दे। वा सू १५ अ ऊषकादि। "ऊषकस्तुत्थकं हिङ्गु।" चारमृत्तिकायाम्। "ऊषकं चारमृत्तिका, यारा ऊषौसमीपे वमदन्देश शाहल्येन भवति। अन्ये तद्रव द्रव्यान्तरमाह।" सु सू ३८ अ ड। क्ली। प्रत्यूषे। श र।

ऊषकादिगण । पु। ऊषकतुत्थकहिङ्गु कासीसद्वयसैन्धवशिलाजतूनीति गणः। गुणा— मूत्रकृच्छ्राश्मरीगुल्ममेदःकफघ्नः। "ऊषकस्तुत्थकं हिङ्गुकासीसद्वयसैन्धवं सशिलाजतु।" वा सू १५ अ। च द कषायघृत।

ऊषणम् । क्ली। मरिचे। "ऊषणं मरिचे क्लीवम्।" म एकत्रिं। प मु। भा प १भ ह व।

पर्णां । च द कफज्व धि सिन्दुवारादि । "सिन्दुवारदलक्काथ सोषण कफजे ज्वरे।" शुण्ठ्याम् । भा पू १भ ह व । पिप्पलीमूले । भा पू १भ ह व । पु । चित्रकवृक्षे । भा पू १भ ह व ।

ऊषणा । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ । भा पू १भ ह व । चविकायाम् । प मु । See चव्यम् । शुण्ठ्यां । वै निघ ।

ऊषर । पु । क्षारभूमौ । रा नि व २ ।

ऊषरक(ज)म् । क्ली । औषरके । पांशुलवणे । क्षौषरलवणे । रोमकनामायस्कान्तभेदे । रा नि व १३ ।

ऊषरत्वणम् । क्ली । स्वनामख्यातलवणे, क्षार विशेषे । गुणा —"बलद रुच्य पवना शितञ्च । रा नि व ८ ।

ऊषवान् । त्रि । ऊषरे । अम ।

ऊषसूतम् । क्ली । मृत्तिकालवणे । 'ऊषसूतं वालुकीत्थ शतमूलाकरोद्भव । लवण कटुक तद्धि विहितं कटु चोच्यते ॥" सु सू ४६ अ ।

ऊषक्षार । पु । क्षारमृत्तिकायाम् । लोणा-माटी । गुणा —"उष्णोऽनिलघ्न प्रक्लेदी ऊषक्षारो बलापह ।" सु सू ४६ अ ।

ऊषाकर । पु । कुक्कुटे । श र ।

ऊषापानम् । क्ली । प्रत्यूषजलपाने । तस्य विधिगुणा — "सवितु समुदयकाले प्रसृती सलिलस्य पिबेदष्टौ । रोगजरापरिमुक्तो जीवेद्वत्सरशतं साग्रम् ॥" अथवा — प्रसृतीरष्टौ रवावनुदिते पिबेत् । वातपित्तकफान् जित्वा जीवेद्वर्षशतं सुखीति ॥ तथा— अर्श शोथग्रहण्यो ज्वरजठरजरा कुष्ठमेदोविकारा । मूत्राघातास्रपित्तश्रवणगलशिर श्रोणिशूलाक्षिरोगा । ये चान्ये वातपित्तक्षतज कफकृता व्याधय सन्ति जन्तोस्तांस्तानभ्यासयोगादपहरति पय पीतमन्ते निशाया । विगतघन निशीथे प्रातरुत्थाय नित्य पिबति खलु नरो यो घ्राणरन्ध्रेण वारि । स भवति मतिपूर्णश्चक्षुषा तार्क्ष्यतुल्यो वलिपलितविहीन सर्वरोगैर्विमुक्त ॥" भा ।

ऊष्मक । पु । पित्ते । रा नि व । ग्रीष्मऋतौ । ज्येष्ठाषाढौ ग्रीष्मऋतु ।

ऊष्मा । पु । उष्णतायाम् । चयरोगे । वै निघ ।

ऊष्मापह । पु । हेमन्तऋतौ । वै निघ ।

ऊह । पु । तर्क ।

ऊहिनी । स्त्री । सम्मार्जन्याम् । झाँटा ।

ऊह्यम् । क्ली । "यदनिर्दिष्टं बुद्धिमता तदूह्यं ।' सु उ ६५ अ ।

ऋ

ऋक्थम् । क्ली । स्वर्णे । धने । अम । सु मू ३८ अ ।

ऋक्थ । पु । धने ।

ऋचो(जी)षम् । क्ली । भ्राष्ट्रे । ताओया । ह च ।

ऋजीक । पु । धूम ।

ऋजुश्रेणी । स्त्री । मूर्वायां । रत्ना ।

ऋजुसर्प । पु । सर्पविशेषे । दर्व्वीकरसर्पे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

ऋज्वासन: । पु । कंधे । सिद्धा क्षी ।

ऋतम् । क्ली । जले । मे । उञ्छशील ।

ऋतु । पु । वसन्तादिषड्विधकाले । रवे राशि सङ्क्रमात् यत्र दोषाणां चयकोपशमा भवन्ति ते ऋतव उच्यन्ते । "चयकोपशमा यस्मिन् दोषाणां सम्भवन्ति हि । ऋतुषट्क तदाख्यात रवे राशिषु सङ्क्रमात ॥' भा पू १ भ ऋतुचर्या । ते च शिशिर वसन्त ग्रीष्म - वर्षा शरद्धेमन्तसंज्ञा दोषो पचयप्रकोपोपशमननिमित्तानि भवन्ति । तदुक्तं — माघाद्यौ द्वादशमासा द्विमासिकमृतुं कृत्वा षड्ऋतवो भवन्ति । ते शिशिरवसन्तग्रीष्मवर्षा शरद्धेमन्ता । तेषां तपस्तपस्यौ शिशिर, मधुमाधवौ वसन्त, शुचिशुक्रौ ग्रीष्म, नभो नभस्यौ वर्षा, इषोर्जौ शरत्, सहःसहस्यौ हेमन्त इति । भा।

मार्गशीर्षौ हेमन्त

वसन्त, वैशाखज्यैष्ठौ ग्रीष्म, आषाढश्रावणौ प्रावृ डिति" च मतान्तरं। सु सू ६ अ। यौअ्मौ मेषवृषौ ग्रीष्म प्रावृण्मिथुनकर्कटौ। सिंहकन्य कृता वर्षा तुलावृश्चिकयो शरत्। धनुर्ग्राहौ च हेमन्तो वसन्त कुम्भमीनयो। भा। अतौ तु तस्य भेदत्रय मौकुर्वन्ति यथा—शीत ग्रीष्मश्चा। तत्र फाल्गुनादिज्यैष्ठान्ता ग्रीष्म, आषाढाद्याश्विनान्ता वर्षा, कार्त्तिकादिमाघान्ता शीत इति। ऋतुलक्षणादिकं यथा—तत्र वर्षा स्वोषधयस्तरुण्योऽल्पवीर्य्या आपश्चाप्रसन्ना क्षिति मलप्रायास्ता उपयुज्यमाना नभसि मेघावतते जल प्रक्लिन्नायां भूमौ क्लिन्नदेहाना प्राणिना शीतवात विष्टम्भागीना विदह्यन्ते, विदाहात्पित्तसञ्चयमापा दयन्ति, स सञ्चय शरदि प्रविरलमेघे वियत्युप शुष्यति पङ्केऽर्ककिरणप्रविलापित पैत्तिकान् व्याधीन् जनयति। ता एवौषधय कालपरिणामात्परि णतवीर्य्या बलवत्यो हेमन्ते भवन्त्यापश्च प्रसन्ना स्निग्धा अत्यर्थं गुर्व्यस्ता उपयुज्यमाना मन्दकिरण त्वाद्भानो सतुषारपवनोपस्तम्भितदेहाना देहिना मविदग्धा स्नेहाच्छैत्याद्गौरवादुपलेपाच्च श्लेष्मण सञ्चयमापादयन्ति, स सञ्चयो वसन्तेऽर्करश्मिप्रविला पित ईषत् स्तब्धदेहाना देहिना श्लैष्मिकान् व्याधीन् जनयति। ता एवौषधयो निदाघे निःसारा रूक्षा अतिमात्र लघ्वी भवन्त्यापश्च ता उपयुज्यमाना सूर्य्यप्रतापोपशोषितदेहाना देहिना रौक्ष्याल्लघुत्वा द्वैशद्याच्च वायो सञ्चयमापादयन्ति, स सञ्चय प्रावृषि चात्यर्थं जलोपक्लिन्नायां भूमौ क्लिन्नदेहाना प्राणिना शीतवातवर्षेरितो वातिकान् व्याधीन् जनयति। तत्र पूर्व्वाह्णे वसन्तस्य लिङ्ग मध्याह्ने ग्रीष्मस्यापराह्णे प्रावृष प्रदोषे वार्षिक शारदमर्द्ध रात्रे प्रत्यूषसि हैमन्तमुपलक्षयेत्। एवमहोरात्र मपि वर्षमिव शीतोष्णलक्षण दोषोपचयप्रकोपोप शमैर्जानीयात्। ऋतूनामत ऊर्द्धमव्यापन्नानां लक्ष णानि यथा—वायुर्वात्युत्तर शीतो रजोधूमा कुला दिश। छन्नस्तुषारै सविता हिमानद्धा जलाशया॥ दर्पिता ध्वाङ्क्ष-खड्गाह्व महिषोरभ्र कुञ्जरा। रोध्रप्रियङ्गुपुन्नागा पुष्पिता हिमसाह्वये॥ शिशिरे शीतमधिकं वातवृष्ट्याकुला दिश। शेष हेमन्तवत्सर्व्व विज्ञेय लक्षण बुधै॥ दिशो वसन्ते विमला काननैरुपशोभिता। किंशुकाम्भोजवकुल चूताशोकादिपुष्पितै॥ कोकिलाषट्पदगणैरुप गीता मनोहरा। दक्षिणानिलसवीता सुमुखा पल्लवोज्ज्वला॥ ग्रीष्मे तीक्ष्णांशुरादित्यो मारुतो नैरृत सोऽसुख। भूस्तप्ता सरितस्तन्व्यो दिश प्रज्व लिता इव॥ भ्रान्तचक्राह्वयुगला पय पानाकुला मृगा। ध्वस्तवीरुत्तृणलता विपर्णाङ्घ्रिपपादपा॥ प्रावृष्यम्बरमानद्ध पश्चिमानिलकर्षितै। अम्बुदै र्विद्युदुद्योतप्रस्रुतैस्तुमुलस्वनै॥ कोमलश्यामशष्पाढ्या शक्रगोपोज्ज्वला मही। कदम्बनीपकुटजसर्ज्जकेतकि भूषिता॥ तत्र वर्षासु नद्यम्भ पूरोद्भूततटद्रुमा। वाप्य प्रोत्फुल्लकुमुदनीलोत्पलविराजिता॥ भूर-व्यक्तस्थलश्वभ्रा बहुसस्योपशोभिता। नातिगर्जत् स्रवन्मेघनिरुद्धार्कग्रह नभ॥ बभुरर्क शरद्यर्क श्वेताभ्रविमल नभ। तथा सरांस्यम्बुरुहैर्भान्ति हंसांसघट्टितै॥ पङ्कशुष्कद्रुमाकीर्णा निम्नोन्नतसमेषु भू। वाणसप्ताह्वबन्धूककाशासनविराजिता॥ स्वगुणै रतियुक्तेषु विपरीतेषु वा पुन। विषमेष्वपि वा दोषा कुप्यन्त्यृतुषु देहिनां॥ हरेद्वसन्ते श्लेष्माण पित्त शरदि निर्हरेत्। वर्षासु शमयेद्वायु प्राग्वि कारसमुच्छ्रयात्॥" सु सू ६ अ। स्त्रीकुसुमे। अम। See पुष्प, आर्त्तव।

ऋतुजन्मा। स्त्री। पुनर्नवायाम्।

ऋतुपरीक्षा। स्त्री। आर्त्तवपरीक्षायाम्। तद्यथा —"ऋतौ कण्डूयन योनौ क्वचिदङ्गे च वेदना। बाहुल्य स्वल्पता वापि चानुबन्धित्वमस्य वा। संरोध सर्व्वथा वापि वेद्यान्येतानि यत्नत। आमयेष्व खिलेष्वेव भिषग्भिर्योषिता सदा॥" अत्रि।

ऋतुमती। त्रि। रजस्वलाया स्त्रियाम्। तत् पर्य्याय,—रजस्वला स्त्रीधर्म्मिणी अवी आत्रेयी मलिनी पुष्पवती उदक्या। अ। तल्लक्षण यथा —"पीनप्रसन्नवदनां प्रक्लिन्नात्ममुखद्विजा। नरकामा प्रियकथा स्रस्तकुक्ष्यक्षिमूर्द्धजाम्॥ स्फुरद्भुजकुच श्रोणिनाभ्यूरुजघनस्फिच। हर्षौत्सुक्यपराञ्चापि विद्यादृतुमतीमिति॥ नियते दिवसेऽतीते सङ्कुच त्यम्बुज यथा। ऋतौ व्यतीते नार्य्यास्तु योनि सन्नियते तथा॥ मासेनोपचित काले धमनीभ्या तदार्त्तवम्। ईषत्कृष्ण विदग्धञ्च वायुर्योनिमुख नयेत्॥ यद्वर्षाद्द्वादशात्काले वर्त्तमानमसृक् पुन। जरापक्वशरीराणा याति पञ्चाशत क्षयम्॥" सु शा २।३ अ।

ऋतुराज। पु।

ऋतुवैषम्यम्। क्ली। ऋतुधर्मविपरीताचरणे। भा म ४म। 'क्रोधर्तुवैषम्यगिरीभिरायै।'

ऋतुशूलम्। क्ली। ऋतुकाले रजोरोधजन्य शूलरोगे। 'पुष्पस्य वातादिभिरत्र तत्र कारण। बहुल पिच्छिल स्निग्ध घन वायति शोणित। यौन। नाभौ तु शूलानि करोति परमदारुणम्।" रम र यो व्या चि।

ऋतुषट्कम्। क्ली। हिमशिशिरवसन्तग्रीष्मवर्षा शरत्सु। "चयकोपसमा यस्मिन् दोषाणां सम्भ वन्ति हि। ऋतुषट्क तदाख्यातं रवेराशिषु सङ्क मात्॥" भा।

ऋतुसन्धि'। पु। ऋतुद्वयसंश्लेषसमये। स च ऋतुद्वयस्याद्यन्तसप्ताहरूप। तदुक्त "ऋत्वोरन्त्या दिसप्ताहावृतुसन्धिरिति स्मृत। तत्र पूर्व्वोविधि स्त्याज्य सेवनीय परो विधिरिति॥' वा।

ऋतुसम्मिता। स्त्री। सुनिवर्ज्जूरिकायाम्। वै निघ।

ऋतुस्नाता। स्त्री। रजोदर्शनाच्चतुर्थेऽह्नि स्नाता- याम्। "पूर्व्वं पश्येहतुस्नाता यादृश नरमङ्गना। तादृश जनयेत् पुत्र तत पश्येत्पति प्रियं॥' स भ्रा २ म।

ऋतुहरीतकी। स्त्री। ऋतौ ऋतौ हरीतकी भक्षणविधौ। यथा—"सिन्धूत्थशर्क्कराशुण्ठीकणा मधुगुड क्रमात्। वर्षादिष्वभया सेव्या रसायन गुणैषिणा॥" च द। भगरस्तु योगमधिकृत्याह। योगे तुल्यगुडा सुसैन्धवयुता मेघावनद्धाम्बरे साद्र शर्करया शरद्यमलया शुण्ठ्या तुषारागमे। पिप्पल्या शिशिरे वसन्तसमये चौद्रेण संयोजितामित्य प्राश्य हरीतकीमिव रुजो नश्यन्तु ते शत्रव॥ प्रयोगा वाजी।

ऋतम्। क्ली। सम्यक्धान्ये। अम। पक्वमष्ट्रि'स धान्ये। निर्बुषीकृतधान्ये। अ टी।

ऋद्धि'। स्त्री। कोशयामलप्रसिद्धे ऋद्धिरद्धोति च गौड़प्रसिद्धे स्वनामख्यातलताकन्दे। तदुक्त 'ऋद्धिश्च द्विय द्वौ कन्दौ भवत कोशयामल। श्वेत रोमान्वित कन्दो लताजात सरन्ध्रक। तूलग्रन्थि समा ऋद्धिर्वामावर्त्तफला च सा। प्रयोगेष्वनयोरेक यथालाभे प्रयोजयेत्॥ रा नि व ५। तत्पर्य्याय— योग्य सिद्धि लक्ष्मी(ल) प्राणप्रदा ह्ली(२) प्राणदा जीवदात्री सिद्धा योग्या चेतनीया रथाङ्गी मङ्गल्या लोककान्ता जीवश्रेष्ठा यशस्या। गुणा—ऋद्धिगुण तुल्या बल्या त्रिदोषघ्नी शुक्रला मधुरा गुरु प्राणैश्वर्यकरी मूर्च्छारक्तपित्तहरी च। भा पू १म। महाश्रावणी। वा सू १५ अ पद्मकादौ अस्य। "पद्मकपुण्ड्राह्वद्धिवृद्ध। एतदभावे वाराही योज्या।"

ऋद्धिजा। स्त्री। सर्पगभार्या। गन्धराजार्या। प मु। स्पृक्का कन्नीयान्। भा म १म।

ऋभुक्ष'। पु। वज्रे। स्वर्गे। रायगु।

ऋश्य (श्य:)। मृगे। रुरुमृगे। "ऋष्यो लोहा मृक्षो लीलिस रोग इति कीर्त्तित।" भा म १म। तन्मांसगुणा—कषाय मधुरं वातघ्न पित्तघ्न दृष्य शीत वस्तिशोधनञ्च। सु स ४६ अ।

ऋषभ'। पु। ऋषभके। कपरस्नु। कुम्भीर पुच्छ। मे। सु चि १७अ वलीवर्द्दे। वृष। मांस गुणा—अतिगुरु स्निग्ध वित्तघ्न बलवर्द्धन वृष्य वातघ्न बल्य पीनसघ्नञ्च। भा पू १म।

ऋषभक:। पु। One of the eight medicaments, carpopogon pru riens स्वनामख्यातौषधे। ऋषभ इति गौड़े काश्मीरे च प्रसिद्ध। ऋषभक। तत्पर्य्याय,— इष ऋषभ वीर (र), पृथिवीपति (मे)। गोपति धीर विषाणी दुर्द्धर ककुद्मान् पुङ्गव वोढा शृङ्गी इषभ धूर्य्य भूपति कामी वृषदिश उचा लाङ्गली गौ वन्धुर बन्धूर गौरच वनवासी। जीवकर्षभकयोरुत्पत्तिमाह मिश्रभाव—"जीवकर्ष भकौ ज्ञेयौ हिमाद्रिशिखरोद्भवौ। रसोनकन्द वत्कन्दौ नि सारा सूक्ष्मपत्रकौ। जीवक कूर्चका कार ऋषभो वृषशृङ्गवत्॥" गुणा—जीवकर्ष भकौ बल्यौ शीता शुक्रकफप्रदौ। एतदभावे विदारीमूल प्रयोज्यम्। भा प १ भ। मधुर शीत पित्तरक्तविरेचनुत्। शुक्र श्लेष्मकरी दाह चयज्वरहरश्च स। रा नि व ५। "ऋषभकी ऋषभक।" सु चि ८म।

ऋषभी। स्त्री। कपिकच्छुलतायाम्। आत्म कुम्भी। र मा। नराकारयोषिति। शिरालायाम्। विधवायाम्। म भविष्य।

ऋषि। पु। गोरजनायां। वै निघ।

ऋषिकम्। क्ली। लताविशेषे। शियाडिलता। प मु।

ऋषिकुल्या । स्त्री । गङ्गा । ए ।

ऋषिजाङ्गलक (ला) (लिका, की) । स्त्री । ऋष्यगन्धायाम् । सर्पगन्धा । रत्ना ।

ऋषिपुत्रक । पु । दमनकवृक्षे । वै निघ ।

ऋषिप्रोक्ता । स्त्री । माषपर्णीलतायां । प र ।

ऋषिश्रेष्ठ । पु । पुण्डरीकवृक्ष । भाद्रा ।

ऋषिश्रेष्ठा । स्त्री । ऋद्धा । वृद्धा । वै निघ ।

ऋषिसृष्टा । स्त्री । कच्छौ । मद व १ ।

ऋषीक । पु । काशतृण । मद व १ ।

ऋष्य । पु । हरिणे । श्वेतकुष्ठे । गवयमृगे । नीलहरिणे । एतन्मांस कफघ्न विषघ्न किञ्चिद्वात वर्द्धक लघु बल्यञ्च । भा पू १भ ।

ऋष्यगता । स्त्री । माषपर्ण्यां । मांसाणी । श र ।

ऋष्यगन्धा (न्धिका) । स्त्री । ऋषिजाङ्गलायां । र मा । तत्पर्याय—ऋष्यगन्धा ऋषि जाङ्गलिकी वृद्धदारक । अतिबलायाम् । क्षीर विदार्यां । श र । श्वेतशर्करकन्दे, रक्तशकर कन्द । वै निघ ।

ऋष्यजिह्व(क)म् । क्ली । महाकुष्ठभेदे । तस्य लक्षणम्—"ऋष्यजिह्वा प्रकाशखरत्वानि ऋष्य जिह्वानि । ' सु नि ५अ ।

ऋष्यपुष्पी । स्त्री । अतिबलायाम् । वै निघ ।

ऋष्यप्रोक्ता । स्त्री । श्वेतवाट्यालके । प सु । शतमूल्याम् । महाशतावर्याम् । महाबलायाम् । कपिकच्छुलतायाम् । भा पू १भ गु व । पीत वाट्यालके । रभा । माषपर्ण्याम् । च सू ४अ । "ऋष्यप्रोक्ताशतावर्यतिबलागुरुशिंशिपु ।" से तबलुफ ।

ऋष्याष्टा । स्त्री । नागबलायाम् । बलायाम् । বেড়েলা । वै निघ ।

ऋच्छ । पु । भल्लूके । रा नि व १९ । तन्मांस गुणा—स्निग्ध गुरु उष्ण स्वादु उग्र वातघ्नम् । गन्ध व १२ । हरिणे । पृना । द्वतवेधने । घোষা लता । मे पधिक । श्योणाकवृक्षे । रा नि व ९ ।

ऋच्छगन्धा । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे । वীজ তাড়क । ऋषिजाङ्गलायां । र मा च सू ४अ वृद्धौ । श्वेतभूमिकुष्माण्डे । वै निघ ।

ऋच्छगन्धिका । स्त्री । कृष्णभूमिकुष्माण्डे । वृद्ध दारकलतायां । वै निघ ।

ऋच्छप्रिय । पु । ऋषभकक्षुप । रा नि व ५ ।

ऋच्छमुखयन्त्रम् । क्ली । सन्दशतुल्ये यन्त्रविशेषे । अत्रि ।

ऋच्छर । क्ली । वारिधारायाम् । मे ।

ऋच्छविट् । स्त्री । तैलपायिविष्ठायाम् । आর্শো- ২াব নাদি । वै निघ २स अर्श चि कृष्णशिरीष लेपे ।

ऋच्छाहो । स्त्री । महामेदालताक्षुपे । रा नि व ५ ।

ऋच्छेप । पु । चन्द्रे । ह ।

ए

एककान्द । पु । पानीयालुके । पावआলু इति प्रसिद्ध कन्दशाके । শোনাকচু । प सु ।

एककुष्ठम् । क्ली । क्षुद्रकुष्ठभेदे । लक्षणम्—अस्वेदनं महावास्तु यन्मत्स्यशकलोपमं । तदेक कुष्ठम् । मा नि । एककुष्ठ चर्मदलमिति कश्चित् । कृष्णारुण येन भवेच्छरीर । तदेककुष्ठ प्रवदन्त्य साध्यम् । सु नि ५अ ।

एकचर । पु । गण्डके । গণ্ডার । विका ।

एकदृक् (ष्टि) । पु । काके । हला । त्रि । काणे । কাণা । हे च ।

एकपत्र (क) । पु । चण्डालकन्दविशेषे । रा नि व ७ । श्वेततुलस्यां । र मा ।

एकपत्रा (त्रिका) । स्त्री । सुगन्धशट्याम् । गन्धशटी । मालवे पलाश इति ख्यात गन्धपत्रवृक्षे । रा नि व ६ । पाण्डुरतुलसीवृक्षे ।

एकपत्री । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

एकभक्तव्रतं । क्लो । रात्रिभोजनाभाव विशिष्ट दिवाभोजने । "दिनार्द्धसमयेऽतीते भुज्यते नियमेन यत् । एकभक्तमितिप्रोक्तं रात्रौ तन्न कदाचन ।" स्कन्द पु ।

एकमूल' । पु । पुण्डरीकवृक्षे । পুণ্ডরিয়া ।

एकमूला । स्त्री । शालपर्णाम् । अतस्याम् । মশিনা । সযত্ন ।

एकरजः । पु । भृङ्गराजवृक्षे । ভীমরাজ, ভেঙ্গরাজ । জটা ।

एकरन्ध्रः । पु । नदीवटे । वै निघ ।

एकवर्णी । स्त्री । वाद्यभेदे । ततपर्य्याय — करतालो । कड्कमाला कालड्क्षा । शब्दर ।

एकवर्षीया । स्त्री । एकवर्षायन्यां गवि । এক বছরের বাছুর । हे च ।

एकवाद्यः । पु । डिण्डिम वाद्ये । शब्दर ।

एकविंशतिगुग्गुलु । पु । कुष्ठरोगे । च द कुष्ठ चि । चित्रक त्रिफला व्योषमजाजीं कारवीं वचाम् । सैन्धवातिविषे कुष्ठ चव्यैलायावशूकजम् । विड़ङ्गान्यजमोदाच मुस्तान्यमरदारु च । याव न्त्येतानि चूर्णानि तावन्मात्रन्तु गुग्गुलु । सङ्क्षुद्य सर्पिषा सार्द्धं गुडिका कारयेद्भिषक् । मातभोजन काले च भक्षयेत्तु यथाबलम् । চিতামূল, ত্রিফলা, ত্রিকটু, জীরে, কৃষ্ণজীরে, বচ, সৈন্ধব, আতইচ, কুড়, চই, এলাইচ, যব ক্ষার, বিডঙ্গ, যমানী, মুতা, দেবদারু প্রত্যেক সমভাগ । সর্ব্বচূর্ণসমান গুগ্গুল ঘৃতের সহিত মর্দ্দন পূর্ব্বক গুড়িকা করিবে ।

एकवीर' । पु । स्वनामख्यातवृक्षविशेषे । এক বীর । गडुविकेक । ततपर्य्याय,—महावीर सत्नवीर सुवीरक । गुणा —कटुक शीदवातघ्न श्च श्लेष्मशोकटिशूलाभिधानघ्न । रा नि व ८ ।

एकवीरा । स्त्री । वन्ध्याकर्कोट्याम् । गुणा — "एकवीरा स्मृता तिक्ता चाक्षुष्या वातहा स्मृता । पक्षाघात पृष्ठकटीशूलश्चैव विनाशयत् ।" वै निघ ।

एकवृन्द । पु । स्वनामकण्ठरोगविशेषे । येन दुष्टकफशोणिताभ्यां कण्ठे दाहकण्डुसदीपपाकी वृत्त मृदुगुरुशो हनाश्च शोथो जायते । लक्षण— "वृत्तोन्नतो यः श्वयथुः सदाहः कण्डन्वितोऽपाकी मृदुगुरुश्च । नाम्नैकवृन्दः परिकल्पितोऽसौ व्याधि र्बलासक्षतजप्रभूत ॥" सु नि १६ अ । मा नि ।

एकशल्यः । पु । गलरोगे । वै निघ । स्थान भेदे । यतु कौशाम्बरे—यत्र वृक्षान्तर नेक्ष्यते ।

एकशफ' । पु । घोटके । त्रिका । एकखुर- जन्तुमात्रे । यथा—"खरोऽश्वोऽश्वतरो गौर शरभ श्चमरी तथा । एते चैकशफा ख्याता ।" भा ।

एकशफक्षीरम् । क्लो । अद्विभागखुरपशुदुग्धे । খুরযোড়া পশুমাত্রের দুধ । गुणा —उष्ण लेक शफ लघु शाखावातहरं साम्लमीषल्लवण जड़ता करमिति । या टी ईमा । "वल्प्यमैकशफ पय" इति चरक ।

एकशिखा । स्त्री । पाठायाम् । আকনাদি । प सु ।

एकशृङ्ग' । पु । गण्डके । গণ্ডার । वै निघ ।

एकसूल । पु । डमरु वाद्ये । शब्दर ।

एकहस्ती । स्त्री । अश्वस्य शोभनलक्षणभेदे । 'द्विहस्ती चैकहस्ती च शुभगा शोभना मता ।" ज द ७अ ।

एकहायनी । स्त्री । एकवर्षीयाया गवि । अम ।

एकाङ्गम् । क्लो । चन्दने । हारा ।

एकाङ्गवात । पु । पक्षवधरोगे । পক্ষাঘাত । मा नि । See पक्षवध । अश्वस्य वातव्याधिरोग विशेषे । 'एक प्रलम्बते कर्ण्णं शरीराद्य श्रयति । शूली भवति चाश्वस्य रोगे एकाङ्गसंज्ञके ॥" ज द ५५ अ ।

एकाङ्गी । स्त्री । मुरामांस्यां । মুরামাংসী নামক গন্ধদ্রব্যবিশেষ । गुणा —तिक्ता हिमा स्वादी लघ वातपित्तघ्नी ज्वरभूतरक्तपचौघ्नी कुष्ठ कासघ्नी च । भा पू १अ । कटु कषाया भ्रम मूर्च्छातृणाविषदाहघ्नी च । रा नि व १२ ।

एकाण्ड । पु । स्वनामकदोषान्विताश्वे । "एकेन लम्बमानेन मुष्केणैकाण्डसंज्ञक । ज द ३ अ ।

एकादशशतिकमहाप्रसारणीतैलम् । क्लो । वातव्याधौ । "शाखामूलदलै' प्रसारणितुलाशित कुम्भेऽम्बुनि, द्विपाथाय तुले तुले शतुगती रास्ना शिरीषाभुना । दवाग्नाच सकेतकाद्यष्टगते नि क्राथ कुम्भाग्निके, तोये तैलघटं तुषाम्बुकलसी दत्त्वादक मम्बुन ॥ — चक्राव्हागरसादयेत्परसरा चौराच दत्वाढकं, पृक्काकर्कटजीवकावविकया काकोलिका

कस्तूरा । मूर्व्वा घनसारकुन्दुमरलो कास्मीर मांसीनखै, कालीयोत्पलपद्मकाह्वयनिशा कक्कोलक ग्रन्थिकैः ॥ चाम्पेयाभयचोचपूगकटुकाजातीफला भीरुभि, श्रीवासामरदारुचन्दनवचाशैलेयसिन्धू द्भवै । तैलाम्भोदकटम्भराह्विनलिकानाड़ीरकचोरकैः, कस्तूरी दशमूल कैतक नत श्यामाश्वगन्धाम्बुभि । कौन्ती शार्ङ्गजखर्जकीफल प्रश्याम शताह्वामयै, भल्लात त्रिफलाक केशर महाश्यामा स्वयङ्गान्वितैः । सन्धोधैस्त्रिपलैर्महौषधि पचन्मन्दैन पाचेऽग्निना ॥" तिलतैल ৬৪শ কাথার্থ ময়ূরপত্রশা। গন্ধ ভাদুলিয়া ৩৭॥॰শ নীলঝাঁটী গুলঞ্চ, এবং মূল প্রত্যেক ২৫ শ রাস্না, শিরীষছাল দেবদারু, কেয়ার মূল প্রত্যেকে ৬।॰শ জল ৬৪॰॰শ শেষ ৬৪শ কাঁজি ৬৪শ দধিতও ১৬শ শুক্ত ১৬শ ছাগমাংস ৮শ জল ৬৪শ শেষ ১৬শ ইক্ষুরস ১৬শ দুগ্ধ ১৬শ। কল্কার্থ পিড়িঘল, কাঁকড়াশৃঙ্গী, জীবনীয় দশক বা অষ্টবর্গ, কাকোলী, মঞ্জিষ্ঠা, ক্ষীর-কাকোলী, আলাকুশীর মূল ছোট এলাইচ, কর্পূর, কুন্দুকখোটী সরলকাষ্ঠ, কুঙ্কুম, জটামাংসী, নখী, কৃষ্ণাগুরু, নীলোৎপল, পদ্ম কাষ্ঠ, হরিদ্রা, কক্কোল, গেঁঠেলা, চাঁপাকলি বা নাগেশ্বর, বেণার মূল, গুড়ত্বক্, গুপারি, জায়ফল, লতাকস্তুরী, শতমূলী, লবণখোটি, দেবদারু, শ্বেতচন্দন, বচ, শৈলজ সৈন্ধব, শিলারস, মুতা গন্ধভাদুলিমূল পুনর্নবা, নালুকা, গন্ধশটী মৃগনাভি, দশমূল, ময়না ফল, প্রিয়ঙ্গু শাল, কেয়া, তগরমূল অশ্ব গন্ধা, বালা বেণুকা, রসাঞ্জন, শিমুলমূল, কট ফল, অগুরু, শ্যামালতা বা অনন্তমূল, কুড়, ভেলার মুটী, ত্রিফলা, গুলফা পদ্ম, নাগেশ্বর, লবঙ্গ, ত্রিকটু প্রত্যেক ৩ পল। প্রযোগা মৃত। ध्यामभिति पाठे गन्धतृणम् ।

एकादशायस । पु । मधुमेहाधिकारे, पाठ— "मृताय पुरुष शुल्व खगौ दरदगन्धकौ । गगन पुष्पराजश्च शोणितश्चेश्वरौ रसौ । विडङ्गत्रिफला हिङ्गुयमानीजीरकद्वयं । सर्ज्जीफलवचाशृङ्गी मरिच पिप्पलीद्वय । चवी दुरालभा वह्नि गुण्ठीद्रावै विमर्द्दयेत ॥" पुरुष रस । खग स्वर्णमाक्षिकम् । पुष्पराग तन्नामकमणि रसाञ्जन वा । शोणित कुङ्कम । ईश्वर पित्तल । रस र त्रयधि । प्रयोगामृते तु गुल्वस्थाने शुद्ध, गुण्ठीद्रावैर्विमर्द्दयेदित्यत "भावयेदार्द्रकद्रवै" इति पाठान्तर । प्रयोगामृते पुरुष गुग्गुलु । पुष्पराग रसाञ्जन । शोणितं ताम्र । ईश्वर रस । जारितलौहं पारद गन्ध ताम्र स्वर्णमाक्षिक अभ्र हिङ्गुल कुङ्कुम पोखराज मणि शीर्ष पित्तल विडङ्ग त्रिफला हिङ्गु यमानी जीरकं कृष्णजीरक पियालफल वचा कर्कटशृङ्गी मरिच पिप्पली गजपिप्पली चवी दुरालभा चित्रकमूल एषां प्रति समभाग । आर्द्रकरसेन भाव्य ।

एकादशेन्द्रियम् । क्ली । श्रोत्रत्वक्चक्षूरसना घ्राणवाक्पाणिपायूपस्थपादमन सु । एषु प्रथमं पञ्चज्ञानेन्द्रियं, अन्यत्र कर्मेन्द्रिय । सु श १ अ ।

एकादिवीर । पु । एकवीरवृक्षे । वै निघ ।

एकान्त । पु । यदवधार्य्योच्यते । यथा— "त्रिवृद् विरेचयति मदनफलं वामयतीति । सु उ ६५ अ ।

एकाष्ठी । स्त्री । कार्पास्या । कार्पासबीजकोषे । वै निघ ।

एकाष्ठीका । स्त्री । पाठायाम् । আকনাদি, निमूका । वै निघ ।

एकाष्ठील (ला) । पु, स्त्री । वकवृक्षे । अम । हि हड्डील सगौ । भा पु १भ । (ला) पाठायां । र मा । रा नि व ६ । वनतिक्तिकायाम् । मि लघुतुच्छ । पुष्पवृक्षभेद । भा पू १भ । See अगस्त्य ।

एकाह्वा । स्त्री । एकवर्षाया गवि । अम ।

एकाक्ष । पु । काके । त्रि । एकनेत्रे । काणा । श च ।

एकैषिकतैलम् । क्ली । तन्नामकतैले । गुणा —हिम पित्तघ्न वातश्लेष्मकृच । म ।

एकैषि(कौषि)का । स्त्री । वकपुष्पवृक्षे । पाठायाम् । আকনাদি । त्रिवृतायाम् । "एकैषिकाजशृङ्गी च" । सु सू ३६ अ चि १७, १८अ । तत्फल मधुरम् अतिशीत पित्तहरं वात कोपन श्लेष्मवर्द्धनञ्च । सु सू ४५ अ ।

एकैषी । स्त्री । पाठाया । আকনাদি । म पहाड मूल । वै निघ ।

एकौषि(षि)का । स्त्री । पाठायाम् । আক-নাদি । र मा । वकवृक्षे इति केचित् ।

एडः । त्रि । बधिर । काला । अम ।

एडकः (काख्यः) । पु । पृहुग्र‌ङ्गभेदे । ভেড়া । च मु । वनच्छागलं । निका । "एडक पृथु शृङ्ग स्यान्मेद पुच्छस्तु दुम्बक । एडकस्य पल ज्ञेय मेषामिष म गुणे । मेदपुच्छोद्भव मांस घ्नं ष्य श्रमापहम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चिद्वात व्याधिविनाशनम् । भा पू १म मांसव । तत्र वि॰पे । ছোগলা । सु चि ७ष । मञ्जिष्ठायां च ।

एडकघृतम् । क्ली । एडकाया नवनीतोत्थघृत । गुणा —अतिगुरुत्वाध्वज्य सुकुमाराणाम्, बुद्धिपाटव कर बलकरञ्च । रा नि व १५ ।

एडका । स्त्री । मेषी । ভেড়ী । अ टी रा ।

एडगजः (जा) । पु स्त्री । चक्रमर्द्दवृक्षे । চাকন্দা গাছ, চাটাকাটা इति च भाषा । रा नि व ५ । भा पू १म शाकवर्गे । च मु ३ अ । वन्देनायां । বন এলাচ । च द कुष्ठ चि ।

एडमूकः । त्रि । बधिरे । वाक्शुतिवर्ज्जिते । কালা বোবা । मे कचतुष्क ।

एडहस्ती । पु । चक्रमर्द्दे । চাকন্দা গাছ ।

एडूकः । त्रि । बधिरे । मे ।

एणः । पु । हरिणे । रा नि व १९ । कृष्णमृग विशेषे । কৃষ্ণসার হরিণ । हि करौसाइलहरिण । अस्य लङ्घालजातीय । अस्य मांसगुणा —कषाय मधुर हृद्य रक्तपित्तकफवातघ्न रुचिकर धारक भन्य । सु सू ४६ अ । भा पू १म । विशेषतो ज्वर प्रशमनमिति चक्रपाणि । लघु शीतल हृद्य त्रिदोषहर षड्रसज रुच्यञ्च । रा नि व १७ । "शङ्किमा हरिण श्रेष्ठ बल्यो रोचनदीपन । त्रिदोषघ्नो लघु पाके मधुरो ज्वरिणा हित ॥ वात क्षयासृग्पाण्डावनीचकनिपीडित । कासश्वासा-तुराणाञ्च एणमास सुखावहम् ॥" अत्रि २० अ ।

एणकः । पु । हरिणे । श र । कृष्णसारे ।

एणीदाहः । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । लक्षण —"परिधावतीव गात्रे कक्षपार्श्वे भुजङ्गपतङ्ग हरिणगण । वेपथुमत सदाहस्यैणीदाहज्वरार्तस्य ।" भा म १म । कक्षपार्श्वे पीड़ाभाजने, गात्रस्य विशेषणमेतत ।

एणीपदः । पु । मण्डलिसर्प । सु कल्प ४थ । See सर्प ।

एणीपदी । स्त्री । असाध्यलूतामिदं । सु कल्प ८म । See लूता ।

एतः । पु । हरिणे । श र । घोटके ।

एतनः । पु । निश्वासे । हे च ।

एतशः । पु । घोटके ।

एता । स्त्री । हरिण्याम् । वै निघ ।

एधतुः । पु । पुरुषे ।

एरकम् । क्ली । शीतलतृणे । ছোগলা । वै निघ । See एरका ।

एरका । स्त्री । तृणाह्वया । तृणविशेषे । ছোগলা । स मौषीतृण । च सू ३ अ । तत्पर्याय,— गुन्द्रमूलं । शिम्बी गुन्द्रा शरी । गुणा —हिमा शुक्रवृद्धिकरी चक्षुष्या वातकोपना । मूत्रकृच्छ्राश्मरी दाहपित्तशोणितघ्नी च । रा नि व ८ । शीता दृष्या चक्षुष्या वातकोपनी मूत्रकृच्छ्राश्मरीदाहपित्त शोणितघ्नी च । भा पू १म ।

एरङ्ग (ङ्गी) । पु, स्त्री । मत्स्यभेदे । অরঙ্গা গাছ, এলে' গাছ, বামকড়া । हि अरङ्गा । गुणा —मधुर स्निग्ध विष्टम्भी शीतल गुरु । भा पू १म मत्स्यव । मञ्जिष्ठायाम् । च ।

एरण्डः । पु । Castor oil plant (Ricinus communis) स्वनामख्यातवृक्षविशेषे । ভেরেণ্ডা গাছ । हि एरण्ड, रेंडि । ते आमिद पचेट्टु । तत्पर्याय,—त्रिपुटी फल (ह्रा), रुवूक् (र), व्याघ्रपुच्छ गन्धर्वहस्तक उरुवुक रुवुक चित्रक चञ्चु पञ्चाङ्गुल मण्ड वर्द्धमान व्यड़म्बक (अ), एरण्डक (भ), दृष्ट आमण्ड तुच्छद्रु व्याघ्र शूलशत्रु (ज), त्रिपुटी व्याघ्रदल (शब्दमा), उरुवूक रुवूक रुवुक रुवक शुक्ल अमण्ड आमण्ड व्यड़म्बन (अटी भ), दीर्घ दन्तक (ज) काल तरुण शुक्ल वातारि दीर्घपत्रक । एरण्ड विविध श्वेतरक्तभेदेन गुणा —मधुरोष्ण गुरु शूलशोथकटिशूलबस्तिशूल शिर शूलोदरज्वरब्रध्नश्वासकफानाहकासकुष्ठामदोष वातहरश्च । तत्कोमलपत्र गुल्मबस्तिशूलकफवायु कृमिहरश्च । तन्मज्जगुणा —मलभेदक वात कफोदरघ्नञ्च । भा पु १म गु व । श्वेतैरण्डस्य मूलगुणा —शूलवायुकफनाशित्व शुक्रजननत्व । आमवातनाशित्व अतिदीपनत्व पित्तकोपनत्वञ्च । राज । श्वेतादीनां गुणा स्वस्वपर्याये मृग्या ।

एरण्डक । पु । एरण्डे । भरत ।

एरण्डजम् । क्ली । एरण्डतैले । वा ।

एरण्डतैलम् । क्ली । Castor oil एरण्ड बीजोद्भवतैले । प्रा एरतेल । ভেরেণ্ডার তৈল । हि रेंढिका तेल । गुणा —मधुरगुरुश्लेष्मवर्द्धकत्व वातरक्तगुल्महृद्रोगाजीर्णज्वरघ्नत्वञ्च । राज । तूष्य तिक्त तीक्ष्णकटुक रेचक गुल्मानिल* फोदरमुष्कवृद्धि विषमज्वरकफ्यादिशोथहरञ्च भवेत । तीक्ष्णोष्ण पिच्छिल विस्रञ्चेति रक्तैरण्डजतैलगुणाः । वा टी हिम्म तैलव । एरण्डतैल कृमिदोषनाशन वाता मयघ्न सर्व्वाङ्गशूलघ्न् । कुष्ठघ्न स्वादु रसायने श्रेष्ठ पित्तकोपन अतिदीपनञ्च । रा नि व १५ । "एर ण्डजं घनञ्चापि शीतमेव स्मृतं घृत । वृद्धलिङ्गा कण्डूकुष्ठलानाहविषम्नपुत् ॥ तैलमेरण्डज बल्य गुरुष्ण मधुरं तथा । तीक्ष्णोष्ण पिच्छिल विस्ररक्त मेरण्डसम्भवम् ॥ अवि १४ अ ।

एरण्डतैलमूर्च्छा । स्त्री । मूर्च्छाद्रव्याणि— मञ्जिष्ठा मुस्तकं धान्य त्रिफला जयन्तीपत्र' बालक वनखर्ज्जूरी वटशुङ्गा हरिद्रा दारुहरिद्रा नलिका केतकी (কেশুর নামান) दधि काञ्जिकञ्च । हरिद्रादिपर्थ्यायेन पूर्व्ववत् मूर्च्छा कार्य्या ।

एरण्डपत्रविटपा (त्रिका) (त्री) । क्ली । क्षुद्रदन्तीवृक्षे । रा नि व ६ ।

एरण्डफला । स्त्री । क्षुद्रदन्तीवृक्षे । रा नि व ६ । भा पू १भ ।

एरण्डमूलम् । क्ली । एरण्डशिफायां । च द विषम** चि "एरण्डमूलसिद्ध वा ।

एरण्डबीजम् । क्ली । एरण्डफल ।

एरण्डशिफा । स्त्री । एरण्डमूले । भा वा व्या ।

एरण्डसप्त(द्वादश)क । पु । शूलरोगे । अच चारादीनां माषचतुष्टय प्रक्षेप्यम् । पाचनादि द्रव्याकर्षादिक । प्रक्षेप पादिक क्वाथात् । तथा माषिकं हिङ्गु सिन्धूलं जरणादाम्ल शाणिका । इति परिभाषानियमात् । पृश्निपर्णीहयर्थे का चाकु लिया, अन्या कलम्बीपत्रतुल्यदीघपत्रा च । च द शूल चि । এরণ্ডমূল বেলছাল, চাকুলিয়া, সিংহপুচ্ছীচাকুলিয়া, ছোলঙ্গমূল পাথরকুচি, গোক্ষুর প্রত্যেকে ২৩ রতি । যবক্ষার হিঙ্গু সৈন্ধব, এরণ্ডতৈল প্রত্যেকে ১ মাষা। इति एरण्डसप्तक । এরণ্ডবীজ এরণ্ডমূল, বৃহতী, কণ্টিকারী, গোক্ষুর, শালপাণি, চাকুলিয়া, মুগানী, মাষাণী ডানকুনী, সিংহপুচ্ছীচাকুলিয়া, থাগডামূল প্রত্যেক ১৩।০র । প্রক্ষেপ যবক্ষার ৪ মা । एरण्डद्वादशक ।

एरण्डा । स्त्री । वृहद्दन्तीवृक्षे । मद व १ । पिप्पल्याम् । श च ।

एरण्डादि । पु । तदादिद्रव्यवर्गे । यथा— "एरण्डशारिवाद्राक्षा शिरीषश्च प्रसारणी । माष मुद्गाख्यपर्णिन्या विदारीकन्दकेतकी । एरण्डादि गणो ह्येष वातपित्तविकारनुत् ॥" ॥ रसचन्द्रिका । এরণ্ডমূল, আস্তমূল, কিসমিস্, শিরীষ, গন্ধভাদুলিয়া, মুগানী, মাষাণী, ভূঁইকুমড়া, কেতকীমূল প্রত্যেকে ১৮ র ।

एर्व्वारु (रुका) । पु, स्त्री । कर्कटीलतायां । কাঁকুড় বা ফুটী গাছ । हि फुट । ते नक्कदोस । शीतककर्कटी । विज र । तत्पर्य्याय ,—व्यालपत्रा लोमशा स्थूला तोयफला हस्तिदन्तफला कर्कटी । सा महत् क्षुद्रभेदन द्विविधा । गुणा —पित्तहरी शीतला मधुरा मूत्ररोधघ्नी रुचिकरी सन्तापमूर्च्छा हरी च । अतिसेवनात् वातकोपकरी च । रा नि व ७ । शीतला रूचा मधुरा ग्राहिणी गुरु । आमा सा रूक्षा पित्तघ्नी च । पक्का तृष्णाग्निपित्तकरी च । भा पू १भ शा व । कोमलंत्वारुक तिक्त लघु स्वादहिमूत्रलम् । शीत रूच रक्तपित्तमूत्र कृच्छ्रास्रदोषजं । तत्पक्वं पित्तल चाग्निदीपनञ्च तृषापह । उष्ण विटोपशमन कृमिदाहहर मतम् । गर्हे जीर्णन्तु तज्ज्ञेयमुष्ण पित्तकर मतं । कफ वायुविनाशकर प्रोक्तमायुर्व्विदर्ज्जनै । चुद्रैर्व्वारुक शीत मधुर रुचिकारक । कासपीनसकारि स्यात् पाचक श्रमपित्तह । आध्मानवायुशमनं । नै निघ । विनिश्चयमतो।

एर्व्वारुकम् । क्ली । कर्कटकफल । কাঁকুড় ।

एर्व्वारुतैलम् । क्ली । कर्कटीबीजतैले । কাঁকুড় বীজের তৈল । गुणा —विभीतकतैलगुणम् । वातपित्तघ्नं केश्य श्लेष्मकरं गुरु शीतलञ्च । वा तैलव ।

एल । पु । एलायां । एलवालुके । नि शो थरोग चि शोकन्तु । "रास्नेलहिङ्गु मवष्येन मात्रां ।" च द वात ज्व रास्नादि ।

एलक । पु । मेषे । रा नि व १९ ।

एलङ्गः । पु । मत्स्यविशेषे । रायखड़ा । बोग्-चोंड़ा, एलङ्ग । गुणा —मधुरो हृद्य वाजी कफवातघ्न मेधापुष्टिकर शीतल गुरुश्च । रा नि व १९ ।

एलवालम् । क्ली । एलवालुके । भा म ४भ ने रो चि सामान्याञ्जने । "सैन्धव चैलवालम् ।"

एलवालु (कम्) । क्ली । Name of a perfume, a red powder sold under thyse names, seed of some plant स्वनामप्रसिद्धगन्धद्रव्यविशेषे । चम । श र । कङ्कोलसदृश कुष्टगन्धि । भा म १भ । एलावालूक । हि एलवा । म कालगहने । ते कुतुर वुड्मचेट्टु । तत्पर्याय,—बाल (ज) ऐलेय सुगन्धि हरियालुक वालक (अ), हरिवालुक (अ टी), ऐलवालुकं ऐलवालु (शब्द र), बालुक एलवालुक कपित्थत्वक् गन्धत्वक् कुष्ठगन्धि कपिल गन्धत्वक् । गुणा —कटुपाक कषाय लघु शीतल कण्डूकुष्ठकृमिघ्न तृष्णाच्छर्दिकफपित्तरक्तमूत्रहर । भा पू १भ । मद व ३ । अलुषं कषाय कफ वातनुत् मूर्च्छाज्वरदाहघ्न रोचनञ्च । रा नि व ४ । चा सू १५ अ रोधादि । कुष्ठघ्न कृमिघ्न विषघ्न हृद्रोगहरश्च । च सू । "सैन वालुपरिपेलवमोचा ।" तेजबल इति च सू ४अ । बाखकी । बाला । वे निघ ५भ र पि चि दूर्वाद्यघृते ।

एला । स्त्री । Cardamom, the seed of Elettaria cardamomum स्वनामख्यात पण्यद्रव्ये । एलाइच । हि इलाचीपूरबी । म एलची । ते यवडुलकि, एलुकचेट्टु । तत्पर्याय, —निष्कुटी (अ टी), चन्द्रसम्भवा (हा) द्विवीरवा (वै बहुलगन्धा ऐन्द्री द्राविडी कपोतपर्णी बाला बलवती हिमा चन्द्रिका सागरगामिनी गन्धालीगर्भ एलीका कायस्था । एला द्विधा—सूक्ष्मा स्थूला च । सूक्ष्मा गुजराटी, स्थूला च बड़एलाचि इति भाषा । एतदुभयगुणा —शीतलतिक्तोष्ण सुगन्धि पित्तघ्न कफघ्न हृद्रोगकर मलाग्निवान्तिपस्त्वघ्न । रा नि व ६ । पित्तकफनाशित्व शूलकोष्ठवदता तृष्णाच्छर्दिवायुनाशित्वम् । राज । सूक्ष्मैला विशेषगुणा —मूत्रकृच्छ्रनाशित्व कफश्वासकासार्शो हरत्वञ्च । स्थूलस्य कटुका पाके रसे चानल-द । रुचीष्णा शेफपित्तासकण्डूश्वासतृषा पहा । शुक्रविषयकृल्लासशिरोरुग्वमिकासनुत् ॥ भा पू १भ । नील्याम् ।

एलागन्धिकम् । क्ली । एलवालुके । रा नि व ४ ।

एलादिगुडिका । स्त्री । रक्तपित्ते हिता । मधुना तोलकद्वय भक्ष्य । एलापत्रत्वचोऽर्धाक्षा पिप्पल्यर्धपलं तथा । सितामधुकखर्जूरमृद्वीकाश्च पलोन्मिता । सञ्चूर्ण्य मधुना युक्ता गुडिका कारये द्भिषक् ॥ च द । रस, र । এলাবীজ, তেজপত্র, গুড়ত্বক্ প্রত্যেক ১ তো পিপুল ৪ তো শর্করা, যষ্টিমধু, পিণ্ডখেজুর, দ্রাক্ষা প্রত্যেক ৮ তো সচূর্ণ মধুনা গুডী কার্য্যা । ভা কৌ ।

एलादिगण । पु । एलादिद्रव्यवर्ग । स च एलायुग्मतुरुष्क कुष्ठफलिनी मांसी जल ध्यामकस्पृक्का चोरक चोच पत्र तगर स्थौणेय जातीरस शुक्ति व्याघ्रनखामराह्वगुरुश्रीवासककुङ्कुमचण्डा - गुग्गुलु-देवधूपखपुरपुन्नागनागाह्वयात्मक । गुणा —वात कफघ्नो विषघ्नो वर्णप्रसादन कण्डूपिटिकाकोठ घ्नश्च । वा सू, १५ अ । वा टी हेमा ।

एलादिचूर्णम् । क्ली । छर्द्यधिकारे । च द भैष । पाठ —"एलात्वक् मरिच शुण्ठी पिप्पली नागकेशर । यथोत्तरं भागवृद्धा चूर्णन्तु सितया सम ॥" रस र राजयक्ष्म चि ।

एलादितैलम् । क्ली । वातव्याधौ । तिलतैल ४ श एलादीनां कल्क मिलितशरावमित दुग्ध १६ श दधि १६ श वाट्यालकक्वाथ १६ श वाट्यालक १२॥० श जल ६४ श शेष १६ श एला मुरामांसी सरलकाष्ठ शैलज देवदारु रेणुक चोरपुष्पी शटी जटामांसो चम्पककाली नागकेशर ग्रन्थिपर्णी गन्धरस खट्टासी तेजपत्रम् उशीरमूल चन्दन कुन्दुरुखोटी नखी वालक गुडत्वक् कुष्ठ कालागुरु भल्लकं सामुद्रकर्कट श्वेतचन्दन मञ्जिष्ठा जातीफल कुङ्कुम पिडिङ्गपुष्प शिलारस अगुरु एषां प्रति २ तो । च द ।

एलादिमन्थ. । पु । यक्ष्मरोगे । एलादीनां (एला यमानी आमलक हरीतकी विभीतक खदिरसार निम्ब पीतशाल शाल विडङ्ग भल्ला तकास्थि चित्रकमूल त्रिकटुक मुस्तक पद्मपटी प्रत्येक ८ प एकत्र १५ श जलेन साधयित्वा ३॥० शरावावशिष्टे क्वाथ वस्त्रपूत ग्राह्य । तेन घृत (३१प) विपाच्य पाकशेषे शर्करायां ३० प

ीषनाया ६ प मधुन ३२प प्रतिण्य मन्थन ताल्लोड़येत्। नृ ८ श य चि। ४थ टीका प्रक्रिया ज्ञेया। मतान्तरे तु एलादीना कं ३ प ६ तो ८ र अन १४ अ।

नम्। क्ली। फलविशेष। ादेशी গোবু। ३रवफल। गुणा — आममेलानकफ़ नाशक। गुरु मूतम्। वातघ्नश्चैव सम्योत पक तच्छी मधु। बलकद्वातपित्तघ्नयिमि परिकीर्ति। रा नि य ११।

पित्र। पु। सपविशेषे।

पर्णी। स्त्री। वृक्षविशेषे। ঠাঁটা আন ী, এলানি। रास्नायाम्। भा पू १भ।

फलम्। क्ली। एलवालुके। रा नि य ४। मधुकद्रव। মউল গাছ। वै निघ।

वालुकम्। क्ली। एलवालुके। रा नि व ४। गन्धिफलसदृश। कर्कटफलसदृश। सु सू २० अ।

लू। स्त्री। अलाबूम्। नानै। अ टी।

ायुग्मम्। क्ली। एला सूक्ष्मा अन्या स्थूला। ছোট এলাচ বড এলাচ। वा म १५ अ ादि। 'एलायुग्मतुरुष्ककुष्ठफलिनी।'

ालु (कम्)। क्ली। एलवालुके। रा नि ६। भा पू १भ।

एलाह्वम्। क्ली। एलवालुके। रा नि व ४।

एलीका। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम्। रा नि व ६।

एलीय। पु। एलवालुके। वै निघ।

एलुकम् (काख्या)। क्ली, स्त्री। एलवालुके। सु चि १८ अ।

एल्लम्। क्ली। एलवालुके। सु चि १८ अ।

एल्लवालु(ल्वालु)कम्। क्ली। एलावालुके। रा नि व ४। मद व ३।

एल्वालु। क्ली। एलवालुकायाम्। भा।

एषण। पु। सन्नकीवृक्षे। वै निघ।

एषणिका। स्त्री। स्वर्णादिपरिमाणतुलायाम्। निर्ऋि। अम।

एषणी। स्त्री। Probe व्रणमार्गानुसारिशलाकायाम्। सा च गण्डूपदाकारमुखी। गतिरन्वेषणशस्त्रा गण्डूपदमुखैषिणी। भेदनार्थापरा सूची मुखा मूलनिविष्टखा। इति॥ सु सू ८अ। तुलाभिदि। निर्ऋि। "एषणी व्रणमार्गानुसारिण्याञ्च तुलाभिदि। मे षविक।

एष्य। वि। एषणाहे। नाडादौ रोगे।

एष्या। स्त्री। आमलकीवृक्षे। रवा।

ऐ

ाग्रफम्। क्ली। गन्धमापन। स। See ैभीष्टतम्। त्रि। एककुष्ठमन्नौषधे। [भव।

ाहिक। त्रि। एकदिनसम्पन्ने। एकदिनान्तर

ाहिकज्वर। पु। एकदिनान्तरगतज्वरे। See अन्येद्युष्क। [अम। भैष।

ुद। पु। इङ्गुदीवृक्षे। क्ली। इङ्गुदीफल।

ुक। क्ली। एडके। ছিটেবেড়া।

ा (णेय)। त्रि। एणमृगचर्मादौ।

ेणक। त्रि। एणमृगघातके। व्याक।

ेयकम्। क्ली। एलवालुके।

देवी। स्त्री। सोमराज्याम्। रा नि व ४।

द्र। पु। देवसर्षपवृक्षे। क्ली। मूलविशेषे। न आदा। गुणा — कटूष्ण रुचिकृदग्निकरश्च। रा नि व ८।

ऐन्द्रयव। पु। इन्द्रयवे। मद व १।

ऐन्द्रलुप्तिक। त्रि। इन्द्रलुप्तरोगविशिष्टे। টেকো।

ऐन्द्रवारुणी। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। राखालशशा। मद व १।

ऐन्द्रि। पु। काके। मे रद्विक।

ऐन्द्री। स्त्री। स्थूलैलायाम्। सूक्ष्मैलायाम्। रा नि व ६। व निघ २भ तालीशादिचूर्ण। इन्द्रवारुण्या। राखालशशा। प सु रा नि व ३, च सू ४अ। गोरक्षकर्कट्या। च सू ४अ प्रजास्थापने। भा अने।

ऐन्द्रीफलम्। क्ली। इन्द्रवारुणीफले। राखालशशा फल। च द ७ मा चि। "पक्वैन्द्रीफलमूलजम्।"

ऐन्द्रीरसायनम्। क्ली। रसायनविशेष। अत ऐन्द्री (গোরক্ষচাকুলে), मत्स्याक्षी (উড়ুলীয়

मूल), महासुवर्चला (सुवर्चला भेद), मण्डूकपर्णी (डानकुनी), ऐन्द्र्यादिविषान्तानां प्रत्येक यवत्रय केवल स्वर्ण यवद्वयं विषस्य तिल छतस्य च पल। च चि १ अ।

ऐभी। स्त्री। हस्तिघोषालतायाम्। रा नि व ३।

ऐरावत.। पु। मकुचवृक्षे। नारङ्गे। नाग रङ्गे। नागरङ्गा लेवु। म सचन्द्र। रा नि व ११, प मु। चन्द्रद्वीपान्तरखर्जूरे। क्ली। एलाकार वीरे। रवा। ऐरावतफले। तत्फल अलवण पित्त हृद्यलगठत्र। सु मू ४६ अ।

ऐरावतक। पु। हस्तिशुण्ड्याम्। हातिशुँड़े। च चि ३ अ। नागरङ्गवृक्षे। है निघ।

ऐरावतपदी। स्त्री। काकजङ्घायाम्। गन्धा ज्योतिष्मतीलतायाम्। वड लताफटकी।

ऐरावती। स्त्री। वटपत्रपाषाणभेदक्षुपे। पाथरकुचि। रा नि व ५। नागरङ्गस्य। भा। गुणा—"ऐरावती रसे पाकेऽम्ला शीता च सुगन्धिका। वातं कासं श्वासकफं नाशयेदिति कीर्त्तिता॥' वै निघ।

ऐरिणम्। क्ली। सैन्धवलवणं, पांशुलवणं। रा नि व ५।

ऐरेयम्। क्ली। मद्ये। वै निघ। एलबालुके। अम।

ऐर्व्वारुः। पु। कर्कटीविशेष। वड़ काँकुड। मद व ७। च द प्रदर चि। See एर्वारु, ककटी।

ऐलवालुकम्। एलबालुक। श र।

ऐलेय(क)म्। क्ली। नलिकायाम्। एलबालुके। अम। 'ऐलेयमिश्रधान्याकम्।' मि यो. च द व पि चि खामाग्यादिकुष्माण्ड।

ऐल्वालु। क्ली। एलबालुके। मद व ३।

ऐशमूलम्। क्ली। लाङ्गलीमूले। ईश्लाङ्गलि गाछेर मूल। रस र बाल चि।

ऐशान। पु। ईशानकोणभववायौ। स च कटुकः शीतलश्च। भा।

ऐश्वर्य्यम्। क्ली। श्वेतमधुरके। व निघ।

ऐषिका। स्त्री। पाठायाम्। तिक्तायाम्। वै निघ।

ऐक्षवम्। क्ली। इक्षुविकारे, गुड़ादौ। इक्षु मद्य। जटा।

ऐक्षवी(सुरा)। स्त्री। इक्षुरसकृतमद्ये। तद्गुणा—शीतल अतिमादकश्च। रा नि व १५।

ओ

ओक.। पु, क्ली (कम्)। गृहे। आश्रये। अम।

ओकणः। पु। केशकीटे। उकुण। श र।

ओकणि. (नी)। प, स्त्री। उकुणं। श र।

ओकुल। पु। गोधूमकृत तप्तापक्व खाद्यविशेषे। तद्गुणा—गुरु रुच्य मधुर मलकारी रक्तवाता पह स्निग्ध हृद्य मदविवर्द्धनश्च। रा।

ओकोदनी। स्त्री। यूके। उकुण। श र।

ओक्कणी। स्त्री। उकुणी। श र।

ओजः (स्)। क्ली। बले। मे प्रकाशे। तजसि। रसादिसप्तधातुसारभागधातुविशेषे। गुणा—सर्व्व शरीरस्थितत्व स्निग्धत्वं शीतलत्व स्थिरत्व शुक्लवर्णत्व कफात्मकत्व शरीरबलपुष्टिकारित्वञ्च। हृदि तिष्ठति यच्छुद्धं रक्तमीषत्सपीतकं। ओज शरीरे सङ्ख्यातं तन्नाशान्नाशमृच्छति। भै निघ। 'अष्टबिन्दु प्रमाणं तदीषद्रक्तं सपीतकं। अग्निसोमात्मकत्वेन द्विरूपं कथितञ्च तत्॥' चर। ओजश्च तेजोधातूनां शुक्रान्तानां परं स्मृतम्। हृदयस्थमपि व्यापि देह स्थितिनिबन्धनम्॥ वा। दीप्तौ। मे।

ओजस्कर। त्रि। ओजोधातुवर्द्धके।

ओडिका (डी)। स्त्री। नीवारे। उडिधान्य। प मु। तत्पर्य्याय—नीवार ओडी (र)। गुणा—शोषणी रूक्षा कफवायुवृद्धिकरी पित्त नाशिनी च। राज। See नीवार।

ओड्र (क)। पु। The China rose (Hibiscus mutabilis) जवाकुसुमवृक्षे। जवाफुलेर गाछ। हि वीड़फुल। म जास्वन्द। रा नि व १०। गुणा—संग्राही केशहितश्च। भा

पू १म पुष्पव । मलमूत्रस्तम्भनरक्तजनन । राज । कटुकत्व रक्तजनुक्षवर विसदृद्धि जनुजनक मूर्च्छा रायनश्च । रा नि व १० । माला इमा ।

ओड्र(ड्रा)काख्या । स्त्री । जवापुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

ओड्रपर्य्याय । पु । सूर्य्यकान्तपुष्पवृक्षे रुनाम ख्याते । जवा । अम ।

ओड्रपुष्पम् । क्ली । जवाकुसुम । वङ्गजवा फुल । प क । See ओड्र ।

ओड्रपुष्पा । स्त्री । जवावृक्षे । वै निघ ।

ओढापलङ्कषा । स्त्री । गौरचसुगन्धाम । वै निघ ।

ओतु । पु स्त्री । विडाले । विड़ाल । अम । वनविड़ाले । वै निघ ।

ओद । पु । अन्ने ।

ओदन । पु । अदने सिकथे । स च मण्डादिभ्यो गुरु । वा टी हेमा । क्ली । भक्ते । प सु । अन्ने । रा नि व २० । पिटुलि । सा कौ ज्य वलि ।

ओदनपाकी । प । नीलझिण्ट्याम् । च चि २म चन्द तैल ।

ओदना (निका) (नी) । स्त्री । महासमङ्गायाम् । वेड़ेला विशेष । वाट्यालके । वेलेडा । रा नि व ४ ।

ओदनाह्वया (ह्वा) । स्त्री । महासमङ्गायां । रा नि व ४ । वाट्यालके । हि खिरिहिटी । मद व १ ।

ओल (ल) । पु । स्वनामख्यातकन्दशाके । ओल गाछ । र मा, भा पू १भ । गुणा —अग्निकर कफघ्न रुचिकर लघु अर्शसि पथ्य । ग्राम्यकन्दस्तु दीपन इति । राज । See सूरण । वि । आर्द्रे । मे लन्ति ।

ओल(ल)कन्द । पु । सूरणे । ओल । र मा । वनौले । बुनो ओल । पानीयभक्तवन्ध्याम् ।

ओष । पु । दाहे । प्रोष प्लोष इति पर्य्यायशब्द । अम भरत ।

ओषण (णि) । पु । कटुकरसे । ज्वाल । हे च । (णी) पुराकशाके । पुरुकिशाक । गुण —कफवायुनाशित्वम् । राज । पुनर्नवायाम् ।

ओषधम् । क्ली । औषधे ।

ओषधि । स्त्री । फलपाकान्तवृक्षादौ, कदली धान्यादिके । ह च । द्रव्येषु । तानि पुनरौषधय । ताश्च द्विविधा स्थावरा जङ्गमाश्च । तासां स्थावरा चतुर्धा यथा—वनस्पति, वृक्ष, वीरुत्, ओषधि श्चेति । तासु अपुष्पफलवान् वनस्पति, पुष्पफलवान् वृक्ष, प्रतानवती लता, फलपाकनिष्ठा च ओषधि । जङ्गमा अपि चतुर्धा जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिद्भेदात् । तत्र पशुमनुष्यव्यालादयो जरायुजा । खगसर्पसरीसृपप्रभृतयोऽण्डजा । कृमिकीट प्रभृतय स्वेदजा । मण्डूकादय उद्भिज्जा इति सु सू १अ ।

ओषधिगण । पु । रासायनिकौषधिगणे । ता सोमसमवीर्य्या महौषधय इति ख्याता । तासाञ्च सोमवत्क्रियाश्रो स्तुतय शास्त्रे कथिता । ताश्चाष्टादशधा—अजगरी श्वेतकापोती कृष्णकापोती गोनसी वाराही कन्या छत्रा अतिच्छत्रा करेणु अजा चक्रका आदित्यपर्णिनी ब्रह्मसुवर्चला श्रावणी महाश्रावणी गोलोमी अजलोमी महावेगवती चेति । एतासामुदरिण्यादिषु लभ्या —"आसाञ्च या क्षीरवत्यस्तासां क्षीर कुडवमितं सकृदेव उपभुञ्जीत । यास्तु अक्षीरा मूलवत्य तासां प्रदेशिनी प्रमाणानि त्रीणि काण्डानि प्रमाणमुपयोगे । श्वेतकापोती समूलपत्रा भक्षयितव्या । गोनस्यजगरी कृष्णकापोतीनां समवमुष्टि खण्डश कल्पयित्वा क्षीरेण विपाच्य परिस्राव्यतमभिहुतञ्च सकृदेवोपभुञ्जीत । चक्रकाया पय सकृदेव । ब्रह्मसुवर्चला सप्तरात्रमुपभोक्तव्या । भक्ष्यकल्पेन शेषाणां पञ्च पलानि क्षीराढकक्वथितानि प्रस्थेऽवशिष्टेऽवतार्य्य परिस्राव्य सकृदेवोपयुञ्जीत । सोमवदाहारविहारौ व्याख्यातौ केवलन्तु नवनीतमभ्यङ्गार्थे शेष सोमवदानिगमादिति । अथासां पृथग्विज्ञानमुच्यते —मण्डलै कपिलैश्चित्रै सर्पाभा पञ्चपर्णिनी । पञ्चारत्निप्रमाणा या विज्ञेयाजगरी बुधै ॥ निष्पत्रा कनकाभासा मूले द्व्यङ्गुलसम्मिता । सर्पाकारा लोहितान्ता श्वेतकापोतिरुच्यते ॥ द्विपर्णिनीं मूलभवामरुणां कृष्णमण्डलां । द्व्यरत्निमात्रां जानीयाद् गोनसीं गोनसाकृतिं ॥ सक्षीरां रोमशां मृद्वीं रसे नेक्षुसमोपमां । एवं रूपरसाञ्चापि कृष्णकापोतिमादिशेत् ॥ कृष्णसर्पस्वरूपेण वाराही कन्दसम्भवा । एकपत्रा महावीर्य्या भिन्नाञ्जनसमप्रभा ॥ छत्रातिच्छत्रके विद्यात् रक्षोघ्ने कन्दसम्भवे । जरामृत्यु

निवारिणी श्वेतकापोतीति संस्थिते ॥ कालेदाभ्यभि पन्नेमयुराङ्गरहोपमे । कन्दजा काञ्चनक्षीरी कन्यानाम महौषधी ॥ करेणु सुबहुक्षीरा कन्देन गजरूपिणी । हस्तिकर्णपलाशस्य तुल्यपर्णा द्विप र्णिनी ॥ अजास्तनाभकन्दा तु सक्षीरा क्षुपरूपिणी । अजा महौषधी ज्ञेया शङ्खकुन्देन्दुपाण्डुरा ॥ श्वेता विचित्रकुसुमा काकादन्या समा क्षुपा । चक्रकामी षधिं विद्याज्जरामृत्युनिवारिणीम् ॥ मूलिनी पञ्चभि पत्रै सुरक्ता मुकुकामलै । आदित्यपर्णिनी ज्ञेया सदादित्यानुवर्त्तिनी ॥ कनकाभा जलान्तेषु सर्व्वत परिसर्पति । सक्षीरा पद्मिनीप्रख्या देवी ब्रह्मसुवर्च्चला ॥ अरत्निमात्रक्षुपका पर्णैर्द्व्यङ्गुल सम्मित । पुष्पैर्नीलोत्पलाकार फलैश्चाञ्जनसन्निभै । श्रावणी महती ज्ञेया कनकाभा पयस्विनी ॥ श्रावणी पाण्डुराभासा महाश्रावणिलक्षणा । गोलोमी चाजलोमी च रोमश कन्दसम्भवे । हंस पादीव विच्छिन्नै पत्रैमूलसमुद्भवै । अथवा शङ्ख पुष्पी च समाना सर्व्वरूपत ॥ वेगेन महताविष्टा सर्पनिर्म्मोकसन्निभा । एषा वेगवतीनाम जायते ह्यम्बुदक्षये ॥ देविकायां नदीतीरे तथा सिन्धा महानदे । दृश्यते च जलान्तेषु मध्ये ब्रह्मसुवर्च्चला ॥ आदित्यपर्णिनी ज्ञेया तथैव हि हिमक्षये । दृश्यते ऽजगरी नित्य गोनसी चाम्बुदागमे ॥ काश्मीरेषु सरो दिव्य नाम्ना क्षुद्रकमानसम् । करेणुस्तत्र कन्या च छत्रातिच्छत्रिके तथा ॥ गोलोमी चाज लोमी च महती श्रावणी तथा । वसन्ते कृष्ण सर्पाख्या गोनसी च प्रदृश्यते ॥ कौशिकीं सरित तीर्त्वा सञ्जयन्त्यास्तु पूर्व्वत । क्षितिप्रदेशो वल्मीकै राचितो योजनत्रय ॥ विज्ञेया तत्र कापोती श्वेता वल्मीकमूर्द्धसु । मलये नलसेतौ च वेगवत्यौषधा ध्रुवा ॥ कार्त्तिक्यां पौर्णमास्याञ्च भक्षयेत्ताम्रुपो षित । सोमवद्वाय वर्त्तेत फल तावच्च कीर्त्ति तम् ॥" इत्यादि । गुणा —युवानं सिद्धविक्रान्त कान्त श्रुतनिगादिनं । कुर्य्युस्ता क्रमेणैव द्विसहस्रा युषं नरम् ॥ अङ्गदी कुण्डली मौली दिव्यस्र चन्दनाम्बर । चरत्यमोघसङ्कल्पो नभस्यम्बुदगम ॥ गर्ज्जन्ति पक्षिणो येन जलसम्भाश्च तोयदा । गत सोषधिसिद्धस्य भीमसिद्धगति पर ॥ सु चि ३० अ ।

ओषधी । स्त्री । ओषधी । भरत । अनुक्रचि । वै निघ ।

ओषधीपति । पु । कर्पूर । हे च ।

ओषधीश । पु । कर्पूर । अम ।

ओष्ठ । पु । दन्तच्छद । উপরঠোঁট । रा नि व १८ ।

ओष्ठधर । पु । ओष्ठ । ঠোঁট । तत्पर्य्याय,— रदनच्छद दशनवास (अ), दन्तवास दन्तवस्त्र रदच्छद (रा) ।

ओष्ठपाक । पु । तन्नामकरोगविशेष । ওষ্ঠব্রণ । मा नि ।

ओष्ठपुष्प । पु । बन्धुजीवपुष्पवृक्ष । বান্ধুলী গাছ । रा नि व १० । See बन्धुजीव ।

ओष्ठप्रान्त । पु । ओष्ठभाग । रत्ना ।

ओष्ठफला (भा) । स्त्री । बिम्बीलतायाम् । তেলাকুচা । भ गीडतोडली । वै निघ ।

ओष्ठरञ्जनो । स्त्री । ताम्बूल । পাণ । प क ।

ओष्ठरोग । पु । ओष्ठाश्रितरोगविशेषे, ओष्ठ व्रणादौ । वातपित्तश्लेष्मसन्निपातरक्तमांसमेदोऽभिघातजभेदादष्टविध । तत्र कर्क्कशत्वा दिलक्षणा वातजा पिडकाचितत्वादिलक्षणा पित्तजा, कण्डूमत्वादिलक्षणा कफजा, कृष्णपीत श्वेतत्वादिसर्व्वलक्षणयुता सन्निपातजा सवक्त्र खर्ज्जूरफलवर्णत्वादिचिह्ना रक्तजा, गुरुस्थूल त्वादिलक्षणा मांसजा, सपिर्म्मण्डप्रवर्णत्वादिलक्षणा मेदोजा, क्षतजातत्वादिलक्षणा अभिघातजा इति । भा म ४भ सुश्रुते चि । "आनूपपिशितक्षीर दधिमत्स्यातिसेवनात् । ओष्ठमध्ये गतान् कृत्वा कुर्व्वन्ति दोषा कफोत्तरा ॥ इति । मा नि ।

ओष्ठा (ष्ठी) । स्त्री । बिम्बी । তেলাকুচা । प क ।

ओष्ठाधरौ (र) । पु, स्त्री । ओष्ठद्वय ।

ओष्ठी । स्त्री । बिम्बीफल । তেলাকুচা ।

ओष्ठोपमफला (लिका) । स्त्री । बिम्बिकायां । তেলাকুচা গাছ । हि कन्दक । भा पू १भ ।

औ

औख्य । त्रि । स्थालीपक्वे अन्नादौ ।

औड(ड)म्बरम् । क्ली । कुष्ठरोगविशेषे । तस्य लक्षणं—"रुग्दाहरागकण्डूभिः परीतं रोमपिञ्जरम् । औदुम्बरफलाभासं कुष्ठमौडम्बरं वदेत् ॥" मा नि । ताम्रे । जटा । उदुम्बरफले । त्रि । उदुम्बरसम्बन्धिनि ।

औड्रपुष्पम् । क्ली । जवापुष्पे । हे च ।

औत्सुक्यम् । क्ली । उत्कण्ठायाम् । हे च ।

औदनिक । पु । सूपकारे । अम । [पेटुके ।

औदरिक । त्रि । क्षुधिते । उदरमात्रपोषके ।

औदर्यम् । क्ली । ताम्रे । मदनफले । उदुम्बरफले । [हे च ।

औदश्वित(त्क)म् । क्ली । अर्द्धजलयुक्ततक्रे ।

औदुम्बरम् । क्ली । ताम्रे । दारा । महाकुष्ठरोगविशेषे । गुणा—"पित्तेन पक्वौदुम्बरफलाकृति वर्णानि औदुम्बराणि ।" सु नि ५ अ । उदुम्बरफले । त्रि । उदुम्बरसम्बन्धिनि ।

औदुम्बरच्छद । पु । दन्तीवृक्षे । व निघ ।

औदुम्बरी । स्त्री । कृमिभेदे ।

औद्दाल(क)म् । क्ली । स्वल्पवर्णे वल्मीककारि कीटकृतमधुनि । ऊँड्मधु । रा नि व १३ । गुणा—कषायम् उष्णं कटु कुष्ठविषनाशि च । राज । राजनिघण्टुस्तु भूमेः उद्दलनात् औद्दालकाभिधाः कपिलाः कीटाः ते वल्मीकसमीपे सञ्चितं मधु । "औद्दालाः कपिलाः कीटाः ... मूला वल्मीकमध्ये तत्सदुत्पन्नमौद्दालकं तदुच्यते । कुष्ठादि दोषघ्नं सर्वसिद्धिदं चेति । रा नि व १४ । प्रायो वल्मीकमध्यस्थाः कपिलाः स्वल्पकीटकाः । कुर्वन्ति कपिलं स्वल्पं तत्स्यादौद्दालकं मधु ॥ ... कुष्ठविषघ्नं कषायं उष्णमम्लं कटुपाकं पित्तकरञ्च । भा पू २ भ मधुव ।

औद्दालकशर्करा । स्त्री । औद्दालमधुकृतशर्करा । सा गुणैरौद्दालमधुसदृशी । रा नि व १४ ।

औद्भिज्जम् । क्ली । पांशुलवणे । (गोवा) । रा नि व ६ । शाम्भरिलवणे । [राज ।

औद्भिदम् । क्ली । औद्भिदलवणे । (गोवा) ।

औद्भिदजलम् । क्ली । उद्भिदी जातं जलं । प्रस्रवणसलिले । तस्य गुणा—मधुरं पित्तशमनं अविदाहि च । राज । नेत्र । रा नि "भित्त्वा भूमिं निम्नां यत् महता धारया तत्तोयमौद्भिदं नाम वदन्तीति महर्षयः । वारि पित्तघ्नमविदाहि ... प्री... मन्यमौषधातकरं मत ॥" भा पृ १३ वर्षासु औद्भिदं पथ्यम् । मन ।

औद्भिदद्रव्यम् । क्ली । उद्भिद्य पृथिवीम् उद्भिद् । तत्र वानस्पत्यवानस्पत्यौ... See च सू १ अ वनस्पत्यादि ।

औद्भिदलवणम् । क्ली । पांशुलवणे यत् भूमेः स्वयमुत्पद्यते । सैन्धवे पद्य... विङगुडिकाणां । च द ... घृत । गुणा—क्षारयुक्तं गुरु कटु ... वातघ्नञ्च । भा पू १ भ २ व । रक्तलवणानुलोमनञ्च । च द व २ । तीक्ष्णं ... कटु तिक्तं क्लेदकृत घ्नञ्च । राज ।

औधस्यम् । क्ली । पयसि दुग्धे ।

औनीतम् । क्ली । अश्वरोगविशेषे । नाभिप्रदेशादि... सहसा वर्जनात् ... नच्युत भिद्यते प्रतिहन्यते तेन मूत्रकृच्छ्रं तत शोणितं कुपितं ... शूलं जनयति क्लिन्नं ... नित्यं ... युक्त सविकारं स्वस्थानं न प्रविशति । ज द ५१ अ ।

औन्दूबरम् । क्ली । ताम्रे । भा म ।

औपधेयम् । क्ली । रथचक्रे ।

औपरोधिक । पु । पीलुदण्डे । हे ।

औपवस्तम् । क्ली । उपवासे । लङ्घने ।

औपसर्गिक । पु । सन्निपातादिरोगे । तस्य लक्षणं— कफोऽनुलोमवातेन यदि ... भवेत् । स्वेदश्चातिभिन्नस्तदा भवति ... प्रतिलोम ... न स्वास्थ्यमायाति ... औपसर्गिक एवास्य सन्निपात उदाहृतः शास्त्रे ।

औपस्थ्यम् । क्ली । उपस्थेन्द्रियसुखे ।

औपीनम् । क्ली । उपानहे । रा नि

औमीनम् । क्ली । अतसीक्षेत्रे । अतसीनाम

औरभ्र (क) । पु । कम्बलभेदे । तत

—ऊर्णायु आविक रल्लक । ई । मेषे । इ च । क्लो । मेषमांसे । भाडार मा॑स । म मडी करमांस । गुणा—मधुरं शीतल गुरु विष्टम्भि बृंहणञ्च । मेषसमूहे । ऊर्णावस्त्रे । रा नि व १०।

औरिणम् । क्ली । कृत्तिकालवण । यवक्षारे । सोरा । वै निघ ।

औरुवुकम् । क्ली । एरण्डतैल । च द ।

और्व्वम् । क्ली । कृत्तिकालवण । यवक्षार । पांशुलवणे । रा नि व ६ ।

औलम् । क्ली । श्वेतशूरणे । वै निघ ।

औलूकम् । क्ली । उलूकसमूहे । जटा ।

औशीरम् । क्ली, प । बालके । वाला । चामर दण्डे । आसने । त्रि । उशीरजे । मे रविक ।

औषणम् । क्ली । कटुरसे ।

औषधम् । क्ली । गण्डाम् । रा मा र औषध मारणगणे । रोगघ्नद्रव्ये । ऊषध । तत्पर्याय, —भिषज भेषज्य अगद जायु (अ) जैव आयु योग गदाराति अमृत आयुद्रव्य (वै) । 'वैद्यो व्याधि हरेद्येन तद्द्रव्य प्रोक्तमौषधम्" । अपि । औषध पञ्चविधम् । यथा—रसचूर्णकषायावलेह कल्का । "तत पञ्चविध प्रोक्त स्वसयोगविभेदत । रसचूर्णे कषायश्चावलेह कल्क इत्यपि ॥' तच्च पुन द्विविध शोधनशमनलक्षण । तयो शोधनरूप वस्तिविरेकवमनम् । कुपितदोषान् वहिर्निःसार्य्य रोगोपशमन करोति । शमनरूप तैलघृतमधु प्र भृत्यानस्थितानामेव साम्यहेतु । वा टी अरुण । तत्र वातस्य वस्ति (गुदप्रणिधयस्नेहादि) । पित्तस्य विरेक (मुखपीत गुदमार्गेणाव स्थितस्य नि सा रणम्) । कफस्य वमन (मुखेन पीत तस्यैव दोषस्य निःसारणम्) । शमन—वातस्य तैल, पित्तस्य घृत, कफस्य च मधु । विन्ध्यशैलजानि औषधानि क्रियाविधौ प्रशस्तानि तथा वनोपवनजानि, वल्मीकश्मशानादिजानि न ग्राह्याणि । औषधाह रणमन्त्रोऽप्यस्ति स्थानाभावान्नोक्त । औषधद्रव्याद ग्रहण यथा—खदिरादीना सार, निम्बादीना त्वक्, दाडिमादीनां फल, पटोलादेश्च छद ग्राह्य । सार स्यात् खदिरादीनामित्यादि । शार्ङ्गधरमते न्यग्रोधाद त्वक् बीजकाद सार तालीशादे पत्र त्रिफलादेश्च फल ग्राह्यमिति । काश्यपमते मूलानां वल्कल क्षुद्रमूलानां सर्व्वशो ग्राह्यमिति । अतिस्थूलजटाधास्त्वच तथा सूक्ष्ममूलानि सर्व्वशो ग्राह्याणि । यत्र द्रव्याङ्गावयवो यादृशो निर्दिष्ट, तत्र तादृश एव ग्राह्य । यथामृतादिकषाये अमृतादीनां पत्रमेव ग्राह्यम् । अङ्गसामान्योक्तौ मूलवल्कलानाम् 'अङ्गेऽप्ययुक्ते विहितन्तु मूल" मिति वचनात् । विषयभेदे ऋतुद्रव्यग्रहणम्—शरदि सर्व्वमौषधं सर्व्वकार्य्यार्थं, विरेकवमनार्थं वसन्ते । शिशिरे मूल, ग्रीष्मे पत्र, वर्षावसन्तयो त्वक्कन्दौ, शरदि क्षीरं यथर्त्तुपुष्प फलञ्च हेमन्ते सारञ्च ग्राह्यम् । सामान्योक्तौ—मल्पात्र, त्वपत्रे नीलो त्पल, शर्करायां शीमयरस, चन्दने रक्तचन्दनं, सर्षपे सिद्धार्थं, लवणे सैन्धव मूत्रे गोमूत्र, घृत दुग्धेषु गव्यमेव, चतुष्पदे स्त्री, पक्षिणि पुमान्, वयस्थलाङ्गलानां चर्म्मादि हित्वा ग्राह्यम् । मांसे कथित्र श्वाज्ञ क्लीवञ्च गृह्णीयात् । अनुक्ते ग्रहण यथा—कालेऽनुक्ते प्रभात, अङ्गेऽनुक्ते जटा, भागे ऽनुक्ते साम्य, द्रवेऽनुक्ते जल । प म १ख । चूर्ण लेहासवकार्य्ये तु श्वेतचन्दनं क्वाथप्रपो रक्तचन्दनं ग्राह्यम् । भचर्णौषधविधाने—अजमोदीको यमानी, काथप्रपे तु वचा ग्राह्या । भा ।

औषधकाल. । पु । औषधसेवनस्य समये । स च दशविध —"निर्भक्त प्राग्भक्त मधोभक्त मध्ये भक्तमन्तराभक्त सभक्त सामुद्ग मुहुर्मुहुर्ग्रास ग्रासा न्तरश्चेति । तत्र निर्भक्त केवलमौषधमुपयुज्यते । प्राग्भक्त तत्तु प्राग्भक्तस्योपयुज्यते । अधोभक्त यद्भक्तान्ते पायते । मध्येभक्त यन्मध्ये भक्तस्य पीयते । अन्तराभक्त नाम यदन्तरा पीयते पूर्व्वा परयोर्भक्तयो । सभक्त औषधेषु यत्साध्यते भक्तम् । सामुद्ग नाम यद्भक्तस्यादावन्ते च पीयते । मुहुर्मुहु र्ग्रासे सभक्तमभक्त वा यदौषध मुहुर्मुहुरुपयुज्यते । ग्रासान्तरं यत्पिण्डव्यामिश्रम् ।" तत्र निर्भक्तगुणा —"वीर्य्याधिक भवति भेषजमन्नहीन" मित्यादि । प्राग्भक्तस्य यथा—'शीघ्र विपाकमुपयाति बलं न ।हिंस्यादित्यादि ।" अधोभक्तस्य यथा—"पीत यदन्नमुपभुज्य तदूर्द्ध्वकाये हन्याद्गदान् बहुविधांश्च ददाति ।' मध्येभक्तस्य यथा—"मध्य तु पीतमुपहन्त्यविसारि भावाद् ये मध्यदेहमभिभूय भवन्ति रोगा ।" अन्तराभक्तस्य यथा—"हृद्य मनोबलकरन्त्वग्निदीपनीयम् ।' सभक्तस्य यथा— 'पथ्य सभक्तमबलायवलीयाहि नित्यमित्यादि ।" सु उ ६४ अ ।

औषधालय. । पु । औषधगृह । ऊषधस्य घर ।

औषधि (धी) । स्त्री । गुडूच्याम् । गन्धाम् । दूर्वायाम् । श्वेतदूर्वायाम् । हरीतक्याम् । मद्ये । ओषधे । रस्ना । फलपाकान्तश्चादौ । हे च ।

औषधिगन्ध । पु । आघ्राणेन ज्वरान्तिकरौषधीनां गन्धे । च द ज्वरातिसार चि ।

औषधिप्रतिनिधि । पु । यदौषधं न लभ्यते तस्य स्थाने तत्समगुणद्रव्यान्तरग्रहणे । यथा—मेदाभावे अश्वगन्धा, महामेदे च शारिवा । जीवकर्षभकाभावे गुडूची वंशलोचना इत्यादि । चित्रकाभावे दन्ती अपामार्गक्षारो वा धन्वयासाभावे दुरालभा, तगराभावे कुष्ठ मूर्वाभावे जिङ्गिनीत्वक् अहिंस्राभावे मानकमयूरपुच्छग्रहणं सकुलाभावे कह्लारोत्पलपद्मग्रहणम् । नीलोत्पलाभावे लवङ्ग, अर्कादिक्षीराभावे तत्पत्ररस, पुष्करमूलाभावे कुष्ठ, लाङ्गलकीमग्निपर्णीभावे कुम्भ ग्राह्य । भा पू १भ । चविकाभावे गजपिप्पली, पिप्पलीमूलम्, सोमराज्यभावे चक्रमर्द फलम् दार्व्यभावे हरिद्रा रसाञ्जनाभावे दार्वीक्वाथ, सौराष्ट्रमृदभावे फटिकारी तार्क्ष्यशभावे स्वर्णतानी भार्ग्यभावे तालीश कण्टकारीमूल वा तवक्षीराभावे पाशुलवण, यष्टीमध्वभावे धातकीपुष्पम् अम्लवेतसाभावे चुक्र ग्रन्थाभाव गाम्भारीफलम तदभावे पीतशालपुष्प, नखाभावे लवङ्गम, कस्तूर्यभावे काकोली, तदभावे जातीपुष्पम कर्पूराभावे ग्रन्थिपर्णी (गीठिवाला) सुगन्धिमुस्तक वा, कुङ्कुमाभावे कुसुम्भ, श्रीखण्डचन्दनाभावे कर्पूरम् तदुभयाभावे रक्तचन्दन ग्राह्य । मध्वभावे जीर्णगुड पुरातनाभावे मासचतुष्टयमुक्त गुड नीराभावे मौञ्जी मासुरस्य रस, शर्कराभावे खण्ड शाल्यभावे षष्टिक, दाडिमाभावे वृक्षाम्ल, मौराष्ट्रमृदभावे पर्पटी लौहाभावे तन्मल, चव्यगजपिप्पल्यभावे पिप्पलीमूल स्वर्णतिकाभावे तालमूलग्राहम । मातुफलमिति वचित । प म १ख ।

औषधिवीर्य्यम् । क्ली । शीतोष्णादिरूप । तत्र शीतमुष्णं रूक्ष स्निग्ध तीक्ष्ण मृदु पिच्छिल तीव्र विशदञ्चेति । तदुक्त "वीर्य्य द्विविधमुष्ण शीत चाग्निषोमीयत्वाज्जगत । कश्चिदष्टविधमाहुरुष्ण शीत स्निग्ध रूक्ष विशदं पिच्छिल मृदु तीक्ष्णञ्चेत्येतानि वीर्य्याणि स्वबलगुणोत्कर्षाद्रसमभिभूयात्मकर्म कुर्वन्तीति । सु सू ४० अ ।

औषधीपञ्चामृतम् । क्ली । गुडूचीगोक्षुरमुषली मुण्डीशतावरीषु ।

औषर(क)म् । क्ली । अयस्कान्तभेद । पांशुलवणे । मृत्तिकालवणे । खारी नून् । तत्पर्य्याय, —साम्भुद्र सञ्चरस सम्भूतसगलवण ऊषरज ऊषरक मास्कर बहुलवण मैत्तकालवण मिश्रक । सैन्धवलवणे । ऊषरदेशजलवणे । गुणा —क्षार तिक्त वातकफघ्न विदाहि पित्तकृत ग्राहि मूत्रशोधकञ्च । रा नि व ६ । नारे । मन व २ ।

औष्ट्रकम् । क्ली । उष्ट्रसमूह ।

औष्ट्रतक्रम् । क्ली । उष्ट्रीदुग्धजाततक्रे । गुणा —'औष्ट्र तक्रन्तु विरसं गुरु छन्तन्त्र दीपनम् । पीनसश्वासकासघ्न शमममूक्तम् । हे निघ ।

औष्ट्रनवनीतम् । क्ली । उष्ट्रीदुग्धजातनवनीत । गुणा —लघुपाक शीतल व्रणकृमिकफरक्तदोषघ्न वातघ्न विषघ्नञ्च । रा नि व १५ ।

औष्ट्रमूत्रम् । क्ली । उष्ट्रमूत्रे । गुणा —उन्माद शोफार्श कृमिशूलोदरघ्नञ्च । मद व ८ ।

औष्ट्रक्षीरम् । क्ली । उष्ट्रीदुग्धे । See उष्ट्री ।

औष्ट्रीघृतम् । क्ली । उष्ट्रीनवनीतजघृत । गुणा —मधुर पाके कटु शीतल कृमिकुष्ठहर वातकफ गुल्मोदरघ्नञ्च । रा नि व १५ ।

औष्मम् । क्ली । उष्णतायाम ।

क

कम् । क्ली । जल । रा नि व १४ । सुखे । म । केशे । शर । पु । अग्नौ । वायौ । यमे । सूर्ये । आत्मनि । मयूरे । मे । मनसि । शरीरे । काले । धने । शब्दे । इति अनेकार्थक।प ।

कंस । पु, क्ली । कंसमाक्षिक (महारायके) । पानपात्रे । अ टी ।

कसम् । क्ली पु । तामवङ्गयोरुपधातौ, कांस्य

धात्री। दीमा। प म । थान्यपरिमाणे (८श)। भा । गेन्नसपातमात्रे । सिका ।

कासकम् । क्ली। पुष्पकाशीश । ५८ शे तवम्। ६ च । काशे ।

कासन्नीतकी । स्त्री। शोथाधिकार। हरी तकी १०० शत, दशमूल प्रत्यके ४प षत्री ११० माषा मिलित ६४प वारि ५१२ प (६४श) अ १२८ प (१६ श) परासमगृह्य १०० प । पक्वा नेत्रवहृत, शुण्ठीचूर्ण ८तो मरिचचूर्ण ८तो पिप्पलीचूर्ण ८तो गवक्षार ८तो गुडत्वक २ तो तेजपत्र २तो एलाचूर्णस्य २तो प्रदेपी दय । मधु २श वा १६ प । मतान्तर क्वाथ ८श । पाठ— विपचमूलस्य पक्वेऽपाय कर्कः, मधानाञ्च शत गुडाञ्च। मद गुमिर्दी च विनीय चूर्ण ञ्चीप तिसौगन्धमुपपथिने च। प्रयाहमान मधुन सुशीत किञ्चित्र चूर्णादपि यावशूकार एकान्तत पाय ततश्च भक्षात् यतिः निहन्ति यद्यद्यु प्रहह ' सिलादि । भा क्षी ।

कासास्थि । क्ली। कासघात्री। दीमा। "कास तु कास कसास्थि"। त्रिका ।

कसोद्भवा । स्त्री। क्षीरकाकोलिकायाम। ६ च।

काकन्द । पु। स्वर्ण । उणा ।

काकमीमुख । पु। कर्ण। रा नि व १८।

ककारपूर्वद्रव्यम् । क्ली। ककारपूर्वकद्रव्येषु। तानि यथा—कटुका कालशाक, कुमारक काकटी, ककम्भु ककोटक कांचन, कारमर्द करीर, कतक कनक, काञ्जिकश्चेति रूपिणि वर्ज्यम्। भा म र ि चि ।

ककुङ्गिनी । स्त्री । ज्योतिष्मती लतायाम। गजाफट्की। भा म १म ।

ककुञ्जल (ला) । पु स्त्री। चातकपक्षिणि। राज ।

ककुण(न)का । प, क्ली। बालरोगविशेष। See काकुणक ।

ककुत् (द) । स्त्री, पु, क्ली। वृषाङ्गे । बाँडेर कुँटि। प्राधान्ये। श्रम। ध्वजे। म। दर्वीकर-सर्पभेदे। सु कल्प ४अ। See सर्प।

ककुद्मती । स्त्री। कटौ। पाछा, नितम्ब। श्रम। ति। ककुद्विशिष्टे।

ककुद्मान् । पु। ऋषभकपर्वे। रा नि व ५। वृषे। र च।

काकुन्दरम् । क्ली। नितम्बगताधिष्ठाने वंशस्य पार्श्वे पृष्ठगतासिम मर्मणि। नितम्बकोभयत पार्श्वजघन नजिभागे उपरबन्धस्य स्थानम्। तत्र स्पर्शाज्ञान मध स्यदे चेष्टोपघातश्च। सु शा ६अ। ककुन्दरी तु मर्मणि स्मातौ अघनकूपकौ। रा नि व १८। पु। कविशेष। गुणा—"ककुन्दर कटुस्तिक्त ज्वरघ्नौ विषकृमात। कफवातकफदाहानां, तथाथाय विनाशन॥' मध्यार्द्रमूलस्य ।, दे धारित सुखदोष नत। वै निघ।

ककुप् । स्त्री। चम्पकमालायाम्। ६वेदाम्। मि भतिक।

ककुभ । पु। अर्जुनवृक्षे। प म। उप।

ककुभत्वक् । क्ली। अर्जुनतरुवल्कले। च द। सि यो यस्य नि ककुभादौ।

ककुभशाखा । स्त्री। शाखायाम्। रत्ना।

ककुभादनी । स्त्री। नलीनामकगन्धद्रव्ये। श च।

काकूणक । प, क्ली। शिशोर्नेत्रवर्त्मगरोगे। বেতো। हि कोयुवाह। लक्षण यथा—' ककूणक क्षीरदोषाच्छिशूनामक्षिवर्त्मनि। जायते तेन तन्नेत्र कण्डूरञ्च स्रवेन्मुहः। शिशु, कुर्य्याल्ललाटाक्षिकूट-नासावघर्षम। शक्तो नार्कप्रभा द्रष्टु न वर्त्मोन्मील नक्षम॥ सा आलरी नि। ककूणक क्षीर दोषाच्छिशूनामक्षिवर्त्मनि। जायते सकण्डू नेत्र कण्डूरञ्च स्रवेन्मुहः ॥ भा म ४म।

ककूल (क) म् । क्ली, पु। गोशकृदादिचूर्ण-मध्ये। वा टी अरुण। अपूपपचनाय गृहमध्य पाके। 'ककूलमङ्गुभि कौर्ये स्वसे ना तु तुषा नल। तेन च अखाद्यमुत्तानमपूपपचनपात्र लक्ष्यते"। वा टी हेमा।

ककेरक । पु। कृमिभेदे। See कृमि।

कक्कोल' (क) । पु क्ली। (Possibly the fruit of cocculus indicus) काकोलीतिख्यात सुगन्धद्रव्यभेदे। कंकूला। हि शीतलचिनि। तत्पर्याय,—कक्कोल (राज), कोशफल कोलक कोषफल फल (अ), कोरक (मे), काकोल गन्धव्याकुल तैलसाधन (श), लतफल कटुकफल द्वेष्य स्थूलमरिच कक्कोल माधवोचित

कट्फल काल मरिचे। गुणा—"कक्कोल कटुकं हृद्य सुगन्धि कफवातजित्।" राज चन्दनिवे। कटुतिक्तोष्ण मुखजाड्यहर दीपनं पाचनं रुच्यञ्च। रा नि व १२। "कक्कोल कोलक प्रोक्त तथा कोपफल स्मृतं। कक्कोल लघु तीक्ष्णोष्ण तिक्त हृद्य रुचिप्रदं। आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयापहृत्।" भा म। च द यक्ष्म चि लवङ्गादौ, मात्रा १ रति। गन्धम्रा। च द वा व्या एकादशशतिकप्रसारणीतैले।

कक्खट। त्रि। कठिने। पु। खटिकायाम्। खडीमाटी, फुलखडि। अम।

कक्खटपत्रक। पु। (Corchorus olitorius) वृक्षविशेष। পাট গাছ, কোষ্টা। तत्पर्याय,—पट्ट राजशण ब्राह्मि चिमि। शब्दमा। तच्छाकगुणा—मधुरं दुर्जरं गुरुपाकि च। राज श्रा व।

कक्खटी। स्त्री। खटिकायाम्। खडि। चिका शैलज।

कगिस्थ। पु। कपित्थके। श टी।

कङ्कः। पु। महाराजचूते। रा नि व ११। चन्दने। पक्षिविशेषे। কাঁক পাখি, হাড়গেলা। म कङ्किक। हारा। तत्पर्याय,—लौहपृष्ठ (अ), सन्दंशवदन खर रणालङ्करण क्रूर आमिषप्रिय (रा) अरिष्ट कालपृष्ठ किमारु लोहपृष्ठक (त्रि) दीर्घपाद दार्घपात् (शब्दर) कमलच्छद कीलपुच्छ (ह) महाराजचूत (रा)। गुणा—वृष्यो वीर्यविवर्द्धन कफहर कङ्कस्तथा भासक। अत्रि २२ अ।

कङ्कट (क)। पु। कवचे। श्रनिव। हारा।

कङ्कटेरी। स्त्री। हरिद्रायाम्। वै निघ।

कङ्कणम्। क्ली। हस्तभूषणे। तत्पर्याय,—करभूषण (अ), कौतुक (शब्दर), हस्तसूत्र मण्डन शेखर (त्रि)। वै निघ।

कङ्कत। पु। वृक्षविशेष। শেয়াকুল, বৈঁচী। व निघ २भ अतिसार पथ्ये। क्ली। केशमार्ज्जने। কাঁকুই। हला। तत्पर्याय,—प्रसाधनी (अ), कङ्कती कङ्कत प्रसाधन (अ टी) केशमार्जक (ज) फणि फणिका (शब्दर)। गुणा—धूलीजन्तुमलकण्डूशिरोरोगघ्नम्। "कङ्कती कान्तिजननी कण्डूघ्नी मूर्द्धरोगजित्। केशप्रसादनी केश्या रजोजन्यमलापहा॥" राज।

कङ्कति(ती)का। स्त्री। केशप्रसाधनार्थद्रव्ये। চিরুণি। কাঁকুই। अम। अतिबलायाम्। नागबलायां। গোরক্ষচাকুলিয়া। भा पू १भ गु व।

कङ्कत्रोट (टि)। पु। स्वनामख्यातमत्स्ये। কাঁকিলা মাছ। त्रिका। हारा। जटा। खलिशमत्स्ये। খলিশা মাছ। श र। तत्पर्याय, जलव्याध (चि) जलसूचि। (ज)

कङ्कदम्। क्ली। सुवर्णे। वै निघ।

कङ्कपुरीषम्। क्ली। कङ्कविष्ठायां। इद व्रण दारणम्। सु सू ३६ अ।

कङ्कभोजन। पु। अजुनवृक्षे।

कङ्कमुख। पु, क्ली। सन्दंशे। শাঁড়াশী। हे च। 'शल्य प्रगृह्योद्धरते च यस्मात् यन्त्रेष्वतः कङ्कमुखं प्रधानम्।' सु सू ७अ।

कङ्करम्। क्ली। कञ्जरे। তক্রবিশেষ। हे च। त्रि। कुत्सिते।

कङ्कराल। पु। पिस्ता इति प्रसिद्धे वृक्षे। পেস্তা গাছ। वै निघ।

कङ्कोल। पु। (Alangium hexapetalum) निकोचकवृक्षे। আঁকোড় গাছ। अ च। लताविशेषे। কাঁকরোল।

कङ्कलोद्यम्। क्ली। चिञ्चोटकमूले। চেঁচ্কো, চিক্কোড়মূল। राज।

कङ्कशत्रु। पु। पृश्निपर्ण्याम्। श च।

कङ्कशाय। पु। कुक्कुरे। श मा।

कङ्का। स्त्री। गोशीर्षचन्दने, पद्मगन्धे। "गोशीर्षचन्दन लघ्वताम्रमुत्पलगन्धिकम्। कङ्का श मा।

कङ्काल। पु। शरीरास्थिनि। समुदितशरीरास्थिसङ्घात तथांसरहिते। अ टी भ। तत्पर्याय—करङ्क अस्थिपञ्जर। (त्रि)।

कङ्कावीजम्। क्ली। गोशीर्षचन्दनबीजे। योगरत्न उ ख केशरपाके।

कङ्किरातम्। क्ली। कुरुवटके। রক্তঝাঁটী। हला।

कङ्कु। पु। कङ्गुतृण। त्रिरूपकोष।

कङ्कुष्ठ(क)म् । क्ली । हिमवत्पादशिखरजे हरितालवत्पाषाणविशेषे । चपिम इति । र मा स । पार्व्वतीयमृत्तिकाविशेषे । तत्पर्य्याय,— कालकुष्ठ विरङ्ग रङ्गदायक रेचक पुलक शोधिक कालपालक । अस्य गुणा —"कङ्कुष्ठस्य द्विधा प्रोक्तो तारहेमाभकस्तथा । कटूष्ण कफवातघ्न रेचक व्रणशूलहृत् ॥" रा नि व १३ । तथा हिम वत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैक रक्तकाल स्यात्तदन्यदण्डक स्मृतम् ॥ पीतप्रभ गुरु स्निग्ध श्रेष्ठ कङ्कुष्ठमादिशेत । श्याम पीत लघु त्यक्तसत्त्व नेष्ट तथाण्डक ।" शोधनं शङ्खशब्दे द्रष्टव्यम् । भा पू १भ ।

कङ्केरु । पु । काकविशेषे । वकपक्षिणि त्रिका ।

कङ्केल. (लिः)(लि) । पु । अशोके । हला । रा नि व १० । त्रिका ।

कङ्केशः । पु । वास्तूकशाके । श मा ।

कङ्केलि । पु । अशोकवृक्षे । हे च ।

कङ्कोल(क)म् । क्ली । स्वनामख्यातसुगन्धपण्य द्रव्ये । शीतलचिनीति लोके । भा । गुणा — कटुतिक्तोष्ण मुखजाड्यहर दीपन पाचन रुच्य कफवातघ्न । रा नि व १२ । लघु तीक्ष्ण हृद्य हृद्रोगान्ध्यताहरञ्च । भा पू १भ । "कङ्कोलकफल युक्ता" । अभावे जातीपुष्प, तदभावे लवङ्गम । भा म ४भ कर्णरोगचि सामान्याञ्जने । "गुण्डी कङ्कोलकास्य ।"

कङ्कोलकी (लिका) । स्त्री । कङ्कोलवृक्ष । कङ्कवी कङ्कोलीति पश्चिमदेशे । गुणा — तिक्त कङ्कोलकी ग्राहिणुणा रुचिकरी मता । मलाव ष्टम्भकरणी पित्तला चाग्निदीपनी । कफ प्रमेह कुष्ठञ्च जन्तूंश्चैव विनाशयेत । वै निघ ।

कङ्गः (क.) । पु । कीर्त्ति । हे च ।

कङ्गु । पु, स्त्री । (Panicum Italicum) प्रियङ्गुपरनामधेये तृणधान्यविशेषे । काङ्गनि धान वा दाना । इ फॅकणयुचेड्, कौड्रतु । प सु । तत्पर्य्याय,—प्रियङ्गु (श) कङ्गु प्रियङ्गु (श टी) । श्वेतपीतकृष्णरक्तभेदाच्चतुर्धा । भग्नसन्धानी द्रवणी गुरुश्च । श टी म धान्यव । धातुशोधनी पित्तघ्नी मधुरा रूक्षा वातवर्द्धकपुष्टिकरी गुरु भग्नसन्धानकरी च । राज । मधुर रुच्य कषाय स्वादु शीतल वातकृत्पित्तदाहघ्न रुच्य भग्नसन्धान कृत् । रा नि व १६ । "कङ्गुधान्य धातुवृद्धि करं वातकर गुरु । अस्थिसन्धानकृद्गर्भस्थानाय हितावहम् । कफघ्नश्च गुणाधिका पीत सुनिभि रीरितम् ॥" वै निघ । "स्त्रियां कङ्गु प्रियङ्गु द्व कृष्णा रक्ता सिता तथा । पीता चतुर्विधा कङ्गुस्तासां पीता वरा स्मृता । कङ्गुस्तु भग्नसन्धान वातकृद्बृंहणी गुरु । रूक्षा श्लेष्महरातीव वाजीनां गुणकृद्भृशम् ॥" भा ।

कङ्गुका । स्त्री । कङ्गौ । प्रियङ्गौ । रत्ना ।

कङ्गुणिका (णी) । स्त्री । महाज्योतिष्मती लतायां । रा नि व ३ । कङ्गुणीनामतृणधान्ये । काङ्गनी धान । रा नि व १६ ।

कङ्गुणीपत्र (त्रा) । पु, स्त्री । पण्यन्धानाम तृणविशेष । रा नि व ८ ।

कङ्गुनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । कङ्गुणीधान्ये । रा नि व १६ ।

कङ्गुनीका । स्त्री । कङ्गुनीधान्ये । चक्र ।

कङ्गुल । पु । हस्ते । श च ।

कङ्गूः । स्त्री । कङ्गुधान्ये । श टी ।

कच । पु । बालके । वाला । भा म १भ तन्द्रि क ज्व चि । 'मरिचकचपचम्पचावचारुक ।" रा नि व १८ । केशे । अम । शुष्कव्रणे । मे चद्रिक । वस्त्र । जटा ।

कचङ्गल । पु । समुद्र । त्रिका ।

कचटम् । क्ली । कचटशाके । भा पु १भ । तृणे । पर्ण । उणा ।

कचदम्बिका । स्त्री । अलाबुम् । लाउ ।

कचद्रावी । पु । अम्लवेतसे । प सु ।

कचपत्त । पु । केशसमूह । अम ।

कचमाल । पु । धूमे । हारा ।

कचरिपुफला । स्त्री । महाशमीवृक्षे । वड शाँइ गाछ । रा नि व ८ ।

कचहस्त । पु । केशसमूहे । अम ।

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् । मे चद्रिक ।

कचाकु । पु । विलेशये । सर्पे । मे कमिक ।

कचाटुर । पु । पक्षिविशेषे । डाहुक । दात्यूह पक्षिणि । त्रिका ।

कचामोदम् । क्ली । ह्रीवेरे । वाला । रा नि व १० ।

कची । स्त्री । कृष्णविबीजे । रस र बाल चि ।

कचु । स्त्री । An esculent root, (Arum colocasia and other kinds) स्वनामख्यातवृक्षे । कचु गाछ ।

कचूरकम् । क्ली । कचूरे । दचू । व निघ २भ भग चि पिपीलिकातले ।

कचेरुक । पु । कसेरौ । केशुर । र मा ।

कचोर । पु । कर्चूरे । व निघ २भ भग चि भल्लातक हरीतक्या ।

कचोरा । स्त्री । शालिधान्यविशेषे । मा पित्तघ्नी । भति १५ भ ।

कच्चटम् । क्ली । जलपिप्पल्याम् । वाँचडा ।

कच्चरम् । क्ली । तक्रे । मे रतिक । वि । मलिने ।

कच्चूर । पु । कचुनामककन्दशाके । कचुगाछ ।

कच्चोरम् । क्ली । शट्याम् । प मु ।

कच्चोरक । पु । गन्धशट्याम् । चक्र ।

कच्छ (क) । पु । जलप्रायदेशे । काछाड़ । See अनूप । तुन्नकवृक्षे । तुन् गाछ । म छदिक । नन्दीवृक्षे । परिधानाञ्चले । काछा । ह च । जलप्रान्ते । भम ।

कच्छकाण्डन । पु । अश्वत्थभेदे । गया अश्वथ ।

कच्छ(च्छा,च्छो)टिका । स्त्री । कच्छे । काछा, कोचा । श र ।

कच्छप । पु । स्वनामख्यातजन्तुविशेष । काछिम कच्छि, काठा, वानकोल । म कामव । तत्पर्य्याय,—कूर्म्म कमठ (अ क्रोडपाद चतुर्गति दौलेय (ह), गूढाङ्ग धरणीधर कच्छेष्ट पल्वलावास कठिनपृष्ठक (रा) माषाद पञ्चगुप्त क्रोडाङ्ग (शब्दर), जलबिल्व (च), उद्दट (मे) क्रोडाङ्घि पञ्चाङ्गगुप्त (वि) पञ्चनख गुह्य पीवर जलगुल्म (ज) । एतन्मांसगुणा —वातहर वृष्य चक्षुष्य बल्य मेधास्मृतिकर पथ्य शोषघ्न । तदण्ड पित्तहर । तत्पाद कफघ्न । तदण्ड स्वादु वाजीकरश्च । रा नि व १९ । "कच्छपो मधुर स्वादु शुक्रवृद्धिकारी मत । वातघ्न पवनश्रमघ्नो हृद्यो कफवर्धनश्च । भति २२भ । नन्दीवृक्षे । तुन् गाछ । रा नि व १२ । मदिरायन्त्रे । श च । श्लेष्मजन्यतालुरोगविशेषे । तत्र कूर्म्मवदुन्नतोऽवेदन नातिशोथोऽतिशीघ्र जायते । "कूर्म्मोत्सन्नोऽवेदनोऽशीघ्रजन्मा रोगो ज्ञेय कच्छप श्लेष्मणा स्यात् ।' भा म ख ४भ मुखरो चि ।

कच्छपयन्त्रम् । क्ली । औषधपाकयन्त्रविशेषे । लक्षण—'जलपूर्णपात्रमध्ये दत्त्वा खर्परन्तु विस्तीर्णं । तदुपरि रसविह्नि स्थाप्य सूतो मद कुण्डाम् ॥ लघुलौहकीटरिकया कृतपटुमल्लमिलिप्रमाच्छाय । देया तदुपरि सिकता चैकाङ्गुलिपरिमाणापि ॥ तत् खर्पर पूर्ण चाङ्गारकवनोपलैनोपचितम् ॥' अपि । "जलपूर्णपात्रमध्ये कृत्वा पुटकर्पर सुविस्तीर्णं । तदुपरि विडमध्यगत सूत स्थाप्य कोष्ठा ॥ लघुलौहकटोरिकया कृतपटुमल्लभिमाच्छाद्य । पूर्णान्तरपुटखर्परमध्ये अङ्गारै खदिरकाष्ठभव ॥ स्वदनतो मर्द्दनत कच्छपयन्त्रस्थितो रसो जयति ।' इदमेव कच्छपयन्त्र आकण्ठभूमिवेष्टित जलपूर्णनिकामुखस्थितशरावे दत्त्वा रस सर्न्येन प्रकीर्णवदनेन सम्यमाच्छाद्य उपरि सिकताभिरङ्गुलिमानेनाच्छाद्य भूमिभागे कुक्कुटपुटादध कच्छपयन्त्रोऽयमीरिता ।

कच्छपि । पु । क्षुद्ररोगे । तालुरोगे ।

कच्छपिका । स्त्री । विषमुष्टी । महानिम्बे । रा नि व ४ । कृष्णनिर्गुण्ड्याम् । वै निघ । वातश्लेष्मजन्य प्रमेहपिटकानाम क्षुद्ररोगविशेषे । यथाय पञ्च वा षड् वा दारुणा कच्छपोन्नता । कफानिलाभ्यां पिडका ज्ञेया कच्छपिका बुधै ॥" इति । निदा ।

कच्छपी । स्त्री । क्षुद्ररोगे । मे पविक । कच्छपिकायाम् । मादि काछिम् । भम ।

कच्छपोलि (का) । स्त्री । जलवेतसे । वै निघ ।

कच्छरा । स्त्री । दुरालभायाम् । हे ।

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्व्वायाम् । जटा । नागरमुस्तायां । "नागरोत्था कच्छरुहा ।" रा नि व १३ ।

कच्छलवारक । पु । कासमर्दे ।

कच्छा । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् श्वेतदूर्व्वायाम् । चीरि (डि) कायां । झिँझि पोका । वाराहीकन्दे । मे छदिक ।

कच्छाटिका । स्त्री । परिधानाञ्चले । काछा ।

कच्छान्तरुहा । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् । श्वेत दूर्व्वा । रा नि व ८ ।

कच्छारुहा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् । वै निघ ।

कच्छालङ्कारकः । पुं । कामठवृक्षे ।

कच्छु(च्छू) । स्त्री । खर्ज्जूरोगे । चुलकोना । तल्लक्षण—"सूक्ष्मा बह्वः पिड़का स्रावबत्य पामेत्युक्ता कण्डुमत्य सदाहाः । सैव स्फोटैस्तीव्र दाहैरुपेता ज्ञेया पाण्योः कच्छुरुग्रा स्फिचोश्च ।" मा नि ।

कच्छुकान्तनः । पुं । अङ्गिरसाय । गया अश्वत्थे । के ।

कच्छु(च्छू)घ्ना (घ्नी) । स्त्री । पटोल । हवुषा फलवृक्षे । रा नि व ४ ।

कच्छु(च्छू)मती । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । श च ।

कच्छु(च्छू)रः । त्रि । कच्छूरोगयुक्ते । खोस रोगी । पुंश्चले । मे रत्रिक ।

कच्छु(च्छू)रा । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् । आलकुशी । रा नि व ३ । रक्तदुरालभायां । दुरालभा विशेष । कर्पूरहरिद्रायाम् । आम्रहरिद्रायाम् । महाश्रावणिकायाम् ।

कच्छुराल. । पु । शालुकवृक्षे ।

कच्छुरो । स्त्री । धातक्याम् । धाईफुल ।

कच्छेष्टः । पु । कच्छपे । रा नि व १९ । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ।

कच्छाटिका । स्त्री । परिधानाञ्चल ।

कच्छोत्था । स्त्री । मुस्तायां । रा नि व ६ ।

कच्छोरम् । क्ली । शट्याम् । र मा ।

कचूट । क्ली । जलपिप्पल्याम् । वै ।

कचूर । क्ली । ताम्रे । मे ।

कचूी । स्त्री । स्वनामख्यात कन्दविशेषे । कचु ।

कजम् । क्ली । कमले । अमृते । मे जटिव ।

कज्जलम् । क्ली । नीलकमले । अञ्जने । काजल । मेघे च । त्रिका सि यो कामला पुं । चि । कज्जल्याम् । अमि ।

कज । क्ली । पद्मे । रा ।

कज्जलं । क्ली । अञ्जने । काजल । पु । मेघे । शब्दमा ।

कज्जलध्वजः । पु । दीपाधारे । पिलसुज । तत्पर्याय,—कज्जलरोचक कोहलीहच दीपवृक्ष शिखातरु दीपध्वज (ज) ज्योतिश्चाहृच (त्रि)।

कज्जला (लिः) (लिका) (ली) । स्त्री । सीसविशेष । Sulphuret of mercury (Aethiop's mineral) मर्द्दितरसगन्धके कज्जलीति लोके । श र । "एषा कज्जलिका ख्याता ह हृष्यो वीर्य्यवर्द्धनी । नानानुपानयोगेन सर्व्वव्याधि विनाशिनी ॥ वै निघ १भ । "जपापत्ररसेनाथ वहमानरसेन च । रस सशोधयेत्तेन ततस्तं शोधयेद्दलि ॥ भृङ्गराजरसे पिष्टा शोधयेदर्करश्मिभि । सप्तधा वा त्रिधा वापि पश्चात्तूर्ण्णं कारयेत । चूर्णयित्वा सम तेन रसेन मध्ये मर्द्दयेत् । तदसूत यदा चूर्णं भवेत्कज्जलसन्निभम् ॥ भा म १भ । 'गन्धसत गन्धकश्च सम समर्द्दयेदिम । निश्चन्द्र कज्जलाभूत तती योगेषु योजयेत् ॥ पृथग्योगेषु यन्तोक्ता समौ पारदगन्धकौ । तत्र भागद्वय योज्य कज्जलस्येति निश्चय ॥ यावान् स्यादधिक सूतात तावन्त गन्धक पुन । त्रिदोषेगे विधानज्ञौ नात्र कार्य्या विचारणा ॥ यत्र सूतोऽधिको योगे गन्ध पापाणतो भवेत् । तत्र तन्मानत कुर्य्यादादावेव हि कज्जल ॥" अमि ।

कञ्चटः (ड.) । पु क्ली । गजपिप्पल्याम् । वै निघ । जलतण्डुलीयापरनाम स्वनामख्यात शाके । काँचड़ा शाक । र मा । हि चवडाइभेद । कालोटियाशाके । च द, सि यो कञ्चटादि । चौराइशाकभेदे । भा म १भ अ मा चि । तत्पर्याय,—जलभू लाङ्गली लाङ्गली (श), शारदी तोयपिप्पली शकुलादनी (र), जल तण्डुलीय । गुणा—धारकत्व हिमत्व पित्तरक्तनाशित्व लघुत्वञ्च । राज । वातहरत्व तिक्तत्वञ्च । भा पु १भ शा व । कञ्चडी हि कञ्चटभेदे ।

कञ्चटपत्रकम् । क्ली । कञ्चटच्छदे । काँचड़ा पाता । र र यहणीकपाटरसे ।

कञ्चटपल्लव । पु । कञ्चटे । सि यो यह वि जम्ब्वादि ।

कञ्चटादि । पु । अतिसारे कषायविशेषे ।

অব কম্বটাদীনা পত্র গ্রাহ্যম্। "কম্বটদাড়িম জম্বুশৃঙ্গাটকপত্রহ্রীবের। জলধরনাগরসহিতং গঙ্গামপি বেগিনীং রুন্ধ্যাৎ॥ চ দ শ্ব সা। কাঁচড়া পাতা, দাড়িমপাতা, জামপাতা, শিঙেড়া পাতা, বালা, মুতা, শুঁট, প্রত্যেকে ২৩ র জল /॥০ শ শেষ ৵ আদ পোয়া।

কম্বটাবলেহ । প । গ্রহণ্যধিকার—অথ কম্বটস্য (কাঁচড়াদাম) ১ শ তালমূল্যা ১ শ জল ১৬ শ শেষ ৪ শ, ক্বাথে শর্করা ১ শ পক্কা পাদশিষ্টে তত্র বরাহক্রান্তা ধাতকী পাঠা বিল্বপেশী পিপ্পলী মহাপত্রাতিবিষা যবক্ষার সৌবর্চল রসাঞ্জন মোচরসানাং প্রত্যেক চূর্ণং কর্ষমিত দত্ত্বা পাকশেষং কুর্য্যাৎ। শীতে মধুন কুড়বার্দ্ধং দেয়ম্। চ দ। সা কৌ। কাঁচড়া ১শ তালমূলী ১ শ জল ১৬ শ শেষ ৪ শ চিনি ১ শ পাক করিয়া পাদশেষ হইলে, তাহাতে বরাক্রান্তা, ধাইফুল, আকনাদিমূল, বেলশুঁট, পিপুল, সিদ্ধি, আতইচ, যবক্ষার, সচল লবণ, রসাঞ্জন এবং মোচরস প্রত্যেকের চূর্ণ ২ তোলা দিয়া পাক শেষ করিবে। শীতল হইলে মধু ১ পোয়া দিবে।

কম্বড । পু। কম্বটপ্রভেদে। তৎপর্য্যায় — কম্বট কাব চক্রমর্দ্দ অল্পুপ (শ)।

কম্বন । পু। কাঞ্চনবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

কাম্বক । ক্লী। কাঞ্জিকে। কাঁজি। শ টী ভ।

কাম্বিকা । স্ত্রী। বেণুশাখায়াং। কঞ্চি। শ চ। তৎপর্য্যায়—কুঞ্চিকা তৃণ্য। (শ)। ক্ষুদ্রস্ফোটে। রা নি ব ২০।

কম্বু (ক) । পু। সর্পত্বচি। সাপের খোলস। হে চ। চক্ষে। চোলকে। কাঁচুলি। ঔষধবিশেষে। মে কবিক।

কম্বুকশাক । পু। শাকবিশেষ। যথা— "কম্বুকো শাকভেদস্তু বাতলা গ্রাহিণী মতা। সুকরী কফপিত্তানাং নাশিনী পরিকীর্ত্তিতা॥" বৈ নিঘ।

কম্বুকা । স্ত্রী। অশ্বগন্ধায়াম্। কম্বুকশাক। বৈ নিঘ।

কম্বুকালু । পু। সর্পে। শালমত্স। ঢেঁউটে সাপ। শ চ।

কম্বুকি । পু। যব। রা নি ব ১৬।

কম্বুকী । পু। অন্তঃপুরচারিণি। সর্প। যব। রা নি ব ১৬। জ ক্লকারত। সি নবতুষ। তন্নামক দৌবারিকঘোটকে। লক্ষণ যথা—'স্কন্ধে বক্ষসি গ্রীবায় অসদৃশ তথৈব চ। অন্যবর্ণো ভবেদ্রাজো কঞ্চুকী স প্রকীর্ত্তিত॥' জ দ ৩ শ। স্ত্রী। ক্ষীরীশহ্নে। র মা। কোঁচড়া। র মা স। স্তন্যক্ষীরসাগর। ক্ষীরকঞ্চুকীতি রম র বঙ্গি ভল্লাতক মহাভল্লাতকগুড়ে। শরপুঙ্খায়াম্। কম্বু কশাকে। ঔষধিবিশেষে। মে।

কম্বুলিকা । স্ত্রী। অঙ্গরক্ষিণ্যাম্। কাঁচুলীতি ভাষা। হে চ নানা।

কঞ্জ । পু। কেশ। ম জন্যি। ক্লী। অমৃত পদ্মে। বৈ নিঘ।

কঞ্জক । পু। পক্ষিবিশেষ। ময়না পাখি, কাজলা। শ চ।

কঞ্জন (ল) । পু। কঞ্জকপক্ষিণি। শ চ।

কঞ্জমূলম্ । ক্লী। কমলকন্দে। বৈ নিঘ।

কঞ্জযোনি । পু। শালুকে। কঞ্জস্য পদ্মস্য যোনিরুৎপত্তি। শ চ।

কঞ্জর । পু। গজে। কেশে। স্ত্রী। ধাতক্যাম্। পাটলায়াম্। উদরে। মে রনিক।

কঞ্জলিকা । স্ত্রী। অঙ্গরক্ষিণ্যা। কাঁচুলী। হে চ।

কঞ্জার । পু। জঠরে। গজে। মে রনিক।

কঞ্জিকম্ । ক্লী। কাঞ্জিকে। শ টী ভ।

কঞ্জিকা । স্ত্রী। ভার্গ্যা। বামুনহাটী। শ র।

কট । পু। কারণগুচ্ছলে। কিলিঞ্জকে। মাদুর, দরমা, মরায়ের বড়। ম টঙ্কিক। তৃণে। ভর্ত্তরি। কটিপ্রদেশে। শবে। শরে। সময়। হে চ। ক্লী। শ্মশানলায় বক্তিতভূমৌ। জ দ ৩ শ।

কটক । পু ক্লী। সামুদ্রলবণে। বড়কচ। বলয়। পরিচ্ছেদ্য। হার। হস্তিদন্তমণ্ডনে। ম কবিক। পর্বতমানুভূমৌ। বি।

কটকী । পু। গজে। শ র। পর্বত।

কটকোল । পু। নিষ্ঠীবনপাত্র। পিকদানি।

কটখদির । পু। কাষ্ঠে। মসানে। মে।

कटखादकः । पु । काचलवणे । काचकलसे । बलिपुष्टे । जम्बुके । शेयाल । भ कपश्चक ।

कटङ्कट । पु । अग्नौ । दारुहरिद्रायाम् । भैष सु री हइत खदिरवटी ।

कटङ्कटा । स्त्री । आच्छुकवृक्षे । आच्‌फुलेर गाछ । द्रव्याभि । तत्पर्य्याय,—महाभद्रा पीत भद्रा पीतदारु विदारिका ।

कटङ्कटी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । वै निघ ।

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । प मु । हरिद्रायाम् । त्रिका ।

कटपञ्चकम् । क्ली । अश्वचालनाय पञ्चविध भूमिषु । एका मण्डलाकारा, द्वितीया चतुरस्रा, तृतीया गोमूत्रा, चतुर्थी अर्द्धचन्द्रा पञ्चमी नाग पाशा चेति । तदुक्तं नकुलेन । "धनुरष्टादश योज्य वाजिना मण्डलं क्रमात् । सङ्कोचयेत्तत यावद्यावत्कटकपञ्चकम् । तदूर्द्ध मण्डली योज्या गोमूत्रा तदनन्तरम् । ऋजुवक्रासु वर्त्ते च गोमूत्रा सर्व्वकर्मसु । युज्यमाना न दृश्यन्ते प्रायशो हि विचक्षणैः । ज द ७अ ।

कटप्रोथ । पु । स्फिचि । कट्याम् । श चि ।

कटभङ्ग । पु । हस्तेन शस्यच्छेदे । हारा । हाते शस्य तोला । राज्ञात्यये । त्रिका ।

कटभि. (भी) । स्त्री । कण्टकशिरीषे । काँटाशिरीष । खा लताशिरीष । श्वेत अप राजिता । प मु । लघुज्योतिष्मतीलतायाम् । लताफट्‌की । रा नि व ३, २३ । वै निघ २भ उन्मा चि निशादिघृत । मूर्व्वायाम् । ताँलमूली । रा नि व २३ । अपराजितायाम् । अप चि स्मृतिसागररसे । किणिहीत्यपरनामधेयवृक्षविशेषे । सा द्विविधा कृष्णश्वेतभेदेन । तयोः श्वेता पुन महास्वल्पभेदेन द्विविधा । कृष्णाया गुणा—कटुत्वा गुल्मघ्नी विषाध्मानशूलघ्नी वातकफार्शोऽपहरी च । श्वेता तत अधिकगुणयुता । रा नि व ९ । "कटभी कटुका तीक्ष्णा तुवरा तिक्तका मता । नाडीव्रण रक्तजं प्रमेहञ्च विषं कृमीन् । श्वेतकुष्ठ कफार्शं च त्रिदोषञ्च व्रणं तथा । शिरोरोगमजीर्णञ्च नाशयेदिति कीर्त्तिता । फलञ्चास्या धातुवृद्धिकर कफवर्द्धकञ्च । नियामोऽस्या गुरुत्वश्चो यस्यो वातविनाशनः ।" इति महार्घ्यकटभी तत्फल निर्यासगुणाः । "श्वेता च कटभी तीक्ष्णा कटुका कुष्ठहा मता । कफहा रक्तदोषघ्नी मेदोरोगहरा परा । नाडीव्रणं विषं मेहं कृमींश्चैव विनाशयेत् । कटभीवत्फलगुणा ज्ञेया ।" ह्रस्वकटभीगुणाः । वै निघ ।

कटभीत्वक् । स्त्री । कटभीवल्कले । च द उन्मा चि ।

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् । शं च ।

कटम्ब(म्भ)रा (टुम्भरा) । स्त्री । कटुकायाम् । कर्कटी । मे । र मा भा पू १भ गु. व । कटभी भद्राली च । सि यो उन्मा चि श्रीकण्ठ । "कटम्भरा हरिकाली ।" गन्धप्रसारण्याम् । गन्धभादालि । दन्तीवृक्षे । गोधायाम् । वर्षा । हारा । श्योणाकवृक्षे । भा पू १भ वने । करिण्याम् । कलम्बिकायाम् । मूर्व्वायाम् । पुन र्णवायाम् । मे रचतुष्क । राजबलायाम् । अम । महाबलायाम् । रा नि व ४ ।

कटम्भरः । पु । श्योणाकवृक्षे । रा नि व ९ । कटभीवृक्ष । वै निघ ।

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्टीलतायाम् । नटा । इति गौडे । हारा । औषधिविशेषे ।

कटसारिका । स्त्री । झिण्टीसामान्ये । झाँटी । हि कटसरैया । भा पू १भ ।

कटाकु । पु । पक्षिविशेषे । उणा ।

कटायनम् । क्ली । वीरणे । वेणा । श च ।

कटाह । पु । कूर्म्मकर्परे । मे हासक । नाय मानविषाणाग्रभागे महिषशिशौ । हारा । तैल पाककाले । कड़ा । श च । मुदि । त्रिका ।

कटाहक । पु । मातुलुङ्गादेरभ्यन्तरस्यार्द्ध वद्भागे । आति । चि सू १७ अ ।

कटाह्वयम् । क्ली । पद्मकन्दे । पद्मेर गेंड़ो । रा नि व १० ।

कटाक्ष । अपाङ्गदृष्टौ । अन अक्ष्णः शङ्ख कर्णयोरन्तरभागे । ज न २ध ।

कटि । पु, स्त्री । श्रोण्याम् । काँकाल । रा नि व १८ । तत्पर्य्याय —श्रोणिफलक श्रोणी ककुद्मती कट (प), कटी श्रोणि श्रोणिफल (प टी), फलक कटीर काञ्चीपद (हे), कलत्र (अ) ।

कटितटम्। क्ली। नितम्बे।

कटित्रम्। क्ली। रसनायाम। म रत्निक। कटीवस्त्रे। क्षुद्रघण्टिकायां। घुँघुर। क।

कटिदेश। पु। कट्याम। कँकाल।

कटि(टी)प्रोथ। पु। स्फिचि। रा नि व १८। कटिस्थमांसपिण्डे। पाछाव पेलो। अम।

कटिरोहक। पु। रिपन्नाद्यागारोहके। श मा।

कटिल्लम्। क्ली। कारवेल्लफले। भा पू १भ।

कटिल्लक। पु। कारवेल्लके। करला। प मु। रक्तपुनर्नवायाम। मे कचतुष्क।

कटिशीर्षक। पु। कटिदेश। कँकाल। हला।

कटिशूल। पु। कटिदेशस्थे शूलरोगे। कुमरी इति भाषा।

कटिशृङ्खला। स्त्री। कटिकिङ्किन्याम। कोमरेर घुँघुर। हाग।

कटिसूत्रम्। क्ली। कटिभूषणविशेषे।

कटि (टिन्)। पु। हस्तिनि। खदिरवृक्षे। रा नि व ८। स्त्री। शीम्बिफलके। कँकाल। अम। पिप्पल्याम्। म टदिक। स्फिक्प्रदेशे। रत्ना।

कटीकतरुणम्। क्ली। नितम्बगत सन्धिमर्मणि। तत्स्थान पृष्ठदण्डोभयत जघनपार्श्वबहिर्भाग ईषन्नीचे। पृष्ठवंशोभयत प्रतिश्रोणीकाण्ड अस्थिनी। अम। म शा ६भ।

कटीकपालम्। क्ली। कटीफलके। विज र।

कटीग्रह। पु। कटीगतवातरोग। कोमरेर बात। लक्षण—"वायु कट्याश्रित स्तम्भ सामो वा जनयेद्रुजम्। कटिग्रह स एवोक्त पङ्गु सक्थ्योर्योर्वधात॥" भा म १भ।

कटीर। पु क्ली। जघनस्थले। जटा। कटि देशे। कांकाल। हे च। कटिपार्श्वे। अ टी।

कटीरक। नितम्बस्थल। रा नि व १८।

कटु। स्त्री। लतायाम। राजिकायाम्। म टदिक। कटुक्याम्। कट्की। रा नि व ६। कटुवल्ल्या। लताविशेष। रा नि व ३। प्रियङ्गुवृक्षे। हे च। कटुपटोले। तिक्तपर्णता। वै निघ भ जन्मा चि। चम्पकवृक्षे। अर्कवृक्षे। श च। जलजतृणविशेषे। कवकविषे। छत्ताविषे। श र। कुटजतरौ। राजसर्षपे। हारा। चीनकर्पूरे। रा नि व १२। वायुग्निगुणभूयिष्ठे षड्रसान्तर्गतरसे। झालरस। म तिक्त्। म मरिचादौ। व्या। रा नि व २०। तस्य लक्षण —"यो जिह्वाग्रं बाधते उद्वेगं जनयति शिरो गृह्णीत नासिकाञ्च स्रावयति स कटुक।" सु सू ४२ अ। अपिच "संवेदयेद्यो रसना निपाते तुदन्निवं च। विदहन्मुखनासाक्षि संस्रावि स कटु स्मृत॥" चर। गुणा—उष्णलघुकच मुख शोधन घ्राणाक्षिविरेचन कृमिहरश्च। तद्विपाकोऽपि कटु तद्विपाकगुणाश्च वातला कफपित्तघ्ना वायग्निगुणभूयिष्ठाश्च। सु सू २ अ। कफकण्ठ दोष शोफ मन्दानिल श्वित्ररोगघ्न। अतिसेवितश्चेन चयवीर्यबलक्षयञ्च करोति। रा नि व २०। कटुकश्च तीक्ष्णश्च विशदो वातपित्तकृत्। श्लेष्मकृमिघ्न राशेय कृमिकण्डूविषापह। कफस्तन्यहरश्चापि मेद स्थौल्यापकर्षण। अग्नेर्नासिकायाश्चि जिह्वायोहितकी मत। दीपन पाचनो रुच्य नासिकाशोषणो भृशम्। क्लेदमेदोवसामज्जशकृन्मूत्रोपशोषण इति मतान्तरम्। सोऽतियुक्तो भ्रान्तिदाहसुखतान्वोष्ठशोषकृत॥" भा म १भ। त्रि। कटनि तिक्तरसे। रत्ना। सुगन्धे। मे। दुर्गन्धे। तीव्रे। अ टी स्वा।

कटुक। पु। तन्नामकरसपाके। सु सू ४० अ। कटुरस। कटुपटोले। वै निघ २भ ज्व चि। कटुफलादौ। सगन्धद्रव्ये। श र। कुटजवृक्षे। अर्कवृक्षे। श च। आर्द्रक। राजसर्षपे। हारा। लशुने। मे। क्ली। त्रिकटौ। मे कत्रिक। मरिचे। रा नि व ६। भा म १भ अग्रिकृत्न स ज्व चि। "कटुकटफलाभोधरै। कटुक्या। च द कफज्व चि। "कटुक चित्रक निम्बस।

कटुकण्टक। शाल्मलीवृक्षे। रा नि व ८।

कटुकत्रयम्। क्ली। त्रिकटौ। च द ज्व चि कवलधारणे। 'सैन्धव कटुकत्रयम्।"

कटुकन्द। पु। शिग्रुवृक्षे। सजिना गाछ। आर्द्रके। आदा। लशुने। म दचतुष्क। क्ली। मूलके। मूला। प मु।

कटुकन्दरी । स्त्री । गोविन्दीति कोङ्कणे प्रसिद्धा । प्रा वाघँची । गुणाः—"कटुकन्दरिका चोष्णा तिक्ता वातकफापहा । विसर्पादीन्नाशयति ।" वै निघ ।

कटुकफलम् । क्ली । कक्कोलके । काकोल । रा नि व १२ । वै निघ २य वा व्या । मद्य सन्धानादौ ।

कटुकरस । पु । षड्मान्यतमरसविशेष । ज्ञानवस । See कटु ।

कटुकरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । कट्‌की । वा चि १अ । पटोलादौ । "पत्र कटुकरोहिणी ।" च द ज्व चि मुस्तादिगणे । "बलाकटुकरोहिणी ।"

कटुकवर्ग । पु । कटुकद्रव्यसमूह । यथा—शिग्रुमधुशिग्रुमूलककलशुनसुमुखशितशिफकुष्टदेवदारु हरेणुकावल्गुजफल चण्डागुग्गुलु मुस्तलाङ्गलिका शकनामापीलुप्रभृतीनि पिप्पल्यादिगण सालसारादिगण सुरसादिगणश्चेति । সজিনা, রক্তসজিনা, মূলা, রশুন শ্বেততুলসী, গৌরী, কুড়, দেবদারু, রেণুক, সোমরাজীবীজ, শঙ্খপুষ্পী, গুগ্‌গুল, মুতা বিষলাঙ্গুলিয়া, শ্যোণাপাত এবং পীলু প্রভৃতি পিপ্পলাদি (পিপুল, পিপুলমূল, চই, চিত্রকমূল, শুঁঠ, মরিচ, গজপিপ্পলী, রেণুক এলা, যমানী, ইন্দ্রযব, আকনাদি জীরক, সর্ষপ, ঘোড়ানিম্, মদনফল, হিঙ্গু, বামুনহাটী, মূর্ব্বামূল, আতইচ, বচ, বিড়ঙ্গ এবং কটকী), সুরসাদি (তুলসী, শ্বেত তুলসী গন্ধপলাশ, বাবুই তুলসী, গন্ধতৃণ, মহাগন্ধতৃণ রাই সরিষা, বনবাবুই কাসমর্দ্দ, হেঁচেতা, বন তুলসী, বিড়ঙ্গ, কট্‌ফল, শ্বেতনিশিন্দা, নীলনিশিন্দা, কুকুরশোঁকা, ইন্দুরকাণিপানা, বামুনহাটী, কেউয়াঠুটী, গুড়কাউলী, ঘোড়ানিম্) ও শালসারাদিগণকে (শাল, পিয়াশাল খদির, শ্বেতখদির, বিটখদির, গুবাক্ত্রি, ভূর্জপত্র, মেষশৃঙ্গী, তিন্দুক, চন্দন, রক্তচন্দন, শিশু, শিরীষ, বক, ধব, অর্জ্জুন, তাল, শেগুন, করঞ্জ, নাটাকরঞ্জ, কৃষ্ণাগুরু, অগুরু, কতাশাল) কটুবর্গ কহে । সু সূ ৩৮অ ।

कटुकवल्ली । स्त्री । कट्वीनामलताविशेषे । कट्‌की । ते रैसट्‌ । गुणा—कटु शीता कफश्वासघ्नी नानाज्वरहरा रुच्या राजयक्ष्मघ्नी । रा नि व ३ ।

कटुकशर्करा । स्त्री । विषमविषमज्वरे कटुरोहिणी शर्करायोगे । अत्र प्रत्येक तोलकमित । वैद्यप्रसारकेक टी । चक्रम्तु कटुरोहिण्या १२ मा सिता याश ४ मा ।

कटुकस्नेह । पु । सर्षपवृत्ते । वै निघ ।

कटुका(की) । स्त्री । (Picrorrhiza kurroa) कटकाम् । कट्‌की । हि कुट्‌की । ते नल्लकोच्चकर । केदारकटुकीति दाक्षिणात्ये, प्रसिद्धा । रा नि व ६ । तत्पर्याय,—जननी तिक्ता रोहिणी तिक्तरोहिणी चक्राङ्गी मत्स्यपित्ता नकुला शकुलादनी सादनी शतपर्वा द्विजाङ्गी मलभेदिनी अशोकरोहिणी कृष्णा कृष्णभेदा कृष्णभेदी महौषधी कट्वी अञ्जनी काण्डरुहा कटु कटुरोहिणी केदारकटुका अरिष्टा पामघ्नी (रा), धन्वन्तरिग्रन्था वान्तिदा (श), कटम्भरा कटुम्भरा अशोका (भा), काण्डेरुहा तिक्तरोहिणिका (र) तिक्तिका । द्रव्याभि । "कटुका सुखवारिणा ।" च द पित्तश्लेष्मज्व चि । 'सिता कटुकया युक्ता पीता चोष्णेन वारिणा ।" आयुर्व्वेदसारे । गुणा—सारकरुचकफघ्नी । राज । तिक्तातिकटु शीता पित्तरक्तदाहबलासारोचकघ्नी च । वा । श्वासज्वरमर्दनी (अर्थात्) मद्यम वद्ध वा मलपिण्डित मलादिक भित्त्वाध पातयति । चक्र द । कटु तिक्ता रुक्षा शीता लघु भेदकादीपनी हृदयग्राही कफपित्तज्वरप्रमेहश्वासकासरक्तदाहकुष्ठकृमिघ्नी च । भा पू १भ ६ व । कटुतुम्बाम् । तितलाउ । कटुतुम्बुपे । रा नि व २४ । पीतरोहिण्या । नेत्रपाषाण इति लोके । रुचा । लताकस्तूर्याम् । च द श्वा व्या चि ।

कटुकाख्या । स्त्री । कटुकाम् । सु ।

कटुकाद्यलौहम् । क्ली । शोथाधिकारे । पाठ—'कटुक भूषण दन्ती विडङ्ग त्रिफला तथा । चित्रका देवदारुश्च त्रिवृद्वारणपिप्पली ॥ चूर्णान्येतानि तुल्यानि द्विगुणं स्यादयोरजः । शीतल तुल्यमेतत्र यष्टि अयोरजः । मेध रस शोथ चि । ত্রিকটু, কটকী, দন্তীমূল, বিড়ঙ্গ, ত্রিফলা,

চিতার মূল দেবদারু, তেউড়ীমূল, গজপিপুল, সমুদায় সমান ভাগ। সর্ব্বদ্বিগুণ লৌহচূর্ণ।

कटुकापाली। स्त्री। कण्टकपालीवृक्षे। কাঁটাগুড়কাঁউলী। रत्ना। प मु।

कटुकारोहिणी। स्त्री। कटुका। रा नि व ६। च द पित्त ज्व चि महौकादौ। "कटुका रोहिणी समा।"

कटुकालावु। पु। तिक्ततुम्बाम्। তিৎলাউ। र मा।

कटुकी। स्त्री। कटुकायाम्।

कटुकीट (क)। पु। मशके। মশা। जटा।

कटुक्काण। पु। टिट्टिभे। তিতির পাখী। हे च।

कटुग्रन्थि। क्ली। पिप्पलीमूले। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६। लगने। वै निघ।

कटुच्छता। स्त्री। निन्द्यकर्म्मसमाचारनिष्ठुरत्वे। हारा।

कटुचातुर्जातकम्। क्ली। समभागलवङ्गेला पत्रमरिचेषु। "एलात्वक्‌पत्रकैस्तुल्यैर्मरिचेन सम न्वितैः। कटुपूर्व्वमिदं चातुर्जातकमुच्यते॥" रा नि व २२।

कटुच्छद। पु। तगरवृक्षे। श र। सुगन्धा र्जके। गन्धतुलसी। वै निघ।

कटुजीरक। पु। जीरके। रा नि व ५।

कटुता (त्वम्)। स्त्री, (क्ली)। तीक्ष्णतायाम्। झाल। दीरगन्धे।

कटुतिक्त (क)। पु। किराततिक्तके। চিরেতা। भा पू १भ। महाशणवृक्षे। বড শণ। शणघ्रे। रा नि व ४।

कटुतिक्त(क्ति)का। स्त्री। महाशणे। प मु। कटुतुम्ब्याम्। তিৎলাউ। श र।

कटुतिक्ता। स्त्री। कटुतुम्बी। তিৎলাউ। कटुतुम्ब्याम्। কটুতরুই বা তিৎপল্তা। रा नि व ३।

कटुतिन्दुक। पु। कुचेलके। কুঁচিলা। श च।

कटुतुण्डिका (ण्डी)। स्त्री। तिक्ततुण्ड्यां। কটুতরাই, তিৎপল্তা, টেঁড় কুন্দুরকী। म क कडुतोंडली, कडितोंडे, तीतकुंदरु, वन टिंडुराकडुआ। गुणा —कटु तिक्ता वाफवान्ति विषघ्नी अरोचककफपित्तघ्नी रोचनी च। रा नि व ३। विम्बाम्। তেলাকুচা।

कटुतुम्बि(म्बी)का। स्त्री। Wild variety of lagenaria vulgaris तिक्तालाबुम्। তিৎলাউ। हि कडुटुम्बिया, तुम्बी, तीतलौकी। म क कडूभोपला कडुदुधी, कडिसौरे। ते चेति आनव। तत्पर्य्याय,—फलिनी चर पिण्डफला (ज), तुम्बा (मे), इक्ष्वाकु (अ), तिक्ततुम्बी कटुकालावु नृपात्मजा (र) तिक्तका कटुतिक्तिका वृहत्फला राजपुत्री तिक्तबीजा तुम्बिका। गुणा — पाण्डुक्रिमिकफवातनाशित्व लवपाकित्वञ्च। राज। 'कटुतुम्बी रसे पाके कटुरुष्या च शीतला। तिक्ता वान्तिकरी श्वास कास हृच्छोधनी मता। वातश्लेष्मव्रणविषशूलपित्तज्वरापहा। पर्णे पाके तु मधुर मूत्रशोधनमुत्तमम्। पित्तशान्तिकर ज्ञेयं फले पत्रसमा गुणा॥" वै निघ।

कटुतुम्बिनी। स्त्री। तिक्तालावुः। रा नि व ३।

कटुतैलम्। क्ली। सार्षपतैले। সরিষার তৈল। हि कडुयातेल। म शिरशेल। गुणा —कटु तिक्त तथा ग्राहि उष्णं स्यात्कफवातनुत्। क्रिमिपाण्डु शोधन स्यात्पित्तकृत्सार्षप सुतम्। कर्णरोगे क्रिमि रोगे तथा वातामयेषु च। कण्डूकुष्ठामये चैव कफ मेदोगुणेषु च। प्रशस्तं सार्षपञ्चैव रोगाणाञ्च विभावयेत। वस्तिकर्म्मणि नो शस्त पित्तदाहकर महत्।" अत्रि मू १४ अ। कटूष्ण तीक्ष्ण लघु कफशुक्रानिलहरं पित्तास्रकीटकुष्ठार्शोव्रणजन्तु जित्। वा टी हेमा तैलव। "सार्षपं तिक्त कटूष्ण वातकफविकारघ्नम्। पित्तास्रदोषदं क्रिमि कुष्ठघ्न तिलजवञ्च चक्षुष्यम्॥" रा नि व १५।

कटुतैलमूर्च्छा। क्ली। सर्षपतैलामतादिदोष नाशायमामतैलस्य पाकेन निष्फेनीकरणान्तरं तत्राद्य मञ्जिष्ठाहरिद्रादिवाग्विपेषु शनैः शनैः शीतलीकरणे। तेन पाककाले फेनोद्गमोऽपगतो न जायते। मूर्च्छा द्रव्याणि यथा—आमलकी हरिद्रा मुस्ता बिल्वत्वक् दाडिमत्वक् नागकेशर कृष्णजीरक वालकं नलिका बिभीतकञ्च। यथा "रजनीमुस्तबिल्वानि दाडिम केशरे। कृष्णजीरकहीवेरनलिके सविभीतके। एतैः समांशै प्रस्थे च कटुतैलस्य पचेत्तैलम्।"

अश्वगन्धाद्विपलं तत्र तोयमाढकसम्मितम्। कटुतैलं पचेत्तेन चामदीपहरं परम्॥" भैष ज्व चि। তৈল ৪শ পাক করিয়া নিষ্ফেন হইলে, নামাইয়া অগ্রে মঙ্গলহরিদ্রা তাহার পর মঞ্জিষ্ঠা তৎপরে অন্যান্য দ্রব্য ক্রমে ক্রমে প্রক্ষেপ দ্বারা উক্ত তৈলকে শনৈঃ শনৈঃ শীতল করিবে। পরে ১৬শ জলে পাক করিবে। মঞ্জিষ্ঠা ২৭ ও অন্যান্য দ্রব্য প্রত্যেক ২ তোলা দিবে।

कटुत्रय(त्रिक)म्। क्ली। त्रिकटुके। শুঁঠ, পিপুল, মরিচ। रा नि व २२। भा।

कटुदला। स्त्री। कर्कटिकायाम्। কাঁকুড়। रा नि व ७।

कटुदुग्धिका। स्त्री। तिक्तालाम्बाम्। वै निघ।

कटुनिष्पाव। पु। नदीनिष्पावधान्ये। श च।

कटुपत्रः (क.)। पु। पर्पटे। খেৎপাপড়া। सितार्जके। श्वेतपत्र क्षुद्रतुलसी। रा नि व ५।

कटुपत्रिका (त्री)। स्त्री। लघुचुञ्चुपे। कारवेल्ले। रा नि व ८।

कटुपर्णिका (र्णी)। स्त्री। चोरिच्छां। यन्मूल चोक् इति उच्यते। "कटुपर्णी हैमवती हेम चीरी हिमावती। हेमाह्वा पीतदुग्धा च तन्मूल चोकमुच्यते। गुणा—हेमाह्वा रेचनी तिक्ता भेदिन्युत्क्लेशकारिणी। कृमिकण्डूविषानाहकफ पित्तास्रकुष्ठनुत्॥" भा म १भ।

कटुफल.। पु। पटोले। रा नि व ३। कक्कोलफले। तिक्तकर्कटिकायाम्। कारवेल्लके। क्ली। इन्द्रयवे। वै निघ १भ वा व्या।

कटुफला। स्त्री। श्रीवल्लीकण्टकफले। तिक्तालाबुाम्। रा नि व ३। इन्द्रवल्याम्। काकमाच्याम्। विषघोटके।

कटुभङ्ग। पुं। शुण्ठ्याम्। त्रिका।

कटुभद्रम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६। आर्द्रके। भा पू १भ।

कटुमञ्जरिक (का)। पु, स्त्री। शुक्लापामार्ग। শ্বেত আপাং। रा नि व ४।

कटुमूलम्। क्ली। पिप्पलीमूले। रा नि व ६।

कटुमोदम्। क्ली। गन्धराजे। খাটাশী। रा नि व १२।

कटुम्भरा। स्त्री। प्रसारण्याम। गन्धभादालिया। च द वा व्या एकादशप्रतिकप्रसारणीतैल।

कटुरम्। क्ली। तक्रे। ঘোল। মাঠা।

कटुरव। पु। भेके। रा नि व १९।

कटुरा। स्त्री। आर्द्रहरिद्रायां। কাঁচা হরিদ্রা।

कटुरुणा। स्त्री। त्रिहताया। रवा।

कटुरोहिणी। स्त्री। कटुकाम्। र मा। रा नि व ६। वा सू १५ अ पटोलादि। च द पित्त ज्व चि दुरालभादि। "भनिम्बवासा कटुरोहिणीनाम्।' च द' कफज्व चि मुस्तादि। "त्रिफला कटुरोहिणी।' अष्टादशाङ्गकषाये। "पटोल कटुरोहिणी।" च द ज्व चि शृङ्ग्यादि।

कटुलता। स्त्री। कटुकाम्। कटुकी। भैष।

कटुवार्त्ताकी। स्त्री। तिक्तवार्त्ताकी। তেঁত বেগুন। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। (किनी)। क्षुद्रवृहत्याम्। व निघ।

कटुवाष्पिका। स्त्री। महाराष्ट्र्याम्। प सु।

कटुविपाक। पु। द्रव्यस्य पाककटुत्वे। तदा श्रयश्च कटु तिक्तकषायरसद्रव्यमात्रम्। कटुविपाक वस्तु ल । वातलं शुक्रघ्न कफपित्तघ्नञ्च। सु सू ४० अ।

कटुवीजा। स्त्री। पिप्पल्याम्। रा नि व ६।

कटुवीरा। स्त्री। (Capcici) Capcicum कुमरिच। লঙ্কামরিচ, গাছমরিচ, ঝাল গাছ। हि लालमरिच। गुणा—'कटुवीराग्निजननी दाहिनी मलासघ्नी अजीर्णविसूचीव्रणघ्नी दघ्नी तन्द्रा मोहप्रलापस्तम्भङ्गारोचकघ्नी। सन्निपातजडीभूतं हतन्द्रियञ्च नरं जीवयति।" भलि।

कटुशृङ्गाट(ल)म्। क्ली। चित्रकूटदेशप्रसिद्ध गौरसुवर्णशाके। रा नि व ७।

कटुसिंहपुत्री। स्त्री। क्षुद्रपृश्निपर्ण्याम्।

कटुसिंही। स्त्री। कटुवार्त्ताक्याम्।

कटुस्नेह। पु। (Sinapis dechotoma) सर्षपहले। त्रिका। कटुतैले। रूप माल वि। गौरसर्षपे। रा नि व ७।

कटुतुम्बी। स्त्री। कारवेल्ले। উচ্ছে গাছ। रा नि व ७। कर्कट्याम्।

कटुत्वाट(का)म्। क्ली। शुण्ठ्याम्। आर्द्रके। আদা। व मा।

ङ्गरी। स्त्री। गोविन्दीति कीट्टगी ख्याता
। गुणा—विसूचीघ्नी कटूष्णा कफवातघ्ना।
नघ।

णम् (णा)। क्ली, स्त्री। पिप्पलीमूले।
ाम्। रा नि व ६। पिप्पल्यां। वै निघ।

रम्। क्ली। मत्याचे। कटेवा। श च।

रा। स्त्री। स्वनामख्यातपात्रे। टाटी, कटरा।
।

ल। पु। कट्रसे। उणा।

ा। क्ली। कतकफले। निर्म्मलीफल।

तैलम्। क्ली। ज्वरे विदाहे च हितम्।
तिलतैल ४श कल्कद्रव्याणि समदाग १ श
२४ श यथाविधि पाच्यम। सचलवण
कुठ मूर्व्वामूल लाचा हरिद्रा मञ्जिष्ठाचेति
णि। 'सुवर्चिका नागरकुष्ठमूर्व्वालाचानिशा
तयष्टिकाभि। तैलं ज्वरे षड गुणतक्रसिद्ध
नात्क्षीरविदाहनुत्।' वै निघ।

र। पु। चुद्रखड्गे। काँटाडी।

ष्टणम्। क्ली। गन्धतृणे। सि यो वा ज्या
माषवलादि। सुगन्धरोहिषतृणे। वाकर्पूर।
उ ३०ष। See कत्तृणम्।

फल। पु।-(Myrica sapida) स्वनाम
वृक्षे। कटफल, कटछाल। हि कायफर्।
कायफल किकमिर्वाज। त पायरुडम्।
त। र मा। तत्पर्याय,—श्रीपर्णिका
टका कुम्भी कैटर्य्य (च), काफल कुम्भिपाकी
पत्र कु,टी (शब्दर) लक्फल (द्रव्याभि),
सोमवृक्ष रोहिणी (र) नामानु यरग
लयगर्भ प्रभैतमी भद्रावती महाकुम्भी राम
कमुदा उदगन्ध भद्रारञ्जनक लघुकाश्मर्य
र्य। गुणा—कटु, उष्ण कासश्वासज्वरघ्न
दहर रुच्य मुखरोगशान्तिकरञ्च। रा नि
। सु सू ३८ ष लोध्रादि ड। सु सू
सुरसादौ ड। वार्त्ताकवृक्षे। व निघ।
-कट फल। गुणा—तुवर तिक्त कटु वात
कप्तं श्वासाग्र प्रमेहकासहृल्लामयारुचिघ्नञ्च।
। मद व १। सि यो कफज्वरावलेह।
ङ् १५ ष। पद्मकादौ चक्रं। "कट
कासकाफलम्।' वा सू १५ ष रोधादि
। "त्रिफलोग्राकट्फलमुस्ता।' वा

स_१५ ष सुरसादि। 'खरवुसवयकार्षो कट्-
फल कासमर्द।' च द पित्त ज्व कलिङ्गादि।
"कलिङ्ग कट्फल मुस्तम्।" कङ्कोलि। रा
नि व १२।

काट्फला। स्त्री। गाम्भारीवृक्षे। र मा। रा
नि व ६। वृहत्या। काकमाच्याम्। वात्ताक्या।
रा नि व ४। देवदाल्या। देयाताडा। रा
नि व ३। कुम्भीकै। रा नि व ०।

कट्फलादि। पु। कासरोगे कषायविशेषे।
पाठ— 'कट्फल कतृण भार्गी मुस्त धान्य वचा
भया। शृङ्गी पर्पटक शुण्ठी सुराह्वञ्च जले शृत।
मधुहिङ्गुयुत देयम ॥' श्रत्र प्रक्षेप्यहिङ्गमधुनी
माष। उत्तमादौ पलाशादिक देयम्। माषिक
हिङ्गुसिन्धूत्थमित्यादि परिभाषावचनात। च द
कास चि।

कट्फलादिपानम्। क्ली। दीर्घकालानुवर्त्ति
ज्वरे हित। गुणा—त्रिदोषदाहतृष्णाघ्नम्। कटफल
त्रिफला देवदारु रक्तचन्दन पद्मकफल (फलसा)
कटुकी पद्मकाष्ठ उशीरञ्चेति द्रव्याणि एषा प्र १६
रक्तिक वारि ३श शे १ श। भा म १म ज्व चि।

कट्वक। क्ली। कतकफले। निर्म्मलफल।

कट्वङ्ग। पु। तिन्दुकवृक्ष। टेंड गाछ। वा
टी वसकादिगणे हेमाद्रि। श्योणाकवृक्षे।
शोणापाता। रा नि व ९। भैष स्त्रीरो
पुष्यानुगचूर्ण। च सू ४ष ३१ दशके। वै निघ
श्रप चि कटभ्यादितैल। वा सू ३५ ष श्रम
हादौ। "कटङ्ग कमलोद्भवं रज।" सु म
३८ श्रम्बष्ठादि। क्ली। टुण्टुकफले। शोणाफल।
"कट्वङ्गफलाजमोद।

कट्वस्वरा। स्त्री। प्रसारण्याम्। श द।

कट्वरम्। क्ली। Butter milk दधिघोले।
तिका। दधिसरे। र मा। तक्रे। 'तक्र कट्वर
मित्यनि। प प्र ३ख। व्यञ्जने। उणा।

कट्वरतैलम्। क्ली। See कट्वतैलम्।

कट्वी। स्त्री। कट्का। कटकी। रा नि व ६।
व निघ २भ कल्पकुलत्थ चि। वैद्य कृष्ण चि
भल्लातकगुड़। सु सू ४० ष। कटुकवल्ली।
कटुकोलतारिका। रा नि व ०। तत्पर्याय,
—कटुकवल्ली मुक्तारा काष्ठवल्लिका मुक्ता मदा

...ली पग्गमीकनिका कटु । गुणा—मधुरत्व शीतल ...चिकारित्व कफ श्वास चयनिवारणत्वच ।

...ठर: । त्रि । कठिने । जटा ।

...ठा । स्त्री । करिण्याम् । श च ।

...ठाक्नु. । पु । पचिणि ।

...ठाहक: । पु । A gallinule दाहूक ...पचिणि । श र ।

...ठिका । स्त्री । तुलसीवृचे । खटिकायाम् । ...वै निघ ।

...ठिञ्जर: । पु । (Ocymum sanctum) अर्जकवृचे । कृष्णतुलसी द्रुम । रा नि व १० । पर्णासे । दाल तुलसी । भा पु १भ पु व ।

कठिनम् । क्लो । यवान्यजाजीनिकटुमनिम्बादि द्रव्येषु । श च । स्थाल्याम् । त्रि । रुचे । मे ।

कठिनपृष्ठ:(क) । पु । कूर्मे । रा नि व १९ ।

कठिनफल. । पु । कपित्थवृचे । रा नि व ११ ।

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् । म नविक । काकोदुम्बरिकायाम् । रा नि व ११ ।

कठिनिका । स्त्री । खटिकायाम् । थडी । हारा ।

कठिनी (क') । स्त्री, पु । खटिकायाम । थडी । र मा । प मु, विका । मे नतिक ।

कठिनोपल. । पु । कोरभीशाली । शालिधान्य विशेष । रा नि व १६ ।

कठिल्ल. (क) । पु । कारवेल्ल । करला, उच्छे । प मु । भा पु १भ । कर्कट । दाँतरोल, वनदाँतरोल । प मु, च चि ३अ । "ककटो ऽरुपयुक्त कठिल्ल शठघातक ।" वै निघ । पुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । भैष मध्यमनारायण तैले । रक्तपुनर्नवाया । भा पु १भ । तुलसी वृचे । तिका ।

कठिल्ल(ल्लि)का । स्त्री । (Momordica charantia) कारवेल्लवृचे । उच्छे गाछ । तुलस्यां । रक्तपुनर्नवायां । शोभापुष्प्यो । ज द १२ अ ।

कठोर (न्त) । त्रि । कठिने । च टी ।

काडकम् । क्लो । सामुद्रलवण । कड़कच । र मा ।

काडङ्गर. । पु । तुषे । वै निघ ।

काडङ्ग. । पु । सुराविशेष । रुणा ।

काडङ्गर' । पु । तुषे । तुष, आगड़ा । ह च ।

कडम्ब. (क:) । पु । कलम्बिशाके । शाक नाड़िकायाम् । डाँटा । See कलम्बी ।

कडम्बी(म्बुका) । स्त्री । कलम्बीशाके । श र ।

कडार । पु । पिङ्गलवर्णे । अम ।

कडुचुञ्ची । स्त्री । चुद्रकारवेल्ले । छोट उच्छे । रा नि व ७ ।

कण. । पु । पिप्पल्या । वा सू १५ अ शोधनव । "कणलवणवचेला ।" कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे । मे णद्विक । नेमि । ह च । वनजीरके । रा नि व ६ ।

कणगुग्गुलु । पु । श्वेतजीरके । स्वनामख्यात गुग्गुलौ । गुग्गुलविशेष कणगुग्गुल । तत् पर्याय —गन्धराज स्वर्णवर्ण सुवर्ण कनक वशपीत सुरभि पलङ्कष । गुणा —कटूष्ण सुरभि वातघ्न रसायनश्च । रा नि व १२ ।

कणजिह्विका । स्त्री । महासमङ्गायाम् । बड़ बेड़ेला । सारिवायाम् । बहुपुत्रिकायाम् । शतमूली वा भूँई आमला । रा नि व २ ।

कणजीर (कम्) । पु, क्ली । शुक्लजीरके । मद व २ । चुद्रजीरके । श च । रा नि व ६ ।

कणजीर्णा । स्त्री । श्वेतजीरके । रा नि व ६ ।

कणनिर्यास । पु । गुग्गुलौ । रत्ना ।

कणप्रिय । पु । मुन्नाचटके । वै निघ ।

कणभ: । पु । पचपुष्पविशेष । गुनठिया । रत्ना । तन्नामककीटे । तद्दष्टलचणम्—विसर्प श्वयथु शूल ज्वरच्छर्दिरथापि च । लचण कणभैर्दष्ट दंशश्चैवावसीदति ॥ मा नि । अग्निप्रकृतिकीट विशेष । तेन दष्टे पित्तरोगा भवन्ति । अन्य जातीयकीटे । स चतुर्विध —"त्रिकण्टक कुणी हस्तिकच अपराजितश्चेति । तैर्दष्टस्य श्वयथुरङ्ग- मर्दौ गुरुता गात्राणां दंश कृष्णता च भवति । सु कल्प ८अ ।

कणभचक: । पु । श्यामचटके । भारिटपचिणि । बाबुई, कांपई । रा नि, व १९ ।

। पञ्चशिखाय ॥

णहो। स्त्री। लताभेदे। प मु।

णा। स्त्री। पिप्पल्याम्। प मु रा नि व६। रके, शुक्लजीरके, कृष्णजीरके। भा पु १भ। क्षीरमक्षिकायाम्। कुमीरे पोका। हारा। कणा जीरककुम्भीरमक्षिकापिप्पलीषु च। मे दिक।

णाजटा। स्त्री। पिप्पलीमूले। वै निघ २ । अजीर्णवडवानलचूर्णे।

णाटीन (र, क)। पु। खञ्जनपक्षिणि। चेका। श र।

णादिगण। पु। पिप्पल्यादिगणे। स च —पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागर। मरिचै लाजमोदैलापाठारेणुकजीरकम। भार्गीमहानिम्ब फलं हिङ्गु रोहिणीसर्षपम्। विडङ्गातिविषे मू चेत्यय कीर्त्तितो गण। च ॰ कफज्व चि।

कणादिवटी। स्त्री। श्लीपदाधिकारे। "कणा वचादारुपुनर्नवानां चूर्णं सविल्वं समवृद्धदारकम्। समर्द्य चैतस्य निहन्ति वस्त्र सकाञ्जिक श्लीपद सुयवेगम्॥" পিপুল, বচ, দেবদারু শ্বেত পুণা, বেলছাল বৃদ্ধদারকবীজ, প্রত্যেকের চূর্ণ সমভাগ। মাত্রা ৩ রতি। অনুপান কাঁজি। र सा स।

कणादीप्य। पु। श्वेतजीरके। रा नि व ६।

कणाद्यलौहम्। क्ली। अतिसाराधिकारे। योगरत्नाकरस्य। च। "त्रिसमन्वितयेन चित्त विकटुत्रिमदत्रिफलाभि। र सा स। 'कणा नागरपाठाभिस्त्रिवर्गत्रितयेन च। त्रिचन्दनह्रीबेरै सम लौह प्रदापयेत्। सर्व्वातीसारशमन मयह ग्रहणीहर ॥' त्रिसमन्वितय त्रिमदत्रिफले। পিপুল শুঁঠ আকনাদি, আমলা, বহেড়া, হরী তকী, মুতা, চিতা, বিডঙ্গ, রক্তচন্দন, বেল শুঠ, বালা সমভাগ। সর্ব্বচূর্ণসমান লোহ। জলে মর্দ্দন। रस र। र चि ८म।

कणाह्वा। स्त्री। श्वेतजीरके। रा नि व ६।

कणिक। पु। पिप्पल्याम। शुष्कगोधूमचूर्ण। रा नि व १६।

कणिका। स्त्री। अग्निमन्थवृक्षे। अतिसूक्ष्मवस्तुनि। मे कत्रिक। "शुष्कगोधूमचूर्णन्तु कणिका समुदा हृता।" रा नि व १६ कणायां। तण्डुल विशेषे। श टी रा।

कणितम्। क्ली। आर्त्तनादे। ह च।

कणिशम्। क्ली। शस्यमञ्जर्याम्। धान्यादिर शीष। अम। हे च।

कणी। स्त्री। हयकण्ठलतायाम्। श र। कणिकायां। श टी भ।

कणीक। त्रि। अत्यल्पे। उ।

कणीचम्। त्रि। अत्यल्पे। उ।

कणीची। स्त्री। गुञ्जायाम। किराचीति ख्याता याम पुष्पितलतायाम। शाटके। मे चत्रिक।

कणीनिका। स्त्री। नेत्रतारकायाम। চক্ষুর তারা।

कणेर। पु। कर्णिकारवृक्षे। কন্‌কে ফুল, চীনের কলবী। उणा।

कणेरा। स्त्री। हस्तिन्याम्। श च।

कणेरु। पु। कर्णिकारवृक्षे म।

कण्ट। पु। वकुलवृक्षे।

कण्टक। पु क्ली। गोक्षुरक्षुपे। रा नि व ४। मदनवृक्षे। ময়নাকাঁটা। रला। मत्स्यादि कीकसे। মৎস্যাদির কাঁটা। द्रुमाङ्गे। গাছের কাঁটা। मे कत्रिक। विल्ववृक्षे। इङ्गुदीवृक्षे। वनमुद्गे। मुगानी। बब्बूरकवृक्षे। বাবলা গাছ। रोमाञ्चे। विका। पत्रवीटी। वेणौ। ह च।

कण्टककरञ्ज। पु। करञ्जभेदे। কাঁটা করঞ্জ, গেঁটেকরঞ্জ। श टी भ।

कण्टककिंशुक। पु। कण्टकीपारिजाते। পালিধামান্দার। भ पाङ्गारा। वै निघ।

कण्टककीट। पु। कण्टकयुक्त कीटविशेषे। শুঁয়ো পোকা।

कण्टकच्छद। पु। श्वेतकेतकवृक्षे। वै निघ।

कण्टकत्रयम्। क्ली। कण्टकारीत्रये। रा नि व २२। बृहती कण्टकारी गोक्षुरश्च। गुणा— "कण्टकत्रितय प्रोक्त त्रिदोषभ्रमनाशकम्। ज्वर पित्तञ्च हिक्काञ्च तन्द्रालापञ्च नाशयेत्।' वै निघ। See कण्टकारीत्रयम।

कण्टकदला। स्त्री। केतकीवृक्षे। वै निघ।

कण्टकद्रुम। पु। शाल्मलीवृक्षे। रा नि व ८। खदिरवृक्षे। र मा।

ण्डीहचे। रा नि व ५। कर्कोट्याम्। ांकुरोल। रा नि व ७। हद्याम्। रा नि ४।

ण्टलः। पु। वावलवृक्षे। बाब्ला गाछ। श वै निघ।

ण्टवल्लरी। स्त्री। गीवल्लीवृक्षे। वाघिण्टीति लोकेषु प्रसिद्धलतायां। वै निघ।

ण्टवल्ली। स्त्री। गीवल्लीवृक्षे। रा नि व ८।

ण्टावार्त्ताकी। स्त्री। कण्टकयुक्तवार्त्ताकी। काँटाबेगुन गाछ। रा नि व ७।

ण्टवृक्ष। पु। तेजफलवृक्षे। तेजफल इति पार्वतीये। रा नि व ११।

कण्टसारका। स्त्री। श्वेतभिण्टीवृक्ष। वै निघ।

कण्टकारी। स्त्री। पनसवृक्षे। वै निघ।

कण्टाकुम्भाडु। पु। कण्टकलताविशेषे। कुमिरकी इति भाषा। च द।

कण्टाफल। पु। धुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०। पनसवृक्षे। काँठाल गाछ। रा नि व ११।

कण्टारवी। स्त्री। वासायाम्।

कण्टारिका। स्त्री। अग्निदमनीवृक्षे। कण्ट कार्य्याम्। रा नि व ४।

कण्टार्गल. (र्गला)। पु, स्त्री। नील झिण्ट्याम्। रा नि व १। See नीलाम्लान।

कण्टार्हलता। स्त्री। नीलझिण्ट्याम्।

कण्टाल। पु। मदनवृक्षे। रा नि व ८। पनसवृक्षे।

कण्टालिका (ली)। स्त्री। कण्टकार्य्याम्। वै निघ।

कण्टालु। पुं। वर्वूरकवृक्षे। रा नि व ८। वंशे। रा नि व ७। हद्याम्। वार्त्ताकीवृक्षे। रा नि व ४। कर्कटीभेदे। रा नि व ७।

कण्टाह्वयम्। क्ली। पद्मकन्दे। रा नि व १०।

कण्टिका। स्त्री। अतिबलायाम्। वै निघ।

कण्टी। पुं। श्वेतापामार्गे। अपामार्गे। रा नि व ८। गोक्षुरे। क्षुद्रगोक्षुरे। रा नि व ४। खदिरे।

कण्ठ'। पु। गले। रा नि व १८। मदनवृक्षे। मैं ठहिर्क। स्वरे। हारा।

कण्ठकुब्जः (क')। पु। सन्निपातज्वरविशेषे। लक्षण यथा—"शिरोर्त्तिकण्ठग्रहदाहमोहकम्प ज्वरो रक्तसमीरणार्त्तिं। हनुग्रहस्तापविलापमूर्च्छा स्यात् कण्ठकुब्ज खलु कष्टसाध्य॥" भा ज्व चि।

कण्ठकुजनम्। क्ली। गलकूजने। गला डाका। भा नि। 'प्रतत कण्ठकूजनम।'

कण्ठकुलिका। स्त्री। वीणानामक वाद्ययन्त्र विशेषे। हे।

कण्ठग्रह'। पु। कण्ठकुब्जे। भा म १म ज्व। इह ही कर्णकण्ठग्रहौ।

कण्ठतलासिका। स्त्री। अश्ववक्षनरज्जौ। श मा।

कण्ठनाडी। स्त्री। कण्ठनाड्याम्। गलार नली। भा।

कण्ठनीडक। पु। चिल्लपक्षिणि। चिलपक्षी। त्रिका।

कण्ठनीलक। पु। उल्कायाम्। मशाल। श मा।

कण्ठपाशक। पु। करिगलवेष्टनरज्जौ। श मा।

कण्ठबन्ध। पु। करिकण्ठबन्धनरज्जौ। हे च।

कण्ठमणि। पु। ग्रैवेयमणौ। त्रिका।

कण्ठरोहिणी। स्त्री। गलरोहिणीनामक कण्ठ गत रोगविशेषे। सुश्रु।

कण्ठलता। स्त्री। कण्ठभूषणे। अश्वबन्धने।

कण्ठशालुक (शूक)। पु। कण्ठगतमुख रोगविशेषे। अथ कफकोपात् कण्ठे शालककन्दव इदराास्थ्याकृति खरस्पर्श कठिनश्च ग्रन्थिर्भवति। अय कण्ठकशूकवद्वेदनां जनयति शस्त्रसाध्यश्च। मा नि। लक्षणम्—"कोलास्थिमात्र कफसम्भवो यो ग्रन्थिर्गले कण्टकशूकभूत। खर स्थिर शस्त्र निपातसाध्यम कण्ठशालूकमिति ब्रुवन्ति॥' सु नि १६ अ।

कण्ठशुण्डी। स्त्री। गलशुण्डीनाम कण्ठगत रोगविशेषे। सुश्रु।

कण्ठशुद्धि.। स्त्री। गलस्य कफाद्यनिर्मलत्वे। गला शुकान।

कण्ठशोष । पु । पित्तजन्यरोगविशेषे ।

कण्ठा । स्त्री । गलदेशे ।

कण्ठाग्नि । पुं । पक्षिणि । विश्वा ।

कण्ठाल । पु । युद्धे । उष्ट्रे । म । गोणी प्रभेदे । मे ।

कण्ठालङ्कार । पु । हारे । কেশে ধাম । रा नि व ८ ।

कण्ठाला । स्त्री । कालमीषिकायां । विश्वा ।

कण्ठालु । स्त्री । कण्ठपुङ्खायां । विपर्णीनामकि कन्दशाके । रा नि व ७ ।

कण्ठिका । स्त्री । कण्ठमालायाम् ।

कण्ठी । स्त्री । गले । च टी भ । अश्वकण्ठ वेष्टनरज्जौ (वर्म्मादौ) । श मा ।

कण्ठी (न्) । पु । कलाये । मटर । रा नि व १६ ।

कण्ठीरव । पु । मत्तहस्तिजातीये सिंह । हारा । पारावत । रा नि व १० ।

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकपुष्पक्षुप । বাসক গাছ । रा नि व ४ ।

कण्ठोल । पु । क्रमेलके । উট্ । मे लविक ।

कण्ठोला । स्त्री । द्रोणीभेदे । मे लविक ।

कण्ठ्य । त्रि । Expectorants स्वरकरे ।

कण्ठ्यवर्ग । पु । स्वयमहाकषायवर्गे चतुष्कस्य तृतीयदशके । यथा—"सारिवेक्षुमूल मधुकपिप्पली द्राक्षा विदारी कैटर्य्य हंसपादी बृहती कण्टकारिका" इति दशेमानि कण्ठ्यानि भवन्ति । অনন্তমূল ইক্ষুমূল, যষ্টিমধু, পিপুল, দ্রাক্ষা, ভূঁইকুমড়া, কট্‌ফল, থুলকুড়ি দিরুতী, কণ্টকারী । च सू ४ अ ।

कण्डक । पु । कासामयविशेषे । वै निघ ।

कण्डनम् । क्ली । निस्तुषीकरणे । কাঁড়া । है च ।

कण्डनी । स्त्री । उलूखले मुषले । विश्वा ।

कण्डरव्रण । पु । व्रणरोगे । চুলকুনি । वै निघ ।

कण्डरा । स्त्री । अस्थिवत् स्थूलशिरायाम् । महास्नायौ । বড় স্নায়ু । रा नि व १८ । सा च शरीरे सङ्ख्यया षोडश । यथा—पादयो चतस्र, हस्तयो चतस्र, पृष्ठ चतस्र, ग्रीवायाञ्च चतस्र इति । करपादस्थकण्डराणां प्ररोहरूपा नखा जायन्ते । पृष्ठकटिकण्डराभ्यो बिम्ब, ग्रीवाहृदय कण्डराभ्यो मेढ्रञ्च जायते । सु शा ५ अ । महत्य स्नायव प्रोक्ता कण्डरास्तास्तु षोडश । प्रसारणा कुञ्चनयो दृष्ट तासां प्रयोजनम् ॥ भा ।

कण्डवल्ली । स्त्री । कण्डवल्लयाम् । ... । वै निघ ।

कण्डीर । पु । लघुकारवेल्लके । च चि ३ अ चक्रदत्तले । पीलसुङ्गे ।

कण्डु (ण्डू) । स्त्री । वायुजन्यकण्डूयादौ । तत्पर्य्याय,—खर्ज्जू कण्डुया (अ) कण्डूति (अ टी) कण्डूयाम् (रा) । চুলকনা, পাঁচড়াদি । कण्वरोगविशेषे । शूकशिम्ब्याम् । আলাকুশী । रा नि व २० ।

कण्डुघ्न । पु । श्वेतसर्षपे । वै निघ । आरग्वध वृक्षे । रा ।

कण्डुर । पु । कारवेल्ललतायाम् । कुन्दरक्षे । रा नि व ३ ।

कण्डुरा । स्त्री । कपिकच्छुलतायाम् । कर्पूर कचोरकन्दे । रा नि व १ । अल्पकन्दपर्ण्याम् । वह्निशूरण । रा नि व ३ ।

कण्डू(ण्डू)ला(लो) । स्त्री । अल्पकन्दपर्ण्याम् । रा नि व ३ ।

कण्डूकारी । स्त्री । शूकशिम्बीलतायां । আলকুশী रा नि व १० । वा सू १५ अ विद्यादि । 'कण्डूकरी जीवनहृस्वसञ्ज्ञे ।"

कण्डूका । स्त्री । काकतुण्ड्यां । কুঁচ বা রক্ত-কম্বল । व निघ ।

कण्डूघ्न । पु । आरग्वधवृक्षे । বড় শোণালু । रा नि व ९ । गौरसर्षपे । रा नि व १६ ।

कण्डूति । स्त्री । खर्ज्वाम् । খুজলানি । रा नि व २० ।

कण्डूमका । स्त्री । कीटविशेष । सा च कृष्ण सार कुहक हरित रक्त यववर्णाभ भृकुटी कोटिकर्णे त्वष्टविधा । तैर्दष्टस्य दंशकण्डू भवति पीत फेनागमय वक्त्रात् तद्दष्ट च रोगी पीताङ्ग श्छर्दीमोहज्वरादिभिरभिहन्यते । सु कल्प ८ अ ।

कण्डूयनम् । क्ली । कण्डू । खर्ज्जा । चुलकुनि । रा नि व २० ।

काण्डूयना । स्त्री । कण्डूत्याम् । चुलकुनि । अम ।

काण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । रा नि व २० ।

काण्डूर: । पु । माषके । प सु ।

काण्डूरा । स्त्री । शूकशिम्बीलतायाम् । आलकुशी । श टी ।

काण्डूल: । पु । शूरणे । बुनो ओल । रा नि व ७ । त्रि । कण्डूयुक्ते ।

काण्डूला । स्त्री । अल्पम्लपर्णीलतायाम् । बल्ली ओल, अश्वबेल । वै निघ ।

काण्डेर: । पु । तण्डुलीये । भा ।

काण्डोघ. । पु । शूककीटे । शुँयो पोका ।

काण्डोल: । पु । उष्ट्रे । छत्रा । गोधाभेदे । वंशादिनिर्म्मितधान्यरक्षणभाण्डे । डोल । अम तत्पर्याय,—पिट पिटक पेटक । भ ।

काण्डोलक. । पु । कण्डोल । डोल । ह च ।

काण्डोलवीणा (ली) । स्त्री । चण्डालवीणायां । केँदड़ा । अम । तत्पर्याय —चण्डालिका चण्डाला वल्लकी कटोलवीणा (भ) कण्डोली । शब्दर ।

काण्डोघ. । पु । शूककीटे । शुयो पोका । श च ।

काण्व । क्ली । पापे ।

कत. (क') । पु । (Strychnos potatorum) The clearing nut plant निम्मली फलवृक्षे । निर्म्मली वृक्ष । म क चील्लु, चिल्लि काथि । तत्पर्याय,—अम्बुप्रसाद कत तिक्तफल रुच्य छेदनीय गुच्छफल कतकफल तिक्तमरिच । गुणा —कटुतिक्तोष्ण चक्षुष्य कृमिदोषघ्न अभिलत् गरघ्न । तद्बीज जलप्रसादनम् । रा नि व ११ । 'कतकस्य फलं नेत्र्य जलनिर्म्मलताकरम् । वातघ्नं मधुरं शीत मधुरं तुवरं गुरु ।'' भा म आमव । आमसर्द । कुचेलके । र मा । च सू, ४ अ विषघ्न । लम्बोरक्षे । त्रिका ।

कतकम् । क्ली । कतकफले । निर्म्मली फल ।

कतकफल: । पु । कतकवृक्षे । निर्म्मलीवृक्ष । रा नि व ११ । तमालवृक्षे । क्ली । वारिप्रसादनफले । निर्म्मली । वा सू १५ अ मदनकादि । सु सू, ३८ मदनकादौ । "कट्फल कतकफलम् । भशकपुरीषप्रतिमफेनमम्बुप्रसादनम् ।" ड ।

कत्तृणम् । क्ली । (Andropogon schoenanthus) गन्धतृणे । ग्रामकर्पूर । प सु । हि रौहिस, सौधिया च । तै कामचिगड्डि, तूटिकूर । म कं लाम्हानुरौहिसु । फिरुगमलि । द्वितीय रौहिषतृण, वाटुरौहिसु । हरियगलिनि । तत्पर्याय,—पौर सौगन्धिक ध्याम देवजग्धक रौहिषं (ष), सुगन्ध तृणशीत सुशीतल रौहिषतृण कात्तृणं । भूति भूतिक श्यामक ध्यामक पूतिमुद्गल ह्रस्वदीर्घभेदात् तद्द्विविधम् । गुणा —ह्रस्वं कटुतिक्त कफघ्न शस्त्रशल्यादिदोषघ्न बालग्रहघ्नञ्च । दीर्घं तिक्त कटूष्ण कफवातघ्न भूतग्रहविषदोषघ्न व्रणघ्नतरोपणञ्च । रा नि व ८ । तुवर तिक्त कटुपाक हृद्रोगकण्ठरोगपित्तरोगघ्न रक्तदोषशूलकासकफज्वरघ्नञ्च । भा पू १भ गु व । "रौहिष कटुक पाकि तिक्तोष्ण तुवर जयेत् । हन्ति मारुतपित्तास्र चणाश्वासकफज्वरान् ।'' मद व १ । च सू ४अ स्तन्यजनने । सि यो च द कास चि कट्फलादौ । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुले । मे यत्रिक । "कत्तृण तृणभित्पृश्नी ।''

कत्तोयम् । क्ली । मद्ये । मैरेय । त्रिका ।

कत्सवरम् । क्ली । स्कन्धे । काँध । श च ।

कथरी । स्त्री । कन्थायाम् । रा नि व ८ ।

कथाप्रसङ्ग. । पु । विषवैद्ये । हे च । त्रि । वातुले । त्रिका ।

कथिका । स्त्री । तक्रादिसाधितखाद्यद्रव्यविशेषे । कढौति महाराष्ट्रे । प्रकारणम् यथा—नालम्ब मधुर तक्र सैन्धवेन तथा युतम् । पिष्ट मरीच चायक्ता निक्षिप्य सुनिधाय च । तदस्याल्यां घृत वाथ तैल तथा च निक्षिपेत् । तस्मिन्हिंगा रामठञ्च पचात् स्थाल्यां पिधाय च । तक्राद्यं निक्षिपेत्तया पिधाय च पुन क्षिपेत् । बुद्बुदोत्पत्तिपर्य्यन्त पक्वा सा कथिकाभिधा । कथिका पाचनी रुच्या लघ्वी च वह्निदीपनी । कफानिलविबन्धघ्नी किञ्चित् पित्तप्रकोपिनी ।'' वै निघ ।

कदनम् । क्ली । मारणे । जटा ।

कदन्नम् । क्ली । कुत्सितान्ने । कदर्य्यान्ने । जटा ।

कदम्ब । पु । (Anthocephalus Kadamba, Syn Nauclea Kadamba) स्वनामख्याततरु । कदम गाछ । म कलम्बु । क कडह । ते कडिमिचेट्टु । तत्पर्य्याय,—नीप प्रियक हलिप्रिय मधुकारि सिध (अ)। कादम्ब (भ टी), षट्पदेष्ट प्रावृषेण्य हरिप्रिय (र), आल (मे), हलपुष्प सुरभि ललनाप्रिय कादम्बर्य्य सीधुपुष्प शीर्णपुष्प महाक्ष कर्णपूरक । र मा । साधारणगुणा—मधुर शीत कषाय लवण गुरु सर विष्टम्भकृत् रुच कफस्तन्यानिल प्रदय । "कदम्बस्तिक्तकटुक कषायो वातनाशन । शीतल कफपित्तादिनाशन शुक्रवर्द्धन ॥ रा नि व ९ भा पू १भ । कदम्बिका तु मधुरा शीतला तुवरा गुरु । मलस्तम्भकरी सारा रुचास्तन्यकफ प्रदा । वातला सुनिर्भि शीता फल ल्वणाम्बु शीतल । तुवर मधुरं पित्तरक्तदोषहर मतम् ॥ वै निघ । भम साक्ष—"नीपो महाकदम्ब स्याद्धाराकदम्ब इत्यपि । द्वितीयोऽल्पमसारश्च हल पुष्प कदम्बक" इति भेदै तथा रत्नेऽपि "हरि द्रस्तु रजोबल । धूलीकदम्बको धाराकदम्ब षट् पदप्रिय हलपुष्प वैगराढ्य प्रावृषेण्य कदम्बक । नीपो महाकदम्बोऽपि तथा बहुफलो मत ॥" भ टी भ । सु सू ३८ भ लोध्रादौ । वा सू १५ भ न्यग्रोधादौ । सर्षपवृत्ते । मे देवताडवृत्ते । रजा । क्ली । माधिके । हे च ।

कदम्बक । पु । कादम्बवृत्ते । त्रिका वर्गो । हरिद्रुवृत्ते । रा नि व ९ । सर्षपवृत्ते । प सु हे च । भश्वस्य पादरोगभेदे । लक्षण—'कदम्ब फलमात्रस्तु मण्डूकीमध्यसंस्थित । मांसाङ्कुर कदम्बाख्य श्रं शशोणितसम्भव ॥" ज द ३९ भ ।

कदम्बका । स्त्री । कलहप्याम् । वै निघ ।

कदम्बद । पु । सर्षपे । श च ।

कदम्बनिर्य्यास । पु । कदम्बस्य वेष्टके । कदमेर आठा । च द ४ भ ।

कदम्बपुष्प । पु । हरिद्रुवृत्ते । क्ली । कदम्ब कुसुमे ।

कदम्बपुष्पगन्ध । पुं । कलमशाली । कलमा धान् । रा नि व १६ ।

कदम्बपुष्पा । स्त्री । महाश्रावण्याम् । गोरख मुण्डीति प्रसिद्धा । मुण्डीरी । रा नि व ५ ।

कदम्बपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । महाश्राव णिकायां । मुण्डीरी । हि गोरखमुण्डी । भा पू १भ । सु चि १९ भ । "कदम्बपुष्पी मन्दारी ।"

कदम्बवायु । पु । सुगन्धवायौ ।

कदम्बा (म्बी) । स्त्री । देवदालीलतायाम् । रा नि व ३ ।

कदम्बिका । स्त्री । कदम्बवृत्ते । वै निघ ।

कदरः (रा) । पु, स्त्री । A white sort of mimosa श्वेतखदिरे । पांपडियाखैर । ते तेल्लतुम्मचेट्टु, वेल्लतुम्मचेट्टु । तत्पर्य्याय,— सोमवल्क (भ), ब्रह्मशल्य खदिरोपम । वर्बुरवृत्ते । काँटा बाबुला गाछ । र मा । "खदिराकृति श्वेतसार ।" वा सू १५ भ असनादिव । "खदिरकदरभद्रौ ।" कदर खदिराकार श्वेतसार । सु सू ३८ भ ७ । भ सु ४भ ४१ दशकी । क्रकचे । मे ।

कदरम् । क्ली । व्याधिभेदे । कुन आँटी, कड़ा, आमुड़ा । मे रत्निक । लक्षणम्—"शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादिभि । ग्रन्थि कीलवदुत् सन्नो जायते कदरं हि तत् ॥' मा नि, सु नि १३ भ । पायसभेदे । श मा ।

कदल (क.) । पु । कदलीवृत्ते । पृश्निपर्ण्यां । चाकुलिया । मे । श र ।

कदलम् । क्ली । नराङ्कुरे । कपाले । मे लनिक ।

कदला । स्त्री । कदलीवृत्ते । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुले । शाल्मलीवृत्ते । डिम्बिकायां । मे लनिक ।

कदलिका (ली) । स्त्री । (Musa sapientum) स्वनामख्यातवृत्ते । कला गाछ । हि केरा, सवेज्, केलापेड् । ते अरटिचेट्टु, बुडगचेट्टु, दोंडलोगे । तत्पर्य्याय —वारणबुषा रम्भा मोचा अंशुमत्फला काष्ठीला (भ), कदल वारबुषा वारणवृषा (भ टी), सुफला सुकुमारा सकृत्फला गुच्छफला हस्तिविषाणी गुच्छदन्तिका निःसारा राजेष्टा बालकप्रिया ऊरुस्तम्भा भानुफला वनलक्ष्मी (रा) तत्पर्णी नगरौषधि (श) कदलक मोचक रोचक लोचक वारवृषा (शब्दर) वारणवल्लभा चर्मन्वती आयतच्छदा तनुविपद्मा (ति) । कदली

बहुधा—काष्ठकदली, गिरिकदली, सुवर्णकदली, महेन्द्रकदली, कृष्णकदली चेति। "माणिक्य मर्त्यामृतचम्पकाद्या भेदा कदल्या बहवोऽपि सन्ति। उक्ता गुणास्त्वधिका भवन्ति निर्दोषता स्याल्लघुता च तेषाम्। रा नि व ११। अमृतचम्पक मर्त्यमाणिक्यादय इति। भा। भाषा विशेष तत्तत्पर्य्याये द्रष्टव्या। सामान्यत कदलीगुणा— शीतला गुर्व्वी हृद्या स्निग्धा मधुरा पित्तरक्तविकार योनिदोषाश्मरीरक्तपित्तघ्नी। कदलीफलं मधुरं शीतं विष्टम्भि कफकरं गुरु स्निग्धं पित्तास्रतृड्दाह क्षतक्षयवातहरञ्च। पक्वफलं—कषायं मधुरं शीतलं पित्तास्रघ्नं गुरु मन्दाग्नी अपथ्यं शुक्रवर्द्धनं क्लमतृष्णा हरं कान्तिद दीप्ताग्नौ सुखदं कफरोगकरं दुर्जरं सन्तर्पणञ्चेति। 'हृद्यं मनोज्ञं कफवृद्धिकारि श्रान्तस्य सन्तर्पणमेव बल्यम्। रक्तं सपित्तं श्वसनञ्च दाहं रम्भाफलं हन्ति सदा नराणाम्॥ सद्याश्च पक्वञ्च सुशीतलञ्च कषायकं वातकफं करोति। विष्टम्भि बल्यं गुरु दुर्जरञ्च चारोग्यमाकालमिव ददत्॥" अत्रि १७ अ। कदलीमृगी। कृष्णसार। पृश्निपर्णी। चाकुलिया। मे,।

कदलि(ली)लता। स्त्री। कर्कटीभेदे। वै निघ।

कदलीकन्द। पु। रम्भामूले। कलार एंटे। हिं केलाका कं। ते अरटिदुप। गुणा—"शीतलः कदलीकन्दो बल्यः केश्योऽम्लपित्तजित्। वह्निकृद्दाह हारी च मधुरो रुचिकारकः॥' मद व ६।

कदलीकुसुमम्। क्ली। रम्भापुष्पे। कलार मोचा वा फुल। गुणा—'कदल्याः कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरं गुरु। वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षय प्रणुत्॥" वै निघ।

कदलीजलम्। क्ली। कदलीरसे। कलार जल। गुणा—कदल्यास्तु जलं शीतं ग्राहकं मूत्रकृच्छ्रहृत्। मेहं तथा कर्णरोगं चातिसारञ्च नाशयेत्॥ अस्थिस्राव रक्तपित्त विस्फोट रक्त-पित्तकं। योनिदोषञ्च दाहञ्च नाशयेत्॥" 'सारः कदल्याः सग्राही चाग्निदो गुरुशीतलः। तृड्दाह मूत्रकृच्छ्रातिसारमेहांश्च शोषकम्। अस्थिस्राव रक्तपित्त विस्फोटांश्चैव नाशयेत्॥" व निघ।

कदलीदण्ड (नाल.)। पु। थोड इति ख्यात मायाहवनमध्यकामलदण्डस्थाने। श च। गुणा—"योनिदोषहरो दण्डः कादल्योऽसृग्दरं नाशयेत्। रक्तपित्तहर, शीतः गुरुश्चाग्निप्रसादन॥"

कदलीमूलम्। क्ली। कदलीमूले। गुणा —बल्य वात पत्तघ्नं गुरु च।

कदलीमृग'। पु। मृगविशेषे। "स प्रायश पूर्वदेश प्रसिद्ध। स तु हस्तकविडालसमानाकारी विशिष्य।" सु चि ८४।

कदलीवल्कलम्। क्ली। प्रसिद्धायां कदली त्वचि। कलार पेटो। गुणा—तिक्त कटु लघु वातहरञ्च। वै निघ।

कदलीसार। पु। कदलीरसे।

कदलीक्षा। स्त्री। कमलताभेदे। शशा गाछ, केंकुड़ गाछ।

कदग्न। कदग्नि। कुत्सिताग्नौ।

कदाख्यम्। क्ली। कुष्ठौषधौ। कुड। श च।

कदाचि(न्)। क्ली। कुत्सितनेत्रे। टेरा।

कदुष्णम्। त्रि। ईषदुष्णे। अम। क्ली। उष्ण सामान्यम्। अम। तत्पर्य्याय,—कोष्ण कवोष्ण मन्दोष्ण।

कद्रु। पुं। पिङ्गलवर्णे। पिप्पलवृक्षे। श टी।

कनक। पु। काञ्चनमर्द्दके। रा नि व ४। शालपालवृक्षे। रक्तपलाशवृक्षे। श चि १४। नागकेशरवृक्षे। रक्तकाञ्चनफुलेर गाछ। चम्पकवृक्षे। काँटालिचाँपा वा चाँपाफुलेर गाछ। कृष्णागुरुवृक्षे। मे कत्रिक। धुस्तूरवृक्षे। प सु। 'निशाकनककल्काभ्यां।" कनकगुग्गुली। रा नि व १२। खाखासरी। श मा। कृष्णधुस्तूरे। रा नि व १०। कनकधुतरा। भैष सारकाचि विषतिन्दुकले। क्लौ। स्वर्णे। टङ्कणे।

कनककन्दर्परस:। पुं। वाजीकरणे औषधम्। अथ हैमाङ्गसुन्दरतुल्य एव नैवलमत्र स्वर्णं वैक्रान्तं कान्तलौहञ्च रसपादं देयम्। पारा, गन्धक प्रत्येक समभाग। कान्तलौह, वैक्रान्त, एवं स्वर्ण प्रत्येके पारार चतुर्थांश। अग्रे कज्जलि करिया ताम्र पात्रे काकडुमुरेर रस, मरिचार तैल, काल धुतुरार रस द्वारा प्रत्येके तिन दिन माड़िबे। शुकाइले वालुकायन्त्रे मन्द मन्द पाक करिया, वालुका तप्त हइले आगुन दिबा हैबे। शीतल हइले नामाइया औषध ग्रहण

করিবে। অনুপান ঘৃত চিনি ও মধু। রস র।

कनकगैरिकम्। क्ली। स्वर्णवर्णगैरिकी। সোনাগেরি। भा म ४म विषघि।

कनकचम्पक। पुं। चम्पकविशेषे। কনক চাঁপা।

कनकजोद्भव। पु। शाले। ধুনো। रा नि व १२।

कनकतैलम्। क्ली। क्षुद्ररोगाधिकारे तैलम्। "मधुकस्य कषायेन तैलस्य कुडवं पचेत्। कल्कैः प्रियङ्गुमञ्जिष्ठाचन्दनोत्पलकेशरैः। कनकं नाम तत्तैलं मुखकान्तिकरं परम्। अभीकनीलिकाव्यङ्ग-शोधनं परमार्चितम्॥" च द। तिलतैल १ प्र क्वाथार्थ—यष्टीमधु १ प्र जलं १६ श शे ४ प्र। कल्कार्थ—प्रियङ्गुमञ्जिष्ठारक्तचन्दन नीलोत्पलनागेश्वराणां प्र ४ तो।

कनकपराग। पुं। सुवर्णरेणौ।

कनकपल। पुं। स्वर्णादिपरिमापकषोडश माषके। ১৬ মাষা। तारा।

कनकपुष्पिका (ष्पी)। स्त्री। गणिकारि कायाम्। हुसीपले। ওলট কম্বল। वै निघ।

कनकप्रभ। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९। च। See सोम।

कनकप्रभा। स्त्री। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। বড় লতাফটকী। रा नि व ३। पीतयूथिकायां। स्वर्णयूथिकायाम्। যুঁই। रा नि व १०। ज्वरातिसारोक्ते रसविशेषे। अत्र सुवर्णबीजं स्वर्ण धुस्तूरबीजम्। मरालपाद थानकुनीति ख्यात। कथाहि विजयाक्वाथे। "सुवर्णबीजं मरिचं मराल पादं कणा टङ्कणकं विषञ्च। गन्धं जयाह्निदिवस विमर्द्य गुञ्जाप्रमाणां वटिकां विदध्यात्॥" কালধুত রার বীজ, মরিচ, থানকুনী, পিপুল, সোহাগার খই, বিষ গন্ধক সমভাগ। সিদ্ধির রসে মর্দন। र का सं।

कनकप्रसवा। स्त्री। स्वर्णकेतकीवृक्षे। रा नि व १०।

कनकप्रसून। पुं। धूलीकदम्बे। वै निघ।

कनकमोचा। स्त्री। स्वर्णकदल्याम्। চাঁপা-কলা।

कनकरम्भा। स्त्री। सुवर्णकदल्याम्। চাঁপা কলা। रा नि व ११।

कनकरस। पुं, क्ली। हरिताले। रा नि व १३।

कनकलोद्भव। पु। सर्जरसे। ধুনা। रा नि व १२।

कनकवतीरस। पु। अर्शोऽधिकारे रस। पाठ—"शुद्धसूतं समं गन्धं भल्लातसिन्धूत्थलाङ्गली। फलत्रयमीपलकेक लशुनञ्च चतुष्पल। कारवेल्ला द्रवैर्मर्द्य दिनैकं वटकीकृत। गुञ्जामात्रं सदा खादेत् पायुजस्रावि नाशयेत्। रक्तवातकफोत्थानि अर्शांसि नाशयेद्ध्रुवम्। वटी कनकवती नाम अनुपानञ्च कथ्यते। भल्लातत्रिफला दन्ती वह्निचूर्णं सम सम। सैन्धवं सर्वतुल्यं स्यात्तर्जयेत् खर्परे स्थिरे। मृद्वग्निना भवेत्सिद्धं कर्षतक्रं पिबेन्नर॥" পারা, গন্ধক, হরিতাল, সৈন্ধবলবণ, ঈশলাঙ্গুলিয়া, ইন্দ্রযব, তিৎলাউ প্রত্যেকে ১ পল, রশুন ৪ পল, উচ্ছেপাতার রসে মর্দ্দন। বটী ১ কুঁচ। रस र।

कनकबीजम्। क्ली। धुस्तूरबीजे। कनकसुन्दर रसे। See कनकसुन्दररस।

कनकसङ्कोचरस। पु। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ— "स्वर्णस्वर्णाभ्रक शुण्ठ्य शुद्धसूत त्रिभि समं। अर्द्धमर्दनं तु तत्तुल्यं पिष्ट्वा तुल्यञ्च गन्धकं। कटुतैलं घृतं पाच्य लौहे च मृदुनाग्निना। द्रवे शीर्ष्णे विष च्चर्ण्य वह्निमूलकटुत्रिकं। त्वग्विडङ्गविषैस्तुल्यै त्रिगुणं त्रिफला विषात्। अजामूत्रे दिनं पिष्ट्वा गुञ्जिका भक्षयेद्‌टौम्॥" क्रमेण २ गुञ्जा। अनुपान वाकुचीतैल निम्बमिश्र। रस र। স্বর্ণ, অভ্র শুঁঠ এক এক ভাগ, পারা ৩ ভাগ, গন্ধক ৩ ভাগ, অম্লরসে পেষণ ও গোলকীকরণপূর্ব্বক সেই গোলক লৌহপাত্রে সর্ষপতৈলের সহিত পাক করিয়া, ভাজা ভাজা হইলে নামাইয়া চূর্ণ করিবে ও তাহাতে চিতামূল, ত্রিকটু, গুড়ত্বক্, বিড়ঙ্গ, বিষ প্রত্যেকে এক এক ভাগ ও ত্রিফলা ৩ ভাগ দিয়া ছাগমূত্রে মাড়িয়া বটী করিবে।

कनकसुन्दररस। पु। ज्वरातिसाराधिकारे रस। विजयाद्रवे प्रक्षालनक्वाथे। कनकस्य बीजं धुस्तूरबीजम्। अत्र टङ्कणस्थाने अभ्रकं पठन्ति केचित्। "शुद्धसूतं समं गन्धं मरिचं टङ्कणं तथा।

स्वर्णबीज सम सर्व्वं भार्गीद्रावैर्दिनाष्टकं। मृततुल्य मृतस्वाभ रस कनकसुन्दर ॥' भाप्रा २ र। अन्य —"हिङ्गुल मरिच गन्ध पिप्पली टङ्कण विष। कनकस्य च बीजानि समांश विजयाद्रव। मर्द्दये यामयामन्तु चणमात्रा वटी कृता॥" হিঙ্গুল, মরিচ, গন্ধক, পিপুল সোহাগার খই বিষ, ধুতুরা-বীজ সমান ভাগে সিদ্ধির কাথে মর্দ্দন করিবে। বটী চণকপ্রমাণ। ভৈষ। তৃতীয় यक्ष्माधिकारे। तत्र—क्रमात् त्रिवृक। तुर्य्यभागेन चतुर्थभागेन। पाठ—रसस्य तुर्य्यभागेन हेमभस्म प्रयोजयेत्। मन शिला गन्धकञ्च तुत्थ माक्षिक तालक॥ विष टङ्कणक सर्व्वं रसतुल्य प्रदापयेत्। मर्द्दयेदम्लमिकाय खल्लपात्रे च निर्म्मले। जयन्ती भृङ्गराजोत्थै पाठाया वासकस्य च। अगस्तिलाङ्गलाग्नीनां स्वरसैश्च पृथक् पृथक्। भावयित्वा विशो ष्याथ पुनश्चाद्रकवारिणा। सप्तधा भावयित्वा च रस कनकसुन्दर॥ गुञ्जाद्वय तत्र वास्य राजयक्ष्म प्रशान्तये। मधुना पिप्पलीभिर्वा मरिचैर्वा घृता न्वित॥ सन्निपाते प्रदातव्यमार्द्रकस्य रसेन वै॥ अथपाण्डुरोगिभिर्वा गुल्मिने शूलरोगिणि। अम्लवर्ज्यं भवेत्पथ्यम्॥ र मा स। পারা, মনছাল গন্ধক, তুঁতে, স্বর্ণমাক্ষিক, হরিতাল, বিষ, সোহাগা প্রত্যেকে সমান ভাগ, পারার চতুর্থাংশ স্বর্ণ। জয়ন্তী, চিতে, বাসক, বক, ঈশলাঙ্গুলি, ভীমরাজ, আকন্দাদি ইহাদের রসে এক এক ভাবনা। পরে আদার রসে ৭ ভাবনা।

कनकस्तम्भा। स्त्री। सुवर्णकदलीवृक्षे। চাঁপা কলা গাছ। रा नि व ११।

कनकक्षार। पु। टङ्कणक्षारे। সোহাগার খই। रा नि व १३।

कनकक्षीरी। स्त्री। सुवर्णक्षीर्य्याम्। শেয়াল কাঁটা, সোণাখিরুই। पीतकाष्ठकधुस्तूरे। सार सायाम्।

कनकान्त(र)क। पु। कोविदारवृक्षे। রক্ত কাঞ্চন বৃক্ষ। रा नि व १०। See काञ्चनार।

कनकारिष्टम्। क्ली। अर्शोऽधिकारे चरकोक्त अरिष्ट विशेषे। यद्धणी रोगेऽपि प्रशस्तमतम्। चर चि १४ अ।

कनकालुका। स्त्री। सुवर्णभृङ्गारे। ঝারা।

कनकासवः। पु। हिक्काश्वासे आसव। भा "सम्पूर्ण कनक शाखामूलपत्रफलैः सह। ततश्चतुष्प लं ग्राह्यं वृषमूलत्वचस्तथा। मधुक मागधी व्या केशरं विश्वभेषज। भार्गी तालीशपत्रञ्च सचूर्ण्यं पलद्वयम्। सग्राह्य धातकीपुष्प द्राक्षायाः प विंशतिम्। जलद्रोणद्वय दत्त्वा शर्करायास्तुला तथ क्षौद्रस्यार्द्धतुलाञ्चापि सर्व्वं संमिश्र्य यत्नत। भा लिलिप्य चाहत्य निदध्यान्मासमात्रकम्"॥ धुतु রার ফল মূল পত্র শাখা মিলিত ৪প বাসক মূলের ছাল ৪ প পিপুল, যষ্টিমধু, কণ্টিকারী নাগেশ্বর, শুঁঠ, বামুনহাটী, তালীশপ প্রত্যেকের চূর্ণ ২ প ধাইফুল ১৬ প দ্রাক্ষা ২০ প জল ১২৮ শ শর্করা ১২॥০ শ ম ৬।০ সের একত্র কলসে ১ মাস রাখি ছাঁকিয়া লইবে। ভৈষ।

कनकाह्व' (य')। पु, क्ली। श्वेतधुस्तूरे तण्डुलीयशाके। वै निघ। जैपालवृक्षे। प मु धुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०। नागकेशरवृक्षे रा नि व ६। र मा।

कनकोद्भव'। पु। महासर्जवृक्षे। वै निघ।

कनन। त्रि। काणे। কাণা। श च।

कनिक्या। स्त्री। समितायाम्। श चि।

कनिचिः। स्त्री। पूरणे। उज्। प मु गुञ्जायां। কুঁচ।

कनिष्ठकम्। क्ली। मूकतृणे। श च।

कनिष्ठा। स्त्री। अङ्गुष्ठात्पञ्चमाङ्गुली। কড়ে আঙ্গুল। रा नि व १८।

कनी। स्त्री। कन्यायाम्। हे च।

कनीचि। स्त्री। गुञ्जालतायां। কুঁচ গাছ श र। सपुष्पलतायां। उणादिकोष।

कनीनिका (नी)। स्त्री। अक्षितारके। रा नि व १८। अक्ष्णः नासासमीपभागे। अ द र ष। कनिष्ठाङ्गुल्यां। मे कचतुष्क।

कनीयसम्। क्ली। ताम्रे। हे च।

कनीयान्। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९ अ। See सोम। त्रि। अनुजे। तिका। अत्यल्पे। मे।

कनीय.पञ्चमूलम्। क्ली। त्रिकण्टकाद्यरणीद्वय

पृथक्पर्णीविदारिगन्धासु । विकण्टके गोक्षुरे । विदारिगन्धा शालपर्णी । सु सू ३८ अ ।

कनेरा । स्त्री । हस्तिन्याम् । वै निघ ।

कन्तु । पु । हृदये । वै निघ ।

कन्था । स्त्री । स्यूतकर्पटे । काँथा । कम । प्राचीरे । तूलपूर्णशाटकवस्त्रे । লেপ ।

कन्थारी । स्त्री । स्वनामख्यातवृक्षे । फणिमनसा । सं कं कान्थारी, कांटक, फणीनिवड्‌ग कीड़यी । गुणा—"कटुतिक्तोष्णा वातकफघ्नी शोथघ्नी दीपनी रुचिकरी रक्तग्रन्थिकण्ठाघ्नी ज्वरघ्नी च । रा नि व ८ ।

कन्द । पु, क्ली । (Arum campanulatum) A bulbous or tuberous root फलहीनौषधिमूले । योनिरोगविशेषे । যোনিকন্দ রোগ । See कन्दरोग । इन्दीवरे । रा नि व २३ । रक्तमूलके । लासालुके । श्वेतश्लक्ष्ण महत्पुटकन्दविशेषे । सपच्छत्रकमिति लोके । ड । सु सू ३९ अ पित्तशमने । हस्तिकन्दे । वै निघ । चलस चि हस्तिकर्णयोग । शूरणकन्दे । र मा स । मि यो बाहुशालगुडे । च द अ पि चि अभयादि । शालूके । प द । शलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । गृञ्जने । रा नि व ७ । सुगन्धितृणविशेषे । शामकर्पूर । प म । गुड़शर्करायां । দলো, ভুরে । च द अर्श चि काङ्कायनमोदके । पिण्डालुके । मुखनीति ख्याते कन्दे । शस्यमूले । म दृढ़िक ।

कन्दक । पु । मखाली । रा नि व ७ । वनशूरणे । বন ওল । भैष कुष्ठ चि कन्दपकारसैन्ये ।

कन्दगुडूची । स्त्री । गुडूचीविशेषे । गुणा—'कन्दोद्भवा गुडूची च कटूष्णा सन्निपातहा । विषघ्नी ज्वरभूतघ्नी वलीपलितनाशिनी ॥ रा नि व ३ ।

कन्दग्रन्थि । पु । पिण्डालुनामकन्दशाके । रा नि व ७ । श्वेतराजालुके । वै निघ ।

कन्दजविषम् । क्ली । कन्दजातविषे । त्रयोदश विषम् । यथा—"शतुक मुस्तकं कौर्म्म दर्व्वीक सर्षप तथा । सैकत वत्सनाभञ्च शृङ्गी चैव विशमत ॥" इति । एतानि औषधार्थं ग्राह्याणि । अपराणि च दश नामान्युपाणि न भैषज्यरसायने प्रयोज्यानि । तच्छुद्धि—"विषभागांश्चणकवत् स्थूलान् कृत्वा तु भाजने । तत गोमूत्रकं क्षिप्त्वा प्रत्यहं नित्यनूतनम् । शोधयेत्त्रिदिनं पूर्व्वं प्रखरातपे ततः । प्रयोगेषु प्रयुञ्जीत भागमानेन तद्विषम् ॥" इति ।

कन्दटम् । क्ली । शुक्लोत्पले । শ্বেতশুন্দি । कोंजी इति पश्चिमदेशे । श र ।

कन्दतृणम् । क्ली । तृणविशेषे । গুঠতৃণ । व निघ ।

कन्दनालका । स्त्री । गोजिह्वायां । वै निघ ।

कन्दपञ्चकम् । क्ली । तैलकन्दादिनैककन्द सुकन्दक्रौडकन्दरुदन्तीकन्देषु । गुणा—"कन्दस्य पञ्चकं प्रोक्तं तालादिरसमारकं । सर्व्वरोगहरं प्रोक्तमेतद्धि विधपञ्चकम् ॥' वै निघ ।

कन्दपत्र । पु । महातालीशपत्रे । वै निघ ।

कन्दफला । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्लके । উচ্ছে গাছ । विदार्यां । ভুঁইকুমড়া । रा नि व ७ ।

कन्दबहुला । स्त्री । त्रिपर्णीनामकन्दे । वन कार्पासी । रा नि व ७ ।

कन्दमूलम् । क्ली । मूलके । मूला । हि मूलि । रा नि व ७ ।

कन्दर । पु । श्वेतखदिरे । क्षुद्ररोगविशेषे । See कदर । क्ली । आर्द्रके । गुहायां । रा नि व ६ । गिरिगुहायाम् ।

कन्दराल (क) । पु । प्लक्षवृक्षे । পাকুড় গাছ । गर्दभाण्डवृक्षे । गान्धीभाट इति भाषा ।

कन्दरूल । पु । कटुशूरणे । वै निघ ।

कन्दरोग । पु । An affection of the feminine organ considered as a fleshy excrescence but apparently prolapsus uteri योनिरोगविशेषे । যোনিকন্দ । स च वातादिभेदेन चतुर्विध । तस्य निदानलक्षण—दिवानिद्रातिमैथुनादि कारणे दोषा प्रकुपिता पूयरक्ताभं मन्दारफलसदृश कन्दमुत्पादयन्ति । दिवास्वप्नादतिक्रोधाद्व्यायामादति मैथुनात् । क्षताच्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्या कुपिता यदा ॥ पूयशोणितसङ्काशं लकुचाकृतिसन्निभं । उत्पद्यते तदा योनौ नाम्ना कन्दः स योनिज ॥ रूक्षं विवर्णं स्फुटितं वातिकं तं विनिर्दिशेत् । दाह रागज्वरयुतं विद्यात्पित्तात्मकन्तु तम् ॥ नीलपुष्पप्रती

कास कण्डूमल कफात्मक। सर्वलिङ्गसमायुक्त सन्निपातात्मकं विदुः॥ मा नि।

कन्दरोद्भवा। स्त्री। क्षुद्रपाषाणभेदके। পাথরকুচা। रा नि व ५।

कन्दरोहिणी। स्त्री। कन्दगुडूच्या। रा नि व ३।

कन्दर्पकूप:। पु। योनौ।

कन्दर्पजीव:। पु। कामवृद्धौ। रा नि व ५।

कन्दर्पज्वर:। पु। कामे।

कन्दर्पमुषल:। पु। Membrum virile লিঙ্গ। त्रिका।

कन्दर्पसारतैलम्। क्ली। कुष्ठाधिकारे तैलम्। যথা—কটুতৈল ৪ শ। কাথার্থ—ছাতিম-ছাল, কালিয়াকড়া, গুলঞ্চ, নিমছাল, শিরীষ ছাল, ঘোড়ানিম্ বা তিৎপলতা, জয়ন্তী পত্র, তিৎলাউ, রাখালশশার মূল বা গোরক্ষচাকুলে, হরিদ্রা প্রত্যেকে ১০ পল জল ৬৪ শ শেষ ১৬শ। গোমূত্র ১৬ শ শোণালুপাতা, ভীমরাজ, জয়ন্তীপত্র, ধুতুরা পাতা, হরিদ্রা বা আমলা, সিদ্ধি, খর্জ্জুর পত্র, গোময়, আকন্দপত্র, সিজের পাতা প্রত্যেকের স্বরস ৪শ। কল্কার্থ—মাকালফল, বচ, ব্রহ্মীশাক, তিৎলাউ, চিতামূল, গোয়ালিয়া, কুঁচিলা, মনছাল, আমলা, থুলেনটে, গেঁটেলা, শোণালি, আকন্দ-আটা, কাল কাপলা, ঈশের মূল, আউচ, মঞ্জিষ্ঠা, ঘোড়া-নিম্ বা তিৎপলতা, রাখালশশামূল, বিছাতি মূল, শঙ্খভাহলিয়া, হাপরমালী, মূর্ব্বা, ছাতিমছাল কুড়চিছাল, নিমছাল, ঘোড়া-নিম, গুলঞ্চ, সোমরাজীমূল, হাকুচবীজ, চাকন্দাবীজ, ধনে, ভীমরাজ, যষ্টিমধু, কুন্দু রখোটী, (কন্দকামিনি পাঠ) বন ওল, শটী, কট্‌কী, দারুহরিদ্রা, তেউড়ী, পদ্মকাষ্ঠ, পিপুলমূল, অগুরু, কুড়, কট্‌ফল, জটামাংসী, কর্পূর, সিদ্ধির পাতা, এলাচ, গুড়ত্বক্ টুনিফল, হরীতকী, বহেড়া প্রত্যেকে ২ তোলা। মা কা শৈপ পাক যৎকিঞ্চিৎ মধ্য।

कान्दल। पु। कपाले। कनके। ध्वनौ। क्षपणाक्षेपे। हे च। ह्री। शिलीन्ध्रपुष्पे। त्रिका। कमलबीजे। कदलीपुष्पे। आर्द्रके रा नि व ६। शूरणे। भा पू १म भा व गण्डस्थले। अङ्कुरे। कोमलपत्रायाम्।

कान्दलता। स्त्री। मालकन्दे। रा नि व ७ क्षुद्रकारवेल्लयाम्। वै निघ।

कान्दलिन् (ली)। पु, स्त्री। पद्मबीजे। पद्मस्य बीज। रा नि व १०। सु सू ३९ अ पित्त शमने। मृगविशेषे। गुल्मभेदे। मे नत्रिक।

कान्दलीकुसुमम्। क्ली। शिलीन्ध्रे। কোড়ক ছাতা। श च।

कान्दवर्ग:। पु। कन्दजातिसमाहे। গেঁড়ো গেঁড়্। यथा—विदारीकन्दशतावरीमृणालबिस कशेरुशृङ्गाटपिण्डालुमध्वालुहस्त्यालुकाष्ठालुशङ्खालु रक्तालुकेन्दीवरोत्पलकन्दादिषु। गुणा—रक्तपित्त हराणि शीतानि मधुराणि गुरूणि बहुशुक्रकराणि स्तन्यवृद्धिकराणि च। सु सू ४६ अ। "शूरणं पिण्डपिण्डालु पलाण्डुर्गृञ्जनस्तथा। ताम्बूलपर्णं कन्दं स्यात् हस्तिकन्दस्तथा परः। वराहकन्द अपरश्च कन्दशाकाः इमे स्मृता॥" अत्रि १६ अ।

कान्दवर्द्धन:। पु। Esculent root शूरणे रा नि व ७। कटुशूरणे। वै निघ।

कान्दवल्ली। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटिकायाम्। रा नि व ३। भूमिकुष्माण्डे। वै निघ।

कान्दविषम्। क्ली। यस्य कन्दे विषं वर्त्तते। कालकूट वत्सनाभ - सर्षप पालक कर्द्दम वैराटक मुस्तक शृङ्गी पुण्डरीक मूलक हालाहल महाविष कर्कटकानीति त्रयोदश कन्दविषाणि। एषु वत्स नाभानि चत्वारि, मुस्तके द्वे, सर्षपाणि षट्, शिष्टानि एकैकमेवेति। "गुणा—कन्दजानि तु तीक्ष्णानि तेषां वक्ष्यामि विस्तरं। स्पर्शाज्ञानं कालकूटे वेपथुः स्तम्भ एव च। ग्रीवास्तम्भो वत्सनाभे पीतविण्मूत्रनेत्रता। सर्षपे वातवैगुण्यमानाहो ग्रन्थिजन्म च। ग्रीवादौर्ब्बल्यवाक्सङ्गौ पालकेऽनु मतास्तथा। प्रसेकः कर्द्दमाख्ये तु विड्भेदो नेत्र पीतता। वैराटकेनाङ्गदुःखं शिरोरोगश्च जायते। गात्रस्तम्भो वेपथुश्च जायते मुस्तकेन तु। शृङ्गीविष णाङ्गसादोदाहोदरविवृद्धय। पुण्डरीकेण रक्तत्व मक्ष्णोर्वृद्धिस्तथोदरे। वैवर्ण्यं मूलकेऽर्हदि हिक्का शोफप्रमूढता। चिरेणोच्छ्वसिति श्यावो नरो हालाहलेन वै। महाविषस्य हृदये ग्रन्थिशूलोद्गमौ

भ्रमम्। कर्कटोत्पतयुई इसदन्नान्दशत्यपि। कन्दशाकुयमोदौयि प्रभुकानि तथोदश। दचमुष्य तथा तीव्र सूक्ष्माग्व्यवायि च। विकाशि विशद श्चैव लघुपाकि च तत स्मृत। सन्ताघि कुशलश्रेष्ठा न्येतानि दशभिगुणे॥" सु कल्प २ष।

कान्दशाक । पु। See कान्दवर्ग।

कान्दशालिनी। स्त्री। वन्याककर्कोटक्याम्। वै निघ।

कान्दशूरण । पु। शूरणकन्दे। Sन, कटु Sन। रा नि व ७।

कान्दसञ्ज्ञम्। क्ली। (Prolapsus uteri) योन्यर्शसि। যোনিবক্ররোগ। निका। See कन्द and कन्दरोग।

कान्दा। स्त्री। कन्दगुडूच्याम्। वै निघ।

कान्दाख्य । पु। धारणीनाममहाकन्दशाके। धवणीकन्द। रा नि व ७। वै निघ।

कान्दामृता। स्त्री। कन्दगुडूच्यां। रा नि व ३।

कान्दार्ह । पु। कन्दशूरणे। रा नि व ७।

कान्दालु । पुं। विपर्णीलतायाम्। कासालुके। धारणीनाममहाकन्दशाके। रा नि व ७।

कान्दिरी। स्त्री। लज्जालुकायाम्। श चि।

कान्दी। पु। कटुशूरणे। रा नि व ७।

कान्दु । पु, स्त्री। लौहमयभृज्जपात्रे। তাওয়া। तत्पर्याय,—स्वेदनी। अ। हला। सुराकरण पात्रे। गेण्डुक।

कान्दुकम्। क्ली। पुगफल। अङ्कुर। वै निघ।

कान्दुपक्व । त्रि। जलोपसेक विना केवलपात्रे अग्निना भृष्टसक्त्वादौ। यथा—'कान्दुपक्वानि तैलानि पायसं दधि शक्तव। द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपीति' स्मृति।

कान्देशु । पु। काशभेदे। এলেশ। वै निघ।

कान्दोट । पु, क्ली। शुक्लोत्पल। कुमुद। नीलोत्पले। श र।

कान्दोत । पु। कुमुदे। चिका। श्वेतपद्मे। भर।

कान्दोत्थम्। क्ली। नीलोत्पले। नीलकुन्दि। रा नि व १०।

कान्दोद्भवा। स्त्री। कन्दगुडूच्यां। रा नि व ३। क्षुद्रपाषाणभेदायाम्। रा नि व ५।

कान्दोषधम्। क्ली। आर्द्रके। वै निघ।

कान्ध । पु। मेघे। शब्दर। अभ्रकधातौ। क्लि।

कान्धर। पु। मारिषशाके। मेघे। क्ली। सक्षा रस्य दध्न तक्र कन्धरमित्यते। कु टी श्रीकण्ठ। सक्षेद्द दधि कन्धर। सि श्री घटकन्धरतैले।

कान्धरा। स्त्री। मानविशेषे। वै निघ। ग्रीवा याम्। रा नि व १८।

कान्धि । स्त्री। ग्रीवायाम्। हारा। पु। समुद्रे।

कान्धुक (का.)। पु। भूमिवदरे। आरण्यवदरे। वन कूल। वै निघ।

कान्नम्। क्ली। मूर्च्छायाम्। श मा।

कान्यका। स्त्री। गृहकन्यायाम्। घृतकुमारी। रा नि व ५। कन्यायाम्। हारौ।

कान्यसा। स्त्री। कनिष्ठाङ्गुलौ।

कान्या। स्त्री। घृतकुमार्य्याम्। घृतकुमारी। रा नि व ५। स्थूलैलायाम्। रा नि व ६। वाराहीनाममहाकन्दशाके। रा नि व ७। कुमार्य्यां। रा नि व १८। नार्य्याम्। महौषधि विशेषे। See औषधि। वन्याकर्कोटक्यां। रा नि व ३। (Aloes perpoliata) घृतक्वार इति ख्यातद्रव्ये। बन्दायां। वान्दवां। कन्द गुडूच्यां। वै निघ।

कान्याट । पु। लम्पटे। कामुक। हारा। आभ्यन्तरगृहे।

कान्यिका। स्त्री। कन्यकायाम्।

कान्युषम्। क्ली। बलपुच्छे। हारा। बन्ध्या कर्कोटकीफले। भा पू १भ।

कापटम्। क्ली। चौडादिवदारुणि।

कापटचोडा। स्त्री। चोडानामदेवदारुविशेषे। रा नि व १२।

कापटा। स्त्री। कृष्णहस्त्याम।

कापटिनी। स्त्री। चोडानामगन्धद्रव्ये देवदारौ वा। रा नि व १२।

कापटो। स्त्री। पश्चिमादेशे। एक चौकाठ। श र।

कपटेश्वरी। स्त्री। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। क्षुद्रवृहत्याम्। व निघ।

कपर्द्दः। पु। वराटके। कड़ि। तत्पर्य्यायः,— उद्दाह्वनी (ह्वे) वराट वराटक कपर्द्द वराटिका चराचर चर वर्ञ्जी बालक्रीडक। तद्भेदा यथा—सुवर्णवर्णा सिंही धूम्रवर्णा व्याघ्री पीतपृष्ठा सितोदरा मृगी श्वेतवर्णा हंसी विदला नातिदीर्घा च। गुणा—कटुतिक्तोष्णकर्णशूलव्रणगुल्मशूलनेत्ररोगघ्नाग्निदीपनानिलानि। रा नि व १३। "कपर्द्द कटुकश्चोष्णो हृद्यश्चाग्निप्रदीपन। तिक्तशीत कषायश्च व्रणनेत्ररुजापह। ग्रहणी गुल्म शूलानि परिणाम च्यय तथा। वात कफ नाशयतो त्येव प्रोक्तो मनीषिभि॥" वै निघ। शोधन गन्धशब्दे द्रष्टव्यम्।

कपर्द्दकरस.। पु। रक्तपित्ताधिकारे रस। "सूतं वा मूर्च्छितं सूत कार्पासपुष्पजैर्द्रवै। मर्द्दयेद्दिनमेकन्तु तेन पूर्य्या वराटिका। निरुध्य चान्ध मूषाया भाण्डे कृत्वा पुटे पचेत्। उद्धृत्य चूर्णयेच्छूलं मरिचैर्द्विगुणै सह। गुञ्जैकैक घृतैर्लिह्य रक्तपित्त नियच्छति। कपर्द्दकरसो नाम असाध्य साधयत्यलम्। उदुम्बरफल पक्व घृत पाच्य सितायुत। भक्षयेन्मरिचैर्युक्तमनु स्याद्रक्तपित्तनुत्॥" रस र। কাপাসফুলের রসে একদিন মর্দ্দিত মূর্চ্ছিত পারদ ২ তো কড়ির ভিতর ভরিয়া কড়ির মুখ বন্ধ করিবে। পরে সেই কড়ি অন্ধমূষায় রাখিয়া পুটপাক করিবে। শীতল হইলে তুলিয়া ৪ তো মরিচের সঙ্গে একত্র চূর্ণ করিবে। মাত্রা ১ কুঁচ।

कपर्द्दा। स्त्री। वराटक। वै निघ।

कपर्द्दि। पु। कपर्द्दके। रा नि व १३।

कपर्द्दिका। स्त्री। वराटिकायाम्।

कपर्द्दिकाच्च.। पुं। काचावयविषि।

कपाटम्। क्ली। द्वाराच्छादके। कपाट। तत्पर्य्याय—अरर (अ,) कवाट कपाटी कवाटी अररी अररि (अ टी) द्वारकण्टक असार (शब्द र)।

कपाटशयनम्। क्ली। उत्तानशयने। सु चि २ अ।

कपाटसन्धिक.। पु। अभ्यन्तरदोर्घैकपालिरित्याल्पपालिरित्येव कर्णव्यधनाकृतिविशेषे। सु सू १६ अ।

कपाटिनी। स्त्री। चीड़ानामदेवदारुभेदे। गन्धकाष्ठविशेष। रा नि व १२।

कपाल.। पु, क्ली। मृण्मयघटादिखण्डे। खोपड़ा, ।थालाकृति। रा नि व १८। भा म ४ भ मु रो चि। मस्तकास्थिषु। तानि च नितम्ब तालुशंखसदृश मस्तक गण्डस्थल जानु गण्ड वक्षः शिरोऽस्थीनि। सु शा ५ अ। काकादलौहवे कोकिलाचवचे।

कपालकुष्ठम्। क्ली। महाकुष्ठभेदे। अस्य लक्षणम्—'कृष्णकपालिका-प्रकाशानि कपाल कुष्ठानि।' सु नि ५अ। "कृष्णारुणं कपालाभ यद्रूक्ष परुष तनु। कपालतोदबाहुल्यं तत् कुष्ठं विषम स्मृतम्॥" भा।

कपालनालिका। स्त्री। तर्कुट्याम्। টেকো। তিকা।

कपालरोग:। पु। शिरोरोगे।

कपालास्थि। क्ली। स्वनामख्यातशरीरमध्यस्थ कर्परसदृशास्थिनि। "जानुनितम्बांसतालुगण्डशङ्ख शिरोऽस्थीनि तन्नामाभिधीयन्ते"। सु शा ५अ।

कपालिका। स्त्री। दन्तरोगविशेषे। तल्लक्षण —कपालेष्विव दीर्यत्सु दन्तानां सैव शर्करा। कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनी॥ मा नि सु नि १६। शवकर्परिकायाम्। सु चि १ अ।

कपाली। स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ६। द्वारोपरिस्थितकाष्ठविशेषे।

कपि:। पु, स्त्री। वानरे। रक्ता। सिह्लके। शिलारस। रा नि व १२। आम्रातके। शूकशिम्ब्याम्। करञ्जविशेष। श च।

कपिकच्छु (च्छू)। स्त्री। शूकशिम्ब्याम्। আলকুশী। सि यो उन्मा चि। 'कपिकच्छू यथा तथम्।' See आत्मगुप्ता।

कपिकच्छुफलम्। क्ली। शूकशिम्ब्या फले। আলকুশীর বীজ।

कपिकच्छुफलोपमा। स्त्री। जतुकायाम्। जतुकारीति मालवे। रा नि व ६।

कपिकच्छुरा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । प मु । See आत्मगुप्ता ।

कपिकान्दुकम् । क्ली । शिरोऽस्थिनि । माथार खुली । श च ।

कपिका । स्त्री । नीलसिन्धुवारवृक्षे । रा नि व ४ । अर्कवृक्षे । रत्ना ।

कपिकोलि । पु । शृगालकोलिकायां । शेयाकुल । र मा ।

कपिगन्धिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

कपिचञ्चल । पु । तुरुष्के । शिलारस । शब्दर ।

कपिचूड (डा) । पु स्त्री । आम्रातकवृक्षे । आमड़ा गाछ । रा नि व ११ ।

कपिचूत । पु । अश्वत्थभेदे । पलाशपिप्पल । गजकुम्भसटीरा इति । भा पू १म सटा व । आम्रातकवृक्षे । विका ।

कपिज । पु । सिह्लके । शिलारस । रा नि व १२ ।

कपिजङ्घिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम । श च ।

कपिञ्जल । पु । 'A bird the franco line partridge' चातकपक्षिणि । फटिकजल पाखि । गौरतित्तिरौ । पाछानाडा पाखि । कपिञ्जल इति प्राचि कथितो गौरतित्तिरि । भा । तन्मांसगुणा —शीतल मधुर लघु अतएव रक्तपित्ते रक्तार्शोविकारे मन्दवातविकारे च प्रशस्तं । चक्र द । तथा एतस्य मांस चटकमांसाच्छीतल । हृद्य दीपकञ्च । रा नि व १० । शिलारसे । शिला वम । कांकातुया इति ख्याति पक्षिणि । केचित् ।

कपिञ्जला । स्त्री । शालिधान्यविशेषे । सा श्रे धकरी । चवि १५ च ।

कपितैलम् । क्ली । शिलारसे । रत्ना । तुरुष्क नामकगन्धद्रव्ये । भा ।

कपि(वि)त्थ (क) । पु । (Feronia elephantum) स्वनामख्यातवृक्षे । कयेत् गाछ । हिं कोइत् । म कवित । क वेलतु । टे वेलगचेट्टु । प स । तत्पर्याय —दधित्थ ग्राही मन्मथ दधिफल पुष्पफल दन्तशठ (च), कणित्थ (भ), कवित्य (भ टी), देवपादाप्य (श), मालूर मङ्गल्य नीलमल्लिका ग्राहिफल चिरपाकी ग्रन्थिफल कुचफल कपीष्ट गन्धफल दन्तफल करभवल्लभ काठिन्यफल करञ्जफलक । गुणा —मधुराम्ल कषाय तिक्त शीतल वृष्य पित्तानिलघ्न सग्राही व्रणघ्न । आम कपित्थम क्षीण कफघ्नं ग्राहि वातलं । दीपवयहर पक्व मधुराम्लरस गुरु । अपिच । आम जिह्वाजाड्यकरं विदोषवर्द्धन विषघ्न रोचक सग्राहि । पक्व श्वास वमिश्रमक्लमहरं हिक्कापनादम् । रा नि व ११ । "कपित्थमम्ल मधुर कषाय विशद गुरु । कासाति सारहृद्रोगच्छर्दिकफरुजापहम् । कपित्थ मधुरं शीत कषाय ग्राहक लघु" ॥ अत्रि स् १० च । तत्फलमम्ल अ भाव शमयति स्वचवीर्यत्वात् । मु सू ४० अ । अपिच—'कपित्थमाम सग्राहि कषाय लघु लेखन । पक्व गुरु तृषाहिक्काशमन वात पित्तजित । स्वादम्ल तुवर कण्ठशोधन ग्राहि दुर्ज्जरम् ॥ भा । अश्वत्थवृक्षे ।

कपित्थतैलम् । क्ली । कपित्थबीजतैले । गुणा —"कपित्थतैल तुवर स्वादु वायुविनाशनम् ।" वै निघ ।

कपित्थत्वक् । क्ली । एलवालुके । रा नि व ४ ।

कपित्थपत्रा (र्णी) । स्त्री । वृक्षविशेषे । कपित्थालीति कवटपत्रीति महाराष्ट्रे । शङ्कविरजार गाछ । रत्ना । गुणा — कपित्थपत्रा तीक्ष्णोष्णा पाके कटुश्च तुवरा । रसे तिक्ता कृमिकफमेदमेह विष जयेत् । वायुरोग नाशयति ।" वै निघ ।

कपित्थानी । स्त्री । कपित्थपत्राम् ।

कपित्थाम्र । पु । आम्रभेदे । वै निघ ।

कपित्थाञ्जक । पु । श्वेतार्ज्जके । तुलसीभेदे । मद व ३ ।

कपित्थास्य । पु । वानरविशेषे, गोलाङ्गूले । मुखपोडा । विका ।

कपित्थाष्टकचूर्णम् । क्ली । ग्रहण्यधिकारे । अत्र यमान्यादीनां प्रत्येकमेकैक भागं मदाद्रकादि दाडिमान्तानां प्रत्येक भागत्रयम्, शर्कराया षड्भागान् कपित्थाष्टभूयस्य चाष्टभागान्मिश्र मेल येत् । शर्कराया षट्त्रिंशद्भागा इति वा टी । कश्चित् "षड्गुणसिते कपित्थाष्टकमे पठति । तन्मते यमान्यादीनामेकैकभागस्थले कपित्थस्याष्टौ भागा कपित्थात् षड्भागा सिता भवन्ति । अपरे

च सर्व्वचूर्णाविधया यद्गुणाधिता अष्टगुणकपित्थचूर्णं ददति। च द। अग्नि चिकित्सि। जर्न्न बालकी। যমানী, পিপুলমূল, গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ, নাগেশ্বর, শুঁঠ, মরিচ, চিতের মূল, বালা, জীবক, ধনে, সৌবর্চ্চললবণ প্রত্যেকের ১ ভাগ, তিন্তিড়ী, ধাইফুল, পিপুল, বেল শুঁঠ, পাটিয়া লোধ, দাড়িমছাল প্রত্যেকের ৩ ভ চিনি ৬ ভ কপিত্থচূর্ণ ৮ ভ।

कपिनामा। पु। शिलारसे। रत्ना।

कपिपिप्पली। स्त्री। रक्तापामार्गे। भा पू १भ। वानरपिप्पल्यां। वै निघ। सूर्य्यावर्त्तनुपे। र मा।

कपिपुच्छिका (च्छी)। स्त्री। कपिकच्छु लतायाम्।

कपिप्रभा। स्त्री। शूकशिम्बायां। আলাকুশী। श र।

कपिप्रिय। पु। आम्रातकवृक्षे। रा नि व ११। कपित्थवृक्षे। भा।

कपिभूत। पु। पारिशाश्वत्थे। वै निघ।

कपिरस। पु। शिलारसे।

कपिरसाढ्य। पु। आम्रातकवृक्षे। रा नि व ११।

कपिरोमफला। स्त्री। कपिकच्छ्वां। रा नि व ३।

कपिरोमा। स्त्री। कपिकच्छ्वां। रेणुकायां। रा नि व ६।

कपिल। पु। शिलारसे। रत्ना। कुक्कुरे। शारा। पिङ्गले। मूषिकभेदे। तद्दष्टे तरुणकोप ज्वर यन्त्राद्रव। सु कल्प ६भ। त्रि। पिङ्गलवर्णे।

कपिलच्छाया। स्त्री। ग्नगणायां। भा म। See कस्तुरिका।

कपिलद्राक्षा। स्त्री। कपिलवर्णद्राक्षाविशेषे। आङुर इति यस्याः प्रसिद्धि। আঙুর। तत् पर्य्याय —मृद्विका गोस्तनी कपिलफला अमृतरसा दीर्घफला मधुवल्ली मधुफला मधुरसा हरिता चारु हारा सुफला गुच्छी हिमोत्तरा रसिका हैमवती शतवीर्य्या काश्मीरा। गुणा—मधुरा शीतला रुच्या मदहरा दाहमूर्च्छाज्वरश्वासतृष्णाशमनी च। रा नि व ११। स्वर्णरसे।

कपिलद्रुमः। पु। वार्चीगालप्रधाने। श च।

कपिलफला। स्त्री। कपिलद्राक्षायाम्। আঙুর। रा नि व ११।

कपिललोहम्। स्त्री। पित्तले। हे च वै निघ।

कपिलशिंशपा। स्त्री। Tawny leaved sisu (Dalbergia sisu) कपिलपत्रशिंशपा वृक्षे। কপিলপত্র শিশু গাছ। म क पिवला शिशव। ছোটবদবোত। तत्पर्य्याय,—कपिला पीता सारिणी कपिलाक्षी भस्मगर्भा कुशिंशपा। गुणा—तिक्ता शीतवीर्य्या श्रमघ्नी वातपित्तज्वरघ्नी छर्द्दिहिक्कानिवारणी च। रा नि व ९। कटुका तिक्ता कषाया शोफघ्नी उष्णवीर्य्या मद कुष्ठ श्वित्रवमिक्रमिहरी वस्तिरुजार्शोदाहरक्तबलासघ्नी गर्भपातिनी च। भा पु १भ वटा व।

कपिला। स्त्री। पित्तले। भा म १भ। राज रीतौ। পিতলবিশেষ। गन्धकन्यायाम्। रा नि व ५। रेणुकायाम्। রেণুকবীজ। रा नि व ६। कपिलशिंशपायां কাল শিশু। रा नि व ९। निर्विषजलायुकायाम। নির্বিষজোঁক। सु सू १३ अ। See जलायुका। स्वर्णवर्णकाम्यनुमेद। मे लगिक। कच्छुसाध्यलूताभेदे। See लूता।

कपिलाधिका। स्त्री। तैलपिपीलिकायाम्।

कपिलार्ज्जक। पुं। कपिलवर्णतुलसीवृक्षे। পাণ্ডুপত্র তুলসীবৃক্ষ। वै निघ।

कपिलाक्षी। स्त्री। कपिलशिंशपायाम्। रा नि व ९। मर्कटीवृक्षे। रा नि व ७।

कपिलिका। स्त्री। शतपदीभेदे। पिपीलिका विशेषे। सु कल्प ८भ। See शतपदी, पिपीलिका।

कपिलोमफला। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। আলকুশী। रा नि व ३।

कपिलोमा (ला)। स्त्री। रेणुकबीजे। রেণুক। रा नि व ६।

कपिलोहम्। स्त्री। पित्तले। हे च। राज रीतौ। ভাল পিতল।

कपिल्लक। पु। कम्पिल्लके। কমলাগুড়ি। वै निघ।

कपिशिका । स्त्री । औषधिविशेषे । पलाशिपुष्प वा कमलागुंडि । र मा ।

कपिवदान्य । पु । अम्रातकवृक्षे । आमड़ा गाछ ।

कपिवल्लिका (ल्ली) । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । भा पू १भ । कपिल्लवृक्षे ।

कपिवास' । पु । पारिशावृक्षे । पलाशपिपुल ।

कपिविरोचनम् (विरोधि) । क्ली । मरिचे । रा नि व ६ ।

कपिवीजम् । क्ली । शूकशिम्बीवीजे । आला कुशीबीज । भेष कामेश्वरमोदके ।

कपिवृच्च । पु । पारीशावृक्षे । वै निघ ।

कपिश । पु । शिह्लकनामगन्धद्रव्ये । शिला रस । माचामधौ । व निघ । त्रि । श्यामवर्णे । मे शविक ।

कपिशा(शो,शिका) । स्त्री । सुरायां । विका । माधवीलतायाम् । मे शविक ।

कपिशायनम् । क्ली । मद्यविशेषे । विका ।

कपिशीर्षकम् । क्ली । हिङ्गुल । श च ।

कपिहस्तक । पु । कपिकच्छ्वां । रम र ।

कपीकच्छु । पु । कपिकच्छुलतायाम् । आला कुशी । श र ।

कपीज्य । पु । चीरिकावृक्षे । जटा ।

कपीत । पु । श्वेतकुशावृक्षे । र मा ।

कपीतक । पु । प्लक्षवृक्षे । रा नि व ११ । शिरीषवृक्षे ।

कपीतन । पु । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुमुर । हि गुलार । ज द । आम्रातके । आमड़ा । वा सू १५ ष । न्यग्रोधादौ । च सू ४ष । शिरीषवृक्षे । रा नि व ९ । अश्वत्थवृक्षे । मे नचतुष्क । गुवाक वृक्षे । बिल्ववृक्षे । श र । गण्डगुण्डे । गन्धभाण्डिनि । रत्ना । प्लक्षवृक्षे । रा नि व २३ ।

कपीन्द्र । पु । हनुमति । श र ।

कपीष्ट । पु । राजादनोवृक्षे । व निघ । कपित्थ वृक्षे । रा नि व ११ ।

कपोत । पु । पारावतपक्षिणि । गृहकपोते । पायरा, कइतर । मं परेवा । हि कबुतर । तत् पर्याय,—कलरव पारावत (अ) पारापत छेद्य' रक्तलोचन (रा) रक्तदृक् (कि) गृह कुक्कुट । तन्मांसगुणा —बलवीर्य्यवर्द्धन स्वादु कफपित्तास्रदोषजित । रा नि व १७ । कपोत मांस पाण्डौ "ग्राह्यं । च " पाण्डु चि योगराजे । पारावतो गुरु स्निग्ध रक्तपित्तानिलापह । ग्राही शीतलमज्ञने कथितो वीर्य्यवर्द्धन ॥ भा पू २भ । रसे पाके च स्वादु कषाय विषदस्तथा । राज" । कपोतौ च हणो वन्यौ वातपित्तविनाशन । तदण्ड शुक्रजननो हितो नृणां गुणप्रद ॥ अत्रि २१ ष । See पारावत । पक्षिविशेष । घुघु । मं विश्व तविके । तत्पर्याय —चित्रकण्ठ (म) कोकदेव धूसर धूम्रलोचन दहन अग्निसहाय भीषण गृह नाशन । तन्मांसगुणा —बलवीर्य्यवृद्धिकरत्व शीतल कषायस्वादुत्व कफपित्तासनाशित्व विशदत्वञ्च । मूषिकभेदे । सु कल्प ६ ष । कपोतवर्णे । पारदे । मञ्जिष्ठारे । पक्षिमात्रे । पारीशवृक्षे । पलाशपिपुल । भा ।

कपोत(क)म् । क्ली । Antimony सौवी राञ्जने । रा नि व १३ । कपोताञ्जने । मे तविके ।

कपोतकनिपादी । पु । अयस्य वातव्याधि भेदे । लक्षण यथा— कृच्छ्रादुत्थापितश्चापि पुनश्च याति मेदिनीं । कपोतकनिपादीति स ज्ञेय कृच्छ्रजीवन ॥' न द ५५ ष ।

कपोतचक्र । पु । कवाटचक्रवृक्षे । रत्ना ।

कपोतचरणा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये । नलुका । जटा ।

कपोतपर्णी । स्त्री । एलायाम । एलाईच गाछ । रा नि व १२ ।

कपोतपुटम् । क्ली । औषधपुटविशेषे । लक्षण यथा— यत पुट दीयते भाति अष्टसङ्ख्यैर्वनोपलै । कपोतपुटमेतत्तु कथितम ॥' भा म १भ ।

कपोतपुरीष । पु । पारावतविष्ठायां । पच नयदारण ।

कपोतवक्रा (क्त्रा) । स्त्री । काकमाच्याम् । केउआठुठी । कडद । च द अरो चि कषाय तैले ।

कपोतवङ्का । स्त्री । ब्राह्मी । भा म ४भ पूतना ग्रह चि । कपोतवङ्काग्नीवाक ।" सक्ताफटकीति प्रसिद्धायां लतायां । सु सू ३८ ष ।

"कपोतवङ्गासुवर्चला। अन्ये "शिरीषसदृशपत्रस्वल्पविटपरुचे' इति द्रव्यान्तरमाहुः। ड। सु चि ७ अ।

कपोतवर्णा (र्णी)। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम्। रा नि व ६।

कपोतवाणा। स्त्री। नालुकायाम्। रा नि व १२।

कपोतविष्ठा। स्त्री। पारावतपुरीषे। इयं व्रणदारणी। सु मू ३६ अ।

कपोतवेगा। स्त्री। ब्राह्मीनाममहाक्षुपे। रा नि व ५।

कपोतसारम्। क्ली। स्रोतोऽञ्जने। रा नि व १३।

कपोताङ्घ्रि। स्त्री। नलिकायाम्, गन्धद्रव्यविशेषे। अम।

कपोताञ्जनम्। क्ली। नीलाञ्जने।

कपोताण्डोपमफलम्। क्ली। निम्बूभेदे। वै निघ।

कपोतारि। पु। श्येनपक्षिणि। श र।

कपोतिका। स्त्री। चाणक्यमूलके। कोमलमूलके। वै निघ।

कपोल। पु, क्ली। मस्तके। गण्डस्थले। गाल। रा नि व १८। स्त्री (ली)। जान्वग्रभागे।

कपोलफलकम्। क्ली। प्रशस्तगण्डस्थले।

कप्याख्यः। पु। सिह्लके। शिलारस।

कप्यास। पु। वानरगुदे।

कफः। पु। Phlegm शरीरस्थसौम्यधातुविशेषे। श्लेष्मा। तत्पर्याय—क्लेदम (श) श्लेष्मा बलास सोम्यधातु घन बली। गुणा— "श्लेष्मा गुरु श्लक्ष्णमृदु प्रसन्नसुक स्निग्ध पटु शीतजडश्च गौल्यवान्। शीते वसन्ते च भृशं निशामुखे पूर्वेऽह्नि भुक्तोपरि च प्रकुप्यति॥ रा नि व २१। तत्प्रकोपकारणम् यथा— "गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूप-सर्पिःप्रपूरैः। तुहिनपतनकाले श्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादौ भुक्तमात्रे वसन्ते॥ इति। तत्कर्म यथा—स्तैमित्य मधुरास्यता शिशिरता शौक्ल्य प्रसेको मलप्राचुर्यं स्थिरता रसश्च लवणं कण्डूयतिस्वल्पता। आलस्य चिरकारिता कठिनता शोथारुचिस्निग्धता। तन्द्रादृष्टिमुपदेहकासगुरुता एता कफोत्था रुज॥ इति। तद्धानिहेतुर्यथा—"गुरुशीतमृदुस्निग्ध मधुरस्थिरपिच्छिला। श्लेष्मणः प्रशमं यान्ति विपरीतगुणैर्गुणा॥ इति। माधुर्यात्पिच्छिलत्वाच्च प्रक्लेदित्वात्तथैव च। आमाशये सम्भवति श्लेष्मा मधुरशीतलः। श्लेष्मा श्वेतो गुरु स्निग्ध पिच्छिल शीत एव च। मधुरस्त्वविदग्ध स्याद्विदग्धो लवण स्मृत। सु सू २१ अ। श्लेष्मा श्वेतो गुरु स्निग्ध पिच्छिल शीतलस्तथा। तमोगुणाधिक स्वादुर्विदग्धो लवणो भवेत्॥ इति स्वरूपम् तस्य। स्थानभेदेन तस्य नामानि यथा—क्लेदन आलम्बनो रसन स्नेहनश्चेति स्थानभेदेन। तानि च स्थानानि यथाक्रम आमाशयहृदयकण्ठशिरसन्धय। ततस्थानगततानाञ्च तेषां कर्माणि यथा—क्लेदन क्लेदयत्यन्नमन्यानि च श्लेष्मस्थानानि उदककर्मणानुगृह्णाति। रसयुक्तान्नवीर्येण हृदयस्यावलम्बनम्। त्रिकसन्धारणञ्चापि विदधात्यवलम्बन॥ उभावपि तत सौम्यौ तिष्ठतश्चान्तिकेयत। यतो रसान्विजानीतो रसनारसनो मतौ॥ स्नेहन स्नेहदानेन समस्तेन्द्रियतर्पण। श्लेष्मणः सर्वसन्धीनां सश्लेष विदधात्यसौ॥ भा म १अ। अवलम्बक इत्येक क्लेदक श्लेष्मकोऽपर। बोधक तर्पकश्चेति श्लेष्मा पञ्चविध स्मृत इति॥ तेषां लक्षणानि—कफधामान्तु शेषाणां यत्करोत्यवलम्बन। ततोऽवलम्बनख्यातिः श्लेष्मा प्राणीत्युरस्थित। आमाशयाश्रित सोऽन्नक्लेदनात् क्लेदक स्मृत। श्लेष्मक श्लेषणात् सन्धौ स च सन्धौ व्यवस्थित। रसनावस्थितस्तेषु बोधको रसबोधनात्। शिरसि प्रस्थितश्चासौ तर्पक। वा टी। श्लेष्मधामाञ्च शेषाणां यत्करोत्यवलम्बन। अतोऽवलम्बक श्लेष्मा यस्त्वामाशयसंश्रित। क्लेदक सोऽन्नसङ्घातक्लेदनाद्रसबोधनात्। बोधको रसनास्थायी शिर सस्थोऽक्षितर्पणात्। तर्पक सन्धिसश्लेषात् श्लेषक सन्धिषु स्थित॥ वा। कपित्थवृक्षे। रा नि व ११। समुद्रफेने। च द अश चि प्रलेपे।

कफकूर्चिका। स्त्री। लालायाम्। मुखस्रावलाल, थूक। है च।

कफकेतुरस। पुं। कफरोगाधिकारे रस। मागधी पिप्पली। र का सं। पाठ—"टङ्कणं मागधी गन्धं मरिचं समं समं। आर्द्रकस्वरसे

नाथ दापयेद्भावनात्रयम् । गुञ्जामात्र प्रदातव्यम् ॥" द्वितीये यथा—"दग्धशङ्ख त्रिकटुकं टङ्कण समभागिकं । विषञ्च पञ्चभिस्तुल्यमार्द्रतोयेन मर्द्दयेत् । वारत्रय रक्तिकाश्च वटीं कुर्य्याद्विचक्षण ।" साय प्रातरार्द्रकरसेन देय । भैष कफज्व चि ।

कफगण्ड' । पु । गलरोगे । तस्य लक्षणम्—"स्थिर सवर्णो गुरुरुग्रकण्डू शीतो महांश्चापि कफात्मकस्तु । पाकम्प्रयुक्तश्चिरवृद्धिपाको यदृच्छया पाकमियात कदाचित् । वैरस्यमास्यस्य च तस्य जन्तोर्भवेत्तथा तालुगलप्रशोष ॥' मा नि ।

कफगुल्म । पु । श्लेष्मजगुल्मे । तस्य रूप—"स्तैमित्य शीतज्वर गात्रसादहृल्लास कासारुचिगौरवाणि । शैत्य रुगल्पा कठिनोन्नतत्व गुल्मस्य रूपाणि कफात्मकस्य ।" शीत गुरुस्निग्धमचेष्टनञ्च सम्पूरण प्रस्वपन दिवा च । गुल्मस्य हेतु कफसम्भवस्य सर्वस्तु दृष्टो निचयात्मकस्य ।" च चि ५अ ।

कफघ्न' । त्रि । श्लेष्मनाशके ।

कफघ्नी । स्त्री । शुकनासायाम् । वृश्चिकाभेदे । रा नि व ४ ।

कफज्वर । पु । श्लेष्मजन्यज्वरे । See ज्वर ।

कफ(फो)णि (णी) । पु, स्त्री । भुजमध्यग्रन्थौ । कनुई । रा नि व १८ ।

कफनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतरोगविशेषे । দাঁতের গোড়ার কফজন্য নালী । यथा—दन्तमूलगता नाड्य पञ्च ज्ञेया यथेरिता । ज्ञेया कफादच्युघनार्जुनपिच्छिलास्रा स्तब्धा सकण्डुररुजा रजनीप्रवृद्धा ।" मा नि ।

कफप्रकृति । स्त्री । स्थिरचित्ततास्निग्धकेशत्वादौ । কফোধাত ।

कफमन्दिरम् । मण्डभेदे । মাড়, ফেন ।

कफरुहा । स्त्री । नागरदुलायाम् ।

कफरोग । पु । कफजन्यरोगमात्रे ।

कफरोहिणी । स्त्री । कफजन्यगलरोगविशेषे । तस्य लक्षण यथा—"स्रोतोनिरोधिन्यपि मन्दपाका स्थिराङ्कुरा या कफसम्भवा सा । मा नि । See रक्तरोहिणी ।

कफवर्द्धक । त्रि । कफवर्द्धके ।

कफवर्द्धन. । पु । पिण्डीतगरवृक्षे । त्रिका । त्रि । कफवर्द्धके ।

कफविरोधि । क्ली । मरिचे । रा नि व ६ । त्रि । श्लेष्मरोधके ।

कफसशमनवर्ग । पु । कफशान्तिकरद्रव्यगणेषु । यथा—"रूक्षक्षारकषायतिक्तकटुकव्यायामनिष्ठीवन धूमात्युष्णशिरोविरेकवमनस्वेदोपवासादिकम् । स्त्रीसेवाध्वनियुद्धजागरजलक्रीडाङ्गनासेवन पानाहार विहार भेषजमिद श्लेष्माणमुपनयेत् ॥" भा पू २भ ।

कफसम्भव. । त्रि । कफोत्थे ।

कफस्थानम् । क्ली । कफाशयेषु, आमाशयोरःकण्ठशिरःसन्धिषु । सु सू २१ अ ।

कफस्राव । पु । नेत्रसन्धिगतरोगविशेषे । लक्षण यथा—"पाक सन्धौ संस्रवेद्यस्तु पूय पूयास्रावोऽसौ गद सर्व्वजस्तु । श्वेत सान्द्र पिच्छिल संस्रवेद्धि श्लेष्मास्रावोऽसौ विकारो मतस्तु ॥" मा नि ।

कफातिसार । पु । कफजन्यातिसारे । सा चिकित्सा—'श्लेष्मातिसारे प्रथम हितं लङ्घन पाचन । योज्यश्चामातिसारघ्नो यथोक्तो दीपनो गण ॥' तस्य लक्षण यथा—शुक्ल सान्द्र सकफं श्लेष्मयुक्त विस्र शीत हृष्टरोमा मनुष्य । मा नि ।

कफान्तक । पु । वर्व्वूरकवृक्षे । বাবলা গাছ । रा नि व ८ ।

कफापहा । स्त्री । जीरके ।

कफारि । पु । आर्द्रके । शुण्ठ्याम् । रा नि व ६ ।

कफी (इन्) । त्रि । कफयुक्ते । अम । पु । गजे । হাতী ।

कफिलु । त्रि । कफयुक्ते । उणा ।

कफोत्कट । त्रि । कफप्रधाने । च द सान्निपातिकज्व चि । "कथया च कफोत्कटे ।"

कफोत्क्लिष्ट । पु । नेत्ररोगभेदे । लक्षणम्—कठिन वर्त्मोद्र पाद स्निग्धानि च सिताानि च । मलिलप्राविलामीथ पटिलाद्यानि मानव ॥ मा नि ।

कफोलि । पुं । स्त्री । भुजमध्यग्रन्थौ । कनुई ।

कफोत्क्लेश । पु । कफस्य वमनापथितौ ।

कफोदरम् । क्ली । कफजन्योदररोगे । लक्षण—"यच्छीतलं शुक्लशिरावनद्ध गुरु स्निग्धं [illegible]

नवाननस्य। स्निग्ध मधुरं कफशुक्रं मलाढ्य कफो दर तत्र चिराभिहृदि॥" सु नि ७ अ।

कमन्थम्। क्ली। जल। रा नि व १४। पु। उदर। म।

कविल्य'। पु। कपित्थवृक्ष। श टी।

काम्। अव्यय। मन्त्रके। श धि।

कामठ.। पु, क्ली। कच्छपे। भाण्डविशेष। मे ठतिक। शल्लकी। शङ्खाद्र। धरणि। वाम। शर।

कामठी। स्त्री। कच्छपाम्। अम।

कामण्डलुः (तरु)। पु, प्लक्षवृक्षे। पाकुड गाछ। प सु। करके। सन्न्यासीर पात्र। मे लघतुष्क। अश्वत्थवृक्षे। गजकण्डहीरा। पलाश पिपुल। भा पू १भ वटा व।

कमण्डलूफल.। पु। पपीतकवृक्षे। पेंपे।

कामन'। पु। अशोकवृक्ष। न नतिक। मदने। त्रि। कामुके।

कामनच्छद। प। कङ्कपक्षिणि। श च। मौचपक्षिणि।

कमन्धम्। क्ली। जले। श टी रा।

कामलम्। क्ली। Nelumbium speciosum or Nymphaea nelumbo पद्मसामान्ये। पद्म। मे तामर। तत्र श्वेतरक्तनीलभेदेन त्रिविधम्। तत्पर्याय,—पद्म पाथोज नल नलिनं अम्भोज अम्बुजन्म अम्बुजश्री अम्बुरोह अम्बु पद्म सुजल अम्भोरुह सारस पङ्कज सरोरुह कुटप पङ्करुट् पङ्कजन्म पङ्करुह पाथोरुह पुष्कर वार्ज तामरस कुशेशय कञ्ज कज अरविन्द शतपत्र बिस कुसुम सहस्रपत्र महोत्पल वारिरुह सरसिज सलिलज पङ्केरुह राजीव। कामलगुण—शीतलं वर्णकरं मधुर पित्तकफघ्न तृष्णादाहरक्तविस्फोटक विषविसर्पहर। श्वेतं शीतल मधुर कफपित्तघ्नम्। रक्तनीले तु तस्मादल्पगुणे भवत। भा पु १भ। पु। मृगविशेषे। मे लविक। सारसविहङ्गमे। अम। तामे। औषधि। मेघजे। मे लविक। पद्मकाष्ठे। कुङ्कुमे। मूत्राशये। जल। रा नि व १४। पु। मृगविशेषे।

कामलकान्द.। पु। शालूके। पद्मेर गेंडो। गुणा—"शालूक कटुकषीतं गुरुरी मधुरी गुरु। मलसाम्भकरी रुक्षी नैन्द्री हृद्यश्च शीतल। तुवरी ग्राहको रक्तपित्तं दाह तथा कफ। पित्त वातश्च गुल्मश्च पित्त कास तथैव च। मूत्ररोगं रक्तदोष नाशयेदिति च स्मृत।" वै निघ।

कामलकर्णिका। स्त्री। पद्मबीजकोषे। पद्मेर चाकि। गुणा—"बीजकोषस्तु मधुर तुवर शीतलो लघु। तिक्तो मुखवैशद्यकारी रक्तदोष तृषापह॥" वै निघ।

कामलकेसरः। पु, क्ली। पद्मकिञ्जल्के। पद्म केशर। गुणा—"शीतल ग्राही मधुर कटु रुक्ष गर्भस्थैर्यकर कफघ्न।" वै निघ।

कामलच्छद। पु। कङ्कपक्षिणि। पद्मदले।

कामलनालम्। क्ली। पद्मनालायाम्। पद्मेर डाँटा। वै निघ। See मृणालम्।

कामला। स्त्री। वरस्त्रियि। मे नतिक। निम्बुक विशेषे। कमला लेबु, नवरङ्गी लेबु। मत सार।

कामलाक्ष। पु। कमलबीजे। पद्मबीज। गुणा—"स्वादुरुक्ष पाचन कटुक स्मृत। शीतलस्तुवरस्तिक्तो गुरुर्विष्टम्भकारक। गर्भस्थिति कारो रुक्षो वृष्यो वातकरो मत। कफघ्नो ग्राही बल्य पित्तविनाशन। रक्तदाहविदाहासा प्रलनाशकरो मत।' वै निघ छर्दि चि वमना न्तरयोगे।

कामलिनी। स्त्री। पद्मिन्याम्। गुणा—शीतला गुरु मधुरा लवणा रुक्षा पित्तास्रकफघ्नी वात विष्टम्भकारिणी च। भा पू १भ पुष्पव। तत् छद—"शीतस्तुवरी मधुरो मत। तिक्त पाके ऽतिकटुक स्तम्भे ग्राहको मत। वातकृत् कफ पित्तानां नाशको मुनिभि स्मृत॥" वै निघ।

कामलोत्तरम्। क्ली। कुसुम्भपुष्पे। श च।

कमा। स्त्री। शोभायाम्। रा।

कमोदपुष्पम्। क्ली। जलपुष्पविशेषे।

कम्प। पु। वेपथौ। रा नि व २०।

कम्पन। पु, क्ली। कम्पे। मे नतिक। शिशिर काले। रा नि व २१। तन्नामक सन्निपातज्वरे। लक्षणम्—"जडता गद्गदा वाणी रात्रौ निद्रा भवत्यपि। प्रमत्ते नयने चैव मुख माधुर्यमेव च। कफोल्लक्षणस्य लिङ्गानि सन्निपातस्य लक्षयेत। कम्पनसञ्ज्ञक॥' भा स ख १भा।

कम्पलक्ष्मा। स्त्री। वायौ। श च।

कम्पवायुः । पु । वायुरोगविशेषे । "सर्व्वाङ्ग-कम्प शिरसो वायुर्वेपथुसंज्ञक ।" मा नि ।

कम्पाक' । पु । वायौ । हे च ।

कम्पितम् । क्ली । चलने । श र । त्रि । कम्पयुक्ते ।

कम्पिलः । पु । श्वेतविवृतायाम् । वै निघ २ भ ।

कम्पिला । स्त्री । कुमार्य्याम् । घृतकुमारी ।

कम्पिल्लः (क) । पु । रेणवद्गुच्छारोचन्याम् । कमलागुंड़ि । र मा । रा नि व १३ । तत्पर्य्याय,—कम्पीलक रक्ताङ्ग रेची, रेचनक रञ्जक लोहिताङ्ग रक्तचूर्णक । गुणा—विरेचकत्व कटुत्व उष्णत्व लघुत्व व्रण कफ तनुक्रिमि नाशित्वञ्च । रञ्जनके । वा सू १५ श विरेचने । कुङ्कुमे । च द ज्व चि मुस्तादिगणे । नीलो कम्पिल्लक मिश्रत् । कम्पिल्लको रोचनिक स्वनाम ख्यात" । ज ।

कम्पिल्लमालक. । पु । वकुलभेदे ।

कम्प्र । त्रि । कम्पयुक्ते । अम ।

कम्बर. । पु । कब्बूरवर्ण, चित्रवर्णे । शब्दर ।

कम्बलः । पु । लोमिकाशाके । वनशूनिशा । प सु । मेषादिरोमजातवस्त्रादौ । कम्बल । अम । तत्पर्य्याय,—रल्लक (ष) वेशक रोमयोनि वेणुका (शब्दर) प्रावार (ज) । सास्नायाम् । रत्ना । नागराजे । कृमौ । उत्तरासङ्गे । मे लत्रिकं । मृगभेदे । जटा क्ली । जले । मे लत्रिक ।

कम्बलांशुक । पु । लोमिकाशाके ।

कम्बलिवाह्यकम् । क्ली । वृषवाह्यशकटे । गरुर गाड़ी । अम । तत्पर्य्याय,—गन्त्री (ष) गाञ्चो (ष टी) ।

कम्बातायी (न्) । पु । शङ्खचिल्लनाम पक्षिविशेषे । के । शङ्खचिल ।

कम्बि. । स्त्री । दर्व्याम् । श च । वंशाङ्गे । वाँशेर पाव । मे वद्रिक । वमाङुरे ।

कम्बु (क) । पुं, क्ली । शङ्खे । शाँक । रा नि व १३ । शम्बूके । वलये । रत्नि । रो वद्रिक । लोहितवहनायाम् । ग्रीवायां । गजे । नगि, हाड़ । ह च । मानभेदे ।

कम्बुककुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ।

कम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धाह्वये । र मा ।

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धारूपे । रा नि व ४ ।

कम्बुकिनी । स्त्री । चिरौशङ्खवे ।

कम्बुकी । स्त्री । चिरौशङ्खवे ।

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतिरेखात्रयाख्यग्रीवायाम् । रा नि व १८ ।

कम्बुज. । पु । शङ्खे ।

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्पीलतायाम् । रा नि व ३ ।

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्पीलतायाम् । रा नि व ३ ।

कम्बू' । स्त्री । शङ्खे । वलये ।

कम्बूपूतः । पु । शङ्ख । शाँक । रा नि व १३ ।

कम्बोजः । पु । शङ्खविशेष । हस्तिविशेषे । मे जत्रिकं ।

कम्बातायी(इन्) । पु । शङ्खचिल्ले ।

कम्भारी । स्त्री । गाम्भार्य्यां । गामार गाछ । रा नि व ९ ।

कम्भु । क्ली । उशीरे । रा नि व १२ ।

कम्रः । त्रि । मैथुनेच्छायुक्ते । अम । कामुक ।

कयस्था । स्त्री । हरीतक्यां । काकोल्यां । अ टी स्वा । सूक्ष्मैलायां । च द उन्मा चि महापैशाचघृते ।

कयाह' । पु । पक्वतालसदृशवर्णाश्वे । तद्वर्णे यथा—"पक्वतालनिभो वाजी कयाह परिकीर्त्तित ।" ज द १५ ।

करसहा । स्त्री । स्वर्णक्षीरीलतायाम् ।

कार । पु । बाहुल्यरूपे । तवरङ्, इति काश्मीरे । रा नि व ४ । वर्षोपले । रश्मौ । पाणौ । शुण्डे । मे रद्विकं । हस्ते । रा नि व १८ ।

कारक । पु । दाडिम्बाह्वये । रा नि व ११ । पलाशाह्वये । हारा । बकुलाह्वये । कोविदाराह्वये । रुद्राक्षतरौ । रा नि व १० । See काष नार । करवीराह्वये । रा नि व ८ । नारिकेला

स्थिनि। माला। रा नि व ११। नाटा इति प्रसिद्धे करञ्जवृक्षे। हे च। कुसुमवृक्षे। पक्षि विशेषे। मे कनिक। क्ली। करङ्के। गोमनच्छदे। त्रिका।

कारकच:। पु। नखे। वै निघ।

कारकट। पु। भरद्वाजपक्षिणि। वै निघ।

कारकण्टक:। पु। नखे। त्रिका।

कारकशालि:। पु। रसालिची।

कारका। स्त्री। कारवल्ल्याम्। करला। रा नि व ७। वर्षोपले। अम।

कारकाजलम्। क्ली। दिव्यजलभेदे। "दिव्य वायुग्निसंयोगात् संहता खात्पतन्ति या। पाषाण खण्डवच्चापस्ता कारकोऽमृतोपमा। करकाज जल रुक्ष विशदं गुरु च स्थिर। दारुण शीतल सान्द्र पित्तहृत्कफवातुकृत्॥" वैद्यके।

कारकाम्बु। क्ली। करकजले। वै निघ।

कारकाम्भा:। पु। नारिकेलवृक्षे। त्रिका। क्ली। कारकजले।

कारकुड्मलम्। क्ली। कराङ्गुली।

कारकृष्णा। स्त्री। जीरके। वै निघ।

कारग। पु। श्येनपक्षिणि। शिकरे पाखी।

कारग्रह:। पु। विवाहे। त्रिका। करग्रहणे।

कारघर्षण:। पु। दधिमन्थनदण्डे। श च।

कारघर्षी। पु। क्षुद्रमन्थानदण्डे। छोट मउनि। हि छोटीरयी।

कारघाट। पु। तन्नामकस्थावरविषभेदे, यस्य त्वचि निर्यासे च विष वर्तते। अय मूलविषोऽप्यु च्यते। सु कल्प २ अ।

करङ्क। पु। मस्तके। विश्व कलिक। अस्थ्न नारिकेलफलास्थिनि। नारिकेलेर खोल, माला। श च। कङ्काले। रा नि व १८।

करङ्कशालि। पु। करङ्कनामेक्षौ। स रस दाक्षि। क रसालउस। गुणा—मधुर शीतल रुचिकृत् मृदु पित्तघ्न दाहहर वृष्य संशो बलवर्द्धनश्च। रा नि व १४।

करङ्कीभूत। त्रि। अस्थिमात्रेण स्थित। भा म ४अ गभ चि। "करङ्कीभूतमोमुङ्क्षी।"

कारचन्द्र। पु। मषे। शम्बर।

कारच्छद। पु। शाखोटवृक्षे। शेओड़ा गाछ। हि सिहोडा। भा।

कारच्छदा। स्त्री। सिन्दूरपुष्प्यां। रा नि व १०। शाकतरी।

करज:। पु। करञ्जवृक्षे। डहरकरञ्ज गाछ। नखे। क्ली। व्याघ्रनखे। नखी। मे जविक।

करजाख्य:। पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। नखी।

करज्योडि:। पु। हस्तज्योडिमहाकन्दशाके। हाड़जोडा। रा नि व ७। काष्ठपाषाणभेदे।

करज्योडिकन्द। पुं। तन्नामकक्षुपकन्दे। एषा गुण रसबन्धकृद्व्यकाद्य। रा नि व ७।

करञ्ज (क:)। पु। (Pangamia glabra Syn galedupa Indica) स्वनामख्यात वृक्षे। वृहत् करञ्जा गाछ, डहरकरञ्ज गाछ। हि करञुवा करोदा। कण्टकरेणी। ते कानुग चेट्टु। स च षड्विध—तत्रैक डहरकरञ्ज, द्वितीय नाटाकरञ्ज, तृतीय काँटा वा गेँटे-करञ्ज, चतुर्थ माकड़ाकरञ्ज, पञ्चम विषकरञ्ज, शेष अम्नकरञ्ज इति वङ्गे कथ्यते। कण्टकरेणा करञ्ज। घोराकरञ्ज। भा। तत्र प्रथमस्य पर्याय—चिरविल्वो नक्तमाल करजश्च करञ्जके। द्विती यस्य यथा—प्रकीर्य पूतिकरञ्ज पूतिक कलि कारक। तृतीयस्य—षड्ग्रन्थ। चतुर्थस्य—मर्कटी। पञ्चमस्य—अङ्गारवल्लरी। षष्ठस्य—करमर्द्दी वने चुटा कराम्न करमर्द्दक इति। गुणा—कटुक तीक्ष्ण वीर्य्योष्ण अनिलघ्न कुष्ठोदावर्त्तगुल्मार्शो व्रणकृमिकफघ्न। करञ्जपत्र कफवातार्श कृमि शोथहर भेदन पाककटुर्वा वीर्य्योष्ण पित्तल लघु च। तत् फल कफवातघ्न मेहार्श कृमिकुष्ठघ्न। घृतपूर्णकरञ्जोऽपि करञ्जसदृशो गुणै। भा, पू १भ गु व। तत्पुष्प—उष्णवीर्य्य पित्तवात कफघ्न। तदङ्कुरा—अग्निदीपना रसे पाके च कटुका पाचना कफवातार्श कुष्ठ कृमि विषघ्ना शोथहराश्च। वै निघ। कश्चित्तु महाकरञ्जघृत-करञ्ज पूतिकरञ्ज गुच्छकरञ्ज करञ्जिकादिभेदानाह। तेषां गुणा स्वस्वपर्य्याये मृग्या। भृङ्गराजे। जटा। करञ्जफले। त्रि यो ष्टदमिसुखचूर्ण।

करञ्जतैलम्। क्ली। तन्नामकफलोत्थतैले। करञ्जतेल। गुणा—तिक्त वातुलघ्न। मा टी। नेत्ररोगघ्न वातरोगघ्न तीक्ष्णमुष्ण कुष्ठकण्डूति

विचर्चि काछ्र लेपेन : नानाविधचर्मरोगघ्नञ्च। रा नि व १५। किटिमघ्न क्रमिघ्न रुचिपित्तदोष करञ्च। राज।

करञ्जद्वय(युग्म)म्। क्ली। डह्रकरञ्ज, नाटा-करञ्ज इति द्वये। "एकश्चिरबिल्व द्वितीय कण्टकीविटपकरञ्ज।" इचविटपकरञ्जौ। सु सू ३८ अ उ श्यामादि। सि यो उमा चि। "करञ्जौ देवदारु च।" (एक पूतिकरञ्जश्चिर-बिल्वाख्य, द्वितीय नक्तमालाख्य।) वा सू १५अ आरग्वधादि। "भूनिम्बसैय्यकपटोलकरञ्जयुग्मम्।"

करञ्जफल (क)। पु। कपित्थवृक्षे। रा नि व ११।

करञ्जस्नेह.। पु। करञ्जतैले। रा नि व ९। See करञ्जतैलम्

करञ्जाद्यघृतम्। क्ली। उपदंशे। पाठ— "करञ्जनिम्बार्जुनशालजम्बूवटादिभि कल्ककषाय सिद्ध। सर्पिर्निहन्यादुपदंशदोष सदाहपाक स्रुति रागयुक्तम्।" वटादीनां त्वक्कषायेण तेषामेव कल्केन तैल पाच्य। तैल ४ श काथद्रव्य ४ श जल ६४ श शे १६ श कल्क १ श। च द।

करञ्जिका। स्त्री। काँटाकरञ्ज इति लोके। गुणा—कण्टयुक्त करञ्जस्तु पाके कटुश्च सवर। ग्राहकश्चोष्णवीर्य्य स्यात्तिक्त शोतश्च मेहहा। कुष्ठार्शोव्रणवातानां क्रमीणां नाशन पर। पुष्पन्तु वीर्य्ये चोष्णं स्यात्तिक्त वातकफापहम्॥ वै निघ। नक्तमालफले। सु चि २अ सद्योव्रणे।

करञ्जी। स्त्री। महाकरञ्जे। श च। डह्र करञ्ज। हि घरारि। गुणा—ग्राहणी तिक्ता तुवरी कटुपाका वीर्य्योष्णा पित्तार्शोवमिक्रमिकुष्ठ प्रमेहघ्नी च। भा पू १भ। करञ्जवत्ग्राम्।

करट (क)। पु। कुसुम्भवृक्षे। रत्ना। करि गण्डस्थले। हला। वायसे। मे।

करटवो। स्त्री। ब्रह्मभूमिकायाम्। रस र अन्नवृद्धि चि।

करटा। स्त्री। दुःखदोह्यायां गवि। है च।

करटो(टिनो)। पुं, स्त्री। हस्तिनि। हस्तिन्याम्। है च।

करटु। पु। ककरेटुपक्षिणि। कर्कटिया पक्षी। है च।

करण। पुं। जम्बीरवृक्षे। हला। क्ली। इन्द्रिये। गात्रे। विषयेन्द्रिये। "क्रियाभेदेन्द्रियचैवकाय सम्वेशनेषु च। कायस्थे साधने क्लीवम्।" मे णत्रिक।

करणत्राणम्। क्ली। मस्तके। है च।

करणा। स्त्री। करणानिम्बुके।

करणाधिप। पु। जीवे।

करण्टक। पु। पद्मकन्दे।

करण्टु। पु। खोषिकाशाले। वनशूनिम्बी। प शु।

करण्ड:। पु। मधुकोषे। मौचाक। दवाढके। कारण्डाः। मूलेर साजि। मे डविक। कारण्डव पक्षिणि। द्वारा।

करण्डफल (क)। पु। कपित्थवृक्षे। रा नि व ११।

करण्डा। स्त्री। यकृति। कालखण्डे।

करण्डो (इन्)। पु। मत्स्ये। त्रिका।

करतल.। पु। हस्ततले। হাতের তেলো। हि हथेली। "ऊर्द्ध करतले घृत।" रा नि व १८।

करताली। स्त्री। वाद्यविशेषे। करताल। हस्ततलध्वनौ। হাততালী।

करत्वगम्। क्ली। श्वेतकेतके।

करतोयम्। क्ली। वर्षोपलजले। शीलेर जल।

करद्रुम। पु। कारस्करवृक्षे। टूँचिला। रा नि व ९।

करपत्रम्। क्ली। क्रकचास्त्रे। করাত, ঝাঁচি। स सू ८अ। तत्र छेदनलेखनकर्मण्यपि प्रयुज्यते। यथा—"भेदाख्या करपत्रन्तु खरसार दशाङ्गुल। विस्तारे द्व्यङ्गुल सूक्ष्मदन्तमसरुदन्धनम्"। भनि।

करपत्रवान्। पु। तालवृक्षे। श च।

करपत्रिका। स्त्री। जलक्रीडायाम्। जटा। तिलपर्ण्याम्।

करपर्ण:। पु। भिण्डावृक्षे। रा नि व ४। रक्तैरण्डे। रा नि व ८।

करपल्लव। पु। अङ्गुलौ। रक्तकन्द।

करपालम् (लिका)। क्ली, स्त्री। खड्गाक्ष्याम्। द्वारा।

रवी । स्त्री । हिङ्गुपत्राम् ते कीपपु । भा
। १भ ग व । यमान्यां । राजिकायां । सु सू
६ अ ।

रवी(र)भुजा । स्त्री । आढकीवृचे । आहिंग्री ।
रा नि व १६ ।

रवीरः । पु । (Nerium odorum) Sweet scented oleander उपविषजातीय वृनामख्यातवृचे । करवी गाछ । हिं कनेली । म कणेर, कन्नेर । क वाफवलिगी । तें गन्नेरु । स चतुर्धा श्वेतरक्तपीतकृष्णभेदेन । तत्र श्वेतकरवीर गुणा —कटु तीक्ष्ण कुष्ठकण्डुघ्न व्रणविषविस्फोटघ्न हयबुद्धिप्रदश्च । रा नि व १० । सु सू ३९ अ शिरोविरेचने । रक्तवर्णं शोधक स्यात्कटु पाके च तिक्तक । कुष्ठादिनाशको लेपात् इति रक्तगुणाः । निघण्टौ पाठभेद उक्त —अथ पाटलवर्णक । शोफपीड़ा कफं वातं नाशयेदिति कीर्त्तित । रक्तादिचतुर्भेदगुणा श्वेतद्यारिवत् । वै निघ । अर्जुनवृचे । शुनाढकीवृचे । টোঙর কলাগ্র গাছ । प सु । हिङ्गुपत्रे । सीमलताभेदे । सु चि २९ अ । See सीम ।

करवीरक' । पु । श्वेतकरवीरवृचे । तन्मूलविषे । हे च । अर्जुनवृचे । रा नि व ९ ।

करवीरकन्दसञ्ज्ञ । पु, क्ली । A species of onion or bulb तैलकन्द । পলাণ্ডু বিশেষ । रा नि व ७ ।

करवीरका । स्त्री । मनःशिलायां । वै निघ ।

करवीरणी । स्त्री । करवीरणी ककरखिरणी इति कोद्दणदेशप्रसिद्धे पुष्पवृचविशेषे । या रक्ता जायते । गुणा —"तिक्ता चोष्णा च ...। आध्मानवातं कृमिंश्च

नाशारोगे—"रक्तकरवीरपुष्प जात्यास्तथाश्म मल्लिकायाश्च । एतैः समन्तु तैलं नाशार्शोनाशनं श्रेष्ठम् ॥" च द । अथन पीतघ्राणे (पित्राशाग) । पाक पूर्व्ववत् ।

करवीरानुजा । स्त्री । आढक्यां । हि २६९ । वै निघ ।

करवीरिका । स्त्री । मनःशिलायां । र सा स ।

करवीरी । स्त्री । श्रेष्ठगव्याम् । मे ।

करवीर्य्य । पु । चिकित्सकविशेषे ।

करशाखा । स्त्री । अङ्गुली । रा नि व १८ ।

करशीकर' । पु । वमने । करिशुण्डनिर्गत जलकणे । हला ।

करशूकः । पुं । नखे । त्रिका ।

करशोथः । पु । (Oedematous swelling of hand) हस्तशोथे । হাতের ফুলা ফোলা ।

करसम्भवम् । क्ली । रोमकलवणे । साम्भरि लवण । रत्ना ।

करसादः । पुं । हस्तदौर्ब्बल्ये ।

करहा [न्] । पु । मदनवृचे ।

करहाट: (क) । पु । मदनवृचे । प सु, रा नि व ८ । योगरत्न उ ख कोशरपाके सु कल्प ७ अ । महापिण्डीतरौ । रा नि व ९ । सु चि १८ अ । पद्मकन्दे । मे । शर्करायां । आकरकरा । श्वेतमदने । वै निघ ।

करहाटका । क्ली । स्वर्णे । च ।

करायम् । क्ली । करिपुष्करे । हला ।

करागाराक्ष । पु । ...

[illegible]

করভে।

করভপ্রিয়ঃ। পুং। ক্ষুদ্রপীলুবৃক্ষে।

করভপ্রিয়া। স্ত্রী। দুরালভায়াং। ক্ষুদ্রদুরালভায়াং। রা নি ব ৪।

করভবল্লভঃ। পুং। কপিত্থবৃক্ষে। ক্ষুদ্রপীলুবৃক্ষে। রা নি ব ১১।

করভবারুণী। স্ত্রী। ছটকণ্টকগুল্মে। "স্থির করভবারুণী।" রস র বাজী।

করভা। স্ত্রী। হস্তিকাল্যা। বিছাতি গাছ। রা নি ব ৯।

করভাদনিকা (নী)। স্ত্রী। ক্ষুদ্রদুরালভায়াং। রা নি ব ৪।

করভী(ভিন্)। পুং স্ত্রী (ভী)। হস্তিনি। [illegible]

[illegible]

करं कषाय कटूष्णमीरककफकारि भूरि। आशा निवारीषककसत्वशूलहृदमिंखर्जुवमदीपहारि।" रा नि व ८। गुरु भेदि श्लेष्मलञ्च। मद व ७। श्लेष्मानाग्निल कषायत्व दाहजनकत्वञ्च। राज। घटे। मे। क्ली। करीरफले।

करीरक्षुण'। पु। करीरफलकाले।

करीरफलम्। क्ली। करीरबीजे, टी ट् इति ख्यातफले।

करीरा। स्त्री। हस्तिदन्तमूले। चीरिकायाम्। झिंझिं पोका। चणा। मन भ्रिलायाम्। हे च।

करीरिका। स्त्री। हस्तिदन्तमूले। त्रिका।

करीरी। स्त्री। हस्तिदन्तमूले। चीरिकायाम्। मे रविक।

करीषः। पुं क्ली। शुष्कगोमये। वनभवकरीषे वा। त्रिमघुँटे। शि यी मदा चि। "वन्यकरीष भाणात् जलपानात्।"

करीषाग्नि। पु। गोमयाग्नौ। घुँटेर आगुन। हारा।

करुण। फलितवृक्षे। करुणस्तु रसे वृक्षे। मे। मल्लिकावृक्षे। हे च। (Citrus Decumana) स्वनामख्यातनिम्बुकवृक्षे। करुणानेबुर गाछ। प सु। गुणा—कफवायुशमदोषघ्न पित्तकोपनञ्च। राज ३४।

करुण(णा)मल्ली। स्त्री। The plant Jasminum Sambac नवमल्लिकायाम्। श च।

करुणा। स्त्री। दयायाम्। कृपालावे। वै निघ।

करुणी। स्त्री। शोणपुष्पायाम्। पुष्पवृक्षविशेषे। तत्पर्याय,—शोणपुष्पी रक्तपर्णी चारियी राजप्रिया राजपुष्पी सूक्ष्मा ब्रह्मचारिणी। रा नि व १०। See करवीरणी।

करूपकम्। क्ली। फलविशेषे।

करेट। पुं। नखे। त्रिका।

करेटव्या। स्त्री। चमच्छ्रूपचिषि। धानसपक्षी। त्रिका।

करेटु' (क)। पु। कर्कटेटौ। कर्कटिया पाखी। रमा। नखे। त्रिका।

करेडुक। पु। करेटुपक्षिणि। फकटे।

करेणु'(क')। पु। गजे। स्त्री। हस्तिन्यां। मे चक्रिकं। कर्णिकारवृक्षे। विश्व। महौषधिविशेषे। सचीरगजाकारकन्दवृक्षविशेषे। यथा— करेणु सबहुचीरा कन्देन गजरूपिणी। हस्तिकर्णपलाशस्य तुल्यपत्रा द्विपर्णिनी। सा च सोम रसतुल्यगुणा। सु चि ३० अ। See ओषधि।

करेणुकम्। क्ली। कर्णिकारफले। तच्च विषमय मिति ज्ञेयम्।

करेणुका। स्त्री। हस्तिन्याम्। शब्दर।

करेणुभू'। पु। पालकाप्यमुनौ। त्रिका।

करेणुसुत। पु। पालकमुनौ। त्रिका।

करेणू'। पु, स्त्री। हस्तिनि। हस्तिन्याम्। च टी रा।

करेनरः (वर)। पु। मूषिके। सिह्लके। शिलारसे। वै निघ। रा नि व १२।

करेन्दुक। पु। भूतृणे। रा।

करोटः (टि',का,टी)। पु, स्त्री। शिरो ऽस्थनि। रा नि व १८।

करोत्तम। पु। मद्यमण्डे। हे।

करोद्भजन'। पु। कृष्णसर्षपे। वै निघ।

कर्क। पु। शुक्लवर्णाश्वे। ज द। कुलीरके। दर्पणे। घटे। मे कक्रिकं। कर्कटवृक्षे। काँकरोल। रा नि व ११। कङ्कपचिणि। मानभेदे। वृक्षविशेषे। कार्के। शिरोऽवचालने। हे च। कङ्करे। वदरीवृक्षे। बिल्ववृक्षे। गन्धे। वै निघ २भ शुङ्गीकबाटरसे। अग्नौ।

कर्कचिर्भिटिका (टी)। स्त्री। Small cocumber चिर्भिटायाम्। कर्कटीभेदे। रा नि व ७।

कर्कटम्। क्ली। विषभेदे। प सु। See कर्कटकम्।

कर्कट'। पु। The Numidian crane. कर्करेटौ। कर्कटि पाखी। गुणा—वातघ्न शुक्रप्रद श्रमघ्न। चवि ११ च। स्वनामख्यातवृक्षे। काँकरोल। तत्फलगुणा—रुच्य कषाय अति दीपनं कफपित्तकरं वाहि वह्न्य लघु शीतलञ्च। रा नि व ११। शाङ्खीफले। शाम्बुकाम्। मेटविक। कुलीरके। सामुद्रकर्कटे। च द ना

प सु । भा पू १भ । वि । दन्तुरे, तुङ्ग, भीषणे । पु । सर्व्वरसतैले । गर्ज्जनतैल । मे स्वधियं । सशामकदन्तरोगे दन्तोपरिदन्तोद्गदनरूपे । দাঁতের উপর দাঁত ওঠা । तल्लक्षणम्—शनै शनै प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रित । कराखान् विकटान् दन्तान् करालो न स सिध्यति ॥ मा नि । कस्तूरीगणे । सु सू ४६ ष । गुणा —कराखवत् । क्लो । क्षणा तके । क्षणवर्ष्रके । तैलेन घृतेन वा क्तते वेसवारे । इति पाकराज ।

करालकलिक: । पु । कुन्दपुष्पवृक्षे । प सु ।

करालत्रिपुटा । स्त्री । लङ्कानामशिम्बीधान्ये । তেওড়া ধান । रा नि व १६ ।

कराला । स्त्री । अनन्तमूले । अनन्तमूल । प सु । विडङ्गायाम् ।

करालाङ्कम् । क्लो । विडङ्गे । वै निघ ।

करालास्य: । त्रि । दन्तुरवदने ।

करालिक: । पु । वृक्षे । वै च ।

कराली । स्त्री । अग्निजिह्वायाम् । पु । (लिन्) महादोषान्विताश्वे । यस्य नीचस्त ऊर्द्ध्वं वा एको दन्तुरो दन्तो जायते स कराली । ज द २ष ।

करिक: । पु । विट्खदिरे ।

करिकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । भैष वाजो कामेश्वरमोदके ।

करिकणावल्ली । स्त्री । चविकालतायाम् । চই গাছ । रा नि व ६ ।

करिकर्णपलाश । पु । हस्तिकर्णपलाशे । भैष च पि सर्व्वतोभद्ररसे ।

करिकवल: । पु । विषाणे । हारा ।

करिका । स्त्री । कारीवृक्षे । कण्टिकारी । रा नि व ८ । नखक्षते ।

करिकुम्भ: । पुं । गजकुम्भे ।

करिकुम्भक: । पुं । नागकेशरचूर्णे । हारा ।

करिकुसुम्भ. । पु । नागकेशरवृक्षे । नागकेशर चूर्णे । हारा ।

करिकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

करिकेसरम् । क्लो । नागकेसरे । वै निघ श्वास चि चन्द्रावलेहे ।

करिचर्म्म । क्लो । गजचर्म्मणि ।

करिच्छदम् । क्लो । तालीशपत्रे । रा. ।

करिज. । पुं । गजशावके । श भा ।

करिणी । स्त्री । हस्तिन्याम् । अम । तत्पर्य्याय, —धेनुका वशा (अ), कुञ्जरी (श) गजेन्द्र (म), करेणु करेणु करेणुका रेणुका वासिता वाशा हस्तिनी (शब्दर), कटम्भरा पुष्करिणी कथा गणिका गजयोषित् (ज), पद्मिनी (अ टी) ।

करिदन्त: । पु । गजदन्ते ।

करिदन्ताभम् । क्लो । मूलके ।

करिदन्ती । स्त्री । नागदन्त्याम् ।

करिदमन: । पुं । नागदमने । নাগদনা । भैष स्त्रीरोगचि ।

करिदारक: । पुं । सिंहे । श च ।

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ।

करिपत्र(क)म् । क्लो । तालीशपत्रे । তালীশ পত্র । रा नि, व ६ ।

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । গজ পিপুল । प सु । भा पू १भ ।

करिपोत. । पु । करिशावके । हला ।

करिभ. । पु । अश्वत्थवृक्षे । चैत्यवृक्षे । त्रिका ।

करिमाचल: । पु । गजमाचले । सिंहे । त्रिका ।

करियाद: । क्लो । जलहस्तिनि ।

करिर. । पु, क्लो । वंशाङ्कुरे । বাঁশের কোঁড় । अरूणयुक्त ।

करिवल्ली [ल्लिका] । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

करिशावक. । पु । दशवर्षपर्य्यन्तहस्तिशिशौ । श मा ।

करिस्कन्ध. । पु । गजासमूहे ।

करी (इन्) । पु । हस्तिनि । रत्ना ।

करीर । पु, क्लो । वंशाङ्कुरे । বাঁশের কোঁড় । गुणा —कटुतिक्ताम्ल कषाय लघु शीतल पित्त रक्तदाहकफघ्न रुचिकृच्च । एतत्सर्व्वं निर्गुणं । रा नि व ७ । (Capparisaphylla) मरुभूमौ उष्ट्रप्रियवृक्षे । करील, कपडा इति लोके । भ मेपदी । क निघण्टौ । ते एतुगदन्तसमोदग । रा नि व ८ । तत्पर्य्याय,—क्रकर क्रकच (घटो), ग्रन्थिल निष्फलिका करिर गूढपत्र करक तीक्ष्णकण्टक । गुणा —"करीरमाध्मान

कर कषाय कटूष्णमीषत्स्फकारि भूरि। श्वास निवारीवकसत्वमूलद्दद्‌र्त्तिखर्जूव्रणदोषहारि।" रा नि व ८। गुरु भेदि श्लेष्मलञ्च। मद व ७। श्लेष्मनाशित्व कषायत्व दाहजनकत्वञ्च। राज। -घटे। मे। क्ली। करीरफले।

करीरकुण' । पु। करीरफलकाले।

करीरफलम् । क्ली। करीरवीजे, टौंट् इति ख्यातफले।

करीरा । स्त्री। हस्तिदन्तमूले। चीरिकायाम्। झिंझिं पोका। उज्वा। मन भ्रिलायाम्। हे च।

करीरिका । स्त्री। हस्तिदन्तमूले। त्रिका।

करीरी । स्त्री। हस्तिदन्तमूले। चीरिकायाम्। मे रत्रिक।

करीष. । पु क्ली। शुष्कगोमये। वनभवकरीषे वा। विलघुँटे। सि यो मदा चि। "वन्यकरीषघ्राणात् जलपानात्।"

करीषाग्नि । पु। गोमयाग्नौ। घुँटेर आगुन। हारा।

करुण: । फलितरुत्वे। करुणस्तु रसे वृत्ते। मे। मल्लिकावृचे। हे च। (Citrus Decumana) स्वनामख्यातनिम्बुकवृचे। करुणानेवुर गाछ। प सु। गुणा—कफवायुमभेदोघ्न पित्तकोपनच। राज ३४।

करुण(णा)मल्ली । स्त्री। The plant Jasminum Sambac नवमल्लिकायाम्। श च।

करुणा । स्त्री। दयायाम्। कृगलाचे। वै निघ।

करुणी । स्त्री। शीघपुष्पाम्। पुष्पवृचविशेषे। तत्पर्याय,—शोघपुष्पी रक्तपुष्पी चारिणी राजप्रिया राजपुष्पी सूक्षा ब्रह्मचारिणी। रा नि व १०। See करवीरणी।

करूपकम् । क्ली। फलविशेषे।

करेठ' । पुं। नखे। त्रिका।

करेठव्या । स्त्री। धनकृपविधि। धानसप्तमी। त्रिका।

करेटु' (या) । पु। कर्कटेरी। दर्कटिश पाखी। रवा। नखे। त्रिका।

करेडुक' । पुं। करेटुपर्याविधि। ककटे।

करेणु'(का:) । पु। गजे। स्त्री। हस्तिन्याम्। मे यत्रिक। कर्णिकारवृचे। विश्व। महौषधिविशेषे। सचीरगजाकारकन्दवृचविशेषे। यथा—करेणु सवहुचीरा कन्देन गजरूपिणी। हस्तिकर्णपलाशस्य तुल्यपर्णा द्विपर्णिनी॥ सा च सोमरसतुल्यगुणा। सु चि ३० अ। See औषधि।

करेणुकम् । क्ली। कर्णिकारफले। तत्र विषमयमिति ज्ञेयम्।

करेणुका । स्त्री। हस्तिन्याम्। शब्दर।

करेणुभू' । पु। पालकाख्यमुनौ। त्रिका।

करेणुसुत. । पु। पालकमुनौ। त्रिका।

करेणू । पु, स्त्री। हस्तिनि। हस्तिन्याम्। च टी रा।

करेनर' (वर) । पु। मूषिके। सिह्नके। शिलावस। वै निघ। रा नि व १२।

करेन्दुक । पु। भूतृणे। रा।

करोट. (टि',का,टी) । पु, स्त्री। शिरोऽस्थिनि। रा नि व १८।

करोत्तम' । पु। नयमण्डे। हे।

करोद्दिजन. । पु। कृष्णसर्षपे। वै निघ।

कर्क: । पु। शुक्लवर्णाश्वे। ज द। कुलीरके। दर्पणे। घटे। मे कहिर्का। कर्कटवृचे। कांकरोल। रा नि व ११। कड्डपत्रिणि। मानभेदे। वृचविशेषे। वाके। शिरोऽवचालने। हे च। कङ्करे। वदरीवृचे। विल्ववृचे। गन्धे। वै निघ २भ गृहणीकवाटरसे। अग्नौ।

कर्कचिर्भिटिका (टी) । स्त्री। Small cocumber चिर्भिटायाम्। ककटीभेदे। रा नि व ७।

कर्कटम् । क्ली। विषभेदे। प सु। See ककटकम्।

कर्कट' । पु। The Numidian crane. ककरेटो। दर्कटि पाखी। गुणा—वातघ्न शुक्र मद श्रमघ्न। चवि २२ च। स्वनामख्यातवृचे। कांकरोल। तत्फलगुणा—रुच्य कषाय अति दीपनं कफपित्तकरं ग्राहि वहुव्य लघु शीतलञ्च। रा नि व. ११। माष्कलीफले। मानुषाम्। मे टत्रिक। कुलीरके। सामुद्रककटे। च द मा

व्या एलादितैले। सन्निपातविशेषे। See कर्कटक। पद्मकन्दे। जटा। बिल्ववृक्षे। रस र बाल चि। কাটি আমলা। इति ख्यातवृक्षविशेषे। तत्पर्य्याय,—कर्क क्षुद्रधात्री क्षुद्रामलकसंज्ञ कर्कफल। रा। गोक्षुरे। कर्कटशृङ्गे। কাঁকড়াশৃঙ্গী। च द वा व्या एकादशशतिक महाप्रसारणीतैले।

कर्कटकम्। क्ली। काण्डभग्ननामास्थिभङ्गविशेषे। तत्र "समूढमुभयतोऽस्थि मध्यभग्न ग्रन्थिरिवोन्नतम्।" सु नि १५ अ। See भग्नम्। त्रयोदशविधस्थावरकन्दविषान्यतमविषे। सु कल्प २ अ। See कन्दविषम्।

कर्कटकः। पु। स्त्री। रा नि व १४। कर्कटे। কাঁকড়া। रक्ता। अपत्यशत्रु (श), वहि कुटीचर (वि), पीड़माङ्घि, बहिश्चर (हे), कर्कट कुकीर. कुलीरक सर्दशक' षड्वास तिर्य्यग्गामी। गुणा—कर्कट सृष्टविण्मूत्र सन्धातानिलपित्त जित्। राज। ताम्रचौ। वै निघ २भ भा व्या एलादितैले। पक्षिविशेषे। কর্কটে। काष्ठाम लके। मध्यहीनप्रहृष्टश्वासादिमन्यसन्निपातज्वरे। तेन व्यथाविषमुदितवाद्दाहादिगौरवाग्निमान्द्यादि रोगा जायन्ते तथान्तर्दाहवाक्यनिरोधादयश्च भवन्ति। भा म १भ। कर्कटशृङ्गे। কাঁকড়াশৃঙ্গী। भैष ज्व पि चि इन्दत्सुधावतीगुड़िकायां।

कर्कटकास्थि। क्ली। कुलीरकास्थिनि। কাঁকড়ার খোলা।

कर्कटकी। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। वा चि ३भ। कर्कटस्त्रियाम्। पीतघोषायाम्। र.।

कर्कटचरणः। पु। कुलीरकपादे। কাঁকড়ার পা। रस र बाल चि।

कर्कटच्छदा। स्त्री। पीतघोषायाम्। পীত-ঘোষা। वै निघ।

कर्कटवल्ली। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। शक शिम्ब्याम्। अपामार्गे। वै निघ।

कर्कटशृङ्गिका। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। मद व १।

कर्कटशृङ्गी। स्त्री। (Rhus succedanea Syn Acuminata) स्वनामख्यातकर्कटदंष्ट्राकारौषधी। কাঁকড়াশৃঙ্গী। हिं ककड़ाशृङ्गी' ककड़्शिंगी। मं काकड़ासिंगी। कं ते कर्काटशृंगी। तत्पर्य्याय,—कर्कटशृङ्गिका (शब्दर), कर्कटाख्या महाघोरा शृङ्गी कुलीरशृङ्गी चक्राङ्गी कुलिङ्गी कासनाशिनी (र), घोषा वनमुद्गा वक्रा शिखरी कर्कटाह्वा कर्कटी विषाणिका कोलिरा चन्द्रास्पदा नताङ्गा। गुणा—गुरुरुष्णा तिक्ता वातघ्नी हिक्कातीसारकासघ्नी श्वासश्लेष्मपित्तघ्नी च। रा नि व ६। कषाया वमिघ्नी ज्वरघ्नी क्षया क्षयकासघ्नी ऊर्द्ध्ववातघ्नी च। मद व १। तृष्णारुचिघ्नी। भा पू १भ। महाघोषायाम्। বড় ঘোষা।

कर्कटा। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। भैष बालचि कर्कटादि।

कर्कटाख्यः (च:)। पु। कर्कटिकालतायां।

कर्कटाख्या (ह्वा)। स्त्री। कर्कटिकायां। কাঁকুড়। र मा। रा नि व ६। सियोहि श्या चि द्राक्षालेहे। वै निघ ज्व चि कुलत्थाद्य घृते। कर्कटशृङ्ग्यां। वै निघ क्षय चि लवङ्गादिगुटी। सु चि २भ। वा चि ४भ। भैष शिलाजतुवटी।

कर्कटादिलेहः। पुं। बालरोगे। "कर्कटातिविषाशृङ्गीघातकीबिल्वबालकं। मुस्त मञ्जा च कौलस्य मधुना सह लेहयेत्॥ हन्ति ज्वरमतीसारं दुर्वारं ग्रहणीगदम्।" रस र बाल चि भैष। কর্কটশৃঙ্গী, আতইচ, শুঁট, ধাইফুল, বেল শুঁট, বালা, মুতা, কুল আঁটির শস্যচূর্ণ সম ভাগ।

कर्कटाङ्ग'। पु। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

कर्कटाह्वा। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्यां। रा नि व ६।

कर्कटि' (का)। स्त्री। A kind of cucumber (Cucumis utilatissimus Rox) स्वनामख्यातलतायां। কাঁকুড় গাছ। ते नक्कदोस। हिं कॉकड़ि। उत् फुटिकाँकुड़ी। तत्पर्य्याय,—कर्कट (शब्दर), स्थूलदला कर्दी पनिका पीनसा मूत्रफला त्रपुषा हस्तिपर्णी लोमश काण्डा मूत्रला बहुकन्दा (रा), कर्कटाख्य शालनु (र), चिर्भटी वालुकी एर्वारु त्रपुषी (हे)। सा द्विधा ह्रस्वदीर्घभेदेन। गुणा—स्वादु गुरु अजीर्णकरी शीतला च। तत्पक्वफलं दाह च्छर्दितृष्णाक्लान्तिघ्नञ्च। राज ३ प। तच्छाया कटुका तिक्ता पाचकाग्निप्रदीपनी। अम्ला

ाहिषी शीता मूत्रदोषाश्मरीहरा॥ मूत्रकृच्छ्र
नि दाहं श्रमश्चैव विनाशयेत्। सा पक्वा रक्त
पस्य कारिणुष्णा बलप्रदा॥ इति प्रथमा।
तीया चतुर्थी कर्कटी (तेंडिकाकड़ी)। गुणा
-रूच्या मधुरा वातकरी शीता मूत्रप्रदा गुर्वी
फकृद्दाहनाशिनी। वमि पित्त भ्रम मूत्रकृच्छ्र
श्मरी हरेत्॥ वै निघ। सर्वा कर्कटिका
र्तमरदि जाता न हिता। परन्तु हेमन्तजा
चिकरी पित्तघ्नी च भोज्या। सा चार्द्रपक्वा न
ल्या तेन पीनसं जनयति। सम्यक्पक्वा मधुरा
फघ्नीच। भा म १भ चम्म चि। See
रीह।

कंटिनी। स्त्री। दारुहरिद्रायां। दारुहरिद्रा।
। नि व ६।

कंटी। स्त्री। ककटस्त्रियाम्। वनकर्कटिका
म्। रा नि व २२। ककटिकालतायां। रा
। व ७। है च। बालुकीति हला। मदर्थाम्।
ल गाछ। मद व ५। घण्टावदरे। पद्मकषि
ायाम्। कोमलशीफले। वै निघ। देवदाल्यां।
। पू १भ गु व। गोरक्षकर्कटिकायाम्। र
। स रसशोधने। शाल्मलीफले। मे। ककट
र्श्यां। रा नि व ६। सर्पे। श र।

कंटीवीजम्। क्ली। ककटीफलवीजे। फूटिर
ीज। च द चम्म चि कुष्मावलेहे।

कंटु। पु। करेटुपक्षिणि। कर्कटि पाखी।
। र।

कंड. । पुं। खटिकायां। खड़िमाटी। र मा।
कन्दु (न्धु, न्धू)। पु, क्ली। (Zizy
phus jujuba) क्षुद्रवदरवृक्षे। रा नि व
२। सि यो कास चि नवाङ्गयूषे वचादियूषे च।
यवामलकदाड़िमककन्धुमूलकशुण्ठके।' शृगाल
ोल्यां। शियाकुल। च सू ४च।

कंन्धु(क)म्। क्ली। वदरीफले। छोटि कुल।
ा—मधुर स्निग्धं गुरु पित्तानिलघ्नं वातपित्त
रघ्न। मद व ६। विल्वफले। বেল। वै निघ।

कंन्धुकी। स्त्री। वदरीभेदे। मद व ६।
द्रवदरवृक्षे। छोटि कुल। र मा। रा नि
व २१।

कंफल। पु। कर्कटवृक्षे। केकृशोग।
रा नि व ११।

कार्कारः। पु। कदरे। कोंकण। सुन्दरे। हारा।
अश्विनि। क्ली। चूर्णनकपाषाणखण्डे। घुटिः।
दर्पणे। हारा। तरुणे पक्षी। हला।

कार्करट. । पु। पक्षिविशेषे। कर्कटे।

कार्कराङ्ग.। पु। कालकण्ठपक्षिणि। श मा।

कार्कराटु. (कः)। पु। कटाक्षे। नटा।
कर्करेटुपक्षिणि। श र।

कार्करान्ध(न्ध)कः। पु। अन्धकूपे। त्रिका।

कार्कराल. । पु। चूर्णकुन्तले। हे च।

कार्कराच'। पुं। खञ्जनपक्षिणि। हारा।

कार्करिका। स्त्री। घृतखर्ज्याम्। চোক্
कर्कर कर्ना।

कार्करी (रिका)। स्त्री। धनालजलपात्रे।
झाझी। श्रम। उषा। तत्पर्याय,—आलु
गलन्तिका (च), आलु आरु (च टी)।
तद्गलधावनपात्रे। गलन्तिकायां। भाण्डविशेष।
घटी। दर्पणे। मे रविक।

कार्कारु। पु। कुष्माण्डे।

कार्करेटु। पु। करेटुपक्षिणि। कर्कटे पाखी।
रत्ना।

कार्कवल्ली। स्त्री। अपामार्गवृक्षे। गजपिप्प
ल्याम्। शुकशिम्ब्याम्। वै निघ।

कार्कश। पु। इक्षुभेदे। मे शविक। कम्पिल्ले।
कमलागुड़ि। अम। कासमर्दे। पटोले।
प सु रत्ना। गुड़लचि। वै निघ। वि। अम
स्पर्श। निर्दये। मे शनिक।

कार्कशच्छद. । पु। पटोले। रा नि व ३।
पाटलवृक्षे। पारुल गाछ। शाखोटवृक्षे। विका
वनो। शाकवृक्षे। क्षुपकुष्माण्डे। वै निघ।

कार्कशच्छदा। स्त्री। घोषाया। झिंगा गाछ।
हिं तोरई। दम्भावृक्षे। रा नि व ९।

कार्कशदल। पु। पटोलफलवृक्षे। र मा।

कार्कशदला। स्त्री। दुग्धिकायाम्। कोरचि
कुरचीति ख्याता। रा नि व ९।

कार्कशपत्रिका। स्त्री। कर्कशदलायाम्।

कार्कशा। स्त्री। वृश्चिकालीवृक्षे। दिछाति
गाछ। रा नि व ९। क्षुद्रभेदपत्रपत्राम्। वन
वदरे। वै निघ।

कर्कश्रिका । स्त्री । मलकोल्यां । वुनो कुल । र मा ।

कर्कसारम् । क्ली । दधिशक्तौ । द्वारा ।

कर्काकः । पु । कर्कटिकायाम् । वाँदुड़ । पथ्यापथ्ये ।

कर्कारुः । पुं । (Benınkasa cerifera) कुष्माण्डभेदे । विलाति कुमड़ा । उन् कखाड़ । कुष्माण्डीबीजं कृष्णावलिदे । कलिङ्गलतायाम् । तवमूज वा थर्मुज । रत्ना । अतिक्षुद्रकुष्माण्डे । हि कोहड़ी, कोहण्डी । ते गुम्मडितीगे । कुष्माण्डी तु भर्म्म लघ्वी कर्कारु परिकीर्त्तिता । गुणा— कर्कारु ग्राहिणी शीतला रक्तपित्तघ्नी गुरु । पक्वा तिक्ताग्निजननी सक्षारा कफवातकृत् । भा पू १भ शाकव । तैलगुणा विभीतकतैलवत् । स्त्री । कुष्माण्डीलतायाम् । इला ।

कर्कारुकः । पुं । (Convolvulus Paniculatus) कालिन्दकृचे । तरमूज । म खङ्या । रत्ना । कुष्माण्डे । प मु । सु चि १८ च ।

कर्कारू । स्त्री । कुष्माण्डीलतायाम् ।

कर्केतनः (र) । पु । रत्नविशेषे । स्निग्धा विशुद्धा समरागिणश्च आपीतवर्णा गुरवी विचित्राः । त्रास-व्रण व्याधि विवर्जिताश्च कर्केतनास्ते परमा पवित्रा ।" गारुडे । विषशान्त्यर्थं मौर्य्यमहिषभेदे । "कर्केतनं मरकतं ।" वा उ २६ च ।

कर्कोधुको । स्त्री । भूवदर्य्याम् । वै निघ ।

कर्कोट (कः) । पु । विल्वकृचे । मे कच तुर्ध्व । काँकरोल इति प्रसिद्धफलशाकलतायाम् । च द ज्व चि शाकविधौ । "कर्कोटक पर्पट कम् ।" एतत्फलञ्च स्थावरविषान्तर्गतफलविष मध्ये । सु कल्प २च । See फलविषम् । एत दुभयगुणा—कफपित्तघ्न शुक्रनाशनं रुचिकरञ्च । "कर्कोटकं फल श्रेयं कारवेल्लकवद्गुणै ।" राज ३म । कर्कोटकं त्रिदोषघ्नं रुचिकृन्मधुरं तथा । अत्रि १६ च । इन्द्रदण्डे । रा- नि व १४ । सर्पविशेषे । मे ।

कर्कोटका (की) । स्त्री । फलशाकविशेषे । गोल कुमड़ा । मं कोहले । गुणा—मूत्राघात प्रमेहघ्नं कृच्छ्राश्मरीभेदनं विषान्वसम्भनं वृषा तिश्रमन पुष्टिकरं दृष्यं स्वादु अरोचकघ्नं बल्य पित्तघ्नं । रा नि व ७ । कर्कोटकी रुचि कारी कटुः दीपनी तिक्तोषा वातकफघ्नी वि पित्तघ्नी च । वै नि । पीतघोषायाम् । पीतघोषा वा झिङा । मं कर्टोली, काकली । रत्ना । कोशातक्याम् ।

कर्कोटकीफलम् । क्ली । घोषाफले । इन कुष्माण्डे । झिङ्गाफले । वै निघ । कर्कोटफले । काँकरोल ।

कर्कोटजः । पुं । फललताविशेषे । काँकरोल ।

कर्कोटपत्रम् । क्ली । कर्कोटदले । काँकरोल पाता । एतदमने हितम् । वा ज्व चि १च ।

कर्कोटमूलम् । क्ली । कर्कोटकमूले । काँक् रोलमूल । चि यो कास चि । "नस्यं कर्कोट मूल स्यात् ।" च द पाण्डु चि ।

कर्कोटिका । स्त्री । कुष्माण्डीलतायां । विलाति कुमड़ा । तत्पर्य्याय—कुष्माण्डी कर्कोटी । कर्कोटके । काँकरोल । रा नि व ७ ।

कर्कोटिकाकन्दरजः । क्ली । कर्कोटिकाकन्द चूर्णम् । भा म १भ शीतलाङ्ग श्व ज्व चि । "कर्कोटिकाकन्दरस कुलत्थ ।"

कर्कोटी । स्त्री । कर्कोटिकायां । काँकरोल । देवताड़कृचे । देवताड़ा । वै निघ ।

कर्कोलम् । क्ली । कङ्कोले । कङ्कोल । रा नि व १२ ।

कर्चरिका (री) । स्त्री । कचुड़ीति प्रसिद्ध पिष्टकभेदे । पाकराज ।

कर्चु(र्चू)रम् । क्ली । सुवर्णे । मे रत्निक । हरि तालविशेषे ।

कर्चुर(कः) । पु । एकाङ्गीनामगन्धिद्रव्ये । एकाङ्गी । हि कचूरा । ते कौकानीकचेट्टा । मं क कचोरा । योग रत्ना वाजीक । तत्पर्य्याय,— द्राविड काश्य दुर्लभ गन्धमूलक वेधमुख्य गन्ध सार कर्च्य जटाल । गुणा—कटु तिक्तोष्ण कफकासघ्न मुखवैशद्यकार गलगण्डघ्न । रा नि व ६ । दीपन रुच्य सुगन्धी कटुपाक कुष्ठार्श्री व्रणकासघ्न लघु श्वासगुल्मक्रिमिघ्नश्च । भा पू १भ । कर्चूरकन्द । (क) आमहरिद्रायाम् । काँचाहलुद । षटीस्ता । शठ्याम् । मे रत्निकं । वै निघ २भ ज्व चि । See शटी ।

कर्ण। पु। स्वनामप्रसिद्धदीर्घपत्रवृक्षे। কানা খোড়া গাছ। च द वि ज्व चि। "दीर्घपत्रक कर्णाख्यमेव खदिरसंयुतम्।" श्रवणेन्द्रिये। रा नि व १८। सुवर्णाली। সোণালু। "सुवर्णाली सुता अपि।" मे चहि४। मधुरत्वचि। দারচিনি। श्वेत मन्दारे। वै निघ।

कर्णक। पु। मस्यविशेषे। सन्निपातज्वरविशेषे। কর্ণমুলী। लक्षण—"दोषत्रयेण जनिता जायते कर्णमूले तीव्रा ज्वरे भवति तु श्वयथुर्व्यथा च। कण्ठग्रहो बधिरता श्वसनं प्रलाप प्रस्वेदमोह दहनानि च कर्णिकाख्ये।" भा ज्व चि।

कर्णकण्डु (ण्डू)। पु, स्त्री। कर्णस्रोतोगत रोगविशेषे। तस्य निदानं यथा—"मारुत कफ युक्त कर्णकण्डुं करोति च।" मा नि।

कर्णकदली। स्त्री। कदलीविशेषे। वै।

कर्णकिट्टम्। क्लौ। कर्णमले।

कर्णकीटा (टी)। स्त्री। (Julus cornifex) कर्णजलौकायाम्। शतपद्याम्। কাণ কোটারী, কেন্নুই। हि कानखजूर। दे च। तत्पर्य्याय,—कर्णजलौका शतपदी (दे) चिक्कारी पृथिका कर्णदुन्दुभि।

कर्णकुहर। पु। कर्णरन्ध्रे। কাণের ছিদ্র।

कर्णक्ष्वेड। पु। कर्णरोगविशेषे। কাণের ভিতর সর্বদা ভোঁ ভোঁ শব্দ। तस्य लक्षणं—"वायु पित्तादिभियुक्त वेणुघोषसम स्वनम्। करोति कर्णयो क्ष्वेड कर्णक्ष्वेड स उच्यते।" मा नि। अत्र वायु पित्तादिसहित कर्णे वेणु घोषवच्छब्दमुत्पादयति।

कर्णगूथ। पु। कर्णमले। কাণের খোল। शब्द।

कर्णगूथक। पु। कर्णरोगविशेषे। यथा—"पित्तोष्मशोषित श्लेष्मा जायते कर्णगूथक।" मा नि।

कर्णछिद्रम्। क्लौ। कर्णरन्ध्र।

कर्णजलूका। स्त्री। (Julus) कर्णजलौकायाम्। श र।

कर्णजलौका (का)। स्त्री, पु। शतपद्याम्। কাণকোটারী। हि कानखजूरा। दे च। अटी भ।

कर्णजालूक। पु। कर्णजलौकायाम्। কেন্নুই।

कर्णजार्श। क्लौ। कर्णार्शोरोगे। কাণের অর্শ। "प्रकुपिता दोषा श्रोत्रादिष्वाश्रयेषु चर्माख्य पनिवर्तयन्ति। तत्र कर्णजेषु बाधिर्य्यं पूतिकर्णता च।" सु नि ३अ।

कर्णजाहम्। क्लौ। कर्णमूले।

कर्णजीरकम्। क्लौ। शुद्रजीरके। रत्ना।

कर्णज्योति। स्त्री। कर्णस्फोटायाम्। व निघ।

कर्णदुन्दुभि। स्त्री। शतपद्याम्। কেন্নুই।

कर्णधारिणी। स्त्री। हस्तिन्या। হাতিনী।

कर्णनाद। पु। कर्णस्रोतोगतरोगे। কাণ শোঁ শোঁ রোগ। कर्णस्रोतोगतवायु कर्णे भेरी मृदङ्गशङ्खप्रासादवङ्निशमुत्पादयति। मा नि। "यदा तु नाड़ीषु विमार्गमागत स एव शब्दाभिवहासु तिष्ठति। शृणोति शब्दान् विविधान् तदा नर प्रणादमेनं कथयन्ति चामयम्॥" सु उ २०अ।

कर्णनिघर्षक। पु। कर्णशोधन्याम्। কাণ-খুস্কি।

कर्णपाक। पु। कर्णस्रोतोगत रोगविशेषे। কাণপাকা। "कर्णपाकस्तु पित्तेन कोथविक्लेद कृद्भवेत्।" मा नि।

कर्णपाचक। पु। कर्णबाह्यभागविशेषे। কাণের পাতা।

कर्णपाली। स्त्री। कर्णपालीगतरोगे। কাণের পাতার রোগ। स पञ्चविध—परिपोटोत्पाती न्मन्थदुःखवर्द्धनपरिलेहिभेदेन, एषां लक्षणानि स्वस्व पर्य्याये द्रष्टव्यानि। सु चि २५अ।

कर्णपुत्रिका। स्त्री। कर्णशष्कुल्याम्। मोरट लतायाम्।

कर्ण(कीर्ण)पुष्प। पु। नीलझिण्ट्याम्। मोरटे। रा नि व ३।

कर्णपुष्पिका। स्त्री। उदुकाण्डाम्। वै।

कर्णपूर। पु। मालपद्दे। रमा। शिरीषवृक्षे। नीलोत्पले। मे। अशोकवृक्षे। रा नि व १०। नन्दीवृक्षे। तिका।

कर्णपूरक। पु। कदम्बवृक्षे। কদম গাছ।

रा नि व ८ । अशोकवृक्षे । रा नि,व १० । शिरीषे । वै निघ ।

कर्णपूरणम् । क्ली । तैलादिभिः कर्णपूरणे । কাণে তেল দেওয়া । "कर्णं प्रपूरयेत् सम्यक् कर्णनादे यथा भिषक् । शीर्षं श्रुतिर्न बाधिर्य्यं स्यान्नित्यं कर्णपूरणात् ॥ रसाद्यैः पूरणं कर्णे भोजनात् प्राक् प्रशस्यते । तैलाद्यैः पूरणं कर्णे भास्करेऽस्तमुपागते ॥ स्वेदयेत्कर्णदेशन्तु परिवर्त्तनशायिनः । मूत्रैः स्वरसैः क्षीरैः पूरयेत् ततो भिषक् ॥ स्वस्थस्य पूरितं रक्षेत् मात्राशतमवेदने । शतमात्रं श्रोत्रगदे शिरोरोगे तथैव च ॥" वैद्यकम् ।

कर्णप्रतिनाहः । पु । कर्णरोगविशेषे । "स कर्णगूथो द्रवतां यदा गतो विलायितो घ्राणमुखं प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारः शिरसोऽर्द्धभेदकृत् ।" मा नि ।

कर्णफलः । पुं । (Ophiocephalus kurrawey) मत्स्यविशेषे । কাণমি মাছ । गुणा —वातपित्तकफकर । राज व ।

कर्णबन्धनाकृतिः । स्त्री । कर्णवेधनानन्तरं तद्बन्धनाकृतौ । सा पञ्चदशविधा । यथा—नेमिसन्धानक, उत्पलभेद्यक, वल्लूरक, आसङ्गिम, गण्डकर्ण, आहार्य्य, निर्वेधिम, व्यायोजिम, कपाटसन्धिक, अर्द्धकपाटसन्धिक, संक्षिप्त, हीनकर्ण, वल्लीकर्ण, यष्टिकर्ण, काकौष्ठक इति सु सू,१६ अ । विशेषास्तत्पर्य्याये द्रष्टव्या ।

कर्णभूषणम् । क्ली, पु । अशोकवृक्षे । नागकेशरे । वसु ।

कर्णमद्गुरः । पुं । (Silurus unitus) मत्स्यभेदे । কাণমাগুর । वै निघ ।

कर्णमलम् । क्ली । कर्णगूथे । हारा ।

कर्णमूलम् । क्ली । कर्णस्य मूलदेशे । कर्णमूली । मा त्व नि ।

कर्णमोचक । पु । कर्णस्फोटायाम् । কাণছিড়া । वै निघ २भ ८,पि चि दूर्व्वाद्यतैले ।

कर्णमोटा । स्त्री । वर्वरवृक्षे । वै निघ ।

***कर्णमोरट** । पु । कर्णस्फोटायां । কাণছিড়ে, ঝান্‌কা । रसेन्द्र चि सूर्य्यपाकतैले । काण छिड़ाइय, "नलस्यशम कर्णमोरट ।'शा कौ दूर्व्वाद्यतैले ।

कर्णरोगः । पु । कर्णजव्याधौ । কাণের রোগ । तस्य निदानादि ।—"नादोऽतिरुक् कर्णमलस्य शोषः स्रावस्तनुश्चाश्रवणञ्च वातात् । शोथः सरागो दरणं विदाहः सपीतपूतिस्रवणञ्च पित्तात् । वैश्रुत्यकण्डूस्थिरशोथशुक्लस्निग्धस्रुतिः स्वल्परुजा कफाच्च । सर्व्वाणि रूपाणि च सन्निपातात् स्रावश्च तत्राधिकदोषवर्णः ।" मा नि । कर्णरोगाश्चाष्टाविंशतिविधा । यथा—"कर्णशूलं प्रणादश्च बाधिर्य्यं क्ष्वेड एव च । कर्णस्रावः कर्णकण्डूः कर्णगूथस्तथैव च । कृमिकर्णप्रतिनाहौ विद्रधिर्द्विविधस्तथा । कर्णपाकः पूतिकर्णस्तथैवार्शश्चतुर्विधम् । तथार्बुदं सप्तविधं शोफश्चापि चतुर्विधः । एते कर्णगता रोगा अष्टाविंशतिरीरिता ॥" वै निघ ।

कर्णलतिका । स्त्री । Lobe of the ear. कर्णपाल्यौ । কাণের পাতা । हे च ।

कर्णवंशः । पु । मञ्चे । हारा ।

कर्णवर्जितः । पु । सर्पे । श च । त्रि । कर्णहीने ।

कर्णवशः । पु । मत्स्यविशेषे । কাণবশ । तस्य लक्षण—हस्त गोल कृष्ण मस्तकोच्च । तन्मांस गुणा —दीपन पाचन पथ्य हृद्य बलपुष्टिकरश्च । वैद्यकम् ।

कर्णविद्रधिः । पु । Ulceration of the ear कर्णस्रोतोगतस्फोटके । स द्विविध दोषजागन्तुजभेदेन । तेन तोदधूमनिर्गमवत्पीड़ा दाहसन्तापा अरुणमास्रावश्च भवन्ति । मा नि । अपिच "क्षताभिघातप्रभवस्तु विद्रधिर्भवेत्तथा दोषकृतोऽपरः पुनः । सरक्तपीतारुणमस्रमास्रवेत् प्रतोदधूमायनदाहचोषवान् ।" सु उ २० अ ।

कर्णविधिः । पु । कर्णखेदनादौ । तद्विधि यथा—"स्वेदयेत् कर्णदेशन्तु किञ्चित् पार्श्वशायिनः । मूत्रैः स्नेहैः रसैः कर्णौ श्रोतस्तु प्रपूरयेत् । कर्णञ्च पूरितं रक्षेत् शतं पञ्चशतानि वा । सहस्रं वापि मात्राणां श्रोत्रकण्ठशिरोगदे । भुक्ताद्यैः पूरणं कर्णे भोजनात्प्राक् प्रशस्यते । तैलाद्यैः पूरणं कर्णे भास्करेऽस्तमुपागते ॥" भा ।

कर्णवेधनिका (नी) । स्त्री । करिकर्णवेधनास्त्रे । हारा । कर्णवेधनास्त्रे । यथा—"कर्णपालीषु मृदुला मृदुलायाश्च शस्यते । सूचिस्तीक्ष्णा सुषिरा माङ्कुला कर्णवेधनी ॥" चरि ।

कर्णव्यध । पुं । कर्णवेधने । कानवेंधा । "स च रक्षाभूषणनिमित्तं, षष्ठे सप्तमे वा मासि कर्तव्य चयच न जन्मकालादूर्द्ध किन्तु संवत्सरादिमादपदाय षष्ठ मास सप्तमो वा कार्य गुणवत्सिन् वेध्य ।" सु सू १६ अ ।

कर्णशस्कुली । स्त्री । कर्णगोलके । कर्णमध्य वर्तिनि आकाशे । हे च ।

कर्णशूलम् । पु, क्ली । Ear ache कर्णस्रोतोगतरोगविशेषे । कान शूलन, कान काम ड़ान । तत्र शोणमारुत प्रतिलोम विचरन् दारुण शूलमुत्पादयति । कुपितरक्तं कफेन पित्तेन वा येन केनचिदावृत भवेत, तत्तस्यमपि प्रदर्शयति । मा नि । तदुक्तं—"समीरण श्रोत्रगतोऽन्यथाचर समन्तत शूलमतीव कर्णयो । करोति दोषैश्च यथास्वमावृत स कर्णशूल कथितो दुराचर ॥ सु उ २०अ । वायुप्रकुपितोऽयं यस्य भिन्दन्नि वाभिव । कर्णयो कुरुते शूल कर्णशूल तदुच्यते ॥" सु नि १अ ।

कर्णशूली । त्रि । कर्णशूलयुक्ते ।

कर्णशेखर । पु । शालवृक्षे । रत्ना ।

कर्णशोथ (क) । पु । कर्णस्रोतोगतरोग विशेषे । "कर्णशोथार्बुदार्शांसि जानीयादुक्त लक्षणे ।" मा नि । "तेषु रुक् पूतिकर्णत्व बधिरत्वञ्च बाधते ।" वा उ १७अ ।

कर्णसंस्राव । पु । The discharge of pus from the ear कर्णस्रोतोगतरोगविशेषे । कानेर पूंज । तस्य निदानद्भवाचि—"शिरो ऽभिघातादथवा निमज्जतो जले प्रपाकादथवापि विद्रधे । स्रवेद्धि पूयं श्रवणोऽनिलावृत स कर्ण संस्राव इति प्रकीर्त्तित ॥" मा नि ।

कर्णसमीप. । पु । गण्डदेशे । रा नि व १८ ।

कर्णस्फुटी । स्त्री । कोटविशेष ।

कर्णस्फोटा । स्त्री । स्वनामख्यातलतायाम् । कानछिड़ा कानफोटा । मं कानफोड़ी । गुणा—कटुतिक्तहिमा विषघ्नी भूतभूतादिदोषघ्नी । रा नि व ३ । "कर्णस्फोटा तु कटुका चोष्णा चाग्नि प्रदीपनी । वातगुल्मोदरघ्नी च कर्णमणविषापहा । कफपित्तज्वरामाहकफपूयविनाशिनी । सा तु घोता बुधैर्ज्ञेया भाद्यते च प्रशस्तिका ॥" वै निघ ।

कर्णस्राव. । पुं । कर्णसंस्रावे ।

कर्णाख्य: । पु । श्वेतभिण्ट्याम् । वै निघ ।

कर्णाञ्जलि । पु । कर्णशस्कुल्याम् ।

कर्णाटो । स्त्री । हंसपादीवृक्षे । रा नि व ५ ।

कर्णान्दु. (न्दू:) । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानडड़का इति भाषा । हे च ।

कर्णाभरणक: । पु । आरग्वधवृक्षे । बड़ सोनालू । रा नि व ९ ।

कर्णामोट: । पु । स्वनामख्यात वृक्षविशेषे । कानागाछ । चक्र ।

कर्णारा. । स्त्री । कर्णवेदन्याम् । त्रिका ।

कर्णारि । पु । अर्जुनवृक्षे । नदीसर्जवृक्षे । आजम् इति लोके । रा नि व ९ ।

कर्णार्बुद (र्श) । पु । कर्णस्रोतोगतरोग विशेषे । "कर्णशोथार्बुदार्शांसि जानीयादुक्त लक्षणे ।" मा नि ।

कर्णिक । पु । गणिकारिकायाम् । पद्मकोषे । सन्निपातज्वरविशेषे । लक्षण—"दोषत्रयेण जनिता किल कर्णमूले तीव्रा ज्वरे भवति तु श्वयथुर्व्यथा च । कण्ठग्रहो बधिरता श्वसनं प्रलाप प्रस्वेदमोहदहनानि च कर्णिकाख्ये ।" भा म १अ ।

कर्णिका । स्त्री । दारुणपीडायां । वा उ ३८ अ । महाग्निमन्थवृक्षे । बड़ आगुनगाछ । रा नि व ९ । वै निघ २अ कासरोग कद्रपपत्रयाम् । करि मुण्डाग्रभागदपाङ्गुलौ । करमध्याङ्गुलौ । हे च । मधुकादिच्छदाग्रे । वोँटा । मे कनिक । पद्मिनी माले । हे च । स्त्रीयोनौ कर्णिकाकारे मांसग्रन्थि रूपरोगे । मा म ४अ योनिरो । लक्षण— "कर्णिन्यां कर्णिका योनौ श्लेष्मासृग्भ्याञ्च जायते ।" मा नि । कठिन्याम् । प्रसवण्याम् । सेउति गुलाब । बीजमातृकायाम् । बीजकोषे । बीजकोषस्थ कर्णिका । पद्मचाकि वा फोपल । त्वरा । गुणा—तिक्ता कषाया मधुरा हिमा मुखवैशद्यकृत् लघ्वी तृष्णास्त्रकफपित्तघ्नी च । भा पू १अ ।

कर्णिकार (क) । पु । A sort of cassia (Cassia fistula.) क्षुद्रस्वर्णालुवृक्षे । छोट सोनालू गाछ । मं लघुआरग्वध । हे किड गाछे । तत्पर्याय,—द्रुमोत्पल परिव्याध (अ), द्रुमोत्पल (२) । गुणा—तिक्तरस कटुश्च कफशूलघ्न उदरक्रिमिनिहन्ता प्रणघ्न गुल्मघ्नश्च ।

रा नि व ८। (Pterospermum acerifolium) द्रुमोत्पले। ওলট্ কম্বল। हिं कनिआर, कनिआर। तें रेल्लचेट्टु, कोंड़गोगुचेट्टु, गोगुचेट्टु। गुणा,—कटुतिक्त लघु शोधनस्तुवर रक्तम सुखद शोथघ्न पक्कजणकुष्ठहरश्च। रा नि व ८। स्थलपद्मे। र मा। श्कुकी। श्कुमा। रत्ना।

कर्णिकारिका। स्त्री। दारिद्राहवे। वै निघ।

कर्णिको (इन्) । पु। गजे। नटा।

कर्णिनः। त्रि। विद्धकर्णे।

कर्णिनी। स्त्री। Disease of the Uterus or Polypus uteri श्लेष्मजन्यस्त्रीयोनिरोगविशेषे। यत्र योनौ श्लेष्मासृग्भ्यां कर्णिकाकार ग्रन्थिर्जायते। भा म ४भ योनिरोगे च। 'कर्णिन्यां कर्णिका योनौ श्लेष्मासृग्भ्यां प्रजायते॥" सु उ ३८ष। "अकाले वाहमानाया गर्भेण पिहितोऽनिल। कर्णिकां जनयेद्योनौ श्लेष्मरक्तेन मूर्च्छितः। रक्तमार्गविरोधिन्या सा तया कर्णिनी मता॥' च।

कर्णी। पु। आरग्वधवृक्षे। रा नि व २३। शोभा पाश्र्वभागे। गणिकारिकायाम्। वै निघ। त्रि। प्रशस्तकर्णे। कर्णयुक्ते।

कर्णीरथः। पु। स्कन्धवाह्ययाने। চৌপালা, থর্থরি, ডুলী। अ टी भ।

कर्णीवान्। पु। आरग्वधवृक्षे।

कर्णजपमन्त्रः। पु। विषनाशनमन्त्रविशेषे। "ओं हर हर नीलग्रीवग्रे ताण्डवाड्ड जटामण्डित खण्डेन्दुस्फूर्तमल्लरूपाय विषमुपसंहर उपसंहर हर हर हर नास्ति विषं नास्ति विषं नास्ति विष उच्छिरे उच्छिरे उच्छिरे। इति कर्णजपमन्त्रेण बारं बारं तालुमुख सिञ्चेत् शीतवारिणा बार षट्कम्।" अत्रि ३स्थान ५९ष।

कर्णेन्द्रियम्। क्ली। श्रवणेन्द्रिये। কাণ। 'तत आकाशतन्मात्रनिर्मितम्।" सु शा १ष।

कर्णोर्णम् (र्णा)। क्ली, स्त्री। कर्णरोमणि।

कर्त्तनम्। क्ली। छेदने। मेनविक। तर्कूटे। विषा।

कर्त्तरी। स्त्री। क्षपाण्याम्। কাতারি। शस्त्रकर्मोपयुक्ते शस्त्रे। কাঁচি, ক্ষুর প্রভৃতি। सुचि ष यथा च "स्नायुस्थिमर्मस्थानां कैशादौ नाच कर्णने। विविधाकृतयो यौक्ता कर्त्तर्यः कर्त्तरीनिभा॥" अत्रि।

कर्त्तरीयम्। क्ली। स्थावरविषान्तर्गतलक्षणार नियांसविषभेदे। सु कल्प २ष।

कर्त्तरीयुगम्। क्ली। शिशुमारकरे। निर्भिन्नाग्र।

कर्त्तिका। स्त्री। मध्यमाङ्गुली। इषि मण्डायभागे।

कर्दः। पु। कर्दमे। श र।

कर्दट। पु। करपाटे। पद्मे। मेठविक। मणालि। जलजलटपमाचे।

कर्दनम्। क्ली। कुक्षिशब्दे। পেটের ডাক। हे च।

कर्दमम्। क्ली। गन्धराजी। रा नि व १२। सुचि २१ष। मांसे। श च। चर्योदशविधकन्द विषान्यतमविषभेदे। प सु सु कल्प २ष। See कन्द विषं। मर्मकर्दमाख्यनेत्ररोगे। See वर्त्मकर्दम।

कर्दमः (क)। पु। पङ्के। কাদা। सत् पर्याय,—निषद्वर, जम्बाल पङ्क सादं (च), दम (मि)। गुणा—"कर्दमो दाहपित्तार्त्ति-शोथघ्न शीतल सर।" भा। शालिधान्यविशेषे। भा पू १भ शाकव। See शालि। पद्मिनी कर्दमे। "पुनर्नवा कर्दमकण्टकार्यौ।" सु चि २५ष। राजिमत्सर्पविशेषे। सु कल्प ४ष। See सर्प। अग्नि। वै निघ।

कर्दमविसर्प। पु। विसर्परोगभेदे। लक्षण यथा—"कफपित्ताज्ज्वरस्तम्भो निद्रा तन्द्रा शिरो रुजा। अङ्गावसादविक्षेपौ प्रलेपारोचकभ्रमा। मूर्च्छाग्निहानिर्भेदोऽस्थ्नां पिपासेन्द्रियगौरवम्। आमोपवेशन लेप स्रोतसाञ्च स विसर्पति। प्रायेणा माशय गृह्णन्नेकदेश न चातिरुक्। पीडकैरव-कीर्णोऽतिपीतलोहितपाण्डुरैः। स्निग्धोऽसितो मेच काभो मलिन शोफवान् गुरु। गम्भीरपाक प्राज्योष्मा स्पृष्ट क्लिन्नोऽवदीर्य्यते। पङ्कवच्छीर्ण मांसश्च स्पष्ट स्नायुशिरागण। शवगन्धी च वीसर्प कर्दमाख्यमुशन्ति तम्॥" मा नि।

कर्दमाटक। पु। विष्ठादिनिक्षेपस्थाने। श र।

कर्दमी। स्त्री। मुद्गरवृक्षे। মুগুরফুলেরগাছ। रा नि व १०।

कर्पटः(कः)। पुं। लक्तके। लत्ता इति लोके। নেতা, নেকড়া। अम।

कर्परः। पुं। खर्परे। घटखण्डे। ज्वालातप्त कपाले। তপ্ত কাটখোলা। शा चि १८। "खण्डाकारमपूपपचनपात्र स्थूल कर्पर इत्युच्यते।" ডাওয়া বা চাটু। वा टी ईमा। कपोलि। चिका। शर्करायां। उदुम्बरवृक्षे। श च। मस्तकास्थिनि। মাথার খুলি। कटाहे। अस्त्रभेदे। मे रविक।

कर्पराश. । पुं। मल्लपालखर्परे। খোলাকুচি। श र।

कर्परालः। पुं। अक्षोटवृक्षे, गिरिजपीलुवृक्षे। आक्रोट इति भाषा। भा।

कर्परिकातुत्थम्। क्ली। खर्परे। খাপর। वैनिघ। तुत्थविशेषे। তুঁতে। हे च।

कर्परी। स्त्री। A collyrium extracted from the Amomum anthorhiza काथोद्भवतुत्थे, तुत्थाञ्जने। দারুহরিদ্রার কাথের তুঁতিয়া।

कर्परीतुत्थम्। क्ली। खर्परे। कर्परिकातुत्थे, रसके। তুঁতিয়াবিশেষ। वि खर्परियाशौया। "कर्परीतुत्थक तुत्थादन्यत् तद्रसक स्मृतं। ये गुणा स्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृता॥" वैद्यक।

कार्पासः (कः)। पुं। स्वनामख्यातवृक्षे। কাপাস গাছ। हे च। मद व १।

कार्पासफलम्। क्ली। कार्पासवीजे। কাপাসের বীজ। "कार्पासफलमित्युक्तं कषायं मधुरं गुरु। वातघ्नं कफकर रुच्य विशदेवास्थिवर्जितम्॥"

कार्पासी। स्त्री। कार्पासवृक्षे। मद व १।

कर्पूर. (कः.)। पुं, क्ली। (Cinamomum, camphora,) Camphor स्वनामख्यातगन्ध द्रव्ये वृक्षतरुनिर्यासरूपे। कर्पूर। हि कापुर। ते कर्पूरम्। तत्पर्याय,—सोमसज्ञ सिताभ्रक (र), तरुसार (हा), शशाङ्कय (वि), इन्दु हिमाह्वय चन्द्रभस्म वेधक रेणुसारक (शब्दर), शीतमरीचि भस्मवेधक विधु शीतमयूख (म) घनसार चन्द्रसज्ञ जैवातृक क्लौ कुहरकाम्भस सिताभ्र हिमवालुका चोपधीश इन्दु हिमराश नक्षत्रेश निशापति यामिनीपति शशधर सोम क्षपाकर (म), हिमाह्व क्षपापति (के), सिताभ (अटी), घनसारक सितकर शीत शशाङ्क शिला शीतांशु हिमवालुक हिमकर शीतप्रभ शाम्भव शुभांशु स्फटिकाभ हिमांशु कारमिहिका ताराभ चन्द्रार्द्रक चन्द्र लोक तुषार गौर कुमुद। स पक्वापक्वभेदाद्द्विविध। तयोरपक्व गुणवत्तर भवति। स च पीतास भीम सेन सितकर शङ्करावास पांशु पिञ्जाब्दसार हिम वालुक जूतिक तुषार हिम शीतल पक्विकाख्य इति बहुभेदा। गुणा—शीतल तिक्त स्निग्धीय कटु श्लेष्मरक्तपित्तघ्न तृष्णादाहकफदोषघ्न। स तिक्त सुरभि शीत कर्पूरो लघुलेखन। तृष्णायां मुख शोषे च वैरस्ये चापि पूजित॥ सु सू ४६ अ। तत्र नूतनकर्पूर स्निग्धतिक्त तृष्णाश्रदाहमद। पुरातन दाहशीतघ्न। धौत स प्रमद, इति। स पुन शिरीमध्यतलजभेदेन त्रिविध। तत्र शिरो जात कर्पूर स्तम्भाग्रजात। मध्यज पत्रजात। तलज तलजात। तथा स्तम्भगर्भस्थित श्रेष्ठ। स्तम्भवाह्यस्थितो मध्यम। तथा शिरोजो भास्वान् विदग्धपुलक। मध्यज सामान्यपुलक स्वच्छश्च। तलज गौरवर्ण। यत्स्तम्भमध्यज स स्वच्छ श्वेत ईषत् हरिद्राभश्च स्यात्। यो वाह्यजात स सुदृढ स्वच्छश्च पुलकश्च जनयेत्। इति कर्पूरलक्षणम्। तदुक्त पीतासो भीमसेनस्तद्वत्सितकर शङ्करावास स्तथ, पांशु पिञ्जोऽब्दसारस्तद्वत् हिमयुता वालुका जूतिका च। पश्चादस्मात्तुषारस्तदुपरि च हिम शीतल पक्विकाख्या (पक्विकाप्या) कर्पूरभेद। अपिच कर्पूरो नूतनस्तिक्त स्निग्धशोषाश्रदाहद। चिरस्थो दाहशोषघ्न स धौत प्रभवत्पर। शिरो मध्य तलश्चेति कर्पूरस्त्रिविध स्मृतम्। शिरस्तम्भाग्र सञ्जात मध्य पत्रदले तल। भास्वद्विदग्धपुलक शिरोजातस्तु मध्यम। सामान्यपुलकं स्वच्छ मध्ये चूर्णन्तु गौरक। स्तम्भगर्भस्थित श्रेष्ठ स्तम्भवाह्ये च मध्यमम्। स्वच्छमीषत् हरिद्राभं श्वेतं तन्मध्यजं स्मृतम्। सुदृढ स्वच्छश्च पुलक वाह्यजं वदेत्। अपि च स्वच्छ भङ्गारपत्र लघुतरविशदं तोलने तिक्तकञ्चेत् स्वादे शैत्य सुहृद्य बहलपरिमलामोद सौरभ्यदायि। निःस्नेह दाढ्यपत्र शुभतरमिति चेत् राजयोग्य प्रशस्तम्। कर्पूरे चान्यथा चेत् बहुतर शमनी स्फोटदायि प्रणाय॥ पा नि व १२। कर्चूर कन्दे। शठ्याम्। आर्द्रहरिद्रायाम्। কাঁচাহলুদ। श च।

कर्पूरतुलसी । स्त्री । कर्पूरगन्धितुलसीभेदे । कर्पूरमाली तुलसी । वै निघ ।

कर्पूरतैलम् । क्ली । कर्पूरस्नेहे । कर्पूरের তৈল । गुणा —कटूष्णत्व वातरोगघ्नत्व कफाम ज्वरत्व दन्तदार्ढ्यकरत्वं पित्तहरत्वञ्च । रा नि व.१५। क्रोवेरे । वाला ।

कर्पूरमालिका । स्त्री । पक्वान्नविशेषे । कर्पूर-नाड़ी, নেওয়ালা इति च ख्याता । यथा— "घृताक्तया समितया तत्वा लम्बपुटं ततः । लवङ्ग मधकर्पूरयुतया सितयान्वितं । पचेदाज्येन सिद्धैषा प्रोक्ता कर्पूरनालिका । सर्वाधसदृशी प्रोक्ता गुणैः कर्पूरनालिका ॥" भा ।

कर्पूरमणिः । पुं । पाषाणभेदे । प्रस्तर-विशेष । गुणा —"मणिः कर्पूरकस्तिक्तः कटुर्वीर्यो व्रणापहः । लम्दोषवातदोषादीन् नाशयेत् ।" रा नि व १३ ।

कर्पूररसः । पुं । रसविशेषेऽतिसाराधिकारे । "हिङ्गुलम् अहिफेनञ्च मुस्तकेन्द्रयवं तथा । जाती फलञ्च कर्पूरं सर्वं सम्मर्द्य यत्नतः । अनन्त वटिका कार्या द्विगुञ्जापरिमाणतः ॥" इत्यादि । भैष अति सा चि । रसकर्पूरे । রসকর্পূর । तत्करणविधि— "पक्वसूतसम कुर्यात् प्रत्येकं गैरिकं सुधी । पुष्पिका खटिकां तद्वत् स्फटिकां सिन्धुजन्म च । वल्मीकं क्षारलवणं भाण्डरञ्जकमृत्तिका । सर्वाण्येतानि सञ्चूर्ण्य वाससा चापि शोधयेत् । अभिसूर्य्य युतं सूतं यावद्यामं विमर्द्दयेत् । तत् चूर्णं समूलञ्च स्थालीमध्ये परिक्षिपेत् । तस्या स्थाल्या मुखे स्थालीमपरां धारयेत्समाम् । सवस्त्र कुट्टितमृदा मुद्रयेदनयोर्मुखं । संशोष्य मुद्रयेद्भूयो भूय संशोष्य मुद्रयेत् । सम्यग्विशोष्य मुद्रां तां स्थालीं चुल्यां निधारयेत् । अग्निं निरन्तरं दद्यात् यावद्दिन चतुष्टयं । अङ्गारोपरि मधनं रचयेदवहिनिश । अनेहवाटयेद्यन्त्रमूर्द्धस्थालीगतं रसं । कर्पूरवत् सुविमलं गृह्णीयाद्गुणवत्तमम् । सदेव कुसुमचन्दन कस्तूरीकुङ्कुमेष्वपि । खादन्हरति फिरङ्ग व्याधि सोपद्रवं सपदि । विन्दति वह्निदीप्ति पुष्टि वीर्य्य बलं विपुलं । रमयति रमणीशतकं रसकर्पूर सेवकः सततम् ॥" भा । গিরিমাটী, খিপুক, চুনখড়ি, ফট্‌কিরি, সৈন্ধবলবণ, উইমাটী, ক্ষারলবণ, রাঙামাটী প্রত্যেক চূর্ণ এক ভাগ, একভাগ পারার সহিত এক প্রহর মাড়িয়া স্থালীমধ্যে পাক করিবে ।

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । स्वनामख्यातद्रव्यं । আম আদা । हिं कर्पूरहलदी । तें कर्पूर हरिद्रमनेवस्तुविशेष । गुणा —शीतला वातला मधुरा पित्तघ्नी तिक्ता सर्वकण्डूघ्नी च । भा पू १म ।

कर्पूरा । स्त्री । शट्यां ।

कर्पूरादितैलम् । क्ली । योनिरोगे हितम् । पाठ —"कर्पूरभल्लातकशङ्खचूर्णं क्षारी यवाख्यश्च मनःशिला च । तैलं विपक्वं हरितालमिश्रं रोमाणि निर्मूलयति क्षणेन" । कर्पूरादिभि कल्कं । सिद्धे हरितालचूर्णं पादिकं प्रक्षेप्यम् । তিলতৈল ১শ কল্ক—কর্পূর, ভেলার মুটী, শঙ্খচূর্ণ, যবক্ষার এবং মনছাল প্রত্যেক ৪ তোলা, জল ৪শ । পাক সিদ্ধ হইলে, হরিতালচূর্ণ এক পোয়া বা ২০ তোলা প্রক্ষেপ দিবে ।

कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । हिं कर्पूर पानिया । स्फटिके । वै निघ ।

कर्म । पुं । मूषिके ।

कर्बरः । पु, क्ली । पुष्पकेसरे । पुंड़िङ्गस्कू । रा नि व १४ । स्वर्णे । धुस्तूरवृक्षे । व्याघ्रे । मे रत्रिक ।

कर्बरी । स्त्री । दुर्गायां । व्याघ्र्यां । मे रत्रिक । हिङ्गुपत्राम् । জটা ।

कर्बुदार (क. । पु । शोणझिण्टाम् । म च । श्वेतकाञ्चने । प सु, च सू ४अ । गुणा — ग्राहिणः रक्तपित्तं हितत्वं । राज । श्वेतसुकाञ्चनो ग्राही तुवरो मधुर ह्युन । कफ्घ्नो कफ श्वासकास पित्तरक्तविकारहा । चतप्रदरघ्नोऽगो गुणाद्यान्यैं तु रक्तवत् ॥" वै निघ । च । (ख) श्वेताम्लवृक्षे । চালতাগাছ । सु सू,४ रख ।

कर्बुरम् । क्ली, पुं । स्वर्णे । हेम । हरिताले । जल । (२) धुस्तूरवृक्षे । गन्धशट्यां । प सू । आमहरिद्रायां । কাঁচা হলুদ । वै निघ, । शटी । मे ।

कर्बु(र्बू)रः (कः) । पुं । (Curcuma Zerumbet Rox) गन्धशट्यां । जल । आम हरिद्रायां । हिं कचोरहलदी । कचौर कर । नदीनिष्पावशाके । रा नि व ११ ।

रफलः। पु। साकुरुण्डवृक्षे। रा नि व ६।
रा। स्त्री। सविषजलायुकाभेदे। तदाकृति,—वक्षिमत्स्यवदायता छिन्नोदतकुक्षि। सु सू। See जलायुका। पाटलावृक्षे। वर्ब्बे म्। नायुईतुलसी। मे रत्रिक।
रम्। क्ली। स्वर्णे। हरिताले। विका।
र्म्म। क्ली। यत् कुर्व्वन्ति तत्कर्म्म। सु सू ४१। तच्च त्रिविध पूर्व्वकर्म्म प्रधानकर्म्म पश्चात्कर्म्म ति। सु सू ५ष।
र्म्मकण्ट,। पु। पर्पटे। के।
र्म्मकरी। स्त्री। मूर्व्वायां। वै निघ। बिम्बिका तायां। मे रचतुष्क।
र्म्मकारः। पुं। वृषे। श्र।
र्म्मज। पु। वटवृक्षे। जटा।
र्म्मपुरुष'। पु। जीवे, "यस्मिन् चिकित्सा र्त्तते स एव कर्म्मपुरुषश्चिकित्सिताधिकृत।" सु ा १ष।
र्म्मफलम्। क्ली। कर्म्मरङ्गफले। रत्ना। कर्म्मविपाके। मे लचतुष्क। सुखे। दुःखे। विका।
र्म्मभू। स्त्री। कर्षितभूमौ। हे।
र्म्ममूलम्। क्ली। कुशे। कुश। श ष। ररत्ने।
र्म्मरङ्ग'। पु। (Averrhoa carambola) वनामखप्रातवृक्षे। कामराङ्गा गाछ। स कर्म्म ताचे झाड। तत्पर्य्याय,—शिराल, वृहद्दल, कराकर. (श), कर्म्मार', कर्म्मरक, पीतफल, कर्म्मर', मुद्गर, धाराफल, कर्म्मारक। फल गुणा —अम्लत्वम् उष्णत्व वातहरत्व पित्तजनकत्व। पक्कस्य मधुराम्लत्व बल पुष्टि रुचि करत्वञ्च। रा नि व ११। कटुपाकित्व श्लेष्मपित्तकारित्व तीक्ष्णत्वञ्च। राज ३प। "कर्म्मारस्य फलस्याम ग्राह्यम्ल वात नाशन। उष्ण पित्तकरञ्चैव तत्पक्क मधुरं मतं। श्लघ बलपुष्टीनां रुचेश्चैव तु वर्द्धकम्।" वै निघ। "कर्म्मरङ्ग हिमं ग्राहि स्वाद्वम्ल कफ वातकृत्।" भा।
कर्म्मरी। स्त्री। The manna of the bamboo वंशरोचनायाम्। वै निघ।
कर्म्मविपाक। पुं। पूर्व्वजन्मकृतशुभाशुभफल भूते रोगादौ।

कर्म्मारः। पु। वंशे। कर्म्मरङ्गे। रा नि व ७।११।
कर्म्मारकः। पु। कर्म्मरङ्गवृक्षे। वै निघ।
कर्म्मार्ह'। पु मनुष्ये।
कर्म्मारिका'। पु। शाखोटवृक्षे।
कर्म्मेन्द्रियम्। क्ली। कर्म्मसाधनेन्द्रिये पाय्वादि पञ्चके व्यस्ते समस्ते च। यथा,—वाक्, पाणि', पाद पायुरुपस्थश्च। वै।
कर्व,। पु। मूषके। कामे। छणा।
कर्व्वरः। पु। व्याघ्रे। मे।
कर्व्वरी। स्त्री। हिङ्गुपत्र्याम्। के। व्याघ्राम्। मे।
कर्व्वरिका। स्त्री। कर्व्वर्य्याम्।
कर्श्यः। पु। कर्चूरे। आ' आदा। हि कर्चूर। रा नि व ६।
कर्ष,। पु। औषधभक्षणादौ मागधीमाने। स च षोडशमाषात्मक। १६० र। च। तोलकद्वयात्मक परिमाणादिमाने। "तोलद्वयन्तु कर्ष स्यात्।" प प्र १ख,। तत्पर्य्याय,—सुवर्ण अक्ष बिड़ाल पदक पिचु पाणितल उडुम्बर तिन्दुक कवड ग्रह। वै। दशमाषकात्मककालिङ्गमाने। "कर्ष स्याद्दशमाषक।' शार्ङ्ग पू १भ। सुश्रुतस्तु पञ्चरत्तिकमाषमुद्रा १६माषात्मक कर्ष कथयति। चरणद्वयात्मकव्रीह्यादिमाने ८०र.। विभीतक वृक्षे। श र। क्ली। सुवर्णे।
कर्षक। पु। अयस्कान्तमणौ।
कर्षणम्। क्ली। कृषीकरणे। हे च।
कर्षणि'। स्त्री। अतसीवृक्षे। मसिना गाछ। छवा।
कर्षणी। स्त्री। चीरोणीवृक्षे। रा नि व ५। श्वेतवचायां। वै निघ।
कर्षणीया। स्त्री। काश्मर्य्यश्चौरी। वै निघ।
कर्षफल। पु। विभीतकवृक्षे। बहेड़ा वृक्ष। रा नि व ११। भा पू १भ। भल्लातकवृक्षे। वै निघ।
कर्षफला। स्त्री। आमलकवृक्षे। आमला गाछ। रत्ना।
कर्षार्द्धम्। क्ली। तोलकपरिमाणे। प प्र १ख।
कर्षिका। स्त्री। काश्मर्य्याम्। वै निघ।
कर्षिणी। स्त्री। चीरिणीवृक्षे। क्षीरई गाछ। रा नि व ५। वै निघ

कर्पूः । पु । करीषाग्नौ । जीविकायाम् । म यद्दिक ।

कर्षूः । स्त्री । अभ्यन्तरमग्नस्तेसद्वीर्घमुखे खात विशेषे । च सू १४ च । करीषाग्नौ । व निघ । नदीमात्रे । र ।

कर्षूस्वेदः । स्वेदविशेषे । सचय यथा—"स्थान-येष्छ्यमस्याय कर्षूं स्थानविभागवित् । दीप्तैर-धूमैरङ्गारै तां कर्षूं पूरयेत्तत । तस्यामुपरि शय्यायां स्वपन् स्विद्यति ना सुखम् ॥" च सू. १४ च ।

कलः । पु । शालवृक्षे । शालगाछ । रा नि व ९ । क्ली । शुक्रे, रेतसि । मे खद्दिक । बदरीगुल्मे । वै निघ २भ सयष्यो चि व्योपादि चूर्णे । त्रि । अजीर्णे । मे ।

कलकः । पु । शकुलमत्स्ये । है च । वेतसवृक्षे ।

कलकण्ठः । पुं । हंसे । पारावते । कोकिले । मे ठचतुष्क । ग्रकपचिणि । टेंग्रा पाखी । प सु । हंसे । कलध्वनौ ।

कलकफलः । पु । दाडिमवृक्षे ।

कलकलः । पु । सर्ज्जनिर्यासे । धुनो । मे लचतुष्क ।

कलघण्टा । स्त्री । श्यामालतायाम् ।

कलघण्टिका । स्त्री । कृष्णशारिवायाम् । श्यामानता । भा पू १भ । See चनन्ता ।

कलघोषः । पु । कोकिले । अ र ।

कलङ्कः । पुं । लौहमले । कीट्टे । अपवादे । मे कत्रिकं । मत्स्यभेदे । वै निघ । चिह्ने । दाग ।

कलङ्कषः । पु । सिंहे । श मा ।

कलङ्की । त्रि । लौहमलयुक्ते ।

कलङ्कुरः । पु । आवर्त्ते । त्रि ।

कलजः । पुं । कुक्कुटे । वै निघ ।

कलजातः । पु । कलमशाली । कलमा धान ।

कलञ्जः । पु । तामकूटे । दोक्ता तामाक, अर्थात तामाक । हि तामाकू, सुरती । धूमपर्णी धूमपानगुणा—"कलञ्जसवेष्टनधूमपानात् स्याद्बल-पलितं खरीगन्धानि । कफघ्नमामज्वरहामितश्च गात्मर्मविद्याप्रवण कसैव्यम् ॥ इति विषाभिहान्त सारावली । संख्याविशेषे यथा—"सधाखो मोच्यते गुञ्जा वा तिसीदमाक' भवेत् । दपकंर्षमपि शीत, कलञ्जो नाम नामत ।" युक्तिकल्पद्रुम । वैद मतायाम् । विषाक्तहतमृगपचिणी । त्रिका ।

कलटम् । क्ली । गृहाच्छादने । চাল ।

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । त्रि ।

कलत्रम् । क्ली । श्रोण्यां । रा नि व १८ । भार्य्यायाम् । मे रत्रिक । भगे । त्रिका ।

कलधूतम् । क्ली । रौप्ये । रूपा । रा नि व १३ ।

कलधौतम् । क्ली । रजते । रूपा । स्वर्णे । সোণা । रा नि व १२ ।

कलध्वनिः । पु । मयूरे । पारावते । कोकिले । मे. नचतुष्क ।

कलनः । पु । वेतसे । বেতগাছ । रा नि व ९ । क्ली । एकमासिकगर्भे । गर्भवेष्टने । हला ।

कलनादः । पु । कलहंसे । वै निघ ।

कलम्बुः । पु । घोलीशाके । रा नि व ७ ।

कलभः । पु । पञ्चवर्षपर्य्यन्तकरिशावके । उष्ट्रे । हस्ता । धुस्तूरवृक्षे । रा नि व १० ।

कलभवल्लभः । पु । पीलुवृक्षे । रा नि व ११ ।

कलभवल्लभा । स्त्री । पिक्कां । रा नि व २३ ।

कलभी । स्त्री । चञ्चुचुपे । रा नि व ४ ।

कलमः (शालि.) । पु । शालिधान्यविशेषे । ব্রোওআ ধান । रा नि व १६ । मगधादिषु प्रसिद्धे धान्यविशेषे । কলমা ধান । स एव महातण्डुल इति काश्मीरदेशे ख्यात । "कालम कालविख्यात जायते स इहद्दने । काश्मीरदेश एवोक्तो महा तण्डुल एव च ॥" भा । कलमक । क्री । कालामक । है । गुणा—अय महती चीन गुणा स्वादुपाकरसत्वादिगुणाश्च । या सू ६च । हेमाद्रि धान्यवर्गे । पित्तघ्न श्लेष्मकर हृष्य मधुरश्च । रा नि व १६ । कलमोऽल्पकविदोषघ्न श्वष्यश्च कषायवान् । राज १५ ।

कलमा । स्त्री । शालिधान्ये । सा च श्लेष्मपित्त हा । अन्या च लघु पथ्या वातश्लेष्मविनी च । अत्रि १६ष ।

कलमोत्तम (मा) । पुं. स्त्री । सुगन्धशाली । रा नि व, १६ ।

नम्ब, (क') । पु । कदम्बवृक्षे । विश्व । शाक ड़िकायाम् । अम । शरे । मे दनिर्क । सर्षप । राकदम्बे । केलिकदम्ब् । रा नि व ९ ।

तम्बकम् । क्लो । कालीयके । पीतचन्दन । नुना ।

लम्बशालि. । पु । शालिधान्यविशेषे । गमा धान ।

लम्बिकः । पु । पक्षिविशेषे । चटक पक्षी । निघ ।

लम्बिका । स्त्री । कलम्बीशाके । कलमी ाक । श र । ग्रीवापश्चाद्भागाम् । हे च ।

लम्बिको । स्त्री । पक्षिणीभेदे ।

लम्बी । स्त्री । Convolvulus repens नामख्यातजलजशाकविशेषे । कलमीशाक । हि रेषु । तें शीमेबम्बलिचेट्टु । प सु । तत् र्याय,—कलम्बी कलम्बू कलम्बिका । शब्दर । णा —स्तन्यदुग्धशुक्रश्लेष्मकरत्व मधुरत्व कषायत्व भसरत्वञ्च । रा न ३प । "कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी ।' भा । उपोदकायाम् । पूँईशाक । रा नि व ७ ।

लम्बु, (म्बू) । पु, स्त्री । कलम्बीशाके । श र । See कलम्बी ।

लम्बुका । स्त्री । जलजशाकविशेषे । कलमी शाक । मेष शूलचि शम्बुकादिगुडी ।

लम्बुटम् । क्लो । हैयङ्गवीने । नवनीते । हारा ।

लम्बू' । स्त्री । कलम्ब्याम् । श ।

कलयज्ज । पु । सर्जरसे । धुनो । वै निघ ।

कलरव । पु । गृहपारावते । अम । कोकिले । रा नि व १९ । वनकपोते । वै निघ ।

कलल । पु । जरायौ । क्लो । मिश्रित शुक्र शोणितरूपगर्भे ।

कललज । पु । राले । धुना । रा नि व १२ ।

कललजोद्भव । पु । शालवृक्षे । रा नि व ९ ।

कलविङ्क । पु । चटकपक्षिणि । अम रत्ना ९ । कलिङ्गकवृक्षे । पारावते । ग्राम्यचटके । शे कचतुष्क । कृष्णचटके । सु सू ४६अ । श्वेत चामरे

कलश' (स) । पु । द्रोणपरिमाणे । ७२सेर । जलपात्रविशेषे । घटे । प म १ख । तत्पर्याय — घट', कुट, निप (अ), कलस, कलसि', कलशी कलशी (अ टी), कुम्भ करीर (हे) ।

कलशि. (शी) । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकु- लिया । रत्ना ।

कलसि. (सी) । स्त्री । Hemionitis cor- difolia पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया । प सु । रा नि व ४ । सु सू ३८अ सि यो । च द ज्व चि किरा तादौ । यक्ष्म चि बलाद्यघृते । वा चि १अ । "कोल सूक्ष्माम्लकलसी ।"

कलसिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । भे । कलसी । कै ।

कलह. । पु । युद्धाम् । हिं सुर्णोरी । वा सू सुरसादिव ।

कलहस । प । राजहंसे । कादम्बे । वार्मि हीम । रत्ना । "धवराधूसरैर्हंसा कलहसा इति स्मृता ।" इला । मौलवर्णहंसे । जलकुक्कुटे । वै निघ । तत्पर्याय,—कादम्ब (ख), कलनाद मरालक (रा) ।

कलहसकम् । क्लो । शरीषकाधिकारे कवल मानम् । अस्य कवलि धृते मुखवैशद्य रुचिश्च भवति । च द शरी चि । "अष्टादशशिशुपत्राणि दश मरिचानि विंशतिश्च पिप्पल्य । चाद्रकपलं गुडपल प्रस्थचयमारनालस्य । विड्लवणसहितं सतत् खजाहत सुरभिगन्धाढ्य । व्यञ्जनसहंसधाति श्रेय श्लेष्म मुखशुद्धिकृत् ।" रस र ।

कलह । पु । खड्गे । मे ।

कलहनाशनः । पु । कुटजवृक्षे । पुतीकरञ्जे । नाटा । श मा ।

कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायां । शालिक पाखी । रा नि व १९ ।

कलहाकुला । स्त्री । शारिकायाम् । वै निघ ।

कला । स्त्री । त्रिंशत्काष्ठात्मके कालपरिमाणे । सु सू ६अ । स्त्रीरजसि । Cellular tissue and fascia of the body शरीरस्थ विशेषे । सा सप्त—मांसधरा (शिरास्नाय्वादि स्थाने), रक्तधरा (मांसाभ्यन्तरे शिरा यकृत्प्लीहानौ च), मेदोधरा (सूक्ष्मास्थिपरिसरस्थपिच्छिलपदार्थे),

श्लेष्मधरा (सन्धिस्थानेषु श्लेष्मवलिप्तिलपदार्थेषु), पुरीषधरा (या पक्वाशयस्थाहारजन्यमलरक्षिणी), पित्तधरा (यत्र भुक्तद्रव्याणि आमाशयात्पक्वाशयं प्राप्य तिष्ठति), शुक्रधरा (सर्व्वकायव्यापिनी)। सु,शा ४अ। कलास्वरूपं—"धातुभिय प्रति च्छन्नान् सन्ततान् जरायुणा। श्लेष्मणा वेष्टितांश्चापि कलाभागांस्तु तान् विदुः। धात्वाशयान्तरे धातोर्यः क्लेदस्तूपतिष्ठति। देहोष्मणाभिपक्वश्च सा कलेत्य भिधीयते॥" भा प्र १म। वाजिनो जङ्घापार्श्व भागे। ज द २अ। मन शिलायाम्। चन्द्र षोडशांशे। हरो। त्रिका। अ शे। मे लदिक।

कलाकारः। पु। वृक्षविशेषे।

कलाकुलम्। क्लो। विषे। रा नि य ६।

कलाङ्कुरः। पु। The bird Ardea Sibirica सारसपक्षिणि। त्रिका।

कलाङ्गुलि। पु। शालिधान्यविशेषे। च सू २०अ।

कलाचिका (ची)। स्त्री। मक्षीर्ष्टे। कफोणि रधो मणिबन्धपर्य्यन्ते। हे च। अश्वस्य जानुनो ऽधोभागे। ज द २अ।

कलाजाजी। स्त्री। कारव्याम्। कृष्णजीरके। कालजीरे। हि कलौ जो मङ्गरैला।

कलाटक। पु। गवडशालौ। रा नि व १६।

कलाटीनः। पु। The white water-wagtail खञ्जनपक्षिणि। हारा।

कलादः। पु। स्वर्णकारे। त्रिका।

कलाधिकः। पु। कुक्कुटे।

कलानुनादी (न्)। पु। कलविङ्के। चटके। चातके। भ्रमरे। मे नपष्टक।

कलाप। पु। मयूरपुच्छे। हला ५। संहतौ। काञ्च्याम्। मे पत्रिकं। क्लो। पद्मबीजे। वंशबीजे। वै निघ।

कलापक। पु। करिकण्ठबन्धे। हे च।

कलापिन् (पी)। पु। मयूरे। हला। कोकिले। प्लक्षवृक्षे। पाकुड गाछ। मे नचतुष्क।

कलापिनी। स्त्री। नागरमुस्तायाम्। नागर मुस्ता। रा नि व ६। रात्री।

कलामकः। पु। कलमधान्ये। हे च।

कलाय। पुं। (Pisum sativum) Name of various leguminous seeds मटर इति ख्याते शिम्बीधान्ये। रमा। मायकापरनामधेये शिम्बीधान्यविशेषे। वाँटुल मटर, तेओड़ा मटर। हि केराव। लें पेइडस्ले। तत्पर्य्याय,—सतीनक, हरेणु खण्डिक (अ), त्रिपुट, अतिवर्त्तुल (र), मुण्डचणक, भ्रमन, नीलक, कण्टी, सतील, सतीन हरेणुक, सती मक। स द्विविध—त्रिपुटी वर्त्तुलश्च। गुणा—अतिवातल। वा सू शिम्बीधान्यव। पित्तदाह कफघ्न शीत कषाय रुचिपुष्टिप्रद आमदोष करश्च। रा नि व १६।

कलायकः। पुं। कालमशाली। कलमा धान। रा नि व १६। गुणा—"किञ्चित्कषाया मधुरा प्रदिष्टा रक्तप्रशान्तिं जनयन्ति बल्या। किञ्चित सवात विनिहन्ति पित्त कलायका शुद्धसमान रूपा।" अत्रि १५अ।

कलायका। स्त्री। मल्लाढ्यां। हिक्के। गण्ड दूर्व्वायां। वै निघ।

कलायखञ्जः (खण्डः)। पु। वायुरोगभेदे। लक्षणम्—"कम्पते गमनारम्भे खञ्जन्निव च लक्ष्यते। कलायखञ्ज तं विद्यान्मुक्तसन्धिप्रबन्धनम्॥" सु नि १अ। "क्रम कलायखञ्जस्य खञ्जपङ्गोरिव स्मृत। विशेषात् स्नेहन कर्म्म कायमल विरेचनं॥"

कलायशाकम्। क्लो। शाकविशेषे। हि केराउशाक। गुणा—"कलायशाक भेदि स्याल्लघु तिक्त त्रिदोषजित्"। भा पू १भ शाकव। "कलायशाक पित्तघ्न कफघ्न वातल गुरु। कषाया नुरसश्चैव विपाके मधुरश्च मत॥" सु सू ४६अ।

कलायसूप। पु। कलायपक्वतयूषे। गुणा—"कलायसूप कथितो लघु ग्राही सुशीतल। रुच्यो मेध्य पाककाले स्वादुसगदपित्तनुत्। अरोचकहरश्चासौ कफनाशकरो मत॥" वै निघ।

कलाया। स्त्री। गण्डदूर्व्वायाम्। श्वेतदूर्व्वायाम्। श्वेतदूर्व्वा। रा नि व ८। कृष्णचणके। काल छोला। प मु।

कलारुहा। स्त्री। स्वर्णकेतकीवृक्षे। रा नि व १०।

कलालापः। पु। भ्रमरे। रा नि व ८।

कलाविक। पु। कुक्कुटे। त्रिका।

कलाविकल' । पु । चटके । श र ।

कलाविङ्क । पु । कलविङ्कपक्षिणि । वै ।

कलि । पु । विभीतकवृक्षे । भा म १ अभेद चि । स्त्री । कलिकायाम् । मेलदिके । श्वेत धुस्तूरके । भल्लातकवृक्षे । वै निघ ।

कलिक । पु । क्रौञ्चपक्षिणि । कोँचबक । वंशधान्यभेदे । बाँशेर धान ।

कलिका । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् । बिछातिगाछ । रा नि व ९ । मदपुङ्खायाम् । पुष्पकोरके । क्षुद्र नीलिकायाम् । वै निघ । पुष्पविशेषे । कलके फूल ।

कलिकार' । पु । धूम्याटपक्षिणि । फिङे । पीतमस्तकपक्षिणि । करञ्जवृक्षे । मे । जलपिप्पल्याम् । वै निघ ।

कलिकारक । पु । पूतिकरञ्जे । लट्टाकरञ्जे । नाटाकरञ्ज । श्र म ।

कलिकारिका । स्त्री । लाङ्गलीवृक्षे । विष लाङ्गलिया । वै निघ । तत्पर्याय,—वह्निवक्त्रा (भा), लाङ्गली हलिनी गर्भपातिनी दीप्ता विशल्या अग्निमुखी हली नक्ता इन्द्रपुष्पिका विद्युज्ज्वाला अग्निजिह्वा व्रणहृत् पुष्पसौरभा स्वर्णपुष्पा वह्निशिखा इन्दुपुष्पिका ।

कलिकाश्रितम् । क्ली । अशीके । वै ।

कलिकोत्तम । क्ली, पु । लवङ्गे । गन्धशाखी ।

कलिङ्ग(क)म् । क्ली । इन्द्रयवे । च द पि ज्व कलिङ्गादि । कलिङ्ग कट्फल मुस्त पाठा तिक्त करोहिणी ।' च द ज्वराति चि । श र । "दारु पाठाकलिङ्गकम् ।"

कलिङ्ग (क) । पु । प्लक्षवृक्षे । पाकुड गाछ । कुटजवृक्षे । कुड़चि गाछ । शिरीषवृक्षे । रा नि व ९ । इन्द्रयवे । रत्ना ९ । र. सा स सि यो राजज्वरे । कलिङ्गकसामलकी । सि यो पिप्पल्यादिघृते । पूतिकरञ्जे । पक्षिविशेषे । फिङा । मे गलिक । वा चि १४ । तरम्बुजे । तरमुज । गुणा—मधुर शीतली वृष्यो बल्य पित्तदाहघ्न सन्तर्पण वीर्यकरश्च । रा नि व ७ । चातक पक्षिणि । इला । विभीतकवृक्षे । विका ।

कलिङ्गज । पु । इन्द्रयवे । वै निघ ।

कलिङ्गद्रु' । पु । कुटजवृक्षे । भा म १४ काश चि । "कलिङ्गद्रुफलं रज ।"

कलिङ्गयव' । पु । इन्द्रयवे । च द । सि यो लवणोत्तमाद्यचूर्णे ।

कलिङ्गवीजम् । क्ली । इन्द्रयवे । रा नि व ९ ।

कलिङ्गशुण्ठी । स्त्री । तद्देशज शुण्ठीविशेषे । गुणा —तिक्ता बलकरी अग्निदीपनी अजीर्णहरी आमकातिसारघ्नी । सा यवक्षारयुक्ता गर्भिण्या वान्तिं हरेत् । अत्रि ।

कलिङ्गा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । र मा । श्वेतनिशोतायाम् । अ च ।

कलिङ्गादिकषाय: । पु । "कलिङ्गका पटी लस यत्र कटुकरोहिणी" इत्यतद्द्रव्यकृतकषाये । स च सन्ततादीनां शमन । वा चि १४ । कषायोऽयं पित्तज्वरघ्न । च द पित्तज्व चि ।

कलिङ्गाद्यगुडिका । स्त्री । ज्वरातिसारे । पाठ —"कलिङ्ग विल्व(निम्ब)जम्बाम्रकपित्थ सर साधन । लाक्षा हरिद्रे ह्रीवेरं कटफल शुकनासिका । लोध्र मोचरसं शङ्ख धातकी वटशुङ्गकं । पिष्टा तण्डुलतोयेन वटकानक्षसम्मितान् । छायाशुष्कान् पिबेत ॥ इन्द्रयवादीना प्रत्येक समभाग गृहीत्वा तण्डुलोदकेन विमद्य वटी कार्या छायायां शोषणीया च । शुकनासिका श्योणाकत्वक् । च द भैष । अम्लकर्पेति केचित् । 'जलमष्टगुण दत्त्वा पल कण्डिततण्डुलात् । भावयित्वा ततो ग्राह्य तण्डुलोदककर्मणि ॥" प प्र ३प ।

कलिञ्ज । पु । कुलिञ्जने । वै निघ २भ जिह्वकज्व चि । कटे । मांदुर ।

कलितरु । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ स्वर भेदचि ।

कलिद्रु (म) । पु । सरलदेवदारौ । भल्लातकवृक्षे । विभीतकवृक्षे । रा नि व ११,भा म १भ कण्ठकुब्ज ज्व चि । "किराततिक्तकाकणा कुटजकण्टकारीशटीकलिद्रुकिलिमाभया ।"

कलिन्द । पु । सूर्ये । विभीतकवृक्षे । रा नि व २३ । भेलकवृक्षे । सरलदेवदारौ । वै निघ ।

कलिन्दक । पु । कर्कारौ । तरम्बुजे । वै निघ ।

कलिमद । पु । मद्यशालायाम् । व निघ ।

कलिप्रियः । पु । वानरे । श र ।

कलिफलम् । क्ली । विभीतकफले । च द ।

कलिम. । पु । शिरीषवृक्षे । वै निघ ।

कलिमार' (क) । पु । पूतिकरञ्जे । काष्टकरञ्जे । श टी र ।

कलिमालः (ल्य.)कः । पु । पूतीकरञ्जे । नाटाकरञ्ज । रा नि व ९ ।

कलियुगालय. । पु । विभीतकवृक्षे । भा पू १भ ।

कलियुगावासः । पु । विभीतकतरौ । भा ।

कलिवृक्षः । पु । विभीतकवृक्षे । हे च ।

कलिसोदरा । स्त्री । अस्थिसंहारिणी नाम लतायाम् । हाड़योड़ा ।

कलिहारी । स्त्री । लाङ्गल्याम् । विषलाङ्गुलिया । हि करिहारी । भा पू १भ । वै निघ वा व्या महाविषगर्भतैले ।

कली । स्त्री । कलिकायाम् । श टी भ ।

कलुः । पु । गरुड़शालौ । पक्षिराज धान्य । रा नि व १६ ।

कलुका । स्त्री । उल्कायाम् । मदिरादृष्टे ।

कलुष (षा) । पु, स्त्री । महिषे । रा नि व १९ । मण्डलिसर्पे । सु कल्प ४भ । See सर्प ।

कलुषमञ्जरी । स्त्री । शिञ्जिन्याम् । वै निघ ।

कलेवरम् । क्ली । शरीरे । रा नि व १८ ।

कलोद्भव' । पु । कलमशालौ । कलमा धान । रा नि व १६ ।

कल्क (ल्कम्) । पु, क्ली । रसपिष्टद्रव्यपिण्डे । जले वाटा द्रव्य । यत्पिण्डं रसपिष्टाना तत्कल्कं परिकीर्त्तितम् । च । मद्यादिपेषितद्रव्ये । "कल्को मद्यादिपेषिते ।" रा नि व २० । तस्य मात्रा कर्षमिता । तत्र मधुघृततैलमात्रा द्विगुणा, सिता गुड़ समं, द्रवाय चतुर्गुणा ग्राह्या । प प्र १ख । घृततैलादिशपे । मे कद्विक । घृततैलादिपाकि दृषदि पेषिते देयद्रव्ये । "द्रव्यमार्द्रं शिलापिष्टं शुष्कं वा सजलमिश्रितं । तदेव सुरिभि पूर्व्वै कल्क इत्यभिधीयते ॥" प प्र १ख । द्रव्यमार्द्रं शिलापिष्ट शुष्कं वा सजलमर्पेत । प्रक्षिप्य गालयीतश्चे तत्पापकर्दमसन्निभम् ॥ भा । "य' पिण्डमार्द्र पिष्टाना स कल्क इति कीर्त्तित' । तद्वदेवतच साक्षात्कल्को दृषदि पेषित ॥ मात्रा पिचुमिता तत्र द्विगुण माक्षिकादिकम् । सिता गुड समं दद्याद्द्रवा देयाश्चतुर्गुणा ॥" इति कल्कविधि । कर्णमल । श र । तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये । शिलारस । रा नि व १२ । See सिह्लक । विष्ठायाम् । किट्टे । मे कद्विक । करिदन्ते । वै निघ ।

कल्कफलः । पु । दाडिमवृक्षे । रा नि व ११ ।

कल्करोधः । पु । पट्टिकारोध्रे । रा नि व ६ ।

कल्किवृक्षः (धर्मघ्न.) । पु । विभीतकवृक्षे । रा नि व ११ ।

कल्पः । पु । विधौ । रोगमुक्तौ । कल्पवृक्षे । रा नि व २० । क्ली । मद्ये ।

कल्पक. । पु । नापिते । श मा । कर्चूरे । भा पू १भ ।

कल्पतरुः । पु । कल्पवृक्षे । क्रमुकवृक्षे । रा नि व ११ । तन्नामकज्वरघ्नरसे । पाठ—"रस गन्ध विषं ताम्र समभाग विचूर्णयेत् । भावयेत् पञ्चभि पित्तै क्रमश पञ्चवासरम् ॥ गिरुच्छी स्वरसेनैव मर्द्दयेत्सप्तवासरम् । आर्द्रकस्य रसे नैव भावयेच्च त्रिधा पुन ॥ सर्षपाभा वटी कार्य्या छायया परिशोषिता ।" जीर्णज्वरे विषमज्वरे च २१ वट्य प्रयोज्या । कज्जलीपिप्पलीयुतगुण जल पाययेत् । शर्करया दधि देय खादयेच्च । भैष ज्व चि ।

कल्पद्रु. (म) । पुं । कल्पतरौ । इक्षाकुवंश वृक्षे । सोणालू गाछ । वै निघ ।

कल्पनम् । क्ली । छ.सी । कर्त्तने । त्रिका ।

कल्पना । स्त्री । हस्तिसज्जायाम् । अम । रच नायाम् ।

कल्पनी । स्त्री । कर्त्तर्य्याम् । काँची । हे च ।

कल्पपादप । पु । कल्पवृक्षे । विभीतकवृक्षे ।

कल्पवृक्ष । पुं । विभीतकवृक्षे । कल्पपादपे । अम । रत्ना ।

कल्पा । स्त्री । श्वेतवार्त्ताकीवृक्षे । श्वेतचामेली । वर्त्ते । वै निघ

कल्पाङ्ग. । पुं । पर्पटे ।

कल्पान्त. । पुं । प्रलयकाले । अम ।

कल्पित' । पु । सज्जित हस्तिनि । मे ।

काल्मषम् । क्ली । पापे । करपुच्छे । त्रिका ।
कल्माषः । पु । सुगन्धशालौ । रा नि व १६ । कृष्णपाण्डुरवर्णे । कृष्णवर्णे । राक्षसे ।
काल्यम् । क्ली । सुरायाम् । कल्ला । प्रभाते । मे. यदिकं । मधुनि । त्रि च । वि । वाक्श्रुतिरहिते । नीरोगे । सुश्रि २६श । "काल्यसौदयवयस ।" दर्शे । मे यदिक ।
काल्यजग्धिः । स्त्री । प्रातर्भोजने । जटा ।
काल्यत्वम् । क्ली । आरोग्ये । अ ।
काल्यद्रुमः । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।
काल्यपत्रिका (स्त्री) । स्त्री । रक्तापामार्गे । मे । लाल आपा. ।
काल्यवर्त्त. । पु । प्रातराशे । त्रिका ।
काल्या । स्त्री । मद्ये । मेयदिक । हरीतक्याम् । श र. ।
काल्याङ्ग. । पुं । पर्पटवृक्षे । क्षेत्पापडा । रा नि व ५ ।
काल्याणम् । क्ली । सुवर्णे । सुखे । रा नि व १२ । पु । बहुसर्जवृक्षे । शाल गाछ ।
काल्याणक. । पु । पर्पटके । क्षेत्पापड़ा । वै निघ ।
काल्याणगुड़ । पु । ग्रहण्यधिकारे । पाठ— "प्रस्थवयौमामलकौरसस्य शुद्धस्य दत्त्वार्द्धतुलां गुडस्य । चूर्णीकृतैर्ग्रन्थिकजीरचव्यव्योषेभकृष्णा हपुषाजमोदैः । विडङ्गसिन्धुत्रिफलायमानीपाठाग्नि धान्यैश्च पलप्रमाणैः । दत्त्वा त्रिवृच्चूर्णपलानि चाष्टावष्टौ च तैलस्य पचेद् यथावत् । तं भक्षये दक्षफलप्रमाणं यथेष्टचेष्टं त्रिसुगन्धियुक्तम् ।" पाकनियम—आमलकीरसरा १२श इक्षुगुड़ा ९।०श यथाविधि एकत्र पचेत् । सिद्धप्राये पाके पिप्पलीमूलादीनां प्रत्येकं पल (८तो), त्रिवृच्चूर्णस्य प्रस्थार्द्ध (८प) तैलस्य च प्रस्थार्द्ध (८प) प्रक्षिपत् । तथा त्रिसुगन्धस्य पृथक् पल मिश्रयेत् । तथा त्रिवृता तैलमर्ज्जिता देया इति वृद्धा । प्रक्षेप द्रव्याणि—पिप्पलीमूल जीरक चव्य त्रिकटु गजपिप्पली हपुषा वनयमानी विड़ङ्ग सैन्धव त्रिफला यमानी पाठा चित्रकमूलं धान्यकश्च । च द ग्र चि । रस र. । भैष ।
काल्याणघृत(पानीय)म् । क्ली । विषमज्वरे उन्मादे च । पाठ—"विड़ङ्गत्रिफलादन्तीभद्रदारु हरेणव । तालीशपत्रमञ्जिष्ठाकेशरोत्पलपद्मक । दाड़िम मालतीपुष्प रजन्यौ सारिवे स्थिरे । प्रियङ्गु-तगर कुष्ठ बृहत्यौ चैलवालुकं । सचन्दनगवाक्षीभि रेतै सिद्ध विषापह । अपि कल्याणक । आश्वालशश्री, त्रिफला, रेणुक, देवदारु, एलवालुक, शालपाणि, तगरपादुका, हरिद्रा, दादरहरिद्रा, अनन्तमूल, श्यामालता, प्रियङ्गु, नीलोत्पल, एलाच, मञ्जिष्ठा, दन्ती, दाड़िम, नागेश्वर, तालीशपत्र, बृहती, मालतीपुष्प, बिड़ङ्ग, चाकुलिया, कुड़, रक्तचन्दन, पद्मकाष्ठ, प्रत्येक २ तो घृत ३२ प जल १६ श । एवञ्च घृत द्विगुण जल चतुर्गुणञ्च दुग्ध दत्त्वा यदा पचेत् तदा क्षीरकल्याणमुच्यते । शा की उन्मा चि । सु कल्प ७ष । भैष । अन्यत् दाहाधिकारे महत् कल्याणक घृतम् । पाठ—"चतुर्गुणे प्रता वर्यां रसे क्षीरे चतुर्गुण । अपि प्रस्थ वलाजाजी मञ्जिष्ठा पीवरी निशा । काकोल्यौ मधु मेदे । द्वे वृद्धी द्वे देवदारु च । एषामष्टपल कल्कं पचेत्कल्याणक महत् । घृत ४ श शतमूलीरस १६श दुग्ध १६श । कल्क—जीरा श्वेत बेलेड़ा, मञ्जिष्ठा, अश्वगन्धा, हरिद्रा, काकोली, क्षीर-काकोली, यष्टिमधु, मेदा, महामेदा, ऋद्धि, वृद्धि, देवदारु । प्रत्येके ८ तो । रस र ।
काल्याणलेह । पु । वातव्याध्यधिकारे हिक्का श्वासे च । पाठ—"सहरिद्रा वचा कुष्ठ पिप्पली विश्वभेषजं । अजाजी चाजमोदा च यष्टीमधुक सैन्धवम् । एतानि समभागानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् । तच्चूर्ण सर्पिषालोड्य प्रत्यह भक्षये न्नर । एकविंशतिरात्रेण भवेच्छ्रुतिधरो नर ।" अजाजी जीरके, अजमोदा यमान्याम् यष्टी यष्टी मधु, मधुक मधुकपुष्पे । मउलफुल । च द वा व्या चि । रस र । भैष ।
काल्याणबीज । पु । मसूरवृक्षे । रा नि व १६ ।
काल्याणसुन्दराभ्रम् । क्ली । राजयक्ष्मणि रस । पाठ—"वज्राभ्रमेकपलिकं पुटनं सुजीर्ण धात्री पयोद वृहती शतमूलकैश्च । विस्वाग्निमन्थ जलवासक कण्टकारी श्योनाक पाटलिवलाय रसै रमीषाम् । सम्मर्द्दितं पलमितं पृथगेकशश्च । गुञ्जासमा सुवलिता वटिका कृता च ।" जारित अभ्र ४ तोला, आमला, मुता,

वृहती, শতমূলী, ইক্ষু, বিবপত্র, গণিনি, বালা, বাসকপত্র কণ্টিকারী, শোণা, শাবল, বেলেডা, প্রত্যেকের ১ পলমিত রসে মর্দ্দন। भैष।

कल्याणिका। स्त्री। मन शिलायाम्। रा नि व १३।

कल्याणिनी। स्त्री। बलानामक्षुपे। বেলেড়া। रा नि व ४।

कल्याणी। स्त्री। रालवृत्ते। सजवृत्ते। वै निघ। गवि। रा नि व १९। माषपर्ण्याम्। रा नि व ३। स्वर्णपत्रिकायाम्। সোণাপাতা। সোণামুখী।

कल्ल.। त्रि। वधिरे। त्रिका।

कल्लता (त्वम्)। क्ली। वाधिर्य्ये। स्वरभेदे। हे च।

कवकः। पुं। ग्रासे। कवले। हे च। क्ली। छत्राके।

कवचः। पु, क्ली। पर्पटके। "कवच स्यात् पर्पटके।" रा नि व ५। २१। यथा कवच कच्छुरा।" गर्द्दभाण्डवृत्ते। गाञ्जीभाँट इति लोके। त्वचि। दारुचिनि। भूर्ज्जवृत्ते। नन्दी वृत्ते। मे त्रिक।

कवचनामकः। पु। पर्पटके।

कवचपत्रम्। क्ली। भूर्जपत्रे। श च।

कवचाख्य। पु। अश्वखुरे। नखीनामगन्धद्रव्ये।

कवचीयन्त्रम्। क्ली। औषधपाकार्थं यन्त्र विशेषे। तद्यथा—"नातिह्रस्वां काचकूपीं न चातिमहती दृढा। वाससा कर्द्दमाक्तेन परिवेल्य समन्तत। सलिप्य मृदुसत्स्राभि शोषयेद्रास्म रश्मिना। निधाय भेषज तत्र सुखमाच्छादयेत्तत। कठिन्या दृढया वापि पचेद्यन्ने विधानत। कवची यन्त्रमेतद्धि रसादिपचने मतम्॥" आत्रेय।

कवटी। स्त्री। कवाटे।

कवड। पुं। कवले। गण्डूष। रत्ना।

कवडग्रह। पु। कर्षे। २ দুই তোলা। प म १ख। च द खदिरवटी।

कवयि. (यी)। स्त्री। (Coius coboius) मत्स्यविशेषे। কই মাছ। तत्पर्य्याय,—क्रकच

पृष्ठी (त्रि)। कविका (भा)। कवची (के)। गुणा —मधुरा स्निग्धा कषाया रूक्षा ईषत्पित्तकरी बल्या वातघ्नी च। भा। हारा।

कवरः। पुं, क्ली। कवर्य्याम्। वनतुलसी। त्रिका। लवणे। अम्ले। मे। हे च। सामुद्र लवणे। र मा.।

कवरा (री)। स्त्री। वर्वरायाम्। বাবুই। इति भाषा। श र। वनतुलस्याम्। अम। वर्वूरकवृत्ते। বাবলা গাছ। रक्तकरवीरे। मन शिलायाम्। हिङ्गुपत्र्याम्। रा नि व ६। केशविन्यासे।

कवरीक। पु। सुगन्धपत्रवृत्तविशेषे। ফুলান তুলসী। यथा—"कस्तूरिकावदुगन्ध कवरीक समामक।" इति द्रव्याभिधानम्। ग्रामचनके। के। কাবরী ছোলা।

कवरीकाला। स्त्री। मन शिलायाम्।

कवरीकूटकः। पु। कवर्य्याम्। त्रिका।

कवल.। पु। चिलिचिममत्स्ये। বেলে মাছ। श च। ग्रासे। रत्ना। गण्डूषपर्य्याये। কুলকুচা, কুল্লি করা। सा मात्रा या मुखे धृता सुख सञ्चार्य्यते। "सुख सञ्चार्य्यते या तु सा मात्रा कवले हिता॥" भैष। See गण्डूष।

कवलग्रहः। पु। कर्षपरिमाणे। सु। मुखे कवलस्य ग्रहो धारणम्। तस्य विधिर्यथा—"सत्र तिकटुकवचासर्षपहरीतकीकल्कमालोड्य तैलघृत सुरामूत्रक्षारमधूनामन्यतमेन सलवणमभिप्रतप्तमुप स्विन्नस्विन्न गलकपोलललाटप्रदेशे धारयेत्। तावच्च धारयितव्योऽनन्यमनसोन्नतदेहेन यावद्दोष परिपूर्णकपोलत्व नासास्रोतोनयनपरिस्रावश्च भवति, तदा विमोक्तव्य पुनश्चान्यो ग्रहीतव्य" इति। सु चि ४० अ। गुणा—"कवल कुरुते काङ्क्षा भक्तेषु हरते कफम्। तृषा शोषश्च वैरस्य दन्तचालञ्च नाशयेत्॥" वै निघ। स चतुर्विध —स्नैहो प्रसादी शोधी रोपणश्चेति। तत्र वाते स्नैहो स्निग्धोष्णैर्द्रव्यै, प्रसादनो पित्ते स्वादुशीतै। शोधन कफे कट्वम्ललवण रूक्षोष्णैश्च। रोपणो व्रणे कषायतिक्तमधुरै कटूष्णैश्च। तस्य मात्रा सा या मुखसञ्चारिणी भवेत्। "चतुर्धा कवल स्नैहो प्रसादी शोधिरोपणौ। स्निग्धोष्णै स्नैहिको वाते स्वादुशीतै प्रसादन। पित्ते कट्वम्ललवणै रूक्षोष्णै

षन कफ। कषायतिक्तमधुरं कटस्यं रोपणो
ो। तथा, सुख सधार्यते या तु माता सा
ाले स्मृता॥" सु चि ४० अ।

ालिका। स्त्री। Bandage ब्रणबन्धना
[उदुम्बरादिवल्कले। सु सू १८अ। चि
।

ालित। त्रि। बदरीहक्षे। इला।

ाली। स्त्री। भुक्ते। ल।

ास। पु। कण्टकगुल्मे।

ाटच(व)क्रम्। क्ली। स्वनामख्यातहक्षे।
कामाडिया, कवाटवेटु। वेत्तुधा इति च
ा। र मा। ततपर्याय,—वक्राय, कपोत
। ममजित्। र।

ारम्। क्ली। पद्मे। त्रिका। पु। (Tan
lus falcinellus) पक्षिविशेषे। कशात्र
षी। वे निघ।

व (काम्)। स्त्री, क्ली। खलीने। लागाम।

वका। स्त्री। कैविकापुष्पहक्षे। कैरव इति
इयदेशे प्रसिद्धे। रा नि व १०। ते पुष्प
षेषु, खलिने। हि कडिकाली। लागाम।
योमत्स्य। ते मत्स्यविशेषसु। विका।

वञ्जुक'। पु। पक्षिविशेषे।

(गि)त्थ। पु। कपित्थहक्षे। अ टी।

ायम्। क्ली। खलीने।

राजः। पु। वैद्ये। कविश्रेष्ठे।

लम्। क्ली। उत्पले। नीलपद्म। श च।

डवक्र। पु। कवाटवक्रहक्षे। र मा।

ष्णम्। त्रि। ईषदुष्णे। अम। क्ली। उष्ण
ाम्।

ा। स्त्री। अश्वादिताडन्याम्। हे च। मांस
इन्याम्। भा पू १भ, ग व।

ाका। स्त्री। अश्वकषायाम्। चामडकषा।
र भू वि लोहायते।

यु। पु। भक्ते। वक्ते। रा नि व २०।

रु (रू')का। पु, क्ली। पृष्ठकीकसे। पृष्ठा
न। पिठेर शीडा। इला। स्त्री। स्वनाम
तघासे। केशुर। र मा। See कशेरु।

काशेरु(रू)कम्। क्ली। कशेरुणि। केशुर।
प सु।

काशेरु(रू)का। स्त्री। पृष्ठास्थिनि। पृष्ठवंशे।
रवा। वै निघ। कशेरौ। केशुर। अम।

काश्मलम्। क्ली। मूर्च्छायाम्। मोहे। अम।
पापे। मन्दर।

काश्मीरजम् (न्म)। क्ली, पु। कुङ्कुमे। अ टी
रा।

काश्यम्। क्ली। मद्य। पु। अश्वे। मे यहिर्म।
कषार्हश्चे। हे च। अग्रमध्यभागे। वे निघ।

काश्यप। पु। मत्स्यभेदे। विश्व। मृगविशेषे।
मे।

काष। पु। कषपट्टिकायाम्। कष्टिपाथर।

काषण। पु। मलाटी। क्ली। कण्डूयने। त्रि।
अपक्वे। श च।

कषपाषाणः। पु। स्वग्रमणौ।

कषाय'। पु। कपित्थहक्षे। महासर्जहक्षे। वै-
निघ। मण्डलिसर्पे। सु कल्प ४अ। Decoction
of infusion क्वथितैर्वस्तुभि कृते क्वाथमात्रे।
षोडशगुणाम्भसा पक्व चतुर्भागावशिष्टक्वाथ। कषाय
उच्यते। र मा। 'पादशिष्ट कषाय स्याद्य
षोडशगुणाम्भसा।' भा। अष्टभागावशिष्ट इति।
शार्ङ्ग १अ। कषाया पञ्चविधा स्वरसकल्क
क्वाथहिमफाण्टभेदेन यथोत्तरं लघवश्च भवन्ति।
श्योनाकहक्षे। शोणा गाछ। धरणि। धवहक्षे।
धाओरा गाछ। लकुचहक्षे। ढेलो गाछ। रा
नि व ९। निर्यासे। विलेपने। अङ्गरागे। मे।
पु क्ली। An astringent flavour षड्रसा
न्यतमरसविशेषे। कषा। स पूगीफलादौ स्वाद्य।
रा नि व २०। स च मृत्यघिगुणबहुल हिमगुरु-
रुक्ष स्तम्भी शमन ग्राही मुखशुद्धिजिह्वास्तम्भादि
कृत् तद्विपाकोऽपि कटु, तद्विपाकगुणश्च वातकृत्
कफपित्तघ्नश्च। दीपन पाचन शोफरोधक
शैथिल्यकर अतिसेवित पाण्डु करोति च। यो
वक्त्र शोषयति जिह्वां स्तम्भयति कण्ठ बध्नाति हृदयं
कर्षति पीडयति स कषायक। सु सू ४२अ।
अन्यच्च। कषाय शोषण स्तम्भी व्रणपाकार्ति
नाशन। कफशोणितपित्तघ्नो रुक्ष शीतो गुरु-
स्तथा॥ राज। वैद्यं स्तम्भार्थेर्यो रसन योऽपि
द्रव। बध्नातीव च स कण्ठ कषाय स विज्ञा

त्रपि ॥ च । अतिवृक्तस्य तस्य गुणः—सोऽतिवृक्त शूलाध्मानहृत्पीडाक्षेपणादिकृत्। भा.। कषायस्य कल्पनं पञ्चविधम्—स्वरसकल्कशृतशीतफाण्टभेदेन एषाञ्च तथापूर्वं बलाधिकम्। च सू ४ अ। "क्षोरस स्वरस शीत कल्को हमदि पेषित। क्वथितस्तु शृत शीत शर्व्वरीमुषितो मत। क्षिप्तोष्ण तोये मृदित फाण्ट इत्यभिधीयते। पञ्चैतास्तु समुद्दिष्टा कषायाणां प्रकल्पना॥" च प्र १ ख। कषायपाकविधि। "तत्र केचिदाहु त्वक्पत्रमूला दीनां भागस्तच्चतुर्गुणजलमावाप्य चतुर्भागावशेषं नि काथ्यापहरेत्। अथवा समोदकद्रोणे त्वक्पत्र-मूलादीनां तुलामावाप्य चतुर्भागावशिष्ट नि काथ्या पहरेत्।" सु चि ३१ अ। त्रि। सुगन्ध। भिका।

कषायकृत् । पुं। रक्तलोध्रे। जटा।

कषायजलम् । क्ली। कषायत्वोदुम्बरशिरीष वटसिद्धे जले।

कषायदन्तः (दशन.) । पु। मूषिकभेदे। अस्य यत्र यत्र पतति तत्र शोथकोथादयो जायन्ते। वा उ ३८ अ। सु कल्प ६ अ।

कषायनित्यः । त्रि। नित्यमतिमात्रकषायरस सेविनि। च।

कषायफलम् । क्ली। पूगफले। वै निघ।

कषाययावनालः । पुं। तुवरयावनालधान्ये। धनाद्यविशेष। रा नि व १६।

कषाययोनिः । स्त्री। कषायाधिकरणे। सा च पञ्चधा—मधुरकषाय अम्लकषाय कटुकषाय तिक्तकषाय कषायकषायश्चेति। च सू ४ अ।

कषायवर्गः । पु। कषायरसद्रव्यगणे। कषा क्रिनिवेदर वर्ग। त्रिफला शल्लकी जम्ब्वाम्रवकुल तिन्दुकफलानि न्यग्रोधाद्यश्वत्थादिप्रियङ्ग्वादिलोध्रा दिशालसारादीनि कतकशाकपाषाणभेदकवनस्पति फलानि कुरवककोविदारकजीवन्तीचिल्लीपालङ्क्या सुनिषण्णादिनीवारकादय मुद्गादयश्च समासेन कषायवर्गः। सु सू ४२ अ।

कषायवृक्षः । पुं। [illegible] फलवृक्षे। च चि ४ अ।

कषायस्कन्धः । पु। [illegible] । च चि [illegible]

सभायाम्। रा नि व ४। आम्रातके, खर्जूरीवृक्षे। वै निघ।

कषायी (इन्) । पुं। सर्जवृक्षे। धूनार गाछ शालवृक्षे। रा नि व ९। जटा.। खर्जूरीवृक्षे। (खेजूर गाछ)। लकुचवृक्षे। रा नि व ११। शाकवृक्षे। क्षुद्रपनसे। वै निघ।

कपिका । स्त्री। पश्चिमाती। शथा।

कपेरुका । स्त्री। कशेरुकायाम्। पृष्ठास्थि। च टी रा।

कष्टम् । क्ली। पीडायाम्। हे च।

कष्टकारकः । त्रि। पीडाकरे। शिक्षा।

कष्टस्थानम् । क्ली। पीडाजनकस्थाने। हारा।

कष्टिः । स्त्री। पीडायाम्। वै निघ। कषपरि कायाम्। के।

कठोरम् । क्ली। रङ्गे। वङ्ग। रत्ना।

कसका । स्त्री। कासमर्द्दे। वै निघ। श्म सुखल्यायहृते।

कसनम् । क्ली। कासे। वेदनाविशेषे। च द र पि चि।

कसनमर्द्दनः । पु। कासमर्द्दवृक्षे। काल कासन्दा। वै निघ।

कसना । स्त्री। कृच्छ्रसाध्यलूताविशेषे। See लूता।

कसनोत्पाटनः । पु। वासकवृक्षे। वाकस गाछ। श च।

कसिपुः । पु। अन्ने। जटा।

कसेरु । पु, स्त्री। Back bone. पृष्ठास्थिनि। मेरुदण्ड। रा नि व १८। मुस्तायाम्। 'कसेरु भद्रमुस्तके। रा नि व ६।१२। (Scirpus kysoor) स्वनामख्याततृणविशेषे। केशुर। म क कसेरुया। तेकिमगड्डे। तगगड्डु। ते इति, कीर्ति। तच्च द्विविधं राजकसेरुकं चिच्चोटश्च। तयो चिच्चोट मुस्ताकृति लघु च। सा गुणा— [illegible] मधुरं तुवरं गुरु। पित्तशोणित [illegible] ॥" भा। कषाय अल्प [illegible] शीत दाहश्रमघ्न। रा [illegible] कामवाहरं पित्तमारुतघ्न। वै [illegible] शोसघ्न। राज १४। अ

कसेरुक: । पुं । कसेरी । नागरमुस्तके । सु चि १० च ।

कसेरुका । स्त्री । कशेरी । केशुर । रा नि व ८ । पृष्ठास्थिनि । पृष्ठदण्ड । रा नि व १८, ३ च ।

कस्तीरम् । क्ली । पिचटे । गिट्टी । वङ्गे ।

कस्तोर्णम् । क्ली । रङ्गे । टीन् । प सु ।

कस्तु(स्तू)रिका (री) । स्त्री । मृगनाभौ । मृगनाभि । हिं कस्तूरी । ते कस्तूरिपिल्लि । तत्पर्याय,—मदाम्न (त्रि) । मृगनाभिजा । गन्धमृगी (इ) । मृगमद । कस्तूरी (च) । मृग । मृगी । नाभि । मद (भ) । मण्डजा (वि) । कस्तुरिका । नाभि । लता । योजनगन्धा । मर्म । गन्धबोधिका । कालाग्नी । धूपसधारी । मिश्रा । गन्धपिशाचिका (शब्दर) वातामोद । योजनगन्धिका (रभस) । मदनी । गन्धकेलिका । वेध मुख्या । मार्जारी । सुभगा । बहुगन्धदा । सहस्रवेधी । श्यामा । कामान्धा । मृगाण्डजा । कुरङ्गनाभि । ललिता । श्यामला । मोदिनी । सा त्रेधा—कामरूपोद्भवा, नेपाली, काश्मीरी च । तत्र प्रथमा कृष्णा श्रेष्ठा च, द्वितीया नीलवर्णा मध्यमा च, शेषा अधमा । भा । गुणा—"कस्तूरी छर्द्दिदौर्गन्ध्यरक्तपित्तकफापहा । राज । कटु तिक्ता उष्णा प्रबला गुरु शीतघ्नी वातशोषघ्नी सक्षारा चेति ।" भा । "चक्षुष्या मुखदोषघ्नी किलासकुष्ठघ्नी च ।" मद । तथा "कपिला पिङ्गला कृष्णा कस्तूरी त्रिविधा क्रमात् । नेपालेऽपि काश्मीरे कामरूपे च जायते । सार्ध्येका रिका ततश्च तिलका श्रेया कुलित्थापरा चान्यापि च नायिकेति च परा या पञ्चभेदा ता । सा यथा मृगनाभित क्रमवशादेषा शोभिता पदेत्यादिदिनमयीपु जनिता कस् सूयते । पूर्णाकृतिस्तु खरिका तिलका निभामा कौलित्थबीजसदृशी च कुलित्थिका च । सूक्ष्मा तत किंचिदियं किल पिण्डिकाख्या तस्याच किंचिदधिका यदि नायिका सा ।" इति कस्तूरी निकरलक्षणं । "स्वादे तिक्ता पिञ्जरा केतकीनां गन्धे धत्ते लाघवं तोलने च । यासु न्यस्ता नैव वर्णमीयात् कस्तूरी सा राजभोग्या प्रशस्ता । ...पित्त या गन्धं केतकीनामपहरति मदं सिन्दुरा भाव धत्ते स्वादे तिक्ता कटुर्वा लघुरथ तुलिता

महती ता पिकणा स्यात् । झिमिझिमिति चिरं चर्मगन्धा... मयस्ता वस्यगतगुणा राजते... कस्तूरीपरीक्षालक्षणम् । अन्य... च दरिद्रे चौरे रोगिणि च मन्द... गुरे च तद्वचे कस्तूरी बहुलपा... कस्तूरीस्वगतलक्षणम् । या स्निग्धा... विनिहिता पीतता पावकेऽस्मिन्नि शे... भवति द्रुतवह्नि भस्मसादेव सद्य । ...पलायां कलयति गुरुतां महती ता द... कस्तूरिकेयं खलु कृत्रिमविधि कृत्रिमा... कृत्रिमकस्तूरीलक्षणम् । रा नि व... धुस्तूरवृक्षे । वै निघ ।

कस्तूरि(री)क । पुं । करवीरवृक्षे ।

कस्तूरिमृगाण्डज । पुं । मृगनाभौ...

कस्तूरीभैरवरस । पुं । शीताङ्ग... रस । "हिङ्गुलञ्च विष टङ्क जातीकोषफलं मरिचं पिप्पली चैव कस्तूरी च समांशिक... रक्तिद्वयं खादेत् ।" हिङ्गुल विष, सोहा... टेश, जायफल, जावित्री, मरिच, पिपुल, नाभि समभाग । जले मर्दन । २ रति सं... ज्व चि । बृहत् यथा— "मृगमदशशिसू... पातकी मूकशिम्बी रजतद मकरध्वजा विद्रुमो लौ... पाठा । कृमिरिपुघनविश्वा वारिताला... रविदलरसपिष्ट कस्तुरीभैरवोऽयम् । चाद्रकस... रसे पेयी विषमज्वरनाशन । मृगनाभि, कर्पूर, तामा, धाईफूल, आलकुशीबीज, रूपा, सोना, मुक्ता, प्रवाल, लोह, आकनाभि मूल, विडङ्ग, मूता, शुंठ, बाला, हरिताल, अब एवं आमला समभाग । आकन्दपत्ररसे मर्दन । मात्रा १ रति । रस र ज्व चि । भैष ।

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगनाभौ । वै निघ । मल्लिकापुष्पसदृशे (या मृगमदवासा भवति) । गुणे वार्षिकादितुल्या । रा नि व १० ।

कस्तूरीमृग । पु । Musk deer मृग विशेषे । यस्याण्डे कस्तूरी जायते । वै निघ ।

कस्तूरीमोदक । पु । प्रमेहाधिकारे । पाठ —"कस्तूरी वनिता सदा त्रिफला जीरकद्वयम् । कदलीनां फले पत्रं खर्जूरं...

लावण्य बीजञ्च मापमात्र समं समं। यावन्त्येतानि चूर्णानि द्विगुणा सितशर्करा। धात्रीरसेन पयसा कुष्माण्डस्वरसेन च। विपचेत् पाकविद्वैद्यो मन्दमन्देन वह्निना। । मात्रा अक्षमिता। अत्र वनिता प्रियङ्गु, क्षुद्रा कण्टकारी, जीरकद्वय जीरक कृष्णजीरक। अन्यचूर्णात चतुर्गुणेन धात्र्यादि रसेन पचेत्। र सा सं।

कस्तूरीहरिणः। पुं। मृगनाभिहरिणे। वै निघ।

कस्यम्। क्ली। सुरायाम्। हला।

कह्लकम्। क्ली। कह्लारे। शुन्दिफुल। भा पू १म गु व।

कह्लारम्। क्ली। (Nymphaea lotus) कुमुदपुष्पे। শ্বেতশুন্দি, শাদা নাল, নীলশুন্দি, লালশুন্দি। ते कोड्डिगाएरगावुडि वासनगल्काबु व। तत्पर्याय,—सौगन्धिकं (च)। रा नि व १०। चि क्र क कैशरपाके। "कह्लारपद्मोत्पलचन्दनाम्बु।" गुणा—शीतल ग्राहि विष्टम्भि गुरु रूक्षञ्च। भा पू १म पु व। कषायमधुर शीतलं कफपित्तरक्तघ्नञ्च। राज। "कह्लारं ग्राहि विष्टम्भि वातिशीतं तथा मतः। गुरु रूक्ष समुद्दिष्टम्।" वै निघ। रक्तोत्पले हल्लकवके इति लोके। अन्ये तु सौगन्धिकोत्पलमाहुः। सु सू ३८ च। ईषत् श्वेतरक्तकमले। कमल साधारणे। वै निघ।

कह्लाराद्यघृतम्। क्ली। क्षीणरोगाधिकारे। पाठ—"कह्लारमुत्पलं पद्मं कुमुदं मधुयष्टिका। पञ्चाम्बु नाथ तत्क्वाथे जीवनीयोपकल्पिते। घृत पक्व नव शीत रक्तपित्तासगुल्मनुत्।" रस र।

काङ्कः। पु। वकपक्षिणि। अम।

कक्ष। पु। पक्षाधःकोटरे। কাঁকবগল। रक्षा। महिषे। लतायाम्। अम। मे यदिकं। गुग्गुलौ। वै निघ। शुष्कतृणे। च। शुष्कवने। पापे। हे। कच्छ। अरण्ये। गृहप्रकोष्ठे। पार्श्वे।

कक्षधरमर्म। क्ली। मर्मस्थानविशेषे। यत्र वैक्लव्यकारममर्मा द्वयमधिवसति। यस्य च स्थानं वक्ष कक्षयोर्मध्यभाग। सु शा ६ष।

कक्षरुहा (घोल्या)। स्त्री। नागरमुस्तायाम्। रा नि व ६।

कक्षमय:। पु। कुक्कुरे। वै निघ।

कक्षा। स्त्री। वाह्लीमूले। रा नि व १८। पित्तकोपजन्यक्षुद्ररोगविशेषे। কাঁকবিড়ালি। तल्लक्षणम्—"बाहुपार्श्वांसकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदना पित्तप्रकोपसम्भूतां 'कक्षामित्यभिनिर्दिशेत्।" मा नि क्षुद्ररोग चि। तथा यज्ञोपवीतप्रतिमा प्रभूता पित्तानिलाभ्यामनिभास्तु कक्षा।" च कक्षेति कक्षासन्नेषु प्रायोदेशेषु सानिलात्। वा उ ३१ च।

कक्षान्तरे। क्ली। अन्तर्गृहे। गर्भागारे।

कक्षापटः। पु। कौपीने। हला।

कक्षोत्था। स्त्री। भद्रमुस्तायाम्। हे।

कक्षाफलः। पुं। कृष्णोदुम्बरफले। काकडूमुर।

वै निघ।

कक्ष्या। स्त्री। उष्णिकायां। हे च। काञ्च्यां। हर्म्यप्रकोष्ठे। अम। मर्यां। करिबन्धने। च टी भ। मे यदिक। गुञ्जालतायाम्।

कांस्य(स्य)नील:। पु। मूषातुत्थे। हे च। तुत्थे। তুঁতে। प सु। तुत्थाञ्जने।

कांसपात्रम्। क्ली। आढकपरिमाणे। भा।

कांसिका। स्त्री। तुवरिकायाम्। रा नि, व ३।

कांसी। स्त्री। सौराष्ट्रमृत्तिकायां। प सु। कांस्यधातौ।

कांसीयम्। क्ली। कांस्यधातौ। रा नि व १३।

कांस्य(क)म्। क्ली। पानपात्रे। मे यदिक। White copper or brass, Queen's metal ताम्ररङ्गयोरुपधातौ। কাঁসা। हि कांसा। म क कंसे कञ्चु। भा। तत्पर्याय,—कंसं। कंसास्थि। ताम्राद्ध (वि)। प्रकाशं। वङ्गोत्थजं। विद्युत्प्रियं। घण्टाशब्द। असुराह्व (हे)। सौराष्ट्रक। घोषं। घोरपुष्पं। घोरपुष्प दीप्ति। कांस। "ताम्र त्रपुजमाख्यातं कांस्य घोषञ्च कंसकम्। उपधातुर्भवेत्कांस्य द्वयोस्तरणि रङ्गयो। कांस्यस्य तु गुणा ज्ञेया स्वयोनिसदृशा जनैः। संयोगजप्रभावेन तस्यान्येऽपि गुणा स्मृता। कांस्यं कषाय तिक्तोष्ण लेखनं विशदं सरं। गुरु नेत्रहितं रूक्षं कफपित्तहरं परं।" तच्छोधनम् —"पत्रीकृत्य पत्राणि कांस्यस्याग्नौ प्रतापयेत्। निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके। गोमूत्रे

च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा। एवं कांस्यस्य रीतेश्च विशुद्धिः सम्प्रजायते॥" मारणविधि—"अर्कक्षीरेण सम्पिष्टो गन्धकस्तेन लेपयेत्। समेन कांस्यपत्राणि शुद्धान्यम्लद्रवेषु च। ततो मूषापुटे कृत्वा पचेद्गजपुटेन च। एवं पुटद्वयात्कांस्य रीतिश्च म्रियते ध्रुवम्॥" भा पू १भ। शुद्धस्य गुणा—"कांस्यन्तु तिक्तगुणचक्षुष्यं वातकफविकारघ्नं। रूक्ष कषायरूक्ष्य लघुदीपनपाचन पथ्यम्। श्वेत दीप्त मदुज्योति रुच्याद्य स्निग्धनिर्मल। घनाग्निसहसूक्ष्म कांस्यमुत्तममीरितम्॥" रा नि व १३।

कांस्यनील । पु। नीलतुत्थे। तत्पर्याय—मूषातुत्थ। हेमतारं। वितुन्नक। हे।

कांस्यपात्रम् । क्ली। आढकपरिमाणे। भा। आटसेर। कांस्यनिर्मित पात्रसमूहे।

कांस्यपिष्टीरस । पुं। पाण्डुधिकारे। पाठ—"सूतात्तथार्कतश्चैकं कृत्वा पिष्टिं समभ्यक्षा। सुतास्रे नागवल्लाश्च द्रवे पिष्टा प्रलेपयेत्। तान् पत्रौ प्रलिप्यैतां दद्यात् गजपुटे पचेत्।' द्विगुञ्ज चूर्णमेन सेव्यम्। र चि ९ स। पारा ८ भ तामा १७ गन्धक ८ भ।

कांस्यालुकम् । क्ली। कासालुके। See कासालु।

काक । पु। वायसे। वायसभेदे। (डोमकाक। तत्पर्याय,—करट। अरिष्ट। बलिपुष्ट। सकृत्प्रज। ध्वाङ्क्ष। आत्मघोष। परभृत्। बलिभुक्। वायस। मातृज्ञ। चल। दीर्घायु। एकदृक्। कृष्ण। यामीन। पिशुन। कटखादक। द्विक। काग (ज)। गृहबलिभुक् (के)। एकदृक्। अन्यभृत्। घूकारि (हे)। एकाक्ष (श)। काणूक (उ)। कारव। नगरीक। परभृत्। मकज। सन्ध्यावाक् (ति)। काण। धूलिजङ्घ। निमित्तकृत्। कौशिकारि। कौशिकाराति। चिरायु। मुखर। खर। महालील। चिरजीवी। चलाचल (रा)। करटक। नागवीरक। गूढमैथुन। लुण्टाक। श्रावक। सर। मक्काश। यमदूतक। मलभुक। द्विककार। अप्रकृष्ट। वातज्वर (शब्दर)। कटखदिर (मे)। एतौ प्रसहजातीयौ। तन्मांसगुणा—वयहर चक्षुष्य बृंहण लघु दीपनञ्च। रा नि व ७। शोषरोगे हित रसवीर्यविपाकेषु स्निग्धं दिमि सम। सु सू ४६ प। काकजङ्घायां। (कांटाशुड्कांडेणी)। ज्योतिष्मत्याम्। (नताफट्की)। काकोल्यां। गुञ्जायाम्। कोकिले। वै निघ। पीठसर्पिषि। (खोंड़ा)। परिमाणभेदे। शिर श्चालने। काकोदुम्बरवृक्षे। क्ली। काकसमूहे। मे कहिक। काकमांसन्तु चक्षुष्य लघु चाग्नि प्रदीपनम्। धातुवृद्धिकरं बल्य क्षतरोग क्षयं हरेत्। कृष्णकाकस्य मांसन्तु ज्ञेय काकसम गुणे। वै निघ।

काककङ्गु । पु। चीनक इति प्रसिद्धधान्ये। हे च। कर्कशे। वै निघ।

काककर्कटी । स्त्री। खर्जूरीवृक्षे। भा।

काककण्टक । पु। जलचरपक्षिविशेषे। (पानकौड़ि)। वै निघ।

काककला । स्त्री। काकजङ्घावृक्षे। (केउयाठेंडा)। भटा।

काककुड्मलम् । क्ली। नीलपद्मे। वै निघ।

काककुष्ठम् । क्ली। कडुष्ठे।

काकघ्नी । स्त्री। महाकरञ्जवृक्षे। रा नि व ९।

काकचिञ्चा (ञ्चि, ञ्ची) । स्त्री। गुञ्जायां। (कुंच। चिका)। रक्तगुञ्जायां। भा प १भ गु व।

काकच्छद (दि, र्दि) । पु। खञ्जन पक्षिणि। श र। चाषपक्षिणि। (नीलकण्ठपाखी)। चिका।

काकजङ्घा । स्त्री। गुञ्जायां। र मा। (Leea hirta) स्वनामख्यातवृक्षे। (केउयाठेंडा, कांटा शुड्कांडेणी)। मसीति पाश्चात्ये। र मा। तत्पर्याय,—काकाङ्गी। काकाची। काकनासिका (शब्दर)। काका (मे)। काकनासा। काकफला (अ)। कृष्णमल (र)। काकाङ्गा (च टो) धाङ्क्षजङ्घा। काकाह्वा। सुलोमशा। पारावतपदी। दासी। नदीकान्ता। सा चतौपयोगिनी च। गुणा—तिक्तोष्णा कृमिव्रणकफापहा बाधि र्यघ्नी चर्शोघ्नी जीर्णविषमज्वरनाशिनी। रा नि व ४। "काकजङ्घाजटा निद्रां जनयेच्छिरसि स्थिता। हिमा कषाया तिक्ता कफपित्तघ्नी ज्वरपित्तास्रप्रकण्डू विषकृमिघ्नी च।" भा पू १भ। "एतद्भस्मं एकाहिकज्वरे हितम्।" च द ज्व चि।

काकजम्बुः (म्बूः)। स्त्री। (Ardisia solanacea) स्वनामख्यातजम्बुवृक्षविशेषे। भूमिजम्बुवृक्षे। भूँइजाम, वनजाम, छोट जाम गाछ। सं नदीतीरजाता। क नीरिनेरिलु। तत्पर्याय,—काकफला। नादेयी। काकवल्लभा। भृङ्गेष्टा। काकनीला। धाङ्क्षजम्बू। धनप्रिया। गुणा—कषाया अम्ला गुरु, पाके मधुरा दाहश्रमातिसारघ्नी वीर्यपुष्टिबलदा च। रा नि व ११। र मा। भागरङ्गवृक्षे। वै निघ।

काकजानु। स्त्री। काकजङ्घायाम्। चक्र।

काकजानुका। स्त्री। काकजङ्घायाम्। भैष स्त्रीरोग चि। रस र प्रदरे।

काकजिह्वी। स्त्री। गुञ्जायाम्। कै।

काकडुम्बुरः। पु। कृष्णडुम्बुरे। क्षुद्रडुमुर।

काकणम्। क्ली। A leprosy with black and red spot महाकुष्ठरोगविशेषे। तस्य लक्षण यथा—काकणन्तिकाफलसदृशानि अतीव रक्तकृष्णानि काकणकानि। औषधीपादीनि सामान्यलिङ्गानि। त्रिदोषमिदसपनाङ्गसादाय भवन्ति। सु नि ५ अ।

काकणघ्नवटी। स्त्री। कुष्ठघ्नौषधे। पाठ—लौहभस्म विष वह्नि कटुका त्रिकटुत्रय। तुल्यांश चूर्णितं भाव्यं क्वाथेनानेन तद्दिनं। पथ्यानिम्ब विडङ्गानि खदिरं वासकोऽमृता। जलेऽष्टावशेषं तत्कषायं भावने हितं। मासमात्र लिहेत् क्षौद्रैः काकणं हन्ति तद्वटी॥ रस र। लौह, विष, चितार मूल वा भेला, कटकी, त्रिफला, त्रिकटु एवं त्रिमद प्रत्येके समान भाग। भावना द्रव्य—हरीतकी, निमछाल, विड़ङ्ग, खदिर, वासाछाल, गुलञ्च।

काकणन्तिका (न्ती)। स्त्री। रक्तगुञ्जायां। गुञ्जायां। सु चि १८ अ। प सु। रक्तकम्बल वृक्षे। वै निघ।

काकणान्तकः। पु। सिन्दूरे। वै निघ।

काकण्डा। स्त्री। काकमाचायाम्। क्षुद्र श्वेत कूँच। रा नि व ३।

काकतिक्तका (। लताकरञ्जे। वै निघ। भा

भा पू १म। श्वेतगुञ्जायाम्। श्वेत कूँच गाछ। र मा।

काकतिन्दुः (कः)। पुं। (Diospyros tomentosa) तिन्दुकविशेषे। माकड़ा गाब, कुचिला गाछ, तेँद, माकड़ा तेँद। भा। तत्पर्याय,—काकेन्दु। कुलक। काकपीलुक (च)। काकपीलु। काकाण्ड। काकस्फूर्ज। काकाङ्ग। काकबीजक। फलगुणा—गुरु कषायाम्ल वातविकारघ्न मधुरम्। पक्वं वमिपित्तघ्न मीषत्कफकारच। रा नि व ११।

काकतुण्डः। पुं। कृष्णागुरुणि। हे च। जलचरपक्षिविशेषे। वै निघ। च सू २७अ। ग्रीवोद्गतवक्रतुण्डाकारसन्धौ। सु च द्रनुहययन्त्रि। मा।

काकतुण्डफला। स्त्री। काकमाचायाम्। क्षुद्र श्वेत कूँच, श्वेत केउँया ठूँटी वा रक्तकमल, बड़ श्वेत गुड़कॉउनी। भा पू १म।

काकतुण्डा (ण्डिका)। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। श्वेत कूँच। महाश्वेतकाकमाच्याम्। बड़ श्वेत गुड़कॉउनी। वै निघ। काकविषायाम्। कूँच गाछ। जटा।

काकतुण्डी। स्त्री। गुञ्जायाम्। वै निघ। राजरीतौ। पित्तलविशेष। रा नि व १३। लघुरक्तकाकमाच्याम्। वै निघ २भ भूराज्य चि। स्वनामख्यातलतायाम्। केउँयाठूँटी, श्वेत कूँच। तत्पर्याय,—काकपीलु। काकशिम्बी। रक्तला। ध्याङ्क्षादनी। वक्रशल्या। दुर्मोहा। वायसादनी। ध्याङ्क्षनखी। वायसी। काकदन्तिका। ध्याङ्क्षदन्ती। काकादन्ती। काकादनी। र मा स। गुणा—कटुतिक्तोष्णा रसायनी वातदोषघ्नी रुच्या पलितघ्नी च। रा नि व ३।

काकदन्तिका। स्त्री। काकादनीलतायाम्। श्वेत वा रक्तकूँच। दन्तीवृक्षे। रक्तकाकमाच्यां। । वै, निघ।

वृक्षविशेषे।

माडवायी।

वकवृक्षे।

का

व

काकनासा । स्त्री । (Solanum indicum) महाश्वेतकाकमाच्याम् । बड़ श्वेत गुड़ कँाउली । हि कौवाठूँटी, कौवाठोंडी । मं वड़िलिकहुडलि, हिड़ियाकागेदीडे । टे वैलुम सन्दिघटु, पुसगुलिविन्दचेटु, काकिदीड़चेटु । तत्पर्याय,—काकाङ्गी । काकतुण्डफला । गुणा — मधुरा शीतला पित्तघ्नी रसायनी दार्ढ्यकरी विशेषत पलितघ्नी । रा नि व ३ । कषाया तथा रसपाकयो कटु कफघ्नी वान्तिकरी तिक्ता शोथार्शश्वित्रकुष्ठहा । भा पू १भ । (स्त्री) वक वृक्षे । रत्ना । काकजङ्घायाम् । जटा ।

काकनासिका । स्त्री । रक्तत्रिवृतायाम् । रा नि व ६ । काकजङ्घायाम् । काटा गुड़कँाउली । चम । रा नि व ४ । गवनाकन्दे । जैञ्जटेन्तु वासाफलवदुच्यते । सि यी यत्र चि च्यवन प्राश । सा कौ । "काकोलीकाकनासिका ।"

काकनिद्रा । स्त्री । अल्पनिद्रायाम् । काक तन्द्रा ।

काकनीला । स्त्री । काकजम्ब्वाञ्च । वनजाम । रा नि व ११ ।

काकन्ती । स्त्री । कृष्णशिम्बाम् । कालशिम् । र मा ।

काकन्दी । स्त्री । चिञ्चायाम् । तेंतुल ।

काकपदम् । क्ली । कपालोपरिशिर पर्यन्तं सूच्छन काकपदमुच्यते । "मूर्ध्नि काकपदवृता ।" सु कल्प २ च ।

काकपर्णी । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी । भा ।

काकपक्ष । पु । शिखण्डके । जुल्फि । बाला नान्तु शिखा प्रोक्ता काकपक्ष शिखण्डक । चम ।

काकपीलु (क) । पु । काकादनीलतायां । रक्त गुड़कँाउली । श्वेतगुञ्जायाम् । श्वेत कूँच । रा नि व ३ । रक्तगुञ्जायाम् । भा पू १भ । काकतिन्दुके । माकड़ा गाव, कुचिला, माकड़ा केन्द । भा । चम ।

काकपुच्छ (ष्ट) । पु । कोकिले । श र । हे च ।

काकपुष्पम् । क्ली । ग्रन्थिपर्णे । सुगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

काकमाणा । स्त्री । काकनासायाम् । महा श्वेतकाकमाच्याम् । बड़ श्वेतगुड़कँाउली । रा नि व ३ ।

काकफल । पु । निम्बवृक्षे । काकजम्ब्वाम् । वनजाम । रा नि व ८।११ ।

काकफला । स्त्री । काकजम्बूवृक्षे । रा नि व ११ ।

काकवन्ध्या । स्त्री । एकमात्रप्रसवायां नार्य्याम् ।

काकभण्डी । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । वै निघ ।

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जवृक्षे । रा नि व ९ । लघुरक्तमाचिकायां । लाल गुड़कँाउली । वै निघ ।

काकभीरु । पु । पेचके । रत्ना । त्रिका ।

काकमद्गु । पु । दात्यूहपक्षिणि । डाहुक । हारा । त्रिका । "काकमद्गुर्जलरङ्के ।"

काकमर्द्द (क) । पु । महाकालवलतायाम् । माकालफलेर लता । प मु ।

काकमांसम् । क्ली । वायसमांसे । See काक ।

काकमाचिका (ची) । स्त्री । स्वनामख्यात पत्रशाकविशेषे । केउयाठूँटी, काँटा गुड़- कँाउली । हारा । हि मकेया मकोद । मकोई । मं क कवथा । रा नि व ४ । तत्पर्य्याय — वायसी (च) । काकमाचिका (मन्दर) । काका (मे) । घनाघना (श्र) । ध्वाङ्क्षमाची । वाय साह्वा । सर्व्वतिक्ता । बहुफला । कटुफला । रसायनी । गुच्छफला । काकमाता । स्वादुपाका । सुन्दरी । तिक्तिका । बहुतिक्ता । गुणा —तिक्ता रसोष्णा कफघ्नी शूलार्शशोफघ्नी कुष्ठघ्नी कण्डूघ्नी त्रिदोषघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरदा शुक्रदा रसायनी शोथगुल्मार्शोज्वरमेहघ्नी कटु चक्षुष्या हिक्काच्छर्दि हृद्रोगघ्नी च । भा पू १भ । तिक्ता सा पित्त वर्द्धयति उष्णवीर्य्यत्वात् । सु सू,४०ष । काक माची श्वेतरक्तभेदेन द्विधा । तयी श्वेता महा श्वेता काकमाची(म काइपाली घोटश्वेतकावली), द्वितीया लघुरक्तकाकमाची, रक्तकाइपाली लघु रक्तकावलीति महाराष्ट्रादौ ख्याता । तयो श्वेता— "मधुरा च रसायनी । शीता कषाया कटुी च तिक्ता चोष्णा वमिप्रदा । तनीदार्ढ्यकरी प्रोक्ता कफशोथामनाशिनी । वलीपलितविसघ्नी श्वेत

कुष्ठापहा मता” इति ।“तुवरोष्णा रसायनी । कट्वी तिक्ता रुचिकरी वातकुष्ठविनाशिनी । पाण्डुमेह कफघ्ना छर्द्दिकृमिज्वरापहा । पलितस्य च हन्त्री स्यात् ।” रक्तकाकमाचीगुणा । वै निघ । जीवन्ती वातकफकृत् पित्तप्रशमनी तथा । त्रिदोषशमनी वृष्या काकमाची रसायनी ॥ चवि १६ष । चदयत्र चि । नष्टफला । सु सू ३० सुरसादि ङ । गुड़फला । वा सू १५ष । चरक सुरसि मार्गी कामुका काकमाची । काणछिडा इति ख्याते शाके । काणछिड़ा । प सु ।

काकमाचीतैलम् । क्लौ । अरु पिकादौ हितम् । पाठ —“काकमाचीरसे सिद्धं कटु तैलं चतुष्पलम् । मनःशिलासोमराजीवीजसिन्दूर गन्धकैः । शाणमानैः स्वदंष्ट्राङ्घ्रिन्यवन्ययमरु पिकान् ।” रस र ।

काकमाता । स्त्री । काकमाचीक्षुपे । গুড়-কাঁউলী । रा नि व ४ ।

काकमातृका । स्त्री । काकमाच्याम् ।

काकमुखयन्त्रम् । क्लौ । काकमुखसदृश-शल्योद्धरणयोग्ययन्त्रविशेषे । भा । সাঁড়াশি বিশেষ ।

काकमुद्गा । स्त्री मुद्गपर्ण्याम् । মুগানী । रा नि व २ ।

काकयव । पु । शस्यहीनधान्ये । আগড়া ।

काकयानम् । क्लौ । कौडपर्दमख्याते छाया मानसाधनविशेषे । वै निघ ।

काकरिपु । पुं । उलूके । পেঁচা ।

काकरुहा । स्त्री । वन्दावृक्षे । পরগাছা । चिका ।

काकरूक । पु । उलूके । निम्बवृक्षे । चि । भीते । स्त्रीजिते । मे कचतुष्क ।

काकलम् । क्लौ । कण्ठमणौ । चिका । पु । द्रोणकाके ।

काकलक । पु । कण्ठमणौ । ग्रीवाया उन्नत प्रदेशे । षष्टिकधान्यजातिभेदे । गुणा शालिवत् कटुकषाय । सु सू ४६ष ।

काकलीद्राक्षा । स्त्री । द्राक्षाविशेषे । বেদানা কিস্‌মিস্‌ প্রভৃতি । तत्पर्य्याय,—लघ्वीका । ।। लघुद्राक्षा । निर्बीजा । सुवृत्ता । रसाधिका । गुणा,—मधुरा अम्ला रसाला रुचि करी श्वासहृल्लासघ्नी । रा नि व ११ ।

काकलीमृग: । पु । भूमिशयमृगविशेषे ।

काकलीरव: । पु । कोकिले । रा नि व १८ ।

काकवल्लभा । स्त्री । काकजम्बूवृक्षे । বনজাম । रा नि व ११ ।

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् । मा पू १भ । पीतकाञ्चने । व निघ ।

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ।

काकवीजक: । पु । काकतिन्दुके । মাকড়া গাব ।

काकहन्ता । स्त्री । रक्तकुलत्थके । वै निघ ।

काकशान्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ।

काकशालि: । पु । कृष्णशालिधान्ये । वै निघ ।

काकशिम्बी । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । रक्तकाक माच्याम् । লালগুড়কাঁউলী । रा नि व ३ ।

काकशीर्ष । पु । वकवृक्षे । বাসনা গাছ । प सु । See अगस्ति ।

काकसस्य: । पु । तन्नामकपक्षिविशेषे । কাক ভূণ্ড পাখী । वै निघ ।

काकसादी । पु । अशुभलक्षणाश्वे । आश्वे ।

काकस्फूर्ज: । पु । काकतिन्दुकवृक्षे । মাকড়া গাব । न काकटेम्बुर्णी । वै निघ ।

काका । स्त्री । श्वेतविवृति । काकोदुम्बरिका याम् । কাকডুমুর । काकोलीवृक्षे । কাকুনা গাছ । काकजङ्घायां । गुञ्जालतायां । मलपूवृक्षे । নির্ম্মাল্য । काकमाच्यां । শ্বেত গুড়কাঁউলী । मे कद्विक ।

काकाङ्गा (ङ्गी) । स्त्री । काकनासायां । কেউয়াঠুঁটী, শ্বেত গুড়কাঁউলী । भा पू १भ । काकजङ्घायाम् । धै निघ ।

काकाङ्घ्री । स्त्री । काकजङ्घायाम् । श र ।

काकाण्ड । पु । काकतिन्दुके । মাকড়া গাব । महानिम्बे । ঘোড়ানিম্ । रा नि म ८ । क्लौ । काकपक्षिडिम्बे ।

काकाण्डफलम् । क्लौ । शूकरशिम्बीफले । আলকুশী ফল । काकतिन्दुकफले । মাকড়া গাব । सु सू ४६ ष । अपिकच्छुगुण ।

काकाङ्गा (ङ्गी)। स्त्री। कौलशिम्ब्याम्। रा नि व ७। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। बड नताफट्की। रा नि व ३। असाध्यलूता विशेषे। सु कल्प ८ अ। See लूता।

काकाण्डोला। स्त्री। कोलशिम्ब्यां। आला कुशी। रा नि व ७। कटभ्याम्। नताफट्की। इयञ्च माषवद्गुणविशिष्टा। भरत।

काकादनक (नी)। पु, स्त्री। (Ardisia solanacea) श्वेतगुञ्जायाम्। श्वेतकुँच। भा म पुरना चि। रक्तगुञ्जायाम्। रक्तकुँच। सु चि २८ अ। र मा। उत् काउयीघिया। म क साङ्गीकइडनि। किरियकागीदाडि। तत् पर्याय,—विषा। गृध्रनखी। तुण्डी। काला। अहिंसा। कटुका। पानि। कपाल। कुलिक। रा। गुणा—कटूष्णा तिक्ता रसायनी वात दोषहरी रुच्या पलितनाशिनी च। रा नि व ३। विषरोगघ्नी शोथघ्नी च। राज। कण्टकपाली लतायाम्। कालिआकड़ा। कुमिरके इति च भाषा। प सु। सु सू ३९ अ कफशमने। रक्त काकमाच्याम्। लाल गुड़काँउनी। रत्ना। काकतिन्दुकायाम्। सु चि १४।१८ अ।

काकानन्ती। स्त्री। रक्तगुञ्जायाम्। भा पू १भ।

काकाम्र। पु। समष्ठीलवृक्षे। रा नि व ४।

काकायु। पु। स्वर्णवल्ल्याम्। स्वर्णलता। वा पू १भ। See स्वर्णवल्ली।

काकारि। पु। पेचके। हे च।

काकाल। पु। द्रोणकाके। श र। वत्सनाभ विषे। हे च।

काकाख्या। स्त्री। महाश्वेतकाकमाच्याम्। श्वेत गुडकाउनी। वै निघ।

काकाह्वा (ह्वाना)। स्त्री। काकमाच्याम्। रा नि व ४। सु चि ८अ। वनमुद्गे। वै निघ।

काकाह्वा। काकमाचायाम्। रा नि व ३।

काकिणी। स्त्री। रक्तिकायाम्। कुँच। एक वराटिकायाम्। एककड़ा। पणचतुर्थांशे। ६ गण्डा। मानदण्डे। "काकिणी पणतुर्यांशे मानदण्डेऽपि दृश्यते। कपर्दकवराट्यो स्यात्।" मे अविक।

काकी। स्त्री। वायसाम्। काकोल्याम्। रा नि व ३। श्वेतकाकमाच्याम्। श्वेत गुड काँउनी। वै निघ।

काकु। स्त्री। जिह्वायाम्। विश्वा।

काकुद् (दम्)। क्ली। तालुनि। रा नि व १८।

काकुदी। पु। ककुदावर्ते महादोषान्वितावे। "आवर्त्तो यस्य ककुदि काकुदी स उदाहृत।" ज द ३ अ।

काकुरुतम्। क्ली। विकृतशब्दे।

काकुल्लीमृग। पु। चतुष्पदविशेषमृगे। वै निघ।

काकेचि(चु)का। पु। इक्षुगन्धतृणे। खागडे। थागड़ा। र मा। विश्वा। काशतृण। केशे। रा नि व ८। कोकिलाक्षवृक्षे। भा पू १भ।

काकेन्दु (क, की)। पु। (Diospyros melanoxylon) काकतिन्दुक। माकूडा केन्दु। अम। कटुतिन्दुके। कुचिला। प सु।

काकेवुक। पु। वृक्षविशेषे। सुश्रु।

काकेष्ट। पु। निम्बवृक्षे। रा नि व ९।

काकेष्टा। स्त्री। रेणुकायाम्। काकमाच्याम्। वै निघ।

काकोचिक (ची)। पु, स्त्री। काकचीति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे। काउँच माछ। तारा।

काकोडु(दु)म्बर। पु। काकोदुम्बरिकायाम्। काकडुमुर। प सु।

काकोड(दु)म्बरिका। स्त्री। (Ficus hispida, opposite leaved figtree Syn Ficus oppositifolia) स्वनामख्यातवृक्षे। काकडुमुर। हि कठूमरा, (गीडडुम्बरा। र मा।) (कटुम्बरी। भा।) म कालाउम्बर। मैं क्रममेङ्गिचेङ्गु। तत्पर्याय,—फल्गु। मलपू। जघनेफला (च)। बहुफला (ज)। खरदला (अ)। मलयु। फल्गुफला। काकोडुम्बर (म्बर)। कृष्णोदुम्बरिका। खरपत्री। राजिका। धूम्रो दुम्बरिका। कुष्ठघ्नी। फल्गुवाटिका। अजाक्षी।

कुष्ठापहा मता' इति। "तुवरोष्णा रसायनी। कट्वी तिक्ता रुचिकरी वातकुष्ठविनाशिनी। पाण्डुप्रमेहकफहा छर्द्दिहृन्मिज्वरापहा। पलितस्य च हन्त्री स्यात्।" रक्तकाकमाचीगुणा। वै निघ। जीवन्ती वातकफकृत् पित्तशमनी तथा। त्रिदोषशमनी तथा काकमाची रसायनी॥ चवि १८ष। चद्रप्रभ चि। मृष्टफला। सुसू ३० सुरसादि ड। गुडफला। वासू १८ष। यवक्र सुरभि भार्गी काशुका काकमाची। काणछिडा इति ख्याते शाके। काणछिड़ा। प सु।

काकमाचीतैलम्। क्ली। अङ्गपिकादौ हितम्। पाठ—"काकमाचीरसे सिद्ध कटु तैल चतुष्पलम्। मनःशिलासीमराजीवीजसिन्दूर गन्धकैः। शाणमात्रैः स्वदभ्यङ्गादङ्गस्यवयमङ्गपिकान्।" रस र।

काकमाता। स्त्री। काकमाचीक्षुपे। शुड कँाउली। रा नि व ४।

काकमातृका। स्त्री। काकमाच्याम्।

काकमुखयन्त्रम्। क्ली। काकमुखसदृश शल्योद्धरणयोग्ययन्त्रविशेषे। भा। सँाड़ाशि विशेष।

काकमुद्गा। स्त्री मुद्गपर्ण्याम्। मुगानी। रा नि व ३।

काकयव.। पु। शस्यहीनधान्ये। आगडा।

काकयानम्। क्ली। कौड्डवर्द्दमख्याते छाया नामग्रन्थविशेषे। वै निघ।

काकरिपु। पुं। उलूके। पेँचा।

काकरुहा। स्त्री। वन्दाकवृक्षे। परगाछा। त्रिका।

काकरूक। पु। उलूके। निम्बवृक्षे। चि। भीरौ। स्त्रैणिके। मे कत्रतुष्क।

काकलम्। क्ली। कण्ठमणौ। त्रिका। पु। द्रोणकाके।

काकलक। पु। कण्ठमणौ। ग्रीवाया उन्नत प्रदेशे। षष्टिकधान्यजातिभेदे। गुणा शालिवत् कटुकवत। सुसू ४६ष।

काकलीद्राक्षा। स्त्री। द्राक्षाविशेषे। वेदाना किस्‌मिस्‌ प्रभृति। तत्पर्य्याय,—लघ्वी।

रसाधिका। गुणा—मधुरा अम्ला रसाला रुचिकरी श्वासकासघ्नी। रा नि व ११।

काकलीमृग:। पु। भूमिशयमृगविशेषे।

काकलीरव:। पु। कोकिले। रा नि व १८।

काकवल्लभा। स्त्री। काकजम्बूवृक्षे। वनजाम। रा नि व ११।

काकवल्लरी। स्त्री। स्वर्णवल्ल्याम्। भा पू १भ। पीतकाञ्चने। व निघ।

काकविष्ठा। स्त्री। काकमले।

काकवीजक:। पु। काकतिन्दुके। माकड़ा गाव।

काकहन्ता। स्त्री। रक्तकुलत्थके। वै निघ।

काकशान्तिका। स्त्री। गुञ्जायाम्।

काकशालि.। पु। कृष्णशालिधान्ये। वै निघ।

काकशिम्बी। स्त्री। रक्तगुञ्जायाम्। रक्तकाकमाच्याम्। लालगुड़कँाउली। रा नि व ३।

काकशीर्ष:। पु। वकवृक्षे। वासना गाछ। प सु। See अगस्ति।

काकसख्य:। पु। तन्नामकपक्षिविशेषे। काक कुण्ड पाखी। वै निघ।

काकसादी। पु। अशुभलक्षणाश्वे। आयुर्वे।

काकस्फूर्ज:। पु। काकतिन्दुकवृक्षे। माकड़ा गाव। स काकटेम्बुर्णी। वै निघ।

काका। स्त्री। श्वेतविकृति। काकोदुम्बरिकायाम्। काकडुमुर। काकोलीवृक्षे। काकला गाछ। काकजङ्घायां। गुञ्जालतायां। मलपूवृक्षे। निर्गुण्डी। काकमाच्यां। श्वेत गुड़कँाउली। मे वाहिक।

काकाङ्गा (ङ्गी)। स्त्री। काकनासायां। केउँआठुँटी, श्वेत गुड़कँाउली। भा पू १भ। काकजङ्घायाम्। वै निघ।

काकाक्षी। स्त्री। काकजङ्घायाम्। श र।

काकाण्ड:। पु। काकतिन्दुके। माकड़ा गाव। महानिम्बे। घोड़ानिम्। रा नि व ८। क्ली। काकपक्षिडिम्बे।

काकाण्डफलम्। क्ली। शक्रशिम्बीफले। आलकुशी फल। काकतिन्दुकफले। माकड़ा

काकाङ्गा (ङ्गी)। स्त्री। कोलशिम्ब्याम्। रा नि व ७। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। बड लताकट्की। रा नि व ३। मसाद्यन्नलूता विशेषे। सु कल्प ८ अ। See लूता।

काकाण्डोला। स्त्री। कोलशिम्ब्यां। आल्ला कुशी। रा नि व ७। कटभ्याम्। लताकट्की। इयञ्च माषवद्गुणविशिष्टा। चरक।

काकादनक (नी)। पु, स्त्री। (Ardisia solanacea) श्वेतगुञ्जायाम्। श्वेतकुँच। भा म पूतना चि। रक्तगुञ्जायाम्। रक्तकुँच। सु चि २९ अ। र मा। उत् काउधीव्हिया। मं क साङ्गीकइडनि। किरियकागदांडे। तत् पर्याय,—ध्विखा। गृध्रनखी। तुण्डी। काला। अहिंसा। कटुका। पाशि। कपाल। कुलिक। रा। गुणा—कटूष्णा तिक्ता रसायनी वात दोषहरौ रुच्या पलितमाशिनी च। रा नि व ३। विषरोगघ्नी ग्रहघ्नी च। राज। कण्टकपाली लतायाम्। कालियाकड़ा। कृमिरक इति च भाषा। प सु। सु सू ३९ अ कफशमने। रक्त काकमाच्याम्। लाल गुड़कांउली। रक्षा। काकतिन्दुकायाम्। सु चि १४।१८ अ।

काकानन्ती। स्त्री। रक्तगुञ्जायाम्। भा पू १भ।

काकाम्र। पु। समष्ठीलक्षुपे। रा नि व ४।

काकायु। पु। स्वर्णवल्ल्याम्। स्वर्णलता। भा पू १भ। See स्वर्णवल्ली।

काकारि। पु। पेचकी। हे च।

काकाल। पुं। द्रोणकाकी। अ र। वत्सनाभ विषे। हे च।

काकाख्या। स्त्री। महाश्वेतकाकमाच्याम्। श्वेत गुडकाउली। व निघ।

काकाह्वा (ह्वाना)। स्त्री। काकमाच्याम्। रा नि व ४। सु चि २भ। वनमुद्गे। वै निघ।

काकाच्चा। काकनासायाम्। रा नि व ३।

काकिणी। स्त्री। रक्तिकायाम्। कुँच। एक वराटिकायाम्। एककड़ा। पणचतुर्थांशे। १ गण्डा। मानदण्डे। "काकिणी पणतुर्य्यांशे मानदण्डेऽपि दृश्यते। कृष्णलैकवराट्यो स्यात्।" मे णत्रिक।

काकी। स्त्री। वायस्याम्। काकोल्याम्। रा नि व ३। श्वेतकाकमाच्याम्। श्वेत गुड काँउली। वै निघ।

काकुः। स्त्री। जिह्वायाम्। त्रिका।

काकुद (दम्)। क्ली। तालुनि। रा नि व १८।

काकुदी। पु। ककुदावर्त्ते महादोषान्विताश्वे। "आवर्त्तो यस्य ककुदि काकुदी स उदाहृत।" ज द २ अ।

काकुस्तम्। क्ली। विकृतशब्दे।

काकुल्लीमृग। पु। चतुर्विधविलेशयमृगे। वै निघ।

काकेचि(च्चु)क। पु। इस्वगन्धद्रव्ये। खागडे। थागड़ा। र मा। त्रिका। काष्ठक्षुप। কেসে। रा नि व ८। कोकिलाक्षक्षुपे। भा पू १भ।

काकेन्दु (क,को)। पु। (Diospyros melanoxylon) काकतिन्दुक। मांकुडा কেন্দ। अम। कटुतिन्दुकै। कुचिला। प सु।

काकेवुक। पु। इक्षुविशेषे। मुग्ध।

काकेष्ट। पु। निम्बवृक्षे। रा नि व ९।

काकेष्टा। स्त्री। रेणुकायाम्। काकमाच्याम्। वै निघ।

काकोचिक (ची)। पु, स्त्री। काकचीति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे। काउठ माछ। तारा।

काकोडु(दु)म्बर। पु। काकोदुम्बरिकायाम्। काकडूमुर। प सु।

काकोड(दु)म्बरिका। स्त्री। (Ficus hispida opposite leaved figtree Syn Ficus oppositifolia) स्वनामख्यातवृक्षे। काकडूमुर। हि कटमिला, (गीडडुम्बरा। र मा।) (कटुभरी। भा।) म काळाउंव। तैं ब्रह्ममेडिचेट्टु। तत्पर्याय,—फल्गु। मलपू। अवनेफला (अ)। बहुफला (ज)। खरदला (अ)। मलयु। फल्गुफला। काकोडुम्बर (म्बर)। कृष्णोदुम्बरिका। खरपत्री। राजिका। सुद्री दुम्बरिका। कुष्ठघ्नी। फल्गुवाटिका। अजाक्षी।

फल्गुनी। चित्रभेषजा। आङ्गनाम्नी। गुणा — छिन्नघ्नी उदुम्बरगुणा च। मद व ५। पक्वफल शीतल गौल्य अम्ल कटु त्वग्दोषघ्न रक्तपित्तघ्न। तद्वल्कल अतिसारघ्नम्। तथा—उदुम्बरत्वक् शीतला कषाया व्रणघ्नी गर्भरक्षणी हिता स्तन्यदा च। रा नि व ११। सिक्ता शीतला तुवरा सम्भनकरी कफ पित्त-व्रण श्वित्र कुष्ठ पाण्डुर्श कामलाहरी च। गुरु ग्राहिणी शीतला स्वादु तृप्तिकरी च। राज। फलगुणा —विष्टम्भि मधुरं स्निग्ध तर्पण गुरु च। सु सू ४६ च।

काकोदरः। पु। सर्पे। अम।

काकोदुम्बरिकाफलम्। क्ली। अञ्जीरे। वै निघ।

काकोनालकः। पुं। प्लवजातीयपक्षिविशेषे। गुणा प्लववत्।

काकोल.। पु, क्ली। द्रोणकाके। दाँड़काक। हला। काकोल्याम्। धरणि। कृष्णवर्णस्थावर विषभेदे। रत्ना। काकोलसुपनेन स्यात् कृष्ण च्छवि महाविषम्। वै निघ। सर्पे। वनशूकरे। श र।

काकोली। स्त्री। Berry of the calculus indicus It is brought from Napal and Morung Tizyphus napeca चोरकाकोलीसदृशकन्दविशेषे काकोलती भिन्ने। भेदस्तु केवल चोरकाकोल्या किञ्चित् कृष्णता। कैंकृणा। म कट्टवतिगे, काउली। ते तेलुमचि चेट्टु। उत् काकोलि। तत्पर्याय,—पयस्या। शीतपाकी (र)। कायस्था (श टी)। वायसी लिका (शब्दर.)। वायसोली। चीरा। आङ्गिका। वीरा। शुक्ला। धीरा। मेदुरा। आङ्गोली। स्वादुमांसी। वयस्था। जीवनी। शुक्लचीरा। पय स्विनी। एषा चोरकाकोल्युत्पत्तिस्थान एव जायते। "जायते चोरकाकोली महामेदोद्भवस्थले। यत्र स्यात् चोरकाकोली काकोली तत्र जायते। पीवरीसदृश कन्द स चोरप्रियगन्धवान्। सा प्रोक्ता चोरकाकोली काकोली निर्दृमुच्यते। यथा स्यात् चोरकाकोली काकोल्यपि तथा भवेत्। एषा किञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदोऽयमुभयोरपि॥ भा। गुणा —शीता मधुरा स्निग्धा क्षयपित्तानिलार्ति-नुत्। रक्तदाहज्वरघ्नी कफशुक्रवर्द्धिनी च। रा नि व ३। चोरकाकोल्याम्। कल्पद्रुते।

काकोलीद्वयम्। क्ली। काकोली चीरकाकोली च। "एका काकोली कदलीसदृशा, अन्या चीर काकोली पयस्विनीसदृशा।" वा सू १५ च जीवन्त्यादि। जीवनीकाकोल्यौ मेदे द्वे मुद्गमाष पर्ण्यौ। एतद्वयाभावे। अश्वगन्धामूल द्विगुण ग्राह्यम्। भा म ४भ कर्णरोग चि।

काकोल्यादिः। पु। तन्नामकौषधद्रव्यगणे। अय नाष्टवर्गसञ्जित। सि यो शालपर्णेदे। "काकोली चीरकाकोलीजीवकर्षभकमुद्गपर्णीमाष पर्णीमेदामहामेदाच्छिन्नरुहाकर्कटशृङ्गीतुगाक्षीरी पद्मकप्रपौण्डरीकर्द्धिवृद्धिमृद्वीकाजीवन्त्यो मधुकञ्च। काकोल्यादिरय पित्त-शोणितानिल नाशन। जीवनो बृहणी वृष्य स्तन्य श्लेष्मकरस्तथा॥" सु सू ३८अ। अपि च। काकोली चीरकाकोली जीवकर्षभकौ तथा। ऋद्धिर्वृद्धिस्तथा मेदा महा मेदा गुडूचिका। मुद्गपर्णी माषपर्णी पद्मक वंशलोचना। शृङ्गी प्रपौण्डरीकञ्च जीवन्ती मधु यष्टिका। द्राक्षा चेति गणो नाम्ना काकोल्यादि रुदीरित॥" गुणा —"स्तन्यकृद्बृहणो वृष्य पित्त रक्तानिलापह।" भा।

काकोल्यादिघृतम्। क्ली। वातरक्ते घृतम्। काकोलीयुग्ममधुक मञ्जिष्ठा च धात्री जीवन्ती मेद युगलावपि पृश्निपर्ण्यौ। द्राक्षा सपद्मकतुगा च कशेरुशृङ्गी द्वौ जीरकावपि समसप्तपत्रसाख्या पर्णौ विचूर्ण्य विपचेत्व शनैर्घटंऽपां प्रस्थ घृतस्य च तथा सरस गुडूच्या। घृतस्य पाद पुरमेव दत्त्वा पुन पचेत् वैद्यवरो विधिज्ञ। रस र।

काखो(खौ)ष्ठ (क)। पु। कर्णबन्धना कृतिविशेषे। स च निर्मांससङ्क्षिप्तायाल्पशोषित पालि। सु सू १६अ।

कागः। पुं। काके। जटा।

कागद.। पु। कागज इत्यारवीयभाषाप्रसिद्ध शपपत्रे। कागज।

कागारि। पु। पेचके।

काङ्क्षा। स्त्री। काकजङ्घायाम्। काकोल्याम्।

काङ्क्षायनगुडिका। स्त्री। गुल्मरोगे दृष्ट फलौषधे। प्रक्रिया स्पष्टा। अम्लवेतस अस्य लोणगामिति केचित्। शटी, कूड़, दन्ती, चिता मुथ, टुमुरि, शुंठ, वच, ভেউড়ী, প্রত্যেকে ১প হিঙ্গু ৩প যবক্ষার ২প অম্লবেতস

বা আমরুল ২ প ধনে, যমান, জীরা, মরিচ প্রত্যেকে ২ তো কৃষ্ণজীরা ৪ তো বন-যমান ৪ তো টাবারসেন কোলাসিমাণা বটী कार्य्या। च द। शा कौ। रस र।

काङ्कायनमोदकः। पु। अर्शोरोगे। पथ्या दीनां द्रव्याणां चूर्णानि यथाभागमेकत्र सम्मिश्रयेत्। हरीतकी ५ प जीरक १ प मरिच १ प पिप्पली १ प पिप्पलीमूल २ प चविका २ प चित्रकमूल ४ प शुण्ठी ५ प यवक्षार २ प भल्लातक ८ प गुड़काण्ड (খাঁড়) १६ प (अभावे शर्करा वा मत्स्याण्डी)। सर्व्वचूर्णद्विगुणो गुड। च द अर्शं चि।

काङ्गा। स्त्री। वचायाम्। श च।

काङ्गुकः। पु, क्ली। षष्टिकधान्यभेदे। কাংনী খেটে ধানবিশেষ। गुणा—रसे पाके च मधुर वातपित्तशमन शालिवद्गुणश्च। सु सू ४६ अ।

काङ्घत्। पु। औषधविशेषे। वै निघ।

काङ्घा। स्त्री। आहारेच्छायाम्। सु नि ६ अ।

काङ्घोरः। पु। कङ्कपक्षिणि।

काच। पु। Affection of optic nerve or gutta serena नराश्रयी तृतीयपटलगतनेत्ररोगविशेषे। নেত্রে মুক্তার ন্যায় বিন্দু। ছানি। দৃষ্টিমণ্ডলে শ্বেতবিন্দু। दोषे तृतीयपटलं गते काचसञ्ज्ञो नेत्ररोगो जायते। लक्षणं यथा—"प्राप्नोति काचतां दोषे तृतीयपटलाश्रिते। तेनोर्द्ध्वमीक्षते नाध स्तनु चैलावृतोपमं। यथावर्णं च रज्येत दृष्टिर्हीयेत च क्रमात्॥" वा उ १२ अ। अस्मिन्नपि तमोभूते नातिरूढे महागदे। चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरिक्षे च विद्युतः। निर्म्मलानि च तेजांसि भ्राजिष्णून्यथ पश्यति। स एव चतुर्थपटलगत लिङ्गनाश नीलिकासंज्ञां धत्ते। "स एव लिङ्गनाशस्तु नीलिका काचसंज्ञित। वातेन चापि रूपाणि भ्रमन्तीव च पश्यति। आविलान्यरुणाभानि व्याविद्धानीव मानव। पित्तेनादित्यखद्योतशक्रचापतडिद्गुणान्। नृत्यतश्चैव शिखिनः सर्व्वं नीलञ्च पश्यति। कफेन पश्येद्रूपाणि स्निग्धानि च सितानि च। पश्यन्सूक्ष्माण्यत्यर्थं व्यभ्रमेवाभ्रसंप्लवम्॥ इत्यादि। सलिलप्लावितानीव परिजाड्यानि मानव। पश्येद्रक्तेन रक्तानि तमांसि विविधानि च। हरितान्यथ कृष्णानि पीतान्यपि च मानव। सन्निपातेन चित्राणि विप्लुतानि च पश्यति। बहुधा च द्विधा वापि सर्व्वाण्येव समन्ततः। हीनाङ्गान्यधिकाङ्गानि ज्योतींष्यपि च पश्यति॥ मा नि। शिक्ये। मणौ। मेचकिते। मृत्तिकाविशेषे। কাচ। गुणा—क्षाररसे उष्णवीर्य्यं अञ्जनाद्दृष्टिकरश्च। राज। अश्वस्य पैत्तिकाक्षिरोगे। "श्लेष्माभिष्यन्दिनोऽश्वस्य शूल साश्रुविलोचने। काच सञ्जायतेऽश्वस्य पाण्डुता चापि चक्षुष॥" ज द २० अ। कचटभेदे। श च। क्षारे। हे च। क्ली। सिक्थके। काचलवणे। विट्लवण। रा नि व २१।

काचकम्। क्ली, पु। काचलवणे। स्फटिके। काचमणौ। वै निघ।

काचकूपी (घटी)। स्त्री। काचनिर्म्मित स्थाल्याम्। কাচের শিশি। भैष।

काचज। पु। काचलवणे। वै निघ।

काचतिन्तिडी। स्त्री। आमतिन्तिड्याम्। কাঁচা তেঁতুল। भा पू १ भ फलव।

काचतिलकम्। क्ली। काचलवणे। रा नि व ६।

काचनम्। क्ली। कक्षायाम्।

काचभव। पु। काचलवणे। वै निघ।

काचभाजनम्। क्ली। काचनिर्म्मितपात्रे। কাচের বাসন। चिका।

काचमणि। पु। काचे। च शा ८ अ।

काचमलम्। क्ली। काचलवणे। কাল লবণ। रा नि व ६। काकचलवणे। कच्छकच लवण।

काचमालिका। स्त्री। मद्ये। चिका।

काचलवणम्। क्ली। Black salt, a medicinal salt prepared by calcining fossile salt and the fruit of the emblic myrobalan together It consists of muriate of soda with a proportion of sulphur, iron and lime स्वनामख्यातलवणे। काच लवण इति महाराष्ट्र कर्णाटदेशे ख्यातम्। কৃষ্ণ লবণ, কালা নবণ। সোঞ্চা ইতি মধ। मं बांगड़खार। तत्पर्य्याय,—नीलं। काचोत्थं। काचं। नीलकं। काचसम्भवं। काचसौवर्च्चलं।

कृष्णलवण। पाक्य। काचोत्थ। कृष्णगन्ध। काचलवण। कुरुविन्द। काचमल। कृत्रिम। नीलम्। गुणा —रुच्य ईषत्क्षारं पित्तल दाहद कफवातघ्न दीपन गुल्मशूलनुत्। रा नि व ६।

काचवकयन्त्रम्। क्ली। अर्कादिनिष्काशनार्थं काचनिर्मितवकयन्त्रे।

काचविन्दुः। पु। नेत्ररोगविशेषे। See काच।

काचसम्भव(सौवर्चल)म्। क्ली। काचलवणे। रा नि व ६।

काचस्थाली। स्त्री। काचपात्रे। पाटलावृक्षे। পারুল গাছ। अम। प सु। श्वेतपाटले। वै निघ।

काचा। स्त्री। काचमणौ। "काचा तु सारका लघ्वी मधनेत्रहिता सिद्धमी शूलघ्नशोफहा।" वै निघ। वयोनिरूपिका अश्वस्य दन्तेषु पञ्च दशाब्दादारभ्य सप्तदशपर्यन्त जाता सर्षपाकारा शुभ्रा रेखा। ज द ४७।

काचाम्ला। स्त्री। हरिद्रायाम्। वै निघ २भ अप चि।

काचाक्ष। पु। वकवके। गुणा —वकवत्। पद्मकन्दे। वै,निघ।

काचि(जि)घ.। पु। काचघ्ने। मूषिके। मे चविक। शिम्बीधान्यादौ। वै निघ।

काचिस्त्रिकः (लिन्दि)। पु। मालकसिद्धा माम्। कुँच गाछ।

काचितः। त्रि। शिक्यारोपिते (पदार्थे)। শিকায় তোলা (দ্রব্য)। अम।

काचिम। पु। देवकुलीयवृक्षे। त्रिका।

काचोत्थम्। क्ली। काचलवणे। रा नि व ६।

काचोद्भवम्। काचलवणे। रा।

काजूतः। पु। गावोधूपे महाराष्ट्रादौ ख्याते। गुणा —"तुवर मधुरोष्णो लघु घृत। धातु वृद्धिकरो वातकफगुल्मोदरज्वरान्। क्रमिव्रणाग्नि मान्द्यानि कुष्ठञ्च श्वेतकुष्ठकं। अयकृष्णमामाण्डान् नाशयेत्।" वै निघ।

काञ्चजम्। क्ली। काचलवणे। वै निघ।

काञ्चन(क)म्। क्ली। पुन्नागपुष्पे। वै निघ। चम्पकेसर। मे मनिक। स्वर्णे। नागकेशरपुष्पे। रा नि व ६। वै निघ २भ हिक्का चि। हरि ताले। रा नि व १३।

काञ्चनः (क.)। पु। (Bauhinia variegata &c) रक्तमन्दारवृक्षे। काञ्चनवृक्ष। प सु.। हिं कचनार। म क कांचन्, कोवाने। तैं देवकांचन। स विविध पीतरक्तश्वेतभेदेन। श्वेतस्य तस्य पर्याय,—काञ्चनाल, कर्बुदार, पाकारि (र)। रक्तस्य तस्य पर्याय,—रक्तपुष्प, कोविदार, युग्मपत्र, कुद्दाल। गुणा— ग्राही रक्तपित्ते पथ्यश्च। राज। See कोविदार काञ्चनार. कर्बुदारश्च। चम्पकवृक्षे। नागकेशर वृक्षे। उदुम्बरवृक्षे। धुस्तूरवृक्षे। मे। वै निघ शीतज्व चि शीतारिरसे। सु सू २९ अ। शालिधान्यविशेषे। सुवर्णशालि। भा पू १म धान्यव। See शालि। श्वेतकाञ्चनवृक्षे। रत्ना। कोविदारवृक्षे। मद व १। भव्याम्। सु स २९ अ। पुन्नागवृक्षे। वै निघ।

काञ्चनकदली। स्वर्णकदल्याम्। চাঁপা কলা। म सोनकेल। कदलीविशेषे। काँचकेला। रा नि व ११।

काञ्चनकारिणी। स्त्री। शतमूल्याम्। श च।

काञ्चनगुडिका। स्त्री। गलगण्डाधिकारे। पाठ —'त्रिफलायास्त्रयो भागा व्योषाच्च द्विगुणो मत। तस्माच्च द्विगुण ज्ञेय काञ्चनारस्य वल्कलम्। एकीकृते तु चूर्णेऽस्मिन् समो देयोऽत्र गुग्गुलु। क्षौद्र दशगुणन्दद्यात्त्रिफलाचूर्णतो भिषक्। सर्व्वासु गण्डमालासु गलगण्डे तथैव च।" ত্রিফলা প্রত্যেকে ১ তো করিয়া চূর্ণ ৩ তো ত্রিকটু প্রত্যেকে ২ তো করিয়া চূর্ণ ৬ তো, রক্ত- কাঞ্চনছাল চূর্ণ ১২ তো গুগ্‌গুল সর্ব্বসমান। रस र।

काञ्चनगैरिकम्। क्ली। सुवर्णगैरिकधातौ। সোণা গেরি। सि यो हिक्का श्वास चि.। 'सिताकाञ्चनगैरिकम्।"

काञ्चनपत्रिका। स्त्री। कृष्णमुद्गल्याम्। वै निघ।

काञ्चनपुष्पकम्। क्ली। आढक्यक्षुपे। रा नि व ४।

काञ्चनपुष्पिका। स्त्री। पीतजात्याम्।

काञ्चनपुष्पी। स्त्री। गणिकारिकायाम्। गणि

कारीपुष्पवृक्षे स्वनाम्ना कोङ्कणे प्रसिद्धे। मं गधेरी। रा नि व १०।

काञ्चनभूषा। स्त्री। स्वर्णगैरिके। व निघ।

काञ्चनमाक्षिकः। पु। स्वर्णमाक्षिके। मद्य द्रावके।

काञ्चनमोहनरस.। पु। गुल्माधिकारे रस। पाठ—"मृत सूत मृत ताम्र काञ्चन मर्द्दयेत्सम। अर्कवज्रीरसेनैव दिनान्ते वटकीकृतम्। गुञ्जैक गुडसंयुक्त तथा गन्धसुवर्चले। निष्कैक गुल्मशान्त्यर्थे रस काञ्चनमोहन। त्रिफला कटुका मुस्त कुष्ठ मिन्द्रयव सम। चूर्णयेद्वदावच कर्षैक मधुना लिहेत् ॥" রসসিন্দূর, তামাভস্ম ও স্বর্ণ ভস্ম সমভাগ। আকন্দরসে ও সিজুর রসে মর্দ্দন মাত্রা ১ রতি। रस र।

काञ्चनरसम्। क्ली। हरितालविशेषे। See गोदन्तम्।

काञ्चनसूप। पु। काञ्चननामक द्विदलधान्य माषितसूपे। तद्धान्य माषपर्तैलेन छदंशं छप्त यष्काम्लाम्लचीनां दालिकामादाय शीतोदकेन मन्दाग्नौ पचेत्। वै निघ।

काञ्चनचीरी। स्त्री। स्वर्णक्षीरिण्यौषधे। चोरिणी। থিরুই, সোণাখিরুই। हि चोक। म पिवोरा। रा नि व ५। पीतदुग्धक्ष त्ववयवनिर्ज्ञायाम। सु चि २ च। कङ्कुष्ठे। গিরিমাটীবিশেষ। च द गुल्म चि। "त्रिफला काञ्चनचीरी।"

काञ्चनाभ्ररस। पु। यक्ष्माधिकारे रस। र सा स। पाठ—काञ्चन रससिन्दूर मौक्तिकं लौहमभ्रक। विद्रुममभया तार कस्तूरी च मनःशिला। प्रत्येक बिन्दुमात्रन्तु सर्व्वं मर्द्द्य प्रयत्नत। वारिणा वटिका कार्य्या द्विगुञ्जाफलमानत। अनुपान प्रयोक्तव्य यथादोषानुसारत ॥ नाना रोगप्रशमन सर्व्वोपद्रवसंयुतम्। क्षय हन्ति तथा कासं श्लेष्मपित्तज्वर तथा। बिन्दुमात्र कर्षमितं। স্বর্ণভস্ম, রসসিন্দূর মুক্তাভস্ম, লৌহ, অভ্র প্রবাল, হরীতকী, রৌপ্য, মৃগনাভি, মনছাল, প্রত্যেক ২ তোলা। জলে মর্দ্দন। र सा सं। रसकाञ्चनाभ्र यथा—काञ्चन रससिन्दूरं मौक्तिकं लौहमभ्रकं। विद्रुमं मलवैक्रान्त तारं ताम्रञ्च रङ्गकम्। कस्तूरिका लवङ्गञ्च जाति

कोषिलवालुका। प्रत्येक बिन्दुमात्रञ्च मद्य प्रयत्नत ॥ कन्यानीरेण सम्मर्द्य केशरा च। अजाक्षीरेण सम्भाव्य प्रत्येक दिवस चतुर्गुञ्जाप्रमाणेन वटिका कारयेद्भिषक्। पान प्रदातव्यं यथादोषानुसारत ॥ স্ব রসসিন্দূর মুক্তাভস্ম, লৌহভস্ম, অ প্রবালভস্ম, বৈক্রান্তভস্ম, রৌপ্য, তাম মৃগনাভি, লবঙ্গ, জয়িত্রী, এলব প্রত্যেক ২ তো,। ঘৃতকুমারী, কে রস, ছাগদুগ্ধ প্রত্যেকে ৩ দিন মর্দ্দন। ৪ রতি। रस र।

काञ्चनार (क)। पु। (Bauhinia riegata &c) Mountain eb रक्तकाञ्चनवृक्षे। हि कचनार। म कांचन कोचाल। तत्पर्य्याय,—रक्तपुष्प। कोवि युग्मपत्र। कुण्डल। गुणा—कषाय संग्राहक दीपन कफवातघ्न मूत्रकृच्छ्रघ्न नि व १०। काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवर पित्तनुत्। क्रिमिकुष्ठगुदभ्रंशगण्डमालाव्रणा पुष्प लघु रूक्ष रुच्य स्याद्धि पित्तास्रप्रद कासनुत्। भा पू १भ। च द र वि चि। कोविदार। श्वेतकाञ्चनवृक्षे। रत्ना।

काञ्चनारगुग्गुलु। पु। गण्डमालाग्नि पथ्यञ्चादौ हित। पाठ—"काञ्च पलैर्युतात् त्वच पञ्चपलोन्मिता। नागरस्य पाय मरिचस्य पल पल। पथ्याविभीतक पलमर्द्ध पृथक् पृथक्। वरुणस्य त्वमेकञ्च कैलात्वचां पुन। टङ्क टङ्क समादाय सर्व चूर्णयेत। यावच्चूर्णमिद सर्व्व ताव गुग्गुलु। सङ्कुट्य सर्व्वमेकञ्च पिण्डङ्कृत्वा रयेत् ॥ मात्रा शाणमिता।" রক্তকাঞ্চন চূর্ণ ৫ প, শুঁট, পিপুল, মরিচচূর্ণ প্র ১ প, হরীতকী, আমলা, বহেড় প্রত্যেকে ৪ তো, বরুণছালচূর্ণ ২ তো, ত্বক্, তেজপত্র, এলাচূর্ণ প্রত্যেকে ১ সর্ব্বচূর্ণের সমান গুগ্গুল, একত্র করিবে। মাত্রা ||০ তো পর্য্যন্ত। भा

काञ्चनाल.। पु। श्वेतकाञ्चनवृक्षे। र आरग्वधवृक्षे। वै निघ।

काञ्चनाह्वय। पुं। नागकेशरवृक्षे।

श्वर चाँपा। नागकेशरवृक्षे। श्रम। पद्मकेशरे। वैद्यक।

काञ्चनिका। स्त्री। गणिकारीपुष्पवृक्षे स्वनाम्ना कोङ्कणे प्रसिद्धे। रा नि व १०।

काञ्चनी। स्त्री। हरिद्रायाम्। मे। वैद्यक। अमरः। गोरोचनायाम्। रा नि व १२। स्वर्णक्षीरिण्याम्। चिकूइ। रा नि व ५।२३।

काञ्चनीया। स्त्री। हरिताले। श चि। गोरोचनायाम्। रा नि व १२।

काञ्चिः। स्त्री। रसनायाम्। चन्द्रहार। इत्या। तत्पर्य्याय,—मेखला। सप्तकी। रशना। सारसनम् (अ)। काञ्ची। रसना। कक्षी। कक्ष्या सप्तका। सारसन। रसन। बन्धन (शब्दर)। केचित्तु—"एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका। रसना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः॥" अटी।

काञ्चिकम्। क्ली। काञ्जिके। काँजि। इ च।

काञ्ची। स्त्री। गुञ्जायाम्। इ च। रसनायाम्। अम।

काञ्चीपदम्। क्ली। जघनदेशे। हला।

काञ्जिकम्। क्ली। Sour gruel, the water of boiled rice in a state of spontaneous fermentation स्वनामख्यातधान्याम्ले। काँजि। हि म काञ्जी। तत्पर्य्याय,—आरनालक। सौवीर। कुल्माष। अभिषुत। अवन्तिसोम। धान्याम्ल। कुञ्जल (अ)। सिद्धजल (हा)। सिद्धसलिल (त्रि)। कुल्माषं। कलाभिषुतं। काञ्चिक। काञ्जीक। काञ्चिका। काञ्चिका। कञ्जिक। काञ्ची। भक्तवारि। धान्यमूल। धान्ययोनि। सूपाम्लु (अटी भ)। महाम्ल। महारस (र)। तुषोदक। शुक्त। चुक्र। धातुघ्न। उन्नाह। रक्षोघ्नं। कुण्डगोलक। सुवीराम्ल (हे)। पर्य्युषित (श)। सौर। अभिषवं। आम्नारकं। कुल्माषधान्यमण्डादिसंहितं काञ्जिकम्। माह। "आमधान्य चोदितस्य बालमूलस्य खण्डश। क्षुण्णं प्रस्थमितं पात्र जलं तत्राष्टकम् क्षिपेत्। तावत्स्थाय संरक्षेत् यावदम्लत्वमागतम्। काञ्जिकं तत्तु विज्ञेयमेतत् सन्धानं पूजितम्॥" अर। "तुषाभितं षष्टिकतण्डुलस्य प्रस्थं चाम्बु विधिवद्विधाय। औष्ण्येन पिष्ट्वा विधामभाजने

रक्षेत् पिहितं प्रयत्नात्। तत्र तन्नाल सकलं निरस्येत् तत् काञ्जिकं कथ्यते आरणालम्।" अपि ११ अ। तत्र शुक्त सन्धान तुषोदक सौवीरक सुवीराम्ल-वञ्जिक गोधूमसौवीर यवसौवीर-तुषसौवीरारणालधान्याम्लभेदेन बहुधा। गुणा,—भेदकं तीक्ष्णोष्णं पित्तशोधकं वस्तिशोधक रुचिकरमाग्नेयं स्पर्शशीतलं श्रमक्लमहरञ्च। पुरातनं तत् ह्लत्पाण्डुकृमिरोगघ्नं दीपनञ्चेति। राज। तच्च भेदि लघु पाचनञ्च। अत्रि ११अ। तीक्ष्णोष्णं भेदि पित्तहृत् स्पर्शशीतलं श्रमघ्नं रुच्यं दीपनमार्त्तिशूलघ्नं वस्तिशूलघ्नं आस्थापनं हृद्यं लघु वातकफघ्नञ्च। भा मू। "काञ्जिकं वातशोफघ्नं पित्तघ्नं ज्वरनाशनम्। दाहमूर्च्छाश्रमघ्नञ्च शूलाध्मानविबन्धनुत्॥" रा नि व १५। "काञ्जिकं भेदि तीक्ष्णोष्णं रोचनं पाचनं लघु। दाहज्वरहरं स्पर्शात् पानाद्वातकफापहम्। माषादिवटकैर्यत्तु क्रियते तद्गुणाधिकम्। लघु वातहरं तत्तु रोचनं पाचनं परम्। शूलाजीर्णविबन्धामनाशनं वस्तिशोधनम्। शोषमूर्च्छाभ्रमार्त्तानां मदकण्डूविशोषिणाम्। कुष्ठिनां रक्तपित्तीनां काञ्जिकं न प्रशस्यते। पाण्डुरोगे यक्ष्मणि च तथा शोथातुरेषु च। क्षतक्षीणे तथा श्रान्ते मन्दज्वरनिपीडिते। एतेषान्तु हितं प्रोक्तं काञ्जिकं दोषहारकम्॥" भा। अचि।

काञ्जिकवटकः। पु। खाद्यद्रव्यविशेषे। काँजीवड़ा। तत्पाकप्रणाली यथा—"मन्थनी नूतना धार्य्या कटुतैलेन लेपिता। निर्मलेनाम्बुना पूर्य्या तस्यां चूर्णं विनिःक्षिपेत्। राजिकाजीरलवणहिङ्गुशुण्ठीनिशान्वितं। निःक्षिपेद्वटकांस्तत्र भाण्डस्यास्यञ्च मुद्रयेत्। ततो दिनत्रयादूर्द्धं गम्ला स्युर्वटका ध्रुवम्।" अथ रुच्यो वातघ्नः श्लेष्मकरः। भा।

काञ्जिकषट्पलघृतम्। क्ली। आमवाते घृतम्। पाठ—"विड़ङ्ग त्रिकटुकं चव्यं साञ्जिमन्थ तथैव च। कल्कान् कृत्वा च पलिकान् घृतप्रस्थं विपाचयेत्। आरणालाढकं दत्त्वा तत्सर्पिर्जठरापह।" । वृत ४ अ दीपि ३७अ। कद— "ि, शुँठ, पिपुल, मरिच, चई एवं सैन्धव लवण प्रत्येके १ प। एकत्र पाक। च द।

काञ्जिका। स्त्री। काञ्जिके। रा नि व १५। भ्रमरीवल्लाम्। पत्राशोलतायाम्। रा नि व ६।

काञ्जितैलम्। क्ली। काञ्चिकविशेषे। गुणा —"काञ्जिकं काञ्जितैलञ्च वल्लिसं वातकारकं।

दाहक गात्रशैथिल्य भवत्यान्न च सद्दनात् ॥" रा नि व १५।

काञ्जिपत्रिका । स्त्री । क्षण्णदन्तीक्षुपे। कालमञ्जी । रमा ।

काञ्जी । स्त्री । महाद्रोणपुष्पाम्। बड घलघसा । रा नि व ५ । काञ्जिकै । श ठौ । भाग्याम् । बामुनहाटी । रमा ।

काञ्जीकम् । क्ली । काञ्जिके । चटौ भ ।

काटुकम् । क्ली । कटुतायाम् ।

काठ । पु । पाषाणे । त्रिका ।

काठिन । पु । खर्ज्जूरवृक्षे ।

काठिन्यफल । पु । कपित्थवृक्षे । रा नि व ११ ।

काठोडुम्बर. । पु । काष्ठोदुम्बरिकायाम । काकडुमुर । र मा र्स कुष्ठ चि ।

काण: । पु । काके । त्रि । एकचक्षुषि । "काण काकैकचक्षुषि ।" मे णद्विक ।

काणकपोत । पु । कपोतभेदे मधुदनातीये । ग्रामघुघू वा कानकुना । गुणा —"कषाय स्वादु लवण गुरु काणकपोतक ।" सु सु ४६ ष ।

काणभाग । पु । विभागे । भैष कालाग्निभैरव रसे ।

काणा । स्त्री । काकोल्याम् । काकिन्याम् । पिप्पल्याम् । च द दार्वादौ । "काणाकष्कर-किरात ।

काणु(णू)क । पु । करटे । बाबूई । हंसभेद । कुक्कुटे । वायसे । उणा ।

काणेय (र.) । त्रि । काणे । पु । एकनेत्र स्त्रिय पुत्रे ।

काण्ड । पु, क्ली । स्तम्भकाण्डे । गाछेर गुँड़ि । रा नि व २ । दीर्घास्थिनि । लम्बा हाड़ । शरे । प सु । जले । मे डद्विक । धान्यनाले । प च ।

काण्डक । पुं । वालुकककट्याम् । मै निघ ।

काण्डकटुक । पुं । कारवेल्लके । उच्छेगाछ । रा नि व ३ ।

काण्डकण्ट' (क) । पुं । अपामार्गक्षुपे । रा नि व ४ । रक्तापामार्गे । मै निघ ।

काण्डक(का)ण्डकः । पु । बदरीवृक्षे । रे निघ । काशतृणे । কেশে । रा नि व ८ ।

काण्डका । स्त्री ।(Cucumis utilissimus) कर्कटीविपुटायाम् । তেওড়া । वालुकीनामककर्कट्याम् । पत्राल्याम् । रा नि व १६ ।

काण्डका(की)रम् । क्ली । गुवाके । श मा ।

काण्डकीलक. । पु । The tree called symplocos Recemosa लोध्रद्रुमे । रा नि व ६ ।

काण्डखेट: । त्रि । अधमे । इला ।

काण्डगुड: (ण्ड) । पु । गुण्डतृणे । रा नि व ८ । विधारातृणे । वै निघ ।

काण्डगोचर । पु । नाराचे । लौहमय बाणे । त्रि ।

काण्डचित्रा । स्त्री । सर्पजातिभेदे । वा उ ३६ अ ।

काण्डणी । स्त्री । सूक्ष्मपर्णीलतायाम् । रामदूती । अ च ।

काण्डतिक्त. (क) । पु । A kind of gentian (Gentiana cherayta) किराततिक्ते । চিরেতা । रा नि व ९ ।

काण्डनी । स्त्री । रामदूत्याम । नागवल्लीलतायाम् ।

काण्डनील । पु । लोध्रे । रा नि व ६ ।

काण्डपट. । पु । तिरस्करिण्याम् । हे च ।

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । रा नि व ४ ।

काण्डपुष्पम् । क्ली । (Artemisia Indica) दोना इति प्रसिद्ध सुगन्धपुष्पविशेषे । দোনাপুষ্প । अ च ।

काण्डभग्न । पु, क्ली । A fracture or dislocation of the bones or limbs A fracture of either of the extremities अस्थिभङ्गविशेषे । तद्द्वादशविधं—कर्कटकमश्वकर्ण चूर्णितपिच्चितमस्थिच्छलितकाण्डभग्नमज्जानुगतातिपातितवक्रच्छिन्नपाटितस्फुटितमिदम । तेषां विशेषं पर्याये द्रष्टव्यम् । 'खण्डेत प्रकम्पमानं काण्डभग्नम । मृदङ्गुशुल. स्पन्दनविवर्णम्पर्शासहि

शूलमवपीड्यमाने शब्द, सशाङ्गता विविधवेदना प्रादुर्भाव सर्व्वास्ववस्थासु न शर्म्मलाभश्च।' सु नि. १५ अ।

काण्डभङ्गः। पु। अस्थिभङ्गे।

काण्डमध्या। स्त्री। काण्डवल्याम्। वै निघ।

काण्डरुहा। स्त्री। कटुक्याम्। प मु।

काण्डरोहिका (णी)। स्त्री। कटुकायाम्।

काण्डली। स्त्री। रामदूतीनाम तुलसीविशेषे। श।

काण्डवः। पुं। कैसुकत्रणकन्दे। वै निघ।

काण्डवल्ली। स्त्री। कारवेल्लीलतायां। करला, উচ্ছে গাছ। काण्डवेलि इति महाराष्ट्रादौ ख्याता। हि काण्डवेल। मं काण्डवेलि, मथि गुड़वल्लि। सा त्रिधारा चतुर्धारा चेति द्विभेदा। सा गुणा—"कटुका तिक्ता चोष्णा सरा मता। पित्तला च कफ गुल्म लूतां दुष्टव्रण तथा। श्लीहो दराग्निमान्द्यानि शूल वातञ्च नाशयेत्। मलस्तम्भ हरा चैव ॥" त्रिधारागुणा,—"सरा लघ्व्यग्नि दीपनी रूक्षोष्णा मधुरा वातश्लेष्म कफनाशिनी। गुणास्त्वन्ये तु विज्ञेया पूर्व्वोक्तकाण्डवल्लिवत् ॥" चतुर्धारगुणा—"भूतोपद्रवशूलघ्ना। अत्युष्णाध्मान वातञ्च तिमिरं वातरक्तक। अपस्मार वातरोग नाशयेत्।" व निघ। रा नि व ३। See कार-वेल्ल।

काण्डशाखा। स्त्री। महिषवल्याम्। रा नि व ३। सोमवल्याम्। वै निघ।

काण्डसन्धिः। पु। ग्रन्थौ। পাব, গিঁট। रा नि व ७।

काण्डहिता। स्त्री। लोध्रवृक्षे। वै निघ।

काण्डहीन। पु। लोध्रे। रा नि व ६। क्ली। भद्रमुस्तायाम्। श च।

काण्डा। स्त्री। मुषल्यां। তালমূলী। प मु।

काण्डाल। पु। मल्लागारे। গোলা বা মরাই।

काण्डालु। स्त्री। त्रपुसायाम्। रा।

काण्डिकः (का)। पु, स्त्री। लङ्कानामधान्य विशेषे। টেওড়া। रा नि व १६। भल्लाख्याम्। (का) पलाशीभेलतायाम्। वै निघ।

काण्डिनी। स्त्री। हस्तिशुण्डीलतायाम्। হাতীশুঁড়ে। प मु।

काण्डीरः। पुं। अपामार्गे। कारवल्लीलतायां। উচ্ছে লতা। रा नि व ३। च चि ८अ।

काण्डीरा (री)। मञ्जिष्ठायाम्। र मा। कारवेल्लके। अम्लवल्लवायाम्। वै निघ।

काण्डेरः। पु। तण्डुलीयशाके। নটে, কাঁটা নটে। भा पू १भ शाकव।

काण्डेरी। स्त्री। नागदन्तीवृक्षे। নাকান ফলের গাছ। र मा।

काण्डेरुहा। स्त्री। कटुक्याम्। र मा।

काण्डेक्षु.। पु। श्वेतेक्षौ। रा नि व १४। अय तापसेक्षुगुण वातकोपनश्च। भा। काण्डेक्षौ। কাজলে ইক্ষু। सु सू ३८अ। काशतृणभेदे। र मा। खगड़े। খাগড়া। प मु। कोकि लाक्षवृक्षे। কুলেখাড়া। हि तालमाखना। अम। नटा इति। च सू ४अ।

काण्डोल.। पु। पटे।

कातर (लः)। पु। (Cyprinus catla) मत्स्यविशेषे। কাৎলা মাছ। श र। गुणा—मधुरो गुरु त्रिदोषघ्नश्च। रा नि व १९। रुची मधुर गुरुपाक त्रिदोषघ्नश्च। राज।

कात्तृणम्। क्ली। कत्तृणे। रोहिततृणे। सुगन्ध तृণ, রামকর্পূর। रा नि व ८।

कातोली। स्त्री। कोहलसुरायां। "यवमाषादि पिष्टोत्था कातोली कोहला सुरा।" वाचस्पति।

कात्यायनी। स्त्री। काषायवस्त्रे। मे नचतुष्क।

कादम्ब.। पु। कदम्बवृक्षे। वै निघ। कल हंसे। स च श्रववर्गीय कलाघूसरपक्ष। বাম্‌হাঁস। হিঁ করবা। मांसगुणा—शीत स्निग्ध रक्तपित्तघ्न हृद्य वातघ्नश्च। सु सू ४६ अ। वातरक्तविषघ्न भेदक गुरुलघु। राज। स्थावरविषान्तर्गतस्तु मकपुष्पविषे। सु कल्प २अ। See पुष्पविषम्। क्ली। कदम्बपुष्पे।

कादम्बकर। पुं। कदम्बवृक्षे। वै निघ।

कादम्बर.। पुं, क्ली। नानाद्रव्यकदम्बकृते मद्ये। "नानाद्रव्यकदम्बेन मद्य कादम्बरं स्मृतं। गुण"—मधु॰ पित्तभ्रममदघ्नश्च। रा नि व १४।

कदम्बपुष्पोत्थमद्ये। मे। स्त्री। दधिसारे। हे च। मोधो। विश्व।

कादम्बरी। स्त्री। नानाद्रव्योपस्रमद्यसामान्ये। रा नि व १४। प्रसन्नाया सुरायाः घनतरा कादम्बरी। यथा—"कादम्बरी तु कथिता नाना द्रव्यकदम्बजा। कादम्बरी सुमधुरा श्रमपित्त मदापिनी॥" अपि। "तत्र कादम्बरी घना।" प प्र ३श्ल' वारुणीसुरायाम्। कोकिलायाम्। सारिकापक्षिण्याम्। मे रचतुष्क। कदम्बपुष्पोत्थ मद्ये। सपुष्पकदम्बतरुकोटरस्थवृष्टिजले।

कादम्बरीबीजम्। क्ली। सुराबीजे। मद्येर मेतो। र मा।

कादम्बर्य्य। पु। धाराकदम्बे। वै निघ। कदम्बवृक्षे। रा नि व ९। जटा। क्ली। पद्मे।

कादम्बा। स्त्री। कदम्बपुष्पाम्। भूमोर्डी। श च।

कादम्बिक'। त्रि। भोज्यद्रव्यकारके।

कादम्बिनी। स्त्री। मेघमालायाम्। (अ)। मेघसमूह।

कादिरम्। क्ली। खदिरसारे। रा नि व ८।

काद्रवेय। पु। सर्पे। रङ्गे। मे।

कानकम्। क्ली। जैपालबीजे। जयपाल। धुस्तूरबीजे। द्रव्याभिधानम्।

कानकचूर्णम्। क्ली। मुखरोगे हित। गृह धूमी यवचार पाठा व्योष रसाञ्जन। तेजोह्वा त्रिफला लौह चित्रकश्चेति चूर्णितं। सक्षौद्र धारये दास्ये। झुल, यवक्षार, आकनादिमूल, त्रिकटु, रसाञ्जन, चई, त्रिफला, जारितलोह वा अगुरु, चिताभूल समभाग। सा कौ।

काननम्। क्ली। वने।

काननारि,। शमीवृचे। शांई गाछ। श च।

काननौका। पु। कपौ। वानरे।

कानीन। पु। व्यासमुनौ। श च।

कानूक,। पु। कुक्कुटे। हंसभेदे। कावुड़ इति ख्यात पक्षिविशेषे। कै।

कान्तम्। क्ली। कुङ्कुमे। कान्तलोहे। रा नि व १२।१३। पु। नन्दीवृक्षे। तुन् गाछ। रा नि व १२। चक्रवाके। रा नि व १८। चुम्बक लौहे। चुम्बकलोह। भा। वसन्तऋतौ। रा नि व २१। हिज्जलवृक्षे। रा नि व ८। चन्द्रे। श र। चन्द्रकान्तमणौ। सूर्यकान्तमणौ। मे।

कान्ति। पु, क्ली। चन्द्रे। श र। चन्द्रकान्त सूर्यकान्तायस्कान्तेषु। मे। कृष्णलौहे। कुङ्कुमे। रा नि व १२। लौहे। रा नि व १३।

कान्तक्षामकम्। क्ली। भद्रमुस्तके। चक्र।

कान्तपक्षी (इन्)। पु। मयूरे। श च।

कान्तपाषाण। पु। Load stone चुम्बक नामप्रस्तरे। चुम्बक पाथर। गुणा—पीती सेवनी श्विदोषघ्ना। मेद पाण्डु क्षयं कफ लौह मूर्च्छाञ्च नाशयेत्। वै निघ। तच्छुद्धि यथा—कान्तपाषाण चूर्णीकृत्य महिषीदुग्धेन गव्यघृतेन च लौहपात्रे पचेत्। त्रिपाक्य लवणे चारे शोभाञ्जनरसे च क्षिपेत्। अथ दोलायन्त्रे महिषीक्षीरादिभि वार- त्रये पचेत्। अथामररसेन रौद्रे दिनैकं भावयेत्। "चूर्णित कान्तपाषाणं महिषीक्षीरसंयुतं। विपचे दायसे पात्रे गोघृतेन समाहितं। लवणे च तथा चारे शोभाञ्जनरसे क्षिपेत्। अम्लवर्गस्य तोयेन दिने घर्मे विभावयेत्। तथैव दोलिकायन्त्रे त्रिवार पाचयेत्सुधी। कान्तपाषाणशुद्धौ तु रसकर्म्म समाचरेत्॥" चन्द्रिका। र सा सं।

कान्तपुष्प:। पु। कोविदारवृक्षे। रक्तकाञ्चन वृक्ष। रा नि व १०। See काञ्चनार।

कान्तलक। पु। (Cedrela Toona) तुन्नवृक्षे। तून्। नन्दीवृक्षे। गन्धा अश्वत्थ। श च।

कान्तलो(लौ)ह'। पु, क्ली। स्वनामप्रसिद्ध लौहे। कान्तिलोह। तच्च भ्रामकचुम्बकरोमक द्रावकभेदेन चतुर्द्धा। तस्य लक्षणम्—"यत्पात्रे न प्रसरति जले तैलबिन्दु प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धं त्यजति च निजं तिक्तता निम्बकल्क। तप्त दुग्धं भवति शिखराकारकं नैति भूमिं कृष्णाङ्गः स्यात् सजल चणक कान्तलौह तदुक्तम्॥" रा नि व १३। "स्यादुर्यन भवेन्निम्बकल्को रात्रिन्दिवोषित। कान्त तदुत्तमं यत्र कर्म्मेयात्पर्चित मिलेत्॥ पात्रे यस्मिन् विसरति जले तैलबिन्दुर्न सिक्तो हिङ्गुर्गन्धं विजहाति निजं दधति निम्बवार्क्ते। पाक्ये दुग्धं भवति शिखराकारतां नैति भूमौ कान्तं लौहं तदिदं मुदितं लक्षणोक्तं न चान्यत्॥" इति परीक्षा। सुखबोध। गुणा—गुल्मोदराश्र शूलामआमवात'

भगन्दरं । कामलाशोथकुष्ठानि चय कान्तमयी हरेत् । शीशनमल्लविषञ्च यच्चापि गिरीचकम् । सर्व्वान् रोगान् विजयते कान्तलौहं न संशय'। बल वीर्य्यं वपु पुष्टि कुरुतेऽपि विवर्द्धयेत् ॥" भा पू १भ धातुव ।

कान्ता । स्त्री । विसन्धिपुष्पहच्चे । कृष्णकेलि । रा नि व १० । श्वेतदूर्व्वायाम् । वाराहीकन्दे । भाकाशवल्लाम् । आलोकलता । मूषिकपर्ण्याम् । मूषाकाणी । वै निघ । प्रियङ्गौ । मै तद्धिर्क । रेणुकायाम् । रेणुक । नागरमुस्तायाम् । स्थूलैलायां । रा नि व ६ । गाव्या । चम ।

कान्ताङ्घ्रि(चरण)दोहदः । पु । अशोकवृक्षे । विका ।

कान्तायसम् । क्ली । कान्तलौहे । अयस्कान्ते । रा नि व १३ ।

कान्तारः (का:) । पु, क्ली । रक्तकाञ्चनहच्चे । रा नि व १० । रक्तेक्षुविशेषे । काजली आंख् । हि कातारे । प सु । इक्षुसाधारणे । वशे । रा नि व १४ । आरग्वधवृक्षे । वै निघ । क्ली । विले । छिद्रे । मे । औपसर्गिकरोगे । भद्रे । हे च ।

कान्ताराश्मजम् । क्ली । कान्तलौहे । वै निघ ।

कान्तारिः (रिका)(री) । पु, स्त्री । मक्षिका विशेषे । सु कल्प ८ष । See मक्षिका । इक्षु विशेषे । काजली ईक्षू । राज ।

कान्तारेक्षु । पु । इक्षुविशेषे । काजली ईक्षू । हिं कातारे । ते गोप्पयडवि । गुणा—कषाय रस शतपर्व्वकादीनगुण । गुरु हृष्य श्लेष्मल भाल ह घ्ण सरस्य । भा । वंशकेक्षुगुण इति । सु सू ४६ष । मधुर लघु चारस कफमारु करय । राज । वा ।

कान्तालक । पुं । नन्दीवृक्षे । तून, गय्रा अश्वत्थ । वै निघ ।

कान्ति । स्त्री । वाराहीकन्दे । महासर्जहच्चे । वै निघ ।

कान्तिदम् । क्ली । पित्ते । श च ।

कान्तिदा । स्त्री । सोमराज्याम् । ठाकुच । रा नि व ४ । See वाकुची ।

कान्तिदायकम् । क्ली । कालीयकचन्दनहचे । जटा । वि । शोभादायके ।

कान्तिहच्च. । पुं । महासर्जहचे । वै निघ ।

कान्तोली । स्त्री । कुष्माण्डसुरायाम् । वै निघ ।

कान्दम् । क्ली । पक्वान्नविशेषे । मिठाई । श च ।

कान्दर्पिकम् । क्ली । वाजीकरणे । श च ।

कान्दविकः । वि । आपूपिके । चम ।

कान्दाविषम् । क्ली । विषभेदे । श चि ।

कान्यजा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये । श च ।

कापथम् । क्ली । उशीरे । च टी भ ।

कापालम् । क्ली । अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिक कुष्ठे । See कपालकुष्ठ । पुं । कण्टकवसायाम् । कालियाकडा इति लोके । र मा । कपालाशिनि । कर्कटीभेदे । वै निघ ।

कापाला । स्त्री । रक्तविसन्धिकायाम् । लाल दोपाटी । वै निघ ।

कापालिः । पु, स्त्री । अहिंसायाम् । काँटा गुड़काँउनी । रत्ना ।

कापालिकम् । क्ली । कुष्ठरोगविशेषे । See कपालकुष्ठ ।

कापालिका । स्त्री । कापाल्याम् । गुड़ काँउनी ।

कापाली । स्त्री । विडङ्गे । रा नि व ६ । कण्टकपाल्याम् । काँटा गुडकाँउनी । प मु ।

कापिलेच्छण. । पुं । कोकिलाक्षचुपे । कूले खाड़ा । रा नि म ५ ।

कापित्थम् । क्ली । कपित्थफले ।

कापिशम् । क्ली । द्राक्षामद्यविशेषे । हे च ।

कापिशायनम् । क्ली । मद्यविशेषे । मधुनि । इला । जटा । द्राक्षाकृतमद्ये । वै निघ ।

कापिशायन । वि । द्राक्षानिर्म्मिते ।

कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् । वै निघ ।

कापोत । पु । सर्ज्जिक्षारे । साचिक्षार । र मा । क्ली । कपोतलवणे । सफेद लवण । मै तद्धिर्क । स्रोतोऽञ्जने । नीलाञ्जने । सुर्मा । हे च ।

कापोतवल्लकः। पु। कपोतवङ्कायां। अथ शिरीषसदृशसल्पपत्र। ढकोशाक। च द बीरतरादौ।

कापोताञ्जनम्। क्ली। सौवीराञ्जने। सौतोऽञ्जने। नीलसुर्मा। भा। चम।

काफलः। पु। कटुफलवृक्षे। श र। श्वास २ स्थान २च।

काबाबचर्करा। स्त्री। विडङ्गवत् फलविशेषे। काबाबचिनि। सुस्वादिमोदके।

काम। पु। मदने। इच्छायाम्। रवा। दम नकवृक्षे। धना। प सु। महाराजचूतवृक्षे। रा नि व ११। वनितापरिष्वङ्गादौ। च सू १ष। तौ। शुक्रे। मे महिक।

कामकला (वटी)। स्त्री। वातरक्ते हिता। पाठ —"बड्डोलमूल त्रिफला कुण्डली मरिचं तथा। सप्तच्छदा कुटी कुष्ठ प्रत्येक कार्षिकभवेत्। विडङ्ग सुसक काच तालकं टङ्गण विन्नत्। रस गन्धकलौहानां प्रत्येकार्द्धपल क्षिपेत्। गुग्गुलु पल दत्वा घृतेन परिपेषितम्। वटी कामकला नाम गहनानन्दभाषिता। चतुर्माषा वटी खाद्या मूत्रेण जडीकृता॥" बड्डोलमूलादिचूर्ण प्र २ विडङ्गादिचूर्ण प्र ४ तौ शोधितगुग्गुलु तौ एकत्र घृतेन मर्द्दनम्। कुण्डली गुडूची, टी सुरामांसी, काच क्षारलवण। रस र।

कामकलाख्यरसः। पु। वाजीकरणौषधे। पाठ —"मृतसूताभ्रकं सर्वं वाजिगन्धामृतारसै। तालीकदलीकन्दद्रवैस्तत् मर्द्दयेद्दिनम्। कर्षं पिना पश्चात् मर्दं पूर्व्वोक्तद्रवैः। पुनर्देय मर्दमेवमष्टपुटे पचेत्। शाल्मलीमातनिर्यासै मौषध भक्षयेत्। मोचोरैसैकटीबीज पलार्द्ध येदनु॥" रस र वाजी चि।

कामकान्ता। स्त्री। राजनैपाल्यां। मनछाल। कापुष्पवृक्षे। मल्लिकाविशेष। वै निघ।

कामकाली। स्त्री। जलचरपक्षिविशेषे। च सू ष।

कामकेली। स्त्री। रतिक्रियायाम्।

कामखङ्गदला। स्त्री। सुवर्णकेतक्याम्। रा व १०।

कामगा। स्त्री। कोकिलायाम्। वै निघ।

कामचारिणी। स्त्री। सुगन्धलताविशेषे। ब्राह्मी। वै निघ।

कामचारी (इन्)। पु। चटकविहङ्गे। वै निघ।

कामज्वरः। पु। कामजन्यज्वरे। लक्षण— "कामजे चित्तविभ्रमस्तन्द्रालस्यमभोजनम्।" मा नि ज्व।

कामजननी। स्त्री। नागवल्ल्याम्। वै निघ।

कामजा। स्त्री। कर्णाटकान्त प्रसिद्धमहाक्षुपे। तस्या बीजे च। गुणा —"कामजा मधुरा बल्या कामवृद्धिकरी मता। इन्द्रियाणां तृप्तिकरी कथा चैव प्रकीर्तिता॥" वै निघ। तद्वीजमपि तद्गुणम्। रा नि व ५।

कामजानः (नि)। पु। कोकिले। श र।

कामजालः। पु। कोकिले। शब्दर।

कामजित्। क्ली। भार्ग्याम्।

कामठ। पु। कच्छपे। कुम्माकारजलजन्तु विशेषे। कै। कोँचकड़ा।

कामतरु। पु। बन्दाकवृक्षे। परगाछा। वै निघ।

कामताल। पु। कोकिले। त्रिका।

कामदा। स्त्री। कामधेनौ। नागवल्लीलतायाम्। हरीतक्याम्। मे।

कामदीपकरसः। पु। वाजीकरणौषधविशेषे। तस्य पाठ —"सितपुनर्नवामूल शाल्मलीसत्त्वभावित। शाल्मलीसत्त्वनिर्यासं दद्यादत्र रस सम। गन्धक तत्सम दद्यात्सर्वैर्मुर्थमानक। अनुपान प्रकुर्वीत गवां क्षीरपलद्वयम्। अथ चाण्डालिकी योगोऽप्यगम्यापि च गम्यते॥" श्वेतपुनर्नवार मूल, मोचरस, पारा, गन्धक, समभाग, शाल्मलीर छालेर रसे माड़िया वटी करिबे। रस र।

कामदुघा। स्त्री। कामधेनौ।

कामदूतरसः। पु। वाजीकरणे हित। पाठ —"सूत गन्ध कान्तभस्मापि तुल्य याम नीरैं शाल्मलीसम्भवोत्थै। गोलङ्कला वेष्टयित्वान्धमूषे राज्य पक्त्वा काचकूप्यां निधाय। भूकुष्माण्ड नागवल्लीच विदा सौर्यं दद्याद्रतिमेकान्तु यत्नात्। सिद्ध सूत कामदवस्त्र बद्ध मध्वाज्याभ्यां योजयेत् पश्चिमस्य॥ खण्ड दुग्धचानुपाने च दद्यात्।"। रस र।

कामदूता। स्त्री। मनःशिलायाम्। वै निघ।

कामदूतिः (का) (ती)। स्त्री। मनःशिलायां। पाटलवृक्षे। श र। कोकिलायाम्। (का) नागदन्तीवृक्षे। प सु।

कामदेवघृतम्। क्ली। रक्तपित्ते। क्वाथ्यद्रव्य —अश्वगन्धा १००प गोक्षुर ५० प शतावरी-भूमिकुष्माण्डशालपर्णीबलाश्वत्थपद्मापद्मबीजपुनर्नवा गाम्भारीफलमाषबीजानीति नव द्रव्याणि प्रत्येक १० प वारि २५६ श पाकशेष ६४ श। पुण्ड्रेक्षुरस १६ श दुग्ध १६ श। कल्कद्रव्य —द्राक्षादिजीवनीयान्तानां प्रत्येकं २ तो शर्करा २ प एभिर्यथावत् घृतप्रस्थ (४ श) पाच्यम्। जीवनीयं जीवनीयदशकम्, यथा—जीवक ऋषभक मेदा महामेदा काकोली क्षीरकाकोली जीवन्ती मधुकासहित द्वयम्। द्राक्षा पद्मकाष्ठ कुष्ठ पिप्पली रक्तचन्दन बालक नागकेशर शुक्लशिवीबीज नीली श्यामाश्यामानन्तमूलानि च। च द र पि चि। रस र।

कामदेवरसः। पु। वाजीकरणौषधे। रस-सिन्दूर ৩ তো স্বর্ণভস্ম ১ তো শিমুলমূলের রসে ও কলার এটের রসে এক এক দিন মাড়িবে, পরে উহার সহিত চিনি, দ্রাক্ষা, তালমূলী, গোক্ষুরবীজচূর্ণ প্রত্যেকে ৩ তো মিশাইয়া মধু, দুগ্ধ ও ইক্ষুরসে মাড়িয়া তাপে শুষ্ক করিবে, কুলেখাড়াবীজচূর্ণ, আমলার রস ও মধু মিলিত ১২ তোলা মিশাইয়া সমস্ত শিমুলের রসে একত্র মর্দ্দন করিবে। মাত্রা ৮ মা। অনুপান গব্যদুগ্ধ।

कामधेनुः। स्त्री। स्वनामख्यातस्त्रीगवि। के।

कामना। स्त्री। इच्छायाम्। हला। वन्दाके। वै निघ।

कामनीडा। स्त्री। कस्तूरिकायां। मृगनाभि। वै निघ।

कामपर्णिका (र्णी)। स्त्री। आइत्थक्षुपे। हिं आइत्थ। वै निघ।

कामपा(फ)लः। पु। महाराजचूते। रा नि व ११।

कामप्रियकरी। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। वै निघ।

कामफल। पु। महाराजाम्रवृक्षे। रा।

कामफला। स्त्री। कदलीवृक्षे। वै निघ।

काममलोलुपः (भः)। पु। मद्दिये। वै निघ।

काममोदी। स्त्री। कस्तूर्याम्। मृगनाभि। रा नि व १२। अत्र स्थाने मोदिनीति पुस्तकान्तरे दृश्यते।

कामयाना। स्त्री। गर्भिण्याम्।

कामराजमोदकः। पुं। वाजीकरणौषधे। দুগ্ধশোধিত সবীজ সিদ্ধিচূর্ণ ॥० শ ঘৃত ॥० শ মহিষদুগ্ধ ৪ শ চিনি ২ শ একত্র পাক করিয়া পাক শেষ হইলে, জীরক, শুঠী, ধনে, গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ, মরিচ, জায়ফল, জয়িত্রী লবঙ্গ, মউরী, পিপুলচূর্ণ মিলিত ৩২ তো বিড়ঙ্গবীজচূর্ণ ৬ তো লৌহ, অভ্র পারা ও গন্ধক (কজ্জলি) প্রত্যেকে ২ তো প্রক্ষেপ দিয়া মধুর সহিত মাখিয়া রাখিবে। প্রযোগা।

कामरूपिणी। स्त्री। अश्वगन्धायां। रा नि व ४।

कामरूपी (इन्)। पु। शूकरे।

कामरूपोद्भवा। स्त्री। कृष्णकस्तूर्याम्। काल कस्तुरी। वै निघ।

कामलः (ला)। पुं, स्त्री। A complaint called jaundice रोगविशेषे। न्याबा, কাঁওল। हि म कावील। पाण्डुरोगिणोऽतिपित्त करद्रव्यसेवन बाहुल्येन कारणम्। नेत्रत्वङ्मुखादि हारिद्र लक्षणञ्च। सा द्विधा कोष्ठाश्रया शाखादि धात्वाश्रया च। तन्निदानसम्प्राप्तिलक्षण—"पाण्डु-रोगी च योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते। तस्य पित्तमसृङ्मांसं दग्ध्वा रोगाय कल्पते। हारिद्रनेत्र स भृशं हारिद्रत्वङ्नखाननः। रक्तपित्तशकृन्मूत्रो भेकवर्णो हतेन्द्रियः। दाहाविपाकदौर्बल्यसदना रुचिकर्षितः। कामला बहुपित्तैषा-कोष्ठशाखा श्रया मता। कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रा स्यात् कुम्भकामला॥" मा नि। "यवगोधूम शाल्यन्नैरन्नैर्जाङ्गलजैर्हितैः। मुद्गाढकीमसूराद्यैर्यूष भोजनमिष्यते॥" पथ्यम्। पुं। वसन्तकाले। मदद्रौ। मे।

कामलता। स्त्री। लताविशेषे। शिश्ने। है च।

कामलाव्याधिहन्त्री । स्त्री । नागदन्तीवृक्षे । नागदन्तीति लोके । হাতিশুঁড়ে বৈ নিঘ ।

कामलिका । स्त्री । कङ्गुधान्ये । श चि ।

कामली (इन्) । त्रि । कामलारोगवति ।

कामवती । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

कामवल्लभ । पु । आम्रवृक्षे । আম গাছ । रा नि व ११ । सारसपक्षिणि । रा नि व १९ । स्त्री । गुडत्वचि ।

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायां । रा नि व २१ ।

कामवृक्षः । पु । वन्दाके । বান্দরা । रा नि व ५ ।

कामवृद्धि । पु, स्त्री । कामज्या नामकक्षुपे । See कामज्या ।

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलवृक्षे । श मा ।

कामशर । पुं । आम्रवृक्षे । আম গাছ । रा नि व ११ ।

कामसख । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ । आम्रवृक्षे । वै निघ ।

कामाग्निसन्दीपनरस । पु । ध्वजभङ्गाधिकारे रस । पाठ —"कर्षौ रसौ गन्धकमभ्रकञ्च विचार चित्र लवणानि पञ्च । शटीयमानीद्वयकीट हारितालीशपत्राण्यपर त्रिकर्षं । जीरं चतुर्जात लवङ्गजातीफलञ्च कर्षत्रयमेव चान्यत् । सद्रुदार कटुकत्रयञ्च तथा चतुष्कर्षमितं विमोध । धन्याक यष्टीमधुरी कशेरु फल पृथक् पञ्च वरी विदारी । बलीभकर्णभल्लातगुप्ताफल तथा गोक्षुरकस्य बीज । सबीजपञ्चेन्द्ररज समान समा सिता चौद्रघृतञ्च तुल्यम् । कर्षप्रमिन्दोरपि मोदकञ्च कामाग्नि सन्दीपनमेतदुक्तम् । पथ्याम्पर पथ्यतम प्रदिष्ट मेतन्निषेव्य मनुज प्रमदासहस्र । गच्छेन्न मेढ्र शिथिलत्वमवाप्नुयाच्च नागाधिप विजयते बलत प्रमत्त ।" इत्यादि । রস, গন্ধক অভ্র, যবক্ষার, সাচিক্ষার, চিতামূল, পঞ্চলবণ, শটী, যমানী, বনযমানী, বিড়ঙ্গ, তালীশপত্র, প্রত্যেকে ২ তো জীরা, নাগেশ্বর, গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ, লবঙ্গ, জায়ফল প্রত্যেকে ৪ তো বীজতাড়কবীজ, ত্রিকটু প্রত্যেকে ৬ তো ধনে, যষ্টিমধু, মৌরী, কেশুরিয়া, ত্রিফলা প্রত্যেকে ৮ তো, (মতান্তরে ত্রিফলা ১০ তো) শতমূলী ভূমিকুষ্মাণ্ড, বেলেড়া, হস্তিকর্ণপলাশ, গোরক্ষচাকুলে, আলকুশী এবং গোক্ষুরবীজ প্রত্যেকে ১০ তো সবীজ সিদ্ধিচূর্ণ সর্ব্বচূর্ণসমান। চিনি, ঘৃত ও মধু প্রত্যেকে সর্ব্বচূর্ণসমান। কর্পূর ২ তো। कशेरुमूलमिति २यपाठ । प्रयोगा । सा कौ । भैष । रस र ।

कामाङ्कुशः । पु । नखे । शिश्ने । त्रिका ।

कामाङ्ग । पु । महाराजचूते । जटा । आम्रवृक्षे । रा नि व ११ । श्येनपक्षिणि । বাজ পাখী । वै निघ ।

कामाङ्गनानायकरस । पु । वाजीकरणौषधे । "शुद्धसूत सम गन्धं रक्तोत्पलदलद्रवैः । याम मर्द्य पुनर्गन्ध पूर्व्वादर्द्धं विनिक्षिपेत् । पञ्चगुञ्जामित सार्द्धं रसोऽय मदनोदय । समूल शाल्मलीबीजञ्च मुषली शर्करा समं । गवाक्षीरेण तत्पेय पलार्द्ध मनुपानक ॥" रस र ।

कामाची । स्त्री । लघुकाकमाच्याम् । वै निघ ।

कामाता । स्त्री । वन्दायाम् । বান্দড়া । काकमाच्याम् । वै निघ ।

कामान्धः । पु । कोकिले । रा नि व १९ ।

कामान्धा । स्त्री । कस्तूर्य्याम् । মৃগনাভি । रा नि व १२ ।

कामायु । पु । गृध्रे । वै निघ ।

कामायुध । पु । महाराजचूतवृक्षे । रा नि व ११ । स्त्री । शिश्ने ।

कामारि । पु । विद्याधीकधातौ । हे च ।

कामालिका । स्त्री । मद्ये । वै निघ ।

कामालु । पु । रक्तकाञ्चने । श च ।

कालाम्र । पु । राजाम्रे । भा ।

कामिक । पु । कारण्डवपक्षिणि । श र ।

कामिनी । स्त्री । स्त्रियाम् । वन्दाकनामक्षुपे । रा नि व ५ । दारुहरिद्रायाम् । मदिरायाम् । रा नि व ६।१४ ।

कामिनीदर्पघ्न । पु । ध्वजभङ्गे रस । पारद १ तो गन्धक १ तो कनकबीजस्य तथा टङ्कण

बीजचूर्णं १ तो मिश्रयित्वा धुस्तूरतैलेन मर्द्दयेत्। भैष ध्वजभ।

कामिनीपुष्प। पु। वृक्षविशेषे। কামিনী-ফুলের গাছ।

कामिनीप्रिया। स्त्री। मद्यसामान्ये। रा नि व १४।

कामिनीशः। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। श च।

कामी (मिन्)। पु। ऋषभकवृक्षे। रा नि व ५। चक्रवाके। पारावते। मे नविक। सारसविहङ्गमे। रा नि व १९। माधवीलतायाम्। वै निघ। चटकपक्षिणि। श र। चन्द्रे। त्रिका। त्रि। कामुके।

कामीकजीवः। पु। कामशरवृक्षे। वै निघ।

कामीनः (लः)। पु रामपूगे। त्रिका।

कामुकः। पु। अशोकवृक्षे। पुन्नागवृक्षे। माधवीलतायाम्। मे। चटके। रा नि व १९। चक्रवाके। कपोते। वै निघ। त्रि। कामातुरे।

कामुककान्ता। स्त्री। अतिमुक्तकलतायाम्। মাধবী লতা। रा नि व १०।

कामुका (की)। स्त्री। रक्तमसर्यां, अतिमुक्तकलतायाम्। भा पू १म। "धवलसरसिभागीं कामुका काकमाची।" शब्द। त्रि। इच्छन्त्याम्। अम।

कामुन्ना। स्त्री। मुद्गपर्ण्यां। মুগানী। रत्ना।

कामेश्वरमोदक। पु। ध्वजभङ्गाधिकारे। पाठ —"धात्रीसैन्धवकुष्ठकट्फलकणाशुण्ठीयमानी द्वय यष्टीजीरकयुग्मधान्यकशठीशृङ्गीवचा (यवा) केशरम्। तालीश त्रिसुगन्धिकं समरिच पथ्याक्ष मेथि सम। चूर्णीकृत्य समाक् स्वबीजसहित भङ्गा तु शक्राशनं॥ सर्व्वेषां द्विगुणा सिता सुविमला यत्नाद्विपक्वं क्षिपेत्। क्षौद्रश्चापि घृतं प्रशस्तदिवसे कुर्य्यात् शुभान् मोदकान्॥ कर्पूरैरवचूर्णितानपि दिव्यान् दत्वा तिलान् भर्ज्जितान्। गोप्योऽयं क्षितिमण्डले नितधियां पाषण्डिनामग्रत।" রস রত্নাকরে অথ বাজীকরণে উক্ত। আমলকী, সৈন্ধব, কুড়, কটফল, পিপুল, শুঁট, যমানী, বনযমানী, যষ্টিমধু, ধনে, জীরক, কৃষ্ণজীরক, শটী, কাঁকড়াশৃঙ্গী, বচ, নাগেশ্বর, তেজপত্র, এলাচ, তালীশপত্র, গুড়ত্বক্, মরিচ, হরীতকী, বহেড়া প্রত্যেকের চূর্ণ সমভাগ। ভর্জ্জিত বীজসহিত সিদ্ধিচূর্ণ সর্ব্বচূর্ণের সমান। ঐ সকলের দ্বিগুণ চিনি। জল পাকযোগ্য দিবে। পাকশেষে ঘৃত ও মধু কিঞ্চিৎ মাখিবে। বটী ॥০ তো। বাসনার্থ ভাজা তিলচূর্ণ ও কর্পূর দিবে। অন্য বাজী করণাধিকারে। "चूर्णाभ्र गगन घनार्द्धविमल गन्धश्च कुष्ठामृता मेथी मोचरसो विदारिमुषली गोक्षुरकश्चेक्षुर। भीरुश्चैव कशेरुक यमानिका (?) तालाङ्कुर धान्यकं यष्टीनागबलातिला मधुरिका जातीफल सैन्धवम्॥ भार्गी कर्कटशृङ्गक त्रिकटुकं जीरद्वय चित्रक चातुर्जातपुनर्नवाकरिकणाद्राक्षा शठीकट्फलम्। शाल्मल्यक्षिफलत्रिक कपिभवं बीज समं चूर्णयेत् चूर्णार्द्धा विजया सिता द्विगुणिता मध्वाज्यमिश्रन्तु तत्। कर्षार्द्धा गुडिकाथ कर्षमथवा सेव्या सता सर्व्वदा॥" কুড়, শুলঞ্চ, মেথি, মোচরস, ভুঁইকুমড়া, তালমূলী, গোক্ষুরবীজ, কুলেখাড়াবীজ, শতমূলী, কেশুর, যমানী, তালাঙ্কুর, ধনে, যষ্টিমধু, গোরক্ষচাকুলিয়া, তিলতণ্ডুল, মৌরী, জায়ফল, সৈন্ধব, বামনহাটী, কাঁকড়াশৃঙ্গী, শুঁট, মরিচ, পিপুল, জীরা, কৃষ্ণজীরা, চিতামূল, গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলা, নাগেশ্বর, পুনর্নবা, গজপিপুল, দ্রাক্ষা, কট্‌ফল, শটী, শিমুলমূল, ত্রিফলা, আলকুশীবীজ প্রত্যেকের চূর্ণ সম ভাগ। সর্ব্বচূর্ণ চতুর্থাংশ অভ্র। অভ্রের অর্দ্ধেক গন্ধক। এই চূর্ণসমষ্টির অর্দ্ধেক সিদ্ধি চূর্ণ এবং সর্ব্বদ্বিগুণ চিনি। মাত্রা ১ তো। ভৈষ।

कामेश्वररसः। पु। पाण्डुरोगे। पाठ — "पल सूत पलं गन्ध पथ्याचित्रकयो पल। सुवर्णा पञ्चकाषाश्च मति सार्द्ध पल क्षिपेत्। सूरण पिप्पलीमूलं विषस्यैव पलत्रयम्। भागकेशरकर्षं एरण्डस्य पल तथा। पुराणगुड़मेव तुल्यमेव विमर्द्दयेत्। मर्द्दयेत्काककद्रावे यामैक वा घृता न्वितं। गुड़िका वदरास्थाभा कारयेत्तच्चविभ्रिषि। शोथपाण्डुहरं सोऽयं रस कामेश्वर स्वयं।" अत्र वह्नि चित्रक पथ्या तैलपक्वम्। तुल्येन घृतेन। काककद्रावे धुस्तूररसे। र सा सं। रस र।

कामेष्ट। पु। राजाम्रवृक्षे। रा नि व ११।

कामोपजीव' । पु । कामवृद्धिनामकक्षुपे । रा नि व ५ ।

काम्पिल्य: (ल्ल') । पुं, क्ली । (Malotus philippensis) A perfume called Gundarochani Syn Rottlera tinctoria गुण्डारोचनीनामसुगन्धद्रव्ये । कमला-गुँड़ि । हि कपीला । मं कमिला, कपीला । तत्पर्य्याय,—कम्पिल्ल, काम्पील, कम्पिल, रेचनी (भ), काम्पिल्लका (हा), रेचना (शब्दर), पिकाच', रोचनी, लघुपचक (म), कर्कश चन्द्र रक्ताङ्ग (च), कम्पिल्य (च टी) । गुणा —कफपित्तरक्तदोष क्रमिगुल्मोदरव्रण - प्रमेहानाह विषाश्मरीरोगघ्न । रेचक कटुरुष्णवीर्य्य । भा पू १भ । रेचक कटु उष्ण व्रणकफकासघ्न क्रमिघ्न लघुच । रा नि व १३ । "गुण्डा पित्तास्रदाहघ्नी चक्षुष्या मूत्रकृच्छ्रजित् ।" राज । तैलं मूलकतैल गुणवत् । सु सू ४५ च ।

काम्पिल्लक । पु, क्ली । गुण्डारोचनिकायाम् । कमलागुँड़ि । सु सू ३८ च । काकमाच्याम् । गुड़कॅांडेली । ज्व चि सुखावह्यादयाङ्गपाचने ।

काम्पिल्लिका । स्त्री । गुण्डारोचनिकायां । हारा ।

काम्पील' (कः) । पु । गुण्डारोचन्याम् । कमलागुँड़ि । श र । र मा ।

काम्बलिक (यूष) । पु । फलमूले तिल कल्काम्लप्राये खड़यूषापरनामधेये सन्धानविशेषे । रैंजिविशेष । दधिमस्त्वम्लपिष्टयूषे । "दधिमस्त्वम्लसिद्धस्तु यूष काम्बलिक स्मृत ।" सु सू ४६ च । अपिच "पिष्ठितेन रसश्च यूषो धान्यै खड़ फले । मूलैश्च तिलकल्काम्लमाय काम्बलिक स्मृत ॥" च द अतीसार चि । तक्र कपित्थचाङ्गेरीमरिचाजाजिचित्रकै । सुपक्व खड यूषोऽयमथ काम्बलिकोऽपर । दध्यम्लो लवणस्नेह तिलमाषसमन्वित ॥ तत्पाकविधानम्—तक्रस्य प्रस्थ (४श्र) कपित्थचाङ्गेरीमाकमरिचजाजाजीरक-चित्रकाणां प्रत्येक पलं (८तो) । एभिर्मुद्गयूष पाच्य । एव खड़यूष । खड़यूषे दध्याद्योक्त सव सेैन्धवतिलमाषयूषप्रक्षेपेण काम्बलिको भवति ।

काम्बु' । पुं । पक्षिविशेषे । के ।

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । र मा ।

काम्बोज । पु । तद्देशजघोटके । श द । श्वेतखदिरे । पुन्नागवृक्षे । कट्फले । मे अधिक । वरुणवृक्षे । क्ली । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

काम्बोजिका । स्त्री । श्वेतगुञ्जायां । वै निघ ।

काम्बो(म्भो)जी । स्त्री । रक्तगुञ्जालतायाम् । बलवत्खदिरे । পাপড়ি খয়ের । रा नि व ८ । (काम्भोजी) श्वेतगुञ्जायाम् । वै निघ । वाकुच्याम् । সোমরাজ, হাকুচ্ । रा नि व ४ । विट् खदिरे । माषपर्ण्याम् । भम । सु चि १९ च । गन्धमुण्डे । रवा ।

काम्य' । पुं । क्ली । रेतसि । चसनवृक्षे । वै निघ ।

काम्यकम् । क्ली । काष्ठविशेषे । আসন কাঠ । वै निघ ।

काम्ल । त्रि । ईषदम्ले ।

काय । पु । शरीरे । रा नि व १८ । स च सात्विक राजस तामसा इति त्रिविध । तत्र सात्विक सप्तभेद —ब्राह्ममाहेन्द्रवारुणकौवेरगान्धर्व्वयाम्य र्षिभेदेन । राजस षडभेद —आसुरसार्पशाकुन राक्षसपैशाचप्रेतभेदात् । तामसा त्रिविधा — पाशवमात्स्यवानस्पत्यभेदेन । सु शा ४च । स्वभावे । मूर्त्तौ । मे । तरुपकाण्डे । क्ली । मनुष्यतीर्थे । मे यदिक ।

कायचिकित्सा । स्त्री । चिकित्साष्टाङ्ग विशेषे । "कायचिकित्सा नाम सर्व्वाङ्गसंसृष्टानां व्याधीनां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मादापस्मार कुष्ठमेहादीनामुपशमनार्थम् ।" सु स १च । अपि च "कषायचूर्णगुटिका पचनां शोधनानि च । कोष्ठामयानां शमनी क्रिया कायचिकित्सितम् ॥" भचि २च । शारीरचिकित्सायाम् ।

कायफलम् । क्ली । कट्फले । वै निघ ।

कायमानम् । क्ली । तृणकुट्याम् । त्रिका । देहपरिमाणे ।

कायवाल । पु । छत्रवारि । वै निघ ।

कायसौख्यम् । क्ली । शरीरसुखे ।

कायस्था । स्त्री । काकोल्यां । च टी वा चि ४ । च । आमलक्यां । जटा । सूक्ष्मैलायाम् । सूक्ष्म लायाम् । रा नि व ६ । हरीतक्याम् । भा ज्व चि वायस्थादियूषे । तुलसीवृक्षे । रा नि

व १० । सिन्दुवारद्रवे । निर्भिन्ना । सि यी उन्मा चि थप चि महापैशाचघृते । "कायस्थाशूकरी छ्वा ।"

कायस्थादिधूपनम् । क्ली । शीतज्वरे हित । हरीतकी रास्ना कटुकी गुड़ूची गुग्गुलु चोरक नामगन्धद्रव्य वाय्यालक वचा कुष्ठमिल्वेषां सम भागेन धूप सिपी वा देय । अथ अनेनैव वाल्केन सयवक्षारलवणेन सकाञ्जिक तैल यथाविधि पक्व शीतज्वरघ्न । भा म १भ ज्व चि ।

कायस्थाली । स्त्री । रक्तपाटलवृक्षे । वै निघ ।

कायस्थिका । स्त्री । काकोल्या । भा पु १भ ।

कायाग्निः । पु । पाचकाग्नौ । वैद्यकम् ।

कायिक' । त्रि । शरीरे ।

कार' । पु । हिमशिलायाम् । मे ।

कारकम् । क्ली । यमान्याम् । वै निघ १भ कास चि पिप्पल्यादिकषाये । वदरे । वै निघ । वयःपलीब्रवजन्नि । रा नि व १४ ।

कारजः । पु । गजशावके । वै निघ ।

कारञ्जसुधा । स्त्री । करञ्जचूर्णे । करञ्जस्य चूर्ण । गुणा —कारञ्जा तु रुचिप्रदा । वै निघ ।

कारणम् । क्ली । हेतौ । रोगहेतौ । तच्च सन्नि कृष्टविप्रकृष्टभेदेन द्विविध । तयो सन्निकृष्ट वातादि, विप्रकृष्ट विरुद्धाहारादि । मा नि । वधे । इन्द्रिये । देहे । स्वकीय । ज्ञानेन्द्रिये । वै निघ ।

कारणशरीरम् । क्ली । सत्वप्रधाने अज्ञाने ।

कारणा । स्त्री । गाढवेदनायां । दु खे । अम ।

कारण्ड । पु । कारण्डव पक्षिणि । भा ।

कारण्डव । पु । हसविशेषे । थड़ा हाँस । दीर्घचरणकृष्णवर्णपक्षिणि । जलपिपि । मांस गुणा —प्लवजातीयपक्षिमांसवत् । सु सू ४६अ ।

कारन्धमी (इन्) । त्रि । धातुपरीक्षके । हारा ।

कारमिहिका । स्त्री । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गौ । अम ।

कारव' । पु । काके । त्रिका ।

कारवल्ली । स्त्री । (Momordica, charantia) क्षुद्रकारवेल्लके । छोट करला, उच्छे । हि छोटीकरेली । म लघुकारली । गुणा —तिक्ता रुच्या दीपनी कफवातघ्नी अरोचकघ्नी रक्तदोषघ्नी च । रा नि व ७ । अपथ्या रुच्या कफपित्तघ्नी च । राज । फलगुणा —हिम भेदि लघु तिक्त अवातल पित्तरक्तकामलापाण्डुकफमेहकृमिघ्नम् । मद । लघु दीपनी च । भा पू, १भ । कटु द्रव्याम् । उच्छे । रा नि व २१ । शाक गुणा कारवल्ली स्यात्तिक्ता दीपनी लघु ।

कारवारि । क्ली । करकाजले । शिलेर जल । गुणा'—"कारोदकन्तु विशद गुरु रूक्ष स्थिर घन । कफकृद्वातल चातिशीत पित्तविनाशक ॥" वै निघ ।

कारवी । स्त्री । कृष्णजीरके । रवा । काल जीरा । हि कालीजीरक । भा पू १भ । "व्योषं यासय कारवी ।" च द अभिन्या, ज्व चि । मधुरिकायाम् । मौरी । तेजपत्रे । गुडत्वचि । मे अमिर्क । शताह्वायाम् । शुलफा । प मु । रा नि व ४ । अजमोदायाम् । वनयमानी, ब्राफूनी । रा नि व २३ । चन्द्रशूरे । भा पु १म । मेथिकायाम् । सूक्ष्मकृष्णजीरके । च द यक्ष्म चि व्यायामकाञ्जिके । हिङ्गुपत्राम् । अ टी भ । क्षुद्रकारवल्लाम् । रा नि व ७ ।

कारवेल्लः (**का:**) । पु । (Momordica charantia Syn M muricata) स्वनाम ख्यातफलशाकलतायाम् । बड़ करेला उच्छे गाछ । हि करली । ते काकरचेट्टु । द्रा पलरा । तत्पर्य्याय,—कठिल्लक, सुषवी (अ), कारवेल्लक राजवल्ली (र), सुषवी (अ टी), जर्ज्जी सिस (त्रि,) सोमवल्ली, कण्डूर, काण्डकटुक, सुकाण्ड, उग्रकाण्ड कठिल्ल, नासासवेदन, पटु । ततफलगुणा — कारवेल्लमतितिक्तमग्निदीप्तिकर लघु । उष्ण शीत भेदकञ्च स्वादु पथ्य समीरितम् । अरुचिञ्च कफ वातं रक्तदोषं ज्वरं क्रिमीन् । पित्त पाण्डुञ्च कुष्ठञ्च नाशयेत् । तद्दलं कारवेल्ल कटु तिक्तञ्च दीपक । अपथ्य भेदक स्वादु दृव्यं धारं लघु स्मृतम् । अवातलं पित्तहरं रक्तकफ पाण्डुरोगहृत्" । वै निघ । तत्पुष्प धारके रक्तपित्ते हिते च । "कारवेल्ल हिमं भेदि लघु तिक्तमवातलं । ज्वरपित्तकफास्रघ्न पाण्डुमेहकृमीन हरेत् ।' कारवेल्लञ्च वातघ्न कफघ्न पित्तहारक । पथ्यो रुचिकर मान्नो रक्तदोषकरो गृणाम् ॥" अत्रि १६ अ ।

कारवेल्ली। स्त्री। क्षुद्रकारवेल्ले। छोट उच्छे। भा पू १भ शाकव।

कारव्यादि। पुं। कषायभेदे। कषायोऽयम सिन्निपातज्वरे हित। "कारवीपुष्करैरण्डत्रायन्ती नागरामृता। दशमूलीशटीशृङ्गीयासभार्गीपुनर्नवा। तुल्या मूत्रेण निष्क्वाथ्य"। भय। कृष्णजीरक कुष्ठ एरण्डमूल त्रायन्ती (बलाडुमुर) शुण्ठी गुडची दशमूल शटी कर्कटशृङ्गी दुरालभा भार्गी पुनर्नवा म ८ र. गोमूत्र ३२ तो शे ८ तो।

कारस्कर:। पुं। कुपीलुवृक्षे। विषतिन्दुकी। कूँचिला। म काजिरा। कं कांजिवार, मकरतें दुषा माकड़ाकँद। तत्पर्याय —किम्पाक, विषतिन्दु विषद्रुम, करद्रुम, रम्यफल कुपीलु कालकूटक। गुणा —कटुरुष्ण तिक्त कुष्ठघ्न वातरक्तघ्न कण्डु तिक्तकफामार्शोव्रणघ्नय। रा नि व ९। "अस्य चामफलं ग्राहि तुवरं वात लघु। शीतलघ्न समुद्दिष्टं तत्पक्वं विषद गुरु। पाके च मधुरं प्रोक्तं कफ वात प्रमेहकं। पित्त रक्तविकारश्च नाशयेत्।" वै निघ। त्रिदिनं कांजिके स्थित ग्राह्य स्याद्विषतिन्दुकम्। इति शुद्धि। शीतलस्तिक्त वातमदकर लघु देहदाहर ग्राही कफपित्तघ्न। भा। इच सामान्य। त्रिका।

कारस्कराटिका। स्त्री। कर्णजलौकायाम्। काणकोटारी, केन्नुडाई। त्रिका।

कारा। स्त्री। पीडायाम्। दुःखे। कारा।

कारायिका। स्त्री। सारसी। बलाकायाम्। जटा।

कारिका। स्त्री। यातनायाम्। मे।

कारिवेल्ल। पुं। काठिल्लकवृक्षे। करला। हे च।

कारी। स्त्री। समासव्यापतदपे। कष्टकारी आत्मकारीति क्रिया। सं कं करीकारे। तत्पर्याय,—कारिका, कार्य्या, सिरिका, कट धनिका। गुणा —कषाया मधुरा पित्तघ्नी दीपनी कफाधिकी रुच्या गुरु। कफशोधनी। रा नि व ८। एतत्फलम् तुवरं मदुघ्न दीपघ्न। वै निघ।

कारीरम्। क्ली टींट इति भषिद्धे करीरफल, तत्पुष्पे च। गुणा —"कारीरं कटुकं ग्राहि फल मुख्य रुचिप्रद। कफपित्तकरं किञ्चित्कषायं वात हृद्धरम्। कारीरं कुसुमं भेदि कटुक कफनाशनं पित्तकृद्रुचिरं भव्य कषाय पथ्यद भृशं।" वै ।

कारीषम्। क्ली। करीषसमूहे। घुँटेर राश।

कारु (क')। पुं। कर्मकरवृक्षे। श चि।

कारुककर्मी। क्ली। सूपकारकर्मणि। रन्धन।

कारुजः। पु। हस्तिशिशौ। वामलूरे। मे। नागकेशरे। फेने। गैरिके। हे च।

कारुपिण्डका (ण्डी)। स्त्री। जलौकायाम्। हारा। श च।

कारुण्यसागर। पु। ज्वरातिसाराधिकारे रस। गन्धकी द्विगुण। रसभस्मनीऽभावे शुद्ध सूतस्य भागैकम्। विपाचयेत् बालुकायन्त्रे मल्लपटे वा पाचयेत्। मार्कवमूल भृङ्गराजमूलम्। सम-भागानि चि चारादिविड़ङ्गान्तानि पञ्चदशद्रव्याणि प्रत्येक मिलितरसादीनां समानि मिश्रयेदित्यर्थ"। पाराभस्म ১ তো (অভাবে শুদ্ধপারা ১ তো.) গন্ধক ২ তো অভ্র ২ তো সর্ষপতৈলে মর্দ্দন করিয়া ভৃঙ্গরাজরসে পেষণ করিয়া প্রহরকাল পাক করিবে। পরে তাহাতে যবক্ষার, সাচিক্ষার, সোহাগা, বিট্, সৈন্ধব, সচল, সাম্ভর, করকচলবণ, ত্রিকটু, চিতের মূল, বিষ, জীরা, বিড়ঙ্গ মিলিত ৫ তো দিবে। र सा स।

कारोत(त्त)र। पु। सुरामण्डे। अम।

कार्कट. (क')। पुं। कर्कटवृक्षे। काँकुरोल। रा नि व ११।

कार्कष। पु। वनकुक्कुटे। मे निघ।

कार्कश्यम्। क्ली। कर्कशतायाम्।

कार्णम्। क्ली। कर्णमलि। वि। कर्णसम्बन्धीयं।

कार्त्तस्वरम्। क्ली। सुवर्णे। धुस्तूरफले। अम।

कार्त्तचीरी। स्त्री। नखचौर्य्याम्।

कार्त्तिक। पुं। स्कन्दे। कार्त्तिकादुग्धशालि।

कार्त्तिकशालि। पुं। कार्त्तिकपक्व शालि धान्यभेदे। कार्त्तिकशाल धान।

कार्त्तिकिक.। पुं। कार्त्तिके शालि। वे निघ।

कार्द:। त्रि। मर्दितं। पीतद्रुम।

कार्पटः । पु । Lac जतुनि । জৌ, গালা । मे ।

कार्पासः (क) । पुं । कार्पासीक्षुपे । কাপাস গাছ । गुणा—कार्पासो लघुपाकोष्ण मधुर वातघ्न । तत्पलाश वातघ्नं रक्तकृत् मूत्रवर्द्धनं कर्णपिडिकानादपूयस्रावविनाशकृत् । तद्बीजं स्तन्यद वृष्य गुरु च । भा पू १भ । वनकार्पास्या । सु सू ४९ च ।

कार्पासको । स्त्री । कार्पास्यां । भा पू १भ ।

कार्पासकोकसम् । क्ली । कार्पासबीजे ।

कार्पासतैलम् । क्ली । नाडीव्रणे हितम् । पाठ—"कार्पासमूल-रजनीकल्कं दत्त्वा जले शृत तैलम् । पूरयमावाच्चिरजं नाडीव्रणमाशु नाशयति ॥" তিলতৈল, ৪শ জল ১৬শ । কল্ক কাপাসমূল ও হরিদ্রা ১শ । रस र ।

कार्पासनासिका । स्त्री । तर्कौ । টেকো ।

कार्पासास्थि । क्ली । कार्पासबीजे ।

कार्पासी (सिका) । स्त्री । (Gossypium, hirsutum, herbaceum) Cotton plant रक्तकार्पासक्षुपे । রক্ত কাপাস । सं रक्तकापुसी । कं इति । ते पत्ति । तत्पर्य्याय—वदरा तुण्डिकेरी, समुद्रान्ता (च), पटद, वादरा सूत्रपुष्पा, वदरी, कार्पासिका (अमर), कार्पासी (स), कर्पास (च टी), सापिचो, पत्या, तूला, गुड, तुण्डकेरिका, मदद्वया पिचु वादर । गुणा—"कार्पासी मधुरा शीता स्तन्यवृद्धिकरी मता । किञ्चिदुष्णा च कम्या च कषाया च लघु स्मृता । कफपित्तहवातादिश्रम श्रमदमीहरा । मूर्च्छाहरी च सम्प्रोक्ता आयुर्वेद विशारदे ॥ कार्पासिकाफलमप्योक्तं मूत्रस्य च विवर्द्धनम् । वात रक्तदलाद्यर्णपिटिका कर्णनादकं । कर्णपूयञ्च शमयेत् ।" रा नि व ४ ।

कार्म(र्मु)क । पुं । श्वेतखदिरे । ধিজাল দ্রব্যে । रा नि व ८ । महानिम्बवृक्षे । रा नि व ९ । चोपचिनीतिख्यातद्रव्ये । वै निघ । मायवंशीलतायां । धनुः । मे । हे च ।

कार्म्मण । त्रि । मन्त्रतन्त्रादियोजने कर्मठे च । मे अभिधे ।

कार्म्मरी । स्त्री । वंशरोचनायाम् । रा नि व ६ ।

कार्य्यम् । क्ली । हेतौ । प्रयोजने । मे ।

कार्य्य(प्र)द्वेषः । पुं । आलस्ये । रा नि व २० ।

कार्य्यपुटः (ध्वनिः) । पु । क्षपणके । त्रि । उन्मत्ते । अनर्थकारे । हारा ।

कार्य्या । स्त्री । आरोहवृक्षे । रा नि व ८ ।

कार्श्मरी । स्त्री । काश्मरीवृक्षे । গাম্ভার গাছ । च टी भ ।

कार्श्म(र्ष्म)र्य्यः । पु । गाम्भारीवृक्षे ।

कार्श्यः (र्य्यः) । पुं । कर्चूरके । शटी । रा नि व ६ । गाम्भारीवृक्षे । लकुचवृक्षे । ডেলো, ডহুয়া গাছ । रा नि व ९ । क्षुद्रपर्णासे । शालवृक्षे । च टी भ । शाकवृक्षे । वै निघ । क्ली । कृशतारोगे । तल्लक्षण यथा—"वाते रुक्षान्नपानानि लङ्घनं प्रमितासनम् । क्रियातियोग शोकश्च वेग निद्रा विनिग्रह । नित्य रौक्ष्यो रतिर्नित्य व्यायामो भोजनाल्पता । भीतिर्धनादिभिस्तथ कार्श्यकारणमीरित ॥" भा ।

कार्श्य हरलौह । पु । रसायनाधिकारे । অথ সর্ব্বদ্রব্য সমভাগ, সর্ব্বসম লৌহচ । শ্বেতগুঞ্জা, মস্তীমূল, অশ্বগন্ধামূল, ত্রিফলা, ত্রিকটু, ত্রিমদ, শতমূলী, শ্বেতবেড়েলা, প্রত্যেকে সমভাগ । সর্ব্বসমান লৌহভস্ম । ভীমরাজরসে মর্দ্দন করিবে । र सा सं ।

कार्षापण. । पुं, क्ली । कर्षपरिमाणे । स्वर्ण १६ माषका । रौप्य १६ पलानि । ताम्रे ८० रत्तिका । १६ पणे । मे ।

कार्षिकः । पु । कार्षापणे । च । कर्षपरिमाणे । वै ।

कार्ष्ण । पु । कृष्णसारमृगे । क्ली । कृष्णमृगचर्म्मणि । वै निघ ।

कार्ष्णी । स्त्री । लघुशतावर्य्याम् । वै निघ ।

कार्ष्णायसम् । क्ली । कृष्णायसो विकारे ।

कार्ष्णी । स्त्री । शतावर्य्याम् । रा नि व ४ । च म ।

कार्ष्णा(र्ष्ण)र(र्ष्ण)म् । क्ली । लौहमले । মণ্ডুর লোহ । रा नि व १३ । कृष्णवर्णतायाम् । त्रि । कृष्णमार्गचर्मनिर्म्मिते ।

कार्ष्णायसः । त्रि । कृष्णायसनिर्म्मिते । क्ली । लौहे ।

कार्ष्यः । पु । शालवृक्षे । अ ।

कार्ष्यवनम् । क्ली । शालवने ।

कार्ष्युः । पु । (Sohoria robusta) सर्ज्ज तरौ । अम । कृष्णसारङ्गे ।

कालम् । क्ली । लौहे । अ टी भ । कक्कोल फले । रा नि व १२ । कृष्णागुरुणि । श च ।

कालः । पु । कोकिले । रा नि व १९ । रक्त चित्रकवृक्षे । कासमर्द्दवृक्षे । रा नि व ४ । व्याघ्रनखे । रा नि व १२ । मृत्यौ । मे । राले । धूने । द्रोणकाके । कृष्णगोरोचनायाम् । कृष्ण वर्णे । अस्थिपञ्जरे । वै निघ । सम्प्राप्तरौपाधिक भेदे । "नक्तं दिनर्त्तुमासैर्व्याधिकालो यथा मलम् ।" मा नि । समये । समय । अणदण्डादौ, द्रव्याणि यदा कुर्व्वन्ति स काल इति । सु सू ४१ अ । चक्रवद्भ्रमणेनाविरतगमनशीलत्वस्वभाव सर्व्वभावपरिणतिहेतुः कालः । च द । अतीता नागतवर्त्तमानरूपस्त्रिविधः, वर्षाहिमोष्णरूपः तथा उदयास्तमध्यमरूपः संवर्त्तकरूपः पालकरूपः संहा रकरूपश्च कालः । यथा— य कर्म्माणि प्रपश्येत प्रकर्षे वर्त्तमानके । कालः कालयते लोकं कालः कालयते जगत् । कालः कालयते विश्वं तेन कालो विधीयते । कालस्य वशगाः सर्व्वे देवर्षि सिद्धकिन्नराः । कालो हि भगवान्देवः स साक्षात् परमेश्वरः । सर्गपालनसंहर्त्ता स कालः सर्व्वतः समः । येन मृत्युवशं याति कृतं येन लयं व्रजेत् । संहर्त्ता सोऽपि विज्ञेयः कालः स्यात्कलनापरः । कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । कालः स्वपिति जागर्त्ति कालो हि दुरतिक्रमः । तथा वर्षाहिमोष्णाख्यास्त्रय कालाः इमे मताः । तथा येऽन्ये विज्ञेया उदयमध्यास्तमेव च ॥" भवि ४ अ ।

कालकः । पु, क्ली । जलसर्पे । जलढोंड़ा जलबोड़ा । श र । जतुके । जडुल । अम । क्ली । कालशाके । भा माकव । यकृति । है च । नेत्रतारके । मस्यभेदे ।

कालककुट । पु । ग्निष्ठीवफलवृक्षे । सु सू ३९ अ ।

कालकच्छु । स्त्री । (Arum colocasia) कच्चुभेदे । कालकचु ।

कालकचूर्णम् । क्ली । मुखरोगे । पाठ,— "गृहधूमो यवक्षारः पाठा व्योषरसाञ्जनम् । तेजोह्वा त्रिफला लौहश्चित्रकश्चेति चूर्णितम् । सक्षौद्रं धारयेदास्ये गलरोगविनाशनम् । कालकं नाम तच्चूर्णं दन्तास्यगलरोगनुत् ॥" च द ।

कालकण्टकरसः । पु । वातव्याधौ रसः । पाठ —'वज्रसूताभ्रहेमार्कतीक्ष्णमुण्ड क्रमोत्तरं । मारितं मर्द्दयेदम्लवर्गेण दिवसत्रयम् । चिक्षार पञ्चलवणं मर्द्दितं तस्य सम मतः । दत्त्वा निर्गुण्डिका द्रावे मर्द्दयेद्दिवसत्रयम् । शुष्कमेतद्विचूर्ण्याथ विष चाष्टांशमावहेत् । टङ्कणं विषतुल्यांश दत्त्वा जम्बीर रजद्रवे । भावयेद्दिनमेकन्तु रसोऽयं काल कण्टकः ॥" मात्रा २ गुञ्जा आर्द्रकरसेन पेय । হীরকভস্ম ১ ভ পারা ২ ভ অভ্র ৩ ভ স্বর্ণ ৪ ভ তামা ৫ ভ তীক্ষ্ণ লৌহ'কট্ট ৬ ভ অম্লবর্গে তিন দিন মর্দন । যবক্ষার, সাজিক্ষার, সোহাগা, পঞ্চলবণ উক্ত মর্দ্দিত দ্রব্যের সমান লইয়া নিসিন্দার রসে একত্র ৩ দিন মাড়িবে । শুষ্ক হইলে চূর্ণ করিয়া চূর্ণের অষ্টমাংশ বিষচূর্ণ, সোহাগার খই বিষের সমান ইহাতে মিশ্রিত করিয়া লেবুর রসে ১ দিন মর্দন করিবে । র চি ৫অ ।

कालकण्ठ (क) । पुं । (Terminalia Tomentosa) पीतशाले । मयूरे । खञ्जने पक्षिविशेषे । चड़ाई । मे । जलकुक्कुटे । कासमर्द्द वृक्षे । अश्वकाले । वै निघ । (क) दात्यूहे । अम ।

कालकन्द । पु । महाकन्दे । रत्ना ।

कालकन्दक । पु । जलसर्पे । जलढोंड़ा, जलबोड़ा । श र ।

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ।

कालकपुष्प । पु । कृष्णपुष्पपाटलि कायाम् । च द अम पि धारविधाने ।

कालकर्म्म (क्रिया) । क्ली, स्त्री । मृत्यौ ।

कालकलाय । पु । (Phaseolus max) कृष्णकलाये । कालिकलाय ।

कालकस्तूरी । स्त्री । (Hibiscus abel moschus) कस्तूरीलताविशेषे । काल कस्तूरी ।

कालकापिता । स्त्री । अतिविषायां । वै ।

कालकाष्ठा । स्त्री । मत्स्योकद्वये । वै ।

कालकुष्ठम् । क्लौ । पार्व्वतीयमृत्तिकाविशेषे । रा नि व १३ । See कङ्कुष्ठम् ।

कालकूटः । पुं । Kind of poison. नवो द्भवविषकन्दविषान्यतमविषे । स मधुवर्ण इति । चवि २स्था ५६च । काठविष । ते कर्कोटक विषम् । प सु । सु काल्प २च । See कन्दविषम् । तत्स्वरूपं यथा—"देवासुररणे देवैर्हतस्य पृथु मालिन । दैत्यस्य रुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभ । निर्य्यास कालकूटोऽस्य मुनिभि परिकीर्त्तित । सोऽहिक्षेत्रे शृङ्गवेरे कोङ्कणे मलये भवेत् ॥" भा भा पू १भ विषव । क्लौ । विषसामान्ये । मेदि । गरुड़बोल । वत्सनाभविषे । हे च ।

कालकूटकः । पुं क्लौ । कारस्करवृक्षे फणे च । कूचिला गाछ । रा नि व ९ ।

कालकूटरजोद्भवः । पु । राले । वृक्षन । वै निघ ।

कालकृत् (**तः**) । पु । सूर्य्ये । त्रिका । ग्र र ।

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् । छोट नील । भा पू १भ ।

कालकोठः । पु । पानयाक इति प्रसिद्धे कन्दशाकविशेषे । कोमरभोग कचु । प सु ।

कालक्लीतकः । पु । नीलीवृक्षे ।

कालखञ्ज(**न**)**म्** । क्लौ । यकृति । हे च ।

कालखण्डम् । क्लौ । यकृति । रा नि व १८ । यकृद्रोगभेदे । वै निघ ।

कालगन्ध । पु । Kind of cobra de-capella सर्पविशेषे ।

कालग्रन्थिः । पु । संवत्सरे । हारा ।

कालघण्टा (**पिट्का**) । स्त्री । घण्टापाटली वृक्षे । द्रव्याभि । घण्टा पारुल ।

कालङ्कतः । सुवर्णमुख्याम् । वै निघ । कास मर्द्द । कालकासन्दा । रत्ना ।

कालचक्रम् । क्लौ । निमेषादि युगपर्य्यन्त कालचक्रस्य परिवर्त्तनात् कालचक्रमुच्यते । अथवा भाद्रपदाश्वयुजौ वर्षा, कार्त्तिकमार्गशीर्षौ शरत्, पौषमाघौ हेमन्त, फाल्गुनचैत्रौ वसन्त, वैशाख ज्यैष्ठौ ग्रीष्म, आषाढश्रावणौ प्रावृडिति च । सु सू ६च ।

कालघ्न' । पु । कुक्कुटे । रा नि व १९ ।

कालज्ञानम् । क्लौ । चिकित्साशास्त्रविशेषे शिव कालो भाषत । रुग्विनिश्चयशास्त्रविशेषे शम्भुनाथ कृते ।

कालतालः । पु । तमालवृक्षे । रा नि व ९ ।

कालतिन्दुः (**कः**) । पु । कुपीलौ । केन्दू वा आवलूष ।

कालतुण्डम् । क्लौ । कृष्णागुरुणि । वै निघ ।

कालत्रयम् । क्लौ । वर्त्तमानभूतभविष्येषु ।

कालटोला । स्त्री । नीलीवृक्षे । भा ।

कलधर्म्मः (**र्म्मन्**) । पुं । मृत्यौ । यम ।

कालनिर्यासः । पुं गुग्गुलौ । गुग्गुल । रा नि व १२ ।

कालपत्री । स्त्री । तालीशपत्रे । वै निघ ।

कालपर्णः । पु । तगरवृक्षे । अ र ।

कालपर्णिका (**र्णी**) । स्त्री । कृष्णत्रिवृति । काल तेउडी । भा पू १म ।

कालपालकम् । क्लौ । कङ्कुष्ठमृत्तिकायाम् । रा नि व १३ ।

कालपाशी । स्त्री । श्यामालतायाम् । रत्ना ।

कालपीलुकः । पु । कुपीलौ । भा ।

कालपुच्छ' (**क**') । पु । कूलचरमृगविशेषे । चचि १च । अथ कूलचरगण । सु सू ४६च । कृष्णचटके । वै निघ ।

कालपुष्पम् । क्लौ । कलायवृक्षे ।

कालपृष्ठ' । पु । मृगविशेषे । कृष्णसार हरिण । हे च । कङ्कपक्षिणि । मे ठचतुष्कं ।

कालपेषिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । कृष्ण नीरके । वै निघ । श्यामालतायाम् । रत्ना ।

कालपेषी । स्त्री श्यामालतायाम् । श्यामा लता । रत्ना ।

कालप्रभातम् । क्लौ । शरदृतौ । त्रिका ।

कालप्ररूढः । त्रि । चतिवृद्धे ।

कालप्रिया । स्त्री । चयनस्थायाम् । रा नि व ४ ।

कालबलप्रवृत्तः । पु । आधिदैविकरोगमार्गे ।

ये श्रोतोऽवसादवर्षादिनिमित्ता, तेऽपि च द्विधा व्यापन्नत्वकृता, अव्यापन्नमुक्तताय। सु सू २४ अ।

कालवाल (लुक)। पु। काकुष्ठे। प मु।

कालभण्डो। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। वै निघ। मञ्जिष्ठायाम्। रा।

कालभाण्डिका। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६।

कालभृत्। पु। सूर्य्ये।

कालमल्लिका (ल्ली)। स्त्री। कृष्णार्जके। वै निघ।

कालमानम्। क्ली। कालविषयिणि परिमाणे। यथा—१८ निमे १ काष्ठा, ३० का १ कला, ३० कला १ क्षण, १२ क्ष १ मुहूर्त्तम्, ३० मु १ अहोरात्र (दिन), १५ दि १ पक्ष २ पक्षौ १ मास, २ मा १ ऋतु, ३ ऋ १ अयनम्, २ अय १ वर्ष।

कालमानः (ल', क)। पु। कृष्णपत्रचुद्र तुलस्याम्। कालपाता छोट तुलसी। प मु। कृष्णमल्लिकायाम् वर्व्वरिकेति लोके। बाबुई। सु सू ३० अ। भा पू १ भ। च वि ३ अ। वा सूरसादि।

कालमारिषः। पु। रक्तवर्णतण्डुलीयशाके। बृहन्मारिषे। बड़ चाँपानटिया, काँटानटिया, छोट नटिया। भेष। च द अम्लपित्त चि अष्ट घृते। र मा।

कालमाला। स्त्री। कृष्णार्जके। या सू १५ अ। "सुरसयुगफणिज्झककालमालाविडङ्गम्।"

कालमुख। पु। वानरे। रा नि व १९।

कालमुष्क' (क)। पुं। (Bignonia indica) घण्टापाटलवृक्षे। प मु। कृष्णपुष्पघण्टायाम्। च द सियो क्षारविधि। "तोये कालमुष्ककस्य निपचेत्।" श्वेतपुष्प कृष्णपुष्प पीतपुष्पस्तथैव च। पीतो रक्तो वरस्तेषु कालमुष्का प्रकीर्त्तिता।' कु टी। विश्वामित्र।

कालमूल। पु। रक्तचित्रके। प्रकृचित्रे। रा नि व ६।

कालमेषिका। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। अ टी रा।

कालमेषिका (षी)। स्त्री। श्यामानिवृता याम्। भा पू १ भ। मञ्जिष्ठायाम्। वै निघ २ भ उन्मा चि। कृष्णजीरके। विवृतायाम्। रा नि व ६। वाकुच्याम्। रा नि व ४। हरिद्रायाम्। रा नि व २३। श्वेतजीरके। वै निघ। श्यामालतायाम्। प मु।

कालमेह। पु। तन्नामकमेहरोगे। तेन मषी निभ मेहति। मा नि।

कालरात्रि। स्त्री। भीमरथिनि। तारा।

काललवणम्। क्ली। काचलवणे। सचल लवण। रा नि व ६। विड्लवणे। विट्लवण। प मु। च शा ८ अ।

काललौहम्। क्ली। तीक्ष्णलौहे। तीक्ष्ण लोह। र मा। तत्पर्य्याय—कृष्णायसम्, शस्त्रम्, तीक्ष्णम्। रा।

कालवङ्क'। पु। कालियाकडा इति ख्याते क्षुपे। रसेन्द्र चि सुधावतीगुडी।

कालवस्ति। पु। वर्षादौ वातादुपशमार्थं वस्ति। स च पञ्चदशविध—आदौ स्नेहवस्तिरेक, ततो निरूहवस्तिरेक पुन स्नेहवस्ति तत निरूहवस्ति, एवं द्वादशवस्तीनन्यतरक्रमेण कृत्वा अन्ते त्रय स्नेहवस्तय कार्य्या। च सिद्धि १ अ।

कालवानर। पु। कृष्णमुखवानरे। रा नि व १९।

कालवाहन'। पु। महिषे। वै निघ।

कालविध्वंसनरस। पु। पाण्डुरोगे हित। पाठ—"शुद्धसूत हेम तारं ताम्र तालक मर्द्दयेत्। गम्भीरनीरसंयुक्त आतपे मर्द्दयेद्दिनम्। सम्तुल्य पुन सूत पिष्ट्वा पिष्टिं प्रकल्पयेत्। धुस्तूरफल मध्यस्थ दोलायन्त्रे त्र्यहं पचेत्। धुस्तूराच्छद्रवैरेव भाण्डे चूर्णं प्रपाचयेत्। आदाय मर्दयेदस्ते हस्तिकायन्त्रेण पचेत्। जम्बीरेणाभ्रक पिष्टा अथ कर्द्द प्रदापयेत्। तुल्य तुल्य पुनर्दद्य कृत्वा लघु पुटे पचेत्। तथा गन्धक लौहं तद्वद्गृह्य विचूर्णयेत्। लौहभस्म समांशञ्च दत्वा मर्द्द द्वौ दिनम्। कण्टकार्य्या बृहत्याश्च तथापीतां द्रवैरपि। प्रतिद्रवैर्दिनं मर्द्द पुटेत्पश्चभिरन्वल। एवं अवपुटं देयं द्रावे द्रावे दिधा दिधा। वज्राङ्कविरविलानां द्रवैस्त्रिपुटे पचेत्। अन्धमूषागतं पश्चात् आदाय चूर्णयेत् पुन। दशांशेन विषं मीश्वं गुञ्जामात्र

प्रयोजयेत्। कालविषघ्नो नाम रसः पाण्डुरोगापहः।" शुद्धपारदं स्वर्णं रौप्यं ताम्रं हरितालं समभागं समस्त समसमं पारदं पुनर्दत्त्वा जम्बीररसे आतपे दिनं पेषयित्वा पिष्टिं कुर्यात्। पिष्टिं धुस्तूरफलमध्ये संस्थाप्य दोलायां तद्वत् पक्त्वा चूर्णयेत्। तच्चूर्णं धुस्तूररसेन भाव्यं पक्त्वा पुनः तथा कृत्वा पुनर्हाटिकायन्त्रे पचेत्। तत् जम्बीररसपिष्टं गन्धं प्रतिवारं सर्वसमं ऊर्द्ध्वाधो दत्त्वा शतवारं लघुपुटे पचेत्। तथा चूर्णयित्वा सर्वसमं लौहभस्म दत्त्वा कण्टिकार्यादीनां प्रत्येकं रसेन त्रिधा सम्मर्द्य पचेत् करीषे, ८ पुटा देया। पुनश्च प्रत्येकं चित्रकादिरसेन मर्द्दयित्वा ८ पुटा देया। अश्वमूत्रासमदशमांशविषं सम्मिश्र्य १ गुञ्जा प्रयोजयेत्। रस र.।

कालविषापिके। स्त्री। काकोली क्षीरकाकोल्यो। वा स।

कालवीजकः। पु। महानिम्बे। काकतिन्दुके। वै निघ।

कालवृन्तः (न्त)। पु। कुलत्थवृक्षे। कुर्त्तिकलायेर गाछ। "कुलत्थक कालवृन्त।" हे च।

कालवृन्ता (न्तिका)। स्त्री। रक्तपाटलवृक्षे। राज। पेटिकायां। পেটারি गाछ। रत्ना। See कुवेराची।

कालवृन्ताक.। पु। पेटिकायां। পেটারি।

कालवृन्ती। स्त्री। पाटलावृक्षे। পারুল गाछ। रा नि व १०।

कालवृन्तः। पु। कषायविशेषे। आथ्रि कषाय।

कालवेला। स्त्री। शनैश्चरवेलायाम्।

कालशाकम्। क्ली, पु। A sort of pot-herb चुचुशाके। हि नरिचा। मे करिवे पचिट्ठ। तत्पर्याय,—नारीकम्। गुणा— "आग्नेय गुरु शोथघ्नं। राज १प। "कालशाक कटुस्निग्ध पटुरग्निप्रदीपन। पाचको भेदको रुच्यो वातलोष्ण सर मृत। कफशोथविषाशोभ्रा नाशन परिकीर्त्तित।" शरपुङ्खायाम्। वै निघ २म उष्मा चि। कुलत्थशाके। तुलसीवृक्षे।

कालशालि। पु। कृष्णशाली। কাল धान। रा नि व १६।

कालश्रे(से)यम्। क्ली। पादशेषिन विमात दधिकृत तक्रे। ঘোল। रा नि व १५। भावे। हरिद्रायाम्।

कालसङ्कर्या। स्त्री। नववर्षीयकन्यायाम्।

कालसर्पः। पु। कृष्णसर्पे। त्रिका.।

कालसारम्। क्ली। पीतचन्दने। कालीयक इति लोके। भा पू १भ। पु। कृष्णसारमृगे। कृष्णागुरुणि। तिन्दुके। वै निघ। हरितालके।

कालस्कन्ध.। पु। (Diospyros embryopteris) तिन्दुकवृक्षे। তেঁদ गाछ, গাব गाछ। र मा। गुणा—"कालस्कन्धस्य मधुरो बल्यो वृष्यो गुरु मृत। धातुवृद्धिकर शीत श्रमदाह कफापह। पित्तशोषघ्न विस्फोटं विषघ्नेव विनाशयेत्॥" वै निघ। विट्खदिरे। খয়েরবাবলা। उदुम्बरवृक्षे। रा नि व ८। ११। जीवकद्रुमे। तमालपत्रवृक्षे। তেজপাতের गाछ। वै निघ। कालताल। मे।

कालस्कारः। पु। तिन्दुकवृक्षे। अम। तमालवृक्षे। তমাল गाछ। रा नि व ८।

कालस्थाली। स्त्री। पाटलवृक्षे। भा पू १भ।

कालहारकः। पु। महाकाललतायाम्।

कालहीनः। पु। लोध्रवृक्षे।

काला। स्त्री। त्रिवृति। रा नि व ६। कृष्णत्रिवृति। मे। पिप्पल्याम्। नागवल्लायाम्। वै निघ २भ वा व्या। नीलिन्याम्। च चि २म। मञ्जिष्ठायाम्। क्षुद्रकृष्णजीरके। सु सू मिश्र च। अश्विसायाम्। कालियाकड़ा। रत्ना। भेष नाड़ीव्रणचि। अश्वगन्धायाम्। पाटलायाम्। भा।

कालाग(गु)रु। क्ली। कृष्णागुरुणि। रा नि व १२।

कालाग्नि। पु। पञ्चवक्त्ररुद्रादौ। के।

कालाग्निभैरव। पु। ज्वरे रस। अथ पारद १भ गन्धक २भ कज्जली विधाय गोक्षुरक्वाथेन भावयेत्। शुष्के चूर्णयित्वा चर्व्यसम ताम्रचूर्णं, ताम्रस्याष्टांश विषं, हिङ्गुलं १भ धुस्तूरबीज २भ हरितालं ५भ मनःशिला ३भ टङ्कण ३भ खर्परं ३भ जैपाल ३भ स्वर्णमाक्षिक ३भ लौह १भ वङ्ग १भ मुक्तामर्कक्षीरेण मर्द्दयेत्।

पश्चाद्ग्रभृङ्गपत्रमूलयो क्वाथेन यथाक्रमम्भृङ्गरेर्क्वं सम्यग् चणकाभा वटी कार्य्या। भैष ज्व चि। रस कौ।

कालाग्निरस। पु। भगन्दरे रस। पाठ —"शुद्धसूत सम गन्ध मृतनाग सतुल्यक। जीरक सम्यक् तुल्य तिक्ताकोषातकीद्रवैः। पिष्ट मक्ष यमार्द्धन्ति भक्षणाच्च भगन्दरम्॥" मात्रा २ गुञ्जा। रस र।

कालाग्निरुद्ररस'। पु। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ —"सूतकान्ताभ्रतीक्ष्णानां भस्म माक्षिकगन्धक। वन्ध्याकर्कोटकीकन्दे चित्रा लिप्ता मृदा वह्नि। भूधराख्ये पुटे पश्चाद्दिनैक तद्विचूर्णयेत्। दश मांश विषं योज्य माषमात्रन्तु भक्षयेत्। रस कालाग्निरुद्रोऽय दृष्टाङ्गेन विसर्पनुत। पिप्पली मधुसंयुक्तमनुपान प्रकल्पयेत्॥" चक्र ज्वरे। यथा—"मरिच गन्धतुल्यञ्च चित्रा पित्तैर्विभावयेत्। मायूरमत्स्यवाराहच्छागमाहिषजैरपि। समस्तरथवा व्यस्त दिनैक भावयेद्रस। सयोज्य गरलञ्चापि वटिका कारयेद्बुध। रस कालाग्निरुद्रोऽय द्विगुञ्ज भक्षणात॥' साम पथ्य। रस र ज्व चि।

कालाजाजो। स्त्री। कृष्णजीरके, मङ्गरैलाया च। भा म १ आगन्तुज्व चि। "कालाजाजी तु सगुडा।"

कालाञ्जनो। स्त्री। कृष्णकार्पासक्षुपे। कालाञ्ज नीति सर्व्वत्र प्रसिद्धा। काल कापास। तत् पर्य्याय,—अञ्जनी रेचनी, शिलाञ्जनी, नीला ञ्जनी, कृष्णाभा, काली, कृष्णाञ्जनी। गुणा— कटु उष्णा चक्षुष्या आमकृमिघ्नी अपामार्गसमानी जठरामयघ्नी च। रा नि व ४। कृष्णकार्पा सिका नीला कटु हृद्रोगनाशिनी। मलखाम कृमीयेव उदरव्यामकं हरेत्॥" नील्या। वै निघ।

कालाण्डज.। पुं। कोकिले।

कालादिक। पुं। चैत्राख्यमासे। रा नि व २१।

कालानुनादी। पु। कलविङ्के। चटके। कपिञ्जल। चातके। मे। वनकुक्कुटे। वै निघ। कृष्णमधुमक्षिकायाम्।

कालानुया(सा)रिवा। स्त्री। कृष्णसारि वायाम्। सु चि १० अ। तगरपादिके। तगर पादुका। मोटसोलटाया। निडेगी छोप। च द मूत्राघात चि। "बला कालानु सारिवा।"

कालानुसारकम्। क्ली। तगरपुष्पे। रा नि व १०। पीतचन्दने। भा पू १भ।

कालानुसारि' (री)। पुं। शिंशपावृक्षे। गूषिक। वै निघ। शैलजे। रा नि व १२। अगुरुणि। सु चि १४।

कालानुसारिणो। स्त्री। पिण्डीतगरे। श्वेत सारिवायाम्। कृष्णसारिवायाम्। वै निघ।

कालानुसार्य्य(क)म्। क्ली, पु। शिंशपावृक्षे। शिशु। मे। कृष्णचन्दने। मे। च चि २।३४। (कम्) शैलजे। रा नि व १२। अम। पीत चन्दने। सु सू ३६ अ। तगरे। भा। पिण्डी तगरे। वै निघ।

कालानुसार्य्या। स्त्री। तगरे। सु चि २४।

कालान्तकरस। पु। कासाधिकारे रस। पाठ —"हिङ्गुल मरिच व्योष टङ्कण गन्धकं सम। जम्बीररससंयुक्त मर्द्द यैद्याममात्रकम्। । गुञ्जामात्रप्रदानेन सर्व्व नाशाय तत्क्षणात्॥" इति। द्वितीय यक्ष्माधिकारे घृत यथा—"कुर्य्या लौहमयी मूषा ऊर्द्धतो द्वादशाङ्गुला। मर्द्दितं स्वर्णवाराही गृहकन्यारसैः समम्। लघुनैर्याम मात्रञ्च पिण्ड कृत्वा निवेशयेत। पूर्व्वोक्तायाञ्च मूषायां सूतपादञ्च गन्धकम्। निर्गुण्डीरससम्पिष्ट मूषायां तं विनिक्षिपेत्। आच्छाद्य लौहपत्रेण वकयन्त्रेण जारयेत्। एवमष्टपुट जीर्ण समुद्धृत्य विचूर्णयेत्। पञ्चगुञ्जामित खादेदनुपानं मृगाङ्क वत्। देय कालान्तको नाम्ना रसोऽयं राजयक्ष्म नुत्॥" रस र।

कालान्तरप्राणहरमर्म्म। क्ली। तन्मर्मव्याघ यमाहते पक्षान्ते वा मासान्ते वा मरणं भवेत्। तानि च सौम्याग्नेयानि अग्निगुणेषु आशु क्षीणेषु क्रमेण च सोमगुणेषु कालान्तरेण क्षपयन्ति। तानि ३३। तेषां वक्षसि ८, (स्तनमूले २, स्तनरोहिते २, अपलापे २ अपस्तम्भे २,) सीमन्ते ५, तलहृदये ४, क्षिप्रे ४, इन्द्रवस्तौ ४, कटिकतरुणे २, पार्श्वसन्धौ २, बृहत्यां २, नितम्बे च २। सु शा ६अ।

कालान्तरविष। पुं, क्ली। मूषिकादौ। लूतादौ च। हे च।

कालापः। पु। शिर केश। माथार चुल। सपक्षायाम्। धरणि।

कालाम्लम्। क्ली। शुक्त। वै निघ।

कालायसम्। क्ली। कान्तलौहे। प मु।

कालावक्षत.। पु। काला शोकडा इति प्रसिद्धे औषधिविशेषे। के।

कालाह्वः। पुं। काकतुण्ड्यां। काकतिन्दुके। वै निघ।

कालि(लीक:। प। शलकुक्कुटे। शान-कोड़ि। (क) क्रौञ्चपक्षिणि। श र। क्ली। कृष्णचन्दने। श च।

कालिका। स्त्री। वयोनिरूपके वाजिदन्ताय रेखाविशेषे। सा वक्रा कृष्णा च। षष्ठे सप्तमेऽष्टम वाब्दे क्रमाद्भवति। "वक्रा तु कालिकारेखा कृष्णा दन्तायसंस्थिता। षष्ठे च सप्तमे वर्षे चाष्टमे च भवेत् क्रमात्।" ज द। हिमान्याम्। काकोल्याम्। रा नि व ३। ककटशृङ्गाम रा नि व ६। यकृत्खण्डे। कृष्णजीरके। भा पु १भ। स्वर्णदोषे। जटा। चौरकीटे। रोमावल्याम्। धारा। द्वयिकपयश्चये। एलायाम्। वै निघ। पटोलशाखायाम्। मात्रां। काकायां। शिवायां। मे। सौराष्ट्रमृत्तिकायाम्। ककटीलतायाम्। कालशाके। वै निघ। मद्यविशेषे। हे च। कृष्णघटके। शामा शाथो। रा नि व १९। शोलोञ्चये। मद। कुलझटिकायाम्। चटी म। निर्मिरीहरीतक्यां। सा गन्धयोगकरणे प्रशस्ता। राज। कर्णसोतीविशेषे।

कालिकाशाकः। पुं। कालशाके। वै निघ।

कालिकास्थि। क्ली। नेत्रास्थिविशेषे। वै निघ।

कालिङ्कत। पु। कासमर्द्दवृक्षे। प मु।

कालिङ्गः(ङ्गिन्)। पुं, क्ली। Water melon कालिङ्गफले। तरमुज। श्वनि। इन्द्रयवे। गजे। वै निघ। भूमिककारौ। विलाति कुमड़ा। उत् येताद्। सर्पे। मे। चडीङ्गसारे। हे च। कुटजवृक्षे। भा पु १भ। लोहभेदे यथा—"कालिङ्गो लिङ्गधाम् च स्यादृषम सुमाङ्गको मत।" सुखबोध।

कालिङ्गमानम्। क्ली। कलिङ्गदेश प्रचलिते मानपादवरे औषधादिमध्यविषयेषि मानभेदे। यथा—१२ सर्षप १ यव, २ य, १ गुञ्जा, ३ गु, १ वल्ल, ८ गुञ्जा १ माष, ४ मा १ शाण निष्कटङ्को वा, ६ मा १ गद्याण १० मा १ कर्ष, ४ क १ पलम्। यवो द्वादशभिर्गौरसर्षपैः प्रोच्यते बुधैः। यवद्वयेन गुञ्जा स्यात् त्रिगुञ्जो वल्ल उच्यते। माषो गुञ्जाभिरष्टाभि सप्तभिर्वा भवेत् कचित्। स्याच्चतुर्माषकैः शाण इत्यादि। भा पु १भ।

सर्षपादिमानम्।

८ सर्षपा = १ यव।	२ यवौ = १ रक्ति।
२ रक्ती = १ वल्ल।	४ वल्ला = १ माष।
४ माषा = १ शाण।	२ शाणौ = १ कर्ष।
२ कर्षौ = १ शुक्ति।	२ शुक्ती = १ पल।
२ पले = १ प्रसृति।	२ प्रसृती = १ कुडव।
२ कुडवौ = १ मानिका।	२ मानिके = १प्रस्थ।
४ प्रस्था = १ आढक।	४ आढका = १द्रोण।
२ द्रोणौ = १ शूर्प।	२ शूर्पौ = १ खारिका।
१०० पलानि = १ तुला।	२० तुला = १ भार.।

परमाण्वादिमानम्।

३० परमाणव = १ त्रसरेणु।	६ त्र = १ मरीचि।
६ मरीचय = १ राजिका।	३ रा = १ सर्षप।
८ सर्षपा = १ यव।	४ यवा = १ गुञ्जा।
५ गुञ्जा = १ पण।	६ गुञ्जा = १ माषा।

४ माषा = १ शाण = ‚० तो।

२ शाणा = १ कोल = १ तो।

२ कोलौ = १ कर्ष।

२ कर्षौ = १ अर्द्धप = २ तो।

२ अर्द्धपौ = १ पल = ४ तो।

२ पले—१ प्रसृति = ८ तो।

२ प्रसृती = १ कुडव = १६ तो।

२ कुडवौ = १ मानिका = ३२ तो।

२ मानिके = १ प्रस्थ = ६४ तो।

४ प्रस्था = १ आढक = १५६ तो।

४ आढका = १ कलस = १०२४ तो।

२ कलसौ = १ शूर्प = २०४८ शे।

२ शूर्पौ = १ द्रोणी = ४०९६ शे।

४ द्रोण्य = १ खारी = १६३८४ शे।

१०० पलानि = १ तुला = ४०० तो।

२००० पलानि = १ भार = ८००० शे।

औञ्चादिमानम्।

४ औञ्चय = १ गुञ्जा। ५ गुञ्जा = १ पण।

८ पणा = १ धरण। २ धरणौ = १ कर्ष।

४ कर्षा = १ पल। १०० पलानि = १ तुला। २० तुला = १ भार।

कालिङ्गिका (ङ्गी)। स्त्री। त्रिवृति। तेउड़ी। रा नि व ६। राजकर्कट्याम्। मे गब्रिकं।

कालिन्द(क)म्। क्ली। (Cucumis utilatissimus) Water melon कालिङ्गं। कलींदा इति ख्याते फलविशेषे। तरमुज। हिं तरबूज। उत् तरमुज। सु सू ४६ अ। तत्पर्याय,—कालिङ्ग, कालिन्दक, कृष्णबीज, फलवर्त्तुलम्। गुणा —शीतल ग्राहि स्वादुपाक रसं गुरु विष्टम्भि। मद। तस्य पक्वस्य गुणा — पित्तवृद्धिकरम् उष्ण कफवातनाशन। वै निघ। कालिङ्ग ग्राहि कफपित्तघ्नकट्वच्छीतल गुरु। अक्षि। दृष्टिशुक्रपित्तनाशि कफवातकारित्वम्। तस्यबगुणा —रुधिरायापन तिक्तच। "पक्वन्तु सोष्ण सक्षार पित्तल कफवातजित्।" भा।

कालिन्दिका (न्दी)। स्त्री। त्रवृत्पवितृति। रा नि व ६। श्वेतकटभीवृक्ष। रा नि व ९। See कटभी।

कालिन्दीसू। पु। सूर्य्ये। त्रिका।

कालिमा। स्त्री। कृष्णतायाम्।

कालि(ली)य(क)म्। पु, क्ली। (य) कृष्ण सर्पविशेषे। (यक) कृष्णागुरुणि। काल अगाव। र. मा। च चि ३४। पीतचन्दने। कलम्बक इति लोके। गुणे रक्तचन्दनसदृशगुणम् विशेषेण व्यङ्गनाशनम्। भा पू १भ। रक्तदोषहर विशेषेण वातघ्न। मद व २। भा म ४भ नीलिका व्यङ्ग चि। दारुहरिद्रायां। श्च र। वै निघ ४म अप चि वा व्या एलादितैले। मलिन्द्री काष्ठे। मलग्रा देवदारु। "कालीयकरसोपेतम्।" सि यो, च द वा व्या एलादितैले। सु सू ३८ अ। शिलाजतुनि। वै निघ। लोहे।

काली। स्त्री। नीलिन्यां। रात्रौ। पाटलायां। कृष्णत्रिवृतायां। मञ्जिष्ठायां। कृष्णजीरे। वै निघ। कृष्णकार्पासाम्। रा नि व ४। कृष्णजीरके। पृथ्वीकायां। त्रिवृति। रा नि व ६। दृषि काल्याम्। रखा। चौरकीटे। मे लहिर्क। गोतगौरके। कष्टकपाल्याम्। केलेकड़ा। मेघ अन्नपि चि ३४ सुधावल्यां, कन्दर्पसार तैले।

कालीकः। पु। Horon क्रौञ्चे। कोंच बक। श्च र।

कालीची। स्त्री। यमविचारभूमौ। त्रिका।

कालीतनयः। पु। महिषे। हे च।

कालीयम्। क्ली। कृष्णचन्दने। श्च। पीत चन्दने। भा।

कालीयकम्। क्ली। पीतवर्ण सुगन्धि काष्ठ विशेषे। कालिया वा कलम्बा। तत्पर्याय,— जायक, कालानुसार्य्य (श्च), जापक, कालेय, वर्णद, कान्तिदायक, कृष्णचन्दनम्। श्च। दारुहरिद्रायाम्। रा।

कालीयका। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्। भेष।

कालीयकक्षोद। पु। कुङ्कुमे।

कालोयागुरु। क्ली। कृष्णागुरुणि। कलम्ब-कटु इति लोके। भा उ वाणी चि चन्दनादि तैले।

कालोरसा। स्त्री। कदलीवृक्षे। वै निघ।

कालुष्यम्। क्ली। रजोगुणकर्मकलुषतायाम्। रा नि व २१।

कालेय(क)म्। क्ली। कुङ्कुमे। पीतचन्दने। मलिगडीचन्दनमिति लोके। रा नि व १२। सु सू ३८ अ। कृष्णचन्दने। कृष्णागुरु। प सु। च द पित्तज्व चि। यकृति। मे। हरिचन्दने रा नि व २१। पु। दारुहरिद्रायां। रा नि व ६। कुकुरे। रा नि व १९। कामलरोग भेदे। कुम्भकामलां। पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे। नीलकमले। शिलाजतुनि। वै निघ।

कालोग्रम्। क्ली। कमलबीजे।

कालोत्तरम्। क्ली। सुरामण्डे।

काकोल। पुं। द्रोणकाके। विषभेदे। मे।

काल्प (ल्य) (क)। पु। (Curcuma zerumbet) गन्धशट्यां। प सु। व्याघ्रनखे। नख्यौ वै निघ। आमहरिद्रायां। आम आदा। श्च म। श्च र। तत्पर्याय—कर्चूर, द्राविडक द्राविडभूतक। शब्दर।

काल्यम्। क्ली। प्रभाते। हे च।

काख्या । स्त्री । गर्भपदध्वमासकालायां रक्त स्रवायाम् गवि । বাতান গাই । प्रतिवर्षप्रसव शीलायां गवि । বছরবিউনী গাই । রত্না ।

कावारम् । क्ली । An apuatic plant (Vallisnaria) शैवलं । শেওলা । হারা ।

कावारी । स्त्री । छत्रादिच्छत्रे । টোকা । বিকা ।

काहकः । पुं । कुक्कुटे । पीतमस्तकपक्षिणि । श्वोकपक्षिणि । मे कविक ।

कावेरम् । क्ली । कुङ्कुमे । जटा ।

कावेरी । स्त्री । हरिद्रायाम् । हलुद । के रक्षिर्के । स्वनामप्रसिद्ध भारतवर्षीय दाक्षिणात्य नद्याम् । एतज्जल स्वादु श्रमघ्न लघु दीपनं दद्रु-कुष्ठघ्नं मेधाबुद्धिरुचिप्रदञ्च । रा नि व १४ ।

काशः (कः) । पु, क्ली । A species of grass (Sacchrum spontaneum) स्वनामख्याततृणविशेषे । "चामरपुष्प" इति । सु सु ३८ष । "मूँसपामरक इति ।" वा सू १५ष । "शोकष्टकौलटसहाचरवाणकाशा ।" কেশে घास । हि कास । म र्क कास सु, काजगु । तें रेलु । कौ कसाड । तत्पर्य्याय,—इक्षुगन्धा, पोटगल (च), काश (भ), कर्म्ममूलम् (श), इक्षुवालिका (कै) । इषीका (हे) । अश्वबाल (चि), चामरपुष्प (मे), चामरपुष्पक (च टी भ) काशी (मुकुट), काशा (नयनानन्द), वायसेक्षु, काण्डेक्षु, अमरपुष्पक (र) । काशक, वन हासक (शब्द), इत्यादि, काकेक्षु, इक्षुर, इक्षुकाण्ड, शारद, सितपुष्पक । मादेय, दर्भपत्र लेखन, काण्डकाण्डक, कच्छल कारक । स द्विविध, तत्र प्रथम उभौरीति कशाड इति च लोके ख्यात । गुणा—मधुर तिक्त स्वादुपाक हिम सर मूत्रकृच्छ्राश्मरीदाह रक्तदोषक्षयपित्तरोगघ्न । भा पू १भ । शीतल शोध्य रुचिजनक घ्न पित्तदाहघ्न तृणिधार मल्य शकल श्रमशोषकफघ्न । द्वितीय—मधुर शीत पित्तदाहक्षयघ्न । रा नि व ८ । पुं । कष्ठ कण्डूयने । चुते । श र । रोगविशेषे । See कास । काशिराजधिकारे सुश्रुते ।

काशनाशन । पु । कर्कटशृङ्गाग । रत्ना ।

काशनाशिनी । स्त्री । शिगृष्डिकायाम् । निर्भिण्ये

काशपुष्पकम् । क्ली । स्थावरविषान्तर्गतकन्द विषे । वा उ ३५ष ।

काशमर्द । पुं । कासमर्द घुप । कालकासिन्दा । ष टी रा ।

काशा (शी) । स्त्री । काशतृणे । ष टी भ ।

काशाल्मलिः । स्त्री । A kind of silk cotton tree (Bombax hepta phyl lum) कूटशाल्मल्याम् । कुशिमूल । जटा ।

काशि । पु । धन्वन्तरिपितरि सुश्रुते । सूर्ये । कै ।

काशिकन्या । स्त्री । काशितनयायाम् ।

काशि(शी)काशिपः । पु । दिवोदासे, धन्वन्तरौ । श र ।

काशिग्रहः । पु । अश्वस्य दुष्टग्रहविशेषे । लक्षणं यथा—"यकणादास्य लोमानि शीर्यन्ते यस्य लक्षति । शनपश्चिमपादस्य तस्य काशिग्रहं वदेत् ॥ श द ४०ष ।

काशि(शी)राजः । पु । धन्वन्तरौ । विका ।

काशिलः । त्रि । काशतृणमये । काशनिर्म्मिते ।

काशी । त्रि । कासरोगिणि । रत्न ।

काशीश(ष)(स)म् । क्ली । Green sulphate of iron स्वनामख्यातौषधातुविशेषे । हिराकस । हि हीरांगफूल, कौशीश । तत्पर्य्याय,—नैत्रौषधम् । भ । प्रयोगा तद्चिन्तामणिरसे । काशीष द्विविध धातुपुष्पभेदात् । धातुकाशीश हरितं लौहितञ्च, अन्यत् शुक्ल कृष्णञ्च । रत्ना । पुष्पकाशीष किञ्चित्पीतं, भस्मवत् गन्धिकाश्च धातु काशीश । गुणा —"काशीश धातुकाशीस पांशु काशीशमित्यपि । तदेव किञ्चित्पीतन्तु पुष्पकाशीश मुच्यते । काशीशमम्लमम्लसं तिक्तञ्च तुवरं तथा । वासघ्नं श्वित्रं केश्य नेत्रकण्डूविषप्रणुत् । मूत्रकृच्छ्रा श्मरीश्वित्रनाशनं परिकीर्त्तितम् ॥" भा । "शीतल स्निग्ध तित्त नेत्ररुजापह । पित्तापस्मारशमनं रसवद्गुणकारकम् ॥" सवह । कषायत्व विष गुल्मकुष्ठशिलर्ज्जुनाशिल चक्षुष्य कान्तिकरञ्च । रा नि व १३ । तच्छुद्धिर्य 'भृङ्गराजरसेन शुद्धत् स्वेदेन भवति । तत्र निर्मल स्निग्ध पित्तनेत्ररोग हरं पित्तापस्मारघ्न रसवद्गुणकरञ्च । र सा सं । पु । गुवाकदले । कै ।

কাশীশবিতয়ম্। ক্লী। কাশীশ ধাতুকাশীশ পুষ্পকাশীশেষু। ভৈষ প্রীহচি মহাদ্রাবকী।

কাশীশাদ্যতৈলম্। ক্লী। স্নীরোগে হিতম্। "কাশীশ তুরগগন্ধা শাবর-গজপিপ্পলীবিপক্কেন। তলেন যান্তি বৃদ্ধিং স্তনকর্ণবরাঙ্গলিঙ্গানি।" কাশীশ (হিরেকস)। তুরগগন্ধা অশ্বগন্ধা। শাবরী লোধ্র। অত্র তৈলস্য শরাব। কল্কস্য অৰ্দ্ধপাদাংশ। চ দ।

কাশীসম্ভূতঃ। পু। পারদ। র সা সং। পার্ব্বতীরসে।

কাশূকার। পু। গুবাকবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

কাশ্মু। পু। কাশি। ভা পূ ১ম।

কাশ্মরী। স্ত্রী। কপিলদ্রাক্ষায়াম্। রা নি ব ১। মৃগনাভৌ। মৃগনাভি। ভা। গাম্ভারী বৃক্ষ। রা নি ব ৯। গাম্ভারীফলে। চ দ বাতপিত্তজ্ব চি। "কাশ্মরীপরুষক লোধ্রম্।" পুষ্করমূলে। বৈ নিঘ।

কাশ্মরীফলম্। ক্লী। গাম্ভারীফলমজ্জায়াং। সি যো পিত্তজ্ব চি।

কাশ্মর্য্য। পু, ক্লী। গাম্ভারীবৃক্ষে। গাম্ভার গাছ। রা নি ব ৯। "সারিবোশীরকাশ্মর্য্য।" কায়ফলবৃক্ষে। পুষ্করমূলে। বৈ নিঘ। ক্লী। গাম্ভারীফলে। গাম্ভার ফল। গুণা—হৃদ্যং মূত্র বিবন্ধঘ্ন পিত্তাস্রবাতনাশন। কেশ্যং রসায়ন মেধ্য কাশ্মর্য্যং ফলমুচ্যতে। সু সূ ৪৬ অ। সি যো জ্ব চি দ্রাক্ষাদৌ। "দ্রাক্ষাগুড়ূচীকাশ্মর্য্যত্রায়মাণা।" চ সূ ৪অ।

কাশ্মর্য্যফলক্কাথ। পু। গাম্ভারীফল কষায়ে। চ দ পি জ্ব চি। "কাশ্মর্য্যক্কাথবা পুন।"

কাশ্মর্য্যা। স্ত্রী। হ্রস্বগাম্ভারীবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

কাশ্মর্য্যাহ্বপর্ণিকা। স্ত্রী। হ্রস্বগাম্ভারী বৃক্ষে। ছোট গাম্ভার গাছ। বৈ নিঘ।

কাশ্মীরম্। ক্লী। (Costus speciosus) কুষ্ঠমর্দে, পুষ্করমূলে। পদ্মমূল বা কুড়বিশেষ। কুঙ্কুমে। চ দ একাদশমতী মহামসারযোগিলে। কমর্য্যাম্। রা নি ব ২১। পু। গাম্ভারীবৃক্ষে।

কাশ্মীরজম্। ক্লী। কুঙ্কুমে। রা নি ব ১২। কুষ্ঠভেদে। ম ক্ষপতুষ্ক। পুষ্করমূলে। বিশ্ব। অতিবিষায়াম্। বৈ নিঘ।

কাশ্মীরজন্ম। ক্লী। কুঙ্কুমে। প মু।

কাশ্মীরজা। স্ত্রী। অতিবিষায়াং। আতইচ। মে।

কাশ্মীরজীরকাম্ (কা)। ক্লী, স্ত্রী। মহজীরকে। রা নি ব ৬।

কাশ্মীরপুষ্পম্। ক্লী। গাম্ভারীকুসুমে। সু চি ২৫ অ।

কাশ্মীরফলম্। ক্লী। গাম্ভারীফলে। চ দ র পি চি শতাবরীঘৃতে।

কাশ্মীরা। স্ত্রী। কপিলদ্রাক্ষায়াম্। আঙুর। রা নি ব ১১। অতিবিষায়াং। আতইচ। প মু। স্থলপদ্মিন্যাম্। বৈ নিঘ।

কাশ্মীরী। স্ত্রী। গাম্ভারীবৃক্ষে। হে চ। ভা। কপিলমৃগনাভৌ। বৈ নিঘ।

কাশ্য। পু। কাশিরাজে। ক্লী। মদ্যে। রা নি ব ১৪।

কাশ্যপঃ। পু। মৃগবিশেষে। মে। মৎস্যবিশেষে। ক্লী। মাংসে। হে চ।

কাশ্বরী। স্ত্রী। হ্রস্বগাম্ভারীবৃক্ষে। হিন্দকোষ। ভরত।

কাষায়বাসিক। পু। অবিষকীট্যকীটভেদে। তেন দষ্টে শ্লেষ্মজন্যরোগাজ্জায়ন্তে। সু কল্প ৮অ।

কাষায়ী। স্ত্রী। সবিষমক্ষিকাবিশেষে। সু কল্প ৮। See মক্ষিকা।

কাষ্ঠম্। ক্লী। দারুণি। কাঠ। মেঠহিক। দারুহরিদ্রায়াং। বৈ নিঘ।

কাষ্ঠকম্। ক্লী। কৃষ্ণাগুরুণি। বৈ নিঘ। অগুরুণি। কাষ্ঠাগুরুণি। রা নি ব ১২।

কাষ্ঠকদলী। স্ত্রী। Wild plantain, (Musa sapientum) বন্যকদলীবিশেষে। বুনো কলা। ম কাষ্ঠকেল। তৎপর্য্যায়,— সুকাষ্ঠা, বনকদলী, কাষ্ঠিকা, শিলারম্ভা, দারুকদলী, ফলাঢ্যা, বনমোচা অচলকদলী। গুণা—রুচ্যা রক্তপিত্তঘ্নী শীতলা গুরু মন্দাগ্নিকরী দুর্জরা অতিমধুরা চ। রা নি ব ১১। "তৃষ্ণাদাহমূত্রকৃচ্ছ্রপিত্তঘ্নী বিষ্টম্ভী টকাগ্নিদীপকরী চ। বৈ নিঘ।

काष्ठकीटः । पु । घुणे । हे च ।

काष्ठकु(कूटः)ट्टकः (कुट्टः) । पु । A sort of woodpecker, (Picus Bengalensis) पक्षिविशेषे । काठठोकरा पाखी । विका । गुणा —"तथा लघुर्वातहर काष्ठकूटोऽग्निवर्द्धन । वातघ्नश्चाधिकोऽप्येष शीतल शुक्रवर्द्धन । अग्रारौ हन्ति विशदो मलकृन्मोहसम्भव ॥" चवि २१ अ ।

काष्ठगोधा । स्त्री । तन्नामकीपधिविशेष । काष्ठाकारगोधासदृशे । च चि १७ ।

काष्ठजम्बुः (म्बूः) । स्त्री । भूमिजम्बूवृक्षे । वनजाम । रा नि व ११ ।

काष्ठतन्तु । पु । काष्ठक्रमौ । गुटीपोका । हारा ।

काष्ठतक्षकः । पु । काष्ठतन्तौ । श र ।

काष्ठदारुः । पु, क्ली । The tree Pinus Deodar (Uvaria longifolia) देवदारु भेदे । देवदारुविशेष । रा नि व १२ । See देवदारु ।

काष्ठद्रुः । पु । A tree called Butea Frondosa पलाशवृक्षे । रा नि व १० ।

काष्ठधात्री । स्त्री । काष्ठामलकीवृक्षे, क्षुद्रामलके । भा पू १भ ।

काष्ठधात्रीफलम् । क्ली । The fruit of the plant (Emblica officinalis) क्षुद्रामलकफले । गुणा —कषाय कटु शीतल रक्तपित्तघ्न । रा नि व ११ ।

काष्ठपाटला (लिः) । स्त्री । सितपाटलिकायाम् । श्वेत पारुल गाछ । रा नि व १० ।

काष्ठपुष्प । पु । किसकीवृक्षे । केशी गाछ । प स ।

काष्ठमयी । स्त्री । शवदाहस्थाने ।

काष्ठमल्ल । पुं । शवयाने । मड़ाफेला खाट ।

काष्ठमल्लिका । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्पवृक्षे । काठ मल्लिका । प सु ।

काष्ठमार्जारिका । स्त्री । काष्ठविडालिकायाम् । काठविड़ालि । भैष ।

काष्ठरजनी । स्त्री । दारुहरिद्रायां । वै निघ ।

काष्ठलेखकः । पु । घुणे । हारा ।

काष्ठलोष्ठी (ष्ठ) । पु । लौहयुक्त मुद्गरे । तत्पर्याय वाताहिं (वि) ।

काष्ठवल्लिका (ल्ली) । स्त्री । कटुका । कटुकी । कटुकवल्ल्यां । लताविशेष । रा नि व ३ ।

काष्ठवास्तुकः । पु । वास्तुकशाकभेदे । वै निघ ।

काष्ठविवरम् । क्ली । तरुकोटरे । श चि ।

काष्ठशारिवा । स्त्री । उत्तरापथप्रसिद्धे शारिवाभेदे, श्वेतशारिवायां, अनन्तायाम् । अनन्तमूल । मद व १ । See शारिवा ।

काष्ठशालिः । पु । रक्तशाली । शाली धान । रा नि व १६ ।

काष्ठसारिवा । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । मद व १ ।

काष्ठा (ष्ठी) । स्त्री । कालपरिमाणे (३० कला) मे उक्त ।

काष्ठागार । पु । दारुमयगृहे ।

काष्ठागुरु । क्ली । पीतवर्णागुरुणि । पीत अगर । गुणा —कटूष्णं लेपे रूक्ष कफघ्नञ्च । रा नि व १२ ।

काष्ठामलकी । स्त्री । काष्ठधात्र्याम् ।

काष्ठाम्बुवाहिनी । स्त्री । काष्ठनिर्म्मितजलसेचन्याम् ।

काष्ठालु । पु । शुभ्रालुके । वै निघ ।

काष्ठालुकम् । क्ली । काष्ठवत्कठिने कन्दविशेषे । काठ आलू । वै निघ ।

काष्ठासन । पुं । घुणे । रत्ना ।

काष्ठासनम् । क्ली । दारुनिर्म्मितासने । पिंड़ि, चौका ।

काष्ठिका । स्त्री । काष्ठकदलीवृक्षे । वनकदली । रा नि व ११ ।

काष्ठिरसा । स्त्री । कदलीवृक्षे । वै निघ ।

काष्ठिला । स्त्री । कदलीवृक्षे । राजार्के । वै निघ ।

काष्ठीलः । पु । राजार्के । शाखाकन्द । रा नि व १० । See राजार्क । कुलिशसम्भव । विका ।

काष्ठोला (लिका)। स्त्री। रम्भायाम्। वै निघ। कदलीवृक्षे। कला गाछ। रा नि व ११।

काष्ठेक्षु। पु। श्वेतेक्षौ। रा नि व १४। गुणा —कान्तारतुल्यगुण वातकोपनश्च। सु सू ४५ अ।

काष्ठोदुम्बरिका। स्त्री। काकोदुम्बरिकायां।

कास। पु। स्वनामख्यातरोगे। काशि। हिं खांसि। तस्य निदानलक्षण—मुखनासिकाधूलिप्रवेशादिना दुष्टोन्मत्तवायुरूर्ध्वगतप्राणवायौ कफपित्तेन मिलनम्। स दोषत्रयज' क्षतज धातुक्षयजश्चेति पञ्चविध। तदुक्त "धूमोपघाताद्रजसस्तथैव व्यायामरूक्षान्ननिषेवनाच्च। विमार्गगत्वादपि भोजनस्य वेगावरोधात् क्षवथोस्तथैव॥ प्राणो ह्युदानानुगत प्रदुष्ट सम्भिन्नकांस्यस्वनतुल्यघोष। निरेति वक्त्रात्सहसा सदोषो मनीषिभि कास इति प्रदिष्ट। पञ्च कासा स्मृता वातपित्तश्लेष्मक्षतक्षयै। क्षयायोपेक्षिता सर्व्वे बलिनश्चोत्तरोत्तरमिति॥ तेषां भविष्यतां रूपं कण्ठे कण्डूररोचक। शूकपूर्णाभकण्ठत्व तथाधो विहतोऽनिल। ऊर्ध्वं प्रवृत्त प्राप्योरस्तस्मिन् कण्ठे च संश्रयन्। शिर स्रोतांसि सम्पूर्य ततोऽङ्गान्युत्क्षिपन्निव॥" इत्यादि पूर्व्वरूपम्। भा। शेषाश्च लक्षणानि स्वस्वपर्य्याये मृग्याणि। कफे। काश तृणे। কেশে ঘাস। अ टी भ। शोभाञ्जन वृक्षे। श च।

कासकन्द। पु। कोङ्कणप्रसिद्धकासालुके। रा नि व ७।

कासघ्न। पु। हरीतकीकणाशुण्ठीमरिचगुड-कृते मोदकविशेषे। विभीतकवृक्षे। रा नि व ११। कासमर्द्दे। कण्टकार्य्याम्। वै निघ।

कासघ्नधूम'। पु। पञ्चविधधूमपानान्यतमे धूमे, येन पीतेन कासो नश्यति। "तस्योपकरणं बृहती कण्टकारी त्रिकटुकासमर्द्दहिङ्गिङ्गुदीत्वक्मन शिला प्रभृतीनि कासहराणि द्रव्याणि, तै कल्कीकृतै धूमपान। सु चि ४० अ।

कासघ्नी। स्त्री। भार्ग्याम्। कण्टकार्य्याम्। वत्सलीषनायां। प मु।

कासजित्। स्त्री। (Clerodendrum siphomanthus) भार्ग्याम्। वामनहाटी। रा नि व ६।

कासनाशिका। स्त्री। अरुणविवृति। लाल তেউড়ি। रा नि व ६। कर्कटश्रृङ्ग्याम्। र मा।

कासनाशिनी। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। काँकड़ाशृङ्गी। प मु।

कासन्दीवटिका। स्त्री। कफघ्नौषधे, वैद्य कारविशेषे। काशुन्दि। गुणा —हृद्या रुच्याग्नि जननी वातमलानुलोमनी वातश्लेष्मघ्नी च। राज।

कासभञ्जन। पु। पटोले। भा पू १भ।

कासमर्द्द. (क)। पु। (Cassia or senna esculenta, Cassia sophora) स्वनामख्यातपत्रशाकविशेषे। कालकासन्दा। हिं कसौदी, कासिदा। बो क कासविदा। ते कसि-विदचेट्टु। प्रयोग —अञ्जनरसे। तत्पर्य्याय,— कर्कश, कालकम, विमर्द्द, अरिमर्द्द, कासारि, कासमर्द्दक, काश, कनक, जरण, दीपन, (रा) काशमर्द्द (अ टी)। गुणा —अग्निदीपन स्वादुच। राज। तिक्तोष्ण मधुर कफ वातघ्न। अजीर्णघ्न कासपित्तघ्न कण्ठशोधनञ्च। रा नि व ४। "विविधवातविट्कत्वा मूत्रवात कफ हित। मधुर कफवातघ्न पाचन कण्ठ शोधन। विशेषत पित्तहर स्तम्भ कास मर्द्दक॥' अत्रि १६ अ। "मधुर कफवातघ्न पाचन कण्ठशोधन। विशेषत पित्तहर सतिक्त कासमर्द्दक॥" सु सू ४६ अ। पत्रं—पाके कटु रुच्यमुष्ण लघु श्वासकासारुचिघ्न। पुष्पन्तु श्वासकासघ्नमूत्रवातविनाशन॥ वै निघ। वैद्य कारविशेषे। काशुन्दी। अ टी भ। भा म ४भ। पटोले। हारा। कासघ्नौषधे।

कासमर्द्दकपत्रम् } **कासमर्द्ददलम्** } क्ली। कासमर्द्दपत्रे। कालकासन्दार पाता।

कासमर्द्दन। पुं। पटोलवृक्षे। रा नि व ३।

कासमर्द्दिका। स्त्री। कासमर्द्दे। वै निघ।

कासर'। पु। महिषे। हारा।

कासरोग। पु। रोगविशेषे। See कास।

कासमहाभैरव। पु। कासाधिकारे। "रस गन्धकतालाभ्रवङ्गटङ्कणलौहकं। मरिच कुष्ठतालीश जातीफललवङ्गकम्। कार्षिकं चूर्णमादाय ह-रिद्राञ्च मर्द्दयेत्। भेकपर्णीकिंशराजनिर्गुण्डीकाक माचिका। द्रोणपुष्पी च मासघ्नो शीतसुन्दर

एव च। भार्गी हरीतकी वासा कार्षिके पचेत् रसे। वटिकां कारयेद्वैद्य पञ्चगुञ्जाप्रमाणकाम्। । वासागुडूचीकण्टकारीक्वाथेन पाचयेद् बुध ॥" रस र। अत्र भेकपर्ण्यादीनां स्वरस प्रत्येकं कर्षपरिमित। भेकपर्णी—थानकुनि, थूलकुड़ि। र सा स।

कासहरवर्ग.। पु। द्राक्षाभयामलकपिप्पली दुरालभाशृङ्गीकण्टकारिकावृश्चीरपुनर्नवातामलक्य इति दशद्रव्ये। च सू ४अ।

कासहा। पु। कण्टकारीक्षुते पिप्पलीचूर्ण सहिते कासहरक्वाथे। सन्नामकधूमपाने। तत्र धूम नाडी १६ अङ्गुलिमिता। धूमद्रव्यञ्च क्षुद्रकोषण भाव्यम्। भा।

कासान्तकरसः। पु। कासाधिकारे। पारद गन्धक शुद्धविष शालपर्णी धान्यकानां चूर्णं प्रत्येक समभाग, सर्व्वचूर्णसम मरिचचूर्णम्। ४ गुञ्जा मधुना सेव्यम्। र सा स।

कासारम्। क्ली। खनामख्यातपक्वान्नविशेषे। पु। सरोवरे। वै निघ।

कासारि'। पु। कासमर्द्दक्षुपे। रा नि व ४।

कासालु। पु, क्ली। An esculent root a sort of yam, खमरे इति कोङ्कणदेशप्रसिद्धे आलुकविशेषे। अस्मद्देशे च खाम्‌आलु इति कथ्यते। म कांसालु। तत्पर्य्याय—कासकन्द कन्दालु, आलूक, आलु, विशालपत्र, पत्रालु। गुणा—कण्डूघ्न विषघ्न श्वेतघ्न अरोचकघ्न स्वादु पथ्य दीपनञ्च। रा नि, व ७।

कासिका। स्त्री। कफे। वनमुद्गे। वै निघ।

कासी। त्रि। कासरोगवति। वै निघ।

कासोम्मृत्तिका। स्त्री। सौराष्ट्रमृत्तिकायाम्। पङ्कपर्पटी। रा नि व १३।

कासीयम्। क्ली। कांस्ये। काँसा। वै निघ।

कासीसम्। क्ली। कासीसे। हिराकस। माक्षिकसुराविशेषे। तुत्थके। वै निघ। कासीस भस्मसदृशं किञ्चिदम्लं लवणरसं। ड.। See काशीसम्।

कासीसद्वयम्। क्ली। धातुकासीसपुष्पकासीसयो। धातुकासीस ও পুষ্পকাসীস। वा सू १२ अ। एकं पांशुधातुसंज्ञ, अपरं पुष्पकासीसा ख्यम् एक भस्मसदृशं किञ्चिदम्लं लवणरस, द्वितीयं पुष्पकासीसमीषत्पीत तुवररसम्। ड।

कासु(स्क)न्द'। पु। कासमर्द्द। काल कासन्दा। भैष कुष्ठचि कन्दर्पसारतैले।

कासुन्दी। पु। कौसुन्दीशाकी। रा नि व ११।

कासुरः। पु। महिषे। हला।

कासू। स्त्री। विकलवाक्ये। मे षद्विक। रोगे।

कासेक्षुः। पु। उलकामतृणे। वै निघ।

कासोली। स्त्री। अतिबलायाम्। গোরক্ষ চাকুলে। वै.निघ।

कास्तीरम्। क्ली। तीक्ष्णलौहे। तीर्थे। र मा।

काहलः। पु। कुक्कुटे। द्वारा। बिड़ाले। श मा। क्ली। अव्यक्तवाक्ये। हे च। त्रि। शुष्के। मे।

काहलापुष्पः। पु। श्वेतधुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०।

काही। स्त्री। कुटजवृक्षे। रा नि व ६।

काक्षः। पु, क्ली। अपाङ्गदर्शने। विश्वा।

काक्षी। स्त्री। गोपीचन्दने। सौराष्ट्रमृत्तिकायाम्। र मा। तुवरिकायाम्। वङ्ग। हे च।

काक्षीरी। स्त्री। वंशलोचनाभेदे। रत्ना।

काक्षीवः(क)। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। अम श र।

किशा(सा)रु.। पु, क्ली। शस्यशूके। शुँया। अम। रोटके। बाणे। कङ्कपक्षिणि। मे रत्निक।

किंशुकः। पु, क्ली। (Butea frondosa) पलाशवृक्षे। পলাশ গাছ। हि ढाक। तै मोदुग। रा नि व १०। च द गुल्म चि। "व्याघ्रीकिंशुक पारिभद्र।" नन्दीवृक्षे। रा नि व १०। शाल्मली वृक्षे। प मु।

किंशुकतैलम्। क्ली। विषघ्नं मधुरं पलाश बीजतैले। পলাশবীজের তৈল। वा।

किंशुकक्षार'। पु। पलाशक्षारे। च चि १अ।

किंशुका। स्त्री। पलाशवृक्षे। ज्योतिष्मत्याम्। नन्दीवृक्षे। रा नि व २३।

किंशुकादिगण। पुं। विदोषहरद्रव्यसमूहे। यथा—"किंशुक काश्मरी विश्वभिषजं बिल्व वटक। लोध्रक शालपर्णी च लिकुचो

इय स्थिरा। पाटला कण्टकारी च बृहती बिल्व एव च॥" इत्या च।

किंशुलुक। पुं। पलाशवृक्षपलाशे। अमर। नीलकण्ठपक्षिणि। वैद्यक।

किकि। पुं। Blue Jay चाषपक्षिणि। अमरा। नारिकेलवृक्षे राजनिघण्टुः।

किकि(की)दि(दी)वः (वि.)। पुं। चाष पक्षिणि। सुवर्णचातके। সোণা চড়া, নীলকণ্ঠ पक्षी। भरत। अमरा। चन।

किकिदीधितिः। पुं। कुक्कुटे। इला।

किकिर। पुं। कोकिले। पक्षिणि। अश्वे। वैद्यक।

किकी (इन्)। चाषपक्षिणि। वैद्यक।

किक्किश (स)। पुं। केशादिस्थकीटविशेष। টাকপোকা, দাঁতের পোকা প্রভৃতি। मांस दारणरोगे। चआन्व।

किक्किसाद। पुं। राजिमसर्पविशेषे। सु कल्प ४अ। See सर्प।

किखि। पुं। वानरे। स्त्री। लघुशृगाले। खाकशियाली। इति च। त्रिका।

किङ्किनि (नी)। पुं, स्त्री। विकङ्कतवृक्षे। বৈঁইচি গাছ। राजनिघण्टुः। भैष शिरोरोगचि किङ्किणीतैले। अम्लद्राक्षायाम्। वैद्यक।

किङ्किर। पुं। विकङ्कतवृक्षे। বৈঁইচি গাছ। राजनिघण्टुः। कोकिले। घोटके। क्ली। करि कुम्भे। रक्तकृष्णमिश्रवर्णायाम्। भ्रमर। शब्द कल्प।

किङ्किरा (री)। स्त्री। रक्ते। सारस्वत। विकङ्कतवृक्षे। বৈঁইচি গাছ।

किङ्किराट। पुं। बर्बूरकवृक्षे। বাবলা গাছ। गुणा —"किङ्किराटो भवेच्छीतो भेदको ग्राहको मतः। कफकुष्ठक्रिमिविषनाशक समुदाहृत।" वैद्यक।

किङ्किरात। पुं। (Barleria prionites) Lin, A species of Amaranth स कण्टक पीतपुष्पाख्यक्षिण्टीक्षुपे। পীতঝাঁটি, কাঁটা ঝাঁটি। इति च। वासपुष्प इति गौड़े। हिं कटसरैया। म पीवलागोरटा। क पीवगद गोरटे। ते कौड़गोरु। गुणा —कषायोष्ण तिक्त कफवातघ्न दीपन शोफकण्डुत्वग्दोषनाशकश्च। राजनिघण्टुः। हिम तिक्त कषाय कफपित्तघ्न, रक्तदोषवमिक्रमीन्हन्ति। भा पू १भ। रक्ताम्लाने। লালঝাঁটি। जटा। बर्बूरवृक्षे। বাবলাগাছ। मा। अशोकवृक्षे। অশোক গাছ। रक्तम्लि कायाम्। লাল ঝাঁটি। कोकिले। शुकपक्षिणि। টেয়া পাখী। सारस्वत।

किङ्किरालः (यः)। पुं। बर्बूरवृक्षे।

किङ्किरी। पुं। विकङ्कतवृक्षे। বৈঁইচি গাছ। जटा।

किङ्किलास'। पुं। अशोकवृक्षे। पद्म।

किञ्जन'। पुं। पलाशवृक्षपलाशे। अमर। व्य वसुनि। वैद्यक।

किञ्चिचोरितपत्रिका। स्त्री। शाकवृक्ष विशेषे। শাগ,শাক। वैद्यक।

किञ्चित्। त्रि। चतुर्थांशे। वैद्यक।

किञ्चित्पाणि.। पुं। कर्षमितमाने। २ तोला। पञ्चरत्न।

किञ्चिदुष्ण। त्रि। ईषदुष्णे।

किञ्चिलिक
किञ्चुलिक
किञ्चुलुक' } पुं। Earth worm गण्डू पदे। কেঁচো। त्रिका।

किञ्जम्। क्ली। किञ्जल्के। राजनिघण्टुः १०। मृणाले। नागकेसरपुष्पे। पद्मकेशरे। वैद्यक।

किञ्जल'। पुं। पद्मकेसरे। अच। किञ्जल्क मात्रे।

किञ्जल्क। पुं, क्ली। कुष्ठे। नागकेशरवृक्षे तत्पुष्पे च। वैद्यक। चक्रअश्विचाङ्गेरी इते। इति च। पद्मकेशरे। "किञ्जल्क केसर मीक्त।" केशाकारस्वर्णाभरेखने, पद्मकेशरे। च दशावाख्या अक्षगन्धादतैले। गुणा —शीतलो ग्राहे कषायो ग्राही कफपित्ततृषादाहरक्तार्शो विषशोथघ्न। भा पू १भ। मधुर रुक्ष कटु मुखव्रणहर शीतलो रुच्य पित्ततृषादाहहरश्च। राजनिघण्टुः १०।

किञ्जवालुकम्। क्ली। काकुष्ठं, पार्थिवीय मृत्तिकाविशेषे। वैद्यक।

किटिः (टी) । पु । वनशूकरे । भम । वाराही कन्द । वै निघ ।

किटिदंष्ट्रा । स्त्री । शूकरदंष्ट्रायां । वै निघ ।

किटिभः । पु । केशकीटे । निधि । हे च । कुष्ठरोगभेदे । क्ली । तुत्थके । वै निघ ।

किटिमः । पु । सौम्यकीटविशेषे । तेन दष्टे श्लेष्मजन्यरोगा भवन्ति । सु कल्प ८ अ । क्ली । क्षुद्रकुष्ठभेदे । तल्लक्षणम्—"श्यावकिणखरस्पर्श परुष किटिम स्मृतम् ।" मा नि । "यत् स्रावि वृत्त घनमुग्रकण्डु तत् स्निग्धकृष्ण किटिम वदन्ति ।" सु नि ५ अ ।

किटिमूलकः (लामः) । पु । वाराहीकन्दे, शूकरकन्दे । वै निघ ।

किट्ट(क)म् । क्ली । पुरीषे । रा नि व १८ । कर्णमले । शुक्रे । लौहमले । मण्डूर । तत्र किट्ट शतवर्षादिमुत्तम अशीतिवार्षिकं मध्यमं षष्टि वार्षिकमधमं ततो हीनं विषतुल्यम् । "धाय मानस्य लौहस्य मलं मण्डूरमुच्यते । यल्लोह यद्गुणम्प्रोक्त तत्किट्टमपि तद्गुणम् ॥" भा पू १ भ धातुव । तस्य शोधन यथा—किट्ट विभीतक काष्ठानलै दग्धव्य । यदाग्निवर्णं भवति तदा गोमूत्रे निर्व्वापयेत् । एव सप्तवारङ्कृत्वा शोधयेत् । "अथाद्वारैर्ध्मेत्किट्ट लौहज तद्गवां जलै । स्वेदयेत्सततञ्च सप्तवारं पुन पुन ॥ चूर्णयित्वा तत क्वाथे द्विगुणे त्रैफलोद्भवे । आलोड्य भर्ज्जयेदग्नौ मण्डूर जायते वरम् ॥" सा कौ । गुणा —"ये गुणा मारिते तीक्ष्णे ते गुणा मुण्ड किट्टके । तस्मात्सर्व्वत्र मण्डूर रोगशान्त्यै प्रयो जयेत् ॥ विचूर्ण्य लौह मधुना चिरेण कुम्भाद्भव पाण्डुगदं निहन्ति ।" र सा स । मधुर कटु रुक्ष' क्रिमिवातघ्न प्लीहशूलवायुशूलमेहगुल्म शोफघ्नश्च । रा नि व १३ ।

किट्टवर्ज्जितम् । क्ली । शुक्रे । हे च ।

किट्टाल । पु । लौहगृहे । मण्डूर । ताम्रकल । मेलर्षिके । क्ली । मामे । वै निघ ।

किट्टिमम् । क्ली । द्रवद्रव्यविशेषे ।

किण । पु । मांसग्रन्थौ ऊड़ा, घेंटो । भम घुणे । रवी । शरीरे । कीमाक्षे । तारा । मधि कीटविशेषेकेनामवस्तुनि । बा उ ३० अ । योनि कन्दरोगे । वै निघ । विश्वा ।

किण्विः । स्त्री । अपामार्गक्षुपे । भ र ।

किणिह्निः (ह्नी) । स्त्री । Achyranthes aspeaa श्वेतापमार्ग, अपामार्ग । हि चिर चटा । रा नि व ४ । च सू ४ अ । क्षुधाकटभीवृक्षे । रा नि व ९ । सु सू २९ अ । श्वेतगोकर्णाम् । श्वेतापराजिता । वै निघ ।

किण्व(क)म् । क्ली, पु । सुरावीजे । मदेर गेजा । च प्र ३ख । पक्वीकृतसार मेदक किण्व । सु सू २६ अ । भा म ४भ योनिरोगे । तस्यावशिष्ट तत् प्रोक्त सुरावीजन्तु किण्वकम् ॥ वैद्यकम् । पिण्याके । रत्ना ।

किण्वमूलकः । पु । वकुलवृक्षे । वै निघ ।

किण्वी । पु । अश्वे ।

कितवः । पु । रोचनानामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२।२३ । धुस्तूरवृक्षे । रा नि व १०।२३ । ग्रन्थिपर्णे । वै निघ ।

कितवराजः । पु । धुस्तूरवृक्षे । वै नि २भ तृष्णा चि ।

किनी । स्त्री । क्षुद्रकटुल्यां । वै निघ ।

किन्तनु । पु । ऊर्णनाभे । माकड़शा । विश्वा ।

किन्दो(न्धी) (न्धिन्) । पु । घोटके । विश्वा ।

किम्पाक । पु । महाकालस्रतायां । माकाल लता । र मा । विषतिन्दुकवृक्षे । कुचिला । रा नि व ९ । See कारस्कर । रोगे । ज्वरे । मलादि निर्गमे । रत्ना । वि । अपक्वे । क्ली । महाकाल फले ।

किम्भरा । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये । श च ।

कियाहः । पुं । शृगाले । रक्तवर्णाश्वे । "पञ्च तालमितो वाजी कियाह परिकीर्तित ।" ज द १ अ । हे च ।

किर । पुं । वराहे । भम ।

किरटा । स्त्री । कुसुमवीजे । वै निघ ।

किरमाल । पु । आरग्वधवृक्षे । सु चि ९ अ ।

किराटिका । स्त्री । सारिकापक्षिणि ।

किरातः (क) }
किराततिक्तः (क) } पु, क्ली । The plant Agathotes chirayta भूनिम्ब । चिरेता । हि चिरायता । ते नेलवेमु । तत्पर्याय ,—भूनिम्ब ,

अनार्य्यतिक्त, किरातक, चिरतिक्त, चिरातिक्त, तिक्तक, सुतिक्तक (शब्दच), चिराटिका (वै), कटुतिक्त रामसेनक (ज), किरातम्, वैरातम्, काण्डतिक्तक (र), (मे), कैरात हैम, काण्डतिक्त । "किराततिक्तममृता।" च द पि ज्व चि । गुणा—वातिक तिक्त कफ पित्तज्वरघ्न व्रणरोपण पथ्य कुष्ठकण्डूशोथघ्न। रा नि व ९। सारक रूक्ष शीततिक्त लघु सन्निपातज्वरश्वास कफपित्तास्रदाहकासशोथतृष्णा कुष्ठज्वरव्रणक्रिमिघ्न। भा पू १भ । सि यो च द ज्व चि । "किराताब्दामृतोदीच्य।" हारीत । "किरात विश्वभेषजम्।" त्रि । अल्पशरीरे। "स्यात्किरातस्तु भूनिम्बे म्लेच्छे चाल्पतनावपि।" विश्व । अश्वरक्षके।

किरातकान्तम् । क्ली। कोङ्कणप्रसिद्ध श्वेत चन्दने। रा नि व १२।

किराततिक्तादि } पु। वातपित्तज्वरे कषाय
किरातादि } विशेषे। "किराततिक्त ममृता द्राक्षामामलकीं शटीं। निष्क्वाथ्य पिबेत्तानि लजे क्वाथन्त सगुडम्पिबेत्। अथ चतुर्भद्रकोऽ प्युच्यते।" भा म १भ। अपिच—"किरातको महानिम्ब कुस्तुम्बुरु शतावरी। पटोल चन्दन पद्म माचल्योदुम्बरी जटा॥" रस च। अन्य— "किरात नागर मुस्ता गुडूची चेति।' सि यो सा ज्व चि। भा। 'किराताब्दामृतोदीच्यवृहतीद्वय गोक्षुर। शालपर्णी पृश्निपर्णी शुण्ठीति।" कषा योऽयं वातज्वरे—চিরাতা, মুতা, গুলঞ্চ বালা, বৃহতী, কণ্টকারী, গোক্ষুর, শালপানি, চাকুলে, শুঁঠ প্রত্যেকে ১৬ রতি, জল ৩২ তোলা শেষ ৮ তোলা। अन्यत्र कण्ठकुब्जसन्निपात हित। चिरायिताकटुकीपिप्पलीकुटजकण्टकारीशटीविभीतक देवदारुहरीतकी मरिचमुस्ता कट्फलातिविषामलकी पुष्करमूल त्रिफला कर्कट शृङ्गीवासानां तोलकद्वय कषायं कृत्वा शुण्ठी चूर्ण ॥० तो प्रक्षिप्य भक्षयेत्। भा म २भ ज्व चि।

किरातादिचूर्णम् । क्ली। द्वन्द्वदोषजज्वरे हितम्। चिरायिता त्रिवृता वाय्यालक पिप्पली विडङ्ग कटुकी शुण्ठी चेति द्रव्याणि। एषां सम भागचूर्ण मधुना लेह्यम्। भा मा १भ १भ ज्व चि।

किरातादितैलम् । क्ली। ज्वरे सन्ततज्वरादौ हितम्। मूर्च्छितकटुतैलं ४ श दधिमस्तु ४ श काञ्जिक ४ श किराततिक्तक्वाथ (চিরাতার কাথ) ४ श। कल्काथ—मूर्व्वामूल लाक्षा हरिद्रा दारुहरिद्रा मञ्जिष्ठा इन्द्रवारुणी (রাখাল শশার মূল) कुष्ठ बालकं (বালা) रास्ना गज पिप्पली त्रिकटु पाठा इन्द्रयव सैन्धवं सचल लवण विट्लवण वासात्वक् श्वेताकमूलत्वक् श्यामालता देवदारु महाकालफलञ्च (মাকাল ফল) मिलित १ श। भैष ज्व चि।

किरातिनी । स्त्री। जटामांस्याम्। श र।

किरिः । पु। शूकरे। रात्रा। वाराहीकन्दे। वै निघ।

किरिटि (टी) । प। अर्जुनवृक्षे। रा नि व ९। खर्ज्जूरवृक्षे। शङ्खपुष्प्याम्। अपराजिता। क्ली। हिन्तालफले। त्रिका।

किरीट । पु। कुसुम्भवृक्षे। वै निघ।

किर्म्मी । स्त्री। पलाशवृक्षे। मे मत्रिक।

किर्म्मीर (त्वक) । पु। कर्बूरे। नागरङ्ग वृक्षे। নেবু গাছ। मे, त्रिका।

किर्य्याणी । स्त्री। वनशूकरे।

किलपादिका । स्त्री। क्षुद्रजम्बुकायाम्। वै निघ।

किलाट । पु। Inspissatted milk नष्टदुग्धस्य पिण्डे। हारा। ছানা। गिजरी इति प्रसिद्धे दुग्धविकारे। र मा। कूचिका क्षीरशाकयोघनभाग पृथग्भूत किलाट। वा चौरव। तथा 'नष्टदुग्धस्य पक्वस्य पिण्ड प्रोक्त किलाटक। अपक्वमेव यन्नष्ट क्षीरशाक हि तत्पय॥" भा। "पक्व दध्ना सम क्षीर विज्ञेया दधिकूर्चिका। तक्रेण तक्रकूर्चा स्यात्तयो पिण्ड किलाटक। गुरु किलाटोऽनिलहा पुंस्त्वनिद्रा मद भूत॥"

किलाटी (टिन) । पु। वंशे। বাঁশ। एरण्ड वृक्षे। हारा। स्त्री। क्षीरविकृती। वै प।

किलात । त्रि। वामने, ह्रस्वे।

किलालम् । क्ली। गोमूत्रे। वै निघ।

किलासम् । क्ली, पु। A blotch, a white leprous spot श्वेतकुष्ठरोगविशेषे। हृणी,

धवल, मालपाकड़। रा नि व २०। सत्तविध वातादिभेदेन। लक्षणम्—"कुष्ठैक सम्भव श्वित किलास चारुण भवेत्। निर्दिष्टमपरि स्रावि त्रिधातूद्भवसंश्रय। वाताद्रुक्षारुण पित्तात्ताम्र कमलपत्रवत्। सदाह रोमविध्वंसि कफाच्छ्वेत घनं गुरु॥" मा नि।

किलासघ्न। पु। कर्कोटके। कँक्रोल। हे च।

किलासनाशनः। त्रि। किलासघ्ने।

किलासी (इन्)। त्रि। किलासरोगिणि। श्रम।

किलि। श्र। कण्ठकूजिते।

किलिञ्जम्। क्ली। सूक्ष्मकाष्ठे। चटा।

किलिञ्जनः। पु। राले। श्रञ्जन। मीनभेदे। वै निघ।

किलिञ्ज (कः)। पु, क्ली। वीरणादिकट। सूक्ष्मकाष्ठे। त्रिका। सु चि १० श्र महाकुष्टे।

किलिमः। पु, क्ली। A kind of Fir or Pine देवदारुवृक्षे। देवदारु गाछ। भा म १म ख चि। च मा ८म। "कलिद्रु किलि माभया।" धूमकै। वै निघ। तैलदेवदारुणि। च द वा व्या प्रसारणीतैले।

किल्बिषम्। क्ली। रोगे। पापे। मे पत्तिक।

किल्वो। पु। घोटके। त्रिका।

किशरा। स्त्री। कृशरायाम्। द्विरूपकोष।

किशरोमा। पु। शूकशिम्ब्याम्। वै निघ।

किशलम्। क्ली। कोमल पल्लवे। शब्दर।

किशलयः। पु, क्ली। कोमलपल्लवे। त्रिका।

किशोरः। पु। घोटकशिशौ। तैलपर्ण्यां। मे रनिक। सूर्य्ये।

किष्कु। पु, स्त्री। (Arundo Tibialis) द्वादशाङ्गुलपरिमाणे। हस्ते। वितस्तौ। रत्ना। प्रकोष्ठे। मे कडिर्ब। शब्दच। वंशे। इक्षुभेदे।

किष्कुपर्व्वा। पु। इक्षौ। वंशे। नले। मे।

किसरम्। क्ली। सुगन्धिद्रव्यविशेषे।

किसल (य)। पु, क्ली। कोमलपल्लवे। श्रम।

कीकट (क)। पुं। घोटके। विश्व। तद्देश नार्थे। विष।

कीकटी (इन्)। पु। वन्यवराहे। वै निघ।

कीकशः (स)। पु, स्त्री। कृमिजाता। मे। अस्थनि। रा नि व १८।

कीकसमुख, (सास्यः)। पु। पक्षिविशेष। शारा।

कीङ्किः। पु। चापपक्षिणि। शठी।

कीचकः (काह्वय)। पु। रन्ध्रवंशे। फाँपा बाँश। नले। नलखागड़ा। रा नि व ७।८।

कीटः (कः)। पु। कीटकिट्टे। विष्ठायाम्। कृमिजातौ। श्र र। ते सर्पाणां शुक्रविण्मूत्रशव पूत्यण्डसम्भवचातुर्विधा वायव्याग्नेयप्रकृतय। सर्व चतुर्विधा सुघोरा। "कुम्भीनसस्तुण्डिकेरी शृङ्गी शतकुलीरक। उच्चिटिङ्गोऽग्निनामा च चिच्चि टिङ्गो मयूरिका। आवर्त्तकस्तथोरभ्रसारिका मुख वैदलौ। शरावकुर्द्दोऽभीराजी परुषश्चित्रशीर्षक। शतबाहुश्च यश्चापि रक्तराजि प्रकीर्त्तित। अष्टा दशेति वायव्या कीटा पवनकोपना। इति। कौण्डिन्यक कणभकौ वरटी पत्रवृश्चिक। विना सिका ब्रह्मणिका विन्दुलो भ्रमरस्तथा। बाह्यकी पिच्चिट कुम्भी वर्च्चकीटोऽरिमेदक। पद्मकीटो दुन्दुभिको मकर शतपादक। पञ्चालक पाक मत्स्य कृष्णतुण्डोऽथ गर्द्दभी। क्लीत कृमिसरारी च यश्चाप्युत्क्लेशक स्मृत। एते ह्यग्निप्रकृतय चतुर्विंशा प्रकीर्त्तिता। तैर्भवन्तीह दष्टानां रोगा पित्तनिमित्तजा॥ इति। विश्वम्भर पञ्चशुक्ल पञ्चकृष्णोऽथ कोकिल। सैरेयक प्रचलकौ वलभ किटिभस्तथा। सूचीमुख कृष्णगोधा यश्च काषाय वासिक। कीटगर्द्दभकश्चैव तथा क्रोटक एव च। त्रयोदशैते सौम्या स्यु कीटा श्लेष्मप्रकोपणा। तैर्भवन्तीह दष्टानां रोगा कफनिमित्तजा। इति। तुङ्गीनासो विचिलकस्तालको वाहकस्तथा। कोष्ठागारी कृमिकरो यश्च मण्डलपुच्छक। तुङ्ग नाभ सर्षपिकोऽवल्गुली शम्बुकस्तथा। अग्नि कीटश्च घोरा स्यु द्वादश प्राणनाशका। तैर्भवन्तीह दष्टानां वेगज्ञानानि सर्पवत्। सामान्यतो दष्टलिङ्गं साध्यासाध्यक्रमेण च। इति। त्रिकण्टक कुणी चापि हस्तिकक्षोऽपराजित। चत्वार एते कणभा व्याख्यातास्तीव्रवेदना। तैर्दष्टस्य श्वयथुरङ्गमर्द्दो गुरुता गात्राणां दंश कृष्णश्च भवति। प्रतिश्याय पिपासा मूर्च्छा महाशिरा। तथा

मिश्रपमयादि पञ्च गौनेरका स्मृता ॥" इत्यादि। सु कल्प ८ष।

कीटक । पु। निम्बे। ज।

कीटगर्द्दभका । पुं। सौम्यकीटविशेषे। तेन दष्टे श्लेष्मज्वररोगा जायन्ते। सु कल्प ८ष।

कीटघ्न । पु। गन्धके। रा नि व १३।

कीटजम् । क्ली। रेशम्, तसर इति ख्याते द्रव्ये।

कीटजा । स्त्री। लाचायाम्। लाहा। र मा।

कीटनामा । स्त्री। रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

कीटपादिका (दी) । स्त्री। The plant (Cissus Pedata) हंसपादीलतायाम्। গোয়ালে লতা रा नि व ५। रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

कीटमणि । पु। Butterfly पतङ्गभेदे। প্রজাপতি। खद्योते।

कीटमर्द्दरस । पु। क्रम्यधिकारे रस। अत्र ब्रह्मदण्डी भार्गी तदोजम्। र सा स। विष मुष्टि कुटिला। "शुद्धसूतं शुद्धगन्धमजमोदा विडङ्गक। विषमुष्टी ब्रह्मदण्डी यथाक्रमगुणोत्तरं। चणयेत् मधुना मिश्र निष्कैकं क्रमिजिद्भवेत्॥ मुस्ताक्वाथ मनुपिवेत् ।" भैष।

कीटमाता (री) । स्त्री। हंसपादीलतायाम्। भा। रा नि व ५। (री) रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

कीटमेष । पु। मृगचिरा इति प्रसिद्धे कीटे। अय नदीतीरे सिकतामध्ये जायते।

कीटवाम । पु। मज्जफले। माजूफल। कै।

कीटरिपु (शत्रु) (हारि) (टार) । पुं, क्ली। विडङ्गे। वै निघ। संग्रहणी। चि। कल्याणगुडे।

कीटारि । पुं। दद्रुमर्द्द वृचे। चा।

कीटारिरस । पुं। क्रमिघ्नौषधे। पाठ—"शुद्ध सूतमिन्द्रयवचाजमोदा मन शिला। पलाश बीज गन्धच देवदाल्या द्रवैदिम। मर्द्दयं भस्वयी मिश्र मुण्डपर्णीरसे सह। सितायुक्त पिबेत्तात् क्रमि घातो भवत्यलम् ।" भैष।

कीटारिष्टम् । क्ली। अश्वस्य कीटवेधरोगे। "कीटवेध प्रवक्ष्यामि यथाशास्त्र समासत। शरन्निदाघयोश्चैव वाहानां घर्मसेवनात्॥ वाजिनां कीटवेधस्तु भवेन्मिथ्यपचारत। घनकाले च तोयानां सेवनाच्चालया विना॥ कीटकाण्डाश्चदा यानां भवन्ति जठरे स्थिरा। ज्यैष्ठशुक्लद्वितीयाया तेभ्य कीटा भवन्ति च॥" ज द २५४।

कीडेर । पु। मण्डूलीयशाके। কাঁটানটিয়া।

कीतनिका । स्त्री। यष्टीमधुनि। वै निघ।

कीनम् । क्ली। मांसधातौ। निघ।

कीनाश । प। वानरविशेषे। श टी स्वा।

कीरम् । क्ली। मांसे। रा नि व १६। पु। शुकपक्षिणि। इला।

कीरक । प। वृक्षभेदे। धरणि।

कीरट (टा), । पुं, स्त्री। वङ्गधातौ। वै निघ।

कीरतनूफला । स्त्री। तूलकवृचे। আকন্দ। वै निघ।

कीरनासा । स्त्री। शुकनासायाम्। वै निघ।

कीरपणम् । क्ली। स्थौणेयके। গেঁটেলা। हि घुनियार। कै।

कीरमणि । पु। धूम्याटपक्षिणि। ফিঙে। वै निघ।

कीरवर्णकम् । क्ली। स्थौणेयकनामगन्धद्रव्य। গাঁঠিআলা। रा नि व १२।

कीरेष्ट । पुं। निम्बवृचे। रा नि व ८। आम्रवृचे। आखोटवृचे। जलमधूके। रा नि व ११।

कीर्णपुष्प । पुं। चोरमोरटे। লতাকড়ার। रा नि व ३।

कीर्त्तनी । नीलीवृचे। वै निघ।

कीर्त्ति । स्त्री। यशसि। पङ्के। विश्व।

कीर्त्तिशेष । पु। मरणे। जटा।

कील (काय) । पु। योनौ संसक्ते मूढ गर्भविशेषे। भा म ४भ गर्भ चि। "हस्तौ च द्वौ भवति कीलकवत् स कील।" मा नि। शस्त्र ज्वालायाम्। कफोणौ। शङ्कौ। मे। भगसम्भा नार्थ काष्ठफलके।

कोलकः । पु । कक्कोले । वै निघ ।

कोलपादिका । स्त्री । हस्तपादीक्षुपे । रा नि व ५ ।

कोलशायी । पु । कुक्कुरे । हे च ।

कोलसम्पर्मः । पु । सिन्दुवारवृक्षे । गाँव गाछ । श च ।

कोलाटः । पु । नटचीरपिण्डे । हारा ।

कीलालम् । क्ली, पु । मल्लकीरसे । "कुन्दुरु-सौगन्ध्य स्यात्कीलाल मल्लकीरस" इति शब्दा र्णव । मधुनि । श र । जले । रक्ते । रा नि व १८ ।

कीलालधिः । पु । समुद्रे । शब्दर ।

कीशः । पु । वानरे । हला । पक्षिविशेषे । श र । सूर्ये । वै निघ ।

कीशपर्णः (र्णी) । पु, स्त्री । अपामार्गवृक्षे । श र । अम ।

कीशफलम् । क्ली । कक्कोले । वै निघ ।

कीशरोमा । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् । आलाकुशी । रा नि व ३ ।

कुक । पुं । चक्रवाकपक्षिविशेषे । वै निघ ।

कुकभम् । क्ली । मद्यविशेषे । श च ।

कुक(कु)रः । पु । यन्थिपर्णीलतायाम् । चि । रोगादिना कुचितहस्ते । त्रिका । अम । पु । (कुर) । कुक्कुरे । उणा ।

कुकाचनम् । क्ली । पिप्पली । प सु ।

कुकुटः । पुं । (Marsilea quadrifolia) सितावरक्षुपे । सुषनिशाक । मात्स्नीवृक्षे । रा नि व ४ ।

कुकु(कू)टी । स्त्री । अल्पभक्ते । शाल्मलीवृक्षे । रा नि व ८ ।

कुकु(र)द्रु । पु । कुकुरद्रुमे । कुकुरशोंका । वै निघ ।

कुकुन्द (र) । पुं । कक्कुन्दरी । कुकुर शोंका, कुकुरमुता । हिं कुकरोंदा । भा पू १भ । क्ली । The cavities of the loins पाश्चस्पृष्ठगवी कटिभागे पृष्ठवंशमुभयतो भाति निर्ये मर्मणी, नितम्बस्थकूपकद्वयी, पृष्ठवंशाभी मर्मणी । सु शा ६ष । अम ।

कुकुन्दनी । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । वै निघ ।

कुकुन्दरमेचकः । पु । गौरवर्णतण्डुल्याम् । (गोरक्षचाकुलिया । रस र प्रमरोग चि ।

कुकुभः । पु । कुकुभपक्षिविशेषे । वै निघ ।

कुकुरजिह्वा । स्त्री । Acheiris Kookor zibha मत्स्यविशेषे ।

कुकुरन्द । पु । कुकुरद्रुमे । कुकुरशोंका । वै निघ ।

कुकुवाक् । पु । कुकुभपक्षिविशेषे । वै निघ ।

कुकूटम् । क्ली । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

कुकूणकः । पु । Weakness of the eyes in infants शिशूनां नेत्रवर्त्मगतरोगे । (Kerato । हिं कोथवाई । भा म ४म । "कुकूणकः क्षीरदोषाच्छिशूनामेव वर्त्मनि जायते तेन नेत्र कण्डूर स्रवेदसु । शिशुः कुर्याल्ललाटाक्षिकूट नासाप्रघर्षण । शक्तो नार्कप्रभां द्रष्टुं न चाक्षु, न्मीलनक्षम ॥" मा नि । पादरोगभेदे ।

कुकूलः । पु । तुषानले । रचा । क्ली । श्वभ्रे । हारा ।

कुकोलम् । क्ली । कोलीवृक्षे । कुल गाछ । श च ।

कुक्कुटः (क) । पु । ताम्रचूडपक्षिविशेषे । कुकड़ा । मुर्गा । मैं कोडि, कुक । भा पू १भ । तत् पर्याय,—काह्वक (वि), कुक्कुकस्वन, निशावेदी, विहताक्ष (हे), कृकनस्वर (हा), निशाकर (शब्दर) प्रकाशकन्नाता (श), यामघोष (शब्दमा), कृकवाकु, ताम्रचूड, चरणायुध (च), कालाविक रात्रिवेदी (वि), कामह, शिखोद्रा, विष्किर, नखरायुध, दक्ष, याममादी, शिखण्डिक (रा) ताम्रशिखी (ज), रात्रिवेद, उषाकर, हताक्ष, काहल (शब्दर) । See अग्निचूड़ । कुकुभपक्षिविशेषे । कुको पाखी । मी । श र । अग्निकणे । हे च । (क) शुनिषण्णशाके । भा पू १भ शाकव । सुषसुषा शानुमाठ इति कोटचे । म्रा ककड़ु, दंककड़ु । यथा—"कुक्कुटचोत्कुम्बुरो वातकोपरसायन । मेधाग्निकरं शीत दाहदोषविनाशक । वर्चि दाहो तामास्ताद हयी तृष्णासिर्दापनम् । ज्वर मेहश्वासदाहमेद कुष्ठभमापह । वरीवर्त नामय

तीर्थवस्तुन पुरातने ।" वै निघ । See शल्मि
पत्र । शाल्मलिवृक्षे ।

कुक्कुटपादप (पादो) । पुं,स्त्री । देववृक्षे ।
गुणा —"सदा कुक्कुटपादस्ता मूले रक्ता च कफदा ।
गन्धे घोरा सन्निपात कफ वात विनाशिनी ॥"
वै निघ । कटूष्ण कफघ्न रुच्य सुखरोगघ्नश्च ।
रा निव १२ ।

कुक्कुटपुट । पु । हस्तप्रमाणखाते हस्तमकरीष
कृतौषधपुटे । मतान्तरे लक्षण यथा—"वितस्ति
मात्रके खाते कथितस्तौकुकुटं पुटम् ।" मतान्तरे
तु "षोड़शाङ्गुलके खाते कल्पितं कौक्कुटं पुटम्"
इति भा । अपरे तु, "अध चङ्कुले खाते
चतुर्दिक्षु च ताडर्शं । एतत् कुक्कुटनामाख्यं पुट
विद्याद्भिषग्वर ।" वैद्यकान्तर ।

कुक्कुटपुटभावना । स्त्री । निर्दिष्टद्रवद्रव
रसेन भावनां दत्त्वा कुक्कुटपुटेन औषधे ।
वैद्यकम् ।

कुक्कुटपेटक । पुं । कुक्कुटपिच्छे । वै निघ ।

कुक्कुटमञ्जरी । स्त्री । चविकायाम् । चई ।
रा निव ६ ।

कुक्कुटमर्द्दका । स्त्री । आरामशीतलायाम् ।
वै निघ ।

कुक्कुटमस्तकम् । क्ली । चव्ये । रा नि व ६ ।
मरिचभेदे । वै निघ ।

कुक्कुटशिख । पु । कुसुम्भवृक्षे । श च ।

कक्कुटा । स्त्री । पीतभिण्टायाम् । वै निघ ।

कुक्कुटाण्ड (क) । पु । तदण्डतुल्यतण्डुले
व्रीहिधान्ये । कुक्कुटाण्डाकृतिर्व्रीहि कुक्कुटाण्डक
उच्यते । भा पू १भ धान्यव । क्ली । कुक्कुट
डिम्बे ।

कुक्कुटाण्डकपालम् । क्ली । कुक्कुटाण्ड
त्वचि । कूकड़ार डिमेर खोला । सुश्रु ।

कुक्कुटाण्डदलम् । क्ली । कुक्कुटाण्डत्वचि ।
सुश्र ।

कुक्कुटाण्डसम । पुं । तदाकारव्रणवात्मको ।
व निघ ।

कुक्कुटाभ (हि) । पु । कुक्कुटसदृशवर्णचरण
सर्पभेदे । कुक्कुटाहिरिति लोके । हे च । क्ली ।
कुक्कुटडिम्बकपाले । कूकड़ार डिमेर खोला ।
सद्योजातेन डिमम् । सु स ३१ च ।

कुक्कुटिका । स्त्री । प्रवचर पक्षिविशेषे । सश्रु ।

कुक्कुटी (इन्) । पु । कुक्कुटे । कुक्कुभपक्षिणि ।
तदण्डाकारकन्दे । मे । स्त्री । Silk cotton
tree शाल्मलिवृक्षे । रा नि व ८, भा पू
४भ मूषाष्टकतैले । शिशिवारके । भा उ पूर्व ।
स्त्री । कुक्कुटे । मुरगी । कुक्कुटगोधिकायाम् ।
टिक्टिक । श र । उत्कटवृक्षे । श्वेत कुड़ा,
कालिशाविषर । च सु । उच्चटामूले । 'उच्चटा
चर्लिङ्गी स्यात् बीजा कुक्कुटी कथित ।" रत्ना ।

कुक्कुटीमूलम् । क्ली । शाल्मलिमूले । ज द ।

कुक्कुटोरग । पु । गोधसर्पे ।

कुक्कुभ । पु । A wild cock (Phasianus Gallus) पक्षिविशेषे । कुटो पाखी वा
पाटकुका । चम । वनकुक्कुटे । हारा ।

कुक्कुर । पु । सारमेये । कुकुर । हि कुत्ता ।
रत्ना । क्ली । ग्रन्थिपर्णे । गेठेला । मे ।

कुक्कुरद्रु । पु । वृक्षविशेषे । कुकुरशोंका ।
हि कुकरौंदा । तत्पर्य्याय,—कुकुन्दर, ताम्र
चूड़, सूक्ष्मपत्र, मदुच्छद । गुणा —कटुत्व
तिक्तत्व ज्वरशोणितकफघ्नत्व । मद । तन्मूलमार्द्र
मुखे धृतं मुखशोषहृच्च । भा ।

कुक्कुरमेढ्रका (ढुक) । स्त्री । गौरक्ष
तण्डुलायाम् । गोक्षचाकुलिया । भेष स्त्री
रोग चि । "कुक्कुरमेढ्र कामूलम् ।"

कुक्कुरी । स्त्री । कुक्कुरपत्न्याम् । श र ।

कुक्कवाक् । पु । सारङ्गमृगे । रा नि व १९ ।

कुग्राम । पु । कुत्सितग्रामे । "धनिन श्रोत्रियो
राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चम । पञ्च यत्र न विद्यन्ते
तत्र वास न कारयेत् ॥"

कुङ्कुमम् । क्ली । Saffron (Crocus sativus) तन्नामकवृक्षे । स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये ।
कुङ्कुम । हि जाफरान् । म कुमकुमकेसर ।
ते कुकुम । तत्पर्य्याय,—कुसुमात्मक (हा) ।
शोणिताह्वयम् (र) पीतकं, घन, रक्तसंज्ञ
(मि), सङ्कोचपिशुनं (भा), हरिचन्दन, खलं,
रज, दीपकं, लोहित, सौरभं, चन्दन (शब्द०),

काश्मीरजन्म, अग्निशिखं, वरं, वाह्लीकं, रक्तचन्दनं (अ टी), अग्निशिखरं, असृक्, काश्मीरज, पीतकं, काश्मीरं, रुधिरं शठं, शोणितं रक्तं, वरेण्यं, भद्रर्थ, कालेयकं जागुड, कान्त, वह्निशिख, केसरवर, गौरं, केशरं। कुङ्कुमं काश्मीर जमिव सुक्ष्मकेशर रक्तवर्णं पद्मगन्धि श्रेष्ठम्। यच वाह्लीकदेशजातं तत पाण्डुवर्णं केतकीगन्ध सुगन्धञ्च तन्मध्यमम्। पारस्यजञ्च मधुगन्धमीषत् पाण्डुवर्णं स्थूलकेशरञ्च तदधमम्। गुणा—कटुक तिक्त स्निग्ध शिरोरोगव्रणक्रिमिहरं वर्णकरं वमिहरं व्यङ्गघ्नं त्रिदोषघ्नञ्च। भा पू १भ। रेचकं वैवर्ण्यं कण्डूघ्नञ्च। राज। हास्यकरमुष्ण वल्यञ्च। मद व १। सुरभि तिक्तकटूष्ण काम वासकफकण्ठरोगघ्न। शिरःशूलविषदोषघ्नं रोचनं कान्तिकरञ्च। रा नि व १२।

कुङ्कुमरेणुः । पुं, स्त्री। कुङ्कुमचूर्णके।

कुङ्कुमशालि । पुं। स्वनामख्यातशालिधान्य विशेषे। गुणा—मधुर शीतल रक्तपित्तादि सारघ्नः। रा नि व १६।

कुङ्कुमा । स्त्री। शाल्मलिवृक्षे। वै निघ।

कुङ्कुमागुरुकं । पुं। पीतरक्ते हरिचन्दने। गुणा—"शीतस्तिक्त पित्तशमापहः। श्रावद्र द्वयुक्ते च नाशयेदिति कीर्त्तित। स्वर्गिभोग्यो मनुष्याणां दुर्लभ परिकीर्त्तित।" वै निघ।

कुङ्कुमाद्यतैलम् । क्ली। नीलिकापिड़कादौ हितम्। तैल १ श। क्वाथार्थ —कुङ्कुम रक्तचन्दन लाक्षा मञ्जिष्ठा यष्टिमधु कृष्णागुरु वीरणमूल पद्मकाष्ठ नीलोत्पल वटाङ्कुर पकटीमूल पद्मकेशर दशमूलानां प्रत्येक पल, वारि १६ श शे ४ श, क्वाथेन, मञ्जिष्ठायष्टिमधुमधुकलाक्षारक्तचन्दनानां प्रत्येक कर्षमितेन कल्केन छागदुग्धेन शरावद्वयेन च पचेत्। कषायेऽस्मिन्नपि कुङ्कुम पाकसिद्धे क्षिपन्ति केचित्। अन्यथा—"कुङ्कुम किंशुक लाक्षा मञ्जिष्ठा रक्तचन्दनं। कालीयकं पद्मकञ्च मातुलुङ्गस्य केशरम्। कुसुम्भं मधुयष्टी च फलिनी मदयन्तिका। निशे गोरोचना पद्ममुत्पलञ्च मनःशिला। काकोल्यादिसमायुक्तैरेतैश्चमितैर्भिषक्। लाक्षारसपयोभ्याञ्च तैलप्रस्थं विपाचयेत्। कुङ्कुमाद्यमिदं तैलमभ्यङ्गात्कायशोधनं। करोति।" च द। रस र।

कुङ्कुमारुणः । त्रि। रक्तवर्णे।

कुङ्गनी । स्त्री। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। बड़ मलकाटकी। रा नि व ३।

कुच । पुं। स्तने। स्तनाग्रभागे, चूचुके। रा नि व १८।

कुचण्डिका (चडो) । स्त्री। मूर्वायाम्। मूर्वा। श च।

कुचतटाग्रम् । क्ली। चूचुके।

कुचन्दनम् । क्ली। (Pterocarpus santalinus रक्तचन्दनविशेषे। र मा। Sappan or loeg wood पत्राङ्ग। वकम् काष्ठ। कुङ्कुमे। श च। Leguminus Pavonina महेन्द्रचन्दने। सु सू ३८ अ। प्रियङ्ग्वादि।

कुचफल । पुं। Pomegranate कपित्थ वृक्षे। दाड़िमवृक्षे। रा नि व ११। तत्फले।

कुचमुखम् । क्ली। चूचुके। अम।

कुचाग्रम् । क्ली। स्तनाग्रभागे। स्तनेर बोंटा।

कुचाङ्गेरी । स्त्री। A kind of wood sorrel (Rumex Vesicarius) चुक्रे। चुकापालङ्। र मा।

कुचि । पुं। अष्टमुष्टिपरिमितमाने। वै निघ।

कुचिक । पुं। (Unibranchapertura cuchiya) मत्स्यविशेषे। कुँचिया माछ। एतद्देशे गौर्सियते।

कुचिकर्ण । पुं। तन्नामकर्णरोगभेदे। तत्र वातादभ्यन्तरे शष्कुली सङ्कुचिता भवति। वा उ १० अ।

कुचिका । स्त्री। रिपुघातिन्याम्। कुँकुँड़े काँटा।

कुचिन्ना । स्त्री। सूर्यावर्ते।

कुचिलम् । क्ली। कुचेले। कुँचले। व निघ।

कुचिला । स्त्री। नगरपादिकायाम्। विषतिन्दुके।

कुचीका । स्त्री। भूमिशयजन्तुविशेषे।

कुचेला । स्त्री। पाठायाम्। शे।

कुचुटकः । पुं। जलशाकविशेषे। वै निघ।

कुचेल (ला)। पं, स्त्री। वागककफलइवे। कुँचले गाछ। कुच चि कान्दपसारतलि। वि। कुत्सितवस्त्रे। मे।

कुचेलिका (ली)। स्त्री। पाठायाम्। आकनादि। प मु। रा नि व ६।

कुच्छम्। क्ली। कुमुदे। श च। श्वेतपद्मे।

कुच्छायम्। क्ली। शरीरे। वै निघ।

कुच्छुट। पु। वञ्जुलकइवे। वै निघ।

कुज। पु। इवे। रा नि व २। क्ली। पद्मे।

कुञ्जि(ञ्झ)श। पु। कुडिशमत्स्ये। कुँड़ची माछ। See कुड़िश।

कुज्झटि (का) (टी)
कुज्झिका (ज्झी) } स्त्री। कुज्झटिकायाम्। कुया, कुयाशा। श र।

कुञ्चनम्। क्ली। नेत्रवर्त्मजरोगविशेषे। तस्य लक्षण यथा—"वाताद्या वर्त्मसङ्कोचं जनयन्ति यदा मलाः। तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चनं नाम तद्विदुः॥" मा नि। पादरोगभेदे।

कुञ्चफला। स्त्री। कुमाण्डिकायाम्। कुमड़ा।

कुञ्चि। पु। अष्टमुष्टिपरिमाणे। "अष्टमुष्टि भवत् कुञ्चि।" प प्र।

कुञ्चिका। स्त्री। मेथिकायाम्। रा नि व ६। वै निघ अश चि इत्युपा तत्कारिष्टे। कृष्णजीरके। जटा। गुञ्जायाम्। वाष्टकुचाइ इति ख्याते इक्षविशदे। कञ्चिकायाम्। काञ्ज। श च। वचायाम्। मत्स्यभेदे। कुँचे माछ।

कुञ्चितम्। क्ली। तगरपुष्पे। तगरपाडुका। रा नि व १०। पिण्डीतगरे। वि। वक्रे। अम।

कुञ्ची। स्त्री। जीरके। वृहज्जीरके। भा पू १भ।

कुञ्ज। पु, क्ली। निकुञ्जे। इनुदेशे। इस्तिदन्ते। मे जटिकं।

कुञ्जप्रिय। पु। अवाइवे। वै निघ।

कुञ्जर। पु। हस्तिनि। काष्टकुचाइ इति विख्याते इवे। रवा। अश्वत्थइवे। विका। केशे। मे।

कुञ्जरकणा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्।

कुञ्जरपादप। पु। [illegible]। वै निघ।

कुञ्जरपिप्पली। स्त्री। गजपिप्पल्यां। श मा

कुञ्जरपुट। पु। गजपुटे। र सा सं।

कुञ्जरक्षारमूलम्। क्ली। मूलके। मूलो। रा नि व ०।

कुञ्जरा (री)। स्त्री। धातकीइवे। धाइफुल गाछ। र सा। पाटलइवे। पारुल गाछ। मे रविर्क। (री) इस्तिन्याम्। श च।

कुञ्जरारति। पु। शरभे। हे च।

कुञ्जरालुकम्। क्ली। आलुकविशेषे। इस्त्यालु। श च।

कुञ्जराशनः। पु। अश्वत्थइवे। अम।

कुञ्जारका। स्त्री। शवकीइवे। वै निघ।

कुञ्जल। पु। रसनभेदे। क्ली। काञ्जिके। प मु।

कुञ्जवल्लरी। स्त्री। निकुञ्जिकाम्लइवे। रा नि व ८।

कुञ्जिका। स्त्री। कृष्णजीरके। जटा। निकुञ्जिकाम्लइवे। रा नि व ८।

कुट। पु, क्ली। कोटे। गड़। घटे। मे। चित्रकइवे। हे च। शिलाकुट्ट। पाथरभाङ्गा। पर्वत। हा। आधर्य। शङ्के। कि।

कुटक। पु। कुटजइवे।

कुटङ्क (ङ्कक)। पु। गृहाच्छादने। चाल। (क) कुटीरे। कुँड़े। तृणलतागहने। श टी।

कुटच (ज)। पुं। (Wrightia antidysenterica,) (Holarrhena antidysenterica,) (Echites antidysenterica) स्वनामख्यातइवे। कुडाच गाछ। हि सं कवषा, कुड़ा। क कोड़सिगेयमरनु। त अकुड़ु चेट्टु अगिशचेट्टु, तुम्मिकचट्टु। उत्, कुडिया। श र। तत्पर्याय,—शक वत्सक गिरिमल्लिका (अ), पाण्डुर (शब्दर), कटुक, शक्राशन (श), कौटज (अ टी), तिक्तक, रक्तनाशक (द्रव्याभि), इवक, शक्राह्वय, शक्रपर्याय र), कुटज, काडो कालिङ्ग, मल्लिका पुष्प, प्रावृष्य, शक्रपादप, वरतिक्त, यवफल, सयाडो, पाण्डरद्रुम, प्रावृषेण्य, महागन्ध, इन्द्रदु। स तु द्विविध सितासितभेदेन। गुणा— —कटुतिक्तोष्ण कषाय अतिसारघ्न। सँच अशित पित्तघ्न तस्त्वोषामघ्रिय। रा नि व ९। [illegible]

कुटिला। स्त्री। स्पृक्कानाम गन्धद्रव्ये। See कटिलपुष्पिका।

कुटी। मुरानामगन्धद्रव्य। मुराँमांसी। रा नि व १२। अन्नादिरहितसिक्थके। प प्र २ ख। श्वेतकुटजवृक्षे। मदयकवृक्षे। वै निघ।

कुटीका। स्त्री। भूम्ययमरी। च सू ४अ।

कुटीप्रावेशिकम। क्ली। कुटी गृह, तत्प्रवेश योग्यं (द्विविधरसायनान्यतम)। च चि १अ। सु चि ४अ। वा उ ३९अ।

कुटीस्वेदः। पु। स्वेदविशेषे। च सू १४अ।

कुटुङ्गक। पु। वृक्षलतागृहे। गृहाच्छादने। कुटीरे। अ टी सा।

कुटुम्बक। पु। भूतृणे। गन्धतृणविशेष। रा नि व ८।

कुटुम्बिनी। स्त्री। स्वनामख्यातमहाक्षुपे। तत्पर्य्याय,—पयस्या, क्षीरिणी, ललकासुका, वक्रमल्या, दुराधर्षा, क्रूरकर्म्मा, सिरिण्टिका, शीता, प्रहरकुटवी, शीतला, जलरुहा। गुणा —मधुरा ग्राहिणी कफपित्तघ्नी व्रणरक्तदोष कण्डूघ्नी रसायनी च। रा नि व ५।

कुटेर। पु। कुटीरे।

कुट्टक। पु। पानीयकाके। পানকৌড়ী। वै निघ।

कुट्टनम्। क्ली। छेदने। কোটা। कुसने। तापने।

कुट्टमल। पु, क्ली। पुष्पकोरके।

कुट्टल(क)म्। क्ली। नीलोत्पले। নীলশুন্দি। रा नि व १०।

कुट्टारम्। क्ली। सुरते। मे। कम्बले। वि।

कुट्टितमांसम्। क्ली। मांसव्यञ्जनभेदे। মাংস কাবাব্। अ चि।

कुट्टिम। प। दाडिम्बवृक्षे। দাড়িম গাছ। रा नि व ११। बद्धभूमौ। বাঁধান মেঝে। हला।

कुड्मल। पु। मुकुले। अम। कोषे। जटा।

कुठ। पु। चित्रकक्षुपे। रा नि व ६। हर्षे। अम।

कुठर। पु। दण्डविष्कम्भ। अम।

कुठरिणी। स्त्री। श्वेततवृन्तायाम्।

कुठाकुः। पु। Wild pecker पक्षिविशेषे। काठ्ठोकरा। हि खुटक्वढ़ैया। उणा, विश्व।

कुठाटङ्कः। पु। कुठारे। जटा।

कुठारः। पु। कुठेरकवृक्षे। र सा स। अस्त्र विशेषे।

कुठारकातैलम्। क्ली। शारीरव्रणघ्ने तैले। पाठ—"कुठारकाख्यमशर्त क्वाथयेदल्वणेऽम्भसि। तेन पादावशेषेण तैलप्रस्थ विपाचयेत्। कल्कं कुठारायामार्गमौष्टिकामचिकासु च। एतत् कुठारका नाम व्रणशोधनरोपणम्। नाडीषु परमो ऽभ्यङ्ग।" अत्र मचिकैत्यत्र चिञ्चडीमध्य इति केचिद्वदन्ति। कृष्णचिकामध्य इति। श्रीकण्ठ। रस र।

कुठारच्छिन्ना। स्त्री। कन्दगुडूच्याम्। हि कुरेया। वै निघ क्षयरोग लौहरसायने।

कुठारिका (री)। स्त्री। कुठारे। कुड़ुल। हि कुल्हाडी। शस्त्रकर्मयोग्यव्यधनास्त्रविशेषे। यथा—"पृथु कुठारी गोदन्तसदृशार्द्धाङ्गलानना। तयोर्ध्वदन्तया विध्येदुपर्य्यस्नां शिरां स्थिताम्।" स श्रा, सु ८अ।

कुठारु। प। कुठेरकवृक्षे। कीशे। मे

कुठि। प। वृक्षे। उणा।

कुठिक। प। कुष्ठौषधौ। कुड्। हारा।

कुठिञ्जर। पु। रक्तपुनर्नवायाम्। वै निघ।

कुठेर (क)। पु। A kind of Basilicum सिताजंकवृक्षे। क्षुद्रपत्र श्वेततुलसी, বাবুই-তুলসী। रा नि व १०। भैष अग्नि दग्ध चि रुद्रतैले। पर्णासे। काल बावुई, काल तुलसी। रा नि व १०। च सू २अ। भा। मन्दौवृक्षे। रा नि व २३। तुलसीवृक्षे। उणा। अम।

कुठेरज। पु। (Ocimum Gratissicum) श्वेततुलस्याम्। বাবুই তুলসী। श र।

कुठेरु। पु। चामरवाते। চামরের বাতাস।

कुडप (व)। पुं। परिमाणविशेषे। द्वाभि श्लोकके ८ मा ४ प। प्रसृतिभ्यामञ्जलि। स्यात् कुडवोऽर्द्धशरावक। प प्र १ ख। मृद्वद्यभेद-लौहादिर्भाण्ड यवतुरकुड। विस्तीर्णञ्च तयोर्न्च

तन्मानं कुडव स्मृतम् ॥ कुडवादूर्द्ध प्रस्थादि मानानां द्वैगुण्यम् यावत्। नियतकरमते तु कुडवस्यापि द्वैगुण्यम्। तच्च दन्तोद्धृत कुडुमाव मैले दृश्यते न नारिकेलखण्डे। "आर्द्रद्रव्यस्य कुडव पलैरष्टाभिरेव च। शुष्कद्रव्यचतुष्केण कुडव समुदाहृत ॥" हारीत।

कुडली। पु। काञ्चनारभेदे। मद व १।

कुडि। पु। देहे। उणा।

कुडिश। पु। Cyprinus curchius) मत्स्यविशेषे। कुड़ची माछ बाटा माछ। गुणा — मधुरो हृद्य कषायोऽग्निदीपन लघु स्निग्ध वाते पथ्य रोचनो बल्य कोष्ठबन्धकरश्च। राज।

कुडुहुञ्ची। स्त्री। क्षुद्रकारवेल्लके। छोट उच्छे। लताफलगुणा —कटु उष्णातिरुच्या दीपनी वातरक्तकरी च। तत्कन्द अर्शोहर मलशोधन योनिरोगघ्नश्च। रा नि व ७।

कुड्मल। पु। मुकुले। मे। क्ली। नीलोत्पले।

कुड्मलकम्। क्ली। नीलोत्पले। रा।

कुड्यम्। क्ली। विलेपने। मे। गृहभित्तौ।

कुड्यकीटक } पु,स्त्री। गृहगोधिकायाम्।
कुड्यमत्सी (त्स्य) } टिकटिकी। हे च। श र। च श्रा ८ श्व।

कुण। पु। प्रावारकीटे। ज।

कुणक। पु। बालके, सद्योजातशिशौ। श चि।

कुण(णि)ञ्ज' (र)। पु। A kind of chenopodium) अरण्यवास्तुकविशेषे। बन बेतुया। मं कुणजिर, गीरजे। तत्पर्याय,— कुणञ्जा, कुणञ्ज, अरण्यवास्तूक। गुणा —मधुर रुच्य दीपन पाचनश्च। रा नि व ५। तच्छाक त्रिदोषघ्न मधुर रुच्य दीपनं ईषत्कषाय मनाग्नि लघु। रा नि व ७।

कुणञ्जा (ञ्जी)। स्त्री। कुणञ्जरक्षुपे। रा नि व ५।

कुणटी। स्त्री। मनःशिलाविशेषे। मनछाल विशेष। कणटी तु मनःशिला। रा नि व १३।१२३। धानके। भा पू १भ।

कुणप। त्रि। शवगन्धौ। मज्जप्रकाशकुणपं त्रिदोषम्।' भा म ४भ। दुर्गन्धे। पु, क्ली। शुक्रदोषे, आर्त्तवदोषे। मृतशरीरे। अम।

कुणपगन्ध.। पु। शवगन्धे।

कुणपा (पी)। स्त्री। विट्सारिकायाम्। गुये शालिक, गुयेलाकुड़ा। हारा।

कुणारी। स्त्री। कुष्ठरोगविहितभक्ष्यद्रव्ये, यव पर्पटीति ख्याते। सु चि १० अ। कौणाडि रीति कश्चित्पठति।

कुणाल'। पु। पक्षिविशेषे।

कुणि। पु। The tree cedrela Toona तुन्नवृक्षे। तूँन गाछ। अम। मे। त्रि। कुण्ठित करे। कुणिस्तुन्नकवृक्षे। कुकरे।' मे। तन्नामकमर्मस्थाने, कूर्परे। सु शा ६अ।

कुणी। पु। कणभजातीयकीटे। सु कल्प ८अ। See कणभ।

कुण्टम्। क्ली। मज्जके। गुण्ठरवी। वै निघ।

कुण्टक। त्रि। स्थूले। मोटा। श मा।

कुण्टकुरण्ट। पु। झिण्टाम्। झाँटी। वै निघ।

कुण्डम्। क्ली। मानभेदे। हला। जलाशय विशेषे। इन्दारा चौवाच्चा। जलगुणा —रुच अग्निकरं कफकारं मधुरं लघु च। रा नि व १४। स्थाल्याम्। थाली। अम। पु। कौचे। हला। जारजपुत्रे। वारिपात्रे।

कुण्डगोलकम्। क्ली। काञ्जिके। काँञ्जि। हे च।

कुण्डञ्ज (क)। पु। कुञ्जे। हे च।

कुण्डल। पु। रक्तकाञ्चनवृक्षे। र मा। क्ली। कर्णभूषण। पाश। वलये। मे त्रिक।

कुण्डलपत्र। पु। दना इति ख्यातवृक्षे। वै निघ।

कुण्डलिका (नी)। स्त्री। जिलेबी इति ख्याते मिष्टान्ने। तन्निर्माणविधि यथा—"गोधूम प्रस्थद्वितयस्य कृत्वा सुधा कणा प्रस्थमिता सुनिस्तुषा। दुग्धेन क्लिन्नास्तु तथैव भाण्डे यावत् सदम्लत्वमुपेयुरीषत्। उद्धृत्य दुग्धेन द्रव सुघृष्य सच्छिद्रपात्रेण च गोफलस्य। धारां घृते कुण्डलिकाकृतिं सृजन् पचेद्यथोद्धृत्य सुशर्करायाम्। पाके निमग्निततामाहु सम्यं कुण्डलिकाभिधाम्। सा पक्वना पुष्टिरुच्या इन्द्रियाणां सुखप्रिया।

पृष्ट कालिकादौ अस्याः निर्याससंज्ञाः ३ वै निघ । गुड्च्याम् । रा नि व ३ ।

कुण्डलिनायकः । पु । पिङ्गलसप ।

कुण्डली (इन्) । पु । सर्पे । वरुणे । मयूर । मे । मृगविशेषे । इति शब्दरत्ना । आरग्वधवृक्षे । स्त्री (ला, ली) । गुडूच्याम् । भा म १भ कर्णिका वि । "कटुतिक्तीयाघा कुण्डलीमि ।" काञ्चनवृक्षे । भ । सुदर्शनीवृक्ष । गड्गडे शाक । रा नि व ५ । कपिकच्छ्वां । रा नि व ३ । कुमार्याम् । जिलेबी । कुण्ड विकायाम् । जिलेबी भा ।

कुण्डलोचालनः । पु । सर्पिताञ्च ।

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ । — पिठरे । श्र च ।

कुण्डी । स्त्री । गुडूचिकायाम् । वै निघ । कमण्डलौ । भ । स्थाल्याम् । भ टी भ । (इन्) प । अश्वे ।

कुण्डोर । पु । मनुष्ये । धरणी ।

कुतकम् । क्ली । रसाञ्जने । प मु ।

कुतप । पु, क्ली । Poa Cynosuroides दर्भविशेष । कुश । छागकम्बले । मे । वृषे । अग्नौ । सूर्ये । ह व । दिवसस्याष्टममुहूर्त्ते । त्रि । ईषदुष्णे ।

कुतपकालः । पु । मध्याह्नकाले । मयू श्राद्धे । के ।

कुतपसप्तकम् । क्ली । कृष्णतिले । रौप्ये । दर्भे । ऊर्णावस्त्रे । वै निघ ।

कुतित्तिरि । पु । तित्तिरपक्षिविशेष । सु सू ४६ अ ।

कुतु (प) । पु,क्ली । चर्म्मपात्र । कुपो । अम ।

कुतुम्बा (म्बिका) । स्त्री । द्रोणपुष्पीक्षुपे । रा नि व ६ ।

कुतुम्बुरु । क्ली । कुत्सिततिन्दुकीफले । टेँद । श च ।

कुतृणक । पु । बालरोगविशेषे । See कुकूणक ।

कुतृणम् । क्ली । कात्तृणे । गन्धतृण । रा नि व ८ । कुम्भिकायाम् । पाना ।

कुत्सम् । क्ली, पु । कुष्ठौषधी । रा नि व १२ । न्युपके । कुट । शिका ।

कुत्सला । स्त्री । नीलीवृक्ष । नील गाछ ।

कुत्सगन्धी, कुत्सा । स्त्री । गिरिमोचिका? । नकछिक्की । वै निघ ।

कुत्सितम् । क्ली । दीर्घरोहिषे । बड़ गन्धतृण । वै निघ । कुष्ठौषधौ । रा नि व १२ ।

कुत्सितशाल्मली । स्त्री । कटशाल्मल्याम् ।

कुत्सिताम्बः । पु । कदम्बवृक्षे । वा स १५ अ ।

कुथ (था) । पुं स्त्री । कुथवर्ण । कुश । प मु । गजाकर्णे । व निघ । (था) हस्तिपृष्ठस्थ कम्बले । हातिर पिठेर झुल । अम ।

कुथित । त्रि । पूतियुक्ते । पचा । सु चि १८ अ ।

कुदलि } पु । अग्नमलकवृक्षे । चालिता ।
कुदारः (ल) } कोविदारवृक्षे । रक्तकाञ्चन । र मा । रा नि व ८।१० । आरग्वधवृक्षे । व निघ । कोद्रवधान्ये । कोदो धान । प मु ।

कुदेह (क) । पु । कुत्सितदेहे । महाबाल वृक्षे । वै निघ ।

कुद्दाल । पु । शिरिकाक्षने ।

कुद्यम् । क्ली । कवी, मिशी । भ टी ।

कुद्रव (वल) । पु । कोद्रवे । कोदो धान । वै निघ ।

कुद्रङ्ग । पु । मञ्चोपरिस्थ मण्डपे । तत्पर्याय, —चट्टघाट, पिठर । त्रि ।

कुद्रङ्क । पु । गृहविशेषे । मञ्चोपरिस्थ मण्डप ।

कुधर । पु । पर्वत । रा नि व २ ।

कुधान्यम् । क्ली । तृणधान्ये, क्षुद्रधान्ये । कोर दूषकश्यामाकनीवार शान्तनु तुवरकोद्दालकमियङ्गु मधुलिका नन्दीमुख कुरुविन्दगवेधुक वरुकोदयकी मुकुन्द वेणुश प्रभृतयस्तृणाः । गुणा —कषाया मधुरा रूक्षा कटुपाका श्लेष्मघ्ना वातरोधका वातपित्तप्रकोपकराय । सु सू ४६ अ । वातात्मका शीतलाश्च । रा नि व १५ ।

कुध्र । पु । पर्वते । हे ।

कुनख । पु, क्ली । क्षुद्ररोगविशेष । तल्लक्षण

यथा—'नखमांसमधिष्ठाय वात पित्तञ्च देहिनां। कुर्व्वाते दाहपाकौ च तं व्याधिं चिप्पमादिशेत्। तदेवान्यतरैर्दोषैः प्रदुष्टं कुनखं वदेदिति॥'' मा नि। त्रि। कुत्सितनखयुक्ते।

कुनखी। त्रि। कुनखरोगयुक्ते। खड्डचित्तनखे।

कुनट। पु। पृथुशिम्बिश्योणाकवृक्षे। बड़ शोँटा श्योणा गाछ। रा नि व ९। पीत लोध्रे। वै निघ।

कुनटी। स्त्री। Red arsenic (Coriandrum Sativum) मनःशिलायाम्। मनछाल। र मा। धान्याके। भा पू १भ। नेपालदेशजमनःशिलायाम्। भरत।

कुनली (इन्)। पु। वकवृक्षे। बड वाकसगाछ। त्रिका।

कुनाभि। पु। निधौ। ह च। वातमण्डल्याम्। त्रिका।

कुनाल
कुनालिक } पु। कोकिले।

कुनाशक। पु। दुरालभायाम् रक्तयवासे। श्रम।

कुनास। पु। उष्ट्रे। वै निघ।

कुनोली। स्त्री। तेरणे। रा नि व ४।

कुन्त। प। Coix Barbata) गवेधुकायां। गडगड़े। मे। चुद्रजन्तौ। विश्व।

कुन्तल। पु। केशे। रा नि व १८। चषके। यवे। मे लविक। ह्रीवेरे। वाला। श्रम। लाङ्गले। त्रि।

कुन्तलवर्द्धन। पु। भृङ्गराजवृक्षे। भीमराज। रा नि व ४।

कुन्तलिका (ली)। स्त्री। दध्यादिच्छेदन्याम्। दै काटा छूरी। हारा। वृचभेदे। आवूटा। वै निघ।

कुन्तलोशीरम्। क्ली। ह्रीवेरे। वाला। रा नि व १०।

कुन्ती। स्त्री। गुग्गुलुवृक्षे। "गुग्गुलुश्चप्यथोपि शालुक्याम्।" मे तद्धिक। शल्लकीवृक्षे।

कुन्द (क)। पु। (Jasminum Multiflorum) स्वनामख्यातपुष्पवृक्षे। कुन्दफुलेर गाछ। म कुन्दे। क सुरगि। ते मोल्ल। मे, स्त्री। तत्पर्याय,—माघ्य (अ) शुक्लपुष्प (रा) मलकोष (शब्दमा), वरट, वोरट (शब्दर), मकरन्द, महामोद, मनोहर, मुक्तापुष्प, सदापुष्प, तारपुष्प, अट्टपुष्पक, दमन, वाट्टहास मनोज्ञ। गुणा —अतिमधुर शीत कषाय केशभावन कफपित्तहर सर दीपन पाचनश्च। रा नि व १०। तत्पुष्पे। पुष्प शीत लघु श्लेष्म शिरोवेदना विष पित्तघ्नञ्च। भा प १भ। श्लेष्मन ग्राहि च। राज। कुन्दुरुखोट्याम्। भा पू १भ। रा नि व १२। श्वेतकरवीरवृक्षे रा नि व १०। मदनवृक्षविशेषे। काँटा मयना। प मु। See पिचुक। निधिविशेषे। यन्त्रभेदे। मे। (क) कुन्दुरुके। रा नि व ८।

कुन्दम। पु। मार्जारे। त्रिका।

कुन्दर। पु। तन्नामकतृणे। कुन्दरी। तत्पर्याय —कणढ्र, भिण्टी, दीर्घपत्र, खरच्छद, रसाल, चित्रसमूल, सुतृण, मृगवल्लभ। गुणा —'गौल्यकन्दरमूलञ्च शीत पित्तातिसारनुत। मशल शोधनानाञ्च बलपुष्टिविवर्द्धनम्॥'' रा नि व ८।

कुन्दरिका। स्त्री। सल्लक्याम्। रा नि व ११।

कुन्दसाह्वा, कुन्दा। स्त्री। श्वेतयूथिकायाम्। वै निघ।

कुन्दाल। पु। महारक्तपवृक्षे। वै निघ।

कुन्दिनी। स्त्री। पद्मसमूहे। त्रिका।

कुन्दुः। स्त्री। कुन्दुरुखोट्याम् कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२। च द वा व्या एकादशशतीप्रसारणीतैले। पु। मूषिके। श र।

कुन्दुकुन्दुक। पु। कुन्दुरुखोट्याम्। रा नि व १२॥

कुन्दुखोटी। स्त्री। कुन्दुरुखोट्यां। भैष हृद्रोग विष्णुतैले।

कुन्दुर (रु, क)। पु स्त्री (की)। सल्लक्याम्। धूपभेदे गुग्गुलुभेदे। हि मैरोजा। वै निघ। कुन्दुरतृणे। रा नि व २३। The resin of the plant (Boswellia thurifera) स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये, शल्लकीनिर्यासे। कुन्दुर खोटो। तत्पर्याय —पालङ्का सुकुन्द, कुन्द

(अ), पालङ्गी, मुकुन्द, कुन्दु, कन्दुर (व टी भ), तीक्ष्णगन्ध, बली (न), कुन्दुरुक, सौराष्ट्र, शिखरी, कुन्दक, शोभा, गोपुरक, बहुगन्ध, पालिन्द, भीषण। गुणा—मधुर तिक्त कफ पित्त दाहघ्न प्रदरघ्न पाने लेपे च शीतल। मधुर-तिक्ततीक्ष्णकटुक त्वच्य ज्वरस्वेदग्रहदोष मुखरोग कफ वातहृत्। भा पू १भ। रा नि व १२। स्वेदवातग्रहपाप्मभ्वरहर। मद व ३।

कुन्दुरुकी। स्त्री। शल्लकीवृक्षे। अम। शल्लकी निर्यासे। ठे निघ। स्वनामख्यात फललता विशेषे।

कुन्दुरुखोटी। स्त्री। स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये, कुन्दुरौ। प मु। भा को शतावरीमोदके।

कुप। पु। भारद्वाजपक्षिणि। वै निघ।

कुपथ्यम्। क्ली। अस्वास्थ्यकरे पथ्ये।

कुपनस। पु। पनसवृक्षे। কাঁটাল গাছ। प मु।

कुपाक। पु। कुपीलौ। वै निघ।

कुपाणि। त्रि। कुकर्र, वक्रहस्ते। কোপা। हि टुण्डा। नटा।

कुपिनी। स्त्री। खानुइ इति गौडभाषाप्रसिद्धायां स्वल्पमत्स्याधान्याम्। श र।

कुपिन्द। पु। वस्त्रनिर्मातरि। वै निघ।

कुपि(पी)लु। पु। काकपीलौ, कारस्करवृक्षे। মাকড়া গাব, মধুর গাব, কুচিলা। रा नि व ९। तत्पर्य्याय,—कालज, दीर्घपत्र, कुलक कालतिन्दुक, दीर्घपत्रक, काकपीलुक, काकेन्दु, विषतिन्दु, मर्कटतिन्दुक। गुणा—शीतलत्व, तिक्तत्व, लघुत्व, वात मदकारित्व, गुरुत्व, व्यथाहरत्व, ग्राहित्व, कफपित्तास्रनाशित्वञ्च। See कारस्कर।

कुप्य(क)म्। क्ली। Tutenag सीसरङ्गमिश्रधातौ, अष्टधातुमध्ये दस्ता इति ख्याते धातौ। सुवर्णरजतभिन्नधातौ। रत्ना।

कुप्यधौतम्। क्ली। रौप्ये। रा नि व १३।

कुप्यलवणम्। क्ली। लवणविशेषे। च वि ८ अ।

कुप्यशाला। स्त्री। धातुद्रव्यनिर्माणशालायाम्।

कुप्याहुल। पु। उष्ट्रे। श च।

कुबे(वे)र: (क:)। पु। नन्दिवृक्षे, तूणवृक्षे। তূণ বা গন্ধ অশ্বথ। अम। प मु। वै निघ २भ ना व्या कुबेरपाके। त्रि। कुष्ठरोगे। विका।

कुबेरनेत्र: (राक्ष:)। पु। पाटलवृक्षे। लता करञ्जे। वै निघ।

कुबेराक्ष्य। पु। नन्दीवृक्षे। वै निघ २भ ग्रहणी चि।

कुबेराक्षी। स्त्री। पाटलावृक्षे। प मु। काष्ठपाटलायाम्। सितपाटलायाम्। শ্বেত পারুল। रा नि व १०। पेटिकायाम्। পেটারি। रत्ना। सु सू ३८ अ। भा म ४भ बाल त्रि। "कुबेराक्षी च योज्या स्यु।" लताकरञ्जे। वै निघ।

कुज। पु। वनघटके। (Bola cuja) मत्स्यविशेषे। अपामार्गे। रा नि व ४। तन्नामक वातव्याधिविशेषे। কুঁজ। लक्षण—"हृदयं यदि वा पृष्ठमुन्नतं क्रमशः सरुक्। क्रुद्धो वायुर्यदा कुर्य्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत्॥" मा नि। "वातघ्नैर्दशमूल्या च नर कुब्जमुपाचरेत्। स्नेहैर्मांसरसैश्चापि मद्यञ्च विवर्जयेत्॥" चि। उन्नतपृष्ठे। কুঁজো। हि च।

कुब्जक:। पु। An aquatic plant, (Trapa bispinosa) कोङ्कणदेशख्यातपुष्पवृक्षविशेषे। শ্বেত গোলাপ। हि कुब्जा। म कांटेशेवती। तत्पर्य्याय,—वारिकण्टक (त्रि), भद्रतरुणी, वृत्तपुष्प, अतिकेशर महासह, कण्टकाढ्य, खर्व्व, अलिकुलसङ्कुल। गुणा—सुरभि शीतल रक्तपित्तहरश्च। पुष्प शीतल वर्ण्य दाहघ्न वातपित्तघ्नञ्च। रा नि व १०। "कुब्जक सुरभि स्वादु कषाय सुरस सर। त्रिदोषशमनो वृष्य शीतहर्त्ता च स स्मृत॥" भा। भद्राटकी। विका। पीतझिण्टयाम्। र मा।

कुब्जकण्टक। पु। White mimosa श्वेतखदिरे। रा नि व ८।

कुब्जका। स्त्री। कुब्जकवृक्षे। हि गुल्लाव। रा नि व १०। मद।

कुब्जकिरात
कुब्जवामन } पुं। कफ।

कुब्जत्वम्। क्ली। वायुरोगभेदे। কুঁজ।

कुञ्जपुष्प । पु । पीतझिण्टीक्षुपे । पीतपुष्प झाँटी । र मा ।

कुब्जप्रसारणीतैलम् । क्ली । वातव्याध्यधिकारे । तिलतैलम् १६ श क्वाथार्थ—प्रसारणी क्वाथ १०० प जल ६४ श शे १६ श । दधि १६ श काञ्जिक १६ श दुग्ध ३२ श । कल्कार्थं —चितकमूलपिप्पलीमूलयष्टिमधुसैन्धववचाशुलफा देवदारुरास्ना गजपिप्पलीगन्धभादुलिमूलजटामांसी भेलक (अभावे) रक्तचन्दनानां प्रत्येक २ प । गन्धद्रव्यं यथालाभं देयम् । च द ।

कुब्जा । स्त्री । वनचटकायाम् । मे निघ ।

कुब्रम् । क्ली । वने । उ । कुण्डे । कुण्डले । तन्तौ । शकटे । संचित्तसत्ता ।

कुभुक्तम् । क्ली । कदर्य्यान्ने ।

कुमरिच । पु । (Capsicum) मरिचवृक्ष विशेषे । लङ्कामरिच । हि लालमिरिच । उत नोकीमरिच ।

कुमरोयक । पुं । दम्भाहृवृक्षे । के ।

कुमार (क) । पु । सप्तदशभ्य विंशद्वर्षपर्य्यन्त पुरुषे । रा नि व १८ । पञ्चवर्षीयबालके । हे च । (क) वरुणवृक्षे । नरुण गाछ । रा नि व ९ । समुद्रवृक्षे । महासमुद्रा । रमा । शुक पक्षिणि । अश्ववारके । मे । क्ली । जात्यकाञ्चने । पाटिसोणा । मे । नेत्रतारके ।

कुमारकल्याणघृतम् । क्ली । बालरोगाधिकारे । पाठ —"शङ्खपुष्पी वचा ब्राह्मी कुष्ठ त्रिफलया सह । द्राक्षा सशर्करा शुण्ठी जीवन्ती जीरक बला । शटी दुरालभा बिल्व दाडिमं सुरसस्थिरा । मुस्त पुष्करमूलञ्च सूक्ष्मला गजपिप्पली । एषां कर्षसमैर्भागैर्घृतप्रस्थ विपाचयेत् । कषाये कण्टकार्य्याश्च क्षीरे तस्माच्चतुर्गुणे । एतत् कुमारकल्याणम् ॥ घृत ४ श कल्कानां शङ्खपुष्पादीनां प्रत्ये° २ तो । कण्टकारी १२।० श जल ६४ श शे क्वाथ १६ श दुग्धं १६ श । च द ।

कुमारजीव (जीवसञ्ज्ञ) । पु । पुत्रजीवक वृक्षे । पुत्रञ्जिया गाछ । र मा ।

कुमारतन्त्रम् । क्ली । रावणकृते बालरोग सम्बन्धे । प्रथमे दिवसे मासि वर्षे वा नन्दा मातृका, द्वितीये दिवसे मासि वर्षे वा सुनन्दा, तृतीये दिवसे मासि वर्षे वा पूतना, चतुर्थे दिवसे मासि वर्षे वा मुखमुण्डितिका, पञ्चमे कटपूतना, षष्ठे शकुनिका, सप्तमे शुष्करेवती, अष्टमे आर्य्यका, नवमे सूतिका दशमे निर्ऋता, एकादशे पिलिपिच्छिका, द्वादशे च दिने मासि वर्षे वा कामुका नाम मातृका शिशु गृह्णाति । सर्व्वाभिरेव गृहीतमात्रस्य च ज्वरोदयो भवति । च द ।

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्या परिचर्य्यायाम्, बालतन्त्रे । त्रिका ।

कुमारललिता । स्त्री । शिशुक्रीडायाम् ।

कुमारवाही (हिन्) । पु । मयूरे । श र ।

कुमारा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

कुमारिका (री) । स्त्री । अनागतार्त्तवायां कन्यायाम् । रा नि व १८ । घृतकुमार्य्याम् । घृतकुमारी, घीकाञ्चन । हिं घिउकुमारी । मं क कुंवारि, कोरियसर, घिकुवार । ते पिन्नगोरि चटकलवद । विरजाजिस्रोगे । गुणा —हिमा तिक्ता कफघ्नी पित्तकास विष श्वास कुष्ठघ्नी रसायनी च । रा नि व ५ । भेदिनी शीतला तिक्ता मधुरा चक्षुष्या रसायनी वृष्या वातविषघ्नी गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धि कफज्वर ग्रन्थि विस्फोटाग्निदग्ध रक्तपित्त चर्म्मरोगघ्नी च । भा पू १भ । (री) जियत्पुत्रजीति ख्याते वृक्षे । प सु । तरुणीपुष्पवृक्षे । गोलाप । रा नि व १० । अपराजितायाम् । मे । श्यामचटकायाम् । श्यामा पाखी । रा नि व १९ । वाराहीकन्दे । स्थूलैलायाम् । वन्ध्याकर्कोट्याम् । रा नि व २३ । नवमल्लिकायाम् । प सु । वटपत्रीमल्लिकायाम् । बेल फुल । सप्तपर्णवृक्षे । महाजम्बूवृक्षे । वै निघ । पतङ्गविशेषे । कुन्चे पोका । नेत्रप्रतिफलित दृष्टवस्तुन प्रतिबिम्बे च इन्द्रिय ७ ख ।

कुमारिकावर्त्ति । पुं । नेत्ररोगे रोपणीवर्त्ति "अशीतिस्तिलपुष्पाणि षष्टि पिप्पलितण्डुला । जातीकुसुमपञ्चाशत् मरिचानि च षोडश । एषा कुमारिकावर्त्तिर्गतं चक्षुर्निवर्त्तयेत् ॥" तिलपुष्प ८० पिप्पलीरौप्या ६० जातीपुष्प ५० मरिच १६ ।

कुमारीकन्द । पु । कुमार्य्या कन्दे । घृतकुमारीमूल । मे निघ रभ कामला चि मध्ये ।

कुमारोपुत्त्रः। पु। [त्री] स्त्री। पुत्रजीववृक्षे। जियापुता।

कुमारोरससम्भवः। पु। श्रीरासावे। भूम स्वन्न।

कुमुखः। पु। शूकरे।

कुमुत् (दम्)। क्लो। (Nymphaea Esculenta) (Nymphaea Lotus) चन्द्रविकाशिनि स्वनामख्यातपुष्पे। হেলা ফুল, নালি ফুল, শ্বেত শুন্দি। हि कोइ। म पांढरे उत्पल। क बिलियनैदिल्। च सू ४ अ। तत्पर्याय, —कैरव (अ), कन्दोत (वि), कम्ब (श), कुव (हे), गन्धसोम (शब्दर), चन्द्रकान्त गर्दभ, कुमुत् (र) धवलोत्पल, कह्लारं, शीतलक, शशिकान्त, इन्दुकमल, चन्द्रिकाम्बुजम्। गुणा—शीतल स्वादु पाके तिक्त कफघ्न रक्तदोषहर दाह-श्रमपित्तघ्न। रा नि व १०। पिच्छिल स्निग्ध मधुर शीतवीर्य्य ह्लादनश्च। भा पू १भ (Nymphaea Rubra,) रक्तपद्मे। मे। रक्तोत्पले। तिका। रौप्ये। हे च। पु। गाम्भारीवृक्षे। शाखामृगे। मे। कवि २० अ। कुमुदकन्दे। गुग्गुलौ। सर्पभेदे। श्वेतोत्पले। हे च। कर्पूरे। रा नि व १२। कुम्भिकायाम्। পানা। कट्फलवृक्षे। वै निघ।

कुमुदकः। पु। प्रपौण्डरीके। পুণ্ডরিয়া। हि पुण्डरिया। वै निघ।

कुमुदघ्नी। स्त्री। तन्नामकस्थावरविषे। यस्य चौर्ये विष वर्त्तते। सु कल्प २अ।

कुमुदप्रिय
कुमुदबान्धवः
कुमुदसुहृत् } पु। कर्पूरे। चन्द्रे। वै निघ।

कुमुदरागा। स्त्री। धातकीवृक्षे। वै निघ।

कुमुदवीजम्। क्लो। कुमुद्वतीवीजे। ভেঁটের বিচি। हि भेटवेरा। गुणा—स्वादु गुरु रूक्ष हिमञ्च। भा।

कुमुदा। स्त्री। कुम्भिकायाम्। পানা। गाम्भारी वृक्षे। हे च। शालपर्ण्याम्। धातक्याम्। धाई फूल। कट्फलवृक्षे। रा नि व ४।१८।

कुमुदाभिख्यम्। क्लो। रूप्ये। हे च।

कुमुदावासः। पु। कुमुदप्रायदेशे। हे।

कुमुदिका। स्त्री। कुमुदिन्याम्। अम। वट्फलवृक्षे। भा पू १भ।

कुमुदिनी। स्त्री। चन्द्रप्रियायाम्। জ্যোৎস্না। उत्पलिन्याम्। শুন্দীঝাড়, ছোট শুন্দী। कुमुद लतायाम्। কুমুদঝাড়। ते कलुवलडे कोलिनु। कामलपुष्पुलु। रा नि व १०। इयं कमलिनी गुणयुक्ता ज्ञेया। भा, पू १भ। कमलिन्याम्।

कुमुदिनीवीजम्। क्लो। कुमुदवीजे। वै निघ।

कुमुदी। स्त्री। कट्फलवृक्षे। मद व ११। गाम्भारीवृक्षे। रा नि व ९।

कुमुदेश्वररसः। पु। यक्ष्माधिकारे। पाठ— "हेमभस्मरसभस्मतुल्यकं मौक्तिकन्तु रसपादटङ्कणं। गन्धकं कुनटी सर्व्वतुल्यकं काञ्जिकेन परिमर्द्द्य गोलकं। सतस्ततया च परिवेष्ट्य शोषितं भाण्डके लवणके यथा पचेत्।" द्वितीयमृगाङ्काधिकारे। सततास २भ वङ्गभस्म १भ यष्टीमधुक्वाथेन भावयित्वा शोषयित्वा च माषार्द्धं सेव्यम्। र सा स।

कुमुद्वती। स्त्री। कुमुदिन्याम्। শুন্দী বা কুমুদফুলের ঝাড়। रा नि व १०। कुमुद लतायां प्रसिद्धस्थावरविषान्तर्गतफलविषे। सु कल्प २अ। See फलविषम्।

कुमुद्वतीवीजम्। क्लो। कुमुदवीजे। "भवेत् कुमुद्वतीवीजं स्वादु रूक्षं हिमं गुरु।" वैद्यकम्।

कुमुद्वान्। त्रि। कुमुदविशिष्टे (देशे)। मे।

कुम्प। पु। बाहुकुण्डे। কোঁপা। जटा।

कुम्भम्। क्लो, पु। विवृतायां। हे च। गुग्गुलौ। अम। "निकुम्भकुम्भत्रिफला गवाक्षी।" चन्द्रप्रभावट्यां।) पु। उपमाने। ७४ সের। प म १ ख। जयपालवृक्षे। कट्फलवृक्षे। पृश्निपर्ण्याम्। पाटलावृक्षे। मे। कलसे। करिशिरस्थपिण्डयो। "मूर्ध्नि पिण्डौ तु मूर्ध्नी कुम्भौ कुम्भयो रन्तर विदु।" इला।

कुम्भकः। पु। जयपाले। के।

कुम्भकरेचना। स्त्री। नेपालवृक्षे। वै निघ।

कुम्भकामला (पादः)। स्त्री। A sort of Jaundice कामलाभेदे। कालाधिकार

कामला खरीभूता कुम्भकामलायां परिवर्त्तते। यन्त्रीषज्वरादिकं तदसाध्यलक्षणम्। मा नि।

कुम्भकारः। पु। कुक्कुभपक्षिणि। हे च।

कुम्भकारकुक्कुटः। पु। (Phasianus Gallus) वनकुक्कुटविशेषे।

कुम्भकारिका (री)। स्त्री। कुलत्थाञ्जने। रा नि व १३। वनकुलत्थायाम्। प सु। मनःशिलायाम्। जटा।

कुम्भकालुकम्। क्ली। घोलं। वै निघ।

कुम्भजः। पु। बकवृक्षे। বকফুলের গাছ। प सु।

कुम्भडिका। स्त्री। कुष्माण्डशाखी। रा नि व १६।

कुम्भतुम्बी। स्त्री। वर्त्तुलतुम्बी। গোল লাউ। तत्पर्य्याय,—कुम्भालाबू गोरक्षतुम्बी, गोरक्षी, नागालाबू घटाभिधा, घटालाबू। गुणा—"कुम्भतुम्बी तु मधुरा शीतला तद्वती गुरुः। रुच्या पुष्टिकरी शुक्रवर्द्धिनी तु बलप्रदा। पित्तनाशकरी सम्पोषणी पित्तनाशिनी। फल तु तद्वत् मात्रा गुणाय।" वै निघ। शीतपित्तश्वासकफासज्वरकासनाशिका वल्या च। रा नि व ७।

कुम्भपर्णी। स्त्री। कुष्माण्डीलतायाम्। प सु।

कुम्भपुटा। स्त्री। श्वेतविरुतायाम्। वै निघ।

कुम्भपुष्पी। स्त्री। रक्तपाटलावृक्षे। वै निघ।

कुम्भफला। स्त्री। महाकुष्माण्ड्याम्। रा नि व ७।

कुम्भयोनि (का)। स्त्री। द्रोणपुष्पीक्षुपे। हलकषा। रा नि व ९। बकवृक्षे। वै निघ।

कुम्भरेता। पुं। वह्नी।

कुम्भला। स्त्री। मुण्डिर्य्यां। মুণ্ডীরী। र मा।

कुम्भवारुणी। स्त्री। मुण्डिरीभेदे। प सु।

कुम्भवीज (क)। पुं। अरिष्टफलवृक्षे। রীঠা গাছ। रा नि व ८।

कुम्भशालि। पुं। वङ्गदेशख्यातशालिधान्यविशेषे। गुणा—मधुरा स्निग्धा वातपित्तघ्नी च। रा नि व १६।

कुम्भसन्धि। पुं। करिकुम्भद्वयमध्यभागे। त्रिका।

कुम्भसर्पिः। क्ली। एकादशीतवर्षशतवार्षिके पुराणघृते। गुणा—रक्षोघ्नम्। सु सू ४५ अ।

कुम्भा। स्त्री। वेश्यायाम्। कट्फलवृक्षे। पृश्निपर्ण्याम्। पाटलावृक्षे। मे। द्रोणपुष्प्याम्। वै निघ। श्वेतविरुतायाम्। तुम्ब्याम्। वै निघ।

कुम्भाख्या। स्त्री। रक्तपाटली। वै निघ।

कुम्भाटः। पु। कुम्भाडुया इति ख्याते वृक्षे। रत्ना।

कुम्भाण्डः। पु। कुष्माण्डे। रा।

कुम्भाण्डी। स्त्री। Pumpkin Gourd. कुष्माण्ड्याम्। কুমড়া গাছ। रा नि व ७।

कुम्भारी (ण्डी, ड्डी)। स्त्री। कुष्माण्ड्याम्। वै निघ।

कुम्भालाबु। स्त्री। महादुग्धालाबुम्। वै निघ।

कुम्भाह्वय। प। कुम्भकामलायाम्। च द पाण्डु चि।

कुम्भि(म्भी)कः। पुं। पुन्नागवृक्ष। र मा। ७४ नाडीव्रण चि कुम्भ्याद्यतैल। कटफलवृक्षे। प सु। वारिपर्ण्याम्। পানা। भूर्जवृक्षे। ভূর্জপত্র গাছ। "येनाग्र श्लक्ष्णत्वक् कुम्भीकाना वर्षो यस्य त्वक् वल्काकारा भवति।" सु सू ३८ अ प्रियङ्ग्वादि। सु। See भूर्ज। पाटलावृक्षे। षण्डविशेष। हिजड़े। लक्षण यथा—"स्वे गुदे ब्रह्मचर्य्यादि यः स्त्रीषु पुमवर्त्तते। कुम्भीक स च विज्ञेय॥" सु चि १७।

कुम्भि(म्भी)का। स्त्री। (Pistia stratiotes) वारिपर्णिन्याम्। টোকা পানা। रत्ना। भा उ ख। रक्तपाटलायाम्। रा नि व १०। तन्नामकवर्त्मजरोगविशेषे। कुम्भीकाबीजसदृशाकारत्वात्तथोच्यते। एषा ध्मायमाना विदीर्णा च स्रवति पुनश्च पूर्णा भवति। लक्षण यथा—"वर्त्मान्ते पिड़का ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च। कुम्भीकबीजसदृशा कुम्भिका सन्निपातजा॥" मा नि। कटफलवृक्ष। वै निघ। पाटलवृक्षे। प सु। द्रोणपुष्प्याम्। हलकषा। रा नि व ९। गुग्गुलौ। शूकदोषविशेष। लक्षणम्—"कुम्भीका रक्तपित्तोत्था जाम्बवास्थिनिभाशुभा।" सु नि शू दो १४ अ।

कुम्भिकाद्यतैलम्। क्ली। नाडीव्रणाधिकारे। भैष ४ य। काथार्थे—कुम्भीका (পানার মূল)

खर्जूरीकपित्थबिल्वानां मध्यं कदुम्बरावधपष्पफल इन्द्रायां फलमलाटुकाक्व ४ श्च वारि ३२ श्च गो ८ श्च । तत्क्वाथेन मुस्तादीनां कल्कं शराव (१ श्च) दत्त्वा तैलं पाच्यम् । कल्कद्रव्याणि— मुस्तकसर्ज्जरस प्रियङ्गु लवङ्गपद्मनागकेशरमोच रसजातीकोष लोध्रधातकोपुष्पाणि । "कुम्भीक खर्ज्जूरकपित्थबिल्ववनस्पतीनान्तु शलाटुवर्गे। कृत्वा कषायं विपचेत् तैलमावाप्य मुस्तासरनप्रियङ्गू ॥ सौगन्धिकामोचरसाह्विपुष्पलोध्राणि दत्त्वा खलु धातकीश्च ।" अत्र कुम्भी पह्नी, दुरालभा वा। वनस्पतयो वटाद्याः सर्व्वेषां शलाटु आमफलम् । रस र ।

कुम्भितित्तिर। पु। तित्तिरपक्षिभेदे। वै निघ।

कुम्भिनी। स्त्री। सर्व्वेरारुलतायाम्। रा। ग्राथालशर्म्मा।

कुम्भिनीफल(बीज)म्। क्ली। जैपालि। रा नि व ६।

कुम्भिपाकी। स्त्री। कट्फलवृक्ष। भा।

कुम्भिमद। पुं। हस्तिमदे।

कुम्भिल। पु। शालमत्स्ये। मे घनिक।

कुम्भी (न्)। पु। हस्तिनि। हला। गुग्गुलु वृक्षे। जटा। सविषपतङ्गभेदे। कुम्भीरके। मत्स्यभेदे। मालयवृक्षविशेषे। कम्भीरे। हे च। स्त्री। अग्निपर्णाम्। पाटलायां। मे। कट्फले। रा नि व ९। वारिपर्णाम्। टोका पाना। रा नि व ६। दन्तीवृक्षे। रा नि व ५। पुष्पवृक्षविशेषे कोङ्कणदेशे प्रसिद्धे। तत्पर्य्याय,— रोमालुविटपी, रोमश पर्पटद्रुम। गुणा —कटु कषाया उष्णा वातकफघ्नी सवाही च। रा नि व ९। वातपित्तज्वरदाहकफकासातिसारघ्नी योनि दोषविषघ्नी च। वै निघ। अग्निप्रकृतिकीटभेदः। तेन दष्टे पित्तजा रोगा भवन्ति। सु कल्प ८ अ। श्वेतविहति। जैपालवृक्षे। वै निघ पत्तकसन्नि पाते वि।

कुम्भीनस। पु। क्रूरसर्पे। मे। वातप्रकृति कीटभेदः। तेन दष्टे वातनिमित्तजा रोगा जायन्ते। सु कल्प ८ अ।

कुम्भीपाक। पु। सन्निपातज्वरभेदे। तल्लक्षणं —"घोणाविवरकामस्त्रवहुगोपाहितलोहितं सान्द्र। विशुष्कमस्तकामभित कुम्भीपाकेन —पीड़ित विद्यात् ॥" भा, म १भ,।

कुम्भीपुटः। पु। गजपुटे। र सा स।

कुम्भीफलः} पु। जैपालवृक्षे। कुम्भीवृक्षे वै
कुम्भीबीजः} निघ। क्ली। जैपालबीजे। रा नि व ६।

कुम्भीमुख। क्ली। दुष्टव्रणविशेषे।

कुम्भीर (ल)। पु। The crocodile of Ganges मत्स्यजन्तुविशेषे। कुमीर। रत्ना। अ टी। तत्पर्य्याय,—कुम्भी, नक्रमकर, तालुजिह्व, द्विधागति, पिङ्गचक्षु, महामुख, शङ्खमुख (हे), जलजिह्व (हा), नक्र (अ), कुम्भील (अ टी), गिलग्राह, महाबल (रा), वाउट, अम्बुकिरात, अम्बुकण्टक (शब्दर)। तन्मांस पाके खादु वातघ्न स्निग्ध शीतल पित्त रोगे हित मलवर्द्धन श्लेष्मकरञ्च। सु। कुम्भीवृक्षे। वै निघ।

कुम्भीरमक्षिका। स्त्री। मक्षिकाविशेषे। कुमीरे पोका। हारा।

कुम्भीरवल्क। पु। कायफलवृक्षे। वै निघ।

कुम्भीरः। पु। सुरपुन्नागे।

कुम्भीवीजम्। क्ली। जयपाले। रा।

कुम्भीवृक्षफलम्। क्ली। कायफले। वै निघ।

कुम्भीस्वेद। पु। वातहरक्वाथादिभि कांजि कादिभिर्वा घटस्थिते स्वेदे। भावप्रकाश। च सू १४ अ।

कुम्भीभवतरु। पुं। अगस्तिवृक्षे। वकफुलेर गाछ। भा म १भ, चित्तविभ्रम ज्व चि।

कुम्भीलु (लूक)। पुं। पेचकभेदे।

कुम्भीलूखलका। पु। गुग्गुली। वै निघ।

कुयव। पु। कुत्सितयवे।

कुरका। स्त्री। शल्लकीवृक्षे। रा नि व ११।

कुरङ्ग(ङ्कु)र। पु। The Indian crane सारसपक्षिणि। हे च। हारा। क्रौञ्चपक्षिणि। वै निघ।

कुरङ्ग (क)। पु। Indian antilope सामान्यहरिणे। रत्ना। "न कर्णौ न च शार्ङ्गे हरिण

विशेषे।" सु सू ४६ अ। च चि ३ अ। (क) अकर्करायाम्। वै निघ।

कुरङ्गनाभि। पु। मृगनाभौ। रा नि व १२।

कुरङ्गम। पु। हरिणविशेषे। कुरङ्ग। त्रिका।

कुरङ्गमांसम्। क्ली। मृगविशेषस्य मांसे। एतन्मांसं रक्तपित्ते हितम्। तथा कफघ्नं मधुरं पित्तघ्नं मांसवर्द्धकञ्च। सि यो र पि चि खण्डकाद्यघृते।

कुरङ्गिका (नी)। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्। मुगानी। रा नि व ३।

कुरङ्गी। स्त्री। कुरङ्गपत्न्याम्। हरिणी।

कुरचिल्ल। पु। कर्कटे। हे च।

कुरण्ट। पु। शितिवारवृक्षे। शुशुनि शाक। वा सू १५। "भल्लूकमीरटकुरण्टकरम्भपार्था" श्वेतझिण्ट्याम्। रा नि व १०। कुटजवृक्षे। वै निघ।

कुरण्टक। पु। पीतझिण्टीक्षुपे। पीतपुष्प झाँटी गाछ। र मा। "पीतपुष्प कण्टाशेलुया इति प्रसिद्ध।" सु सू ३८ अ। ड। पीतपुष्पाम्लाने, रक्तझिण्ट्याम्। मे। वै निघ।

कुरण्टमूलम्। क्ली। पीतपुष्पझिण्टीमूले। भा म ४ भ योनिरो चि।

कुरण्टिका। कुटजवृक्षे। साकुरुण्डवृक्षे। रा नि व १०। सुनिषण्णकशाके। वै निघ।

कुरण्टी। स्त्री। सिंहपिप्पल्याम्। वै निघ।

कुरण्ड। पु। Hydrocele मुष्कवृद्धिरोगे। কোরন্দ, পোতা। ह च। तस्य सम्प्राप्तिपूर्वक लक्षणं यथा—"कुद्धोऽनूर्द्ध्वगतिर्वायुः शोथशूलकरश्चरन्। मुष्कौ वङ्क्षणतः प्राप्य फलकोषाभिवाहिनीः॥ प्रपीड्य धमनीर्वृद्धिं करोति फलकोषयोः। दोषास्रमेदोमूत्रान्त्रैः स वृद्धिः सप्तधा गदः॥" मा नि। कण्टकवृक्षे। वै निघ। गुजरदेशप्रसिद्ध साकुरुण्डवृक्षे। रा नि व ६।

कुरण्डक। पु। मदनवृक्षे, श्वेतमदने। वै निघ। कण्टकवृक्षे। प टी। प द मायरतेले।

कुरण्ड(रिण्ड)का। स्त्री। हर्णशस्ये। गुणा—"शरा रुच्या गुर्व्वी धान्विषमोपमा। माषिभी कफवातानां दीपनी परिकीर्तिता॥ हस्तकुरण्डिका शीता दाह माषी कटु रूक्षा। तिक्ता शारा च रुच्या च शरा तथा लघ्वी मता॥ वातला पित्तला वल्यो वातकारी कफापहा। रक्तदोषं मूत्रकृच्छ्रं नाशयेदिति कीर्त्तिता॥" वै निघ।

कुरबाहुक। पु। पक्षिविशेषे। कुबकुरा पाखी। अस्य लघुशीतकषाय। सु सू ४६ अ।

कुरर[1]। पु। An osprey प्लवजातीयपक्षिविशेषे स्वनामख्याते, उत्क्रोशपक्षिणि। कुरर, कर्कटिया। हला। तन्मांसगुणा—रक्तपित्तघ्नं शीतलं स्निग्धं हृद्यं वातघ्नं रसे पाके च मधुरम्। सु सू ४६ अ।

कुररव। पु। पारावते। वै निघ।

कुरराङ्घ्रि[1]। पु। देवसर्षपे। रा नि व ८। रक्तमूलके।

कुररी (री)। स्त्री। मेष्याम्। ভেড়ী। हे च। कुररपक्षिस्त्रियाम्। अम। (री) सिंहपिप्पल्याम्। हे च।

कुरल[1]। पु। उत्क्रोशपक्षिणि। हला। चूर्णकुन्तले। धरणी।

कुरव (क)। पु। श्वेतार्के। रा नि व १०। रक्ताम्लानपुष्पवृक्षे। वकुराँटी। श र। झिण्टीशाके। कूकुई शाक। रा नि व १०। पीतझिण्ट्याम्। हे च। षष्टिकधान्यजातिभेदे। सु सू ४६ अ। गुणा कङ्गुकवत्। कीरे। रा नि व १८।

कुरवाहुक। पु। पक्षिविशेषे।

कुरस। पु। आसवे। मद्यविशेषे। धारा। कुत्सितरसे। त्रि। कुरसयुक्ते।

कुरसा। स्त्री। गोजिह्वालतायाम्। গোজিহ্বা লতা। श च।

कुराल
कुराह } पु। कुलाहघोटके, ईषत्पाण्डुरक्तलहघोटके। ह च।

कुरी। स्त्री। यमुनातीरप्रसिद्धे तृणधान्यविशेष। गुणा—मधुरं बलप्रदं हरितं वा पक्वं वा हृद्यं वा। वाजिपुष्टिदायकञ्च। रा नि व १६।

कुरीरम्। क्ली। मैथुने। उणा।

कुरु। पु, स्त्री। मिश्रान्ने। वै निघ। कण्टकारिकायाम्। प च।

कुरुकन्दकम्। क्ली। मूलके। मूला। र म।

कुरुचिल्ल। पु। कर्कटे। वै निघ।

कुरटः । पु । शिताबरशाकक्षुपे । शुशुनि शाक । रा नि व ४ ।

कुरटी (इन्) । पु । चर्म्मे ।

कुरण्ट (क) । पु । Yellow amaranth, yellow barleria पीतझिण्ट्याम् । पीत झाँटी । रा नि व १० । च द प्रदर चि । तत्पर्य्याय,—सहचरी, सहचर (च), कुरण्टक (भ) । दारुपव्याम् । चम्लानकुचभेदे । झाँटी विशेष । मे । कुटजवृक्षे ।

कुरण्टका । स्त्री । पीतझिण्ट्याम् । च द चमरी चि ।

कुरण्टिका (ण्टी) । स्त्री । लाकुक्षुण्डक्षुपे । रा नि व १० । कृष्णसूक्ष्मफला गिरवालिका इति लोके । सु सू ३८ च । ड । झिण्ट्याम् । झाँटी । हस्तिशुण्ड्याम् । हातिशुँड़े । रवा । शेफालिकाभेदे । सु चि २० च । काष्ठपुत्तलिकायाम् । मे ।

कुरण्डः । पु । कुरण्टकवृक्षे ।

कुरनाम. । पु । वृक्षे । वै निघ । पीत झिण्ट्याम् । सु सू ३८ च ।

कुरबाहुः । पु । पक्षिविशेषे । कुरर । कुरकुर इति पाश्चात्ये । वै निघ ।

कुरम्बम् । क्ली, पु । कुलपालकी, नागरङ्गविशेष । कमलालेबु । श च ।

कुरम्बा (म्बिका) । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् । रा नि व ५ ।

कुरम्बी । स्त्री । सिंहलीक्षुपे । रा नि व ५ ।

कुररी } पु । कुररपक्षिणि । भालस्य-चूर्ण
कुरल } कुन्तले । हे च । वै निघ ।

कुरवक । पु । Crimson amaranth, (Barleria cristata) रक्तझिण्ट्याम् । लाल झाँटी । हि कटसरैया । चम । पीतपुष्पझिण्ट्यां । मे । क्ली । कुरवकयष्टौ । प सु ।

कुरविन्द । पुं । कुरुविन्दमणिविभेदे, कुल्माषे । चयं कुधान्यवर्गीय । कुलत्थ । सु सू ४६ च । भद्रमुस्तायाम् । नागरमूथा । ज, द । मुस्तायाम् । रा नि व ६ । सु सु ४६ च । माषे । मायकलाइ । प सु । रा नि व १६ । सु सू ४६ च क्ली । हिङ्गुले । हे च । पद्मरागमणौ । माणिक । काचलवणे । रा नि व ६ । रत्नभेदे । रा नि व १३ । कृष्णलवणे । "कामीयात् कुरु विन्दकं यदरुण स्यात् ।" ज द ।

कुरुविन्दक, (न्दाख्या) । पु, स्त्री । A kind of Dolichos Biflorus वनकुल त्थक । भद्रमुस्तायाम् । नागरमुथा । चम । ज द १२ च ।

कुरुविल्व (ल्ल, क) । पु । नागरमुस्ता याम् । ज द १२ च । पद्मरागमणौ । विका । वनकुलत्थे । रवा । कुलत्थाचमे । र ।

कुरुविस्त । पु । सुवर्णपले । ४ তোলা সোণা । चम ।

कुरुमोरकः । पु । चम्पकवृक्षे । रा, नि व ८ ।

कुरूप्यम् । क्ली । रङ्गे । रा नि व १३ ।

कुर्क्कटः । पु । कुक्कुटे ।

कुर्क्कुर । पु । ग्राम्यमृगे । कुकुर । च टी ए ।

कुर्च्चिका । स्त्री । सूच्याम् । छूँच् । विका ।

कुर्णकम् । क्ली । पटोललतायाम् । পটোল গাছ । श चि ।

कुर्णज । पु । कुलिञ्जनवृक्षे, गन्धमूले । रा नि व ६ ।

कुर्पर । पु । कफोणौ । कनुइ । हे च ।

कुर्पास (क,) । पु । स्त्रीणां स्तनाच्छादन वस्त्रे । काँचुलि । चम ।

कुलम् । क्ली । वदरे । देहे । कृष्णाञ्जने । विका ।

कु(कू)लकः । पु क्ली । रसनामले । क्षार । भोग्यवस्तुनि । मिका । ला की व्य चि । सर्प विशेषे । हरितमर्ण्ण । रा नि व १३ । वल्मीके । मे । कुपीलौ । कूँचले । भा पू १भ । च द व्य चि शाकविधौ । "कुलकदारवेल्लकम् ।" "निम्बकुलकयूषस्तु ।" अरवककाष्ठे । मग्नना गाछ । र मा । क्ली । पटोललतायाम् । पलता । मे ।

कुलकर्कटी । स्त्री । चीनकर्कट्याम् । रा नि व ७ ।

कुलका । स्त्री । पटोलललिकायाम् । पलता । भैष चन्द्र पि चि सुधानिधिगुड़ो । मन शिलायाम् । (कन्दर्पसारतैले ।)

कुलकृत् । पुं । चककर्दे । चाकुन्दा । वै निघ निघण्ट व्य चि ।

कुलङ्ग। पु। कृष्णसर्पविशेषे। वै निघ।

कुलङ्गी। स्त्री। मेषशृङ्ग्याम्। काँकड़ाशृङ्गी। वै, निघ।

कुल(लि)ञ्ज। पु। सुखञ्जनवृक्षे। रा नि व ६। च सु।

कुल(लि)ञ्जनः। पु, क्ली। An aromatic plant (Alpinia Galanga) स्वनामख्यात द्रव्ये, गन्धमूलके। महाभरीवचायाम्। कुड़-विशेष, महाभरी वच। गुणा—कटुतिक्तोष्ण दीपन मुखदोषनुत्। रा नि व ६। कुलञ्जनस्य स्वरकृत् हृत्कण्ठमुखशोधन। चक्र चि। "कुलि ञ्जनकटु तिक्तमुष्णमाग्निप्रदीपन। रुच्य स्वर्यञ्च हृद्यञ्च मुखकण्ठविशुद्धिकृत्। मुखदोषहृत्तथैव कास वातकफ हरेत्। वृहत्कुठ गुणैर्ज्ञेय न्यून मश्वादिति श्रुतम्॥" वै निघ।

कुलटी। स्त्री। मनःशिलायाम्। र मा।

कुलट्टणम्। क्ली। दमनके। नागदमनी। प सु।

कुल(लि)त्थ (क)। पु। A sort of pulse (Dolichos biflorus Syn Dolichos uniflorus) शिम्बिधान्यविशेषे। कुर्त्तिकलाइ। हि कुलथी। तै चीलवलु। तत्पर्याय,—कालवृन्त, ताम्रवृन्त, कुलत्थिका (र), ताम्रवृन्त (वि), ताम्रबीज, सितेतर। कृष्णवन्यभेदेन स द्विविध। ताम्रश्च तत्कृष्णगुणा—कषाय उष्ण रूक्ष वात कफघ्न रक्तपित्तकर श्वासकासवीर्यबलघ्नश्च। रा नि व १६। "उष्णो जयेन्मारुतपीनसांश्च कासप्रतिश्यायविबन्धगुल्मान्। हिक्कां स रक्तन्तु करोति पित्त निहन्ति मेदश्च कुलत्थकोऽयं॥" भवि १५घ। उष्णवीर्य पाकेऽम्ल शुक्राश्मरीपीनसघ्न कासार्श कफवातघ्न पित्तास्रदश्च। वा। रसत कषाय विपाके कटुश्च। हेमाद्रि। शिम्बीधान्यवर्ग। कषाय कटुक उष्णवीर्यत्वात् वाते शमयेत्। पाकेन कटुत्व। सु सू ४०घ।

कुलत्थगुड। पु। हिक्काश्वासाधिकारे। कुल त्थस्य १०० प दशमूलस्य समष्ट्या १०० प भार्ग्या १०० प एकत्र पृथक्वा वारि म द्रोणमिते (६४श) पादशिष्ट क्वाथ काथ। गुड़स्य ५० प एकत्र पक्वा लेहभूते, प्रक्षेप—मधु ८ प मरीचस्य ६ प पिप्पली २ प गुड़त्वक् तेजपत्र एला म २ नौ। च द। "कुलत्थो दशमूलञ्च तथैव द्विजयष्टिका। शत शतञ्च सगृह्य जलद्रोणे विपाचयेत्। पादावशेषे तस्मिंश्च गुडस्यार्द्धतुलां क्षिपेत्। शीतीभूते च पक्वे च मधुनोऽष्टौ पलानि च। षट्पलञ्च तुगाक्षीर्या पिप्पल्याश्च पलद्वय। त्रिसुगन्धि सुगन्ध तं खादेद्दाग्निबल प्रति॥" रस र।

कुलत्थयूष। पु। आमकुलत्थसाधितक्वाथे। प सु। गुणा—वातानुलोमक गुल्मशूलघ्न प्रतिश्यायघ्न च। वा। "वीर्योष्णो मधुरोऽग्निप्रदीपन। कषायो गुल्मकफहृद्वायुघ्न श्वासकासहा। वाताश्मरीमलसूनीमेहमेदोविनाशन।" वै निघ। कुलत्थ यूषो मधुर कषायो भवेत् स वातस्य कफस्य हन्ता। महाश्मरीवायुजरोगहन्ता सन्दीपनो मेद विशोषणश्च।" भवि।

कुलत्थषट्पलघृतम्। क्ली। हिक्काश्वासाधि कारे। "कुलत्थाद्दशमूलाच्च भार्ग्या प्रस्थ पृथक् पृथक्। क्वाथयित्वा जलद्रोणे पादशेषे विपाचयेत्। द्विक्षीर सर्पिष प्रस्थ सक्षारै पञ्चकोलकै। पलिकैस्तत्क्षयेत् सिद्ध॥" क्वाथार्थ—कुलथ २ श दशमूलमिलित २ श भार्गीमूल २श जल ७४ श शे १७ श घृत ४श छागदुग्ध ४श गव्यदुग्ध ४ श। कल्कार्थ—पञ्चकोल ও यव क्षार प्रत्येके १प। रस र।

कुलत्थसूप। पु। भृष्टकुलत्थसिद्धयूषे। गुणा—"कुलत्थसूपो वातघ्न कटु पाके कषायक। कफाविरोधी शुक्राश्मकरोऽश्वासकासनुत्। शुक्रा श्मरीहर पित्तकारक कथितोऽभि॥" वै निघ।

कुलत्था। स्त्री। कुलत्थाञ्जने। काल शुर्मा। रा नि व १३। वनकुलत्थिकायाम्। वनकुलथ। म रानकुलित्था। क काडुलिग। तत्पर्याय,—दृक्प्रसादा, अरण्यकुलत्थिका, कुलाली, लोचन हिता, चक्षुष्या, कुम्भकारिका कुलत्थिका (रा), कुल्माष, कुलविलक (र)। गुणा—कटु तिक्ता घर्मशूलघ्नी विबन्धाध्मानघ्नी चक्षुष्या व्रणरोपणी च। रा नि व ५।

कुलत्थाञ्जनम्। क्ली। A blue stone nsed as a collyrium स्वनामख्याताञ्जन विशेषे, कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे। कृत्रिम अञ्जनविशेष। हि कालासुर्मा, खापरिया। तत्पर्याय,—कुम्भकारी, दृक्प्रसादा। गुणा—"कुलत्थिका तु चक्षुष्या कषाया कटुका हिमा।

विषविस्फोटकण्डूतिव्रणदोषनिवर्हिणी ॥" रा नि व १३।

कुलत्थादिलेपः। पु। कर्णमूलशोथे हित लेपे। कुलत्थ कट्फल शुण्ठी कृष्णजीरकश्च सम भाग जलेन पेषयित्वा ईषदुष्णो लेप। भा म १भ क्ष चि।

कुलत्थाद्यघृतम्। क्ली। अश्मर्य्यधिकारे। "कुलत्थसिन्धूत्थविडङ्गसार सशर्कराशीतलियावशूकम्। बीजानि कुष्माण्डकगोक्षुराणां घृत पचेद्वरुणस्य तोये।" घृतं ४ श वरुणत्वक् १२॥० श (मतान्तरे ८ श) वारि ६४ श पादांश १६ श कुलत्थादिकल्क ८ प एकत्र पाच्यम्। मतान्तरे— घृत ४শ বরুণছাল ৪ শ জল ১৬ শ শেষ ৪ শ। কল্কার্থ—কুলথ সৈন্ধব, বিডঙ্গ, চিনি, শিউলিছোপ, যবক্ষার, কুষ্মাণ্ডবীজ, গোক্ষুরবীজ, প্রত্যেকে ৮ তো। বা কৌ। च द।

कुलत्थान्नम्। क्ली। तत्कृतभक्ते। गुणा— 'कुलत्थान्नन्तु मधुर तुवर रूक्षमुष्णक। लघु तृप्तिकरं पाके कटुकञ्चाग्निदीपनम्। कफवातकृमिश्वासनाशन परिकीर्त्तितम् ॥' ८ निघ।

कुलत्थिका। स्त्री। कुलत्थाञ्जने। रा नि व १३। रत्ना। कुलत्थे। वनकुलत्थे। वनकुर्त्थि। र मा। हे च। रक्तकुलत्थे। भा। शीतलादेव्याम्। वै निघ।

कुलत्थी। स्त्री। कुलत्थिकायाम्।

कुलनाश.। पु। उष्ट्रे। हे च।

कुलपत्रः (कः)। पु। दमनकवृक्षे। दना। रा नि व १०।

कुलपालकम्। क्ली। कमल्ये। कमला लेबु। श च

कुलवधूरस। पु। सन्निपातज्वरे। पव तुल्यांशं एकभागतुल्यं। यद्यपि नयमुक्त तथाप्यङ्गनव्यवहार। र मा स। पारदशोधक तामभस्म शिलातुल्यकानि द्रव्याणि। दुग्धाकर्षी (शाथान श,शा) रसेन चणकाभा वटी कार्य्या। मैं रत्नाकरी।

कुलभृत्या। स्त्री। गर्भिण्युपसं पालनायाम्। ।लटा

कुलयी } **कुली** } स्त्री। वृक्षविशेषे। शीतला स्वादु वातकृत् गुरुश्च। "कुलयी शीतला स्वादु वातला कफशुक्रकृत्।" वै निघ।

कुलराहः (क.)। पु। सेराहपरनामि पीयूषवर्णाश्वे। "कुलाह कुलराहस्तु सेराह सुरराहक।" ज द ३प।

कुलर्क। पु। तालमर्द्दने। हारा।

कुलवर्णा। स्त्री। रक्तमूलायां त्रिवृति। लाल তেউড়ী। रा नि व ६।

कुलसञ्चयम्। क्ली। परिपेले। কেউটমুতা।

कुलसौरभम्। क्ली। मरुवकवृक्षे। हि मरुवा। श मा।

कुलहण्ट. (ण्डक)। पु। जलावर्त्ते। हारा।

कुल(ला)हल.। पु। (Coryza Terebinthina or Celsia Coromandelina) भृङ्गराजे। कुकुरशिमा। र मा। "कुलहलविषमुष्टी भूस्तृणो भूतकेशी।" वा भ १५ च। महाश्रावणिकायाम्। मुण्डीरी। मद व १।

कुलहला। स्त्री। गोरक्षमुण्डीक्षुपे। वै निघ।

कुलच्चया। स्त्री। कर्पूरशय्याम्। वै निघ। कपिकच्छाम्। श च।

कुला। स्त्री। मनःशिलायाम्। वै निघ। पृश्निपर्ण्याम्।

कुलाट। पु। क्षुद्रमत्स्यविशेषे। श मा।

कुलाय.। पु। पक्षिनीडे। स्थानमात्रे। मे। क्ली। शरीरे।

कुलायस्थ। पु। पक्षिणि। श च।

कुलायिका। स्त्री। पक्षिशालायाम्। त्रिका।

कुलाल। पु। वनकुक्कुटपक्षिणि। कुम्भकारपक्षिणि। हारा। मे। कुम्भीरे। वै निघ।

कुलालिका (ली)। स्त्री। नीलोत्पलविशेषे। भङ्गनामान्तरे, कुलत्थाञ्जनप्रस्तरविशेषे। मे। रा नि व १३। वनकुलत्थिकायाम्। रा नि व ५।

कुलासक। पु। दुरालभायाम्। प मु।

कुलाह (क)। पुं। ईषत्पीतवर्णकृष्णजानुघोटके। हे च। "ईषत्पीत कुलाहस्तु यो भवेत् कृष्णजानुक।" ज द ३ च। रक्तकोकिलाक्षे।

লাল কুলেখাড়া। গুণা—আমবাতঘ্ন রক্ত রোগঘ্ন। রাজ। ক্ষকলাসে। শ র।

कुलाञ्चिका (ञ्चुता)। स्त्री। गुन्द्रां। कुञ्चि।

कुलि. (ली)। स्त्री। चविकायाम्। চই। রত্না। कण्टकार्य्याम्। कण्टकारी। मे। पु। काञ्चनारभेदे। रक्तकाञ्चन। मद व १। হস্ত। হাত। বিকা। चटकपक्षिणि। वै निघ।

कुलिक । पु। कण्टकपालीवृक्षे। কেলেকড়া, কাঁটা গুড়কাঁউলী। মেঘ। अश्वकर्णशाले। লতা শাল। রত্না।

कुलिकच्छ । पु। नन्दीवृक्षे। গয়া অশ্বথ গাছ, তৃণ। प सु।

कुलिका। स्त्री। मेषशृङ्ग्याम्। वै निघ।

कुलिङ्ग (क.)। पु। चटकपक्षिणि। রত্না। तत्पर्य्याय,—कलिङ्ग धूम्याट, फिङ्गक (शब्दमा) भङ्ग (च.)। च चि १ अ ऊपयोगि। शटकुलिङ्गमास रक्तपित्तहर अतिशीतलश्च। रा नि व १९। कुलिङ्गी स्निग्ध कफशुक्रविवर्द्धन। रक्तपित्तहरो वेश्म कुलिङ्गस्त्वतिशीतल। सुश्रु। सविषमूषिक विशेषे। यद्दष्टे रुज शोफौ राज्यश्च दशमण्डले भवन्ति। सु कल्प ६ च। Fork tailed shrike फिङ्गकपक्षिणि। ফিঙ্গা পাখী। हि गरशैया। तन्मांसगुणा—कुलिङ्गो मधुर स्निग्ध कफशुक्रविवर्द्धन। सु सू ४६ च। मधुर, स्निग्ध कफपित्तकरश्च। राज।

कुलिङ्गा (ङ्गी)। स्त्री। कुलिङ्गपक्षिस्त्रियाम्। कर्कटशृङ्गीवृन। কাঁকড়াশৃঙ্গী গাছ। प सु। च सू ४ च।

कुलिङ्गाक्षी। स्त्री। पेटिकावृक्ष। পেটারি গাছ। श्वेतावटायाम्। শ্বেত ওকড়া। রত্না।

कुलित्था। स्त्री। रक्तकुलत्थे। वै निघ।

कुलित्थिका। स्त्री। वनकुलत्थ। विहङ्गायाम्। मयूरिकाद्व्याम्। वै निघ।

कुलिर। पु। कर्कटे। কাঁকড়া। চিকা।

कुलिश । पु। वज्राघात। र मा। স্বনাম কথন। "दलितकपलाशस्य कुलिशस्य सदृश च।" रसेन्द्र चि ८ च। अस्थिसंहारवृत्त। प सु। भेद भस्मपि वि ८ च। र मा भेद मारणे। हीरकभस्ममल्लविशेषे। চিকা। मे। क्ली। वज्रं। हीरे। रा नि व १३।

कुलिशतरु । पु। अश्वकर्णशालवतायाम्। লতাশাল। रा नि व ९।

कुलिशद्रुम.। पु। स्नुहीवृक्षे। মনসা বৃক্ষ। হি সুহুর। वै निघ।

कुलिशमत्स्य:। पु। कुडिशमत्स्ये। राज।

कुलीन । पु। कुनखनामक्षुद्ररोगे। See कुनख। श्रेष्ठघोटके। हे च।

कुलीनक। प। वनमुद्ग। मुग्गानी। कर्कटे। प सु।

कुलीनसम्। क्ली। जले। हे च।

कुलीयकम्। क्ली। नेत्रसर्ष्णे। वै निघ।

कुलीर (क.)। पु। कर्कटशृङ्ग्याम्। वै निघ। कर्कटे। क्षुद्रकर्कटे। কাঁকড়া। রত্না। रस र बाल चि। कुलीरमांसगुणा—"कुलीरस्यापि मांसन्तु शीतं धातुविवर्द्धकं। वृष्य रक्तमवाहस्य क्षीणं शमयति वेगात्॥" वै निघ। सृष्ट विण्मूत्र भग्नसन्धानकृत वातपित्तघ्नम्। "कुलिरोऽतिमतो वृष्य पाण्डुक्षयविनाशन। शीतानिलाग शहौष्ण्यविरागो स्त्रियां हित॥" अत्रि।

कुलीरविषाणिका (णी)। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। কাঁকড়াশৃঙ্গী। भा पू १भ।

कुलीरशृङ्गी } स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। प सु।
कुलीरा } भा कासक ज्व चि। च सू ४ च।

कुलीरात्। पु। कर्कटशिशौ। কাঁকড়ার বাচ্ছা। বিকা।

कुलीशम्। क्ली, पु। वज्रे। च टी सा।

कुलुकम्। क्ली। जिह्वामले। ह च।

कुलुकगुञ्जा। स्त्री। चल्लाग्नौ। হারা।

कुलूलम्। क्ली। तुषानल। मे।

कुलेचर । पु। छबकमर्दे। वै निघ।

कुलोत्कट। न। कुलीनघटके। श च।

कुलोत्थिका। स्त्री। कुलत्थ। वै निघ।

कुल्फ। पु। गुल्फे। গুল্ফে। রোগ। রত্না।

कुल्माष । पु, क्ली। काञ्जिके। रा नि व

२३। कुलत्थे। गन्धभाली। प सु। यावकी। याउ। मे। अर्द्धस्विन्नधान्यगोधूमादौ। पुह्, मौ। "अर्द्धस्विन्नास्तु गोधूमा अन्येऽपि चणकादयः। कुल्माष इति कथ्यन्ते। कुल्माषा गुरवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चसः।" भा। कीटदष्टमाषे। मूल धान्ये, यवादौ। वै निघ। वणि। रा नि व २३। जटामांस्याम्। वनकुलत्थे। र मा। काश्मीरे तुलसीभेदे। क्ली। धान्यविशेषे। বোরো ধান। राजमाषे। वर्वटौ। यवोत्पन्ने। सु चि ६ अ। यवपिष्टमाषे। सु चि १० अ।

कुल्माषाभिभवम् **कुल्माषाभिषुतम्** क्ली। काञ्जिके। "कुल्माषादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयते स्म।" भ टी स्वा।

कुल्मासम्। क्ली, पु। कुल्माषे। विश्व।

कुल्यम्। क्ली। अस्थि। हाड़। द्रोणाष्टकपरिमाणे। आमिषे। कीकसे। পাঁজর। मे।

कुल्या। स्त्री। द्रोणाष्टकमाने। जीवन्त्याम्। मे। स्थूलवार्त्ताक्याम्। বড় বেগুন। र मा। पयःप्रणाल्याम्। अ।

कुल्यकाम्। क्ली। जिम्नमले। वै निघ।

कुवम्। क्ली। वारिजपुष्पमात्रे। पद्मे। हे च।

कुवकालुका। स्त्री। चोलीशाके। रा नि व ७।

कुवङ्गम्। क्ली। सीसके। সীসে। रा नि व १३।

कुवज्रकम्। क्ली। वैक्रान्तमणौ। रा नि व १३।

कुवरः। पु। तुवररसे। कालवस। अ टी।

कुवल। पु। (Ziziphus Jujuba) बदरी वृक्षे। কুল গাছ। र मा। क्ली। पद्मे। उत्पले। मे। बदरफले। কুল। मद व ६। कर्कन्धुदरे च इ ४ अ। मुक्ताफले। प सु।

कुवलकी। स्त्री। मधुकीवृक्षे। वै निघ।

कुवलकुष'। पं। कालिफलकाले।

कुवलयम्। क्ली। उत्पले। नीलोत्पले। নীল শুদি। हि कोकी। रा नि व १०। म र। "कुवलयाक्षधवलं कुवलयम्।" ज। श्वेतपद्मे। नीलपद्मे। वै निघ। श्वेतकुमुदे। भा पू १भ।

कुवलयिनी। स्त्री। उत्पलिन्याम्। শুনি বা কুমুদের ঝাড়। रा नि व १०।

कुवला। स्त्री। मुक्ताविशेषे।

कुवली। स्त्री। कोलिवृक्षे। কুল গাছ। हे च।

कुवाली। स्त्री। अम्लनकवृक्षे। रा। আবাটু।

कुवासः। पु। दुर्गन्धे। वै।

कुवाहुलः। पु। उष्ट्रे। अ।

कुविडम्। क्ली। विडलवणे। रा नि व ११।

कुवृत्तिकृत्। पु। पूतिकायाम्। करञ्जभेदे। কাঁটা করঞ্জ। अ च।

कुवेणी। स्त्री। मत्स्यधानिकायाम्। খালুই।

कुवेर. (कः)। पु। तुन्नवृक्षे। তুঁন। मे।

कुवेराक्षी। स्त्री। पाटलावृक्षे। अ। सित पाटलिकायाम्। लताकरञ्जे। पेटिकावृक्षे। रा।

कुवेलम्। क्ली। कुवलये। পদ্ম। हे च।

कुवैद्य.। पु। कुत्सितवैद्ये।

कुश। पु, क्ली। जले। मे। Sacrificial grass (Poa cynosuroides) स्वनामख्याततृणे। কুশ। हि दम्। कुश दम् उडा कुषि। तत्पर्याय,—कुश, दर्भ, पवित्र (अ), याज्ञिक, ह्रस्वगर्भ, वर्हि, कुतुप (शब्दर)। कुशो द्विविध ह्रस्वदीर्घभेदेन। तयोर्दीर्घपत्रकुश एव सितदर्भ उच्यते। स एवाधिकगुण। ह्रस्वोऽपि प्रायेण सितदर्भतुल्यगुण। "दर्भौ द्वौ च गुणतुल्यौ तथापि च सिताऽधिक'। यदि श्वेतकुशाभावे त्वपर योजयेद्विषक्॥' रा नि व ८। "दर्भद्वयं त्रिदोषघ्न मधुर तुवर हिम। मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रदरास्रजित्॥" भा पू १भ। कुशो ह्रस्वदर्भ इति।" सु सू ३८ अ। ज। तृणपञ्चमूले कुशासने च। च द प्रमेह चि।

कुशद्वयम्। क्ली। स्थूलसूक्ष्मदर्भद्वये। वा सू १५ अ वीरतरादि। "इक्षाद्दनीनलकुशद्वयगुच्छगन्द्रा।"

कुशनामा। पु। उष्ट्रे। हे च।

कुशप। पु। पानपात्रविशेषे। उष्मा।

कुशपत्र(क)म्। क्ली। तदाकारपत्रास्त्रविशेषे। तच्च विस्रावणे प्रयोज्यम्। "कुशाटीवदने आस्यदन्तकुशे स्यातयो फलमिति।" सु सू ८ अ।

कुशपुष्पम् । क्ली । ग्रन्थिपर्णे । गेंठिआला । प मु ।

कुशसुत्तोली । स्त्री । कुशमय्यां मुटिकायाम् । कुशानां रचनाविशेषो मुत्तोलीत्युच्यते । वा काल्प १ अ अश्व ।

कुशमूढ । पु । कुशनिर्म्मितपटके । म मु ४३ अ ।

कुशमूलम् । क्ली । दर्भमूले । गुणा —हिम कषाय मधुर पित्तघ्न रक्तज्वरतृष्णाश्वासकामलादाहघ्न । रा नि व ८ ।

कुशरीर । पु । महाशालवृक्षे । वै निघ । त्रि । कुत्सितशरीरे ।

कुशल । त्रि । निपुणे । पु । कुकुरे । हे च । महाजलवेतसे । मत्स्यभेदे । व निघ । क्ली । पर्य्याप्तौ । अम ।

कुशली । स्त्री । अश्मन्तकवृक्षे । क्षुद्राम्लिकायाम् शाकम्बाम् । आम्रफल । भा मु १ म शाकव । कुमारीम् । घृतकुमार्य्याम् । वै निघ ।

कुशलोदरम् । क्ली । मत्स्यफले । ठालुता ।

कुशस्तव । पु । कुशगुच्छे ।

कुशस्वम् । क्ली । कुत्सिताश्वे । थाराप अश्व । यथा—"अश्वास लोभाहितवाक्ययोग भय प्रमोहै रुपैरैश ...... भिषक कुशस्व सदा स शेषान् कुरुते विकारान् ॥" सु ।

कुशा । स्त्री । रज्ज्वाम् । मे । मधुकर्कट्याम् । श च । वल्गायाम् । नागीम् । हे च ।

कुशाकार । पु । अग्नौ । शब्दमा ।

कुशाग्र । पु । वानरे । सूर्ये । अग्नौ । क । क्ली । कुशस्याग्रे ।

कुशाङ्कुरम् । पु । कुशस्याङ्कुरे ।

कुशादिशालिपर्ण्य । स्त्री । त्र्यपञ्चमूल विदारिगन्धादिगणे च । सि यो दाह चि ।

कुशाद्यघृतम् । क्ली । अश्मर्य्यधिकारे । कुशादिक्वाथद्रव्याणां समष्टि १२८० श वारि ६४ श पादशिष्ट क्वाथ १६ श शिलाजत्वादीनां कल्क १ श घृतप्रस्थ ४ श पचेत् । क्वाथद्रव्य यथा—कुशमूलं काशमूल शरमूल इक्कटमूल (टेकड मूल) दर्भमूलं पाषाणभेद शल्लकूल मूलिकुश्माण्ड वाराहीकन्द वराहकान्ता वा शालिधान्यमूल गोक्षुर श्योणाक पाटला पाठा (आकनादि) शालिशाक पीतभिण्टी श्वेतपुनर्नवे शिरीष मेवेति । कल्कद्रव्य यथा—शिलाजतु यष्टिमधु इन्दीवरबीज (कुष्माण्डबीज) चपुषबीज (शशाबीज) काकटीबीज (काँकुडबीज) । सर्व्वैरेव क्वाथकल्क द्रव्यम् । च द अश्मरी चि ।

कुशाद्यतैलम् (घृतञ्च) । क्ली । दाहाधिकारे । तिलतैल घृत वा ४ श । क्वाथार्थ कुशकाशशरेक्षु शीरशालपर्णीनां मिलितपलशत वारि ६४ श शिष्टक्वाथ १६ श जीवकादीनां मिलितपलाष्टक मित कल्क दत्त्वा एकत्र पचेत । च द दाह चि । "कुशादिशालपर्ण्यादिजीवकाद्येन साधित । तैल घृत वा दाहघ्न वात पित्त विनाशनम् ॥" क्वाथार्थं कुशादिपञ्चतृण स्वल्पपञ्चमूलञ्च मिलिता ३२ प कल्कार्थ जीवकाद्यष्टवर्ग मि १ श । रस र ।

कुशाल्मलि (ली) । पु, स्त्री । (Andersonia Rohitaka रक्तरोहीतके । रोहीतकवृक्षे । रोहा वृक्ष । रा नि व ८ ।

कुशावलेह । पु । प्रमेहाधिकारे औषध विशेष । पाठ—"वीरणस्य कुश काश इत्येक्षु खागडस्तथा । एषां दशपलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् । मधुक कर्कटीबीज कर्कोट चापुष तथा । शुभा मलक पक्वाषि एलात्वङ्नागकेशरं । वदृष्यावृतपियङ्गुना प्रत्येकमक्षसम्मितम् ॥" सा कौ । द्रव्याणि—वीरणमूल (वेणार मूल) कुश मूल काशमूल इक्षुमूल खागडमूलञ्च, एषां प्र १० प वारि ६४ श शे ८ श । तेन खण्ड २ श सम्मिश्य पचेत्, लेहवत प्रक्षेपी देय । तद्द्रव्यपरिमाणञ्च प्र २ तो । प्रक्षेपद्रव्याणि—यष्टीमधुक कर्कटीबीज (काँकुडबीज) कुष्माण्ड बीज चपुषबीज (शशाबीज) इन्द्रगीर्व्वना आम लकपव एला त्वक् (दारुचिनी) नागकेशरपुष्प वक्षलक् गुडूची प्रियङ्गु च । च द ।

कुशासनम् । क्ली । कुशनिर्म्मितासने ।

कुशाश्व । पु । वानरे । श मा ।

कुशिंशपा । स्त्री । कपिलवर्णशिंशपायाम् । कपिलवर्ण शिशुगाछ । रा नि व ९ ।

कुशि । पु । पेचके । रा ।

कुशिक । पु । कर्णशने । शाल गाछ । ...

विभीतकवृक्षे। इ च। अग्रकर्णवृक्षे। गुणा शाल। रा नि व ९। तैलभेदे। विश्व। फालि। श्याम। भल्लातकवृक्षे। बदरे। वै निघ। 'वि। टेरा। श मा।

कुमि(षि)तः। त्रि। जलमिश्रिते। उच्चा।

कुमिण्डि' ण्डो)। पु, स्त्री। शिम्बीविशेषे। गुणा —'शिम्बा विपाके मधुरा रसे च बलप्रदा पित्तनिबर्हणाय।" वैद्यक।

कुम्बी। स्त्री। फालि। लौहविकारे। मे।

कुमोदम्। क्ली। फालि। रक्तचन्दने। सुगन्ध मात्रातन्त्रम्।

कुमोपु। पु। अग्नौ। वै निघ।

कुशूल'। पु। तुषाग्नौ। मटा। अन्नकोष्ठ, धान्यकोष्ठ। हला।

कुमेशय:। पु, क्ली। पद्मे। प सु। कर्णिकार वृक्षे। কাঁকুলের গাছ। श च। सारस पक्षिणि। श्रम।

कुमेशयकर। पु। सूर्ये।

कुषवा'। पु। विभीतकवृक्षे। वै निघ।

कुषाकु। पुं। वानरे। अग्नौ। विश्व। भर्के। मे।

कुष्ठ। पु, क्ली। (Sausurea auriculata Syn Aplotaxis auriculata) स्वनाम ख्यातमध्यमगन्धभेषजविशेषे। कूड़। हि कुठ। तैं चेंगलिकोष्ठु, चगलकोष्ठु। प सु। तत्पर्याय, —कदाख्य, दुष्ट (श), व्याधि, परिभाव्य व्याप्य, उत्पलम् (च), वाप्य, आप्य (च टी), आरणम गदाख्यम् (र), गदाह्वम्, गदाह्वयम्, कौबेरम् भासुरम् (शब्द), काकलम्, पाकलम् (अ), कुष्ठिक (रा) रुजा, गद, आमय, पारि भद्रक, राम वायारजम् पावन, कुत्सितम् पाकल पचकम्। गुणा — कुष्ठमुष्ण कटु स्वादु शुक्रल तिक्तक लघु। हन्ति वातास्रवीसर्पकासकुष्ठ मरुत्कफान्॥ भा पू १भ। विषकण्डू खज्जु दद्रुघ्न कान्तिकरञ्च। रा नि व १०। सा सू १३ च। कुष्ठरोगे। पुष्करमूले। कूड़विशेष। विषभेद। इ च। कुलिञ्जनवृक्षे।

कुष्ठकण्टक। पु। खदिरवृक्षे। वै निघ।

कुष्ठकालानलरस। पुं। कुष्ठ हित। पाठ —"गन्ध रस टङ्कणतालतौर्ष भल्लातकं मार्ग समेत। पञ्चाङ्गनिम्बेन फलत्रयेण विष रामतरोस्तथैव। निर्गुण्डीरसेन कृताभमान सर्वेष्वपि रोगवह्नौ॥" र चि १४।

कुष्ठकुठाररस:। पु। कुष्ठाधिकारे। शु १ भ गन्धक १ भ सृताय प्रभृति शिलाजतु प्रत्येक १६ भ करञ्जबीजचूर्ण ६४ भ अमृ ६४ भ। चूर्णानुरूपघृतमधुभ्यां विलोड्य "भस्मसूतसमो गन्धो मृतायस्ताम्रगुग्गुलू। त्रि च महानिम्बत्रियकाय शिलाजतु। द्रव्येष्वर्धं दुर्याप्रत्येक भागषोडश। चतुःषष्टि कर बीजचूर्ण प्रकल्पयेत्। चतुःषष्टि मृताभ्रं स व्याभ्यां विलोडयेत्॥' रस र। र सा स।

कुष्ठकेतु। पु। भूम्याहुल्यक्षुप। भूमिशर रा नि व ४।

कुष्ठगन्धा (न्धिनी)। स्त्री। अश्वगन्धायाम् भा पू १भ।

कुष्ठगन्धि। क्ली। (Feronia Elephantum) एलवालुके। श्रम।

कुष्ठघ्न। पु। पटोललतायाम्। रा नि व ३ हिलावल्ल्याम्। खदिरवृक्षे। वै निघ।

कुष्ठघ्नी। स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। रा नि व ११। काकमाच्याम्। वाकुच्याम्। সোমরাজ হিলাবল্ল্याम्। वै निघ।

कुष्ठतोदनः। पु। रक्तखदिरवृक्षे। रा नि व ८।

कुष्ठदलनरस। पुं। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ —"गन्ध रस वाकुचिकोल्यबीज पलाशबीजञ्च कषायुतघ्नौ। सुस्वादि मध्वाज्ययुतानि खलु सेवत कुष्ठी च हिताशनन्तु॥" गन्धक, रस, সোমরাজী, পলাশবীজ, চিত্রক, শুণ্ঠী, প্রত্যেকের চূর্ণ সমভাগ। रस र।

कुष्ठदोषापहा। स्त्री। वाकुच्याम्। रा नि व ४।

कुष्ठनाशन। पुं। कृष्णदरवृक्षे। ग रक्तर्षे। रा नि व १६। चोरौषधे, चोरकयुक्तैर्ति स्तोके। रवा। वाराहीनामसदाकन्दे। रा नि व ७। रक्तखदिरवृक्ष। आरग्वधवृक्षे। वै निघ।

कुष्ठनाशिनी। स्त्री। वाकुच्यां। সোমরাজ। प मु। काकमाच्याम्। रा नि व ४।

कुष्ठनोदन । पु । रक्तखदिरवृक्षे । वै निघ ।

कुष्ठमय । त्रि । कुष्ठरोगिणि ।

कुष्ठरोग । पु। Leprosy (Elephantiasis) महाव्याधिनामरोगविशेषे । महाव्याधि, कुष्ठव्याधि। तस्यादिक यथा—मिथ्याहारविहाराचारस्य विशेषाद्गुरुविरुद्धासात्म्याजीर्णाहिताशिन स्नेहपीतस्य वान्तस्य वा व्यायामग्राम्यधर्मसेविनो ग्राम्यानूपौदकमांसानि वा पयसाभीक्ष्णमश्नतो यो वा मज्जत्यपसुप्ताभितप्त सहसा छर्दिं वा प्रतिहन्ति तस्य पित्तश्लेष्माणौ प्रकुपितौ परिगृह्यानिल प्रवृद्धस्तिर्य्यग्गा शिरा सम्प्रतिपद्य समुद्धूय बाह्य मार्गं प्रति समन्ताद्विक्षिपति, यत्र यत्र च दोषो विक्षिप्तो निःसरति, तत्र तत्र मण्डलानि प्रादुर्भवन्ति एवमुत्पन्नस्त्वचि दोषस्तत्र च परिवृद्धिं प्राप्याप्रतिक्रियमाणोऽभ्यन्तरं प्रतिपद्यते धातूनूदूषयन्। तस्य पूर्व्वरूपाणि त्वक्पारुष्यादीनि। स महाक्षुद्रभेदेन द्विविध, तत्र सप्त महाकुष्ठान्येकादश क्षुद्राणीति अष्टादश। अरुणोदुम्बरर्ष्यजिह्वकपालकाकणकपुण्डरीकदद्रुकुष्ठानीति महाकुष्ठानि। स्थूलारुष्कमहाकुष्ठैककुष्ठचर्म्मदलविसर्पसिध्मपामाविचर्च्चिकाकिटिमपरिसर्परसकाख्येति क्षुद्राणि। सु नि ५ अ। "पुराणधान्यानि च लाङ्गलानि मांसानि मुद्गाश्च पटोलयुक्ताः। यवादयश्चात हिता पुराणा घृतानि शाकानि च तिक्तकानि॥" इति पथ्यम्। "चलोमिका ग्रन्थिमती तथा वा अथर्षयुता। त्वङ्कुष्ठमहारोग करोत्यश्वस्य दारुणाम्॥ गवा मूत्रपुरीषाभ्यां स्त्वदन्तु प्रयिनी हित। कुष्ठरोगेषु सर्व्वेषु सभीपे वैधयेत्क्षिराम्॥" इति अश्वस्य कुष्ठम्। ज द ४८ अ।

कुष्ठवैरो (रिन्) । पु। वृक्षविशेषे, चालमुगरा इति भाषा। गुणा —"कुष्ठवैरी शैलरोही महागदसहोदय। वैवस्वतद्रुम स स्याद्दलक्रम रसायन। पामाविचर्च्चिकाकण्डूसिध्मदद्रुविपादिका। हन्यामवातं वाताम कुष्ठानि च विशेषत॥" वर्त्ति।

कुष्ठशैलेन्द्रवज्ररस । पु। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ—"तालक मरिचदर काचट्टनिशावचा। निर्गुण्डी निम्बकरञ्जबीज वा तन्मिश्र वा। प्रत्यक सोलक धूर्त चत्व·न तु गुग्गुल। वाकुचा पलिक पाद्य पल तस्य रक्षक। सावस त्रिपल दान त्रिफलाजलसीचितं। वस्त्रावा वटिका कार्य्या गोमूत्रेण निषेविता। कुष्ठशैलेन्द्रवज्राख्यो कौष्ठी स्यमनृतोपम॥" रस र। हरिताल मरिच कुष्ठ (कुड़) काचलवण टङ्कण (सोहागा) हरिद्रा वचा निर्गुण्डी। निम्ब कारवेल्लयो बीज पल वा, एषां प्र १ तो सम्वचूर्णसम गुग्गुलुचूर्ण सोमराजीचूर्ण ८ तो पारदगन्धकयो चूर्ण मिलित १८ तो त्रिफलाशुद्धलौह १६ तो एकत्र गोमूत्रेण वटी ६ मा कार्य्या।

कुष्ठसूदन । पु । आरग्वधे। बड़ सोंदाल्। रा नि व ९।

कुष्ठहन्ता । पु । हस्तिकन्दनामसहाकन्दशाके। रा नि व ७।

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । वाकुच्याम्। सोमराज। हाकुच्। रा नि व ४।

कुष्ठहरतालेश्वर । पु । कुष्ठाधिकारे। रसो ऽयं ताम्रकौटरे कृत्वा पुटपाकविधिना महदयन्त्रके पचनीयम्। शुद्धहरिताल १२ भ गन्धक ६ भ पारद ७ भ कृष्णाभ्रभस्म ७ भ एकत्र अक्षोटक्वाथेन सेहुण्डक्षीरेण अर्कक्षीरेण करवीरक्वाथेन उदुम्बरक्वाथेन च मर्द्दनीय। अथ ताम्रपात्रे कृत्वा ६ प्रहर पाच्य। र सा स।

कुष्ठहा । पु । पटोलवृक्षे। भा पू १भ शाकव।

कुष्ठहृत् । पु । खदिरवृक्षे। खयेर गाछ। विका।

कुष्ठाद्यतैलम् । क्ली। उरःक्षते। कटुतैल ४ श कल्कीभूतकुष्ठादीनां प्रत्येक ८ तो वारि १६ श तैलपाकविधिना पाच्यम्। औषध भूप। अजगन्धा कोफान्दो। अन्यत् कर्णरोगे—"कुष्ठहिङ्गुवचादारुशताह्वाविश्वभेषजै। पूतिकर्णापहं तैल बस्तमूत्रेण साधितम्॥" शताह्वा शतमूली। तिलतैल १ श कुष्ठ (कुड़) हिङ्गु वचा देवदारु शतमूली शुण्ठी मिलित १६ तो छागमूत्र ४ श। च द।

कुष्ठाद्युद्वर्त्तनम् । क्ली। कुष्ठरोगे 'उद्वर्त्तनं'। "कुष्ठ हरिद्रे सुरस पटोल निम्बाश्वगन्धे सुरदारु शिग्रु। ससर्षपं तुम्बुरुधान्यवन्य चण्डाच चूर्णानि समानि कुर्य्यात्। तैस्तक्रदिग्ध प्रथमं शरीर तैलाक्तमुद्वर्त्तयितुं यतेत'। सुरस तुलसी वन्य कैवर्त्तमुस्तक, चण्डा चोरपुष्पी (चोरकड़ाके) च द।

कुष्ठान्तकरस । पु। कुष्ठाधिकारे रस।

पाठ—"शुद्धसूत विषा गन्ध निर्गुण्डीवागुचीरसे। दिनैक मर्द्दयेत्वाच्च याम लवणयन्त्रकी। उद्धृत्य चूर्णयेत् तुल्यैस्त्रिफलावाकुचीफलै। तुर्याशं भङ्ग चूर्णञ्च सर्व्वमेकत्र पाचयेत्। पलाशखदिरक्वाथे गोमूत्रैर्वाऽथ भावने। दिनैकान्ते यष्टीक्षुद्याग्निकं भक्षयेत्सदा। कुष्ठ विस्फोटका इति नाना कुष्ठान्तको रसः। मर्द्दन भानुतैलन आतपे कारयेत् सदा॥" रस र।

कुष्ठारि। पु। (Acacia Farnesiana) विट्खदिरे। रा नि व ८। पटोले। रा नि व ३। गन्धके। रा नि व १३। (Acacia Catechu) खदिरे। आदित्यपत्रवृक्षे। रा नि व ४। भ्रमरारि नामपुष्पवृक्षे शाल्मलटेणे प्रसिद्ध। रा नि व १०।

कुष्ठारिसः। पु। कुष्ठाधिकारे। अत्र बला अथ श्वेतबलापीतबलागनामला वासा। ब्रह्मदण्डी (भार्गी)। কাকডুমুর, বামুনহাটীমূল শ্বেত বেলেড়া, পীত বেলেড়া গোরক্ষচাকুলে প্রত্যেকের চূর্ণ সমভাগ। মধু সহিত চাটিয়া খাইবে। र सा स।

कुष्ठिकम्। क्ली। अश्वस्य खिवाधो मध्यभागे। "खिव तत्रैव मध्यस्थमधोभागे च कुष्ठिकम्।" ज द २ अ।

कुष्ठी। त्रि। कुष्ठरोगयुक्ते।

कुष्णोष। पु। सरीसृपज्वरे। गरु ७।

कुष्मलम्। क्ली। छेदने। उणा।

कुष्माण्ड (क)। पु। A kind of Pumpkin gourd (Benincasa cerifera) स्वनामख्यातफलशाके। कुमड़ा गाछ। हि कुम्हड़ा। ते गुम्मडि। उत कष्वाडु, पानी कष्वाडु। तत्पर्याय,—पुष्पावास, तिमिष ग्राम्यकर्कटी (त्रि) पुष्पफल (र), कर्कारु (अ), कुष्माण्ड, त्रिशिवर्द्धक (शब्दर), कुष्माण्ड, कुष्माण्डी, कर्कटिका, कुष्माण्डी, उद्यतफला, सुफला, कुचकला, नागपुष्पफला, ग्रन्थी, कुष्माण्ड, बल्लीफलश्रेष्ठ। तत्फलं त्रिविध बालमध्यमपक्वमिति। गुणा—"वातघ्न रोचकं बाल, मध्यम स्यात्त्रिदोषहृत्। शीत वातकफ हन्ति रक्तपित्तमिदन्त्वम्॥" अत्रि १६ अ। तदुक्तं च गुरुत्वात् त्रयाणां पित्ताश्ववातघ्नम्। बाल तत् पित्तघ्नं शीतलं मध्यमं कफकर। पक्व नातिहिम स्वादु सक्षार दीपन लघु बस्तिशोधक चेतोरोगहर॥ भा पू १भ शाकव। तन्मध्यफल कफकर गुरुपाकि च। तत्पक्वफल—लघु उष्ण क्षाररस अग्निदीपन बस्तिशोधन हृद्य चित्तविकारघ्न पथ्यम्। तस्य नतागावी—मधुरौ रुचारौ गुरु रुची रुचिकरौ वातकफाग्नमशीपर्कदाहरी च। तन्मज्ज—शुक्रद पित्तघ्न वस्तिशोधनञ्च। राज ३५। मूत्राघात हर प्रमेहमूत्रकृच्छ्राश्मरीघ्न विरुक्ष्य तपन शुक्रवृद्धिकर तृणाहर जीर्णाङ्गपुष्टिकर स्वादु अरोचकहर सत्त्व पित्तघ्नञ्च। रा नि व ७। "कुष्माण्डकरसश्चैव गुडेन सह योजित। कुर्वन्तो द्रवसन्धानं मद पानाद्व्यपोहति॥ शार्ङ्ग म १।

कुष्माण्डकघृतम्। क्ली। अपस्माराधिकारे। घृत ४ श यष्टिमधुकल्क १ श कुष्माण्डरस ७२ श। च द अपस्मा चि।

कुष्माण्डकशिफा। स्त्री। कुष्माण्डमूले। वै निघ श्वास चि।

कुष्माण्डकवटी। स्त्री। कुष्माण्डादिकृतवटिकायाम्। कुमड़वड़ी। कुष्माण्डकवटी ज्ञेया पूर्व्वोक्ता वटिकागुणा। विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वीच कथिता बुधै। भा।

कुष्माण्डखण्डम्। क्ली। रक्तपित्ताधिकारे घृतम्। "कुष्माण्डक पलशत सुस्विन्न निष्कुलीकृतं। पचेत्तप्त घृतप्रस्थ शनैस्ताम्रमये दृढे। यदा मधुनिभ पाक तदा खण्डशत न्यसेत्। पिप्पली शृङ्गवेराभ्यां द्वे पले जीरकस्य च। त्वगेलापत्र मरिच धान्यकानां पलार्द्धक। न्यसेच्चूर्णीकृत तत् दर्व्या सङ्घट्टयेत् पुन। तत् पक्व स्थापयेद्भाण्डे दत्त्वा क्षौद्र घृतार्द्धक। तदयाग्निबल खादेत् रक्त पित्ती क्षतक्षयी॥" त्वग्बीजाग्रौ विरहित निष्कुलीकृतमुच्यते। निष्कुलीकृतकुष्माण्ड १०० प घृत ४ प कुष्माण्डजल १६ श शर्करा १०० प पाक सिद्धौ पिप्पलीचूर्ण १ प शुण्ठीचूर्ण १ प जीरक गुडत्वक्तेजपत्रैलामरिचधन्याकचूर्ण प्र ४ तो मधु २ श। सा कौ। वा चि ३ अ।

कुष्माण्डगुडकल्याणकम्। क्ली। यक्ष्माधिकारे। रुद्धानां बलरातीसाराणाम्। निष्कुल नस्यां धकासीभवल्कलवर्ज्जितानाम्। कुष्माण्ड मांस खण्डे पिष्ट निपीड्यमेन नीरसन्त्वा रौद्रे शोषयेत्। एव कुष्माण्ड १०० प घृत ३२ प तिल

तैलं ८ प पक्वं मन्दयेत्। गुड (पुरातन) २५ प आमलकीरस १०० प तक्रारसेन शर्करा गोलयित्वा भर्जितकुष्माण्डेन सह तावत् पचेत् यावत् पाको दर्व्वीलिप्तो न भवति। पाकशेषे पिप्पल्यादिचूर्णप्रक्षेपो देय। यथा—यमानी जीरकम्। पिप्पली पिप्पलीमूल चित्रकमूल गजपिप्पली धान्यक विडङ्ग मरिच त्रिफला वन यमानी इन्द्रयव सैन्धव एषां प्रति चूर्ण ८ तो त्रिजातचूर्णं ८ प। च द यक्ष्मा चि।

कुष्माण्डग्रह। पु। भूतग्रहविशेषे। लक्षण —"बहुप्रलापः कृष्णास्य प्रविजृम्भितयायिनः। शून प्रलम्बहृदय कुष्माण्डाधिष्ठित वदेत॥" वा उ ४ अ।

कुष्माण्डतैलम्। क्ली। कुष्माण्डबीजतैले। कुमडाबीचिर तेल। गुणा —वातपित्तघ्न मल गुरु शीतलञ्च। वा तैलव।

कुष्माण्डनाडिका (डी)। स्त्री। कुष्माण्डस्य नाले। कुमडार डाँटा। गुणा—"कुष्माण्ड नाडिका गुर्व्वी शर्करामरिनाशिनी। राज ३प।

कुष्माण्डवटक। पु। कुष्माण्डकृतवटके। कुमडाबडि। यथा—"कुष्माण्ड कर्त्तयित्वाथ मल निष्काश्य यत्नत। कुस्तुम्बुरुनिशामाषचूर्ण तिलसैन्धव। निक्षिप्य वटका कार्य्या आतपे शोषयेत्तत। हिङ्गुदा वातहन्तारस्तिलतैले सुपा चिता॥' वै निघ।

कुष्माण्डशालि। पु, स्त्री। स्वनामख्यातशालि धान्यविशेषे। गुणा—मधुरा गुरु सुगन्धा पीता दुर्ज्जरा स्थूलतण्डुला कोमला च। रा नि व १६।

कुष्माण्डसुरा। स्त्री। कुष्माण्डकृतसुराविशेषे। कुमडार मद। गुणा —"कुष्माण्डस्य सुरा गुर्व्वी धातुवर्द्धनकारिणी। अग्निमान्द्यकरी हृद्या प्रोक्ता हस्तिमन्त्र बुधै॥" वै निघ।

कुष्माण्डक्षार। पु। कुष्माण्डभस्मोत्थक्षारे। "कुष्माण्ड सनु कृत्वा तु क्षिप्त्वा घर्म्मे विशोषयेत्। स्थाल्यां विनिक्षिप्य तामस्य पिधानेन पिधाय च। चुल्ल्यां निवेश्य वह्निश्च ज्वालयेत् कुशलो जन। यदा सव भवेद्भस्म क्षिन्यक्षारो हठो भवेत्। सदा निर्वापितो क्षीत कृत्वा जुष्टिमनु सम्॥" भा म १म गलषि।

कुष्माण्डी। स्त्री। कर्कोटकायाम्। बिलाती कुमडा वा कीकरोल। कुष्माण्डलतायाम्। कुमडा गाछ। रा नि व ७।

कुष्माण्डोन्माद। पु। भूतोन्मादभेदे। स च कुष्माण्डग्रहजात। शार्ङ्ग पू ७अ। लक्षण— "बहुप्रलापकृष्णास्य प्रविजृम्भितयायिन। शूनप्रलम्ब हृदय कुष्माण्डाधिष्ठित वदेत॥" वा उ ४अ।

कुसिम्बा। स्त्री। कुसिम्बीलतायाम्।

कुसिम्बी। रक्तशिम्बीलतायाम्। शिम् गाछ। रा नि व १६।

कुसुमम्। क्ली पु। पुष्प। स्त्रीरजसि। Oph thalmia नेत्ररोगविशेषे। मे। लवङ्गे। " निघ २भ अग्र चि।

कुसुमफलम्। क्ली। जातीफले। वै निघ।

कुसुममध्यम्। क्ली। भव्यफले। चालिता। श च।

कुसुमवती। स्त्री। रजस्वलायाम्।

कुसुमसार। पु। मधुनि। हतकुसुमसार लौह।' च द यक्ष्म चि गमाधि।

कुसुमा। स्त्री। मालतीपुष्पवृक्षे। रक्तपाटला याम्। जातीपुष्पवृक्षे। रत्ना।

कुसुमाकर। पु। वसन्तसमये।

कुसुमाञ्जनम्। क्ली। पुष्पाकाररीतिभस्मरूपश्वेत अञ्जने। पुष्पाञ्जन। रा नि व १३। तत पर्य्याय,—पौष्पक रीतिपुष्प पुष्पकेतु (च)।

कुसुमात्मकम्। क्ली। कुङ्कुमे। हारा। पु। कैश। व निघ।

कुसुमाधिप। पु। चम्पकवृक्षे। श र।

कुसुमाधिराज (राट्)। पु। महानागकेशर चम्पकवृक्षे। नागेश्वरचाँपा। त्रिका।

कुसुमावलि। स्त्री। इन्द्रकृतसिद्धयोगटीका याम्।

कुसुमासवम्। क्ली, पु। मधुनि। रा नि व १४।

कुसुमोदरम्। क्ली। भव्यफले। चालिता। प मु।

कुसुम्भ (म्भ)। पु, क्ली। कुसुमवृक्षे। कुसुम फुलेर गाछ। नागकेशरे। सु। See पत्रोक।

(Safflower carthamus tinctorius) स्वनामप्रसिद्धपुष्प । कुसुमफुलेर गाछ । स कार्त्ति पूर्वे भाद्र । स म्मसुखा, श्री, रक्तबर्ण । स विविध मदार्थ्यस्वनसम्भेदाग । वाम्पकुसुम (ति) कमलोत्तम, वह्निशिखा महारजन (च), कुसुटनिरा (अ), पावक, पीत, वरोत्तर, रक्त, लोहित, वस्त्ररञ्जन अग्निशिखम् । गुणा — "कुसुम्भो मालती कर्णी विदाही कटुक स्मृत । मूत्रकृच्छ्रदर्क रक्तपित्तघ्न विनाशयेत् ॥ कुसुम्भ पुष्प सुस्वादु त्रिदोषघ्न भेदक । रक्तगुण पित्त मध्य शिरस्तनकारक । कफघ्नकरश्चैव लघु प्रोक्त मनीषिभि ॥" व निघ । शाक मूत्रकृच्छ्रपित्तकफघ्नम् । भा पु भ शाक मधुर कटुण स्निग्ध त्रिदोषघ्न दृष्टिप्रसादन रुच्य मग्निकरञ्च । रा नि व ७ । "कुसुम्भपत्र मधुर नैवासुष्ण कटु स्मृतम् । अग्निदीप्तिकरन्नाति रुच्य रुक्षं गुरु सरम् । सर पित्तकरञ्चास्त्र गुद रोगकर मतं । कफविषघ्नमेदानां नाशन परम मतम् ॥" वै निघ । कुसुम रुधिरदातं हन्ति वल्य रुचिप्रद । स्वादु विपाकि च कफा पहम् ॥ किञ्चिशाम्र भवेत् चारम्भप्रसमग्नि मादाके । भेदन रुक्षमधुर कषायमतिवातलम् ॥' चचि १६ च । स्वर्ण । मे ।

कुसुम्भतैलम् । क्ली । कुसुम्भवीजस्नेह । कुसुम्भ-वीजेर तैल । गुणा — "कुसुम्भतैलमम्ल स्वादुष्ण गुरु विदाहि च । चक्षुष्यामहित वल्य रक्तपित्तकफावहम् ॥" वै निघ । कृमिघ्न तैलो वलकर राजयक्ष्म मलघ्न त्रिदोषकर पुष्टिनाशन वलक्षयकर दृष्टिकण्डूतिशमनकाच । रा नि व १५ । कुसुम्भतैलमुष्णन्तु विपाके कटुक गुरु । विदाहक विशेषेण मल्लदोषप्रकोपन ॥" चचि १४ च ।

कुसुम्भपत्रम् । क्ली । कुसुम्भशाक । See कुसुम्भ ।

कुसुम्भवीजम् । क्ली । कुसुम्भवृक्षफले । कुसुम्भ-फुलेर वीज । हि वर्रे । गुणा — कटुपाक दृक् शुक्रहरञ्च । भा पुष्प । मधुर स्निग्ध रक्तपित्त कफघ्न कषाय शीतल गुरु हृद्य वातघ्न । भा ।

कुसुम्भला । स्त्री । दारुहरिद्रायां । वै निघ ।

कुसू । प । किञ्चुलके, गण्डूपदे । हे च ।

कुस्तुम्ब(म्बु)रो(रु) । स्त्री । A pungent seed used in condiment धन्याके । रा नि व ६ । (री) The plant coriander धाड़्धन्याके । नैपाल धने । स कौटिमीर । "गुड़् धोनिस्वकमल्प कषायकम्" नि यी वलिमा चि । "अश्च त्रिवकपाठा चीर कुस्तुम्बुरुचि च ।" च द वव्यादिपृत । गुणा — "आर्द्रा कुस्तुम्बरो कुर्यात् स्वादुतीक्ष्ण्यद्रव्यता । सा शुष्का मधुरा पाके स्निग्धा तृट्दाहनाशिनी । दोषघ्नी कटुका किञ्चित्ता सोत्रोविशोधनी ॥" सु सू ४६ च ।

कुस्वप्न । पु । कु सम्भव्र ।

कुहम् । क्ली । राजवदरफले । मद व ६ । पद्मे । नीलपद्मे । वै निघ ।

कुहक । पु । मण्डूकजातीयकीटभेद । सु कल्प ८ च । यन्त्रिपर्णवचे । पেঁচা । वै निघ ।

कुहकस्वन, } पु । Phasianus Gallus
कुहकास्वर: } वनकुक्कुटे । हे च ।

कुहन: । त्रि । दम्भशाली । तारा । पु । मूषिके । सर्पे । ए च । क्ली । मृद्भाण्डविशेष । काच पात्रे । म ।

कुहर । पु । नागविशेषे । कर्णे । कण्ठे । कण्ठ शब्दे । भजयपाल । क्ली । छिद्रे । मे । भद्रात्रे । अ ।

कुहलि । पु । सम्मिततात्म्बुले । माजापान । पूगपुष्पिकायाम् । त्रिका ।

कुहा । स्त्री । गोपघोण्टायाम् । মেঙাফুল । वै निघ । कटुक्यां । अ च । वदरहरे । भा ।

कुहुकम् । क्ली । ग्रन्थिपर्णे । अ चि ।

कुहुक (कण्ठ) (मुख) (रव) । पु । कोकिले । त्रिका । (वा) स्त्री । कोकिलायाम् । वै निघ ।

कुहूलम् । क्ली । सशल्य भूरन्ध्रे । ज । गর্তে গর্ত ।

कुहेडिका (डी) (लिका) । स्त्री । कुज्झ टिकायाम् । तारा । त्रिका ।

कुच । पु । कुचौ । टौक् । उणा ।

कुक्षि । स्त्री । उदरे । रमा ।

कुक्षिम्भरि, । त्रि । स्वोदरपूरके । चम ।

कुक्षिरन्ध्र । पु । नल । रा नि व ८ ।

कुक्षिशूलम् । क्ली । वातव्याधौ । भा नि ।

कू । स्त्री । पिशाच्याम् । शब्दमा ।

कूकुर । पु । कुकुरे । वै निघ ।

कूच । पु । कुचे, स्तने । उणा ।

कूचिका । स्त्री । अन्यादिभस्मर्य्ये । त्रिका । घट्टकुचिकायाम् । दुग्धपाचिते क्षतमञ्जित तण्डुले । वै निघ ।

कूची । स्त्री । तक्रकूचिकायाम् । दुग्धकूचिकायाम् । वै निघ ।

कूज । पु । अव्यक्तशब्दे ।

कूजनम् । क्ली । कुथनम् । भा म १म व्य चि । "कूजनञ्चातिवेगम्यम् ।"

कूजितम् । क्ली । पक्षिरवे । हे

कूट । पु । भग्नशृङ्गवृषे । हला । शृङ्गे । श र । अवि २० अ । तृणविशेषे । क्ली । लौह सारे । पित्तले । प सु । वारिपात्रे । निघ ।

कूटक । पु, क्ली । सुरानामगन्धद्रव्ये । श मा ।

कूटग्रहम् । क्ली । शैलाकारगृहे । च शा ३य ।

कूटज । पु । कुटजवृक्षे । कुडचि गाछ । भा पू १भ । श्वेतकुटजे । वै निघ ।

कूटजीव । पु । पुत्रजीववृक्षे । रा नि व ९ ।

कूटतुला । स्त्री । कृत्रिमतुलायाम् । धाराग निक्षि ।

कूटपाक । पु । सन्निपाते । पैत्तिकज्वरे । वै निघ ।

कूटपाकल । पु । हस्तिन पैत्तिकज्वरे । त्रिदोषात्मकसन्निपातज्वरे । लक्षण—"सर्व्वदोषो त्वणो यस्य सन्निपात प्रकुप्यति । बधाणामपि दोषाणां तस्य रूपाणि लक्षयेत् । । केवलो श्वासपरम तस्माद तस्मलोचन । त्रिरात्रोपरमे तस्य जनाद्दरति जीवितम् । । सन्निपातमिम माहु भिषज कूटपाकलम् ॥" भा म १म ।

कूटपालक । पु । पित्तज्वरे । कुलालस्य पवने । कुमारेर पोन । त्रिका ।

कूटप(पू)र्व्व । पु । हस्तिनस्त्रिदोषजज्वरे । त्रिका ।

कूटमानम् । क्ली । कृत्रिममाने ।

कूटलमस्तक । पु । अविकाया । व निघ ।

कूटयन्त्रम् । क्ली । मृगपक्षिबन्धनार्थयन्त्रविशेषे । फांद । तत्पर्य्याय उन्माथ (अ) ।

कूटशाल्मलि । पु । रक्तरोहितकवृक्षे । रा नि व ८ । A species of Simul silk cotton tree कृष्णशाल्मलीवृक्षे । काशि माल्ला जीवनीकापला इति भाषा । तत्पर्य्याय — कृत्सितशाल्मलि मोचरोचन कूटशाल्मलिक । गुणा — तिक्त कटु भेदकरो मत । उष्णा कफघ्न वातघ्न प्लीहा गुल्म यकृद्घ्न । विषदोष भ्रमबाधा मलशाम विनाशयेत् । सदस्र रक्तदोषघ्र शूलघ्न विनाशयेत् ॥ वै निघ ।

कूटस्थम् । क्ली । नखीनामकगन्धद्रव्ये । व्याघ्र नखी । रा नि व १२ ।

कूटार्थसविकृत् । पु । पुत्रजीववृक्षे । वै निघ ।

कूणि । त्रि । रोगादिना कुब्जितकरे । नूलो । अ टी ।

कूणिका । स्त्री । पशुशृङ्गे । हे च । कलिकायाम् । श चि ।

कूथनम् । क्ली । कूथने । वै निघ ।

कूद्दाल । पु । कुद्दालकवृक्षे । अ टी र ।

कूप (क) । पु । गभीर सङ्कीर्णहस्तकादिखात पुरुषकृतजलाशये । कुआ, पातकुआ, ईन्दारा । तत्पर्य्याय —अन्धु, प्रहि, उदपान (अ), अवट, कीदार (ज), खात कर्त्त, वल, काट, खात अवत, क्रिवि सूद, उत्स, ऋष्यदात् कारोतरान कुलिप, केवट । वा टो हमा वारिव । तस्य लक्षण—"भूमौ खातोऽल्पविस्तारो गभीरो मण्डलाकृति । बद्धोऽबद्ध स कूप स्यात्तदम्भ कौपमुच्यते ॥ तस्य गुणा —कौपम्पयो यदि स्वादु त्रिदोषघ्न हिम लघु । तत्क्षारङ्कफवातघ्न दीपन पित्तकृत परम् ॥" भा । लघु पित्तकर कफघ्न क्षारस्य । रा नि व १४ । वातकफघ्न दीपन लघु पित्तकर सक्षार लवणरस काले काले शीतलमृष्णस्य । राज । तलादिरचाय पात्रविशेषे । कूपो ।

कूपकच्छप । पु । कूपस्थकच्छपे ।

कूपज । पु । केशे, लोमि ।

कूपजलम् । क्ली । कूपसलिले । কোঁয়ার জল । निर्झरजले । M Williams

कूपदर्दुरः
कूपमण्डूकः } पु । कूपस्थभेके । কো'র বেঙ ।

कूपाङ्गः (ङ्गाः) । पु । रोमाञ्चे । श र ।

कूपिका । स्त्री । नदीजलगतोपले । मे ।

कूपी । स्त्री । पामविशेषे । कपिकच्छ्वाम् । आल-कुशी । वै निघ ।

कूपोदकाम् । क्ली । कूपजले ।

कूप्यम् । क्ली । रौप्ये । माणिक्ये ।

कूभ(म)म् । क्ली । अल्पसरोवरे । लटा ।

कूरः । पु । अन्ने, भक्ते । रा नि व २० ।

कूर्चम् । क्ली, पु । केशादिकृतमार्जन्यां । कूँचि । मे । इन्द्रलुप्तादिरोगेषु प्रयोज्ये यन्त्रविशेष, यद्वर्त्तमाने कुरुष इति भण्यते । 'कूर्चं वर्त्तकपृष्ठस्था सूचय ता सुबन्धना । स्रयोज्य नौलिकाव्यङ्ग केशशातेषु कुट्टने ॥' अचि । मस्तके । भुवो मध्ये नासिकोपरिभागे । श्मश्रुणि । म । "कूर्चाय शिरास्नायुस्थिमांससम्भवा ज्ञेया ।" भा । तन्नामक वैकल्यकरस्नायुमर्म्मषट्के । तस्य च स्थान अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे । हे च । क्षिप्रोपय्युभय पार्श्वे वा । 'क्षिप्रस्योपरिष्टात् उभयत कूर्चो नाम । कूर्चा हस्तपादग्रीवामेढ्रेषु षट्, हस्तयोद्वा ग्रीवामेढ्रयोरेकैक ।'' सु शा ६अ । अश्वस्य पादहस्तयोरग्रत पश्चाद्भागे । ज द २अ ।

कूर्चकः । पु । जीवके । लाङ्गलपच्चिविशेषे । अति २० अ । सूच्यादिदन्तरोगेषु । क्ली । दन्तधावनकूर्च्चिकायाम् । वै निघ ।

कूर्चपर्णी । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । মেড়াশিঙে । वै निघ ।

कूर्चभाक् । क्ली । मूर्द्धपर्वे । वै निघ ।

कूर्चमर्म्म । क्ली । तन्नामकस्नायुमर्मषट्के । See कूर्चम् ।

कूर्चलः । पु । प्राणिनां पुनर्त्तीर्थे दकान ।

कूर्चशिर । क्ली । अङ्गुष्ठस्कन्धे । গুড়মুড়া । तन्नामकरुजाकरस्नायुमर्म्मचतुष्टये । तस्य च स्थान गुल्फसन्धेरधोभागे उभयपार्श्वत । सु शा ६ अ ।

कूर्चशीर्षः (कः) । पु । जीवकौषधौ । र मा । ज द १२ अ । नारिकेलवृक्षे । मा ।

कूर्चशेखरः । पु । नारिकेलवृक्षे । रा नि व १० ।

कूर्चिकः (का) । पु, स्त्री । क्षीरविकृतौ । স্ফীরসা । अम । "दध्ना तक्रेण वा सह पाकात् पृथग्भूतघनद्रवभागक्षीर कूर्च्चिकेत्युच्यते ।" वाटी रैमा । च सू ५ अ । सा द्विविधा—"दध्ना सह च यत् पक्व क्षीर सा दधिकूर्च्चिका । तक्रेण पक्व यत् क्षीर सा भवेत्तक्रकूर्च्चिका ॥' भरत । सूचिकायाम् । সুঁচ । वै निघ । कुड्मले । কুঁড়ি । तूलिकायाम् । কুঁচি । हे च । मे ।

कूर्च्चिकापिण्ड । पु । किलाटे । छाना । र मा ।

कूर्द्दनम् । क्ली । शिशुक्रीडायाम् । अम ।

कूर्पम् । क्ली । भ्रुवोर्मध्यभागे । हे च ।

कूर्परः (रा) । पु, क्ली । भुजमध्यभागे । कफोणि । रा नि व १८ । कफोणी, जानुदेशे । मे ।

कूर्परमर्म्म । क्ली । तत्स्थानस्थिते तन्नामकमर्म्म द्वे । सु शा ६ अ ।

कूर्पासः (कः) । पु, क्ली । अर्द्धोलुके । चोली । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् । Bodice हे च ।

कूर्म्म । पु । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थ वायुविशेषे । श चि । कच्छपे । रत्ना । स्त्री (र्म्मी) । कच्छप्याम् ।

कूर्म्मपित्तम् । क्ली । कच्छपपित्ते ।

कूर्म्मपृष्ठ । पु । अन्नानवृक्षे । আঁতা । श च । क्ली । कमठपृष्ठदेशे ।

कूर्म्मपृष्ठकम् । क्ली । शरावे । शरा । हि सकोरा । श च ।

कूर्म्मपृष्ठकास्थि । क्ली । कच्छपास्थनि । কাছিমের খোলা । एतत्खेद वातव्याधिहर ।

कूर्म्ममांसम् । क्ली । कच्छपमांसे । See मझ ।

कूर्म्मशीर्षक । पु । जीवकवृक्षे । रा नि व ५ ।

कूलम् । क्ली । तीरे, तटे । अम । जलाशये ।

कूलकम् । क्ली, पु । पटोलपत्रे । "निम्बकूलक

षस्तु।" सि यौ क्व चि। पटोले। भा पू म धाकव। वल्मीके। उईढिपि। मे।

लहण्डक । पु। जलावर्त्ते। त्रि।

मा । स्त्री। कृष्णदन्तीवृत्ते। वै निघ।

लालम् । क्ली। एलाकरवीरे। रत्ना।

लिका । स्त्री। ओषधिविशेषे। हाडयोडा। तन्मूलनस्येन कालदष्टोऽपि जीवति। च द।

कूलेचर । पु। पञ्चविधानूपान्तर्गतपशुवर्गे। स च वर्गः नलापादिपशुपर। यथा—'नुलाप गण्डवाराहचमरौवारणादय। एते कूलेचरा गोक्ता यत कूले चरन्त्यमी॥' गुणा —कूलेचरा वातपित्तहरा वृष्या बलावहा। मधुरा शीतला स्निग्धा मूत्रला श्लेष्मवर्द्धना इति॥ भा। "गज गवयमहिषरुरुचमरसमररोहितवराहखड्गि गोकर्ण कालपुच्छकोद्रन्यङ्कुवनगवयप्रभृतय।" "वातपित्त हरा वृष्या मधुरा रसपाकयो। शीतला बलिन स्निग्धा मूत्रला कफवर्द्धना॥' सु स ४६ अ।

कूवर । पु। कुब्जके। म।

कूष्माण्ड (का) । पु। कुष्माण्डलतायाम्। कुमडा गाछ। है च।

कूष्माण्डको । स्त्री। भूमिकुष्माण्डे। कुष्माण्ड लतायाम्। व निघ।

कूष्माण्डवटिका । स्त्री। कलायकुष्माण्डशस्य कृते वटीविशेषे। कुमडावडि। कुष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्व्वोक्तवटिकागुणा। विशेषात्पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधै॥"

कूष्माण्डिका (की) । स्त्री। पीतालाबुम्। निघ।

कूष्माण्डी । स्त्री। कर्कारौ। "कुष्माण्डी तु भृश लघ्वी कर्कारुरपि कीर्त्तिता।" है च।

कूहा । स्त्री। कुज्झटिकायाम्। कुयासा। हि कुहासा। श र।

कृक । पु। गले। गला। है च।

कृकण । पु। क्रकरपक्षिणि। कयार इति लोके। अम। क्षमी। धारा।

कृकर (ल) । पु। पञ्चनामधुर। ह०। रा नि व ६। (Perdix Sylvatica) पक्षि विशेषे। कर्कटे पाखी। हि कुयार। म कर टाक। गुणा —"लघव कृकरा नेय कायाग्नि वर्द्धनी भृशम्।" अत्रि। करवीरवृक्षे। रा नि व १०। (ल) भुत्कारे शरीरस्थवायुविशेषे। तन्त्रम्।

कृकरा (ला) । स्त्री। पिप्पल्याम्। रा नि व ६।

कृक(कु)लाश (स) । पु। सरटे। गिरगिटे काँकलास। रत्ना। गृहगोधायाम्। तत्पर्य्याय,—सरट (अ) वेदार, कृकवाक, तृणाञ्जन, प्रतिसूर्य्य, (चि), प्रतिसूर्य्यक, हस्तिस्थ, काष्ठकागार दुरारोह, द्रुमाश्रय (रा), अण्डज (वै)। कृकलाश (मि), कृकलास, सरट् (अ टी), सरटू (उ)।

कृकवाकु । पु। Gallinaceous fowl कुक्कुट। रत्ना। मयूरे। चिका। सरटे। धारा। स्त्री। गृहगोधिकायाम्।

कृकषा । स्त्री। काष्ठकुट्टारिकपक्षिणि।

कृकाटिका । स्त्री। ग्रीवायश्चाद्भागे। घाड। रा नि व १८। तत्स्थानस्थतन्नामकवैकल्यकार मर्म्मणि। सु शा ६अ।

कृकालिका । स्त्री। पक्षिभेदे।

कृकुलस्था । स्त्री। मर्कटे। वै निघ।

कृकूलास । पु। कृकलासे। अ टी।

कृखार । पु। करीरे। रा नि व ८।

कृच्छ्रम् । क्ली। कष्टे। मूत्रकृच्छ्ररोगे। रा नि व २०। सन्तापे। म।

कृच्छ्रसाध्य । त्रि। कष्टसाध्ये।

कृच्छ्रहर । पु। पाषाणभेदे। वै निघ।

कृच्छ्रारि । पु। विल्वान्तरवृक्षे। रा नि व ८।

कृच्छ्रोन्मील । पु। चक्षुरोगविशेषे। तस्य लक्षण यथा—"चलन्तु गरलस्तव प्राप्य वर्त्माश्रया शिरा। सुप्तोत्थितस्य कुरुते वर्त्मस्तम्भ सवेदन। पाशुपूर्णाभनेत्रत्व कृच्छ्रोन्मीलनमश्रु च। विमर्द्दनात स्याच्च सम कृच्छ्रोन्मील वदन्ति तम्॥ वा।

कृणच्छ । पु। कृष्णज्वरे।

कृतम् । क्ली। फले। है च। विहिते। मे।

कृतक(एटक)म् । क्ली। रसाञ्जने। रा नि व १३। विड्लवणे। विट्लवण। रा नि व ६।

कृतक । त्रि। कृत्रिम। धरणी।

कृतच्छाया । स्त्री। अतकीपातकाम। रत्ना।

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कोषातकीलतायाम् । ঝিঙা, ঘোষালতা । रा नि व ३ ।

कृतघ्नः । पु । कुक्कुरे । श ।

कृतत्रा । स्त्री । त्रायमाणायाम् । रा ।

कृतत्राणा । स्त्री । त्रायमाणायाम् । গোয়ালে লতা । रा नि व ५ ।

कृतपिण्डोलः (क) । पु । शिलारसे । निघ ।

कृतफलम् । क्ली । कक्कोलफले । रा नि व १२ ।

कृतफला । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् । আলকুশী । रा नि व ७ ।

कृतबन्धनम् । क्ली । कोशातकीफले । ঘোষা । भा म ४भ मसूता चि । "कृतबन्धनमा ८ ।

कृतमालः । पु । रक्तारग्वधे कर्णिकारवृक्षे । সোঁদাল, সোনাল । च सू ४ अ । तत्फलं स्रंसनं (अर्थात् कोष्ठस्थ श्लिष्टमलादिकमपक्वं अधो नयति) । सङ्घातचारिपक्षिविशेषे । सङ्घातचारिविहगेषु । सु सू ४६ अ ।

कृतयूषः । पु । मसूरयूषायाम् । वा चि ८ अ ।

कृतरस । पु । सैन्धवशुण्ठ्यादियुक्ते कृते तद्विपरीते च अकृते मांसरसे । तदुक्तं— "छागस्य सक्थिनं मांसं निरस्थि तैत्तिरं तथा । चतुष्पलान्वितं सूक्ष्मं कल्पितं क्षालितं जले । पिप्पली पिप्पलीमूलशुण्ठीचित्रकधान्यकैः । द्विमाषैः संयुतं तोये क्वाथ्यं सार्द्धाढकोन्मिते । मांसेऽस्मिन् विपलं तत्र दाडिमान् कुट्टितान् क्षिपेत् । तं रसं मर्दितं पूतं हिङ्गुसैन्धवजीरकैः । युक्तं मधुपितम्पथ्यं श्रान्तानां शुद्धिकाङ्क्षिणाम् ॥" वा टी ।

कृतवेध (क) । पु । कोषातक्याम् । শ্বেত ঘোষা । र मा ।

कृतवेधन । पु । श्वेतपुष्पकोषातकी । শ্বেত ঘোষা । आरग्वधवृक्ष । सु सू ३८, ४५ अ । ज्योत्स्निकायाम् । लताफट्की । च सू २ अ । च द गर्भाधि ।

कृतवेधना । स्त्री । Plant with white flowers, Emitics राजकोषातकीलतायाम् । ঝিঙা, ঘোষালতা । प सु । श्वेतघोषायाम्, कटुघोषायाम् । रत्ना ।

कृतास्थियूषः । पु । लवणकटुकादिकृतयूषे । अथ गुडगुड । वैद्यकम् ।

कृताञ्जलिः । स्त्री । लज्जावतीलतायाम् । धरणि । 'नमस्कारीकृताञ्जलि ।" च द ज्व चि । एतद्बन्धन एकाहिकज्वरघ्नम् । "रक्तसूत्रेण संवेष्टा बध्नादैकाहिकं जयेत् ।" भै ज्वरोग चि । रस र ज्वरे चि ।

कृतान्तः । पु । यमे । अम ।

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकनामगन्धद्रव्ये । रেণুক । श च ।

कृतान्नम् । क्ली । लड्डुकादौ ।

कृतालय । पु । भेके, मण्डूके । त्रिका ।

कृतिः । स्त्री । करणे । हिंसायाम् । मे । (का) स्त्री । भूर्जत्वचि । नकुल १२अ ।

कृती (इन्) । त्रि । कुशले ।

कृत्तम् । क्ली । छिन्ने । वेष्टिते । हे च ।

कृत्ति (का) । स्त्री । हरिणादिचर्मणि । त्वचि । भूर्जे । "कृत्तिस्त्वचि भूर्जे ।" म ।

कृत्तिकाभव । पु । चन्द्रे । श ।

कृत्तिवासा । पु । शिवे । अम ।

कृत्या । स्त्री । आभिचारिकदेवतायाम् । क्रियायां चि । 'कृत्याल्पकोज्वरापहम् ।' क्रियायाम् । मे ।

कृत्योन्माद । पु । कृत्याजातभूतोन्मादरोगे । शाङ्ग ।

कृत्रिम(क)म् । क्ली । विड्लवणे । रा नि व ६२३ । रसाञ्जने कृत्रिमरसाञ्जने । रत्ना । चीन कर्पूरे । गन्धराजे । कस्तूरिकायाम् । रा नि व १२ । पु । सिह्लके । शिलारस । मे । पीतचन्दने । वै निघ ।

कृत्रिमधूपक । पु । षोडशाङ्गधूपे । अम । तत्पर्याय—दशकधूप (अ) ।

कृत्रिमरत्नम् । क्ली । काचे । वै निघ ।

कृत्रिमविषम् । क्ली । विषदोषे । वै निघ ।

कृत्स्न(त्स्न)म् । क्ली । जले । कुक्षौ । मे ।

कृदर । पु । धान्यादि रक्षाय आधारविशेष । গোলা । सि कौ ।

कृन्तत्रम् । क्ली । लाङ्गले । सि कौ ।

कृन्तनम्। क्ली। छेदने।
कृन्तनिका। स्त्री। छुरिकायाम्।
कृपण। पु। कृमौ। "कृपणस्तु कृमौ पुंसि। मे।
कृपणा। स्त्री। सविषकीटविशेषे। सु कल्प ८ अ।
कृपाण'। पु। खड्गे। अ।
कृपाणिका(णी)। स्त्री। कर्त्त्याम्। कातारि। छुरिकायाम्। मे।
कृपीटम्। क्ली। उदरे। तोये। म। वने। काष्ठे। अ र।
कृपीटपाल। पु। वायौ। श र।
कृपीटयोनि। पु। अग्नौ। ई च।
कृमि। पु। कीटे। केंचो, पोका। अम। तत्पर्य्याय —नीलाङ्ग (अ), नीलाङ्ग क्रिमि (अ टी) पुण्ड, (ज)। पतङ्गमात्रे। पिपीलिकायाम्। कीटाम‍्ची लाक्षायाम्। कृमिर्ना कृमिवत्कीटे लाक्षायां कृमिलं खरे।' मे। उर्ण नाभे। ईच।
कृमिकम्। क्ली। पूगफल। पु। क्षुद्रकृमौ।
कृमिकण्टकम्। क्ली। विडङ्ग। उदुम्बरे। यज्ञडुमुर। मे। चित्रायाम्। ईन्दुरकाणी। ई च।
कृमिकर। पु। सविषकीटभेदे।
कृमिकर्ण' (क)। पु। कीटविशेषे। कार्ण कोटारि। कर्णरोगविशेषे। काणे काण कोटार। 'यदा तु मूर्च्छन्त्यथवापि जन्तव सजन्त्यपत्यान्यथवापि मक्षिका। तदञ्जनत्वाच्छ्रवणी निरुच्यते, भिषग्भिराद्यै कृमिकर्णकस्तु सः॥" सु उ २० अ। वा उ १७ अ।
कृमिका। स्त्री। ग्रन्थिपर्ण्याम्। राजिकायाम्। राई वा कालं सरिषा। श्रीये। वै निघ।
कृमिकालानलरस। पु। कृमिघ्नौषधे। विडङ्ग २ प विषचूर्ण १ प लौह ४ तो पारद २ तो गन्धक २ तो छागदुग्धे मर्द्दन। र सा स।
कृमिकुम्भा। स्त्री। महाकालतायाम्।
कृमिकोश (ष)। पु। फलविशेषे। नाजूक्‌न। तत्पर्य्याय,—मयाट्टी, पुराफल पचफल, जयाया, अमरीषक। तच सयाढ्य तिक्त रक्तरोधनं ज्वरार्श प्रदरातीसारघ्न कण्ठरोगघ्नञ्च। वै चन्द्रिका।
कृमिकोषोत्थम्। क्ली। कौषये। रेशमी कापड़।
कृमिकोष्ठक। पु। अन्यस्य रोगविशेषे। लक्षण यथा—"क्रमस्य यस्य वाहस्य जन्तुभि परिवेष्टितम्। पुरीष जायते भिन्न न विद्यात् कृमिकोष्ठकम्॥' ज द ४६ अ।
कृमिगुहा। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। मद व १।
कृमिग्रन्थि। पु। नेत्रसन्धिगतरोगे। लक्षण —"कृमिग्रन्थिवर्त्मन पक्ष्मनश्च कण्डूं कुर्य्यु कृमय सन्धिजाता। नानारूपा वर्त्मशुक्लस्य सन्धौ चरन्तो ऽन्तर्नयन दूषयन्ति॥" सु उ २अ।
कृमिघातिनी (गुडी)। स्त्री। कृमिघ्ने रसे। पाठ— रसगन्धाजमोदानां कृमिघ्नब्रह्मबीजयो। एक द्वि त्रि चतु-पञ्च तिन्दोर्बीजस्य षट् क्रमात्। सञ्चूर्ण्य मधुना सर्व्वं गुडिकाङ्कृमिघातिनीं। खादन् पिपासुस्तोयञ्च सुस्तानाङ्कृमिशान्तये। आखुपर्णी कषायञ्च पिबेत्तान् सशर्करम्॥" पारा १ भ गन्धक २ भ वनयमानी ३ भ विडङ्ग ४ भ पलाशपापड़ा ५ भ तेंदबीज ७ भ। र चि।
कृमिघाती। पु। विडङ्गे। त्रि। कृमिनाशकी।
कृमिघ्न। पु। पारिभद्रवृक्षे। पान्‍दे मान्दार। रा नि व ८। कटनिम्बे। पलाण्डौ। कोल कन्दे। बदरमूल। रा नि व ७। भल्लातकवृक्षे। रा नि व ११। विडङ्गे। प सु। हरिद्रायाम्। भा। त्रि। कृमिनाशके।
कृमिघ्नरस। पु। कृम्यधिकारे रस। विडङ्ग पलाशबीज निम्बबीज रससिन्दूर, एषां चूर्ण सम। र सा स।
कृमिघ्ना (घ्नी)। स्त्री। हरिद्रायाम्। लाक्षायाम्। विडङ्गायाम्। वै निघ। धूम्रपत्रायाम्। तामाक। रा नि व ५। सोमराज्याम्। श च।
कृमिज(ग्ध)म्। क्ली। अगुरुकाष्ठे। अम। लाक्षायाम। त्रि। कृमिजात।
कृमिजलज। पु। कृमिशङ्खे। रा नि व १३।
कृमिजा (जग्धा)। स्त्री। लाक्षायाम्। लाहा, आलता। र मा।

क्रमिजित्। क्ली। विडङ्गे। वै निघ मा व्या महाराजादौ।

क्रमिदन्तः (कः)। पु। दन्तरोगविशेषे। सुश्रुत —"कृष्णच्छिद्रश्चल स्रावी ससंरम्भो महारुजः। अनिमित्तरुजो वातात् स ज्ञेयः क्रमिदन्तकः॥" सु नि १६ अ। वा उ २२ अ।

क्रमिद्रव.। पु। लाक्षायाम्। वै निघ।

क्रमिनाशनम्। क्ली। विडङ्गे। वै निघ। त्रि। क्रमिहरे।

क्रमिनाशिनी। स्त्री। अजमोदायाम्। वै निघ।

क्रमिपाना (मा)। स्त्री। लाक्षाया। वै निघ।

क्रमिफलः। पु। उदुम्बरवृक्षे। मद व ५।

क्रमिमक्षिका। स्त्री। क्रमितुल्यमक्षिकायाम्। वै निघ।

क्रमिमुद्गरः। पु। क्रमिघ्ने रस। "क्रमेण वृद्ध रसगन्धकाजमोदाविडङ्ग विषमुष्टिका च। पलाश बीजञ्च विचूर्णमस्य निष्कप्रमाणं मधुनावलीढम्॥" पारा १ भ गन्धक २ भ नयमानी ३ भ विड़ङ्ग ४ भ कुचिला वा निम ५ भ पलाश-बीज ६ भ। मात्रा ४ माषा। भैष।

क्रमिरिपु'। पु। विडङ्ग। श र।

क्रमिरोग'। पु। उदरजक्रमिजन्यरोगे। कृमिरोग। क्रमिद्विविध बहिरभ्यन्तरभेदेन। जन्मभेदेन चतुर्धा। मामतो विंशति। मा नि। एकविंशति। शार्ङ्ग। तदुत्पत्तिकारण जीर्णभोज नादि। "बाह्यास्तथाभ्यन्तरा स्युस्तत्र यूका बहि श्चराः। लिक्षाश्चान्येऽन्तश्चरा कफाज्जे हृदया दकाः। अन्त्रादा उदरावेष्टाश्चुरवश्च महान्नदाः। सुगन्धा दर्भकुसुमास्तथा रक्ताच्च मातरः। सौरसा लोमविध्वसा लोमद्वीपा उदुम्बराः। केशादाश्च तथैवान्ये शकृज्जाता मकेरुकाः। लिलिहाश्च सशू लाश्च सौसुरादाः ककेरुकाः। तथान्ये कफरक्ताभ्यां सञ्जाता स्नायुका स्मृताः॥" शार्ङ्ग पू ७ अ।

क्रमिलक'। त्रि। क्रमिविशिष्टे।

क्रमिला। स्त्री। अनेकप्रसवाम्, बहुसन्तानप्रस वायाम्। हे च। त्रि। क्रमियुक्ते।

क्रमिवारिरुह'। पु। क्रमिशङ्खे। रा नि व १३।

क्रमिविनाशरस'। पु। क्रम्यधिकारे रस। पारद गन्धक अभ्र लौह-भस्म शिला धातकी त्रिफला मोथ विडङ्ग हरिद्रा दारुहरिद्रा, एषां प्रति सम भाग आर्द्रकरसेन ७वा भाव्य। र सा स।

क्रमिवृक्ष'। पु। कोषाम्रे। कशमाइ। भा।

क्रमिशङ्खः। पु,क्ली। Fish of the conch जीवशङ्खे। कृमिशङ्ख। अस्य रसवीर्यादि शङ्ख सदृश। रा नि व १३।

क्रमिशत्रु'। पु। विडङ्ग। प मु। वै निघ २ भ ज्व चि। पारिजातवृक्षे। पालधे मान्दार।

क्रमिशातव'। पुं। विट्खदिरे।

क्रमिशुक्ति (क्तू)। स्त्री। जलशुक्तौ। झिनुक। रा नि व १३। सम्बुभेदे। वै निघ।

क्रमिशैल' (क.)। पु। वल्मीके। श र।

क्रमिसरारी। पु। अग्निप्रकृतिकीटे। तेन दष्टे पित्तजरोगा जायन्ते। सु कल्प ८अ।

क्रमिहन्त्री (हा)। स्त्री। विडङ्गायाम्। वै निघ।

क्रमिहरम्। क्ली। विडङ्गे। भा म, १भ तद्रि ज्व चि। विडलवणे। मरिचे। वै निघ। त्रि। क्रमिघ्ने।

क्रमिहररस'। पु। क्रम्यधिकारे। अत्र देव दारौ हस्तिघोषाफलम्। पारद गन्धक इन्द्रयव यमानी मनःशिला पलाशबीजानि प्र समभाग, हस्तिघोषाफलरसेन दिन समाद्य वटी कार्या। अनुपान शालपर्णीरस। र सा स।

क्रमिहा [न्]। पु। विडङ्गे। रा।

क्रमी (इन्)। त्रि। क्रमिविशिष्टे।

क्रमीलक'। पु। वनमुद्गे। मुगानी। रा नि व. १६। See मकुष्ठक।

क्रश'। त्रि। दुर्बले। सूक्ष्मे। अस।

क्रशनम्। क्ली। स्वर्णे। के।

क्रशर। पु। कृसरे, तिलतण्डुलमाषकृते भक्ष्य विशेषे। रवा यवागवादिव। तिलमिश्रौदने, तुल्य तिलान्ने। हे च।

क्रश(स)रा। स्त्री। तिलौदने। धारा। खेच रान्ने। खिचुड़ि, धरसा। "तिलतण्डुलमाषैश्च कृसरा त्रिसरेति।' प म २ ख। तामधज—

"तण्डुला दालिसमिश्रा लवणार्द्रकहिङ्गुभिः। संयुक्ता सलिले सिद्धा कृशरा कथिता बुधैः॥" भा। गुणा —"कृशरा शुक्रला बल्या गुरुः पित्त कफप्रदा दुर्जरा बुद्धिविष्टम्भमलमूत्रकरी मता॥" वै निघ। यवागूपाकविधिना पाक कार्य्य।

कृशरोमा। स्त्री। शूकशिम्ब्याम्। वै निघ।

कृशला। स्त्री। शिर केशे। श च।

कृशशाक (ख)। पु। पर्पटके। क्षेत्पापड़ा। रा नि व ५।

कृशाकु। पु। तृणकरणे। वै निघ।

कृशाङ्ग। पु। लूतायाम्।

कृशाङ्गी। स्त्री। प्रियङ्गुलतायाम्। श च।

कृशाणु (नु)। पु। चित्रकक्षुपे। रा नि व ६।

कृशाक्ष। पु। ऊर्णनाभौ। वै निघ।

कृशि(षि)का। स्त्री। आखुकर्णीलतायाम्। इन्दुरकाणी। रा नि व ३।

कृशीवल। पु। काकजङ्घागुल्मे। केउआ ठेङा। र मा

कृशोदरी। स्त्री। श्वेतसारिवायाम्। भा पू १ भ। See अनन्ता।

कृष। पु। श्ररण्ये। हे च।

कृषक। पु। फालकर्षक। विका। हले। श च।

कृषिविष्ट। पु। गर्हनिर्माणपटु पक्षिविशेषे। बावुई। रा।

कृषिलौहम्। क्ली। मुण्डलौहे। रा नि व १०।

कृषीवल। पु। काकजङ्घावृक्षे।

कृष्टपच्य। त्रि। व्रीहिधान्ये।

कृष्टपाक्यम्। क्ली। व्रीहिधान्ये।

कृष्णम्। क्ली। सौवीराञ्जने। रा नि व १३। मरिचे। प सु। यवनाले। काल जनार। सौतोऽञ्जने। कुलाञ्जन। र मा। लौहे। जटा। नीलाञ्जने। रा नि व २३। कृष्णागुरुणि। रा नि व ६। भा। अगुरुणि। रत्ना। लौहकिट्टे। विडङ्गलवणे। औसबे। सौवर्चललवणे। तुत्थके। वै निघ। नेत्रतारके। पु। राजसर्षपे। काल सरिषा। रा नि व १६। कृष्णसारमृगे। रत्ना। वायसे। स। मन्दविषवृश्चिके। मण्डूकाख्यकीट भेदे। सु कल्प ८ अ। कोकिले। विश्व। कर मर्द्दके। श र. "कृष्णे प्रवरवासन्त हरिमल्लिन शिम्बिका।" हे च।

कृष्णक। पु। कृष्णमुद्गे। कृष्णतण्डुलायाम्। वै निघ।

कृष्णकञ्चुक। पु। कृष्णचणके। वै निघ।

कृष्णकदली। स्त्री। महाराष्ट्रप्रसिद्धे कदली विशेषे। गुणा —"कृष्णा तु कदली रुच्या तुवरा मधुरा लघुः। वायोर्धातोर्वृद्धिकरी मेहपित्तहृषा हरा॥" वै निघ।

कृष्णकन्दम्। क्ली। रक्तोत्पले। रक्तकमल। विका।

कृष्णकरवीर। पु। कृष्णपुष्पकरवीरवृक्षे। काल करवीर गाछ। गुणैः करवीरतुल्य। रा नि व १०।

कृष्णकर्कटक। पु। कृष्णवर्णकर्कटविशेषे। काल काँकडा। गुणा —"कृष्णकर्कटकस्तेषां बल्य कोष्णोऽनिलापहः। शुक्ल सन्धानकृत् सृष्ट विण्मूत्रोऽनिलपित्तहः॥" सु सू ४६ अ।

कृष्णकर्म्म। क्ली। शुक्लस्य व्रणरोपणस्यानस्य कृष्णीकरणे। सु चि १अ।

कृष्णक(के)लि। पु। (Mirabilis Jalapa) स्वनामख्यातपुष्पवृक्षे। कृष्णकलि, सन्ध्यामणि। गुलालफुल इति गौडीया। तस्य शाखा रक्त तण्डुलीयमालवत् ग्रन्थियुक्ता च। पत्र ताम्बूलवत् पर क्षुद्र भवति, तत्पुष्प श्वेतरक्तपाटलपीताभ युक्तपञ्चदल षट्केसरमध्यमोषद्गन्ध सायाह्ने विकसति प्रायेण सुलभ। बीजञ्च तस्य कृष्ण मरिचा भञ्च। वै निघ।

कृष्णका। स्त्री। राजिकायाम्। राईसरिषा। प सु।

कृष्णकाक। पु। द्रोणकाके। हला।

कृष्णकातरा। स्त्री। रक्तगुञ्जायाम्। वै निघ।

कृष्णकापो(ति)ती। स्त्री। महौषधिविशेषे। सक्षीरां रोमशां मृद्वीं रसेनेक्षुरसोपमां। एवं रूपरसाञ्चापि कृष्णकापोतीमादिशेत्॥" सु चि ३० अ। See औषधि।

कृष्णकायः । पु । महिषे । वै निघ ।

कृष्णकाष्ठ(क)म् । क्ली । कृष्णागुरुणि । रा नि व १२ ।

कृष्णकुटजः । पु । कृष्णपुष्पकुटजवृक्षे । वै निघ अतिसारे चि कुटजपुटपाके ।

कृष्णकुठेरकः । पु । कृष्णतुलस्याम् । के ।

कृष्णकुलत्थः (कः) । पु । कुलत्थभेदे । काल कुलिकलाइ । गुणाः —"कृष्णकुलत्थको ग्राही रक्तपित्तकरो मतः । रसे च तुवरः पाके कटुः कफहरो मतः । वातगुल्माश्मरीगुल्मपीनसश्वासकासजित् । आनाहगुदकीलार्शोमेदधातुविनाशकः ॥" वै निघ ।

कृष्णकुलत्थिका । स्त्री । वनकुलत्थके । वै निघ ।

कृष्णकुसुमः । पु । कृष्णकरवीरे । रा नि व १० ।

कृष्णकेलिः । स्त्री । कलिकदम्बेति प्रसिद्धे पुष्पवृक्षे । कै ।

कृष्णगन्धः (न्धा) । पु, स्त्री । शोभाञ्जनवृक्षे । सजिना गाछ । र मा । मद । च सु १, ३८ । वा चि ५ अ ।

कृष्णगर्भः । पु । कट्फलवृक्षे । रा नि व ९ ।

कृष्णगलः । पु । कुकुभपक्षिणि । कुको पाखी । वै निघ ।

कृष्णगोकर्णी । स्त्री । Black kind of Murvá (Sansevieria Zeylanica) कृष्णकुसुममूर्वालतायाम् । काल मुर्गा । हि काला मुरहरा । म मुरलो । गुणाः —"कृष्णा गोकर्णिका तिक्ता रसे स्निग्धा त्रिदोषहा । शीतवीर्या वातपित्तज्वरदाहभ्रमापहा । पिशाचबाधारक्तातिसारोन्मादमदापहा । अतिकासश्वासकफकुष्ठवान्त्यापहा । अन्ये गुणास्तु शुभ्रे तगोकर्णीसदृशा मताः ॥" वै निघ ।

कृष्णगोधा । स्त्री । सविषसौम्यकीटभेदे । तद्दंष्ट्रस्य शोथज्वरोगा जायन्ते । सु कल्प ८ अ ।

कृष्णचणकः । पु । कृष्णवर्णचणकक्षुपे । काल छोला । म करियाचण्या । कं करियकडले । गुणाः—मधुरः कासपित्तघ्नः पित्तातिसारकासघ्नः बल्यः रसायनश्च । रा नि व १६ ।

कृष्णचञ्चुकः । पु । चणकवृक्षे । छोला गाछ । रा नि व १६ ।

कृष्णचटकः । पु । श्यामाकपक्षिणि । शामा पाखी ।

कृष्णचन्दनम् । क्ली । पीतचन्दने । हरिचन्दने । काल चन्दन । च सु ।

कृष्णचूडा । स्त्री । The plant Caesalpinia Pulcherrima स्वनामप्रसिद्धपुष्पवृक्षे । कृष्णचूड़ गाछ । गुल्तुरा इति यवनाः । तत्पुष्प पीतरक्तवर्णं दीर्घवृन्तं दशदलमीषद्गन्धं वर्षासु मधुरं भवति । काञ्चननिम्बसौतुल्यमिति । कल्पद्रुम । रक्तगुञ्जायाम् । रा नि व ३ ।

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । रा नि व ३ ।

कृष्णचूरकः । पु । चणकवृक्षे । छोला गाछ । प सु ।

कृष्णचूर्णम् । क्ली । लौहमले । मण्डूरे । रा नि व १३ ।

कृष्णजरधम् । क्ली । कृष्णागुरुणि । वै निघ ।

कृष्णजटा । स्त्री । सुगन्धजटामांस्याम् । जटामांसी । रत्ना । वा अञ्जनादिव ।

कृष्णजयन्ती । स्त्री । कृष्णवर्णजयन्तीक्षुपे । काल जयन्ती । सा रसायनी । रा नि व ४ ।

कृष्णजिह्व । पु । अश्वभाण्डे । ज द २४ ।

कृष्णजीर.(क) । पु । (Nigella sativa or Indica) स्वनामप्रसिद्धे जीरकवृक्षे । काल कालजीरे । हि मङ्गरइल । म कालेजीरे । ते नल्लजीरे । तत्पर्य्याय,—सुषवी, कारवी, पृथ्वी, पृथु, काला, उपकुञ्चिका (अ), कुञ्चिका (अ), पतिस्वरा (अ), सुषवी, सुचिका (अ टी), उपकुञ्चि (र), सुसवी, पृथुका, पृथिवी, भेषज (शब्द) कृष्णा, जरणा, शाली, बहुगन्धा । तद्विविधं स्थूलसूक्ष्मभेदम । गुणाः —"कृष्णजीरश्च चक्षुष्यश्च शीत सुगन्धिकं । ग्राहकं कटुकं गर्भं दीपकं जीर्णज्वरजितं । कफ शोथ निरोधिर्गारुक्षचैव विनाशयेत् ॥" वै निघ । "जरणा कटुकणा च कफशोषनिकृन्तनी । रुच्या जीर्णज्वरघ्नी च चक्षुष्या ध्मानिघ्नी परा ॥" रा नि व ६ । तैल गुलक

सैन्धवम्। जीरकभेदः। हि साहाजीरा, कर्माजी। भा म ४४ नामारी चि।

कृष्णतण्डुला। स्त्री। विड़ङ्गायाम्। वै निघ। काकस्फोटालतायाम्। रा नि व ३। पिप्पल्याम्।

कृष्णताम्बूलवल्ली। स्त्री। कृष्णनागवल्याम्। काल पान। गुणा—"तिक्तोष्णा कटुका मता। कषाया च मलस्तम्भकारिणी दाहकारिणी। मुखजाड्यकरी प्रोक्ता" ॥ वै निघ।

कृष्णताम्रम्। क्ली। गोशीर्षचन्दने। श मा।

कृष्णतार। पु। हरिणे। रा नि व १९।

कृष्णतिल। पु। Black Sesamum स्वनामख्यातवृक्षे। कृष्णतिल गाछ। रा नि व १६। See तिल।

कृष्णतोयणा। स्त्री। कृष्णजीरके। काल जीरे। वै निघ।

कृष्णतुण्ड। पु। अग्निप्रकृतिकीटे। तेन दष्टस्य पित्तज्वररोगा जायन्ते। सु कल्प ८ अ।

कृष्णतुलसी। स्त्री। कृष्णपत्रतुलसीवृक्षे। वाबु तुलसी वा काल तुलसी। गुणा—कासवात क्रिमिवमिभूतघ्नी। रा नि व १०।

कृष्णत्रिवृत् (ता)। स्त्री। कृष्णमूलत्रिवृतायां। काल टेउड़ी। हि श्यामपनिलर कालानिशिथार। गुणा—श्वेताया इव गुणा विशेषतस्तु तीव्रविरेचनी मूर्च्छादाहमदभ्रान्तिकण्ठोत्कर्षता जननी च। भा पू १भ।

कृष्णत्वक्। पु। वकुलवृक्षे। वै निघ।

कृष्णदन्ता। स्त्री। काश्मरीवृक्षे। गाम्भार गाछ। रा नि व ९।

कृष्णदेह। पु। भ्रमरे।

कृष्णधान्यम्। क्ली। कृष्णवर्णषष्टिकधान्ये। कालिन्दी धान। श्यामाके। वै निघ। च सू २७ अ।

कृष्णधुत्तूरक। पु। (Datura fastuosa) कृष्णपुष्पधुत्तूरवृक्ष। काल धुतुरा, कनक धुतुरा। मे कालाधतूर। क करियमदकुणिगे। तत् पर्याय—शिव, कनक सचिव, शिव कृष्णपत्र, विषारातिः, कृष्णपुष्प। अथ गुणैर्धुत्तूरतुल्य प गुणाढ्य। "कटुरुष्णश्च कान्तिकारी व्रणा चिंतन। त्वग्दोषखर्ज्जूकण्डूज्वरहारी भ्रम प्रदः।" रा नि व १०।

कृष्णपर्णी। स्त्री। कृष्णतुलस्याम्। कालतुलसी। र मा।

कृष्णपल्लवा। स्त्री। कृष्णकलस्याम्। काल कलमी। प मु।

कृष्णपाक (पाकफल)। पु। करमर्द्दक वृक्षे। करञ्जा गाछ। श र।

कृष्णपिण्डार (क)। पु। पियारा इति प्रसिद्धे फलवृक्षे। रत्ना।

कृष्णपिण्डीतक (मदोर)। पु। कृष्ण पिण्डारो। पेयारा गाछ। रत्ना। कृष्णमदन वृक्ष। काल मयना गाछ। प मु।

कृष्णपिपीलिका (ली)। स्त्री। कृष्णवर्ण पिपीलिकायां। काल पिंपड़े डेयो। रा नि व १९।

कृष्णपुच्छ। पु। यद्दर्शने हरिणतुल्यवन्यजन्तु विशेष कीटविशेषप्रसिद्धे। हि लोमड़ी। वै निघ।

कृष्णपुष्प। पु। कृष्णधुत्तूरके। रा नि व १०।

कृष्णपुष्पी। स्त्री। प्रियङ्गुवृक्षे। श च।

कृष्णपूतिफला। स्त्री। सोमराज्याम्। रत्ना।

कृष्णप्रिय। पु। कदम्बवृक्षे। वै निघ।

कृष्णफल (फलपाक)। पु। करमर्द्दवृक्षे। करञ्जा। हि करौन्दा। क टी भ। हि कौष।

कृष्णफला। स्त्री। श्वेतवर्णक्रिमिस्याम्। श्वेत आलाकुशी। भा पू १भ शाकव। सोमराज्याम्। अम। प मु। चुक्रकार्के। वै निघ।

कृष्णबर्बर। पु। कृष्णबर्बक। काल बाबुई। रा नि व १०। वैजयन्तीनामतुलसीवृक्ष। वै निघ।

कृष्णबालुकम्। क्ली। कडुर्ष्ट। वै निघ।

कृष्णभस्म। क्ली। Black sulphide of mercury पारदस्य भस्मीकरणेन कृष्णता पादने। धान्याभ्रक १ प पारद १ प मारकद्रव्य २१ दिन मर्दयित्वा ततो मारकद्रव्यकल्केन वस्त्र खण्ड लिप्त्वा तेन वर्त्तिं कुर्यात्। अथ तां वर्त्तिं एरण्डतैलेनाप्लाव्य पुनः पुनः प्रज्वाल्य च यदध पतति, तद्धृतभाण्डे गृह्णीयात्। तदेव कृष्णभस्मेत्युच्यते। अथ पुनर्नियामकैः सह मर्दयित्वा कज्ज

काले यत्न दिनैक पातयेत्। एतत्प्रणाली र सा स दृश्या।

कृष्णभूकुष्माण्डः। पु। कृष्णवर्णभूमि कुष्माण्डे। श चि।

कृष्णभूभवा। स्त्री। कारवेल्लिकायाम्। वै निघ।

कृष्णभूम (मि)। पु, स्त्री। कृष्णवर्णभूमि देशे। हे,च। रा नि व २।

कृष्णभूमिजा। स्त्री। गोमूत्रिकातृणे। रा नि व ८।

कृष्णभूषणम्। क्ली। मरिचे। वै निघ।

कृष्णभेदा (दी)। स्त्री। कटुकायाम्। रा नि व ६।

कृष्णमणिः। पु। राजावर्त्तमणौ। वै निघ।

कृष्णमत्स्य। पु। कण्टकयुक्तमत्स्यभेदे। सु सू ४६ अ।

कृष्णमदनः। पु। कृष्णवर्णमदनवृक्षे। काल मयना गाछ। गुणा—"कृष्ण श्वेतन्तु मदन शीतली मधुर स्मृत। कटतिक्तश्च तुवर वान्ति कृत् कफनाशन। पक्वामाशयशुद्धेश्च कारक पित्तनाशक॥" वै निघ।

कृष्णमधुरज्वर। पु। मधुरज्वरभेदे। वै निघ।

कृष्णमल्लिका (ली)। स्त्री। कृष्णार्ज्जकवृक्षे। कृष्णपत्र शुभ्र तुलसी। रा नि व १०। See अर्ज्जक। पर्णासे। काल बाबुई। भा पू १भ। See बबरी। वनवर्व्वर्य्याम्। काल तुलसी वै निघ।

कृष्णमक्षिका। स्त्री। मक्षिकाविशेषे। काल माछि। वै निघ।

कृष्णमालुक। पुं। कृष्णार्ज्जके। कृष्णपत्र शुभ्र तुलसी। रा नि व १०।

कृष्णमाष। पु। कृष्णकलाये। कालकलाय। गुणा—"कृष्णमाषो बलकरो रुचो दोषचयापह।" वै निघ।

कृष्णमुख। पुं। मानरे। । रा नि व १९।

कृष्णमुखा। स्त्री। कृष्णमारिचायां। व निघ।

कृष्णमुखी। स्त्री। अलगर्दजलौकायाम्। सु सू १३ अ।

कृष्णमुद्गः। पु। (Phaseolus max) स्वनामख्यातशिम्बीधान्ये, मुद्गविशेषे। वम्बइ काल मुग। म करियामुग। कं करियहेसरु। तत्पर्य्याय,—वासन्त, माधव, सुराह्न। गुणा—विदोषघ्न मधुर वातघ्न लघु दीपन पथ्य बलवीर्य्याङ्गपुष्टिदश्च। रा नि व १६।

कृष्णमुष्कः। पु। कृष्णघण्टापाटलिकायाम्। काल घण्टापारुल। गुणा—"कटुयामो रुचि कृत्पाचक स्मृत। यकृद्गुल्मोदरहरो गुणाश्चान्ये च श्वेतवत्॥" वै निघ।

कृष्णमूला (ली)। स्त्री। कृष्णमूलशारिवा विशेषे। रा नि व १२।

कृष्णमूषिक। पु। मूषिकभेदे। "कृष्णेन छक् छर्द्दयति दुर्दिनेषु विशेषत। शिरीषफल कुष्ठन्तु पिबेल्लिह शुकमश्मना॥" सु कल्प ६अ।

कृष्णमृग। पु। कृष्णहरिणे। कालसार हरिण। वै निघ।

कृष्णमृत् (त्तिका) (त्स्ना)। स्त्री। कृष्णवर्ण सुरभिमृत्तिकायाम्। सुगन्ध काल माटि। हि करियामाटी। म कालीमाती। गुणा—"कृष्ण मृत्स्ना रक्तदोषप्रदरक्षतदाहहा। मूत्रकृच्छ्रकफ म्पित्त नाशयेदिति कीर्त्तितम्॥" वै निघ। "कृष्णमृत्क्षतदाहासृग्प्रदरश्लेष्मपित्तनुत्।" रा नि व २। च चि १अ। वा चि ८अ। कृष्ण भूमौ। वै निघ।

कृष्णमृत्तिक। पु। कृष्णभूमौ। हे च।

कृष्णमेह। पुं। सप्रमेहप्रमेहरोगे। "काल मेहो मसीनिभम्।" भा। मा नि।

कृष्णरङ्गम्। क्ली। शौसधातौ। वै निघ

कृष्णरम्भा। स्त्री। रम्भाविशेषे। काल कला। वै निघ।

कृष्णरस। पु। पारदस्य कृष्णीकरणे। तत्प्रकरणं—"लौहपात्रेऽथवा ताम्रे पलैक शुद्धसूतक। मर्द्दयित्वा द्रुते तस्मिन् गुडट्टुत पलत्रयं। दिव्या च चालयेत्किञ्चिल्लोहदर्व्व्या पुन पुन। शोभते कदलीपत्रं तस्योपरि च ढालयेत्। हस्तेनैव मर्द्दयेत् मर्दयेत् मलवदीषद वीजयेत्॥" चचि।

कृष्णराजः । पु । कृष्णशिग्रुवृक्षे । काल सजना गाछ ।

कृष्णराजिका । स्त्री । कृष्णसर्षपे । काल सरिषा । वै निघ ।

कृष्णरुहा । स्त्री । जतुकालतायाम् । रा नि व ३ ।

कृष्णल (क) । पु । रक्तिकायाम् । रति । घुघुटा, चिरमुटी इति च भाषायां । गुञ्जायाम् । कुँच । कृष्णगुञ्जायाम् । वै निघ ।

कृष्णलवणम् । क्ली । Muriate of soda with a proportion of sulphur and iron काचलवणे । सौवर्च लवणे । सचल लवण । रा नि व ६ ।

कृष्णला । स्त्री । श्वेतगुञ्जालतायाम् । भा पू १भ । गुञ्जालतायाम् । रा नि व ३ । भुजाढक्याम् । टोंडोव कलाय । प सु । कृष्णगुञ्जायाम् । वै निघ ।

कृष्णलो(लो)हम् । क्ली । काललोहे । रा नि व १३ । तीक्ष्णलोहे । सु सू ३८ भ ।

कृष्णवक्त्र । पु । श्याममुखे वानरे । हला ।

कृष्णवनालुकम् । क्ली । वनजकृष्णालुकविशेषे । बुनो काल आलू । गुणा —"कृष्ण वनालुक कृष्य महासिद्धिकर परं । सुखजाड्यहरमीक्त मुनिभिस्तत्वदर्शिभि ॥" वै निघ ।

कृष्णवर्ण । पु । राजमदनवृक्षे । काल मयना गाछ । रा नि व ८ । कस्तूरिकायाम् । मुस्तायाम् । रौहाकरक्षे । कालशान । मध्यसदे । क्ली । कली । लवङ्गे । कृष्णागुरुणि । वै निघ । स्त्री (र्णा) । असाध्यविषलूताविशेषे । सु कल्प ८ भ ।

कृष्णवर्त्मा । पु । वह्नौ । चित्रकवृक्षे । चिते गाछ । यम । भल्लातकवृक्षे । वै निघ ।

कृष्णवर्व्वरक । पु । बर्बरवृक्षे । रा । काल बाबुई तुलसी ।

कृष्णवल्मीक । पु, क्ली । कृष्णवर्णवल्मीके । सु कल्प ८भ ।

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् । रा नि व ३ ।

कृष्णवल्ली । स्त्री । (Ocymum pilosum) कृष्णतुलस्याम् । काल बाबुई । प सु । कृष्णसारिवायाम् । रा नि व १२ ।

कृष्णवानरः । पु । गोलाङ्गूले वानरे । मुख पोड़ा वानर । रा नि व १९ ।

कृष्णवार्त्ताकु । पु । कृष्णवर्णवार्त्ताकौ । काल बेगुन । रस र ज्वरादि यष्ट कवाटरसे ।

कृष्णवीज । पु । रक्तशिग्रौ । लाल सजना गाछ । जटा । क्ली । कालिङ्गे । तरमुज । रा नि व ७ ।

कृष्णवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । पाटलावृक्षे । गाम्भारीवृक्षे । रा नि व २३ । माषपर्णीलतायाम् । प सु । कुवेराक्षीवृक्षे । पेटारि गाछ । र मा ।

कृष्णवेत्र । पु । कैलिलता इति प्रसिद्धलतायाम् । भैष महाभल्लातकगुडे । "कृष्णवेत्रोघटाफलम् ।" रस र वसकवृते ।

कृष्णवोल । पु । कृष्णच्छविवोलभेदे । मुशब्बर, काल गन्धबोल । गुणा —"कृष्णवोल कटु शीत भेदकौ रसशोधन । शूलाध्मानकफान्वात कृमिगुल्मौ च नाशयेत् ॥" वै निघ ।

कृष्णव्रीहि । पु । कृष्णवर्णतुषतण्डुले व्रीहि धान्यविशेषे । काल धान आउशकेले । स च सर्व्वव्रीहिश्रेष्ठ इति । सु । "कृष्णव्रीहि स विज्ञेयो य कृष्णतुषतण्डुल" इति । भा पू १भ ।

कृष्णशठ । पु । दुर्लभनामे । ल द ।

कृष्णशण । पु । कृष्णपुष्पशणवृक्षे । काल शन । भैष क्षुद्र रो चि महानीलतैले । च चि २०भ ।

कृष्णसार । पु । Black antilope स्वनाम प्रसिद्धे मृगे । कालसार हरिण । श टो र ।

कृष्णशारिवा । स्त्री । कृष्णसारिवायाम् । श्यामा लता । See कृष्णसारिवा ।

कृष्णशालि । पु । स्वनामख्यातशालिधान्ये, कृष्णधान्य । काल हेमन्त धान । तत्पर्याय,— श्यामशालि, कालशालि, सितेतर । गुणा — मधुर बलकृत् पुष्टिवीर्य्यवर्द्धन नयद कान्तिद त्रिदोषघ्न । रा नि व १६ ।

कृष्णशिंशपा । स्त्री । कालागुरुपरनामशिंशपा वृक्षे । काल शिशु गाछ । ल कालाशिंशपा । भं

करियइवीजु । गुणा—तिक्ता कटुरुष्णा कफवातघ्नी दीपनी शोथातिसारघ्नी च । रा नि व ९ । "तिक्ता कट्वी चोष्णाग्निदीपनी । तुवरा कफवातघ्नी शोफातीसारकुष्ठहा । श्विच मेदःकृमीञ्छर्दिं वस्तिरोगममीहच । रक्तदोषञ्च नश्यपीनसगर्भनुत् । अशोघ्नाग्निनी शीता"— ॥ वै निघ । "शिंशपा कृष्णसारा ।" सु सू ३८ अ ।

कृष्णाग्निखिदाम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । वै निघ ।

कृष्णाग्निग्रुः । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । काल सजिना गाछ रा नि व ७ ।

कृष्णाग्निम्बा । स्त्री । कुलत्थभेदे । काल कुलथ । वै निघ ।

कृष्णाग्निम्बिका (स्त्री) । स्त्री । Dolichos virosus) कृष्णवर्णायां शिम्बिकायाम् । काल शीम । र मा ।

कृष्णाशृङ्गः । पु । महिषे । हे च ।

कृष्णाशेरीयक । पु । कृष्णपुष्पझिण्टीक्षुपे । काल झाँटी । भेष क्षुद्ररोगचि महानीलतैले ।

कृष्णाश्वेता । स्त्री । पाटलावृक्षे । गाम्भारीवृक्षे । वै निघ ।

कृष्णासञ्ज्ञकम् । क्ली । सौवर्चललवणे । वै निघ ।

कृष्णासखः । पु । अर्जुनवृक्षे ।

कृष्णासखी । स्त्री । जीरके । श च ।

कृष्णासर्जन । पु । अश्वकर्णशालवृक्षे । वै निघ ।

कृष्णासर्पः । पु । दर्व्वीकरसर्पविशेषे । कउटे साप । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

कृष्णासर्पा । स्त्री । कृष्णकापोतिकायाम् ।

कृष्णासर्षप (पा) । पुं, स्त्री । राजसर्षपे, राजिकायाम् । काल सरिषा । गुणा—"कृष्णा तु राजिका चातितीक्ष्णा श्रेया वर्षे सदा । गुणा अन्य राजिकावत् ।" वै निघ । रा नि व १६ । See राजिका ।

कृष्णासार । पुं । हरिणविशेषे । कालसार हरिण । तत्पर्याय,—कृष्णसार (च टी) कृष्णसारङ्ग (के) । रवा । मृगोदृश । शिंशपावृक्षे । स । खदिरवृक्षे । अ र । स्नुहिवृक्षे । आम्रवृक्षे । वै निघ ।

कृष्णासारका । स्त्री । कृष्णशिंशपावृक्षे । वृ

कृष्णासारङ्गः । पु । कृष्णसारमृगे । वै ।

कृष्णासारथिः । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि व

कृष्णासारमांसम् । क्ली । कृष्णसारमृगमांसे । काल कालसार हरिणेर मांस । चि रक्तपि चि खड्गकादो । गुणा—रक्तपित्तहितम् । सद्यद्धि रुचिकरं बलकरं स्वरवर्धम् ।

कृष्णासारा । स्त्री । कृष्णशिंशपावृक्षे । शिशु गाछ । चि सीसव । र मा ।

कृष्णासारिवा । स्त्री । श्यामालतायाम् । लता । हि कालीसारिवा । म कालोउपलसर चल शिरवाल । कलहेरवायमसद्गन्धच्छदा च गन्धा कालवेलि इति लोके । सु चि ९ अ । इत्युक्तमप्यत्रत्या कृष्णसारिवेति । भा पू १ गुणा—"कृष्णा तु सारिवा शीता हृद्या तु गुरुः स्मृता । कफघ्नी चैव सम्प्रोक्ता गुणाश्चान्ये तु पूर्ववत् ॥" वै निघ । See अनन्ता ।

कृष्णासूक्ष्मफला । स्त्री । शारिवाभेदे । गुणा—स्वादु स्निग्धा गुरु शुक्रजननी अग्निमान्द्यरुचिश्वासकासामविषमाशिनी दोषत्रयघ्नी रक्तप्रदरज्वरातीसारघ्नी च । वै निघ ।

कृष्णास्कन्धः । पु । तमालवृक्षे । तमाल गाछ च टी भ ।

कृष्णास्रोतः । क्ली । रसाञ्जने । रत्ना ।

कृष्णा । स्त्री । कृष्णवेणा कृष्णगङ्गेति ख्यातायां नदीविशेषायाम् । भारतवर्षीयनद्याम् । तज्जलगुणाः जाड्यकर स्वादु पवित्र पिपासाशमनञ्च । रा नि व १४ । सविषजलौकाभेदे । सु सू १३ अ । See जलौका । कृष्णशतपादीभेदे । सु क ८ अ । स १३ अ । See शतपदी । मरिच अ द वातरक्त चि । "पिबेत् कृष्णां कफाधिके" पिप्पल्याम् । प सु । कृष्णा च मधुना युक्ता "आमलक्ययः कृष्णा ।" च द कफज्वर आमलक्यादि । अष्टाङ्गे । नीलीवृक्षे । रा नि व ४ । द्राक्षालतायाम् । रा नि व ११ । नीलपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । गाम्भारीवृक्षे । रा नि व ९ । द्राक्षभेदे । कटुकायाम् । रा नि व ६ । राजसर्षपे । रा नि व १६ । सोमराज्याम् । रा नि व २१ । कृष्ण

क्षारिकाविशेषे । रा नि व १२ । च द यवा चि । कृष्णतुलसीवृक्षे । रा नि व १० । शिरीष वृक्षे । पटोले । पर्पग्याम् । भा । शतपत्र्याम् । सेउँती । भा पु १भ । जटामांस्याम् । वै निघ भस्म चि कृष्णाशिरीषलिपे । कुटजवृक्षे । दूर्व्वायाम् । कृष्णनिर्गुण्ड्याम् । वनकुलत्थे । कस्तूर्य्याम् । कृष्णघटकायां । वै निघ । काकोल्याम् । जटा ।

कृष्णाख्या । स्त्री । नीलपुनर्नवावृपे । रा नि व ५ ।

कृष्णागुरु । क्ली । स्वनामख्यातकृष्णवर्णसुगन्धि काष्ठे । कृष्णागुरु । हि कालागर । प मु । तत्पर्य्याय,—काकतुण्ड (इ) अगुरु शृङ्गारम्, विश्वरूपकम्, शीर्षम्, कालागुरु, कैश्य, वसुकम्, कृष्णकाष्ठ, धूपार्हम्, वल्लरम्, मिश्रवर्णम्, गन्धम् । गुणा—कटूष्ण तिक्त कषाय लिपे शीतल पाने पित्तहरं त्रिदोषघ्न मुखरोगवान्तिवातहरञ्च । रा नि व १२ ।

कृष्णाङ्गम् । क्ली । जीरकभेदे । हि कालोजी । वै निघ ।

कृष्णाजटा । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै निघ २भ वा व्या पञ्चवध चि ।

कृष्णाजाजी । स्त्री । कृष्णजीरके । च द संग्रही चि ।

कृष्णाजिनम् । क्ली । कृष्णसारचर्मणि ।

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृपे, कृष्ण कार्पासे । रा नि व ४ । वै निघ ।

कृष्णाढकी । स्त्री । कृष्णपुष्पाढक्याम् । काल अड्हर । गुणा—"कृष्णा तु तुवरी बल्या वाजि दीपिकरी मता । पित्तदाहश्रमघ्नी च मुनिभिः परिकीर्त्तिता ॥" व निघ ।

कृष्णातण्डुलम् । क्ली । पिप्पलीतैले । चि की वृद्धि चि । "सकृष्णातण्डुली लेह ।"

कृष्णात्रेयः । पु । वैद्यकसंहितासुप्रणेतरि महर्षौ ।

कृष्णादिगण । पु । पिप्पल्यादिद्रव्यवर्गे । यथा—"कृष्णा चित्रकदन्त्यौ वासक त्रिफला घनं । वह्निर्द्वैस्त्रिवृता देवदारु कटुत्रिकम् । दशमूली गोरक्षी गोधी भूनिम्ब विन्दवल्लभं । भार्गी रास्ना दिवा पाठी शिवा मूर्वा हरीतकी ॥" भा ।

कृष्णाद्यतैलम् । क्ली । नेत्ररोगे हितम् "कृष्णाविडङ्गमधुयष्टिकसिन्धुजन्मविश्वौषधैः पयसि सिद्धमिदं कृमल्या । तैलं नृणा तिमिरशुक्रशिरोरुचिशूलपाकाव्ययान् जयति नस्यविधौ प्रयुक्तम् ॥" तिलतैल १ श पिप्पल्यादिकल्क ।० पो वारि ४ श छागदुग्ध १ श । च द ।

कृष्णाद्यमोदकः । पु । श्लीपदाधिकारे । पिप्पलीमूलचूर्णं २ तो चित्रकमूलचूर्णं ४ तो दन्तीमूलचूर्णं ८ तो हरीतकीचूर्णं २० तो सर्व्वं मेलन पलद्वयगुडेन मोदक साध्य । मोदकं मधुना लेह्य । पाठ—"कृष्णाचित्रकदन्तीनां कर्षमर्द्धपलम्पलम् । विंशतिश्च हरीतक्या गुडस्य च पलद्वयम् ॥" रस र । सा कौ ।

कृष्णाद्यलौहम् । क्ली । शूले लौहम् । पाठ—'कृष्णाभयालौहचूर्णं लेहयेन्मधुसर्पिषा । परिणामभवं शूलं सर्व्वं हन्ति त्रिदोषजम् ॥" र चि ८ अ । रस र ।

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम्, कृष्णकार्पासे रा नि व ४ ।

कृष्णाभ्रम् । क्ली । नीलाभ्रे । काल अभ्र See अभ्रकम ।

कृष्णामिषम् । क्ली । लौह । है च ।

कृष्णामूलम् । क्ली । पिप्पलीमूले । वै निघ ।

कृष्णाय । पु । काललौहे । रा नि व १३ ।

कृष्णायसम् । कृष्णवर्णलौहे, पिण्डीवर्णादि व्यतिरिक्तलौहे कान्तलोह, इस्पात । रमा । तीक्ष्णलौहे । तीखा लोह । र मा । मुण्डलौहे । रा नि व १३ ।

कृष्णार्चिः । अग्नौ । चित्रकवृक्षे । वै निघ ।

कृष्णार्जक । पु । कृष्णवर्णतुलसी । काल तुलसी । स कालावर्वरा । रा नि व १० । तत्पर्य्याय,—कालमाल, मालूक कृष्णमालूक, कृष्णमल्लिका, कृष्णवल्ली गरघ्न वनवर्वर, वर्वरी, जाति । गुणा—कटुत्व, उष्णत्व, कफवातामय नेत्ररोगनाशित्व रुचिमुखप्रसववर्द्धकत्वञ्च । रा ।

कृष्णालु । पु । कैन्दुवृक्ष । कृष्णवर्णालुकः । वै निघ ।

कृष्णागुरु । पु क्ली नीलाबरी । गुणा—

"कृष्णागुरुकन्तु मधुरं शीतवीर्य्यं श्रमापहं। पित्त दाहहरञ्चैव चरिभि परिकीर्त्तितम्॥ एतच्च वर्ण्य रुचिकरं सुखनाशकरञ्च।" वै निघ। मधुर शीत पित्तदाहश्रमापहश्च। रा नि व ७।

कृष्णावासः। पु। अश्वत्थवृक्षे। वै प।

कृष्णिका। स्त्री। राजिकायाम्। श्वेतसर्षपे। अम।

कृष्णी। स्त्री। रात्री।

कृष्णीकरणम्। क्ली। श्वेतादे कृष्णतासम्पादने। सु चि १७।

कृष्णेन्द्रियम्। क्ली। कर्दमे। वै निघ।

कृष्णेक्षु। पु। श्यामेक्षौ। काजलि आख्। म कालाउस। कं करियकबु। तत्पर्य्याय,—कान्तारक (भ), श्यामलेक्षु, कोकिलेक्षु, कोकिलाक्ष। गुणा—पाके मधुर स्वादु रसबहुल कटुक त्रिदोषघ्न बलकर वीर्य्यप्रदश्च। रा नि व १४। "सहस्रकृष्णो भवत गुणागा ह्यो भवेत्तपंचदाहहन्ता, चार स किञ्चिन्मधुरो रसेन शोषापहर्त्ता श्रमशीकरको।" भवि १० भ। तच्छर्करागुणा—हृद्या तृप्तिजननी बलदा श्रमहरा जीवनी च। च द प्रमेहचि।

कृष्णोदरः। पु। दर्व्वीकरसर्प। कृष्णाबुक सर्प। सु कल्प ४भ। See सर्प।

कृष्णोदुम्बरः (रिका)। पु, स्त्री। काको दुम्बरिकायाम्। काकडुमुर। रा नि व ११।

कृसरः। पुं। तुल्यतिलान्ने। "तिलतण्डुलसम्पक्व कृसर सोऽभिधीयते।" वै प।

कृसरा (यवागू)। स्त्री। यवागूभेदे। खाद्य-विशेष। तद्गुणा—"तिलतण्डुलमाषाणा मथवा तिलतण्डुलात्। षड्गुणे जल दत्त्वा साध नीया यवागुका॥ सा नरा दुर्नरा बल्या मदपुष्टि प्रदा मता। कफपित्तमलघ्नश्च मूत्रकृच्छानिलमाग्निनी॥" वै निघ।

क्लृप्तधूपः। पु। सिह्लके। शिलारस। गटा।

केकर। पु। निमीलनतादिपुरुषे। टेरा, गञ्जा। हि ऐंचाताना। अम।

केका। स्त्री। मयूरवाण्याम्। अम।

केका(क,का)ण.। पु। तद्देशजाताश्वे। See अश्व।

केकावलः। प। मयूरे। श ध।

केकिका (की)। पु, स्त्री। मयूरे। रत्ना।

केकिशिखा। स्त्री। मयूरशिखायाम्। रा नि व ५। भैष बाल चि।

केचुकः। पु, क्ली। (Colocasia Antiquorum) तन्नामकवृक्षे। कचु शाक। शाकविशेष। कचुर शाक। शिका। केचुके। कँडे।

केचुकाकन्द। पु। केचुकी। कचु। सु चि ८ भ। 'केचुकाकन्दनिर्यासम्।'

केञ्चिका। पटावासे। तांबु।

केतक (की)। पु, स्त्री। (Pandanus odoratissimus) स्वनामख्यातसुगन्धपुष्पवृक्षे। केया गाछ। हि केवड़ा। म केतकी। ते मोगलिचेट्टु। कं केदगे। तत्पर्य्याय,—सूचि पुष्प, हलीम, जम्बूल (र), चामरपुष्प (मे), केतक, सूचिकापुष्प, जम्बुक, क्रकचच्छद (भा), तीक्ष्णपुष्पा, विफला, धूलिपुष्पिका, मेध्या, कण्ट दला, शिवद्विष्टा, नृपप्रिया, क्रकचा, दीर्घपत्रा स्थिरगन्धा, गन्धपुष्पा, इन्दुकलिका, दलपुष्पा, पांशुला। केतकी द्विधा श्वेतसुवर्णभेदेन। गुणा—मधुरत्व तिक्तत्व कफघ्नत्व कटुत्व लघुत्वञ्च। तत्पुष्प वर्णे केशदौर्गन्ध्यघ्न। सुवर्णा—तिक्ता लघु नेत्रहिता कटु मधुरा विषदोषकफघ्नी च। तत्पुष्प सुखकर कामोद्दीपक हृद्य किञ्चिदुष्ण कटुतिक्त सुगन्ध नेत्रहितञ्च। स्तन—अतिशीतल देहदार्ढ्यकर कटु रसायनी बल्य पित्तकफापह। रा नि व १०। फल केशरञ्च पूर्व्वोक्तगुणम्।—'श्वेता कटुका स्वादु लघु तिक्त कफापह। उष्णा तिक्तरसा ज्ञेया चक्षुष्या हेमकेतकी॥" भा पू १भ। श्वेतकेतकोफल किञ्चिदुष्ण स्वादु मेह वातकफघ्नञ्च। वै निघ। "केतकी वातला हृद्या तन्द्रा निद्राकरी मता।" भवि १८भ। जातीपुष्पवृक्षे। चामेलीपुष्प वृक्ष। रा नि, व १०।

केतकफलम्। क्ली। कुचेलके। कूँचिला। च द अम्लरोगचि कथा इति। केतकीफले। तत् त्रिदोषविषघ्नम्। च सू २७ भ।

केतकाद्यतैलम्। क्ली। वातव्याध्यधिकारे। तैल ४ श काथार्थ—केतकीमूल वाट्यालकादि प्रत्येक प ४२ प २ जल १० मा पाकार्थ कल्क

१२८ श ष्ठि १६ श काञ्जिक १६ श यथाविधि तैल पचत। तैलमिदमकल्कत्वात् तुल्येन क्वाथेन तुषोदके साध्य भवति। च द वा व्या चि।

केतनम्। क्लौ। चिह्ने। स्थाने। हे च।

केतु। पु। अग्निमन्थे। र मा। रोगे। पीडायाम्। उत्पाते। चिह्ने। मे।

केतुग्रहवल्लभम्। क्लौ। वैदूर्यरत्ने। भा पु १ भ।

केतुतारा। स्त्री। धूमकेतौ।

केतुभ। पु। मेघे। शब्दमा।

केतुरत्नम्। क्लौ। वैदूर्यमणौ। प मु।

केतुवसन। पु। पताकायाम्।

केदर। वि। काणे। टेरके। श र। पु। वनस्पतिविशेषे। चम।

केदार। पु। अद्रौ। क्षेत्रे। চষা ক্ষেত। शालभूमिविशेषे। आलवाले। मे। केदारशाली। आमन। वै निघ।

केदारक। पु। केदारजातषष्टिकधान्यजातिभेदे। सु सू ४६ च। गुणा—कङ्कुकवत। See केदारशालि।

केदारकटुका। स्त्री। कटुका। रा नि व ६।

केदारखण्डम्। पु। क्षुद्रालवालविशेष। वौध।

केदारजम्। क्लौ। पद्मकाष्ठे। रा नि व १२।

केदारजलम्। क्लौ। तद्गतशस्यजले। गुणा—विपाके स्वादु गुरु दोषदञ्च। तदेव बहमूत्र विशेषेण दोषद भवेत्। रा नि व १४।

केदारभूमि। स्त्री। शालक्षेत्रे।

केदारशालि। पु। केदारक्षेत्रजशालिधान्ये। উন্নতভূমিজ শালিধান্য, আমন ধান, হেটে ধান। गुणा—मधुरा हृद्या बल्या पित्तवर्द्धना ईषत्कषाया अल्पमला गुरव कफप्रदाय। रा नि व १६। धान्य—मधुर शीतल रुचिकर स्तन्यवर्द्धनम्। वै निघ। "केदारप्रभवा रुच्या वात पित्तविनाशिन। रक्तपित्तविकारघ्ना बातला कफकारका।" चकि १५ च।

केना (नो)। स्त्री। पत्रशाकविशेष। गुणा—मधुरा शीता रुच्या स्तन्यवर्द्धनी च। वै निघ।

केनार। पु। शिर कपोलसन्धिषु। मे।

केनिपात' (क')। पु। अरित्रे। शब्दर।

केन्दु (क) (र')। पु। (Diospyros Glutinosa) तिन्दुके। তেঁদ গাব। श र। श च।

केमुक (का)। वि। केवुककन्दे उत्तरदेश ख्याते। কেঁউ গাছ। हि कोवी केमुवा। तत्पर्याय,—पेचुक, पेचुनी, पेचु, पेचिका, दलसारिणी, केचुक। र। प्र त्रिकट्वाद्यमोदके। गुणा—मधुरा हृद्या कटुपाका तिक्ता शीता लघु पाचिका दीपनी ग्राहिणी हृद्या वातला कफपित्त ज्वरघ्नी प्रमेहकुष्ठकासघ्नी रक्तरोगघ्नी पित्तश्रम पिपासाश्च नाशयेत्। वै निघ। मूल—केमुक कटुक पाके तिक्त ग्राहि हिम लघु। दीपन पाचन हृद्य कफपित्तज्वरापह। कुष्ठकास प्रमेहासनाशन वातलङ्कटु।' भा पू १भ कफ पित्तघ्न रोचन अग्निदीपनश्च। राज। मधुर रुचकच्च शीतल भेदन ग्राहक रुच्य गुरुपित्त कफघ्न वातघ्नश्च। वै निघ।

केम्बुकम्। क्लौ। पूगे। भा म ७भ मू क्र चि।

केयूरम्। क्लौ। अलङ्कारविशेषे। तत्पर्याय—अङ्गदम् (च)। তাড, তাগা, অনন্ত।

केलटम्। क्लौ। कुसुम्भवीजे। वै निघ।

केलटक। पु। केमुककन्दे। वै निघ।

केलास। पु। स्फटिकमणौ। वै निघ।

केलि। स्त्री। पृथिव्याम्। शब्दर।

केलिक (किल')। पु। अशोकवृक्षे। वै निघ।

केलिकदम्ब। पु। कदम्बविशेष। क। See कदम्ब।

केलिकिण' (कीर्ण:)। पु। उष्ट्रे। वै निघ। हे च।

केलिपिक। पु। कोकिले।

केलिवृक्ष। पु। केलिकदम्बे। কেলিকদম্ব। श र।

केलुट(क)म्। क्लौ, पु। कन्दशाकविशेषे। কেমুককন্দ। अलीदुम्बरे। वै निघ।

केवलद्रव्यम्। क्लौ। मरिचे। श र।

केवा (विका) । स्त्री । केवार् इति कोङ्कणदेशे ख्याते पुष्पवृक्षविशेषे । तत्पर्य्याय,—कविका, कैवी, भृङ्गार नृपवल्लभा, भृङ्गमारी, महागन्धा, राजकन्या, अलिवाहिनी । गुणा —मधुराशीतला दाहपित्तश्रमघ्नी वातघ्नी कफघ्नी छर्द्दिघ्नी च । रा नि व १० ।

केवु(वू)कः (का) । पु,स्त्री । पत्तरे । शाकिके । सि यो क्रमि चि । कन्दुके । कँाउ, কেউতারা । च सू ४अ क्रमिघ्नगणे ।

केशः । पु । ह्रीवेरे । वाला । प सु कुन्तले । मे । वाले । চুল । रा नि व १८ । स तु गर्भस्थ शिशोरष्टाभिर्मासै र्जायते । सुखबोध ।

केशकार' । पु । इक्षुविशेषे । हि कुशियार । गुणा —गुरु शीत रक्तपित्तक्षयघ्न । भा ।

केशकारी । स्त्री । शौहिण्याम् । वै निघ ।

केशकीट' । पु । Louse उकुणे ।

केशगर्भकः । पु । कवर्य्याम् । चिका । श्योणाक वृक्षे । छागे । उत्कुणे ।

केशघ्नम् । क्लो । इन्द्रलुप्तरोगे । টাক পোকা । रा नि व २० ।

केशच्छित् । पु । नापिते । श च ।

केशटः । पु । उकुणे । छागे । मे । श्योणाक वृक्षे । चिका ।

केशधारिणी । स्त्री । दुर्गपुष्प्याम् । श । কেশপুষ্পী ।

केशधृत् । पु । मस्तके । भूतकेश । श च ।

केशनाम । क्लो । ह्रीवेर । वाला । अम ।

केशपक्ष । पु । केशसमूह । अम ।

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गवृक्षे, रक्तापामार्गे । भा पू १भ ।

केशपाश । पु । केशभारे । अम ।

केशपाशी । स्त्री । शिरोमध्यस्थशिखायाम् । চূড়া । अम ।

केशफला । स्त्री । कोषफलायाम् । क । दाबकोयाउको ।

केशभु' (भूत्) । स्त्री, पु । मस्तके । रा नि व १८ ।

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे । शाइ शाइ । रा नि व ८ ।

केशमार्ज्जक(न)म् । क्लो । कङ्कतिकायाम् । কাঁকুই, চিরুণী । हला ।

केशमुष्टिः (क) । पु । विषमुष्टिनामकवृक्षाख्य क्षुपे, महानिम्बे । ঘোড়ানিম্ । मं यवानीनिव । रा नि व ४।८ ।

केशयन्त्रम् । क्लो । उपविषादिशोधनार्थे यन्त्र विशेषे । लक्षण यथा—"धान्यपूरितमुख्याल्या सुगुप्तायां सुखोपरि । सुदुग्धैर्नारिकेलस्य खर्पर विसमद्दयेत् । केशी दुग्धे मृतो यस्मात् केशयन्त्र तथा स्मृतम् ॥" वे चन्द्रिका ।

केशर । पु, क्लो । नागकेशरवृक्षे । मे । च द ५ अ । बकुलवृक्षे । सु सू ३८ अ एलादि । पुन्नागवृक्षे । हारा । किञ्जल्के । भा पू १भ । सिंहकेशे । मे । हिङ्गुवृक्षे । च टी भ ।

केशरञ्ज' । पु । केशराजे । भृङ्गराजे ।

केशरञ्जिनी । स्त्री । महदर्द्दवीलतायाम् ।

केशरञ्जन. । पु । भृङ्गराजे । ভীমরাজ । रा नि व ४ । नीलभिण्ट्याम् । वै निघ ।

केशरपाक । पु । वाजीकरणपाकविशेषे ।

केशरा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् । रा नि व६ ।

केशराग' । पु । भृङ्गराजवृक्षे । भा गण्डमालि ।

केशराज । पु । स्वनामख्याते शाकविशेष । কেশুরে । हि भेंगरिया । उत् कालाकेशुरा । सा को । तत्पर्य्याय,—भृङ्गराज, भृङ्ग, पतङ्ग, मार्कर, मार्क (र), मार्कव (ब), मार्गमार, परक, भृङ्गसीटर (वि), केशरञ्जन, कीरा, कुन्तलवर्द्धन (वै), अङ्गारक, एकरज, करञ्जक, भृङ्गरज, भृङ्गार (ज), अञ्जाभर, नद्दराग, मर्कर (ग-र) भङ्गाह, पितृप्रिय । गुणा— तिक्तोष्ण चक्षुष्य केशरञ्जन कफामशोथविषघ्न । तत्र नीली रसायन । रा नि व ४ । भाग्य केश वर्द्धन पाण्डुकफघ्न रसायनञ्च । राज । भृङ्ग राजे । ভীমরাজ । र मा ।

केश(स)राम्ल' । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । जटा ।

केशराश्रयम् । क्लो । बालके । वाला । द नि ८ अ ।

केश(स)री (इन्) । पु । पुन्नागवृक्षे । नागकेशरे । घोटके । मे । जलचरपक्षिविशेष । च सु २७ ष । रक्तशिग्रौ । रा नि व ७ । मातुलुङ्ग वृक्षे । भद व ६ । सिंहे । रत्ना । वानरभेदे । वै निघ ।

केशरुहा । स्त्री । भद्रदन्तीवृक्षे । बड दन्तीगाछ । रा नि व ६ । महाश्यामायाम् । गोरक्षचाकुलिया । महानील्याम् । वै निघ ।

केशरूढक । पु । कासमर्द वृक्षे । वै निघ ।

केशरूपा । स्त्री । वन्दाकनामक्षुपे । परगाछा । रा नि व ५ ।

केशव । पु । सुरपुन्नागवृक्षे । वायसे । "वायसे केशवेऽर्जुने ।" मे । नागकेसरवृक्षे । प मु ।

केशबन्धम् । क्ली । केशविन्यासे । खोंपा ।

केशवप्रिया । स्त्री । गोरोचनायाम् । प मु ।

केशवर्द्धिनी । स्त्री । महाशतावर्याम् । रा नि व ४ ।

केशवायुध । पु । आम्रवृक्षे । श मा ।

केशवालय (वास) । पु । अश्वत्थवृक्षे । शिखा । जटा ।

केशशोकरम् । क्ली । पलि॰ । रा नि व १८ ।

केशसीमन्तकज्वर । पु । असाध्यज्वरविशेष । यस्मिन् ज्वरे केशाः सीमन्तीकृता भवन्ति स ज्वरः । "ज्वरः पौषध्य मुलस्य सन्धारौ दर्पराणिक । असाध्यो बलवान् यश्च केशसीमन्तकज्वर" इ' मा नि । "केशाः सीमन्तिनो यस्य सहिसे विनत भ्रुवौ । मुनन्ति वापिपक्ष्माणि सोऽचिराद्याति मृत्यव ।" तन्त्रान्तरात । विश्व र ।

केशहन्त्रि(हृत्)फला । स्त्री । महाशमीवृक्षे । वै निघ ।

केशहन्त्री । स्त्री । शमीवृक्षे । रा नि व ८ ।

केशहस्त । पुं । केशसमूहे । अ । चुलेर गोछा ।

केशा । स्त्री । जटामांस्याम् । वै निघ ।

केशाग्रम् । क्ली । ह्रीवेरे । वाला । रत्ना । "ग्रहकेशाग्रमिहिकौ ।" केश वचिन्दमसिश्ची ।

केशाद । पु । क्ली । व निघ ।

केशापहा । स्त्री । हस्तिकन्द । वै निघ ।

केशारिः । पु । नागकेशरे । वै निघ ।

केशारुहा । स्त्री । महाबलाक्षुपे । रा नि व ४ ।

केशार्हा । स्त्री । महानीलीक्षुपे । बड नील । रा नि व ४ ।

केशालि । पु । भृङ्गराजे । भीमराज । वै निघ ।

केशाह्वम् । क्ली । बालके । वाला । वै निघ ।

केशिक । पु । कशेरौ । केशुर । प मु । त्रि । प्रशस्तकेशयुक्ते । अम ।

केशिका । स्त्री । शतावर्याम् । रा नि व ४ ।

केशिनी । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ । वन्ध्यायाम् । वै निघ ।

केशी । स्त्री । कृष्णमिश्वाम् । आलकुशी । र मा । जटामांस्याम् । भूकेश । रा नि व १२ । च द । सि यो महापैशाचघृते । वा उ ६ अ । महाशतावर्याम् । आमलकी । वै निघ । नीलीवृक्षे । रा नि व ९ । चीरपुष्प्याम् । अम ।

केशोच्चय । पु । केशसमूहे । हे ।

केश्य । पु । मा॰ वक्षुपे । भीमराज । रा नि व ४ । कृष्णशालि । वै निघ । क्ली । कृष्णागुरुणि रा नि व १२ । ह्रीवेरे । वाला । रा नि व १० ।

केसरम् । क्ली पु । नागकेसरपुष्प । रा नि व ६ । वै निघ वा व्या पद्मोत्तिगुग्गुलौ । किञ्जल्के । पद्मकेसर । सि यो कल्याणघृत । बकुलवृक्षे । रा नि व १० । कासीस । रा नि व १३ पुन्नागवृक्षे । अम । मातुलुङ्ग वृक्षे । लेबू गाछ । रा नि व ११ । हिङ्गुनि । सिंहच्छटायाम् । मे ।

केसरवरम् । क्ली । कुङ्कुमे । रा नि व १२ ।

केसराम्ल । पुं । बीजपूरके । श । दाडिम्बे । के ।

केसरिका । स्त्री । महाश्यामाक्षुप । रा नि व ४ । सहदेवीलतायाम् ।

केसरिसुत । पुं । हनूमति । र च ।

केसरी (न्) । पुं । सिंहे । घोटके । पुन्नागवृक्षे । नागकेसरवृक्षे । रक्तशिग्रौ । रा ।

केसरोच्छटा । स्त्री । मुस्तायां । नागरमुस्तायाम् । वै निघ ।

केसूरः । पुं । कशेरौ । केशुर । केसूर' स्यात् पीतरसो गोमौ हय कशेरुक । इत्यभि ।

कोङ्कक' । पुं । गरगरु इति ख्यात वृक्षे । गुरगश्री । सु सू ३६ च ।

कोटजः । पु । कुटजवृक्षे । कुड़चि गाछ । भा पू १भ ।

कोट(ड)र्य्य' । पु । समामप्रसिद्धे महानिम्ब विशेषे । फलित महानिम्बविशेष, घोडानीम । म फलितमहानिव, गीरानिम्ब । क कयाईवेप्प वै निघ अपरमा चि वक्ष्यामहते । गुणा — कटु-तिक्तकषाय शीतलो लघ तापघ्न शोषकुष्ठरक्त कृमिमूत्रविषघ्नय । रा नि व ९ । शीतलस्तिक्त कटु तुवर लघ दाहार्श कृमिशूलघ्न सन्ताप विषघ्नय । श्वेतपाटलवृक्षे । वै निघ । कट्फलवृक्षे । रा नि व ९ । च सू ४ध । भा म बाल चि । मदनवृक्षे । रा नि व ८ महाभल्लातकगुल्मे । पूतीकरञ्जे । कृष्णकटभीवृक्षे रा नि व ९ । घृतकरञ्जे । कामुकै । लघकाश्मर्य्याम् । रा नि व २३ ।

कैतकम् । क्ली । केतकीपुष्पे । राज । श्रृगाल कोल्याम् । शेयाकुल ।

कैतवम् । क्ली । कुमुदे । वैदूर्य्यमणौ । रा नि व १३ । राजिकायाम् । राई । तिका ।

कैदार । पु । केदारशालिधान्ये । आमन धान । षष्टिकधान्ये । षेटो धान । गुणा —केदारा मधुरा वृष्या बल्या पित्तनिवर्हणा । ईषत्कषाया स्वरसा गुरव' कफशुक्रला ॥ सु सू ४६ अ । क्ली । पद्मकाष्ठ । प मु ।

कैपोला । स्त्री । कृष्णपिप्पलायाम् । वै निघ ।

कैरली । स्त्री । विडङ्गायाम् । रा नि व ६ ।

कैरवम् । क्ली । विडङ्गे । कुमुदे । हेला फूल, शालूक फूल । रवा । श्वेतपद्मे । इ च । श्वेतकुमुदे । श्वेत सुन्दि । भा पू १भ । रा नि व १० ।

कैरविका । स्त्री । कुमुदिन्याम् । छोटसुन्दीर झाड़ । भा पू १भ ।

कैरविणी । स्त्री । उत्पलिन्याम् । सुन्दीर कुमुदफुलेर झाड़ । रा नि व १० ।

कैरविणीफलम् । क्ली । कुमुदबीजे । ढेलो बीचि, भेट । हि भेट । भा ।

कैरवी । स्त्री । मेथिकायाम् । मेथि । प मु । चन्द्रिकायाम् । म । (विन्) पु । चन्द्रे ।

कैरवोकन्दः । पुं । तैलकन्दे । रा नि व ७ ।

कैराटः (क') । पु । करवीरवृक्षे, स्थावरविष भेदे । इ च ।

कैरात. (क') । पु । शलपक्षिविशेषे । च सू २७अ । भूनिम्बे । चिरेता । रा नि व ९ । बलवति पुरुषे । हारा । क्ली श्वेतचन्दने । रा नि व १२ ।

कैरातचन्दनम् । क्ली, पु । नातिपीतचन्दने कोडय ख्याते । श्वेतचन्दन । गुणा —"शीतलः तिक्त कान्तिकरो मत । विचर्च्चिकाकुष्ठकण्डूकफ दद्रुविषापह । रक्तपित्तकृमिव्यङ्ग पित्तदाहज्वर दाहह ॥" वै निघ । See श्वेतचन्दनम् ।

कैरालम् । क्ली । विडङ्गे । वै निघ ।

कैराली । स्त्री । भूनिम्बे । विडङ्गायाम् । रा नि व ६ ।

कैवर्त्त । पु । महानिम्बे । वै निघ ।

कैवर्त्तम(मु)स्त(क)म् । क्ली । कैवर्त्तिकायाम्, जलजमुस्ताभेदे । केओटमूता, केउरमूता । श र । ततपर्य्याय,—वन्य, सितपुष्प (र्क्ली), कैवर्त्तीमुस्तक, कैवर्त्तमुस्तक (शब्दर), कुटन्नट, दशपुर, वानेय, परिपेलव, प्लव, गोपुर, गोनर्द (च), कैवर्त्ती (वै), दाशपुर, दासपुर, परिपेल पारिपेल, कैवर्त्तिमुस्तक, मनसमाव (र), धान्य, शीतपुष्प, जीर्णबुध्न । गुणा —हिमं तिक्त कषाय कटु कान्तिकर कफघ्न पित्तास्र रक्तदोषवीसर्पकुष्ठ कण्डू घ्नय । इदन्तु वितुन्नकनाम्नी इचय लघू मुस्तकाकृति । "मुस्तावत्पेलवपुट युक्ताभ स्वादि तुन्नकमिति ।" भा पू १भ ।

कैवर्त्तिका (र्त्ती) । स्त्री । (Cyperus rotundus) A kind of fragrant grass मालव स्वनामख्यातजलजमुस्तायाम् । केओटमूता केउरमूता । षटी भ । गुणा—लघ वृष्या

कषाया कफघ्नी कासश्वासघ्नी मन्दाग्निहरी च। रा नि व ३।

कैवर्त्ति(र्त्तो)मुस्त(क)म्। क्ली कैवर्त्तिका याम्। भा पू १भ।

कैवलम्। क्ली। विडङ्गे। र मा।

कैशिकम्। क्ली। केशसमूहे। श।

कैशिकी। स्त्री। व्यधनीपयोग्यस्तधारायाम्। सु स ८अ।

कैशोरम्। क्ली। एकादशाब्दात्पञ्चदशपर्य्यन्ते वयसि। रा नि व १८।

कैशोरको (गुग्गुलु)। पु। वातरक्ते हितः। पोड़शीमहगुग्गुलु २श त्रिफला २श गुडूची ४श (एकत्र) वारि ९६ श अर्द्धशिष्ट क्वाथ (४८ श) ग्राह्य। क्वाथ वस्त्रपूतङ्कृत्वा तेन घृतमर्द्दित गुग्गुलु गोलयित्वा पुन पाक कुर्य्यात्। घनीभूते पाके अवतार्य्य तत्र त्रिफलाचूर्ण प्र ४ तो त्रिकटु चूर्ण प्र ४ तो विडङ्गचूर्ण ४ तो त्रिवृच्चूर्ण २ तो दन्तीमूलचूर्ण २ तो गुडूचीचूर्ण ८ तो प्रक्षेपो देय। च द। सा कौ।

कैषि(षो)का। स्त्री। आमातके। शरमूलमिति केचित्। च वि ३अ।

कैषी। स्त्री। पाठायाम्। आकनादि। वै निघ।

कोक। पु। खञ्जरीटके। ज्योतिकायाम्। भेके। म। इहामृगे। (नेकड़े) वाघ, (ख्याँक) शियाल। रा नि व १९। चक्रवाके। त्रिका।

कोकड
कोकवाच } पु। चमरपुच्छे विलेशयमृगे। कांठ ब्याराल इति भाषा। तत्पर्य्याय,—ऋविक, कोकवाच, विलेशय, चमरपुच्छ, लोमश, धूमवर्णक। तन्मांसगुणा—श्वासानिलकासहर पित्तदाहकरञ्च। रा नि व १९।

कोकदन्ता। स्त्री। इन्द्रवल्कलके। (मेदोपाठा)।

कोकदेव। पु। कपोत। वनकपोते। रा नि व १९।

कोकनदम्। क्ली। (Nelumbium speciosum) रक्तपद्म। रक्तपद्म। रत्ना। गुणा—कटु तिक्त मधुर शीतल रक्तदोषघ्न कफपित्त वातशमन सन्तर्पण वृष्यञ्च। रा नि व १०। "कोकनदमुक्त मधुर शीत वर्ण्य कटु तिक्तक। वृष्य वर्ण्य वान्तिविस्फोटकरक्तदोषदाहहर। तद्वत् कफपित्तविसर्पविषसन्तापवातनाशकरम्॥" वै निघ।

कोकबन्धु। पु। सूर्य्ये। श। चक्रवाकपक्षिणि।

कोकाख्य। पु। समष्ठीलक्षुपे। रा।

कोकाह। पु। पाण्डुवर्णघोटके। कर्कोटपर नामधेये शुक्लाश्वे। श्वेत कोकाह इत्युक्त।" ज द २अ। "सिते तु कर्कोकाहौ।" हे च।

कोकिल। पु। (Cuculus Indicus) स्वनामख्यातपक्षिणि। (कोकिल। हि कोइला। रत्ना। तत्पर्य्याय,—वनप्रिय परभृत, पिक, काकपुष्ट, कलघोष, अलिम्बक, कामजाल, पञ्चमास्य, मधुस्वर कुहूकण्ठ, घोषयित्नु (शब्दर), कलध्वनि, गातु, अलिमक, अलिपक (मे), वनाभृत, अचलत्विट, मधुवन (श), कामताल कुहूमुख, मधुकण्ठ, काकपुष्ट (त्रि) भाद्रपुष्ट (हा), मधुघोष (शब्दमा), वसन्तघोषी (के), परपुष्ट, काल, वसन्तदूत ताम्राक्ष, गन्धर्व्व, मधुगायन, वासन्त, कलकण्ठ, कालान्ध, काकलीरव, कुहूरव, अन्यपुष्ट, मत्त, मदनपाठक, कलरव। रा। तन्मांसगुणा—"कोकिल श्लेष्मलो ज्ञेय पित्तशमनो मत।" अत्रि २१ अ। सविषसौम्यकीटभेदे। तद्दष्टस्य कफनिमित्तजा रोगा भवन्ति। सु कल्प ८अ। क्ली। बदरीफले। जटा।

कोकिलनयन। पु। कोकिलाक्षक्षुपे। कुलियाखाड़ा। अ टी र।

कोकिला। स्त्री। काकोल्याम्। कोकिलस्त्रियाम्। वै निघ।

कोकिलानन्द (वास)। पु। राजाम्रवृक्षे। रा नि व ११।

कोकिलावर्त्ति (र्त्ती)। स्त्री। नेत्ररोगे वर्त्तिविशेषे। "व्योषायश्चूर्णसिन्धूत्थत्रिफलाञ्जनसयुता। गुडिका जलपिष्टेय कोकिला तिमिरापहा॥" च द।

कोकिलावास। पु। आम्रवृक्षे।

कोकिलाक्ष (क)। पु। (Hygrophila spinosa Syn Ruellia longifolia) स्वनामख्यातवृक्ष। कुलेखाड़ा, कुलेकाँटा शूलमर्दन। हि तालिमखाना, तालमखान् कैलगा तडीन

तालमाखना। स कोलिया। कं कृष्णगोलिकं। गें गोलिमिड्चिट्, गोल्चिट्। उत् कुरलिराना, मादुरेष। मद। तत्पर्य्याय,—इक्षुगन्धा, काण्डेक्षु, इक्षुर, क्षुर (च), शृगाली, शृङ्गाली, शूरक, शृगालघण्टी, वज्रास्थि, शृङ्खला, वज्र कण्टक, इक्षु, इक्षुरक, वज्र, शुक्लीका, पिकेक्षणा पिच्छिला (रा), कोकिलनयन, कोकिलाक्षक (च टी)। स तु श्वेतरक्तभेदेन द्विविध। श्वेतस्य तस्य पर्य्याय,—वीरतरु, विक्षुर, क्षुरक, शुक्लपुष्प कुलाहक। रक्तस्य तस्य पर्य्याय— क्षुरक, अतिक्षुरक। गुणा—आमवातरक्तघ्न। राज। मधुर शीत पित्तातिसारजित् वृष्य कफघ्न बल्य रुच्य सन्तर्पणश्च। रा नि व ५। शीतल वृष्य स्वाद्वम्लपित्तल तिक्त आमवातशोथा श्मरीतृष्णावातरक्तघ्नश्च। भा पू १भ। तद्वीज गुण—शीतल स्वादु कषाय तिक्त गुरु गर्भस्थापन तृष्यश्च। वै निघ।

कोकिलाक्षी। स्त्री। कोकिलाक्षवीजे। কুলে খাড়াবীজ। हि तालमाखना। श र।

कोकिलेष्टा। स्त्री। महाजम्बूवृक्षे। বড় জাম গাছ। रा नि व ११।

कोकिलेक्षु (क')। पु। कृष्णेक्षौ। কাজলা ইক্ষু। कोकिलाक्षक्षुपे। रा नि व १४।५।

कोकिलोत्सव'। पु। आम्रवृक्षे। रा नि व ११।

कोकुराह। पु। मुखपुण्ड्रकयुक्तश्वेताश्वे। "कोकाह पुण्ड्रकैणाश्च कोकुराह।" ज द ३भ।

कोङ्क(ङ्का)ण। पु। कोङ्कणदेशजातसमाश्वे। ज द ६भ।

कोचिला। स्त्री। कुचेलके। কুঁচলে। भैष ज्व चि पानीयवन्याम्।

कोट। पुं। कोठरोगे। गुवाकवृक्षे। त्रिका।

कोटज। पु। कुटजवृक्षे। কুড়চি গাছ। रा नि व ८।

कोटर'। पु, स्त्री। वृक्षगह्वरे। গাছের কোটর। अम। तत्पर्य्याय,—निष्कुह (च), निर्गूढ, कोटर' (शब्दर), शान्तर, वृक्षविवरम् (ज)।

कोट(ठ)रपुष्पी। स्त्री। वृद्धदारकलतायाम्। বীজতাড়ক। रा नि व ३।

कोटरवासिनी। स्त्री। श्वेतचिल्लिकायाम्। व निघ।

कोटरी। स्त्री। नग्नायाम् स्त्रियाम्।

कोट(ट्ट)वी। स्त्री। नग्नस्त्रियां। নেংটা মেয়ে। अम।

कोटिः (का)। स्त्री। स्पृक्कायाम्। পিড়িং শাক। रा नि व १२। वेदिकाख्ये गन्धद्रव्ये। मे।

कोटिक'। पु। मण्डूकजातीयसविषकीटभेदे सु कल्प ८ अ। See मण्डूक। इन्द्रगोपकीटे। আষাঢ়ে পোকা। जटा।

कोटिवालिका। स्त्री। सरटे। वै निघ।

कोटिर। पु। नकुले। इन्द्रगोपकीटे। मे।

कोटि(टी)वर्षा। स्त्री। पिडिङ्गशाके। পিড়িং শাক। श र।

कोटिवृक्षक। पु। कुटजवृक्षे। मद व १।

कोटिश। पु। लोष्ट्रभेदने। टैम। भरत।

कोटी। स्त्री। कुटजवृक्षे। কুড়চি গাছ। वै निघ। स्पृक्कायाम्। श र। शस्त्राग्रभाग। अ टी।

कोटीर (व:)। पु। जटायाम्। त्रिका। किरीटे। हे।

कोटोडुम्बर'। पु। यज्ञोडुम्बरे। भैष स्त्रीरो चि।

कोट्टार'। पु। कूपे। द्वारा। पुष्करिणी पाटके। मे।

कोठ'। पु। A species of leprosy Ringworm क्षुद्ररोगान्तर्गतचर्म्मरोगविशेषे। तत्पर्य्याय,—मण्डलक (च), दुष्वर्मा, त्वग्दोष चर्म्मदूषिका। रा। तस्य लक्षण यथा—"असम्यग् वमनोदीर्णपित्तश्लेष्माग्निग्रहैः। मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च। उत्कोठ सानुबन्धश्च कोठ इत्यभिधीयते॥" मा नि। "वरटीदष्ट संस्थानः शोथः सञ्जायते बहिः" "वरटीदष्टवत् शोथः ... श्लेष्मपित्तात्। क्षणिकोत्पाद विनाशः कोठ इति निगद्यते॥" मधुकोशस्थम्।

कोठर। पु। अङ्कोटवृक्षे। আঁকোড় গাছ। रा नि व ८।

कोठरपुष्पी। स्त्री। वृद्धदारके। रा।



कोण'। पु। अस्त्राद्यग्रभागे। अम।

कोणकुण। पु। उत्कुणे। उकुण। हे च।

कोणि.। त्रि। कुनखे। अ टी।

कोथ.। पु। पूतीभाव। पूय। भा म ४भ नासारोगे वि। "विक्लेदकोथावयवापि यत्र।" नेत्ररोगभेदे। केतो। मे। दुर्गन्धक्लेदे। माकि। सु नि ४अ। त्रि। मथिते। शठिते। हे च।

कोदकार.। पु। अश्वकारसगभेदे। वै निघ।

कोदण्ड.। पु, क्ली। मु त्रि। भूरू। मे।

कोद्दालक } पु। (Paspalum scrobiculatum) कोरदूषकापरनामधेय

कोद्रव

धान्यविशेषे। कोदो धान। मं कोद्रव। क द्रारक। तत्पर्य्याय,—कोरदूष (अ), कुद्रव (अ टी) कोरदूषक, कोरदुषा (शब्दर), कोदार, कोद्दाल (सुश्रु), कुद्दाल, मदनाचक, उद्दाल, वनकोद्रव। देशविशेषे तस्य नाना भेदा कृता। गुणा—वातलो ग्राही हिम पित्तकफप्रण। भा। अतियाहि वातलश्च। राज। "कोद्रवो रुक्षो ग्राही स्यात् रक्तपित्तविशोधन। नात्यल्पकफकृत् शीतो रुच्य स्वादु प्रकीर्त्तित॥" अपि भुक्त। सन्धिबन्धशिथिलकरत्वात् विकाशी ग्राही स्यात् शीतलो विषापहश्च। वा धान्यव। मधुर तिक्त व्रणिना पथ्य कफपित्तहर रुक्ष वातल गुरु मोहकृच्च। रा नि व १६। "ग्लानिमूर्च्छाकर सद्य कोद्रव न हित मतम्।" अवि १२भ।

कोद्रवमण्ड। पु, क्ली। कोद्रवधान्यकृतमण्डे। कोदो धानेर मण्ड। गुणा—मूर्च्छाग्लानि जनन। वै निघ।

कोद्रविकम्। क्ली। सौवर्चलवणे। वै निघ।

कोद्रुभक्त। पु, क्ली। कोद्रवान्ने। कदोव भात। मं इरकाचाभात। गुणा—"कोद्रुभक्तो रुचिकरी मधुरस्तु प्रमेहहा। मूत्रदोषहराश्छर्दि कफवातामदाहनुत्॥" वै निघ।

कोनफलम्। क्ली। रक्तालौ। वै निघ।

कोना(नी)ल। पु। वर्त्तिकाख्ये जलपक्षिणि। वै निघ।

कोनालि.। क्ली। कुष्ठविहितभक्ष्यद्रव्ये। सु चि १० अ।

कोप'। पु। क्रोध। अम।

कोपन'। पु। ग्रन्थिपर्णे। गेंठेला। त्रि। क्रुद्धे। जटा। वै निघ।

कोपनक। पु। चौराख्यगन्धद्रव्ये। गेंठेला। हि चोरा। रा नि व १२।

कोपना। स्त्री। रक्तकरवीरे। वै निघ।

कोपलता। स्त्री। कर्णस्फोटलतायाम्। का छिड़े काणफोड़ा। रा नि व ३।

कोपि(पो)न। पु। जलकपोते। रा नि व १९।

कोमम्। क्ली। पिपासास्थाने। अ टी।

कोमलम्। क्ली। जले। मे। त्रि। अकठिने। तत्पर्य्याय,—सुकुमार, मृदुल, मृदु (अ), पेलव (ज)।

कोमलकम्। क्ली। मृणाले। पद्मेर डाँटा। श र। पद्मकाष्ठे। वै निघ।

कोमलकादलम्। क्ली। बालकदलफले। कचि कला। मं कोंवलिकेलें। गुणा—शीतमधुर कषायरुच्याम्ल पित्तघ्न। वै निघ।

कोमलदलम्। क्ली। पद्मे। वै निघ।

कोमलनारिकेलम्। क्ली। बालनारिकेले।

कोमलपत्रक। पु। शिग्रौ। सजिना गाछ। रा नि व ७।

कोमलप्रसव। पु। श्वेतशिग्रौ। वै निघ।

कोमलवल्कला (लो)। स्त्री। लवलीवृक्षे। नोओयाड़। भा।

कोमला। स्त्री। क्षीरिकायाम्। क्षीरई। श च। क्षीरिखी। खिर्नी। खर्ज्जूरिकाया। वै निघ।

कोमलेक्षु। पु। इक्षुविशेषे। कचि इक्षु। गुणा—"कोमलेक्षुर्मेदकफमेहकारी च कीर्त्तित। तरुणस्तु मधु शीत किञ्चित्कटुश्च वातहा। पित्त नाशयतीत्येव स इक्षो वीर्य्यवर्द्धक। रक्तपित्तहरो बल्यो घननाशकारी मत॥" वै निघ।

कोमासिका। स्त्री। जालिकायाम्। फलेर जालि। हारा।

कोयष्टि (क)। पु। जलकुक्कुभे। कोंड़ा पाखी। अर्थ प्रतुदगण। सु सू ४६ अ। च सू २७ अ।

कोरकः । पु, क्ली । काकोल्याम् । वैकल्प । कुड्मले । कुँड़ि । अम । मृणाले । मे । चकोरपक्षिणि । वै निघ । चोरनामगन्धद्रव्ये । जटा ।

कोरकाह्वः । पु । इङ्गुदीवृक्षे । वै निघ ।

कोरकसेरु । पु । भद्रमुस्तके । नागरमुस्ता ।

कोरङ्गी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । रा नि व २३ । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

कोरञ्जी । स्त्री । सौराष्ट्रिकायां । काँचड़ा नाम् । वै निघ ।

कोरण्टी । स्त्री । बदरीवृक्षे । मद व ६ ।

कोरदूष. (षक, ष्य.) । पु । कोद्रवे । रा नि व १६ । च द र पि चि । कोद्रवधान्ये । कदो धान वा छोटि शटेर । रत्ना । गुणा — "कोरदूषस्तु मधुरः शीतो ग्राही गुरुर्मतः । तिक्तो व्रणघ्नो रूक्षश्च कफपित्तविषापहः । मूत्रकृच्छ्रहरः प्रोक्तो जीर्णस्याध्य लघुः स्मृतः ॥ वै निघ ।

कोरदूष्कः । पु । कोद्रवे । शब्दर ।

कोरसन्धि. । पु । गर्त्ते । गर्त्ताकारसन्धौ । "अङ्गुलिमणिबन्धगुल्फजान्वाकूर्परेषु कोरसन्धयः ।" सु शा ५अ ।

कोरिमद. । पु । कालमर्द्दे । प मु ।

कोर्द्रव । पु । कोद्रवे । शब्दर ।

कोल(क)म् । क्ली । तोलकमाने । १ तोला । प प्र । "अयस्तिलचूर्णयकोलभागैः ।" सि यो पाण्डु चि । मरिचे । चव्ये । रा नि व ६ । बदरफले । रत्ना । क्रोडे । भेलके । चित्रके । कक्कोले । म । रा नि व १२।१६ । वै निघ २य पाण्डु चि लौहादिचूर्णे । अङ्कोले । गजपिप्पल्याम् । पिप्पल्याम् । राजवदरे । नखे । पु । बदरवृक्षे । कुल गाछ । र मा । वा चि १४ । "कोल सूक्ष्माम्लकलशी ।" बदरास्थिमध्ये । "कोलास्थिमज्जा ।" रस र बाल चि । च द पाण्डु चि । "सुपथ्यकोलभागैः ।" टङ्कद्वयपरिमाणे । "तद्वयकोल उच्यते ।" प प्र १ख । वराहे । रत्ना । कुलत्थे । सा कौ गुदभ चि चाङ्गेरी घृत । अङ्कोलवृक्षे । बहुधारवृक्षे । जटा ।

कोलकन्द । पुं । स्वनामख्यातमहाकन्दशाक विशेषे । पुटालुरिति काश्मीरे ख्यात । कुमाऊँ आलु । मं पुटमेडु । तत्पर्याय,—क्रिमिघ्न, पञ्चाल, कलपकुल, पुटालु, सुपुट, पुटकन्द । गुणा — कटु उष्ण क्रमिघ्न वान्तिघ्न छर्द्दिघ्न विषदोषघ्न । रा नि व ७ ।

कोलकर्कटिका (टी) । स्त्री । मधुखर्ज्जूरिकायाम् । रा नि व ११ ।

कोलका । स्त्री । गुल्मशुकशिम्याम् । वै निघ ।

कोलगजिनी । स्त्री । गजपिप्पल्यां । वै निघ ।

कोलङ्क । पु । आमलकवृक्षे । वै निघ ।

कोलतैलम् । क्ली । बदरीबीजतैले । गुणा बिभीतकतैलवत ।

कोलदलम् । क्ली । नखीनामगन्धद्रव्ये । अम ।

कोलद्वयम् । क्ली । कर्षे । दुइ तोला । भा ।

कोलनासिका । स्त्री । वह्निनीवृक्षे । हारा ।

कोलपुच्छः । पु । कङ्कपक्षिणि । "कोलपुच्छस्तु कङ्कः स्यात् ।" हारा ।

कोलवालुकः । पु । कुङ्कुमे । वै निघ ।

कोलमज्जा । पु । बदरास्थिशस्ये । कुलेर आँटिर शाँस । सि यो हि श्वास चि । "कोलमज्जाञ्जन लाजा ।" गुणा — "कोलमज्जा तु मधुरः पित्तच्छर्द्दितृषापहः ।" राज । "कषायो मधुरो मज्जा कोलानां पित्तनाशनः । तृष्णाच्छर्द्दानिलघ्नश्च ।" सु सू ४६ अ ।

कोलमूलम् । क्ली । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ ।

कोलमूला । स्त्री । पिप्पलीमूले । रा ।

कोलवल्लिका (ल्ली) । स्त्री । (Scindapsus officinalis Syn Pothos officinalis) गजपिप्पल्याम् । प मु । चव्ये । रा नि व ६ । च चि ३अ ।

कोलशिम्बि. (म्बी) । स्त्री । अविकर्णी । आलाकुशी गाछ । हिं सुरवाशिम्बि । मद व १ । शिम्बीभेदे । कुइंशारे शिम्, कटारी शिम् । तत्पर्याय,—कृतफला, खट्टा, शुकरपादिका काकाण्डोला, दधिपुष्पी, काकाण्डा, वृषभपादिका । गुणा —वातघ्नी गुरुरूक्षा वातकफघ्नी शुक्राग्निमान्द्यकृत् भद्रा रुचिकृत् । भा । वातघ्नी गुरु उष्णा कफपित्तकरी च । रा नि व ३ ।

कोला । स्त्री । बदरीवृक्षे । अ र । पिप्पल्याम् ।

रा नि व ६। महाशतावर्य्याम्। गोरक्षमुण्डी। रा नि व ५। चव्ये। भा पु १भ।

कोलात्मज। पु। बदरफले। वै निघ।

कोलादिमण्डुरम्। क्ली। परिणामशूलेहितम्। कोला चविका, ग्रन्थिक पिप्पलीमूल, चपला पिप्पली, क्षारी यवक्षार, सुरभिजल गोमूत्र, सप्तम्। च द परिणामशू चि। शोधितमण्डु, १० तो शुण्ठीपिप्पलीचव्यपिप्पलीमूलयवक्षाराणां प्र २ तो गोमूत्र ८० तो (१श)।

कोलास्थि। क्ली। बदरास्थनि। कुलेर आँटि। सि यो छर्दि चि।

कोलाहल। पु। भूकदम्बे। कुकशिमा। वै निघ।

कोलि (ली)। पु, स्त्री। बदरीवृक्षे। कुल गाछ। त्रिका। च टी भ।

कोलिका। स्त्री। घण्टावदरे। शेयाकुल। वै निघ।

कोलिपत्रम्। क्ली। बदरीपत्रे। नखीनाम गन्धद्रव्ये।

कोली। स्त्री। कोलिवृक्षे। च टी भ।

कोल्या। स्त्री। पिप्पल्याम्। र।

कोविद। पु। तिलकवृक्षे। वै निघ।

कोविदार (क)। पु। (Bauhinia variegata) A species of ebony काञ्चनारभेद, रक्तकाञ्चनभेद। भा। रक्त काञ्चन ८७म। हि कचनारभेद। म क काचनु, कोचालि। ते देवकाचन। तत्पर्य्याय—चमरिक, कुद्दाल, युगपत्रक (च) युगपत्र (ह), काञ्चनाल, ताम्रपुष्प, कुद्दार, रक्तकाञ्चन (ल), चम्प (शब्दमा), विदल (शब्दर), काञ्चनार, कनकारक, काण्डपुष्प, करक, काण्डार यमच्छद। गुणा—दीपन स्यात् कषायो व्रणरोपण। सग्राही धारक स्वादु पथ्यशाकेषु चोत्तम। मूत्रकृच्छ्र त्रिदोषघ्न शोथ दाह कफ तथा। वात हरेत् पुष्पगुणा रक्तकाञ्चनपुष्पवत्। वै निघ। धारक रुचिकर रक्तपित्ते पथ्यय। राज। तैलगुणा बिभीतकतैलवत्। See काञ्चनार।

कोश (क)। पु। चर्मकोश। भा म ४भ। "मनेरथसार्थ्योशस्तु।" कुड्मल। पात्रे। जाति कोषे। वै निघ २भ चय चि सूर्य्यप्रभागु। पेश्याम्। शम्भसम्पुटे। मे। स्वर्णे। रूप्ये। चम। (क) शस्त्रकर्मविशेषे। स च अङ्गुष्ठाङ्गुलिपर्व्वसु विधेय। सु सू १८ च। "कोशकश्च स विशेय व्यधकर्मन वर्ज्जित।" 'व्यधे सूचीव्यधने रहित कर्मेण वर्ज्जित कोशकार'' इति। ड। खड्गे। श र।

कोशकार। पु। कोषकारेचो। हि करिया, कुशिया।

कोशकाली। स्त्री। जलचरपक्षिभेदे। वै निघ।

कोशकृत्। पु। कोषकारे। वै निघ। क्षवेसी। मा।

कोशफलम्। क्ली। त्रपुष्याम्। शशा। देवदाल्याम्। घोण्टायाम्। शेयाकुल। रा नि व २३। कक्कोल। चम। बदरे। वै निघ।

कोशफला। स्त्री। महाकोषातक्याम्। वड धोषा वा धुन्दुल। देवदालीलतायाम्। देयाडाङा। रा नि व ३। पीतघोषायाम्। रत्ना। श्वतविहृताया, कथचित्तायाम्। त्रपुष्याम्। शशा गाछ। रा नि व ७।

कोशवती। स्त्री। घोषायाम्। धोषा। सु चि १८च।

कोशवासी [न्]। पु। शम्बूके। तन्तुकीटे। स्फटिकविशेषे। के।

कोशस्थ। पु। शङ्खशुक्त्यादौ। सु सू ४६ च।

कोशस्थमासम्। क्ली। शङ्खशुक्त्यादिमांसे। गुणा—मधुरं शीतल स्निग्ध शुक्रकर हृद्य विड्वर्द्धक बलवृद्धिकरं वातपित्तघ्नञ्च। वै निघ।

कोशा। स्त्री। मद्य। वै निघ।

कोशाङ्गम्। क्ली। इत्कटे। हारा।

कोशा(षा)तक। पु। घोषके। घोषा। मे।

कोशा(षा)तकी। स्त्री। स्वनामख्यातफलशाके। घोषा लता। हि करइतरइ। ते बीर, उत्तरेणि। म कडुदोडकी, काहीरे। तत्पर्य्याय,—कृतच्छिद्रा, जालिनी, कृतवेधना, क्ष्वेडा, सुतिक्ता घण्टाली मृदङ्गफलिनी, कर्कशच्छदा। श्वेतपीतभेदेन द्विधा। फलगुण—कफार्शोघ्न। पक्वफलगुण—आमाशयशुद्धिकरम्। तैल गुलक

तलगुणम्। राज। च द अर्श चि। (Luffa pentandra or amara, and L Acutangula) अल्पविधफलशाकविशेषे, ज्योत्स्निकायाम्। झिंञ्जा। हिं नौकी झिमनी, तरुइ, घियरुइ। उत् जनी। तत्पर्याय—राजकोशातकी, धामार्गव, पीतपुष्प जालिनी, ह्रतवेधन। गुणा—शिशिरा कटु अल्पकषाया वातपित्तकफघ्नी मलाध्मानशोधिनी। रा नि व ७। महाकोषातक्याम्। बड धुन्दुल। हि निनुआ। तत्पर्याय,—महाकोशातकी, महाघोषातकी, हस्तिघोषा, महाफला, धामार्गव, घोषक, हस्तिपर्ण। गुणा—"महाकोशातकी स्निग्धा सरा पित्तानिलापहा।" तत्फल स्वादु मधुरं वातपित्तघ्न पाकी वफघ्न ज्वरे शस्यते। अवि १६ अ। See राजकोषातकी। तिक्तफललताविशेषे। ठिट्‌पल्‌ता। महाकाललतायाम्। श्वेतघोषायाम्। रवा। पटोल्याम्। পটল গাছ। मे। अपामार्गे। वै निघ।

कोशा(षा)म्र । पु। वनाम्रवृक्षविशेषे, क्षुद्राम्रे। জলপাই, কেওড়া। हि कोशम। म भारी आंवा। क जूरिमावु। तत्पर्याय,—कोषाम्र कृमिवृक्ष, सुकोशक, (रा), घनस्कन्ध, वनाम्र, जन्तुपादप, क्षुद्राम्र, रक्ताम्र, लाक्षावृक्ष, सुरक्तक (रा)। गुणा—"कोषाम्र कुष्ठशोथास्र पित्तव्रणकफापह। तत्फल ग्राहि वातघ्नमम्लोष्ण गुरुपित्तल। पक्वन्तु दीपन रुच्य लघूष्णकफवातनुत्॥" भा। फल—अम्ल वातहर कफपित्तकर गुरु विदाहशोफहरश्च। रा नि व ११। विरेचनमिति। सु चि ३१ अ। अम्लो गुरु विदाही पित्तल कफकृत्कोष्ठशोधनश्च। फल ग्राहि उष्ण पित्तल गुरु अम्ल वातघ्नश्च। किञ्चित्पक्व अम्ल रुच्यं दीपनश्च। पक्वफलरस स्निग्धो रोचनश्च। वै निघ। तन्मज्जगुणा—स्वादुपाकोऽग्निबलकृत् स्निग्ध पित्तानिलापह। सु सू ४६ अ।

कोशा(षा)म्रतैलम् । क्ली। केष्योड़ा इति प्रसिद्धवृक्षफलजतैले। কেওড়ার তৈল। गुणा—सारक कृमिकुष्ठव्रणघ्न तिक्त अम्लमधुर बल्य पथ्य रोचन पाचनश्च। रा नि व १५।

कोशिला । स्त्री। सूक्ष्मपर्ण्याम्। सृगाली। रा नि व ३।

कोशी । स्त्री। व्याघ्रनखे। नखी। रा नि व १२। उपानहि। हारा। धान्यादिशूकायाम्। हे च। पु (न्)। नखीनामगन्धद्रव्ये। रा।

कोष (कः) । पु, क्ली। जातीकोषे। आम्रफल। पाचे। मे। कुड्मले। कुँड़ि। अपर्णा। श र। शिश्ने। अण्डे। कृताकृतस्वर्णरौप्ये। अम। योन्याम्। शिम्बायाम्। हे च। पनसादिफलस्थाने। घरथि।

कोषकार । पु। इक्षौ। इक्षू। श र। इक्षुविशेषे। हि कुषारि, कुशिया, कुसियार। ते कोल्वरिचेट्टु। भा म ३म मूत्राघात चि। गुणा—गुरु शीतल रक्तपित्त क्षयघ्नश्च। राज। "कोषकारो गुरु शीतो रक्तपित्तक्षयापह।" भा। अय मूले मध्ये च मधुर। सु सू ४५ अ। कीटभेदे। গুটিপোকা। जटा।

कोषकारजम् । क्ली। कौषेये। রেশম্। रवा।

कोषकालः । पु। घोषायाम्।

कोषचञ्चु । पु। सारसपक्षिणि। श मा।

कोषफलम् । क्ली। कर्पूरगन्धिकक्कोले। भा पू १भ। पु। घोषकलतायाम्। ঘোষা লতা। जटा। (ला) स्त्री। पीतदेवताड़वृक्षे। रा नि व ३। पीतघोषायाम्। प सु। लिम्पाकं। পাতিলেবু।

कोषला (ल्ला) । स्त्री। जीवशाके। प सु।

कोषवती । स्त्री। कोषातक्याम्। ঘোষা, ঝিঙ্গা। द्विधा घण्टालिका। एका धामार्गव द्वितीया राजकोशातकी। वा सू १५ अ।

कोषवृद्धि । स्त्री। कुरण्डे। কোষবৃদ্ধি। श र। See वृद्धि।

कोषस्थ । त्रि। कोषवासिप्राणिमात्रे, यथा—शङ्खशुक्तिशङ्खनखशम्बूककर्कटादौ। गुणा—"शङ्खकूर्मादय स्वादुरसपाका मारुतघ्ना शीता स्निग्धा पित्ते हिता वर्चस्या श्लेष्मवर्धनाय।" सु सू ४६ अ। "कोषस्था मधुरा स्निग्धा पित्तवातहरा हिमा। बृंहणा बहुवर्चस्का वृष्याश्च बलवर्धना॥" भा।

कोषा (षिन्) । स्त्री, पु। पादुकायाम्। श र। यन्त्रायाम्। ভুঞা। हे च। आम्रवृक्षे। श मा। पीतघोषायाम्।

कोषाम्बी। स्त्री। महाकोषातक्याम्। ग्रह्मी कलाष्ठ। प मु।

कोषातक्याद्यतैलम्। क्ली। उपदंशे तैलम्। पाठ—"यस्य लिङ्गस्य मांसञ्च क्षीयते क्रमिभक्षितम्। तस्य कोषातकीतैलमावीजनागरसाधितम्। तैल इत्यभिरादौर दुष्टव्रणभगन्दरम्॥" कोषातकी घोषक (घोषा), लम्बा तिक्तालाबू। तैल ४ श कोषातक्यादिकल्क १श वारि १६ श। रस र।

कोषीफला। स्त्री। पीतघोषायाम्।

कोष्ठम्। क्ली। कुष्ठौषधौ। कूड़। गुणा—उष्ण कटु तिक्त स्वादु हृद्य शुक्रकर कुष्ठविषविसर्प हरम्। वै निघ। See कुष्ठम्। पु। कुशूले। स्वकुक्षौ हृदयाद्यखिलपद्मनले। मे। Any viscus आमाग्निमूत्ररुधिरस्थानादौ। यथा—"स्थानान्यामाग्निपक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च। हृदुण्डुकफुप्फुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते।" स त्रिविध मृदु क्रूरो मध्यमश्चेति। तत्र बहुपित्तो मृदु सुदुग्धेनापि विरिच्यते। बहुवातश्लेष्मा क्रूरः, स दुर्विरेच्य। समदोषो मध्यम स साधारण इति। तत्र मृदौ मात्रा मृद्वी, तीक्ष्णा क्रूरे, मध्ये मध्या च कर्त्तव्येति। सु चि ३३ अ।

कोष्ठपुष्प। पु। चीरमूर्व्वायाम्। वै निघ।

कोष्ठभेद। पु। तन्नामकरोगे। वै निघ।

कोष्ठसन्ताप.। पु। अन्तर्दाहे। रा नि व २०।

कोष्ठागारिका। स्त्री। मक्षिकाविशेषे। कुमीरेर माटी। वै निघ।

कोष्ठागारी (इन्)। पु। प्राणघातककीटविशेषे। कुमीरे पोका। तेन दष्टे सान्निपातिकरोगा जायन्ते। सु कल्प ८श। See कीट।

कोष्ठाग्नि। पु। पाचकाग्निर्नाम योऽग्निर्जठरे पक्वं पचति। পাচকাগ্নি। निदानम्।

कोष्ठाङ्गम्। क्ली। नाभिहृदयादिपञ्चदश विधाङ्गे। च शा ७श।

कोष्ठिकयन्त्रम्। क्ली। लौहकारस्य धमन यन्त्रविशेषे। কামারের হাপর। लक्षण—"षोड़शाङ्गुलविस्तीर्णं हस्तमात्रायतं समम्। धातुसत्त्वनिपातार्थं कोष्ठिकं परिकीर्त्तितं॥ परिपूर्णे हठाङ्गारैर्ध्मो वातेन कोष्ठके। मायया ज्वालमार्गेण ज्वालयेच्च हुताशनम्॥" भवि।

कोष्ठिका। स्त्री। मूषायाम्। भा।

कोष्ठेत्रु। पु। श्वेतेक्षौ।

कोष्णम्। त्रि। ईषदुष्णे। रत्ना।

कोहल'। पु। यवसकुक्तसमद्यविशेषे। यवेन मद। गुणा—"त्रिदोषघ्नश्च हृद्यश्च कोहली वदनप्रिय। सु। कोहल सक्तुभिर्दिष्टं वाह्लीके क्रियते यवै।" वाचस्पति।

कोहली। स्त्री। कुष्माण्डसुरायाम्। गुणौ—वृष्यौ गुर्व्वौ च। वै निघ।

कौकिल्य। पु। कोकिलाक्षवृक्षे। वै निघ।

कौकुट। त्रि। कुक्कुटसम्बन्धिनि। वा चि ३अ।

कौकृत्यम्। क्ली। अनुतापे। त्रिका।

कौकुटपुटम्। क्ली। पुटविशेषे। "वितस्तिमात्रके खाते कथितं कौकुटं पुटम्। षोडशाङ्गुलके खाते कस्यचित्कौकुटं पुटम्॥" भा।

कौकुटिक'। पु। अदूरप्रेरिताक्षे। मे। पक्षिविशेषे। হোলা পক্ষী। वै निघ।

कौकुटिकमण्डल'। पु। सर्पविशेषे। বোড়া সাপ। त्रिका। तत्पर्य्याय,—भाण्डपुष्प। चि।

कौङ्क (ङ्किण)। पु। कौङ्कणदेशे। श र।

कौट। पु। कुटजवृक्षे। भा पू १भ।

कौटकिवा। त्रि। मांसविक्रेतरि। श र।

कौटज। पु। इन्द्रयवे। प मु। कुटजवृक्षे। কুড়চি গাছ। अ टी रा।

कौटजलेह.। पु। अर्शोऽधिकारे लेह। कुटजत्वक् पलशत जलद्रोणे विपाचयेत्। अष्टभागावशेषन्तु कषायमवतारयेत्। वस्त्रपूतं पचेत्तेन गुडात् त्रिंशत्पलानि च। घृतस्य कुडव दत्त्वा तत्तो लेहत्वमागतं। वचाव्योषविडङ्गेन्द्रत्रिफलाग्निरसाञ्जन। भल्लातातिविषाबिल्व प्रत्येकञ्च पलं पलं। चूर्णीकृत्य प्रदातव्यं मधुन कुडवं तथा। एष लेह शमयति चार्शो रक्तसमुद्भवम्॥" कुटजत्वक् १०० प पाकार्थजल ६४ श शे ८ श पुरातनगुड ३० प घृत ८प प्रक्षेपार्थ वचादीना चूर्णं प्र पल, मधु ८ प अनुपान घृत मधु तक्र जल दुग्धञ्च। सा को।

रुच्यगुणम्। राज। च द अर्श चि। (Luffa pentandra or amara, and L. Acutangula) अल्पविषफलशाकविशेष, कोशातकायाम्। झिंगा। हिं तोरी झिमनी, तरुइ, घियतरइ। चम् तोरी। तत्पर्याय—राजकोशातकी, धामार्गव, पीतपुष्प, जालिनी, कृतवेधन। गुणा—शिशिरा कटु अल्पकषाया वातपित्तकफघ्नी मन्दाग्निशोधिनी। रा नि व ७। महाकोशातक्याम्। बड़ धुन्दुल। हि नेनुआ। तत्पर्याय,—महाकोशातकी, महाघोषातकी, हस्तिघोषा, महाफला, धामार्गव, घोषक, हस्तिपर्ण। गुणा—"महाकोशातकी स्निग्धा गुरुः पित्ता निलापहा।" तत्फल स्वादु मधुरं वातपित्तघ्न पाके कफघ्न ज्वरे प्रशस्त। चरि १६ अ। See राजकोशातकी। तिक्तफललताविशेषे। हिं पलता। महाकालतायाम्। श्वेतघोषायाम्। रत्ना। पटोल्याम्। पटल गाछ। मे। अपामार्गे। वै निघ।

कोशा(षा)म्र। पुं। वनाम्रवृक्षविशेषे, क्षुद्राम्रे। जलपाहे, केओड़ा। हि कोशम। म भारी आंबा। क नूरिमावु। तत्पर्याय,—कोषाम्र, कृमिवृक्ष, सुकोशक, (रा), घनस्कन्ध, वनाम्र, जन्तुपादप, क्षुद्राम्र, रक्ताम्र, लाक्षावृक्ष, सुरक्षक (रा)। गुणा—"कोषाम्र कुष्ठशोथास्र पित्तव्रणकफापह। तत्फल ग्राहि वातघ्नमम्लोष्ण गुरुपित्तल। पक्वन्तु दीपन रुच्य लघूष्णकफवातनुत्॥" भा। फल—अम्ल वातहर कफपित्त कर गुरु विदाहशोफहरश्च। रा नि व ११। विरेचनमिति। सु चि ३१ अ। अम्लो गुरु विदाही पित्तल कफकृत्कोष्ठशोधनश्च। फल ग्राहि उष्ण पित्तल गुरु अम्ल वातघ्नश्च। किञ्चित्पक्व अम्ल रुच्य दीपनश्च। पक्वफलरस स्निग्धो रोचनश्च। वै निघ। तन्मज्जगुणा—स्वादुपाकोऽग्निबलकृत् स्निग्ध पित्तानिलापह। सु सू ४६ अ।

कोशा(षा)म्रतैलम्। क्ली। कैषोड़ा इति प्रसिद्धतरुफलजतैले। केओड़ार तेल। गुणा—सारक कृमिकुष्ठव्रणघ्न तिक्त अम्लमधुर वल्य पथ्य रोचन पाचनश्च। रा नि व १५।

कोशिला। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्। मुगानी। रा नि व ३।

कोशी। स्त्री। व्याघ्रनख्याम् नखी। रा नि व १२। उपानहि। ढारा। धान्यादिशूकायाम् ६ अ। पु (न्)। नखीनामगन्धद्रव्ये। रा।

कोषः (कः)। पु, क्ली। जातीकोषे। खड्गादिपिधाने। पात्रे। ...। कुड्मले। कुँड़ि। शब्द र। शिम्ब्याम्। अण्डे। कृताकृतस्वर्णरौप्ये अमर। पेशाम्। शिम्बायाम्। हे च। पनसादि फलस्याने। धरणि।

कोषकारः। पु। इक्षौ। हेम। श र। कीटविशेषे। हि कुसारि, कुशियार। कोषकारकीट। भा म ३म गूषाघात चि। गुणा—गुरु शीतल रक्तपित्त क्षयघ्न। राज। "कोषकारो गुरु शीतो रक्तपित्तक्षयापह।" भा। अथ मूले मध्ये च मधुर। सु सू ४५ अ। कीटभेदे। गुटिपोका। जटा।

कोषकारजम्। क्ली। कौषेये। रेशम्। रत्ना।

कोषकालः। पु। घोषायाम्।

कोषचञ्चुः। पु। सारसपक्षिणि। अ मा।

कोषफलम्। क्ली। कर्पूरगन्धिकक्कोले। भा पू १भ। पु। घोषकलतायाम्। घोषा लता। जटा। (ला) स्त्री। पीतदेवदाल्याम्। रा नि व ३। पीतघोषायाम्। प सु। लिम्पाके। पातिलेबु।

कोषला (ल्ला)। स्त्री। कोषशाके। प सु।

कोषवती। स्त्री। कोषातक्याम्। घोषा, झिंगा। द्विधा घण्टालिका। एका धामार्गव द्वितीया राजकोशातकी। वा सू १५ अ।

कोषवृद्धि। स्त्री। कुरण्डे। कोटरोग। श र। See वृद्धि।

कोषस्थ। त्रि। कोषवासिप्राणिमात्रे, यथा—शङ्खशुक्तिशङ्खनखशम्बूकर्कटादौ। गुणा—"शङ्खकूर्मादय स्वादुरसपाका वातघ्ना शीता स्निग्धा पित्ते हिता श्लेष्मवर्द्धनाश्च।" सु सू ४६ अ। "कोषस्था मधुरा स्निग्धा पित्तवातहरा हिमा। बृंहणा बहुवर्चस्का वृष्याश्च बलवर्द्धना॥" भा।

कोषा (षिन्)। स्त्री, पु। पादुकायाम्। श र। घृतायाम्। उडा। हे च। आम्रवृक्षे। अ मा। पीतघोषायाम्।

कोषाम्बी । स्त्री । महाकोषातक्याम् । शब्दा र्णवात् । प मु ।

कोषातक्याद्यतैलम् । क्ली । उपदंशे तैलम् । पाठ —"यस्य लिङ्गस्य मांसञ्च शीर्य्यते क्रमिभक्षितम् । तस्य कोषातकीलम्बावीजनागरसाधितम् । तैलं हन्त्यचिराद्घोरं दुष्टव्रणभगन्दरम् ॥" कोषातकी घोषक (घोषा) लम्बा तिक्तालाबू । तैल ४ श कोषातक्यादिकल्क १श वारि १६ श । रस र ।

कोषीफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ।

कोष्ठम् । क्ली । कुष्ठौषधौ । कूड । गुणा — उष्ण कटु तिक्त स्वादु हृद्य शुक्रकर कुष्ठविषविसर्पहरम् । व निघ । See कुष्ठम् । पु । कुशूलं । स्वकुक्षौ हृदयाद्वस्तिपर्य्यन्ते । मे । Any viscus आमाग्निमूत्ररुधिरस्थानादौ । यथा—"स्थानान्यामाग्निपक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृदुण्डुकफुप्फुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते ।" स त्रिविध मृदु क्रूरो मध्यमश्चेति । तत्र बहुपित्तो मृदु सदुग्धेनापि विरिच्यते । बहुवातश्लेष्मा क्रूर, स दुर्विरेच्य । समदोषो मध्यम स साधारण इति । तत्र मृदौ मात्रा मृद्वी, तीक्ष्णा क्रूरे, मध्ये मध्या च कर्त्तव्येति । सु चि ३३ ष ।

कोष्ठपुष्प । पु । चीरमूर्व्वायाम् । वै निघ ।

कोष्ठभेद । पु । तन्नामकरोग । हे निघ ।

कोष्ठसन्ताप । पु । अन्तर्दाह । रा नि व २० ।

कोष्ठागारिका । स्त्री । मक्षिकाविशेष । कुमीरे माछी । वै निघ ।

कोष्ठागारी (इन्) । पु । धान्यघातककीटविशेषे । कुमीरे पोका । तेन दष्टे सान्निपातिकरोगा जायन्ते । सु कल्प ८ष । See कीट ।

कोष्ठाग्नि । पु । पाचकाग्निर्नाम योऽग्निर्जठरे अन्नं पचति । पाचकाग्नि । निदानम् ।

कोष्ठाङ्गम् । क्ली । नाभिहृदयादिपञ्चदश विधाङ्ग । च शा ७ष ।

कोष्ठिकयन्त्रम् । क्ली । लौहकारस्य धमन यन्त्रविशेषे । कामारेर हापर । लक्षण— षोडशाङ्गुलविस्तीर्णं हस्तमात्रायतं समम् । धातु सत्त्वनिपातार्थं कोष्ठिकं परिकीर्त्तितं । परिपूर्णं दृढाङ्गारैर्धौ वातेन कोष्ठके । मात्रया ज्वालमार्गेण ज्वालयेच्च हुताशनम् ॥" भवि ।

कोष्ठिका । स्त्री । मूषायाम् । भा ।

कोष्ठेशु । पु । श्वेतेक्षौ ।

कोष्णम् । त्रि । ईषदुष्णे । रवा ।

कोहल । पु । यवसक्तुकृतमद्यविशेषे । यवेर मद । गुणा —"त्रिदोषघ्नश्च हृद्यश्च कोहलो वदनप्रिय । सु । कोहल शक्तुभिर्द्देशे वाह्लीके क्रियते यवै ।" वाचस्पति ।

कोहली । स्त्री । कुष्माण्डसुरायाम् । गुणौ— बृंहणी गुर्व्वी च । वै निघ ।

कौकिल्य । पुं । कोकिलाक्षवृक्षे । वै निघ ।

कौकुट । त्रि । कुक्कुटसम्बन्धिनि । वा चि ३ष ।

कौकृत्यम् । क्ली । अनुतापे । त्रिका ।

कौक्कुटपुटम् । क्ली । पुटविशेषे । "वितस्तिमात्रके खाते कथितङ्कौक्कुटं पुटम् । षोड़शाङ्गुलके खाते कस्यचित्कौक्कुटं पुटम् ॥" भा ।

कौकुटिक । पु । अदूरप्रेरिताक्षे । मे । पक्षिविशेषे । होला पक्षी । वै निघ ।

कौकुटिकन्दल । पु । सर्पविशेषे । घोड़ा साप । त्रिका । तत्पर्य्याय,—भाण्डपुष्प । त्रि ।

कौङ्क (ङ्कण.) । पु । कौङ्कणदेश । श र ।

कौट । पु । कुटजवृक्षे । भा पू १भ ।

कौटकिक । त्रि । मांसविक्रेतरि । श र ।

कौटज । पु । इन्द्रयवे । प मु । कुटजवृक्षे । कुड़चि गाछ । च टी रा ।

कौटजलेह । पु । अर्शोऽधिकारे लेह । कुटजत्वक् पलशत जलद्रोणे विपाचयेत् । अष्टभागावशेषन्तु कषायमवतारयेत् । वस्त्रपूतं पचेत्तेन गुडात् त्रिंशत्पलानि च । घृतस्य कुडवं दत्त्वा ततो लेहत्वमागतं । वचाव्योषविडङ्गेन्द्रत्रिफलाचित्रकान्वितं । भल्लातातिविषाविल्व प्रत्येकञ्च पलं पलं । चूर्णीकृत्य प्रदातव्यं मधुन कुड़वं तथा । एष लेह शमयति चार्शो रक्तसमुद्भवम् ॥" कुटजत्वक १०० प पाकार्थंजलं ६४ श शे ८ श पुराणगुड ३० प घृत ८प प्रक्षेपार्थ वचादीनां चूर्णं प्र पल मधु ८ प अनुपान घृत मधु तक्र जल दुग्धञ्च । सा कौ ।

कौटजबीजम् । क्ली । इन्द्रयवे । कुटजबीजादिचूर्णे ।

कौटिकः । त्रि । मांसविक्रेतरि । कसाई । अम ।

कौटिल्यम् । क्ली । चाणक्यमूलके । रा नि व ७ । চাণক্যমূলী ।

कौटिल्यकः । पुं । अग्निप्रकृतिकीटविशेषे । तेन दष्टे वातनिमित्तजा रोगा जायन्ते । सु कल्प ८ अ ।

कौटी । स्त्री । कुटजवृक्षे । वै निघ ।

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमिते । ४ पलम् । च द यक्ष चि सर्पिर्गुडे । कुडवमितबीजवपनयोग्यक्षेत्रे । अ टी रा ।

कौणपः । त्रि । कुणपगन्धी । च इ ११ अ ।

कौण्डिन्या । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । वै निघ ।

कौण्यम् । क्ली । कुणित्वे । कुड़ि । सु नि ५ अ ।

कौतुकम् । क्ली । भोजनकाङ्क्षे । हे च । हर्षे । विवाहसूत्रे । मे ।

कौद्रविकम् । क्ली । Sochal salt सौवर्चललवणे । সচল লবণ । रा नि व ६ ।

कौनख्यम् । क्ली । कुनखरोगे ।

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । রেণুক । भा म १भ ज्व चि लाक्षादितैले ।

कौन्तेयः । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि व ९ ।

कौप(जल)म् । क्ली । कूपोदके । পাতকোর জল भा ।

कौपीनम् । क्ली । उपस्थे । गुह्यदेशे । अम । मेखलाबद्ध परिधेय वस्त्रखण्डे । कप्नि ।

कौबी(बी)रा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।

कौबे(बे)र । पु, क्ली । कुष्ठे । कुड । मद व १ । (री) उत्तरदिशि ।

कौबेरग्रहः । पु । अमानुषदुष्टग्रहविशेषे । लक्षण—"खिन्नाङ्गो वेपमानश्च जानुभ्यां यश्च तिष्ठति । कौबेरग्रहसंजुष्टं तं विद्यात्कष्टजीविनम् ॥" ज द ५७ अ ।

कौमारम् । क्ली । पञ्चवर्षपर्यन्ते काले । कौमारं पञ्चमाब्दान्तम् ।" रा नि व १८ ।

कौमारभृत्यम् । क्ली । सुश्रुतमतानुसारे बालगृह्यायाम् । शिशुचर्या । "कौमारभृत्यं नाम कुमारभरणधात्रीक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्यग्रहसमुत्थानाञ्च व्याधीनामुपशमनार्थं ।" सु सू १अ ।

कौमारी । स्त्री । वाराहीनामकन्दे । रा निघ ७ । वंशलोचनभेदे । घृतकुमार्याम् । वै निघ ज्व चि ।

कौमुदः । पु । कार्तिकमासे । त्रिका ।

कौमुदी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । अ ।

कौमुदीजीवनः । पुं । चकोरपक्षिणि । वै निघ ।

कौमुदीवृक्षः । पु । दीपवृक्षे । पिलसुज । हारा ।

कौम्भघृतम् । क्ली । शताब्दिकघृते । वै निघ । स्थित वर्ष शत श्रेष्ठ कौम्भ सर्पिस्तदुच्यते । चक्र ।

कौर्मम् । क्ली । विषभेदे । "कूर्माकृति भवेत् कौर्मम् ।" वै ।

कौलत्थः । त्रि । कुलत्थमक्लिनि । वा चि ७ अ ।

कौलत्थीनः । त्रि । कुलत्थोत्पादके (क्षेत्रादौ) । अ टी भ ।

कौलालकम् । क्ली । मृत्पात्रविशेषे ।

कौलीनम् । क्ली । गुह्ये । उपस्थे । मे ।

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्गी । কাঁকড়াশৃঙ্গী । रा नि व ६ ।

कौलेयक । पु । कुक्कुरे । हला ।

कौल्माषीणः । त्रि । कुल्माषोत्पादके (क्षेत्रादौ) । अ टी रा ।

कौवलम् । क्ली । Jujube कोलीफले । कुल । हिरू फोष ।

कौविरम् । क्ली । कष्ठौषधी । मन्दर । कुड़ ।

कौशिकः । पु । गुग्गुलौ । গুগ্‌গুল । प स । अश्वकर्णशालनतायाम् । নতাশাল । रा नि व ९ । पेचके । रत्ना । व्याले । धाई । नकुले । मे । कोशकारे । श र । मज्जायाम् । है च ।

कौशिकफलः । प । नालिकेरवृक्षे । श र ।

कौशिकी । स्त्री । यज्ञिपर्णीक्षुपे । চোঁঠেলা । सुरायाम् । वै निघ । पानपात्रे । हे च ।

कौशिकाराति (कारि)। पु। काकै। रा नि व १९।

कौशिकारि। पु। काकपक्षिणि। रा।

कौशिकी। स्त्री। नदीविशेषे। मे।

कौशिक्य (क्या)। पुं, स्त्री। शाखोटवृक्षे। শাওড়া গাছ। रा नि व ९। गुणा—"पित्तला चोष्णा तिक्ता वातविनाशिनी।" वै निघ।

कौशिक्योज्य। पु। शाखोटवृक्षे। रा।

कौशोरम्। क्ली, पु। नखीनामगन्धद्रव्ये।

कौशे(षे)य(क)म्। क्ली। कृमिकोशोत्थवस्त्रे। রেশমী কাপড়। रत्ना। कामदुघे। व निघ।

कौषम्। क्ली। कमले। पद्म। वै निघ।

कौषिक। पु। कौशिके। मे। आहितुण्डिके। रत्ना।

कौसीद्यम्। क्ली। तन्द्रायाम्। आलस्ये। हे च।

कौसुमम्। क्ली। पुष्पाञ्जने। रा नि व २२।

कौसुम्भम्। क्ली, पु। वनकुसुम्भे। रा नि व ४। कृमिमाञ्जने।

कौसुम्भतैलम्। क्ली। कुसुम्भबीजोद्भवतैले। কুসুমবীজের তেল। तच्च कटु सक्षार वातघ्न कफपित्तहरञ्च। वा टी। See कुसुम्भतैलम्।

कौसुम्भशाकम्। क्ली। कुसुम्भशाके। गुणा—कौसुम्भ मधुर रूक्षमुष्ण श्लेष्महर लघु। See कुसुम्भपत्रम्।

कौसुम्भशुण्डिक / **कौसुम्भोशालि** } पु। स्वनामख्यातशालौ। गुणा—लघुपाक वात पित्तघ्न। रा नि व १६।

कौस्रम्। क्ली। दशाब्दिकघृते। रत्ना।

कौक्षेयक। पु। खड्ग। च।

क्रकच। पुं क्ली। करपत्रे। করাত। कैत कायाम्। ग्रन्थिलतरौ। গেঁঠেলা। मे। मदद सोमन्थवातादिजनितसन्निपातज्वरे। लक्षणम्—"प्रलापायासमोहाः कम्पमूर्च्छारतिभ्रमाः। मन्या-स्तम्भ मद्गु स्यात् तथान्ये तद्विधस्त॥ भिषग्भिः सन्निपातोऽयं क्रकच सम्प्रकीर्तितः॥" भा म १म।

क्रकचच्छदः। पु। केतकीवृक्षे। কেয়া গাছ। प सु।

क्रकचपत्र। पु। शाकवृक्षे। শেগুন গাছ। रा नि व ९।

क्रकचपात् (पाद्)। पु। Chameleon कृकलासे। গিরগিটি। हारा।

क्रकचपृष्ठी। स्त्री। (Coius cobojinus) कवयीमत्स्ये। কৈ মাছ। हारा।

क्रकचा। स्त्री। केतकीवृक्षे। কেয়া গাছ। रा नि व १०। हीगुगुलवृक्षे। হোগলা। रत्ना।

क्रकण। पु। तित्तिरपक्षिणि, क्रकरपक्षिणि। কয়ার পাখী। अम।

क्रकर। पु। क्रकचे। করাত। वंशकरीरे। বাঁশের কোঁড়। प सु। करीरवृक्षे। উটকটার গাছ। अम। (Perdix sylvatica) पक्षि विशेषे। কর্কটিয়া। हि कयार। म कारढो क। तत्पर्याय,—क्रकण, क्रकण (अ), क्रकर (शब्दर)। गुणा—"वातपित्तहरा हृद्या मेध्याग्नि बलवर्द्धना। लघव क्रकरा हृद्या तथा वै "चीप चक्रका॥" सु सू ४६ अ। तन्मांसगुणा—लघु हृद्यञ्च। रा नि व १९। रक्तपित्ते हित। सिया र पि चि खण्डखाद्यलौहे।

क्रकराट। पु। भरद्वाजपक्षिणि। वै निघ।

क्रकोच्च। पु। पक्षिविशेषे। কর্কটিয়া। वै निघ।

क्रतुपशु। पु। घोटके। हारा।

क्रथनम्। क्ली। मारणे। अप। सहसा श्वास वरोधे। नि।

क्रथनकम्। क्ली। कृष्णागुरुकाष्ठे। श च।

क्रन्दन। पुं। विडाले। श मा। क्ली। रोदने। श र।

क्रन्दितम्। क्ली। रोदने। च।

क्रम। पु। पादे। रा नि व १८। अनुक्रमे। शक्तौ। कम्प। आक्रमणे। मे।

क्रमण। पुं। चरणे। हे च।

क्रमपूरक। पु। बकवृक्षे। रा नि व १०।

क्रमि। पुं। क्रिमौ। भ। कृमिरोगे।

क्र(क्रि)मिकण्टकम् । क्ली । विडङ्गे । उदुम्बरे । मे ।

क्रमिघ्नम् । क्ली । विडङ्गे । र मा ।

क्र(क्रि)मिजम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । अम ।

क्र(क्रि)मिजा । स्त्री । लाक्षायाम् । र मा ।

क्रमिरिपुः (शत्रुः) । पु । विडङ्गे । र मा । प्रवालतरौ । वै निघ ।

क्रमिहा । स्त्री । लाक्षायाम् । र ।

क्रमोलकः । पु । वनमुद्गे । मुगानी । प सु ।

क्रमुः । पु । गुवाकवृक्षे । भ ।

क्रमुकम् । क्ली, पु । पूगफले, वृक्षे च । मे । रा, नि व ११ । भद्रमुस्तके । कार्पासीफले । पट्टिकालोध्रे । देवदारुणि । मे । रक्तलोध्रे । पारिसाश्वत्थे । गर्द्ध अश्वत्थ । अम । तूलवृक्षे फले च । तूँत गाछ वा फल । भा । रा नि व ९ ।

क्रमुकप्रसूनः । पु । धूलीकदम्बे । रा नि व ८ ।

क्रमुकफलम् । क्ली । गुवाके । रा नि व ११ । अग्निवत्सविशेषकरत्वात् विकाशि । शार्ङ्ग ।

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकी । श र ।

क्रमेलः (कः) । पु । उष्ट्रे । प सु । हला ।

क्रमोद्वेगः । पु । हये । वै निघ ।

क्रयशीर्षम् । क्ली । कपिशीर्षे । त्रिका ।

क्रयसद । पु । छागे । शब्दर ।

क्रयारोह । पुं । हट्टे । त्रिका ।

क्रयिकः (क्रयी) । पुं । क्रेतरि । अम ।

क्रव्यम् । क्ली । मांसे । रा नि व १० ।

क्रव्यघातन । पु । मृगे । श च ।

क्रव्यात् । पुं । राक्षसे । त्रि । मांसाशिनि । मे ।

क्रव्याद । पु । राक्षसे । अम । श्येनपक्षिणि । सिंहे । रा नि व १८ ।

क्रव्यादरस । पु । अजीर्णाधिकारे रस । पाठ —"पलं रसस्य द्विपलं बलेः स्यात् शुल्वायसी चार्द्धपलप्रमाणे । सचूर्ण्य सर्व्वं द्रुतमग्नियोगादेरण्डपत्रे विनिवेशनीयम् । पिष्टा तथा पर्पटिकां विधाय लौहस्य पात्रे वरपूतमग्निम् । जम्बीरज पक्व रस पलानि शत तनोऽस्याग्निमयात्यमत्य । कौर्ष्ये रसे भावितमेतदेवं सुपञ्चकोलोद्भवसारिपूते । सवेतसाम्ले शतमत्र योज्य श्रम रसटङ्कण सुभृष्ट । विड तदर्द्धं मरिच समस्त समस्तपाचककाञ्चनारा । क्रव्यादनामा भवति प्रसिद्धो रसेन्द्र सम्यगामकर्भैरवोक्त ॥" भोजनान्ते २ मा सैन्धव तक्रेण पेयम् । रस, १ प गन्धक २ प ताम्र ४ तो लौह ४ तो, सर्व्वं चूर्णयित्वा सर्व्व लौहपात्रे मृद्वग्निना द्रुतमेरण्डपत्रे ढालयित्वा पर्पटीवत् कार्य्यं । ततो जम्बीररसस्य पलशतेन शनैः शनैः पात्रे पाच्यम् । शुष्के रसे पञ्चकोलक्वाथेन पञ्चाशत् अम्लवेतसरसेन च पञ्चाशत् भावना देया । तत् शुल्वचूर्णसम भृष्टटङ्कणचूर्ण (४प) तदर्द्ध विड्चूर्ण (२ प) सर्व्वद्रव्यसम मरिचचूर्ण (१० प) । तत् चणकक्षारजलेन ७ भावना दातव्या । अजीर्णचणकशिशिर चणकजलम् । पञ्चकोलक्वाथो यथा— पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकशुण्ठीनां समभागम् अष्टगुणजलेन पक्वा चतुर्थावशेष कार्य्य । शाकौ अन्य रसायनाधिकारे । पाठ —"द्विपल गन्धं शुद्ध द्रावयित्वा विनिक्षिपेत् । पारद दशमानं मृतशुल्बायसौ पुन । तेन मानेन सम्मिश्र पञ्चाङ्गुल दले क्षिपेत् । ततो विचूर्ण्य यत्नेन ज्वालयेन्मृदु मानतम् । पाचनाय रस सम्यक् जम्बीरस्य प्रयोजयेत् । सचूर्ण्य पञ्चकोलोत्थे कषाये, चाम्लवेतसे भावना खलु दातव्या पञ्चाशन्मितास्तथा । सुटङ्कणचूर्णेन तुल्येन सह मेलयेत् । तदर्द्धं द्रुतवत् सर्व्वतुल्य मरीचकं । समधा भावयेत्पश्चाच्चणक चारवारिणा । तत समीप्य, कूप्यान्तु जठरे विनिक्षिपेत् ॥" रस र । पूर्व्वस्य पाठान्तरमिति ज्ञेयम् । रसायनाधिकारे उक्त ।

क्रव्यादा (दी) । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ ।

क्रशिमा । पु । कृशतायाम् ।

क्रशीयान् । त्रि । अतिकृशे । चौथे ।

क्रान्त । पु । ईक्रान्तमणौ । घोटके । त्रिका ।

क्रान्ता । स्त्री । वृहत्याम् । विक्रतौ । सूक्ष्मैलायाम् । रा नि व ४।६ ।

क्रान्ति । स्त्री । सूर्य्यगत्यर्थं खगोलमध्यस्थतिर्य्यग् गोलरेखायाम् । सूर्य्यांस ।

क्रान्तु । पुं । पक्षिणि । उणा ।

क्रामक । पु । क्रमुकमूले । कर्पासिमूल । र सा स लौहपुटपाके ।

क्रामण: । पु । टङ्कणक्षारे । সোহাগা । र सा स ।

क्रिमि । पु । पुंसि । स्त्री । लाक्षायाम् । रोग विशेषे । क्रमौ । कीटे । श टी भ ।

क्रिमिकर' । पु । मांसहरकीटभेदे । सु कल्प ८ष ।

क्रिमिकर्णक' । पु । कर्णस्रोतोगतरोगविशेषे । कर्णाभ्यन्तरे मांसशोणितपचनात् क्रिमिरुत्पद्यते । मक्षिकाभिडिम्बप्रसवेन वा । কাণকোটারি । मा नि ।

क्रिमिग्रन्थि । पु । सन्धिजनेत्ररोगे । See क्रमिग्रन्थि ।

क्रिमिघ्न । पु । कोलकन्दो नाम महाकन्द शाके । रा नि व ७ । See क्रमिघ्न । क्ली । विडङ्गे । श टी र ।

क्रिमिघ्ना (घ्नी) । स्त्री । विडङ्गे । हरिद्रायाम् । लाक्षायाम् । वै निघ । धूम्रपत्रायाम् । তামাক । रा नि व ५ । सोमराज्याम् । श च ।

क्रिमिजम् । क्ली । अगुरौ । च ।

क्रिमिजग्धम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । रा ।

क्रिमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् । र ।

क्रिमिजित् । क्ली । विडङ्गे । चक्र ।

क्रिमिदन्तक । पु । क्रमिजदन्तरोगविशेषे । यत्र दन्ते कृष्णच्छिद्र चलत्व दन्तमूले शोथो वेदना लालास्रावोऽकस्माद्वेदनाधिक्यञ्च भवति । मा नि । सु नि १६ अ । See क्रमिदन्त ।

क्रिमिरिपु (शत्रु) । पुं । विडङ्गे । सा कौ बाइबालगड् । प्रवालि । पालिधाडसे । श च ।

क्रिमिशात्रव । पु । A fetid mimosa (M farnesiana) विट्खदिरे । श च ।

क्रिमिशिरोरोग । पु । क्रमिजशिरोरोगे । लक्षणम्—"निस्तुद्यते यस्य शिरोऽतिमात्रं सभक्ष्य मार्णं स्फुरतीव चान्तः । घ्राणाच्च गच्छेत्सलिलं सपूयं शिरोऽभितापः क्रिमिभिः स घोरः ॥" मा नि ।

क्रिमिशैल । पुं । वल्मीके । त्रिका ।

क्रिमिहरम् । क्ली । मरिचे । विडङ्गे । कृष्ण लवणे । वै निघ । त्रि । क्रमिघ्ने ।

क्रिमिहा । स्त्री । लाक्षायाम् ।

क्रिया । स्त्री । चिकित्सायाम् । रा नि व २० । "या ह्युदीर्णं शमयति नान्यं व्याधिं करोति च । सा क्रिया न तु या व्याधिं हरत्यन्यमुदीरयेत् ॥" भा । उपाये । चेष्टायाम् । आरम्भे । सम्प्रधारणे कर्म्मणि । मे ।

क्रियाक्रम' । पु । चिकित्सोपक्रमे ।

क्रियातियोग । पु । वमनाद्यतियोगे । भा म ३ख कास चि ।

क्रियावस्ति' । स्त्री । वमनादिपञ्चकर्म्मसु प्रयोज्य वस्तिषु । च ।

क्रियासाधनम् । क्ली । चिकित्सासाधने ।

क्रियेन्द्रियम् । क्ली । कर्म्मेन्द्रिये । वाक्पाण्या दिषु । हे च ।

क्रीडारत्नम् । क्ली । मैथुने । त्रिका ।

क्रुड् (ञ्च) । पु । बकपक्षिणि । बक । रत्ना ।

क्रुत् (धा) । स्त्री । क्रोधे । রাগ । अम ।

क्रुद्ध । त्रि । रुष्टे । प्रकुपिते ।

क्रुश्वा । पु । शृगाले । उणा ।

क्रुष्टम् । क्ली । रोदने । च ।

क्रूर । पु । चक्रकाञ्चे । চেঁচোতা গাছ । रक्त करवीरवृक्षे । कङ्कपक्षिणि । रा नि व ८।१०।१८। कृष्णधुस्तूरे । श्वेतपुनर्नवायाम् । भल्ले । কাঁড । त्रिका ।

क्रूरक । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ९ ।

क्रूरकर्म्मा । स्त्री । कटुम्बिनीनामक्षुद्रक्षुपे । रा नि व ५ । अर्कपुष्पीक्षुपे । भा पू १भ । त्रि । नृशंसाचारिणि ।

क्रूरगन्ध । पु । गन्धके । रा नि व १३ ।

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थारिवृक्षे । रा नि व ८ ।

क्रूरदर्शना । स्त्री । श्वेतकाकमाच्याम् । वै निघ ।

क्रूरधूर्त्त । पुं । कृष्णधुस्तूरे । रा नि व १० ।

क्रूररव, क्रूरारावी } पु । काके । ककरेट पक्षिणि । वै निघ । द्रोणकाके । रा नि व १८ ।

क्रूरलोचन । पुं । शनैश्चरे । तारा ।

क्रूरव । पुं । शृगाले । वै निघ ।

क्रूरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

क्रूरालापी । स्त्री । द्रोणकाके । वै निघ ।
क्रूर्च । पु, क्ली । श्मश्रुणि । दाड़ि ।
क्रोञ्च । पु । क्रौञ्चपक्षिणि । वै. निघ ।
क्रोडम् । क्ली । वक्षसि । कोल । रा नि व १८ ।
क्रोडः (कन्या) । पु, स्त्री । वाराहीनाम महा कन्दशाके । रा नि व ७ । वनवराहे । रत्ना. ।
क्रोडकन्दः । पु । वाराहीकन्दे । वै निघ ।
क्रोडकशे(से)रु. (क) । पु । भद्रमुस्तायाम् । व निघ ।
क्रोडचूडा । स्त्री । मण्डूकपर्ण्याम् । बड थुल-कुड़ि । रा नि व ५ ।
क्रोडपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकायाम् । श च ।
क्रोडपाद. । पु । कच्छपे । हे च ।
क्रोडपुच्छी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । वै निघ ।
क्रोडा (डी) । स्त्री । वाराहीकन्दे । रा नि व ७ ।
क्रोडाङ्गः । पु । कच्छपे । शब्दर ।
क्रोडाङ्घ्रि. । पु । कच्छपे । त्रिका ।
क्रोडी । स्त्री । वाराहीकन्दे ।
क्रोडीकन्या । स्त्री । वाराहीकन्दे । वै निघ ।
क्रोडीमुख. । पु । गण्डके । गण्डार । रा नि व १९ ।
क्रोडेष्टा । स्त्री । मुस्तायाम् । रा नि व ६ ।
क्रोथ । पु । हनने । हे च ।
क्रोध । पु । कोपे । भ च वातपित्तशोणित कोपनं । "क्रोधशोको स्मृतौ वातपित्तरक्तप्रको पनौ ।" विदेह ।
क्रोधज । पु । मोहे । गीता ।
क्रोधज्वर । पु । क्रोधजन्यज्वरे ।
क्रोधन । वि । क्रोधयुक्ते । हे च ।
क्रोधना । स्त्री । ग्रन्थिपर्णीलतायाम् । वै निघ ।
क्रोधमूर्च्छित । पु । चोरानामकगन्धद्रव्ये । भ र । त्रि । चलितकुद्धे ।
क्रोधी । पु । महिषे । रा नि व १८ । त्रि । क्रुद्धे ।
क्रोश । पु । ४००० हस्तपरिमाणे । १ क्रोश ।
क्रोशताल: (ध्वनि:) । पु । ढक्कायाम् । श ।
क्रोष्टपुच्छिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । वै निघ ।
क्रोष्टा (ष्टुकः) । पु । शृगाले । शृगालकोल्याम् । शेयाकूल । प मु ।
क्रोष्टुकपुच्छका (च्छिका, च्छी) (मू लिका) (मेखला) । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया, श्रामवासक । रा नि व ४ । गोधू मिकायाम् । हि पाथरी गोधूमी । रा नि व ५ ।
क्रोष्टु(का)शीर्ष । पु । तन्नामकवातव्याधिविशेषे । लक्षणम्—"वातशोणितज शोथो जानुमध्ये महारुज । ज्ञेय क्रोष्टुकशीर्षन्तु स्थूल क्रोष्टुक शीर्षवत् ॥" मा नि वा व्या चि । "गुग्गुलु क्रोष्ट शीर्षे तु गुडूचीं त्रिफलाम्भसा । क्षीरेणैरण्डतैलं वा पिबेद्वा वृद्धदारकम् ॥" वै निघ ।
क्रोष्टुघण्टिका । स्त्री । अस्थिसंहारके । मद व १ ।
क्रोष्टुफल. । पु । इङ्गुदीवृक्षे । रा नि व ८ ।
क्रोष्टुविन्ना । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । द. मा. । क्षुपविशेषे । श्रामवासक । विडालकाड़ि, विडाल छाँचीति यस्या प्रसिद्धि । अ टी भ ।
क्रोष्टुहित. । पु । चोरानामगन्धद्रव्ये । (?) ।
क्रोष्टू । स्त्री । हस्तिकाल्याम् । विशाली । प मु ।
क्रोष्टेच्चु । पु । पुण्ड्रकेचौ, श्वेतेचौ । रा नि व १४ ।
क्रोष्ट्री । स्त्री । शुक्लभूमिकुष्माण्डे । श्म । लाङ्ग लिकायाम् । शृगाल्याम् । पिप्पल्याम् । म । वाराहीकन्दे । रा नि व ७ । हस्तिकाल्याम् । रत्ना ।
क्रौञ्च (का) । पु । A kind of heron (Ardea jaculator) प्रवकासीयवकपक्षिवि शेष । कौंचवक । श्म । तत्पर्याय,—क्रुड, कुञ्च, कुचा, क्रोञ्चा (श्म), कालिक, कलीवञ्च कलिक (शब्दर) । गुणा—ज्वरे हित । च द । "क्रौञ्चो ह्ययोऽतिविचित्रदन्तपरौ कनि निघम । श्रीपथमूर्च्छाहरो बल्यो हन्ति कासमरोच कम् ॥" चक्रि २१ च पद्मबीजे । वै निघ । क्रुररपक्षिणि । रा नि व ९ ।
क्रौञ्चनायक । पु । पद्मबीजे । वै निघ ।

क्लोमलोहितम् । क्ली । हिङ्गुले । वै निघ ।

क्लोमा । स्त्री । पद्मबीजे । रा नि व १० ।

क्लोमशिरयाम् । स्टा । गुण—अश्मरीशुक्रदोषघ्नौ । चक्रि २१ अ ।

क्लोमादन । पु, क्ली । मृणाले । शारा । पिप्पल्याम् । श र । चेचुनुकी । चेंचू । च चि ३च । चिश्चीटके । चेंचूकी । मे ।

क्लोमादनी । स्त्री । पद्मबीजे । पद्मेर बीज । रा नि व २० ।

क्लम । पु । क्लान्तौ । लक्षण—"यो नायासश्रमो देहे प्रवृद्ध श्वासवर्जितः । क्लम स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रबाधक ॥" वैद्यकम् ।

क्लमथ । पु । आयासे । अम ।

क्लान्त । त्रि । श्रान्ते ।

क्लान्ति । स्त्री । क्लमे ।

क्लिन्न । त्रि । आर्द्र । क्लिन्ने । अम ।

क्लिन्नवर्त्मा । पु । क्लिष्टवर्त्मरोगे ।

क्लिन्ना । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् । रा नि व ४ ।

क्लिन्नाक्षः । त्रि । Blear eyed श्लेष्मादिना क्लिन्नचक्षुषि । पिचुटिचको । स्त्री (चि) । क्लिन्न नेत्रे । अम ।

क्लिशित (क्लिष्ट) । त्रि । क्लेशयुक्ते । अम ।

क्लिष्टवर्त्म । पु, क्ली । Excess of the lachrymal discharge तन्नामकनेत्रवर्त्म नेत्ररोगे । लक्षणं—यस्य द्वयम् अकस्मात् मृदु अल्पवेदन ताम्रं यद्वर्त्म सममेव च । अकस्माच्च भवेद्रक्त क्लिष्टवर्त्मेति तद्विद ॥" मा नि । "श्लेष्म रक्तेन दुष्टेन क्लिष्ट मांसमिवोद्गत । मस्तुरीव निभ वर्त्म क्लिष्टवर्त्म तदुच्यते ॥" विदेह ।

क्लिष्टि । स्त्री । क्लेशे । सेवायाम् । धरणि ।

क्लीत । पु । अग्निप्रकृतिकोटे । तन दष्टे विस ज्वररोग जायते । सु कल्प ८अ ।

क्लीतकम् । क्ली यष्टिमधुनि । प सु । भा म ३म कफरोग चि । 'शिवाक्लीतक राज वृक्षम् ।" भा म १म रक्तष्ठीवन चि । 'क्लीतकनिम्बयुतं परिपक्वम् ।" A kind of plant with poisonous root. (Glycyrrhiza Glabra) नीलमूलयष्टिमधुनि । दश स्थावरविषान्तर्गतमूलविषम् । सु कल्प २अ ।

क्लीत(ति)का(तनी) । स्त्री । नोलीवृक्षे । रा नि व ४ । पृश्निपर्ण्याम् । वै निघ ।

क्लीतन(नीय)(क)म् । क्ली । जलजयष्टिमधु भेदे । वन्नी यष्टिमधु । जलजस्थलजभेदेन सा द्विधा । गुणा—मधुर रुच्य बल्यं वृष्य व्रणघ्न शीतल गुरु चक्षुष्य रक्तपित्तघ्नम् । रा नि व ६ । भा ।

क्लीव । त्रि । Impotent बलहीने । रत्ना । पु, क्ली । स्त्रीपुरुषेतरे । नपुंसक, हिजडे । लक्षण—'क्लीव स्यात् सुरताशक्त तद्भाव क्लैव्य मुच्यते ।" भा । न मूत्र फेनिल यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति । मेढ्रश्चोन्मादशुक्राभ्या हीन स क्लीव उच्यते । उद्वाह ।

क्लेद (क) । पु । शरीरार्द्रतायाम् । कफे । त्रि । आर्द्रे ।

क्लेदन । पु । चतुरश्लेष्मविशेषकफाये । "क्लेदन चतुर्थस्तु ।" रा नि व २० । कफभेदे । तस्य स्थानमामाशय तत्कर्म चान्नपाक श्लेष्मस्थाना नामुदककर्मणाऽनुग्राहकत्व । भा । त्रि । क्लेद जनने ।

क्लेदा (दु) । पु । चन्द्रे । सन्निपाते । उषा ।

क्लेश । पु । दुःखे । क्रोधे । व्यवसाये । मे ।

क्लैतकिकम् । क्ली । मद्यविशेषे । अ च ।

क्लैव्यम् । क्ली । Absence of virility पुरुषकारहीनत्व, स्त्रीपुंभिन्नत्व, वीर्य प्रभृतिधातु क्षयादपायैश्च । यत्र षड्विधं मानसजं, धातुक्षयजं, शुक्रक्षयजं, उपघातजं, सहजं, स्थिरशुक्रजञ्चेति । तत्र स्त्रियोरप्रियभावात् द्वेष्यस्त्रीसंयोगाच्च पुंस्त्व मानसम् । कटुम्लोष्णलवणातिसेवनात् सौम्यधातु क्षयत्व धातुक्षयजम् । वाजीकरण विनातिस्त्री सेवाऽत्र्य शुक्रक्षयजम् । बीज्यवाहिशिराच्छेदात् पुरुषकारव्याघातजन्यम् उपघातजम् । आजन्म-क्लैव्यात् सहजम् । अतिबलिष्ठस्य अरविकारा चित्तविकारे ब्रह्मचर्येण वा दृढ़ ह्रस्व स्थिरदृढ़क्लैव्य भवति । तन्त्रम्—"तत्तैर्भावैरदर्पस्तु स्त्रियां-कर्मसु चाले । अत्र यतस्ती नृणां क्लैव्य सम् पजायते । देहस्त्रीसम्पदोषात् क्लैव्य तन्मानस कतम् । कटुकाम्लोष्णलवणैरतिमात्रोपसेवितैः ।

सौम्यधातुक्षयो दृष्टः क्लैव्यं तदपरं स्मृतम् । अति व्यवायशीलो यो न च वाजीक्रियारतः । ध्वजभङ्गमवाप्नोति स शुक्रक्षयहेतुकम् । महता मेढ्ररोगेण मर्म्मच्छेदेन वा पुनः । क्लैव्यमेतच्चतुर्थं स्यात्पुंस्त्वोपघातजम् ॥ जन्मप्रभृति यः क्लीबः क्लैव्यं तत्सहजं स्मृतम् । बलिनः क्षुब्धमनसो निरोधाद्ब्रह्मचर्य्यतः । षष्ठं क्लैव्यं मतं तत्तु स्थिरशुक्रनिमित्तजम् ॥" सु चि २६ अ । तत्र उपघातजसहजञ्चासाध्यं ज्ञेयम् । इतरेषां हेतुविपर्य्ययवाजीकरणञ्च पथ्यम् ।

क्लोमन् । क्ली । Bladder पिपासास्थाने, फुस्फुसे । तच्च हृदयाधो दक्षिणभागस्थम् । येंफ्रुसा फुलफुसा, फुसफुसि । सु शा ४ अ । भरत । "अधस्तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति । जलवाहिशिरामूलं तृष्णाच्छादनकम्मतम् ॥" भा । नाडीद्वयोर्मध्ये यच्च तन्मध्ये हृदयं तत्पार्श्वे क्लोम पिपासास्थानमिति वैद्याः । मस्तिष्के । रा नि व १८ ।

क्वङ्गुः । पु । कङ्गौ । हे च ।

क्वाणः । पु । जलाधारविशेषे । छोट हाँड़ि । थिका ।

क्वथितच्छद । पु । स्वर्भे । वै निघ ।

क्वथनम् । क्ली । क्वाथकरणे ।

क्वथिका । स्त्री । क्वाथे । वै निघ ।

क्वथित । त्रि । पक्के, सृते (पाचनादौ) । प प्र । क्ली । माधवीमद्ये । क्वाथे, कषाये ।

क्वथितजलम् । क्ली । उष्णोदकमिति पारिभाषिकं नाम । तत्त्रिविधं—पादावशेषं अर्द्धावशेषं त्रिपादावशेषञ्चेति । गुणाः—पादावशेषं कफघ्नं लघुपेयं, अर्द्धावशेषं पित्तघ्नं, त्रिभागावशेषञ्च वातघ्नमिति । एवमेव पादावशेषं वसन्ते, अर्द्धावशेषं शरदि ग्रीष्मे च, त्रिपादावशेषं हेमन्ते शिशिरे च प्रशस्तं । अष्टभागशिष्टं वर्षासु प्रशस्तं । "क्वाथ्यमानन्तु निर्व्वेगं निष्फेनं निर्म्मलञ्च यत् । तत्तोयं क्वथितं ज्ञेयं दोषघ्नम्पाचनं लघु ॥" वैद्यकम् ।

क्वथितद्रव्यम् । क्ली । अरिष्टे । वै निघ ।

क्वाथः । पुं । दुःखे । व्यसने । हे च । Decoction कषाये । तत्पर्य्यायः,—निष्क्वाथः (अ), कषायः, निर्यूहः, क्वाथः, शृतः (वै) । स सप्तधा—पाचनः शोधनः क्लेदनः शमनः दीपनः तर्पणः शोषणः क्लेदनः । तेषु अर्द्धावशेषः पाचनः, द्वादशांशकः शोधनः, चतुरंशकः क्लेदनः, अष्टांशकः शमनः, षडंशको दीपनः, पञ्चमांशकस्तर्पणः, शोषणः षोडशांशक इति । रा नि व २० । चूर्णद्रव्यस्य पलं, वारि (द्रव्यापेक्षया) षोडशगुणं मत्वा तैः सह स्विन्नं अष्टभागावशेषितः क्वाथः । पानीयं षोडशगुणं क्षुण्णे द्रव्यपले क्षिपेत् । मृत्पात्रे क्वाथयेद्ग्राह्यमष्टमांशावशेषितम् ॥ तज्जलम्पाययेद्धीमान् कोष्णं मृद्वग्निसाधितम् । शृतः क्वाथः कषायश्च निर्यूहः स निगद्यते ॥ क्वाथे क्षिपेत्सितामंशैश्चतुरष्टकषोडशैः । वातपित्तकफातङ्के विपरीतं मधु स्मृतम् ॥" क्वाथे जीरकगुग्गुलुक्षारलवणशिलाजतुहिङ्गुत्रिकटुकानां प्रक्षेपे उक्तं शाणमितं (४ माषा) ग्राह्यम् । शार्ङ्ग म २ अ । तथाचोक्तं—"पाचनो दीपनीयश्च शोधनः शमनस्तथा । तर्पणः क्लेदनः शोषः क्वाथः सप्तविधोत्तमः ॥ पाचनं पचते दोषान्दीपनैर्दीप्यतेऽनलः । शोधनो मलशोधी स्यात् शमनं शमते गदान् ॥ तर्पणस्तर्प्यते धातून् क्लेदो हृत्क्लेदकारकः । विशोषी शोषमादत्ते तस्मात् क्वाथान् परीक्षयेत् ॥ विशोषिक्लेदिनौ ज्ञात्वा वमनं कारयेद्बुधः । पाचनोऽर्द्धावशेषः स्याच्छोधनो द्वादशांशकः । क्लेदनश्चतुरंशश्च शमनोऽष्टावशेषितः ॥ दीपनीयो दशांशस्तु तर्पणस्तु षडंशकः । विशोषी षोडशांशश्च क्वाथभेदाः प्रकीर्त्तिताः ॥ पाचयेदातुरं सायं पाचनं शमनेऽहनि । शमनेनाथ वा द्वाभ्यां निरामं समुपाचरेत् ॥ निशासु पाचनो देयो ज्ञात्वा दोषमलाबलम् । तरुणज्वरे पीतं दीपनञ्च दोषहृत् ॥ क्वाथपाने क्रमो मूर्च्छा वैस्वर्य्यं वा शिरोव्यथा । यदा सञ्जायते चास्य वामयेद्रोगिणं तथा ॥ षोडशाष्टचतुर्भागं वातपित्तकफार्त्तिषु । क्षौद्रं कषाये दातव्यं विपरीतान्तु शर्करा ॥" आत्रेय । "जरणोपचयश्लक्ष्णादि शाणिकं हिङ्गु माषिकं । गुडक्षीरसितादीनां कर्षं क्वाथे विनिक्षिपेत् । गव्येषु च प्रयोक्तव्यं माषिकं हिङ्गु सैन्धवम् ॥" काश्यप । व्योषं शिलाजतु क्षारं लवणं हिङ्गु जीरकं । क्षिपेद्दृगमितं क्वाथे तैलक्षीरं घृतं गुडम् ॥ पूर्व्वाह्णे शमनो देयो ऽपराह्णे दीपनस्तथा । तर्पणीयं तृप्तिदं च मध्ये पानाय दापयेत् ॥ निशीथे शोषणो देयः शोधिनो मध्येऽहनि । दद्यात् सूर्य्योदयात् पूर्व्वं शोधनीयं भिषक्तमः ॥ सर्व्वासामौषधं नैव क्वथितं ताम्रभाजने । पीतमत्यग्निसन्तप्तं भक्षितं वा पयोयुक्तं ॥" सुश्रु ।

वमनार्थं तासुपाच प्रसिद्ध । प्रक्वाथ्य शीतो निर्व्यूढ पुनस्तमो भवेद्यदि । पानीय वा पुनस्तम विषघ्नहन्ति मानवम् ॥ घृत तैलश्च पानीयं कषाय व्यञ्जनादिक । जलस्नेहौषधानाञ्च प्रमाण यत्र नोदितम् । तत्र स्यादौषधात स्नेह स्नेहाच्चोय चतुर्गुणम् ॥ स्नेहाच्चतुर्गुण द्रव्यमादाय स्नेहसन्विधौ । चतुर्गुण जल दत्त्वा क्वाथ क्वाथ्यसमो मत ॥ स्नेहा चतुर्गुण क्वाथ्य क्वाथाच्चोय चतुर्गुणम् । क्वाथ क्वाथ्य सम क्वाथ्य कल्कश्च स्नेहपादिक । इत्येषा स्नेहपाकार्थम्प्रोक्ता क्वाथस्य कल्पना ॥" चरक ।

क्वाथोद्भवम् । क्ली । कर्परीतुत्थके, क्रिमिरसा ञ्जने, कुलत्थाञ्जने । अम ।

ख ।

खम् । क्ली । अभ्रधातौ । अवूभ्र । रा नि व १३ । इन्द्रिये । मे । पु । सूर्य्ये । हे ।

खक्खट । पु । खडिकायाम् । খড়ীমাটী । অ টী রা ।

खखास । पुं । वृक्षभेदे । পুস্ত গাছ । প্রয়োগা ত মা চি মদনরত্নে ।

खखोल्क । पु । सूर्य्ये । वै निघ ।

खग । पु । पक्षिणि । मे । चक्रवाकपक्षिणि । पारदे । वै निघ । शलभे । अ टी भ । सूर्य्ये । बाणे । स्वर्णमाक्षिके । वायौ (श) ।

खगखानम् । क्ली । वृक्षकोटरे । श ।

खगम । पु । पक्षिणि ।

खगवक्त्र । पु । लकुचवृक्षे । श च ।

खगवती । स्त्री । पृथिव्याम् । ज ।

खगशत्रु । पु । पृश्निपर्ण्याम् । श च ।

खगस्थानम् । क्ली । वृक्षकोटरे । श च ।

खगान्तक । पु । धूम्याटपक्षिणि । ফিঙে । वै निघ । श्येनपक्षिणि । বাজ পাখী, শিক্রে । रा नि व १९ ।

खगेन्द्र । पु । गरुडे । वै निघ ।

खगो(ग्ग)ड । पु । A kind of reed (Saccharum spontaneum) स्वनाम ख्याततृणविशेषे । খাগড়া, কষাড়, কেশে । र मा ।

खग्गट । पुं । कोकिलाक्षवृक्षे । কুলেখাড়া গাছ । वै निघ ।

खड्गाह । पुं । श्वेतकृष्णवर्णाश्व श्वेतपीतार्श्वे । "खुङ्गाहः श्वेतपीतक ।" ज द १७ ।

खचमस । पु । चन्द्रे । त्रिका ।

खचर । पु । पक्षिणि । वायौ । सूर्य्ये । वै निघ । मेघे । श । क्ली । कासीसे । हे ।

खज (क) । पु । दर्व्याम् । হাতা । अ टी भ । मन्थनदण्डे । মউনি । हे च । सि धौ यज्ञ चि ।

खजपम् । क्ली । घृते । उणा । पु । मन्थान दण्डे । हे ।

खजलम् । क्ली । तुषारे । শিশির । त्रिका । आकाशजले । तत्तु अगस्त्योदयात्प्राक् न सेव्यम् । यथा—"वर्षासु चरन्ति घने सद्योगा विषति कीटलूताय । तद्विषदुष्टमपेयं जलमगस्त्योदयात् पूर्व्वम् ॥" राज ।

खजा (का) । स्त्री । दर्व्याम् । হাতা । अम । मन्थे । মওয়া । हे च । मारणे । श र ।

खजाक । पुं । पक्षिणि । उणा ।

खज्योति । पुं । खद्योते । रा नि व १९ ।

खञ्ज (क) । पु । वायुरोगभेदे । तल्लक्षणं यथा—"वायु कट्याश्रित सक्थ्न कण्डरामाक्षिपेद्यदा । खञ्जस्तदा भवेज्जन्तु पङ्गु सक्थ्नोर्द्वयो र्वधात् ॥" मा नि । त्रि । विकलगतौ । খোঁড়া । अम । तत्पर्य्याय,—खोड़ (अ), खोल (मन्दर), खोर, खञ्जक (हे), खोट ।

खञ्जकारि । पुं । दुग्धायाम् । খেঁসারি । रा नि व १९ ।

खञ्जखेट (ल) । पुं । खञ्जनपक्षिणि । श मा । त्रिका ।

खञ्जन (क) । पुं । A species of wag tail. (Montacilla alba.) स्वनामख्यात

पक्षिणि। চাতক পাখী। श मा। तत्पर्य्याय,—खञ्जरीट (म), कर्णाटीन, काकच्छदि, खञ्जखेल, तातन, मुनिपुत्रक, भद्रनामा, रत्ननिधि (त्रि), खञ्जरिट, गूढनीड, तरङ्ग, चर (शब्दमा), काकच्छद, नीलकण्ठ, कर्णाटीर, कर्णाटीरक (शब्दर), भण्डूक (ज)। गुणा—श्लेष्मपित्तघ्नी लघु रुच्य विवन्धघ्नश्च। राज।

खञ्जना (निका)। स्त्री। क्षुद्रखञ्जनजातौ श्यापुच्छिकायाम्। কাদাখোঁচা। मे।

खञ्जनाकृतिः। पु। खञ्जनायाम्। श च।

खञ्जनिका। स्त्री। पङ्कप्रिय दीर्घतुण्ड खञ्जनाकार पक्षिविशेषे। কাদাখোঁচা। तत्पर्य्याय,—श्यापुच्छिका, तुलिका, स्फोटिका, सर्पपी (त्रि), खञ्जनाकृति (श), राजभट्टिका, गोभण्डीर, पङ्ककीर (त्रि)।

खञ्जरीटः। पु। खञ्जनपक्षिणि। अम।

खट। पुं। कफे। कूपे। तृणे। इति च। अन्धकूपे। श्लेष्मणि। टङ्के। मे।

खट(टि)कः। पु। कुञ्चितपाणौ। मुष्टौ। श मा।

खटखादकः। पु। काके। काचपात्रे। शृगाले। वै निघ। वि। भक्षके।

खटालः। पु। तण्डुलीयकभेदे। কাঁটানটে'। वै निघ।

खटिका (टिनी)। स्त्री। कठिन्याम्। খড়ি। कर्णशष्कुल्याम्। गन्धर्वीरव्ये। विश्व। रा नि व १३। खटोलके। वै निघ।

खटी। स्त्री। Chalk कठिन्याम्। খড়ি, চাখড়ি। इति खरी, गौरखरी। तत्पर्य्याय,—खटिनी, खटिका, धवलमृत्तिका, श्वेतधातु, पाण्डुमृत्तिका, सितधातु, पाण्डुरत् (रा), ककुखटी, वर्णलेखा, वर्णरेखा (ति), पाकशुक्ला, धनिलाधातु, खडी, कठिनी, वर्णलेखिका (र), शुभ्रधातु (ह), धातुपल, कठिनिका, वर्तिका। (हा)। गुणा—मधुरा तिक्ता शीतला पित्तदाहमदशोषघ्नी कफरक्तमेदरोगहरी च। रा नि व ११। "खटिका दाहजिच्छीता मधुरा विषशोथजित्। तद्वदेतद्गुणा प्रोक्ता ज्ञेया वटिका समा। खटी गौरखटी द्वे च गुणैस्तुल्ये प्रकीर्त्तिते॥" भा पू १भ।

खट्टनः। त्रि। खर्व्वं। इति च।

खट्टा। स्त्री। खट्वायाम्। খাট। श म।

खट्टाङ्गनामिका। स्त्री। वटपत्र्याम्। रा

खट्टाश (शो) (सः)। पु, स्त्री। The civet or zebet cat (Viverra zibetha) सुगन्धमार्ज्जारे। यस्माज्ज न तैल सुवासित क्रियते। গন্ধগোকুল, খটাশ। विका। जटा। तत्पर्य्याय,—गन्धोतु, वनवाहन (त्रि), खट्टाशी, वनाखु (शब्दर), खट्टास, गन्धमार्ज्जार, वनशा, शालि (ज), पुष्पलक (र), मृगचेटक (शब्दमा)। तस्माज्ज खाटाशी इति उच्यते। तदुत्पत्तिर्यथा —"यथालाभमपामार्गस्नुहादिक्षारलेपित। वाष्पस्वेदेन सस्वेद्य पूति निर्लोमता नयेत्। दोलापाके पचेत्पश्चात्पञ्चपल्लववारिणि। खल साधुमिश्रीतोय ततो निःक्षिप्य तौ नयेत्। आमलामाञ्जनक्षौद्रैर्भावयेच्च पुन पुन। शिग्रुमूलेन केतक्या पुष्पपत्रपुटेच तम्। पचेदेव विशुद्धस्य मृगनाभिसमो भवेत्। स च तस्तो मांसलश्च प्रशस्त।" खट्टाशम् अपामार्गस्य नुह्या वा क्षारेण सलिप्य वाष्पस्वेदन लोमरहित कृत्वा आमजम्ब्वकपित्थमातुलुङ्गबिल्वपल्लवजले दोलापाकेन पक्का निःक्षिप्य विधाय च छागमूत्रेण शाभाञ्जनक्वाथेन वा पुन पुन भावयेत्। अथ शिग्रुमूलेन केतकीपुष्पपत्रे सपुटीकृत्य पक्वो मृगनाभिसमो भवति। च द। मेघ वा व्या चि।

खट्टिकः। पु। शाकुनिके। পাখীমারা। श मा। महिषीक्षीरफेने।

खट्टिका। स्त्री। क्षुद्रखट्वायाम्। शिका।

खट्टेरकः। त्रि। खर्व्व। श मा।

खट्वा। स्त्री। पर्य्यङ्क। तत्र शयन वातकरमिति। राज। क्षुद्रनक्षत्रेषु नक्षत्रस्थानाकृतिविशेषे। सू १८५। रथविशेषे। वै निघ। कालशिम्ब्याम्। আলকুশী। रा नि व ३।

खट्वाङ्गनाम(मि)का। स्त्री। वटपत्त्रपाषाणभेदे। वड़ পাথরকুচা। रा नि व ५।

खट्वाङ्गपादी। स्त्री। कौलशिम्ब्याम्। আলকুশী। वै निघ।

खट्वाबन्ध । पु, क्ली । बन्धबन्धनान्तर्विशेषे । तल्लक्षणं—'खट्वा तु बहुपादा स्यात्तौराभिबहुभि ईत्वा ।' सु ङ ।

खड (क) । पु । लघुखदी । श र । खडयषी ।

खडयूष । पु, क्लो । यूषविशेषे । यथा—तक्र —पित्थचाङ्गेरीमरिचाजाजिचित्रकैः । सुपक्व खड ... । च द ष सा चि । तक्र ... जल ... कपित्थादीनां ... पादावशिष्ट ... यम् । अन्यत्— ... तत्र धान्यजीरक ... । सैन्धव सहित दद्यात् खडयूषमिति ... ।" भा ।

खडिका (डी) । स्त्री । खटिकायाम् । ... खड़ि । जटा । ... । खड़िमाटी । श च ।

खडु । पु । ... । ... ।

खड्ग (क) । पु । गण्डक । गाण्डार । विजा । गण्डकशृङ्गे । थाण् । म । ... । गैंठेला । रा नि व १२ । अस्त्रे । खड्गड ... । खाण्डा । र मा । क्ली । लौह । तीक्ष्ण ... । रा नि व १३ ।

खड्गकोष (पत्र) । पु । (Scirpus maximus) खड्गलतायाम् । श च । तत्पर्याय, —खड्गपत्र, खड्गिमार, चम्पुच्छक (श), खड्गधार । कि ।

खड्गट । पु । (Saccharum spontaneum) ... । ... ।

खड्गधेनु । स्त्री । गण्डकमाताद्याम् । माणि गण्डार । छुरिकायाम् । मे ।

खड्गपुत्रिका । स्त्री । छुरिकायाम् ।

खड्गमास(ङ्गामिष)म् । क्ली । गण्डमांस । गण्डारमांस । See मांसे ।

खड्गमृग । पु । गण्डक । गण्डार । रा ।

खड्गरीट । पु । ... । ... ।

खड्गलता । स्त्री । खड्गकोष । के ।

खड्गशिम्बी । स्त्री । ... । रा नि व ७ ।

खड्गाङ्ग । पु । ... । ... ।

खड्गामिषम् । क्ली । ... ।

खड्गिक । पु । महिषीचीरफेने । महिषदुग्धेर ननी । म ।

खड्गिमार । पु । खड्गकोषलतायाम् । श च ।

खड्गी (ड्गिन्) । पु । गण्डके । गण्डार । तत्पर्याय, गण्डक, खड्ग (श), खड्गमृग, क्रोडी, युग्म, तन्नख, वनी, वत्रचर्मा, वार्ध्रीनख, खनोत्साह (रा), एकचर, गण्डोत्साह (वि), गण्ड (शब्दर) । अस्य मांसगुणा —"कफघ्न ... कषायमनिलापह । पवित्र पवित्रमायुष्य मूत्रसङ्ग निवारणम् ॥" सु सू ४६ अ । कफवातघ्न कषाय पित्तापह पवित्रमायुष्य मूत्रबन्धकर रूक्ष । राज । बलकृत् ... गुरु च । रा नि व १७ ।

खड्गीकम् । क्ली । दात्रे । दा । शब्दर ।

खड्डक । पु । ... । देश्राताड़ा । ष सु ।

खण्ड (क) । पु क्ली । इक्षुविकारविशेषे । खाँड, भूरा, दाना, चड़ीमाकर, मानखण्ड । गुणा —"खण्डन्तु मधुरं वृष्यचक्षुष्यो बृंहणो हिम । वातपित्तहर स्निग्धो बल्यो वान्तिहर पर ।" भा । वृष्य चक्षुष्य वातपित्तहरश्च । राज । वातपित्तहर शीत स्निग्ध बल्य सुखप्रिय । चक्षुष्य ... खण्ड ... मतम् ॥ चवि १० च । मणिदोषे । मे । शर्करायाम् । ... निघ । विडलवणे । विट्भवा । रा नि व ६ । इक्षुजातिभेदे । ... । ...

खण्डकर्णी [कन्द] । पु । Sweet potatos ... । ... आलु । तत्पर्याय, —वनकन्द । गुणा —"कटुपाकी खण्डकर्ण कफपित्तविनाशन ।" राज प । शाकविशेषे । ... । ष द ।

खण्डका । स्त्री । ... । वै निघ ।

खण्डकाद्यलौहम् । क्ली । रक्तपित्त हितम् । क्वाथार्थे—शतावरी ... ...

२ तो । শতমূলী, গুলঞ্চ, বামকছাল, মুণ্ডিরী, বেলেডা, তালমূলী, খদিরকাষ্ঠ, ত্রিফলা, বামনহাটী, কুড় প্রত্যেক ৫প পাকার্থ জল ৬৪ শ শে ৮ শ মনঃশিলা বা স্বর্ণমাক্ষিক-যোগে জারিত লৌহ ১২ প চিনি ১৬ প ঘৃত ১৬ প একত্র পাক করিয়া ঘন হইলে, শিলাজতু, গুড়ত্বক্ কাঁকড়াশৃঙ্গী, বিড়ঙ্গ, পিপুল, শুঁঠ, জায়ফল প্রত্যেক ১প ত্রিফলা, ধনে', তেজপাত প্রত্যেক ২ তো প্রক্ষেপ দিবে। মধু ২ সে । রস র ।

खण्डकालु(क)म् । क्ली । खण्डकर्णालुके । রাঙা আলু । শ চ ।

खण्डकुष्माण्डम्
खण्डकुष्माण्डावलेहः } क्ली, पु । रक्तपित्ते हितम् । खण्डश कृत निष्कुलीकृतपुराणकुष्माण्डस्य १०० प पाकार्थं वारि २०० प शे १०० प तस्मादुद्धृत कुष्माण्डखण्डानि पेषयित्वा रौद्रे शोषयित्वा च घृतेन २ श भर्जयितव्यम् । मधुवर्णे तत्र तज्जल तुलासितशर्करया सह (१०० प) दत्त्वा लेहवत् पचेत् । शीते प्रक्षेप—पिप्पलीशुण्ठीजरकाणां प्र १६ तो त्वगेलापत्रमरिचधान्यकानां प्र ४ तो मधु १ श । अन्यत् रक्तपित्ताम्लपित्तयो हितम् ।—कुष्माण्डोदक १०० प गव्यदुग्ध १०० प शर्करा ८ प एकत्र पक्त्वा लेहभूते तत्र धात्रीचूर्णं ८ प प्रक्षिप्य अवतारयेत् । अम्लपित्तोक्त अस्मिन् अवलेहे केवल घृतस्य पलद्वयमधिकं दीयते । भा ।

खण्डखर्ज्जूरम् । क्ली । स्वनामख्याते पक्वान्न विशेषे । वैद्यकम् ।

खण्डज' (जा) । पु, स्त्री । खण्डे । খাঁড় । गुडे । (जा) यवासशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

खण्डजोद्भवज. । पु । तवराजोद्भवखण्डे । रा नि व १४ ।

खण्डधारा । स्त्री । कर्त्तर्याम् । কাঁচী । श मा ।

खण्डनम् । क्ली । छेदने । भेदने ।

खण्डनील । पु । खण्डकर्णालुके । शकर कन्द आलू । र मा ।

खण्डपरशु' (पर्शु) । पु । खण्डामलकभेदके ।

खण्डपाल । पु । मोदके । ময়রা । হালুই ।

खण्डपाक' । पु । धातकीपुष्पशर्करामाते मद्ये । वै निघ ।

खण्डपिप्पली । स्त्री । अम्लपित्ते पिप्पलीखण्डे । कणाचूर्ण ३२ तो घृत ४८ तो शतावरीरस ६४ तो ८ श (५१२ तो) खण्ड १२८ तो । पाकसिद्धौ—धान्यशुण्ठीजीरकद्वय हरीतकीमुस्तक वंशरोचना जटामांसी वा • आमलकीलगेलापत्राणां चूर्णं प्र १२ मा नागकेसरखदिरमरिचानाञ्च प्र चूर्णं ६ मा प्रक्षेप । मधु २४ तो । পিপুলচূর্ণ ⁄।৹ সের বা ৩২ তো ঘৃত ৪৮ তো শতমূলীরস ৬৪ তো দুগ্ধ ৮ শ খাঁড ২ শ একত্র পাক করিয়া পাকসিদ্ধ হইলে, ধনিয়া, শুঁঠ, জীরে, কৃষ্ণজীরে, হরীতকী, মুতা, বংশলোচন বা জটামাংসী, আমলা, গুড়ত্বক্, এলাইচচূর্ণ, তেজপত্র প্রত্যেক ১২ মা নাগেশ্বরচূর্ণ, খদিরচূর্ণ এবং মরিচচূর্ণ প্রত্যেক ৬ মা প্রক্ষেপ দিবে। মধু ২৪ তো। रस र । मासीस्थाने वशीति पाठ । नागकेशरञ्च न घृतम् । भैष ।

खण्डफण. । पु । दर्व्वीकरसर्पे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

खण्डमोदक: । पु । यवासशर्करायाम्, तव राजे । रा नि व १४ ।

खण्डर. । पु । यवासशर्करायाम् ।

खण्डराजी । स्त्री । माक्रुच्याम् । वै निघ ।

खण्डलवणम् । क्ली । विडलवणे । रा नि व ६ ।

खण्डवल्ली । स्त्री । काण्डवल्ल्याम् । करला । वै निघ ।

खण्डविकार' । पु । शर्करायाम् । वै निघ ।

खण्डविन्दु' । पु । सर्पजातिभेदे । अग्नि ५६ अ २ स्थान ।

खण्डशर्करा (सिकता, सिता) । स्त्री । शर्करायाम् । চিনি । वै निघ ।

खण्डशाखा । स्त्री । महिषवल्ल्याम् । लता विशेष । रा नि व ३ ।

खण्डशालुकम् । क्ली । इक्षुविकारे । मिछरि ।

खण्डशुण्ठी (शुण्ठीखण्ड) । स्त्री । अम्ल

पित्ते हिता। शुण्ठीचूर्णं ३२ तो शर्करा १२८ तो घृत ६४ तो दुग्ध ८ श। प्रक्षेप—कणाधात्री त्वगेलापत्रवंशरोचनजीरककृष्णजीरहरीतकीमुस्तधान्यकानां प्र १२ मा मरिचचूर्णं ६ मा नागकेशर चूर्णं ६ मा मधु २४ तो। शुंठचूर्ण ३২ তো চিনি ১২৮ তো ঘৃত ৬৪ তো দুগ্ধ ৮ শ। প্রক্ষেপ—পিপুলচূর্ণ, আমলাচূর্ণ, গুড়ত্বক্ এলাইচ, তেজপত্র, বংশলোচন, জীরে, কৃষ্ণজীরে, হরীতকী, মুতা ধনিয়াচূর্ণ প্রত্যেক ১২ মা, মরিচচূর্ণ ৬ মা নাগেশ্বরচূর্ণ ৬ মা মধু ৩ প বা ২৪ তো। রস র।

खण्डस(सा)र। पु। यवासशर्करायाम्। रा नि व १४।

खण्डसिता। स्त्री। मधुजात शर्करायाम्।

खण्डा। स्त्री। खण्डे। खाँड इति लोके। वै निघ रसादि चि कुष्माण्डावलेह।

खण्डामलकम् (की)। क्ली, स्त्री। आमलकीखण्डे। আমলার মোরব্বা। वै निघ। परिणामशूले औषधविशेषे।—पिष्टनिष्पीडितपुराण कुष्माण्डशस्य ५० प घृत १६ प एकत्र भर्जयेत्। शर्करा ५० प आमलकरस ३२ प (स्वरसाभावे आमलकी २ श वारि १६ श शे ४ श) आण्डरस ३२ प अवलेहवत्पचेत्। प्रक्षेप—पिप्पलीजीरकशुण्ठीनां चूर्ण प्र २ प मरिच चूर्णं १ प तालीशधान्यकत्वगेलापत्रनागकेसर मुस्तकचूर्णं प्र २ तो। পিষ্টনিষ্পীড়িত পুরাতন কুষ্মাণ্ডশস্য ৫০ প ঘৃত ১৬ প চিনি ৫০ প আমলকীরস ৪ শ (৩২ প) (স্বরসাভাবে আমলকী ২ শ (১৬ প) জল ১৬ শ শে ৪ শ)। কুষ্মাণ্ডরস ৪ শ। আসন্নপাকে—পিপুল, কৃষ্ণজীরা, শুঁঠ প্রত্যেক ২ প মরিচ ১ প তালীশপত্র, ধনে, গুড়ত্বক্, এলাইচ তেজপত্র, নাগেশ্বর মুতা প্রত্যেক ২ তো শীতল হইলে মধু প্রক্ষেপ ২ শ। যো কৌ।

खण्डाम्र(म्ब)म्। क्ली। वाजीकरणौषधभेदे। सुपक्वमधुराम्ररस ६४ श शर्करा ८ श घृत ४ श शुण्ठीचूर्ण ३२ तो पिप्पलीचूर्ण १६ तो वारि ८ श (४१२ तो) एकत्र पचेत्। खण्डपाक सिद्धे प्रक्षेप—जीरकचूर्णं ३२ तो धन्याक चित्रकमुस्तकधान्यकजीरकाजमोदत्रिकटुजातीफलत्वगेला नागकेसरचूर्णानां प्र ८ तो शीते मधु ४ श। मा ४ तो। वै निघ।

खण्डिक। पु। कचे। काँच। है च। कलाय विशेषे। খেঁসারি। भा पू १भ। गुणा—"लघवः शीतमधुराः सकषाया विरूक्षणाः। पित्त श्लेष्मणि शस्यन्ते सूपेष्वालेपनादिषु॥" च सू २७ अ।

खण्डाली। स्त्री। तैलमानपात्रे। वै निघ।

खण्डिका। स्त्री। खण्डशर्करायाम्। वै निघ।

खण्डितकर्णं। पु। खण्डकर्णाली। शकर कन्द। खार्कोण् इति ख्यात शाके। रसेन्द्रगुडो।

खण्डी (इन्)। पु। वनमुद्गे। মুগানী। है च।

खण्डीर। पु। पीतमुद्गे। সোণামুগ। है च।

खण्डोपला। स्त्री। खण्डशर्करायाम्।

खण्डौष्ठ। पु। ओष्ठरोगभेदे। चक्र—"तत्र खण्डौष्ठ इत्युक्तो वातेनोष्ठो द्विधा कृत।" मा उ २१ अ।

खतमाल। पु। धूमे। मे। मेघे। मे। अग्नौ। शब्द।

खदनम्। क्ली। भोजने। रा नि व २०।

खदिका। स्त्री। खधौ। खै। त्रिका।

खदिर। प। (Acacia catechu Syn Mimosa catechu) खनामख्याततरौ। খয়ের গাছ। उत खैर। ते चडचेट्टु। तत्पर्याय,—गायत्री, बालतनय दन्तधावन (अ), पथिद्रुम (मे), तिक्तसार कण्टकीद्रुम (र), प्रमव (श), यूपद्रु (वि), बालपुत्र, रक्तसार, कर्कटी, जिह्मशल्य (ज), कुष्ठहृत्, बालपत्रक, यूपद्रुम (शब्दर), बालपत्र, खदिरपत्री, क्षिति क्षम, सुशल्य, वक्रकण्टक, यज्ञाङ्ग, जिह्वाशल्य, कण्टकी, सारद्रुम, कुष्ठारि, दृढसार, मेध्य। स त्रिधा श्वेतरक्तविट्भेदात्। विशेष तत्तत्पर्याये द्रष्टव्य। सा गुणा—तिक्त शीत पित्तकफघ्न पावन कुष्ठकासारुचिमेदकण्डूव्रणघ्नश्च। रा नि व ८। "खदिरः शीतलो दन्त्यः कण्डूकासारुचि प्रणुत्। तिक्तः कषायो मेदोघ्नः कृमिमेहज्वरव्रणान्। श्वित्रशोथामपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान्हरेत्॥" भा। विसर्पदद्रुमाशैलाक्त्रघ्न। रा इप। कन्दे। मे। शाकभेद। গন্ধামূকা, বড়াক্রাগ্রা। श टो म।

खदिरपत्रिका (त्री)। स्त्री। अरिखदिरे। रा नि व ८। लज्जालुकायाम्। रा नि व ५।

खदिरवटी। स्त्री। मुखरोगहृवटिकायाम्। खदिर १०० प पाकार्थजल ६४ श शे ८ श। पुन पक्वा घनीभूते प्रक्षेप जयित्रीकर्पूरगुवाक काकोलीजायफलचूर्णानि प्र ८ तो। सा कौ।

खदिरवल्लरी। स्त्री। अरिखदिरे। हि मल्लिक फल। (स्त्री) दुर्मोत्पले। वै निघ।

खदिरसार: (रोद्भूत')। पु। खदिरनिर्गासे। खयेर। म कात। रस र। गुणा—कटु तिक्तोष्ण कफवातघ्न व्रणकण्ठरोगघ्न रुच्य दीपनश्च। रा नि व ८।

खदिरा। स्त्री। लज्जालुकालतायाम्। रा नि व ५।

खदिराङ्गार। पु। खदिरकाष्ठाङ्गार।

खदिरादिपञ्चतिक्तकघृतम्। क्ली। कुष्ठे घृतम्। घृत ४ श। क्वाथार्थ—पञ्चतिक्त प्र १० प वारि ६४ श शे ८ श। कल्कार्थ—खदिरारग्वधव्योष विडविवक दन्तीपटोल त्रिफलानिज हरिद्रा सोमराजी कटुकातिविषापाठावायन्ती दुरालभाकुष्ठकरञ्जबीज-शारिवाद्यैन्द्रयवभल्लातकास्थि विडङ्गगुग्गुलूनां प्र २ तो। घृत ४ श क्वाथार्थ —निमछाल, पटोलपत्र, कण्टकारी गुलञ्च, बासकछाल प्रत्येक १०प जल ६४ श शे ८ श। कल्कार्थ—খদিরকাষ্ঠ, সোঁদালের আটা, শুঁঠ, পিপুল, মরিচ, তেউড়ী, চিতামূল, দন্তীমূল, পটোলপত্র, আমলা, হরীতকী, বহেড়া, নিমবীজ, হরিদ্রা, বাগুচীবীজ, কটুকী, আতইচ, আকনাদি, গোওয়ালে লতা, দুরালভা, কুড়, করঞ্জবীজ, শ্যামালতা, অনন্তমূল, ইন্দ্রযব, ভেলার মুটী (অভাবে রক্তচন্দন), বিড়ঙ্গ এবং গুগ্গুল প্রত্যেক ২ তো। রস র।

खदिराष्टक। पुं। मसूरिकाधिकार क्वाथ। "खदिरत्रिफलारिष्टपटोलामृतवासकैः क्वाथोऽष्टकाङ्गो जयति रोमान्तिकमसूरिका॥" च द।

खदिरिका। स्त्री। लाक्षायाम्। रा नि व ६। लज्जालुकायाम्। वै निघ।

खदिरी। स्त्री। वराहक्रान्तायाम्। प कृ। लज्जालुकायाम्। रा नि व ५।

खदिरीबीजम्। क्ली। अश्मन्तकबीजे। प र "जनीन खदिरीबीजम्।"

खदिरोपम:। पु। (Acacia Arabica) वर्व्वूरकवृक्षे। বাবলা গাছ। वै निघ। कदरे। শ্বেত খদির। र मा।

खदूरक। पु। यामनी।

खद्योत (तन')। पु। ज्योतिरिङ्गणे। জোনাকি পোকা। हि पटवीजना। अम।

खद्योतकम्। क्ली। तन्नामकस्थावरविषफलभेदे। सु कल्प २ अ। See फलविषम्।

खद्योतन। पु। सूर्य्ये। ज।

खनक:। पु। मूषिके। चिका। वनमूषिके। वै निघ।

खननम्। क्ली। विदारणे।

खनयित्री। स्त्री। मृत्खननोपयोग्यस्त्रविशेषे चुञ्चौ। के।

खनि: (नी)। स्त्री। स्वर्णाद्याकरे। अम। तत्पर्य्याय,—आकर (च), खानी, खनी, खानि (शब्दर), गञ्जा। हे।

खनिजौषधम्। क्ली। Inorganic medicine रसोपरसधातुलवणरत्नाद्येषु द्रव्यविशेषु खनिजद्रव्येषु। वैद्यकम्।

खनित्रम्। क्ली। अस्त्रविशेषे। কোদাল, খন্তা। अम।

खनिसम्भव। पु। [illegible]। वै निघ। [illegible] खनिजे।

खपु(पू)ट। पु। व्याघ्रनखे। नखी। वै निघ।

खपुर। पुं। (Areca catechu) गुवाक वृक्ष। সুপারি গাছ। र मा। भावप्रकाशः। वा टी १मा। भद्रमुस्तकी। चन्दमकरी। भ। यालक। दामा। रसोने। वै निघ।

खपुष्प। पुं। पामाहन्ते। वै निघ।

खभ्रान्ति। पु। विडपक्षिणि। चिल्ला।

खमणि। पु। सूर्य्ये। वै निघ।

खमीलनम्। क्ली। तन्द्रायाम्। श र।

खमूलि (का)। स्त्री। An aquatic plant (Pistia stratiotes) कुम्भिकायाम्। পানা। श र।

खर । पु । रासे । दुरालभा । रा नि व ४ । नवीनामगन्धद्रव्ये । वै निघ । कङ्कपक्षिणि । कुररपक्षिणि । काकै । रा नि व १८ । अश्वतरे । त्रिका । गर्द्दभे । त्रि । तीक्ष्णे । अम ।

खरक । पु । वेत्रपर्णग्राम् । रा नि व ४ ।

खरकाष्ठिका । स्त्री । बलायाम् । रा नि व ४ ।

खरकुटि (टी) । स्त्री । नापितशालायाम् । नापितवाड़ी । त्रिका ।

खरकौ(क्वा)ण । पु । तित्तिरपक्षिणि । हे च ।

खरगन्धनिका (निभा) (गन्धा) । स्त्री । नागबलायाम् । लटा । रा नि व ४ । वा तुलस्याम् । वै निघ ।

खरगेह(ग्रह) । क्ली पु । गर्द्दभशालायाम् । त्रिका । गेहे । श र ।

खरघातन । पु । नागकेशरवृक्षे । श च ।

खरच्छद । पु । उलुकनामतृणे । उलुखड़ । इत्कटनामतृणचुपे । उकड़ा इकड । र मा । कुन्दुरुतृणे । रा नि व ८ । भूमीसहवृक्षे । भा । शाकवृक्ष । शेगुन गाछ । शाखोटवृक्षे । शाओड़ा गाछ । रक्तापामार्गे । व निघ ।

खरच्छदा । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायाम् । प सु । चिचिल्लिकायाम् । चिल्ली शाक । रा नि व ५ ।

खरटी । स्त्री । रक्तधातौ । वै निघ ।

खरतुरखक । पु । लज्जालुकायाम् । भा ।

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम्, लज्जालुका भेदे । भा ।

खरदंष्ट्रा । स्त्री । गोक्षुरक्षुपे । ज द ।

खरदण्डम् । क्ली । पद्म । धरणि ।

खरदला । स्त्री । श्यामालतायाम् । कालीदु म्बर । श च ।

खरदूषण । पु, क्ली । धुस्तूरवृक्षे फल च । श च ।

खरधन्विका । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । गोरक्षचाकुले । प सु ।

खरनादिनी । स्त्री । रेणुके । श च ।

खरपत्र । पु । क्षुद्रपत्रतुलसीवृक्ष । शाकतरौ । शेगुन गाछ । र मा । रामतुलसीवृक्षे । गन्धतुलसी । भूतवृक्षे । वै निघ । यावनालि । रा नि व ८ । मरुवकवृक्षे । गन्धतुलसी । रा नि व १० ।

खरपत्रक । पु । तिलवृक्षे । श च ।

खरपर्णी (र्णिनी, र्णी) । स्त्री । गोजिह्वा नामक्षुपे । गोजिया । रा नि व ४ । काकोदुम्बरिकायाम् । काकडुमुर । रा नि व ११ ।

खरपल्लव । पु । शाखोटकवृक्षे । शाओड़ा गाछ । प सु ।

खरपाच्य । पु । कपित्थवृक्षे ।

खरपात्रम् । क्ली । लौहपात्रे । त्रिका ।

खरपादाढ्य । पु । कपित्थवृक्षे । श च ।

खरपुष्प । पु । मरुवकवृक्षे । मरुया गाछ । र मा ।

खरपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । बर्बर्याम् । बावुई । भा म ४भ । 'कटफल खरपुष्पा च ।" वनतुलस्याम् । वनबाबुई तुलसी । सु सू ३७ अ ।

खरप्रिय । पु पारावत । श मा ।

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गक्षुपे । रा नि व ४ रसेन्द्र चि सुधावतीगुडी । श्वेतापामार्गे । वै निघ ।

खरमुख । पु । बर्बरीवृक्ष । बाबुईतुलसी ।

खरमूलम् । क्ली । गर्द्दभमूले । गाधार मूल । गुणा—कटुत्व चार तिक्त कफघ्न मदावातघ्न कर्मोन्मादहरत्व । रा नि व १५ । 'गाद्दभ नावन मूल तल योज्य क्वचिद्भवेत । सचार तिक्त कटुकमुन्मादकुष्ठरोगनत् । कारभं खरमूलच तल नाम्ने विधायकम् ॥' अचि ।

खरयष्टिका । स्त्री । लघुबाल्यालक । वै निघ ।

खरवाह । पु । सुखपुङ्खश्च युक्ति खड्गाख्ये । "खरवाहश्च खड्गाह ।" ज द ३ अ ।

खररोमा । पु । नागविशेष ।

खरवल्लिका } स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् ।
खरवल्लरिका } गोरक्षचाकुलिया । र मा ।

खरवुक (स) । पु । मरुवकवृक्ष । "खरवुस इयकर्पी कट्फल ।" वा सू १५ अ, ७भा टी ।

खरशब्द । पु । कुररपक्षिणि । कुर्कुटिया । रा नि व १८ ।

खरशाकः । पु । भार्ग्याम् । भा ।
खरशृक. । पु । पीतशार्ङ्गि । वै निघ ।
खरस्पुवा । स्त्री । भारतमल्लिकायाम् । विपुर-मल्लिकायाम् ।
खरसौन्द । पु । शोदपावभेदे । विका ।
खरस्कन्धः (न्धा) । पु, स्त्री । प्रियालवृक्षे । खर्जूरीवृक्षे । रा नि व ११ ।
खरस्पर्शा । स्त्री । पीतदेवदाल्याम् । भा । See धगरी । लि (ग्रं) । गोजिह्वादिवत्खरे । मा नि ।
खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् । र मा ।
खरा । स्त्री । पीतदेवताडे । भा ।
खरागरी । स्त्री । पीतदेवताड़वृक्षे । श टी रा ।
खराग्निः । पु । अर्कनिष्काषणार्थं तीक्ष्णाग्निविशेषे । रावण ।
खराब्दाङ्कुरम् । क्ली । वैदूर्यमणौ । रा ।
खराश्वा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । श टी भ । अजमोदायाम् । वनयमानी । भा पू १भ । गुणा —"खराश्वा कफवातघ्नी वस्तिरोगरुजापहा।" च सू २७ अ । च द अश्मरीचि ।
खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् । वनयमानी । रा नि व ६ ।
खरिका । स्त्री । नेपालजचूर्णाकृतिकस्तूरीभेदे । रा नि व १२ । See कस्तूरी ।
खरु । पु । घोटके । दन्ते । नि । श्वेते । विका ।
खरुवक । पु । श्वेतमरुवकवृक्षे । वै निघ ।
खर्ब्बिका । स्त्री । अवदंश । चाटि । श च ।
खर्जु (र्जूः) । पु । पिण्डीखर्जुरवृक्षे । तृष्णा । खर्ज्वाम् । रा नि व २० ।
खर्जूघ्नः । पु । चक्रमर्दक्षुपे । रा नि व ४ । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ । धुस्तूरवृक्षे । श्वेत धुतूरा । रा नि व १० ।
खर्जु (र्जू) रम् । क्ली, पु । हरिताले । हे च । वृश्चिके । स्वनामकवृक्षे । मे । रौप्ये । रूपा । प मु । खर्जूरफले । पिण्डीखर्जूरे । च द र पि चि ।
खर्जूरपत्रकम् । क्ली । सदाकारत्नपच्छेदविशेषे । सु चि २ष ।

खर्जूरीफलम् । क्ली । खर्जूरीफले । तत्र रक्तपित्ते हितम् । सि यो रक्तपि चि ।
खर्जूरफलयः । पु । गोधूमविशेषे । वै निघ । खर्जूरीफले ।
खर्जूरिका (री) । स्त्री । खर्जूरवृक्षे । प मु । खेजूर गाछ । म सिंधी । क इचिलु । तत्पर्याय, —खरस्कन्धा, दुष्प्रधर्षा, दुरारुहा, निःश्रेणी, कषायी, यवनेष्टा, हरिप्रिया । तत्फलगुणा— अपक्का कषाया, पक्का गौल्या कषाया पित्तघ्नी कफकरी क्रिमिजननी हृद्या वृष्या च । रा नि व ११ । सा मधु भू पिण्ड राजखर्जूरीभेदेन चतुर्धा भवति । एषां गुणा स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्या । यथा—"भूमिखर्जूरिका स्वादी दुरारोहा मृदुच्छदा । तथा स्वल्पफला काककर्कटी स्वादुमस्तका॥ पिण्डखर्जूरिका त्वन्या सा देशे पश्चिमे भवेत्। खर्जूरी गोस्तनाकारा पराद्वीपादिहागता। जायते पश्चिमे देशे सा छोहारेति कीर्त्तते॥" सा गुणा —"खर्जूरीत्रितयं शीतं मधुरं रसपाकयोः । स्निग्धं रुचिकरं हृद्यं क्षतक्षयहरं गुरु ॥ तर्पणं रक्तपित्तघ्नं पुष्टिविष्टम्भशुक्रदं । कोष्ठमारुतजिद्बल्यं वान्तिवातकफापहम् । ज्वरातिसारक्षुत्तृष्णाश्वास कासनिवारकम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्त मद्योद्भूत गदान्तकृत् । खर्जूरीतरुतोयन्तु मदपित्तकरं भवेत्। वातघ्नं पवरं रुच्यं दीपनं बलशुक्रकृत् ॥" भा । मस्तिष्कगुणा —स्वादु तिक्तं कषायं मूत्ररोगघ्नं मलप्रायशुक्रहृद्विकारघ्नं । राज । "अपक्वं खर्जूरफलं त्रिदोषप्रशमनं मतम् । पक्वमेव हितं श्रेष्ठं त्रिदोषशमनं परम् ॥" अत्रि १० अ । मधुरं शीतलं गुरु क्षयाभिघातदाहवातपित्तेषु हितं हृद्यं शुक्रकरञ्च । च सू २७ अ । कृष्णमुष्कल्याम् । वै निघ ।
खर्परतुल्यम् । क्ली । खर्परीतुल्ये । वै निघ ।
खर्परम् । क्ली । स्वनामख्यातोपधातुविशेषे । थापर । हि खापरिया । म कलखापरी । प मु । तस्य शोधनं यथा—"पुष्पाणां रक्तपीतानां रसे पिष्ट्वैव भावयेत् । नरमूत्रैश्च गोमूत्रे यवाम्लेन ससैन्धवे । सप्ताहं त्रिदिनं वापि यथा शुध्यति खर्परम् । तन्मारणं वङ्गवत् ज्ञेयम् । खर्परं पारदं नैव वालुकायन्त्रगं पचेत् । चूर्णयित्वा दिनं यावत् शोभनं भस्म जायते ।" अथवा पत्तखोऽन्तं खर्परं लवणान्तर्निधाय पचेत् ॥ मतान्तरे गुणा —खर्परं

कटु क्षार कषाय वामक लघु लेखन भेदन शीतल चक्षुष्य रक्तपित्तहर विषाश्मरीकुष्ठकण्डूघ्न। भा। पु। मत्स्यभेदे। খাপরা। प सु। स्थाकारापूपपचनादिपात्रे। তাওয়া, চাটু। वा टी ईमा। कपालास्थनि। মাথার খুলি। रा नि व १८। नेत्राञ्जनभेदे। छत्रे। त्रिका।

खर्परवटिका। स्त्री। यकृदधिकारे। "पक्की इष्टका हरिद्राभ्यामागारधूमकेन च। शोधितं पारदश्चैव कर्षार्द्धं तुलया धृतम्। भृङ्गराजरसे शुद्धं गन्धं रससम्मितम्। द्वाभ्यां कज्जलिकां कृत्वा भावयेत्तत्तु भेषजे। सिन्धुवारदलरसे मण्डूकपर्णिकारसे (मधूकपुष्पजे रसे इति वा पाठः)। केशराजरसे चापि श्रीषसुन्दरजे रसे। रसेऽपराजितायाश्च कोमराजरसे तथा। रक्तचित्रकपत्रोत्थे रसे च परिभावितम्। रसमानसमानेन छायायां शोषयेद्भिषक्।" वटी सर्षपाभा, अनु दधिमण्ड। ইষ্টক চূর্ণ, হরিদ্রাচূর্ণ ও ঝুলের সহিত শুদ্ধ পারা ১ তো ভীমরাজরসে শুদ্ধ গন্ধক ১ তো কজ্জলি করিবে। পরে নিশিন্দাপাতার রস, থুলকুড়ির রস, বা মৌলফুলের রস বা ক্বাথ, কেশুরের রস, গিমেশাকের রস, অপরাজিতাপাতার রস, সোমরাজকা। এবং রক্ত চিত্রকপত্ররস প্রত্যেক ১ তোলা দ্বারা মাড়িয়া সর্ষপতুল্য বটী করিবে। रस कौ। भैष।

खर्पराल। पु। अश्वत्थविशेषे। म लाखौपिपरी। वै निघ।

खर्परिका(री)तुत्थकम्। क्ली। A sort of collyrium नेत्रमसाधनविशेषे। तुत्थाञ्जने, कृत्रिमरसाञ्जने। तत्पर्य्याय,—खपरी, रसक चक्षुष्य, अमृतोत्पन्न, तुत्थ, खर्परिका। गुणा —कटु तिक्त चक्षुष्य रसायन त्वग्दोषघ्न दीपन बलपुष्टिकरश्च। रा नि व १३। खपरे। थापर। म कलखापरो।

खर्परीयकम्। क्ली। खपरीतुल्ये। खपरे। वै निघ।

खर्परीरसकम्। क्ली। खर्परीतुल्ये। कृत्रिमरसाञ्जन। रा नि व १३। खर्परे। वै निघ।

खर्व्व (र्व्व)। पु। कुब्जकपुष्पवृक्षे। रा नि व १०। त्रि। ह्रस्वे। अम।

खर्व्वशाखः। त्रि। वामने। हृ च।

खर्व्वा। स्त्री। नागबलायाम्। रा नि व ४।

खर्व्वु(र्व्वू)र। पु, क्ली। नदीनिष्पावे। रा नि व १६।

खर्वु(र्वु)रा। स्त्री। तरदीवृक्षे। रा नि व ८।

खर्वूजम्। क्ली। तन्नामकफलविशेषे। খরমুজ। गुणा — मूत्रल बल्य कोष्ठशुद्धिकरं गुरु। स्निग्ध स्वादुतर शीतं वृष्य पित्तानिलापहम्। तेषु यत्साम्लमधुरं सक्षारञ्च रसाद्भवेत्। रक्तपित्तकरं तत्तु मूत्रकृच्छ्रकरम्परम्।' भा।

खर्म्मम्। क्ली। पट्टवस्त्रे। पौरुषे। मे।

खर्व्वपत्रा (त्री, त्रिका)। स्त्री। द्रोणपुष्पवृक्षे।

खलम्। क्ली। कल्के। मे। शस्यस्थाने। त्रिका।

खल (क)। पु। सूर्य्ये। धुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०। मालवे व्यञ्जनविशेषे। 'मालुधानीयपुष्पैर्योऽतिगुण स खल इत्युच्यते। फलमूलैर्घनादाम व्यञ्जन पाकतो घन। खेड्वत् खल इत्यन्ये दीपला स्वस्वधीनिवत्। कल्को बिल्वशलाटूना तिलकल्कश्च तत्सम। दध्न सरोऽम्ल सस्नेह खलो हन्ति प्रवाहिकाम्।'' श्रीकुक्कुट अपराजितश्च नाम परौ खलावपि। वा चि ८।१२ अ मृग्य। तमालवृक्षे। श च। त्रि। नीच। अधमे। मे।

खलक। पु, क्ली। गुग्गुलौ। भ।

खलकाम्बलिक। पु। तिलकल्के। वै निघ।

खल(लि)ति। पु। इन्द्रलुप्तरोगिणि। টেকো। हृ च। त्रिका।

खलमूर्त्ति। पु। पारदे। श च।

खलयूष। पु। खडयूषे।

खलाधारा। स्त्री। तैलपायिकायाम्। তেলাপোকা। जटा।

खलि। पु। तिलकिट्टे। रा नि व १६। खल इत्यपि पाठोऽस्ति।

खलिद्रुम। पु। सरलदेवदारौ। वै निघ।

खलि(ली)न। पु, क्ली। खलीने। লাগাম। अ टी रा।

खलिनी। स्त्री। लघुतालमूल्याम्। वै निघ। खलसमूहे। अम।

खलिश. } पु। (Tricopodus colisa)
खलेशय. } मत्स्यविशेष। খল্‌শে মাছ। हारा। तत्पर्याय,—कङ्कतीट, खलमय (शब्द), खलेश (हा), खर्गट (वि)। गुणा—पाचित्व कषायत्व वायुकोपनत्व रूक्षत्व लघुत्व मूत्रहरत्व किञ्चिदामप्रदत्वञ्च। राज, ३ प। रा नि व १९।

खलुरेध:। पु। मृगविशेषे। श च।

खलेधानी। स्त्री। खले पशुबन्धनदारुणि। जटा।

खलेवाली। स्त्री। खल गोबन्धनकाष्ठे। মেই काठ। ए च।

खल्ल.। पु। चातकपक्षिणि। मे। चर्मणि। धाव। त्रिका। औषधमर्द्दनपात्रे। शब्द। क्ली। वाजिदन्तागस्य निम्नत्वे। "निमज्जनञ्च दन्ताग्र खल्लमित्यभिधीयते।" ज द ४अ।

खल्लको। स्त्री। शर्करायाम्। গাঁড। ६ निघ।

खल्लिका। स्त्री। पिष्टकादिभर्ज्जनपात्रे। श च।

खल्लि(ल्लो)ट। त्रि। खलतौ। श र। त्रिका।

खल्ली। स्त्री। हस्तादौ शिरामोटने। খালধরা। सि यौ विसूची चि। "खल्ली तु पादजङ्घोरुकर मूलावमोटनी। सरलदेवदारौ। वै निघ वा व्या चि।

खल्लीवर्द्धन.। पु। दन्तवेष्टजरोगविशेषे। मारुत नाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदन। खल्लीवर्द्धन सञ्ज्ञोऽसौ सञ्जाते रुक् प्रशाम्यति॥ भा म ४भ मुखरो चि।

खल्लोश। पु। खनित्रमत्स्ये।

खल्वट.। पु। कामरागे। म पीकुला। ६ निघ।

खल्वाट। पु। खलतौ। हे च।

खल्वुका। स्त्री। नाभिग्रहे। र सा स।

खवल्ली। स्त्री। आकाशवल्ल्याम्। रा नि व ३।

खवारि। क्ली। आन्तरिक्षोदक। रा नि व १४।

खवास्प। पु। हिमे। हारा।

खशब्दाङ्कुर। पु, क्ली। वैदूर्य्यमणौ। रा नि व १३।

खशा। स्त्री। मुरामांस्याम्। म मरवा। श च।

खशेट:। पु। खलिशमत्स्ये। त्रिका।

खश्वास:। पु। वायौ। त्रिका।

खस। पु। पामायाम्। খোস্ রোগ। चौरप मस। म निघ वा व्या चि।

खसकन्द:। पु। वाराहीकन्दे। वै निघ। চীনেশর। ओखोम गाछ। प मु। चोर वायुकोप। र मा।

खसगन्ध। पु। चोरकपुष्याम्। চোর कड़ाइ। र मा।

खसतिल। पु। खसबीजे। পোস্ত গাছ। गुणा—"तिलभेद खसतिल कासश्वासहर घृत। स्याद्य खसफलोद्भूत वल्कल शीतल लघु। ग्राहि तिक्तकषायञ्च वातलत्त कफकासहृत्। धातूनां शोषक रूक्ष मदकृद्वाग्विवर्द्धनम्। मुहुर्मोहकर रुच्य सेवनात् पुंस्त्वनाशनम्॥" भा।

खसफलम्। क्ली। खसबीजे। পোস্ত, ঢেঁড়ি। वै निघ।

खसफेनचोरम्। क्ली। अहिफेने। भा।

खसम्भवा। स्त्री। मांसांशमांस्याम्। সূক্ষ্ম জটা মাংসী। रा नि व १२।

खसर्पणवटी। स्त्री। यक्ष्माधिकारे। See खपरवटिका।

खसवल्ली। पु। लकुचफले। श।

खसबीजम्। क्ली। खसबीजे। পোস্তদানা। हि खाखसदाना। गुणा—बल्य वृष्य गुरु कफकर वातशमनञ्च। भा।

खसखस। पु। खनामा मालवदेशे प्रसिद्ध। খাক্‌সা পোস্তদানার গাছ। गुणा—पाके मधुर कान्तिवीर्य्यबलप्रद। रा नि व ४।

खसखसरस (सार) (चोर)। पु क्ली। अहिफेने। वै निघ।

खस्फटिक.। पु। चन्द्रकान्तमणौ। सूर्य्यकान्त मणौ। वै निघ।

खस्तनी। स्त्री। पृथिव्याम्। त्रि।

खाखस (तिल)। पु। खसतिले। খাক্‌সা, পোস্ত গাছ। See खसतिल।

खाखसतिलोद्भूतम्। क्ली। खसतिले। পোস্ত। वै निघ।

ाजिक. । पु । लाजायाम् । दैथ । हारा ।

ाटि. । स्त्री । किणे । म ।

ाड(ण्ड)वः । पु । मधुराम्ललवणनानासुगन्धि यक्तखाद्यविशेषे । "खाड्वा फलमधुराम्ललवणा गन्धिद्रव्यका नानाविधा' इति प्रियदास । ापानरवर्ज्जूरे । वै निघ ।

ात(त्त)म् । क्ली । पुष्करिण्याम् । श्रम ।

ातकम् । क्ली । परिखायाम् ।

ातभू । स्त्री । प्रतिकूपे । परिखायाम् । श्ब्दा ।

ादन । पु । दन्ते । हे च । क्ली । आहारे । निघ ।

ादनकोष्ठकम् । क्ली । अश्वस्य द्विहन्तोस्त गोजनपात्रे । नकु १८ अ ।

ादिर' । पु । विट्खदिरे । खदिरसारे । ा नि व १८ ।

ादिरसार । पु । खदिरे । खयेर । तत् पर्य्याय,—खादिर, मद्गुसार, रक्त, रन्न, सत्सार । कृष्णपाण्डुरादिभेदेन स बहुविध । स्र गुणा —कटुल तिक्तल उष्णल कफवातव्रणक्षयामय नाशित्व रुचिकरत्व दीपनत्वञ्च । रा नि व ८ ।

ाद्यम् । क्ली । षड्विधाहारान्यतमाहारे । थावार जिनिष । रा नि व २० ।

ाद्यपत्री । स्त्री । खदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

ानि । स्त्री । खनौ । हे च ।

ानिकम् । क्ली । कुड्यच्छेदे । देओयालेर गर्त्त । त्रिका । रत्ने । वै निघ ।

ानिष्कम् । क्ली । अतिसूक्ष्ममांसे । वै निघ ।

ानोदक । पु । नारिकेले । त्रिका ।

ापगा । स्त्री । गङ्गायाम् । हे च ।

खार । पु । खारीपरिमाणे ।

खारयिका । स्त्री । मत्स्यधान्याम् । थालुई ।

खारि (री) । स्त्री । परिमाणविशेषे । स च द्रोणचतुष्टयपरिमाणे, शताधिकाष्टाविंशतिशराव परिमाणे वा (१२८ श.) । "चतुराढको भवेद्द्रोण खारी द्रोणचतुष्टयम् ।" वै निघ ।

खारिक । पु, क्ली । पुष्करतीरसमीपे प्रसिद्धे महापारेवतफले वृक्षे च । बड़ खेजुर । रा नि व ११ ।

खार्ज्जूरसुरा । स्त्री । खर्ज्जूरधातकीपुष्पकृत सुराविशेषे । वै निघ । खर्ज्जूरमये । खेजुररसेर मद । गुणा —"माद्वीकाल्पान्तर किञ्चित् खार्ज्जूरं वातकोपन । सदैव विशदं रुच्यं कफघ्नं कर्षणं लघु । कषायं मधुरं हृद्यं सुगन्धीन्द्रियबोधनम् ॥" सु सू ४६ अ । पिण्डखर्ज्जूरविकृतिमेव खार्ज्जूरमुच्यते । मतान्तरम् । "तालसिन्दीलखर्ज्जूरमूलान्युच्छिद्य च्यवते । यद्रस तत्तदाख्य हि विज्ञेय सत्वरायणे ॥" तोड़ा, इत्यादिक ।

खालित्यम् । क्ली । कपालरोगे । टाकरोग । लक्षण यथा—"तेजोऽनिलाद्यैः सह केशभूमिं दग्ध्वाशु कुर्य्यात् खलतिं नरस्य । किञ्चित्तु दग्ध्वा पलितानि कुर्य्याद्धरिप्रभत्वञ्च शिरोरुहाणाम् ॥" च ।

खाश्मरी । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । वै निघ ।

खिखि । पु । शृगालविशेषे । थ्याकशियाली । स कोङ्का । मे ।

खि(ङ्खि)ङ्खिर । पु । खिखौ । थ्याकशियाली । मे । वारिबालके । गन्धद्रव्यविशेष, बालवाला । विश्व हे च ।

खिच्चा । स्त्री । खेचरिकायाम् । वै निघ ।

खिदिर । पु । चन्द्रे । वै निघ ।

खिद्र. । पु । रोगे । उणा ।

खिरहिट्टी । पु । महासमङ्गानामक्षुपे । रा नि व ४ ।

खिल । त्रि । अप्रहते (भूम्यादौ) । रा नि व २ ।

खिलाह । पु । पाण्डुकेसरपुच्छे कपिलवर्णाश्वे । "खिलाह कपिलो वाजी पाण्डुकेसरबालधि ।" ज द ३ अ ।

खुङ्गाह । पु । श्वेतपीतवर्णाश्वे । "खुङ्गाह श्वेतपीतक ।" ज द ३ अ ।

खुज्ज(ज्जा)क. । पु । देवताडवृक्षे । र मा ।

खुड । पु । वातरक्तरोगे । वै निघ ।

खुडक । पु । गुल्फे । सु नि १ अ ।

खुडवात । पु । वायुरोगभेदे । वै निघ ।

खुड्डाक । त्रि । क्षुद्रे । ह्रस्वे । कनिष्ठे । च ।

खुड्डाकपद्मकतैलम् । क्ली । वातरक्ते तैलम् । पाठ — "पद्मकोशीरयष्ट्याह्वरजनीक्वाथसाधितम् । स्यात् पिष्टै सर्ज्जमञ्जिष्ठावीराकाकोलिचन्दनै ।

कुड्डाकपद्मकमिदं तैलं वाताम्रदाहनुत्॥" रस र। च चि २९ अ।

खु(क्षु)रः। पु। शफे। पश्वादिर खूर। श्मश्रुच्छेदास्त्रे। क्षुर। श र। कोलदले। कुलपाता। नखीनामगन्धद्रव्ये। मे। खट्वादिपादे। खुरो। धरणि।

खु(क्षु)रकः। पु। तिलवृक्षे। भ च। कोकिलाक्षक्षुपे। कुलेखाड़ा। क्ली। उत्पलपद्मे। वै निघ २य जीर्णज्व चि।

खुरणस। त्रि। चिपिटनासिके। चेप्टा नाकयुक्त। अम।

खुरप्रः। पु। बाणविशेषे। खुरपा।

खुरसाना। स्त्री। खोरासनीयमान्याम्। वै निघ। पु। खोरासानदेशीयोत्तमाश्वे। "तानिका खुरसानाश्च तुषाराश्चोत्तमा हया।" नकुल।

खुराक। पु। यवनाले। जनार। पश्मी। वै निघ।

खुरानकः। पु। लौहमयबाणे। अव्दमा।

खुरालिकः। पु। नापितभण्डाम्। नापितेर भाँड़। उपधाने। मे।

खुरासनी-वचा। स्त्री। तद्देशीयवचायाम्। श्वेत बच। म श्वेतवेखण्ड। व निघ।

खुरासानी-यमानी। स्त्री। यमानीभेदे। खुरमाण इति महाराष्ट्रादौ। गुणा—"खुरासानी यमानी तु कटु रूक्षा च पाचिका। ग्राहिकोष्णा मादिका च गुर्वी वातकरी मता। कफनाशकरी प्रोक्ता गुणास्त्वन्ये यमानिवत्॥" वै निघ।

खुरि। स्त्री। श्वेतापराजितायाम्।

खुरिकापत्रः। पुं। कैनीनामपत्रशाके। मं केनी। वै निघ।

खुरी। स्त्री। क्षुरिकायाम्। हे।

खुलक। पुं। महापादयो मत्स्यां। सु चि १८ अ।

खुल(ल्ल)का। स्त्री। नाभिमद्रे। र सा स।

खुलम्। क्ली। नखीनामगन्धद्रव्ये। श च।

खुलक। त्रि। स्वल्पे। च टी।

खेखोरकः। पु। शब्दकारिणि दैत्यविशेषे। शब्दकारी लाठि। हा।

खेगमनः। कालकण्ठपक्षिणि। श मा।

खेचर। पु। पारदे। पक्षिणि। क्ली। खेचरान्ने। वै निघ। कासीसे। हिरेकस। र सा स। सस्कृतपारदविशेषे। रा।

खेचरा। स्त्री। आकाशवल्ल्याम्। वै निघ।

खेचराञ्जनम्। क्ली। कासीसे। हिरेकस। वै निघ।

खेचरान्नम्। क्ली। खेचरिकायाम्। खिचुड़ी। पाकराज।

खेट। पु। कफे। मे। अश्वे। क्ली। तृणे। श र। लगुडे। चर्म्म। ढाल।

खेदः। पु। शोके। हा। अवसाद। ज

खेदिनी। स्त्री। अश्मपर्णीवृक्षे। भ च।

खेयम्। क्ली। परिखायाम्। अ।

खेलनम्। क्ली। क्रीडने। ह।

खेलनी। स्त्री। शारिफले। ह।

खेला। स्त्री। खनामख्यातक्षुपे। खेला। गुणा—मधुरा शीता स्नन्यदा रुचिकृच्च। रा निव ५। क्रीडायाम्।

खेलि। स्त्री। बाणे। सूर्य्ये। पक्षिणि। गतौ। अज।

खेसर। पु। अश्वतरे। खच्चोर। रा नि व १९।

खोङ्गा(ङ्गा)हः। पु। श्वेतपिङ्गलवर्णाश्वे। हे च।

खोट(क)। पु, क्ली। यमक, फुट इति ख्यात रसशास्त्रद्रव्ये। तल्लक्षण यथा—"खोटकं सर्पं संतुल्यं समावर्त्तश्च कारयेत्। कुक्कुटाण्डनिभं सूतं पटु भेदि भवेद्यदा। आवर्त्तितं पुनस्तद् खोटवद्रसाकृति। अथवा कठिनत्वं तं शिथिला मृदुना पचेत्। श्वेतपीतगुरुत्वं च मदुसिक्थक सन्निभम्। अग्निमध्ये यदा तिष्ठेत् पोटवद्भस्म लक्षणम्। नानावर्णस्तथा स्वच्छो धृतो धौतो मलीकवत्। बद्ध। गुतसो यथ मलीकामदसयत्॥"

खोटि' (टी)। पु, स्त्री। कन्दुकखोटी। च द वा व्या चि। पायाद्वीग्रचे। श्र च।

खोड (र) (ल')। वि। खञ्जे। अम।

खोडक। पु। शीर्षे। हिङ्गुले। वि।

खोडशीर्षक। पु। हिङ्गुले।

खोरक.। पु। गद्दभज्वरे। शजवे।

खोलक। पु। वल्मीके। উইঢিপি। शिर-स्त्राणे। পাগড়ী। विका। पूगकोषे। সুপারির খোলা। मे।

खोलि। स्त्री। तूणे। श्र सा।

खोषाङ्क.। पु। जीवशाके। খোসা। खोषाङ्क शाकवीरय जीवशाक प्रवालक। द्रव्याभि।

ग।

गगनम्। क्ली। अभ्रधातौ। अभ्र। मेघे। रा नि व २२॥ कनकसुन्दररसे।

गगनध्वज। पु। मेघे। हा। सूर्य्ये। हे।

गगनमारकगण। पु। अभ्रमारकद्रव्येषु।

गगनसुन्दर'। पु। पक्वशो रस। रस १ तो गन्धक २ तो अभ्र ८ तो जलेन वटी कार्य्या। मा २—४ र। र चि। अन्य ज्वरातिसारे—टङ्कणहिङ्गुलगन्धकाभ्र म समम्। चौरिणीरसेन (খিরুই) ३ भावना। भैष।

गगनस्पर्श। पु। वायौ। वै निघ।

गगनादिलौहम्। क्ली। सोमरोगे हितम्। "गगन त्रिफला लौह कुटजकटुकत्रयम्। पारदो गन्धक श्चैव विषटङ्कणसंजिका। लगेला तेजपत्रश्च वङ्ग जीरकयुग्मकं। एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत्। तदर्द्ध चित्रकचूर्णं॥" অভ্র, ত্রিফলা, লৌহ, কুড়চি, ত্রিকটু, পারা, গন্ধক, বিষ, সোহাগার খৈ, সাজিমাটী, গুড়ত্বক্, এলা, তেজপত্র, বঙ্গ, জীরা, কৃষ্ণজীরা প্রত্যেকের চূর্ণ সমভাগ। সর্ব্বচূর্ণার্দ্ধ চিত্রকমূলচূর্ণ। र ध्या स।

गगनादिवटी। स्त्री। वातरोगे। अभ्रक पारदगन्धकताम्रकमुण्डलौहतीक्ष्णलौहस्वर्णमाक्षिकं पर्या प समभागं यष्टीवासकद्राक्षाभूङ्गभाण्डकाथेन मर्द्दयेत्। मा २ र। অভ্র, পারা গন্ধক, তামা, মুণ্ড ও তীক্ষ্ণলৌহ, স্বর্ণমাক্ষিক প্রত্যেক সমভাগ, যষ্টিমধুর কাথ, বাসা কাথ, কিস্মিসের কাথ ও ভূমিকুষ্মাণ্ডকাথে মর্দ্দন। মাত্রা २ রতি। অনুপান মধু ও দধু। र सा क।

गगनाध्वग। पु। सूर्य्ये। हे।

गगनाम्बु (नोदकम्)। क्ली। नीहारजल। आकाशवारिणि। गुणा—त्रिदोषघ्न बल्य रसा यन मेध्य रक्षोघ्न शीतलम् आह्लादक ज्वरदाह विषघ्नञ्च। सु सू ४६ अ।

गङ्का (ङ्गा, का)। स्त्री। स्वनामख्यातनद्याम्। तत्पर्य्याय,—विष्णुपदी, जह्नुतनया, सुरनिम्नगा भागीरथी, त्रिपथगा, त्रिस्रोता, भीष्मसू (अ), अर्थतीर्थ, तीर्थराज, त्रिदशदीर्घिका, कुमारसू, सरिद्वरा, सिद्धापगा, स्वरापगा, स्वर्गापगा, खापगा, ऋषिकुल्या, हैमवती, सर्वापी, हर शेखरा, (हे), सुरापगा, धर्म्मद्रवी, सुधा, जाह्नवी, नन्दिनी, अलकनन्दा, सितसिन्धु (ज), सुर सरित् (हला), पुरन्दरा (हा.), सुरला (हा), सुरसिन्धु, सरिताम्वरा, निम्नितनिर्झरी, पावनी, हिमवत्सुता (के), अध्वगा, उग्रशेखरा, सिद्ध सिन्धु (वि), मन्दाकिनी, जाह्नवी, पुण्या, समुद्रसुभगा, स्वर्नदी, सुरदीर्घिका, सुरनदी, स्वर्धुनी, ज्येष्ठा शुभ्रा, शैलेन्द्रजा, सुरेश्वरी, भवायना (शब्दर)। तज्जलगुणा—शीतं स्वच्छ स्वादु अतिरोचक पथ्य पापघ्नं पावनं तृषामोहघ्न दीपन प्रज्ञाकरञ्च। रा नि व १४। खम्भालु कायाम्। वै निघ।

गङ्गाचिल्ली। स्त्री। चिल्लविशेषे। শাঁ চীল। हारा। तत्पर्य्याय,—दवटी, चिरका, जल कुक्कुटी। हा।

गङ्गाटेय। पु। चिङ्गटमत्स्ये। চিঙ্ড়ি মাছ। तत्पर्य्याय,—गङ्गाभिल (वि) नन्दाविर्त्त, गङ्गावित्त (हे)। टिका। See चिङ्गट।

गङ्गाधरक्वाथ। पु। अतीसारे कषटाम्बर

नामकषायौ। "कषटदाड़िमजम्बूशृङ्गाटकपम वहिंज। जलधरनागरसहित गङ्गामपि वेग वाहिनीं बन्धात्॥" काँचड़ा, दाड़िम, जाम, शिङ्गाड़ा (ইহাদের) পাতা, বালা, মুতা, শুঁঠ প্রত্যেক ২২॥০ র। भा,।

गङ्गाधरचूर्णम् (वृहत्)। क्ली। अतीसारे औषधम्। मुस्ताग्योनाकशुण्ठीधातकीपुष्पलोध्र बालकविल्वमलाटुमोचरसपाठेन्द्रयव कुटजत्वगाम्र स्थितराण्डकातातिविषाणां प्र चूर्ण समभागम्। মুতা, শোণা, শুঁঠ, ধাইফুল, লোধ, বালা, বেলশুঁঠ, মোচরস, আকনাদি, ইন্দ্রযব, কুড়চিছাল, আম্রাস্থি, বরাহক্রান্তা, আতইচ প্রত্যেকের চূর্ণ সমভাগ। अन्यद्यथा—मुस्तेन्द्र यवमोचरसबिल्वशलाटुधातकीलोध्राणि प्र सम भागानि। गुड़ेन सेव्यम्। মুতা, ইন্দ্রযব, মোচরস, বেলশুঁঠ, ধাইফুল, লোধচূর্ণ প্রত্যেক সমভাগ। अपर यथा—मोचरसमुस्तकशुण्ठी पाठाग्योनाकधातकीपुष्पाणि प्र समभागानि। दधिमस्तुना सेव्यम्। মোচরস, মুতা, শুঁঠ, আকনাদি, শোণা, ধাইফুলচূর্ণ, প্রত্যেক সমভাগ। भा म १अ।

गङ्गापत्री। स्त्री। स्वनामख्यातपत्रशाकविशेषे। म गङ्गावती। क वड्गान्धारी। तत्पर्याय,— पत्री, सुगन्धा, गन्धपत्रिका। गुणा—कटु उष्णा वातघ्नी ज्वरदोषघ्नी च। रा नि म १०। र सा स अभयादौ। लज्जालुकायाम्। वै निघ।

गङ्गापालङ्क। पु। वन्यपालङ्कशाके।

गङ्गिका। स्त्री। गङ्गायाम्।

गङ्गुक। पु। धान्यविशेषे। सुश्रु।

गङ्गोदकम्। क्ली। गङ्गाजले।

गच्छ। पु। वृक्षे। है च।

गज। पु। हस्तिनि। अथ कुलचरलात्तद्गुण। नागकेशरवृक्षे। নাগেশ্বর গাছ। वै निघ। गजपिप्पल्याम्। पञ्चत्रिंशत्करम्। गजपुटे। प्रयोगा।

गजकणा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। र सा सा कौ बाहुशालगुडे।

गजकन्द। पु। हस्तिकन्दनामकमहाकन्दशाके। रा नि व ७।

गजकर्णा (र्णी)। स्त्री। करिकर्णवत्पत्रे कन्द शाकविशेषे। हि हस्तिकाण्डा। म वड्सलोकन्द। गुणा—तिक्ता उष्णा वातकफहरा। पाके स्वादु शीतज्वरघ्नी पाण्डुशोथकृमिप्लीहगुल्मानाहोदरघ्नी ग्रहणीरुजापहा ग्रहण्यर्शोघ्नी च। भा पू १म शाकव। आखुकर्णीलताग्राम्। रा नि व ३।

गजकर्णिका। स्त्री। कर्कटिकायाम्। काकुड़। वै निघ। इन्द्रवारुणीलतायाम्। রাখালশশা। रा नि व ३।

गजकुसुम। पु, क्ली। नागकेशरवृक्षे तत्पुष्पे च। নাগেশ্বর গাছ বা তাহার ফুল। वैद्य सुखरो वि अरिमेदा गुडी।

गजकृष्णा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। सा कटुतैले। "गजकृष्णा कटुर्वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धनी। उष्णा निहन्त्य तीसार श्वासकण्ठामयक्रिमीन्॥" भा।

गजकेश(स)र। पु। नागकेशरे। নাগেশ্বর। सि यो छर्दि चि एलादिगुडी। "स्वदङ्गत्व केशरकोलमज्जा।"

गजकेश(स)रीरसः। पु। आमज्वरादौ रस। "शुद्धसूत विषङ्गन्ध व्योषं त्रिफलमेव च। जयपाल समङ्गला भङ्गतोयेन मर्द्दयेत्॥" मा १२। रस कौ।

गजचक्षु। त्रि। विकृतचक्षुषि। টেরা।

गजचिर्भ(र्भि)टः (टा)। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्। রাখালশশা, গোরক্ষলাড়ু। प मु। रा नि व ३। च द गुल्म चि। (ट) गोडुम्बायाम्। গোমক। विका।

गजजाति। स्त्री। हस्तिजातौ। सा त्रिधा भद्र मन्द्र मृगश्चेति। रा, नि व १९।

गजदघ्न। पु। गजपरिमाणे। सुश्रुत।

गजदन्त। पु। करिदन्ते। হাতির দাঁত। वै निघ। एतन्मषी श्वित्रघ्नी।

गजदन्तफला। स्त्री। डङ्गरीनामफलशाक लतायाम्। रा नि व ७।

गजदन्तवत्। क्ली। मूलके। वै निघ।

गजदन्तिका। स्त्री। हस्तिदन्तायाम्। सा उ ३६ अ।

गजदानम्। क्ली। हस्तिमदे। रा।

गजद्रुम (पादप)। पु। नन्दीवृक्षे। अश्वत्थ। हिं मालियाविपन। भा।

गजपाद । पु । स्थालीवृक्षे । देवदालीपिपर ।

गजपिप्पली । स्त्री । (Scindapsus officinalis) Syn Pothos officinalis स्वनामख्यातवृक्षे । गजपिप्पुल । ते गजपिप्पलु । तत्पर्याय,—करिपिप्पली, इभकणा, कपिवल्ली, कपिल्लिका, कपिवल्लिका, श्रेयसी, वशिर, गजाह्वा (र), कोलवल्ली, इभोपषणा (श), कुञ्जरपिप्पली (शब्दमा), वशिर (भ टी), गजोषणा, चव्यफल, चव्यजा, छिद्रवैदेही दीर्घग्रन्थि, हैमवती, वर्त्तुली स्थूलवैदेही । सा चविकाया फलमिति केचित् । "चविकाया फलम्प्रोक्तं कथिता गजपिप्पली ।" इति । गुणा—दीपनी पाचनी उष्णवाद्दश्लेषघ्नी ग्राहिणी कटूष्णा रुच्या स्तन्यविवर्द्धिनी च । रा नि व ६ । तत्फल विष्टम्भि दुर्जर रुच शीतल वात कोपन विपाके मधुर रक्तपित्तघ्न । सु सू ४६ अ ।

गजपुटम् । क्ली । औषधपुटनार्थं सपादहस्तपरिमितनिम्नायतगर्त्तखाते । ऊर्द्ध १॥० हात, आयत १॥० हात । "सपादहस्तमानेन कुण्डे निम्ने तथायते । वनोपलसहस्रेण पूर्णे मध्ये विधारयेत् । पुटनद्रव्यसयुक्ताङ्कोष्ठिकां मुद्रितां शुभे । अर्द्धानि करण्डानि श्रद्धानुपरि नि चिपेत् । एतद्गजपुटम्प्रोक्तं ख्यात सर्वपुटोत्तमम् ॥" भा । "गजप्रमाणगम्भीर शुषिर क्रमशस्तत । विततिविततियुक्तं विविततिसिततल तथा । एव विधाय यत्नेन विशिरस्कारकरोरवत । तस्य पादत्रय सम्यक् पूरयित्वा वनोपलैः । भैषज्य कोष्ठिको तत्र स्थापयित्वा तत पुन । वनोपलै र्दद्युयादितद्गजपुट स्मृतम् ॥" गर्त्तेर २ हात वा १॥० हात, ० विगत तला, २ दिगत भूमेर फाड़ गर्त्त । चांव । इस्तप्रमाणगर्त्तो य पुट स तु गजाह्वय । इति प्रयोगा ।

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे । भागविशेष । रै च ।

गजबला । स्त्री । नीरल्याम् । गोरक्षचाकुलिया । "भयति गजबलामूल ।" च द काय चि ।

गजभक्ष (क्ष्य) (क) । पु । शालवृक्षे । अश्वत्थ । रा नि व ९।११ ।

गजभक्षा (क्ष्या) । स्त्री । The gum olibanum tree शल्लकी । प मु ।

गजमद । पु । हस्तिमद । वै निघ ।

गजमदहरणी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीलतायाम् । वै निघ ।

गजमाचल (मोचन) । पु । सिह । व्याघ्र । श मा ।

गजमुक्ता । स्त्री । करिगण्डस्थमुक्तायाम् । वै निघ ।

गज(लि)खण्ड । पु । भूमिविदारायाम् । हातीर शाँड । भैष कुष्ठ चि । सु चि ९ अ ।

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदलीवृक्षे । बुनो कला । शल्लकीवृक्षे । रा नि व ११ ।

गजवाजिप्रिया । स्त्री । भूमिकुष्माण्डे । भूँई कुमड़ा । वै निघ ।

गजवैद्यकम् । क्ली । पालकाप्य(व्य)कृतगज चिकित्साशास्त्रे । चर ।

गजाख्य । पु । चक्रमर्द्दक्षुपे । चाकन्दा गाछ । रा नि व ४ ।

गजाण्डम् । क्ली । पिण्डमूलके । रा नि व ०।

गजादन । पु । अश्वत्थवृक्षे । र मा ।

गजादिनामा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । "गजादिनामाकरहाटकुष्ठं ।" सु चि १८ अ ।

गजारि । पु । गजमादनशल्लकीवृक्षे । "गजारि सहसिहयो ।" इडडवन्द्र ।

गजाशन । पु । कमलकन्दे । वै निघ । अश्वत्थवृक्षे । मद व ५ । शालवृक्षे । र मा ।

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् । भाङ, सिद्धि । श च । शल्लकीवृक्षे । पद्ममूले । र मा । अश्वत्थवृक्षे । वै निघ ।

गजाह्व । पु, क्ली । नागकेशरवृक्षे सत्ये च । च द अम चि शाङ्गालगुरु ।

गजाह्वया । स्त्री । यूथिकायाम् । श्वेत भूँई । रा नि व १० । गजपिप्पल्याम् । भा पू १म ।

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । "गजाह्वा व्याधिघातका ।" भा पू १म ।

गजेष्टा । स्त्री । भूमिकुष्माण्डे । रा नि व ०।

गजोपकुल्या । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ १म दद्रो चि । भैष कुष्ठचि ।

गजोपम । पु । कुमारीणाम् । गुडदूर्वादौ । वै निघ ।

गजोषणा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। रा नि व ५।

गञ्जा (ञ्जा) (ञ्जिका)। स्त्री। नवभाण्डे। श र। मदिरागृहे। अम। रत्नखनौ। मे। गाँजा इति प्रसिद्धे वणिग्द्रव्ये। गुञ्जायाम्। वै निघ।

गञ्जायिका। स्त्री। गञ्जाशने। सिद्धि, भाङ।

गठो(डो)त्थम्। क्ली। साम्भरापरपर्य्याये लवणे। साम्बर लवण। रा नि व ६।

गडः (कः)। पु। मत्स्यभेदे। गड़ुई माछ। मे। गुणा —मधुर रुच कषाय शीत लघव। राज ३प। क्ली। साम्भरलवणे। रा नि व ६।

गडदेशजम्। क्ली। साम्भरलवणे। रा नि व ६।

गडलवणम्। क्ली। साम्भरदेशजलवणे। साम्बर लवण। गडादिलवण शुभ्र पृथ्वीन गडदेशज। गडोत्थ मद्यारध्य साम्भर सम्बरोद्भवम्॥ गुणा — लवण उपदस मलघ्नम् उष्ण दीपन कफवातार्शोघ्न कोष्ठशोधनञ्च। रा नि व ६।

गडाख्य(दिलवण)म्। क्ली। साम्भरलवणे। रा नि व ६।

गडिः। पु। तरुणवृषे। युवा षाँड़। रा नि व १९।

गडिश.। पु। तन्नामकमत्स्यविशेषे। गुणा — गडिशा मधुरो ग्राही बल्यो वह्निप्रदो गुरु। राज ३प।

गडु (डू)। पु। पृष्ठग्रन्थौ। कुँज। रा नि व २०। गलगण्डे। पृष्ठगुण्डे, स च घाटामस्तयोमध्ये मांसवृद्धि,। अ म। शल्यास्त्रे। श र। किञ्चुलके। चिका। मन्यात्मभरीरे। वै निघ। वि। कुब्जे। मे।

गडुकम्। क्ली। जलपात्रविशेषे। गाड़ू।

गडुरः (ल)। त्रि। कुब्जे। कुँजो। श र।

गडू(गड्ड)पद। पु। किञ्चुलके। केँचो। मेदाधा। अम।

गडेर (ल)। पुं। मेघे। त्रि।

गडोत्थम्। क्ली। गडलवणे। रा।

गड़ोल। पु। गुड़े। ग्रास। शब्दे। हे च।

गडडु(डडू)कः। पु। सौवर्णभृङ्गारे। सोणार गाड़ू। श र।

गद्या(द्या)ण(ल)कम्। क्ली। १८ अथवा ६४ रक्तिकामाने। लीलावती। वैद्यकम्। माष षट्के शताधिकविंशतिरक्तिकासु वा। २ तोला। "गद्याणोमाषकै षड्भिः। निभि शाणैर्वैतोला षड्भिर्गद्याणक विदु॥" तोडनानन्द।

गण। पु। अजमोदायाम्। शाकुनौ। मं किर मायाघोष्का। वै निघ। चोरनामगन्धद्रव्ये। मे।

गणकर्णिका। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्। रा नि व ३।

गणद्रव्यम्। क्ली। साधारणद्रव्ये। द्रव्यसमूहे।

गणपर्व्वत। पु। कैलासपर्व्वते। त्रि।

गणपीठकम्। क्ली। वक्षसि। श च।

गणरूप (क)। पु। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। अम। श्वेतार्कवृक्षे। र मा। मन्दारार्के। वक्रार्के। रा नि व १०। See राजार्क।

गणरूपी (इन्)। पु। श्वेतार्के। श्वेत आकन्द। र मा। अर्कवृक्षे। वै निघ। रक्तार्के। रा नि व १०।

गणवतीसुत.। पु। दिवोदासे। "धन्वन्तरि दिवोदास काशिराज सुधोद्भव। पालिकाख्या गणवती वारेणरुचिरात्मज।" पालकाप्यचिका।

गणहास (क)। पु। चोरनामकगन्धद्रव्य। चोरा इति पश्चिमदेशे। गेंठेला। म गठोला। रा नि व १२। चण्डालकन्दे। अजमोदायाम्। शाकुनौ। वै निघ।

गणिका। स्त्री। यूथिकापुष्पवृक्षे। यूँईफुलेर गाछ। र मा। श्वेतयूथिकायाम्। श्वेत यूँई गाछ। रा नि व १०। पीतयूथिकायाम्। व निघ। गणिकारिकायाम्। गनिरि। श र। हस्तिन्याम्। अटा।

गणिकारिका। स्त्री। (Premna serrati folia. Syn P Spinosa) क्षुद्राग्निमन्थे। छोटो गनिरि। ते चिरिनेल्लिचेट्टु। तत्पर्य्याय, —श्रीपर्णं, अग्निमन्थ, कर्णिका, जया (न), तर्कारी, हविर्मन्थ, ज्योतिष्क, पावक, वरदि,

वह्निमन्थ, मथन (र), जय (भा), गणिकारिका (द्रव्याभि), पावकारणि (शब्दमा), अग्निमथन, तर्कारी, वैजयन्तिका जयन्तीवेतु, श्रीपर्णी, कर्णिका, नादेयी, विजया, अनन्ता, नदीजा। गुणाः—कटूष्णतिक्तवातकफशोफघ्नी पाण्डुमान्द्यार्त्ती मलविष्टम्भशमहरी। रा नि व ८। See अग्निमन्थ। गणिकारीपुष्पवृक्षे। वै निघ।

गणिकारी। स्त्री। पुष्पवृक्षविशेषे, कौङ्कण देशे स्वनाम्ना प्रसिद्धे। वासन्तीफुलेर गाछ। म गणेरी। तत्पर्य्यायः,—काञ्चनिका, काञ्चनपुष्पी, गन्धकुसुमा, अग्निमोदा, वसन्तदूती, वासन्ती, मदनमादिनी। गुणाः—अतिसुरभि त्रिदोषघ्नी दाहशोफहरा कामोद्दीपनी च। रा नि व १०। गणिकारिकायाम्।

गणिरु। पु। कर्णिकारवृक्षे। कर्णिकार्'वृक्ष गाछ। पारिभद्रवृक्षे। वै निघ। स्त्री। हस्तिन्याम्। मे।

गणेरुक. (का)। पु, स्त्री। गणिकारिपुष्पवृक्षे। वै निघ।

गणेश. (कुसुम)। पु। रक्तकरवीरवृक्षे। रा नि व १०।

गणेशप्रिय। पु। रक्तकरवीरे। "गणेशप्रिय मूलानि।" अर्कप्रकाश।

गणेशभूषणम्। क्ली। सिन्दूरे। रा नि व १३।

गणोत्साह। पु। गण्डके। गण्डार। त्रिका।

गण्ड (क)। पु। खड्गिनि। गण्डार। मे। कपोलदेश। गाल। रा नि व १८। रोगविशेषे। "निबद्ध श्वयथुयस्य मुष्कवल्लम्बते गले। महान्वा यदि वा ह्रस्वः गण्डमिति निर्द्दिशेत्॥" सु नि ११ अ। करिकपोले। अम। ग्रन्थौ। विड्। पिटके। म।

गण्डकर्ण। पु। बाह्यदीर्घकपालिकर्णे। सु सू १६ अ।

गण्डकारी। स्त्री। वराहक्रान्तायाम्। वरा-क्रान्ता। भ्रमलज्जालुकायाम्। लज्जावती। र मा। खदिरोडखे। अम। श च।

गण्डकाली। स्त्री। खदिरोडखे। अम। काकजङ्घायाम्। देवेशाठेङा। भ्रमकौङखे। वै निघ।

गण्डकी। स्त्री। देवदत्ते। आघ। नकुल १२ अ। स्वनामख्यातनदीविशेषे। म।

गण्डकुसुमम्। क्ली। गजमदे। हारा।

गण्डगात्रम्। क्ली। (Annona squamosa) आतापिफले। आता, नोना। हि शरीफा। म सीताफल। गुणाः—'गण्डगात्र हिम हृद्य वातपित्तनिसूदन। श्लेष्मल तर्पणमन वान्त्यतृक्श्रम निपीडनम्॥" अत्रि। श च।

गण्डगोपालिका। स्त्री। आम्रवाटिकास्थ-कीटविशेषे। आम्रपोका। हि गण्डगयारि। भा।

गण्डदूर्व्वा। स्त्री। जलोपरिजायमानदूर्व्वा-विशेषे। दूर्व्वाविशेष, गेंटे दूर्व्वा। हि गाण्डरि दुविपाच। म गण्डदूवा गाठीहरियाली। क मीनगप। तत्पर्य्यायः,—गण्डाली, अतितीव्रा, मत्स्याक्षी, शकुलाक्षी, ग्रन्थिपर्णी, वारुणी, मीननेत्रा, श्यामग्रन्थि सूचिपत्रा, श्यामकान्ता, जलस्था, शकुलाक्षी, कलाया, चित्रा। गुणाः—मधुरा शीतला वातपित्तज्वरघ्नी द्वन्द्वदोषघ्नी भ्रमतृष्णा श्रमघ्नी च। रा नि व ८। "गण्डदूर्व्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघु। तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी। दाहतृष्णाबलासास्र कुष्ठपित्तज्वरापहा॥" भा।

गण्डपोलिका। स्त्री। कीटभेदे। गण्डहग्रा।

गण्डप्रपाली। स्त्री। कीटविशेषे।

गण्डफलक। पु। प्रशस्तगण्डस्थले। प्रशस्त गाल। वै निघ।

गण्डमाला। स्त्री। Inflamation of the glands of the necks &c स्वनामख्यात गलरोगविशेषे। गण्डमाला। तस्य सम्प्राप्तिर्यथा— "कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षासमन्यागलवङ्क्षणेषु। मेदः कफाभ्यां चिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्च गण्डैः॥" मा नि। "मेदस्था कण्ठमन्याक्षकक्षावङ्क्षणगा मला। सवर्णान् कठिनान् स्निग्धान्वार्त्ताकामलकाकृतीन्। अवगाढान् बहून् गण्डान् चिरपाकांश्च कुर्व्वते। पच्यन्ते ऽल्परुजस्त्वन्ये स्रवन्त्यन्ये ऽतिकण्डुरा। नश्यन्त्यन्ये भवन्त्यन्ये दीर्घकालानुबन्धिनः। गण्डमालापची चेयं दूर्व्वेव क्षय वृद्धिभाक्। तां त्यजेत् सज्वरच्छर्दि'पार्श्वरुक्कास पीनसाम्॥" वा उ २९ अ। "छर्द्दि विरेचन स्वेदो नस्य धूम शिराव्यध। अग्निकर्म क्षारयोग प्रलेपो लङ्घनानि च। पुराणघृतपानञ्च शोधनोदित शास्त्र॥" इति पथ्यापथ्यम्।

गञ्जीपणा । स्त्री । गन्धपिप्पल्याम् । रा नि व ५ ।

गञ्जा (ञ्ज्ञा) (ञ्जिका) । स्त्री । गणभाण्डे । श र । मदिरागृहे । अम । रत्नगारी । मे । गांजा इति प्रसिद्धे वणिग्‌द्रव्ये । गञ्जायाम् । हे शिव ।

गञ्जायिका । स्त्री । मद्यादर्गे । निम्नि, ढाड ।

गठो(डो)त्थम् । क्ली । साम्भरपर्य्याये लवणे । साम्भर लवण । रा नि व ६ ।

गड.(वा:) । पु । मत्स्यभेदे । गड़ुई माछ । मे । गुणा —मधुर रुच्य कषाय शीत लघ्य । राज ३प । क्ली । साम्भरलवणे । रा नि व ६ ।

गडदेशजम् । क्ली । साम्भरलवणे । रा नि व ६ ।

गडलवणम् । क्ली । साम्भरदेशजलवणे । साम्भर लवण । गडादिलवण शुभ पृथ्वीज गडदेशज । गडोत्थ सहारञ्च साम्भर सम्बरोद्भवम् ॥ गुणा — लवण इपदम्ल मलघ्नम् उष्ण दीपन कफवातार्शोघ्न कीटशोधनञ्च । रा नि व ६ ।

गडाख्य(दिलवण)म् । क्ली । साम्भरलवणे । रा नि व ६ ।

गडि: । पु । तरुणवृषे । युवा षाँड़ । रा नि व १९ ।

गडिश. । पु । तन्नामकमत्स्यविशेषे । गुणा — गडिशो मधुरो ग्राही वल्यो वह्निप्रदो गुरु । राज ३प ।

गडु' (डू') । पु । पृष्ठग्रन्थौ । कुँज । रा नि व २० । गलगण्डे । पृष्ठगुडे, स च घाटामस कयोमध्ये मांसवृद्धि । श म । शल्यास्त्रे । श र । किञ्चुलुके । त्रिका । मत्स्यभेदे । वै निघ । नि । कुब्जे । मे ।

गडुकाम् । क्ली । जलपात्रविशेषे । गाडू ।

गडुर (ल) । त्रि । कुब्जे । कुँजो । श र ।

गडू(गडू)पद । पु । किञ्चुलुके । केँचो । मेदाणा । अम ।

गडेर (ल.) । पु । मेघे । त्रि ।

गडोत्थम् । क्ली । गडलवणे । रा ।

गडोल । पु । गुडे । उणा । ग्रासे । ईं च ।

गड्डु(ड्डू)का: । प । सौवर्णभृङ्गारे । सोणार गाडू । श र ।

गणा(णा)ण(ल)रामम् । क्ली । १८ अथवा ६४ रतिकामारो । लीलावतो । पैथकम् । ग्राप पटकी प्रशाधिकविनयतिरस्क्रियासु वा । २ ट्रो्लां । "गणागोपायकें, पदृश्नि । विभि आर्थंसेवितोला पड्मिर्गेवायक रिटु ॥" तोडनानन्द ।

गण । प । अजमोदायाम् । ब्राह्मणी । सं किर माधोश्रोम्भा । वै निघ । चोरनामगन्धद्रव्ये । मे ।

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । रा नि व ३ ।

गणद्रव्यम् । क्ली । साधारणद्रव्ये । द्रव्यसमूहे ।

गणपर्व्वत' । पु । कैलासपर्वते । त्रि ।

गणपोठकम् । क्ली । वक्षसि । श च ।

गणरूप' (क) । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ । अम । श्वेतार्के । र मा । मन्दारार्के । वक्रार्के । रा नि व १० । See राजार्क ।

गणरूपी (इन्) । पु । श्वेतार्के । श्वेत आकन्द । र मा । अर्कवृक्षे । वै निघ । रसार्के । रा नि व १० ।

गणवतीसुत । पु । दिवोदासे । "धन्वन्तरि र्दिवोदास काशिराज सुधीभव । पालिकाख्या गणवती करेणरुचिरासुत ।" पालकाप्य । त्रिका ।

गणहास (क) । पु । चोरनामकगन्धद्रव्ये । चोरा इति पश्चिमदेशे । गेँठेला । म गठोला । रा नि व १२ । चण्डालकन्दे । अजमोदायाम् । ब्राह्मणी । वै निघ ।

गणिका । स्त्री । यूथिकापुष्पवृक्षे । यूँइफुलेर गाछ । र मा । श्वेतयूथिकायाम् । श्वेत जूँइ गाछ । रा नि व १० । पीतयूथिकायाम् । वै निघ । गणिकारिकायाम् । गणिरि । श र । हस्तिन्याम् । जटा ।

गणिकारिका । स्त्री । (Premna serati folia Syn P Spinosa) सुद्राग्निमन्थे । छोट गणिरि । ते चिरिनिम्निचेट्टु । तत्पर्य्याय, —श्रीपर्णं, अग्निमन्थ, कर्णिका, जया (च.), तेजोमन्थ, हविमन्थ, ज्योतिष्क, पावक, वरथि,

वह्निमन्थ, मथन (र), जय (आ), गिरिकर्णिका (द्रव्याभि), पावकारणि (शुल्मा), अग्निमथन, तर्कारी, वैजयन्तिका अरणीकेतु, श्रीपर्णी, कर्णिका, नादेयी, विजया, अनन्ता, नदीजा। गुणा —कटूष्णतिक्तवातकफशोफघ्नाग्निमान्द्यार्शी मलविष्टम्भमर्हरी। रा नि व ९। See अग्नि मन्थ। गणिकारीपुष्पवृक्षे। वै निघ।

गणिकारी। स्त्री। पुष्पवृक्षविशेषे, कोङ्कण देशे स्वनाम्ना प्रसिद्धे। বাসন্তীফুলের গাছ। म गनेरी। तत्पर्य्याय,—काञ्चनिका, काञ्चन पुष्पी, गन्धकुसुमा, अधिमोदा, वसन्तदूती, वासन्ती, मदनमादिनी। गुणा—अतिसुरभि त्रिदोषघ्नी दाहशोषहरा कामोद्दीपनी च। रा नि व १०। गणिकारिकायाम्।

गणेरु। पु। कर्णिकारवृक्षे। কর্ণিকারের গাছ। पारिभद्रवृक्षे। वै निघ। स्त्री। हस्तिन्याम्। मे।

गणेरुक. (का)। पु, स्त्री। गणिकारिपुष्प वृक्षे। वै निघ।

गणेशः (कुसुम)। पु। रक्तकरवीरवृक्षे। रा नि व १०।

गणेशप्रिय। पु। रक्तकरवीरे। "गणेशप्रिय-मूलानि।" अर्कप्रकाश।

गणेशभूषणम्। क्ली। सिन्दूरे। रा नि व१३।

गणोत्साह। पु। गण्डके। গণ্ডার। त्रिका।

गण्ड (क)। पु। खड्गिनि। গণ্ডার। मे। कपोलदेशे। গাল। रा नि व १८। रोगविशेषे। "निबद्धं श्वयथुर्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले। महान्वा यदि वा ह्रस्वस्तं गण्डमिति निर्द्दिशेत्॥" सु नि ११ अ। करिकपोले। अम। ग्रन्थौ। चिह्ने। पिटके। मे।

गण्डकर्ण। पु। बाह्यदीर्घैकपालिकर्णे। सु सू १६ अ।

गण्डकारी। स्त्री। वराहक्रान्तायाम्। वराह-क्रान्ता। श्वेतलज्जालुकायाम्। लज्जावती। र मा। खदिरोवृक्षे। अम। श च।

गण्डकाली। स्त्री। खदिरावृक्षे। अम। काक जङ्घायाम्। কেওয়াঠেঙা। मत्स्याक्षीवृक्षे। वै निघ।

गण्डकी। स्त्री। खड्गमृगे। श्राध। नकुल १९ अ। स्वनामख्यातनदीविशेषे। मे।

गण्डकुसुमम्। क्ली। गजमदे। धारा।

गण्डगात्रम्। क्ली। (Annona squamosa) आतावृक्षफले। আতা, নোনা। हि शरीफा। म शीताफल। गुणा—"गण्डगात्र हिम वृष्य वातपित्तनिषूदन। श्लेष्मल तर्षशमन वान्त्युत्क्लेश निपीडनम्॥" अत्रि। श च।

गण्डगोपालिका। स्त्री। आम्रवाटिकाश्रय-कीटविशेषे। আমপোকা। हि गण्डगुयारि। भा।

गण्डदूर्वा। स्त्री। जलोपरिजायमानदूर्वा विशेषे। দূর্বাবিশেষ, গেঁটে দূর্বা। हि गाण्डरि दुविभाव। म गण्डदूर्वा गाढीहरियाली। क मीनगस। तत्पर्य्याय,—गण्डाली, अतितीव्रा, मत्स्याक्षी, ग्रन्थिला, ग्रन्थिपर्णी, वारुणी, मीननेत्रा, श्यामग्रन्थि सूचिपत्रा, श्यामकान्ता, जलस्था, शकुलाक्षी, कषाया, चित्रा। गुणा—मधुरा शीतला वातपित्तज्वरघ्नी द्वन्द्वदोषघ्नी श्रमहरा श्रमघ्नी च। रा नि व ८। "गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघु। तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी। दाहतृष्णाबलासास्र कुष्ठपित्तज्वरापहा॥" भा।

गण्डपोलिका। स्त्री। कीटभेदे। গণ্ডক্ষা।

गण्डप्रपाली। स्त्री। कीटविशेषे।

गण्डफलक। पु। प्रशस्तगण्डस्थले। প্রশস্ত গাল। वै निघ।

गण्डमाला। स्त्री। Inflamation of the glands of the necks &c स्वनामख्यात गलरोगविशेषे। গণ্ডমালা। तस्य सम्प्राप्तिरूपे— "कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षांसमन्यागलवङ्क्षणेषु। मेदः कफाभ्यां चिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्च गण्डैः॥" मा नि। "मेदस्था कण्ठ मन्याक्षकक्षावङ्क्षणगा मलाः। सवर्णान् कठिनान् स्निग्धान्वार्त्ताकामलकाकृतीन्। अवगाढान् बहून् गण्डान् चिरपाकांश्च कुर्वते। पच्यन्ते ऽल्परुजस्त्वन्ये स्रवन्त्यन्येऽतिकण्डुराः। नश्यन्त्यन्ये भवन्त्यन्ये दीर्घ कालानुबन्धिनः। गण्डमालापची चैव दूर्व्वेव क्षय वृद्धिभाक्। तां त्यजेत् सज्वरच्छर्द्दिपार्श्वरुक्कास पीनसाम्॥" वा उ २९ अ। "छर्द्दिर्विरेचन स्वेदो नस्य धूम शिराव्यध। अग्निकर्म क्षारयोग प्रलेपो व्रणमानि च। पुराणघृतपानञ्च शीर्षणोहित मालय॥" इति पथ्यापथ्यम्।

गण्डमालिका। स्त्री। गण्डमालायाम्। लज्जालुकायाम्। रा नि व ५।

गण्डरोगः। पु। श्वयथु मुखरोगभेदे। गण्डा भ्यन्तरगो गण्ड गण्डरोग इति स्मृत।" ज द २९ श।

गण्डशैलः। पु। ललाटे। हे च।

गण्डस्थलम्। क्ली। कपोलदेशे। वै निघ।

गण्डाङ्गः। पु। खड्गिनि। गण्डार। श च।

गण्डारिः। पु। कोविदारवृक्षे। रक्तकाञ्चन गाछ। भा। मत्स्यविशेषे। वै निघ।

गण्डारी। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। मे।

गण्डालजी। स्त्री। गण्डरोगे। लक्षण— "गण्डालजी स्थिर शोफ गण्डे दाहज्वरान्वित॥" या उ २१ श।

गण्डालिनी (ली)। स्त्री। गण्डदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। श्वेतदूर्व्वायाम्। श्रम। सर्पाक्ष्याम्। सुगन्ध वाला। भा।

गण्डास्थि। क्ली। कपोलास्थिद्वये। च शा ७ श। सु शा ५ श।

गण्डि । पु। वपुषि। कण्ठमणौ। तरुशाखायाम्। वै निघ। तरुकाण्डे। हे च।

गण्डिरिका। स्त्री। स्नुहीवृक्षे। चक्र।

गण्डीर.। पु। शाकविशेषे। गण्डिनी, शालिञ्च, समठ शाक, शुनठिया। श टी भ। च सू ४ श। मञ्जिष्ठायाम्। स्नुहीवृक्षे। रा नि व ८। कटुसूरणे। वै निघ।

गण्डीराद्यतैलम्। क्ली। मण्डलकिटिमादि कुष्ठरोगेषु हितम्। "गण्डीरिकाचित्रकमार्कवार्क कुष्ठद्रुमत्वग्लवणे समूत्रे। तैलम्पचेत्" तैल ८ श गोमूत्र १६ श। कल्क—स्नुही क्षीर वा मञ्जिष्ठा, चित्रकमूल, भृङ्गराज, आकन्द-आटा, कुड़, दूटसदन्दे वा सोणालु-छाल एवं सैन्धव लवण मिलित १ श। चद।

गण्डीरिका (री)। स्त्री। स्नुहीवृक्षे। पनसा सिजु, तेकाँटा सिजु। रा नि व ८। च द गण्डीराद्यतैले। मञ्जिष्ठायाम्। प नु। शाक वि। पे। भा म प्रमाद चि। स्त्री। रक्तकाण्ड वृक्षे। वै निघ मञ्जिष्ठा चि शार्ङ्गदेवे।

गण्डुः। पु, स्त्री। ग्रन्थौ। वै निघ। उपधाने। जटा।

गण्डूपदः। पु। किञ्चुलुके। केँचो। श्रम।

गण्डूपदभवम्। क्ली। शीसके। हे च।

गण्डूपदाद्यतैलम्। क्ली। नासारोगे हितम्। कटुतैल ४ श पाकार्थजल १६ श कल्कार्थगण्डूपद (केँचो) १ श। अथवा कटुतैल १ श कल्कार्थगण्डूपदद्शक (केँचो १०टा) च द।

गण्डूपदी। स्त्री। जलपिप्पल्याम्। वै निघ। क्षुद्रकिञ्चुलुकायाम्। श्रम। तत्पर्य्याय,—शिली (श), सिली (श टी भ)।

गण्डूली। स्त्री। गण्डदूर्व्वायाम्। वै निघ।

गण्डूष. (धारण)। पु, क्ली। चुलुके। गण्डुष। स्नेहक्षीरकषायादिद्रवैर्मुखापूरण गण्डूष। आपूर्य च मुखेन धारण गण्डूषधारणमुच्यते। तस्य द्रव्य मात्रा द्रवद्रव्य पलमात्र सूक्ष्मचूर्णस्य च कोलपरिमाणम्। तद्धारणमात्रा—"आसञ्चार्य्या तु या मात्रा गण्डूषे सा प्रकीर्त्तिता।" च द। तत्र गण्डूषधारण तावत्कार्य्यं यावत्कफपूर्णास्यता दोष च्छेद नेत्रघ्राणस्रुतिश्च भवेत्। गण्डूषश्चतुर्विध स्नेहनशमनशोधनरोपणभेदेन। "स्निग्धोष्णैः स्नैहिको वाते स्वादुशीतैः प्रसादन। पित्ते कटूम्ललवणैरुष्णैः संशोधन कफे। कषायतिक्तमधुरै कटूष्णो रोपणो व्रणे। इति। दद्याद्द्रवेषु चूर्णञ्च गण्डूषे कोल मात्रकम्। कर्षप्रमाण कल्कञ्च कवले दीयते बुधैः। धार्य्यन्ते पञ्चमाद्वर्षाद्गण्डूषा कवलादय। व्याधेरपचयस्तुष्टिर्वैशद्य वक्त्रलाघव। इन्द्रियाणां प्रसादश्च गण्डूषे विधृते भवेत्॥" भा। आसञ्चारी मुखे पूर्णे गण्डूष कवलोऽन्यथा। द्रवेषु दद्याच्चूर्णं हि गण्डूषे कर्षमात्रकम्॥ पलमात्र द्रवं सम्यग् गण्डूषे दापयेद्बुध। द्रवेण कार्य्यो गण्डूष कल्केन कवल स्मृत। कल्क शकलरूप स्यान्न तु सूक्ष्म प्रदापयेत्॥ एकद्वित्रिचतुःपञ्चवारान् कुर्य्याद्दिनान्तस। कवित्रयस्याद्यभागे। प्रकृतिपरिमिते। शा।

गण्डूषा। स्त्री। गण्डूषे। श।

गण्डोल'। पु, क्ली। गुड़े। सिका। शर्करायाम्। ग्रासे। वै निघ।

गतशोक। पु। अशोकवृक्षे। धा सु १५ श रोपादि।

गतमज्जक । पु । निमद दर्प्पिनि । श ।

गतार्त्तवा । स्त्री । निवृत्तरजस्कायां वृद्धायां स्त्रियाम् । रा नि व १८ ।

गतासू । त्रि । मृते ।

गति (क) । स्त्री, पु । नाडीभेदे । नाली नाडीव्रण । ना । अश्वस्य गतिविशेषे । घोड़ार चाल, दमन । अ । तद्यथा—"गडौधा विकट मदान्धका सौष्ठववर्जिता । अप्लुता वलिता चैव वाजिनां निन्दिता गति ॥ पीड़यन्वीटिकाभिस्तु कवेष्टितजानुभि । ग्रते द्विगुणितद्रुत्वा इस्तात्तां पुनरेति य । स धौरगतिरित्युक्तो वाजी धन्य सपीधन । दश हीना भवन्त्येते मध्यमाधमगा ह्यया ॥ दूरमुत्क्षिप्य य पादांस्त्वाग्रपाद्भाराम् स्पृश न्निव । पुनर्याति सुसंहृष्टो वाजी भद्रगतिस्तु स ॥ पूजिता वृषमातङ्गसिंहशार्दूलगामिन । अतोऽन्य गतयो नेष्टा मत्स्यदव तुरङ्गमा ॥" ख द ७प । "गतय षड विधा धारा स्कन्दित रेचित प्लुतम् । धौरितक वल्गितञ्च तासां लक्ष्म पृथक पृथक् ॥" इति श्रुक । "धारित वलित प्लुत्युत्तेजितोत्तेजितानि च । गतय पञ्च धाराख्यास्तुरङ्गाणां क्रमादिमा ॥" इ च । "गति प्लुता चतुष्का च [illegible]इन्मध्यजवापरा । पूर्णवेगा तथा चान्या पञ्च [ध]ारा प्रकीर्त्तिता ॥ "गतिरेका प्लुता चास्य [च]तुरीया द्वितीयका । वेगसन्निभतृतीया च धारा [ज]वती तुरी ॥ धारा तु पञ्चमी प्रोक्ता न शृणोति [न] पश्यति । सम्यक्कमहतो वाजी तस्यास्ता परि[व]र्ज्जयेत् ॥" नकुल ।

[गद]तिला । स्त्री । नदीविशेषे । ह ।

[ग]दम् । स्त्री, पु । विषे । कुष्ठौषधौ । कूड़ । [रा] नि व ६।१२ । दै निघ अन्तकसन्निपात चि । [र]ोगे । रा नि व २० ।

[गदा]ढ्य । पु । मन्दीवचे । दै निघ ।

[गदनिश्चय] । पु । माधवीय रोगनिश्चयग्रन्थे ।

[गद]सुरारि । पु । शीताङ्गज्वरे रस । "रस [इ]ल्लिमिलवीरव्योषताम्राणि तुल्यान्यथ मदरदनाग [र]सैतत् प्रदिष्ट, भवति गदसुरारिर्यासस गुञ्जाद्वय " [पा]र, गन्धक, मनःशिल लौह, त्रिकटु [ता]म्र हिङ्गुल, सीसा प्रत्येक समभाग । [र] सा स ।

गदविनोदनिघण्टु: । पु । वैद्यकनिघण्टु भेदे ।

गदहर (री (इन्)) । पु । वैद्ये । वै निघ ।

गदा । स्त्री । पाटलावृक्षे । श च ।

गदाख्यम् । क्ली । कुष्ठ । कूड । र मा ।

गदागदौ । पु द्वि । अश्विनीकुमारौ । त्रिका ।

गदाग्रणी । पु । यक्ष्मरोगे । रा नि व २० ।

गदाम्बर । पु । मेघे ।

गदायुध । पु । लगुडे । लाठि ।

गदाराति । पु । औषधे । रा नि व २० ।

गदार्त्तिका । स्त्री । गोजिह्वायाम् । पा [ल]ङ्ग शूचि । वै निघ ।

गदाह्व(य)म् । क्ली । कुष्ठे । कूड़ । श र ।

गदी (इन्) । त्रि । रोगिणि । वै निघ ।

गद्गद । पु । वातव्याधिविशेषे । তোৎলা । सु सू १७ । See मिन्मिन ।

गद्याण । पु । षटमाषके । कलिङ्ग ।

गद्यान(ल)कम् । क्ली । षट्चत्वारिंशद् गुञ्जा माने । लीला । षत्षष्टिक गुञ्जामाने । की ।

गन्ता । त्रि । सञ्चरणशीले । सु शा ३ अ ।

गन्त्री । स्त्री । गोशकटे । अ । गरुर गाड़ी ।

गन्धम् । क्ली । अगुरुणि । कृष्णागुरुणि । रा नि व १२ ।

गन्ध (क) । पु । (Sulphur) स्वनामख्यात खनिजोपधातौ । गन्धक । हि गन्धक । फार्सि गोगिर्द । तत्पर्य्याय —गन्धाश्म, सौगन्धिक (अ), गन्धिक, सुगन्धिक (अ टी), गन्ध पाषाण, पामाघ्न (र), पामारि शुल्वारि (हे,) गन्धी (शब्द), गन्धमोदन, पूतिगन्ध, वर, सुगन्ध, दिव्यगन्ध, गन्ध, रसगन्धक कुष्ठारि, क्रूरगन्ध, कीटघ्न, शरभूमिज । "श्वेतद्वीपे पुरा देव्या क्रीडन्त्या रजसाप्लुत । दुकूल तेन वस्त्रेण स्नातायाम् क्षीरनीरधौ । प्रसृत यद्रजस्तस्माद्गन्धक समजायत ॥" भा । स च रक्तपीतश्वेतकृष्ण त्वात् चतुर्विध । पीत औषधेषु, श्वेत चर्म्म रोगेषु बाह्यप्रयोगेषु च व्यवहार्य्य । र सा स । "चतुर्धा गन्धक प्रोक्तो रक्त पीत सितोऽसित । रक्तो हेमक्रियासूक्त पीतश्चैतो रसायने । कृष्णादि

लेपने श्वेत कुष्ठ च्चेत दुर्दुर्लभ ॥ गुणा—कटुक वीर्य्योष्णमुष्ण सर'। विपाक कटुक पाके कण्डू वीसर्पजन्तुजित्। हन्ति कुष्ठक्षयप्लीह कफवातान् रसायन ॥ अमोघित्री गन्धक एव कुष्ठ करोति ताप विपत्र शरीरे। शोधन रुपत्त बल तथोज शुक्र निहन्त्येव करोति चाशम् ॥" भा पु १भ। तच्छुद्धि—"लौहपात्रे विनिक्षिप्य घृतमग्नौ प्रतापयेत्। तप्ते तस्य समानञ्च नि क्षिपेद् गान्धक रज। विद्रुतङ्गन्धक ज्ञात्वा दुग्ध मध्ये निधापयेत्। एव गन्धकशुद्धि स्यात्सर्व्व कार्य्येषु योजयेत् ॥" एष विफलाजलभृङ्गराज स्वरसादौ निक्षिपेदिति मतान्तरम्। सा को। शुद्धगन्धकगुणा—"शुद्धगन्धो हरेद्रोगान् कुष्ठमृत्यु ज्वरादिकान्। अग्निकारी महानुष्णो वीर्य्यवृद्धि करोति च॥" र सा स पू ख। आमीरे। विश्व। कुष्ठरोगे। वै निघ। शोभाञ्जनवृक्षे। श र। गन्धरसे। वै निघ।

गन्धककज्जलिः। पु। सन्निपातज्वरे देय। पाठ—"कण्टकारी सिन्धुवारस्तथा नाटकरञ्जक। अमीषां रसमादाय ज्ञात्वा खर्परखण्डके। प्रक्षिप्य गन्धक तत्र ज्वालां शनैर्विना दहेत्। गन्धके सैव तापन्ने पारद तत्समक्षिपेत्। मिश्रीकृत्य ततो हाभ्यां द्रव समवतारयेत्। आमर्द्दयेत्तया तन्तु यथा स्यात् कज्जलप्रभम्। ततस्तु रक्तिकामस्य जीरकस्य च माषक। माषैक लवणस्यापि पर्णे ज्ञात्वा प्रदापयेत्। ज्वरे त्रिदोषजे घोरे सन्निपाते विनिर्दिशेत् ॥" रस र।

गन्धकतैलम्। क्ली। कर्णनाड्यां हितम्। 'निशागन्धपलेन तु कटुतैलं पलाष्टकं। धूस्तूरपत्र रसे सिद्धं कर्णनाडीजिदुत्तमम् ॥" कटुतैल ८ प धुस्तूरपत्ररस ८ प। कल्क—हरिद्रा १ प गन्धक १ प एकत्र पचेत्। रस र।

गन्धकद्रावकम्। अकीकृतगन्धकविशेषे। आ। See गन्धद्रावम्।

गन्धकन्दकः। पु। कशेरौ। रा नि व ८।

गन्धकाली। स्त्री। प्रियङ्गौ। च द विष चि। चम्पककलिकायाम्।

गन्धकस्तुरिका। स्त्री। ख्यातिनामख्यात गन्ध द्रव्यविशेषे।

गन्धकारी। स्त्री। श्वेतलज्जालुके। शल्लकी वृक्षे। वै निघ।

गन्धकाष्ठम्। क्ली। अगुरुकाष्ठ। विश्व। शवरचन्दने, पीतचन्दने। रा नि व १२। दारुहरिद्रा। वै निघ।

गन्धकी। स्त्री। सहदेव्याम्। भालुई। च द बा व्या एकादशघृती प्र सेवे।

गन्धकुटी। स्त्री। मुरामांस्याम्। रा नि व १२।

गन्धकुसुमा। स्त्री। कोडपुष्पी ख्याति गणि कारीपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

गन्धकेलिका। स्त्री। कस्तूर्य्याम्। रा नि व १२। गन्धमार्जार्याम्। वै निघ।

गन्धकोलिका। स्त्री। गन्धमार्जारवीर्ये गन्ध द्रव्यविशेषे। गुणा "स्निग्धोष्णा कफहृद्धिका सुगन्धा गन्धकोलिका। गन्धकोलिकया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ॥" भा क व।

गन्धखेड(क)म्। क्ली। गन्धवीरणे। गन्ध वेणा। तत्पर्य्याय,—गन्धवीरण, भूतृण, रौहिष, गोमयप्रियं (२), शष्पतृण, सुगन्धभूतृण, सुरभ, सुरभि, सुगन्धि, सुखवास। एतत् सुगन्धि डपित्तघ्न रसायन स्निग्ध मधुर शीतल कफपित्त श्रमहरञ्च। रा नि व ८।

गन्धगर्भः। पु। बिल्ववृक्षे। वै निघ।

गन्धजटा। स्त्री। मुरामांस्याम्। वै निघ।

गन्धग्राही। स्त्री। नासिकायाम्। वै निघ।

गन्धचन्दनम्। क्ली। सुन्दरचन्दने। श्वेत चन्दने।

गन्धचेलिका (ली)। स्त्री। लताकस्तूर्य्याम्। प सु। कस्तूर्य्याम्। मृगनाभि। विका। जवादि कस्तूर्य्याम्। थाटोशी। वै निघ।

गन्धजातम्। क्ली। तेजपत्रे। श र।

गन्धज्ञा। स्त्री। नासायाम्। हे च।

गन्धतण्डुल। पु। सुगन्धशालौ। रा नि व १६।

गन्धतिरियः। पु। तिरियनाम शालिधान्य विशेषे।

गन्धतुलसी। स्त्री। सुगन्धतुलसीक्षुपे। दुलाल तुलसी, गोलापतुलसी। प सु।

गन्धतूर्य्यम्। क्ली। वाद्यविशेषे। तत्पर्य्याय,—रणतूर्य्य, महास्वन (अमर)।

गन्धतृणम्। क्लौ। Andropogon schoenanthus) स्वनामख्याततृणे सुगन्धभूतृणे च। गन्धतृण, सुगन्धि तृण। गुणा—सुगन्धि तृंष तिक्त रसायन मधुरशीतं कफपित्तशमनञ्च। रा नि व ८। बालके। वै निघ।

गन्धतैलम्। क्लौ। पक्वतैलविशेषे। आवर्त्तमान दुग्धे गन्धकरजो दत्वा तज्जातदधिज इत गन्ध तैलमुच्यते। इद भग्नत्वक्‌ष्ठे भिषग्भसणाङ्गितम्। "आवर्त्तमाने पयसि दत्वा गन्धकज रजः। तज्जातदधिज सर्पिर्गन्धतैल वदन्ति हि। गन्धतैल भग्नत्वक्‌ष्ठ हन्ति निपातु भक्षणात्॥" अपि। मतान्तर यथा—"अर्कक्षीरे स्नुहीक्षीरैर्वस्त्र लेपयेत् सप्तधा। गन्धक नवनीतेन पिष्टा वस्त्र प्रलेपयेत्। तद्वर्त्तिर्ज्वालिता दण्डे धृता धार्य्या लधीमुखी। तैल पतत्यध पात्रे ग्राह्य योगेषु योजयेत्॥" भैष। अपत् भग्नरोगे हितम्। सु चि ३ अध्याय। अपर सप्तधमरधाधिकारे। चतु शरावो चितकृष्णतिलान् गृहीत्वा वस्त्रेण पोट्टलीबद्धान् कृत्वा स्रोतोजले निमज्ज्य रात्रौ स्थापयेत। ततो दिवसे आतपे शोषयेद्दिनसप्तक यावत्। तत्तिल तुल्यपरिमाणे गव्यदुग्धे रात्रौ तिलान् प्रक्षिप्य दिवा प्रक्षाल्य आतपे शोषयेत्। तदनुभाव्यद्रव्य समष्टिमधुकक्वाथेन तत्‌ पुन क्षीरेण विभाव्य शोषयित्वा चूर्णयेत। अथ काकोल्यादिचूर्ण तिलचूर्ण चतुर्थांश वा सम वा गृहीत्वा तिलचूर्णेन मेलयेत्। तत एलादिगन्धद्रव्यस्य क्षीर तावन्मात्र ग्राह्य यावता पीडनार्थं समस्त तिलादिचूर्णम् आर्द्र भवेत। (इति क्षीरपदेश।) एवविध निष्पीडित तैल काकोल्यादिशतपुष्पाकल्केनथा एलादिशृङ्गाटकाम्ल कल्काभ्य तैलचतुर्गुणजलेन यथाविधि पाच्य। क्षीरशुक्ला क्षीरविदारी, अनन्ता दूर्वा, मधूलिक मर्कटहस्ततृणम्। च द।

गन्धत्वक्। स्त्री। एलबालुके। रा नि व ४।

गन्धदला। स्त्री। अजमोदायाम्। वनयमानी। रा नि व ६।

गन्धद्रव्यम्। क्लौ। पक्वतैलसुवासनद्रव्ये। गन्धमसला। तानि यथा—"एलाचन्दनकुङ्कुमा गुरुमुराकक्कोलमांसी शटीश्रीवासच्छदशिपर्वकश्रम धनुषीलीश्वकीक्षीरकम्। कस्तूरीनखपूतिगन्धजन मुस्तचोलवचादिक गन्धद्रव्यमिद प्रदेयमखिल भौतिकतैलादिषु॥" च द। अन्यत्र यथा—कुष्ठञ्च नालिका पूतिरशीर श्वेतचन्दन। जटा मांसी तेजपत्र नखी मृगमद फल। कक्कोर कुङ्कुमश्रीवेष्ट सताकस्तूरिका तथा। सूक्ष्मैला गुरुसूक्ष्म कर्पूर ग्रन्थिपर्णकम्। श्रीवास कुन्दुरु दवकुसुमङ्गन्धमातृका। सिह्लकी मिसिका मेथी भद्रमुस्त तथा शटी। जातीकोष शैलजञ्च देव दारु सजीवकम्। एतानि गन्धद्रव्याणि॥" तच्छुद्धादिक पञ्चपल्लवतोयेन भवति। "आम्र जम्बूकपित्थानां बीजपूरकबिल्वयो। गन्धकर्म्मणि सर्व्वत्र पत्राणि पञ्चपल्लवम्॥" भैष। गुणा—रुच्य दीपन पाचन मुखदौर्गन्ध्यहर मेदःशमनञ्च। रा नि व।

गन्धद्रावकम्। क्लौ। अर्कीकृतौषधविशेषे। द्रावकविशेष। साधनविधि यथा—"काशीष गन्धक चापि सन्देहद यत्नयोगत। क्षीरकञ्चापि (सोरा) सन्देह द्वयोर्धूम विनिःसयेत्। शीश पात्रे स्वबाष्पेण द्रावक तेन जायते॥ निर्जल तम्र सेवेत पर दाहकर हि तत्। चतुर्दशगुणे तोयेयुत बिन्दुमित पिबेत्॥" अपि।

गन्धधूमज। पु। आदिनि अगुरुसारे। स्वाङ्ग अगुरु। रा नि व १२।

गन्धधूलि (ली)। स्त्री। कस्तूर्याम्। इ च।

गन्धनकुल। पु। कुच्छुन्दर्याम्। छूँचो। इरा।

गन्धनाकुली। स्त्री। रास्नायाम। अम। (Ophioxylon serpentinum) नाकुली नामकन्दशाकभेदे, गन्धरास्नायाम्। सुगन्ध नाकुली, गरुडाक्ष। हि नाइ। तत्पर्य्याय,— महासुगन्धा, सुवहा, सर्पाची, फणिहन्त्री, नकुलाख्या, अहिभुक्, विषमर्द्दिनिका, अहिमर्द्दनी, विषमर्द्दनी, महाहिगन्धा अहिलता। गुणा— 'नाकुली तुवरा तिक्ता कटुकोष्णा विनाशयेत्। भोगिलूताहश्चिकाखुविषज्वरकृमिव्रणान्॥" भा। कटुतिक्तोष्णा त्रिदोषघ्नी नकुल्या इष्वङ्गेहा च। रा नि व ६।

गन्धनामा (म्नी)। पु। रक्तपुष्पतुलस्याम्। म सुवासिक औषधिविशेष। र मा। स्त्री (म्नी)। सम्राटक क्षुद्ररोगभेदे। दगुगळ फोड़ा। "ताम्रमी महती लेश्या गन्धनामेति कीर्त्तिता। वा उ १ अ। अन्यत्र यथा—"एकामताम्रां तथा विरुक्ता

स्फोटसन्निभा। त्वग्जाता पित्तकोपन गन्धनाम्नी प्रचक्ष्यते॥” भा नि। भा म ४भ।

गन्धनालिका (ली)। स्त्री। नासिकायाम्। त्रिका।

गन्धनिलया। स्त्री। नवमल्लिकायाम्। म वट मोगरी। अ च।

गन्धनिशा। स्त्री। गन्धहरिद्रायाम्। আম আদা। म आंबेहलद। रा नि व ६।

गन्धपत्र(क)म्। क्ली। तेजपत्रे। वै निघ श्वेत चि कनकार्णवरसे। सगन्धपत्रविशेषे। পচাপাত। “गन्धाख्या सौरभेयी च गन्धपत्र नपुंसक॥” गुणा—गन्धपत्र वातह शीत- वह्निवर्द्धनम्। रा नि व १०। मरुवकपत्रे। গন্ধভাদুলের পাতা। सुदर्शनचूर्ण ज्व चि। पु। श्वेततुलस्याम्। मरुवकवृक्षे। गन्धतुलसी, नागदना इति केचित्। बर्बरे। কাল বাবুই। रा नि व १०। नागरङ्गवृक्षे। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

गन्धपत्रा (त्रिका) (त्री)। स्त्री। नाम्नवे प्रसिद्धगन्धपलाश्याम्। पलाशनाश इति दाचि णात्या। শটীবিশেষ, গন্ধশটী, আম আদা। अजमोदायाम्। वनयमानी। रा नि व १०। गङ्गापत्र्याम्। পত্রশাকবিশেষ। रा नि व १०। अश्वगन्धायाम्। अम्बष्ठायाम्। আকনাদি। रा नि व ४।

गन्धपर्णम्। क्ली। काकपुष्पे।

गन्धपर्णी। स्त्री। अम्बष्ठायाम्। আকনাড়া।

गन्धपलाशजा (शिनी)। स्त्री। हरिद्राभेदे। वै निघ।

गन्धपलाशिका (शी, सी)। स्त्री। (Curcuma amhaldi zerumbet) गन्धशट्याम्। सप्तामकरुगन्धद्रव्ये। गन्धपलाशीति काश्मीरे प्रसिद्धा। গন্ধশটী, আম আদা। म कापुर काचरी, आंबेहलद। गुणा—“भवेद्गन्धपलाशी तु कषाया ग्राहिणी लघु। तिक्ता तीक्ष्णा च कटुकानुष्णास्यमलनाशिनी। शोथकासव्रणश्वास शूलहिक्काग्रहापहा॥” भा। कटु स्वादु तीक्ष्णोष्णा वातकफघ्नी कासश्वासहृद्घ्नी पित्तकोपनी च। रा नि व ६। (का) हरिद्रायाम्। दारा।

गन्धपल्लवा। स्त्री। गन्धपलाश्याम्। শটীভেদ। वै निघ।

गन्धपाषाण.। पु। गन्धके। र. मा। सैन्ध कुष्ठ चि।

गन्धपिण्डिका। स्त्री। गन्धकजारणप्रकारार्थं सगन्धकपिष्टी। “शुद्धसूतपलैकान्तु कर्षेक, गन्धकस्य च। छिन्नाग्रे विनिक्षिप्य देवदालीरसप्लुतम्। मर्दयेत् कराङ्गुल्या जायते गन्धपिण्डिका॥” र चि ५ स्त।

गन्धपिण्डीर.। पु। कृष्णमदनवृक्षे। কাল ময়না গাছ। म कालिगेंदा। वै निघ।

गन्धपिशाचिका। स्त्री। धूपे। ह च। छुच्छुन्दर्याम्। वै निघ।

गन्धपोता। स्त्री। गन्धपत्रायाम्। रा नि व ६। गन्धशट्याम्। वै निघ।

गन्धपुष्पः (क)। पु। (Calarpus Rotang) वेतसवृक्षे। বেত গাছ। वहुवारवृक्ष। रा नि व ६।११। अङ्कोटवृक्ष। আঁকোড় গাছ। जटा। अशोकवृक्षे। नीपवृक्षे। य निघ।

गन्धपुष्पा। स्त्री। गणिकारिकापुष्पवृक्षे। कंत क्याम्। কেয়া গাছ। रा नि व १०। नील्याम्। रा नि व ४।

गन्धपूतना। स्त्री। पूतनाभेद।

गन्धप्रियङ्गुः। पु, स्त्री। प्रियङ्गुभेदे। প্রিয়ঙ্গু লতা। हि फुलप्रियङ्गु। म गहूला। गुणा—शीघ्र तिक्त हृद्य शीतल कौश्य भ्रान्तिभ्रान्तिदाह पित्तरक्तज्वरमोहस्वेदकुष्ठमुखजाड्यदौर्गन्ध्यहर वात गुल्म विष मेद मदघ्न नाशयेत। बीज—कषाय मधुर शीतल रुचं ग्राहि गुरु रक्तविषघ्न मल विट्घ्नि मल पित्तघ्न कफघ्नम् आध्मानकरञ्च। वै निघ।

गन्धफणिज्झका.। पु। रक्ततुलसीवृक्षे। र मा।

गन्धफल। पुं। कपित्थवृक्षे। बिल्ववृक्षे। तेज फलवृक्षे। रा नि व ११।

गन्धफला। स्त्री। प्रियङ्गुवृक्षे। अ र। मेथिकायाम्। गन्धकोलवे। रा नि व ६।११। सुराष्ट्रायाम्। वै निघ।

गन्धफलिका। स्त्री। चम्पककलिकायाम्। रा नि व ६।

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गौ । वै निघ । चम्पककलिकायाम् । चाँपार कलि । रा नि व १० ।

गन्धवधू । स्त्री । शट्याम् । म कापूरकाचरी, कचोरा । चिरानामगन्धद्रव्ये, चोडानामद्रव्यदारु भेदे । रा नि व १२ ।

गन्धबन्धा । स्त्री । नासिकायाम् ।

गन्धबन्धु । पु । आम्रवृक्षे । रा नि व २३ ।

गन्धबहु(हु)ल । पु । सुगन्धशालिधान्ये । वै निघ । सिताज्जकवृक्षे । श्वेतपत्र क्षुद्र तुलसी । रा नि व १० । स्त्री । श्वेताज्जके । वावुई । श्वेतवाजवला । गोरचचिवायाम् । रा नि व ३ ।

गन्धभद्रा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादुलिया । गन्धनीकुला । श च ।

गन्धभाण्ड । पु । गर्दभाण्डवृक्षे । ... र । आम्रातके । आमडा । च सू ४ ।

गन्धभेदक । पु । कटके । काचके । लौह । आवर्के । रा नि व २३ ।

गन्धमासी । स्त्री । A kind of Indian spikenard सुगन्धजटामांस्याम् । म क सुगन्ध जटामांसी । तत्पर्य्याय,—भूमी, भूतजटा, ... पिशाचिका (रा), भूतनी, मलकेशी ... जटाला, लघुमांसी । गुणा—तिक्ता ... कफघ्नी कण्ठरोगघ्नी रक्तपित्तहरी विषघ्नी ... ज्वरघ्नी । रा नि व १२ ।

गन्धमाल(लि)का । स्त्री । गन्धमालेति प्रसिद्धे ... । भैष स्त्रीरोग उत्पलादि ।

गन्धमादन । पु । गन्धके । भ्रमरे । वानर ... । म । लूतादिकीटविषनाशकदविशेषे । "नत ... पाटैलापत्तकटुषि ।" वा उ ३७अ ।

गन्धमाद(दि)नी । स्त्री । चोडानामद्रव्यदारु ... । आम्रवृक्ष । रा नि व १२।२३ । लाक्षा ... । रा नि व ६ । वन्दाके । मुरामांस्याम् । ... नि व १२ । सुराविशेषे । त्रिका ।

गन्धमाद्रिका (द्री) । स्त्री । गन्धमादायाम् ।

गन्धमाज्र्जार । पु । The civet cat ... मार्ज्जार । गन्धगोकुल । जटा । मार्ज्जारी ... ।

गन्धमाज्र्जारवीर्य्यम् । क्ली । गन्धमार्ज्जार शुक्रमलमूत्र्याम् । खाटाशी । गौरासाखभेदे । हि ... । गुणा—'वीर्य्यकफवातहृत् । कण्डूकुष्ठहरं नित्रं सुगन्धं स्वेदगन्धनुत् ॥' भा ।

गन्धमालती । स्त्री । गन्धकोकिलानामगन्धद्रव्य विशेषे । भा । गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ।

गन्धमाला । स्त्री । क्षुद्रवीदभेदे । See गन्धनाम्नी ।

गन्धमालिनी (ल्या) । स्त्री । सुरामांस्याम् । जटा । सुगन्धशाली । रा नि व १६ ।

गन्धमुण्ड । पु । पारीषाश्वत्थे । पलाशपिपुल, गन्धद्राक्षविशेष, गन्धमुण्डघण्टु । हि गन्धिया भाट्, गजहुण्ड । भा । तत्पर्य्याय,—नन्दीवृक्ष, तामपाकी, फलपाकी, पीतक, गईभाण्ड, चिप्र पाकी । वै । See पारीषा ।

गन्धमूल (क) । पु । कुलञ्जनवृक्षे । रा नि व ६ । वालके । वाला । वै निघ । शट्याम् । श र ।

गन्धमूला । स्त्री । शट्याम् । शल्लकीवृक्षे । रा नि व ११ । स्थलकमलिन्याम् । रास्नायाम् । वै निघ ।

गन्धमूलिका (ली) । स्त्री । गन्धशट्याम् । मांसाम्याम् । रा नि व ६।७ । अम ।

गन्धमूषिक (षिका) (षी) । पु, स्त्री । कुच्छुन्दर । छूचो । त्रिका । हे च ।

गन्धमृग । पु । खट्टाश । गन्धगोकूल, खाटाश । म जवादीमांजार । श मा ।

गन्धमृत्पुष्प । पु । कदम्बवृक्षे । कदम ।हि । वै निघ ।

गन्धमेदिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् । चाँपार कलि । वन्दाके । वान्दरा । रा नि व १० ।

गन्धमैथुन । पु । वृषभे । षाड । त्रिका ।

गन्धमोदन । पु । गन्धके । रा नि व १३ ।

गन्धमोदि (हि) नी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् । वै निघ । वन्दायाम् । रा नि व १२ ।

गन्धरस । पु, क्ली । सुगन्धबोले । धूनधारापि,

फूलमय गन्धबोल। विक्रा। तत्पर्य्याय,— बोल, प्राण, पिण्ड, पिण्डल, गोप, रस (थ), रसगन्ध, गोस, विटगोस, शश, गोसशश (थ स्त्री), गान्धार, नसिवद्धन (त्रि) गोपरस, बोलज, गोपज, गोपक (शब्दर)। खट्टासि कायाम्। थाटाशी। थ द था थ्या प गादि तेवे। (सा) स्त्री। सुरामांदाम्। ० निघ।

गन्धरसाङ्कः। पु। श्रीवेष्टनाम गन्धद्रव्ये। रा।

गन्धराजः (क)। पु, क्ली। सुन्दरपुष्पवृक्ष। गन्धराय फूलेर गाछ रा नि व १०। स्वनाम ख्यातद्रव्ये। थाटाशी गन्धराज। See जवादि। कणगुग्गुली। श्रीखण्डचन्दने। श्वेत चन्दन। कृष्णागुरुणि। रा नि व १२। नवीनामगन्धद्रव्य। वै निघ।

गन्धराजतैलम्। क्ली। वातव्याधी तैल। पाठ —"तिलतैलाढके त्रिया तक्रं तत्परिमाणकम्। वचाचतुष्पल दत्त्वा गुण तच चतुर्गुणम्॥ त्रिफलाया पलायष्टौ मञ्जिष्टायास्तथैव च। पुनरष्ट पलान्यस्या अर्द्धदग्धानि दापयेत्॥ पूगचैलशटीपत्र शरणाम्बुदरारुण। पलाष्टौ विनिक्षिप्य घृतस्य तु पलद्वयम्॥ आद्ये पाके पचेदित्य तैल याव चतुर्गुण। नालिकापरद्भुव्यास्तत पाकमथरमुध। चण्डादलमसन्तचालक्पचीकोलशैलज। त्रिपाक्ष बोरणग्रन्थिदेवताकुसुमानि च॥ प्रत्यकर्मधाचत्वारि पलान्यादाय गान्धिक। पाकं द्वितीय तैलस्य कारयेत् क्रमयोगत॥ पृक्का मांसी मुरा लाक्ष मदन छत्रिकामलो। न गुरु काष्टखोटी च चम्पकाट प्रियङ्गव॥ एषां खट्टासिकायाय प्रत्येकस्य पल द्वयम्। आदाय कारयेत्पाक तृतीयगन्धमीदिद॥ फलिलावलताकोलफलैलागुरुसिल्हके। लङ्कोपा कैर्हिपलिकैरिति पाकश्चतुर्थक॥ वेध पलपुरीने न्दीर्मदश्च त्वष्टमि पले। गन्धराजाख्य तैलमिद नृपमनोहरम्॥" তিলতৈল ১৬ শ তক্র ১৬ শ কাঞ্জি ৬০ শ কল্কার্থ—যথাবিধি বচ ৪ প ত্রিফলা, মঞ্জিষ্ঠা, অর্দ্ধভৃষ্ট মঞ্জিষ্ঠা প্রত্যেক ৮ প গুবাকপুষ্পত্বক্, তেজপত্র, শটী, সরল কাষ্ঠ, মুতা, দেবদারু মিলিত ৮ প কুক্কুর-খোটী ২ প ইহাদের দ্বারা প্রথম গন্ধপাক করিবে। শোধিত চোরহুলী, তেজপত্র নল বা মৌরী, গুড়ত্বক্ নলা, শিলারস এলা, কুড়, দেবহুলী, গেঁঠেলা, উশীর প্রত্যেক ৪ প পূর্ব্ববৎ ছাঁকিয়া ইহাদ্বারা ২য় গন্ধ পাক করিবে। শুক্ত পিডিং, জটামাংসী, মুরামাংসী, বালা, লবঙ্গ, ছত্রীপুষ্প (ছলনা), ভৃষ্ট আমলা, অগুরু, নবগখোটী, চম্পক পুষ্প, নাগপুষ্প, প্রিয়ঙ্গু, খাটাশী প্রত্যেক ২ প ৩য় গন্ধপাক। শ্বেত চন্দন, নবদ্বশটী, বচুলী, কঙ্কোল, জায়ফল, এলাচ, অগুরু, শিলারস, গুড়ত্বক্, জয়িত্রী, কুঙ্কুম প্রত্যেক ২ প ৪র্থ গন্ধপাক। ছাঁকিয়া কর্পূর ১৮তো মৃগনাভি ৬৪ তো মিশাইবে। রস র।

गन्धराजी। स्त्री। नद्याम्। नदी। प्र प।

गन्धराट् (ज)। पु। धूनके। धूना।

गन्धरुहा। स्त्री। वनमल्लिकायाम्।

गन्धर्व्वः। पु। श्वेतकरवीरे। श्वेतैरण्डे। च द वा रक्त चि अमरतायएते। कस्तूरीमृगे। अश्वे। अश्व। कोकिले। रा नि व २१। क्ली। कैरवे।

गन्धर्व्वगन्धः (न्धा)। पु, स्त्री। अश्वगन्धायाम्। भा म ४ भ वायुरोगे। च ख वाजी।

गन्धर्व्वग्रह। पु। उन्मादविशेषे। "हृष्टात्मा पुलिनवनान्तरोपसेवी स्वाचार प्रियगीतगन्धमाल्य। नृत्यन् वै प्रहसति चारु चाल्पशब्द गन्धर्व्वग्रहपरि पीडितो मनुष्य।" मा नि।

गन्धर्व्वतैलम्। क्ली। एरण्डतैले। भा।

गन्धर्व्वभूषणम्। क्ली। सिन्दूरे। वै निघ।

गन्धर्व्वशाका। स्त्री। भाग्याम्। वामनहाटी। र भा।

गन्धर्व्वहस्तः (क)। पु। एरण्डवृक्षे। हारा।

गन्धर्व्वहस्तकतैलम्। क्ली। प्रवाहणाधिकारे तैलम्। पाठ —"शतमेरण्डमूलस्य पलं मुख्या यवाढकम्। जलद्रोणे विपक्तव्य यावत्पादावशेषितम्। तेन पादावशेषेण पयसा तत्समेन च। प्रस्थमेरण्ड तैलस्य तन्मूलाच्च चतुष्पलम्। त्रिपल शृङ्गवेरस्य सर्व्वं दत्त्वा विपाचयेत्॥" रस र।

गन्धर्व्वी। स्त्री। नीलिकिनायाम्। वै निघ।

गन्धल। पु। सुगन्धि व्रीहिभेदे।

गन्धलता। स्त्री। प्रियङ्गौ। भा म १भ रक्तपित्ते चि।

गन्धला । स्त्री । प्रियङ्गौ ।

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् । श र ।

गन्धवती । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायाम् । प सु । वनमल्लिकायाम् । सेउति । र मा । सुरामांस्याम् । रा नि व १२ । सुरायाम् । नी । वालीशपत्रे । वनयमान्याम् । वै निघ ।

गन्धवर्णा । स्त्री । महाबलायाम् । वै निघ ।

गन्धवल्कलम् । क्ली । गुडलङ्गाभगन्धद्रव्ये । दारुचिनि । रा नि व ६ ।

गन्धवल्लरी (वल्ली) । स्त्री । महाबलायाम् । प सु । पीतपुष्पदण्डोत्पलायाम् । डानिपोला । र मा ।

गन्धवह, (वाह, का) । पु । कस्तूरीमृगे ।

गन्धव(वा)हा । स्त्री । नासिकायाम् । रा नि व १८ । हे च ।

गन्धवाकुची । स्त्री । लताकस्तूर्याम् ।

गन्धवासिनी । स्त्री । सुरामांस्याम् । वै निघ ।

गन्धवाही (हन्) । पु । वायौ । रा नि व २१ ।

गन्धविह्वल । पु । गोधूमे । वै निघ ।

गन्धवीज । पु । कुलिञ्जनवृक्षे । वै निघ । (जा) स्त्री । मथिकायाम् । रा नि व ६ ।

गन्धवीरा । स्त्री । सल्लकीवृक्षे । वै निघ ।

गन्धवृक्ष (क) । पु । शालवृक्षे । सर्जवृक्षे । रा नि व ९ । शाकतरौ । वरुणवृक्षे । वै निघ ।

गन्धवे (बो) धिका । स्त्री । कस्तूर्याम् । वै निघ ।

गन्धवेष्ट । पु । धूनके । धुना ।

गन्धव्याकुलम् । क्ली । कक्कोले । श च ।

गन्धशटी । स्त्री । स्वनामख्यातौषधौ । गन्धपलाश्याम् । गन्धशटी, गन्धपलाशी । श र । See गन्धपलाशी ।

गन्धशाकम् । क्ली । गौरसुवर्णशाके । रा नि व ७ ।

गन्धशालि । पु । सुगन्धशालिधान्यविशेष । सुगन्ध धान, कनकशालि । प सु । तत्पर्याय, —कलाप, गन्धालु, कलमोत्तम, सुगन्धि, गन्धबहल, सुरभि गन्धतण्डुल, सुगन्धिशालि । गुणा—मधुर. अतिहृद्य पित्तदाहादिविरमण शान्तिकर सन्तर्पक गर्भस्थिरतादायक दृष्यदात कर पुष्टिकर ईषत्कफकर बलदश्च । रा नि व १६ ।

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् । रा नि व १९ ।

गन्धशेखर. । पु । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । हारा ।

गन्धसम्भवा । स्त्री । सुगन्धशालौ । रा नि व १६ ।

गन्धसार । पु । चन्दनसामान्ये । प सु । श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन । रा नि व १२ । "घनसारो गन्धसार ।" सा कौ । गन्धशट्याम् । रा नि व ६ । मुद्गरपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । गन्धजे । वै निघ ।

गन्धसारण । पु । वृक्षभल्ल्याम् । र मा ।

गन्धसूची । स्त्री । आम्रातके । म आमाडी । वै निघ ।

गन्धसूयी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् । वै निघ ।

गन्धसेवि । क्ली । रोहिषतृणे । भीमकर्पूर । वै निघ ।

गन्धसोमम् । क्ली । कुमुदे । नालफुल । श्वेत कमल । त्रिका ।

गन्धसोमजम् । क्ली । रक्तकैरवे । रक्तकमल ।

गन्धहारिणी । स्त्री । तुलस्याम् । भ ।

गन्धा । स्त्री । मङ्गल्यागुरुणि । शट्याम् । रा नि व १२ । अजमोदायाम् । रा नि व ६ । शालपर्ण्याम् । च टी भ । वनतुलस्याम् । वचालोचनाभेदे । छुच्छुन्दर्याम् । प्रियङ्गौ । वै निघ । सुवर्णचम्पककलिकायाम् । श र ।

गन्धाखु । पु । छुच्छुन्दर्याम् । छुँचो । हारा ।

गन्धागुरु । क्ली । मङ्गल्यागुरुणि । वै निघ ।

गन्धाजीव । पु । गन्धवणिजि । जटा ।

गन्धाघ्राता । स्त्री । गन्धानुभवे । वै निघ ।

गन्धाढ्यम् । क्ली । चन्दने । श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन । गन्धराजे । थाटोनी । रा नि व १२ । बकुलपुष्पे । वै निघ । पुं । नागरङ्गे । रा नि व ११ ।

गन्धाढ्या । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । तरण्यौ

पुष्पवृक्षे । आरामशीतलायाम् । पत्रशाकविशेष । रा नि व १० । वनबीजपूरवृक्षे । बुनो लेबू । मुरामांस्याम् । रा नि व ११।१२ । सुगन्धशाली । रा नि व १६ । गन्धाढ्याम् । गीधालि । श च । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । जवादिकस्तूर्याम् । अरण्य शेफाल्याम् । कृष्णविशेष । जातीपत्राम् । वै निघ । गन्धपत्रायाम् ।

गन्धादि । क्ली । तृणकुसुरे । वै निघ ।

गन्धाधिकम् । क्ली । तृणकुङ्कुमे । रा नि व १२ ।

गन्धाधि(रि)का । स्त्री । महाशतावर्याम् । वृषका, वड़िशोप । रा नि व ४ ।

गन्धाली । स्त्री । सुगन्धशाली । धूम्रपत्रायाम् । रा नि व १६।२३ ।

गन्धालु । पु । सुगन्धशाली । रा । दण्डाली । द्रव्याभि ।

गन्धान्न: । पु । गन्धशाली । प सु ।

गन्धामृतरस. । पु । वाजीकरणोक्त रसविशेषे । "भजसत त्रिधा गन्धं अपवर्त्तां विमर्दयेत् । कुडा लघुपुटे पच्याल्लेहयेन्मधुसर्पिषा । निष्कमात्र जरा मृत्युं हन्ति गन्धामृतो रस ॥" रस र ।

गन्धाम्बु । क्ली । गन्धोदके । चक्र ।

गन्धारि. (री) । स्त्री । दुरालभायाम् । रक्त दुरालभायाम् । गन्धपलाश्याम् । आम्रहरिद्रायाम् । वै निघ ।

गन्धरिका । स्त्री । शटीभेदे । भा ।

गन्धाल (लु) । पु । गन्धशाली । रा नि व १६ । दण्डालुके ।

गन्धाला । स्त्री । अग्निमन्थक्षुपे । वै निघ ।

गन्धालि. (लिका) (ली) । स्त्री । गन्धश ट्याम् । प सु । (ली) प्रसारण्याम् । गन्धभादाल । तत्पर्याय,—प्रसारणी, भद्रपर्णी, कटम्भरा (र), सरणा, सरणी (शब्दर), गन्धाल्या, गन्धभद्रा (श), सरणा, राजबला, भद्रबला (च), गन्धोली, मारणी (ज), मारणी (उ), सरणी (अ टी) सा कौ । जातीफलायाम् । कीटविशेषे । [illegible] पोका । वै निघ ।

गन्धाश्लोगर्भ: । पु । मूर्च्छायाम् । गा नि व १२ ।

गन्धाश्मा । पु । गन्धके । गन्धक । रा नि व १० । यक्ष्मीकवाटरस । ध द रसमञ्जरी ।

गन्धाम्ल. । पु । अपगन्धायाम् । भैप कृत वि ।

गन्धाष्टकम् । क्ली । सुगन्धाष्टद्रव्यगणे । तच्च नानाविधम् । तत्र मांसादिपूयसुगन्धीकरणार्थं यथा—जातीपत्र लवङ्गत्वगेला नागकेसर मरिचमग नाभय । रावण । देवतादितुष्ट्यर्थं यथा—चन्दन कर्पूर नागकेशर चालक नागरमुस्ता देवदारु गौरी चना कुसुमानि । तथा चन्दनागुरुकर्पूररोचना कुङ्कुममृगमदचन्दनह्रीबेरादि गणपतिप्रीत्यर्थम् । चन्दनागुरुकर्पूर तमालह्रीबेर कुङ्कुमकुशीदकुष्ठानि शिवस्य । 'चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचना । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदु ॥" "चन्दनागुरुह्रीबेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यका । जटामांसी मुरा चेति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदु ॥"

गन्धाढ्या । स्त्री । प्रियङ्गौ । सु चि ८ अ ।

गन्धि । क्ली । तृणकुङ्कुमे । रा नि व १२ ।

गन्धिक । पु । गन्धके । भा ।

गन्धिका । स्त्री । अजमोदायाम् ।

गन्धिनी । स्त्री । मुरामांस्याम् । चम । पीत मूल्याम् । रेउचिनीति केचित् । हमीमस्तुरीति च अन्य ।

गन्धिपर्ण । पु । सप्तपर्णवृक्षे । रा नि व १२ ।

गन्धिरस: । पु । गोपके । निघण्टु ।

गन्धिला । स्त्री । मुस्तायाम् । रा नि व ६ ।

गन्धी (न्) । पु । कस्तूरीमृगे । व निघ । गन्धक । शब्दर । कीटविशेषे । छारपोका ।

गन्धोग्रा । स्त्री । वचायाम् । च द वा चि ।

गन्धोतु । पु । सुगन्धमार्जारे । गन्ध गोकुल । बिका ।

गन्धोत्कट: (टा) । पु, स्त्री । दमनकवृक्षे । दमनगाछ । रा नि व १० । मुरामांस्याम् ।

पु । चम ।

निघ ।

गन्धोलि' (ली) । स्त्री । गन्धाम् । श र । वरटायाम् । বোলতা । অম । মক্ষিকাবিশেষে । कुमौरा माछि । कतटीभेदे । वै निघ ।

गन्धोलिका । पु । मसूरे ।

गन्धोषधम् (धि') । क्ली, पु । सुगन्धिद्रव्यरूपौषधौ अगुरुकुष्ठादौ । सि यो वा व्या चि । च सू ३अ ।

गभस्ति । पु । किरणे । म । सूर्ये ।

गभोलिका । पु । मसूरे ।

गम्भूर्च्छा । स्त्री । मदया इति ख्यातद्रव्ये । र मा ।

गम्भारिका (री) । स्त्री । वृक्षविशेषे । गामार गाछ । तत्पर्याय,—सर्व्वतोभद्रा, काश्मरी, मधुपर्णिका, श्रीपर्णी, भद्रपर्णी, काश्मर्य्य, काश्मर्य्यौ, काश्मरी (अ) कृष्णवृन्ता, कम्भारिका (के), भद्रा, गोपभद्रिका, कु[illegible]हाभद्रा, क्षणफला, कट्फला, कृष्णवृन्तिका, क्षणवृन्ता पीता, सर्व्वतोभद्रिका, स्निग्धपर्णी, सुभद्रा, कम्भारी, गोपभद्रा, चौरिणी, विदारिणी, महाभद्रा, मधुभद्रा, स्वरूभद्रा, कृष्णा, अश्वेता, रोहिणी, श्रेष्ठ, स्थूलत्वचा, मधुमती, सुफला, मोदिनी, महाकुसुमा, सुदृढत्वचा । गुणा —कटुत्व तिक्तत्व उष्णत्व गुरुत्व भ्रमशोथज्वरतृष्णाविषदाहनाशित्वञ्च । रा नि व ९ । तुवरा तिक्ता वीर्य्योष्णा मधुरा गुरु दीपनी पाचनी मेध्या भेदिनी भ्रमशोषघ्नी तृष्णाम शूलार्शोविषदाहज्वरघ्नी च । भा । फलगुणा — तिक्त गुरु मधुरं ग्राहि केश्य रसायन मेध्य शीतल पित्तदाहघ्न । राज । बृंहण वृष्य गुरु केश्य रसायनं वातपित्ततृष्णारक्तक्षयमूत्रविबन्धहर स्वादु पाक हिम स्निग्ध तुवराम्ल दाहतृष्णावातरक्तपित्त क्षतक्षयघ्नञ्च । तद्धोजलल—मधुर कषाय कफपित्त घ्नञ्च । सु सू ४५ अ । मूल—अत्युष्ण पित्त रोग हितञ्च । राज ।

गम्भीर' । पु । पद्मगम्भीरे । तथा । आकुञ्चन रूथ । मासुगन्धरूथ । मिरीपाइब । वै निघ । क्ली । पङ्कजे । वज्राभविन्त ।

गम्भीरक । पु । अक्षिगतकवर्त्मे । वै निघ ।

गम्भीरस्वर । पु । अनन्तामलप्रसूतज्वरे । "गम्भीरस्तु ज्वरो ज्ञेयो ह्यन्तर्दाहेन तृष्णया । आनद्धेन दोषाणां श्वासकासोद्गमेन च ॥ निदान ।

गम्भीरदृष्टिः । पु । नेत्ररोगविशेषे । वै निघ । See गम्भीरिका ।

गम्भीरपाकः । पु । अन्त पाके । वै निघ ।

गम्भीरवेदी(न्) । पु । दुर्द्दान्तहस्तिनि । त्रि ।

गम्भीरा । स्त्री । तन्नामकहिक्कायाम् । "नाभिप्रवृत्ता या हिक्का घोरा गम्भीरनादिनी । शुष्कास्य कण्ठजिह्वा स्याच्छ्वासकासरुजाकरी । अनेकोपद्रववती गम्भीरा नाम सा स्मृता ॥' निदान ।

गम्भीरिका । स्त्री । वातजन्यनेत्ररोगभेदे । लक्षण यथा—"दृष्टिर्विरूपा श्वसनोपसृष्टा सङ्कुच्यतेऽभ्यन्तरत प्रयाति । रुजावगाढा च तमक्षि रोग गम्भीरिकेति प्रवदन्ति धीरा ॥' भा ।

गर । पु । उपविषे । कृत्रिमविषे । रोगे । हे च । विषघ्नौषधे । निर्विषद्रव्ययोगजे कृत्रिमविषे । तेनात्र पाण्डु क्षयोऽग्निमान्द्य कासश्वासज्वरादिर्न्तश्च भवति । वा । यथा—"संयोगजन्तु द्विविध तृतीय विषमुच्यते । गर स्यादविषस्तत्र सविष कृत्रिम मत ॥" वृद्धकाश्यप । "दूषीविषे मूलविषे सगरे कृत्रिमे विषे ।" च । 'नानाप्राण्यङ्गसमलविरुद्धौषधभस्मनाम् । विषाणाञ्चाल्पवीर्य्याणा योगो गर इति स्मृत ॥" वा उ ३५ अ ।

गरघ्न । पु । कृष्णार्जके । इस्कपत्र कृष्ण तुलसी । कृष्णपर्णवर्व्वरे । काल बाबुई । रा नि व १० । टङ्कणक्षारे । वैजयन्तीतुलस्याम् । वै निघ ।

गरघ्नी । स्त्री । मत्स्यविशेषे । गरुई माछ । गुणा —मधुरा कषाया वातपित्तकफघ्नी रुचिवर्णबोध्यकारी दीपनी लघुश्च । भा ।

गरजध्वजम् । क्ली । अभ्रके । वाचस्पति ।

गरणम् । क्ली । निगरणे, वमने ।

गरदम् । क्ली । विषे, गरले । रा नि व ९ । त्रि । विषदायिनि ।

गरदिग्ध । त्रि । कृत्रिमविषलिप्ते । च सि स्था ९ अ ।

गरद्रुम । पु । कारस्करवृक्षे । कुँचिला गाछ । रा नि व ९ ।

गरध्वजम् । क्ली । अभ्रे । अभ्र ।

गरनाशिनी । स्त्री । दुग्धपालिकायाम् । (दुधी घाड़ । म दुधघरी । वै निघ

गरभ' । पु । [illegible] । ९ प ।

गरलम् । क्ली । अहिफेने । वै निघ । विषे । अम । सर्पविषे । तृणपुलके । मानेन व्याडि । है च । जङ्गमविषे । त्रिका ।

गरला । स्त्री । मधुमक्षिकायाम् । वै निघ ।

गरलारिः । पु । मरकतमणौ । रा नि व १३ ।

गरव्रतः । पु मयूरे । श र ।

गरहा । पु । नालशाके । त्रिका ।

गरा (री) । स्त्री । देवताड़वृक्षे । गौड़घोषा । ष टी स्वा । जारणी । धरणी ।

गरागरी । स्त्री । लाक्षायाम् । रा ।

गरात्मकः । पु, क्ली । शोभाञ्जनवृक्षे, तद्बीजे च । श च ।

गरापिका । स्त्री । लाक्षायाम् । र मा ।

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् । र मा ।

गरारिवटिका । स्त्री । कासे हिता । पाठ —भागैक, त्रिफलाचूर्णात् द्विभागस्तु कटुत्रयात् । तालीशस्य त्रिभाग स्यादभयायाश्चतुष्टय । यावन्त्येता नि चूर्णानि तावानेव गुडो मत । मधुना वटिका कार्या द्विमाषा सुखधारिणी ॥ प्रयोगा कास चि ।

गरी । स्त्री । देवताडवृक्षे । रा ।

गरुडः । पु । स्वनामख्यातपक्षिणि । स्वर्ण माक्षिके । स्वर्णमाक्षिक । रा रा स । गरुडशाली । रा नि व १६ ।

गरुडवलि । पुं । बालरोगशान्त्यर्थं बलिविशेषे । औं नमो भगवते गरुडाय त्र्यम्बकाय स्वाहा । च द बाल चि ।

गरुडवेगा । स्त्री । वृक्षविशेषे ।

गरुडशालि । पु । स्वनामख्यातशालिधान्य विशेषे । पक्षिराज धान । गुणा —मलकारी लघुपाककर कफपित्तहर स्वादशूलश्वासनिवारण ग्रहणीगुल्मकुष्ठघ्न गुल्मशोधन ॥ रा नि व १६ । "गरुडाख्या च वातघ्नी पित्तमूत्रमदापहा ।" अत्रि १५ अ ।

गरुडाङ्कितम् । क्ली । मरकतमणौ । रा नि व १३ ।

गरुडाश्मा । पु । मरकतमणौ । जटा ।

गरुडाहृतः । पुं । सोमलताभेदे । सु चि २९ अ ।

गरुडी । स्त्री । गुडूच्याम् । रस र विष चि ।

गरुडोत्तीर्णम् (ड्डोत्तीर्णम्) । क्ली । मरकतमणौ । रा नि व १३ ।

गरुत् । पु । पक्षणि । पाखा । अम ।

गरुत्मान् । पु । स्वर्णमाक्षिके । रसको । भैष वा रत्न चि द्वादशायसे । पक्षिणि । मे । गरुडे निघ ।

गरुद्योधी (धिन्) । पुं । भारतीपक्षिणि भारई । त्रिका । लावपक्षिणि । व निघ ।

गर्गर (क) । पु । A kind of fish (Pimelodus gagora.) मत्स्यविशेषे । गागर माछ । स पीतवर्ण पिच्छिलाङ्ग पृष्ठे मधुरेखा युक्त, तथा गर्गरशब्देन वशीकरणीयत्वात् गर्गर इत्युच्यते । गुणा —शीतल कफवातकरश्च । रा नि व १० । मधुर पिच्छिला वातपित्तघ्न । राज ४प । "गर्गर ... विदु ॥ किञ्चिद्वातजित् कफ कोपन ।" भा ।

गर्गरकम् । क्ली । स्थावरविषान्तर्गतस्वनामक मूलविषभेदे । सु कल्प २अ ।

गर्गरी । स्त्री । मन्थन्याम्, दधिमन्थनपात्रे । अम । कलसी ।

गर्गाट । पु । गर्गरमत्स्ये । तत्पर्याय— यीगनाविक । हारा ।

गर्ज्जकः । पु । मत्स्यविशेषे । गजाड़, गाग माछ । तत्पर्याय,—शाल, शालक । श र ।

गर्ज्जरम् । क्ली । A carrot स्वनामख्यात मूलशाके । गाजरमूल । मे क वार्तुलामूला वहमूलगि । तत्पर्याय —पिण्डमूल, पीतकन्द, सुमूलक, स्वादुमूल, सुपीत, नारङ्ग, पीतमूलक । गुणा —मधुर रुच्य ईषत्कटु कफघ्न आध्मानकृमि शूलघ्न दाहपित्ततृष्णाघ्नश्च । रा नि व ७ । रक्तरसोने ।

गर्ज्जरी । स्त्री । रक्तलशुने । वै निघ ।

गर्ज्जाफल । पु । विकण्टकवृक्षे । रा, नि व ११ ।

गर्ज्जित । प । मत्तहस्तिनि । अ ।

गर्त्त । पु । श्वभ्रे, भाफा । तत्पर्याय,— अवट ...), आगड़ि, अर्तु,

दर, श्वभ्र (ज)। जटा। कुकुन्दरे। मे। रोगविशेषे। श्र र।

गर्त्तकालम्बुका। स्त्री। गण्डदूर्व्वायाम्। मत्स्याक्ष्याम्। वै निघ।

गर्त्ताटक। पु। वनमूषिके। वै निघ।

गर्त्तिका। स्त्री। तन्तुशालायाम्। उँात्‌घर। हे च।

गर्द्दभ। पु। स्वनामख्यातपशौ। गाधा। तत्पर्य्याय,—चक्रीवान्, बालेय रासभ, खर (च), रासभ (चटी), वेशर्द्दि, स्वर (ज), स्मरशर्य्य, चिरमेही, पशुचारि, चैरपुष्ट, चारट, ग्राम्याश्व (शब्दर), शुद्ध जङ्घ, शङ्कुकर्ण, भारग, भूरिगम, धूसराह्वय, मांसगुणा—किञ्चिद्गुरु बलप्रदश्च। वनगर्द्दभमांस "रुच्य शल्यकर बलवीर्य्यबलकरश्च। मूत्रगुणा—कटुत्व तिक्तत्वम् उष्णत्व चीरत्व कफमहावातभूतकम्पोन्मादहरत्वञ्च। रा नि [illegible] उन्मत्तमनाथ [illegible]। विकारघ्न तीक्ष्ण ग्रहणीरोगनुत्। "[illegible] मूत्र क्रमिवात कफापहम्।" सु सू ४५ श्र गर्दभेदोगन्धे। हे च। क्ली। कुमुदे। च [illegible]। श्वेतकुमुदे। हे च। विडङ्गे। र मा।

गर्द्दभकम्। क्ली। श्वेतोत्पले। श्वेतपद्म। हे।

गर्द्दभगद। पु। ज्वालागर्द्दभरोगे। लक्षण ज्वालगर्द्दभशब्दे द्रष्टव्यम्। रा नि व २०।

गर्द्दभगन्धिका। स्त्री। भार्ग्याम्। वामनहाटी। वै निघ।

गर्द्दभमासम्। क्ली। गर्दभस्य विषिन। रा नि व १०।

गर्द्दभमूत्रम्। क्ली। खरमूत्रे। See गर्द्दभ।

गर्द्दभशाक (का, खा, खी)। पु, स्त्री। भार्ग्याम्। वामनहाटी। जटा। रा नि व ६।

गर्द्दभी। स्त्री। श्वेतकण्टकार्य्याम्। भा।

गर्द्दभाण्ड। पु। (Thespesia populnea Syn Hibiscus populnes.) वृक्षे। गाङ्गशाछ। रा नि व ११। Thespesia populneoides) परी [illegible]। गङ्गा [illegible], [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible]। [illegible]।

गारसुन्दरी। स पारसपिपल पिपरी। गन्धमुण्ड इति गन्धीभाद इति सा कौ। तत्पर्य्याय,—कन्दराल, कपीतन, सुपार्श्वक, प्लक्ष (च), शृङ्गी, प्लव, कमण्डलु (ज), गर्दभाण्ड, प्लवेश, कान्दरालक (शब्दर), भाण्ड (श) गन्धमुण्ड, नन्दीवृक्ष, फलपाकी। रा।

गर्द्दभाह्वय। पु। कुमुदे। षण्डे। हे च।

गर्द्दभिका। स्त्री। वातपित्तजक्षुद्ररोगविशेषे। तल्लक्षण—"मण्डल वृत्तमुत्सन्न सरक्त पिडकाचितम्। रुजाकरीं गर्द्दभिकां तां विद्याद्वातपित्तजाम्॥" भा।

गर्द्दभी। स्त्री। कटभ्याम्। रा नि व २३। श्वेतापराजितायाम्। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ३।४। गर्द्दभलियाम्। दुग्धगुणा—बलकरत्व वातश्वासहरत्व मधुराम्लरसत्व रुचत्व दीपनत्वञ्च। दधिगुणा—रुचोत्व वातघ्नत्वञ्च। नवनीतगुणा—कषायत्व वातकफ[illegible]शित्व बलकरत्व दीपनत्व लघुपाकित्व मूत्रदोषकरत्वम् उष्णत्वञ्च। घृतगुणा—वन्य दीपनं मूत्रदोषघ्नम् लघुपाकम् उष्णवीर्य्य कषाय कफघ्नञ्च। रा नि व १५।

गर्द्धि। पु। गर्द्दभाण्डवृक्षे। श्र च।

गर्द्धभाण्ड। पु। गर्द्दभाण्डवृक्षे।

गर्भ। पु। भ्रूणे। तेजसयोगात् शुक्र तत्त्वीभूत च्युत सत् अनिलसयोगात् योनिमुखं पतितम् आर्त्तवेन युक्त गर्भसंज्ञा लभते। ततोऽपि सोमसंयोगात् सज्ज्यमानो गर्भो गर्भाशयमनुप्रतिपद्यते। लक्षणं यथा—"गर्भाशयगत शुक्रमार्त्तव जीव सम्मर्क। प्रकृति सविकारा च तत्सज्ञ गर्भसंज्ञक। कालेन वर्द्धितो गर्भ यदाङ्गोपाङ्गसंयुत भवेत्तदा स हृनिभि शरीरीति निगद्यते॥" भा। कामान्मिथुनसयोग शुद्धशोणितशुक्रज। गर्भ सञ्जायते नार्य्या सञ्जातो बाल उच्यते। भाद्र ६ च। चाधिके रक्त कन्या पुत्र शुक्राधिके भवेत्। नपुसक समत्वेन यथेच्छा पारमेश्वरी॥ भा। "प्रथमे मासि द्रवीभूत [illegible] तिष्ठति, द्वितीय घन, ततोऽपि [illegible] पञ्च पिण्डका भवति, [illegible] भवति, चतुर्थे [illegible] भवति। [illegible] भवति [illegible]

याघयु करोति, पञ्चमे मनः प्रतिबुद्धतरं भवति, षष्ठे बुद्धिः, सप्तमे सर्व्वाङ्गप्रत्यङ्गविभागः प्रव्यक्ततरः, अष्टमेऽस्थिरीभवति ओजस्तत्र जातश्चेन्न जीवेन्निरोजस्त्वान्नैरृतभागत्वाच्च, ततो बलिं मांसौदनमस्मै दापयेत्, नवमदशमैकादशद्वादशानामन्यतमस्मिन् जायते। अतोऽन्यथा विकारी भवति। मातुस्तु खलु रसवहायां नाड्यां गर्भनाभिनाडी प्रतिबद्धा, साऽस्य मातुराहाररसवीर्य्यमभिवहति। तेनोपस्नेहेनास्याभिवृद्धिर्भवति। गर्भस्य हि सम्भवतः पूर्व्वं शिरः सम्भवतीति शौनकः, हृदयमिति कृतवीर्य्यः बुद्धेर्मनसश्च स्थानत्वात्। नाभिरिति पाराशर्य्यः ततो हि वर्द्धते देहो देहिनः। पाणिपादमिति मार्कण्डेयः तन्मूलत्वाच्चेष्टाया गर्भस्य। मध्यशरीरमिति सुभूतिगौतमस्तन्निबद्धत्वात् सर्व्वगात्रसम्भवस्य, तत्तु न सम्यक् सर्व्वाङ्ग-प्रत्यङ्गानि युगपत्सम्भवन्तीत्याह धन्वन्तरिः गर्भस्य सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते वंशाङ्कुरवत् चूतफलवच्च। तद्यथा चूतफले परिपक्वे केशरमांसास्थिमज्जानः पृथग्दृश्यन्ते कालप्रकर्षात्तान्येव तरुणे नोपलभ्यन्ते सूक्ष्मत्वात्तेषां सूक्ष्माणां केशरादीनां कालः प्रव्यक्ततां करोति। एवं गर्भस्य तारुण्ये सर्व्वेष्वङ्गप्रत्यङ्गेषु सत्स्वपि सौक्ष्म्यादनुपलब्धिः। तान्येव कालप्रकर्षात्प्रव्यक्तानि भवन्ति। गर्भस्य केशश्मश्रुलोमास्थिनखदन्तशिरास्नायुधमनीरेतःप्रभृतीनि स्थिराणि पितृजानि। मांसशोणितमेदोमज्जहृन्नाभियकृत्प्लीहान्त्रगुदप्रभृतीनि मृदूनि मातृजानि। शरीरोपचयो बलं वर्णः स्थितिर्हानिश्च रसजानि। इन्द्रियाणि ज्ञानं विज्ञानमायुः सुखदुःखादिकं चात्मजानि। वीर्य्यमारोग्यं बलवर्णौ मेधा च सात्म्यजानि। तत्र यस्या दक्षिणे स्तने प्राक् पयोदर्शनं भवति दक्षिणाक्षिमहत्त्वञ्च पूर्व्वञ्च दक्षिणं सक्थ्युत्कर्षति बाहुल्याच्च पुन्नामधेयेषु द्रव्येषु दौहृदमभिध्यायति। स्वप्नेषु चोपलभते पद्मोत्पलकुमुदाम्रातकादीनि पुन्नामान्येव प्रसन्नमुखवर्णा च भवति तां ब्रूयात् पुत्रमियं जनयिष्यतीति तद्विपर्य्यये कन्याम्। यस्याः पार्श्वद्वयमुन्नतं पुरस्तान्निर्गतमुदरं प्रागभिहितलक्षणञ्च तस्या नपुंसकमिति विद्यात्। यस्या मध्ये निम्नं द्रोणीभूतमुदरं सा युग्मं प्रसूयते। सु॰ शा॰ ३ अ॰। तस्य खल्वेवं प्रवृत्तस्य शुक्रशोणितस्याभिपच्यमानस्य क्षीरस्येव सन्तानिकाः सप्त त्वचो भवन्ति। तासां प्रथमा अवभासिनी नाम या सर्व्ववर्णानवभासयति द्वितीया लोहिता नाम षोडशभागप्रमाणा तिलकालकाद्यधिष्ठाना, तृतीया श्वेता नाम द्वादशभागप्रमाणा चर्म्मदलाद्यधिष्ठाना, चतुर्थी ताम्राष्टभागप्रमाणा कुष्ठाद्यधिष्ठाना, पञ्चमी वेदिनी नाम व्रीहिप्रमाणा दद्र्वाद्यधिष्ठाना, सप्तमी मांसधरा नाम व्रीहिद्वयप्रमाणा भगन्दराद्यधिष्ठाना। कलाः खल्वपि सप्त धात्वाशयान्तरमर्य्यादाः। ततः गृहीतगर्भाणामार्त्तववहानां स्रोतसां वर्त्मान्यवरुध्यन्ते गर्भेण तस्माद्गृहीतगर्भाणामार्त्तवं न दृश्यते। ततस्तदधः प्रतिहतमूर्द्ध्वमागतमपरञ्चोपचीयमानमपरेत्यभिधीयते। शेषञ्चोर्द्ध्वतरमागतं पयोधरावभिप्रतिपद्यते। तस्माद्गर्भिण्यः पीनोन्नतपयोधरा भवन्ति। गर्भस्य यकृत्प्लीहानौ शोणितजौ शोणितफेनप्रभवः फुप्फुसः शोणितकिट्टप्रभवः उण्डुकः। असृजः श्लेष्मणश्चापि यः प्रसादः परो मतः। तं पच्यमानं पित्तेन वायुश्चाप्यनुधावति। ततोऽस्यान्त्राणि जायन्ते गुदं वस्तिश्च देहिनः। उदरे पच्यमानानामाध्मानाद्रुक्मसारवत्। कफशोणितमांसानां सारो जिह्वा प्रजायते। यथार्थ [illegible] युक्तो वायुः स्रोतांसि दारयेत्। अनुप्र[illegible] पेशीर्विभजते तथा। मेदसः स्नेहमादाय शिरास्नायुत्वमाप्नुयात्। शिराणां तु मृदुः पाकः स्नायूनाञ्च ततः खरः। आशयाभ्यासयोगेन करोत्याशयसम्भवम्॥ रक्तमेदःप्रसादाद्वृक्कौ, मांसासृक्कफमेदःप्रसादाद्वृषणौ, शोणितकफप्रसादजं हृदयं यदाश्रया हि धमन्यः प्राणवहाः, तस्याधो वामतः प्लीहा फुप्फुसश्च दक्षिणतो यकृत् क्लोम च। तद्धृदयं विशेषेण चेतनास्थानमतस्तस्मिंस्तमसावृते सर्व्वप्राणिनः स्वपन्ति। सु॰ शा॰ ४ अ॰। सद्यो गृहीतगर्भाया लिङ्गानि श्रमो ग्लानिः पिपासा सक्थिसदनं शुक्रशोणितयोरवबन्धः स्फुरणञ्च योनेः। स्तनयोः कृष्णमुखता रोमराज्युद्गमस्तथा। अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्याः संमील्यन्ते विशेषतः। अकामतश्छर्द्दयति गन्धादुद्विजते शुभात्। प्रसेकः सदनञ्चापि गर्भिण्या लिङ्गमुच्यते॥ तदा प्रभृत्येव व्यायामं व्यवायमपतर्पणमतिकर्षणं दिवास्वप्नं रात्रिजागरणं शोकं यानारोहणं भयमुत्कटुकासनञ्चैकान्ततः स्नेहादिक्रियां शोणितमोक्षणं चाकाले वेगविधारणञ्च न सेवेत। दोषाभिघातैर्गर्भिण्या यो यो भागः प्रपीड्यते। स स भागः शिशोस्तस्य गर्भस्थस्य प्रपीड्यते॥ सु॰ शा॰ ३ अ॰। धातुपोऽभि सुखं शेते गर्भो गर्भाशये स्त्रियाः। स योनिं शिरसा याति स्वभावात्प्रसवं प्रति॥" सु॰ शा॰ ५ अ॰। शिशौ। सन्धौ। पनसकण्टके। कुक्षौ। [illegible] मे। अथाऽस्या गर्भज्ञानलक्षणे—वीर्य्य धीमद

र्दति लोचनाविलता तथा। सगर्भा ताड़येदश्व गर्भस्य परिलक्षणम्॥ काचिन्मूका जड़ीभूता निर्विकारा त्यजेदृषम्। काचिज्जम्भृषमानाश्वा गर्भिण्यपि प्रहर्षति॥ काचिद्रागवशाद्यपि समुत्वा ताड़येत्तृषम्। क्वचिद्वि मदवा काचित् अथवा पुच्छेन योनिकाम्॥ विन्यस्तकर्णी क्रोधान्ता हप दुष्टाप सर्पिणी। घनाधीयोनिभागा च सदा कान्तिविषा रिणी॥ प्रम्रस्तम्भा स्निग्धाङ्गी निविड़ीदरबन्धना। गभापलिप्तपार्श्वा च वडवा गर्भिणी मता॥ ज द ९ अ।

गर्भक्षम्। क्ली। रजना। चुई ग्रन्थि। ई च। पु। कीशमध्यस्थितमाल्ये।

गर्भकण्टक। पु। पनसवृक्षे। ई निघ।

गर्भकार। पु। पुत्रजीववृक्षे। भा।

गर्भकोशः (ष)। पु गर्भाशये। वै निघ।

गर्भग्रहम्। क्ली गर्भाशयेहे।

गर्भघातिनी। लाङ्गलीनामक्षुपे। ईश लाङ्गलि। रा नि व ७

गर्भचिन्तामणि। पु। गर्भाधिकारे रस। स चतुर्विध। १म—सूतिकाविनोदरसे तुल्य स्थाने सण्डाम्बेन चिन्तामणिर्भवति। रु सा स। २य—नारीफल टङ्गण (সোহাগা, विकटु हिङ्गुल प्र समभाग। जम्बीररसेन वटी कार्य्या समभाग। ३य—रस रौप्य लौह प्र २ तो अभ्र ६ तो (मतान्तरे ४ तो) कर्पूर वङ्ग ताम्र जाती फल जयित्री गोक्षुरबीज शतावरी बला (श्वेत-बला) गोरक्षतण्डुला (গোরক্ষচাকুলিয়া) प्र १ तो जलेन वटी कार्य्या। भा २२। ४थ—रस गन्धक स्वर्ण लौह रौप्यमाक्षिकहरिताल वङ्ग अभ्र प्र समभाग। ब्राह्मी वासा भृङ्गराज निम्बपटी दशमूलानां प्रत्येक रसेन ७ भावना देया। वटी १ र। इहच्चिन्तामणि।

गर्भचर्य्या। स्त्री। गर्भोदिचारकर्माणि।

गर्भच्युति। स्त्री। गर्भस्रावे।

गर्भजरोग। पु। स्त्रीरोगे। विका।

गर्भण्ड। पु। नाभिगुडके। নাড়ের গোঁড। विका।

गर्भद (दा)। पु, स्त्री। पुत्रजीववृक्षे। रा नि व ९। श्वेतकण्टकार्य्याम्। भा।

गर्भदात्री (त्रिका)। स्त्री। पुष्पदात्रीक्षुपे। तत्पर्य्याय,—पुत्रदा, प्रजादा, अपत्यदा, दृष्टि प्रदा, प्राणिमाता, तापसद्रुमसन्निभा, प्राणदाता। के। गुणा—मधुरा शीता स्त्रीपुष्पदोषपित्त दाहश्रमघ्नी गर्भदा च। रा नि व ४।

गर्भद्रुति। स्त्री। वह्निव्यतिरेकेऽपि रसग्रासी कृतानां लौहानां द्रवत्वे। গ্রাসানন্তর পারার সহিত স্বর্ণাদির দ্রবত্ব। "जम्बीरबीजपूरक चाङ्गेरीवेतसाम्लसयोगात्। चारा भवन्ति सुतरा गर्भद्रुतिकारणे शस्ता॥" र चि ३अ।

गर्भधारिणी। स्त्री। मातरि।

गर्भधृक्। त्रि। गर्भधारिण्याम्। वै निघ।

गर्भनाडी। स्त्री। (Umbilical cord) गर्भप्रणाल्याम्। वै निघ।

गर्भनाश। पु। गर्भपात।

गर्भनाशना। स्त्री। अरिष्टकवृक्षे। रिटा गाछ। वै निघ।

गर्भनुत्। पु। लाङ्गलिकायाम्। विषलाङ्गुलि। म कललावी। भा।

गर्भपरिस्रव। पु। (Secondines) गर्भ वेष्टने। ফুল। वै निघ।

गर्भपाकी (इन्)। पु। षष्टिकव्रीहौ। যেটে धान। ई च।

गर्भपात। पु। गर्भजरोगविशेषे। येन पञ्चम षष्ठमासिकगर्भस्य पतन भवेत्। "मत स्थिर शरीरस्य पात पञ्चमषष्ठयो। सु नि ८ अ। See गर्भस्राव।

गर्भपातक। पु। रक्तशोभाञ्जनवृक्षे। जटा।

गर्भपातन। पु। रीठाकरञ्जे। রিটা। भा।

गर्भपात(ति)नी। स्त्री। कलिकारीवृक्षे। विषलाङ्गुलिया। रा नि व ४।

गर्भपीयूषवल्लीरस। पु। स्त्रीरोगाधिकारे रस। "सूतो गन्ध तथा स्वर्ण लौह रजत माक्षिके। हरिताल वङ्गमभ्रश्चाप्यथक समभागिक। भावना खल्लदातव्या रसैरेषा पृथक् पृथक्। ब्राह्मी वासा भृङ्गराजपर्पट दशमूलक। सप्तधा भावयेद्वैद्य गुञ्जामाना वटीश्चरेत्॥' रौप्य स्वर्णमाक्षिकश्च। भैष। See इहद्गर्भचिन्तामणि।

गर्भपोषणम्। त्रि। गर्भपुष्टिकरणे।

गर्भभारुण्डकः । पु । प्रयवचे । मद म ४ ।

गर्भरूपः । वि । तरुणे ।

गर्भवती । स्त्री । सगर्भायां स्त्रियाम् । পোয়াতি স্ত্রী । तत्पर्याय,—अन्तर्वत्नी, गुर्विणी, गर्भिणी, ससत्त्वा, आपन्नसत्त्वा, दौहृदवती (अमर), दोहदान्विता । हे । पुत्रगर्भवतीलक्षण—पुत्रगर्भयुक्ताया नार्या द्वितीये मासि गर्भाशयमध्ये गर्भं पिण्डाकारो लक्ष्यते, दक्षिणाक्षिमहत्त्व प्राग्दक्षिणस्तने स्तन्य प्रसन्नमुखवर्णता दक्षिणोरो पुष्टि, स्त्रियाः पुन्नामधेयद्रव्येष्वभिलाप आस्वादिफललाभ इति । कन्यागर्भलक्षण उक्तविपरीतलक्षण ज्ञेयम् । नपुंसकगर्भे गर्भोऽन्तुदरेऽन्त पार्श्वद्वयसुन्नत पुरस्ताच्च महदिति । भा । See गर्भिणी ।

गर्भविच्युति । स्त्री । रोगादिना गर्भस्य अकालपतने, गर्भस्रावादौ । "क्रमिवाताभिघातैस्तु तदेवोपद्रुतं फलम् । पतत्यकालेऽपि यथा तथा स्याद्गर्भविच्युति ॥" सु नि ८ अ ।

गर्भविनोदरसः । पु । सूतिकाधिकारे रस । त्रिकटु ३ तो हिङ्गुल ४ तो जयित्री लवङ्गश्च प्र ३ तो स्वर्णमाक्षिक २ तो जम्बीर चणकाकारा वटी कार्या । र सा स ।

गर्भविलासतैलम् । क्ली । गर्भाधिकारे गर्भस्थापनतैलं । तिलतैल मूर्च्छित १ श कल्कार्थं —भूकुष्माण्ड दाडिमपत्रं आम्रहरिद्रा (আম হলুদ) शृङ्गाटकपत्र त्रिफला जातीपुष्प शतावरी नीलोत्पल पद्मपुष्पञ्च प्र १४० तो (वा मिलित १६ तो) पाकार्थं वारि ८ श । भैष ।

गर्भविलासरसः । पु । गर्भिणीज्वरे रस । रसगन्धकतुल्यकानां प्र सम जम्बीरत्रिकटुरसाभ्या प्र दिनत्रय भावयेत् । পারা, গন্ধক, তূঁতেভস্ম প্রত্যেক সমান । জম্বীররসে (গোঁড়া লেবু) ৩ দিন ও ত্রিকটুরসে ৩ দিন ভাবনা দিবে । र चि ९ अ ।

गर्भविस्राविणी । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

गर्भशङ्कु (क) । पु । मृतगर्भनिःसारणास्त्रे । वै निघ । तल्लक्षणं यथा,—नतोऽग्रे शङ्कुना तुल्यो गर्भशङ्कुरितिस्मृत । अष्टाङ्गुलायतश्चेत मूढगर्भं हरेत् स्त्रियाम् ।

गर्भशय्या । स्त्री । Uterus पक्वाशयमध्यवर्त्तिगर्भोत्पत्त्याशये । यथा चेटिसी गर्भ कुक्षौ तिष्ठति । गर्भाशय । तस्य रूपम्—"शङ्खनाभ्याकृतिर्योनि स्त्र्यावर्त्ता सा च कीर्त्तिता । तस्यास्तृतीये त्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रकीर्त्तिता । यथा रोहितमत्स्यस्य मुख भवति रूपत । तत्संस्थानां तथारूपां गर्भशय्यां विदुर्बुधा ॥" भा ।

गर्भशल्यम् । क्ली । गर्भवेदनायाम्, गर्भशूले । च शा ८ अ ।

गर्भशातनम् । क्ली । भेषजेन गर्भपातने । পেট খসান । शातनप्रभृतिभि विशेषै अभ्यनान् सूच्यते गर्भ ।" सु नि ८ अ ।

गर्भशोषः । पु । गर्भस्य शुष्कतारोगे ।

गर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । वै निघ ।

गर्भस्थली । स्त्री । गर्भाशये ।

गर्भस्थानम् । क्ली । गर्भाशये । अन्तःपुरे । वै निघ ।

गर्भ(र्भा)स्थापनम् । गर्भरक्षण । गर्भरक्षणयोगे । च शा ।

गर्भस्फुरणम् । क्ली । गर्भस्पन्दने । सु शा १० अ ।

गर्भस्रावः । पु । Abortion गर्भच्युतौ । चतुर्थमासपर्यन्त शोणितरूपस्य गर्भस्य विच्युतौ । গা খসা, পেট খসা । स च भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशनसेवनादिभिर्भवति । गर्भस्रावनिदानलक्षणे यथा—' भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भे पतति रक्तस्य सशूल दर्शनम्भवेत् । यानयानाध्वगमनयानायासप्रपीडनै । ज्वरोपवासपतनप्रहाराजीर्णधावनै । वमनाच्च विरेकाच्च कुत्सनाद्गर्भपातनात । तीक्ष्णक्षारोष्णकटुकतिक्तरूक्षनिषेवणात् । वेगाभिघाताद्विषमादासनाच्छयनाद्भयात् । आव तुर्थात्ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भविद्रव ॥' भा ।

गर्भस्रावी (इन्) । पु । हिन्तालवृक्षे । হাতাল গাছ । रा नि व ९ ।

गर्भागारम् । क्ली, पु । शयनगृहे । अन्तर्गृहे । गर्भाशये । रा नि व १८ ।

गर्भाधानम् । क्ली । प्रथमऋतुस्नानादूर्ध्वमनुष्ठेये दशसंस्कारान्तर्गतप्रथमसंस्कारे । तत्क्रम—"अथास्मै पञ्चविंशतिवर्षाय द्वादशवर्षां पत्नीमावहेत् पित्र्यधर्मार्थकामप्रजा प्राप्स्यतीति । ऊनषोडशवर्षायां अप्राप्त पञ्चविंशतिम् । यद्याधत्ते पुमान् गर्भं

कुक्षिस्थ स विपद्यते ॥ जातो वा न चिरञ्जीवेज्जीवेद्वा दुर्बलेन्द्रिय । तस्मादत्यन्तबालायां गर्भाधानं न कारयेत् ॥" सु शा १० अ ।

गर्भाम्भ. । पु । गर्भस्थजले । पानखृष्टि । वा उ १४ ।

गर्भारि. । पु । सूक्ष्मैलायाम् । रा नि व ६ ।

गर्भावक्रान्तिः । स्त्री । गर्भावतरणक्रियायाम् । सु शा ३ अ । See गर्भ ।

गर्भाशय । पु । गर्भशय्यायाम् । जरायौ । See गर्भशय्या ।

गर्भाष्टम । पु । गर्भजननमासादष्टममासे । त्रिका ।

गर्भिणी । स्त्री । चीराबीजवे । क्षीरुई गाछ । श च । गर्भवत्याम् । लिङ्ग यथा—"स्तनयोर्मुखकार्ष्ण्यं स्याद्रोमराज्युद्गमस्तथा । अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्याः सम्मील्यन्ते विशेषतः । अकस्मादुद्विजते गर्भात् । .... सद्यःगृहीतगर्भाया लिङ्गमुच्यते ॥" भा । See गर्भ । तत्कृत्य यथा—"गर्भिणी प्रथमदिवसात् प्रभृति नित्यमुद्युक्ता शुचिरलङ्कृता शुक्लवसना शान्तिमङ्गलदेवताब्राह्मणगुरुपरा च भवेत्मलिनविकृतहीनगात्राणि, न स्पृशेत् दुर्गन्धदुर्दर्शनानि, परिहरेदुद्वेजनीयाश्च कथा, शुष्कं पर्युषितं कुथितं क्लिन्नं चान्नं नोपभुञ्जीत । बहिर्निष्क्रमणं शून्यागारचैत्यश्मशानवृक्षाश्रयान् क्रोधभयसङ्कराश्च भावानुच्चैर्भाष्यादिकं परिहरेत् यानि च गर्भं व्यापादयन्ति । न चाभीक्ष्णं तैलाभ्यङ्गोत्सादनादीनि निषेवेत । न चायासयेच्छरीरं पूर्वोक्तानि च परिहरेत् । शयनासनं मृद्वास्तरणं नात्युच्चमपाश्रयोपेतमसम्बाधं विदध्यात् । हृद्यं द्रवं मधुरप्रायं स्निग्धं दीपनीयसंस्कृतञ्च भोजनं भोजयेत् । सामान्यमेतदाप्रसवात् । विशेषतस्तु गर्भिणी प्रथमद्वितीयतृतीयमासेषु मधुरशीतद्रवप्रायमाहारमुपसेवेत चतुर्थे पयोनवनीतसंसृष्टमाहारयेज्जाङ्गलमांससहितं हृद्यमन्नं भोजयेत्, पञ्चमे क्षीरसर्पिःसंसृष्टं, षष्ठे श्वदंष्ट्रासिद्धस्य सर्पिषो मात्रां पाययेत् यवागूं वा, सप्तमे सर्पिः पृथक्पर्ण्यादिसिद्धमेवमाप्यायते गर्भं, अष्टमे बदरोदकेन बलातिबलाशतपुष्पापललपयोदधिमस्तुतैललवणमदनफलमधुघृतमिश्रेण स्थापयेत् पुराणपुरीषशुद्ध्यर्थम् अनुलोमनार्थञ्च वायो, ततः पयोमधुरकषायसिद्धेन तैलेनानुवासयेदनुलोमे हि वायौ सुखमनुपद्रवा प्रसूयते, नवमे मासि सूतिकागारमेनां प्रवेशयेत् । प्राग्प्रसवाल्लक्षणं—'जाते हि शिथिले कुक्षौ मुक्ते हृदयबन्धने । सशूले जघने नारी ज्ञेया सा तु प्रजायिनी ॥ ततोपस्थितप्रसवाया कटीपृष्ठम्प्रति समन्ताद्वेदना भवन्त्यभीक्ष्णं पुरीषप्रवृत्तिर्मूत्रं प्रसिच्यते योनिमुखात् श्लेष्मा च ।" सु शा १० अ ।

गर्भिणीवेक्षणम् । क्ली । कुमारभृत्यायाम् । Midwifery गर्भिणीपरिचर्यायाम् । त्रिका ।

गर्भी (इन्) । पु । पुत्रजीववृक्षे । वै निघ ।

गर्भपाकधिक । पु । षष्टिकधान्ये । रा नि व १६ ।

गर्मु(र्मो)टिका (टी) । स्त्री । तृणधान्य विशेषे । झाड़ुआ घासविशेष वा धान । हिन्दि । म गोंडालतृणधान्य । तत्पर्याय —गर्मुच्छद । र । गुणा —मधुरा शीता सारणी दाहघ्नी रक्तदोषघ्नी रुच्या पथ्या दुग्धदायिनी । रा नि व ८ । र मा ।

गर्मुत् । स्त्री । तृणधान्यविशेषे । गड़गड़, मस्रना । अम । सुवर्णे । नले । मे ।

गर्व्वालावू । स्त्री । पातालगरुडीनाम लता विशेषे ।

गल । पु । कण्ठे । गला । रा नि व १८ । सर्ज्जरसे । धूने । मे । गडकमीने । श र ।

गलक । पु । गडकमत्स्ये । श र ।

गलकम्बल । पु । सास्नायाम् । गरुर गलस्थित कम्बलाकृति मांस । अम ।

गलकोलः । पु । गलशुण्डीनामरोगे । वै निघ ।

गलगण्ड । पु । Goitre गलरोगविशेषे । गलगण्ड । तस्य निदानं— वात कफश्चापि गले प्रदुष्टौ मन्ये तु संसृत्य तथैव मेद । कुर्वन्ति गण्डं क्रमशः स्वलिङ्गैः समन्वितं तं गलगण्डमाहुः ॥ लक्षणं—निबद्धः श्वयथुर्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले । महान्वा यदि वा ह्रस्वो गलगण्डं तमादिशेत् ॥' मा नि । पक्षिविशेषे । हाडगिले ।

गलगोडि(लि)का (ली) । स्त्री । सविषकीट विशेषे । यस्य दंशनात् दाहस्वेदशोफकरी तु गलगोडिका ।" च । निर्विषसर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ ।

गलग्रह । पु । मत्स्यघण्टापरनामधेये व्यञ्जने ।

माछेर घण्ट । ग च गलरोगविशेषे । गला-धरा । "तस्य श्लेष्मा प्रकुपित तिष्ठत्यतर्गले स्थिर । आशु सञ्जनयेच्छोफ जायतेऽस्य गलग्रह ॥" च सू १८ अ । अथवा गलरोगविशेषे । ज द २९ अ ।

गलग्राहः । पु । मकरे । वै निघ ।

गलत्कुष्ठारिरसः । पु । गलत्कुष्ठे रस । पारद गन्धक ताम्रलौह गुग्गुलु चित्रकशिलाजतुकुचेला वचानां (पाठान्तरे वचास्थाने त्रिफला) प्र समभाग । अभ्र ४ भ करञ्जवीज ४ भ घृतमधुभ्यां वटी कार्य्या । পারা, গন্ধক, তামা, লৌহ, গুগ্গুল, চিতামূলচূর্ণ, শিলাজতু, কুচিলা, বচ (পাঠান্তরে ত্রিফলা) প্রত্যেকে ১ ভ অভ্র ৪ ভ করঞ্জবীজ ৪ ভ ঘৃত ও মধু দ্বারা মর্দন। মা ১ তো । भा । र सा स ।

गलन्तिका । स्त्री । कर्कर्य्याम् । वस्त्रधावा । अम ।

गलभङ्गः । पु । स्वरभङ्गे ।

गलमेखला । स्त्री । गलसूत्रे । हारा । तत् पर्य्याय —सूत्राली । हा ।

गलरोगः (रोहिणी) । पु, स्त्री । कण्ठगतसप्तदश रोगभेदे । तत्र वातपित्तकफसन्निपातशोणितज भेदेन रोहिणी पञ्चधा भवति । अपरे गलशालूक तुण्डिकेरिका गलौघ वलय गलायुक शतघ्नी गल विद्रधि गलार्बुदा वहिर्गलगण्ड वातज कफज मेदोजभेदेन स्वरघ्नेति द्वादश । रोहिण्य पञ्च कण्ठशालूकाधि जिह्वावलय मलासेकण्ठदन्तयसघ्नी गिलायुगलविद्रधिगलौघस्वरघ्नमांसतानविदार्य्य इति अष्टादश । लक्षण—"गलेऽनिल पित्तकफौ च मूर्च्छितौ पृथक्समस्ताश्च तथैव शोणित । प्रदूष्य मांस गलरोधिनोऽङ्कुरान् सृजन्ति यान् सासुहरा तु रोहिणी ॥" सु नि १६ अ । कण्ठास्यशोथक प्राणाम् वा हनुग्रीवरुग्घरी । पित्ताज्ज्वरोमाढ्योह कण्ठधूमायमानिता । कफेन पिच्छिला पाण्डु, असृजा स्फोटकाचिता । गम्भीरपाकाम्रिचयात्तौ लिङ्गसमन्विता ॥ वा उ २१ अ । लक्षणानि अस्मपर्य्याये गम्यानि ।

गलरोहिणी । स्त्री । कण्ठगत रोगविशेषे । "गलेऽनिल पित्तकफौच मूर्च्छितौ । पृथक् सम स्ताश्च तथैव शोणितम् । प्रदूष्य मांस गलरोधिनोऽ ङ्कुरान् सृजन्ति यान् सासुहरा तु रोहिणी ॥" सुश ।

गलविद्रधिः । पु । गलरोगभेदे । कण्ठविद्रधि । लक्षण—"सर्व्वङ्गल व्याप्य समुत्थितो य शोफो रुजो यत्र वसन्ति सर्व्वा । स सर्व्वदोषो गलविद्र धिस्तु तस्यैव तुल्य खलु सर्व्वजस्य ॥" सु नि १६ अ ।

गलव्रतः । पु । मयूरे । त्रिका ।

गलशालूकः । पु । अथस्य मुखरोगविशेषे । ज द २९ ।

गलशुण्डिका (शुण्डी) । स्त्री । The uvula अलिजिह्विकायाम्—আলজিব, গলার শুঁড়ি । रा नि व १८ । च शा ७अ । तत्पर्य्याय,— सुधास्रवा घण्टिका, लम्बिका (ि), रसाज्ञा, प्रतिजिह्विका, माध्वी, अलिजिह्विका, रसनाकाकु (शब्दर) । जिह्वाप्रवन्धजा कण्ठे दारुणा मार्ग रोधिन । मांसाङ्कुरा शीघ्रचया रोहिणी शीघ्र कारिणी ॥ कण्ठशुण्ड्यभिधानामधेयी तालुगरोग विशेषे । लक्षण यथा विदु ॥ "श्लेष्मासृग्भ्यां तालुमूलात् प्रवृद्धो दीर्घ शोथो ध्मातवस्तिप्रकाश । तृष्णाश्वास कासकृत् त वदन्ति व्याधि वैद्या कण्ठशुण्डीति नाम्ना ॥" भा म ४भ मुखरो चि ।

गलशोथः । पु । गलस्फीतौ । গলাফোলা । "सनागर देवदारु चव्यचित्रकपेषित । प्रलेपनमिद श्रेष्ठ गलश्वयथुनाशनम् ॥" भैष ज्व चि ।

गलस्तनः । पु । गलगण्डरोगे । रा नि व २० । छागगलस्थस्तने । वै निघ ।

गल(ले)स्तनी । स्त्री । छाग्याम् । हे च ।

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । भा । মুণ্ডীশোলা ।

गलाङ्कुर । पु । A disease of the throat रोहिण्यपरपर्य्याये गलरोगविशेषे । गण्डमालायाम् । গণ্ডমালা । हे च ।

गलानिक (विलः) । पुं । गड्डाटवृक्षत्वचि । গন্ধাচিংড়ি । त्रिका ।

गलायुकः । पु । गलरोगभेदे । लक्षण—"मांस कोलो गले दोषैरेकोऽनेकोऽथवाल्पक । अल्पो स्वाद्याभ्यवहृति पृथुमूलो गलायुक ॥" वा उ २१ अ ।

गलार्ब्बुदम् । क्ली । गलरोगभेदे । গলার আব । लक्षणम्—"जिह्वावसाने कण्ठादावपाक श्वयथु मला । जनयन्ति स्थिर रक्त नीरुज तद्गलार्ब्बुदम् ॥" वा उ २१ अ ।

गलितकुष्ठम् । क्ली । Incurable leprosy गलत्कुष्ठ ।

गलितदन्तः । त्रि । दन्तहीने ।

गलु । पु । मणिविशेषे । मधा भा ।

गलेगण्ड । पु । मर्कटपक्षिणि । त्रिका । गलगण्डरोगे । रा नि व २० ।

गलेस्तनी । स्त्री । स्त्रीछागे । रा ।

गलोद्भव । पु । रोमशमार्गे । त्रिका ।

गलौघ । पु । गलरोगविशेषे । तस्य लक्षणं यथा—"शोफो महानन्नजलावरोधी तीव्रज्वरो वातगतेर्निहन्ता । कफेन जातो रुधिरान्वितेन गले गलौघ परिकीर्त्यतेऽसौ ॥" सु नि १६ अ ।

गल्ल (क) । पु । गण्डे । गाल । इ च ।

गल्लचातुरी । स्त्री । उपधानविशेषे । गाल वालिश । जटा ।

गल्लिर । पु । उन्मन्थनामककर्णपालीगतरोगे ।

गल्वर्क । पु । वैदूर्य्यमणौ । इन्द्रनीलमणौ । त्रिका । सुरापानपात्रे ।

गवय । पु । गलकम्बलशून्ये गोसदृशे कूलचर पशौ । तत्पर्य्याय,—गोसदृक्ष (हे), गवालूक (त्रि), वनगौ, वनभद्र, महागव । तन्मांसगुणा—वृष्यं बल्यं रुच्यं हृद्यञ्च । रा नि व १९ । स्निग्धं मधुरं कासघ्नं विपाके मधुरं व्यवायवर्द्धनञ्च । सु सू ४६ अ ।

गवयी । स्त्री । गवयपत्न्याम् । वुनो गाई । रा नि व १८ । तत्पर्य्याय,—वनधेनु भिल्ल गवी । रा ।

गवयोद्भव । पु । तवक्षीरे । वै निघ ।

गवराज । पु । महावृषे । श च ।

गवलम् । क्ली । महिषशृङ्गे । अम । विषे । अ । पु । वनमहिषे । हे च ।

गवाची (टी) । स्त्री । (Macrognathus pancalus) पङ्कालमत्स्ये । पाकाल माछ । अस्य गुणा—पथ्योर्षकारित्वं गुरुत्वं शुक्रकोपन त्वञ्च । राज ३ प ।

गवादनम् । क्ली । घासे । श च ।

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राखाल शशा । वै निघ अपष्या चि । नीलापराजितायाम् । आखोटवृक्षे । वै निघ । अपराजितायाम् । रा नि व ३ ।

गवालूक । पु । गवये । त्रिका ।

गवापिका । स्त्री । लाक्षायाम् ।

गवाक्ष । पु । गोधुरके । वै निघ । अम ।

गवाक्षिका । स्त्री । गवाक्ष्याम् । अमर मा ।

गवाक्षित । त्रि । विरचिते । "श्री शरीरम् । भा ।

गवाक्षी । स्त्री । आखोटवृक्षे । श्री रा नि व ८ । महाबलायाम् । रा इन्द्रवारुणीलतायाम् । राखालश सु कल्प ७अ । भा म १४ तन्त्रि "निकुम्भकुम्भत्रिफलागवाक्षी ।" ग शाङ्गगोमूक । च सू २अ । गोरक्ष राखालशशा । सि यो काम चि । तायाम् । च सु । सु सू ३६ अ । वारुण्याम् । सु सू ३९ अ अध मध्यम

गविन । पु । कीकडनामकबिलेशय इत्यपि पाठ । रा नि व १९ ।

गवेडु । स्त्री । धान्यविशेषे । गडगड अम ।

गवेधु (क) । पु । धन्वनवृक्षे । च सू २अ । गोरक्षतण्डुलायाम् । G लिश्ना । च द । सि यो क्षुद्रि चि महानारायणतैले । क्ली (कम्) । गैरि गाँठी । रा नि व १३ ।

गवेधुका । स्त्री । (Coix barbata) देधान । हि गरहेड़ आ । तत्पर्य्याय (अ), गवेधु, गवेडुका (अ टी), ब क्षुद्रा, गोजिह्वा, गन्द्र, गुन्द्र (र) । यवागवाम् । गुणा—गवेधु कटुका स्व कृत् कफनाशिनी । भा पू १अ धान्य वर्गायाम् । गोरक्षचाकुले । रा भैष बा व्या चि स्वल्पविष्णुतैले । बा व्या मता नारायणतैले ।

गवेरि(रु)कम् । क्ली । गैरिके । त्रिका ।

गवेश(षि)का। स्त्री। गोरचोहचे। श च।

गव्यम्। क्ली। गोष्ठते। गोरोचनायाम्। गव्य दधि। गोदुग्धे। त्रिका। ति। गोसम्बन्धीये।

गव्यघृतम्। क्ली। गव्यनवनीतजातघृते। गाओया घि। गुणा—बुद्धिकान्तिस्मृतिद बलमेधावर्द्धक पुष्टिकर वातश्लेष्मघ्न श्रमहर पित्तघ्न हृद्यम् अग्निकर पाकमधुर हृष्य देहस्थैर्यकरच। रा नि व १५।

गव्यतक्रम्। क्ली। गोदुग्धभवघोले। गरुर घोल। गुणा—"गव्य त्रिदोषशमन पथ्ये श्रेष्ठ तदुच्यते। दीपन रुचिकृन्मेध्य चर्शोदरविकारजित्॥" अत्रि ८ अ।

गव्यदधि। क्ली। गोदुग्धजातदधनि। गुणा—अतिपवित्र शीतल स्निग्ध दीपन बल्य मधुरम् अरोचकघ्न याहि वातरोगघ्नच। रा नि व १५। "आम्ल स्वादुरस ग्राहि गुरूष्ण वातरोगजित्। मेद शुक्रबलश्लेष्म रक्तपित्ताग्नि शोफकृत्। स्निग्ध विपाके मधुर दीपन रुचिवर्द्धन। वातापह पवित्रच दधि गव्य रुचाकरम्॥" अत्रि ८अ।

गव्यनवनीतम्। क्ली। गोदुग्धजनवनीते। गाओया ननी। सर्व्वदोषघ्न मलकृत् पुष्टिवर्द्धनच। रा नि व १५।

गव्यमांसम्। क्ली। गोमांसे। सु सू ४६ अ।

गव्या। स्त्री। गोरोचनायाम्। रा नि व १२।

गव्यूति'। पु, स्त्री। क्रोशद्वये। हे च।

गहनम्। क्ली। वने। दुःखे। पीड़ायाम्। वै निघ।

गह्वरम्। क्ली, स्त्री। विडङ्गे। प मु। गुहायाम्। च। वने। मे। रोदने। हे। पु। निकुञ्जे। मे।

गाङ्गम्। क्ली। गङ्गोदके। वै निघ।

गाङ्गट (क)। पुं। मत्स्यविशेषे। चिंड़ि माछ। श र।

गाङ्गटेय'। पुं। गाङ्गटमत्स्ये। श र।

गाङ्गेयम्। क्ली। भद्रमुस्तायाम्। मूठा। सुवर्णे। रा नि व १३। र दि ६अ। धुस्तूरे। कशेरौ। अम। पु। भीष्मशन्तनौ। त्रिका। स्त्री (यी)।

गाङ्गेरिका। स्त्री। नागबलायाम्। गोरक्षचाउली। वै निघ।

गाङ्गेरु, (क')। पु। काकाण्डीक्षुपे। भर्ता फट्की, आलाकुशी। वै निघ।

गाङ्गेरुकम्। क्ली। गोरचतण्डुलबीजे।

गाङ्गेरुकी। स्त्री। गुडशर्करके। प मु। गोरचतण्डुलायाम्। गोरक्षचाउली। अम। "गाङ्गेरुकीमूलरसैर्जायते गलवेदन।" भा म १भ। तत्फलद्वयाय हिम स्वादु कफवातघ्नच। सु सू ४६ अ।

गाङ्गेरुही। स्त्री। नागबलायाम्। रा।

गाङ्गेष्ठी। स्त्री। कटशर्करालतायाम्। नटी। हारा।

गाङ्गौघम्। क्ली। गङ्गास्रोतसि।

गाजरम्। क्ली। गर्ज्जने। शालगम। भा पू १ भ शाकव।

गाञ्जि(ञ्जी)काय'। पु। वर्त्तिकपक्षिणि। रा नि व १९।

गाडवः। पु। मेघे। त्रि।

गाढम्। त्रि। बहुकालजाते। बद्धमुष्टौ। सान्द्रे। सु नि ६अ।

गाढमुष्टि.। पुं। खड्गे। मे।

गाढलवणम्। क्ली। सम्भरदेशजलवणविशेषे। मद्यत्र लवण। रा नि व ६।

गाण्डीरम्। क्ली। शाकविशेषे। गाठे शाक। सु सू ४६ अ।

गाण्डीवी (इन्)। पु। अर्ज्जुनवृक्षे। रा नि व ९।

गातु। पुं। कोकिले। भ्रमरे। म। गन्धर्व्वे। के।

गात्रम्। क्ली। देहे, शरीरावयवे। रा नि व १८। करिण पूर्व्वजङ्घादिप्रदेशे, अग्रपादादि सम्मुखभागे। मे।

गात्रकण्डू। स्त्री। कण्डूरोगविशेषे।

गात्रघर्षणम्। क्ली। शरीरमार्ज्जने।

गात्रभङ्गा। स्त्री। शूकशिम्ब्याम्। श च।

गात्रमार्जनी । स्त्री । अङ्गमार्जनार्थवस्त्रे । गामछा ।

गात्रविक्षेपः । पु । अङ्गचालने, अङ्गविक्षेपणे । वै निघ ।

गात्रशोष । पु । पूतना नामबालरोगविशेषे । शूँखे पाओया । वै निघ ।

गात्रसङ्कोची (इन्) । पु । आहुकजन्तौ । क्रकच क्रकलासे । काँकलास, बहुरूपी । रा नि व १९ । गोनसस्सर्पे । वै निघ ।

गात्रसम्प्लव । पु । प्लवजातीयपक्षिणि, इत्यादौ । हे च ।

गात्रसाद । पु । शरीरावसादे । पित्तरोगे । वै निघ ।

गात्रानुलेपनी । स्त्री । गात्रानुलेपनयोग्ये घृष्टपिष्टे सुगन्धिद्रव्ये । अम ।

गात्रोत्सादनम् । क्ली । गात्रानुलेपने ।

गाध । पु । स्थाने । लाभेच्छायाम् । हे च ।

गाध्यखण्डा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । के ।

गानिनी (नी) । स्त्री । वचायाम । वै निघ ।

गान्त्री । स्त्री । गोशकटे । भ टी रा ।

गान्धारम् । क्ली । गन्धरसे । गन्धबोल । त्रिका । पु । सिन्दुरे । मे । देशविशेषे ।

गान्धारी (रिका) । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । वै निघ । दुरालभायाम् । भा । रा नि व ४ । गञ्जिकायाम् ।

गान्धिक । पु । कीटविशेषे । गिंदि पोका । अ र । लेखके । नाना ।

गान्धिनी । स्त्री । गङ्गायाम् । शब्दर ।

गाम्भारिका (री) । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । गाम्भार गाछ । भ क सीवणी । ते गम्भारि । प सु ।

गाम्भीर्य्यम् । क्ली । गम्भीरतायाम् ।

गायत्री (इन्) । पु, क्ली । खदिरवृक्षे । भ । अम । च द, शि यो रत्न पि चि खण्डकाद्य लौहे । "तालमूली च गायत्री ।" खदिरकाष्ठसारे । च द यक्ष्म चि एलादिमन्थे ।

गायत्रीसार । पु । खदिरसारे । चक्र ।

गायत्त्रः । पु । सोमलताभेदे । 'गायत्रास्त्रे शुभ ।" सु चि २९ अ ।

गारित्रम् । क्ली । धान्यविशेषे । वै निघ । ओदने । छया ।

गारुडम् । क्ली । स्वर्णे । मे । मरकतमणौ । रा नि व १३ । तन्नामविषमन्त्रे । जटा ।

गारुडिक । पु । विषवैद्ये । अ र ।

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीवृक्षे । रा नि व ३।

गारुत्मक(त)म् । क्ली । मरकतमणौ । रा नि व १३ । वै निघ चय चि । नवरत्नराज मृगाङ्के ।

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्राम् । पाँची लता । रा नि व १० ।

गार्ज्जरम् । क्ली । गर्जरमूलके । गाजर मूला । रा नि व ७ ।

गार्ध । त्रि । आयुने । क्ली (ई) । आयूनताया ।

गार्भ (र्भिक) । त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ।

गाल । पु । मदनवृक्षे । प सु । वा ज्व चि १५ । "पिप्पलीभिर्युतान् गालान् ।"

गालनम् । क्ली । वस्त्रपूतकरणे । छाँका ।

गालफलम् । क्ली । मदनफले । वै निघ ।

गालव । पु । लोध्रवृक्षे । मे । श्वेतलोध्रे । भ टी भ । तिन्दुकवृक्षे । केँद गाछ । श च ।

गालित । त्रि । द्रवीकृते ।

गालोडनम् । क्ली । उन्मादरोगे ।

गालोडित । त्रि । उन्मत्ते । कृशे । के ।

गालोड्यम् । क्ली । पद्मबीजे । रा नि व १० ।

गाहित । त्रि । कम्पिते । स्नाते । वै निघ ।

गाचीरी । स्त्री । क्षीरशुक्लायाम् । प सु ।

गिरणम् । क्ली । भक्षणे । वै निघ ।

गिरि । पु । चक्षूरोगविशेषे । मे । पर्व्वते । रा नि व २ । स्त्री । गिलने । अम । बालमूषिकायाम् । भ टी र । पारददोषविशेषे । रसा ।

गिरिक । पु । गिरिनिम्बे । महानिम्बे । वै निघ ।

गिरिकदम्ब । पु । धाराकदम्बे । रा नि व ९ । भा पू २ भ ।

गिरिकदली। स्त्री। पार्व्वतीयकदलीवृक्ष। तत्पर्य्याय,—गिरिरम्भा, पर्व्वतमोचा, अरण्य कदली, बहुबीजा, वनरम्भा, गिरिजा, गजवल्लभा। गुणा—मधुरा हिमा बल्या वीर्य्यवर्द्धनी गुरुवी तृष्णापित्तदाहश्वासपहरी गुरु दुर्ज्जरा च। रा नि व ११।

गिरिकर्णि. (र्णी)। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्। रा. नि व २३। पाण्डुरापराजितायाम्। रा नि व ३। See श्वेतापराजिता। श्वेताप राजितायाम्। श्वेत अपराजिता। गुणा— शीतला तिक्ता चिन्तोपद्रवघ्नी चक्षुष्या विषदोषघ्नी त्रिदोषघ्नी। भा। श्वेतकिणिहीवृक्षे। पृथिव्याम्। आस्फोतायाम्। शंपरमाली। र मा। दुरालभा याम्। श च।

गिरिकर्णिका। स्त्री। अपराजितायाम्। अपराजिता। सु मु ३८ अ। श्वेतकटभीवृक्षे। रा नि व ८। श्वेतकिणिह्याम्। आरग्वधवृक्षे। रा नि व २३।

गिरिका। स्त्री। बालमूषिकायाम्। छुँचो। अम।

गिरिकाण। त्रि। गिरिरोगेणैकचक्षुर्हीने। उणा।

गिरिकोटजफलम्। क्ली। इन्द्रयवे। वै निघ २भ अतिसा चि मुस्तादिचूर्णे।

गिरिगुड.। पु। गेण्डूके। गेंड्। हे।

गिरिगोचरः। पु। श्वेतसर्व्वटे। वै निघ।

गिरिजम्। क्ली। शिलाजतुनि। भा। अभ्रके। लौहे। मे। गैरिके। रा नि व १३। पु। गिरिजमधूकवृक्षे। पाहाडे मौल गाछ। र मा। तत्पर्य्याय,—गैरशाक, मधूल, स्वल्पपत्रक। र। काञ्चनारवृक्ष। रक्त काञ्चन गाछ। रा नि व १०।

गिरिजतु (न्म)। क्ली। शिलाजतुनि। रा नि व १३। वै निघ क्षय चि सूर्य्यप्रभागुड़ी।

गिरिजधातु। पु। गैरिके। गिरिमाटी। वै निघ।

गिरिजा। स्त्री। मल्लिकापुष्पवृक्षे। मल्लिका फुलेर गाछ। रा नि व १०। मातुलुङ्गवृक्षे। रा नि. व ५। गिरिकदलीवृक्ष। क्षुद्रपाषाण भेद। लौह। रा, नि व २३। राखायाम्। कुन्द पुष्पवृक्ष। वै निघ।

गिरिजातिज.। क्ली। अभ्रधातौ। वै, निघ।

गिरिजामलम्। क्ली। अभ्रधातौ। श टी रा।

गिरिजाबीजम्। क्ली। गन्धके। भैष ग्रहणी कपाटरसे। अभ्रके।

गिरिजाह्वयम्। क्ली। शिलाजतुनि। वै निघ।

गिरिज्वर.। पु। वज्रे। श र।

गिरिधातुः। पु। गैरिकधातौ। रा नि व १३।

गिरिध्वजः। पु। वज्रे।

गिरिनिम्बः। पु। महानिम्बवृक्षे, कैटर्य्यनिम्ब। रा नि व ९।

गिरिपत्रः। पु। गिरिनिम्बे। महानिम। वि वकायनिम्ब। वै निघ।

गिरिपादिका। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी। मं गौडीकुड्डिडी। वै निघ।

गिरिपीलुः। पु। परूषकवृक्षे। रा नि व ११।

गिरिपुष्प(क)म्। क्ली। शैलजे। शैलज। स दगडफूल। रा नि व १२।

गिरिप्रिया। स्त्री। चमरीगव्याम्। रा नि व १९।

गिरिभित्। पु। पाषाणभेदवृक्षे। भा। श्वेतार्क वृक्षे। चा। भा।

गिरिभू। स्त्री। क्षुद्रपाषाणभेदे। रा नि व ५।

गिरिभेदः। पु। पाषाणभेदवृक्षे।

गिरिमनोहर। पु। आरग्वधवृक्षे। वै निघ

गिरिमल्लिका (ल्ली)। स्त्री। कुटजवृक्षे। अम। सि वी रक्तातिसा चि (कुटजाष्टके)।

गिरिमान। पु। गजे। श र।

गिरिमाल.। पु। आरग्वधवृक्षे। वै निघ।

गिरिमालपञ्चकम्। क्ली। आरग्वधाद्यपर नामयोगविशेषे। आरग्वधादि पाचन। "आर ग्वधग्रन्थिकमुस्तसिक्ताहरीतकीभि क्वथित कषाय।" सि यो वातकफज्व चि।

गिरिमृत् (द्भवम्)। स्त्री, क्ली। गैरिके।

गिरिभेदः । पु । विट्खदिरे । र मा । इरि भेद इत्यपि पाठ ।

गिरिय(या)क । पु । गेण्डुके । हे ।

गिरिरम्भा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वीरक कणी । रा नि व ११ ।

गिरिवर्त्तिका । स्त्री । पार्व्वततित्तिरिपक्षिणि । वै निघ ।

गिरिवासी (इन्) । पु । हस्तिकन्दनाममहाकन्द शाके । रा नि व ७ ।

गिरिशान्तक । पु । लौहमारकत्रिफलादि गणे । र सा स ।

गिरिशायी (इन्) । पु । पार्व्वतपक्षिविशेषे । वै निघ ।

गिरिशालाह्व । पु । मनुदपक्षिणि । सु सू ४६ अ ।

गिरि(श)शालिनी । स्त्री । अपराजितायाम् । पराण ।

गिरिशिखर । पु । महाबकुले । वै निघ ।

गिरिसर्प । पु । दर्व्वीकरसर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

गिरिसानुगा(जा) । स्त्री । त्रायमाणायाम् । वै निघ ।

गिरिसार । पु । लौहे, वङ्गे । मे ।

गिरिसिन्दु(न्धु)क । पु । कृष्णनिर्गुण्ड्याम् । वै निघ ।

गिरिस्वेद । पु । शिलाजतुनि । वै निघ ।

गिरिह्वा । स्त्री । बालमूषिकायाम् । अ टी र । सु कल्प ५ अ ।

गिल । पु । जम्बीरवृक्षे । श च ।

गिलग्राह । पु । नक्रे । वै निघ ।

गिलनम् (लि) । क्ली, स्त्री । गलाध करणे, भक्षणे । च टी ।

गिलायु । पु । गलरोगे । तल्लक्षण यथा— "दन्तिगले त्वामलकास्थिमात्र स्थिरोऽल्परुक् स्यात् कफरक्तमूर्त्ति । संलक्ष्यते सक्तमिवाशनञ्च स शस्त्रसाध्यस्तु गिलायुसञ्ज ।" सु नि १६ अ ।

गिलोद्य । पु । मत्स्यपताकाराकारयवमुखमत्स्य विशेषे । गिलोट इति लोके । स सू ४२ च ।

गीर्लता । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । रा नि व ३ ।

गीर्व्वाणकुसुमम् । क्ली । लवङ्गे । रा नि व १२ ।

गुग्गुलु । पु । (Burseraceac Balsamo-dendron mul ul) स्वनामख्यातपण्यद्रव्ये । गुग्गुल । तें गुग्गिलमुचेट्टु । वा सू १५ अ । तत्पर्य्याय,—कुम्भ, उलूखलक, कौशिक, पुर (अ), कुम्भीनुखलक, गुग्गुल (भ), जटायु, कालनिर्य्यास, देवधूप, सत्त्वसह, महिषाक्ष, पलङ्कषा (र), उग्र, उदूखलक, कुन्ती (स), कुम्भी (ज), उद्दीप्त (अ टी भ), यवनद्विष्ट, भवाभीष्ट, निशाटक, जटाल, पुट, भूतहर, शिव, शाम्भव दुर्ग, यातुघ्न, महिषाक्षक, देवेष्ट, मरुद्दिष्ट, रक्षोहा रूक्षगन्धक, दिव्य । स त्रिविध—साधारणगुग्गुलु, कणगुग्गुलु, भूमिजगुग्गुलुश्च । विशेषा पर्य्याये द्रष्टव्या । रा नि व १२ । महिषाक्ष महानील कुमुद पद्म हिरण्या इति पञ्चभेदमिच्छन्ति भावमिश्रादय । तेषु भृङ्गाञ्जनसवर्ण महिषाक्ष, महानीलवर्णा महानील, कुमुदाभ कुमुद, माणिक्यसवर्ण पद्म, हेमाभश्च हिरण्य इति । तत्र प्रथमो द्वितीयश्च हस्तिनां, कुमुदो हयाना, पद्म आरोग्ये, कनकश्च नराणां हित । भा । शुद्धि—उष्णे पूते च दशमूलक्वाथे गुग्गुलु प्रक्षिप्यालोड्य वस्त्रपूत विधाय पचाद्विशोष्य घृत दत्त्वा पेषितो ग्राह्य । सा कौ । गुणा—जराव्याधिहरत्वाद्रसायन । कटुतिक्तोष्ण कफ वातकासघ्न कृमिवातोदरप्लीहशोफार्शोघ्न । रा नि व १२ । नवो बृंहणो वृष्य सुगन्ध पिच्छिल गुरुः दुर्गन्ध । पुराणश्च अतिलेखनो वीर्य्यहीनश्च । भा । गुग्गुलुपाक गुडपाकवत् । See गुडपाक ।

गुग्गुलुवटक (आदित्यपाक) । पु । वातव्याधौ । त्रिफलाचूर्ण प्र ४ तो पिप्पलीचूर्ण १ तो गुडत्वगेलाचूर्ण प्र २ तो शोधितगुग्गुलु २० तो एकत्र दशमूलाम्बुना भाव्यम् (दशमूल ४० तो वारि ६० तो शे २० तो) । "भाव्य द्रव्यसम क्वाथ्य क्वाथोऽष्टांशस्तु तत्र च ।" च द । प प्र ।

गुच्छ । पु । स्तबके । विका । भेदय । गुच्छविनीटपे । वै निघ । मयूरपुच्छे । मे ।

गुच्छकः। पु। गुच्छकन्दे। तैलशाक इति लोके। शश वै। रीठाकरञ्जवृक्षे। रा नि व ९। क्ली। ग्रन्थिपर्णे। भा।

गुच्छकच्छद.। पु। ग्रन्थिपर्णम्। वै निघ।

गुच्छकणिशः। पु। रागीधान्ये। रा नि व १६।

गुच्छकन्दः। पु। कन्दशाके। तैलसाक इति लोके। म कुलीहालु। क मुकुलियागड्डे। गुणा —मधुर शीतल हृद्य दाहघ्न तपघ्न। रा नि व ७।

गुच्छकरञ्जः। पु। करञ्जवृक्षविशेषे। तत् पर्य्याय,—स्निग्धदल, गुच्छपुष्पक, नदी, गुच्छी, स्निग्धपत्रक, सामन्त, दन्तधावन। गुणा — कटु तिक्तोष्ण विषवातकण्डूविचर्च्चिकाकुष्ठस्पर्श त्वग्दोषघ्नश्च। रा नि व ९।

गुच्छगुल्मिका। स्त्री। स्नुहीवृक्षविशेषे। ह्रस्व फणिमनसाविशेष। वै निघ।

गुच्छदन्तिका। स्त्री। कदलीवृक्षे। रा नि व ११।

गुच्छपत्रः। पु। तालवृक्षे। তালগাছ। रा नि व ९।

गुच्छपुच्छः (क)। पु। गुच्छकरञ्जे। रा नि व ९।

गुच्छपुष्प. (का.)। पु। सप्तपर्णवृक्षे। अशोक वृक्षे। रा नि व १०। (क) गुच्छकरञ्जे। रीठाकरञ्जे। रा नि व ९।

गुच्छपुष्पी। स्त्री। शिग्ङीनामक्षुपे। धातकी वृक्षे। रा नि व ४'६।

गुच्छफल। पु। रीठाकरञ्जे। रा नि व ९। कतकवृक्षे। राजादनवृक्षे। क्षीरी वृक्ष। रा नि व ११। जलवेतसे। वै निघ।

गुच्छफला। स्त्री। अपिदमनीनामक्षुपे। काकमाच्याम्। रा नि व ४। द्राक्षायाम्। कदलीवृक्षे। रा नि व ११। निष्पाव्याम्। रा नि व ७।

गुच्छबुध्ना। स्त्री। गुण्डालाक्षुपे। रा नि व ५।

गुच्छमूल(लि)का (ला)। स्त्री। गुण्डा सिमीक्षुपे। रा नि व ८। गुण्डालाक्षुपे। वै निघ।

गुच्छसहा। स्त्री। शूद्रधान्यकाम्। वै निघ।

गुच्छार्द्धः। पु। चतुर्विंशतियष्टिक हारविशेषे। अ।

गुच्छालः। पु। भूतृणे। रा नि व ८। भूक दम्भे। प मु।

गुच्छाह्वकन्दः। पु। गुलुच्छकन्दे। रा नि व ७।

गुच्छी। स्त्री। गुच्छकरञ्जवृक्षे। रा नि व ९।

गुञ्ज। पु। गुच्छे। श र।

गुञ्जकृत्। पुं। भ्रमरे। श र।

गुञ्जनम्। क्ली। भ्रमरादेर्गुणगुणध्वनौ।

गुञ्जरत्नमाला। स्त्री। वैद्यकग्रन्थभेदे।

गुञ्जा। स्त्री। (Abrus precatorius) स्वनामख्यातोपविषजातीयमूलविषलतायाम्। কুঁচ গাছ। हि शीषकांड्च चिरमिति। म क गुलु गुञ्जे, एरड्डु। उत् रुञ्ज। सु कल्प २ अ। तत्पर्य्याय,—गुञ्जिका (श), काकचिञ्ची, कृष्णला (अ), शाङ्कुष्ठा, रक्तिका, काकपन्तिका, काका दनी, काकतिक्ता, काकजङ्घा, शिखण्डिनी (र), काकतुण्डिका, कचा (हे), कनीचि (शब्दर), काका, काकिनी (अ टी), काञ्ची (वि), चूडा मणि, सौम्या, शिखण्डी, अरुणा, ताम्रिका, शीतपाकी, उच्चटा, कृष्णचूडिका, रक्ता, काम्भोजी, भीलभूषणा, वन्या, श्यामलचूडा, काकचिञ्चिका। गुञ्जा द्विधा श्वेतरक्तभेदात्। द्वयोर्गुणा —फल तिक्तोष्ण चक्षष्य शिरोऽर्त्तिनाशनञ्च। शिफा वान्तिकरी परञ्च शूलघ्न विषहृत्। वश्ये श्वेतञ्च शस्यते। रा नि व ३। "गुञ्जाद्वयन्तु केश्य स्याद्वातपित्तज्वरापह। मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णामद विनाशिन। नेत्रामयहर वृष्य बल्य कण्डूव्रण हरेत्। कृमीन्द्रलुप्तकुष्ठानि रक्ता च धवलापि च॥" भा। श्वेतगुञ्जायाम्। र सा स। मुक्तायाम्। रा नि व ६। मद्यशालायाम्। श र। यव चतुष्टयात्मके माने। गुञ्जा स्यात्तद्यवचतुष्टयम्। प म १ख। यवत्रयमाने। कचिद्वैद्यके। गोधूमद्वय माने। रा नि व २१ अ।

गुञ्जाकिनी। स्त्री। गुञ्जायाम्। भैष ज्व चि पानीयभक्तवट्याम्।

गुञ्जागर्भरस। पु। हृद्रोगे रस। पाठ — "निश्चन्द्रं रसहेम साञ्जनकरासुर्व्यंशानिक। गन्धकेन

जयाचूर्णं निम्बुबीज समानकम्। गुञ्जाबीज तदड स्यात्तदर्द्ध जयपालकम्। निम्बुद्रवेण सम्मर्द्य काकमाच्या दिनान्तकम्। धुस्तूरकजयन्तीभ्यां गुडिकां कारयेत्सुधी। गुञ्जामर्भरसो नाम्ना दातव्यो घृतसयुत। हिङ्गुसैन्धवसयुक्त मण्ड पथ्याय दापयेत्॥" पारा ५॥० तो गन्धक, जयन्तीबीज वा हवी तकी निम्बुबीज प्रत्येके ७ तो कुँचेर बीज ७ तो जयपाल १॥० तो निम्बु, काकमाची धुतुरा एवं जयन्ती रसे माड़िया वटी करिवे। र चि।

गुञ्जातैलम्। क्ली। कुष्ठे, गण्डमालायां तैलम्। 'गुञ्जामूलफले तैल विपक्व द्विगुणाम्भसा।" कटु तैल ४ श गुञ्जामूल फलच प्र ४ प वारि ८ श। भा। अन्यत्—"गुञ्जाफले श्रुत तैल भृङ्गराज रसेन च।" कटुतैल ४ श कुँचफल ८ प भीमराजरस ८ श। सा कौ।

गुञ्जाद्यतैलम्। क्ली। गलगण्डाधिकारे। गुञ्जामूल करवीरमूल बीजताडकमूल, अर्कमूल वा निर्यास, सर्षप। एषा प्र ४ तो तैल १ श (८० तो) गोमूत्र ८ श पक्वा शेषयेत। तत्र पिप्पली पञ्चलवण मरिचचूर्णे १० तो प्रक्षेप। रस र।

गुञ्जाफलम्। क्ली। गुञ्जाबीजे।

गुञ्जाभद्ररस। पु। जठरगमे हृद्रोगे च हित। पारद १॥० तो गन्धक ६ तो गुञ्जबीज ३ तो जयन्तीबीजं निम्बुबीज जैपालबीज प्र षडतोलक। जयन्तीधुस्तूरपत्रजम्बीरकाकमाची रसेन प्रत्येक विभाव्य घृतेन मर्द्दयित्वा वटी कार्य्या। मा ४ र। र सा स। भैषज्यरत्नावल्यां जयन्ती निम्ब नास्ति।

गुञ्जिका। स्त्री। गुञ्जायाम्। ईं ठ। विषय परिमाणे। श च।

गुञ्जितम्। क्ली। गुञ्जने।

गुटिक। पु। मत्स्यग्रामम्। मिश्रित। ज द १२ च।

गुटिका। स्त्री। वटिकायाम्। गुलि। गुञ्जायाम्। ईं ठ। ज द।

गुटिकाञ्जनम्। क्ली। तिमिराञ्जनान्यतमे ऽञ्जने। See अञ्जनम्।

गुटिकाह्वय। पु, क्ली। लवणविशेषे। के।

गुण्ठ। पु। रूपविशेषे। केशव। रा नि व ८। सुगन्धरोहिषतृणे। वै निघ। दाक्षिणात्ये। "दाक्षिणात्यो भवेद्गुण्ठो योऽश्वन्य सर्व्ववाजिनाम्।" ज द ६अ।

गुड। पु। इक्ष्वादिरसविकारे। गुड़। तत् पर्य्याय,—इक्षुसार, मधुर, रसपाकज, खण्डज, द्रवज, सित, मोदक, अमृतसारज, शिशुप्रिय, सितादि, अरुण, रसज (रा), इक्षुरसक्वाथ, गण्डोल, मधुबीजक (वै), गण्डोल, गुल, स्वादु खण्ड (शब्दर), स्वादु (चि)। स सामान्यत स्तुर्भेद धौताधौतपुराणनवभेदात्। तेषु धौतो नातिश्लेष्मल मलानुलोमन, अधौत प्रभूतक्रिमि मज्जासृङ्मेदोमांसकर, पुराणो हृद्य सर्व्वहितश्च, नवश्च श्लेष्माग्निमान्द्यकृत्। वा टी हेमा। सा गुणा—ऊष्णो गुरु स्निग्ध वातघ्न मूत्रशोधन नातिपित्तहर मेद कफक्रमिबलदश्च। भा। पुरातनस्य गुणा—अधिकगुण रक्तपित्तप्रशमनबलकारी च। राज। "गुडो जीर्णो लघु पथ्यो नाभि ष्यन्दाग्निपुष्टिकृत्। पित्तघ्नो मधुरो वृष्यो वातघ्नो ऽसृक्प्रसादन॥" भा। यावनालगुडस्य कटु क्षारो मधुर वातकफघ्न पित्तजनक नित्यसेवनेन कण्डुकुष्ठ जनयति अस्त्रविदाहञ्च करोति॥ रा नि व १४। "बल्यो वृष्यो गुरु स्निग्ध वातघ्नो मूत्रशोधन। स पुराणोऽधिकगुणो गुडामोऽरोचकापहः। क्षये कासे क्षतक्षीणे पाण्डुरोगेऽसृक्क्षये। हितो योगेन संयुक्तो गुड पथ्यतमो मत॥" "गुदामये कामलशोषमेहे गुल्मामये पाण्डुहलीमके च। वाते सपित्तासृजि राजरोगे रुचिप्रदो रोग हरो गुरु स्यात्॥ कासे शोषे गुडो नेष्ट अन्यत्रापि हितो मत। योगयुक्तोऽपि सर्व्वत्र हितो गुण गणालय॥ चामघामभवदञ्जाघामूर्च्छानुरोगि णाम्। अश्वशाल्मिश्रमसदविषमूत्रकृच्छ्राश्मरीणाम्। जीर्णज्वरविषमे रक्तपित्तप्रकोपे तृष्णादाह प्रदरक्षिरसे सर्व्वरोगान् निहन्ति॥" अत्रि १० अ। धुत्वीडके। हस्तभासिद्ध। प इ। कार्पासम्। कापास। अ टी। राशि। ई च।

गुडक। पु। गुडपक्वौषधमात्रे। यन्नाम यावत् अस्य पुष्पवीर्य्यलम्। वै।

गुडकाष्ठ। पु। इत्नी। वै निघ।

गुडकुष्माण्डकम्। क्ली। वाजीकरणाधिकारे

प्रशस्तम्। यथादिहीन किञ्चिन्नवीतृष्णिम्न शिला पिष्ट किञ्चिदातपशोषितं पुष्पकूष्माण्डखण्डं तैल घृतेन भर्जयेत् यथा मधुवर्णं भवति। सिम्नगालित कूष्माण्डद्रवे पुराणगुड दत्त्वाशोध्य पुनः च तेन मलिन कूष्माण्डक पचेत्। माइग्रावोक्तगुडपाक चिह्नावधारिते कोष्णे लवङ्गपातादिचूर्णं प्रक्षेप्यम्। कूष्माण्ड १०० प घृत ८ प तिलतैल ८ प गुड १०० प लवङ्गतेजपत्र धान्य त्रिकटु जीरक द्वय एलाद्वय चित्रक पिप्पलीमूल चव्य गजपिप्पली शुण्ठी शृङ्गाटक कशेरु तालाङ्कुर तालमस्तकच एषां प्र चूर्णं ८ प मधु ८ प। रस र।

गुडखण्डः। पु। गुडकृतखण्डे। थाँड़गुड़, पाटालि। गुणा—"गुडखण्डश्च मधुरं स्निग्धं वातपित्तघ्नः। किञ्चिच्छीतगुणोपेतो वल्यो वृष्यो रुचिप्रदः॥"

गुडगुडा। स्त्री। यावनालशर्करायाम्। रा नि व १४।

गुडची। स्त्री। गुडूच्याम्। श टी भ।

गुडचुक्रम्। क्ली। गुडकृतचुक्रविशेषे। गुड कृत सिर्कान्न। यथा—"गुडाम्बुना सतैलेन कन्द शाकफलैस्तथा। सन्धितञ्चाम्लतां यातद्गुडचुक्रं तदु च्यते॥" भा।

गुडतृणः (त्रिण)। पु, क्ली। इक्षौ। रा नि व १४। गुडतृणे। श र।

गुडत्वक्। क्ली। स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये। गाव चिनि। तत्पर्याय,—सूतकट, भङ्ग, त्वक्पत्रं, वराङ्गकं, लच, चोल, त्वचा, पत्र, छल्ल, सुरभि वल्कल (शब्दर), उत्कट, चोच (अ), गुड़त्वचं (श), त्वक्, पत्र (अ टी)। तत्र लघूष्ण स्वादु तिक्त रुक्ष पित्तवर्द्धक अरुचिकण्ठदुर्गन्धिवातार्श कृमिपीनसघ्नश्च। भा। कफघ्नश्चामवातघ्न मधुर कटु चेति। राज।

गुडत्वचम्। क्ली। गुडत्वचि। जातीकोषे। जयित्री। श च।

गुडदारु। क्ली। इक्षौ। त्रिका।

गुडपाक। पु। औषधस्य गुडपाके। तल्लक्ष णम्—"यदा दर्व्याप्रलेपः स्यात् यदा वा तन्तुलो भवेत्। तोयपूर्णे च पात्रे तु क्षिप्तो न प्लवते गुडः। स्थिरत्वं नियतस्थिते त्वङ्गुलितस्तु न शीर्यति। एष पाको गुडादीनां सर्व्वेषां परिकीर्त्तितः। सुखमर्द्दं सुखस्पर्शो गन्धवर्णरसान्वितः। पीडितो भवति मुद्रा गुरुपाक सुपाकतः। गुडवद्गुग्गुलो पाक रसगन्धविवर्ज्जितः। स्नेहमध्यमहीनेषु द्वादशाष्टचतुर्थ। मधपके गुग्गुलोर्मात्रा व्याधि बोध्य प्रयो जयेत्॥ रसक्रियायां ये लेहा गुडाद्येव प्रकीर्त्तिता। तेषां विन्दुर्जले न्यस्तो न शीर्य्येत्पाकलक्षणं॥" प प्र ३ ख।

गुडपाचक। पु। इक्षौ। वै निघ।

गुडपिप्पली। स्त्री। पिप्पलीचूर्णं १ भ गुडस्य च भागद्वय जीर्णज्वरे प्रशस्तम्। अन्या यथा— विडङ्ग त्रिकटु कुष्ठ हिङ्गु पञ्चलवण यवक्षार सर्जिक्षार टङ्कणक्षार समुद्रफेन चितकमूलचूर्णं गजपिप्पली कृष्णजीरक तालजटाक्षार कुष्माण्ड नालभस्म अपामार्गक्षार तिन्तिड़ीक्षार प्र सम भाग। सर्व्वचूर्णसम पिप्पलीचूर्णं। पुन सर्व्व चूर्णद्विगुण पुरातनगुड एकत्र सम्मर्द्दम्। मा १० तो। भैष।

गुडपुष्प (क)। पु। मधूकवृक्षे। मउल गाछ। हि महुया। र मा। वकुलपुष्पवृक्षे। श।

गुडपुष्पसार। पु। मधुकपुष्पसारे। च द।

गुडफल। पु। पीलुवृक्षे। भा। वदरवृक्षे। रा नि व ११।

गुडफला। स्त्री। ह्रस्वकाश्मर्याम्। वै निघ।

गुडभल्लातकम्। क्ली। अर्शोरोगे। क्वाथार्थ —दशमूल, ওলকচু, বানরহাটি, গোক্ষুর, চিতা, শটী প্রত্যেকে ১ প ভল্লাতক ১০০ টা, জল ৬৪ শ শেষ ১৬ শ। প্রক্ষেপার্থ—মধু ৮ প পিপুল ৪ প এরণ্ডতৈল ৮ প গুড়ত্বক্, এলা, মরিচ প্রত্যেকে ১ পোওয়া। च द।

गुडभा। स्त्री। यावनालशर्करायाम्। रा।

गुडमञ्जरी। स्त्री। जिङ्गिन्याम्। वै निघ। कृष्णशाल्मल्याम्। एतन्निर्य्यासमिश्रेण कर्णास्रवक् नश्यति। वा उ ४० अ।

गुडमण्डूरम्। क्ली। अन्नद्रवशूले। पुराणगुड १ प आमलकचूर्णं १ प हरीतकीचूर्णं १ प शुद्धमण्डूर ३ प घृतमधुभ्यां सम्मर्द्य २ तो भोजनादौ मध्ये अवसाने च सेव्यम्। रस र।

गुडमूल (क)। पु। स्वल्पमाधिपशाके। श च। इक्षौ। भा।

गुड़योगफला । स्त्री । मधुरालाब्वां । वै निघ ।

गुडलम् । क्ली । गौडीमदिरायाम् । श च ।

गुडवोज, । पुं । मसूरे । रा नि व १६ ।

गुडशर्करा । स्त्री । शर्करायाम् । शिका । तत्पर्य्याय,—विघटा (वि), घटिका (वि.) । गुणा—"इन्द्रा चौद्रसतहिता सर्वेदा गुड शर्करा ।" च सू २७ अ ।

गुडशिग्रु । पुं । रक्तशोभाञ्जने । श च ।

गुडशुक्तम् । क्ली । यत्तैलगुड़ाम्बुना कन्दशाकादि एकत्र सहितमत्यम्लो गुडशुक्तमुच्यते । प प्र १ ख । गुडाम्बुना सतैलेन सन्धानाद्यधिकम्लु यत् । कन्दशाकफलैर्युक्तं गुडशुक्तं तदुच्यते ॥" शार्ङ्ग ।

गुडा । स्त्री । स्नुहीवृक्षे । र मा । गुटिकायाम् । मे । श्वभीर्व्याम् । रा नि व ८ । गुडूच्याम् । वै निघ ।

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् ।

गुडाख्य । पुं । स्नुहीवृक्षे । रा नि व ८ ।

गुडादिवटिका । स्त्री । शोथे रस । शुण्ठी चूर्ण १ प । पिप्पलीचूर्ण १ प शुद्धमण्डूर १ प तिल १ प पलद्वयगुड़ेन वटी कार्य्या । गुड़ ७ प शुण्ठीचूर्ण ७ प पिप्पलीचूर्ण ७ प शुद्धमण्डूर १ प तिल १ प । भा ।

गुडाम्बु । क्ली । गुड़कृतजले । "गुड़योगाद्गुड़ाम्बु स्याद्गुड़वर्णरसान्वितम् ।" प प्र १ ख । वा चि ६ अ ।

गुडारिष्टम् । क्ली । मदिरायाम् ।

गुडाशय । पुं । अचोटवृक्षे । रा नि व ११ ।

गुडाष्टकम् । क्ली । उदावर्त्ते अजीर्णे च । त्रिकटु पिप्पलीमूल त्रिवृन्मूल दन्तीमूलं चित्रकमूलं एषां प्रति चूर्ण तुल्यभागं गुड़ेन प्रातर्भक्षयेत् । मात्रा यथाग्निबला देया ।

गुडासव । पुं । गुडकृतासवे । गुणा—"सृष्टो भिन्नशकृद्वातो गौड़स्तर्पणदीपन ।" च सू २७ अ ।

गुडिका । स्त्री । गुटिकायाम् । प प्र । गुडिका वटिका वेति संज्ञायामन्तरभेदत । वैप ।

गुडी । स्त्री । स्नुहीवृक्षे । गुडूच्याम् । वै निघ ।

गुडचिका (ची) । गुडूच्याम् । चर । भ ।

गुडूची । स्त्री । (Tinospora cordifolia Syn Menispermum cordifolium) स्वनामख्यातपत्रमात्रलतायाम् । गुलञ्चलता । हि गुरुच, गड्च । मे गुलवेलि । कं अमरदवेलि । ते तिप्पतीगे । कान्यकुब्जे गुरुची । गुर्ज्जरे गलो । तत्पर्य्याय,—वत्सादनी, छिन्नरुहा, तन्त्रिका, अमृता, जीवन्तिका, सोमवल्ली, विशल्या, मधुपर्णी (अ), गुडची (अ टी), चक्रलक्षणिका, धाराशीर्षा, छिन्नोद्भवा, वयस्था (र), अमृतवल्ली (रत्न), ज्वरारि, श्यामा, सुरकृता, मधुपर्णिका, छिन्नोद्भवा, अमृतलता, रसायनी, छिन्ना, सोमवल्लिका, भिषक्प्रिया, कुण्डलिनी, वयस्था, नागकुमारिका, छद्मिका, चन्द्रहासा, अमृतसम्भवा । रा । गुणा —"गुड़ूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । संग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी । दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरक्रिमिवमीन् हरेत् । प्रमेहश्वासकासार्शःकृच्छ्रहृद्रोगवातनुत् ॥" तदुत्पत्ति —पुरा यदा रावणपरिहृतां रामः सीता पहारिणं रावणं जघान तदा इन्द्रः वानरानिन्द्रो ऽमृतवर्षेण जीवयामास । तद्गात्रच्युता रक्तबिन्दव गुड़ूची जाता । भा ।

गुडूचीघृतम् । क्ली । वातरक्ते । गव्यघृतं ४ श क्वाथार्थं—गुड़ूची १२॥० श जलं ६४ श शे १६ श कल्कार्थ —गुड़ूची १ श । अन्यत् आम वाते—गव्यघृतं ४ श क्वाथार्थं—गुड़ूची ६४ प जल ६४ श शे १६ श कल्कार्थं शुण्ठी १ श । च द ।

गुडूचीतैलम् । क्ली । वातरक्ते तैलम् । स्वल्प यथा—तिलतै ४ श क्वाथार्थं—गुड़ूची १०० प जल ६४ श शे १६ श । मतान्तरे गुड़ूची ४ श जल १६ श शे ४ श । शा कौ । भैष । मध्यमं यथा—तिलतैल ४ श गुड़ूचीक्वाथ १६ श दुग्ध ४ श । भैष । बृहत् यथा—तिलतैल ८ श क्वाथार्थे—गुड़ूची १०० प जल ६४ श शे १६ श कल्कार्थं—शल्फा हरीतकी त्रिकटु रास्ना मुस्ता धन्वयवासी हरिद्रा दारुहरिद्रा कुष्ठ धान्य पद्मकाष्ठ विड़ङ्ग तेजपत्र वचा जटामांसी, एषां प्रति ४ तो रक्तचन्दन ८ तो । अपर यथा —तिलतैल १६ श गुड़ूची १२॥० श जल ६४

प्र भे १६ प्र दुग्ध ६४ प्र। क्वाथ—यष्टिमधु मञ्जिष्ठा काहि (अभावे मला) हडि (अभावे गोरचवाहली) मेदा (अभावे अश्वगन्धा) महामेदा (अभावे अनन्ता) जीवक (गुडूची) ऋषभक (अभावे वंशरोचना) काकोली क्षीरकाकोली जीवन्ती कुष्ठम् एला अगुरु द्राचा जटामांसी पद्मनखी शटी रेणुक विकङ्कतजटा (वेंटेचिर चूर्ण) शुण्ठी पिप्पली मरिच शुलुफा श्यामालता अनन्तमूल गुडत्वक् तेजपत्र चव्य वराहक्रान्ता भूम्यामलकी शालपर्णी तगरपादुका नागेश्वर पद्म काष्ठ सौगन्धिक (शुन्दी) रक्तचन्दन एषां प्रति २ तो। सा कौ।

गुडूचीपत्रम्। क्ली। पत्र गुडच्या शाकार्थे। गुणा—आग्नेयं सर्व्वज्वरहरं लघु कटु कषाय तिक्त स्वादुपाकं रसायन बल्यमुष्णं सग्राहि तथाग्नं प्रमेहघ्नं दाहघ्न कामलाकुष्ठपाण्डुघ्नञ्च। भा।

गुडूचीसत्त्वम्। क्ली। गुडूचीसारे। गुलञ्चेर पालो। भैष।

गुडूच्यादिगण (कषाय.)। पु। गुडूची पद्मकारिष्टधानकारक्तचन्दनात्मके गणे। स च पित्तश्लेष्मज्वरच्छर्द्दिदाहतृष्णाघ्न अग्निकृच्च। सा सू १५ अ। गुडूचीशारिवाद्राचाशतपुष्पापुनर्नवाभि कृते कषाये। च द। अन्य—"गुडूच्यतिविषा धान्यशुण्ठीविल्वाब्दबालकैः। पाठाभूनिम्बकुटज चन्दनोशीरपद्मकैः। कषाय शीतल पेय ज्वरातो सारशान्तये॥" भैष।

गुडूच्यादिलौह। पु। वातरक्ते रस। पाठ गुडूचीसारसंयुक्तं त्रिफलाघृतान्वय। वातरक्त निहन्त्याशु। गुडूचीसार (गुलञ्चपालो) त्रिकटु त्रिफला विडङ्ग मुस्ता चित्रकमूल—एषां प्र १ तो लौह १० तो माषप्रमाणा वटी कार्य्या। र चि।

गुडेरः (क.)। पु। ग्रासे। ग्रासे। उणा।

गुडोदकम्। क्ली। गुडाम्बुनि।

गुडोद्भवा। स्त्री। शर्करायाम्। रा नि व १४।

गुडोद्भूता। स्त्री। शर्करायाम्।

गुण्डक। पु। गरुडशाली। रा नि व १६।

गुण (क.)। प। इन्द्रिये। मे। लघ्वादौ धर्म्मे। ते च लघुगुरुस्निग्धरूक्षतीक्ष्णा इति यथाक्रमम् आकाशक्षितिजलाग्नीनां गुणा। तत्र लघु—पथ्य कफघ्न क्षिप्रपाकि। गुरु—वातघ्न पुष्टिश्लेष्मकृच्चिर पाकि च। स्निग्ध—वातघ्न श्लेष्मकारि वृष्य बल्यञ्च। रूक्ष वातकर कफनाश। तीक्ष्ण—पित्त कर लेखनं कफवातघ्नञ्च। सुश्रुतस्तु विंशतिगुणा नाह यथा—लघुगुरुस्निग्धरूक्षतीक्ष्णश्लक्ष्णस्थिरसर पिच्छिलविशदशीतोष्ण मृदुकर्कशस्थूलसूक्ष्मद्रवशुष्का स्त्रमंदा इति।

गुणकर्णिका। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। रा नि व ३।

गुणत्रयम्। क्ली सत्वरजस्तमःसु। लक्षण—"सत्व रजस्तमश्चेति प्रोक्तास्त्रयो गुणा। तत्र सत्त्व श्लेष्मा रज पित्त तमश्च वायु। सत्त्वं श्लेष्मा रज पित्त तमश्चापि समीरण। द्रव्यस्य मानसु द्रिक्त पुंसि पुरुषानुवर्त्तते॥" रा नि व २१।

गुणमहोदधिः। पु। कासाधिकारे। पारद गन्धक लौह विष त्वक् (गुडत्वक्) ताम्र वङ्ग अभ्र—एषां प्रति १ तो त्रिकटु तेजपत्र मुस्तक विडङ्ग नागेश्वर रेणुक एला पिप्पलीमूलञ्च एषां प्र २ तो बालकपिप्पलीक्वाथेन जम्बीररसेन च भावना दातव्या। मात्रा चणकाभा। रस कौ।

गुणलयनिका (नी)। स्त्री। पटनिर्म्मितगृहे। ताँबू।

गुणवतीवर्त्ति.। स्त्री। व्रणरोगे हिता। धूनक लोध्र सिन्दूरम् अतिविषा हरिद्रा विभीतकफल कम्पिल्लक श्रीवास गुग्गुलुश्च, एषां प्र समभाग घृततैलाभ्यां सम्पिष्य त पिण्ड तुल्यसिक्थक (मोम मदग्निना पक्का सम्मिश्रित ज्ञाला वह र्त्ति। रस र।

गुणवत्तरा। स्त्री। जीवन्तीशाके। प सु।

गुणसू। स्त्री। कार्पासीक्षुपे। रा नि व ४।

गुणा। स्त्री। दूर्व्वायाम्। मांसरोहिण्याम्। मद्यसामान्ये। रा नि व ८।१२।१४।

गुणाढ्यकः। पु। अङ्कोलवृत्ते। वै निघ।

गुणारिष्टम्। क्ली। मद्ये। रा।

गुणी (इन्)। पु। आवर्त्तकाम्। ञ्जापटी। वै निघ। त्रि। शब्दाद्याधारे आकाशादौ। च।

गुणोज्ज्वला। स्त्री। चुद्रश्वेतयूथिकायाम्। वै निघ।

गुण्ठः। पु। तृणद्वये। सा सू १५ अ। "हथा,

दनीनलकुशद्वयगुण्ड्रगुन्द्रा ।" दाक्षिणात्यघोटकभेदे। See अश्व ।

गुण्ड्रः । पु। (Scirpus kysoor) कशेरु वृणे। अस्य कन्द कशेरुरिति। केशुर घास, গোঁড়ো কেশুর। केशटीति लोके। मवलहातीनि। क मुरगेर। ततपर्याय,—काण्डगुण्ड, दीर्घ काण्ड, त्रिकोणक, छत्रगुच्छ, असितव, नील पत्र, विधारक । गुण्ड्रस्त्रिविध—वृत्तगुण्ड्र लघु स्थूलगुण्डी च। सा गुणा—मधुरा शीता कफ पित्तातिसारघ्ना दाहरक्तहराय। मध्ये स्थूलतरी ऽधिकगुणश्च। रा नि व ८। सुगन्धरोहिषवृणे। वै निघ ।

गुण्ड्रक । पु। चूण। भेष ।

गुण्ड्रकान्द' । पु। कशेरौ। কেশুর। रा नि व ८।

गुण्ड्रता । स्त्री। यावनालशर्करायाम्। रा नि व १४।

गुण्ड्रस । पु। सर्पजातिभेदे। अनि २ स्थान।

गुण्ड्रा । स्त्री। काशवृणभेदे। ছোট কেশে। रा नि व ८।

गुण्ड्राफली । स्त्री। देवदाल्याम्। পীতঘোষা। वै निघ ।

गुण्ड्रारोचनिका (नी) । स्त्री। स्वनामख्यात गन्धद्रव्ये। কমলাগুড়ি। र. मा।

गुण्ड्राला । स्त्री। स्वनामख्यातक्षुद्रक्षुपे। गुडाला, गौंडाल। ततपर्याय,—जलोद्भवा, गुच्छवधा, जलाश्रया। गुणा—कटुतिक्तोष्णा शीवशमनी च। रा नि व ५। गुण्ड्रासिनीवृणे। रा नि व ८।

गुण्ड्रासिनी । स्त्री। स्वनामख्यातवृणविशेषे। ततपर्याय,—गुण्डाला, गुडाला, गुच्छमूलिका, चिपिटा, शृणपर्वी, यवासा, पृथुला, विष्टरा। गुणा—स्वादकटु तिक्तोष्णा पित्तदाहश्रमघ्नी पशुघ्नी व्रणदोषघ्नी च। रा नि व ८।

गुण्डिक । पु। तण्डुलादिचूर्णे। গুঁড়া।

गुत्य' । पु। रवैधुकायाम्। र मा। भा म खण्ड चि। गुड्रश्चाम्। च द अतिसा चि।

गुत्यकम् । क्ली। ग्रन्थिपर्णे। গেঁঠেলা। र मा।

गुत्स (क) । पु। ग्रथिपत्त्रे। मे। गुच्छे।

गुत्सपुष्प । पु। सप्तच्छदवृक्षे। जटा।

गुदम् । क्ली। The anus मलत्यागद्वारे। মলদ্বার जटा। स्थूलान्त्रप्रतिबद्धसार्द्धपञ्चाङ्गुल गुदपरिमाणम्, तत्र वलय तिस्रोऽध्यर्द्धाङ्गुलान्तर भूता। चतुरङ्गुलायता सर्वास्तिर्य्यगेकाङ्गुलो च्छ्रिता। सु नि २अ। भावप्रकाशस्तु सार्द्ध चतुरङ्गुलमाह। तल्लक्षण यथा—"गुदस्य मान सर्वस्य सार्द्धं स्याच्चतुरङ्गुलम्। तत्र सुर्वलयस्तिस्र शङ्खावर्त्तनिभास्तु ताः। प्रवाहिणी भवेत पूर्व्वा सार्द्धाङ्गुलमिता मता। उत्सर्ज्जनी तु तदधः सा सार्द्धाङ्गुलसम्मिता। तदधः संवरणी स्यादेका ङ्गुलसमा मिता। अर्द्धाङ्गुलप्रमाणन्तु बुधैर्गुद मुख मतम्। मलोत्सर्गस्य मार्गोऽयं पायुर्देहे विनि र्म्मित॥" भा। तदुत्पत्तिरन्त्रशब्दे द्रष्टव्या।

गुदकील (क) । पु। अर्शोरोगे। रा नि व २०।

गुदकुट्ट(न्द)क । पु। शिशोर्गुदजताम्रवर्ण व्रणविशेषे। लक्षणम्—"मलोपलेपात स्वेदाद्वा गुदे रक्तकफोद्भव। ताम्रवर्णोऽन्त कण्डूमान् जायते भूयुपद्रव। केचित्त मातृकादोष वदन्त्यन्येऽपि पूतनम्। प्रष्टाकगुदकुन्दञ्च केचिच्च तमनासिकम्॥" वा उ २अ।

गुदग्रह । पु। उदावर्त्तरोगे। हे च। पायु वेदनायाम्। च इन्द्रिय १०अ।

गुदजघ्न । पु। कटुशूरणे। वै निघ।

गुदजारि' । पु। देवताडवृक्षे। वै निघ।

गुदपाक । पु। गुदकुन्दरोगे। वै निघ।

गुदवलि' । स्त्री। शङ्खावर्त्तवत् गजतालुसवर्णा पायुस्थवलित्रये। See गुदम्।

गुदभ्रंश । पु। (Prolapsus ani) गुद निर्गमरोगविशेषे। হাড়িস। तस्य लक्षण यथा— "प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुदं बहि। रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंशं तमादिशेत्॥" मा नि।

गुदाङ्कुर । पु। अर्शरोगे। हे च। मा नि।

गुदामय । पु। अर्शसि। र सा स।

गुदामयहर । पु। कटुशूरणे। বুনো ওল। वै निघ।

गुदास्थि । क्ली। पायुस्थास्थि। च शा ७अ।

गुदौष्ठः । पु । मलद्वारमूले । "रोगान्तेभी यथाश्रद्धा गुदौष्ठ परिकीर्तितः ।" सु नि ७ अ ।

गुन्थफलः । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।

गुन्दगुच्छकः । पु । गुच्छकरञ्जे । वै निघ ।

गुन्दा(न्द्रा)लः । पुं । जीवञ्जीवपक्षिणि । চকোর । हे च ।

गुन्द्रः । पु । पाटरकाख्यशरे । ভদ্র গাছ । হি गन्दपटेर । तत्पर्याय,—पटरक, षण्ढ, मृद्वेदाख मुस्तक । गुणा—कषायत्व मधुरत्व हिमत्व रक्तपित्तमूत्रकृच्छ्रनाशित्व स्तन्यमूत्ररज-शोधकत्वञ्च । भा । शरवृक्षे । अम । मुस्तक तृणे । वै निघ ।

गुन्द्रकः । पु । गुन्द्रशरे । प सु । भा म अश्मरी चि ।

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकातृणे । भा । मुस्तक तृणे । वै निघ ।

गुन्द्रा । स्त्री । गवेधुकायाम् । पद्मरकी, गीदर इति लोके । গড়গড় । सु सू ४६ अ । देवधान्ये । र मा । रोचनिकायाम् । सि यो कृमि चि । भद्रमुस्तके । त्रिका । प्रियङ्गौ । अम । गुड्त्याम् । च सू ४ अ । चि ३ अ । एरण्डवृक्षे । शिरीष वृक्षे । दर्भे । वै निघ । एरकातृणे । भा ।

गुन्द्राल' । पु । जीवञ्जीवपक्षिणि । हे ।

गुप्तगन्धिः । स्त्री । एलवालुके । रा नि व ४ ।

गुप्तपत्रकः । पु । मध्वालुके । চৌ আলু । प सु ।

गुप्तपुष्पः । पु । सप्तपर्णवृक्षे । वै निघ ।

गुप्तफला । स्त्री । काकजङ्घायाम् । গুড়কাউনি । वै निघ ।

गुप्तबीजम् । क्ली । तृणे । वै निघ ।

गुप्तस्नेह. (ही (हन्)) । पु । अङ्कोटवृक्षे । আঁকোট গাছ । रा नि व ११ ।

गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छ्वां । रा नि व ३ । चन्दन विशेषे । चूर्णा । वै निघ ।

गुप्तागुरुः । स्त्री । शुकशिम्बाम् ।

गुप्ताफलम् । क्ली । शुकशिम्बीबीजे । আলকুশীর বীজ । सु चि २६ ।

गुप्तिः । स्त्री । अवकरस्थाने । रक्षणे । मेदनी । हे च ।

गुम्टी । स्त्री । तृणधान्यभेदे । গড়গড় । गुणा श्यामाकवत् । च, सू २७ अ ।

गुम्फः । पुं । श्मश्रुणि । গোঁপ । श र ।

गुरवकः । पु । गरुडशाली । रा नि व १६ ।

गुरुः । पुं । पिच्छाली । प सु । स्त्री । कपिकच्छ्वां । रा नि व ३ । त्रि । अलघुद्रव्ये, दुष्पच द्रव्ये पृथिवीसोमगुणभूयिष्ठे । तत्र त्रिविध— स्वभावगुरु, मात्रागुरु, संस्कारगुरु चेति । स्वभाव गुरु तत् यत्प्रकृत्या गुरु तत्र माषादिकं, मात्रागुरु यत् मुद्गादिकं, संस्कारगुरु च पिष्टान्नादि । यथा—"मन्दानलकरं द्रव्य मात्रागुरु विवर्जयेत् । स्वभावतश्च गुरु यत्तु संस्कारतो गुरु । मात्रागुरु तु मुद्गादि माषादि प्रकृतेर्गुरु । संस्कारगुरु पिष्टान्न मीकमित्युपलक्षणम् ॥ गुरु वातघ्नं पुष्टिश्लेष्म कृच्चिरपाकि चेति" भा । शीसधातौ । वै निघ ।

गुरुकण्टकः । पु । तिलमयूरे । त्रि ।

गुरुकोष्ठः । त्रि । गुरुपाकिकोष्ठे ।

गुरुगन्धिकम् । क्ली । अगुरुणि । वै निघ ।

गुरुगुणः । त्रि । यच्चिरेण पक्व तद्गुरुगुणः । मा टी हेमा ।

गुरुघ्नः । पु । गौरसर्षपे । रा नि व १६ ।

गुरुपटकः । पु । तिलमयूरे । त्रिका ।

गुरुतण्डुला । स्त्री । उष्णाशाली । रा नि व १६ ।

गुरुता । स्त्री । गौरवे । जाड्ये । मा नि ।

गुरुत्वम् । क्ली । गौरवे । जाड्ये ।

गुरुपञ्चमूली । स्त्री । वृहत्पञ्चमूली, सा बिल्व श्योणाक गाम्भारी पाटला गणिकारिका इति पञ्च मूलात्मिका वातकफे हिता । च द ज्व चि । "पञ्चमूल्या लघीयस्या गुर्व्या वाभ्यां सधान्यया ।"

गुरुपत्रम् । क्ली । वङ्गे । हे च ।

गुरुपत्रा । स्त्री । तिन्तिडीवृक्षे । श र ।

गुरुपाकः । त्रि । य पक्व विष्टभ्य जनयति त्र भापञ्च करोति स गुरुपाक । मा टी हेमा । दुष्टविण्मूत्रतया कफोत्क्लेशेनानुमेयम् । सु सू ४१ अ ।

गुरुपुष्प' । पु । क्रमुकवृक्षे । গুপারি গাছ । वै निघ ।

गुरुरत्नम् । क्ली । पुष्परागमणौ । रा नि व १३ ।

गुरुवर्च्चोघ्न. । पु । लिम्पाकवृक्षे । কাগজী বা পাতিলেবুর গাছ । श्र च ।

गुरुवीज । पु । मसूरे । रा नि व १६ ।

गुरुशिंशपा । स्त्री । शिंशपावृक्षे । वै निघ ।

गुरुश्रेष्ठम् । क्ली । वङ्गधातौ । রাঙ্গ । वै निघ ।

गुरुस । पु । गरुडयालौ । रा नि व १६ ।

गुरुसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षविशेषे ।

गुरुस्कन्धः । पु । क्षीरिणीवृक्षे । वै निघ ।

गुरुस्वेद । पु । अन्नस्य स्वेदविशेषे । लक्षण— "यत्र क्वाथेन य स्वेद गुरुस्वेद स उच्यते ।" क द १८८ ।

गुर्व्वर्च्चनम् । क्ली । पूज्यार्च्चने । गुणा—"स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यम् अलक्ष्मीकविनाशनम् । धनधान्यकर नित्य गुरुदेवद्विजार्च्चनम् ॥" राज २५ ।

गुर्व्विणी । स्त्री । गर्भवत्याम् । रा नि व १८ ।

गुर्व्वी । स्त्री । गुवाकवृक्षे । गर्भिण्याम् । मे ।

गुलः । पु । गडे । मे ।

गुलक । पु । गुच्छतृणे । वै निघ ।

गुलञ्चकन्द' । पु । गुच्छकन्दे । কুনী । म कुलीहाल । तत्पर्य्याय,—गुच्छालकन्द, बलाह कन्द, निर्घण्टिका । गुणा—मधुरत्व शीतलत्व रुच्यत्व तर्पकत्व दाहघ्नत्वञ्च । रा नि व ७ ।

गुलदावदी । स्त्री । स्वलपद्मभेदे । গোলক ফুল । हि गौलावद्दडी ।

गुला । स्त्री । स्नुहीवृक्षे । मे ।

गुलाल । पु । भूतृणे । गन्धतृणविशेष । रा नि व ८ ।

गुलाव । पु । पुष्पविशेषे । গোলাপ ফুল ।

गुलिका 'ली) । स्त्री । गुडिकायाम् । रोग विशेषे । বসন্ত রোগ । मे ।

गुलिकालवणम् । क्ली । गुटिकालवणे । वै निघ ।

गुलुच्छ' (ञ्छ) । पु । पुष्पस्तवके । त्रिका ।

गुलुच्छकन्द । पु । गुच्छकन्दे । वै निघ ।

गुलोरिका । स्त्री । गुल्फे । वै निघ ।

गुल्फ' । पु । पादग्रन्थौ । পায়ের গুল্ফ, গোড়ালী । इ च । "जङ्घाङ्घ्रिसन्धिग्रन्थौ तु घुटिका गुल्फ इत्यपि ।' रा नि व १८ । जङ्घाख्य मर्म्मविशेषे । सु । तत्पर्य्याय,—घुटिका (श्र), चरणग्रन्थि, घुटिक, घुण्टक, घुण्ट (इ), घुटि, घुटी (हि) ।

गुल्फास्थि । क्ली । पादघुटिकास्थनि । গুল্ফের হাড় । च शा ७च ।

गुल्म । पु । प्लीहायाम् । रोगविशेषे । स च पञ्चस्थानेषु पञ्चविध वातादिभेदेन । कारणपूर्व्वक तस्य लक्षण यथा—"दुष्टा वातादयोऽत्यर्थं मिथ्या हारविहारत । कुर्व्वन्ति पञ्चधा गुल्म कोष्ठान्त ग्रन्थिरूपिण ॥' तस्य लक्षण—"हृन्नाभ्योरन्तरे ग्रन्थि सञ्चारी यदि वाचल । चयापचयवान् स गुल्म इति कीर्त्तित ।—स व्यस्तैर्जायते दोषै समस्तैरपि चोच्छ्रित । पुरुषाणा तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापर ॥" आर्त्तवजमाह—"आर्त्तवादपि गुल्म स्यात् स तु स्त्रीणां प्रजायते । अन्यस्त्वसृग्भव एषा तथा स्त्रीणां प्रजायते । तत्स्थानमाह—तस्य पञ्चविध स्थान पार्श्व हृन्नाभिवस्तय ।" पूर्व्वरूप —"उद्गार बाहुल्यपुरीषबन्ध तृप्त्यक्षमत्वान्त्रविकूज नानि । आटोपमाध्मानमपक्तिशक्तिमासन्नगुल्मस्य वदन्ति चिह्नम् ॥ अरुचिकृच्छ्रविण्मूत्रवातत्वान्त्र कूजन । आनाहश्चोर्द्ध्ववातश्च सर्व्वगुल्मेषु लक्षयेत् ॥" भा । तस्य चापक्वताकारणे सुश्रुत । "तुल्यदोष समुत्थानात् विद्रधेर्गुल्मकस्य च । कस्मान्न पच्यते गुल्मो विद्रधि पाकमेति च । गुल्मरूपा स्वय दोषा विद्रधिमांसशोणिते । तस्मान्न पच्यते गुल्मो विद्रधि पाकमेति च ॥" इति । ग्रन्थिपर्णवृक्षे । গেঁঠেলা । काण्डशून्यवृक्षजातौ । ঝোপ, ঝাড়ি বন । घट्टभेदे । त्रिका ।

गुल्मक । पु । रक्तकरवीरवृक्षे । वै निघ ।

गुल्मकालानलरस । पु । गुल्माधिकारे रस । पारद गन्धक ताल ताम्रक टङ्कण यवक्षार प्र तोलकद्वयमितं मुस्तकं पिप्पली शुण्ठी हरीतकी वचा कुष्ठ प्र तोलक चूर्णयेत् सर्व्वमेकीकृत्य पर्पट मुस्तकशठीपामार्गपाठाक्वाथेन भावयित्वा शुष्कङ्कृत्वा चूर्णयेत् । मात्रा गुञ्जाचतुष्टय । भैष । टङ्कण स्थाने लौहमिति रसेन्द्रसार । महान् यथा —गन्धक तालकं ताम्र तथैव लौहवलीहक समांश

गहीला घृतकुमारीरसेन दृढ मर्द्दयित्वा गजपुटे पचेत्। शीतं च समुद्धरेत्। माया १२। र सा स।

गुल्मकेतुः। पु। अम्लवेतसे। रा नि व ६।

गुल्मगणः' । पु। गुल्मघ्नानां वर्गे। यथा— "बलाचतुष्टयं पर्णीविषकषायामिमन्थक। पाठा यवासा भार्गीकौ कौकिलाक्षी नखी द्विधा। अथा मागधय मुस्ता चाद्विमान् शरपुङ्खिका। काक नासा काकजङ्घा नियग्रंथी च भद्दकम्। वन्ध्या कर्कोटकी तेधा दन्धरोतुलसी द्विधा। वचदन्ती द्विधा शाली माल्ला गुल्मगणस्त्वयम्॥" चक।

गुल्मगवेधुका। स्त्री। गवेधुकायाम्। गड़ गड़े। प मु। देवधान्ये। र मा।

गुल्मघ्नम्। क्ली। हिङ्गुनि। रा नि व ६।

गुल्ममूलम्। क्ली। आर्द्रके। रा नि व ६।

गुल्मवज्रिणी (वटिका)। स्त्री। रक्तगुल्मे हिता। "रसगन्धकताम्रच कांस्य टङ्कणतालक। प्रत्येकं पलिक ग्राह्यमर्द्दं येदतियत्नत। तदर्धाग्नि वल खादेत् रक्तगुल्मप्रशान्तये॥" रस, गन्धक, তামা, কাঁসা, সোহাগা, হরিতাল প্রত্যেকে ৮ তো জলে মর্দ্দন। र सा स।

गुल्मवल्ली। स्त्री। सोमलतायाम्। रा नि व ३।

गुल्मशार्द्दूलरसः' । पु। गुल्मे रस। रसगन्धक लौहगुग्गुलु त्रिवृतापिप्पली शुण्ठीशटीधयाक्ष क्षीर कानि प्र ८तो जयपालबीज ४ तो सचूर्णं घृतेन वटी कार्या। माया २८। र सा स।

गुल्मिक। पु। रक्तकरवीरे। वै निघ।

गुल्मिनी। स्त्री। क्षुपे। उंलू। विस्तृत लतायाम्। अम।

गुल्मी (इन्)। पु। कण्टकपालीवृक्षे। प मु। स्त्री। आमलक्याम्। एलायाम्। मे। ग्रप्रनखी वृक्षे। গুড়কাঁউলী। श च।

गुल्य.। त्रि। मधुरे। ह च।

गुवाक' । पु। The betel nut tree स्वनामख्यातवृक्षे। গুয়া গাছ। हि सुपारि। तत्पर्याय,—घोण्टा, पूग, क्रमुक, खपुर (च), गूवाक (च टी), कपीतन (मे), क्रमु (भा), क्रमुकी (शब्दर), पूगवृक्ष, दीर्घपादप, वल्कतरु, दृढवल्कल, चिक्कण (रा), पूगी (भा), अकोट, तन्तुसार, मुखप्रिय, गोपदल, राजताल, छटा फल, कमदृ (त्रि)। अस्य फलपर्याय,— क्रमुकफल, पूग, चिक्कणी, चिक्का, चिक्कण, उद्वेग, पूगफल (रा), पूगीफल (भा)। गुणा — कषायत्वं शीतलत्व दीपनत्व गुरुपाकित्वञ्च। राज। तत्फलगुणा —पूग गुरु हिम रूक्षं कषाय कफपित्त जित। मोहनं दीपन रुच्य आस्यवैरस्यनाशनम्॥ आर्द्रं तद्गुल्मनिष्यन्दि वह्निदृष्टिहर स्मृतम्। स्विन्न दोषत्रयच्छेदि दृढमध्य तदुत्तमम्॥' भा। अन्य मपि तद्गुणा,—स्वादुतिक्तकषायत्व, मलप्राय मुखवर्द्धकत्व, भेदमदकारित्व मूत्ररोगनाशित्वञ्च। राज। See अकोट।

गु(गू)ष्टिः। स्त्री। गाभारोवृक्षे। वै निघ।

गुह.। पु। चपलघोटके। श र। कटुधान्ये। वै निघ २भ अविता चि गोकण्टकादिकषाये।

गुहा। स्त्री। सिंहपुच्छीनामपृश्निपर्णाम्। सिंह पुच्छी चाढ्गुलिन्ना। रा नि व ४। नकुल १२५। वा सू २९ अ। शालपर्णीनामक्षुपे। भा पू १भ।

गुहाशय' । पु। गुहाशयमृगमात्रे। सिंहव्याघ्र वृकतरक्षुऋक्षमार्जारशृगालमृगोर्वारुकप्रभतिषु। तन्मांसगुणा —मधुर गुरु स्निग्ध बल्य वातघ्नमुष्ण वीर्यं नेत्ररोगा हितम्। सु सू ४६ अ। "सिंह व्याघ्रवृकतरक्षुऋक्षद्वीपिमार्जारा बभुजम्बूकमार्जारा इत्याद्या स्युर्गुहाशया॥" भा। वनमूषिके। सत्र पर्यटके। मकसाकै। वै निघ। व्याघ्रे। रा नि व १९। त्रि। गुहाशायिनि।

गुहिनम्। क्ली। वने। श र।

गुहिलम्। क्ली। घने। उणा।

गुहेर.। पु। लौहकारे। उणा।

गुह्यम्। क्ली, पु। कमठे। मे। पायौ। भगे। लिङ्गे। त्रिका। अम।

गुह्यदीपक.। पु। खद्योते। श च।

गुह्यनिष्यन्द। पु। मूत्रे। रा नि व १८।

गुह्यपत्रः (पुष्प')। पु। अश्वत्थवृक्षे। रा नि व ११।

गुह्यरोग' । पु। शुक्रदोषादिजनितेषु उपदंशादि नवीविंशतिविधरोगेषु। तत्र उपदंशा पञ्च।

सन्निपातादय षष्टादश। See गुह्यदोष। निदानम्—"अत्यव्यवायनिरतस्य सहसा भजतोऽथवा। दोषाध्युषितसङ्कीर्णमलिनानुरजपथान्। अन्ययोनिमनिच्छन्तीमगम्यां नवसूतिकाम्। दूषितं स्पृशतस्तोयं रत्तालेप्वपि नैव वा। विवर्द्धयिषया तीक्ष्णान प्रलेपादीन् प्रयच्छतः। कुष्टिदन्तनखोत्पीडाविष वत्शुकपातने। वेगनिग्रहदीर्घातिखरदुस्पर्शविघट्टने। दोषा दुष्टा गता गुह्यं त्रयोविंशतिमामयान्। जनयन्त्युपदंशादीन्।" वा उ ३३ अ।

गुह्यबीज। पु, क्ली। भूतृणे। गन्धतृणविशेष। रा नि व ८। तृणमात्रे। वै निघ।

गू। पु। विष्ठायाम्।

गूढम्। क्ली। गुह्ये। मे। त्रि। संवृते। अम।

गूढकामी (इन्)। पु। काके। व निघ।

गूढगर्भक। पु। गर्भजरोगविशेषे। वै निघ।

गूढनीड। पु। खञ्जरीटपक्षिणि। श मा।

गूढपत्र (त्रा)। पु, स्त्री। अङ्कोलवृक्षे। करीरवृक्षे। रा नि व ८।

गूढपथ'। पु। अन्तरात्मनि। हे च।

गूढपात् (द)। पु। सर्पे। अम। श र। कच्छपे। वै निघ।

गूढपुष्प (का)। पु। बकुलवृक्षे। रा नि व १०।

गूढफल। पु। बदरवृक्षे। रा।

गूढफला। स्त्री। गृध्रनख्याम्। গুড়কাঁউনী, কালিয়াকড়া। व निघ।

गूढमल्लिका। स्त्री। अङ्कोलवृक्षे। "अङ्कोले गूढमल्लिका।" रा नि व २३।

गूढमैथुन। पु। काके। त्रिका।

गूढवर्चा। पु। भेके। त्रिका।

गूढवल्लिका (ल्ली)। स्त्री। अङ्कोलवृक्षे। रा नि व २३।

गूढाङ्ग। पु। कच्छपे। रा नि व १९। उपस्थे। वै निघ।

गूढाङ्घ्रि। पु। सर्पे। रा नि व १९।

गूथम्। क्ली। विष्ठायाम्। अम। श च।

गूथलता। पु। पक्षिविशेषे। গুগ্গুশালিক। श च।

गून। त्रि। त्यक्तपुरीषोत्सर्गे। अम।

गूवाक। पु। गुवाके। श र।

गूषणा। स्त्री। मयूरपिच्छचन्द्रके। श च।

गृञ्जन(क)म्। क्ली। रक्तमूलकविशेषे। शालगमे। हि गाजर। म गेठीमूल। क चरिङ्देरय मूलंगि। सतपर्याय,—शिखाल, यवनेष्ट, वर्त्तुल, ग्रन्थिमूल, शिखाकन्द, कन्द, पिण्डीरमोदक। गुणा—कटुष्ण कफवातघ्न रुच्य दीपन हृद्य दुर्गन्धगुल्मघ्नश्च। रा नि व ७। विषदिग्धपशोर्मांसे। मे। वा चि ४अ। (कम्) हरीतकीभेदे। वा चि ६अ "यूष गृञ्जनकास्य वा।" पु। Garlic रसोने। रक्तरसोने। लाल रशुन। हि लसण। रा नि व ७। गुणा—इयोरेव उत्कटपिच्छिलस्निग्धगुरुस्वादुरनिलत्वघ्नत्व मेधा स्वरवर्णचक्षुर्भग्नास्थिसन्धानकरत्व तीक्ष्णत्व हृद्रोग जीर्णज्वरकुक्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिमूत्रकृच्छ्रघ्नत्व अर्शः कुष्ठवातकृमिकफरोगघ्नत्वञ्च। रा नि व ७। रक्तशिग्रौ। गञ्जायाम्। वै निघ।

गृञ्जर:। पु। गञ्जरे। গাজর। वै निघ।

गृण्डीव' (र)। पु। महाशृगाले। বড় শেয়াল। हे च।

गृधू। पु। अपाने। उणा।

गृध्र। पु। पक्षिविशेषे। शकुनि, गृधिनी। रा नि व १९। प्रसहवर्गीय काकसमगुणश्च। सु सू ४६ अ। त्रि। लोभयुक्ते। त्रिका।

गृध्रनखी। स्त्री। कण्टकपालीवृक्षे। গুড়-কাঁউনী, কেনেকড়া। तै गेद्दगोरुचेट्टु। र मा। कोलिवृक्षे। कुलगाछ। त्रिका। वै निघ २भ वा व्या चि महाराजाद्यौ। नखीनामगन्धद्रव्ये। व निघ।

गृध्रनखोद्वयम्। क्ली। श्वेतलोहितपुष्पभेदात् अहिंसाद्वये, कालीयकद्वये। শ্বেত রক্ত কেনেকড়া, গুড়কাঁউনী। "द्वे गृध्रनख्यौ राधा च।" सि यो च द वा व्या वाजिगन्धादिकषाये। बदरीद्वये, बदरी वनबदरी चेति। त्रिका। वै निघ २भ ज्व चि दशमूलादिकषाये।

गृध्रपत्रा। स्त्री। धूम्रपत्रा नामक्षुपे। रा नि व ५।

गृध्रपुरीषः । पु । गृध्रपक्षिविष्ठायाम् । गुणा —अपदारणलम् । सु सू ४६ अ ।

गृध्रमलः । पुं । गृध्रपक्षिविष्ठायाम् । चक्र ।

गृध्रसी । स्त्री । Rheumatism, affecting the loins वातरोगविशेषे । কোমরের বাত । तल्लक्षणम्—"स्फिक्पूर्वा कटिपृष्ठोरुजानुजङ्घापदं क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः । वाताद्वातकफात्तन्द्रागौरवारोचकान्विता ॥' मा नि । वाताद्वातकफाभ्यां सा विज्ञेया द्विविधा बुधैः । वातजायां भवेत्तोदो देहस्यातीव वक्रता । जानूरुकटिसन्धीनां स्फुरणं स्तम्भता भृशम् । वातश्लेष्मोद्भवायान्तु गौरवं वह्निवर्द्धनम् । तन्द्रा मुखप्रसेकश्च भक्तद्वेषस्तथैव च ॥" भा । "पार्ष्णिं प्रत्यङ्गुलीनान्तु कण्डरा यानिला र्दिता । सक्थ्नो क्षेपं निगृह्णीयात् गृध्रसीति हि सा स्मृता ॥" सु नि १ अ । गृध्रस्यान्तु नरं सम्यग्रेचनेन वमनेन वा । ज्ञात्वा निरामं दीप्ताग्नि वस्तिभिः समुपाचरेत् ॥

गृध्राकारः । पु । शापपक्षिणि । वै निघ ।

गृध्राणी । स्त्री । धूम्रपत्रा नामक्षुद्रक्षुपे । रा नि व ५ ।

गृष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । वाराही नामक महाकन्दशाके । শুয়োর আলু । रा नि व ७ । शूकर्यां । सु चि २६।१० अ । सकृत्प्रसूताया गवि । हे च । गाम्भारीवृक्षे । रा नि व ९ । वराहक्रान्तायाम् । अम । शुक्लभूकुष्माण्डे । वै निघ । वदरवृक्षे । मे ।

गृष्टिक्षीरम् । क्ली । सकृत्प्रसवगोदुग्धे । भा म २ भ ।

गृहम् । क्ली । निकेतने । भव ।

गृहकच्छप. । पु । पेषणशिलायाम् । श र ।

गृहकन्या । स्त्री । कुमार्य्याम् । ঘৃতকুমারী । रा नि व ५ ।

गृहकपोत. (क) । पुं । पारावते । পায়রা । शिका । See कपोत ।

गृहकर्त्ता । पु । धूसरवर्णेऽतिसूक्ष्मचटके । বাবুই । रा नि व १९ । तत्पर्य्याय,—धान्यभक्षण, चम, भीरु, कपिविष्ट । कणप्रिय । रा ।

गृहकारी (इन्) । पु । कीटविशेषे । কুমীরা পোকা ।

गृहकुक्कुटः । पुं । कपोतपक्षिणि । मार ।

गृहकुलिङ्गः । पुं । गृहचटके ।

गृहकूलकः । पु । चिचिण्डायाम् । চিচিঙ্গা । भा पू १भ ।

गृहगोधा (धिका) । स्त्री । ज्येष्ठ्याम् । টিক্‌টিকি । हिं छिपकली, बिषखापरा । र मा । तत्पर्य्याय,—मल्ली, मूषली, विश्वम्भरा, ज्येष्ठी, कुड्यमत्स्य, पल्लिका, गृहगोधिका (रा), गृहगोलिका, माणिक्या, भित्तिका, गृहोलिका (हे), गृहालिका (हा) । तद्विषलक्षणम्—"विदाहं श्वयथुं तोदं स्वेदञ्च गृहगोधिका ॥जनयेत् ।" मा नि । (लिका) इति हे च ।

गृहचटकः । पुं । गृहपालितचटके । গ্রাম্য চড়া । गुणा —"गृहस्य चटको हृष्य मलशुक्रविवर्द्धन । सर्व्वदोषहरश्चापि दीपनो मांसवर्द्धन ॥" अत्रि २१ अ । "रक्तपित्तहरो वैशद्यकुलिङ्गस्तु शुक्रल ।" सु सू ४६ अ ।

गृहचूलिमृत् । स्त्री । चुल्लीमृत्तिकायाम् । উনানের মাটী । वि क क ।

गृहणी । स्त्री । पलाण्डौ । वै निघ । काञ्जिके । शिका ।

गृहतटी । स्त्री । गृहवीथिकायाम् । हा । বারাণ্ডা ।

गृहद्रुम. । पु । मेषशृङ्गीनामवृक्षे । प सु । शाकवृक्षे । শেওন গাছ । रा नि व ९ । स्त्री (मा) । मेढ्रशृङ्ग्याम् । र ।

गृहधूमः । पु । आगारधूमे । ঝুল । सा कौ वहण्यां चि ।

गृहधूमाद्यतैलम् । क्ली । नासारोगे तैलम् । 'गृहधूमकणादारुक्षारनक्ताह्वसैन्धवैः । सिद्धं शिखरिबीजैश्च तैलं नासार्शसां हितम् ॥" তিলতৈল ১ শ ঝুল, পিপুল, দারুহরিদ্রা, যবক্ষার, করঞ্জবীজ, সৈন্ধব, আমুনহাটীবীজ প্রত্যেকে ২ তো ৪ মা ৬ র । सा कौ । अन्यत् उपदग्धचते—गृहधूमनिशाकिट्टैरेकविंशगकैः क्रमात् । ঝুল ১প ২ তো ৫ মা ৭ র হরিদ্রা ২প ৫ তো ২ মা ৭ র সুরাবীজ ৩প ১ তো ৭ মা ৯ র তৈল ৪ শ জল চতুর্গুণ । रस र । आगारधूमाद्यतैलं ।

गृहनाशनः । पु । कपोते । रा नि व १९ ।
गृहनीड । पु । चटकपक्षिणि । हारा ।
गृहपालः । पु । कुक्कुरे ।
गृहपुतिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । के । গোয়ালে লতা ।
गृहपुत्रिका । स्त्री । धतकुमार्य्याम् । भैष कुष्ठ चि कन्दर्पसार तैले । नायमाणायाम् । গোয়ালে । सा कौ ।
गृहबलिप्रिय} पु । चटके । काके । वै निघ ।
गृहबलिभुक् } बके । श र ।
गृहमणि । पु । प्रदीपे । विका ।
गृहमाचिका । स्त्री । चर्म्मचट्याम् । চামচিকি । विका ।
गृहमृग । पु । कुक्कुरे । हे च ।
गृहवारिका । स्त्री । काञ्जिके । कै ।
गृहशायी (इन्) । पुं । पारावते । পায়রা । वै निघ ।
गृहस्थूणम् । क्ली । गृहस्तम्भ । श ।
गृहापिका । स्त्री । गृहगोधायाम् ।
गृहाम्बु (म्ल) । क्ली । काञ्जिके । विका । च द गभ चि ।
गृहा(हो)लिका । स्त्री । ज्येष्ठ्याम् । हारा । हे च ।
गृहाशया । स्त्री । ताम्बूलीलतायाम् । श च । पूगवृक्षे । वै निघ ।
गृहाश्मी (न्) । पु । सप्तपर्णवृक्षे ।
गृहाश्मा । पु । पेषणशिलायाम् । শিল । श र ।
गृहिणी । स्त्री । काञ्जिके । विका । भार्य्यायाम् । हे च ।
गृह्यम् । क्ली । गुदे । मे ।
गृह्यक । पुं । गृहासक्तमृगादौ । श्म ।
गेण्डु (क) । पुं । कन्दुके । अ ।
गेयप्रिय । पु । मुद्गरपुष्पवृक्षे । गन्धराज गाछ । रा नि व १० ।
गेहधूम । पुं । गृहधूमे । झूल । च द ।
गेहपशी । पुं । पारावते । वै निघ ।

गैरिक(रेय)म् । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ । वै निघ हिक्का चि । शिलाजतुनि । गिरिमृत्तिकायाम् । গেরিমাটী । हि गेरू, सुवर्णगेरू । तत्पर्य्याय,—रक्तधातु, गिरिधातु, गवेधुक, धातु, सुरङ्गधातु, गिरिमद्भव (रा), वनालक्त, गवेरुक, प्रत्यग्र, गिरिमृत् (वि), लोहितमृत्तिका, गिरिजम् । तत्र गैरिकस्वर्णगैरिकभेदेन द्विविधम् । तयो गैरिक स्वर्णगैरिकात् रक्ततरम् । तस्य पर्य्याय,—सुवर्णगैरिक (र), स्वर्णधातु, शिलाधातु, सुरक्तक, सन्ध्याभ्र, बभ्रुधातु । गुणा — "गैरिकद्वितय स्निग्ध मधुर तुवर हिम । चक्षुष्य दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ।" भा पू १म । निर्म्मल स्निग्ध मेत्रतेजस्करम् । राज । शोधन भृङ्गशोधनवत् । भा ४म पादस्फोट चि मधुसिक्थकगैरिकघृत ।
गैरिकाक्ष । पु । जलमधूकवृक्षे । रा नि व ११ ।
गैरी । स्त्री । लाङ्गलिकवृक्षे । विषलाङ्गलि । र मा ।
गैरेयम् । क्ली । शिलाजतुनि । श । गैरिके । भा ।
गो । पु । स्वर्गे । सूर्य्यरश्मौ । वज्रे । चन्द्रे । सूर्य्ये । ऋषभौषधे । स्त्री । शोभायाम् । चक्षुषि । पृथिव्याम् । कै ।
गोकण्ट (क) । पु । क्षुद्रगोक्षुरक्षुपे । रा नि व ४ । च द वा व्या माषतैले । विकङ्कत वृक्षे । रा नि व ११ ।
गोकण्टी । स्त्री । गोपघोण्टायाम् । वै निघ ।
गोकर्ण । पु । अश्वगन्धायाम् । मद व १ । अश्वतरे । मे । कुलचरमृगभेदे । श्म । गुणा —गोकर्णमांस मधुर स्निग्ध मृदु कफाग्न विपाके मधुर रक्तपित्तप्रद । सु सू ४६ अ । सर्पविशेषे । मे । अनामिकायुक्त वृद्धाङ्गुष्ठपरिमाणे ।
गोकर्णा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।
गोकर्णिका (र्णी) । स्त्री । आखकर्णादि । क द ०प । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ । सर्पविशेषे । स्तन्यजनकाङ्गिरादिस्थानि । गुणा —कट्वी शीता तिक्ता दृढिदा बलदा तुवरा धरा विषघ्नी विदाहघ्नी पित्तघ्नी श्रमद्विग्नी शोथकृमि कफहर वक्र दन्तरोगा सर्पविषहरी च । वै निघ ।

गृध्रपुरीषः । पु । गृध्रपक्षिविष्ठायाम् । गुणा —व्रणदारणलम् । सु सू ३६ अ ।

गृध्रमलः । पु । गृध्रपक्षिविष्ठायाम् । चक्र ।

गृध्रसी । स्त्री । Rheumatism, affecting the loins वातरोगविशेषे । গৃধ্রসী বাত । तल्लक्षणम्—"स्फिक्पूर्ब्बा कटिपृष्ठोरुजानुजङ्घापदं क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदै गृह्णाति स्पन्दते मुहुः । वाताद्वातकफात्तन्द्रागौरवारोचकान्विता ॥" मा नि । वाताद्वातकफाभ्यां सा विज्ञेया द्विविधा पुनः । वातजायां भवेत्तोदो देहस्यातीव वक्रता । जानुजङ्घोरुसन्धीनां स्फुरणं स्तम्भता भृशम् । वातश्लेष्मोद्भवायान्तु गौरवं वह्निमार्दवं । तन्द्रा मुखप्रसेकश्च भक्तद्वेषस्तथैव च ॥" भा । "पार्ष्णिं प्रत्यङ्गुलीनान्तु कण्डरा यानिलार्द्दिता । सक्थ्नः क्षेपं निगृह्णीयात् गृध्रसीति हि सा स्मृता ॥" सु नि १ अ । गृध्रस्यान्तरं सम्यक् रेकेण वमनेन वा । ज्ञात्वा निराम दीप्ताग्निं वस्तिभिः समुपाचरेत् ॥

गृध्राकारः । पु । भासपक्षिणि । वै निघ ।

गृध्राणी । स्त्री । धूम्रपत्रा नामक्षुद्रक्षुपे । रा नि व ५ ।

गृष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । वाराही नामक महाकन्दशाके । শুয়ার আলু । रा नि व ७ । सूकर्य्याम् । सु चि २४।१० अ । सकृत्प्रसूतायां गवि । हे च । गाम्भारीवृक्षे । रा नि व ९ । वराहक्रान्तायाम् । अम । शुक्लभूकुष्माण्डे । वै निघ । वदरवृक्षे । मे ।

गृष्टिक्षीरम् । क्ली । सकृत्प्रसवादुग्धे । भा म २ भ ।

गृहम् । क्ली । निकेतने । घर ।

गृहकच्छपः । पु । पेषणशिलायाम् । श र ।

गृहकन्या । स्त्री । कुमार्य्याम् । ঘৃতকুমারী । रा नि व ५ ।

गृहकपोत. (क) । पं । पारावते । পায়রা । विका । See कपोत ।

गृहकर्त्ता । पु । धूसरवर्णेऽतिसूक्ष्मचटके । বাবুই । रा नि व १९ । तत्पर्य्याय,—धान्यभक्षण, धम, भीरु, कपिष्ठि । कणप्रिय । रा ।

गृहकारी (इन्) । पु । कीटविशेषे । কুমীরা পোকা ।

गृहकुक्कुटः । पुं । कपोतपक्षिणि । सार ।

गृहकुलिङ्गः । पु । गृहचटके ।

गृहकूलकः । पु । चिचिण्डायाम् । চিচিঙ্গা । भा पू १भ ।

गृहगोधा (धिका) । स्त्री । ज्येष्ठाम् । টিকটিকি । हि छिपकली, बिषखापरा । र मा । तत्पर्य्याय,—शल्ली, मूषली, विश्वम्भरा, ज्येष्ठी, कुड्यमत्स्य, पल्लिका, गृहगोधिका (रा), गृहगोलिका, माणिक्या, भित्तिका, गृहोलिका (हे), गृहालिका (हा) । तद्विषलक्षणम्—"विदाहं श्वयथुं तोदं स्वेदञ्च गृहगोधिका ..जनयेत् ।" मा नि । (लिका) इति हे च ।

गृहचटकः । पु । गृहपालितचटके । গ্রাম্য চড়া । गुणा —"गृहस्य चटकी ह्यस्य मलशुक्रविवर्द्धन । सर्व्वदोषहरश्चापि दीपनो मांसवर्द्धन ॥" अत्रि २१ अ । "रक्तपित्तहरो वेश्मकुलिङ्गस्तति शुक्रल ।" सु सू ४६ अ ।

गृहचुल्लिमृत् । स्त्री । चुल्लीमृत्तिकायाम् । উনানের মাটী । चि क्र क ।

गृहणी । स्त्री । पलाण्डौ । वै निघ । काञ्जिके । विका ।

गृहतटी । स्त्री । गृहवीथिकायाम् । हा । বারাণ্ডা ।

गृहद्रुमः । पु । मेषशृङ्गीनामवृक्षे । प सु । शाकवृक्षे । শেগুন গাছ । रा नि व ९ । स्त्री (मा) । मेढ्रशृङ्ग्याम् । र ।

गृहधूमः । पु । आगारधूमे । ঝুল । सा कौ यक्ष्मणि चि ।

गृहधूमाद्यतैलम् । क्ली । नासारोगे तैलम् । 'गृहधूमकणादारुक्षारनक्ताह्वसैन्धवैः । सिद्धं शिखरिबीजैश्च तैलं नासार्शसां हितम् ॥" তিলতৈল ১ শ ঝুল, পিপুল, দারুহরিদ্রা, যবক্ষার, করঞ্জবীজ, সৈন্ধব, বামুনহাটীবীজ প্রত্যেকে ২ তো ৪ মা ৬ র । सा कौ । अन्यत् तत्र दशयति—गृहधूमनिशाकिट्टैरेकद्वित्र्यंशकैः क्रमात् । ঝুল ১প ২ তো ৫ মা ৩ র হরিদ্রা ২প ৫ তো ২ মা ৩ র সুরাবীজ ৮প ৭ তো ৭ মা ৭ র তৈল ৪ শ জল চতুর্গুণ । रस र । आगारधूमाद्यतैलं ।

गृहनाशन । पु । कपोते । रा नि व १९ ।

गृहनीडः । पु । चटकपक्षिणि । हारा ।

गृहपालः । पु । कुक्कुरे ।

गृहपुत्तिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । के । গোয়ালে লতা ।

गृहपुत्रिका । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् । भैष कुष्ठ चि कन्दर्पसार तैले । वाघमाषायाम् । গোয়ালে । सा की ।

गृहवलिप्रियः
गृहवलिभुक् } पु । चटके । काके । वै निघ । वके । श र ।

गृहमणि । पु । प्रदीपे । त्रिका ।

गृहमाचिका । स्त्री । चर्म्मचट्याम् । চাম-চিকে । त्रिका ।

गृहमृग । पु । कुक्कुरे । हे च ।

गृहवारिका । स्त्री । काञ्जिके । कै ।

गृहशायी (इन्) । पु । पारावते । পায়রা । वै निघ ।

गृहस्थूणम् । क्ली । गृहस्तम्भ । श्च ।

गृहापिका । स्त्री । गृहगोधायाम् ।

गृहाम्बु (म्ल) । क्ली । काञ्जिके । त्रिका । च द गर्भ चि ।

गृहा(हो)लिका । स्त्री । ज्येष्ठ्याम् । हारा । हे च ।

गृहाश्रया । स्त्री । ताम्बूलीलतायाम् । श च । पूगीवृक्षे । वै निघ ।

गृहाश्मी (न्) । पु । समपर्णवृक्षे ।

गृहाश्मा । पु । पेषणशिलायाम् । शिल । श र ।

गृहिणी । स्त्री । काञ्जिके । त्रिका । भार्य्यायाम् । हे च ।

गृह्यम् । क्ली । गुदे । मे ।

गृह्यक । पु । गृहासक्तमृगादौ । श्रम ।

गेण्डु (क) । पु । कन्दुके । ज ।

गेयप्रिय । पु । शुक्लपुष्पवृक्षे । गन्धराज গাছ । रा नि व १० ।

गेहधूम । पु । गृहधूमे । झुल । च द ।

गेहपक्षी । पु । पारावत । वै निघ ।

गैरिक(रेय)म् । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ । वै निघ हिक्का चि । शिलाजतुनि । गिरिमृत्तिकायाम् । গেরিমাটী । हि गेरु, सुवर्णगेरु । तत्पर्य्याय,—रक्तधातु, गिरिधातु, गवेधुक, धातु, सुरङ्गधातु, गिरिसद्भव (रा), वनालक्त, गवेरुक, प्रत्यश्म, गिरिमृत् (त्रि), लोहितमृत्तिका, गिरिजम । तच्च गैरिकस्वर्णगैरिकभेदेन द्विविधम् । तयो गैरिक स्वर्णगैरिकात् रक्ततरम् । तस्य पर्य्याय,—सुवर्णगैरिक (र), स्वर्णधातु, शिलाधातु, सुरक्तक, सन्ध्याभ, बभ्रुधातु । गुणा—"गैरिकद्वितय स्निग्ध मधुर तुवर हिम । चक्षुष्य दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥" भा पू १भ । निर्म्मल स्निग्ध नेत्रतेजस्करम् । राज । शोधन शङ्खशोधनवत् । भा ४भ पादस्फोट चि मधुसिक्थकगैरिकघृत ।

गैरिकाक्ष । पु । जलमधूकवृक्षे । रा नि व ११ ।

गैरी । स्त्री । लाङ्गलिकावृक्षे । विषलाङ्गुलि । र मा ।

गैरेयम् । क्ली । शिलाजतुनि । श्च । गैरिके । भा ।

गो । पु । स्वर्गे । सूर्य्यरश्मौ । वज्रे । चन्द्रे । सूर्य्ये । ऋषभौषधे । स्त्री । शोभायाम् । चक्षुषि । पृथिव्याम् । कै ।

गोकण्ट (क) । पु । क्षुद्रगोक्षुरक्षुपे । रा नि व ४ । च द वा व्या माषतैले । विकङ्कतवृक्षे । रा नि व ११ ।

गोकण्टी । स्त्री । गोपघोण्टायाम् । वै निघ ।

गोकर्ण । पु । अश्वगन्धायाम् । मद व १ । अश्वतरे । मे । कृष्णसारमृगभेदे । श्रम । गुणा—गोकर्णमांस मधुर स्निग्ध मृदु कफघ्न विपाके मधुरं रक्तपित्तघ्नञ्च । सु सू ४६ अ । सर्पविशेषे । मे । अनामिकायुक्त तुष्टिपरिमाणे ।

गोकर्णी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

गोकर्णिका (र्णी) । स्त्री । वाजिदन्ताभेदे । ज द ७ अ । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ । तद्विशेषे । श्वेत अपराजितादिशा । गुणा—कट्वी शीता तिक्ता हृदिदा चक्षुष्या तुवरा सरा विषघ्नी त्रिदोषघ्नी शिरःशूलघ्नी कामविशोषीय कृमि कफब्रद कफ दद्रपीडा सर्वविषहरी च । वै निघ ।

गोकिरा(रो)टिका (टो) । स्त्री । शारि कायाम् । शालिक पाखी । हे च । रा नि व १९।

गोकि(की)लः । पु । मुषले । हल । लाङ्गल ।

गोकुलिका । स्त्री । काके । वाणा । वै निघ ।

गोक्षतम् । क्ली । गोमये । श च ।

गोखरो (खुर') । पु । गोक्षुरक्षुपे । श र । क्ली । गोशफे । श च ।

गोगृष्टिः । स्त्री । सकृत्प्रसूतायाम् गवि । के ।

गोग्रन्थिः । पु । गोजिह्विकौषधौ । मे । करीषे, शुष्कगोमये । त्रिका ।

गोघृतम् । क्ली । गव्यघृते । गाओया घि । गुणा—विपाके मधुर शीतल वात पित्त विषघ्न चक्षुष्य बल्य ग्रे ष्ठञ्च । सु सू ४५अ । See गव्यघृतम् । सर्पिपि । त्रिका ।

गोचन्दना । स्त्री । गोक्षुरपत्रवद्धोभागे द्विधाकृति सविषजलायुकाभेदे । जोँक । सु सू १३अ । सु चि २८अ ।

गोचरविभ्रम । पुं । रूपलायधाग्रहणे । भा म ४भ नेत्ररो चि ।

गोचर्म्म । क्ली । गोत्वचि ।

गोचर्म्मकण्टकः । पु । पर्पटके । वै निघ ।

गोचाण्डाली । स्त्री । स्वनामख्यात वृश्चिकभेदे ।

गोच्छगल । पु, क्ली । गोमये । वै निघ ।

गोच्छालः । पु । अवलम्बूषक्षुपे । कुकशिमे गाछ । र मा ।

गोच्छाला । स्त्री । गोरक्षमुण्डाम् । वै निघ ।

गोजलम् । क्ली । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोजा । स्त्री । गोलोमिकायाम् । रा नि व ५ । भा म २भ मू घा चि ।

गोजागरिक । पु । कण्टकारीक्षुपे । श्री ।

गोजापर्णी । स्त्री । दुग्धफेनीवृक्षे । इन्दिरा । रा नि व ५ ।

गोजि' (जी) (जिका) । स्त्री । गोजिह्वालता याम् । सु चि १८।२२ अ । भा । शाखोटवृक्षे । सञ्ज ।

गोजिकाण' । पु । मध्यमाश्वे । See अश्व ।

गोजिह्वा । स्त्री । Elephantopus scaber स्वनामख्यातप्रसिद्धशाकक्षुपे । दाड़ि शाक । हि पाथरी, गोभी, दाड़ीशाक, गोजियालता । ते लेद्दुगान्धचेट्टु, भरितिकचेट्टु । तत्पर्याय,— दार्विका (च), दर्व्विका (भ), कुरसा (श), दाविपत्रिका (र), दर्व्वी, गोजिह्विका (शब्द), खरपर्णी, खरीना, अधोमुखा, आड्य जिह्वा, अधपुष्पी । च द । 'गोजिह्वा मालमूलकम्।' गुणा—लघ कुष्ठमेहास्रकृच्छ्रज्वरघ्नी । भा पू १भ शा व । कटुका तीक्ष्णा शीतला पित्तघ्नी व्रणरोपणी । सन्धानविषापहा च । रा नि व ४ । "गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफ पित्तनुत् । हृद्या प्रमेहकासास्रव्रणज्वरहरी लघु । कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा स्मृता ॥" सु । गुन्द्रायाम् । गड़गड़े । हस्वधान्ये । देधान । र मा ।

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वायाम् । श र । जिह्वाकृपकायप्रत्यङ्गविशेषे । च शा ७अ ।

गोडः । पु । नाभौ सवृद्धमांसगुड़के । गोँड । मे ।

गोडम्बो । स्त्री । भल्लातकबीजे । वै निघ ।

गोडवास्तुक । पु । वास्तुकशाकविशेषे । वै निघ ।

गोडुम्ब' । पु । कालिङ्गलतायाम् । तरमुज- गाछ । मे ।

गोडुम्बा (म्बिका) । स्त्री । (Cucumis madraspatanus Cucumis melo) फलशाकलताविशेषे । गोमुक, राजगोमुक । र मा । तत्पर्याय,—चित्रा, गवाक्षी (च), गोडुम्बिका (र), विशाला, नृपवल्लभा । द्रव्याभि ।

गोणमञ्जरी । स्त्री । मनःशिलायाम् । के ।

गोणा । स्त्री । मनःशिलायाम् । रा नि व १३ ।

गोणी । स्त्री । द्रोणीपरिमाणे । प म । छिन्न वस्त्रे । हे । धान्यादिवहनाधारविशेषे । गुणथी । गुण, थ'ले ।

गोण्ड । पु । गोडे । गोँड़ । अम ।

गोतीर्थक (च्छेद । पु । गोतीर्थाकार च्छेदने । सु चि ८अ । काव्यगतगोमूत्रिका काराच्छेदे । वा उ २८अ । "पार्श्वादागत मर्मेषु छेदो गोतीर्थको मत । भा, म भगन्दरे ।

गोतैलम् । क्ली । गोवसायां । भैष ज्वुद्रौ चि ।

गोत्रम् । क्ली । कुले । गव्ये । शिक्या । शरीरे । छत्रे । वै निघ ।

गोत्रद्रुम (पुष्प, फ.)(विटपो)(वृच्च)। पु । धन्वनवृक्षे । भा । वै निघ ।

गोत्रभृत् । पु । पर्वते । रा नि व २ ।

गोत्रवृच्च । पु । गोत्रद्रुमे । हे ।

गोत्रेष्टम् । क्ली । शीषके ।

गोद । पु । मस्तकस्थे हे मस्तिष्के । हे च ।

गोदधि । क्ली । गव्यदधनि See गव्यदधि ।

गोदन्तम् । क्ली, पु । हरिताले । रा नि व १३ । तन्नामकहरितालविशेषे । গোদন্ত হরিতাল । भैष ज्व चि कालाग्निभैरवे ।

गोदन्ता । स्त्री । दारुमोचभेदे । দামুক্ত । प मु । तन्नामकहरिताले । भैष श्लीह चि महद्रावके ।

गोदावरी । स्त्री । विन्ध्यस्य दक्षिणप्रसिद्धभार तीयनद्याम् । तत्पर्य्याय,—गोदा, तपनी (हे), गौतमसम्भवा, ब्रह्माद्रिजाता, गौतमी । तज्जल गुणा—पित्तरोगहरं रक्तदोषहरं वातहरं पथ्यम् अग्निदीपन पापघ्न कुष्ठादिदुष्टरोगघ्न तृष्णाहरञ्च । रा नि व १४ ।

गोदुग्धम् । क्ली । गोचीरे । গাইদুধ । तत् प्रशस्तता—"नि ताम्रालवत्तथा पयो देयल मारिते । वत्सैकवर्णयो गव्ग धवलीकृष्णयोरपि । इत्यादौ माषपर्णादी ऊर्ध्वगन्धौ च या भवेत् । तासां गवां हितदुग्धम् ।" राज ३५ । गुणा— पथ्य अतिरुच्य स्वादु स्निग्ध वातपित्तरोगघ्न कान्तिकर प्रज्ञाजनक बुद्धिमेधाङ्गपुष्टिद वीर्य्य वर्द्धकञ्च । रा नि व १५ । "गव्य पवित्रञ्च रसायनञ्च पथ्यञ्च हृद्य बलपुष्टिदं स्यात् । आयु प्रद रक्तविकारपित्तत्रिदोषहृद्रोगविषापहं स्यात् ॥" अत्रि ८८ । गोदुग्धदग्धकालनिर्णय—"गव्य प्रत्यूषसि चीरं गुरु विष्टम्भि दुर्ज्जरं । तस्मादभ्यु दिते सूर्य्ये याम यामार्द्धमेव वा । समुत्ताप्य ततो ग्राह्य तत्पथ्य दीप्त लघु ॥" राज ३५ ।

गोदुग्धदा । स्त्री । गविकाग्यहवे । रा नि व ८ ।

गोदुग्धा । स्त्री । गोड़म्बायाम् । ब्राह्मगोमदे । इन्द्रवारुणीलतायाम् । चिभटिकायाम् । वै निघ ।

गोद्रव । पु । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोधञ्ज । पु । गोधायाम् । वै निघ ।

गोधन । पु । स्थूलाग्रवाणे । हरिव ।

गोधना । स्त्री । कन्दौषधौ । वै निघ ।

गोधा । स्त्री । स्वनामख्यातजन्तुविशेषे । গো- সাপ । हि गोहो । तत्पर्य्याय,—गोधि, निहिका, गोधिका (अ), दारुमुख्याह्वा । सा द्विधा जलजस्थलजभेदात् । अस्या मांसगुणा— वातकासश्वासनाशित्वम् । रा नि व १७ । पाक मधुरत्व कषायत्व कटुत्व पित्तघ्नत्व रक्तशुक्रबल करत्वञ्च । राज ३५ । "रक्तपित्तहरा वृष्या स्निग्धा मधुरशीतला । श्वासकासहरा प्रोक्ता गोधा चार्शोहिता तथा ॥" अत्रि २० अ । च सू २७ अ । वटपत्रीपाषाणभेदे । वै निघ । मन शिलायाम् । भा ।

गोधाकारा । स्त्री । काष्ठगोधा नामौषधि विशेषे । मे ।

गोधाख्य । पु । गोधासर्पे । गोधासदृश सर्प भेदे । चर ।

गोधाङ्घ्रि । स्त्री । गोधापद्याम् । भ ।

गोधापदिका (दी) । स्त्री । (Vitis pedate Syn Cissus pedatus) हंसपद्याम् । গোয়ালে লতা । हि हंसपादिविहु । तत्पर्य्याय,—सुवहा (अ), हंसपदी, गोधाङ्घ्रि, त्रिफला (भ), त्रिपदी, मधुस्रवा, हंसपादी (र), गोधापदिना (शब्दर), विदला, हंसवती, (ज), चित्रपदा (शब्दमा), कीटमाता (भा) हंस पादिका, हंसाङ्घ्रि, रक्तपादी, त्रिपदा, घृतमण्ड लिका, विश्वग्रन्थि, त्रिपदिका, त्रिपादी, कीट मारी, कर्णाटी, ताम्रपादी, विक्रान्ता, ब्रह्मादनी, पदाङ्गी, शीतांडी, सूतपादिका, सञ्चारिणी, पदिका, मण्डादी, कीटपादिका धार्त्तराष्ट्रपदी, गोधापदिका । गुणा—कटुरुष्णा विषघ्नी भूतघ्नी भ्रान्तिघ्नी अपस्मारहरी रसायनी च । रा नि व ५ । र चि ह्द पानीयभक्तगुड्याम् । "हंसपादी गुरु शीता हन्ति रक्तविषव्रणान् । विसर्पदाहातीसारलूताभूताग्निरोहिणी ॥" भा । माष मुद्याम् । रा नि व ७ । रक्तमुञ्जानिकायाम् । वै निघ ।

गोधामांसम् । क्ली । गोधाया मांसे । গোসাপের মাংস । See गोधा ।

गोधावती । स्त्री । वटपत्रीनामपाषाणभेद विशेषे । वै निघ । गोधापद्याम् । গোয়ালে । च द ।

गोधावल्ली । स्त्री । हंसपदीलतायाम् । प सु ।

गोधासुतः । पु । गौधेरके । अथ चतुष्पात् । वा उ ३६ अ ।

गोधास्कन्दः (न्ध) । पु । अरिमेदवृक्षे । বিট্‌খদির । रा नि व ८ ।

गोधिः । पु । ललाटे । रा नि व १८ । गोधायाम् । श र ।

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । अम ।

गोधिकात्मजः (सुतः) । प । गोधाग्निसुवदाकारकीटरस्यस्थलगोधायाम् । सा सु ।

गोधिकासूदन. । पु । गौधेरके । जलगোধা । वे निघ ।

गोधिनी । स्त्री । षविकानामकदल्याम् । रा नि व ४ ।

गोधु(धू)मः । पु । (Triticum vulgare) Common wheat, स्वनामख्यातशूकधान्ये । গম । हि गेंहु । तें गोधुमलु । तत्पर्य्याय,—सुमन (च), गोधूम (श), बहुदुग्ध, अपूप, म्लेच्छभोजन निस्तुषचीर, रसाल, सुमना । स त्रिधा—महागोधूम मधूली - नि शूकभेदेन । "महागोधूम इत्याख्य पश्चाद्देशात्समागत । मधूली तु तत किञ्चिदल्पा सा मध्यदेशजा । नि शूको दीर्घगोधूम क्वचिन्नन्दीमुखाभिध. ॥" मधूली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी मधुरा लघु । शुक्रला वृष्यी पथ्या तद्वन्नन्दीमुख स्मृत ॥" भा पू १ भ धान्यव । गुणा—वृष्य शीतो गुरु स्निग्ध जीवन वातपित्तघ्न सन्धानकारी मधुर स्थैर्य्यकृत् सरश्च । वा सू । मधुरो गुरुविष्टम्भी वृष्यी बल्योऽय वृष्य । इत्यल्कषायमधुरो गोधूम स्वादु शीतल । जीवनो वृष्यो हृद्य स्निग्धस्थैर्यकरो गुरु ॥ च सू २० अ । पित्तदाहकृत् श्लेष्माम जनक रुचिकरश्च । रा नि व १६ । तत्काञ्जिक गुणा—"सन्दीपन शूलहर रुचिप्रद गोधूमजात क्वथितं कषाय । सन्दीपनं स्याज्ज्वरघ्न कफघ्न समीरदोष हरते ततोऽपि । पीतं जरयते चाम वाह्यदाहश्रमापह । स्याच्च तत् कुष्ठकण्डू च तैलयुक्त समीरजित् ॥" अत्रि ११ अ ।

गोधूमकः । पु । राजिमत्सर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

गोधूमचूर्णम् । क्ली । चूर्णीकृतगोधूमे । ময়দা । गोधूमगुणम् ।

गोधूमजः । पु । तवक्षीरे । वै निघ ।

गोधूमफलम् । क्ली । गोधूमे । वै निघ ।

गोधूममण्ड' । पु, क्ली । गोधूमकृतमण्डे । গমের মণ্ড । गुणा—"तद्वद्गोधूमसम्भूत मधुरं पित्तवारणम् ।" अत्रि १२ अ ।

गोधूमसम्भवम् । क्ली । सौवीरकाञ्जिके । रा नि व १५ ।

गोधूमसारः । पु । गोधूममध्यस्थ सारभागे । গমের পালো । तन्निष्कासनविधिर्यथा—"निस्तुष गोधूमसुदूखले कण्डयित्वा षोडशगुणजलेन तु भाजने रात्रौ स्थापयेत्, प्रभाते उपरिस्थ जल क्रमेण त्यक्त्वा, नीचस्थ सार रौद्रेन शोषयेत् । पाकराज ।

गोधूमसौवीरम् । क्ली । गोधूमजातकाञ्जिके । वै निघ ।

गोधूमक्षीरिका । स्त्री । गोधूमपायसे । গুজির পায়স । गुणा—"गोधूमपायसी बल्य वातमदकरी गुरु । शीतल पित्तशमनी वात क्लच्छ्रक्षयहन ॥" वैद्यकम् ।

गोधूमाद्यघृतम् । क्ली । रसायनाधिकारे । घृत ४ श दुग्ध १६ श क्वाथार्थ—गोधूम १०० प वारि ३२ श शे ८ श । कल्कार्थ—गोधूम मुञ्जाफल (अभावे तालमस्तक) माषकलाय द्राक्षा परूषफल काकोली चीरकाकोली जीवन्ती शत मूली अश्वगन्धा विदारीखर्जूर मधूकफल (मउल) त्रिकटु शर्करा भल्लातक (अभावे रक्तचन्दन) आत्मगुप्ताफल मूल वा (আলাকুশী) एषा प्रति १॥० तो ४॥० र । प्रक्षेपद्रव्य—गुडत्वक् एला पिप्पली धान्यक कर्पूर नागकेशर एषा प्रति १०॥४१० तो शर्करा ८ प मधु ८ प इक्षुकाण्डेन आलोडयेत् । मात्रा १—२ प च द ।

गोधूमिका (मी) । स्त्री । गोलोमिकायाम् । रा नि व ५ ।

गोधूलि (ली) । स्त्री । सूर्य्यास्तवेलायाम् ।

गोधेरक । पु । गोधेरके । है च । सर्पो गोधेरको नाम गोधाख्या स्याच्चतुष्पद । कृष्णसर्पेण तुल्य स्यान्नाना स्तुभिंग्रजातय ॥ चर ।

गोनन्दी । स्त्री । सारसपक्षिणि । हारा ।

गोनर्द्दम् । क्ली । कैवर्त्तमुस्तके । मे । परिवेष्ट द्वये । रा नि व ८ । पु । तन्नामकपक्षिणि । मे । च सू २७ श ।

गोनाडीच । पु । चञ्चुशाके ।

गोनाथ । पु । वृषे । रा ।

गोन(ना)स । पु, क्ली । वैक्रान्तमणौ । रा नि व १३ । तन्नामकसर्पे । मण्डलोवोडे । বোড়া সাপ, মণ্ডলী বোড়া । विक्रमादित्य । तत्पर्य्याय,—तिलित्स (अ), गोनास, घोनस (हे), मण्डलीवोड़ (के), वोड (शब्दर) । मण्डलिसर्पे । গোখুরা সাপ । इति केचित् ।

गोनसी । स्त्री । महौषधिविशेषे । तदाकृति लक्षण यथा,—द्विपर्णिनी मूलभवामरुणा कृष्ण मण्डला । द्व्यरत्निमात्रा जानीयात् गोनसीं गोनसा कृतिम् । सा तु अम्बुदा समे देशे बहुल दृश्यते । सुश्रु । See ओषधि ।

गोनिष्यन्द, (नीर) । पु, क्ली । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोप (क) । पु । वणिग्द्रव्यभेदे, रक्तबोले । अम । शारिवायाम् । वै निघ । सारजवर्गीयौषधे नवसारे । निशादल । श र । चि । उपकारके । श च ।

गोपकन्या । स्त्री । काष्ठसारिवायाम् । रा नि व १२ । श्वेतसारिवायाम् । भा पू १भ । चा उ ३०अ, चि २अ ।

गोपकर्कटिका । स्त्री । गोपालकर्कटिलता याम् । কুন্দুর, মাঠকাঁকুড় । रा नि व ३ ।

गोपकोलि । पु । वकम्बौ । শেয়াকুল । 'गोपकोलि गोपघण्टा वदर वदरीअपि ।' द्रव्याभि ।

गोपघण्टा । स्त्री । गोपघोण्टायाम् । वै निघ ।

गोपघाती । स्त्री । विकङ्कतवृक्षे । हस्तिकोलि नाम वदरीविशेषे । रा ।

गोपघोण्टा (ण्टिका) । स्त्री । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচী গাছ । रा नि व ९ । कर्कटायाम् । শেয়াকুল । জামকোলী । श र सु सू ३८अ । पूगभेदे । सु चि ८अ ।

गोपति । पु । ऋषभकौषधौ । रा नि व ५ । वृष । मे ।

गोपदल । पु । गुवाकवृक्षे । त्रिका ।

गोपनम् । क्ली । तेजपत्रे । ग्रन्थिपर्णे । वै निघ ।

गोपपली । स्त्री । शारिवायाम् ।

गोपवधू । स्त्री । शारिवायाम्, कृष्णशारिवा याम् । भा पू १भ ।

गोपभद्रम् । क्ली । शालूके । श च ।

गोपभद्रा (द्रिका) । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । গাম্ভার গাছ । प सु ।

गोपय (स्) । क्ली । गोदुग्धे ।

गोपरस । पु । बोले । निशादल । श र ।

गोपवल्लि (ल्ली) । स्त्री । मूर्व्वायाम् । अन न्तायाम् । অনন্তমূল । प मु । श्यामालतायाम् । रा नि व ११ ।

गोपसुता । स्त्री । सारिवायाम् । वा सू १५अ ।

गोपा (पी) । स्त्री । श्यामालतायाम् । भैष कुष्ठ चि महाभल्लातगुडे । अनन्तायाम् । प सु । काष्ठशारिवायाम् । रा नि व १२

गोपाङ्गना । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् ।

गोपानीयम् । क्ली । गोमूत्रे । वै निघ ।

गोपालकर्कटिका (टी) । स्त्री । स्वनाम ख्यातायामेकर्कटीलतायां । কুন্দরুকী, সেহুড়া । হি गोरभा, गोयालकाँकुड़ी । तत्पर्य्याय,— वन्या, गोपकर्कटिका, क्षुद्रेर्व्वारु, क्षुद्रफला, गोपाली, क्षुद्रचिर्भिटा । गुणा—शीतला मधुरा पित्तघ्नी मूत्रकृच्छ्राश्मरीमेहदाहशोषघ्नी च । रा नि व ३ ।

गोपालप(पु)त्रिका । स्त्री । चिर्भिटायाम् । "गोपालपत्रिकामूलम् ।" वै निघ २भ विषम ज्व चि ।

गोपालिका । स्त्री । इन्द्रगोपकीटभेदे । है च । शारिवायाम् ।

गोपाली । स्त्री । गोरक्षीनामकक्षुपे । গোরক্ষ

চাকুলে। रा नि व ५। गोपालकर्कटीलता याम्। रा नि व ३।

गोपिका। स्त्री। कृष्णशारिवायाम्। वै निघ।

गोपित्तम्। क्ली। गोरोचनायाम्। प सु।

गोपित्तजा। स्त्री। गोरोचनायाम्। वै निघ।

गोपिनी। स्त्री। श्यामोलतायाम्। अ च।

गोपीचन्दनम्। क्ली। सौराष्ट्रमृत्तिकायाम्। शुभमृत्तिकायाम्। वै निघ।

गोपीजल'। पु। गुञ्जाधिकारे रस। "जैपा खाडी हिंको गन्ध शुण्ठीमरिचचित्रक। एक मत सवीभाग्य गोपीजल इति स्मृत॥" रसास।

गोपीभद्रा। स्त्री। शारिवायाम्।

गोपीवल्लभ'। पु। मदाने। পলা। प सु।

गोपुच्छ'। पु। वानरविशेषे। गवा लाङ्गूले। वै निघ। हारभेदे।

गोपुट.। पु। क्षुद्रमुस्तायाम्। वै निघ।

गोपुटा (टी)। स्त्री। स्थूलैलायाम्। বড এলাচ। रा नि व ६।

गोपुरम्। क्ली। कैवर्तमुस्तके। मे।

गोपुरक.। पु। कुन्दुरौ। कुन्दुरथोটী। रा नि व १२।

गोपुरीषम्। क्ली। गोमये। रा नि व १५।

गोपुष्टम्। क्ली। पञ्चपिष्टत्वे। रा नि व ८।

गोप्रियम्। क्ली। पत्राले। পোগাল খড। वै निघ। पु। हये।

गोप्रेरक.। पु। पक्षिविशेषे। कालबट इति महाराष्ट्रे। वै निघ।

गोफणा। स्त्री। यन्त्रभेदे, फिङा इति लोके, यथा पाषाणगुड़िका दूरे क्षिप्यन्ते। तदाकारे चिबुकनासौष्ठादिगत व्रणबन्धनविशेषे। सु सू १८ अ। चि २अ। वा चि ८ अ। "पाषाण गुड़िकोत्क्षेपकारिणीं गोफणां विदुः।" इति।

गोबन्धना (नो)। स्त्री। गोवल्लयाम्, पीतपुष्प दण्डोत्पलायाम्। ডানকুনী। र मा।

गोबल्य.। पुं। श्वेतदर्भनाले। वै निघ।

गोबालधी। स्त्री। चमरीमृगे। वै निघ।

गोभण्डीर। पु। जलकुक्कुभपक्षिणि। विका।

गोभिरामा। स्त्री। रामतरण्याम्। वै निघ।

गोभी। स्त्री। गोजिह्वायाम्। वै निघ।

गोमतम्। क्ली। रक्तबोले। वै निघ।

गोमतल्लिका। स्त्री। सुशीलायां गवि, गोश्रेष्ठे। हला।

गोमती। स्त्री। गोरोचनायाम्। वै निघ कनकलेले। स्वनामख्यातनदीभेदे।

गोमत्स्य। पु। नादेयमीने। See मत्स्य'।

गोमन्त। पु। पर्वतभेदे। ज।

गोमन्दर:। पु। पारिभद्रजातीय वृक्षभेदे।'

गोमय.। पु, क्ली। गोशकृति। গোবর। रा नि व १५। तत्पर्याय,—गोविट् (अ), गोकृत, भूमिलेपन (श), जगल, गोहन्न, गोशकृत् (र), गोपुरीष, गोविष्ठा, गोमलम्। रा।

गोमयचूर्णीय:। वि। गोमयचूर्णमधिकृत्य कृते चरकीयाध्याये। च इन्द्रिय १२ अ।

गोमयच्छत्रम्। क्ली। वारके। কোঁড়ক-ছাতা। विका। तत्पर्याय,—दिलोर, भिस्लीन्धक (हा), उच्छिलीन्ध (के)।

गोमयच्छत्रिका। स्त्री। गोमयच्छत्रे। हारा।

गोमयतैलम्। क्ली। नेत्ररोगे तिमिरे च तैलम्। 'गवा शकृत्क्वाथविपक्वमुत्तम हितञ्च तैलं तिमिरेषु नस्तत।' তিল তৈল ১ শ গোময়রস ১ শ। भैष।

गोमयप्रियम्। क्ली। भूतृणे। গন্ধখড়। र मा। বালক। বালা। वै निघ।

गोमयाद्यघृतम्। क्ली। तिमिराद्यनेत्ररोगे घृतम्। पाठ —"गवा शकृत्क्वाथविपक्वमुत्तमं हितञ्च तैलं तिमिरेषु नस्तत। घृत हित केवलमेव पैत्तिके ख्याजातिर्के यन्मधुरैविपाचितम्॥" ছাগ ঘৃত ৪শ গোময়রস ৪শ। कल्कार्थ কাকোলী, ক্ষীরকাকোলী, জীবক, ঋষভক, মুদ্গপর্ণী, মাষাণী, মেদা, মহামেদা, গুলঞ্চ, কাঁকড়া-শৃঙ্গী, বংশলোচন, পদ্মকাষ্ঠ, পুণ্ডরিয়া, ঋদ্ধি, বৃদ্ধি, কিস্মিস্, জীবন্তী, যষ্টিমধু মিলিত ১ শ জল ১৬ শ। रस र।

गोमयोत्था। स्त्री। गोमयजातकीटे। গুবরে পোকা। वै च। तत्पर्याय,—गर्दभी। वै।

गोमयोद्भव । पुं । भारवधे । श ष ।

गोमयोपलम् । क्ली । करीषे । ঘাসুঁটে বা বিসুঁটে ।

गोमरी । स्त्री । वार्ताकुभेदे । গ্রামবেগুণ ।

गोमर्द्दः । पु । सारस्वपक्षिणि । शिक्षा ।

गोमलम् । क्ली । गोमये । रा नि व १५ ।

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । ডাঁশমাছী । अ र ।

गोमांसम् । क्ली । गोभवमांसे । গোরুর মাস । तच्च पवित्र गुरु वात कफनाशकञ्च । रा नि व १७ । "गव्यं पवित्रमायुष्यं श्रमघर्मानिलापहम् ।" राज २प । "गव्यं केवलवातेषु पीनसे विषम ज्वरे । शुष्ककासश्रमात्यग्निमांसक्षयहितञ्च यत् ॥" च सू २७ च । "कासश्वासप्रतिश्यायविषमज्वर नाशनं । श्रमात्यग्निहितं गव्यं पवित्रमनिलापहम् ॥" सु सू ४६ च ।

गोमायु । पु । शृगाले, শেয়াল । प सु । (युस्) क्ली । श्यामलीलतायाम् । वै निघ ।

गोमाची । स्त्री । कर्कटकोटायाम् । वै निघ ।

गोमी (इन्) । पु । शृगाले । मे ।

गोमीन । पु । मत्स्यविशेषे ।

गोमुख । पुं । नक्रे । हे च । क्ली । लेपने । शिक्षा ।

गोमूत्रम् । क्ली । गोजले । চোনা । तत्पर्य्याय, —गोजल, गोऽम्भ, गोनिष्यन्द, गोद्रव । गुणा — कटु तिक्तम् उष्णं कफवातहरं लघु पित्तकरं दीपनं लवणदोषहरं मध्यञ्च । रा नि व १५ ।

गोमूत्रबीजक । पु । रक्तबीजासनवृक्षे । रा नि व ९ ।

गोमूत्राभ । पु । मन्दविषवृश्चिकभेदे । सु कल्प ८ च ।

गोमूत्रिका । स्त्री । स्वनामख्यातटृण । स.वङ्, गौडाव इति पश्चिमदेश । तत्पर्य्याय,—रक्ततृणा, क्षेत्रजा, कृष्णभूमिजा । गुणा —मधुरा हृद्या गोदुग्धदा । रा नि व ८ ।

गोमूली । स्त्री । रक्तकुलत्थिकायाम् । वै निघ ।

गोमेद (क) । पु । स्वनामख्यातोपरत्नविशेषे, पीतमणौ । গোমেদ । वै निघ रत्न चय पि मार्त्तण्डराजसृगाङ्क । सु नि २च । तत्पर्य्याय,—गोमेद, पीतरत्नक (रा) भाहुरत्न तमोमणि, स्वर्भानव, पिङ्गस्फटिक । गुणा — अम्ल उष्ण वातकोपहर दीपन पाचन धार्य्य पापघ्न । रा नि व १३ । See माणिक्यम् । क्ली । नखवधे । भा मध्यरोगे । "पत्र दलाद्यं वाली गोमेद वसनाद्यम् ।" धन्वन्तरि ।

गोमेदसन्निभा । स्त्री । दुग्धपाषाणे । फुल-खड़ि । प मु ।

गोमोटी । स्त्री । तृणभेदे ।

गोऽम्बु (म्भ) । क्ली । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोरक । पु । विषधरसर्पविशेष । सु कल्प ४ स्थान ।

गोरङ्कु । पु । जलकुक्कुटे । পানকৌড়ি । मे ।

गोरट । पुं । विटखदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

गोरटक । पु । कोङ्कणदेशप्रसिद्धविकङ्कत वृक्षे । रा नि व ११ ।

गोरण्डी । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ।

गोरसा । स्त्री । गोप्रियतृणविशेषे । गन्ध्रखड ।

गोरस । पु । दुग्धे । चतुर्थांशजलतक्रे । পাদ-জল ঘোল । दधनि । हे च ।

गोरसजम् । क्ली । पादजलेन त्रिभागदधिकृते तक्रे । रा नि व १५ ।

गोरक्ष । पु । कषमकौषधौ । रा नि व ५ । नागरङ्गवृक्षे । मे ।

गोरक्षकर्कटी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । রাখাল শসা । चिभटिकायाम् । কাঁকুড় । भा ।

गोरक्षजम्बू । स्त्री । घोण्टावदरीवृक्षे । শেয়াকুল । जटा । वचायाम् । वै निघ । गोधूमे । गोरक्षतण्डुलायाम् । विश्व ।

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । (Hedysarum lagopodioides) नागबलायाम् । গোরক্ষ-চাকুলিয়া । प मु ।

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । स्वनामख्यातफलशाक विशेषे । क्षुद्रतुम्ब्याम् । गोरक्षतुम्बी, गोरक्षदुग्धिकी इति च दक्षिणेष्वख्यात । গোল লাউ । गुणा — मधुरा शीतला पित्तघ्ना गुरु सन्तर्पणी रुच्या वीर्य्य पुष्टिबलदा । रा नि व ७ ।

गोरचदुग्धा (ग्धी) । स्त्री । गोरचीनामक्षुद्र क्षुपे । तत्पर्य्याय,—गोरची, सामदुग्धा रसायनी, बहुपत्री, चमसा, जीवा, अमृतसञ्जीवनी । गुणा —मधुरा शीतला वृष्या वर्ण्यकरी स्तन्यदायिनी रसे सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरची । स्त्री । स्वनामख्यातमहाक्षुपे । तन्नाम्नैव मालवदेशे प्रसिद्धा । तत्पर्य्याय,—सर्पदण्डी, दीर्घदण्डी, सुदलिका, चिपला, गन्धबहुला, गोपाली, पञ्चपर्णिका । गुणा —मधुरा तिक्ता शीता दाह पित्तघ्नी विस्फोट वान्ति ज्वरातीसारघ्नी च । रा नि व ५ । ऋषभके । कृष्णतुलस्याम् । रा नि व ७ । गोरचदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराङ्घ्री. । स्त्री । गोधापदी लतायाम् ।

गोराटी (रिटका) (रिका) । स्त्री । शारिका पक्षिणि । शालिक पाखी । इ च । रा नि व १९ ।

गोरुची । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । क्ली । हरिताले । रा नि व १३ ।

गोरोचनम् (ना) । क्ली, स्त्री । स्वनामख्यात सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पर्य्याय,—वन्दनीया (वि), वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, शोभा, रुचिरा, शोभना, शुभा, गौरी, रोचनी, पिङ्गा, मङ्गल्या, मङ्गला, शिवा, पीता, गामनी, गव्या, चन्दनीया, काञ्चनी, मेध्या, मनोरमा, श्यामा, रामा । सा च न गोनाधारणहृदयाधारा गोपित्तेषु कदाचित् लभ्यते । प सु । गोमस्तकस्थ शुष्कपित्तमिति माधव । गोमूत्रनिर्म्मितमिति केचित् । गुणा — शीतला विषदोषघ्नी रुच्या पाचनी कृमिकुष्ठघ्नी भूतग्रहशान्तिकारी ग्रहारमङ्गलकरी जनमोहनी च । रा नि व १२ । "गोरोचना हिमा तिक्ता वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषालक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भ स्रावक्षतासहृत् ॥" भा । वै निघ २भ सन्न्यज्व चि गोरोचनादिचूर्ण ।

गोर्दम् । क्ली । शिरोमले । मस्तिष्के । माथार घि । अम ।

गोल. । पु । सुमन्धमौले । गन्धबोल । जटा । मदनवृक्षे । र मा । मणौ । विका ।

गोलक. । पु । कालमुष्ककवृक्षे । घण्टापाटल । मणौ । सिका । रक्तसुगन्धमौले । र मा, । कलाये । मटर । श च । गुडे । हि च । सुगन्धरोहिष तृणे । वै निघ । पिण्डे । हि च ।

गोलफल: । पु । मदनवृक्षे । मयना गाछ । रा नि व ८ ।

गोलवत् । क्ली । पुष्पप्रियङ्गौ । हि फुलप्रियङ्गु । वै निघ ।

गोला । स्त्री । मन शिलायाम् । मे ।

गोलाङ्गूल: । पु । कपौ । मुखपोड़ा । विका ।

गोलास: । पुं । गोमयच्छत्रके । घोड़कछाता । हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोण्टायाम् । शेयाकुल । रा नि व ८ ।

गोलिह' (लीढ़') । पुं । कालमुष्कवृक्षे । घण्टापाटल । अम ।

गोली । स्त्री । गोजिह्वायाम् । गोजिया । वै निघ ।

गोलोमिका (मी) । स्त्री । (Corydalis govaniana) स्वनामख्यातमहाक्षुपे । गन्धल । हि पाथरी । हट्गिरे । तत्पर्य्याय,—गोधूमी, गोजा, क्रोष्टुकपुच्छिका, गोलोमी, लोमभवा, प्रमारिणी । गुणा —कटु तिक्ता हिमा त्रिदोषघ्नी मूलदोषामदोषघ्नी दीपनी ग्राहिणी च । रा नि व ५ । वचायाम् । रा नि व ३ । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ । भा स्कन्दापस्मा चि । भूतकेश्याम् । भूँइकेश । "चनलकेशी च गोलोमी भूतकेशी च कश्यपि । द्रव्याभि । प सु च सू ४अ । महौषधिविशेषे । See औषधि । नील दूर्व्वायाम् । जटामांस्याम् । अक्कर्करायाम् । वै निघ ।

गोल्य' । पु । कशेरौ ।

गोवत्सादी (न्) । पु । वृके ।

गोवत्सारि' । पु । ईहामृगे । घोग । रा नि व १९ ।

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे । अम । पीत दण्डोत्पलायाम् । पीत डानकुनी । र मा ।

गोवरम् । क्ली । गोखुरक्षुण्णगोष्ठस्थशुष्कगोमयचूर्णे । "गोष्ठान्त गोखुरक्षुण्णशुष्क गोमयचूर्णित । गोवर तत् समाख्यात वरिष्ट रससाधने ॥" भा ।

गोवरपुटम् । क्ली । औषधस्य पुटविशेष ।

"गोष्ठानगोक्षुरक्षग सुष्कं चूर्णितगोमयम्। गोवर समासाद्यातं वरिष्ठ रससाधने। हस्तश्रमाणविस्तृते यत्र गोवरैर्दीयते पुटम्। तद्गोवरपुटम्प्रोक्तं भिषग्भि सूतभस्मनि॥" भा।

गोवर्णी। स्त्री। भद्रगन्धायाम्। वै निघ।

गोवशा। स्त्री। वन्ध्यायां गवि। वै निघ।

गोवारि। क्ली। गोमूत्रे। वा उ ३६ अ।

गोविट् (ष्टा)। स्त्री। गोमये। भग। रा।

गोविन्द। पु। गोमेदमणौ। वै निघ।

गोविन्दिनी। स्त्री। प्रियङ्गौ। रा नि व १२।

गोविराटी। स्त्री। शारिकापक्षिविशेषे। वै निघ।

गोविषाणाख्या। स्त्री। बब्बूलवृक्षे। बाबला गाछ। वै निघ हिक्का चि धूमे।

गोविष्ठा। स्त्री। गोमये। रा नि व १५।

गोवृष। पु। वलीवर्दे।

गोवृष'। पु। वृषे। अ र।

गोविष्टम्। क्ली। शीसके। सीसा। प सु।

गोशकृत्। क्ली। गोमये। भग।

गोशाड्वल। पु। ग्रन्थिपर्णम्। गेंटेला। वै निघ।

गोशालम्। क्ली। गोगृहे।

गोशीर्ष. (क)। पुं। (र्ष) प सु। (क) र मा। द्रोणपुष्प्याम्। पत्रघसिरा। क्ली। श्रीखण्डचन्दने। श्वेत चन्दन। प सु। गोम सके। चन्दने। रा नि व १२।

गोशृङ्गः। पु। बब्बूरकवृक्षे। बाबला गाछ। रा नि व ८। वै निघ ग्रहणी चि। क्ली। गोशृङ्गे।

गोष्ठम्। क्ली। गोस्थाने। अ।

गोष्ठकुक्कुट (गोचर)। पु। भासपक्षिणि। काकविशेषे। हे निघ।

गोष्ठीश्वर। पुं। चतुर्ज्वरे। गज वै।

गोस। पु। रक्तगन्धवोले। थुनवाबापी। मे। प्रत्यूषसि। भू।

गोसङ्ग (र्ग)। पु। प्रभाते। हारा। च इन्द्रिय ८अ।

गोसदृक्ष। पु। गवयमृगे। हे च।

गोसम्भवा। स्त्री। गोलोमिकायाम्। श्वेत दूर्वा। रा नि व ५।

गोसदृश'। पुं। रक्तबोले। थुनवाबापी। अ टी रा।

गोस्तना। स्त्री। द्राक्षायाम्। अ टी च द शि यो रत्न पि चि। "पथ्याखर्जूरगोस्तना।"

गोस्तनाकारा। स्त्री। मधुखर्जूरीवृक्षे। वै निघ।

गोस्तनिका (नी)। स्त्री। द्राक्षायाम्। मनक्का। वै निघ २भ पाण्डु चि आमलक्या वलेहे। गुणा —इयो गुर्व्वी कफपित्तघ्नी च। भा।

गोस्तनोभव.। पु। द्राक्षासवे। द्राक्षार आसव। वै निघ।

गोस्तव'। पुं। अनामिकाङ्गुष्ठयुक्तकरविस्तारे। रा नि व १८। गोमूत्रे। रा नि व १५।

गोहन(स)म्। क्ली। गोमये। र मा।

गोहरीतकी। स्त्री। विल्ववृक्षे। प सु। —

गोहला। स्त्री। गोधापदीलतायाम्।

गोहालिया। स्त्री। गोधापद्याम्। 'पीतं गोहालियामूलं तिलदध्याज्यसयुतम्। विवद्धमूत्र कथितं प्रवर्त्तयति शङ्कर॥' गारु।

गोहित। पु। घोषालतायाम्। विल्ववृक्षे। श च।

गोहिर। पु। अधमजातीयाश्वे। नकुल। क्ली। पादमूले। हे च।

गोह्वल। पु। गोश्वीर्दके। के।

गोक्षीर। पु। गोक्षुरके। गोखुरी। रा नि व ४। क्ली। गोदुग्धे।

गोक्षुर (क)। पु। (Zygophylleæ Tribulus terestris Syn T Lanuginosus) स्वनामख्यातक्षुपे। गोखुरी। क्षुद्रक्षुप विशेष। हि गोखुरमूल। उत् गोखुरा। तेलङ्गी मराठी। गोखरु इति च प्रसिद्ध। तत्पर्य्याय,— त्रिकण्ट, स्थलशृङ्गाट, गोकण्ठ, त्रिकण्टक, त्रिपुट कण्टकफल, क्षुर (र), गोक्षुरक, पल ङ्कषा, इक्षुगन्धा, श्वदंष्ट्रा, स्वादुकण्टक, गोकण्टक, वनशृङ्गाट (च), गोखुरि (श), त्रिकण्टक (शब्दमा), गोखुर, त्रिकट, त्रिक, इक्षुर,

गोरक्षदुग्धा (ग्धी) । स्त्री । गोरक्षीनामक्षुद्र क्षुपं । तत्पर्य्याय,—गोरक्षी, नागदुग्धा रसा यशी, बहुपत्री, अमृता, जीवा, अमृतसञ्जीवनी । गुणाः—मधुरा शीतला हृद्या बल्यकरी मदापहिणी रसे सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरक्षी । स्त्री । स्वनामख्यातमहाक्षुपे । सदागैव मालवदेशे प्रसिद्धा । तत्पर्य्याय,—सर्पदण्डी, दीर्घदण्डी, सुदन्तिका, चित्रला, गन्धबहुला, गोपाली, पञ्चपर्णिका । गुणाः—मधुरा तिक्ता शीता दाह पित्तघ्नी विस्फोट वान्ति ज्वरातीसारघ्नी च । रा नि व ५ । वृषभके । कुम्भतुम्बाम् । रा नि व ७ । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराङ्गी । स्त्री । गोधापदी लतायाम् ।

गोराटी (रिटका) (रिका) । स्त्री । शारिका पक्षिणि । शालिक पाखी । हे च । रा नि व १९ ।

गोरुची । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । क्ली । हरिताले । रा नि व १३ ।

गोरोचनम् (ना) । क्ली, स्त्री । स्वनामख्यात सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पर्य्याय,—वन्दनीया (वि) वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, शोभा, रुचिरा, शोभना, शुभा, गौरी, रोचनी, पिङ्गा, मङ्गल्या, मङ्गला, शिवा, पीता, गौतमी, गव्या, चन्दनीया, काञ्चनी, मेध्या, मनोरमा, श्यामा, रामा । सा च न गोसाधारणहृदयाधारा गोविशेषेषु कदाचित् लभ्यते । प सु । गोमस्तकस्थ शुष्कपित्तमिति साधवः । गोमूत्रनिर्म्मितमिति केचित् । गुणाः—शीतला विषदोषघ्नी रुच्या पाचनी क्रमिकुष्ठघ्नी भूतग्रहशान्तिकरी शृङ्गारमङ्गलकरी जनमोहनी च । रा नि व १२ । 'गोरोचना हिमा तिक्ता वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषालक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भ स्रावक्षतास्रहृत् ॥" भा । वै निघ २भ सर्व्वज्व चि गोरोचनादिचूर्णं ।

गोर्दम् । क्ली । शिरोमज्ज । मस्तिष्के । माथार घि । अम ।

गोल । पु । सुगन्धवोले । गन्धबोल । जटा । मदनवृक्षे । र मा । सर्पे । त्रिका ।

गोलक । पु । कालस्कन्धवृक्षे । घण्टापारुल । सर्पे । त्रिका । रक्तसुगन्धवोले । र मा । कलाये । मटर । श च । गुडे । हे च । सुगन्धरोहिष तृणे । वै निघ । पिण्डे । हे च ।

गोलफल । पु । मदनवृक्षे । मयना गाछ । रा नि व ८ ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गौ । हि फुलप्रियङ्गु । वै निघ ।

गोला । स्त्री । मन शिलायाम् । मे ।

गोलाङ्गूल: । पु । कपौ । मुखपोड़ा । त्रिका ।

गोलास: । पु । गोमयच्छत्रके । घोडकछाता । हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोषाख्याम् । शेयाकुल । रा नि व ८ ।

गोलिह: (लीढ:) । पु । कालस्कन्धवृक्षे । घण्टापारुल । अम ।

गोली । स्त्री । गोजिह्वायाम् । गोजिया । वै निघ ।

गोलोमिका (मी) । स्त्री । (Corydalis govaniana) स्वनामख्यातमहाक्षुपे । गन्दल । हि पाथरी । हट्मिरे । तत्पर्य्याय,—गोधूमी, गोला, क्रोष्टुकपुच्छिका, गोलोमी, गोलभवा, प्रतारिणी । गुणाः—कटु तिक्ता हिमा त्रिदोषघ्नी मूलदोषामदोषघ्नी दीपनी ग्राहिणी च । रा नि व ५ । वचायाम् । रा नि व ३ । श्वेतदूर्व्वा याम् । रा नि व ८ । भा स्कन्दापस्मा चि । भूतकेश्याम् । भूँईकेश । "अनलकेशी च गोलोमी भूतकेशी च कथ्यते । द्रव्याभि । प सु च सू ४अ । महौषधिविशेषे । See औषधि । नील दूर्व्वायाम् । जटामांसाम् । अक्कर्करायाम् । वै निघ ।

गोल्य: । पु । कशेरौ ।

गोवत्सादी (न्) । पु । वृके ।

गोवत्सारि । पु । ईहामृगे । घोंग । रा नि व १९ ।

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे । अम । पीत दण्डोत्पलायाम् । पीत डानकुनी । र मा ।

गोवरम् । क्ली । गोक्षुरक्षुण्णगोष्ठस्थशुष्कगोमयचूर्णे । "गोष्ठान्त गोक्षुरक्षुण्णशुष्कं गोमयचूर्णितं । गोवर तत् समाख्यातं वरिष्ट रससाधने ॥" भा ।

गोवरपुटम् । क्ली । औषधस्य पुटविशेषे ।

"गोशालागोंखुरक्षुण्ण शुष्क चूर्णितगोमयम्। गोवर समामात्रात वरिष्ठ रससाधने। ढड्डाह्यस्थिते इव गोवरैर्दीयते पुटम्। तद्गोवरपुटमीक्ष सिषधि सुतभस्मनि॥" भा।

गोवर्णी। स्त्री। कच्चुरभाषायाम्। है निघ।

गोवशा। स्त्री। बन्ध्यायां गवि। वै निघ।

गोवारि। क्ली। गोमूत्रे। वा उ २६ अ।

गोविट् (ष्ठा)। स्त्री। गोमये। अम। रा।

गोविन्द। पुं। गोमिदमणौ। वै निघ।

गोविन्दिनी। स्त्री। प्रियङ्गौ। रा नि व १२।

गोविराटी। स्त्री। शारिकापक्षिणि। वै निघ।

गोविषाणाख्या। स्त्री। बब्बूलवृक्षे। बाब्ला गाछ। वै निघ हिक्का चि धूमे।

गोविष्ठा। स्त्री। गोमये। रा नि व १५।

गोवृष। पुं। बलीवर्द।

गोवृष। पुं। वृषे। श र।

गोवेष्टम्। क्ली। श्रीवके। शीषा। प सु।

गोशकृत्। क्ली। गोमये। जटा।

गोशाड्वल। पुं। ग्रन्थिपर्णाम्। गेँटेला। वै निघ।

गोशालम्। क्ली। गोष्ठे।

गोशीर्ष (क)। पुं। (र्ष) प सु। (क) र मा। द्रोणपुष्प्याम्। ग्रन्थपर्णिया। क्ली। श्रीखण्डचन्दने। श्वेत चन्दन। प सु। गोम स्तके। चन्दने। रा नि व १२।

गोशृङ्ग'। पु। बब्बूरवृक्षे। बाब्ला गाछ। रा नि व ८। वै निघ ग्रहणी चि। क्ली। गोशृङ्गे।

गोष्ठम्। क्ली। गोस्थाने। अ।

गोष्ठकुक्कुट' (गोचर)। पु। भासपक्षिणि। काकविशेषे। निघ।

गोष्ठीश्वर। पु। उग्रज्वरे। गज वै।

गोस। पु। रक्तगन्धबोले। धूनधावापी। मे। प्रत्यूषसि। भू।

गोसङ्ग (र्ग)। पु। प्रभाते। ढारा। च इन्द्रिय रुष।

गोसदृक्ष। पुं। गवयमृगे। इ च।

गोसम्भवा। स्त्री। गोलोमिकायाम्। श्वेत-दूर्वा। रा नि व ५।

गोसदृश'। पु। रक्तबोले। धूनधावापी। अ टी रा।

गोस्तना। स्त्री। द्राक्षायाम्। अ टी च द शि शो रत्न पि चि। "पथ्याखर्जूरगोस्तना।"

गोस्तनाकारा। स्त्री। मधुखर्जूरीवृक्षे। वै निघ।

गोस्तनिका (नी)। स्त्री। द्राक्षायाम्। मनक्का। वै निघ २भ पाण्डु चि आमलक्य वलेहे। गुणा —द्रव्या गुर्वी कफपित्तघ्नी च। भा।

गोस्तनोभव। पु। द्राक्षासवे। द्राक्षाव आसव। वै निघ।

गोस्व। पुं। अनामिकाङ्गुष्ठयुक्तकरविस्तारे। रा नि व १८। गोमूत्रे। रा नि व १५।

गोहन(स)म्। क्ली। गोमये। र मा।

गोहरीतकी। स्त्री। बिल्ववृक्षे। प सु।

गोहला। स्त्री। गोधापदीलतायाम्।

गोहालिया। स्त्री। गोधापद्याम्। "पीतं गोहा लियामूलं तिलदध्याज्यसंयुतम्। विवद्धमूत्र कथितं प्रवर्त्तयति शङ्कर॥" गारु।

गोहित। पु। घोषालतायाम्। बिल्ववृक्षे। श च।

गोहिर:। पु। अधमजातीयाश्वे। नकुल। क्ली। पादमूले। है च।

गोह्लल। पु। गोशीर्षके। की।

गोक्षीर'। पु। गोक्षुरके। गोखुरी। रा नि व ४। क्ली। गोदुग्धे।

गोक्षुर (क)। पु। (Zygophylleæ Tribulus terestris Syn T Lanuginosus) स्वनामख्यातक्षुपे। गोखुरी। क्षुद्रक्षुप विशेष। हि गोक्षुरमूल। उत् गोखुरा। बैङ्गिली सराटी। गोखरु इति च प्रसिद्ध। तत्पर्य्याय,— त्रिकण्ट, स्थलशृङ्गाट, गोकण्ट, त्रिकण्टक, त्रिपुट, कण्टकफल, क्षुर (र), गोक्षुरक, वन इक्षा, इक्षुगन्धा, श्वदंष्ट्रा, स्वादुकण्टक, गोकण्टक, वनशृङ्गाट (च), गोखुरि (श), त्रिकण्टक (शब्दमा), गोक्षुर, त्रिकट, त्रिक, इक्षुर,

गोरक्षदुग्धा (ग्धी) । स्त्री । गोरक्षीनामक्षुद्र क्षुपे । तत्पर्य्याय,—गोरक्षी, रामदुग्धा रसायनी, बहुपत्री, अमृता, जीवा, अमृतसञ्जीवनी । गुणाः—मधुरा शीतला हृद्या बल्यकरी स्तन्यदायिनी रसे सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरक्षी । स्त्री । स्वनामख्यातमहाक्षुपे । तन्नाम्नैव मालवदेशे प्रसिद्धा । तत्पर्य्याय,—सर्पदण्डी, दीर्घदण्डी, सुदन्तिका, चित्रला, गन्धबहुला, गोपाली, पञ्चपर्णिका । गुणाः—मधुरा तिक्ता शीता दाहपित्तघ्नी विस्फोटवान्तिज्वरातीसारघ्नी च । रा नि व ५ । ऋषभके । कृष्णतुम्ब्याम् । रा नि व ७ । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराङ्गी । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ।

गोराटी (राटिका) (रिका) । स्त्री । शारिका पक्षिणि । শালিক পাখী । हे च । रा नि व १९ ।

गोरुची । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । क्ली । हरिताले । रा नि व १३ ।

गोरोचनम् (ना) । क्ली, स्त्री । स्वनामख्यात सारलवर्गीयद्रव्ये । तत्पर्य्याय,—वन्दनीया (वि), वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, शोभा, रुचिरा, शोभना, शुभा, गौरी, रोचनी, पिङ्गा, मङ्गल्या, मङ्गला, शिवा, पीता, गौतमी, गव्या, चन्दनीया, काञ्चनी, मेध्या, मनोरमा, श्यामा, रामा । सा च न गोसाधारणहृदयाधारा गोविशेषेषु कदाचित् लभ्यते । प सु । गोमलकस्य शुष्कपित्तमिति माधव । गोमूत्रनिर्म्मितमिति केचित् । गुणाः—शीतला विषदोषघ्नी रुच्या पाचनी क्रिमिकुष्ठघ्नी भूतग्रहशान्तिकरी मङ्गारमङ्गलकरी जनमोहनी च । रा नि व १२ । "गोरोचना हिमा तिक्ता वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषालक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्रावक्षतास्रहृत् ॥" भा । वै निघ २भ सर्व्वज्व चि गोरोचनादिचूर्णं ।

गोर्दम् । क्ली । शिरोमज्ज । मस्तिष्के । माथार घि । अम ।

गोल । प । सुगन्धवोले । गन्धबोल । जटा । मदनवृक्षे । र मा । मणौ । त्रिका ।

गोलकः । पु । कालमुष्ककवृक्षे । घण्टापारुल । मणौ । त्रिका । रक्तसुगन्धवोले । र मा । वणिजि । नटेश । श च । गुडे । हे च । सुगन्धरोहिष तृणे । वै निघ । पिण्डे । हे च ।

गोलफलः । पुं । मदनवृक्षे । मयना गाछ । रा नि व ८ ।

गोलवत् । क्ली । पुष्पप्रियङ्गौ । हि फुलप्रियङ्गु । वै निघ ।

गोला । स्त्री । मनःशिलायाम् । मे ।

गोलाङ्गूलः । पु । कपौ । मुखपोड़ा । त्रिका ।

गोलासः । पुं । गोमयच्छत्रके । দোডকছাজা । हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोण्टायाम् । শেয়াকুল । रा नि व ८ ।

गोलिहः (लीढः) । पु । कालमुष्ककवृक्षे । घण्टापारुल । अम ।

गोली । स्त्री । गोजिह्वायाम् । গোজিয়া । वै निघ ।

गोलोमिका (मी) । स्त्री । (Corydalis govaniana) स्वनामख्यातमहाक्षुपे । गरुल । हिं पाथरी । हट्गिरे । तत्पर्य्याय,—गोधूमी, गोजा, क्रोष्टुकपुच्छिका, गोलोमी, गोसम्भवा, प्रसारिणी । गुणाः—कटु तिक्ता हिमा त्रिदोषघ्नी मूलदोषामदोषघ्नी दीपनी ग्राहिणी च । रा नि व ५ । वचायाम् । रा नि व ३ । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ । भा स्कन्दापस्मा चि । भूतकेश्याम् । ভূঁইকেশ । "अनलकेशी च गोलोमी भूतकेशी च कथ्यते । द्रव्याभि । प सु च सू ४अ । महौषधिविशेषे । See ओषधि । नील दूर्व्वायाम् । जटामांस्याम् । अश्वकर्णायाम् । वै निघ ।

गोल्य. । पु । कशेरौ ।

गोवत्सादी (न्) । प । वृके ।

गोवत्सारि । पु । ईहामृगे । ঘোণ । रा नि व १९ ।

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे । अम । पीत दण्डोत्पलायाम् । পীত ডানকুনী । र मा ।

गोवरम् । क्ली । गोखुरक्षुण्णगोष्ठस्थशुष्कगोमयचूर्णे । "गोष्ठान्तःगोखुरक्षुण्णशुष्कं गोमयचूर्णितं । गोवरं तत् समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने ॥" भा ।

गोवरपुटम् । क्ली । औषधस्य पुटविशेषे ।

"गोष्ठान्तर्गोखुरंचैव गृहं चूर्णितगोमयम्। गोवर समामाख्यातं वरिष्ठं रससाधने। यद्वद्वाण्डस्थिते यत्र गोवरैर्दीयते पुटम्। तद्गोवरपुटम्प्रोक्तं भिषग्भि रसभस्मनि॥" भा।

गोवर्णी। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। के निघ।

गोवशा। स्त्री। वन्ध्यायां गवि। वै निघ।

गोवारि। क्ली। गोमूत्रे। वा उ ११ अ।

गोविट् (ष्ठा)। स्त्री। गोमये। अम। रा।

गोविन्द। पु। गोमेदमणौ। वै निघ।

गोविन्दिनी। स्त्री। पियङ्गौ। रा नि व १२।

गोविराटी। स्त्री। शारिकापक्षिणि। वै निघ।

गोविषाणाख्या। स्त्री। बब्बूलवृक्षे। বাবলা গাছ। वै निघ हिक्का चि धूमे।

गोविष्ठा। स्त्री। गोमये। रा नि व १५।

गोवृद्ध। पु। बलीवर्द्द।

गोवृष। पुं। वृषे। अ र।

गोवेष्टम्। क्ली। श्रीपर्णे। शीवा। प सु।

गोशकृत्। क्ली। गोमये। अम।

गोशाड्वल। पुं। ग्रन्थिपर्णाम्। গেঁটেলা। वै निघ।

गोशालम्। क्ली। गोष्ठे।

गोशीर्ष (क)। पु। (र्षं) प सु। (क) र मा। द्रोणपुष्प्याम्। चलपसिखा। क्ली। श्रीखण्डचन्दने। শ্বেত চন্দন। प सु। गोम स्तके। चन्दने। रा नि व १२।

गोशृङ्ग। पु। बब्बूरकवृक्षे। বাবলা গাছ। रा नि व ८। वै निघ ग्रहण्यां चि। क्ली। गोशृङ्गे।

गोष्ठम्। क्ली। गोस्थाने। अ।

गोष्ठकुक्कुट (गोचर)। पुं। भासपक्षिणि। काकविशेषे। वै निघ।

गोष्ठीश्वर। पु। उष्णज्वरे। गज वै।

गोस। पुं। रक्तगन्धबोले। খুন্‌খারাপী। मे। प्रत्यूषसि। भू।

गोसङ्ग (र्ग)। पु। प्रभाते। हारा। च इन्द्रिय ८५।

गोसदृक्ष। पुं। गवयमृगे। ह च।

गोसम्भवा। स्त्री। गोलोमिकायाम्। শ্বেত-দূর্বা। रा नि व ५।

गोसदृश। पु। रक्तबोले। খুন্‌খারাপী। अ टी रा।

गोस्तना। स्त्री। द्राक्षायाम्। अ टी च द चि थो रक्त पि चि। "पथ्याखर्ज्जूरगोस्तना।"

गोस्तनाकारा। स्त्री। मधुखर्ज्जूरीवृक्षे। वै निघ।

गोस्तनिका (नी)। स्त्री। द्राक्षायाम्। मनक्का। वै निघ २भ पाण्डु चि आमलका वलेहे। गुणा —हृद्या गुर्व्वी कफपित्तघ्नी च। भा।

गोस्तनोभव। पु। द्राक्षासवे। দ্রাক্ষার আসব। वै निघ।

गोस्व। पुं। अनामिकाङ्गुष्ठयुतकरविस्तारे। रा नि व १८। गोमूत्रे। रा नि व १५।

गोहन(ल)म्। क्ली। गोमये। र मा।

गोहरीतकी। स्त्री। बिल्ववृक्षे। प सु।

गोहला। स्त्री। गोधापदीलतायाम।

गोहालिया। स्त्री। गोधापद्याम्। "पीतं गोहा लियामूलं तिलदध्याज्यसंयुतम्। विबद्धमूत्र कथितं प्रवर्त्तयति शङ्कर॥" गाद।

गोहित। पु। घोषालतायाम्। बिल्ववृक्षे। श च।

गोहिर। पु। धर्मजातीयाश्वे। नकुल। क्ली। पादमूले। हे च।

गोह्ल। पु। गोशीर्षके। के।

गोक्षीर। पु। गोक्षुरके। গোখ্‌রী। रा नि व ४। क्ली। गोदुग्धे।

गोक्षुर (क)। पु। (Zygophyllea Tribulus terestris Syn T Lanuginosus) स्वनामख्यातक्षुपे। গোখ্রী। क्षुद्रक्षुप विशेषे। हि गोक्षुरमूल। उत् गोखुरा। बेंडिली मराटी। गोखरू इति च प्रसिद्ध। तत्पर्य्याय,— त्रिकण्ट, स्थलशृङ्गाट, गोकण्ट, त्रिकण्टक, त्रिपुट, कण्टकफल, क्षुर (र), गोक्षुरक, पल ङ्कषा, इक्षुगन्धा, श्वदंष्ट्रा, स्वादुकण्टक, गोकण्टक, वनशृङ्गाट (अ), गोखुरि (श) त्रिकण्टक (शब्दमा), गोखुर, त्रिकट, त्रिक, इक्षुर,

(ग्रव्दर), चुरक, भक्ष्यकण्ट, इक्षुगन्धिका (भा), चुराङ्ग, श्वदंष्ट्रक, कण्टकी, भद्रकण्ट, व्यालदंष्ट्र, चुरक, पडङ्ग, कण्ठी। स च महाक्षुद्रभेदात् द्विधा। स गुणा—शीतत्व मधुरत्व बलत्व वृष्यत्व कृच्छ्राश्मरीमेहविदाहघ्नत्व रसायनत्वञ्च। "गोक्षुरः शीतलः स्वादु बलकृद्बस्तिशोधनः। मधुरो दीपनो वृष्यः पुष्टिदश्चाश्मरीहरः। प्रमेहश्वास कासार्शः कृच्छ्रहृद्रोग वातनुत्॥" भा। चार गुणा—"चारस्तु गोक्षुरायास्तु मधुरः शीतलो मतः। स्रोतोविशोधनश्चैव वातघ्नो वृष्य एव च॥" वै निघ। तच्छाकगुणा—तिक्त वृष्यं स्रोतोविशोधनञ्च। राज १प। बीजगुणा—बीजं गोक्षुरकं शीतं मूत्रलं शीयवारणम्। वृष्यमायुष्करं शुक्र मेहनुत् कृच्छ्रनाशनम्॥ वै निघ।

गोक्षुरादिगणः। पु। लौहमारकवर्गभेदे। यथा—गोक्षुर चुरको व्याघ्री सिंहपुच्छी कृमिघ्निका। गोक्षुरादिरिति प्रोक्तो वातश्लेष्महरो गणः॥" रस च।

गोक्षुराद्यघृतम्। क्ली। मूत्राघाते घृतम्। "धान्यगोक्षुरकक्वाथकल्कसिद्धं घृतं हितम्।" घृत ४श क्वाथार्थ धन्याक ४प गोक्षुर ४प। घृत ৪শ ক্বাথার্থ ধনে' ২শ জল ১৬শ শেষ ৪শ কল্কার্থ ধনে' ৪প গোক্ষুর ৪প। सा कौ। अन्यत् राजयक्ष्मणि। गव्यघृतं ४ श क्वाथार्थ दुरालभा गोक्षुर शालपर्णी पृश्निपर्णी (চাকুলে) मुद्गपर्णी माषपर्णी श्वेतवाट्यालक चैवपटो एषां प्र १प जल ४० प शे ४ श। कल्कार्थ शटी पुष्करमूल पिप्पली बला भूम्यामलकी चिरायता इन्द्रयव अनन्तमूल एषां प्र २ तो दुग्ध ८श। च चि ८अ।

गोक्षुरी। स्त्री। गोक्षुरे। গোখ্রী। रा नि व ४।

गोक्षुरः (रि.)। पुं। गोक्षुरे। तृणचारसे।

गोचो(च्चे)ड' (क.)। पु। गोनद्र पक्षिणि। সাবস পাখী। सु सू ४६ अ।

गौः। पु, स्त्री। सभामप्यातपशौ। गव। अम। पु। स्वर्गे। मे। चण्डिकालये। रा नि व ८। ऋषभके। रा नि व ५। क्ली। लोम्नि। अ टी भानु। रश्मौ। बज्रे। मे। चन्द्रे। सूर्ये। अ टी। स्त्री। नेत्रे। वाचे। रोहिण्याम्। जले। मे। भूमौ। त्रिका।

गौडः। पु। गुडविकारे। গুড়ের মদ। स च पाचनो दीपनश्च। सु।

गौड(र)वास्तुकः। पु, क्ली। चिल्लीशाके। हस्तपत्रकवास्तुके। रा नि व ७। লাল বেতো শাক। "तदेव तु हृस्तपत्रं रक्तं स्याद्गौरवास्तुकं।" भा पू १भ शाकव। See वास्तुकम्।

गौडसीधुः। पु। गुडकृतसीधुमद्ये। गुणा—"कषायो मधुरः सीधुर्गौड़ः पाचनदीपनः।" सु सू ४५ अ।

गौडारसः। पु। शूले रसः। रससिन्दूर ५ भ मृतलौह ५भ शतावरी आमलकी गुड़ूची क्वाथे मर्द्दयेत्। রসসিন্দুর ৫ ভ মৃতলৌহ ৫ ভ, শতাবরী, আমলকী এবং গুড়ূচীক্বাথের ৩ দিন ভাবনা দিবে। মাত্রা ৪ র। অনুপান ঘৃত ও মধু। रस र।

गौडासवः। पु। गुड़कृतासवे। 'গুড়ে' মদ। गुणा—सृष्टमूत्रशकृत् तर्पणो दीपनश्च। वा टी हेमाद्रि। धातकीस्रगुडैर्मद्यभेदे गौड़ः प्रकीर्त्तितः। तौड़ द्रव्यगुणमाला।

गौडिकम्। क्ली। गुडकृतमद्यविशेषे। त्रि। गुडसंस्कृते। भा उदावर्त्त चि।

गौडी। स्त्री। गुडकृतमद्ये। तत्पर्य्याय वाल्कली। त्रिका। धातकीरसगुडादिकृतासवमद्ये। गुणा—तीक्ष्णा उष्णा मधुरा वातघ्नी पित्तजननी बलकरी पथ्या कान्तिजननी तर्पणी च। रा नि व १४। "गौडी कषाया मधुराम्लशीता सन्दीपनी शूल मलापहन्त्री। हृद्या त्रिदोष प्रशमयत्यजीर्णं पाण्डु मयार्शः श्वसनं निहन्ति॥" अत्रि १९ अ।

गौणविम्बी। स्त्री। विम्बीभेदे। वै निघ।

गौणी। स्त्री। लोणिकाशाके। লুনিয়াশাক। प सु। मनःशिलायाम्। र सा स।

गौण्ड'। पु। कर्णिकके। কেশুর।

गौत(त्त)म.। पु। स्थावरविषभेदे। हे च।

गौतमी। स्त्री। गोरोचनायाम्। रा नि व १२।

गौधार' (धेय) (धेर', क)। पु। गोधि कामजे। गोधा इति ख्याते। स च दर्व्वी करैर्विषेण तुल्यस्तैरेव आततत्वात्। "गोधासुतस्तु गौधेरो विषे दर्व्वीकरैः समः। चतुष्पात्त्वात्तु तान् विद्याद्दर्वीकरैः समः।" वा उ ३६ अ।

स पञ्चविध —"प्रतिसूर्य्य चित्रभासी बहुवर्णो महा शिरा । तथा निरुपमश्चापि पञ्च गौधेरका स्मृता ॥ तैर्भवन्तीह दष्टानां वेगज्ञानानि सर्पवत्। रुजश्च विविधाकारा ग्रन्थयश्च सुदारुणा ।" सु कल्प ८ अ । "तदुक्तञ्चियथा—कृष्णसर्पेण गौधायां भवे च्चतुष्पद । सर्पो गौधेरकोनाम तेन दष्टो न जीवति। सर्पो गौधेरकोनाम गोधायां स्याच्चतु ष्पद । कृष्णसर्पेण तुल्य स्यात् नाना सुगन्धि जायते ।" च ।

गौर । पु। श्वेतसर्षपे। रा नि व १६। See सिद्धार्थ । धववृक्षे। धाओयागाछ। रा नि व ८। कर्पूरे। रा नि व १२। करञ्जवृक्षे। खदिरे। वै निघ । गौरधान्ये । च सू २७ अ । क्ली। श्रीग न्धिकद्रव्ये। वासकर्पूर। रा नि व ८। हरि ताले। रा नि व १३। पद्मकेशरे। मे। कुङ्कुमे। रा नि व १२। स्वर्णे। रा नि व १३। गौर सुवर्णशाके। वै निघ ।

गौरक । पु। गिरिमृत्तिकायाम्। গেরিমাটী। वै निघ ज्व चि लाक्षातैले। लाक्षपाचिषि। वै निघ ।

गौरकदम्ब (क) । पु। हारिद्रके। हलुआ कदम्ब इति लोके। भा म ४ भ रेवती श चि ।

गौरखटी । स्त्री। श्वेतखटिकायाम्। শ্বেত খড়ি। वै निघ ।

गौरचणक । पु। धवलवर्णकवृक्षे। শাদা ছোলা। मं श्वेतचणा। क बिलियकडलि। गुणा —मधुर बल्य रोचन वातकर पित्तघ्न शीतल गुरुश्च। रा नि व १६।

गौरजीरक । पु। श्वेतजीरके। শাদা জীরে, সা জীর। तत्पर्य्याय,—अजाजी, श्वेतजीरक, कणाह्वा, कणजीर, कणा, सितदीप्य, दीर्घकणा, सिताजाजी, गौराजाजी। गुणा—हिमो रुचि कर कटुर्मधुर दीपन क्रमिविषाध्मानहर चक्षु ष्यश्च। रा नि व ६।

गौरतित्तिर (रि) । पु। तित्तिरपक्षिणि। তিতির পাখী। वै निघ । See तित्तिरि ।

गौरत्वक् । पु। इङ्गुदीवृक्षे। জীয়াপুতা। रा नि व ८।

गौरद्रु । पु। हरिद्रावृक्षे। वै निघ ।

गौरधान्यम् । क्ली। शालिधान्यविशेषे। শাদা ধান। च सू २७ अ ।

गौरपाषाणम् । क्ली। श्वेतखटिकायाम्। ফুল-খড়ি। वै निघ ।

गौरमाल्य । पु। गिरिजमधूकवृक्षे। পাহাড়ে মউল গাছ।

गौररम्भा । स्त्री। सुवर्णकदलीवृक्षे। চাঁপা কলা। रा नि व ११।

गौरवम् । क्ली। कफज्वरोगे, गुरुत्वे। लक्षण यथा—"आर्द्रचर्मावनद्ध हि यो गात्रमभिमन्यते। तथा गुरुशिरोऽत्यर्थं गौरव तद्विनिर्दिशेत् ॥" सु शा ४ अ ।

गौरवर्णवती । स्त्री। हरिद्रायाम्। वै निघ ।

गौरवल्ली । स्त्री। प्रियङ्गुलतायाम्। रा नि व १२।

गौरव्रीहि । पु। गौरशाली। वै निघ ।

गौरशाक । पु। मधूकवृक्षभेदे। গিরিজ মউলবিশেষ। र मा ।

गौरशाखी (इन्) । पु। जलमधूके। वै निघ ।

गौरशालि (क) । पु। श्वेतवर्णशालिधान्य विशेषे।

गौरषष्टिक । पु। षष्टिकशालिधान्यभेदे। শ্বেতবর্ণ ছোট ধান। गुणा —रूक्ष शीतल दोषघ्न बल्य पथ्य दीपन वीर्य्यवृद्धिकरश्च। रा नि व १६।

गौरसर्षप । पु। (Brassica juncea Syn Sinapis romasa) श्वेतसर्षपे। শ্বেত সরিষা। हि राइ। ते तेल्लावालु। प सु। तत्पर्य्याय,—गौर (मि), अनर्घ्य, सिद्धार्थ, भूत"ाशन कटुस्नेह, रक्षघ्न, कण्डुघ्न, राजिका फल, गुरुघ्न, तीक्ष्णक, दुराधष रक्षोघ्न, कुष्ठनाशन, सिद्धप्रयोजन, सिद्धसाधन, सित सर्षप । गुणा—कटुतिक्तोष्ण वातरक्तघ्न ग्रह दोषलन्दोषविषभूतव्रणहर ज्वरशोथ कफकण्डूकुष्ठ कोठक्रमिघ्न रक्तपित्ताग्निवर्द्धकश्च। भा ।

गौरसुवर्णशाक । पु, क्ली। चित्रकूटदेशे स्वनामप्रसिद्धशाकविशेषे। নটিয়াবিশেষ। तत् पर्य्याय,—स्वर्ण, सुगन्धिक, भूमिज, वारिज,

ह्रस्वं, गन्धशाक, कटुशृङ्गाल, चूर्णशाकाङ्क । गुणा —शीतल कफपित्तज्वरघ्नं दाहारुचिभ्रान्तिरक्त श्रमघ्नञ्च। रा नि व ७।

गौरा । स्त्री। सुवर्णकदलीवृक्षे। চাঁপা কলা। रा नि व २१। श्वेतसर्षपवृक्षे। गोरोचनायाम्। वै निघ ।

गौराङ्गी । स्त्री। सूक्ष्मैलायाम् । গুজরাটী এলাচ। रा नि व ६।

गौराजाजी । स्त्री। श्वेतजीरके। শাদা জীরে। रा नि व ६।

गौराट । पु। श्वेतखदिरे। वै निघ ।

गौराटिका । स्त्री। शारिकापक्षिणि। শালিক পাখী। वै निघ ।

गौराद्य घृत(तैलञ्च) । क्ली। गव्यघृत तिल तैल वा ४ श क्वाथार्थे—अश्वत्थवटोदुम्बरप्लक्ष वेतसानां त्वक् मिलित्वा ६४ प वारि ६४ श शे १६ श। कल्कार्थे—हरिद्रा दारुहरिद्रा मञ्जिष्ठा पुण्डरीक जटामांसी यष्टिमधु वालक मुस्तक रक्तचन्दन जातीपत्र निम्बपत्र पटोलपत्र करञ्जबीज कटुकी सिक्थक यष्टिमधु अनन्तमूलम् एषां मिलित्वा ८ प। গব্যঘৃত বা তিলতৈল ৪ শ কাথার্থ অশ্বত্থ, বট, যজ্ঞডুমুর, প্লক্ষত্বক্, বেতস মিলিত ৬৪ প জল ৬৪ শ শে ১৬ শ। কল্কার্থ—হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, মঞ্জিষ্ঠা, পুণ্ডরিয়া, জটামাংসী, যষ্টিমধু, বালা, মুতা, রক্তচন্দন, জাতীপত্র, নিম্বপত্র, পটোলপত্র, করঞ্জবীজ, কট্‌কী, মম, যষ্টিমধু, অনন্তমূল এইসকল মিলিত ৮ প। च द।

गौरार्द्रकः । पु। स्थावरविषभेदे। हे च।

गौराभ । पु। हरिद्रावृक्षे। वै निघ ।

गौरामलकम् । क्ली। परिणतामलके। পাকা আমলকী। रस र। प्राचीनामलके। পানি আমলা।

गौरास्य । पुं। नीलवानरे। रा नि व १९।

गौराहिक । निर्विषसर्पविशेषे। सु कल्प।

गौरिका । स्त्री। जलमधूके। জলজ মৌওয়া। "यथाद्रगौरिकोऽन्मिश्रै।" सु चि २० अ चलद खि। शारिकापक्षिणि। वै निघ। अष्टवर्षीय कन्यायाम्। श र।

गौरिणी । स्त्री। तेरवाक्षुपे। वै निघ।

गौरि(री)लः । पु। राजिकायाम्। শ্বেত সরিষা। लौहकिट्टे, लौहचूर्णे। मे।

गौरी । स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व २३। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। सु चि १७ अ। प्रियङ्गौ। रा नि व १२। दारुहरिद्रायाम्। प सु। नीलदूर्वायाम्। श्वेतदूर्वायाम्। रा नि व ८। मल्लिकापुष्पक्षुपे। रा नि, व १० २३। तुलसीवृक्षे। रा नि व १०। गोरोचनायाम्। रा नि व १२। सु चि १७ अ। आकाश मांस्याम्। सूक्ष्मजटामांस्याम्। रा नि, व १२।२३। अनागतार्त्तवाया कन्यायाम्। रा नि व २२।

गौरीकेशः । पु, क्ली। अभ्रधातौ। प सु।

गौरीजम् । क्ली। गन्धके। प सु। अभ्रक धातौ। रा नि व १३।

गौरीजेयम् । क्ली। अभ्रधातौ। रा नि, व १३।

गौरीतेज । क्ली। अभ्रधातौ। प सु।

गौरीपाषाणम् । क्ली। शुक्लपाषाणे। वै निघ रस धर्म चि।

गौरीपुष्प । पु। प्रियङ्गुवृक्षे। रा नि व १२। श्वेतकरवीरवृक्षे। रा नि व १०।

गौरीरज । क्ली। गन्धके। चि क्र कल्प।

गौरीललितम् । क्ली। हरिताले। रा नि व १३।

गौरीवीजम् । क्ली। पु। गन्धके।

गौजर । पु। मेषशृङ्ग्याम्। মেড়াশিঙে। वै निघ।

गौर्य्यम् । क्ली। तमालपत्रे। वै निघ अर्कचि गण सप्ताश्मके।

गौर्य्यश्मा । पु। शुक्लपाषाणे। ফুলখড়ি। वै निघ।

गौर्य्यामलम् । क्ली। अभ्रके। অভ্র। च टी का।

गौलिक । पु। कालमुष्ककवृक्षे। ঘণ্টাপারুল। रा नि व ११।

गौल्यम् । क्ली। चिक्कणपूगफले। চিক্কণ সুপারী। हिं चिकणीसुपारी। रा नि व ११। See चक्कीट। क्ली। मद्यविशेष। रा नि व २०।

स्त्री। बिम्बीलतायाम्। তেলাকুচা, কুদরকী। वै निघ। मधुररसे। रा।

ग्रैथ्या। स्त्री। यावनालशर्करायाम्। গো।

ग्रथितम्। क्ली। लवङ्गे। वै निघ शोधच्च चि लवङ्गादिकषाये। शुकदोषभेदे। लक्षण—यत् कफोत्थितं ग्रथितं शूकपूरितस्य भवेत्। सु नि १४ अ।

ग्रन्थ। पु। गुल्फे।

ग्रन्थिः। पु। वंशादे: ग्रन्थी। গাঁইট। अम। तत्पर्याय,—पर्व्व, परु (अ), काण्डसन्धि (रा)। भद्रमुस्तायाम्। रा नि व ६। पिण्डालौ। रा नि व ७। ग्रन्थिपर्णश्च। গেঁটেলা। भ। पिप्पलीमूले। वै निघ २भ ज्व चि ग्रन्थ्यादिकषाये। पादग्रन्थौ। आमवदोषे। वै निघ। तन्नामकशोथरोगे। निदानसम्प्राप्ती यथा—"वातादयो मांसमसृक् प्रदुष्टा सन्दूष्य मेदश्च कफानुविद्धं। वृत्तोन्नतं विग्रथितन्तु शोथं कुर्व्वन्त्यतो ग्रन्थिरिति प्रदिष्टः॥ आयम्यते व्यथ्यत एति तोदं प्रत्यस्यते कृत्यत एति भेदं। कृष्णो मृदुर्वस्तिरिवाततश्च भिन्नः स्रवेच्चानिलजोऽस्रमच्छम्। दन्दह्यते धूप्यति चातिमात्रं पापच्यते प्रज्वलतीव चापि। रक्तः सपीतोऽप्यथवापि पित्ताद्भिन्नः स्रवेदुष्णमतीव चास्रं। शीतो विवर्णोऽल्परुजोऽतिकण्डुः पाषाणवत् संहननोपपन्नः। चिराभिवृद्धिश्च कफप्रकोपात् भिन्नः स्रवेच्छुक्लघनञ्च पूयं। शरीरवृद्धिक्षयवृद्धिहानि स्निग्धो महानल्परुजोऽतिकण्डुः। मेदःकृतो गच्छति चातिभिन्नः पिण्याकसर्पिःप्रतिमन्तु मेदः"। सु नि ११ अ। स नवधा भवति दोषास्रमांसमेदोऽस्थिशिराव्रणभवः। वा उ २९ अ। तेषां रक्तमांसशिरास्थिव्रणभवानां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्यानि। तत्र दोषासमेदोजा साध्या। मर्म्मकण्ठोदरस्था स्थूला खरा चलाश्च न साध्या।

ग्रन्थि(न्थी)कम्। क्ली। पिप्पलीमूले। रा नि व ६। च द कामला चि मण्डूरवटके। गुग्गुलौ। मे। पु। काण्डपालीगतरोगे। सु सू १६ अ। ग्रन्थिपर्णे। গেঁটেলা। भैष कुष्ठ चि कन्दर्पसारतैले। अर्ज्जुनवृक्षे। विका। करीरे। मे।

ग्रन्थिका। स्त्री। ग्रन्थिपर्णे। গেঁটেলা। वचायाम्। वै निघ। गोधापदीलतायाम्।

ग्रन्थिकोष। पु। ग्रन्थिपर्णे। গেঁটেলা। च द वा व्या चि। "ग्रन्थिकोषो मरुवकम्।"

ग्रन्थिखेटी। स्त्री। गन्धमालायाम्।

ग्रन्थिरोडम्। क्ली। गन्धमालायाम्। "ग्रन्थिनम् ग्रन्थिरोडञ्च माला ह्रस्वक्रमालिका।" द्रव्याभि।

ग्रन्थितक। पु। शूकरोगे। वै निघ। See ग्रथितम्।

ग्रन्थिदला। स्त्री। मालाकन्दे। रा नि व ७। चोरके, ग्रन्थिपर्णे। वै निघ।

ग्रन्थिदूर्व्वा। स्त्री। वनीदूर्व्वायाम्। मालादूर्व्वा। रा नि व ८।

ग्रन्थिनिका। स्त्री। महाश्रावणिकायाम्। मुण्डीरी। रा नि व ५।

ग्रन्थिनी। स्त्री। कदलीवृक्षे। वै निघ।

ग्रन्थिपत्र। पुं, क्ली। चोरकनामगन्धद्रव्य। গেঁটেলা। रा नि व १२।

ग्रन्थिपर्ण। पु क्ली। चोरकनामगन्धद्रव्ये। গেঁটেলা। रा नि व १२। स्त्री। स्वनामख्यात वणिग्द्रव्ये। গেঁটেলা। हि (गण्ठिवण)। भद। तत्पर्याय,—शुकं, वर्हिपष्प, स्थौणेय, कुक्कुर, वर्हि पुष्प, वर्हं, शुकवह (अ टो), स्थौणेयक, कुसुपुष्प, शुकक (र), वर्हिकुसुम (श), विशीर्णाख्य, स्मारामगुच्छक, शुकपुच्छ, शुकच्छद, ग्रन्थिक, काकपुष्प, गुच्छकं, नीलपष्प, सुगन्ध, ग्रन्थिपर्णकम्। "ग्रन्थिकं पाण्डुरं किञ्चित् कनिष्ठं तत्त्व सम्मतं। उत्तमं कृष्णवर्णं च स्थूलोऽतीव च निन्दितं॥ अप ग्रहणो चि शतावरीमोदके। गुणा—तिक्त तीक्ष्ण कटूष्ण लघु दीपन कफ वात विष श्वासकण्डूघ्न। भा। शोधन गोमूत्रेण। (र्णा र्णी) स्त्री। शतुकालतायाम्। रा नि व ३। गण्डदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। ग्रन्थिपर्ण। वै निघ।

ग्रन्थिफल। पु। मदनवृक्षे। ময়না গাছ। रा नि व ८। कपित्थवृक्षे। কয়েৎ বেলের গাছ। रा नि व ११। साकुरुण्डवृक्षे। रा नि व ६।

ग्रन्थिभा। स्त्री। अस्थिसंहारवृक्षे। হাড়যোড়া। वै निघ।

ग्रन्थिमत्फल। पु। लुदकपालिकायाम्। वै निघ। लकुचवृक्षे। रा नि व ९।

ग्रन्थिमान्। पु। अस्थिसंहारवृक्षे। হাড়যোড়া। प मु। भा।

ग्रन्थिमूलम् । क्ली । शालमूल्याम् । लशुने । वै निघ । गृञ्जने । गाजर । रा नि व ७ ।

ग्रन्थिमूला । स्त्री । बल्लिदूर्वायाम् । मालादूर्वा । रा नि व ८ ।

ग्रन्थिलः । पुं । विकङ्कतवृक्षे । रा नि व ११ । विकङ्कतवृक्षे । बैंइचि गुड़ । रा नि व ९ । करीरवृक्षे । अम । तण्डुलीयक्षुपे । नँटानटिया । रा नि व ५ । चोरकनामगन्धद्रव्ये । गेंटेला । रा नि व १२ । पिण्डालौ । रा नि व ७ । यम करीरे । बाँशेर कोंड़ । प मु । क्ली । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ । आर्द्रके । श च । करीरा खरोष्ट्रप्रियगुल्मे । रा नि व ८ । गन्धमालायाम् । प मु । विल्वतरौ । शुकदोषभेदे । वै निघ ।

ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् । रा नि व ६ । वज्रदूर्वायाम् । गण्डदूर्वा । रा नि व ८ ।

ग्रन्थिवज्रकम् । क्ली । वज्रलोहे ।

ग्रन्थिवर्हो (न्) । पुं । ग्रन्थिपर्णवृक्षे । श च ।

ग्रन्थिवि(वी)सर्पः । पुं । विसर्परोगभेदे । लक्षणं यथा—"कफेन रुद्धः पवनो भित्त्वा तं बहुधा कफम् । रक्तं वा वृद्धरक्तस्य त्वक्शिरास्नायुमांसगम् । दूषयित्वा तु दीर्घाणुवृत्तस्थूलखरात्मनाम् । ग्रन्थीनां कुरुते मालां रक्तानां तीव्ररुग्ज्वराम् । श्वासकासातिसारास्यशोषहिक्कावमिभ्रमैः । मोहवैवर्ण्यमूर्च्छाङ्गभङ्गाग्निसदनैर्युतः । इत्ययं ग्रन्थिवीसर्पो वातश्लेष्मप्रकोपजः ॥" मा नि ।

ग्रन्थिसहता । स्त्री । नाकुकायाम् । वै निघ ।

ग्रन्थ्योकम् । क्ली । पिप्पलीमूले । हि ।

ग्रहघ्नः । पुं । गौरसर्षपे । रा ।

ग्रहजित् । पुं । चौड़ानामदेवदारुभेदे । गन्धद्रव्यविशेषे । रा नि व १२ ।

ग्रहणम् । क्ली । नेत्रे । इन्द्रिये । रा नि व १८ । करे । मे ।

ग्रहणी (णि,) । स्त्री । अग्निवहधमन्याम् । प म ४ ख । तस्याः स्थानं यथा—"षष्ठी पित्तधरा नाम या कला परिकीर्त्तिता । पक्वामाशयमध्यस्था ग्रहणी सा प्रकीर्त्तिता । ग्रहणीबलमग्निर्हि स चापि ग्रहणी मतः । तस्मादग्नौ प्रदुष्टे तु ग्रहण्यपि प्रदुष्यति ॥" सु शा । तथा—"अग्न्यधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद् ग्रहणी मता । नाभेरुपरि सा ह्यग्निबलोपस्तम्भबृंहिता । अपक्वं धारयत्यन्नं पक्वं सृजति पार्श्वतः" ॥ च । तन्नामको दुरामयविशेषे । तस्य सम्प्राप्तिर्यथा—"अतीसारे निवृत्तेऽपि मन्दाग्नेरहिताशिनः । भूयः सन्दूषितो वह्निर्ग्रहणीमपि दूषयेत् ।" सामान्यलक्षणं यथा—"एकैकशः सर्व्वशश्च दोषैरत्यर्थमूर्च्छितैः । सा दुष्टा बहुशो भुक्तमाममेव विमुञ्चति । पक्वं वा सरुजं पूति मुहुर्बद्धं मुहुर्द्रवम् । ग्रहणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदो जनाः । पूर्व्वरूपन्तु तस्येदं तृष्णालस्यं बलक्षयः । विदाहोऽन्नस्य पाकश्च चिरात् कायस्य गौरवम् ॥" निदानं यथा—"कटुतिक्तकषायातिरूक्षसन्दुष्टभोजनैः । प्रमितानशनात्यध्ववेगनिग्रहमैथुनैः । मारुतः कुपितो वह्निं संछाद्य कुरुते गदान् ।" वातजरूपं यथा—"तस्यान्नं पच्यते दुःखं शुक्तपाकं खराङ्गता । कण्ठास्यशोषः क्षुत्तृष्णा तिमिरं कर्णयोः स्वनः । पार्श्वोरुवङ्क्षणग्रीवारुजोऽभीक्ष्णं विसूचिका । हृत्पीडा कार्श्यदौर्ब्बल्यं वैरस्यं परिकर्त्तिका । गृद्धिः सर्व्वरसानाञ्च मनसः सदनं तथा । जीर्णे जीर्य्यति चाध्मानं भुक्ते स्वास्थ्यमुपैति च । स वातगुल्महृद्रोगप्लीहाशङ्की च मानवः । चिराद्दुःखं द्रवं शुष्कं तन्वामं शब्दफेनवत् । पुनः पुनः सृजेद्वर्च्चः कासश्वासार्द्दितोऽनिलात् ॥" पित्तजलक्षणं—"कट्वजीर्णविदाह्यम्लक्षाराद्यैः पित्तमुल्बणम् । आप्लावयद्धन्त्यनलं जलं तप्तमिवानलम् । सोऽजीर्णं नीलपीताभं पीताभः सार्य्यते द्रवम् । पूत्यम्लोद्गारहृत्कण्ठदाहारुचितृडर्द्दितः ॥" कफजोत्पत्तिः—"गुर्व्वतिस्निग्धशीतादिभोजनादतिभोजनात् । भुक्तमात्रस्य च स्वप्नात् हन्त्यग्निं कुपितः कफः ॥" इत्यादि । मा नि । "ग्रहणीमाश्रितं दीपमजीर्णवदुपाचरेत् । लङ्घनं दीपनीयैश्च सदातीसारभेषजैः" ॥ ग्रहण्याम् आहारो ग्रहणीस्थितपाचकपित्तस्थेन वह्निना पच्यते । पच्यमानः स ग्रहणीस्थितस्य कटुरसस्य पित्तस्य संयोगात् कटुर्भवति ।

ग्रहणीकपाटरसः । पुं । रसोऽयं ग्रहण्यां हितः । स षड्विधः । प्रथमो यथा—पारद गन्धक टङ्कण यवक्षार जातीफल खदिर जीरक शुक्लधूनक भङ्गटीबीज विल्वशलाटु धकपुष्पाणां प्र ॥० तो विल्वपत्र कार्पास शालिञ्च चाङ्गेरी कण्टकुटजपत्राणां रसेन मर्द्दयेत् । वटी १ र । पारा, गन्धक, सोहागा, यवक्षार, जायफल, खदिर, जीरा, श्वेतधुना, आनाकुशीर बीज,

বেলশুঁঠ, বরপুষ্প প্রত্যেকের চূর্ণ ।।০ তোলা, বিল্বপত্র, দাপাসমান, শালিঞ্চশাক, খিরুই, কাঁচড়াপাতা, কুড়চিছাল বা পত্র ইহাদের রসে মর্দ্দন। বটী ১র। রস র। ভৈষ।

द्वितीयो यथा—पारदगन्धकयो प्र १ तो कज्जलि कार्या कुटजत्वक्भस्म ४ तो अम्बष्ठिकया आर्द्रक रसेन मर्द्दयेत्। मात्रा ४ गुञ्जा। পারা ১ তো গন্ধক ১ তো কজ্জলি করিবে। পরে কুড়চির ছালের ভস্ম ৪ তো মিশাইয়া আদার রসে মাড়িবে। ছাগদুগ্ধ বা কুড়চির কাথের সহিত ৪ রতি সেবন করাইবে। तृतीयो यथा—पारदगन्धकजाती फललवङ्गानां चूर्णं प्र ।० तोलकं विल्वपत्रसूर्य्या वर्त्तशृङ्गाटकपत्राणां प्र पलमानरसेन यथाक्रम मर्द्दयेत्। मात्रा २ गुञ्जा। পারা, গন্ধক, জায়ফল, লবঙ্গ প্র ।।০ তো একত্র চূর্ণ করিয়া বিল্বপত্র, হুড়হুড়িয়া, পাণিফলপাতা ইহাদের প্রত্যেকের রস ১ পল সহ যথাক্রমে মর্দ্দন করিবে। মাত্রা ২ রতি। অনুপান দধি। चतुर्थी यथा—शुद्धधूर्त्तकरसगन्धकानां प्र ४ मा सूर्य्यावर्त्त विल्वशृङ्गाटकपत्ररसेन प्र पलमितेन यथाक्रम मर्द्दयेत्। मात्रा १ गुञ्जा। শ্বেতধুনা, পারা, গন্ধক প্রত্যেক ৪ মাষা একত্র চূর্ণ করিয়া হুড়হুড়িয়া, বিল্বপত্র এবং পাণিফলপত্র ইহাদের প্র ১ পল রসে মর্দ্দন করিবে। মাত্রা ১ রতি। पञ्चमी यथा सग्रहण्यां—मुक्ताभस्म स्वर्णभस्म गन्धक पारद टङ्कणाभ्रक कपर्द्दकभस्मविषाणां प्र १ तो शङ्खभस्म ८ तो अतिविषाक्वाथेन मर्द्दयित्वा गोलकं विधाय पुटपाकेन प्रहरद्वयं पचेत्। उद्धृत्य धुस्तूरचित्रक तालमूलीरसेन भावयेत्। मात्रा २ गुञ्जा। মুক্তাভস্ম, স্বর্ণভস্ম, গন্ধক, পারা, সোহাগা, অভ্র, কড়িভস্ম, বিষ প্র ১ তো শঙ্খভস্ম ৮ তো আতইচের কাথে মাড়িয়া গোলা করিয়া ২ প্রহর পুটপাক করিবে। শীতল হইলে তুলিয়া লৌহপাত্রে ধুতুরা, চিতা এবং তালমূলীর রসে ভাবনা দিয়া ২ রতি বটী করিবে। ভৈষ। ষষ্ঠী যথা—लौहभस्म १ भ मुक्ताभस्म १ भ स्वर्णभस्म १ भ गन्धक २ भ पारद ३ भ सर्व्वं कपित्थरसेन सम्मर्द्य मृगशृङ्गे धृत्वा पचेत्। अथ बलारसै ७, अपामार्गरसैः ३, लोध्रातिविषामुस्ताधातकीन्द्रयवगुडूचीनां रसै प्र ३ भावना देया। লৌহভস্ম ১ ভ মুক্তাভস্ম ১ ভ স্বর্ণভস্ম ১ ভ গন্ধক ২ ভ পারদ ৩ ভ কপিত্থরসে মর্দ্দন করিয়া মৃগশৃঙ্গে ভরিয়া পাক করিবে। পরে বলা রসে ৭, অপামার্গরসে ৩, লোধ্র, অতিবিষা, মুতা, ধাতকী, ইন্দ্রযব, গুড়ূচীর রসে প্র ৩ ভাবনা দিবে। রস চি।

গ্রহণীগজেন্দ্রবটিকা। স্ত্রী। ग्रहण्यधिकारे रसः। रसगन्धकलौहाभ्रभस्म टङ्कणक्षार हिङ्गु शटी तालीश मुस्त धान्यक जीरक सैन्धव धातकी अतिविषा शुण्ठी गृहधूम हरीतकी भल्लातकास्थि (अभावे रक्तचन्दन) तेजपत्र जातीफल लवङ्ग त्वगेला बालक बिल्वशलाटु मेथिका भङ्गानां प्र समभाग। छागदुग्धेन मर्द्दनम्। রস, গন্ধক, লৌহ, শঙ্খভস্ম, সোহাগার খই, হিং, শটী, তালীশপত্র, মুতা, ধনে, জীরে, সৈন্ধব লবণ, ধাইফুল, আতইচ, শুঁঠ, ঝুল, হরীতকী, ভেলার মুটী, (অভাবে রক্তচন্দন), তেজপত্র, জায়ফল, লবঙ্গ, গুড়ত্বক্, এলাইচ, বালা, বেলশুঁঠ, মেথি, সিদ্ধি প্রত্যেক সমভাগ। ছাগদুগ্ধের সহিত মর্দ্দন। রস র।

গ্রহণীমিহিরতৈলম্। ক্লী। ग्रहणीरोगे तैलम्। तिलतैल ४ श तक्र १६ श। कुटजत्वक् २ श वारि १६ श शे ४श, धान्यक २ श वारि १६ श शे ४ श। मतान्तरे कुटजत्वक १२।।० श वारि ६४ श शे १६ श धान्यक १२।।० श वारि ६४ श शे १६ श तक्र १६ श एवं ग्रहणीहरद्रव्याणामन्यतमा यथालब्ध क्वाथ १६ श। कल्कार्थं—धान्यक धातकी लोध्र वराह क्रान्ता अतिविषा हरीतकी वीरणमूल मुस्त बालक मोचरस रसाञ्जन बिल्वशलाटु नीलोत्पलपत्र नाग केशर पद्मकेशर गुडूचीन्द्रयव श्यामालता पद्मकाष्ठ कटुकी तगर जटामांसी भृङ्गराज केशराज पुनर्नवा जम्बु कदम्ब कुटजत्वक् यमानी जीरकाणां प्र २ तो। তিলতৈল ৪ শ ঘোল ১৬ শ কুড়চি ছাল ২ শ জল ১৬ শ শে ৪ শ, ধনে ২ শ জল ১৬ শ শে ৪ শ। মতান্তরে কুড়চি ছাল ১২।।০ শ জল ৬৪ শ শে ১৬ শ,,

ধনিয়া ১২॥০ শ জল ৬৪ শ শে ১৬ শ, ঘোল ১৬ শ এইরূপ গ্রহণীহর অন্যান্য যে কোন দ্রব্যের কাথ ১৬ শ দিবে। কল্কার্থ —ধনিয়া, ধাইফুল, লোধ, বরাক্রান্তা, আতইচ, হরীতকী, বেনার মূল, মুতা, বালা, মোচরস, রসাঞ্জন, বেলশুঠ, নীলোৎপল, তেজপত্র, নাগেশ্বর, পদ্মকেশর, গুলঞ্চ, ইন্দ্রযব, শ্যামালতা, পদ্মকাষ্ঠ, কটুকী, তগর, জটামাংসী, ভীমরাজ (বা দারচিনি), বেণুমূল, পুনর্নবা, আমছাল, জামছাল, কদমছাল, কুড়চিছাল, যমানী, জীরা প্রত্যেক ২ তো। इस्ती यथा—तिलतैल ४ श तक्र १६ श। क्वाथार्थ—कुटजमूलत्वक धान्यक श १०० प जल श ६४ श शि १६ श। कल्कार्थे—धनीयक धातकीपुष्प लोध्र वराहक्रान्ता अतिविषा हरीतकी लवङ्ग बालक शृङ्गाटकपत्र रसाञ्जन नागकेशरपुष्प पद्मकाष्ठ गुडूची इन्द्रयव प्रियङ्गु कटुकी पद्मकेशर तगर शरमूल भृङ्ग राज क्षीणराज पुनर्नवा आमलक् जम्बूलक् कदम्बलक् एषां मिलित्वा १ श स्नेहपाकविधिना पाच्यम्। रस र। भैष।

ग्रहणीरुक्। स्त्री। गुह्यरोगे। ग्रहणीग्रहणाम्। श्रम।

ग्रहणीवज्रकवाट। पु। गुह्यत्र रस। "मृतसूताभ्रक गन्ध यवक्षार सटङ्कण। अग्निमन्थ वचां कुर्य्यात् तत्तुल्यांस्तिमान् सुधी। ततो जयन्ती जम्बीरभृङ्गद्रावैर्विमर्दयेत्। दिवाकर ततो गोल कृत्वा सगोप्य धारयेत्। लौहपात्रे शरावञ्च दत्त्वो परि विमुद्रयेत्। अधो वह्निं शनैः कुर्य्यात् यामार्द्ध तत उद्धरेत्। रसतुल्यामतिविषां दद्यान्मोचरसं तथा। कपित्थविजयाद्रावै भावयेत् सप्तधा पृथक्। धातकीन्द्रयवामुस्तालोध्रमतिविषामृता। एतद्द्रवै र्भावयित्वा दिनैकञ्च विशोषयेत्। रसं वज्र कवाटाख्यं माषैकं मधुना लिहेत्। वह्नि शुण्ठी विड बिल लवण चूर्णयेत् समम्। पिबेदुष्णाम्बुना चानु सत्वरं ग्रहणीं जयेत्॥' र चि।

ग्रहणीशार्दूलवटिका। स्त्री। गुह्यत्राम् रस। जातीफल लवङ्ग कुष्ठ टङ्कण विडलवण जीरकं त्वक् एला धुस्तूरबीजं अहिफेनश्च प्र समभाग मादाय मसारजीरसेन मर्द्दयेत्। জায়ফল, লবঙ্গ, কুড়, সোহাগার খই, বিট্লবণ, জীরা, গুড়ত্বক্, এলা, ধুতুরাবীজ, আফিম্ প্র সমভাগ, গন্ধভাদুলিয়ার রসে মর্দ্দন। ভৈষ।

ग्रहणीहरम्। क्ली। लवङ्गे। श च। त्रि। ग्रहणीहरद्रव्यमात्रे।

ग्रहद्रुमः। पुं। शाकतरौ। रा नि व ९।

ग्रहनायकः। पु। सूर्य्ये।

ग्रहनाश (शन्)। पु। सप्तपर्णवृक्षे। र मा।

ग्रहनेमिः। पु। चन्द्रे।

ग्रहपतिः। पु। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ। श्रम।

ग्रहपुष्पः। पु। अग्नीकाष्ठे।

ग्रहपूषः। पु। सूर्य्ये। हे।

ग्रहभीतिजित्। पु, क्ली। चीडानामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२।

ग्रहराजः। पु। सूर्य्ये। चन्द्रे। मे।

ग्रहागम'। पु। भूतसञ्चारे। रा नि व २०।

ग्रहाङ्कम्। क्ली। स्वर्णरजततामप्रभृतिलौहेषु। रा नि व २२। See पञ्चलौहम्'

ग्रहापहा। स्त्री। गोरोचनायाम्। वै निघ।

ग्रहामय। पुं। ग्रहपीडायाम्। रा नि व २०।

ग्रहाशी (शिन्)। पु। सप्तपर्णवृक्षे। शं र।

ग्रहाह्वय। पु। भूतांकुशवृक्षे। হেঁচেতা। रा नि व ९।

ग्रहिणी। स्त्री। ग्रहणीरोगे। श टी।

ग्राम(म्य)कन्दः। पु। ग्रामशौण्डि। ওল। तत्पर्य्याय स्थलकन्द। कचुरिति ख्याते कन्द भात्रे। কচু। र मा।

ग्रामकोल'। पु। ग्रामसूकरे। वै निघ।

ग्रामक्रोड'। पु। ग्रामसूकरे। वै निघ।

ग्रामजनिष्पावी। स्त्री। नखनिष्पाव्याम्। बर्बटी। रा नि व ७।

ग्रामजा। क्ली। खर्जूरवृक्षे। प सु।

ग्रामणीः। पु। नील्याम्। নীল গাছ। हे च।

ग्राम(म्य)मधुरिका। स्त्री। ' मञ्जीमतर्य्या। শিঙি গাছ। मे। হারা।

ग्राम(म्य)मृग। पु। कुक्कुरे। श र। गवादि

গ্রামবাসিষ্ণগণ। যথা—অশ্বাষয়রগোভরোষ্ট্র বর্জ্যাংপাদ প্রচ্ছন্নমন্ত। তন্মাংস বাতসংহরণ কফবিষঘ্ন রহৈ পাকে চ মধুরঞ্চ দীপনং বল বৰ্দ্ধনঞ্চ। সু সূ ৪৬ অ।

গ্রামিণী। স্ত্রী। নীলীবৃক্ষে। নীল গাছ। ক্ষেত্র।

গ্রামী(মি)গ.। পু। গ্রাম্যশূকরে। রা নি ব ১৯। কাকে কুক্কুটে। মে।

গ্রামীণা। স্ত্রী। নীলীবৃক্ষে। ভা পূ ১ম। পালঙ্কশাকে। রা নি ব ৭।

গ্রাম্যকর্কটী। স্ত্রী। কুষ্মাণ্ডে। ত্রিকা।

গ্রাম্যকুক্কুট.। পু। মনুষ্যপালিতপক্ষিবিশেষে। গ্রামকুকড়া। তন্মাংস স্নিগ্ধ বাতঘ্ন দীপনং গুরু। রা নি ব ১৯।

গ্রাম্যকুঙ্কুমম্। ক্লী। কুসুম্ভে। কুসুমফুল। ত্রিকা।

গ্রাম্যকোশা। স্ত্রী। হস্তিকোশাতক্যাম্। ধুন্দুল। রা নি ব ৭।

গ্রাম্যচটকঃ। পু। গৃহাবাসপক্ষিবিশেষে। চড়াই।

গ্রাম্যধর্ম্ম। পু। মৈথুনে। অম।

গ্রাম্যপশু। পু। গবাদিগ্রামবাসিপশুষু। See গ্রামমৃগ।

গ্রাম্যবরাহ। পু। গ্রামশূকরে। গেঁয়ো শুয়ার। তৎপর্য্যায়,—বিট্‌চর (অ), বিড্‌বরাহ, গ্রামীণ, গ্রামক্রোড, গ্রামকোল, বিষ্ঠল, দারক। তন্মাংস স্নিগ্ধবলবীর্য্যবর্দ্ধকং বনবরাহ মাংসাদ্গুরু চ। রা নি ব ১৯।

গ্রাম্যবল্লভা। স্ত্রী। পালঙ্কশাকে। প মু।

গ্রাম্যশূকর। পু। গ্রাম্যবরাহে। রা নি ব ১৯।

গ্রাম্যা। স্ত্রী। নীলীবৃক্ষে। নীল গাছ। নিষ্পাবে। মটর। রা নি ব ৭। তুলসীবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

গ্রাম্যাতিযোগ। পু। অত্যন্তমৈথুনে। মা নি।

গ্রাম্যাশ্ব। পু। গর্দভে। ত্রিকা।

গ্রামশ্রীদকম্। ক্লী। গ্রাম্যজলে। বৈ নিঘ।

গ্রাবা(ন্)। পু। প্রস্তরে। অম। মেঘে। ব।

গ্রাবারি। পু। পাষাণভেদে। পাথরকুচি। প মু।

গ্রাস। পু। গ্রাসে। কবলে। গ্রাস। অম। পারদস্য ধাতুগ্রসনযোগ্যতায়াম্। পারার স্বর্ণগ্রাস। স চতুর্বিধ —"চতুঃষষ্ট্যংশকগ্রাসাৎ দণ্ডধারী ভবেদ্রস। দ্বাত্রিংশাংশ দ্বিতীয়েন গ্রাস যোগে সুরেশ্বরি। ষোড়শেন তৃতীয়েন কাকবিষ্ঠাসমো ভবেৎ। গ্রাসেন তু চতুর্থেন দধিমণ্ডসমো ভবেৎ।" র চি ৩অ। (বিবরণং পারদশব্দে দ্রষ্টব্যম্)।

গ্রাহ। পুং। শিশুমারে। কুম্ভীর। রা নি ব ১৯। মকরে। হাঙ্গর, জলহস্তী। অ টী ভ।

গ্রাহক। পু। শিতাবরক্ষুপে। শুষনি শাক। রা নি ব ৪। শ্যেন। পক্ষিণি। বাজ পাখী। শ র।

গ্রাহ্যলোমশা। স্ত্রী। বচায়াম্। বচ। রা নি ব ৬।

গ্রাহিণী। স্ত্রী। ক্ষুদ্রদুরালভায়াম্। ক্ষুদ্র দুরালভা। প মু। চোরিকায়াম্। ত্রিবৃৎ। বৈ নিঘ। শ্যেনপক্ষিণ্যাম্। ম।

গ্রাহিফলম্। ক্লী। কপিত্থফলে। কয়েৎ বেল। রা নি ব ১১।

গ্রাহিবস্তি। পু। নিরূহবস্তিভেদে। পিচ্ছাবস্তিবিশেষ। স চ অম্বষ্ঠাদিপ্রিয়ঙ্গ্বাদিক্বাথেন ক্ষৌদ্রঘৃতযুক্তেন সাধ্যতে। যথা—"প্রিয়ঙ্গ্বাদিগণ ক্বাথে অম্বষ্ঠাদ্যেন সযুতা। সক্ষৌদ্রা সঘৃতা বস্তি গ্রাহিণী বস্তয় স্মৃতা। এবমেব চ যোগেষু ক্ষেত্রা সিদ্ধা পৃথক্ তথা। সমস্তেষ্বথবা সম্যক্ বিভজ্য কল্পবস্তয়॥" সু।

গ্রাহী (হিন্)। পু। কপিত্থবৃক্ষে। প মু। রক্তকার্পাসে। ত্রি। মলরোধকে। বা টী হেমা। ধারকে। মলবন্ধকরে। যদগ্নিদীপ্তিকরং পাচক তৎ গ্রাহী উচ্যতে। যথা—"দীপন পাচনং যৎ স্যাদুষ্ণত্বা দ্রবশোষকং। গ্রাহি তদ্যথা শুণ্ঠী জীরক গজ পিপ্পলীতি॥" ভা।

গ্রাহ্য। পু। অশ্ববৈতসে। প মু।

গ্রীবা। স্ত্রী। ঘণ্টাটিকায়াম্। ঘাড়। অম। ভা ম ৪ম ক্ষুদ্ররোগ চি। মন্যায়াম্। ঘাড়ের শিরা। মে। তৎপর্য্যায়—শিরোধি, কন্ধরা (অ), কণ্ঠ শিরোধরা (রা)।

ग्रीवारोगः । पु । ग्रीवाजातरोगे ग्रीवास्तम्भादौ । च नि २५ ।

ग्रीवास्थि । क्ली । कसेरुकोड्डुस्थतदाकारास्थनि । घाड़ेर हाड । ता नि १५ श । च शा ७ अ ।

ग्रीवी (इन्) । पु, स्त्री (विनी) । उष्ट्र । जटा ।

ग्रीष्म. । पु । घर्म्मे ऋतौ । गर्म्मिकाल । तत् पर्य्याय,—उष्णक, निदाघ उष्णोपगम तप, उष्ण, उष्मागम (अ), घर्म्म, तापन, उष्णीगम, उष्णकाल (रा) । स वैशाखज्यैष्ठमासयो भवति । ग्रीष्मो निपतया ग्रीष्म । गुणा —ग्रीष्मोरुक्षोऽति कटुक पित्तकृत्कफनाशन । उष्णतायाम् । मे । तात्कालिक जलम् अभिष्यन्दि । रा नि व १४ ।

ग्रीष्मकर्कटी । स्त्री । ग्रीष्मजकर्कटीविशेषे । वै निघ ।

ग्रीष्मका । स्त्री । पुष्पविशेषे । नलिका, वन नलिका । वै निघ ।

ग्रीष्मजा । स्त्री । यवलीवृक्षे । लोणा गाछ । श च ।

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । कोशपर्दयी कर्वीरुपीति प्रसिद्धे पुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

ग्रीष्मभ(ष्मोद्भ)वा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । सेउँति । रा नि व १० ।

ग्रीष्मसुन्दरक । पु । सूक्ष्मपत्रशाकविशेषे । गीमा शाक । तत्पर्य्याय,—घूर्ण (श), ग्रीष्म सुन्दर (अ) । गुणा —तिक्त रुचिकर कफपित्त दीपनश्च । राज ३प ।

ग्रीष्महासा । स्त्री । इक्षुतूलके । त्रिका ।

ग्रीष्मा । स्त्री । लोध्रवृक्षे । वै निघ । नवमल्लि कायाम् । रा नि व १० ।

ग्रैवम् (वेयम्) । क्ली । कण्ठभूषणे । शब्दर ।

ग्रैष्मिका (ष्मी) । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । सेउँति । प सु ।

ग्लान. । त्रि । रोगिणि । रा नि व २० ।

ग्लाना । स्त्री । बलहीनतायाम् । हे च । रोगि । राज ।

ग्लानि । स्त्री । व्याधौ । रा नि व २० । ओज क्षयादिजन्यदेहजाड्ये । "ग्लानिरोज क्षया द् खादजीर्णाच्च श्रमादपि ।" शार्ङ्ग पू ६ अ । 'अङ्गे मधुरता तन्द्रा हृदयोद्वेष्टन भ्रम । नचान्न रोचते यस्मै ग्लानि तस्य विनिर्द्दिशेत् ।" भा । सु शा ४ अ ।

ग्लास्नु । त्रि । रोगिणि । रा नि व २० । ग्लाने । अम ।

ग्लौ । पु । कर्पूरे । अम । चन्द्रे ।

घ ।

घ । पु । घण्टायाम् । मे ।

घस. । पु । दिने । वेद नि ।

घट. । पं । कलसे । अम । द्रोणपरिमाणे । ६४ अ । प प्र । करिगण्डस्थले । मे । कुम्भ परिमाणे, द्रोणद्विशतौ ।

घटक । पु । विना पुष्प फलवति वृक्षे, उदुम्ब रादौ ।

घटदेशजम् । क्ली । गड्डलवणे । रा नि व ६ ।

घटराज । पं । कलसे । हा ।

घटा । स्त्री । मधुरकर्कटिकायाम् । मिष्ट लेबु । मद व ६ । गोष्ठगुञ्जायाम् । क ।

घटाभिधा । स्त्री । घटाकारफलालाबुभेदे, कुम्भतुम्ब्याम् । गोल लाउ । वै निघ ।

घटालाबु (बू) । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् । रा नि व ७ ।

घटालिका । स्त्री । मधुरकर्कट्याम् । मिठे लेबु । मद व ६ ।

घटिकम् । क्ली । नितम्बे । श च ।

घटिका । स्त्री । मुहूर्त्तपरिमाणे । द्वयेक ३ । जटा । पादगुल्फौ । श र ।

घटिकालवणम् । क्ली । विडलवणे । विट् लवण । वै निघ ।

घटी । स्त्री । क्षुद्रघटे । सुधनी ।

घटीयन्त्रग्रहणी । स्त्री । ग्रहणीरोगभेदे । लक्षण यथा—"प्रसुप्ति पार्श्वयो शूल तथा जल घटीध्वनि । त वदन्ति घटीयन्त्रमसाध्य ग्रहणी गदम् ॥" मा नि ।

घट्टगा । स्त्री । दाक्षिणात्यनदीविशेषे । एतज्जल गुणे कृष्णासदृशम् । स्वादुतर पथ्य कान्तिदञ्च । रा नि व १४ ।

घण्ट । पु । शाकादिमिश्रव्यञ्जनविशेषे । शाकेर घण्ट, नेयेर घण्ट । गुणा—बल्य रुचिकर वातघ्न । राज ।

घण्टक । पु । क्षुद्रक्षुपविशेषे । घेटकूल, घेंटु गाछ । घेंटुकोण । भा की । तत्पर्याय, —घण्टकर्ण (रा), घण्टकर्णक (भा)। तस्य मूलगुणा —कफघ्न कटुपाकि पित्तकरञ्च । राज । घण्टापाटलवृक्षे । ज द ।

घण्टकर्ण । पु । क्षुद्रक्षुपविशेषे । घेंटुकोल । भेद अम्लपित्तचि ।

घण्टकेश्वर । पु । स्वनामख्यात पुष्पवृक्षविशेषे ।

घण्टा । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि व ४ । जवापुष्पवृक्षे । जवागाछ । र मा ।

घण्टाक । पु । घण्टापाटलिवृक्षे । घण्टा-पाटल । ज द । शाल्मल्याम् । शिमुल । वै निघ ।

घण्टाकर्ण । पु । घण्टकक्षुपे । घेंटुगाछ । घेंटुकोण । प मु ग्रहणी चि नित्यानन्दरसे ।

घण्टापाटलि । स्त्री । स्वनामख्यातवृक्षे । घण्टापाटल । चि कोवा । द मु । तत्पर्याय, —मोक्षक, घाटल, मोच मुष्कक (भ), गोलिह घण्टा, पाटली (द टी), घण्टाक क्षार (शब्दर), तीक्ष्ण, घण्टक (रत्नको), मोचक, काष्ठपाटली, कालाष्ठाली, कामस्थाली (भा), कालघण्टा, मुष्क (त्रिकाण्ड)।
See मुष्कक ।

घण्टारवा (वो) । स्त्री । वनशणवृक्षे । शण गाछ । चि कनकभस्म । भ । तत्पर्याय — शणपुष्पिका, मधुपर्णी (भ)।

घण्टाल । पु । चणकवृक्षे । छोला गाछ । रा नि व ८ ।

घण्टालिका । स्त्री । मधुरकोषातक्याम् । रा नि व ६ ।

घण्टाली । स्त्री । कोषातक्याम् । घोषा । रा नि व ३ ।

घण्टाबीज । पु । जैपालवृक्षे । जयपाल गाछ । रा नि व ६ । शणवृक्षे । वै निघ । क्ली । शणबीजे ।

घण्टाशब्दम् । क्ली । कांस्यधातौ । काँसा । हे च ।

घण्टाशीता । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि व ४ ।

घण्टाशीला । स्त्री । महाशणवृक्षे । वै निघ ।

घण्टाश्रेणी । स्त्री । कोषातक्याम् ।

घण्टिक । पु । नादिजलजन्तुविशेषे । अक चि ।

घण्टिका । स्त्री । मुखजिह्वायाम् । आल-जिवि । रा नि व १८ । गलशुण्डिकारोगे । रा नि व ७० । शणपुष्प्याम् । शणफुल । वै निघ २ भ अपस्मा चि ब्राह्मीघृते । कुमारिके । लक्ष्मणविच । वै निघ ।

घण्टिनीबीजम् । क्ली । जैपालबीजे । रा नि व ६ ।

घण्टु । पु । करिकण्ठभूषणे । उष्मा । उष्णतायाम् । वै निघ ।

घण्ड । पु । मधुमक्षिकायाम् । भमरे । उष्मा ।

घन । पु । मुस्तायाम् । मूता । रा नि व २३ । सि यो कास चि पथ्यादिगुडो । नागरमुस्तायाम् । च द ज्वर चि किरातादि । घटारे । रा नि व १८ । अभ्रके । मष । रा नि व २३ । कफे । रा नि व २१ । त्वचि । उड़द । रा नि व १२ । बन्धे । गुडे । वै निघ । क्ली । लौहे । हे च । वर्त्मनि । रा नि व २ । त्रि । निबिडे । घन ।

घनकाम । पु । घरकायाम् । भिन । विका ।

घननाल । पु । वंशे । श र ।

घनगोलक । पु । स्वर्णे, रौप्ये च । कृतिम रजतसुवर्णे । हे च ।

घनचन्दनादि । पु । वातपित्तज्वरे कषाये । "घन चन्दन पर्पटक कटुकं सल्पाक पटोलदल"

मज्जल। प्रवाशीतसितायुतपित्तहर ज्वरच्छर्दिप्रपा कथिदाहहरम्।" मुता, रक्तचन्दन, ক্ষেৎপাপড়া, কটকী, বেণার মূল, পলতা, বালা প্রত্যেক ১৪ রতি। জল ॥० শ শেষ ৵০ পোয়া। প্রক্ষেপ—চিনি ও মাগা। সা কৌ।

घनच्छदम्। क्ली। तालीशपत्रे। रा नि व ६। शिग्रुवृक्षे। সজিনা গাছ। বৈ নিঘ।

घनजम्बाल.। पु। शुलुके। গঙ্কুর। বিকা।

घनजीवन। पु। चातकपक्षिणि।

घनज्वाला। स्त्री। मेघदीप्तौ। शब्दर।

घनता(तो)ल'। पु। चातकपक्षिणि। सारङ्ग पक्षिणि। जटा। त्रिका।

घनत्वक्। पु। मल्लरीपे। শ্বেত লোধ। বৈ নিঘ।

घनद्रुमः। प। विकण्टकवृक्षे। रा।

घनध्वनि.। पु। मेघगर्जने। मुस्तायाम्। र सा स रसनिरामके।

घननाभिः। पु। धूमे। शब्द।

घनपलः। पु। पुनर्नवायाम्।

घनपल्लवः। पुं। शिग्रुवृक्षे। সজিনা গাছ। বৈ নিঘ।

घनपाषण्ड.। पु। मयूरे। श मा।

घनपाषाणः। पुं। कालपाषाणे। चमके। रस र महाज्वराङ्कुशे।

घनप्रभ। पु। नागावनमणौ। बै निघ।

घनप्रिया। स्त्री। काकमञ्चूवृक्षे। দাক্ষা। रा नि व ११। नदीजम्बाम्। बै निघ।

घनफलः। पं। विकण्टकवृक्षे। रा नि व ११। ... जे। उद्रमछ গাছ। বৈ নিঘ।

घनफेनिला। स्त्री। काकमाच्याम्। গুড় মামাই। বৈ নিঘ।

घनमूल.। पुं। मौरटलतायाम्। মটাকড়াই। रा नि व ३।

घनमूला। स्त्री। काकमाच्याम्। मौरमूला विशेषे। बै निघ।

घनरव। प। मयूरे। बै निघ।

घनरस। पु। मोरटे। মহাকরাড়। নি।

मूर्च्छायाम्। मुगर्वा। र सा। जले। कर्पूरे। पीलुपर्ण्याम्। कषाये। सान्द्रनिर्यासे। समक सिद्धरसे। मे। रा नि व १४।

घनरूपा। स्त्री। खटीशर्करायाम्। মুলখড়ি। বৈ নিঘ।

घनवल.। पु। मौरटलतायाम्।

घनवल्लिका (स्त्री)। स्त्री। अमृतस्रवाखलतायाम्। रा नि व ३।

घनवासः। प। कुष्माण्डे। হারা।

घनशृङ्गी। स्त्री। मेषशृङ्ग्याम्। बै निघ।

घनश्याम। त्रि। निविडकृष्णवर्णे।

घनसञ्ज्ञा। स्त्री। मुस्तायाम्। बै निघ।

घनसमय'। पु। वर्षाकाले।

घनसार: (का)। पु। कर्पूरे। रा नि व १२। र सा स। वसन्ततिलकरसे। भा, प्र खण्डे। ज्व चि अगस्त्यादिधूपे। बै निघ दाह चि रसादिगुट्याम्। भा म ३भ मू घा चि। जले। पारदे। दक्षिणावर्त पारदे। मे। चन्दने। बै निघ।

घनसून.। पु। मौरटलतायाम्। মটা কলাই। रा नि व ३।

घनस्कन्ध'। प। कोशाम्रवृक्षे। জুপারি, দাওড়া। रा नि व ११।

घनस्तन.। पु। तण्डुलीयशाकभेदे। নটে নটেন শাক। रा नि व ५।

घना। स्त्री। माषपर्णीलतायाम्। रुद्रजटायाम्। रा नि व ३।

घनाकार:। पं। वर्षायाम्। बै निघ।

घनाग्निसमम्। क्ली। उत्तमकांस्ये। बै निघ।

घनाघटा। स्त्री। काकजङ्घायाम्। ঠেউরা ঠোঁটী। श च।

घनाघन। पु। मत्तहस्तिनि। अम।

घनाघना। स्त्री। काकमाच्याम्। श च।

घनात्यय। पुं। शरदृतौ। हे च।

घनान्त'। पुं। शरदृतौ।

घनापहा। स्त्री। काकमाच्याम्।

घनामय। पु। खर्जूरवृक्षे। त्रिका।

घनामल । पु । घननवायाम् । चन्दनवटे । वै निघ । (Chenopodium album) वास्तूकशाके । विका ।

घनाराव । पु । चातकपक्षिणि । वै निघ ।

घनावहा । स्त्री । काकमाच्याम् । कर्ण स्फोटायाम् । काणछिडा । प मु ।

घनाश्रय । पु । (Aether) आकाशे ।

घनाश्मम् । क्ली । अमधातौ । प मु ।

घनेतरम् । क्ली । दधनि । दई । ष ।

घनोद्भवम् । क्ली । लौहकीटे । मण्डूर । वै निघ ।

घनोपल । पु । करकायाम् । ह च ।

घरट्ट । पु । पेषणयन्त्रे । यांता ।

घर्घट । पु । (Pimelodus gagora or P tengara) मत्स्यभेदे । ट्याङ्रा माछ । श र ।

घर्घर । पु । पेचके । पेंचा । विका । तुषानले । हे च । (क) नदविशेष । तज्जल रुच्य शीतल दीपन पथ्य बल्य धीधाड्डपुष्टिकरञ्च । रा नि व १४ । वि । स्वरविशेषे । मे ।

घर्घरिका । स्त्री । घघरनदे । भृष्टधान्ये । खई । हे च । क्षुद्रघण्टिकायाम् ।

घर्घरी । स्त्री । किङ्किण्याम् । घुङ्गुर ।

घर्घुरा (घा) । स्त्री । स्त्राममकीटे, यमकीटे । गुबगुरिआ पोका । र मा ।

घर्म्म । पु । स्वेदे । घाम । रा नि व १८ । तत्पर्याय,—निदाघ, स्वेद (च), शिप्र (ज), रायण (शब्दर), तनुरस (हा) प्रस्वण (शि) प्रस्वेद (सुश्रु) । आतप । उपाणि । विका । वीष्मर्त्तौ । हे च ।

घर्म्मचर्चिका । स्त्री । घर्म्मविकायाम् । घामाची । यथा—"स्वेदवाहीनि दुष्टानि स्रोधसीकमर्वेषणा । तत स्वेद मार्गेन दुष्टश घर्म्मविका । वर्जिका क्षतिरोदा धर्म्मी घर्म्मचिर्चिका ॥" भयोगा ।

घर्म्मज । पु । अवादिकण्टिकायाम् । घाटाचो । वै निघ ।

घर्म्मदुघ (द्युति) । पु । सूर्य्ये ।

घर्म्मदोप । पु । स्वेदाधिक्ये । भाव ।

घर्म्मपय । क्ली । घर्म्मजले । उष्णोदके । वै निघ ।

घर्म्मविचर्च्चिका । स्त्री । घर्म्मचर्च्चिकायाम् ।

घर्म्मान्त । पु । वर्षर्त्तौ । रा नि व २१ ।

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । पक्षिविशेषे । वगुली बक ।

घर्म्माम्बु (भ) । क्ली । घर्म्मे । घाम । रा नि व १८ ।

घर्ष । पु । ककरिकायाम् । दर्द्दर करा । च द आश्रीतने ।

घर्षणम् । क्ली । घर्षकर्म्मणि । घसा । "घर्षणा दभिघाताद्वा ।" नि ।

घर्षणाल । पु । मुषले, शिलापुत्रे । नोड़ा । विका ।

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् । विका ।

घलम् । क्ली । तक्रे । श ।

घसि । पु । अन्ने । आहारे । ह च ।

घस्मर । पु । भ्रमरे । भक्षक । अम ।

घस्रम् । क्ली । कुङ्कुमे । विका । पु । दिवसे । मे ।

घाट । पु । घाटायाम् । घाड । श र ।

घाटा । स्त्री । नागवलायाम् । रा नि व ४ । शिर पश्चाद्भागे । घाड । रा नि व १८ । तत् पर्याय,—अवटु, कृकाटिका (च), शिरपश्चात्, सन्धि (रा), घाट, कृकाटा (शब्दर), घाटिका (श) ।

घाटाल । लि । मधुरे । सु नि ८ष ।

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् । घाड । श च ।

घाण्टिक । पु । (Datura metel, also fastuosa) धुस्तूरवृक्षे । हारा ।

घातकृच्छ्रम् । क्ली । मूत्रकृच्छ्ररोग । नि ।

घात(ति)पक्षी (क्षिन्) । पु । A hawk or falcon श्येनपक्षिणि । बाज पाखी । हारा ।

घार । पु । सेचने । हे च ।

घार्त्तिक । पु । घृतपूरे । घिओड़ । हे च ।

घास । पु । तृणे । भक्ष्ये । घास । अम । तत् पर्याय,—यवस (च), शष्प, यवस (अ), ग्रास नम् (श), यवाश, यवस (शब्दर) ।

घासि । पु । अग्नौ । त्रि ।

घुः । स्त्री । गालायाम् । वै, निघ । घनी । अ ।

घुघुकात् । पुं । वनकपोते । घुघू । वै, निघ ।

घुघुलारव. । पु । पारावते । वै निघ ।

घुटः । पु । पादग्रन्थौ । पायेर गाँट । हे च ।

घुटिः (टी) (क', का) । पु, स्त्री । जङ्घाङ्घ्रि सन्धिग्रन्थौ । गुल्फे । "जङ्घाङ्घ्रिसन्धिग्रन्थौ तु घुटिका गुल्फ इत्यपि ।" हे च । रा नि व १८ ।

घुण । पु । काष्ठक्रिमौ । घुण । विड्गन्धे भरत । तत्पर्याय,—काष्ठभक्ष (भा), काष्ठलवक (मू), घूण, काष्ठकीट (हे), किण । भमरे । वै निघ ।

घुणदयिता । स्त्री । अतिविषायाम् । आतैच । वै निघ [illegible] पि [illegible] । "[illegible] दयिता ।"

घुणप्रिया । स्त्री । अतिविषायाम् । कृष्णातिविषायाम् । (अगुरुताल्वरसे) । [illegible] । "कटुका मरिच घुणप्रिया च [illegible] ।" च द पाण्डु चि । इन्द्रदन्तीवृत्त । वै निघ ।

घुणवल्लभा । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् । [illegible] आतैच । भा ।

घुणा । स्त्री । कालातिविषायाम् । वै निघ ।

घुण्ट (क) । पु । गुल्फ । श मा । र व ।

घुण्टा । स्त्री । घुटकदर । वै निघ ।

घुण्टिकम् । क्ली । वनकपोते । [illegible] । श च ।

घुण्टिका । स्त्री । [illegible] । छोटे [illegible] ।

घुण्ड । पु । भ्रमर । [illegible] ।

घुर्घुर (क) (रो) । पु स्त्री । भ्रमर । कीट [illegible] ।

[illegible]

घूकः । पु । उलूके । हे, च ।

घूकारि । पु । काके । हे च ।

घूकावास । पु । शाकोटे । वै निघ शाहोडवृक्षे । श्यांओडा गाछ । रा नि व ९ ।

घूणं । पु । गौरसुन्दरके । [illegible] । श च ।

घूर्णनम् । क्ली । भ्रमणे । हे ।

घूर्णिः । स्त्री । घूर्णने । घुरनि । हे च ।

घृणावास । पु । कुष्माण्डे । त्रिका ।

घृणि (णी) । पु । वनशूकरे । वै निघ किरणे । (अ) । सूर्ये । [illegible] । [illegible] विशेष । [illegible] नासाभ्यन्तरे अथपिडकायाः भवन्ति । "नासिकाभ्यन्तरे यस्य पिडका समुद्भव । [illegible] वा यदि वा [illegible] विवर्ण [illegible] ॥" [illegible] २९४ ।

घृतम् । क्ली । नवनीतजपदार्थे । घि, घृत तत्पर्याय,—आज्य, हवि, सर्पि (अ), पुरोडा (व्याक), आज (ज), तोयद (मि), अग्निबीज (श), पैय (ज), पवित्र, नवनीतक, अमृत, अभिघार, होम्य, आयु, तैजस (रा) । [illegible] [illegible] गुणादिकं तत्पर्यायेषु [illegible] घृतगुणा — आयुर्वर्द्धक [illegible] [illegible] प्रधानबलकर [illegible] । रा नि व १५ । पुराणघृतगुणा —"[illegible]

[illegible]

परिपचनजम मूर्च्छादिदविष शमादाभीपनीयं लभति च महसा वैरस्यमौग्ध्यदापि ॥" भैष ।

घृतकरञ्ज । पु । करमविशेष । घियो करचा । तत्पर्याय,—प्रकीर्य, घृतपर्णक, स्निग्धपत्र, तपस्वी, विषारि, स्निग्धपाक, विरेचन । गुणाः— कटुत्व वातव्रणनाशन लम्बोपघ्न च । राजनि व ९ ।

घृतका । स्त्री । घृतकुमार्याम् । वै निघ ।

घृतकुमारिका (री) । स्त्री । स्वनामख्यात क्षुपे । घृतकुमारी । हि घिउकुमारी । तत्पर्याय,—कुमारी, तरणि, सहा (ज्रन्ट), अफला (ज), बहुपत्री, सुवहा, सुरसा (द्रव्याभि), कन्यका, दीर्घपत्रिका, स्थलरुहा, मृदु, कन्दा अमरा, अजरा, कण्टकप्रावृता, विपुलस्रवा, ब्रह्मघ्नी, वीरा, भृङ्गेष्टा, तरुणी, रामा, कपिला, अम्बुधिस्रवा, सुकण्टका, स्थूलदला, गृहकन्या, मृदुला । गुणाः—हिमत्व तिक्तत्व मदगन्धित्व कफ पित्तकासविषश्वासकुष्ठनाशित्व रसायनत्व । रा । अपिच "कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी । मधुरा बृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् । गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत् । ग्रन्थ्यग्नि दग्ध-विस्फोट पित्तरक्त त्वगामयान् ॥" भा । See गृहकन्या ।

घृतपर्णक । पु । घृतकरञ्जे । रा नि व ९ ।

घृतपशु । पु । घृते । वै निघ ।

घृतपूर (क) । पु । चन्द्रपुलोति खियौड घीत च ख्यात पिष्टकविशेष । तत्पर्याय,— पिष्टपूर, घृतवर, घार्त्तिक । हे । तत्र प्रणाली—"मदिता समिता चोरनारिकेलघृता दिभि । अवगाह्य घृते पक्वा घृतपूरोऽयमुच्यते । घृतपूरो गुरुर्वृष्य कफकृत् रक्तमासद । रक्तपित्त हरो हृद्य स्वादु पित्तहरोऽपिच ॥ भा । प्रकारान्तर यथा— गोधूमचूर्णं सुक्ष्मं स्वच्छ तस्मिन् घृत क्षिपत् । यावत्तत् पिण्डता गच्छेत् पश्चाद्दुग्धे विमर्दयेत् । फेनविद्या द्रवीभूत तत पात्रे घृत न्यसत् । समञ्च सुघृत तस्मिं तस्य धारा मपातयेत् । -यावत् व्याप्य तत्पात्र प्रहरे,घृत पूरक । यच्चिचित्तमता यान सुगन्धदे तिम जायत् ॥" गुणा—"स हृद्यो गुरुवृष्यश्च बल कृद्धातुवर्द्धन । कफास्रश्वासकृच्छ्री वातपित्तघ्न हरत् ॥" वै निघ ।

घृतपूर्ण । पु । घृतकरञ्जे । भा ।

घृतमण्ड । पु । मण्डे, मण्डे । व निघ । सर्पि मण्डे । गुणा—मधुर सर योनिश्रोत्राक्षिशिरसां शूलघ्न वस्तिनस्याक्षिपूरणेषूपदिश्यते । सु सू ४५ अ ।

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपादीक्षुपे । रा नि व ५ । रक्तलज्जालुकायाम् । काकजङ्घायाम् । वै निघ ।

घृतमण्डा । स्त्री । मधूली । मालदीलुडी, मावडशाजो । र मा श च । रक्तलज्जा लुकायाम् । वै निघ ।

घृतवर । पु । घृतपूरे । मोहनभोग । हे च ।

घृतहेतु । पु । नवनीत । ननी । वै निघ ।

घृता । स्त्री । काकजङ्घायाम् । श च । काक तुण्डिकायाम् । वेरोठुंठो । वै निघ ।

घृताक्त । पु । सरलद्रवे । गवनगाछेर आटा । विका ।

घृताची । स्त्री । एलायाम् । वै निघ । रात्री । वद ।

घृताची(गर्भ)सम्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । बड एलाइच । रा नि व ६ ।

घृताभ्यङ्ग । पु । घृतमर्द्दने । घृतार्द्दन । तत्र विधिनिषधी—"वाते पित्ते कफे रक्ते सन्निपाते क्षयाङ्गके । मदमूर्च्छाप्रलापेषु तृषादाहज्वरेषु च । सन्ततं सततं शोष सुप्तधातौ विशेषत । बाल मध्यमजीवाना घृताभ्यङ्ग प्रशस्यते ॥ गुल्मप्लीहा ग्निसदन कामला सातिसारिषु । श्वासकासोदर च्छर्दि पाण्डुस्त्राङ्गनाविषु । विद्रधौ पार्श्वशूलेषु गण्डमालार्बुदादिषु । शीतज्वरे प्रमेहे च घृता भ्यङ्गो न शस्यते ॥ वद्धा ।

घृताह्व । पु । इक्षुधूपे, कृत्रिमधूपे । सरल निर्यासे । विका ।

घृतिला । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया । प मु ।

घृतेली । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तेला-पोका । हे च ।

घृष्टम् । क्ली । मर्याबन्धविशेषे । चेमन लागिया घा वा ... । विगतलज्ज यदङ्ग हि मदयद ग्यथापि वा । उपासारपान्वितं तत्तु घृष्टमित्युप

दिश्यते ॥' सु चि ०ख। ५। गोधूमे। वै निघ।

घृष्टतलः। पुं। अश्वस्य पादरोगविशेषे। तल्लक्षण यथा—"घृष्ट भूमौ तल यस्य तस्मोभवति वाजिन। तस्य घृष्टतलो नाम पादरोग प्रकीर्तित॥' ज द ३९ ख।

घृष्टिः। पुं। शूकरे। प सु। (ष्टी) स्त्री। वराह क्रान्तायाम्। वाराहीकन्दे। चांव आलू। अम.। घर्षणे। अपराजितायाम्। मे।

घृष्टिला। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। चाकुलिया। र मा।

घृष्विः। पु। वनवराहे। वै निघ।

घेचुलिका। स्त्री। (Arumorinense) कोचादने। घेंचू। र मा।

घोट. (कः)। पु। अश्वे। प सु। See अश्व।

घोटकारि। पु। महिषे। वै निघ। करवीरे।

घोटकादुग्धम्। क्ली। अश्वीदुग्धे। घुड़ीर दुध। गुणा—रुक्षमम्ल लवणं दीपन लघु दृढ स्थैर्यक० बल्य गात्रवकान्तिकृत्स। रा नि व १५। See अश्वीक्षीर।

घोटगल.। पु। काशतृणे। वै निघ।

घोटिका। स्त्री। बड़वायाम्। हस्तीघोषाकी। बड रूनी। तत्पर्याय,—ककटो, तुरगी, चतुरङ्गा। गुणा—कटूष्ण मधुर वातकफकण्डू कुष्ठरक्तशोषघ्नश्च। रा नि व ५। See लीघा।

घोटिकाम्ला। क्ली। लोणाशाके। भा।

घोटी। स्त्री। घोण्टायाम्। श्याकूल। रा नि व ८। क्षुद्रबदरश्च। वै निघ।

घोणकः। पु। गोनासस्र्प। वै निघ।

घोणसा। स्त्री। लताविशेषे। वै निघ।

घोणा। स्त्री। नासिकायाम्। रा नि व १८। अश्वस्य नासाच्छिद्राग्रमध्यभागे। ज द २ख। छिक्किन्याम्। हेंचेता। वै निघ।

घोणान्तभेदन.। पु। आरण्यशूकरे। वन शूकर। वै निघ।

घोणी (न्)। पु। शूकरे। वनशूकरे। प सु।

घोण्टा। स्त्री। (Zizyphus jujuba) गोपघण्टायाम्। श्याकूल गाछ। सं क घोटी। गोइयी। तत्पर्याय,—बदर, गोपघण्टा शृगालकोलि, कपिकोलि, क्षुद्रकोलि, बदरी घटा, कर्कन्धू। गुणा—कटु उष्णा मधुर वातघ्नी श्रमकण्डू तिकुष्ठश्लेष्मघ्नी च। रा, नि व ८। पूगीवृक्षे। सुपारि गाछ। रा नि व ११ भा पू १५ ख। मदनवृक्षे। नागवल्लाम् शाकवृक्षे। श्यकुन गाछ। वै निघ।

घोण्टाख्यः (ख्य)। पु। मदनवृक्षे। मयना गाछ। रा नि व ८।

घोण्टाफलम्। क्ली। पूगफल। सुपारि। वै निघ। बदरीफले। सु चि १०ख।

घोनस.। पु। गोनासस्र्पे। तिलित्सप। हे च।

घोरम्। क्ली। विषे। रा नि व ६। पु। बल्लि कुण्डल। नाड़ीकुण्डल। चि। मारके। भा।

घोरकुष्ठा। स्त्री। हिताहीतिख्यातलतायाम्। वै निघ।

घोरघुष्यम्। क्ली। कांस्ये। रा।

घोरघट। पु। पूगवृक्षे। सुपारि गाछ। गद व ६।

घोरदर्शन। पु। उलूके। तरक्षौ। टेंदो वाघ। रा नि व १९।

घोरनृसिंहरस.। पु। सन्निपातज्वरे रस। "भागैकं मृततामस्य द्विभाग मृतलोहकम्। त्रिभागश्च मृतरस चतुर्भाग मृताभ्रकम्। माक्षिकं रसगन्धौ च तथा शङ्खा मन शिला। चत्वार्येतानि सामस्य प्रत्येक तुल्यमेव च। गरलचाभ्रतुल्य स्यात् त्रिकटुचाभ्रतुल्यक। एतत्सर्वसमं देय विषमाज्य तथैव च। एतत्सर्वस्य द्रव्यस्य त्रिगुण कालकूटकं। मात्स्यमाहिषमायूरच्छागपित्तैर्विभावयेत्। चित्रकस्य द्रवेणैव प्रत्येकं यामसप्तकम्। सप्तधा वटी कार्या। दापयेद्वटिकामेकां पथ्यं पेटीरसेन च॥' भैष। विषमाज्य कुचेलकं।

घोरपुष्पम्। क्ली। कांस्ये। रा।

घोरमदा। स्त्री। गोधायाम्। गोसाप। वै निघ।

घोररासन: (रासी)। पु। शृगाले। शिया।

घोरा। स्त्री। देवदाल्याम्। देयाडाडा। रा नि व ३।

घोलम्। क्ली। सर्व इत्यलमथित दधनि।

ण। सु सू ४५ ष। तत्पर्य्याय,—दण्डा
म्, कालशेयम्, अरिष्ट, गोरस, घल,
ान, केवल, मथसाम्बिक (शब्दर)। विनल
ाते दधनि। र मा। पादञ्चलविभाग
क्रवे तक्रे। रा नि व १५।
ावटक। पु। घोलक्रतवटके। घोल-
ा। दै निघ।
लि. (ली)। स्त्री। पत्रशाकविशेषे। शाक-
ाेष। हि घोली, नोंडघोलि, किर्द्गोनि।
्पर्याय,—घोलिका, घोलि, कलम्ब,
ाकालुका। घोली द्विधा चेत्रजारामघोनि
ात्। गुणा—चेत्रशाक लवण रुचम् अम्ल
ाकफजञ्च। आरामघोलिशाकम् अम्ल रुच
य वातघ्न पित्तश्लेष्मकर श्लीपज्वरापहम्। रा
व ६।
ालिका। स्त्री। घोलि। वै निघ।
ाष'। पु। कांस्ये। तांबा ও দস্তায় নির্ম্মিত
ातु। म सु। घोषालतायाम्। मे। मशके।
टीलि। भ्रमरे। विश्वा।
ाषक.। पु। कोशातक्याम्। ह्स्तिघोषालता
ाम्। घोषा, मधुलता। तत्पर्य्याय,—धामा
व, (अ), घोष, घोषालता (शब्दर),
ाेषफल (ज), घोषकाकृति, आदाली, देव
ाली, तुरङ्गक। भा पू १भ शाकव। See
कोशातकी।
ाेषका। स्त्री। घोषालतायाम्। वै निघ।
ाेषकाकृति। पु। घोषायाम्। घोषा
लता। र मा।
ोषण। पु। कोकिले। श र।
ोषपुष्पम्। क्ली। कांस्ये। रा नि व १३।

घोषयित्नु'। पु। कोकिले। विश्वा।
घोषवती। स्त्री। शताह्वायाम्। शुल्फा। वै
निघ। वीणायाम्। हे।
घोषा। स्त्री। (Anethum sowa) शता
ह्वाप्रभेदे। मउरी, शुल्फा। रा नि व ४।
कर्कटशृङ्ग्याम्। रा नि व ६। विडङ्गे। वै निघ।
घोषातकी। स्त्री। श्वेतकोशातक्याम्। श्वेत
घोषा। र मा। तत्पर्य्याय,—मृदङ्गी,
जालिनी, लतावेधक, श्वेतपुष्पा, आकृतिच्छत्रा,
ज्योत्स्ना। र।
घोषित। पु। शिशुमारे। शुशुक। वै निघ।
घोषिल। पु। वनशूकरे। वै निघ।
घ्राणम्। क्ली। स्वनामख्यातेन्द्रिये। नासिका।
रा नि व १८। आघ्राणे। मा नि।
घ्राणतर्पण। त्रि। घ्राणेन्द्रियतृप्तिजनके। अम।
घ्राणदुःखदा। स्त्री। छिक्किन्याम्। হেঁচেতা।
भा। नासारोगे। হাঁচি। वै निघ।
घ्राणपाक। पु। नासापाके। वा उ १९अ।
"सदाह श्वयथु सपाक स्यात घ्राणपाकोऽपि
रक्तपित्तात्।" चर।
घ्राणेन्द्रियम्। क्ली। नासिकायाम्। वै निघ।
घ्राणोदकम्। क्ली। नासारन्ध्रेण प्रातर्निर्मल
योन्मकपाने। नাকে জল খাওয়া। गुणा—
वार्द्धक्येन्नल स्वर्गाचार्य्यसदृशबलशालित्व बुद्धिमत्त्व
मश्विनीकुमारसदृशत्व शिरोरोगनाशित्व वलि
पलितविहीनत्वच। रा नि व १४।
घ्राति। स्त्री। नासिकायाम्। श च।

च ।

च. । पु । कच्छपे । चन्द्रे । मे ।

चकोरः (कः) । पु । स्वनामख्यात पक्षिविशेष । तत्पर्य्याय,—चकोरक, जीवञ्जीव (अ), जीवजीव (शब्द र)। जीवञ्जीवक (के), चलचञ्चु, ज्योत्स्नाप्रिय, विषदर्शक (हे), चन्द्रिकापायी, कौमुदीजीवन । अस्य मांस गुणा चटकमांसवत् । "चटक शीतल रुच्य वृष्य कपिञ्जलामिष । तद्वच्चकोरज मांस वृष्यञ्च बलपुष्टिदम् ॥" रा नि व १९ ।

चक्रम् । क्ली । नगरपादिके । উগরপাদুকা । नकुल १३ अ । सु कल्प ५ अ । अग्नि २ स्थान २ अ । विषभेदे । प सु । रक्तकुलटे । काञ्जिभेदे । काँजि । वै निघ । पु । चक्रवाक पक्षिणि । চখাচখি । अम ।

चक्रकः । पु । राजिमत्सर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

चक्रकर. । पु । स्थलचक्रवाके । भूचक्रवाक् । वै निघ ।

चक्रका । स्त्री । स्वनामख्यातमहौषधी । सु चि ३० अ । See औषधिगण ।

चक्रकारक. । पु, क्ली । नखीनामगन्धद्रव्ये । नखी । वै निघ ।

चक्रकुल्या । स्त्री । पृश्निपर्णाम् । চাকুলিয়া । ग-च । कृष्णतुलस्याम् । वै निघ ।

चक्रगजः । पु । चक्रमर्द्दक्षुपे । চাকন্দা । रा नि व ४ ।

चक्रगण्डु. । पु । वर्त्तुलोपाधाने । हे । গোল বালিশ ।

चक्रगुच्छ । पु । अशोकवृक्षे । श च ।

चक्रगुल्म' । पु । उष्ट्रे । वै निघ ।

चक्रतैलम् । क्ली । सद्यनिष्पीड़िततैले । টাট্কা তেল ।

चक्रदंष्ट्र । पु । वराहे । रा ।

चक्रदन्ता (न्ती) । स्त्री । जैपालवृक्षे । जय पाल । प सु ।

चक्रदन्तीबीजम् । क्ली । जैपालबीजे । जय पालविचि । रा नि व ६ ।

चक्रधरः । पु । सर्पे । त्रिका ।

चक्रधारम् । क्ली । अर्द्धधारास्त्रविशेषे । तच्च द्व्यङ्गुलायतम् उरसि अङ्गुलविस्तार द्व्यङ्गुलफलञ्च । सु सू टी, ८ अ ।

चक्रनख' (नायक') । पु । नखीनामगन्ध द्रव्ये । नखी । रा, नि व १२ ।

चक्रनामा(न्) । पु । माक्षिकधातौ । स्वर्ण माक्षिक । नखीभेदे । नखी । प सु ।

चक्रनायकः । पु । व्याघ्रनखे । रा । বাঘের নখ ।

चक्रपट्टाट. । पु । चक्रमर्द्दक्षुपे । চাকন্দা । श र ।

चक्रपरिव्याधः । पु । आरग्वधवृक्षे । শোঁদাল গাছ ।

चक्रपर्णा (र्णी) । स्त्री । कृष्णतुलस्याम् । কাল তুলসী । वै निघ । पृश्निपर्णाम् । চাকুলিয়া । श च ।

चक्रपाणिः । पु । स्वनामख्यातप्रकृतदत्तग्रन्थादि कारे । स गौडराजस्य पाकशालाध्यक्ष आसीत् "गौडाधिनाथरसवत्यधिकारिपात्रम्" । च द ।

चक्रपादः । पु । हस्तिनि । रथे ।

चक्रपुष्पाट । पु । चक्रमर्द्दवृक्षे ।

चक्रफल । पु । श्रीनाकवृक्षे ।

चक्रबन्धना । स्त्री । वनमल्लिकायाम् । वै निघ ।

चक्रबाला । स्त्री । आम्रातकवृक्षे । আমড়া গাছ । वै निघ ।

चक्रबालिवः । पु । अश्वस्य पादरोगभेदे । "क्षियन्ते प ग्यो यस्य खुरसन्धिसमुद्भवा । अक्रिया वाय सद्य स विद्याच्चक्रवालिकम् ॥" ज द ।

चक्रभेदिनी । स्त्री । रात्रौ ।

चक्रमण्डली (इन्) । पु । मण्डलिसर्पजाति भेदे । हे च, ।

चक्रमर्द्दः (र्द्दक) । पु । (Cassia tora.) स्वनामख्यातक्षुपे । চাকুন্দা, চাটুলাটা, এড়াঞ্চী । हि चकवड़् । म तरवटा । क धगचे । तै तुप खिन्तुम् । तत्पर्य्याय,—तर्क्षिंप, तर्म्मिल, प्रपन्नाट, मेघाविकुसुम (रा), प्रपुन्नाल (हि), एडगज, चक्रगज, गजाख्य, मेषाह्वय, एड्हस्त, व्यावर्त्तक, चक्रगज, चक्री, पुन्नाट, पुन्नाड, विमर्द्दक, दद्रुघ्न, नर्जट, चक्राह्व, शुकनाशन, दृढबीज, प्रपुन्नाड, खर्ज्जूघ्न, प्रपुनाट (रा), चक्रमर्द्दक पवाट, उरणाक्ष (च), उरणाक्षक प्रपुन्नड, प्रपुनाड, उरणाख्य (च टी), उरणाख्यक, चक्रपन्नाट (शब्द)। गुणा — कटु तीव्र मेदोवातकफघ्न तमःकण्डूकुष्ठदद्रु पामादिहरश्च । रा नि व ४ । लघु स्वादु रुक्ष वातपित्तघ्न हृद्य हिम कफश्वासदद्रुकुष्ठकृमि हरश्च । तत्फल उष्ण कुष्ठकण्डूदद्रुविषवातघ्न गुल्मकासकृमिश्वासघ्न कटु च । तत्पत्रम् अम्ल दद्रुघ्न वातकफघ्न कण्डूकासकृमिश्वासकुष्ठघ्न । भा । (र्द्दी) कच्छटभेद । श च । स्त्री (मर्द्दिनी) । चक्रके । रा नि व ६ ।

[च]क्रमुख । पु । शूकरे । वै निघ ।

[च]क्रयन्त्रम् । क्ली । औषधपाकाद्यर्थयन्त्रविशेषे । [लक्ष]ण यथा— “गर्त्तमध्ये भवेत् सर्वौ मध्यगत रस [...]द । चक्रयन्त्रमिद सिद्ध वाह्ये गर्त्ते हहत् [...]टम्” ॥ अवि ।

[च]क्ररथ । पु । चक्रवाकपक्षिणि । वै निघ ।

[च]क्ररद (दन्त) । पु । शूकर, वनशूकरे । [...] निघ ।

[च]क्ररिष्टा । स्त्री । वल्गुलापक्षिणि । रा ।

[च]क्ररेणुका । स्त्री । रक्तकरवीरे । রক্তকরবী ।

[च]क्रल । पु, क्ली । रक्तकुलत्थे । লাল কুলথ । [...] निघ ।

[च]क्रलताम्र । पु । बहुरसालाम्रे । रा [नि] व ११ ।

[च]क्रलक्षणा (णिका) । स्त्री । गुडूच्याम् । [...]मा ।

[चक्र]ला स्त्री । उच्चटायाम् । উচ্চড়া । अम । [नाग]रमुस्तायाम् । वै निघ ।

[च]क्रवल्ल । पु । वराहे ।

चक्रवर्त्तनम् । क्ली । शाकविशेषे । हि चकवड़ ।

चक्रवर्त्ति (र्त्ती, र्त्तिनी) । पु, स्त्री । वास्तुक शाके । বেতো শাক । प सु । लाक्षायाम् । जटामांस्याम् । रा नि व १२ ।

चक्रवल्लरी । स्त्री । पुष्टीभेदे । फणिमाला । वै निघ ।

चक्रवाक । पु । (Anas casarca) Ruddy goose स्वनामख्यातहंसजातीयपक्षि विशेषे । চকাচকী, রামচকা । तत्पर्य्याय,— कोकक (शि), वियोगी (श), कोक, चक्र, रथाङ्गाह्वयनामक (अ), भूरिप्रेमा, द्वन्द्वचारी, सहाय, कान्त, कामी, रात्रिविश्लेषगामी, रामा वचोजीपम, चाहक । तन्मांस लघु स्निग्ध बलदं चक्षुष्यं सर्वशूलघ्नम् वातरोगघ्न । रा नि व १९ । कटु उष्णम् उष्णवीर्य्य कटुपाकि मल भेदकरञ्च । राज । अश्वविशेषे । नकुल । (का, की) स्त्री । चक्रवाकपत्न्याम् । চক্রবাকী । वृहत्याम् । বিরতী । प सु ।

चक्रवाकुल । पु । चक्रमकुलन्ये । গজাত গাছ ।

चक्रवार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ।

चक्रवीजम् । क्ली । जैपालवीजे । रा नि व ६ ।

चक्रवेधकम् । क्ली । चुक्रनामककाञ्जिके । সির্কা । रा नि व १५ ।

चक्रशङ्कुल । पु । शालमत्स्ये ।

चक्रशल्या । स्त्री । काकतुण्ड्याम् । रा ।

चक्रश्रेणी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् । ভেড়াশৃঙী । र मा ।

चक्रसद्मम् । क्ली । वङ्गे । द च ।

चक्रा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । কাঁকড়াশৃঙ্গী । नागरमुस्तायाम् । নাগরমুতা । रा नि व ६ ।

चक्राकी (ङ्की) । स्त्री । हंस्याम् । शब्दर ।

चक्राङ्का । स्त्री । नागरमुस्तायाम् । रा नि व ६ । सुदर्शनायाम् । উন্নতীপুরগী । पक्षगुड़ च्याम् । शङ्खगुल्मके । वै निघ ।

चक्राङ्ग । पु । हंसे । अम ।

चक्राङ्गा (ङ्गी (इन्))। स्त्री, पु। सुदर्शन लतायाम्। ठिरतीगुरती। हि दवपति। कटु-कायाम्। कटुकी। रा नि व ६। कर्कट शृङ्ग्याम्। काँकड़ाशृङ्गी। प मु। हिलमोचिकायाम्। हिञ्चे। त्रिका। हंस्याम्। श र। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६। वासुकि। वै निघ।

चक्राटः। पु। विषवैद्ये। मे।

चक्राधिवासी। पु। नागरङ्गवृक्षे। टावा नेबू। त्रिका।

चक्रायुः। पु। महारसालाम्रे। थास आम। वै निघ।

चक्राह्वः (यः)। पु। चक्रमर्द्दक्षुपे। चाकन्दा। रा नि व ४। भैष कुष्ठ चि। चक्रवाकपक्षिणि। रा नि व १९।

चक्राह्वा। स्त्री। सुवर्णनालपद्मलतायाम्। भा। पद्मगुलञ्च।

चक्रिकः। पु। रक्तकुलत्थे। वै निघ।

चक्रिका। स्त्री। जानुनि। हाँटु। रा नि व १८। श्वेतगुञ्जायाम्। सादा कुँच। रक्तकार्पास्याम्। लालकापास। चक्रमर्द्दे। चाकन्दा। वै निघ।

चक्रिपत्नी। स्त्री। चक्रवाकस्त्रियाम्। चक्र-वाकी। श्वेततुलस्याम्। वै निघ।

चक्री (इन्)। पु। कोकपक्षिणि। चक्रवाक। चक्रमर्द्दे। चाकन्दा। तिनिशवृक्षे। शादन गाछ। काके। गर्द्दभे। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। दधनि। रा नि व २३। स्त्री। त्वचि। दारचिनि। वै निघ।

चक्रीवान्। पु। गर्द्दभे। अम। चक्रवाके। चका। वै निघ।

चक्रेन्द्रकः। पु। दैवधर्पणवृक्षे। राइ। वै निघ।

चक्रेश्वरी। स्त्री। वरनाडिकायाम्। वै निघ।

चक्रोत्थ। पु। कुक्कुटपादीलतायाम्। लता कटुकी। वै निघ।

चङ्क(ङ्कु)रः। पु। रथे। मे।

चङ्क्रमणम्। क्ली। भ्रमणे। पुनःपुनर्भ्रम गुणा,—"श्रमारोग्यसनायुष्य बलपौरुषवर्द्धक पादाभ्यामनुपानत्कस्य सदा चङ्क्रमणं रुचाम सु चि २४ अ। "यत्तु चङ्क्रमणं नातिदेहपीडाकरं भवेत्। तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियबोधन श्रमनिद्रा कफस्थौल्यशौकुमार्यविनाशनम्।" १ प।

चचण्डी। स्त्री। क्षुद्रजिह्वायाम्। आलजि

चचेण्डला। स्त्री। चिचिण्डायाम्। चिचिंगे वै निघ।

चचेण्डा। स्त्री। चिचिण्डायाम्। चिचि हौँपो। तत्पर्य्याय,—वेश्मकुल, श्वेतराजफल। रा। गुणा—शोषरोगि पटोलाद्धीनगुणञ्च। मद।

चञ्चत्कुठाररसः। पु। अर्शसि रस। गन्धक लौह प्र २ भ। त्रिकटु दन्तीमूल प्र १ भ त्रिफलाहलिनीमूल ६ भ यवक्षार टङ्कणक्षार प्र ५ भ गोमूत्र स्नुहीक्षीर प्र भ। एकत्रमिश्र मृद्वग्निना पचेत्। र सा से

चञ्चरी (इन्)। पु, स्त्री (री)। मधुमक्षिकाय भ्रमरे। भ्रमर। वै निघ।

चञ्चरीकः। पु। भ्रमरे। त्रिका।

चञ्चल। पु। वायौ। त्रि। अस्थिरे। च

चञ्चलतैलम्। क्ली। शिलारसे। त्रिका।

चञ्चला। स्त्री। पिप्पल्याम्। श च। सं मन्याम्। श।

चञ्चुसूचि। पु। कारण्डवपक्षिणि। जोड़ थड़ा हाँस। त्रिका।

चञ्चुः। पु, स्त्री। क्षुद्रचञ्चुक्षुपे। चेञ्चड़ा शा गोनाड़ीचे। नाडीच शाक। रा नि व छि चञ्चुना। तत्पर्य्याय,—त्रिपत्रा, च वालभी, चौरपत्रिका, चञ्चुर, चञ्चुपत्र, शुभा चैवसम्भव। गुणा—मधुरत्व, शीतत्व, कषाय मलशोधनत्व, गुल्मोदरविबन्धार्शोग्रहणीना लत्व। तद्बीजगुणा—कटुत्व, उष्णत्व शूलोदरविपलग्दोष कण्डूखञ्जकुष्ठमातिलघ रक्तोरस्थे। रा नि व ८। एरण्डसमाना नि। वृषौ। श र। पक्षिणां श्रीः पाखिर ठोँट। अम।

चञ्चुक' (का, की)। पु, स्त्री। चञ्चुपर्णे। चेंचको। भा रा नि व ४। स्त्री (का की)। पक्षिविषये। अ र।

चञ्चुतैलम्। क्ली। एरण्डतैले।

चञ्चुपत्र (पत्राख्य)। पुं। चञ्चुशाके। रा नि व ४।

चञ्चुर'। पु। चञ्चुशाके। रा नि व ४।

चञ्चुलु। पु। एरण्डे। वै निघ।

चञ्चुसूचि' (क)। पु। पक्षिविशेषे। कांना वोंचा। कारण्डवपक्षिणि। त्रिका। ए च। तत्पर्याय,—सुचञ्च, पोतनुन्द (वि), मदन। (मदर)।

चञ्चू। स्त्री। पक्षिमुखे। पाखिर ठोंट। ई प। चञ्चुशाके। रा।

चटक। पु। sparrow क्षुद्रपक्षिविशेषे। चड़ाइ पाखी। हि चडुइया। मं चिमणा। तत्पर्याय,—कलविङ्क (अ), चित्रपृष्ठ, गृह नीड़, धूपायन (हा), कामुक (अ), कामुक, कालकण्टक, नीलकण्ठक (रा), कामचारी कलाविकल (शब्दर), कुलिङ्गक (हे) ग्रहवलि भुक् (हे)। स द्विविध गृहारण्यभेदात्। प्रथमस्य मांसगुणा—शीतं लघु हृद्य बलदश्च। द्वितीयस्य मांसगुणा—लघु शुक्रदश्च। रा नि व १७। तदण्डगुण—हंसीवत् ज्ञेय। क्षणचटके। श्यामा पाखी। राज। स्त्री (का)। पिप्पलीमूले। श टी। चटकस्त्रियाम। अम।

चट(कि)का। स्त्री। चटकपत्न्याम्। मादि चड़ाइ। हला। रक्तगुञ्जायाम्। लाल कुँच। च द उज्ज्वा चि। पिप्पलीमूले। श टी।

चट(टि)काशि(शी)र'। पु। पिप्पलीमूले। रा नि व ६

चटाफल। पु। नारिकेलवृक्षे। श र।

चटि(टी)का। स्त्री। चटकस्त्रियाम्। पिप्पली मूले। वै निघ।

चटु। पु। उदरे। मे।

चटुला। स्त्री। सौदामन्याम्। ज।

चट्टिका। स्त्री। जलौकायाम्। जोँक। वै निघ।

चट्टु। पु। कीटपानविशेषे। चाटु।

चण (क)। पु। (Cicer arietinum) Gram or chick pea धान्यविशेषे। छोलार गाछ। हि चना, चाना। म चणा। क कडले। तत्पर्याय,—हरिमन्थ (अ) हरिमन्थज (भ टी) चण, हरिमन्थक, कृष्णचञ्चुक, बालभोज्य, वाजिमन्थ वाजी (अ) बालभोज्य। गुणा—रुचिदत्व। मि धी र पि वि। "चणो मधुरपीनस च कफघ्न दाहनाशी च तद्वत् रुचिदः। शीतम ग्राहकमीत् निहन्ति शुष्कशाखाद्र्ंदपक प्रमत्त वति १५ भ। मधुर रुच्य नेत्रघ्न वातपित्त दीप्तिवर्धन बलवर्द्धन रुच्य ग्राहक वातवर्धन तद्गुणा—मधुर कषाय कफघ्न वातविकार शाकोद्र्ंकारादीन् च बलदोषाय। रा नि व १६। कषाय कटुकदोषघ्न वातघ्न कफकृत्। रत्नपित्त निहन्त्याशु चणानां यूष उच्यते। शुष्कभृष्टचणकस्य तद्गुण एव। चार्द्रभृष्ट च रुचिकारक। शुष्कचणकस्तु रुक्षो वातकुष्ठप्रकोपन स्निग्ध पित्तघ्न कफकृत्। तत्सूप शोषक आटोऽतिकोमल रुच्य पित्तशुक्रहर शीतल भा पू १म भाग्य। तत्शाक रुच्य दुर्जर व वातकृत् अम्ल विष्टम्भक पित्तघ्न दन्तशो फहर। भा शाक व। पर्युषितचणक गुणा—शीत प्राश पीत पित्तरक्तहर पुं सन्तर्पणश्च। रा नि व १६।

चणकाटिका। स्त्री। चणकचूर्णकृतरो कायाम्। छोलार रुटी। गुणा—रुचा विष्ट कारी गुरु शुक्रवित्तरक्तघ्नी च। भा।

चणकालोणी। स्त्री। चणकाम्ले। ग छोला। चाशाक। वै निघ।

चणकाम्लस्। पु। चणकक्षतकक्षतो। छोल छातु।

चणकचार'। पु। चणकपुष्पे। रसव क्रव्यादरसे।

चणका। स्त्री। अतस्याम्। मशिना। सा स।

चणकाम्लकम्। क्ली। पिप्पलीमूले। चण चार। छोलार शाक, गाछ छोला। चणकलोणी। गुणा—"चणकाम्लकमत्यम्ल दीप

दलहपथ लवणागुरस दथ्य मूलानीर्णविषम्नुत्।"
मा र सा स भल्लवर्गे।

णकाम्लवा:। क्ली। चैतस्थफलवृक्षणकापथ मीलवजनि। रत्ना।

णक्यम्। क्ली। चाणक्यमूलकी। वैद्यकम्।

णद्रुम:। पु। क्षुद्रगोक्षुरे। छोट गोखरी। रा नि व ४।

णपत्रक: (त्री)। पु, स्त्री। कदलीहचे। कदलीति ख्याते। रा नि व ५। गोक्षुरके। गोखरी। वै निघ।

णिका। स्त्री। तृणविशेषे। चोणाव शाक। तत्पर्याय,—गौदुग्धदा, सुनीला, चेवला, हिमा। गुणा—हृद्या बल्या मधुरा शीतला पशुहिता। रा नि व ८।

णोद्रुम:। पु। क्षुद्रगोक्षुरे। रा।

चण्ड:। पु। तिन्तिडीवृक्षे। मे। रक्तकरवीरे। आरण्यशूकरे। वै निघ। यन्थिपर्णे। गेठेला। कि चोरा। रा नि व १२।

चण्डक: (को (ह्न्))। पु। रक्तकरवीरे। मयूरे। वै निघ।

चण्डका। स्त्री। वचायाम्। वै निघ।

चण्डचुक्रा। स्त्री। तिन्तिड्याम्। वै निघ।

चण्डचन्द्रिका। स्त्री। रसजारणादिनाने। वैद्यकम्।

चण्डहासा। स्त्री। गुड्च्याम्। रा नि व ३।

चण्डा। स्त्री। (Andropogon acicula tum) चोरासगन्धद्रव्ये। चोवा। मे मि दोड। भम। अजमोदायाम्। वै निघ। शङ्ख पुष्प्याम्। चोरपुष्प्याम्। भाटुई, भांटुनी। मे। लिङ्गिन्याम्। हि मध्वगुडिया। कपिकच्छौ। आलकुशी। आखुकर्ण्याम्। इन्दुरकाणी। रा नि व ३। शंखदूर्व्वायाम्। रा नि व ८।

चण्डाख्या। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्। वै निघ।

चण्डात (क)। पु। करवीरे। भम कदली वृ?। वै निघ।

चण्डाल (क:)। पु। रक्तकरवीरे। गण्डौयशाके। चांगानटिया, चौटानटिया। वै निघ।

चण्डालकन्द:। पु। स्वनामख्यातमहाकन्द शाके। चण्डालकन्द। म चण्डालकन्द। क माद गेगड्डे। स एकपत्रद्विपत्रत्रिपत्रचतुष्पत्रपञ्चपत्रभेदेन बहुधा। गुणा—मधुर कफपित्तहृद्दोषघ्न विष भूतादिदोषघ्न रसायनश्च। रा नि व ७।

चण्डालवल्लकी। स्त्री। चण्डालवीणायाम्। बन चाँडाल। च।

चण्डालिका। स्त्री। करवीरे। चण्डालवल्लकाम्। बनचाँडाल। मे।

चण्डाली। स्त्री। शिवलिङ्गिन्याम्। लिङ्गिनी लता। रा नि व १३। रस र प्रमेह चि मेह हिरद्विहरदे।

चण्डिका। स्त्री। क्षतखाम्। गिरिनी। त्रिका।

चण्डिल:। पु। वास्तुकशाके। रा।

चण्डी। स्त्री। विडादिवदारी। शिवलिङ्गिन्याम्। शिवलिङ्गिनी लता। रा नि व ३। स्त्रीमहिषे। पृक्कायाम्। वै।

चण्डीकुसुम:। पु। रक्तकरवीरवृक्षे। रा नि व १०।

चण्डीगोमयम्। क्ली। महिषीविष्ठायाम्।

चण्डीलता। स्त्री। यन्थिपर्णभेदे। गेंटेला। हि चोरा। वै निघ।

चण्डु। पु। मूषिके। श च।

चण्डेश्वररस। पु। नवज्वरे रस। "रस गन्ध विष ताम्र मर्द्दयेदेकयामक। भाद्र कनरसेनैव मर्द्दयेत् सप्तधारकम्। निर्गुण्ड्या स्वरसे पयात् मर्द्दयेत्सप्तवारकम्। गुञ्जाष्टौ रसेनैव दत्तो हन्ति ज्वर क्षणात्॥" रस, गन्धक, विष, ताम्र प्रत्येक समभाग, प्रतिदिन आदार रसे १ प्रहर मर्द्दन करिया ७ भावना दिवे। ऐरूप निशिन्दारसे ७ भावना दिवे। मात्रा १ र अनुपान आदार रस। रसको।

चतुर। पु। काचे। श च।

चतुरङ्ग। पु। कत्रायभेदे। टेओड़ा। वै निघ।

चतुरङ्गा। स्त्री। चोटिकावृक्षे। शेराडुल। रा नि व ८।

चतुरङ्गावलेह । पु । ज्वरे अवलेह । च च समभागदाचामलकगुण्ठीमधुदा० । भा ।

चतुरङ्गुल । पु । आरग्वधविशेषे । बड सोंदाल् । हि धनवहेड़ा । प म । स्त्री । पटीलसदृशफलवल्लतायाम् । ढिंपलता । सु म २९ अ । शीतल्याम् । शिउलीछोप ।

चतुरम्लम् । क्ली । अम्लचतुष्टये । यथा—कोल दाड़िमवेतसश्चाम्ल पु । (वृक्षाम्ल आम्रातके ।) अम्लवेतसश्चाम्लश्च जम्बीरनिम्बु केषु । अम्लवेतस, आमडा, गोंडा नेबु, कागजी नेबु । भा ।

चतुरूर्द्ध्वपात । पु । शरभमृगे । वै निघ ।

चतुरूषणम् । क्ली । कणामूलसहिते त्र्यूषणे । "त्र्यूषणं सकणामूलं कथितं चतुरूषणम् । व्योष एव गुणा ज्ञेया अधिकाश्चतुरूषणे ॥" वैद्यकम् ।

चतुर्गति । पु । कच्छपे । हे च ।

चतुर्जातम् । क्ली । चातुर्जातके । गुडत्वक् तेजपत्र एलाइच नागेश्वर । वै निघ २भ वा व्या लशुनपाके ।

चतुर्थक । पु । विषमज्वरभेदे, चातुर्थिकज्वरे । दुइ दिन अन्तर ज्वर ।

चतुर्थिका । स्त्री । पलमाणे ४ वा ८ तो । प प्र ।

चतुर्दंष्ट्रा । स्त्री । गोक्षुरक्षुपे । गोक्षुरी । वै निघ ।

चतुर्दल । पु । सुनिषण्णशाके । शुशुनिशाक । भा ।

चतुर्दशाङ्ग । पु । सान्निपातिकज्वरे कषाय भेदः । सदशमूलकिराततिक्तादिगणे । दशमूल चिरतिक्ता गुडूची मुस्ता शुण्ठी मिलित्वा २ तो । प्रक्षेप कट्फलचूर्णं ४ माषा । दशमूल, चिरेता, गुलञ्च, मुथा, शुंठ मिलित २ तो । प्रक्षेप कट्फलचूर्ण ४ माषा । सा कौ ।

चतुर्दशी । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । श्वेत निशिन्दा । वै निघ ।

चतुर्द्रव । पु । चतुर्गुणद्रवद्रव्ये । शि धी ।

चतुर्धारी । स्त्री । चतुर्धारकाण्डवल्ल्याम् । लताविशेष । वै निघ ।

चतुर्भद्रा । स्त्री । गन्धबदरके । श्वेत ताडक । वै निघ ।

चतुर्भद्र । पु । समभागेषु मुस्तकातिविषागुडू शुण्ठीषु । वैद्यकम् ।

चतुर्भद्रिकावलेह । पु । चातुर्भद्रावले

चतुर्मुख । पु । वातव्याधौ रसविशेषे । गन्धकलौहाभ्रादि म समभागानि स्वर्णभस्म गुञ्ज कुमारीरसेन मर्दयित्वा एरण्डपत्रे यित्वा धान्यराशौ दिनत्रय स्थापयेत् । र सा

चतुर्वर्ण । पु । कलायभेदे । तेवडा । निघ ।

चतुर्विंशतिक । पु । पुरुषे । च शा १अ

चतुर्विधान्नम् । क्ली । चर्व्यचोष्यलेह्यपेय See अन्नम् ।

चतुर्वीजम् । क्ली । मेथिकादिवीजचतुष्ट "मेथिका चन्द्रसूरश्च कालाजाजी यवानिक एतच्चतुष्टयं युक्तं चतुर्बीजमिति स्मृतम् । तत् भक्षितं नित्यं निहन्ति नयनामयं । अजीर्णं मानाह पार्श्वशूलं कटिव्यथाम् ॥" भा ।

चतुश्छद (दा) । पु स्त्री । चाङ्गेर्यां आमरुल । सुनिषण्णके । शुशुनि । वै निघ ।

चतुष्की । स्त्री । मशहर्याम् । मशारि । पुष्करिणीभेदे । की ।

चतुष्कुवलयम् । क्ली । कुवलयस्य नालक दलकेशरेषु । पद्मेर डाँटा, मूल, पाता केसर । वा उ ३९, सिद्धरसायनघृते ।

चतुष्पत्र (त्री (त्रिन्)) । पु । चाङ्गेरीक रा नि व ७ । क्षुद्रपाषाणभेदक्षुपे । छोटि पाथ कुचि । रा नि व ५ । सुनिषण्णकशाके । शुशु शाक । हि चौपत्तिशाक । "चाङ्गेरीसदृश चतुर्दल इति स्मृत । शाको जलान्तिके देशे च चतौति चोच्यते ॥" शिष्टाम् । चाँटी । च ट

चतुष्पद (प्पात्) । पु । शिम्बाक्षुपे । रा नि व ४ । पशौ गजाश्वादौ । मि ।

चतुष्पदा । स्त्री । मेण्डायाम् । वै निघ जलजपुष्पविशेषे । पक्षिभि ।

चतुष्पर्णी । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । आमरुल रा नि व ५ ।

दन्तहर्षघ्न लवणानुरसं रुच्यं शूलाजीर्णविबन्धनुत्।"
भा प्र सा स धान्यवर्गे।

चणकाम्लवाः । स्त्री । क्षेत्रस्थफलयुक्तचणकपत्र शीतलजले । रत्ना ।

चणक्यम् । क्ली । चाणक्यमूलके । वैद्यकम् ।

चणद्रुमः । पु । क्षुद्रगोक्षुरे । ছোট গোখুরী । रा नि व ४ ।

चणपत्रकः (त्री) । पु, स्त्री । रुदन्तीवृक्षे । रोदन्तीति ख्याते । रा नि व ५ । गोक्षुरके । গোখুরী । वै निघ ।

चणिका । स्त्री । तृणविशेषे । চোণার শাক । तत्पर्य्याय,—गोदुग्धदा, सुनीला, चैवजा, हिमा । गुणा—रुच्या पथ्या मधुरा कौशैत्यस्तैश्च पशुहिता । रा नि व ८ ।

चणोद्रुमः । पु । क्षुद्रगोक्षुरे । रा ।

चण्डः । पु । तिन्तिडीवृक्षे । मे । रक्तकरवीरे । आरग्वधमूलके । वै निघ । ग्रन्थिपर्णे । গেঁঠেলা । हि चोरा । रा नि व १२ ।

चण्डकः (को (कन्)) । पु । रक्तकरवीरे । मयूरे । वै निघ ।

चण्डका । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

चण्डचुक्रा । स्त्री । तिन्तिड्याम् । वै निघ ।

चण्डचन्द्रिका । स्त्री । रसजारणादिज्ञाने । वैद्यकम् ।

चण्डहासा । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ३ ।

चण्डा । स्त्री । (Andropogon aciculatum) चोरनामगन्धद्रव्ये । চোরা । हि लिलि दौंड । अम । अजमोदायाम् । वै निघ । शङ्खपुष्प्याम् । श्वेतपुष्प्याम् । ভাটুই, ডারকুনী । मे । लिङ्गिन्याम् । हि पचगुड़िया । कपिकच्छ्वाम् । আলকুশী । आखुकर्ण्याम् । ইন্দুরকাণী । रा नि व ३ । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

चण्डाख्या । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । वै निघ ।

चण्डातः (कः) । पु । करवीरे । अम रुदन्ती हरे । वै निघ ।

चण्डालः (क) । पु । रक्तकरवीरे । तण्डुलीयशाके । চাপানটিয়া, কাঁটানটিয়া । वै निघ ।

चण्डालकन्दः । पु । स्वनामख्यातमहाकन्दशाके । চণ্ডালকন্দ । म चण्डालकन्द । क साद गोगड्डे । स एकपत्रद्विपत्रत्रिपत्रचतुष्पत्रपञ्चपत्रभेदेन बहुधा । गुणा—मधुर कफपित्तरक्तदोषघ्न विषभूतादिदोषघ्न रसायनश्च । रा नि व ७ ।

चण्डालवल्लकी । स्त्री । चण्डालवीणायाम् । বন চাঁড়াল । श ।

चण्डालिका । स्त्री । करवीरे । चण्डालवल्लक्याम् । বনচাঁড়াল । मे ।

चण्डाली । स्त्री । शिवलिङ्गिन्याम् । লিঙ্গিনী লতা । रा नि व १३ । रस र प्रमेह चि मेह हिरद्रादिरसे ।

चण्डिका । स्त्री । श्वेतायाम् । वशिनी । त्रिका ।

चण्डिलः । पु । वास्तूकशाके । रा ।

चण्डी । स्त्री । हिङ्गदेवदारौ । शिवलिङ्गिन्याम् । শিবলিঙ্গিনী লতা । रा नि व ३ । स्त्रीमहिषे । पृक्कायाम् । कै ।

चण्डीकुसुमः । पु । रक्तकरवीरवृक्षे । रा नि व १० ।

चण्डीगोमयम् । क्ली । महिषीविष्ठायाम् ।

चण्डोलता । स्त्री । ग्रन्थिपर्णभेदे । গেঁটেলা । हि चोरा । वै निघ ।

चण्डु । पु । मूषिके । श च ।

चण्डेश्वररस । पु । नवज्वरे रस । "रसगन्धविषं ताम्रं मर्द्दयेदेकयामकम् । आर्द्रकस्वरसेनैव मर्द्दयेत् सप्तवारकम् । निर्गुण्ड्या स्वरसे पश्चात् मर्द्दयेत् सप्तवारकम् । गुञ्जमात्रं रसेनैव दत्तो हन्ति ज्वरं क्षणात् ॥" রস, গন্ধক, বিষ, তাম্র প্রত্যেক সমভাগ, প্রতিদিন আদার রসে ১ প্রহর মর্দ্দন করিয়া ৭ ভাবনা দিবে। ঐরূপ নিশিন্দারসে ৭ ভাবনা দিবে। মাত্রা ১ র অনুপান আদার রস। रसको ।

चतुरः । पु । काके । श च ।

चतुरङ्गः । पु । कलायभेदे । তেওড়া । वै निघ ।

चतुरङ्गा । स्त्री । चोटिकावृक्षे । শেয়াকুল । रा नि व ८ ।

তেজপত্র, শিলাবস, মুর্বামাংসী, জটামাংসী, কাকোলী প্রিয়ঙ্গু, মুতা, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, শ্যামালতা, অনন্তমূল, লতাকস্তুরী, লবঙ্গ, অগুরু, কুঙ্কুম, গুড়ত্বক্, রেণুক, নালুকা, প্রত্যেক ২ দুই তোলা। চ দ।

चन्दनादिलौहम्। क्ली। जीर्णज्वरघ्न। "रक्तचन्दनह्रीवेरपाठोशीरकणाशिवाः। नागरोत्पलधात्रीभिस्त्रिमग्न समन्वितं। लौह निहन्ति विविधान् समस्तान् विषमज्वरान्॥" রক্তচন্দন, বালা, আকনাদিমূল, বেণার মূল, পিপুল, হরীতকী, শুঁঠ, নীলোৎপল, আমলা, মুতা, চিতার মূল, বিডঙ্গ, প্রত্যেক সমভাগ। সর্ব্বসমান লৌহ, একত্র জলে মাড়িবে। र सा स।

चन्दनाम्बु। क्ली। सुगन्धजलभेदे। वैद्यकम्।

चन्दनीया। स्त्री। गोरोचनायाम्।

चन्दिर। पु। कर्पूरे। चन्द्रे। हस्तिनि। मे।

चन्द्र। पु। निशाकरे। अम। कर्पूरे। जले। मे। काम्पिल्लके। কমলাগুঁড়ি। रा नि व १२। भा म १म सन्ततज्वर चि। रौप्ये। स्वर्णे। रा नि व १३। रक्तमुक्ताफले। र चि ३य। हीरके। भा। गैरिके। शुक्लचित्रलायाम्। वै निघ।

चन्द्रक। पु। मत्स्यविशेषे। চাঁদা মাছ। गुणा—"चन्द्रकस्तनभिष्यन्दी मधुरो बलवर्द्धन।" राज २प। मेचके। ময়ূরপুচ্ছের চাঁদ। अम। नखे। श च। क्ली। श्वेतमरीचे। रा नि व ६। चन्दने। स्त्री। मेथिकायाम्। মেতি। कपिकच्छ्वां। আলাকুশী। वै निघ।

चन्द्रकला। स्त्री। वाचामत्स्ये। বাচা মাছ। श र।

चन्द्रकवान्। पु। मयूरे। वै निघ।

चन्द्रकान्त। पु। स्वनामख्यातमणौ। চন্দ্রকান্ত মণি। तत्पर्याय,—चन्द्रमणि, चान्द्र चन्द्रोपल (द्वे) इन्दुकान्त, चन्द्राश्मा सुधोपलम्, शीताश्मा, चन्द्रिकाद्राव, शशिकान्त। गुणा—शीतल स्निग्ध रक्तपित्ततापहर शिवप्रीतिकर ग्रहालक्ष्मीदूरकर स्वच्छ। तत्परीक्षा—"स्निग्धं श्वेत पीतमाभाषमं तद्वत् चित्त स्वच्छतां यत्तुलो नाम्। यत्र स्राव याति चन्द्रांशुसङ्गात्तस्य रत्नं चन्द्रकान्ताख्यमेतत्॥" रा नि व १३। तद्भव जलगुणा—लघु गङ्गाम्बुसदृश पित्तघ्न निर्म्मल मूर्च्छादाहरक्तपित्तकासमदात्ययघ्न हितञ्च। रा नि व १४। क्ली। श्रीखण्डचन्दने। कैरवे। प मु। स्त्री। निगुण्डाम्। वै निघ। राजौ। श च।

चन्द्रकान्ति। क्ली। रूप्ये। রূপা। वै निघ।

चन्द्रकी (इन्)। पु। मयूरे। त्रिका। स्त्री। लिङ्गनाशरोगे, दृष्ट्युपसर्गविशेषे। यथा—"दृष्टिकान्यममच्छाया चन्द्रकी चन्द्रकाकृति।" वा उ १४ अ।

चन्द्रकुन्द। पु। क्षुद्रचन्द्रकमत्स्यभेदे। চাঁদ-কুড়ো মাছ। गुणा—चन्द्रकुन्दो गुरुस्तथा मधुरो वातपित्तजित्। राज।

चन्द्रगन्धा। स्त्री। शट्याम्। শটী। वै निघ।

चन्द्रगोलिका। स्त्री। चन्द्रकमीने। চাঁদা মাছ। वै निघ। ज्योत्स्नायाम्।

चन्द्रचक्रम्। क्ली। चन्द्रवच्चक्राकारच्छेदकर्म्मणि। सु चि २अ।

चन्द्रचञ्चल। पु। खल्लिशमत्स्ये। খলিশা মাছ। त्रिका। चन्द्रकमत्स्ये। চাঁদা মাছ। जटा।

चन्द्रचन्दनम्। क्ली। कुङ्कुमागुरुचन्दने। वै निघ।

चन्द्रचूड। पु। स्वनामख्यातरसभेदे।

चन्द्रजोपल। पुं। चन्द्रकान्तमणौ। रा नि व १३।

चन्द्रट। पु। विशल्यकोख्याख्याकारे।

चन्द्रतरु। पु। महासोमवल्लयाम्। वै निघ।

चन्द्रद्युति। क्ली। चन्दने। वै निघ।

चन्द्रनामा (न्)। पु। कर्पूरे। रा नि व १२।

चन्द्रनायकम्। क्ली। मदनफले।

चन्द्रपर्णी। स्त्री। प्रसारण्याम्। भा।

चन्द्रपाद। पु। चन्द्रकिरणे।

चन्द्रपुष्पम्। क्ली। रौप्ये। वै निघ। (षा, षी) स्त्री। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। श्वेतसोमराज्याम्। ज्योत्स्नायाम्। रा।

चतुष्पाटी । स्त्री । नद्याम् । पञ्चमी ।

चतुष्पाद. । पु । चिकित्सायाः पादचतुष्टये । 'भिषग्द्रव्याण्युपस्थाता रोगी पादचतुष्टयम् ।" वैद्यकम् ।

चतुष्पुटोदरा । स्त्री । पीतपुष्पकरवीरवृक्षे । वै निघ ।

चतुष्पुण्ड्रः । पु । भिण्डाक्षुपे । रा नि व ४ ।

चतुष्फला । स्त्री । नागबलायाम् । गोरक्ष चाकुलिया । रा नि व ५ ।

चतुस्सम । पु । आमज्वरे योगविशेषे । योग विशेष । हरीतकीलवङ्गसैन्धवयवानीसमभागेषु । मिलितचन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमेषु । क्लीं च । जाती फललवङ्गजीरकटङ्करेषु । गुणा —"आमशूल विबन्धघ्नं पाचनं दीपनीयकम् ।" च । आमाति सारघ्नो जातीफल लवङ्ग जीरक टङ्कण समभाग चूर्णं माक्षिकविताससहितं लिह्यात् ।

चत्वरम् । क्ली । अङ्गने ।

चत्वाल । पु । दर्भे । गर्भाशये । वै निघ । होमकुण्डे । मे ।

चदिरः । पु । हस्तिनि । कर्पूरे । सर्पे । उणा ।

चनः । क्ली । भक्ते । भात । वै निघ ।

चन्दक. । पु । मत्स्यविशेषे । चान्दा माछ । तत्पर्याय ,—वलनपूर्णिमा, चन्द्रचपला, चन्द्रिका । गुणा । तद्गुणाः [illegible] मधुर बलकरत्व । रा नि व १६ ।

चन्दन' । पुं, क्ली । Sandal (Sirium myrtifolium) स्वनामख्यातवृक्षे । यस्य काष्ठं परमसुगन्धि । चन्दन गाछ । तत्पर्याय — गन्धसार, मलयज, भद्रश्री, (अ), एकाङ्ग (हा), श्रीखण्ड, [illegible] , [illegible] , रौहिण (रत्न) [illegible] , [illegible] , [illegible] (ज), [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] (रा), [illegible], [illegible] (ग), [illegible], [illegible], हिम (ह) । [illegible] — [illegible] । [illegible] — "[illegible]" भा । भा

गुणाः—"चन्दनानि च सर्व्वाणि सदृशानि रसादिभिः । गन्धेन तु विशेषोऽस्ति पूर्व्वं श्रेष्ठतमं गुणैः । चन्दनं शीतलं रूक्षं तिक्तमाह्लादनं लघु ॥" रा नि व १२ । "हृद्यं बल्यं विषश्लेष्मतृष्णापित्तास्रदाहजित् ॥" म द । क्ली । रक्तचन्दने । मे । पु । वानरविशेषे । हे च । कुङ्कुमे ।

चन्दनगोपा (पो) । स्त्री । शारिवाविशेषे । कृष्ण शारिवा, श्यामा लता । रा नि व १२ ।

चन्दनद्रुम. । पु । रक्तचन्दनवृक्षे । सर्ज्जतरौ । वै निघ ।

चन्दनद्वयम् । क्ली । श्वेतचन्दन रक्तचन्दने ।

चन्दनपुष्पम् । क्ली । लवङ्गे । रा नि व १२ ।

चन्दनमूलम् । क्ली । चन्दनतरुमूले । इदं जङ्गमविषघ्नम् । नकुल १६ अ ।

चन्दनमूलिका । स्त्री । कृष्णशारिवायाम् । श्यामालता । वै निघ ।

चन्दनशारिवा । स्त्री । गोपीचन्दनी । [illegible] नाटी । कृष्णशारिवायाम् । रा नि व १२ ।

चन्दनसार' । पुं । वज्रक्षारे । रा नि व ६ ।

चन्दना । स्त्री । कृष्णशारिवायाम् । रा नि व १२ । श्वेतशारिवायाम् । भा ।

चन्दनादिगण. । पु । चन्दनप्रभृति सुगन्धिद्रव्यसमके । 'चन्दनञ्च तथोशीरं कर्पूरो गन्धवाकुची । एला गड्.ची सहते—॥" सर्व्वेषु पित्तरोगेषु चन्दनादि प्रयुज्यते । रा ।

चन्दनादितैलम् । क्ली । राजयक्ष्माधिकारे । तिलतैल ४ श दधिमस्तु १६ श लाक्षारस ४ श (लाक्षा १६ प वारि १६ श शे ४ श) । कल्कार्थे—रक्तचन्दन बालकं नखी कुष्ठ यष्टिमधु शैलज पद्मकाष्ठ मञ्जिष्ठा सरलकाष्ठ देवदारु शटी एला [illegible] नागकेशर तेजपत्र [illegible] [illegible] [illegible] काकोली [illegible], मुस्ता हरिद्रा दारुहरिद्रा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] ४ [illegible] १६ [illegible] ४ [illegible] ([illegible] १६ [illegible] १६ [illegible] ४ [illegible]) । [illegible]—[illegible], [illegible], नखी, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], नागकेशर,

ग्रन्थिपर्णे। গেঁটেলা। श्वेतकण्टकार्याम्। वै निघ।

चन्द्रातपः। पुं। वितानि। চাঁদোয়া। तत्पर्य्याय,—उल्लोच, वितान, चन्द्रा (शब्दर०)। ज्योत्स्नायाम्। हे।

चन्द्रापुरपूगम्। क्ली। तत्स्थानजातपूगफले। চন্দ্রাপুরী গুয়ারি। रा नि व ११।

चन्द्राब्जम्। क्ली। कुमुदपुष्पे। শ্বেত শুন্দি, শ্বেতোৎপল। रा नि व १०।

चन्द्राभिधा। स्त्री। वाकुच्याम्। वै निघ।

चन्द्रामृतरसः (लौहस्य)। पुं। राजयक्ष्माधिकारे रस। पारद १ भ गन्धक २ भ सैन्धव १ भ शमीश्वेतापराजितापत्ररसेन एकत्र सम्मद्य गोलकीकृत्य नागवल्लीदलैर्वेष्टयित्वा पातालयन्त्रे पचेत्। दिनान्ते च उद्धृत्य यन्त्रोद्गतम् औषध ग्राह्यम्। मात्रा २ रत्ति। अनु मृगाङ्कवत्। अन्य कासे—रस गन्धक लौह प्र २ तो टङ्कण क्षार ४ वा ८ तो मरिचचूर्ण २ वा ४ तो त्रिकटु त्रिफला धान्यक जीरक सैन्धवलवण चविका एषां प्र चूर्ण १ तो छागीदुग्धेन पेषयेत्। मात्रा ८ र। र सा सं। अन्य वृहच्चन्द्रामृतरस राजयक्ष्मणि—रस १ तो गन्धक १ तो अभ्र २ तो (मतान्तरे ४ तो) कर्पूर ॥० तो स्वर्णभस्म १ तो ताम्रभस्म १ तो लौहभस्म २ तो वृद्धदारक बीज जीरक भूकुष्माण्ड शतमूली कोकिलाक्ष बीज बला कपिकच्छुमूल गोरक्षतण्डुलीमूल जातीफल जयित्री लवङ्ग सिद्धिबीज श्वेतधूनक प्र ॥० तो मधुना मर्दयेत्। र सा स।

चन्द्राद्रक। पु। कर्पूरे। रा।

चन्द्रार्द्धम्। क्ली। भगन्दरस्य अर्द्धचन्द्राकार छेदने। सु चि ८अ।

चन्द्रालोक। पु। कर्पूरे। वै निघ।

चन्द्राश्मा (न्द्रिकाद्राव)। पु। चन्द्रकान्त मणौ। रा नि व १३।

चन्द्रासदा। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्।

चन्द्रिका। स्त्री। स्थूलैलायाम्। कर्णस्फोटायाम्। কাণছিড়া। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। सूक्ष्मैलायाम्। मल्लिकापुष्पवृक्षे। ज्योत्स्नायाम्। चन्द्रशूरे। भा।

चन्द्रिकापायी (इन्)। पु। चकोरे। रा नि व १९।

चन्द्रिकाम्बुजम्। क्ली। कुमुदे। শ্বেতোৎপল বা শ্বেত শুন্দি। रा नि व १०।

चन्द्रिलः। पुं। नापिते। वास्तूकशाके। मे।

चन्द्री। स्त्री। वाकुच्याम्। रा नि व ४।

चन्द्रेष्टम्। क्ली। कुमुदपुष्पे। वै निघ।

चन्द्रेष्टा। स्त्री। उत्पलिन्याम्। कुमुदिनी। रा नि व १०।

चन्द्रोदय.। पु। चन्द्रातपे। চাঁদোয়া।

चन्द्रोदयमकरध्वज' (रस)। पुं। रसायनाधिकारे रस। शुद्धकण्टकवेध्यसुवर्णपत्र १ प शुद्धरस ८ प शुद्धगन्धक १६ प एतानि रक्त कार्पासपुष्पं मर्द्दयित्वा पुन घृतकुमारीरसेन मर्द्दयेत् ततो दृढकाचकूप्यां स्थापयेत्। अथ तां कूपीं मृत्तिकावस्त्रखण्डेन लेपयित्वा इष्टकादिना मुखं रोधयेत्। ततो मन्दमध्यातिशयवह्निना यथाक्रमं दिनत्रय वालुकायन्त्रेण पचेत्। तत उद्धृत्य कूपि कोद्गतमसिन्दूररस १ प कर्पूर ४ प जातीफल पिप्पली लवङ्ग कस्तूरी (मृगनाभि) एषां प्रति ४ मा एकत्र मर्द्दयित्वा माषकप्रमाणा वटिका कार्य्या पर्णानुपानतो भोक्तव्या च। रस र। तद्वत्—ध्वजभङ्गाधिकारे। शुद्धसूक्ष्मस्वर्णदल १ प शुद्ध पारद ८ प एकत्र सम्यक् सम्मर्द्य १६ प शुद्ध गन्धकेन एकत्र कज्जली कार्य्या। अथ रक्तकार्पास पुष्परसेन कुमारीरसेन च उक्तां कज्जलिकां सुभाव्य शुष्कीकृत्य समतलविलेपितकाचकूपिकायां स्थापयित्वा खटिकया कूपीमुख निरोधयेत्। ततस्तां कूपीं तलमध्ये सच्छिद्रहण्डिकाभ्यन्तरे संस्थाप्य वालुकायन्त्रयोगेन दिवसत्रय पचेत्। शीते अवतार्य्य कूपीकण्ठलग्नमौषध गृहीत्वा तस्य १ प कर्पूरस्य च ४ प तथा जातीफललवङ्गत्रिकटुमृगनाभीनां प्रत्येक ४ मा गृहीत्वा एकत्र मर्द्दयेत्। मात्रा ५ र पर्णेन भक्षणीयम्। स्वल्प—ध्वजभङ्गे रस। तस्य प्रणाली यथा—कर्पूरजातीफलमरिचलवङ्गानां प्र १ तो मृगनाभि स्वर्ण प्र तोलकाष्टमभाग (१ मा) रससिन्दूर सर्व्वसम गृहीत्वा एकत्र मर्द्दयेत। मात्रा ४ र अनु पर्णरस। भैष।

चन्द्रोदयवर्त्ति। स्त्री। नेत्ररोगे हिता। हरीतकी वचा कुष्ठ पिप्पली मरिच विभीतकास्थि

चन्द्रप्रभा । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज । रा नि व ४ । कर्पूरकी । भटी । वै निघ । पायसविशेषे । पायसविशेष । लक्षण—तत्प्रणाली यथा—"शालितण्डुलो धौतो परिशुष्टौ घृतेन च । खण्डयुक्तेन दुग्धेन पाचितं पायसो भवेत् । शटकोर-चतुर्जातचन्द्रविन्दुसुरोचन ॥" राज ३प । चक्रमि प्रसर च औषधविशेषे—विडङ्ग चित्रकमूलं त्रिकटु त्रिफला देवदारु चवी किरातातिक्तक पिप्पलीमूलं मुस्ता शटी वचा शुद्धमर्यमाक्षिक सैन्धवं यवक्षार सर्जिक्षार हरिद्रा दार्व्वी धान्यक गजपिप्पली अतिविषा प्र २ तो शुद्धशिलाजतु ८ प (३२ तो) शुद्धगुग्गुलु ४ प शर्करा ४ प वंशरोचनाविड़ता दन्तीमूलत्रिवृत्तापत्राणां प्र १ प । अत्र पलप्रमाण रसगन्धकयोरपि केचिद्वदति । मात्रा वदराखि समा । रस र ।

चन्द्रवाला । स्त्री । स्थूलैलायाम् । वड़ एला-इच । अम ।

चन्द्रभस्म । क्लो । कर्पूरे । त्रिका ।

चन्द्रभा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् । वै निघ ।

चन्द्रभागा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । तत्पर्य्याय,—चन्द्रभागी, चन्द्रिका, चान्द्रभागा । शप्दर । तज्जलगुणा —सुशीतलं पित्तदाहघ्न वात करञ्च । रा नि व १४ ।

चन्द्रभूति । क्लो । रौप्ये । रा नि व १३ ।

चन्द्रमणि । पु । चन्द्रकान्तमणौ । हे च ।

चन्द्रमल्लिका (ल्ली) । स्त्री । मल्लिकाभेदे । चन्द्रमल्लिका ।

चन्द्रमसी । स्त्री । योनिमध्यस्थनाड़ीविशेषे । यथा—"या चापरा चान्द्रमसी च नाडी कन्दर्प गर्भे भवति प्रधाना । सा सुन्दरी योषितमेव सूते ॥' भा ।

चन्द्रमा । पु । सोमलताभेदे । सु चि २९ अ । (स) पु । चन्द्रे । अ ।

चन्द्ररश्मिनः । पु । चकोरपक्षिणि । वै निघ ।

चन्द्रराजी । स्त्री । वाकुच्याम् । हाकुच । रा नि व ४ ।

चन्द्ररुक् । क्ली । चन्द्रकमत्स्ये । चाँदा माछ । वै निघ ।

चन्द्ररे(ले)खा । स्त्री । सोमराज्याम् । प सु । वाकुचीबीजे । हाकुच । वा चि ३अ कन्दर्पसार तैले ।

चन्द्रलता । स्त्री । एलाम्लतायाम् । हे निघ ।

चन्द्रलौह(क)म् } **चन्द्रवपुः** } क्ली । रौप्ये । रा नि व १३ ।

चन्द्रवल्लभा (वल्लरी)(वल्ली) । स्त्री । (रो) सोमलतायाम् । रा नि व २१ । ब्राह्मीभेदे । ब्राह्मी शाक । च टी भ । (भा, स्त्री) प्रसा रण्याम् । गन्धभादुली । माधवीलतायाम् । रा नि व ५।१० । चन्द्रमल्लिकायाम् । वै निघ ।

चन्द्रविहङ्गमः । पुं । वकपक्षिणि । त्रिका । सारसपक्षिणि । वै निघ ।

चन्द्रशकला । स्त्री । वाकुच्याम् । हाकुच । वै निघ ।

चन्द्रशालिका । स्त्री । प्रासादशिरोगृहे । शारा ।

चन्द्रशु(सू)रम् । क्ली । पशुमेहनकारिकायाम् । हालिम, चाँदसूर । वै निघ २ भ हिक्का चि चन्द्रसूरकषाये । तत्पर्य्याय,—चन्द्रिका, चर्म्म हन्त्री, पशुमेहनकारिका, नन्दिनी, कारवी, भद्रा, वासपुष्पा, सुवासरा । भा । गुणा,— "चन्द्रशूरं हितं हिक्कावातश्लेष्मातिसारिणाम् । असृग्वातगदद्वेषि बलपुष्टिविवर्द्धनम् ॥" भा ह वर्गे । वनयवानिकायाम् । वै निघ ।

चन्द्रशेखररस । पु । शीताङ्गसन्निपातज्वरे रस । रसगन्धकमरिचटङ्गनानि प्र समानि सर्व्वतुल्या शुद्धमन शिला मत्स्यपित्तेन ३ दिनं भाव येत् । र सा सं ।

चन्द्रसंज्ञः । पु । कर्पूरे । अम ।

चन्द्रसम्भवा । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । श च ।

चन्द्रहासम् । क्ली । रौप्ये । रा नि व १३ । पु । खड्गे । अ ।

चन्द्रहासा । स्त्री । लक्ष्मिकाभेदे । सोमराजभोग । भा । गुड़ूच्याम् । रा नि व ३ । कन्द गुड़ूच्याम् । प्रसारण्याम् । श्वेतकण्टकार्य्याम् । वै निघ ।

चन्द्रा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । काँकड़ाशृङ्गी । रा नि व ६ । एलायाम् । श र । गुड़ूच्याम् ।

चन्द्रिपर्णं। গেঁটেলা। শ্বেতকণ্টকার্য্যাম্। वै निघ।

चन्द्रातप.। पुं। विताने। চাঁদোয়া। तत्पर्य्याय,—उल्लोच, वितान, चन्द्रा (शब्दर)। ज्योत्स्नायाम्। हे।

चन्द्रापुरपूगम्। क्लो। तत्स्थानजातपूगफले। চন্দ্রাপুরী গুয়ারি। रा नि व ११।

चन्द्राजम्। क्लो। कुमुदपुष्पे। শ্বেত শুন্দি, শ্বেতোৎপল। रा नि व १०।

चन्द्राभिधा। स्त्री। बाकुच्याम्। वै निघ।

चन्द्रामृतरस' (लौहञ्च)। पु। राजयक्ष्माधिकारे रस। पारद १ भ गन्धक २ भ सैन्धव १ भ शमी (तापराजितापत्ररसेन एकत्र समर्द्य गोलकीकृत्य नागवल्लीदलैर्वेष्टयित्वा पातालयन्त्रे पचेत्। दिनान्ते च उद्धृत्य यन्त्रोद्गतम् औषधं ग्राह्यम्। मात्रा २ रत्ति। अनु मृगाङ्कवत्। अन्य काशि—रस गन्धक लौह प्र २ तो टङ्कण चार ४ वा ८ तो मरिचचूर्णं २ वा ४ तो त्रिकटु त्रिफला धान्यक जीरक सैन्धवलवण चविका एषां प्र चूर्णं १ तो छागीदुग्धेन पेषयेत्। मात्रा ६ र। र सा सं। अन्य हत्सन्द्रामृतरस राजयक्ष्मणि—रस १ तो गन्धक १ तो अभ्र २ तो (मतान्तरे ४ तो) कर्पूर ॥० तो स्वर्णभस्म १ तो ताम्रभस्म १ तो लौहभस्म २ तो वृद्धदारक बीज जीरक भूकुष्माण्ड शतमूली कोकिलाक्ष बीज बला कपिकच्छुमूल गोरक्षतण्डुलीमूल जातीफल मरिचो लवङ्ग सिद्धिबीज श्वेतधूनक प्र ॥० तो मधुना मर्द्दयेत्। र सा स।

चन्द्रार्द्धक। पु। कर्पूरे। रा।

चन्द्रार्द्धम्। क्लो। भगन्दरस्य अर्द्धचन्द्राकारच्छेदने। सु चि ८अ।

चन्द्रालोक'। पु। कर्पूरे। वै निघ।

चन्द्राश्मा (न्द्रिकाद्राव)। पु। चन्द्रकान्तमणौ। रा नि व १३।

चन्द्रास्पदा। स्त्री। कर्कटशृङ्गाम्।

चन्द्रिका। स्त्री। स्थूलैलायाम्। कर्णस्फोटायाम्। কাণছিড়া। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। सूक्ष्मैलायाम्। मल्लिकापुष्पवृक्षे। ज्योत्स्नायाम्। चन्द्रशूरे। भा।

चन्द्रिकापायी (इन्)। पु। चकोरे। रा नि व १९।

चन्द्रिकाम्बुजम्। क्लो। कुमुदे। শ্বেতোৎপল বা শ্বেত শুন্দি। रा नि व १०।

चन्द्रिल'। पुं। नापिते। वास्तूकशाके। मे।

चन्द्री। स्त्री। बाकुच्याम्। रा नि व ४।

चन्द्रेष्टम्। क्लो। कुमुदपुष्पे। वै निघ।

चन्द्रेष्टा। स्त्री। उत्पलिन्याम्। कुमुदिनी। रा नि व १०।

चन्द्रोदय। पु। चन्द्रातपे। চাঁদোয়া।

चन्द्रोदयमकरध्वजः (रस)। पुं। रसायनाधिकारे रस। शुद्धकण्टकवेध्यसुवर्णपत्र १ प शुद्धरस ८ प शुद्धगन्धक १६ प एतानि रक्तकार्पासपुष्पे मर्द्दयित्वा पुन घृतकुमारीरसेन मर्द्दयेत् ततो दृढकाचकूप्यां स्थापयेत्। अथ तां कूपीं मृत्तिकावस्त्रखण्डेन लेपयित्वा इष्टकादिना मुखं रोधयेत्। ततो मन्दमध्यातिशयवह्निना यथाक्रमं दिनत्रय बालुकायन्त्रेण पचेत्। तत उद्धृत्य कूपिकोद्गतशिन्दूरस्य १ प कर्पूरं ४ प जातीफल पिप्पली लवङ्ग कस्तूरी (मृगनाभि) एषां प्रति ४ मा एकत्र मर्द्दयित्वा माषकप्रमाणा वटिका कार्य्या पर्य्यानुपानतो भोक्तव्या च। रस र। तद्वत्—ध्वजभङ्गाधिकारे। शुद्धसूक्ष्मस्वर्णदल १ प शुद्ध पारद ८ प एकत्र सम्यक् समर्द्य १६ प शुद्ध गन्धकेन एकत्र कज्जली कार्य्या। अथ रक्तकार्पास पुष्परसेन कुमारीरसेन च उक्तां कज्जलिकां सुभाव्य शुष्कीकृत्य समतलविलिप्तकाचकूपिकायां स्थापयित्वा खटिकया कूपीमुखं निरोधयेत्। ततस्तां कूपीं तलमध्ये सच्छिद्रहण्डिकाभ्यन्तरे संस्थाप्य बालुकायन्त्रयोगेन दिवसत्रय पचेत्। शीते अवतार्य्य कूपीकण्ठलग्नमौषधं गृहीत्वा तस्य १ प कर्पूरस्य च ४ प तथा जातीफललवङ्गत्रिकटुमृगनाभीनां प्रत्येक ४ मा गृहीत्वा एकत्र मर्द्दयेत्। मात्रा ५ र पर्णेन भक्षणीयम्। स्वल्प—ध्वजभङ्गे रस। तस्य प्रणाली यथा—कर्पूरजातीफलमरिचलवङ्गानां प्र १ तो मृगनाभि स्वर्ण प्र तोलकाष्टमभाग (१ मा) रससिन्दूरं सर्व्वसम गृहीत्वा एकत्र मर्द्दयेत। मात्रा ४ र अनु पर्णरस। भैष।

चन्द्रोदयवर्त्ति। स्त्री। नेत्ररोगे हिता। हरीतकी वचा कुष्ठ पिप्पली मरिच विभीतकास्थि

भेदे। अर्श, हारिश्। । तल्लक्षणं—"व्यानस्तु प्रकुपितः श्लेष्माणं परिगृह्य बहिः स्थिराणि कीलवद् मांसानि निर्वर्त्तयन्ति तानि चर्म्मकीलान्यर्शांसि चाचक्षते॥" सु नि २ अ। "वातेन तोदपारुष्ये पित्तादसितरक्तता। श्लेष्मणा स्निग्धता चास्य ग्रथितत्व सवर्णता॥" भा नि।

चर्म्मघटिका। स्त्री। जलौकायाम्। जोँक।

चर्म्मवट(टि)का (टी)। स्त्री। चर्म्मचव्याम्। चामचिके। चिका। हे च म र।

चर्म्मचित्रकम्। क्ली। श्वित्रकुष्ठे। धवल। रा नि व २०।

चर्म्मजम्। क्ली। रक्तधातौ। लोम्नि। रा नि व १८।

चर्म्मजा। स्त्री। मसूरिकाभेदे। चामरगोटीति लोके। "स्फोटानां मिलनादेषा बहुस्फोटापि दृश्यते। एकस्फोटा च कृष्णा च बोद्धव्या चर्म्मजा भिधा" भा।

चर्म्मटी। स्त्री। जलौकायाम्। जोँक्। वै निघ।

चर्म्मण्वती। स्त्री। कदलीवृक्षे। मे। नदी विशेषे।

चर्म्मतरङ्ग'। पु। त्वक्सङ्कोचे। मांसलोलता। रा नि व १८। चर्म्मकीलरोगे। आँचिल। वै निघ।

चर्म्मदण्ड'। पु। चपले। कशायाम्। चाबुक। रा।

चर्म्मदलम्। क्ली। क्षुद्रकुष्ठभेदे। लक्षणं— "रक्तं सशूलं कण्डूमत् सस्फोटं दलयत्यपि। तच्चर्म्म दलमाख्यातं सम्पर्शासहनञ्च यत्॥" भा। अन्यच —"यत्तेन कण्ड्व्यथनौषचोषास्तलेषु तच्चर्म्मदलं वदन्ति।' सु नि ५ अ।

चर्म्मदूषिका। स्त्री। चर्म्मरोगविशेषे। कोठ रोग। रा नि व २०। खर्ज्जाम्। चुलकुनि। वै निघ।

चर्म्मद्रुम'। पु। भूर्ज्जवृक्षे। रा नि व २३।

चर्म्मनालि(सि)का। स्त्री। कशायाम्। (म्नि) शम्बर।

चर्म्मनाशकः। पु। चन्द्रशूरे। हालिम। भा।

चर्म्मन्। क्ली। त्वचक्कले। गाछेर छाल त्वगिन्द्रिये, यत् स्पर्शधरा नामकलति कथिता। व्याघ्रम्। चामडा। रा नि व १८।

चर्म्मपत्रा (त्री)। स्त्री। पु (च, च)। चर्म्म चटिकायाम्। चामचिकी। ऋटा। रा नि व १९।

चर्म्मपिडका। स्त्री। मसूरिकारोगभेदे। चर्म्म दल वसन्त। लक्षणं—"कण्ठरोधारुचिस्तम्भ प्रलापारतिसंयुता। दुश्चिकित्स्या समुद्दिष्टा पिडकाचर्म्मसञ्ज्ञिता॥" भा नि।

चर्म्मपुटकः। पुं। चर्म्मनिर्म्मित पात्रविशेषे। मे कुप्पो, मशक।

चर्म्मप्रसेवकः। पु। अग्निसन्धुक्षणार्थं चर्म्ममय यन्त्रविशेषे। जाँता। अ।

चर्म्मप्रभेदिका। स्त्री। चर्म्मप्रभेदनास्त्रे। पोड। अम।

चर्म्मबन्धनम्। क्ली। मरिचे। वै निघ।

चर्म्मयष्टि. (का)। स्त्री। कशायाम्। चाबुक। शम्बर।

चर्म्मरङ्गा। स्त्री। आवर्त्तकीलतायाम्। आँ गोड़ा। रा नि व ३।

चर्म्मरी। स्त्री। तन्नामकफलविषभेदे। सु कल्प २ अ। See फलविषम्।

चर्म्मरेखा। स्त्री। त्वक्सङ्कोचरोगे।

चर्म्मविन्दुका। स्त्री। शीतपित्तोदर्द्दकोठ रोगेषु। वै निघ।

चर्म्म(र्म्मि)वृक्ष.। पु। भूर्ज्जवृक्षे। सु कल्प ५ अ। चर्म्मलौहे। सु चि ११अ।

चर्म्मव्रण'। पु। चर्म्मरोगभेदे, लूतारोगादौ। वै निघ।

चर्म्मसञ्ज्ञा। स्त्री। चर्म्मकषायाम्।

चर्म्मसम्भवा। स्त्री। एलायाम्। कारा।

चर्म्मसा। स्त्री। जलौकायाम्। वै निघ।

चर्म्मसार। पु। शरीरस्थरसधातौ। अन्नरस। रा नि व १८।

चर्म्महन्त्री। स्त्री। चन्द्रशूरे। हालिम। भा।

चर्म्माख्यम्। क्ली। क्षुद्रकुष्ठभेदे। "यस्य दर्म

महावाम्तु यन्मव्यग्रकर्णोपम। तदेककुष्ठ चर्माख्य बहल गजचर्मवत्।" भा। (खा) स्त्री। समलायाम्। चामर घास। प सु।

चर्मानुरञ्जनम्। क्ली। हिङ्गुले। वै निघ।

चर्माभ। पुं। रसधातौ। रा नि व १८।

चर्माम्भ. (स्) । पु। रसे। रा।

चर्मारङ्क। पु। शुक्लहिङ्गुलि। वै निघ।

चर्माह्वय। पु। पर्पटके। क्षेत्पापड़ा। वै निघ।

चर्मा(र्मसा)ह्वा। स्त्री। समलायाम्। चामर-कषा। वा सू १५अ। ग्रामादिगणे। हैसा। माहाग्राम्। वा टी अरुण।

चर्मी (इन्)। पु। भूर्जपत्रवृक्षे। अम। भृङ्ग रीटौ। मोचा। श्र. र। चर्मचटके। वै निघ।

चर्वणम्। क्ली। अष्टविधान्नान्यतमे अन्ने। चर्व्यान। रा नि व २०। भक्षणे। दन्तैर्भक्षणे। चिवान। हे च।

चर्वित। त्रि। दन्तै भक्षिते। अम।

चर्व्यम्। क्ली। चर्वणोपयोगि खाद्यद्रव्ये। "चर्व्यं चिपिटधान्यादि।" भा।

चर्षणि। पु। मनुष्ये। वै निघ।

चल। पु। शिलारसे। र मा। च द व्या महाराज प्र तैले। सुवर्णचम्पके। नले। नद्यौ। वै निघ। वायुरोगे। काँपा। मे।

चलघ्नी। स्त्री। स्पृक्कायाम्। पिडिं। वै निघ।

चलचञ्चु। पुं। चकोरपक्षिणि। हे च।

चलच्छद। पु। रोहितकवृक्षे। म। अश्वत्थ वृक्षे। के।

चलत्पूर्णिमा। स्त्री। चन्द्रकमत्स्ये। चाँदा माछ। त्रिका।

चलदङ्ग (क)। पु। मत्स्यभेदे। चेङ्गमाछ। गुणा—"चलदङ्गोऽभिष्यन्दी हितो वाते च रोचन।" राज ९ प।

चलदल (पत्र)। पु। अश्वत्थवृक्षे। मद व ५। रा नि व ११।

चलद्रुम। पुं। गोक्षुरवृपे। वै निघ।

चलाद्रव। पु। कोकिले।

चलनम्। क्ली। कम्पने। भ्रमणे। मे। पु। हरिणे। जटा। पादे। हे च।

चलपुच्छ'। पु। खञ्जरीटे। वै निघ।

चला। स्त्री। सिह्लके। शिलारस। र मा।

चलाचल। काके। रा नि व १९। त्रि। चञ्चले। अम।

चलातङ्क'। पु। वातव्याधौ। रा नि व २०।

चलापत्र:। पु। वरुणवृक्षे। वरुण गाछ। रक्तकुलत्थे। लाल कुर्ति। वै निघ।

चलि:। पु। राजमाषे। उत्तरीयवस्त्रे।

चलु'। पु। गण्डूषे। हे च।

चलुक'। पु। प्रसृतिमाने। मे।

चवि (वी)। स्त्री। चविकायाम्। चई। श्र र।

चविकम्। क्ली। चविकायाम्। भ रुद्र।

चविका। स्त्री। चव्ये। चई। रा नि व ६। गजपिप्पल्याम्। तम्बूले। वै निघ।

चविकाग्नि। क्ली। पिप्पलीमूले। वै निघ।

चवी। स्त्री। चविकायाम्। शब्दर।

चव्य(क)म्। क्ली। (Piper chaba Syn Chavica officinarum) स्वनामख्यातकटु लतायाम्। चई गाछ। मे सेवाम्। तत्पर्याय,—चविका, चव्या, चविक, चवी (भ), चवि (शब्दर), पुरन्दर, तेजोवती, कोला, नाकुली, उषणा, चव्यक, वशिर, गन्धनाकुली, वल्ली, कोलवल्ली, कोल, कुक्कुटमस्तक, तीक्ष्णा, करि कणावल्ली, क्रकर, कुटिलसत्कम्। गुणा— उष्ण कटुक लघु दीपनं रुच्य श्वासकासशूलघ्नम्। रा नि व ६। पिप्पलीमूलसदृश गुदजरोगे हितम्। भा पू १म। भेदकं कफघ्न। राज। हस्तिपिप्पलीमूले। सु सू. ३८ अ। कार्पासे। गजपिप्पल्याम्। गुञ्जायाम्। कुँच। वै निघ।

चव्यजा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। रा नि व ६।

चव्यफलम् (ली)। क्ली, स्त्री। गजपिप्पल्याम्। रा नि व ६।

चव्या। स्त्री। कार्पास्याम्। कापास। रा नि

व ४। चव्ये। चई। रा नि व ६। वचायाम्। गी। पिप्पल्याम्। वै निघ।

चषकम्। क्ली, पु। सुराभेदे। मधुविशेषे। मे। सुरापानपात्रे। हे च।

चषतिः। पु। जीर्णतायाम्। भक्षणे। उणा।

चषाल। पु। मधुकोषे।

चक्षणम्। क्ली। अवदंशे। चाट्। हे च।

चक्षुः। क्ली। नेत्रे। रा नि व १८। मेषशृङ्गीवृक्षे। र मा।

चक्षुपुष्प। पु। पाठायाम्। आद्नादि। प सु।

चक्षुक्र। पु। तिनिशवृक्षे। स्यादन। प सु।

चक्षुर्जलम्। क्ली। नेत्रजले। के।

चक्षुर्दन्त। पु। पार्श्वदन्ते।

चक्षुर्धावनम्। क्ली। नेत्रधावने। চক্ষু ধোওয়া।

चक्षुर्वहुल। पु, क्ली। मेषशृङ्गीवृक्षे। ভেড়াশিঙে, ভিওন। र मा।

चक्षुर्विलेपनम्। क्ली। नेत्राञ्जने।

चक्षुर्वेष्टनम्। पु। भद्रमुञ्जे। বাগশর।

चक्षुश्रवा (स्)। पु। सर्पे। अ।

चक्षुष्यम्। क्ली। खर्परधातौ। খাপর। प सु। प्रपौण्डरीकविशेष। পুণ্ডরিয়াবিশেষ। र मा। खर्परीतुत्थे। তুঁতে। स्थलपद्मे। सौवीराञ्जने। নীল সুর্মা। रा नि व १३। शिग्रुलीबीजे। নির্মলী। पत्रे। वै निघ। पु। शोभाञ्जनवृक्ष। সজিনা গাছ। रा नि व ७। कतकवृक्षे। मे। रसाञ्जने। हे च। त्रि। चक्षुर्हितकरे।

चक्षुष्या। स्त्री। कुलत्थिकायाम्। কুলত্থ কলায়। मे। अरण्यकुलत्थिकायाम्। বন কুলত্থ। रा नि व ५। अजशृङ्ग्याम्, मेषशृङ्ग्याम्। ভেড়া শিঙে। रा नि व ६। नीलाञ्जने। छोरकमध्यौ। केतकपुष्पे। विका। कुलत्थाञ्जने। अञ्जनविशेष। रा नि व १३।

चाकचिक्का (चा)। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। শ্বেত বেণা। र मा।

चाङ्ग। पु। चाङ्गेर्याम्। शटी रा।

चाङ्गेरी। स्त्री। Wood sorrel, (Oxal monadelpha) अम्ललोणिकायाम्। আমরুল শাক। हि चौपतिया। म आंबवती। पुनम्बुपिये। शाकगुणा—कट रोचन पाचकबद्ध अल्पगुण दीपन कफवातार्शोग्रहणीमिहाघ्नम्। रा नि व ७। च सू २७। पित्तल अम्ला कुष्ठघ्नी च। भा पू १म शाकव। उष्ण कषाया मधुरा अग्निदीपनी च। अत्रि १६ अर ३। स चाङ्गेरीघृते। भा अतिसा चिकित्सा प्रकरणे। मेष चुद्ररोग चि। पालङ्गशाके পালং শাক।

चाङ्गेरीघृतम्। क्ली। क्षुद्ररोगाधिकारे गुदभ्रंशे च। गव्यघृत ४ श चाङ्गेरी नमल्यदध्ना रस प्र १० प ५ तो ३ मा। कल्कार्थे—शुण्ठीयव चारयो प्र ४ प। ঘৃত ৪ শ আমরুলের রস, কুলথের রস এবং অম্ল দধি প্রত্যেক ১০ প ৫ তো ৩ মা। কল্কার্থ—শুঁঠ ও যবক্ষার প্রত্যেক ৪ প। सा कौ। च चि द्वितीयो यथा—शुण्ठी पिप्पलीमूल चित्रकमूल चविका गोक्षुर पिप्पली धान्यक बिल्वमूल पाठा मूल यमानी एषां मिलित्वा १ श घृत ४श अम्लदधिमस्तु १६ श चाङ्गेरीरस १६ श। च द।

चाङ्गेरीसदृशपत्र। पु। सुनिषण्णकशाके। শুশুনি শাক। भा पु १म शाकव।

चाटकेर। पु। चटकशिशौ। वै निघ।

चाटुकर्त्ता। पु। पारावते। वै निघ।

चाणक्य(मूलक)म्। क्ली। चाणक्यमूलेति ख्याते मूलकभेदे। মূলাবিশেষ। म खीरमूला। कं दोडमूलङ्गि तत्पर्याय—वानेय, विष्णुगमक, स्थूलमूल, महाकन्द, कौटिल्य, मदनभव शालाक्यक, मिश्र। गुणा—उष्ण कटुतर रुच्य दीपन गुल्म वाहि कफवातकृमिगुल्मघ्नम्। रा नि व ७।

चण्डाला (लिनी)। स्त्री। लिङ्गिन्याम्। रा नि व ३। र सा सं रसमारकवर्ग।

चातक। पु। तन्नामकपक्षिणि। ফটিকজল পাখী। हि तोका। तत्पर्याय,—वर्षाप्रिय, सारङ्ग (क्रि), वर्षाप्रिय (शब्द), मेघ

चिल्लक (अ), कौकक (च), आरड (भ), लीक, कालानुनादी (मे), घनतोल, वर्षाप्रिय (वि)। तन्मांस लघु शीतल रक्तपित्तकफघ्नम् अग्निकरञ्च। राज।हृष्य बलपुष्टिदञ्च। रा नि व १६।

चातकानन्द। पु। वर्षाकाले।

चातुर्जातकम्। क्ली। समभागत्वगेलापत्र केशरेषु। गुडत्वक् এলাচ তেজপত্র, নাগেশ্বর সমভাগ। गुणा —"चातुर्जातमिदं वर्ण्यं वह्नि कृच्च विषापहम्।" रा नि व २२।

चातुर्थ(र्थि)क। पुं। चतुर्थदिनभवविषम ज्वरभेदे। ২ দিন অন্তর জ্বর। "चातुर्थिको दर्शयति प्रभावं द्विविधं ज्वरः। जङ्घाभ्यां श्लैष्मिकः पूर्वं शिरसोऽनिलसम्भवः॥" मा नि। "चातुर्थिको नाम गदो दारुणो विषमज्वरः। शोषयन् सर्वधातूनां बलवर्णविनाशनः। त्रिदोषजो विकारः स्यादस्थिमज्जगतोऽनिलः। कुपितं पित्तमेवन्तु कफश्चैव स्वकालतः। शीतदाहकरस्तीव्रस्त्रिकाल मनुवर्त्तते। स सन्निपातसम्भूतो विषमो विषमज्वरः। ऊर्द्ध्वं कायम् गृह्णाति यः पूर्वं सोऽनिलात्मकः। पूर्वं गृह्णात्यधःकायं श्लेष्मपूर्वज्वरश्च सः॥" हारीत।

चातुर्थकविपर्य्यय। एकान्तरदिनद्वयभवविषम ज्वरभेदे। একদিন অন্তরে দুইদিন জ্বর। "मध्येऽहनि ज्वरयति त्वाद्यन्ते च मुञ्चति।" भा।

चातुर्भद्र(क)म्। क्ली। कफाधिकपित्तश्लेष्म ज्वरे योगभेदे। शुण्ठी अतिविषा मुस्ता गुडूचो चैव चतुष्टये। "नागरातिविषा मुस्ता वयनस्थिकाहिकं। गडूच्या मिलितं तच्च चातुर्भद्रक मुच्यते।" रा नि व २२।

चातुर्भद्रकषायमूलम्। क्ली। तत्पञ्चमूली किरातादिगणकृते साम्निपातिकज्वरे योगविशेषे। वि यो।

चातुर्भद्रावलेहिका। क्ली। कासश्वासहरे कफप्रेऽवलेहभेदे। "कट्फलं पौष्करं शृङ्गी कृष्णा च मधुना सह।" "शृङ्गवेररसाभ्यामक्षोद्वेण" चोद्वेल संयुतं। शिशोश्चारातिसारघ्नम्।" च द।

चात्ताल। पुं। हदरे। उ।

चान्द्रम्। क्ली। रौप्ये। पु। चन्द्रकान्तमणौ। हे च।

चान्द्रकाम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६।

चान्द्रा। स्त्री। अतिविषायाम्। আতইচ। रा नि व ६।

चान्द्राख्यम्। क्ली। आर्द्रके। আদা। रा नि व ६।

चान्द्री। स्त्री। सोमराज्याम्। সোমরাজ। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। ज्योत्स्नायाम्।

चाप(व)पट। पु। पियालवृक्षे। পেয়াশাল। जटा।

चामर। पु। चमरीलूरी। गन्धस्थले। गोल। मे। पश्चिमपर्य्ये। वै निघ। चमरीलोमव्यजनी। तद्गुणा—ओजस्कर मक्षिकादिवारकञ्च। राज।

चामरपुष्प (कः)। पु। गुवाकवृक्षे। आम्र वृक्षे। केतकवृक्षे। কেয়া গাছ। (क) काशे। কেশে ঘাস। मे।

चामरा (री)। स्त्री। चामरे। अ टी भ। (री इन्) पु। अश्वे। त्रिका।

चामली। स्त्री। अन्नमण्डे। प मु।

चामोकरम्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। धुस्तूरे। अम। नागकेशरपुष्पे। प मु।

चाम्पेय। पु, क्ली। नागकेशरवृक्षे। নাগেশ্বর গাছ। रा नि व ६। चम्पकवृक्षे। চাঁপার গাছ। प मु। च द वा व्या चि। पद्मकेशरे। भा। सुवर्णचम्पके, नागचम्पके। নাগেশ্বর চাঁপা। वै निघ। क्ली। स्वर्णे। त्रिका।

चाम्पेयकम्। क्ली। किञ्जल्के। পদ্মকেশর। रा नि व १०।

चारम्। क्ली। कृत्रिमविषे। हे च।

चार (क)। पुं। पियालवृक्षे। अस्य बीजं 'चारदाना' इत्युच्यते। পেয়াশাল। ইহার বীজকে চারদানা পেয়াশবীজ কহে। सं चारनौ। क चारबीज। गुणा—पक्व फलं हृद्यं गौल्य गुरु। तद्बीजं मधुरं वृष्यं पित्तदाहघ्नञ्च। रा नि व ११।

चारट। पुं। भद्रमे। वै।

चारटिका (टी)। स्त्री। नीलीनामक्षुपे। নীল গাছ। रा नि व ४, पैशाचहृते। नलीनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२। गुञ्जायाम्। वा उ २६ अ। भा उपदंश चि। (टी) स्थलपद्मिन्याम्। স্থলপদ্ম। वा उ ६अ च द उन्मा चि महापैशाचघृते। भूम्यामलक्याम्। रा नि व ५।

चारणी। स्त्री। करवीरदस्यवृक्षे। स्थलपद्मिन्यां। স্থলপদ্ম। वै निघ।

चारवायु। पु। शीतलसुरभिवाते। त्रिका।

चारबीजम्। क्ली। पियालबीजे। পেয়ালবিচি। हि चारदाना। रा नि व ११।

चारिका। स्त्री। तैलपायिकायाम्। তেলাপোকা।

चारिणी। स्त्री। करुणीपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

चारित्रा। स्त्री। तिन्तिडीवृक्षे। श र।

चारिल। पु। शशघातिनि। शशादि। सु सू ७अ।

चारिवाक्। स्त्री। अजशृङ्ग्याम्। वै निघ।

चारी। स्त्री। हिलमोचिकायाम्। হিঞ্চে। भा पू १भ शाकव।

चारु। क्ली। पद्मकाष्ठे। कुङ्कुमे। কুঙ্কুম। पु। गालमरी। व निघ।

चारुक'। पु। शरबीजे। गुणाः—"चारुकौ मधुरौ रूक्षौ रक्तपित्तकफापहौ। शीतलौ लघू वृष्यौ कषायौ वातकोपनौ॥" भा पू १भ धान्यव। क्ली। रक्तचन्दने। वै निघ।

चारुकेश(स)रा। स्त्री। नागरमुस्तायाम्। तरुणीपुष्पे। रा नि व १०।

चारुकेशा। स्त्री। वनमल्लिकायाम्। वै निघ।

चारुदर्शन। पु। प्लक्षवृक्षे। পাকুড় গাছ। मद व ५।

चारुदारु। पु। प्लक्षवृक्षे। वै निघ। क्ली। कर्पूरहरिद्रायाम्।

चारुधाम। क्ली। आम्रहरिद्रायाम्। वै निघ।

चारुनालकम्। क्ली। रक्तपद्मे।

चारुपत्रिका (त्रा) (र्णी)। स्त्री। प्रसारिण्याम्। গন্ধভাদুলিয়া। रा नि व ५। मद व ५।

चारुफला। स्त्री। द्राक्षालतायाम्। रा नि व ११।

चारुमोदा। स्त्री। पीतयूथिकायाम्। वै निघ।

चारुयूथी। स्त्री। शुक्लयूथिकायाम्। वै निघ।

चारुरत्नम्। क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

चारुलोचन। पुं। हरिणे। त्रिका।

चारुवर्तिनी। स्त्री। लाक्षायाम्। वै निघ।

चारुवर्द्धना। स्त्री। नार्याम्। रा।

चारुवृक्ष। पु। प्लक्षवृक्षे। मद व ५।

चारुशिला। स्त्री। रत्ने। त्रिका।

चारुष्क'। पु। जठराग्न्यातीव पुष्कलविशेषे।

चाल'। पु। रूक्षो। स्वर्णचूडपक्षिणि। वै निघ। दन्तचालरोगे।

चालनम्। क्ली। चिरे। वै निघ। स्थानात् स्थानान्तरनयने। सु सू ७अ।

चालनी। स्त्री। स्वनामख्यात शस्यादिचालनपात्रभेदे। চালুনী। तत्पर्याय,—तितउ (अ), चालन, बहुछिद्रा (भ), पाटीर (ज), चालनिका (त्रिक), शतपीनक (नि)।

चाषः (स)। पु। स्वनामकपक्षिणि। ফিঙে। (पथ्यापथ्य) च। स्वर्णचातके। সোণাচড়া বা নীলকণ্ঠ পাখী। अ टी भ। (स) इक्षौ। मे।

चाहुक। पु। तिनिशवृक्षे। प सु।

चिक (क्क)। पु। छुछुन्दर्याम्। ছুঁচো। त्रिका। (क्कस्) क्ली। गुवाके। চিকি সুপারি। वै निघ।

चिक(कु)र। पु। केशे। रा नि व १८। वृक्षभेदे। त्रिका।

चिकित्सक। पु। वैद्ये। रा नि व २०। स द्विविध—एक प्राणाभिसर रोगहन्ता, अन्य रोगाभिसर प्राणहन्ता च।

चिकित्सा। स्त्री। रोगनिदानप्रतिकारे। "चिकित्सा तत्प्रतीकारः।" रा नि व २०। 'या क्रिया व्याधिहरणी सा चिकित्सा निगद्यते। याभिः क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः समाः। सा चिकित्सा विकाराणां कर्म तद्भिषजां मतम्।" भा। सा त्रिधा यथा—"आसुरी मानुषी दैवी

क्रमेणाख्या सुपूजिता ॥' भेष । सा च पुन रद्धा—"क्वचिद्धर्म्म क्वचिन्मैत्र क्वचिदर्थ क्वचिद्य यश । कर्म्माभ्यास क्वचिच्चापि चिकित्सा नास्ति निष्फला ।" वैद्यकसर्व्वस्वे १ अ ।

चिकित्साकलिका । स्त्री । वैद्यकग्रन्थ विशेष ।

चिकित्साङ्गम् । क्ली । चिकित्साया अङ्गमत्रके, रोगी दूतो भिषक आयु द्रव्य सेवक सदौषध चेति । भा ।

चिकित्साञ्जनम् । क्ली । वैद्यकग्रन्थभेदे विद्या पतिकृते ।

चिकित्सादीपक । पु । धन्वन्तरिकृत चिकित्साग्रन्थे ।

चिकित्सादीपिका । स्त्री । वङ्गसेनकृत चिकित्साग्रन्थे ।

चिकित्साप्राभृत । पु । वैद्ये । च सू १६ अ । चिकित्सा प्राभृतमुपायन यस्येति विग्रह ।

चिकित्सामृतम् । क्ली । चिकित्साग्रन्थभेदे ।

चिकित्सार्णव । पु । सदानन्दशुक्लकृत चिकित्साशास्त्रे ।

चिकित्सितम् । क्ली । चिकित्सायाम् । र मा ।

चिकित्स्य । त्रि । चिकित्सार्हे । চিকিৎসার যোগ্য । तल्लक्षणा—"निजप्रकृतिवर्णाभ्या युक्त सत्वेन चक्षुषा । चिकित्स्यो भिषजा रोगी वैद्यभक्तो जितेन्द्रिय ॥" भा ।

चिकिरम् । क्ली । वालुकामयभूमिजात जले । "नद्यादिनिकटे भूमि र्या भवेद्वालुकामयी । उद्धाटयते ततो यत्तु तज्जल चिकिर विदु ॥" भा । गुणा,—चिकिर शीतल स्वच्छ निर्द्दोष लघु च स्मृत । तुवर स्वादु पित्तघ्न क्षार तत् पित्तल मनाक ॥ भा ।

चिकिल । पु । पङ्क । हे ।

चिकुर । पु । केशे । सर्पे । पक्षिभेदे । वृक्ष विशेषे । चञ्चले । मे ।

चिकुरपक्ष (पाश) । पु । केशसमूहे । अ ।

चिकूर । पु । केशे ।

चिकूल । पु । दन्तीवृक्षे । वै निघ ।

चिक्कण (पूग) । पु । पूगवृक्षे । গুপাকি গাছ । स्त्री । पूगफले । रा नि व ११ । स्निग्ध वस्त्रादौ । চিক্কণ । अम ।

चिक्कणा (णी) । स्त्री । पूगफले । চিকি গুপারি । रा नि व ११ । श र ।

चिक्कस । पु । यवचूर्णे । हे च । यवपिष्टके । वै निघ ।

चिक्का । स्त्री । पूगफले । रा नि व ११ । See चकोट । गन्धमूषिके ।

चिक्किणा । स्त्री । पूगफले । वै निघ ।

चिक्किर । पु । मूषिकविशेषे । तद्दष्टे—"चिक्किरेण शिरोदु ख शोथो हिक्कावमी तथा ।" सु कल्प ६ अ ।

चिङ्गट (ड:) । पु । मत्स्यभेदे । মোচাচিঙড়ী, গল্দা চিঙড়ী । तत्पर्य्याय,—महाशल्क (ल्का), जलवृश्चिक (कि), चिङ्गड (चन्द्रमा), बहुच्छल्क (क) । गुणा —"चिङ्गटस्तु गुरुग्राही मधुरो बल वर्द्धन । मेद पित्तास्रजिद्रुच्यो रोचन कफवातल ॥" राज ३ प । श मा ।

चिङ्गटी । स्त्री । क्षुद्रचिङ्गटे । খুষচিঙড়ী । गुणा —मधुरा हृद्या वातघ्नी गुरु श्लेष्मकारी च । राज ३प ।

चिचण्ड (ण्डा) (ण्डिका) । पु, स्त्री । (Trichosanthes anguinae) फलशाक विशेषे । চিচিঙ্গা, চিচিঙা । तत्पर्य्याय,— श्वेतराजि, सुदीर्घ श्वेतकुलक । गुणा —वात पित्तघ्न बल्य पथ्य रुचिप्रद शोषे हित गुणे पटोलत इयद्धीनक । भा पू १भ शाकव । शोषरोगे हित पटोलाल्पगुण । मद ।

चिचि । पु । विल्वक्षवृक्षे । गुणा —दीपन पाचन आमपाचनञ्च । शाङ्ग ।

चिचिटिङ्ग । पु । वायव्यकीटविशेषे । सु कल्प ८ अ । See कीट ।

चिञ्च । पु । चञ्चुशाके । हे ।

चिञ्चा (ञ्चिका) । स्त्री । Tamarindus Indica) Tamarind tree तिन्तिडीवृक्षे । তেঁতুল গাছ । रा नि व ११ । मन्द व ६ । नाडीचवक्षुशाके, चुचुशाके । চেঁচড়া । वै निघ ।

चिञ्चातैलम् । क्ली । तिन्तिडीबीजस्नेहे । तेंतुलबीचीर तेल । गुणा —कटुपाक पित्तघ्न

वातकफघ्नं रुच्यं नातिशीतलं कषायञ्च। रा नि व १५।

चिञ्चाम्लम्। क्ली। (Rumex vesicatorius) अम्लशाके। চুকা শাক। चिञ्चासारे। তেঁতুলের অম্বল। रा नि व ११।

चिञ्चासारः। पु। (Rumex vesicatorius) अम्लशाके। চুকা শাক। अम्लसारे। তেঁতুলের সার, শরবৎ বা অম্বল। गुणा—अत्यम्लं वातघ्नं कफदाहघ्नं। शर्करामिश्रं च पित्तदाहकफघ्नञ्च। रा नि व ११।

चिञ्चितिका। स्त्री। तिन्तिड़ीवृक्षे। च सू २० अ।

चिञ्ची। स्त्री। गुञ्जायाम्। কুঁচ।

चिञ्चुका (की)। स्त्री। चिञ्चोटके। চেঁচ্‌কো। वै निघ।

चिञ्चोट(क)। पु। (Marsilea dentata) चुञ्चुरूपे, सुषण्णतिलपुष्पकसेरौ मूलशाक विशेषे। চেঁচড়া। गुणे कसेरुतुल्य। भा पू १ भ शाकव। गुणा—गुरुत्वम् अजीर्णकरत्व शीतलत्वञ्च। राज २प। See चुञ्चु।

चिटिका। स्त्री। आरामशीतलायाम्। वै निघ।

चिडा। स्त्री। स्वनामकदेवदारौ। वै निघ।

चिता। स्त्री। शवदाहनचुल्ली। तत्पर्य्याय,—चित्या (अ), काष्ठमठी, चैत्य, चिताचूड़क, चित्य (वि), चिति, सहति (मे)।

चितागन्ध। पु। श्रीवेष्टके। धूना।

चित्तम्। क्ली। मनसि। रा नि व १८।

चित्तभ्रमसन्निपात। पु। स्वनामख्यात सन्निपातज्वरविशेषे। यथा—"गायति नृत्यति हसति प्रलपति विक्लवं निरीक्षते मुह्येत्। दाह व्यथाभयार्त्तो नरस्तु चित्तविभ्रमे ज्वरे भवति॥" भा म १भ।

चित्तविप्लव. (भ्रम)। पुं। उन्मादे। हे च। अम।

चित्र.। पु। एरण्डवृक्षे। ভেরেণ্ডা গাছ। प सु। सा कौ सिंहनादगुग्गुलौ। अशोकवृक्षे। रा नि व १०। श्वेतैरण्डे। रा नि व ८। तरम्बुजे। उग्रमूल। लावपक्षिणि। वै निघ। चित्रकवृक्षे। रा नि व ६। वृश्चिकविशेषे। सु कल्प ८अ। See वृश्चिक।

चित्तहारी(न्)। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। শজনে।

चित्र(क)म्। क्ली। चित्रके। तिलके। मे।

चित्र.। पुं। कर्व्वूरवर्णे। अ टी भ। एरण्ड वृक्षे। अशोकवृक्षे। चित्रके। व्याघ्रभेदे। के।

चित्रकः। पुं। (Plumbago Zeylanica) स्वनामख्यातक्षुपे। চিতে গাছ। हि चिता। म चित्रक। ते चित्रमूलम्। उत् रक्तचिता, धवचिता। तत्पर्य्याय,—कृष्णवर्त्मा, जातवेदा, वह्नि, विभाकर, विभावसु, वृहद्भानु, वैश्वानर, शिखावान्, शुचि, शुष्मा, सप्तर्षि, हिमाराति, हिरण्यरेता (अ), अग्नि, शार्द्दूल, चित्र, पाठी कुट, शम्बर, पाठी, द्वीपी, चित्राङ्ग, दाहक, शूर। "चित्रकोऽनलनामाच पाठी व्यालस्तथोषण। चित्रक कटुक पाके वह्निकृत् पाचनो लघु। रुक्षोष्णो ग्रहणी कुष्ठ-शोफार्शः कृमि कासहृत्। वातश्लेष्महरो ग्राही वातार्श श्लेष्मपित्तहृत्॥" भा। स द्विधा शुक्लारुणभेदेन। तयो रक्त एव प्रशस्त। वाभटस्तु त्रिविधं चित्रकमाह श्वेतपीत कृष्णभेदेन। "यथास्व चित्रक पुष्पै ज्ञेय पीत सितासितै। यथोत्तर स गुणवान् शोधनाय रसायनम्॥" वा उ ३९अ। गुणा—कासघ्नश्च कफशोफघ्न रुच्य उष्ण कुष्ठशोथार्शः कृमिघ्न वात श्लेष्महर श्लेष्मपित्तघ्न पाके कटुक अग्निकर पाचन लघुश्च। भा पू १भ। एरण्डवृक्षे। हे च। श्वेतैरण्डे। अम। अग्निमन्थवृक्षे। के। तित्तिरपक्षिणि। তিতির পাখী। मुचुकुन्द वृक्षे। মুচ্‌কুন্দ। वै निघ। चित्रवर्णव्याघ्रे। চিতিবাঘ। मण्डलिसर्पविशेषे। सु कल्प ४अ। See सप। शूरणे। शूरणमोदके।

चित्रकजोवो। पुं। जीवके। वै निघ।

चित्रकण्टक.। पु। गोक्षुरके। वै निघ।

चित्रकण्ठ। पु। पारावते। जटा। सारस पक्षिणि। वै निघ।

चित्रकम्बल। पु। विचित्रकम्बले। গালিচা।

चित्रकन्धर। पु। पक्षिविशेषे। वै निघ।

चित्रकर्म्मा। पुं। तिनिशवृक्षे। श च।

चित्रकाण्डाली। स्त्री। शीतसहायाम्। वै निघ।

चित्रकाद्यलौहम् । क्ली । शोथाधिकारे । चित्रकमूलत्रिफलाव्योषविडङ्गगुड़चीतालपुष्पाणां प्र १ तो कारितलौह दग्धवारि शोधपल लवङ्ग विपत्री छिद्र एषां प्र चूर्ण ४ तो गोमूत्र २ प एकत्र पचेत् । प्रक्षेप मधु २ प । मा १ तो । सा को ।

चित्रकाय । पु । चित्रकव्याघ्रे । চিতেবাঘ । रा नि व १६ ।

चित्रकूट । पु । स्वनामख्यातपर्व्वतभेदे । बुन्देलखण्डप्रदेशे ।

चित्रकूला । स्त्री । कृष्णदन्तीवृक्षे । वै निघ ।

चित्रक्षत् । पु । तिनिशवृक्षे । धन ।

चित्रकोल । पु । आञ्जनेये । আঞ্জনী । त्रिका ।

चित्रगन्धम् । क्ली । हरिताले । रा नि व १३ ।

चित्रगन्धा । स्त्री । एकनामायाम् । गामारि । वै निघ ।

चित्रगुडिका । स्त्री । वातघ्नगुडिकायाम् । "चित्रकं पिप्पलीमूलं द्वौ क्षारौ लवणानि च । व्योषं हिङ्गु अजमोदा च चव्यञ्चैकत्र चूर्णयेत् । गुडिका मातुलुङ्गस्य दाडिमस्य रसेन वा ।" च द । भा ।

चित्रग्रीव । पु । सारसपक्षिणि । वै निघ ।

चित्रटम् । क्ली । वङ्गे । वै निघ ।

चित्रतण्डुलम् । क्ली । विडङ्गे । प मु ।

चित्रतण्डुला । स्त्री । विडङ्गक्षुपे । रा नि व ६ ।

चित्रतनु । पु । लावपक्षिणि । वै निघ ।

चित्रत्वक् । पु । भूर्जवृक्षे । रा नि व ९ ।

चित्रदण्डक । पु । शूरणक्षुपे । ওল গাছ । र सा स । वनशूरणे । कार्पासवृक्षे । वै निघ ।

चित्रदेवी । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् । বড় মাকাল । रा नि व ३ ।

चित्रदेह । पु । लावपक्षिणि । वै निघ ।

चित्रनेत्रा । स्त्री । सारिकायाम् । শালিক-পাখী । हारा ।

चित्रपत्र । पुं । भूर्जवृक्षे । वै निघ ।

चित्रपत्रकः । पुं । मयूरे । वै निघ ।

चित्रपत्रिका । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् । घल्घषा । रा नि व ५ । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । वै निघ । कपित्थपर्णीवृक्षे । र मा ।

चित्रपर्णी । स्त्री । महाराष्ट्रीनामक्षुपे, जलपिप्पल्याम् । কাঁচড়া । रा नि व ४ । पृश्निपर्ण्याम् । वै निघ ।

चित्रपदा । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । श मा ।

चित्रपर्णिका (र्णी) । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । जलपिप्पल्याम् । र मा । रा नि व ४ । कर्णस्फोटालतायाम् । কাণফোড়া । रा नि व ३ । मञ्जिष्ठायाम् । प मु ।

चित्रपक्ष । पु । वनकुक्कुटे । तित्तिरपक्षिणि । তিতির পাখী । त्रिका । जटा ।

चित्रपाठी (ली) । पु । चित्रके । वै निघ ।

चित्रपादा । स्त्री । सारिकायाम् । हारा ।

चित्रपिच्छ (क) । पु । मयूरे । त्रिका । च चि २० अ ।

चित्रपुङ्ख । पु । शरे । त्रिका ।

चित्रपुष्पी । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । रा नि व ४ । पु । आम्रातकवृक्षे । वै निघ ।

चित्रपृष्ठ । पुं । चटकपक्षिणि । हारा ।

चित्रप्रिया । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

चित्रफल (क) । पु । तरम्बुजवृक्षे । त्रिका । (Mystus chitala) चैलानेतिख्यातफलविशेषे । चित्रलमत्स्ये । চিতল মাছ । गुणा — गुरु स्वादु स्निग्ध हृद्य बल्यश्च । राज ३ प ।

चित्रफला । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् । বড় মাকাল । लिङ्गिन्याम् । হি পঞ্চগুড়িয়া । रा नि व ३ । चिर्भिटायाम् । कण्टकार्य्याम् । भा ४ भ पूतनाग्रह चि । वार्त्ताकी । रा नि व ४ । पटोले । मत्स्यभेदे । ফলুই মাছ । तत्पर्य्याय,—राजीव, फलकी, महीम्लाद । श र ।

चित्रभानु । पु । चित्रकवृक्षे । भल्लातकवृक्षे । अर्कवृक्षे । श र ।

चित्रभेषजम् (जा) । क्ली, स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । रा नि व ११ । मद व ४ ।

चित्रमण्डल । पुं । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ । See मण्डली ।

चित्रमृग । पु । चित्रवर्णमृगे । च ।

चित्रमेखल । पु । मयूरे । त्रिका ।

चित्रयोधो (धिन्)। पु। अर्जुनवृक्षे। रा नि व ९। लावपक्षिणि। वै निघ।

चित्ररञ्जकम्। क्लो। वङ्गे। वै निघ।

चित्ररथः। पु। सूर्य्ये। मा।

चित्रलः। पु। कर्बूरवर्णे। शब्दर।

चित्रलता। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६।

चित्रला। स्त्री। गोरक्ष्याम्। रा नि व ५। राजिकायाम्। राई। वै निघ।

चित्रलेखिनो। स्त्री। तूलिकायाम्। धारा।

चित्रलोचना। स्त्री। शारिकापक्षिणि। जटा।

चित्रवदाल'। पु। मत्स्यभेदे। চিতল মাছ। जटा। वदालमत्स्ये। বোয়াল মাছ। हे।

चित्रवर्त्तिनो। स्त्री। रेणुकबीजे। वै निघ।

चित्रवल्लिकम्। क्लो। तरम्बुजफले। তরমুজ। पु। वदालमत्स्ये। हे च।

चित्रवल्ली। स्त्री। महेन्द्रवारुणीलतायाम्। বড় মাকাল। रा नि व ३। मृगेर्व्वारौ।

चित्रवीज। पु। रक्तैरण्डे। (जा) स्त्री। विडङ्गे। रा नि व ८।

चित्रवोर्य्य। पु। रक्तैरण्डे। रा नि व ८।

चित्रव्याघ्रः। पु। चित्रकव्याघ्रे। रा नि व १९।

चित्रशीर्ष। पु। वायव्यकीटविशेषे। सु कल्प ८ अ। See कीट।

चित्रशोक। पु। अशोकवृक्षे। वै निघ।

चित्रसर्प। मालुधानसर्पे। श र।

चित्रसारा। स्त्री। हरिताली। वै निघ।

चित्रक्षुप। पु। द्रोणपुष्प्याम्। घलघसिया। रा नि व ५।

चित्राङ्गु'। पु। गुग्गुलौ। ज द १२ अ।

चित्रा। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्। রাখালশশা। दन्त्याम्। दन्तीमूले। च द अपस्मा चि। च सू ४ अ। विड़ङ्गायाम्। विड़ङ्ग। मञ्जिष्ठायाम्। गोडुम्बायाम्। বাজ গোমক। प सु। इन्द्रदन्त्याम्। भा। आखुकर्णीलतायाम्। मूषाकाणी। रा नि व ३। वा सू १५ अ। गुड़ूच्याम्। रा नि व ४। द्रवन्त्याम्। रा नि व ५। गण्डदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। सर्पभेदे। यवनिकायाम्।

चित्राङ्गम्। क्लो। हरिताले। हिङ्गुले। रा नि व १३।

चित्राङ्गः। पु। चित्रकवृक्षे। रक्तचित्रके। रा नि व ६। सर्पविशेषे। চিতিসাপ। रा नि व १९। हरिणविशेषे। गुणा,—"चित्राङ्गो वात शमनो मधुरो बलकृन्मतः। श्लेष्मलः कथितो वापि दुर्जरो मेदवर्द्धनः॥" अवि २०। हरिद्रे। विष्ठा। वै निघ।

चित्राङ्गा (ङ्गी)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६। राजसुपर्ण्याम्। गम्रा कवना। प सु। कणखलोकायाम्। रा नि व १९।

चित्राटोर। पु। चन्द्रे। मे।

चित्रान्नम्। क्लो। खेचरान्ने। वै निघ।

चित्रापूपः। पु। अपूपविशेषे। চিতাই পিঠা। विका।

चित्राम्बररस। पु। ग्रहण्यधिकारे। पारद १ भ ताम्र १ भ गन्धक १ भ दिन मर्दयेत्। अथ घृताभ्यक्ते लौहपात्रे मृदग्निना प्रहर पचेत लौहदण्डेन चालयेच्च। अवताप्य जीरकक्वाथेन दिनत्रय भावयेच्च। मात्रा १ माषा।

चित्रायसम्। क्लो। तीक्ष्णलौहे। रा नि व १३।

चित्राली। स्त्री। तिलकुसुमे।

चित्राक्षो। स्त्री। शारिकायाम्। শালিক পাখী। विका।

चित्राक्षुप। पु। द्रोणपुष्प्याम्। रा।

चित्रिक'। पु। चैत्रमासे। श र।

चित्रिणी। स्त्री। पद्मिन्यादि चतुर्विधाङ्गनान्तर्गत स्त्रीजात्या—स्त्रीविशेषे। तल्लक्षण यथा,—भवति रतिरसज्ञा नातिदीर्घा न खर्व्वा तिलकुसुम सुनासा स्निग्धदेहोत्पलाक्षी। कठिनघनकुचाढ्या सुन्दरी या सुशीला सकलगुणविचित्रा चित्रिणी चित्रवक्त्रा॥ रतिम।

चित्रेश। पु। चन्द्रे। श।

चित्रौदनम्। क्लो। विचित्रान्ने। খেচরান্ন।

चिनिचोप'। पु। लोपविनीतिज्ञाने तद्यिन द्रव्यविशेषे। हे।

चिन्तामणिचतुर्मुख । पु । वातव्याधौ रस । रससिन्दूर २ तो लौह १ तो अभ्र १ तो स्वर्ण ॥ तो घृतकुमारीरसेन सम्मर्द्य एरण्डपत्रैरावेष्ट्य धान्यमध्ये ३ दिन स्थापयेत् । भैष ।

चिन्तामणिरस' । पु । जीर्णज्वरे रस । हरिताल शुक्तिचूर्ण (वा ताम्रचूर्ण) तुल्यक समभाग जलेन पिष्टा चक्रिका कार्य्या । अथ शरावसम्पुटे गजपुटेन रात्रौ पचेत् । र सा स ।

चिन्तिडा (डी) । स्त्री । तिन्तिड्याम् । हि कोष ।

चिन्न' । पु । चीनधान्ये । चीना धान । श च ।

चिपिट । पु । चक्षुस्य नेत्ररोगविशेषे । चक्षुर पिचुटी रोग । ज द ३० ष । चिपीटके । चिंड़ा । हे च ।

चिपि(पो)टक' । पु । पृथुके । चिड़े । हि चूड़ा । तत्पर्य्याय,—पृथुक (हे), चिपीटक (शब्दर), चिपिट (भ टी), चिपुट, धान्यचमस (त्रि) । अस्य प्रस्तुतविधिर्यथा,— शालय सतुषा आर्द्रा भृष्टा अस्फुटिताश्च तत् कुट्टिताश्चिपिटा प्रोक्तास्ते स्मृता पृथुका अपि । सक्षीरा ह्रस्वा वृष्या बल्या भिन्नमलाश्च ते । भा । गुणा —गुरु स्निग्ध बृंहण कफवर्द्धनश्च । राज । See पृथुक ।

चिपिटा । स्त्री । गुण्डासिनीतृणे । रा नि व ८ । वनकुलत्थे । वै निघ ।

चिपुट । पु । चिपिटके । रुद्रकोष ।

चिप्पटम् । क्ली । वङ्गे । वै निघ ।

चिप्य । पु । नखमांसाश्रितक्षुद्ररोगे । आङुल-हाड़ा । बिडवा इति भा स ४थ । चिप्यलक्षण— "नखमांसमधिष्ठाय वात पित्तञ्च देहिनाम् । करोति दाहपाकौ च स व्याधि चिप्यमादिशेत् ॥" सु नि १३ अ ।

चिभ । पु । पट्टशाके । पाटशाक । श मा । कंकटपत्रे ।

चिभि' (क) । पु । तिमिरस्थे । पट्टशाके । श म । शुकपक्षिणि । श र ।

चिमिचिमि । स्त्री । वातप्रकोपायाम् । झिन्-झिनीति लोके ।

चिरम् । क्ली । स्वर्ण । वै निघ ।

चिरजीवक' । पु । असनवृक्षे । जीवकवृक्षे । नटा ।

चिरजीविनी (का) । स्त्री । शाल्मली वृक्षे । वै निघ ।

चिरजो(ञ्जो)वी । पु । जीवके । रा नि व ५ । शाल्मलीवृक्षे । रा नि व ८ । काके । मे । हे च । सूक्ष्मायाम् । पिडि ।

चिरज्वर । पु । दीर्घकालानुबन्धिज्वरे । मा चि १अ । वङ्गेण ।

चिरटी । स्त्री । प्रायरजस्कायाम् लिपि । रा नि व १८ ।

चिरतिक्त । पु । किराततिक्तके । चिरेता । श र । (क्ता) स्त्री । तिक्तककर्कटिकायाम् । तित्-काँकुडी । वै निघ ।

चिरन्तनम् । क्ली । पुष्करमूले । वै निघ ।

चिरपत्रक । पु । क्षुद्रसप्त वृक्षे, लघुशालवृक्षे । वै निघ ।

चिरपत्रा (त्री) । स्त्री । भूमिजम्बुवृक्षे । वन जाम । वै निघ ।

चिरपत्रिका । स्त्री । कुसुम्भशाके । वै निघ ।

चिरपर्ण । पु । सप्तवृक्षे । शाल गाछ । वै निघ ।

चिरपाकी । पु । कपित्थवृक्षे । रा नि व ११ । त्रि । चिरकालेन पक्वे रोगी ।

चिरपुष्प' । पु । बकुलवृक्षे । रा नि व १० ।

चिरपोटा । स्त्री । वास्तुकभेदे । वेतुया विशेष । वै निघ ।

चिरमेही । पु । गर्दभे । त्रिका । हे च ।

चिरभ (ण) । पु । चित्रपक्षिणि । चित्रपाखी । त्रिका ।

चिरविल्व (क) । पु । करञ्जवृक्षे । डहर करञ्ज । रा नि व ९ । च सू ४ अ । सु चि ३अ ।

चिरवीर्य्य । पु । रक्तैरण्डे । रा ।

चिरसूता । स्त्री । चिरप्रसूतायाम् गवि । देरेमेन गाई । तत्पर्य्याय बष्कयणी । अ ।

चिरा । स्त्री । स्वनामख्यातपर्य्याये । चिड़ा देवदारु । कम्पिकायाम् । चोड़ । वै निघ ।

चिराटिका। स्त्री। श्वेतपुनर्नवायाम्। श्वेत पुनर्ना। रा नि व ९। लोहचटकायाम्। मेघ मूल चि विद्याधराभे। चटिकायाम्। पाताडी। वैद्यकसमह।

चिरातच्छदा। स्त्री। कदलीवृक्षे। वै निघ।

चिरातिक्त। पु। चिरतिक्तके। चिराता। श र।

चिरायु'। पु। मान्द्वृक्षे। रा नि व ९।

चिरि। पु। चित्रपक्षिणि। चिल पाखी। वै निघ। शुकपक्षिणि। टिया पाखी। चिका।

चिरिटी। स्त्री। मनुदपक्षिविशेषे। च सु २० अ।

चिरिण्टिका। स्त्री। युवतीस्त्रियाम्।

चिरिण्टी। स्त्री। मञ्जुपुष्प्याम्। रा नि व ३। युवयाम्। हे।

चिरिपत्र'। पु। चन्द्रकारवेल्ले। वै निघ।

चिरिल्ल। पु। महामत्स्यभेदे। वै निघ।

चिरिविल्व। पु। करञ्जवृक्षे। डहर करञ्ज। श टी भ।

चिरु। क्ली। बाहुसन्धौ। श च।

चिक्कणा। स्त्री। पूगफले। सुपारी।

चिर्भटम्। क्ली। राजतुषव्याम्। उच्छे करला।

चिर्भटी। स्त्री। राजतुषव्याम्। गया करला। प स। फलशाकविशेष। वैंकुड, गोमुक, फूटी। हि भुकर। म वेलर्षेधाक चरमीक। तत्पर्याय,—सुचित्रा, चित्रफला चित्रभिटा पाण्डुफला पण्या, रोचनफला चिर्भिटिका कर्कचिर्भिटा। गुणा—वाल्ये तिक्ता ईषत्कल्पा च, पाके दीपनी। मध्वा रुचा श्रेष्ठवातादिचि... जाड्या रोचनी दीपनी च। रा नि व ७। "चिर्भिट मधुरं रुच्य गुरुपित्तकफावहम्। अनुष्ण ग्राहि विष्टम्भि पक्वम् उष्ण च पित्तलम्॥" भा पू १भ भाग। पुष्पञ्च चिर्भटस्येश दोषत्रयकरं स्मृतम्। अतः कोषकफकृत् पक्व किचिदिदिष्यते॥" चरित १९ अ।

चिर्भिट.। पु, स्त्री। चिर्भटिकायाम्। फूटी। रा नि व ७।

चिर्भिटा (टिका) (टी)। स्त्री। चिर्भटायाम्, ककटिकायाम्। फूटी, वैंकुड। रा नि व ०।

चिलमीलिका। स्त्री। खद्योते। मे। सौदामन्याम्।

चिलि(लो)चि(चो)म (मि)। पु। मत्स्यभेदे। ननी चेला, वेले गुड्गुडि माछ। तत्पर्याय,—ननमान, चिलीचिम चिलोचीम, तनमोन, चेलोचोम, चिलीम, चिलिमीलक, चिलिचीमि, कवल, चिलीटक। भ। स लघु रुच अनभिष्यन्दी वातकर कफघ्न। चेड्मीने। चाः माछ। गुणा—लघु रुच अनभिष्यन्दी वातवर्द्धक कफघ्न। राज १प। श टी भ। इचाकि। एँचला माछ। भ।

चिलिमीलक' (लिका)। पु, स्त्री। चिलिचिममत्स्ये। श टी भ।

चिलिम्ब। पु। ग्रन्थवृक्षे। पाकुड़ गाछ। वै निघ।

चिल्ल। पु। स्वनामकपक्षिणि। चिल पाखी। तत्पर्याय,—आतायो (च), शकुनी, आतापी (हे), अभाति कष्ठनाडक, चिरभाष (त्रि) विषघाती (शब्दमा)। अथ मत्स्यमांसस्य काक समगुण। सु सू ४६ अ। चन्दनवृक्षे। वै निघ। क्लिन्ननेत्ररोगे। अम।

चिल्लका। स्त्री। झिल्लिकायाम्। श च।

चिल्लभक्ष्या। स्त्री नखीनामकद्रव्ये। श र।

चिल्लि (ल्लि(ल्ली) का) (ल्ली)। स्त्री। स्व नामख्यातपत्रशाके, स पत्रगौरवास्तूके। शादा वेतो शाक। हि चिलारो। तत्पर्याय,— चिल्लिका, तुनी, अयलाञ्छिना, मदुपत्री, वास्तुका, वारपत्रा वास्तुकी, मत्कुला, गौडवास्तुक। सा द्विधा श्वेतरक्तपुष्पकभेदेन। श्वेतचिल्ली, गा—मधुरा क्षारा शीतला विष्टम्भी पथ्या ज्वरघ्नी च। इय भागीरथीतीरे जाता। रक्तचिल्ली गा—वास्तुकतुल्या सम्यग्वा श्रेयाविशाली प्रमेहमूत्र कृच्छ्रघ्नी पथ्या रुचिरा च। इनकचिल्लिगुणा— कटु सौम्या कफघ्नी मधुरा च। रा नि व ०। लम्पत्री सु चिल्ली या सा वास्तुकसमा मता। भ द। "तद्वच्चिल्ली तु विज्ञेया वातपित्तविका रिणाम्॥" चरित १६ अ। लोध्रवृक्षे। चिल्ल पक्षिणि। गोरा चिल, भस्म चिल। वै निघ।

झिल्लिकायाम्। अ र। भ, त्रि। रा नि व १८।

चिवि (बु)। पु। चिबुके। जटा। भ।

चिविट। पु। चिपिटे। अ टी।

चिविल्लिका। स्त्री। शाकपत्रविशेषे। म क चिविलि। किद गोलि। तत्पर्य्याय,—रक्तदला, चुद्रघोली, मधुमालपत्रिका। गुणा—कटु कषाया ज्वरे अतिसारे च हिता रसायनी च। रा नि व ५।

चिवुक। पु। मुचुकुन्दवृक्षे। रा नि व १०। क्ली। ओष्ठाधरभागे। थूँति। रा नि व १८।

चिह्नम्। क्ली। ध्वजे, लक्षणे। अ टी भ। "लक्षण चिह्नमाकृति।" मा नि। पताकायाम्।

चिह्नधारिणी। स्त्री। श्यामालतायाम्। श च।

चिह्न (क)। पु। मत्स्यविशेषे। चिङ्गा। हि चिल्ह। गुणा—"चिह्नको वातनिर्हार स्त्रंसघ्नो धातुपुष्टिकृत्। आग्नेयो विषदग्रन्थ फल मत्स्यनिसूदनम्॥" मा।

चीडा। स्त्री। स्वनामख्यातदेवदारुविशेषे। सा पञ्चावदेशीया अतिसुगन्धि। चीडा देवदारु, गन्धद्रव्यविशेष। तत्पर्य्याय—दारुगन्धा, गन्ध वधू, गन्धमादनी, तरुणी, तारा, भूतमारी, मङ्गल्या, कूपटिनी, यक्षभीतिजित्। गुणा—कटुष्णा कासघ्नी दीपनी, अतिसेविता पित्तमदकरा। रा नि व १२।

चीडागन्ध। पु। श्रीवेष्टनामकगन्धद्रव्य। रा नि व १२।

चीनम्। क्ली। अंशुके। पु। लोहविशेषे। चीन लोह। हरिणभेदे। मे। षष्टिकाहीनगुणे माषधान्यविशेषे। चीनाधान। च सू २७ अ। अपाङ्गबन्धनभेदे। सु सू १८ अ।

चीनक। पुं। काङ्गनी। क्षुद्रधान्यविशेष। तत्पर्य्याय,—कङ्गु (ङ्गू)। गुणा—शोषण वायुवर्द्धन पित्तश्लेष्मघ्न रूक्ष। रा नि व १६। कङ्गुगुण। भा। पु भ्रमरे। चीन कर्पूरे। चीनेर कर्पूर। रा नि व १२।

चीनकर्कटिका (टी)। स्त्री। कर्कटीविशेषे। चीनाकाँकुड़। वै निघ।

चीनकर्पूर। पु। स्वनामख्यातकर्पूरे। चीनेर कर्पूर। तत्पर्य्याय —चीनक, कृत्रिम, धवल कटु, मेघसार, तुषार, दीपक, कर्पूरज। गुणा—तिक्त कफक्षयकुष्ठकण्डूवमिहर कटुतिक्त इषच्छीत पावनश्च। रा नि व १२।

चीनजम्। क्ली। तीक्ष्णलौहे। रा नि व १३।

चीनपिष्टम्। क्ली। सीसके। रा नि व १३। सिन्दूरे। हे च।

चीनबन्ध। पु। अपाङ्गस्थबन्धनविशेष। चीना काछा। बहुभिश्चीराभिर्वा ग्रन्थिबन्धन रहितचीराभिरेव वेष्टिताभिर्बन्धनयुक्तश्चीनबन्ध। ड। "चीनबन्ध विजानीयात चीराभिर्बहुभिश्च स" इति लक्षणम्।

चीनवङ्गम्। क्ली। सीसके। सिसा। रा नि व १३।

चीना (क)। स्त्री, पु। चीनकर्कट्याम्। सज्जरसे। धुना। वै निघ।

चीनाकर्कटी। स्त्री। चित्रकूटदेशप्रसिद्ध स्वनामख्यात कर्कटिकायाम्। चीना काँकुड़। तत्पर्य्याय,—राजकर्कटी, सुदीर्घा, राजिफला, बाला, कुलकर्कटी। गुणा—रुच्य शीतल पित्त दाहशोषघ्न मधुर रुचिद ग्राहक। रा नि व ७।

चीनीचोप। पु। चोपचीनी इति ख्याते वणिग्द्रव्ये। भैष बाजी।

चीरम्। क्ली। वल्कले। गाछेर छाल। जीर्णवस्त्रखण्डे। (सुश्रुत)। सीसके। हे च। गोस्तने। म।

चीरपत्रा (त्रिका)। स्त्री। चिल्लीशाके। चुचुशाके। रा नि व ७।

चीरपर्ण। पुं। सर्ज्जवृक्षे। शाल गाछ। रा नि व ९।

चिरायु (स्)। पुं। शालवृक्षे। रा।

चीरि। स्त्री। नेत्राग्रके। अ र। पर्दार कापड़।

चीरिका (री)। स्त्री। झिल्लायाम्। हे च। म। काछा।

चीरितच्छदा (पत्रिका)। स्त्री। पालङ्क शाके। पालं शाक। भा।

चीरधाम्। क्ली। चेपर इति ख्याते फले। गुणा—रुचिकर दाहकर ज्वरकर विषकर कटुक। राज ९ प।

चोरुका । स्त्री । झिल्याम् । श टी ।

चोणपर्ण । पु । निम्बवृक्षे । खर्जूरवृक्षे । मे ।

चोलिका । स्त्री । चौरिकायाम् । श र ।

चौल्लका । स्त्री । झिञ्झ्याम् । श र ।

चौल्लिका । स्त्री । चिल्लीशाके । वै निघ ।

चोयरम् । स्त्री । शाकविशेषे । उणा । कौपिने ।

चुक्रम् । क्ली । Distilled vinegar अम्ल काञ्जिकविशेषे । सिर्का । "विनष्टमम्लं मद्यं वा मधुरद्रवं पुनः सहितशुक्रम् ।" शाङ्ग । गुणा — तीक्ष्णाम्लं स्वादु कफपित्तघ्नं नासारोगशिरोरोग दुर्गन्धघ्नञ्च । रा नि व १५ । सन्धानविशेषे । मधुशुक्ते । "यन्मस्त्वादि शुचौ भाण्डे सगुडक्षौद्र काञ्जिकम् । यथानुपूर्वं धान्यराशिस्थं शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥" प प्र ख । "गुडमाक्षिककधान्याम्ल मस्तुन्यद्विगुणं क्रमात् । ध्नन्ति चुक्रविदार्थं किञ्चिन्मधुकान्वितम् ॥" तीड । वृक्षाम्ले महार्द्रके । मशा आदा । रा नि व ६ । जटा । चुक्रवास्तूकनामपत्रशाके । चूका वेतो । स चुका वलिलि । आववती, हुलिकक्कीत इति कर्णाटादौ ख्यातम् । गुणा — अम्लपत्र लघु उष्ण वातगुल्मघ्न रुच्य दीपन पथ्यम् दूषपित्तकरञ्च । रा नि व ७ । अम्लवेतसे । भा ।

चुक्रः । पु । अम्लरसे । अम्लपालङ्के । टक पालं । प सु । अम्लवेतसे । मद व ६ ।

चुक्रकम् । क्ली । चुक्रे । चूका पालं । प सु । तत्पर्य्याय, — चुक्रवास्तूक, लिकुच, अम्लवास्तूक, रूक्षाम्ल, अम्लशाकाख्य, अम्लादि, हिलमोचिका । गुणा — दुर्जर भेदि वातघ्न पित्तकर गुरु च । राज ३प । पुं । अम्लवेतसे । वै निघ

चुक्रकेतु । पु । अम्लवेतसे । वै निघ ।

चुक्रचण्डिका । स्त्री । तिन्तिडीवृक्षे । मद व ६ ।

चुक्रफलम् । क्ली । वृक्षाम्ले । आम्ड़ा । रा नि व ६ ।

चुक्रवास्तूकम् । क्ली । महाम्लवास्तूके । चूका पालङ् । भा ।

चुक्रवेतस । । अम्लवेतसे । वै निघ ।

चुक्रवेधकम् । क्ली । काञ्जीविशेषे । सिर्का । रा, नि व १० ।

चुक्रशाकः । पु । चुक्रपालङ्के । चूका पालं । वै निघ ।

चुक्रा (क्री) । स्त्री । Indian sorrel (Rumex vesicarius) चाङ्गेर्याम् । आम्रवल । रा नि व ५ । अम्लपालङ्क । चूका पालङ् । हि चुका । गुणा — "चुक्रा लघुतरा स्वाद्वी वातघ्नी कफपित्तकृत् । रुच्या सुनतरा पाके हृत्पाके नातिरोचनी ॥" भा पू १भ शाकव । तिन्तिडी । रा नि व ११ ।

चुक्राम्लम् । क्ली । वृक्षाम्ले । तेँतुल । रा नि व ६ । चिञ्चाम्ले । तेँतुलेर अम्बल । रा नि व ११ । अम्लकाञ्जिके । सिर्का ।

चुक्राम्ला । स्त्री । अम्ललोणिकायाम् । See चाङ्गेरी । चिञ्चायाम् । काञ्जिकभेदे । सिर्काम्ल । वै निघ ।

चुक्रि(क्री)का । स्त्री । चुक्रनामककाञ्जिके । सिर्का रा नि व १५ । अम्ललोणिकायाम् । रा नि व ५ । "चुक्रिका स्वादुपत्राम्ला रोचनी शतवेधनी ।" भा पू १भ शाकव । कुठारिया इति च द टया चि । 'चुक्रीका चुक्रिकारसे ।" चुक्रपालङ्के । चूका पालं । र मा । भा पू १भ शाकव । तिन्तिड्याम् । रा नि व ११ । मद व ६ । आम्रातकफले । वै निघ ।

चुक्रु । स्त्री । तिन्तिड्याम् । शब्दर ।

चुचु । पु । सुनिषण्णकशाके । वि ।

चुचु(चू)कम् । क्ली । स्तनाग्रभागे । रा नि व १८ । श र ।

चुचुन्दर । पु । छुछुन्दरे । छूँचो । वै निघ ।

चुञ्चु । पु । सुनिषण्णकशाके । विका । पत्रशाकभेदे । गुणा — पाके लघु अन्तघ्न पिच्छिली वणिता हित कषाय मधुरौ ग्राही त्रिदोषघ्न च । सु सू ४६ अ । 'पालङ्क्यवम् एतत् चुञ्चु उक्तं स्वयदृष्टान्तक ।" वाग्भ ।

चुञ्चु । पुं, स्त्री । (Marsilea dentata) पत्रशाकविशेषे । চেঁচকো । हि चेञ्चुना । तै चिन्तिचुट्टु । सा द्विधा चञ्चुचुञ्चुमहाचुञ्चुभेदेन । सा गुणा — मधुरा तीक्ष्णा कषाया मलशोधनी गुल्मोदरविबन्धार्शोविषघ्न्याहरी च । महाचुञ्चु कटूष्णा कषाया समरोचनी गुल्मशूलोदरार्शोविषघ्नी

रसायनी च। चुञ्चुः मधुरा कटूष्णा कषाया दीपनी शूलगुल्मार्शोघ्नी विबन्धकृच्च। महाचुञ्चुबीजं कटु उष्णं गुल्मशूलोदरघ्नं विषघ्नं त्वग्दोषघ्नं कण्डूघ्नं कुष्ठघ्नम् आखुविषघ्नं च। रा नि व ४। रक्त रण्डे। रा नि व ८। कुकुन्दर्याम्। हारा।

चुञ्चुपत्र। पु। चुञ्चुक्षुपे। रा नि व ४।

चुञ्चुर। पु। चुञ्चुक्षुपे। रा नि व ४।

चुञ्चुरी। स्त्री। तिन्तिडीबीजकोषे। त्रि। তেঁতুলবীচির খোলা।

चुञ्चुली। स्त्री। चुञ्चुयाम्।

चुण्टा (ण्टी)। स्त्री। ह्रदे। कृत्रिमजलाशय भेदे। हे च। कूपे। त्रिका।

चुत (ति)। पु, स्त्री। अपानद्वारे। गुह्यदेशे। योनौ। श र।

चुम्बक। पुं, क्ली। कान्तलौहविशेषे। চুম্বক। हि चुम्बक। रा नि व १३। तत्पर्याय,—कान्तपाषाण, अयस्कान्त, लौहकर्षक। गुणा—शीतलो लेखनो मेदोविषगरघ्नश्च। भा पू १भ उपरस व।

चुम्बनम्। क्ली। मुखसंयोगे। চুমো। तस्य विहितस्थानानि,—"मुखे स्तने ललाटे च कण्ठे च नेत्रयोरपि। गण्डे च कक्षयोश्चैव कपोले भगमूर्द्धसु। चुम्बनस्थानमित्युक्तं विज्ञेयं कामुकैरिह।" कामशा।

चुम्बला। स्त्री। मुण्डायाम्। मुण्डीरी। वै निघ।

चुरव। पु। क्षमौ। वै निघ।

चुरी। स्त्री। उपकूपे। स्वल्पजलाशये। हे च।

चुलकी। स्त्री। शिशुमारजन्तौ। শুশুক। मे।

चुलुक। पु। प्रसृतिपरिमाणे। हे च। गण्डूषे। घनपङ्के। त्रिका। क्ली। भाण्डभेदे।

चुलुकी (किन्)। पु। कौधामत्स्ये। घड़ियाल। श र।

चुलुम्प। पु। बाललालने। जटा।

चुलुम्पा। स्त्री। छाग्याम्। त्रिका।

चुलुम्पी। पु। शिशुमाराकृतिमत्स्ये, जलजन्तौ। मत्स्ये।

चुल्ल। पु। क्लिन्ननेत्रतादौ। जट।

चुल्लकी। स्त्री। शिशुमारे। कोषीभेदे। मे। श र।

चुल्लि। स्त्री। पाकार्थमग्निस्थाने। উনান। अ टी। तत्पर्याय—अश्मन्त, उद्धान, अधिश्रयणी, अन्तिका (अ), उद्धान, उद्धार, चुल्ली, अन्दिका (अ टी), उद्धानि। शब्दर।

चुल्लिका। स्त्री। शिशुमारविशेषे। শুশুক। वै निघ।

चुल्लिकालवणम्। क्ली। लवणविशेषे। वै निघ।

चुल्ली। स्त्री। गुवाकपुष्पे। च द वा व्या महाराजप्र तैले। चितायाम्। मे।

चुवुक। पु। अधरोष्ठाधोभागे। मुखे। वै निघ।

चुस्त। पु, क्ली। स्थालीपक्वमांसे। पनसफलस्याभ्यन्तरभागे। ভুঁতি। त्रिकाण्ड भ। कूपे। त्रिका। मयूरशिखायाम्। अम।

चूचकम्। क्ली। स्तनाग्रभागे। रा नि व १८।

चूडका। पु। कूपे। त्रि।

चूडा। स्त्री। मस्तके। श्वेतगुञ्जायाम्। वै निघ। शिखायाम्। मयूरशिखायाम्।

चूडामणि। पु। गुञ्जालतायाम्। रा नि व ३। रक्तगुञ्जायाम्। वै निघ।

चूडाम्लम्। क्ली। वृक्षाम्ले। रा नि व ६।

चूडालम्। क्ली। मस्तके। श र। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। रा नि व ३। उच्चटायाम्। अम। ज द १२ प। नागरमुस्तायाम्। रा नि व ६।

चूत (क)। पु। आम्रवृक्षे। रा नि व ११। पायौ। श र। कूपे। मे।

चूर्ण। पु, क्ली। क्षुण्णवस्तुनि। গুঁড়া। "चूर्णं वस्तुनि क्षुण्णे।" अम। रा नि व २०। तत्पर्याय —रज, क्षोद (भा)। लक्षण—"अत्यन्तशुष्कं यद्द्रव्यं सुपिष्टं वस्त्रगालितम्। तत्स्याच्चूर्णं रजः क्षोदस्तन्मात्रा कर्षसम्मिता। चूर्णे गुडः समो देयः शर्करा द्विगुणा भवेत्। चूर्णेषु भर्जितं हिङ्गु देयं नोत्क्लेदकृद्भवेत्। लिह्यात् चूर्णं द्रवैः सर्वैर्घृताद्यैर्द्विगुणान्वितैः। पिबेच्चतुर्गुणैरेव चूर्णमालोडितं द्रवैः।" शार्ङ्ग १ख। अस्य पूर्ववोदनं दन्तपत्रक निहन्ति। वै प। क्षारविशेषे। চূণ। गुणा—वातश्लेष्मघ्नं मेदोघ्नं। शूलार्क

पित्तश्लेष्मोत्क्लिष्टमिश्रम । गन्धचूर्णगुणा —कटु क्षार उष्ण कृमिघ्न । राज । चूर्णजलगुणा — "सदुग्धं चूर्णसलिलं मधुमेहे हितं मतम् । अम्लपित्ते च शूले च पथ्यमप्यौषधं तथा ॥" तत्प्रकारविधि —"चतु कर्षमिते चूर्णे तोयप्रस्थत्रयात्मके । स्थिते चूर्णोदकं तत् स्यात्प्रहरद्वयसंस्थितम् ॥" श्वि ।

चूर्णकः । पु । सप्तसप्तलक्षणविष्टे । वै निघ । षष्टिकधान्यभेदे । स श्रीहिर्वीर्यगुण । सु सू ४६ अ । च सू २७ अ । धान्यकरे । गजबैद्यकम् । सक्तौ । छातु । णिका । स्त्री । गुण्डयाम् । गुंड़ा । च द १० अ ।

चूर्णकोल. । पु । अश्वस्य पादरोगभेदे । "सूक्ष्म चर्णतुल्यैव चूर्णकोल ।" ज द २९ अ ।

चूर्णकुन्तलः । पुं । अलके । अम ।

चूर्णखण्ड । पु, क्ली । कर्करे । काँकर । गुटिम् । हारा ।

चूर्णपारद । पु, क्ली । हिङ्गुल । रा नि व १३ । भा ।

चूर्णवज्रम् । क्ली । वैक्रान्तमणौ । रा नि व १३ ।

चूर्णमणी । स्त्री । मणिविशेषे । कृष्णवर्णो दृश्यमानो यदा कृष्णत्वं गच्छति तदा चूर्णमणीत्युच्यते । सु चि ९ अ ।

चूर्णशाकाङ्क । पु । गौरसुवर्णशाके । रा नि व ७ ।

चूर्णाञ्जनम् । क्ली । विविधाञ्जनान्यतम अञ्जने । गुंड़ा काजल । भा ।

चूर्णाक्ष । पु । मवाले । দেৱান । भा ।

चूर्णि (र्णी) । स्त्री । कपर्दके । कड़ा । मे ।

चूर्णिका । स्त्री । सक्तौ । छातु ।

चूर्णितम् । क्ली । सन्नामकगण्डभग्नेऽस्थिभङ्ग रोगे । See भग्नम् ।

चूर्णोदकम् । क्ली । चूर्णोपरिस्थ स्वच्छजले । श्वि । "चतु कर्षमिते चूर्णे तोयप्रस्थत्रयात्मके स्थिते चूर्णोदकं तत् स्यात् प्रहरद्वयसंस्थितम् ।"

चर्चर । पुं । कट्फले । रा नि व ५ ।

चूल. (क) । पु । केशे ।

चूला । स्त्री । गृहोपरिस्थगृहे । दोताला घर । शब्दर ।

चूलिकम् । क्ली । शीपिकायाम् । लुचो । म च । गुणा,—वाद्धि वातघ्नमत्यं वाढ किञ्चिद्‌ग फाद दधन् श्रामयदृष्णौकाबहम । वैद्यचन्द्रिका ।

चूलिका । स्त्री । हस्तिकर्णमूल । अम ।

चूलिकालवणम् (क्षार:) । क्ली । चुल्लिका लवणे । मनुष्य १३ च । वे, निघ श्म धर्म वि राजवल्लभश्च ।

चूषणम् । क्ली । चोषणे, पाने । रा नि व २० ।

चूषा । स्त्री । चूषणे । कक्ष्यायाम् । काछ दड़ि । अम ।

चेडलपूगम् । क्ली । कोङ्कणदेशख्याते पूगफल विशेषे । रा नि व ११ । See चक्कोट ।

चेत । क्ली । चित्ते । अम ।

चेत(न)को । स्त्री । हिमालयजत्रिशिरहरीत क्याम् । च मु । See हरीतकी । जात्याम् । जातीफुल । रा नि व १० ।

चेतन । पु । मनुष्ये । आत्मनि । रा नि व १९ । स्त्री । त्रिशिरहरीतक्याम् । भल्लातक हवे । वै निघ ।

चेतनाधिष्ठा(स्था)नम् । क्ली । हृदये । च शा ७अ ।

चेतनिका । स्त्री । चेतकीहरीतक्याम् । रा नि व ११ ।

चेतनीया । स्त्री । ऋद्धौ । शक्ति । रा नि व ५ ।

चेतिका । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षे । व, निघ ।

चेदार । पु । सरटे । वै निघ ।

चेलम् । क्ली । वस्त्रे । अ ।

चेलकत्वक् । स्त्री । गुवाकपुष्पत्वचि । গুপারি গাছের বাকড়া । च द था व्या चि । "व्याघ्री चवाचेलकत्वक् ॥"

चेलान (ल) । पु । खतापनस । तरमुज । तत्पर्याय,—अल्पप्रमाणक (अ), चित्रफल, सुखाम, राजतिनिप, खतापनस, नाड़ाम, भट । विका । गुणा—गुरु मधुरं बिदाहि कफवातकरञ्च । राज २५ ।

चेलिका । स्त्री । पट्टवस्त्रविशेषे । চেলির কাপড় ।

चेलिचीम । पु । चित्रौनिमत्स्ये ।

चेलीम. । पु । मत्स्यविशेषे । वै निघ ।

चेष्टक । पुं । रतबन्धभेदे । তপ্সি মাছ । श च ।

चेष्टा । स्त्री । कायिकव्यापारे । व्यापारे । वाङ्मन शरीरप्रवृत्तौ ।

चेष्टानाश । पु । इन्द्रियव्यापे । प्रलये । रा नि व २०।

चेष्टितम् । क्ली । चेष्टायाम् । मे ।

चैतन्यम् । क्ली । चेतनायाम् । प्रकृतौ । रा नि व २० ।

चेतसघृतम् । क्ली । उन्मादे घृतविशेषे । पाठ —"दशमूल्यावकाशमर्यां व्याघ्रेरण्डत्रिवृद्बला । मूर्व्वा शतावरी चेति क्वाथद्विपलिकैरिमै । कल्यो भक्तस्य चाद्धन सद्घृत चतस्र ध्रुतम् । सब्बचेती विकाराणां शमन परम मतम् ॥' क्वাথার্থ—কণ্ট-কারী, শালপাণি, বৃহতী, চাকুলে, গোক্ষুর, বেলছাল, শোণাছাল, পারুলছাল, গাম্ভারিছাল, রাস্না, এরণ্ডমূল, তেউড়ী, বেলেড়া, মূর্ব্বা শতমূলী, প্রত্যেকে ২ প জল ৬৪ শ শেষ ১৬ শ ঘৃত ৪ শ। কল্কার্থ—রাখাল-শশা, ত্রিফলা, রেণুক, দেবদারু, এলবালুক, শালপাণী, তগরপাদুকা, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, অনন্তমূল, শ্যামালতা, প্রিয়ঙ্গু, নীলোৎ-পল, এলাইচ, মঞ্জিষ্ঠা, দন্তী, দাড়িম, নাগেশ্বর, তালীশপত্র, মালতীফুল, বিডঙ্গ, চাকুলে, কুড, রক্তচন্দন, পদ্মকাষ্ঠ প্রত্যেকে ২ তো ২ মা ৪ র। ভা কী মেধ। च द भा ।

चैत्यम् । क्ली । चितायाम । पु । बिल्ववृक्षे । पूजाश्रयाश्वत्थवृक्षविशेषे ।

चैत्यद्रु (म)(वृक्ष) । पु । अश्वत्थवृक्षे । अ मु । रा नि व ११ । र मा ।

चैत्यमुख । पु । कमण्डलौ । त्रि ।

चैत्र (क) । पु । चित्रानक्षत्रयुक्तमासि । अम ।

चैत्रवृक्ष । पु । आम्रवृक्षे । वै निघ ।

चोक(ख)म् । क्ली । स्वर्णक्षीरीमूले । শেয়াল কাঁটার মূল । "चतुष्पर्णी हैमवती हेमक्षीरी हिमावती । हैमाह्वा पीतदुग्धा च तन्मूल चोक मुच्यते ॥" भा ।

चोचम् । क्ली । त्वचि । गुडत्वक् । र मा । (शब्दतात्पर्य्यवरत्ने) । कदलीफले । (सारसुन्दरी) । नारिकेले । भा । तालफले । भ । पत्रे । তেজপত্র । चर्म्मणि । अस्थनि । वल्कले । स्वक्षे । शीघ्र खर्ज्जूरे । वै निघ । भुक्तफलादिचर्व्वणे । ছিবা, চোচা ।

चोचकम् । क्ली । वल्कले । श र ।

चोटो । स्त्री । शाट्याम् । हे । শাড়ী ।

चोडा । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । বড় থুলকুড়ি ।

चोतकम् । क्ली । वल्कले । शब्दर । गुडत्वचि । सुश्रु ।

चोदनागुड । प । कन्दुके । রৈঁদু । त्रि ।

चोदनी । स्त्री । दुरालभायाम् । वै निघ ।

चोपचिनी । स्त्री । चोपचिनीतिख्याते वणिग् द्रव्ये । भा ।

चोर । पु । चौरके । গেঁটেলা । क्षपणद्याम् । (ह्ड्डचन्द्र) । पारलौकयमान्याम् । वै निघ क्रमि चि निम्बादिचूर्णे । शिरोरोगविशेषे । लक्षण— "इलकदातिशये वमन तथव आध्मानघूर्णनकलच शिरोविधाय । य श्वासमात्रपरिरक्षितजीवयोगी रोगा नृभिरुदित स हि चोरनामा ॥' रस र बाल चि ।

चोरक । पु । पृक्कायाम् । प मु । चण्डायाम् । চোরকাঁচকি । वा उ १८ । च सू ४अ । स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये । ग्रन्थिपर्णस्यैव भेद, भटेउर इति नेपालदेशे, गाठिवना इति महाराष्ट्रादौ, चोरा इति पार्व्वतीयदेशादौ प्रसिद्धे । वा उ २अ महालाक्षादितैले । तत्पर्य्याय,—दुष्कुलीन, क्रोधमूर्च्छित विरोध (शब्दर), कीरक (ज) धनहरो, चण्डा, चेम, राक्षसो, गन्धहासक (च) शङ्कित, खड्ग, दुष्पत्र, चमक, रिपु, चपल, कितव, धूर्त पटु, नीच, निशाचर, गन्धदास, कोपनक चोर, फलचोरक, दुष्कुल, ग्रन्थिल, सुग्रन्थि, पर्णचोरक, ग्रन्थिपर्ण ग्रन्थिदल, ग्रन्थि मत । गुणा—सौगन्ध्य उष्ण तिक्त वातकफघ्न नासारोगमुखरोगघ्न अर्शोघ्न क्रमिघ्नश्च । रा नि व १२ ।

चोरकण्टकः । पु । शङ्खिनीवृक्षे । वै निघ ।

चोरकपत्त । पु । लावावृक्षे । सु सू ४८ अ ।

चोरका । स्त्री । चोरपुष्प्याम् । চোরহুলী । च द उन्मा चि मद्यापैशाचघृते ।

चोरपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । शङ्खिन्याम् । চোরহুলী । श र । वा व्या महाराजप्रसारणी तैले । तत्पर्याय,—शङ्खिनी, केशिनी (अ) चोरपुष्पिका । शब्द र । अपि च "अवाक्पुष्पी लघुपुष्पी सव्व्यामरपुष्पिका । केशिनी शङ्खिनी चोरपुष्पी राज्ञीच हटनी ।" द्रव्याभि ।

चोरभण्टि(ण्डि)का । स्त्री । वार्त्ताकी । वै निघ ।

चोरशुण्ठी । स्त्री । श्वेतार्कविशेषाम् । वै निघ ।

चोरस्नायु. । स्त्री । श्वेतकाकजङ्घायाम् । काकनासायाम् । रा नि व ३ ।

चोरा । स्त्री । चोरपुष्प्याम् । प्र च ।

चोलम् । क्ली । गुडत्वचि ।

चोलकम् । क्ली । वल्कले । श र । पु । कवचे हा ।

चोलकी । पु । शङ्खियाम् । वै निघ । करीरे । नारङ्गे । किष्कुपर्व्वणि । मे ।

चोलखण्डुक. । पु । शिरोवेष्टने । विका ।

चोली । स्त्री । कञ्चुलिकायाम् । কাঁচুলী । वि ।

चोलापूगम् । क्ली । आन्ध्रदशभवपूगफले । म चोलापीफल । क चोलिअअडक । रा नि व ११ । See अकोट ।

चोष । पु । चूषणवत्पीडायाम् । पार्श्वज्वाला याम् । भा ।

चोष्यम् । क्ली । अष्टविधान्नान्यतमे अन्ने । रा नि व २० ।

चौञ्ज(ण्टय,ण्डय)म् । क्ली । जलाशयविशेषे । तस्य लक्षण यथा—"शिलाकीर्णे स्वय श्वभ्र नीला ञ्जनसमोदक । लतावितानसम्पन्न चौञ्जमित्यभि धीयते ॥" भा ।

चौर (क) । पु । खर्परे । वै निघ । ग्रन्थि पर्णे । গেঁটেলা । रा नि व २० । वै निघ अपष्या चि वचाद्यघृते ।

चौरिक । प । चोरनामगन्धद्रव्ये । चोर पुष्प्याम् । চোরহুলী । च द वा व्या चि अष्टादशशतीय तैले ।

चौरी । स्त्री । ग्रन्थिपर्णवृक्षे । वै निघ ।

च्यवनप्राश । पु । रासायनाधिकारे । दश मूल बला मुद्गपर्णी माषपर्णी पिप्पली कर्कटशृङ्गी भूम्यामलकी द्राक्षा जीवन्ती कुष्ठ अगुरु हरीतकी ऋद्धि (अभावे बला) वृद्धि (अभावे महाबला) जीवक ऋषभक (अभावे गुडूची वंशरोचना) शटी मुस्ता पुनर्नवा मेदा (अभावे अश्वगन्धा) सूक्ष्मैला उत्पल रक्तचन्दन भूकुष्माण्ड वासामूल काकोली काकजङ्घा प्र १ प पोट्टलीबद्धा आमलकी ५०० शत, क्वाथार्थ जल ६४ श शे १६ श अथ क्वाथ गालयेत् । आमलकानि निष्कुलीकृत पिष्टानि कारयेत् । आमलकभर्जनार्थ तिलतैल ६ प घृत ६ प सिता ५० प एकत्र पक्वा लेहपाके सिद्धे शीतल च प्रक्षेप मधु ६ प वंशलोचना ४ प पिप्पलीचूर्ण २ प त्वगेलापत्रनागकेशराणा चूर्ण प्र २ तो । দশমূল, বেলেড়া, মুগানী মাষাণী, পিপুল, কাঁকড়াশৃঙ্গী, ভূঁই আমলা দ্রাক্ষা, জীবন্তী, কুড়, অগুরু, হরীতকী ঋদ্ধি, বৃদ্ধি, জীবক, ঋষভক, শটী, মুতা পুনর্নবা, মেদা, ছোট এলাচ, উৎপল, রক্ত চন্দন, ভূমিকুষ্মাণ্ড, বাসকমূল, কাকোলী কাকজঙ্ঘা প্রত্যেকে ১ প পোট্টলীবদ্ধ আমলকী ৫০০ শত, ক্বাথার্থ জল ৬৪ শ শে ১৬ শ । ছাকিয়া কাথ লইবে । এব পোট্টলীবদ্ধ আমলকী আঁটী ফেলাইয়া দিয় শক্ত বাটিয়া লইবে । আমলকী ভর্জনার্থ তিলতৈল ৬ প ঘৃত ৬ প ছিনি ৫০ প একত্র পাক করিয়া লেহপাক সিদ্ধ হইলে এব শীতল হইলে, প্রক্ষেপ মধু ৬ প বংশ লোচন ৪প পিপুল ২প গুড়ত্বক্, এলাচ, তেজপত্র, নাগেশ্বর প্রত্যেকের চূর্ণ ২ তো । च । शा की ।

च्युति । स्त्री । भगे । हे च । पायौ । मलद्वारे । श र ।

च्युप । पु । मुखे । सिद्धान्तकौ ।

रव । पु । वाफजङ्कमिर्मद । च वि ० अ ।

छ ।

छग । पु । छागे । त्रिका ।

छगण । पु, क्लौ । करोषे । त्रिका ।

छगल (क) । पुं, स्त्री । छागे । अम । मे ।

छगला । स्त्री । वृद्धदारकलतायाम् । वीज ताडक । श र ।

छगलाङ्घ्री (ण्ड्रो) । स्त्री । वृद्धदारकलतायाम् । र मा । सु सू ३८ अ । छगलान्त्रीलतायाम् । छागलबेँटे । अ टी र ।

छगलान्त्रिका (न्त्री) । स्त्री । वृद्धदारकलतायाम् । रा नि व ३ । नीलवुह्लायाम् । प सु । सु सू ३८ अ । गुणा —कषाया तिक्ता स्वादु रक्तपित्तघ्नी लघु कफघ्नी वातवर्द्धनी सया हिमा च । सु सू ४६ अ ।

छगली । स्त्री । वृद्धदारके । प सु । छाग्याम् । विश्व ।

छच्छिका । स्त्री । सनवनीततक्रे । ननि तुलिवार घोल । वै निघ ।

छटा (डी) । प्रीनफलवृक्षे । मन्दमा ।

छटाफल । पु । नारिकेलवृक्षे । तालवृक्षे । वै निघ । गुवाकवृक्षे । त्रिका ।

छटाला । स्त्री । सौदामन्याम् । हा ।

छत्रम् । क्लौ । आतपत्रे । छाता । तत्पर्याय,— आतपत्रम् (अ), छायामित्र, पटोटज (शब्द र), अब्ज्ञा (हा), आतपवारण (ज) । तच्च वृष्ट्यातप निवारणार्थं व्यवह्रियते । छत्रधारणगुणा — वृष्ट्यातपधूलिवायुहिमनाशि वर्णकरं चक्षुष्य गुरुता वरणमङ्गलकारि च । राज २प । "वर्षानिलरजोघर्महिमादीनां निवारणम् । वर्ण्य चक्षुष्यमोजस्य शङ्कर छत्रधारणम् ॥" सु चि २४अ ।

छत्र (क) । पु । रक्तकोकिलाक्षवृक्षे । लाल कुलियाखाडा । भूमिन पर्णेच वचाकारवृक्ष । छातारिया विष । र मा । तत्पर्याय,— अतिच्छत्र कट (र) । जलकाके । सम्पदरङ्ग पाखि मास्त्राङ्गा पाखी । म ष । भुवय । गन्धतृण । रा नि व ८ ।

छत्रकी । स्त्री । चिह्ननाशरोगे, दुष्ट्रापसर्ग विशेषे । यथा—"छत्राभा नैकवर्णा च छत्रकी नाम नीलिका ।" वा उ १८ अ ।

छत्रगुच्छ । पु । गुच्छवृक्षे । हिञ्चलङ्गा । रा नि व ८ ।

छत्रधान्यम् । क्लौ । धन्याके । धनिया । वै निघ ।

छत्रपत्र(क)म् । क्लौ । स्थलपद्मे । त्रिका । पु । भूर्जपत्रवृक्षे । भूर्जपत्र गाछ । र मा । सप्तपर्णवृक्षे । मानके । कश्चित् ।

छत्रपर्णं । पु । सप्तपर्णवृक्षे । रा नि व २१ ।

छत्रपर्पटो । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । पङ्कपर्पटी । प सु ।

छत्रपुष्प(क)म् । क्लौ । तिलकपुष्पे । वै निघ ।

छत्रपुष्पी । स्त्री । स्थूलशताह्वायाम् । वै निघ ।

छत्रवृक्ष । पु । स्वनामख्यातवृक्षे । छातारिया विष । र मा । मुचुकुन्दपुष्पवृक्षे ।

छत्रा । स्त्री । स्वनामप्रसिद्धौषधौ । "छत्रातिछत्रके विद्यात् रक्षोघ्ने कन्दसम्भवे । जरामृत्युविनाशिन्यौ श्वेतकापोतिसन्निधौ ॥" सु चि ३० अ । See ओषधिगण । शताह्वायामपि । शुल्फा । रा नि व ४ । वा सू २९ अ । अजाख्याम् । मधुरिकायाम् । मौरी । रा नि व ४ । च वि ८ अ । "अजाजी मधुरिका वा ।" च द । सि यो उन्मा चि महापैशाचघृते । "कायस्था शूकरी छत्रा ।" भुवये । गन्धतृण । शिलीन्ध्रे । कोँड़कछाता । मे । धन्याके । धनिया । "छत्रा धान्य वितुन्नकम् ।" मद व २ । मञ्जिष्ठायाम् । रा नि व ६ । आमलक्याम् । वै निघ १म अचोच चि छत्रादिचूर्णं ।

छत्राक । पु । जाम्बवन्तरक्षवृक्षे । दावनाविशेष । रा नि व ८ । आमलकवृक्ष । वै निघ ।

छत्राकी (त्री) । स्त्री । रास्नायाम् । अम ।

छत्राङ्गम्। क्ली। हरितालविशेषे। গোদন্ত হরিতাল। प, मु। See गोदन्तम्।

छत्रातिच्छत्र' (त्रा)। पु, स्त्री। सुगन्धाख्य तृणविशेषे। स जलज छत्राकारश्च भवति काश्मीरस्थदिव्यसरसि दृश्यते। श र। तत् पर्याय,—छत्रातिछत्र, पालन्न, अतिच्छत्रा, सुगन्धा, छत्रक, कटुक, कटु (शब्दर)। (चि) द्रोणपुष्पीवृते। ছোট বড় ঘলঘসিয়া। सि यो उक्ता चि पैशाचघ्नती। श्रीकण्ठ।

छत्राधान्यम्। क्ली। धन्याके। रा।

छत्रिका। स्त्री। शिलीन्ध्रे। বেঁাডকছাতা, পাতালফোড, ভূঁই ফোড। तत्पर्याय,— गोमयछत्रिका, द्विलोर शिलीन्ध्रक, वसारोह, गोलास, उध्यङ्ग (हा) उच्छिलीन्ध्रम्। सा नानास्थानजभेदेन बहुधा। सा गुणा—शीता कषाया स्वादु पिच्छिला छर्द्यतिसारज्वरकफ रोगकरी गुरुश्च। पलालजा तु स्वादुपाका रूक्षा च। च। तथा वेणुजगोष्ठजगुचिस्थानजकाष्ठज शसकविकाश्च दोषकाश्च निन्दिताश्च। राज।

छत्री (इन्)। पु। सप्तपर्णवृक्षे। वै निघ। नापिते। श र। त्रि। छत्रविशिष्टे।

छत्वर। पु। गृहे। के।

छद। पु। ग्रन्थिपर्णवृक्षे। গেঁঠেলা। तमाल वृक्षे। पत्रे। পাতা। गे। तेजपत्रवृक्षे। भेष वा ख्या गन्धकथने।

छदनम्। क्ली। तमालपत्रे। তেজপত্র। रा नि व ६। त्वचि। गुडत्वक्। वै निघ। पत्रे। पक्ष। मे।

छदपत्र। पुं। भूर्ज्जवृक्षे। र, मा।

छदवल्लभ। पु। ग्रन्थिपर्णमूले। গেঁঠেলার মূল। वै निघ।

छदि' (स्)। क्ली। गृहाच्छादने, पाटलि। चाल्।

छद्मघ्निज'। पुं। कङ्कपक्षिणि। কঁাক পাথী। मे।

छद्मा। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६।

छद्मिका। स्त्री। गुडूच्याम्। रा नि व ३। मञ्जिष्ठायाम्। वै निघ।

छद्वर:। पु। दन्ते। वै निघ।

छन्द'। पु। विषे। श र।

छमि:। पु। ऊर्णनाभौ। মাকড়শা। वै निघ।

छरिपा। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्। वै निघ।

छर्द्दम्। क्ली। वमनविरे, वमने। हे च।

छर्द्दन.। पु। निम्बवृक्षे। मदनवृक्षे। ময়না গাছ। प मु। अलम्बुषे। তিৎ লাউ। के। क्ली। वान्तौ। मा नि।

छर्द्दापनिका। स्त्री। कर्कटिकायाम्। কাকুড়। रा।

छर्द्दि: (स्)। स्त्री, क्ली। वान्तौ। वमा। रा नि व २०। तत्पर्याय,—प्रच्छर्द्दिका, छर्द्द, वमथु, वमन, वमि (हे), छर्द्दिका, छर्द्दीका, वान्ति, उद्गार (रा), उत्कासिका, छर्द्दन (शब्दर), छर्द्दि (उ)। सा पञ्चधा। यथा— 'दुष्टैर्दोषैः पृथक्सर्वै र्बीभत्सालोकनादिभिः। छर्द्दयः पञ्च विज्ञेयास्तासां लक्षणमुच्यते। अतिद्रवै रतिस्निग्धैरहृद्यैर्लवणैरपि। अकाले चातिमात्रैश्च तथासात्म्यैश्च भोजनैः। श्रमाद्भयात्तथोद्वेगा दजीर्णात् क्रिमिदोषतः। नार्य्याश्चापन्नसत्वाया स्तथातिद्रुतमश्नतः। बीभत्सैर्हेतुभिश्चान्यै द्रुतमुत् क्लेशितो बलात्। छादयन्नाननं वेगैरर्द्दयन्नङ्ग भञ्जनैः। निरुच्यते छर्द्दिरिति दोषो वक्त्रं प्रधा वितः। स्वप्नाशोद्गारसंरोधे प्रसेको लवणस्तनु। द्वेषोऽन्नपाने च भृशं वमीनां पूर्व्वलक्षणम्।' मा नि।

छर्द्दिका। स्त्री। विष्णुक्रान्तायाम्। अपरा- जिता। रा नि व ५। वान्तौ।

छर्द्दिकारिपु }
छर्द्दिघ्नरिपुः } पुं। मूर्व्वालायाम्। श च। वै निघ।

छर्द्दिघ्न। पु। निम्बवृक्षे। र मा।

छर्द्द्यापनिका (नी)। स्त्री। कर्कटिकायाम्। কাঁকুড়। वै निघ।

छलि। स्त्री। चर्म्मणि। চামড়া। (शब्दर)।

छल्लम् (कम्)। क्ली। वल्कले। नि। शब्दर।

छल्लि (ल्ली)। स्त्री। चर्म्मणि। छाल। श र। लताविशेषे। भवरसान्नोति महाराष्ट्रे। वै निघ। २भ अतिसा चि जम्ब्वादिचूर्णे। पुष्प विशेषे। मे।

छविपत्रकः । पु । हरिकाल्याम् । विछाति । भप कुट वि कन्दर्पसारतैले ।

छा । पु । शावके । एकाक्षर ।

छाग । पु । स्वनामख्यातपशौ । छागल । तत्पर्य्याय,—यज्ञपशु (शब्दमा), परिक्रमसह (वि), पादचत्वर (मे), बस्त, छगलक, अज, स्तभ, छग, छगल, स्तभ शुभ (भ टी), लूणक (श), लघुकाय, क्रयस्द, वर्कर, पर्णभोजन, लम्बकर्ण, मेध्यद वुक्क, अल्पायु, शिवप्रिय (शब्दर), अवुक, मेध्य, पशु, पशुस्वल, मेक । गुणा —"नातिशीती गुरु स्निग्ध मन्दपित्तकफ अत । छगलस्त्वनभिष्यन्दी तेषां पीनसनाशन ॥" सु सू ४६ अ ।

छागकर्णी । पु । सर्ज्जतरौ । शाल गाछ । शाकतरौ । শেগুন গাছ । वै निघ ।

छागघृतम् । क्ली । छागीनवनीतजघृत । छाग घृत । गुणा,—चक्षुष्य दीपन बलवर्द्धन कास श्वासक्षयरोगराजयक्ष्मसु हितञ्च । रा नि व १५ ।

छागण । पु । करीषाग्नौ । घुँटेर आगुन । त्रिका ।

छागदधि । क्ली । छागीदुग्धजातदधनि । छाग-दुग्धेर दइ । गुणा —वातकफघ्न लघु रूक्ष नेत्र रोगे हित अर्शःश्वासकासघ्न रुच्य दीपन पाचनञ्च । रा नि व १५ । "आज दधि भवेच्छीत क्षयवातविनाशन । दुर्नामश्वासकासेषु हितमग्नि प्रदीपनम् ॥ विपाके मधुर रुच्य रक्तपित्तप्रसादन । अस्त प्राभातिकं प्रोक्त वातपित्तनिबर्हणम्" ॥ अत्रि ८ अ ।

छागदुग्धम् । क्ली । अजादुग्धे । छागलदुध । सं शैलोदुग्ध । क पुस्याडिमडाल । गुणा —कषाय मधुर शीत ग्राहि लघु पित्तवायापहारि कास श्वासघ्न रुधिरातिसारे हित त्रिदोषघ्नञ्च । अत्रि ८ अ । लघुकायत्वात् नानाद्रव्यनिषेवणात् नात्यम्बुपानात् व्यायामात् सर्व्वव्याधिहरं, अत्रैवा जदुग्ध गोदुग्धगौर्व्वादधिकगुण्य श्रौतदेहेषु पथ्यतमञ्च । अजाजदुग्ध गुणे किञ्चिदूनम् । रा नि व १५ ।

छागनवनीतम् । क्ली । छागीदुग्धोत्पन्ननवनीते । छागलदुग्धेर ननी । गुणा —लघु मधुर कषाय त्रिदोषघ्न चक्षुष्य दीपन बल्य सदाहितञ्च । प्रत्यग्रनवनीत क्षयकास नेत्ररोग कफघ्न बल्यम् अतिदीपनञ्च । रा नि व १५ ।

छागभोजी (इन्) । पुं । ईहामृगे । हुँडार । रा नि व १९ । त्रि । छागभक्षके ।

छागमांसम् । क्ली । छागलमांसे । सि थी । गुणा —लघु स्निग्ध नातिशीत रुचिप्रद निर्दोष वातपित्तघ्न मधुर बलद पुष्टिदञ्च । छागपोतभव मांस लघु शीतल प्रमेहघ्नञ्च । तथचाच्छिन्नागपोत मांसम् इषल्लघु बलदञ्च । रा नि व १७ । "छाग मांस पर हृद्य तु हृद्य बलवर्द्धन । स्निग्ध मृदनभि ष्यन्दि नात्युष्ण धातुसाम्यकृत् ॥" राज । निष्का सिताण्डच्छागमांसगुणा —कफकृत् गुरु शीत शुद्धिकर बलकर मांसवर्द्धक वातपित्तघ्नञ्च । वृद्ध च्छागमांसगुणा —वातल रूक्षञ्च । तदण्ड रुचि प्रदम् । भा । शुक्रवर्द्धकमिति दृष्टफलम् ।

छागमूत्रम् । क्ली । छागीमूत्रे । गुणा —क्षार कषाय मधुर पथ्य दोष निहन्ति च । अ ।

छागल (क) । पु । छागे । रा नि व १९ । मत्स्यविशेषे । আড় মাছ । तस्य लक्षण—"श्वेत सुकाये समदीर्घवृत्त नि शल्कक छागलक वदन्ति । गते द्विकण्ट किल तस्य पृष्ठे कण्ट ।" तन्मांस गुणा —सुपथ्य रुचिर बलप्रदञ्च । रा नि व १७ ।

छागला (न्त्रिका, न्त्री) । स्त्री । वृद्धदारक लतायाम् । प मु । रा नि व ३ । हुँके ।

छागलान्त्र (न्त्रि) । पु । ईहामृगे । रा नि व १९ ।

छागलाद्य । पु । मल्लिकाकुसुमद्रुमे । प मु ।

छागली । स्त्री । छाग्याम् । अमर ।

छागवाहन । पु । अग्नौ । त्रि ।

छागशकृत् । क्ली । छागविष्ठायाम् । छागल-नादि ।

छागशत्रु । पुं । व्याघ्रे । वै निघ ।

छागशृङ्गी । स्त्री । अजशृङ्गाम् । भा म १म मूत्रकृच्छ्र त्रि ।

छागक्षीरम् । क्ली । छागदुग्धे । भक्र ।

छागाद्यघृतम् । क्ली । यक्ष्मरोगे हितम् । पाठ —"छागमांसतुला ग्राह्य साधयेन्नीरवारीमन । पादशेषेण तेनैव घृतप्रस्थं विपाचयेत् । क्षीरं दधि सदृशे जीवकर्षभकौ तथा । काकोली

ক্ষীরকাকোলী পৃথক্ কল্কৈঃ পলোন্মিতৈ। সম্যক্ সিদ্ধে চাবতার্য্য শীতে তস্মিন্ প্রদাপয়েৎ। শর্করায়া পলান্যষ্টৌ মধুন কুড়বং পিবেৎ॥" ছাগমাংস ১০০ প বারি ৫৪ শ শে ১৬ শ ঘৃত ৩২ প। কল্কার্থ—ঋদ্ধি বৃদ্ধি মেদা মহামেদা জীবক ঋষভক (তদভাবে যথাক্রমে বলা গোরক্ষতণ্ডুলা অশ্বগন্ধা অনন্তমূল গুড়ূচী বংশলোচনা) কাকোলী ক্ষীরকাকোলী প্র ১ প।

ছাগমাংস ১০০ প জল ৬৪ শ শেষ ১৬ শ ঘৃত ৩২ প। কল্কার্থ—ঋদ্ধি (অভাবে বেড়েলা), বৃদ্ধি (অভাবে গোরক্ষ চাকুলিয়া), মেদ, মহামেদ (অভাবে অশ্বগন্ধা, অনন্তমূল), জীবক, ঋষভক (অভাবে গুলঞ্চ, বংশলোচন), কাকোলী, ক্ষীরকাকোলী প্রত্যেক ১ এক প। শা কী। ব দ।

বৃহদ্যথা—"ছাগমাংসতুলাঞ্চৈব দশমূল্যা শতং পলম্। অশ্বগন্ধাপলশতং বাট্যালকশতন্তথা। জলদ্রোণে বিপক্তব্য প্রত্যেকং পাদশেষিতম্। ঘৃতাঢকং পচেত্তেন ক্ষীরং দত্ত্বা সমং ততঃ। শতাবরীরসস্তত্র দাতব্যো ঘৃততুল্যকঃ। মাংসপাকে হুতে চৈব শনৈ র্মৃদ্বগ্নিনা পচেৎ। অস্যৌষধস্য সিদ্ধস্য কল্কস্যাক্তুক্তিসম্মিতঃ। জীবন্তী মধুকং দ্রাক্ষা কাকোল্যৌ নীলমুৎপলম্। মুস্তঞ্চ চন্দনং রাস্না পর্ণিনীদ্বয় শারিবে। মেদে দ্বে চ তথা কুষ্ঠং জীবকর্ষভকৌ শটী। দার্ব্বী প্রিয়ঙ্গু ত্রিফলা নতং তালীশপত্রকৌ। এলা পত্রং বরী নাগং জাতীকুসুম ধান্যকে। মঞ্জিষ্ঠা দাড়িমং দারু এলবালুক রেণুকে। বিড়ঙ্গং জীরকঞ্চৈব পেষয়িত্বা বিনিক্ষিপেৎ। বস্ত্রপূতে সুশীতে চ শর্করাপ্রস্থসংযুতম্॥"

মূর্চ্ছিত গব্য ঘৃত ১৬ শ নপুংসক ছাগের মাংস ১০০ প ক্বাথার্থ দশমূল প্রত্যেক ১০ প অশ্বগন্ধা ১০০ প বেড়েলা ১০০ প জল প্র ৬৪ শ শে ১৬ শ। উক্ত ছাগমাংসাদির প্রত্যেক ক্বাথ ঘৃতের সঙ্গে পাক করিবে। দুগ্ধ ১৬ শ শতমূলীরস ১৬ শ। কল্কার্থ—জীবন্তী, যষ্টিমধু, দ্রাক্ষা, কাকোলী, ক্ষীরকাকোলী, নীলোৎপল, মুতা, রক্তচন্দন, রাস্না, শালপাণী, চাকুলে, শ্যামালতা, অনন্তমূল, মেদ, মহামেদ (অভাবে অশ্বগন্ধা, অনন্তমূল), কুড, জীবক, ঋষভক, (অভাবে গুলঞ্চ, বংশলোচন), শটী, দারু হরিদ্রা, প্রিয়ঙ্গু, ত্রিফলা, তগরপাদুকা, তালীশপত্র, পদ্মকাষ্ঠ, এলাইচ, তেজপত্র, শতমূলী, নাগেশ্বর, জাতীপুষ্প, ধনিয়া, মঞ্জিষ্ঠা, দাড়িম, দেবদারু, এলবালুক, রেণুক, বিড়ঙ্গ, জীরা প্রত্যেকের চূর্ণ ৪ তো বস্ত্রে ছাঁকিয়া প্রক্ষেপ, শর্করা ১৬ প।

শা কী। রস র। অন্যন্ বাতব্যাধৌ। "ছাগ চর্ম্মবিনির্ম্মুক্তং ত্যক্তশৃঙ্গখুরাদিকম্। পঞ্চমূলী দ্বয়ঞ্চৈব জলদ্রোণে বিপাচয়েৎ। তেন পাদাবশেষেণ ঘৃতপ্রস্থং বিপাচয়েৎ। জীবনীয়ৈঃ প্রত্যঙ্গৈ ক্ষীরেণৈব শতাবরী। ছাগলাদ্যমিদং নাম্না সর্ব্ববাতবিকারনুৎ। দ্রোণে দ্রব্যতুলা মুখ্যা স্যাচ্ছাগ দশমূলয়োঃ। পৃথক তুলার্দ্ধং যত্তাক্তদ্বয় দ্বয় দ্বিধীশিতং॥" ছাগমাংস ৫০ প দশমূল ৫০ প জীবনীয়াদি দশকপ্র ৪ তো ১ মা ১ র যষ্টিমধু ১০ তো ১ মা ১৩ র।

চ দ শা ব্যা। ছাগলাদ্য যথা—"নাতিবালা ন বৃদ্ধায় ন হ্রস্বা ন চ রোগিণঃ। মধ্যস্থানস্থবাহস্য ক্রয়া গুণা বিশেষতঃ॥ তুলাদ্রব্যে জল দ্রোণ ইতি বাক্যবলাদিহ। পৃথক্ তুলার্দ্ধং ছাগে দশমূলাজমাসয়োঃ॥" তুলার্দ্ধং পঞ্চাশৎপলানি। ছাগমাংস ৫০ প দশমূল ৫০ প জল ৬৪ শ শে ১৬ শ। "ক্বাথ্যাচ্চতুর্গুণং বারীত্যাদিবাক্যবলাৎ পুনঃ। চতুঃষষ্টিপলং ক্বাথ্য দ্রব্যেষ্বস্য সম্মতম্॥" এতন্মতেন ছাগমাংস ৩২ প। এতচ্চাক্রতিলাভাদিতি বকুল। দশমূলস্য প্রত্যেকং অষ্টরক্তিকোপেত দ্বাদশমাষাধিক পলত্রয়ম্। অত্র দশমূলস্য প্র ৩ প ১২ মা ৮ র। সর্ব্বং পূর্ব্ববৎ। চক্রমতেন প্রায় প্রচার। পৃথগেব জল দ্রোণার্দ্ধেন মাংসক্বাথমেকাহেন কৃত্বা ব্যবহরন্তি বৃদ্ধা। দশমূলেন সহ ক্বাথকরণে তু ব্যুৎপত্তিরপি মাংসক্বাথো নৈ দোষঃ। তদুক্তং "কিবন্তীপ্রিয়াপ্যত্র ক্বাথো ব্যস্তস্তু দোষঃ" ইতি। ক্ষীরং ঘৃতসমং। ক্ষীর সাহচর্য্যাৎ শতাবর্য্যা রসোঽপি ঘৃতসমঃ। জীবনীয় জীবনীয়দশকং। অত্র প্রবিষ্টমপি যষ্টিমধু পুনরুক্তং ভাগদ্বয়প্রাপ্ত্যর্থ। যদুক্তং "ঘৃততৈলে চ যোগে চ যদ্দ্রব্যং পুনরুচ্যতে। তদ্দ্রব্যং ভাগতো দ্বিগুণেন চ॥" ইতি। জলস্থলজমেদাং যষ্টিমধুদ্বয়মিতি তু চক্র। রস র।

ছাগিকা (কী)। স্ত্রী। ছাগস্ত্রিয়াম্। ধাড়ি ছাগল। তৎপর্য্যায়,—অজা, পয়স্বিনী, শৌভ,

मेध्या, गलेस्तनी (रा), छागिका, मञ्जा, सन्म मध्या, गलस्तनी (हे), तुलुम्पा (त्रि) वत्सा, सज्जा मुखविलुण्ठिका (शब्दर)। मांसगुणा — मधुर शीतल वादि दोषघ्न रक्तपित्तहर क्षयकासघ्न कषाय लघु अतिसारज्वरघ्न। अप्रसूतामांस पीनसघ्न शुष्ककासेऽरुचौ शोषे च हितम् अग्निदीपनञ्च। भा।

छागीतक्रम्। क्ली। छागीघोल। छागलदुधेर घोल। गुणा — "छागलं लघु सस्निग्ध त्रिदोष शमनं परं। गुल्मार्शोग्रहणीशूलपाण्ड्वामयविनाशनम्॥" अत्रि ८ अ। See अजातक्रम्।

छागीमूत्रम्। क्ली। अजामूत्रे। See अजामूत्रम्।

छागोच्चारविनाशन। पु। शाखोटवृक्षे। শ্যাওড়া গাছ। वै निघ।

छात। त्रि। दुर्ब्बले। अ।

छात्र(क)म्। क्ली। सरघाभि वरटाभिर्वा कृते छत्राकारपटलसञ्चिते मधुनि। বোল্তাচাকের মধু। तच्च आपीतवर्णम्। "छत्राकारन्तु पटलं सरघा पीतपिङ्गला। यत कुर्व्वन्ति तदुत्पन्नं मधु छात्रकमीरितम्॥" गुणा — विविधमेहकृमिहर गुणोत्तरञ्च पौत्तिकात्। रा नि व १४। कृमिश्वित्ररक्तपित्तहर गुरु च। राज। "वरटा कपिला पीता प्रायो हिमवतो वने। कुर्व्वन्ति छत्रकाकारं तज्जं छात्रमधु स्मृतम्। छात्रकं स्वादु कपिलं पिच्छिलं शीतलं गुरु। स्वादुपाकं कृमिश्वित्ररक्तपित्तप्रमेहजित्। भ्रमतृण्मोहविषकृत् तर्पणञ्च गुणाधिकम्॥" भा।

छात्रदर्शनम्। क्ली। प्रत्यग्रघृते, हैयङ्गवीनघृते। টাট্কা ঘৃত। श च।

छात्रशर्करा। स्त्री। छात्रमधुकृतशर्करायाम्। गुणैश्छात्रमधुसदृशा। रा नि व १४।

छादम्। क्ली। गृहाच्छादने। ज। वस्त्रे। शब्दर।

छान्नम्। क्ली। पत्रे। अ टी भ। पु। नीलाम्लानवृक्षे। नील ঝাঁটি। रा नि व १०।

छादी। स्त्री। चर्म्मणि। চামড়া। शब्दर।

छाया। स्त्री। प्रभायाम्। वर्णप्रभाश्रिता या सा छाया। सा त्रिवाद्याश्रयभेदेन पञ्च भवति। च इ ७ अ। छाया श्यामलोहितनीलपीतादयो रोगिणां मरणसूचका भवन्ति। सु सू ३१ अ। रौद्रशून्यतायां। छाया। तत्पर्याय,—भावानुगा, भूमयी (त्रि), श्यामा, अतेज, भीरु, अनातप, आभीति आतपाभाव, भावानीला। सा गुणा,—शीतला मधुरा दाहश्रमहरा। वा। श्रमभ्रममूर्च्छासन्तापघ्नीति मेघच्छाया। राज २प वटच्छाया बलवर्णप्रसादनी। च।

छायातरु। पुं। छायाप्रधानवृक्षे, वटादौ। त्रिका। सुरपुन्नागवृक्षे। ज।

छायाभृत्। पु। चन्द्रे। हे।

छायामित्रम्। क्ली। छत्रे। श र।

छायामृगधर। पु। चन्द्रे। त्रि।

छायावृक्ष। पु। अश्वत्थवृक्षे। वै निघ।

छावी। स्त्री। सुरपुन्नागवृक्षे। হবিয়ান ফুল।

छिक्कक(ण)म् (का)। क्ली, स्त्री। क्षवथौ। হাঁচি। वै निघ।

छिक्कणी। स्त्री। छिक्किन्याम्। হেঁচেতা গাছ। भा।

छिक्कर। पु। जाङ्गलजीवविशेषे। गुणा — "छिक्करो लघु रुक्षो च मधुरो दीप्तनाशन। तुल्यो हरिणमांसेन ज्वरेष्वपि प्रशस्यते॥" अत्रि २० अ।

छिक्किका (नी)। स्त्री। (Artemisia sternutatoria,) स्वनामख्यातलतायाम्। হেঁচেতা গাছ। हिं नाक्छिकनी। तत्पर्याय,—उग्रा (हे), उग्रगन्धा। (मे)। गुणा — कटुका रुच्या तीक्ष्णोष्णा वह्निपित्तकृत् वातरक्तहरी कुष्ठकृमिवातकफापहा च। भा।

छिक्किपत्रा। स्त्री। छिक्किन्याम्। হেঁচেতা। वै निघ।

छित्ति। पु। करञ्जवृक्षे। श च।

छिदकम्। क्ली। वज्र। उ।

छिदा। स्त्री। छेदने। मुग्धबो।

छिदि। स्त्री। कुठारे। मे।

छिदिर। पुं। अग्नौ। रज्जौ। करवाले। कुठारे। मे।

छिद्रम्। क्ली। शीतशिवे। रा नि व १८। रन्ध्रे।

शोफहृत्॥" सु सू ४६ अ। मदनहवे। मग्ना गाछ। पिष्टकसुरायाम्। मे। क्ली। गोमये। र मा।

जग्धर् । त्रि। भुक्ते। अ।

जग्धिः । स्त्री। भोजने। रा नि व २०।

जग्मि । स्त्री। वायौ। के।

जघनः । पु। शरीरावयवे, कटिप्रदेशे। नितम्ब स्त्रम श्रोणे स्त्रीणां जघनमग्रत।" रा नि व १८। कथ्यध स्थाने। वै निघ।

जघनकूपकौ । पुं। सन्धिखलदये। हला।

जघनेफला । स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। काकडुमुर। अम। ल द ११अ।

जघन्यम् । क्ली। शिश्ने। मे।

जङ्गमकुटी । स्त्री। तृणादिच्छत्रे। त्रिका।

जङ्गमविषम् । क्ली। सर्पादिविषे। तत्राश्रय भेदेन षोडशधा। ते चाश्रया दृष्टिनि श्वासदंष्ट्रा नखमूत्रपुरीषशुक्र लालार्त्तव मुखसन्दंशविशर्द्धित गुदास्थिपित्तशूकशवादय। तत्र दृष्टिनि श्वास विषा दिव्या सर्पा, भौमा दंष्ट्राविषा, मार्ज्जारश्व वानरादयो दंष्ट्रानखविषा, चिपिटादयो मूत्रविषा, मूषिका शुक्रविषा, लूताय लालामूत्रपुरीष शुक्रार्त्तवादिविषा, वृश्चिकादय आलविषा, विष हतास्थिसर्पकण्टकवरटामत्स्यास्थीनि चेति अस्थि विषाणि, शकुलीमत्स्यादय पित्तविषा। सु कल्प ३अ।

जङ्गलम् । क्ली। मांसे। निर्ज्जनदेशे। त्रिका।

जङ्गालम् । क्ली। रञ्जनद्रव्यभेदे। जाङ्गाल इः। चक्र चि ८ शाक। केदारे। तत्पर्याय,— आलि, सेतु (ज)।

जङ्गुलम् । क्ली। विषे। त्रिका। जालिनीफले। श र।

जङ्घा । क्ली। गुल्फोर्द्ध जान्वधोभागे। जाङ। रा नि व १८। तत्पर्याय,—प्रसृता (अ), टङ्का टङ्क, टङ्किका (शब्दर.)।

जङ्घापर्व्व । क्ली। ऊरुमध्यस्थपर्व्वणि। वै निघ।

जङ्घापिण्डिका । स्त्री। कहाडये। ऊँड्य सन्ना। च शा ७अ। इन्द्रवसौ। पायेर डिम्।

जङ्घालः । पु। जाङ्गलमृगभेदे, एणहरिणर्ष्य कुरङ्गकरालकृतमाल शरभश्वदंष्ट्र पृषतचारुष्कारमृग मातृकाप्रभृतिषु मृगेषु। तन्मांसञ्च कषाय मधुर लघु वातपित्तघ्न तीक्ष्ण हृद्य बस्तिशोधनञ्च। सु सू ४६ अ।

जङ्घालवर्ग । पुं। जङ्घालजातीय मृगसमूहे। "हरिणैणकुरङ्गर्ष्य वातायुर्म्मृगमातृका। राजीव पृषतश्चेव जङ्घाला शरभादय॥" भा।

जङ्घाशूलम् । क्ली। वातव्याधिभेदे। नि।

जङ्घास्थि । क्ली। जङ्घानलकास्थनि, ते च द्वे। अन्यास नला। च शा ७अ।

जटरः । पु। उदरे। द्वि कोष।

जटा । स्त्री। भूम्यामलक्याम्। रा नि व ५। रुद्रजटालतायाम्। रा नि व ३। जटामांस्याम्। रा नि व १२। शतावर्य्याम्। रा नि व ४। चा उ ५ अ। तरुमूले। वै निघ। कपि कच्छ्वौ। र मा।

जटाजूटः । पु। जटासमूहे।

जटाज्वाल । पु। प्रदीपे। श।

जटान्ता । स्त्री। जटामांस्यां। भूम्यामलक्यां। वै निघ।

जटामांसी । स्त्री। (Valeriana jatamamsi) स्वनामख्यातगन्धद्रव्यविशेषे। जटांमांसी। तत्पर्याय,—नलद, वह्निनी, पेषी, मांसी, कृष्णजटा, जटी, किरातिनी, जटिला, लोमशा, तपस्विनी (र), मिषिका (अ टी), भूतजटा, (मा), क्रव्यादी, पिशिता, पिशी, पेशी, पेशिनी, जटा, हिंसा, मांसिनी, जटाला, नलदा, मेषी, तामसी, चक्रवर्त्तिनी, माता, अमृतजटा, जननी, जटावती, मृगभक्षा (रा), जड़ामांसी, मिसि, मिषि, मिसी, मिषिका, मिषि (शब्दर)। सा त्रिधा—साधारणजटामांसी सुगन्धजटामांसी सूक्ष्मजटामांसी चेति। विशेषा पर्य्याये मग्या। सा गुणा—सुरभि कषाया कटु शीतला कफ हृत् भूतघ्नी दाहघ्नी पित्तघ्नी च। रा नि व १२। तदनुविपर्म स्वर्ग्य हृद्यायस। राज। तिक्ता कषाया मेध्या कान्तिदा बल्या स्वादुर्हिमा त्रिदोषरक्तदाहवीसर्पकुष्ठघ्नी च। भा। हर्ष बला

—"समूलकेशरा स्निग्धा मांसी पिङ्गजटाकृति ।" भेष ।

जटामांस्यादि । पु । कफरोगे सदादिसुरभि द्रव्यगण । जटामांसी मञ्जी पत्री लवङ्ग तगर शिलारस गन्धपाषाणेषु । रा नि व- ।

जटामूला । स्त्री । शतमूल्याम् । शतमूली । रा नि व, ४ ।

जटायु । पु । गुग्गुलौ । गुग्‌गुल । प मु ।

जटारुद्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । सुगन्धजटामांस्याम् । गन्धमांसी । रा नि व १२ ।

जटाल । पु । कर्चूरे । गुग्गुलौ । रा नि व १२ । मुष्ककवृक्षे । घण्टापारुल । वटवृक्षे । रा नि व ११ ।

जटाला । स्त्री । जटामांस्याम्, गन्धमांस्याम् । सुगन्ध जटामांसी । रा नि व १२ ।

जटावती । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ ।

जटावल्ली । स्त्री । रुद्रजटायाम् । गन्धमांस्याम् । रा नि व ३ ।

जटि (टी) (इन्)) । स्त्री, पु । प्लक्षद्रुमे । पाकुड़ गाछ । अ र । मतुदपक्षिविशेषे । जटायु । च सू २०अ । स्त्री । जटामांस्याम् । प मु ।

जटिका । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । वै निघ ।

जटिल । पु । वटवृक्षे । प्लक्षवृक्षे । गुग्गुलौ । वै निघ । कर्चूरे । रा नि व ६ । दमनकक्षुपे । रा नि व १० । सिंहे । रा नि व १६ । सिंहे । अ च । स्त्री । पिप्पल्याम् । मे । उच्चटायाम् । र मा । शूकवचायाम् । वचायाम् । रा नि व ६ । श्वेतपुनर्नवायाम् । सुगन्धजटामांस्याम् । वै निघ । जटामांस्याम् । रा नि व १२ । वा उ ६अ महापैशाचघृत । च मू ४अ ।

जटु(ड्)ल । पु । पिप्लौ । जड़ुल । चम इ । च । See जतुमणि ।

जठर । पु, क्ली । कुक्षौ, उदरे । रा नि व १८ । ककटे । मे । उदररोगे । त्रि । वृद्धे । मे ।

जठरघ्न । पु । जलोदरे । रा नि व २० ।

जठरज्वाला । स्त्री । उदरशूले । पेटज्वाला । वै निघ, ।

जठरनुत् । पु । आरग्वधवृक्षे । शोंदाल गाछ । अ च ।

जठरयन्त्रणा । स्त्री । गर्भयातनायाम् ।

जठरव्यथा । स्त्री । उदरशूले । उदरवेदना । वै निघ ।

जठरानल । पु । कोष्ठाग्नौ ।

जठरामय । पु । जलोदररोगे, उदररोगे । जल-उदरी, उदरी । रा नि व २० ।

जठ(ड)री । स्त्री । गर्भौटिकावृक्षे । तृण-विशेष । रा नि व ८ ।

जडम् । क्ली । शीतके । रा नि व १२ । जले । अ टी रा । पु । शरदि । वै निघ ।

जडता । स्त्री । जाड्ये । रा नि व २० ।

जडसम्भवम् । क्ली । शीतलजले । वै निघ ।

जडा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । आलकुशी । प मु । भूम्यामलक्याम् । र मा ।

जतु(क)म् । क्ली । जतुके । (स्त्री) । लाक्षायाम् । लाह् । मे । वै निघ २अ चयचि लक्ष्मीविलास तैले । शिलाजतुनि (कम्) हिङ्गुनि । हि । भा ।

जतुका । स्त्री । लाक्षायाम् लाहा । वास्तुके । वै निघ । चर्मचव्याम् । चामचिकी । अ र । च द चपला चि । जतुकानामगन्धद्रव्ये । च टी । पर्पटीनामगन्धद्रव्ये । भा । मालवे प्रसिद्धलता विशेषे । रा नि व ३ । See जतुका ।

जतुकाजननी । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । वै निघ ।

जतुकारी । स्त्री । जतुकालतायाम् । रा नि व ३ । अलक्तके । आल्ता । वै निघ ।

जतुकाश्मीरम् । क्ली । कुङ्कुमे । वै निघ ।

जतुकाष्ठा । स्त्री । लाक्षायाम् । वै निघ ।

जतु(न्तु)कृत् । स्त्री । जतुकानामक द्रव्ये । चम । लाक्षायाम् । वै निघ ।

जतुकृष्णा । स्त्री । पर्पटीनामगन्धद्रव्ये, जतुका लतायाम । भा ।

जतुनी । स्त्री । चर्मचटिकायाम् । त्रिका ।

जतुपत्रिका । स्त्री । पाठायाम् । क्षुद्रपाषाण भेदे । वै निघ ।

जतु(न्तु)मणि. । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे । यतुक, जड़ुल । तल्लक्षणं यथा—"नीरुजं सममुत्पन्नं मण्डलं कफरक्तजम्। सहजं रक्तमीषच्च श्लक्ष्णं जतुमणिं विदुः ॥" मा. नि १२ च ।

जतुमुखः । पु । रक्तमुखशालिधान्यविशेषे । लक्षणं यथा—"लाक्षावर्णं मुखं यस्य ज्ञेयो जतुमुखस्तु सः ।" भा पू १भ धान्यव । अयं त्रीहि-र्दीर्घगुणः ।

जतुरसः । पुं । अलक्तके । आलता । रा नि व ६ ।

जतुशिला । स्त्री । शिलाजतुनि । वै निघ २भ कृमि चि विड़ङ्गादितैले ।

जतूकर्णः । पु । तन्त्रकारभेदे ।

जतूका । स्त्री । अजिनपत्रायाम् । चामचिका पाखी । अ र । जतौकायाम् । अम । वास्तुक भेदे । वै निघ ।

जतु(क)म् । क्ली । रुक्मकर्षणी जन्मी । पाशुवृ । रा नि व १८ ।

जत्वस्थि । क्ली । स्कन्धवक्षसन्ध्यस्थनि । पाशु-व्रार हाड़ । नि व दे । च शा ७अ ।

जत्वश्मक(ज)म् । क्ली । शिलाजतुनि । रा नि व १३ । मन शिलायाम् । वै निघ ।

जनः । पु । लोके । मनुष्ये । अम ।

जनकम् । क्ली । पद्माङ्गचन्दने । रक्तचन्दनभेद । रा नि व १२ ।

जनकारो (इन्) । पुं । अलक्तके । रा नि व ६ ।

जनन्या । स्त्री । दये । वै निघ ।

जननम् । क्ली । जन्मनि, उत्पत्तौ । मे ।

जननिः (नी) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । कटुकायाम् । अलक्तके । रा नि व ६ । जटामांस्याम् । रा नि व १२ । जन्तुकालतायाम् । रा नि व ३ । जनीनामकगन्धद्रव्ये, पर्पटीनामकगन्धद्रव्ये, पपरीति ख्यातदेशे । जटा । अ र । चर्मचटकायाम् । चामचिका । विका । वास्तूके । मञ्जिकायाम् । वै निघ । यूथिकायाम् । यूँइ फुलेर गाछ । अ च ।

जनप्रिय' । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे । सजिना गाछ । रा नि व. ७ । गोधूमे । नागरङ्गवृक्षे । नारङ्गा लेवु । वै निघ । धान्यके । धने' । रा नि व ६ ।

जनप्रिया । स्त्री । कुस्तुम्बुर्व्याम् । काँचा धने' । हि कोथमीर । रा नि व ११ । हिलमोचिकायाम् ।

जनरञ्जकः । पु । वनशालूके । वै निघ ।

जनरञ्जनी । स्त्री । जन्तुकालतायाम् । जनीनामसुगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

जनवल्लभ' । पु । श्वेतरोहितकवृक्षे । श्वेत रोड़ा । रा. नि व ८ ।

जनाशन । पु । वृकजाती, वृके । रा नि व १८ ।

जनाश्रय' । पु । गृहे ।

जनि (नी) । स्त्री । वास्तूके । वेतो । वै निघ । उत्पत्तौ । अम । स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये । भ टी रा । जन्तुकायाम् । कटुकायाम् । कटुकी । रा नि व ६ । (नी) सातलायाम् । वै निघ ।

जनिनीलिका । स्त्री । महानील्याम् । बड़ नील । रा नि व ४ ।

जनिष्ठा (नेष्टा) । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व । ६ । जातीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । जटौ । रा नि व ५ । जन्तुकालतायाम् । रा नि व ३ ।

जनेष्टः । पु । गन्धराजपुष्पवृक्षे । गन्धराज फुलेर गाछ । रा नि व १० ।

जनोत्तम. । पु । आकवृक्षे । शेओड़ा । प मु ।

जन्तवम् । क्ली । विडङ्गे । वै निघ २भ अश चि ।

जन्तु । प । वाह्याभ्यन्तरक्रिमौ । वा टी हेमा । प्राणिमात्रे । अम ।

जन्तुक' । पु । हिङ्गौ । श द १२भ । जन्तुकायाम् । वै निघ ।

जन्तुकम्बु' (क) । पु । कृमिशङ्खे । रा नि व १९ ।

जन्तुका । स्त्री । लाक्षायाम् । रा नि व ६ । मालवदेशप्रसिद्धस्वनामख्यातलतायाम् । हि पापड़ी । तत्पर्याय,—जतुकारी, जननी, चक्रवर्तिनी, तिर्यक्फला, निशात्वा, सुमविका, बहुपुत्री,

राजवृक्षा, अनेष्टा, कपिकच्छूफलोपमा, रजनी, सूक्ष्मवल्ली, भ्रमरी, कृष्णवल्लिका, बिन्दुलिप्ता, कपटच्छा, यन्थिपर्णा, सुवर्चिका, तरुवल्ली, दीर्घफला। गुणा—शिशिरा तिक्ता रक्तपित्तकफघ्नी दाहव्रणावमिहरा रुचिकृत् दीपनी च। रा नि व ३। नाडीहिङ्गौ। पद्मचारिण्याम्। भ्रमर्याम्। त्वचि। रा नि व २३।

जन्तुकारी। स्त्री। जन्तुकालतायाम्। रा नि व, ३। नाडीहिङ्गौ। अलक्तके। रा नि व ६।

जन्तुघ्नम्। क्ली। हिङ्गुनि। विडङ्गे। प सु। पु। बीजपूरवृक्षे। টাবা গাছ। रा नि व ११। (घ्नी) स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ६। जन्तुकालतायाम्। वै निघ।

जन्तुजित्। पु। जम्बीरवृक्षे। জামীর গাছ। रा नि व ११।

जन्तुतन्तु। पु। यववीजे। वै निघ।

जन्तुनाशनम्। क्ली। हिङ्गुनि। हि। रा नि व ६। पु। विडङ्गे। पारसीकयमान्याम्। वै निघ।

जन्तुपादप। पु। कोषाम्रवृक्षे। জলপাই। रा नि व ११।

जन्तुफलः। पु। उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর। रा नि व ११। क्ली। उदुम्बरफले। चि क्र क अर्द्दावलेह चि।

जन्तुमत्फल। पु। उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর। वै निघ।

जन्तुमाता। स्त्री। लाक्षायाम्। वै निघ। रक्तजक्रिमिभेदे। च वि ७अ।

जन्तुमारी। स्त्री। निम्बुकवृक्षे। গোঁড়ালেবু গাছ। रा नि व ११।

जन्तुरस। पु। अलक्तके। আলতা। रा नि व ६।

जन्तुला। स्त्री। जन्तुकालतायाम्। জতোলতা। वै निघ। काशतृणे। त्रिका।

जन्तुवृक्ष। पु। कोषाम्रवृक्षे। জলপাই। उदुम्बरवृक्षे। वै निघ।

जन्तुशत्रु। पु। विडङ्गे। चि क्र क कीट रक्षणे।

जन्तुहनन(रण)म्। क्ली। विडङ्गे। वै निघ।

जन्तुहन्त्री। स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ६।

जन्मबलप्रवृत्त। पु। एते रोगविशेषा ये मातुरपचारात् पङ्ग्वन्ध बधिर मूकमिन्मिनवामन प्रभृतयो जायन्ते। स पुनर्द्विविधो रसकृतो दौहृदापचारकृतश्चेति। सु सू २४ अ। एष आध्यात्मिक।

जन्मवर्त्म। क्ली। भगे। त्रिका।

जन्यु। पु। जीवे। अग्नौ। मे।

जपा (व्या)। स्त्री। ओड्रपुष्पवृक्षे। জবা-ফুলের গাছ। तत्पर्याय,—जवा (वि), ओड्रपुष्प, त्रिसन्ध्या। सा द्विधा श्वेतरक्तभेदेन। गुणा—कटूष्णा इन्द्रलुप्तघ्नी क्रिमिच्छर्दिहरी च। रा नि व १०।

जपाकुसुमसन्निभम्। क्ली। हिङ्गुनि। वै निघ।

जपापुष्प(प्रसून)म्। क्ली। जवायाम्। জবা ফুল। तस्य अगर्भसम्पादनगुण। चि क्र क गर्भ चि।

जपारक्तम्। क्ली। जवापुष्पे। प। जपावृक्ष।

जमनम्। क्ली। भोजने। च टी भ।

जम्ब। पु। जम्बीरवृक्षे। জামীর গাছ। र सा स।

जम्बा। स्त्री। जम्बूफले। জাম। अम।

जम्बाल। पु। केतकवृक्ष। श र। शैवाले। पङ्के। त्रिका। हारा। क्ली। सुगन्धद्रव्ये। वै निघ।

जम्बालिनी। स्त्री। पद्मिन्याम्। शब्दर। नद्याम्। हे।

जम्भि (म्भी, म्बी)र (क)। पु। (Citrus medica Citrus acida) स्वनामख्यातफलवृक्षे। গোঁড়ালেবু গাছ জামীর। हि जम्बीरी, निम्बू। मं इड। ता कवित्तै। ते निम्मचेट्टु। मद व ६। तत्पर्याय,—दन्तशठ, जम्भ, जम्भीर, जम्भल (अ), जम्भक, जम्भर (श) दन्तहर्षण, दन्तकर्षण, जम्भीर, जम्भिर (शब्दर), रेवत, वक्त्रशोधी, दन्तहर्षक (ज), जम्भी, रोचनक, मुखशोधी, शोधारि। स

द्विविध जम्बीरमल्पजम्बीरभेदेन । गुणा— "जम्बीरं पाचनमीषत् कृमिनाशकफापहम् । सुरभि दीपनी रुच्य सुखवैशद्यकारकम् । कफानिलविष श्वासकासदौर्गन्ध्यनाशनम् । पित्तकृत पार्श्वशूलघ्न सरस वह्निदाहहृत ॥" सु सू ४६ अ । "अल्प जम्बीरिका तद्वत् तृष्णाच्छर्द्दिनिवारणी ।" भा । तत्फलमम्लमधुर वातघ्न पित्तकृत् पथ्य पाचन रोचन बल्यमाग्नेय । पक्व तत् मधुर कफदमन पित्तरक्तदोषघ्न वर्ण्य वीर्य्यवर्द्धन रुचिकृत् पुष्टिकृत् तर्पनञ्च । रा नि व ११ । अत्यम्ल गुरु सुगन्धि दुर्ज्जरञ्च । राज । मरुवकवृक्षे । गन्ध तुलसी, नागदना । अर्ज्जकवृक्षे । शुभ्र तुलसी । सितार्ज्जके । श्वेतपत्र शुभ्र तुलसी । रा नि व २० । च द वात चि ।

जम्बीरिका । स्त्री । जम्बीरभेदे । भा ।

जम्बु । पु, स्त्री । जम्बूवृक्षे । जाम गाछ । क्षुद्रजम्बूवृक्षे । बा ञाम गाछ । र मा स । नागदमन्याम् । 'गोलापजाम' इति ख्याते वृक्षे । वै निघ । क्ली । जम्बूफले । ञाम । अम । तत्पर्य्याय,—जम्बू, जाम्बवम् । अ ।

जम्बुक । पु । 'गोलापजाम' इति ख्याते वृक्षे । श र । श्योनाकवृक्षे । प मु । शृगाले । रा नि व १९ । श्योणाकभेदे । रा नि व ९ ।

जम्बुकल्पाम् । क्ली । गन्धद्रव्ये । भा ।

जम्बुडिका । स्त्री । खिनमाषे । रावणकुमार तन्त्रे ।

जम्बु(म्बू)ल । पु । केतकवृक्षे । केया गाछ । व मा । जम्बूवृक्षे । जामरूल । मे । कर्णपाली गतरोगविशेषे । सु सू १६ अ ।

जम्बुवनजम् । क्ली । श्वेतजवापुष्पे ।

जम्बू । पु, स्त्री । (Ugenia jambolana, Syn Syzigium jambolanum) स्वनामख्यातमहातरौ । जाम गाछ । हि जाम । म जाम्भुल । क नेरिलसा । ते नेरडचेट्टु । तत् पर्य्याय,—जम्बु (अ टी भ), जम्बूल (मे), सुरभिपत्रा, नीलफला, श्यामला, महास्कन्धा, राजार्हा, राजफला, शुकप्रिया, मेघमोदिनी (रा) । राजजम्बू-काकजम्बू-भूमिजम्बूभेदा त्रिधा । तासां विशेषाः तत्पर्य्याये द्रष्टव्याः । सा गुणा —कषायमधुरा श्रमपित्तदाहकण्ठार्त्तिशोषनी कृमिघ्नी श्वासातिसारकफकासघ्नी विष्टम्भिनी पाचनी च । रा नि व ११ । तत्फलगुणाः— "अत्यर्थं वातलं ग्राहि जाम्बवं कफपित्तजित् ।" सु सू ४६ अ । गुरु स्वादु शीतलम् अग्निवृद्धि कर रुच्य वातलञ्च । राज । "जम्बूग्राही मधुरकफहा शोधनी वातहारी ।" अत्रि १० अ । च द ज्वरातीसार चि कलिङ्गाद्यगुः जम्बूस्थिमध्ये । पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे । रड शोणा गाछ । रा नि व १० । नागदमन्याम् । रा नि व ५ ।

जम्बूकः । पु । शृगाले । ब्राह्मा । पश्चीशाद । मयाराख्यां । वाराहीकन्दे । रा नि व ११ । पीतलोध्रे । वै निघ । (का) स्त्री । कपिल द्राक्षायाम् । रा नि व ११ ।

जम्बूद्वयम् । क्ली । महाजम्बू राजजम्बूर्यैति द्वयो । परन्तु एका जम्बूर्बृहत्फला अपरा ह्रस्वफला काकजम्बूश्च । "जम्बूद्वयाम्र कपीतनसोमवल्का ।" वा सू १५ अ । सु सू ३८ अ । न्यग्रोधादि ।

जम्बूराज । पु । बृहत्फलजम्बूभेदे ।

जम्बूलः । पु । जम्बूवृक्षे । केतकपुष्पवृक्षे । मे ।

जम्भ (क) । पु । जम्बीरवृक्षे । जामीर गाछ । रा नि व ११ । श च । मै निघ कास वि लीकनाथपोट्टलीरसे । शुक्रस कि । इन्द्रद्वेषि । हि च । दन्ते । नका । मे स्त्री । अन्न । पु (क) पात नोभ्र । व नि । तृणे ।

जम्भका । स्त्री । जृम्भायाम् । हाइ तोला । रा नि व २० ।

जम्भन (ल) । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ । रा नि व १० । मरुवकवृक्षे । तुलसीभेदे । वै निघ । क्ली । मैथुने । (ल) जम्बीरवृक्षविशेषे । प शु निका । मद । रा नि व ११ ।

जम्भर । पु । जम्बीरे । श ।

जम्भला । स्त्री । सुखप्रसवप्रत्ययराक्षसीविशेषे । तथा—"समुद्रस्योत्तरे तीरे जम्भला नाम राक्षसी । तस्या स्मरणमात्रेण विशल्या गर्भिणी भवेत् ।" राजमार्त्तण्ड । तुष्ठौ । तृणा । वै निघ ।

जम्भा । स्त्री । जृम्भायाम् । हाइ तोला । अग्निम् । रा नि व ११ ।

जम्भारि । पु । वज्री । वज्रे ।

जम्भी (न्) । पु । जम्बीरवृक्षे । श च ।

जय'। पु। अग्निमन्थवृक्षे। गणिरी। भा। पीतमुद्गे। सोणा मुग। वै निघ।

जयकारिका। स्त्री। लज्जालुकायाम्। लज्जावती लता। वै निघ।

जयतरु। पु। नन्दीवृक्षे। वै निघ।

जयदेवः। पु। रसायनसंग्रहकारे।

जयद्रुम। पु। वन्दायाम्। वान्दा। वै निघ।

जयनाल। पु। यावनाले। जनार। वै निघ।

जयन्त। पु। चन्द्रे। त्रि।

जयन्तिका। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ६।

जयन्ती। स्त्री। (Aeschynomene sesban or Sesbania aculeata) स्वनामख्याततिक्तमाक्षौषधिवृक्षे। जयन्ति गाछ, धन्चे गाछ। म क भोरेरि, तीगरसे। तत्पर्याय,— जया, तर्कारी, नादेयी, वैजयन्तिका (च), जैत्री (शब्दर), बला, मोटा, हरिता, विजया, सूक्ष्मपत्रा, विक्रान्ता, अपराजिता। गुणा,— गलगण्डानिलभूतघ्नी तिक्ता कटु उष्णा च। रा नि व ४। तच्च गरदोषघ्न चक्षुष्य मधुरं हिमञ्च। राज ३प। See बलमोटा। (कल्पसारतैलि, महाभयघ्नाम्)। स स्त्री। कपिकच्छी। आनकुशी। रा नि व ३। हरिद्रायाम्। जयायाम्। विजयायाम्। रा नि व २१। अग्निमन्थे। आगुग्रह। भा। श्वेतरक्तकाञ्चनवृक्षे। वचायाम्। मञ्जिष्ठायाम्। काञ्जिके। हरीतक्याम्। श्वेतनिर्गुण्ड्याम्। श्वेतजयन्तीमूलस्य शिरसि धारणात सर्वज्वरनाशो भवति। च द ज्वर चि। "मूल जयन्त्या शिरसि धृत सर्वज्वरापहम्।"

जयपाल। पु। स्वनामख्यातवृक्षे। जयपाल वृक्ष। जैपाल, जमालगोटा इति च भाषा। तत्पर्याय,—जैपाल (नि), सारक रेचक, तिन्तिडीफल, दन्तीबीज, मलद्रावि बीजरेचक कुम्भीबीज, कुम्भिनीबीज, घण्टाबीज, घण्टिनीबीज, निकुम्भाख्यबीज, मोघनीबीज चक्रदन्तीबीज। बीजगुणा —तीक्ष्णमुष्ण दाहकम् उत्क्लेदकरम्। कटुकञ्च क्रमिघ्न विरेचन दीपन कफवातघ्न उदरामयघ्नञ्च। रा नि व ६। "जयपालबीजमध्ये सर्व उपगामयघ्नरसे च। सञ्चापितमुष्णं विशोधनकरमतो सर्वैवास।" अनवद्यतो गुडलम्, उत्क्षेप शिरमित्यर्थ। सा स्त्री। अपि च। "स्विन गोमयतोये वा दुग्धे वा जयपालक। खर्परे मृद भृष्ट तत ऽ शेष शुद्धिमृच्छति॥" अपि। अथवा जयपालबीज निस्तुष द्विधाकृत्य बीजमध्यस्थपत्रञ्च परित्यज्य अष्टमांशटङ्कणचूर्णेन विमिश्र्य च क्षेत्र यत्नेन दुग्धसप्तधा विवार भाव्यम्। तत्तैल सार्ष पादितैलवत् तैलपीडनयन्त्रे निष्कास्यम्। गुणा—अस्यु ग्ररेचकम् आनाहोदरघ्न धनुसकसन्धास शिरोरोगघ्नं ज्वरघ्नमुग्धावहरणाभवातशोथघ्नंकाङ्ग रोगञ्च मर्दनात् हन्ति कासञ्च हरति। अपि। एरण्डवृक्षे।

जयमङ्गलरस। पु। विषमज्वरघ्ने औषधविशेषे। पाठ —हिङ्गुलसम्भव सूत गन्धक टङ्कण तथा। ताम्र वङ्ग माक्षिकञ्च सैन्धव मरिच तथा। एतत्समांशमादाय द्विगुण स्वर्णभस्मक। तदर्धं कान्तलौहञ्च रूप्यभस्म च तत्सम। एतत् सर्व विचूर्ण्याथ भावयेत् कनकद्रव। शेफालिकादलरसापि द्ग्मूलरसेन च। किरातातिक्तकै क्वाथैस्त्रिवार भावयेत् सुधी। भावयित्वा तत पश्चात् गुञ्जा द्वयवटीकृता। अनु मधु जीरकचूर्णञ्च। सा स्त्री। अन्य —हिङ्गुलोत्थपारद गन्धक टङ्कणचार ताम्र वङ्ग स्वर्णमाक्षिक सैन्धवलवण मरिचचूर्ण प्र सम, सर्वभस्म एततृस्त्रिद्विगुण स्वर्णभस्माई कान्तलौह तदर्द्धं रौप्यञ्च। एकत्र धुस्तूरपत्ररसेन शेफालिकापत्ररसेन दशमूलक्वाथेन किरातातिक्तकादिक्वाथेन च प्र वारत्रय भावयेत्। दशमूल भाव्यद्रव्यपारदादिसम वारि अष्टगुणम् अष्टमाशशिष्ट ग्राह्यम्। एव किरातातिक्तकादेरपि। अपर —रससिन्दूर अभ्र रौप्य मुण्डलौह तीक्ष्णलौह हरिताल स्वर्णमाक्षिक चित्रकमूल टङ्कणचार त्रिकटुक प्र समभाग। पाठानिर्गुण्डीयष्टिमधुबिल्व मूलकषायेण दिन मर्दयित्वा मूषया भूधरे पुटे पचेत्। अनु दशमूलक्वाथ। अस्यामात्रा ररूपि द्विरत्तम्। र चि रस स्त्री।

जया। स्त्री। विजयायाम्। सिद्धि। भा नाना रोगचि जवापुष्पवृक्षे। आम्रा। महादन्तीवृक्षे। कपिकच्छाम्। वै निघ। अग्निमन्थवृक्षे। रा नि व ९। भा कर्णकच्छ चि। वा उ ८८। शमीवृक्षे। रा नि व ८। नीलदूर्वायाम्। जयन्तीवृक्षे। रा नि व ४। भेद कुष्ठ चि मन्दूरमण्डुरे। च द दन्त चि रसेन्द्र गौ। हरीत

क्याम्। रा नि व ११। वै निघ संवत्सरो चि तालीशचूर्णे। अपराजितायाम्। मद व १। शाल्मलीवृक्षे। वै निघ रक्त पय चि अमृत बिन्दुके।

जयाञ्जन(सल)म्। क्ली। स्रोतोऽञ्जनविशेषे। मउरपाधर इति पश्चिमदेशे। "स्रोतोऽञ्जनं मदी जय कृष्णसौवीरं जयाञ्जनम्।" प मु।

जयाद्वयम्। क्ली। तकारी हरीतकी चेति द्वये। वा सू १५ अ।

जयापुष्पम्। क्ली। जपापुष्पे। वै निघ।

जयावटी। स्त्री। ज्वराधिकारे। "विष त्रिकटुक मुस्त हरिद्रा निम्बपत्रक। विडङ्गमष्टम चूर्णं छागमूत्रे समं समम्। चणकाभा वटी कार्य्या स्याज्जया योगवाहिका॥" अत्र जयन्तीमूलचूर्णं तुल्यांश देय योगवाहिकत्वात्। र सा सं।

जयावहा। स्त्री। नीलदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। भद्रदन्तीवृक्षे। मण्डी। रा नि व ६।

जयाश्रया। स्त्री। गर्म्मूटिकावृक्षे। रा नि व ८।

जयाह्वा। स्त्री। भद्रदन्तीवृक्षे। रा नि व ६।

जरकम्। क्ली, पु। हिङ्गुनि। वै निघ।

जरठः। त्रि। पाण्डौ। कठिने। मे। जीर्णे। हे च।

जरडी। स्त्री। गर्म्मूटिकावृक्षे। घासविशेष। हि जरद्। तत्पर्य्याय,—गर्म्मूटिका, गर्म्मोटिका, सुनाला, जयाश्रया। गुणा,—मधुरत्व शीतलत्व सारकत्व रुचिकरत्व रक्तदोषदाहनाशित्व पशूना दुग्धवर्द्धकत्वञ्च। रा नि व ८।

जरणः। पु, क्ली। स्थूलजीरके। बड जीरा। रा नि व ६। च द वातश्लेष्म ज्व चि। कृष्ण जीरके। कासमर्द्दे। कालकासन्दा। हिङ्गुनि। रा नि व २१। सौवर्च्चललवणे। सचल लवण। श र। कुष्ठौषधौ। कूड़। र मा। पीतजीरके। च द ज्व चि। स्त्री। कृष्णजीरके। रा नि व ६।

जरणद्रुमः। पुं। अश्वकर्णनामकशालवृक्षे। लता शाल। रा नि व ९।

जरती। स्त्री। वृद्धायाम्। रा नि व १८।

जरत्पित्तशूलम्। क्ली। परिणामशूले। "वात माने जरत्पित्तं शूलमाहु मनीषिण।" रस र।

जरद्गदः। पु। रसप्रयोगविशेषे।

जरद्गवः। पु। वृद्धवृषे।

जरन्तः। पु। महिषे। त्रिका।

जरमानः। पुं। मनुष्ये। भ्रमा।

जरा। स्त्री। वार्द्धक्ये। अम। क्षीरिकावृक्षे। श।

जराक्लैव्यम्। क्ली। जराजन्यक्लैव्यरोगविशेषे। तस्य निदानलक्षणं यथा—"अथ प्रवयसां शुक्र प्रायश क्षीयते नृणां। रसादीनां क्षयाच्चैव तथैवा हृष्यसेवनात्। बलवीर्य्येन्द्रियाणाञ्च क्रमेणैव परिक्षयात्। परिक्षयादायुषश्चाप्यनाहाराच्छ्रमात् क्लमात्। जरासम्भवजं क्लैव्यमित्येतैर्हेतुभिर्नृणाम्। जायते तेन सोऽत्यर्थं क्षीणधातु सुदुर्बल। विवर्णो विह्वलो दीन क्षिप्र व्याधिमथाश्नुते॥" च।

जरायुः। पु। अग्निजारवृक्षे। रा नि, व ६। गर्भाशये। गर्भथलि वा ओँठल। रा नि व १८। स चर्म्माकार सूक्ष्म। तस्य स्थानञ्च गुद मूत्राशयमध्यभाग। यथा—"गुदमूत्राशयान्तस्थो जरायुर्गर्भमन्दिरं। जरायुपार्श्वे नाड्यौ द्वे डिम्ब नाड्यौ प्रकीर्त्तिते।" अपि। "या तु चर्म्माकृति सूक्ष्मा जरायु सा निगद्यते।" तन्त्रान्तरम्।

जरायुजः। त्रि। जरायुजाते प्राणिमात्रे, पशु मनुष्यव्यालादौ। अम। "शुक्रशोणितयोर्योगस्थिन् सञ्जायते यत। तत गर्भो भवेद्यस्मात्तेन प्रोक्तो जरायुज॥" तन्त्रान्तरम्।

जरायुदोषः। पु। गर्भजरोगभेदे। वै निघ।

जरालक्ष्म। क्ली। पलिते। रा नि व १८।

जराशोषः। पु। वार्द्धक्यजन्यशोषरोगे। लक्षण—"जराशोषी कृशो मन्दवीर्य्यबुद्धिबलेन्द्रिय। कम्पनोऽरुचिमान् भिन्नकांस्यपात्रहतस्वर। ष्ठीवति श्लेष्मणा हीन गौरवारुचिपीडित। सम्प्रस्रुतास्य नासाक्ष शुष्करूक्षमलच्छवि॥" मा नि।

जरूथम्। क्ली। मांसे। त्रिका।

जर्ज्जरः। पु। रक्तरसोने। मद व ०। क्ली। शैवाले। शैलजे। मे। त्रि। वृद्धे। रा नि व १८।

जर्ज्जरीक। त्रि। बहुच्छिद्रद्रव्ये। झाँझरी। मे।

जर्णः। त्रि। जीर्णे। हे, च। पुं। वृक्षे। चन्द्रे। मे।

जर्त्तः (र्त्तु)। पु। करिणि। योनौ। उणा।

जर्त्ति(र्ह्नि)लः। पु। आरण्यतिलके। वनो- तिल। इ च। रा नि व २१।

जलम्। क्ली। बालके। वाला। च सू १८। भा वालक्ष चि। हा सू १५ अ एलादौ। गलवतमि। उदके। जल। तत्पर्याय,—मेघप्रसव (रा), आप, वा, वारि, सलिल, कमल पय, कीलाल, अमृत, जीवन, भुवन, वन, कबन्ध, उदक, पाथ, पुष्कर, सर्वतोमुख, अम्भ, अर्ण, तोय, पानीय, नीर, क्षीर, अम्बु, शम्बर, मेघपुष्प, घनरस (अ), प्रशान्तिद (शब्दमा), प्राणद (हे), आपम्, इरिल, दल, जड, क, अम्भ, कमन्ध, उद, दक, नार, शम्बर, अभ्रपुष्प, घनरस, घृत (भ), पाथ, कृतक्ष (मे), पर्थ, (वि), पीथ, यादोनिवास, जीवनीय, कुलीनस, कुलीन (हे), पिप्पल, कुश, विष, काण्ड, सवर, सर, कपीट, चन्द्रोरस, सदन, कर्व्वुर, व्योम, सम्ब, सर, इरा, वाज, तामर (ज), कम्बल, स्यन्दन, सम्बल, जलपीथ, चर, ऋत, ऊर्ज्ज, कोमल, सोम, नारा (शब्दर), कतस (कि), अन्न, क्षोद नभत मधु, पुरीष, रेत, कश, जन्म, बुवुक, बुस तुग्या, वर्व्वुर, सुचेम, धरुण, सुरा, अर विन्दानि, धम्मन्वत्, जामि, आयुधानि, क्षप, अहि, अक्षर, स्रोत, तृप्ति, रहस रस, भेषज, सह, शर, पह, ओज, सुख, क्षत्र, आरया, शुभ, यादु, भूत, भविष्यत्, आप, महत्, व्योम, यश, मह, सर्णीक, स्वृतीक, सतीन, गहन, गभीर, गम्भर, इ, अन्न, हवि, सद्म, योनि, ऋतस्ययोनि, सत्य, रिय, सत्, पूर्ण, सर्व्व, अक्षित, बर्हि नाम, सर्पि, अप, पवित्र, इन्दु, हेम, स्व, सर्गा, शम्बर, अभ्व, वपु, अम्बु, तूय, तोय, शुक्र, तेज, स्वधा, दर्भ, जलाष (वेदनि)। जलस्य षड् दोषा भवन्ति—स्पर्श रूप रस गन्ध वीर्य्य विपाकाख्या। तत्र स्पर्शदोषे खरता पैच्छिल्य मुष्णता, रूपदोषे पङ्कसिकताशैवालबहुवर्णता च, रसदोषे व्यक्तरसता, गन्धदोषे अनिष्टगन्धता, वीर्य्य दोषे तृष्णादिक सेवनात्, विपाकदोषे च विष्टम्भा दिक जनयति। जलस्य कलुषताप्रसाधन यत— कतक गोमेद विसग्रन्थि शैवालमूल वस्त्र मुक्ता मणय इति। जलस्य निक्षेपण पञ्च। फलादिशीतीकर पञ्च सप्त प्रवातस्थापनादि। सु सू ४५ अ। सा गुणा—मधुरं शीतल तृष्णाघ्न शीपमोहश्रान्तिघ्न मुक्तान्नपाचक निद्रालस्यहर विषघ्न श्रमहर रुचि जनक धीवलवीर्य्यतुष्टिपुष्टिकरञ्च। 'साधारण जल रुच्य दीपन पाचन लघु। श्रमतृष्णापह वातकफमेदप्रदृहिदम् ॥ पात्रदेशादिभेदेन जल गुणा यथा—"जात ताम्रमदस्तदव सलिल वातादि दोषप्रद देशान्ताश्रयकरञ्च दुर्ज्जरतर दोषावह भूतरम्। दातप्रनु शिलाशिलोच्चमल पथ्य लघु स्वादु च श्रेष्ठ श्यामन्दहृदिदोषशमन सर्व्वामयघ्न पय।' रा नि व १४। "तत्रादौ द्विविधमान्त रीक्षभौमभेदेन। तयोरान्तरीक्ष जलमनिर्द्देश्य रसम् एकान्तत पथ्यतमञ्च। तद्भावनिपतित मन्यतम रसमुपलभत स्थानविशेषान्नद्यादिष्ववस्थित मिति। तत्र स पृथिव्यादीनामन्योन्यानुप्रवेशकृत सलिलरस भवत्युत्कर्षापकर्षेण, तत्र स्वगुणभूयि ष्ठायां भूमौ लवणमम्लञ्च भवति, अम्बुगुणभूयिष्ठाया मधुर, तेजोगुणभूयिष्ठाया कटुक तिक्तञ्च, वायुगुण भूयिष्ठाया कषाय, आकाशगुणभूयिष्ठायामव्यक्त रसञ्चेति।" सु सू ४५ अ। अन्तरीक्षोद्भव जल पुन धार कारक तौषार हैममिति चतुर्धा। तत्र धारमष्टविधम्—"धार पृथिव्यां पतित पयस्तु तवैव जात गुणभेदभिन्न। नानाविधैर्भेदगणैश्च सम्यक् जातं जलञ्चाष्टविध वदन्ति। नद्यौद्भिद प्रास्रवणञ्च चौण्ट्य कौप तडाग सरसीभवञ्च वाप्य इव तत्प्रवदन्ति धीरा।" नदीजलम् औद्भिदा दिकञ्च पर्य्याये द्रष्टव्यम्। तत्र कार जल यथा— "व्यदा शीतवातेन मेघविस्फूर्ज्जसङ्कुलम्। शीताम्बु कठिन भूत्वा शिल कार हिमेन तु। पश्चात् सूर्य्यसन्तापात्क्षिप्रं वै द्रवते जलम्। वर्षन्ति मेघा सलिल सकल शीतल मतम् ॥ गुणा कार शीतगुणे श्रमोपशमन शोषार्त्तिनिर्नाशनम् मूर्च्छामोहशिरोऽर्त्तिनाशनकर हिक्कावमेर्वारण। शोफाग्नी प्रशमनात् दोषशमन पित्ताग्निकानां हित सततन्तु प्रवर गुणै प्रतिदिन तस्मान्न दूरे कृतम् ॥" इति। "तौषार लघु शीतलं श्रमहर पित्ताग्निशान्तिप्रद दोषाणां शमन जला स्थिदमन सर्व्वामयघ्न पर। कुष्ठशोफदवर्च्चिका विषहर पामाविसर्पापह चोषाणां क्षतशोषिणां हितकर संसेव्यते मानवै।" हैमजलगुणा— "हैम घनञ्च मधुरञ्च कफ तमश्च मूर्च्छाक्लिशमन मानविनाशञ्च। पित्तास्रज प्रशमन रुधिर क्षतश्च शान्तकरोति हिमसम्भववारि सद्य।" भूमि विशेषे जलगुणा—"भूमि पञ्चविधा ज्ञेया कृष्णा रक्ता सिता तथा। पीता नीला भवेत्तान्या

स्वादो प्रकीर्त्तितः । सघन मधुर नीरं कृमिभूमि परिम्लुतं । पीताश्चितढपायश्च रक्ताथा चारसाधु रम् । सितायामाम्लमधुर मुनिभागेन लक्षयेत् ॥” गुणा —“तात्राग वातलं स्वादु कषायं कटुपाकि च । चौण्ड्रमाग्निदं रूक्षं मधुरं कफकारकं । नैर्झरं लघुपाकञ्च दीपनं कफनाशनं । सारसं लघु तृष्णाघ्नं बल्यं स्वादु कषायवत् । पाल्वलं गुर्वभिष्यन्दि विष्टम्भि दोषलं परं ॥’ इति । अथ स्वच्छ जलगुणा —लघु हृद्य गुणवच्च । अथाविलजल गुणा —पिच्छिलं कृमिलं विवर्णं क्लिन्नं सान्द्रं विरसं दुर्गन्धं अहितञ्च । अथ शरदादिजलगुणा — शारदं लघु अनभिष्यन्दि च । हैमन्तं स्निग्धं वृष्यं बल्यं गुरु हितञ्च । शैशिरं वातकफघ्नं हैमन्तादौ पथ्यञ्च च । वासन्तं मधुरं कषायं बल्यं रूक्षञ्च । ग्रैष्मञ्च अनभिष्यन्दीति । सुगन्धजलगुणा —तृष्णाघ्नं सुशीतलम् अव्यक्तरसञ्च । शीतलजलगुणा —मदघ्नं मूर्च्छाहरं छर्द्दिनाशनं पित्तज्वरदाहभ्रमतृष्णादाहं मदात्ययविषघ्नञ्च । शृतशीतजलगुणा —त्रिदोषघ्नम् । सुवासितरात्रौ स्थितजलं रुचिकरं अजीर्णं औषधतुल्यं जीर्णं बलदं भोजनकाले आयुष्यम् । रात्रौ च भुक्तान्नोपरि अहितम् । राज । हेमन्तादौ जलपानविधि —हेमन्ते तड़ागं सारसं वा हितं । इदमेव शिशिरे प्रशस्तम् । ग्रीष्मवसन्तयो वाप्यं वा कौपं वा नैर्झरं वा प्रशस्तम्, नादेयञ्च साकल्यतो वर्ज्जयेत् । औद्भिदं चान्तरीक्षं वा कौपं वा प्रावृट्काले । शरदि नादेयम् अशूदकञ्च हितम्, तथागस्त्योदयात् स्वच्छं जलं प्रशस्तम् । “पौषे वारि सरो जातं माघे तत्तु तडागजं । फाल्गुने कूपसम्भूतं चैत्रे चौण्ड्रं हितं मतम् । वैशाखे नैर्झरं नीरं ज्यैष्ठे शस्तं तथौद्भिदं । आषाढे शस्यते कौपं श्रावणे दिव्यमेव च । भाद्रे कौपं पयः शस्तमाश्विने चौण्ड्रमेव च । कार्त्तिके मार्गशीर्षे च जलमात्रं प्रशस्यते ॥” वारियन्त्रकाल — भौमानामम्भसां प्रायो ग्रहणं प्रातरिष्यते । शैत्यं निर्मलत्वञ्च यतस्तेषां महान् गुणः ॥ इज्जत्रम । पुण्य जलं चतुर्विधम् । पापोदकं रोगोदकम् अशूदकम् आरोग्योदकञ्च । पापोदकं यथा— “विष्ठायुक्तं यच्चि नीरं कृमिकीटसमाकुलम् । सगन्ध शीतशैवालं पापन्तु नर्द्दितञ्च यत् । स्नाने पाने न तच्छस्तं नराणां बान्धवेषु च । स्नाने लभन्ते रोगान् कण्डूप्रविसर्पकम् । पानेन कफगुल्मानां दूषीणां च सम्भवान् । करोति विविधान् रोगान्

कृशं छायकूपोऽथवा सर । अन्ययत्नैर्दधो कृमिशैवालसङ्कुलम् । क्लिन्नं सपिच्छिलञ्च मूलाश्रित भवेत् । बहुद्रवपर्णयुक्तं दुर्गन्ध गन्धवत् । रोगोदकं विजानीयात्करोति वि गदान् । शूलद्रुमस्य कण्डूञ्च सेविते करोति ि अशूदकं पर्य्याये द्रष्टव्यम् । आरोग्योदक—“ शेषन्तु कथितं तच्चारोग्यजलं विदुः । कासश्वा पथ्यं मारुतचापकर्षेति । सद्योज्वरं हरत्याशु स कफनाशनम् । प्रतिश्याय पाचयति शूलगुल्म नाशनम् । दीपनञ्च हुताशस्य पाण्डुशोफोद रम् । अजीर्णञ्च जरत्याशु पीतमुष्णोदकं निशि पति ७प । गर्भोपनिषदे । वै निघ ।

जलकङ्क । पु । हस्तिनि । शब्दर ।

जलकण्टकः । पु । शृङ्गाटके । पानिफ प सु । कुम्भीरे । हारा ।

जलकदली । स्त्री । स्वनामख्यातजलजक विशेषे । जलकदली । प सु ।

जलकन्द । पु । शृङ्गाटके । पानिफल । निघ । (न्दा) स्त्री । जलकदल्याम् । प सु ।

जलकपि । पु । शिशुमारे । शुशुक । हार

जलकपोतः (क) । पु । जलपक्षिविशे जलपिपि । वै निघ ।

जलकरङ्क । पु । नारिकेलफले । पद्मे । शङ्ख निका । हारा । जललतायाम् । मे ।

जलकर्णी । स्त्री । कर्णमोटायाम् । कानछिद कान्दिडिया । च द यक्ष चि रसेन्द्रगुडी ।

जलकल्क । पु । जलाले । शेओला, साँकि हारा । कर्दमे ।

जलकाक । पु । जलचरपक्षिविशेषे । पा कौड़ी । तत्पर्य्याय,—दात्यूह, कालकण्ठक तन्मांसगुणा —स्निग्ध गुरु हिम वातहरम् । र नि व १०।

जलकाङ्क (ङ्क्षि) । पु, स्त्री । हस्ति हारा ।

जलकाम । पु । जलवेतसे । अ द २२प ।

जलकामा । स्त्री । पद्माहुल्याम् । वै निघ ।

जलकामुक । पु, स्त्री (का, की) । कटुतुम्बी भागभूपे । रा नि व ५ ।

जलकुक्कुट। पु। डहुके। ডাক পাখী। कारण्डवे। वै निघ।

जलकुक्कुभ। पु। जलकुक्कुटे। কোড়া পাখী। हे च। तत्पर्य्याय,—कोयष्टि, शिखरी।

जलकुक्कुटी। स्त्री। गङ्गाचिल्लीपक्षिणि। গাঙ চীল। हारा।

जलकुण्ड(न्त)ल। पु। शैवाले। भूरिप्र।

जलकुब्जिका। स्त्री। शृङ्गाटके। পানিফল। कुम्भीरे। वै निघ। पु। शैवाले।

जलकुम्भी। स्त्री। (क) पु। कुम्भिकायाम्। পানা। भे। चक्र।

जलकूपी। स्त्री। पुष्करिण्याम्। हारा। कूपे।

जलकूर्म्म। पु। शिशुमारे। শুশুক। त्रिका।

जलकेश। पु। शैवाले। हारा।

जलगण्ड। पु। शङ्खे। के।

जलगुल्म। पु। कुम्भीरोदरे। ?। कच्छपे। हारा।

जलगोजक्षम्। क्ली। पिस्ता इति ख्याते काबिलदेशजफले। वै निघ।

जलङ्ग। पु। महाकाले। रा नि व।

जलचत्वर। पु। तड़ागे।

जलचर (चारी (इन्))। पु। शङ्खे। मत्स्ये। श च। पु, स्त्री। जलचरमात्रे हंससारस कारण्डवक्रौञ्चादौ। प सु। "कुररवकमकरा कङ्कचटकपिकभृङ्गसारसाः। चाडि दात्यूह हंसा जलकरटि कपिञ्ज टिट्टिभाद्याश्च। जलेचरा विहङ्गाः॥" भवि २० ख। मांसगुणा—गुरुष्ण स्निग्ध मधुर वातघ्नं शुक्रलघ। रा नि व १७।

जलज। त्रि। जलवासिजन्तुमात्रे। पु। हिज्जल वृक्षे। रा नि व ८। मत्स्ये। श च। शैवाले। जलवेतसे। कुचेलके। काकतिन्दुके। जलमधूके। रा नि व ११। क्ली। मौक्तिके। पद्मे। लवणे। लवङ्गे। देवधान्ये। वै निघ। पद्मे। शङ्खे। मकरेश्रामदनादौ। वै निघ २ भ चय चि।

जलजन्तु। पु। जलवासिप्राणिमात्रे। धम।

जलजन्तुका। स्त्री। जलौकायाम्। भ।

जलजन्म। क्ली। पद्मे। ? च।

जलजम्बूका। स्त्री। नदीजम्बूवृक्षे। বন জাম। भा। See क्षुद्रजम्बू।

जलजसुमना। स्त्री। शङ्खपुष्प्याम्। वै निघ।

जलजा। स्त्री। वल्लीयष्टिमधुनि। रा नि व ६। सोमराज्याम्। वै निघ।

जलजात। पु। जलवेतसे। वै निघ।

जलजाता। स्त्री। कुङ्कुमशालौ। শালিধান্য-বিশেষ। रा नि व १६।

जलजिह्व। पुं। शिशुमारे। कुम्भीरे। हारा।

जलजीविनी। स्त्री। जलौकायाम्। জোঁক। वै निघ।

जलडिम्ब। पु। शम्बौ। ঝিনুক। शम्बूके। শামুক। हारा।

जलतण्डुलीयम्। क्ली। कञ्चटे। কাঁচড়া দাম। भा।

जलतापिक (तापी)। पु। मत्स्यविशेषे। ইলিশ মাছ। काचकमत्स्ये। श र।

जलताल। पु। इलीशमत्स्ये। त्रिका।

जलतिक्त(क्ति)का। स्त्री। शल्लकीवृक्षे। रा नि व ११।

जलत्रा। स्त्री। छत्रे। ছাতা। हारा।

जलद। पुं। मुस्तके। च द वा व्या चि एलादितैले। पीतशालके। পীত শাল। कार स्करवृक्षे। কুচিলা গাছ। भा।

जलदागम। पु। वर्षाकाले। रा नि व २१।

जलदाशन। पु। शाके। शालवृक्षे। श च।

जलधर। पु। मुस्तायाम्। धम। च द भग्न सा चि कल्याणादि। तिनिशवृक्षे। रा नि व ८।

जलधराधार। पु। पीतशोरे। वै निघ।

जलधि। पुं। समुद्रे। ?।

जलधिगा। स्त्री। नद्याम्। ?।

जलनकुल। पु। जलमार्ज्जारे। উদ্বিড়াল। त्रिका। तत्पर्य्याय,—उद्र, जलमार्ज्जार, जलाखु जलपुत्र (ति) जलविड़ाल, नीराख (डा), पानीयनकुल, वसी (ए), नीरेल, मद्गुर (मल्हर)।

जलनिधि। पुं। समुद्रे। च।

जलनील: । पु । शैवाले । श ।

जलनीलिका (ली) । स्त्री । शैवाले । रा नि व ८ । भा ४ग नाडीव्रणे ।

जलनेत्र: । पु । जलमधूके । वै निघ ।

जलपटालिका । स्त्री । जलौकायाम् । जोंक । शब्दर ।

जलपत्रिका । स्त्री । पद्मिन्याम् । पद्मेर झाड । वै निघ ।

जलपक्षी । पु । हंसादिजलचरपक्षिषु । तन्मांस स्निग्ध हिम गुरु हृद्य वातहरञ्च । रा नि व १७ ।

जलपाक: । पु । वारिपाके । सिद्ध जल । 'कर्षं गृहीत्वा द्रव्यस्य क्वाथयेत्प्रास्थिकेऽम्भसि । अर्द्धशृत प्रयोक्तव्य जलपाके त्वयं विधि ॥" वा चि २७ ।

जलपादप: । पु । वृक्षे । वै निघ ।

जलपारावत । पु । जलकपोते । रा नि व १९ । तत्पर्य्याय,—कीपो, जलकपोत (रा) ।

जलपिप्पली । स्त्री । महाराष्ट्रीक्षुपे । काँचडा घास । हि पाणिसगा, जलपिपरी । रा नि व ४ । तत्पर्य्याय,—महाराष्ट्रा, शारदी, तोय वल्लरी, मत्स्यादनी, मत्स्यगन्धा, लाङ्गली, शकुलादनी, अग्निज्वाला, चित्रपत्री, प्राणदा, तृणशीता, बहुशिखा । गुणा —जलपिप्पलिका हृद्या चक्षुष्या शुक्रला लघु । संग्राहिणी हिमा रुक्षा रक्तदाह व्रणापहा । कटुपाकरसा रुच्या कषाया वह्नि वर्द्धिनी ॥ भा पू गुणव । कटु तीक्ष्णा कषाया मलशुद्धिकरी व्रणकीटादिदोषरक्तदोषघ्नी च । रा नि व ४ ।

जलपोथम् । क्ली । जले । शब्दर ।

जलपुष्पम् । क्ली । जलजातपुष्पे । यथा— "षटधा कमलानि स्युः शैवाली पद्मपदा । जल पीवी च कुमीका जलपुष्पगणास्त्वयम् ॥" चक्र ।

जलपृष्ठजा । स्त्री । शैवाले । श च ।

जलप्रद । पु, क्ली । पीतवालके । वै निघ ।

जलप्राणी । पु । जलजन्तौ । वै निघ ।

जलप्रिय । क्ली । धन्याके । रा नि व ६ । चातकपक्षिणि । श र । मत्स्ये । श च । शोभाञ्जनवृक्षे । रा । स्त्री । हिलमोचिकायाम् हिंचे । प मु ।

जलप्रायम् । क्ली । अनूपदेशे । अम ।

जलप्लव: । पु । जलमार्जारे । उद्बिडाल द्वारा ।

जलफलम् । क्ली । शृङ्गाटके । पानिफल । भा

जलफेन: । पु । समुद्रफेने । वै निघ ।

जलबन्ध (बन्धु) । पु । मत्स्ये । श च ।

जलब्राह्मी । स्त्री । वाकुच्याम् सोमराज वै निघ । हिलमोचिकायाम् । हिंचे । त्रिका द्वारा ।

जलभू । पु, स्त्री । कच्चटे । कांचड़ा । श च ।

जलमण्डपिका (पी) । स्त्री । शैवाले । वै निघ । वारिपर्ण्याम् । पाना । रस को ज्वाला मुखस्से ।

जलमद्गु । पु । मत्स्यरङ्कपक्षिणि । मांछराडा । द्वारा ।

जलमधु(धू)क । पु । जलजातमधुकवृक्षे । जलमउआ । तत्पर्य्याय,—मङ्गल्य, दीर्घपत्रक, मधुपुष्प, चौद्रप्रिय, पतङ्ग, कौरेष्ट, गैरिकाख्य । गुणा —मधुर व्रणघ्न वान्तिघ्न बल शुक्रवर्द्धन रसायन शीतलञ्च । रा नि व ११ । "मधूक पुष्प मधुर शीतल गुरु वृंहणं । बलशुक्रकर प्रोक्त वातपित्तविनाशनम् । फलगुणा —शीत गुरु स्वादु शुक्रल वातपित्तनुत् । अहृद्य हन्ति विन्तास दाहश्वासक्षतक्षयान् ॥" भा ।

जलमसि । पु । मेघे । हा ।

जलमक्षिका । स्त्री । वारिमक्षिकायाम् । जलक्रमी । त्रिका ।

जलमार्जार । जलबिडाले । उद्बिडाल । त्रिका ।

जलमीन: । पु । मत्स्यभेदे । वै निघ ।

जलमुक् (च्) । पु । मेघे । च । मुस्तके ।

जलमुस्तम् । क्ली । जलमुस्तायाम् । वै निघ ।

जलमूर्त्तिका । स्त्री । करकायाम् । श च ।

जलमोदम् । क्ली । उशीरे । रा नि व १२ ।

जलयष्टि । पु । वल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ । जलयष्टिर्विषच्छर्दिं तृष्णाग्लानिक्षयापहा । अकच ।

जलरङ्क । पु । वकपक्षिणि । वक पाखी । हे च ।

जलरङ्कु । पु । हरिणे । वै निघ । दात्यूह पक्षिणि । डाक पाखी । हारा ।

जलरञ्ज । पु । वकपक्षिणि । हे च ।

जलरण्ड' । पु । जलसर्पभेदे । जलविन्दौ । हे च । श र ।

जलरस । पु । लवणे । हारा । सौवर्चललवणे । क्षारलवणे । हारा ।

जलरुट् (हम्) । क्ली । पद्मे । हे च ।

जलरुहा । स्त्री । कुसुमशालौ । हैमन्तिक धान्यविशेष । रा नि व १६ ।

जलरूपः । पु । मकरे । त्रिका ।

जललता । स्त्री । जलतरङ्गे । हा ।

जलवरण्ट । पु । जलवसन्तरोगे । पानवसन्त । हारा । तत्पर्य्याय,—मीन । हा ।

जलवल्कल । पु । कुम्भिकायाम् । पाना । हारा ।

जलवल्ली । स्त्री । शृङ्गाटके । पानिफल । रा नि व ७ ।

जलवायस । पु । मद्गुकाके । पानकौड़ि । हे च ।

जलवालिका । सौदामन्याम् । त्रिका ।

जलवास (सा) । पु । विष्णुकन्दे । रा नि व ७ । गुण्डासमीरणे । रा नि व ८ । क्ली । उशीरे । रा नि व १२ ।

जलवाह । पु । मेघे । हे ।

जलविक्रमा । स्त्री । सप्तकीटे । रा नि व ११ ।

जलविडाल । पु । जलमार्ज्जारे । उद्विडाल । हारा ।

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

जलविल्व । पु । कर्कटे । पत्राङ्ग । जल वल्कले । पाना । हारा ।

जलवृश्चिक । पु । इचाकमत्स्ये । एँचला माछ । हारा । चिङ्गटमत्स्ये । चिङ्गड़ी माछ । त्रि ।

जलवेतसः । पु । जलजातवेतसविशेषे । जल-वेत । म वञ्जानु । क वैद्यमरण । प सु । तत्पर्य्याय,—निकुञ्चक, परिव्याध, नादेयी । गुण—तिक्तशीतल व्रणशोधन कफरक्तपित्तघ्न संग्राही कषायो रक्षोघ्नश्च । रा नि व ९ ।

जलव्यध । पु । कङ्कीटमत्स्यभेदे । काँकिला माछ वा गाँगाड़ा । हारा ।

जलव्याल' । पु । जलसर्पे । अम ।

जलशिरीष (षिका) । पु, स्त्री । शिरीष भेदे । हि टिटिनी । "त्रिदोषविषकुष्ठार्शोहरी वारिशिरीषिका ।" भा ।

जलशुक्ति । स्त्री । शम्बूकायाम् । झिनुक । जलसिपी इति च ख्याते । तत्पर्य्याय,—वारि शुक्ति, क्षमिशुक्ति, पुष्टिका, तोयशुक्तिका, क्षुद्र शुक्तिका, शम्बुका, नखशुक्ति । गुण—"कटु स्निग्धा दीपनी गुल्मशूलविषदोषहरी रुच्या पाचनी वल्या च ।" रा नि व १३ ।

जलशुचि' । पु । शृङ्गाटके । पानिफल ।

जलशूकम् । क्ली । शैवाले । हे च ।

जलशूकर । पु । शिशुमारे । शुशुक । हारा । कुम्भीरे । हे च ।

जलश्यामाक । पु । तृणधान्यविशेषे । गुण —श्यामाकवत् ।

जलसन्त्रास । पु । कुक्कुरदष्टशरीरविषे । येन जल हइते त्रसति । वा चि ।

जलसम्भव । पु । जलवेतसे । रा नि व ९ ।

जलसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् । जोँक । हे च ।

जलसूकर । पु । कुम्भीरे । वनशूकरे । वै निघ ।

जलसूचि । पु । क्रौञ्चपक्षिणि । कङ्कीट मत्स्ये । गटा । शृङ्गाटके । शिशुमारे । मी । काके । हे च । स्त्री । जलौकायाम् । जोँक ।

जलस्था । स्त्री । गण्डूर्वायाम् । रा नि व ८ ।

जलहास । पुं । समुद्रफेने । त्रिका ।

जलनीलः । पु । शैवाले । अ ।

जलनीलिका (ली) । स्त्री । शैवाले । रा नि व ८ । भा ४स गार्डीश्रये ।

जलनेनः । पु । जलमधूके । वै निघ ।

जलपटात्मिका । स्त्री । जलौकायाम् । जोंक । शब्दर ।

जलपलिका । स्त्री । पद्मिन्याम् । पद्मेर झाड । वै निघ ।

जलपक्षी । पु । हंसादिजलचरपक्षिषु । मांसं स्निग्धं हिमं गुरु हृद्यं वातहरञ्च । रा नि व १७ ।

जलपाक' । पु । वारिपाके । सिद्ध जल । 'कर्षं गृहीत्वा द्रव्यस्य क्वाथयेत्सलिलेऽष्टभिः । चतुर्थांशं यदा शिष्टं जलपाके त्वयं विधिः ॥" भा चि २ष ।

जलपादपः । पु । वृक्षे । वै निघ ।

जलपारावत' । पु । जलकपोते । रा नि व १९ । तत्पर्याय,—कीपो, जलकपोत (रा) ।

जलपिप्पली । स्त्री । महाराष्ट्रीक्षुपे । कांचडा घास । हि पानिपिपरी, जलपिपरी । रा नि व ४ । तत्पर्याय,—महाराष्ट्री, शारदी, तोयवल्लरी, मत्स्यादनी, मत्स्यगन्धा, लाङ्गली, शकुलादनी, अग्निज्वाला, चित्रपत्री, प्राणदा, तृणशीता, बहुशिखा । गुणा —जलपिप्पलिका हृद्या चक्षुष्या शुक्रला लघु । संग्राहिणी हिमा रूक्षा रक्तदाहव्रणापहा । कटुपाकरसा रुच्या कषाया वह्निवर्द्धिनी ॥" भा पू गुण्य । कटु तीक्ष्णा कषाया मलशुद्धिकरी व्रणकीटादिदोषरसदोषघ्नी च । रा नि व ४ ।

जलपोथम् । क्ली । कर्णे । शब्दर ।

जलपुष्पम् । क्ली । जलजातपुष्पे । यथा— "अष्टधा कमलानि स्युर्जलवासी चतुष्पदा । जलजीवी च कुम्भीका जलपुष्पगणस्त्वयम् ॥" अर्क ।

जलपृष्ठजा । स्त्री । शैवाले । श च ।

जलप्रद. । पु, क्ली । पीतवालके । वै निघ ।

जलप्राणी । पु । जलजन्तौ । वै निघ ।

जलप्रिय' । क्ली । धन्याके । रा नि व ६ । चातकपक्षिणि । अ र । मत्स्ये । श च । शीभाञ्जनवृक्षे । रा । स्त्री । हिमशीषिकायाम् । हिक्के । प मु ।

जलप्रायम् । क्ली । अनूपदेशे । अम ।

जलप्लवः । पु । जलमार्जारे । उद्विडाल । हारा ।

जलफलम् । क्ली । शृङ्गाटके । पानिफल । भा ।

जलफेन. । पु । समुद्रफेने । वै निघ ।

जलबन्ध' (बन्धु) । पु । मत्स्ये । श च ।

जलब्राह्मी । स्त्री । वाकुच्याम् सोमराज । वै निघ । हिमशीषिकायाम् । हिक्के । त्रिका । हारा ।

जलभू. । पु, स्त्री । कतके । केंचडा । श च ।

जलमण्डूपिका (पी) । स्त्री । शैवाले । वै निघ । वारिपर्ण्याम् । पाना । रस की ज्वाला सुखरसे ।

जलमद्गु' । पु । मत्स्यरङ्कपक्षिणि । माछराङा । हारा ।

जलमधु(धू)क' । पु । जलजातमधूकवृक्षे । जलमहुआ । तत्पर्याय,—मधूल्य, दीर्घपत्रक, मधुपुष्प, क्षौद्रप्रिय, पतङ्ग, कौरेष्ट गैरिकाल्य । गुणा —मधुर व्रणघ्न वान्तिघ्न बल शुक्रवर्द्धन रसायन शीतलत्व । रा नि व ११ । "मधूकपुष्पं मधुरं शीतलं गुरु बृंहणम् । बलशुक्रकरं प्रोक्तं वातपित्तविनाशनम् । फलगुणा —शीत गुरु स्वादु शुक्रलं वातपित्तनुत् । अहृद्यं हन्ति पित्तास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥" भा ।

जलमसि । पु । मेघे । हा ।

जलमक्षिका । स्त्री । वारिमक्षिकायाम् । जलकृमी । त्रिका ।

जलमार्जारः । जलविडाले । उद्विडाल । त्रिका ।

जलमीन' । पु । मत्स्यभेदे । वै निघ ।

जलमुक् (च्) । पु । मेघे । अ । मुस्तके ।

जलमुस्तम् । क्ली । जलमुस्तायाम् । वै निघ ।

जलमूर्त्तिका । स्त्री । करकायाम् । श च ।

जलमोदम्। क्ली। उशीरे। रा नि व १२।

जलयष्टि'। पु। वल्लीधृतिमधुनि। वै निघ। जलयष्टिर्विषच्छर्दिं तृष्णाग्लानिक्षयापहः। अत्रैः।

जलरङ्क। पु। वकपक्षिणि। बक पाखी। हे च।

जलरङ्कु। पु। हरिणे। वै निघ। दात्यूह पक्षिणि। ডাক পাখী। हारा।

जलरञ्ज। पु। वकपक्षिणि। हे च।

जलरण्ड। पु। जलसर्पभेदे। जलविन्दौ। हे च। अ र।

जलरस। पु। लवणे। हारा। सौवर्चललवणे। चारलवणे। हारा।

जलरुट् (हम्)। क्ली। पद्मे। हे च।

जलरुहा। स्त्री। कुङ्कुमशालौ। হৈমন্তিক धान्यविशेष। रा नि व १६।

जलरूप। पु। मकरे। त्रिका।

जललता। स्त्री। जलतरङ्गे। हा।

जलवरण्टः। पु। जलवसन्तरोगे। পানবসন্ত। हारा। तत्पर्याय,—मीन। हा।

जलवल्कल। पु। कुम्भिकायाम। পানা। हारा।

जलवल्ली। स्त्री। शृङ्गाटके। পাণিফল। रा नि व ७।

जलवायस। पु। जलकाके। পানকৌড়ি। हे च।

जलवालिका। सौदामन्याम्। त्रिकाः।

जलवास (सा)। पु। विष्णुकन्दे। रा नि व ७। गुण्डासिनीतृणे। रा नि व ८। क्ली। उशीरे। रा नि व १२।

जलवाह'। पु। मेघे। हे।

जलविक्रमा। स्त्री। जलकौडचे। रा नि व ११।

जलविडाल। पु। जलमार्ज्जारे। উদ্বিড়াল। हारा।

जलबिन्दुजा। स्त्री। यावनालीशर्करायाम्। रा नि व १४।

जलविल्व। पु। कर्कटे। पचात्। जल वल्कले। পানা। हारा।

जलवृश्चिक। पु। दुराकमत्स्ये। এঁচলা মাছ। हारा। चिङ्गटमत्स्ये। চিঙ্গড়ীমাছ। त्रि।

जलवेतस'। पु। जलजातवेतसविशेषे। জল-বেত। म वज्जानु। क वैसयमरणु। प सु। तत्पर्याय,—निकुञ्जक, परिव्याध, नादेयी। गुणा—तिक्तशीतल व्रणशोधन कफरक्तपित्तघ्न स्तम्भी कषायी रक्षोघ्न। रा नि व ९।

जलव्यध। पु। कङ्कबोटमत्स्यभेदे। কাঁকিলা মাছ বা গাঙ্গাড়া। हारा।

जलव्याल। पु। जलसर्पे। अम।

जलशिरीष (षिका)। पु, स्त्री। शिरीष भेदे। हि टिटिनी। "त्रिदोषविषकुष्ठार्शोहरी वारिशिरीषिका।" भा।

जलशुक्ति। स्त्री। शम्बूकायाम्। ঝিনুক। जलशिपी इति च ख्याति। तत्पर्याय,—वारि शुक्ति, क्षमिशुक्ति, पुटिका, तोयशुक्तिका, क्षुद्र शुक्तिका, शम्बुका, नखशुक्ति। गुणा—"कटु स्निग्धा दीपनी गुल्मशूलविषदोषहरी रुच्या पाचनी बल्या च।" रा नि व १३।

जलशुचि। पु। शृङ्गाटके। পাণিফল।

जलशूकम्। क्ली। शैवाले। हे च।

जलशूकर। पु। शिशुमारे। শুশুক। हारा। कुम्भीरे। हे च।

जलश्यामाक। पु। तृणधान्यविशेषे। गुणा —श्यामाकवत्।

जलसन्त्रास। पु। कुकुरदंशजरोगविशेषे। যেন জল দেখে নষ্ট হয়। पा चि।

जलसम्भव। पु। जलवेतसे। रा नि व ९।

जलसर्पिणी। स्त्री। जलौकायाम्। জোঁক। हे च।

जलसूकर। पु। कुम्भीरे। वनशूकरे। वै निघ।

जलसूचि। पु। क्रौञ्चपक्षिणि। कङ्कबोट मत्स्ये। मेदा। शृङ्गाटके। शिशुमारे। हे। काके। हे च। स्त्री। जलौकायाम्। জোঁক।

जलस्था। स्त्री। गण्डदूर्व्वायाम्। रा नि व ८।

जलहास। पु। समुद्रफेने। त्रिका।

जलाका । स्त्री । जलौकायाम् । जोँक ।

जलाखुः । पु । जलमार्जारे । त्रिका ।

जलाख्या । स्त्री । जलमधूकवृक्षे । वै निघ ।

जलाञ्चलम् । क्ली । शैवाले । शेओला । मे, ।

जलाटनः । पु । कङ्कपक्षिणि । बाँक पाखी ।
स्त्री (नी) । जलौकायाम् । मे ।

जलाटकः । पु । शिशुमारे । नक्रराजे । हारा ।

जलाण्डकम् । क्ली । रोहितादिमत्स्यडिम्बे । माछेर पोणा । हारा ।

जलात्मिका । स्त्री । जलौकायाम् । श र ।

जलाधारम् । क्ली, पु । पौलीशोरे । वै निघ ।
जलाशये । श्रम ।

जलाबु(म्बु)का । स्त्री । जलौकायाम् । वै निघ ।

जलामोदम् । क्ली । उशीरे । रा नि व १२ ।

जलाम्बिका । स्त्री । कूपे । हा ।

जलायु(वु)का । स्त्री । जलमस्या आयुरिति जलौकायाम् । जोँक । म जलू । सु सू १३ष । तत्पर्य्याय,—रक्तपा, जलौकस (श्र), जलुका, जलोका, जलौका, जलोरगी, जलायुका, जलिका, जनासुका, जलनालुका, वेधी, जलालोका, जलौकसी (भ), जलौकसं, जलौकस् (भ टी रा), रक्तपायिनी, रक्तसन्दंशिका, तोक्षा, वमनी, जलजीवनी, (रा), रक्तपाता, वेधनी, जलसर्पिणी, जलमूचि, जलाटनी, जलाका, जलपटात्मिका, जलालुका (शब्दर) असपा (हे), अन्तःसर्पिणी, पटालुका, वेणिवेधनी, (त्रि), जलात्मिका, कारुडी (श), जलौक (के) । सा द्वादशविधा । सविषा षट्, तावत्य एव निर्व्विषा । तत्र सविषा कृष्णा कर्ब्बुरा अलगर्दा इन्द्रायुधा सामुद्रिका गोचन्दना चेति । तासु अञ्जनचूर्णवर्णा पृथुशिराः कृष्णा । वर्म्मिमत्स्यवदायता छिन्नोन्नतकुक्षिः कर्ब्बुरा । रोमशा महापार्श्वा कृष्णमुखी अलगर्दा । इन्द्रायुधवदूर्द्ध्वराजिभिश्चित्रिता इन्द्रायुधा । ईषदसितपीतिका विचित्रपुष्पाकृतिचित्रा सामुद्रिका । गोवृषणवदधोभागे द्विधाभूताकृतिरणुमुखी गोचन्दनेति । आभिर्दष्टे श्वयथुरित्यादिर्भवति । निर्व्विषा — कपिला पिङ्गला शङ्कुमुखी मूषिका पुण्डरीकमुखी सावरिका चेति । तत्र मनःशिलारञ्जिताभ्यामिव पार्श्वाभ्यां पृष्ठे स्निग्धमुद्गवर्णा कपिला । किञ्चिद्रक्ता वृत्तकाया पिङ्गाशुगा च पिङ्गला । यकृद्वर्णा शीघ्रपायिनी दीर्घतीक्ष्णमुखी शङ्कुमुखी । मूषिकाकृतिवर्णा अनिष्टगन्धा च मूषिका । मुद्गवर्णा पुण्डरीकतुल्यवक्त्रा पुण्डरीकमुखी । स्निग्धा पद्मपत्रवर्णाष्टादशाङ्गुलप्रमाणा सावरिका पश्वर्थे । सु सू १३ अ, ।

जलार्द्रः (र्द्रा) । पु, स्त्री । आर्द्रवस्त्रे । भिजे कापड़ । त्रिका । द्वे च । आर्द्रतालवृन्ते । माघ ।

जलार्णवः । पु । वर्षाकाले । त्रि ।

जलार्ब्बुदः । पु । वातकफजोदररोगे । “जलबुद्बुदवद्वातकफादीर्घ जलार्ब्बुदम् ।” वाउ२(ष) ।

जलालुः । पु । पानीयालुके । रा नि व ७ ।

जलालुकम् । क्ली । पद्मकन्दे । भा, पू १म शाकव ।

जलालु(लो)का । स्त्री । जलौकायाम् । श र । भ टी म ।

जलाशयः । पु । सरोवरे । शृङ्गाटके । क्ली । उशीरे । श्रम । लामज्जके । गन्ध बेणा । रा नि व ८ । स्त्री । गुण्डालायाम् । रा नि व ५ ।

जलाश्रयः । पु । शृङ्गाटके । रा नि व ७ । गुण्डतृणे । रा नि व ८ । वृहद्धस्तगे । रा नि व १९ । स्त्री । गर्भाटिकाख्य शलीतृणे । रा नि व ८ । क्ली । लामज्जके । रा नि व १२ ।

जलाष्ठीला । स्त्री । पुष्करिण्याम् । हारा ।

जलासुका । स्त्री । जलौकायाम् । भ ।

जलाह्व(य)म् । क्ली । वालके । बाला । उत्पले । कुमुदे । रा नि व १० ।

जलाह्वी । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । पानिपिपुल । श र ।

जलि (का) । स्त्री । जलौकायाम् । भटी भ ।

जलु(लू)का । स्त्री । जलौकायाम् । श र । ६ च । चर्म्मचटिकायाम् । वा उ ६ष ।

जलेचर । पु । जलचारि जीवमात्रे ।

जलेच्छया । स्त्री । कुम्भिकाशैत्ये । श र ।

जलेजात (रुह)म् । क्ली । पद्मे । श र ।

जलेन्धनः । पु । वाडवाग्नौ । म ।

जलेरुहा । स्त्री । कुड्म्बिनीक्षुपे । रा नि व ५ ।

जलेवाह । पु । जलकुक्कुटे । वै निघ ।

जलेशय: । पु । जलचारिमत्स्यादौ ।

जलोका । स्त्री । जलायुकायाम् । हारा । अम ।

जलोदर । पु, क्ली । तन्नामकोदररोगभेदे । जल उदरी । निदानलक्षणं यथा—"यः स्नेह पीतोऽप्यनुवासितो वा वान्तो विरिक्तोऽप्यथवा निरूढ । पिबेज्जलं शीतलमाशु तस्य स्रोतांसि दूष्यन्ति हि तद्वहानि । स्नेहोपलिप्तेष्वथवापि तेषूदकोदरं पूर्ववदभ्युपैति । स्निग्धं महत्तत्परिवृत्तनाभि समाततं पूर्णमिवाम्बुना च । यथा दृतिः क्षुभ्यति कम्पते च शब्दायते चापि दकोदरं तत् ॥ जन्मनैवोदरं सर्व्वं प्राय कृच्छ्रतमं मतं । बलिनस्तदजाताम्बु यत्नसाध्य नवोत्थितम् ॥" इति । मा नि ।

जलोदरारिरस । पु । जलोदराधिकारे रस । रसाभ्रकौ प्र २ तो (मतान्तरे गन्धक ४ तो) मनःशिला हरिद्रा जयपालबीज त्रिफला त्रिकटु चित्रकमूलं एषां प्रति १ तो दन्तीरसेन स्नुही क्षीरेण (सिहूँड आठी) भृङ्गराजरसेन च पृथक् ७ भावयित्वा शोषीय च वटी कुर्यात् । माला २८ ।

जलोद्भव । पु । अष्टौ । शीष । वै निघ । स्त्री । लघुब्राह्मीशाके । कुड्मगाली । रा नि व ५।१६ ।

जलोद्भूता । स्त्री । गुन्द्रायायाम् । रा नि व ५ ।

जलौरगी । स्त्री । जलौकायाम् । जोंक । श टी ।

जलोलूका । स्त्री । पद्मबीजे । रा नि व १० ।

जलौक । पु । जलवेतसे । वै निघ ।

जलौकस । पु । (सी) स्त्री । जलौकायाम् । अ ।

जलौका । स्त्री । जलायुकायाम् । हारा । जोंक । सा द्वादशविधा । कृष्णाख्या, इन्द्रायुधा, गोचन्दना, कर्बुरा, सामुद्रिका एता षट् सविषा । कपिला, पिङ्गला, शङ्कुमुखी, मूषिका, पुण्डरीकमुखी सावरिका एता षट् निर्विषा । जलौकाशोधनविधिर्यथा — [illegible] जलौकायां [illegible] । [illegible] पूर्वं [illegible] । [illegible] परिधमेत् । [illegible] सा योज्या रक्तमोक्षणे ।' अनुपयोज्या जलौका लक्षणं यथा,—"लोमशा च कपिला नातिस्थूला न दुर्बला । वर्ज्जनीया प्रयत्नेन भिषजा कीर्त्तिमिच्छता ।" रस च । See जलायूका ।

जलौकाविधि । पु । तया रक्तमोक्षणकार्य्ये । जोंक धराने । "अथ जलौकावसेकसाध्यव्याधितमुपवेश्य संवेश्य वा विरूक्ष्य चास्य तमवकाशं मृद्गोमयचूर्णैर्यद्यरुजः स्यात् । गृहीताश्च ताः सर्षपरजनीकल्कोदकप्रदिग्धगात्रीः सलिलसरकमध्ये मुहूर्त्तं स्थिता विगतक्लमा ज्ञात्वा ताभीरोगं ग्राहयेत् । श्लक्ष्णशुक्लार्द्रपिचुप्रोतावच्छन्नां कृत्वा मुखमपावृत्य दशन्त्यै क्षीरबिन्दुं शोणितबिन्दुं वा दद्याच्छस्त्रपदानि वा कुर्वीत । यद्येवमपि न गृह्णीयात् तदान्यां ग्राहयेत् । यदा च निविशतेऽश्वखुरवदाननं कृत्वोन्नमय्य च स्कन्धं तदा जानीयात् गृह्णातीति गृह्णन्तीं चार्द्रवस्त्रावच्छन्नां धारयेत् सेचयेच्च ।" इत्यादि । तस्य गुणा—"शीताधिवासा मधुरा जलौका वारिसम्भवा । तस्मात् पित्तोपसृष्टे तु हिता सा त्ववसेचने ॥" सु सू १३ अ ।

जलोदनम् । क्ली । उजलान्न । भा कुष्ठचि ।

जवन । पु । अश्वे । शीघ्रारिष्टधिये । रा नि व १९ ।

जवनाल । पु, क्ली । धान्यविशेषे । जनार । तद्बीजगुणा—स्वादु शीतल वातल कफपित्तघ्न । राज ।

जवनी । स्त्री । स्वनामख्यात ओषधिविशेषे । ह ।

जवली । स्त्री । कषायफलवृक्षे । जलशीर । तस्या फलगुणा—"कषाय कफपित्तघ्न किञ्चित्तिक्त रुचिप्रदम् । हृद्य सुगन्धि विशद जवली फलमुच्यते ।" सु ।

जवसम् । क्ली । तृणे । घासे । अ ८ ।

जवसाह्वा । स्त्री । यवान्याम् । मद व २ ।

जवा । स्त्री । ओड्रपुष्पवृक्षे । जवाफुलेर गाछ । तत्पर्य्याय,—ओड्रपुष्प (च), ओड्र (मे), जपा, [illegible], रक्तपुष्पी, अर्कप्रिया, रागपुष्पी, प्रतिका, हरिवल्लभा । गुणा,—कटुत्व, उष्णत्व, इन्द्रलुप्तविनाशकत्व, मलमूत्रशोधन, रक्तमलाविलत्व । राज । रा नि व १० । [illegible] [illegible] । प द ।

जवादि । क्ली । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

म जवादीकस्तूरी। तत्पर्य्याय,—गन्धराज, कृत्रिम, मृगधम्मज, समूहगन्ध, गन्धाढ्य, स्निग्ध, सामाधि कर्द्दम, सुगन्धतैलनिर्य्यास, कटुमोद। गुणा— स्निग्धमुष्ण सुखकर वातहितघ्न। तल्लक्षण— "जवादि नोल सुस्निग्धमीषत्पीत सुगन्धिद। आतपे बहुलामोद राज्ञां योग्य न चाद्यथा॥" रा नि व १२।

जवानी। स्त्री। यमान्याम्। मद व २।

जवापुष्पम्। क्ली। औड्रपुष्पे। जबा फुल। श र।

जवाह्वा। स्त्री। यमान्याम्। मद व २।

जविन'। पु। विलेशयमृगविशेषे, कोकडमृगे। रा नि व १९।

जवी (इन्)। पु। अश्वे। उष्ट्रे। रा नि व १९।

जसदम्। क्ली। यशदे। दस्ता। वै निघ।

जसुरिः। पु। वज्रे। उ।

जह्वा। स्त्री। सुण्डितिकायाम्। मुण्डीरी। श च।

जक्षणम्। क्ली। भक्षणे। रा नि व २०।

जक्ष्मः (क्ष्मा (न्))। पु। क्षयरोगे। यक्ष्मा। রোগ। अ टी भ। See यक्ष्मा।

जागतः। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९ अ।

जागरः (रणम्) (री)। पु, क्ली, स्त्री। निद्राभावे। जागिया थाका। अम। पु। कवचे। अ टी।

जागुडम्। क्ली। कुङ्कुमे। रा नि व १२।

जाग्टवि। पु। अग्नौ। हे।

जाघनी। स्त्री। जघने। त्रिका।

जाङ्गमद्रव्यम्। क्ली। जङ्गमजातद्रव्यगणेषु, मधु गोमूत्र पित्त वसा मज्जासृक्मांसविण्मूत्र चर्मरेतो ऽस्थिस्नायुशृङ्गनखखुरकेशरोचनादीनि॥ च सू। १ अ।

जाङ्गल'। पु। कपिञ्जलपक्षिणि। গৌর তিত্তির পাখী। मे। मरुप्रायवातलदेशे। जल-प्राय বেলে দেশ। "मरुप्रायस्तु यो देश स प्रोक्तो जाङ्गलाभिध॥" रा नि व २। "अल्पोदकोऽल्प ... पित्तरक्तामयान्वित। जाङ्गलो जाङ्गलो ...श॥" गुणा—वातपित्तकर उष्ण रुक्ष ...राज। अपिच—"आकाशशुभ्र उच्चश्च ... स्वल्पपादप। शमीकरीरबिल्वार्कपीलुकर्कन्धुसङ्कुल ... हरिणैणर्क्षपृषतगोकर्णखरसङ्कुल। सुस्वादु... वान्दंशी वातलो जाङ्गल स्मृत॥" भा। तत्र... गुणा—स्वादु त्रिदोषघ्न रुच्य पथ्यम् आयुर्बलवी... पुष्टिकान्तिकरश्च। रा नि व १४। स्थलज... वर्गे। सोऽष्टविध यथा—जङ्घाला विष्कि... प्रतुदा गुहाशया प्रसहा पर्णमृगा विलेश... ग्राम्याश्च। तत्र जङ्घालविष्किरौ प्रधानतमौ तावे... हरिणैणकुरङ्ग कराल कृतमाल शरभ-श्वदंष्ट्र... चारुष्कर मृगमातृकाप्रभृतयो जङ्घाला कषायमधु... लघवश्च। "शश्चापकवाताटा गोधा हरि... कृटका। छिक्करादास्तथाचान्ये तित्तिराद्य... कृचका। भारद्वाजास्तथा श्येना मूषका वर... रणा। इत्येते जाङ्गला जीवा ये जलेन वि... श्रिता॥" अचि २० अ। क्ली। मांसे। ... नि व १०।

जाङ्गलमांसम्। क्ली। शिखिखरादिजन्तुमांसे... रा नि व १७।

जाङ्गलयकृत्। क्ली। जाङ्गलपशुयकृति। ... रक्तपित्तहरम्। वा चि २ अ।

जाङ्गला (ली)। स्त्री। शूकशिम्ब्याम्। आ... कुशी। मे।

जाङ्गुडम्। क्ली। कुङ्कुमे। त्रिका।

जाङ्गुलम्। क्ली। विषे। कालिनीफले। मन्दर... मासे। हे।

जाङ्गुलिः। पु। विषवैद्ये। सापुड़े। श ... (ली) स्त्री। विषविद्यायाम्। हे च।

जाङ्घिकः (काङ्घय.)। पु। जीवकादिषु... उष्ट्रे। रा नि व १९। नि। मे। ... जीविनि।

जाजी। स्त्री। जीरके। भा म ४भ मद वि... "दन्ना सौवर्चलं जीजा"।

जाटलि। पुं। पटोलवल्लायाम्। अम।

जाठर। पुं। जठराग्नौ। वै निघ।

जाठरग्रन्थि। पु। गुल्मरोगे। रा नि व १...

जाड्यम्। क्ली। अङ्गजड़तायाम्। रा नि व १...

जाम्बारि' । पु । जम्बीरवृक्षे । গোঁড়া নেবুর গাছ । रा नि व ११ ।

जातकध्वनि । पु । जलौकायाम् । वै निघ ।

जातकर्म्म । क्ली । शिशौ भूमिष्ठे कर्त्तव्ये कर्म्मणि । নাড়ীচ্ছেদে । सूतिकापूजादौ ।

जातघ्नी । स्त्री । पुत्रघ्नीनामयोनिदोषे । वा उ ३३ अ । See पुत्रघ्नी ।

जातरूपम् । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ । धुस्तूरे । अम ।

जातरूपप्रभम् । क्ली । हरिताले । वै निघ ।

जातवेदा । पु । अग्नौ । चित्रकवृक्षे । अम ।

जातसारा । स्त्री । जिङ्गिन्याम् । वै निघ ।

जातापत्या । स्त्री । प्रसूतायाम् स्त्रियि । अम ।

जाति. । स्त्री । जन्मनि । चामलक्याम् । मालती पुष्पलतायाम् । जातीफले । मे । च चि ३ अ गुण्डारोचन्याम् । काम्पिल्लके । কমলাগুঁড়ি । विश्व । रोगसमाप्तौ । मा नि । जातीपुष्पवृक्ष । च द वा व्या चि ।

जातिकाफलम् । क्ली । जातीफले । জায়ফল ।

जातिकोश(ष)म् । क्ली । जातीपत्राम् । জয়িত্রী । জাতীফল । भा । सु सू ४६ अ । है च ।

जाति(ती)कोशा (षो) । स्त्री । जाती पत्राम् । জয়িত্রী । रा नि व १२ । वै निघ २भ सुदर्शनचूर्णे ।

जातिजम् । क्ली । जातीफले । वै निघ ।

जाति(ती)पत्र(क)म् । क्ली । जातीफले । "जातीपत्रसुपत्रपत्रकयुत ।" भा उ वाजी चि । वै निघ २भ वा व्या चि एरण्डपाके । जाती वृक्षपत्रे । চামিলীর পাতা । रस र बाल चि ।

जातिपत्रिका(त्री) (र्णी) । स्त्री । जाती फलत्वचि । জয়িত্রী । हिं जावत्री । क जादपत्री । तत्पर्य्याय —जातिकोषी, सुमन पत्रिका, मालती पत्रिका, सौमनस्यायनी । गुणा —कटुतिक्त सुरभि कफशाय्यहरी मुखवैशद्यजननी च । रा नि व १२ । दुग्धध्वहरी । राज । "जातीफलस्य त्वक् प्रोक्ता जातीपत्री भिषग्वरैः । जातीपत्री लघु स्वादु कटूष्णा रुचिवर्णकृत् । कफकासवमिश्वास तृष्णाक्रमिविषापहा ॥" भा ।

जातिपुष्पिका । स्त्री । जातीपुष्पाम् । জয়িত্রী ।

जाति(ती)प्रवाल । पु । जातिकिसलये । জাতিপাতা । च सू ४अ ।

जातिफलम् । क्ली । जातीफले । জায়ফল । है च ।

जाति(ती)फलत्वक् । स्त्री । जातीपत्राम् । জয়িত্রী । वै निघ ।

जाति(ती)रस' । पु । रक्तबोले । নিশাদল । वै निघ ।

जाति(ती)शस्यम् । क्ली । जातीफले । জায় ফল । रा नि व १२ । वै निघ २भ अतिसा चि मोचरसपुटपाके ।

जाति(ती)सारम् । क्ली । जातीफले रा नि व १२ ।

जाति(ती)सुत । पु । जातीफले । वै निघ ।

जातिहिङ्गुलकम् । स्त्री । हिङ्गुले । वै निघ ।

जाती । क्ली । (Jasminum Grandiflorum) स्वनामख्यातपुष्पवृक्षे । জাতি বা চামিলী ফুলের গাছ । हि चम्बेली, सफजाती । म जाइ । क जाजि । तत्पर्य्याय,—सुरभिगन्धा, सुमना, सुरभिप्रिया, चतकी, सुकुमारा, सन्ध्यापुष्पी, मनोहरा, राजपुत्री, मनोज्ञा, मालती, तैल भाविनी, जनेष्टा, हृद्यगन्धा । गुणा,—शीता तिक्ता कफघ्नी मुखपाकघ्नी च । तत्कुसुम नेत्र रोगघ्न व्रणविस्फोटकघ्न कुष्ठघ्नञ्च । रा नि व १० । 'जातीयुग्म तिक्तमुष्णं तुवर लघु दोष जित् । शिरोऽक्षिमुखदन्तार्त्ति विषकुष्ठानिलास्र जित् ॥' भा । मालत्याम् । सु सू ३८ अ । जातीफलवृक्षे । वै निघ ।

जातीकन्द । पु । जातीमूले । सु सू मिश्र अ ।

जातीको(श)षम् । क्ली । जातीफले । है च ।

जातीकोषफलम् । क्ली । जातीपत्राम्, जाती फल च । জৈত্রী, জায়ফল । वै निघ अजीर्ण चि शङ्करसे ।

जातीजातम्। क्ली। जातीकोषफले। वै निघ।

जातीतैलम्। क्ली। कर्णरोगाधिकारे। "जातीपत्ररसे तैल विपक्व पूतिकर्णजित्।" कटुतैल ४ श जातीपत्ररस १६ श (वृद्धोपदेशात्) कल्कार्थं जातीपत्र १ श। सा कौ।

जातीदलम्। क्ली। जातीकोषे। जैत्री। वै निघ २भ, रत्नापि चि कर्पूरादिचूर्णे। जातीपत्रे।

जातीद्वयम्। क्ली। जातीकोषफले। जायफल ओ जयित्री। जीवकद्वयमिति तालीशादिचूर्णे। वृद्धोपदेश।

जातीपत्रिका (त्री) (र्णी)। स्त्री। जातीकोषे। सा च वालीकरणे।

जातीफलम्। क्ली। स्वनामख्यातसुगन्धफले। जायफल। तत्पर्य्याय,—जातीकोष (श), फल, जाती, जाति, कोषक, कोशं, कोष, जातिकोष (शब्दर), राजभोग्य (श), जातीकोश, जातिफल (अ टो) जातिशस्य, मालूकं, मालतीफल, मज्जसार, जातिसार, पुट, सुमन फलम्। "जातीफलं सशब्दञ्च स्निग्धं गुरु च शस्यते। लघुकं शब्दहीनञ्च कृष्णाङ्गमतिनिन्दितम्॥" भेष। गुणा—तिक्त कटु कफघ्न लघु उष्णम् सुख क्लेददौर्गन्ध्यघ्नञ्च। सु सू ४६ अ। कषायोष्ण कटु कण्ठामयघ्न वातातिसारमेहघ्न हृद्य वृष्य दीपनञ्च। रा नि व १२। तत्पार्य्यलक्षणम्। राज। रसे तिक्त तीक्ष्ण रोचन ग्राहि स्वरकर श्लेष्मवातघ्नमुखवैरस्यमलदौर्गन्ध्यघ्न क्रिमिकासवमि श्वासशोषपीनसहृद्रोगहरञ्च। भा। "तैल जातीफलोद्भूतं सयुक्तं जलमथिदम्। जीर्णातिसारशमनम् आध्मानाश्मरीशूलघ्नम्। आमवातहरं बल्यं दन्तवेष्टप्रणाशिनुत्॥" अत्रि। जातीकोषवद्गुणम्। सु सू ४६ अ।

जातीफला। स्त्री। आमलकीवृक्षे। आमला गाछ। रा नि व ११।

जातीफलादिवटी। स्त्री। अजीर्ण वटी। जातीफल लवङ्ग पिप्पली निर्गुण्डी (निशिन्दा) विषं षण्ढी धुस्तुरबीज हिङ्गुल टङ्कणक्षार (सोहागार खई) एषां प्र समभाग जम्बीररसेन वटी कार्या। मा १२१ रस्मि। र सा स।

जातीफलाद्या (वटिका)। स्त्री। ग्रहण्यधिकारे। शुद्धपारद ४मा गन्धक ४ मा कज्जली कार्या। जातीफल मोचरस मुस्तक टङ्कणक्षार (सोहागार खई) अतिविषा जीरक मरिच एषां प्र ४मा विष १ मा एकत्र सचूर्ण, अन्न आम कच्चट बाँचडा) प्रसारणी (गन्धभादुलि) निर्गुण्डी विजया (सिद्धि) जम्बू (जाम) जयन्ती (जन्ति) दाडिम केशराज (केशुते) पाठा (आकनादि) भृङ्गराज एषां पत्ररसैर्भावयित्वा सम्यक् च कोलास्थिमात्रा वटी कार्या। अन्या यथा— जातीफल टङ्कणक्षार अभ्र धुस्तूरबीज एषां प्र १ तो अहिफेन २ तो प्रसारणीरसेन सम्मर्द्य वटी चणकाभा कार्या। प्रयुक्ति अभ्रकस्यापि माषपत्र एव दीयते। र सा स।

जातुकम्। क्ली। हिङ्गौ। श च।

जातुकपर्णिका। स्त्री। हृद्भेदे। सुश्रु।

जातुज। पु। दौहृदे, गर्भिण्या अभिलाषे। र।

जातुषम्। क्ली। जातुविकारे। गाला।

जातोक्षः। पु। युवावृषे।

जात्यन्धः। त्रि। जन्मान्धे। जन्मकाणा।

जात्युत्पलम्। क्ली। श्वेतरक्तकमले। वै निघ।

जानु। क्ली। जङ्घोरुमध्यभागे, चक्रिकायां, अष्ठीवत्रागे वा। हाँटु। 'जानुष्ठीवञ्च चक्रिका।' रा नि व १८।

जान्वस्थि। क्ली। जानुदेशास्थिनि। हाँटुर हाड। वै श दे। च श्रा ७अ।

जामाता। पु। गजपिप्पल्याम्। प सु। सूर्य्यावर्त्ते। हुडहुडे। मे। भेष अत्रापि चि सुधा बल्याम्। धवहचे। मे।

जाम्बवम्। क्ली। स्वर्णे। रा नि व १६। जम्बूफले। जाम फल। अम,। पु। जम्ब्वासवे। जामेर आसव। 'जाम्बव चौद्रसहितो जम्बूरसगुडोद्भव।' तौट हृदय। गुणा—"आम्बवो बद्धनिष्यन्दमुत्ररो वातकोपन।" सु।

जाम्बवती (वी)। स्त्री। नागदमन्याम्। नागदना। रा नि व ५।

जाम्बीय। पु। वचौ। श।

जाम्बवोष्ठम्। क्ली। धातुविशोधनशलाकाविशेषे।

"जम्बूफलाभसदृशमुखागालष्टपाषाणरचितवर्ती।" सु सू ५च।

जाम्बूनदम्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। धुस्तूरे। रा नि व १०।

जाम्बोष्ठम्। क्ली। जाम्बवौष्ठे। सु चि १८च।

जायकम्। क्ली। कलिया इति ख्यातपीतसुगन्धि चन्दने। अम।

जाया। स्त्री। शमीवृक्षे। वै निघ २भ कर्षवा त्त्व चि।

जायाघ्नम्। क्ली। तिलकालके। वै निघ।

जायानुजीवी (इन्)। बकपक्षिणि। मे।

जायु। पु। औषधे। रा नि व २०।

जारगर्भा। स्त्री। चुद्ररोगविशेषे। वै निघ।

जारण। पु। कासमर्दक्षुपे। बालकामर्दा। रा नि व ४। जीरके। वै निघ। स्त्री। स्थूल जीरके। मोटा जीरे। रा नि व ६।

जारणबीजम्। क्ली। रसजारणार्थं बीजद्रव्य भेदे। र चि।

जारी। स्त्री। जाडोविख्याते औषधविशेषे। जाडि। मे। "आममाम्रफलं पिष्टं राजिका लवणान्वितं। भृष्टहिङ्गुयुतं पूतं घोलितं जारी उच्यते॥ जारी हरति जिह्वाया कटुत्वं कण्ठ शोधनी। मन्दमन्दस्तु पीता सा रोचनी वह्नि बोधनी। भा।"

जाल। पु। कदम्बवृक्षे। मे। (क) शुक्लगत नेत्ररोगभेदे। See जालसञ्ज्ञक। सु उ ४च। क्ली। लोचकपिर्त्त। शरीरस्थजालवत् पदार्थे। तानि च शिरास्नायुस्थिमांसेभ्य सम्भवन्ति। तथा प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि सङ्ख्यया षोडश भवन्ति। भा। चारके। जालि कूपी। मे।

जालकम्। क्ली। कुष्माण्डादिनि चुद्रफले। जालि। सा सु। कटुम्बिनीक्षुपे। वै निघ। मोचकफले। मे। पुष्पकोरके। भ। पु। गवाक्ष।

जालकारक। पु। मर्कटे। मांकडशा। हे च।

जालकिनी। स्त्री। मेष्याम्। त्रिका।

जालगर्दभ। पु। चुद्ररोगविशेषे। व्यक्ति वात। तस्य लक्षणं यथा—"विसर्पवत् सर्पति यो दाहज्वरकरस्तु। अपाकः श्वयथुः पि शोथो जालगर्दभः॥" सु।

जालपात् (द)। पु। हंसे। त्रिका।

जालमोटा। स्त्री। शुक्लयूथिकायाम् निघ।

जालवर्वुरक। पु। वर्वुरकवृक्षभेदे। विशेष। पुलइ, जालि। तत्पर्याय,—स्थूलकण्टक, सूक्ष्मशाख, तनुच्छाय, रन्धु गुणा—रुच वातरोगघ्न पित्तकृत् क कफहृत् दाहकरश्च। रा नि व ८।

जालवव्वूलिका। स्त्री। वव्वूल वै निघ।

जालविन्दुजा। स्त्री। यावनालीशर्क रा नि व १४।

जालसञ्ज्ञक। पु। शुक्लगतनेत्ररोग चखे जालि पडा। लक्षण—"जालाभ शिरोमहान सरक्त सन्तान स्मृत इह जा लस्तु।" सु उ ४च।

जालक्षीनम्। क्ली। तन्नामकवृक्षस्य विषे। सु कल्प २च। See क्षीरविष।

जालि। स्त्री। खाद्यद्रव्यविशेषे। हि जारी। "आममाम्रफलं पिष्टं रा लवणान्वितं। भृष्टहिङ्गुयुतं पूतं घोलितं उच्यते॥" गुणा—जिह्वाकण्ठघ्नी कण्ठ च। भा।

जालिक (कार)। पु। मकटे। मांक हे च।

जालिका (की)। स्त्री। कोषातक्यां। रा नि व ३। जलौकायाम्। लौह। भिदि। मे।

जालिकिनी। स्त्री। जलौकायाम्।

जालिनी। स्त्री। महाकोषतक्याम्। रा नि व ३। वै निघ जामला चि। घृतायाम्। घोषालता। र मा। सु चि देवदाल्याम्। देवताड़ा। दारुहरिद्रा वै निघ। प्रमेहपिडिकाभेदे। लक्षणं—"जा तीव्रदाहा तु मांसजालसमावृता।" सु नि श्वसाम्लपुताभेदे। सु कल्प ८च। See

जालिनीफलम्। क्ली। घोषाफले। घोषा फलेर बीचि वा झिङेर बीचि। च द पाण्डुचि। गुणा—शिरोरोग पाण्डुरोमहर चव कारक। अत्रि।

जाली। स्त्री। पटोललतायाम्। रा नि व ७। घोषायाम्। प सु। ज्योत्स्नायाम्। झिङा। धम।

जावक। पु। अलक्तके। वै निघ।

जापकम्। क्ली। कालीयचन्दने। पीत चन्दन। अ टी सा।

जाहकः। पु। कृष्णसरटे। वान गिरगिट्। रा नि व १९। गोनासस्र्पे। जलौकायाम्। वै निघ। विडाले। श र। विका। घोङ्गे। घोग्। मे। तत्पर्य्याय,—गात्रसङ्कोची, मण्डली, बहुरूपक, कामरूपी, विरूपी, विलवास्। रा।

जाहकध्वनि'। पु। घोङ्गे। घोग। जलौकायाम्। जोंक। हारा।

जिगतु. (तुः)। पु। उच्छ्वासे। प्राणवायौ। उषा।

जिघत्सा। स्त्री। क्षुधायाम्। है च।

जिङ्गिनी। स्त्री। गुडमञ्जिनिकायाम्, गुलञ्ची इति ख्याता। भेष योनिव्यापत्‌चि। सु सू लोध्रादि। "जिङ्गिनी कृष्णभञ्जनी।" वा सू १५ अ रोध्रादि, च वि ८अ। गुणा—"मधुरा शोथा कषाया योनिशोधनी। कटुका व्रणहृद्रोग वातातीसारहृत्पटु। तमालश्वासवद्दोषो दाह विस्फोटहृत् पुन॥" भा वटादि।

जिङ्गि' (ङ्गी)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। प सु। कन्दर्पसारतैले। च द मेह चि। गुडमञ्जनिकायाम्। सु सू ३८ अ।

जिज्ञासा। स्त्री। परीक्षायाम्। यथा—"भेषज परीक्षोत्तरकालमुपदेक्ष्यते।" च वि ८अ।

जितव'। पु। घोटके। भा।

जितेन्द्रियाह्वः। पुं। कामरूङ्गिमामक्षुपे। रा नि व ४।

जिनयोनि'। पु। हरिणे। श र।

जिम्भ (म्भा)मोहन। पु। भेके। श र।

जिम्भशल्यः। पु। खदिरे। रा नि व ८।

जिम्भा (म्भिका)। स्त्री। जृम्भिकायाम्। हाई। रा नि व २०।

जिवाजिवः। पु। जीवञ्जीवपक्षिणि। श र।

जिह्नि'। पु। पक्षिणि। उषा।

जिह्मम्। क्ली। तगरपादुके। प सु। रा नि व १०। ज द १२ अ। पिण्डीतगरे। वै निघ। पु, स्त्री। जिह्वायाम्। अटी ५। पु। सर्पे।

जिह्मगः। पु। सर्पे। जिह्वकसन्निपाते।

जिह्वक.(ह्मग)। पु। तन्नामकसन्निपातज्वर विशेषे। लक्षणम्—"श्वसनकासपरितापविह्वल कठिनकण्ठकहतोऽतिजिह्वक। बधिरमूकबलहीन लक्षणो भवति कष्टतरसाध्य एव वै।" वै निघ। अस्य तन्नान्तरीयलक्षण भावप्रकाशे मृग्यम्।

जिह्वा। स्त्री। रसनेन्द्रिये। जिभ्। रा नि व १८। तत्पर्य्याय—रसज्ञा, रसना (अ), रसना, रसन, जिह्व (अटी), रसाल, सुधास्रवा, रसिका, रसाज्ञा (गन्दर), रसा, लोला, रसाला, रसना, ललना (ज)। सा च उदरे पच्यमानकफशोणित मांससारभूता। सु शा ४अ। तत्परीक्षा यथा—वातेन—शाकपत्रनिभा रूक्षा स्फुटिता च। पित्तेन—रक्ता श्यावा च। कफेन लिप्ता आर्द्रा धवला च। त्रिदोषेण—परिदग्धा खरस्पर्शा कृष्णा च। दोषद्वयाधिक्ये न—दोषद्वितयलक्षणा च। भा।

जिह्वानिर्लेखनम्। क्ली। जिह्वामलहरदणा कुलकाठिकायाम्। चियडि जिह्वछोला इति लोके। 'जिह्वानिर्लेखन रौप्य सौवर्ण वार्क्षमेव च। तन्मलापहरं शस्तं मृदुश्लक्ष्णं दशाङ्गुलम्॥" सु चि २४ अ। "निहन्ति वक्त्रवैरस्य जिह्वा दन्ताश्रित मलम्। आरोग्य रुचिमाधत्ते सद्यो दन्तविशोधनम्॥" राज १५।

जिह्वापः। पु। विडाले। कुक्कुरे। भल्लूके। श र। चित्रकव्याघ्रे। विश्व।

जिह्वाप्रबन्ध। पु। जिह्वामूले। वा उ २१अ।

जिह्वामलम्। क्ली। रसनामले। त्रिका।

जिह्वारद। पु। पक्षिणि। हारा।

जिह्वारोग'। पु। जिह्वागतरोगे। जिह्वेर घा प्रभृति। नि। स यथा—"वातेन पित्त सयापि कफजोऽन्यास्तक। उपजिह्विका च न्दा जिह्वाया पञ्च कीर्त्तिता॥ जिह्वानिम्मेन

स्फुटिता प्रसुप्ता भवेच्च शाकच्छदनप्रकाशा। पित्तात् सदाहैरुपचीयते च दीर्घैः सरक्तैरपि कण्टकैश्च। कफेन गुर्व्वी बहुलाचिता च मांसोच्छ्रयैः शाल्मलिकण्टकाभैः। जिह्वातले यः श्वयथुः प्रगाढः सोऽलाससंज्ञः कफरक्तमूर्त्तिः॥" इत्यादि। मा नि। अधिजिह्विकोऽपीति षड्‌विधमाह वाभटः। यथा—"शाकपत्रखरा सुप्ता स्फुटिता वातदूषिता। जिह्वा पित्तात् सदाहैस्तु रक्तैर्मांसाङ्कुरैश्चिता। शाल्मली कण्टकाभैस्तु कफेन बहुला गुरुः। कफपित्ताद्‌ध शोफो जिह्वास्तम्भकृदुन्नतः। मत्स्यगन्धिर्भवेत् पक्वः सोऽलसो मांसशातनः। प्रबन्धनेऽधो जिह्वाया शोफो जिह्वाग्रसन्निभः। साङ्कुरः कफपित्तास्रैर्लालोषास्तम्भवान् खरः। अधिजिह्वः सरुक्कण्डूर्वाक्याहारविघातकृत्। तादृगेवोपजिह्वस्तु जिह्वाया उपरिस्थितः॥" वा उ २१ अ।

जिह्वालिट्। पु। कुक्कुरे। वै निघ।

जिह्वास्तम्भ। पु। स्वनामख्यातवातव्याधौ। बि, এড়াইয়া যাওয়া। "वाग्वाहिनीशिरा संस्थो जिह्वां स्तम्भयतेऽनिलः। जिह्वास्तम्भः स तेनान्नपानवाक्येष्वनीशता। जिह्वास्तम्भे यथावस्थं वातव्याधिचिकित्सितम्। सामान्योक्ता क्रिया-याबाह्वि तस्यापि हिता मता॥" अयम्‌ मुखरोगे। च द २९ अ। See मुखरोग।

जिह्वास्वाद। पु। लेहने। চাটা। हे।

जीन। पु। वृद्धे। रा नि व १८।

जीमूत (क)। पु। मुस्तायाम्। মুতা। रा नि व ६। पीतदेवदाल्याम्। भा। देव दाल्याम्। দেয়াতাড়া। रा नि व ३। घोषकलतायाम्। ঘোষা লতা। हे च। क्ली। घोषाफले। च क २ अ।

जीमूतकर्त्तनम्। क्ली। कोशातकीतैले।

जीमूतकूट। पु। पर्व्वते। हा।

जीमूतमूलम्। क्ली। [illegible]। प सु।

जीमूतवाही (न्)। पु। धूमे। हे।

जीमूताह्वा। स्त्री। देवदाल्याम्। দেয়াতাড়া। नलमुस्तायाम्। वै निघ।

जीर (क) (ण)। पु, क्ली। (Cuminum cyminum) Cumin seed स्वनामख्यात क्षुपे। বড় জীরে, শাদা জীরে। हि जीरा। मे जीरकर। तत्पर्य्याय,—जरण, अजाजी कणा (अ), दीप्यक (न) जीर्ण, जीर, दीप्य जीरण, अजाजिका, वह्निसख, मागध, दीपक। गुणा—कटुरूक्ष वातघ्न दीपन गुल्माध्मानाति सारघ्न ग्रहणीकृमिहृच्च। रा नि व ६। जीरका पञ्च, तत्र श्वेतकृष्णस्थूलसूक्ष्मभेदाच्चतुर्धा, वनजीरकञ्च इति पञ्च। भावप्रकाशस्तु त्रिभेदानाह शुक्ल कृष्णकलौञ्जीभेदेन। गुणा—दीपनं पाचनं रुच्यत्वादूग्र्वशोधक ग्राहि च। शाङ्गं। लघु सर्वाणि गर्भाशयशुद्धिदानि ज्वरघ्न पाचनं हृद्य बल्यं रुच्य कफघ्न चक्षुष्यमतिसारघ्नञ्च। भा। विशेषः पर्य्यायेष्वुक्ताः। एतत्तैलमिपि तैलगुणं ज्ञेयम्। अत्रि।

जीरकद्वयम्। क्ली। शुक्लपीतजीरके। गुणा —"तीक्ष्णोष्णं कटुकं पाके रुच्यं पित्ताग्निवर्द्धनम्। कटु श्लेष्मानिलहरं गन्धाढ्यं जीरकद्वयम्॥" सु सू ४६ अ।

जीरका। स्त्री। शालिधान्यविशेषे। सा च वातपित्तघ्नी। अत्रि १५।

जीरकादिमोदक। पु। ग्रहण्यधिकारे। जीरकचूर्णं ८ प घृतभर्ज्जितसिद्धिबीजचूर्णं ४ प क्षीरम् अथ वङ्ग मधुरिका तालीशपत्र जयित्री जातीफल धान्यक आमलकी हरीतकी विभीतक गुडत्वक् तेजपत्रम् एला नागकेशर लवङ्ग शैलज श्वेतचन्दन रक्तचन्दन जटामांसी द्राक्षा शटी टङ्गणक्षार कुन्दुरुखोटी यष्टिमधु वंशरोचना काकोली बालक गौरची शुण्ठी पिप्पली मरिच धातकीपुष्प बिल्वपेशी अर्जुनत्वक् मुलुफा देवदारु कर्पूरं प्रियङ्गु जीरक मोचरस कटुकी पद्मकाष्ठ नलिका एषां प्रतिचूर्णं २ तो सर्व्वचूर्णद्विगुणा शर्करा एकत्र पचेत्। मात्रा १ तो।

जीरकाद्यघृतम्। क्ली। व्रणशोथाधिकारे। "जीरकपक्वं पश्चात् सिक्थसर्ज्जरसमिश्रितं हन्ति। घृतमभ्यङ्गात् पावकदग्धजदुःखं चपाङ्गे न॥" गव्य घृतं ४ श पाकार्थंजलं १६ श। कल्कार्थजीरक ८ प। सिद्धे सिक्थसर्ज्जरसयोः (মম ও ধুনা) ४ प प्रक्षेप। अन्यत् अम्लपित्ताधिकारे—"पिप्पल्याजाजी सधान्यकाभ्यां घृतमस्थं विपाचयेत्।" गव्यघृत ४ श कल्क १ श जल १६ श। च द।

जीरण। पुं। जीरके। रा।

जीरिका। स्त्री। वंशपत्रीतृणे। रा नि व ८।

लिनीफलम्। क्ली। थीपाफली। घोषा लेर वीचि वा झिङेर वीचि। च द लुचि। गुणा—शिरोरोग पाण्डुरोगहर पथ रथ। अवि।

नी। स्त्री। पटोललतायाम्। रा नि व ७। प्रायाम्। प सु। ज्योत्स्नायाम्। झिङा। म।

वकः। पु। अलर्के। वै निघ।

पकम्। क्ली। कालीयचन्दने। पीत चन्दन। टी सा।

हकः। पुं। कृष्णसर्पे। कान गिरगिट्। नि व १६। गोनाससर्पे। जलौकायाम्। निघ। बिडाले। श र। विका। घोडे। घाग्। मे। तत्पर्य्याय,—गावसद्दोची, मण्डली, हुण्डक, कामरूपी, विरूपी, विलवासु। रा।

ह्वकध्वनिः। पु। घोडे। घोंग। जलौ तायाम्। जोंक। हारा।

जगतु (तुः)। पु। उच्छासे। प्राणवायौ। उणा।

जघत्सा। स्त्री। क्षुधायाम्। हे च।

जङ्गिनी। स्त्री। गुडमञ्जनिकायाम्, गुलटुली इति ख्याता। भेद योनिव्यापत्त्वि। सु सू लोध्रादि। "जिङ्गिनी कृष्णशाल्मली।" वा सू १५ अ रोध्रादि, च वि, ८अ। गुणा—"मधुरा शोणा कषाया योनिशोधनी। कटुका व्रणहृद्रोग वातातीसारहृत्पटु। तमालशालवद्देयी दाह विस्फोटहृत् पुन॥" भा वटादि।

जिङ्गि (ङ्गी)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। प सु। कन्दर्पसारतैले। च द मेह चि। गुडमञ्ज निकायाम्। सु सू ३८ अ।

जिज्ञासा। स्त्री। परीक्षायाम्। यथा—"भेषज परीक्षोत्तरकालमुपदेक्ष्यते।" च वि ८अ।

जितव। पु। घोटके। भा।

जितेन्द्रियाह्व। पु। कामवृद्धिनामक्षुपे। रा नि व ४।

जिनयोनि। पुं। हरिणे। श र।

जिम्भ (म्भ)मोहन। पु। भेके। श र।

जिम्भमल्य। पु। खदिरे। रा नि व ८।

जिम्भा (म्भिका)। स्त्री। जृम्भिकायाम्। हाइ। रा नि व २०।

जिवाजिव। पु। जीवञ्जीवपक्षिणि। श र।

जिष्णि। पु। पक्षिणि। उणा।

जिह्मम्। क्ली। तगरपादुके। प सु। रा नि व १०। ज द १२ अ। पिण्डीतगरे। वै निघ। पु, स्त्री। जिह्वायाम्। अटी ५। पु। सर्पे।

जिह्मग। पु। सर्पे। जिह्वकसन्निपाते।

जिह्वक (ह्मग)। पु। तन्नामकसन्निपातज्वर विशेषे। लक्षणम्—"श्वसनकासपरितापविह्वल कठिनकण्टकरसनोऽतिजिह्वक। बधिरमूकमनष्टबलहीन लक्षणो भवति कष्टतरसाध्य एष वै।" वै निघ। अस्य तन्त्रान्तरीयलक्षण भावप्रकाशे द्रष्टव्यम्।

जिह्वा। स्त्री। रसनेन्द्रिये। जिभ्। रा नि व १८। तत्पर्य्याय—रसज्ञा, रसना (च), रसना, रसन, जिह्व (अटी), रसाल, सुधास्रवा, रसिका, रसाङ्का (शब्दर), रसा, लोला, रसाला, रसला, ललना (श)। सा च उदरे पच्यमानकफशोणित मांससारभूता। सु शा ४अ। तत्परीक्षा यथा—वातेन—शाकपत्रनिभा रूक्षा स्फुटना च। पित्तेन—रक्ता श्यावा च। कफेन लिप्ता आर्द्रा धवला च। त्रिदोषेण—परिदग्धा खरस्पर्शा कृष्णा च। दोषद्वयाधिक्ये न—दोषद्वितयलक्षणा च। भा।

जिह्वानिर्लेखनम्। क्ली। जिह्वामलहरदशा कुलकाष्ठिकायाम्। चियडि जिह्छोला इति लोके। 'जिह्वानिर्लेखन रौप्य सौवर्ण वार्क्षमेव च। तन्मलापहर शस्त मृद्वश्लक्ष्ण दशाङ्गुलम्॥' सु चि २४ अ। "निहन्ति वक्त्रवैरस्य जिह्वा दन्ताश्रित मलम्। आरोग्य रुचिमाधत्ते सद्यो दन्तविशोधनम्॥" राज १प।

जिह्वाप। पु। विडाले। कुक्कुरे। भल्लूके। श र। चित्रकव्याघ्रे। विश्व।

जिह्वाप्रबन्ध। पु। जिह्वामूले। वा उ २१अ।

जिह्वामलम्। क्ली। रसनामले। त्रिका।

जिह्वारद। पु। पक्षिणि। हारा।

जिह्वारोग। पु। जिह्वागतरोगे। जिदेर घा प्रभृति। नि। स पञ्चधा—"वातज, पित्त जयापि कफजोऽलासनामक। उपजिह्विका च गदा जिह्वाया पञ्च कीर्त्तिता॥ जिह्वानिलेन

स्फुटिता प्रसुप्ता भवेच्च शाकच्छदनप्रकाशा। पित्तात् सदाहैरुपचीयते च दीर्घैः सरक्तैरपि कण्टकैश्च। कफेन गुर्वी बहला चिता च मांसोच्छ्रयैः शाल्मलिकण्टकाभैः। जिह्वातले यः श्वयथुः प्रगाढः सोऽलाससंज्ञः कफरक्तमूर्त्तिः॥" इत्यादि। मा नि। अधिजिह्विकोऽपीति षड्विधमाह वाभट। यथा— "शाकपत्रखरा सुप्ता स्फुटिता वातदूषिता। जिह्वा पित्तात् सदाहोषा रक्तैर्मांसाङ्कुरैश्चिता। शाल्मली कण्टकाभैस्तु कफेन बहुला गुरुः। कफपित्ता दधःशोफो जिह्वास्तम्भकृदुन्नतः। सतम्भगश्चिभवेत् पक्वः सोऽलसो मांसशातनः। प्रबन्धनेऽधो जिह्वाया शोफो जिह्वाग्रसन्निभः। साङ्कुरः कफपित्तास्रै लालोषास्तम्भवान् खरः। अधिजिह्वः सरुक्कण्डू र्वाक्याहारविघातकृत्। तादृगेवोपजिह्वस्तु जिह्वाया उपरिस्थितः॥" वा उ २१ अ।

जिह्वालिट्। पु। कुक्कुरे। वै निघ।

जिह्वास्तम्भः। पु। स्वनामख्यातवातव्याधौ। जि॰ एडाइश्रा याओया। "वाग्वाहिनीशिरासंस्थो जिह्वां स्तम्भयतेऽनिलः। जिह्वास्तम्भः स तेनान्नपानवाक्येष्वनीशता जिह्वास्तम्भे यथावस्थ वातव्याधिचिकित्सितम्। सामान्योक्ता क्रिया यावादिं सन्यापि हिता मता॥" अवश्य मुख रोगे। च द २९ अ। See मुखरोग।

जिह्वास्वाद'। पु। लेहने। चाटा। हे।

जीन'। पु। वृद्धे। रा नि व १८।

जीमूत (क)। पु। मुस्तायाम्। मूता। रा नि व ६। पीतदेवदाल्याम्। भा। देवदाल्याम्। देवताडा। रा नि व ३। घोषकलतायाम्। घोषा लता। हे च। क्ली। घोषाफले। च स २अ।

जीमूतकतैलम्। क्ली। कोषातकीतैले।

जीमूतकूट.। पुं। पर्व्वते। हा।

जीमूतमूलम्। क्ली। मुस्ताम्। प सु।

जीमूतवाहो (न्)। पु। धूमे। हे।

जीमूताह्वा। स्त्री। देवदाल्याम्। देवताड़ा। जलमुस्तायाम्। वै निघ।

जीर (क) (ण)। पु, क्ली। (Cuminum cyminum) Cumin seed स्वनामख्यात क्षुपे। बड़ जीरे, शादा जीरे। हि जीरा। ते जीलकाह्र। तत्पर्य्याय,—जरण, अजाजी, कणा (अ), दीप्यक (न), जीर्ण, जीर, दीप्य, जीरण, अजाजिका, वह्निसख, मागध, दीपक। गुणा—कटुरुष्ण वातघ्न दीपन गुल्माध्मानातिसारघ्न ग्रहणीकृमिहृच्च। रा नि व ६। जीरका पञ्च, तत्र श्वेतकृष्णस्थूलसूक्ष्मभेदाच्चतुर्धा, वनजीरकश्च इति पञ्च। भावप्रकाशस्तु त्रिभेदानाह शुक्लकृष्णकलीञ्जीभेदेन। गुणा—दीपन पाचनम् उष्णत्वाद्बलशोधक ग्राहि च। शार्ङ्ग। लघु सग्राहि गर्भाशयशुद्धिकृ ज्वरघ्न पाचन वृष्य बल्यं रुच्य कफघ्न चक्षुष्यमतिसारघ्नश्च। भा। विशेषा पर्य्याये द्रष्टव्या। एतच्चैकं मिश्रितैलगुणं ज्ञेयम्। अत्रि।

जीरकद्वयम्। क्ली। शुक्लपीतजीरके। गुणा —"तीक्ष्णोष्णं कटुकं पाके रुच्यं पित्ताग्निवर्द्धनम्। कटु श्लेष्मानिलहरं गन्धाढ्यं जीरकद्वयम्॥" सु सू ४६ अ।

जीरका। स्त्री। शालिधान्यविशेषे। सा च वातपित्तघ्नी। अत्रि १५।

जीरकादिमोदक'। पु। ग्रहण्यधिकारे। जीरकचूर्णं ८ प घृतभर्जित तद्विद्विगुणचूर्णं ४ प लौहम् अभ्र वङ्ग मधुरिका तालीशपत्र जयित्री जातीफल धान्यक आमलकी हरीतकी विभीतक गुडत्वक् तेजपत्रम् एला नागकेशर लवङ्ग शैलज सारचन्दन रक्तचन्दन जटामांसी द्राक्षा शटी टङ्कणक्षार कुन्दुरुखोटी यष्टिमधु वंशरोचना काकोली बालक गोरक्षी शुण्ठी पिप्पली मरिच धातकीपुष्प बिल्वपेशी अर्जुनत्वक् मुलफा देवदारु कर्पूर प्रियङ्गु जीरक मोचरस कटुकी पद्मकाष्ठ नलिका एषां प्रतिचूर्णं २ तो सम्यक्चूर्णद्विगुण शर्करा एकत्र पचेत्। मात्रा १ तो।

जीरकाद्यघृतम्। क्ली। प्रदरशोथाधिकारे। "जीरकपक्व पयसा सिक्थसर्ज्जरसान्वितं हन्ति। घृतमध्याल्पावरदग्धजदुःखं अथार्द्धेम॥" यथ घृतं ४ श पाकार्थजल १६ अ। कल्कार्थजीरक ८ प। सिद्धे सिक्थसर्ज्जरसयो (मम ओ धूना) ४ प प्रक्षेप। अन्यत् अम्लपित्ताधिकारे—"पित्त जाजीं सधान्याकां घृतप्रस्थं विपाचयेत्।" गन्धघृत ४ श कल्क १ श जल १६ श। च द।

जीरण। पु। जीरके। रा।

जीरिका। स्त्री। वंशपत्रीतृणे। रा नि व ८।

जीर्णः । पु । जीरके । रा नि व ६ । क्ली । शैलजे । रा नि व १२ । त्रि । वृद्धे । पक्वे । रा नि व १८ ।

जीर्णज्वरः । पु । पुरातनज्वरे । পুরাতন জ্বর । द्वादशदिवसातीते वा तद्विगुणातीते वा एकविंश दिवसातीते वा तनुभावं गतो यो ज्वरः काये तिष्ठति । तत्र द्वादशदिवसातीते ज्वरः जीर्ण इति जातूकर्ण्यः । एकविंशदिवसातीते इति सिद्धे । र मा स । "त्रिसप्ताहे व्यतीते तु ज्वरो यस्तनुतां गतः । प्लीहाग्निमांद्यं कुरुते स जीर्णज्वर उच्यते ॥" "यो द्वादशभ्यो दिवसेभ्य ऊर्द्ध्वं दोषत्रयस्तद्विगुणेभ्य ऊर्द्ध्वं । नृणां तनौ तिष्ठति मन्दवेगो भिषग्भिरुक्तो ज्वर एव जीर्णः ॥" भा ।

जीर्णदारुः । पु । वृद्धदारकविशेषे । কাল বিচতাড়ক । तत्पर्याय — जीर्णफञ्जी, सुपुष्पिका, अजरा, सूक्ष्मपर्णा । बीजगुणा — शैत्य पिच्छिल कफवातकासामदोषघ्न बल्यश्च । रा नि व ३ ।

जीर्णपत्रः । पु । पट्टिकारोध्रे । रा नि व ६ ।

जीर्णपत्रिका । स्त्री । वंशपत्रीतृणे । रा नि व ८ ।

जीर्णपर्णः । पु । पट्टिकारोध्रे । कदम्बवृक्षे । त्रिका । पुरातनपत्रे ।

जीर्णफञ्जी । स्त्री । कृष्णवृद्धदारके । रा नि व ३ ।

जीर्णवालः (बुध्नः) । पु । कृष्णवृद्धदारके । रा नि व ३ । स्थूलजीरके । रा नि व ६ ।

जीर्णव(ब्र)ध्नः । पु । पट्टिकारोध्रे । পাটি-য়ালালোধ । रा नि व ६ । सुलतायाम् । वै निघ ।

जीर्णबुध्नकम् । क्ली । परिपेलवद्रव्ये । কেওট মুতা । रा नि व ८ ।

जीर्णवज्रम् । क्ली । वैक्रान्तमणौ । रा नि व १३ ।

जीर्णा । स्त्री । स्थूलजीरके । रा नि व ६ ।

जीर्णाहारः । पु । आहारस्य जीर्णावस्थायाम् । আহার-পরিপাক অবস্থা । लक्षण—"उद्गार शुद्धिरुत्साहो वेगोत्सर्गो यथोचितः । लघुता क्षुत् पिपासा च जीर्णाहारस्य लक्षणम् ॥" भा ।

जीर्णिः । स्त्री । जीर्णतायाम् । श ।

जीविः । पु । कुठारे । पाणौ । शकटे । शरीरे, काये । सङ्क्षिप्त उणा ।

जीवः । पु । जीवकवृक्षे । त्रिवृत्यष्टि । प मु । प्राणिनि, जन्तौ । त्रिका । कर्णे । धरणि । जीविते । मे । महानिम्बवृक्षे । के ।

जीवकः । पु । Pentaptera tomentosa) A medicinal plant, commonly called jivaka अष्टवर्गान्तर्गतस्वनामख्यात वृक्षभेदे । জীবক । हिं जीवक । ते वेगिसपुचेट्टु । तत्पर्याय,—कूर्च्चशीर्ष, मधुरक, शृङ्ग, ह्रस्वाङ्ग (अ), चिरजीवक (ज), जीवन, दीर्घायु, प्राणद, जीव्य, भद्राङ्ग, प्रिय, चिरञ्जीव, मधुर, मङ्गल्य, कूर्च्चशीर्षक, वृद्धिद, आयुष्मान्, जीवद, बलद । अस्य स्वरूप यथा,— "जीवकर्षभकौ ज्ञेयौ हिमाद्रिशिखरोद्भवौ । रसोनकन्दवत् कन्दौ निःसारौ सूक्ष्मपत्रकौ । जीवकः कूर्च्चकाकारो ऋषभो वृषशृङ्गवत् ॥" भा । गुणा —मधुर शीत रक्तपित्तघ्न वातघ्न क्षयदाह ज्वरघ्न शुक्रश्लेष्मवर्द्धनश्च । रा नि व ५ । See ऋषभक । एतदभावे गुडूची ग्राह्या । मतान्तरे विदारीमूल । असनवृक्षे । পেয়াশাল । तन्नामक पक्षिणि । मे ।

जीवकद्रुमः । पु । प्रियतृष्टीतिख्याते द्रुमे । प म ।

जीवकादि । पु । जीवनीयगणे । स च जीवकर्षभकमेदामहामेदर्द्धिवृद्धिकाकोलीक्षीरकाकोली सूर्पपर्णीद्वयात्मक । रा नि व २१ । जीवकर्षभककाकोलीक्षीरकाकोली मुद्गपर्णी माषपर्णीमेदा वृद्धरुहाजटिलाकुलिङ्गा । एतानि शुक्रजननानि प्रभावात् । च सू ४अ ।

जीवजी(ञ्जी)वः । पु । वकजातीये चकोर पक्षिणि । त्रिका । वृक्षभेदे । मे ।

जीवत्तोका । स्त्री । जीवत्पुत्रिकायाम् । हे च ।

जीवथः । पु । मयूरे । कच्छपे । प्राणे । उणा ।

जीवदः । पु । वैद्ये । जीवके । वै निघ ।

जीवदा (त्री) । स्त्री । जीवन्त्याम् । रा नि व ३ । ऋद्धौ । रा नि व ५ ।

जीवद्दष्टा । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे । रा ।

जीवद्वन्द्वम्। क्ली। जीवके ऋषभके च। "जीवद्वद्वसविश्वमूषणम्।" भैष वाजी।

जीवधनम्। क्ली। गवादिपशौ। वि।

जीवन। पु। वाते। जीवकक्षुपे। रा नि व ४। वैद्ये। पुत्रे। ह। जीवनीयद्रव्यसमूहे। कै। क्षुद्रफलवृक्षे। श। क्ली। अन्ने। रा नि व २०। जले। प्राणधारणे। मे। मज्जायाम्। रा नि व १८। सद्योघृते। श च। दुग्धे। शरीर जीवयो संयोगे। वि। आयुर्वर्द्धने।

जीवनकम्। क्ली। अन्ने। ह च।

जीवनदशकम्। क्ली। जीवनीयगणोक्तदश द्रव्येषु। वा सू १५श।

जीवनपञ्चमूलम्। क्ली। अभीरुवीरा जीवन्ती जीवकऋषभकौ चेति। वा सू १५श।

जीवना। स्त्री। सिंहपिप्पल्याम्। रा नि व ६। मेदायाम्। मे। जीवन्तीलतायाम्। ज़ियाती। श्रम।

जीवनाघातम्। क्ली। वत्सनाभि विषे। श च।

जीवनाश्रम्। क्ली। जले।

जीवनान्तम्। क्ली। स्वल्पे।

जीवनार्हम्। क्ली। दुग्धे। धान्ये। वै निघ।

जीवनिका। स्त्री। जीवन्त्याम्। हरीतक्याम्। काकोल्याम्। रा नि व ११।

जीव(वि)नी। स्त्री। मेदायाम्। मेदा। महामेदायाम्। महामेदा। रा नि व ५। काकोल्याम्। जीवन्तीशाके। रा नि व ३। डोडी क्षुपे। रा नि व ४। यूथिकायाम्। यूँई। श च।

जीवनीयम्। क्ली। घृते। जले। ह च। लि। प्राणधारणे। वा टी हे।

जीवनीयगण। पु। जीवन्त्यादिगणे। स च जीवन्ती काकोली क्षीरकाकोली मेदा महामेदा मुद्गपर्णी माषपर्णी जीवक ऋषभकः मधुकश्चेति। च सू ४श। "अष्टवर्गस्य पर्णिन्यौ जीवन्ती मधुकं तथा। जीवनीयगण प्रोक्तो जीवनस्य पुमस्तत। प म २ख। गुणा—स्वादु गर्भसन्धानकृत् गुरु वान्यकृत् वृष्य हृद्य स्निग्ध शीत तृणाघ्न रक्त पित्तक्षयशोषज्वरदाहनाशनश्च। शार्ङ्ग म ६श।

जीवनीया। स्त्री। स्वर्णजीवन्त्याम्। रा नि व ३। हरीतक्याम्। मद व १।

जीवनेत्रा (त्री)। स्त्री। सैंहलीपिप्पल्याम्। रा नि व ६।

जीवनौषधम्। क्ली। जीवनीयौषधे। श्रम। अन्ने। वै निघ।

जीवन्त (क)। पु। जीवशाके मालवदेश प्रसिद्धे। गुणा—मधुर वृष्य वस्तिशोधन दीपन पाचन बल्य वृष्य पित्तहरश्च। रा नि व ७।

जीवन्ति। स्त्री। श्रम। के।

जीवन्तिका। स्त्री। वृक्षोपरिजातवृक्षे। बान्दडा। गुडूच्याम्। जीवशाके। म। भा शिरोरोगचि। हरीतकीभेदे। रा नि व ११। "जीवन्तिका स्वादष जीर्णरोगजित्।"

जीवन्ती। स्त्री। स्वनामख्यातशाकविशेषे, जीवशाक इति लोके। या शर्करावन्मधरपुष्पा प्रतति, 'जियत्पद्टी' सा रक्तपित्ते वर्ज्या इति। भा। स्वर्णनाड इति चक्रपाणि। तन्मते मधुरामधुरभेदेन द्विविधा तत्र मधुराया विदोषहन्तृत्वम् अमधुराया सघातपित्त हरत्वम्। आद्यस्य रसो मधुर वीर्यं शीतल तथा पाकोऽपि मधुर एव। प्रभावश्चक्षुष्य सर्वदोष घ्नश्च। एषा शाकेषु श्रेष्ठा 'वरा शाकेषु जीवन्ती' इति। वा सू १५श। वै निघ श्वास चि मुख्यादिचूर्णे। गुडूच्याम्। रा नि व ३।२३। वन्दायाम्। हरीतक्याम्। भा। डोडीशाक क्षुपे। रा. नि व ४। मेदायाम्। काकोल्याम्। हरिद्राम्। रा नि व २३। मधूकवृक्षे। शमी वृक्षे। वै निघ। (Celtis orientalis) लताविशेषे। जीवन्ती जीवई, ज़ियाती। मं क लाहानिहरियवेलि, किरियहाले। तत् पर्याय,—जीवनी, जीवनीया, जीवा, मधू, रक्ताङ्गी (मे), जीवना, सवा, मधुस्रवा (च टी), मङ्गल्यनामधेया (भा), पयस्विनी, जीव्या, जीवदा, जीवदात्री शाकश्रेष्ठा, जीवभद्रा, भद्रा मङ्गल्या, क्षुद्रजीवा यशस्या, शृङ्गाटी, जीवदृष्टा, काञ्जिका, शशशिम्बिका, सुपिङ्गला, पुत्रभद्रा (रा), मधुशाखा, जीवहृषा, मुखदरी, नगराटिका, जीवपत्री, जीवपुष्पी।

सा ह्रस्वदीर्घस्वर्णवर्णभेदेन त्रिधा। "जीवन्ती स्वर्णवर्णाभा सुराष्ट्रजा च। जीवनीयोगात् जीवन्ती नाम।" मद व १। गुणा—मधुरा शीता रक्तपित्तवातक्षयदाहज्वरघ्नी कफवर्द्धनी वीर्य्यवर्द्धनी च। अन्या रसवीर्य्ययो ह्रस्वतुल्या भूतविद्रावणी रसनियामिका च। स्वर्णवर्णा हृद्या चक्षुष्या मधुरा शीतला वातपित्तरक्तदाहघ्नी बलवर्द्धनी च। रा नि व ३। अपिच श्वासकासधातुक्षयघ्नी स्वरकरी च। राज। "जीवन्ती शीतला स्वादु स्निग्धा दीपनग्राहिका। रसायना बलकरी चक्षुष्या ग्राहिणी लघु।" भा। "चक्षुष्या सर्व्वदोषघ्नी जीवन्ती मधुरा हिमा।" अत्रि १६ अ। तैल_ गुण विभीतकतैलवत्। जीवनीयाख्ये गणे। वा सू १५ अ। See जीवनीयगण।

जीवन्त्यादिवर्गः। पु। जीवनीयगणे। वा, सू १५ अ।

जीवपत्नी। स्त्री। जीवन्त्याम्। के।

जीवपुत्रकः। पु। इङ्गुदीवृक्षे। श र। हिङ्गु-वृक्षे। वै निघ।

जीवपुष्पा। स्त्री। बृहज्जीवन्त्याम्। रा नि, व ७।

जीवपृ(पु)ष्ठा। स्त्री। जीवन्तीशाके। बृहत् जीवन्त्याम्। रा नि व ३।

जीवप्रिया। स्त्री। हरीतक्याम्। रा नि व १२।

जीवभद्रा। स्त्री। ऋद्ध्यौषधौ। रा, नि व ५। जीवशाके, जीवन्तीलतायाम्। रा नि व ३।

जीवमन्दिरम्। क्ली। शरीरे। श र।

जीवरत्नम्। क्ली। पुष्परागमणौ। प मु।

जीवला। स्त्री। सिंहपिप्पल्याम्। रा।

जीववती। स्त्री। क्षीरकाकोल्याम्। वै निघ।

जीववत्सा। त्रि। जीवत्पुत्रायाम्। च शा ८ अ।

जीववर्द्धिनी। स्त्री। ऋद्धौ। शृङ्गि। वै निघ।

जीववशा। स्त्री। क्षीरकाकोल्याम्। रा नि व ३। काकोल्याम्। वै निघ।

जीववल्लभा। स्त्री। जीवन्त्याम्। रा।

जीववृक्ष। पुं। जीवकवृक्षे। जियापुता इति लोके। "जीवपुत्र पुत्रजीवो जीववृक्ष जीवक। कुमारीपुत्र स श्रेय, सुपुत्री जीवकद्रुम।" द्रव्याभिधानम्।

जीवशाकः। पु। शाकविशेषे। खोंसरा इति लोके। प मु। जीवशाक इति मालवदेशे। तत्पर्य्याय,—खोशाह्व प्रवालक (द्रव्याभि), जीवन्त, रक्तनाल, ताम्रपत्र, प्रवालिक, शाकवीर, सुमधुर, मिषक। गुणा—बल्य मधुर दीपन पाचन हृद्य बस्तिशोधन पित्तघ्न। रा नि व ७।

जीवशुक्ला। स्त्री। क्षीरकाकोल्याम्। रा नि, व ३।

जीवशोणितम्। क्ली। जीवनपोषकशुद्धशोणिते। जीवनपोषक विशुद्ध रक्त। जीवशोणितरक्तपित्तयो जिज्ञासार्थं पिचुश्रौत वा चिपेत्, यद्युष्णो दकप्रक्षालितमपि वस्त्र रञ्जयति तज्जीवशोणित मवगन्तव्यम्। सभक्तञ्च शुने दद्यात शक्तुमिश्र वा, स यद्युपभुञ्जीत तज्जीवशोणितमवगन्तव्यम्। सु।

जीवश्रेष्ठा। स्त्री। ऋद्धौ। रा नि व ५।

जीवसंज्ञः। पु। कामवृद्धिक्षुपे। रा नि व ४।

जीवसाधनम्। क्ली। धान्ये। धान। रा नि व ६।

जीवस्थानम्। क्ली। मर्म्मणि। मर्म्मस्थान। रा नि व १८। हृदये। वै निघ।

जीवा। स्त्री। जीवन्तीलतायाम्। रा नि व ३। ऋद्धौ। प मु। वचायाम्। मे। जीवके। रा नि व २३। हरीतक्याम्। वै निघ।

जीवाख्यम्। क्ली। मारिषाकारशाकभेदे।

जीवागारम्। क्ली। मर्म्मस्थाने। रा नि व १८।

जीवातुः। पु। जीवनीयौषधे। अन्ने। मे।

जीवात्मा। पु। देहिनि। हे च।

जीवादानम्। क्ली। जीवशोणितनिर्गमे। च सू १५ अ।

जीवाधारः। पु। चेत्रे। हे च।

जीवानन्दा। स्त्री। स्वनामख्यातवृक्षविशेषे।

जीवापगमः। पु। षड्धातुविभागे। च शा ४ अ। [व ५।

जीवाला। स्त्री। सैंहलीपिप्पल्याम्। रा नि

जीविका। स्त्री। जीवन्त्याम्। मे।
जीवितम्। क्ली। जीवने। प्राणधारणे। हे च। च सू १५। जने।
जीवितकाल:। पुं। आयुषि। अम।
जीवितज्ञा। स्त्री। शरीरान्तस्थनाड्याम्, शिरायाम्। रा नि व १८।
जीविता। स्त्री। जलपिप्पल्याम्। वै निघ।
जीविताभिसर। त्रि। जीवनरक्षाकर्मारि (वैद्य)। च सू ११ष।
जीवितेश। पुं। यमे। चन्द्रे। सूर्ये। शब्दर।
जीविनी। स्त्री। काकोल्याम्। रा नि व ३। जीवीपुष्पे। रा नि व ४।
जीव्य:। पु। जीवकौषधौ। रा नि व, ५।
जीव्या। स्त्री। जीवन्त्याम्। रा नि व ३। हरीतक्याम्। गोरक्षदुग्धायाम्। रा नि व ११।५।
जुगुप्सितम्। क्ली। अश्लीलवचने। वै निघ।
जुधम्। पुं, क्ली। यवनाले। धनाद्रे। वै निघ।
जुङ्ग(क)। पुं। वृद्धदारकलतायाम्। रा नि व ३।
जुङ्गा। स्त्री। वृद्धदारकलतायाम्। प मु।
जुमर। पु। औषधिविशेषे।
जुलान। पु। यवनाले। भा।
जुहुवान:। पु। अग्नौ। त्रि। चन्द्रे। ह। वृक्षे। के।
जुष्कक। पुं। यूषे। झोल। श च।
जूटि(ति)का। स्त्री। कर्पूरविशेषे। भीमसेनी। रा नि व १२। शिखायाम्। शब्दर।
जून(र्ण)ल। पुं। धवलयावनालाख्यशिम्बी धान्ये। देधान। रा नि व १६।
जूनाख्य। पुं। उलूकदखे। उलू। प मु।
जूर्णाख्य। पुं। उलपदखे। र।
जूर्णाह्व (य)। पु। धवलयावनाले। देधान। रा नि व १६। हे च। च सू २७ष।
जूर्णि(र्त्ति)। पु। शरीरे। त्वचा। ज्वरे। अम। सूर्ये।
जूष। पु, क्ली। क्वाथे। भ। यूषे। भ।

जूषणम्। क्ली। धातकीपुष्पे। श च।
जृम्भ: (म्भम्)। पुं, क्ली। जृम्भायाम्। हाई श र। मा ज्व नि।
जृम्भा (म्भिका, नी)। स्त्री। जृम्भकायाम् हाई। रा नि व २०। तत्पर्याय,—जृम्भ जम्भा, जृम्भा, जृम्भिका, (रा), जृम्भितम् (हे) "चैतन्यशिथिलत्वादाक्षीलेक श्वासमुद्दमेत्। विदी' यदन श्वास जृम्भा सा रुच्यते बुध॥" शाङ्ग पू ६ष। "पीत्वैकमनिलोच्छ्वासमुद्वेष्टन् विवृत नन। यन्मुञ्चति सनेत्रास्र सा जृम्भा इति कथित॥" सु शा ४ष। एलापर्ण्याम् श च।
जैन्ताक। पु। स्वेदविशेषे। स तु कूटागार स्याल्म कन्दुसस्थान बहुसूक्ष्मच्छिद्रान्वितमृण्मयाङ्गार कोष्ठसंस्थे शयित्वा यद्गृहीय। च सू १४ष।
जेमनम्। क्ली। लेपे। वै निघ। आहारे अम।
जैव:। पु। पारदे। रा नि व १२। क्ली औषधे। रा नि व २०।
जैत्री। स्त्री। जयन्तीवृक्षे। श र। जातीकोषे
जैपाल। पु। जयपालवृक्षे। विश्वपकोष।
जैवातृक। पु। कर्पूरे। चन्द्रे। अम। दर्भे। औषधे। हे च। त्रि। कृशे। दीर्घायुषि विका।
जोङ्गकम्। क्ली। अगुरुणि। विका। वा चि ६ष। काकमाच्याम्। च चि १ष।
जोङ्गट:। पु। गर्भिण्यभिलाषे। गाध। तारा।
जोङ्गल। पु। कृष्णवृद्धदारके। वै निघ।
जोङ्गी। स्त्री। पीतघोषायाम्।
जोन्ताला। स्त्री, पु (ल)। देवधान्ये। देधान। हे च।
जोषा। स्त्री। योषायाम्। शब्दर। नारी।
जोषिका। स्त्री। नवाङ्कुरे। वै निघ। कालि कायाम्। कलि, कलि। श र।
जोषिता। स्त्री। योषायाम्।
ज्ञानेन्द्रियम्। क्ली। नेत्रादिषड्बुद्धीन्द्रिये।
ज्या। स्त्री। वसुधायाम्। मे। धनुर्गुणे। अ।

জীবতে ॥" জ্বরস্য প্রকারভেদমাহ—জ্বরোঽষ্টধা, বাতিক পৈত্তিক শ্লৈষ্মিকশ্চেতি ত্রয়, দ্বন্দ্বজাশ্চ ত্রয—বাতপৈত্তিক বাতশ্লৈষ্মিক পিত্তশ্লৈষ্মিকশ্চেতি, সান্নিপাতিক আগন্তুকশ্চেতি জ্বরস্তু অষ্টধা সান্নিপাতিকজ্বর ত্রয়োদশবিধ ইতি। চর। See সন্নিপাতজ্বর। শার্ঙ্গধরস্তু পঞ্চবিংশতি ভেদানাহ যথা—পৃথগ্দোষৈস্ত্রিধা দ্বন্দ্বজভেদেন চ ত্রিধা, সন্নিপাতেন চৈক, বিষমজ্বর পঞ্চধা—সন্ততসততান্যেদ্যুষ্কতৃতীয়কচাতুর্থকভেদেন, আগন্তু রেক এবেতি ত্রয়োদশবিধ, আগন্তু পুনস্ত্রিধা, অভিঘাতজ চতুর্ধা, অভিষঙ্গজশ্চ ষড়্‌বিধ ইতি পঞ্চবিংশতিধা। শার্ঙ্গ পূ খ ৭অ। জ্বরস্য বিপ্রকৃষ্টকারণ—মিথ্যাহারবিহারাদি—তৈন বাতাদয় আমাশয়গতা জ্বর জনয়ন্তীতি সম্প্রাপ্তি। তস্য রূপ—শ্রমারতিবিবর্ণতা মুখবৈরস্যনেত্রপ্লবতাজৃম্ভাঙ্গমর্দ্দ গুরুতারোমহর্ষারুচি তমোঽপ্রহর্ষশীতাদিক শীতবাতাতপেষু মুহুরিচ্ছাদ্বেষৌ চ ভবন্তি। তস্য সামান্যলক্ষণ—স্বেদাবরোধাদি। সামান্যতো জ্বর চিকিৎসা—সামান্যতো জ্বরে পূর্ব্বং নিবাতনিলয়ে বাস। ব্যজনানিল তালপত্রবাত বংশব্যজনজ বায়ু চামর বস্ত্র ময়ূরপুচ্ছ বেত্রব্যজনবায়ুশ্চ। তথা গুরুপ্রাবরণাবরণ যত্নং পক্বপানীয়ঞ্চ হার্য্য। জ্বরে বর্জ্যং স্নানপ্রদেহাদিকম্। ভা ম ১ম। জ্বরাদৌ লঙ্ঘন মধ্যে পাচন অন্তে চ ভেষজ প্রয়োক্তব্যম্। প্রাণিভেদে তদসাধ্যতা—"অসাধ্যোঽয় জ্বরো ব্যাধি নীলচ্ছিদ্রাশ্বকুঞ্জরে। কিঞ্চিৎ কৃচ্ছ্রতমো নৃণামন্যেষাং জীবঘাতক॥ যথা নগানাং মনুষ্যেষ্বিহ তথা গদানাং প্রবলো জ্বরোঽয়ম্। নান্যোঽপি শক্তো মনুজ বিহায় সোঢ়ুং ভুবি প্রাণভৃত সুরাদ্যা॥" নরস্য জ্বরসহনে কারণ—"কর্ম্মণা লভতে যস্মাদ্দেহং মানুষো দিবি। ততশ্চ্যুতঃ স্বর্গান্মানুষ্যমভিবর্ত্ততে। তস্মাৎ স দেবভাবাৎ সহতে মানুষো জ্বরমিতি॥ অগ্নি। প্রাণিবিশেষে জ্বরনাম যথা—"পালক স তু নাগানামভিতাপস্তু বাজিনাম্। গবামীশ্বর সংজ্ঞস্তু মানবানাং জ্বরো মত। হারিদ্রো মহিষাণাঞ্চ মৃগরোগো মৃগেষু চ। অজাবীনাং প্রলাপাখ্যো করভেষ্বলসো ভবেৎ। শুনোঽলর্কঃ সমাখ্যাতো মৎস্যেষ্বিন্দ্রমদো মত। পক্ষিণামভিঘাতস্তু ব্যালিষ্বৈষিতমস্থিত। গুল্মস্তু নলিকা প্রোক্তা ভূমৌ ভূম্যম্বর নামক। ঊষর কীটরোগস্তু জ্বর সম্বচ দৃশ্যতে॥" অগ্নি ২ স্থান ২ অ।

জ্বরকুঞ্জরপারীন্দ্ররস। পু। রস। যথা—"মূর্চ্ছিত রসকর্পূর সদৃ তাভ্রকং। তার তাম্রশ্চ বঙ্গ রসক তা মৌক্তিক বিদ্রুম লৌহ গিরিজ গরিক গন্ধক টঙ্কণারস্ত পলার্দ্ধং পৃথক্ পৃথক্। সুরবল্লী চ শৌষধী গণিকারিকা। জীবন্তিকা চ সতিকা চ সুদর্শনা জিহ্বা পূতিতৈলা সূর্য্যবর্ত্ত প্রসারণী স্বরসে দত্ত্বা মর্দ্দয়েচ্চদিনাবধি। ভবয়েৎ চতুর্গুঞ্জাপ্রমাণত॥' । মূর্চ্ছিত তো জারিত অভ্র ১ তো স্বর্ণমাক্ষি রৌপ্য, খাপর, তাম্র, মুক্তাভস্ম, ভস্ম, লৌহভস্ম, শিলাজতু, গিরিমা ছাল, গন্ধক, তুতেভস্ম প্র ২ তো । তুলসী, শ্বেতপুঙ্খা, গণিরি, ভূঁই চিরাতা, পদ্মগুলঞ্চ, ঈশলাঙ্গুলিয়া ফটকী, পটোল, মুগানী, গরুড প্রত্যেকের রসে ৩ দিন মাড়িবে। ২

জ্বরঘ্ন। পু। বাস্তুকশাকে। স্ত্রী। গুড় রা নি ব ৩২৩। মঞ্জিষ্ঠায়াম্। বৈ নিঘ।

জ্বরঘ্নী। স্ত্রী। শ্বেতচিল্লীশাকে। রা। চ্ছায়াম্।

জ্বরঘ্নো(বটিকা)। স্ত্রী। জ্বরে রস জৈপালবীজ ১ তো কটুকী ২ তো গৈরিক ঘৃতকুমারীরসেন মর্দ্দয়েৎ। শুদ্ধ জয়পা ১ তো কট্‌কী ২ তো গেরিমাটী ঘৃতকুমারীরসে মর্দ্দন। বটী ১ র মা। অন্যা—রস ১ তো শিলাজতু হরীতকী অকরকরা(বচা) কটুতৈলশুদ্ধগন্ধ রাখালশসাফল প্র ৪ তো ইন্দ্রবারুণীরসেন ম পারা ১ তো শিলাজতু পিপুল, হরী আকরকরা বচ, কটুতৈলে শুদ্ধ গন্ধক রাখালশশার ফল প্রত্যেক ৪ তো, ই শশাগুলের রসে মর্দ্দন। বটী ১ মাষক প্রাপ্ত। অপরা—পারদ ১ তো গন্ধক হিঙ্গুল ২ তো জৈপালবীজ ৪ তো দন্তীক্বাথেন ম পারা ১ তো গন্ধক ২ তো হিঙ্গুল ৩ জয়পালবীজ ৪ তো দন্তীক্বাথে রস র।

ज्वरविंशती । स्त्री । ज्वरनिदानचिकित्सा सग्रहे शार्ङ्गधरकृते ।

ज्वरनाशनः । पु । पर्पटके । ক্ষেৎপাপড়া । स्त्री (शिनी) । मञ्जिष्ठायाम् । गुड़ूच्याम् । वै निघ ।

ज्वरहन्त्री । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा नि व ६ ।

ज्वराग्नि' । पुं । ज्वरसन्तापे । জরের তাপ ।

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्त्याम् । दन्ती । रा नि व ६ ।

ज्वरातङ्कः । पु । ज्वररोगे । रा नि व २० ।

ज्वरातिसार' । पु । ज्वरयुक्तातिसाररोगे ।

ज्वराधिष्ठानम् । क्ली । शरीरे मनसि च । "केवल समनस्कञ्च ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।" च चि ३ अ ।

ज्वरान्तकः । पु । किरातत्तिक्ते । চিরেতা । आरग्वधवृक्षे । रा नि व ९ ।

ज्वरान्तकरसः । पुं । ज्वरे रस । ताम्र गन्धक पारद सौराष्ट्र्मृत् (पङ्कपर्पटी) लौह स्वर्णमाक्षिक हिङ्गुल टङ्कणक्षार (সোহাগার খৈ) रसाञ्जन खर्परश्च प्र समभागं चित्रकादीनां (चित्रक गुडूची मुस्ता शुण्ठीनां प्र ॥० सेर वारि ॥० श) पादावशिष्टेन क्वाथेन मर्द्दयेत् । रस कौ ।

ज्वरापहा । स्त्री । बिल्वशलाटौ । श । বেলশুঁঠ ।

ज्वरारि' । पु । गुड़ूच्याम् । रा नि व २३ । ज्वरे रसविशेष । पारद गन्धक हिङ्गुल ताम्र शीष टङ्कणं (সোহাগার খৈ) विड्लवण मन शिला एषां प्र समभाग । आरग्वधपत्ररसेन १० भावना देया । मैष । अन्य —पारद १भ गन्धक २भ हिङ्गुल ३भ धुस्तूरबीज ४भ । दन्तीक्वाथेन मर्द्दयेत् । रस कौ ।

ज्वरारि (अभ्रम्) । क्ली । जीर्णज्वरे रस । अभ्र ताम्र पारद गन्धक विष, एषां समभाग । धुस्तूरबीजस् एकभागापेक्षया द्विगुण त्रिकटु मिलित पञ्चगुणं जलेन वटी कार्य्या । অভ্র, তামা, পারা, গন্ধক, বিষ প্রত্যেক সমভাগ, ধুতুরার বীজ ২ ভ ত্রিকটু মিলিত ৫ ভ জলে মাড়িবে । র. সা সং. ।

ज्वराशनिः । पु । विषमज्वरे रस । रस गन्धक सैन्धवं विष ताम्र प्र समभाग, सर्व्वसम लौहचूर्णं लौहसमम् अभ्रम् । लौहपात्रे लौहदण्डेन निर्गुण्डीरसेन सम्मर्द्य तेन सह पारदसमभाग मरिचचूर्णं मिश्रयेत् । রস, গন্ধক, সৈন্ধব, বিষ, তামা প্রত্যেকে সমভাগ । সর্ব্বসমান লৌহ-চূর্ণ, লৌহসমান অভ্রভস্ম । লৌহপাত্রে লৌহদণ্ডে নিশিন্দারসে মাড়িয়া তাহার সহিত পারার সমান মরিচচূর্ণ মিশ্রিত করিবে । र सा स ।

ज्वरिः । पुं । ज्वररोगे । रा ।

ज्वरितः । त्रि । ज्वरार्त्ते । रा ।

ज्वरी (रिन्) । त्रि । ज्वरयुक्ते ।

ज्वलः । पु । क्ली । अग्निशिखायाम् ।

ज्वलत्प्रभा (न्ती) । स्त्री । कृष्णसर्पे । व निघ ।

ज्वलनः । पु । चित्रकवृक्षे । अम । भा ४भ । नाड़ीव्रण चि । अग्नौ ।

ज्वलनात्मा (श्मा) । पु । सूर्य्यकान्तमणौ । प मु । रा नि व १३ ।

ज्वलनाभः । पु । गन्धतृणे । वै निघ ।

ज्वल(लि)नी । स्त्री । मूर्व्वायाम् । मूर्गा । रा नि व ३ । अग्निशिखायाम् । हे ।

ज्वाला । स्त्री । धातकीवृक्षे । चित्रकवृक्षे । वै निघ । दग्धान्ने । श च ।

ज्वालाखरगद' । पु । जालगर्द्दभकरोगे । रा नि व २० ।

ज्वालागर्द्दभकः । पु । जालगर्द्दभकरोगे ।

ज्वालाजिह्व । पु । अग्नौ । हे ।

ज्वालानलरस' । पु । अजीर्णाधिकारे । सर्ज्जिक्षार यवक्षार पारद गन्धक पञ्चकोलम् इति नव द्रव्य प्र सम सर्व्वतुल्या जया (सिद्धि) जयार्द्ध शिग्रुत्वक् (সজিনার ছাল) चूर्णं । जया शिग्रुचित्रकभृङ्गराजरसेन प्र दिनत्रय भावयित्वा शुष्क लघुपुटेन पाच्य । उद्धृत्य आर्द्रकरसेन ७ भावना देया । र सा स । मतान्तरे टङ्कणमपि ग्राह्यम् । भावप्रकाशे चारसय पाठ ।

ज्वालामरिचक। पु। कटुवीरायाम्। गाछ मरिच। See कटुवीरा।

ज्वालामुखरस। पु। ग्रहण्यधिकारे। "शुद्ध सूत समगन्ध सुवर्णं मरिच सम। रक्तचित्रकजे द्रावे जम्बीरस्य पिकाद्रवैः। दिनैक मर्द्दयेत् खल्वे चतुर्गुञ्जाञ्च भक्षयेत्॥" पारा, गन्धक, स्वर्ण, मरिच प्रत्येक समभाग, रक्तचितार रस ओ पानार रसे १ दिन मर्दन करिबे। रस कौ।

ज्वालामुखी। स्त्री। सूर्य्यावर्त्ते। मे। अग्निमुख्याम्। उल्कामुखीनाम शृगालभेदे।

ज्वालारासभकः। पु। जालगर्द्दभकारी। रा नि व २०।

झ।

झटा (आमला)। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। भूँई आमला। मा नि। वै निघ।

झटि। पु। क्षुद्रवृक्षे। उ।

झण्टी। स्त्री। क्षुद्रक्षुप। वै निघ।

झम्पाक (रु)। पु। वानरे। मर्कटे। वै निघ। श र।

झम्पाशी (इन्)। पु। जलकाकी। पानकौड़ी। वै निघ। मत्स्यरङ्के। जटा।

झम्पी (इन्)। पु। वानरे। श र।

झर। पुं। (रा,री) स्त्री। निर्झरे। च।

झर्झर। पु। सुगन्धिद्रव्यभेदे। शब्दविशेषे। च। नदविशेषे। मे।

झर्झरिका। स्त्री। धूमस्याम्। धानेर ग्रटी। गुणा धूमसीशब्दे सूच्या।

झर्झरीकः। पु। शरीरे। उणा।

झला। स्त्री। झिल्लिकायाम्। वै निघ।

झलि। स्त्री। क्रमुकि। सुपारि। वै निघ।

झल्लकण्ठ। पु। पारावते। हारा।

झल्लिका। स्त्री। उद्वर्त्तनमले मले च। मे।

झष (स)। पु। मत्स्ये। चम। जलचरभेदे। का उ ५।

झषलोचना। स्त्री। मत्स्याक्ष्याम्। वै निघ।

झषश्रेष्ठ। पु। रोहितमत्स्ये।

झषा (सा)। स्त्री। गोरक्षतण्डुलायाम नागबलायाम्। प मु। चम।

झषाशन। पुं। शिशुमारे। त्रिका।

झाटः। पु। व्रणमार्ज्जने। मे। घण्टापाटलवृक्षे। शब्दर।

झाटल। पु। घण्टापाटलायाम्। घण्टापारुल। चम।

झाटा (आमला)। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। चम। ज्वरकुञ्जरपारीन्द्ररसे सूच्या। यूथिकायाम्। यूई। श च।

झाटिका (टी)। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। श च। जातीपुष्पवृक्षे। वै निघ।

झामकम्। क्ली। दग्धेष्टकायाम्। झामा ईट। हारा।

झालि। स्त्री। व्यञ्जनभेदे, झारीति भाषा। तत्साधन यथा—"आममामफलं पिष्टं राजिका लवणान्वितं। भृष्टहिङ्गुयुतं पूतं घोलितं झालि रुच्यते। झालिर्हरति जिह्वाया कुण्ठत्वं कण्ठशोधनी। मन्दं मन्दं निपीता सा रोचनी वह्निबोधनी॥" भा।

झावु (ब', का)। पु, स्त्री। वृक्षविशेषे। झाउ गाछ। श र। तत्पर्य्याय,—पिचुल, झाव, झावु (शब्दर), बाकल, बहुग्रन्थि (श)।

झिङ्गाकम्। क्ली। कर्कटीभेदे। फलशाक विशेषे। झिङा गाछ। खड्ग, झिम्मीति पाश्चात्ये। गुणा—तिक्तं मधुरम् बातपित्तं मन्दाग्निकारकं। राज २ प।

झिङ्गिनी (ङ्गी) (ङ्गी)। स्त्री। जिङ्गिन्याम्। झिङ्ग। भा। वै निघ।

ज्वरनिशती । स्त्री । ज्वरनिदानचिकित्सा संग्रहे शार्ङ्गधरकृते ।

ज्वरनाशनः । पु । पर्पटके । ক্ষেৎপাপড়া । स्त्री (शिनी) । मञ्जिष्ठायाम् । गुडूच्याम् । वै निघ ।

ज्वरहन्त्री । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा नि व ६ ।

ज्वराग्नि । पुं । ज्वरसन्तापे । জ্বরের তাপ ।

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्त्याम् । दन्ती । रा नि व ६ ।

ज्वरातङ्कः । पु । ज्वररोगे । रा नि व २० ।

ज्वरातिसार' । पु । ज्वरयुक्तातिसाररोगे ।

ज्वराधिष्ठानम् । क्ली । शरीरे मनसि च । "केवल समनस्कञ्च ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।" च चि ३श्च ।

ज्वरान्तकः । पु । किरातत्तिक्तके । চিরেতা । आरग्वधवृक्षे । रा नि व ९ ।

ज्वरान्तकरसः । पुं । ज्वरे रस । ताम्र गन्धक पारद हीरांद्रमूत् (पञ्चपर्पटी) लौह स्वर्णमाक्षिक हिङ्गुल टङ्कणक्षार (সোহাগার খৈ) रसाञ्जन स्वर्णभस्म प्र समभाग चित्रकादीनां (चित्रक गुडूची मुस्ता शुण्ठीना प्र ।० तोल वारि ॥० श) पादावशिष्टेन क्वाथेन मर्द्दयेत् । रस कौ ।

ज्वरापहा । स्त्री । बिल्वशलाटौ । श । বেলশুঁঠ ।

ज्वरारि' । पु । गुडूच्याम् । रा नि व २३ । ज्वरे रसविशेष । पारद गन्धक हिङ्गुल ताम्र शोध टङ्कण (সোহাগার খৈ) विडलवण मन शिला एषां प्र समभाग । आरग्वधपत्ररसेन १० भावना देया । शेष , अन्य—पारद १भ गन्धक २भ हिङ्गुल ३भ धुस्तूरबीज ४भ । दन्तीक्वाथन मर्द्दयेत् । रस कौ ।

ज्वरारि (अभ्रम्) । क्ली । जीर्णज्वरे रस । अभ्र ताम्र पारद गन्धक विष, एषां समभाग । धुस्तूरबीजम् एकभागापेक्षया द्विगुण त्रिकटु मिलित पञ्चगुणं जलेन वटी कार्य्या । অভ্র, তামা, পারা, গন্ধক, বিষ প্রত্যেক সমভাগ, ধুস্তূরার বীজ ২ ভ ত্রিকটু মিলিত ৫ ভ জলে মাড়িবে । र सा सं ।

ज्वराशनिः । पु । विषमज्वरे रस । रस गन्धक सैन्धव विष ताम्र प्र समभाग, सर्व्वसम लौहचूर्णं लौहसमम् अभ्रम् । लौहपात्रे लौहदण्डेन निर्गुण्डीरसेन सम्मर्द्य तेन सह पारदसमभाग मरिचचूर्णं मिश्रयेत् । রস, গন্ধক, সৈন্ধব, বিষ, তামা প্রত্যেকে সমভাগ । সর্ব্বসমান লৌহচূর্ণ, লৌহসমান অভ্রভস্ম । লৌহপাত্রে লৌহদণ্ডে নিশিন্দারসে মাড়িয়া তাহার সহিত পারার সমান মরিচচূর্ণ মিশ্রিত করিবে । र सा स ।

ज्वरिः । पु । ज्वररोगे । रा ।

ज्वरितः । त्रि । ज्वरार्त्ते । रा ।

ज्वरी (रिन्) । त्रि । ज्वरयुक्ते ।

ज्वलः । पु । क्ली । अग्निशिखायाम् ।

ज्वलत्प्रभा (न्ती) । स्त्री । कृष्णसर्षपे । व निघ ।

ज्वलन' । पु । चित्रकवृक्षे । अग्नौ । भा ४भ । नाड़ीव्रण चि । अग्नौ ।

ज्वलनात्मा (त्मा) । पु । सूर्य्यकान्तमणौ । प मु । रा नि व १३ ।

ज्वलनाभः । पु । गन्धवृक्षे । वै निघ ।

ज्वल(लि)नी । स्त्री । मूर्व्वायाम् । मूर्गा । रा नि व ३ । अग्निशिखायाम् । हे ।

ज्वाला । स्त्री । धातकीवृक्षे । चित्रकवृक्षे । वै निघ । दग्धान्ने । श च ।

ज्वालाखरगद. । पुं । जालगर्द्दभकरोगे । रा नि व २० ।

ज्वालागर्द्दभक । पु । जालगर्द्दभकरोगे ।

ज्वालाजिह्व । पु । अग्नौ । हे ।

ज्वालानलरस । पु । अजीर्णाधिकारे । सर्ज्जिक्षार यवक्षार, पारद गन्धक पञ्चकोलम् इति नव द्रव्य प्र सर्म, सर्व्वतुल्या जया (सिद्धि) जयार्द्ध शिग्रुत्वक् (সজিনার ছাল) चूर्णं । जया शिग्रुचित्रकभृङ्गराजरसेन प्र दिनत्रय भावयित्वा शुष्क लघुपुटेन पाच्य । उद्धृत्य आर्द्रकरसेन ७ भावना देया । र सा स । मतान्तरे टङ्कणमपि ग्राह्यम् । भावप्रकाशे क्षारद्वयं पाठ ।

ज्वालामरिचक। पु। कटुवीरायाम्। গাছ মরিচ। See कटुवीरा।

ज्वालामुखरस। पु। यक्ष्माधिकारे। "सूतं गन्धकं मृतं समभागं सुवर्णं मरिचं समं। लङ्कापिप्पलीस्वरसेन द्रावे चणकप्रमाणं वटिकाद्वि। दिनैकं मर्दयेत् स्वर्णं चतुर्गुञ्जाञ्च भक्षयेत्॥" পারা, গন্ধক, স্বর্ণ, মরিচ প্রত্যেক সমভাগ, রক্তচিতার রস ও পানার রসে ১ দিন মর্দন করিবে। रस कौ।

ज्वालामुखी। स्त्री। सुप्रसिद्धे। के। अग्नि नद्याम्। उल्कामुखीनाम शृगालभेदे।

ज्वालारासभक। पु। लावगर्दभकारी। रा नि व ७०।

झ।

झटा (आमला)। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। ভূঁই আমলা। भा नि। वै निघ।

झाटि। पु। क्षुद्रवृक्षे। उ।

झण्टी। स्त्री। कुन्दवृक्षे। वै निघ।

झम्पाक (रु)। पु। वानरे। मर्कटे। वै निघ। श र।

झम्पाशी (इन्)। पु। जलकाके। পানকৌড়ী। वै निघ। मत्स्यरङ्गे। जटा।

झम्पी (इन्)। पुं। वानरे। श र।

झर। पु। (रा, री) स्त्री। निर्झरे। ष।

झर्झर। पु। सुगन्धिद्रव्यभेदे। शब्दविशेषे। ष। नदविशेषे। मे।

झर्झरिका। स्त्री। धूमलाम्। ধানের রুটী। गुणा धूमसीशब्दे मृग्या।

झर्झरीक। पु। शरीरे। उज्ज्व।

झला। स्त्री। झिल्लिकायाम्। वै निघ।

झलि। स्त्री। क्रमुके। সুপারি। वै निघ।

झल्लकण्ठ। पु। पारावते। हारा।

झल्लिका। स्त्री। उद्वर्त्तनपटे मले च। मे।

झष (स)। पु। मत्स्ये। अम। जलचरभेदे। वा च ५।

झषलोचना। स्त्री। मत्स्याक्ष्याम्। वै निघ।

झसश्रेष्ठ। पु। रोहितमत्स्ये।

झषा (सा)। स्त्री। गोरक्षतण्डुलायाम् नाग बलायाम्। प मु। अम।

झषाशन। पुं। शिशुमारे। विश्वा।

झाट। पु। व्रणमार्ज्जने। मे। घण्टापाटल वृक्षे। शब्दर।

झाटल। पु। घण्टापाटलायाम्। ঘণ্টাপারল। अम।

झाटा (आमला)। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। अम। ज्वरकुञ्जरपारीन्द्ररसे मृग्या। यूथिकायाम्। যুই। श च।

झाटिका (टी)। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। श च। जातीपुष्पवृक्षे। वै निघ।

झामकम्। क्ली। दग्धेष्टकायाम्। ঝামা ইট। हारा।

झालि। स्त्री। व्यञ्जनभेदे, झारीति भाषा। तत्साधन यथा—"आममाम्रफलं पिष्टं राजिका लवणान्वितं। भृष्टहिङ्गुयुतं पूतं घोलितं झालि रुच्यते। झालिर्हरति जिह्वाया कुण्ठत्वं कण्ठ शोधनी। मन्दं मन्दं निपीता सा रोचनी वह्नि बोधनी॥" भा।

झावु (क, का)। पु, स्त्री। वृक्षविशेषे। ঝাউ গাছ। ण र। तत्पर्याय,—पिचुल, झाव, झाट (शब्दर), आवाल, बहुग्रन्थि (श)।

झिङ्गाकम। क्ली। कर्कटीभेदे। फलशाक विशेषे। ঝিঙা গাছ। खटर, झिमनीति पाश्चात्ये। गुणा —तिक्त मधुरम् वातमन्दाग्निकरञ्च। राज श प।

झिङ्गिनी (ङ्गी) (ण्टी)। स्त्री। जिङ्गिन्याम्। ঝিঙে। भा। वै निघ।

झिञ्झिनी । स्त्री । झिङ्गिन्याम् । झिंङे । वै निघ ।

झिञ्झिरिष्टिका (ष्टा) (रोटा) । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपविशेषे । झिञ्झिरीटा इति लोके । तत्पर्य्याय,—फला चीलपत्रा झिञ्झिरा, चीमा द्वयफला, वृत्ता । गुणा —शीता कषाया रक्तातिसारघ्नी सन्तर्पणी हृद्या बहिषोदुग्धवर्द्धनी च । रा नि व ४ ।

झिण्टिका (ण्टी) (रोटिका) । स्त्री । (Barlaria crstata, or B Prionitis) पुष्पवृक्षविशेषे । झाँटी गाछ, कुलझाँटी । हिं कटसरैया । तत्पर्य्याय,—सैरीयक (च), कण्टकुरण्ट, सैरेयक, झिण्टिका (रा) । पीत नील पीत रक्तपुष्पभेदेन सा चतुर्धा । "सैरेयक श्वेतपुष्प सैरेय कटसारिका । सहाचर सहचर स च भिन्नापि कथ्यते ॥ कुरण्टकोऽस्य पीत स्यात् रक्त कुरवक स्मृत । नीलि बाणाह्वयोरक्तौ दासी चार्त्तगलश्च स ॥" भा । सा गुणा —कटुका तिक्ता दन्तरोगघ्नी शूलघ्नी वातकफशोफकास त्वग्दोषशमनी च । रा नि व १० । "सैरेय कुष्ठवातास्रकफकण्डूविषापह । तिक्तोष्णो मधुरोऽनम्ल सुस्निग्ध केशरञ्जन ॥" भा । तद्धान्य मे । गुणा श्यामाकवत् । च सू २७ अ ।

झिल्लिकाकण्ठः । पु । पारावते । त्रिका ।

झिल्ली । स्त्री । कीटविशेषे । झिँझि । तत्पर्य्याय, —झिरिका, झिल्लीका, झिल्लिका, झिरुका, झीरी, चीरिका, चिल्लीका, चिल्ली, चीरुका (शब्दर), चीरी, झिञ्झी (अ), चिरुका (अ टी), कीरीया (उ), कच्छा, झीरुका (मे) ।

झुण्टः । पु । गुल्मे । गुच्छे । झोड़ । अ ।

झूनिः । पु । क्रमुके । गुपारि गाछ । मे ।

झोड़ः । स्त्री । तन्नामकक्षुपे । रा नि व ५ ।

झोडः । पु । क्रमुकवृक्षे । गुपारि गाछ । भूरिप्र ।

ट ।

टः । पु । वामने । पादे । मे ।

टम् । पुं । करङ्के । नारिकेलेर माला ।

टक्कदेशीयः । पु । वास्तुकशाके । त्रि । जङ्घायाम् । शब्दर ।

टगरः । पुं । टङ्कणक्षारे । सोहागा । त्रि । केकराक्षे । मे ।

टङ्कः (क) । पु । धरणे, शाणमाने, २४ रत्तिके वा । प प्र १ख । क्ली । नीलकपित्थे । मे । गुणा —"शीत कषाय मधुर टङ्क मारुतकृद्गुरु ।" सु सू ४६ अ । टङ्कणक्षारे । मे । क्व चि पाषाणदारणे । जङ्घायाम् । हे च । खड्गे । कोप इति । भा । रजतमुद्रायाम् । पाषाणदारणे ।

टङ्कणः । पुं । टङ्कणक्षारे । सोहागा । हे च । वै निघ क्व चि स्वनामख्यातशाकविशेषे ।

टङ्कदेशजः (शीय) । पु, क्ली । वास्तुकशाक विशेषे । टङ्कदेशीय वेतो । प स ।

टङ्कनलः । पु । भाङ्गे । वै निघ ।

टङ्का । स्त्री । जङ्घायाम् । मे ।

टङ्कानकः । पु । वृक्षविशेषे । ब्रह्मदारुवृक्षे । तुँद गाछ । श च ।

टङ्कारी । स्त्री । स्वनामैव प्रसिद्धे क्षुपविशेषे टेकारीति भाषा । गुणा —"टङ्कारी वातजित्तिक्ता श्लेष्मघ्नी दीपनी लघु । शोथोदरव्यथाघ्नी हिता पीडविसर्पिणाम् ॥" भा ।

टङ्ग । पुं । क्ली । टङ्कणक्षारे । श । चतुर्माषक परिमाणे । वै । खनित्रे । जङ्घायाम् । मे ।

टङ्कणः (नः) । पुं, क्ली । खनिजोपरसविशेषे । सोहागा । हि सं टङ्कणक्षार । तत्पर्य्याय,— पाचनक, मालतीतीरज, लौहश्लेषण, रसशोधन (हे), टङ्क (मे), टङ्कणक्षार, रङ्ग, क्षार, रङ्गद, रसाधिक, लौहद्रावी, रसघ्न, सुभग, वर्त्तुल, कनक, क्षार, मलिन, धातुवल्लभ, कनकक्षार (रा), टङ्कक, लौहशुद्धिकारक

ड।

डः। पु। वाडवाग्नौ। मे।

डङ्ग(ङ्गा)रि' (री)। स्त्री। फलशाकलता विशेषे। शोँपा, চিচিঙ্গা। म डागर। क डगर। तत्पर्य्याय,—डाङ्गरी, दीर्घर्व्वारु, दण्डरी, डङ्गारी नामगुल्ली, गजदन्तफला। गुणा —शीतला रुच्या वातपित्तरक्तदोषघ्नी शोषघ्नी बाधमूत्ररोधहरी तपघ्नी गौल्या। बालफलगुणा —सुमधुर शीतल पित्तघ्न तृष्णादाहघ्न रुच्य सन्तर्पण पुष्टिकर वीर्य्योद्रेककर बलकर श्रमघ्न श्रमहर। पक्व तत् गुरु तृष्णादाहश्रमञ्च कुरुते। रा नि व ७। See चिचिण्ड।

डण्डमत्स्यः। पु। मत्स्यविशेषे। दाँड़िका माछ। वै निघ।

डमरुयन्त्रम्। क्ली। औषधपाकार्थं डमरुका कारयन्त्रविशेषे। तल्लक्षण यथा,—"यन्त्र डमरु सञ्ज्ञ स्यात्तत् स्यात्तौ सुद्रिते मुखे।"

डल्लकम्। क्ली। वंशनिर्म्मितपात्रे। डाला।

डल्लणः। पु। निवन्धसंग्रहकारे।

डहुः (हूः)। पु। लकुचवृक्षे। ডেহুয়া ফল, ডেলো মাদার। श र। तत्पर्य्याय,—लकुच, विकुच (च:)। फलगुणा—गुरु विष्टम्भि त्रिदोष शुक्रदोषकरञ्च। राज।

डाङ्गर' (री)। पु, स्त्री। अलावुविशेषे। वै निघ। डङ्गरीफले। शोँपा। रा नि व ७।

डालिमः। पु। दालिम्बवृक्षे। दाड़िम गाछ। श टी भ।

डाहकः। पु। दात्यूहपक्षिणि। ज।

डाहुकः। पुं। हरिणविशेषे। वै निघ। दात्यूहपक्षिणि। जटा।

डिडिमः। पु। प्लवुदजातीयपक्षिणि। सुश्रु।

डिडि(ण्डि)मायकः। पु। प्लुदपक्षिणामौ। सु सू ४६ श। च सू २७अ।

डिण्ड' (ण्डकः)। पु। रक्तैरण्डे। वै निघ।

डिण्डिमः। पुं। करञ्जवृक्षे। वै निघ। कृष्ण पाककफले। पानी आमला।

डिण्डि(ण्डी)रः। पु। समुद्रफेने। हे च। नकुल १३ अ।

डिण्डिशः। पु। फलशाकविशेषे। टेँड़श। म ढेंडशीफल। वै निघ २भ अतिसार पथ्य। तत्पर्य्याय,—रोमशफल, तिन्दिश, सुनिर्म्मित (त), डिण्डिश। गुणा—रुचिकृत् भेदन पित्त श्लेष्मघ्न शीतलो वातल मूत्रल अश्मरीहरी रुचश्च। भा पू १म शाकव।

डिण्डोरमोदकम्। क्ली। रसाञ्जने। गोञ्जन। रा नि व ७। लशुने। रक्तमूलके। वै निघ।

डितिका। स्त्री। बालरोगे। वै निघ।

डिम्ब (म्भ')। पु। शिशौ। रा नि व १८। उदररोगे। मूत्राशये। गर्भाशये। वै निघ। क्ली। फुस्फुसे। प्लीहा। अण्डे। प्लीह्नि। पित्ते। मे।

डिम्बिका। स्त्री। सम्भ्रमचिकायाम्। वै निघ। शोणाकवृक्षे। कामुकायाम्। श र।

डिम्भा। स्त्री। अतिबालिकायाम्। रा नि व १८।

डुङ्गरी। स्त्री। अलावुभेदे। टेँड़श। वै निघ।

डुण्डु। पु। द्विमुखसर्पे। त्रिका।

डुण्डुभ। पु। जलसर्पे। ঢোঁড়া সাপ। अम। तत्पर्य्याय,—राजिल (च), दुण्डुभ (भ), मागभृत्, डुण्डु (त्रि), धोँड़ (शब्दर)।

डुण्डुल'। पु। क्षुद्रपेचके। रा नि व १९। तत्पर्य्याय,—क्षुद्रोलूक, शाकुनेय, पिङ्गल, क्ष्याश्रयी, हृष्टरावी, विशालाक्ष भास्कर।

डुन्दुक। पु। हरिणभेदे। पक्षिभेदे। डाक पाखी। वै निघ।

डुम्बुर। पुं। काकोदुम्बरिकायाम्।

डुम्बुरपर्णी। स्त्री। दन्तीवृक्षे।

डुलिः। स्त्री। कच्छप्याम्। अम।

डुलिका। स्त्री। खञ्जरीटाकारपक्षिविशेषे। जटा।

मांस। यथा—"शुद्धमांसविधानेन मांसं सम्यक् प्रसाधितम्। पुनस्तदाज्ये संभृष्टं तलितं प्रोच्यते बुधैः॥' गुणा—'तलितं बलमेधाग्निमांसौजःशुक्रवृद्धिकृत। तर्पणं लघु सुस्निग्धं रोच। दृढता करम्॥" भा।

तलिन(म)म्। क्ली। शय्यायाम्। त्रि। तुच्छे। छारा। दुर्बल। हे च। मे।

तलुनः। पु। पवने। तरुणे। मे। (स्त्री, नी) युवत्याम्।

तलोदा। स्त्री। नद्याम्। त्रि।

तलेक्षणः। पु। शूकरे। वै निघ।

तल्कम्। क्ली। वने। त्रि।

तल्पः। पु, क्ली। शय्यायाम्। श्रम।

तल्पकीटः। पु। कीटभेदे। छारपोका।

तल्पनम्। क्ली। पृष्ठवंशमांसे। मेरुदण्डेर मांस। छारा। हस्तिपृष्ठे। वै निघ।

तल्लः। पु। तडागे। वै निघ।

तवराजः। पु। यवासशर्करायां। मिना इति भाषा। रा नि व १४। वै निघ घय चि तवराज चूर्णे।

तवराजखण्डः। पु। यवासशर्कराजाततखण्डे। शर्कराविशेष। म खण्डतवराज, मिनार खाँड। तत्पर्याय,—सुधामोदकज, खण्डजो द्भवज, सिद्धमोदक, अमृतसारज, सिद्धखण्ड। गुणा—दाहहर तापशान्तिकर तृप्तिजनक मूर्च्छामोहहर श्रमघ्न इन्द्रियतर्पण शीतल सुमधुरञ्च। रा नि व १४।

तवराजोद्भवः। पु। तवराजखण्डे, नवात् इति ख्याते मिष्टान्ने। वै निघ।

तवराजोद्भवखण्डः। पु। तवराजखण्डे। रा नि व १४।

तवर्गकृत्। पु। शरटे। गिरगिटी। वै निघ।

तवक्षीरम्। क्ली। स्वनामख्यातपिष्टकविशेषे। लघु यवजं गैरयक्षीरपक्व क्षीरजल। हि तोपा क्षीर। तत्पर्याय,—पयःक्षीर, यवज यवक्षी रजम्। गुणा—मधुरं शिशिरं दाहपित्तघ्नं श्वास कासकफघ्नम् रक्तपित्तहरञ्च। रा नि व ६। गन्धपलाशाम्। वै निघ भा शि चन्द्रप्रभायां।

तवक्षीरी। स्त्री। गन्धपलाशायां। रा नि व ४।६। १०। तवक्षीरे। वै निघ।

तवक्षीर्य्येकपत्रिका। स्त्री। आम्रहरिद्रायां। वै निघ।

तवीषः। पु। सुवर्णे। मे। (स्त्री, षी) नद्याम्। सि कौ।

तसरः। पु। सूत्रवेष्टने। त्रसर। पट्टवस्त्रविशेषे।

तस्करः। पु। स्पृक्कायां। पिड़िं शाक। प, मु। मदनवृक्षे। मयना गाछ। जटा। चोरके। चोरानामक गन्धद्रव्य। वै निघ। [व१।

तस्करस्नायुः। पु। काकनासायां। रा नि

तस्करी। स्त्री। काकनासालतायां। अग्निपर्ण्यां। श्वेतलज्जालुकायां। वै निघ। [भा।

तहरी। स्त्री। तापहरीतिख्याते व्यञ्जनविशेषे।

तक्षकः। पु। सर्पविशेषे। सु कल्प ५अ। वृक्ष भेद। हे च।

तक्षणम्। क्ली। कृशीकरणे।

तक्षणी। स्त्री। अस्त्रविशेषे। वाटिस प्रभृति। विका।

ताडः। पु। तृणताले। ताल गाछ। हिन्ताले। हेंताल। श्रीताले। कण्टकताले। वै निघ। पर्व्वते। हे। करभूषणभेदे।

ताडकम्। क्ली। वृद्धदारकबीजे। भैष शिरो रोगचि गुञ्जादसमूलतैले।

ताडका। स्त्री। देवदाल्यां। देयाताड़ा। वै निघ। र चि ८ष।

ताडकाफलम्। क्ली। स्थूलैलायां। प मु।

ताडनम्। क्ली। वायुजव्रणवेदनाविशेषे। सु स २२अ। मारणे।

ताडनी। स्त्री। कशायाम्। शब्दमा।

ताडि, (डी)। स्त्री। तालरसे। ताडी। गुणा—"तालजं तरुणं तोयमतीवमदकृन्मतं। अम्लीभूतं सदा तु स्यात्पित्तकृद्वातदोषहृत्॥" भा आमव। वृक्षविशेषे। तेड़ेड़ गाछ। अटी भ। तत्पर्याय,—ताडि, तालि (ल), तालकी (कि), तारिका (कि)।

ताण्डवम्। क्ली। तृणविशेषे। मे।

तातन । पु । खञ्जरीटपक्षिणि । तिका ।

तातल । पु । रोगे । पाके । मे ।

तानोयक. । पु । वामनाख्यवृक्षे । ज्वारगाछ । वै निघ ।

तानूर । पु । बहुवारवृक्षे । चाल्ता गाछ । वै निघ । जलावर्त्ते । भ ।

तान्त्रिक. । पु । तन्द्रादिकसन्निपात । "अतितन्द्रा ज्वर श्वास कासमापोऽतिसारक । स्थूलकण्ठ सिता श्यामा जिह्वा कण्ठ च कूजति । शुतिरल्पा चेति विद्यात् तान्त्रिकं सान्निपातिकम् ।

तान्द्रव: । पु । वायौ ।

ताप । पु । अग्निसन्तापैर्वस्त्रादिभि कृते स्वेदे । वा टी हेमा । सन्तापे । रा नि व २० । कष्टे । मे ।

तापक । पु । ज्वरे । श र ।

तापन । पु । सूर्य्यकान्तमणौ । रा नि व १३ । सूर्य्ये । हे ।

तापसम् । क्ली । तेजपत्रे । তেজপাত । रा नि व ६ । लचि । दारचिनि । वै निघ ।

तापस । पु । मदनकवृक्षे । बकपक्षिणि । रा नि व १९ । तापसेक्षौ । के ।

तापसजम् । क्ली । तेजपत्रे । वै निघ ।

तापसतरु । पु । इङ्गुदीवृक्षे । अम । हिङ्गुषा । पत्रजीवकवृक्षे । सु सू ३८अ ।

तापसद्रुम. । पु । इङ्गुदीवृक्षे । जियापूता । रा नि व ८ । स्वर्णमाक्षिके । र सा स मेहवज्ररसे । वकवृक्षद्वये । वै निघ ।

तापसद्रुमसन्निभा । स्त्री । पुत्रदात्रीक्षुपे । रा नि व ४ ।

तापसपत्र । पु । दमनकक्षुपे । मना । रा नि व १० ।

तापसप्रिय । पु । इङ्गुदीवृक्षे । प्रसु । र मा । चारवृक्षे । পেয়াল গাছ । द्रवौ । दाडिमे । स्त्री । द्राक्षालतायाम् । रा नि व ११ ।

तापसवृक्ष । पु । इङ्गुदीवृक्षे । सु म २०अ, चि १८अ, वा सू १५अ प्रभृति । "सायुम्म तापसानाम् इव ।"

तापसा । स्त्री । द्राक्षायाम् । वै निघ ।

ताप(स)सी । स्त्री । जटामांस्याम् । आमलकी द्राक्षा । आम आदा । वै निघ ।

तापसेष्ट । पु । प्रियालवृक्षे । পেয়াশাল গাছ । रा नि व ११ ।

तापसेक्षु । पु । इक्षुविशेषे । गुणा —"तापसेक्षुभवेन्मृदौ मधुरा श्लेष्मकोपनी । तपणी रुचिकृच्चापि वृष्या च बलकारिणी ॥" भा । कान्तारेक्षुगुणाय । सु सू ४५अ ।

तापस्वेद । पु । स्वेदविशेषे । अलक्तकाष्टिते काये अल्पसिक्ते खदिराङ्गारप्रतप्तैर्वालुकावस्त्रकांस्यकन्दुककपालपाणिभिः शयानस्य बहुशोऽङ्गतापे । भा । सु चि ३२अ ।

तापहरी । स्त्री । व्यञ्जनविशेषे । ताहडी, ताता छीरी इति भाषा । तत्साधनविधि —"घृते हरिद्रासंयुक्ते माषजा मज्जयेद्वटी । तण्डुलांश्चापि निधायतान् सह्वैव परिभर्जयेत् । सिद्धयोग्य जलं तत्र प्रक्षिप्य कुशले पचेत् । लवणार्द्रकहिङ्गुनि मात्रया तत्र निक्षिपेत् । एषा सिद्धि समायाता प्रोक्ता तापहरी बुधैः । भवेत्तापहरी बल्या हृद्या श्लेष्मापमाचरेत् । बृंहणी तर्पणी रुच्या गुर्वी पित्तहरी स्मृता ।" भा ।

तापिञ्छ. (ञ्च) (ञ्ज) । पु । तमालवृक्षे । अटी भ । (न) क्ली । स्वर्णमाक्षिके, धातुमाक्षिके । रा नि व १० ।

तापिनी । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । सा च पश्चिमदेशे प्रसिद्धा । तज्जलं वेत्रवती जलतुल्यगुणम् । रा नि व १४ ।

तापि(पी)भमुद्भवम् । क्ली । माक्षिकनामी धातौ । स्वर्णमाक्षिक । र सा स ।

तापोजम् । क्ली । स्वर्णमाक्षिके । रा नि व १३ ।

ताप्य(क,ज)म् । क्ली, पु । धातुमाक्षिके, स्वर्णमाक्षिके । हे च । र मा । तुत्थके । तूँतिया । रा नि व १३ । सियो यन चि ।

ताप्यत्वसम्भवम् । क्ली । माक्षिकधातौ । स्वर्णमाक्षिक । र मा ।

तामरम् । क्ली । घृते । जले । भ दर ।

तामरसम् । क्ली । कमले । रा नि व १० । नीलपद्मे । वै निघ । स्वर्णे । त्रिका । ताम्रे । मे । सारसपक्षिणि । अम ।

तामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । भूँई आमला । च द नि घौ घण्टा वि घवनधान ।

तामसः । पुं । पेचके । रा नि व १९ । सर्पे । मे । तमोगुणे । स्त्री । जटामांसी । रा नि व १२ ।

ताम्बूलम् । क्ली । (Piper Betle Syn Chavica Betle) नागवल्लीदलं, पर्ण । पान । हि पान । मैं तामलपाकु । ता वेट्रिली । यम्, नागवेल । तत्पर्य्याय,—फणाय्या (ज), पर्णं (रा) मुखभूषणम् (वै)। गुणा —"ताम्बूलं विशदं रुच्यं तीक्ष्णोष्णं तुवरं सरं । वश्यं तिक्तं कटु क्षारं रक्तपित्तकरं लघु ॥ बल्यं श्लेष्मास्य दौर्गन्ध्यमलवातश्रमापहम् । मुखवैशद्यसौगन्ध्यकान्ति सौष्ठवकारकम् । हनुदन्तमलध्वंसि जिह्वेन्द्रिय विशोधनं । नव तदेव मधुरकषायानुरसं गुरु । बलाबजनन प्रायं पत्रशाकगुणं स्मृतम् । बङ्ग देशोद्भवं पर्णं परं कटुरसं सरम् । पाचनं पित्त जननमुष्णं कफहरं स्मृतं ॥ पर्णं पुराणमकटु रूक्षकं तनु पाण्डुरम् । विशिष्टं पत्रदेशमन्यदीन गुणं स्मृतम् ॥" भा । "शिरा पर्णस्य जैविक्य कुर्यात्तस्यास्थक्षद्रस । शीर्णं लम्बोपदन्ताध्यभक्षित तु शितासित । अनिधाय मुखे पर्णं पूगं खादयते नरः । मतिभ्रंशो दरिद्रः स्यादन्ते न स्मरेत हरिम् ॥ कृष्णपर्णस्य गुणा —तिक्तोष्णं कषायं दाहमुखजाड्यमलनाशनम् । शुभ्रपर्णं श्लेष्मवातापहं पथ्यं रुच्यं पाचनं दीपनञ्च । सप्तश्लोटितस्य गुणा —मुखजाड्यारोचककरम् ।" रा नि व ११ । ताम्बूलभक्षणनिषिद्धता यथा—"ताम्बूलमहितम् प्रोक्तं शरीरे रूक्षदुर्ब्बले । ज्वरास्यशोषपित्तास्रमद मूर्च्छाशिरोरोगिषु ॥" तदनुपयोगगुणा — ताम्बूलानुपयोगात्स्यात् श्लेष्मपित्तानिलान्वितं । देह दृक्श्रद्दन्ताग्निश्रोत्रवर्णमनश्चयः ॥" राज १ प । गुवाकं । चिका ।

ताम्बूलकरङ्कः । पुं । ताम्बूलपात्रे । पानेर बाटा । हे च ।

ताम्बूलपत्रः । पुं । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ । पिण्डालौ । रा नि व ७ ।

ताम्बूलपत्र(र्ण)कन्दः । पुं । कन्दशाके, पिण्डालौ । थाम आलु, चुवड़ि आलु । रा नि व ७ । गुणा —मुखजाड्यावि विशद लघुत्व । अभि ।

ताम्बूलपर्णिका (र्णी) । स्त्री । नागवल्ली लतायाम् । पानेर गाछ । वै निघ ।

ताम्बूलरागः । पुं । मसूरे । शब्दा. ।

ताम्बूलवल्लिका (ल्ली) । स्त्री । नागवल्ली लतायाम् । पानेर गाछ । अ र ।

ताम्र(क)म् । क्ली । (Cuprum) Copper स्वनामख्यातधातौ । रमा । तामा । हि तांबा । ते रागि । ता चेम्बु । तत्पर्य्याय,—तामकं, शुल्बं, म्लेच्छमुखं, द्व्यष्टं, वरिष्ठं, उडुम्बर (अ), कनीयसं (र), ग्रहं, द्विष्टं, उदुम्बरं, औदुम्बरं, औडुम्बरं, उदुम्बर (शब्दा) रविलोहकं, रवि प्रियं, अर्कं, म्लेच्छं, लोहितायसं (शब्दर), लोहिताय (ति), तपनेष्टं अम्लकं, अरविन्दं, रविलोहं, रविप्रियं, रक्तं, नैपालिकं, रक्तधातु । ताम्रलक्षणम्—"जवाकुसुमसङ्काशं स्निग्धं मृदु घन क्षमं । लौहनागोज्झितं ताम्रं मारणाय प्रशस्यते ॥" इति । ताम्रदोषा अष्टौ—भ्रमो मूर्च्छा विदाहश्च स्वेदक्लेदौ वमिस्तथा । अरुचिश्चित्तसन्ताप एते दोषा विषोपमाः ॥' र सा सं । ताम्रोत्पत्ति— "शुक्रं यत्कार्त्तिकेयस्य पतितं धरणीतले । तस्मात्ताम्रं समुत्पन्नमिदमाहुः पुराविदः ॥" गुणा —"ताम्रं कषायं मधुरञ्च तिक्तमम्लञ्च पाके कटु सारकञ्च । पित्तापहं श्लेष्महरञ्च शीतं तद्रोपणं स्याल्लघु लेखनञ्च । पाण्डूदरार्शोज्वरकुष्ठकासश्वासक्षयान् पीनसमम्लपित्तं । शोथं कृमिं शूलमपाकरोति प्राहुः परे बृंहणमल्पमेतत् ॥" भा पु १ म धातुव । ताम्रं सुपक्वं मधुरं कषायं तिक्तं विपाके कटु शीतलञ्च । कफापहं पित्तहरं विबन्धशूलप्रपाण्डूदरगुल्मनाशि ॥" इति शोधितताम्रगुणाः । "घनघातसहं स्निग्धं रक्तपत्रामलं मृदु । शुद्धाकरसमुत्पन्नं ताम्रं शुभमलस्करम् ॥" तस्य लक्षणम् । ताम्रमारणम्— "गोमूत्रेण पचेद्याम ताम्रपत्रं दृढाग्निना । शुध्यते ताम्र सन्देहो विषदोषनिवृत्तये । जम्बीररसपिष्ट रसगन्धकलेपितम् । ताम्रपत्रं शरावस्थं त्रिपुटे म्रियते ध्रुवम् । मृताम्नाभि निपत्य त्वा बालं हिङ्गुलं समर्पयेत् ॥' इति । यथैव मारितं ताम्रं ताम्रं मल्लेन मर्द्दयेत् । तद्गोलं शरणस्यान्ते दद्यात् वह्निं प्रक्षेपयेत् । शुष्के गजपुटे पाच्यं सर्व्वदोषहरं भवेत् । पत्तलीकृतपत्राणि ताम्रस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके । गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा ॥ एवं ताम्रस्य पत्राणां विशुद्धिः सम्प्रजायते । तथा—"गोमूत्र

च पचेद्याम ताम्रपत्र हठाग्निना। मृयते नात्र सन्देहो मारणञ्चात्र कथ्यते॥” इति अन्यविध शोधनं। “सूतमेकं द्विधा गन्धं याम मर्द्यन्तु कन्यया। द्वयोस्तुल्यं ताम्रपत्रं लिप्त्वा स्थाल्यां निधापयेत्। सम्यक् शूरणजैः सार्द्धं पार्श्वे भस्म निधापयेत्। चतुर्याम पचेच्चुल्ल्यां मातवृक्षे समीमये। जल पुन पुनर्देय साङ्गशीत विमर्द्दयेत्। म्रियते नात्र सन्देह सर्व्वरोगेषु योजयेत्॥ जम्बाम्भसा सैन्धव सघृतेन सगन्धकं स्थापय शुल्बपत्रम्। पक्वायमानं पुटयेत् सुयुक्त्या वान्त्यादिकं यावदुपैति शान्तिम्॥” इति अन्यविधमारणम्। रसार। अम्लपिष्ट मृत ताम्र शूरणस्य बहिर्मृदा। पुटेत् पश्चादसौ वोपि त्रिधा वान्त्यादिशान्तये॥” र वि ६अ। रक्तचन्दने। त्रि। ताम्रवर्णे। पु। कुष्ठरोगभेदे। वैनिघ। [निव ८।

ताम्रकण्टक। पु। रक्तखदिरवृक्षे। रा

ताम्रकल्प। पु। शीशाविकारे कल्पविशेष। “अथ पारदगन्धञ्च कर्षद्वयमितं पृथक्। सर्व्वं सम भवेत्ताम्रं जम्बीराद्भेन मर्द्दयेत्। सूर्य्यावर्त्तरसै पश्चात् कणामीचरसेन च। योजयेत्तीव्रघर्मे तु यावत्सर्व्वन्तु शोष्यति। जम्बीरस्य रसैर्भूयो रस दण्डेन चालयेत्। दृढे शिलामये पात्रे चूर्णयेदति शोभनम्॥” मात्रा २ रति। विभीतक पारद गन्धका प्र २ तो जारितताम्र ६ तो जम्बीर रसेन मर्द्दयेत्। अथ सूर्य्यावर्त्तरसेन कणामीच रसक्वाथेन च सम्मिश्र यावन्तरष रौद्रे धारयेत्। पुनश्च जम्बीररसेन सम्मिश्र शुष्के सति चूर्णयेत्। मा २र। रसार।

ताम्रकिलि (क्रमि)। पु। इन्द्रगोपकीटे। आषाढे पोका। हारा।

ताम्रकुट्टक (कूट)। पु। (Nicotiana rustica or tabacum Latakia tobacco) Tobacco कलञ्जे, ताम्रकूटे। তামাক। पं, हि तमाकु, चिलाचीतमाकु। तै पोगाकु धूमपत्रम्। ता पुगइ इलइ। बम् तम्बाखु। तम्म।

ताम्रगर्भम्। क्ली। तुत्थे। रा नि व १३।

ताम्रचक्षु। पु। कपोते। वैनिघ।

ताम्रचूड। पुं। कुक्कुटे। पसु। १२४। कुक्कुटवृक्षे। कुकुरशिमा। रा नि व ५।

ताम्रतुण्ड। पु। शाखामृगे। वैनिघ।

ताम्रत्रपुजम्। क्ली। कांस्यधातौ। भा।

ताम्रदुग्धा। स्त्री। गोरक्षदुग्धीनामक्षुपे। रा नि व ५।

ताम्रद्रु। पु। रक्तचन्दनवृक्षे। वैनिघ।

ताम्रधातु। पु। गिरिमृत्तिकायां। वैनिघ।

ताम्रपत्र। पु। जीवशाके। रा नि व ७। क्ली। ताम्रस्य पत्रे। তামার পাত।

ताम्रपत्रक। पु। आवर्त्तकीलतायाम्। ভাঁৎমোড়া। वैनिघ।

ताम्रपत्री। स्त्री। हंसपादीनामक्षुपे। लज्जालु विशेषे। रा नि व ५।

ताम्रपर्णी। स्त्री। गन्धमुण्डे। শঙ্খভাঙলি विशेष। पसु। मञ्जिष्ठायां। वैनिघ।

ताम्रपल्लव। पु। अशोकवृक्षे। रा नि व १०।

ताम्रपाकी (इन्)। पु। प्लक्षवृक्षे, गर्द्दभाण्ड वृक्षे। रमा।

ताम्रपादी। स्त्री। रक्तलज्जालुकायाम्, हंस पादाम्। रा नि व ३।

ताम्रपुष्प (क)। पु। आरग्वधवृक्षे। रक्त काञ्चने।० वैनिघ। काञ्चनवृक्षे। जटा। भूच म्पके। ভুঁই চাঁপা। शच।

ताम्रपुष्पा (ष्पिका) (ष्पी)। स्त्री। रक्त पाटलवृक्षे। পারুল গাছ। रा नि व १०। (ष्पी, ष्पिका,) रक्तत्रिवृति। धातकीवृक्षे। रा नि व ६। पमु चय चि खर्जूरास्त्रे। नागरङ्गवृक्षे। নারাঙ্গা। ज द १२अ।

ताम्रप्रयोग। पुं। उदराधिकारे। “केवलं जारितं ताम्रं शृङ्गवेररसै सह। त्रिगुञ्ज भक्षये त्प्रात ॥” रसचि। अन्य उदरादौ। शोधितपारदगन्धकयो प्र २ तो कज्जलीकृत्य अतिसूक्ष्मताम्रपत्रेण तोलद्वयेन एकत्र संमिश्र स्थाल्यां संस्थाप्य यावता द्रावितं भवेत् तावदग्नि साध्य पश्चाज्जम्बीररसं दत्वा तावत्क्वाथ यतने स्थापयेत् यावता औषध पङ्कभूत भवेत्। अथ हस्तेन मर्द्दयित्वा वटी कार्य्या। रसर।

ताम्रफल। पुं। अङ्कोलवृक्षे। আঁকোড় গাছ। रा नि व ८।

ताम्रफलकः। पु। ताम्रदले। তামার চাদর।

ताम्रमूला (लिका) (ली)। स्त्री। खन्ना लुकालतायाम्। रा नि व ५। क्षीरिणीभेदे। थिरइ। रमा। मञ्जिष्ठायां। दुरालभायां। रा नि व ४। भा म १भ ज्व चि। "छिन्नी व्याघ्री ताम्रमूली।" रक्तदुरालभायां। प मु।

ताम्रमृगः। पु। रक्तवर्णहरिणे। वै निघ।

ताम्ररसायनी। स्त्री। दुग्धिकायां। वै निघ।

ताम्रवर्णः (कः)। पु। पक्षीभाण्डये। रा नि व ८। गोधूमभेदे। हरिणे। गिरिम्रत्तिकायां। वै निघ।

ताम्रवर्णी। स्त्री। जपाद्रुचे। श च।

ताम्रवल्ली। स्त्री। मञ्जिष्ठायां। प मु। चित्रकूटदेशे प्रसिद्धायां स्वनामख्यातलतायां। सु शा १०अ। तत्पर्य्याय,—ताम्रा, ताम्री, तमाली, तमालिका, सूक्ष्मवल्ली, सूलोमा, शोधनी, तालिका। गुणा—कषाया कफघ्नी मुखकण्ठ दोषघ्नी श्लेष्मशोधनी च। रा नि व ३।

ताम्रवीजः। पु। कुलत्थे। प मु।

ताम्रवृन्तः। पु, स्त्री (न्ता, न्तिका)। रक्त कुलत्थे। चिका। हे च।

ताम्रवृक्षः। पु। कुलत्थे। रक्तचन्दने। रमा।

ताम्रशालिः। पु। रक्तशाली। দাদখানি। प मु।

ताम्रशिखी (इन्)। पु, स्त्री। ताम्रचूड़े। कुकड़ा। जटा।

ताम्रसार(क)म्। क्ली। रक्तचन्दने। प मु। (कम्) रक्तखदिरे। रा नि व ८।

ताम्रा। स्त्री। ताम्रवल्लीलतायां। सेहलीलतायां। रा नि व ३।६। मञ्जिष्ठायां। रक्तगुञ्जायां। मद। देहाभ्यन्तरचतुर्थीकलायाम्। या क्रोडैरष्टभागप्रमाणा कुष्ठाद्यधिष्ठाना। सु शा ४अ।

ताम्राभम्। क्ली। रक्तचन्दने। श च।

ताम्रार्द्धम्। क्ली। कांस्ये। দীসা। त्रिका। वै निघ।

ताम्राक्ष। पु। कोकिले। त्रिका। रा नि व १९। चकोरपक्षिणि। (क्षी) कोकिलायाम्। वै निघ।

ताम्रिका (म्री)। स्त्री। गुञ्जायाम्। रा नि व ३। रक्तगुञ्जायाम्। मञ्जिष्ठायां। वै निघ।

ताम्रोपधातुः। पु। तुत्थके। তুঁতে। भा।

तारम्। क्ली। कर्पूरे। वै निघ। रौप्ये। मौक्तिके। रा नि व १३। शुद्धमौक्तिके। पु। वानरविशेषे। त्रि। निर्मले। धरणे। अत्युच्चस्वरे। त्रिका।

तारकम्। क्ली। नेत्रे। मे। धनुषि। शब्दर।

तारका। स्त्री। देवताड़वृक्षे। मद। पवचारे। रसास। इन्द्रवारुणीलतायाम्। रा नि व ३। कनीनिकायां। मे। त्रिका। मुक्तायां। नक्षत्रे। वै निघ।

तारकिनी। स्त्री। रात्रौ। रा।

तारकेश्वररसः। पु। प्रमेहाधिकारे रस। रससिन्दूर वङ्ग लौहम् अभ्रक प्रत्येक सम मधुना मर्दयित्वा मधुना बहुमूत्रे लेहयेत्। अनुपानं पक्वोदुम्बरवीजचूर्णं यथाबलमात्र मधुना लेह्यम्। रस र। अन्य मूत्रकृच्छ्रे रस। गन्धक लौह वङ्गम् अभ्र दुरालभा यवक्षार गोक्षुरवीज हरीतकी एषां प्रति समभाग। कुष्माण्डसलिलेनैकत्र मर्द्दयित्वा कुशादितृणपञ्चमूलगोक्षुरयो क्वाथेन च भावयित्वा रक्तिद्वया वटी कार्य्या। उदुम्बरवीज चूर्णेन लेह।

तारजम्। क्ली। रौप्यमाक्षिके। वै निघ।

तारटी (टी)। स्त्री। तरटीवृक्षे। रा नि व ८।

तारणः। पु। भेलके। शब्दर।

तारणिः। स्त्री। नौकायाम्। हा।

तारतण्डल'। पुं। धवलयावनाले। শ্বেত জবার বা জওয়ারী। रा नि व १६।

तारतालकोवोजम्। क्ली। रसजारणार्थे वीजभेदे। र चि ३अ।

तारदी। स्त्री। तरदीवृक्षे। रा।

तारपुष्प। पु। कुन्दपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

तारमाक्षिकम्। क्ली। Iron pyrites रूप्यमाक्षिके, रूप्यस्योपधातौ। রৌপ্যমাক্ষিক। प मु। रूप्याभावे तन्माक्षिक ग्राह्यम्। लक्षणम्—"तारमाक्षिकमन्यत्तु तद्भवेद्रजतोपमम्। किञ्चिद्रजतसाहित्यात्तारमाक्षिकमीरितम्। अनुकल्पतया तस्य ततो हीनगुणा स्मृता। न केवल रूप्यगुणा

वर्ण्णे तारमाक्षिके। द्रव्यान्तरस्य संसर्गात् सन्त्य न्येऽपि गुणा यत ॥" गुणा —"स्यात्तारमाक्षिकं स्वादु तिक्तं वृष्यं रसायनम्। चक्षुष्यं बस्तिरुक्कुष्ठ पाण्डु मेह विषोदरान्। अर्श शोथ चयङ्गण्डु विदोषमपि नाशयेत्। अयश्च तत् स्वर्णमाक्षिक वह्नीपान् करोति च॥" तच्छोधन यथा—"कर्कटी मेषशृङ्ग्युत्थै द्रवैर्जम्बीरजैर्दिनं। भावयेदातपे तीव्रे विमला शुध्यति ध्रुवम्॥" तन्मारणं यथा— "कुलत्थस्य कषायेण घृष्टा तैलेन वा पुटेत्। तैलेन वाजमूत्रेण तारमाक्षिकमृच्छति॥" भा।

तारविमला। स्त्री। रौप्यमाक्षिके। वै निघ।

तारवीजम्। क्लो। रौप्यादिकृतरसनिबन्धन वीजे। "कुटिल विमला तीक्ष्ण समचूर्णमकल्पयेत्। पुटितमम्लवारन्तु तारे वाह्य शनैःशनैः। यावद्दश गुणं तत् तावद्बीजमवेक्षुभम्॥" रचि ३ प।

तारशुद्धिकरम्। क्लो। सीसके। रा नि व १३।

तारा। स्त्री। षोडानामदेवतादयभेदे। नेतक मौक्तिकायाम्। रा नि व १३।१८।

तारापथ। पुं। आकाशे। हे।

ताराभ। पु। यमदभेदे। मरुद्विशेष। पारदे। वै निघ।

ताराभ्रः। पु। कर्पूरे। रा नि व १२।

तारारि.। पु। माक्षिकधातौ। स्वर्णमाक्षिक। विड्माक्षिके। हे च।

तारारिष्टम्। क्लो। रौप्यारिष्टे। रचि ३ प।

तारिका। स्त्री। ताड्यां। তাড়ি। तन्तम्।

तारिणी। स्त्री। मातरि। अक्षिमध्यभागे। त्रिका। [सश्रुट्टे। चि।

तारीयम्। क्लो, पु। स्वर्णे। वै निघ। गी।

तारुण्यम्। क्लो। यौवने। अम।

तारुण्यजनवल्लभा। स्त्री। उम्पाशाली। रा नि व १६।

तारुण्यपिडका। स्त्री। मुखदूषिकायाम्। ব্রণসফোড়া। भैष क्षुद्ररोग चि।

तारेश्वररस। पु। राजयक्ष्मणि रस। पारद १ तो रौप्य। ४ तो मन शिला गन्धक प्र ४ तो गोक्षुररसेन प्रहरद्वय समर्द्य वानुकायन्त्रेण प्रहरद्वयं पचेत्। शीते सति चूर्णयेत्। माशा २ र। रसको।

तार्क्षी। स्त्री। पत्रादनीलतायाम्। পাতাল গরুড়ী লতা, শিলিন্দা। रा नि व ३।

तार्क्ष्य(क ज)म्। क्लो। रसाञ्जने। भा म ४म नेत्रविडालकी चि। सियो अपचापि सिद्धतम योगे। See माणिक्यम्। पु। अश्वकर्णलतायाम्, लताशाले। শিয়াড়ি লতা। र मा। वा उ ३९ अ। सम्र्वतरी। अश्वे। सर्पे। मे। स्वर्णे। श र।

तार्क्ष्यनायक। पुं। गरुडे। रा नि व १९।

तार्क्ष्यप्रसव.। पु। अश्वकर्णनामकलताशाले। লতাশাল। रा नि व ९।

तार्क्ष्यशैलम्। क्लो। रसाञ्जने। र मा।

ताल। पु। (Borassus flabelliformis) The Palmyra tree स्वनामख्यातवृचे। তালগাছ। प सु। र मा। हि ताल, ताड। उत् ताड़। गुर्ज तड। ता पनम। स्वरताल इति अन्यप्रदेशे। सु सू ३७ प। तत्पर्याय,— तल (मे), तृणविशाच (हा), दीर्घतरु, द्रुम श्रेष्ठ द्रुमेश्वर (के), तालद्रुम, पत्री, दीर्घस्कन्ध, ध्वजद्रुम, तृणराज, मधुरस, मदाढ्य, दीर्घ पादप, चिरायु, तरुराज दीर्घपत्र, गुच्छपत्र, आसवद्रु (रा), करपत्रवान्, दीर्घद्रु (श), तन्तु निर्य्यास (सन्दर)। गुणा—स्वादुतिक्तकषाय मूत्ररोगघ्न बलप्राणशुक्रवृद्धिकरश्च। राज। "पक्व तालफलं पित्तरक्तश्लेष्मविवर्द्धनं। दुर्जरम्बहुमूत्रच तन्द्राभिष्यन्दशुक्रदम्॥ तालमज्जा तु तरुणा किञ्चिन्मदकरी लघु। शीतली वातपित्तघ्न सश्लेष्मा मधुर सर॥" भा आम्रव। ताल प्रलम्बगुणा—रुच्य क्षतरोगघ्नश्च। तालास्थिमज्ज (তাল আঁটি শাঁস)गुणा—मधुर शीत मूत्रल गुरु च। तालाम्बुगुणा—पित्तघ्न शुक्रल सन्यवहम गुरु च। तालफल शीतल वल्य स्निग्ध स्वादुरसं गुरु विष्टम्भि वातपित्तरक्तक्षतदाहक्षयघ्नच। रा नि व ९। तालरसगुणा—तरुणो रसो मदकारी। अम्लीभूत स पित्तकृत् वातदोषहरश्च। भा। क्लो। हरिताले। लौहे। त्रिका। तालीशपत्र। रा नि व ६। तालफले। तुवरिकायां। श र। मत्स्यमल्ले। सु सू ७प।

तालक। पु। शापनामककीटविशेषे। सु कल्प ८प। See कोट। क्लो। हरिताले।

तालकन्दः। पु। तालवृक्षस्य कन्दे। चिक्रक,सौमरी चि।

तालकरीरः। पुं। तालाङ्कुरे। च द चपात मारलोहे।

तालकाफलम्। क्ली। स्थूलैलायाम्। अद १२च।

तालकाभम्। क्ली। नीलरङ्गे। वै निघ।

तालकी। स्त्री। ताड्याम्। ताड़ी। त्रिका।

तालघ्नः। पु। पक्षिभेदे। भानुई। श।

तालजटा। स्त्री। तालवृक्षस्य जटायां। तालेर जटा। चिक्रक सौमरी चि।

तालती। स्त्री। तालसुरायां। त्रिका।

तालद्रुमः। पु। चक्षुरोगे खरताल इति ख्याते वृक्षे। रा नि व ९।

तालध्वजा। स्त्री। तालपत्र।

तालपत्रम्। क्ली। तालच्छदे। मेथिकायाम्। वै निघ।

तालपत्रा (त्री)। स्त्री। मिश्रेयानामक्षुपे। मउरी गाछ। रा नि व ४। तालमूल्यां। सु सू ३९च। चि ११।२५च। वा उ १२च। कृष्ण सुषल्यां। कृष्ण तालमूली। सु चि १८च। मूषकपर्ण्याम्। भै। वनमताड्यायाम्। वै निघ।

तालपत्रिका। स्त्री। तालमूल्यां। रा नि व ७।

तालपर्णम्। क्ली। सुरानामगन्धद्रव्ये। मुरामांसी। अच।

तालपर्णी। स्त्री। मधुरिकायाम्। रा नि व ४। सुषल्यां। तालमूली। सुरामांस्यां। अम। वृक्षच्छताड्यायाम्। वै निघ।

तालपुष्प(क)म्। क्ली। तालजटायाम्। तालेर मोच। (कम्) प्रपौण्डरीके। अर।

तालप्रलम्बम्। क्ली। तालजटायाम्। गुणा —"तथा तालप्रलम्बञ्च रुच्यं चासृक्प्रदम्।" राज ३प।

तालमज्जिका। स्त्री। तालरसमद्ये। तालेर मद, ताड़ी। तत्पर्य्याय,—सैरा, छाला। तत्साधनं यथा,—"तालपक्वं दन्तिपाकं कक्कुभञ्च तथैव च। तेरैव सुसन्धानात् तालमद्य प्रकीर्त्तितम्॥" तस्य। गुणा —"अग्निदीपनकरी हृद्या बलदा श्लेष्मवर्द्धनी। कायदार्ढ्यविधानकरणी तालमज्जिका॥ पूर्णे कषायपित्ते च योगयुक्ता सुराहिता। वह्निदीपकरा चैव श्लेष्मरोगे विशेषतः॥" चनि १८च।

तालमस्तकम्। क्ली। कटुफले। बुनोओल। वै निघ। तालवृक्षमस्तके। तालेर माति। गुणा —स्वादुतिक्तकषायत्व, बलप्राणशक्तिकरत्व, मूत्रासृग्रोगनाशित्वञ्च। राज।

तालमूलिका। स्त्री। तालमूल्याम्। अम।

तालमूली। स्त्री। (Curculigo orchioides or Hypoxis orchioides Syn Curculigo orchiodies) सनामख्यातकन्दशाके। तालमूली, तल्लूर। दा। हि कालीमुषली। ते निलप्तलिगड्डलु, नेलतादि। मुषलीकन्द इति भाषा। तत्पर्य्याय,—तालिका, तालमूलिका (शब्दर), अर्शोघ्नी, सुषली, ताली, खलमी (र), सुवहा, तालपत्रिका, गोधापदी, हेमपुष्पी, सुताली, दीर्घकन्दिका, मूषली। भा श्वेतकृष्णभेदाद्द्विधा। श्वेता स्वल्पगुणा, अन्या रसायनी च। श्वेता सफेदमुषली, कृष्णा कालीमुषली। सा गुणा —मधुरा शीतला वृष्या बलपुष्टिदा पिच्छिला कफकरी पित्तदाहश्रमघ्नी च। रा नि व ७। अपिच—'तालमूली च विटम्भी सुषली परिकीर्त्तिता। सुषली मधुरा वृष्या वीर्य्योष्णा तु बृंहणी गुरुः। तिक्ता रसायनी हन्ति गुदजाननिलं तथा॥" भा

ताला(ल)षण्डः। पु। तालजटायाम्। तालेर मोच। रत्न स।

तालवृन्त(क)म्। क्ली। तालव्यजने। तालपातार पाखा। तच त्रिदोषशमन लघु। राज २प। प। सोमलताभेदे। सु चि २९च। See सोम।

तालशस्यम्। क्ली। तालास्थिमज्जायां। तालशाँस। गुणा —ह हृद्य स्निग्ध शीतल बल्यं मधुरञ्च। च सू २७च।

तालसत्त्वम्। क्ली। हरितालभस्मनि। रस चि।

तालचोर(क)म्। क्ली। तालकतवचोरे। रा नि व ६।

तालाख्या। स्त्री। सुरामांसी। अच।

तालाङ्कः । पु । शाकभेदे । हे च । करपत्रे ।

तालाङ्कुरम् । क्ली । तालाश्चिमर्थे । पु । मन शिलायाम् । वै ।

तालिः । स्त्री । तालभेदे । ভেড়েং । वै निघ । भूम्यामलक्यां । र मा ।

तालिकः । पु । प्रसारिताङ्गुलिपाणौ । हे च ।

तालिका (ली) । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायाम् । रा नि व ३ । तालमूल्याम् । प मु । सु चि १०ष । भूम्यामलक्याम् । रा नि व ५ । तालवृक्षभेदे । তাড়িশাং । शब्द । मन शिलायाम् । तालीश पत्रे । वै निघ । तुवरिकायाम् । श र ।

तालिश(म)(पत्र)म् । क्ली । तालीशपत्रे । भूरिप्र ।

तालीतलम् । क्ली । सुषलीकन्दे । তালমূলী । सु चि १०ष । ड ।

तालोपत्रम् । क्ली । तालीशपत्र । रा नि व ६ ।

तालोश(क)म् । क्ली । तालीशपत्रे । रा नि व ६ ।

तालोश(स)पत्रम् । क्ली । (Abies webbiana or Pinus webbiana or Flacourtia cataphracta) भूम्यामलकीसदृशे स्वनामख्यातपत्रद्रव्ये । তালীশপত্র । भा । दा हि तालिसपत्रि, तालिशपत्र । ते मा तालिसपत्रि । दा पतिमल । षम् तास्पठ । तत्पर्याय — तालीश, पत्राख्य, शुकोदर, धात्रीपत्र, अर्कवेध, करिपत्र, करिच्छद, नील, नीलाम्बर, ताल, तालीपत्र, समाह्वय, तालीशपत्रकं । तदभावे कण्टकारीजटा ग्राह्या । गुणा — तिक्तोष्ण मधुर कफवातघ्न हिक्काश्वासक्षयकासच्छर्दिघ्न च । रा नि व ६ । लघु अरुचिघ्न गुल्मामाग्निमान्द्यहरञ्च । भा । भूम्यामलकी । मे ।

तालीशादिमोदक । पुं । यक्ष्माधिकारे । तालीशपत्र १ तो मरिचं २ तो शुण्ठी ३ तो पिप्पली ४ तो गुडत्वक् ॥० तो एला ॥० तो वंशलोचना ५ तो शर्करा ३२ तो । सा कौ । च द ।

तालु (कम्) । क्ली । जिह्वाधिष्ठानभूतप्रदेशे । তালু, টাকরা । तत्पर्याय,—काकुद (ष) तालुकं । रा नि व १८ । "सुखसतालु निर्मित जिह्वा तत्रोपजायते । ततो नाना रसो जज्ञे जिह्वया योऽधिगम्यते ।" भाग ।

तालुकण्टक । पु । तालुगतरोगभेदे । তেলো-ওলা । अयञ्च प्राय शिशोरेव भवति । लक्षणं यथा—"तालुमांसे कफ क्रुद्ध कुरुते तालुकण्टकम् । तेन तालुप्रदेशस्य निम्नता मूर्ध्नि जायते । तालुपातात् स्तनद्वेष कृच्छात् पान शकृद्द्रवम् । तृड्‌चिकृण्डास्यरुजा ग्रीवादुर्धरता वमि ॥" भा ।

तालुजिह्व । पु । कुम्भीरे । हे च ।

तालुपाक । पु । पित्तजन्यतालुरोगविशेषे । তেলো পাকা । तत्र पित्तम् अतिघोर तालुपाक जनयति । "पित्त कुर्य्यात्पाकमत्यन्तघोरं तालुन्येव तालुपाक वदन्ति ।" भा म ४भ मुखरो चि ।

तालुपात (पोडक) । पु । तालुरोगभेदे, तालुकण्टके । তেলো ওলা ।

तालुपुप्पुट । पु । तालुदेशे मेद कफजन्ये रोगविशेषे । तत्रावेदन स्थायी वेदनाव शोथो जायते । लक्षणम्—"नीरुक् स्थायी कोलमात्र कफान्मा मेदोयुक्त पुप्पुटस्तालुदेशे ।' भा म ४भ मुखरो चि ।

तालुयन्त्रम् । क्ली । कर्णनासानाडीशल्यानां माहरणार्थयन्त्रविशेषे । तच्च मीनताल्वाकार द्वादशाङ्गुलपरिमितम् । तद्द्विधा— तयोरेकं मत्स्य तालुवदेकतालं नाम, अन्यत् द्वितालं नाम । सु सू ७ष

तालुरोग । पुं । मुखरोगभेदे, तालुदेशस्य रोगे । स नवधा यथा— गलशुण्डी तुण्डिकेरीअध्रुष कच्छप तालर्बुद मांससङ्घात तालुपुप्पुट तालुशोष तालुपाकश्चेति । भा म ४भ मुखरो चि । एषां विवृत्ति स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्या ।

तालुविद्रधि (धी) । स्त्री । तालुशोथे । "स्यात्तालुविद्रध्यपि दाहरागयुता भवेत्तालुनि सा विदोषात् ।" च ।

तालुशोष । पु । तालुदेशे वायुजन्यरोगविशेषे । तत्र तालुदेशे विदारणवत्पीडा श्वासश्च जायते । "शोषोऽत्यर्थं दीर्य्यते चापि तालु श्वासो वातात्तालुशोषोऽयमुक्त ।" भा म मुखरो चि ।

तालुसंहति । स्त्री । तालुरोगविशेषे । "तालुमध्ये मिथश्चात्र कफजं तालुसंहति ।" वा उ २१ष ।

तालूरः । पु । जलावर्त्ते । हे ।

तालेश्वररसः । पु । कासरोगे रस । रस २ तो लौह २ तो गन्धक ४ तो अभ्र ८ तो हरिताल १ तो मनशिला ॥० तो जयन्ती (जन्ती) एरण्ड चाङ्गेरी (आमरुल) तण्डुलीय (काँटानटे) केशराज (केशुत्ते) भृङ्गराज (भीमराज) पत्ररसेन प्र द्विधा भावयेत् । रस को ।

तालपर्णी । स्त्री । मिश्रेयायाम् । शुल्फा । रा ।

तालव्वुर्दम् । क्ली, पु । तालुशोथरोगे । टाक्रा फोला । लक्षण—पद्माकार तालुमध्ये तु शोफ विद्याद्रक्तादर्व्वुद पित्तलिङ्गम् । भा ।

तालस्थि । क्ली । तालुदेशस्थे अस्थनि । ते च हे । च शा ७ अ ।

तावीषः । पु । स्वर्गे ।

तिक्तः (कः) । पु । पटोललतायां । पलता नति । प मु । भा । वरुणवृक्षे । वरुण गाछ । श भा । कुटजवृक्षे । कुडची गाछ । श च । किराततिक्ते । चिरेता । श र । वा उ २ अ । कुरवकशाके । कुरूया शाक । पर्पटकक्षुपे । क्षेत्पापड़ा । प मु । वे च । वाय्वाकाशभूयिष्ठ षड्रसान्यतमरसे । तेतो रस । "यो गले चोष मुत्पादयति मुखवैशद्य जनयति भक्तरुचिमत्पाद यति हर्षञ्च स तिक्त ।" सु सू ४२ अ । स निम्बादौ स्वाद्यते । गुणा—कृमिघ्न कुष्ठघ्न अतिसेवनात् राजयक्ष्माण करोति । रा नि व २० । शोषलघुदध्न दीपन पाचन शोधन अरोचक विषघ्न । तद्विपाकोऽपि कटु । स च विपाको वातकृत् कफपित्तघ्नश्च । सु सू ४२ अ । "प्रतिहन्ति निपाते यो वसर्न खदते न च । स तिक्तो मुखवैशद्यशोष प्रह्लादकारक ॥" चर । स चातियुक्त शिर शूल मन्यास्तम्भश्रमान् जनयति । तथा कम्पमूर्च्छातृषा बलशुक्रक्षयकरश्च भवति । शृङ्गु दीवृक्षे । भा । निम्बवृक्षे । वै निघ । क्ली । तेजोह्वायाम् । तेज-वल । वे निघ चयरी चि शोथरहते । पित्ते । पित्तलवषे । कफखदिरे । श भा ।

तिक्तकघृतम् । क्ली । कुष्ठ घृतम् । गव्यघृतं ४श । क्वाथार्थ त्रिफला हरिद्रा दारुहरिद्रा वासा दुरालभा सेवपर्पटी पटोलपत्र त्रायमाणा कटुकी निम्वत्वक् एषां प्र २ प वारि ६४ श शे १६ श । कल्कार्थ—पिप्पली मुस्तक रक्तचन्दन त्रायमाणा (बला मत्ता) इन्द्रयव भूनिम्ब एषां प्र ४ तो मतान्तरे ६ तो । सु चि ९ अ । च द । घृत ४ श । कल्कार्थ—सप्तपर्णत्वक् अतिविषा सम्पाक (सोंदाल) कटुकी पाठा मुस्तकम् उशीर त्रिफला पटोलपत्र निम्बत्वक् क्षेत्रपर्पटी दुरालभा रक्तचन्दन पिप्पली गजपिप्पली पद्मकाष्ठ हरिद्रा दारुहरिद्रा वचा इन्द्रवारुणी (राखाल-शशा) सुरा वा शतावरी श्यामालता अनन्ता इन्द्र यव वासा मूर्वा गुडूची भूनिम्ब (चिरेता) यष्टिमधु त्रायमाणा एषां मिलित्वा १ शराव (१ सेर) । जल ३२ श आमलकफलरस ४ श । च द । रस र । महातिक्तकमिदम् ।

तिक्तकन्द(न्दि)का । स्त्री । कायहरिद्रायां । मालवे पलाश इति ख्याते गन्धपत्रवृक्षे । रा नि व ६ । तिक्तदन्तकापीति क्वचित् निघण्टौ पाठ ।

तिक्तकरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । कट्की । च द पित्तज्व चि कलिङ्गादौ ।

तिक्तकर्कोटकी । स्त्री । तिक्तकर्कटिकायां । तित्‌काँकड़ी, काँकरोल । श चि ।

तिक्तका । स्त्री । तुम्ब्यां, कटुतुम्ब्याम् । तित्‌लाउ । प मु । काकजङ्घायाम् । करञ्जलतायां । घुघुशाकि । वै निघ ।

तिक्तकाण्डः । पुं । भूनिम्बे । चिरात । ।

तिक्तकाण्डेरुहा । स्त्री । कटुकायाम् । कट्की ।

तिक्तकोषातकी । स्त्री । तिक्तघोषायाम् । तित्‌पलता । भैष कुष्ठचि ।

तिक्तगन्धा । स्त्री । राजिकायाम् । राई । श निघ । वराहक्रान्तायाम् ।

तिक्तगन्धिका । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् । वराक्रान्ता । श भा ।

तिक्तगुञ्जा । स्त्री । करञ्जवृक्षे । डहर । तत् पर्य्याय,—घृतरसा, रसघा, विङ्गकर्कटी ।

तिक्ततण्डुला । स्त्री । पिप्पल्यां । रा नि व ६ ।

तिक्ततुण्डी । स्त्री । कटुतुण्डीलतायाम् । तित् कुन्दरू, तेलाकुचा । हि कटुतराङ् । रा नि व ३ ।

तिक्ततुम्बी । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । তিৎ লাউ । प मु ।

तिक्तदुग्धा । स्त्री । क्षीरिण्याम् । अजशृङ्ग्याम् । কাঁকড়াশৃঙ্গী । रा नि व ५।८ ।

तिक्तधातु' । पु । पित्ते । रा नि व २१ ।

तिक्तनिम्ब' । त्रि । निम्बं तिक्तभक्षणशीले । च द ।

तिक्तपर्णी (र्णिका) । स्त्री । गोरक्षकर्कट्याम् ।

तिक्तपत्र (त्री) । पु, स्त्री । कर्कोटकवृक्षे । কাঁকরোল লতা । हे च । भैष छपर्द चि ।

तिक्तपर्व्वा । स्त्री । गुडूच्याम् । यष्टिमधुनि । हिलमोचिकायां । मे । ब्राह्मीभेदे । दूर्व्वायाम् । जटा ।

तिक्तपुष्पा । स्त्री । पाठायां । रा नि व ६ ।

तिक्तफल' (ला) । पुं, स्त्री । कतकवृक्षे । निर्म्मली वृक्ष । रा नि व ११ । (ला, कतकबीजे । वै निघ । यवतिक्तालतायां । रा नि व ३ । वार्त्ताक्यां । वद्भुजायां । थरमूज । रा नि व ७ ।

तिक्तभद्र (क') । पु । पटोललतायां । श च ।

तिक्तमरिच' । पु । कतकवृक्षे । रा नि व ११ ।

तिक्तयवा । स्त्री । यवतिक्तालतायां । रा नि व ३ । शङ्खिन्याम् । वै निघ ।

तिक्तरसा । स्त्री । ब्राह्मीनाम शाकभेदे ।

तिक्तरोहिणिका (णी) । स्त्री । कटुकायां । কট্‌কী । रा नि व ६ । र मा । सि यो कफज्व चि । च द कफज्व चि ।

तिक्तला । स्त्री । शङ्खिन्यां । नवमालिका । ज द १२ च ।

तिक्तवर्ग । पु । तिक्तरसद्रव्यगणे । तद्यथा—मण्डूकपर्णी (থুলকুড়ি)—वेत्रकरीर (বেতের কোঁড়)—हरिद्राद्वय (হরিদ্রা দারুহরিদ্রা)-इन्द्र यव वरुण स्वादुकण्टक (বৈঁচী) सप्तपर्णबृहतीद्वय (বৃহতী, কণ্টকারী) शङ्खिनी (শাঁকিনী) द्रवन्ती (হস্তুরকাণী) त्रिवृत् कृतवेधन-(ঘোষা) कारवेल (উচ্ছে) वार्त्ताकु करीर (ব শাঙ্কুর)-सुमन (নাটা) शङ्खपुष्पी (ডানকুণী) अपामार्ग त्राय माणा (পোহাদিয়া) रोकरोहिणी (কটুকী)-वैजयन्ती (জন্তী) सुवर्चला (হুড়হুড়ে) पुनर्नवा वृश्चिकाली (বিছাতী) ज्योतिष्मती (লতাফটুকী) —प्रभृतीनि द्रव्याणि । सु सू ४६ च ।

तिक्तवल्ली । स्त्री । मूर्व्वायां । मुर्गा । र मा ।

तिक्तवार्त्ताकु' । पु । The egg plant, the fruit of which is bitter वार्त्ताकु भेदे । তেত বেগুন । त्रि तीत् भण्टा । ज द १२ च ।

तिक्तवीजा । स्त्री । कटुतुम्ब्यां । रा नि व ३ ।

तिक्तशाक' । पुं । वरुणवृक्षे । प मु । पत्र सुन्दरवृक्षे । मे । खदिरवृक्षे । त्रिका ।

तिक्तशावातक' । पु । श्वेतप्रसूनकवृक्षे । शब्दमा ।

तिक्तशाकद्रुम । पु । वरुणवृक्षे । वै निघ ।

तिक्तषट्पलक (घृतम्) । क्ली । कुष्ठाधिकारे । क्वाथार्थे—निम्बत्वक् पटोलपत्र दार्व्वी दुरालभा कटुकी त्रिफला पर्पटक त्रायमाणा प्र ४ तो जल ३२ श शे ८ श । कल्कार्थे—रक्त चन्दनं भूनिम्ब पिप्पली त्रायमाणा (বলা লতা) मुस्तकम् इन्द्रयव प्र १ तो । च चि ७ च ।

तिक्तसार. । पु । विट्खदिरवृक्षे । प मु, । See अरिमेद । क्ली । दीर्घरोहिषे । বড গ্রাম কর্পূর । रा नि व ८ ।

तिक्तस्कन्ध । पु । षड्धास्थापनस्कन्धेषु तिक्त वर्गीयद्रव्यकृतास्थापनविशेषे । च वि ८ च ।

तिक्ता । स्त्री । लताकस्तूरिकायाम् । লতাকস্তুরিকা । सि यो यक्ष्म चि चन्दनादितैले । "हरिद्रे शारिवे तिक्ता ।" कटुकायां । रा नि व ६ । सि यो हिक्काश्वासलिहे । च द शूल चि । वा च २ च । "तिक्ताक्वाथनगैरिकम् ।" छिक्किन्यां । भा । मूर्व्वायाम् । मूर्गा । रा नि व ३ । सि यो कासचि । कटुरोहिण्यां । पाठायाम् । रा नि व ६ । यव तिक्तायां । कटुतुण्ड्यां । रा नि, व ३ ।

तिक्ताख्या । स्त्री । कटुतुण्डीलतायाम् । কটু-তরাই । रा नि व ३ ।

तिक्ताङ्गा । स्त्री । पातालगरुडीलतायाम् । शिलिन्दा । रा नि व ३ ।

तिक्ताद्वयम् । क्ली । एका कट्‌का अन्या काक तिक्ता च । वा सू १५ च ।

तिक्ताम्लता। स्त्री। गुडूच्याम्। वै निघ।

तिक्तालाबू:। स्त्री। तिक्ततुम्ब्याम्। তিৎলাউ। ज द १२ श।

तिक्तास्यता। स्त्री। पित्तजन्यमुखरोगे। वै निघ।

तिक्तिका। स्त्री। कटुतुम्ब्याम्। श र। काक माच्याम्। रा नि व ४। तिक्तपटोल्याम्। তিৎ পলতা। सा कौ श्रमभारघ्ये।

तिक्तोत्तमा। स्त्री। पटोले। वै निघ।

तिग्मम्। क्ली। तीक्ष्णे। च।

तिग्मांशु:। पु। सूर्य्ये। ह।

तिङ्गुद:। पु। इङ्गुदीवृक्षे। वै निघ।

तिजिल:। पु। चन्द्रे। उ।

तिण्टी। स्त्री। श्योणाके। विल्वताया। श च।

तितउ:। पु। शतपीवके। চালনী।

तितिभ:। पु। इन्द्रगोपकीटे। हे च।

तितिरि:। पु। तित्तिरपक्षिणि। रा

तितिलम्। क्ली। तिलपिष्टके। वै निघ।

तित्तिडीक: (रीका)। पु, स्त्री। आम्र वेतसे। तिन्तिड्याम्। वै निघ।

तित्तिर: (रि:)। पु। पक्षिविशेषे। তিতির পাখী। तें तीतुकपिट्ट। वसन्तगौर इति च। तत्पर्य्याय,—कपिञ्जल, लघुमांस (त्रि), खर-कोण (हे), चित्रपक्ष (ज), तितिरि, तैत्तिर, याजुषोदर। गौरकृष्णभेदेन तित्तिरी द्विविध। तयो कृष्ण तित्तिरिरिति, गौर प्रशस्त कपिञ्जल इति कथ्यते। मांसगुणा—वर्णद ग्राहि हिक्काघ्न त्रिदोषघ्नं श्वासकासज्वरघ्नम्। भा मांसव। रक्त पित्ते हितम्। सि पी र पि चि। स्निग्ध लघु बलवीर्य्यकर कषाय मधुर शीतल त्रिदोषघ्न। रा नि व १०। "तित्तिरि क्षणवर्ण क्वाशितोऽग्नी गौरतित्तिरि। तित्तिरिमेदसो ग्राही हिक्कादोष नयापह। श्वासकासज्वरहरस्तापघ्नौ,धिको गुणे॥" अपिच "तित्तिरि सर्व्वदोषघ्नो ग्राही वर्णप्रसादन। हिक्काश्वासानिलहरो विशेषाद्गौर तित्तिरि॥" सुसू ४६ अ। तथैव तित्तिरो कृष्ण [illegible] सर्व्वदोषहरो वर्ण्यो बलावहा मनता गुणे। गौरतित्तिरभेदश्च श्रेष्ठो गौरश्च तित्तिर। तयोर्हि तित्तिरोऽप्योऽपि सामान्यगुण लघवे। स, वातलोऽतिवलक्षद्घन किञ्चिद्रसा यन॥" अत्रि २१ अ। सारसपक्षिणि। जैपाल वृक्षे। वै निघ।

तित्तिरीफलम्। क्ली। जैपालबीजे। वै निघ। इचाम्ले।

तिथ:। पु। वह्नौ। प्रावृट्काले। सं सा।

तिथिप्रणी:। पु। चन्द्रे। हे।

तिन्दिश:। पु। डिण्डिशे। টেঁড়শ। वै निघ।

तिनाशक:। पु। तिनिशवृक्षे। জাবল গাছ। श र।

तिनि:। पु। तिनिशवृक्षे। জাবল গাছ। "कट्फल तिनिशैन्धवम्।" सु चि १९ अ।

तिनिका। स्त्री। यवनालवृक्षे। জনার গাছ। वै निघ।

तिनिश:। पु। (Lagerstroemia flos-Reginae or Dalbergia oujeineisis) स्वनामख्यातवृक्षे। জারল গাছ, সাদন গাছ। प सु। हि तिरिच्छ। सन्दन इति महाराष्ट्रे कर्णाटे अनूपदेशे च प्रसिद्ध। च चि १ अ। तत्पर्य्याय,—तिनाशक, स्यन्दनद्रुम (शब्दर), अचक्र (र), चित्रकर्म्मा (श), स्यन्दन, नेमी, रथद्रु, अतिमुक्तक, वञ्जुल, चित्रकृत् (अ), चक्री, शताङ्ग, शकट, रथ, रथिक, भस्मगर्भ, मेषी, जलधर, स्यन्दनि। गुणा—कषाय उष्ण कफरक्तातिसारघ्न ग्राहक दाहजनक वातरोगे हितश्च। रा नि व ९। "तिनिश श्लेष्मपित्तास्रमेद कुष्ठप्रमेहजित्। तुवर श्वितदाहघ्नो व्रणपाण्डु कृमिप्रणुत्॥" भा।

तिन्तिड:। पुं। इचाम्ले। विश्व।

तिन्तिडि(डी)क: (कम्) (का)। पुं, क्ली, स्त्री। The tamarind tree or its fruit (Tamarindus Indica) स्वनामख्यातवृक्ष फलयो। তেঁতুল গাছ, তেঁতুল। हि अमली, इमली। म इमली, चिंचा। क ह्णसे। तै सिन्तु। उत् कँया। ता पुलि। अम् टिन्टग। तत्पर्य्याय,—चिञ्चा, अम्लिका (अ), तिन्तिडीक, तिन्तिडीका, तिन्तिडिक, चुक्रीका, आम्लिका, आम्लीका, शिशिम्बीका (अ टी), इचाम्ल, तिन्तिड (वै), तिन्तिडी, तिन्तिडिका, आम्लिका, शुक्र, स्रा, अ अम्ला, अम्लका, शुक्रा,

भृतिका, चारिला, गुरुपत्रा, पिच्छिला, यम दूतिका, चरिता (शब्दर), शाकचुक्रिका, सुचुक्रिका, सुतिन्तिड़ी। गुणा—आमा (काँचा) गुर्व्वातहरा पित्तकफरक्तघ्नी। पक्का (पाका वा गोवुर्ग्ग) सरा रुच्या वह्निकृत् वस्तिशोधनी। शुष्का (शुकना) हृद्या लघ्वी श्रमभ्रान्तितृष्णाहरी च। मद व ६। आम वातघ्नी गुरु पित्तकफास्र कृत्, पक्का दीपनी रुच्या सरा उष्णा वातकफघ्नी च। भा पू १ भ। आम वातघ्नम् उष्णम् अतिगुरु च। पक्व लघु ग्राहि रुच्यो कफवातजित्। मद व ६। आमतिन्तिडी (काँचा तेँतुल) अत्यम्ला। पक्का (पाका तेँतुल) मधुराम्ला वातघ्नी पित्तदाहरक्तकफप्रकोपकरी। तिन्तिडी आम आममयम्ल लघु पित्तकृत्। पक्व फल मधुराम्ल भेदन विष्टम्भवातघ्न। अम्ल कटु कषाय कफार्शोघ्नमुख्य वातोदरहृद्दाहरोगघ्ना सारव्रणघ्न। रा नि व ६। पक्वचिञ्चाफलरस मधुराम्ल रुचिद शोथपाककरत्वेप व्रणलेपघ्न। चिञ्चापत्र (तेँतुलपाता) शोफघ्न रक्तदोषव्यथा घ्न। तस्य शुष्कवल्कचार (शुष्क तेँतुलछालेर क्षार) शूलाग्निमान्द्यहर। रा नि व ११।

न्तिडीकम्। क्ली। वृक्षाम्ले। तेँतुल। । सि यो स्वरभेद चि चव्यादिलेहे। पु। विसहे। वै निघ।

न्तिडीद्युतम्। क्ली। चुचुकाम्। दाँई रेर खोला।

न्तिडी(ली)फलम्। क्ली। वृक्षाम्ले। तेँतुल। गश आदा। रा नि व ८। नेपाल। पसु।

तणी (ला) (लि(ली)का) (ल्ली)। वृक्ष्यां। चटी। श र। वै निघ ग्रहणी चि यादिचूर्णे।

तराङ्गम्। क्ली। वज्रलौहे।

दश। पु। टिण्डिशवृक्षे। रा नि व ७।

(क)। पु, क्ली (कम्)। (Diospyros tomentosa or D Cordifolia or D embryopteris) स्वनामप्रसिद्धवृक्षे तरुफले गाव, तेँद, मावृड़ा केँद। हिं तेंद, केंद, गाव। मं टिम्बरयषि। क द्दुरु। ते तमिक्। ता तुम्बिक। यम तिम्बोरी। तत् पर्याय,—स्फूर्ज्जक, कालस्कन्ध, शितिसारक (अ), स्फूर्ज्जक, केन्दु, तिन्दु, तिन्दुल, तिन्दुकी (शब्दर), नीलसार, अतिमुक्तक, रम्यक, रामण, स्फुर्ज्जन, स्पन्दनाह्वय, कालसार। च सू ४ अ। सु सू ३८ अ न्यग्रोधादि। फलगुणा—स्यादाम तिन्दुक ग्राहि वातल शीतल लघु। पक्व पित्तप्रमेहास्रश्लेष्मघ्न मधुर गुरु॥ भा आमव। अक्षीण लघु सग्राहि स्निग्ध पित्ताग्नि वर्द्धनं। आम कषाय सग्राहि तिन्दु वात प्रकोपनम्॥ सु सू ४६ अ। तिन्दुकाम कषाय स्यात् सग्राहि वातकृत्पर। पक्वन्तु मधुर स्निग्ध दुर्जरं श्लेष्मल गुरु॥" रा नि व ११। (Diospyros melanoxylon) Ebony tree काकतिन्दुके। तिन्दुकभेदे। केँद, आवनुश। हि केन्दु, तेन्दु। ते तुमि, तुमकि। ता तुम्बि। कुचेलकी। तिग्गिडि। टेँडश। वै निघ। क्ली। कप २ ती। प प्र १ ख।

तिन्दुकास्रतिफल } पु। द्वीपान्तरखर्ज्जूरी
तिन्दुकाभफल। } वृक्षे। पिण्डीखेजुर। वै निघ।

तिन्दुकास्थि। क्ली। तिन्दुकबीजे। तेँद फलेर बीज।

तिन्दुकि। स्त्री। तिन्दुकवृक्षे। श र।

तिन्दुकिनी। स्त्री। आवर्त्तकीलतायां। आँत-मोड़ा। रा नि व ३।

तिन्दुकी (इन्)। पु। तिन्दुकवृक्षे। गाव गाछ। रमा। श र।

तिन्दुज (क')। पु। लोध्रवृक्षे। प सु। च द परिणामशूले।

तिन्दुल। पु। तिन्दुकवृक्षे। श र।

तिन्दुबीजम्। क्ली। केन्दुकबीजे। केँउ बीज। र चि क्रिमि चि।

तिमि। पु। सागरजमहामत्स्ये। तिमि माछ। गुणा—"सामुद्रा गुरव स्निग्धा मधुरा नाति पित्तला। उष्णा वातहरा हृद्या वर्चसा श्लेष्म वर्द्धना। बलावहा विशेषेण मांसाशिनाम्सम् द्रजा॥" सु सू ४६ अ।

तिमिकोष। पु। समुद्रे।

तिमिङ्गिलः। पु। सागरजाते तिमितोऽपि महति मत्स्ये। अयन्तिमिभक्षक तद्गुणस्य। अम।

तिमिङ्गिलगिलः। पु। राघवमत्स्ये। अय तिमिङ्गिलभक्षक। राघव বোয়াল। हे च।

तिमित'। त्रि। क्लिन्ने। भिज्ञे। रा

तिमिरः (रोग')। पुं, क्ली। लिङ्गनाशा परनामधेये नेत्ररोगविशेषे। রাতকাণা। द्वि नजला। तच षड्विध वातपित्तकफरक्तसंसर्गसन्नि पातभेदेन। निदानादि यथा—दोषायतुर्थपटल माश्रित्य तिमिरमुत्पादयन्ति। तेन साकल्येन दृष्टि रोधो भवति। गाढे च तस्मिन् तेन पदार्थमपि न दृश्यते। "तिमिराख्य स वै दोषश्चतुर्थपटल गत। रुणद्धि सर्व्वतो दृष्टि लिङ्गनाशमत परम्। अस्मि नपि तमोभूते नातिरूढे महागदे। चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरीक्षे च विद्युत। निर्मलानि च तेजांसि भ्राजिष्णून्यथ पश्यति॥ शिरानुसारिणि मले प्रथम पटल स्थिते। अव्यक्तमीक्षते रूप व्यक्तमप्यनिमित्तत। प्राप्ते द्वितीय पटलमभूतमपि पश्यति। भूतन्तु यत्नादासन्न दूरे सूक्ष्मञ्च नेक्षते। दूरान्तिकस्थ रूपञ्च विपर्य्यासेन मन्यते। दोषे मण्डलसंस्थाने मण्डलानीव पश्यति। द्विधैकदृष्टि मध्यस्थे बहुधा बहुधास्थिते। दृष्टेरभ्यन्तरगते ह्रस्ववृद्धविपर्य्ययम्। नान्तिकस्थमधःसंस्थे दूरग नोपरिसंस्थितं। पार्श्वे पश्येन्न पार्श्वस्थे तिमिराख्यो ऽयमामय॥' वातजे यथा—" वाते तु सद्मो चयति हत्यिरा। इन्द्रधनुर्विमलन्ती गम्भीरा दृगसौ भुता॥" पित्तजे यथा—"पित्तजे तिमिरे विद्युत्खद्योतदीपोतदीपितम्। शिखितित्तिरपिच्छाभ प्रायो नीलञ्च पश्यति॥' कफजे यथा—"कफेन तिमिरे प्राय स्निग्ध श्वेतञ्च पश्यति। शङ्खेन्दु कुन्दकुसुमैः कुमुदैरिव चाचितम्। रक्तेन तिमिरे रक्त तमोभूतञ्च पश्यति। सर्वेषसन्निपातेषु विद्यात् सङ्कीर्णलक्षणम्॥" वा उ १२ष। अन्धत्व नेत्र रोगविशेषे। আঁধা। लक्षण—"कदाचिद्दीनते रूप कदाचिच्च न वीक्ष्यते। तिमिर त विजानी यात् लिङ्गेनानेन बुद्धिमान्॥" न द २० ष। लौहकिट्टे। साम। विका। अलजवृक्षभेदे। नखरञ्जनवृक्ष। মেদী গাছ। द्रव्याभि।

तिमिरा। स्त्री। हरिद्रायाम्। भेद वातरक्तपि विषबिन्दुकरैभि।

तिमिरि। पु। मत्स्यादौ। वै निघ।

तिमिरी (इन्)। पु। इन्द्रगोपकीटे। वै निघ।

तिमिष'। पु। कुष्माण्डलतायाम्। কুমড়া গাছ। त्रिका। राज्यकर्कटिकायाम्। विका। तरम्बुजलतायाम्। नाटामे। हारा।

तिमी। स्त्री। तिमिमत्स्ये। विरूपकोष।

तिमीरकः। पु। नखरञ्जकवृक्षे। মেহেদি গাছ। प सु।

तिरश्ची। स्त्री। पशुपक्षिस्त्रियाम्। मादि।

तिरस्कारिणी। स्त्री। व्यवधायकवस्त्रे। ष, कानात्।

तिरिजिङ्गिकः। पु। पारिजातवृक्षे। वै निघ। পালতে।

तिरिट। पु। इङ्गुदवृक्षे। वै निघ।

तिरिटिः। पु। इङ्गुदग्रन्थौ। श म।

तिरिणीकण्ट.। पुं। पारिजातवृक्षे। পালতে মান্দার। वै निघ।

तिरिमः (रिय.)। पु। शालिधान्यभेदे। गुणा—मधुर स्निग्ध शीतल दाहपित्तघ्न रुच्य त्रिदोषघ्न पथ्यश्च। रा नि व १६।

तिरीट.। पु, क्ली। लोध्रवृक्षे। प सु। रा नि व ६। भैष नेवरी चि। किरीटे। उ।

तिरीटक। पु। पट्टिकालोध्रे। सि यो रक्तार्श चि। भा म ४भ।

तिरीपशालिः। पु। मासद्वयपक्व शालिधान्य भेदे। वै निघ।

तिर्य्यक्। पु। चक्रपाणौ। পাখী। पक्षि जातौ। वै निघ।

तिर्य्यक्पातनम्। क्ली। पारदस्य पातन क्रियाविशेषे। तत्साधनविधि—"घटे रसं विनि क्षिप्य सजल घटमन्यकम्। तिर्य्यङ्मुख द्वयो कृत्वा तन्मुख रोधयेत् सुधी। रसाधो ज्वालयेदग्नि यावत् सूतोऽम्भ विशेत्। तिर्य्यक्पातनमित्युक्त सिद्धैर्नागार्जुनादिभि॥" र सा स।

तिर्य्यक्फला। स्त्री। जतुकालतायाम्। ভাঁড়া গোড়া। रा नि व ३।

तिर्य्यक्स्रोताः (स)। पु। पशुपक्ष्यादौ।

तिर्य्यक्छिन्नम्। क्ली। अस्थिभङ्गविशेषे। See भग्नम्।

र्य्यग्गतः । त्रि । तिर्य्यग्गमनशीले । यक गते । ...ाम ३म भप्र ४ि ।

र्य्यग्गा । स्त्री । पूतनीशाके । पूदिना । प मु ।

र्य्यग्गामी (इन्) । पुं । कर्कटे । वै निघ ।

र्य्यग्यन्त्रम् । क्ली । पारदस्य तिर्य्यक्पात ...र्थे यन्त्रविशेष । "अथ पाते त्वधोभाण्डे त्रिभाग ...लपूरिते । तोयमन्यद्भाण्डस्य तद्वाण्डद्वीर ...मुख । विधेटे ज्वालयेद्‌ह्नि तस्योपरि च ...मये । तिर्य्यक्पतन ... तिर्य्यग्यन्त्रमुदी...तम् ॥" रस चि ।

र्य्यग्यवोदरम् । क्ली । यवधान्ये । वै निघ ।

र्य्यग्यान । पु । कर्कटे । त्रिका ।

र्य्यग्योनि । पु । पशुपक्ष्यादौ । सुषु ।

र्य्यङ् (ञ्च) । त्रि । विहङ्गादौ । मे । ...। ३ ।

र्य्यञ्ची । स्त्री । पशुपक्ष्यादौ । मुग्धबो ।

(क) । पु, क्ली, । (Sesamum In-...um) स्वनामख्यातक्षुपे । তিল গাছ । ...। हि मिठातिल । म तिल । क एलु । ते ...लु, मलिनूले नुव्वुलु । ता वाह्रेन्नैय । फा ...। दा यारिक तिल । तत्पर्य्याय,— ...न्य पवित्र, पितृतर्पण, पापघ्न, पूतधान्य ..., स्नेहफल, स्नेहफलपूरफल । श्वेतकृष्ण ...भेदेन चतुर्धा । स गुणा —स्निग्ध वर्ण ...वृद्धिकर स्तन्यघ्न वातघ्न गुरु उष्ण ...र मूत्रलाघवकर व्रणे हित पथ्य । ...मधुर कषाय तिक्त कटुविपाक पथ्य ...। इति कृष्णतिलगुणा । सित अल्पगुणद । ...व १६ । "कृष्ण श्रेष्ठतमस्तेषु शुक्लो ...सित । अन्ये हीनतरा प्रोक्तास्तज्ज्ञै ...यस्तिला ॥" भा पू १म धान्यव । "तिलो ...मधुरो बलिष्ठ स्निग्धो व्रणालेपनपथ्य ...बल्योऽग्निमेधाजननो वरेण्यो मूत्रस्य ...रणो गुरुश्च । तिलेषु सर्व्वेष्वसित प्रधानो ...सितो हीनतरास्तथान्ये ॥" अत्रि १५अ । ...गुणा—"वातल कटु तिक्ताम्लमधोमार्ग ...म् ।" च सू २७अ । (क) क्लोमवृक्षे । ...गाछ । रा नि व ६ । मरुवकवृक्षे । मरुआ ...गाछ । तत्पर्य्याय,—विर्य्यक, सुरत ..., पुष्प, पुष्पक, स्थिरपुष्पी, छिन्नरुह,

दग्धरुह, गतशोक, तरुणीकटाक्षकाम, वासन्त सुन्दर, दुग्धरुह भालविभूषणसञ्ज्ञ, पुन्नाग, रेचक (रा)। गुणा—मधुर शीत वातपित्त कफघ्न बलपुष्टिकर हृद्य लघु मेदोवृद्धिकरश्च । रा नि व १० । कटुपाक उष्ण रसायन कफ कुष्ठकृमिघ्न बस्तिदन्तमुखरोगघ्नश्च । भा । कैतकी वृक्षे । गुड़्धाम् । सुगन्धाम् । উচ্ছে । रा नि व २३ । मूत्राशये । अश्वविशेषे । मे । तिल कालकरोगे । अम । (कम्) क्ली । सौवर्च्चल लवणे । रा नि व ६ । क्लोमलोहे । गुड़े । कृष्ण तिले । वै निघ । मस्तिष्के । क्लोम्नि । रा नि व १८ । कृष्णसौवर्च्चललवणे । काचलवणे । चित्रके । त्रिका ।

तिलकाट । पु । तिलपुष्परेणौ । तिलचूर्णे । वै निघ ।

तिलकण' । पु । मार्ज्जिततिले । মাজা তিল । च सू ४अ ।

तिलकल्वक् । स्त्री । तिलवल्कले । তিলের ছাল । गुणा—कषाया उष्णा पुस्त्वघ्नी दन्तदोष हरी कृमिशोफव्रणघ्नी रक्तदोषघ्नी । रा नि व १० ।

तिलकन्द । पु । विषपर्णीकन्दे । रा नि व ०।

तिलकल्क (ज) । पु, क्ली । पीडिततिल पिण्याके । তিলের খোল । रा नि व १६ ।

तिलका । स्त्री । कस्तुरीमृगभेदे । रा ।

तिलकालक । पु । क्षुद्ररोगभेदे । তিল । तत्पर्य्याय,—तिलक (अ), कालक, पिप्लु, जड़ुल (हे)। लक्षण—"कृष्णानि तिलमात्राणि नीरुजानि समानि च । वातपित्तकफोद्रेकात्तान् विद्यात्तिलकालकान् ॥" मा नि । शूकरोगभेदे । "कृष्णानि चित्राण्यथवा शूकानि सविषाणि च । पातितानि पचन्त्याशु मेढ्रं निरवशेषत ॥ कालानि भूत्वा मांसानि शीर्य्यन्ते यस्य देहिन । सन्निपात समुत्थान त विद्यात्तिलकालकम् ॥' सु नि १४अ ।

तिलकाश्रय । पु । ललाटे । কপাট । शब्दार्थकल्पतरु ।

तिलकिट्टम् । क्ली । तिलकल्के । তিলের খইল । गुणा—लेखन रूक्ष विष्टम्भि दृष्टिदोष करञ्च । भा पू १म ।

तिलकी (इन्) । त्रि । तिलकालकयुक्ते ।

तिलकुट्टम् । क्ली । तिलकिट्टे । भा ।

तिलखलिः । पु । तिलकिट्ट । भा ।

तिलचित्रपत्रकः । पु । तैलकन्दनामककन्द शाके । रा नि व ७ ।

तिलचूर्णम् । क्ली । तिलकल्के । তিলকুটো । तत्पर्य्याय,—तिलकल्क, पललम्, पिष्टकम् । गुणा—मधुर रुच्य रक्तपित्तबलपुष्टिकरत्व । रा नि व १६ ।

तिलच्छक. । पु । दुग्धामगी । वै निघ ।

तिलजम् । क्ली । तैलि । वै निघ ।

तिलजटा । स्त्री । तिलमञ्जर्य्याम् । दुग्धेनैतत् क्वाथ आखुविषहर । वा उ ३८ अ ।

तिलजा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । হৈমন্তিক धान्यविशेष । रा नि व १६ ।

तिलतण्डुलकम् । क्ली । आलिङ्गने । श मा । तिलतण्डुले । सतिलतण्डुले ।

तिलतैलम् । क्ली । तिलभवतैले । তিলের তেল । गुणा—तीक्ष्ण लघ्वोपहत् चक्षुष्य सूक्ष्मोष्ण कफकृत् बद्धविट्क कृमिघ्न योनिशोधकं कृमघ्न धातुपुष्टिकरत्व । वा तैलव । कैश्य मधुर तिक्त कषायम् उष्ण तीक्ष्ण बल्य कफवातजन्तुखजुघ्न कण्डूविहर कान्तिकरत्व । रा नि व १५ । "कषायानुरस स्वादु सूक्ष्मोष्ण व्यवायि च । पित्त कृद्वातशमन श्रमरोगादिविदन । बल्य रुचिकर मेध्य कण्डूकुष्ठविकारनुत् । हृद्य यमापह श्रेष्ठ तिलतैल विदुर्बुध । छिन्ने भिन्ने च्युते दृष्टे भग्नेऽपि दाहकेऽपि च । वाताभिष्यन्दिस्फुटने चाभ्यङ्गे तिल तैलकम् । विषे व्यालगन सर्पे मेकेऽभ्यङ्गावगाहने । पाने वस्तौ बलार्थे च तिलतैल विधीयते । तिल तैल विधेय स्यात् ज्वररोगनिवारणे ॥" अत्रि १४ अ ।

तिलनामा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा नि व १६ ।

तिलनालभूति. । स्त्री । तिलनालक्षारे । তিলের ক্ষার । गुणा—अश्मरीघ्न । च द अश्म चि ।

तिलनी । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा नि व १६ ।

तिलपर्ण । पु, क्ली । श्रीवेष्ट । দেবদারু-নির্যাস । रा नि व १२ ।

तिलपर्ण(क)म् क्ली । रक्तचन्दने । भा । श्रीखण्डचन्दने । শ্বেতচন্দন । रा नि व १२ ।

तिलपर्णिका । स्त्री । श्रीखण्डचन्दने, श्रीवेष्टके । अश्वगन्धायाम् । जाकूनि । रा नि व २३ । रक्तचन्दनवृक्षे । ऐ च ।

तिलपर्णी । स्त्री । रक्तचन्दने । प मु । वै निघ रम ज्व भैरवीगन्धाम् । तिलवासिनीशाली । रा नि व १६ । "सिन्नोनी"नामकशाकभेदे । र सा रसमारणे । गुणा—लघु कफशोथहरी च । सु सू ४६ अ । चन्दने । वै निघ ।

तिलपिच्चटम् । क्ली । तिलपिष्टके । তিল-কুটো । कश्चित् ।

तिलपिञ्ज । पु । शोततिलवृक्षे । শাদা তিল । निष्फलतिलवृक्षे । अम । वन्यतिले । কাটতিল । वै निघ । [प मु ।

तिलपिण्डी । स्त्री । तिलकल्के । তিল খইল ।

तिलपिष्टकम् । क्ली । पलले, कुट्टिततिललतपिष्टके । তিলকুটো, তিলে সন্দেশ । गुणा —"पललन्तु समाख्यात सैयव तिलपिष्टकम् । पलल मलकृद्वृष्य वातघ्न कफपित्तकृत् । बृहण गुरु हृद्यञ्च स्निग्ध मूत्रनिवर्त्तकम् ।" भा ।

तिलपुष्पक । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ । व्याघ्रनखवृक्षे ।

तिलपेज । पु । तिलपिञ्ज । শ্বেত তিল, নিষ্ফল তিল । वै निघ ।

तिलभाविनी । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । [व निघ ।

तिलभेद. । पु । खाखसवृक्षे । পোস্ত গাছ ।

तिलमयूर । पु । पक्षिभेदे । তিলে ময়ুর । तत्पर्य्याय ,—गुरुचटक । विका ।

तिलमलम् । क्ली । तिलकिट्टे । कै ।

तिलमोदक । पु । तिललड्डुके । वै निघ ।

तिलरस. । पु । तिलतैले । वै निघ ।

तिलवासिनी (सी) । स्त्री, पु । स्वनामख्यात शालिधान्यविशेषे । হৈমন্তিক धान्यविशेष । गुणा—पित्तकफघ्नी स्निग्धा कासश्वासहरा शीघ्र पाककारी लघु हृद्या शुक्रवर्द्धिनी महागुणा पाण्डुरोगामवातघ्न प्रशस्ता च । रा नि व १६ ।

तिलशालिः पु, स्त्री। तिलवासितशालौ। रा नि व १६।

तिलश्राणा। स्त्री। कृशरायाम्। खिचुडी। प मु।

तिलसम्भवम्। क्ली। तैले। वै निघ।

तिलस्नेह। पु। तिलतैले। (शब्दकल्पतरु)।

तिलाङ्कितदल। पु। तैलकन्द। रा नि व ७। See तैलकन्द।

तिलापत्या। स्त्री। कृष्णजीरके। श च।

तिलित्स। पु। गोनाससर्पे। अम।

तिलोदनम्। क्ली। तिलान्ने। हारा।

तिल्यम्। क्ली। तिलक्षेत्रे। रा नि व २।

तिल्व (ल्व) (क)। पु। मरुवकवृक्षे। मरुया दूलेर गाछ। र मा। लोध्रवृक्षे। अम। श्वेतलोध्रे। रक्तलोध्रे। षटी प्रभृति स्वा। लोध्राकारे इत्यपि रक्तवैरेचनिकवृक्षे। सु सू ३८ अ। श्यामादि व। वा सू १५ अ। स्वन्यलोध्र। सु सू ३८ अ। अपशमने। इङ्गुदीवृक्षे। वै निघ विषमज्वरे कोलादिघृते।

तिल्वकतरु। पु। लोध्रवृक्षे। वै निघ।

तिल्वनी। स्त्री। कर्णस्फोटायाम्। काणछिड़ा। वै निघ।

तिष्य (क)। पु। पौषमासे। श र। आमलकवृक्षे। असनवृक्षे। वै निघ।

तिष्यद्रुम। पु। सन्ध्यायाम्। भट्टि।

तिष्यपुष्पा (फला)। स्त्री। आमलकीवृक्षे। श च। अम।

तिष्या। स्त्री। आमलकीवृक्षे। श र।

तिस्रा। स्त्री। भद्रपुष्पीलतायाम्। वै निघ।

तिहा(न्)। पु। तण्डुले। वि। रोगिणि। यथा। धनुषि। स सा।

तीर। पु, क्ली। वङ्गे। मे।

तीरण। पु। करञ्जिकायाम्। वै निघ।

तीरभुक्ति। पु। तिरहुतिख्याते देशभेदे। वि।

तीर्णपदी। स्त्री। तृणपत्रीकन्दे। पानसूणी। श च।

तीर्थम्। क्ली। स्त्रीरजसि। मे। योनौ। हे च। अग्नौ। निदाने। उपाये। स्त्री। कदलीवृक्षे। रा नि व ११।

तीर्थवाक। पु। केशे। हे च।

तीर्थसेवी (इन्)। पु। बकपक्षिणि। रा नि व १९।

तीवर। पु। समुद्रे। अ।

तीव्रम्। क्ली। लौहे। तीक्ष्णलौहे। रा नि व १३। वङ्गे। उषा। त्रि। तीक्ष्णे। कटुनि। त्रिका।

तीव्रकन्द (रुठ)। पु। शूरणे। ओल। कटुशूरणे। बुनो ओल। रा नि व ७।

तीव्रगन्धा (न्धिका)। स्त्री। यमान्याम्। रा नि व ६।

तीव्रज्वाला। स्त्री। धातकीवृक्षे। रा नि व ६।

तीव्रवेदना। स्त्री। अतिवेदनायाम्।

तीव्रशक्ति। स्त्री। कटुवीरायाम्। लङ्का-मरिच। अ।

तीव्रसन्ताप। पु। श्येनपक्षिणि। बाज पाखी। वै निघ।

तीव्रा। स्त्री। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। बड लताफट्की। तरटीवृक्षे। तुलसीवृक्षे। रा नि व ६।८।१०। धातकीवृक्षे। पाण्डुशिंशपायाम्। वै निघ। गण्डदूर्वायाम्। राजिकायाम्। राई। कटुकायाम्। मे।

तीक्ष्ण। पु। कृष्णसर्षपे। विषे। अम। सिक्तायाम्। यवक्षारे। आयसमूलके। रेचनधूमपानविशेषे। तत्र धूमनाडी २४ अङ्गुलय, धूपद्रव्याणि च तीक्ष्णानि भाव्यानि। मुष्ककवृक्षे। श्वेतशिग्रौ। छिक्किन्या। श्वेतमरुवके। कृष्णशिग्रपायां। पुरीषे। वै निघ। शितदर्भे। कुन्दुरौ। कुन्दुरखोटी। रा नि व ८।१२। क्ली। मणिकालवणे। तीक्ष्णवस्तुनि। वीरसादी। खदिरघाती। वै निघ। लवङ्गे। लौहे। प मु। तीक्ष्णलौहे। र मा। लवणे। मुष्कके। मे। मरिचे। वै निघ २य अतिसार चि दैवदार्व्यादि। यविकायां। रा नि व ६। मुष्कके। अम। त्रि। तीव्रगन्धमुदिते। तदाख्यद्रव्य पित्तकर वातकफघ्न लेखनम्। सु।

तीक्ष्णक। पु। सिद्धार्थे। श्वेत सरिषा। रा नि व १६।

तीक्ष्णकण्टः (क') । पु । यासवृषे । गुल्म
धुस्तूरे । रा नि व ४ । इङ्गुदीवृक्षे । करीरवृक्षे ।
वर्वूरकवृक्षे । रा नि व ८ । धुस्तूरवृक्षे । मटा ।
सुष्ठीवृक्षे । व निघ । क्ली । धुस्तूरफलि ।

तीक्ष्णकण्टका । स्त्री । कन्थारीवृक्षे । रा नि
व ८ । फणवर्जीवृक्षे । फणिमनसा । वै निघ ।

तीक्ष्णकन्द । पु । पलाण्डौ । रा नि व ७ ।

तीक्ष्णकल्क' । पु । विचनाख्यघूमपानकल्क ।
स च वा‌यवादि । भा । कुस्तुम्बुरुवृक्षे । ताम्बूल
फल, नेपालि धने' । रा नि व ६ ।

तीक्ष्णकोलः (क') । पु । चकर्करे । शुक्लमदन
वृक्षे । वै निघ ।

तीक्ष्णगन्ध (क') । पु । पलाण्डौ । भैरवी
वचायां । शोभाञ्जनवृक्षे । गन्धतुलस्यां । प मु ।
चवकवृक्षे । हेंचेता । रा नि व ९ । कृष्ण
शिग्रौ । एलायां । कृष्णार्जके । फणिज्झकवृक्षे ।
वै निघ । कुन्दुरुखोटौ । शब्दार्णव । महाराजम
सातैने ।

तीक्ष्णगन्धा । स्त्री । सूक्ष्मैलायां । र मा । श्वेत
वचायां । कन्थारिवृक्षे । रक्तसर्षपे । ब्राह्मि । रा नि
व ६।८।१६ । वचायां । मे । भा म ४म चुदरी
चि । जीवन्त्याम् । श च । श्वेतजीरके । वै निघ ।

तीक्ष्णगन्धोग्रा । स्त्री । शुक्लवचायां । वै निघ ।

तीक्ष्णगुणकर्म्म । क्ली । तीक्ष्णद्रव्यगुणक्रिया
याम् । तत् दाहपाककर स्रावण मृदु च । सु ।

तीक्ष्णतण्डुला । स्त्री । पिप्पल्याम् । प मु ।
रा नि व ६ । भा पू १म ।

तीक्ष्णतरु । पु । पीलुवृक्षे । वै निघ ।

तीक्ष्णतैलम् । क्ली । मद्ये । सर्जरसे । स्नुही
क्षीरे । श र । ज्योतिष्मतीतैले । मतानफ्टकीर
तैल । रस र ।

तीक्ष्णत्वक् । पु । तुम्बुरौ । नेपालि धने' ।
वै निघ ।

तीक्ष्णदंष्ट्र' (क) । पुं । व्याघ्रे, चित्रकव्याघ्रे ।
रा नि व १९ ।

तीक्ष्णदुग्धा । स्त्री । कीटघ्नी ख्याति यावनाल
वृक्षे । वै निघ ।

तीक्ष्णद्रु । पु । पीलुवृक्षे । वै निघ ।

तीक्ष्णपत्रः । पु । कुमरिचे । लङ्कामरिच ।
प मु । तुम्बुरुवृक्षे । रा नि व ११ । रक्तौषी ।
इङ्गुदीवृक्षे । वै निघ ।

तीक्ष्णपर्णम् । क्ली । कम्मरङ्गवृक्षे । कै ।

तीक्ष्णपुष्पम् (ष्पा) । क्ली, स्त्री । लवङ्गे । रा
नि व १२ । (ष्पा) श्वेतकेतकीवृक्षे । रा नि व १० ।

तीक्ष्णप्रियः । पु । यवे । वै निघ ।

तीक्ष्णफल' । पु । तुम्बुरुवृक्षे । रा नि व ११ ।
क्ली । तेज फलि । वै निघ ।

तीक्ष्णफला । स्त्री । राजसर्षपे । राइ सरिषा ।
रा नि व १६ ।

तीक्ष्णमञ्जरी । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् ।
पानेर गाछ । वै निघ ।

तीक्ष्णमूलः । पु । कुलञ्जनवृक्षे । रा नि व ६ ।
शिग्रुवृक्षे । सजिने गाछ । रा नि व ७ ।

तीक्ष्णरस' । पु । यवक्षारे । र मा ।

तीक्ष्णलौहम् । क्ली । तरकलौहे ' इस्पात,
विदरीति भाषा । गुणा—वचम् उष्ण तिक्त
वातपित्तकफप्रमेहपाण्डुशूलघ्न मुण्डाधिकगुणञ्च ।
रा नि व १३ ।

तीक्ष्णवल्क' । पु । तुम्बुरुवृक्षे । रा नि व ११ ।

तीक्ष्णवृक्ष' । पु । पीलुवृक्षे । वा टौ ईसा,
अरुणध । सू १५श श्यामादि ।

तीक्ष्णशूक । पु । यवे । प मु । रा नि व १६ ।

तीक्ष्णसार' । पु । मधूकवृक्षे । गाउन गाछ ।
कृष्णशिग्रुमायाम् । घण्टापाटलायाम् । घण्टा-
पारुल । लौहे । वै निघ । स्त्री । कृष्णशिग्रुमायां ।
काल शिञ वा अशुन । रा नि व ९ ।

तीक्ष्णा । स्त्री । मत्स्यपर्ण्याम् । वचायाम् ।
सर्पकङ्कालिकालतायाम् । प मु । चविकायाम् ।
रा नि व ६ । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । मता
फट्‌की । कपिकच्छौ । आलाकुशी । रा नि
व ३ । छिक्किण्याम् । हेंचेता । वै निघ ।

तीक्ष्णाग्नि । पुं । जाठराग्न्यन्यतमे अग्नौ ।
पाचक अग्निविशेष । "मात्रातिमात्राप्यशिता
तीक्ष्णाग्ने पच्यते सुखं । अतएव हि, क्विनापि
मतस्तीक्ष्णाग्निरुत्तम ।" भा । See अग्नि ।

तीक्ष्णायसम । क्ली । तीक्ष्णलौहे । तिक्षा वा

ইস্পাৎ। रा नि व १३। तत्पर्याय,—लौहं, शस्त्रायस, शस्त्र, पिण्ड, पिण्डायस, शठ, आयसं, निशितं, तीव्र, खड्ग, मुण्डज, अय, चित्रायस, चीनज। गुणाः—रूक्षोष्णतिक्ततीक्ष्णत्व वातपित्त कफप्रमेहपाण्डुशूलनाशित्व मुण्डलोहाद्गुणाधिक त्वञ्च। रा।

तुका(गा)क्षीरी। स्त्री। वंशलोचनायाम्। इति च। रा नि व ६। चदग्धश्चि सितोपलादि चूर्णं।

तुगा (ख्या)। स्त्री। वंशलोचनायाम्। বংশ-লোচন। रा नि व ६। च द शि यो स्व भे चि। वा मू १५ अ।

तुङ्ग। पु। पुन्नागवृक्षे। পুন্নাগ গাছ। र मा। च सू ४ अ। हृद्दारकवृक्षे। सु कल्प ८ अ। नारिकेलवृक्षे। भा। गण्डके। গণ্ডার। रा नि व १९। पद्मकेसरे। वै निघ। त्रि। उच्चे। प्रधाने। उग्रे।

तुङ्गक। पु। पुन्नागवृक्षे। श र। हृद्दारकवृक्षे। पद्मकेसरे। वै निघ। [केशरे।

तुङ्गकेशर। पु। पुन्नागवृक्षे। प मु। नाग

तुङ्गभद्रा। स्त्री। दक्षिणदेशप्रसिद्धनद्याम्। तज्जलं स्निग्धं निर्मलं स्वादु गुरु कण्डूपित्तजनकं सात्म्यं पथ्यकरञ्च। रा नि व १४।

तुङ्गद्रुम। पु। नारिकेलवृक्षे। वै निघ।

तुङ्गस्कन्धफल। पु। नारिकेलवृक्षे। भा आम्रवर्गे।

तुङ्गा। स्त्री। वंशलोचनायाम्। रा नि व ६। वै निघ च सा चि हृत्कलवङ्गादिचूर्णे। शमीवृक्षे। रा नि व ८। अल्पशमीवृक्षे। च वि ८ अ।

तुङ्गारि। श्वेतखदिरवृक्षे। र।

तुङ्गाक्षीरी। स्त्री। वंशलोचनायाम्। वै निघ।

तुङ्गिनी। स्त्री। महाशतावर्य्याम्। रा नि व ४।

तुङ्गी। स्त्री। कर्कोटाख्याम्। কাঁকুড়া। वै निघ। वनतुलस्याम्। हरिद्रायाम्। मे। वर्वरी वृक्षे। शब्दर।

तुङ्गीनस। पु। मात्रनामककीटविशेषे। सु कल्प ८ अ।

तुङ्गीपति। पु। चन्द्रे। त्रि।

तुङ्गीश। पुं। सूर्य्ये। शब्दर।

तुच्छम्। क्ली। पुलाकधान्ये, तुषे। তুষি। उणा।

तुच्छद्रुः। पु। एरण्डवृक्षे। श च।

तुच्छधान्यकम्। क्ली। नीवारधान्ये। উড়ি ধান। पुलाके। আগড়া। र मा।

तुच्छा। स्त्री। नीलीवृक्षे। तुत्थके। भा।

तुट्टुमः। पु। मूषके। त्रिका।

तुडी। स्त्री। आढक्याम्। অড়হর। र मा।

तुण: (णि) क। पु। नन्दिवृक्षे। তুণ গাছ। अ टी स्वा।

तुण्डम्। क्ली। मुखे। रा नि व १८।

तुण्डकी। स्त्री। करञ्जवल्ल्याम्। वै निघ।

तुण्ड(ण्डि)केरि. (रिका) (री)। स्त्री, पु। कार्पास्याम्। কাপাস গাছ। बिम्बिकायाम्। তেলাকুচা। अ टी स्वा। रा नि व ४। वनकार्पासीफले। (क, का) तन्नामकतालुरोगविशेषे, शिशोर्गलरोगभेदे। लक्षणम्—"शोथः स्थूलस्तोदाहप्रपाकी श्लेष्मास्रग्भ्यां कीर्त्तिता तुण्डिकेरी।" भा। सु। "हनुसन्ध्याश्रितः कण्ठे कार्पासीफलसन्निभः। पिच्छिलो मन्दरुक् शोफः कठिनस्तुण्डिकेरिका॥" वा उ २१ अ। वायव्यकीटविशेषे। तद्दष्टे वातजन्यरोगा भवन्ति। सु कल्प ८ अ।

तुण्डाहतदष्टकम्। क्ली। अदष्टाकृतदन्ते। ছোবলান। "यत्र लालापरिक्लेदमात्रं गात्रे प्रदृश्यते। न तु दृष्टो दंशः तत्तुण्डाहतमादिशेत्॥" वा उ ३६ अ।

तुण्डि (ण्डी)। पु, स्त्री। मुखे। पक्षिचञ्चौ। পাখীর ঠোঁট। उणा। स्त्री। शिशोर्नाभिगण्डरोगे। গোঁড। लक्षणं यथा—"वातेनाध्मापिता नाभिः सरुजा तुण्डिरुच्यते।" भा। सु शा १० अ। नाभौ। श र। अरण्यबिम्बिकायाम्। रा नि व २३। देवधान्ये। वै निघ। (ण्डी) काकादनी वृक्षे। र।

तुण्डिका। स्त्री। पीलुपर्ण्याम्। रा नि व २३। बिम्बिकायाम्। তেলাকুচা। नाभौ। श र। कार्पास्याम्। काकजङ्घायाम्। कुन्दुरुलतायाम्। কুন্দুরকী। वै निघ।

तुण्डिकेरि(री)फला। स्त्री। कुन्दुरुलतायाम्, मधुरबिम्ब्याम्। কুন্দুরকী। वै निघ।

तुण्डिकेरफला । स्त्री । तालगलरोगविशेषे । वै निघ ।

तुण्डिकेशी । स्त्री । बिम्बिकायां । शटी ।

तुण्डिभ (ल) । त्रि । पुष्टे । वृद्धनाभियुक्ते । अम ।

तुत्थ(क)म् । क्ली । Sulphate of copper. ताम्रस्योपधातौ स्वनामख्यातपदार्थे । तूँतिया । रमा । तुत्थं द्विविध मयूर खर्परीतुत्थञ्च । तत् पर्य्याय,—नीलाञ्जन, हरिताश्म, तुत्थक, मयूर ग्रीवक, ताम्रगर्भ, अमृतोद्भव, मयूरतुत्थ, शिखि कण्ठ, नील (रा), तुत्थाञ्जन शिखिग्रीव, वितु न्नक, मयूरक (अ), भूतक, मूषातुत्थ, मृतामर्द (श), हेमसार । रचि । गुणा—"तुत्थं कटु कषायोष्णं श्वित्रनेत्रामयापहं । विषदोषेषु सर्व्वेषु प्रशस्तं शान्तिकारकं । खर्परी कटुका तिक्ता चक्षुष्या च रसायनी । त्वग्दोषशमनी रूक्षा दीप्या पुष्टिविवर्द्धनी ॥" रा नि व १३ । 'तुत्थं ताम्रोप धातुर्हि किञ्चित्ताम्रेण तद्भवेत् । किञ्चित्ताम्रगुण तस्मात् वक्ष्यमाणगुणञ्च तत् ॥" भा पू १भ । क्षार निर्म्मल लघु भेदक कृमि कण्डू कुष्ठ कफ पित्तघ्नम् । राज । "गन्धकेन पचेत्तुल्यं तुत्थार्द्धं नार्द्धयामकं । वान्तिभ्रान्ती यदा न स्त तदा शुद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥" इति शुद्धि । शा कौ । अपच— "विष्ठया मर्द्दयेत्तुत्थं मार्ज्जारककपोतयोः । दशांश टङ्कणं दत्त्वा पचेल्लघुपुटे तत । पुट दद्यात् पुटद्वन्द्वं दद्यात् तुत्थविशुद्धये ॥" भा । कृमिमरसाञ्जने । चपा ।

तुत्थखर्परिका (री) । स्त्री । खर्परिकायां । थापत्र । वै निघ ।

तुत्थनी । स्त्री । एलायां । शिवलिङ्गिन्यां । वै निघ ।

तुत्था । स्त्री । नीलीवृक्षे, महानील्यां । रा नि व ४ । क्षुद्रैलायां । अम ।

तुत्थाञ्जनम् । क्ली । तुत्थे । अम ।

तुनिकः । पुं । तूनीवृक्षे ।

तुन्तुभ. । पु । सर्षपवृक्षे । भा पू १भ धान्यव ।

तुन्दम् । क्ली । उदरे । रा नि व १८ ।

तुन्द' । पु । स्थविरे । रा नि व २० । नाभौ । त्रिका ।

तुन्दकूपिका (पी) । स्त्री । नाभ्याम् । हे च । त्रिका ।

तुन्दपरिमार्ज्जः (मृज) । त्रि । अलसे । अटी र ।

तुन्दि । क्ली । उदरे । हे च । स्त्री । नाभौ । त्रिका ।

तुन्दिकः । पु । पृथूदरमानुषे । स्त्री । नाभौ । शर ।

तुन्दिकरः । पु । नाभौ । त्रिका ।

तुन्दिका । स्त्री । नाभौ । शब्दर ।

तुन्दिभ. (ल') । त्रि । स्थूलोदरे । भुँड़ो । शर ।

तुन्दिलफला । स्त्री । त्रपुषीलतायाम् । रा नि व ७ ।

तुन्दी । स्त्री । नाभौ । शर ।

तुन्न' (कः) । पु । (Cedrela Toona) वृक्षविशेषे, तूणीवृक्षे । টুন গাছ । हि महा निम, तुन् । उत् महालिम्बु । पुं, द्राबी । अम । त्रि । पीड़िते ।

तुन्नकारिका । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।

तुन्नसेवनी । स्त्री । शिर कटीकपालसन्धिदेशेषु । सु शा ५ष ।

तुभ. । पु । बर्कॅरे । বোকা ছাগল । वै निघ ।

तुमुल. । पु । विभीतकवृक्षे । मे ।

तुम्ब' (क.) । पु । अलाब्वाम् । লাউ । पसु । शर ।

तुम्बकम् । क्ली । धन्याके । धनिया । कान्दर्पेरा हैसे ।

तुम्बरुः । पु । तुम्बुरी । নেপালি ধনে । वै निघ ।

तुम्बा । स्त्री । अलाब्वाम् । पसु । तिक्त तुम्ब्याम् । वै निघ ।

तुम्बि' । स्त्री । तिक्ततुम्ब्याम् । अलाब्वाम् । शर ।

तुम्बिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । रा नि व ३ ।

तुम्बिनी । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । रा नि व ३ ।

तुम्बी । स्त्री । अलाब्वाम् । प मु । कटुतुम्ब्यां । তিৎলাউ । भा । पु (तूम्)। सरलवृक्षे । रा नि व १२ । विम्बिकाफले । कुलिकवृक्षे ।

तुम्बीतैलम् । क्ली । गलगण्डाधिकारे तैलम् । कटुतैल ४ श पुराणतिक्तालाबूरस १६ श । कल्कार्थे—विडङ्ग यवक्षार सैन्धव वचा रास्ना चित्रकमूल त्रिकटु देवदारु एषां प्रति ८ तो । भैष । चद ।

तुम्बीपुष्पम् । क्ली । अलाबुपुष्पे । लताम्बुजे । हारा ।

तुम्बुक. । पुं, क्ली । अलाब्वाम् । लाउ । इन्द्रचन्द्र ।

तुम्बुर (रो) । पु, स्त्री । तुम्बुरुवृक्षे । र मा । आर्द्रधान्यके । त्रिका । कुक्कुरस्त्रियां । मे ।

तुम्बुरुः । पु, क्ली । (Xanthoxylon alatum Syn Z hostile) स्वनामख्यातफल वृक्षविशेषे । তেজবলের গাছ, নেপালি ধ'নে, তাম্বুল ফল । हि तेजबल, तुमरु । म तन्दु । क तुम्बुरु । तत्पर्याय,—शलघ (र), सौरज, सौरभ, सौर, वनज, सानुज, द्विज, अन्धक, तीक्ष्णकल्क, तीक्ष्णफल, तीक्ष्णपत्र, महामुनि, स्फुटल, सुगन्धि । तत्फल मरिचवत् । च सू ३ अ । एतदभावे धान्यक ग्राह्यम् । गुणा —मधुर तिक्त कटूष्ण वात कफघ्न शूल गुल्मोदराध्मान क्रिमिघ्न अग्निदीपनश्च । रा नि व ११ । "तुम्बुरु प्रथितं तिक्त कटु पाकेऽपि तत्कटु । रूक्षोष्ण दीपन तीक्ष्ण रुच्य लघु विदाहि च । वातश्लेष्माक्षिकर्णोष्ठ शिरोरुग्गुरुताक्रमीन् । कुष्ठ शूलारुचि श्वासप्लीह क्रच्छ्राणि नाशयेत् ॥" भा ।

तुर(ग,ङ्ग)गन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायां । प मु ।

तुरग(ङ्ग)द्विप(द्वेषि)णी । स्त्री । महिष्यां । रा नि व १९ । वै निघ ।

तुरग(ङ्ग)प्रिय । पु । यवे । रा नि व १६ ।

तुरगशिफा । स्त्री । अश्वगन्धामूले । च द वा व्या चि ।

तुरगाह्वा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । मद व १ । घोण्टायां । শেয়াকুল । रा नि व ८ ।

तुरगी (गिन्) । त्रि । अश्वारोहे । हेच । स्त्री । अश्वगन्धायां । घोण्टायां । रा नि व ४।८ । अश्वां ।

तुरङ्ग (मः) । पु । घोटके । अम । चित्ते । श र । स्त्री । गन्धके । र सा स । सैन्धवे । भ ।

तुरङ्गक । पु । हस्तिघोषायां । र मा ।

तुरङ्गरिपु (ङ्गारि.) । प । करवीरवृक्षे । र मा । वै निघ २भ विषमज्वरचि । महिषि ।

तुरङ्गा (ङ्गा) (ङ्गी) । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ । मद व १ । प मु । घोण्टायाम् । ঘোটাবদর । रा नि व ८ ।

तुरङ्गारि । पु । करवीरवृक्षे । र ।

तुरङ्गिका । स्त्री । देवदालीलतायां । দেয়া- তাড়া । रा नि व ३ । See अगरी ।

तुरङ्गी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । शब्दर । वोष्टिकावृक्षे । रा ।

तुरुष्क । पु । सिह्लके । शिलारस । प मु । सु सू ३८ अ । वा टी हेमा । अरुष्कस्तु क्वचित् निर्यासविशेषमाह । वै निघ शतावरीनारायणतैले । च द वा व्या चि १८ अ शतिकमहाराजप्रसारणीतैले । तद्देशीयाश्वे । म द ६ व । घण्टापाटलवृक्षे । घण्टापारुल गाछ' শীবাসি । তাপিন তেলের গাছ । माधवके । त्रिका ।

तुलम् । क्ली । शब्दादर्शनामवृक्षभेदे । श ।

तुलसी । स्त्री । (Oci(y,mum sanctum) Holy basil स्वनामख्यातक्षुपे । তুলসী গাছ । हि बरण्डा, तुलसी । म तुलसीचेंझाड । तै कृष्ण, गगेरचेट्टु श्रुतुलसी, तुलसीचेट्टु । ता तुलसी । दा तुलसी । वम् तुलस । तत्पर्याय, —सुभगा, तीव्रा, पावनी, विष्णुवल्लभा, सुरेज्या, सुरसा, कायस्था, सुरदुन्दुभि, सुरभि, बहुपत्री, मञ्जरी, हरिप्रिया, अपेतराक्षसी, श्यामा, गौरी, त्रिदशमञ्जरी, भूतघ्नी, भूतपत्री (रा) पर्णास, वृन्दा, कठिञ्जर, कुठेरक (शब्दर), वैष्णवी, पुण्या, पवित्रा, माधवी अमृता, पत्रपुष्पा, सुगन्धा, गन्धहारिणी, सुरवल्ली, प्रेतराक्षसी, सुवहा, ग्राम्या, सुलभा, बहुमञ्जरी, देवदुन्दुभि (भा.) । अन्या—(O gratissimum) রামতুলসী । हि रामतुलसी । तै निम्मतुलसी । ता एलुमिच्छम् तौलसी । दा रामतुलसी । अपरा—(Ocimum Basilicum) See विश्वतुलसी । सुदपत्र तुलसी गन्धतुलसी कृष्णतुलसी विल(व)गन्धतुलसी श्वेततुलसी बर्बरीतुलस्य इति षड्भेदा तुलसी ।

मा गुणा—कटु तिक्तः । वातश्लेष्मजो कृमि क्रिमिघ्नी मृगघ्नी रुच्या वातश्लेष्मघ्नी । "तुलसी श्वसया च कासवातकृमिघ्नमिन्नतापदारिणी पुरा ।" इति अवतुलतगुणा । रा नि व १० । "तुलसी कटुका तिक्ता हृद्योष्णा दाहपित्तकृत् । दीपनी कुष्ठकृच्छ्रास्रपार्श्वरुक्कफवातजित् ॥" श्वेततुलसीगुणा —"शुक्ला कृष्णा च तुलसी गुणैस्तुल्या प्रकी र्त्तिता ।" भा ।

तुलसोच्छद(पत्र)म् । क्ली । तुलसीपत्रे । वै निघ ।

तुलसीप्रिया । स्त्री । बर्बरीम् । बाबुई तुलसी । र मा ।

तुला । स्त्री । ४०० तोलकपरिमाणे, पलशत माने । तुलामाने । निक्तिः । मे । सादृश्ये । तिका ।

तुलाकोटि' (टी) । स्त्री । परिमाणभेदे । अर्बुदे । हे च । कोटिसंख्यायाम् । वै निघ । नूपुरे । हे ।

तुला(लि)वोजम् । क्ली । गुञ्जायाम् । विका ।

तुलिका । स्त्री । चातुर्थिकापक्षिणि । खञ्जन पाखी । विका ।

तुलिनी । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । रा ।

तुलिफला । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । र ।

तुल्यार्थता । स्त्री । एकसामान्यपदार्थानुयोगि तायां । च सू १ अ ।

तुवर' (क') । पु । तुवरयवनाल । नाम वाल जनार । रा नि व १६ । आढक्याम् । अरहर । (क) क्षुधान्यभेदे । 'पर्णैस्तु कीरदाकारैः कलाय सदृशैः फलैः । क्षयस्तुवरको नाम पश्चिमार्णवतीर जः ॥ चाक्षुष्यं तीक्ष्णं कषायं कटुपाकि च । उष्णकृमिज्वरानाहमेहोदावर्त्तनाशनम् ॥' सु सू ४६ अ । वा उ ३९ अ । अगस्त्युद्भवे । थोवा । अजातशृङ्गगवि । अम । ति । कषाये । मे । तिक्त । सु सू ४५ अ ।

तुवरयावनाल. । पु । स्वनामख्यातरक्तक्षुधा न्यविशेषधान्ये । रक्त कृष्ण जनार । सं तूरेजो मञ्जी । क जोलरवाल । तत्पर्याय,—तुवर, कषाय यावनाल, रक्तयावनाल, लोहितक्षुत्प्रधान्य । गुणा—कषाय रुच्य श्लेष्मघ्न संग्राही वातशमन विदाही श्लेष्मजनकश्च । रा नि व १६ ।

तु(तू)वरिका (री) । स्त्री । (Cajanus Indicus) आढक्याम् । अडहर । रा नि व १६ । भूआढक्याम् । सोरठीति लोके । ठोठोरा इत्यादि । हि तोरी । प गु । तत्पर्याय,— शल तोराढी, मृत्स्ना, आढकी, मट्टी, सुराष्ट्रजा, सुजातकं, काक्षी, मृत्तिका, सुगन्धिका, स्तुत्या, काची, मृत्स्नाता, सौराष्ट्री । गुणा—कटुतिक्त कषाया उष्णा ग्राहिणी मधुरा हृद्या विषघ्नी शालिनी च । रा नि व १६ । ग्राहिणी लघु कफ विषघ्नी शीता उष्णा दीपनी कण्डूकुष्ठकोठ कृमिहरी च । भा पू १ भ भा ४ । A kind of lentil (Cytisus Cajan) मसूरकलाई । गोराटमृत्तिकायां । मे । गोपीचन्दने । डिलाट माटी । भा । रक्तिकायाम् । श्वेत सर्षपे । वै निघ ।

तुवरोन्मृत् । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । डिलाटमाटी । पङ्कपर्पटी । रा नि व १३ ।

तुवरीशिम्ब । पुं । चक्रमर्दवृक्षे । श च ।

तुवि । स्त्री । तुम्ब्याम् । लाउ । श मा ।

तुष. । पु । विभीतकवृक्षे । तुषे । तूष । अम ।

तुषग्रहः । पु । अग्नौ । ति ।

तुषजलम् । क्ली । तुषोदके । काञ्जिकविशेष । यवादिकाञ्जिकम् । सियो द्रवद्रव्यकमध्याने ।

तुषधान्यम् । क्ली । तुष । कूष । र मा । र शाल्यादौ । र निघ । कङ्ग्वादिक्षुधान्यवर्गे । यथा— "कङ्गुश्च कोद्रवश्च श्यामाको वनकोद्रव । प्रच चौल वशकोल गवेधुक प्रसाधिका । तावल्लेतानि चोक्तानि तुषधान्यानि वै नव ॥"

तुषसार । पु । अग्नौ । शब्दमा ।

तुषसौवीरकम् । क्ली । सतुषयवकाञ्जिके, तुषोदके । व निघ ।

तुषस्वेद. । पुं । अपस्मारवातव्याधौ स्वेदविशेषे । "सुतप्तकाञ्जिके खिन्न तुष यद्वा पु(पू)त भिषक् । तुषस्वेद तुरङ्गस्य धान्यैर्वापि प्रदापयेत् ॥" अ द ३८ अ ।

तुषानल । पु । तुषाग्नौ । हे च ।

तुषाम्बु । क्ली । तुषोदके । विदलितामयवै सहित अम्लतां गते तुषाम्बु नि । "तुषाम्बु सन्धितं ज्ञेयमामैर्विदलितैर्यवैः । शार्ङ्ग । गुणा—"तुषाम्बु

दीपन हृद्य हृत्पाण्डु,पार्श्वरोगनुत् ग्रहण्यर्शो विकारघ्न भेदि सौवीरकं तथा॥" सुश्रु ।

तुषाम्बुवटम् । क्ली । तुषाम्बुपक्वान्ने । वै निघ ।

तुषाम्भः । क्ली । तुषाम्बुनि । भेषरपिशलचि ।
"अम्लतुषाम्भसा ।"

तुषार । पु । कर्पूरे । चीनकर्पूरे । रा नि व १२ । जलकणायां । मे । "यदि नद्याः समुद्रान्ते वह्निरापस्तदुद्भवा । धूमावयवनिर्मुक्ता तुषारा ख्यास्तु ता स्मृता ॥" भा । त्रि । शीतले । हिमे । मे ।

तुषारकाल । पु । शरत्काले । वै निघ ।

तुषारगौर । पु । कर्पूरे । भीमसेनीकर्पूरे । चीनकर्पूरे । वै निघ ।

तुषाराम्बु । क्ली । नीहारजले ।

तुषोत्थम् । क्ली । तुषोदके । सौवीरकाञ्जिके । रा नि व १५ ।

तुषोदकम् । क्ली । सतुषयवकाञ्जिके । हारा । सौवीरकाञ्जिके । रा नि व १५ । च सू २७ । तल्लक्षण—"भृष्टान् माषतुषान् सिद्धान् यवांस्तु चूर्णसंयुतान् । आप्यतानभसा तद्ज्ञात तत्र तुषोदकम् ॥ च । "तुषोदक यवैरामैः सतुषैः शकलीकृतैः ।" गुणा—"तुषाम्बु दीपन हृद्य पाण्डुकृमिगदापहम् । तीक्ष्णोष्ण पाचन पित्तरक्तकृत् वस्तिशूलनुत् ॥" भा । "तुषोदक वातपित्ताहरन्तु प्रभेदकं रक्तपित्ताहरञ्च । विपाचकं स्याज्ज्वरञ्च कृमिघ्नम् अजीर्णहन्तृ कटुकं विपाके ।" अत्रि ११ अ । "तुषाम्बु दीपन हृद्य हृत्पाण्डुपार्श्वरोगनुत् । ग्रहण्यर्शोविकारघ्न भेदि सौवीरकं तथा ॥' सु ।

तुष्टि । स्त्री । ऋद्ध्यौषधे । वै निघ ।

तुस । पुं । तुषे । भटोर ।

तुस्तम् । क्ली । रजसि । धूलौ । के ।

तुहिन । पु । कर्पूरे । क्ली । हिमे । अम । स्त्री । ग्रकणाशायाम् । ज्योत्स्नायां । वै निघ ।

तुहिनांशु । पु । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

तुहिनांशुतैलम् । क्ली । कर्पूरतैले । रा नि व १५ ।

तूण । पुं । तूणीकवृक्षे । तूण गाछ ।

तूणि(णी)क । पु । (Cedrela Toona) कोङ्कणे नन्दीवृक्ष इति ख्याते वृक्षे । तूण गाछ । हि तूणि, महानिम् । उत् महानिम्ब । प द्रवी । तत्पर्यायः,—तूणीक, तुणी, पीतक, कच्छप, नन्दी, कुठेरक, कान्त, तुन्नीक, आपीन, कच्छक, कान्तलक, नन्दीवृक्ष, नन्दक, तूणीयक । गुणा—कटु तिक्त पीत रक्तपित्त दाहघ्न शिरोवेदनाघ्न श्वेतकुष्ठघ्न सुगन्धि पुष्टि कर वीर्यकरञ्च । रा नि व १२ ।

तूणी (इन्) । पु । नन्दीवृक्षे । तूण गाछ । रा नि व १२ । 'तूणी रक्त कटु पाके कषायी मधुरो लघु । तिक्तो ग्राही हिमो हृद्यो व्रणकुष्ठास्र पित्तजित् ॥" भा । नीलीवृक्षे । वै निघ । स्त्री । वातव्याधिविशेषे । लक्षण यथा—'अधो या वेदना याति वर्चोमूत्राशयोत्थिता । भिन्दतीव गुदोपस्थ सा तूणीत्युपदिश्यते ॥" सु नि १अ ।

तूत (द) । पु, क्ली । तूलकाष्ठे । गुणा—"तूत पक्व गुरु स्वादु हिम पित्तानिलापहम् । तदेवामं गुरु सरमम्लोष्ण रक्तपित्तकृत् ॥' भा आमव । ब्रह्मवृक्षे । रा नि व ८ ।

तूतकम् । क्ली । तुत्थे । श च ।

तूरी । स्त्री । धुस्तूरके । भा ।

तूर्णक । पु । शालिधान्यविशेषे । काश्मीरे आजव इति प्रसिद्धे । वा सू ६अ । [निघ ।

तूर्णि । स्त्री । त्वरायां । त्वरा । मनसि । वै

तूल । प, क्ली । (Morus Indica or Morus Nigra) स्वनामख्यातकाष्ठविशेषे । तूँत, पलाश पिपूल, आवलूष इति कथित् । हि तूतरी, साहुड । म पारिसपिपलु, वस्त्रलि । ते कम्बलिचेट्टु । ता मसुकट्टचेड़ि । तत्पर्याय, —तूद , ब्रह्मकाष्ठ , ब्रह्मणेष्ट , पूपक , ब्रह्मदारु, सुपुष्प, सुकप, नीलवृन्तक, क्रमुक , विप्रकाष्ठ , मन्सार (रा), पूष (भा) । गुणा—मधुराम्ल वातपित्तघ्न सर दाहघ्न कषाय हृद्य कफप्रद । रा नि व ९ । मधुराम्ल हृद्य दाहघ्नं कषायं कफघ्न गुरु सारकम् अघम् उष्ण रक्तपित्त करञ्च । भा । कार्पासे । शेमधुतूरके । गगनस्थे । अम ।

तूलकम् । क्ली । कार्पासे । हे च ।

तूलग्रन्थिसमा । स्त्री । कठिनामलकौषधी । वै निघ ।

तूलनालिका (ली)। स्त्री। पिञ्जिकायाम्। পাঁইজ। त्रिका। [टीभ।

तूलपिचुः। पु। कार्पासे, तूले। তুলা। अ

तूलफल। पु। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ। रा नि व १०।

तूल(ल्लि)फला। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। रमा।

तूलवती (शय्या)। स्त्री। तूलशय्यायाम्। তোষক। भा।

तूलवृक्षः। पु। शाल्मलीवृक्षे। रा नि व ७।

तूलशर्करा। स्त्री। कार्पासवीजे। श मा।

तूला (ली)। स्त्री। रक्तकार्पास्याम्। रा नि व ४। नीलीवृक्षे। भा। वर्त्याम्। श र।

तूलि (लि(ली)का)। स्त्री। नील्यां। रक्तकार्पास्यां। वै निघ। चित्रलेखन्यां। তুলি। अम। वीरणादिशलाकायां। शय्योपकरणे। তোষক। मे। वर्त्यां। श र।

तूल(लि)नी (फला)। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। শিমুল গাছ। प सु। रमा। भा। लक्ष्मणा कन्दे। रा नि व ७।

तूवरः। पु। See तुवर। [श र।

तूस्तम्। क्ली। धूलौ। ধুলো। मे। मूर्ध्नि।

तृक्षम्। क्ली। जातीफले। श च।

तृट्। स्त्री। तृष्णायां। इच्छायां। मे।

तृणम्। क्ली। कत्तृणे। গন্ধতৃণ। रा नि व ८। खटे। नडादौ तृणगण। "तिधा वंश कुश कास त्रिधा, नल। गुन्द्री मुञ्ज दर्भमथोचणकादि गणस्तृणम्॥" अर्क।

तृणकतैलम्। क्ली। कुष्ठाधिकारे तैलम्। पाठ—"मञ्जिष्ठारग्वधनिशा चक्रमर्दाश्वत्थपल्लवै। तृणकस्वरसे सिद्धं तैलं कुष्ठहरं कटु॥" कटुतैल ४श चीणघासस्वरस ४ श जल १६ श। कल्कार्थं—मञ्जिष्ठा कुष्ठ (কুড়) हरिद्रा चक्रमर्दपत्र (চাকুন্দার পাতা) सोनालुपत्र (সোনালপাতা) एषां मिलिता शराव (১ সের)। रस र।

तृणकुङ्कुमम्। क्ली। काश्मीरदेशे स्वनाम्ना प्रसिद्धे सुगन्धतृण। कुङ्कुमघास् इति भाषा। स तृणकेशर। गुणा—कटुष्ण वातकफशोथघ्न कण्डूति पामाकुष्ठामदोषघ्नं दीप्तिकरश्च। रा नि व १२।

तृणकूटी। स्त्री। तृणाच्छादितगृहे। শি। तत्पर्याय—तृणौक। ह।

तृणकूर्म्मः। पु। श्वेतालाब्वां। শ্বেত লাউ। वै निघ। श मा। [निघ।

तृणकेतकी। स्त्री। दशशोषमविशेषे। वै

तृणकेतुः (कः)। पु। वंशे। বাঁশ। रा नि व ७।

तृणकेसरम्। क्ली। तृणकुङ्कुमे। रा नि व १२।

तृणगन्धा। स्त्री। वङ्गारकलतायां। वै निघ।

तृणगोधा। स्त्री। सरटे। গিরগিটে। কাঁকলাস। मे। तृणजलौकायाम्। शब्दकल्प।

तृणगोधूमः। पु। स्वनामख्यातगोधूमे। बासि गम। प सु।

तृणगौरम्। क्ली। तृणकुङ्कुमे। रा नि व १२।

तृणग्रन्थिः। पु। स्वर्णजीवन्त्यां। रा नि व ३।

तृणग्राही (हिन्)। पुं, क्ली। नीलहीरके। प सु। नीलमणौ। কাঁচপোকা। रा नि व १२। तत्पर्याय,—शुकापट्ट, तृणमणि (हा)।

तृणचरः। पु। गोमेदमणौ। वै निघ।

तृणजलौका। तृणचरजलौकाविशेषे। চীনে জোঁক।

तृणद्रुमः। पु। तालवृक्षे। केतकीवृक्षे। पूगवृक्षे। खर्ज्जूरीवृक्षे। ताड़ीद्रुमे। তেড়েং গাছ। नारिकेलवृक्षे। हिन्तालवृक्षे। হেঁতাল গাছ। एषां मज्जनिर्यासा लघव शीतला बल्या मोहना हृद्या तृषातापहराश्च। रा नि व ९।

तृणधान्यम्। क्ली। तृणोद्भवश्यामाकादौ। শ্যামা ধান প্রভৃতি। गुणा—"श्यामाक शोषणो रुक्ष वातल श्लेषपित्तहा। जडिका कोद्रवश्चैव हस्तिश्यामाकचीनकौ। पीनसश्वास कासोरुस्तम्भकण्ठगदान् जयेत्। कङ्गुकाद्यापि जानीयात् एतान् श्यामाकवद्गुणै। जडिका तत्र कथिता बलास्य विवर्द्धिनी। कोद्रवश्च परं ग्राही वातल कफनाशन॥' राज ३प। See कुधान्यम्।

तृणधुक्। पु। वाडवाग्नौ। त्रि।

तृणध्वजः। पु। वंशजायां। উলু। रा नि व ८। वंशे। अम।

तृणनिम्ब' । पु । नेपालनिम्बे । চিরেতা । रा नि व ९ ।

तृणपञ्चकम् । क्ली । तृणपञ्चमूले । भा ।

तृणपञ्चमूलम् (ली) । क्ली, स्त्री । कुशकाश शरेक्षुदर्भेषु । दर्भं इत्यप । शरेक्षुदर्भकाशशालय इति चरक । "शरेक्षवीर विदेदापि पञ्चमूल्या तृणाख्यया ॥" सिधीरविचि । गुणा—तृणा दाहपित्तरक्तमूत्रसङ्गहरी । "कुश काश शरो दर्भ इक्षुश्चेति तृणोद्भव । पित्तकृच्छ्रहर पञ्चमूल वस्तिविशोधनम् ॥" भा मू क्ल चि ।

तृणपञ्चमूलाद्यघृतम् । क्ली । अश्मर्य्यधिकारे घृतम् । गव्यघृत ४ श । क्वाथार्थं—कुश काश शर इक्षु दर्भमूल गोक्षुर एषां प्र १० प वारि ६४ श शे १६ श । कल्कार्थं—गुड़गोक्षुरवीजे प्र ४ प । भा ।

तृणपति. । पु । राजघासे । कानाकर्पूर । के ।

तृणपत्रिका (त्री) । स्त्री । इक्षुदर्भायाम् । ইক্ষুগর্ভা তৃণ । (त्री) गुण्डासिनीतृणे । रा नि व ८ ।

तृणपर्णम् । क्ली, पु । चीनाखड़ इति प्रसिद्ध तृणे । रस र महाभल्लातकगुडे ।

तृणपुष्पम् । क्ली । तृणकुङ्कुमे । रा नि व १२ ।

तृणपुष्पी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीवृक्षे । रा नि व १० ।

तृणपूलिकम् । क्ली । क्लीवभेदे । के ।

तृणपूली । स्त्री । चञ्चाम् । টাঁচ । द्वारा । च चि ३ अ ।

तृणमणि' । पु । नीलहीरके । द्वारा । तृण मणीकायाम् ।

तृणमल्लिका । स्त्री । मल्लिकापुष्पभेदे । কাঠ মল্লিকা । "कुमारिका शोभभवा सुगन्धा तृण मल्लिका ।" वै ।

तृणमुख । पु । श्यामाकधान्ये । শ্যামা ধান । प सु ।

तृणमुस्तिका । स्त्री । मुस्ततृणे । मुस्तायाम् । रस र रसमारणे ।

तृणमूलम् । क्ली । गन्धतृणमूले । भा स ३ भ मू क्ल चि ।

तृणमेरु. । पु । मद्राचवृक्षे । शब्दर ।

तृणराज' (क) । पु । तालवृक्षे । তাল গাছ । नारिकेलवृक्षे । वंशे । रा नि व ९।११।१२ । इक्षुवृक्षे । वल्वजायाम् । वै निघ ।

तृणराजवर्ग' । पु । गुवाकादि सप्तवृक्षे । यथा —"गुवाकतालहिन्तालस्तथा ताड़ी च केतकी । खर्ज्जूरनारिकेलौच सप्तैते तृणराजक । तृणराज शिरापत्रं कुर्याद्दन्तधावनम् ॥ शाङ्गि स ।

तृणराजाह्व (य') । पु । तालवृक्षे । रा नि व ११ ।

तृणवल्ल(ल्व)जा । स्त्री । वल्वजायाः । উলু । रा नि व ८ ।

तृणवीज (जोत्तम) । पु । श्यामाकतृणे । শামা ঘাস । र मा ।

तृणवृक्ष' । पु । नारिकेलवृक्षे । तालवृक्षे । पूगवृक्षे । केतकीवृक्षे । खर्ज्जूरीवृक्षे । रा नि व ९ । वै निघ ।

तृणशिम्बी । स्त्री । निष्पावे । শীম গাছ । प सु ।

तृणशीत । पु । दवताडवृक्षे । वै निघ । क्ली । कतृणे । गन्धतृणे । र मा । स्त्री । महाराष्ट्री लतायां, जलपिप्पल्यां । কাঁচড়া । रा नि व ४ ।

तृणशून्यम् । क्ली, पु । नागदमनपुष्पे । प सु । च चि ३ अ । सु चि १८ अ । श्वतकेतक्यां । च सू २५ अ । मल्लिकायां । केतकीफले । मे ।

तृणशोणितम् । क्ली । तृणकुङ्कुमे । কুঙ্কুম ঘাস । रा नि व १२ ।

तृणशोषक' । पु । राजिमत्सर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

तृणषट्पद । पु । कीटविशेषे, वरोलि । ভীম- রুল । त्रिका ।

तृणसञ्ज्ञक । पु । वैद्यकोक्त पञ्चतृणे । "कुश काशनलदर्भकाण्डेक्षुका ।" सुश्रु ।

तृणसारा । स्त्री । कदल्याम् । द्वारा ।

तृणसिंह । पु । कुठारे । शब्द क । [ब ८ ।

तृणाख्य(ह्व)म् । क्ली । पञ्चतृणे । रा नि

तृणाङ्घ्रिप । पु । मन्थानकतृणे । रा नि व ८ ।

तृणाञ्जन । पु । कृकलासे । গিরগিটি । त्रिका ।

तृणाधिप । पु । मन्थानकतृणे । रा नि व ८ ।

तृणान्नम् । क्ली । तृणधान्ये । नीवारधान्ये । भा पू । भ धा व ।

तृणाम्लम् । क्ली । लवणतृणे । रा नि व ८ ।

तृणारि. । पु । पर्पटके । খেৎপাপড়া । वै निघ ।

तृणावर्त्तः । पुं । गुणासितीतृणे । वै निघ ।

तृणाश्मक् । क्ली । तृणकुङ्कुमे । रा नि व १२ ।

तृणाह्वा । स्त्री । चीनेघास इतिख्याते तृणभेदे ।

तृणी । स्त्री । आम्रहरिद्रायाम् । वै निघ ।

तृणेक्षु । पु । बल्वजायाम् । উলু । रा नि व ८ ।

तृणोत्तम । पु । जलपरतृणे । रा नि व ८ ।

तृणोत्थम् । क्ली । तृणकुङ्कुमे । रा नि व १२ ।

तृणोद्भवः । पु । नीवारे । বোরো ধান । रा नि व १६ । [वा च ३७५ ।

तृणोलुपम् । क्ली । उलूपतृणे । উলুখড় ।

तृणोल्का । स्त्री । तृणाग्नौ । খড়ের আগুন ।

तृणौक । पुं । तृणाच्छादितगृहे । খড়ুয়া ঘর । हे च ।

तृणौषधम् । क्ली । एलवालुके । श च ।

तृण्वान् । वि । तृणायुक्ते । वा वि ६५ ।

तृतीयक. । पु । विषमज्वरविशेषे । একদিন অন্তর জ্বর । "दिनमेकमतिक्रम्य यो भवेत् स तृतीयक ।" भा । "कफपित्तात्त्रिकग्राही पृष्ठाद्वा तकफात्मक । वातपित्ताच्छिरोग्राही त्रिविध स्यात् तृतीयक ।" मा नि ज्व ।

तृतीयकविपर्य्यय । पु । तृतीयकस्य ज्वरस्य भेदे । প্রথম ও শেষ দিনে ছাড়িয়া দ্বিতীয় দিনের জ্বর । यथा—आदावन्ते च मुञ्चति मध्ये एकं दिन ज्वरयति । भा ।

तृतीय(या)प्रकृति । पु । नपुंसके । श टी ।

तृप(फ)ला । स्त्री । लतायाम् । त्रिफलायाम् । उणा । विका ।

तृप्ति । स्त्री । सत्यपि भोजनसामर्थ्ये अन्नाभिलाषे । भा म १५ ज्व चि । 'तृष्णातृप्तिरघापिवा ।"

तृप्तिघ्न । त्रि । तृप्तिजनके । क्षुधामान्द्यकरे ।

तृप्तिघ्नवर्ग । पु । नागरचित्रकचव्यविडङ्गमूर्वा गुड चीवचामुस्तपिप्पलीपटोलेषु । च सू ४५ ।

तृप्रः । पुं । घृते । उणा ।

तृफुः । पु । सर्पे । उणा ।

तृवृता । स्त्री । त्रिवृति । তেউড়ী । शुक्लत्रिवृतायां । শ্বেত তেউড়ী । वा चि २५ ।

तृशूलफलम् । क्ली । बिल्वफले । [प स ।

तृषती । स्त्री । शुक्लशिम्ब्याम् । আলকুশী ।

तृषा । स्त्री । तृष्णायाम् । रा नि व २० । लाङ्गलिकालतायाम् । श च ।

तृषाभू । स्त्री । मूत्राशये । क्लोम्नि । श च ।

तृषाह(क)म् । क्ली । जले । श च । हे निघ ।

तृषाह्वा । स्त्री । प्रसाद्वायाम्, मधुरिकायाम् ।

तृषितम् । क्ली । तृषायाम् । त्रि । तृषार्त्ते ।

तृषितोत्तरा । स्त्री । गोरक्षदुग्धीनामवल्ल्याम् । हे निघ । अग्रिमपर्णीलतायाम् । श च ।

तृष्णक् । त्रि । तृष्णावति । च' ज्ञ वि १५ । लुब्धे । अम ।

तृष्णा । स्त्री । पानेच्छायां । পিপাসা । मे । तत्पर्य्याय,—उदन्या, पिपासा, तृट्, तर्ष (अ), तृषा (शब्दर), लपय, तथर्ष (ज), उपलालिका, धृति (हे)। तर्षणे । जटा । पिपासारोगे । रा नि व २० । "भयश्रमाभ्यां बलसङ्क्षयाद्वा उर्द्धञ्चितं पित्तविवर्द्धनैश्च । पित्तं सवातं कुपितं नराणां तालुप्रपन्नं जनयेत्पिपासाम् ॥' "स्रोत स्वपांवाहिषु दूषितेषु दोषैश्च तृट् सम्भवतीह जन्तो । तिस्र स्मृतास्ताः क्षतजा चतुर्थी क्षयात्तथाद्यामसमुद्भवा च । भक्तोद्भवा सप्तमिकेति तासां निबोध लिङ्गान्यनुपूर्व्वशस्तु । मुखशोषः स्वरभेदो भ्रमः सन्तापः प्रलापः स्तम्भः ताल्वोष्ठकण्ठजिह्वाकर्कशत्वं च । जिह्वानिर्गमः अरुचिः बाधिर्य्यं मर्म्मभेदः अङ्गसादश्चेति । लक्षणानि । ... रक्तेक्षणत्वं प्रततश्च शोषः । शीताभिनन्दा मुखतिक्तता च पित्तात्मिकायां परिदूयनञ्च । वाष्पावरोधात् कफसंवृतेऽग्नौ तृष्णा बलासेन भवेत्तया तु । निद्रागुरुत्वं मधुरास्यता च तृष्णार्दितः शुष्यति चातिमात्रम् । क्षतस्य रुक्शोणितनिर्गमाभ्यां तृष्णा चतुर्थी क्षतजा मता तु । रसक्षयाद्या क्षयसम्भवा सा तयाभिभूतश्च निशादिनेषु । पेपीयतेऽम्भ स सुख न याति तां सन्निपातादिति केचिदाहुः ॥" इत्यादि । मा नि । पथ्य —"शोधन वमन निद्रा स्नान कवलधारण ।

कीदृशा गान्धय देया विलेपी लाजसक्तव। षट्रसाढ्यो घनरसा सिता मुद्रादिका रसा। खर्जूरं दाडिम धात्री कर्कोट नलदन्तु च। जम्बीर करमर्दश्च बीजपूर तथा पय। मधूकपुष्प तिक्तानि मधुराणि विशेषत। बालतालकशीताम्बु माहिक सरसीजल। घनसारो गन्धसार कौमुदी शिशिरांशु च। एला जातीफलञ्च कुङ्कुमञ्च च टङ्कणम्। चन्दनार्द्रप्रियाद्यपो रत्नाभरणधारणं। हिमानुलेपनञ्च स्यात्पथ्यमेतत् तृषातुरे॥" पथ्या पथ्यम्।

तृष्णारि. । पुं। पर्पटके। क्षेत्पापड़ा। रा नि व ५।

तेज. । क्ली। मज्जायां। रा नि व १८। गुणा—कटचुधाविद्रालसमैथुनेषु। रस र ज्व चि। पित्ते। रा नि व २१। घृते। कान्तौ। स्वर्णे। रा नि व १३। शुक्रे। मे। नवनीते। अग्नौ। हे च। ओजसि।

तेज फल । पु। तेजफलवृक्षे। তেজবল। रा नि व ११।

तेजन. (क) । पुं। शरे। प सु। वश। भा। मुञ्जातृणे। उलपतृणे। ज द १२४। रा नि व ८। क्ली। मीजने। रा नि व २०।

तेजना(ह्व्य)ह्वय. । पु। मुञ्जतृणे। मुञ्ज। रा नि व ८।

तेजनी । स्त्री। मूर्वायां। अम। चोरमुष्कायां। कट्वुधान्ये। वै निघ। वचायां। भैष सु रो चि। ज्योतिष्मतीलतायां। श र।

तेजपत्रम् । क्ली। स्वनामख्यातपत्र। তেজপাত। प सु। तत्पर्य्याय,—पत्र, पत्रक, गन्धजात (शब्दर), पाकरञ्जनम् (श)। See पत्रकम्।

तेजफल । पु। हिमालयादौ ख्यात स्वनाम ख्यातवृक्षे। তেজবল। म काइफल। क गावटे। तत्पर्य्याय,—बहुफल, शाल्मलीफल, सवकफल, तेयफल, गन्धफल, कण्टवृक्ष। गुणा—कट तीक्ष्ण सुगन्ध दीपन वातश्लेष्मारुचिघ्न बाल रक्षाकारक। "तेजफल कटुस्तीक्ष्ण सुगन्धिर्दीपन पर। वातघ्न वातविघ्नश्च बालरक्षाकर पर॥" रा नि व ११।

तेजल । पु। कपिञ्जलपक्षिणि। তিতির পাখী। रा नि व १९।

तेजवती । स्त्री। गजपिप्पल्यां। কাঁচড়া। वै निघ २भ अ च चि। गजपिप्पल्याम्। श र। तेजवल्कल, तेजबल इति च ख्याते द्रव्ये। गुणा—"तेजस्विनी कफ श्वास कासास्यामय वातहृत। पाचन्युष्णा कटुस्तिक्ता रुचिवह्निप्रदीपनी॥" भा। वचायां। वङ। भप क्षुद्ररो चि।

तेजसाह्वय. । क्ली। मुञ्जतृणे। वै निघ।

तेजस्कार । त्रि। तेजोवर्द्धके।

तेजस्विनी (जिनी) । स्त्री। मूर्वायाम्। चविकायाम्। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। रा नि व ३। च चि ८४। तेजोवलवृक्षे। वै निघ। ज्योतिष्मतीलतायाम्। लताफटुकी। श र।

तेजाह्वा । स्त्री। तेजफले। महाज्योतिष्मती लतायाम्। के।

तेजिका । स्त्री। ज्योतिष्मतीलतायाम्। के।

तेजोद्वेष । पुं। पित्तज्वरोगे। भा।

तेजोधातु । पु। पित्ते। वै निघ।

तेजोमन्थ. । पु। क्षुद्राग्निमन्थवृक्षे। ছোট গণিরি। प सु। गुणा—"तेजोमन्थगुणा प्रोक्ता याग्निमन्थसमा बुधै। विशेषाद्वातशोफे च प्रोक्ता पूर्व्वैश्च सूरिभि॥" वै निघ।

तेजोमयम् । क्ली। पित्ते। वै निघ।

तेजोवती । स्त्री। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। बड़ लताफटकी। हिं छमिजिनि। भैष कुष्ठ चि पञ्चतिक्तघृते। वै निघ २भ शोथज्व चि। चविकायाम्। চই। प सु। भा। सा को अश्र चि बाहुशालगुडे। गजपिप्पल्यां। श र। वचायां। सि यो हि श्वास चि बाहुशालगुडे। "तृष्णतेजोवती दन्ती।" यत्र चवी तेजोवती चास्ति तत्र तेजोवती ज्योतिष्मती ग्राह्या। श्रीकण्ठ। तेजोवल्कलं। তেজবল। स्वणजीवन्त्याम्। भा म ४भ सु रो चि। सु चि २२५। सरिचे। वै निघ।

तेजोबीजम् । क्ली। मज्जायाम्। मज्जा। वै निघ।

तेजोवृक्ष । पुं। क्षुद्राग्निमन्थ। ছোট গণিরি। रा नि व ९।

तेजोह्वा । स्त्री। तेजोवत्याम्। তেজবল। भा म ४भ सु रो चि। सु चि २५। वै निघ अर्श चि बाहुशालगुडे। वचायाम्। वङ। क्षुद्ररो चि कालकचूर्णे।

तेमनम् । क्ली । आर्द्रीकरणे । मे । व्यञ्जने । "व्यञ्जन सूपशाकादिमिष्टान्न तेमनं स्मृतम् ।" रा नि व २० ।

तेमनी । स्त्री । चुल्लीभेद । हे च ।

तेर. (रण.) । पु । स्वनामख्यातक्षुपे । তেরড়া গাছ । मं तेरणा । कं वेवत्तिगे । गुणा —शीतल तिक्त व्रणघ्न अरुणरक्तद । रा नि व ८ ।

तैजवल्ली । स्त्री । शतावर्य्याम् । रा नि व ४ ।

तैजसम् । क्ली । घृते । रा नि व १५ ।

तैजसावर्त्तिनी । स्त्री । स्वर्णादिपाकमूषायाः । मूचि । अम ।

तैजसी । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

तैतिल. । पु । खड्गिनि । গণ্ডার । मे ।

तैत्तिर । पुं । तित्तिरपक्षिणि । रा नि व १९ । गण्डके । গণ্ডার । मे ।

तैरणी(रिणी) । स्त्री । तैरणक्षुपे । रा नि व ४ । तत्पर्य्याय,—तैरण, तैर, कुनीली, रागद । गुणा —तिक्तत्व, शीतत्व, व्रणनाशित्व, अरुणवर्ण जनकत्वञ्च । रा ।

तैलम् । क्ली । सिह्लके । शिलारस । च द । सि यो रा व चि चन्दनादितैले । तिलादिस्नेह सह्ले, तैलसामान्ये । তেল । तत्पर्य्याय,— स्नेह, स्नेह, अभ्यञ्जन (हे) । तच्चाष्टादशविधम् । तद्यथा—तिलज सार्षपं कौसुम्भम् अतसीज धान्य जम् एरण्डज कारञ्जम् इङ्गुद नैम्ब विभीतकज निगुण्डज ज्योतिष्मतीजम् अभयाज मधुरिकोत्थ कोशाम्रज चित्राभव कर्पूरज त्रपुषबीजजञ्चेति । एषां विशेषगुणा स्वस्वपर्य्यायेषु ज्ञेया । "तैल न सेवयेद्धीमान् यस्य कस्य च यद्भवेत् । विषसाम्य गुणत्वाच्च योगे तत्र प्रयोजयेत् । उक्तञ्च, विषस्य तैलस्य न किञ्चिदन्तरं मृतस्य सुप्तस्य न किञ्चि दन्तरम् ।" रा नि व १५ । तैलसामान्यगुणा स्वरूपञ्च । "तिलादिस्निग्धवस्तूनां स्नेहस्तैलमुदाहृ तम् । तत्तु वातहरं सर्व्व विशेषात्तिलसम्भवम् । तैल त्वयोनिगुणकृत् वाग्भटेनाखिल मत । अत शेषस्य तैलस्य गुणा ज्ञेया स्वयोनिवत् । तैल पक्वमपक्व वा चिरस्थायि गुणाधिक ॥" भा पू २भ तैलव । "नानाद्रव्यौषधवाताद्यकर्षीरोदावर्त्तशूलिनां । हन्ति वातविकाराणां धिन्याच प्रशान्तये । यावन्त स्त्वावरा धेरा ममाशेन प्रकीर्त्तिता । सर्व्वे तैलगुणा ज्ञेया सर्व्व वानिलनाशना ॥" च १४ष । तैलन्त्वाग्नेयमुष्ण तीक्ष्ण मधुर म विपाक वृंहण प्रीणन व्यवायि सूक्ष्म विशद सरं विकाशि वृष्य त्वक्प्रसादन मेधामार्दव स्थैर्य्यवर्णबलकर चक्षुष्य बद्धमूत्र लेखन ति कषायानुरस पाचनमनिलबलासक्षयकर क्रिमि शौतपित्तजनन योनिशिर कर्णशूलप्रशमन ग शयशोधनञ्च । सु सू ४५ष । कटाहपक्वतैलगु —"तैलद्रोणी प्रशस्ता विविधगदमये वातरो दितेषु व्याकुल्ये पङ्गुभूते सविषमवधिरे मिथि गद्गदे च । धन्वङ्गे खञ्जपृष्ठे प्रचलितपवने ग कम्पे कषाय्यां ग्रीवाभङ्गेऽपतन्त्रे चयबधिर मूत्रकृच्छ्रे च वस्तौ ।" राज २प । सर्व्वदा शिरस्ते द्दानगुणा —शिर शूलखालित्यपालित्यहर केशदा कर केशस्यापतनदोर्घतासान्द्रताकरम्, इन्द्रि प्रसादक वह्निशुद्धिकरञ्चेति । सदाकर्णपूरणगुण —मन्याहनुसन्धोर्ष श्रुतिवाधिर्य्यकर्णवातजरोगा नकञ्च । "सौवर्च्चलहिङ्गुदीपीलुशिग्रुपासारसम्भव सरलागुरुदेवादिपाकदै सम्भवन्तु यत् । तुम्बुरु करञ्जोत्थ ज्योतिष्मत्युद्भवं तथा । अयं कुष्ठ शं पवनभेदोऽनिलापहम् । करञ्जारिष्टके ति नात्युष्णे च विनिर्दिशेत् । कषाय मधुरं ति सारण व्रणशोधन । अच्छातिमुक्तकाक्षोड्ना वीरमधूकजम् । त्रपुषैर्वारुकुष्माण्डजं शान्तकपित्थ द्रव । वातपित्तहृदर्शोघ्न श्लेष्मल गुरु शीतल पित्तश्लेष्मप्रशमन शोषशोकिशकोद्भवम् ।" चकि १४ष ।

तैलकम् । क्ली । अल्पपरिमाणतैले ।

तैलकन्द । पु । स्वनामख्यातमहाकन्दशाके । तैलकन्द इति भाषा । स च सूक्ष्मदिगङ्के । तत्पर्य्याय,—द्रावककन्द, तिलाङ्कितदल, कर वीरकन्दसञ्ज्ञ, तिलचित्रपत्रक । गुणा —कटूष्ण वातापस्मारघ्न विषघ्न लोहद्रावी शोफघ्न रसबन्ध कारी च । तल्लक्षण यथा—"करवीरपत्रसदृश तिलबिन्दुसमन्वित । स्निग्धाश्मभूमिस्थतिल कन्दोऽतिविस्तृत ॥" रा नि व ७ ।

तैलकल्कज । पु । तैलकिट्टे । खल । रा नि व १६ ।

तैलकिट्टम् । क्ली । पिण्याके । खल । तत्पर्य्याय —पिण्याक, खलि, तैलकल्कज । गुणा — कटुक रौक्ष्य कफवातप्रमेहघ्नत्व । रा नि व १६ ।

तैलाङ्गः । पु । वकुलवृक्षे । प मु । [३ ष ।

तैलाटी । वणपटपद । वरठायां । বোল্তা ।

तैलाम्बुका । स्त्री । तैलचीरिकायां । आर् শোলা । जटा ।

तैलिनी । स्त्री । तैलपायिकायाम् । रा नि व १९ । दशावर्त्याम् । श मा । [३ ष ।

तैलिशाला । स्त्री । तैलिकगृहे । घानिघर ।

तैलीनम् । क्ली । तिलक्षेत्रे । रा नि व २ ।

तैलु(ल्व)कः । पु । लोध्रे । च द पाण्डु चि । चा चि ६ष ।

तैल्वणपूगम् । क्ली । पूगफलविशेषे । तैल्वपत् इति भाषा । रा नि व ११ । See चकोट ।

तैषः । पु । पौषमासे । अम ।

तैच्णम् । क्ली । तीक्ष्णतायाम् ।

तोकः । पुं । बालके । त्रिका ।

तोककः । पु । चातकपक्षिणि । नीलकण्ठे । वै निघ । चातकपक्षिणि । च म ।

तोक्मः (क्मः) । पु । अपक्वयवे । हरितनिश्चकक्षुद्रयवे । जवे । "तोक्मवद्भ सहरित तत स्वल्पय कीर्त्तित ।" सोऽतियवाङ्गीनगुण । भा पू १भ धा व । पल्लवाद्यङ्कुरे । भागवतम् ।

तोडिमत्स्यः । पु । मत्स्यविशेषे । তারই মাছ । वै निघ ।

तोत्रम् । क्ली । गवादिताड़नदण्डे । अ ।

तोदः (नम्) । पु, क्ली । सूचीव्यधनेनेव शूलेनेव वा व्यथायाम् । र मा । भा म १भ श्वासमुच्च । तीव्रवेदनायाम् । पु । वायौ । वै निघ ।

तोदन । पु । फलशाकविशेषे । तत्फलं कषायरूक्ष वातकफापहञ्च । सु सू ४६ष । अम्लीणं लघु सुखाद्य स्निग्धं पित्ताग्निकरञ्च । च सू २७अ ।

तोदपर्णी । स्त्री । तोयपर्ण्याम् । পানা । कुषायभेदे । सु सू ४६ष ।

तोमर । पुं । मल्लविशेषे । শাবল । अ ।

तोमरधरः । पु । अग्नौ । वै निघ ।

तोमरिका । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायां । श र ।

तोयम् । क्ली । जले । रा नि व १४ । बालके । বালা । वै निघ ।

तोयकाम । पु । जलवेतसे । मद व ५ । परिव्याधवृक्षे ।

तोयकुम्भा । शैवाले । वै निघ ।

तोयगर्भः । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।

तोयजः । पु । उशीरे । लामज्जके । वै निघ ।

तोयडिम्भः । पु । घनोपले । हारा ।

तोयद । पु । उशीरे । नागरमुस्तायाम् । वै निघ । मेघे । क्ली । घृते । मे ।

तोयद्रुम । पु । कतकवृक्षे । निर्म्मलफलेर गाछ ।

तोयधरः । पु । मुस्तायां । नागरमुस्तायाम् । सुनिषण्णकशाके । मेघे । मे ।

तोयधिप्रियम् । क्ली । लवङ्गे । श च ।

तोयपर्णी । स्त्री । तृणधान्यविशेषे । गुणा श्यामाकवत् । च सू २७अ । वारिपर्ण्यां । পানা । कारवेल्लीलतायाम् । कै ।

तोयपाषाणजमलम् । क्ली । खर्परे । খাপর । वै निघ ।

तोयपिप्पली । स्त्री । कच्छटे । কাঁচড়া । रा नि व ५ ।

तोयपुष्पी । स्त्री । पाटलवृक्षे । श मा ।

तोयप्रष्ठा । स्त्री । पाटलवृक्षे । वै निघ ।

तोयप्रसादन(फल)म् । क्ली । कतकफले । निर्म्मलफल । र मा ।

तोयफला । स्त्री । वानरकर्कटिकायाम् । কাঁকুড় । रा नि व ७ ।

तोयमञ्जरी । स्त्री । जलापामार्गे । वै निघ ।

तोयमलम् । क्ली । समुद्रफेने । वै निघ ।

तोयवती । स्त्री । अमृतवल्ल्याम् । वै निघ ।

तोयवल्लरी । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । কাঁচড়া-দাম ।

तोयवल्लिका (ल्ली) । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् । चित्रकूटे रुदन्तीति ख्यातायाम् । অমৃতবল্লী লতা । कारवेल्लके । উচ্ছে । रा नि व ३ । महादुग्धायाम् । रा नि व २३ ।

तोयशुक्ति । पुं । जलापामार्गे । वै निघ ।

तोयसूचः । पु । शैवाले । वै निघ ।

तोयशाला। स्त्री। वारिशालायाम्।

तोयशुक्तिका। स्त्री। जलशुक्तौ। जल-झाँटाई। रा नि व १९।

तोयशूक । शैवाले। वै निघ।

तोयसर्पिका। स्त्री। भेक्याम्। वै निघ।

तोयसूचक.। पु। मण्डूके। शब्दार्थकल्प।

तोयस्राव'। पु। चक्षुष्य नेत्रगते जलस्रावरोगे। "रुजस्तु पश्यतो व्यक्तं स्वच्छं स्रवति चक्षुषः। तोयस्रावोऽयमिति तं विद्याद्विकारं नाडनात्मकम्॥" मा द ३०अ। जलस्रावे।

तोयाधिवासिनी। स्त्री। पाटलवृक्षे। प मु।

तोयापामार्ग । पु। जलापामार्गे। वै निघ।

तोयोद्भवा। स्त्री। जलापामार्गे। वै निघ।

तोरणम्। क्ली। शोभायाम्। द्वारा। पु। बहिर्द्वारे। च।

तोल (क)। पु, क्ली। टङ्कपरिमाणे। ১ তোলা। अशीतिरक्तिकामाने। ९६ रक्तिकामाने। प म शाणद्वयमाने। श मा। तत्पर्याय — काल द्रङ्क, वटक, कर्षार्द्ध, वैप, कर्ष। तोला।

तोयफला। स्त्री। एर्वारुलतायाम्। वड কাঁকুড়। रा।

तोत्रम्। क्ली। कर्णमल। किका।

तौतिक । पु, क्ली। शुक्तौ। सिरूक। प मु। मुक्तायाम्। रा नि व १३।

तौषारम्। क्ली। तुषारजले। रा नि व १४।

त्यद्‌। क्ली। वायौ। आकाशे।

त्रपु। क्ली। रङ्गे। सीसके। म।

त्रपुकर्कटी। स्त्री। कर्कटिकाभेदे, त्रपुषाम्। शशा। रा नि व ७। [र मा।

त्रपुटी। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम्। ছোট এলাচ।

त्रपुलम्। क्ली। वङ्गे। रङ्गे। अहि।

त्रपुष(स)म्। क्ली। कर्कटाम्। টাঁটুড়। प मु। क्षपविकृति। কাণ টেউড়ী। र मा। वङ्गे। रा नि व १३। त्रपुषीफले। शशा। भा।

त्रपुषतैलम्। क्ली। त्रपुषबीजोत्थतैले। शशा बीजेर তৈল। गुणा — वातपित्तहर कफ गुरु शीतलञ्च। वा नी र मा। मधुर गुरु शीतल मेध्य कफपित्तघ्न कान्तिजनकञ्च। रा नि व १५।

त्रपुषा (षी) (सा,सी)। स्त्री। (Cucumis sativus Syn C Hardwickii) The cucumber स्वनामख्यातफलशाक विशेषे। शशा गाछ। हि खीरे, लघुखीरा, बालमखीरा। म तौशीकर्कटी। क तसैयकायि। ते दोसकाय। उत् कण्टकारि काकुड़ि। ता मद्देवेलरि कोडये। तत्पर्याय,—पीतपुष्पा, कण्टालु, कण्टालु, त्रपुकर्कटी, बहुफला, कण्टकिलता, कोषफला, तुन्दिलफला, सुधावासा। फलगुणा—रुच्य मधुरं शीतल गुरु श्रमपित्त विदाहदाहघ्नं बहुमूत्रकरम्। रा नि व ७। "त्रपुषं लघु नीलञ्च मलदृष्टक्रमदाहहृत्। स्वादु पित्तापहं शीत रक्तपित्तहरं परम्। तत्पाण्डु कफकृज्जीर्णमम्ल च तत्कफापहम्। तत्पक्वमम्लमुष्णं स्यात्पित्तल कफ वातनुत्। तद्बीज मूत्रलं शीत रुच्य पित्तास्रकृच्छ्रजित्॥" भा प्राग्व। कृष्णवृन्ति। কাণ টেউড়ী। र मा। महेन्द्रवारुण्याम्। रा नि व ३। कर्कटिकायाम्। हे च।

त्रपुसिनी। कर्कटिकायां। वै निघ।

त्रपुस्‌। क्ली। वङ्गे। भा म ४अ कर्पूरी चित्रमु ...दश पत्रादि। शीसके। रा नि व १३। गी। प मु। पु। त्रपुषलतायां। शशा गाछ।

त्र्प्वादि । पु। रङ्गादिसप्तधातुषु। त्रपुशीष ताम्ररजतकृष्णलोहसुवर्णलोहमलानि। गुणा — गरक्रमिहर तृष्णाविषहृद्रोगपाण्डुमेहघ्न। सु म ३८अ।

त्रप्सम्। क्ली। घनेतरदधनि। वङ्गामहे।

त्रयी। स्त्री। सोमराज्यां। श च।

त्रयोदशाङ्गगुग्गुलु । पु। वातव्याधौ। आभ (भा)वा इति ख्यात बब्बूलम् (अभावे सुधा लशुन बिल्वफल वा) अश्वगन्धा हबुषा (हबुषक) गुडूची (गुलञ्च) शतावरी गोक्षुरबीज वीरताडक बीज रास्ना शतपुष्पा शटी यमानी शुण्ठी एषां ... चूर्णं १ प गुड्गुग्गुलु १२ प एक ६ प। दश र। हा ची। ... ... यथा।" विश्व।

त्रसम्। क्ली। वने।

त्रसरेणु । पु। [illegible]

स नालान्तरगतरश्मिकिरणेषु दृश्यते। "बसरेणुस्तु विज्ञेय त्रिंशता परमाणुभि।" प प्र श ३। तत्पर्याय,—ध्वसी।

त्राणम्। क्ली। त्रायमाणालतायाम्। मे।

त्राणा (णी)। स्त्री। त्रायमाणालतायां। बला लता वा डुमुर। रा नि व ५। मे।

त्रायन्ती (न्तिका)। स्त्री। त्रायमाणायां। बला डुमुर। बन भाङ्गिया। रा नि व ५। भैष कुष्ठ चि महभल्लातकगुडे। सि यो सुल्वायष्टृते। 'त्रायन्ती तुवरा तिक्ता सरा पित्तकफापहा। ज्वरहृद्रोगगुल्मार्शोभ्रमशूलविषप्रणुत्॥' भा। च द स पा ज्व चि। सि यो च द यक्ष्म चि जीवन्त्याद्यघृते। वात ज्व द्राक्षादि। च द ज्वर चि पिप्पल्यादिघृते। मधुरक्षके। मिहदीति लोके। वे निघ वयरी चि जलाद्यघृते। च द शूलचि।

त्रायमाणा (णिका)। स्त्री। हिमवत्प्रसिद्ध स्वनामख्यातमहाक्षुपे। बलाडुमुर, बना लता, बरला, बन भाङ्गिया। हि त्रायमाणा। तत्पर्याय,—वार्षिक, त्रायती, बलभद्रिका (अ), बलदेवा (मे) सुभद्रानी, भद्रनामिका (र), कृतत्रा त्रायमाणिका, बलभद्रा, सुकामा, वार्षिका, गिरिजा, अनुजा, मङ्गल्याह्वा, देवबला, पालिनी, भयनाशिनी, अवनी, रक्षणी, त्राणा। गुणा—शीतमधुरा गुल्मज्वरकफरक्तघ्नी। भ्रमतृष्णाक्षयविष च्छर्दिघ्नी च। रा नि व ५।

त्रायमाणादि। पुं। पित्तज्वरघ्नसिद्धकषाय भेदे। च द ज्व चि। "त्रायमाणा च मधुक पिप्पलीमूलमेव च। किराततिक्तक मुस्त मधुक सबिभीतकम्॥"

त्रायवृन्तम्। क्ली। गन्डीरेतिख्याते शाकभेदे। गुड्रिया। वै।

त्रास। पु। भये। अ।

त्रासदष्ट। पु। कुक्कुरदष्टरोगभेदे। यथा—"योऽद्भ्यस्त्रस्येद्दष्टोऽपि शब्दसंस्पर्शदर्शने। जल सन्त्रासनामानं दष्ट तमपि वर्जयेत्॥" मा उ ३८४।

त्रिंशत्पत्रम्। क्ली। कुमुदपुष्पे। रक्त वा शालि कृष्ण। श मा।

त्रिकम्। क्ली। त्रिफलायां। त्रिकटुनि। त्रिमदे। (मुग्धबोध)। कटिप्रान्तभागे। रा नि म १८। "त्रिकसन्धौ पृष्ठवंशास्थ्नोर्यः सन्धिस्त्रिकं मतम्।" पु। गोक्षुरके। शृङ्गाटके। वै निघ।

त्रिकग्रहः। पु। वातरोगभेदे। त्रिकवेदना। च सू २०अ।

त्रिकग्राही। त्रि। वेदनया त्रिकव्यापिनि। मा नि।

त्रिकट। पु। शृङ्गाटके। गोक्षुरके। श र।

त्रिकटु। क्ली। शुण्ठीपिप्पलीमरिचेषु। ते शुण्ठि पिपुलि मरियाच। तत्पर्याय,—त्र्यूषण, व्योषं (अ), कटुत्रिकं (बै), कटुत्रय। गुणा—दीपन श्वासकासघ्न चर्मरोगगुल्ममेहकफस्थौल्यमेद श्लीपद पीनसादिक हन्ति। भा।

त्रिकटुगुडिका। स्त्री। प्रमेहपिडकायाम्। त्रिकटु त्रिफला गुग्गुलु प्रत्येक समभाग। गोक्षुर क्वाथेन मर्द्या।

त्रिकट्वादिवर्त्ति। स्त्री। नेत्ररोगाधिकारे वर्त्ति। "त्रीणि कटूनि करञ्जफलानि द्वे रजनी सह सैन्धवक। बिल्वतरोर्वरुणस्य च मूल वारिचरं दशम वदन्ति॥" वारिचर शङ्खनाभि। र स र।

त्रिकण्ट(क)म्। क्ली। कण्टकारी दुरालभा गोक्षुरकाणाति क्षुपत्रये। सि यो सन्निपातज्वरे। बृहतीगणिकारीदुरालभासु। रा नि व २२। गुणा—"त्रिकण्टकाना क्वाथ स्यात्पित्तज्वरविनाशन। नेत्ररोग वमिश्चैव मस्तकस्य रुज तथा॥" वै निघ। पुं। मत्स्यविशेष। ट्যাংরা মাছ, গাগর মাছ। त्रिका। गुणा—पित्तघ्न कफघ्न रुच पत्र दीपनश्च। राज ३प। गोक्षुरके। र मा। च द ज्व चि यक्ष्म चि नागबलाघृते। शृङ्गाटके। गुडूच्याम्। कण्टकार्याम्। शुण्ठ्याम्। वै निघ। मुचुकुन्दे। टেকাটা সিঙ্গু। श च। कर्कम जातीयकीटविशेषे। सु कल्प ८अ।

त्रिकण्टका। स्त्री। त्रिवृतायां। তেউড়ী। च द १२अ। गोक्षुरे।

त्रिकण्टकादिघृतम्। क्ली। मूत्रकृच्छ्राधिकारे घृतम्। गोक्षुर एरण्डमूल कुशमूल काशमूल शरमूल दर्भमूलं त्रपुषमूल शतमूली कर्कटिबीज एषां प्र त्येक ४ श। तत्राभावे गोक्षुरैरण्ड मूलकुशादिपञ्चमूल प्र १४ प ५ तो २ मा ० र। जल ४४ श शि ११ श। शतमूलीरस कर्कटीरस इक्षुरस प्र १२ प २ तो ५ मा ३ र

घृत ४ श । पाकी सिद्धे प्रक्षेप पुरातनगुड़ । सा कौ । त्रिकण्टकादीनां मिलित्वा ४४ प वारि ४४ श शे ११ श शतावर्य्यादीनां रस मिलित ५ श । रस र । भा । गव्यघृत ४ श गोक्षुरा दीनां प्र २ श क्वाथार्थं जल प्र १६ श शे ४ श । शतावरीक्षुकुष्माण्डानां स्वरस प्र ४ श । प्रक्षेप शर्करा २ श । भैष ।

त्रिकण्टाख्यः (कः) । पु । शृङ्गाटके । वै निघ ।

त्रिकत्रयम् । क्ली । समत्रिकटुत्रिफलात्रिमदे ।

त्रिकत्रयादिलौहम् । क्ली । पाण्डुरोगे हितम् । शोधितमण्डूर १ प गव्यघृत १ प शर्करा १ प मधु १ प कान्तलौह १ तो त्रिकटु त्रिफला मुस्त चित्रकमूल विडङ्ग एषां प्र १ तो एषां क्वाथेन लौहपात्रे ताम्रपात्रे वा सप्त भावयित्वा तत घृतेन च सप्त भावयित्वा रौद्रे शिशिरे च स्थाप्यम् । सा कौ ।

त्रिकर्ष(र्षिक)म् । क्ली । नागरातिविषामुस्तासु । শুঁট, আতইচ, মুতা । "नागरातिविषामुस्ता त्रयमेतत्त्रिकर्षिकम् ।" रा नि व २२ ।

त्रिकशूलम् । क्ली । वातव्याधिभेदे । কটিপ্রান্তে শূল । लक्षण—"त्रिकस्थे पृष्ठवंशास्थ्नोय सन्धिस्तत्त्रिकमुच्यते । तत्र वातेन या पीडा त्रिक शूलं तदुच्यते ॥ कारणैरानुकार्स्य त्रिकशूली प्रयत्नतः । खट्वाधमालक्षौषधि धारयेत्सतत नरः ॥" भा म २भ ।

त्रिकसन्धि । पु । स्फिक्कयोः पृष्ठवंशास्थिसन्धि स्थाने । च शा ७अ ।

त्रिकसन्ध्यस्थि । क्ली । त्रिकास्थनि । কটি-সন্ধির হাড় । च शा ७अ ।

त्रिकूट(लवण)म् । क्ली । सामुद्रलवणे । করকচ লবণ । प सु । र मा । द्रोणीलवणे । रा नि व ६ ।

त्रिकूटाञ्जनम् । क्ली । काचलवणे । वै निघ ।

त्रिकूर्चकम् । क्ली । शस्त्रविशेषयन्त्रायाम् षडङ्गुल शस्त्रविशेषे । सुसूत्र । "षडङ्गुलानि सर्वाण्येव शस्त्राण्यो त्रिकूर्चक । फलैस्त्रिभिर्मुखाकारैरङ्गुलैर त्रिभिः । एकैकस्य फलस्यान्तरं यवमात्रं सम्मितः । तत्र मण्डलाग्रामछार्य्य कुचकभूषितः ॥" सु टी ष ।

त्रिकोणम् । क्ली । योनौ । शृङ्गाटके । पु । त्रिधारस्नुह्यो । वै निघ ।

त्रिकोणकः । पु । गुच्छवृक्षे । रा नि व ८ ।

त्रिकोणफलम् । क्ली । शृङ्गाटके । পানিফল । भा । पु । त्रिधारस्नुह्यो । वै निघ । [निघ ।

त्रिकोणा । स्त्री । योनौ । शृङ्गाटकवृन्ते । वै

त्रिखम् । क्ली । कर्कटिकायाम् । वै निघ । त्रपुषे । श च ।

त्रिगन्ध(क) स् । क्ली । लवङ्गैलापत्रेषु । वै निघ २भ षड् चि दाडिमाष्टके ।

त्रिगर्त्ता । स्त्री । मुक्तायाम् । वै निघ । घुघुरिकायां । मे । कामुकायाम् । मे ।

त्रिगुणम् । क्ली । सत्त्वरजस्तमःसु ।

त्रिगुणाख्यरस । पु । वातव्याधिघ्नो रस । गन्धक १ भ पारद ८ भ (मतान्तरे गन्धक १ भ पारद २ भ) मर्दयित्वा पश्चादवतार्य्य सचूर्ण च तेन समभाग हरीतकीचूर्णं मिश्रयेत् । रस कौ । अन्य शर्ल—टङ्कण (সোহাগার খই) मनःशिला-स्वर्ण-गन्धक रससिन्दूर समभाग आर्द्रक रसेन पिष्ट्वा गजपुटे पचेत् । मात्रा १ मा अनु मधु । र सा स ।

त्रिजटा । स्त्री । बिल्ववृक्षे । तन्त्रम् ।

त्रिजात(क,म्) । क्ली । मिलिततुल्यलवङ्गैला पत्रेषु । দারচিনি, এলাচ, তেজপত্র সমভাগ । रा नि व २२ । तै दक्षिणीचक्र, एलकुष्ठ, आकु पर्णीक । "लवङ्गैला पत्रकैस्तुल्यैस्त्रिसुगन्धि त्रिजात कम् । नागकेशरसंयुक्तं चातुर्जातकमुच्यते ॥" प प्र ३ ख । गुणा—"तद्द्वयं रोचनं रूक्ष तीक्ष्णोष्ण मुखगन्धहृत् । लघु पित्ताग्निकृद्वर्ण्यं कफवात विषापहम् ॥" भा ।

त्रिणम् । क्ली । व्रणे । श र ।

त्रिणता । स्त्री । धनुषि । वि ।

त्रितयम् । क्ली । सन्निपाते । भा म ४भ शिरोरो चि ।

त्रिदला । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । গোয়া-লিয়া লতা । प सु । रक्तवन्त्रालुकायाम् । वै निघ । यष्टिमधुनि । ज द १२भ । [च ।

त्रिद(दा)लिका । स्त्री । पञ्चकपायाम् । श

त्रिदशगोपः । पु । इन्द्रगोपकीटे । वै निघ ।

त्रिदशदारु । क्ली । देवदारुकाष्ठे । चिन्नाक स्रोतो चि । [व १० ।

त्रिदशमञ्जरी । स्त्री । तुलसीवृन्दे । रा नि

त्रिदशवरभोज्यम् । क्ली । अमृते । चि क्रक केशररसी ।

त्रिदशसर्षप । पु । देवसर्षपवृक्षे । वै निघ ।

त्रिदशाहार । पुं । अमृते । सुधा ।

त्रिदिवा । स्त्री । एलायां । गङ्गायां । वै निघ ।

त्रिदिवोद्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । बड़ एलाच । रा नि व ६ ।

त्रिदिवोद्भूता । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । वै निघ ।

त्रिदीप्यम् । क्ली । यमानीत्रये, यमानी खीरा सानी अजमोदा च । वै निघ २भ अर्श चि भयाक वट्याम् ।

त्रिदोपम् । क्ली । वातपित्तकफाख्यदोषत्रये । रा ।

त्रिदोषज । त्रि । त्रिदोषजनिते ।

त्रिदोषदावानलकालमेघ । प । सन्निपात ज्वरे रस । हरितालपुटितवङ्ग मन शिलापुटित शीष शीषपुटितसर्पचौ्यताराणि प्रत्येक पुन हिङ्गु पुटितानि कृत्वा प्र समभागो ग्राह्य एतसमष्टितुल्य पारद गन्धक तुल्यकञ्च द्विगुण (मतान्तरे उक्तद्रव्याणां प्र एकैको भाग, गन्धक तुअयो द्वौ भागौ) एकत्र निम्बुकरसेन समर्द्द्य गोलकञ्च कृत्वा यथाविधि पुटेत् । अथ तत्र तुल्य भाग पुन गन्धक दत्त्वा चित्रकरसेन मर्दयेत् । तदनु षोड़शांश विष सम्मिश्य पुन तद्रससिक्त कृत्वा पचेत् । अथ रोहितमत्स्यपित्तेन भावयित्वा रक्तिद्वयमिता वटी कार्य्या ।

त्रिदोषदावानलरस । पु । ज्वराधिकारे रस । अर्कमूर्त्तिरस यदि ताम्रपात्रे जम्बीरादि रसै पुनरपि भावित स्यात् तदा त्रिदोषदावानलो भवति । भैष ।

त्रिदोषरोहिणी । स्त्री । त्रैदोषिकगलरोग विशेष । वै निघ । [व २२ ।

त्रिदोषसमम् । क्ली । समदोषत्रये । रा नि

त्रिदोषसम्भव । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

त्रिदोषहारी (रस) । पुं । ज्वराधिकारे रस । "वर्णशिलातालताप्यतुत्थोदधिमलटङ्ग निकुम्भजाग्रताख्य । दलित महिषपित्तत्रिधा स्यात्रुधिरगत शिरसि त्रिदोषहारी ॥" र चि ८ष ।

त्रिधातु । पु । गणपतौ । त्रिका । क्ली । धातुत्रये ।

त्रिधारक । पु । क्षुद्रशीमेदे । ()तेकाँटा मनसा ।

त्रिधारकाण्डवल्ली । स्त्री । त्रिधारकारवे नाम् । তেশিরে উচ্ছে । वै निघ ।

त्रिधारस्नुही । स्त्री । त्रिधारवज्रीवृक्षे । তেকাঁটা সিজ । रा नि व ८ ।

त्रिनेत्ररस । पु । पित्तकासे रस । ताम्रभस्म अभ्रभस्म तीक्ष्णलौहभस्म समभागम् । कासमर्द्द तालाम्लवेतसरसै दिनैक मर्द्दयित्वा द्विगुञ्जा वटी कार्य्या । रस र । अपर परिणामशूले—टङ्कण (সোহাগার খই) मृगशृङ्ग स्वर्ण रससिन्दूरम् एषां प्र समभाग दिवा आर्द्रकरसेन पिष्टा गज पुटेन पचेत् । घृतमधुभ्यां सेव्यम् । रस र । अन्य ग्रन्थे—पारद गन्धक अष्टटङ्कण ताम्र लौहम् एषां प्र समभाग आर्द्रकरसेन मर्दयित्वा लघु पुटे पचेत् । अनुपान—एरण्डरस अपामार्गरस । अन्य ज्वराधिकारे—पारदगन्धकताम्राणि सम भागानि निर्गुण्डीरसै दिनैक मर्दयित्वा शुष्कीकृत्य मूषामध्यगत बालुकायन्त्रे प्रहरत्रय पचेत् । पर्ण खण्डेन सेव्य । र चि ८ष । अपर सन्निपात ज्वरे—पारदगन्धकताम्राणि समभागानि द्रव्यत्रय तुल्यै गव्यदुग्धै शिग्रुरसैय दिन समद्य गोलक कृत्वा खरातपे शुष्कीकृत्य च अन्धमूषागत वालुका यन्त्रे प्रहरत्रय पचेत् । र चि ८ष । अन्यत्र सन्नि पातज्वरे—रस १ भ गन्धक १ भ ताम्र चतुर्थांश सत्त्वतुल्येन गव्यदुग्धेन निर्गुण्डीरसेन शिग्रुरसेन च खरातपे दिनैक मर्दयित्वा शोषयेत् । भा । अपर उदरसम्भे—जारितस्वर्णमाक्षिक हिङ्गुल लौह पारद वङ्ग गन्धक ताम्रम् अभ्र समुद्रफेन गिरिसत्तिका स्वर्ण शीषं चित्रकमूल हिङ्गु त्रिकटु त्रिफला शिग्रुबीजम् अजमोदा (রাঁধুনি) यमानी पिप्पलीमूल भार्गी (বামনহাটী) लशुन जीरककृष्णजीरके एषां प्र समभाग आर्द्र करसेन मद्य । रस र । अपर मूत्रकृच्छ्रे, रस गन्धकवङ्गानां प्र समभाग । दूर्वायष्टिमधुगोक्षुर शाल्मलिरसैर्भावयित्वा भूधरयन्त्रे पक्त्वा च पुनस्त भावयेत् । गा २ र । र सा स ।

त्रिनेत्रा (त्री) । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्द शाके । रा नि व ७ ।

त्रिपटु । क्ली । विडसैन्धवशाकलवणेषु । वै निघ ।

त्रिपत्र: । पु । चण्डालकन्दभेदे । रा नि व ७ । बिदलबिल्ववृक्षे । रा नि व ११ । क्ली । त्रिदल बिल्वपत्रे ।

त्रिपत्रक । पु । पलाशवृक्षे । हे च ।

त्रिपथम् । क्ली । त्रिमार्गे । তেমাথা পথ । हे ।

त्रिपथगा । स्त्री । गङ्गायाम् । च ।

त्रिपदा । स्त्री । हंसपदीलतायाम् । रा नि व ५ । रक्तवन्नालुकायाम् । वै निघ ।

त्रिपदी । स्त्री । हंसपदीलतायाम् । ছোট গোয়ালিয়া লতা । प मु । रा नि व ५ । शत दलमल्लिकायाम् । "त्रिपदी शतपत्रा तु सीहिनी श्वेतमल्लिका ।" इत्यभि ।

त्रिपर्ण: । पु । पलाशवृक्षे । रा नि व १० ।

त्रिपर्णा । स्त्री । वनकार्पास्याम् । বন কাপাস । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । र मा । वनगङ्गायाम् । वै निघ । तिलपर्णिकाकन्दे । रा नि व ७ । शाल पर्ण्याम् । भा म ख १ भ ।

त्रिपर्णिका । स्त्री । याशवृक्षे । दुरालभा । रा नि व ४ । स्वनामख्यातकन्दशाकविशेष । तिल पर्णी मूरेडल इति कौडणदेशे अनुपदेशे च प्रसिद्धा । তিলকন্দ । तत्पर्याय,—हस्तपर्णा, छिन्नग्रन्थिलिका, कन्दालु कन्दबहुला, अम्लवल्ली, विनाश्हा, त्रिपर्णी । तल्लक्षण यथा—"पश्चादि पर्वहाग तिलबिन्दुसमन्वित । सुस्निग्धाधस्त भूमिस्थ तिलकन्दोऽतिविस्तृत ॥" गुणा—मधुरा शीता श्वासकासघ्नी पित्तशमनी विषघ्नी व्रणघ्नी च । रा नि व ७ । तच्छाकगुणा—शाक गुरु च रुक्षश प्रायो विरस्य मीर्यते । मधुर शीतवीर्यश्च पुरीषस्य च भेदनम् । च सू २७ अ ।

त्रिपर्णी । स्त्री । शालपर्ण्याम् । भा । वन कार्पास्याम् । प मु । "त्रिपर्णी कलमीविन्द ।" मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ । आरण्यमल्लिकायाम् । वै निघ । त्रिपर्णीकन्दे । তিলকন্দ । रा नि व ७ ।

त्रिपला । स्त्री । त्रिफलायाम् । अ हि ।

त्रिपात् । पु । ज्वरे । वैद्यकम् । "ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् ॥" भाग ।

त्रिपाद । पु । ग्रन्थिपर्णमूले । वै निघ ।

त्रिपादिका । स्त्री । हंसपादीलतायाम् । रा नि व ५ ।

त्रिपादी । स्त्री । हंसपादीलतायां, कीटमारि कायाम् । वा सू १५ अ विदार्यादि । "द्वे पञ्चके गोपसुता त्रिपादी । रक्तवन्नालुकायां । वै निघ ।

त्रिपिबा (त्) । पु । लम्बकर्ण छागे । वै निघ ।

त्रिपिष्टपम् । क्ली । आकाशे । शब्दर ।

त्रिपुट (क) । पु । तालके । श र । गोक्षुर क्षुप । प मु । सतीलके मटर इति ख्यातद्विदल क्षुपे । र मा शिम्बीधान्यभेदे । খেসারি কলাই । হি খেসারি । गुणा—"त्रिपुटो मधुरस्तिक्तस्तुवरो रुक्षणो भृशम् । कफपित्तहरो रुच्यो ग्राहक शीतलस्तथा । किन्तु खञ्जत्वपङ्गुत्वकारी वातातिकोपन ॥" भ पू १ भ धा व । "रुची विशोषी मधुर प्रदिष्ट लघु कटोत्थस्त्रिगत बलिष्ठ । विबन्धशूलभ्रमशोफकर्त्ता दाहार्शहृद्रोगविकार कारी ॥" अ नि १५ अ । तसूपगुणा—'त्रिपुटानां कलायानां सूप स्वादुश्च वातल । आध्मानशूल जनक पित्तास्ररुचिवान्तिहा ॥" द्रव्यगुण ।

त्रिपुटकी । स्त्री । श्वेतत्रिवृति । वै निघ ।

त्रिपुटा । स्त्री । अरुणत्रिवृति । रा नि व ६ । कर्णस्फोटालतायाम् । रा नि व ३ । त्रिवृन्माले । क्रमुकचमके । प मु । स्थूलैलायाम् । सूक्ष्मैलायाम् । रा नि व ६।२३ । वार्षिकमल्लिकायाम् । मल्लिका-विशेष । रा नि व १०।२३ । क्षतीवृक्षे । गोक्षुरके । कुलत्थिकायाम् । वै निघ ।

त्रिपुटी (इन्) । पु । एरण्डे । श मा । स्त्री । त्रिवृति । তেউড়ি । अ टी भ ।

त्रिपुटीफल । पु । एरण्डवृक्षे । हारा ।

त्रिपुरभैरविका । स्त्री । रुद्रजटायाम् । भांड् इति भाषा । भैष पानीयभक्तवट्याम् ।

त्रिपुरभैरवरस । पु । ज्वरे रस । शुद्धविष १ भ टङ्गणक्षार (সোহাগার খই) २ भ गन्धक ३ भ हिङ्गुल (मतान्तरे ताम्र) ४ भ दन्ती वीज ५ भ । दन्तीक्वाथेन मर्द्दयेत् । मात्रा २ र । अनु आर्द्रकरस । रस र । रस को । अन्यो यथा—विष १ भ पिप्पली २ भ मरिच ४ भ

तास्र ५ भ हिङ्गुल ६ भ आर्द्रकरसेन मर्दयेत्। माषा १० र । भा स व्यु चि ।

त्रिपुरमल्लिका (मालिका)। स्त्री। क्षुद्र मल्लिकायाम्। रा नि व १०। तत्पर्य्याय,— क्षीमल्ली। त्रिका।

त्रिपुरमाली। स्त्री। वटपत्राकृतिपत्रपुष्पवृक्ष-भेदे। "मोहना त्रिपुरा सैता वटपत्रा च मोहिनी।" द्रव्याभि।

त्रिपुरा। स्त्री। त्रिपुरमालीवृक्षे। द्रव्याभि।

त्रिपुषा। स्त्री। त्रपुषायाम्। शब्दरत्ना। श च। स्त्री। त्रपुषफले। त्रपुषीबीजे। क्वाथवतिस्ट।

त्रिपुष्पा। स्त्री। अतिबलायाम्। वै निघ।

त्रिफला (ली)। स्त्री। Three myrobalans फलत्रये। त्रिफला। तत्पर्य्याय,— त्रिफली, फलत्रयं, फलत्रिक (रा), फान (मे)। सा चतुर्धा महती ह्रस्वा सुगन्धा मधुरा च। तयोर्महती आमलकादीनां प्रत्येकमष्टभागा। तदुक्तं—"पथ्या विभीतक धात्री त्रिफला महती स्मृता।" सियो पानीयकल्याणघृते। आमलक हरीतकीविभीतकेषु। रा नि व २२। द्वितीया— काश्मर्य्यमृद्वीकापरुषकफलेषु। गांगाय फल, किसमिस्, फल्स फल। "क्ष्माकाश्मर्य्यमृद्वीका परूषकफलानि च।" श्रीकण्ठ। त्रिफलायां द्रव्य वय समभाग देयम्। एषा योगेषु प्रधाना। गुणा —दीपनी पित्तकफघ्नी दृष्टिवर्द्धनी रूक्षा सत्र शोधनी मेहकुष्ठविषमज्वरनाशिनी च। भा पू १ भ। महाकुष्ठविषमज्वरपित्तघ्नी च। राजव। सुगन्ध त्रिफला यथा—जातीफललवङ्गपूगेषु। मधुरत्रिफला यथा—द्राक्षादाडिमखर्जूरेषु।

त्रिफलाघृतम्। क्ली। पाण्डुरोगे। गव्यघृत ४ श। पाकार्थं गोमूत्र १६ श। कल्कार्थं त्रिफला दन्तीचित्रकमूलवचाकाम्पिल्ल (कमला गुँडि)मिलित शराव। रस र। इद स्वल्पम्।

त्रिफलाद्यघृतम्। क्ली। नेत्ररोगाधिकारे घृतम्। गव्यघृत ४ श। क्वाथार्थ—त्रिफलारस १२ श स्वरसाभावे त्रिफला २ श जलं ४८ श शे १२ श। दुग्धं ४ श। कल्कार्थे—त्रिफला त्रिकटु यष्टिमधु कटुकी पुण्डरीक चन्द्रैला विडङ्ग नागेश्वर नीलोत्पलम् ... चन्दनं हरिद्रा दार्व्वी ...

क्ली। भा। इद मध्यमम्। अपर—गव्यघृत ४ श। क्वाथार्थ—त्रिफला २ श वारि १६ श शे ४ श। भृङ्गराजरसं ४ श वासारस ४ श। स्वरसाभावे वासामूल २ श वारि १६ श शे ४ श। शतमूलीरस ४ श छागदुग्ध ४ श, गुडूचीरस ४ श अभावे क्वाथ आमलकीरस ४ श। कल्कार्थ—पिप्पली शर्करा द्राक्षा हरीतकी आमलकी विभीतक नीलोत्पल यष्टिमधु काकोली गाम्भारीत्वक् कण्टकारी एषां मिलिता शराव (१ सेर)। भैष। रस र। इद बृहत्। तत्र यथा—घृत ४ श। क्वाथार्थे—त्रिफला ८ श वारि ६४ श शे १६ श। गव्यदुग्ध ४ श। सन्ध्यायां तिमिरनाशार्थं पेयम्। अन्यत—घृत ४ श शतावरीक्वाथ १८ श। कल्कार्थे—त्रिफला यष्टिमधु १ श। पाकान्ते मधु प्रक्षेप १ श। अन्यत् योनिरोगे—घृत ४ श। कल्कार्थे—त्रिफला भिण्टीद्वय गुडूची पुनर्नवा श्योनाक हरिद्रा दार्व्वी रास्ना अश्वगन्धा शतावरी एषां मिलित शराव (१ सेर)। गव्यदुग्ध १६ श। भा।

त्रिफाली। स्त्री। त्रिफलायाम्। रा।

त्रिबला। स्त्री। वाट्यालक नागबला श्वेत वाट्यालकेषु।

त्रिबलिः। स्त्री। जठरावयवविशेषे। पेटेर वड़्। भूरिप्र।

त्रिबलीकम्। क्ली। गुह्यद्वारे, पायौ। हे च।

त्रिभङ्गी (यष्टी) (खड्गी)। स्त्री। त्रिवृतायाम्। तेउडी। प गु। "सशर्करा कामलिनां त्रिभङ्गी हिता।" सियो कास चि। ज द कास चि। सु सू ४४ अ। चि १० अ।

त्रिभण्ड(द्र)म्। क्ली। मैथुने, सुरते। त्रिका।

त्रिमण्डला। स्त्री। कृच्छ्रसाध्यलूताविशेषे।

त्रिमद। पुं। विडङ्गमुस्तचित्रकेषु। "विडङ्गमुस्त चित्रेश्च त्रिमद।" पन्न श्व त्रिकत्रयनीदे।

त्रिमदत्रितयम्। क्ली। त्रिमदस्त्रिफला चेति द्वे। प्रयोगा यथ चि कषायादिलौह।

त्रिमधु। क्ली। मधुरत्रये, मधुघृतशर्करासु। रा नि व २२। गुणा—"मधुरत्रितयश्चाग्निदीपन कान्तिदायक। विषदोष रक्तपित्त तृष्णाञ्चैव ... ५१॥" वै निघ।

... पु। गीतवद्गिणीकारे।

त्रियष्टि । स्त्री । पर्पटके । ক্ষেৎপাবড়া । प मु ।

त्रियामा । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । नील्याम् । कृष्णत्रिवृति । उषा । रात्रौ । यमुनायाम् । ह ।

त्रिरेख । पुं । शङ्खे । শাঁখ । हे ।

त्रिलवणम् । क्ली । सौवर्चलसैन्धवविड़ानीति लवणत्रये । सियो सान्निपातिकज्व ॥ "मातुलुङ्ग द्रवरस कैचित्त्रिलवणान्वितम् ।" च द ज्व चि नन्दे । रा नि व २२ ।

त्रिलिङ्गगति । स्त्री । त्रिदोषगमनाख्याम् । भा म ४भ सु रो चि । "त्रिलिङ्गगतिदोषविरो ।"

त्रिलोहकम् । क्ली । स्वर्णरजतताम्रेषु । सुवर्ण रजत ताम्र नयमेतत्त्रिलोहक । रा नि व २१ । गुणा —त्रिलोहस्य गुणा प्रोक्ता पञ्चलोहसमता गुणे । वै निघ ।

त्रिवर्ग । पुं । त्रिकटुनि, त्रिफलायां, त्रिमदे च । सु चि २४ ।

त्रिवर्गहितयम् । क्ली । त्रिफलात्रिमदे । ত্রিফলা ও ত্রিমদ । रस र कषायलौहे ।

त्रिवर्णकम् । क्ली । गोक्षुरके । त्रिफलायाम् । त्रिकटुके मे । त्रिजातके । सु सू ४४ष ।

त्रिवर्णकृत् । पु । भरटे । কাঁকলাস । वै निघ ।

त्रिवर्णा । स्त्री । वनकार्पासाम् ।

त्रिवर्षिका । स्त्री । त्रिवर्षागवि । তিন বৎসরের গরু । हे ।

त्रिवल्ली । स्त्री । इन्दीवरायाम् । वै निघ ।

त्रिविक्रमरस । पु । अश्मर्यधिकारे रस । ताम्रभस्म तुल्येन छागदुग्धेन पक्वा, छागदुग्धपक्व ताम्रभस्म १ तो पारद १ तो गन्धक १ तो निर्गुण्डी (निसिन्दा) रसेन दिन मर्दयित्वा गोलकङ्कृत्वा वालुकायन्त्रे दिनैक पचेत । क्षीरे उद्धृत्य द्विगुञ्जा मात्रा देया । रस र ।

त्रिविधायतनम् । क्ली । इन्द्रियार्थासद्योग कर्मातियोग कालातियोगरूपेषु रोगाणां त्रिविध कारणेषु । च सू ११ष ।

त्रिविष्टपम् । क्ली । आकाशे । अ टी स्व ।

त्रिवीज । पु । श्यामाके । শ্যামা ধান । रा नि व १६ ।

त्रिवृतादिगण । पु । तदाख्यधोभागहरद्रव्य समूहे । यथा—"त्रिवृता श्यामा दन्ती द्रवन्ती (ইন্দুরকাণী) सप्तला (চামরকষা) शङ्खिनी (শ্বেত বুহ্মা) विषाणिका (কর্কটশৃঙ্গী, মেড়া-শিঙে) गवाक्षी (গোমুক, রাখালশশা) छगलान्त्री (বিষতাড়ক) स्नुक (মনসা সিজ্) सुवर्णक्षीरी (ঔষধবিশেষ বা শিয়ালকাঁটা) चित्रक किणिही (আপাং) कुश काश तिल्वक कम्पिल्लक (কমলাগুঁড়ী) पाटला पूग हरीतक्यामलकी विभीतक नीलिनी (নীল) चतुरङ्गुल (সোন্দাল) एरण्ड पूतिक (করঞ্জ) महावृक्ष (তেকাঁটা সিজ্) सप्तच्छदार्कज्योतिष्मत्यश्चेति अधोभाग हराणि ।" सु सू ३८ष ।

त्रिवृतिका । स्त्री । त्रिवृतायां । रा नि व ६ ।

त्रिवृत् (ता, त्त्रया) । स्त्री । (Ipomœa turpethum Syn Convolvulus turpethum) Turpeth Root स्वनामख्यात लतायाम् । তেউড়ী । हि तरबद, निशोत, नक्पतर, पिपोरी । म तिथड । क तिगडे । ते आलतेगड़ । ता शिवदइ । बम् फुटकुरी, निशो थोर । तत्पर्याय,—सर्वानुभूति, सुवहा, त्रिपुटा, त्रिवृता, त्रिभण्डी, रेचनी, सरला, सरणा, सर्सा रोचनी (भ), मालविका, मसूरी, श्यामा, अर्द्धचन्द्रा, विदला, सुषेणी, कालोञ्जिका, काल मेषी, काली, त्रिवेला, त्रिवृत्तिका (रा), श्वेता, सारा (शब्दर) । श्वेतकृष्णारुणभेदात् सा त्रिविधा । श्वेताया पर्याय,—त्रिवृत् रुकाक्षी, सुवहा, त्रिभण्डी, त्रिपुटा । कृष्णाया पर्याय,—श्यामा, पालिन्दी, सुषेणिका काला, मसूरविदला, अर्द्ध चन्द्रा, कालमेषिका (भ), पालिन्धी, काल मेषिका (भ) । अरुणाया पर्याय,—व्याघ्रादनी, कुटरणा, नि सुता, त्रिवृता, अरुणा (र), कलिङ्गा, परिपाकिनी (य) । सा गुणा —कटुरुणा क्रिमिश्लेष्मोदरानिलकुष्ठकण्डूव्रणघ्नी विरेचने प्रशस्ता च । रा नि व ६ । अरुणागुणा —स्वादु कषाया मृदु रेचनी रूक्षा कटुका पित्तकफापहा च । राज । च द विरेच्य चि । कृष्णागुणा —श्वेताया हीनगुणा विरेचनी तीव्रा मूर्च्छादाहमदभ्रान्ति कण्ठोत्कर्षकारिणी च । श्वेतागुणा —विरेचनी स्वादु उष्णा वातला रूक्षा पित्तज्वरश्लेष्मपित्त शोफोदरघ्नी च । भा । रेचनी अर्थात् विपक्वम

विपक वा मलादि द्रवतां नयेत् रेचयति च। शार्ङ्ग । एषा रक्तमूलैव ग्राह्या। सु सू १८।२९ अ । सियो च द र वि चि । तिव्रतामोदके ।

त्रिवृत्पत्रम्। क्ली। वटपत्रे। रस र। वह्नि भल्लातके।

त्रिवृत्पर्णी। स्त्री। हिलमोचिकायां। श च।

त्रिवृत्(ताख्य)स्नेहः। पु। तैलवसारूपे स्नेह द्रव्ये। भा।

त्रिवृत्तिका। स्त्री। त्रिवृति। रा।

त्रिवृन्तः। पु। पलाशवृक्षे। वै निघ।

त्रिवेणी। स्त्री। चातकपक्षिणि। के। गङ्गया यमुनासरस्वत्योर्वियोगस्थानरूपे तीर्थे।

त्रिवेला (ली)। स्त्री। त्रिवृतायां। তেউড়ী। रा नि व ६।

त्रिशङ्कुः। पु। चातकपक्षिणि। त्रिका। सुगन्ध मार्जारे। गन्धगकुल। वै निघ। विड़ालि। शलभे। मे। खद्योते। श मा। [निघ।

त्रिशतपत्रम्। क्ली। पुण्डरीके। पद्म। वै

त्रिशर्करा। स्त्री। गड़ोत्पन्ना हिमोत्था मधुरा चेति मिलितशर्करायाम्। "गुडोत्पन्ना हिमोत्पन्ना मधुरा चेति मिश्रिता, त्रिशर्करा।" रा नि व २२।

त्रिशाखपत्रः। पु। विल्ववृक्षे। रा नि व ११।

त्रिशिख। पु। विल्ववृक्षे। रा नि व ११। क्ली। त्रिशूले। किरीटे। हे। [व ७।

त्रिशिखिदला। स्त्री। मालाकन्दे। रा. नि

त्रिशिरा. (स्)। पु। ज्वरे। भाग।

त्रिशिरा। स्त्री। पाठायाम्। रा नि व ६।

त्रिशूली (इन्)। पं। पारदे। रस र छन्मा चि चण्डभैरवरसे।

त्रिशृङ्गी (इन्)। पु। रोहितमत्स्ये। রুই মাছ। मत्स्यकल्पतरु।

त्रिसन्धिः। स्त्री। पुष्पवृक्षविशेषे। কুঞ্জ বেলি। म त्रिसन्धि। क त्रिसङ्कि। तत्पर्याय,—साध्य कुसुमा, सन्धिवल्ली, सदाफला, त्रिसन्ध्याकुसुमा, काला, सुकुमारा, सन्धिजा। यस्य कुसुमानि सन्धिकाले एव विकसन्ति। सा रक्तसितासित कुसुमभेदात् त्रिधा। परन्तु गुणैस्तुल्या। गुणा— वातकफापहरा रुच्या लघ्वीवह्नी च। रा नि व १०।

त्रिसन्धिपुष्पदा। स्त्री। त्रिसन्धिवृक्षे। वै निघ

त्रिसन्धी। स्त्री। शुक्लत्रिसन्धी। वै निघ।

त्रिसन्ध्यम्। क्ली। त्रिसन्धिपुष्पे।

त्रिसन्ध्याकुसुमा। स्त्री। त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे। र नि व १०।

त्रिसन्ध्या। स्त्री। त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे। वै निघ।

त्रिसमम्। क्ली। समभागा हरीतकी शुण्ठी गुड़ूची च। रा नि व २२। गुणा—"समत्र रुचिकरं चक्षुष्यं मलशोधनम्। वात पित्त नाश यति॥" वै निघ।

त्रिसरः। पु। तिलौदने। वै निघ। हे च।

त्रिसरा। स्त्री। कृसरायाम्। 'तिलतण्डुल माषैश्च कृसरा त्रिसरेति।" प प्र,२ख।

त्रिसरी। पु। यस्यास्य सन्त्यङ्ग मित्रवर्ग केवलं शिरः कृष्ण स त्रिसरी। "अन्यवर्णस्य आहरः शिरः कृष्णं यदा भवेत्। त्रिसरी नाम स प्रोक्तः भर्त्तुः कुलविनाशनः॥" अ द १४।

त्रिसवनम्। क्ली। त्रिसन्ध्यस्नाने। च शा ५अ।

त्रिसिता। स्त्री। त्रिशर्करायां। रा नि व २२।

त्रिसुगन्धम् (न्धि)। क्ली। मिलितसमभाग त्वगेलापत्रेषु। रा नि व २२। च द वाताखण्ड कुष्माण्डे। गुणा—"तदर्कं मुखदुर्गन्धच्छेदनो मल भेदनः।" अर्क।

त्रिस्कन्धः (स्कन्धः)। त्रि। हेतुलिङ्गौषधज्ञान रूपे (आयुर्वेद)। त्रीणि हेत्वादीनि स्कन्धानि यस्मिन्। त्रयो हेत्वादय स्कन्धरूपा यस्य इति। च सू १अ।

त्रिस्रोताः (स्)। स्त्री। गङ्गायाम्। त्रिरिति ख्याते नदीभेदे। मे।

त्रिहिमम्। क्ली। श्वेतरक्तहरिचन्दनेतिख्याते चन्दनत्रये।

त्रिक्षारम्। क्ली। क्षारत्रये। रा नि व २२। समयवक्षारसर्जिक्षारटङ्कणक्षारेषु। क्षारास्त्रिसञ्जी पानरसे। च द।

त्रिक्षुर। पु। श्वेतकोकिलाक्षवृक्षे। শ্বেত কুলেখাড়া গাছ। र मा।

त्रिक्षुरी। स्त्री। गोक्षुरे। वै निघ रस र चि चि कुष्माण्डावलेहे।

त्रुटि (टी)। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम्। छोट एलाच। रा नि व ६। वा सू १५ष हृत्वादि। "कुष्ठ त्रुटी हैमवती।" चि क का षष्ठा चि। च द रा य चि लवङ्गाद्यचूर्णे। "त्रुटिसङ्कृता।" कट्फले। वै निघ।

त्रुटिबीज'। पु। कच्छ्रवृक्षे। कचु गाछ। श मा।

त्रुटीद्वयम्। क्ली। सूक्ष्मैलाया स्थूलैलायाश्च। वा श १५ श शिरोविरेचने। "त्रुटी पृथ्वीका शोधयन्त्याममाढकम्।"

त्रैकटु। क्ली। त्रिकटुके। चि क्र क स्त्री चि मक्कल्लयने।

त्रैफलम्। क्ली। त्रिफलायाम्। श चि।

त्रैलोक्यचिन्तामणिरस'। पु। ज्वराधिकारे रस। पारद हीरक स्वर्ण रौप्य ताम्र लौहम् अभ्र मुक्ता गन्धक शङ्खभस्म प्रवाल हरिताल मन शिला प्र समभागं चित्रकमूलक्वाथेन ७ दिनानि भावयेत्। अर्कनिर्यासेन (आकन्देर आठा) निर्गुण्डीरसेन चीलरसेन स्नुहीक्षीरेण (मनसार आठा) च प्र ३ दिनानि भावयित्वा पीतकपर्द काभ्यन्तरे दत्वा अर्कक्षीरेण टङ्कन सम्मर्द्य तेन कपर्दकमुखानि संलिप्य अथ कपर्दकानि भाण्ड मध्ये संस्थाप्य भाण्डमुख कृत्वा वालुकायन्त्रेण पचेत्। शीते सञ्चूर्ण्य चूर्णतुल्य रससिन्दूर तत् चतुर्थांश वैक्रान्तश्च सम्मिश्र निर्गुण्डीरसेन ७ चित्रक मूलरसेन च भावनाद्वय देयम्। मात्रा ४ र। भैष।

त्रैलोक्यडम्बररस। पु। नवज्वरे हित। पारद गन्धक ताम्र पिप्पली जैपाल कटुकी हरीतकी त्रिवृत् मधुरतिन्दुकफल, एषां प्र सम भागं स्नुहीक्षीरेण मर्द्दयेत्। मात्रा २ गुञ्जा। अनुपानं मधु। अन्य—रस २ भ गन्धक ४ भ अभ्र चित्रक विडङ्ग गुड़ूचीसार मोचक कृष्णजीरक त्रिकटु सैन्धवयवक्षाराणां प्र १ भ निर्गुण्डीबीजपूर रसेन मर्दयेत्। मात्रा ४ र। घृतेन देय। अन्य वातव्याधौ—हीरकभस्म शङ्ख विष मुस्तमुस्ता कान्तलौह, एषां प्र १ तो अभ्रभस्म ३ तो हृस सिन्दूर ४ तो कुमारीरसेन मर्द्य। र सा स।

त्रैलोक्यविजया। स्त्री। मकरध्वजे। सिद्धि गाछ। श च।

त्रैलोक्यविजयापत्रम्। क्ली। विजयापत्रे। सिद्धि। (मदनमोदके, लक्ष्मीविलासरसे)।

त्रैलोक्यसुन्दररस'। पु। उदररोगे रस। पारद १ तो गन्धक २ तो अभ्र सैन्धव विष कृष्णजीरक विडङ्ग गुड़ूचीसार वचा यवक्षार प्रत्येक ॥० तो निर्गुण्डीरसेन बीजपूररसेन च दिन मर्दयित्वा शोषयेत। मात्रा २ गुञ्जा। घृतेन सेव्य। रस चि ८श। अन्य—रस १ मा गन्धक २ मा कज्जलीकृत्य कुटजतालमूलीधुस्तूरकेशराज (केशुते) इन्द्रिघोषक (धुन्दुल) जयन्तीमण्डूक पर्णीणां (थूलकुडि) प्र शाणमितपत्ररसेन खल्ल येत्। र सा स।

त्रैष्टुभ। पु। सोमलतामेदे। सु चि २९श। See सोम।

त्रोटक। पु। श्लेष्मप्रकृतिकीटविशेषे। See कीट। सु कल्प ८श।

त्रोटि (टी)। स्त्री। पक्षिचञ्चौ। कट्फले। पक्षिणि। मत्स्यभेदे। मे।

त्रोटिहस्त। पु। पक्षिणि। श।

त्र्यञ्जनम्। क्ली। कालाञ्जन पुष्पाञ्जन रसा ञ्जनाख्ये अञ्जनत्रितये।। सूर्मात्रय। रा नि व २२।

त्र्यप्सम्। क्ली। घनेतरद्धनि। भटी।

त्र्यम्बकम्। क्ली। ताम्रे। तामा। रा नि व १३। [श ११।

त्र्यम्बकफल'। पु। नारिकेलवृक्षे। रा नि

त्र्यष्टकम्। क्ली। मद्यसाधनार्थं जलरघरााधार विशेषे। सु सू ४५ष। पु। राजिकायाम्। श्वेत सरिषा। रस र मू चि।

त्र्यस। पु। त्रिपुटक्षुपे। मटर गाछ। र मा। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। रा नि व १२। स्त्री। मुक्ताशुक्ति। वै निघ। वाचिकमल्लिकायाम्। मल्लिका। रा नि व १०।

त्र्यस्रफला। स्त्री। श्रङ्गाटवृक्षे। वै निघ।

त्र्याहिक। पु। ज्वरविशेषे। यो ज्वर तृतीय दिने भवति। "तृतीयेऽह्नि तृतीयक" इति। मा नि। [वै निघ।

त्र्यस्रफल (ला)। पु, स्त्री। नारिकेलवृक्षे।

त्र्यूषणः । प । नागकीट । त्रिका ।

त्र्याहिकज्वरः । पु । तृतीयाऽह्निभवे ज्वरे । चय स्त्री ।

त्रु(त्रू)ष(ण)म् । क्ली । त्रिकटुनि । शुंठि पिप्पल मरिच । रा नि व २२ । "पिप्पली शृङ्गवेरञ्च मरिच त्रूषण विदु ।" प प्र श्व ।

त्रूषणाद्यघृतम् । क्ली । घृतव्रि घृतम् । गव्यघृत ८ प । कल्कार्थ— त्रिकटुत्रिफलामिलित पल गुडपल जल ३२ प । "त्रूषणत्रिफलाकल्के बिल्वमात्रे गुडात् पल । सर्पिषोऽष्टपल पक्वा मात्रा मन्दानिल पिबत् ॥" च चि १८श्व । अन्यच्चात्र— "त्रूषण त्रिफलां द्राक्षां काश्मर्याणि परूषकम् । द्वे पाठे वरल व्याघ्री स्वगुप्तां चित्रक शटीं । ब्राह्मी तामलकीं मेदां काकनासां शतावरीं । त्रिकण्टकां विदारीञ्च पिष्ट्वा कर्षसम घृतात् । प्रस्थ चतुर्गुणक्षीर सिद्धं कासघ्न पिबेत् ॥" कल्कार्थ—त्रिकट्वादीनां प्र २तो दुग्ध १६श घृत ४ श । च चि २२श्व ।

त्रूषणाद्यमण्डूरम् । क्ली । पाण्डुरोगे हित । त्रिकटु त्रिफला मुस्ता विडङ्ग चवी (चई) चित्रक मूल दारुहरिद्रा गुडत्वक् स्वर्णमाक्षी पिप्पलीमूल देवदारु, एषां प्र चूर्ण २ प चूर्णसमष्टिद्विगुण शुद्धमण्डूर गोमूत्र मण्डूरात् ८ गुणम् । गोमूत्रे मण्डूर पक्वा घनीभूते चूर्णप्रक्षेपो देय । भैष ।

त्रूषणाद्यलोहम् । क्ली । स्थौल्याधिकारे । त्रिकटु त्रिफला चव्य काचलवण (स्वकच) सैन्धव लवण बिट्लवण सौवर्चललवणम् (सचल) अभ्र सीमराजी लौहभस्म, एषां प्र समभाग । रस र ।

त्रूषणम् । क्ली । त्रूषणे । वै निघ ।

त्वक् । स्त्री । वल्कले । छाल । मे । इन्द्रिय विशेषे । स्पर्शेन्द्रिये । गुडत्वचि । दारचिनि । रा नि व ६ । तालीशपत्रे । वै निघ । चर्मणि । चामुण्डा । यथा—"चौरस्य प्रथमामस्य यथा सन्तानिका भवेत् । तथा त्वच । पूर्वा ... सा स्मृता ॥ शरीरे ... अष्टधरा त्रि ... विद्याना प्रथमो ... । तास्मिन् ... अह वि ...

स्थूलमूलानि दृश्यन्तेऽन्यतमानीति षट् त्वच । षडङ्ग शरीरमवतत्य तिष्ठन्ति ।" च शा ७ मसृतम् मत त्वच आह । १ अवभासिनी लोहिता ३ श्वेता ४ ताम्रा ५ वेदिनी ६ रोहिणी ७ मांसधरा चेति । तत्र १मा सर्ववर्णानवभासयति, व्रीहेः अष्टादशभागप्रमाणा सिध्मपद्मकण्टकाधिष्ठाना । २या व्रीहेः षोडशभागप्रमाणा तिलकालकन्यच्छव्यङ्गाधिष्ठाना । ३या द्वादशभागप्रमाणा चर्मदलाधिष्ठाना । ४र्थी अष्टभागप्रमाणा किलासकुष्ठाद्यधिष्ठाना । ५मी पञ्चभागप्रमाणा कुष्ठविसर्पाधिष्ठाना । ६ष्ठी व्रीहिप्रमाणा ग्रन्थ्याद्यधिष्ठाना ७मी व्रीहिद्वयप्रमाणा भगन्दरविद्रध्यधिष्ठाना । सु शा ४श्व ।

त्वक्खण्डुर । पुं । व्रणे । धारा ।

त्वक्गन्ध । पु । वनगरबी । कूनो ८ग । वै घट वि । [रमा

त्वक्छदः । प । चोरीमरणे । क्षीवकपूरी

त्वक्तरङ्ग. (क.) । पु । वल्याम् । रा नि व १८ चमारकीलि । वै निघ ।

त्वक्पञ्चकम् । क्ली । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्ष वेतसवल्कलेषु । रा नि व २२ ।

त्वक्पत्रम् । क्ली । दारुचिनीविशेषे । कलमी दारचिनि । तेजपत्रे । मे । पु । हिङ्गुवृक्षे । वै निघ ।

त्वक्पत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्राम् । हिङ्गुवृक्षे । तमालपत्रे । वै निघ । कारव्याम् । कृष्णजीरक । मे ।

त्वक्पाक । पु । शुक्ररोगे । तल्लक्षण यथा— "पित्तरक्तकृतो ज्ञेय त्वक्पाको ज्वरदाहवान् ।" सु नि १४श्व ।

त्वक्पुष्पम् । क्ली । रोमाञ्चे । त्रिका । किलासे । छुली । वै घ ।

...ष्पिका । स्त्री । पिप्पल्याम् । शिग्रु । किलासे । धवल, छुली । त्रिका ।

... । स्त्री । श्वित्ररोगे । किलासे । धवल,

... । स्त्री । स्पर्शज्ञतायाम् । 'सुग ... मृदु कर्कश । म ... त्य ते ॥" निद्रा ।

त्वक्सार' । पु । गणचुपे । শণগাছ । रा नि व ४ । रम्भ्रणि । रा नि व ७ । वंशलोचनायाम् । ব শলোচন । गुड़त्वचि । सु सू ४४अ । वृषी । भम ।

त्वक्सारनिर्यासविषम् । क्ली । स्थावरविष भेदे । यस्य त्वक्सार निर्यासस्य विषम् । तानि सप्त यथा—अन्त्रपाचककर्त्तरीयसौरीयककरघाट करम्भनन्दनवराटकानीति । "त्वक्सारनिर्यासविषै रुपयुक्तैर्भवन्ति हि । आस्यदौर्गन्ध्यपारुष्यशिरोरुककफ मस्रवा ॥" सु कल्प २अ ।

त्वक्सारभेदिनी । स्त्री । चुद्रचुञ्चुचुपे । रा नि व ४ ।

त्वक्सारा । स्त्री । वंशरोचनायाम् । रा नि व ६ ।

त्वक्सुगन्ध । पु । नागरङ्गवृचे । नारাঙ্গী লেবুর গাছ । भा । त्वर्ङ्ग ।

त्वक्सुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । एलबालुके । वै निघ । जटा । [निघ ।

त्वक्स्वाद्वी । स्त्री । त्वक्सारे । দারচিনি । वै

त्वक्स्वाप । पु । स्पर्शाज्ञतायाम् । निदा ।

त्वक्चीरम् । क्ली । तवचीरे, वंशलोचनायाम् । वै निघ २भ कास चि ।

त्वक्चीरी । स्त्री । चीरशुक्लायां, वंशरोचनायाम् । रा नि व ६ ।

त्वग । पु । गुड़त्वचि ।

त्वगङ्कुर । पु । रोमाञ्चे । त्रिका ।

त्वगाचीरा (री) । स्त्री । वंशलोचनायाम् । जटा । भम ।

त्वगूर्मि' । स्त्री । वच्याम् । मांसलोलतायाम् । रा नि व १८ ।

त्वगन्ध । पु । नागरङ्गवृचे । নারেঙ্গী । रा नि व ११ ।

त्वगङ्गम् । क्ली । रक्तधातौ । रक्त । कृमि, रोधि । रा नि व १८ ।

त्वग्दोष । पु । चर्मरोगे, शीतपित्तोदर्दकुष्ठ कोठादौ । চর্ম্ম রোগ, কোঠাদি । निदा ।

त्वग्दोषापहा । स्त्री । सोमराज्याम् । रा नि व ४ ।

त्वग्दोषारि' । पु । हस्तिकन्दे । रा नि व ७ ।

त्वग्ध्वंसी । स्त्री । वंशत्वचि ।

त्वग्भो । क्ली । चर्मघटके । চাম্‌চিকি । व निघ ।

त्वग्भेद । पु । व्रणे । व निघ ।

त्वचम् । क्ली । गुडत्वचि । দারুচিনি । गुणा —गुरु शीत कफवातघ्न शुक्रामशमन कण्ठशोध नच । रा नि व ६ । सिवीरपिचि खण्डखाद्य लौहे ।

त्वचा । स्त्री । मिष्टवल्कले । দারচিনি । चर्मणि । वल्कले । शर ।

त्वचाङ्ग । पु । नागरङ्गवृचे । रा नि व ११ ।

त्वचापत्र । पुं । हिङ्गुवृचे । क्ली । त्वचायाम् । দারচিনি । शर ।

त्वचिसार । पु । वंश । मद व ७ ।

त्वचिसुगन्धा । स्त्री । चुद्रैलायाम् । हारा ।

त्वच्यगण । पु । त्वक्प्रसाधनवर्गे तैलादौ । यथा—"तैलन्तु नवधा शीक्त वाकुची चक्रमर्दक । स्यौरेय पर्पटी सूक्ष्मा त्वच्योऽयं गण उच्यते ॥" चक्रं ।

त्वरारोह । पु । पारावते । वै निघ ।

त्वरितका । स्त्री, पु (क) । शीघ्रपाकिशालि धान्यभेदे । । सु सू ४६अ ।

त्वष्ट(ष्ट्र)म् । क्ली । ताम्रे । व निघ । वि । तनूकृते । চাঁচাছোলা । च ।

त्वष्टा (ष्ट्री) । स्त्री । ब्राह्मीशाके । व निघ ।

त्वाचम् । क्ली । त्वक्तैले । দারচিনির তেল । गुणा —"वह्निसायानिलहरमा मामादिपनाशनम् । वातज्वरं प्रशमनं सर्पादि दशनातिभित् । त्वा- तैलं रुचि सर्पि तोये विषं निमज्जति ।" चनि ।

—→○○○←—

त्र्यूषरः। पु। नागवीटे। त्रिका।

त्र्याहिकज्वरः। पु। तृतीयेऽह्नि भवे ज्वरे। अप स्त्री।

त्र्यु(त्र्यू)ष(ण)म्। क्ली। त्रिकटुनि। शुंठ पिप्पुल मरिच। रा नि व २२। "पिप्पली शृङ्ग वेरञ्च मरिच त्र्यूषणं विदुः।" प प्र २ख।

त्र्यूषणाद्यघृतम्। क्ली। यक्ष्मणां घृतम्। गव्यघृत ८ प। कल्कार्थ—त्रिकटुत्रिफलामिलित पल गुडपल जल ३२ प। "त्र्यूषणत्रिफलाकल्के बिल्वमात्रे गुडात् पल। सर्पिषोऽष्टपलं पक्वा मात्रां मन्दानिलः पिबेत्॥" च चि १८अ। अन्यत्रापि— "त्र्यूषणं त्रिफला द्राक्षा काश्मर्याणि परूषकम्। द्वे पाठे सरल व्याघ्री स्वगुप्ता चित्रक शटी। ब्राह्मी तामलकी मेदा काकनासा शतावरी। त्रिकण्टका विदारीश्च पिष्टा कर्षसमं घृतात्। प्रस्थं चतुर्गुणक्षीरं सिद्धं कासहरं पिबेत्॥" कल्कार्थ—त्रिकट्वादीनां प्र २तो दुग्ध १६श घृत ४ श। च चि २२अ।

त्र्यूषणाद्यमण्डूरम्। क्ली। पाण्डुरोगे हित। त्रिकटु त्रिफला मुस्ता विड़ङ्ग चवी (चई) चित्रक मूल दारुहरिद्रा गुडत्वक् स्वर्णमाक्षी पिप्पलीमूल देवदारु, एषां प्र चूर्ण २ प चूर्णसमष्टिद्विगुण शुद्धमण्डूर गोमूत्र मण्डुरात् ८ गुणम्। गोमूत्रे मण्डूर पक्वा घनीभूते चूर्णप्रक्षेपो देय। भैष।

त्र्यूषणाद्यलौहम्। क्ली। स्थौल्याधिकारे। त्रिकटु त्रिफला चव्य काचलवण (ववकच) सैन्धव लवण विट्लवण सौवर्चललवणम् (सचल) अभ्र सीमराजी लौहभस्म, एषां प्र समभाग। रस र।

त्र्यूषणम्। क्ली। त्र्यूषणे। वै निघ।

त्वक्। स्त्री। वल्कले। छाल। मे। इन्द्रिय विशेषे। स्पर्शेन्द्रिय। गुडत्वचि। दारचिनि। रा नि व ६। सालीशपत्रे। वै निघ। चर्मणि। चाम्ड़ा। यथा—"क्षीरस्य पच्यमानस्य यथा सन्तानिका भवेत्। पच्यमानस्य शुक्रस्य रजसश्च तथा त्वचः। पुन्यावभासिनी तासां सिध्मस्थानश्च सा स्मृता॥ शरीरे षट् त्वच—तद्यथा—उदकधरा असृग्धरा सिध्मकिलाससम्भवाधिष्ठाना कुष्ठसम्भवा धिष्ठाना अलजी विद्रधिसम्भवाधिष्ठाना यस्यां छिन्नायां ताम्यत्यन्ध इव च तम प्रविशति यां चाप्य धिष्ठाय अरूंषि जायन्ते पर्व्वसन्धिषु कृष्णरक्तानि स्थूलमूलानि दुश्चिकित्स्यतमानीति षट् त्वच एता षड़ङ्ग शरीरमवतत्य तिष्ठन्ति।" च शा ७अ। सुश्रुतस्तु सप्त त्वच आह। १ अवभासिनी २ लोहिता ३ श्वेता ४ ताम्रा ५ वेदिनी ६ रोहिणी ७ मांसधरा चेति। तत्र १मा सर्व्ववर्णानवभास यति, व्रीहेः अष्टादशभागप्रमाणा सिध्मपद्मकाधि ष्ठाना। २या व्रीहेः षोडशभागप्रमाणा तिल कालकन्यच्छव्यङ्गाधिष्ठाना। ३या द्वादशभागप्रमाणा चर्म्मदलाधिष्ठाना। ४र्थी अष्टभागप्रमाणा किलास कुष्ठाद्यधिष्ठाना। ५मी पञ्चभागप्रमाणा कुष्ठविसर्पा धिष्ठाना। ६ष्ठी व्रीहिप्रमाणा ग्रन्थ्याद्यधिष्ठाना। ७मी व्रीहिद्वयप्रमाणा भगन्दरविद्रध्यधिष्ठाना ०' सु शा ४अ।

त्वक्खरुर'। पु। अर्षी। हारा।

त्वक्कन्द'। पु। वनशूरणे। बुनो ओल। शौ यह चि। [रमा

त्वक्छद। पु। चीरीमहचे। शौवकुरको

त्वक्तारङ्गः (क')। पु। बल्याम्। रा नि व १८ चमारोलि। वै निघ।

त्वक्पञ्चकम्। क्ली। न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्ष वेतसवल्कलेषु। रा नि व २२।

त्वक्पत्रम्। क्ली। दारुचिनीविशेषे। कलमि दारचिनि। तेजपत्रे। मे। पु। हिङ्गुपत्रे। वै निघ।

त्वक्पत्री। स्त्री। हिङ्गुपत्राम्। हिङ्गुपदि। तमालपत्रे। वै निघ। कारव्याम्। कृष्णजीरा। ग।

त्वक्पाक। पु। शूकरोगे। तल्लक्षण यथा— "पित्तरक्तकृतो ज्ञेय त्वक्पाको ज्वरदाहवान्।" सु नि १४अ।

त्वक्पुष्पम्। क्ली। रोमाञ्चे। त्रिका। किलासे। छूली। ९अ।

त्वक्पुष्पिका। स्त्री। शिम्ब्याम्। शिम्। शितकुष्ठे। किलासे। धवल, छूली। त्रिका।

त्वक्पुष्पी। स्त्री। श्वित्ररोगे। किलासे। धवल, छूली। जटा।

त्वक्शून्यता। स्त्री। स्पर्शाज्ञतायाम्। "स्पृश्य माना त्वचा या तु शीतोष्ण मृदु कर्कश। न जानाति यदेन्द्रसा शून्येति परिकीर्त्यते॥" निदा।

त्वक्सार । पु । वंशवृक्षे । बाँशगाछ । रा नि व ७ । रम्भायाम् । रा नि व ०। वंशलोचनायाम् । वंशलोचन । गुड़त्वचि । सु सू ४८ अ । वैद्य । वम ।

त्वक्सारनिर्यासविषम् । क्ली । स्थावरविष भेदे । यथा त्वक्सार निर्यासज विषम् । तानि यथा—"पत्रपाचककर्कोटक [illegible] करघाट करम्भनन्दन वराटकानीति । "त्वक्सारनिर्यासविषैः कण्डुमोहभवन्ति हि । ध्माऽदीर्घ्मपाकश्च शिरोरुक्कफ मलाश्च ॥ सु कल्प २ अ ।

त्वक्सारभेदिनी । स्त्री । क्षुद्रवंशवृक्षे । रा नि व ४ ।

त्वक्सारा । स्त्री । वंशरोचनायाम् । रा नि व ६ ।

त्वक्सुगन्ध । पु । नागरङ्गवृक्षे । नारांगी लेबुर गाछ । भा । मवर्ग ।

त्वक्सुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । एलवालुक । वै निघ । जटा । [निघ ।

त्वक्स्वाद्वी । स्त्री । त्वक्सारे । दारचिनि । वै

त्वक्स्वाप । पु । स्पर्शाज्ञतायाम् । निदा ।

त्वक्क्षीरम् । क्ली । त्वक्क्षीरे, वंशलोचनायाम् । वै निघ २ भ कास चि ।

त्वक्क्षीरी । स्त्री । क्षीरशुक्लायां, वंशरोचनायाम् । रा नि व ६ ।

त्वग । पु । गुड़त्वचि ।

त्वगङ्कुर । पुं । रोमाञ्चे । तिका ।

त्वगाक्षीरा (री) । स्त्री । वंशलोचनायाम् । जटा । वम ।

त्वगूर्मि । स्त्री । भल्याम् । मांसलीलतायाम् । रा नि व १८ ।

त्वग्गन्ध । पु । नागरङ्गवृक्षे । नारेङ्गा । रा नि व ११ ।

त्वग्जम् । क्ली । रक्तधातौ । रक्त । कोंशि, रोम । रा नि व १८ ।

त्वग्दोष । पु । चर्मरोगे, शीतपित्तोदर्दकुष्ठ कोठादौ । चर्म रोग, कोठादि । निदा ।

त्वग्दोषापहा । स्त्री । सोमराज्याम् । रा नि व ४ ।

त्वग्दोषारि: । पु । हस्तिकन्दे । रा नि व ७ ।

त्वग्ध्वंसी । स्त्री । वज्रत्वचि ।

त्वग्भी । स्त्री । चर्मचटकै । चामचिकि । वै निघ ।

त्वग्भेद । पुं । क्षते । व निघ । -

त्वचम् । क्ली । गुड़त्वचि । दारुचिनि । गुणा —गुरु शीतं कफकासघ्नं शुक्रामशमन कण्ठशोधनम । रा नि व ६ । सिद्धोर पिचि खण्डखाद्य लौह ।

त्वचा । स्त्री । मिष्टवल्कले । दारचिनि । चर्मणि । वल्कले । श व ।

त्वचाङ्ग । पु । नागरङ्गवृक्षे । रा नि व ११ ।

त्वचापत्र । पुं । हिङ्गुवृक्षे । क्ली । त्वचायाम् । दारचिनि । श व ।

त्वचिसार । पु । वंश । मद व ७ ।

त्वचिसुगन्धा । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । हारा ।

त्वच्यगण । पु । त्वक्प्रसाधनवर्गे तैलादौ । यथा—"तैलन्तु मधुपा प्रोक्त वाकुची चक्रमर्दक । स्थौणेय पर्पटी व्यक्ता त्वच्योऽयं गण उच्यते ॥ चर्क ।

त्वरारोह । पु । पारावते । वै निघ ।

त्वरितका । स्त्री, पु (क) । शीघ्रपाकिशालि धान्यभेदे । । सु सू ४६ अ ।

त्वष्ट(ष्ट्र)म् । क्ली । ताम्रे । वै निघ । वि । तनूकृते । चाँचाछोला । च ।

त्वष्टा (ष्ट्री) । स्त्री । ब्राह्मीशाके । वे निघ ।

त्वाचम् । क्ली । त्वक्तैले । दारचिनिर तेल । गुणा —"वह्निमान्द्यानिलश्लेष्माऽऽनाहपनाशनम् । वाल्युत्कर्ष प्रशमन सर्वाहि दशनादिभित । त्वाच तैल रक्त यावि तीव्रे विष निमज्जति ।" भवि ।

थ।

थः। पु। पर्व्वते। मे। रोगविशेषे। भक्षणे। श र।

थुत्कारः। पु। निष्ठीवनत्यागानुकरणशब्दे।

थुथुक्रत्। पु। पक्षिविशेषे। थूत्कारि पाखी। वै,निघ।

थोडनम्। क्ली। आच्छादने। वै निघ।

थौनेयकः। पुं। ग्रन्थिपर्णे। गाँटियाला। अ चि ३य भगतने। श द विप घि।

द।

दः। पु। दन्ते।

दंशः। पु। दन्ते। हे च। मक्षिकाविशेषे। डाँश। अम। शीमाश्वनवृक्षे। मर्द्दिते। सर्प्पक्षते। मर्म्मणि। विश्व। त्रिका। वै निघ। दंशने। मे।

दंशकः। पु। कर्कटे। कुक्कुरे। वै निघ। मक्षिकायाम्। डाँश। झारा। तत्पर्य्याय,— वनमक्षिका (अ), गोमक्षिका, अरण्यमक्षिका, भ्रमरालिका (शब्दर), पांशुर, दंशक (हा), दुष्टमुख, क्रूर, क्षुद्रिका (रा), भङ्गारी, भ्रमरालिका (वि)।

दंशनम्। क्ली। दन्तेन कर्त्तने। कामड़ान। हे च। वर्म्मणि।

दंशनाशिनी। स्त्री। तैलकीटे। वै निघ।

दंशभीरु (क)। पु, स्त्री। मकुणे। महिषे। त्रिका।

दंशमूलः। पु। शिग्रुवृक्षे। सजिना गाछ। रा नि व ७।

दंशवदन। पु। कङ्कपक्षिणि। वै निघ।

दंशिका। स्त्री। वनमक्षिकाविशेषे। डाँश माछी, दोँयानी। वै निघ।

दंशी (इन्)। पु, स्त्री। कुक्कुरे। वै निघ। वन मक्षिकायाम्। क्षुद्रदंशी। दोँयानी।

दंष्ट्रः। पु। शूकरे। पद्म।

दंष्ट्रकम्। क्ली। ममटशविशेषे

दंष्ट्रा। स्त्री। हृद्दन्ते। दाड़ा। हे च। विष दन्ते। वै निघ।

दंष्ट्रायुध, (ष्ट्रास्त्र,)। पु। वनशूकरे। वै निघ।

दंष्ट्रिका। स्त्री। दाढ़िकायाम्। हे च।

दंष्ट्री (इन्)। पु, स्त्री। वन्यशूकरे। अम। सर्पे। श र।

दकम्। क्ली। जले। त्रिका। वा चि १अ।

दकलावणिकः। पु। यूषविशेषे। "नाति मांसासतुरसा दकलावणिका स्मृता"। अन्यच "अल्पमांसपटुक्लेदा दकलावणिका स्मृता।" वा टी १अ चरण।

दकोदरम्। क्ली। उदररोगभेदे। जलोदरी। "यः स्नेहपीतोऽप्यनुवासितो वा वान्तो विरिक्तोऽप्यथवा निरूढ। पिबेज्जलं शीतलमाशु तस्य स्रोतांसि दुष्यन्ति हि तद्वहानि। स्नेहोपलिप्तेष्वथ वापि तेषु दकोदरं पूर्ववदभ्युपैति। स्निग्धं महत् सम्परिवृत्तनाभि भृशोन्नतं पूर्णमिवाम्बुना च। यथा दृतिः क्षुभ्यति कम्पते च शब्दायते चापि दकोदरं तत्।" सु नि ७अ। [अ।

दग्धम्। क्ली। कर्तृणे। र। वि। भस्मीकृते।

... । महाशतावर्य्याम्। रा नि व ४।

पु। डोमकाके। डोम काक।

दग्धभूमिजशालिः । पु । दग्धक्षेत्रजशालौ । गुणा —"दग्धायामवनौ जाता शालयो लघु पाकिनः । किञ्चित्सतिक्ता मधुरा पाचना मल वर्द्धनाः ॥" राजनिव १६ । "दग्धग्रामाचले जाता शालयो लघुपाकिनः । सुपथ्या बद्धविण्मूत्रा रूक्षा श्लेष्मापकर्षिणः ॥" अत्रि १५ अ ।

दग्धमत्स्यः । पु । अग्निदग्धमीने । पोडा माछ । तस्य विवरणम् । "पलालैर्वेष्टितो मत्स्य कर्द्दमेन च लेपितः । दग्धोऽङ्गारे सलवणो दग्ध मत्स्य प्रकीर्त्तितः ॥" वैद्यकम् । गुणा —'दग्ध मत्स्यो गुरुर्वृष्यो रुच्यः प्राणवर्द्धनः । क्षीणशुक्राय ये केचित् भग्नजर्ज्जरिताश्च ये । नित्य स्त्रीसेविनो ये च क्षीणतेजस एव च । दग्धमत्स्यो हितस्तेषां सतैललवणान्वितः । तथाद्रीनगुण किञ्चिज्ज्ञेष्टमत्स्य उदाहृतः ॥" राज । [राजनिव १० ।

दग्धरुहः । पु । तिलकवृक्षे । टिल गाछ ।

दग्धरुहा । स्त्री । दग्धावृक्षे । हि कुरुडी । राजनिव ८ । [वैनिघ ।

दग्धवर्णकः । पु । रोहिषतृणे । ग्रामकर्पूर ।

दग्धक्षीरम् । क्ली । वैक्रान्तमणौ । भेषज्य पानीयभक्तवस्याम् ।

दग्धा । स्त्री । कुरुडी इति कोडुवी प्रसिद्ध वृक्षविशेषे । तत्पर्य्याय,—दग्धरुहा, दग्धिका, स्थलेरुहा, रोमशा, कर्कशदला, भस्मरोहा, सुदग्धिका । गुणा —कषाया उष्णा वातकफघ्नी अग्निदीपनी पित्तकोपनी च । राजनिव ८ ।

दग्धान्नम् । क्ली । दग्धभक्तं । पोडा भात । तत्पर्य्याय,—भिक्षिटा, भिस्सिटा, भिक्षिका (अ टी सा) भिस्सटा । अ ।

दग्धास्य (स्याह्व) । पु । कुमरिचवृक्षे । लङ्कामरिच गाछ । प सु । "दग्धास्य स्यात् तीक्ष्णपत्र चपट्ट कुमरीचक ॥" द्रव्याभि ।

दग्धाह्व । पु । तिलकपुष्पवृक्षे । वैनिघ ।

दग्धिका । स्त्री । दग्धायाम् । कुरुडीति कोडुवी । राजनिव ८ । दग्धान्ने । धरा वा आँटा भात । चाँचीति केचित् । भ ।

दग्धेष्टका । स्त्री । अग्निदग्धेष्टकायाम् । पाका इँट, झामा । हारा ।

दच्छद । पुं । ओष्ठे । ठोंट ।

दण्ड । पु । चतुर्द्दण्डमाने । षष्टिपलमिते काले अश्वे । यष्टिकायाम् । लाठी, छडि ।

दण्डकः । पु । वातव्याधिविशेषे । तल्लक्षण— "पाणिपादशिरःपृष्ठश्रोणिस्तभ्नातिमारुतः । दण्ड वत् स्तब्धगात्रश्च दण्डक सोऽनुपक्रमः ॥" भा । मरे । सु कल्प ७ अ । वा उ ५ अ ।

दण्डकन्द (कः) । पु । धरणीकन्दे । राजनिव ७ ।

दण्डकाकः । पु । स्वनामख्यातकाके । दाँड काक । हेच ।

दण्डधारणम् । क्ली । यष्टिधारणे । गुणा — "श्वसरीसृपव्यालविषाणिभ्यो भयापहम् । श्रम स्खलनदोषघ्न स्थविरे च प्रशस्यते । सत्त्वोत्साहबल स्थैर्यधैर्यवीर्यविवर्द्धनम् । अवष्टम्भकरश्चापि भय घ्नम् ॥" सु चि २४ अ । स्वनत सम्प्रतिष्ठानम् अवष्टम्भन शत्रुवारण भयघ्नमायुष्यम् । राज ।

दण्डपातः (तो) (इन्) । पु । सन्निपातज्वर विशेषे । लक्षण—"नक्त दिवा न निद्रामुपैति गृह्णाति मूढधीर्नभस । उत्थाय दण्डपाती भ्रमा तुर सञ्ज्वरी भ्रमति ॥" भा म १ भ ।

दण्डपालः । पु । चर्ईफरमत्स्यविशेषे । डान् कोणा माछ । हारा ।

दण्डपालकः । पु । दण्डमत्स्ये । डानकोणा माछ । मकुलमत्स्ये । भउल माछ । हारा ।

दण्डपाली । स्त्री । तुलायन्त्रे । दाँडिपाला । च सू १५ अ ।

दण्डबालाध । पु । हस्तिनि । शर ।

दण्डमत्स्य । पु । स्वनामख्यातमत्स्ये । दाँडिका माछ । हि दण्डारी । गुणा —"दण्डमत्स्यो रसे तिक्तः पित्तरक्तकफ हरेत् । वातसाधारण प्रोक्त पक्वली बलवर्द्धन ॥" भा । कफवायुपित्तघ्न तिक्त लघुश्च । राज ३प ।

दण्डमातङ्ग । पु । तगरे, पिण्डीतगरे । वैनिघ ।

दण्डयाम । पु । दिवसे । वैनिघ । यामे । मे ।

दण्डरी । स्त्री । डङ्गरीफले । रा ।

दण्डवालधि । पुं । हस्तिनि । शब्दर ।

दण्डवृक्ष (कः) । पु । स्नुहीवृक्षे । सिज् गाछ । राजनिव ८ ।

दण्डहस्तः (स्तो) (इन्) । पु । तगरपुष्पे । टगर फुल । रा नि व १०।२३ । पिण्डीतगरे । तगरपादुका । वै निघ ।

दण्डा । स्त्री । नागबलायाम् । वै निघ ।

दण्डापतानकः । पु । वातव्याधिभेदे । तल्लक्षणम्—"कफान्वितो यदा वायुर्धमनीर्ष्व व तिष्ठति । स दण्डवत्स्तम्भयति कृच्छ्रो दण्डापतानक ॥" सु नि १ अ ।

दण्डार' । पु । मत्तहस्तिनि । मे ।

दण्डालु । पु । स्वनामख्यातालुविशेषे । थाग आलु । पसु । "ताम्बूलपत्रो दण्डालुर्गन्धालु सोमवल्कल ।" इति द्रव्याभिधानम् ।

दण्डाहतम् । क्ली । पादशक्तिन विभागदधि कृते तक्रे । रा नि व १५ ।

दण्डिकः । पु । दण्डमत्स्य । डानकोणा माछ ।

दण्डिका । स्त्री । श्योणाकवृक्षे । व निघ ।

दण्डो (इन्) । पु । दमनकवृक्षे । दना । रा नि व १० ।

दण्डोत्पलम् । क्ली । वृक्षविशेषे । दण्डकलस, डानकुनि, आनपोना । हि डानिकुलहि । म सहदेवी । तच पीतश्वेतरक्तपुष्पभेदेन त्रिधा भवति । रमा । पीतपुष्पस्य पर्याया,—गोवन्दनी (र), देवसहा (त्रि), गन्धवल्ली, सहदेवी, सहा (र) । रक्तस्य पर्याया —विश्वदेवा । श्वेतस्य पर्याय,—दण्डोत्पला । गुणा —श्वासकासक्षय स्रम् अग्निदीप्तिकरत्व । राज ।

दण्डोत्पला । स्त्री । पीतपुष्पदण्डोत्पले । डान-पाना, डानकुनी । रमा । भेद अ पि वि हरन् क्षुधावतीगुल्माम् । "दण्डोत्पलाया मूलानि ।" मा क्री दृष्टायतेति । वे निघ अशी चि भल्लातकनिर्द ।

दत् । पुं । दन्ते । अ व ।

दतम् । क्ली । सर्वे । वैदनि ।

दद्रु (क) । पुं । क्षुद्रकुष्ठभेदे । दाद । तलक्षणं यथा—"सकण्डूरागपिडकं दद्रुमण्डलमुद्गतम् ।" मा नि । (क) कच्छपे । अ र ।

दद्रु(द्रू)घ्न । पु । चक्रमर्दवृक्षे । दादमारी गाछ । रा नि व ४ । भा कुष्ठ चि ।

दद्रु(द्रू)णः । त्रि । दद्रुरोगिणि । अम । अ टी र ।

दद्रुनाशिनी । स्त्री । वृक्षविशेषे । दादमर्द्दनी । तलिनीकीटे । रा नि व १६ ।

दद्रुमर्दी (इन्) । पु । (Cassia alata) दद्रुघ्नवृक्षविशेषे । दादमर्द्दनी ओषधिविशेष । हि दादमर्दन । ते सिमअविसि । उत् जादुमारि । ता सिमइअगति । 'अगदी दद्रुमर्दी स्यात् कोटारियाङ्कसुन्दर ।" इति कितिचित्तलम् ।

दद्रुरोगी (इन्) । त्रि । दद्रुरोगयुक्ते ।

दद्रुहनः । पु । चक्रमर्द्दवृक्षे । मे ।

दद्रू' । पु । दद्रुरोगे । अ टी भ ।

दधि । क्ली । श्रीवासे । सरल निर्यास । वसने । अ र । कपित्थे । वै निघ । दुग्धविकारे । गृहे । हि दही । म दहि । क मोसरु । तत्पर्याय,— क्षीरज, मङ्गल्य, विरल (रा), पयस्य, घनेतर, दधिद्रप्स (अ) । तद्भेदा —मन्दकदधि मधुरदधि मधुराम्लदधि अम्लदधि अत्यम्लदधि चेति । "आदौ मन्द तत स्वादु स्वाद्वम्लच तत पर । अम्ल चतुर्थमत्यम्ल पञ्चम दधि पञ्चधा ॥" तत्स्वरूप गुणा —"मन्दं दुग्ध यदव्यक्तरस किञ्चिद्घनं भवेत् । मन्द स्यात् सृष्टविण्मूत्र दोषत्रयविदाहकृत । यत् सम्यक् घनतां यात व्यक्तस्वादुरस भवेत् । अव्यक्ताम्लरस तत्तु स्वादु विज्ञेयदाहृतम् । स्वादु स्वादत्यभिष्यन्दि वृष्य मेद कफापह । वातघ्न मधुर पाकि रक्तपित्तप्रसादन । स्वाद्वम्ल सान्द्रमधुर कषायानुरस भवेत् । स्वाद्वम्लस्य गुणा ज्ञेया सामान्यदधिवर्ज्जन । यत्तिरोहितमाधुर्य्य व्यक्ताम्लत्व तदम्लकम् । अम्लन्तु दीपन पित्तरक्तश्लेष्मविवर्द्धन । तदत्यम्ल दन्तरोमहर्षकण्ठादिदाहकृत् । अत्यम्ल दीपनं रक्तवातपित्तकर परम् ॥" इति । निःसार दुग्धदधिगुणा —"असार दधि सग्राहि शीतल वातल गुरु । विष्टम्भि दीपनं रुच्यं ग्रहणीरोग नाशनम् । दधि पक्व दुग्धभव रुच्य स्निग्ध गुणोत्तमं । पित्तानिलापहं सर्व्वधात्वग्निबलवर्द्धनम् । सशरकरं दधि श्रेष्ठ तृषा पित्तास्र दाहजित् । सगुड वातनुद्वृष्य बृहण तर्पण गुरु ॥" भा पू २ भ दव । भा । "न नक्त दधि भुञ्जीत न चाप्यधिकमश्नुयात् (अघृतमश्नुयात्) । नामुद्गयूष नाक्षौद्र नोष्ण नामलकैर्विना ।" इति । राजि

दण्डहस्त,(स्तो) (इन्)। पु। तगरपुष्पे। टेगर फूल। रा नि व १०।२३। पिण्डीतगरे। तगरपादिका। वै निघ।

दण्डा। स्त्री। नागबलायाम्। वै निघ।

दण्डापतानकः। पु। वातव्याधिभेदे। तल्लक्षणम्—"कफान्वितो यदा वायुर्धमनीष्वेव तिष्ठति। स दण्डवत्स्तम्भयति कृच्छ्रो दण्डापतानकः॥" सु नि १ अ।

दण्डारः। पु। मत्तहस्तिनि। मे।

दण्डालुः। पु। स्वनामख्यातालुविशेषे। थाम आलु। पसु। "ताम्बूलपत्रो दण्डालुर्गन्धालुः सोमवल्कलः।" इति द्रव्याभिधानम्।

दण्डाहतम्। क्ली। पादजलीन विभागदधि कृते तक्रे। रा नि व १५।

दण्डिकः। पु। दण्डमत्स्ये। डाकोणा माछ।

दण्डिका। स्त्री। गोधाकवृक्षे। वै निघ।

दण्डी (इन्)। पु। दमनकवृक्षे। दना। रा नि व १०।

दण्डोत्पलम्। क्ली। वृक्षविशेषे। म णुकरुम, डानदूनि, अनपोला। हि डानिकुनुई। म सहदेवी। तत्र पीतश्वेतरक्तपुष्पभेदेन त्रिधा भवति। रमा। पीतपुष्पस्य पर्य्याया,—गोवन्दनी (र), देवसहा (वि), गन्धवल्ली, सहदेवी, सहा (र)। रक्तस्य पर्य्याया—विश्वदेवा। श्वेतस्य पर्य्याय,—दण्डोत्पला। गुणा—श्वासकासघ्नम् अपिदोषिकरत्व। राज।

दण्डोत्पला। क्ली। पीतपुष्पदण्डोत्पले। डान-पाता, डानदूनी। रमा। भेषज विधि च इत्यत् सुधापतीगुल्माम्। "दण्डोत्पलाया मूलानि।" मा को दूर्व्वावर्त्तने। वै निघ अभी चि भल्लातकलेहे।

दत्। पु। दन्ते। अ व।

दत्रम्। क्ली। सर्व्वे। वेदनि।

दद्रु' (क')। पु। क्षुद्रकुष्ठभेदे। दाद। तल्लक्षणं यथा—"सकण्डूरागपिडकं दद्रुमण्डलमुद्गतम्।" मा नि। (क) कच्छपे। अ र।

दद्रु(द्रू)घ्न। पु। चक्रमर्द्दवृक्षे। चाकन्दा गाछ। रा नि व ४। भा कृत नि।

दद्रुघ्नपत्रम्। क्ली। दद्रुमर्द्दपत्रे। अ चि।

दद्रु(द्रू)णः। त्रि। दद्रुरोगिणि। अम। अ टी र।

दद्रुनाशिनी। स्त्री। कृमिविशेषे। दादमर्द्दनी। तलिनीकीटे। रा नि व १९।

दद्रुमर्दी (इन्)। पु। (Cassia alata) दद्रुघ्नवृक्षविशेषे। दादमर्द्दनी ओषधिविशेष। हि दादमर्दन। ते सिमअविसि। उत् जादुमारि। ता सिमइअगति। "अगदो दद्रुमर्दी स्यात् कीटारिर्याङ्गसुन्दर।" इति किचित्तत्तम्।

दद्रुरोगी (इन्)। त्रि। दद्रुरोगयुक्ते।

दद्रुहन'। पु। चक्रमर्द्दवृक्षे। मे।

दद्रूः। पु। दद्रुरोगे। अ टी भ।

दधि। क्ली। श्रीवासे। सरल निर्यासे। वसने। अ र। कपित्थे। वै निघ। दुग्धविकारे। दई। हि दही। म दहि। क मोसरु। तत्पर्य्याय,— क्षीरज, मङ्गल्य, विरस (रा), पयस्य, घनेतर, दधिद्रप्स (अ)। तद्भेदा—मन्दकदधि मधुरदधि मधुराम्लदधि अम्लदधि अत्यम्लदधि चेति। "आदौ मन्द ततः स्वादु स्वादम्लञ्च ततः परम्। अम्लं चतुर्थमत्यम्लं पञ्चमं दधि पञ्चधा॥" तत्स्वरूप गुणा—"मन्दं दुग्धं यदव्यक्तरसं किञ्चिद्घनं भवेत्। मन्दं स्यात् सृष्टविण्मूत्रं दोषत्रयविदाहकृत्। यत् सम्यक् घनतां यातं व्यक्तस्वादुरसं भवेत्। अव्यक्ताम्लरसं तत्तु स्वादु विज्ञैरुदाहृतम्। स्वादु स्यादत्यभिष्यन्दि वृष्यं मेदः कफापहम्। वातघ्नं मधुरं पाकि रक्तपित्तप्रसादनम्। स्वादम्लं सान्द्रमधुरं कषायानुरसं भवेत्। स्वादम्लस्य गुणा ज्ञेया सामान्यदधिवज्जने। यत्तिरोहितमाधुर्य्यं व्यक्ताम्लं तदम्लकम्। अम्लन्तु दीपनं पित्तरक्तश्लेष्मविवर्द्धनम्। तदत्यम्लं दन्तरोमहर्षकण्ठादिदाहकृत्। अत्यम्लं दीपनं रक्तवातपित्तकरं परम्॥" इति। निःसार दुग्धदधिगुणा—"असारं दधि सग्राहि शीतलं वातलं गुरु। विष्टम्भि दीपनं रुच्यं ग्रहणीरोगनाशनम्। दधि पक्वदुग्धभवं रुच्यं स्निग्धं गुणोत्तमम्। पित्तानिलापहं सर्व्वधात्वग्निबलवर्द्धनम्। सशर्करं दधि श्रेष्ठं तृष्णापित्तास्रदाहजित्। सगुडं वातहृद्वृष्यं वृंहणं तर्पणं गुरु॥" भा पू २ भ दव। भा। "न नक्तं दधि भुञ्जीत न चाप्यघृतशर्करम् (अघृतशर्करम्)। नामुद्गयूषं नाक्षौद्रं नोष्णं नामलकैर्विना॥" इति। रात्रि दधिसेवननिषेधविधौ। भा पू २ भ। चर। सु।

"पीनसे चातिसारे च शीतके विषमज्वरे। अरुचौ मूत्रकृच्छ्रे च कार्श्ये च दधि शस्यते। रक्तपित्तविकारेषु कफोत्थेषु न तद्धितम्। ज्वरासृक्पित्तवीसर्पकुष्ठपाण्ड्वामयान् क्रमात्। प्राप्नुयात् कामलाञ्चाग्रिं विधिं हित्वा दधिप्रियः॥" राजवल्लभः। दधिविशेषगुणा स्वस्वपर्य्यायेषु द्रष्टव्याः। सुजाता त्वम्लमन्दजातभेदेन त्रिविधेति शिवदासकृतभेदाः। सा गुणाः—अम्लविपाकं संग्राहि गुरु उष्णगुणं वातघ्नं शुक्रमेदोबलश्लेष्मपित्तरक्ताग्निवर्द्धकं मुखरोचकं शोथकरम् अरुचिघ्नं विषमज्वरमूत्रकृच्छ्रपीनसघ्नञ्च। मन्दकम् अनभिव्यक्ताम्लं दधि, मलमूत्रनिःसारकं विदग्धपाकं त्रिदोषवर्द्धकञ्च। मधुरदधि कफकरं बलकरं मेदोवर्द्धकञ्च। तृतीयं दधिसामान्यगुणम्। चतुर्थमाग्नेयं पित्तरक्तकफवर्द्धकञ्च। पञ्चमं दन्तहर्षरोमाञ्चकण्ठदाहकरञ्च। वाग्भटः। शारददधिगुणाः—"शारदं दधि गुर्व्वम्लं रक्तपित्तविवर्द्धनम्। शोफतृष्णाज्वरार्त्तानां करोति विषमज्वरम्।" हैमन्तदधिगुणाः—"गुरु स्निग्धं सुमधुरं कफकृद्बलवर्द्धनम्। हृद्यं मेध्यञ्च हैमन्तं पुष्टिदं तुष्टिवर्द्धनम्॥" वसन्तदधिगुणाः—वातलं मधुरं स्निग्धं किञ्चिदम्लं कफात्मकम्। मलकृद्दोषकृत्प्रोक्तं वसन्ते न प्रशस्यते॥' ग्रीष्मदधिगुणाः—"लघु चाम्लं भवेद्ग्रीष्मे चात्युष्णं रक्तपित्तकृत्। शोषभ्रमपिपासाकृत् दधि प्रोक्तं न शैशिके। तथा—"दध्यम्लं गुरु वातदोषशमनं संग्राहि मूत्रावहं बल्यं शोफकरञ्च रुच्यशमनं वह्नेश्च शान्तिप्रदम्। कासे श्वासमपीनसेषु विषमे शीतज्वरे स्याद्धितं रक्तोद्रेककरं करोति सततं शुक्रस्य वृद्धिं पराम्॥" राजनिर्घण्टः १५। स्वादु हृद्यं रोचनं माङ्गल्यञ्च। राजः। दधिसरः। दग्धेर माथा। "दध्नस्तूपरि यो भागो घनः स्नेहसमन्वितः। स लोके सर इत्युक्तः। सरः स्वादु गुरुर्वृष्यो वातवह्निप्रणाशनः। साम्लो वस्तिप्रशमनः पित्तश्लेष्मविवर्द्धनः॥ भा। दधि नवधा गव्यादिभेदेन—अग्निमान्द्यकरं कासश्वासशीतज्वरेषु हितञ्च। लवणमरिचघृतशर्करामुद्गामलकपुष्परसहीनं न नित्यमश्नीयात्। तथा शरदि वसन्ते ग्रीष्मे रात्रौ कफविकारे पित्तदोषे च नाद्यात्। इति दधिवर्ज्ज्यानम्। त्रिकटुयुतं सधपचूर्णमिश्रं दधि कफघ्नं वातघ्नमग्निदीपनञ्च। तुहिनशिशिरकाले चातिपथ्यं देहदार्ढ्यं कान्तिञ्च करोति। इति प्रयोगदधिसेवनकालः। "दधि मधुरमोषदम्लं मधुराम्लं वा हितं न चात्युष्णम्। यावद्यावन्मधुरं दोषहरं तावदुक्तमिदम्।' राजनिर्घण्टः १५।

दधिकः। पु। श्रीवेष्टकवृक्षे। सरल, शालाई। हि शालाइ। शब्दरत्नावली। क्ली। दधिमिश्रितभक्तम्। भा।

दधिकूर्च्चिका। स्त्री। दध्ना सह पक्वे पयसि। छाना। रमा। "दध्ना सह पयः पक्वं सा भवेद्दधिकूर्च्चिका।' पसंग्रह। अत्र दधि दुग्धसमानं भाव्यम्। गुणाः—"वातघ्नी ग्राहिणी रूक्षा दुर्जरा दधिकूर्च्चिका।" राज।

दधिक्रा (न्) [क्रावान्]। पु। घोटके। के।

दधिचार। पु। दधिमन्थनदण्डे। हारा।

दधिजम्। क्ली। दध्नि। नवनीते। राजनिर्घण्टः १५।

दधिजलम्। क्ली। मस्तुनि। दग्धेर माठ। राजनिर्घण्टः १५।

दधित्थ। पु। कपित्थवृक्षे। रमा। चमृ ३म्। क्ली। कपित्थफले। शब्दरत्नावली। सियो हडदाह चि। चद विदार्थ्यादिलिपे। "दधित्थबीजपूरकम्।

दधित्थाख्य (ह्व)। पु। धूपविशेषे, सरलद्रवे। लोबान् इति लोके। रमा।

दधिद्रप्सम्। क्ली। घनेतरदधनि। के।

दधिनाम (कम्)। क्ली। कपित्थफले। कयेत् बेल। सियो हिक्काश्वास चि। "काशीशदधिनाम च।" पु (मा)। कपित्थवृक्षे। चद।

दधिपुष्पिका (ष्पी)। स्त्री। कटभीवृक्षे। कट्भ्याम्। राजनिर्घण्टः २३। श्वेतापराजितायाम्। राजनिर्घण्टः ३। शुक्लशिम्ब्याम्। आगाकुशी। वैनिघ। तन्नामकफलशाकविशेषे। ठिठिंगी, ढेँपी। हि कुन्दुरी। म गोडीकुन्दुली। क काकडोला, कुगरी। गुणाः—कटुः मधुरा शीतला सन्तापविनाशी वातकरी गुरु अरोचघ्नी च। राजनिर्घण्टः ७। बीजगुणाः—गुरु हृद्यं रूक्षं मलस्तम्भकं कफाग्निमान्द्यकरञ्च वातपित्तहरञ्च। वैनिघ। [वैनिघ।

दधिपूप (क)। पु। दधिवटके। दग्धेर बड़ा।

दधिफल। पुं। कपित्थवृक्षे। राजनिर्घण्टः ११।

दधिभवम्। क्ली। नवनीते। ननि। वैनिघ।

दधिमण्डः (स्तु)। पु, क्ली। दधिजलं। दधिर मात। इति रमा। गुणा —"मस्तु क्लमघ्नम्बल्य लघु भक्ताभिलाषकृत्। स्रोतोविशोधनं ह्लादि कफ तृष्णानिलापहं। अवृष्यम्प्रीणनं शीघ्रभिनत्ति मल सञ्चयम्॥" भा। "तत्पात्र दधिमण्डस्तु क्लमहर बल्य कषाय सर भुक्तिच्छेदकरं वृषोदरगदप्लीहा अर्शसां नाशनं। शीत शुद्धिकर कफानिलहर विष्टम्भ शूलापह पाण्डु आमविकारगुल्मशमनं मन्दं प्रशान्त लघु॥" रा नि व १५।

दधिमण्डजातकम्। क्ली। दधिमस्तुनि। च वि १८ अ पञ्चकोलघृते। [वै निघ।

दधिमण्डोद्भवम्। क्ली। नवनीते। ननि।

दधिमुखः। पुं। वानरभेदे। दर्व्वीकरजातीय सर्पविशेषे।

दधिलुप्तरसम्। क्ली। क्षीरसञ्जातदधनि। চিনিপাতা দই।

दधिलेहः। पु। दधिसरे। দয়ের সর, বা মাথা। रमा।

दधिवटी। स्त्री। औषधवटिकाविशेषे। ইহার গুঁড়া, হরিতাল গুঁড়া, ও ফুলের দ্বারা পারা, এবং জীরনাম্বরসে গন্ধক শোধন করিবে। ঐ পারা ১ তো ঐ গন্ধক ১ তো ইহার কজ্জলি, হরিতাল, বিষ, তুঁতে, এলবালুক, অভ্র, খাপর, স্বর্ণমাক্ষীক ও কান্তলৌহ প্রত্যেক ॥০ তো নিসিন্দা, শতাফট্‌কী, অপরাজিতা, জয়ন্তী ও চিতার মূল, ইহাদের রসে ভাবনা। বটী ১ রতিমা। भैष। कज्जलि २ तो हरिताल, विष, तुत्थम्, एलवालुकम्, अभ्रक, खर्पर स्वर्णमाक्षिक लौह प्रत्येकं प्रति ॥० तो। निर्गुण्डीजयन्तीज्योतिष्मती चित्रकरसेन क्वाथेन वा भावयेत्।

दधिवास्तुका। स्त्री। गोदन्तहरिताले। दुरा लभाभदे। इ निघ।

दधिशोणः। पुं। रक्तवानरे। दर्व्वीकरसर्प विशेषे। सु कल्प ४ अ। See सर्प। गोलाङ्गूल वानरे। মুখ পোড়া। त्रिका।

दधिसक्तव। पुं (बहु)। दध्युपसिक्तसक्तुषु। দইমাখা ছাতু বা ভুসালা। अम।

दधिसरः। पु। दध्यग्रभागे। म वै निघ। See दधि।

दधिसारम्। क्ली। नवनीते। हे च।

दधिस्नेहः। पुं। दधि घृतभागे, त्रिका। तत्पर्य्याय,—दधिसर (द दध्युत्तरम्, कट्वरम् (र)।

दधिस्नुता। स्त्री। स्वयम्पक्वायाम्। See तैलपर्णी।

दधिस्वेदः। पु। तक्रे। ঘোল। अट

दधीचा(च्य)स्थि। क्ली। हीरके। त्रि

दध्यग्रम्। क्ली। दधिसरे। वै निघ।

दध्यङ्गः। पु। सरलद्रवे। त्रिका।

दध्यानी। स्त्री। कटुकायां। কট্‌কী।

दध्याली। स्त्री। सुदर्शनालतायाम्। উদ্ভিদপ্রকৃতি। হি মদনমস্ত। रमा।

दध्याह्वः। पु। कपित्थवृक्षे। वै निघ।

दध्याह्वयः। पुं। सरलद्रवे। লোবা

दध्युत्तर(क)म्। क्ली। दधिसारे। सु सू ४२ अ।

दन्तः। पु। तरुप्रकाण्डे। रा नि व २ मे। गुल्मस्कन्धे। त्रि। सर्व्वसाधनात्यि दाँत। तत्पर्य्याय,—रदन, दशन, र द्विज, खद (शब्दर), द्विजन्मा, खादन स च शिशो षष्ठे मासि जायते। सुखबोध

दन्तकः। पु। पर्व्वतगर्त्ते। नागदन्त।

दन्तकठमडिः। पु। तन्नामकपालरो बालक निद्रितोऽपि दन्तशब्द करोति। बाल चि।

दन्तकरालः। पुं। दन्तरोगभेदे। सुकुमाराणां दशनानां समुद्भव।" मा उ

दन्तकर्षणः। पु। निम्बूवृक्षे। ले ग र।

दन्तकाष्ठः। पु। अर्कवृक्षे। खा अम्लवृक्षे। करञ्जवृक्षे। वै निघ। विका বঁইচী গাছ। रा नि व ९। क्ली। द काष्ठ। দাঁতন কাটি। सद्य दा कनिष्ठाङ्गुलिस्थूलम् चतुर्द्वादशाङ्गुलि की

छिकापरीणाहमज्वग्रथितमव्रणम्। निम्बखदिरयष्टिमधुकरञ्जभवम् ऋतुवीर्य्यरसदोषविशेषेषु प्रशस्तम्। अवेक्ष्य गुणं दोषञ्च रसं वीर्य्यञ्च योजयेत्।” सु चि २४ अ। “कषायं मधुरं तिक्तं कटुकं प्रातरुत्थितः। निम्बश्च तिक्तके श्रेष्ठः कषाये खादिरस्तथा। मधूको मधुरे श्रेष्ठः करञ्जः कटुके तथा।” च सू ५ अ। “केऽप्यत्र करवीरार्कमरञ्जबकुलासनान्। दन्तकाष्ठाथमन्ये तु सर्व्वान् कण्टकिनोऽप्यधुः। गुवाकतालहिन्तालखर्ज्जूरैः केतकीगुते। नारिकेलेन ताढ्या च न कुर्य्याद्दन्तधावनम्। अर्दिती कर्णशूली च दन्तरोगी नवज्वरी। शोथी कासी च मूर्च्छार्त्तो दन्तकाष्ठं विवर्ज्जयेत्।” राज १प।

दन्तकाष्ठकम्। क्ली। आढ्ल्यक्षुपे। रा नि व ४। दन्तधावनकाष्ठे। [वै निघ।

दन्तकेतु। पु। लघुनिम्बवृक्षे। লেবুর গাছ।

दन्तघर्षणम्। क्ली। दन्तमार्ज्जने। দাতমাজা।

दन्तघात। पु। निम्बूवृक्षे। शिशोर्दन्तकडमडिरोगे। वै निघ।

दन्तचाल, (न)। पु। दन्तरोगविशेषे। দাঁত নডা। “चालश्चलद्भिर्दशनैर्भक्षणादधिकव्यथैः।” वा उ २१ अ।

दन्तच्छद। पु। ओष्ठे। হলা।

दन्तच्छदा। स्त्री। मधुरविम्बाम्। विम्बाम्। কুঁদুর। তেলাকুচা। वै निघ।

दन्तच्छदोपमा। स्त्री। कुन्दुरी। विम्बाम्। रा नि व ०।

दन्तध(धा,प)वनम्। क्ली। दन्तमार्ज्जने। দাঁত মাজা বা দাঁতন করা। दन्तधावनकाष्ठे। দাঁতন কাঠি। दन्तधावनविधि—“प्रातर्भुक्त्वा च मृद्वग्रं कषायकटुतिक्तकम्। भक्षयेद्दन्तपवनं दन्तमांसान्यबाधयन्। केऽप्यत्र करवीरार्ककरञ्जबकुलासनान्। दन्तकाष्ठाथमन्ये तु सर्व्वान् कण्टकिनोऽप्यधुः। निषिद्ध यथा—गुवाकतालहिन्तालखर्ज्जूरैः केतकीगुते। नारिकेलेन ताढ्या च न कुर्य्याद्दन्तधावनम्।” इति। दन्तधावने दिक्—“मन्यु स्याद्दक्षिणास्येन पश्चिमास्येन चामय। पूर्व्वास्येनोत्तरास्येन सम्पदो दन्तधावनात्॥” इति। दन्तकाष्ठव्यवहारे निषिद्धजना यथा—“अर्दिती कर्णशूली च दन्तरोगी नवज्वरी। शोथी कासी च मूर्च्छार्त्तो दन्तकाष्ठं विवर्ज्जयेत्॥” इति। राज १प।

दन्तधावन। पु। खदिरवृक्षे। अ द १२ अ। रा नि व ८। गुच्छकरञ्जे। रा नि व ९। बकुलवृक्षे। श च।

दन्तनाडी। स्त्री। दन्तमूलगतनाडीनामरोगे। दन्तनाली। सा पञ्चविधा वातपित्तकफसन्निपातागन्तुजनिमित्ता। “दन्तमूलगता नाड्यः पञ्च ज्ञेया यथेरिताः।” भा म ४भ मु रो चि।

दन्तपत्रकम्। क्ली। कुन्दपुष्पे। श च।

दन्तपातनयन्त्रम्। क्ली। दन्तोत्पाटनयन्त्रे। দাঁততোলা সাঁড়াশি। “शरपुङ्खमुखं यन्त्रं दन्तपातनमुच्यते।” अत्रि।

दन्तपाली। स्त्री। शिशोर्दन्तरोगे। वा उ २ अ।

दन्तपीठकम्। क्ली। दन्तवेष्टे। দাঁতের মাড়ি। अ द २ अ।

दन्तपुप्पुट (क)। पु। दन्तरोगविशेषे। দাঁতের মাড়ি ফোলা বা দাঁতের গোড়া ফোলা। “दन्तयोस्त्रिषु वाप्यत्र श्वयथुर्जायते महान्। दन्तपुप्पुटको नाम स व्याधिः कफरक्तजः।” भा म ४भ मु रो चि। “दन्तयोस्त्रिषु वा यस्य श्वयथुः सरुजो महान्। दन्तपुप्पुटको ज्ञेयः कफमारुतपित्तजः।” सु। “दन्तयोस्त्रिषु वा शोफो बदरास्थिनिभो घनः। कफासात्तीव्ररुक् शीघ्रं पच्यते दन्तपुप्पुटः॥” वा उ २१ अ।

दन्तपुष्प। पु। अश्वत्थवृक्षे। वै निघ। क्ली। कतकफले। श च।

दन्त(न्ता)फल। पु। पिप्पल्याम्। “दन्तफलस्तु पिप्पल्याम्।” रा नि व २३। क्ली। कतकफले। নির্ম্মালী ফল। श च।

दन्त(न्ता)फला। स्त्री। पिप्पल्याम्। रा नि व ६। अश्वल्यिकावृक्षे। वै निघ।

दन्तभाग। पु। हस्त्यग्रभागे। अम।

दन्तभेद। पु। दन्तरोगविशेषे। लक्षणम्—“दन्तभेदे द्विजास्तोदभेदरुक्स्फुटनान्विताः।” वा उ २१ अ।

दन्तमलम्। क्ली। दशनमले। দাঁতের ময়লা বা পাথুরি। হারা।

दन्तमांसम्। क्ली। दन्तवेष्टे। দাঁতের মাড়ি।

दधिमण्डः (स्तु) । पुं, क्ली । दधिजले । দধির মাৎ । রমা । যথা —"मस्तु क्लमहरम्बल्यं लघु भक्ताभिलाषकृत् । स्रोतोविशोधनं ह्लादि कफ तृष्णानिलापहम् । अवृष्यमोदनं शीघ्रभिनत्ति मल सञ्चयम् ॥" भा । "उष्णाम्लं सविपक्तिदं क्लमहरं बल्यं कषायं सरं भुक्तिच्छेदकरं तृषोदरगदप्लीहा र्शसां नाशनम् । स्रोतः शुद्धिकरं कफानिलहरं विष्टम्भ शूलापहं पाण्डुश्वासविकारगुल्मशमनं मस्तु प्रशस्तं लघु ॥" रा नि व १५ ।

दधिमण्डातकम् । क्ली । दधिमस्तुनि । च चि १८ अ पञ्चकोलघृते । [वै निघ ।

दधिमण्डोद्भवम् । क्ली । नवनीते । ननि ।

दधिमुखः । पुं । वानरभेदे । दर्व्वीकरजातीय सर्पविशेषे ।

दधिलुप्तरसम् । क्ली । चीरेऽस्माद्दघनि । চিনিপাতা দই ।

दधिलेहः । पुं । दधिसरे । দধের সর, বা মাথা । রমা ।

दधिवटी । स्त्री । औषधवटिकाविशेषे । ইহাতে শুঁড়া, হরিদ্রার শুঁড়া, ও কুলের দ্বারা পারা, এবং জীম্বাজরসে গন্ধক শোধন করিবে । ঐ পারা ১ তো ঐ গন্ধক ১ তো ইহার কজ্জলি, হরিতাল, বিষ, তুঁতে, এলবালুক, অভ্র, খাপর, স্বর্ণমাক্ষীক ও কান্তলৌহ প্রত্যেক ॥০ তো নিসিন্দা, লতাফট্‌কী, অপরাজিতা, জয়ন্তী ও চিতার মূল, ইহাদের রসে ভাবনা । বটী ১ সরিষা । ঔষ । কজ্জলি २ তো হরিতাল, বিষ, তুত্থম্, এলবালুকম্, অভ্রক, খর্পর স্বর্ণমাক্ষিক লৌহ प्रत्येकं ॥० तो । निर्गुण्डीजयन्तीज्योतिष्मती चित्रकरसेन वा भावयेत् ।

दधिवास्तुका । स्त्री । गोदन्तहरिताले । दुरा लभाभेदे । वै निघ ।

दधिशोणः । पुं । शक्रवानरे । दर्व्वीकरसर्प विशेषे । सु कल्प ४अ । See सर्प । गोलाङ्गुल वानरे । মুখ পোড়া । त्रिका ।

दधिसक्तव । पुं (बहु) । दध्युपसिक्तसक्तुषु । দইমাখা ছাতু বা রসালা । श्रम ।

दधिसक्तुः । पुं । रसालायाम् । प सु ।

दधिसरः । पुं । दध्यग्रभागे । দধির সর । वै निघ । See दधि ।

दधिसारम् । क्ली । नवनीते । हे च ।

दधिस्नेहः । पुं । दध्न स्नेहभागे, दधिसरे । त्रिका । तत्पर्य्याय,—दधिसर (रा), सर, दध्युत्तरगम्, कटूरम् (र) ।

दधिस्रवा । स्त्री । लवणखोट्याम् । श्र चि । See तैलपर्णी ।

दधिस्वेदः । पुं । तक्रे । ঘোল । মাঠা ।

दधीचा(च्य)स्थि । क्ली । हीरके । त्रिका ।

दध्यग्रम् । क्ली । दधिसरे । वै निघ ।

दध्यङ् । पुं । सरलद्रवे । त्रिका ।

दध्यानी । स्त्री । कटुक्या । कट्‌की । वै निघ ।

दध्याली । स्त्री । सुदर्शनालतायाम् । দয়েখয়ে, উন্নতিপুন্নতি । हि मदनमस्तु । रमा ।

दध्याह्व । पुं । कपित्थवृक्षे । वै निघ ।

दध्याह्वयः । पुं । सरलद्रवे । লোবান্ । रा ।

दध्युत्तर(क)म् । क्ली । दधिसारे । रमा सु सू ४६अ ।

दन्त । पुं । तदाख्यकार्ष्णे । रा नि व २ । कुञ्जे । मे । शैलशृङ्गे । त्रि । दन्तयसाधनाहनि दमने । দাঁত । तत्पर्य्याय,—रदन, दशन, रद (अ), द्विज, खरु (शब्दर), द्विजन्मा, खादन (हे) । स च शिशो षष्ठे मासि जायते । सुखबोध ।

दन्तकः । पुं । पर्व्वतशृङ्गे । नागदन्ते ।

दन्तकण्डमण्डि । पुं । तन्नामकबालरोगे । यत्र बालक निद्रितोऽपि दन्तशब्दं करोति । रसर वाल चि ।

दन्तकराल । पुं । दन्तरोगभेदे । "कराल सुकुमाराणां दशनानां समुद्भव ।" वा उ २१अ ।

दन्तकर्षण । पुं । निम्बुवृक्षे । লেবুগাছ । शर ।

दन्तकाष्ठः । पुं । अर्कवृक्षे । खदिरवृक्षे । अर्ज्जुनवृक्षे । करञ्जवृक्षे । वै निघ । विकङ्कतवृक्षे । বইচী গাছ । रा नि व ८ । क्ली । दन्तधावन काष्ठे । দাঁতনে কাঠি । तच्च द्वादशाङ्गुल कनिष्ठाङ्गुलिस्थूलम् अटङ्ग अग्रन्थि कीटाद्यचर्व्वा यातम् । तदुक्तं—"द्वादशाङ्गुलमायतम् । कनि

ष्टिकापरीणाहमऽव्रणयितमग्रषम्। निम्बखदिरयष्टिमधुकरञ्जमवम् कतुवीर्य्यरसदोषविशेषेषु प्रशस्तम्। अवेक्ष्यर्त्तुं च दोषञ्च रस वीर्य्यञ्च योजयेत्।" सु चि २४ अ। "कषाय मधुर तिक्त कटुकम्प्रातरुत्थित। निम्बश्च तिक्तके श्रेष्ठ कषाये खादिरस्तथा। मधुको मधुरे श्रेष्ठ करञ्ज कटुके तथा।' च सू ५ अ। "केऽप्यत्र करवीरासनकरञ्जवकुलासमान्। दन्तकाष्ठायमन्ये तु सव्वान् कण्टकिनोऽप्यथ। गुवाकतालहिन्तालखर्ज्जूरै केतकीयुतै। नारिकेलेन ताड्या च न कुर्य्याद्दन्तधावनम्। अर्दितो कर्णशूली च दन्तरोगी नवज्वरी। शोथी कासी च मूर्च्छार्त्तो दन्तकाष्ठ विवर्ज्जयेत्। राज १प।

दन्तकाष्ठकम्। क्ली। आहुल्यक्षुपे। रा नि व ४। दन्तधावनकाष्ठे। [वै निघ।

दन्तकेतु। पु। लघुनिम्बवृक्षे। लेबुर गाछ।

दन्तघर्षणम्। क्ली। दन्तमार्ज्जने। दाँतमाजा।

दन्तघातः। पु। निम्बूवृक्षे। शिशोर्दन्तकडमडिरोगे। वै निघ।

दन्तचाल (न)। पु। दन्तरोगविशेषे। दाँत नडा। "चालयन्नद्विजश्शनै भवणादधिकव्यथे।" वा उ २१ अ।

दन्तच्छद। पु। ओष्ठे। ठोंट।

दन्तच्छदा। स्त्री। मधुरविम्बाम्। विम्बाम्। कुन्दुरु। তেলাকুচা। वै निघ।

दन्तच्छदोपमा। स्त्री। कुन्दुरी। विम्बाम्। रा नि व ७।

दन्तध(धा,प)वनम्। क्ली। दन्तमार्ज्जने। दाँत माजा वा दाँतन करा। दन्तधावनकाष्ठे। दाँतन काठि। दन्तधावनविधि—"प्रातर्भुक्त्वा च मृद्वग्र कषायकटुतिक्तकम्। भचयेद्दन्तपवनं दन्तमांसान्यबाधयन्। केऽप्यत करवीरासनकरञ्जवकुलासमान्। दन्तकाष्ठायमन्ये तु सर्व्वान् कण्टकिनोऽप्यथ। निषिद्ध यथा—गुवाकतालहिन्तालखर्ज्जूरै केतकीयुतै। नारिकेलेन ताड्या च न कुर्य्याद्दन्तधावनम्॥ इति। दन्तधावने दिक्—'मत्यु स्याद्दक्षिणास्येन पश्चिमास्येन चामय। उदीच्यास्येन सम्पदो दन्तधावनात्॥" इति। दन्तकाष्ठव्यवहारे निषिद्धजना यथा—'अर्दितो कर्णशूली च दन्तरोगी नवज्वरी। शोथी कासी च मूर्च्छार्त्तो दन्तकाष्ठ विवर्ज्जयेत्॥" इति। राज १प।

दन्तधावन। पु। खदिरवृक्षे। म द १२ अ। रा नि व ८। गुच्छकरञ्जे। रा नि व ९। बकुलवृक्षे। श च।

दन्तनाडी। स्त्री। दन्तमूलगतनाडीनामरोगे। দন্তনালী। सा पञ्चविधा वातपित्तकफसन्निपाता गन्तुजनिमित्ता। "दन्तमूलगता नाड्य पञ्च ज्ञेया यथेरिता।" भा म ४ भ मु रो चि।

दन्तपत्रकम्। क्ली। कुन्दपुष्पे। श च।

दन्तपातनयन्त्रम्। क्ली। दन्तोत्पाटनयन्त्रे। দাঁততোলা সাঁড়াশি। "शरपुङ्खमुख यन्त्र दन्तपातनमुच्यते।" अत्रि।

दन्तपाली। स्त्री। शिशोर्दन्तरोगे। वा उ २ अ।

दन्तपीठकम्। क्ली। दन्तवेष्टे। দাঁতের মাড়ি। म द २ अ।

दन्तपुप्पुट (क)। पु। दन्तरोगविशेषे। দাঁতের মাড়ি ফোলা বা দাঁতের গোড়া ফোলা। "दन्तयोस्त्रिषु वाप्यत्र श्वयथुर्जायते महान्। दन्तपुप्पुटको नाम स व्याधि कफरक्तज।" भा म ४ भ मु रो चि। "दन्तयोस्त्रिषु वा यस्य श्वयथु सरुजो महान्। दन्तपुप्पुटको ज्ञेय' कफमारुतपित्तज।" सु। "दन्तयोस्त्रिषु वा शोफो बदरास्थिनिभो घन। कफासात्तोव्ररुक् शोघ्रं पच्यते दन्तपुप्पुट॥ वा उ २१ अ।

दन्तपुष्प। पु। अश्वत्थवृक्षे। वै निघ। क्ली। कतकफले। श च।

दन्त(न्ता)फल। पु। पिप्पल्याम्। "दन्तफलस्तु पिप्पल्याम्।' रा नि व २३। क्ली। कतकफले। নির্মালী ফল। श च।

दन्त(न्ता)फला। स्त्री। पिप्पल्याम्। रा नि व ६। पश्वत्थिकावृक्षे। वै निघ।

दन्तभाग। पु। हस्त्यग्रभागे। अम।

दन्तभेद। पु। दन्तरोगविशेषे। लक्षणम्—"दन्तभेद द्विजास्तोदभेदरुक्स्फुटनान्विता।' वा उ २ अ।

दन्तमलम्। क्ली। दन्तमले। দাঁতের ময়লা বা পাথুরি। हारा।

दन्तमासम्। क्ली। दन्तवेष्टे। দাঁতের মাড়ি।

दन्तमूलम्। क्ली। दन्तार्बुदरोग। रा नि व २०। दन्तवेष्टे।

दन्तमूलिका। स्त्री। दन्तीवृक्षे। श र।

दन्तरञ्जनम्। क्ली। कासीस। हिराकस्। श मा स।

दन्तरोगः। पु। दन्तगतमुखरोग। स अष्ट विध। यथा—दालन कृमिदन्त भञ्जनक दन्त हर्ष दन्तविद्रधि दन्तशर्करा कपालिका श्याव दन्तकश्चेति। भा। दन्तविद्रधिमगणय्य हनुमोक्ष माह। सु नि १६अ। अयस्य दन्तगतरोगे। अ द २९अ। See मुखरोग।

दन्तरोगो (इन्)। त्रि। दन्तरोगयुक्त।

दन्तलेखनम्। क्ली। अस्त्रविशेष। দাঁতের পাশুরি ছোলা। यथा—"एकधारं चतुष्कोणं प्रवृत्ताकृति चैकतः। दन्तलेखनकं तेन शोधयेद् दन्तशर्कराम्॥ अवि।

दन्तवल्.। पु। हस्तिनि। वै निघ।

दन्तवस्त्रम् (वास.)। क्ली, पु। ओष्ठे। रा नि व १८।

दन्तविद्रधि.। पु। दन्तवेष्टगतरोगविशेष। দাঁতের গোড়া ফোলা, দাঁৎকড়া। यत्र दन्त वेष्टगतदोषस्य सरक्तेन हेतुना बाह्यतो दाहरुजा युक्त महान् श्वयथु भित्र पूय स्रवेत् स दन्त विद्रधि। "दन्तमांसमाने बाह्यत श्वयथुं महान्। सदाहरुक् स्रवेद्भिन्न पूयास दन्तविद्रधि॥" भा म ४अ सु रो चि।

दन्तवीजः (क) (जा)। पु, स्त्री। दाडिम्ब वृक्षे। भा। रा नि व ११। (जा) अम्लाम्बाम्। वै निघ।

दन्तवेष्ट। पु। दन्तवेष्टनमांसे, दन्तमाढिकायाम्। দাঁতের মাড়ি। दुष्टशोणितजे तन्नामक दन्तवेष्टजरोग। यदि पूयरुधिर स्रवन् दन्ताश्च चला भवन्ति तदा दन्तवेष्ट इत्यभिधीयते। "स्रवन्ति पूय रुधिर चला दन्ता भवन्ति च। दन्तवेष्ट स विज्ञेयो दुष्टशोणितसम्भव॥" भा म ४अ सु रो चि।

दन्तवेष्टजरोग। पु। दन्तवेष्टनमांसगतमुख रोग। स षोडशविध (দাঁতের মাড়ির ১৬ রোগ) यथा—दन्तवेष्ट शौषिर महाशौषिर परिदरोपकुशौ वैदर्भ खलि(ल्ली)वर्द्धन (অাক্কেল দন্ত) अधिमांसक करालक, पञ्च दन्तनाडी वातादिभेदेन शीतादि दन्तपुप्पुट इति। "शीतादो गदित पूर्वं दन्तपुप्पुटकस्तथा। पुरुदोषोत्थितैर्न्य नृणां तु दश षट् तथा। दन्तवेष्ट सौषिरश्च महा सौषिर एव च। तत परिदर प्रोक्तस्तत्परमुपकुश स्मृत। वैदर्भश्च तत प्रोक्त खलि(ल्ली)वर्द्धन एव च। अधिमांसकनामा च दन्तनाड्य पञ्च च। दन्तविद्रधिरप्यत्र दन्तवेष्टेषु षोडश॥" भा म ४अ सु रो चि। भा नि। करालस्थाने दन्तविद्रधिमाह भावमिश्र। सुश्रुतस्तु करालक न गणयति। एषां लक्षणानि तत्तच्छब्दे द्रष्टव्यानि।

दन्तवैदर्भः। पु। दन्तमूलगतमुखरोगे। See वैदर्भ।

दन्तशङ्कु.। पु। तीक्ष्णाकृतककम्पचलदपवनदन्ते दन्ताहरणार्थे शस्त्रभेदे। 'शङ्कुवत् मुखं तस्य काष्ठमर्द्धाङ्गुलायतम्। चतुरस्र समञ्चैव तीक्ष्णधार समाहितम्। दन्तानां तस्य कायञ्च शस्त्र शौद्धि मुखाकृति। कपालिका शर्कराश्च दन्तानां तेन शोधयेत्॥ सु सू ८अ। सु टीका।

दन्तशटः। पु। दन्तशठे। अटीक।

दन्तशठः। पु। कपित्थवृक्षे। जम्बीरवृक्षे। रा नि व ११।२३। चाङ्गेर्याम्। आम्रातकवृक्षे। कम्मरङ्गवृक्षे। स। तिन्तिडीवृक्षे। वै निघ।

दन्तशठा (ठो)। स्त्री। चाङ्गेर्याम्। आम्र-वृक्षे। रा नि व ५। तिन्तिड्याम्। भा।

दन्तशब्द। पु। ग्रहमुष्टबालकस्य दन्तपीडन रोगे। দাঁত কড়মড় রোগ। लक्षणम्—'ऊर्द्ध निरीक्षते दन्तान् खादेत्कूजति जृम्भते।" मा नि।

दन्तशर्करा। स्त्री। दन्तगतमुखरोगे। দাঁতের পাথুরি। लक्षणं यथा—"मलो दन्तगतो यस्तु पित्तमारुतशोषित। शर्करेव खरस्पर्शा सा ज्ञेया दन्तशर्करा॥' मा नि।

दन्तशाणम्। क्ली। दन्तघर्षणी, दन्तनिर्घ्रूक्षण द्रव्यं। মাজন, মিশি। विका।

दन्तशिरा। स्त्री। दन्तवेष्टे। দাঁতের মাড়ি। श र।

दन्तशूलम्। क्ली। दन्तपीडे। दन्तार्बुदे। দাঁতের শূলুনি। रा नि म ७०।

दन्तशैथिल्यम्। क्ली। वातजदन्तरोगविशेषे। দাঁত আলগা। च स २०अ।

दन्तशोधनो। स्त्री। [illegible] मलाकाविशेषे। वङ्के।

दन्तशोफ। पु। दन्तमुदरोगे। रा [illegible]

दन्तहर्ष। पु। दन्तवहुरोगे। [illegible] ठेदा। तदुक्त—"शीतरूक्षप्रवाताम्ल [illegible] दिन्ता। पित्तमारुतकोपेन दन्तहर्षं [illegible] मानि। "दशना शीतमुष्ण [illegible] च। यन्त दन्तहर्षनु [illegible] सु। "शीतरूक्षप्रवाताम्ल [illegible] तव [illegible] दन्तहर्ष [illegible] भा।

दन्तहर्षक (ग)। पु। [illegible] जरा।

दन्ताघात। पु। [illegible] गाछ। राजनि [illegible]

दन्तायुध। पु। [illegible]

दन्तार्वुद। [illegible] गोजाइ [illegible]

दन्तालिका। [illegible]

दन्तावल। [illegible]

दन्तिका (न्ना)। [illegible]

दन्तिनो। [illegible]

[illegible]

[illegible] निघ।

न्तुरः । त्रि । उन्नदन्ते । नतानते । मे ।
न्तुरच्छदः (त्वक्) । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । गोँरा गाछ । रा नि व ११ । [निघ ।
न्तोज्ज्वला । स्त्री । स्वर्णजातीपुष्पवृक्षे । वै
न्तोद्भेदः । पु । बालदन्तोद्गमे । दाँत उठा । "दन्तोद्भेद शिशूनां सर्व्वरोगाणां कारणं मतं । विशेषाज्ज्वरविड्भेदकासच्छर्द्दि शिरोरुजाम् । अभि ष्यन्दस्य पोथक्या विसर्पस्य च जायते ॥" भा म उ ४भ ।
न्तोलूखलम् । क्ली । दन्ताधिष्ठानास्थनि । ातनि २० । च शा ७भ ।
न्दश' । पु । दन्ते । वै निघ ।
न्दशू(क.)लः । पु । सर्पे । वै निघ ।
म. । पु । दमनकक्षुपे । वै निघ । कर्द्दमे ।
मनम् । क्ली । दमनपुष्पे । दमा फुल । सि ोच द वा व्या चि महाराजत्र तत्ते । प । कुन्द ।वृक्षे । कुँदफुलेर गाछ । रा नि व १० । दम ाकवृक्षे । चिका । "दमनस्तुवरस्तिक्तो हृद्यो वृष्य ।गन्धिक । ग्रहणात् विषकुष्ठास्रक्लेदकण्डूत्रिदोष जित् ॥" भा ।
मनकः । पु । (Artemisia Scoparia or A Indica) दना इति ख्याते पुष्पक्षुपे । ना गाछ । प सु । हि दवणा । म दौणा । ामपर्य्याय,—पुष्पचामर, मदनक (त्रि), दमन ान्त, गन्धोत्कट, मुनि, जटिला, मुनिपुत्र, पोधन दण्डी, पाण्डुराग, ब्रह्मजटा, पुण्डरीक, ापसपत्री, पत्री, पवित्रक, देवशेखर, कुलपत्र वनीत, तपस्विपत्र (रा) । गुणा—शीतल तिक्त कषाय कटुक द्वन्द्वदोषत्रिदोषघ्न विष विस्फोटघ्न । अन्यच्च वन्यदमन वीर्य्यस्तम्भन ारी बलदायी आमदोषहारी च । रा नि व १० ।
मनी । स्त्री । अग्निदमनीनामक्षुपे । शोला । ा नि व ४ । नागदमन्याम् । नागदना । वै निघ ।
मयन्ती । स्त्री । भद्रमल्लिकापुष्पवृक्षे । मल्लिका फुलेर गाछ । रा नि व १० । कर्कटिकायाम् । ि निघ ।
सु(मू)ना (स्) । पु । अग्नौ । शब्दर ।
स्पती । पु (द्वि) । जायापत्यौ । वै निघ ।
म्भ' । पु । अतीसाररोग दाहकम्भविग्रथ । "नाभिर्द्दाङ्कुशकादधोऽर्धेगभिवहशास्थिमन्ते तथा । दाह प्रज्वलितावसम कथितो दम्भो ग्रहण्यातुरे ॥" तन्त्रान्तरम् । कल्कं । शब्दर । वञ्च । अ ।
दम्भफलः । पु । मधवृक्षे । मेओ । वै निघ ।
दम्भीरः । पु । खावपक्षिणि । (मक) मद्गिप । वै निघ ।
दम्यः । पु । वत्से । वृष । वै निघ ।
दरः । पु । गर्त्ते । वै निघ २भ मधुरत्व, विषमचिक्कादिकषाये । विषं । वै निघ । कन्दरे ।
दरकण्टिका । स्त्री । शतावर्य्याम् । रा नि व ४ ।
दरद् । पु । पर्व्वते । मे । तटभूमौ । सिकौ ।
दरद. । पु । हृषपवनशाके । नटे शाक । प सु । क्ली । हिङ्गुलधातौ । रा नि व १३ । र मा ।
दरहारः । पु । लघुबदरे । छोट कुल ।
दरिमेद. । पु । विट्खदिरवृक्षे ।
दरी (रि') । स्त्री । पर्व्वतगुहायाम् ।
दर्द्दरः । पु । पर्व्वते । मे । भेके ।
दर्द्दराम्न. । पु । मीनाम्लीने, व्यञ्जनविशेषे । श मा ।
दर्द्दरीक । पु । भेके । मेघे । उणा ।
दर्द्दुर. । पु । पुनर्नवायाम् । इन्द्रगोपकीटे । वर्षाभ्वाम् । रा नि व २२ । कृष्णाभ्रे । नीलाभ्रभेदे । रा नि व १३ । र चि ९भ । 'वलिदर्दुरपूतिलोह तापम् ।" भेके । मेघे । मे । शालिधान्यभेदे । अथ षष्टिकाद्धीनगुण । च सू २७भ ।
दर्द्दुरच्छदा । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।
दर्द्दुरदला । स्त्री । मण्डूकपर्ण्याम्, सा च ब्राह्मी, ब्रह्मी, वरम्बीति महाराष्ट्रे ख्याता । थुलकुडि ढेमन । भा म १भ चित्तभ्रमचि । "इत्युचित्त रुजोऽय दर्द्दुरदला ।"
दर्द्दुरपर्णी । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।
दर्द्रु (द्रू) । पु । लकुचवृक्ष । डेलो गाछ । रा नि व ९ । महाकुष्ठभेदे । दाद । मा नि । स्त्री । दद्रुरोगे । उणा ।
दर्द्रुघ्न । पु । चक्रमर्द्दवृक्ष । चाकन्दा गाछ । श र ।

दर्द्रुघ्नफलम् । क्ली । फलशाकविशेषे । मादमञ्जिनी । चक्रमर्द्दफले । टाकन्ला पोता । हि चकवड़ । गुणा—दोषहरम् अम्ल वातकफघ्न कण्डूकासक्रिमिश्वासदद्रुकुष्ठघ्न लघु च । भा पू १म भाग । See दद्रुघ्नी ।

दद्रु(द्रू)णः । त्रि । दद्रुरोगिणि । अ टी भ ।

दद्रु(द्रू)रोगी (इन्) । त्रि । दद्रुरोगयुक्ते । अ टी भ ।

दर्पः । पु । कस्तूरिकायाम् । मे । उष्मणि । त्रिका ।

दर्पणम् । क्ली, पु । नेत्रे । जटा । आदर्शे । आर्शि । तत्पर्याय,—मुकुर, आदर्श (अ), आत्मदर्श, मन्दर, दर्शन, प्रतिबिम्बात (शब्दर), कक, कर्कर (ज) । गुणा—मायुःश्रीकारित्व पापघ्नमलघ्न । राज २व ।

दर्पपतक । पु । कामदेवे । वै निघ ।

दर्पा । स्त्री । कस्तूर्याम् । वै निघ ।

दर्भः । पु । (Poa cynosuroides Syn Eragrostis cynosuroides) कुशतृणे । कुश तृण । हि दाभ । तै दुभ । अम । सु सू ३८अ । (Imperata cylindrica Syn Saccharum cylindricum) उलुके । उलू, थागड़ा । पसु । वा सू १५अ वत्सादि । "बहुलपल्लवदर्भदलाकरा ।" च सू ४अ । काश तृणे । अर । "काशा कुशा वल्वजाश तथेत्तु तीक्ष्णरोमशा । मौञ्जाश शाद्वलाश्चैव षड् दर्भाः प्रकीर्त्तिता ॥" वायुपु ।

दर्भक । पु । अक्षय पादरोगविशेषे । लक्षण —"मण्डूका विवर यस्य दर्भमुष्ककर भवेत् । तस्य दर्भक इत्युक्तो व्याधि कष्टचिकित्सित ॥" ज द २९अ ।

दर्भकुसुम । पु । कृमिजाती । उर्नादार कृमिजाति । वै निघ ।

दर्भपत्र । पु । काशतृणे । रा नि व ८ ।

दर्भपुष्प । पु । तन्नामकदर्वीकरसर्पविशेषे । राजिमत्स्यविशेषे । वैकरञ्जजातीयसर्पे । सु कल्प ४अ । See सर्प । कफजक्रिमिभेदे । च वि ७अ ।

दर्भमूलम् । क्ली । कुशमूल । उलुमूले । च द इन्द्री चि ।

दर्भर । पु । लावपक्षिणि । वै निघ ।

दर्भवटम् । क्ली । मल्लगर्भे । त्रिका ।

दर्भाग्रम । पु । पुरक्षदलघ्ने । उलूखड । रा ।

दर्भाह्वय । पु । मुञ्जतृणे । मुञ्ज । रा नि व ८ ।

दर्व । पु । हिंस्रप्राणिनि ।

दर्वरीक । पु । वायौ । वाद्यभेदे । सरा ।

दर्वि. (र्वी) (क) । स्त्री । सर्पफणायाम् । दर्विकायाम् । शता । अम । अर ।

दर्विका । स्त्री । दर्व्याम् । शता । अटी रा । कज्जलभेदे । काजल । तत्र सौवीर आम्रातुल्यमयूरशीकरदर्विकाचिक्ननीलभेदेन षट् भवति । तल्लक्षणम् अञ्जनशब्दे द्रष्टव्यम् । पुराणम् । गोजिह्वायाम् । वै निघ ।

दर्विपत्रिका । स्त्री । गोजिह्वायाम् । दाडिम्ना शाक । ज द १२अ ।

दर्वीकर । पु । सर्पजातिविशेषे । फणधर सर्प । लक्षण यथा—"रथाङ्गलाङ्गलच्छत्रस्वस्ति काङ्कुशधारिण । फणिन शीघ्रगतय सर्पा दर्वी करा मता ॥" वा उ ३६अ । दर्वीकरभेदा— कृष्णसर्प महाकृष्णकृष्णोदर श्वेतकपोतवलाहकमहासर्पशङ्खपालोहिताक्षगवेधुकपरिसर्पखण्डफणककुद पद्म महापद्म दर्भपुष्प दधिमुख पुण्डरीक भ्रुकुटीमुख विष्किरपुष्पाभिकीर्ण गिरिसर्पऋजुसर्प श्वेतोदरमहाशिरालगर्दाशीविषाश्चेति । दर्वीकरस्य प्रथमे विष वेगे श्यावत्व दुष्टस्य रक्त स्यात् । तथा मुखादी श्यावता स्यात् । द्वितीये ग्रन्थय, तृतीये शिरो गुरुत्वादय, चतुर्थे ष्ठीवनादय, पञ्चमे सन्धि विश्लेषश्च तन्द्रा पर्व्वभेद दाह हिक्का च, षष्ठे हृत्पीडाद्या, सप्तमे च शुक्र प्राप्य स्कन्धादिभङ्ग सर्वचेष्टानिवृत्तिश्च स्यात् । वा टी अरुण ।

दर्वीभृत् । पु । सर्प । शब्दर ।

दर्श । पु । अवलोकने । स ।

दर्शत । पु । सूर्ये । चन्द्रे । उणा ।

दर्शनम् । क्ली । नेत्रे । रा नि व १८ । स्पर्शे । स्वप्ने । स ।

दर्शनी । स्त्री । तैलकीटके । वै निघ ।

दर्शनीय । पु । अक्ष्णोः । श्वेतार्के । वै निघ ।

दर्शनोज्ज्वला । स्त्री । श्वेतजातीवृक्षे । वै निघ ।

दर्शविपत्। पु। चन्द्रे। इति हारा।

दलम्। क्ली। तेजपत्रे। रा नि व ६। वा उ ५ अ। षट् दसियो समशर्करचूर्णे। "गुडूचीत्वगा मरिचनागदललवंगैला।" पत्रे। पाता। त्रिका। अर्द्धांशे। लौला। पु। गन्धकी।

दलकोमलम्। क्ली। पद्मे। वै निघ।

दलकोषः। पु। मल्लिकापुष्पवृक्षे। वै निघ। कन्दपुष्पवृक्षे। श मा।

दलनिर्म्मोकः। पु। भूर्जवृक्षे। श मा।

दलनी। स्त्री। लोष्टे। ঢেলা। शब्दर।

दलप। पु। सुवर्णे। उणा।

दलपुष्पा। स्त्री। केतकीवृक्षे। কেয়া গাছ। रा नि व १०। श्वेतकेतकाम्। শ্বেত কেয়া। वै निघ।

दल(अर्द्ध)लाङ्गलकः। पु। तदाकारच्छेद विशेषे। य एकस्मिन् पार्श्वे छेद स दललाङ्गल काख्य। वा उ २८अ। "लम्बमेकतर यत्र सोऽर्द्ध लाङ्गलक स्मृत॥" सुचि८अ।

दलमालिनी। स्त्री। कचुकशाके। কচু শাক। वै निघ।

दलसायसी। स्त्री। श्वेततुलसीवृक्षे। वै निघ।

दलसारिणी। स्त्री। केमुकवृक्षे। কেঁউ গাছ। रमा।

दलसूचिः। पु। कण्टकवृक्षे। কাঁটা গাছ। कण्टके। কাঁটা। इति हारा।

दलस्नसा। स्त्री। पत्रशिरायाम्। পাতার শিরা। हेम।

दलहीनफला। स्त्री। सलिमालोवर्ग्गुर्ध्याम्। খেজুর বিশেষ। भा।

दला। स्त्री। नागवल्याम्। নাগিজা। पसु। श्मशमीदायाम्। শাকুনী, বনযমানী। रा नि व ६। [रा नि व ७। पलाशलोहितापि पत्रते।

दलाग्रलोहिता। स्त्री। चित्रीनामपत्रशाके।

दलाढक। पु। नागकेशरवृक्षे। নাগেশ্বর গাছ। गैरिके। গেরিমাটী। समुद्रफेने। आरण्यतिलवृक्षे। বন তিল। काष्ठे। पृश्नि চাকুলে। अकशाके। मे। करिकर्णे। कुन्द वृक्षे। शिरीषवृक्षे। हेम। कर्णिकायाम्। अ।

दलाढको। स्त्री। फणिज्झकवृक्षे। वै निघ। पृश्निपर्ण्याम्। চাকুলে। मे।

दलाढ्यः (का:)। पु। कुन्दपुष्पवृक्षे। वै निघ। पङ्ककवटे। দন্দলিয়া কাদা। त्रिका।

दलामलम्। क्ली। मूर्व्वायाम्। মূর্বা। मरु वकवृक्षे। মরুয়া। दमनकवृक्षे। দনা। मे। मदनवृक्षे। ময়না গাছ। श र।

दलाम्लम्। क्ली। चुक्रनामपत्रशाके। চুকা শাক। रा नि व ७।

दलाह्नम्। क्ली। तमालपत्रे। তেজপত্র। मद व ३।

दलिः। स्त्री, पु। लोष्टे। ঢেলা। शब्दर।

दलिकम्। क्ली। काष्ठे। हेम।

दलितम्। क्ली। विदले। ডাইল।

दलीमृगः। पु। विलेशयजन्तौ।

दलीगन्ध (न्धि:)। पु। सप्तपर्णवृक्षे। ছাতিম্ গাছ। त्रिका।

दवः। पु। अग्नौ। अटीमी। उपतापे। दवथौ, सुखतालीष्ठाना दाहे। वै निघ। वने। वनाग्नौ। अ। कन्दरे। ज।

दवदग्धकम्। क्ली। कतृणे। গন্ধতৃণ বা রামকর্পূর। रा नि व ८।

दवथु। पु। दवे, चक्षुरादिभ्यस्तीव्रोष्मप्रवृत्तौ। वा अ चि १अ। "उद्रिक्तपित्ते दवथु।"

दवाग्निः। पु। दावानले। हि।

दशकम्। क्ली। प्रसिद्धदशमले।

दशजटा। स्त्री। दशमूले। वै निघ २भ वा व्या विराजादिचूर्णे।

दशन। पु। दन्ते। अटीभ। कवचे। मे।

दशनवास। क्ली। ओष्ठे। अम।

दशनवीज। पु। दाडिम्बवृक्षे। वै निघ।

दशनाख्या। स्त्री। चाङ्गेर्य्याम्। আমরুল। चुक्रशाके। চুকাপালং। श च।

दशनोच्छिष्ट। पु। निश्वासे। म। अधर चुम्बने। मे।

दशपु(पू)रम्। क्ली। जलमुस्तायाम्, কৈবর্ত্ত মুস্তক। अम। अटीभ।

दशमूलकम्। क्ली। दशविधमूले। हस्ति मद्दिपीण्गशाजमेषाश्वगर्दभनरनारीणां मूत्रे। रा नि व २३।

दशमूलम्। क्ली। विल्वादिदशविधवृक्षमूले, पञ्चमूलीद्वये च। "विल्वश्योनाकगाम्भारीपाटला गणिकारिका। शालपर्णी पृश्निपर्णी वृहतीद्वय गोक्षुरम्॥" रा नि व २२। पर्य्यायः वातघ्न। वा सू १५ भद्रदार्व्वादौ। गुणा—दशमूल त्रिदोषघ्न श्वासकासशिरोरुजः। तन्द्राशोथज्वरानाह पार्श्वपीडारुचीर्हरेत्॥" भा। 'गण श्वासहरोऽप्येष कफपित्तानिलापहः। आमस्य पाचनश्चैव सर्व्वज्वर विनाशनः।" सुश्रु। सूतिकारोगहरम्। चक्र।

दशमूलघृतम्। क्ली। गुल्मे घृतम्। गव्यघृत ४ श। क्वाथार्थं—दशमूल ६४ प वारि ६४ श शे १६ श। कल्कार्थं—शुण्ठी पिप्पली मरिच यवक्षार सैन्धवलवणम्, एषां प्र २ प। च चि ५ अ।

दशमूलतैलम्। क्ली। कर्णरोगे तैलम्। पाठ—'दशमूलीकषायेण तैलप्रस्थं विपाचयेत्। एतत्कल्कं प्रदायैव वाधिर्य्ये परमौषधम्॥" तिल तैल ४ श दशमूल ४ श वारि १६ श शे ४ श। क्वाथार्थं—दशमूल १ श। च द। सा कौ। अन्यत शिरोरोगे—दशमूल प्र ६प करञ्जनिर्गुण्डी जयन्ती धुस्तूराणां प्र ८ प जल ६४ श शे १६ श। कटुतैल ४ श। कल्कार्थं—दशमूलधुस्तूर करञ्जनिर्गुण्डीजयन्तीनां प्र ८ तो। चक्राद्यादाव लेहकल्कमपि ददति वृद्धा। सा कौ।

दशरथ। पु। शरीरे। वै निघ।

दशराजो(न्)। पु। चन्द्रे। हे।

दशशतकरदुग्धम्। क्ली। अर्कक्षीरे। आकन्द आठा। वै निघ २ भ कषवक्र ज्व चि।

दशशताङ्घ्रि। स्त्री। शतावर्य्याम्। शतमूली। वै निघ।

दशशाक। पु। त्वक्पत्रमूलफलदण्डाङ्कुरपुष्प कपिकच्छूपर्पटकुमारीषु।

दशसारवटी। स्त्री। वातव्याधौ वटी। "यष्टि धात्री बला द्राक्षा एला चन्दनमालुकं। मधूकपुष्प खर्ज्जूरं दाडिमं पेषयेत्तम। सर्व्वतुल्या सिता योज्या पश्चाद्दै भक्षयेत्सदा। दशसारवटी ख्याता ।" र सा स।

दशा। स्त्री। बाल्याद्यवस्थायाम्, बाल्ययौवन प्रौढवार्द्धक्येषु। अश्वस्य चैतफलदशविधकालपरि-माणे। सा च समाहय सहादशदिन वर्षस्य श्रेयम्। "बासरा सप्तति द्वौ च वर्षाणाञ्च तथा तथ। दशाप्रमाण वाहानां शालिहोत्रेण कीर्त्तितम्॥" ज द ५ अ।

दशाकर्ष, (र्षिन्)। पु। प्रदीपे। हे।

दशाङ्ग। पुं। दशमूले। वै।

दशाङ्गगुग्गुलु। पुं। मेदोरोगे। त्रिकटु चित्रकमूल त्रिफला मुस्ता विडङ्ग एषां प्र चूर्ण १ तो गुग्गुलु ८ तो। भा।

दशाङ्गधूप। पुं। दशविधद्रव्यकृतधूपविशेषे। यथा—"पलाश गन्धपाषाणलाक्षान्माहिषगुग्गुलु। चतुरंश चन्दनञ्च जटामांसी च तावती। त्रिभाग सान्द्रक सार तावदेव हि बालकं। उशीरन्तु त्रिभाग स्यादघृतमष्टांशसमम्। कर्पूरी मृगनाभिश्च एकभागी प्रकीर्त्तितौ॥" अन्य—"वचाहिङ्गु विडङ्गानि सैन्धव गजपिप्पली। पाठा प्रतिविषा व्योष दशाङ्ग काश्यपोदितः॥' अय धूप सर्व्व ग्रहजित्। शा उ २ अ।

दशाङ्गलेप। पु। लेपार्थं दशाङ्गयोगविशेषे। "शिरीषमधुयष्टीच तगर रक्तचन्दन। एलामांसी निशायुग्म कुष्टबालकमेवच॥ इति सचूर्ण घोपोऽय पञ्चमाश्च घृतप्लुत। लपेन क्रियते सुश्रे दशाङ्ग इति सञ्ज्ञित॥ विसर्पञ्च विषस्फोटान् शोथदुष्टव्रणान् जयेत्॥' भा।

दशाङ्गुल। पु, क्ली। खर्व्वूजायाम्। खर्मुजा गाछ। भा।

दशाङ्घ्रि। पु। दशमूले। वा व्या महारास्नादौ।

दशानिक। पु। दन्तीवृक्षे। श च।

दशारुहा। स्त्री। कैवर्त्तमुस्तायाम्। रा नि व ६। केवर्त्तिकालतायाम्।

दशार्णा। स्त्री। नदीविशेषे।

दशाश्व। पु। चन्द्रे। शब्दर।

दशेन्धन। पु। प्रदीपे। शब्दर।

दशेर। पु। हिंस्रजन्तौ। उ।

दष्टपीडितम्। क्ली। दशनविशेषे। "दश पदानि चत्वारि तद्दष्टनिपीडितम्॥" वा उ ३५ अ।

दस्रः । पु । अश्विनीकुमारे । गर्द्दभे । मे । क्ली । तुहिने । उणा ।

दस्रौ । पु (द्वि) । अश्विनीकुमारौ । अम ।

दहनः । पु । चित्रकवृक्षे । रा नि व ६।२२ । वा सू १५अ । भल्लातकवृक्षे । रा नि व ११ । वि यौ ख भे चि चव्यादिलिहे । "तालीशशौरकतुगा दहने ।" वा सू १५अ वस्यादि । "दहनमीरट खिलविषापविका ।" च द अ अ चि । वृश्चिकाल्याम् । विछाती । रा नि व २३ । गुग्गुलौ । पक्षिविशेषे । पायरा । रा नि व १९ । क्ली । दाहे । अगुरुणि । काञ्जिकभेदे । ध निघ । अग्नौ । मे ।

दहनकेतनः । पु । धूमे । हे च ।

दहनविटपी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । ईश लाङ्गला ।

दहनाग(गु)रु । क्ली । दाहागुरुणि । रा नि व १२ ।

दहनारातिः । पु । जले । रा नि व १४ ।

दहनाश्रयः । पु । अग्न्याशये । भा ।

दहनी । स्त्री । मूर्व्वायां । मूर्गा । रा नि व ३ ।

दहनोपलः । पु । सूर्य्यकान्तमणौ । हे च ।

दहरः । पु । कुक्कुटे । बालके । मूषिके । मे ।

दक्षः । पु । अग्नौ । दावानले । उ ।

दक्षः । पु । कुक्कुटे । त्रिका । सि यो काम चि दशमूलघृते । वृक्षभेदे । विश्व । स्त्री (क्षा) पृथिव्याम् ।

दक्षाण्डम् । क्ली । कुक्कुटाण्डे । चक्र ।

दक्षाण्डत्वक् । स्त्री । कुक्कुटाण्डत्वचि । कुक्‌-डार डिमेर खोला । भैष नेत्र चि । भा म ४भ कर्णरी चि । "दक्षाण्डत्वक् च सा ।"

दक्षाय्यः । पु । गर्भे । वै निघ ।

दक्षिणः । पु । सव्येतरे । डाहिन । हे ।

दक्षिणदेशजा । स्त्री । लताकस्तूर्य्याम् । लता-कस्तूरी । श थि ।

दक्षिणवायुः । पु । मलयमारुते । दक्षिण वायु । गुणा—"मधुरश्चाविदाही च कषायानुरसो लघुः । दक्षिणो मारुतः श्रेष्ठ चक्षुष्यो बलवर्द्धनः । रक्तपित्तप्रशमनो न च वातप्रकोपनः ॥" सु ए ।

दक्षिणाचलः । पु । मलयपर्व्वते । हे ।

दक्षिणायनम् । क्ली । रवेर्द्दक्षिणतो गतौ । यदा रवि कर्कटराश्यवस्थितो भवति तदा तदारभते । तच श्रावणादिमासषट्के भवति । "कर्कटावस्थिते भानौ दक्षिणायनमुच्यते ।" सु सू ।

दक्षिणावर्त्तकी । स्त्री । वृश्चिकाल्यां । विछाति गाछ । रा नि व ८ । मेषशृङ्ग्यां । वै निघ ।

दक्षिणावर्त्तफला । स्त्री । वृद्धौषधे । वै निघ ।

दक्षिणावर्त्ता । स्त्री । मेषशृङ्ग्यां । रा नि व ६ ।

दक्षेयः । पु । गर्भे । वै निघ ।

दाडकः । पु । दन्ते । शब्दार्थकल्पतरु ।

दाडिका । स्त्री । चिबुके । दाड़ि । हे ।

दाडिमः । पु । एलायाम् । मे । (Punica Granatum) The Pomegranate.

स्वनामख्यातफलवृक्षे । दाडिम गाछ । हि आनार । म दाडिम । क दाडिम्ब । तें दानिम्मचेट्टु । उत् दालिम्ब । ता मादलइचेडिड । गुर्ज दालम । तत्पर्य्याय,—करक (अ), पिच्छपुष्प, दाड़िम्ब, पर्व्वरुट्, स्वादम्ल, पिण्डीर, फलशाड़व, शुक वल्लभ (त्रि), सुखवल्लभ (शब्दमा), रक्तपुष्प (र), डालिम (श टी भ), शुकादन (श), दाड़िमी सार, कुट्टिम, फलषाड़व, फलषाडव, रक्तबीज, सुफल, दन्तबीजक, मधुबीज, कुचफल, रोचन, मणिबीज, कम्बुफल, वृत्तफल, सुनील, नीलपत्र, नीलपत्रक । फलगुणा —मधुराम्लकषाय कासवातकफपित्तघ्न ग्राहि दीपनं लघूष्ण शीतल श्रमघ्न रुचिकरम् । दाड़िमम् अम्लमधुरभेदेन द्विविध, तयो प्रथम वातकफहारि, द्वितीय ताप हारि लघु पथ्यञ्च । रा नि व ११ । स्वादुस्वादम्ल-केवलाम्लभेदेन त्रिभेदमिच्छति भावप्रकाश —स्वादु तत्त्रिदोषहरं तृष्णादाहज्वरघ्नं हृत्कण्ठमुखदुर्गन्धघ्नं तर्पणं शुक्रलं लघु कषायानुरसं ग्राहि स्निग्धं मेधा बलावहम् । स्वादम्ल—दीपनं रुच्यं लघु किञ्चित् पित्तकरञ्च । अम्लन्तु—पित्तजनकं वातकफघ्नञ्च । तन्मूलञ्च क्रिमिहरम् । भा । हृद्यम् अम्ल श्वास रुचिदृष्णाहरं कण्ठशोधनं पित्तकफविशोधकम् । राज । "श्रेष्ठ वातादिकरुजाहरं दाडिमद्वा मयघ्नम् ।" अत्रि १०अ । क्ली । दाडिमफले । सि यो वड् दाहज्व चि ।

दाडिमत्वक्। स्त्री। दाडिमफलवल्कले। দাডিমের খোসা। वि यी अ सा चि छत्पलादि।

दाडिमपत्र(पुष्प:)कः। पु। रोहितकवृक्षे। বোনা, রয়না গাছ। रा नि व ८।

दाडिमप्रिय.। पु। शुकपक्षिणि। শুক পক্ষী। श र।

दाडिमभक्षण'। पु। शुकपक्षिणि। श च।

दाडिमाम्बु। क्ली। दाड़िम्बफलरसे। चक्र।

दाडिमाष्टकम्। क्ली। ग्रहण्यां हितम्। "कर्षोन्मिता तुगाक्षीरी चातुर्जातं द्विकार्षिकम्। यमानीधान्यकाजाजीग्रन्थिव्योष पलांशिक। पलानि दाडिमादष्टौ सितायाश्चैकत्र कृतम्॥" च द।

दाडिमी। स्त्री। दाडिमवृक्षे। वै निघ।

दाडिमीरस'। पु। दाडिमाम्बुनि। च द।

दाडिमीविषम्। क्ली। दाडमीचनामकविष भेदे। দাড়ুক্ষ। प सु।

दाडिमीसार.। पु। दाडिमवृक्षे। रा नि व ११।

दाडि(डो)म्बः। पु। दाडिमवृक्षे। प सु।

दाढा। स्त्री। दंष्ट्राभेदे। দাড়া। हे च।

दाढ़िका। स्त्री। दाडी इति ख्याते मुखावयवे। हे च।

दात्यूह। पु। शुकपक्षिणि। प सु। डहुक पक्षिणि। ডাক পাখী। तत्पर्य्याय,—काल कण्टक (च), कत्यूह, दात्यौह, कालकण्ठ, माधङ्ग, शुक्लकण्टक, शितिकण्ठ, कथाटुर, कटाहक (शब्दर), शाकमदग (त्रि), डाहुक (ज)। गुणा—वातघ्न हृद्य बलद शुक्रद नमग्रह। चनि २२अ। चातकपक्षिणि। त्रिका।

दात्यौह। पुं। जलकाके, दात्यूहे। श र।

दात्रम्। क्ली। अस्त्रविशेषे। দা।

दाधिक। त्रि। दधिसम्बन्धिनि। क्ली। दधि संस्कृतभक्ते। भा म ३भ चन्द्र श चि।

दानम्। क्ली। कुङ्कुमे। च द वा व्या चि १८अ अतो मसारश्चोतेनि। गजमदे। मे। तदकोटरज मधुनि। দুর্দুরে মধু। गुणा—रुच दीपन कफ च्छर्दिमेहघ्न। राज।

दानगन्धि। पुं। सप्तपर्णवृक्षे। हातिम।

दानवप्रिया। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। वै निघ।

दान्तः। पु। दमनकक्षुपे। দনা গাছ। रा नि व १०।

दामम्। क्ली, स्त्री। रज्जौ।

दामन'। पु। दमनकवृक्षे। वै निघ। क्ली। रज्जौ। स्त्री। (नी) पशुबन्धनरज्जौ। च।

दामबन्ध' (न)। क्ली। व्रणबन्धनविशेषे। लक्षण—"दामाकृतिश्चतुर्णादौ बन्धः स्याद्दाम सन्निभ।" इति। सु सू १८अ। दाम अनेकगो बन्धनीरज्जु। দৌকা। तदाकार चतुर्थादयुक्त दामबन्ध। च द।

दामाञ्चलम्। क्ली। अश्वादे पादबन्धनरज्जौ। हे च।

दामोदर। पु। व्याघ्रगलाख्यवैद्यकग्रन्थप्रणेतरि।

दाम्भिक। त्रि। वाचाले। पु। बके। रा नि व १९।

दायक.। पु। बालके। मे। पुत्र। हे च।

दारक। पु। ग्राम्यशूकरे। रा नि व १९। त्रि। विदारके। वै निघ। हरिद्रणस्थावरविषभेदे। चनि ३स्थान ५६अ।

दारकर्म्म। क्ली। विवाहे। त्रिका।

दारणम्। क्ली। कतकफले। নির্ম্মল ফল। श च। व्रणविदारणद्रव्ये। ফোড়া গলান ঔষধ। यथा—"चिरविल्वोऽग्निको दन्ती चित्रको हयमारक। कपोतगृध्रकङ्कानां पुरीषाणि च दारणम्। क्षारद्रव्याणि यानीह क्षारो वा दारणम्परम्॥" सु। पु। कतकवृक्षे। वै निघ।

दारद। पुं। हिङ्गुले। त्रिका। पारदे। मे। दरददेशीयविषे। विषमात्रे। अम। [१८।

दारबलिभुक्। पु। बकपक्षिणि। रा नि व

दारी। स्त्री। पाददारिनामक्षुद्ररोगे। "परि क्रमणशीलस्य वायुरत्यर्थरूक्षयो। पादयो कुरुते दारीं सरुजां तलसंश्रिताम्।" सु नि १३अ।

दारु। पुं क्ली। काष्ठे। अम। क्ली। दार्व्याम्। দারুহরিদ্রা। र सा सं मेदशुद्धररसे। च द पाण्डु चि। वै निघ ३भ च सा चि पाठादिक्वाथ। वा व्या मस्तकारोग्यचरतैले। देवदारुणि। प सु। त्रि यी मा च चि अष्टाङ्गाड़े। "धनिका[illegible]

मूल ।” घदज्वचि अपराजिताधूपे । बा ज्य राज्ञादि । ‘राज्ञाद्यधादमीदारु ।” दारुमूप । मार्भूज । रत्नाए । विमर्न्न । मे । कपुर हरिद्रायाम् । भा ।

दारुकम् । क्ली । देवदारुणि । रा नि व १२ । वा ध्या चि । तैलदवदारुणि । शीणपितन्न । वै निघ ।

दारुकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । वन दनां । रा नि व ११ ।

दारुगन्धा । स्त्री । चीडानामकन्धिदारुणीदे । रा नि व १२ ।

दारुगरलम् । क्ली । दारुमूपाख्यविषे ।

दारुण । पु । चित्रकवृषे । रा नि व ६।२२ । दारुणकरोमि । क्ली । फलकफलि ।

दारुणक: । पु । मृ‌‌ड्गीभेद । वरुणवृचे । वै निघ २भ मूर्च्छा चि । क्ली । तन्नामकक्षुद्ररोग । नमी थुसकी । लचण यथा—“दारुणा कण्डु रा रुचा केशभूमि प्रपाद्यते । कफ मारुतकोपन विद्याद्दारुणकन्तु तम् ॥” सु नि १३ष ।

दारुणकर्म्म । क्ली । मृदुनपाना कठिनोकरण । (कोमल अङ्गुष्ठा कठिन करा । सु ।

दारुनिशा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । दार श्रिद्रा । रा नि व ६ । वै निघ २भ मध्यगलाचा मेने । च द वा र चि , मेह चि । ‘व मादमीदार निशा ।”

दारुपत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्र्याम् । रा नि व ६ ।

दारुपीता । स्त्री । दारुहरिद्रायां । रा नि व ६ ।

दारुफलम् । क्ली । पेस्ता इति ख्याते फले । वै निघ ।

दारुभद्रम् । क्ली । देवदारुणि । भा ।

दारुमत्स्या (ह्वया,ह्वा) । स्त्री । गोधायाम् । (गोसाप । रा नि व १६ ।

दारुमुखा । क्ली । दारुमूपाख्यविषे । भा ।

दारुमुख्याह्वा । स्त्री । गोधायाम् । र ।

दारुमूषा । स्त्री । दामुज इति प्रसिद्धे स्थावर विषभेदे । मार्भूज । भा ग १भ ज्व चि ।

दारुमोच । पु । स्वनामख्यातविषभेदे । मार्भूच । प सु ।

दारुविषम् । क्ली । दारुमीविषे । “सवेदारु विष दारुविष पाषाणवक्षणकम् । तद्दा यक् गीदन्तदाडिमोष्फटिकादय ॥” प,सु ।

दारुसिता । स्त्री । (Cinnamomum zeylanicum) दारचिनीतिख्यातायां मधुर-त्वचि । दारचिनि । हि डालचिनि । ते समलिंग । ता करुवा । गुणा—“उष्णा दारुसिता स्वाद्वी तिक्ता चानिलपित्तहृत् । सुरभि शुक्रला वर्ण्या मुखशोषतृषापहा ।” भा उ बाजी चि ।

दारुहरिद्रा । स्त्री । (Coscinium fenestratum [Berberideae] Berberis Asiatica and other species) स्वनाम ख्यातपीतकाष्ठविशेषे । दारुहरिद्रा । हि दारुहलदि, जारकेहलदि । क मरदरिसिन । ते मनिपसुपु । ता मरमञ्जिल । तत्पर्य्याय,—पीतद्रु, कालेयक, हरिद्रु, हेमकान्ति, दार्व्वी, पचम्पचा, पर्जनी (अ), हरिद्रा (शब्दर), काम वती, दारुपीता, कर्कटिनी, काष्ठा, मसरी (मे), द्वितीया (भा, अ,), कपीतक (भा), पीतिका, पीतदारु, स्थिररागा, कामिनी, कटङ्कटेरी, पर्ज्जन्या, पीता, दारुनिशा, कालीयक । गुणा —तिक्ता कटूष्णा व्रणघ्नी मेहघ्नी कण्डूविसर्प त्वग्दोषकफादिरोगघ्नी च । रा नि व ६ । ‘दार्व्वी निशागुणा किन्तु नेत्रकर्णास्यरोगनुत ।” भा । कफपित्तशोफघ्नी विशेषेण कफाभिष्यन्दहरी च । राज । [सु सू ७ष ।

दारुहस्तक. । पु । दर्व्वां । काठेर हाता ।

दार्दुर. । पुं । दक्षिणमुखशङ्खे । जलावर्त्ते । जल । शब्दार्थकल्पतरु । विषभेदे । वै ।

दार्व्वाघाट (त.) । पु । काष्ठकूटपक्षिणि । काठ्ठोकरा पाखी । अम । श र ।

दार्व्वाघाट (त.) । पु । काष्ठकूटपक्षिणि । काठ्ठोकरा पाखी । अम । श र ।

दार्व्विकार । प । विषभेदे ।

दार्व्विका । स्त्री । खपरधातौ । दीपत्र । प सु । गोजिह्वाक्षुपे । रा नि व ४ । रसाञ्जने । वै निघ ।

दार्व्विपत्रिका । स्त्री । दार्व्वी शाक । गोजिह्वा शाक । र मा ।

दार्व्वी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । प सु ।

दार्व्वीकाथसमुद्भवम् । क्ली । कुलिमरसाञ्जने । रा नि व १३ ।

दार्व्वीकाथोद्भवम् । क्ली । कुलिमाञ्जने । रसौत इति पारस्यभाषा । प मु । "दार्व्वीक्काथसम क्षीर पाद पक्वा यथा घन । रसाञ्जनमिति ख्यात नेत्रयो परम मतम् ।" भा ।

दार्व्वीत्वक् । स्त्री । दारुहरिद्रात्वचि । स्त्रियो काम चि सप्त् रवटकै । "दार्व्वी त्वक्कक्वाथ्योप ।" त्वच एव प्राधान्यम् । अभावे काष्ठम् । श्रीकण्ठ ।

दार्व्वीभेदा । स्त्री । कर्पूरहरिद्रायाम् ।

दार्व्वम् । क्ली । रसाञ्जने । वै निघ ।

दार्व्यादि । पु । कषायविशेषे । "दार्व्वी रसाञ्जन किरातवृषाब्द बिल्व सक्षौद्रचन्दन दिनेशभवप्रसूनै । क्काथ कृतो मधुयुतो विधिना विनीत रक्त सितञ्च सरुज प्रदर निहन्ति ।" भा । "दार्व्वी रसाञ्जन वृषाब्द किरात बिल्व भल्लातकैरवकृतो मधुना कषाय ।" च द ।

दालम् । क्ली । अष्टविधमध्वन्यतममधुविशेषे । कुटुरे मधु । एतदापीतवर्णं सूक्ष्ममक्षिकाभि इन्द्रनीलवर्णाभि तरुकोटरादौ उत्पाद्यते । "इन्द्र नीलदलाकारा सूक्ष्माश्चिन्वन्ति मक्षिका । यद्दृच कोटरान्त स्थ मधु दालमिदं स्मृतम् ॥" गुणा — कटु कषायमम्ल मधुर पित्तकरञ्च । रा नि व १४ । अपिच—"समुत्थ पतित पुष्पात् यत्तु पत्रोपरि स्थितम् । मधुराम्लकषायञ्च तद्दालमधु कीर्त्तितम् । दाल मधु लघु प्रोक्त दीपनीय कफापह । कषायानु रसं रूक्षं रुच्य छर्द्दिप्रमेहजित् । अधिक मधुर स्निग्ध बृंहण गुरुभारिकम् ॥" भा । पु । कोद्रवे । हेम ।

दालकशर्करा । स्त्री । दालकमधुजातशर्करा याम् । दालमधुर चिनि । सा तन्मधुतुल्यगुणा । रा नि व १४ ।

दालन । पु । वायुजन्यदन्तातिमुखरोगे । "दीर्य्यमाणेष्विव रुजा यस्य दन्तेषु जायते । दालनो नाम स व्याधि सदागतिनिमित्तज ॥" मा नि । तथा "दाल्यन्ते बहुधा दन्ता यस्मिन् तीव्ररुजा न्विता । दालन स इति ज्ञेय सदा गति निमित्तज ॥" सु मू ४१च ।

दालव । पु । स्थावरविषभेदे । हेम ।

दाला । स्त्री । धारिफलिदिरे । रा नि व ८ । इन्द्रवारुण्याम् । वै निघ । महाकालिं । माकाल । भा ।

दालि । स्त्री । द्विदले । दाल । 'स्फोटस्तु चण कादीना दालिस्तु परिकीर्त्तिता ।' रा नि व १६ ।

दालिका । स्त्री । दाल्याम् । डाल । महा कालि । माकाल । भा ।

दालिम । पु । दाडिमवृक्षे । शब्दर ।

दाली । स्त्री । देवदालीलतायाम् । पीत घोषालता । हि घघरबेल । रा नि व ३ । ১৫০ अमरे । द्विदले । दाल । "दलितन्तु शमीधान्य दालिदाली स्त्रियामुभे ।" तत्पाकविधि —"दाली तु सलिले सिद्धा लवणार्द्रकहिङ्गुभि । सयुक्ता सूपनाम्नी स्यात्कथ्यन्ते तद्गुणा अथ । सूपो विष्टम्भको रूक्ष शीतस्तु स विशेषत । निस्तुषो भृष्टसिद्धो लाघव सुतरां भजेत् ॥" भा । विट्खदिरवृक्ष । गुयेवाबला । रा नि व ८ ।

दाव । पु । वने । दावाग्नौ । अ । अग्नौ । शब्दर ।

दावाग्नि (नल) । पु । वनोद्भवाग्नौ । शब्दर ।

दाश । पु । धान्यगन्धे । खाट ।

दास । पु । नीलझिण्ट्याम् । चक्र । वै निघ ।

दास(श)पु(पू)रम् । क्ली । जलमुस्तके, परि पयत्तण । नागरमुथा । श र । रा नि व ८ ।

दासिका । स्त्री । दासीकुरण्टके । नीलपुष्प झाँटि । श चि ।

दासी । स्त्री । पीतपुष्पझिण्टीक्षुपे । पीतझाँटि । नीलझिण्ट्या । कृष्णकुटी, नीलझाँटि । रा नि व १० । काकजङ्घायाम् । देवड़ाका । रा नि व ४ । See नीलाम्लान ।

दासीकुरण्टक । पु । नीलपुष्पझिण्टीक्षुप । नीलझाँटि । सुद्धश्व । See नीलाम्लान । "नीलपुष्प स एव दासीकुरण्टक ।" डल्हण ।

दासेर (क) । पु । उष्ट्र । मे ।

दास्यादि । पु । विषमज्वरे कषायभेद । "दासीदारु कलिङ्ग लोहितलता श्यामाकषायाम्बुदौ गुडूचीर किरात कुष्ठकलशा पाठाविकाप्रद्रवं । बचो धान्यक नागराष्ट मरल शिग्रुद्वयं सिद्धिश्रिता व्याघ्रीयपटोलमुस्तकशृङ्गवेरपुष्करं । वातुल्य विषम निरोषमन्नित ।" भैष ।

दाहः । पु । भस्मीकरणे । सन्तापे । "सन्ता क्षीणक्षीणस्तथा दाह ।" अरुण । वा ज्व चि १ष । तन्नामकपित्तजरोगे । ज्वलुनि ट्रोग । "त्वच प्राप्य समानोषा पित्तरक्ताभिमूर्छित । दाह प्रकुरुते घोर पित्तवत्तत्र भेषजम् ॥" दाह तृष्णादोषजरक्तपूर्ण-कोष्ठजधातुक्षयजपित्तक्षतजरक्तजभेदेन षड्विध, मर्म्माभिघातजश्चैक इति सप्तविध । [नि ष ६ ।

दाहकः । पु । चित्रके । रक्तचित्रकवृक्षे । रा

दाहकर्षितः । ति । दाहपीडिते ।

दाहकाष्ठम् । क्ली । दाहागुरुणि । वै निघ ।

दाहग(गु)रु । क्ली । अगुरुविशेषे गुर्जरदेश प्रसिद्धे । अगुरविशेष । तत्पर्य्याय,—दाहा गुरु, दाहनागुरु, दाहकाष्ठ, धूपागुरु, तैलागुरु, पूर, वनवल्लभ । गुणा—दाहागुरु कटुकोष्ण कैशवदृष्य वर्णकर केशदोषघ्न सौगन्ध्यप्रदश्च । रा नि व १२ ।

दाहज्वरः । पु । दाहपूर्व्वके ज्वरे । दाहपूर्व्वक ज्वर । "करोत्यादौ तथा पित्त लक्ष्म दाह मतीव च । तस्मिन् प्रशान्ते लितरौ कुरुत शीत मन्तत ॥" मा नि ।

दाहदा । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

दाहनि.श्वासः । पु । सुगन्धार्जकवृक्षे । वै निघ ।

दाहलव । पु । श्मशाने । ति ।

दाहसर' । क्ली । श्मशाने । तिका ।

दाहहरणम् । क्ली । उशीरे । श च ।

दाह्वाख्यः । पु । गन्धपचिनि । श ।

दाक्षायणम् । क्ली । स्वर्णे । वै निघ ।

दाक्षाय(या)णी । स्त्री । दन्तीवृक्षे । र मा ।

दाक्षायणीय: (पति) । पु । चन्द्रे । चि ।

दाक्षिणात्य. । पु । नारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ । बाहुल्येन दक्षिणदेशोद्भवोऽयम् ।

दिक् । स्त्री । रोती । पितल । सु सू ४३ष ।

दिक्कः । पु । करिशावके । श र ।

दिक्करिका । स्त्री । नदीभेदे ।

दिक्करी । स्त्री । युवतीस्त्रियाम् । हे ।

दिक्पालसङ्ख्या । स्त्री । अष्टसंख्यायाम् । आट । भा ज्व बन्धतरौ ।

दिग्धः । त्रि । विषाक्ते । च ।

दिग्धविद्धः । त्रि । विषाक्तबाणविद्धे । च द । विष चि ।

दिङ्गुः । पु । लिख्यायां । ४ वा ८ त्रसरेणू । शब्दार्थकल्पतरु ।

दितः । त्रि । छिन्ने । अम ।

दिनम् । क्ली । दिवसे । रा नि व २१ । तत् पर्य्याय,—घस, अह, दिवस, वासर (ष), भास्वर, दिवा (रा), वार, भ श्मक, द्यु (शब्दर), सूर्य्यकाल (श), यस्ती, द्यु, भानु, स्वसरानि, घ्रस, घम, ध्रप, दिवेदिवे, द्यविद्यवि (वेदनि) ।

दिनकरः (कृत्) । पुं । सूर्य्ये । हे च ।

दिनकरात्मजा । स्त्री । यमुनानद्याम् ।

दिनकेशरः । पु । अन्धकारे । शब्दर ।

दिनकेशान्तकः । पु । वटपत्रपाषाणभेदे । बड पाथरकुचा । के निघ ।

दिनचर्य्या । स्त्री । दिवसे योविधि स्वास्थ्य करस्तथाचरणे । तत्र ब्राह्ममुहूर्त्तोत्थानाभीष्टदेवता स्मरणम्, ततोदध्याज्यादर्शबिल्वगोरोचनादिदर्शन स्पर्शनादि, इतो स्वमुखदर्शनम्, उषसि मलादि विसर्ज्जनम्, दन्तधावनजिह्वानिर्लेखनमुखप्रक्षालण तैलाभ्यङ्गस्नानभोजनादि च । भा च द ।

दिनज्योतिः (स्) । क्ली । आतपे ।

दिनदु.खितः । पु । चक्रवाके । स्त्री । तत् पत्न्याम् । श र ।

दिनप्रणोः । पु । सूर्य्ये । ति ।

दिनप्रभा । स्त्री । आतपे । रा ।

दिनमणि. । पुं । सूर्य्ये । त्रिका ।

दिनादि. । पु । प्रभाते । रा नि व २१ ।

दिनान्तः । पुं । सायकाले । अम ।

दिनान्ध. । पुं । पेचके । वै निघ ।

दिनान्तक. । पुं । अन्धकारे । वि ।

दिनावसानम् । क्ली । दिनान्ते । हे ।

दिनेश. । पुं । सूर्य्ये । अर्कवृक्षे । वै निघ २भ वा व्या चि शतपुष्पालेपे ।

दिनेशपुष्पम् । क्ली । केरवपुष्पे । नीलकमली पुष्प ।

दिलीरम् । क्ली । भिलीन्ध्रे । কোঁড়ক ছাতা । हारा ।

दिवस । पुं, क्ली । दिने ।

दिवसमुखम् । क्ली । प्रभाते । हला ।

दिवा । अव्य, पुं (न्) । दिवसे । अम ।

दिवाकर । पुं । काके । सूर्य्यपक्षि । शब्द । अर्कवृक्षे । अम ।

दिवाकीर्त्ति । पु । पेचके । नापिते । हेच ।

दिवाटन । पुं । काके । शब्दार्थकल्प ।

दिवान्ध । पुं । पेचके । रा नि व २३ । त्रि । दृष्टिरोगयुक्ते । दिनकाणा । लक्षण—"प्राप्ते तृतीय पटलस्थ दोषे दिवा न पश्येत् निशि वीक्षते च । रात्रौ स शीतानुगृहीतदृष्टि पित्ताल्पभावादपि तानि पश्येत् ॥" मा नि । (न्धा) स्त्री । वल्गुला पक्षिणि । रा नि व १८ ।

दिवान्धकी (न्धिका) । स्त्री । छुछुन्दर्य्याम् । छुँचो । वै निघ ।

दिवाभीत (ति) । पु । पेचके । त्रिका । जट । क्ली । श्वेतपद्मे । वै निघ ।

दिवामध्यम् । क्ली । मध्याह्ने । हेच ।

दिवास्वाप । पु । दिवानिद्रायाम् । दिने घुमान । तस्य विधि—"सर्व्वर्त्तुषु दिवास्वाप प्रतिषिद्ध अन्यत्र ग्रीष्मात् ।" सु शा ४ ष । "दिवा स्वात्मीकृत ये तु रात्रौ वा यदि वा दिवा । न तेषा स्वपतां दोषो जाग्रतां वा विधीयते ॥" दिवास्वाप न कुर्व्वीत यतोऽसौ स्यात्कफावह । ग्रीष्मवर्ज्जेषु कालेषु दिवास्वप्नो निषिध्यते ॥" "व्यायाम प्रमदाध्ववाहनरतान् क्लान्तानतिसारिण, शूल श्वासवतस्तृषापरिगतान् हिक्का मरुत् पीडितान् । क्षीणान् क्षीणकफान् शिशून् मदहतान् वृद्धान् रसाजीर्णिनो रात्रौ जागरितान् नरान् निरशनान् काम दिवा स्वापयेत् ॥"

दिवास्वापा । स्त्री । पक्षिविशेषे, वल्गुला इति लोके । रा नि व १८ ।

दिवि । पु । चाषपक्षिणि । श मा ।

दिविजम् । क्ली । कुङ्कुमागुरुचन्दने । वै निघ ।

दिवी । स्त्री । उपजिह्विकाकीटे । हारा ।

दिवीका । पु । चातके । मे । हरिणे । वै निघ ।

दिवोदास । पु । काशीराजधन्वन्तरौ । य चन्द्रवंशीयभीमरथनरपते पुत्र आसीत् । त्रिका ।

दिवोद्भवा । स्त्री । एलायां । शब्दार्थकल्पतरु ।

दिव्य । गुग्गुलौ । रा नि व १२ । यवे । रा नि व १६ । अर्जुनवृक्षे । वै निघ । क्ली । कान्त लौहे । पत्तु । लवङ्गे । रा नि व १२ । चन्दने । वै निघ । वालके । वाला । भद १२ ष ।

दिव्यक । पु । निर्विषसर्पविशेषे । सु कल्प ४ ष ।

दिव्यगन्ध । पु । गन्धके । रा नि व १३ । क्ली । लवङ्गे । रा नि व १२ ।

दिव्यगन्धा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । বড় এলাইচ । रा नि व ६ । महाचुञ्चुक्षुपे । रा नि व ४ । लवङ्गलतायाम् । श चि । [वै निघ ।

दिव्यचन्दनम् । क्ली । हरिचन्दने । लवङ्गे ।

दिव्यचक्षु । पु । वानरे । श मा । उपचक्षुषि । চশমা । सुगन्धभेदे । मे ।

दिव्यतुम्बी । स्त्री । अलाबूभेदे । वै निघ ।

दिव्यतेजा । स्त्री । ब्राह्मीनाममहाक्षुपे । रा नि व ५ ।

दिव्यपञ्चामृतम् । क्ली । समभागगव्यघृतदधि दुग्धमधुशर्करासु । "गव्यमाज्य दधि क्षीर माक्षिक शर्करान्वितम् । एकत्र मिलितम् ।" रा नि व २२ । [व १० ।

दिव्यपुष्प । पु । श्वेतकरवीरवृक्षे । रा नि

दिव्यपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । देवद्रोण्याम् । বড় ঘলঘসা । रा नि व ५ ।

दिव्यपुष्पिका । स्त्री । देवद्रोणक्षुपे, महा द्रोण्याम् । বড় ঘলঘসা । वै निघ । रक्तार्कवृक्षे । रमा ।

दिव्यरथ । पु । व्योमयाने । शब्दर ।

दिव्यरस । पु । पारदे । रा नि व १३ ।

दिव्यलता । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ ।

दिव्यसार । पु । सर्ज्जवृक्षे । शाल वा धुनार गाछ । रा नि व ९ ।

दिव्या । स्त्री । महामेदायाम् । ब्राह्म्याम् । ব্রাহ্মী শাক । वन्ध्याकर्कोटक्यां । शतावर्य्याम् । स्थूलजीरके । বড় জীরা । रा नि व ५ । श्वेत

दाहः । पु । भस्मीकरणे । सर्व्वाङ्गसन्तापे । "सन्धा ङ्गीणसीव्रउग्रा दाह ।" अश्व । मा ज्व चि १५ । तन्नामकपित्तजरोगे । ज्वलुनि रोग । "त्वच प्राप्य समानीष्मा पित्तरक्ताभिमूर्च्छित । दाह प्रकुरुते घोर पित्तवत्तत्र भेषजम् ॥" दाह तृष्णारोधजरक्तपूर्ण कोष्ठजधातुचयजपित्तजक्षतजरक्तजभेदेन षड्विध, मर्माभिघातजश्चेक इति सप्तविध । [नि व ६ ।

दाहकः । पु । चित्रके । रक्तचित्रकवृक्षे । रा

दाहकम्पितः । त्रि । दाहपीडिते ।

दाहकाष्ठम् । क्ली । दाहागुरुणि । वै निघ ।

दाहग(गु)रु । क्ली । अगुरुविशेषे गुर्जरदेश प्रसिद्ध । अगुरविशेष । तत्पर्य्याय,—दाहा गुरु, दाहनागुरु, दाहकाष्ठ, धूपागुरु, तैलागुरु, पूर, वनयह्मभ । गुणा—दाहागुरु कटुकोष्ण केशवर्द्धन वर्णकर केशदोषघ्न सौगन्ध्यप्रदश्च । रा नि व १२ ।

दाहज्वरः । पु । दाहपूर्ब्बके ज्वरे । दाहपूर्ब्बक ज्वर । "करोत्यादौ तथा पित्त त्वक्स्थ दाह मतीव च । तस्मिन् प्रशान्ते त्वितरौ कुरुत शोष मन्तत ॥" मा नि ।

दाहदा । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

दाहनिःश्वासः । पु । सुगन्धार्जकवृक्षे । वै निघ ।

दाहलव । पु । श्मशाने । त्रि ।

दाहसरः । क्ली । श्मशाने । त्रिका ।

दाहहरणम् । क्ली । उशीरे । अ च ।

दाह्याख्यः । पुं । गन्धपर्चिनि । अ ।

दाक्षायणम् । क्ली । स्वर्णे । वै निघ ।

दाक्षाय(या)णी । स्त्री । दन्तीवृक्षे । र मा ।

दाक्षायणीयः (पतिः) । पु । चन्द्रे । त्रि ।

दाक्षिणात्य । पु । नारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ । बाहुल्येन दक्षिणदेशोद्भवीयम् ।

दिक् । स्त्री । दीप्तौ । शिङा । सु सू ४३ष ।

दिक्कः । पु । करिशावके । श र ।

दिक्करिका । स्त्री । नदीभेदे ।

दिक्करी । स्त्री । युवतीस्त्रियाम् । हे ।

दिक्पालसङ्ख्या । स्त्री । अष्टसङ्ख्यायाम् । आट । भा ज्व यन्त्रतरौ ।

दिग्धः । त्रि । विषाक्ते । अ ।

दिग्धविद्धः । त्रि । विषाक्तबाणविद्धे । अ द । विष चि ।

दिङ्गः । पुं । लिख्यायाम् । ४ वा ८ त्रसरेणु । शब्दार्थकल्पतरु ।

दितः । त्रि । छिन्ने । अम ।

दिनम् । क्ली । दिवसे । रा नि व २१ । तत् पर्य्याय,—घस्र, अह, दिवस, वासर (अ), भास्वर, दिवा (रा), वार, अशक, द्यु (शब्दर), सूर्य्यकाल (श), यस्ती, द्यु, भानु, स्वसरानि, घ्रस, घर्म, इण, दिवेदिवे, द्यविद्यवि (वेदनि) ।

दिनकरः (कृत्) । पुं । सूर्य्ये । इ च ।

दिनकरात्मजा । स्त्री । यमुनानद्याम् ।

दिनकेशरः । पु । अन्धकारे । शब्दर ।

दिनकेशान्तकः । पु । वटपत्रपाषाणभेदे । बड़ पाथरकुचा । वै निघ ।

दिनचर्य्या । स्त्री । दिवसे योविधि स्वास्थ्य करस्तथाचरणे । तत्र ब्राह्ममुहूर्त्तोत्थानाभीष्टदेवता स्मरणम्, ततोदध्याज्यादर्शबिल्वगोरोचनादिदर्शन स्पर्शनादि, इति स्वसुखदर्शनम्, उषसि मलादि विसर्ज्जनम्, दन्तधावनजिह्वानिर्लेखनमुखप्रक्षालन तैलाभ्यङ्गस्नानभोजनादि च । भा च द ।

दिनज्योतिः (स्) । क्ली । आतपे ।

दिनदुःखितः । पु । चक्रवाके । स्त्री । तत् पक्षाम् । श र ।

दिनप्रणीः । पु । सूर्य्ये । त्रि ।

दिनप्रभा । स्त्री । आतपे । रा ।

दिनमणिः । पु । सूर्य्ये । त्रिका ।

दिनादिः । पु । प्रभाते । रा नि व २१ ।

दिनान्तः । पुं । सायकाले । अम ।

दिनान्धः । पुं । पेचके । वै निघ ।

दिनान्तकः । पु । अन्धकारे । चि ।

दिनावसानम् । क्ली । दिनान्ते । हे ।

दिनेशः । पुं । सूर्य्ये । अर्कवृक्षे । वै निघ २भ वा ष्या चि शतपुष्पालिप्ते ।

दिनेशपुष्पम् । क्ली । केरवपुष्पे । नीलकण्ठी पुष्प । चि क्र क मदरचि ।

दिलीरम् । क्ली । शिलीन्ध्रे । কোঁড়ক ছাতা । हारा ।

दिवस' । पुं, क्ली । दिने ।

दिवसमुखम् । क्ली । प्रभाते । हला ।

दिवा । अ, पु (न्) । दिवसे । अम ।

दिवाकर । पु । काके । सूर्य्यपद्मे । अ च । अर्कवृक्षे । अम ।

दिवाकीर्त्ति. । पु । पेचके । नापिते । हे च ।

दिवाटन. । पुं । काके । शब्दार्थकल्प ।

दिवान्ध. । पु । पेचके । रा नि व २३ । त्रि । दृष्टिरोगयुक्ते । দিনকাণা । लक्षण—"प्राप्ते तृतीय पटलन्तु दोषे दिवा न पश्येत् निशि वीक्षते स । रात्रौ स शीतानुगृहीतदृष्टि पित्ताल्पभावादपि तानि पश्येत् ॥" मा नि । (न्धा) स्त्री । वल्गुला पक्षिणि । रा नि व १८ ।

दिवान्धकी (न्धिका) । स्त्री । कुकुन्दर्य्याम् । ছুঁচো । वै निघ ।

दिवाभीत (ति.) । पु । पेचके । त्रिका । शर । क्ली । श्वेतपद्मे । वै निघ ।

दिवामध्यम् । क्ली । मध्याह्ने । हे च ।

दिवास्वाप । पु । दिवानिद्रायाम् । দিনে ঘুমান । तस्य विधि—"ग्रीष्मेषु दिवास्वाप प्रतिषिद्ध अन्यत्र यौवनात् ।" सु शा ४ अ । "दिवा स्वाप्नोऽत्र येषु रात्रौ वा यदि वा दिवा । न तेषां स्वपतां दोषो जायते वा विधीयते ॥" दिवास्वाप न कुर्व्वीत यतोऽसौ स्यात्कफावह । ग्रीष्मवर्ज्जेषु कालेषु दिवास्वप्नो निषिध्यते ॥" "व्यायाम प्रमदाध्ववाहनरतान् क्लान्तानतिसारिण, शूल श्वासवतस्तृषापरिगतान् हिक्कामरुत् पीडितान् । क्षीणान् क्षीणकफान् शिशून् मदहतान् वृद्धान् रसाजीर्णिनो रात्रौ जागरितान् नरान् निरशनान् काम दिवा स्वापयेत् ॥"

दिवास्वापा । स्त्री । पक्षिविशेषे, वल्गुला इति लोके । रा नि व १९ ।

दिवि' । पु । चाषपक्षिणि । अ मा ।

दिविजम् । क्ली । कुङ्कुमागुरुचन्दने । वै निघ ।

दिवी । स्त्री । उपजिह्विकाकीटे । हारा ।

दिवीका । पु । चातके । मे । हरिणे । वै निघ ।

दिवोदास । पु । काशीराजधन्वन्तरौ । य चन्द्रवंशीयभीमरथनरपते पुत्र आसीत् । त्रिका ।

दिवोद्भवा । स्त्री । एलायां । शब्दार्थकल्पतरु ।

दिव्य' । पु । गुग्गुलौ । रा नि व १२ । यवे । रा नि व १६ । अर्ज्जुनवृक्षे । वै निघ । क्ली । कालानुसार्य्ये । पद्मे । लवङ्गे । रा नि व १२ । चन्दने । वै निघ । बालके । বালা । भ द १२ अ ।

दिव्यक. । पु । निर्व्विषसर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ ।

दिव्यगन्ध' । पु । गन्धके । रा नि व १३ । क्ली । लवङ्गे । रा नि व १२ ।

दिव्यगन्धा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । বড এলাইচ । रा नि व ६ । महाचुञ्चुक्षुपे । रा नि व ४ । लवङ्गलतायाम् । अ चि । [वै निघ ।

दिव्यचन्दनम् । क्ली । हरिचन्दने । लवङ्गे ।

दिव्यचक्षु । पु । वानरे । अ मा । उपचक्षुषि । চশমা । सुगन्धभेदे । मे ।

दिव्यतुम्बी । स्त्री । अलावुभेदे । वै निघ ।

दिव्यतेजा । स्त्री । ब्राह्मीनाममहाक्षुपे । रा नि व ५ ।

दिव्यपञ्चामृतम् । क्ली । समभागगव्यघृतदधि दुग्धमधुशर्कराम् । "गव्यमाज्य दधि क्षीरं माक्षिक शर्करान्वितम् । एकत्र मिलितम् ।" रा नि व २२ । [व १० ।

दिव्यपुष्प । पु । श्वेतकरवीरवृक्षे । रा नि

दिव्यपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । देवद्रोण्याम् । বড ঘলঘসা । रा नि व ५ ।

दिव्यपुष्पिका । स्त्री । देवद्रोणक्षुपे, महाद्रोण्याम् । বড ঘলঘসা । वै निघ । रक्तार्कवृक्षे । र.मा ।

दिव्यरथ । पु । व्योमयाने । शब्दर ।

दिव्यरस । पुं । पारदे । रा नि व १३ ।

दिव्यलता । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ ।

दिव्यसार । पु । सर्ज्जवृक्षे । শাল বা ধুনার গাছ । रा नि व ९ ।

दिव्या । स्त्री । महामेदायाम् । ब्राह्म्याम् । ब्राह्मी শাক । वन्ध्याकर्कोटक्यां । शतावर्य्याम् । स्थूलजीरके । বড জীরা । रा नि व ५ । श्वेत

दूर्व्वायां। रा नि व ८। आमलक्यां। मे। हरी तक्याम्। रा नि व ११।

दिव्याम्नम्। क्ली। उत्तमाम्ने। वै निघ।

दिव्येलकः। पु। राजिलवद्दैकरञ्जसर्पविशेषे। सु कल्प ४ अ।

दिव्योदकम्। क्ली। आन्तरीक्षजले। तत् पर्य्याय,—आकाशजल, खवारि, व्योमोदक अन्तरीक्षजलम्। गुणा—मधुर, त्रिदोषनाशि, पथ्य, हृद्य, अग्निकर, तृष्णाश्रममोहापहारक, पात्रापेक्षिगुणलघ, अनार्त्तवन्तु तत् त्रिदोषजनक। रा।

दिव्यौषधिः (धी)। स्त्री। मन:शिलायां। च द। स्वतलौहे। भा। च द मि श्रो र पि चि खण्डखाद्यलौहे। "दिव्यौषधिहतस्यापि।" शमी मूले। क्ली। स्वर्णमाक्षिके। वै।

दिष्टम्। क्ली। दारुहरिद्रायाम्। श मा।

दिष्टान्तः। पु। मृत्यौ। अम।

दिष्टिः। स्त्री। परिमाणे। मे।

दीर्घिका। स्त्री। विंशतधनुःपरिमितजलाशये। शिघि। "पल्वल दीर्घिका वापी यष्टिका मीन गीधिका।" त्रिका।

दीदिविः। क्ली। अन्ने। पमु।

दीनम्। क्ली। तगरपादिके। रा नि व १०।

दीना। स्त्री। क्षुद्रन्दुर्य्याम्। वै निघ। मुषि कायां। त्रिका।

दीनार। पु। माषचतुष्टयमाने। ४ माषा। अम। स्वर्णमुद्रायां। মোহর। स्वर्णकर्षद्वये। अटीका। वर्णिस्वज्ज्वलदग्निशिखायाम्।

दीपक। पु। कासमर्द्दक्षुपे। চাকন্দা। रा नि व ४। चित्रकवृक्षे। वै निघ २ भ वा व्या। यमान्यां। र मा। अजमोदायाम्। कोरके। वै निघ। श्येनपक्षिणि। বাজ পাখী। हे च। क्ली। कुङ्कुमे। शर, मयूरपुच्छ। विलशयसर्पविशेषे। सुश्रु।

दीपकर्पूरज। पु। कर्पूरे। वै निघ।

दीपकिट्टम्। क्ली। दीपकज्जले। श मा।

दीपकूपी (खोरी)। स्त्री। दीपवर्त्त्याम्। পলতে। श मा।

दीपतरु। पु। सरलतरौ, सरलदेवदारौ। स्नेहवृक्षे। ডেলকো। रा नि व १२।

दीपध्वजः। पु। कज्जल। जटा।

दीपनम्। क्ली। रसस्य संस्कारविशेषे। तत्रा मकरसाधनकार्य्यविशेषे। तद्यथा—"कासीष पञ्चलवण राजिका मरिचानि च। भूशिग्रुबीज संकल टङ्कणेन समन्वित। आलोड्य काञ्जिके दोलायन्त्रे पाकाद्दिनैस्त्रिभि। दीपनं जायते सम्यक् सूतराजस्य जारणे॥ अथवा चित्रकद्रावे काञ्जिके त्रिदिनं पचेत। र.सा स। मण्डोदके। त्रिका। See पारद। कुङ्कुमे। त्रिका। तगरमूले। र मा। पु। पलाण्डौ। रा नि व १७। शालिञ्च शाके। শালিঞ্চ শাক। श च। षड्भागावशिष्ट कषाये। "दीपनन्तु षड्भाग।" रा नि व २०। मरुवके। काशमर्दवृक्षे। रा नि व ४। अग्नि गुणभूयिष्ठ द्रव्यमात्रे। "पचेन्नाम वह्निकृद्दीपन तद्यथा मिषि।" भा। ति। पाचने। अग्नि गुणभूयिष्ठे। सु सू ४१ अ।

दीपनी। स्त्री। मेथिकायां। মেথি। पाठायां। আকনাদি। यमान्याम्। रा नि व ६। कर्कटिका याम्। কাঁকুড়ী। वै निघ।

दीपनीय। पु। यमान्याम्। रा नि व ६। हरितपलाण्डौ। वै निघ। ति। अग्निदीप्तिकरे।

दीपनीयवर्ग। पु। तन्नामकाथेयमहाकषाय वर्गे। यथा—"पिप्पली पिप्पलीमूल चव्यचित्रक शृङ्गवेराम्ल वेतस मरिचाजमोदाभल्लातकास्थि हिङ्गु निर्यासा इति दशेमानि दीपनीयानि भवन्ति।" পিপুল, পিপুলমূল, চই, চিতা, শুঁট, অম্ল-বেতস বা চৈকল, মরিচ, যমানী, ভেলার মুটী, হিঙ্গু। च सू ४ अ। "द्विविधस्थितकोधान्य मजमोदा च जीरकम्। चतुर्हा क्षुधा द्वेधा गर्णोऽय दीपन मत॥" अक चि।

दीपनीया। स्त्री। यमान्याम्। मद व २।

दीपनीयौषधम्। क्ली। पाशीयौषधौ, पच कोलादौ। भिषी मदा चि। च द।

दीपपुष्प। पु। चम्पकवृक्षे। रा नि व १०।

दीपवती। स्त्री। कामरूपस्थनदीभेदे। का पु।

दीपवृक्षः (क)। पु। सरलदेवदारुवृक्षे। वै निघ।

दीपशिखा । स्त्री । कज्जले । शब्दार्थकल्प ।

दीपसद्म । पु । चित्रकवृक्षे । वै निघ ।

दीपास्यभस्म । क्ली । दग्धदीपशिखायाम् । প্রদীপের পোড়া শীষ । रस र समरी धि ।

दीपिका । स्त्री । यवान्याम् । वै निघ ।

दीप्त(क)म् । क्ली । हिङ्गुनि । हि । रा नि व ६ । कांस्यधातौ । কাঁসা । सुवर्णे । रा नि व १३ । उशीरे । वै निघ । पुं । सिंहे । रा नि व १९ । नासारोगविशेषे । नाकज्वाला । तल्लक्षणं यथा— "घ्राणे भृशं दाहसमन्विते तु विनिःसरेद्धूम इवेह वायुः । नासा प्रदीप्तेव च यस्य जन्तोर्व्याधिन्तु तं दीप्तमुदाहरन्ति ॥" सु । निम्बूकवृक्षे । रा नि व ११ ।

दीप्तकसम् । क्ली । गन्धकांस्यधातौ । ঘাঁটী কাঁসা । रा नि व १३ ।

दीप्तजिह्वा । स्त्री । उल्कामुखीशृगाल्याम् । त्रिका ।

दीप्तपिङ्गल । पुं । सिंहे । रा नि व १९ ।

दीप्तपुष्पा । स्त्री । लाङ्गलीवृक्षे । विषलाङ्गलिया । वै निघ ।

दीप्तरस । पुं । किञ्चुलुके । কেঁচো । श च ।

दीप्तलोचन । पु । विड़ाले । रा नि व १९ ।

दीप्तलोहम् । क्ली । कांस्यधातौ । प मु ।

दीप्ता (प्ति) । स्त्री । लाङ्गलिकावृक्षे । विषलाङ्गलिया । रा नि व ४ । ज्योतिष्मतीलतायाम् । লতাফটকী । रा नि व ३ । लाक्षायाम् । रा नि व ६ । सातलायाम् । वै निघ । कांस्यधातौ । रा नि व १३ । दीप्तनामनासारोगभेदे । वा उ १९ष । See दीप्त ।

दीप्ताग्नि । त्रि । दीप्तजठराग्नौ । मा नि ।

दीप्ताङ्ग (ल) । पुं । मयूरे । श र । विड़ाले । श र ।

दीप्तानलम् । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ ।

दीप्ताक्ष । पु । विड़ाले । त्रिका । मयूरे । वै निघ ।

दीप्ति । स्त्री । दीपने । च । लाक्षायाम् । कांस्ये । रा ।

दीप्तिकः । पु । दुग्धपाषाणे । দুধ খড়ি । वै निघ ।

दीप्तिकांस्यम् । क्ली । कांस्ये । रा ।

दीप्तोपल । पु । सूर्यकान्तमणौ । प मु ।

दीप्य (क) । पु, क्ली । मयूरशिखायां । रुद्रजटायाम् । च स । रक्तचित्रके । कुङ्कुमे । तगरे । निम्बूकवृक्षे । श्वेतपचिवि । भ । जीरके । रा नि व ६ । रस र सूतिका चि पञ्चजीरकगुड़े । भैष कुष्ठ चि । च द पञ्चतिक्तघृतगुग्गुलौ । च्यवमा चि लशुनाद्यघृते । अजमोदायाम् । ग्रन्थिपर्णि । भा पू १भ । यमान्याम् । च द शिशौ कास चि दशमूल षट्पलकघृते । "तालीशवङ्गदीप्यकम् ।"

दीप्यका । स्त्री । यमान्याम् । अजमोदायाम् । ग्रन्थिपर्णि । भा पू भ ।

दीप्यवल्ली । स्त्री । अजमोदायाम् । वै निघ ।

दीप्या । स्त्री । कृष्णजीरकभेदे । মোটা কৃষ্ণজীরে । रा नि व ६ । यमान्याम् । भा । पिण्डखर्जूरिकायाम् ।

दीर्घ । पु । रामशरे । रा नि व ८ । शालवृक्षे । र मा । कोङ्कणदेशप्रसिद्धे माडवृक्षे । रा नि व ९ । रक्तकशालौ । रा नि व १६ । उष्ट्रे । र मा । भल्लूके । रा । उष्ट्रे । रा नि व १९ । त्रि । आयते ।

दीर्घकम् । क्ली पु । कृष्णजीरके । मद व २ । शरवृक्षे । श्वेतजीरके । उशीरे । उष्ट्रे । शाकवृक्षे । শেগুন গাছ । वै निघ ।

दीर्घकणा । स्त्री । गौरजीरके । শাদা জীরা । रा नि व ६ ।

दीर्घकण्ट (क) । पु । बर्बूरवृक्षे । বাবলা গাছ । रा नि व ८ ।

दीर्घकण्ठ (क) । पु । बकपक्षिणि । श च ।

दीर्घकन्द (क) । पुं । मालाकन्दे । वै निघ । मुखालौ । মেটে আলু । (कम्) क्ली । मूलके । মূলা । रा नि व ७ ।

दीर्घकन्दिका । स्त्री । तालमूल्याम् । रा नि व ७ । कृष्णतालमूल्याम् । वै निघ ।

दीर्घकन्धर । पु । बकपक्षिणि । रा नि व १९ । स्त्री । बकस्त्रियाम् । वै निघ ।

दीर्घकर्णः । पुं । छागे । ছাগল ।

दीर्घकाण्डः । पुं । गुण्डतृणे । रा नि व ८ ।

दीर्घकाण्डा । स्त्री । वस्मादनीलतायाम् । পাতাল গরুড়ী । रा नि व ३ ।

दीर्घकोलः (कः) । पुं । अङ्कोटवृक्षे । धल আঁকোড়, আঁবোড় গাছ । रा नि व ९ । जटा । "अङ्कोठो दीर्घकीलक ।" रा नि व १३ ।

दीर्घकुल्या । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

दीर्घकूरकम् । क्ली । नृपान्ननामकशालिधान्य भेदे । রাজ অন্ন । रा नि व १६ ।

दीर्घकृष्णा । स्त्री । तिलवासिनीशाल्नी । रा नि व १६ ।

दीर्घकेशः (शी) । पुं । भल्लूके । रा नि व १९ ।

दीर्घकोशा (षा) । स्त्री । पङ्गुरतौ । কুগলি, ঝিনুক । শারা । गण्डूपदाम् । কেঁচো । वै निघ ।

दीर्घकोशि(षि)का (शी) । स्त्री । पङ्गुरतौ । শারা । गण्डूपदी । वै निघ ।

दीर्घखरच्छद' । पुं । इक्कटे । ঈকড় । पसु ।

दीर्घगतिः । पुं । उष्ट्रे । रा नि व १९ ।

दीर्घगोधूमः । पुं । महागोधूमे । वै निघ ।

दीर्घग्रन्थिः । पुं । गजपिप्पल्यां । रा नि व ६ ।

दीर्घग्रीवः । पुं । उष्ट्रे । हे च । नीलक्रौञ्च पक्षिणि । रा नि व १९ ।

दीर्घघाटिकः । पुं । उष्ट्रे । वके । वै निघ ।

दीर्घचञ्चु. । पुं । पक्षिविशेषे । वम्, কখোড়া । वै निघ ।

दीर्घच्छदः । पुं । शाकवृक्षे । শেগুন গাছ । इक्षौ । भा ।

दीर्घजङ्गल । पुं । मत्स्यविशेषे । ভাঙ্গর গাছ । श मा ।

दीर्घजङ्घः । पुं । उष्ट्रे । जटा । वकपक्षिणि । त्रिका ।

दीर्घजिह्व । पुं । सर्पे । हे च ।

दीर्घजीरक' । पुं । स्थूलजीरके । भा पू १भ ।

दीर्घतन्वी । स्त्री । वालुकभेदे । वै निघ ।

दीर्घतरः । पुं । शूकरे । शब्दच ।

दीर्घतरुः । पुं । तालवृक्षे । शब्दार्थकल्प ।

दीर्घतिमिषा । स्त्री । कर्कटिकायाम् । सूक्ष्म তেতো কাঁকুড় । श मा ।

दीर्घतुण्डा (ण्डी) । स्त्री । छुछुन्दर्याम् । ছুঁচো । वै निघ ।

दीर्घतृणः । पुं । पल्लिवाहतृणे । वम् पीकल तृण । रा नि व ८ ।

दीर्घदण्डः (कः) । पुं । श्वेतैरण्डे । रा नि व ८ । जटा । तालवृक्षे । रोहीतकविशेषे । वै निघ ।

दीर्घदण्डी । स्त्री । गोरक्ष्यायाम् । গোরক্ষ চাকুলে । रा नि व ५ । [निघ ।

दीर्घदल' । पुं । शालाकन्दे । श्यामाके । वै

दीर्घदर्शी (दृष्टिः) । पुं । गृध्रे । शर । भल्लूके । रा नि व १९ ।

दीर्घद्रु । पुं । तालवृक्षे । श च ।

दीर्घद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे । শিমুল গাছ । रा नि व ८ । [१९ ।

दीर्घनाद' । पुं । शङ्खे । শাঁক । रा नि व

दीर्घनालः । पुं । दीर्घरोहिषे । বড় গন্ধ-তৃণ । गुण्डतृणे । रा नि व ८ । आलुके । शालि धान्यभेदे । वै निघ । यावनालनामशिम्बीधान्ये । रा नि व १६ ।

दीर्घनिद्रा । स्त्री । मृत्यौ । हे ।

दीर्घनिस्वन. । पुं । शङ्खे । वै निघ ।

दीर्घपटोलिका (ली) । स्त्री । पटोलाकार दीर्घफलशाकविशेषे । ধুন্দুল । वम् গোড়পরবল । गुणा —गुरु स्निग्ध विष्टम्भि कटुकं मधुरं शीतलं वातपित्तघ्नं शाकविकारघ्न । राज ३प ।

दीर्घपत्र. (क) । पुं । पुनर्नवायाम् । শ্বেত পুণ্যা । रा नि व ५ । राजपलाण्डौ । विष्णुकन्दे । रा नि व ७ । शरपत्रदर्भे । कुन्दुरुतृणे । रा नि व ८ । तालवृक्षे । रा नि व ९ । हरितकुशे । रक्त पुनर्नवायाम् । सर्जवृक्षे । मिश्रवर्णेचौ । हि वड़ो पा । गुणा —सुकठिन सधारच । भा । वातकर कफपित्तघ्न कषाय विदाहो च । सु सु ४५ अ ौ ঝুপীলী । কুঁচিনা । भा । मधुकवृक्षे । वै निघ । (का) वेतसवृक्षे । मद व ५ । रक्तरसोने ।

লাল রশুন। रा नि व ७। एरण्डवृक्षे। हिज्जल वृक्षे। रा नि व ८। मुक्तरसोने। শ্বেত রশুন। है च। जलमधूके। जटा। करीरवृक्षे। श च।

दीर्घपत्रा। स्त्री। ह्रस्वोदुम्बरे। द्रोणपुष्याम्। घनघसा। रा नि व ४।५। माषपर्ण्याम्। भा। सुदर्शनवृक्षे। বন ছাম গাছ। र मा। बैतकी वृक्षे। रा नि व १०। घृतकुमार्याम्। श्वेतपुनर्नवायाम्। आम्रहरिद्रायां। कदलीवृक्षे। शीवाक वृक्षे। कुष्माण्डुम्ब्याम्। গোল লাউ। वै निघ। चिषायां। চেঁচ্ড়া। भा पू १म भा व।

दीर्घपत्रिका। स्त्री। श्वेतवचायाम्। শ্বেত বচ। रा नि व ६। घृतकुमार्याम्। ঘৃতকুমারী। रा नि व ४।२३। माषपर्ण्याम्। शालपाणि। रा नि व ४। भा। कैतक्यां। रा नि व २३। घाट रूपके। বাসক। मातुलुङ्गवृक्षे। ছোলঙ্গ লেবু। कृष्णतालमूल्याम्। कदलीवृक्षे। वै निघ।

दीर्घपत्री। स्त्री। पलाशीलतायाम्। হাপর মালী। रा नि व ३। महाचुञ्चुवृक्षे। চুচু শাক। रा नि व ४।

दीर्घपर्ण.। पु अर्ककर्णनामकशाले। লতা-শাল। रा नि व ९। 'सोपषिनी' इतिख्याते द्रव्ये। वै निघ।

दीर्घपर्णी। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। চাকুলিয়া। रा नि व ४। माषपर्ण्याम्। शालपाणि। वै निघ।

दीर्घपर्व्वा। पु। इक्षौ। वै निघ।

दीर्घपलाण्डु। पु। विष्णुकन्दे। राज पलाण्डौ। तालवृक्षे। रा नि व ७।८। हरितकुश वृक्षे। कुन्दरवृक्षे। इक्षुभेदे। कुचैलवृक्षे। ডুঁচিনা গাছ। भा।

दीर्घपल्लव। पु। शणक्षुपे। শণ গাছ। रा नि व ४।

दीर्घपक्ष। पु। मत्स्यविशेषे। वै निघ।

दीर्घपात् (द्)। पु। क्रौञ्चपक्षे। ক্রৌঞ্চ বক। कङ्कपक्षिणि। কাঁকপাখী। त्रिका। है च।

दीर्घपादप। पु। तालवृक्षे। रा नि व ९। गुवाकवृक्षे। रा नि व ११। See कपोट।

दीर्घपुष्पः। पु। मुचुकुन्दवृक्षे। মুচকুন্দ। प मु। श्वेतमन्दारार्के। रा नि व १०।

दीर्घपृष्ठ'। पु। सर्पे। अम।

दीर्घपोर'। पु। वंशनामेक्षुभेदे। "दीर्घपोर सुकठिन सक्षारो वंशक स्मृत।" भा।

दीर्घफल (क)। पु। स्थूलारग्वधवृक्षे। বড় সোণালু। रा नि व ९। पलाशवृक्षे। अर्क-वृक्षे। वै निघ। (क) अगस्तिपुष्पवृक्षे। বাসনা-ফুলের গাছ। रा नि व १०।

दीर्घफला। स्त्री। कोशातक्याम्। ঝিঙে প্রভৃতি। रा नि व ७। जतुकालतायाम्। रा नि व ३। कपिलद्राक्षायाम्। रा नि व ११। मेष शृङ्ग्याम्। तिक्तालाब्वाम्। वै निघ।

दीर्घबाला। स्त्री। चमरीमृगे। वै निघ।

दीर्घबालुक.। पु। रक्तारग्वधलतायाम्। বীজতাড়ক। रा नि व ३।

दीर्घमारुत.। पु। हस्तिनि। त्रिका।

दीर्घमूल। पुं। मोरटलतायाम्। रा नि व ३। यासक्षुपे। দুরালভা। रा नि व ४।२३। बिल्वान्तरवृक्षे। रा नि व ८।२३। बिल्ववृक्षे। शाल्मलुकायाम्। आमलके। रा नि व १२।२३। विभीतकवृक्षे। देवसर्षपे। इन्द्रयवे। क्ली। मूलके। वै निघ।

दीर्घमूलकम्। क्ली। मूलके। মূলা। रा नि व ७। पु। स्थूलशरे। रा नि व ८।

दीर्घमूला (लिका)। स्त्री। माषपर्णीक्षुपे। वै निघ। श्यामालतायाम्। प मु। (ला) दुरालभायाम्। सु सू,३८ अ। शरवृक्षे। শর গাছ। चीरमूर्व्वायां। मेषघण्टां। बिल्वान्तरवृक्षे। वै निघ।

दीर्घमूली (लिका)। स्त्री। दुरालभायाम्। अ मा। काकमाच्याम्। काकजङ्घायाम्। वै निघ।

दीर्घरङ्गा। क्ली। हरिद्रायाम्। वै निघ।

दीर्घरत (द्)। पु। कुक्कुरे। त्रिका।

दीर्घरसन'। पु। सर्पे। अ च।

दीर्घरागा। क्ली। हरिद्रायाम्। रा नि व ६।

दीर्घरात्रिक। पुं। कट्टामादरभी-भ्रमरभेदे। भा।

दीर्घरोमा। पु। भल्लूके। वै निघ

दीर्घरोहिष(क)म्। क्लो। रोहिषभेदे। बड गन्धतृण। तत्पर्याय,—दृढकाण्ड, दृढच्छद, यष्टिष्ट, दीर्घनाल, तिक्तसार। रा। गुणा—तिक्त कटूष्ण कफवातजित् व्रणघ्नतरोपघ्नश्च। रा नि व ८।

दीर्घलता। स्त्री। व्याघ्रघण्टायाम्। शिम्बिडि लता। वै निघ।

दीर्घलताद्रुमः। पु। श्वत्वगर्थवृक्षे।

दीर्घलोहितयष्टिका। स्त्री। रक्तेक्षौ।

दीर्घवंश'। पु। नले। नग। रा नि व ८।

दीर्घवक्त्र'। पु। हस्तिनि। श मा।

दीर्घवच्छिका। स्त्री। कुम्भीरे। शब्दार्थकल्प।

दीर्घवर्षाभू'। स्त्री। श्वेतपुनर्नवायां। वै निघ।

दीर्घवल्ली (ल्लिका)। स्त्री। महेन्द्रवारुणी लतायाम्। बड माकाल। वन्दादनीलतायाम्। पाताल गरुडी। पलाशीलतायां। शापवल्ली। रा नि व ३।

दीर्घवीजा। स्त्री। श्लाव्याम्। शिम्बीभेदे। प सु।

दीर्घवृन्त' (क)। पु। पृथुशिम्बश्योणाक वृक्षे। शोणापाठा। प सु। पीतशीर्ष। वै निघ लताशालि।

दीर्घवृन्ता (न्तिका)। स्त्री। इन्दीवराख्या लतायां। ईन्द्रचिर्भटी। रा नि व ३। कपर्दकभेदे। र सा स। एलापर्णी। श च। काँटा आमरूली।

दीर्घवृक्ष। पु। तालवृक्षे। खर्जुरालवृक्षे। वै निघ।

दीर्घशर। पु। यावनालनामकशिम्बीधान्ये। जनार गाछ। रा नि व १६।

दीर्घशाखः। पु। शणवृक्षे। शन गाछ। रा नि व ४। शाकतरौ। सेगुन गाछ। वै निघ। शालवृक्षे। श च।

दीर्घशाखिका। स्त्री। क्षुपपीठोत्थिदव, गौलाख्ये क्षुपे। रा नि व ४।

दीर्घशिम्बा। स्त्री। शिम्बीविशेषे। प सु।

दीर्घशिम्बक। पु। राजमाषे। वरबटी। रा नि व १६।

दीर्घशूकः (कः)। पु,क्ली। शूकाकारशालि धान्यविशेषे। स सारामुखादीनगुण स्वादुपाक रसलादियुक्त। च सू २७ अ। राजान्नि। रा नि व २३।

दीर्घसमुच्चय'। पु। मलदोषे। प सु।

दीर्घसस्य.। पु। तिन्दुकवृक्षे। तेँद गाछ। वै निघ।

दीर्घसुरतः। पु। कुक्कुरे। शूकरे। त्रिका।

दीर्घस्कन्ध'। पु। तालवृक्षे। रा नि व ९।

दीर्घा। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। रा नि व ४।

दीर्घाङ्कुरः। पु। राजशाली। वाज अन। वै निघ।

दीर्घाङ्गी। स्त्री। शालपर्ण्याम्। भा पू १भ।

दीर्घाङ्घ्रि'। स्त्री। शालपर्ण्याम्। वै निघ।

दीर्घाध्वग.। पु। उष्ट्रे। त्रिका।

दीर्घायु। पु। शाल्मलिवृक्षे। शिमुल गाछ। रा नि व ८। जीवकौषधौ। काके। मे। रा नि व ५। त्रिका।

दीर्घायुध'। पु। वनशूकरे। श मा।

दीर्घायुष्यः। पु। जीवके। मे। श्वेतमन्दा रार्के। रा नि व १०। [१०।

दीर्घालर्क'। पु। महाश्वेतार्कवृक्षे। रा नि व

दीर्घिका। स्त्री। हिङ्गुपत्र्याम्। रा नि व ६। गोजिह्वायाम्। वै निघ। विंशतधनु परिमित जलाशये। तत्पर्याय,—वापि, (पी) वापी। श। तज्जल गुरु कटु क्षार पित्तकर कफवातघ्नञ्च। रा नि व १४।

दीर्घवृन्त। पु। महालाब्वाम्। दीर्घकर्कटि कायाम्। रा नि व ७।

दीवि। पु। चाषपक्षिणि। श मा। [१२।

दुकूल। पु। चीरनामकगन्धद्रव्ये। रा नि व

दु:खम्। क्ली। रोगे। मानसधर्मभेदे। न्या द। तच्च सप्तविधे व्याधावुपनिपतति। सु सू,२४ अ। See व्याधि।

दु:खकोद्रवा। स्त्री। मसूरिकाभेदे। कोदाई। 'स्त्रिग्धदुर्गमनिम्नेन जायते राजिकाकृति। यदा भवति भालानां सुखं शुष्यति च स्वयम्॥" भा।

दुःखत्रयम्। क्ली। आध्यात्मिकमाधिभौतिक माधिदैविकञ्चेति त्रिविधदुःखे। सुमू २४ प।

दुःखदग्धन। पुं। गृध्रपक्षिणि। शकुनि। यं नित्र।

दुःखदिरः। पुं। विट्खदिरे। रा नि व ८।

दुःखवर्द्धन.। पुं। कर्णपालीरोगे। लक्षणम् —"वर्द्धमाने यदा कर्णे कण्डूदाहरुगन्वित। शोफो भवति पाकश्च त्वक्स्थो,सौ दुःखवर्द्धनः॥" सुचि २१ अ।

दुःसहा। स्त्री। नागदमन्याम्। रा नि व ५।

दुःसाध्यः। त्रि। दुश्चिकित्स्ये। पुं। शम्बुके। भल्लुके।

दुःस्पर्शा। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। दुरालभायाम्। कण्टकार्य्याम्। आकाशवल्ल्याम्। रा।

दुकू(गू)लम्। क्ली। क्षौमवस्त्रे। त्रिका। हेच।

दुग्धम्। क्ली। कर्तृणे। ग्रामकर्पूरे। रमा। क्षीरे। दूध। रा नि व १५। तत्पर्य्याय,— क्षीर, पीयूष, ऊधस्य, स्तन्य, पय, अमृत (रा), बालजीवन (भा), दोहज (के), स्वदोह, दोहापनय (त्रि)। तद्गुणादि—"क्षीरं स्निग्धं तथा रक्तं पित्तेन पाकतो रस। रक्तं श्वेतत्व मायाति तथा क्षीरं सितं भवेत्। क्षीरमाढौ कुमारीणां वन्ध्यानाञ्च कथं भवेत्। अल्पधातुबलं यस्मात् तस्मात् क्षीरं न जायते। वन्ध्यानां क्षीरनाड्यस्तु वातेन परिपूरिता। क्षीरञ्च न भवेत् तस्मात् आर्त्तवञ्चाधिकं यतः। प्रसूतासु च नारीषु बलेन सह सूयते। तेन स्रोतोविशुद्धि स्यात् क्षीरमाशु प्रवर्त्तते। तस्मात् सद्य प्रसूतायां जायते नैसिकं पय। तेन कठिनता याति तस्मात् परिवर्ज्जयेत्। स्रोतोविशुद्धिकरणं बलं कृद्दीपनाशनम्। पयस्त्रिदोषशमनं ह्यथ्यग्निप्रवर्द्धनम्॥" तत्र श्वेताद्दुग्धं श्लेष्मकर, रक्ताया वातलं, पीताया पित्तशमनं विशिष्टं, कृष्णायाश्च पित्तलम्। अति दृष्टं। दुग्धं बहुविधं गव्यादि भेदात् यथा—गावस्तु दशधा काली त्रिधाजी त्रिविधा मता। सप्त एड्डास्त्रिधा मषी त्रिधोष्ट्री दशधा हयी। पञ्चधा करिणी नारी दशधा शूकरी द्विधा। व्याघ्री शुनी शृगाली च रासभी पञ्चधा पृथक्। द्विधा कच्छपधा मर्करी गवयी खड्गिनी कक्री। दुग्धं एतच्च तक्रञ्च दधि माश्र मभ्यायत॥

अक। गव्यादिदुग्धगुणा स्वस्वपर्य्यायेषु द्रष्टव्या। दुग्धमात्रगुणा —आम गुरु काश श्वास मकोपक रोगजनकञ्च। तत्समावर्त्तितञ्च सत् पथ्यम्। नारी क्षीरन्तु आममेव रोगघ्न भवति। धारोष्ण गव्यादिदुग्धम् अमृतोपम सर्व्वरोगघ्नं। चिरस्थ दोषदञ्च। यथा—"केऽप्याविक पथ्यतम शृतोष्ण क्षीर त्वजानां शृतशीतमाहु। दोषान्तशीत महिषीरञ्च गव्यन्तु धारोष्णमिदं प्रशस्तम्॥" पूर्व्वाह्णपीत दुग्ध हृद्य बृंह्य हृद्यमादेयञ्च, मध्याह्नपीत बलद कफघ्न कृच्छ्रघ्नञ्च। बाल अग्निकरं यौवने बल्य वीर्य्यदञ्च वार्द्धके भवति। रात्रौ नानादोषशमन अत क्षीर सदा सेव्यम्। मुहूर्त्तवयपर्य्युषितमतत न सेवेत। यतोपित दोषकर तद्दृश्च विषोपम न्यायम्। ज्वरे तद्गुणा —"जीर्णज्वरे कफे क्षीणे क्षीर स्यादमृतो पमम्। तदेव तरुणे पीत विषवद्धन्ति मानवम्। चतुर्थभाग सलिल निधाय यत्नादृशदार्व्विर्मथितम तत्। सन्तर्पणञ्च वपुष्टिकारि वीर्य्यप्रदं क्षीर मतिप्रशस्तम्।" इति दुग्धकाय। "अन्यपूर्व्वाह्नकाले स्यादपराह्णे तु माहिषम्। क्षीर समकर पथ्य यदा सात्म्य च सर्व्वदा। पित्तघ्न शृतशीतल कफहर पक्व तदुष्ण भवेच्छीत यत्तु न पाचित तदखिल विष्टम्भदोषप्रद। धारोष्ण त्वमृत पय श्रमहर निद्राकर कान्तिद हृद्य बृंहणवह्निवर्द्धनमतिस्वादु त्रिदोषापहम्॥" शृतशीतादिक्षीरगुणा —"क्षीर न भुञ्जीत कदाप्यतत तत न चेत्लवणेन साकम्। विदाहिसन्धानकमाषमुद्गकोशातकीकन्दफलादिक-श।" तथाच "मत्स्यमांसगुडमुद्गमूलकै कुष्ठमावह ति सेवित पय। शाकजाम्बवरसैस्तु सेवित मार यत्यबुधमाशु सर्पवत्॥" इति क्षीरवर्ज्जनस्थानम्। "स्निग्ध शीत गुरु क्षीर सर्व्वकाल न सेवयेत। दीप्ताग्नि कुरुते मन्द मन्दाग्नि नष्टमेव च। नित्यं तीव्राग्निना सेव्य सुपक्व माहिष पय। पुष्यन्ति च तत सर्व्वे बलपुष्टिविवर्द्धनम्॥' इति क्षीरसेवन स्थानम्। "क्षीर गवाञ्चाद्येमधुर चार नवप्रसूता नाम्। दत्त न पित्तदाह करोति रक्तामयं कुरु ते॥ मधुर त्रिदोषशमन क्षीर मध्यप्रसूतानाम्। लवणं मधुरं क्षीरं विदाहजनन चिरप्रसूतानाम्॥ गुणहीनं निःसारं क्षीरं प्रदसमप्रसूतानां। निन्द्यं च सरसायनमुक्तमिदं दुर्व्वलन्तु हृद्यानाम्॥ नाना मासद्वयादूर्द्ध्वं गर्भिणीनाञ्च यत्पयः। तदपि तद्वर्ज्ज्यं क्षीरं मधुरं पित्तदोषकृत्॥ गवादीनां वर्णभेदाद्गुणा

दीर्घरोमा। पु। भल्लूके। वै निघ

दीर्घरोहिष(क)म्। क्ली। रोहिषभेदे। वड गन्धतृण। तत्पर्य्याय,—दृढकाण्ड, दृढन्दद, यशेष्ट, दीर्घनाल, तिक्तसार। रा। गुणा—तिक्त कटूष्ण कफवातजित् व्रणघ्नरोपणश्च। रा नि व ८।

दीर्घलता। स्त्री। व्याघ्रघण्टायाम्। शिम्बाड़ि लता। वै निघ।

दीर्घलताद्रुमः। पु। अश्वत्थवृक्षे।

दीर्घलोहितयष्टिका। स्त्री। रक्तैषी।

दीर्घवंशः। पु। नलै। नग। रा नि व ८।

दीर्घवक्त्र। पु। हस्तिनि। श मा।

दीर्घवृच्छिका। स्त्री। कुम्भीरे। गन्धार्थकन्य।

दीर्घवर्षाभू। स्त्री। श्व तपुनर्नवायां। वै निघ।

दीर्घवल्ली (ल्लिका)। स्त्री। महेन्द्रवारुणी लतायाम्। वड माकाल। वन्मादनीलतायाम्। पाताल गरुडी। पलाशीलतायां। हापरमाली। रा नि व ३।

दीर्घवीजा। स्त्री। अलाव्वाम्। शिम्बीभेदे। प सु।

दीर्घवृन्तः (क)। पु। पृथुशिम्बश्योनाक वृक्षे। শোণাপাঠা। प सु। पीतजीर्ण। वै निघ लतायाञ्च।

दीर्घवृन्ता (न्तिका)। स्त्री। इन्दीवराख्या लतायां। ইন্দ্রচিভুঁটী। रा नि व ३। कपर्दकभेदे। र सा स। एत्रापर्णो। म च। কাঁটা আমরুলী।

दीर्घवृक्ष। पु। सालवृक्षे। वतामालवृक्षे। वै निघ।

दीर्घशर। पु। यावनालनामकशिम्बीधान्ये। জনার গাছ। रा नि व १६।

दीर्घशाख.। पु। शणवृक्षे। শণ গাছ। रा नि व ४। शाकतरौ। শেগুন গাছ। वै निघ। शालवृक्षे। म च।

दीर्घशाखिका। स्त्री। कृष्णपीतोभ्रोहच, गौनाख्योषुपे। रा नि व ४।

दीर्घशिम्बा। स्त्री। शिम्बीविशेषे। पन।

दीर्घशिम्बक। पु। राजमाषे। বরবটী। रा नि व १६।

दीर्घशूकः (क)। पु,क्ली। शुक्लाकारशालि धान्यविशेषे। स सारामुखादीमगुण स्वादुपाक रसतादियुक्त। च सू २७अ। राजान्नि। रा नि व २२।

दीर्घसमुच्चयः। पु। मलदये। प सु।

दीर्घसस्यः। पु। तिन्दुकवृक्षे। টেঁস গাছ वै निघ।

दीर्घसुरत.। पु। कुक्कुरे। शुकरे। त्रिका।

दीर्घस्कन्ध। पु। तालवृक्षे। रा नि व ९।

दीर्घा। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। रा नि व ४।

दीर्घाङ्कुर.। पु। राजशाली। রাজ ধান। व निघ।

दीर्घाङ्गी। स्त्री। शालपर्ण्याम्। भा पू १अ

दीर्घाङ्घ्रि। स्त्री। शालपर्ण्याम्। वै निघ

दीर्घाध्वगः। पु। उष्ट्रे। त्रिका।

दीर्घायुः। पु। शाल्मलिवृक्षे। শিমুল গাছ रा नि व ८। जीवकौषधौ। काके। मे। रा नि व ५। त्रिका।

दीर्घायुधः। पु। वनशूकरे। श मा।

दीर्घायुष्यः। पु। जीवके। मे। श्वेतमन्दारके। रा नि व १०। [१०

दीर्घालर्क। पु। महाश्वेताकवृक्षे। रा नि

दीर्घिका। स्त्री। हिङ्गुपत्राम्। रा नि व ६। गौनिद्रायाम्। वै निघ। विस्तृतधनुपरिमित जलाशये। तत्पर्य्याय,—वापि, (स) वापी। म तन्जल गुरु कटु क्षार पित्तकर कफवातघ्नञ्च रा नि व १४।

दीर्घर्वारु। पु। महालाव्वाम्। दीर्घकर्कटिकायाम्। रा नि व ७।

दीवि.। पु। चाषपक्षिणि। श मा। [१२

दुकूल। पु। चीरनामकगन्धद्रव्ये। रा नि

दुःखम्। क्ली। रोगे। मानसधर्म्मभेदे। दुःखं वतु सप्तविधे व्याधावुपनिपतति। सु सू २४अ, See व्याधि।

दुःखकोद्रवा। स्त्री। मसूरिकाभेदे। কোদাই लिखितदुर्नानिमित्तेन जायते राजिकाकृति। ए भवति मालानां दुःखं शुष्यति च स्वयम्।" भा

दुःखत्रयम्। क्ली। आध्यात्मिकमाधिभौतिकमाधिदैविकञ्चेति त्रिविधदुःखं। सम् २४ अ।

दुःखदग्धनः। पु। गृध्रपक्षिणि। शकुनि। वै निघ।

दुःखदिर। पु। विट्खदिरे। रा नि व ८।

दुःखवर्द्धनः। पु। कर्णपालीरोगे। लक्षणम् —"वर्द्धमाने यदा कर्णे दग्ध्वा दाहरुगन्वितः। शोफो भवति पाकश्च त्वक्स्थोऽसौ दुःखवर्द्धनः॥" सु चि २५ अ।

दुःसहा। स्त्री। नागदमन्याम्। रा नि व ५।

दुःसाध्यः। त्रि। दुश्चिकित्स्ये। पुं। शत्रुके। भल्लुके।

दुःस्पर्शा। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। दुरालभायाम्। कण्टकार्य्याम्। आकाशवल्ल्याम्। रा।

दुकू(गू)लम्। क्ली। सूक्ष्मवस्त्रे। त्रिका। इ च।

दुग्धम्। क्ली। कत्तृगे। ग्रामकर्पूरे। रमा। क्षीरे। दूध। रा नि व १५। तत्पर्य्यायः,— क्षीरं, पीयूषं, ऊधस्यं, स्तन्यं, पयः, अमृतं (रा), बालजीवनं (भा), दोहजं (कि), गव्यदोहं, दोहापनयं (त्रि)। तद्रूपादि—"क्षीरं स्निग्धं तथा रक्तं पित्तेन पाकतो रसः। रक्तं श्वेतत्वमायाति तथा क्षीरं सितं भवेत्। क्षीरनाडी कुमारीणां वन्ध्यानाञ्च क्षयं भवेत्। अल्पधातुबलं यस्मात् तस्मात् क्षीरं न जायते। वन्ध्यानां क्षीरनाड्यस्तु वातेन परिपूरिताः। क्षीरञ्च न भवेत् तस्मात् आर्त्तवञ्चाधिकं यतः। प्रसूतासु च नारीषु वर्त्मन सह सूयते। तेन स्रोतोविशुद्धिः स्यात् क्षीरमासु प्रवर्त्तते। तस्मात् सद्यःप्रसूतायां जायते नैषिकं पयः। तत्र कठिनतां याति तस्मात्तत् परिवर्ज्जयेत्। स्रोतोविशुद्धिकरणं बलकृद्दीपनाशनम्। पयस्त्रिदोषशमनं श्रमश्वासाग्निवर्द्धनम्॥" तत्र श्वेतादुग्धं श्लेष्मकरं, रक्ताया वातलं, पीताया पित्तशमनं विशिष्टं कृष्णायाश्च पित्तलम्। अत्रि ८८। दुग्धं बहुविधं गव्यादिभेदात् यथा—गावस्तु दशधा काली विधात्री त्रिविधा मता। मृग एकस्त्रिधा नरो त्रिपोढ़ी दशधा स्त्री। दशधा करिणी नारी दशधा गृष्टी द्विधा। आजी मेषी महिषी च राक्षसी दशधा स्मृता। त्रिधा इत्यष्टधा मरी नदी धर्द्दनी कशौ। दुग्धं एवञ्च तच्च दधि तत्र प्रमाणम्॥

अर्कं। गवादिदुग्धगुणाः स्वस्वपर्य्यायेषु द्रष्टव्याः। दुग्धमात्रगुणाः—आमं गुरु कासश्वासप्रकोपकं रोगजनकञ्च। तत्तमावर्त्तितञ्च तत् पथ्यम्। नारी क्षीरन्तु आममेव रोगघ्नं भवति। धारोष्णं गव्यादिदुग्धम् अमृतोपमं सर्व्वरोगघ्नं। विरसञ्च दोषदञ्च। तथा—"कैश्चिदाविकपयस्तमधरीणं क्षीरं त्वजानां गतशीतमाहुः। दोषान्तशीतं महिषीपयश्च गव्यन्तु धारोष्णमिदं प्रशस्तम्॥" पूर्व्वाह्णपीतं दुग्धं हृद्यं बल्यं हृष्यमाग्नेयञ्च, मध्याह्नपीतं बलदं कफघ्नं कृच्छ्रघ्नञ्च। बाले अग्निकरं यौवने बल्यं वीर्य्यदञ्च वार्द्धके भवति। रात्रौ नानादोषशमनं अतः क्षीरं सदा सेव्यम्। मुहूर्त्तत्रयपर्य्युषितमतः न सेवेत। पर्य्युषितं दोषकरं तद्दुष्टञ्च विषोपमं ज्ञेयम्। ज्वरे तद्गुणाः—"जीर्णज्वरे कफे क्षीणे क्षीरं स्यादमृतोपमम्। तदेव तरुणे पीतं विषवद्धन्ति मानवम्। चतुर्थभागं सलिलं निधाय यत्नाद्यदावर्त्तितमुत्तमं तत्। सन्तापनघ्नं बलपुष्टिकारि वीर्य्यप्रदं क्षीरमतिप्रशस्तम्।" इति दुग्धकाथः। "अत्यम्बुपाकगाने स्यादपराह्णे तु माहिषम्। क्षीरं श्रमकरं पथ्यं यदा साम्यं च सर्व्वदा। पित्तघ्नं प्रतशीतलं कफहरं पक्वं तदुष्णं भवेच्छीतं यत्तु न पाचितं तदखिलं विष्टम्भदोषप्रदं। धारोष्णं लघुतं पयः श्रमहरं निद्राकरं कान्तिदं हृद्यं हृष्यमग्निवर्द्धनमतिस्वादु त्रिदोषापहम्॥" त्यक्तशीतादिक्षीरगुणाः—"क्षीरं न भुञ्जीत कदाप्यतप्तं तप्तं न चैतल्लवणेन सार्द्धम्। पिष्टान्नधान्यकमाषमुद्गकोशातकीकन्दफलादिकञ्च।" तथाच "मत्स्यमांसगुडमुद्गमूलकैः कुष्ठमावहति सेवितं पयः। शाकजाम्बवरसैस्तु सेवितं मारयत्यबुधमाशु सर्पवत्॥" इति क्षीरवर्ज्जनम्। "स्निग्धं शीतं गुरु क्षीरं सुस्वकाले न सेवयेत्। दोषाग्नि कुरुते मन्दं मन्दाग्निं नष्टमेव च। निर्थं तीव्राग्निना सिद्धं सुपक्वं माहिषं पयः। पुष्यन्ति धातवः सर्व्वे बलपुष्टिविवर्द्धनम्॥" इति क्षीरसेवनम्। "क्षीरं गवाञ्च क्षोदेमधुरं चारं गवाम्भूता नाम्। दधि न विदाहं करोति स्वभावं गुरु ते॥ मधुरं त्रिदोषशमनं क्षीरं मध्यन्दिनानाम्। लवणं मधुरं क्षीरं विदाहजननं त्रिपुत्राणाम्॥ गुरुवीर्यं निःसारं क्षीरं इतरनदतानां। क्षिप्य सरसादमनुर्निमिः दुग्धवत्तु हृद्यानाम्। मांसी मानददारूके स्थितदोषाय मन्दं। यानादि स्वर्दं क्षीरं मधुरं त्रिदोषजम्॥ मर्त्यानां वृष्टिकाङ्क्षया

दुग्धादिके पृथक्। केचिदुक्ती विशेषाच्च विशेषो देशभेदतः ॥" तथा उक्तञ्च। देशेषु देशेषु च तेषु तेषु तथाम्बुभी याहग्रदोषयुक्ते। तत्सेवनादेव गवादिकानां गुणा हि दुग्धादिषु ताहशत्वम्। शीतं स्निग्धं गुरु शौल्यहृष्यं विताषहं परम्। शेषचैषाभिधोतस्य क्षीरात्तु पयश्वद ॥" रा नि व १५। प्रभातदुग्ध—"निशाशीतांशुसशीत निद्रालस्यश्रमातुरा। सघनं शीतकफकृत् क्षीरं प्राभातिकं भवेत् ॥" अत्रि दृष्ट।

दुग्धकन्दगणः। पुं। दुग्धप्रधाने अश्वगन्धादिद्रव्यगणे। यथा—"अश्वगन्धा च मुशली विदारी च शतावरी। क्षीरवाराहिका चेति दुग्धकन्दगणस्त्वयम् ॥" गुणा—"बालको वर्द्धते वीर्य्यैरिरसुशीलया सह। एतदर्कस्य पानेन कन्या षोड़शवार्षिकी ॥" अर्क।

दुग्धकूपिका। स्त्री। घृतदुग्धमिश्रिततण्डुलचूर्णकृतपिष्टकविशेषे। तन्निर्माणविधि यथा—"तण्डुलचूर्णविमिश्रितनष्टक्षीरेण सान्द्रपिष्टेन। दृढ़कूपिका विदध्यात्ताञ्च पचेत् सर्पिषा सम्यक्। अथ तां कोरितमध्यां घनपयसा पूरणगर्भाञ्च। सदृशामुद्रितमदनां सर्पिषि सपक्वदनाञ्च। अथ पाण्डुखण्डपाके स्नापयेत् कर्पूरवासिते कुशलः।" गुणा—"अथ दुग्धकूपिका सा बल्या पित्तानिलापहा। हृद्या शीता गुर्व्वी शुक्रकरी वृष्या रुच्या। विदधाति कायपुष्टिं दूरप्रसारिणीं सुचिरम् ॥" भा।

दुग्धतालीयम्। क्ली। दुग्धसारे। हे च। दुग्धाग्रे। क्षीरफेने। मे।

दुग्धतुम्बी। स्त्री। क्षीरालाब्बाम्। व निघ।

दुग्धत्रयम्। क्ली। गोमहिषच्छागदुग्धेषु। र सा स।

दुग्धदा। स्त्री। वचिकाहणे। रा नि व ८।

दुग्धनिका। स्त्री। रक्तापामार्गे। अर्कहचे। वै निघ।

दुग्धपाचनं। त्रि। दुग्धपाककरे। क्ली। दुग्धपाकपात्रे। हारा।

दुग्धपाषाण (क)। पु। खटिकाविशेषे। फूलथड़ि, थड़िमाटी। इति भाषा। तत्पर्य्याय,—दुग्धपाषाणक, दुग्धाश्मा, क्षीरी, क्षीरदसत्रिभ, वकाम्, दौषिक, दुग्धी, क्षीरचव,

सोध'। गुणा—रुच्य ईषदुष्ण ज्वरपित्तहृद्रोगकासशूलाश्मनाशनहरत्व। रा नि व १३।

दुग्धपाषाणिका। स्त्री। दुग्धपाषाणे। फूलथड़ि। रा नि व ३।

दुग्धपुच्छी। स्त्री। हृषविशेषे। दुधपेन्ना। श च। तत्पर्य्याय—शेवकालु, निशाभङ्गा, नमस्कारी (श)।

दुग्धफेनः (कः)। पु, क्ली। क्षीरफेने। दुधेर फेना। रा नि व १५। गुणा—"तथागोऽश्वपय-फेनमजानां चेति शस्यते। मन्दाग्नीनाङ्गतानाञ्च विशेषादतिसारिणाम्। उस्मादहीपनत्वल्य मधुरवातनाशनः। सद्यो बलकरश्चैव तद्य क्षीरविवर्ज्जितं। क्षीणज्वरातिसारे च शामे च विषमज्वरे। मन्दाग्नौ कफमाश्रित्य पयफेनप्रशस्यते। क्षीरं गवाङ्गीरफेनं तक्रं वा हितमेव च। पक्वान्नभक्षणादपि यद्यपि तस्य नश्यति। ताम्बूलं नैव सेवेत क्षीरम्पीत्वा तु मानवः। यावतश्च द्रवेत् क्षीरभुक्तात्तादपि शस्यते ॥" अत्रि।

दुग्धफेनी। स्त्री। स्वनामख्यातक्षुपे। स च दुधफेणी, छातुगोमलि। तत्पर्य्याय,—पयफेनी, फेनदुग्धा, पयस्विनी इत्यादि, अथ केतुघ्नी, गोजापर्णी। गुणा—कटु तिक्ता हिमा विषघ्नी व्रणघ्नी रुच्या। रा नि व ५। पक्वान्नविशेषे। वै निघ।

दुग्धरुहः। पु। तिलकहृचे।

दुग्धवटी। स्त्री। शोथे वटी। विष हिङ्गुल धुस्तूरबीज समभाग गृहीत्वा धुस्तूरपत्ररसेन प्रहरं मर्द्दयित्वा गुञ्जमाना वटी कार्य्या। भैष।

दुग्धवीज' (जा)। पु, स्त्री। यावनालादिकृतचिपीटके। जनार वा जोआरेर चिड़े। "ये चान्ये यावनालाद्याश्चिपिटाक्षततण्डुलाः। अक्षततण्डुलास्ते तु दुग्धवीजाः प्रकीर्त्तिताः ॥" गुणा—"दुग्धवीजा सुमधुरा दुर्ज्जरा वीर्य्यपुष्टिदा। शालेय यावनालाद्या चिपिटा पुष्टिवर्द्धना ॥" रा नि व १६।

दुग्धसन्तानिका। स्त्री। दुग्धसरे। वै निघ।

दुग्धहरणी। स्त्री। दुग्धवहनाड्याम्। रस र सनरोधि।

दुग्धचोरिका । स्त्री । दुग्धतण्डुलघृतशर्करा कृतपायसे । यथा—"दुग्धाष्टमांशभागेन तण्डुलान् घृतसंस्कृतान् । पक्वेऽर्द्धपक्वे दुग्धे तु क्षिप्ता सिद्धा हि चोरिका । पायस प्रकारायुक्तघृतसमवेपणाद्भवेत् ॥" गुणा —"सा गुरुर्वातकृद्बल्या मुखावष्टम्भका तथा । करोति मेदोवृद्धिञ्च कफमग्रेश्च मन्दताम् । क्षता च रक्तपित्तं हि वातपित्तञ्च नाशयेत् ॥" द्रव्यगुण ।

दुग्धा (ग्धी) । स्त्री । चोरिकायाम् । किराई । रम । भेषजुद्री चि । काकोल्याम् । पलाशी लतायाम् । शारिवायाम् । वै निघ । दुग्ध पाषाणे । फुलखड़ि । रा नि व १३ ।

दुग्धाम्लम् । क्ली । दुग्धतालीये । आँवेर सङ्गे दुध । गुणा —"दुग्धाम्ल शीतलं स्वादु तृष्णा वर्णकरं गुरु । वातपित्तापहं वृष्य तु इणमलवर्द्धनम् ॥" रा नि व १५ ।

दुग्धाश्मा । पुं । दुग्धपाषाणे । फुलखड़ि । रा नि व १३ ।

दुग्धाक्षः । पु । क्षीरस्फटिके । शब्दार्थकल्पतरु ।

दुग्धिका । स्त्री । क्षुद्रचोरिकायाम् । छोट किराई । स दुधि । क दुधनी । तें पिल्लपालचेट्टु । तत्पर्याय,—दुग्धी, क्षीरी, क्षीरात्मिका (शब्दर), अपिच "दुग्धिका स्वादुपर्णी स्यात् क्षीरावी क्षीरिणी तथा ।" भा । गुणा —"दुग्धिकोष्णा गुरू रूक्षा वातला गर्भकारिणी । स्वादुक्षीरा कटुस्तिक्ता सृष्ट मूत्रमलापहा । स्वादुर्विष्टम्भिनी वृष्या कफकुष्ठ कृमिप्रणुत् ॥" भा । चि क्र क प्रदर चि । रस र ज्वराति चि । इन्दीवरायाम् । ईशचिर्भिटौ । यक्तकटुकालाब्वाम् । ति‍ॆ साउ । वै निघ । वृक्षभेदे । थिर्णी गाछ । रमा ।

दुग्धिनि (नी) का (नी) । स्त्री । रक्तापामार्गक्षुपे । रा नि व ४ । युक्तदुग्धालाब्वाम् । वा उ २०घ ।

दुच्छक । पुं । सुरामांसाम् । मे । तालीशपत्रे । वै निघ ।

दुडि (लि) । स्त्री । कच्छपिकायाम् । चटी रा । मे ।

दुण्डुभ । पुं । सर्पभेदे । ढोँड़ा साप । प्रभा ।

दुण्डुभा । स्त्री । सर्पपक्षे । वै निघ ।

दुद्रुमः । पु । कन्दविशेषे, हरितपलाण्डौ । अम ।

दुन्दु । पु । दण्डढक्कायाम् । मीमांसा । शब्दर ।

दुन्दुभि । पु । सर्पदंष्ट्रेन्दुरादौ, दन्दुर इति लोके । सु कल्प ७अ । प्रतुदपक्षिविशेषे । च सू २७अ । विषे । हे च ।

दुन्दुमारः । पु । विडालि । वै निघ ।

दुन्धुमारः । पु । धन्धुमारे, गृहधूमे ।

दुम्बक । पुं । स्वनामख्यातमेषे । दुम्बा । वै निघ ।

दुरभिग्रह । पुं । अपामार्गक्षुपे । रा नि व ४ ।

दुरभिग्रहा । स्त्री । दुरालभायाम् । कपिकच्छौ । अपामार्गे । रा नि व २३ । अलाब्वाम् । वै निघ ।

दुराधर्ष. (र्षा) । पु, स्त्री । सिद्धार्थे । श्वेत सरिषा । (र्षा) कुटुम्बिनीक्षुपे । रा नि व ५ ।

दुरारुह । पुं । नारिकेलवृक्षे । बिल्ववृक्षे । रा नि व ११ ।

दुरारुहा । स्त्री । खर्जूरीवृक्षे । खेजुर गाछ । नारिकेलवृक्षे । तालवृक्षे । वशी । रा नि व २३ ।

दुरारोहः । पु । तालवृक्षे । शाल्मलीवृक्षे । खर्जूरीवृक्षे । वै निघ । शरटे । रा नि व १९ ।

दुरारोहा । स्त्री । शीवल्लीवृक्षे । रा नि व ८ । शरटे । गिरगिटे । रा नि व २३ । पिण्डखर्जूर्याम् । भा । शाल्मलीवृक्षे । तिका ।

दुरालभा (लम्भा) । स्त्री । (Alhagi maurorun Syn Hedysarum Alhagi) स्वनामख्यातक्षुपे । हिङ्गुया इति ख्याता । दुरालभ(ला)ओ । हि जवासा, जवासा दुरालभ, धमासा । म वेलिकामूली । क बल्लिदुरवे । तें पिलरेगटि दुलगोंड़ि । तत्पर्याय —यास, यवास, दुःस्पर्श, क्षुद्राग्निक, रोदनी, अनन्ता, समुद्रान्ता, (अ), धनुर्यासा, यवस, कच्छुरा (शब्दर), धन्वयवास (चटी ॥), विकण्टक (ज), ताम्रमूली, पत्रमुखी, इष्टकाथ्या (ग्र.), दुरालभा, धन्वयास, ताम्रमूला, कच्छुरा, दुःस्पर्शा, धन्वी, धन्वयवासक, प्रबोधनी, सूक्ष्मदला, विरूपा, दुरभिग्रहा, दुलभा, दुष्प्रधर्षा सा द्विधा स्थूलसूक्ष्मभेदात् । गुणा—कटु तिक्ता उष्णा वाताम्रिका मधुरा वातपित्तघ्नी ज्वर गुल्म प्रमेहघ्नी च । रा नि व ४ । "यास स्वादु सरस्तिक्त स्तुवर शीतलो लघु ।

कफ मेदो मद भ्रान्ति पित्तासृक्-कुष्ठ कासजित्। तृष्णा वीसर्प वातास्र वमि ज्वरहरं स्मृत। यवासस्य गुणैस्तुल्या बुधैरुक्ता दुरालभा।" भा। वा चि १४। सिद्धौ कास चि। "दुरालभाम्लवेतसे।" कार्पासक्षुपे। मृक्कायां। गिडिंश शाक। श वि।

दुरालभादिः। पु। दुरालभा मुस्ता मुस्ता नागरकृत कषाय वातज्वरे हित। दुरालभादिरप्य पित्तज्वरतृष्णादाहपित्तदाहघ्न। वा चि १ अ। "दुरालभा पर्पटक प्रियङ्गु भूनिम्ब वासा कटुरोहिणी नाम्। जलं पिबेत् शर्करयावगाढम्।" च द वि ज्व चि।

दुरालभा। स्त्री। दुरालभायाम्। रा।

दुरासद'। पु। रुद्रे। शब्दर। वि। दुष्प्राप्ये।

दुरि.। स्त्री। ऋतुमत्याम्। शब्दर।

दुरितद(म)मनी। स्त्री। शमीवृक्षे। रा नि व ८।

दुरिष्टकृत्। पु। अभिचारकर्त्तरि।

दुरूराह। पु। पुण्ड्रकयुक्त दुष्कुलाह्वाश्वे। "दुष्कुलाह्वो दुरूराह पुण्ड्र एवैव कीर्त्तित। ज द १४।

दुरोहः। पु। नागकेशरवृक्षे। वै निघ।

दुर्ग.। पु। गुग्गुलौ। रा नि व १२।

दुर्गकारक.। पु। तरुभेदे। श मा।

दुर्गन्धम्। क्ली। सौवर्चलवणे। हे च।

दुर्गन्ध.। पु। आम्रवृक्षे। श च। पलाण्डौ। भा। त्रि। पूतिगन्धयुक्ते।

दुर्गन्धकाय। पु। विटखदिरवृक्षे। गुये बाबला।

दुर्गन्धा। स्त्री। बाकुच्याम्। सोमराज। वै निघ।

दुर्गन्धास्य'। पु। मुखरोगभेदे। मुखे दुर्गन्ध हओया।

दुर्गन्धि। पुं। आम्रवृक्षे। तरैर्भे। क्ली। सौव र्च्चलवणे। वै निघ।

दुर्गपुष्पी (ष्प)। पु। वनस्पतिभेदे। केशपुष्पा इति लोके। श च।

दुर्गलङ्घन:। पुं। उष्ट्रे। हे च। [श।

दुर्गसञ्च(ञ्चा)र:। पुं। सङ्क्रमे। साँको, पूल।

दुर्गा। स्त्री। श्यामपक्षिणि। श्यामापाखी। रा नि व १९। कृष्णचटके। कृष्णचटिकायाम्। श्यामा लता। नील्याम्। मे। कोकिलायाम्। वै निघ। अपराजितायां। श च।

दुर्गाह्लाद'। पु। भूमिजगुग्गुलौ। वै निघ।

दुर्गाह्व'। पुं। भूमिजगुग्गुलौ। रा नि व १२।

दुर्ग्रहः। पु। अपामार्गक्षुपे। रा नि व ४।२१।

दुर्ग्रहा। स्त्री। सुक्तायाम्। रा नि व २२। अपामार्गे। भा पू १ भ।

दुर्घटा। स्त्री। पृश्नपर्ण्यां। वै निघ।

दुर्घोष.। पु। भल्लुके। रा नि व १९।

दुर्जरः। त्रि। दुष्पचे। वै निघ।

दुर्जरफलम्। क्ली। कर्कटिकायाम्। वै निघ।

दुर्जरा। स्त्री। ज्योतिष्मतीलतायाम्। लता-फटकी। रा नि व ३। धोलि। वै निघ।

दुर्जलजेता (रस)। पु। नवज्वरे रस। पाठ—"विषं भागद्वयं दग्ध कपर्दे पञ्चभागक। मरिचं नागरञ्चैव चूर्णं वस्त्रेण शोधयेत्। आर्द्र कस्य रसेनास्य कुर्य्यात् मुद्गनिभा वटीं। वारिणा वटिकायुग्मं प्रातः सायञ्च भक्षयेत्।" विष २ भ वराटकभस्म मरिचचूर्णं शुण्ठीचूर्णं प्र ५ भ। भा म १भ।

दुर्दग्धम्। क्ली। अग्निदग्धरोगे।

दुर्दर्प.। पु। भल्लातकवृक्षे। वै निघ।

दुर्दवम्। क्ली। चटकभौषधौ।

दुर्द्रिता। स्त्री। लताभेदे। जटा।

दुर्दिनम्। क्ली। मेघाच्छन्ने दिने। "मेघाच्छन्नेऽह्नि दुर्दिनम्।" अ।

दुर्द्रुम'। पु। हरित्पलाण्डौ। रा नि व ७।

दुर्द्धर'। पु। ऋषभकौषधौ। मे। भल्लातक वृक्षे। धनहुडि। रा नि व २३। पारदे। वै निघ।

दुर्द्धर्षा। स्त्री। नागदमन्याम्। नागदमनी। रा नि व ५। कन्यारीवृक्षे। फणिमनसा। रा नि व ८।

दुर्नाम(क)म् (मा)। क्ली, स्त्री। अर्शोरोगे। रा नि व २०। स्त्री। पद्मनखी। झिनुक। हारा। गण्डूपदे। केंचो। वै निघ।

दुर्नामारि। पुं। शूरणे। ओल। रा नि व ७।

दुर्नाम्नी। स्त्री। अर्शोरोगे। शब्द।

दुर्न्यास। पुं। असम्यक्न्यासने। भा म ३म।

दुर्ब्बला। स्त्री। अम्लशिरीषे। भा। चि। अम्लडीने।

दुर्भरा। स्त्री। ज्योतिष्मतीलतायाम्। वै निघ।

दुर्भिद्या। स्त्री। काकजङ्घायाम्। वै निघ।

दुर्मना'। स्त्री। शतावर्य्याम्। रा नि व ४।

दुर्मर। पुं। पिप्पलवृक्षे। अश्वत्थ गाछ। वै निघ।

दुर्मरा। स्त्री। शतमूल्याम्। रा नि व ४। श्वेतदूर्व्वायां। रा नि व ८। दूर्व्वायां। जटा।

दुर्मारापा। स्त्री। गुञ्जगुञ्जायाम्। मद व २।

दुर्मुख। पुं। वानरे। घोटके। सर्पे। त्रिका।

दुर्मुखा। स्त्री। शुक्लगुञ्जायाम्। वै निघ।

दुर्मोका। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। वै निघ।

दुर्मोहा। स्त्री। काकादनीलतायाम्। श्वेत कूँच। रा नि व ३। रक्तगुञ्जायाम्। वै निघ।

दुलभ। पुं। केर्चूरे। शठी। वम् कचोरा। रा नि व ६। वै निघ। श्वास रो चि श्वासकालेश्वरे। दुरालभायाम्। रा नि व ४। रक्तदुरालभायाम्। वै निघ रम मधुरत्व चि मधुकादि। ग्राम्याम।

दुर्व्वरा। स्त्री। ब्राह्मणयष्टिकायाम। वामुनहाटी।

दुर्वर्ण(क)म्। क्ली। रौप्ये। प मु। एल वालुके। रा नि व ४।

दुर्विधेया। स्त्री। कपूरमन्त्रास। आम आदा। वै निघ।

दुलि' (ली)। स्त्री। कच्छप्याम्। म दि काछिम। अटी भ।

दुश्क्रम। पुं। गोक्षुरके। रा नि व ४।

दुश(ष्क)र। पुं। भल्लूके। रा नि व १९। भल्लूकी। हारा।

दुश्चर्म्मा। पुं। लम्बोदररोगे। चक्रदोष। ते च शीतपित्तोदर्दकोठरोगा। रा नि व २०।

दुष्काल (लोन)। पुं। चोरकनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२। शब्द।

दुष्खदिर'। पुं। अरिमेदे। विटखदिर। तत्पर्य्याय,—कालीजी, कालस्कन्ध, गोरट, अमराज, पवमद, बहुसार, सारखदिर, महासार, क्षुद्रखदिर। गुणा—कटु तिक्तोष्ण रक्तप्रपकण्डू विषशोथपञ्चरकुष्ठोन्मादभूतघ्न। रा नि व ८।

दुष्टम्। क्ली। कुष्ठौषधी। कुड़। शब्द।

दुष्टपोनस। पुं। पीनसरोगे। वै निघ।

दुष्टप्रतिश्याय'। पुं। नासारोगविशेषे। "प्रक्लिद्यते पुनर्नासा पुनश्च परिशुष्यति। पुनरानह्यते चापि पुनर्विव्रियते तथा। निश्वासो वापि दुर्गन्धो नरो गन्धं न वेत्ति च। एवं दुष्टप्रतिश्यायं जानीयात् कृच्छ्रसाधनम्॥" मा नि।

दुष्टमुख'। पुं। दंशकीटे। डाँश। रा।

दुष्टव्रण। पुं। दूषितक्षते। नाड़ीव्रणे।

दुष्टान्नम्। क्ली। विषादिदुष्टे अन्ने। भा च चि चि।

दुष्टाम्बु। क्ली। दुष्टजले। मे।

दुष्पत्र। पुं। चोरकनामगन्धद्रव्ये। चोरा इति पाश्चात्य। रा नि व १२,२३। चण्डालकन्दे। यमानीभेदे। वै निघ।

दुष्प्रदम्। क्ली। सौविराञ्जने।

दुष्प्रधर्ष(र्षि)णी। स्त्री। कण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। वार्त्ताक्याम्। प सु। हस्त्याम्। भा।

दुष्प्रधर्षा। स्त्री। दुरालभायाम्। रा नि व ४। खर्जूरीवृक्षे। खेजूर गाछ। रा नि व ११।

दुष्प्रवेशा। स्त्री। कन्थारिवृक्षे। फणिमनसा। रा नि व ८। गृहकन्यायाम्। वै निघ।

दुस्पर्श। पुं। दुरालभायाम्। अटी भ। चि यो वातकासावलेहे। च द वातकफ ज्व। "व्याघ्री दुस्पर्शगोक्षुरैः।" भा। लताकरञ्जे। रा नि व ८।

दुस्पर्शा। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी। रा नि व ३। रक्तदुरालभायाम्। रा नि व ४।

पाटलवृक्षे। आकाशवल्लीलतायाम्। आलोकलता। वनबदरे। वै निघ। कण्टकार्य्याम्। रा नि व ४।२३।

दुस्फोट'। पु। दुष्टव्रणे। शस्त्रभेदे। हे च।

दुस्स्थः। पु। कुक्कुरे। कुक्कुटपक्षिणि। शब्दार्थ कल्प।

दुहिता। स्त्री। कन्यायाम्। अ।

दू'। पु। रोगे। वै निघ।

दूत'। पु। देशान्तरे। गमनाय प्रस्थाय वा गते पुरुषे। सु सू १०अ। तल्लक्षणम्—"यश्चि कित्सकमानेतु याति दूत स कथ्यते। दूता सु जातयोऽव्यङ्गा पटवो निर्मलाम्बरा। सुविनो ऽश्ववयान्ढा शुभपुष्पफलैर्युता। सजातय सुचे ष्टाश्च सजीवदिशि सङ्गता। भिषज समये प्राप्ता रोगिणः सुखहेतवे॥" भा।

दूतघ्नी। स्त्री। कदम्बपुष्प्याम्। श च।

दूति(ती)का। स्त्री। सारिकापक्षिणि। शालिक। रा नि व १९। श्वेतकण्टकार्य्याम्। वै निघ।

दूती। स्त्री। रक्तपाटलायाम्। शारिका पक्षिणि। रा नि व १९। वै निघ।

दूरगः (म')। पु। उष्ट्रे। गर्दभे। रा नि व १९। के निघ।

दूरजम्। क्ली। वैदूर्य्यमणौ। भा।

दूरदर्शन' (दर्शी, दृक्) पु। गृध्रे। शिक्षा। पण्डिते। हे च।

दूरमूला। स्त्री। मुञ्जे। मुञ्ज। दुरालभायाम्।

दूरेरितेक्षण। त्रि। केकरे। टेरा, गर्षा। श मा।

दूर्य्यम्। क्ली। विष्ठायाम्। श र।

दूर्व्वा। स्त्री। (Cynodon dactylon Syn Agrostis cynosurioides, or panicum doctylon) स्वनामख्यातघास विशेषे। दूर्वा। हिं दूब, दुब्। तें गरिकगड्डि, गरिकगड्डु। ता अरुगम् पुल्। तत्पर्य्याय,—शतपर्व्विका, सहस्रवीर्य्या, भार्गवी, रुहा, अनन्ता (अ) गुन्दा (रा), नन्दा, महौषधा (अमर), हरितालिका (त्रि), शिवदेवा, दुर्म्मरा, बहुवीर्य्या, हरिता, हरितालो, कच्छरुहा। श्वेतायाः पर्य्याय,—शतवीर्य्या, गण्डाली शकुलाक्षक, गोलोमी (अ), सितदूर्व्वा, सितालता (र), शतपर्व्वा, सिता (र)। दूर्व्वा बहुधा श्वेतनीलमालागण्डभेदेन। तासां विशेषा स्वस्वपर्य्याये ज्ञेया। सा गुणा—कषाया मधुरा शीतपित्ततृष्णारोचकवमिघ्ना दाहमूर्च्छाग्रहभूत शान्तिश्लेष्मश्रमघ्न सिन्ध्य। रा नि व ८। वा सू १५ अ। "दूर्व्वानन्तानिम्बवासा।" श्वेतदूर्व्वायाम्। भा प्र भ बालरोग चि। "श्वेता दूर्व्वा घृत मधु।" शस्यायाम्। रा नि व ६।

दूर्व्वादिवर्गः। पु। दूर्व्वानन्तानिम्बवासानाम गुणागुन्द्राभीरुशीतपाकीप्रियङ्ग्वशेषि वर्ग। गुन्द्र शर, अभीरु शतावरी मुसलश्च वा, शीतपाकी गुञ्जा। अयञ्च वर्ग पित्तघ्न न्यग्रोधपञ्चकादिवत्। वा सू १५अ।

दूर्व्वाद्यघृतम्। क्ली। रक्तपित्ते घृतम्। गव्यघृत ४ श। कल्कार्थ—दूर्व्वामूल उत्पलमूल कुङ्कुम मञ्जिष्ठा एलवालुकम् उशीर मुस्ता रक्त चन्दनम् एषां प्र २ तो। पाकार्थ—आतपतण्डुल जल १६ " छागदुग्ध १६ श। (तण्डुलो दकार्थ तण्डुल ४ श जल १६ श)। भेष। भा।

दूर्व्वासोमः। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९अ।

दूलकम्। क्ली। तूलके। तूला। रस र बाल चि।

दूलि(ली)का। स्त्री। नील्याम्। नील गाछ। श र।

दूष्यम्। क्ली। वस्त्रगृहे। ताँबु। अटी।

दूषक। पु। शालिधान्यभेदे। गुणा शालि वत्। सु सू ४६अ। भा पू १भ धा व। पक्षिभेदे।

दूषि' (षि[षी]का)। स्त्री। नेत्रमले। चक्षुर पिचुटी। रा नि व १८। अटी भ। श र। तत्पर्य्याय,—पिञ्जीडक पिञ्चट पिञ्जट (शब्दर)। मुखदूषिकारोगे। मा छ ३१ च। तूलिकायाम्। मे।

दूषीविषम्। क्ली। औषधादिहृतवीर्य्यविषे। भोजनादिदोषेण निद्रया वा दूषित सौम्यविष धातूनपि व्याप्य दूषयत दूषीविषमित्युच्यते। "दूषित देश कालान्न दिवास्वप्नैरभीक्ष्णश। यस्माद्दूषयते धातून् तस्माद्दूषीविष स्मृतम्॥" तस्य चि अजीर्ण दूत दी। सु कल्प २अ। तत्र विष प्रायहरम्।

यथा—दूषीविष प्रायश्चरमिति सङ्ख्पती मतम्। लक्षण—"गात्र रक्त सित रक्त श्याव वा पिड कान्वित। सकण्ड्दाहवीसर्पपाकि स्यात् कोथन तथा॥' च। गुणा—"उदरगुल्मकुष्ठप्रमेहघ्नम्।" राज।

दूषीविषारि. । पु। दूषीविषविषघ्ने अगदविशेषे। "पिप्पल्यो ध्यामक मांसी रोध्रमेला सुवर्चिका। कुटन्नट नत कुष्ठ यष्टीचन्दनगैरिकम्। दूषीविषारिर्नामायं न चान्यत्रापि वार्यते॥" वा उ ३५अ। सु कल्प १अ।

दूष्यम् । क्ली। रक्ते। वा सू ३५अ। पूये। हे च। वस्त्रे। वस्त्रगृहे। मे।

दूष्यजलम् । क्ली। विण्मूत्रादिदुष्टवारिणि। विष्ठादिदुष्टे जले। यथा—"विण्मूत्राद्युपनीलिकाविषयुतं तप्तं घनं फेनिल दन्तग्राह्यमनार्त्तवं सलवणं शैवालकं सव्रतम्। जन्तुव्रातविमिश्रित गुरुतरं पर्णाघपङ्काविलं चन्द्रार्कांशुतिरोहितं च न पिबेत् नीरं जड दूषितम्॥" रा नि व १४।

दूष्या । स्त्री। हस्तिकचरज्ज्वां। कांचदडि। हे।

दूष्योदरम् । क्ली त्रिदोषजोदररोगे। निदान लक्षण यथा—"स्त्रियोऽन्नपानं नखरोममूत्रविड्गार्त्तवैर्युक्तमसाधुवृत्ताः। यस्मै प्रयच्छन्त्यरयो गरांश्च दुष्टाम्बुदूषीविषसेवनाद्वा। तेनाशु रक्तं कुपिताश्च दोषाः कुर्वन्ति घोरं जठरं त्रिलिङ्गम्। प्रकोपित दूष्योदरन्तु घोरम्॥' सु नि ७अ।

दृक् । स्त्री। नेत्रे। रा नि व १८।

दृक्षाम् । क्ली। छिद्रे। उषा।

दृक्कट । पु। दक्काटे। त्रिका।

दृक्कर्ण । पु। सर्पे। हे च।

दृक्प्रदम् । क्ली। सौवीराञ्जने। रा नि व १३।

दृक्प्रसाद । पुं, स्त्री। कुलत्थायाम्। वनकुलत्थ। रा नि व ५। कुलत्थाञ्जने। रा नि व १३।

दृक्श्रुति । पुं। सर्प। उणा।

दृग्सेक । पु। चक्षुषीतने। वै निघ।

दृगधराच । पुं। सूर्य।

दृग्योनि. । पु। रूपकर्तरि। त्रिका।

दृग्विष । पुं। सर्पे। हे च।

दृग्व्याधिहृतम् । क्ली। रक्ताञ्जने। वै निघ।

दृडक्व । पु। कुत्राग्म्। उदुम्बं।

दृढ. । पु, क्ली। एलबालुके। रा नि व ४। श्यामलौहवृक्षे। धवराचे। लौहे। अच। हीरके। वै निघ। त्रि। कठिने। मे।

दृढकण्टक (का) । पु, स्त्री। खर्जूरवृक्षे। वै निघ। अङ्कोटवृक्षे। धल आँकड गाछ। अच।

दृढकाण्डम् । क्ली। दीर्घरोहिषतृणे। वड गन्ध तृण। रा नि व ८। पु। वंशे। बाँश। रा नि व ७।

दृढकाण्डा । स्त्री। वसादनीलतायाम्। पाताल गरुडी। रा नि व ३।

दृढगर्भम् । क्ली। हीरके। पम।

दृढगालिका । स्त्री। मत्स्याण्डिकायाम्। मिछ्रि। अ।

दृढग्रन्थि । पु। वंशे। बाँश। रा नि व ७।

दृढच्छद । पु,क्ली। तालवृक्षे। रा नि व ९। दीर्घरोहिषे। वड गन्धतृण। रा नि व ८।

दृढतरु । पु। धवलवृक्षे। धाउआ गाछ। रा नि व ९।

दृढतृण । पु,स्त्री। मुञ्जतृणे। मुञ्ज। (णा) वल्वजायां। उलु। रा नि व ८।

दृढत्वक् । पु। यावनालशरे। रा नि व ८। मुञ्जतृणे। वै निघ।

दृढदशक । पु। जलचरविशेषे। हाङ्गर। वै निघ। शब्दार्थकल्पतरु।

दृढनीर (ल) । पु। नारिकेलवृक्षे। रा नि व ११।

दृढपत्र । पु। वंशे। बाँश गाछ। रा नि व ७। मुञ्जतृणे। वै निघ।

दृढपत्री । स्त्री। वल्वजायां। उलु। रा नि व ८।

दृढप(पा)दा (पादी) । स्त्री। भूम्यामलक्याम्। यवतिक्तायाम्। रा नि व ३।५। [वि ५।

दृढपदी । स्त्री। वन्याळे। शङ्खाला। रा नि

दृढपुष्पा । स्त्री। दुग्धफेनवृक्षे। वै निघ।

दृढपृष्ठक । पुं। कच्छपे। रा नि व १९।

दृढप्ररोह । पु । प्लक्षवृक्षे । পাকুড় গাছ । रा नि व ११ ।

दृढफलः । पु । नारिकेलवृक्षे । गुवाकवृक्षे । रा नि व ११ । कतकवृक्षे । निर्म्मली । वै निघ ।

दृढबन्धिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् । श च ।

दृढवालुकम् । क्ली । एलवालुके । रा नि व ४ । वै निघ ।

दृढभार्गववज्रम् । क्ली । हीरके । रा नि व १३ । See वज्रम् ।

दृढमाला । स्त्री । मुधाव्र्या । वै निघ । भा ।

दृढमूल । पु । मुञ्जतृणे । मुञ्ज । मन्थानकतृणे । रा नि व ८ । नारिकेलवृक्षे । शब्दार्थकल्पतरु ।

दृढरङ्गदा (ङ्गा) । स्त्री । स्फटिकारिकायां । भा । रा नि व १३ ।

दृढरजा । स्त्री । प्रौढस्त्रियाम् । व निघ ।

दृढलता । स्त्री । वत्सादनीलतायाम् । পাতাল গরুড়ী । रा नि व ३ ।

दृढलोमा (न्) । पु, स्त्री । शूकरे । श च ।

दृढवल्का (ल्कः) । पु । क्रमुकवृक्षे । रा नि व ११ । लकुचवृक्षे । ডহুয়া গাছ । रा नि व ९ । (ल्का) स्त्री । अम्बष्ठायां । रा नि व ४ ।

दृढवल्ल । पु । मुञ्जतृणे । वै निघ ।

दृढवीज । पु । बब्बूरवृक्षे । चक्रमर्द्दे । रा नि व ८ । नारिकेलवृक्षे । बदरवृक्षे । रा नि व ११ ।

दृढवृन्त (न्तः) । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।

दृढसूत्रिका । स्त्री । मूर्व्वायाम् । मूर्व्वा । श च ।

दृढस्कन्ध (न्धा) । पुं, स्त्री । राजादनवृक्षे । क्षीर्णी । मठा । रा नि व ११ । [११ ।

दृढस्थिति । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा नि व

दृढ(ढे)चुरा । स्त्री । बल्वजायां । উলু । रा नि व ८ ।

दृढेक्षुर । पुं । मुञ्जवृक्षे । वै निघ ।

दृढा । स्त्री । सुवल्ली । তানমুলী । पञ्जु । मुधाव्या । व निघ ।

दृढाङ्गम् । क्ली । हीरके । रा नि व १३ । पु । गण्डकपक्षी । গণ্ডার ।

दृढारङ्गा । स्त्री । स्फटिकारिकायां । भा ।

दृतम् (ता) । क्ली, स्त्री । हीरके । वै निघ । श च ।

दृतिः । पु । भस्त्रायां, चर्म्मपुटके । सु सू ४५ । मत्स्य भक्षिणि । मे ।

दृतिधारक । पु । तरुभेदे । আকনপাতা গাছ । श च । तत्पर्य्याय,—आनन्दी, मूषिका, रात्र वामन (श) ।

दृतिहरि । पुं । कुक्कुरे । व्याक ।

दृन्भू (म्फू) । स्त्री । सर्पे । मे । वज्रे । सूर्य्ये । हे च ।

दृश(ष)त् । स्त्री । प्रस्तरे । अम । पेषणशिलायां । शिल । मे ।

दृषद्वती । स्त्री । नदीभेदे । मे

दृशा । स्त्री । चक्षुषि । श च ।

दृशाकाङ्क्षम् । क्ली । पद्मे । श च ।

दृशि (शी) । स्त्री । लोचने । श र ।

दृशोपमम् । क्ली । श्वेतपद्मे । श च ।

दृश्या । स्त्री । कपिकच्छौ । আলকুশী । वै निघ ।

दृषत्पत्री । स्त्री । भिगु(शु)त्याम् । वम् सेगुड़ी, भगुड़ति । रा नि व ४ ।

दृषत्सारम् । क्ली । मुण्डलौहे । रा नि व १३ ।

दृष (शे) द । प । कर्ज्योतिपाषाणभेदे । शाड़छाड़ा । हि छायाभीड़ी । वै निघ ।

दृष्टरजा । स्त्री । प्राप्तव्यस्तायां, मध्यमायां स्त्रियि । रा नि व १८ ।

दृष्टान्तः । पुं । दृष्टान्तोनाम "मूर्खविदुषाम्बुद्धि साम्य यो वर्णौ वर्णयति—यथाग्निरुष्णो द्रवमुदकं स्थिरा पृथिवी आदित्य प्रकाश इ'ति । यथादा दित्य प्रकाशक, तथा साङ्ख्यवचन प्रकाशक मिति ।" च वि ८अ । मरणे । मे ।

दृष्टि । स्त्री । नेत्रे । रा नि व १८ । ज्ञाने । दर्शने । मे । [श र ।

दृष्टिकृत् (तम्) । क्ली । स्थलपद्मे । श च ।

दृष्टिपूतना। स्त्री। बालानां रोगविशेषे, चक्षुःपूतनायाम्। वा उ २ अ।

दृष्टिप्रदा (वर्त्ति)। स्त्री। नेत्ररोगे वर्त्ति। त्रिफला, कुक्कुटाण्डत्वक् (मुरगीर डिमेर खोला) कासीसं (हिराकस) लौह नीलोत्पल विडङ्ग समुद्रफेन प्र सम पेषयित्वा ताम्रपात्रे छागदुग्धेन सप्ताह भावयेत्। अथ पुनश्छागदुग्धेन सलिलाम् वर्त्ति कार्या। भ।

दृष्टिवन्धु। पुं। खद्योत। श र।

दृष्टिमण्डलम्। क्ली। दर्शने। वै निघ।

दृष्टियानि। पु। कूष्माण्डकीटे। सु।

दृष्टिरोग। पु। नेत्ररोगे।

दृष्टिवर्त्म। क्ली। नेत्रवर्त्मनि।

दृष्टिविष। पु। सर्पे। वै निघ।

दृष्टिसन्धि। पु। नेत्रकोषे। वै निघ।

देव। पुं। पारदे। रा नि व १३। क्ली। इन्द्रिये। मेघे। मे।

देवकर्द्दम। पु। पङ्कसुगन्धौ। समभागश्रीखण्ड चन्दनागुरुकर्पूरकुङ्कुमेषु। रा नि व २२।

देवकाष्ठम्। क्ली। देवदारुणि। प मु। काष्ठदारुणि। शिरीषौ काम चि मण्डुकपर्ण्यौ। तत्पर्य्याय —पूतिकाष्ठ, भद्रकाष्ठ, सुकाष्ठक, स्निग्धदारुक, काष्ठदारु। गुणा —तीक्ष्णोष्ण रूक्ष श्लेष्मवातघ्न। रा नि व १२।

देवकुक्कुटक। पु। सुनिषण्णकशाकभेदे। शुशुनि शाक। वङ्ग कुरडु। गुणा —शीतो हृद्य मूत्ररोगहर अश्मरीनाशक। वै निघ।

देवकुण्डम्। क्ली। देवखातके।

देवकुतुम्बक। पुं। महाद्रोणपुष्प्याम्। बड धलकलसा। वै निघ।

देवकुम्भ (म्भा) (म्भी)। पु, क्ली। स्वनामख्यातक्षुपविशेषे। हिं तुम्बा दण्डहला। गन्ध प्रसारणी कुम्भेति कोङ्कण। वङ्ग शेतबड। गुणा —कटु तिक्त मेध्य पारदशोधक पित्तापस्माराक्षफघ्न वातादिमान्द्यघ्न द्रोणपुष्पीगुणश्च। वै निघ।

देवकुम्भा। स्त्री। महाद्रोणपुष्प्याम्। रा नि व ५।

देवकुसुमम्। क्ली। लवङ्गे। रा नि व १२।

देवखातकम्। क्ली। अकृत्रिमजलाशये। सुश्रु। गुहायाम्। अ टी भ।

देवखातविलम्। क्ली। गुहायाम्। अ।

देवगन्धकम्। क्ली। रोहिषतृणे। गन्धतृण वै निघ।

देवगन्धा। स्त्री। महामेदायाम्। रा नि व ५। आरामशीतलायाम्। वै निघ।

देवगिरि। पुं। हिमालय पर्व्वत।

देवग्रह। पु। भूतग्रहविशेषे। उन्मादभेदे। तल्लक्षण यथा—"सन्तुष्ट शुचिरतिदिव्यमाल्यगन्धो निस्तन्द्री अवितथसंस्कृतप्रभाषी। तेजस्वी स्थिर नयनो वरप्रदाता ब्रह्मण्यो भवति नर स देवजुष्ट। संस्वेदी द्विजगुरुदेवदोषवक्ता जिह्माक्षो विगतभयो विमार्गदृष्टि। सन्तुष्टो न भवति चान्नपानजाते दुष्टात्मा भवति स देवशत्रुजुष्ट॥" निदा।

देवचिकित्सकौ। पु। अश्विनीकुमारौ। हला।

देवजग्ध(क)म्। क्ली। रोहिषतृणे, कत्तृणे। स्वर्गकतृण। अम।

देवट्टी। स्त्री। चिल्लपक्षिविशेषे। शङ्खचिल। गाङ्चिल। हारा। [निघ।

देवतरणी। स्त्री। राजतरणीपुष्पवृक्षे। वै

देवतरु। पु। अश्वत्थवृक्षे, चल्दल। चिका। विकङ्कतवृक्षे। वै निघ। मन्दारवृक्षे। पारिजात वृक्ष। देवदारुवृक्षे। हरिचन्दने। अम।

देवता। स्त्री। धुस्तूरवृक्षे। वै निघ।

देवताकुसुमम्। क्ली। लवङ्गे। देवफुली इति ख्याते गन्धद्रव्ये। अ द।

देवताड (क)। पु। (डी) स्त्री। देवदाली वृक्ष। देयाताडा। घोषालतायाम्। प मु। विश्व। तत्पर्य्याय —वेणी, खरा, गरी, जीमूत (अ), अगरी, खरागरी, गरागरी (अ टी भ), देवताडी, आखुविषघ्ना (ज), जीमूतक (सुश्रु), आखु विषभिद्ध महाच्छद, खुर्ज्जाक, कदम्ब, खुज्जाक, देवताड़क (र)।

देवताण्ड। पु। देवदालीवृक्षे। मद द १।

देवतामणि। पु। महामेदे। वै निघ।

देवदग्धम्। क्ली। रोहिषतृणे। श चि। रोहीतकभेदे। वै निघ।

देवदण्डा । स्त्री । नागबलायाम् । रा नि व ४ ।

देवदण्डोत्पला । स्त्री । नागबलायाम् । वै निघ । [हस्तिघोषा । र मा ।

देवदानी । स्त्री । देवदाल्यां । पीतघोषायां ।

देवदारु । क्ली । (Cedrus deodara Syn Pinus deodara) स्वनामख्यातसुगन्धिकाष्ठ विशेषे । देवदारु । हि देवदार । तत्पर्य्याय,— शक्रपादप, पारिभद्रक, पूतिकाष्ठ (अ), किलिम सुरभूरुह, भद्रदारु, द्रुकिलिम, पीतदारु, दारु कल्पपादप (नेव), किलिम (शब्द?) सुरदारु, दारुक, स्निग्धदारु, अमरदारु, शिवदारु, गान्धर्व, भूतहारि, भवदारु, भद्रवत्, शक्रद्रुम, इन्द्रद्रुम, (अ), सुराह्व, देवकाष्ठ (रे) दारुभद्र, इन्द्रदारु, महादारु । भा । तच्च द्विविध स्निग्धदारुकाष्ठदारु भेदेन । तयो स्निग्धोष्ण वातश्लेष्मघ्नम् आमदोष विबन्धार्श प्रमेहज्वरघ्नञ्च । काष्ठदारु तिक्तोष्ण श्लेष्मवातघ्न भूतदोषघ्नञ्च । रा नि व १२ । "सुगन्धि लघु रूक्षञ्च सुरदारु प्रकीर्त्तितम् ।" भेष । "देवदारु लघु स्निग्ध तिक्तोष्ण कटुपाकि च । विबन्धाध्मानशोथामतन्द्राहिक्काज्वरास्रजित् । प्रमेह पीनसश्लेष्म कास कण्डू-समीरनुत् ॥" भा ।

देवदालिका (ली) । स्त्री । (Andropogon serratus) मूषिकविषघ्नपीतद्रवताङ्गाढ्य लताविशेषे । अस्या खण्डासवत् फलपुष्पद्रन्तानि, फलञ्च कर्कोटकीवत् । पीत घोषा, देयाताडा । हि घघरबेल सनैया । भा पू १म । म देवदाली । क देवडगरी । ते ज्ञानरगङ्डि, लताविशेषमु । देवलि इति । सु टी ६९अ ड । तत्पर्य्याय,— जीमूतक, कण्टफला, गरा, गरी, वेणी, महाकोषफला, कटफला, घोरा, कदम्बी, विषघ्ना, कर्कटी, सारमूषिका, वृत्ताकोशा, आखुविषहा, दाली, रोमशा, पविका, तुरङ्गिका, सुतकारी, देवताड । गुणा —तिक्तोष्णा कटुका पाण्डुकफघ्नी अर्श श्वासकासकामलाभूतघ्नी च । रा नि व ३ । तत्फल मलसत्त्व स्वस्थानात् उदरम् अधो वा वहिर्नयेत । र मा अ । वा सू १५ अ । अपिच "देवदाली रसे तिक्ता कफार्श शोथपाण्डुता । नाशयेद् वामनी तिक्ता चय हिक्काक्रिमिज्वरान् ॥ देवदालीफल तिक्त क्रिमिश्लेष्म विनाशन । सकल गुल्मशूलघ्नमर्शांसि वातजित् परम् ॥ भा । वाय-माणायाम् । वै निघ ।

देवदासी । स्त्री । वनवीजपूरके । रा नि व ११

देवद्वीपः । पुं । नेत्रे । वै निघ ।

देवदुन्दुभिः । पु । रक्ततुलस्याम् । र मा कृष्णतुलस्याम् । वै निघ ।

देवदूता (ती) । स्त्री । वनवीजपूरके । रा नि व ११ । मधुकर्कटिका नाम निम्बुभेदे ।

देवद्रुमः । पु । देवदारुवृक्षे । भा म १ शालिशाकाख्ये । [य ३

देवद्रोणी । स्त्री । नीलाद्रीपद्मपुष्पीक्षुपे । रा नि

देवधान्यम् । क्ली । धवलयावनालाख्यशिम्ब धान्ये । देधान । हि धानरी, जहूल । रा नि १६ । तत्पर्य्याय,—यवनाल, योनाल, जूर्णाह्वय जोन्नाला, बीजपुष्पिका । हे । गुणा —वि स्वादु शीतविषघ्नम् अवृष्य तुवर रूक्ष क्लेदन च । भा ।

देवधूप । पु । गुग्गुलौ । पथ्य । रा नि वै निघ । [निघ

देवनम् । क्ली । पद्मे । श च । वैजस्ति ।

देवन(ना)लः । पु । महानले । बड़ नल गाछ हि नर्कट । मे घोरईवनलु, दिरियईदनाल तत्पर्य्याय,—देवनाल, महानल, वंश नलोत्तम, स्थूलनाल, स्थूलदण्ड, सुरनाल सुरद्रुम । गुणा —अतिमधुर उष्ण तुवरकषाय रसकाथ्य शक्त ज्वलाधिकगुणद । रा नि व ८ ।

देवनिर्म्मिता । स्त्री । गुडूच्याम् । वै निघ ।

देवपत्नी । स्त्री । रक्ताल्पी । मध्वालुनी । विका

देवप(पु)त्रिका (त्री) । स्त्री । सूक्ष्मायाम् वै निघ ।

देवपर्णम् । क्ली, पु । सुरपर्णाभिधपत्रशाके । सूक्ष्मायाम् । पिण्डि शाक । रा नि व १० ।

देवपुष्पम् । क्ली । लवङ्गे । वै निघ जीर्णज्व लवङ्गादिकषाये ।

देवपुष्पी । स्त्री । वृक्षविशेषे । देवपुष्पी इति लोके । च द वा व्या चि । "देवपुष्पी नीलपद्मम् ।

देवप्रियः । पु । पीतभृङ्गराजे । रा नि व ४ See मार्कव । कागे । त्रिका । पीतीगौरे अगस्तिवृक्षे । (या) स्त्री । नागबलौलतायाम् वै निघ ।

देवबला । स्त्री । महाबलायाम् । वायमाणा लतायाम् । रा नि व ४।५ ।

देवभवनम् । क्ली । अश्वत्थवृक्षे । श च ।

देवभूति । स्त्री । स्वर्गगङ्गायाम् ।

देवमणि । पु । महामेदायाम् । प मु । रा नि व ५ । मेदायाम् । वै निघ । अश्वस्य निगालावर्त्ते । हारा । कौस्तुभमणौ । मे ।

देवमर्त्या । स्त्री । महामेदायाम् । वै निघ ।

देवमातृक । पु । वृष्ट्यम्बुपालिते देशे । रा नि व २ ।

देवमानक । पुं । कौस्तुभमणौ । श र ।

देवमास (क) । पु । गर्भाष्टमे मासि । त्रिका ।

देवमित्र । पु । अर्जुनवृक्षे । वै निघ ।

देवराजाशनाख्य । पु । भङ्गिदायां । शिक्षि । रस र ।

देवरात । पु । सारसपक्षिभेदे । शब्दार्थकल्प ।

देवलता । स्त्री । वटपत्रमल्लिकायां । नवमल्लिका । श च ।

देवलाङ्गुलिका । स्त्री । वृश्चिकाल्या । विछाति गाछ । रा नि व ८ । क्षुद्रमेषशृङ्ग्यां । छोटि मेडाशिङे । वै निघ ।

देववल्लम् । क्ली । अग्नौ । आगुन । श ।

देववल्लभ । पु । पुन्नागवृक्षे । अम ।

देववृक्ष । पु । गुग्गुलुवृक्षे । मे । गोपघोण्टायां । शेयाकुल । वै निघ । सप्तपर्णवृक्षे । त्रिका । मन्दारवृक्षे । मन्दार गाछ । मे ।

देवशत्रु । पु । दैवदृष्टे । मा नि ।

देवशालि । पु । शालिधान्यविशेषे । वै निघ ।

देवशेखर । पु । दमनकवृक्षे । दना । रा नि व १० ।

देवश्रेणी । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ ।

देवसर्षप । पु । कुक्कुटपाद्यां । सर्षपविशेषे । — भ द्ववसिरस । क देवसिरसमद । तत्पर्य्याय,— सुरार्च्च, वदर, रम्भमूलक सुरसमपक मूषदल, निम्बरसप कुरकाडि । गुणाः— कटूष्ण कफघ्न क्रिमिदोषघ्न रुच्य सुखरोगहृत ।

रा नि व ८ । कचके । मातुलुङ्गवृक्षे । विभीतके । कलिङ्गके । ईलयच । रा नि व १३ ।

देवसहा । स्त्री । सहदेवायाम् महाबलायां । रा नि व ४ । दण्डोत्पलायां । विश्व । त्रायमाणायां । रा नि व ५ ।

देवसृष्टा । स्त्री । मदिरायां । हे च ।

देवा । स्त्री । अमलपर्ण्यां । पद्मचारिण्यां । श च ।

देवात्मा । पु । अश्वत्थवृक्षे । श च ।

देवाद्रोणा । स्त्री । महाद्रोणपुष्पे । बड द्रोणपुष्प ।

देवाद्वयम् । क्ली । एका सहदेवा (महाबला) द्वितीया विश्वदेवा (नागबला) । वा सू १५ अ विदार्य्यादौ । देवाद्वयमिति पाठदर्शनात् । अरुण ।

देवानाम्प्रिय । पु । छागे । त्रिका ।

देवाभोष्टा । स्त्री । पूगवृक्षे । व निघ । ताम्बूल्याम् । पान । श च ।

देवार्हम् । क्ली । सुरपर्णनामपत्रशाके । रा नि व १० ।

देवार्हा । स्त्री । महाबलायाम् । पीत बेरेला । रा नि व ४ ।

देवावास । पु । अश्वत्थवृक्षे । चैत्यवृक्षे । त्रिका ।

देवाह्व । पु । वामकरु ।

देवाह्व (य) । पु क्ली । देवदारुवृक्षे । वा स १५ अ वचादि, विदार्य्यादि । वै निघ २भ चय चि सूर्य्यप्रभागुड्याम् । च द ७ रूल चि । वा उ २७ ।

देविका । स्त्री । धुस्तूरवृक्षे । भा । नदीभेदे । शब्दर ।

देविता । पु । धुस्तूरवृक्षे । भा ।

देवी । स्त्री । लिङ्गिनीलतायां । वन्ध्याकर्कोटक्यां । मूर्व्वायां । रा नि व ३ । सौराष्ट्रमृत्तिकायां । पञ्चपर्णटी । रा सा स । रस को ज्वरान्तकरसे । पृक्कायां । पिडि शाक । रा नि व १२ । श्यामपर्ण्याम् । पाठायाम् । रा नि व ३।६ । आदित्यभक्तायां । हुड़हुड़िया । बलायां । बेरेला । महाद्रोणायां । बड़ द्रोणपुष्पी । नागरमुस्तायां । रा नि व २२ । अतसीवृक्षे । हरीतक्यां । पक्षिविशेषे । श्यामा पाखी । रा नि व ११।१६।१८ ।

देवीलता । स्त्री । अमलमूले । अ ७ १४ अ ।

देवोबीजम्। क्ली। गन्धके। भैषज्य चि चक्री रसे।

देवेष्टः (ष्टा)। पु, स्त्री। गुग्गुलौ। रा नि व १२। सर्ज्जवृक्षे। वै निघ। महामेदायां। रा नि व ५। वनबीजपूरवृक्षे। रा नि व ११।

देवोन्मादः। पुं। देवकृतोन्माददोषे। लक्षण —"असत्यवाग्विक्रमवीर्य्यचेष्टको ज्ञानादिविज्ञान बलादियुक्त। मतोऽपकालो नियतश्च यस्य देवादि जन्या मनसो विकारः॥" भा।

देव्या। स्त्री। सुरामांस्यां। ब्राह्म्योषधे। वै निघ।

देशः। पु। स्थाने। स त्रिविध, आनूपजाङ्गल मिश्रभेदेन। विशेषा पर्य्याये द्रष्टव्या।

देशसमाख्यबीजम्। क्ली। इन्द्रयवे। हेत्रयव। वै निघ।

देशिनी। स्त्री। तर्ज्जन्याम्। श र।

देहः (क)। पु, स्त्री। लपने। शरीरे। रा नि व १८। स स्थूलकृशमध्य इति त्रिविध —"कर्षयेद्‌ बृंहयेच्चापि सदा स्थूलकृशौ नरौ। रक्षणञ्चैव मध्यस्य कुर्व्वीत सततं भिषक्। यस्मादनवत सर्व्वक्रियाप्रह तिमाश्रावलमप्रधानमधिकरणानाम्। केचित्कृशा प्राणवन्त स्थूलाश्चाल्पबला नरा। तस्मात् स्थिरत्व व्यायामैर्बलं वैद्य प्रतर्कयेत्॥" सु सू ३५ अ।

देहकोषः (चर्म्म)। पुं। त्वचि। चामडा, त्वक्। वै निघ। पचे। पाखां। श च।

देहत्वक्। स्त्री। चर्म्मणि। वै निघ।

देहद। पु। पारदे। रा नि व १३।

देहदुर्गन्धता। स्त्री। शरीरदौर्गन्ध्य। गात्रे दुर्गन्धे। तन्नाशकौषध यथा—अर्जुनपुष्प जम्बूपत्र लोध्रञ्च ति समभाग लिपेत्। पुराणम्।

देहधारक(ण)म्। क्ली। अस्थनि। हे च। आहारे। वै निघ। अविकृत त्रिदोषे। "नर्त्ते देह कफादस्ति न पित्तान्न च मारुतात्। शोणितादपि वा नित्य देह एतैस्तु धार्य्यते॥"

देहधि। पु। पचे। पाखा। श च।

देहधृक्। पु। वायौ। वै निघ।

देहबन्धास्थि। क्ली। कङ्काले। ज।

देहभृत्। पु। जीवे, प्राणिनि। वै निघ।

देहयात्रा। स्त्री। गर्भ्यां। भक्षे। भोजने। त्रिका।

देहला। स्त्री। सुरायाम्। वै निघ।

देहवल्कलम्। क्ली। त्वचायाम्। चर्म्मणि। रा नि व १८।

देहसारः। पु। मज्जायाम्। रा नि व १८।

देहचयः। पु। रोगे। श च।

देहिका। स्त्री। उपजिह्विकाकीटे। पेदो पोका। त्रिका।

देही (हिन्)। त्रि। शरीरिणि। त्रिका।

दैत्य। पुं। लौहे। रघ र त्र्यणशाङ्कमे।

दैत्यकुसुमम्। क्ली। सुगन्धिद्रव्यभेदे।

दैत्यग्रहः (त्योन्मादः)। असुरग्रहे। लक्षण यथा—"जिह्मदृष्टि दुरात्मानं गुरुदेवद्विजद्विषं। निर्भयं मानिन शूर क्रोधनं व्यवसायिनं। रुद्र स्कन्दो विशाखोऽहमिन्द्रोऽहमिति वादिनं। सुरा मांसरुचि विद्यात् दैत्यग्रहगृहीतकम्॥" वा उ उन्मा चि। दैत्यावेशजन्योन्मादरोगे। लक्षण — "सन्तेदी द्विजगुरुदेवदोषवक्ता जिह्माक्षो विगतभयो विमार्गदृष्टि। सन्तुष्टो भवति नचान्नपानजातै दुष्टात्मा भवति स दैत्यग्रहजुष्ट॥" भा।

दैत्यदेव। पुं। वायौ। हे।

दैत्यमेदजः। पु। भूमिजगुग्गुलौ। महिषाक्ष गुग्गुलौ। रा नि व १२। स्त्री। (जा) पृथिव्याम्।

दैत्यरक्तकम्। क्ली। हिङ्गुले। र सा स।

दैत्या। स्त्री। सुरामांस्याम्। रा नि व १२। मद्ये। त्रिका। यवानीभेदे। वै निघ। चण्डौ षधौ। मे।

दैत्येन्द्र। पुं। गन्धके। भैष पञ्चाननरसे।

दैत्येन्द्ररक्तम्। क्ली। हिङ्गुले। सा कौ त्रिदोषनीहाररसे।

दैन्यम्। क्ली। क्लीवचित्ततायाम्। भा।

दैर्घरात्रिक। त्रि। मारात्मके। च चि ८अ। दीर्घ रात्रानुबन्धिज्वरे। भा।

दैवम्। क्ली। पूर्व्वकृतकर्म्मणि। "दैव पुरा यत् कृतमुच्यते तु।" च श २अ।

दैवच्छिद्रम्। क्ली। कर्म्मच्छिद्रे। वा,उ १४अ।

दैवदारु। क्ली। देवदारुणि। र मा।

दैवदीप । पुं । लोचने । त्रिका ।

दैवबलप्रवृत्त । पुं । आधिदैविकरोगेषु । ये दैवद्रोहादभिशप्तका अथर्वकृता उपसर्गकृता । तेऽपि द्विधा, विद्युदशनिकृताः पिशाचादिकृताश्च । सु सू २४अ ।

दैवव्यपाश्रय । त्रि । मणिमन्त्रौषधपूजोपहाररूपौषधवाचके । च वि ८अ ।

दैवाकरि । पु । यम । स्त्री (री) यमुनानद्याम् ।

दैवी । स्त्री । बलिपूजादिरूपे चिकित्साविशेषे । यथा—"आसुरी मानुषी दैवी चिकित्सा त्रिविधा मता ।" वैद्यकम् ।

दैवोदासि । पु । दिवोदासापत्ये । श चि ।

दो । प । बाहौ । रा नि व १८ ।

दोःशिखरम् । पुं । स्कन्धे । रा नि व १८ ।

दोग्धा (ग्धृ) । पुं । गोवत्से । शब्दर ।

दोग्ध्री । स्त्री । दुग्धवत्याम् गव्याम् । रा ।

दोण्डिका (ण्डी) । स्त्री । तरदोलतायाम्, कोषातक्याम् । वै निघ ।

दोध । पु । गोवत्से । (छन्द शास्त्रम्) ।

दोर्गडु । त्रि । बाहुकुण्ठे । टूण्टो । त्रिका ।

दोर्दण्ड । पुं । बाहौ । भूरिप्र ।

दोर्मध्यम् । क्ली । बाहुमध्यभागे । हातेर बाजू । शब्दार्थकल्प ।

दोर्मूलम् । क्ली । बाहुमूले । दगल । वै निघ ।

दोला (लिका) । स्त्री । नीलीवृक्षे । वै निघ । क्रीडार्थे काष्ठादिमये हिन्दोलके । ढेंमला । तद्गमनगुणा—वातकोपनत्वम् अङ्गस्थैर्यबलाग्निकारित्वञ्च । राज ।

दोलायन्त्रम् । क्ली । रसस्वेदनार्थे यन्त्रविशेषे । तस्य लक्षणम्—"निबद्धमौषधं सूत भूर्जे तन्त्रिगुणे वरे । रसपोटलिका काष्ठे दृढं बद्धा गुणेन हि । सधानपूर्णकुम्भान्तः स्थाल्यन्तमवलम्बितम् । अधस्ताज्ज्वालयेदग्निं तत्तद्ग्रन्थोक्तमेव हि । दोलायन्त्रमिदं प्रोक्तं स्वेदनाख्यं तदेव हि ।" भा । 'दृढद्रवेण भाण्डस्य पूरितार्धोदरस्य च । मुखे तिर्य्यङ्गते दण्डे दृढ सूत्रेण सम्बध्य । स्वेदयेद्यानलेनात दोलायन्त्रमुदीरितम् ॥' वनि ।

दोष (क) । पुं । वातपित्तकफरक्तमोदेषु । अ च । तत्र त एव धातुमलपदवाच्याः "तेषु क्रमादमी दोषाः कफपित्तानिलाः स्थिताः ।" रा नि व १२ । "मानस पुनरुद्दिष्टौ रजश्च तम एव च ।" च सू १अ । तन्निरुक्ति—"धातवश्च मलाश्चापि दुष्यन्त्येभिर्यतस्ततः । वातपित्तकफा एते त्रयो दोषा इति स्मृताः । ते धातवोऽपि विज्ञेया दिता देहधारणात् । मलाश्च ते रसादीनां मलिनीकरणान्मताः ॥' भा । उक्तञ्च यथा—"दोषधातुमलमूलं हि शरीरम् । तत्र प्रस्पन्दनोद्वहनपूरणविवेकधारणलक्षणो वायुः पञ्चधा प्रविभक्तः शरीरं धारयति । सन्धिसंश्लेषणस्नेहनरोपणपूरणबलस्थैर्य्यकृत् श्लेष्मा पञ्चधा प्रविभक्त उदककर्म्मणानुग्रहं करोति । रागपक्त्योजस्तेजोमेधोष्मकृत्पित्तं पञ्चधा विभक्तम् अग्निकर्म्मणानुग्रहं करोतीति । एषां त्रिविधत् परिरक्षणं कुर्वीत ॥ एषां क्षये मन्दचेष्टता मन्दोष्मता रुक्षतादि दाहादानिरापतति । तत्र स्वयोनिवर्द्धनद्रव्याण्येव प्रतीकारः । एषां वृद्धौ लक्षणादृष्टादिक भवति । तेषां यथास्वं संशोधनं क्षपणञ्च यथादविरुद्धैः क्रियाविशेषैः प्रतिकुर्वीत ।" सु सू १५अ । गोवत्से । श र । [पशु ।

दोषकर । पु । लकुचवृक्षे । मान्दार शाख ।

दोषज्ञ । पु । वैद्ये, चिकित्सके । हे च । त्रि । दोषवेत्तरि ।

दोषत्र(त्रित)यम् । क्ली । मिलितवातपित्तकफेषु । रा नि व २२ ।

दोषपाकी(न्) । पुं । आम्रातकवृक्षे ।

दोषपाचन । पु । कपित्थ वृ । पशु । त्रि । दोषपाचके ।

दोषप्रकृति । स्त्री । दोषाणां समागमप्रकारे । भा ज्व चि । वातादीनां यथाक्रमं सर्वोऽन्तरदृष्ट प्रकोपे बहुसमरसीये वा । "यस्य प्रकृतितो दोषा दोषप्रकृतिरुच्यते ।" वि र ।

दोषबलप्रवृत्त । पुं । रोगविशेषे । ते च त रोगा ये आतङ्कसमुत्पन्ना मिथ्याहाराचारकृताः । तेऽपि पुन द्विधा आमाशयोत्थाः पक्वाशयोत्थाश्च । एत एवाध्यात्मिकरोगा कथ्यन्ते । सु सू २४अ ।

दोषल । त्रि । दोषदुष्टे ।

दोषशमनवस्ति । पुं । निरूहविशेषे । यथा—"प्रियङ्गु मधुकं मुस्ता तदञ्च रसाञ्जनम् । सक्षीरं शान्ते वस्ति दोषाणां शमनं वरम् ।" भा

दीपहरवस्ति: । पु । तन्नामकनिरूहवस्तौ । "मदनाद्धा मधुक बिल्व कौटज फलमेव च । सक्षा छिक सगोमूत्रो वस्तिर्दोषहर स्मृत ॥" भा ।

दोषा । स्त्री । बाहा । रा नि व १८ । रात्रौ म ।

दोषाकर' । पु । चन्द्रे ।

दोषा(षोत्)क्लेशो । स्त्री । वनवर्वरिकायाम् । वन बावुई । रा नि व १० ।

दोषातिलका । पु । दीप । त्रिका ।

दोषान्ध. । पु । दृष्टिरोगभेदे । तल्लक्षण— "अर्केऽस्तमस्तकन्यस्तगभस्तौ लयमागता । स्थगयन्ति दृश दोषा दोषान्ध स गदोऽपर ॥ दवाकर करस्पृष्टा भ्रष्टा दृष्टिपथान्मला । विलीनलीना यच्छन्ति व्यक्तमत्राक्षि दर्शनम् ॥" अत्र रोगिणो दिवान्ध पश्यन्ति । वा उ १२अ ।

दोषास्य' । पु । प्रदीपे । शब्दर ।

दोषिका: । पु । रोगे । श च । निघ ।

दोह. । पु । दोहने । दोहनपात्रे । दुग्धे । वै

दोहजम् । क्ली । दुग्धे । शब्दाथकल्पतरु ।

दोहद (ल) । पु । गर्भिणीदोहदे । गाथ । हे च । गर्भचिह्ने । भरतधृतकोषान्तरम् ।

दोहदलक्षणम् । क्ली । गभधारणे । गर्भे । वय सन्धौ । मे ।

दोहदवती । स्त्री । गभवत्यां स्त्रियां । हे च ।

दोहनम् । क्ली । स्तनाद् दुग्धनि सारणे । दोग्ध्रा ।

दोहनी । स्त्री । धातकीवृक्षे । वै निघ । दोह नभाण्डे । त्रिका ।

दोहन: । पु । बकुल पुष्पवृक्षे । रा । गर्भिण्य भिलाषे । शब्दार्थकल्पतरु ।

दोहलवती । स्त्री । दोहदवत्यां । शब्दार्थकल्प ।

दोहली । स्त्री । अशोकवृक्षे । रा नि व १० ।

दोह्यापनय (पयनम्) । पु,क्ली । गव्यदुग्धे । त्रिका । वै निघ ।

दौग्धिकम् । क्ली । दुग्धिकामूले । थिरइमूल । वा उ ३०अ ।

दौण्डिका । स्त्री । कोषातक्यां । वै निघ ।

दौर्गन्ध्यम् । क्ली । दुर्गन्धतादपविशुद्धरोगविशेषे । दुर्गन्धता । तन्नामकतैल—चन्दनं कुङ्कुम मांसी कर्पूरं जातिपत्रिका । जाती कक्कोल पूगानां लवङ्गस्य फलानि च । अगुरुश्चैरकाश्चैव कुष्ठ तगरनालिका । गोरोचना प्रियङ्गुश्च चौल मदनश नाद्य । सरल सप्तपर्णश्च गाचा चाम्लकी तथा । कच्छरक पद्मकश्च एतैस्तैल प्रसाधितम् ॥" गारुड़ प्रसिद्धम् ।

दार्ग्रह । पु । घोटके ।

दावल्यम् । क्ली । दुर्बलतायाम् । वै निघ ।

दार्गोणम् । क्ली । इष्टपर्णे । दूर्वारसे । मे ।

दौर्हृदम् । क्ली । गर्भ । दोहदे । हे च ।

दौर्हृदा । स्त्री । गर्भवत्याम् स्त्रियाम् । त्रयु ।

दौलेय । पु । कच्छपे । हे च ।

दौष्कुलेय' । पु । यन्थिपर्णमूले । गेंठेला । वै निघ ।

द्यविदवि । व्य । दिवसे । वेदनि ।

द्यु । क्ली । दिने । गगने । वि ।

द्यु । स्त्री । दिवसे । पु । अग्नौ । मे ।

द्युक. । पु । पेचके । वै निघ ।

द्यकारि । पु । काके । वै निघ ।

द्युग । पु । पक्षिणि । रा नि व १९ ।

द्युगति. । प । सूर्ये । हे ।

द्युतरु । पु । कल्पतरौ । वै निघ ।

द्युर(ति)मणि । पु । अर्कवृक्षे । अम । रसा स विद्याधररसे । मारितताम्रे । भा म १भ ज्व चि त्रिपुरभैरवरसे । 'द्युमणिरक्तकमाद्र कमर्दितम् ।" । क्ली । वज्रे । मे ।

द्यूतवीजम् । क्ली । धापट्टके । त्रिका ।

द्यो शिखरम् । क्ली । स्कन्धे । रा ।

द्योत । पु । रौद्रे । च ।

द्योतनम् । क्ली । दर्शने । हे च । पु । प्रदीपे । छ ।

द्योभूमि । पु । पक्षिणि । श च ।

द्यौ । स्त्री । आकाशे । च ।

द्यौत्रम् । क्ली । वीजे । त्रया ।

द्रङ्गगम् । क्ली,पु । टङ्कद्वयमाने । (इति कालिङ्ग मानम्) । "कुम्भोरटकदापि द्रङ्गश्च स निगद्यते । शाणो द्वौ द्रङ्गश्च ।" (इति मागधमानम् । प म १ख, । सौधके । म सा ।

[illegible]

द्रव । पुं । [illegible]

द्रवक । पुं । [illegible]

द्रवत्पत्री । स्त्री । [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (स्त्री) । स्त्री । [illegible]

द्रवरसा । स्त्री । [illegible] । राजनिर्घण्टः ।

[illegible]

[illegible] । पुं । [illegible]

द्रवा । स्त्री । [illegible] । राजनिर्घण्टः ।

द्रविडी । स्त्री । एलायाम् । [illegible]

द्रविणम् । क्ली । सुवर्णे । द्रव्ये । बले । धने ।

द्रविणनाशन । पुं । [illegible]

द्रविणोदा (स्) । पुं । अग्नौ ।

[illegible]

[illegible] एवमेतद् [illegible] द्रव्ये द्रव्ये विनिर्दिशेत् । [illegible]'' सु० सू० ४१ अ । [illegible] त्रिविधमाह चरकः । तच्च पुनस्त्रिविधं [illegible]

हृदयार्धिवभेदात्। तत्र आङ्गमशून्नविंशति, भौम विंशति, चद्भिदमष्ट । तत्र चतुर्विध वनस्पति वीरुद्वानस्पत्यौषधय । इति। च सू १ अ । द्रव्य पुन द्विविध शुष्कमार्द्रं चेति। तयो शुष्कद्रव्यापेक्ष यार्द्रस्य द्विगुणा मात्रा ग्राह्या। "शुष्कद्रव्य तु या मात्रा चार्द्रस्य द्विगुणा हि सा।" तदपवादश्चाह —"वासानिम्बपटोलकेतकिबलाकुष्माण्डकेन्दीवरी वर्षाभूकुटजाश्वगन्धसहिता सा पूतिगन्धामृता । मांसीनागबलाकुरण्टकपुरीहिङ्ग्वार्द्रक चैवच ग्राह्या सत्वधुनैव न द्विगुणिता ये चेक्षुजाता गणा ।" इन्दीवरी शतावरी। पूतिगन्धा प्रसारणी। कुरण्टक पीतझिण्टी । इक्षुजाता गुडादय । गणा दशमूलादय । "वासाकुटजकुष्माण्डशतपुष्पासहामृता । प्रसारण्यश्वगन्धा च नागाश्चातिबलादय । नित्यमार्द्रा प्रयोक्तव्या न तासां द्विगुणो भवेत्।" शार्ङ्ग । "शुष्क नवीन द्रव्यच योज्य सकलकर्मसु । चार्द्रच द्विगुण विद्यादेव सर्वत्र निश्चय । द्रव्याण्यभिनवान्येव प्रशस्तानि क्रियाविधौ। ऋते घृत गुडक्षौद्रधान्यकृष्णाविडङ्गत ॥' च म १ख ।

द्रव्यकल्कः । पु । दृषदि पेषितद्रव्ये ।

द्रव्यगुणाकर / **द्रव्यरत्नावली** } पु,क्ली । द्रव्यगुणसंग्रहविशेषे ।

द्रव्यसंग्रह' । पुं । करचरणहरीतक्यादिद्रव्य सङ्क्षेपे। च सू १ अ । [संग्रहे ।

द्रव्याभिधानम् । क्ली। औषधादीनां नाम

द्राघिष्ठम् । क्ली । दीर्घरोहिषतृणे । बड़ गन्धतृण। रा नि व ८।

द्राघिष्ठाख्य' । पु । भल्लूके । रा नि व १९।

द्राण । त्रि । सुप्ते ।

द्राप' । पु । पङ्के । शब्दार्थकल्प ।

द्रापसम् । क्ली । द्रप्से। घटी । वस्त्रादहे।

द्राव । पुं । उष्णतायाम् वै निघ ।

द्रावकम् । क्ली। सिक्थके । रा नि व १३ । चौरचुम्बके। वै निघ । प्रौढौषधविशेषे। मद्य द्रावकादौ । पु । प्रस्तरविशेष। चन्द्रकान्तमणि । मे । रसविशेषे। श र ।

द्रावककन्द । पु । तैलकन्दे । रा नि व ७।

द्रावकरम् । क्ली। श्वेतटङ्कणे । सोहागा । रा नि व ६।

द्रावकवर्गः । पु । द्रवकरद्रव्यपञ्चके । यथा— "गुञ्जाटङ्कणमध्वाज्यगुग्गुलु द्रावकपञ्चका ।" र सा स । [र मा ।

द्रावण(फल)म् । क्ली । कतकफले । निर्मली ।

द्रावणक । पु । टङ्कणक्षारे । वै निघ ।

द्राविका । स्त्री । लालायाम् । लाल, थूक । श र ।

द्राविड: (का:) । पु । वेधमुख्ये । शिग्रुप्रवृष्टि । धम । मे । गन्धशठ्याम्। पशु । आमहरिद्रायाम्। काँचा हलुद। श र । क्ली। विड्लवण। रा नि व ६।

द्राविडभूतिक' (मिज:) । पु । आमहरिद्रायाम्। काँचा हरिद्रा। श र ।

द्राविडी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम्। पसु । भाम ४ भ सौभाग्यशुण्ठीमोदके। "द्राविडीनां पलम् ।" सु सू ३८ ।

द्राविडोद्भवः । पु । सुगन्धतृणे । सुगन्धप्रियङ्गौ । (वा) स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

द्राविण । पु। टङ्कणे। सोहागा। रा सा स ।

द्राविणी । स्त्री । काकजङ्घायां, काकमाच्यां । वै निघ ।

द्रावी (इन्) । पु । टङ्कणक्षारे । रसा स टङ्कणशोधने । अम्लवेतसे। वै निघ ।

द्राक्षम् । क्ली। द्राक्षाभवमद्ये । ज ।

द्राक्षा । स्त्री। (Vitis vinifera) Dried fruits called Kismis स्वनामख्यातलतायाम्। किसमिस, मनक्का। हि दाख, भाङ्गर। म द्राक्षा। ते द्राक्षपोण्ड, द्राक्षचेट्ट। ता कोडिमुन्द्रिप्पिकाय्। तत्पर्याय,—कृष्णा, चारुफला (ज), रसा (शब्दर), मृद्वीका, गोस्तनी, स्वाद्वी, मधुरसा (च), प्रचण्डी (शब्दमा), प्रियाला, तापसप्रिया, गुच्छफला, रसाला, अमृतफला, स्वादुफला, हारहूरा। गुणा —पक्वा सा सरा शीता चक्षुष्या बृंहणी। अपक्वा स्वल्पगुणा गुर्व्वी च। अम्ला सा रक्तपित्तकृत्। "द्राक्षा पक्वा सरा शीता चक्षुष्या बृंहणी गुरु । स्वादुपाकरसा स्वर्य्या तुवरा सृष्टमूत्रविट्। कोष्ठमारुतकृद्वृष्या कफपुष्टिरुचिप्रदा। हन्ति तृष्णाज्वरश्वासवातवातास्रकामला । कृच्छ्रास्रपित्त सम्मोह दाहशोषमदात्ययान् । अपक्वा

स्वाद्वीसनी द्राक्षा गुर्व्वी च कफपित्तनुत्। अबीजा न्या स्वल्पतरा गोस्तनीसदृशी गुणे। द्राक्षा पर्व्व तजा लघ्वी साम्ला श्लेष्मासपित्तकृत्। द्राक्षा पर्व्व तजा याद्दग्ताद्दशी करमर्द्दिका॥ भा द्राक्षाव। "द्राक्षाफल मधुरमम्लकषाययुक्त चारेण पित्तमदसा कफहारि शीघ्रम्। श्रेष्ठ निहन्ति रुधिरामयदाह शोषमूर्च्छाज्वरश्वसनकासविनाशकारि। कषायाम्ला विपाके च द्राक्षा चैव कफे हिता॥' चवि १०अ। एतदभावे गाम्भारीफल ग्राह्यम्। सियो ज्व चि पिप्पल्यादौ। वा सू १५ अ परूषकादि। 'परूषक वरा द्राक्षा'। च द वा ज्व चि पिप्प ल्यादि। वा ज्व चि द्राक्षादि। रसालायाम्। रा नि व २२।

द्राक्षादि'। पु। वातज्वरे कषाय। "द्राक्षा गुडूचीकाश्मर्य्यत्रायमाणा समारिवा। निष्क्वाथ सगुड क्वाथम्।" च द वा ज्व चि। अन्य— द्राक्षाभयापर्प्पटकाब्दतिक्ताकृत कषाय पैत्तिकज्वरे प्रलापमूर्च्छाभ्रमघ्न। च द पि ज्व चि।

द्राक्षाफल'। पु। पियालवृक्षे। वै निघ।

द्राक्षायणी। स्त्री। दन्तीवृक्षे। प सु।

द्राक्षारसम्। क्ली। द्राक्षाभवमद्ये।

द्राक्षारिष्ट। पु। यक्ष्माधिकारे अरिष्टविशेषे। पाठ—"द्राक्षातुलार्द्ध द्विद्रोणे जलस्य विपचेत् सुधी। पादशेषे कषाये च पूते शीते विनिक्षिपेत् गुडस्य द्वितुला तत्र त्वगेलापत्रकेसर। प्रियङ्गु मरिचकृष्णा विडङ्गैरिति विचूर्णयेत्। पृथक पलोन्मितैर्भागैघृतभाण्डे निधापयेत्। समन्ततो घट्टयित्वा पिबेज्जातरसं ततः॥" भैष।

द्राक्षासम्भूत। पु। द्राक्षासवे। वै निघ।

द्राक्षासव। पुं। द्राक्षाकृतासवे। गुणा— रोचनो दीपनो हृद्य बल्य पित्ताविरोधी विषम्यघ्न कफघ्न लघु स्वल्पमारुतय। च सू २०अ।

द्राक्षासुरा। स्त्री। द्राक्षाकृतमद्ये। च सू २७अ।

द्राक्षोत्थ। पु। द्राक्षासवे। वै निघ।

द्रु। पु। वृक्षे। च।

द्रुकिलिमम्। क्ली। देवदारुणि। प सु।

द्रु(द्रू)घन। पुं। भूमिचम्पकवृक्षे। भुँइ चाँपा। श च। मुद्गरे।

द्रु(द्रू)ण। पुं। भ्रमरे। वृश्चिके। धूम्राटपक्षिणि। फिङे। हे च। मधुमक्षिकायां। वै निघ।

द्रुणह। पु। खड्गपिधाने। हा। तरओयालेर थाप। क्ली। धनुषि।

द्रुणी। स्त्री। कर्णजलायुकायाम्। कान- कोटारि। कच्छपिकायाम्। अमर।

द्रुत'। पु। हरिणे। शशके। वृक्षे। धरणि।

द्रुतमांसम्। क्ली। शशादिहरिणादय स्तय द्रुतगमनात् द्रुतसंज्ञका भूता, तेषां मांसे। गुणा—पथ्य बल्य लघु वीर्य्यकारि च। रा नि व १७।

द्रुनख'। पुं। कण्टके। काँटा। त्रिका।

द्रुपदी। स्त्री। वन्दाके। मान्दड़ा। वै निघ।

द्रुम। पु। वृक्ष। त्रिका। कुटजवृक्षे। आरग्वध वृक्षे। च द कुष्ठ चि गण्डीराद्यतैले। पारिजात वृक्षे। मे।

द्रुमकण्टका। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे।

द्रुमकिल। पु। देवदारुवृक्षे। वै निघ।

द्रुमग। पु। स्वल्पजलदेशे। वै निघ।

द्रुमत्वक्। स्त्री। कुटजवल्कले। च द कुष्ठ चि।

द्रुमध्वज। पुं। तालवृक्षे। वै निघ। [मे।

द्रुमनख। पु। कण्टके। हारा। पारिजातवृक्षे।

द्रुमनिर्यास। पुं। तरुनिर्य्यूहे। गाछेर आटा। वै निघ।

द्रुमर। पुं। कण्टके। हारा।

द्रुमव्याधि। पु। लाक्षायाम्। रा नि व ६।

द्रुमशय। पुं। वानरे। वै निघ।

द्रुमशीर्ष। प। दाड़िम्बे।

द्रुमश्रेष्ठ। पु। तालवृक्षे। वै निघ।

द्रुमाङ्ग। पु। वृक्षशाखायाम्।

द्रुमामय। पु। लाक्षायाम्। प सु।

द्रुमारि। पु। हस्तिनि। वै निघ।

द्रुमारुहा। स्त्री। कवलपुष्पायां। रा नि व ३।

द्रुमाश्रय। पु। सरटे। गिरगिटे। रा नि व १९।

द्रुमेश्वर। पुं। तालवृक्षे। रा नि व २१।

द्रुमोत्पल। पु। (Abroma augusta) कर्णिकारवृक्षे। ओलट्‌कम्बल। अम। चतुर्गुणो हित।

द्रुयवम । क्ली । परिमाणे । वै निघ ।

द्रुसल्लकः । पुं । पियालवृक्षे । পেয়াশাল । श र ।

द्रू । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।

द्रेकः (का) । पु, स्त्री । निम्बविशेषे । ঘোড়া निम् । हि बकायनिम्ब । भा म ४भ महाभद्रात्रशे । ঘোড়া নিম इति ख्याते पुरे । च द दार्व्वादिकषाये । "सर्व्वाद्रेकामृतायासकै ।"

द्रोणः । पु । ४०० धनु परिमितजलाशये । काक विशेषे । দাঁড় কাক, ডোম কাক । मे । द्रोणपुष्पवृक्षे । घलघसे । शब्दिके । रा नि व १९ । पुं क्ली । आढकमाने । ८ শের । खारीषोडशांशे । लीलावत्यां । आढकचतुष्टये (३२ श) । "चतुर्भिराढकैर्द्रोण ।" तत्पर्य्याय,—उन्मान, नल्वन, अर्म्मण, घट, कलस । प म १ख । क्ली । हरि चन्दने । द्रोणीलवणे । वै निघ ।

द्रोणकाक । पु । तन्नामककाके । ডোম কাক । अम । तत्पर्य्याय,—काकोल (अ), द्रोण, अरण्यवायस, वनवासी, महाप्राण, क्रूरराबी, पलप्रिय (रा), काकाल, काकम (शब्दर) ।

द्रोणकुतुम्बिका । स्त्री । देवकुम्भायाम् । देव द्रोणा । বড় ঘলঘসাবিশেষ । वै निघ ।

द्रोणगन्धिका । स्त्री । रास्नायाम् । जटा ।

द्रोणपर्णी । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् ।

द्रोणपुष्पिका । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् । घल घसा । वै निघ ।

द्रोणपुष्पी । स्त्री । घलघसा हलकषा दण्ड कलस इति ख्याते चैवशङ्खक्षुपे । द्रोणपुष्पीति भाषा । ता मा । म कुषा । क तवे । हि गुम्मा, गूमा । ते एनुगतुम्मि । तत्पर्य्याय,—चवपत्नी फल्गुपोमी, कुरुम्बिका, चित्रक्षुप, कुरुम्बा, सुपुष्पी, चित्रपत्रिका । गुणा —कटूष्णा रुच्या वात कफघ्नी अग्निमान्द्यकरी पथ्या च । रा नि व ५ । च द शि यो काम चि अञ्जने । "अञ्जन काम लानां द्रोणपुष्पीरस शुभ । द्रोणपुष्पीरसोऽप्येव निहन्ति विषमज्वरान् ।" शार्ङ्ग म ख १ च । कफाम कामलाज्वरशोथघ्नी । राज । द्रोणपुष्पी गुरु स्वादुपाका कट्वी भेदिनी कफामकामलाशोथ तमकश्वासजन्तुनिघ्नी च । भा ।

द्रोणपुष्पीदलम् । क्ली । द्रोणपुष्पीपत्रे । ঘলঘসের পাতা । गुणा —स्वादु रुक्ष गुरु पित्त कर भेदन कामलाशोथमेहज्वरहर पटु च । भा पू १भ भा व ।

द्रोणा । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् । घलघसा । भा वा ज्व०६त्र । इन्दीवरालतायाम् । वै निघ ।

द्रोणि । स्त्री । सूर्पद्वयमाने । १२८श । प म १ख ।

द्रोणिका । स्त्री । नील्याम् । श र । [व६ ।

द्रोणि(णी)जम् । क्ली । द्रोणीलवणे । रा नि

द्रोणिनी । स्त्री । उत्तारिण्याम् । वै निघ २भ मञ्जिष्ठाद्यघृते ।

द्रोणी । स्त्री । इन्द्रचिर्भटा, इन्दीवरायाम् । रा नि व ३ । द्रोणीलवणे । श र । नील्याम् । सूर्पद्वयमाने । १२८श । "सूर्पाभ्याश्च भवेद्द्रोणी ।" प म १ख । काष्ठाम्बुवाहिन्याम् । मे ।

द्रोणीजम् । क्ली । द्रोणीलवणे । रा ।

द्रोणीदल । पु । केतकीपुष्पवृक्षे । কেয়া গাছ । हारा ।

द्रोणील । पु । केतकवृक्षे । वै निघ ।

द्रोणीलवणम् । क्ली । वारिजलवणे । भ द्रोणीचेभोट । क द्रोणीय उपु । गुणा —भेदन स्निग्ध शूलघ्न नातिपित्तल पाके नात्युष्ण च । रा नि व ६ ।

द्रोणेयम्
द्रौणम् } क्ली । वारिजलवणे । रा नि व ६ ।

द्वन्द्व(न्द्व)म् । क्ली । मिथुने । युगले । सुख दुःखादौ । पु । रोगभेदे । श र ।

द्वन्द्वग । पु । चक्रवाके । वै निघ ।

द्वन्द्वगद । पु । द्वन्द्वजरोगे ।

द्वन्द्वचर (चारी) । पु । चक्रवाकपक्षिणि । हे च । त्रिका ।

द्वन्द्वचरीसहाय । पु । चक्रवाकपक्षिणि ।

द्वन्द्वज (दोषोत्थ) । पु । विषमज्वरे । रा नि व २० । द्विदोषरोगे । त्रि । द्विदोषोत्थे । मा ज्व नि ।

द्वयाग्नि । पु । चित्रकवृक्षे । চিতা । श च ।

द्वादशपत्रिका । स्त्री । शताह्वाख्यक्षुपे । শুল্‌ফা গাছ, মউরি ।

द्वादशाङ्गक्वाथ । पु । सन्निपातज्वरे कषाय । दशमूलीकषायस्तु पिप्पलीचूर्णसंयुतः । सन्निपात ज्वरे देय श्वासकासमन्विते ॥ भा म १म ।

द्वादशाङ्गुल । पु । वितस्तौ । विगर । अम ।

द्वादशात्मा । पु । सूर्य्ये । अर्कवृक्षे । अम ।

द्वादशायसक । पु । ऊरुस्तम्भाधिकारे रस । विनेत्रारव्यरस एव । रस र । See त्रिनेत्ररस वातरक्त ।

द्वादशायु । पु । कुक्कुरे । श मा ।

द्वारम् । क्ली । उपाये । निर्गमे । त्रिका ।

द्वारकण्टक । पु । कपाटे ।

द्वारवा । स्त्री । कार्पास्याम् । वै निघ ।

द्वारदारु (रु) । पुं । शाकवृक्षे । वै निघ । भूमीसहवृक्ष । भा ।

द्वारवलिभुक् । पु । काकविशेषे । त्रिका ।

द्विक । पुं । काके । त्रिका । चक्रवाके । मे । क्ली । अगुरुकाष्ठे । चक्र ।

द्विककार । पु । काके । श र ।

द्विककुत्,द्विकपृष्ठ । पु । उष्ट्रे । हे च ।

द्विकटुकम् । क्ली । पिप्पलीमरिचरूपे कटूद्वये । चक्र ।

द्विकाकोली । स्त्री । काकोलीक्षीरकाकोल्यौ । वा उ २५ ।

द्विखुरी (इन्) । पु । गोखुरवत् द्विधाविभक्त खुरयुक्तपशौ । "द्विखुर गोखुराकारङ्कैर्वृद्धाद्वेव च । अथवा सोवनोयुक्तोनिसमन्त्य स्तु निर्दिशेत ॥" च द ३५ ।

द्विगर्भनखी । स्त्री । मिलित कुब्जिक कोलिहन । कुलेकाटा ও कुलगाछ ।

द्विचित्रकम् । क्ली । श्वेतरक्तचित्रकद्वयी । शि यो चन्द्रिमा चि ।

द्विज । पु । दन्ते । रा नि व १८।२३ । तुम्बुरु वृक्षे । रा नि व ११ । ब्राह्मणे । पक्षिणि । वैश्ये । मे । सर्पे । अण्डजे । अम ।

द्विजकुत्सित । पु । श्लेष्मातकवृक्षे । চালিতা গাছ । रा नि व ११ ।

द्विजकेतु । पु । अश्वत्थविशेषे । वै निघ ।

द्विजन्मा (मन्) । पु । पक्षिणि । दन्ते । श र । आर्द्रधान्ये । मौक्तिके । अण्डजे । वै निघ ।

द्विजप्रिया । स्त्री । सोमलतायाम् । रा नि व ३ ।

द्विजभक्त । त्रि । वैद्ये भक्तिमति (रोगिणि) । वै निघ ।

द्विजयष्टि (ष्टिका) । स्त्री । भार्ग्याम् । বামুন হাটী । वै निघ २म श्वा व्या चि ।

द्विजराज । पु । चन्द्रे । कर्पूरे । श । गरुड़ पक्षिणि । मे ।

द्विजव्रण । पु । दन्तमूलक्षते । रा ।

द्विजशप्त । पु । राजमाषे । বরবটী । श च ।

द्विजस्नेह । पु । पलाशवृक्षे । वै निघ ।

द्विजा । स्त्री । रेणुकायाम् । রেণুক । रा नि व ६ । भार्ग्याम् । मे । लोवान् इति ख्याते गन्धद्रव्ये । वै निघ पालङ्क्यशाके । श च ।

द्विजाङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । कटुक्याम् । कटुकी । रा नि व ६ ।

द्विजाति । पु । दन्ते । अण्डजे । पक्षिणि ।

द्विजायनी । स्त्री । यज्ञोपवीते । त्रिका ।

द्विजालय । पु । तरुकोटरे । श च ।

द्विजिह्व । पु । सर्पे । अम । अधिजिह्वनामक कण्ठरोगे । আলজিবের রোগ । सु नि १६श ।

द्विजेन्द्रक । पु । निम्बूवृक्षे । লেবুর গাছ । वै निघ ।

द्विडा । स्त्री । स्त्रीगवि । গাভী । कै ।

द्वितिक्ता । स्त्री । कटुका, करञ्जिकायाञ्च । वा टी हमा कुलकादि ।

द्वितीय । पु । पुत्रे । मन्दर । स्त्री(या) । भार्य्यायाम् ।

द्वितीयत्रिफला । स्त्री । द्राक्षाखर्ज्जूर काश्मरीफलत्रये किস্মিস্, খেজুর, গাম্ভার- ফল । वै निघ ।

द्वितीयाभा । स्त्री । Curcuma zanthorrhiza) हरिद्राविशेषे । दारुहरिद्रायाम् । श च ।

द्विदल । पु । आम्लकवृक्षे । আপটা इति ख्यात । আবুটা । वै निघ । क्ली । द्विदलधान्ये । तद्गुणा—"यूष लती द्विदलानामष्टादशगुणे उम्भसि । स एव संस्कृत उक्तः षपि सैन्धवसंयुत ।

भवेद्वत्सरथैव क्रमसिल्येष तं विदुः । चित्तं द्रव्ये-र्भिनासिद्धमकृतन्तु लघु भवेत् । फलाम्लधान्यतक्रैश्च कृता गुरुतरा मता । वातघ्ना रुचिदा प्रोक्ता पूर्व्वपाकविशारदैः ॥" द्रव्यगुण ।

द्विधागतिः । पुं । शिशुमारे । शुशुक । वै निघ । कुम्भीरे । कुमीर । इ च ।

द्विधातु । त्रि । द्विप्रकृतिके ।

द्विधात्मकम् । क्ली । जातीफले । वै निघ ।

द्विधालेख्य । पु । हिन्तालवृक्षे । हेंताल गाछ । रा नि व ९ ।

द्विनिशा । स्त्री । हरिद्रा दारुहरिद्रारूपे हरिद्राद्वये । भै ।

द्विप । पु । हस्तिनि । प मु । नागकेसरवृक्षे ।

द्विपञ्चमूलम् । दशमूले । चक्र ।

द्विपत्रकः । पुं । चण्डालकन्दे । रा नि व ७ ।

द्विपद । पु । मनुष्ये । पक्षिणि । प्रश्नसार ।

द्विपबला । स्त्री । नागबलायां । वै निघ वा व्या चि शतावरीतैले ।

द्विपमद । पुं । करिमदजले ।

द्विपर्णी । स्त्री । शालपर्णी पृश्निपर्णी चेति द्वये । शालपाणि, चाकुलिया । च द ग्रह चि ।

द्विपसर्प । पुं । नागकेशरे ।

द्विपच्छ । पुं । पनसवृक्षे । काँटालगाछ ।

द्विपाख्यः । पु । नागकेशरवृक्षे । प मु ।

द्विपाठा । स्त्री । अम्बष्ठाद्वये । चरा ।

द्विपादिका । पुं । नागकेशरवृक्षे । प मु ।

द्विपायी (इन्) । पुं । करिणि । धारा ।

द्विपाश्व । पु । हस्तिनि । द्विकर्षमाने । ४ चारि तोला । चक्र ।

द्विपिनख । पु । व्याघ्रनखे । नखीविशेष । रा नि व १२ ।

द्विपी (इन्) । पुं । चित्रकभेदे । च चि ८ अ ।

द्विपुट । पुं । (Impotiens Balsamina) पत्रपुष्पविशेषे । दोपाटी । श चि ।

द्विपुटी । स्त्री । मल्लिकायाम् । मै ।

द्विपुनर्नवम् । क्ली । श्वेतलोहितवर्णाभेदेन पुनर्नवाद्वये । श्वेतपुन्ना, गादापुन्ना । सि यो काम चि व्योषाद्यघृते । त्रिफला द्विपुनर्नवम् ।"

द्विब्राह्मी । स्त्री । ह्रस्वदीर्घब्राह्मीद्वये । छोट ओ बड़ ब्राह्मी । सु शा १०अ ।

द्विमधुकः । पु । स्थलज जलजभेदाद् यष्टिमधुद्वये । चर ।

द्विमाषम् । क्ली । मुद्गपर्णीमाषपर्ण्यौ । मुगानी ओ माषाणी । च द उन्मा चि महाकल्याणघृते ।

द्विमुखः (खाहि) । पुं । द्विमुखसर्पविशेषे राजसर्पे । राजसाप, दुमुखो साप, शाँखिनी साप । बम् दुदुल । हला । रस र विष चि । त्रि । मुखद्वययुक्ते ।

द्विमुखा । स्त्री । भारिकायां । गाड़ । जलौकायाम् । जोंक । हला ।

द्विमुखाहिः । पुं । राजसर्पे । शाँखिनी साप । तत्पर्याय,—अहीवलि, राजहि, राजसर्प । द्विरस, सर्पभुक् । ह ।

द्विमुखोरग । पु । द्विमुखसर्पे । जटा ।

द्विरजनी । स्त्री । हरिद्रायां दारुहरिद्रायाञ्च । हरिद्रा, दारुहरिद्रा । सि यो काम चि व्योषाद्यघृते ।

द्विरदः । पु । हस्तिनि । प मु ।

द्विरदपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ २भ वा व्या चि द्वात्रिंशकगुग्गुलौ ।

द्विरदान्त (क) । पु । सिंहे । रा नि व १९ ।

द्विरदाराति । पु । शरभे । सिंहविशेष । वै निघ ।

द्विरदाशन । पु । अश्वत्थवृक्षे । वै निघ ।

द्विरर्ब्बुदम् । क्ली । अर्ब्बुदभेदे । तस्य लक्षण —"यद्द्वन्द्वजातं युगपत् क्रमाद्वा द्विरर्ब्बुदं तच्च भवेदसाध्यम् ।" सु नि ११अ ।

द्विरशनम् । क्ली । वारद्वयभोजने । तिथितत्त्वम् ।

द्विरसन । पु । सर्पे । त्रिका ।

द्विरा । स्त्री । पृथिव्याम् । शब्दर ।

द्विराप । पु । हस्तिनि । श मा ।

द्विरे । पुं । गर्द्दभे । वै निघ । स्त्रीपु लिङ्ग

गर्भसकी। "बीजाल्पमांशादुपततवीजात् स्त्रीपुंसलिङ्गी भवति द्विरेता।" च था २भ ।

द्विरेफ । पु, स्त्री । भ्रमरे । अ ।

द्विरेफगणसम्म(म्मि)ता । स्त्री । पुष्पवृक्षभेदे । वन सेंउती । वै निघ ।

द्विलग्नक । पु । दुरम्भेषि । हे च ।

द्विवर्णा (र्णिका) । स्त्री । द्विहायन्याम् गवि । अम । हे च ।

द्विवार्त्ताकी । स्त्री । बृहतीद्वये । बृहती, कण्टिकारी । भा म ४भ बाल चि । "द्विवार्त्ताकी फलरसम् ।"

द्विवाहिका । स्त्री । दोलायाम् । डुलि ।

द्विविद' । पु । वानरभेदे । हे ।

द्विविषम् । क्ली । पाण्डुकृष्णातिविषायाम् । श्वेत ও कृष्ण आतईच । वै निघ २भ वा व्या चि ।

द्विहन्त । पु । नखरञ्जकवृक्षे । मेंदी गाछ । प सु ।

द्विबृहती । स्त्री । कण्टकारिका बृहत्यौ । कण्टिकारी ও वित्ती । वा सू १५भ । "द्विबृहती विकारघ्नजयावयम् ।"

द्विशफ । त्रि । द्विखुरपशुमात्रे । "गौरजो महिष कृष्ण शूकरो गवयो रुरु । द्विशफा पशवश्चेमे अविरुष्ट्रश्च सप्तम ॥" भागवतम् ।

द्विशृङ्गिका । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । भेड़ाशिङी । वै निघ । [गाछ । वै निघ ।

द्विशृङ्गी (इन्) । पु । मत्स्यविशेषे । शिङी

द्विषा । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

द्विष्टम् । क्ली । ताम्रे । अ गे सा ।

द्विसितान्नम् । क्ली । सिद्धतण्डुले । सिद्ध चाउल । पुराणम् । [सुश्रु ।

द्विहरिद्रा । स्त्री । हरिद्रा दारुहरिद्रेतिद्वये ।

द्विहा (न्) । पु । हस्तिनि । शब्दर ।

द्विहृदया । स्त्री । गर्भवती स्त्रियाम् । वै निघ ।

द्विक्षारम् । क्ली । यवक्षारसर्जिक्षारयो । द्वि यौ अपिमा चि ।

द्विक्षीरम् । क्ली । गव्याजदुग्धयो । गाईदुग्ध ও छागदुग्ध । च द यक्ष्म चि सर्पिर्गुडे ।

द्वीप' । पु । कक्कोलवृक्षे । वै निघ । जलवेष्टित-स्थलभागे । अ । क्ली । व्याघ्रचर्मणि । अ ।

द्वीपकर्पूर (ज) । पु । चीनकर्पूरे । रा नि व १२ । [द्वीपान्तरखर्ज्जूरे । रा नि व ११ ।

द्वीपखर्ज्जूरम्, द्वीपजम् । क्ली । महापारेवते,

द्वीपवती । स्त्री । नद्याम् । भूमौ । मे । [शतजटा ।

द्वीप(पि)शत्रु' । पु । शतावर्य्याम् । रा नि व

द्वीपसम्भव । पु । कक्कोलवृक्षे । कँकुला । जीरके । (वा) स्त्री । महाखर्ज्जूरवृक्षे । वै निघ ।

द्वीपान्तरवचा । स्त्री । चोपचिनीति ख्याते मूले । गुणा —"द्वीपान्तरवचा किञ्चित्तिक्तोष्णा वह्निदीप्तिकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नी शकृन्मूत्रविशोधिनी । वातव्याधीनपस्मारमुन्माद तनुवेदनाम् । व्यपोहति विशेषेण फिरङ्गामयनाशिनी ॥" भा ।

द्विपिक । पुं । चित्रकवृक्षे । चर ।

द्वीपिका । स्त्री । शतमूल्याम् । रा नि व ४ ।

द्विपिनख' । पु । व्याघ्रनखे । नखी । वै निघ ।

द्विपिनी । स्त्री । वटपत्रपाषाणभेदे । वै निघ ।

द्वीपिपलाश । पु । हस्तिकर्णपलाशे । वा सू १५भ मुष्ककादि । "मुष्ककस्नुक्पलाशद्वीपि पलाशधवशिंशपा ।"

द्वीपी (इन्) । पु । व्याघ्रविशेषे । चित्रकवृक्षे ।

द्विप्य । पु । काके । क्ली । कक्कोले । वै निघ ।

द्वीप्या । स्त्री । शतावर्य्याम् । रा नि व ४ । पिण्डखर्ज्जूरवृक्षे । रा नि व ११ ।

द्वेष । पुं । अबलाविद्वेषे । रस र क्षीरी चि ।

द्वेष्यम् । क्ली । कङ्कोले । रा नि व १२ ।

द्वैपेयम् । क्ली । कर्पूरतैले । चा । [रा नि व २ ।

द्वैमातृक' । पुं । नदीवृष्ट्यम्बुपालिते देशे ।

द्वैपणीया । स्त्री । नागवल्लीविशेषे । द्वीपणीय इति पारसमुद्रदेशे ख्याता । द्वैसनीया इति पुस्तकान्तरे पाठ । रा नि व ११ । [आश्वमेध ।

द्व्यङ्गुलम् । क्ली । अङ्गुलीद्वयपरिमाणे ।

द्व्यन्तर । पु । जातिद्वयसम्भूते सर्पे । दोआँसला साप । सु कल्प टी ।

द्व्यष्टम् । क्ली । ताम्रे । अम । [ज्वरे । मा नि ।

द्व्यह्निक (ह्नीन) । पु । दिनद्वयान्तरभवे

ध

धट (क) । पु । धवहचे । धाउग्रा गाछ । वै निघ । तुषामाने । ट्राग्रू धाड़ा । श्रम । १४ मासमाने । ८२ रति । लीलावती ।

धटी (घटी) । स्त्री । वल्कले । वै निघ । कौपीनवस्त्रखण्डे । धड़ि । मे ।

धत्तूरः । पु । धुस्तूरवृक्षे । रा नि व १० ।

धनम् । पुं,क्ली । मरिचे । साध । वै निघ । स्व्रेष्यावे । गर ।

धनकम् । क्ली । धान्यके । धनिया । वै निघ २भ सव्वज्व चि गुडूच्यादि ।

धनच्छ (च्छू) । पु, स्त्री । पक्षिविशेषे । धानस पाखी, कर्कटिया पाखी । विका ।

धनञ्जय । पु । अर्जुनवृक्ष । रा नि व ९ । वै निघ २भ यक्ष्मा चि पञ्चाग्निचूर्णे । अग्नौ । श्रम । चित्रकवृक्ष । रमा । सर्पभेद । मे ।

धनद । पु । हिज्जलवृक्षे । रा नि व १० ।

धनदायी (न्) । पु । अग्नौ । शब्दर ।

धनदाची । स्त्री । पाटलवृक्षे । रा नि व १० । लताकरञ्जे । रा नि व ८ ।

धनपिशाची (चिका) । स्त्री । वचायाम् । विका । धारा ।

धनप्रिया । स्त्री । काकजम्बूवृक्षे । वन जाम । रा नि व ११ ।

धनस्र । पु । धूम्याटपक्षिणि । फिङे पाखी । वै निघ ।

धनस्य(स)क । पु । गोक्षुरकवृक्षे । श च ।

धनहरः । पु । ग्रन्थिपर्णवृक्षे । गेँठेला । पारसीकयमान्याम् । वै निघ । चोरकनाम गन्धद्रव्ये । भा ।

धनह(हा)री । स्त्री । पारसीकयमान्याम् । ग्रन्थिपर्णभेदे । श्रम । चोरके । श्र ।

धनहृत् । पु । चण्डालकन्दे । वै निघ ।

धना (नी) । स्त्री । आर्द्र धान्यके । वै निघ । धान्यके । वै निघ २भ वा व्या चि षडशीतिगुग्गुलौ । श्वास स्थान २५ ।

धनिक । पुं । धान्यगुप । धने गाछ । रा नि व ६ । स्त्री । धान्यके । धने । वद वि सन्निपातज्व घटाङ्कपाये । "तिक्तेन्द्रबीजघनिके

धनिका । स्त्री । धान्यके । धने । श्वास स्थान प्रियङ्गुलतायाम् । श च । युवतीस्त्रियाम् । धनिया । श र ।

धनीदकम् । क्ली । आर्द्र धान्यके । धायवे

धनुः(स्) । पु । भल्लातकवृक्षे । चारवृक्षे पियाशाल । मे । शरासने । शब्दर ।

धनुप(प्प)ट । पुं । प्रियालवृक्ष । रा नि ११ । श्रम ।

धनुःशाखा । स्त्री । मूर्व्वायां । मूर्गा । श च

धनुःश्रेणी । स्त्री । मूर्व्वायाम् । प सु वारुण्याम् । बड माकाल, माकालशशा । रा नि व ३ ।

धनुर्गुणा । स्त्री । मूर्व्वायाम् । श च ।

धनुर्द्रुम । पु । वंशे । बाँश । रा नि व ७ ।

धनुर्माला । स्त्री । मूर्व्वायाम् । श च, ।

धनुर्व्यास । पु । दुरालभायाम् । प मु ।

धनुर्लता । स्त्री । सोमवल्ल्याम् । सोमलता । रा नि व ३ ।

धनुर्वात । पु । वातव्याधिविशेषे, यत्र सर्व्वाङ्गे वेदनाकचित्र भवति । "अनिन्द्यत्वता यश्च उपभुङ्क्ते परस्त्रियं । बलाद्वाक्रम्य स नरः सर्व्वसन्धिषु वेदना । सीव्रामाग्नीत्यवचिमान धनुर्वातयुतो भवेत् ॥" इति कर्म्मविपाक धनुःसम्भवरोगे ।

धनुर्वीज । पुं । भल्लातकवृक्षे । रा नि व ११ ।

धनुर्वृक्ष । पु । धनन्यवृक्षे । धागनि गाछ । रमा । रा नि व ९ । वंशे । भल्लातकवृक्षे । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ ।

धनुष । पु । कुक्कुरे । वै निघ ।

धनुष्य । पु । वंशे । बाँश । रा नि व ७ ।

धनुस्तम्भ । पु । वातव्याधिविशेषे । धनुष्टंकार । स बाह्याभ्यन्तरायामभेदाद्विविध । लक्षण—"धनुस्तुल्यो नमयन्तु स धनुस्तम्भसञ्ज्ञित । विवर्णदशनवदन स्रस्ताङ्गो नष्टचेतन । प्रस्विन्न च धनुस्तम्भी दशरात्र न जीवति ॥" मा नि ।

नूः । स्त्री । धनुषि । ज ।

निच्छू । पु । करिदूषिविषि । [भ ।

नेयकम् । क्ली । धन्याके । धनिया । घटी

नैषणा । स्त्री । एषणासु नरस्य द्वितीयैषणा याम् । धनप्रार्थना । 'प्राणेभ्यो ह्यनन्तर धनमेव पर्येष्टव्य भवति । तदुपकरणानि च कृषिपाशु पाल्यवाणिज्यराजोपसेवादीनि । यानि चान्यान्यपि सतामविगर्हितानि कर्माणि हत्तिपुष्टिकराणि विद्यात् ।" च सू ११ अ ।

न्य । पु । अश्वकर्णशाले । लता शाल । रा नि व ९ । क्ली । द्रव्ये । वै निघ । कैवर्तमुस्तायां । ज द १२ अ । धन्याके ।

न्यहृच्च । पु । अश्वत्थवृक्षे । वै निघ ।

न्या । स्त्री । धन्याके । धान । इति । उपमातरि । वै निघ । आमलकाम् । भ । निर्जलप्रदेशे । वै निघ ।

धन्याकम् । क्ली । (Coriandrum sativum) Coriander plant स्वनामख्यात पत्रद्रव्ये । प सु । धने' । हि धनिया । ते कोत्तिमिरचे', धनियन् । ता कोटमल्लि । तत्पर्याय, —छत्रा, वितुन्नक कुस्तुम्बुरु (अ), धन्य, धन्याक, तुम्बुरु, धनिक, धनीयक, कस्तुम्बुरी, धान्याक, धन्या, तुम्बरी, धनेयक (भरतधृतरत्नको) धानक, धान्य, धानिय, धनिका, छत्राधान्य, सुगन्धि, शाक योग्य, सूक्ष्मपत्र, जनप्रिय, धान्यबीज, बीजधान्य, अवरिका, वेधक (रा), छत्रा (के), धेनिका । भा । च द सन्निपातज्व चिनागरादि । "धन्याकं हृत्तोदयम् ।" वि ज्व चि । "श्वयित धन्याक सलम् ।' पि ज्व चि गुडूच्यादि । गुणा — तुवरं स्निग्धम् अवृष्य मूत्रल लघु तिक्त कटू वीर्य दीपन पाचन ज्वरघ्न रोचक ग्राहि स्वादुपाक त्रिदोषघ्न तृष्णादाहवमिश्वासकासकार्श्यक्रिमिघ्न च । आर्द्र तत् तद्गुणसम्पन्न स्वाद विशेषत पित्तघ्न च । भा पू १ भ । मद व २ ।

धन्व । पु । दुरारुभायाम् । वै निघ ।

धन्वक (ग) । पुं । धामनक्षे । च – हिक्कचि । "धाताम्बुमधन्वकानां ।

धन्वङ्ग । पु । धामनवृक्षे । धामना गाछ । गुणा —"धन्वङ्गस्तु धनुर्वृक्षे गौरश्च सुतेजन । धन्वङ्ग कफपित्तास्रकासहृत्तुवरो लघु । इ इयो बलकृद्रुच सन्धिक्षतहरोपण ॥' भा म ३ भ प्रमे चि । ~क्षि । वै निघ । [७अ ।

धन्वचारी । त्रि । निर्जलदेशचारिणि । वा चि

धन्वजा । स्त्री । सर्पण्याम् । भा ।

धन्वतरु । पु । सोमवल्लाम् । वै निघ ।

धन्वदुगम् । क्ली । निर्जलदुर्गे । पुराणम् ।

धन्वन । पु । धामनवृक्षे । धामना गाछ । रमा । हि धामिनी । म धमान् । क उदुवे तत्पर्याय,—पिच्छिलत्वक् (रा), रक्तकुसुम, धनुर्वृक्ष, महाबल, कृजासह, पिच्छिलक, रुच स्वादुफल । गुणा —कटु उष्ण कषाय कफघ्न दाहशोषकर सराणो कण्ठशोधघ्न च । रा नि व ९ । एतत्फल कषाय हिम स्वादु वातकफघ्न च । सु सू ४६ अ ।

धन्वन्तरि । पु । वैद्ये । चिती आयुर्वेदप्रणेतरि देववैद्य । तत्प्रादुर्भाव —"एकदा देवराजस्य दृष्टिर्निपतिता भुवि । तत्र तेन नरा दृष्टा व्याधिभि परिपीडिता ॥ तान् दृष्ट्वा हृदय तस्य दयया परिपीडितम् । दयार्द्रहृदय शक्रो धन्वन्तरि मुवाच ह ॥ धन्वन्तरे सुरश्रेष्ठ भगवन् किञ्चि दुच्यते । योग्यो भवसि भक्तानामुपकारपरो भव ॥ उपकाराय लोकानां केन किं न कृतम्पुरा । त्रैलोक्याधिपतिर्विष्णुरभून्मत्स्यादिरूपवान् ॥ तस्मात्त्व पृथिवीं याहि काशीमध्ये नृपो भव । प्रतीकाराय रोगाणामायुर्वेदम्प्रकाशय ॥ इत्युक्त्वा सुरशार्दूल सर्वभूतहितैषणा । समस्तमायुषो वेद धन्वन्तरि मुवादिशत् ॥ अधीत्य चायुषो वेदमिन्द्राद्धन्वन्तरि पुरा । आगत्य पृथिवीं काश्यां जातो बाहुजवेश्मनि ॥ नाम्ना तु सोऽभवत् ख्यातो दिवोदास इति क्षितौ । बाल एव विरक्तोऽभूच्चचार सुमहत्तप ॥ यत्नेन महता ब्रह्मा तं काश्यामकरोन्नृपम् । ततो धन्वन्तरिर्लोके काशिराजोऽभिधीयते ॥ हिताय देहिनां नीत्या सहिता विहिता तुना । अथ विद्यार्थिनो भास्मात् संहितामपाठयत् ।' भा । चिकित्सादीपकनिदानमित्रग्रन्थादिप्रणेतरि ।

धन्वन्तरिग्रस्ता । स्त्री । कटभ्यां । वै निघ । ग अ । [विदि । ।

धन्वन्तरिपञ्चकम् । क्ली । धन्वन्तरिकृतपञ्चक

धन्वन्तरिभाग । पु । औषधभागभेदे वैद

लघ्वीपधादिभागे। सिद्धरसानाम् ॥० भ तीर्णघृत खीदानां ८ भ नैदवटिकानां ७ भ। वै निघ।

धन्वपटः। पुं। प्रियालवृक्षे।

धन्वमांसम्। क्ली। निर्जलदेशपशुमांसे। वा चि १२ष। See जाङ्गलमांसम्।

धन्वयवासः (कः) / **धन्वयासः** } पुं। दुरालभायाम्। रा नि व ४। सि यो रक्तार्श चि। "धन्वयवासा सनागरा क्वथिता।" च सू ४ष। सि यो सन्निपात ज्व चि अष्टादशाङ्गकषाये।

धन्वी (न्)। पुं। मरुभूमौ। रा नि व २। च चि १ष।

धन्वामिषम्। क्ली। जाङ्गलपशुमांसे।

धन्वी (इन्)। पुं। दुरालभायाम्। रा नि व ४। अर्जुनवृक्षे। रा नि व ९। बकुलवृक्षे। शब्द र। रा नि व १०।

धमनः। पुं। नलतृणे। नल गाछ। रा नि व ८। निम्बवृक्षे। निम् गाछ। रा नि व ९।

धमनि (नी)। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। चाकुले। रा नि व ४। उत्तरापथप्रसिद्ध नलिकानामगन्धद्रव्ये। भा। ई च। नखीनामगन्धद्रव्ये। हरिद्रायाम्। ग्रीवायाम्। है। शिरायाम्। रा नि व १८। शिराविकार एव धमनी। धमन्यश्च नाभिजाः, तत्सङ्ख्या च २४। तेषु दशोर्द्ध्वगाः, दशाधोगाः, चतस्रस्तिर्य्यग्गाश्च। तेषूर्द्ध्वगाः रूपरसगन्धस्पर्शशब्दप्रश्वासोच्छ्वासजृम्भक्षुत्हास्यभाषणरोदनगमनादिकर्म्म सम्पादयन्तो देहं धारयन्ति। ताश्च हृदयं गत्वा प्रत्येकं शाखात्रयं विसारयन्त्यः ३० सङ्ख्या भवन्ति। तासु प्रत्येकं द्वे द्वे कृत्वा दश धमन्यो वातपित्तकफशोणितरसान् वहन्ति। अष्टौ च रूपादीनि गृह्णन्ति। शिष्टासु तादृशसु द्वाभ्यां वाङ्क्रियते, द्वाभ्यां घोषश्च, द्वाभ्यां निद्रा, द्वाभ्यां जागरणं, द्वाभ्याञ्च रक्तवहनं भवति शिष्टेन स्तनसंश्रितेन द्वयेन च स्त्रियाः स्तन्यवहनं पुंसश्च शुक्रवहनं स्तनाभ्यां भवति। अधोगास्तु दश पित्ताशयमधिगम्य विभक्ताः। तासु द्वे द्वे वातपित्तकफरक्तरसान् वहतः। शिष्टाभ्यश्च द्वे अन्नमाश्रित्यान्नं वहतः। द्वे जलं वहतः, द्वे वस्तिमाश्रित्य मूत्रं वहतः। द्वाभ्यां पुरुषस्य शुक्रं स्त्रियश्चार्त्तवञ्च प्रादुर्भवति, द्वे च तद्द्वयं निःसारयतः। द्वे स्थूलान्त्रनिबद्धे भूत्वा पुरीषं निःसारयतः। अवशिष्टाश्चाष्टौ तिर्य्यग्गा स्तन्यं स्वेदं निःसारयन्ति। एवञ्चाधोगाः पक्वाशयकटिमूत्रपुरीषगुह्यवस्तिमेढ्रपादप्रभृतीन् तेषां पोषणं सम्पादयन्ति। तिर्य्यगाश्च धमन्यः प्रत्येकमसङ्ख्यशाखाविभक्ता देहं रन्ध्रं करोति। एतासाञ्च मुखानि प्रतिरोमकूपानि। तैश्च गर्भैश्च स्वेदाः निर्गत्य देहरसो बहिरन्तश्च सन्तर्पयति। अभ्यङ्गादि तैलादिवीर्य्यमन्तःशरीरे प्रवेश्य त्वक्पाकं करोति तेनैव च शुभाशुभस्पर्शज्ञानं भवति। शा ९ष। भा।

धमन्यः। पुं। धन्नगाछे।

धमिः। स्त्री। धर्मे। धमन्याम्। द्वारा

धयनम्। क्ली। पाने। रा नि व २०।

धर। पुं। कार्पासतूलके। मे। कर्म्मराजे। मे।

धरणः। पुं। तुलायां। स्तने। धान्ये। ई सष्ठुले। वै निघ। क्ली। कालिङ्गचतुर्माषे। रौप्यपीडशमाषे। वै निघ।

धरणी। धारणीकन्दे। रा नि व ०। शि रा नि व १८। खदिरवृक्षे। रा नि व २३। भेदायाम्। मेदायाम्। वै निघ। शाल्मलि श ष। पृथिव्याम्।

धरणीकन्दः। पुं। धरणीकन्दे। रा नि

धरणीकीलकः। पुं। पर्व्वते। शब्दर।

धरणीधर (भृ)। पुं। पर्व्वते। कच्छपे नि व १९।

धरणीपूरः (प्लव)। पुं। समुद्रे। शब्दर

धरणीबन्ध। पुं। अरिष्टबन्धने। सर्पदंशबन्धविशेष। स शाखादंशस्य दंशदेशादुपरि न्यास्य। यदाह वाभट—"दंशस्योपरि दरिष्टं चतुरङ्गुले। क्षौमादिभिर्वेणिकया मन्त्रैश्च मन्त्रवित्॥" च द विष चि।

धरणीया। स्त्री। धारणीकन्दे।

धरणीरुहः। पुं। वृक्षे। अ।

धरा। स्त्री। शिरायाम्। नाड्याम्। रा १८। वसायाम्। गर्भाशये। अ।

धराकदम्ब (क)। पुं। कदम्बवृक्षे।

धराङ्कुर। पुं। भूच्छत्राक। वै निघ।

धराकदम्बः। पुं। धाराकदम्बे। द्वा।

धराजकुमाण्डः । पु । भूमिकुमाण्डे । भूँइ कुमड़ा । चिक्र क स्तौरी चि ।

धराफल' । पु । कमरङ्गे । कामराङ्गा । रा ।

धराफला' । स्त्री । वार्त्ताकाम् ।

धरिमा (न्' । पु । तुलायाम् । तराजू । आकरे । वै निघ ।

धरुण । पु । जले । मे ।

धर्त्तम् । क्ली । गृहे । ड ।

धर्त्तूर । पु । शुक्लधुस्तूरे । वै निघ । [धतुषि ।

धर्म्म । पु । स्वभावे । आचारे । गुणे । मे ।

धर्म्मघ्न । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।

धर्म्मण । पु । धमन्यवृक्षे । धामना गाछ । रमा । सर्पभेदे । ढेमना साप । मे ।

धर्म्मद्रवी । स्त्री । गङ्गायाम् । वि ।

धर्म्मद्वेषी (इन्' । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।

धर्म्मपत्तनम् । क्ली । मरिचे । रा नि व ६ ।

धर्म्मपत्र । पु, क्ली । उदुम्बरवृक्षे । श च ।

धर्म्मपाल । पु । खड्गे । शब्दर ।

धर्म्मवृक्ष । पु । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ ।

धर्म्मसू । पु । धूम्राटपक्षिणि । श र ।

धर्म्मिणी । स्त्री । रेणुकायाम् । रेणुक । रा नि व । [शाखी ।

धर्ष (णितम्) । पु, क्ली । मैथुने । रिजा ।

धलपङ्क (क) । पु । समामलाभवृक्षे । धला पाँकोड़ । श च ।

धलमङ्गठ । धलवृक्षे । मी ।

धव । पु । (Anogeissus latifolia Syn Conocarpus latifolia) स्वनामख्यातवृक्षे । धाओया गाछ । रमा । स धाओड़ा । पं बिजिबर । स धावडिमधर । तत्पर्याय — धुरन्धर, शकटाख्य (रा) दृढतरु गौर, कषाय मधुरत्वक् च इत्यादि ... धाओर । गुणा—कटु कषाय ... वातह पित्तश्लेष्म ... [illegible]

नाशन । पित्तप्रकोपकरो मधुरो विशेषो दीपन पर ॥' फलमीषन्मधुरम् । रा नि व ९ । काकि । विका । मनुष्ये । श्म । खदिरे । रसास मृत्युञ्जयलौहे । [वै निघ ।

धवनी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया ।

धवल । पु । धववृक्षे । धाओया गाछ । रा नि व ९ । अर्ज्जुनवृक्षे । भा । शङ्ग । भीमकर्पूरे । रा नि व १२ । धातकीवृक्षे । वै निघ । क्ली । श्वेतमरिचे । रा नि व ६ । त्रि । शुक्ले । सुन्दरे । विका । [नि व १९ ।

धवलपक्ष (क्षी इन्) । पु । हंसे । रा

धवलपाटली । स्त्री । शुक्लपाटल्याम् । श्वेत पारुल । रा नि व १० ।

धवलपुनर्नवा । स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् । चक्र ।

धवलमृत्तिका । स्त्री । खटिकायाम् । फुलखड़ि । रा नि व १३ ।

धवलयावनाल । पु । श्वेतवर्णयावनालवृक्षे । शादा जनार । म श्वेतजुवारी । क बिलिय जोल । तत्पर्याय,—पाण्डुर, तारतण्डुल, नवचकान्ति विस्तार, वृत्त, मौक्तिकतण्डुल । अथ शिम्बीधान्ये गण्यते । गुणा—शीत मधु विदोषघ्न बल्य तर्पण वृष्य पथ्य गुरुत्वप्रद । रा नि व १६ ।

धवलशारिवा । स्त्री । शुक्लशारिवायाम् । अनन्तमूल । वै निघ ।

धवला । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । See धवलशा रिवा च । भा पु १भ । गवि । शादा गरु । विका । वधायाम् । श्वेतापराजितायाम् । रत्ना पावलीनामवसरी ।

धवली । स्त्री । शुक्लगवि । श्म ।

धवलेक्षु । पु । श्वेतेक्षौ । रा नि व १४ ।

धवलोत्पलम् । क्ली । कुमुदे । सादानाल, शादा फुल । रा नि व १० ।

धवाय्यक । पु । [illegible]

धवित्रम् । क्ली । [illegible]

धाक । पु । [illegible]

धातकी । स्त्री । (Woodfordia floribunda. Grislea tomentosa) [illegible] पुष्पवृक्षे । धाईफुल गाछ । [illegible]

धावीला। स धायटी। तें आरिफुल, लागे। उत् जातिकी। तत्पर्याय,—धातृपुष्पी, धातुपुष्पी, धातौ (प्रन्दर), वह्निपुष्पी, ताम्रपुष्पो, धावयी अग्निज्वाला, सुभिक्षा, पार्वती, बहुपुष्पिका, कुन्दा, सीधुपुष्पी कुञ्जरा, मद्यवासिनी,गुच्छपुष्पो, सद्रपुष्पी, रोध्रपुष्पिणी, तीव्रज्वाला, वह्निशिखा, मद्यपुष्पी। गुणा—कटु उष्णा मदकृद्विषघ्नी प्रवाहिकातिसारघ्नी विसर्पव्रणघ्नी च। रा नि व ६। "धातकी कटुका शीता मृदुकृत्तुवरा लघु। तृष्णातिसारपित्तास्रविषक्रिमिविसर्पजित्॥" भा। शीता रक्तपित्तघ्नी च। राज।

धातकीकुसुम(पुष्प)म्। क्ली। धातकीपुष्पे। धाई फूल। सु सू ३८ष अम्बष्ठादि। च सू ४ष।

धातक्यभिपुतम्। क्ली। धातकीपुष्पकृत-सुराभेद। गुणा—हृद्य रुच्य रोचन दीपनञ्च। च सू २७ष।

धातक्यादिचूर्णम्। क्ली। बालरोगाधिकारे औषधम्। पाठ—"धातकीबिल्वधन्याकलोध्रेन्द्र यवबालकम्। लिह्य क्षौद्रेण बालानां ज्वरातो सारवान्तिजित्॥" धाईफुल, बेलशुंठ, धने, लोध, इन्द्रयव, बाला प्रत्येक चूर्ण समभाग मधु द्वारा लेहन। चा कौ।

धाता। पु। स्रष्टरि। शरीरादिसंयोगस्य धारयितरि। सु शा १ष।

धातु'। पु। खनिजेषु स्वर्णादिसप्तविधाष्टविध नवविधपदार्थेषु। धाउ। यथा—काञ्चन रजतं ताम्र कांस्य पित्तल नाग वङ्ग लौहश्चेत्यष्टौ। रा नि व १८। स्वर्णरौप्यताम्रवङ्गयशदसीसलौहानीति सप्त। भा। तथा—"हेमतारारनागाश्च ताम्रवङ्गे च तीक्ष्णकम्। कांस्यकं कान्तलौहञ्च धातवो नव कीर्त्तिता॥" सुग्धबोध। "त्रिविधन्तु सुवर्णं स्यादष्टधा रजतं भवेत्। पञ्च प्रकारकं ताम्रं वङ्गन्तु द्विविधं मतम्। यशदं त्रिविधं प्रोक्तं भवेन्नागस्तु षड्विधः। अष्टधा लौहमुद्दिष्टमिति सप्तैव धातवः॥" चक्र चि। गुणा—"वलीपलितखालित्यकार्श्य बल्यज्वरामयान्। निवार्य देहं दधाति नृणां सदातवो मता॥" सा पू १म भाग। देहधारक वस्तुविशेषे। स च वातपित्तकफरूप देहस्य धारणात् धातुशब्दवाच्याः। यथा—"धारणाद्वातश्ले पुष्टातपित्तकफाख्यः।" च नि म। गैरिक मन शिलाद्याकरविकारे। प सु। शरीरस्थरस धातुषु रसरक्तमांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्रेषु। "रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसान्मेदोऽस्थि तस्त्व। अस्थ्नोर्मज्जा ततः शुक्रमित्यमीषां त्रिनिक्रम॥" रा नि व १८। धातुनाश कम्पादिषु प्रोयनजीवनलेपनेहधारणपूरण गर्भोत्पादकानि। निर्दिष्टानि कार्याणि। रा नि व १२।

धातुज(ज)म्। क्ली। शिलाजतुनि। वै निघ।

धातुकाशीप(मोस)म्। क्ली। काशीशे। शिरेकम। रा नि व १३।

धातुकी। स्त्री। धातकीवृक्षे। वै निघ।

धातुग्राही (इन्)। पु। खर्परे। वै निघ।

धातुघनः। पु। शरीरस्थ रस धातौ।

धातुघ्नम्। क्ली। काञ्जिके। हे च।

धातुचेतनकरम्। क्ली। दुग्धे। आमलकी। विदन। व निघ।

धातुद्रावकम्। क्ली। टङ्कणक्षारे। सोहागा। वै निघ।

धातुनाशनम्। क्ली। काञ्जिके। तिका।

धातुप.। पु। शुक्रे। रसे। श च।

धातुपाक। पु। रसादिधातुनाशे। तल्लक्षणम्—"निद्रानाशो हृदिस्तम्भो विष्टम्भो गौरवा-रुची। अरतिर्बलहानिश्च धातूनाम्पाकलक्षणम्।" वैद्यकम्।

धातुपुष्पिका (ष्पी)। स्त्री। धातकीवृक्षे। प सु। भा।

धातुभृत्। पु। पर्वते। शब्दर।

धातुमल.। पु। औषके। रसादिमलेषु। शमश्रुत्कादिश्च मल। "मलिनीकरणान्मला॥" वैद्यकम्। "कफ पित्त मल खेषु प्रस्वेदो नखलोम च। नेत्रविट् त्वक्षु च स्नेहो धातूनां क्रमशोमला॥" भा।

धातुमारिणी। स्त्री। टङ्कणक्षारे। श च।

धातुमारी इन्)। पु। गन्धके। वै निघ।

धातुमाक्षिकम्। क्ली। स्वर्णमाक्षिके। रा नि व १३। धातुकाशीषे। शिरेकम्। वै निघ।

धातुराज (कम्)। पुं, क्ली। वीर्ये। शुक्र। वै निघ। श च।

धातुवल्लभम्। क्ली। टङ्कणे। सोहागा प सु।

धातुघाती (इन्) । पुं । काञ्जिकविशेषः ।

धातुपिट् । स्त्री । मोदक । वैद्यक ।

धातुविषम् । क्ली । हरितालादौ । रत्नाम ।

धातुवृद्धि । स्त्री । रसादिवृद्धौ, रसादिधातु वृद्धि । सुश्रुत ।

धातुवृद्धिकर । पु । धातुवृद्धिकरद्रव्य पदार्थ । बृष्योदकादौ ।

धातुवैरी (इन्) । पुं । गन्धके । मत ।

धातुवैषम्यम् । क्ली । विकारोगमहत्त्वार्थे योनी । चविदत्त ।

धातुशेखरम् । क्ली । Green sulphate of Iron धातुकासीसे । हिराकस् । हेम ।

धातुशोधनम् । क्ली । सीसके । वैद्यक ।

धातुशोधनकारी । स्त्री । हरीतक्याम् । वैद्यक ।

धातुसम्भवम् । क्ली । सीसके । वैद्यक ।

धातुसाम्यम् । क्ली । विकारोपशमकत्वात्‌ । चविदत्त । आरोग्ये । सुश्रुत ।

धातुस्तम्भनकरम् । क्ली । आलोकने । वैद्यक ।

धातुहा (न्) । पु । गन्धके । वैद्यक ।

धातुक्षयकास । पु । धातुक्षयकरकासरोगे । क्षयकास । निदा । [रा ।

धातूपरस । पु । मण्ड । ভাতের মাড় ।

धातूपल । पु । खड़िकायाम् । খড়ি । वैद्यक ।

धात्रिका । स्त्री । आमलक्याम् । रा नि व ११ ।

धात्री । स्त्री । आमलक्याम् । আমলা । रा नि व ११ । भा पू १म । See अकरा । उप मातरि धाई । तद्वचन—"पीताय यदि बालस्य विदध्यादुपमातरम् । सुविधा-य गुणान् दोषान् कुर्याद्धात्री तस्य शोभनम् । समवर्णा मध्यवयसां सकौलां मुदितां सदा । गुडदुग्धां बहुक्षीरां सर्वकामनिवर्त्तकाम् । स्वाधीनामन्दसन्तुष्टां कुलीनां सन्नतात्मगाम् । कौलत्वेन परित्यक्तां निजपुत्रश्च तिष्ठौ ॥" सा । धात्रीकर्म । यथा—'धात्री तु यस्याः स्वादु बहुल गुडदुग्धा स्यात्, सदा स्नाता नु लिप्ता शुक्लवस्त्र परिधाय आज्ञाद्यौषध धारयन्ती कुमार प्राङ्मुखं प्रथम दक्षिणं स्तनं पाययेत् ।" इत्यादि । सुश्रुत ।

धात्रीपत्रम् । क्ली । तालीशपत्रे । रा नि व ६ । आमलकीपत्र ।

धात्रीफलम् । क्ली । आमलकफले । আমলা । मद व १ । (स्त्री) स्त्री । आमलक्याम् । আমলা গাছ । रा नि व ११ ।

धात्रीलौहम् । क्ली । शूलाधिकारे । प्रथम पाठ—शुद्धमण्डूर १६ प यव ४ प पाकार्थमर्द्ध २ श ३ श १० श शतावरीरस ८ प आमलकीस्वरस ८ प दधि ८ प दुग्ध ८ द भूमिकुष्माण्ड रसे ४ प घृत ४ प इक्षुरस ४ प । एकत्र पक्वा पाके सिद्ध प्रक्षेप—जीरकचूर्णं धान्यकचूर्णं त्वक्चूर्णं नागकेशरम् एलाचूर्ण गजपिप्पलीचूर्णं मुस्ताचूर्णं हरीतकीचूर्णम् अभ्रकभस्म लौहभस्म रेणुकचूर्णं त्रिफलाचूर्णं तालीशचूर्णं नागकेशरचूर्णं प्रत्येकं । শুদ্ধমণ্ডূর ১৬প যব ৪প পাকার্থ জল ২শ ৩শ ১০ শ । শতমূলীরস ৮প আমলকীরস ৮প দধি ৮ প দুগ্ধ ৮ প ভূমিকুষ্মাণ্ডের রস ৪ প ঘৃত ৪ প ইক্ষুরস ৪ প । একত্র পাক সিদ্ধ হইলে, প্রক্ষেপ—জীরা, ধনে, গুড়ত্বক্ তেজপত্র, এলাইচ গজপিপুল, মুতা, হরীতকী, অভ্র, লৌহ রেণুক, ত্রিফলা, তালীশপত্র, নাগেশ্বর প্রত্যেক চূর্ণ ২তো । রসায় । সা কৌ । দ্বিতীয়—धात्रीचूर्णं ८ प मण्डूरचूर्णं ४ प यष्टिमधुचूर्णं २ प गुडूचीक्वाथेन सप्तवार भावयेत् । भावनाक्वाथार्थं क्वाथद्रव्यम् औषधतुल्यमादाय ८ गुण वारिणि साधयेत् । আমলকীচূর্ণ ৮ প মণ্ডুরলৌহচূর্ণ ৪প যষ্টিমধুচূর্ণ ২ প । গুলঞ্চকাথে সপ্তাহ ভাবনান্তর শুষ্ক করিয়া ঘৃতভাণ্ডে রাখিবে । ভাবনার কাথ ঔষধের তুল্য লইয়া ৮ গুণ জলে প্রস্তুত করিবে । তৃতীয় পাঠ—आमलक लौहत्रिकटुमनःशिलाचूर्णं मधु घृत शर्करा प्र समम् । আমলাচূর্ণ লৌহ, ত্রিকটু, মনছাল, মধু ঘৃত চিনি প্রত্যেক সমান । চতুর্থ वाजीकरणे—आमलकचूर्णं ८ प त्रिफलाक्वाथेन २१ भावयित्वा अथ मृतलौहमधुघृतशर्करा प्र २ प मिश्रयेत् । আমলাচূর্ণ ৮ প ত্রিফলাকাথে ২১ ভাবনা দিবে । মৃতলৌহ ২প মধু ২

प घृत २ प शर्करा २ प एकत्र मिश्रित करिबे। रस र। अन्य पित्तरोगे—"धात्रीचूर्णस्याष्टौ पलानि चत्वारि लौहचूर्णस्य। यष्टीमधुकरजश्च द्विपलं दद्यात् पुटे दृढम्। धात्र्याश्च क्वाथेन तच्चूर्णं भाव्यञ्च सप्ताहं। चण्डातपेन संशुष्कं भूय पिष्टं घटे स्थितं। घृतेन मधुना युक्तं भोजनादन्त मध्यतः। त्रीन् वारान् भक्षयेन्नित्य ।" र सा स।

धात्रीश्वरी। स्त्री। धातक्याम्। रा।

धात्रीषट्पलकघृतम्। क्ली। गुल्मे घृतम्। "धात्रीफलानां स्वरसे षट्पलं विपचेद्‌घृतम्। शर्करासैन्धवोपेतं तद्धितं सर्व्वगुल्मिनाम्॥" धात्रीरस घृतसम। रस र। भैष।

धात्रेयि(यी)का। स्त्री। आमलक्याम्। रा नि व ११। उपमातरि।

धात्र्यरिष्टम्। क्ली। पाण्डुरोगे। "धात्रीफल सहस्रे द्वे पीडयित्वा रसन्तु त। क्षौद्राष्टांशेन संयुक्तं कृष्णार्द्धकुडवेन च। शर्करार्द्धतुलोन्मिश्रं पक्वं स्निग्धे घटे स्थि०। प्रपिबेन्मात्रया प्रात ।" च चि २० अ।

धात्र्यादि। पु। चातुर्थिकज्वरघ्ने धात्रीमुस्तामृतक्षौद्रकृते कषाये। वा चि १अ।

धानक.। पु। माषपरिमाणे। च कल्प १२ अ। क्ली। धन्याके। मद व २।

धाना (ना)। स्त्री। चिपीटके। चिंड़े। प ह। भृष्टयवादौ। भाजा यवादि। हि बहुड़ा। गुणा—विष्टम्भिनी रूक्षा तर्पणी लेखनी गुरुः। चा। "यवादयश्च ये भृष्टा धानास्ते परिकीर्त्तिताः।" रा नि व १६। "धाना स्युर्दुर्जरा रूक्षास्तृट्प्रदा गुरवस्तु ताः। तथा मेहकफच्छर्द्दिनाशिन्यः समकीर्त्तिताः॥" धन्याके। धनिया। भा। पू भृष्टयव। सु चि १० अ।

धानाका.। स्त्री। धान्याके। धने'। वा सू १५ अ गुडूच्यादि। "धानाकारक्तचन्दनम्।" (बहुवचनान्ता)।

धानाचूर्णम्। क्ली। भृष्टयवादिचूर्णे। यवादिर छातु। ७ अ।

धानाली। स्त्री। वृक्षभेदे।

धानिका। स्त्री। धान्याके। धने'। वै निघ च शा वि यवान्यादौ।

धानी (न्)। पुं। पीलुवृक्षे। रा।

धानी। स्त्री। धान्यके। धने'। मद व २। पीलुवृक्षे। रा नि व ११।

धानुष्का। स्त्री। अपामार्गवृक्षे। आपांং গাছ। श च।

धानुष्य.। पु। वंशे। रा नि व ८।

धानेय(क)म्। क्ली। धन्याके। रा नि व ६। आर्द्रधान्यके। কাঁচা ধনিয়া। वै निघ।

धान्धा। स्त्री। एलायाम्। श च।

धान्यम्। क्ली। ४ तिलमाने। ६ गुञ्जामाने। धन्याके। धने'। रा नि व ६।२३। भूम्यामलक्याम्। रा नि व २३। (Oryza sativa) Common rice plant शाल्यादिवृक्षे। सतुषतण्डुले। धान। तत्पर्य्याय,—भोग्य, भोगार्ह, अन्न, आद्य, जीवनधन, सस्यकारि, व्रीहि। धान्य त्रिधा शालिषष्टिकव्रीहिभेदत। यथा—"शालयो हैमना स्तत्र षष्टिका ग्रैष्मिका अपि। व्रीहयस्त्वाशवं ज्ञाता प्रावृट्कालसमुद्भवा॥" राज श प। शूकशिम्बी तृणधान्यभेदेन त्रिधा। रा नि व १६। शालि व्रीहिशूकशिम्बीक्षुद्रधान्यभेदेन पञ्चविधम्। 'शालयो रक्तशाल्याद्या व्रीहय षष्टिकादय। यवादिकं शूकधान्यं मुद्गाद्य शिम्बिधान्यकम्। कङ्ग्वादिकं क्षुद्रधान्य तृणधान्यञ्च तत् स्मृतमिति॥" भा पू १भ धा व। अष्टादशविधम्। यथा—"रक्त शालिर्महाशालि कलमा षष्टिकापरा। खञ्जरी टोपसाह्वो च नीरकान्या कपिञ्जला। सौगन्धी शकुला चान्या तिलवासो कचोरका। गरुड़ा रूकसन्ती च कलमान्या तथापरा। विलजा मागधी पीता ता अष्टादश शालय॥ कङ्गुश्चतुर्विध प्रोक्त श्यामाकश्चीनक कट। कोद्रवो द्विविध प्रोक्तो वंशबीज शरीश्चव। कुसुम्भबीज लोली च योनरी च गवेधुक। द्विजाङ्गला राजनी च क्षुद्रधान्य गणस्त्वयम्॥" क्षुद्रधान्यम्। त्रिधा यवश्च गोधूमो मुद्ग षड्विध ईरित। द्विविध प्रोच्यते माषो राजमाषस्त्रिधा मत। मकुष्ठस्तुवरी त्रेधा निष्पावकमसूरको। त्रिधा चणक उद्दिष्ट कलायश्च त्रिपुण्ड्रक॥" अत्रि। एषां गुणा स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्या। शरद्ग्रीष्मधान्यगुणा— 'धान्य शरद्ग्रीष्मभव पाकेऽम्ल पित्तकृद्गुरु।" कामुलम्भिकधान्यगुणा—"कामुलम्भभवञ्चैव विमर्ष

कफनाशनम् ॥" राज २प । स्थलजधान्यगुणा —
"स्थलजं कफपित्तघ्नं कषायं कटुपाकि च ।
किञ्चित्तु तिक्तं मधुरं पवनानलवर्द्धनम् ॥"
वापितावापितधान्यगुणा — "वापितं गुरु तद्धान्यं
किञ्चिद्धीनमवापितम् ।" रोप्यातिरोप्यधान्यगुणा —
"रोप्यातिरोप्ये लघुनी शीघ्रपाकी गुणोत्तरे ।
अदाहिनी दोषहरे बल्ये मूत्रविवर्द्धने ॥"
शूकसमन्वितं व्रीह्यादिकं शूकधान्यम्, शिम्बी
निगूढं मुद्गमकुष्ठकादि शिम्बीधान्यम् । तृणीव
तया तृणधान्यम् । इति । "पक्वं हरितलूनञ्च
धान्यं सर्व्वगुणावहम् । शुष्कलूनन्तु निःसारं रूक्षं
तत्सत्त्वनाशनम् ॥" इति हरितलूनाशुष्कलूनाद्य
गुणाः । "कोशधान्यं नवम्बल्यं मधुरं बहुदोषितम् ।
निर्दोषं लघु पथ्यञ्च तद्वर्षादधिकम्भवेत् । नव
धान्यमभिष्यन्दि लघु संवत्सरोषितम् । द्वन्दोषितं
लघु पथ्यं त्रिवर्षादबलम्भवेत् ॥" इति नवधान्य
कोषधान्यगुणाः । धान्यं वापितम् उत्तमम्, तदेव
छिन्नोद्भवं मध्यमम् । दग्धभूमौ वने वा वापितं
छिन्नोद्भवं धान्यं विण्मूत्रस्तम्भकरम् । चारोदक
समुत्पन्नं सर्व्वरोगघ्नम् । सुस्निग्धभूमिजम् औजो
बलकरम् । बालुकाभूमिजं बलपुष्टिहरञ्च । रा
नि व १६ ।

धान्यकम् । क्ली । स्वनामख्यातपण्यद्रव्ये ।
धने' । हि कोथुम्बुरि । धनिया । मद व २ ।
गुणाः — मधुरं शीतलं कषायं पित्तघ्नं ज्वरकास
तृष्णाच्छर्द्दिकफघ्नं दीपनञ्च । रा नि व ६ । च सू ४
अ । च द ज्वरातिं चि । 'बिल्वधान्यकनागरैः ।'
पुं । माषमितमाने । ७ कूँठ । प प्र १ख ।

धान्यकञ्चुकी (इन्) । पु । धान्यत्वचि । धानेर
खोसा । गुणाः — धान्यगुणयुक्तः । रा नि व १६ ।

धान्यकतण्डुल । पु । कण्डितधान्याकतण्डुले ।
धनेर चाल । भा म १भ अन्तकच्छचि धान्याक
क्काथे । "प्रातर्धान्याकतण्डुलक्काथ ।

धान्यकल्क । पु । तुषे ।

धान्यचतुष्कम् । क्ली । अतीसारे धान्याशुण्ठक
वालकबिल्वकृतकषायविशेषे । वैद्यकम् ।

धान्यचमस । पु । चिपीटके । चिँड़े । त्रिका ।

धान्यजम् । क्ली । धान्ये । रा नि व ६ ।

धान्यतुषोदम् । क्ली । धान्यतुषकृतसन्धान
विशेषे । एतदभावे काञ्जिकम् । सि यो यज्ञी चि ।

धान्यतैलम् । क्ली । गोधूमयावनालव्रीहियवा
दिजतैले । गुणाः — त्रिदोषशमनं कण्डुकुष्ठादिहरं
चक्षुष्यञ्च । रा नि व १५ ।

धान्यपञ्चकम् । क्ली । आमशूलादौ कषाये ।
"धान्याकं नागरं मुस्तं बालकं बिल्वमेव वा ।
आमशूलविबन्धघ्नं पाचनं वह्निदीपनम् ॥" वैद्यकम् ।
पञ्चविधधान्येषु शालिव्रीहिशूकशिम्बीक्षुद्राख्येषु ।
"शालिधान्यं व्रीहिधान्यं शूकधान्यं तृतीयकम् ।
शिम्बीधान्यं क्षुद्रधान्यमित्युक्तं धान्यपञ्चकम् ॥"
भा ।

धान्यपटोल । पु, क्ली । पित्तश्लेष्मज्वरे योग
विशेषे । अत्र धान्यस्य १० माषा पटोलस्य च ६
माषा । सि यो ज्व चि ।

धान्यपानकम् । क्ली । धान्याकृतपानकविशेषे ।
धानेर पाना । तस्य साधनविधि — "शिलायां
साधु सम्पिष्टं धान्याकं वस्त्रगालितम् । शर्करो
दकसंयुक्तं कर्पूरादिसुसंस्कृतम् । नूतने मृण्मये पात्रे
स्थितं पित्तहरं परम् ॥" भा ।

धान्यपिप्पली । स्त्री । आमज्वरे । ज्वरे दीपनी
पाचनी च । धान्यादीनां प्रत्येकं ६ माषा
४ रति । यो रत्ना ।

धान्यभक्षक (न) । पुं । गृहकर्पोरि पक्षिणि ।
बाबुई पाखी । रा ।

धान्यमञ्जरी । स्त्री । धान्यशीर्षके । धानेर
शीष ।

धान्यमण्ड । पु, क्ली । धान्याकृतमण्डे । धानेर
मण्ड । गुणाः — "धान्यमण्डं पित्तहरं श्रमघ्नं
चाश्मरीहरम् । वातं रक्तशमनं ग्राहि सन्दीपनं
स्मरम् ॥" अत्रि १२५ ।

धान्यमद्यम् । क्ली । धान्यकृतमद्ये । धेनो
मद । गुणाः — गुरु विष्टम्भि च । रा नि व १४ ।

धान्यमाष । पु । कलाये, माषे । वै नि घ ।
षोड़शसर्षपपरिमाणे । च कल्प १२अ ।

धान्ययोनि । पु । काञ्जिके । प टि भ ।

धान्यमूलम् । क्ली । काञ्जिके । प टी भ ।

धान्ययूष । पु । धन्याककाथे । चक्र ।

धान्यराज । पुं । यवे । रा नि व १६।२३ ।

धान्यवर्ग । पुं । धान्यपञ्चके । भा ।

धान्यवीजम् । क्ली । धन्याके । रा नि व ६ ।

धान्यवीर। पु। माषे। माषकलाय वा बिरि कलाय। रा नि व १६।

धान्यशाकम्। क्ली। धन्याकशाके। धने'र शाक। र चि ६ष।

धान्यशीर्षकम्। क्ली। धान्यकणिशे। धानेर शुंड वा शीष। जटा।

धान्यश्रेष्ठम्। क्ली। हैमन्तशालिधान्यभेदे, नृपान्ने। हैमन्तिक धान्यविशेष। रा नि व १५।

धान्यस्वेदः। पु। धान्याम्ले स्वेदे। माषादि कोषधान्य स्वेदे। सु चि ३ष।

धान्या। स्त्री। धान्यके। अत्रि २स्थान २ष।

धान्याकम्। क्ली। धान्यके। मद २य। वै निघ २भ छर्दि चि।

धान्याग्रम्। क्ली। धान्यकणिशे।

धान्याभ्र(क)म्। क्ली। अभ्रकविशेषे। कृत्रिम अभ्रविशेष। तत्करणप्रकारो भावप्रकाशे— "पादांश शालिसंयुक्तमभ्रं बद्धा च कम्बले। त्रिरात्रं स्थापयेन्नीरे तत् क्लिन्नं मर्द्दयेत्करैः। कम्बलात् गालितं सूक्ष्मं वालुकारहितञ्च यत्। तद्धान्याभ्रमिति प्रोक्तमभ्रमारणसिद्धये॥" इति। तद्भस्मप्रकरणम्—"वज्राभ्रञ्च धमेद्वह्नौ ततः क्षीरे विनिक्षिपेत्। भिन्नपत्रन्तु तत् कृत्वा तण्डुलीयाम्लयोर्द्रवैः। भावयदष्टयामन्तदेवं शुध्यति चाभ्रकम्। कृत्वा धान्याभ्रकं तत्तु शोषयित्वा तु मर्द्दयेत्। अर्कक्षीरैर्दिनं मद्यनकमूलद्रवेण वा। वेष्टयेदर्कपत्रैस्तु सम्यग्गजपुटे पचेत्। पुनर्मर्द्यं पुनः पाच्यं सप्तवारं प्रयत्नतः। ततो वटजटाक्वाथैस्तद्वद्देयं पुटत्रयम्॥' र चि ४ष।

धान्याम्ववम्। क्ली। मधुजम्बीरकृतसन्धान विशेषे। লেবুর আরক। मधुभाण्डे जम्बीररसैः रापूर्य धान्यराशौ मास स्थापयेत्। वै निघ।

धान्याम्बु। क्ली। धान्योदके। वा चि ६ष।

धान्याम्ल(क)म्। क्ली। रसस्वेदनकाञ्जिक विशेष। यथालब्धनिस्तुषधान्यानि जलेन भाण्डमध्ये तावद्रक्षेत् यावदम्लतां नायान्ति। ततश्च तन्मध्ये भृङ्गराज मुण्डापराजिता मत्स्याक्षी सर्पाक्षी सहदेवी शिफानीलापराजिताहंसपादीचित्रक समूलं यथालाभं कुट्टयित्वा न्येयम्। "नानाधान्यं यथाप्राप्तं तुषवर्ज्जं जलान्वितं। मृद्भाण्डे पूरितं रक्षेत् यावदम्लमाप्नुयात्। तन्मध्ये भृङ्गराज मुण्डी विष्णुक्रान्ता पुनर्नवा। मीनाक्षी चैव सर्पाक्षी सहदेवी शतावरी। त्रिफला गिरिकर्णी च हंसपादी च चित्रकं। समूलं कुट्टयित्वा तु यथालाभं विनिक्षिपेत्। पूर्वोक्त भाण्डमध्ये तु धान्याम्लमिदं स्मृतम्। स्वेदनादिषु सूतस्य रसराजस्य योजयेत्॥' भा २भ। चन्द्रगा पि। काञ्जिके। काँजि। रा नि व १५। तद्गुणप्रणालो यथा—"धान्याम्लं शालिचणक कोद्रवादिकृतं भवेत्। धान्याम्लं धान्ययोनित्वात्प्रीणनं लघु दीपनम्। अरुचौ वातरोगेषु सर्व्वथास्थापनेषु च॥' भा पू २भ।

धान्यारि। पु। वनमूषके। रा नि व १९।

धान्यासव। पु। धान्यकृतासवे। गुड़धात्री धातकीमरीचशीरकशैरेयमिदकधान्यादिषु षट्सु। च पू २५ष।

धान्योत्तमम्। क्ली, पु। शालिधान्ये। रा नि व १६।

धान्व। त्रि। जाङ्गले। वा चि ३अ।

धान्वनम्। क्ली। धन्वमद्रफले।

धान्वन्तरघृतम्। क्ली। प्रमेहाधिकारे घृतम्। गव्यघृतं १६ श। क्वाथार्थ—दन्तीमूल चित्रकमूलम् एषां प्र ८ प हरीतकी २० प देवदारु कदम्ब-कैलिकदम्बत्वक् वरुणत्वक् आरग्वधत्वक् आम्रत्वक् पुनर्नवा करञ्जत्वक् प्र ६ प दशमूल मिलिता ६४ प वारि चतुर्गुण शे चतुर्थांश। कल्क—पञ्चलवण पञ्चकोल प्र २ तो। इति धान्वन्तरम्। सा कौ। ঘৃত ১৬ শ। কাথার্থ—দন্তীমূল, চিতামূল প্রত্যেক ৮ প হরীতকী ২০ প দেবদারু ৬ প কদম্ব, বেলিকদম্ব, বরুণ, শোদাল, আম্র, পুনর্নবা, করঞ্জ প্রত্যেকের ছাল ৬ প দশমূল মিলিত ৬৪ প জল চতুর্গুণ, শেষ চতুর্থাংশ। কল্কার্থ—পঞ্চলবণ, পিপুল, পিপুলমূল, চই, চিতামূল, শুঁট প্রত্যেক ২ তো। द्वितीयम्—गव्यघृत ४ श। क्वाथार्थ—दशमूलं करञ्जद्वयस्य फल (तदभावे त्वक) देवदारु हरीतकी शतपुनर्नवा वरुणमूल दन्तीमूल चित्रकमूल पुनर्नवा कदम्बत्वक् कैलिकदम्बत्वक् स्नुहीत्वक विल्वत्वक् भल्लातक शटी पुष्करमूल कणामूलम् एषां प्र १० प यवकोलकुलत्थानां प्र १६ प वारि २१० श शे ५४ श ४ प। कल्काथ—इन्द्रजमूल त्रिफला

भार्गी रोहितकमूल गजपिप्पली शुण्ठी वचा विडङ्ग गन्धरोहिणी ०दा प्र ५।० तो। घ ✓। घृत ४ श। क्वाथार्थ—दशमूल, করঞ্জ, রক্ত করঞ্জ দেবদারু, হরীতকী, শ্বেতপুনর্নবা, বরুণ, দন্তী, চিতা, পুরাতন করঞ্জ, কেলি-কদম্ব সিজু, বিল্ব ভেলা, শঠী পুষ্করমূল, পিপুলমূল, প্রত্যেক ১০ প যব, কুল, কুলথ প্রত্যেক ১৬প জল ২১০ শ শেষ ৫৪ শ ৪ প। কল্কার্থ—হিঙ্গুমূল, ত্রিফলা, বামুনহাটী, রাস্নামূল, গজপিপুল, শুঁট, বচ বিড়ঙ্গ, কমলাগুড়ি প্রত্যেক ৫।।০ তো। রসর। [সঁ। বদ্ধ।

धाम (न्)। क्ली। शरीरे। धन। जन्मनि।

धामकम्। क्ली। कम्बुधे। गन्धद्रा वा राज कर्पूर। रा नि व ८। पु। माषपरिमाणे। "इमञ धामकश्चैव।" प प्र।

धामनी। स्त्री। शोणितवाहिशिरायां। श च।

धामार्गव। पु। पीतघोषायाम्। पीत घोषा। धुन्धुल। हि नेनुया। प मु। सु सू ३९ अ। च सू।२ अ। अपामार्गे। रक्तापामार्गे। भा पू १ भ। महाकोषातक्याम्। झिंगा। हि तरइ। ते उत्तरेणि चेतिगौर। रा नि व ७ राज कोषातक्याम्। बा टो इंसा।

धार। पु। पाषाणविशेषे। सन्ततौ। द्रवद्रव्य मात्रे। क्ली। हण्डादकौ। वृष्टिर जल। तच्च द्विविध गाङ्गं सामुद्रञ्चेति। "धाराभि पतितं तोयं गृहीतं स्फीतवाससा। शिलायां वसुधायां वा धौतायां पतितञ्च यत्। सौवर्णे राजते ताम्रे स्फाटिके काच निर्म्मिते। भाजने मृण्मये वापि स्थापितं धार मुच्यते॥ गुणा जलशब्दे मृग्या। भा।

धारक (ण)। त्रि। सर्वादिद्रव्यमात्र। सु सू।५ अ।

धारणी (या)। स्त्री। स्वनामख्यातमहाकन्द शाकविशेष। धारणीकन्द, मैलगड इति च अनूप देशे ख्याता। धरणीकन्द। तत्पर्याय,—धरणी, धारणीया, धीरपत्री, सुकन्दक कन्दालु वनकन्द, कन्दाढ्य, दण्डकन्दक, धरणीकन्द। गुणा—मधुर कफपित्तघ्न सर्वदोषघ्न कण्डू कुष्ठघ्न। रा नि व ७ नाड्याम्। शरीरान्तर्गतो विशेष। म। पृथिव्याम्।

धारा। स्त्री। द्रवद्रव्यस्य सन्ततरक्षणे। गुडूच्यां। वै निघ २ भ शीघ्रज्वर चि सैवर्णीपाके। हरिद्रायां। त्रिका। श्यामशक्याम। क्षीरकाकोल्याम्। वै निघ। अस्त्राणां आवर्तीसन्ततायाम। धार। हि तेज। सा च शस्त्रधारा मासूर्य्यर्द्धमासूरी कैशिक्यर्द्ध कैशिकी चेति चतुर्धा शस्त्रकर्म्मविशेषेषु मिश्र प्रकृतिका। तत्र भेदनानामस्त्राणां मासूरी (मसूर धारातन्वी) मण्डलाग्रादिलेखनानाम् अर्द्धमासूरी (मसूरदलधारातन्वी) सूचीकुशपत्रादिव्यधनानां विस्रावणानाञ्च कैशिकी (केशप्रमाणतन्वी, वृद्धि पत्रादिच्छेदनानामर्द्धकैशिकी (अर्द्धकेशप्रमाणतन्वी) चेति। सु सू ८ अ।

धाराकदम्ब। पु। (Adina cordifolia Syn Nauclea cordifolia) स्वनामख्यात वृक्षविशेष। কেলিকদম্। हि हलदु। म धारा कलम्ब। फा धारियकडम। तै बोगुलुकडिमि। तत्पर्याय,—भ्रमरप्रिय, प्रावृष्य, प्रावृषेण्य, कालम्बक, भृङ्गवल्लभ, मेघाभ, प्रियक, नीप, पुलकी। गुणा—कटु वर्ण्य हिम कषाय तिक्त पित्तघ्न वीर्य्यवृद्धिकर विषशोषहरश्च। रा नि व ९।

धाराङ्कुर। पु। जलवृष्टौ। शीकरे। घनो पल। मे।

धाराट। पु। चातकविहङ्गे। घोटके। शर। मेघे। मत्तहस्तिनि।

धाराधर। पु। मेघे।

धाराफल। पु। मदनवृक्षे। मयना गाछ। रा नि व ८। (ला) स्त्री। कोषातक्याम्। झिंगा। रा नि व ७।

धारायन्त्रम्। क्ली। वारिसेचनयन्त्रे। ফোয়ারা। सुगन्धवारिसेचणपात्र। গোলাব পাশ। अचि।

धारावनि। पु। वायौ।

धारासत्त्वम्। क्ली। गुडूचीसत्त्वे। গুলঞ্চের রস। वै निघ २ भ ज्वर चि सैवर्णीपाके।

धारास्नुही। स्त्री। त्रिधारस्नुहीभेदे। তেকাঁটা সিজু। रा नि व ८।

धारि। क्ली। धातुनि। (धारयति शरीर पुनिता मानु न दन्तागौणि)। च म १ अ।

धारिणी। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। शब्द।

धारी (इन्)। पु। पीलुवृक्षे। आखरोट्। जटा।

धारुः। त्रि। स्तन्यपायिनि। जटा।

धारोष्णम्। क्ली। दोहनेनोष्णधारया पतिते दुग्धे। धारोष्ण दुध। गुणा —"धारोष्णम् अमृतमयी श्रमहरं निद्राकरं कान्तिदं वृष्यं बृंहणमग्निवर्द्धनमतिस्वादु त्रिदोषापहम्।" राजनिघ० १५। त्रि। धारया उष्ण, यस्य सुखमेव पानम्। "धारोष्णममृतोपमम्।" भा टीका।

धार्त्तराष्ट्रः। पु। कृष्णचञ्चुचरणहंसः। कृष्णचञ्चुचरणहंसे। गेंड़ि हांस। अम। सर्पभेदे। मे।

धार्त्तराष्ट्रपदी। स्त्री। हंसपादीलतायाम्। राजनिघ० ५। रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

धाव(वि)नि (नी)। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम् चाकुलिया। पसु। वाचि१अ। "धाविनी श्रीफले स्मृताम्।" कण्टकार्य्याम्। धातकीवृक्षे। राजनिघ० ४।६। कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी। शब्द सि यो यत्र चि। शणवृक्षे। वै निघ।

धावनिका। स्त्री। कण्टकार्य्याम्। पसु। वै निघ २भ गुणनेत्रसन्निपातञ्च चि। पृश्निपर्ण्याम्।

धिनिका। स्त्री। गोमयाग्निभेदे। घुंटेर आगुन।

धी। स्त्री। बुद्धौ। अम। उपदिष्टग्रहणे शक्तौ। भा।

धीति। स्त्री। पिपासायाम्। हेम।

धीन्द्रियम्। क्ली। ज्ञानेन्द्रिये। तच्च मन नेत्रे श्रोत त्वक् रसना घ्राणश्चेति षट्। अम।

धीमोदिनी। स्त्री। मद्ये। राजनिघ० १४।

धीरः। पु। ऋषभके। राजनिघ० ५। क्ली। कुङ्कुमे। त्रिका। पुष्करमूले। वै निघ।

धीरस्कन्ध। पु। वनशूकरे। वै निघ। महिषे। हेम।

धीरा। स्त्री। मेदायाम्। पसु। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। बड लताफट्की। काकोल्याम्। राजनिघ० ३। क्षीरकाकोल्याम्। वै निघ। शिंशपावृक्षे। शिशु गाछ। पसु। कृष्णशिंशपाया, कालशिशु वा काल अगुरु। राजनिघ० ९। वृश्चिकायाम्। कण्टकारिकायाम्। वै निघ। मद्यविशेषे। राजनिघ० १४।

धोरावी। स्त्री। पीतशिंशपायाम्। वै निघ।

धोवरी। स्त्री। शतमूल्याम्। राजनिघ० ४।

धोहरा। स्त्री। कुन्दुरौ। वै निघ।

धुः। पु। कम्पने।

धुक (का)। पु, स्त्री। भूमिवदरवृक्षे। वै निघ।

धुकान्धुकम्। क्ली। बदरीफले। मद व६।

धुकी। स्त्री। भूवदरे, हस्तिकोल्याम् आमकोली। मद व६।

धुत्तूरः। पु। धुस्तूरवृक्षे।

धुन्धुमारः। पु। इन्द्रगोपनामकीटविशेषे। गृहधूम। ऋम। मे।

धुरणोफलः। पु। मुद्गवृक्ष। पसु।

धुरन्धर। पु। धववृक्ष। पसु। र.मा।

धुर्द्धर, धुर्य्यः। पु। ऋषभके। राजनिघ० ५।

धुस्तु(स्तू)र। पु। (Datura fastuosa) कृष्णधुस्तूरे। (Datura elba) श्वेतधुस्तूरे। (Datura metel) उपविषपर्य्यायगणान्तर्गत क्षुपविशेषे। धुतुरागाछ। रमा। हि धातुरा। म धत्तूर। क मदकुणिगे। ते उम्मेत्तचेट्टु तम उन्मत्त। ता कारुउमत्ते। तत्पर्य्याय,— उन्मत्त, कितव, धूर्त्त, कनकाह्वय, मातुल, मदन, पुरीमोह, मूर्त्तकृत्, धत्तूर, घण्टिका, शठ, मातुलक, श्याम, शिवशेखर, खर्ज्जुघ्न, काहलापुष्प, खल, कण्टफल, मोहन, कलभ मत्त, शव, देविका, तुरी, महामोही, शिवप्रिय, धुत्तुर, धुत्तूर, खरदूषण। गुणा —कटुत्व कान्तिकारी व्रणघ्न त्वग्दोषखर्ज्जूकण्डूज्वरघ्न भ्रमजनकश्च। राजनिघ० १०। मूर्च्छाजनक अग्निघ्न विषघ्नश्च। राज। "धुस्तूरादेश्च बीजमन्यच्चोपविषञ्च यत्। चौरेण पाचयेद्दोलायन्त्रेण शुद्धिमाप्नुयात्।" इति शोधनम्। शा की। घण्टारवक्षुपे। घेंटु गाछ। रुद्रतैले। शा की।

धुस्तूरतैलम्। क्ली। कर्णरोगाधिकारे पक्वतैलम्। "निशागन्धपलैः पक्व कटुतैलं पलाष्टकम्। धुस्तूरपत्रजरसे कर्णनाडीजिदुत्तमम्।" कटुतैलं

८प धुस्तूरपत्ररस १८प। कुष्ठार्थं—हरिद्रा गन्धकयो प्रत्येक १प। सा कौ। इदमेव रस रत्नाकरे गन्धकतैलम्।

धूक । पुं। वायौ। बकुलवृक्षे। विडाले। वै निघ।

धूनक (न') । पु। नावनिर्यासे। धूना। विका। क्ली। कम्पने।

धूनराज. । पु। वृक्षविशेषे। तुनितमुकीति पश्चिमदेशे ख्यात। तत्पर्य्याय,—पीतरस, मदुरा, गन्धिनी। गुणा—मुलम्न ग्राही कफघ्न दन्तरोगघ्नो मन्य मेदोरक्तदरघ्नश्च। चवि।

धूनि । स्त्री। कम्पने। व्याक।

धूप । पु। तगरविशेषे। भाषाय। सुगन्धीकरणे। गन्धद्रव्योत्थधूमे तद्गुणे च। हि च। माहेश्वरादौ। धूपार्थे द्रव्यगणो यथा—"द्विधागुरुर्देवदारुश्च गन्ध पाषाणकल्पिधा। गुग्गुलु पञ्चधा सर्ज्जो निर्यास सरलस्य च। पद्मकाष्ठ मोचरसो निर्यास सप्तकस्य च। रास नेपालकश्चेति गणोऽय धूपसञ्ज्ञक॥" स्वर्क चि।

धूपकम् । क्ली। तूलकाष्ठे। रा निव ९।

धूपगन्धिनम् । क्ली। रोहिषतृणे।

धूपद्रुम । पु। रक्तखदिरे। रा निव ८।

धूपनम् । क्ली। धूपाधिवासने। धूर्ण्य चम्मा करणे। भाषा। Fumigation व्रणादीनां क्रियाविशेषे। सुश्रुत मतम्। स च व्रणशोधना नन्तर विधेय। तद्द्रव्य यथा—"श्रीवेष्टके सर्ज्जरसे सरले देवदारुणि। सारेष्वपि च कुर्व्वीत मतिमान् व्रणधूपनम्॥" सु।

धूपन । पु। धूनके। धूना। श मा।

धूपवृक्ष (क) । पु। रक्तखदिरवृक्षे। रा निव ८। देवदारुवृक्षे। सरलवृक्षे। त्रिका। श र।

धूपसञ्चारी । स्त्री। कस्तुर्य्याम्।

धूपसरला । स्त्री। धूपाढ्यसरलवृक्षविशेषे। व निघ। [१२।

धूपाग(गु)रु । क्ली। दाहागुरुणि। रा निव

धूपाङ्ग । पु। श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे। टार्पेण्टाइन् गाछ। रा निव १२।

धूपार्हम् । क्ली। कृष्णागुरुणि। रा निव १२।

धूप्य. । पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। रा निव १२।

धूम' । पु। अग्निजाररजसि। गृहधूमे। धूम। मेचके। धोँआ। तत्पर्य्याय,—भस्म, मरुद्वाह, खत माल, शिखाध्वज, शिखिध्वज, अग्निवाह, तरी, कृष्णमाल अभ्रसू, वायुवाह, मेघयोनि, मेचक। गुणा—"सद्य श्रमकरो धूमो नेत्रयो रहितो भृशम्। शिरोगौरवकृच्चापि वातपित्तश्च कोपयेत्॥" भा। वातपित्तवर्द्धक। राज १५। अस्य पानार्थे पञ्चविध—प्रायोगिक स्नेहन रेचन कासघ्न वामनीयश्चेति। पञ्चविधा एव धूमवर्त्तय। तत्रैलादिना कुष्ठतगरवर्ज्जेन श्लक्ष्ण पिष्टेन द्वादशाङ्गुल शरकाण्ड चौमपाटाङ्गुल परि वेष्ट्यालेपयेत्। एषा प्रायोगिकधूमवर्त्ति। स्नेह फलसार मधूच्छिष्ट सर्ज्जरस गुग्गुलुप्रभृतिभि स्नेह मिश्रै स्नेहने। शिरोविरेचनद्रव्यैर्व्विरेचने। कासघ्ने कासहरैर्व्वृहतीकण्टकारिकात्रिकटुकासमर्दहिङ्गु ङ्गुदीत्वङ्मन शिलाच्छिन्नरुहाकर्कटशृङ्गीप्रभृतिभि। वामनीये वामनीयै स्नायुचर्म्मखुरशृङ्गकर्कटकास्थि शुष्कमत्स्यवल्लूरकृमिप्रभृतिभिर्द्रव्यैश्च वर्त्ति कार्य्या। तत्र प्रायोगिकनेत्र कनिष्ठिकापरिणाहमग्रे कलाय मात्र स्रोतो मूलेऽङ्गुष्ठपरिणाह धूमवर्त्तिप्रवेश स्रोतोऽङ्गुलान्यष्टचत्वारिंशत्। द्वात्रिंशत् स्नेहने। चतुर्व्विंशतिर्व्विरेचने। षोडशाङ्गुल कासघ्ने वामनीये च। एते अपि कोलास्थिमात्रच्छिद्रे भवत। व्रण नेत्रमष्टाङ्गुल व्रणधूपनार्थे कलायपरिमण्डल कुलत्थ वाहिस्रोत इति। सु चि ४०अ। See धूम पानम्। [भा।

धूमगन्धिकम् । क्ली। रोहिषतृणे। ग्रामकर्पूरे।

धूमजाङ्गजम् । क्ली। वज्रकक्षारे रा निव ६।

धूमदर्शी । पु। नेत्ररोगविशेषे। "शोकज्वरा यासशिरोऽभितापैरभ्याहता यस्य नरस्य दृष्टि। धूमास्तथा पश्यति सर्व्वभावान् स धूमदर्शीति नर प्रदिष्ट॥" मा नि।

धूमनाडी । स्त्री। प्रायोगिकादिधूमप्रयोगार्थे नलाकारयन्त्रे। धूमपानेत्र नल। लक्षण—धूमनाडी भवेत्तत्र त्रिखण्डा च त्रिपर्व्विका। कनि ष्ठिकापरीणाहा राजमाषागमान्तरा॥' भा।

धूमपानम् । क्ली। धूमसेवायाम्। चुरुट खाओया वा धूमपान। तत्र षड विध शमनह स्नेह रेचनकासहरवामनव्रणधूपनानीति। एषां विशेषा स्वस्वपर्य्याये मन्तव्या। तद्विधि—अथ सर्व्वेषामेव

धूमनाडीनां छिद्राणि कलायस्थूलानि माप्यानि। द्वादशाङ्गुलासीपिका यथास्वधूमद्रव्यकर्षमितकल्केनालिप्याष्टाङ्गुलव्यक्तच्छायामुक्तां कारयेत्। अथ तां स्नेहाक्तामङ्गारदीपितां कृत्वा नेत्रस्थे धृत्वा च वदनेन धूमं पिबन् तेनैव सन्त्यजेत्। ततो नासिकाभ्यां पीत्वा वदनेन वमेत्। यद्वा शरावसम्पुटे कल्कं निधायाङ्गारदीपितं कृत्वा छिद्रे नेत्रं निवेश्य यथेच्छं धूपयेदिति। भा। अथ सुखोपविष्टः सुमनाः ऋजुदृष्टिरतन्द्रितः स्नेहाक्तां प्रदीप्तायां वर्त्तिं नेत्रस्रोतसि प्रणिधाय धूमं पिबेत्। 'मुखेन तं पिबेत् पूर्वं नासिकाभ्यां ततः पिबेत्। मुखपीतं मुखेनैव वमेत् पीतञ्च नासया। मुखेन धूममादाय नासिकाभ्यां न निर्हरेत्। तेन हि प्रतिलोमेन दृष्टिश्चाशु विहन्यते।" विशेषतस्तु प्रायोगिकं घ्राणेनाददीत स्नेहनं मुखनासाभ्यां। नासिकया वैरेचनं मुखेनेतरे। तत्र प्रायोगिकीं वर्त्तिं व्यपगतशरकाण्डां निवाततपयुक्ताम् अङ्गारेष्ववदीप्य नेत्रमूलस्रोतसि प्रयुज्य धूममाहरेति ब्रूयात्। एवं स्नेहनं वैरेचनिकञ्च कुर्य्यादिति। इतरयोर्व्यपगतधूमोऽङ्गारस्थिरे समाहिते शरावे प्रक्षिप्य वर्त्तिं मूलच्छिद्रेणान्येन शरावेण पिधाय तस्मिन् छिद्रे नेत्रमूलं संयोज्य धूममासेवेत। प्रशान्ते धूमे वर्त्तिशेषमग्नौ प्रक्षिप्य पुनरपि धूमं पाययेदादोषविशुद्धेः। एष धूमपानोपायविधिः। गुणा—दन्तप्रक्षालननस्यस्नानभोजनशल्यकर्मान्तेषु प्रायोगिक इति। तत्र स्नेहनो वातं शमयति स्नेहादुपलेपाच्च वैरेचनः श्लेष्माणमुत्क्लेश्यापकर्षति रौक्ष्यात्तैक्ष्ण्याद्वैशद्याच्च प्रायोगिकः श्लेष्माणमुत्क्लेशयत्यनुत्क्लिष्टं चापकर्षति साधारणत्वात् पूर्वाभ्यामिति। भवति चात्र—"नरो धूमोपयोगाच्च प्रसन्नेन्द्रियवाङ्मनाः। दृढकेशद्विजश्मश्रुः सुगन्धिविशदाननः॥"

कासश्वासारोचकास्योपलेपस्वरभेदमुखास्रावक्षवथु-
तन्द्रानिद्राहनुमन्यास्तम्भपीनसशिरोरोगकर्णाक्षि-
शूलवातकफनिमित्ताश्चास्य मुखरोगा न भवन्ति।

प्रायोगिकं तीक्ष्णोत्क्लेशमानादद्दीत मुखनासिकाभ्याञ्च पर्य्यायांस्त्रीन् चतुरो वेति स्नैहिकं यावदश्रुप्रवृत्तिः। वैरेचनिकमादोषदर्शनात्। तिलतण्डुलयवागूपीतेन पातव्यो वामनीयः। ग्रासान्तरेषु कासघ्न इति। सु चि ४० अ। [त्रिका।

धूममहिषी। स्त्री। नीहारे। कुज्झटिका।

धूमवर्त्तिका। स्त्री। धूमपानयोग्यकल्कवर्त्तिकायाम्। सु चि।

धूमयोनिः। पुं। मुस्तके। अम। मेघे।

धूमरः। पुं। दृष्टिमण्डलगतरोगविशेषः। (धोँया देखा।) लक्षणम्—"शोकज्वरशिरोरोगसन्तप्तस्याभिलादयः। धूमाविलां धूमदर्शी दृशं कुर्य्युः स धूमरः॥" वा उ १२ अ। [चि।

धूमरजः। स्त्री। गृहधूमे। झूल। भैप कर्परी।

धूमलः। पुं। कृष्णलोहितवर्णे।

धूमवृक्षकः। पुं। सरलवृक्षे।

धूमसः। पुं। शाकतरौ। वै निघ।

धूमसारः। पुं। गृहधूमे। झूल। रत्नमा।

धूमसी। स्त्री। शुद्धद्विदलादिकृतरोटिकायाम्। पापड, दालबडि बडि। प्रणाली यथा—'माषाणां दालयस्तोये स्थापितास्त्यक्तकञ्चुकाः। आतपे शोषिता पात्रे पिष्टास्ता धूमसी कृता। धूमसी रुचिरा सैव प्रोक्ता भूर्भुरिका बुधैः। मधुरी कफपित्तघ्नी रुचिकरा स्मृता।' भा।

धूमाङ्ग(ङ्गः)। स्त्री, पुं। कृष्णशिंशपायाम्। वै, निघ।

धूमाभः। पुं। धूम्रवर्णे।

धूमिका। स्त्री। कुज्झटिकायाम्। त्रिका। प्रसङ्गजातीयपक्षिणि। च।

धूमोत्थम्। क्ली। वज्रक्षारे। रा नि व ६।

धूमोद्गारः। पुं। पित्तजरोगभेदे। भा।

धूम्या(म्रा)टः। पुं। कुलिङ्गपक्षिणि। पिङ्गे। अम।

धूम्र (कः)। पुं। सिह्लके। शिलारसे। रा नि व १२। उष्ट्रे। जटा। तुम्बुरुवृक्षे। कृष्णलोहितवर्णे।

धूम्रपत्रा। स्त्री। स्वनामख्यातक्षुपे। तामाक। म गान्धारी। क कत्तगिरि। उत् धूयापत्र। तत्पर्य्याय—धूमाह्वा, गृध्रपत्रा, गृध्राणी, क्रिमिघ्नी, शीतलापञ्चा, सुलभा, स्वयम्भवा। गुणा—तिक्ता शोफघ्नी क्रिमिघ्नी उष्णा कासघ्नी रुच्या दीपनी च। रा नि व ५।

धूम्रपत्रिका। स्त्री। धूम्रपत्रायाम्। रा नि व १२। गन्धद्रव्ये। गन्धद्रव्यभेदे। वै निघ।

धूम्रमूलिका (ली)। स्त्री। गण्डीवृत्ते। रा नि व ८

धूम्रलोचन । पु । कपोते । वन्यकपोते । रा नि व १८ ।

धूम्रवर्ण (क) । पु । सिह्लके । शिलारस । रा नि व १२ । कोकडनामविलययवगे । रा नि व १९ । कृष्णलोहितवर्णे ।

धूम्रवर्णा । स्त्री । वराटिकाभेदे । रा नि व १३ ।

धूम्रशूल । पु । उष्ट्रे । वै निघ ।

धूम्रा । स्त्री । शृगाल्ल्याम् । दौँकुडविशेष । रा नि व ७ । [वँ५ ।

धूम्रा(म्या)ह्वा । स्त्री । धूमपत्रायाम् । रा नि

धूम्राचि । स्त्री । धूमशुक्रायाम् । वै निघ ।

धूम्रिका । स्त्री । कृष्णशिंशपावृक्षे । कालशिंशु वा अगुरु । रा नि व ८ ।

धूरोय । पु । वृषभे ।

धूर्त्त । पु । श्वेतकृष्णधुस्तूरवृक्षे । प सु । अर्जुन वृक्षे । कुष्माण्डे । व निघ । चोरक नामगन्धद्रव्ये गेँटेला । रा नि व १२ । क्लो । खाहकिट्टे । हे च । विडलवणे । रा नि व ६ ।

धूर्त्तक । पु । कृष्णधुस्तूरे । कैलिकदम्बे । प सु । शृगाल । श र ।

धूर्त्तकृत् । पुं । धुस्तूरवृक्ष । श मा ।

धूर्त्तजन्तु । पु । मनुष्ये । श च ।

धूर्त्तमानुषा । स्त्री । रास्नाय म् । श च ।

धूर्त्तर । पु । पारदे । रा नि व १३ ।

धूर्त्ता । स्त्री । शूकशाकायाम् । वै निघ ।

धूर्द्धर, धूर्य्य । पु । वृषभके । वै निघ । धववृक्ष ।

धूर्व्वह । पु । धववृक्षे ।

धूलकाम् । स्त्री । विषे । श च ।

धूलि । पु । परागे । गर्दभे । पार्थिवरजसि । अम । तत्पर्याय—रेणु पांशु रज, धूली, पांसु क्षितिकण चौर चूर्ण, तूल महीद्रव वातकेतु, कणा क्षितिकणा, नभ कतु, मदिनी द्रव, वायुवसु । अम । [वृक्षे ।

धूलिकदम्ब । पु । नीपे । तिनिशवृक्षे । वरुण

धूलिका । स्त्री । धूली । पुष्पपरागे । वै निघ । कुज्झटिकायाम् । श र ।

धूलिगुच्छ (क) । पु । पिष्टातके । आबीर । विका ।

धूलिजङ्घ । पु । काके । काक । वै निघ ।

धूलिध्वज । पु । वायौ । बाताम ।

धूलिपुष्पिका । स्त्री । केतकीवृक्षे । केयां गाछ । रा नि व १० । श्वेतकेतक । वै निघ ।

धूलीकदम्ब (क) । पु । कदम्बवृक्षविशेषे । धाराकदम्ब । म धूलिकदम्ब । क धूलिगडत । गुणा धाराकदम्बतुल्य । रा नि व १० । तिनिश वृक्षे । वरुणवृक्षे । मे ।

धूसर । पु । गर्दभे । उष्ट्रे । वनचटके । कपोते । रा नि व १९ । सुर्द्द । वै निघ । वि । पाण्डु वर्ण । मे ।

धूसरच्छदा । स्त्री । श्वेतवुह्नायाम् । प सु । शुक्लपुष्पराखायाम् । वै निघ ।

धूसरपत्रिका (त्री) । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् । बिछाति । श्रिवल्लशीशाक । प सु । हस्तिशुण्डी नामक्षुपे । हातिशुँडे । रा नि व ५ ।

धूसरमुद्ग । पु । धूसरवर्णमुद्गविशेषे । म धुसरमुङ्ग । क पीयरमुङ्ग । गुणा—रसवीर्य्यविपाकेषु हरिन्मुद्गसम कषाय मधुर रुच्य पित्तकृत् वातविबन्धकृच्च । रा नि व १६ ।

धूसरा । स्त्री । पाण्डुरफलीनामक्षुपे । रा नि व ५ ।

धूसराह्वय । पु । गर्दभे । वै निघ ।

धूसरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ।

धूस्तूर । पु । धुस्तूरक्षुपे । प सु ।

धृतराष्ट्र । पु । हंसभेदे । हंसजातीयपक्षिणि । हे च । सर्पभेदे ।

धृतराष्ट्री । स्त्री । हंसविशेषपत्न्याम् । मे ।

धृति । स्त्री । धैर्य्य । वेगविधात । भा म श्म वदा चि ।

धृष्णु । स्त्री । कणिकायां । कर्ण्णि । श च ।

धेनिका । स्त्री । धान्याके । धने । भा ।

धेनु । स्त्री । दुग्धवत्यां गवि । अम ।

धेनुका । स्त्री । धान्याके । धने । मद व २ । हस्तिन्यां । गवि । मे. ।

धेनुकारि । पु । मागधीशरवृक्षे । वै निघ ।

धेनुजिह्वा । स्त्री । गोजिह्वानामक्षुपे । গোজিয়া । रा नि व ४ ।

धेनु(का)दुग्धम् । क्ली । चिर्भटाम् । भा । गोदुग्धे ।

धेनुदुग्धकरः । पु । गृञ्जनके । रा नि व ८ । गृञ्जनके । গাজর ।

धेनुमक्षिका । स्त्री । गोमक्षिकायाम् । ডাঁশ মাছি । वै निघ ।

धेनुयन्त्रम् । क्ली । तैलपातनयन्त्रे । ঘানি ।

धोड. । पु । डुण्डुभे । ঢোঁড়াসাপ । श र ।

धौतम् । क्ली । रौप्यधातौ । रा नि व १३ । नीलकाशीसे । नील हिरेकस् । वै निघ ।

धौतकौशेयम् (पत्त्रम्) । क्ली । धौतकौषजे । पट्टोर्णे । রেশম । श र ।

धौतखण्डी । स्त्री । खण्डशर्करायां । वै निघ ।

धौतशि(शी)लम् । क्ली । स्फटिके । त्रिका ।

धौमतम् । क्ली । रक्तयोनि । খুনখারাপি । वै निघ ।

धौरः । पु । धवक्षे । ধাওয়া গাছ । भा ।

धौरेयः । पु । वृषभे ।

ध्माङ्क्षः । पु । काके । बके । जलकाके । পানকৌড়ী । श्रम । जलपक्षिमात्रे । तक्षके । वै निघ । [रा नि व ४ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षजङ्घा । स्त्री । काकजङ्घायाम् ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षजम्बूः । पु । काकजम्बूवृक्षे । জলজম্বু । रा नि व ११ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षतण्डुलफला । स्त्री । काकजङ्घायाम् । वै निघ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षतुण्डा (ण्डी) । स्त्री । काकादनीलतायाम् । काकनासालतायां । কুঁচ গাছ । रा नि व ३ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षदन्ती (नखी) । स्त्री । काकादनीलतायाम् । काकनासालतायाम् । रा नि व ३ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षनामा (नाम्नी) । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । रा नि व ११ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षनाशिनी । स्त्री । हबुषाभेदे । हबुष दण । रा नि व ४ । भा ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षनासा (सिका) । स्त्री । काकनासालतायाम् । কুঁচ গাছ । रा नि व ३ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षपुष्टः । पु । कोकिले । ভারা

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षमाची । स्त्री । काकमाचीक्षु रा नि व ४ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षवल्ली । स्त्री । काकजङ्घाया रा नि व ४ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षादनी । स्त्री । काकादनीक्ष यम् । रा नि व ३ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षारातिः । पु । पेचके । হুতো

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षी । स्त्री । काकोल्याम् । কাঁকন মে । काकजङ्घायाम् । वै निघ ।

ध्मा(ध्वा)ङ्क्षोली । स्त्री । काकोल्याम् । কাঁকলা । प मु । रा नि व ३ । द्राक्षाभेदे বেদানা কিসমিস্ ।

ध्मापनम् । क्ली । अग्निसन्धुक्षणे ।

ध्यामम् । क्ली । दमनकवृक्षे । मे । कत्तृण नामकगन्धतृणे । प मु । सु चि २२श । च द स पालज्व चि अपराजिताधूपे । च द शा व्या १८श महारथोतले । वै निघ २भ गुग्गुल्वादिधूपे । तूल सु स २५श ।

ध्यामकम् । क्ली । कत्तृणे । नामकगन्धतृणे । प च सू ५श । सु सू ३८श एलादि । रोहिष भा पू १५श हैमा (अभावे उशीर) । भा म ४ विष चि । "पिप्पली ध्यामक मांसी ।" भा म म ज्व चि ।

ध्रुवः । पु । धवक्षे । ধাওয়া গাছ । र मा वटवृक्षे । मद न पू । त्रिका । जीवके । शरार पक्षिणि । मासार्थे ।

ध्रुवा । स्त्री । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ मूर्वायाम् । मे । शरारीपक्षिणि ।

ध्वंस (क) । पु । मद्यविकाररोगे । सुश यथा—"उक्षपमसेक कण्ठास्यशोष शब्दासहिष्णुत तन्द्रानिद्राभियोगश्च ज्ञेय ध्वंसकलक्षणम् ।" च

ध्वंसी । स्त्री । मानविशेषे, त्रसरेणुपरपर्याय मानमाने । "त्रसरेणुस्तु पर्यायनाम्ना ध्वंसी नि द्यते ।" प म १ख, । पु (न्) । गिरिजपीलो श र ।

ध्वजः। पु, क्ली। शिश्ने। भावप्र। "ध्वज पतत्यतो नृणां क्लैब्यं समुपजायते।" "ध्वज चिह्ने पताकायां मेढ़्रे।" विश्व। तालवृक्षे। रा नि व ९।

ध्वजद्रुम। पु। तालवृक्षे। रा नि व ९।

ध्वजप्रहरण। पु। वायौ। अमर।

ध्वजभङ्ग। पु। लिङ्गपातकृतक्लैब्यरोगविशेषे। ধ্বজভঙ্গ রোগ। निदानलक्षणं यथा—"अति व्यवायशीलो यो न च वाजीक्रियारतः। ध्वजभङ्गमवाप्नोति स शुक्रक्षयहेतुकः। अत्यम्ललवणक्षार विरुद्धाजीर्णभोजनात्। अत्यम्बुपानाद्विषमात् पिष्टान्नगुरुभोजनात्। दधिक्षीरानूपमांस-वनाद्व्याधिकर्षणात्। कन्यानाञ्चैव गमनादयोनिगमनादपि। दीर्घरोगां चिरोत्सृष्टां तथैव च रजस्वलाम्। दुर्गन्धां दुष्टयोनिञ्च तथैव च परिस्रुताम्। ईदृशीं प्रमदां मोहात् यो गच्छेत् कामहर्षितः। चतुष्पदादिगमनाच्छेफसश्चाभिघाततः। अधावनाद्वा मेढ्रस्य शस्त्रदन्तनखक्षतात्। काष्ठप्रहारनिष्पेषशूकानाञ्च निषेवणात्। चेतसश्च प्रतीघातात् ध्वजभङ्ग प्रवर्त्तते॥" च। See क्लैब्यम्।

ध्वजवृक्ष। पु। 'माड़' इति कोङ्कणदेशख्यात वृक्षे। रा नि व ९।

ध्वजी (इन्)। पु। मयूरे। रा नि व १९। सर्पे। मे। रथे। अश्वे। पर्व्वते।

ध्वनमोदी (इन्)। पु। भ्रमरे।

ध्वनिग्रह। पु। कर्णे। त्रिका। [वै निघ।

ध्वनिबोधक(न)म्। क्ली। सुगन्धरोहिषतृणे।

ध्वाङ्क्ष। पु। काके। वके। मत्स्यादपक्षिणि। अम। जलचरपक्षिमात्रे।

ध्वान्तम्। क्ली। अन्धकारे।

ध्वान्तचित्त। पु। खद्योते। अमर।

ध्वान्तशात्रव। पु। श्योणाकवृक्षे। अ च।

ध्वान्तोन्मेष। पु। खद्योते। জোনাকি পোকা। त्रिका। तत्पर्य्याय—ध्वान्तारि, ध्वान्ताराति।

न

न। पु। रत्ने। एकी।

न क्षुद्र। त्रि। क्षुद्रनासिके। খাঁদা। हे च।

नकुटम्। क्ली। नासिकायाम्। श मा।

नकुल। पुं। (The bengal mungoose, Viverra ichneumon) स्वनामख्यातजन्तौ। নেউল। हिंदी। नेउरा। क मगुल। तत्पर्य्याय,—पिङ्गल, सर्पहा, बभ्रु, कोटिर, अहिद्विट्, सूचीवदन, सर्पारि, लोहितानन। लक्षण—"स्थूलपुच्छो रक्तनेत्रो बभ्रुदेहश्च नकुल।" शालिहोत्र। नकुलमांसगुणाः—पित्तिल वातघ्न श्लेष्मपित्तघ्नत्व। रा नि व १७। 'गुरुष्ण स्निग्धमधुरम्बलौजश्चयवर्द्धनम्। चक्षुष्यं वातहरम्। च सू.१०७।

नकुलाढ्या। स्त्री। गन्धनाकुल्याम्। गन्ध-रास्ना। रा नि व ७।

नकुलान्ध्यम्। क्ली। नेत्ररोगभेदे। लक्षण—"विद्योतते यस्य नरस्य दृष्टिर्दोषाभिपन्ना नकुलस्य यद्वत्। चित्राणि रूपाणि दिवा च पश्येत् स वै विकारो नकुलान्ध्यसंज्ञः॥" भा प्र ४थ। नकुलान्धो दिवा चित्र पश्यति न तु निशि। अरुण।

नकुलारि। पु। विड़ाले। वै निघ। सर्पे।

नकुली। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। वै निघ। शङ्खिन्याम्। चव्ये। कुङ्कुमे। हे च। नकुलपत्न्याम्। सार्प्याम्। खटाशी। कुक्कुट्याम्। मुर्गि। मे।

नकुलेष्टका (ष्टा)। स्त्री। रास्नायाम्। अम। सर्पाक्ष्याम्।

नक्तम्। क्ली। रात्रौ।

नक्तक। पु। नेत्रपटले। वै निघ। कर्पटे। নেকড়া। अटोम। मयूरे। हलिनि।

नक्तचारी (इन्)। पुं। पेचके। विड़ाले। त्रिका।

नक्तञ्चर। पु। गुग्गुलौ। গুগ্‌গুল। पेचके। जटा। सोमराजी। दुन्दुभौ। रा नि व १२। बिड़ाले।

नक्तमाल। पु। करञ्जवृक्षे। ডহরকরঞ্জ।

राजनि व९। सुश्रु,३८४ छर्दमरिचाद्यतैले। चि
यो उन्मा चि। [करञ्जे। वैनिघ।

नक्तमूलकम्। क्ली। करञ्जमूले। पुं। मङ्गा

नक्ता। स्त्री। लाङ्गलीक्षुपे। दिव्यगाङ्गुलिया। राजनि व४। तृणविशेषे। गुलवास इति लोकि। गुणा—वातला शीता मलगतच्छरी च। चपकासा अर्शोघ्नो। वैनिघ। रात्रौ। हरिद्रायाम्।

नक्तान्धः। वि। रात्र्यन्धे। रातकाणा। रात्र्यन्धस्य लक्षण यथा—"दिवा पश्यति यः स्वच्छं रात्रौ नैव च पश्यति। नक्तान्ध इति तं विद्यात् विकार पवनोद्भवम्।" ज द २०७।

नक्तान्ध्यम्। क्ली। रात्र्यन्धतारोगे। निदा।

नक्ताह्व। पु। करञ्जवृक्ष। भैषनैरो चि। "नक्ताह्वबीजवर्त्ति।" च द न शी चि। भावा र चि विफलागुग्गुलौ।

नक्रम्। क्ली। नासिकायाम्। मे।

नक्र.। पु। ग्राह। वैनिघ। कुम्भीरे। अम।

नक्रराजः (ट्)। पु। महाशिशुमारे, ग्राहे। हाङ्गर। तत्पर्याय,—ग्राह, जलकिराट, जलाष्टक। विका।] अ र।

नक्रा। स्त्री। नचिकादशसुच्याम्। नासिकायाम्।

नक्राण्डम्। क्ली। कुम्भीराण्डे। च चि २४।

नखम्। क्ली, पु। शरीरोपधातुविशेषे, करजे। नख। तत्पर्याय,—पुनर्भव, कररुह, नखर, कामाङ्कुश, करज, पाणिज, अङ्गुलीसम्भूत, पुनर्नव, करायज, करकण्टक, खराङ्कुश, रतिरथ, करचन्द्र, कराङ्कुश। राजनि व१८। तत् गर्भस्थस्य षष्ठे मासि भवति। सुश्रुशीध। नखो नाम गन्धद्रव्ये। नखी। वैं नखशुचिष्य। च द चन्दनाद्यतैल। नखाभेदे। प सु। च सु ५७। क्षुद्रनिष्पावे। दर्वती, छोटे शिम्। वैनिघ।

नखकुट्ट। पु। नापिते। विका।

नखगु(पु)च्छ[ञ्ज]फला। स्त्री। श्वेतनिष्पाविकायाम्। श्वेत शिम्, श्वेत दर्वती। राजनि व७।

नखच्छेदनम्। क्ली। नखस्य कर्त्तने। नखकाटा। गुणा—"पौष्टिक श्रीवर्णविराजनम्। सम्प्रसाधनम्।" राज १५।

नखच्छेद्या। स्त्री। मेदायाम्। राजनि व५।

नखनामा। पु। नीलवृक्षे। वैनिघ।

नखनिकृन्तनम्। क्ली। नखच्छेदनास्त्रे। नरुन। शचि।

नखनिष्पावः (विका)। पु, स्त्री। शिम्बी भेद। छोटे शिम्, श्वेत वर्वटी। राजनि व७। तत्पर्याय,—श्वेत निष्पाविका, अङ्गुलिफला, ग्राम्या, नखगुच्छफला, ग्रामजनिष्पावी, नख फलिनी। गुणा—मधुर-कषाय, कफकोपक, सेव्य, अग्निदीपन, रुचिकर। See निष्पावी।

नखपर्णी। स्त्री। वृश्चिकालीक्षुपे। विछाति।

नखपुङ्खी (ष्पी)। स्त्री। स्पृक्कायाम्। पिड़िं। राजनि व१२।

नखपुञ्जफला। स्त्री। श्वेतनिष्पाव्याम्।

नखपूर्व्विका। स्त्री। शिम्बीधान्यविशेषे। हरित वर्वटी। राजनि व७।

नखभेद। पु। वातरोगभेदे। कुलव्यादौ।

नखर। पु। नखे। अम।

नखरगञ्जिनी। स्त्री। नखीनाम गन्धद्रव्ये।

नखरञ्जक। पु। नखरञ्जिनीवृक्षे। मेहेदी गाछ। "तिमिर कोकदन्ता च दिव्यनी नखरञ्जक।" वै द्रव्याभि।

नखरञ्ज(ञ्जि)नी। स्त्री। (Myrtus communis) वृक्षविशेषे। मेहदी गाछ। वै द्रव्याभि। नखकृन्तनी। नरुन। उज्ज्वल।

नखरायुध } पुं। नखशस्त्रजन्तुमात्रे। सिंहे। ताम्रचूडे। व्याघ्रे। राजनि व१९।
नखायुध }

'श्वशकशल्लकीगोधामार्जाराद्या।" अत्रि २०७।

नखराह्व। पु। श्वेतकरवीरवृक्षे। राजनि व१०।

नखरी। स्त्री। नखीनामगन्धद्रव्ये। अ मा। लघुशिम्ब्याम्। वैनिघ। [चि।

नखविष्किरः। पुं। नखायुधपक्षिमात्रे। अ

नखवृक्ष। पु। नीलवृक्षे। राजनि व९।

नखशङ्ख। पुं। क्षुद्रशङ्खे। अ र।

न ... । नखच्छेदनार्थम् अर्द्धकोशिकी- ... विशेषे। नरुन प्रभृति। ... दैर्घ्यपमकाङधाराधि छेदने

भेदने च।' सुश्रुतश्च। तस्य फल दाड़्क्षायामम एकाङ्गुलविस्तृतम्। सूटीड। तच छिन्न भेदनयो प्रशस्त नखाङ्गम्। तवापि। "वक्रजधार द्विमुखं नखशस्त्र नखाङ्गुलं। सूक्ष्म शल्योद्व तिच्छेदभेदप्रच्छादलिखने॥" इति।

नखाङ्गम्। क्ली। नखीनामगन्धद्रव्ये। श र। नखवत्।

नखाङ्कुरः। पुं। नखे। वै निघ।

नखाङ्गम्। क्ली। नखीनामगन्धद्रव्ये। रमा।

नखाभ्यङ्ग। पु। नखे तैलमर्द्दने। "तद्विरघो नखाभ्यङ्ग शिरीनासाश्रि(च्छि)तापजित्।" प्रयोग पारिजात।

नखायुध। पुं। सिंह व्याघ्र कुक्कुटादौ जन्तौ।

नखालि। पु। चुद्रशङ्खे। श ध।

नखालु। पु। नीलीवृचे। रा नि व ९।

नखाशो (इन्)। पु। पेचके। त्रिका।

नखी। स्त्री। स्वल्पनखाख्यगन्धद्रव्ये। छोटि नखी। 'नखं स्वल्प नखी मीना।' भा। सा रचोघ्नीति राजवल्लभ। नखीमाचे। "नखी पञ्च विधा प्रोक्ता गन्धाढ्या गन्धवत् धरैः। काचिदुदर पत्राभा तथोत्पलदलोपमा। काचिदश्वखुराभा च गजकर्णसमा तथा। वराहकर्णसङ्काशा पञ्चमी परिकीर्त्तिता॥" च द टी। तव वराहकर्णाभा न ग्राह्या। सा द्विधा एका मङ्गनखा अन्या मुक्ताख्या वन्दीच्छदा। रमा। सा गुणा—ग्रहर्शेष वातास्रज्वरकुष्ठघ्नी लघु उष्णा वर्णो शुक्रला स्वादु व्रणविषालक्ष्मीमुखदौर्गन्ध्यहरी पाके रसे च कटु। भा। उष्णा कटु विषघ्नी कुष्ठकण्डूव्रणघ्नी भूत विद्रावणी च। रा नि व १२। शुद्धि यथा— गोविट्काञ्चिकचिवसुखिन्ना मधुप्लाविता नखी शुध्यति। सद्भि पात् यथालाभ गोमयादिषु गोमयजलै वा प्रक्षाल्य। हृद्रोपदेशेन घृतेन भज्जीयित्वा चूर्णी कर्त्तव्या। तत कुङ्कुमादिगन्धद्रव्येण भावना कार्य्या। सर्वेषां गन्धद्रव्याणां गन्धतोऽन प्रक्षालनभावने कृत्वा रौद्रयक्ष्ण कर्त्तव्यम्। सा क्षौ। च द।

नखी (इन्)। पुं। नखायुधे जन्तौ। उन्दुरौ।

नखीलयम्। क्लो। विविधगन्धौ। नखी, उत्पलपत्राभा अश्वखुराभा चेति। च द या ख्या वि महाराजरुप्रमाणवीर्तिमे।

नखोद्दयम्। क्ली। कानागड, कुक्कुराखी इति हयौ। च द या ख्या वि। "विश्वरुद्रनखो द्दयम्।"

नख्यम्। क्ली। व्याघ्रनखे।

नग। पु। वृचे। पर्व्वते। श्रम।

नगकर्णी। स्त्री। श्वेतापराजितायां। वै निघ।

नगगन्धा। स्त्री। रास्नायाम्। वै निघ।

नगजः। पु। हस्तिनि। अ टी सा।

नगजा। स्त्री। क्षुद्रपाषाणभेदे। रा नि व ५।

नगजित्। पु। पाषाणभेदके। रा नि व ५।

नगणा। स्त्री। पारावतपद्याम्। वनडेच्छ वा लताटङ्के। रा मा।

नगपति। पु। तालवृचे। वै निघ। पनसवृचे।

नगपर्य्यायकर्णी। स्त्री। अपराजितायाम्। वै निघ।

नगभित्। पु। पाषाणभेदे। पाथरकुचि। रा नि व ५। कज्जोडिपाषाणभेदे। वै निघ।

नगभू। पु। पाषाणभेदे। रा नि व ५।

नगभेदनः। पु। कज्जोडिपाषाणभेदे। वै निघ।

नगमान। पुं। शालिधान्यभेदे। गुणा शालिवत्। चक वि।

नगरघात। पु। हस्तिनि। व्याकरणम्।

नगरात्तम्। क्लो। मुष्ठाम्। सुंठि। रा नि व ६।

नगरोवक्र। पु। काके। त्रिका।

नगरोत्था। स्त्री। नागरमुस्तायां। रा नि व ६।

नगरोषधि। स्त्री। कदलीवृचे। श च।

नगहस्तिक। पु। गुडमञ्जनिकायां हस्तिकाख्या वा। सु चि २० श्र।

नगहस्तिका। स्त्री। मूषकीवृचे। सु चि १५ श्र। कल्प ५ श्र।

नगाटन। पु। वानरे। त्रिका।

नगाश्रय। पुं। हस्तिकन्द-नामके महाकन्द शाके। रा नि व ७।

नगौका। पुं। सिंहे। मै। काके। श च। पक्षिणि। श्रम। शरभे।

नगनहः । पु । ग्गोत्रो । नानाद्रव्यकसमुदायोत्ति । वाखर इति लोके । भ ।

नग्निका । स्त्री । अनागतार्त्तवकन्यायाम् । रा नि व १८ । दुग्धिकायाम् ।

नघुषम् । क्ली । तगरपादिके ।

नट । पुं । अशोकवृक्षे । रा नि व १०।१२ । श्योणाकवृक्षे । अम । नीलवृक्षे । देवनाल । नाटा । क्ली । परिपेलवगणे । रा नि व ८ ।

नटपत्रिका । स्त्री । वार्त्ताकुवृक्षे । वै निघ ।

नटपर्णम् । क्ली । लवि । चापड़ा । वै निघ । गुड़लवि ।

नटभूषणम् । क्ली । हरिताले । र मा ।

नटमण्डनम् । क्ली । हरितालविशेषे । गोदन्ता । प मु । हरिताले । रा नि व १३ ।

नटसञ्ज्ञकः । पु । हरिताले । त्रिका ।

नटाख्यः । पु । श्योणाकवृक्ष ।

नटी । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । अशोकवृक्षे । वै निघ ।

नडः । पुं । नले । नलथागड़ा । रा नि व ८ ।

नडकीया(-ल्या) । त्रि । नलमयदेशे । है च

नडमीनः । पु । चित्रिचित्रमत्स्ये । अम ।

नतम् । क्ली । तगरपादिके । टगरपादुका । प मु । रा नि व १० । वा ए १५ अ भद्रदाव्वादि । "भद्रदारु नतं कुष्ठ ।" च द सि यो यक्ष्म चित्र मत पुष्पादिलिपे । "शणपुष्प नत कुष्ठम् ।" सि यो पानीयकल्याणघृते । "स्थिरा नतं हरिद्रे द्वे ।" भा म ४ भ । "नतवार्त्ताकिनीकुष्ठ ।"

नतद्रुम । पु । लताशाने । र मा ।

नतनाडिका । स्त्री । मध्यद्रयात् मध्यरात्रि पर्य्यन्त काले । वै निघ ।

नतनासिक । त्रि । चिपटनासायुक्ते । थ्यौंदा ।

नताङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गयाम् । मद व १ ।

नदनु । पु । सिंहे । श मा ।

नदी । स्त्री । अनूनाष्टसहस्रधनुर्व्याप्ते जल प्रवाहे । तज्जलगुणा—लघु, पाचन, रुचिकर, मधुर, दूषदुष्ण, दाहतृष्णाघ्न ।

नदीकदम्ब (-म्बा) । पु, स्त्री । गोरक्ष-मुण्डयां, महाश्रावणिकायाम् । रा नि व ५ ।

नदीकान्तः । पु । हिज्जलवृक्षे । हिजल गाछ । रा नि व ८ । जलवेतसे । वै निघ । सिन्धुवार वृक्षे । मे ।

नदीकान्ता । स्त्री । काकजङ्घायाम् । रा नि व ४ । श्यामाकारवेलके । छोट उच्छे । जम्बूवृक्षे । जाम गाछ । मे ।

नदीकुठेरक । पुं । मन्दीवृक्षे । रा नि व १२ ।

नदीकूलप्रिय । पुं । जलवेतसे । नाटा ।

नदीजम् । क्ली । सौवीराञ्जने । पु । अर्ज्जुनवृक्षे । प मु । यावनाले । हिज्जलवृक्षे । रा नि व ८ । नदीनिष्पावे । रा नि व १६ । खर्ज्जूरीवृक्षे । वै निघ । विट्माक्षिके ।

नदीजलम् । क्ली । नद्या जले । नदीर जल । सर्व्वा एव नद्य प्राक्‌मुखगा गुरुजला पश्चिममुखगा लघुसलिला, देशविशेषगुणानुसारेण गुरुलघु जलाय भवन्ति । तथा विन्ध्याद्रिर्गत्य पूर्व्वमुखगा वाताटोप पश्चिममुखगा पित्तशमनाय दक्षिण मुखगा पित्तोद्रेकम् उत्तरमुखगा पथ्यपाकञ्च कुर्व्वन्ति । हिमवद्विन्ध्यमलयसह्यादिप्रभवा नद्य गिरीरोगादीन् जनयन्ति । पारियात्रप्रभवाय तान् नाशयन्ति । इति देशविशेषान्नदीजलगुणा । सामान्य नदीजलगुणा—स्वच्छ लघु पाचन दीपन रुच्य तृष्णाघ्न पथ्य मधुरम् दूषदुष्णञ्च । कालभेदान्नदी जलगुणा—यथा प्रावृट्कालीननदीजलसेवनात् पीनसकफश्वासकासा जायन्ते, शारदीयनदीजल पान पथ्य वातकफघ्नञ्च, हैमन्तनदीजलपान बुद्धि प्रदम्, शिशिरवसन्तकालीननदीजल सन्तापशमन तृष्णादाहवमिश्रमप्रशमन, तथा ग्रीष्मनदीजलं सद्गुणमेव करोति । रा नि व १४ । "तथा प्राच्यङ्गमा चान्याः पश्चिमानुगमास्तथा । ससैकता सपाषाणा द्विविधा चाम्बुवाहिनी । एव चतुर्विधा नद्यो वातपित्तकफात्मिका ॥" अथ पाषाणनदीगुणा— "घनविमलशिलानां क्षालनाच्चालफेन बहलसजल वीचीक्षुन्नसद्भीभटतम् । ननु लघु च सुशीत भाति चोष्ण घनञ्च हरति पवनपित्त शेष्मदाहादि सम्यक् ॥" सवालुकनदीगुणा—" 'घनविमल तोय सैकताया प्रवाही न च भवति लघुत्व श्लेष्मदन्ति पित्तम् । भवति मधुरमेव किञ्चिदुष्ण कषाय भवति पवनकारी शोषमूर्च्छां निहन्ति ॥ गङ्गा सरस्वती शोणो यमुना सरयू सची । वेत्रा सरावती नीला उत्तरा पूर्व्ववाहिनी । हिमवत्प्रभवा

सेता हिमसमभवशीतला । समा सर्व्वगुणैर्मयी वातश्लेष्महरा नृणाम् ॥ श्वासो भवशैर्युता गङ्गा शीता मनोधिमि । तथा चर्म्मखती वेत्रावती पारावती तथा । चित्रा महानदी पीता मूसकन्या मर्न्नस्तो । शिवती शैवलिनाय सिन्धुयुक्ता समुद्गा । वातपित्तहर नीर त्रिदोषघ्न मत परम् । श्रमग्लानिहर इष्यसुप्तराशानुगामि च ।" इति नद्य उत्तराग्रा । "तापी तापा च गोलोमी गोमती सलिला मही । सरस्वतीयुता नद्यो नर्म्मदापश्चिमा नुगा । श्वासां जल घन पीत पित्तघ्न कफक्षत्तय वातदोषहर हृद्य कण्डू कुष्ठविनाशनम् । पश्चिमाद्रिसमुद्भूता गौतमी पुण्यभावना । श्वासां शीत जल वापि कफवातविकारनुत् । पित्तद श्रमर बल्य मूत्रदोषविकारनुत् । पूर्णा पयस्विनी वेता प्रवीता च वरानना । द्रोणा गोवद्धनी यानगा गौतम्यनुगता इमा । कावेरी वीरकान्ता च भीमा चैव पयस्विनी । विभावरी विशाला च गोविन्दी मदनलसा । पाल्वस्यपरा नद्यो दक्षिणी दिग्गमा इमा ॥" चनि ७८ ।

नदीजा । स्त्री । जलशुन्याम् । शिंशुक । वै निघ । अग्निमन्थवृक्षे । रा नि व ९ ।

नदीन । पु । वरुणवृक्षे ।

नदीनिष्पाव । पु । शिम्बीधान्यविशेषे, कटु शिम्बाम् । म नदीचेवर्ये । क तीरे श्वावरे । तत्पर्याय,—कटुनिष्पाव, कर्व्वूर, नदीज । गुणा—तिक्त कटु गुरु रक्तकर वातकफद रुक्ष कषाय विषदोषहरश्च । रा नि व १६ ।

नदीवहल । पु । नैवग्रहणाम् । वै निघ ।

नदीभल्लातक । पु । भल्लातकविशेषे, पानीय भल्लातके । पसु ।

नदीभव । पु । सुद्रशङ्खे । वै निघ ।

नदीमातृक । पुं । देशभेदे । यो नद्यम्बुभि पाल्यते । "नद्यम्बुभिर्यतो धान्ये नदीमातृक उच्यते ।" रा नि व २ ।

नदीमाषकम् । क्ली । शाकभेदे । गुणा—"विषद गुरु शीतञ्च समभिष्यन्दि चोच्यते ।" च सू २०४ । [४८ ।

नदीया । स्त्री । अग्निमन्थे । गणिवि । रा नि

नदीवट । पु । वटीवृक्षे, क्षुपवनवटवृक्षविशेषे । नदीवटे । मं दुजावद । क गालिचाल । गुणा—कषाय मधुर शीतल पित्तघ्न तृणादाहभ्रमश्वास छर्द्दिहरश्च । रा नि व ११ ।

नदीसर्ज्ज । पु । अर्ज्जुनवृक्षे । रा नि व ९ ।

नदेयी । स्त्री । जलवेतसे । वै निघ । भूमिजम्बूाम् । श्च ।

नद्यम् । क्ली । कृष्णाञ्जने । वै निघ ।

नद्याम्र । पु । समष्टीलवृक्षे । हि कोँकुया । म कीतुम्बा । रा नि व ४।२३। गुणा—कटु उष्ण रुच्य मुखशोधन । दाही दीपन कफवातघ्नश्च । व निघ ।

नद्यावर्त्त । पु । मत्स्यभेदे । वै निघ ।

नध्री । स्त्री । चर्म्मबन्धनरज्जु, चमरज्जौ । श च ।

नन्द । पु । हृद्दल्वम् । वड जाम ।

नन्दक । पु । नन्दीवृक्षे । कुन्दुरी । भेके । विका ।

नन्दकि । स्त्री । पिप्पल्याम् । श च ।

नन्दगोपिता । स्त्री । राजायाम । श च ।

नन्दन । पु । मधुनिघावे । भूकुटशिम् । प सु । भेके । श र । क्ली । सरलदेवदारौ । रक्ताञ्जने । वै निघ । विषवृक्षभेदे ।

नन्दनजम् । क्ली । हरिचन्दने । रा नि व १२ ।

नन्दनविषम् । क्ली । तन्नामकवृक्षस्य लक्षार निर्यासविषे । सु कल्प २ श्र । See लक्षारनिर्यास विषम ।

नन्दनी । स्त्री । चन्द्रसूरे । शलिम ।

नन्दा । स्त्री । सुरसायाम् । वाबुईतुलसी । प सु । योनिरोगविशेषे । बालस्य तन्नामकमातृका ग्रहे । तया च प्रथमे दिने मासि वर्षे वा बाल श्वाक्रान्तो भवति । तेन च ज्वरादिर्भवति । च द ।

नन्दा (न्द्य)वर्त्त । पुं । तगरपुष्पवृक्षे । उगर फूलेर गाछ । इमा । मत्स्यविशेषे । गुणा—नन्दावर्त्तस्तु सग्राही कफपित्तविनाशन । राज ३ प ।

नन्दिक । पुं । नन्दिवृक्षे । श र ।

नन्दितरु (द्रु) । पु । धववृक्षे । भा ।

नन्दिनक । पु । धववृक्षे । वै निघ ।

नन्दिनी । स्त्री । जटामांस्याम् । रेणुकायाम् । देवरूक । रा नि व ६ । हरीतक्याम् । मद व १ ।

नन्दिवृक्षे। प्रियङ्गौ। गुच्छकरञ्जे। शुक्लापामार्गे। वै निघ। चन्द्रशूरे। तोकमारी। भा।

नन्दिपादप । पु। नन्दिवृक्षे। वै निघ।

नन्दिवृक्षः । पु। कालाये। वै निघ।

नन्दिवृक्ष । पु। नन्दिके। मेषशृङ्ग्याम्। प सु।

नन्दी (इन्) । पु, स्त्री (न्दी)। नन्दिवृक्षे। वटवृक्षे। प्लक्षवृक्षे। मे। गुच्छकरञ्जे। रा नि व ९। शुक्लापामार्गे। रा नि व ४।

नन्दीकामुकः । पु। पानीयामलके। वै निघ।

नन्दीमुखः । पु। व्रजधान्यविशेषे। दीर्घगोधूमे। वै निघ। प्लवजातीयपक्षिविशेषे। व्रीहिजातिभेदे। सु सू ४६ अ। गुणा—"नि शूको दीर्घगोधूम क्वचिन्नन्दीमुखाभिध॥"

नन्दीमुखा (खी) । स्त्री। शकशन्य यव। निद्रायाम्। गोधूमे। वै निघ। जलचरपक्षिविशेषे। च सू २७अ। "स्थूला कठोरा हस्वा च यस्यायश्चूपरि स्थिता। गुटिका जम्बुसदृशी प्रोक्ता नन्दीमुखीति सा॥" नि शूकगोधूमे। "शुक्लला च हणी पथ्या तद्वत् नन्दीमुखा स्मृता।" भा।

नन्दीवरल । पु। सागरसङ्गमस्थे। वै निघ।

नन्दीवर्त्त । पु। तगरे। वै निघ।

नन्दीवृक्ष । पु। ऋषीमुखापवर्णादि नामाख्य विशेषे। गर्गा अश्वत्थे। प सु। कोङ्कणदेशप्रसिद्ध सुगन्धवृक्षविशेष। पू। गाछ। हि वै सयापिपर। मे बहिर्विद्। तत्पर्याया,—तूनिक, तूणी, पीतक, कच्छप, नन्दी, कुठेरक कान्त, तुम्र, कुवेरक, कुणि, कन्क, कान्तलक, तुणि, फणि, तुन्द नन्दिक, नन्दिवृक्ष नन्दिवृक्ष। या सू ३५अ अम्बष्ठादिव। "नन्दीवृक्षपलाश काञ्चुरा।" सु सू ३८अ न्यग्रोधादिव। गुणा—"नन्दीवृक्षो लघु स्वादु तिक्तस्तुवर उष्णक। कटुपाकरसो ग्राही विषपित्तकफास्रजित्॥" भा। कटुतिक्त शीत पित्तास्रदाहघ्न। शिरपीडाघ्न कुष्ठघ्न सुगन्धि पुष्टिवीर्यकरय। रा नि व २२। गाथायाम्, गद्दभाण्डे वा। सु सू ३८ अ अम्बष्ठादिव। मधुरद्राम्। र मा।

नन्द्यावर्त्त । पु। तगरवृक्षे। मत्स्यभेद। तद्गुणा—गुरु धाही, कफपित्तविनाशी।

नपुंसकम् । क्ली, पुं। षण्ढपुरुषे। क्लीबे। हिजड़े। तत्र शुक्राबाहुल्यात् पुमान्, आर्त्तवाधिक्यात् स्त्री। साम्यादुभयो नपुंसकमिति कारणम्। नपुंसके जाते गर्भचिह्न यथा—यस्या पार्श्वद्वयमुन्नतं पुरस्ताद्निर्गतमुदर प्रागभिहितलक्षणञ्च तस्या नपुंसकमिति विद्यात्। नपुंसक चतुर्विधम्। यथा—आसेक्य सुगन्धी च कुम्भीकश्चेर्ष्यकस्तथा। सरेतसस्त्वमी ज्ञेया अशुक्र षण्डसञ्ज्ञित। सु शा २ अ। तेषां लक्षणादिक तत्तत्शब्दे द्रष्टव्यम्।

नमृका । स्त्री। चटकविशेषे। सु सू ४६अ। गुडूचिकायाम्। वै निघ।

नभम् । क्ली। कमले। रा नि व १०।

नभः । पु। श्रावणमासे। श र। अम। (स्) क्ली। आकाशे। पद्मे। अभ्रधातौ। वै निघ।

नभःकेतु । पु। धूली। धूलो।

नभःकान्ती (इन्) । पु। सिंहे। श मा।

नभःसङ्गम । पु। पक्षिणि। अम।

नभश्चमस । पु। चित्रापूपे। मे।

नभस्य । पु। भाद्रपदे मासि। अम।

नभा । न। श्रावणमासि। घ्राणे। बिसतन्तौ। मे। पलितशीर्षे। धरणि। मेघे।

नभोऽम्बुप । पु। चातकपक्षिणि। हे च।

नभोरेणु । पु। नीहारे। त्रिका।

नभोलयः । पु। धूमे। श र।

नमस्कारी । स्त्री। दुग्धपुच्छीवृक्षे।

नमस्कार । पु। विषभेदे।

नमस्कारी । स्त्री। खदिरिकाशाके, वराहक्रान्तायाम्। वराहक्रान्ता। प सु। शुक्ललज्जालुकायाम्। रा नि व ५। वा सू ३५अ "अम्बष्ठादिव। "अम्बष्ठा मधुक नमस्कारी।" नीलदूर्वायाम्। वै निघ।

नमेरु । पु। सुरपुन्नागवृक्षे। सुरपुन्नाग। छलनी। रा नि व १०। सरलदेवदारौ। वै निघ। रुद्राक्षे। भूरिप्र। [भा।

नम्रः (क) । पु। वेतसवृक्षे। मद व ५।

नयनम् । क्ली। नेत्रे। रा नि व १८।

नयनचन्द्रलौह । पु। नेत्ररोगे औषध। त्रिकटु त्रिफला हरिद्रा शटी रास्ना शुण्ठी द्राक्षा नीलोत्पल काकोली यष्टिमधुकं बला नागकेशरं दन्ती कण्टकारी एषां प्र २ प लाललौह १

प चम १ प । आदौ त्रिफलाक्वाथेन तदनु तिलतैलेन अन्ते भृङ्गराजरसेन भावयेत् । वटी बदराग्रिवत् । त्रिकटु त्रिफला, কাঁকড়াশৃঙ্গী, শঠী, রাস্না, শুঁঠ, দ্রাক্ষা, নীলোৎপল, বাঁকলা, যষ্টিমধু বেড়েলা, নাগেশ্বর বৃহতী, কণ্টিকারী প্রত্যেক ২ প কান্তলৌহ ১ প অভ্র ১ প । অগ্রে ত্রিফলাক্বাথ, তৎপরে তিলতৈল, শেষে ভীমরাজরসে ভাবনা দিবে । বটী কুল-আঁটির ন্যায় । ভৈষ ।

नदनचिन्तक । त्रि । दृष्टिविनाशकरोगे । भा नि रो चि ।

नयनप्रसाद । पुं । कतकवृक्षे । वै निघ ।

नयनप्लव । पु । नेत्रयोरभ्युपूर्णने । मा नि ।

नयनबुद्बुद । पु । नेत्रबुद्बुदे । "विद्यादङ्गुल माङ्गुल्य स्वाङ्गुलीदरसम्मितं । द्व्यङ्गुल सर्व्वत सार्द्ध भिषङ्नयनबुद्बुदम् ॥" सु उ १अ ।

नयनशोणाञ्जनम् । क्ली । नेत्ररोगे अञ्जनम् । पिप्पलीतण्डुल सैन्धवलवण मरिच रसाञ्जन कृष्णाञ्जन समुद्रफेन शर्करा पुनर्नवा हरिद्रा रक्तचन्दन यष्टिमधु तुत्थ हरीतकी मनःशिला निम्बपत्र रोध्र फटिकारी मृगनाभि कर्पूर एषां चूर्णं प्रसम लौहपात्रे ताम्रखण्डेन मधुना मर्द्दयेत् । পিপুলদানা, সৈন্ধব, মরিচ, রসাঞ্জন, সুর্মা, সমুদ্রফেন, চিনি, শ্বেতপুনর্নবা, হরিদ্রা রক্ত-চন্দন যষ্টিমধু, তুঁতে, হরীতকী, মনছাল, নিমপাতা, লোধ, ফটকিরি, মৃগনাভি, কর্পূর—সমভাগ সূক্ষ্মচূর্ণ করিয়া লৌহপাত্রে তাম্রখণ্ডদ্বারা মধুর সহিত মর্দ্দন করিবে । ইহার অঞ্জন প্রয়োজ্য । भा ।

नयनापाङ्ग । पुं । नेत्रप्रान्ते । अम ।

नयनी । स्त्री । कनीनिकायां । श च ।

नयनोपान्त । पु । अपाङ्गे । रा नि व १८ ।

नयनोर्द्धगरोमराजि । क्ली । भ्रुवि । भ्रूव । रा नि व १८ ।

नयनौषधम् । क्ली । पुष्पकासीसे । वै श ।

नर । पु । मनुष्ये । नीलवृक्षे । रा नि व २९ । क्ली । गन्धद्रव्ये । रामकर्पूरे । मे ।

नरङ्गम् । क्ली । शिश्ने । पु । वरण्डके । नारिङ्गी । उषा, ।

नरटङ्गणम् । क्ली । नरसारे । निशादल ।

नरनामा(न्) । पु । नीलीवृक्षे ।

नरनामिका (नी) । स्त्री । श्मश्रुमत्यां स्त्रियाम् । श र । त्रिका ।

नरप्रिय । पु । नीलीवृक्षे । रा नि व २९ । पारावते । वै निघ । [हि च ।

नरमालि(नि)नी । स्त्री । श्मश्रुमत्यां स्त्रियाम् ।

नरमूत्रम् । क्ली । मानुषमूत्रे । মানুষের মূত্র । गुणा—आमघ्न क्रिमिविषघ्न तिक्तोष्ण लवण कटु भूतघ्न त्वग्दोषहर वातहरञ्च । रा नि व १५ । "मानुषं क्षारकटुकं तिक्तोष्णं लघु चोच्यते । चक्षूरोगहरं वर्ण्यं दीपनं कफनाशनम् ॥" "अप्रसूतायाः घनं मूत्रं प्रसूतायाः द्रवं लघु । न कि गुणविशेषः स्यात् समता पाकवीर्य्ययोः ॥" अत्रि १अ ।

नरवल्लभ । पु । कपोते । वै निघ ।

नरवृक्ष । पु । नीलीवृक्षे । रा नि व २९ ।

नरषण्ड । पु । गर्भविकारजन्यपुरुषभेदे । পু-নপুংসক । यथा—"मन्दाल्पबीजात्बलावहर्षा क्लीबे च हेतुर्विकृतद्वयस्य ।" च शा २अ ।

नरसादर । पु । नरसारे । निशादल । भैष महाशङ्खद्रावकी ।

नरसार । पु । निशादल इति ख्याते द्रव्ये । हि नौसादर । तत्करणविधि—"क्षौद्र वा माहिष गव्यं पुरीषं भस्मतां गत । क्षारपाकविधानेन नृसारसिद्धिरुच्यते ॥" गुणा —"पटुप्रभृतिशोषाणां सावण्यं शोथहृद्धिमं । यकृत्प्लीहे ज्वरे शोषे शिरःशूलेऽर्ब्बुदादिषु । स्तनरोगे रक्तपित्ते कासे भगन्दरे तथा । योनिव्यापत्सु च श्रेयो नरसारं सुखावहं ॥" र सा स । तच्छुद्धि—"नरसारो भवेच्छुद्धस्तत्पत्रीये विपाचितः । दोलायन्त्रे च यत्नेन भिषग्भिर्य्योगसिद्धये ॥" अत्रि । सा कौ ।

नरसिंहरूपज्वर । पु । विषमज्वरभेदे । "विदग्धेऽन्नरसे देहे श्लेष्मपित्ते व्यवस्थिते । तेनार्द्धं शीतलं देहमर्द्धमुष्णं प्रजायते ॥" निदा ।

नरहरि । पु । राजनिघण्टुकारे ।

नराङ्गमेदिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ।

नराधिप । पु । महाराजवृक्षे । सु चि ३०अ ।

नरी । स्त्री । मादयाम् । ज्वटा । लवायाम् । চামড়া । वै निघ ।

नरेन्द्रः । पु । आरग्वधे । कालागुरुवृक्षे । सु चि १६ अ । विषवैद्ये । मे । राजिके । विश्व ।

नरेन्द्रद्रुमः । पुं । आरग्वधवृक्षे । সোনাল গাছ । भैष कुष्ठ चि । "पूतीकार्कयु क्नरेन्द्रद्रुमा णाम् ।" च द कुष्ठ चि ।

नरेन्द्राह्वः । पु, क्ली । कालागुरुणि । वै निघ ।

नर्कुटकम् । क्ली । नासिकायाम् । हे च ।

नर्त्तकः । पुं । मयूरे । करिणि । हे च । देवनले । अ र ।

नर्त्तकी (की) । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । हस्तिन्याम् । मयूर्याम् ।

नर्त्तनप्रियः । पुं । मयूरे । वै निघ ।

नर्त्तोपहारकः । पु । धूलीकदम्बे । वै निघ ।

नर्मटः । पु । खर्परे । খোপরা । হারা । सूर्ये ।

नर्मठः । पु । कुचाग्रे । श र । मैथुने । वै निघ ।

नर्मदा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । सा विन्ध्यपादवाहिनी । तज्जलगुणा —लघु शीतञ्च पथ्य कफपित्तप्रकोपकर सर्वरोगघ्न रुच्य मधुरञ्च । रा नि व १४ । स्पृक्कायाम् । हे च ।

नर्मरी ~~। स्त्री~~ । सरलायाम् । निष्फलायाम् । भस्त्रायाम् । मे ।

नलः । पु । Phragmites karka Syn Arundo karl a) स्वनामख्याततृणे । दूर्व्वाकाराङ्कुरोऽन्त शुषिर स्वनामख्यात । सु सू ३८ अ व । नल । भ देवनल । क देवनाल । ते किक्केश्शगड्डि । तत्पर्य्याय,—धमन, पोटगल, नाल, नड, कुचिरम्भ, कीचक, दीर्घवंश, शून्यमध्य, विशोषण, छिद्रान्त, मृदुपत्र वंश पत्र, मृदुच्छद, खालक्षग । अथ द्विविध क्षुद्रदीर्घभेदात् । तयो प्रथम शीतकषाय मधुर रुचिकर रक्तपित्तघ्न दीपन बलदश्च । देवनल मधुर हृद्य इषत्कषाय वीर्य्याधिक्य स्तकर्माणि प्रशमय । रा नि व ८ । वा सू १५ अ वीरतरादि । "इक्षादनी नल कुशद्वय गुण्ठ गुन्द्रा ।" स्वगवे । খাগড়া । सु सू ३८ अ तृणपञ्चमूले । ताम्बीशपत्रे । वै निघ वा व्या दशमूलादितैले । कदम्बवृक्षे । मातुलुङ्गवृक्षे । देवधान्ये । सुगन्धे । वै निघ । क्ली । पद्मे । रा नि व १० ।

नलकम् । क्ली । शाखास्थनि । हे च । पृष्ठा-

स्थनि । পিঠের হাড় । रा नि व १८ । पद्माक्षे । পদ্মবীজ । वै निघ । [शा म ३ अ ।

नलकाख्य । क्ली । नाडीव्रणशल्यनिष्कर्षकयन्त्रे ।

नलकिनी । स्त्री । जानुदेशे । जान्वस्थिनि । जङ्घायाम् । हे च ।

नलकीलः । पु । जानुदेशे । हे च ।

नलदम् । क्ली । उशीरवत्पीतच्छविलामज्जके । उशीरभेदे । भा रेवतीय चि । "पद्मकपाथ नलदे ।" प्रतापलङ्केश्वर चि । "नलदं तुरगगन्धा ।" पुष्परसे । उशीरे । मे । वै निघ दाह चि रक्तादि गुटिकाम् । वा व्या चि दशमूलादितैले । जटा मांसी । सु सू ३८ अ । च सू ४ अ वर्ण्यादि । वै निघ र पि चि चन्दनादिचूर्णे । च द यक्ष्म चि सर्व्वाङ्गाद्यचूर्ण । वा व्या पञ्चादितैले ।

नलदम्बु । पुं । निम्बवृक्षे । भूरिदे ।

नलदा । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ । उशीरे । पराग । वै निघ ।

नलदाम्बु । क्ली । उशीरजले । वै निघ ।

नलपट्टिका । स्त्री । नलनिर्म्मितपट्टिकायाम् । নলের পাটি, চেটাই, মাদুর । হারা ।

नलमीनः । पुं । चिलिचिममत्स्ये । अम । गुण —कफकारत्वम् । अत्रि २२ अ ।

नलमूलम् । क्ली । वीरणमूले । বেণার মূল । सु सू ३९ अ ।

नलिकः । पु । नले । वै निघ ।

नलिका । स्त्री । इन्दीवराललतायाम् । रा नि व ३ । सि यो यक्ष्म चि चन्दनादितैले । नाडी शाके । वै निघ । स्वनामख्यातसुगन्धवल्कले । सा च उत्तरापथे तन्नाम्ना प्रसिद्धा सुगन्धा प्रवालाकृति प्रवालो इति क्वचित् प्रसिद्धा, पवारी इति च क्वचित् ख्याता । নালুকো । म नलिकाशाक । क वेनलचिते । ते पक्कशुक, सुगन्धिद्रव्यम् । तत्पर्य्याय —कपोताङ्घ्रि, विद्रुमलतिका, कपोत वाणा, नलिनी, निर्म्मथ्या, शुषिरा, धमनी, सुल्या, रक्तदला, नर्त्तकी नटी । लक्षणम्— 'मध्ये सारविहीना या सरसा कीटवर्ज्जिता । नलिका सा भवेच्छ्रेष्ठा ॥' भैष । गुणा —तिक्ता कटुका तीक्ष्णा मधुरा हिमा कृमिघ्नी वातोदरघ्नी अर्शःशूलघ्नी मलशोधनी च । रा नि व १२ । "नलिका शीतला लघ्वी चक्षुष्या कफपित्तहृत ।

हत्। “अल्पाग्नयातदयामनकठकादुष्टरावधा ॥” भा ।

नलिकायन्त्रम् । क्ली । यन्त्रभेदे उदरोर्ध्व प्रममार्थे यन्त्रविशेषे । तस्य यथा—“निडारा नलिका विकर्णाश्रिना वा दर्शिर्दे ।” श्रवि ।

नलित । पु । तिक्तपर्णाके । ষেতো পাট। বা নালিতা পাতা। तत्पय तिक्त पित्तघ्न वातलघ । राज ।

नलिन । पु । सारसपक्षिणि । श्रम । पानी यामलकि । शब्द । क्ली । कमले । रा नि व १० । श्वेतमौनलिनि । শ্বেত শুনি। शब्द । नीलाम् । जल । ऊय । पद्मकेशरे । सुश्रु १४ ।

नलिनकेशरम् । क्ली । पद्मकेशरे । सुश्रु १८ अ पद्मनादि ।

नलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् । পদ্মের ঝাড়। रा नि व १० । नलिकायाम् । নালুকা। वै निघ २४ वर्ग नि विडङ्गादिचूर्णेऽर्शे । नारिकेलो रसे । चिका ।

नलिनीदलम् । क्ली । पद्मपत्रे ।

नलिनीरुहम् । क्ली । मृणाले । পদ্মের ডাঁটা। रा नि व १० ।

नली । स्त्री । नलिकानामके गन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । मनःशिलायां । विश्व ।

नलुका । स्त्री । नलिकायाम् । নালুকো। जातीद्रवे । वै निघ ।

नलोत्तम । पु । देवनले । रा नि व ८ ।

नल्वकी (इन्) । पु । नले । नल । भेषक व्यावि ।

नल्वण । पु । दीपपरिमाणे । १६ श्री । पम १२ । या उ ३९४ ।

नल्ववतमगा । स्त्री । काकनासायां । शब्द ।

नव । त्रि । नूतने । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

नवकार्षिकगुग्गुलु । पुं । भगन्दरे हित । “त्रिफलापुरकणामिलिपचैखायशोजिता । गुडिका शोथगुल्मार्शोभगन्दरवतां हिता ।” रस र । भा ।

नवगन्धिका । स्त्री । नवमालिकायाम् ।

नवज्वरहरी(वटी) । स्त्री । नवज्वरे रस । पारद गन्धक विष त्रिकटु त्रिफला एरण्डबीजानि प्र समानि । दीपयष्टीरसे मर्दन गजपुटे पाकय । পারা, গন্ধক, বিষ, শুঁট, পিপুল, মরিচ, হরীতকী, বহেড়া, আমলা শুষ্ক দন্তীবীজ, প্রত্যেক সমাংশ, হলুদের রসে মর্দন ও গজপুটে পাক করিবে। মাত্রা গাবকলায়ের ন্যায়। भा ।

नवज्वरेभसिंह । पुं । नवज्वरे रस । “सूत मृतं तथा गन्ध लौह ताम्रञ्च सीसकम् । मरिच पिप्पली विश्व समभाग विचूर्णयेत् । अर्द्धभाग विष दद्यात् सह वैद्यानवेदयम् ।” পারা, গন্ধক, লৌহ, তামা, সীসা, মরিচ, পিপুল, শুঁট, প্রত্যেক ১ তোলা বিষ ॥০ তোলা জল দিয়া ২ দিন মাড়িবে । र सा सं ।

नवदलम् । क्ली । कोमलपत्रे । इन्दुधन्द्र । पद्मकेशरसमीपस्थदले । तत्पर्याय,—सम्वर्तिका, सम्वर्त्ती, सम्पति । शब्द ।

नवधान्यम् । क्ली । प्रत्ययधान्ये । নূতন ধান্য। गुणा —तच्च मालिन्यात् शीतलं स्नुतिदपश्चिपाय करोति गुरु च । वा सू ६ अ । अन्यच्च । “पयास्तु यवगोधमतिलमाषा नवा हिता ।” रा नि व १६ ।

नवनी(तम्) । स्त्री क्ली । दुग्धजसारे । টাট্‌কা ননি, মাখন। तत्पर्याय,—नवोद्धृत, नवनी, सरज, मथज हैयङ्गवीन दधिसार, कलम्बूट, दधिज सार हैयङ्गवीनक । तन्नानादुग्धजत्वात् दशविध । गव्य माहिषमाजमाविक गार्द्दभमौष्ट्रम् ऐडक हास्तिक मानुष्यमश्वीजञ्च ति । विशेषा स्तत्पर्याये मन्या । तत्र गुणा—शीतं वर्ण्यं बलद मधुर वृष्य संग्राहक वातघ्न कफघ्न रुच्य सर्वाङ्गशूलघ्न कासघ्न श्रमघ्न सुखजनक कान्तिप्रद पुष्टिकर चक्षुष्यञ्च । गव्य नवनीत—सर्व्वदोषघ्नम् । नवोद्धृत—शीतल रुच्य मधुरं वृष्य वातघ्न कासघ्न कृमिघ्नं कफजनक संग्राहि शूलघ्न । दधिज नवनीत —बलपुष्टिकरं तृष्णाशमनापहरं चक्षुष्य श्रमघ्नं सपन पित्तघ्नञ्च । तथा— एकाहाद्युषित शीतमुत्स रोगरागन्धदम् । अन्यच्च सर्व्वरोगाढ्य दधिज तद् घृत समनिति ॥” रा नि व १५ । माहिष नवनीत,—कषाय, मधुरं, शीत, वृष्य, बल्य, ग्राहि, पित्तघ्न । छाग नवनीत,—बल्य, दीपन, कफकासक्षयनेत्ररोगघ्न । आविक नवनीत, —हिम, लघु, कफवातशमन, गुदयोनिशूलहर । ऐडक नवनीत,—लघु, शीतल गुरु, दीपन,

मेधाग्निकर, पुष्टिकर, मेदोवर्द्धकञ्च। छागिक नवनीतं,—कषायं, शीतल, लघु, तिक्त, विष्टम्भि, कफपित्तक्रिमिनाशि च। भञ्मीज नवनीत,—वाट कषाय, उष्ण, चक्षुष्य, कफवातघ्नञ्च। गार्द्दभ नवनीत,—लघु, कषाय, बल्य, दीपन, कफवातघ्न, मूत्रदोषनाशि च। औष्ट्र नवनीतं,—शीतपाकि व्रण क्रिमि कफाम्न वात नाशि च। मानुष्य नवनीत,—लघु, चक्षुष्य, दीपनं, चक्षुष्य, मञ्चामय विषदोषहरञ्च। (नीतम्) कुन्दुरुखोटौ। भेष ग्रह चि वृहत्क्षीरकाद्यमोदके।

नवनीतकम्। क्ली, पु। गन्धके। आमला-सार गन्धक। र सा स।

नवनीतजम्। क्ली। घृते। रा नि व १५।

नवनीताब्जयगन्धः। पु। आमलासार वा लाउया गन्धक इति लोके ख्याते गन्धक भेदे। र सा स नेत्राञ्जनिरसे। [निघ।

नवनीतोद्भवम्। क्ली। दधनि। घृते। ठै

नवपल्लवः। पु। कोमलपल्लवे। भूरिप्र।

नवफलिका। स्त्री। अचिरजातरजस्कायां स्त्रियि। मे।

नवमल्लिका (ल्ली) (मालिका)। स्त्री। J Zambac floribus multiplicatis) स्वनामख्याते पुष्पवृक्षविशेषे। सा शीघोद्भवा। वासन्ती नेपाली सेउती नेवारी इति लोके। वासन्ती गाछ। स रोमाली। क विस्वन्तिभेद। वसनोगरा। तत्पर्य्याय,—मद्रवमा, देवलता, गन्धनिलया, मालिका, शीघ्रभवा, अतिमोदा शोपी, चेषी, शीघोद्भवा, सरला, सुकुमारी, सुरभि, दविमल्लिका, सुगन्धा शिखरिणी, नवाली। गुणा —अतिशीता सुरभि मलरोगघ्नी च। रा नि व १०।

नवयौवना। स्त्री। युवत्याम्। धारा।

नवरत्नम्। क्ली। वज्र मौक्तिक माणिक्य नील मरकत गोमेद पद्मराग वैदुर्य्य प्रवालेषु नवमणिषु। प मु। तद्दैवतानि सूर्य्यादय। तद्धारणविधि— "वैदूर्य्यं धारयेत् सूर्य्ये मौक्तं मनमाज्जने। भाव मेयेऽपि माणिक्यं पद्मरागं गशाङ्कजे। गुरौ मुक्ता भृगौ वज्र शनौ नील विदुर्बुधा॥" दीपिका। तच्छुद्धि—"विद्रुम भारवर्गेण साम्यं गोदुग्धत थाया। पुष्परागञ्च कुष्माण्डे कुलत्थक्वाथसंयुतं। तण्डुलीयजलैर्वज्र नीलं नीलीरसेन वा। रोचना भिश्च गोमेद वैदूर्य्यं त्रिफलाजलैः॥" भारत यथा—"लकुचक्षारसम्पिष्टे शिलागन्धकतालके। वज्र विनापरत्नानि म्रियन्तेऽष्टपुटैः खलु॥" र चि ७ अ।

नवरत्नदेवता। त्रि। वज्रादिरत्नानामधिष्ठातृ देवते। See नवरत्नम्। [१२।

नववल्लभम्। क्ली। दाहागुरुणि। रा नि व

नवविधानम्। क्ली। सूपशाकव्यञ्जनमिष्टा दनीयदरविदर्भिरसषायरोचनेषु। वै निघ।

नवशस्यम्। क्ली। नवीनधान्ये। वै निघ।

नवसागरम्। क्ली। वज्रक्षारे। वै निघ २भ चय चि चयकेशरिरसे।

नवसारः। पु। नरसारे। निशादल।

नवसू(ता)तिका। त्रि। नवप्रसूतायां। वा उ २१ अ।

नवाङ्गम्। क्ली। वातपित्तज्वरे विश्वादिनवद्रव्यज कषाये। "विश्वामृताब्दभूनिम्बैः पञ्चमूलीसमन्वि तैः। कृत कषायो हन्त्याशु वातपित्तोद्भवं ज्वरम्॥" শুঁট, গুলঞ্চ, মুতা, চিরতা, শালপাণি, চাকুলিয়া, বৃহতী, কণ্টিকারী, গোক্ষুর। सा कौ। अन्यत्—त्रिकटुत्रिफलाचित्रकमुस्त विडङ्गकृतकषाये। च द इन्द्र ज्व चि।

नवाङ्गा। स्त्री। काकटस्याम्। কাঁকড়াশৃঙ্গী।

नवान्नम्। क्ली। नूतनान्ने। See अन्नम्।

नवाम्बरम्। क्ली। नूतनवस्त्रे। अम।

नवायसचूर्णम् (लौहम्)। क्ली। पाण्डु रोगे। त्र्यूषणत्रिफलामुस्तविडङ्गचित्रका समा। नवायोरजसो भागास्तच्चूर्णं मधुसर्पिषा। भक्षयेत् पाण्डुहृद्रोगकुष्ठार्शः कामलापहम्। শুঁট, পিপুল, মরিচ, ত্রিফলা, মুতা, বিড়ঙ্গ, চিতামূল, প্রত্যেক ১ তো জারিতলৌহ ৯ তো মাত্রা ১ মা। सा कौ।

नवाली। स्त्री। नवमल्लिकायाम्।

नवोद्धृतम्। क्ली। सद्योजातनवनीत। अम।

नव्य। । रक्तपुनर्नवायाम्। रा नि व ५।

नशाक। पु। काकसदृशपक्षिविशेषे। वै निघ। काकभेदे। धारा।

नष्टप्रसूतिका। स्त्री। मृतवत्सायाम्। हे च।
नष्टचेष्टता। क्ली। मूर्च्छायाम्।
नस् (सा)। स्त्री। नासिकायाम्। नाद्याम्। विश्वा।
नसलर्क। पुं। मत्स्यभासित्वरे। शजवै।
नस्त। पु। नासिकायाम्। भा म ४भ शि रो चि। "सर्पिःषा महतस्तयो" स्त्री। नस्ये। र स्रा।
नस्तकर्म। क्ली। प्रतिमर्शावपीड़नस्यप्रधमन शिरोविरेचनेषु पञ्चसु। "नावनञ्चावपीडश्च ध्मवन धूम एव च। प्रतिमर्श्च विज्ञेयं नस्तकर्म च पञ्चधा॥" च सिद्धिस्था।
नस्तप्रच्छर्द नम्। क्ली। पञ्चशिरोविरेचनेषु। च सू ७ अ।
नस्तो(स्यो)त। पु। समनासारज्जुबधे। नाककोँड़ा बलद। अटीर।
नस्यम्। क्ली। नासायाम्ौषधे। नास, नश। नासयोनस्य आकृत्य यत्। "नस्य तत्कथ्यते धीरै नासायाह्य यदौषधम्॥" नस्य रेचनस्नेहन भेदेन द्विविधम्। तयो रेचन कर्षण, स्नेहन च ब्रृंहण। तस्य काल —"कफपित्तानिलध्वंसे पूर्व्व मध्येऽपराह्निके। दिनस्य गृह्यते नस्य रात्री चापुत्कटे गदे॥" तत्र नस्य प्रतिमर्शावपीडनस्यप्रध मनशिरोविरेचनभेदेन पञ्चधा। जडजन्वादिरोगी परीचकादौ च वैरेचनिक नस्य हितम्। भीरु स्त्रीक्षशबालानां स्नेहनस्य देयम्। बालरोगादौ अवपीड़नम् अत्युत्कटदोषादौ प्रधमनम्। स्नैहिक नस्यमानम् अष्टबिन्दव। निषेधकाल —"नस्य त्यजेद्भोजनान्ते दुर्द्दिने चावतपिते। तथा नवप्रति श्यायी गर्भिणी गरदूषित। अजीर्णी दत्तवस्तिश्च पीतस्नेहोदकासव। क्रुद्ध शोकाभिभूतश्च तृषार्त्तौ वृद्धबालकौ। वेगावधारी श्रान्तश्च स्नातुकामश्च वर्जयेत्॥" अष्टवर्षात् पूर्व्वं अशीतेरूर्द्ध्वं च न देयम्। भा। स्त्री (स्या) नासिकायाम्।
नहुनी। स्त्री। वृक्षभेदे।
नहुषम्। क्ली। तगरपुष्पे। रा नि व १०। पुं। सर्पे। वै निघ।
नहुषाख्यम्। क्ली। तगरपुष्पे। रा नि व १०।
नक्षत्रम्। क्ली। अश्विन्यादिसप्तविंशतितारकासु। सु सू ३५। मौक्तिके। रा नि व १३।

नक्षत्रकान्तिविस्तार। पु। धवलयाव नालाख्यशिम्बीधान्यभेदे। रा नि व १६।
नक्षत्रमालिनी। स्त्री। जातीपुष्पवृक्षे। वै निघ।
नक्षत्रेश। पु। चन्द्रे। कर्पूरे। अम। मुक्तौ। विश्वा। खण्डे। हे च।
नाकान। पु। यवधान्यविशेषे। प सु।
नाकु। पु। वल्मीकमृत्तिकायाम्। उँ‍इबाली। भाव प्रकाश विस्ते।
नाकुली। स्त्री। (Vanda roxburghii) A variety of rasná स्वनामख्यातमहाकन्द शाकविशेष, रास्नाइयी। रास्ना, गन्धरास्ना। प सु। नाकुली नाम विषसुगरीति च खीर्के। द्वि चन्द्रा। तत्पर्य्याय —सर्पगन्धा, सुगन्धा, रक्तपत्रिका, ईश्वरी, नागगन्धा, अहिभुक्, सरसा, सर्पादनी, व्यालगन्धा। नाकुली द्विधा—नाकुली गन्धनाकुली च। गुणा —नाकुलीयुगल तिक्त कटूष्णत्रिदोषघ्न नानाविषघ्नश्च। द्वितीया तु किञ्चिच्छ्रेष्ठा। रा नि व ४। चर्य्ये। प सु। मरिचे। शाल्मलिवृक्षे। मे।
नाकुलीद्वयम्। क्ली। गन्धरास्नायां रास्नायाश्च। सियो उक्ता वि मर्दापेक्षाचहते। "वयस्था नाकुलीद्वयम्।"
नाकुसद्मा (न्)। पु। सर्पे।
नाग। पु क्ली (ग)। शीषधातौ। वत्सनाभे। काटविष। नागकेशरवृक्षे। प सु। वङ्गे। चङ्गे वायौ। नागवल्लायाम्। मुस्तायाम्। करिदन्ते। मुस्तके। सुरपुन्नागवृक्षे। रक्ताम्रके। मे। हस्तिनि। नागवल्लीलतायाम्। अटोभ। सियो समष्टकर चर्वे। भेष अ पि चि पिप्पलीखण्डे। सर्पे। विश्वा। शीजदुमे। असन वृक्ष। रा नि व २३।
नागकन्द। पु। हस्तिकन्दाख्यमहाकन्दशाके। रा नि व ७। [हस्तिकर्णपलाशे।
नागकर्ण। पुं। रक्तैरण्डे। रा नि व ८।
नागकर्णी। स्त्री। आखुकर्णीलतायाम्। रा नि व ३। श्वेतापराजितायाम्। श्र चि।
नागकिञ्जल्कम्। क्ली। नागकेशरपुष्पे। रा नि व ८।
नागकुमारिका (री)। स्त्री। गुडूच्याम्। रा नि व ३। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६।

नागकुसुमम् । क्ली । नागकेशरपुष्पे । वै निघ २म ज्व चि चन्दनवलातैले ।

नागकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

नागकेश(सर) (क.) । पु । (Mesuafe-rrea) स्वनामख्यातपुष्पवृक्षे । নাগেশ্বর চাঁপা ফুলের গাছ । हि कावाबचिनी । तं नागकस राजु । ता नागल । वम् । नागचम्प । तत्पर्य्याय —चाम्पेय, केसर, काञ्चनाह्वय, सुवर्णाख्य भुजङ्गाख्य, षट्पदप्रिय, इभाख्य, पुष्परेचन, नागाख्य, सुपर्णाख्य, केशर, नागकेशर, केसरी, किञ्जल्क, नागकिञ्जल्क, नागीय, काञ्चन, सुवर्ण हेमकिञ्जल्क, रुक्म, हेम, पिञ्जर, फणिकेसर, पुन्नागकेसर, कनकाह्वयम् । गुणा—दीपन पाचन आमपाचन अग्निमान्द्यकरत्व । तत्कुसुम बस्तिवातघ्न कण्ठशिरोरुजापह च । रा नि व ६ । "नागपुष्पङ्कषा योष्ण रुच लघ्वामपाचनम् । ज्वरकण्डूतृषास्वेद च्छर्द्दिहृल्लासनाशनम् । दौर्गन्ध्यकुष्ठवीसर्पकफपित्त-विषापहम् ॥" भा । "कीटादिदष्ट रहितमभिनव मिह केवलं ग्राह्यम् ।" भैष । क्ली । वज्रलौहे ।

नागगन्धा । स्त्री । नाकुलीकन्दे । रा नि व ७ । नागदमन्यां । नागदना । वै निघ ।

नागगर्भम् । क्ली । सिन्दूरे । रा नि व १३ ।

नागचम्पकः । पु । वनचम्पकवृक्षे । নাগেশ্বর চাঁপা, বুনো চাঁপার গাছ । रा नि व १० ।

नागच्छत (ता) । पुं, स्त्री । नागदन्त्याम् । रा नि व ५ । (ता) नागवल्लाम् । वै निघ ।

नागजम् । क्ली । सिन्दूरे । प मु । वङ्गे । हे च ।

नागजम्बू । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् । भुँइजाम ।

नागजिह्वा । स्त्री । अनन्तायां । अनन्तमूल । भैष वा व्या चि । र मा । मनःशिलायाम् । रा नि व १२ ।

नागजिह्विका । स्त्री । मनःशिलायां । प मु ।

नागजीवनम् । क्ली । वङ्गे । हे च ।

नागजीवनशत्रु । पु । हरिताले । वै निघ ।

नागतुम्बी । स्त्री । तुम्ब्याम् । वै निघ ।

नागदन्त (क) । पुं । हस्तिदन्ते । मे ।

नागदन्तिका (न्ती) । स्त्री । महाराष्ट्र कर्णाटयोः स्वनामख्यातक्षुपे । হাতিশুঁড় । तत्पर्य्याय,—श्रीहस्तिनी, विषघ्ना, वर्मपुष्पी, विषापघ्नी, शुक्लपुष्पा, शुभदलाङ्का, काण्डेरी, कामदूतिका, श्वेतपुष्पा, मधुपुष्पा, विषनाशिनी, नागस्फोता, विशालाक्षी, नागच्छत्रा, विचक्षणा, सर्पदष्टी, शुभपुष्पी, स्वादुका, शतदलिका, सितपुष्पी, सर्पदन्ती, नागिनी । गुणा—कटु तिक्ता रूक्षा वातकफघ्नी विषघ्नी मेधाकरी पाचनी गुल्मशूलोदरघ्नी च । रा नि व ५ । स्थूलमूल दन्त्याम । च द । भैप ना ज चि । सु चि १०ष । च वि ८ अ । (का) वृश्चिकाल्यां । বিছাতি । र मा ।

नागदमनी । स्त्री । (Artemisia vulgaris Syn A Indica) Indian worm wood स्वनामख्यातक्षुपे । নাগদনা । हि नागदौनी, नागदवन । तें ईश्वरिचेट्टु, दरणम । ता माचिपत्री । वम् दवणा । नेपाले तितापाती । तत्पर्य्याय,—जम्बू, जाम्बवती, इक्का, रक्तपुष्पी, जाम्बरी, मलघ्नी, दुर्दर्षा, दुःसहा । गुणा— "बलामोटा कटुस्तिक्ता लघु पित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्रव्रणान् रक्षो नाशयेज्जालगर्द्दभम् । सर्व ग्रहप्रशमनी विशपविषनाशिनी । जय सर्वत्र कुरुते धनदा सुमतिप्रदा ॥" भा । त्रिदोषघ्नी तीक्ष्णोष्णा कटुतिक्ता उदराध्मानघ्नी कोष्ठशोधनी च । रा नि व ५ । वन्ध्याकर्कोटक्याम । वै निघ ।

नागदन्तम् । क्ली । नागदमन्या । নাগদনা । भैष ततराजतैले । (स्त्री) पर्णे । পান ।

नागदलोपमः । पु । परूषकवृक्षे । ফলসা-ফল বা ফলসা গাছ । प मु ।

नागदा । स्त्री । हरीतक्यां । र सा स स्वच्छन्द भैरवरस ।

नागदौना । स्त्री । नागदमन्याम् । नागदन्त्याम् ।

नागद्रु । पु । वृक्षविशेषे । তেকাঁটা সিজু গাছ । वम् गेरचिकाड़ा । श च ।

नागनामकम् । क्ली । सीसके । भा ।

नागनामा (न्) । पु । श्वेततुलसीवृक्षे । कृष्ण तुलसीवृक्षे । वै निघ ।

नागपत्री । स्त्री । लक्ष्मणाकन्दे । লক্ষ্মণামূল । रा नि व ७ ।

नागपत्रम् । क्ली । ताम्बूलदले । পান । वै निघ श्वास चि चित्रकगुटिकां । [लक्ष्मणाकन्दे ।

नागपत्रा । स्त्री । नागदमन्याम् । भा ।

नागपत्री । स्त्री । नागदमन्याम् । वै निघ ।

नागपत्नी । स्त्री । लक्ष्मणाकन्दे ।

नागपर्णी । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

नागपर्य्यायकर्णी । स्त्री । श्वेतापराजिता याम् । रा नि व ३ ।

नागपुटभावना । स्त्री । षोड़शपलेन भावना याम् । वै निघ ।

नागपुरगम् । क्ली । सौसधातौ । रा नि व १३ ।

नागपुराधच्छत्रम् । क्ली । गजपुरीषजाते छत्राके । वा उ ७ अ ।

नागपुष्प । पु । पुन्नागवृक्षे । मे । नागकेशर वृक्ष । प मु । नागकेशरपुष्पसमपुष्पे महातरौ । सु सू ३८ अ एलादि । क्ली । नागकेशरपुष्पे । च द र पि चि कामदेवघृते । सु कल्प ५ अ । भा फिरङ्गरोगे । च चि ३ अ । नागचम्पके । मे ।

नागपुष्पक । पु । कपित्थवृक्षे । स्वर्णयूथिका याम् । कुष्माण्डे । रा नि व २३ । पुन्नागवृक्षे । नाग केशरवृक्षे । वै निघ ।

नागपुष्पफला । स्त्री । कुष्माण्डीलतायाम् । रा नि व ७ ।

नागपुष्पा । स्त्री । नागदमन्याम् । मन शिला याम् । व निघ ।

नागपुष्पिका । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । रा नि व १० ।

नागपुष्पी । स्त्री । नागदमन्याम् । भा । स्वर्णयूथिकायाम् । रा नि व १० । पथ्यवृक्षविशेषे । तत्पर्य्याय —श्वेतपुष्पा, नागिनी, रामदूतिका । गुणा —"नागिनी रचनी तिक्ता तीक्ष्णोष्णा कफ पित्तजित् । विनिहन्ति विष शूल योनिदोषवमि क्रिमीन् ॥" भा अर्क चि ।

नागफण । पु । (Opuntia Dillenii Syn Cactus Indicus) वृक्षविशेषे । फणिमनसा । तैं ता नागदलि ।

नागफल । पु । पटोले । रा नि व ३ । कटु पटोले । वै निघ ।

नागफेनम् । क्ली । अहिफेने । वै निघ २भ च सा चि कुडमवटी ।

नागवधूप्रिय । पु । सल्लकीनिर्य्यासे । शूना । वै निघ ।

नागबन्धु । पु । उदुम्बरवृक्षे । श चि । अश्वत्थ वृक्षे । श च ।

नागबल । पु । रक्तैरण्डवृक्षे । लाल ভেরেণ্ডা ।

नागबला । स्त्री । (Sida spinosa Syn Sida alba) गौरक्षतण्डुलायाम् । গোরক্ষ-চাকুলিয়া । हि गुलशकरी ककही । तत्पर्य्याय —गाङ्गेरुकी, भसा, ह्रस्वगवेधुका, खरयष्टिनी गौरक्षतण्डुला, भद्रौदनी, खरगन्धा, चतुष्पला महोदया, महापत्रा, महाशाखा, महाफला, विश्वदेवा, अरिष्टा, देवदण्डा, महागन्धा, घण्टा । च द यक्ष्म चि महाशतावरीघृते । च चि १अ नागरसायने । सा कौ महाकामेश्वरमोदके । नागानामिव बल यस्या सा । स्त्रियो यक्ष्म चि वलायघृते । भा मू कृ चि नागवलातैले । योगरत्न रक्ष । गुणा —मधुराम्ला कषाया उष्णा गुरु कण्डु कुष्ठवातव्रणपित्तघ्नी च । स्निग्धा आयुष्या ग्राहिणी वृष्या मूत्रकृच्छ्रशोषक्षयरोगेषु हिता च । भा । मधुराम्ला कषाया उष्णा गुरु कण्डु कुष्ठ वातव्रणपित्तघ्नी वाजीकरणी च । रा नि व ४ ।

नागबलातैलम् । क्ली । वातरक्ते तैलम् । तिलतैल १६ श । क्वाथार्थ—गोरक्षतण्डुलामूल १२॥० श वारि ६४ श शे १६ श छागदुग्ध १६ श । कल्कार्थ—तगर यष्टिमधु प्र ५ प वा २ श । तुल द्रव्ये जलद्रोणा इति । च भ । তিলতৈল ১৬ শ । ক্বাথার্থ—গোরক্ষচাকু-লিয়া ১২॥০ শ জল ৬৪ শ শে ১৬ শ ছাগদুগ্ধ ১৬ শ । কল্কার্থ—তগরপাদুকা, যষ্টিমধু প্রত্যেক ৫ প বা ২ শ । च द ।

नागभू । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदायाम् । ছোট পাথরকুচা । रा नि व ५ ।

नागभृत् । पु । कुण्डभस्मे । चिका ।

नागमती । स्त्री । कृष्णतुलस्याम् । वै निघ ।

नागमल्ल । पु । ऐरावत हस्तिनि ।

नागमाता । स्त्री । शारिवायाम् । वै निघ । मन शिलायाम् । हे च । मनसादेव्याम् । श र ।

नागमार । पु । भृङ्गराजे केशराज । কেওড়ে । चिका । त्रि । हस्तिमारके ।

नागरम् । क्ली । शुण्ठ्याम् । मे । च सू २अ । मुस्ताम् । रा नि व ६ । भा । चा सू १५अ वचादिव । "नागरातिविषाभया ।" वा चि अ १

दुरालभादि । शुण्ठ्याम् । हरीतक्याम् । च द सन्निपातज्व चि षडङ्गपानीये । च सू ४थ । पु । नागरङ्गवृक्षे । अ र ।

नागरक. । पुं । नागरङ्गवृक्षे । वै निघ ।

नागरत्नम् । क्ली । सिन्दूरे । हे च ।

नागरघनः । पु । नागरमुस्तायाम् । नागर-मुस्ता । रा नि व ६ ।

नागरङ्ग. । पु । (Citrus aurantium) Orange जम्बीरविशेषे । कमला लेबु । हि नाराङ्गी, सन्तरा । म नारङ्ग । तै नारिङ्ग, नारिजचेट्टु । ता किचिलिचेट्टु । उत् नारङ्गी । तत्पर्य्याय,—नारङ्ग, ऐरावत, नार्य्यङ्ग, नागर, नागरुक, शिम्भिर, कर्म्मारत्वक्, वक्राधिवासी । गुणा —तरुफलम् अम्लम् अत्युष्ण वातपित्तहर सरञ्च । पक्व स्वाद्वम्ल हृद्य दुर्जर वातघ्नञ्च । मद व ६ । मधुरमम्ल गुरु उष्ण रोचनम् आमवातकृमिशूलघ्न श्रमघ्न बलकर रुच्यञ्च । रा नि व ११ । सुरभि पाके गुरु दुर्जरम् अत्यम्ल मधुरकल्प हृद्य वातघ्नञ्च । तत्त्वग्गुरु रुच्य वातहरञ्च । राज । वातघ्न दुर्जर गुरु च । सु सू ४६ अ ।

नागरमुस्तकम् (स्ता) । क्ली, स्त्री । (Cyperus pertenuis Syn Mariscus cyperus) नागरदेशप्रसिद्धमुस्तायाम् । नागर-मुथा । हि नागरमोथा । तै तुङ्गमुस्तलविम् । ता मुट्टक्काच । दा गरमोटा । तत्पर्य्याय,—नागरोत्था, चक्राङ्गा, नादेयी, चूडाला, मुस्ता, शिशिरा, हयपाङ्गी, कच्छरुहा, चारुकेशरा छत्रटा, पूर्णकोष्ठसञ्ज्ञा, कलापिनी । गुणा — तिक्ता कटु कषाया शीतला कफघ्नी पित्तज्वरातिसाराऽरुचितृष्णादाहघ्नी श्रमघ्नी च । रा नि व ६ ।

नागरा । स्त्री । पानीयामलके । वै निघ । शुण्ठ्याम् ।

नागरादि । पु । कषायभेदे । "नागरातिविषामुस्तभूनिम्बामृतवत्सकैः । सर्व्वज्वरहर क्वाथ सर्व्वातीसारनाशन ॥" च द अ सा चि । अन्य —"नागर देवकाष्ठञ्च धन्याक वृहतीद्वयम् ।" च द सामान्यज्व चि । शुण्ठ्यादीनां प्रत्येक रक्तिद्वयाधिकमाषकत्रय चतुष्पलजलेन पक्वा पादावशेषयेत् । ठा को । अपर —"नागर सुरदारु धान्यक कण्टकारी वृहतिकायुग निशि ।" चलि ज्व चि । नागरमुस्तायाम् । वै निघ ।

नागरादिघनसञ्ज्ञका । स्त्री । नागर मुस्तायाम् ।

नागराह्वम् । क्ली । शुण्ठ्याम् । रा नि व ६ ।

नागरी । स्त्री । स्नुहीवृक्षे । मनसा गाछ । अ च । [वै निघ ।

नागरीकन्या । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ।

नागरुक । पुं । नागरङ्गवृक्षे । कमला लेबुर गाछ । अ र ।

नागरूपप्रभम् । क्ली । हरिताले । वै निघ ।

नागरेणु (क) । पु । सिन्दूरे । रा नि व १३ । (क) नागकेसरवृक्षे । वै निघ ।

नागरोत्था । स्त्री । नागरमुस्तायाम् । "नागरोत्था कच्छरुहा ।" रा नि व ६ ।

नागलता । स्त्री । शिश्ने । तिका । नागवल्ल्याम् ।

नागवल्लरी । स्त्री । नागवल्ल्याम् । भा ।

नागवल्लिका (ल्ली) । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । नागिता गाछ । ताम्बूलीलतायाम् । पान गाछ । तत्पर्य्याय,—नागवल्लिका, ताम्बूली, वर्णलता, सप्तशिरा, भुजगलता, फणिवल्ली भुजङ्गलता, भक्ष्यपत्रा, पर्णवल्ली, ताम्बूलि, दिवाभीष्टा, नागिनी, नागवल्लरी । गुणा —कटुस्तीक्ष्णा तिक्ता पीनस वातघ्नी कफकासहरा रुच्या दाहकृद्दीपनी च । सा स्थानविशेषजातत्वात् बहुधा भिन्नगुणा । तत्र श्रीवाट्यम्लवाटी सातसी हदाशिराम्लहरादय प्रसिद्धा । तत्र अम्लहरा मालवे अगरापर्ण इति ख्याता, आर्म्बे पीटुकुलिपर्ण ईसनीया च, धीरसमुद्रदेशे धीरसमुद्रदेशपर्ण इति प्रसिद्धा । श्रीवाटीगुणा—मधुरा तीक्ष्णा रसाढ्या सरसा रुच्या च । अम्लवाटी—कटुकाम्लतीक्ष्णतिक्ता उष्णा विष्टम्भकरी वातघ्नी च । सातसी—मधुरा तीक्ष्णा कटुरुष्णा पाचनी रुच्या दीपनी च । हदाशिरा—अतिरसा सुगन्धि रुच्या तीक्ष्णा मधुरा दीपनी पुस्त्वकरी अतिबल्या विरेचनी मुखसौगन्ध्यकरी च । अम्लहरा—तीक्ष्णा मधुरा रुच्या हिमा दीपनी बल्या मुखामोदिनी गुल्माध्मानादिशिच । पटुलिका—कषाया उष्णा कटु मलकर्षिणी पित्तकृत् वातघ्नी च । ईसनीया—कटुस्तीक्ष्णा उष्णा दीर्घपत्रा रुच्या दीपनी पाचनी च । ताम्बूल

सद्यस्त्रोटित मुखरोगादिजनन दाहारोचककरक्तद मलकर विष्टम्भि वान्तिजननम्। चिरत्रोटित ताम्बूलदल जलपोषित गुणकर रुच्य बल्यञ्च। क्षय पर्णं तिक्तमधु कषाय दाहजनक मुख जाड्यकर मलजननञ्च। मध्य पर्णं वातघ्न श्वरोगघ्न रुच्य पथ्य दीपन पाचनञ्च। शिरापर्णं रक्तहृत् शैथिल्यजनकञ्च। राजनिर्घण्ट ११। नागवल्लीफल हृद्य सुगन्धि कफवातजिञ्च। अत्रि १७अ।

नागवारिकः। पु। मयूरे। करीन्द्रे। मे।

नागविन्ना। स्त्री। नागच्छायायाम्। नाग दन्त्याम्। वा उ ६अ।

नागबीजम्। क्ली। सीसकृतरसवेधकबीज विशेषे। यथा—"मात्रिकेण हत नाम नागश्च रजसैन्य हु। तं नाग वाहयेद् बीजं विशोऽश्म गुणानिह। बोजन्विद वर श्रेष्ठं नागबीजमकीर्त्तितम्॥" रविवि ३अ।

नागवोरकः। पु। काकपक्षिणि।

नागवल्ला (ल्लिका)। स्त्री। वृश्चिकालीक्षुपे। पमु।

नागशुण्डी। स्त्री। हस्तिशुण्ड्याम्। वैनिघ। तामानाम्नाम्, डङ्करीफले। राजनिघ ७।

नागश्रीवल्लभः। पु। सप्तकौनियासे। वैनिघ।

नागसत्त्व। पु। सीसकल्याम्। वैनिघ।

नागसम्भवम्। क्ली। सिन्दूरे। अम।

नागसिन्दूरम्। क्ली। सीसकजात सिन्दूरे। तत्प्रकरणं यथा—"भुजङ्गमभागश्च पिष्टा पल मलेपयेत्। तत्र संविद्रुत नागे वासामार्गसमुद्भवम्। क्षार वा निक्षिपेत्तत्र चतुर्थांशं मुहुर्मुहुः। प्रहरं पाचयित्वाऽथ वासादर्व्याविघट्टितं। तत उद्धृत्य तच्चूर्णं वासानीरैर्विमर्दयेत्। पुटेत् पुन समुद्धृत्य तेनैव परिमर्दयेत्। एवं सप्तपुटैर्नाग सिन्दूरं जायते ध्रुवम्। तारस्य रञ्जनो नाग वातपित्त कफापहः। बहुधैत्कुष्ठगुल्माम शोथव्रणविषापहः॥" रसबि ६अ। [भटीभरा।

नागसुगन्धा। स्त्री। रास्नायाम्, सर्पगन्धायां।

नागस्तोककम्। क्ली। वत्सनाभाख्यविषे। मिठा विष।

नागस्फोता। स्त्री। दन्तीक्षुपे। राजनिघ ६। नागदन्तीक्षुपे। राजनिघ ५।

नागहनुः। पु। नखीनामगन्धद्रव्य। राजनिघ १२।

नागहन्त्री। स्त्री। बन्ध्याकर्कोटक्याम। राजनिघ ७। हि भाँझ काकरोल।

नागा। स्त्री। नाकुल्याम्। पुत्रदात्र्याम्। लाङ्गलीवृक्षे। वैनिघ। [रस्नाम २अ।

नागाख्य। पु। नागकेसरे। त्रिका। अनि

नागाञ्जना। स्त्री। हस्तिन्याम्।

नागान्तक। पु। मयूरे। गरुडे। अम।

नागाराति। पुं। बन्ध्याकर्कोटिकायाम्। राजनिघ ७।

नागारि। पु। देवदालीलतायाम्। वैनिघ। बन्ध्याकर्कोटक्याम्। राजनिघ ३।

नागार्जुनयोगः। पु। अश्मश्रुतिरोगेषु योग विशेषे। त्रिफला पञ्चलवण कुष्ठ कटुकी देवदारु विडङ्ग निम्बफल बला गोरक्षतण्डुला हरिद्रा दारुहरिद्रा सौवर्चललवण प्र समम्। करञ्ज लतारसेन पिष्टा बदरास्थिप्रमाणा गुडी कार्या। उष्णजलेनास्य तक्रेणाथ काञ्जिकेन गुडा खदिरजलेन लयोग ज न मूत्रकृच्छ्रं तैलेन हृद्रोग निर्गुण्ड्या सर्वज्वरञ्च हन्ति। ত্রিফলা, পঞ্চলবণ, কুড, কটুকী, দেবদারু, বিড়ঙ্গ, নিমফল, বেড়েলা, গোরক্ষচাকুলি, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, সচললবণ, প্রত্যেক সমভাগ। করঞ্জছালের রস সহ মর্দ্দন। কুলপ্রমাণ গুটী হইবে। চদ।

नागार्जुनवटिका। स्त्री। नेत्ररोगे हिता। "त्रिफलाव्योषसिन्धूत्थयष्टीतुत्थरसाञ्जनं। प्रपौण्डरीक जन्तुघ्न लोध्र ताम्र चतुर्दश। द्रव्याण्येतानि सञ्चूर्ण्य वर्त्ति कार्या नताम्बुना॥" रसर। नताम्बु तगरवारि।

नागार्जुनाभ्रम्। क्ली। हृद्रोगे औषधम्। "सहस्रपुटने शुद्ध बद्धाभ्रमर्जुनत्वच। सर्वबिम्ब दिन सप्तदिन खल्ले विमर्दयेत्। छायाशुष्का वटी कार्या नार्धहमर्जुनाभ्रयम्॥" रसास।

नागार्जुनी। स्त्री। दुग्धिकायाम्। थिकडे। वैनिघ। [ब ०।

नागालाबु। क्ली, क्ली। कुम्भतुम्ब्यां राजनि।

नागाह्व। पुं। वनमन्दकहृद्रे। राजनिघ १०।

क्ली। नागकेसरपुष्पे। वा सू १५ख अञ्जनादि। "हैलामधुकनागाह्वम्।" सिधी वाहग्नालगुहे। "नागाह्वञ्चापि षट्पलम्।" च द मू कृ चि।

नागाह्वयम्। क्ली। नागकेशरपुष्पे। वा सू १५ग एलादि। "पुन्नागनागाह्वयम्।"

नागाह्वा। स्त्री। लक्ष्मणाकन्दे। रा नि व ७। नागवल्लीलतायाम्। नागदन्त्याम् वै निघ।

नागिनी। स्त्री। नागदन्तीक्षुपे। रा नि व ६। लक्ष्मणाकन्दे। रा नि व ७। नागवल्ल्याम्। नागपुष्पीवृक्षे।

नागी। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटक्याम्। व निघ २भ जीर्णज्व चि कल्याणघृते।

नागेयः। पु। नागकेशरे। रा नि व ६।

नागेश्वररसः। पु। गुल्मे रस। पारद गन्धक शीष रङ्ग मनःशिला नृसारद यवक्षार सर्जिक्षार टङ्कण लौह ताम्रम् अभ्र प्र समम्। वज्राचोरेण मर्द्दन। पश्चात् वासाचित्रकदन्तीमूल क्वाथेन दिवस मर्द्दयेत्। मात्रा माषप्रमाणा। পারা, গন্ধক, সীসা, বঙ্গ, মনছাল, নিশাদল, যবক্ষার, সাচিক্ষার, সোহাগা, লৌহ, তাম্র, অভ্র, প্রত্যেক সমভাগ। সিজুর আঠায় মর্দ্দন। পরে বাসক, চিতা ও দন্তীর মূল সমভাগ লইয়া একত্র কাথ করিয়া, সেই কাথ সহ এক দিন মর্দ্দন করিবে। মাত্রা মাষকলায়ের মত। ভৈষ।

नागोद(र)म्। क्ली। गर्भजरोगविशेषे। "शुक्रशोणित वायुनाभिप्रपन्नम् अवक्रान्तमेव साध्मापयत्युदरम्, तत्कदाचिद्यदृच्छयोपशान्तं नैगमेषापहृतमिति भाषन्ते। तमेव कदाचित् प्रलीयमानं नागोदरमित्याहुः।" सु शा १०अ।

नागोद्भवम्। क्ली। कृष्णसर्पविषे।

नाङ्कर। पु। सारसपक्षिणि।

नाचिकेत (तु)। पु। वह्नौ। [त्रिका।

नाटाम्र। पु। कालिङ्गकलतायाम्। तरमुज।

नाड। पु। नले। नल गाछ। रा नि व ८। नाडीनलतायाम्। च सू १अ।

नाडि। क्ली। शरीरान्तर्नाडिकायाम्। च टी भ। सिद्धपिप्पल्याम्। कालशाके। दूर्व्वादौ। नाडीवृक्षे। नागि घा। व निघ।

नाडिकम्। क्ली। कालशाके। কালিন্দা শাক। भा पू १भ शा व।

नाडिका। स्त्री। कालशाके। घटपरिमाणे। वै निघ।

नाडिकायन्त्रम्। क्ली। यन्त्रविशेषे। বক-যন্ত্র, ডাটীযন্ত্র। तस्य लक्षण यथा—"विनिधाय घटे द्रव्यं कनीयांसमधोमुखं। घटमन्य मुखे तस्य स्थापयित्वोभयोर्मुखम्। मृद्वस्त्रेण समालिप्य नाडिकां विनिवेशयेत्। यन्त्रात् कुण्डलिताख्या जलद्रोणी महात्मना। आधारभाण्डपर्यन्त ततश्चैनां विधारयेत्। अधस्तात्ज्वालयेद्वह्निं यावद्वायो विदग्ध। तस्मादाधारगत निर्म्मल रसमुत्तमम्। नाडिकायन्त्रमेतद्धि मुनिभिः परिकीर्त्तितम्॥" इति। अवि।

नाडिकेरः (ल.)। पु। नारिकेलवृक्षे। च टी भ।

नाडिचीरम्। क्ली। निर्वृते। नली। वारा।

नाडिन्धम। पु। स्वर्णकारे। त्रिका।

नाडिपत्रम्। क्ली। नाडीचशाके। शभा।

नाडी। स्त्री। शिरायाम्। रा नि व १८। नासायाम्। नचते। रा नि व २३। नाल। गण्ड दूर्व्वायां। मे। नाडीवृक्षे। रा नि व २०। ६० पलात्मककाले।

नाडीकः। पु। पट्टशाके। পাটশাক। কোষ্টার শাক। ছি পটুয়া। भा पू १भ शा व। तच्च तिक्तामधुरभेदेन द्विविध, तयोस्तिक्त क्रिमिकुष्ठहरं, मधुर पिच्छिल शीत विष्टम्भि कफवातकृच्च। शुष्कपत्र—नलितमित्युच्यते। नालिता। ज्वरघ्न पित्तकफज्वरघ्नं च। तन्नाम्नश्च पित्तघ्न रोचनं व्यञ्जने हितं च। राज क्ली। वास्तूकशाके। ছি कालशाक। तत्पर्याय,—नाडिक, कालशाक, श्राद्धशाक, कालकम्। गुणाः—"कालशाक सर कटु वातलं कफशोथहृत्। मध्य रुचिकरं मेध्य रक्त पित्तहरं हिमम्।" भा।

नाडीकालापक। पु। सर्वाल्याम्। भा।

नाडीकल्पनविधि। पु। शुभिटस्य नाडीच्छेदनविधौ। "नाभिमध्यात् प्रमाण द्वि तद्वा कुश्मर्मभिणानं कृत्वा छेदनावकाशस्य द्वयोरन्तरयो प्रमेव पीत्वा तीक्ष्णेन रौप्यराजतायसानां छेदनानामन्यतमेन क्षुरधारेण छिन्द्यात्। तामपि सूत्रे

पीवमिवश्य कर्छे चास्य शिथिलमवदनीत्। तस्य चेमामि पच्यतां लौहमधुकप्रियङ्गुदारुदरिद्रा कल्कसिद्देन तैलेनाभ्यज्यात् एषामेव तैलौषधानां चूर्णेनावचूर्णयेदिति।" च शा ८ अ ।

नाडीकेरः(ल) । पु । नारिकेलवृक्षे । अ र ।

नाडीचः । पुं । तिक्तपट्टशाके । नालिता पाता । "नाडीचबीजकल्क ।" भैषज्ञ्यरत्नावलि । पेचुकी । कचू । विका । तत्पर्यायाः—कैचुक, पेचुली, पेचु, विधरोचन । See नाड़ीक ।

नाडीचक्रम् । क्ली । नाड़ीनिर्णायकग्रन्थे ।

नाडीचरण । पु । पक्षिणि । विका ।

नाडीचवीजम् । क्ली । नालितावीजे । भैष पृथ्वीसारतैले ।

नाडीजङ्घ । पु । काके । विका । बके ।

नाडीतरङ्गः । पु । काकोलविषे । मे ।

नाडीतिक्त । पु । नेपालनिम्बे । चिरेता । रा नि व ८ ।

नाडीनक्षत्रम् । क्ली । जन्मनक्षत्रे । वै निघ ।

नाडीनिदानम् । क्ली । नाडीज्ञानग्रन्थभेदे ।

नाडीपरीक्षा । क्ली । शङ्करसेनकृतनाड़ीज्ञानशास्त्रे, नाड़ीप्रकाशे ।

नाडीयन्त्रम् । क्ली । तन्नामकविंशतिविधयन्त्रेषु । यथा—एकच्छिद्रभेदेन भगन्दरयन्त्रे हे । अर्शोयन्त्रे अपि हे । व्रणयन्त्रमेकं । वस्तिनेत्रयन्त्रं चत्वारि । उत्तरवस्तिनेत्र द्विविधं । मूत्रवृद्धियन्त्रमेकं । दकोदरयन्त्रमेकं । धूमनेत्राणि चीणि हैरेचनिक स्नैहिकप्रायोगिकभेदेन । निरुद्धप्रकशमक । सन्निरुद्धगुदयन्त्रमेकं । अलाबूयन्त्रमेकं । शृङ्ग यन्त्रमेकम् इति । तानि चानेकप्रकाराणि अनेक प्रयोजनानि, एकतोमुखानि, उभयतोमुखानि, स्रोतोगतशल्योद्धरणार्थं रोगदर्शनाथम् आचूषणार्थं क्रियासौकर्य्यार्थंचेति । तानि स्रोतोद्वारपरिणाहानि यथायोगपरिणाहदीर्घाणि च । सु सू ७ अ । "यन्त्रे नाडी प्रणाभ्यन्त चालनाय षडङ्गुला । वस्तियन्त्राकृतिर्मूलसुखेऽङ्गुष्ठकलायवे । अयस कर्णिके मूले निबद्धमृदुचर्म्मणि ।" अत्रि ।

नाडीव्रण । पु । तन्नामकरोगे । नासीर । तस्य निदानं यथा—"य शोथमामतमतिपक्वमुपे क्षतेऽज्ञो यो वा व्रणं प्रचुरपूयमसाधुवृत्त । अभ्यन्तरं प्रविशति प्रविदार्य्य तस्य स्थानानि पूर्व्वविहितानि ततः स पूयः । तस्यातिमात्रगमनाद्गति रिष्यते तु नाडीव यद्वहति तेन मता तु नाडी ।" मा नि । "दोषैस्त्रिभिर्भवति सा पृथगेकशश्च सम्मूर्च्छितैरपि च शल्यनिमित्ततोऽन्या ।" सु नि १०अ । अभेदात् पक्वशोफस्य व्रणे चापथ्यसेविनः । अनु प्रविश्य मांसादीन् दूरं पूयोऽभिधावति । गति सा दूरगमनात् नाड़ी नाड़ीव संसृते । नाभ्येका त्वगुरन्ये पां सैवानेकगतिर्गतिः । सा दोषैः पृथगे कस्थैः शल्यहेतुश्च पञ्चमी । वातात् सरुक्सूक्ष्ममुखी विवर्णा फेणिलोद्वमा । स्रवत्यभ्यधिकं रात्रौ पित्तात्तृड्ज्वरदाहकृत् । पीतोष्णपूतिपूयास्र दिवा चातिनिषिञ्चति । घनपिच्छिलसंस्रावा कण्डूला कठिना कफात् । निशि चाभ्यधिकक्लेदा सर्व सर्वाकृतिं त्यजेत् ॥" वा उ २९अ ।

नाडीशाक । पु, क्ली (कम्) । पट्टशाके । पाटशाक । नालिता । गुणा—"कोठक्रिमि विनाशनम् । मधुरं पिच्छिलं शीतं विष्टम्भि कफवात कृत् । सच्छुक्रं नलदोषघ्नं पित्तघ्नं श्रामवातकृत् ॥" राज २प कुष्माण्डादौ ।

नाडीस्वेद । पु । स्वेदविशेषे । वा उ २८अ । "स्वेदनद्रव्याणां पुनर्मूलफलपत्रशुङ्गादीनां मृग शकुनिपिशितशिर पादादीनामुष्णस्वभावानां यथार्हम् अम्ललवणस्नेहोपसंहितानां मूत्रक्षीरादीनां वा कुम्भ्यां वाष्पमनुद्वमन्त्यामुत्क्वथितानां नाड्या शरेषी कावंशदलकरञ्जार्कपत्रान्यतमकृतया गजाग्रहस्त सस्थानया व्यामदीर्घया वा व्यामचतुर्भागाष्टभाग मूलाग्रपरिणाहस्रोतसा सर्व्वतो वातहरपत्रसंकृत छिद्रया द्विस्त्रिर्वा विनमितया वातहरसिद्धस्नेहा भ्यक्तगात्रस्य वाष्पमुपहरेत् । वाष्पो ह्यनृजुगामी विहतचण्डवेगस्त्वचमविदहन् सुखं स्वेदयतीति नाड़ीस्वेदः ।" च सू १४अ ।

नाडीहिङ्गु । पु, क्ली । हिङ्गुभेदे । हिङ्गु-विशेष । हि कल पतिहिङ्गु । मं नाडीहिङ्गु । कं कनहत्ति । तत्पर्याय,—पलाशाख्या, जतुका, रामठी, वंशपत्री, पिण्डाह्वा, सुवीर्य्या, हिङ्गु-नाडिका । गुणा—कटूष्ण कफवातघ्नानिलकृत् विबन्धघ्न आमाहघ्न । रा नि व ६ । हिङ्गुपत्री । प मु ।

नाथहरि । पु । पशौ । व्याघ्र ।

नादेयः । पुं । जलवेतसे । मद व ५ । काश तृणे । रा नि व ८ । तथ्यातीयानुपरोहितपाठी नादिगीनवर्गे । तस्यासगुणा —मधुरं गुरु वातघ्न-सुणा रक्तपित्तकरं हृद्य स्निग्धं । क्ली । सौवर्च ल लवणे । रा नि व ६ । सामुद्रलवणे । कासहषे । रा नि व २३ । सैन्धवलवणे । र मा । स्रोताञ्जने । नदीजलादौ । भा । "यथा नद्यां या गौर नादेयमिति कीर्त्तितम् ।"

नादेयिका (यी) । स्त्री । नागरमुस्तायाम् । रा नि व ६ । नागरिकायाम् । भा । भूमिजम्बु । र मा । नागरङ्गवृक्षे । जयन्त्याम् । प मु । जल वेतसे । काशतृणे । धाराकदम्बे । वशुसि । रा नि व २३ । भूम्यामलक्याम् । एरण्डवृक्षे । वै निघ ।

नानाकन्दः । पु । पिण्डालौ । रा नि व ७ ।

नान्दीमुखी । स्त्री । क्षुधान्यभेदे । यव । सा स्निग्धा । सु सू ४६ष । "नान्दीमुखी मधूली च मधुरा स्निग्धशीतला ।" च र ।

नापाकम् । क्ली । पद्मबीजे । वै निघ ।

नापितशाला (लिका) । स्त्री । नापित भवने । लिका ।

नाभ । पु, क्ली । शिश्ने ।

नाभकः । पु । हरीतकीवृक्षे । वै निघ ।

नाभिः । पु, स्त्री । उदरावर्त्ते । नाइ । रा नि व १८ । तत्पर्याय,—नाभी, तुन्दकूपी, तुन्दकूपिका, तुन्दि, तुन्दिका, तुन्दी, तुण्डि, उदरावर्त्त । स च गर्भस्थस्य सद्यभिर्यते भवति । समामक मर्मस्थाने । सु शा ६ष । स्त्री । कस्तुरिकामदे । मे ।

नाभिकण्टकः । पु । नाभिरोगे । গৌড় ।

नाभिका । स्त्री । क्षुद्रकटभीवृक्षे । रा नि व ९ ।

नाभिगुडकः । पु । नाभौ गुडकवदुन्नती । নাইয়ের গোঁড । लिका ।

नाभिगोलकः । पु । नाभिगुडके । जटा ।

नाभिच्छेदनम् । क्ली । नाडिकाच्छेदने । च ।

नाभिनाडी । स्त्री । कमलनालनाभिनाड्यां । নাভিনাড়ী । च ।

नाभिपाकः । पु । नाभिशोथे । নাই পাকা ।

नाभिनाला । स्त्री । नाभिनाड्यां । लिका ।

नाभिलापः । पु । अनिष्कायाम् । वै निघ ।

नाभिशङ्खः । पु । मनागप्यात्र वनिगन्ध ।

नाभी । स्त्री । नाभौ । अ र । कस्तूर्याम् । मदिरायाम् ।

नाभीलम् । क्ली । स्त्रीकटिसन्धौ । नाभिगर्त्ते । मे । पीडायाम् । नाभिकूपे । हे च । अन्तःसन्धौ । मे निघ ।

नाभ्यभ्यङ्गः । पु । नाभौ तैलमर्दने । फलि ।

नामगुण्डी । स्त्री । उद्धरोति स्वनामप्रसिद्धे

नायिका । स्त्री । पिटिकायाम् किञ्चित्स्थूले कस्तूरीभेदे । मृगनाभिविशेषे । यथा—"कूर्णा कलिङ्गा राढिका तिलका तिलाभा कौलत्थीति सहजा च कुम्भिकाख्या । स्थूला सा किञ्चित् किल पिण्डिका स्यात् तस्याश्च किञ्चिदधिकापि च नायिकैषा ॥" रा नि व १२ ।

नारः । पु । नीवन्थे । जल । मे । मृगयां ।

नारकीटः । पु । अन्नकीटविशेषे । मे ।

नारकेरः । पुं । नारिकेलवृक्षे । जटा ।

नारङ्गम् । क्ली । गर्जरमूलके । गाजरमूला । रा नि व ७ ।

नारङ्गः । पु । नागरङ्गवृक्षे । কমলা লেবুর গাছ । तत्पर्याय,—सुखप्रिय, नागरङ्ग, सुरङ्ग, त्वग्गन्ध, ऐरावत, वक्त्रवास, योगरङ्ग, सुरङ्ग, गन्धाढ्य, गन्धपत्र, वरिष्ट । फलगुणा — मधुराम्ल गुरु उष्ण रोचन वातामकृमिशूलश्रमघ्न वन्य हृद्यञ्च । रा नि व ११ । मद व ६ । "नारङ्गं स्वादुगुणोपपन्न सन्दीपन रोचक मश्रमाच । त्रिदोषघ्नत् शूलकृमीन्निहन्ति मन्दाग्निकासश्रमभाव हारि ॥" अवि १०ष । मरिचवृक्षे । पिप्पलीरसे । मे ।

नारङ्गवर्णकम् । क्ली । रक्ताञ्जने । शालग्राम । भा पू १भ भा व ।

नारदा । स्त्री । इक्षुमूले । मूर्व्वायां । वै निघ ।

नारा । स्त्री । जले । अ र ।

नाराचचूर्णम् । क्ली । उदावर्त्ताधिकारे चूर्णम् । पाठ —'त्रिवृत् तथा हरीतकी त्रिफला पञ्चभागिका । गुडिका गुडतुल्या सा विड्विबन्धगदापहा ॥" তেউড়ী ২ তো পিপুল ৪ তো হরীতকী ৫ তো সর্কগম গুড় । अन्यत्—त्रिवृत्, पिप्पलीचूर्णं म २ तो शर्करा १ प । तीक्ष्णकहरीन

मधुना लिह्यात्। एतद्गदपुरीष पित्तकफे देयम्। তেউড়ীচূর্ণ, পিপুলচূর্ণ প্রত্যেক ২তো চিনি ১প। ২তো মধুর সহিত সেব্য। सा कौ।

नाराचिका (ची)। स्त्री। स्वर्णतौलनयन्त्रे। निक्ति। शर।

नारायणः। पु। वैद्यचन्द्रनाम्नि वैद्यकग्रन्थकारे, वैद्यामृतकारे।

नारायतैलम्। क्ली। वातव्याधौ तैलविशेषे। पाठः—"विल्वोऽग्निमन्थः श्योनाकः पाटला पारिभद्रकः। प्रसारण्यश्वगन्धा च बृहती कण्टकारिका। बला चातिबला चैव श्वदंष्ट्रा सपुनर्नवा। एषां दशपलान् भागान् चतुर्द्रोणेऽम्भसः पचेत्। पादशेषं परिस्राव्य तैलपात्रं प्रदापयेत्। शतपुष्पा देवदारु मांसी शैलेयकं वचा। चन्दनं तगरं कुष्ठं एला पर्णीचतुष्टयं। रास्ना तुरगगन्धा च सैन्धवं सपुनर्नवं। एषां द्विपलिकान् भागान् पेषयित्वा विनिक्षिपेत्। शतावरीरसञ्चैव तैलतुल्यं प्रदापयेत्। आजं वा यदि वा गव्यं क्षीरं दद्याच्चतुर्गुणम्।" इति स्वल्पम्। शीते गन्धद्रव्यं देयम्। বেল, গণিয়ারী, শোণা, পারুল, নিমছাল, গন্ধভাদুলিয়া, অশ্বগন্ধা, বৃহতী, কন্টিকারী, বেড়েলা, শ্বেত বেড়েলা বা (গোরক্ষচাকুলিয়া), গোক্ষুর, পুনর্নবা প্রত্যেক ১ প। কাথার্থ—জল ২৫৬ শ শে ৬৪ শ তিলতৈল ১৬ শ। কল্কার্থ—শুলফা, দেবদারু, জটামাংসী, শৈলজ, বচ, রক্তচন্দন, তগরপাদুকা, কুড, এলাইচ, শালপাণী, চাকুলে, মুগানী, মাষাণী, রাস্না, অশ্বগন্ধা, সৈন্ধব, শ্বেতপুন্যা প্রত্যেক ২ প শতমূলীরস ১৬ শ ছাগ বা গব্য দুগ্ধ ৬৪ শ। শীতল হইলে গন্ধদ্রব্য দিবে। रत्न।

नारायणप्रियम्। क्ली। पीतचन्दने। मद।

नारायणी। स्त्री। शतमूल्याम्। रा नि व ४। सा कौ लक्ष्मीविलासे। मेद।

नारिकेर (ल)। पु। (Cocos nucifera) The coconut tree स्वनामख्याततरौ। নারিকেল গাছ। शर। प सु। हिं नेरियल्। म क नारियल। तें नारिकेडम। उत् नड़िया। वम् नारकी। ता टेंगा, तेङ्गा। तत्पर्य्याय,—लाङ्गली, नारिकेर, नारिकेरि, नाडिकेल, नारीकेली, नारीकारी, नारिकेलि, सदापुष्प, शिरःफल, मृदुफल, पुटोदक, नालिकेर, रसफल, सुतुङ्ग, कूर्च्चशेखर, दृढनीर, नीलतरु, महाल्य, उच्चतरु, तृणराज, स्कन्धतरु, दाक्षिणात्य, दुरारुह, त्र्यम्बकफल, दृढफल, शिरोफल, करकाम्भा, पयोधर, मुतकृत, कौशिकफल, फलमुण्ड, घटाफल, मुण्डफल, विश्वामित्रप्रिय, नाडीकेल, नारकेल, सुभङ्ग, फलकेसर, वरफल। स गुणाः—गुरु स्निग्ध शीतल पित्तघ्न। अपक्वफल तृषाशोषघ्न दुर्जरञ्च। तद्वालसलिल लघु बल्य शीतल रसपाके मधुर पित्तशमन पीनसशमन तृषाघ्न दाहघ्न शोषशमन सुखदञ्च। तत्पक्वजल किञ्चित्पित्तकारि मधुरं रुचिकर दीपन बलकरं गुरु वृष्य बलवर्द्धनञ्च। नारिकेलखर्ज्जूर स्निग्ध गुरु दुर्जर दाहविष्टम्भकर रुच्य बलवीर्य्यवर्द्धनञ्च। रा नि व ११। "दुग्धन्तु नारिकेलस्य बल्यं रुच्यं गुरु स्मृतम्। पाके स्वादु समुद्दिष्टं स्निग्धं वृष्यञ्च दाहकम्। किञ्चिदुष्णं वातकफगुल्मकासविनाशकम्॥ नारिकेलहृतं नाम द्रव्यं बलवर्द्धनम्। वीर्य्ये रसे च पाके च मधुरञ्च रुचिप्रदम्। हृद्यञ्च वातपित्तघ्नं तज्जीर्णं गुरु दाहदम्॥ नारिकेलस्य पुष्पन्तु शीतं रक्तातिसारहृत्। रक्तपित्तप्रमेहञ्च सोमरोगञ्च नाशयेत्। मलस्तम्भकरञ्चापि प्रोक्तम् ॥ नारिकेलशिरोमज्जा रसे पाके मधुरा स्मृता। नारिकेलपुष्पजलं गुरु वृष्यं प्रकीर्त्तितम्॥" वै निघ। "बालस्य नारिकेलस्य जलं स्यात्तो विरेचनम्।" राज। "स्निग्धं स्वादु हिमं हृद्यं दीपनं वस्तिशोधनम्। वृष्यं पित्तपिपासाघ्नं नारिकेलोदकं गुरु॥" सु। तन्मस्तकगुणाः—"नारिकेलस्य तालस्य खर्ज्जूरस्य शिरांसि तु। कषायस्निग्धमधुरबृंहणानि गुरूणि च॥ नारिकेलफलं शीतं दुर्जरं वस्तिशोधनम्। विष्टम्भि बृंहणं बल्यं वातपित्तास्रदाहनुत्। विशेषतः कोमलनारिकेलं निहन्ति पित्तज्वरमूत्रदोषान्। तदेव जीर्णं गुरु पित्तकारि विदाहि विष्टम्भि मतं भिषग्भिः॥ तस्याम्भ (तदङ्कुर) शीतलं हृद्यं दीपनं शुक्रलं लघु। पिपासापित्तजित् स्वादु वस्तिशुद्धिकरम्परम्॥" भा। तस्य तैल गुरु वाजीकर चोष्णधातुपोषक वातपित्तघ्न मूत्राघात प्रमेहश्वासकाशक्षयघ्नञ्च हित मेधाकर तन्नाशनञ्च।

"नारिकेलं सुमधुरं गुरु स्निग्धञ्च शीतलम्। हृद्यं सङ्घर्षं वस्तिशोधनं रक्तपित्तनुत्॥ विष्टम्भि पक्वं मतिमन्नपक्वं कफवातलम्। तद्वत् शीतलं हृद्यं नारिकेलफलं विदुः॥" भावप्र० १०म।

नारिकेरक्षीरिका। स्त्री। नारिकेलक्षीरी नाम मिष्टान्नभेदे।

नारिकेलखण्डम्। क्ली। शूलाधिकारे औषधम्। पाठ—"कुडवमितमिह स्यान्नारिकेलं सुपिष्टं पलपरिमितसर्पिः पाचितं खण्डतुल्यम्। निजपयसि तदेतत् प्रस्थमावे विपक्वं गुडवदथ सुशीते शाणभागान् क्षिपेच्च। धान्याकपिप्पलिपयोद तुगाद्विजीरान् शाणं त्रिजातकमथापि च केसरञ्च। हन्त्यम्लपित्तमरुचिं क्षयमस्रपित्तं शूलं वमिं सकलपौरुषकारि हारि।" सुपिष्टनारिकेलशस्य ४ प भज्जनार्थघृत १ प शर्करा ४ प नारिकेल जल ४ श। पाकसिद्धौ प्रक्षेप—धन्याक पिप्पली मुस्ता वंशरोचनी जीरक कृष्णजीरक गुडत्वक् तेजपत्रम् एला नागकेसरपुष्पम् एषां प्र चूर्णं ४ मा। इदं पित्तशूले। सा कौ। रस र। भैष। अन्यत्—कोमलनारिकेलशस्य ८ प शर्करा २ श नारिकेलजलं ८ श घृत ५ प शुण्ठीचूर्णं २ प दुग्ध १ श एकत्र पचेत्। पाकसिद्धौ वंशलोचना कटुकी मुस्ता गुडत्वक् एला तेजपत्र नागकेशरं धान्यक पिप्पली गजपिप्पली प्र चूर्णं ४ तो प्रक्षेप्यम्। रस र। इदमम्लपित्ते।

नारिकेलजम्। क्ली। नानाभेषजजातमद्यभेदे। इन्द्रजिह्वा पक्वधात्री नारिकेलकखर्जूरया कदलीफल समानात् मद्यं तन्नारिकेलजम्।

नारिकेलजलम्। क्ली। प्रसिद्ध, रक्तपित्ते हितम्। सि यो रक्तपि चि।

नारिकेलतैलम्। क्ली। तत्फलोत्थतैले। तद्गुणाः,—"नारिकेलफलोद्भूतं तैलं वाजीकरं गुरु। पोषणं शोषधातूनां वातपित्तप्रणाशनम्। मूत्राघाते प्रमेहे च श्वासे कासे च यक्ष्मणि। मेधाशोषे च हितं बलान्तकरणलया॥" भावप्र।

नारिकेललवणम्। क्ली। सजलनारिकेल मध्ये सैन्धवलवणं पूरयित्वा तन्नारिकेलं मृदावेष्ट्य शोषयेत्। अथ दग्ध्वा तन्मध्यगलवणं ग्राह्यम्। मात्रा ४ माषा। भैष।

नारिकेलक्षीरी। स्त्री। नारिकेलदुग्धशर्करा कृतमिष्टान्ने। यथा—"नारिकेलं समुत्कृत्य छिन्नं पयसि गो क्षिपेत्। सितागव्याज्यसंयुक्तं मन्दमन्दाग्निना॥" गुणाः—"नारिकेलोद्भवा क्षीरी स्निग्धा पित्तातिपुष्टिदा। गुर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपित्तानिलापहा॥" भा।

नारिकेलामृतम्। क्ली। अम्लपित्ताधिकारे औषधम्। "नारिकेलफलप्रस्थं सुपिष्टं घृतभर्जितं। प्रस्थं प्रस्थं समादाय शुण्ठ्याः पथ्यस्य तदुत। द्विपात्रं नारिकेलाम्बु सप्तसमं क्षीरमेव च। धात्र्याश्च स्वरसप्रस्थं खण्डस्यापि तुलां न्यसेत्। एकीकृत्य पचेत्सर्वं शनैर्मृद्वग्निना भिषक्। सिद्धशीते प्रदातव्यं चूर्णं तत्र सुगुण्ठितं। त्रिकटी सचतुर्जातं प्रत्येकन्तु पलोन्मितं। धात्रीजीरकयुग्मञ्च धन्याकं ग्रन्थिपर्णकं। तुगापयोदचूर्णानि त्रिकर्षञ्च पृथक् पृथक्। मधुनः पलचत्वारि स्निग्धे भाण्डे निधापयेत्॥" रस र। भैष।

नारिकेलि, (ली)। स्त्री, पु (इन्)। नारिकेलवृक्षे। भा। श र।

नारिकेलोदकम्। क्ली। नारिकेलजले।

नारी। स्त्री। तन्नामकौषधिविशेषे। या अश्वबलेति कथ्यते। यस्याः पत्रम् अश्वसदृशञ्च। च चि १श। रमण्याम्। মেয়ে মানুষ। सा माठ शोणितोत्तरा विषमतिथौ जाता च। सुखबोध।

नारीघृतम्। क्ली। नारीदुग्धोत्थघृते। মেয়ে মানুষের দুধের ঘি। गुणाः—"कफेऽनिले योनिदोषे रोगिणान्येषु तद्धितम्। चक्षुष्यमार्षं स्त्रीणाञ्च अपि स्यादमृतोपमम्॥" अत्रि ८अ। चक्षुष्य पथ्य सर्वरोगघ्नं मन्दाग्निदीपन रुच्य पाके लघु विषघ्नञ्च। रा नि व १५।

नारीचम्। क्ली। शाकविशेषे। नालिता। तद्द्विविधं तिक्तं मधुरञ्च। तिक्तं रक्तपित्तघ्न कृमिकुष्ठहरञ्च। मधुरं पिच्छिलं शीतलं विष्टम्भि कफवातकरञ्च। राज।

नारीदुग्धम्। क्ली। मानुषीदुग्धे। See मानुषीक्षीरम्।

नारीपयः। क्ली। नारीदुग्धे।

नारीवल्लभा। स्त्री। गन्धप्रियङ्गौ। वै निघ।

नारीप्रसङ्ग। पु। स्त्रीसंसर्गे। च शा २७।

नारीष्टा। स्त्री। मल्लिकापुष्पवृक्षे। মল্লিকা ফুলের গাছ। रा नि व १०।

नारीक्षीरम्। क्ली। मानुषीक्षीरे।

नार्य्यङ्गः। पु। नागरङ्गवृक्षे। कमला लेबुर गाछ। शब्दर।

नार्य्यतिक्तः। पु। किराततिक्तके। चिराता। वै निघ।

नाल.। पु, क्ली। पद्मादिदण्डे। अमर। हरिताले। स्वामी। मेदि। पिच्किरि। पु। नले। रा नि व ८। मेद्रे। भा म २भ मूत्रीसङ्गे।

नालक'। पु। कलाये। मटर। रा नि व १६। नलक इति पाठोऽपि पुस्तकान्तरे दृश्यते। [८।

नालवंश। पु। नले। नल गाछ। रा नि व

नालपिका। स्त्री। शकशिम्बीवीजे।

नाला। स्त्री। नले। सम्बे। डाँटा, नाडा। अमर।

नाला (लि) काएट'। पु। अपामार्गक्षुपे।

नालावती। स्त्री। नागवल्लीलतायां। प मु।

नालि। स्त्री। नलकाख्यनि। नलि। नाड्यां, शिरायां। द्वि को।

नालिक। पु। खड्गके। गण्डार। महिषे। विषा। रक्तगन्धमेले। नाडीशाके। चर्म्मकाषायाम्। वै निघ। क्ली। पद्मे। श र।

नालिका। स्त्री। नालायाम्। श र। नाड्यां। घटी। चर्म्मकषायाम्। जटा। करिकर्णवेधनास्त्रे। हारा। नलाकारवस्तुमात्र। नलिका नामगन्धद्रव्ये। शेफ। वै निघ। मिष्टपत्र नालितायाम्। श मा।

नालिकिनी। स्त्री। कमलिन्याम्। पद्मेर झाड़। वै निघ। [टीर।

नालिकेर (ल)। पु। नारिकेलवृक्षे। च

नालिजङ्घ। पु। द्रोणकाके। हारा।

नालिता। स्त्री। (Arum colocasia) स्वनामख्यातपत्रशाके। नालिता शाक। "नालिता पट्टशाकच मिष्टपत्रे तु नालिका।" प मु। गुणा — नाडीवत्।

नाली। स्त्री। मत शिरायाम्। नालिकायाम्। वै निघ। शाकदण्डकः। डाँटा। मे। नाडा, शिरायाम्। घटीम। अश्विभागी नागान्त विशेषे। पद्मे। श र।

नालीक'। पुं। शरे। मत्स्ये। शल्ये। क्ली। पद्मखण्डे। मे।

नालीकिनी। स्त्री। पद्मसमूहे। श र।

नालीव्रणः। पु। नाडीव्रणे। श र।

नाल्पपुष्पी। स्त्री। महाशणक्षुपे। प मु।

नावनम्। क्ली। नस्यं। सु।

नासत्यौ। पु। अश्विनीकुमारौ। अम।

नासा। स्त्री। नासिकायाम्। वासकवृक्षे। रा नि व ४।१६।

नासाच्छिन्नी। स्त्री। पूर्व्वदेशनामपक्षिविशेषे। चिका।

नासा(प्रती)नाह.। पु। नासारोगविशेषे। लक्षण यथा—"कफावृतो वायुरुदानसञ्ज्ञो यदा स्वमार्गं विगुणः स्थितः स्यात्। घ्राणं वृणोतीव यदा स रोगी नासाप्रतीनाह इति प्रदिष्टः॥" सु उ २२श।

नासापरिशोष। पु। नासारोगविशेषे। लक्षण यथा—"घ्राणाश्रिते श्लेष्मणि मारुतेन पित्तेन गाढं परिशोषिते च। समुच्छ्वसित्यूर्द्ध्वमधश्च कृच्छ्रादयस्तस्य नासापरिशोष उक्तः॥" सु उ २२श।

नासा(सिका)पाक। पुं। नासारोगविशेषे। लक्षण यथा—"घ्राणाश्रितं पित्तमरूंषि कुर्य्याद् यस्मिन् विकारे बलवांश्च पाकः। तं नासिकापाकमिति व्यवस्येत् विक्लेदकोथावपि यत्र दृष्टौ॥" सु उ २२श।

नासायन्त्रम्। क्ली। घ्राणार्बुदादिदर्शनार्थं यन्त्रविशेषे। लक्षण यथा—"घ्राणार्बुदार्शसामेक च्छिद्रा नाड्यङ्गुलद्वया। प्रदेशिनीपरीणाहा स्याद् भगन्दरयन्त्रवत्॥" वाति।

नासारोग। पुं। नासागतैकत्रिंशद्रोगेषु। यथा—"अपीनसः पूतिनस्यं नासापाकस्तथैव च। तथा शोणितपित्तञ्च पूयशोणितमेव च। क्षवथुर्भ्रंशथुर्दीप्तो नासानाहः परिस्रवः। नासाशोषेण सहिता दश ये कीर्त्तिता मया। चत्वार्य्यर्शांसि चत्वारः शोफा सप्तार्बुदानि च। प्रतिश्यायाश्च ये पञ्च वक्ष्यन्ते सचिकित्सिताः। एकत्रिंशन्मितास्ते तु नासारोगाः प्रकीर्त्तिताः॥" सु उ २२श। विशेष तत्तच्छब्दे द्रष्टव्य।

नासार्श। क्ली। घ्राणेन्द्रियजातार्शसि। नाकेर अर्श। तस्य लक्षणम्—"दोषास्त्वगादीन् प्रदूष्य नासायां जनयन्त्यर्शांसि ..." सु नि २श।

नासालुः । पुं । जातीफलवृक्षे । वै निघ । कट्फलवृक्षे । श च । [सु सू ३२ष ।

नासावंशः । पु । नासादण्डे । नाक दाँड़ि ।

नासा(सिका)शोषः । पुं । नासापरिशोष रोगे । सु उ २२ष ।

नासासवेदनः । पु । काश्मीरमततायाम् । करुना । रा नि व ३ । छिक्किन्याम् । हेँचेता । चुद्रकारवेल्ले । वै निघ ।

नासास्थि । क्ली । घ्राणास्थनि । नाकेर हाड । च शा ७ष ।

नासा(परि)स्रावः । पु । नासास्रावरोगे । लक्षण—"घनसमम सलिलप्रकाश यस्या विवर्णं स्रवतीह नासा । रात्रौ विशेषेण हितं विकार नासापरिस्रावमिति व्यवस्येत् ।" सु उ २२ष ।

नासिकन्धमः । त्रि । नासिकया निःश्वास ग्राहिणि । व्याक । [व्याक ।

नासिकन्धयः । त्रि । नास पदेन पानशीले ।

नासिका । स्त्री । घ्राणेन्द्रिये । तत्पर्याय,— गन्धवहा, घोणा, शिङ्घिनी, सिङ्घिनी, नासिक्य, नासिक्यक, नस्या, गन्धनाली, गन्धवस्या, नक्रा, घ्राणेन्द्रिय, नसी, विकुणिका, घ्राति, नसा । रा नि व १८ । सा गर्भस्थस्य पञ्चभिर्मास भवति । सुखबोध । [पीनसरोगे ।

नासिकामयः । पु । नासागत रोगसमूहे ।

नासिकामलम् । क्ली । सिंघाणे । शिक्नि । रा नि व १८ । [डाका ।

नासिकाशब्द । पु । नासाशब्दे । नाक-

नासिक्यम् । क्ली । नासायाम् । विका ।

नासिक्यौ । पु । अश्विनीकुमारद्वये । ईच ।

नास्तितः (द.) । पु । आम्रवृक्षे । श च ।

नाह । पु । आनाह, मलावष्टम्भे । वै निघ ।

निःशल्या । स्त्री । क्षुद्रदन्तीक्षुपे । रा नि व ६ ।

निःशूक । पुं । सुगन्धशालिधान्ये । रा नि व १६ ।

निःश्रेणि । स्त्री । वनखर्ज्जूरिकायाम् । मे ।

निःश्रेणिका । स्त्री । कीदृग्गन्धसिद्धे तृणविशेषे । घासविशेष । तत्पर्याय,—श्रेणिमन्ना, निरसा, वनवल्लरी । गुणा —नीरसा उष्णा पशनामबल प्रदा । रा नि व ८ ।

निःश्रेणी । स्त्री । खर्ज्जूरीवृक्षे । खेजुर गाछ । रा नि व ११ ।

निःश्वसन (सित)म् । क्ली । निश्वास ।

निःश्वासः । पुं । नासावायौ, प्रश्वासे । ईच ।

निःसरणम् । क्ली । निर्गमने । ईच ।

निःसारः । पु । पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे । बड सोँटा शोणा गाछ । रा नि व ९ । [खदिरोमन्ति कायाम् । वै निघ । शाखोटवृक्षे । श च ।

निःसारकः । त्रि । रेचके ।

निःसारा । स्त्री । कदलीवृक्षे । रा नि व ११ ।

निःसृता । स्त्री । अश्वगन्धायां विवृतायाम् ।

निःस्नेहफला । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ।

निःस्नेहा । स्त्री । अतसीवृक्षे । तिशिना । तिसी ।

निःस्पृहा । स्त्री । अग्निशिखायाम् ।

निःस्यन्दः । पुं । स्रावे । क्षरणे ।

निःस्रावः । पु । भक्तसमुद्भवमण्डे । भातेर माड, फेन । ईच ।

निकषः । पु । शाणे । कष्टि पाथर । स्वर्णमणी । अटीक ।

निकारणम् । क्ली । मारणे । अम ।

निकुचः । पु । लकुचे । डेफो । च सू ४ष ।

निकुञ्चकः । पु । मुष्टिपरिमाणे । स च कुडव पाद । भरतद्वयसम्मते । वानीरवृक्षे । भा ।

निकुञ्जः । पु,क्ली । जलवेतसे । मद व ५ । वै निघ २य पाण्डु चि मण्डूराद्यरिष्टे ।

निकुञ्जिकाम्ला । स्त्री । निकुञ्चिकानाम शौवल्लीतुल्यगुणकण्टकवृक्षे । निकुञ्जिके । निरीय वल्लीति भाषा । रा नि व ८ ।

निकुम्भ । पु । दन्तीक्षुपे । र.मा । वा सू १५ अशोधनस "निकुम्भकुम्भत्रिफलागवाक्षी ।" भा स ४य नासारोगे चि । "शिग्रुसिंहीनिकुम्भानाम् ।" च सू ३य घटमदेंरे । जलवेतसे । सु चि १०ष ।

निकुम्भबीजम् । क्ली । जैपालबीजे । रा नि व ६ ।

निकुम्भा (म्भी) । स्त्री । कट्फले । वै निघ २य कर्णकल्प चि । दन्तीवृक्षे । प सु । चन्द्र प्रभागुड्याम् । [रा नि व ६ ।

निकुम्भाख्यबीजम् । क्ली । जयपालबीजे ।

निकेतनः । पु । गन्धके । वै निघ ।

निकेतनः । पु । कलविङ्के । वै निघ । पलाण्डौ । श च ।

निकोचः (टः,ठः) (क) । पु । अङ्कोटवृक्षे । আঁকোড় গাছ । रा नि व ८ । श टी भ । च सू २७ अ । (टक) वृक्षभेदे । পেস্তা গাছ । वै निघ । [कृत ।

निखण्डिका । स्त्री । गुडूचीकन्दे । गुडूचि

निखर्व्वः । पु । वामने । हे च ।

निगड । पुं । धातुमारणबीजविशेषे । यथा— मधूकचोर पलाशबीज गुग्गुलु प्रत्येकं समं सैन्धवद्विगुणेन सह मर्द्दयित्वा विधेय । र चि २ अ ।

निगदः । त्रि । पुरातने । वा चि ७ अ ।

निगन्धिकः । पु । सुवर्णचम्पके । वै निघ ।

निगरः । पु । भोजने । रा नि व २० ।

निगरणम् । क्ली । भोजने । रा नि व २० । पु । गले । मे ।

निगारः । पु । भक्षणे । अम ।

निगालः । पु । गले । গলা । रा नि व १८ । अश्वस्य घण्टाबन्धसमीपस्थदेशे । ज द २ अ ।

निगालवान् । पु । अश्वे । अम । [उषा ।

निगु । पु । मनसि । त्रिका । मले । मूत्रे ।

निगूढ (क) । वनमुद्गे । हे च । त्रि । गुप्ते ।

निग्रह । पु । चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।

निग्रहस्थानम् । क्ली । भिषना वादमार्गज्ञानायमधिगन्तव्यपदविशेषे । "त्रिव्यक्तस्य वाक्यस्याज्ञानं परिषदि विज्ञानवत्याम् अननुयोज्यस्यानुयोगोऽनुयोज्यस्य चाननुयोग ।" च वि ८ अ ।

निघण्टिका । स्त्री । गुलञ्चकन्दे । तत्पर्याय,— गुलञ्चकन्द गुच्छालक्कन्द, वर्त्ताह्वकन्द । गुणा,—मधुर, शीतल, वृष्य तथा, दाहघ्न ।

निघण्टु । पु । अभिधाने, नामसंग्रहे । हे च ।

निघण्टुराज । पु । नरहरिकृतराजनिघण्टौ ।

निघस । पु । भक्षणे ।

निघ्न्व । पु । खुरे । वराहे । उषा । वायौ ।

निचयात्मक । त्रि । सान्निपातिके ।

निचिको । स्त्री । उत्तमाया गवि । প্রধান গাই । श टी भ ।

निचित । त्रि । सञ्चिते । व्याप्ते । हे च ।

निचुलः । पु, क्ली । हिज्जलवृक्षे । पसु । वेतसवृक्षे । रा नि व ९ । च सू २७ अ । जलवेतसे । मद व ५ । निचोले । পাছুড়ী । अम । निम्बवृक्षे । वै निघ ।

निचुलकम् । क्ली । हिज्जलफले । च द । शिरो अप चि ३ प्रमगव्यश्रुते । "विश्ताचिनिचुलानि च ।" निचोलके । हे च ।

निचुलबीजम् । क्ली । हिज्जलबीजे । लक्ष्मी विलासरसे ।

निचोलकः । पु । कञ्चुलिकायाम् । কাঁচুলী । हे च ।

निण्डिला(का) । स्त्री । त्रिवृतायां । वै निघ । कलायभेदे । তেওড়ী । श च ।

नितम्ब । पु । श्रोण्याम् । পাছা । रा नि व १८ । तटबृक्षे । रा नि व २ । स्कन्धे । मे ।

नितम्बिनी । स्त्री । नार्य्याम् ।

नित्यग । पु । वायुपि । "नित्य शरीर अविकलेन गच्छतीति ।" च सू १ अ ।

नित्यगति । पु । वायौ ।

नित्यनाथ । पु । रसरत्नाकरग्रन्थकारे ।

नित्ययुक् । त्रि । आमोचं चित्तानुसरणे, पदार्थानुसारिणि । च शा २ अ ।

नित्या । स्त्री । मनसादेव्याम । तन्त्रम ।

निदम् । क्ली । विषे । श च ।

निदग्धु । पु । मनुष्ये । श च ।

निदर्शनम् । क्ली । दृष्टान्तेनाथ प्रसाध्यते यत्र तत् । सु उ ६५ अ ।

निदाघ (काल) । पु । ग्रीष्मकाले । स च ज्यैष्ठाषाढौ, वैशाखज्यैष्ठौ वा । अम ।

निदानम् । क्ली । रोगनिर्णये । विश्व । रोगलक्षणे । रा नि व २० । रोगहेतौ, कारणे । तच्च त्रिविधम् विप्रकृष्टसन्निकृष्टभेदेन । तयो विप्रकृष्ट विरुद्धाहारादि । सन्निकृष्ट वातादि । मा नि ।

निदानार्थकर । पु । रोगजनके । मा नि ।

निदिग्धा । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ । एलायां । श च ।

निदिग्धिका । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । रा नि

४४। चद सन्निपातज्व चि विपर्ययाायछते। "तायमाणा निदिग्धिका।" एलायाम्। श च।

निदिग्धिकागणः। पु। स्वल्पपञ्चमूले। अर्क चि।

निदिग्धिकादिः। पु। निदिग्धिकादिसिद्ध कषाये। कण्टकारी शुण्ठी गुडूची चेति। यथा—"निदिग्धिकानलारास्नावायमाणामृतायुतैः। मसूरविदलै क्वाथै।" चदया पि ज्व चि।

निदेशः। पु। भाजने। धरणि।

निद्रा। स्त्री। स्वापे। घुमान। तत्पर्य्याय,— शयन, स्वाप, स्वप्न, संवेश, सवेश, सुप्ति, स्वपन। तत्कारणम्—"तम कफाभ्या निद्रा स्यात्।" शार्ङ्ग। सा च वैष्णवी मायेत्युच्यते। यदा चैतन्यवहा शिरा प्रति तमोगुणप्रधान कफ शिरा रुणद्धि, तदा घोरनिद्रा जायते। तदा च ज्ञानाभावो भवति। सा च प्रलयकालिकीत्युच्यते मूर्च्छा। निद्रा विधा तामसी स्वाभाविकी वैकारिकी चेति। सु शा ४ष। निद्राया विधिनिषेधौ—"दिवा स्वप्नं न कुर्व्वीत यतोऽसौ स्यात्कफावहः। ग्रीष्मवर्ज्जेषु कालेषु दिवास्वापो निषिध्यते। उचितो हि दिवास्वापो नित्य येषां शरीरिणाम्। वातादय प्रकुप्यन्ति तेषामस्वपतां दिवा। व्यायामप्रमदाध्ववाहनरतान् क्लान्तानतीसारिण, शूलश्वासवत स्तृषापरिगतान् हिक्कामरुत्पीडितान्। क्षीणान् क्षीणकफान् शिशून् मदहतान् वृद्धान् रसाजीर्णिन रात्रौ जागरिणस्तथा निरशनान् काम दिवा स्वापयेत्॥" भा। "दिवा वा यदि वा रात्रौ निद्रा स्वाभोक्षता तु यैः। न तेषां स्वपतां दोषो जायतां चोपजायते॥" सु शा ४ष। उपयुक्तकाले निद्रा गुणा—"निद्रा तु सेविता काले धातुसाम्यमतन्द्रिताम्। पुष्टिवर्णबलोत्साहानग्निदीप्तिं करोति च।" राज ५प।

निद्राकरम्। क्ली। सुनिषण्णकशाके। प गु।

निद्रागौरवम्। क्ली। निद्राबाहुल्ये। मा नि।

निद्रानाश। पुं। अनिद्रायाम्। मा नि।

निद्रारि। पु। नेपालनिम्बे। चिरेतो। रा नि व ६।

निद्रालु। पुं। वनवर्त्तिकायाम्। वा वाबुई। वार्त्ताकौ। रा नि व १०। नलोमासनकद्दस्य। श च।

निद्रासञ्जननम्। क्ली। श्लेष्मणि। श मा।

निधनम्। क्ली। मरणे। अम। पु। वधकारायाम्। [रा नि व ६।

निधमनः। पु। निम्बवृक्षे। निम् गाछ।

निधायकः। पु। एरण्डवृक्षे।

निधि। पुं। नलिकायाम्। नालुको। रा नि व १२। जीवकौषधौ। श च।

निधुवनम्। क्ली। सुरते। अम।

निध्यानम्। क्ली। दर्शने। अम।

निनन्दु। स्त्री। मृतवत्सायाम्। है च।

निन्द(न्द्य)तमः। त्रि। निन्दितहस्ते। श र।

निपः। पुं। कदम्बवृक्षे। श च। कलशे। अम।

निपाकः। पु। रन्धने, पाके। श र।

निपानम्। क्ली। दोहनभाण्डे। त्रिका। कूपसमीपे शिलादिबद्धे कूपोद्धृताम्बुस्थाने। भ।

निपुणः। पु। चिकित्सके। सु नि १६श।

निफला। स्त्री। ज्योतिष्मतीलतायाम्। नली कट्की। भा।

निफालनम्। क्ली। दर्शने। वै निघ।

निफेनम्। क्ली। अहिफेने। रा नि व ६।

निबन्धः। पु। मलमूत्ररोधरोगे, आनाहे। हे च। निम्बवृक्षे। शटा।

निबन्धनम्। क्ली। हेतौ। भा।

निभालनम्। क्ली। दर्शने। त्रिका।

निमज्जथु। पु। शयने। निद्रायां। वै निघ।

निमज्जनम्। क्ली। स्नाने, अवगाहने। वै निघ। [वा चि ७ष।

निमर्द्दकः। पु। मांसस्य विविधव्यञ्जनप्रकारे।

निमित्त(क)म्। क्ली। हेतौ। मा नि, चिह्ने। अम। (काम) चुम्बने। श मा।

निमित्तकृत्। पुं। काके। रा नि व १९।

निमोल, (नम्)। पुं,क्ली (नम्)। निमेषे। हे च।

निमेष। पु। नेत्रवर्त्मगतरोगभेदे। यथा— "निमेषणी शिरा वायु प्रविष्टो वर्त्मसंश्रया। चालयेदति वर्त्मानि निमेष स गदो मत॥" सु उ३ष। निमिषे। पलक्। श र।

निमेषरुक् । पु । खद्योते । त्रिका ।

निम्नगम् । क्लो । जले । रा नि व १४ ।

निम्ब (क) । पु । (Melia azadirach ta Syn Azadirachta Indica) स्वनाम ख्यातवृक्षे । निम् गाछ । हि निम् । म निंब, लिम्ब । क बेउ । ते येपचेट्टु । ता वेप्पमरम । तत्पर्य्याय,—अरिष्ट, सर्व्वतोभद्र, हिङ्गुनिर्य्यास, मालक, पिचुमर्द्द, पक्वकृत्, पूयारि, छर्द्दन, अरिष्टपादप, पूकमालक, काटक, विवस्व, निम्बक, कैटर्य्य, वरत्वच, छर्दिघ्न, प्रभद्र, पारिभद्रक, काकफल, कीटेष्ट, नेता, सुमना विशीर्णपर्ण यवनेष्ट, पीतसारक, शीत, राजभद्रक । गुणा—शीत तिक्त व्रणकृमिवमि शोफघ्न शैत्यघ्न बहुविषपित्तघ्न विशेषतो हृदय विदाहशान्तिकारक । रा नि व ९ । तत्फल गुणा—रसे तिक्त पाके कटु भेदन स्निग्ध लघु उष्ण कुष्ठघ्न गुल्मार्श कृमिमेहघ्नञ्च । भा । "दूर्व्वामल्लानिम्बवासात्मगुप्ता ।" वा सू १५ आरग्वधादि । खर्ज्जूरवृक्ष । तालीशपत्रे । मारिषे । पलाण्डौ । हस्तमूलके । रा नि व २३ ।

निम्बतरु । पु । पारिभद्रवृक्ष । रा नि व ८ । निम्बवृक्ष । मन्दारवृक्ष । अम ।

निम्बतैलम् । क्लो । निम्बफलोत्थतैल । निम्-ফলের তৈল । गुणा—कटूष्णकृमिकुष्ठकफघ्नञ्च । रा नि व १५ ।

निम्बपञ्चकम् । क्लो । पञ्चनिम्बे । रा नि व २२ ।

निम्बपत्रम् । क्लो । प्रसिद्ध, रक्तपित्ते हितम् । निमपाता । शिरोरोगादिषु खादनीय । गुणा —"निम्बपत्र स्मृत नेत्र्य कृमिपित्तविषप्रणुत् । वातलङ्कटुपाकञ्च सर्व्वारोचककुष्ठनुत् ॥" भा । च द अष्टाङ्गधूपे ।

निम्बप्रसव । पु । निम्बफले । वा चि २ अ ।

निम्बरक । पु । महानिम्बे । महानिम् ।

निम्बबीज । पु । राजादनीवृक्षे । क्षीरी गाछ । रा नि व ११ । क्लो । निम्बस्य बीजे ।

निम्बु (म्बू) (क) । पु । (Citrus medica Var acida) अम्लजम्बीरवृक्ष । टक लेबुर गाछ, कागजी लेबु । म निंबे । क निंबू । तत्पर्य्याय,—अम्लजम्बीर, वह्नि, दीप्त, वह्निबीज, अम्लसार, दन्ताघात, शोधन, अनुमारी, निम्बू, रोचनम् । गुणा—फलमम्लरस कटूष्ण गुल्मामवातहरम् पाचन चक्षुष्य काम कफकण्ठच्छर्द्दिहर । पक्वमतीवरुच्यम् । रा नि व ११ । निम्बूकमम्ल वातघ्न दीपन पाचन लघु कृमिघ्न तीक्ष्णमुदरग्रहघ्न शूल हितं रोचन मन्दाग्नौ बद्धगुदे च हितम् । भा । "निम्बूकं कृमिसमूह नाशनं तीक्ष्णमुष्णमुदरग्रहापहम् । वातपित्तकफशूलिनां हित नष्टधान्यरुचिरोचनम्परम् ॥ त्रिदोषवह्निक्षयवातपीडितानां विषार्त्तानाञ्च सदा विशूचिकानां । मलग्रहे बद्धगुदे हितञ्च विसूचिकायां मुनयो वदन्ति ॥" अत्रि १७ अ ।

निम्बुकपानकम् । क्लो । निम्बूरसकृतप्रपानके । লেবুর শর্বৎ । निम्बूरस १ भ शर्करोदक ६ भ लवङ्गमरिचचूर्ण सम्मिश्य कृते पानके । भा ।

नियत । पु । गन्धके । रसाल वसन्ततिलक रसे ।

नियमन । पु । निम्बवृक्षे । वै निघ । क्लो । रसस्य संस्कारविशेषे । See पारद ।

नियामकगण । पु । रसनियामकद्रव्य समूहे । यथा—"सर्पाक्षीवनकर्कोटी कञ्चुकी यम चिञ्चिका । लताकरी शङ्खपुष्पी शरपुङ्खा पुनर्नवा । मूषापर्णी च मत्स्याक्षी ब्रह्मदण्डी शिखण्डिनी । अनन्ता काकजङ्घा च काकमाची च पातिका । विष्णुक्रान्ता सहचरा सहदेवी महाबला । बला नागबला मूर्व्वा चक्रमर्द्द कारवल्ली । पाठा तामलकी मोखी नालिनी पत्रचारिणी । चण्डा विषघ्नी गोजिह्वा कोकिलाक्षो वनध्यान । आखुपर्णी चोरिणी च त्रिपुटी मेषशृङ्गिका । कृष्णवर्णा च तुलसी सिद्धी च लिङ्गिनिका ॥" र सा स ।

नियोग । पु । इदमेव कर्त्तव्यमिति अवधारणे । यथा—पथ्यमेव भोक्तव्यम् । सु उ २५ अ ।

नियोद्धा । पु । कुक्कुटे । रा नि व १९ ।

निय्या । स्त्री । सन्तप्यमानमाने । पम ।

निरन्नता । स्त्री । उपवासे ।

निरशनम् । क्लो । अनशने । व्याक ।

निरसनम् । क्लो । निष्ठीवन । अम ।

निरसा । स्त्री । निःश्रेणिकावृक्ष । रा नि व ८ ।

निरातङ्क । त्रि । रोगमुक्ते । रा नि व २० ।

निरापशालि । पु । कलमप्रभृति ग्रैष्म-सद्धानशालिधान्यविशेष । निर्जलक्षेत्रज हैम

स्तिक धान्य । मं रूपशालि । क तुरुनेल् । गुणा —मधुर स्निग्ध शीतल पित्तदाहघ्न त्रिदोषघ्न रुच्य' पथ्य सर्व्वरोगघ्न । रा नि व १६ ।

निरामज्वरः । पुं । पक्वज्वरे । लक्षण— "क्षुत्क्षामता लघुत्वञ्च गात्राणां ज्वरमार्द्दवम् । दोषप्रवृत्तिरष्टाहो निरामज्वरलक्षणम् ॥" मा नि ।

निरामय. । पुं । शूकरे । श मा । वनच्छागे । मे । त्रि । रोगमुक्ते । रा नि व २० ।

निरामालु' । पुं । कपित्थवृक्षे । श च ।

निरालकः । समुद्रस्थमत्स्यभेद ।

निरालम्बा । स्त्री । आकाशमांसी । स्पृक्का जटामांसी । रा नि व १२ ।

निरिन्द्रिय । त्रि । इन्द्रियशून्ये । [६ष ।

निरीह. । त्रि । निश्चेष्टे । निर्व्यापारे । भा वि

निरुत्थ (स्थित) । त्रि । मृते । र सा स ।

निरुत्थीकरणम् । क्ली । मृतलोहस्य मित्र पञ्चकादिभि पाकेन मारणं । "भस्मसूतसमं लौहं पक्वञ्च मित्रपञ्चकैः । यदीव स्यान्निरुत्थञ्च सेव्यं रक्तिचतुष्टयम् ॥" मतान्तरं यथा—"गोघृतद्रव्यकं लौहं तप्तखल्वे विमर्द्दयेत् । दिनैकहन्यकाटावे- दृढा गजपुटे पचेत् । इत्येव सर्व्वलोहानां कथञ्च स्यान्निरुत्थितम् ॥" र सा स ।

निरुद्धगुदः (पायु) । पुं । तन्नामकक्षुद्र रोगे । लक्षणादि यथा—"वेगसन्धारणाद्वायुर्विहतो गुदमाश्रितः । निरुणद्धि महत् स्रोत सूक्ष्मद्वारं करोति च ॥ मार्गस्य सौक्ष्म्यात् कृच्छ्रेण पुरीष तस्य गच्छति । सन्निरुद्धगुद व्याधिमेन विद्यात् सुदुस्तरम् ॥" सु नि १३ष ।

निरुद्धप्रक(का)श । पु । मेढ्रजक्षुद्ररोग विशेषे । लक्षण— वातोपसृष्टमेढ्रस्तु चर्म्म संश्रयते मणिम् । मणिश्चर्म्मोपनद्धस्तु मूत्रस्रोतो रुणद्धि च । निरुद्धप्रकशे तस्मिन्मन्दधारमवेदनम् ॥ सु नि १३ष । [ष ।

निरुद्धमणि । पुं । निरुद्धप्रकशे । भा उ ३३

निरुपम. । पु । गौधेरकजातिभेदे । गोधासाप विशेष । ६ष ।

निरूह. । पु । वस्तिविशेषे । "कषायक्षीरतैलैर्यो निरूह स निगद्यते ।" सा को । तत्र परिमाण —कफे ११ तो पित्ते ८ तो वाते च ६ तो ग्राह्यम् । वङ्गसेनमधुमोय ३।४।६ पलानि यथाक्रम कफपित्तवातेषु दापयेत् । तथा कल्कस्य २ भ स्नेहस्य २ तो । रसक्षीराम्लमूत्राणाञ्च एकैक पल ग्राह्यम् । इति निरूहवस्तिकल्कमात्रा श्रेया । मं निरु ह व ति स्त्रीनवेगमदोदरक्षमन प्ल्य न, त्वग्विकिलुनपुनेमयापनयूनरघनिशीतर बलिभेदन वस्था । तेषां लक्षणानि तत्पर्य्याय शब्दादि । भा । तत्र कालादि—"श्रुत्वान्न जीर्णतमं ततोऽपराह्ने निरूहयेत् । मध्याह्ने किञ्चि दावर्ते प्रयुक्तं बलिभङ्गले । अभ्यक्तस्वेदितोत्सृष्ट मल नातिबुभुक्षितम् । मधुस्नेहकल्काख्यकषाया वापत क्रमात् त्रीणि षट् द्वे दश त्रीणि पलान्य निलरोगिणां । पित्ते चत्वारि चत्वारि द्वे द्विपद चतुष्टयम् । षट् त्रीणि द्वे दश त्रीणि कफे चापि निरूहणम् ॥" च द ।

निरोध । पुं । नाशे । रोधे । मे ।

निरोप्यशालिः । पु । वापितशाली । रोना धान । गुणा —लघव शीघ्रपाका गुणोत्तरा विदा हिन दोषघ्ना बल्या मूत्रवर्द्धनाय । रा नि व १६ ।

निर्ऋति. । स्त्री । बालस्य तन्नामकमारकाग्रह विशेष । बालग्रहविशेष । यथा दशम दिने मासि वर्षे वा बाल्ना गृह्यते । तत्र तस्य ज्वरगात्रोद्वेगनादि भवति । च द बालरोग चि ।

निर्गन्धपुष्पी । स्त्री । शाल्मलिवृक्षे । श च ।

निर्गुण्ठी (ण्डी) । स्त्री । (Vitex negundo) स्वनामख्यातवृक्षे, सिन्धुवारवृक्षे । निशिन्दा गाछ । हिं सेउड़ीसम्भालु, निर्गुण्डी । म लिङ्गुर । तें नाविलिचेट्टु, तेलव । वम् कटरि । ता नोच्चि । दा सान्वालि । फा सिस्वान् । गुर्ज नगोड़ । कोङ्कणी निगुड सेन्दुवार इति च । तत्पर्य्याया,—सिन्धु, सिन्धुक, इन्द्रसुरिष, इन्द्रसुरस, निगुण्डी, इन्द्राणिका, इन्द्राणी, सिन्दुक, सिन्दुवारिका, पौलोमी, शक्राणी, कासनाशिनी, सुरसा, पक्वपुष्पक, विसुन्धक, सुरस, सिन्दुवारित, स्थिरसाधनक, अनन्त, सिद्धक, अर्थसिद्धक । भा । सा चतुर्धा—श्वेता नीला आरण्या कत्तरी चेति । श्वेतपुष्पागुणा — "निर्गुण्डी कटुका तिक्ता रुक्षा चोष्णा कषायका । स्मृतिप्रदा नेत्रहिता केश्या लघ्वग्निदीपनी । मेध्या वल्या च सम्प्रोक्ता गुदवातक्षयापहा । सन्निपातञ्च वातञ्च शोफश्लेष्मकृमींस्तथा । कुष्ठकफ अरुच श्वेता गुल्मकण्डूरुज तथा । विष शलवातविष ज्वर मेदो-

कर्णं तथा। गण्डीर्ष प्रतिश्यायञ्च श्वासञ्च नाशयेत्। पित्तनाशकरी शीता पर्णमस्या लघु स्मृतम्। कृमिनाशकरं शीतं ॥" नीलपुष्पा गुणा—"शीता निर्गुण्डिका तिक्ता तथा चोष्णा कटुः स्मृता। आध्मानवातमन्दाग्निं श्वासञ्च कफ हरेत्। वातनाशकरी शीता ॥" वै द्रव्यगुण। रा नि व ४। कफारीगुणा—निर्गुण्डी कफरीघ्ना कटुः तिक्ता कफापहा। वातञ्च शूलञ्च कण्डु कुष्ठञ्च नाशयेत् ॥ चारुस्थायी श्वेत सपर्णी गुणा—शीता चारुनिर्गुण्डी पथ्या पित्तज्वरं हरेत्। विषञ्च गण्डीवांश्च नाशयेच्च कारिणी। पत्रशाखास्तु कटुकषायतिदोषनिकरं लघु। कृमीन् कफञ्च वातञ्च नाशयेत् ॥ पुष्पशाखा कटु चोष्ण तिक्तकृमिकफापहम्। शोथं गुल्मञ्च वातञ्च कुष्ठं शोथञ्च नाशयेत्। सर्वेनाशकशीतदन्तुर्चैव विनाशयेत् ॥" वै द्रव्यगुण। See सिन्दुवार। नीलनिर्गुण्ड्यां। रा नि व ४। सु सू ३७ च। नीलशेफालिकायां। श र।

निर्घात। पु। अस्त्रविशेषे।

निर्घातनम्। क्लो। क्षतर्षेतस्य विघात्य शल्यो हरणाद्वै कर्म्माणि। सु सू ७ च।

निर्जर। त्रि। जरारहिते। क्लो। सुधायाम्। श र।

निर्जरसर्षप। पु। देवसर्षपे। रा नि व ८।

निर्जरा। स्त्री। गुडूच्यां। तालपर्ण्यां। मूर्ग्वां। मे।

निर्झर। पुं। गजे। शंठौ। श र। तथा नद्ये। मे। शैलनिःसृत जलप्रवाहे। अप्रणी। तत्पर्य्याया,—झर निझरी, झरा, झरी। तज्जलगुणा,—मधुर, पथ्य, अग्निदीपन, कफघ्न।

निर्झरिणी (री)। स्त्री। नद्याम्।

निर्णायनम्। क्लो। गजापाङ्गे। श र।

निर्णेजक। पुं। रजके। अम।

निर्णेजनम्। क्लो। क्षालने। धावने।

निर्दरम्। क्लो। तक्रसारे, तक्रनिर्यासे। मे।

निर्दहन। पु। भल्लातकवृक्षे। क्लो। तद्वीजे। रा नि व ११।

निर्दहनी। स्त्री। मूर्व्वायाम्। मूर्ग्वा। र मा। च द ग्रन्थ चि। "तथामयां निदहनीच–।"

निर्दिग्ध:। त्रि। बलवति, मांसले। हे च।

निर्देश। पु। विस्तरवचने। यथा—"शारीरमागन्तु चेति।" सु उ ६५ च।

निर्भर्त्सनम् (ना)। क्लो, स्त्री। अलक्तके, लाक्षायाम्। रा नि व ६।

निर्भिन्नचिर्भिट। पुं। फुटिकायां। श चि।

निर्भुग्न। त्रि। विस्फारिते। मा नि।

निर्म्म(र्म्म)ध्वा(ध्या)। स्त्री। नलिकानामगन्ध द्रव्ये। रा नि व १२।

निर्मलम्। क्लो। कतकफले। निर्मलीका। अभ्रके। मे। त्रि। पवित्रे।

निर्म्मलोपल। पु। स्फटिके। रा नि व १३।

निर्माल्यम्। क्लो। शिवनिर्माल्ये। च द उन्मा चि। देवोच्छिष्टद्रव्ये। पुराणम्। [वि १२।

निर्माल्या। स्त्री। स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये। रा नि

निर्मोट। पु। वनस्पतिविशेषे। शिका। खपरे। थांगन्न। हारा।

निर्म्मोक। पु। सर्पकञ्चुके। सांपेर खोलश। भा म ४ भ गर्भचि।

निर्याणम्। क्लो। गजापाङ्गदेशे। हे च।

निर्यातनम्। क्लो। मारणे। हे च।

निर्यास (क)। पु। तरुक्षीरे। गाछेर आठा। वल्कले। छाल। र मा। कषाये, क्काथे। श मा। लाक्षायाम्। वै निघ।

निर्या(सि)सी (सिन्)। पु। शाखोटकवृक्षे। प मु।

निर्व्यूष। पु। निर्यासे। श मा।

निर्व्यूह। पु। शिम्बीधान्यक्वाथे। क्वाथविशेष। र मा। प प्र १ ख। "शिम्बीधान्यकृत सोऽ निर्व्यूह इति सञ्ज्ञित।" अ ह सु। निर्यासे। आठा। अम।

निर्लोहम्। क्लो। बोलनामगन्धद्रव्ये। धुन्धाशाली। रा नि व ६। व्याघ्रनखे। नखी। वै निघ। [वै निघ।

निर्व्व(र्वं)यनी। स्त्री। अहिनिर्मोके। हे च।

निर्व्वचनम्। क्लो। निश्चितवचने। यथा—"आयुर्विद्यतेऽस्मिन्निति आयुर्वेद।" सु उ ६५ च।

निर्व्रीपथः । त्रि । दीपथ । मागने । वाणि ष्ष । [शर्पं ।

निर्विषः । पु । जलसर्पं । वे निष । विषहीन

निर्व्विषा (षी) । स्त्री । (Curcuma zedoaria) केदारदेशीयप्रसीषधविशेष । निर्व्विषी घास । निर्विषा इति महाराष्ट्रे प्रसिद्ध । तत्पर्य्याया,—अपविषा निर्व्विषी, विषहा, विषापहा, विषहन्त्री, विषाभावा, अविषा, विषवैरिणी । गुणा—कटु शीता कफ वातरक्तघ्नी बहुविषघ्नी व्रणरोपणी च । रा नि व ६ ।

निर्वीजा । स्त्री । काकलीद्राक्षायां । किसमिस । रा नि व ११ ।

निर्वृत्ति । स्त्री । उत्पत्तौ । निष्पादे । "निर्वृत्तिरामयस्यासौ ।" मा पनि ।

निर्वेधिम । पु । सवणमकर्णबन्धनाकृतौ । "स च पौठौवमपालि उभयत चीयपुत्रिका श्रित ।" सु सू १६ष ।

निर्वेष्टनम् । क्ली । नाडीचीरे । हारा ।

निर्व्यथनम् । क्ली । छिद्रे । अम ।

निर्हार । पु । मलमूत्रत्यागमवने । आह्निक तत्त्वम् । निर्हरणे, अन्त्यादुत्पाटने । भ ।

निर्हारगृह(स्थान)म् । क्ली । निर्हारभवने । पायखाना । मलोत्पाटनगृहे । स्मृति ।

निर्हारी (इन्) । त्रि । दूरगामिगन्धे । अम ।

निर्लिम्पा । स्त्री । दोहनभाण्डे । स्तोगवि । [च । त्रिका ।

निवन्धः । पुं । अश्वस्य ककुदसभागे । अ द ४

निवातम् । क्ली । वाताभावे । गुणा—"निवात मायुषे सत्यमारोग्याय च सर्व्वदा ।" सु चि २४च ।

निवृत्तमङ्गम् । क्ली । गुह्यरोगभेद । निरा माद यथा— विमर्दनादिदुष्टेन वायुना चर्म्म मेद्रजम । निवर्त्तते सवन्दाह क्वचिपाकञ्च गच्छति । पिण्डितं ग्रथित चर्म्म तत्प्रलम्बमधोमणे । निवृत्त तच्च सकफण्डु काठिन्यमपि तत् ।" वा उ ३२ष ।

निशल्या । स्त्री । दन्तदन्तीवृक्षे । रा नि व ६ ।

निशा । स्त्री । हरिद्रायाम् । च सु । रा नि व ६ । आमहरिद्रायाम् । भा सुवर्ण ताला मादि चूर्णे । दारुहरिद्रायाम् । रात्रौ ।

निशाकर । पुं । कुक्कुट । अ र ।

निशाख्या । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

निशाचरः । पु । चोरकनामगन्धद्रव्ये । अथ गन्धिपर्ण्णमिव भेद । भटेउर इति नेपालदेश प्रसिद्ध । रा नि व १० । पेचके । शृगाले । सर्पे । अ र । ग्रन्थिपर्णे ।

निशाचरी । स्त्री । केशिनीनामगन्धद्रव्ये । जटा ।

निशाटः । पु । पेचके । वैद्य ।

निशाटकः । पु । गुग्गुलौ । रा नि व १२ ।

निशाटन. । पुं । पेचके । हला ।

निशाणशिला (लिका) (णी) । स्त्री । अणिमितचुरादिकुनिशापाषाणे मापवर्णेन्द्रयणुनादिक शिलायाम् । शूर्पनिकन शिल । सु सू ८ष ।

निशादर्शी (इन्) । पु । पेचकपक्षिणि ।

निशादिः । पु । हरिद्रादिगणे । वा उ १ष ।

निशाद्वयम् । क्ली । हरिद्रा दारुहरिद्रा च । वा सु १५।४२ सुस्तादिव । "द्विनिशा द्वितिका ।"

निशान्तम् । क्ली । प्रातःकाले । गृहे ।

निशान्धः । त्रि । रात्र्यन्धे । रातकाणा । स्त्री । जतुकालतायाम् । रा नि व ३ ।

निशापतिः । पु । कर्पूरे । अम । चन्द्रे ।

निशापुष्पम् । क्ली । उत्पले । शुनि फूल । रा नि व १० । [अ च ।

निशाभङ्गा । स्त्री । दुग्धपुच्छाम् । दुधरेगा ।

निशामृषा । स्त्री । अन्धमूषायां । रस र हिका नि ।

निशामृग । पु । शृगाले । अ र ।

निशालौहम् । क्ली । पाण्डरोगे लौहम् । लौहचूर्णं निशायुग्म त्रिफला रोहिणीयुतम् । प्रलिह्य मधुमर्द्दाभ्यां कामलावान्सुखी भवेत् ॥' र सा स ।

निशावन । पु । शणवृक्षे । रा नि व ४ ।

निशावेदी (इन्) । पुं । कुक्कुटे । हाच ।

निशाह्वस । पु । कुन्दपुष्पे । त्रिका ।

निशाह्वासा । स्त्री । शेफालिकायाम् ।

निशाह्वा । स्त्री । हरिद्रायाम् । अम । मालवदेशप्रसिद्ध जतुकाख्यलतायाम् ।

निशिकान्द । पु । मालाख । कालिरोदनरोगे । "सु ... मासौ हरिद्रा विल्वपत्रक । मनि ...

गुणोदर्न धूमात् निगिरुन्तीऽसि मो मियो ॥" रसरत्नाकरे ।

निशितम् । क्ली । तीक्ष्णलौहे । रा नि व १३ ।

निशिपुष्पा (ष्पिका) (ष्पी) । स्त्री । शेफालिकायाम् । त्रिका । श र ।

निशुम्भनम् । क्ली । मारणे । हला ।

निशैत: । पुं । बकपक्षिणि । त्रिका ।

निश्रोता । स्त्री । श्वेतत्रिवृति । त्रिवृति । तेउडी । वै निघ २भ यचि ग्रहण्यादिगुटी ।

निश्चला । स्त्री । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ । पृथिव्याम् ।

निश्चलाङ्ग । पुं । बके । रा नि व १९ ।

निश्चारक । पुं । पुरीषस्रावपर्य्याये प्रवाहिकाभिदे । मे । सियो प्रवाहिका चि श्रीकण्ठ । "प्रवाहिकेति सा ख्याता कैश्चिन्निश्चारकस्तु स ।" पराशर कल्पद्रुम । [त्रिका ।

निश्चक्कणम् । क्ली । दन्तघाते । दन्तकर्षण ।

निश्वास । पुं । श्वासनिर्गमे । बहिर्मुखश्वासे । हेच ।

निश्वासक । पुं । वायौ ।

निषङ्गथि । पुं । रथविशेषे । स्कन्धे । उणा ।

निषण्णकम् । क्ली । आसने । सुनिषण्णशाके । श र ।

निषद्वर । पुं । कर्द्दमे ।

निषादग्रह: । पुं । ग्रहविशेषे । तदाविष्टस्य लक्षण यथा—"रक्तोला काष्ठलोष्ट्रादि भ्रमन्त चौरवासस । नग्न धावन्तमुत्क्षात् दृष्टविभूषण । श्मशानशून्य शतन रथ्योत्कटमसेवित । तिलान्नमद्य मांसस्य सतत भक्षणोद्यत । निषादाधिष्ठित विद्यात् वदन्ति पदुधाश्च ॥" वा उ ४ च ।

निषादी (दिन्) । पुं । हस्तिपके । अम ।

निषेक । पुं । सेके । गर्भाधान संस्कारे । भ ।

निषाद्ध (ढ) । पुं । कुक्कुटपक्षिणि ।

निष्क । पुं क्ली । स्वर्ण । माषचतुष्टये । पल । कर्षपरिमाणे । "चतुर्भिर्माषकैः शाण स निष्को टङ्क एव च ।" गोविन्दो परिभाषा । स्वर्णपले । स्वर्णकर्षे । हाटकशतोऽन्ने । हेच ।

निष्कण्ठ । पुं । बरुणवृक्षे । शच ।

निष्कल । त्रि । वीर्य्यहीने । मे ।

निष्कला (ली) । स्त्री । वृद्धायाम् । रा नि व १८ । निवृत्तरजस्कायाम् । अमर ।

निष्कुट । पुं । गृहसन्निहितनिकुञ्जे । गृहारामे । अम । [रा नि व ६ ।

निष्कुटि: । स्त्री । एलायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ।

निष्कुटी । स्त्री । स्थूलैलायाम् । भटीभ ।

निष्कुम्भ । पुं । दन्तीवृक्षे । भटी रा ।

निष्कुल । त्रि । त्वकशिरास्थिरहिते । सियो यत्र चि च्यवनप्राशे । पुं । तरुकोटरे । अम ।

निष्क्वाथ । पुं । मांसादिक्वाथे । हेच ।

निष्ठा । स्त्री । चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।

निष्ठानम् । क्ली । व्यञ्जने । अम ।

निष्ठीव । पुं । निष्ठीवने ।

निष्ठीवनम् । क्ली । मुखेन श्लेष्मादीनां वमने । थूथु फेला । च द सान्निपातज्व चि । "नस्य निष्ठीवनन्तथा ।" तत्पर्य्याया —निष्ठेव, निष्ठ्यूति, निष्ठेवन निष्ठ्यूता, निष्ठीव, निष्ठीर, निष्ठीविका । रा नि व ६ ।

निष्ठीविका । स्त्री । निष्ठीवने । च शा २८ ।

निष्ठेव (नम्) । पुं, क्ली । निष्ठीवने । अम ।

निष्पक्वम् । त्रि । क्वथिते । अम । अतिपक्व श्यामादौ । भ ।

निष्पत्रक (त्रिका) । पुं,स्त्री । करीरवृक्षे । गुणा —आध्मानकर कटूष्णकषाय कफकर श्वासवायुदोषकफशूलखर्जूव्रणघ्न । रा नि व ८ ।

निष्पत्राकृति । स्त्री । अतिपीडायाम् । अति वेदना । हेच ।

निष्पाव (क) । पुं । (Phaseolus radiatus) A sort of pulse शिम्बाम् । शिम । प सु । श्वेतशिम्बा । सादा सिम् । रमा । च द यक्ष्म चि । राजशिम्बीबीज । "निष्पावस्तु राजशिम्बीबीजं श्वेतासु श्वेताभ इत लोके । भा सम्बोधि । हि सेम्बासु । तं आमयद्, राजशिम्बि । वमा । तत्पर्य्याया —निष्पाव राजशिम्बी वल्लक, श्वेतशिम्बिक, निपाव । गुणा —वातलश्लेष्मकर गुरु सर विदाही हृद्य पक्वकफ शोफविषापह । भा सू । "निष्पावकणा भष्ट

नीलकेशी । स्त्री । नीलीक्षुपे । रा नि व ४ ।

नीलक्रान्ता । स्त्री । विष्णुक्रान्तायाम् । नील अपराजिता । रा नि व ५ ।

नीलक्रौञ्च । पुं । नीलवर्णक्रौञ्चपक्षिणि । नील बक । वै निघ । अस्य पर्य्याया,—नीलाङ्ग, दीर्घग्रीव, अतिजागर ।

नीलगिरिकर्णिका । स्त्री । नीलापराजितायाम् । रा नि व ३ ।

नीलगिरिजा । स्त्री । (Clitoria Ternatea) विष्णुक्रान्तायां । अपराजिता । द्विकर्णिकी । वन गोकर्णी । आस्फोतायाम् । शाणपुष्पी । कोयालम् ।

नीलङ्गुः । पु । कृमिविशेषे । कीटमात्रे । शृगाल । भ हिकी ।

नीलचर्म्म । क्ली । परूषकफले । रा नि व ११ ।

नीलच्छद । पुं । हेमपक्षखर्ज्जूरवृक्षे । वै निघ ।

नीलच्छविः । पु । कुक्कुभपक्षिणि । वै निघ ।

नीलजम् । क्ली । नीललौह । रा नि व १३ ।

नीलाझिण्टी । स्त्री । नीलपुष्पझिण्टीक्षुपे । नील झाँटी । रा नि व १० । See नीलाम्लान

नीलतरु । पु । नारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ ।

नीलताल । पु । तमालवृक्ष । तमाल गाछ । वै निघ । हिन्तालवृक्षे । रा नि व ९ ।

नीलतुत्थम् । क्ली । तुत्थभेदे । वै निघ रभ । चय चि गर्ड ज्वररस ।

नीलदूर्व्वा । स्त्री । हरितदूर्व्वायां । नील दूर्व्वा घास । सं नीलीहरियाली । क हसुगरूके । तैं हरितदूर्व्वाल । तत्पर्य्याया —हरिता, शाद्वली, श्यामा, शीता, शतपर्व्विका, अमृता, पूता, शतग्रन्थि, अनुष्णवल्लिका, शिवा, शिवेष्टा, मङ्गला, जया, भतवल्ली, शतमूली, महौषधी, विजया, गौरी, शान्ता, रुहा, अनन्ता, भार्गवी शतवीर्य्या, सहस्रवीर्य्या, शीतकुम्भी, शीतला वामिनी । गुणा —मधुरा तिक्ता शीतला रोचनी रक्तपित्ता तिसारघ्नी कफवातज्वरघ्नी च । रा नि व ८ । "कफपित्तारोगघ्नी दाहत्वगामयान् ।" भा ।

नीलद्रुम । पुं । नीलबीजासनवृक्षे । रा नि व ९ ।

नीलधातु । पुं । खटिकायां । नील खड़ि माटी । र मा । [रा नि व १ ।

नीलध्वज । पु । तमालवृक्षे । तमाल गाछ ।

नीलनिर्गुण्डी । स्त्री । (Gendarussa vulgaris Syn Justicia gendarussa.) नीलपुष्पसिन्धुवारवृक्षे । नील निसिन्दा । बङ्गः मादन । तैं नल्लवविल । वम् कालअडुलसा । हा कालिसुम्बालि । गुणा —कटूष्णा तिक्ता कषा कासघ्नी शूलश्लेष्मवायुप्रदराध्मानहरी । रा नि व ४ ।

नीलनिर्य्यासक । पु । नीलबीजासनवृक्षे । रा नि व ९ । See नीलबीज ।

नीलपङ्कम् । क्ली । कृष्णवर्णकर्द्दमे ।

नीलपङ्कजम् । क्ली । नीलकमले । नील पद्म । रा नि व १० ।

नीलपत्र । पुं । गुण्डतृणे । रा नि व ८ । नीलबीजासनवृक्ष । अश्मन्तवृक्षे । रा नि व ९ । दाड़िमवृक्ष । रा नि व ११ । क्ली । नीलपद्म । अच । [वै निघ ।

नीलपत्रा । स्त्री । भूजम्बूम् । वन जाम ।

नीलपत्रिका । स्त्री । नीलासनवृक्ष । नीलपत्र आसन गाछ । र मा । कृष्णशालमूल्याम् । वै निघ । [४ ।

नीलपत्री । स्त्री । क्षुद्रनीलीक्षुपे । रा नि व

नीलपद्मम् । क्ली । नीलकमले । नील पद्म । तत्पर्य्याया,—नीलाम्बुजन्म, नीलाब्ज, नीलोत्पल, नीलपङ्कज, नीलाब्ज । गुणा,—शीतल स्वादु, सुगन्धि, पित्तनाशि, रुच्य, रसायन, केशवर्द्धक, दद्रुदार्ढ्यकारि । रा नि व १० । [रा नि व ११ ।

नीलपर्णम् । क्ली । परूषकफल । फालसा ।

नीलपर्णी । स्त्री । विदारीकन्दे । र मा । घण्टाकर्ण । वै निघ ।

नीलपिच्छ । पुं । श्येनपक्षी । श्येन पाखी । रा नि व १९ ।

नीलपिण्डम् । क्ली । वज्रलौहे ।

नीलपिष्टोड्डी । स्त्री । क्षुद्रविशेष । पीठौड़ी दाल लोके । वै निघ । [कल्प ८४ ।

नीलपोत । पु । महाविषहयिकभेदे । सु

नीलपुनर्नवा । स्त्री । नीलदलपुनर्नवायाम् ।

हि नीलरक्तपड़ीया। सं कालीयधेष्ट। कं करियेरेकइ किलु, करिदगवलिसे। तत्पर्य्याया,— नीला, श्यामा, कृष्णाख्या, नीलवर्णाभू। गुणा— तिक्ता कटूष्णा रसायनी कर्णरोगपाण्डुश्वयथुश्वास वातघ्नी। रा नि व ५।

नीलपुष्प'। पु। नीलभृङ्गराजे। नीलभिण्टयाँ। रा नि व ४। विन्नलवृक्षे। कृष्णनिर्गुण्ड्याम्। वै निघ। क्ली। ग्रन्थिपर्णे। भा।

नीलपुष्पकः। पु। नीलनिर्गुण्डीवृक्षे। वै निघ।

नीलपुष्पा। स्त्री। अपराजितायाम्। प मु। विष्णुक्रान्तायाम्, नीलापराजितायाम्। रा नि व ३। नीलभिण्टीक्षुपे। नील झाँटी। रा नि व १०। See नीलाम्लान। ग्रन्थिपर्णाम्। कृष्णनिर्गुण्ड्याम्। नील्याम्। वै निघ।

नीलपुष्पिका (ष्पी)। स्त्री। नीलपुष्पाप राजितायाम्। नील अपराजिता। रा नि व ३। नीलवृक्षायाम्। नील बोणी। प मु। नील्याम्। रा नि व ४। अतसीक्षुपे। मसिनार गाछ। रा नि व १६। [वै निघ।

नीलपृष्ठ'। पु। मत्स्यविशेषे। रुई गाछ।

नीलपृष्ठा। स्त्री। नीलीवृक्षे। भा म १भ।

नीलपौर। पु। कृष्णेक्षौ। गुणा—वातकर कफपित्तघ्न कषाय विदाही च। भा। सु सू ४५ष।

नीलफला। स्त्री। जम्बूवृक्षे। जाम गाछ। रा नि व ११। वार्त्ताकुवृक्षे। वै निघ।

नीलभण्ट। पु। पियालवृक्षे। पियाशाल। प मु। See भण्ट। [वै निघ।

नीलभूमिमलक्षार। पु। खर्परधातौ।

नीलभृङ्गराज। पु। नीलपुष्पभृङ्गराजे। नील केशुरिया। हि भंगरिया। तत्पर्य्याया,— महाभृङ्ग, महानील, सुनीलक, नीलपुष्प, श्यामल। गुणा—तिक्तोष्ण चक्षुष्य केशरञ्जन कफामयशोफश्वित्रघ्न रसायनश्च। रा नि व ४। [भा।

नीलमकुष्ठ। पु। नीलवर्णमुद्गे। मकुष्ठ ११।

नीलमञ्जरी। स्त्री। नीलनिर्गुण्ड्याम्। वै निघ।

नीलमणि। पु। स्वनामख्यातमणौ। नील-वर्ण मणि। तत्पर्य्याय—सौरिनीलाश्मा, नीलोत्पल, तृणग्राही, महानील, सुनीलक। गुणा— तिक्तोष्ण कफपित्तवातघ्न धारणात शुभदश्च। रा नि व १३।

नीलमण्डलम्। क्ली। पद्मकफले। पु। तद्वृक्षे। फलसा। रा नि व ११।

नीलमयूर'। पु। मयूरभेदे। गुणा— "मिथाऽपि शीतलाश्च करोत्युत्पादन मिश्रौ। स बातलोऽतिबलकृत् पुन किञ्चिद्रसायन॥" अत्रि २१अ।

नीलमल्लिका। स्त्री। कपित्थवृक्षे। रा नि व ११। [वै निघ।

नीलमक्षिका। स्त्री। पृथुकृष्णमक्षिकायाम्।

नीलमाष'। पु। राजमाषे। बरबटी। प मु। कृष्णमाषे। काल कलाइ।

नीलमौलिक। पुं। स्वर्णाते। भ मा।

नीलमृत्तिका। स्त्री। कृष्णमृत्तिकायाम्। पुष्पकासीसे। रा नि व १३।

नीलमेहः। पु। पित्तजन्यमेहरोगे। अत्र रोगी सफेन स्वच्छ नीलञ्च मेहति। सु नि ६अ।

नीलयष्टिका। स्त्री। कृष्णेक्षौ। काजला ईक्षु। कृष्णकुटजे। वै निघ। [व १४।

नीलरत्न(क)म्। क्ली। नीलमणौ। रा नि

नीलराजा। स्त्री। नीलपुष्पराजायां। र मा।

नीलरूपकः। पुं। प्रक्षवृक्षे। वै निघ।

नीललोहम्। क्ली। वर्त्तलोहे, कृष्णलोहे। रा नि व १३।

नीललोहित'। पु। नीलरक्तमिश्रितवर्णे। बेगुने र‍ङ्।

नीललोहिता। स्त्री। भूजम्बूवृक्षे। मेटो जाम। श ब।

नीलवक्र। पु। नीलवर्णवके।

नीलवटी। स्त्री। नीलवट्याम्। नीलवडि। चि क्र क केशरञ्जने।

नीलवर्णम्। क्ली। रसाञ्जने। र मा। नील मूलके। पद्मकफले। वै निघ। [नि व ५।

नीलवर्णाभू। स्त्री। नीलपुनर्नवायाम्। रा

नीलवल्ली। स्त्री। बन्दायाम्। परगाछा।

नीलवल्ली। स्त्री। वन्दाके। बान्डा। र मा।

नीलबीजः । पु । स्वनामख्यातासनवृक्षे । नीलबीज आसनवृक्ष । स लोहितबीजा । क केचिन्न होने । गुणा —बीजकौ कटू शीतौ कषायौ कुष्ठघ्नौ सारकौ कण्डूदद्रुघ्नौ । तयोरसित श्रेष्ठ । रा नि व ९ ।

नीलवुह्ना । स्त्री । कृगलावलायाम् । नील वोणा । [पद्म ।

नीलवृन्ता । स्त्री । नीलवुह्नायाम् ।

नीलवृन्तकम् । क्ली । तृणकाष्ठे । तूले । रा नि व ९ ।

नीलवृषा । स्त्री । वार्त्ताकी । रा नि व ७ ।

नीलवृक्षः । पु । कोद्दणमालवयो स्वनामप्रसिद्धे वृक्षे । तत्पर्य्याया,—नील, वातारि, शीफलाग्रम, नरनामा, मखवृक्ष, मखालु, नरप्रिय । गुणा — 'नीलवृक्षस्तु कटुक कषायोष्णो लघुस्तथा । वातामयप्रशमनो नानाश्वयथुनाशन ॥' रा नि व ९ ।

नीलशिग्रु । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । रा नि व ७ ।

नीलशिम्बिका । स्त्री । शिम्बीभेदे । वै निघ ।

नीलशुक' । पु । महाविषवृश्चिकजातिभेदे । सु कल्प ८ अ । [वै निघ ।

नीलशोधनी । स्त्री । नील्याम् । नील ।

नीलषष्टिकः । पु । षष्टिकशालिविशेषे । नीलवर्ण सेटे धान । गुणे नीरषष्टिकाल्लिघि दून । रा नि व १६ । [याम् ।

नीलसन्ध्या । स्त्री । नीलपुष्पापराजितालता

नीलसस्यम् । क्ली । बाजरा इति ख्याते शस्ये । बाजरा । वै निघ ।

नीलसहाचर' । पु । नीलपुष्पझिण्ट्याम् । हि नीलपुष्पकटसरैया । भा म ४भ मखरी चि । "तुल्याहस नीलसहाचरन्तु ।" भैष ।

नीलसार. । पु । नीलबीजासनवृक्षे । रा नि व ९ । तिन्दुकवृक्षे ।

नीलसिन्दुकः (का) (वार) । पु, स्त्री । नीलनिर्गुण्ड्याम् । नील निशिन्दा । रा नि व ४ ।

नीलसिन्दुवार' । पुं । नीलवर्ण सिन्दुवार वृक्षे । नीलनिसिन्दा । हि नीलसिन्दु । तत्पर्य्याया, —सौगासहा, निर्गुण्डी, सिन्दुक, कपिका, भूतकेशी, इन्द्राणी, नीलिका, नीलनिर्गुण्डी । गुणा —कटु, उष्ण, तिक्त, कास श्लेष्मशोफहर, वाताभिष्यन्दराध्मानमाशी च ।

नीलस्यन्दा । स्त्री । नीलापराजितायाम् रा नि व ३ ।

नीला । स्त्री । नीलीवृक्षे । नकुल १५ अ । नील पुनर्नवायाम् । साखायाम् । रा नि व ५ । मक्षिकायाम् । कृष्णजीरके । वै निघ । तन्नामकाश नुगतमनाडय । तत्स्थान कण्डूनाशी भवत सु शा १७ । नीलमक्षिकायाम् । शब्द ।

नीलाख्य' । पु । नीलमणौ । वै निघ ।

नीलाङ्ग: । पु । नीलकीटपक्षिणि । पारावते वै निघ । सारसपक्षिणि । चाषपक्षिणि । रा नि व १९ ।

नीलाङ्गु. । पु, स्त्री । नीलचित्रकायाम् । हि क्रिमी । शब्द ।

नीलाञ्जनम् । क्ली । रसाञ्जने । तुत्थके । रा नि व १३ । सौवीराञ्जने । सपेद सुर्मा । इमा । गुणा —उष्ण रसायन तिक्त कटु शीघ्रघुव नेत्र रोगव्रणदाहघ्न भेदकच । रा नि व १३ । तच्छोधन —"नीलाञ्जन चूर्णयित्वा जम्बीरद्रवभावितं दिनैकमातपे शुद्धिर्भवेत्कार्येषु योजयेत् ॥" रसा स । [जामरुल । वै निघ

नीलाञ्जनच्छदा । स्त्री । जम्बूवृक्षे ।

नीलाञ्जना । स्त्री । जीवकवृक्षे । वै निघ ।

नीलाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जन्याम् । नील कापास । रा नि व ४ ।

नीलाण्डकः । पु । रोहितमत्स्ये । वै निघ ।

नीलाद्रिकर्णी । स्त्री । नीलापराजितायाम् । रा नि व ३ ।

नीलापराजिता । स्त्री । नीलपुष्पापराजितायाम् । नील अपराजिता । म नीलपुष्पी । क नीलगिरिकर्णिके । तत्पर्य्याय,—नीलपुष्पी, महानीली, नीलगिरिकर्णिका, गवादनी, व्यक्तगन्धा नीलसन्ध्या । गुणा —शीतला तिक्ता ज्वरदाहरक्तातिसारघ्नी विच्छर्दिकोन्मादमदभ्रम श्वासातिकासघ्नी चामाघ्नी च । रा नि व ३ ।

नीलाब्जम् । क्ली । नीलकमले । रा नि व १० ।

नीलाभ्रम् । क्ली । कृष्णाभ्रे । नील अभ्र । रा नि व १३ । See अभ्रकम् । [व ६ ।

नीलाम्बरम् । क्ली । तालीशपत्रे । रा नि

नीलाम्बुजम (न्म) । क्ली । नीलपद्मे । पद्म ।

नीलाम्लान । पु । नीलपुष्पभिण्टीक्षुपे । नील झाँटी । म काळाकोराण्ट । क करियगोरटे । गुणा —कटु तिक्त कफ वात शूलघ्न कण्डू कुष्ठ व्रणघ्न शोफत्वग्दोषघ्नश्च । रा नि व १० ।

नीलाम्ली । स्त्री । स्वनामख्यातफलवृक्ष । हि मनवुलगुड, कालीपिठोलि । म चक्रगन्धि । क वनियगिड । सा श्वेतनीलभेदेन द्विधा । गुणा —मधुरा रुक्षा कफवातहरी च । रा नि व ४ ।

नीलालि । पु । भ्रमरे ।

नीलालु । पु । नीलवर्णालुकविशेषे । नील आलु । म नीलालु । क करियगयेसु । तत्पर्य्यायौ,—असितालु, श्यामालुक । गुणा —मधुर शीत पित्तदाहश्रमघ्नश्च । रा नि व ७ ।

नीलाशी । स्त्री । नीलनिर्गुण्ड्याम् । वै निघ ।

नीलाश्मजम् । क्ली । तुत्थके । वै निघ ।

नीलाश्मा । पु । नीलमणौ । रा नि व १३ ।

नीलासन । पु । नीलवीजासनभेदे । पियाशालविशेष । तत्पर्य्याय,—नीलवीज, नील पत्र, सुनालक नीलद्रुम, नीलसार, नील निर्यासक । गुणा —कटु शीत कषाय कफकण्डू दद्रुघ्न सारकश्च । रा नि व ९ । [निघ ।

नीलाह्वा । स्त्री । कृष्णापराजितायाम् । वै

नीलाक्ष । पु । हंसे । वै निघ ।

नीलिका । स्त्री । रुक्मलौहे । विदूरीतिभाषा । नील्याम् । नील । रा नि व ४ । नीलनिर्गुण्ड्याम् । वर्त्तलौहे । रा नि व १३ । क्षुद्ररोगविशेषे । लक्षण —"कृष्णमेवंगुणं वर्णं गात्रे वा नीलिकां विदुः ।" मा नि । "शोकक्रोधादिकुपिताद्वातपित्तान्मुखे तनु । श्यामलं मण्डलं व्यङ्गं वक्त्रादन्यत्र नीलिका ॥" वा उ ३१ अ । लिङ्गनाशनामकपतितद्दृष्टिरोगे । भा । See काच । इन्दीवरालतायाम् । वङ्ग । कालनौहे । वै निघ । वातज्वरे । गजने ।

नीलिनी । स्त्री । नील्याम् । च सू २ अ । नीलवृक्षायाम् । रा नि व ४ । सु सू ३९ । शिरो धस्माविपक्षगन्धवति । "नीलिनीं कटुरोहिणीम् ।" च द ज्व चि । "नीलिनीमजगन्धाञ्च ।" नीलपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । वा सू १५ अ । "शुकाह्विनीनीलिनीमल्लिकानि ।" श्वेतमलायाम् । च द गुल्म चि । "सप्तला नीलिनी वचा ।" श्याम त्रिवृतायाम् । अ र । सिंहपिप्पल्याम् । वै निघ ।

नीलिनीफलम् । क्ली । नीलीवीजे । नीलगाछ वीज । सु सू ३८ ।

नीली । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । नील गाछ । रा नि व ४ । See चक्रिका । नीलवृक्षायाम् । नील बोणा । तत्पर्य्याय,—काला, क्लीतकिका, ग्रामीणा, मधुपर्णिका, रञ्जनी, श्रीफली, तुत्था, तूणी, दोला, नीलिनी, तूली, तूलिका, द्रोणिका, चलीका, कृतसला, मेघवर्णा, ग्रामणी, ग्रामिणी, नीलपुष्पिका, नीला, तूणी, द्रोणी, मेला, तुच्छा, नीलपत्री, राज्ञी, नीलिका, नीलपुष्पी काली, श्यामा, शोधनी, श्रीफला ग्राम्या, भद्रा, भार वाही, मोचा, कृष्णा, व्यञ्जनकेशी, महाफला, असिता, क्लीतनी, केशी, चारटिका, गन्धपुष्पा, श्याममलिका, रङ्गपत्री, महावला, स्थिररङ्गा, रङ्गपुष्पी, कालकेशी । गुणा —"नीलिनी रेचनी तिक्ता केश्या मोहभ्रमापहा । उष्णा हन्त्युदरप्लीह वातरक्तकफानिलान् । आमवातमुदावर्त्तं मन्दञ्च विषमुद्धतम् ।" भा । च द सन्निपातज्व चि चक्रदत्ताद्ये । 'नीली कम्पिल्लक त्रिवृत् ।" तन्नामकौषधी, यस्या चीर नील पुष्पञ्चापि नीलम् । या चानेकलताप्रतानवती भवति । च चि १ अ । नीलाञ्जनिकायां, शारदफलायां, सिंहपिप्पलीति डल्वण । सु चि १५ अ । कालाञ्जन्याम् । काल कार्पास । वा टी हेमा । श्रीफलिकायाम् । बेत गाछ । भद्रदारके । "नीलीतुत्थ लगेत्तच ।' "चूर्णं श्यामा दहन्नीली ।' सु सू ४४ ।

नीलीफलम् । क्ली । श्रीफले । सु चि १० अ ।

नीलीमाष । पु । राजमाषे । वरवटी ।

नीलीवृक्षाकृति । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । शरपुङ्खा, वन नील । वै निघ ।

नीलोत्पलम् । क्ली । (Nymphaea stellata or N Caerulea.) नीलकमल । नील पद्म, नीलोत्पल । नीलकुमुद । नील उत्पि । हि नीलोफर । म नीलोत्पल । क नैदलिनु । तै मनुकलुव । तत्पर्य्याय —उत्पलक, कुवलय, इन्दीवर, कन्दोत्थ, सौगन्धिक, सुगन्ध, कुड्मक, असितोत्पल, कन्दोट, इन्दिरालय, इन्दीवार, नीलपद्म । गुणा—अतिस्वादु शीतल सुरभि सुखकृत् पाके, तिक्त रक्तपित्तघ्नञ्च । रा नि व १ । "नीलोत्पलमतिस्वादु शीत सुखकर मतं । पाके-

शीतलिका सुरभि रक्तपित्तस्य नाशकम् ॥” द्रव्य गुण । चक्रपाणि । तस्य गुणाः—गुरु विष्टम्भि शीतलत्व । राज २प । पु । नीलमणौ ।

नीलोत्पलिनी (ली) । स्त्री । नीलकमलिन्यां । নীলপদ্মের ঝাড । कुमुदिन्यां । শুন্দী বা কুমুদফুলের ঝাড । रा नि व १० ।

नीलोदर । पु । महाविषदंशिकजातिभेदे । सु कल्पस्थ ।

नीलोपलः । पु । नीलमणौ । নীলকান্ত মণি । रा नि व,१२ ।

नीवरम् । क्ली । जले । वै निघ । पु । पङ्के ।

नीवारः । पु । Wild variety of Oryza sativa तृणधान्यविशेषे । উডি ধান । हिं तीन्नी । ते निवरिवट्टु । तत्पर्याय,—तृणधान्य, वनव्रीहि, अरण्यधान्य, सुनिधान्य, तृणोद्भव, अरण्यशालि । गुणाः—मधुर स्निग्ध लघु पवित्र पथ्यदत्व । रा नि व १६ । “नीवार शीतलो ग्राही पित्तघ्न कफवातकृत् । भा धा व । तदन्नगुणा—“नीवारभक्तो रुचिदो लघुर्दीपन-कृद्गुरु । वातकारी यक्ष्मकासश्लीहामयनाशन ॥” वै निघ । रक्तपित्ते हित । सि यो र पि चि । खण्डखाद्ये ।

नीवारतुण्डिका । स्त्री । नीवारे । উডি ধান । र मा ।

नीहारः । पुं । हिम । शिशिर । तत्पर्याया,—निहार, मिहिका, अवश्याय, तुषार, तुहिन, हिमं, प्रालेयं, महिका, खजलं, निशाजलम् । स च कफवातवर्द्धक । “शताधिक सनीहार मवियतनयिनुमान् । राज २प ।

नुत्तः । पुं । क्षुद्रपनसवृक्षे । लकुचवृक्षे । वै निघ ।

नूतनगुड । पु । अभिनवगुडे । নূতন গুড । गुणा—दाहघ्न तापघ्न रसनेन्द्रियतर्पण शीत सुमधुरत्व । रा नि व १४ ।

नूद । पु । ब्रह्मदारुवृक्षे, अश्वत्थभेदे । गर्गा अश्वत्थ । अम ।

नृदन्ता (न्तो) । स्त्री । महामेदायाम् । वै निघ ।

नृप । पु । ऋषभके । ঋষভক । पद्ध । राजादनवृक्षे । খির্নী গাছ । वै निघ २भ चन्दनादितैले । “चन्दनाम्बु नृप वारणम् ।” मसूराद्यायाम् । वै निघ ।

नृपकन्दः । पु । राजपलाण्डौ । লাল পেঁয়াজ । रा नि व ७ ।

नृपतरु । पु । आरग्वधवृक्षे । राजादनीवृक्षे । খির্নী । चि क्र क ४प ।

नृपद्रुमः (पादप) । पु । स्थूलारग्वधवृक्षे । বড সোঁদাল । रा नि व ९ । भा वा र चि त्रिफला गुग्गुलौ । राजादनीवृक्षे । খির্নী । रा नि व ११ ।

नृपप्रियः । पु । राजपलाण्डौ । रा नि व ७ । राजशरे । রামশর । रा नि व ८ । आम्रवृक्षे । रा नि व,११ । शारसपक्षिणि । वै निघ । वंशभेदे । বেড় বাঁশ । श च । [व० ।

नृपप्रियफला । स्त्री । वार्त्ताकीवृक्षे । रा नि

नृपप्रिया । स्त्री । कदलीवृक्षे । কেয়া গাছ । रा नि व १० । पिण्डीखर्जूरे । शालिधान्ये । वै निघ ।

नृपवदर । पुं । राजवदरवृक्षे । रा नि व ११ ।

नृपमाङ्गल्यकम् । क्ली । आहुल्यक्षुपे । रा नि व ४ ।

नृपमाषः । पु । राजमाषे । रा नि व १६ ।

नृपवल्लभ । पु । राजाम्रवृक्षे । राजबदरे । रा नि व ११ । ग्रहण्यां रसविशेषे । प्रस्तुति ८ तो जातीफल (জায়ফল) लवङ्ग (লবঙ্গ) मुस्ता (মুতা) गुडत्वक् एला टङ्कणक्षार (সোহাগার খই) जीरक (জীরা) तेजपत्र यमानी शुण्ठी सैन्धव लवण लौहम् अभ्र ताम्रम् एषां प्र ४ तो मरिच ८ तो छागीदुग्धेन धात्रीरसेन वा मर्द्दयेत् । द्वन्द्व यथा—पारद गन्धक लौहम् अभ्र शोधक चित्रकमूल हिङ्गुमूल टङ्कणक्षार जातीफल हिङ्गु गुडत्वक् एला मुस्ता लवङ्ग तेजपत्र यमानी द्वय शुण्ठी सैन्धव मरिच रौप्य प्र १ तो स्वर्णभस्म १२ रक्तिका । आर्द्रकरसेन आमलकीरसेन वा भावयेत् । मात्रा माषकलायमिता । र सा सं ।

नृपवल्लभघृतम् (तैलम्) । क्ली । नेत्ररोग घृतं तैलञ्च । गव्यघृत, तैलं वा ॥० प्र दुग्धं २श । कल्कार्थं—जीवक (শুনক) ऋषभक (বংশ-লোচন) मेदा (অশ্বগন্ধা) द्राक्षा (কিসমিস্) शालपर्णी कण्टकारी बृहती यष्टिमधु वाट्यालक

(বেলেড়া) विड़ङ्ग मञ्जिष्ठा शर्करा (চিনি) रास्ना नीलोत्पल गोक्षुर पुण्डरीक (পুণ্ডরিয়া) पुनर्नवा सैन्धव पिप्पली (পিপুল) प्रत्येक १० तो । तैलमस्य घृतसेवनच । भेष । अथवा तैल घृतयो प्र ४ श दुग्ध १६श कल्कद्रव्य प्र २ तो । रस र ।

नृपवल्लभा । स्त्री । केविकापुष्पवृक्षे । रा नि व १० । महाराजचूतवृक्षे । वै निघ ।

नृपवृक्ष । पु । राजवृक्षे । সোন্দাল গাছ ।

नृपात्मजः । पु । महाराजचूतवृक्ष । रा नि व ११ । आम्रातकवृक्षे । वै निघ । स्त्री (जा) । कटुतुम्ब्याम् । र मा ।

नृपान्नम् । क्ली । शालिधान्यविशेषे, राजान्ने । गुणा —त्रिदोषघ्न सुस्निग्ध मधुर लघु दीपनं बल्य पथ्य कान्तिद वीर्य्यवर्द्धनञ्च । रा नि व १६ ।

नृपामय । पु । राजयक्ष्मणि, क्षयरोगे । रा नि व २० ।

नृपार्हम् । क्ली । शालिधान्ये । হৈমন্তিক धान्य । प मु ।

नृपावर्त्त । पु, क्ली । राजावर्त्तमणौ । रा नि व १३ ।

नृपाह्वय । पु । राजावर्त्तमणौ । प मु । राजपलाण्डौ । रा नि व ७ ।

नृपेष्ट । पु । राजपलाण्डौ । रा नि व ७ । राजबदरवृक्षे । रा नि व ११ । नीलीवृक्षे । वै निघ ।

नृपोचित । पु । राजमाषे । বরবটী । प मु । रा नि व १६ । [पाषौ । रा नि व १८ ।

नृमाणम् । क्ली । पादात् ऊर्द्धविस्तृतदो

नृसा(द)र । पुं । निषादल इति ख्याते द्रव्ये । महाद्रावके ।

नेता । पुं । निम्बुवारवृक्षे । নিশিন্দা । रा नि व ४ । निम्बवृक्षे । रा नि व ९ ।

नेत्रम् । क्ली । दर्शनेन्द्रिये । चक्षु । रा नि व १८ । नेत्रपरीक्षा यथा—वातेन रुक्ष धूमवर्णञ्च । पित्तात् पीतरक्तहरितवर्णं सदाहञ्च । कफेन धवल ज्योतिर्हीनञ्च । भा । तद्गुण—"विद्याद्द्व्यङ्गुल बाहुल्य स्वाङ्गुष्ठोदरसम्मतं । द्व्यङ्गुल सर्व्वत सार्द्ध भिषङ्नयनबुद्बुद । सुवृत्त गोस्तनाकार सर्व्वभूत गुणोद्भवम् । पलं भुवोऽग्नितो रक्त वातात् कृष्ण सितं जलात् । आकाशादश्रुमार्गाश्च जायन्ते नेत्र बुद्बुदे । दृष्टिश्चात्र तथा वक्ष्ये यथा ब्रूयाद्विशा रद । नेत्रायामत्रिभागन्तु कृष्णमण्डलमुच्यते । कृष्णात् सप्तमामिच्छन्ति दृष्टि दृष्टिविशारदा । मण्डलानि च सन्धींश्च पटलानि च लोचने ।" सु उ १अ । तरुमूले । গাছের শিকড় । रा नि व २ । च द वि ज्व चि । "दोषपञ्चककर्णाक्षिनेत्रम् ।" वस्तिशलाकायाम् । शला इति लोके । यथा— नेत्राणि, सुवर्णरजतताम्रायोरीतिदन्तशृङ्गमणिसार सारमयानि श्लक्ष्णानि दृढानि गोपुच्छाकाराणि ऋजूनि गुटिकामुखानि । तदभावे नल शल्यस्थि सम्भवा । नेत्रप्रणिधानदोषा षट्, पार्श्वावपीडित मत्युत्क्षिप्तमवसन्न तिर्य्यक्क्षिप्त चलित विवर्त्तित मिति । अतिस्थूल कर्कशमवनतमणु भिन्न सन्निकृष्टविप्रकृष्टकर्णिक सूक्ष्मातिच्छिद्रमतिदीर्घमति ह्रस्वमित्येकादश नेत्रदोषा । सु चि ३५अ । See अनुवासनवस्ति ।

नेत्रकर्म्म (प्रसाधनम्) । क्ली । सप्तविध नेत्रोपचारेषु । यथा—"सेकश्चाश्च्योतनञ्चाञ्जो बिडालस्तर्पणस्तथा । पुटपाकोऽञ्जनं नेत्रे यथावस्थ प्रयोजयेत ।" तोड । भा । [क्षस ।

नेत्रच्छद । पु । नेत्रावरणे । চক্ষের পাতা ।

नेत्रजलम् । क्ली । अश्रुणि । চক্ষের জল ।

नेत्रधावनम् । क्ली । चक्षुधावने । तस्य विधि —"दन्तमुखमधौ घृत्वा प्रात सिञ्चेच लोचने । तोयपूर्णमुखत्वेन दृष्टिराग प्रसीदति ।" राज १प ।

नेत्रनैमल्यकारी । पु । खपरधातौ । वै निघ ।

नेत्रपर्य्यन्त । पु । अपाङ्गदेशे । रा नि व १८ ।

नेत्रपाक । पु । चक्षुष पाके । लक्षणं— "कण्डूपदेहाशुयुत पक्वोदुम्बरसन्निभ । सरम्भो पच्यते यस्तु नेत्रपाक स शोथज ।" मा नि ।

नेत्रपाषाण । पु । कटुकायाम् । र मा ।

नेत्रपिण्ड । पु । बिडाले । नेत्र गोलके । द्वारा ।

नेत्रपुटम् । पुं । नेत्रच्छदे । [र ।

नेत्रपुष्करा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा नि व

नेत्ररञ्जनम् । क्ली । रसाञ्जने । वै निघ ।

नेत्रभूषणम् । क्ली । कृष्णाञ्जने । কাল সুর্মা । वै निघ । [वै निघ ।

नेत्रमङ्गलकारी (इन्) । पु । खपरधातौ ।

नेत्रमलम् । क्ली । दूषिके । পিচুটী । वै निघ ।

नेत्रमोला। स्त्री। यवतिक्ताखलतायाम्। राजनिव ३।

नेत्ररञ्जनम्। क्ली। अञ्जने। काजल।

नेत्ररोग। पुं। दृष्टिगतरोगे। चक्षेर रोग। तस्य निदान—सन्तमदूरेक्षणरोदनकोपशोकाभिघातादिभिर्वातादयः कुपिता नेत्रविकारान् जनयन्ति। ते च रोगा षट्सप्तति। यथा—वातजा दश, पित्तजा दश, कफजास्त्रयोदश, रक्तजा षोडश, त्रिदोषजा पञ्चविंशति, वाह्यौ द्वौ। ते च पुन षट्सप्ततिप्रकारा अवयवभेदेन षट्सप्तति भवन्ति। यथा—सन्ध्याश्रया नव, वर्त्मजा एकविंशति, शुक्लजा एकादश, कृष्णजायत्वार सर्व्वस्था सप्तदश, दृष्टिजा द्वादश, वहिर्जातौ द्वौ चेति। मानि। अपरस्य नेत्ररोगा यथा—"तोयस्राव प्रसन्नाक्षी नक्तान्ध्यतिमिरस्तथा। कुञ्चकी शुक्लजालश्च पटलम् बुद्बुदस्तथा॥ पूयस्रावश्च काचाची रक्तस्राव स्तथैव च। चिपिटी वत्मरोगश्च अभिष्यन्दस्तथैव च॥ वातपित्तकफैर्दुष्टैर्नेत्ररोगा भवन्त्यमी। लिङ्ग किञ्चित तेषां प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वश॥" कद।

नेत्ररोगहा। पु। वृश्चिकाख्या। विछाति। राजनिव ८।

नेत्ररोम। क्ली। नेत्रपक्ष्मणि। वैनिघ।

नेत्रवती। स्त्री। पश्चिमदेशप्रसिद्धभारतवर्षीय नद्याम्। एतज्जलगुणा—सुमधुर कान्तिजनक बल्य पुष्टिकर दीपन पाचन बल्यश्च। राजनिव १४।

नेत्रवर्त्म। क्ली। दृष्टौ, नेत्रे। वैनिघ।

नेत्रवर्त्मबन्ध। पु। नेत्ररोगविशेषे। वैनिघ।

नेत्रवस्ति। पु। नेत्रे वस्तिदानप्रकारभेदे। "नेत्र शेष परित्यज्य साई च द्व्यङ्गुलम्। सर्व्वतश्चापि चमर्मी भव दत्त्वा प्रमर्द्दयेत्॥ तत्र पिष्ट माषकाले दृढं सन्धिविवर्जितम्। तत्र। लवाले दृढप्रान्ते शुक्लभागे दवेव वै। पूरयेत् यथावच्च पूरित चैव जायते। नेत्रे मल प्रकुर्व्वीत विकारस्तु तथैव च॥ स्वस्थे कफे तमिरोगे मात्रा पञ्चशत विदु। कफे वात हस्वरोगे मात्रा सप्तशत मता। दृष्टिरोगेष्वष्टशत अधिमन्थे सहस्रकम्। शुक्लेऽपि कुटिल कर्ण स्यात् द्वादशशती मता॥ पित्तरोगे नवशत सहस्र वातरोगिणाम्। एकाहं वा त्र्यहं वापि पञ्चाहं चेष्यते।थवा। द्रवदायापहती शीला शोषद्रव्य विशेषश्च। शुद्ध निरोक्षणम् यथात् नेत्रवस्तिविधिस्मृतम्॥ निरीक्ष्योधिमानिच क्रियाशाघवमव च। सम्यक् रोगी सुखप्तर्तिचश्च वर्णपाटवम्॥ शोकाश्रुपातगुरुता स्वेदो स्वादति तर्पिते। रुक्षाविल सरस्य नेत्र स्याद्धीनतर्पितं॥ रुचे स्निग्ध क्रमशाव प्रयोज्य समादायत।" तोड। See सुच १८४।

नेत्रविभूषणम्। क्ली। नीलाञ्जने। वैनिघ।

नेत्रवैमल्यकारी (इन्)। पु। खर्परधातौ। वैनिघ।

नेत्राभिष्यन्दः। पु। नेत्रसर्व्वगतरोगे। नेत्रशूल वा चोक उठा। स चतुर्विध वाताभिष्यन्द, पित्ताभिष्यन्द, कफाभिष्यन्द रक्तजश्चेति। अय रोग प्रायेणाधिमन्थादिसर्व्वविधनेत्ररोगाणामाकर। लक्षण यथा—"प्रायेण सर्व्वे नयनामयास्तु भवन्त्यभिष्यन्दनिमित्तमूला। वातात्पित्तात् कफा द्रक्तादभिष्यन्दश्चतुर्विध। प्रायेण जायते घोर सर्व्वेषामयाकर॥ निस्तोदनस्तम्भनरोमहर्षसहर्ष पारुष्यशिरोभितापा। विशुष्कभावा शिशिराश्रुता च वाताभिपन्ने नयने भवन्ति॥ दाहप्रपाकौ शिशिराभिनन्दा धूमायन बाष्पसमुच्छ्रय। उष्णाश्रुता पीतकनेत्रता च पित्ताभिपन्ने नयने भवन्ति॥ उष्णाभिनन्दा गुरुताक्षिशोफ कण्डूपदेहा वतिशीतता च। स्रावो मुहु पिच्छिल एव चापि कफाभिपन्ने नयने भवन्ति॥ ताम्राश्रुता लोहित नेत्रता च राज्य समन्तादतिलोहिताश्च। पित्तस्य लिङ्गानि च यानि तानि रक्ताभिपन्ने नयने भवन्ति॥" सुउ ६घ।

नेत्रामय। पु। नेत्ररोगे। राजनिव २०।

नेत्रामयहरः। पु, स्त्री। खर्परे। वैनिघ।

नेत्राम्बु। क्ली। अश्रुणि। चक्षेर जल। अम।

नेत्रारि। पु। रात्रौ। मनसा गाछ। राजनिव ८।

नेत्राश। क्ली। अक्षिगतार्शसि। तत्र सार्थे रोध वेदनास्रावो दुःखनाशश्च। सुनि १४।

नेत्रास्थि। क्ली। नयनाधिष्ठाने अस्थिनि। सुशा ७घ।

नेत्री। स्त्री। नाड्यां। उत्र।

नेत्रोदकम्। क्ली। नेत्रजले। अर्द।

नेत्रोपम। पुं। वाताने। बादाम। भा।

नेत्रोपमफलः। पुं। वाताममृक्षे। भा।

नैवौषधी । स्त्री । चन्द्रमनाम् । জীত পুষী, দোগা । धन्व । रमा । क्ली । नैवेद्यौषध नामे । पुष्पकाम्पे । नीलाम्बरे । नील हीराकस । रा नि व ११ ।

नैवरवर्ग । पुं । चतुर्दितकरदव्याग्रे । यथा— "द्विधा रसाञ्जनश्चैव विफला लोध्रकद्य । कुमारिका च विमला गणोऽयं नैवरोगनक ॥" चक्र वि ।

नैदिष्ठ । पुं । चतोष्टये । भट्टा ।

नेप । पुं । उदके । জল ।

नेपा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । সেউতী । रा नि व १० । कस्तूर्याम् । वा उ ५ष । मनःशिला याम् । वै निघ हिक्का चि चूर्ण ।

नेपाल । पुं । क्षणेषौ । वै निघ । [नि व १३ ।

नेपालकम् । क्ली । ताम्रधातौ । তামা । रा

नेपालनिम्ब । पु । किरातनिम्बे চিরাতা । चिरता नेपालनिम्ब किरातते इति च लोके । तत्पर्याय,—नेपाल, ज्वरनिम्ब, ज्वरान्तक, नाडीतिक्त निद्रारि, सन्निपातरिपु, सन्निपात हृत् । गुणा —"नेपालनिम्ब शीतोष्णो योगवाही च पथ्यदा । त्रिदोषतिकफपित्तासशोफदाहज्वरा पह ।" रा नि व ९ ।

नेपालमूलकम् । क्ली । गजदन्ताकारे मूलक भेदे । भा पू १भ ना व ।

नेपालशृङ्गी । स्त्री । नेपालदेशीयशृङ्गीविषे । নেপালদেশীয় সিঠা বিষ । गुणा —"नेपालशृङ्गी नेपाली हन्ति सा कफजान् गदान् । वातजा त्रिविधांश्चापि सन्निपातोद्भव ज्वरम् । चामवात महाघोर हृद्रोगमपि दारुणम् ।' चनि ।

नेपालि(ली)का । स्त्री । सोमलतायाम् । वै निघ । मनःशिलायाम् ।

नेपालीयम् । क्ली । ताम्रे । वै निघ ।

नेपालेक्षु । पुं । पुण्ड्रेक्षौ । পুঁড়ি ইক্ষু । रा नि व १४ ।

नेमि (मी) (इन्) । पु । शुक्लखदिरे । रा नि व ८ । चक्रवाकपक्षिणि । च द १प । तिनिश वृक्षे । चम । रमा ।

नेमिवृक्ष । पु । श्वेतखदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

नैऋतवायु । पुं । दक्षिणपश्चिम कोणवाहि समीरणे । तद्गुणा —"नैरृतो न विदाहकृत् ।"

नैकुम्भम् । क्ली । जेपालबीजे । सा कौ । पु । जेपालवृक्ष ।

नैगमेय । पु । विहङ्गभेदके बालरोगे । तदाविष्ट लक्षणं यथा—"य फेन वमति विनम्यते च मध्ये कोहर्ते विलपति चोर्ध्वमीक्षमाण । ज्वर्येत प्रततमथा वसासगन्धिन सञ्ज्ञो भवति हि नैगमेयजुष्ट ।" नैगमेयस्तु छागास्यो सोऽपि मेषाननो वा । कुमारधारी देवश्च गृहस्तामसम सखा । सु उ २७ष ।

नैगमेयापहृत । पु । मागोदरे । নাগোদর । सु श्रा १०ष ।

नैचिकी । स्त्री । उत्तमायां गवि । चम ।

नैघुलम् । क्ली । हिज्जलबीजे । च सू २ष वमन ।

नैदानिक । त्रि । निदानशास्त्रकुशले ।

नेपाल । पु । नेपालनिम्बे । চিরেত । रा नि व ९ । [मूला ।

नैपालमूलकम् । क्ली । हस्तमूलके । বড

नैपालिकम् । क्ली । ताम्रधातौ । रा नि व १३ ।

नैपाली । स्त्री । मनःशिलाभेदे । নেপালি মনছাল । मे । सु चि २ष । मनःशिलायां । रमा । रा नि व १३ । नीलिकां । श र । नव मल्लिकायाम् । সেউতী । वसन्ती नेवारीति लोके । भा । रा नि व १० । शेफालिकायाम् । मे । इक्षुभेदे, नेपालेक्षौ । गुणा —वातकर कफ पित्तघ्न कषायो विदाही च । सु सू ४५ष ।

नैयग्रोधम् । क्ली । वटवृक्षफले । বটফল । चम ।

नैर्झरजलम् । क्ली । निर्झरवारिणि । ঝর্ণার জল । "शैलसानुस्रवद्वारिप्रवाहे निर्झरो झर । स तु प्रस्रवणश्चापि तस्य नैर्झर जलम् ।" भा ।

नैषधक । पु । निषधदेशीये शालिधान्यभेदे । गुणा —शालिवत् । च सू २७ष ।

नौदयन्ती । स्त्री । नवमल्लिकायां । रमा ।

नौमाली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ।

न्यक्कार । स्त्री । विष्ठाकीटे ।

न्यक्कारिका । स्त्री । पतङ्गविशेषे, विष्ठाकीटे । हारा ।

न्यग्रोधः । पुं । [illegible] । वटवृक्षः । [illegible]

न्यग्रोधपरिमण्डला । स्त्री । [illegible]

न्यग्रोधपुटपाक । पुं । [illegible]

न्यग्रोधा । स्त्री । [illegible]

न्यग्रोधादिगण । पुं । [illegible]

न्यग्रोधिका । स्त्री । [illegible] । राजनि० ।

न्यग्रोधी । स्त्री । [illegible]

न्यङ्कुः । पुं । [illegible]

न्यङ्कुभूरुहः । पुं । [illegible]

न्यस्तम् । क्ली । [illegible]

न्यास । पुं । [illegible]

न्यासधम् । क्ली । [illegible]

न्याय । पुं । [illegible]

न्युब्ज । पुं । [illegible]

न्यूनपञ्चाशद्भाव । पुं । [illegible]

न्यूनाङ्ग । त्रि । हीनाङ्ग । [illegible]

न्यूनेन्द्रिय । त्रि । [illegible]

प

पः । पुं । वायौ । पत्र । [illegible] स्त्री ।

पकरी । स्त्री । [illegible] । पाकुड़ गाछ ।
वैद्यक ।

पक्व(क्क)पोड़ः । पुं । [illegible] । हि पपोड़ा ।
तत्पर्य्यायः,—पक्वफल, पक्वपत्रक, कर्दम ।
गुणा—[illegible] ।
राजनि० ।

पक्वा(क्का) । त्रि । स्वयं पाककर्त्तरि । पुं । [illegible] ।

पक्ति । स्त्री । गौरवे । पाके । मे । पाकशाळे ।
[illegible] ।

पक्तिशूलः । पुं, स्त्री । परिणामशूलरोगे । राजनि० । See [illegible] ।

पक्व । त्रि । कठिन [illegible] (पक्वत्ति) । [illegible] ।
परिपक्वे । [illegible] । स्त्री । [illegible]
[illegible] । पुराणम् । [पाचके । वैद्य]

पक्वकृत् । पुं । [illegible] । त्रि ।

पक्वपालम् । क्ली । [illegible] ।

पक्वमांसम् । क्ली । पाकसिद्धमांसे । [illegible]
करा मांस । गुणा—[illegible] ।
राजनि० । [illegible] ।

पक्वरसः (सिकाः)। पु। मद्ये। अर। तीक्ष्णमद्यभेदे, शीधी। गुणा—बलवर्णकर सर शोफघ्न वातघ्न पाके मधुर हृद्य इन्द्रियबोधनश्च। सु सू ४५ष। "दीपनी दीपनी हृद्य शोषशोफार्शसां हित। स्नेहश्लेष्मविकारघ्नी वर्ण्यं पक्वरसो मत॥" च सू २७ष।

पक्ववारि। क्ली। सुधाजले। काञ्जिके। शब्द।

पक्वशस्यसमोसृति.। पु। राजकदम्बे। वै निघ। [द्रव्ये।

पक्वान्नम्। क्ली। पाचितान्ने। घृतादिपक्वभक्ष्य

पक्वाशयः। पु। नाभेरधोभागे। पाकाशय। "पक्वाशयो ह्यधो नाभे।" रा नि व १८। अपिच "नाभिस्तनान्तर जन्तोराहुरामाशयम् बुधा। आमाशयादध पक्वाशयाद्वन्तु पाकला। पक्वाशयस्त्वधो नाभेरुर्ध्वमामाशय स्मृत॥" भा।

पक्वेष्टका। स्त्री। दग्धेष्टकायाम्। वै संग्रह।

पखोण्ड (पोड)। पु। पक्वपोडवृक्षे। पथोड़। रा नि व ८।

पङ्क। पु। कर्दमे। কাদা। गुणा—पङ्कस्य दाहनाशित्व भग्नसन्धितत्व हिमलश्च। राज। शोथघ्नत्व सरलत्व। भा।

पङ्ककर्वट। पु। कोमलकर्दमे। थितन पलि। त्रिका। [पाखी। त्रिका।

पङ्ककीर.। पु। कोयष्टिकपक्षिणि। टिटिभ

पङ्कक्रोड। पु। ग्राम्यशूकरे। वै निघ।

पङ्कगडक। पु। (Magrognathus) पङ्कालमत्स्ये, क्षुद्रमत्स्यभेदे। পাঁকাল মাছ। तत्पर्याय,—गवाटी, पङ्कगति, शक्ली। त्रिका।

पङ्कगति। पु। पङ्कालमत्स्ये। शमा।

पङ्कग्राह। पु। शिशुमारे। वै निघ। मकरे। हारा।

पङ्कजम् (न्म)। क्ली। पद्मे। पद्म।

पङ्कजात। पु। भद्ररामवृक्षे। ভীমরাজ। वै निघ। [পদ্মের থাড। वै निघ।

पङ्कजिनी। स्त्री। पद्मालये, कमलिन्याम्।

पङ्कपर्पटी। स्त्री। पङ्कपङ्कजाते पर्पटाकारे। सौराष्ट्रमृत्तिकाभावे इय ग्राह्या। रमा।

पङ्कमण्डूक। पु। जलपक्षी। वै निघ। शम्बूके। শামুক। हारा।

पङ्करुट् (हम्)। क्ली। पद्मे। रा नि व १०।

पङ्कवारि। क्ली। काञ्जिके। वै निघ।

पङ्कवासः। पु। कर्कटे। रा नि व १९।

पङ्कशुक्तिः। स्त्री। शुक्ती। झिनुक। त्रिका।

पङ्कशू(सू, सू)रण। पु। पद्मकन्दे। শালুক। त्रिका।

पङ्कार। पु। (Vallisneria, or Tropa bispinosa) जलजवृक्षविशेषे, कण्टकसेवल्या। কাঁটাশেউতী। भ।

पङ्किल.। त्रि। पङ्कमये। मलिने।

पङ्कीर। पु। टिट्टिभपक्षिणि। টিটির পাখী। वै निघ।

पङ्केज(रुह)म्। क्ली। कमले। रा नि व १०। पु। सारसपक्षिणि।

पङ्क्तिकण्टक.। पु। अपामार्गक्षुपे। रा नि व ४।

पङ्क्तिकन्द। पु। मालाकन्दे। रा नि व ७।

पङ्क्तिचर। पु। कुररपक्षिणि। रा नि व १९। क्रौञ्चपक्षिणि। शचि।

पङ्क्तिबीज (क)। पु। बर्बूरकवृक्षे। বাবুলা গাছ। रा नि व ८। आरग्वधवृक्षे। कर्णिकारवृक्षे। শোন্দাল, চীনের বাবলী গাছ। रा नि व ९।

पङ्क्तिशूल। पु, क्ली। परिणामशूले। निदान लक्षणे। "स्वैर्निदानै प्रकुपितो वात सन्निहितो यदा। कफपित्ते समावृत्य शूलकारी भवेद्बली। भुक्ते जीर्यति यच्छूल तदेव परिणामजम्। तस्य लक्षणमप्यत्र समासेनाभिधीयते। आध्मानाटोप विण्मूत्रविबन्धारतिवेपने। स्निग्धोष्णोपशमप्राय वातिक तद्वदेत्भिषक्। तृष्णादाहारतिस्वेदकट्वम्ललवणोत्तमम्। शूल शीतशमप्राय पैत्तिक तद्वदे त्भिषक्। छर्दिहृल्लाससम्मोहस्वल्परुग्दीर्घसन्तति। कटुतिक्तोपशान्तौ च विज्ञेयश्च कफात्मकम्॥" इत्यादि।

पङ्गु। पु। वातव्याधिविशेषे। "पङ्गु सक्थ्नो द्वयोर्वधात्।" सु नि १ष।

पङ्गुर्व(त्व)हारिणी। स्त्री। शिम्बीक्षुपे। रा नि व ४। [थोंदि। शक्रान्ने।

पङ्गुल। पु। एरण्डवृक्षे। वा सू १५ष विदा

पङ्गुत्वम् । क्ली । पङ्गुभाव । रा नि व ७ ।

पचतः । पुं । सूर्य्य । अग्नि ।

पचत्पुटः । पुं । सूर्य्यावर्त्तपुष्पवृक्षे ।

पचनम् । क्ली । पाक । पुं । अग्नि । प्र भ । स्त्री (नी) । वनबीजपूरे । रा नि व ११ ।

पचम्पचा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । प ग् । भा प्र १म तत्रिकण्ठ चि । "मरिचकणपचम्पचा वचाहक ।"

पचा । स्त्री । पाके । अम ।

पचिः । पुं । अग्नि ।

पचेलुकः । पुं । पाचके । त्रिका ।

पच्यमानज्वर. । पुं । ज्वरविशेषे । पच्चिमान ज्वर । लक्षणम्—"ज्वरवेगोऽधिकस्तृष्णा प्रलापो सारविड्ग्रहः । मलप्रवृत्तिरुत्क्लेश पच्यमानस्य लक्षणम् ॥" मा नि ।

पञ्चः । पुं । तिलपर्णीक । वै निघ ।

पञ्चकट्वयम् । क्ली । जीवनवचमूलं इसनपञ्च मूल च । वा सू १५ घ ।

पञ्चकन्दा. । पुं । पञ्चसिद्धौषधिविशेषेषु । तै च तैलकन्द क्षीरकन्द सुधाकन्द रुदन्ती सर्पोत्थ्या लतिका । रा नि व २२ । See सिद्धौषधि ।

पञ्चकपित्थम् । क्ली । कपित्थस्य मूलत्वक्पत्र फलपुष्पेषु । वा च १८ घ ।

पञ्चकर्म्म । क्ली । वमन विरेक नस्य निरूहा नुवासनेषु । वमनादि पाँचप्रकार क्रिया । "प्रथम वमन पयात् विरेकयानुवासनं । एतानि पञ्च कर्म्माणि निरूहो नावनं तथा ॥" भा । तत्र न्यून समाब्दे अतीताशीत्यब्दे च नस्यं, ऊनदशाब्दे धूम, ऊनपञ्चमे कवल, ऊनषष्ठमे अतिक्रान्तसप्तती च शोधन, न्यूनषोडशे सप्ततिवार्षिके च स्नेहबस्ति न देयम् । एतानि दोषनिर्हरणार्थं यथाकालं प्रयोज्यानि । प प्र ४ख । विरिचातासब्दे मध्या ।

पञ्चकर्म्मेन्द्रियम् । क्ली । हस्तपादपायूपस्थ जिह्वा चेति इन्द्रियपञ्चे ।

पञ्चकषाय. । पुं । वचावासापटोलप्रियङ्गु निम्बात्मकद्रव्यवर्गे । भा म ४म योन्या चि । "चूर्णं पञ्चकषायजं ।" भैष कर्णरो चि । मदनादीन्य पञ्चविधकषायद्रव्यसमूहे । 'जम्ब्वाम्राम्लीवाढाली वकुल बदर तथा । कषाया पञ्च विज्ञेया देव्या प्रीतिकरा शुभा ॥"

पञ्चकीरः । पुं । अलकुशि । त्रिका ।

पञ्चकोश (ष्यः) । पुं । पञ्चकोषे, पद्मोद्भवे । रा नि व ८ ।

पञ्चकृष्णा. । पुं । सौम्यकीटादि । सु कल्प,६ष । See कीट ।

पञ्चकोलम् । क्ली । पिप्पल्यादिपञ्चद्रव्यात्मक कषायं । पिपुल, पिपुलमूल, चई, चिताकुर, शुंठ समभाग । "पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् । दीपनानाम्ययासिस्नाम् पञ्चकोलक मुच्यते ॥" चि मी क व च म चि । गुणा —रस पाक कटुक रुचि तीक्ष्ण पाचन दीपन गालकफघ्न गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्न विष कावनघ्न । भा पू १म ।

पञ्चकोलघृतम् । क्ली । गुल्मरोग घृतम् । "पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः । पलिकैः सयवक्षारैः घृतप्रस्थं विपाचयेत् । क्षीरप्रस्थं तत्रविद्यात् गुल्मदकारामकम् ॥' भैराभूत ४म । कृतार्थ—शकल्कोन ददर्शाय এতোর ১ম । छद्र ४म । च चि ५ष ।

पञ्चगण. । पुं । विदारीकन्द बृहती पृश्निपर्णी निदिग्धिका स्वदंष्ट्रा चेति गणविशेषे । भूँई कुमड़ा, वृहती, चाकुले, कण्टिकारी, गोक्षुर । रा नि व २२ ।

पञ्चगव्यम् । क्ली । समभागगोमूत्रगोमयदधि दुग्धघृतेषु । গোময়, গোমূত্র, দধি, দুগ্ধ, ঘৃত समभाग । "गोमूत्रं गोमयं क्षीरं गव्यमाज्यं दधीति च । युक्तमेतद्यथायोग पञ्चगव्यमुदाहृतम् ॥" रा नि व २२ । अत्र दुग्धगोमूत्रघृतानां प्र १ प गोमय ३ तो दधि २प । मात्स्यम् । "पलमात्रं दुग्ध भाग गोमूत्र मार्यादयते । घृतञ्च पलमात्र स्यात् गोमयं तोलकमय । दधि प्रसृतमात्र स्यात् पञ्चगव्य मिदं स्मृतम् ॥ अथवा— गोमूत्रद्विगुण मूत्र पय स्यात्तत्रुगुण । घृत तद्विगुण प्रोक्तं पञ्चगव्ये तथा दधि ॥" अपिच—"पय काञ्चनवर्णाया श्वेतवर्णाया गोमय । गोमूत्रं ताम्रवर्णाया नीलवर्णा भव घृत । दधि स्यात् कृष्णवर्णाया दर्भोदक समायुतम् ॥ '

पञ्चगव्यघृतम् । क्ली । अपस्मारे घृतम् । गव्यघृत ४ प्र गोमयरस अम्लदधि दुग्धं गोमूत्र प्र ४प्र यथाविधि त । अन्यथा—गव्यघृतं ४

श क्वाथार्थं—दशमूल श २प त्रिफला श २ प हरिद्रा दारुहरिद्रा कुटजत्वक् सप्तपर्णत्वक् अपामार्गमूल नीलीमूल कटुकी आरग्वधफलमज्जा काकोदुम्बरिकामूल कुष्ठ दुरालभा च एषां श २प वारि ६४ श शे १६ श। कल्कार्थं—भार्गीमूल पाठामूल त्रिकटु त्रिवृता हिज्जलबीज गजपिप्पली तुवरीमूल (अड़हड़मूल) मूर्व्वामूल दन्तीमूल भूनिम्ब चित्रकमूल श्यामालता अनन्तमूल मञ्जिष्ठा गन्धतृण (ग्रामकर्पूर) मदनफलम्, एषां श २ तो गोमयरस गोमूत्रम् अम्लदधि दुग्धम् एषां श ४श यथाविधि पचेत्। चक्र। च चि २५ अ।

पञ्चगुप्त । पु । कच्छपे । शब्द ।

पञ्चगुप्ता (प्ति, रसा) । स्त्री । स्पृक्कायाम् । पिड़िं शाक । रा नि व १२ ।

पञ्चजटा । स्त्री । पञ्चमूले । चक्र । "पञ्चजटा शृतदुग्धजनरसम्।"

पञ्चजन । पु । पुरुषे । वै निघ ।

पञ्चतत्त्वम् । क्ली । क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमसु पञ्च भूतेषु । मद्यमांसमत्स्यमुद्रामैथुनेषु । तत्त्वम् ।

पञ्चता (त्वम्) । स्त्री, क्ली । मृत्यौ । अम ।

पञ्चतिक्त (क) । पु । पञ्चविधतिक्तद्रव्यगणे, तत्कषाये च । तद्विधा —कण्टकारी गुडूची शुण्ठी कुष्ठ किराततिक्तश्च । चक्र विष म ज्व चि । अन्य —निम्बमूलत्वक् पटोलपत्र वासात्वक्कण्टकारी गुडूची चेति । भा ।

पञ्चतिक्तघृतम् । क्ली । कुष्ठाधिकारे घृतम् । गव्यघृत ४ श । क्वाथार्थं—निम्बमूलत्वक् पटोल पत्र कण्टकारी गुडूची वासामूलम्, एषां श १० प वारि ६४ श शे १६ श । कल्कार्थं—त्रिफला १ श यथाविधि पचेत् । भैष । अन्यत् विस्फोटाधिकारे—गव्यघृत ४ श । क्वाथार्थं—पटोलपत्र सप्तपर्णमूलत्वक् निम्बमूलत्वक् वासामूलत्वक् गुडूची त्रिफला एषां श ६ प २ तो वारि ६४ श शे १६ श । कल्कार्थं त्रिफला १ श. यथावत् पाच्यम् । रस र ।

पञ्चतिक्तघृतगुग्गुलु । पु । कुष्ठाधिकारे । गव्यघृत ४ श । क्वाथार्थं—निम्बत्वक् (निमछाल) गुडूची (गुलञ्च) वासामूल (वासकमूल) पटोल पत्र कण्टकारी, एषां श १० प जल ६४ श शे १६ श । कल्कार्थ—आकनादीमूल विड़ङ्ग देवदारु गजपिप्पली यवक्षार सर्ज्जिक्षार (साजिमाटी) शुण्ठी हरिद्रा शतपुष्पा चव्य (चई) कुष्ठ (कुड़) ज्योतिष्मती (लताफट्‌की) मरिचम् इन्द्रयव यमानी चित्रकमूल (चितामूल) कटुकी भल्लातक (भेला मूटी) वचा पिप्पलीमूल मञ्जिष्ठा अतिविषा (आतइच) त्रिफला वनयमानी, एषां श २ तो शुद्धगुग्गुलु ५ प । (गुग्गुलुं पोट्टल बद्धा दोलायन्त्रेण कल्कैः सह घृत पक्तव्यम्) । पाके सति कल्क क्षालयित्वा पुनर्गुग्गुलुना सह पक्त्वा गृहीतव्यम् । शा कौ ।

पञ्चतृणम् । क्ली । कुशकाशशरदर्भेक्षुरूपतृण पञ्चमूले । "कुश काश शरो दर्भ इक्षुश्चेव तृणोद्भवम् । पञ्चतृणमिदं ख्यातं तृणजम्पञ्चमूलकम् ॥" प म १ख । अन्यञ्च—"शालीक्षुकुशकाशो स्यात् शरेण तृणपञ्चकम् । एषां मूलं तृषादाहपित्तास्रघ्नं बृंहणम् ॥" भा ।

पञ्चत्य । पु । कोकिले । वै निघ ।

पञ्चदीर्घम् । क्ली । पञ्चशरीरावयव देघजनित शुभलक्षणे । तद् यथा—"बाहू नेत्रद्वय कुक्षिर्द्वे तु नासे तथैव च । स्तनयोरन्तरञ्चैव पञ्चदीर्घं प्रचक्षते ॥"

पञ्चनख । पु । व्याघ्रे । रा नि व १९ । कच्छपे । जटा । गजे । त्रिका । व्याघ्र शरभ शार्दूल गोधाकच्छपशरटसिंहेषु । भक्ष्यपञ्चनखा —"शशक शल्लकी गोधा खड्गी कूर्म्मश्च पञ्चम ।" स्मृति ।

पञ्चनखर । पु । गोधायाम् । গোসাপ । वै निघ ।

पञ्चनिदानम् । क्ली । रोगज्ञानस्य पञ्चविधो पायेषु । यथा—"निदानं पूर्व्वरूपाणि रूपाण्युपशयस्तथा । सम्प्राप्तिश्चेति विज्ञानं रोगाणां पञ्चधा स्मृतम् ॥" मा नि ।

पञ्चनिम्बम् । क्ली । समभागत्वक्पत्रफलपुष्पमूलरूपे निम्बपञ्चके । "निम्बस्य पत्रत्वक्पुष्पफलमूलैर्विमिश्रितैः । पञ्चनिम्बं समाख्यातं तत्तिक्तनिम्बपञ्चकम् ।" रा नि व २१ ।

पञ्चपचा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ।

पञ्चपट्ट । क्ली । पञ्चविधवस्त्रभेदे ।

पञ्चपत्र । पु । चक्रालकन्दे । रा नि व ० ।

पञ्चपत्रिका । स्त्री । गोरक्ष्याम् । रा नि व ५ ।

पञ्चपर्णि(र्णी)का । स्त्री । गोरक्ष्यां, गोरक्ष त्रिधायाम् । रा नि व ५ ।

पञ्चपल्लवम्। क्ली। आम्रजम्बूकपित्थवीजपूरविल्वपल्लवेषु। আম, জাম, কয়েৎ, টাবা ও বিল্বপত্র। "आम्र जम्बू कपित्थानां वीजपूरक विल्वयोः। गन्धकर्म्मणि सर्व्वत्र पत्राणि पञ्चपल्लवम्॥" प प्र ३ भ।

पञ्चपित्तम्। क्ली। मत्स्यमहिषवराहमयूरच्छागपित्तेषु। মাছ, মহিষ, শূকর, ময়ূর, ছাগ ইহাদের পিত্ত। "वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूर पित्तक। पञ्चपित्तमिति ख्यातं सर्व्वेष्वेव हि कर्म्मसु॥" वै श प। तेषां शुद्धि —मत्स्यादिपित्तं निम्बद्रावैर्विभावितं शुद्धिमायाति। सा को।

पञ्चप्राणाः। पु। प्राणापानव्यानोदानसमानाख्येषु पञ्चविधदेहान्तवायुषु। सु।

पञ्चबला। स्त्री। बलातिबलानागबलाराजबलामहाबलासु। वै निघ।

पञ्चबुद्धीन्द्रियम्। क्ली। पञ्चज्ञानेन्द्रियेषु। स्पर्शन रसन घ्राण दर्शन श्रोत्रचेति। च।

पञ्चभद्रम्। क्ली, पुं। गुडूचीपर्पटमुस्तकिरातविश्वभेषजेषु। গুলঞ্চ, ক্ষেৎপাপড়া, মুতা, চিরাতা ও শুঁট। "गुडूची पर्पट मुस्त किरात विश्वभेषजम्। पञ्चभद्रम्।" सि यो च द ज्व चि।

पञ्चभूतम्। क्ली। क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमसु। च।

पञ्चभृङ्गम्। क्ली। देवताड़शमीभङ्गातालीशनिर्गुण्डीषु। দেয়াতাড়া, শাঁই, সিদ্ধি, তালীশ-পত্র ও নিশিন্দা। वै निघ।

पञ्चमम्। क्ली। मैथुने। तन्त्रम्।

पञ्चमकारम्। क्ली। मद्यमांसमत्स्यमुद्रामैथुनरूपे मकारपञ्चके। तन्त्रम्।

पञ्चमास्य'। पु। कोकिले। श र। [व १९।

पञ्चमुख.। पु। सिंहे। पिङ्गलसिंहे। रा नि

पञ्चमुखी। स्त्री। वासकक्षुपे। বাসক গাছ। रा नि व ४। जवापुष्पभेदे।

पञ्चमुष्टि (क.),(ष्टी)। पु, स्त्री। सान्निपातिकज्वरे यूषविशेषे। আহারদ্রব্য বিশেষ। स च यववदरीफलकुलत्थमुद्गकाष्ठामलकानामेकैका मुष्टिं गृहीत्वाष्टगुणतोये पक्व। च द सन्निपात ज्व चि। "यवकोलकुलत्थानां मुद्गमूलकशुण्ठयोः। एकैकमुष्टिमाहृत्य पचेदष्टगुणे जले। पञ्चमुष्टिकद्रूयेष वातपित्तकफापह। शस्यते सन्निपाते गुल्मे

कासे श्वासे क्षये ज्वरे॥" ८ सोनकी। वै निघ।
भ च य चि सूर्य्यप्रभायां। स्पृक्कायाम्। वै निघ।

पञ्चमूत्रम्। क्ली। मूत्रपञ्चके, तत्र गर्द्दभी गोमेषीच्छागीमहिषीजमिश्रितमूत्रे। "गवामजानां मेषीणां महिषीणाञ्च मिश्रितम्। मूत्रेण गर्द्दभीनाञ्च समस्तं मूत्रपञ्चकम्॥" रा नि व २२। गुणाश्च षण्मूत्रे द्रष्टव्याः।

पञ्चमूलम् (ली)। क्ली,स्त्री। पञ्चानां मूलानां समष्टौ। तानि च वृहत्स्वल्पतृण शतावरी-जीवन बला गोक्षुर गुडूच्यादिकानि नवविधानि प्रत्येकं पञ्चपञ्चमूलात्मकानि भवन्ति। १। "विल्वश्योनाक गाम्भारीपाटलागणिकारिका।" इति वृहत्पञ्च मूलम्। च द। सु सू ३८ अ। २। शालपर्णी पृश्निपर्णी वृहती कण्टकारिका गोक्षुरश्च। स्वल्प पञ्चमूलम्। गुणा,—चश्मरीहरम्। अग्निदीपनम्। अर्क चि। See लघुपञ्चमूल। ३। कुशकासदर्भ शरेक्षुमूलात्मकं तृणपञ्चमूलं पित्तकासचौरपाने ग्राह्यम्। सि यो कास चि श्रीकण्ठ। ४। शतावरी विदारीकन्द जीवन्ती विषाणी जीवकात्मक शतावर्य्यादिपञ्चमूल। गुणा —स्तन्यकर गुरु हृद्य बल्य शीतल कान्तिदमाग्नेयञ्च। ५। जीवकर्षभक मेदामहामेदाजीवन्तीषु। जीवकादिपञ्चमूल। गुणा —हृद्य चक्षुष्य धातुवर्द्धन बल्य दाहपित्त ज्वरतृष्णाघ्नञ्च। ६। बलापुनर्नवैरण्डमुद्गपर्णी माषपर्णीषु। बलादिपञ्चमूल। गुणा —शैदक शोफघ्न ज्वरघ्नञ्च। वै निघ। ७। गोक्षुरवदरीन्द्र वारुणीकासमर्द्द सर्षपेषु। गोक्षुरादिपञ्चमूल। ८। गुडूचीमेषशृङ्गीशारिवाविदारीहरिद्रासु। वल्ली पञ्चमूल। ९। करमर्द्द त्रिकण्टकसैरीयक (ঝাঁটী) शतावरीगृध्रनखीषु। इति कण्टकपञ्चमूल। सु सू ३८ अ। गुणा —तत्तत्पर्य्याये द्रष्टव्या।

पञ्चमूल्यादि'। पु। ज्वरातिसारे कषाय। "पञ्चमूली बला विल्व गुडूची मुस्त नागरैः। पाठा भूनिम्बह्रीवेरकुटजत्वक्फलैः शृतम्॥" च द।

पञ्चरत्नम्। क्ली। स्वर्णमौक्तिकमाणिक्यहीरकराजपट्टेषु। अन्यच्च—"कनकं हीरकं नीलं पद्मरागञ्च मौक्तिकम्। पञ्चरत्नमिदं प्रोक्तमृषिभिः पूर्व्वदर्शिभिः॥" रत्नानामप्यभावे तु स्वर्णं कार्य्यमेव च। सुवर्णस्याभावे तु आज्यं श्रेय विचक्षणैः॥" हेमा।

पञ्चरसलोहम्। क्ली। वर्त्तलोहे। वै निघ।

पञ्चरसा । स्त्री । आमलकीवृक्षे ।

पञ्चरक्षक । पुं । वृक्षविशेषे । रा नि व ८ ।

पञ्चराशिफल । पुं । पटोलवृक्षे । रा नि व ३ ।

पञ्चलवणम् । क्ली । काचसैन्धवसामुद्रविड(रुच)सौवर्चलाख्यलवणपञ्चके । "काचं सैन्धव सामुद्रं विडं सौवर्चलं तथा । पञ्चलवणम् । रा नि व ६ । "सौवर्चलं सैन्धवञ्च विडमौद्भिदमेव च । सामुद्रेण सहैतानि पञ्च स्युर्लवणानि च ।" भ व ४ । तद्गुणा —"लवणं पञ्चविधं तु विपाके मधुरं स्मृतम् । ... ... विस्रंसि भेदकम् ।" सुश्रु स १ ।

पञ्चलघव । त्रि । ... ... । सु चि ६८ ।

पञ्चलोह(क)म् । क्ली । धातुपञ्चके । ... । "सुवर्णं रजतं ताम्रं ... पञ्चलोहकम् ।" इति प्रथमम् । ... "सुवर्णं रजतं ताम्रं ... पञ्चलोहकम् ।" इति द्वितीयम् । रा नि व १३ । भा प्र १८५ ।

पञ्चवक्त्र । पुं । पञ्चमुखरुद्राक्षे । स्मृ ति ।

पञ्चवक्त्ररस । पुं । रसौषधविशेषे सन्निपातज्वरे हित । "... विषं ... । ... ... पञ्चवक्त्रो रसो भवेत् । ... दातव्यो ... ।" भा ।

पञ्चवटी । स्त्री । बिल्वाश्वत्थवटधात्र्यशोकोदुम्बरेषु । वै निघ ।

पञ्चवर्णक । पुं । ... । वै निघ ।

पञ्चवर्द्धन । पुं । पञ्चोदुम्बरे । रा नि व ८ ।

पञ्चवल्कलम्
पञ्चवेतसम् } क्ली । वटाश्वत्थोदुम्बरप्लक्षवेतसवल्कलेषु । বট, অশ্বথ, যজ্ঞডুমুর, পাকুড় ও বেতস ছাল । "न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः । सम्भवेदेकत्र मिलितैः पञ्चवेतसमुच्यते ।" रा नि व २२ । शिरीषपिप्पलवटप्लक्षवेतसेषु । भा प्र २६५ । गुणा —"... ... ... भा ।

... ... । ... ... । ... ... ।

पञ्चबीजम् । क्ली । ... ... । ... ... । রাজিকা, ... । ... । ... ।

पञ्चबुद्धीन्द्रियम् । क्ली । चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वात्वगाख्यपञ्चेन्द्रियपञ्चके ।

पञ्चभद्रम् । क्ली । ... ... ।

पञ्चभाग । पुं । ... । रा नि व १८ ।

पञ्चभित्त । पुं । ... । ... ।

पञ्चमुख । पुं । ... । सु कल्प ८ । See कीट ।

पञ्चमूत्रम् । क्ली । ... ... । "... ... ... । ... भवति ... ।" रा नि व २२ ।

पञ्चशिरीषम् । क्ली । शिरीषवृक्षस्य फलपत्रत्वङ्मूलपुष्पेषु समभागेषु । "शिरीषकुसुमं मूलफलं पत्रं त्वगित्यथ । कीटादि... ... पञ्चशिरीष ...।" रा नि व २२ ।

पञ्चसर्पिणी । स्त्री । ... । ... —"... ... ... पञ्चसर्पिणी । ...।" सु चि ३० ।

पञ्चसार(राख्य)पानकम् । क्ली, पुं । पानकभेदे । ... । "द्राक्षा मधूकखर्जूरकाश्मर्यं ... । ... ... कर्पूरवासितम् ।" भा म ५ । काश्मीरमधुखर्जूरमधूकाफालसाफल । तेषां जलं गृहीत्वा तु एकीकृत्य विपेदमून् । ... ... । ... ... तत् पञ्चसाराख्यपानकम् । गुरु ... धातुकर ... ।" वै द्रव्यगुण ।

पञ्चसाराम्बु । क्ली । ... । "मधु

खर्ज्जूरमृद्वीकापक्वपकसितामसा ।" वा चि २४ ।

पञ्चसिद्धौषधी । स्त्री । पञ्चकन्दात्मकसिद्धौषधिषु । "तैलकन्द सुधाकन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका । सर्पनेत्रयुता पञ्च सिद्धौषधिक सञ्ज्ञक ॥" रा नि व २२ । See सिद्धौषधी ।

पञ्चसुगन्धिकम् । क्ली । कर्पूरकङ्कोललवङ्गजातीफलपूगेषु । "कर्पूरकङ्कोललवङ्गपुष्पगुवाक जातीफलपञ्चकेन । समांशभागेन च योजितेन मनोहरं पञ्चसुगन्धिकं स्यात् ॥" रा नि व २२ ।

पञ्चक्षारम् । क्ली । यवपलाशसर्ज्जतिलमुष्कक लचारेषु । "यवमुष्ककसर्जानां पलाशतिलयो स्तथा । चाराँ पञ्चमि प्रोक्ता पञ्चक्षाराभिधी गण ॥" रा नि व २२ । पञ्चलवणी । वै निघ ।

पञ्चक्षीरवृक्षः । पु । वटाश्वत्थोदुम्बरपर्कटी गदभाण्डेषु । বট, অশ্বথ, যজ্ঞডুমুর, পাকুড, গরুমুণ্ড । सि यो यक्ष्म चि सर्पिर्गुडे । अन्य— उदुम्बरवटाश्वत्थवेतसप्लक्षेषु वर्त्तते । "उदुम्बरो वटोऽश्वत्थो वेतस पञ्च एव च ।" प प्र ३ ख । See क्षीरवृक्ष ।

पञ्चाङ्गम् । क्ली । योगविशेष । स चैकस्य वृक्षस्य समभागमिलितत्वक्पत्रफलमूलपुष्पात्मक । "त्वक्पत्रकुसुमं मूलं फलमेकस्य शाखिन । एकत्र मिलितं सर्वं तत् पञ्चाङ्गमिति सञ्ज्ञितम् ॥" रा नि व २२ । पुं । कच्छपे । श मा ।

पञ्चाङ्गगुप्त । पुं । कच्छपे । त्रिका ।

पञ्चाङ्गिकपञ्चगणः । पु । स्वल्पमहत्पञ्च वल्लीकण्टकतृणकेषु पञ्चमूलेषु । सि यो तृष्णा चि ।

पञ्चाङ्गीवन्ध । पु । पञ्चाङ्गुलाकारव्रणबन्ध विशेषे । 'चिबुके चापि पञ्चाङ्गी हनुसन्धौ विसंश्लिते । स्विदबिला स्थिते सन्धौ कुर्यात्पञ्चाङ्गुला कृतिम् ॥" सु शा ड । सु चि ३ ख ।

पञ्चाङ्गुल । पु । श्वेतैरण्डे । एरण्डवृपे । रा नि व ८ । क्ली । तेजपत्रे । वै निघ ।

पञ्चाङ्गुली स्त्री । तकारीपे । रा नि व ४ । स्नाव शनुगजस्य बन्धनविशेष । सु सू १८ ख ।

पञ्चाज्यम् । क्ली । छागदध्यादिपञ्चके । वै निघ २भ कोष्ठ चि ।

पञ्चात्मा । पुं । शरीरान्तवायौ । यथा—"प्राणो ऽपान समानश्चोदानव्यानौ च वायव ।" भिदा ।

पञ्चानन । पुं । शिवे । सिंहे । मे ।

पञ्चाननरसः । पु । हृद्रोगाधिकारे रस । पाठ—"सूतकन्धौ द्रवैर्धात्र्या मर्दयेद्दिनतोद्भवै । यष्टिखर्ज्जूरसलिलैर्दिनं हृद्रोगजिद्रस । धात्रीचूर्णं सिताज्यानु पिबेद्रोगापनुत्तये ॥" रस चि ।

पञ्चामृतम् । क्ली । दुग्धादिपञ्चविधद्रव्यसमवाये । गुडूचीगोक्षुरतालमूलीमुण्डिकाशतावरीणां मिलितसमभागे । "गुडूची गोक्षुरश्चैव मुषली मुण्डिका तथा । शतावरीति पञ्चानां योग पञ्चामृताभिध ॥" গুলঞ্চ, গোক্ষুর, তালমূলী, মুণ্ডীরী, শতমূলী । रा नि व २२ । हृदमौषध पञ्चामृतमुच्यते । द्वितीय देवपूजनार्थम् । घृतमधुशर्करादधिदुग्धेषु । দুগ্ধ, দধি, ঘৃত, চিনি, মধু ।

पञ्चामृतपर्पटी । स्त्री । ग्रहण्यधिकारे । गन्धक ८ तो रस २ तो लौह १ तो अभ्र ४ मा ताम्र ४ मा पर्पटीवत् पाक । रस र ।

पञ्चामृतपिण्डः । पु । अश्वस्य बलपुष्टिकर पिण्डविशेषे । "कटुका च जयन्ती च समरी सुरसा घन । पञ्चामृतमय पिण्ड ॥' नकुल १३ ख ।

पञ्चामृतयूषः । पु । कुलत्थादिपञ्चद्रव्यकृत यूषविशेषे । কুলথ, মুগ, অরহর, মাষকলাই, বরবটী (বা রাজশিম্বীর বীজ) । यथा—"कुलित्थ मुद्गाढकमाषकाणां निष्पावयुक्तश्च कृतोऽपि यूष । सन्दीपन पाचनधातुवृद्धिकरो लघु स्यादरुचि प्रणाश । ज्वरं बलास श्वयमङ्गमर्दे चोदित पञ्चामृतयूषकोऽयम् ॥" वै निघ ।

पञ्चाम्रम् । क्ली । तदाख्य द्रव्यपञ्चके । यथा— "अश्वत्थमेकं पिचुमर्द्दमेकं न्यग्रोधमेकं दश पुष्पजाती । द्वे द्वे तथा दाडिममातुलुङ्गे पञ्चाम्रवापी नरकं न याति ॥"

पञ्चाम्ल(फल)म् । क्ली । १ । समभागमिलितकोलदाडिमतिन्तिडीचुक्रकाम्लवेतसेषु । কুল, দাড়িম, তেঁতুল, চুক্র, অম্লবেতস । २ । समभागमिलितजम्बीरनारङ्गाम्लवेतसतिन्तिडीबीजपूरकेषु । গোঁড়া, নারঙ্গা, অম্লবেতস, তেঁতুল, টাবালেবু । ३ । "कोलदाडिमवृक्षाम्लचुक्रिका साम्लवेतसा । फलम्पञ्चाम्लमुद्दिष्टमम्लपञ्चफलं स्मृतम् ॥" ४ । "जम्बीरनारङ्गसदाम्लवेतसौ सतिन्तिडीकैश्च सबीजपूरकै । समांशभागेन तु मेलितैरिमैः द्वितीय मुक्तञ्च फलाम्लपञ्चकम् ॥" रा नि व २२ । भा ।

१ । "कोल्वादिमहयान्तपुष्पौषधुविकारए । पचाङ्गकौ मृगे भिद कदा श्वदा नियच्छति ॥" मा को ।

पञ्चारविन्दम् । क्लो । चरविन्द गणाम विम्बैसदन्दवोन्द्र । वा न १८ष ।

पञ्चालक. । पुं । चविद्गकृतिकोटविशेषे । सु कल्प ८ष । See कीट ।

पञ्चावस्य । त्रि । मृते ।

पञ्चाविकम् । क्लो । मधीदधिदुग्धघृतमूत्र मन्येषु । वैनिघ १भ कोदंश वि ।

पञ्चास्य. । पुं । सिंह । चम ।

पञ्चेन्द्रियम् । क्लो । इन्द्रियपञ्चके । चक्षु, कर्ण नासा जिह्वा, त्वक् । वाक्पाणिपादपायू पस्थेषु ।

पञ्चोपविषम् । क्लो । सुहककरवीरलाङ्गलि विषमुष्टिकेषु । मनसा, च्यादल्, करवी, विषला- ङ्गुलि, विषमुष्टि । 'सुन्हकरवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । पञ्चोपविषाण्याहुः । रा नि व २२ ।

पञ्चोषणम् । क्लो । पञ्चकोल । पिप्पली पिप्पलीमूलचव्यचित्रकशुण्ठीषु । वै निघ ज्व चि चर्णानि ।

पञ्चोष्माण । पु । शरीरान्तःपञ्चविधपाव कादिषु । यथा—"भौमाप्याग्नेयवायव्या पञ्चोष्माण समाभसा । पञ्चाहारगुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यमी । पाचिता पाचितानेव नथा श्रयाय दहन्ति ॥" सा को ।

पञ्जर (ल) । पुं । पटोल । कोलकन्द । रा नि व ७ । क्लो । शरीरे । शरीरास्थिसमूहे । रा नि व ७ । क्लो । शरीरे । शरीरास्थिसमूहे । पिका ।

पञ्जरास्थि । क्लो । पञ्जरस्य चतुर्विंशत्यस्थिषु । च शा ७ष ।

पटम् । क्लो । भुवन । गकृष्ण । र मा । पुं । कार्पास । वै निघ । प्रियालवृक्ष । स । रस र काल चि ।

पटच्चरम् । क्लो । जीर्णवस्त्रे । व निघ ।

पटद । पु, स्त्री (दा) । कार्पासक्षुपे । र मा ।

पटरक । पुं । गुन्द्रलता । रा नि व ८ ।

पटरञ्जनम् । क्लो । पतङ्ग । रक्तकाष्ठ ।

पटल' । पुं । कालमहिष । दापालवृक्षे । वै निघ । पटोलवृक्षे । त्वचि । छद । भा । क्लो । दृष्ट्यावरकपटलदिरूपे नेत्ररोगे, तिमिरादौ । भा नि । तच्चतुर्विधम् । तत्र प्रथमं बाह्य पटल रसरक्ताश्रयम्, द्वितीयं मांसाश्रयं, तृतीयं मेदः- श्रयं, चतुर्थञ्च कालकाश्रितमध्यम् । "यथसाधुप रिष्टात् पटलं यस्य जायते । कथञ्चि नयने यस्य ॥" भ प २०ष । See तिमिर ।

पटवास. । पुं । पिष्टातके । च्यावीन ।

पटाक । पुं । पक्षिभेद ।

पटालुका । स्त्री । जलौकायाम् । त्रिका ।

पटि (का) । स्त्री । कुम्भिकाख्य । मे । वर्त्ते ।

पटीरम् । क्लो । मूलके । भाव प्र भावम चि । चन्दने । पश्च । पु । खदिरवृक्षे । उदरे । चपा । यकृत्,पत्रे । कन्दिवायौ । वै निघ ।

पटु. (क) । पुं । पटोललतायाम् । पञ्च । कारवेल्ल्याम् । উচ্ছে গাছ । रा नि व ३ । छिक्को । रा नि व १८ । चीनकर्पूरे । चोरकनामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । लवणे । म । क्लो । पटोलपत्रे । विश्व । पांशुलवणे । प हृ । जीरके । वचायां । বচ । हिङ्ग्याम् । হেঁচেতা । वै निघ । क्लो । (क) पटोलविशेष । त्रि । रोगहृते । रा नि व २० ।

पटुतृण (त्रण) कम् । क्लो । लवणतृणे । रा नि व ८ ।

पटुद्वयम् । क्लो । लवणद्वये, विड्सैन्धवसौवर्च ल लवणेषु । वै निघ १भ चयक्षयोचि ।

पटुपञ्चकम् । क्लो । लवणपञ्चके । পঞ্চলবণ । See पञ्चलवणम् ।

पटुपत्रिका । स्त्री । क्षीरिकायां । चुवचुव क्षुपे । रा नि व ४ ।

पटुपर्णिका । स्त्री । क्षीरिणीक्षुपे । थिरुइ । रा नि व ४ ।

पटुपर्णी । स्त्री । स्वर्णक्षीर्याम् । সোণাখিরুই, শেয়ালকাঁটা । चम । [घ६ ।

पटुभेदनिका । स्त्री । क्षणक्षीरके । रा नि

पटुलिका । स्त्री । नागवल्लीभेदे । पीटकुलि कैति ख्यातः । रा नि व ११ । See नागवल्ली ।

पटूत्तमम् । क्लो । सैन्धवलवणे । रा नि व ६ ।

पटेरकम्। क्ली। सुगन्धद्रव्ये। वै स।

पटोटजम्। क्ली। छत्राके। श र।

पटोलः। पु। (Trichosanthes dioica Roxb) स्वनामख्यातफलशाकविशेषे। पलता लता। हि परवल। म कडिपडवल, कडुपडोल। क सोगवल्ली। ते, कोम्पुपोटल। गुर्ज पुर मिष्टफलपलवर्या। ता कोम्बुपडले। कान्यकुब्जे मोरहड़ी। तत्पर्यायाः,—कुलक, तिक्तक, पटु, पटुक, कर्कशदल, कुलज, वाजिमान्, लता फल, राजफल, राजपटोल, वरतिक्त, अमृताफल, तिक्तभद्रक, कटुफल, कटुक, कटु, कर्कशच्छद, राजनामा, अमृतफल, पाण्डु, पाण्डुफल, बीजगर्भ, नागफल, कुष्ठारि, कासमर्दन, पञ्चर, राजीफल, ज्योत्स्नी, कच्छघ्नी। गुणा—"पटोल कटुतिक्तोष्ण रस पित्तबलासजित्। कफकण्डूतिकुष्ठाम्रज्वरदाह शिनाशन॥" रा नि व ३। तन्मूलादिगुणा— "पटोलस्य भवेन्मूल विरेचनकर सुखात्। नाल श्लेष्महरम्पत्तमपिघ्नदारि फल पुन। दोषत्रयहर मोक्त तद्वत्तिक्ता पटोलिका॥" भा। फल रक्त-पित्तघ्नम्। सियो र पि चि। पत्रं पित्तघ्न, नाल कफघ्न फल त्रिदोषघ्न, मूल विरेचनम्। रा नि व ७। क्ली। पाण्डुफले। पटोल। वा सू १५ अ।

पटोलकः। पु। शुक्तौ। श मा।

पटोलपत्रम्। क्ली। वल्लीशाकभेदे। पलता-नति। रा नि व ७। See पटोल।

पटोलादि। पु। पटोलचन्दनकुचन्दनमूर्वा गुडूचीपाठाकटुरोहिणीकृते पञ्चद्रव्यकषाये। गुणा —"पटोलादिगण पित्तकफारोचकनाशन। ज्वरोपशमनो वल्य छर्दिकण्डूविनाशन॥" सु। अन्य—पटोलसारिवामुस्तपाठाकटुकरोहिणीसाधि तकषाये। अय सततकज्वरशमन। वा चि १ अ। अन्यच्च—पटोलनिम्बत्रिफलामृद्वीकामुस्तवत्सककृते कषाये। अय अन्येद्युष्के हित। अपर —पटोल रक्तचन्दनमूर्वातिक्तापाठाश्रमगम्यासु। च द।

पटोलिका (ली)। स्त्री। स्वादुपटोलनाम फलशाकविशेषे। स्वादुपटोल, पोलल, धुन्धुल। हि भिडपीडलि। तत्पर्यायाः,— ज्योत्स्ना, ज्योत्स्नी, जाली। म। गुणा— स्वादु पित्तघ्नी रुचिकृत् ज्वरघ्नी बलकरी दीपनी पाचनी च। रा नि व ७। च द व पि।

पट्टः। पु। पेषणशिलायाम्। ग्रामचत्वरद्वये पटी। स सू ५ अ। पट्शाक। पाटशाक। श मा।

पट्टर(ञ्ज)म् (रञ्जक[न,क]म्) (रागम्)। क्ली, पु। पत्राङ्गचन्दने। वकम काठ। रा नि व १२।

पट्टशाकः। पु। (Corchorus capsularis or C olitorius) शाकविशेषे। पाटशाक, नालिताशाक। हि पटुया। गुणा—रक्त पित्तहर विष्टम्भी वातकोपनश्च। भा।

पट्टिका। पुं। तामवर्णरोध्रे। अ टी रा,।

पट्टिका (ख्य)। स्त्री, पु। ताम्ररोध्रे। श्वेतवर्ण लोध। अम।

पट्टिकारो(ल)ध्रः। पुं। स्वनामख्यातलोध, रक्तरोध्र। पाटिया लोध। तत्पर्यायाः,— क्रमुक, लाक्षाप्रसाद, लाक्षाप्रसादन, पट्टिका, पट्टिलोध्र, पट्टिलोध्रक, पट्टी, वल्कलोध्र, बृह द्दल, जीर्णबुध्न, बृहद्वल्क, शीर्णपत्र, अक्षि भेषज, शाबर, श्वेतलोध्र, गालव, महल्लव, वल्क, स्थूलवल्कल, जीर्णपत्र, बृहत्पत्र। गुणा—ग्राही लघु पित्तरक्तपित्तातिसारशोथघ्न। भा। कषाय शीतल वातकफरक्तविषघ्न चक्षुष्य। तत्र कल्करोध्र एव श्रेष्ठ। रा नि व ६।

पट्टिल। पु। (Coesalpinia bonducella) वृक्षविशेषे। पूतिकरञ्ज। जटा।

पट्टिलोध्र' (कः)। पु। पट्टिकालोध्रे। श र।

पट्टी (इन्)। पु, स्त्री। लोध्रवृक्षे। अ टी भ,। रक्तरोध्रे। रा नि व ६।

पणः। पु। कपर्दे। वै नि च २ अ मधुरत्व चि विषपिच्छिकाकषाये। ५गुञ्जामाने। प म।

पणदा। स्त्री। पण्यान्धायाम्। रा नि व २३।

पणस (स')। पुं। (Artocarpus integrifolia) कण्टालफलवृक्षे। कॉठाल गाछ। हि कटहर। म फणस। क हलसिन। ते पनस। ता पिला। तत्पर्यायाः,—कण्टकिफल, कण्टाफल, आशय, मूलफल, पलस, फलस, चम्पकालु, चम्पाकोष, चम्पालु, रसाल, मदत्र फल, पानस, महासर्ज, फलिन, फलवृक्षक,

[illegible], कृष्णचन्दन, ... , पुत्रचन्द्र । गुणाः—[illegible] मधुर ... [illegible] । शाल्मलि ... [illegible] ... मधुर ... [illegible] ... [illegible] । राजनि व ११ । [illegible] मधुर ... [illegible] । [illegible] । [illegible] । राज । तन्दत (कुंडि) गुणा—[illegible] ... [illegible] । राजनि व ११ । ... (कुंडि) [illegible] ... [illegible] ।

पत्पाखियकम् । क्ली । ... । ... । [illegible] । ...

पत्रिकावर्त्त । पु । राजावर्त्तमणौ । ... । See [illegible] ।

पत्रक (क) । पु । मयूरे । ... ।

पत्रविलासिनी । स्त्री । मञ्जीनामगन्धद्रव्ये । राजनि व १२ ।

पत्रा । स्त्री । जीवितमत्स्यायाम् । ... कट्फलो । वैद्यक ।

पत्राङ्ग (ङ्गा) । पु, स्त्री । ... । ... । ... । तत्पर्य्यायाः,—पत्रधा, पत्राङ्गा, पत्रधा, कटुकी । सा दीर्घा मध्या ह्रस्वा च इति त्रिधा । एतासु मध्यमा रसवीर्य्यविपाकेषु गुणाधिका । ... समवीर्य्या, तिक्ता ... गावेषा, ... दीपनश्च । राजनि व ८ ।

पतग । पु । पक्षिणि । अम ।

पतङ्ग (म) । पु । पक्षिणि । अम । ... । राजनि व १६ । ... । मे । ... । अमर २० । क्ली । पारदे । मे । पतङ्गचन्दने । बक्कम काठ । शब्द ।

पतङ्गम । पु । पक्षिणि । व्याकरणम् ।

पतङ्गिका । स्त्री । पुत्तिकानाममधुमक्षिका याम् । अम । तत्पर्य्यायौ—पुत्तिका, पुत्तिका ।

पतङ्गा । स्त्री । शालिधान्यभेदे ।

पतत्रम् । क्ली । पत्रे । अम ।

पतत्रि (त्री) । पु । पक्षिणि । अम ।

पतद्गोरु । पु । ... । ... । ... ।

पतग (म) । पु । पक्षिणि । पतङ्गे । ... ।

पताका । स्त्री । चिह्ने । ... ।

पति । पु । मूले । गतौ । अम ।

पतिकावेरम् । क्ली । ... मिश्रधातुभेदे ।

पतिस्वरा । स्त्री । ... । शब्द ।

पतिस्राय । पु । प्रतिश्याये । हे ।

पतेर । पु । पक्षिणि । ... । ... । गर्त्ते ।

पत् । पु । पादे । राजनि व १८ ।

पत्त(त्र)ङ्गम् । क्ली । Caesalpinia sappan) रक्तकाष्ठविशेष, ... । बक्कम काठ । ... । ... । ... । ... । रमा । भावप्रकाशे । तत्पर्य्याया,—पत्राङ्ग, रक्तकाष्ठ, सुरङ्ग, पत्राढ्य, पट्टरङ्ग, पट्टरञ्जक भार्य्यादि, रक्तक, लोहित, रङ्गकाष्ठ, रागकाष्ठ, कुचन्दन, पट्टरञ्जनक, सुरङ्गक, रक्तसार, रञ्जन, पत्तूरम् । गुणा —"पतङ्ग मधुरं शीत पित्तश्लेष्मव्रणापहम् । हरिचन्दनवद्द्रेयं विशेषाद्दाहनाशनम् । चन्दनानि च सर्व्वाणि सदृशानि रसादिभिः । गन्धेन तु विशेषोऽस्ति पूर्व्वं श्रेष्ठतमो गुणे । भा । रक्तचन्दने । अमर । सुचि २१म । "पतङ्ग रक्तचन्दनम् ।" भा पूर्व्वखण्डे कुङ्कुमादवर्गे । काष्ठ ... रञ्जोबाहल्यकारी ... । पु । भृङ्गराजे । ... । रमा । केशराजे । কেশুটে ।

पत्तूर (रा) । पु, स्त्री । शालिञ्चशाके । रमा । चरक सि थो ... । सुचि १९म । जल पिप्पल्याम् । पक्वटोलवृक्षे । वैनिघ । शमीवृक्षे । ... । क्ली । कुचन्दने । भा । सुसू २९म ... । पतङ्गे । वैनिघ ।

पत्रम् । क्ली । ... । पाता । अम । तेजपत्रे । राजनि व ६ । सुसू ३८म ... । वाचि १म । "पत्र कटुकरोहिण्यो ।" पक्षिपक्षे । मे ।

पत्रक । पु । पलाशवृक्षे । राजनि व २३ ।

पत्रकल्कम् । क्ली । गन्धद्रव्यार्थम् ... सन्निधि पक्वतैले यत कर्पूरमृगनाभ्यादिकं दीयते । গন্ধ পাশনা দেওয়া । "पत्रक्, तेऽप्यु, ... एव सम्यक्

यत् पेष्य वर्त्तितम्। दीयते गन्धवृद्ध्यर्थं पत्रकल्कः तदुच्यते ॥" चक्रपाणि महासुगन्धितैले।
पत्रकीट। पु। आलिम्पनादौ।
पत्रगुप्तः। पुं। क्षुद्रवृक्षभेदे। তেকাঁটাসিজু। अ च।
पत्रघ(घ)ना। स्त्री। सातलायाम्, सेहुण्डे। মনসা গাছ। रा नि व ८।
पत्रजाम्बवः। पु। पटोलतालपत्रीत्यासवे। च सू २५ अ।
पत्रतण्डुला (ली)। स्त्री। यवतिक्तायाम्। रा नि व ७।
पत्रतरुः। पु। विट्खदिरवृक्षे। रा नि व ८।
पत्रतालकम्। क्ली। वर्णपत्रहरिताले। वै निघ।
पत्रदारकः। पु। क्रकचे। করাত। त्रिका।
पत्रद्रुमः। पु। ताड़ीवृक्षे।
पत्रनाडिका। स्त्री। ताम्बूलीशिरायाम्, पत्रशिरायाम्। जटा।
पत्रनामकम्। पु। तेजपत्रे। वै निघ।
पत्रपरशुः। पु। अस्त्रविशेषे। ছেনী।
पत्रपालः। पु। वृहच्छुरिकायाम्। सु च।
पत्रपाली। स्त्री। अस्त्रविशेषे। কাঁচি। हला।
पत्रपिशाचिका। स्त्री। वारिमायां। টোকা, পেকে। त्रिका। हारा।
पत्रपुष्पः। पु। Ocymum pilosum) रक्ततुलसीवृक्षे। अ च।
पत्रपुष्पकः। पु। भूर्जवृक्षे। अ मा।
पत्रपुष्पा। स्त्री। Ocymum Sanctum) तुलसीवृक्षविशेषे। अ मा। क्षुद्रपत्रतुलस्यां। र मा।
पत्रभद्रा। स्त्री। वृहल्लोणिकायाम्।
पत्रमालः। पु। वेतसवृक्षे। वै निघ।
पत्रयौवनम्। क्ली। नवाङ्कुरे। जटा।
पत्ररथः। पुं। पक्षिणि। अम।
पत्ररम्भम्। क्ली। पद्मकाष्ठे। वै निघ। द्रव्य। পাতসা দ্রব্য। सु च।
पत्रवर्णः। पु। सप्तपर्णवृक्षे। रा नि व १२।
पत्रवल्ली। स्त्री। पर्णलतायाम्। हे च।

रुद्रजटायाम्। पलाशीलतायाम्। रा नि व ३।
पत्रविषम्। क्ली। विषपत्रिकादौ। तानि च विषपत्रिकालम्बावरदारुककरम्भमहाकरम्भाणीति पञ्च। गुणा,— "जृम्भाङ्गोद्वेष्टनश्वासा ज्ञेया पत्रविषेण तु।" सु कल्प २ अ। जृम्भण वेपन श्वास नृणां पत्रविषैर्भवेत्।" भा।
पत्रवृश्चिकः। पु। तन्नामकाग्निप्रकृतिककीटे। सु कल्प ८ अ। See कीट।
पत्रशृङ्गः। पु। सप्तपर्णवृक्षे। ছাতিম।
पत्रशाकः। पु,क्ली। भक्ष्यशाकवृक्षमात्रे। तच्च षड्विधम्। "पत्रं पुष्पं फलं नालं कन्दं संस्वेदजं तथा। शाकं षड्विधमुद्दिष्टं गुरु विद्याद्यथोत्तरम्॥" राज। पत्रशाकगणो यथा—काकमाचीकासमर्दपुनर्नवा पूतिका पटोलपत्र मेघनाद शालिञ्च शिलमोचिकापालङ्क्यनिष्पककर्मिति। "द्विधालूकं द्विपोतकी त्रिसमस्तण्डुलीयकः। द्विधा पालक्यपि द्वेधा पटुया कालशाककम्। कारवी लोणिका घोली चुञ्चशाङ्गेरिचुक्रिका। सुनिषण्णकगोजिह्वा द्रोणपुष्पी पटोलकम्। शतपुष्पा नाडिका च कुष्माण्डक्षौद्रकण्टकः। धान्यकं द्विधकवर्णी जीवन्ती काकमाचिका। पर्पटं कासमर्द्दश्च द्विधा वास्तुगिरी तकः। द्विधा कौश पत्रशाकगणस्त्वयम्॥" अर्क। [हारा।
पत्रशिरा। स्त्री। पर्णमध्या। পাতের শিরা।
पत्रशृङ्गी। स्त्री। मूषिकपर्णिकायाम्। ইন্দুর কাণী। वै निघ। [रा नि व ३।
पत्रश्रेणी। स्त्री। मूषिकपर्ण्याम्। द्रवन्त्याम्।
पत्रश्रेष्ठः। पुं। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।
पत्रसुन्दरः। पु। शाकसुन्दरके। গীমাশাক।
पत्रसूचिः। पुं। कण्टके। त्रिका।
पत्रहिमम्। क्ली। हिमे। दुर्दिने। त्रिका।
पत्राख्यम्। क्ली। तेजपत्रे। अ च। तालीशपत्रे। रा नि व ६।
पत्राङ्गम्। क्ली। Soymida febrifuga or Caesalpinia Sappan Syn Swietenia febrifuga) Rohan tree स्वनाम ख्यातमसविषचन्दनाख्यतमवन्दमे। पत्राङ्ग। रक्तम्, रोहन्। हिं सम पत्राङ्। तें चेवनगु। गुणा—कटु-रुक्षाम्ल शीत वात पित्त ज्वरोन्माद

विस्फोटकघ्नश्च । रा नि व १२ । अस्य त्वक्क्वाथ उदरामये रक्तातिसारे च परिणामे हित । रक्त चन्दने । चम । भूर्जपत्रे । पद्मकाष्ठे । मे । See पतङ्गम ।

पत्राढ्यम् । क्ली । वणाढ्यतृणे । गन्ध तृणविशेष । पल्लवतृणे । रा नि व ८ । पत्राङ्ग चन्दन । रा नि व १२ । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ । वशपत्रहरिताले । तालीशपत्रे । वै निघ ।

पत्राम्ला । स्त्री । चुक्रिकायाम् । চুকা পালঙ্‌ । भा । See चुक्रा ।

पत्रालु । पु । इक्षुदर्भतृणे । रा नि व ८ । कासालो । रा नि व ७ ।

पत्रावलि (ली) । स्त्री । गैरिके । श च । ईश्वरीलतायाम् । वै निघ ।

पत्रिकम् । क्ली । तेजपत्रे ।

पत्रिका (त्रा) । स्त्री । जातीपत्र्याम् । जत्रिका । वै निघ २ भ कृमि चि सुवर्चिकादिचूर्णे ।

पत्रिकाख्य । पु । कर्पूरभेदे । रा नि व १२ ।

पत्रिकापत्रम् । क्ली । तालीशपत्रे । वै निघ ।

पत्रिणी । स्त्री । नवाङ्कुरे । पल्लवे । श च ।

पत्री (इन्) । पु । शालवृक्षे । रमा । पक्षिणि । हस । श्येनपक्षिणि । मे । स्त्री । दमनकक्षुपे । मुर्वा । च द महासुगन्धतैल । गङ्गापत्र्यां । रा नि व १० । दुरालभायाम् । खदिरवृक्षे । तालवृक्षे । जातीपत्र्याम् । वै निघ । महातेजपत्रे । च द वा व्या चि महाराजप्रसारणीतैले ।

पत्रैला । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

पत्रोपस्कार । पु । कासमर्दक्षुपे । हारा ।

पत्रोण । पु । श्योणाकवृक्षे । अम । पीतक्षौमे । वै निघ । चर्मकवृक्षे । क्ली । धौतकौशेये अम ।

पत्रोल्लास । पु । पुष्पकलिकायाम् । वै निघ ।

पथिका । स्त्री । कृष्णद्राक्षायाम् । रा नि व ११ ।

पथिद्रुम । पु । श्वेतखदिरे । रा नि व ८ । खादिरवृक्ष जटा ।

पथ्यम् । क्ली । पादाहारे । "पादाहार पथ्य माह ।" रा नि व २० । सैन्धवे । वै निघ । सामुद्र लवणे । हितभोजन । श च । पु । हरीतकी वृक्षे । यमा । तण्डुलीयशाके । वै निघ ।

पथ्यकरी । स्त्री कृष्णमाली । रा नि व १६ ।

पथ्यका । स्त्री । मेथिकायाम् । वै निघ ।

पथ्यकारी (इन्) । पु । षष्टिकधान्ये । रा नि व १६ ।

पथ्यभोजनम् । क्ली । हितभोजने । भा ।

पथ्यशाक । पु । तण्डुलीयशाके । नटिया शाक । रा नि व ५ ।

पथ्यसुन्दर । पु । हरीतकीवृक्षे ।

पथ्या । स्त्री । हरीतक्याम् । भा पू १ भ । रा नि व ११ । च द वि ज्व चातुर्भद्रके । चिर्भटायाम् । वन्ध्याकर्कोटिकायाम् । शृगादन्याम् । रा नि व २३ ।

पथ्यापथ्यम् । क्ली । रोगाणां हिताहितद्रव्ये ।

पथ्यापथ्यविधि । पु । रोगाणां पथ्यापथ्य निर्णयग्रन्थे । [वसुमि । मे ।

पदन् । क्ली । पादे । रा नि व १८ । वाकौ ।

पदकम् । क्ली । निष्कमितसुवर्णे । वै निघ ।

पदगण्डीर । पुं । श्लीपदरोगे ।

पदन्यासः । पुं । गोक्षुरक्षुपे । श च ।

पदरथी (इन्) । पु । पादुकायाम् । त्रिका ।

पदरोहिणी । स्त्री । वन्दाके । वान्दा । वै निघ । [याम । वै निघ ।

पदवी । स्त्री । क्षिरीक्षुपे । सौंटि । नागबला

पदाक । पु । सर्प । वै निघ ।

पदाङ्गी । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । वै निघ । हंसपाद्याम । रा नि व ५ ।

पदारोही (इन्) । पु । वटवृक्षे । मद ५ व ।

पदार्थ । पु । द्रव्यगतरसवीर्यादौ । स पञ्च विध —"द्रव्यं रसो गुणो वीर्यं विपाकः शक्तिरेव च । पदार्था पञ्च तिष्ठन्ति स्व स्व कुर्वन्ति कर्म च ॥" भा । "योऽर्थोऽभिहितः सूत्रे पदे वा स पदार्थः ।" सु उ ६५ अ ।

पदिका । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । हंसपाद्याम । लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ । [२०५ ।

पदेन्द्राभ । पु । विष्किरपक्षिविशेष । च सू

पद्धिमम् । क्ली । पादशीतलतायाम् । माक ।

पद्मम् । प क्ली । Nelumbium Speciosum Salvadora Indica.) कमल । পদ্ম । रा नि व १० । हि कमल । ते तम्मिपुव्वु । ता वमल । तत्पर्याया,—नलिन, अरविन्द,

महोत्पल, सहस्रपत्र, कमल, शतपत्र, कुशेशय, पङ्केरुह, तामरस, सारस, सरसीरुह, विसप्रसून, वारिज, राजीव, पुष्कर, अम्भोरुह, कवार, श्रीपत्र, वनशोभन, सरोरुह, जलजन्म, जलरुट्, जलरुह, सरोज, सरोजन्म, सरोरुट, पङ्केज पङ्कज, अम्भोज, अम्बुज, सरसिज, श्रीसार, शौरर्भ, इन्दिरालय, जलजात अब्ज, वार्ज, नल, नालिक, नालीक, वनज, अम्लान, पुटक, अब्ज। गुणा—बीज वातपित्तहर। पत्रशय्या शीतला ज्वरे दाहहरं। पुष्प गुदभ्रंशहर। "यत्र तु पद्ममित्युक्तं तत्र प्राय पद्मकेशरं ग्राह्यम्।" सि यो पि श्लेष्मज्व चि श्रीकण्ठ। सि यो सन्निपातज्व अभ्यङ्गे। च द वा पि ज्व चि। See कमलम्। श्वेतकमले। च सू ४अ। शीपधाती। रा नि व १२। पुष्करमूले। रा नि व ६। भा नि। वै निघ २ भ ज्व चि गुडूच्यादि। नलिनी। वै निघ। पद्मकाष्ठे। धरणि। वै निघ अ सा चि पद्मादिचूर्णे। मेघ कुष्ठ चि कन्दर्पसारतैले। धुस्तूरवृक्षे। पद्मकेसरे। च द गर्भाधिकारे मधुकादि। पु। गुग्गुलुविशेषे। "पद्मोमाणिक्यसन्निभ।" दर्वीकरसर्पभेदे। सु कल्प ४अ।

पद्मकम्। क्ली। पद्मकाष्ठे। पद्मकाठ। धरणि। हि पद्माक। तै पद्मगुसदवि। तत्पर्य्याया,—पद्मकाष्ठ, पीत पीतक, मालय, शीतल, हिम, शुभ, केदारज, रक्त पाटलापुष्प सन्निभ। गुणा—पद्मक तुवर तिक्त शीतल वातल लघु। विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठश्लेष्मास्रपित्तजित्। गर्भसंस्थापन रुच्य वमिव्रणतृषापहम्॥' भा। शीतल तिक्त रक्तपित्तघ्न मोहदाहज्वरभ्रान्तिकुष्ठ-विस्फोटघ्न। अपिच,—पद्मक पद्मगन्धि स्यात् तथा पद्माह्वय स्मृत। पद्मकं तुवरं तिक्तं शीतलं वातलं लघु॥ विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठश्लेष्मास्रपित्तहृत्। गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषापहम्॥ रा नि व १२। तत्प्रशस्त यथा—पद्मक सम्यग्भद्र कीटदोषविवर्जितम्" भप। कुष्ठे। कूड। रा नि व १२। च सू ४अ। तन्नामकलूतादिकीट विषप्रागदे। वा उ ३७अ।

पद्मकण्टक। पु। तन्नामकक्षुद्ररोगभेदे। पदकांटा रोग। लक्षणम्—"स पद्मकण्टका न्याया ये पद्ममिव कण्टकै। चीयते नीरुजैर्वृत्तै शरीरं कफवातजैः॥' वा उ ३१अ।

पद्मकन्द। पुं। कमलकन्दे। पद्मेर गोंडो वा शालुक। हि कमलकन्द। तत्पर्य्याया,—शालूक, शालुक, पद्ममूल, कटाह्वय, जलालय। गुणा—कटु विष्टम्भी रूक्ष रुच्य कफघ्न कषाय कासपित्तघ्न तृष्णादाहघ्नश्च। रा नि व १०। शालूक शीतल वृष्य पित्तदाहास्रनुद्गुरु दुर्जर स्वादु पाकश्च स्तन्यानिलकफप्रदम्। सम्यक् मधुरं रुच्य मिष्टाशनमपि तद्गुणम्॥" भा। स्त्री (न्दा)। कलपादविशेष। वै निघ।

पद्मकर्कट (टी)। पु, स्त्री। कमलावे। पद्मबीज। वै निघ। रा नि व १०। [निघ।

पद्मकर्णिका। स्त्री। कमलकर्णिकायाम्।

पद्मकादिगण। पु। पद्मकपुण्डरीकवृद्धि ऋद्धिमृद्वीकादशजीवनकल्पे। गुणा—स्तन्यकरा वातपित्तघ्ना प्राणनादिगुणयुक्ताश्च। वा सु १४। १५अ।

पद्मकाष्ठम्। क्ली। स्वनामख्यातसुगन्धकाष्ठे। पद्मकाष्ठ। रा नि व १२।

पद्मकाह्वयम्। क्ली। पद्मकाष्ठे। च द वा व्या चि एकादशशतीमहाप्रसारणीतैले। "फलिनी निशाचीद्रसपिर्भि पद्मकाह्वयम्।"

पद्मकिञ्जल्क। पु। पद्मकेसरे। वै निघ।

पद्मकी (इन्)। पुं। भूर्जवृक्षे। श मा।

पद्मकीट। पु। अग्निप्रकृतिकीटविशेषे। सु कल्प ८अ। See कीट।

पद्मकेश(स)र। पु, क्ली। पद्मकिञ्जल्के। पद्मरेणु। रा नि व १०। च द वा पि ज्व चि। त्रिफला पद्मकेशरम्।" सु सू ३८अ प्रियङ्ग्वादि। च सू ४अ। गुणा—मलस्तम्भि शीतल दाहघ्नम् अम्लस स्रावहरश्च। राज। [भा।

पद्मगन्धकम् (गन्धि)। क्ली। पद्मकाष्ठे।

पद्मचारटी। स्त्री। स्थलकमलिन्याम्। स्थल पद्म। वै निघ। लक्ष्मीतखीया। च द विष चि।

पद्मचारिणी। स्त्री। भार्ग्याम्। वामनहाटी। पद्म। शमीहन। हरिद्रायाँ। लाक्षायां हलदी। म। रा नि व २३। (Hibiscus mutabilis) स्थलपद्मायाम। या लक्ष्मणाख्ये स्वनाम्ना ख्याता। तत्पर्य्याया—अव्यथा अतिचरा पद्मा, चारटी। गुणा—"पद्माचारिणी कटुस्तिक्ता कषाया कफवातजित्। मूत्रकृच्छ्राश्मशूलघ्नी श्वासकासविषापहा।" भा।

पद्मतन्तु। पु। मृणाले। रा नि व १०।

पद्मतीर्थम्। क्ली। पुष्करमूले। वै निघ।

पद्मदशन। पु। सर्ज्जरसे। वै निघ। श्रीवास। लोवान् इति भाषा। श च।

पद्मनाडिका। स्त्री। स्थलपद्मिन्यां। वै निघ।

पद्मनालम्। क्ली। कमलनाले। पद्मेर डाँटा। रा नि व १०। [१९।

पद्मनेत्र। पु। जलचरपक्षिभेदे। रा नि व

पद्मपत्रम्। क्ली। श्यामगड़। रा नि व २३। पुष्करमूले। रा नि व ६। पद्मदले। पद्मेर पाता। वै निघ।

पद्मपत्रा। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। वै निघ। कर्पूर हरिद्रायाम्।

पद्मपर्णम्। क्ली। पद्मपत्रे। वै निघ। पुष्कर मूल। च टी।

पद्मपुष्करजम्। क्ली। पुष्करमूले। रा नि व ६।

पद्मपुष्प। पु। पारिभद्रकवृक्ष। पिकाङ्गपक्षिणि। वै निघ। (Webera Corymbosa) कर्णिकारवृक्षे। वनके फूल। श च।

पद्मबन्धु। पु। भ्रमरे। सूर्य्ये।

पद्ममधु। क्ली। पद्मपुष्पाहृतमाक्षिके। पद्मेर मधु। गुणा,—अरविन्दाहृत शीतो मकरन्दोऽ तिव हण। त्रिदोषशमन सर्व्वनेत्रामयनिषूदन॥

पद्ममुखी। स्त्री। कण्टकार्य्याम्। वै निघ। दुरालभायाम्। श च।

पद्ममूलम्। क्ली। पद्मकन्दे। शालूक। रा नि व १०। चि क्ष क गर्भ चि।

पद्मरक्ता। स्त्री। पद्मगन्धाहवे।

पद्मरज। क्ली। पद्मकेसरे। वा सू २७ मिश्र का द। "पद्मरजो योनिवत्रानन्ता।"

पद्मराग। पुं। रक्तवर्ण माणिक्यभेदे। See माणिक्यम्।

पद्मरेणु। पु। पद्मकेसरे। वै निघ।

पद्मलाञ्छन। पु। सूर्य्य। मे।

पद्मवती। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम। वै नि। कमलिन्यां। पद्मेर झाड़। रा नि व ५।

पद्मवर्ण। त्रि। लोहितवर्णे। भा ४भ। "पद्मवर्णो महायश।"

पद्मवर्ण(क)म्। क्ली। पद्मकाष्ठे। वै निघ। पुष्करमूले। जटा।

पद्मबीजम्। क्ली। कमलबीजे। पद्मेर बीचि। हि कमलगाट्टा। पद्माच इति महाराष्ट्रकर्णाटयो र्व्यवहारः। तत्पर्य्याया,—पद्माक्ष गालोड्य, कदली, भेण्डा, क्रौञ्चादनी, क्रौञ्चा, श्यामा, पद्मकर्कटी। गुणा —कटु स्वादु पित्तघ्न छर्दिकर दाहरक्तशमन पाचन रुच्यञ्च। रा नि व १०। "पद्मबीजं हिम स्वादु कषाय तिक्तक गुरु। विष्टम्भि वृष्य रुच्यञ्च गर्भसंस्थापक परम्। कफवातकर बल्य ग्राहि पित्तास्रजित् ॥" भा।

पद्मबीजाभम्। क्ली। मखान्नफले। माखना इति भाषा। भा।

पद्मिहव। प। पद्मकाष्ठतरौ। रा नि व २३। नन्दीवृक्ष। रा नि व १२।

पद्मशायिनी। स्त्री। जलचरपक्षिभेदे। वै निघ।

पद्मा। स्त्री। पद्मचारिण्याम्। स्थलपद्म। रा नि व २३। च वि ८ भ। वा सू १५ भ। भार्ग्याम्। वामनहाटी। च गृ ४भ। चि ३भ। च द गर्भ स्रावे। भा म ४भ गर्भ चि। सु चि २भ। "समङ्गा ऽञ्जनी पद्मा। तन्नामकौषधी। या पद्माकारा पद्मगन्धा पद्मवृक्ता च। 'पद्माकारा पद्मरक्ता पद्मगन्धा। च चि १भ कन्दर्पसारतैल। मञ्जिष्ठा याम्। मृणाले। वै निघ। लवङ्गे। अम। मनसादेव्यां। मे। कणिकायां। भर। कुसुम्भ पुष्प। रसा।

पद्माकर। पु। तड़ागे। अम।

पद्माट। पु। चक्रमर्द्दवृक्षे। चाकुन्दा। अम। भैष सु रो चि ह खदिरवट्यां। क्ली। तद्बीजे। महाभल्लातकगुडे।

पद्मान्तरम्। क्ली। पद्मपत्रे। वै निघ।

पद्मालया। स्त्री। लवङ्गलतायाम्। अम।

पद्मावती। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। जटा। मनसादेव्यां। भर।

पद्माह(य)म्। क्ली। पद्मकाष्ठे। भा। वै निघ २भ सूत्रस्थ वि सुदर्शनचूर्ण। च द मू रो चि वृहत्तादिरसयां। [नि व ५।

पद्माह्वया (ह्वा)। स्त्री। स्थलपद्मिन्यां। रा

पद्माक्षम् । क्ली । पद्मबीजे । रा नि व १० ।

पद्मिनी । स्त्री । पद्मषण्डे, कमलिन्याम् । पद्मेर झाड । यथा—मधुरा तिक्ता कषाया शिशिरा पित्तघ्नी कृमिघ्नी शोषवान्तिभ्रान्तिसापकान्तिहृच्च । रा नि व १० । "मृणालनालदलाग्रफलफलैः समन्विता पुनः । पद्मिनी प्रोच्यते ।" भा पू ४ । पद्मि । हस्तिनी । करेणौ । अमरः । कमलिन्याम् । धरणिः ।

पद्मिनीकण्टकः । पु । क्षुद्ररोगे । पद्मकण्टे । "कण्टकैराचितं वृत्तं कण्डूमत्पाण्डुमण्डलम् । पद्मिनीकण्टकप्रख्यैस्तदाख्यं कफवातजम् ॥" सु नि १३ अ

पद्मी (न्) । पु । गजे । अम । [र मा ।

पद्मोत्तम(र)विकासः । पु । कुसुम्भपुष्पवृक्षे ।

पद्मोत्तरः । पुं, क्ली । कुसुम्भवृक्षे तत्पुष्पे । रा नि व ४ । स्त्री । कुसुम्भबीजे । वै निघ ।

पद्मोद्भवा । स्त्री । मनसाख्यायाम् । पुराणम् ।

पनसः (स) । पु । बहिःकण्टकमहाफलवृक्षे पनसवृक्षे । काँटाल गाछ । हि कटहल । भा । तत्पर्यायाः,—कण्टकिफल, कण्टकाफल आम्रय मुरजफल, पलस, फलस, चम्पकालु, चम्पकोष चम्पालु, रसाल महाफल पानस, महाकण्ठ फलिन, फलवृक्षक, स्थूल, कण्टाफल मूलफलद, अपुष्पफलद, पूतफल । गुणा— पनस शीतलं पक्वं स्निग्धं पित्तानिलापहम् । तर्पणं बृंहणं स्वादु मांसलं श्लेष्मलं भृशम् ॥ बल्यं शुक्रप्रदं हन्ति रक्तपित्तक्षतव्रणान् । आमं तदेव विष्टम्भि वात तुवरं गुरु । दाहकृन्मधुरं बल्यं कफमेदोविवर्द्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानि वृष्याणि मधुराणि च । गुरूणि बद्धवर्चांसि सृष्टमूत्राणि संवदेत् ॥ मज्जा पनसजा वृष्या वातपित्तकफापहा ॥ मस्तुलिङ्गविभ्रमे । सु कल्प ४ अ ।

पनसतालिका । स्त्री । कण्टकीफलवृक्षे । कैं ल गाछ । शमा ।

पनसा (सिका) । स्त्री । दशनकर्णरोगभेदे । कानेर फोड़ा । लक्षण—"सकाण्डाण्डान्तर काल पिटकामवदेहनाम् । पिटका पनसिका तान्तु विद्यात्पनसकाकृतिम् ॥" भा । [मे

पन्नग । पु । सर्पे । पद्मकाष्ठे । औषधिविशेषे ।

पन्नगकेशर । पुं । नागकेशरवृक्षे । रा नि व ६ ।

पन्नगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । नागदाइन्याम् । सर्पिणीक्षुपे । रा नि व ५ । [श । विका ।

पन्नद्धा (द्धी) । स्त्री । चर्मपादुकायाम् । हे ।

पन्नूर । पु । शालिञ्चशाके । वा चि १४ ।

पपीता । स्त्री । (Carica Papaya.) स्वनामख्यातफलविशेषे । पेंपे । हि पपीता । तैं वर्याय । ता पप्पयी यथा —मधुरा पाचनी हिमा वातानुलोमिनी प्लीहघ्नी ।

पपु । स्त्री । उपमातरि, धात्र्याम् । उद्या ।

पमरा । स्त्री । मल्लकाभिधगन्धद्रव्ये । राज ।

पय । क्ली । अलि । दुग्धे । मे । बालके । वाला । भा म १४ चित्तभ्रमतत्त्व चि । पाठा पटोली पय ।'

पय कन्दा । स्त्री । क्षीरविदार्याम् । भूँइ कुमड़ा । रा नि व ७ ।

पय पालिनी । स्त्री । बालके । उशीरे । वै निघ २ भ वि ज्व चि ।

पयःपेटी । स्त्री । नारिकेले । पम् ।

पयःप्रसादम् (दि) । क्ली । निर्मलीबीजे । निर्मली । भा । [नि व ५ ।

पयःफेना (नी) । स्त्री । दुग्धफेनीक्षुपे । रा

पयःसात्म्यम् । क्ली । तक्रे । वै निघ ।

पयस्य । पु । बिडाले । श च । क्ली । पयोविकारे घृतादौ । अम ।

पयस्या । क्ली । क्षीरकाकोल्याम् । रा नि व २३ । सु सू ३८ अ पित्तशमने । भा रक्तरोगचि । क्षीरविदारीकन्दे । भुँइ कुमड़ा । च सू ४ अ ३ वर्गे । सु चि ०७ अ । कुट्टिनीक्षुपे । भा अभ्यङ्गता चि । "स्त्री पयसा गोलोमी ।" सर्वक्षीरद्रुमे । मे । च वि ८ अ । अर्कपुष्प्याम् । र मा । सु चि १०० अ । दुग्धिकायाम् । मे । आमिषायाम् । पृ च ।

पयस्वल । पु । छागे । रा नि व १९ ।

पयस्विनी । स्त्री । गव्याम् । मे । क्षीरकाकोल्याम् । पम । रा नि व । दुग्धफेनीक्षुपे । रा नि व ५ । क्षीरविदार्याम् । रा नि व ७ । काकोल्याम् । रा नि व ३ । जीवन्त्याम् । भा । क्षीरशतावर्याम् । शुक्रामायाम् । नद्याम् । वै निघ । धात्र्याम् । रा नि व १९ । दुग्धवत्याम् ।

पयस्वी । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् । वै निघ ।

पया । क्ली । पथ्यायाम् । वै निघ ।

पयोगन } **पयोघन** } पु । करकायाम । शिन ।

पयोद । पु । रामके । नैघण्टविद्विषौतैले । चट्टग्राम विनारिकलखण्ड ।

पयोधज । पु । समुद्रफेने ।

पयोधर । पु । स्तने । रा नि व १८ । नागरमुस्तके । कशेरौ । वै निघ । नारिकेलवृक्षे । कासारौ । मे ।

पयोधि(ब्धि)ज[ज]म् । क्ली । लवणे । "लवणन्तु पयोधिजम् ।" रा नि व २१ । समुद्रफेने । वै निघ ।

पयोर । पु । खदिरवृक्षे । श च ।

पयोलता } **पयोविदारिका(री)** } स्त्री । क्षीरविदार्याम् । शुक्ल भूँइ-कुमड़ा । रा नि व ७ ।

पयो(ष्टि)ष्णि । पु । देवके । वै निघ ।

पयोष्णी । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । सा च विन्ध्याचलदक्षिणे प्रसिद्धा । जलगुणा —सर्व रोगघ्न रुच्य पवित्र लघु मलकान्तिजनक पापघ्न सुस्वादच । रा नि व १४ ।

पयोहिनु । स्त्री । दधनि । वै निघ ।

परक । पु । कैमरागे । व निघ ।

परग्रन्थि । पु । सन्धौ, सन्धिस्थाने, अङ्गुलिपर्व्वणि पर्व्वसन्धौ । हारा ।

परञ्ज । पु । फेने । तैलनिष्पेषणयन्त्रे । धानि । छुरिकाफले । मे ।

परट्क् । पु । काके । वै निघ । [वै निघ ।

परद्रव्यहा । स्त्री । ग्रन्थिपर्णे । गेँठेला ।

परपत्रिका । स्त्री । क्षुद्रक्षुपे । रा नि व ४ ।

परपुष्ट । पु । कोकिले । रा नि व १९ ।

परपुष्टमहोत्सव । पु । आम्रवृक्षे । श मा ।

परपुष्टा । स्त्री । कोकिलायाम् । वै निघ । वन्ध्यायाम् ।

परभृत (त्) । पु । कोकिले । काके । धम ।

परमद । पु । सुरापानजन्यरोगभेदे । लक्षणम् —"शरीरदुःखं बलवत्प्रमोहो हृदयव्यथा । अरुचिः प्रततं तृष्णा ज्वरः शीतोष्णलक्षणः ॥ शिरःपार्श्वास्थिसन्धीनां विद्युत्तुल्या च वेदना । जायतेऽतिबला जृम्भा स्फुरणं वेपनं श्रमः ॥ उरोविबन्धः कासश्च हिक्का श्वासः प्रजागरः । शरीरकम्पः कर्णाक्षिमुखरोगस्त्रिकग्रहः ॥ छर्द्यतीसारहृल्लासा वातपित्तकफात्मकाः । भ्रमः प्रलापो रूपाणामसतां चैव दर्शनम् ॥ तृणभस्मलतापर्णपांशुभिश्चावपूरणम् । प्रधर्षणं विहङ्गैश्च भ्रान्तचेताः स मन्यते ॥ व्याकुलानामशस्तानां स्वप्नानां दर्शनानि च । मदात्ययस्य रूपाणि सर्वाण्येतानि लक्षयेत् ॥"

—"श्लेष्मोच्छ्रयोऽङ्गगुरुता विरसास्यता च विण्मूत्रसक्तिरथ तन्द्रिररोचकश्च । लिङ्गं परस्य च मदस्य वदन्ति तज्ज्ञास्तृष्णा रुजा शिरसि सन्धिषु चापि भेदः ॥" मा नि ।

परमपूतिक । पुं । अहिफेने । प मु ।

परमा । स्त्री । सुगन्धद्रव्यविशेषे गन्धशट्याम् । सा नवम ज्वरघ्न रक्षोघ्नच । राज । चन्दना ख्याति महाराष्ट्रप्रसिद्धा ।

परमाणु । पु । रजसस्त्रिंशत्तमे भागे । "जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः । तस्य त्रिंशत्तमो भागः ॥" प म १ख ।

परमान्नम् । क्ली । क्षीरिकायाम्, पायसे । पायेस्, परमान्न । तत्साधनप्रणाली यथा— "सुधौतंस्तक्रं दुग्धे तु पक्वाक्रान्तण्डुलान् क्षिपेत् । ते सिद्धा क्षीरिका दुर्जरा वल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरु । विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्तपित्ताग्निमारुतान् ॥" भा ।

परमायु । स्त्री । जीवितकाले । यथा—"शतवर्षाणि विंशत्या निशाभिः पञ्चभिः सह । परमायुरिदम्प्रोक्तं नराणां करिणामिह ॥" श मा ।

परम युध । पु । असनवृक्षे । श च ।

परमृत्यु । पु । काके । त्रिका ।

परमेश्वर । पु । पारदे ।

परमेष्ट । पु । महानिम्बवृक्षे । रमा ।

परमेष्ठिनी । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वामनहाटी । रा नि व ४ ।

परल । पु । Eclipta prostrata) नील भृङ्गराजे । केशराज । त्रिका । [रत्नौ ।

परला । स्त्री । पटोलवृक्षे । रस र कुष्ठमैलेन्द्र

परलोकेषणा । स्त्री । परलोकस्य गवेषणायां । च सू ११ अ ।

परवासिका (नी) । स्त्री । वन्दायाम् । परगाछा ।

परशम् । क्ली । प्रस्तरविशेषे । परश पाथर । पराश्म ।

परशुच्छिन्न । पु स्त्री । कुठारिया इति ख्याते वृक्षे । কোনাগে, কুড়লে । सपद छोदचालने । कन्दगुडूच्याम् ।

परशुराम । पुं । रसराजसिरोऽस्थिकारे ।

परा । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् । इन्द्रवारुण्याम् ।

पराक्पुष्पः (ष्पी) । पु । धूलीकदम्बवृक्षे । रा नि व ९। श्वेतापामार्गे । रा नि व ४ ।

परागः । पु । पद्मकेसरे । कर्पूररजसि । वै निघ । पुष्परजसि । अम । चन्दने । मे ।

परागपुष्प. । पु । धूलीकदम्बे । वै निघ ।

पराचीन । त्रि । पराङ्मुखे । वा उ २८अ ।

पराञ्ज. । पु । तैलनिष्पीडनयन्त्रे । फने । श र ।

पराञ्चिय' । छलुपवृक्षे । उल्लू । श च । कासलक्ष । व निघ ।

परादिगुणा. । पु । परापरत्वादौ । यथा— 'परापरत्वे युक्तिश्च सङ्ख्या संयोग एव च । विभागश्च पृथक्त्वञ्च परिमाणमथापि च । संस्कारोऽभ्यास इत्येते गुणा ज्ञेयाः परादयः ।" च ।

परानसा । स्त्री । औषधप्रयोगे, चिकित्सायां । श च ।

परान्नम् । क्ली । पलान्ने । पाकराज ।

परापरम् । क्ली । परूषकफले । भा ।

पराभिधम् । क्ली । कुङ्कुमे । वै निघ ।

परामृतम् । क्ली । वर्षोपले । विका ।

परारु. । पु । कारवेल्लके । विका ।

परारुक. । पुं । पाषाणे । विका । [निघ ।

परार्द्धम् । क्ली । चन्दने । कुङ्कुमे । उशीरे । वै

परावतम् । क्ली । परूषकफले । रा नि व ११ ।

परावरम् । क्ली । परूषकफले । रा नि व ११ ।

परावेदी । स्त्री । वृहत्याम् । व्याकुड़ । कोषान्तरम् । [तन्त्रकार ।

पराशर । पु । तन्नामकायुर्वेदतन्त्रकारे । See

पराश्रया । स्त्री । माधवीलतायाम् । वै निघ । वन्दायां । पवगाड़ा । श च । [सु सू ३२अ ।

परासङ्ग । पु । अवरोधे । शोणितरोधे ।

परिकर्त्तनम् । क्ली । अधश्छेदे । सु सू ८अ । छेदनभेदनभवे । वा टी चि १अ ।

परिकर्त्तिका । स्त्री । कर्त्तनवत्पीडायां । च चि २अ । वमनविरेचनव्यापद्विशेषः । सु चि ३४अ ।

परिकर्म्म । क्ली । अभ्यङ्गे । परिचर्य्याकरणे । वै निघ । कुङ्कुमादिना कायप्रसाधने । अमम ।

परिकर्म्मी । त्रि । मन्थदण्डकर्म्मसु, परिचार-केषु । सु म ५अ ।

परिक्रमसहः । पु । छागे । विका ।

परिगर्भिक. (भव) । पु । बालरोगविशेषे । एड्गा लागा । इति खोट्टोति लोके । "मातुः कुमारो गर्भिण्याः स्तन्यं प्रायः पिबन्नपि । कासाग्नि-सादवमथुतन्द्राकार्श्यारुचिभ्रमैः । युज्यते क्रोष्ठवृद्ध्या च तमाहुः पारिगर्भिकम् । रोगं परिभवाख्यञ्च तत्र युञ्ज्यात् दीपनम् ॥" भा । [भ ।

परिग्रह. । पु । स्त्रियाम् । मूले । कन्दे । अम

परिघ । पुं । तन्नामकमूढगर्भविशेषे, यत्र गर्भं परिघ इव योनिमुखमावृत्य तिष्ठेत् । यथा— "योनौ स्थित स परिघः परिघेन तुल्यः ।" सु नि ८अ ।

परिचरः । पु । भृत्ये, सेवके । रमा ।

परिचरकर्म्म । क्ली । सेवाकार्य्ये ।

परिचर्य्या । स्त्री । सेवायाम् । अम । श र ।

परिचारक । पुं । सेवके । अम । लक्षण —"स्निग्धो जुगुप्सुर्बलवान् युक्तो व्याधितरक्षणे । वैद्यवाक्यकृदश्रान्तो युज्यते परिचारकः ।" भा ।

परिच्छदः । पु । परिधानवस्त्रे, आच्छादने । भागवत । परिवारे । हे च ।

परिजातः । पु । श्वेतजवापुष्पे ।

परिणत' । त्रि । परिपक्वे । अम ।

परिणामः । पु । परिपाके । विकारे । वै निघ ।

परिणामज(शूल)म् । क्ली । पक्तिशूले । रा नि व २० ।

परिणाह. । पु । वर्त्तुलतायाम् । सु सू ७अ । विस्तारे । अम ।

परिताप । पुं । रोगे । वै निघ । कम्पे । विश्व । उष्णतायाम् । च ।

परितिक्त । पु । निम्बवृक्षे । वै निघ ।

परिदर । पु । दन्तमूलगतमुखरोगे । लक्षण —"दन्तमांसानि शीर्य्यन्ते यस्मिन् ष्ठीवति चाप्यसृक् । पित्तासृक्कफजो व्याधि ज्ञेयः परिदरो हि सः ॥" सु नि १६अ ।

परिधूमायनम् । क्ली । धूमोद्गारे । ঢেঁকুর । सु नि ६अ ।

परिपचनम् । क्ली । तैलपाकनिष्पादने । च सू १५अ ।

परिपाकः । पुं । परिणामे । भा ।

परिपाकिनी । स्त्री । त्रिवृतायाम् । श च ।

परिपिष्ट(क)म् । क्ली । सीसके । रा नि व १३ ।

परिपुटनम् । क्ली । पाककरणे । वै निघ ।

परिपुष्करा । स्त्री । कर्कटीभेदे, गोडुम्बायाम् । बाङ्गगोमुक । श च ।

परिपूतम् । क्ली । अपतुषधान्ये । मनु । वि । पवित्रीकृते ।

परिपेलम् । क्ली । कवर्त्तमुस्तके । प मु । वि-ख दक ।

परिपेलवम् । क्ली । कुटन्नटे, जलमुस्तायाम् । কেওট মুতা । वा सू १५ अ रोघ्रादि । "कैवर्त परिपेलवमोचा ।" मुस्तायां । च द १२ अ ।

परिपेल्लम् । क्ली । जलजाततृणविशेषे, जल मुस्तायाम् । জলের মুতা, কেওট মুতা । सं जलसडवो । क बलिगड्ड । गुणा —कटुत्वं कफ वातघ्न ज्वरघ्न दाहघ्नम् आमशूलघ्न रक्तदोषघ्नञ्च । रा नि व ६ ।

परिपोटः (क) । पु । कर्णपालीगतरोगे । কাণের পাতার রোগ । लक्षण—"सौकुमार्य्यात् चिरोत्सृष्टसहसाभिप्रवर्द्धिते । कर्णशोफो भवेत् पाल्यां सरुजं परिपोटवान् ।' सु चि २५ अ । व्रणभेदे । वा उ १८ अ ।

परिपोषणम् । क्ली । छिद्दनि । च द १२ अ ।

परिप्लुता । स्त्री । योनिरोगविशेषे । लक्षण यथा—"परिप्लुतायां भवति ग्राम्यधर्मे रुजा भृशम् ।" सु । तथा—"पित्तलाया नृसंवासे क्षवथूद्गारधारणात् । पित्तसम्मूर्च्छितो वायुर्योनिं दूषयति स्त्रियाः । शूना स्पर्शाक्षमा सार्त्तिर्नील पीतमसृक् स्रवेत् । श्रोणिवङ्क्षणपृष्ठार्त्तिज्वरार्त्तायाः परिप्लुता ॥" च । वा उ ३३ अ । मदिरायाम् । हे च ।

परिभवः । पु । पारिगर्भिकरोगे । এঁড়েলাগা ।

परिभाव्यम् । क्ली । कुष्ठौषधे । कुड ।

परिभाषा । स्त्री । वैद्यकमानादिविषयकग्रन्थे ।

परिमण्डल । पु । मशकजातिभेदे । सु कल्प ८ अ । See मशक । वि । सम्यग्वर्त्तुले । भा पुष्टरी चि । सु सू ७ अ । [अमर ।

परिमलः । पु । सुगन्धे । मैथुने । विमर्दने ।

परिमाणम् । क्ली । माने । See मानम् ।

परिमार्ज्जनम् । क्ली । खाद्यभेदे । मधुमस्तके । श च । परिष्करणे । मधुतैलपाने ।

परिमोचः । पु । मलोत्सर्गे ।

परिम्लानः । पु । रक्तफिरङ्गीभेदे । वै निघ ।

परिम्लायितिमिरः । पु । पित्तजन्यापर तिमिररोगे । लक्षण—"पित्तं कुर्य्यात्परिम्लायि मूर्च्छितं पित्ततेजसा । पीता दिशस्तु खद्योतान् भास्करञ्चापि पश्यति । विकीर्य्यमाणान् खद्योतै र्वृक्षांस्तेजोभिरेव वा ॥" मा नि ।

परिलेही । पु । कर्णपालीरोगे । लक्षणम्— "कफासृक्क्रिमिसम्भूतः सविसर्पान्वितस्तथा लिह्यात् सशष्कुलीं पालीं परिलेहीति स स्मृतः ॥" सु चि २५ अ ।

परिवर्त्तनम् । क्ली । पार्श्वपरित्यागे । मा नि ।

परिवर्त्तिका । स्त्री । शूकरोगे, मेढ्रजक्षुद्ररोगे । मूदो । लक्षणम् । "मर्दनात् पीडनाद्वापि तथैवाप्यभिघाततः । मेढ्रचर्म्म यदा वायुर्भजते सर्वतश्चरन् । तदा वातोपसृष्टन्तु तच्चर्म्म परिवर्त्तते । सवेदनं सदाहञ्च पाकञ्च व्रजति क्वचित् । मणेरध स्तात् कोशस्तु ग्रन्थिरूपेण लम्बते ।" इत्यादि । सु नि १३ अ । [हे च ।

परिवाप (नम्) । पु, क्ली । मुण्डने । मे ।

परिवृंहितम् । क्ली । वृद्धौ । वि । परिवर्द्धिते ।

परिवेषक । पु । परिवेषणकर्त्तरि । तल्लक्षणम् —"स्नातश्चन्दनचर्चितः सुवसनः स्रग्वी प्रसन्नाननः सद्वात्मा सुभगः प्रसन्नहृदयः श्रीकान्तपूजारतः । स्वामिसेवापरः स्वपाकनिपुणः प्रौढो वदान्यः शुचिर्विप्रो वा परिवेषकस्तु कुलजश्चाप्योऽपि वा भूपतेः ॥" पाकराज ।

परिवेषणम् । क्ली । भोजनार्थं भोजनपात्रे अन्नादिदाने ।

परिव्याध । पु । (*Pterospermum acerifolium*) द्रुमोत्पले । ওলট কম্বল । प सु । जलवेतसे । रा नि व ९ । भा । कर्णिकार वृक्षे । কনকে ফুলের গাছ । रा नি व ९ । आरग्वधवृक्षे ।

परिव्राजी । स्त्री । श्रावणीमहाक्षुपे । मुण्डीर्यो । रा नि व ५ ।

परिशुष्क(मांस)म्। क्ली। पक्वमांसभेदे। মাংসের ব্যঞ্জন বিশেষ। "मांसं बहुघृते भृष्टं सिक्तं यत्स्यात् पुनः पुनः। जीरकाद्यैः समायुक्तं परिशुष्कं तदुच्यते।" भ प। राज। See मांसम्।

परिश्रु(स्रु)तम्। क्ली। सुरायाम्। वै निघ।

परिश्रमसहः। पु। छागे। ছাগল।

परिषत्। स्त्री। सभायाम्। सा त्रिधा ज्ञानवती मूढपरिषच्चेति। पुनस्त्रिधा सुहृत्परिषत्, उदासीनपरिषत्, प्रतिनिविष्टपरिषच्चेति। च वि ८अ।

परि(री)षेकः। पु। स्नानादौ। शिरसि धारापातने। मूर्द्धतैलविधिभेदे। भा। व्रणवेदनोपशमनार्थमुष्णकषायसेचने। सु चि १अ। दा चि १प।

परिषेकस्वेदः। पु। स्वेदविशेषे। यथा—"वातिकोत्तरवातिकानां पुनर्मूलकफलपुष्पादीनामुत्क्वाथैः सुखोष्णैः कुम्भीर्वर्षुणिका प्रनाडीर्वा पूरयित्वा यथार्हसिद्धशरीरमभ्यज्य वस्त्रावच्छन्नं परिषेचयेत्॥" च सू १४अ।

परि(री)सर्पः (सर्पणम्)। क्ली। चौद्दं रोगभेदे। तन्नामकक्षुद्रकुष्ठभेदे। "अनं शरीरे पिडका सवन्त्यः सर्पन्ति यास्तं परिसर्पमाहुः।" सु नि ५अ। पु। दर्वीकरसर्पविशेषे। सु कल्प ४अ।

परिसर्य्या। स्त्री। सेवायाम्। हे निघ।

परिसिद्धिका। स्त्री। मण्डविशेषे। वै निघ। किट्टिकायाम्। वा उ ३९अ।

परिस्पन्दः (नम्)। पु, क्ली। कम्पे। हे च।

परिस्यन्दः। पु। क्षरणे, स्यन्दे। বিন্দুশঃ ক্ষরণ। চোয়ান। ক্ষমভ।

परिस्रावः। पु। वमनविरेचनव्यापद्विशेषे। सु चि ३४अ। मुखस्रावे। नासास्रावे। गुदस्रावे। च सू १५अ।

परिस्रावी (इन्)। पु। कफजभगन्दरे। तल्लक्षणं यथा—"कण्डूयनो घनस्रावी कठिनो मन्दवेदनः। श्वेतावभासः कफजः परिस्रावी भगन्दरः॥" मा नि। त्रि। निरन्तरस्रावशील। भा।

परिस्राव्युदरम्। क्ली। उदररोगभेदे। लक्षणं यथा—"यस्य यदन्त्रमपहितं तदन्त्रं भिनत्ति यस्य गतमन्यथा वा। तस्मात् स्रवत्यन्त्रात् सलिलप्रकाशः स्रावः स वै गुदतस्तु भूयः। नाभेरधश्चोदरमेति वृद्धिं निस्तुद्यतेऽतीव विदह्यते च। एतत् परिस्राव्युदरम्।" सु नि ७अ।

परिस्रुतः। त्रि। বিন্দুশঃ ক্ষরিত। क्ली। मद्ये। वै निघ।

परिस्रुतदधि। क्ली। वस्त्रगालितदधनि। ছোঁকা দই। गुणा—वातघ्नं कफकृत् स्निग्धं हृद्यं पित्तघ्नं च। सु सू ४५अ।

परिस्रुता। स्त्री। द्राक्षामद्ये। वै निघ। वारुण्याम्। তাড়ী। मे।

परिस्रुत्। स्त्री। मद्यसामान्ये। रा नि व १४

परिहारः। पु। तस्यैव दोषवचनस्य परिहरणे यथा—"नित्यमात्मनि शरीरस्थे जीवितलिङ्गान्युपलभ्यन्ते। तस्य पुनरपगमान्नोपलभ्यन्ते। तस्मादन्यः शरीरादात्मा नित्यश्चेति।" च वि ८अ।

परिहार्य्यम्। क्ली। कुष्ठौषधे। কুড়। वै निघ।

परिक्षेपी (इन्)। पु। वातपित्तजभगन्दरे। 'वातपित्तात् परिक्षेपी परिक्षिप्य गुदं गतिः। जायते परितस्तत्र प्राकारपरिखेव च॥"

परीतिः। स्त्री। पुष्पाञ्जने। वै निघ।

परोरः। पुं। कारवेल्ले। क्ली। तत्फले। उण।

परोवर्त्तः। पु। कच्छपे। वै निघ।

परीष्टिः। स्त्री। परिचर्य्यायाम्। मे।

परु। पु। अङ्गुलिसन्धौ। रा नि व १८। वंशग्रन्थौ। বাঁশের গাঁইট। अथ निर्गुण। रा नि व ६। परूषकवृक्षे। वै निघ। पर्व्वते। समुद्रे।

परुद्वारः। पुं। अश्वे। श भा।

परु(रू)षः। पु। परूषकवृक्षे। रा नि व ११। वंशग्रन्थौ। वामनवृक्षे। वै निघ। नीलझिण्ट्याम्। श च। तन्नामकवायव्यकीटे। सु कल्प ८अ। See कीट। स्त्री (षा)। शतपदीभेदे। सु कल्प ८अ। क्ली। परूषकफले। भा। कर्बुरवर्णे। रुचि।

परु(रू)षकः। पु। (Zylocarpus Granatum or Grewia Asiatica) स्वनाम ख्यातफलवृक्षे। পরুষফলের গাছ, ফলসা। हि फालूहे, शुकरी, फदसा। म फपका। तै पुटिकी। स द्विधा वृक्षविटपभेदात्। सु सू ३८अ परूषकादि। वा सू १५अ। तत्पर्य्याया—परूषक, नागदलोपम, गिरिपीलु, परावत, नीलपत्र, नीलमण्डल, परापर, अल्पास्थि।

-गुणाः — अम्लकटुकं कफरोगहरं वातघ्नं पित्तकरम्। इत्यामपरूषकगुणाः। पक्वं तत् मधुरं रुचिप्रदं पित्तघ्नं तर्पणं शोफहरञ्च। तत्फलं मेहपित्तसन्निपातघ्नम्। अवि १०अ। "परूषकद्वयाम्लसाम पित्तकरं लघु। तत् पक्वं मधुरं पाके शीतं विष्टम्भि बृंहणम्। हृद्यं हृत्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृत्॥" भा। फलं मलसंग्राहि शैत्यकरं। पत्रं व्रणपिड्कादौ हितम्। त्वक्कषाया शीतला च। द्रव्यगुणान्तरम्।

परुस्। क्ली। परुषकफले। पर्व्व। फल। रा नि व ११। ग्रन्थौ। अम।

परूषकादि। पु। तदादिगणकृतकषाये। स च परूषक वरा द्राक्षा कटफल कतकाफल राजाह्व दाडिम शाकात्मक इणा वात मूत्रघ्न। वा सू १५अ।

परेष्टुका। स्त्री। बहुप्रसूतायां गवि। अम।

परैधितः। पु। कोकिले। श मा।

परोट। पु। घृतसिद्धरोटिकाभेदे। परटा। वै निघ।

परोष्णी। स्त्री। तैलपायिकायाम्। अम।

पर्कट। पु। मशानापे। क्षीरपर्विणि। वै निघ।

पर्कटि (टी)। स्त्री। प्लक्षवृक्षे। भा।

पर्कटो (इन्)। पु। प्लक्षवृक्षे। पाकुड गाछ। तें जुव्विचेट्टु। प सु। र मा।

पर्जनी (न्या)। स्त्री। दारुहरिद्रायाम् प सु। रा नि व ६। [अम।

पर्णम्। क्ली। ताम्बूले। रा नि व ११। पत्रे।

पर्ण। पु। पलाशवृक्षे। रा नि व १०।

पर्णक। पु। सुनिषण्णशाके। भा पू १भ शाव।

पर्णकार। पु। बारजीविनि। बारुई।

पर्णखण्ड। पु। ताम्बूलखण्डे। वनस्पति विशेष। श च।

पर्णचोरक। पु। चोरनामकगन्धद्रव्ये। गेटेला। रा नि व १२।

पर्णपिण्डीत। पु। मदनवृक्षे। वै निघ।

पर्णभेदिनी। स्त्री। प्रियङ्गुलतायाम्। रा नि व १२।

पर्णभोजन। पु। छागपशौ। विका। वि। पत्रभोजिमात्रे।

पर्णमाचल। पु। (Averrhoa carambola) कर्मरङ्गवृक्षे। श मा।

पर्णमूलम्। क्ली। ताम्बूलमूले। राज श्य।

पर्णमृग। पु। वृक्षमर्कटिकायां, रुपौति लोके। वानरे। वृक्षमार्जारे। गेछो विडाल। तद्गण मद्गु मूषिक वृक्षशायिकावकुशपूतिघासवानरप्रभृतिको भवति। तन्मांसे मधुरं गुरु वृष्यं चक्षुष्यं शोषितकरं कासार्श श्वासनाशनं मूत्रपुरीषानुलोमकञ्च। सु सू ४६अ। "वनौकोवृक्षमार्जारवृक्षमर्कटिकादयः। एते पर्णमृगाः प्रोक्ताः।" भा।

पर्णलता। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। रा नि व ११।

पर्णवल्ली। स्त्री। नागवल्लीसदृशपलाशीलतायाम्। रा नि व ३।

पर्णशिरा। स्त्री। ताम्बूलपत्रशिरायाम्। पानेर शिर।

पर्णसि। पु। पद्म। वारिगृहे। जलद्रोणी। शाके। उपा।

पर्णाढ्य। पु। सुनिषण्णकशाके। वै निघ।

पर्णाश (स.) (न)। पु। कृष्णार्जकवृक्षे। तुलसीविशेषे। अम। च द सि तो हिक्काश्वासचि। पर्णासपत्रके। "व्याघ्री पर्णाससाधितम्।" पारसीकयमान्याम्। वै निघ।

पर्णासि। पु। कृष्णार्जके। वै निघ।

पर्णिका। स्त्री। स्वल्पपत्रायाम्। स्थलपद्म। रा नि व ५। पृश्निपर्ण्याम्। चाकुलिया। शाल पर्ण्याम्। अग्निमन्थे। गणिवि। वै निघ।

पर्णिनी। स्त्री। माषपर्ण्याम्। व निघ वि ज कल्याणघृत। पृश्निपर्णाम्। माषपर्णाम्। र मा।

पर्णिनीद्वयम्। क्ली। माषपर्णी मुद्गपर्णी चेति द्वये। सि यो रक्तातिसा चि कुटजाद्यौ।

पर्णी (इन्)। पु। पलाशवृक्षे। आस्फोतवृक्षे। वै निघ। तालपत्रवृक्षे। वृक्षे। हेच। स्त्री। शाल पर्ण्याम्। पृश्निपर्ण्याम्। विका क।

पर्णीचतुष्कम्। क्ली। शालपर्णीपृश्निपर्णीमुद्गपर्णीमाषपर्णीषु। च द वा व्या चि म अमृतादि तैले।

पर्णीरम्। क्ली। ह्रीवेरे। वाला। वै निघ।

पर्ण्यम्। क्ली। कर्पूरतैले।

पर्द्दः (न्म) । अपानवायुत्यागे । वैमिष । केशसमूहे । उणा । हेच ।

पर्पम् । क्ली । नववर्षे । तृणाङ्कुर । उणा ।

पर्पटः (क) । पुं । (Oldenlandia Corymbosa Syn Oldenlandia beflora) स्वनामख्यातिक्षुद्रक्षुपे पत्रशाके वा । क्षेत्पापड़ा । हि दवनपापड़ा । मं वम् पित्तपापड़ा । क पर्पाटक । उत् जड़पांपुड़ा । तत्पर्य्याया,— वियष्टि, तिक्त, चरक, रेणु, तृणारि, वरक, चरक, शीत, शीतप्रिय, पांशु, कल्पाङ्ग, वम्मकण्टक, कृष्णशाख, प्रगन्ध, सुतिक्त, रक्तपुष्पक, पित्तारि, कटुपत्र, वक्र । गुणा — शीतत्व पित्तश्लेष्मज्वरापह रक्तदाहारुचिग्लानि मदविभ्रमघ्नत्व । रा नि व ५ । सियो पि ज्व चि । "कर्कोटक पर्पटकम् ।" अपिच "पर्पटी हन्ति पित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । संग्राही शीतलस्तिक्तो दाहनुत् वातलो लघु ॥" भा । कुम्भीरवृक्षे । रक्तगन्धबोले । वैमिष । चणकमुद्गादिकृतपिष्टक भेदे । पांपर इति भाषा । तत्करणविधि — "धूमसौरचिता हिङ्गुहरिद्रालवणैर्युता । जीरकाज्यस्विन्नकाथाच्च तनुकृता च वेल्लिता । पर्पटास्ते सदाङ्गारभृष्टा परमरोचका । दीपना पाचना रूक्षा गुरव किञ्चिदीरिता । मौद्गाश्च तद्गुणा प्रोक्ता विशेषाल्लघवो हिता । चणकस्य गुणैर्युक्ता पर्पटाश्चणकोद्भवा । वेहभृष्टास्तु ते सर्व्वे भवेयु मध्यमा गुणे ॥' भा । "क्षार पर्पटक प्रोक्तौ यवक्षारसमौ गुणे ।" वैमिष । वातपित्तज्वरे सन्दज्वरे च हित ।

पर्पट(टी)द्रुमः । पु । कोङ्कणदेशप्रसिद्धकुम्भीवृक्षे । गुग्गुलुतरौ । रा नि व ८ ।

पर्पटादि । पु । पर्पटचन्दनोदीच्यनागरसिद्धकषाये । "एक पर्पटक श्रेष्ठ पित्तज्वरविनाशन । किं पुनर्यदि युज्येत चन्दनोदीच्यनागरै ॥" चद पि ज्व चि । भा ।

पर्पटी । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकापरनामसुगन्धद्रव्ये । पक्षपर्पटी । हेच । पद्मावती, पपरी इति च पश्चिमदेशप्रसिद्धे सुगन्धद्रव्ये । गुणा — "पर्पटी तुवरा तिक्ता शिशिरा वर्णकृल्लघु । विषव्रणहरी कण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥" भा । पत्तलपर्णे । पम । पिष्टकभेदे । पांपर । उणा ।

पर्पटीरस । पु । ग्रहण्यरे रस । रस १ भ गन्धक २ भ, भृङ्गराजरसेन मर्द्य । ताम्र लौहं प्र रसगन्धयो पादांश दत्त्वा एकत्र समर्द्य पर्पटीवत् पचेत् । अथ सप्त एतं निर्गुण्ड्यादिरसेन ७दिनानि मर्दयित्वा अङ्गारे स्वेदयेत् । रस कौ । रसाथ ।

पर्प(र्व्व)रीणम् । क्ली । पर्व्वणि । पात् । अ र । पु । पर्णशिरसि । पर्णशिरायां । मे । पत्र पूर्णरसे । अ र ।

पर्पिकः । पु, स्त्री । खञ्जे । व्याक ।

पर्य्यगः । पु । कटाक्षे । च सू, १५ च ।

पर्य्यङ्क । पु । खट्वायाम् । अम ।

पर्य्यङ्कपादिका । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् । श्वेत आंशाकुशी । भा १ भ शा व ।

पर्य्यणी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ।

पर्य्ययः । पु । क्रमोल्लङ्घने, व्यतिक्रमे । अम ।

पर्य्यस्तिका (स्ती) । स्त्री । पर्यङ्के । त्रिका ।

पर्य्यागतः । त्रि । पक्के । सु चि २१ च ।

पर्य्याप्तः । त्रि । यथेष्टे । क्ली । तृप्तौ । मे ।

पर्य्याप्ति । स्त्री । तृप्तौ । वैमिष ।

पर्य्याय । पु । क्रमे । अनुक्रमे । अम ।

पर्य्यायमुक्तावलिः । स्त्री । द्रव्याभिधान विशेषे ।

पर्य्युषितम् । क्ली, पु । शिलायाम् । वैमिष । त्रि । व्युष्ट । बासि ।

पर्य्युषितान्नम् । क्ली । पूर्व्वदिवसजलसिक्ताम्ने । पान्ता भात ।

पर्व्व । क्ली । वंशग्रन्थौ । बाँशेर गिंट । अम । अङ्गुल्यादिग्रन्थौ । अङ्गुलिर पाब । मे ।

पर्व्वकम् । क्ली । जानुप्रदेशे । आँट्रु । श्र च ।

पर्व्वणिका (णी) । स्त्री । नेत्रसन्धिजरोगे । लक्षणम् — "तामा तन्वी दाहशूलोपपन्ना रक्ताज्ज्ञेया पर्व्वणी वृत्तशोफा ।" सु उ २ च । शाक विशेषे । सा च पर्व्वतियुक्तेति लोके । च सू २७ च ।

पर्व्वत । पुं । वृक्षे । किरातत्तिक्ते । वैमिष । शैले । शाकभेदे । मत्स्यभेदे । पार्श्वा माछ । मे । तद्गुणा — "पर्व्वतो वातहा स्निग्ध शुक्रलो बलवर्द्धन ।" राज ।

पर्व्वतकाक । पु । द्रोणकाके । हेच ।

पर्व्वतजा । स्त्री । गिरिजातद्राक्षाविशेषे, यहारोति लोके । गुणा —"द्राक्षा पर्व्वतजा लघ्वी साम्ला श्लेष्माम्लपित्तकृत् ।" भा ।

पर्व्वततृणम् । क्ली । पर्व्वतजाततृणाट्यानामतृण विशेषे । हि सड । तत्पर्य्याया,—तृणाढ्य, पलाद्य, मृगप्रियम् । गुणा —बलपुष्टिकरं रुच्य पयसां हितञ्च । रा नि व ८ ।

पर्व्वतनिम्ब । पु । महानिम्बे ।

पर्व्वतभेद । पु । करञ्जोडिपाषाणभेदे । भा म ३भ मू कृ चि ।

पर्व्वतभेदी (इन्) । पु । पाषाणभेदे । পাথরকুচি । च द मू र चि । "पर्व्वतभेदिपयसाम् ।"

पर्व्वतमोचा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वन कदल्याम् । বীচে কলা । रा नि व ११ ।

पर्व्वतवासिनी । स्त्री । आकाशमांस्याम् । স্থলজটামাংসী । रा नि व १२ ।

पर्व्वताश्रय । पुं । महासिंहे । रा नि व १९ ।

पर्व्वताह्वय । पु । धाराकदम्बवृक्षे । वै निघ ।

पर्व्वतोद्भवम् । क्ली, पु । हिङ्गुले । पारदे । वै निघ ।

पर्व्वतोद्भूतम् । क्ली । अभ्रकधातौ । वै निघ ।

पर्व्वपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । हस्तिशुण्ड्याम् । হাতিশুঁড়ে । वा सू १५भ । तच्छाकगुण — वातपित्तहर । च सू २७भ । रामदूतीतुलस्याम् ।

पर्व्वभेद । पुं । सन्धिभङ्गरोगे । तथा सन्धि वेदनायाम् यथा चालने भङ्गाशङ्का जायते । च द ज्व चि ।

पर्व्वमूला । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । अपराजिता । रा नि व ५ ।

पर्व्वयोनि । पु । इक्षौ । वेतसे । वंशे । इत्यादि ।

पर्व्वरोपम् । क्ली । पर्व्वणि । গাঁট । पु । पर्व्वहन्ते । পানের বোঁটা ।

पर्व्ववट् । पु । दाडिमवृक्षे । त्रिका ।

पर्व्ववल्ली । स्त्री । वल्लीदूर्व्वायाम्, मालादूर्व्वायाम् । দূর্ব্বালতা । रा नि व ८ ।

पर्व्वसन्धिः । पु । पञ्चदशीसन्धौ । रा नि व १८ ।

पर्व्वित । पु । (Silurus pobda) पर्व्वत मत्स्ये । পাবদামাছ ।

पर्शुका } स्त्री । पञ्जरास्थिनि । अम । सु चि
पर्शू } १भ । च द १०भ ।

पलम् । क्ली । मांसे । रा नि व १७।१८ । च द विष चि । "कर्कटपलहरिताल ।" शुक्तिद्वये, ८ तो । "शुक्तिभ्यां च पल ज्ञेयम् ।" प प्र १ख । कर्षचतुष्टये । अम । पु । पलाले । हे च । जटामांस्याम् । लाक्षायाम् । वै निघ ।

पलक्या । स्त्री । पालङ्कीशाके । रा नि व ७ ।

पलङ्क । पु । निष्पावे । শিম্, বর্বটী । रा नि व २३ ।

पलङ्कर । पु । पित्ते । त्रिका ।

पलङ्कष । पु । कणगुग्गुलौ । रा नि व १२ । निष्पावे । শিম্ । प मु ।

पलङ्कषा । स्त्री । श्वेतनिष्पावे । শ্বেত শিম্ । रा नि व १६ । गोक्षुरके । मे । च सू ४भ सज्ञा स्थापने । वै निघ च भा चि वचायाच्छते । गुग्गुलौ । मे । च द सि यो महापैशाचघृते । विज्य चष्टा दशाङ्गधूपे, पलङ्कषायच्छते । पलाशबीजे । वै निघ २भ क्रिमिचि सर्व्विमवटके । लाक्षायाम् । प मु । वा उ ६भ महापैशाचघृते । क्षुद्रगोक्षुरके । वै निघ । मक्षिकायाम् । रा नि व १९ । रास्नायाम् । वै निघ २भ च भा चि पलङ्कषातैले । मुण्डीर्याम् । म ।

पलङ्कारम् । क्ली । रक्ते ।

पलप्रिय । पु । द्रोणकाके ।

पलभिद् । पु । पाषाणभेदे ।

पललम् । क्ली । तिलकल्के । তিলকুটো । हि तिलकुटि । रा नि व १६ । सु चि २०भ । च द इन्द्रोग चि । लक्षण—"पललन्तु समाख्यात सैन्धव तिलपिष्टक । पलल मलकृद्बल्य वातघ्न कफपित्त कृत् । बृहणञ्च गुरु हृद्य स्निग्ध मूत्रनिवर्त्तकम् ।" भा । मांसे । रा नि व १७।१८ । शुष्कमांसे । सु सू ४६भ । तिलचूर्णे । वै निघ । भृष्टतिलकल्के । वा उ ३८भ । पङ्के । मे ।

पललज्वर । पु । पित्ते । हारा ।

पललप्रिय । पुं । द्रोणकाके । দাঁড়কাক ।

पललाशय । पुं । अजीर्णे । त्रिका । गण्ड रोगे । श र ।

पलस । पु । पनसे । কাঁটাল ।

पलाग्निः । पु । पित्ते । शारा ।

पलाङ्गः । पु । शिशुमारे । शुशोक् । शारा ।

पलाण्डुः । पु । Allium Cepa) Onion Fr Ognon मूलशाकविशेषे । পেঁয়াজ । हि पियाज, पियज । म श्वेतकान्दा । क उल्लि । तैं नीरुल्लिचेट्टु । ता वेङ्गयम् । वम् कान्द । पारस्य बुल्लिगड्डुतु । तत्पर्य्याया,—निकेतन, नीचभोज्य, लोहितकन्द, तीक्ष्णकन्द, उष्ण, मुखदूषण, गृञ्जप्रिय, दीपन, क्रिमिघ्न, मुखगन्धक, बहुपत्र, विश्वगन्ध, रोचन, यवनेष्टक, सुकन्द, सुकन्दक, मुकुन्दक, कुकुन्दक । राजनिघ ६ । स श्वेतहारिद्रवर्णभेदेन द्विधा । तयोर्हारिद्रो रक्तो वा राजपलाण्डुरित्युच्यते । गुणा —कटु बल्य गुरु कफपित्तघ्न पथ्य रोचन स्निग्ध वान्तिघ्न । राजनिघ ७ । "पलाण्डुस्तु गुणैर्ज्ञेयो रसोनसदृशो गुणैः । स्वादु पाके रसेऽनुष्ण कफकृन्नातिपित्तल । हरते केवल वात बलवीर्य्यकरो गुरु ॥" भा । "वातहर स्वेदभावात् ।" सु सू ४०श । "पलाण्डुर्वातकफघ्ना शुक्रल शूलशुक्रनुत् ।" अत्रि १६श । बल्य, ज्वरे उदरे शूले सन्निपातज्वरे पामायां कर्णशूले वरटादिदंशे च हित । द्रव्यगुणान्तरम् । "पलाण्डुश्चैपपूर्व्व स्यात् शिशिर पित्तनाशन । कफप्रदीपनश्चैव महनिद्राकरस्तथा ॥" See राजपलाण्डु ।

पलान्नम् । क्ली । समांसपक्वान्नादिसिद्धभक्ते । পোলাও । एतत्साधनविधि यथा—छागमांसस्य शराव तण्डुलस्य शराव, घृतस्य शरावचतुर्थांश लवङ्गैलाखण्डानां प्रत्येक माषद्वय मरिचतेजपत्रयो प्रत्येक तोलकद्वयं कुङ्कुमस्य माषक, आर्द्रक धान्ययोः प्रत्येकं तोलकद्वयं लवणस्य पञ्चतोलक द्राक्षायाश्च पलमिति । पाकराजेश्वर ।

पलापः । पुं । करिगण्डे । शब्दमा ।

पलापहा । स्त्री । नेपालनिम्बे । वैद्यकनिघ ।

पलाभम् । क्ली । सुवर्णकदल्याम् । ४श्री । चकल्प १६श । [चम ।

पलालः । पु । निःशस्यधान्यनाले । পোয়াল ।

पलालशाकः । पु, क्ली । पलालभावशाके । পোয়াল ছাতু । गुणा —"स्वादुपाकरसा रुक्षा दोषघ्नाः पलालकाः ।" राजनिघ ।

पलालदोहदः । पु । आम्रवृक्षे । शब्दमा ।

पलाशम् । क्ली । चकुन्दके । তেজপত্র । राजनिघ ६ । पत्रे । পাতা । चम ।

पलाशः । पु । किंशुके । शिमुल । सुसू ३८श अम्बष्ठादि । चसू २श यवागूप्रकरणे । (Butia frondosa) Butia gum स्वनामख्यातवृक्ष तरुवर्गीयवृक्षे । পলাশ গাছ । पसु । हि धारा । म पळस । क मुत्तलु । तैं । मोदुग । उत् पराष । वम् खारको । ता परशन् । तत्पर्य्याया,—किंशुक, पर्ण, वातपोथ, कारक, याज्ञिक, त्रिपत्रक, ब्रह्मपादप, समिद्वर, त्रिपर्ण, रक्तपुष्प, पूतद्रु, ब्रह्मवृक्षक, ब्रह्मोपनेता, रक्तपुष्पक, काष्ठद्रु । गुणा —कषायोष्ण क्रिमिघ्न । तद्बीज पामाकण्डूदद्रुत्वग्दोषघ्न क्रिमिघ्न लघूष्ण कटुपाकि रुच्यञ्च । भा । तत्पुष्पम् उष्ण कटु कुष्ठघ्नञ्च । "कटुतिक्तकषायं स्वादुपाकि ।" राजनिघ १० । भा । स च रक्तपीतश्वेतनीलपुष्पभेदेन चतुर्विध । किंशुकेन गुणसाम्येऽपि सितो विज्ञानदो भवति । तदुक्तं गान्धारीतैलगुणं । भूमिकुष्माण्डे । पारीषवृक्षे । পলাশ পিপুল । शट्यां । मे । सुचि २०श ।

पलाशक । पु । शट्यां । जटा । लाक्षायाम् । राजनिघ २३ । किंशुके । शिमुल । सुसू ३८श मुष्ककादि । पलाशवृक्षे । शर । [निघ ।

पलाशगन्धजा । स्त्री । वंशलोचनभेदे । वै

पलाशच्छदनम् । क्ली । तमालपत्रे । वैनिघ ।

पलाशतरुज । पु । कोमलपलाशपत्रे । चदपि ज्वरनये । "पलाशतरुजैर्दिहेत् ।"

पलाशतरुशोणितम् } पु । तरुनिर्यासे ।
पलाशनिर्यास } পলাশের আঠা ।
गुणा —"पलाशतरुनिर्यासो ग्राही च सपदि ध्रुवम् । गङ्घर्षी मुखजान् व्याधीन् नाशयेत् स्वेदनिर्गमम् ॥" केचित् । भैषज्यरत्नावलि ।

पलायन । पु । अपक्रमे । विका ।

पलाशपत्री (र्णी) (वल्ली) । स्त्री । चव्य गन्धायाम् । राजनिघ ३ । पलाशीलतायाम् । वैनिघ । [निघ ७ ।

पलाशलोहिता । स्त्री । विशल्याके । रा

पलाशबीजम् । क्ली । पलाशबीजे । পলাশ

पाबड़ा। रा नि व १०। गुणा —पलीहारे गक्र द्रकहरम्। चा वि ८ष। See पलाश।

पलाशा। स्त्री। गन्धशठ्याम्। शट्याम। प मु। कुष्माण्डे। पलाशीलतायाम्। वै निघ।

पलाशाख्य (ख्या)। पु, स्त्री। नाड़ीहिङ्गौ। रा नि व ६।

पलाशान्ता। स्त्री। गन्धपत्रायाम्। रा नि व १०।

पलाशाभा। स्त्री। यमानिकायाम् वै निघ।

पलाशिकम्। क्ली। नखदारौ। पलाशि पिपुल।

पलाशिका। स्त्री। पलाशीलतायाम्। रा नि व ३। भूमिकुष्माण्डे। रा भा। शट्यां। लाक्षायाम्। रा नि व २१। भाग्यातकि। कल्ली दुग। वै निघ।

पलाशी (इन्)। पु। चीरीवृक्षे। शिवृनि। प मु। इक्षुसामान्ये। त्रिका। स्त्री (शी)। नागरदेशे प्रसिद्धायाम् स्वनामख्यातलतायाम्, काश्मीरे शटीति ख्यातायाम्। यथा। तत्पर्य्याया,— पत्रवल्ली, पर्णवल्ली, पलाशिका, सुरपर्णी, सुपर्णी, दीर्घवल्ली, विषादनी, अम्लपत्री, दीर्घपत्री, रसाम्ला, चन्द्रिका, अक्षातिका, काञ्चिका। गुणा— मधुराम्ला लघु मुखदोषारोचकघ्नी दिप्तकोपनी पथ्या च। रा नि व ३। लाक्षायाम्। रा नि व १३।

पलिकाशम्। क्ली। पलपरिमाणे। ৮ আট তোলা।

पलिक्नी। स्त्री। वृद्धायाम्। अम। बाल गर्भिण्यां। त्रिका।

पलिघ। पु। काचकलसे। मे।

पलितम्। क्ली। केशशुक्लतायाम। रा नि व १७।२२। निदान लक्षणं—"क्रोधशोकश्रमकृत शरीरोष्मा शिरोगत। पित्तञ्च केशान् पचति पलित तेन जायते॥' सु नि १३ष। शैलजे। रा नि व २२। मरिचे। वै निघ। पु। गुग्गुलौ। कपालरोगे। वै निघ। तापे। कर्दमे। म। केशपाशे। ह च। त्रि। वृद्धे। (ता) वृद्धायां। जटा।

पलितग्रह। पु। पुष्पवृक्षविशेषे। তগর-ফুলের গাছ। वै निघ।

पलिनी। स्त्री। काष्ठोदुम्बरे। কাক্ ডুমুর। वै निघ।

पली। स्त्री। गृहगोधिकायाम्। वै निघ।

पलील। पु। पटोले।

पल्ययन। पु। शुक्तिके। वै निघ।

पल्ल। पु। पलालै। পোয়াল। च चि १९ष पिच्छास्रवे।

पल्लक। पु। मत्स्यभेदे।

पल्लव। पु, क्ली। किसलये। त्रिका। तेजपत्रे। भा म १म ज्व चि। "चन्दनपल्लवदाहसनाथ।" लाक्षारागे। वल्ली। विटपे। विशा। वलये। श र। चमीकपुष्पवृक्ष।

पल्लवक। पु। मत्स्यविशेषे। इला।

पल्लवद्रु। पु। चमीकवृक्षे। रा नि व १०।

पल्लवाद। पु। हरिणमृगे। वै निघ।

पल्लवाधार। पु। शाखायाम्। श च।

पल्लवाह्वयम। क्ली। तालीशपत्रे।

पल्लवितम्। क्ली। लाक्षारक्ते। मे।

पल्लवी (इन्)। पुं। वृक्षे। श मा।

पल्लिका। स्त्री। सरटे। गोसापां। वै निघ। गृहगोधिकायाम्। रा नि व १९।

पल्लिवाह। पु। तामपत्रवृक्षविशेषे। वम्। पौकलगवत। गुण —पशूनामवलदम्। "पल्लिवाहो दीर्घवृन्त सुपत्रस्तामवर्णक। मृदु शाकपत्रादि पशूनामवलप्रद॥' रा नि व ८।

पल्ली। स्त्री। गृहगोधायाम्। টিকটিকী। रा नि व १९।

पल्लूरम्। क्ली। शुष्कमांसे। पथ्यापथ्यम्।

पल्व। पु। राशौ। গাদা। च चि १४ भल्ला-तकचौरे।

पल्वलम्। पु, क्ली। स्वल्पसरोवरे। अम। लक्षण यथा—"अल्प सर पल्वल स्यादल चन्द्रवर्ग रवौ। न तिष्ठति जल किञ्चित् तत्र वारि पल्वलम्॥ पल्वल गुर्व्वभिष्यन्दि विष्टम्भि दोषल परम्॥" भा। See जलम्।

पल्वलावास। पु। कच्छपे। रा नि व १९।

पल्वलोदकम्। क्ली। पल्वलजले।

पव। पु। वायौ। श च। निष्पावे, धान्यानीना

निर्बुषीकरणे। বওনা, পাছড়ান। अम। क्ली। गोमये। श च।

पवनः। पु। वायौ। रा नि व २१। पीतभृङ्गराजे। रा नि व ४। See मार्कव। भञ्जरवणे। रा नि व ८। क्ली। जले। श मा। आमघटादि पाकस्थाने। পোয়ান। मे।

पवनद्विषः। पु। गुग्गुलौ। वै,निघ। निष्पावे। मे।

पवनरिपुः। पु। एरण्डवृक्षे। रा नि व ८।

पवनरिपुजटा। स्त्री। एरण्डमूले। वै निघ २भ अभिन्यासज्व चि।

पवनव्याधि.। पुं। वायुरोगे। त्रिका।

पवनालः। पु। (Andropogon saccharatus) देवधान्ये। দেধান, জনার। हिं पुनेरा, कुट्टल। तत्पर्य्याया,—देवधान्य चूर्णाह्व, जूर्णाह्व, जुट्टल, जुलन, बीजपुष्प, पुष्पगन्ध। गुणा—हिम स्वादु लोहित वृष्य पित्तकृत् अवृष्य तुवरोरुच क्लेदकृच। भा पू १भ धान्यव।

पवनाशः (न.)। पु। सर्पे। हला। अम। शोषके। र सा स।

पवनाशनाशः। पु। मयूरे। वै निघ। गरुडे। हला।

पवनाशय.। पु। वाताशये।

पवनी। स्त्री। वनबीजपूरके। रा नि व ११।

पवनेन्द्रियः। पु। गर्भविकारसम्भूतशुक्रहीन पुरुषविशेषे। कदाचिद्दुष्टो वायु गर्भस्थस्य शुक्रस्थान समुत्त हत्वा तमशुक्र करोति, स पवनेन्द्रिय। यथा—"शुक्राशय गर्भगतस्य हत्वा करोति वायु पवनेन्द्रियत्वम्।" च शा २भ।

पवनेष्ट.। पु। निम्बवृक्षे। বাতাবীলেবু। वै निघ। महानिम्बे। र.मा।

पवनाम्बुज.। पुं। परुषकवृक्षे। क्ली। तत्फले। श च।

पवमानः। पुं। वायौ। रा नि व २१।

पवारु। पुं। कारवेल्ले। त्रिका।

पवि.। पु। वज्रे। शौरे। रा नि व १२। स्नुहीवृक्षे। वै निघ १भ चय चि मैनोवरविलासमधिरते।

पवितम्। क्ली। मरिचे। रा नि व ६।

पवित्रम्। क्ली। मधुनि। घृते। रा नि व १४। १५। ताम्रे। जले। भीमसेनीकर्पूरे। कुशे। मे। घर्षणे। विश्व।

पवित्रः (कः)। पु। तिलवृक्षे। रा नि व १६। पुत्रजीवकवृक्षे। रा नि व ९। (क) दमनकवृक्षे। रा नि व १०। उदुम्बरवृक्षे। अश्वत्थवृक्षे। रा नि व ११। शरपत्रदर्भे। रा नि, व ८। झिञ्झिलवृक्षे। हरिद्रायाम्। तिलकवृक्षे। वै निघ। क्ली। जले। अम। जाले। श र।

पवित्रधान्यम्। क्ली। यवे। रा नि व १६।

पवित्रा। स्त्री। अश्वत्थिकायाम्। গঙ্গা অশ্বথ। रा नि व ११। तुलसीवृक्षे। श मा। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। शमीवृक्षे। वै निघ.।

पशुः। पु। जन्तुभेदे। अम। उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুরের গাছ। श च। छागे। त्रिका। स ग्राम्यारण्यमर्दन चतुर्दशविध। गौरविरजोऽश्वोऽश्वतर गर्दभ मनुष्ययेति सप्त ग्राम्या। महिषवानरऋक्षसरीसृपरुरुपृषतमृगायेति सप्तारण्या। मांसगुणा—"लघव शीतमधुरा सकषाया हिता नृणाम्।" राज।

पशुक्रिया। स्त्री। मैथुने। हे च।

पशुगन्धा (न्धिका)। स्त्री। अजगन्धायाम्। वनतुलसी। वा सू ३५भ वत्सकादि। "पशुगन्धा पञ्चकोलकं हन्ति।"

पशुपल्वलम्। क्ली। कैवर्त्तमुस्तके। श च।

पशुमोहनकारिका। स्त्री। चन्द्रशूरे। भा।

पशुमोहनि (नी) का। स्त्री। कटुकायाम्। रा नि व ३।

पशुराजः (ट्)। पु। सिंहे। श च।

पशुहरीतकी। स्त्री। आम्रातकफले। আমড়া। त्रिका।

पश्चात्कर्म। क्ली। बलवर्णाग्निकार्य्ये। दोषावस संज्ञके। निःशेषदुष्टानुबन्धोपघट्टनाय यत् क्रियते तस्मिन् कर्म्मणि। सु सू ५भ।

पश्चाद्गुद.। पुं। বাগালা। गुदरोगविशेषे। "दुष्टमन्नादिभिर्वायु स्वल्प सञ्चितत क्रिमी। यदा प्रकुपितश्चार्श्वे गुदं समभिधावति। तदा सञ्जायते तत्र जलौकोदरसन्निभ। यच्च मदाह धारण ज्वरकाम्लकर पर। हरित पीतक वापि

वर्चसेन भवेद्ध्रुवम्। अथ पश्चात्‌तुती नाम व्याधि परमदारुण ॥" रसरत्नाकर ॥

पश्चिमवातः। पु। पश्चिमदिग्भववायौ। পশ্চিমে বাতাস। गुणा—"विषदी रुक्षपरुष खर स्नेहबलापह। पश्चिमो मारुतस्तीक्ष्ण कफ मेदोविशोषण। सद्य प्राणक्षयकर शोषणस्तु शरीरिणाम्॥" सुचि ६ ।

पक्ष्म। पु, क्ली। बिन्दुजाले। पक्षे। त्रिका।

पक्ष्मिका। स्त्री। वारिपर्णीम्। টোকাপানা। शमा।

पक्षः। पु। शरीरे। पिच्छे। हेम। पक्षतौ। ডানা। अम। पार्श्वे। पक्षदशाहोरात्रे। बले। चुल्लीरन्ध्रे। राजहस्तिनि। मे। पक्षिणि। शर। गरुति। পাখা। भ। केशपाशे। वै निघ।

पक्षघात। पुं। पक्षवधरोगे। निदा। See पक्षवध।

पक्षचरः। पु। हस्तिनि। मे।

पक्षतिः। स्त्री। पक्षमूले। পাখনা। अम।

पक्षधरः। पु। पक्षिणि। वै निघ।

पक्षपत्रः। पु। सोमलतायाम्। वै निघ।

पक्षभाग। पु। पार्श्वभागे। गजपार्श्वभागे। अम।

पक्षमार्ज्जार.। पु। पक्षविड़ाले। वै निघ।

पक्षमूलम्। क्ली। पक्षतौ। ডানার মূলভাগ। अम।

पक्षवध (वात)। पु। वातव्याधिविशेषे। পক্ষাঘাত। निदा। "गृहीत्वार्द्धं तनोर्वायु शिरा स्नायुर्विशोष्य च। पक्षमन्यतर हन्ति सन्धि बन्धान्विमोचयन्। कृत्स्नोऽर्द्धकायस्तस्य स्यादकर्मण्यो विचेतन। एकाङ्गरोगं तद्विदुर्न्ये पक्षवध विदु॥" मा नि।

पक्षवान् }
पक्षवाहनʼ } पु। पक्षिणि। शच।

पक्षविन्दु। पु। क्रौञ्चपक्षिणि। বোঁচবক। वै निघ।

पक्षसुन्दरʼ। पुं। लोध्रवृक्षे। हारा।

पक्षालु। पुं। पक्षिणि। शच।

पक्षिक। पु। पक्षिराजशालौ। रा नि व १६।

पक्षिणी। स्त्री। वनकार्पासाम्। वै निघ। स्त्रीपक्षिणि।

पक्षिपातः। पु। पतङ्गज्वरे। गरुडे।

पक्षिराज.। पु। गरुडे। मयूरे।

पक्षिराजशालि। पु। स्वनामख्यातशालिधान्यविशेषे। পক্ষিরাজ ধান। स पाखियाशालि। रा नि व १६। [नि व १६।

पक्षिलावण्यः। पु। पक्षिराजशालौ। रा

पक्षिशाला। स्त्री। पक्षिकुलाये। त्रिका।

पक्षिसिंहः। पु। गरुडे। त्रिका।

पक्षिस्वामी (इन्)। पु। गरुडे।

पक्षी (इन्)। पु। माक्षिकधातौ। स्वर्णमाक्षिके। रसास। विहङ्गमे। পাখী। हि चिड़िया। तत्पर्य्याया,—खग, विहङ्ग, विहङ्गम, विहग, विहायसा, शकुन्त, शकुन, द्विज, पतत्री, पतग, पतन्, पत्ररथ, अण्डज, नगौका, वाजी, विकिर, विष्किर, पतत्रि, नीडोद्भव, गरुत्मान्, पित्सन्, नभसङ्गम, नाड़ीचरण, कण्ठाग्नि, पतङ्ग, अगौका, चञ्चुभृत्, कुरण्ड, सरण्ड, पिपतिषु, पत्रवाह, द्रुग, कुलायस्थ, द्रुमालय, पक्षमान् जिह्वारद, तरुशायी, नीडज, पतङ्गम, पतग, पतस, विहायस, यथेष्टचारी, व्योमचारी। स चतुर्विध विष्किरप्रतुदप्रसहप्लव भेदेन। तत्र विष्किरा लावतित्तिरकपिञ्जलादय। कपोतपारावतादय प्रतुदा। काककङ्ककुररादय प्रसहा। हंससारसक्रौञ्चादयश्च प्लवा इति। एषां गुणादिकं स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्यम्। आनूपमांसगुणा —"धान्या कुलचरा ये तु तेषां मांस लघूत्तमम्। आनूपस्थलजन्मांस स्निग्धं गुरुतर मतम्॥" भा पू २भ। स्थूलकायपक्षिमांसगुणा—"गुरुभक्षा बहुभुजो ये चोपचितमेदस। एकदेशेऽपि पूर्व्वार्द्ध मृगाणां पक्षिणां परम्॥" उत्तरोत्तर तदङ्गगुरुत्वम्। यथा—"सर्व्वपाद शिर स्कन्धग्रीवचर्म यकृद्हृदम्। पादपुच्छान्तु सक्थिप्रपुच्छक्रोड़ मस्तिष्का। धातव शोणितादाय गुरव स्यु परम्परम्॥" राग।

पक्ष्म। क्ली। पक्षे। अम माला। पुष्पकेसरे। नेत्ररोमे। अम भ।

पक्ष्मकोप। पु। नेत्रवर्त्मरोगे। চোখের রোণ, কোতো। लक्षणं यथा—"पक्ष्माशयगता

दोषा तीक्ष्णाग्राणि खराणि च । निर्वर्त्तयन्ति पक्ष्माणि तैर्घृष्टञ्चाक्षि दूयते ॥ उत्पाटितैः पुनः शान्ति पक्ष्मभिश्चोपजायते । वातातपानलद्वेषी पक्ष्मकोप स उच्यते ॥" सु उ २८ ।

पक्ष्मघातः । पु । पक्ष्मगतनेत्ररोगभेदे । पक्ष्मवधरोगे । निदा ।

पक्ष्मयूका । स्त्री । पक्ष्मगतकीटे । वै निघ ।

पक्ष्मरोधः । पुं । पक्ष्मगतरोगविशेषे । 'पक्ष्मोपरोधे सङ्कोच वर्त्मनां जायते तथा । खरताम्मुखलश्च लोमान्यानि वा पुनः । कण्टकैरिव तीक्ष्णाग्रैर्घृष्टं तैरक्षि दूयते । उष्यते चानिलादि द्विड्भ्याश्च शान्तिरुद्धृतैः ॥" वा उ ८ अ ।

पक्ष्मशातः । पुं । पक्ष्मकोपरोगे । लक्षण— "वर्त्म पक्ष्माशयगतं पित्त रोमाणि पातयेत् । कण्डूं दाहञ्च कुरुते पक्ष्मशात तमादिशेत् ॥" मा नि ।

पक्ष्मार्शः । क्ली । नेत्रवर्त्मार्शोरोगे । निदा ।

पक्ष्मि (क्ष्मी) कः । पु । आच्छुकवृक्षे । आँचफुल गाछ ।

पक्ष्मोत्सङ्गः । पु । पक्ष्मशोथरोगे । निदा ।

पांशवः । पु । पांशुलवणे । পাঁগা লবণ । रा नि व ६ ।

पांशु । पु । पर्पटके । रा नि व ४ । भा म १ भ पित्तश्लेष्मज्व चि । "पुरपाणिजपांशुभि ।" भीमसेनीकर्पूरे । रा नि व १२ । क्षारमृत्तिकायां । तालवृक्षे । पुन्नागवृक्षे । धूलौ । चम । शालिधान्यविशेषे । गुणा—शालिवत् । च सू २७ अ । शस्यार्थं रचितगोमये । सार । मे ।

पांशुकम् । क्ली । काशीसे । हिरेकस् । रा नि व १३ ।

पांशुका । स्त्री । रजस्वलायाम् । वै निघ ।

पांशुकासीसम् । क्ली । धातुकाशीशे । হীরেকস্ । भा ।

पांशुखुरः । पु । अश्वस्य पादतलस्थरोगे । लक्षणम् यथा—"पांशुभिः शर्कराभिश्च पूर्य्यते यस्य कोटरम् । तले तस्य विजानीयात् रोगं पांशुखुरं भिषक् ॥" ज द ३९ प ।

पांशुचत्वरम् । क्ली । पांशुधाने । পাঁশগুড় । श मा । घनोपले । शिल ।

पांशुचन्दन । पु । शिवे । त्रिका ।

पांशुचामरः । पुं । पटकर्कटिकायाम् । दूर्व्वामयप्रदेशे । मे । पटभवने । जटा ।

पांशुजम् । क्ली । पांशुलवणे । পাঁগা লবণ । र मा । मृत्तिकालवणे । সোরা । [रत्नी ।

पांशुपटु । क्ली । पांशुलवणे । र सा.स रसप्रक

पांशुपत्रम् । क्ली । वास्तूके । বেতো শাক । श मा ।

पांशुभवम् । क्ली । मृत्तिकालवणे । वै निघ ।

पांशुभिक्षा । स्त्री । धातकीवृक्षे । धाइफुलेर गाछ । वै निघ । [छारा ।

पांशुरः । पुं । खञ्जनघोटके । दंशके । ডাঁশ ।

पांशुरागिणी । स्त्री । महामेदायाम् । रा नि व ५ ।

पांशुलः । पु । शिवे । पूतिकरञ्जे । কাঁটা-করঞ্জ । श च ।

पांशुलवणम् । क्ली । औद्भिदलवणे । ফুলা লবণ, পাঁগা লবণ । तत्पर्य्याया—रोमकं, औद्भिज्ज, वसुक, वसुपांशु, ऊषरज, औषर, ऐरिण, और्व्व, सह, ऊष, औद्भिद, पाक्य, पांशुज । प सु. । गुणा—"औद्भिदम्पांशुलवण यज्जात भूमितः स्वयम् । क्षारं गुरु कटु स्निग्ध शीतल वातनाशनम् ॥" भा पू १ भ । तीक्ष्णम् अत्युष्ण कटु तिक्तं दीपनं दाहशोषकरं ग्राहि पित्तकोपनञ्च । रा नि व ६ । भेदकं पाचनं पित्तकरञ्च । राज ।

पांशुला । स्त्री । केतकीवृक्षे । কেয়া গাছ । रजस्वलायाम् । रा नि व १०।१८

पांशुवाप्यः । पु । पांशुभूमिवापित शालिधान्यविशेषे ।

पांशुक्षारः । पुं । क्षारमृत्तिकायां । সোরা । वै निघ ।

पांसवम् । क्ली । मृत्तिकालवणे । সোরা । वै निघ ।

पांसु । पु । धूलौ । उषा ।

पांसुक(ज)म् । क्ली । पांशुलवणे । मृत्तिकालवणे । च द सन्निपातज्व चि सर्वमूलकोये । "गैरिक पांसुज शुण्ठी ।"

पांसुजक्षार । पुं । मृत्तिकालवणे । সোরা । वै निघ ।

पांसुलः । पु । कैतककरुचे । खारपखिचि । वै निघ । [लवण ।

पांसुलवणम् । क्ली । पांशुलवणे । पांडा

पांसुला । स्त्री । श्वेतकेतके । व्यभिचारिण्यां । वै निघ ।

पाक । पुं । कैशशौक्ले । पेचके । मे । धन सम्बन्धे परिणामे । "कष्टशीतसुखमाषानां पाक ।" मा नि । मासजाते शिशौ । रा नि व १८ । पचने । गचा । श्रम । रन्धने । सु समविध—भर्जन तलनस्वेदनपचनक्वथनतान्दूरपुटपाकभेदात् । तत्र भर्जन विवलपात्रे, तलन स्नेहद्रव्ये, स्वेदनमम्बु वाष्पे, पचन जले, क्वथन सिद्धद्रव्यरसवद्धर्ये, तान्दूरं द्वारबद्धतमयन्त्रे, पुटपाक भधोद्दीप्तितापे च श्लेच । पाकराज । पट्टिकमालिधान्ये । सेटे धान । शोणितविकारे । द्रव्यपरिणतिजन्यरसे द्विविध एव पाक, मधुर कटुकश्च तयोर्मधुराख्यो गुरु कटुकाख्यो लघुरिति । तत्र पृथिव्यप्तेजोवायु काशानां द्वैविध्य भवति गुणसाधर्म्यगुरुता लघुता च पृथिव्यापश्च गुर्व्य शेषा लघव, तस्माद्विविध एव पाक । "द्रव्येषु पच्यमानेषु येष्वम्बु पृथिवी गुणा । निर्वर्त्तन्तेऽधिकास्तत्र पाको मधुर उच्यते ॥ तेजोऽनिलाकाशगुणा पच्यमानेषु येषु तु । निर्वर्त्तन्तेऽधिकास्तत्र पाक कटुक उच्यते ॥" सु सू ४०अ । घृतादीनां पचनसाधने । फेणोपशम घृतस्य पाकसिद्धि । फेणोत्पत्तौ तैलस्य पाकसिद्धि । तद्गुणतां स्नेहस्य पाकसिद्धि । अस्य मज्जन पाक लक्षणम् । पाकश्च त्रिविध मन्द चिक्कण खरश्चेति । स्नेहपाकस्याद्य लिखाहिता मन्दपाक । वा कल्प ६अ । स्थाल्याम् । पेचके । क्ली । सौवर्च ल लवणे ।

पाककृष्ण (-फल) । पु । पानीयामलके । प्र च । करञ्जवृक्षे । वै निघ ।

पाकजम् । क्ली । परिणामशूले । रा नि व २० । विडलवणे । रा नि व ६ । कृष्णौषधे । वै निघ ।

पाकतुण्डी । स्त्री । राजरीतौ । पितल विशेष ।

पाकनाडी । स्त्री । अन्नपाचकनाड्याम् ।

पाकपात्रम् । क्ली । स्थालिकादौ ।

पाकपुटी । स्त्री । कुम्भशालायां । পোয়ান্ । हे च ।

पाकफल । पु । पानीयामलके । प्र च । अल्पकरञ्जे । श्रम ।

पाकभाण्डम् । क्ली । पाकपात्रे ।

पाकमत्स्य । पु । अन्नेन सह सपवरणशीले मत्स्यविशेषे । পেঁকো মাছ, লেঠা, চ্যাং, শউল, মাগুর প্রভৃতি । सु कल्प ३अ । अग्नि प्रकृतिकीटविशेषे । सु कल्प ८अ । See कीट । मत्स्यकृतव्यञ्जने । মাছের তরকারী । प्र च ।

पाकरञ्जनम् । क्ली । तेजपत्रे । प्र च ।

पाकलम् । क्ली । कुष्ठौषधौ । কুড় । श्रम । पु । हस्तिज्वरे । मे । प्रवृद्धमध्यहीनवातादिज सन्निपातज्वरे । तस्य निदानलक्षणे—"यस्य प्रवृद्ध हीनस्तु वातपित्तकफेषु य । तेन रोगास्तदीक्षा यथा दोषबलाश्रया । मोहप्रलापमूर्च्छा स्तु सन्यास्तम्भ शिरोग्रह । कास श्वासौ भ्रमस्तन्द्रा संज्ञानाशौ हृदि व्यथा । स्रोतोभ्यो रक्त निर्गति संज्ञालम्भनेत्रता । तत्राद्यैते विशेषा स्युर्व्याक् मृत्युस्त्रिवासरात् । भिषग्भि सन्निपातोऽय कथित पाकलाभिध ।" भा म १भ ज्व चि । त्रि । व्रणादिपाककारिणि ।

पाकलि (ली) । स्त्री । कर्कटिकायाम् । श मा ।

पाकशाला । स्त्री । रन्धनशालायाम् । রান্ধ ঘর । जटा । "प्रशस्तदिग्देशकृत शुचिभाण्ड मह च्छुचि । सजालक गवाक्षाढ्यम् आप्तवर्गनिषेवितं । विकक्षसृष्टसंसृष्ट सवितान कृतार्चन । परीक्षित स्त्रीपुरुष भवेच्चापि महानसम् । तत्राध्यक्ष नियुञ्जीत प्रायो वैद्यगुणान्वित । शुचयो दक्षिणा दक्षा विनीता प्रियदर्शना । संविभक्ता सुमनस नीचकेशनखा स्थिरा । स्नाता दृढ कृतमित कृतोष्णीषा सुसंयता । तस्य चाज्ञा विधेया स्युर्विविधा परिकर्मिण । आहारस्थितमयापि भवन्ति प्राणिनो यत । तस्मान्महानसे वैद्य प्रमादरहितो भवेत् । माहानसिकवोढार सौपौदनिकपौपिका । भवेयुर्वैद्यवशगा ये चाप्यन्ये च केचन ॥" सु कल्प १अ ।

पाकशुक्ल (क्ला) । पु, स्त्री । कठिन्याम् । খড়ী । पस्तु ।

पाकस्थाली । स्त्री । पाकपात्रे । হাঁড়ি ।

पाकात्यय । पुं । सर्वगताक्षिरोगे । त्रिदोषज

नेत्ररोगे। लक्षणं—"उष्णाश्रुपात पिड़का च कृष्णे यस्मिन् भवेत् क्षणनिभश्च शुक्रः। तदप्यसाध्यं प्रवदन्ति केचिद् यच्च यत्तित्तिरपचतुल्य। सञ्जायते श्वेतनिभेन सर्व्वदोषेण यस्यासितमण्डलन्तु। तमक्षिपाकात्ययमक्षिरोग समुत्थितं तीव्ररुजं वदन्ति।" सु उ ६अ।

पाकारिः। पु। श्वेतकाञ्चने। प मु। र मा।

पाकिमः। त्रि। पक्वे। सु चि १९अ। "लवणं त्वथ पाकिमं।"

पाकुकः। पु। सूपकारे। उणा।

पाक्यम्। क्ली। पांशुलवणे। शूला लवण। र मा च वि ८अ। सौवर्च्चललवणे। त्रि। शृते। वा चि १अ। [अम।

पाक्यः। पु। यवक्षारे। यवक्षार, सोरा।

पाक्यजम्। क्ली। काचलवणे। रा नि व ६।

पाक्यक्षारः। पु। यवक्षारे। प मु।

पाक्या। स्त्री। सर्जिक्षारे। यवक्षारे। सोरा। सौवर्च्चलवणे। मृत्तिकालवणे। वै निघ।

पाक्यापटु। क्ली। पाक्यलवणे। वै निघ।

पाक्याह्वः। पु। यवक्षारे। वै निघ।

पागलः। पु। वातुले। [सोम।

पाङ्क्तः। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९। See

पाङ्गुल्यम्। क्ली। पङ्गुतायाम्। वै निघ।

पाचकः। पु। अग्नौ। हला। सूपकारे। पित्ते, तन्नामकाग्नौ, यो भुक्तं पचति। तस्य तिल प्रमाण—"पाचक तिलमाण स्यात्।" वा। तस्य स्थान पक्वामाशयमध्यस्थम्। सु सू २१अ। स आहारं पचति, दोषरसमूत्रपुरीषाणि पृथक् करोति। भा। "तत्रस्थमेव स्वशक्त्याशेषाणां पित्तस्थानानां शरीरस्य चाग्निकर्म्मणानुग्रहं करोति, तस्मिन् पित्ते पाचकोऽग्निरिति संज्ञा॥" सु सू २१ अ। See अग्नि।

पाचका। क्ली। कर्कटिकायाम्। वै निघ।

पाचकाशयः। पु। अग्न्याशये। पक्वाशये।

पाचनम्। क्ली। आमपाचके अवह्निजनि द्रव्ये, नागकेशरचित्रकादौ। पाचकद्रव्यवर्गं यथा—"पाषाणभेदो मरिच यवानी नागकेशरं अजमोदकम्। शुण्ठी पथ्या नागकणा शक्राह्वादि पाचनो गण॥" अर्क। पाचककषाये। पाचन। "प्रयुक्तं पाचनं दाम यत्नात्पाचनमुच्यते।" वा चि १अ। "दशरात्रिक मानेन गृहीला कर्षकद्वये। दत्त्वाम्भ षोडशगुणं ग्राह्यं पादावशेषितम्॥" प प्र १ख। ज्वरे तस्य दानकालमाह चक्रपाणि। "ज्वरित षड् हेऽतीते लघ्वन्नप्रतिभोजित। सप्ताहात्परतोऽस्तब्धे सामे स्यात् पाचन ज्वरे॥" इति। च द ज्व चि। व्रणोपक्रमविशेषे। तत्र विरेचनादि। सु। अष्टाविंशष्टकाथे। "पाचनोऽष्टाविंशषस्तु।" रा नि व २०।

पाचनः। पु। अम्लतायाम्। अम्लवर्ग। हे च। अग्नौ। मे। रक्तैरण्डे। रा नि व ८। त्रि। पाचके। मे। टङ्कणक्षारे।

पाचनकः। पु। टङ्कणक्षारे। हे च।

पाचनी। स्त्री। हरीतक्याम्। मे।

पाचलः। पु। अग्नौ। श र। पाकयन्त्रौ। वायौ। श र। क्ली। पाचने। मे।

पाची। स्त्री। स्वनामख्यातपत्रशाके। पाटी, पर्च इति महाराष्ट्रादौ। तत्पर्य्याया,—मरकतपत्री, हरितलता, हरितपत्रिका, पत्री, सुरभि मालारिष्टा, गरुत्मतपत्रिका। गुणा—"पाची कटुस्तिक्तोष्णा सकषाया वातदोषहन्त्री च। ग्रहभूतविकारकरी त्वग्दोषप्रशमनी प्रयोगेषु हिता॥" रा नि व १०।

पाचीकुटकः। पु। चित्रकच्छे।

पाज (स्)। क्ली। बले। उणा। [मे।

पाञ्चजन्यः। पु। शङ्खे। मत्स्यभेदे। अग्नौ।

पाञ्चप्रसृतिकी। स्त्री। पेयाविशेषे। "सर्पिं तैल वसा मज्जा तण्डुलप्रसृते शृता। पाञ्चप्रसृतिकी पेया पेयास्नेहनमिच्छता।" च सू १३अ।

पाञ्चालः। पुं। देशविशेषे। "कुरुक्षेत्रात्पश्चिमे तु तथाचोत्तरभागतः। इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दश योजनकद्वये। पाञ्चालदेश।" शक्तिसङ्गमतन्त्र।

पाञ्चाली। स्त्री। पिप्पल्याम्। वै निघ।

पाट (क)। पुं। विस्तारे। (क) विसर्गौ।

पाटनम्। क्ली। छेदने।

पाटलः। पु। मत्स्यमत्स्यभेदे। See मत्स्य। श्वेतरक्तवर्णे। अम। पुन्नागवृक्षे। पाटलवृक्षे। सिका। सु सू ४६अ। क्ली। तन्नामकपुष्पे। पाटल फूल। अम। रोहितवर्णे। वै निघ।

पाटलच्छद: (द्रुम:) । पु । सुरपुन्नागवृक्षे । रा नि व १० ।

पाटल(ला)व्रीहि । पु । वर्षाकालिकव्रीहिभेदे, आशुधान्ये । आउश धान । "पाटल पाटलापुष्प वर्णको व्रीहिरुच्यते ।" भा पू, १म भा व । गुणा —"अल्पश्चो बहुनिष्यन्दो पाटलस्तु त्रिदोषकृत् ।" राज ३४ । "बहुमूत्रपुरीषोष्मा त्रिदोषस्त्वेव पाटल ।" च सू २७ अ ।

पाटला ([ड]लि:) । स्त्री, पु । (Stereospermum suaveolens or Chelonioides syn Bignonia suaveolens) स्वनामख्यातवृक्षे । पारुल गाछ । अम । हि पद । म पाडली । क हादरि । तै कलगोरू, कलिगोट्टु चेट्टु । तत् पाटुडि । ता पदिरि । तत्पर्याया,—पाटलि, अमोघा, काचस्थाली, फलेरुहा, कृष्णवृन्ता, कुबेराक्षी, अम्बुवासिनी, तालवृन्ता, तोयपुष्पी, कर्बुरा, ताम्रपुष्पी, कुम्भिका, सुपुष्पिका, वसन्तदूती, स्थाली, स्थिरगन्धा, अम्बुवासी, कालवृन्ती, कामदूती, ... तोयाधिवासिनी, अलिप्रिया । पाटला ... सितपुष्पभेदेन द्विधा । सा गुणा —तिक्ता ... कफवातघ्नी शोथाध्मानवमिश्वाससन्निपातघ्नी ... । रा नि व १० । ... पाटलकाष्ठपाटलभेदेन द्विधा । सा । गुणा —तुवरा तिक्ता शीतला ... त्रिदोषहरा तथारुचिशोथरक्तच्छर्दि हिक्कातृष्णाघ्नी । ... पुष्प कषाय मधुर हिम हृद्य कफरक्तघ्नम् । ... फल पित्तातिसारघ्न हिक्कारक्तपित्तघ्न च । ... धूमहि तं हिक्काघ्नम् । भा । सु सू ३८ अ । ... सन्निपातज्व चि । "पाटला गणिकारिका ।" ... सू १५ अ आरग्वधादि । "आरग्वधेन्द्रयव ... पाटलिकाकसिक्ता ।" श्वेतपाटलवृक्ष । वै निघ । ... । म च । मुष्ककवृक्षे । अम । शालि ... भेदे । रा नि व २३ । विद्दिदानेति ख्याते ... बीजविशेषे । पाटला पिच्छिला शीता ... स्निग्धा कासधारिणी । मिश्रयोनीषहरेदार ... दाहनिवारिणी ॥"

...टलादि । पु । बिल्वादिदशमूलकषाये । ... शोथहरकषाय । च सू ४ अ ।

...टलापुष्प । पु । सुरपुन्नागवृक्षे । छत्तना । ... निघ । [निघ ।

...टलापुष्पवर्णकम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । वै

पाटलापुष्पसन्निभम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । पद्मकाष्ठ । रा नि व १२ ।

पाटलाभ । पु । रक्तालुके । वै निघ ।

पाटलिका । स्त्री । रक्तकरवीरवृक्षे । वै निघ ।

पाटलिपिच्छिका । स्त्री । महाश्वेतकिण्विहीवृक्षे । वै निघ ।

पाटली । स्त्री । पाण्डुरफल्याम् । रा नि व ५ । पाटलावृक्षे । कृष्णकटभीवृक्षे । कृष्णमुष्कके । रा नि व ९ । भूमिचम्पकवृक्षे । रक्तपाटलिवृक्षे । रक्तलोध्रे । वै निघ ।

पाटलीकुसुम: (पुष्प) । पु । पुन्नागपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

पाटलोपम । पु । सर्जरसे । धूना । वै निघ ।

पाटलोपलम् । क्ली । माणिक्ये । वै निघ ।

पाटवम् । क्ली । आरोग्ये । रा नि व २० । पटुतायाम् ।

पाटह्लिका । स्त्री । गुञ्जायाम् । हारा ।

पाटितम् । क्ली । काण्डभग्नास्थिभेदे । "पाटित मग्नबहुविदारित वेदनावच ।' इति लक्षणम् । सु नि १५ अ ।

पाटी (इन्) । पु । पाठीनमत्स्ये । बोयाल माछ । वै निघ ।

पाटी । स्त्री । बलायाम् । बेड़ेला ।

पाटीर । पु, क्ली । वंशलोचने । वङ्गे । चन्दनवृक्षे । वातरोगभेदे । वै निघ ।

पाटेयकम् । क्ली । लवणविशेषे । च चि ८ अ ।

पाट्यम् । क्ली । पट्टशाके । पाटशाक । राज ।

पाठ । पु । पाठायाम् । वै निघ ।

पाठक । पु । चित्रकवृक्षे । वै निघ ।

पाठमञ्जरी (मालिनी) । स्त्री । सारिकापक्षिणि । श मा ।

पाठा । स्त्री । (Stephania hernandifolia Syn Cissampelos hernandifolia) स्वनामख्यातविद्धकर्णीलतायाम् । इयं द्विविधा श्वेतपुष्पपुष्पा चेति च । चक्रपाठा इति देशविशेषे ख्याता । आकनादि, आर्गोनि । हि निमुका । तें पाठचेट्टु । तत् अकान्निच्चि । तत्पर्याया,—अम्बष्ठा, अम्बष्ठिका, प्राचीना,

पापचेलिका, यूथिका, स्थापनी, श्रेयसी, विद्धकर्णिका, एकाष्ठीला, कुचेली, दीपनी, वनतिक्तका, तिक्तपुष्पा, वृहत्तिक्ता, शिशिरा, वृकी, मालती, वरा, देवी, वृकपर्णी, तिक्ता, एकाष्ठिका, वृका, अम्बष्ठकी, वनतिक्ता, रसा, पापचेली, विद्धकर्णी, पटिका, अविद्धकर्णी, कुचेला। गुणाः—तिक्ता गुरुरुष्णा वातपित्तज्वरघ्नी भग्नसन्धानकरी पित्तदाहातीसारशूलघ्नी च। रा नि व ६। अपिच,—"अम्बष्ठा शाखिका पाठा शठाख्या शालिकाम्बिका। अम्बा च मालिका चैव हृदयल्ला मयूरिका॥ गन्धपर्णी चित्रपुष्पी श्रेयसी सुखवासिका। छिन्नपत्री भूरिगला विख्याता पीडशाह्वया॥ अम्बष्ठा सकषायाम्ला कफकण्ठरुजापहा। वातामयबलासघ्नी रुचिकृद्दीपनी परा॥" भा।

पाठा(ठी)कुट. (ठः)। पुं। चित्रकवृक्षे। रा नि व ६।

पाठादशकम्। क्ली। स्तन्यशोधकगणभेदे। पाठामहौषधदेवदारुमुस्तामूर्वागुडूचीन्द्रयवकिराततिक्तकटुरोहिणीसारिवा इति स्तन्यशोधना। च सू ४ अ।

पाठादिकषाय। पुं। पाठोशीरबालककृते कषाये। गुणाः—दीपपाचन ज्वरारोचकतृष्णा मुखवैरस्यापहश्च। वा चि १ अ। "पाठोशीरसबालकम्।" अन्य—कषायभेदे। "पाठेन्द्रयवभूनिम्बमुस्तपर्पटकामृता। जयन्त्याममतीसारम्।" च द अ सा चि।

पाठाद्यचूर्णम्। क्ली। ग्रहण्यां चूर्णम्। पाठा (আকনাদি) बिल्वशलाटु (বেলশুঁট) चित्रकमूल त्रिकटु जम्बुत्वक् (জাম ফলের আঁটীর ছাল) (जम्बू जम्बूफलास्थिवल्कलम्। च द।) दाडिमत्वक् धातकीपुष्प (ধাই ফুল) कटुकी (কট্কী) अतिविषा (আতইচ্) मुस्ता दारुहरिद्रा भूनिम्ब (চিরাতা) इन्द्रयव, एषां चूर्णं सम समष्टितुल्य कुटजत्वक्चूर्णम्। तण्डुलाम्बुमधुना पिबेत्।

पाठाद्वयम्। क्ली। पाठापाटलयोः। আকনাদি ও পারুল। वै निघ कास चि शूपणाद्यघृते।

पाठान.। पुं। गुग्गुलौ। मत्स्यभेदे। বোয়াল মাছ। वै निघ।

पाठासप्तकः। पुं। पाठादिसप्तद्रव्यसिद्धकषाये। स च किराततिक्तनागरमुस्तगुडूचीपाठोदीच्यौशीरद्रव्य साधित। च द कफाधिकपित्त ज्व चि।

पाठिका। स्त्री। पाठायाम्। আকনাদি। रा नि व ६।

पाठी (इन्)। पुं। चित्रकवृक्षे। रा नि व ६। रक्तचित्रके। রাংচিতা। श च।

पाठीनः। पुं। मत्स्यविशेषे। বোয়াল মাছ। गुणाः—श्लेष्मल वृष्य कुष्ठजनकास्रपित्तकरश्च। सु सू ४६ अ। "पाठीन श्लेष्मलो वृष्यो निद्रालुः पिशिताशनः। दूषयेद्रुधिरं पित्तं कुष्ठरोगं करोति च॥" भा पु २ भ मांसव। गुग्गुलौ। चित्रकवृक्षे। शं।

पाडिनी। स्त्री। मृद्भाण्डे। वै निघ।

पाणि। पुं। हस्ते। कर्षपरिमाणे। २ तो। कुलिकवृक्षे। प,प्र।

पाणिजः। पुं। नखे। नखी। रा नि व १२। भा म १म चित्तभ्रमज्व चि। "पुरपाणिजपांशुभिः।" नखे। नख। रा नि व १८। [१ख।

पाणितल'। पुं, क्ली। कर्षपरिमाणे। प प्र

पाणिनी। स्त्री। नीलापराजितायाम्। वै निघ।

पाणिन्धयः। त्रि। पाणिना पानकर्त्तरि।

पाणिपृष्ठम्। क्ली। करपृष्ठे। च शा ७ अ।

पाणिभुक्। पुं। उदुम्बरवृक्षे। श च।

पाणिमणिका। स्त्री। मणिबन्धास्थीनि। तानि संख्यया चत्वारि। च शा ७ अ।

पाणिमन्थ। पुं। करञ्जवृक्षे। वै निघ १म कर्णकसन्निपातज्व चि। सु चि ४ अ।

पाणिमर्दः (क.)। पुं। करञ्जवृक्षे। रा नि व ९।

पाणिमानिक' (का)। पुं। तोलकद्वये, कर्षे वा। प प्र १ख।

पाणियालु'। पुं। स्वनामख्यातकन्दशाकविशेषे, रक्तालौ। পানি আলু। गुणाः—त्रिदोषघ्न सन्तर्पणकरश्च। रा नि व ७।

पाणिरुह.। पुं। नखे। नखीनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १८।१२। [शङ्ख।

पाणिशङ्ख.। पुं। क्षुद्रजातीय शङ्खभेदे। See

शीतलम् । क्ली । शीतलकद्दर्ये । श मा ।

शीसर्य्या । स्त्री । वल्वजवृणे । উলু খড় ।
नि व ८ ।

डरम् । क्ली । गैरिके । कुन्दपुष्प । श च ।
कुरवकवृक्षे । वै निघ । कुटजवृक्षे ।
डुवर्णे ।

डरपुष्पिका । स्त्री । शीतलावृक्षे । श च ।
ঠৈলী ঝোপ ।

डव । पुं । अर्ज्जुनवृक्षे । वै निघ ।

डविकः (का) । पुं, स्त्री । क्षणचटके ।
२०व ।

ड । पु । लौहविशेषे । रा नि व १३ ।

' । पु । पटोले । रा नि व ३ । तन्नामकरोगे ।
রোগ, পাণ্ডুশোথ । रा नि व २० । निदान
—"पाण्डुरोगा स्मृताः पञ्च वातपित्तकफै
। चतुर्थ सन्निपातेन पञ्चमो भक्षणान्मृदः ।
मम्ल लवणानि मद्य मृद दिवास्वप्नमतीव
। निषेव्यमाणस्य विदूष्य रक्तं कुर्व्वन्ति
त्वचि पाण्डुभावम् ॥' सनिदानसम्प्राप्ति ।
त्वक्स्फोटनादिकं भवति । वातजलक्षण—
नयनादीनां रूक्षकृष्णारुणाभता । वात
र्ये कम्पतोदानाहभ्रमादय । पीतमूत्रशकृ
दाहतृष्णाज्वरान्वित । भिन्नविट्कोऽति
पित्तपाण्डुमयी नरः । कफप्रसेकश्वयथुतन्द्रा
गौरवै । पाण्डुरोगी कफाच्छुक्लै त्वङ्मूत्र
नै । ज्वरारोचकहृल्लासच्छर्दितृष्णाक्लमा
पाण्डुरोगी विभिर्दोषै त्याज्य क्षीणो हते
मृत्तिकादनशीलस्य कुप्यत्यन्यतमो मल ।
मारुत पित्तमूषरा मधुरा कफम् ।" मा
शालिधान्यभेदे । च सू २७अ । पारावते ।
वृक्षे । वै निघ । पाण्डुरफली वृक्षे ।
वर्णे । श्वेतवर्णे । स्त्री । माषपर्णीम् ।
वनमुद्गे । लवलीवृक्षे । मा ।

' । पुं । पाण्डुरोगे । श र । तिक्त
सर्जरसे । धूना । वै निघ । पाण्डुशालि
सु सू ४६अ । चर्क चि । क्ली । चन्ने ।
।

टक । पुं । अपामार्गे । रा नि व ४ ।

म्बलः । पु । प्रस्तरभेदे । मे । [निघ ।

कंशा । स्त्री । ओषधिविशेषे । वै

पाण्डुकर्म्म । क्ली । व्रणानां पाण्डुवर्णतापादने ।
सु चि १अ ।

पाण्डुतरु. (द्रुम) । पु । धववृक्षे । धाओया
गाछ । रा नि व ९ ।

पाण्डुनाग । पु । पुन्नागवृक्षे । श र ।
श्वेतहस्तिनि । श्वेतसर्पे ।

पाण्डुपत्रो (पत्री) (पुत्री) । स्त्री । रेणु
कायाम् । রেণুক বীজ । रा नि व ६ ।

पाण्डुपुच्छी (हनू) । पलाण्डौ । পেঁয়াজ ।

पाण्डुपुत्रा । स्त्री । कर्कटिकायाम् । वै निघ ।

पाण्डुप्रहारिणी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे । वै
निघ ।

पाण्डुफलम् । क्ली, पु । पटोले । रा नि व ७ ।
तिक्तपटोले । भा पू १भ शा व ।

पाण्डुफला । स्त्री । चिर्भिटायां । फूटी । रा नि
व ५ । वम् कडुसन्दार ।
[व ५ ।

पाण्डुफली । स्त्री । पाण्डुफलायाम् । रा नि

पाण्डुभूमि । स्त्री । पाण्डुवर्णमृदि । रा नि व २ ।

पाण्डुमत्स्य । पु । शुक्लमत्स्ये । See मत्स्य ।

पाण्डुमृत् (त्तिका) । स्त्री । पाण्डुवर्ण
मृत्तिकायाम् । रा नि व २ । खटिकायाम् । খড়ী ।
रा नि व १३ ।

पाण्डुर. । पुं । धववृक्षे । धाओया गाछ । रा
नि व ९ । धवलयावनाले । रा नि व १६ । पाण्डु-
रोगे । श र । कपोते । शुक्लवर्णे । मरुवकवृक्षे ।
शुक्लखडिकायाम् । बके । वै निघ । क्ली । श्वेत
कुष्ठरोगे । धवल । इला ।

पाण्डुरङ्ग । पु । पट्टरङ्गे । পাট রাঙা । गुणा
—कृमिघ्नं पवित्तनाशित्व तिक्तत्व लघुत्वञ्च । राज ।

पाण्डुरच्छद । पु । केतकवृक्षे । प मु ।

पाण्डुरद्रुम । पु । कुटजवृक्षे । কুড়চি গাছ ।
रा नि व ९ । तिका ।

पाण्डुरफली । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । स
पीटरफलमिति प्रसिद्ध । स मधमध्ये । क
पाण्डुरफालरे । तत्पर्य्याया,—पाण्डु, धूसरा,
हस्तबोजका, भूरिपलितदा, पाण्डुफली । गुणा
—शीतला सौम्या वन्या पित्तघ्नी हृद्या मूत्राघातघ्नी
च । रा नि व ५ ।

पाण्डुरा। स्त्री। माषपर्ण्याम्। माषाणी। रा नि व ३। शुक्लयूथिकावृक्षे। कर्कटिकायाम्। वै निघ।

पाण्डुरागः। पुं। दमनकवृक्षे। दना। रा नि व १०।

पाण्डुरागप्रिय'। पु। वकुलवृक्षे। वै निघ।

पाण्डुरेक्षुः। पु। श्वेतेक्षौ। रा नि व १४।

पाण्डुलोमशा (मा)। स्त्री। माषपर्ण्याम्। जटा र मा। [वैद्यकम्।

पाण्डुशर्करा। स्त्री। तन्नामकरोगविशेषे।

पाण्डुसूदनरसः। पु। पाण्डुरोगघ्नरस विशेषे। 'रस गन्ध मृत ताम्र जयपालञ्च गुग्गुलम्। समाशमाज्यसंयुक्त गुडिका कारयेन्मिताम्। एकैका खादयेद्द्य शोथपाण्डूपनुत्तये। शीतलञ्च जल चाम्ल वर्जयेत् पाण्डुसूदने।' पारद गन्धक जारिततास्र जैपालबीज गुग्गुलु प्र समं। घृतेन वटी कार्य्या। रस र। भैष।

पातम्। क्ली। हरिताले। रसासरसप्र।

पातनम्। क्ली। ऊर्द्धाधस्तिर्य्यग्रूपे त्रिविधे पारदनिष्काशनप्रकारे। प्रथमखण्डे तत्तत्पर्य्याय पश्य। शेषे पारदशब्द पश्य।

पातयन्त्रम्। क्ली। पातनयन्त्रे। रसास।

पाता (तृ)। पु। गन्धपर्वे। बाबुई। श च।

पातालगरुडाह्वय'। पु। पातालगरुडी लतायाम्। वै निघ।

पातालगरुडी। स्त्री। तिक्ताख्याम्। তিৎ লাউ। र,सा स प्रचारसे। छिलिहिण्टवृक्षे। शिलिन्दा। हि छिउड़ा। तै दूसरतीगे। तत्पर्य्याया,—वत्सादनी, सोमवल्ली, तिक्ताङ्गा, मोचकाङ्गा, मोचकाभिधा, तार्क्षी, सौपर्णी, गारुडी, दीर्घकाण्डा, दृढकाण्डा, महाबला, दीर्घवल्ली, दृढलता। गुणा—"छिलिहिण्ट परं वृष्य कफघ्न पवनापहं।" भा पू १भ गुव। पातालगरुडी हृत्या पित्तदाहरक्तदोषविषदोषघ्नी रुच्या सन्तर्पणी च। रा नि व ३। मद।

पातालनृपति। पुं। शीषके। शीस। सकी। भैष वा र चि द्वादशायसे। रस र।

पातालयन्त्रम्। क्ली। शिवजपाकाय यन्त्र विशेषे। পাতাল যন্ত্র। लक्षणं यथा—ऊर्द्धमापसले वह्निमध्ये तु रसंपचेत्। पातालयन्त्रमेतद्धि शोधयेत् सूतकादिकम्।" रसग्रन्थ।

पातालवासिनी। स्त्री। नागवल्ल्याम्। वै निघ।

पातिकः। पु। (Gangetic porpoise) शिशुमारे। শুশোক। श मा।

पातितम्। क्ली। शरीरोत्पतितसर्व्वोशये। वा उ २६श।

पात्रम् (पात्रापात्रम्)। क्ली। आढक परिमाणे। ६४ प। प प्र १ख। च चि १श। शरीरे। भाण्डे। वै निघ।

पात्रटः। वि। कृशाङ्गे। वै निघ। पुं। कर्पटके। श र।

पात्रटीरः। पु। काके। श र। लौहकिट्टे। क्रौञ्चपक्षिणि। वै निघ। कङ्कपक्षिणि। श र।

पाथम् (स्)। क्ली। वारिणि। मे.। रा नि व ४। बालके। বালা। भा म १भ रक्तष्ठीवी ज्व चि। "मधुकमधूकपरूषकपाथ।"

पाथिस्। क्ली। लोचने। उषा। पु। समुद्रे।

पाथोजम् (रुहम्)। क्ली। कमले। पद्मे। रा नि व १०।

पाद। पु। चरणे। रा नि व १८। तरुमूले। रा नि व २। चतुर्थांशे। अम।

पादगण्ड(ण्डी)र। पु। श्लीपदरोगे। পায়ের গোদ। विका।

पादचत्वरः। पु। छागे। अश्वत्थवृक्षे। सैकते। मे।

पादत्रधारणम्। क्ली। उपानद्धारणे। जूता पहरा। गुणा—"पादरोगहरं वृष्य रक्षोघ्न प्रीतिवर्द्धन। सुखप्रचारमोजस्य सदा पादत्रधारणम्॥" सु चि २४श।

पादत्राणम्। क्ली। उपानहादौ। जटा।

पाददारिका (री)। स्त्री। पादगतक्षुद्ररोगे। পায়ের ফেটা ফাটা রোগ। लक्षणं—परिक्रमण शीलस्य वायुरत्यर्थरूक्षयोः। पादयोः कुरुते दारीं सरुजां तलसंश्रिताम्॥" सु नि १३श।

पाददाह'। पुं। पादरोगविशेषे। पा ज्वाला। लक्षण—"पादयोः कुरुते दाह पित्तासृक्सहितो

निच। विशेषतश्च क्रमशात् पाददाह तमादि त्।" मा नि। सु वा व्या चि १अ। "वातरक्तश्रम र्यात् पाददाहे विशेषत। मसूरविदलै पिष्टै तशीतेन वारिणा। चरणौ लेपयेत् सम्यक ददाहप्रणाशये। नवनीतेन सन्निप्तौ वह्निना दितापितौ। सुच्येते चरणौ चिप्र परितापात् दाहात्॥" सग्रह।

ादप। पु। द्रुमोत्पले। वै निघ। वृचे। म।

ादपरुहा। स्त्री। वन्दाकवृचे। रा नि व ५।

ादपुष्पक। पु। भूमिचम्पकवृचे। वै निघ।

ादपृष्ठम्। क्ली। पादपृष्ठभागे। ते च हे। श्या ७अ।

ादपोत्पल। पु। कर्णिकारवृचे।

ादप्रचालनम्। क्ली। पादधावने। पाँ धोग्रा। था—"पादप्रचालन पादमलरोगश्रमापहम्। चचु प्रसादन वृष्य रचोघ्न प्रीतिवर्द्धनम्।' सु चि २४अ।

ादमूलम्। क्ली। चरणाधोभागे। हे च।

ादरोग। पु। पादगतरोगे, चिप्पोपनख कुनखादौ। सु नि १३अ।

ादरोह(हि)ण। पु। वटवृचे। वटगाछ। रा नि व ११।

ादरोहिणी। स्त्री। वन्दायाम्। वै निघ।

ादरोही (इन्)। पु। वटवृचे। वै निघ।

ादवल्मीकम्। क्ली। श्लीपदरोगे। रा नि व २०।

ादविदारिका। स्त्री। अपस्य पादरोग विशेषे। लचण—"पाणिजा पिडिका यस्य दृश्यते तीव्रवेदना। तस्य विद्याद्भिषग् व्याधि घोरं पादविदारिकाम्॥' भा म ३९अ।

ादविरजा। स्त्री। चम्पपादुकायाम्। वै निघ।

ादवृच। पु। मेषशृङ्ग्याम्। वै निघ।

ादशलाका। स्त्री। शलाकावत्पादास्थनि। पायेर नलि। ते च हे। च शा ७अ।

ादशाखा। स्त्री। पादाग्रे। पायेर पाता। वै निघ।

पादशिष्टजलम्। क्ली। चतुर्थांशावशिष्टे पक्वजले। तच्च त्रिदोषनाशिजलम्। रा नि व १४।

पादशृङ्गा। स्त्री। मेषशृङ्ग्याम्। वै निघ।

पादशोथ। पु। पादगतशोथे। পাদশোথ। यथा—"अनन्योपद्रवकृत शोथ पादसमुत्थित। पुरुष हन्ति नारीन्तु मुखजो गुह्यजो द्वयम्॥" मा नि।

पादसुप्तिः। स्त्री। पादस्पर्शशून्यता। পা অসাড হওয়া। वै निघ।

पादस्फोट। पु। पादरोगविशेषे। पाद स्फोटे। পা ফুটিয়া যাওয়া। रा नि व २०। तत्पर्याया,—विपादिका, स्फुटि। लचण—'स्निग्धस्याऽप्यसमाग्य कण्डूरक्तकफोद्भवा। कण्डूयनात्तत चिप्र स्फोट स्रावश्च जायते।" सु नि १३अ। पादगतचुद्रकुष्ठभेदे। लचण—"कण्डूमती दाहरुजोपपन्ना विपादिका पादगतेय मेव।" सु नि ५अ।

पादहर्ष। पु। तन्नामकपादरोगविशेषे। পায়ের ঝিঝিনী। लचण—'हृष्येते चरणौ यस्य भवतश्च प्रसुप्तकौ। पादहर्ष स विज्ञेय कफवात प्रकोपज। पादहर्षे तु कर्त्तव्य कफवातहरो विधि॥" मु नि शा व्या चि १अ।

पादहीनजलम्। क्ली। चतुर्थांशेन हीने पक्वजले। वातजरोगमात्रे हितम्। रा नि व १४।

पादहीना। स्त्री। आकाशलतायाम्। আলোক লতা। वै निघ।

पादाग्रम्। क्ली। प्रपदे। "पादाग्र प्रपद मतम्।' रा नि व १८।

पादाभ्यङ्ग। पु। पादयोस्तैलमर्दने। "शीतस्पर्शो माद्दवकर कफवातविनाशन। धातूनां पुष्टि जननो मृजावर्णबलप्रद॥ निद्राकरो देहसुख चरव्य पादरोगहा। पादत्वङ्मृदुकर्त्ता च पादा भ्यङ्ग प्रशस्यते॥" तीड।

पादिकन्द। पु। मालाकन्दे।

पादिन (वर्ग)। पु। कुम्भीरादिजलजन्तुषु। ते च कुम्भीरकर्मनक्रगोधामकरशङ्करशिशुमारादय। "कूर्मकुम्भीरकर्कटकक्रष्णकर्कटकशिशुमारप्रभृतय पादिन।" सु सू ४६अ। एतेषां मांसगुणा— "पादिनोऽपि ये ते तु कोषस्थानां गुणै समा॥'

पादुका। स्त्री। चर्मकृतपादत्राणे। জুতা। तत्पर्यायगुणा—उपानह्वारणशब्दे द्रष्टव्या।

पादूः । स्त्री । पादुकायाम् । अम ।

पाटोत्पलः । पु । द्रुमोत्पलवृक्षे । वै निघ ।

पाट् । पु । पाटे । पां । जटा ।

पाद्यम् । क्ली । जले ।

पानम् । क्ली । पीतौ, द्रवद्रव्यगलाधःकरण व्यापारे । रा नि व २० । पाय्यवस्तुमात्रे । भाजने । मे । पु । नि श्वासे । हे च । शौण्डिके । जटा ।

पानकम् । क्ली । मरीचैलादिमिष्टद्रव्यकृत पानीये । परिमितशर्करानिम्बुरसयुक्ते अन्यविधाम्ल रसयुक्ते वा पक्वरसे । पाना, शरवत् । गुणा— "श्रमक्षुत्तृट्क्लमहरं पानकं प्रीणनं गुरु । विष्टम्भि मूत्रलं हृद्यं पित्तघ्नं शीतलं तथा ॥" वा सू ।

पानकर्पूरः । पु । स्वनामख्यातवृक्षे । पान- कर्पूर । वै निघ ।

पानकी । स्त्री । पाण्डुरोगभेदे । लक्षण— "सन्तापो भिन्नवर्चस्त्वं बहिरन्तश्च पीतता । पाण्डुता नेत्रयोर्यस्य पानकीलक्षणं भवेत् ॥" मा नि ।

पानगोष्ठिका । स्त्री । सुरापानालये । अम ।

पानपात्रम् । क्ली । सुरापानपात्रे । अम ।

पानवणिक् । पु । शौण्डिके । हे च ।

पानभाजनम् । क्ली । सुरापानपात्रे । त्रिका ।

पानमात्रा । स्त्री । सुरापाने प्रशस्तमात्रायाम् । यथा—"यावन्न चलते दृष्टिर्यावन्न क्षुभ्यते मनः । पानमात्रा परा तावत् विपरीता विषोपमा ॥" शौनक ।

पानविभ्रम । पु । मदात्ययभेदे । लक्षण— "हृद्गात्रतोदकफसंस्रवकण्ठधूमसूर्च्छावमिज्वरशिरो रुजनप्रदाहाः । द्वेषः सुरान्नविकृतेष्वपि तेषु तेषु तं पानविभ्रममुशन्त्यखिलेन धीराः ॥" मा नि ।

पानसम् । क्ली । पानसमद्ये । काँटालेर मद । जटा ।

पानाजीर्ण । पुं । सन्नामकरोगभेदे । लक्षणं यथा—"आध्मानमुग्रमथवोद्गिरणं विदाहः पाने त्वजीर्णमुपगच्छति लक्षणानि । ज्ञेयानि तत्र भिषजा सुविनिश्चितानि पित्तप्रकोपशमितानि च कार्याणि ।" मा नि ।

पानात्यय । पुं । मदात्यये रोगे । तस्य निदानम्—मदात्ययशब्दे गम्यम् ।

पानिलम् । क्ली । पानपात्रे । त्रिका ।

पानीयम् । क्ली । जले । रा नि व ४ । See जलम् । पानके । पाना । अम्लिकापानीय पित्त वमिहरं । मधुरदाडिमज प्रतिश्यायकासघ्न । अम्ल दाडिमजं जठरविकारे धारक क्षुधावर्द्धकञ्च । निम्बुज छर्दि हृल्लास पित्त ज्वरहरं सम्यकाहार पाचकञ्च । नागरङ्गपानीय पित्तकासहरञ्च । पाकराज ।

पानीयकुक्कुटः । पु । जलकुक्कुटे । डाहुक । वै निघ । [निघ ।

पानीयचूर्णिका । स्त्री । वालुकायाम् । वै

पानीयतण्डुलम् (ली) । क्ली, स्त्री । कञ्चट शाके । काँचडा दाम । वै निघ । [हे च ।

पानीयनकुलः । पु । जलविडाले । उद्बिडाल ।

पानीयपृष्ठजः । पु, स्त्री । कुम्भिकायाम् । टोका पाना । प मु । र मा ।

पानीयफलम् । क्ली । मखान्ने । पानिफल । हि मखाना । भा मि ।

पानीयभक्तवटिका । स्त्री । ग्रहण्यधिकारे रस । अभ्रभस्म शुद्धमण्डूर विडङ्ग प्र १ प चव्य त्रिकटु फलत्रय केशराजमूल दन्तीमूल मुस्ता पिप्पलीमूल चित्रकमूल घण्टाकर्णमूल (घेटकूल) मानमूलम् श्रीलमूल शङ्खहस्तीमूल मूर्व्वावर्त्तमूल त्रिवृन्मूल पुनर्नवामूल प्र २ तो पारद ॥० तो गन्ध ॥० तो आर्द्रकरसेन मर्द्या । ग्रन्थान्तरे (पथ्योदस्थाने यमानी, तथा मूर्व्वावर्त्तपुनर्नवयो रग्रहणम्) एषामेकैकशोधितानां प्र २ तो ६४ गन्धकयोः प्र ४ माषा जलेन (मतान्तरे आर्द्रक रसेन) सम्पिष्य माषमिता वटी कार्य्या ।

पानीयमूलकम् । क्ली । सोमराजवीजे । श च । [नि व ४ ।

पानीयवर्णिका । स्त्री । वालुकायाम् । रा

पानीयशारुः । पु । पानीयकन्दभेदे । शोला कचु । उत् पाणिकाद । प मु ।

पानीयशाला (लिका) । स्त्री । उदक शालायाम् । जलछत्र । अम । वै निघ ।

पानीयशिरीषिका । स्त्री । जलशिरीषे । वै निघ ।

पानीयाभा (म्रा) । स्त्री । वन्यशायाम् । उलू । रा नि व ८ ।

पानीयामलकम्। क्ली। (Flacourtia cataphracta) स्वनामख्यातक्षुपे। पानि आमला। रत्ना। इति मानि अमरा। तें पानीयआमलकम्। गुणा —त्रिदोषघ्न ज्वरघ्न च। अस्य स्वादु मलबर्द्धक त्रिदोषज्वरघ्न सुखमेधनञ्च। राज।

पानीयाम्ला। स्त्री। वन्यजालये।

पानीयालु। पु। कन्दशाके। वनालौ। वै निघ। तत्पर्य्याया,—जलालू, क्षुपालु, वालुक। गुणौ—त्रिदोष नाशिल सन्तपश कारित्वञ्च।

पाप। पु। मापपर्णाम्। मावाणी। वै निघ। पापकर्म्मणि, अदत्तादानादौ। तत्र दशविध यथा —"अदत्तानामुपादान हिंसा चैवाविधानत। परदारोपसेवा च कायिक त्रिविध मतम्॥ पारुष्यमनृतञ्च पैशुन्यञ्चापि सर्व्वश। असम्बद्ध प्रलापश्च वाङ्मय स्याच्चतुर्विधं॥ परद्रव्येष्वभिध्यान मनसानिष्टचिन्तन। वितथाभिनिवेशश्च त्रिविध मानस स्मृतम्॥' च द दिनचर्य्या।

पापघ्न। पु। तिले। रा नि व १६।

पापघ्नी। स्त्री। तुलसीवृक्षे। वै निघ।

पापचेलिकम् (का) (ली) (चेला)। क्ली, स्त्री। पाठायाम्। आकनादि मूल। प सु। रा नि व ६। भैष। च चि श्च।

पापनाशिनी। स्त्री। शमीवृक्षे। रा नि व ८। कृष्णतुलसीवृक्षे। वै निघ। [त्रिका।

पापरोग। पु। मसूरिकायाम्। वसन्तरोगे।

पापशमनी। स्त्री। शमीवृक्षे। रा नि व ८।

पापोदकम्। क्ली। विषाक्तक्रिमिकीटादियुक्त जले। अत्रि। See जलम्।

पामा। पु। ज्वरे। रस र ज्व चि वाडवरसे।

पामघ्न। पु। गन्धके। रत्ना। [व ६।

पामघ्नी। स्त्री। कटुकायां। कट्की। रा नि

पामन। वि। कच्छूरागिणि। थर्मा'। अम।

पामन्। क्ली। पामरोगे। पाँचडा। अम।

पामरोद्गारा। स्त्री। गुड्च्याम्। श च।

पामा (न्)। स्त्री। क्षुद्रकुष्ठरोगविशेषे। खोस्‌पांचड़ा, पाँचड़ा। लक्षणम्—"सूक्ष्मा बाह्या स्रावबत्य प्रदाहा पामैत्युक्ता पिडका कण्डुमत्य॥" मा नि। सु नि १३अ।

पामाघ्न। पु। गन्धके।

पामाघ्नी। स्त्री। कटुकायाम्।

पामारि। पु। गन्धके। इति च। र सा स।

पाय(य्य)म्। क्ली। जले। विषे। परिमाणे। अम। पाने। उणा।

पायना। स्त्री। शस्त्रधारायां मृदुमध्यतीक्ष्णी करणप्रक्रियायाम्। পেনোনা। सा च क्षारोदक तैलनिमज्जनभेदेन त्रिधा। तत्र क्षारपायित शल्यादिच्छेदने। उदकपायित मांसादिपाटने। तैलपायित शिराव्यधनादौ च। सु सू ८अ।

पायस। पु, क्ली। पय सिद्धयवागाम्। परमान्न। प सु। पायसपाकप्रकारगुणा यथा— "अतप्ततण्डुली धौत परिभ्रष्टौ घृतेन च। खण्ड युक्तेन दुग्धेन पाचित पायसी भवेत्॥" पुराणम्। श्रीवासे। তার্পিণ। अम।

पायु। पु। गुदे, मलद्वारे। रा नि व १८। स गर्भस्यशिशो सप्तमे मासि भवति। सुखबोध।

पाय्यम्। क्ली। जले।

पार। पु। पारदे। षटीसा।

पारक् (ज्)। पु। सुवर्णे। उणा।

पारटीट। पु। प्रस्तरे। त्रिका।

पारण। पु। मेघे।

पारत। पु। पारदे। इति च।

पारतन्त्र्यम्। क्ली। पराधीनतायाम्। मा नि।

पारद। पु। (Hydrargyrum) स्वनाम ख्यातखनिजतरलधातुविशेषे। পারা। तत पर्य्याया,—रसराज रसनाथ महारस रस महातेज रसलेह रसोत्तम सूतराट चपल जैत्र शिववीज शिव अमृत रसेन्द्र लोकेश दुर्द्धर प्रभु रुद्रज हरतेज रसधातु अचिन्त्यज अविमज खेचर अमर देहद मृत्युनाशक सूत स्कन्द स्कन्दांशक देव दिव्यरस रसायन श्रेष्ठ यशोद सूतक सिद्धधातु पारत हरवीज रजस्वल मूर्त्ति पार शिवाह्वय शिववीर्य्य। स अन्तर्मली बहिर्मोच्चल औषधयोग्य श्रेष्ठय। "अस्माद्येष्वपि दारद्यौ रसोऽत श्रेष्ठ उच्यते।" र सा स। केवल पारदस्त्रिदोषघ्न अधानतो

बलदश्च । द्रव्यान्तरमिश्रितश्च स सर्व्वरोगघ्नो बलदायुष्यश्च । रोगमोचकत्वात्पारद उच्यते । तल्लक्षणम्—“अन्तः सुनीलो बहिरुज्ज्वलो यो मध्याह्नसूर्य्यप्रतिमप्रकाशः । शस्तोऽथ धूम्रः परिपाण्डुरश्च चित्रो न योज्यो रसकर्म्मसिद्धौ ॥” रसदोषा यथा—“नागो वङ्गो मलो वह्निश्चाञ्चल्यञ्च विषं गिरिः । असह्याग्निर्महादोषा निसर्गात् पारदे स्थिताः ॥” इति । दोषहीनो यदा सूतस्तदा मृत्युजरापहः । शुद्धोऽयममृतं साक्षात् दोषयुक्तो रसो विषम् ॥” रसा स । “शिवाङ्गात् प्रच्युतं रेतः पतितं धरणीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्लमच्छमभूच्च तत् ।” पारदभस्म चतुर्धा कृष्णश्वेतपीतरक्तभेदात् । तेषु रक्तभस्म रससिन्दूर, कृष्णभस्म कज्जलिय प्रधानतो व्यवहार्य्यं, शुद्धोऽशुद्ध । “वर्णभेदेन विज्ञेयं शिववीर्य्यं चतुर्व्विधम् । श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णं तत्तु भवेत् क्रमात् । श्वेतं शस्तं रुजां नाशे रक्तं किल रसायनम् । धातुवादे च तत् पीतं खेगतौ कृष्णमेव च ॥” गुणाः—“योगवाही महावृष्यः सदा दृष्टिबलप्रदः । सर्व्वामयहरः प्रोक्तो विशेषात् सर्व्वकुष्ठनुत् । संस्कारहीनं खलु सूतराजं यः सेवते तस्य करोति बाधाम् । देहस्य नाशं विदधाति नूनं कष्टांश्च रोगान् जनयेन्नराणाम् ॥” भा प्र १म भाग । धान्याम्लेन एतदभावे अन्यथा रसालेन वा रसं स्वेदयेत् । द्वितीयं यथा—त्रिकटुलवणराजिकारजनीत्रिफलार्द्रकमहावलानागबलामेघनादपुनर्नवामेषशृङ्गीचित्रकाणि समभागानि, समस्तानि व्यस्तानि वा पूर्व्वाम्लेनैव पिष्ट्वा तेन कल्केनाङ्गुलमात्र वस्त्राणि लिप्य तन्मध्ये सूतं दत्वा बद्ध्वा च दिनत्रयं दोलायन्त्रेण काञ्जिके पचेत् । इति स्वेदः । रसमर्दनम्—इष्टकाचूर्णचूर्णाभ्यामादौ मर्द्य । ततोदधा गुडेन हिमूल्यराजिकामृष्टधूमेन ॥ अथवा हस्तीकुमारिकाचित्रकरक्तसर्षपसाधितं कषायेनम्च । “स्फटिकानिशाधूमसारो-र्णामलतुम्बिकैः । जम्बीररसयुक्तैर्नागदोषापनुत्तये ।” रसि ३य । “त्रिफलाकन्यकातोये विषदोषोपशान्तये ।” अथ मूर्च्छना—“सूर्य्यावर्त्तफलाम्भस्या कन्दैः सूर्य्यादयान्वितैः । चित्रकोर्णाभिशाखारपन्नाशकनकद्रवैः । सूतं कृत्वा पुटेषु वारान् सप्ताभिमर्द्दयेत् । इत्थं सम्मूर्च्छितं सूतराजेन् सर्व्वार्थ सम्पदम् ।” इति । “अपामार्गस्य बीजानां चूर्णमुग्रं प्रकल्पयेत् । तत्सम्पुटे चिरं सूतमम्ला दुग्धमिश्रितम् । दोषशून्यमसमानि छिद्राणि रुद्धवा । एतत्सम्भवेन दत्वा भूमौ प्रदीप्तो । ततो

स्थापयेत्सम्यक् मृत्स्नापात्रपुटे पचेत् । एवमेकपुटेनैव सूतकं भस्मतां व्रजेत् ॥” इति सूतभस्म । भा । एतत्साधकानि जनविंशकर्म्माणि भवन्ति, तद्यथा—स्वेदन मर्दन मूर्च्छनोत्थापन पातन बोधन नियमन दीपनानुवासनगगनादिग्रासप्रमाणचारणगर्भद्रुतिबाह्यद्रुतियोगजारणरञ्जनसारणक्रामणवेधभक्षणानि । जड़पातनाधःपातने पर्य्याये द्रष्टव्ये । “घटे रसं विनिक्षिप्य सजलं घटमन्यकम् । तिर्य्यङ्मुखं द्वयं कृत्वा तन्मुखं रोधयेत् सुधीः । रसाधो ज्वालयेदग्निं यावत् सूतो जलं विशेत् । तिर्य्यक्पातनमित्युक्तम् ॥” इति तिर्य्यक्पातनम् । “लवणाम्लपिष्टेन छण्डिकान्तर्गतं रसम् । पात्रद्वयाम्लजलं किञ्चित् क्षिप्त्वा तावच्च रोधयेत् । ऊर्द्ध्वं लघुपुटौ देयौ लब्धश्वासो भवेद्रसः ॥” इति बोधनम् । “सर्पाक्षी चिञ्चिका कन्या [illegible]रिकाम्बुभिः । दिनं संस्वेदितः सूतो नियमात् स्थिरतां व्रजेत् ॥” इति नियमनम् । “कासीसं पञ्चलवणं राजिकामरिचानि च । शिग्रुबीजमेकत्र टङ्कणेन समन्वितम् । आलोड्य काञ्जिके दोलायन्त्रे पाकाद्दिनैस्त्रिभिः । दीपनं जायते सम्यक् सूतराजस्य वारणं ॥” इति दीपनम् । ‘दीप्तं रसराजन्तु जम्बीररससंयुतम् । दिनैकं धारयेद्घर्म्मे ऽत्यापि वासितो भवेत् ॥” इत्यनुवासनम् ॥ रसजारणाद्धि पातनगालनव्यतिरेकेण घनहेमादिग्रासपूर्व्वक पूर्व्वावस्थापन्नत्वम् । जारणा । र चि ३य । जारितरसगुणा—“शुद्धगन्धेषु जीर्णेषु शुद्धाच्छतगुणाधिकः । षड्गुणे गन्धके जीर्णे रसो भवति रोगहा । तस्माच्छतगुणो व्योमसत्त्वे जीर्णेषु तत्समे । ताम्यवपरतालादिसत्त्वे जीर्णे गुणावहः । हेम्नि जीर्णे सहस्रैकगुणसङ्घप्रदायकः ।” इति । अथ ग्रासयोग्यरसः—मूर्च्छोत्थापनोक्तपद्धत्यग्निजीर्णपिष्टिकोत्थितो रसः खल्वेऽप्यन्तःस्वच्छितो घनहेमवज्रादि त्वरितमेव ग्रसति ॥ इति । मूर्च्छना यथा—व्यवहारिकतोलकद्वयप्रमाणेनापि परिशुद्धो रसो मूर्च्छयितव्यः । मूर्च्छनाप्रकारस्तु षड्विधः । तत्र षड्गुणगन्धकजारणप्रक्रिया साधीयसी । रसगुणवर्द्धिजारण विनार्थं न खलु कृष्णाद्रसवस्त्रो रसेन्द्रः । न तावदकलधौतपाकहीनं लभते रसायनतामिति प्रसिद्धिः । तन्निमित्तक छिन्नमा मनस्य कथ्यते । यथा—निरवधिनिपीडितसुधाराधारादि परिनिर्मामतिकठिनं काचघटीमध्ये वस्त्रमापप्रकार रसगन्धयोर्भस्म स्थापनं प्रमाविस्तारितायामङ्गुल्यर्धानिकायामारोप्य परितम्भ

हिचाङ्गुलिमितेन निरन्तरालोकम्बुरसं सिक्तामिरापूर्य वर्द्धमानक आरोपणीयम् । क्रमतश्च विषतुराधि पञ्च वापि वासराणि ज्वलनज्वालया पचनीयमित्येक यत्नम् । र चि ३ ष । रसमलस्य मात्रा—"गुञ्जामात्र रसं देवि हेमजीर्णन्तु भक्षयेत् । द्विगुणं तारजीर्णस्य रविजीर्णस्य च त्रयम् । तीक्ष्णमकान्तमाक्षिका प्रायोमात्रेति कीर्त्तिता ।" र चि । (आभ्यन्तरिकप्रयोगे)—परिवर्त्तक लालानिःसारक रजोनिःसारक पित्तनिःसारक घर्मकारक मूत्रकारक विरेचक अवसादक शोषक प्रदाहनाशक । (वाह्यप्रयोगे)—परिवर्त्तक लालानिःसारक शोषक पचानिवारक प्रत्युग्रतासाधक दाहक्षय ।

पारदबन्धनम् । क्ली । सारलौहे । वै निघ ।

पारवत । पुं । कपोतपक्षिणि ।

पारशवम् । क्ली । लौहे । वै निघ ।

पारस्वय । क्ली । स्वर्णे । वै निघ ।

पारसीकयमानी । स्त्री । तद्देशीययमानी विशेषे, खोरासानीयमान्यां । किरमानी आम्बा इति महाराष्ट्रादौ । वि यो च द क्रमि चि । गुणा—पारसीकयमानी तु यमानीसदृशी गुणैः । विशेषात्पाचनी रुच्या ग्राहिणी मादिनी गुरुः ॥' भा । "पारसीकयमानी तु तिक्तोष्णा कटुपाचनी । अग्निदीप्तिकरी हृद्या लघ्वी चैव प्रकीर्त्तिता । त्रिदोषाजीर्णक्रिमिनुच्छूलामस्य च नाशनी ॥" वै निघ ।

पारसीकवचा । स्त्री । श्वेतवचायाम् खोरासानीवचायाम् । শ্বেত বচ । गुणा—"हैमवत्युदिता तद्वत् वातं हन्ति विशेषत ।" भा ।

पारसीकाश्व । पु । तद्देशजघोटके ।

पारापत । पु । कपोते । चटोर ।

पारायक । पुं । प्रस्तरे । अर ।

पारावतम् । क्ली । परुषकफले । পরূষ ফল । পেয়ারা ফল । गुणा—"पारावत सुमधुर रुच्य मत्यग्निवातनुत् ।" सु सू ४६ष । "द्विविध शीत मुष्णञ्च मधुरञ्चाम्लमेव च । गुरु पारावत ज्ञेय मरुच्यत्यग्निनाशनम् ॥" च सू २७ष ।

पारावत । पु । कपोतजातिभेदे । गृहकपोते । পায়রা । ইঁ পারাবাপির । तत्पर्य्याया,—भिन्नकण्ठ पारवत घरप्रिय छिन्नकण्ठ कपोत रक्तलोचन कलध्वनि पारापत कलरव अरुणलोचन मदन कातरव कामी रक्तलोचन मदनमोहन वाग्विलासी, कण्ठीरव गृहकपोत । तन्मांसगुणा—स्निग्ध मधुर गुरु शीतल रक्तपित्तदाहघ्न बल्यञ्च । रा नि व १७ । विपाके मधुर गुरु च । सु सू ४६ष । "तथा पारावतो ज्ञेयो वातश्लेष्मकरो गुरु ।" अत्रि २१ष । See कपोत । परुषकवृक्षे । च सू १०ष । लौहे । नीलाञ्जने । सारामे । वै निघ । वृक्षविशेष । পেয়ারা । सु सू ४३ष । তিতুকী । আবলুষ, কেন্দ । मे । स । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४ष । [४६ष ।

पारावतक । पु । व्रीहिधान्यविशेषे । सु सू

पारावतकलिका । स्त्री । महाज्योतिष्मती लतायाम् । বড় লতাফটকী । वै निघ ।

पारावतपदी । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । লতাফটকী । र मा । काकजङ्घायां । रा नि व ४।

पारावतशकृत् । क्ली । कपोतविष्ठायाम् । পায়রার গু । गुणा—दर्शितरक्तरोधकम् । वा चि २ष ।

पारावताङ्घ्रि । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । লতাফটকী । বা উচ্ছে । प सु । रसास । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । रा नि व ३ । काकजङ्घायाम् । रा नि व ५ ।

पारावताङ्घ्रिपिच्छ । पु । वन्देशीयपारावते । বোম্বাদী পায়রা । रा नि व १९ ।

पारावती । स्त्री । लवलीफले । मे ।

पारावर । पु । भूधामलकवृक्षे । वै निघ ।

पारि । क्ली । सुरापानपात्रे । त्रिका ।

पारिगर्भिक । पु । कपोते । পরিগর্ভিক रोगे । वै निघ ।

पारिजात । पु । पारिभद्रकवृक्षे । পালতে মান্দার । रा नि व ८ । र मा सु चि १ष ।

पारिजातक । पु । श्वेतजवावृक्षे । সাদা জবা । प मु । रोहितकवृक्षे । निम्बवृक्षे । सुरतरौ । वै निघ । काष्ठकपारिजाते । পারিজাত গাছ । सु चि ११ष ।

पारिजाता । स्त्री । तेजोवत्याम् । তেজবল । वै निघ ।

स्न मला मेदिनी गुरु ॥ विष्टम्भिनी मदश्वासपित्त रक्त कफापहा ।” भा पु १भगा व । कफपित्त वातविमयघ्नी रुचा च । राज । कुन्दुरुखोटी । अम ।

पालङ्कः (ङ्क्य) । पु, क्ली । (Beta bengalensis) A sort of Beet root स्वनाम ख्यातपत्रशाके । पालक्यशाक इति दाक्षिणात्यभाषा । पालं शाक । हि पलकी । पाल शाक इति चित्रकूटे प्रसिद्धम् । गुणा—ईषत् कटुक मधुर पथ्य शीतल रक्तपित्तघ्न ग्राहि सन्तर्पणम् । रा नि व ७ । पालकीइत्यर्थे । वानिपर्चिषि । वाज पाथी । मे ।

पालङ्की । स्त्री । कुन्दुरौ । कुन्दुरुखोटी । अटोभ । उपोदिकायाम् । पुँई । पालङ्कि । पालं शाक ।

पालघ्नः (घ्न.) । पु । छत्राके । छाता, कोँडक । अम । वालहये, छवातिच्छत्रे । भ र ।

पालनम् । क्ली । नवप्रसूताया गो दुग्धे । गीँइला दुध । भ च ।

पालनिका (ल[लि]नी) । स्त्री । तायमाणायाम् । वना लता । रा नि व ५ । वा चि १ष ।

पालाशम् । क्ली । तेजपत्रे । रा नि व ६ ।

पालाशी । स्त्री । चोरीइत्यर्थे । रमा ।

पालास. । पु । पलाशइत्यर्थे । वे निघ ।

पालिन्दिर । पु । गण्डलिसर्पभेदे । गोखुरसाप विशेष । सु कल्प ४अ ।

पालि (ली) । स्त्री । कर्णलताग्रभागे । मे । जलौकायाम् । कल्पितभोजने । ह च । कर्णरोग विशेष । कानेर पातार रोग । पाली पञ्चविधा । "परिपोटकशीलत्वात् उत्पातो दुःख वहन । पश्चम परिलेही च कर्णपाल्या गदा स्मृता ।" एषां लक्षणानि तत्तच्छब्दे द्रष्टव्यानि । चिकित्सा—अभ्यङ्ग परिषेक प्रदेह रक्तमोक्षणानि । (ली) श्मश्रुयुक्तस्त्रियाम् । तारा । प.त्नपार । चित्रकइत्यर्थे । वे निघ । परिमाणभेदे । पालि । पालिका । प्रस्थपरिमाणे । हेम । चालवाउ । अम । "प्रस्थमानमयी पाली ।"

पालिका । स्त्री । पाल्याम् । शब्द ।

पालिधा । स्त्री । पारिभद्रवृक्षे । (जटामञ्जरी) ।

पालिन्दः । पु । कुन्दुरुखोटी, सल्लकी निर्यासे । वे निघ ।

पालिन्दा (न्दि',न्दी) (न्धा,न्धि',न्धी) । स्त्री । श्यामालतायाम् । प स । च सू ४अ । कृष्णत्रिवृति । अम । सु कल्प १अ । कुन्दुरुखोटी । रा नि व १२ । अम । भार्ग्याम् । वामनहाटी । श्वेतापराजितायाम् । त्रायमाणलतायाम् । वनी लता । वे निघ । माषविदारिकायाम् । वा उ ३८म । कारवेल्लां । वरुणा । सु चि १७अ ।

पालि(ली)शोष. । पु । कर्णरोगविशेषे । लक्षण—"शिरास्थ कुरुते वायु पालीशोष तदाह्वयम् ।" वा उ १७अ ।

पालीकुटः । पु । चित्रकइत्यर्थे । वे निघ ।

पालेवत । पु । द्वीपान्तरखर्जूरीइत्यर्थे । वे निघ ।

पावक. । पु । रक्तचित्रके । चित्रके । रा नि व ६ । मे । वे निघ २भ ज्व चि । शुक्लाञ्जने । सूर्य कान्तमणौ । य निघ । कुसुम्भइत्यर्थे । रा नि व ४ । अग्निमन्थइत्यर्थे । भल्लातकइत्यर्थे । विडङ्गे । सदाचारे । मे । वैद्य तार्क्ष्यौ ।

पावकमणि. । पुं । सूर्यकान्तमणौ । वे निघ ।

पावकमन्थनः । पु । अग्निमन्थक्षुपे । वे निघ ।

पावकारणि । पु । अग्निमन्थक्षुपे । प सु ।

पावकाह्व. । पु । अग्निमन्थे । वे निघ ।

पावकोपमा (म) । पु । सूर्यकान्तमणौ । वे निघ ।

पावनम् । क्ली । कुष्ठौषधे । कूड़ । रा नि व १२ । रुद्राक्षे । रा नि व ११ । जले । मे । चन्दने । वे निघ । गोमये । श च । पुं । चित्रके । सिह्लके । शिलावल्के । विश्व । पीतभृङ्गराजे । रा नि व ४ । शङ्खे । वे निघ ।

पावनध्वनि । पु । शङ्खे । रा नि व ८ ।

पावनी । स्त्री । तुलसीइत्यर्थे । रा नि व १० । हरीतक्याम् । विश्व । गोरोचनायाम् । भाग वल्लीलतायाम् । व निघ ।

पावशालि । पुं । सूक्ष्मशाली । गद धान ।

पावास । पुं । सूत्रपत्रइत्यर्थे । वे निघ ।

पाश । पु । कर्षे । शान्दि । शिक्या । चक्रभेदे ।

पाशवपालनम् । क्ली । घासे । श च ।

षी (इन्)। पु। वरुणवृक्षे। श्रम। रस र उद चि वङ्गभल्लातकरसे।

शुपत (क)। पु। श्वेतरक्तवकपुष्पवृक्षे। रा नि व ५। मे। अगस्तिपुष्पवृक्षे। प मु। रा नि व १०। महावकुलवृक्षे। वै निघ।

ष्यात्याकरसम्भवम्। क्ली। शाम्भरलवणे। मा। तत्पर्य्याया,—रौमक रामलवणम्।

पाषाण। पु। गन्धके। प मु। करञ्जोडि पाषाणभेदे। वै निघ २भ श सा चि धातक्यादि मोदके। च द श्व चि। प्रस्तरे। श्रम।

पाषाणकदली। स्त्री। कदलीभेदे। काष्ठ-कदली। वै निघ।

पाषाणकुट्ट(न्द)क। पु। पाषाणभेदके। पाथरकूचा। वै निघ।

पाषाणगर्दभ। पु। हनुसन्धिजक्षुद्ररोगे। गालगुटी। निदानलक्षणं—"वातश्लेष्मसमुद्भूत श्वयथुर्हनुसन्धिज। स्थिरो मन्दरुज स्निग्धो ज्ञेय पाषाणगर्दभ॥" मा नि। भा म ४भ। "हनुसन्धौ समुद्भूत शोफमल्परुज स्थिर। पाषाणगर्दभ विद्यात् बलासपवनात्मकम्॥" सु नि १३श।

पाषाणगैरिकम्। क्ली। गिरिशिलिकायाम्। गिरिमाटी। वै निघ।

पाषाणजतु। क्ली। शिलाजतुनि। भैष शोथचि रसाभ्रमण्डूरे।

पाषाणभित्। पु। पाषाणभेदे। पाथरकूचा। र मा। कुलत्थे। (एरण्डसमके)। करञ्जोड़ि पाषाणभेदे। वै निघ।

पाषाणभेद (क) (न) (दी (इन्))। पु। (Coleus amboinicus Syn Coleus aromaticus) स्वनामख्यातक्षुपे। पाथर चुनीति लोके। च सू ४भ। पाथरकूचा, हिमसागरा। हि पाथरचुर, लोहाचूर। म क पाषाणभेदि। तै पिण्डिचेट्टु। तत्पर्य्याया,—अश्म भेद अश्मभित् अश्मघ्न शैलाभेद अश्मभेदक श्वेता उपलभेदी उपलभित् शिलागर्भज नगभित्। सा त्रिधा वटपत्रीशिलावल्कक्षुद्रभेदन। सा गुणा —मधुर तिक्त भेदघ्न हृद्दाहमूत्रकृच्छ्रघ्न शीतल अश्मरीघ्न। रा नि व ५। "अश्मभेदो हिमस्तिक्त कषायो वस्तिशोधन। भेदनो हन्ति गोपार्शो गुल्मकृच्छ्राश्मह्रद्रुज। योनिरोगान् प्रमेहाश्च प्लीहशूलव्रणानि च॥" भा पू १भ ह व। अश्मरी सञ्चितश्च श्रपि अपस्मारे आक्षेपके हित वातघ्नानि करञ्च। अवशिष्टयोगुणा खखपर्य्यायो द्रष्टव्यौ।

पाषाणरोग:। पु। अश्मरीरोगे। च द अश्म चि।

पाषाणवज्रकरस। पु। अश्मर्य्यधिकारे रस। पारद १भ गन्धक २भ श्वेतपुनर्नवारसे दिन मर्दयित्वा मूत्ररयन्त्रे पचेत। उद्धृत्य श्लक्ष्ण चूर्णयेत्। तुल्येन पाषाणभेदचूर्णेन यथाबल मात्रा देया। रस र।

पाषाणविषम्। क्ली। दारमोचभेदे। दारुमुज। प मु।

पाषाणसम्भववल्ली। स्त्री। प्रबाले। प्रवाल। वै निघ।

पाषाणान्तक:। पु। अश्मन्तकवृक्षे। आपटा इति लोके। रा नि व ९।

पाषाणी। स्त्री। परिमाणबोधक पाषाणखण्डे। बाटिखारा।

पाह्वाड (त)। पु। ब्रह्मदारुवृक्षे। पलाश-पिप्पल। श च।

पिक। पु। कोकिले। स्त्री। कोकिलायाम्। कोकिल पाखी। श्रम।

पिकदेव, पिकप्रिय। पु। आम्रवृक्षे। वै निघ।

पिकप्रिया। स्त्री। महाजम्बूवृक्षे। रा नि व ११। कोकिलायाम्।

पिकबन्धु। पु। आम्रवृक्षे। त्रिका।

पिकभक्षका (क्षा)। स्त्री। भूमिजम्बूवृक्षे। दन जाम। रा नि व ११।

पिकमहोत्सव। पु। आम्रवृक्षे। वै निघ।

पिकराग। पु। आम्रवृक्षे। रा नि व ११।

पिकवल्लभ। पु। आम्रवृक्षे। भा।

पिकाङ्ग। पु। चातकपक्षिणि। श च।

पिकानन्द। पु। वसन्तकाले।

पिकाक्ष। पु। कोकिलाक्षे। कुलियाखाड़ा। रा नि व ११। रोचनीवनस्पती। श च।

पिकी । स्त्री । कोकिलायाम् ।

पिकुरसः । पुं । मद्ये । वै निघ ।

पिकेक्षणा । स्त्री । कोकिलाक्षक्षुपे । कुলে-খাড়া । रा नि व ४ ।

पिक्कः । पु । करिपोते । श मा ।

पिङ्गम् । क्ली । शोणपित्तले । वै निघ । बालके । বালা । हरिताले । पुं । वनमूषिके । रा नि व १०।१३।१९ । त्रि । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गकापिशा । स्त्री । तैलपायिकायां । তেলা-পোকা । हे च ।

पिङ्गचक्षुः । पुं । कुम्भीरे । हे च ।

पिङ्गभासः । पु । गोधेरकजातिभेदे । सु कल्प ८ अ । See कीट । [रा नि व ७ ।

पिङ्ग(ल)मूलम् । क्ली । गर्जरे । গাজর ।

पिङ्गलम् । क्ली । रीतौ । পিতল । रा नि व १३ । हरिताले । पु । नकुले । स्थावरविषभेदे । हे च । पेचके । কুটুরে পেঁচা । रा नि व १९ । उशीरे । रास्नायाम् । वै निघ । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ । वानरे । त्रिका । अग्नौ । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गलनामकः । पु । शिलारसे । वै निघ ।

पिङ्गललोहम् । क्ली । रीतौ । পিতল । रा नि व १३ ।

पिङ्गलसारे । क्ली । हरिताले ।

पिङ्गला । स्त्री । शिंशपावृक्षे । শিশু গাছ । र मा । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । नकुल १४ अ । राजरीतौ । পিতলবিশেষ । रा नि व १३ । ज्योतिष्मतीलतायाम् । वै निघ । निर्विषजलौकायाम् । सु सू १३ अ । पक्षिभेदे । পিঙ্গলা পাখী । रा नि व १९ । कर्णिकायाम् । নাড়ী বিশেষ । हे च । सा च दक्षिणाण्डार्धस्था धनुवक्त्रा दक्षिणनासान्तगता । (सारदातिलके) । "पिङ्गला सितरक्ताभा दक्षिणपार्श्वमाश्रिता ।" योगार्णव ।

पिङ्गलाक्षः । पुं । पिङ्गलापक्षिणि । वै निघ ।

पिङ्गलिका । स्त्री । बकपक्षिणि । जटा । मक्षिकाविशेषे । सु कल्प ८ अ । हरिताले ।

पिङ्गवर्णकम् । क्ली । गर्जरमूले । গাজরমূল । वै निघ ।

पिङ्गसारः । पु । हरिताले । रा नि व १३ ।

पिङ्गस्फटिकः । पु । गोमेदमणौ । तत्पर्याया —गोमेद, राहुरत्न, तमोमणि, स्वर्भानव, पिङ्गस्फटिक । गुणा,—अम्ल उष्ण दीपन पाचनत्व वातविकारनाशित्व धारणे पापनाशित्वञ्च । रा नि व १३ ।

पिङ्गा । स्त्री । चण्डी । वंशरोचने । रा नि व ६ । शमीवृक्षे । र मा । हिङ्गुनि । मे । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । हरिद्रायाम् । रा नि व २३ । रक्तपाटलिकायाम् । वै निघ ।

पिङ्गाक्षः । पु । काचे । वै निघ ।

पिङ्गाशः । पु । मत्स्यविशेषे । পাঙ্গাশ মাছ । क्ली । स्वर्णे । পাকা সোণা । मे ।

पिङ्गाशी । स्त्री । नीलीवृक्षे । मे ।

पिङ्गास्यः । पुं । पिङ्गाशमत्स्ये । श र ।

पिङ्गाह्व । पु । पक्षिविशेषे । বন্ কাকবট পক্ষী । वै निघ ।

पिङ्गाक्ष । पु । विडाले । वै निघ ।

पिङ्गी । स्त्री । शमीवृक्षे । प मु ।

पिच(चि)ण्डः । पु । उदरे । रा नि व १८ । पशुपृष्ठभागे । हे च ।

पिचव्यः (व्या) । पु, स्त्री । कार्पासे । हे च ।

पिचिण्डिका । स्त्री । इन्द्रयवः(?) । পায়ের ডিম । हे च ।

पिचिण्डिलः । त्रि । लम्बोदरे । हे च ।

पिचु । पु । कार्पासाम् । रा नि व ४ । कार्पासतूलके । अम, । तोलकद्वये । प प्र ३ख । कुष्ठरोगभेदे । मे । मृदुतैलविधिभेदे तैलार्द्रपिचुधारणरूपे । तैलाक्त तूलफाहा इति । भा म ४भ योनिरोगचि । क्ली । तूल । তূলা । सु सू ५अ ।

पिचुकः । पु । मदनवृक्षे । দাঁটা ময়না । प मु । पक्वकरीरजफलकार्पासे । धान्यपुष्पाख्य मरुपुष्पे । नीलोत्पले । सु चि ७अ । साकुरुण्डवृक्षे । वै निघ । शस्यविशेषे । मदनवृक्षे । कार्पासाम् ।

पिचुतु(तू)लम् । क्ली । कार्पासे । त्रिका ।

पिचुमन्द (मर्द) । पु । निम्बवृक्षे । নিম্ গাছ । रा नि व ९ । सि यो सन्निपातज्वरचि ।

पिचुलः । पुं । झावुकवृक्षे । ঝাউ গাছ ।

रम । कार्पासवृक्षे । जलकाके । तिलकवृक्षे ।
ईक्ष्मलवृक्षे । मे । तूले । चटीसा ।

पिचुली । स्त्री । गुञ्जायाम् ।

पिचुवर्त्ति । स्त्री । तूलवर्त्याम् । तूलार
बाति । च द आयुर्वेदाधिकारे ।

पिचक(ट)म् । क्ली । वङ्गे । राङ् । प मु ।
रा नि व १३ । औषधे । मे । [मे ।

पिचटक: । पु । नेत्ररोगे । পিচুটী রোগ ।

पिचिट: । पु । अग्निप्रकृतिकीटविशेषे । सु
कल्प ८ अ । See कीट ।

पिचितम् । क्ली । अस्थिभङ्गविशेषे । হাড়
চেপ্‌টে যাওয়া । तत्र पृथुतां गतमल्पशोफम । सु
नि १५ अ । सन्धिमुक्तभेदे । "प्रहारपीडनाभ्यान्तु
यदङ्ग पृथुतां गतम् । सास्थि तत्पिचितं विद्यात्
मज्जरक्तपरिप्लुतम् ॥" सु चि ३ अ ।

पिच्छ (क) । पु । मोचरसे । अम । लाङ्गूले ।
ने । क्ली । मयूरपुच्छे । अम ।

पिच्छनम् । क्ली । अत्यन्तपीडने । च सू १८ अ ।

पिच्छपादी । त्रि । सन्नामकपादरोगाक्रान्ते
(पक्षे) । रोमाल्ल शयते यस्य समन्तादेव पच्यते ।
क्लेदश्च पिच्छिलो यस्य पिच्छपादीति तं विदुः ॥"
ग द ३९ अ ।

पिच्छभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

पिच्छल । पु । मोचरसे । आकाशवल्ल्याम् ।
वनवारवृक्षे । वै निघ ।

पिच्छलच्छदा (दला) । स्त्री । उपोदि
कायां । পুঁই গাছ । बदरीवृक्षे । विका ।

पिच्छलत्वक् । पु । नागरङ्गवृक्षे । स्त्री ।
नागरङ्गवल्कल । वै निघ । [वै निघ ।

पिच्छलवोज । पु । वनपनसे । আনারস ।

पिच्छला । स्त्री । शल्लीवृक्षे । रा नि व ८ ।
शाल्मलीवृक्षे । आकाशवल्ल्याम् । वै निघ । उपो
दिकायां । विका ।

पिच्छवाण । पु । श्येनपक्षे । শ্যেন পাখী ।
रा नि व १९ ।

पिच्छा । स्त्री । मोचरसे । प मु । भैष स्त्री
रोचि मधुकादितैल । वा उ ३४ अ पुष्पानुगचूर्णे ।
शिंशपावृक्षे । अ च । मण्डे । भक्तमण्ड । कोषे ।
पूगवृक्षे । कदलीवृक्षे । मे । सर्पविषे । लालायाम् ।
शाल्मलीवृक्षे । चीने । वै निघ । अश्मपादरोगे ।
ग द । कतकवृक्षे । आकाशवल्ल्याम् । वै निघ ।

पिच्छावस्ति । स्त्री । पिच्छिलवस्तौ । वा
चि ४ अ ।

पिच्छावृत्त । पु । शाल्मलीवृक्षे ।

पिच्छितिका । स्त्री । शिंशपावृक्षे । শিশু
গাছ । श च ।

पिच्छिल । पु । पिण्डालुके । प मु । बहु
वारवृक्षे । भा । क्ली । समण्डदधनि । वै निघ ।
सरसव्यञ्जनादौ । अ । स्निग्धसूपादौ । भानुदत्त ।
समण्डभक्ते । सजलव्यञ्जने । नीलकण्ठ । त्रि ।
भक्तमण्डयुक्ते । अम रा ।

पिच्छिलक । पु । धन्वनवृक्षे । ধামনা গাছ ।
रा नि व ९ । शाल्मलीवृक्षे । वै निघ ।

पिच्छिलगुणकर्म्म । क्ली । पिच्छिलद्रव्यस्य
गुणकर्म्मणि । तत्र बल्य सन्धान श्लेष्मलं गुरु । सु ।

पिच्छिलच्छदा । स्त्री । उपोदक्याम् ।
পুঁইশাক । प मु ।

पिच्छिलत्वक् । पु । धन्वनवृक्षे । ধামনা
গাছ । प मु । र मा । नागरङ्गवृक्षे । विका ।

पिच्छिलदला । स्त्री । बदर्याम् । কুল গাছ ।
उपोदिकायाम् ।

पिच्छिलवस्ति । स्त्री । निरूहवस्तिभेदे ।
"बदरैरावती शेलु शाल्मलीधन्वनाङ्कुरा । क्षीर
सिद्धा क्षौद्रयुक्ता नाम्ना पिच्छिलसंज्ञिता । अजोर
भैणरुधिरैर्युक्ता देया विचक्षणे । मात्रा पिच्छिल
वस्तीनां पलैर्द्वादशभिर्मता ॥" भा ।

पिच्छिलफलम् । क्ली । डिण्डिशफले ।
ঢেঁড়শ । तद्‌गुणा — बलपुष्टिकारित्व प्रमेहास्र
पित्तविषदीपनाशित्वञ्च ।

पिच्छिलसार । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

पिच्छिला । स्त्री । ऊर्षिकाख्याम् । বিছাতী ।
रा नि व ५ । पीतशिंशपावृक्षे । শিশু গাছ । र
मा । कच्चु । कचु । श च । अतस्याम् । मशिना ।
रा नि व १६ । शाल्मलीवृक्षे । उपोदिकायाम् ।
मे । शल्लीवृक्षे । रा नि व ४ । वृक्षभेदे । सिंहि
दाना इति केचित् । कोकिलाक्षे । কুলেখাড়া ।
रा नि व ४ ।

पिञ्जोडकम् । क्ली । नेत्रपिचटे ।

पिकी । स्त्री । कोकिलायाम् ।

पिकुरसः । पु । मद्ये । वै निघ ।

पिकेक्षणा । स्त्री । कोकिलाक्षक्षुपे । कुले-थाडा । रा नि व ४ ।

पिक्कः । पु । करिपोते । श मा ।

पिङ्गम् । क्ली । श्योपवित्तलि । वै निघ । बालके । बाला । हरिताले । पुं । वनमूषिके । रा नि व १०।१३।१९ । त्रि । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गकपिशा । स्त्री । तैलपायिकायां । তেলা-পোকা । हे च ।

पिङ्गचक्षु । पुं । कुम्भीरे । हे च ।

पिङ्गभास । पु । गोधिरकजातिभेदे । सु कल्प ८क्ष । See कीट । [रा नि व ७ ।

पिङ्ग(ल)मूलम् । क्ली । गर्ज्जरे । গাজর্ ।

पिङ्गलम् । क्ली । रीतौ । পিতল । रा नि व १३ । हरिताले । पु । नकुले । स्थावरविषभेदे । हे च । पेचके । কুটুরে পেঁচা । रा नि व १९ । कुम्भीरे । राखायाम् । वै निघ । मण्डलिसर्प विशेषे । सु कल्प ४क्ष । वानरे । त्रिका । अग्नौ । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गलनामकः । पु । शिलारसे । वै निघ ।

पिङ्गललोहम् । क्ली । रीतौ । পিতল । रा नि व १३ ।

पिङ्गलसारे । क्ली । हरिताले ।

पिङ्गला । स्त्री । शिंशपावृक्षे । শিশু গাছ । र मा । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । नकुल १४क्ष । राजरीतौ । পিতলবিশেষ । रा नि व १३ । ज्योतिष्मतीलतायाम् । वै निघ । निर्विष जलौकायाम् । सु सू १३क्ष । पक्षिभेदे । পিঙ্গলা পাখী । रा नि व १९ । कर्णिकायाम् । নাড়ী বিশেষ । हे च । सा च दक्षिणाण्डार्धस्या धनुर्वक्रा दक्षिणनासान्त गता । (सारदातिलक) । "पिङ्गला सितरक्ताभा दक्षिण पार्श्वमाश्रिता ।" योगार्णव ।

पिङ्गलाक्ष. । पु । पिङ्गलावर्णाक्षि । वै निघ ।

पिङ्गलिका । स्त्री । बकपक्षिणि । जटा । मक्षिकाविशेषे । सु कल्प ८क्ष । हरिताले ।

पिङ्गवर्णकम् । क्ली । गर्जरमूले । গাজরমূল । वै निघ ।

पिङ्गसारः । पु । हरिताले । रा नि व १३ ।

पिङ्गस्फटिकः । पु । गोमेदमणौ । तत्पर्याया —गोमेद, राहुरत्न, तमोयोनि, स्वर्भानव, पिङ्ग स्फटिक । गुणा,—अम्लत्व उष्णत्व दीपन पाचनत्व वातविकारनाशित्व धारणे पापनाशित्वञ्च । रा नि व १३ ।

पिङ्गा । स्त्री । वशी । वंशलोचने । रा नि व ६ । शमीवृक्षे । र मा । हिङ्गुनि । मे । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । हरिद्रायाम् । रा नि व २३ । रक्तवाहिनाडाम् । वै निघ ।

पिङ्गाक्षः । पु । काचे । वै निघ ।

पिङ्गाशः । पु । मत्स्यविशेषे । পাঙ্গাশ মাছ । क्ली । स्वर्णे । পাকা সোণা । मे ।

पिङ्गाशी । स्त्री । नीलीवृक्षे । मे ।

पिङ्गास्यः । पु । पिङ्गाशमत्स्ये । श र ।

पिङ्गाह्वः । पुं । पक्षिविशेषे । वङ्ग काकवट पक्षी । वै निघ ।

पिङ्गाक्ष । पु । विडाले । वै निघ ।

पिङ्गी । स्त्री । शमीवृक्षे । प सु ।

पिच(चि)ण्ड. । पु । उदरे । रा नि व १८ । पशुपृष्ठभागे । हे च ।

पिचव्य. (व्या) । पु, स्त्री । कार्पासे । हे च ।

पिचिण्डिका । स्त्री । पुन्द्रवर्षा । পায়ের ডিম । हे च ।

पिचिण्डिलः । त्रि । लम्बोदरे । हे च ।

पिचु. । पु । कार्पासाम् । रा नि व ४ । कार्पासतूलके । अम । तोलकद्वये । प प्र १ख । कुष्ठरोगभेदे । मे । सूक्ष्मतैलविधिभेदे तैलार्द्र पशु-धारणरूपे । तैलाक्त तूलफाहा इति । भा म ४भ योनिरोगे च । क्ली । गूले । ফুল । सु सू ५क्ष ।

पिचुक. । पु । मदनवृक्षे । কাঁটা ময়না । प सु । पक्वकरीरफलककार्पासे । कर्पपुष्पाद्य मदनपुष्पे । नीलीतृणे । सु चि ७क्ष । शाकुरवृक्षे । वै निघ । शस्यविशेषे । मदनवृक्षे । कार्पासाम् ।

पिचुतु(तू)लम् । क्ली । कार्पासे । त्रिका ।

पिचुमन्द (मर्द) । पु । निम्बवृक्षे । নিম্ গাছ । रा नि व ९ । त्रिदोषसन्निपातघ्न त्रि ।

पिचुल । पुं । झावुकवृक्षे । ঝাউ গাছ ।

अम । कार्पासवृक्षे । शल्लकाके । तिलकवृक्षे । शिम्बलवृक्ष । मे । तूलि । पटोला ।

पिचुली । स्त्री । मृगायाम् ।

पिचुवर्त्ति' । स्त्री । तूलवर्त्याम् । तूलार वाति । वद अग्न्यर्त्ताधिकारे ।

पिचक(ट)म् । क्ली । वङ्गे । राङ् । प मु । रा नि व १३ । शीसके । मे । [मे ।

पिचटकः । पुं । नेत्ररोगे । पिचुटी रोग ।

पिच्चिट । पु । अग्निप्रकृतिकीटविशेषे । सु कल्प ८ अ । See कीट ।

पिच्चितम् । क्ली । अस्थिभङ्गविशेषे । हाड़ चेप्टे याओया । तत्र पृथुता गतमस्थ्यालीकम् । सु नि १५ अ । अस्थिभग्नभेदे । "प्रहारपीडनाभ्यान्तु यदङ्गं पृथुतां गतम् । सास्थि तत्पिच्चितं विद्यात् मज्जरक्तपरिप्लुतम् ॥" सु चि २ अ ।

पिच्छ (क) । पु । मोचरसे । अम । लाङ्गुले । मे । क्ली । मयूरपुच्छे । अम ।

पिच्छनम् । क्ली । अत्यन्तपीडने । च सू १८ अ ।

पिच्छपादी । त्रि । तन्नामकपादरोगाक्रान्ते (अर्श) । रोमान्तं श्वयतं यस्य समन्तादेव पच्यते । क्लेदश्च पिच्छिलो यस्य पिच्छपादीति तं विदुः ॥" न द २८ अ ।

पिच्छभार. । पु । मयूरपुच्छे । हे निघ ।

पिच्छल । पु । मोचरसे । आकाशवल्ल्याम् । बहुवारवृक्षे । वै निघ ।

पिच्छलच्छदा (दला) । स्त्री । उपोदिकायां । पूंई गाछ । बदरीवृक्षे । त्रिका ।

पिच्छलत्वक् । पु । नागरङ्गवृक्षे । स्त्री । नागरङ्गवल्कले । वै निघ । [वै निघ ।

पिच्छलबीज' । पु । वनपनस । आनारस ।

पिच्छला । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । रा नि व ८ । शाल्मलीवृक्षे । आकाशवल्ल्याम् । हे निघ । उपोदिकायां । त्रिका ।

पिच्छवाण । पु । श्येनपक्षे । श्येन पाखी । रा नि व १९ ।

पिच्छा । स्त्री । मोचरसे । प सु । मेघ स्त्री रोचि मधुकादितृष्ट । चा च २४ अ पुष्पानुगचूर्णे । शिंशपावृक्षे । श च । मण्डे । भक्तमण्ड । कोषे । पूगवृक्षे । कदली च । मे । सर्पविषे । लालायाम् । शाल्मलीवृक्षे । पोलि । हे निघ । अश्वपादरोगे । श द । फलकवृक्षे । आकाशलतायाम् । हे निघ ।

पिच्छावस्ति' । स्त्री । पिच्छिलवस्ती । चा चि ८ अ ।

पिच्छावृक्ष' । पु । शाल्मलीवृक्षे ।

पिच्छितिका । स्त्री । शिंशपावृक्षे । शिशु गाछ । श च ।

पिच्छिल' । पु । पिण्डालुके । प सु । बहुवारवृक्षे । भा । क्ली । समण्डधनि । वै निघ । सरसव्यञ्जनादौ । भ । स्निग्धसूपादौ । भानुदत्त । समण्डभक्ते । सजलव्यञ्जने । नीलकण्ठ । चि । भक्तमण्डपूर्णे । अम रा ।

पिच्छिलक । पुं । धन्वनवृक्षे । धामना गाछ । रा नि व ९ । शाल्मलीवृक्षे । हे निघ ।

पिच्छिलगुणकर्म्म । क्ली । पिच्छिलद्रव्यस्य गुणकर्म्माणि । तच्च बल्यं सन्धानं श्लेष्मलं गुरु । सु ।

पिच्छिलच्छदा । स्त्री । उपोदक्याम् । पूंईशाक । प सु ।

पिच्छिलत्वक् । पु । धन्वनवृक्षे । धामना गाछ । प सु । र मा । नागरङ्गवृक्षे । त्रिका ।

पिच्छिलदला । स्त्री । बदर्याम् । कुल गाछ । उपोदिकायाम् ।

पिच्छिलवस्ति । स्त्री । निरूहवस्तिभेदे । "बदरैरावती शेलु शाल्मलीधन्वनाङ्कुराः । क्षीर सिद्धा क्षौद्रयुक्ता नाम्ना पिच्छिलसंज्ञिता । अजोर मेषवधिरैर्युक्ता देया विचक्षणैः । मात्रा पिच्छिल वस्तीनां पलैर्द्वादशभिर्मता ॥" भा ।

पिच्छिलफलम् । क्ली । डिण्डिशफले । ढेंड़श । तद्गुणा—बलपुष्टिकारित्व प्रमेहास्र पित्तविषदोषनाशित्वञ्च ।

पिच्छिलसार । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

पिच्छिला । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् । बिछाती । रा नि व ५ । पीतशिंशपावृक्षे । शिशु गाछ । र मा । कच्च्वां । कचु । श च । अतस्याम् । मशिना । रा नि व १६ । शाल्मलीवृक्षे । उपोदिकायाम् । मे । शल्लक्यां । रा नि व ४ । तृणभेदे । विछि दाना इति केचित् । कोकिलाक्षे । कुलेखाडा । रा नि व ४ ।

पिञ्जोडकम् । क्ली । नेत्रपिचटे ।

पिञ्ज'। पु। कर्पूरे। भीमसेनी कर्पूर। रा नि व १२। क्ली। बलि। मे।

पिञ्जकम्। क्ली। हरिताले। र मार्च।

पिञ्जट.। पु। पिचटरोगे। पिचुटी। श र।

पिञ्जनम्। क्ली। तूलधनुषि। तूलो धोना। धनुकिका।

पिञ्जरम्। क्ली। नागकेशरपुष्पे। रा नि व ६। अस्थिपञ्जरे। अटी। श्यामाके। हरिताले। अम। स्वर्णे। मे। त्रि। पीतवर्णे।

पिञ्जरकम्। क्ली। भरतस्थाम्। मशिना। प सु। हरिताले। रा नि व १३।

पिञ्जलम्। क्ली। हरिताले। प सु। कुशपत्रे। धरणी। पु। जलवेतसे। वै निघ।

पिञ्जा। स्त्री। हरिद्रायाम्। तूलके। मे।

पिञ्जानम्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३।

पिञ्जिका। स्त्री। तूलनालिकायाम्। पाँईज। विका।

पिञ्जूलम्। क्ली। तूलवर्त्तिकायाम्। वै निघ।

पिञ्जूष। पु। कर्णगूथे। हे च।

पिञ्जेटः। पु। नेत्रमले। पिचुटी। श र।

पिट (क)। पु। विस्फोटके। मे।

पिट(टि)का। स्त्री। पिडकायाम्। रा नि व २०। मसूरिकायाम्। वैद्यकम्।

पिटङ्काकी। स्त्री। कटुकन्दावने। वै निघ।

पिटङ्काश.। पु। मत्स्यभेदे, पर्वतीयमत्स्ये। श कल्प।

पिटङ्कोटि (की)। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। प सु। [र।

पिट्टकम् (का)। क्ली, स्त्री। दन्तकिट्टके। श

पिठ.। पु। पीडायाम्। देवनले। वै निघ।

पिठरम्। क्ली। नागरमुस्तके। मन्थनदण्डे। मे। पु। स्थाल्याम्। अम। प सु १५४।

पिडकः (का)। पुं, स्त्री। व्रणविशेषे। फुस्कुड़ि। लक्षण—"उत्पद्यतेऽल्पकण्डूशोफा चिरपाक्यु पशाम्यति। पायुन्तदेशे पिड़का सा ज्ञेयान्या भगन्दरात्॥ भगन्दरा तु विज्ञेया पिड़कातो विपर्य्ययात्। पायो स्याद्द्व्यङ्गुले देशे गूढमूला सवेदना॥' सु नि ४अ। प्रमेहजन्यविस्फोटकरोगे, प्रमेहपीड़कायाम्। शरावकादी। सा दशधा। See प्रमेहपिड़का। कुष्ठपिडकायाम्, यवप्रख्यादौ। ता पीडका। मा नि। तासां लक्षणानि पर्य्याये द्रष्टव्यानि।

पिडकालिका।' स्त्री। नेत्रमले। च र पि नि।

पिडिकापत्रः। पु। पृक्काशाके। पिडिंशाक।

पिण्डः। पु। गोपके। निर्माल्ये। प सु। गर्भे। करिगण्डमुले। अम। शरीरैकदेशे। त्रिया। देहे। जपाद्रचे। सिह्लके। बले। मे। मदनवृक्षे। रा नि व ११। क्ली। लौहे। प सु। गौलनामगन्धद्रव्ये। गन्धबोल। रा नि व ६। शरीरे। रा नि व ८।

पिण्डकः। पु। पिण्डमूलके। पिण्डालौ। रा नि व ७। गुणा—"पिण्डको वातहृ श्लेष्मी ग्राही रुच्यो महागुरुः।" अत्रि १६अ। शिलारसे। अम। क्ली। गन्धबोले। तीक्ष्णलौहे। रा नि व ६।१३। नवनीते। अम्र।

पिण्डकन्दः। पु। पिण्डालौ। रा नि व ७।

पिण्डका। स्त्री। मसूरिकायाम्। वै निघ।

पिण्डखर्ज्जूरः। पु। स्वनामख्यातवृक्षे। पिण्डिखेजुर गाछ। प सु।

पिण्डखर्ज्जूरिका (री)। स्त्री। दीपादिविदेशजातवृक्षमिष्टफलखर्ज्जूरीवृक्षे। पिण्डिखेजूर। तत्पर्य्याया,—राजजम्बू पिण्डी फलमुद्गरिका दीप्या सपिण्डा मधुरस्रवा फलपुष्पा स्वादुपिण्डा हयभक्ष्या। मे। सा द्विधा पिण्डी राजपिण्डी चेति। तयोर्गुणा—फल शैत्य स्निग्ध स्वादु गुरु दाहपित्तश्वासघ्न वीर्य्यवृद्धिकारक अग्निमान्द्यकर विषघ्नञ्च। रा नि व ११। See खर्ज्जूरी।

पिण्डगुडूचिका (ची)। स्त्री। कन्दगुडूच्याम्। रा नि व ३। [टीर।

पिण्डगो(ड)स.। पु। मल्लपीठे। भा। श

पिण्डतगर'। पु। तगरपुष्पे। वै निघ।

पिण्डतैलम्। क्ली। वातरक्ताधिकारे तैलम्। "समधूच्छिष्टमञ्जिष्ठं ससर्ज्जरसशारिवम्। पिण्डतैलं तदभ्यङ्गाद्वातरक्तरुजापहम्।" कटुतैल ৮ শ মম, মঞ্জিষ্ঠা, ধুনা, অনন্তমূল প্রত্যেক ২ ছটাক্। रस र।

पिण्डतैलक. । पु । सिह्लके । शिलारस । रा नि व १२ ।

पिण्डपाद'(द.) । पु । हस्तिनि । त्रिका ।

पिण्डपुष्पम् । क्ली । अशोकपुष्पे । जवापुष्पे । वै निघ । पद्मपुष्पे । मे । तगरपुष्पे । श र । पु । दाडिमवृक्षे । त्रिका । [श मा ।

पिण्डपुष्पक' । पु । शाकविशेषे, वास्तूके ।

पिण्डफला । स्त्री । अलाब्वाम् । प सु । सु चि १८ । "वालेपर्येत्पिण्डफलाकमार्गौ ।" कटुतुम्ब्याम् । তিংলাউ । জটা ।

पिण्डमुस्तक (का) । पु, स्त्री । नागर मुस्तायाम् । रा नि व ६ ।

पिण्डमूल(क)म् । क्ली । पञ्चविधमूलकान्त-र्गतमूलके । गर्ज्जरमूलके । বাটুলা মূলা । तत्पर्य्याया,—गर्ज्जर गृञ्जन पिण्डक । गुणा'—कटूष्ण गुल्मवातघ्न । रा नि व ७ ।

पिण्डयोनि । स्त्री । योनिरोगभेदे । च द योनिरो धि ।

पिण्डरोहिण(त)क । पु । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচি গাছ । रा नि व ८ ।

पिण्डवीज' (क) । पु । (Oleander oborum) करवीरवृक्षे । रा नि व ९ ।

पिण्डशर्करा । स्त्री । खण्डशर्करायाम् । ফুল-খড়ি । वै निघ ।

पिण्डस्वेद । पु । पिण्डेन स्वेदे । वा च २८ म ।

पिण्डहरिद्रा । स्त्री । ग्रन्थिहरिद्रायाम् । গিঁঠা হরিদ্রা । वै निघ ।

पिण्डा । स्त्री । कस्तूरीभेदे । मृगनाभि-विशेष । सा कुलत्थिकाभा किञ्चित् स्थूला । रा नि व १२ । हरिद्रायाम् । वंशपत्रीतृणे । भा । खर्ज्जूरीवृक्षे । পিণ্ডীখেজুর । पिण्डायसे । পিণ্ড-লোহ । रा नि व १३ ।

पिण्डाञ्जनम् । क्ली । अञ्जनविशेषे । वा उ १४ अ ।

पिण्डात । पु । सिह्लके । शिलारस । र मा । गन्धरसे । रस र पिप्पल्यादिलौहे ।

पिण्डापा । स्त्री । नाडीहिङ्गौ ।

पिण्डाभा । स्त्री । शर्कराभेदे । वै निघ ।

पिण्डाभ्रम् । क्ली । करकायाम् । श मा ।

पिण्डामृता । स्त्री । कन्दगुडूच्याम् । वै निघ ।

पिण्डाम्लम् । क्ली । चाङ्गेरीलिकुचाम्लवेतस जम्बीर कर्पूर नारङ्ग फलषाड्वसमभागमिश्रिते । "चाङ्गेरीलिकुचाम्लवेतसयुत जम्बीरकर्पूरक नारङ्ग फलषाडवस्त्विति तु पिण्डाम्लञ्च बीजाम्लकम् ।" रा नि व २२ । [१२ ।

पिण्डायसम् । क्ली । तीक्ष्णलौहे । रा नि व

पिण्डार: । पु । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচি গাছ । वै निघ २भ ज्व । वृक्षविशेषे । পিটুলি গাছ । मे । क्षपणमदनवृक्षे । क्ली । (Trewia mudiflora) फलशाकविशेषे । हि पिण्डारा । फल गुणा —"पिण्डार शीतल बल्य पित्तघ्न रुचिकार-क । पाके लघु विशेषेण विषशान्तिकर लघु ॥" भा पू १भ शा व ज्योतिष्मतीनस्य ।

पिण्डाल (लु) । पु । स्वनामख्यातकन्दशाक विशेषे । চুবড়ি আলু, গোল আলু হাতি-খোজা আলু । म पेडालु । क विलियहेण्डल । उत् घरा अलु । तत्पर्य्याया,—ग्रन्थिल पिण्डकन्द ग्रन्थि रोमश रोमकन्द रोमालू ताम्बूलपत्र लालाकन्द रोमालु । गुणा — मधुर शीत मूत्रकृच्छ्रघ्न दाहशोषमेहघ्न वृष्य गुरु सन्तर्पण । रा नि व ७ । "पिण्डालुक श्लेष्मकर गुरुविड्जिकरो मृदु ।" अत्रि १६ ष । कन्दगुडूच्यां । रा नि व ३ ।

पिण्डालु(लू)कम् । क्ली । रक्तालुके । গোল আলু । গোঁ আলু । हि सुथनी । गुणा —गुरु कफघ्न वातकोपनञ्च । राज । शाक सुषवशाक गुणम् । च सू २७ ष ।

पिण्डासव । पु । ग्रहण्यामासवविशेषे । तत्साधनविधि —"प्रास्थिकीं पिप्पलीं पिष्टा गुड मध्व विभीतकम् । उदकप्रस्थसंयुक्त यवपल्ले निधापयेत् । तस्मात्पल सुजाताग्नु सलिलाञ्जलि संयुत । पिवेत्पिण्डासवो ह्येष ।' च चि १९ ष । पिप्पलीकल्क २ श गुड २ श मधु २श वारि ४ श एकत्र कलसस्थ कृत्वा निःसप्तक मास वा यवपल्लमध्ये स्थाप्यम् ।

पिण्डाह्वम् । क्ली । तगरपादुके । र सा स ।

पिण्डाह्वा । क्ली । नाडीहिङ्गौ । रा नि व ६ ।

पिण्डिः। स्त्री। पिण्डिकायाम्। पायेर डिम। श टी र।

पिण्डिकः। पु। तुरुष्कोतिख्याते गन्धद्रव्य भेदे। शिलारस।

पिण्डिका (ण्डी)। स्त्री। श्वेतालिकायाम्। रा नि व ४। इन्द्रवस्त्री। "तन्मध्ये पिण्डिका तथा।" रा नि व १८। तालवृत्ते। वै निघ। अलाब्वाम्। पिण्डीतगरे। पिण्डीखर्ज्जूरे। मे। नेत्राभिष्यन्दरोगे नेत्रकर्म्मभेदे। तदुक्तं—"युक्त भेषजकल्कस्य पिण्डो धवलमाक्या। वस्त्रखण्डेन सम्बद्धा नेत्राभिष्यन्दनाशिनी। स्निग्धोष्णा पिण्डिका वाते पित्ते सा शीतला मता। रूक्षोष्णा श्लेष्मणि प्रोक्ता विधिवत्तौ युधैरयमिति॥" भा। पिण्डे। सा कौ श्वभमारणे।

पिण्डिकोद्वेष्टनम्। क्ली। जान्वधो जङ्घा मांसपिण्डस्य दण्डादिपीडनेनेव वेदनायां। पायेर डिमे वेदना। मा नि।

पिण्डितः (कल्कः)। पु। शिलारसे। प सु। See सिह्लक। रा नि व १२। क्ली। कांस्य धातौ। वै निघ।

पिण्डितैलम्। क्ली। शिलारसे। वै निघ।

पिण्डिनी। स्त्री। गिरिकर्णिकायाम्। अपराजिता। रा नि व ३।

पिण्डिरिका। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। तण्डुली यके। वै निघ।

पिण्डिला। स्त्री। कर्कटीभेदे, गोडुम्बायाम्। गोरुक। श च।

पिण्डी। स्त्री। पिण्डीतगरे। अलाबौ। पिण्ड खर्जूरे।

पिण्डीतकः। पु। कृष्णमदने। काल यम्ना। सु चि १० २५श। मदनवृक्षे। रा नि व ८। सि यो छर्दि चि। भा म ४ग गर्भचि। फणिज्झक वृक्षे। विश्व। क्ली। पिण्डीतगरे। तगरपादुका। विश्व।

पिण्डीतकफलम्। क्ली। कृष्णमदनफले। पाण्डुवर्णमदनफले। सु चि २५श। मदनकफले। वै निघ।

पिण्डीतगर (क)। पु, क्ली। तगरपुष्प विशेष। तगरपादुका। कोङ्कणे पिण्डीतगरनाम्ना प्रसिद्ध। पिका। रा नि व १०। रस र विष चि। [९]

पिण्डीतरुः। पु। महापिण्डीतरुवृक्षे। रा नि व

पिण्डीपुष्पः। पु। अशोकवृक्षे। रा नि व १०।

पिण्डीरः। पु। दाडिमवृक्षे। मेका। समुद्र फेने। श टी रा। नकुल ११श।

पिण्डोद्भवा। स्त्री। सुरायाम्। वै निघ।

पिण्डोलिः। पु। उच्छिष्टे। वै निघ। त्रि। भुक्तसमुज्झिते। हे च।

पिण्या (का)। स्त्री। ज्योतिष्मतीलतायाम्। लता फट्की। बर उच्छे। प मु। वै निघ।

पिण्याकः। पु, क्ली। तिलकल्के। खलि। तकिटे। तिलकूटो। रा नि व १९। "तिलादीनां निष्पीड़ित कल्क उक्तस्तैलतिलादिपिण्ड।" हेमाद्रि। च सू २श तैलव्यापद्ययवाग्वाम्। गुणा—ग्लानिकरो रूक्ष विष्टम्भी दृष्टिविकारकृच्च। वा सू ६श। सिह्लके। शिलारस। रा नि व १२। हिङ्गौ। कुङ्कुमे। हैलवर्ण्याम्। लवणथोटी। पीलकन्दे। च द ग्रन्थि चि।

पितामहः। पु। मुञ्जतृणे। मुँज। पितु पितरि। वै निघ।

पितृग्रहः। पुं। बालरोगभेदे। भूतोन्माद ग्रहविशेष। तज्जुष्टलक्षण—"प्रेतानां स दिशति संस्तरेषु पिण्डान् शान्तात्मा जलमपि चापसव्य वस्त्र। मांसेप्सुस्तिलगुडपायसाभिकामस्तद्भक्तो भवति पितृग्रहाभिजुष्ट॥" मा नि। "रोमहर्षो सुहुर्म नि।" वा उ ३श।

पितृज। त्रि। शरीरे पितुर्जातेषु केशश्मश्रु नखदन्तास्थिलोमशिरास्नायुधमनीषु। च शा ३श।

पितृतर्पणम्। क्ली। तिले। रा नि व १६।

पितृप्रसू। स्त्री। सायङ्काले। अम।

पितृप्रियः। पु। मार्कवे। भीमराज। रा नि व ४। स्त्री। अगस्त्यवृक्षे। भृङ्गराजे। कालशाके। रा नि व २३।

पितृभोजन। पु। माषे। माष कलाइ।

पित्तम्। क्ली। गोरोचनायां। च द उन्माद चि। "सपित्त स्थितमङ्गं।" (Fel) Gall or bile. पाचकाग्न्यपरनामक शरीरस्थतेजोधातौ। पित्त। पीत् झरा। तत्पर्याया,—मायु,

पर्य्यायः पञ्चमज्वर, तेज, तिक्तधातु, उष्मा, अग्नि, अनल । पित्तस्य स्वरूपं यथा—"पित्तमुष्णं द्रवं पीतं नीलं सत्त्वगुणोत्तरम् । सरं कटु लघु स्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकतः ॥" भा । प्रकोपगुणा—"पित्तञ्च तिक्ताम्लरसैः क्षारैः क्षौद्रैश्च तीक्ष्णमिष्टैर्मद्यैर्मधु । वर्षान्तकाले शरदर्द्धरात्रके मध्यन्दिनेऽन्नस्य जरे च कुप्यति ॥" रा नि व २१ । "पित्तं तीक्ष्णं द्रवं पूति नीलं पीतं तथैव च । उष्णं कटुरसञ्चैव विदग्धञ्चाम्लमेव च । तदुष्णैरुष्णकाले च मेघान्ते च विशेषतः । मध्याह्ने चार्द्धरात्रे च जीर्य्यत्यन्ने च कुप्यति ॥" सु सू २१ अ । "अम्लं पित्तमपस्मारकुष्ठदुष्टव्रणापहम् । चक्षुष्यं कटु तीक्ष्णोष्णमुन्मादकृमिनाशनम् ॥" राज. । तच्च पाचकरञ्जकसाधकालोचकभ्राजकभेदेन पञ्चविधमधिष्ठानभेदतः यथाक्रमं पक्वाशययकृत्प्लीहेनैव हृदयलक्ष्मशरीरेषु तिष्ठति । एतेषाञ्च कर्म्माणि—"पाचकं पचते भुक्तं शेषाग्निबलवर्द्धनम् । रसमूत्रपुरीषाणि विरेचयति नित्यशः । रञ्जकं नाम यत्पित्तं तद्रसं शोणितं नयेत् । यत्तु साधकसंज्ञं तत् कुर्य्याद्बुद्धिं धृतिं स्मृतिम् । यदालोचकसंज्ञं तत् रूपग्रहणकारणम् । भ्राजकं कान्तिकारि स्यात् लेपाभ्यङ्गादिपाचकम् ॥" भा । पित्तं पञ्चात्मकं तत्र पक्वामाशयमध्यगम् । पञ्चभूतात्मकत्वेऽपि यत्तैजसगुणोदयात् । त्यक्तद्रवत्वं पाकादिकर्म्मणानलशब्दितम् । पचत्यन्नं विभजते सारकिट्टौ पृथक् तथा । तत्रस्थमेव पित्तानां शेषाणामप्यनुग्रहम् । करोति बलदानेन पाचकं नामतः स्मृतम् । आमाशयाश्रितं पित्तं रञ्जकं रसरञ्जनात् । बुद्धिमेधाभिमानाद्यैरभिप्रेतार्थसाधनात् । साधकं हृद्गतं पित्तं रूपालोचनतः स्मृतम् । दृक्स्थमालोचकं त्वक्स्थं भ्राजकं भ्राजनात्त्वचः ॥" वा । See अग्नि ।
पित्तप्रकृतिलक्षणम्—अकाले केशशुक्लतागौरवर्णता घर्म्मादिषु । यथा—"गौरोऽतिविद्वान् सुकुमारः शुचिः शीतः सुशीलो मधुपिङ्गनेत्रः । तीक्ष्णोऽपि कोऽपि क्षणभङ्गुरश्च वासौ मृदुर्गौरबलोमकं स्यात् । शीतप्रियस्तिक्तरसानुभोजी द्वेषी च तीक्ष्णश्च भवोपहवी । स्तुतिप्रियो दन्तविशुद्धवर्णो ज्ञातः स पित्तप्रकृतिर्मनुष्यः ॥" च नि ५ अ । "पित्तप्रकृतिको लोको यादृशोऽथ निगद्यते । अकालपलितो गौरः क्रोधी स्वेदी च बुद्धिमान् । बहुभुक् ताम्रनेत्रश्च स्वप्ने ज्योतींषि पश्यति । एवंविधो भवेद्यस्तु पित्तप्रकृतिको नरः ॥" भा पू १ भ ।

पित्तकफज्वरः । पु । पित्तश्लेष्मज्वरे ।

पित्तकर (कृत्) । त्रि । पित्तजनकद्रव्ये अम्लकरीरादौ ।

पित्तकासः । पु । पित्तजन्यकासरोगे । तल्लक्षणम्—"उरो विदाहज्वरवक्त्रशोषैरभ्यर्दितस्तिक्तमुखस्तृषार्त्तः । पित्तेन पीतानि वमेत्कटूनि कासेत् स पाण्डुः परिदह्यमानः ॥" मा नि ।

पित्तघ्नम् । क्ली । घृते । मधुरतिक्तकषायद्रव्यमात्रे । त्रि । पित्तनाशके शीतमृदुपिच्छिलगुरुत्वात् । सु सू ४२ अ ।

पित्तघ्नी । स्त्री । गुडूच्याम् । श च ।

पित्तज्वरः । पु । पित्तजन्यज्वरे । तल्लक्षणम्—"वेगस्तीक्ष्णोऽतिसारश्च निद्राल्पत्वं तथा वमिः । कण्ठौष्ठमुखनासानां पाकः स्वेदश्च जायते ॥ प्रलापो वक्त्रकटुता मूर्च्छा दाहो मदस्तृषा । पीतविण्मूत्रनेत्रत्वं पैत्तिके भ्रम एव च ॥" निदा

पित्तद्रावी (इन्) । पु । मधुरजम्बीरवृक्षे । रा नि व ११ । त्रि । पित्तद्रवकारिणि ।

पित्तधरा । स्त्री । षष्ठ्यां शारीरकलायाम्, यद्धाम् । ग्रहणी । "या चतुर्विधमन्नपानमुपयुक्तमामाशयात् प्रच्युतं पक्वाशयोपस्थितं धारयति ।" सु शा ४ अ । एषैव ग्रहण्युच्यते । "षष्ठी पित्तधरा नाम या कला परिकीर्त्तिता । पक्वामाशयमध्यस्था ग्रहणी परिकीर्त्तिता ॥" सु उ ४० अ ।

पित्तनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतरोगे । पित्तजन्यनाडीव्रणे । तल्लक्षणम्—"पित्तात्तृषाज्वरकरी परिदाहयुक्ता पीतं स्रवत्यधिकमुष्णमहश्च चापि ।" मा नि ।

पित्तपाण्डु । पु । पित्तजन्यपाण्डुरोगे । तल्लक्षणम्—"पीतमूत्रशकृन्नेत्रो दाहतृष्णाज्वरान्वितः । भिन्नविट्कोऽतिपीताभः पित्तपाण्डुमयी नरः ॥" मा नि ।

पित्तप्रकृति । त्रि । पित्ताधिकधातुविशिष्टजन्मा । स तु स्वेदनो दुर्गन्धपीतशिथिलाङ्गस्ताम्रनखनयनतालुजिह्वौष्ठपाणिपादतलो दुर्भगो वलीपलितखालित्यजुष्टो बहुभुगुष्णद्वेषी क्षिप्रकोपप्रसादी मध्यमबलो मध्यमायुश्च भवति । "मेधावी निपुणमतिर्विगृह्य वक्ता तेजस्वी समितिषु दुर्निवारवीर्य्यः । सुप्तः सन् कनकपलाशकर्णिकारान् सम्पश्येदपि च हुताशविद्युदुल्काः ॥ न भयात्

सा गुणा,—ज्वरघ्नी वृष्या स्निग्धोष्णा कटुः तिक्ता दीपनी मारुतश्वासकासश्लेष्मक्षयघ्नी च। राजनिर्घण्टः ६। आर्द्रपिप्पली कफकरी स्निग्धा शीतला मधुरा गुरुः पित्तघ्नी च। शुष्का सा पित्तकोपनी। मधुना सा मेदोवृद्धिकफश्वासकासज्वरघ्नी मेधाग्निवृद्धिकरी च। गुडेन सा जीर्णज्वराग्निमान्द्यहरी। तत्र भागैकः पिप्पल्या भागद्वयञ्च गुडस्येति ज्ञेयः। भावप्रकाशः १म। कटुका पित्तं शमयति मृदुशीतवीर्यत्वात्। सुश्रुतः ४०।४८श। ग्रन्थिके। सदवपुः। क्षयति कायाम्। गन्धा अश्वत्थ। राजनिर्घण्टः ११। कर्णगत रोगे। लक्षण—"एको शोकजनिको वा गर्भे मांसाङ्कुरः स्थिरः। पिप्पली पिप्पलीमान · ॥" वाग्भटः १०श। [पादुड।

पिप्पलीका। स्त्री। अश्वत्थभेदः। छोटि-

पिप्पलीखण्ड। पुं। See खण्डपिप्पली।

पिप्पलीद्वयम्। क्लीं। पिप्पली गजपिप्पली चेति द्वयं। चक्रदत्तः कफज्वरचिकित्सादि।

पिप्पलीमूलम्। क्लीं। स्वनामख्यातग्रन्थिलता मूलं। पिपुलमूल। म पिपलीमूल। क हिप्पलि यबेरु। तै पिप्पलीदुम्प। तत्पर्य्यायः,—ग्रन्थिकं चटिका चटकाशिरः चटिकाशिरः सर्व्वग्रन्थिकं षड्ग्रन्थि शिरः मूलं कटुग्रन्थि कटूषण कोलमूलं सर्व्वग्रन्थि पवाढ्य विरूप शौषणमत्त सुगन्धि ग्रन्थिकः। गुणाः,—कटुत्वं श्लेष्मनिघ्न दीपनं वातरोगघ्नं रोचनं पित्तकोपनञ्च। राजनिर्घण्टः ६। रोचनं कटूष्णं लघु भेदि कफवातोदरघ्नम् आनाहप्लीहगुल्मघ्नं श्वासक्षयहरञ्च। भावप्रकाशः। चक्रदत्तः। "महीशापिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः।"

पिप्पलीरसायनम्। क्लीं। मेधाकररसायनविशेषः। "त्रिसप्तिकास्तु पूर्व्वाह्णे भुक्ताग्रे भोजनस्य च। पिप्पल्यः किंशुकक्षारभाविता घृतभर्जिताः। प्रयोज्या मधुसर्पिर्भ्यां रसायनगुणैषिणा ॥" चरक चि १म।

पिप्पलीवर्द्धमानम्। क्लीं। रसायनविशेषः। यथा,—प्रथमदिने दश पिप्पलीतण्डुलं दुग्धेनारभ्य प्रतिदिनं दश दश दशाहपर्य्यन्तं वर्द्धयेत्। अथ क्रमेण प्रत्यहं दश दश ह्रासयित्वा पुनर्नवाह्निक यावत् पूर्व्ववत् दुग्धेन सेवेत, प्रतिदिनञ्च औषध पाके सति सघृतदुग्ध षष्टिकान्न भक्षयेत्। इति उत्तमस्य मात्रा। मध्यस्य षट्, हीनस्य त्रीणि च मात्रा। चरक चि १म।

पिप्पल्यादिकषाय.। पुं। पिप्पल्यादिगणसिद्धे कफपाचनकषायै। सु। १। पिप्पलीमुगुडूचीविश्वभेषजसिद्धे कषायो वातज्वरे हितः। चरक चि १म। २। पिप्पली शारिवा द्राक्षा शतपुष्पा एरेणुभिः कृतेः कषायः वातज्वरे हितः। चक्रदत्तः।

पिप्पल्यादिगणः। पुं। गणोऽयं वातकफघ्नः दीपनश्च। "पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकशृङ्गवेरमरिचहस्तिपिप्पलीहरेणुकैलाजमोदेन्द्रयवपाठाजीरकसर्षपमहानिम्बफलहिङ्गुभार्गीमूर्व्वातिविषावचाविडङ्गानि कटुरोहिणी चेति।" सुश्रुत सू ३८श।

पिप्पल्याद्यघृतम्। क्लीं। घृते घृतम्। तत्र घृतं ४ श। क्वाथार्थ—पिप्पली ४ श वारि ६४ श शेषं १६ श। कल्कार्थ—पिप्पली १ श। चायमन्निपातज्वरे—गव्यघृत ४ श। कल्कार्थ—पिप्पली रक्तचन्दन मुस्तम् उशीर कटुको इन्द्रयव भूम्यामलकी अनन्तमूलम् अतिविषा शालपर्णी द्राक्षा आमलक बिल्वमूलत्वक् त्रायमाणा (बनाडुमुर) कण्टकारी, एषां प्रति २ तो वारि १६ श। रसेन्द्रसारः।

पिप्पल्याद्यलेहः। पुं। हिक्कायाम् कासे च लेहः। "पिप्पल्यामलकीद्राक्षाकोलास्थिमधुशर्करा विडङ्गपुष्करैर्युक्तौ लेहो हन्ति सुदुर्ज्जयम् ॥" रसचि। रसेन्द्र। अन्य उदरे—"पिप्पलीमूल पिण्डाभत्रिकटवेन्दुसैन्धवैः। योजितो नियतं हन्ति लेह सर्व्वोदरामयम् ॥" पिण्डाभ गन्धरस। इन्दु कर्पूर। सर्व्वसम लौहचूर्णं ग्राह्यम्। रसेन्द्र।

पिप्पिका। स्त्री। दन्तमलं। विका।

पिप्रु। पुं। असुरभेदः। ऋग्वेद। चक्र १म।

पिम्परि। पुं। कुसम्भ। राजनिर्घण्टः ११।

पियारकम्। क्लीं। स्वनामख्यातफलं। पेयारा फल। अर्क।

पियाल.। पुं। (Buchanania latifolia) स्वनामख्यातमहातरुः। अस्य बीज चिरौञ्जीति लोके। पियाशाल। हि चिरौंजी। म चारोली। पञ्जा चिरोञ्जी। उत् चारु। ता काटमरा। तत्पर्य्यायः,—राजादन धनुष्पट राजातन राजातन सन्नकद्रु सन्नकद्रु धनुःपट कुसम्भक धनुःपट प्रियाल प्रियालक खरस्कन्ध चार बहुलवल्कल तापसेष्ट। सु सू ३८श। वाग्भ.

१५ष न्यग्रोधादि । बीजगुणा—गुरु सरं दाह ज्वरव्रणाघ्न । रा नि व ११ । मधुरं स्निग्धं रूच्य वातपित्तघ्न । राज । च सू २४ष । तैल विभीतकतैलगुणं । पियालमज्जा मधुरो वृष्य वातपित्तघ्न । सु सू ४६ष । मज्ज नियास उदरामयघ्न यीवामासवन्धिशीर्फे च हित । See मखद्र ।

पियालास्थिज: । पु । पियालफलमज्जायाम् । पियाल आँठीर शस्य । भेद मूलफि पुराखण्ड ।

पेरजम् । क्ली । पेरोजेतिख्याते उपरत्नभेदे । See पेरोजम् ।

पेलिपिच्छिका । स्त्री । शिशीर्मातृकाग्रह भेदे । या एकादशे दिने मासि वर्षे वा गृह्णाति । तेन बालस्य ज्वरगात्रभङ्गादिर्भवति । च द बाल रोग चि ।

पेलुका । पु । पीलुवृक्षे । श र ।

पेलुनी (पर्णी, पत्नी) । स्त्री । मूर्व्वायाम् । मोरटायाम् । र मा ।

पिल्ल । पु । क्लिन्ननेत्ररोगे । श्रम । वा उ १६ष ।

पिल्लका । स्त्री । करेणुकायाम् । श मा ।

पिशङ्ग । पु । पिङ्गलवर्णे ।

पिशाच (ग्रह) । पु । भूतग्रहविशेषे । पिशाच ग्रहलक्षण यथा—"उद्धस्त कृशपरुषोऽचिरप्रलापी दुर्गन्धो भृशमशुचिस्तथातिलोल । बह्वाशी विजन वनान्तरोपसेवी व्याचेष्टन् भ्रमति रुदन् पिशाच जुष्ट ॥" मा नि ।

पिशाचघ्न । पु । श्वेतसर्षपे । प मु ।

पिशाचद्रु (वृक्ष) । पु । शाखोटवृक्षे । শেওড়া গাছ। त्रिका । र मा ।

पिशाचिका (ची) । स्त्री । सूक्ष्मजटा मांस्याम् । See आकाशमांसी ।

पिशितम् । क्ली । मांसे । रा नि व १८ । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ ।

पिशितरोहिणी । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । वै निघ ।

पिशितोदकम् । क्ली । कुङ्कुमे । वै निघ ।

पिशिनी (ता), पिशी । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ ।

पिशीतक. । पु । गोधूमे । वै निघ ।

पिशु' (ना) । स्त्री । स्पृक्कायाम् । शकुग्रवा । रा नि व १२ । (ना) ग्रन्थिपर्णे । গেঁঠেলা । वै निघ ।

पिशुनम् । क्ली । कुङ्कुमे । रा नि व १२ । मे । पु । नगरे । काके । कार्पासे । वै निघ । त्रि । क्रूरे ।

पिशून' । पु । काके । स्त्री । (ना) स्पृक्कायाम् ।

पिष्ट(क)म् । क्ली । शीपके । सीसे । अक्षि भङ्गविशेषे । सु । पु । नन्दिवृक्षे । वै निघ । तिलकल्के । তিলকুটা । रा नि व १६ । पु, क्ली । शुक्लगताक्षिरोगभेदे । लक्षणम्—"उत्सन्न सलिल निभोऽथ पिष्टशुक्लो बिन्दूय स भवति पिष्टक सुवृत्त ।' सु उ ४थ । "श्लेष्ममारुतकोपेन शुक्ले मांस समुन्नतं । पिष्टवत् पिष्टक विद्धि मलाक्ता दर्शसन्निभम् ।" भा म ४भ । तण्डुलचूर्णादिकृत भक्ष्यद्रव्यविशेषे । পিটে । तत्पर्याया,—पूप अपूप आपूप पिष्ट । सा गुणा—"पिष्ट प्रायकर रुक्ष विदाहि गुरु दुर्जरम् ।" शालि तण्डुलपिष्टकगुणा—'शालिपिष्टमया भक्ष्या कफ पित्तविनाशना ।' वैदलकृतपिष्टगुणा—"वैदला गुरवो भक्ष्या विष्टम्भिष्टमारुता ।" गुडादिकृत पिष्टगुणा—"सगुडा सतिलाश्चैव सक्षीरक्षौद्र शर्करा । भक्ष्या वृष्याश्च बल्याश्च गुरवो वृष्या परा ॥" स्नेहसिद्धगोधूमकृतभक्ष्यगुणा—"सस्नेहा स्नेहसिद्धाश्च भक्ष्या गोधूमसम्भवा । गुरवस्तर्पणा वृष्या बलोपचयवर्द्धना ॥" राज २प ।

पिष्टका । स्त्री । पिष्टविदले । ডাইল বাটা ।

पिष्टपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठाकरञ्ज इति ख्याते करञ्जभेदे ।

पिष्टपचनम् } क्ली । पिष्टकपचनपात्रे ।
पिष्टपाकभृत् } তেলানী । अम हे च ।

पिष्टपाचक । त्रि । पिष्टकपाककारिणि ।

पिष्टपायस । पु, क्ली । कृशरायाम् । खिचुड़ी । प मु ।

पिष्टपूर । पु । घृतभर्जितगोधूमकृतखाद्यद्रव्ये । পুরপিটে । वटके । বড়া । त्रिका ।

पिष्टमेह । पु । प्रमेहरोगविशेषे । अत्र नर सपुलक पिष्टरसतुल्य मेहति । लक्षण—"संहृष्ट रोमा पिष्टेन पिष्टवद्बहुल सितम् ।' मा नि ।

पिष्टयोनिः। स्त्री। सर्पपीलिकायाम्। वै निघ।

पिष्टवर्त्तिः। पु। मुद्गादिकृतपिष्टकभेदे। চনবী, বড়ী। वै च।

पिष्टवान्। त्रि। गुरौ। भा ने रो चि।

पिष्टवैल्लतम्। क्ली। पिष्टान्ने। वै निघ।

पिष्टसौरभम्। क्ली। चन्दने। हारा।

पिष्टातः। पु। किङ्किराते। आबीर। फिका।

पिष्टिकम्। क्ली। तण्डुलकृतचौरे। आदे। रा नि व १६।

पिष्टिका। स्त्री। पिष्टकभेदे। ডালপিটে। हि पिठी। तत्करणविधि—"दालि सम्पापिता तोये ततोऽपहृतकञ्चुका। शिलायां साधु सम्पिष्टा पिष्टिका कथिता बुध॥" भा पू २ भ कृतान्न व।

पिष्टो(ष्टौ)डी (रुडी)। स्त्री। श्वेतालीक्षुप। रा नि व ४।

पिस्तम्। क्ली। (Pistacia vera) The pistachio nut tree. पेस्ता इति ख्यातं काबिलदेशीयफले। পেস্তা। गुणौ—उष्ण दीप्यत्वाद्दर। अस्य वल्कलं जर्मौर्थे हितम्।

पीच.। पु। जघर्बचिबुके। চোয়াল। वै निघ।

पीठः। पु, क्ली। चित्रकाष्ठे। भा। देनाति। यावनालादिचूर्णे। वै निघ। आसने। পিড়ি, চৌকী, কুশাসন। अ र।

पीठसर्पी (इन्)। पु। पङ्गौ। खञ्जे। हारा।

पीडनम्। क्ली। पीडायाम्। চাপন, টিপন। मा नि। वायुजन्यव्रणवेदनायाम्। सु सू २२ अ। व्रणस्य पूयनिर्गमार्थम् अङ्गुल्यादिना पीडायाम्। টিপনি। सु सू ७ अ।

पीडा। स्त्री। पीडने। अम। शारीरादिदुःखे। विषरोगे। सु। मदनकाष्ठे।

पीडाभञ्जीरस। पु। शूलाधिकारे रस। अभ्रभस्म ३ भ पारद १ भ गन्धक १ भ जेपालवीज २ भ टङ्कणक्षार ३ भ। जम्बीररसेन मर्दनम्। मात्रा वल्लमिता। अनु गुडकाञ्जिकै। रस चि।

पीत। पु। वेतसलतायाम्। বেত গাছ। रमा। चकोरक्षे। আতাড়া গাছ। रा नि व ९। पुष्परागमणौ। रा नि व १३ शालिधान्यविशेषे। नन्दिवृक्षे। सोमलताभेदे। पीतभृङ्गराजे। वै निघ। हरिद्रावर्णे। अम। क्ली। पद्मकाष्ठे। रा नि व १२। हरिताले। रा नि व १३। पीतगौरे। कुङ्कुमे। कुङ्कुमकेसरे। पद्मकेसरे। पीतचन्दने। वै निघ। पाने। मे।

पीतकम्। क्ली। पीतचन्दने। कुङ्कुमे। काष्ठागुरुणि। पद्मकाष्ठे। रा नि व १२। वर्बूरभेदे। मधुनि। गर्जरमूले। पीतशीरकै। पीतझिण्टी। किराततिक्ते। চিরতা। वै निघ। सुवर्णरीती। পিতল। स्वर्णमाक्षिके। रा नि व १३ हरिताले। अम। पु। पीतशालवृक्षे। পিয়াশাল। रमा। पृथग्भिन्नपर्ण्याकवृक्षे। हरिद्रुवृक्षे। रा नि व ९। चिरबिल्वे। सु सू ३८ अ। नन्दिवृक्षे रा नि व १२। ब्रीहिभेदे।

पीतकचूर्णम्। क्ली। मुखरोगे चूर्णम्। "मनः शिला यवक्षारो हरितालं ससैन्धवं। दार्वीत्वक् चेति तच्चूर्णं माक्षिकेण समायुतम्। मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत्॥" च चि २६ अ।

पीतकटुकी। स्त्री। पीतरोहिण्याम्। पीतवर्णकटुकी। प मु।

पीतकदली। स्त्री। स्वर्णकदल्याम्। চাঁপা কলা। वै निघ।

पीतकद्रु (म)। पु। हरिद्रुवृक्षे। रा नि व ९। [रा नि व ०।

पीतकन्दम्। क्ली,पु। गृञ्जरमूलके। গাজর।

पीतकरवीर। पु। पीतपुष्पकरवीरवृक्षे। পীতপুষ্প করবীবৃক্ষ। तत्पर्यायौ,—पीतप्रसव सुगन्धिकुसुम। गुणौ साधारणकरवीरतुल्य। रा नि व १०। See करवीर।

पीत(ति)का। स्त्री। हरिद्रायाम्। प मु। दारुहरिद्रायाम्। रा नि व ६। भैष कुष्ठ रो चि। स्वर्णयूथिकायाम्। रा नि व १०। क्षुमाण्डे। घोषालतायाम्। वै निघ। स्पृक्कायाम्। পিড়িশাক। वा व्या चि हिमसागरतैले। शतपदीनाम कीटभेदे। सु कल्प ८ अ। क्षुद्रसाध्यलूताविशेषे।

पीतकाञ्चन। पु। पीतपुष्पकाञ्चनभेदे। गुणा—"पीतस्तु काञ्चनो ग्राही दीपनो व्रणरोपण। [illegible]

पीतकायता । स्त्री । पित्तजरोगे ।

पीतकावेरम् । क्ली । कुङ्कुमे । पित्तले । मे ।

पीतकाष्ठम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । पद्मकाष्ठ । पीतचन्दने । रा नि व १२ । पु । हरिद्रुवृक्षे । रा नि व ९ । [याम् । रा नि व ० ।

पीतकीलका (ला) । स्त्री । आवर्त्तकीलता

पीतकुरव (क) । पु । पीतझिण्टीक्षुपे । पीत झाँटी । रा नि व १० । See किङ्किरात ।

पीतकुष्माण्डम् । क्ली । वैदेशिककुष्माण्डे । विलाति कुमड़ा । गुणा —"अपर पीतकुष्माण्ड गुरु पित्तकर परं । अग्निमान्द्यकरं स्वादु श्लेष्मघ्न वातशोषनम् ॥" आत्रेय ।

पीतकुसुम. । पु । पीतझिण्टीक्षुपे । पीत झाँटी । रा नि व १० । See किङ्किरात ।

पीतगन्धम् । क्ली । पीतचन्दने । रा नि व १२ ।

पीतगन्धक । पु । गन्धके । वै निघ ।

पीतघोषा । स्त्री । पीतपुष्पघोषालतायाम् । झिङ्ग । पीत घोषा । तत्पर्य्याया,—स्व ल फला कोषफला कर्कोटकी शतकी राजक महाजाली । प मु ।

पीतचन्दनम् । क्ली । कलम्बक इति द्राविड देशप्रसिद्ध पीतवर्णचन्दनकाष्ठे । मलेन्द्रीति मद । तत्पर्य्याया,—पीतगन्ध कालेय पीतक माधवप्रिय कालेयक पीतकाष्ठ बर्बर कालीयक कालीय पीताभ हरिचन्दन हरिप्रिय कालसार कालानु सार्य्यक । गुणा —रक्तचन्दनतुल्यगुण व्यङ्ग नाशनम् । भा । वातघ्न । मद । शीतल तिक्त कुष्ठकण्डूविचर्चिकादद्रुश्रमिघ्न कान्तिकरश्च । रा नि व १२ । कुङ्कुमे । दारुहरिद्रायाम् । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

पीतचम्पक । पु । स्वर्णचम्पके । जटा ।

पीतजाति । स्त्री । स्वर्णजातिवृक्षे । वै निघ ।

पीतझिण्टी । स्त्री । पीतपुष्पझिण्टीक्षुपे । पीत झाँटी । हरिकाश्चनाम् । रा नि व ४ ।

पीततण्डुल । पु । कङ्गुधान्ये । कानो धान । रा नि व १६ । मज्जतरौ । भाँगगाछ । वै निघ । क्ली । हरिकाश्चनाम् । रा नि व ० ।

पीततण्डुलिका । स्त्री । सर्प्पाक्षे । सा प गाछ । वै निघ ।

पीततुण्ड । पु । पक्षिविशेषे, कारण्डवपक्षिणि । तिका ।

पीततैला । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । लताफट्की । रा नि व ३ । वा सू १५ अ अर्कादि । "मल्लकपुष्पी पीततैलोदकीर्य्या ।"

पीतदन्तता । स्त्री । पित्तजन्यदन्तरोगे ।

पीतदारु । पु क्ली । दारुहरिद्रायाम् । रा नि व ६ । सु चि १९ अ । सरलायाम् । सरल काष्ठे । र मा । हरिद्रायाम् । वै निघ । देव दारुणि । र मा । हरिद्रुवृक्षे । रा नि व ९ । किराततिक्ते । पूतिकरञ्जे । वै निघ । आम्नक पुष्पवृने ।

पीतदुग्धा । स्त्री । स्वर्णक्षीर्य्याम् । शेयाल काँटा । हि चोक । क्षीरिण्याम् । क्षिदइ । रा नि व ५ । शाल्मल्याम् । वै निघ ।

पीतद्रु । पु । देवदारुभेदे, सरले । प मु । दारुहरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

पीतद्रुम । पु । हरिद्रावृक्षे । वा चि ६ अ । सरलदेवदारुणि । दारुहरिद्रायाम् । अम ।

पीतन (क) । पु । आम्रातकवृक्षे । आमड़ा गाछ । प्लक्षवृक्षे । रा नि व ११।२३ । क्ली । कुङ्कुमे । हरिताले । पीतदारुणि । आम्रातकफले । वै निघ । [निघ ।

पीतनखता । स्त्री । पित्तजन्यनखरोगे । वै

पीतनाश । पु । इङ्गुदवृक्षे । आनारिस । वै निघ ।

पीतनी । स्त्री । शालपर्ण्याम् । मद ।

पीतनेत्रता । स्त्री । पित्तजनेत्ररोगे । भा ।

पीतपराग । पु । पद्मकेसरे । वै निघ ।

पीतपर्णी । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् । बिछाटी । ग ध । [पिच्छ ।

पीतपाकी (इन्) । पु । वाग्यालकभेदे । प

पीतपाठी (इन् । पु । चित्रकण्ठ । वै निघ ।

पीतपादप । पु । पृथुसिम्बश्योणाकवृक्षे । बड़ शोणा गाछ । रा नि व ९ । पीतलोध्रवृक्षे । वै निघ । शारी । रैष ।

पीतपादा । स्त्री । शारिकायाम् । शालिक

पीतपिष्टम्। क्लौ। सीसकं। इति मेदिनी।

पीतपुष्पः। पुं। पीतझिण्टी। कण्टाशलया इति भाषा। इत्यमरटीकायां भरतः। कर्णिकारवृक्षः। रमा। कर्णिकारवृक्षः। ... काञ्चनारवृक्षः। ... पुन्नागः। चम्पकवृक्षः। राजनिर्घण्टः। क्लौ। बाहुल्यपुष्पे। राजनिर्घण्टः। कुष्माण्डे। ... पीतवर्णपुष्पमात्रे।

पीतपुष्पकः। पुं। कर्णिकारवृक्षः। इति मेदिनी।

पीतपुष्पका। स्त्री। कर्कटीभेदे। वनदोद्भवा। इति मेदिनी।

पीतपुष्पा। स्त्री। पीतघोषातकी। ... [illegible] राजनिर्घण्टः। कोशातकी ... [illegible] ... पीतझिण्टी। ... राजनिर्घण्टः। ... [illegible]

पीतपुष्पिका (ष्पी)। स्त्री। [illegible]

पीतफला। स्त्री। [illegible]

पीतफलः। पुं। [illegible]

पीतपक्ष (क)। [illegible]

[illegible]

धेन्। दिनमिक ददर्दति मन्द मन्द [illegible]। एवं निपथति पीत पीत मृतगु ... [illegible] मया। ... कुर्त्ते पूर्व्वहृदयानि विनाशयेत्। ... श्रीमुखकारकं। ... [illegible] ... एतस्मादपर ... [illegible] सम्मानसुन्दरात्।" इत्यादि।

पीतभृङ्गराजः। पुं। पीतपुष्पभृङ्गराजवृक्षे। ... [illegible] ... तत्पर्य्यायः,— ... [illegible] ... गुणाः —तिक्तोष्ण ... [illegible] ... पीतपुष्प रसायनं। राजनिर्घण्टः।

पीतमणिः। पुं। पुष्परागमणौ। राजनिर्घण्टः।

पीतमण्डलदर्शन.। पुं। [illegible]

पीतमण्डूक.। पुं। [illegible] इति मेदिनी। [illegible]

पीतमस्तकः। पुं। [illegible] इति मेदिनी।

पीतमाक्षिकम्। क्लौ। स्वर्णमाक्षिकं। राजनिर्घण्टः।

पीतमुद्गः। पुं। [illegible] इति मेदिनी।

पीतमुण्ड। पुं। [illegible]

पीतमूलका (लम्)। स्त्री, क्लौ। [illegible]

पीतमूल(क)म्। क्लौ। [illegible]

पीतमुद्रा। [illegible]

[illegible]

पीतरम्भा। स्त्री। सुवर्णकदलीवृक्षे। চাঁপা-কলার গাছ। रा नि व ११।

पीतरस.। पु। कशेरौ। কেশুর। पद्म। धूनराजि। पीतवर्णपारदभस्मे। क्ली। हरिद्रायाम्।

पीतरागम्। क्ली। सिक्थके। मम। पद्मकेसरे। रा नि व १२। पु। पीतवर्णे। वै निघ।

पीतरोहिणी। स्त्री। पीतकटुक्याम्। পীত কটুকী। पद्म। काश्मर्य्याम्। গামার। भा।

पीतल(क)म्। क्ली। रीतौ। পিতল। रा नि व १७। पु। पीतवर्णे। वै निघ। हरिताले।

पीतलोहम्। क्ली। पित्तलि। हे च

पीतवर्ण (क)। पु। स्वर्णमण्डूके। तालवृक्षे। कदम्बवृक्षे। हरिद्रुवृक्षे। काञ्चनवृक्षे। वै निघ। क्ली। मनःशिलायाम्। पीतचन्दने। कुङ्कुमे।

पीतवल्ली। स्त्री। आकाशलतायाम्। আলোক্ লতা। वै निघ।

पीतविट्कता। स्त्री। पित्तविकारजरोगे।

पीतबीजा। स्त्री। मेथिकायाम्। रा नि व ६।

पीतवृक्ष। पु। पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे। বড শোণা গাছ। रा नि व ९। पीतलोध्रवृक्षे। सरलदेवदारौ। रा नि व १२।

पीतशा(सा)ल (क)। पु। असनवृक्षे। पियालवृक्षे। পিয়াশাল। हि असन, असना। म बिवला। तै मद्दि। तम वेङ्गै। अम। तत्पर्य्याया,—प्रियक बीजक पीतशालक पीतसाल पीतसार बन्धूकपुष्प सर्ज्जक आसन। अस्य त्वक्क्वाथ उदरामयघ्न, प्रलेप नाडीव्रणे हित। एतद्बीजगुणा —"बीजक कुष्ठवीसर्पश्वित्रमेहगुदाक्रमीन्। हन्ति श्लेष्मास्र पित्तघ्न त्वच्य केश्यो रसायन॥"

पीतशालि। पु। सूक्ष्मशाली। মর ধান। रा नि व १६।

पीतसहाचर। पु। पीतझिण्ट्याम्। चक्र वा क्या महाराजप्रभारव्योते ?।

पीतसार। पु। अङ्कोलवृक्षे। আঁকোড় গাছ। रा नि व ९। सिह्लके। শিলারস। रा नि व १२। वै निघ च वि चन्दनवृक्षभेदे। गोमेद मणौ। मे। क्ली। हरिचन्दने। पद्म।

पीतसारक। पु। निम्बवृक्षे। নিমগাছ। रा नि व ९। अङ्कोलवृक्षे। रा नि व ९। असनवृक्षे। वै निघ। [च।

पीतसारि। क्ली। सौवीराञ्जने। সুর্মা। श.

पीतस्कन्ध। पु। शूकरे। वै निघ।

पीतस्फटिकः। पु। पुष्परागमणौ। पद्म।

पीतस्फोट (टा)। पु, स्त्री। पीतवर्णस्फोटके। वै निघ। पामायाम्। रा नि व २०।

पीता। स्त्री। हरिद्रायाम्। पद्म। वै निघ अय च सूर्य्यप्रभायाम्। दारुहरिद्रायाम्। रा नि व ९। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। বড় লতা ফটকী। रा नि व ३। गोरोचनायाम्। प्रियङ्गौ। रा नि व १२। वनबीजपूरके। বন মাতুলুঙ্গ। रा नि व ११। कपिलशिंशपायाम्। रा नि व ९। अतिविषायां। আতইচ। श च। स्वर्णकदल्यां। চাঁপা কলা। हरिताले। पीतजात्यां। পীত জাতি ফুলের গাছ। धूनके। देवदारुणि। शालपर्ण्याम्। अश्वगन्धायाम्। आकाशलतायाम। वै निघ।

पीताङ्ग। पु। पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे। বড শোণা গাছ। रा नि व ९। पीतलोध्रवृक्षे। पीत मण्डूके। সোণাবেঙ। नागरङ्गवृक्षे। स्त्री। हरिद्रायाम्। वै निघ।

पीताभ। पु, क्ली। पीतचन्दने। वै निघ।

पीताभ्रम्। क्ली। पीतवर्णाभ्रभेदे। रा नि व १३। See अभ्रकम्।

पीताम्लान। पु। पीतझिण्टीक्षुपे। পীত-ঝাঁটী। रा नि व १०। See किङ्किरात।

पीतावलोकन.। पु। पित्तजन्यदृष्टिरोगे।

पीताश्मा (न्)। पु। पुष्परागमणौ। रा नि व १३।

पीताह्व.। पु। सर्ज्जरसे। धूना। वै निघ।

पीति। स्त्री। पाने। रा नि व २०। पु। अश्वे। अम। करिशुण्डायाम। श च।

पीतिका। स्त्री। हरिद्रायाम्। स्वर्णयूथीवृक्षे। दारुहरिद्रायाम्। मुद्राभेदे। तद्गुणा— "पीतिका पुष्परागस्य सा स्यात् सर्वनिषूदनी॥"

पीतिनी। स्त्री। शालपर्णीक्षुपे। रा नि व ४।

पीती (इन्)। पुं। अश्वे। अम।

पीथम्। क्ली। घृते। उषा। जले। हे च।

[पी]थि: (थी इन्) । पु । अग्नि । अटीना ।
[पी]नः । त्रि । स्थूले । মোটা ।
[पी]नस्ट्स । पु । सरलद्रवे । रा नि व १२ ।
[पी]नस. । पु । घ्राणगतनासारोगे । পীনস রোগ । तत्पर्य्याय,—प्रतिश्याय अपीनस, [प्र]तिश्या, नासिकामय । रा नि व २० । See [अ]पीनस । [व०।
[पी]नसा । स्त्री । कर्कट्याम् । কাঁকুড । रा नि
[पी]नसी (इन्) । त्रि । पीनसरोगिणि । निद्रा ।
[पी]नस्कन्ध । पु । वनशूकरे । महिषे । वै निघ ।
[पी]परि: । पु । क्षुद्रवृक्षे । ছোট পাদুড । [र]ा नि व ११ । [स्वर्गे ।
[पी]युः । पु । काके पेचके । त्रिका । स्त्री ।
[पी]यूषम् । क्ली । दुग्धे । रा नि व १५ । चि क्र क्र साम्नेरी चि । अमृत । अम । नवप्रसूताया गो सप्तदिनाभ्यन्तरोत्थदुग्धे । গাঁ লা দুধ । यथा—'आसप्तरात्रप्रसव क्षीर पीयूषमुच्यत ।' गुणा —मधुर हृष्य हृद्य । सु सू ४५।अ द्र व । च सू २७अ ।
[पी]यूषसिन्धुरस । पु । अर्शोऽधिकारे रस । षड्गुणगन्धकेर्णानुकादत्त भस्मीकृतपारद स्वर्ण लौहभस्म अभ्रभस्म गन्धकम् एषां प्र समभाग, शूरण (ওল) दन्तीमूल शुण्ठी (শুঁঠী) काकमाची भृङ्गराज (ভীমরাজ) अर्क (আকন্দ) चित्रकम् एषां रसेन ७ वा मर्द्य । रस चि ।
[पी]यूषोत्था । स्त्री । (Eulophia campestris) शालमिश्रि इति ख्यात द्रव्ये । द्रव्य म त्वा ।
पीलक । पु । पिपीलिकायाम् । हे च ।
पीला । स्त्री । पिपीलिकायाम् । वै निघ ।
पीलु । पुं । (Salvadora persica, or S Oleoides, Syn S Indica) Tooth brush tree कीट्टनद्यां स्वनामख्यातफलवृक्षे । পীলু গাছ । हि झान । म पिलु । ते गोगुपुचेट्टु, पिन्नवरगोण्ड । तम् कळ्न् । मा कोट्ट । भूमिज्ञासि चावगीट इति लोके । तत्पर्य्याया — गुडफल स्रसी शीतसह धानी विरेचन फलशाखी श्याम करभवल्लभ कासीवगाम । च सू २अ शिरोविरेचने । फलगुणा —"पीलु श्लेष्मगुल्मघ्न पित्तल भेदि गुल्मनुत् । स्वादु तिक्त यत्पीलु तन्नात्युष्ण त्रिदोषहृत् ॥" भा, अमृत । पीलुपित्त सन्निपातघ्नम् । चवि १०अ । स्वादुतिक्तकटूष्ण कफवातहरञ्च । 'तिक्त पित्तकर तेषां सर कटुविपाकि च । तीक्ष्णोष्ण कटुक पीलु सर्वं वातकफसजित् ॥" सु सू ४६।३९अ शिरोविरेचने । अस्य तैलं मूलकतैलगुण । रुग्व कशाके । अरत्नि पुष्पे । किङ्किरातवृक्षे । अक्षोटवृक्षे । करतले । वै निघ । अस्थिखण्डविशेषे । हस्तिनि । पुष्पे । मे । परमाणौ । त्रिका । विषादग्रहे । च सू ४अ । क्ली । पीलुफले । च सू २अ वमने । काञ्चनद्वीपीय गिरिजापीडफले । च सू ३अ कुष्ठादिप्रलेपे ।
पीलुनी । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ । च द परिशिष्टमूले । "पीलुनी चित्रला यथा ।' रत्न कशाके । वै निघ ।
पीलुपत्र: । पु । अश्मन्तकवृक्षे । চালিতা গাছ । रा नि व ९ । मोरटायाम् লতাকরাড় । रा नि व ३ ।
पीलुपत्रा । स्त्री । क्षीरमोरटायाम् । वै निघ ।
पीलुपर्णिका (र्णी) । स्त्री । औषधिविशेषे । मे । मूर्व्वायाम् । मुर्वा । र मा । वै निघ २भ अ मा वि । तुण्डिकायाम् । তেলাকুচা । रा नि व २३ । मोरटे । লতাকরাব । तच्छाकगुणा —गुरु रुक्ष विष्टम्भि र्घ्नकर मधुर शीत मल भेदनञ्च । च सू २७अ ।
पीलूषणा । स्त्री । पीलुफले । वै निघ ।
पीवर । पु । कच्छपे । जटा । त्रि । स्थूले ।
पीवरा (री) । स्त्री । शालपर्ण्याम् । শালপানি । भा पू १भ । अश्वगन्धायाम् । रा नि व ४ । रसरक्तकल्याणघृते । शतावर्य्याम् । र मा । श्रीलटकम्बल इति ख्याते ओषधिविशेष । तद्गुणा — "पीवरी योषितो सा स्यात् योनिव्यापद्विनाशिनी । रजोदोषप्रशमनी प्रदराशोनिवारिणी ॥"
पीवा । स्त्री । जले । उषा ।
पुंजातुक । पु । जीवनवृक्षे । জীবা গাছ ।
पुंध्वज. । पु । मूषिके । वै निघ ।
पुंलक्षणा । स्त्री । पुरुषलक्षणायाम् नपुंसक स्त्रियाम् । वै निघ ।
पुंलिङ्गम् । क्ली । शिश्ने । हे च ।
पुंवत्सा । स्त्री । पुरुषप्रसविन्याम् । च शा ८अ ।

पुंग्रुष । पु । गन्धमूषिके । छुँचो । त्रिका ।
पुंश्चल । त्रि । कच्छूरोगिणि । थर्मो । मे ।
पुंश्चिह्नम् । क्ली । शिश्ने । त्रिका ।
पुंसवनम् । क्ली । दुग्धे । संस्कारविशेषे ।
पुंस्त्वम् । क्ली । शुक्रे । हे च । पु । भूतृणे । गन्धतृण । रा नि व ८ ।
पुंस्त्वदा । स्त्री । लक्ष्मणाकन्दे । वै निघ ।
पुंस्त्वनाशन । पु । तृणभेदे । वै निघ ।
पुंस्त्वविग्रह । पु । भूतृणे । सुगन्ध तृण विशेष । रा नि व ८ ।
पुक्कसी । स्त्री । नील्याम् । श र । पुष्पकलिकायाम् । मे ।
पुङ्ख (क) । पु । शरमूले । (क) शरपुङ्खामूले । वन नीलेर मूल । रस चि ।
पुङ्खिका । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । वै निघ ।
पुङ्गव । पु । ऋषभके । रा नि व ५ । वृषे ।
पुच्छ । पु, क्ली । लाङ्गूले । अम । पिच्छे । लया ।
पुच्छक । पु । मेषभेदे । सुश्रु ।
पुच्छटी । स्त्री । अङ्गुलिमोटने । त्रिका ।
पुच्छदा । स्त्री । लक्ष्मणाकन्दे । रा नि व ८ ।
पुच्छफल । पु । बदरीवृक्षे । प सु ।
पुच्छमूलम् । क्ली । पुच्छमूलतो मांसलभागे । ज द २ अ
पुच्छा (च्छिका) । स्त्री । माषपर्ण्याम् । मासाणी । व निघ ।
पुच्छाधोभागलोहित । पु । पेचके । वै निघ । पेंचा ।
पुच्छी (इन्) । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ । रा नि व १० । कुक्कुटे श च ।
पुञ्जदलम् । क्ली । सुनिषण्णकशाके । प सु ।
पुटम् । क्ली । परिवेष्टवये । रा नि व ८ । जाती फले । रा नि व १२ । कैवर्त्तमुस्तके । नेत्रपक्ष्मणि । पात्रे । छादने । अटोम । पत्रपुटके । पात्रद्वयो भयसम्पुटयोजने । पुं । अश्वखुरे । श र । गुग्गुलौ । सुश्रु । त्रिका । औषधपाकयन्त्रभेदे । पुटपाकेन यत्र । तत्तद्भेद—महापुटगजपुटवराह पुटकौक्कुटपुटकपोतपुटगोवरपुटभाण्डपुटभेदेन । एषां विशेषा स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्या । "इष्टकाण्डे तुषैः पूर्णे मध्ये मूषां विधारयेत् । विधाग्नि मुद्रयेद्भाण्ड तद्भाण्ड पुटमुच्यते ॥" भा ।

पुटकम् । क्ली । पद्मे । श र । नासारोगविशेषे । लक्षण—"पित्तश्लेष्मावरुद्धोऽन्तर्नासायां शोषयेन्मरुत् । कफं सशुष्कपुटतां प्राप्नोति पुटकन्तु तत् ॥" वा उ १९ अ ।

पुटकन्द । पु । कोलकन्दे । रा नि व ७ ।
पुटकिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् । हे च ।
पुटग्रीव । पु । ताम्रकुण्डे । मे । गर्गर्य्याम् ।
पुटपत्री । स्त्री । पत्रशाकभेदे । भष उपदश चि
पुटपाक । पु । पत्रपुटेन स्वरसद्रव्यकल्कपाके । जम्बादिपत्रैः कुडवमितद्रव्यकल्क वेष्टयित्वा रज्ज्वादिना बद्ध्वा द्व्यङ्गुलम् एकाङ्गुल वा द्व्यङ्गुष्ठपर्य्यन्त वा मृल्लेप कृत्वा अधो दहेत् लेपस्य रक्ततादर्शन पर्य्यन्तम् । शार्ङ्ग म १ अ । "पुटपक्वस्य द्रव्यस्य स्वरसो गृह्यते यत । अतोऽस्य पुटपाक स्यात् विधान तस्य कथ्यते । द्रव्यमापोथित जम्बूवट पत्रादिसम्पुटे । वेष्टयित्वा ततो बद्ध्वा दृढ रज्ज्वादिना तथा । मृल्लेप द्व्यङ्गुल कुर्य्यादथवाङ्गुलिमात्रकम् । दहेत् पुटान्तरादग्नौ यावल्लेपस्य रक्तता ॥" प म १ ख । म वा—पलमितो रस कर्षमितमधुना पेय । "पुटेन पच्यते यस्मात् पुटपाकस्ततो मत । सुपिष्ट कुडव द्रव्य वारिणा काञ्जिकेन च । पुट कान्तगत बद्ध सान्द्रपङ्केन लिप्तं । अङ्गुष्ठमानत पश्चाद्गोमयेनाग्निना बुध ॥ सिन्दूरवर्णतां प्राप्त गाहयेत्तद्रस शुभम् । शीतलेन रसावाप्तिभवदिति विनिश्चितम् ॥ पुटपाकस्य पाकोऽय बहिरारक्तवर्णता । पलमात्रो रसो ग्राह्य कर्षमात्र मधु क्षिपेत् । कल्कचूर्णद्रवाद्यास्तु दद्या स्वरसवद् बुधै ॥" नेत्रप्रसाधनभेदे । "स्निग्धे स्निग्धमांसस्य परद्रव्य पले मतम् । द्रव्यस्य कुडवोन्मान सम्यगेकत्र पेषयेत् । तदेकत्र समालोड्य पत्रैः सुपरिवेष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्प्रयत्नाद्रस बुध । तपक्वोक्तेन विधिना यथावदवधारयेत् ।" भा ।
पुटरागम् । क्ली । पत्राङ्गचन्दने । बत्त्न् दार्ठ । रा नि व १२ । [प सु ।
पुटलोहम् । क्ली । दग्धकलौहे । (विदरी) ।
पुटस्वाद । पु । गामायावरीरे । वै निघ ।

पोथिः (थी इन्) । पु । अश्वे । अटीला ।
पीन । त्रि । स्थूले । मोटा ।
पीनद्रु । पु । सरलवृक्षे । रा नि व १२ ।
पीनस । पु । अघ्राणनामकनासारोगे । पीनस रोग । तत्पर्याया,—प्रतिश्याय अपीनस, प्रतिश्या, नासिकामय । रा नि व २० । See अपीनस । [व ०।
पीनसा । स्त्री । कर्कट्याम् । कांकुड । रा नि
पीनसी (इन्) । त्रि । पीनसरोगिणि । निदा ।
पीनस्कन्ध । पु । वनशूकरे । महिषे । वै निघ ।
पीपरिः । पु । ह्रस्वप्लक्षे । छोट पाकुड । रा नि व ११ । [स्वर्गे ।
पीयु । पु । काके पेचके । त्रिका । स्त्री ।
पीयूषम् । क्ली । दुग्धे । रा नि व १५ । चिकित्सामञ्जरी चि । अमृत । अम । नवप्रसूताया गो सप्तदिनाभ्यन्तरीयदुग्धे । गाँ ला छुव । यथा— "आसन्नरावप्रभव क्षीर पेयूषमुच्यते ।' गुणा —मधुर इत्यादि । सु सू ४५ ख द व । च सू २७ अ ।
पीयूषसिन्धुरस । पु । अर्शोऽधिकारे रस । षड्गुणगन्धकेनानुकारकर्त भस्मीकृतपारद स्वर्ण लौहभस्म अभ्रभस्म गन्धकम् एषां प्र समभाग, शूरण (ओल) दन्तीमूल मुण्डी (मुण्डीरी) काकमाची भृङ्गराज (भीमराज) अर्क (आकन्द) चित्रकम् एषा रसैन ७धा मर्द । रस चि ।
पीयूषोत्था । स्त्री । (Eulophia campestris) शालमिश्रि इति ख्याते द्रव्ये । इयं वन्या ।
पीलक । पु । पिपीलिकायाम् । हे च ।
पीला । स्त्री । पिपीलिकायाम् । वै निघ ।
पीलु । पुं । (Salvadora persica, or S Oleoides, Syn S Indica) Toothbrush tree कोठमदर्श स्वनामख्यातफलवृक्षे । पीलु गाछ । हि झाल । म पिलु । ते गोगुमेट्टु, पिन्नवरगोगु । त उक् कर्कट्टन् । ता कोकु । भूमिजानि चाकगीट इति लोके । तत्पर्याया — गुडफल स्रसी शीतसह धानी विरेचन फलशाखो श्याम करभवल्लभ कालमतरुभ । च सू २ अ शिरोविरेचने । फलगुणा —"पीलु श्लेष्मसमीरघ्न पित्तल भेदि गुल्मनुत् । स्वादु तिक्तञ्च यत्पीलु नात्युष्ण तद्द्रिदोषहृत् ॥" भा अथव । मेदविष रक्तपित्तशमम् । अति १० अ । स्वादुतिक्तकटुणा कफवातहरश्च । "तिक्त पित्तकर तैल सर कटुविपाकि च । तीक्ष्णोष्ण कटुक पीलु सस्नेह कफवातजित् ॥" सु सू ४६।२८अ शिरोविरेचने । अस्य तैल मूलस्तनगुण । कच्छुकशाकौ । शरवण पुष्पी । किङ्किरातवृक्षे । अक्षोटवृक्षे । करतले । वै निघ । अस्थिखण्डविशेषे । हस्तिनि । पुष्पे । मे । परमाणौ । त्रिका । पिचुमन्दवृक्षे । च सू ४ अ । क्ली । पीलुफले । च सू २ अ वमने । काश्मदेशीय गिरिशाखोटफले । च सू ३ अ कुष्ठादिप्रलेपे ।
पीलुनी । स्त्री । मूर्वायाम् । रा नि व ३ । च द परिणामशूले । "पीलुनी त्रिवृता यथा ।' कच्छुकशाके । वै निघ ।
पीलुपत्र । पु । अश्मन्तकवृक्षे । चालिता गाछ । रा नि व ८ । मोरटायाम् लताकरञ्ज । रा नि व ३ ।
पीलुपत्रा । स्त्री । क्षीरमोरटायाम् । वै निघ ।
पीलुपर्णिका (र्णी) । स्त्री । ओषधिविशेषे । मे । मूर्वायाम् । मूर्वा । र मा । वै निघ २ भ अ मा चि । तुण्डिकायाम् । तेलाकुचा । रा नि व २३ । मोरटे । लताकरञ्ज । तच्छाकगुणा —गुरु रूक्ष विष्टम्भि अग्निकर मधुर शीत मल भेदाञ्च । च सू २७ अ ।
पील्लूपर्णा । स्त्री । पीलुफले । वै निघ ।
पीवर । पु । कच्छपे । जटा । त्रि । स्थूले ।
पीवरा (री) । स्त्री । शालपर्ण्याम् । शालपर्णि । भा पू १ भ । अश्वगन्धायाम् । रा नि व ४ । र मा । रसर वृद्धस्त्रीव्याधिहन्ते । शतावर्याम् । र मा । श्रीनटकाननल इति ख्याते क्षुपविशेष । तद्गुणा — "पीवरी योषिणी सा स्यात योनिव्यापद्विनाशिनी । रक्तदोषप्रशमनी प्रदरार्तिनिवारिणी ॥"
पीवा । स्त्री । जले । उषा ।
पुंजातुक । पु । जीवनवृक्षे । जीवन गाछ ।
पुंध्वज । पु । मूषिके । वै निघ ।
पुंलक्षणा । स्त्री । पुरुषलक्षणायाम् नपुंसकस्त्रियाम् । वै निघ ।
पुंलिङ्गम् । क्ली । शिश्ने । हे च ।
पुंवत्सा । स्त्री । पुरुषप्रसविन्याम् । च शा ८ अ ।

पु वृष । पु । गन्धमूषिके । छूँचो । विका ।
पु श्चल । त्रि । कच्छूरोगिणि । थमो' । मे ।
पु श्चिह्नम् । क्ली । शिश्ने । विका ।
पु सवनम् । क्ली । दुग्धे । संस्कारविशेषे ।
पु स्त्वम् । क्ली । शुक्रे । हे च । पुं । भूतृणे । गरुतृण । रा नि व ८ ।
पुंस्त्वदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । वै निघ ।
पु स्त्वनाशनः । पु । तृणभेदे । वै निघ ।
पु स्त्वविग्रह । पु । भूतृणे । सुगन्ध तृण विशेष । रा नि व ८ ।
पुक्कसी । स्त्री । नील्याम् । श र । पुष्पकलिकायाम् । मे ।
पुङ्ख (क) । पु । शरमूले । (क) शरपुङ्खामूले । वन नीलेर मूल । रस चि ।
पुङ्खिका । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । वै निघ ।
पुङ्गव । पु । ऋषभकौ । रा नि व ५ । वृषे ।
पुच्छ । पु, क्ली । लाङ्गूले । श्रम । पिच्छे । छथा ।

पुच्छक । पु । मेषभेदे । सुश्रु ।
पुच्छटी । स्त्री । अङ्गुलिमोटने । त्रिका ।
पुच्छदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रा नि व ८ ।
पुच्छफल । पु । बदरीवृक्षे । प सु ।
पुच्छमूलम् । क्ली । पुच्छमूलतो मांसलभागे । ज द २ अ
पुच्छा (च्छिका) । स्त्री । माषपर्ण्याम् । मासाणी । व निघ ।
पुच्छाधोभागलोहित । पु । पेचके । वै निघ । पेंचा ।
पुच्छी (इन्) । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ । रा नि व १० । कुक्कुटे श च ।
पुञ्जदलम् । क्ली । सुनिषण्णकशाके । प सु ।
पुटम् । क्ली । परिवेशद्वये । रा नि व ८ । जाती फले । रा नि व १२ । कैवर्तमुस्तके । नेत्रपत्रपिधाने । छादने । अटौम । पत्रपुटके । पात्रद्वयोभयसुखसंयोजने । पुं । अश्वखुरे । श र । गुग्गुलौ । लुण्ठने । त्रिका । औषधपाकयन्त्रभेदे । पुटपाकेन यन्त्र । तद्भेद—महापुटगजपुटवराहपुटकौक्कुटपुटकपोतपुटगोवरपुटभाण्डपुटभेदेन । एषां विशेषा स्वस्वपर्याये द्रष्टव्या । "हढभाण्डे तुषैः पूर्णे मध्ये मूषां निधारयेत् । चिक्षाग्निं मुद्रयेद्भाण्डं तद्भाण्डं पुटमुच्यते ॥" भा ।

पुटकम् । क्ली । पद्मे । श र । नासारोगविशेषे । लक्षण—"पित्तश्लेष्मावरुद्धोऽन्तर्नासायां शोषयेन् मरुत् । कफं सशुष्कपुटतां प्राप्नोति पुटकन्तु तत् ॥" वा उ १९ अ ।

पुटकन्द । पु । कोलकन्दे । रा नि व ७ ।
पुटकिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् । हे च ।
पुटग्रीव । पु । ताम्रकुम्भे । मे । गर्गर्याम् ।
पुटपत्री । स्त्री । पत्रशाकभेदे । भव उपदंश चि
पुटपाक । पु । पत्रपुटेन स्वरसद्रव्यकल्कपाके । जम्ब्वादिपत्रैः कुडवमितद्रव्यकल्कं वेष्टयित्वा रज्ज्वादिना बद्ध्वा द्व्यङ्गुलम् एकाङ्गुलं वा द्व्यङ्गुष्ठपर्यन्तं वा मृल्लेपं कृत्वा अग्नौ दहेत् लेपस्य रक्ततादर्शनपर्यन्तम् । शार्ङ्ग म १ अ । "पुटपक्वस्य द्रव्यस्य स्वरसो गृह्यते यतः । अतोऽत्र पुटपाकः स्यात् विधानं तस्य कथ्यते । द्रव्यमापोथितं जम्बूवटपत्रादिसम्पुटे । वेष्टयित्वा ततो बद्ध्वा दृढं रज्ज्वादिना तथा । मृल्लेपं द्व्यङ्गुलं कुर्याद्यद्वाङ्गुलिमात्रकम् । दहेत् पुटान्तरादग्नौ यावल्लेपस्य रक्तता ।" प प्र १ ख । म ता—पलमितो रस कर्षमितमधुना पेय । "पुटेन पच्यते यस्मात् पुटपाकस्ततो मतः । सुपिष्टं कुडवं द्रव्यं वारिणा काञ्जिकेन च । पुटकान्तर्गतं बद्धं सान्द्रपङ्केन लेपितम् । अङ्गुष्ठमानतः पश्चाद्गोमयेनाग्निना बुधः ॥ सिन्दूरवर्णतां प्राप्य आहरेत्तद्रसं शुभम् । शीतलेन रसावाप्तिर्भवेदिति विनिर्दिशेत् ॥ पुटपाकस्य पाकोऽयं बहिरारक्तवर्णता । पलमात्रो रसो ग्राह्यः कर्षमात्रं मधु क्षिपेत् । कल्कचूर्णद्रवाद्यास्तु देयाः स्वरसवद् बुधैः ॥" नेत्रप्रसाधनभेदे । "द्वे बिल्वे स्निग्धमांसस्य परद्रव्यपलं मतम् । द्रव्यस्य कुडवोन्मानं सर्वमेकत्र पेषयेत् । तदेकत्र समालोड्य पत्रैः सुपरिवेष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पचात्तद्रसं बुधः । तर्पणोक्तेन विधिना यथावदवधारयेत् ॥" भा ।
पुटरागम् । क्ली । पत्राङ्गचन्दने । वक्कम् काठ । रा नि व १२ । [प सु ।

पुटलौहम् । क्ली । रसकर्पूरे । (विदरो) ।
पुटस्राव । पु । मामामावरोगे । वै निघ ।

पुटस्वेदः । पु । वालुकापुटके स्वेदे । पुटि-स्वेद । "वालुकापुटके स्वेद ।" जद१८७ ।

पुटा (टिका) । स्त्री । एलायाम् । दारा । कौपीने । उ ।

पुटालुः । पु । कोलकन्दे । रा नि व ७ ।

पुटोदकः । पु । नारिकेलवृक्षे । दारा ।

पुण्ड्रः (कः) । पुं । तिलकवृक्षे । जटा ।

पुण्डराक्षः । पुं । पुण्डरीकवृक्षे । पुंडरिया । वै निघ

पुण्डरा (दन्) । पु । पुण्डरीके । पुंडरिया । वै निघ ।

पुण्डरीकम् । क्ली । A white lotus श्वेतकमले । श्वेतपद्म । म पुण्डरे कमल । क विलिगतावरे । तैं तेल्लतामर । तत्पर्य्याया,— सिताम्भोज शतपत्र महापद्म सिताम्बुज । गुणा — हिम तिक्त मधुर पित्तघ्न दाहघ्न श्रमघ्न रक्तघ्न पिपासाघ्नञ्च । रा नि व १० । "पुण्डरीक स्वादु शीतं तिक्तं रक्तरुजापहम् । कफ दाह श्रम पित्त नाशयेत् । द्रव्य गु । भा म १भ ज्व चि सुदर्शन चूर्णे । सु मू ३८७ उत्पलादि । सहस्रदलश्वेत कमले । च सू ४७ । शालितण्डुले । श्वेतच्छत्रे । ने । पु । दमनकवृक्षे । दना । रा नि व १० । दर्व्वीकरसर्पभेदे । वाजिमच्चर्पविशेषे । सु कल्प ४७ । व्याघ्रे । रा नि व १९ । शर्करायाम् । आर्ग्ये । रा नि व २३ । श्वेतकुष्ठरोगे, श्वित्रे । "सच्छिन्न रक्तपर्य्यन्त पुण्डरीकदलोपम । सरागञ्च सोत्सेधं पुण्डरीक कफोल्वणम् ॥" मा नि । गजज्वरे । शालपर्णीपत्रन्त्वचे स्वनामख्यातवृक्षे । पुंडरिया गाछ । गुणा —दृष्टिहितत्वम् । आम्र वृक्षे । हेच । दधी । वै निघ । शालिधान्यभेदे । गुणा —शालिवत् । सु सू ४६७ । व्याघ्रे । कोश कारे । मे ।

पुण्डरीकमुखी । स्त्री । निर्व्विषजलौकाभेदे । जोंक । सु सू १३७ । See जलायुका ।

पुण्डरीकाक्ष. । पुं । प्लवजातीयजलपक्षिभेदे । मांसगुणा प्लवशब्दे गम्या । सु सू ४६७ ।

पुण्डरीयकम् । क्ली । स्थलपद्मे । शा मा । प्रपौण्डरीकवृक्षे । पुंडरिया । रा नि व १२ ।

पुण्डर्य्यम् । क्ली । प्रपौण्डरीके । पुंडरिया । रा नि व १२ । तत्पर्य्याया,—पुण्डरीक पुण्डरी काच पौण्डरीक प्रपौण्डरीकं पौण्डर्य्यं चक्षुष्य तालपुष्पक सानुपुष्प दृष्टिकृत स्थलपद्म मालक शीत श्रीपुष्प सुपुष्प सानुज अनुज । गुणा — मधुर तिक्त शीतल कषाय शुक्रल वर्ण्य पाके मधुर चक्षुष्य कफपित्तरक्तव्रणज्वरदाहतृष्णानाशकञ्च ।

पुण्ड्रः (क) । पु । तिलकवृक्षे । তিলগাছ । रा नि व १० । अतिमुक्तके । माधवी लता । रा नि व २३ । कृसम्लवृक्षे । रा नि व ९ । प्रपौण्ड रीके । पुंडरिया । कृमिभेदे । मे । पित्तवर्णे इक्षुविशेषे । পুঁড়ো আক্, ছাচি ইক্ষু । म पुण्ड्राल्न्स् । क बासरकब्बु । तत्पर्य्याया,—पुण्ड्र रसाल इक्षुवाटी योनि इक्षुयोनि रसालो रसदालिका करङ्कशालि । गुणा —अतिमधुर शीतल कफकर पित्तघ्न दाहहर श्रमहर रुच्य अतिसन्तर्पणद । रा नि व १४ ।

पुण्ड्रका । स्त्री । माधवीलतायाम् । तिलक-वृक्षे, शुक्लजातीपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

पुण्ड्रशर्करा । स्त्री । पुण्ड्रकेक्षुभवशर्करायाम् । পুঁড়ি আকের চিনি । गुणा —स्निग्धा वीर्य्ये चयेऽरोचके च हिता । रा नि व १४ । पञ्चविधेषु शर्करायाम् । वै निघ ।

पुण्ड्राक्षः । पु । पुण्डरीकवृक्षे । पुंडरिया । वै निघ ।

पुण्यगन्ध । पु । महानागवंशरचम्पकवृक्षे । ...धिका । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । वै निघ ।

पुण्यतृणम् । क्ली । सितदर्भे । শ্বেত কুশ । रा नि व ८ ।

पुण्यदर्शन. । पु । चापपक्षिणि । नीलकण्ठ ।

पुण्यफल. । पु । उद्याने । श मा ।

पुण्यसागर. । पु । पुष्करमूले । वै निघ ।

पुण्या । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ । तुलसी वृक्षे । श मा ।

पुत्ति(त्रि)का । स्त्री । पिङ्गलवर्णसूक्ष्ममधुमक्षिका विशेषे । পিঙ্গলবর্ণ মৌমাছি । भम । यथा— "चटका मक्षिका पिङ्गा पुत्तिका इति कीर्त्तिता ।" रा नि व १४ ।

पुत्र (क') । पुं । दमनकवृक्षे । पुत्रे । शिल्प भेदे । मे । मूषिकाभेदे । तद्दष्टे—"पुत्रकेणाङ्ग सादश्च पाण्डुवर्णश्च जायते । चौयते ग्रन्थिभिश्चाङ्ग-माखुशावकसन्निभैः । शिरीषेङ्गुदकल्कश्च निषाणय

समाचिकम् ।" सु कल्प ६३ । स्त्री । कन्यकायाम् ।

पुत्रकन्दा । स्त्री । लक्ष्मणाकन्दे । रा नि व ७ ।

पुत्रघ्नी । स्त्री । योनिरोगविशेषे । लक्षणं यथा— "स्थितं स्थितं हन्ति गर्भं पुत्रघ्नी रक्तसंस्रवात् ।" सु उ । "रौक्ष्याद्वायुर्यदा गर्भं जातं जातं विनाशयेत् । दुष्टशोणितजं नार्य्याः पुत्रघ्नी नाम सा मता ॥" च ।

पुत्रजननी । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् । वै निघ । लक्ष्मणाकन्दे ।

पुत्रजी(ञ्जी)व (क) । पु । (Putranjiva Roxburghii Syn Nagera putranjiva) कोलापुरदेशे तन्नाम्ना प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । जियापूता, पूतजिया । हि पितौंजिया, जिता पुटज, पुत्रजीव । ‹ जियनपुतर । ते कडुजुवि । वम् जीवनपुतर । तत्पर्य्याया,—गर्भकर, जीवपुत्रक, शोपदापह, कुमारजीव, पवित्र, गर्भद, सुतजीवक । गुणा—हिम वृष्य गर्भजीवद चक्षुष्य पित्तशमन दाहतृष्णाघ्न । रा नि व ९ । रूक्ष स्वादु गुरु कटु पटु वातश्लेष्मघ्न सृष्टमल मूत्र । भा । तत्फलगुणा —"पुत्रञ्जीवफलं मज्जा शीततोयेन दापयेत् । भोजने चाञ्जने पाने नैव सर्व्वविषापह ॥" रस र विष चि ।

पुत्रदा । स्त्री । वन्ध्याकर्कोट्याम् । लक्ष्मणामूलि, पुत्रदात्रीलतायाम् । रा नि व २३ । श्वेतकण्टकारिकायाम् । जीवन्त्याम् । वै निघ ।

पुत्रदात्री । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटिकायाम् । मालवदेशे स्वनाम्ना प्रसिद्धे लताविशेषे । पुत्रदात्री, पुत्रदात्री लता । तत्पर्य्याया,—वातारि भ्रमरी श्वेतपुष्पिका वृत्तपत्रा अतिगन्धालु वेगीजाता सुवल्लरी । गुणा—कटूष्णा वातकफघ्नी सुरभि सदा पथ्या वन्ध्यादोषहरी च । रा नि व ३ ।

पुत्रपिच्छटम् । क्ली । रङ्ग । राँङ् । र मा ।

पुत्रप्रदा । स्त्री । वृश्चिकाबल्याम् । वन्ध्याकर्कटिकायाम् । वै निघ । [नि व ३ ।

पुत्रभद्रा । स्त्री । बृहज्जीवन्तीलतायाम् । रा

पुत्रमञ्जरि (री) । स्त्री । पुत्रदात्र्याम् । भा म ४भ योनिरोग चि । "पुत्रमञ्जरिमूलम् ।"

पुत्रमार्ज्जारी । स्त्री । जीवपुत्रके । जीयापूता ।

पुत्रशृङ्गी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् । मेढ़ाशिङी । रा नि व ९ ।

पुत्रश्रेणिका । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । भुँइ आमला । वै निघ ।

पुत्रश्रेणी । स्त्री । कण्टकीक्षुपे । कालदन्ती । र मा । अजशृङ्ग्याम् । काँकडाशृङ्गी । रा नि व ९ । मूषिकपर्ण्याम् । इन्दुरकाणी । रा नि व ३ । सु कल्प ७अ ।

पुत्रिका । स्त्री । याबनूलके । आतूता ।

पुत्रिणी । स्त्री । वन्ध्यायाम् । बान्धवा । नकुल १२अ । प्रमेहपिडकाविशेषे । तस्या लक्षणं— "महत्यल्पाविता ज्ञेया पिडका सा तु पुत्रिणी ।" सु नि ६अ ।

पुद्गलम् । क्ली । गन्धतृणे । गन्धतृण, ग्रांकर्पूर । रा नि व ८ । पु । शरीरे । आत्मनि । त्रिका ।

पुनःखुरी (इन्) । पु । अश्वस्य पादरोगभेदे । लक्षणं—"प्रसरन्ति खुरा यस्य अथवा पादुकोपमा । पुनःखुरीति तं विद्यादश्वं विघ्नगामिनम् ॥" ज द ३९अ ।

पुनर्नव । पु । नखे । नथ । रा नि व १८ ।

पुनर्नवा । स्त्री । (Boerhaavia diffusa Syn Procumbens and erecta or B Diandra) स्वनामख्यातपत्रशाकभेदे । শ্বেত পুণ্যা, গাদাপুণ্যা । हि सानुल । म पाण्ढरी घेटुली, रक्तघेटुली । क बिलियदुबेल्लडकिलु, केंपिनवेळ्ळकिलु । ते अतिकममिदि । ता सुकरसे किरे । वम् पुननरा । च सू ३८अ । सा त्रिधा श्वेता रक्ता नीला चेति । श्वेताया पर्य्याया,— वृश्चीरा चिराटिका वर्षाङ्गी वर्षाह्वी विशाखकठिल शशिवाटिका पृथ्वी सितवर्षाभू घनपत्र कठिल्लक । रक्ताया पर्य्याया—शोथघ्नी वर्षाभू प्रावृषायणी कठिल्लक रक्तपुष्पा । नीलाया पर्य्याया,—नीलाटिका क्षुद्रवर्षाभू वर्षकेतु । तत्र श्वेता गुणा—"श्वेता पुनर्नवा चोष्णा तिक्ता कफविषापहा । कासहृद्रोगशूलास्रपाण्डुशोफानिलार्त्तिनुत् ॥ रक्ता पुनर्नवा तिक्ता सारिणी शोफनाशिनी । रक्तप्रदरदोषघ्नी पाण्डुपित्तप्रमर्दिनी ॥" रा नि व ५ । "पुनर्नवा श्वेतमूला शोथघ्नी दीर्घपत्रिका । कटुः कषायोऽत्युष्णश्च पाण्डुघ्नी दीपनी परा । शोफानिलगरश्लेष्महरी ब्रध्नोदरप्रणुत् । पुनर्नवाऽपरा तिक्ता कटुपाका हिमा लघु । वातला ग्राहिणी श्लेष्मपित्तरक्तविनाशिनी ॥" भा पू । तथाऽन्यगुणा—"पुनर्नवा तु शोथघ्नी भेदिनी च रसायनी ।" रा ३

प। मूलक्वाथ भेदक उदरामयघ्न शीतल विर्वेषेण स्वासे हित अधिकमात्रया वान्तिकर। पवप्रदेह, व्रणनाशो हितम्।

पुनर्नवागुग्गुलुः। पु। वातरक्ते गुग्गुलौ। शुक्लपुनर्नवामूलं १०० प एरण्डमूल १०० प शुण्ठी १६ प गुग्गुलु ८ प एकत्र कुट्टयेत्। क्वाथार्थं—जल ३२ वा ६४ श शे ८ श। गाल यित्वा तत्र एरण्डतैल ॥० श दत्त्वा पुन पचन् पाकसिद्धे अवतार्य तिलचूर्णं ५ प दन्तीमूलचूर्णं १ प गुड़ूचीचूर्णं २ प त्रिफला त्रिकटु चित्रक सैन्धवभल्लातकविडङ्गानां प्र चूर्णं १॥० प स्वर्ण माक्षिक २तो पुनर्नवाचूर्णं १प प्रक्षेप्यम्। শ্বেত পুনর্ণবার মূল ১০০ প এরণ্ডমূল ১০০প শুঠ ১৬প গুগ্গুলু ৮প একত্র কুটিবে। ক্বাথার্থ জল ৩২ শ শে ৮ শ। ছাঁকিয়া এরণ্ড-তৈল ॥০ শ দিয়া পুনঃ পাক করিবে। পাক শেষ হইলে নামাইয়া তেউড়ীচূর্ণ ৫ প দন্তীমূলচূর্ণ ১ প গুলঞ্চচূর্ণ ২ প ত্রিফলা ১॥০ প ত্রিকটুচূর্ণ ১॥০ প চিতামূলচূর্ণ ১॥০ প সৈন্ধব, ভেলা, বিড়ঙ্গচূর্ণ প্রত্যেক ১॥০ প স্বর্ণমাক্ষিক ২ তো পুনর্ণবামূলচূর্ণ ১ প প্রক্ষেপ দিবে। ভা।

पुनर्नवाद्यघृतम्। क्ली। शोथाधिकारे घृतम्। पाठ—पुनर्नवाचित्रकदेवदारुपञ्चोषणक्षारहरीतकी नाम्। कल्केन पक्व दशमूलतोये घृतोत्तम शोथनिषूदनञ्च॥' दशमूल मिलिला ६० प जल ५१२ प शे १२८ प घृत ३२ प। कल्कार्थे—पुनर्नवामूल चित्रकमूल देवदारु पञ्चकोल यवक्षार हरीतकी प्र ८ तो। रसर।

पुनर्नवाष्टक. पु। शोथे कषाय। पाठ—"पुनर्नवानिम्बपटोलशुण्ठीतिक्तामृतादार्व्यभया कषाय। सर्वाङ्गशोथोदरपार्श्वशूलश्वासान्वित पाण्डुगद निहन्ति॥" भैष शोथ चि।

पुनर्भवः। पु। नखे। रा नि व १८। रक्त पुनर्नवायाम्। रा नि व ५।

पुनर्भूः। स्त्री। पुनर्नवायाम्। योनि। वै निघ।

पुन्नागम्। क्ली। पुन्नागपुष्पे। देववल्लभे राज चम्पकमिति लोके। सु सू ३८ अ एलादि। ङ।

पुन्नागः। पुं। (Calophyllum inophyllum) Alexandrian Laurel स्वनाम ख्यातपुष्पवृक्षे। दक्षिणापथे सुरपुन्नागनाम्ना प्रतीत। सु सू ३८ अ एलादि। পুনাং গাছ, নাগচম্পক। हि सुलतानचम्पक। मं पुन्नाग। क सुरहोन्नेरमेद। तें सुरपोन्नचेट्टु। उत् पुणां। तम् ऊदि। ना पिन्नय। तत्पर्य्याया,—पुरुष तुङ्ग केशर देववल्लभ अरुणकेशर केसरी काश्मीर नागपुष्प कुम्भीक रक्तकेशर पाण्डुनाग पुन्नामा पाटलद्रुम, रक्तपुष्प रक्तरेणु। गुणा—कषाय कफरक्तघ्न। राज। मधुर शीत सुगन्धि पित्तघ्न भूतविद्रावण। रा नि व १०। वा सू १५ अ। जातीफले। शुक्ल पद्मे। श्वेतकमलिनि। मे। तिलपुष्पवृक्षे।

पुन्नागकेशरम्। क्ली। पुन्नागपुष्पकिञ्जल्के। सु सू ३८ अ एलादि।

पुन्नागपुष्पम्। क्ली। पुन्नागकुसुमे। वै निघ।

पुन्नाटः (ड)। पु। चक्रमर्द्दे। रा नि व ४।

पुन्नामा (न्)। पु। पुन्नागवृक्षे। रा नि व १०।

पुप्पुट.। पु। दन्तपुटगतरोगे। तालुरोगे। निदा।

पुप्फुलः। पु। जठरवाते। निदा।

पुप्फुसः। पु। वामपार्श्वस्थमलाशये, कोष्ठे। फुसफुस्, फোঁপড়া, ফুলফুলা। श च।

पुमान्। पुं। पुन्नागवृक्षे। रा नि व १०। पुरुषे। जीवात्मा। च।

पुरम्। क्ली। दारुहरिद्रायाम्। रा नि व १२। शरीरे। रा नि व १८। नागरमुस्तायाम्। रमा। चम्मधि। श र। पु। गुग्गुलौ। গুগ্গুল। रा नि व १२। च द ज्व चि अपराजिताधूपे, चन्द्र प्रभागुग्याम्। शल्लकीनिर्यासे। वै निघ। पीत किण्टाम्। श च।

पुरक्कु(ण्ड)दः। पु। उलपे। উলু খড়। स्तनार्घ। वै निघ।

पुरटम्। क्ली। सुवर्णे। विदग्धमाधव।

पुरन्दरम्। क्ली। चविकायाम्। श च। मरिचे। वै निघ।

पुरमथनवल्लभः। पु। दारुहरिद्रे। रा नि व १२। [व १२।

पुरा। स्त्री। सुगन्धद्रव्ये, मुरामांसाम्। रा नि.

पुराणः (तन)। त्रि। प्राचीने।

पुराणकिट्टम्। क्ली। लौहमले। राजव। वै निघ। पाण्डु चि मण्डूरसिद्धघृते।

पुराणघृतम्। क्ली। दशाब्दिककालीनघृते। र मा। गुणाः—"मदापस्मारमूर्च्छादिशिरःकर्णाक्षिजा रुजः। सर्पिः पुराणं जयति व्रणशोधनरोपणम्॥" रा नि व १५। "उग्रगन्धं पुराणं स्याद् दशवर्षस्थितं घृतम्।" अन्ये पुनर्वर्षातीतं पुराणमुच्यते। "अल्पाभिष्यन्दि मधुरं बल्यं संवत्सरोषितम्। अत्यर्कं दह दोषाणां पुराणं तत्प्रकीर्त्तितम्।" सि यो छ चि।

पुरातनगुड। पु। प्राचीनगुडे। पुरातन गुड़। गुणाः—पित्तघ्न वातरोगघ्न त्रिदोषघ्न रुच्य हृद्य सर्वरोगेन ज्वरहर तापघ्न विण्मूत्रशोधन अग्निकर पाण्डुप्रमेहघ्न स्निग्ध स्वादुतर लघु श्रमघ्न पथ्यश्च। रा नि व १४।

पुरातनधान्यम्। क्ली। संवत्सरादुषिते धान्ये। पुराण धान। तच्च लघु अनभिष्यन्दि। उक्तञ्च "वर्षातीतं सर्वमन्नं परित्यजति गौरवम्॥" वा सू ६अ हेमाद्रि शिम्बीधान्यवर्गे। [रा नि व ४।

पुरास (सि) णी। स्त्री। महाशणायाम्।

पुराह्वय। पु। गुग्गुलौ।

पुरीतत्। क्ली। अन्त्रे। रा नि व १८।

पुरीमोह। पु। धुस्तूरवृक्षे। श मा।

पुरीषम्। क्ली। विष्ठायाम्। रा नि व १८। यथा—"शेषं किट्टञ्च यत्तस्य तत् पुरीषं निगद्यते। समानवायुना नीतं तत्तिष्ठति मलाशये। मूत्रञ्चोपस्थमार्गेण पुरीषं गुदमार्गतः। अपानवायुना क्षिप्तं बहिर्याति शरीरतः॥" भा।

पुरीषक्रिमि। पु। विष्ठाजातक्रिमौ। मा नि।

पुरीषण। पु। विष्ठायाम्। त्रिका।

पुरीषधरा। स्त्री। तन्नामकपञ्चमकलायाम्। यान्तःकोष्ठे मलमभिविभजते पक्वाशयस्था। सु शा ४अ।

पुरीषधानम् (धाधार)। क्ली, पु। मलाधानाशयाम्। मलाधारस्वरूपकोष्ठाङ्गे। उण्डुके। अ शा ७अ।

पुरीषम। पु। माषे। माषकलाय। त्रिका।

पुरीषवहस्रोत। क्ली। मलवहनाड्याम्। तस्य मूलं पक्वाशयः स्थूलगुदश्च। च वि ५अ।

पुरीषसङ्ग। पु। मलरोधे। च सि २अ।

पुरीषोष्णता। स्त्री। पित्तजन्यरोगे। भा।

पुरुदम्। क्ली। स्वर्णे। मेषभग चि ब्रणगजाङ्कुशे।

पुरुदंशक। पु। हंसे। त्रिका।

पुरुभोजा (स)। पु। मेघे।

पुरुष। पु। चेतनाधातौ। आकाशादिपञ्चकं चेतनाधातवश्चेति तन्मयं पुरुषसङ्ग। चित्यादि चतुर्विंशतितत्त्वात्मकं पुरुषसंज्ञं। च शा १अ। "अत्र कर्मफलञ्चात्र ज्ञानञ्चात्र प्रतिष्ठितम्। अत्र मोहः सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा। एवं यो वेद तत्त्वेन स वेद प्रलयोदयौ॥" च। "चेतनावान् निर्गुणः अप्रसवधर्मी बीजधर्मी मध्यस्थधर्मी चेति।" भा पू १भ। पुन्नागवृक्षे। पुनाङ्। रा नि व १०। पारदे। रस र वृद्धिं च एकादशा यसे। गुग्गुलौ। रस र ब्रणगजाङ्कुशे। तिलके। चोरमोरटभेदे। वै निघ। कुम्भीरे। तुङ्ग। पञ्चमहाभूतशरीरसमवाये। सु सू १अ। चेतनायुक्तात्मनि। सु शा १अ।

पुरुषत्वम्। क्ली। पुंस्त्वे। मैथुनसामर्थ्ये।

पुरुषदन्तिका। स्त्री। मेदायाम्। रा नि व ४।

पुरुषपुण्डरीक। पु। पुरुषव्याघ्रे।

पुरुषव्याधि। पु। उपदंशे। भा। [निघ।

पुरुषचोरमोरट। पु। मोरटायाम्। वै

पुरुषाख्य। पु। पुन्नागपुष्पवृक्षे।

पुरुहूत। पु। इन्द्रयवे। वै निघ।

पुरोगति। पु। कुक्कुरे। धरणि।

पुरोडास् (डाश)। पु। हविः। त्रिका। पिष्टकपक्वसत्याम्। सोमलतारसे। हेम। यवचूर्णनिर्मित रोटिकायाम्।

पुरोती। स्त्री। स्वनामख्यातवृक्षभेदे। सुदर्शना।

पुरोद्भवा। स्त्री। महामेदायाम्। र मा।

पुलक। पु। रोमाञ्चे। त्रिका। मणिदोषे। शिलाभेदे। हरिताले। मे। सर्षपभेदे। वै निघ। क्ली। कट्फल। गिरिमालीविशेष। रा नि व १२।

पुलकी (न्)। पुं। धाराकदम्बे। देशि कदम्ब। रा नि व ९।

पुलाक। पु। तुषे। र मा। तुच्छधान्ये। आगड़ा। पञ्चविक्रमध्ये। चरक।

पुलाकी (इन्)। पु। वृत्ते। हे च।

पुलिकिर:। पुं। सर्पे। वै निघ।

पुलोमा। पु। वचायाम्। वै निघ।

पुलोमहो। स्त्री। अहिफेने। वै निघ।

पुषा। स्त्री। लाङ्गलीवृत्ते। श च।

पुष्करम्। क्ली। पुष्करमूले। अभावे कुष्ठ ग्राह्य। सि यो सा ज्व अभ्यङ्ग। भा म ज्व चि विश्वादि योगे। जले। रा नि व १४। कुष्ठे। कूड। श्रम। रसाञ्जने। कन्दविषभेदे। "पुष्कर पुष्कराकार।"

पुष्कर:। पु। पद्मकन्दे। वै निघ श्वास चि पुष्कराद्यादिचूर्णे। सारसपक्षिणि। मे। सर्पे। कुष्ठभेदे। वै निघ।

पुष्करकम्। क्ली। पुष्करमूले। चि क क १ स्तवक।

पुष्करजटा। स्त्री। पुष्करमूले। सि यो हि श्वास चि। च द कास चि।

पुष्करणी। स्त्री। क्षुद्रजलाशये, पल्वले। वै निघ। तज्जलगुणा—"पाल्वल गुर्वभिष्यन्दि विष्टम्भि दोषल परम्।"

पुष्करनाडी। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। रा नि व ५।

पुष्करपर्णिका (र्णी)। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। रा नि व ५।

पुष्करमूल(क)म्। क्ली। The root of Alpotaxis auriculata कुष्ठभेदे। कड़-विशेष। च सू ४अ। पुष्करदेशे स्वनाम्ना प्रसिद्धे मूले। पातालपद्मिनीति ख्याते काश्मीरदेशप्रसिद्धे कन्दविशेषे। पुष्करमूल। हि पोहोकरमूलो। तैलं पुष्करदेशोद्भवसिद्धमेन औषधिविशेषस्तु। तत्पर्याया, —पद्मवत्क पद्मपर्ण पद्मपत्रक मूल पुष्कर पद्मपर्णक पुष्करिणी वीर पौष्कर पुष्कराख्य पुष्कराष्य पुष्करसागर पुष्करङ्घ्रि काश्मीर ब्रह्मतीर्थ श्वासारि मूलपुष्कर पुष्करजटा पुष्करशिफा। गुणा— कटुतिक्तोष्ण कफवातज्वरापह श्वासकासारोचकघ्न शोफपाण्डुहरञ्च। रा नि व ६। "पुष्कर कटुक तिक्तमुष्ण वातकफज्वरान्। हन्ति शोथारुचिश्वासान् विशेषात् पार्श्वशूलनुत्। पद्मपत्र काश्मीर कुष्ठभेदमिमं जगु।" भा पू १भ ह व। वीजगुणा रसपाकयं मधुरम्। च सू २७अ। पद्मकुले। च द श्वासादौ। च द शुक्र नि हिक्कादौ।

पुष्करवीजम्। क्ली। पुष्करमूले। रा नि व ६। पद्मवीजे।

पुष्करव्याघ्र:। पुं। नक्रे। वै निघ।

पुष्करशायिका। स्त्री। प्लवजातीयजलविहङ्गम भेदे। वै निघ।

पुष्करशिफा। स्त्री। पुष्करमूले। रा नि व ६।

पुष्करसागर:। पु। पुष्करमूले। वै निघ।

पुष्करस्रजो। पु। अश्विनीकुमारयो। श र।

पुष्कराङ्घ्रि(क)म्। क्ली। पुष्करमूले। वै निघ।

पुष्करा(ख्य)ह्वम्। क्ली। पुष्करमूले। वै निघ।

पुष्कराद्या। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। रा नि व ५।

पुष्कराह्वम्। क्ली। पुष्करमूले। सि यो काश चि दशमूलघृते।

पुष्कराह्व: (य)। पु। सारसपक्षिणि। श्रम। च सू २७अ। क्ली। पुष्करमूले। रा नि व ६। (कम्) च द मद व ११।

पुष्करिका। स्त्री। शूकरोगविशेष। लक्षण यथा—"पित्तशोणितसम्भूता पिडका पिडकाचिता। पद्मपुष्करसंस्थाना ज्ञेया पुष्करिकेति सा॥" सु नि १४अ। मा स २३अ।

पुष्करिणी। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। स्थलपद्म। रा नि व ५। पुष्करमूले। स्वल्पजलाशये। श्रम। हस्तिन्याम्। पद्मिन्याम्। मे।

पुष्कराह्वम्। क्ली। पुष्करमूले। वै निघ।

पुष्कल। क्ली। चतुष्कुक्षि परिमाण।

पुष्कलक:। पु। गन्धमृगे। कस्तूरी मृग। गन्ध गोकुल। मे।

पुष्टि, (दा)। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। रा नि व ४। ऋद्धौ। वृद्धिनामक औषधि। मे। रा नि व ५। (पुष्टि) पोषणे।

पुष्टिका। स्त्री। शुक्तिकायाम्। कपर्दी। रा नि व १३। रसा स रसकपूरे।

पुष्प(क)म्। क्ली। कुसुमे। फूल। तत्पर्याया, —प्रसून कुसुम सुमनस सून प्रसव सुमन। नरशरीरे पुष्पगन्धस्पर्शादिष्टविषे। च इ २अ। तिलकपुष्पे। पुष्परेणौ। पुष्पमधुनि। मदनकुसुमे। स्त्रीनाम्। पुष्पफले। वै निघ। नेत्ररोगभेदे। फूलो। हे च। स्त्रीरजसि। तत्र शुद्धाशुद्ध

त्वाद्विविध—तयो गुड फलति अपरञ्च न फलति। तयोर्लक्षणं—"शशासृक्प्रतिमं यत्तु यद्वा लाक्षा रसोपमम्। तदार्त्तवं प्रशंसन्ति यद्वासो न विरञ्जयेत्। तदेवातिप्रसङ्गेन प्रवृत्तमनृतावपि। असृग्दर विजानीयादतोऽन्यद्रक्तलक्षणात्।" "तथात्तवमपि त्रिभिर्दोषैः शोणितचतुर्थैः पृथग्द्वन्द्वसमस्तैश्चोपसृष्ट मवीजं भवति तदेव दोषवर्णवेदनादिभिर्ज्ञेयम्।" सुश्रा २अ। "यस्या वातहत पुष्प फल तस्या न विद्यते। अत शुष्कञ्च कसुम नीरोदकसमन्वितं। कटीशूल योनिशूल बहुरक्तञ्च दृश्यते। यस्याः पित्तहत पुष्प फल तस्या न विद्यते। अल्प फल समञ्चोष्ण तस्या वहति शोणित। कटीशूल महच्चैव उदरे शूलमेव च। यस्या श्लेष्महत पुष्प फल तस्या न विद्यते। बहुल पिच्छिल स्निग्ध घन भवति शोणित। योनौ नाभौ तु शूलानि ऋतौ परमदारुणम्॥" इति। रत्न। पुष्पाञ्जने। भैव भग चि अश्मगर्भाङ्गी। रसाञ्जने। हेम। सुसू.३८अ। रत्न अश्मगर्भाङ्गी। पुष्करमूले। वै निघ हिक्कावि। लवङ्गे। वै निघ २भ अ च चि शुण्ठ्यादिचूर्णे। (क्रम्)। लौहकासे। भे। कासीसे। हिरेकम्। हेम। पु (क)। निर्विषसर्पविशेषे। सु कल्प ४अ। धान्यभेदे।

पुष्पकासीश(क)म्। क्ली। किञ्चित्पीतकासीसे। হিরেকসবিশেষ, ঈষৎ পীতবর্ণ হিরেকস্। तत्पर्य्याया,—नयनौषध कसक नेत्रौषध मलसक मलीमस कृष्ण विषद नीलमृत्तिका। "द्वितीय पुष्पकाशीषमसितञ्च सितञ्च तत्।" रमा। "काशीश धातुकाशीश पांशुकाशीशमित्यपि। तदेव किञ्चित्पीतन्तु पुष्पकाशीशमुच्यते॥" गुणा— काशीसमम्लमुष्णञ्च तिक्तञ्च तुवर तथा। वातश्लेष्म हर केश्य नेत्रकण्डूविषप्रणुत्। मूत्रकृच्छ्राश्मरी श्वित्रनाशन परिकीर्त्तितम्॥" भा पू १भ धा व ४भ उपदश्यव। "पुष्पकाशीषक तिक्तं शीत नेत्रामया पह। लेपेनात्यामकुष्ठादिनाललन्दीपनाशनम्॥" रा नि व १३।

पुष्पकीट। पु। भ्रमरे। त्रिका।

पुष्पकेतु। पु। पुष्पाञ्जने। रा नि व १३।

पुष्पगण.। पुं। पुष्पवर्गे। यथा—"चतुर्द्धा खलपद्मानि सेवती गुलदावती। नेवाली च गुलावश्च गुलावासश्च दखिनी। जाती यूथी राजवल्ली चुद्रयूथी त्रिधा मता। चम्पकी नाग चम्पश्च बकुलश्च कदम्बक। कुन्दश्च त्रिवमल्ली च त्रिकुल केतकी त्रिधा। किङ्किरात कर्णिकारो ह्यशोकौ बाणपुष्पकम्। कुरुण्टकश्चतुर्धा च तिलको कुचुकुन्दक। मल्लूकश्च चतुर्धा स्यात्पद्मा द्वैधा बकुलश्री। अगस्त्येर्मनो माह पपरी बहुवर्णिका। द्वि पाटल सूर्य्यमुखी दाश पुष्पगणस्त्वयम्॥" अर्क चि।

पुष्पगन्ध.। पु। यवनालङ्गचे। वेतसवृक्षे। वै निघ।

पुष्पगन्धा। स्त्री। शुक्लयूथिकायाम्। वै निघ।

पुष्पगर्भिणिका। स्त्री। नागबलायाम। वै निघ।

पुष्पघातक। पु। वंशे। अमा।

पुष्पचामर। पु। दमनकवृक्षे। त्रिका। केतकवृक्षे। अमा।

पुष्पज। पु। पुष्पद्रवे। ফুলের রস, গোলাপ জল আদি। रा नि व १०। पुष्पमधुनि। स्त्री। पुष्पाकरायाम्। वै निघ।

पुष्पजासव। पु। पञ्चविंशत्यासवेषु। च सू २५अ। 'पद्मोत्पलनलिनकुमुदसौगन्धिक पुण्डरीकशतपत्रमधूकप्रियङ्गुधातकीपुष्पप्रमा पुष्पा सवा भवन्ति।'

पुष्पद। पु। वृक्षे। हेम।

पुष्पदर्शनम्। क्ली। रजोदर्शने। चशा ८अ।

पुष्पद्रव। पु। पुष्पमकरन्दे। ফুলের রস, গোলাপ জল প্রভৃতি। तत्पर्य्याया,—पुष्पसार पुष्पस्वेद पुष्पज पुष्पाम्बुज। गुणा—सुरभि शीत कषाय सौम्य दाहश्रमवमिमोह मुख रोगघ्न। रा नि व १०। मधुनि।

पुष्पनिर्यास (क)। पु। पुष्पोत्थद्रवे। ফুলের রস, গোলাপ জল প্রভৃতি বা মধু। रा नि व १०।

पुष्पनि(लि)ह। पु। भ्रमरे। अमर। अम।

पुष्पन्धय। पु। भ्रमरे। रा नि व १०।

पुष्पपथ। पु। योनौ भगे। त्रिका। [म।

पुष्पपाण्डु। पु। मण्डलिसर्पभेदे। सु कल्प ४

पुष्पपिण्ड। पुं। अशोकवृक्षे। वै निघ।

पुष्पफल। पुं। कपित्थवृक्षे। भा। स्त्री। कूष्माण्डे। कुमाण्डादौ। भा पू शा व।

पुष्पफलशाक.। पुं। पुष्पशाकफलशाकमाले

अलाव्वादौ। गुणा—"विनमान्यनिल कुर्ध्यंस्तथा सन्दकफानि च। मूत्रमूत्रपुरीषाणि स्वादुपाक रसानि च॥"

पुष्पफला। स्त्री। कुष्माण्डलतायाम्। वै निघ।

पुष्पफलोद्भवः। पु। कुष्माण्डादौ।

पुष्पमञ्जरिका। स्त्री। इन्दीवरालतायाम्। नीलपद्मिन्याम्। वै निघ।

पुष्पमञ्जरी। स्त्री। घृतकरञ्जे। घोड़ाकरञ्ज। वै निघ।

पुष्पमास। पु। वसन्तसमये। रा नि व २१।

पुष्पमूल्य। पु। दमनकवृक्षे। वै निघ।

पुष्परक्तः। पु। सूर्यमणिवृक्षे। श च।

पुष्परज। क्ली। मकरन्दे। पुष्पपरागे। वै निघ।

पुष्परस। पु। मधुनि। गुड। रा नि व १४। च द कास चि अगस्त्यहरीतक्याम्। मकरन्दे। अम। [१४।

पुष्परसाह्व(य)म्। क्ली। मधुनि। रा नि

पुष्परसोद्भवम्। क्ली। मधुनि। वै निघ।

पुष्परागः। पुं। पीतवर्णस्फटिकविशेषे। पोखराज इति लोके। तत्पर्याया,—पुष्पराज मञ्जुमणि वाचस्पतिवल्लभ पीत पीतस्फटिक पीतरक्त पीताश्मा गुरुरत्न पीतमणि। वै निघ २भ नव चि नवरत्नराजमृगाङ्के। गुणा—अम्ल शीतल वातघ्नो दीपन। धारणात् आयु श्रिय प्रज्ञाञ्च करोति। रा नि व १३। रसाञ्जने। रसर एकादशायसे।

पुष्परेणु। पु। पुष्परागे। श र।

पुष्परोचन। पु। नागकेशरवृक्षे। त्रिका।

पुष्पवती। स्त्री। रजस्वलायाम्। अम।

पुष्पवर्द्धिणी। स्त्री। निर्गुण्ड्याम्। वै निघ।

पुष्पवल्लभः। पु। मल्लिकापुष्पवृक्षे। प मु।

पुष्पविट् (ह्)। पु। भ्रमरे।

पुष्पविषम्। क्ली। वैतादिपुष्पे। "देवकादम्ब वल्लिनकरञ्जमदारुकरमालानीति पञ्च।" सु कल्प २ष। गुणा—छर्दिराध्मान मूर्च्छनञ्च। "भवेत् पुष्पविषैश्छर्दिराध्मान मूर्च्छनं तथा।" भा म ४भ विष चि। [कल्प ४ष।

पुष्पशकली। पु। निर्विषसर्पविशेषे। सु

पुष्पशर्करा। स्त्री। पुष्पोद्भूतशर्करायाम्। फूलेर चिनि। गुणा—स्वादु रूक्षा शीतला गुरु विसरक्तघ्नी च। वै निघ।

पुष्पशून्यः। पु। उदुम्बरवृक्षे। रा नि व ११।

पुष्पसमयः। पु। वसन्तकाले। अम।

पुष्पसाधारण। पु। वसन्तसमये।

पुष्पसार। पु। पुष्पद्रवे। फूलेर रस, गोलाप जल आदि, वा मधु। रा नि व १०।

पुष्पसिता। स्त्री। सितशर्करायाम्। वै निघ।

पुष्पसौरभा। स्त्री। कलिकारिक्षुपे। विष-लाङ्गलिका। रा नि व ४।

पुष्पस्वेद। पु। पुष्पद्रवे। फूलेर रस, वा मधु। रा नि व १०।

पुष्पहासा। स्त्री। ऋतुमत्या स्त्रियाम्। श च।

पुष्पहीना। स्त्री। उदुम्बरवृक्षे। श च। रजःशून्यायाम्। हे च।

पुष्पा (ह्वा)। स्त्री। हरच्छतपुष्पायाम्। शुल्फा। वै निघ। रा नि व ४।

पुष्पाख्यम्। क्ली। पुष्पकासीसे।

पुष्पाञ्जनम्। क्ली। कविमाञ्जने। गुणा—'पुष्पाञ्जन हिम स्निग्धं पित्तहिक्काप्रदाहनुत्। नाशयेद्विषकासार्त्तिं सर्व्वनेत्रामयापहम्॥' रा नि व १३। वा सू १५अ,प्रियङ्ग्वादि व।

पुष्पाण्डकम्। क्ली। अन्ने। तण्डुले। पु। पुष्पसुकुमारतण्डुले, शालिधान्यभेदे। भा पु १भ धा व।

पुष्पान्तक। पु। शालिधान्यभेदे।

पुष्पान्ता। स्त्री। धातकीवृक्षे। वै निघ।

पुष्पाभिकीर्ण। पु। दर्व्वीकरसर्पविशेषे। सु कल्प ४अ।

पुष्पाम्बुज। पु। पुष्पद्रवे। मधु, फूलेर रस वा सार, गोलाप जल आदि। रा नि व १०।

पुष्पाम्ल(र्क)। क्ली,पु। सेवत्यादिपुष्पोत्थार्के। सेउती आदि फूलेर आरक। यथा—"सेवन्ती शतपत्री च वासन्ती गुलदावदी। चामला यूथिका चम्पा वकुलञ्च कदम्बक। क दयेत् केतकीपत्रै यान्त्रोऽर्कौ गुणमातत। पुष्पार्क इति विख्यातो मरिचै सहित पिबेत्। गुणा—मण्डलिकप्रयोगेण

क्लीबोऽपि पुष्पायते। रोगानीकम् यथाच स्यात्।" चक्र चि।

पुष्पासवम्। क्ली। मधुनि। पुष्पमद्ये। फुलेर मद। रा नि व १४।

पुष्पिका। स्त्री। दन्तमले। शब्द। मूत्रमार्गे। स्वार्थकवचे। रमा। लिङ्गमले। हे च।

पुष्पिणी। स्त्री। धातकीवृक्षे। तूलवृक्षे। स्वर्ण वेतस्याम्। वै निघ।

पुष्पित। त्रि। पुष्पाख्यरूपारिष्टलक्षणयुक्ते। च इ १अ।

पुष्पिता। स्त्री। रजस्वलायाम्। रा नि व १८।

पुष्पी। स्त्री। स्वर्णसिकोवृक्षे। रा नि व १८। योनौ। [वै निघ।

पुष्पेन्द्रा। स्त्री। सौवर्चे। माधवीलतायाम्।

पुष्पेभ। पु। नगाश्वरवृक्षे। वै निघ।

पुष्पोद्भवा। स्त्री। पुष्पशर्करायाम्। वै निघ।

पुष्पलक। पुं। कस्तूरीमृगे। मे। गन्धमार्जारे। खटाश।

पुष्यानुगचूर्णम्। क्ली। प्रदराधिकारे चूर्णा षधम्। पाठ—"पाठा जम्बाम्रयोर्मध्य शिलीद्भेद रसाञ्जनम्। अम्बष्ठक मोचरस समङ्गा पद्मकेशर। वाह्लीकातिविषामुस्त विल्व रोध्र सगैरिकम्। कट्फलं मरिचं शुण्ठी माचीक रक्तचन्दनम्। कट्वङ्ग वासकानन्ता (श्योणाकवत्सकानन्ता, भेद) धातकी मधुकार्जुनम्। पुष्येणोद्धत्य तुल्यानि श्लक्ष्ण चूर्णानि कारयेत्। तानि चौद्रेण संयोज्य पाय येत्तण्डुलाम्बुना। चूर्णं पुष्यानुग नाम हितमात्रेय भाषितम्॥ शिलोद्भेद पाषाणभेद। पाथरकुचि। अम्बष्ठकोति दाक्षिणात्ये ख्याता, तदभावे पाठा द्विगुणा। वाह्लीक कुङ्कुम। माचीक देवदारु। रस र। अम्बष्ठकी लवणा। च द। च चि ३०अ। माचीकस्थाने मद्वीकापि पाठ। आकृनादि २ ভ জামের আঁটির শস্য, আমের আঁটির শস্য, পাথরকুচি, রসাঞ্জন, মোচরস, বরাক্রান্তা, পদ্মকেসর, কুঙ্কুম, আতইচ, মুতা, বেলশুট, লোধকাষ্ঠ, গিরিমাটী, কটফল, মরিচ, শুঁট, দেবদারু বা কিস্মিস্, রক্তচন্দন, শোণাছাল, বাসক বা ইন্দ্রযব, অনন্তমুল, ধাইফুল, যষ্টিমধু, অর্জুনছাল, প্রত্যেক চূর্ণ এক এক ভাগ। মধু ও চেলুনিজলসহ পান করাইবে।

पुस्तकशिम्बिका, पुस्तकाख्या। स्त्री। दुग्धशिम्बायाम्। वै निघ।

पुस्तमय। त्रि। वस्त्रचित्रे। सु सू १४अ।

पुस्तशिम्बी। स्त्री। शिम्बीलताभेदे। See शिम्बि।

पुस्फुस। पु। फुस्फुसरोगे।

पूग(फल)म्। क्ली। गुवाकफले। रा नि व ११। गुणा—"कफपित्तहर रूच वक्त्रक्लेदमलापहम्। कषायमीषन्मधुर किञ्चित् पूगफल सरम्॥" सु सू ४६अ। "कषायमधुर भेदि पूग पित्तकफापहं।" च चि १०अ। "पक्वन्तु वातल रूच भेदनं कफ नाशनम्। गुर्व्वभिष्यन्दि मधुरं तीयम्त्वक् वह्निनाशनम्। आद्री पूग विष घोरं द्वितीये भेदि दुर्जर। तृतीयादिषु पातव्य सुधातुल्य रसायनम्।" इति पूगस्य बालमध्यादिभेदगुणा। राज १५।

पूग। पु। क्रमुकवृक्षे। रा नि व ११। See अक्रोट। पनसवृक्षे। मर। तुदवृक्षे। तुँत गाछ। भा।

पूगपीठम्। क्ली। निष्ठीवनपात्रे। त्रिका।

पूगपुष्पिका। स्त्री। विवाहपुष्पे। त्रिका।

पूगमण्ड.। पु। प्लक्षवृक्षे। [कुड गाछ। व निघ।

पूगरोट (क)। पु। हिन्तालवृक्षे। হিতাল গাছ। त्रिका। खर्ज्जूरविशेषे। একজাতি খেজুর। वै निघ। "थोट" इत्यपि पाठो दृश्यते।

पूगलक। पु। वल्मीके। উইঢিপি।

पूगवृक्ष। पु। क्रमुकवृक्षे। গুবাবি গাছ। रा नि व ११। [री। गुवाके।

पूगी (इन्)। पु। गुवाकवृक्षे। मद व १। (गी)

पूगीफलम्। क्ली। गुवाके। वै निघ।

पूजनी। स्त्री। चटकायाम्। চড়াই। भ।

पूज्यमानम्। क्ली। श्वेतजीरके। वै निघ।

पूत। पु। सितदर्भे। শ্বেত কুশ। रा नि व ८। विकङ्कतवृक्षे। বঁইচি গাছ। रा नि व ९। शङ्खवृक्षे। तिलकवृक्षे। मङ्ग। रा नि व ११।१२। १६। क्ली। निस्तुषधान्ये। अम।

पूतगन्ध। पु। बर्बरके। কাল বাবুই শাক। रा नि व १०।

पूततृण: (दर्भ:) । पुं । सितदर्भे । श्वेत कुश । रा नि व ८ ।

पूतद्रु: । पु । पलाशवृक्षे । रा नि व १० ।

पूतधान्यम् । क्ली । तिले । रा नि व १६ । वद्यै ।

पूतन: । पु । गुदकुन्दरोगे । वा उ २४ । See गुदकुन्द' ।

पूतना । स्त्री । गन्धमांस्यां । सुगन्धजटामांसी । रा नि व १२ । स्वल्पलघि हरीतक्याम् । रा नि व ११ । भा पू । चद । सिधौ च या घि मद्या पैशाचहृते । इयं सिन्धुदेशजा सिंधे शस्ता च । राज । बालग्रहविशेषे ।

पूतनाकेशी । स्त्री । सुगन्धजटामांस्याम् । भूतकेशीति लोके । चद ।

पूतनी । स्त्री । (Methn arvensis Syn M Sativa) Marshmint स्वनामख्यात सुगन्धशाके । पुदिना इति खच्च । पुदिना शाक । प सु । गुणा —कामलाहरी अरोचकघ्नी मूर्च्छाघ्नी वमिघ्नी । शुष्कत्व स्निग्धताकर आग्नेय उत्तेज कय । बालरोगविशेषे । पूतनाग्रह । लक्षण यथा—"स्रस्ताङ्ग स्वपिति सुख दिवा न रात्रौ विड्भिन्न स्रवति च काकतुल्यगन्धि । छर्द्यार्त्तो हृषिततनूरुह कुमार तृष्णालुर्भवति च पूतना गृहीत ॥" सु उ २७अ । तृतीये दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति पूतना नाम मातृका । तया गृहीत मात्रेण प्रथम भवति ज्वर । गात्रमुद्वेजयति स्तन्य न गृह्णाति दृष्टि बध्नाति क्रन्दति ऊर्द्ध निरीक्षते च । चद ।

पूतपत्री । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

पूतफल: । पु । पनसवृक्षे । काँठाल गाछ । रा नि व ११ ।

पूतवृक्ष: । पुं । उदुम्बरवृक्षे ।

पूता । स्त्री । नीलदूर्वायाम् । रा नि व ८ । तुलसीवृक्षे । वै निघ ।

पूति: । स्त्री । गन्धमार्जाराण्डे । खाटाशी । भैष बालरो शौगोपालतैले । सि यो यक्ष्म चि चन्दनाद्य तैले । क्ली । कुत्सिते । गन्धतृणे । रा नि व ८ । दुर्गन्धे । खटीरा ।

पूतिकम् । क्ली । पुरीषे । रा नि व १८ ।

पूति(ती)क: । पु । करञ्जविशेषे । नाटा वृक्ष । रा नि व ९ । चद वा व्या घि विष्णुतैले । हि श्वास, चि, हिंसाद्यघृते । वै निघ २भ,अ सा चि पूतिकादिकल्के, कन्दर्पसाररसे । सु कुष्ठ चि ९ अ । भा ४भ कर्णकण्डू चि । नेत्ररोग चि । प्रसारण्याम् । सा को शालसारादि । पूतिकरञ्जे । वै निघ । गन्धमार्जाराण्डे । खाटाशी । रा नि व १९ । क्ली । विष्ठायाम् । रा नि व १८ ।

पूतिकजा । स्त्री । गन्धमार्जाराण्डे । खाटाशी । वै निघ ।

पूतिकण्टक: । पु । इङ्गुदीवृक्षे । वै निघ ।

पूतिकन्या । स्त्री । पूतिकायाम् । पुदिना शाक । प सु ।

पूति(ती)करज' (ञ्ज:) । पु । (Guilandina Bonduc or Caesalpinia bonducella) करञ्जवृक्षविशेषे । नाटाकरञ्जा गाछ । हि कंटकरेजा । बम् सागरगोटा । ता पेचाक कय । तत्पर्य्याया,—प्रकीर्य्य पूतिकरज पूतिक पूतीक कलिकारक कलिमालक कलहनाशन कलिमारक प्रकीर्ण रजनीपुष्प सुमना पूतिकर्णिक पूतिकाङ्ग पूतिपर्ण कैडर्य कलिमाल्य । गुणा —"करञ्ज कटुतिक्तोष्ण विषवातार्त्तिशूलनुत् । कण्डूविचर्चिकाकुष्ठत्वग्दोषविनाशन ।" रा नि व ९ । तत्फलगुणा —"शोफघ्नमुष्णवीर्यन्तु फल पूतिकरञ्जजम् ।" सु सू । अस्य बीज—वल्यम् । तन्मज्ज—ज्वरघ्न बल्य लेपनेन अण्डवृद्धौ हितं शोथहरं रक्तस्रावरोधकम् उष्ण नीरस कुष्ठघ्न । पत्रमपि तद्गुण । केचित् । कण्टकीकरञ्जे । दँटाकरमचा । चद शौ चि ।

पूतिकर्ण: (क:) (र्णिक) । पुं । पूतिकरञ्जे । नाटाकरञ्जा । रा नि व ९ । कर्णरोगविशेषे, कर्णपाकेन पूतिगन्धकर्णरोगे । कान पाका वा पचा । लक्षण—"अवेदनो वाप्यथवा सवेदनो घन स्रवेत् पूति स पूतिकर्णक ।" सु उ २०अ । "कर्णविद्रधिपाकेन कर्णे वा वारिपूरणात् । पूय स्रवति यत् पूति स ज्ञेय पूतिकर्णक ।" भा ४भ । [वै निघ ।

पूतिकर्णी । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज ।

पूति(ती)का । स्त्री । वाकुच्याम् । नाटा करञ्जा । वै निघ २भ सर्व्वज्व चि महाषट्पलकघृते । भैष महारुद्रतैले । उपोदिकायाम् । पुँइगाछ ।

चटीभ । नखादिकस्तूरिकायाम् । খাটাশী । भैष वा व्या चि हिमसागरतैले ।

पूतिकामक्षिका । स्त्री । पृथुमधुमक्षिका विशेषे । ডাঁশ মাছি । वै निघ ।

पूतिकामुख । पु । शम्बूके । श मा ।

पूतिकाष्ठ(क)म् । क्ली । देवदारुवृक्षे । দেব-দারু । रा नि व १२ । सरलकाष्ठे । श च ।

पूतिकाह्व । पु । पूतिकरञ्जे । वै निघ ।

पूतिकीट । पु । कीटविशेषे । পেদো পোকা । भैष कुष्ठ चि । "पूतिकीटविलेपनात् ।"

पूतिकेसर । पु । गन्धमार्जारे । खाटासीति लोके । খাটাশী । चन्दनादितैले प्रयोज्य ।

पूतिगन्ध । पु । इङ्गुदीवृक्षे । रा नि व ८ । गन्धके । क्ली । रङ्गधातौ । रा नि व १३ । सुगन्ध द्रव्ये । वै निघ ।

पूतिगन्धा । स्त्री । सोमराज्याम् । प्रसारण्याम् । भादालियैति प्रयोगामृते मानकथने । "ता पूति गन्धामृत ।" [ण्याम् । रा नि व ४ ।

पूतिगन्धिका । स्त्री । पूतिकायाम् । वाकु

पूतिघस । पुं । सुगन्धमार्जारे । गरु গোকুল । सु सू ४६ अ । भय पर्णमृगगुण । See पर्णमृग ।

पूतितैला । स्त्री । ज्योतिष्मतिलतायाम् । বন উচ্ছে । নতা ফটকী । र सा स । See पारा मलपदी । भैष ज्वरकुञ्जरपारीन्द्ररसे ।

पूतिद । पु । वनविडाले । গেচো বিড়াল, কাঠে বিড়াল । वै निघ ।

पूतिदला । स्त्री । तेजपत्रे । তেজপাত । च द वा व्या चि एलातैले ।

पूतिनस्यम् (नास) । क्ली, पु । नासारोग भेदे । लक्षण यथा—"दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूले संवासितो यस्य समीरणस्तु । निरेति पूतिर्मुख नासिकाभ्यां तत् पूतिनस्य प्रवदन्ति रोगम् ॥" सु उ २२ अ । "तालुमूले मलैर्दुष्टैर्मारुतो मुख नासिकात् । श्लेष्मा च पूतिनिर्गच्छेत् पूतिनास वदन्ति तम् ॥" मा उ १९ अ ।

पूतिपत्र । पु । पृथुशिम्बश्योनाकवृक्षे । বড শোনা গাছ । रा नि व ९ । पीतलोध्रे । वै निघ ।

पूतिपत्रिका । स्त्री । प्रसारण्याम् । গন্ধ ভাদালিয়া ।

पूतिपर्ण । पु । करञ्जवृक्षे । ডহরকরঞ্জা গাছ । रा नि व ९ । इङ्गुदीवृक्षे । वै निघ ।

पूतिपल्लवा । स्त्री । राजसुपर्ण्याम् । গন্ধা-করলা । प सु । [प सु ।

पूतिपुष्प । पु । इङ्गुदीवृक्षे । জিয়াপুতা ।

पूतिपुष्पिका । स्त्री । मधुमातुलुङ्गवृक्षे । মৌটাবা । प सु ।

पूतिफल (ला) (ली) । पुं, स्त्री । सोम राज्याम् । प सु । मम ।

पूतिमज्जा । स्त्री । इङ्गुदीवृक्षे । वै निघ ।

पूतिमयूर(रि)का । स्त्री । अजगन्धायाम् । रा नि व ४ । वन्यतुलस्याम् । वै निघ ।

पूतिमारुतः । पु । कर्कन्धौ । रा नि व २३ । बिल्ववृक्षे । वै निघ ।

पूतिमांसम् । क्ली । दुर्गन्धमांसे, पर्युषितमांसे । गुणा—सद्य प्राणहरम् । राज ४ प ।

पूतिमूषिका । स्त्री । छुछुन्दर्यां । वै निघ ।

पूतिमेद । पु । अरिमेदे । বিট্‌খদির । रा नि व ८ । [वै निघ ।

पूतियुग्दला । स्त्री । गन्धतृणे, रोहिषतृणे ।

पूतियोनिः । पु । उपप्लुतानामके योनिरोगे । च द ।

पूतिरक्त । पु । नासारोगभेदे । निदा ।

पूतिवर्वरी । स्त्री । वनतुलस्याम् । वै निघ ।

पूतिवात । पु । बिल्ववृक्षे । र मा ।

पूतिवृक्ष । पु । श्योनाकवृक्षे । प सु ।

पूतिशाक । पु । बकवृक्षे । प सु ।

पूतिशारिजा । स्त्री । गन्धखट्टाशे । খাটাশী । विका ।

पूती । स्त्री । पूतीकरञ्जे । वा उ ३ अ ।

पूतीकद्वयम् । क्ली । करञ्जद्वये । করঞ্জা, নাটাকরঞ্জা । भैष शोथ चि हस्तिकुम्भमूलाद्यतैले ।

पूतीकपत्रम् । क्ली । करञ्जपत्रे । করঞ্জা পাতা । च द गुल्म चि ।

पूतीकप्रवाल । पु । करञ्जपल्लवे । काष्ठकि करञ्जपल्लवे । सु सू ११ अ ।

पूत्यण्ड । पु । कस्तूरीमृगे । मे । गन्धकीट । গঁদোপোকা । मे ।

पूपः । पु । पिष्टके । अम । क्षुद्रपनसे । आनारस । वै निघ ।

पूपला । स्त्री । पिष्टकविशेषे । बड़ा । हे च ।

पूपलिका । स्त्री । पिष्टकविशेषे । पुलीविशेष । सा गुरु पुष्टिकरी च । च चि २अ । च सू २७अ ।

पूपालिका (ली) (पि[लि]का) । स्त्री । पिष्टकविशेषे । विका । हे च । सु चि २६अ । रावणकृतकुमारतन्त्रे ।

पूय(न)म् । क्ली । पुंस्त्वदतिस्त्याने क्लेदे । पूँज । श च । पूयकारगण यथा—"तक्रान्तैर्नवधान्यादियोऽय वर्ग उदाहृत । दोषसञ्जननो ह्येषो विज्ञेय पूयवर्द्धन ॥" सु ।

पूयरक्तः । पु, क्ली । नासारोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा—"दोषैर्विदग्धैरथवापि जन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्य तैस्तु । नासा स्रवेत् पूयमसृग्विमिश्रं तं पूयरक्तं प्रवदन्ति रोगम् ॥" सु उ २२अ । 'निचयादभिघाताद्वा पूयासृङ्नासिका स्रवेत् । तत् पूयरक्तमाख्यात शिरोदाहरुजाकरम् ॥" वा उ १९अ ।

पूयशोणित' । पुं । पूयरक्तरोगे ।

पूय(या)स्राव । पु । नेत्रसन्धिगतरोगविशेषे । चक्षे पूँज पड़ा । तल्लक्षण—"पाक सन्धौ संस्रवेद्यस्तु पूय पूयास्रावो नैकरूप प्रदिष्ट ।" सु उ २अ । अयस्तु नेत्ररोगविशेषे । अ द २०अ ।

पूयारि । पु । निम्बवृक्षे । श च ।

पूयालस । पु । नेत्रसन्धिगतरोगे । लक्षणं यथा—"पक्व शोफ सन्धिज संस्रवेद्य सान्द्र पूय पूति पूयालस स ।" सु उ २अ ।

पूयासम् । क्ली । पूये । वै निघ ।

पूरः । पु । मातुलुङ्गवृक्षे, बीजपूरवृक्षे । टोवा लेबुर गाछ । प मु । खाद्यद्रव्यभेदे । पूर । विका । क्ली । दारुगुरुणि । रा नि व १२ ।

पूरकः (कारु.) । पुं । मातुलुङ्गवृक्षे । "मातुलुङ्गे तु पूरक ।" रा नि व ११।२२ । वै निघ । क्ली । बीजपूरकफले । सियो मदा चि ।

पूरणम् । क्ली । वस्तिनेत्रप्रभृतिभिर्यन्त्रे यथादौ तैलादिपूरणकर्मणि । सु सू ७अ । सुगन्धवृणे । नागरमुस्तायाम् । श मा । पूरणार्थे पक्वतैले । वाधुमान्यप्रणमेदनाविषये । सु सू २२अ । पु । पुन र्नवायाम् । रस चि ८अ सिद्धिसारपोटे । विष्णुतैले । धरणि ।

पूर(रि)णी । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । अम ।

पूराम्लम् । क्ली । वृक्षाम्ले । तेँतुल । रा नि व ६ ।

पूरि(लि)का । स्त्री । पूरभरितापूपे । बड़ा, कचुरी प्रभृति । तत्साधन यथा—"माषाणां पिष्टिका युक्तात् लवणार्द्रकहिङ्गुभि । तया पिष्टिकया पूर्णा समिता कृतपोलिका । तप्ततैलेन पक्वा सा पूरिका कथिता बुधै ॥" गुणा—रुच्या स्वादी गुरु स्निग्धा बल्या पित्तासदूषिका । चक्षुस्तेजोहरी चोष्णा पाके वातविनाशिनी । तथैव घृतपक्वापि चक्षुष्या रसवित्तहृत् ॥" भा पू ४अ ।

पूरितम् । क्ली । भर्त्ते । वै निघ ।

पूरुष । पु । मनुष्ये, पुरुषे । वै निघ ।

पूर्णक । पु । ताम्रचूडे । Cोबरा । मे ।

पूर्णकोषा । स्त्री । यवपिष्टमयभक्ष्यद्रव्ये । पूरपूलि । सु चि १०अ ।

पूर्णकोष्टा (ष्ठा) । स्त्री । नागरमुस्तायाम् । रा नि व ६ ।

पूर्णगर्भा । स्त्री । पूरणपोलिकायाम् । पूर पिठे । वै निघ ।

पूर्णचन्द्र(गाभ्र)रसः । पु । यक्ष्मणां रस । पाठ—"सूतङ्गन्धञ्चाभ्रकञ्च गुडूचीं यष्टीतोयैर्मर्द्दयेदेकयामम् । चूर्णं शङ्ख मौक्तिकं लौहकिट्टं भस्मीभूतं सूततुल्यञ्च दद्यात् । भूकुष्माण्डैर्वासकं सद्भिमद्याज्ञीकृत्वा भूधरे तं पुटेत्तु । चूर्णं कृत्वा नागवल्लीरसेन दद्यादेवं मर्द्दयित्वैकमाषम् । सध्या व्याध्यां पूर्णचन्द्र रसेन्द्रम् ॥" रस चि । अन्य पूर्णचन्द्ररसायने—कज्जलि लौह अभ्र प्र द तो रौप्यभस्म २ तो वङ्ग ४ तो स्वर्ण ताम्र कांस्य प्र १ तो जातीफल लवङ्ग त्वक एला जीरक कर्पूर प्रियङ्गु मुस्तक प्र २ तो । कुमारीविकल्प्य रक्तरसैर्भावयित्वा एरण्डपत्रवेष्ट्य धान्यराशौ २ दिनं स्थाप्यम् । वटी चणाभा । भैष ।

पूर्णपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ।

पूर्णबीज । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । रा नि व ११ ।

पूर्णिका । स्त्री । नासाच्छिन्नीपक्षिणि । विका ।

पूर्थ्य' (र्व्व) । पु । गुरुवृक्षे । वै निघ ।

पूर्व्वकर्म्म। क्ली। रोगोत्पत्ते प्राक् तत्तद्व्याधि प्रति यदादौ क्रियते कर्म्म तस्मिन्। त्रिविधकर्म्मा द्यकर्म्मेयि। तानि च पूर्व्वपश्चात् प्रधानरूपाणि भेदे। तत्र शल्यतन्त्रे शस्त्रकर्म्म, काये लङ्घनादि विरेकान्तं कर्म्म, शस्त्रीयस्य पाचन स्नेहन स्वेद मर्दनेति। सु सू ५ अ।

पूर्व्वमारुत। पुं। पूर्व्वदिग्भववायौ।

पूर्व्वरूपम्। क्ली। भाव्यामयसूचके न तु दोष विशेषसूचके चिह्ने। तच्च द्विविध सामान्यविशेष भेदेन। "पूर्व्वरूपन्तु तदयेन विज्ञाद्भाविनमामयम्। सामान्य तत दोष णां विशेषैरनधिष्ठित। विशिष्ट मौषहान्त स्यात् विशेषैर समन्वितम्। पूर्व्वरूप विशिष्ट स्यात् व्यक्त तद्रूपवर्ज्जम्।" भा। "प्राग्रूप यन लक्ष्यते। उत्पित्सुरामयो दोषविशेषे णानधिष्ठित। लिङ्गमव्यक्तमल्पत्वाद्व्याधीनां तद् यथायथम्॥" मा नि।

पूर्व्ववायु। पु। पूर्व्वदिग्भवमारुत। पूबे हाওয়া। गुणा —"पूर्व्वं सुमधुर स्निग्धो लवण यैव मारुत। गुरुर्विदाहजननो रक्तपित्ताभि वर्द्धन। क्षतानां विषजुष्टानां व्रणिन श्लेष्मलाश्च ये। तेषामेव विशेषेण सदा रोगविवर्द्धन। वातलानां प्रशस्तश्च श्रान्तानां कफशोषिणाम्। तेषामेव विशेषेण व्रणक्लेदविवर्द्धन॥" सु सू २० अ।

पूर्व्वसन्ध्या। स्त्री। प्रातःकाले।

पूर्व्वाग्र (ग्र)। पु। लाजायाम्। थई। श चि।

पूर्व्वाह्ण। पु, क्ली। अह्न पूर्व्वभागे, अयञ्च भाग वसन्तलक्षणसूचक। सु सू ६ अ।

पूर्व्वद्यु (स्)। पु। अव्य। पूर्व्वदिने।

पूलक। पु। वटिप्रोथे। পৌদের পেলো।

पूष। पु। पौषे मासि। ब्रह्मदारुवृक्षे। তুঁত গাছ। अम।

पूषक। पु। पारिशवृक्षे। তুঁত, পলাশ পিপুল। रा नि व ८।

पूषा। स्त्री। पाठायाम्। रा नि व ६।

पृक्का। स्त्री। पिड़िङ्गनामकशाके। পিড়ি শাক। प सु। हि पुरी। उत् फिरिङ्गिशाक। तत्पर्य्याया,—सहस्रमला पिशुना देवी लता लघु समुद्रान्ता वधू कोटिवर्षा लङ्कापिका लङ्कायिका लङ्कारिका रक्तामलक् ब्राह्मणी कुटिला देव पुत्रिका मनु मालात्रिका मालानो लघ्वी पञ्च गुप्तिरक्ता चन्द्रकान्ता मरुत् माला स्पृक्का कोटी वर्षा लङ्कोपिका वर्षालङ्कायिका तस्कर चोरक चण्ड देवपुत्री। गुणा —'पृक्का स्वादी हिमा वृष्या तिक्ता त्रिदोषनुत्। कुष्ठकण्डूविषस्वेद दाहाश्मज्वररक्तहृत्।" भा पू १ भ। सु सू ३८ अ एलादि। पृक्कापुष्पे। चक्रपाणि सहाराज प्रसारणोतैले, अष्टादशशतिकप्रसारणीतैले। लता कस्तूर्य्याम्। वै निघ।

पृथक्छद। पु। अक्षोटवृक्षे। वै निघ।

पृथक्त्वचा। स्त्री। मूर्व्वायाम्। र मा।

पृथक्पत्र। पु। रक्तरवृक्षे। वै निघ।

पृथक्पर्णिका (र्णी)। स्त्री। पृश्निपर्णीक्षुपे। रा नि व ४। वै निघ २भ जीर्णज्व चि। मूर्व्वायाम्। मूर्गी। रा नि व ३।

पृथगालु। पु। पिण्डालौ। চুবড়ি আলু। হাতি খোজা আলু। प सु।

पृथग्बीजः। पु। भल्लातकवृक्षे। रा नि व ११।

पृथाज। पु। अर्जुनवृक्षे। रा नि व ९।

पृथिका। स्त्री। शतपद्याम्। श ग।

पृथिवि (वी)। स्त्री। कृष्णजीरके।

पृथिवीकन्द। पु। भूकन्दे। वै निघ।

पृथिवीगुणा। पुं। अस्थिचर्म्मनखमांसरोमसु। रस र ज्व चि।

पृथिवीपति। पु। ऋषभकौषधे। म।

पृथिवीभवम्। क्ली। खनिकाक्षारे। সোরা। वै निघ।

पृथु। स्त्री। हिङ्गुपत्राम्। रा नि व ६। कृष्ण जीरके। प सु भा। स्थूलकृष्णजीरके। মোটা কৃষ্ণ জীরে। गुणा —कटुतिक्तोष्णा वातगुल्मघ्नी आध्मानहरी दीपनी च। पुनर्नवायाम्। मेदायाम्। शारिवायाम्। रा नि व २३। तद्गुणे। रा नि व २। अहिफेने। श र।

पृथुक। पु, क्ली। चिपिटके। চিড়ে। हि चुडा। प सु। "हरितधान्यानि निस्तुषभृष्टमुसल हतानि पृथुकाश्चिपिटसञ्ज्ञा।" अरुण। "आर्द्रवी ऽप्यर्द्धपक्वास्तु तताम् पृथुका स्मृता।" रा नि व १६। गुणा —बल्या कफविष्टम्भकराश्च। वात

६ञ । स्वादव स्निग्धा हृद्या कामवर्द्धनाय । रा नि व १६ । सद्गुधस्य तस्य गुणा—"सचीरा ह हृद्या श्लया बल्या भिन्नमलाय ते ।" भा । एक वर्षीये शिशौ । अर्द्धवर्षीये शिशौ । ७ मासेर शिशु । रा नि व १८ ।

पृथुकन्दकम् । क्ली । तृणविशेषे । गुण्ठतृण । वै निघ । विश्व ।

पृथुका । स्त्री । बालिकायाम् । हिङ्गुपत्र्याम् । श च । भृष्टतण्डुलायाम् । चिड़े । वै निघ ।

पृथुकालुकी । स्त्री । रक्तालुभेदे । लाल आलू । भा पू १भ ।

पृथुकृष्णः । पु । जीरके । वै निघ ।

पृथुकोल. । पु । राजबदरे । रा नि व ११ ।

पृथुगन्धा । स्त्री । गन्धभृत्याम् । वै निघ ।

पृथुच्छदः । पु । शरपत्रकुशे । रा नि व ८ । अचोटवृक्षे । वै निघ ।

पृथुपत्रः (क.) । पु । रक्तरसोने । रा नि व ७ ।

पृथुपलाशिका । स्त्री । शट्याम् । रा नि व ६ ।

पृथुरोमा (न्) । पु । मत्स्यभेदे । अर्क चि ।

पृथुलः । पु । दर्भे । गुन्द्रातृणे । वै निघ ।

पृथुला । स्त्री । गुण्डासिनीतृणे । रा नि व ८ । हिङ्गुपत्र्याम् । जटा ।

पृथुवीजः (कः) । पुं । मसूरे । मूलविकलाय । प सु । रा नि व १६ । विकङ्कतवृते । वै निघ ।

पृथुशिम्ब' (म्ब) (म्बी) । क्ली । श्योनाक भेदे । रा नि व ९ । पीतलोध्रे । अश्विशिम्ब्याम् । वै निघ । [भ ।

पृथुशिरा । स्त्री । कृष्णजलौकायाम् । सु सू १३ ।

पृथुशृङ्गक. । पु । मेषविशेषे । दुम्बा । वै निघ ।

पृथुस्कन्धः । पु । वनशूकरे । रा नि व १९ ।

पृथूदरः । पु । मेषे । धारा ।

पृथ्वि(थ्वी)का । स्त्री । जीरके । मद व २ । हिङ्गुपत्र्याम् । सु चि २४ । स्थूलैलायाम् । रा नि व २३ । कृष्णजीरकभेदे । शुक्लपुनर्नवायाम् । रा नि व ६ । कृष्णजीरके । च सू ५ष । च द र वि चि । भकवृक्षे । एलायाम् । च म । चादित्य भक्तायाम् । हुड़हुड़िया । वै निघ । [व १० ।

पृथ्वीकुरवक. । पु । श्वेतमन्दारके । रा नि

पृथ्वीजम् । क्ली । गड़लवणे । रा नि व ६ ।

पृदाकुः । पु । हस्तिनि । वृश्चि । व्याघ्रे । सर्पे । श्रम । वृश्चिके । व्याघ्रे । मे । श्मशौ । चित्रके ।

पृश्निः (श्नी) । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया । श र । सु चि १७श । वारिपर्ण्याम् । पाना ।

पृश्निका । स्त्री । जलवृक्षविशेषे । श मा । पृश्निपर्ण्याम् ।

पृश्निपर्णिका (र्णी) । स्त्री । (Hemionites cordifolia Uraria lagopoides Syn Doodia lagopodioides) स्वनाम ख्याततिक्ताशाकवृषे । चाकुलिया । हि पीठवन, पीतवन, पठौनी । म रोगरा । क नविपलवीने । ते कोलाकुपोना । उत् कष्टपणि । तत्पर्य्याया,—पृथक्पर्णी चित्रपर्णी अङ्घ्रिवल्लिका क्रोष्टुविन्ना सिंहपुच्छी सिंहलाङ्गली कलशि धावनि गुहा तन्वी पुच्छिका क्रोष्टुकपिटपर्णी लाङ्गली क्रोष्टुपुच्छी क्रोष्टुपुच्छिका पुच्छिका क्रोष्टुकमेखला पूर्णपर्णी कलशी दीर्घा शृगालवृन्ता त्रिपर्णी सिंहपुच्छिका दीर्घपत्रा अतिगुहा घृष्टिला चित्रपर्णिका कोकलसि कलसी कदला काङ्गन्तु चक्रकुल्या चक्रपर्णी शीर्षमाला महागुहा शृगालविन्ना धमनी मेखला लाङ्गलिका ब्रह्मपर्णी दीर्घपर्णी सिंहपर्णी पृष्टिपर्णी अङ्घ्रिपर्णी धावनी । सु चि ८श । गुणा—"त्रिदोषघ्नी दृष्योष्णा मधुरा सरा । हन्ति दाहज्वरश्वासरक्तातिसार तृड्वमी । भा पू १भ गु व । कटु उष्णा कासार्त्ती सारघ्नी वातरोगज्वरदाहव्रणोन्मादघ्नी च । रा नि व ४ । च द ज्व चि । एतद्धननमैकाहिकज्वरे हितम् । च द ज्व चि । सु सू ३८श ।

पृषत् । पु । हरिणे ।

पृषत. । पु । श्वेतविन्दुहरिणविशेषे । तत्पर्य्यायौ,—रङ्कु सारङ्गपृषक । "पृषतश्चन्द्रविन्दु स्याद् रिष्यात् किञ्चिदल्पक ॥" एतन्मांसगुणा—"स्वादु शीतल धारक लघु दीपन रुच्य श्वासज्वरत्रिदोषघ्नम् ।" भा । रोहितमत्स्ये । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४श । स्त्री । हरिणीभेदे । मे ।

पृषदाज्यम् । क्ली । दधिमिश्रितघृते ।

पृषन्ति. । पुं । जलविन्दौ । [द चि ।

पृष्टिपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चि क क म

पृष्ठम् । क्ली । तनुपश्चाद्भागे । रा नि व ८ । [१० ।

पृष्ठग्रन्थिः। पुं। गड्डुरोगे। कूँज। रा नि व

पृष्ठग्रह'। पु। अश्वस्य वातव्याधौ। लक्षण यथा—"सम्य पृष्ठोन्नतश्चैव स्तब्धौ विषमस्य यस्य च। तस्य पृष्ठग्रह रोगमूर्द्धयेवस्य निर्दिशेत्।" ज द ५१९४।

पृष्ठचक्षुः। पुं। कर्कटे। वै निघ।

पृष्ठदृष्टि'। पु। भल्लूके। रा नि व १९।

पृष्ठमर्म्म। क्ली। पृष्ठवर्त्तिचतुर्दशमर्म्मसु। तद्यथा—कटीकतरुणे, कुकुन्दरे, नितम्बौ, पार्श्वसन्धौ, वृहती, अंसफलके, अंसौ। सु शा ६ अ।

पृष्ठरुचम्। क्ली। मरिचे। वै निघ।

पृष्ठवंश। पुं। मेरुदण्डे, पृष्ठास्थनि। পীঠের শিরদাঁড়া। हे च। सर्वस्य शिरो मारुमात्रेण भवति। हृखबोध।

पृष्ठशृङ्ग। पु। आरण्यछागे। हे च।

पृष्ठश्रृङ्गी (इन्)। पु। महिषे। श र। नपुंसके। मे। मेषे। वै निघ।

पृष्ठचिति। पु। नन्दिवृक्षे। वै निघ।

पृष्ठास्थि। क्ली। कशेरौ। মেরুদণ্ড। रा नि व १८। तानि च ३५। च शा ७अ।

पृष्ठ्यः। पु। अश्वे। अम। क्ली। पृष्ठास्थि समूहे। वै निघ।

पृष्णि। स्त्री। पार्ष्णिभागे। उणा।

पेच (क)। पु। उलूकपक्षिणि। পেঁচা। श र। अम। तत्पर्य्याया,—उलूक ऊलुक वायसाराति शक्रारव्य दिवान्ध वक्रनासिक हरिनेत्र दिवाभीत नक्ताशी घोचू घधर काकभीरु नक्तचारी निशाचर कौशिक कृपनाशन रक्तनासिक भीरुक घालु धाधा राति। See प्रवाह।

पेचकी (इन्)। पु। करिणि। श र।

पेचनो }
पेचिका } स्त्री। केमुकवृक्षे। কেউ গাছ।

पेचिल। पु। गिरिदे। হাতী। विका।

पेचु (क)। पु। मुचुकुन्दवृक्षे। মুচুকুন্দ গাছ। केमुकवृवे। কেঁউ গাছ। र मा। 'माड़ीचशाके। पेचुके। কচু। विका।

पेचुका। स्त्री। पेचुके। কচুর শাক। केमुके। কেঁউ। र मा।

पेचुनी (ली)। स्त्री। पेचुकशाके। কচুর শাক। विका। केमुके। কেঁউ। र मा।

पेटकः (टिका, टी)। पु, स्त्री। (Abutilon Indicum) कुबेराख्याम्। পেটারি। र मा। हि कुङ्गनी। पारस दरखते देरा। आर मम्नुलघोर। ता टञ्ची। भैष ज्याल चि। च द। "पेटी पाठामूलात्।" पाटलावृक्षे। केमुके।

पेडम्। क्ली। घृते। अमृते। उणा।

पेडा(डिका)। स्त्री। पेटिकायाम्। পেটারী। वमाट् के। वै निघ। पाटलावृक्षे।

पेलम्। क्ली। अमृते। घृते।

पेयम्। क्ली। अष्टविधान्नान्यतमान्ने। रा नि व २०। जले। मे। दुग्धे। श च।

पेया। स्त्री। अल्पसिक्थपेयद्रव्ये। सा च षड्दश गुणैर्जले सिध्यति। मण्डविशेष। "तोये षड्दश गुण सिद्धा पेयाल्पसिक्थका।" प सु। सिक्थ समन्विता पेया। 'पेया सिक्थसमन्विता।" प प्र २ख। तण्डुलापेचया एकादशगुणे वारिणि सिद्धा। च द ज्व चि। "मिद्ध्या प्राक्कृता पेया तक्रदाडिमतण्डुलै।" इति च लक्षणम्। हेमाद्रि। गुणा—मलानुलोमनी पथ्या दीपनी पाचनी क्षुत्तृष्णाग्लानिदौर्बल्यकुक्षिरोगज्वरघ्नी च। वा सू १५च। 'द्रवाधिका घना सिक्था चतुर्दश गुणे जले। सिद्धा पेया बुधैर्ज्ञेया।" "पेया लघुतरा ज्ञेया ग्राहिणी धातुपुष्टिदा।" प प्र २ख। आद्रके। আদা। प सु। शतपुष्पायाम्। श च। मल्लमण्डे। मे। कषाये। वै निघ।

पेयु(यू)ष। पु, क्ली। नवप्रसूताया गो सप्त दिनाभ्यन्तरीयदुग्धे। গাঁজলা দুধ। "आसप्तरात्र प्रसवात् चीरं पेयुषमुच्यते।' र मा। प्रत्यग्रघृते। वै निघ।

पेर(रो)जम्। क्ली। स्वनामख्यातोपरत्नविशेषे। पेरोजा इति पारस्ये। तच्च श्यामाद्वहरितभेदेन द्विविधम्। गुणा—अतिकषाय मधुरम् अति दीपन शूलादिहरं तस्य योगेन स्थावरजङ्गमभय विषविष हन्यात्। रा नि व १३।

पेलम्। क्ली। अण्डकोषे। হোল। हे च। मुष्काणि। वै निघ।

पेलो (इन्)। पुं। घोटके। वै निघ।

पेलुवास । पु । कालसरटे । वै निघ ।

पेश । पु, क्ली । स्वर्णधातौ ।

पेशस्कृत् । पु । कीटविशेषे । कुमुरे पोका । वै निघ । पेशस्कृत् इति शब्दकल्पद्रुम ।

पेशि: । स्त्री । डिम्बे । अम । आटकादि छिदने । वै निघ । आमादिशम्लाटी । आमचुर आदि । खण्डीकृताद्र्र्कशम्लाटी । "हरितार्द्रकस्य शम्लकृताला दीर्घाकारा अवयवा पेशय उच्यन्ते ।" वा चि ७ अ ।

पेशी (शी) । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ । मांसपिण्ड्याम् । मां सपेशी । साकल्येन पञ्च पेशीशतानि भवन्ति । तासां चत्वारि शतानि शाखासु । कोष्ठे षट्षष्टि, ग्रीवां प्रत्यूर्द्ध चतुस्त्रिंश चेति । तत्र पादाङ्गुलिषु १५ । पदे १० । पादोपरिकूर्च्चसन्निविष्टा १० । गुल्फयोः १० । गुल्फजान्वन्तरे २० । जानुनि ५ । ऊरौ २० । वङ्क्षणे १० । शतम् एवमेकस्मिन् सक्थ्नि भवन्ति । एतेनेतरसक्थिबाहू च व्याख्यातौ । पायौ ३ । मेढ्रे १ । सेवन्यां १ । वृषणयोः २ । स्फिचोः १० । वस्तिशिरसि २ । उदरे ५ । नाभ्यां १ । पृष्ठोर्द्ध सन्निविष्टा ५×५ । पार्श्वयोः ६ । वक्षसि १० । अक्षकांसौ प्रति समन्तात् ७ । हृदयामाशययोः २ । यकृत्प्लीहोण्डुकेषु ६ । ग्रीवायां ४ । हन्वोः ८ । काकलकगलयोः २ । तालुनि २ । जिह्वायां १ । ओष्ठयोः २ । घोणायां २ । नेत्रयोः २ । कर्णयोः २ । गण्डयोः ४ । ललाटे ४ । शिरसि १ । इत्येवमेतानि पञ्च पेशीशतानि । "शिरा स्नाय्वस्थिपर्व्वाणि सन्धयश्च शरीरिणाम् । पेशीभिः संवृतान्यत्र बलवन्ति भवन्त्यतः ॥" स्त्रीणाञ्च विंशतिरधिका । दश तासां स्तनयोरेकैकस्मिन् पञ्च पञ्च, यौवने तासां परिवृद्धि । अपत्यपथे चतस्रः तासां प्रसृतेऽभ्यन्तरतो द्वे मुखाश्रिते बाह्ये च प्रवृत्ते द्वे । गर्भच्छिद्रसंश्रितास्तिस्र । शुक्रार्त्तवप्रवेशिन्यस्तिस्र एव । सु शा ५ अ । "यथार्थं सुषमा युक्तो वायुः स्रोतांसि दारयेत् । अनुप्रविश्य पिशितं पेशीर्विभजते तथा । स्त्रीणामपि भवन्त्येताः किञ्चिच्छ्रितिविस्तराः । गर्भाशये गर्भमार्गे योनौ च स्तनयोरपि ॥" भा । पक्षिडिम्बे । पाखीर डिम । अम ।

पेशीकोष । पुं । अण्डे । डिम । अटी ।

पेश्यगण्डम् । क्ली । मांसगोलके । वै निघ ।

पेषण: । पुं क्ली । निशारचोद्धे । ढेँकाटा गिङ । खले । क्ली । पीड़ने । चूर्णने । अम ।

पेषणि: (णी) । स्त्री । पेषणशिलायाम् ।

पेषिणी (णी) । स्त्री । जटामांस्याम् ।

पेहिता । क्ली । प्रसारण्याम् । गन्धभादुलिया । वै निघ ।

पैङ्गि । पुं । ऋषिविशेषे । च ।

पैज(ञ्जु)प । पुं । ऋषौ । ह च ।

पैठरम् । क्ली । स्थालीपक्वमांसादौ । अम ।

पैत्त: (त्तिक) । पु । तिलवृक्षे । तिल गाछ । पशु । पित्तप्रकृते रोगे । रा नि व २० ।

पैत्तिकी । स्त्री । योनिव्यापद्विशेषे । लक्षणं यथा— "यथास्वैर्दूषणैर्दुष्टं पित्तं योनिमुपाश्रितम् । करोति दाहपाकोषाः पूतिगन्धज्वरान्विताम् । भृशोष्णभूरिकुणपनीलपीतासितार्त्तवाम् । सा व्यापत् पैत्तिकी ॥" मा उ २२ अ ।

पैष्टी । स्त्री । विविधधान्यविकारजाते मद्यमद्ये । धेनो मद । एषा मादकत्वे हीनतमा । "पैष्टी पुनर्विविधधान्यविकारजाता ख्याता मदाधिकतया च च पूर्व्वपूर्व्वा ।" प्रस्तुतविधिर्यथा— "शक्तुक्षौद्रसिद्धामशुष्कोदकसमन्वितम् । पक्वं सन्तापयेत् किञ्चित् स्थापयित्वा दिनद्वयं ॥ अपेऽथनि तु संधारे शैवल तत्र निक्षिपेत् । शृङ्गबेरं मरिचञ्च मातुलुङ्गं तथैव च ॥ एतेषामेव सन्धानात् पैष्टीमद्यं प्रकीर्त्तितम् ॥" गुणा—कटूष्णा तीक्ष्णा मधुरा अग्निदीपनी च । रा नि व १४ । "पैष्टी सन्दीपनी रुच्या कफकृद्वातनाशिनी । पित्तला पाण्डुरोगाणां कारिणी बहुधा मता ॥" अत्रि १८ अ ।

पैष्टिकम् । क्ली । पैष्टीमद्ये । विर ।

पोगण्ड: । पु । अपोगण्डे । दशवर्षीय बालक । ह ला ।

पोटगल: । पुं । नले । नल । रा नि व ८ । खागड़े । थागडा । र.मा । वदरचे । मत्स्यभेदे । मी । वैकरञ्जजातीयसर्पविशेषे । अथ राजिलेन गोनसीं वैपरीत्येन वा जात । सु कल्प ४ अ । काशतृणे । चिका ।

पोटा । स्त्री । स्त्रीपुंसलक्षणायां नार्य्याम् । दासा । चुल्लिकायाम् । भा ।

पोटाह्निका। स्त्री। गुञ्जायाम्। वै निघ।

पोटिकः। पुं। विस्फोटके। क्वचित्।

पोड'। पुं। कपालास्थितले। रा नि व १८।

पोत. (क')। पु। शिशौ। नैमाषिकशिशौ। रा नि व १८। दशवार्षिककरिणि। ३ च।

पोतकी। स्त्री। उपोदिकायाम्। पूँई, पूँइ। भा मि ४भ गर्भ चि। श्यामाकपक्षिणि। रा नि व १९।

पोताण्डः। पु। अश्वस्य मुष्करोगभेदे। लक्षण —"भूमौ पक्षौ तुरङ्गस्य मुष्कौ यस्य भवेदनौ। मिकसम्भेन युक्तस्य तस्य पोताण्डमादिशेत्॥" भ द ५ भ।

पोताधानम्। पु। शिशुमीनपुञ्जे। माछेर पोनार झाँक्। गुणा—"पोताधानन्तु सर्व्वेषां सुस्निग्धं लघु रोचनम्।" राज ३प।

पोतास। पुं। कर्पूरविशेषे। भीमसेनी कर्पूर। रा नि व १२।

पोतिका। स्त्री। मतालाचणे। रा नि व ४। मालवारदेशीयोपोदिकाविशेषे। मूलपोतिकायाम्। रा नि व ७।

पोत्रम्। क्ली। वज्रे। शूकरमुखाग्रभागे। थोप्ना। मे।

पोत्रायुध'। पु। शूकरे। रा नि व १९।

पोत्रिदंष्ट्राजम्। क्ली। शूकरदन्तजरवे। वै निघ।

पोत्री (इन्)। पु। शूकरे। अम।

पोथकी। क्ली। बालानां नेत्रवर्त्मशरोगविशेषे। लक्षणं—'कण्डूस्रावान्विता गुर्व्वी रक्तसर्षपसन्निभा। पिड़काश्च रुजावत्य पोथक्य इति सञ्ज्ञिता॥" सु उ ३भ।

पोदिका। स्त्री। कलम्बीशाके। प सु।

पोल (क)। स्त्री। कटिप्रोथे। पाछार पेलो। च टी भ।

पोलिका (ली)। स्त्री। पिष्टकभेदे। पा-ला-रुटी। त्रिका। यथा—"कुर्य्यात् समितयावीव तन्वीं पर्पटिका ततः। स्वेदयेत्तप्तके तान्तु पोलिका सा जगुर्बुधा।" गुणा—मण्डकवत्। भा।

पोयः। पुं। पोषणे।

पोषयित्नु'। पुं। कोकिले। उणा।

पोष्टा (ष्ट्र)। पु। पूतिकरञ्जे। श च। (त्रि)। पोषकै।

पौगण्डम्। क्ली। पोगण्डावस्थायाम्। तच्च पञ्चाब्दात् दशमाब्दपर्य्यन्तम्। "कौमार पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि। कैशोरमापञ्चदशं यौवनञ्च ततः परम्॥" रा नि व १८।

पौण्डरीयः (क)। पु, क्ली। प्रपौण्डरीकवृक्षे। पुण्डरिया गाछ। रा नि व १२।

पौण्ड्र्यम्। क्ली। प्रपौण्डरीके। पुण्डरिया।

पौण्ड्र (ण्ड्र) क.। पुं। पुण्ड्रके। पुँडि आख। र मा। श मा। लावणचिथि। वै निघ।

पौतवम्। क्ली। परिमाणे। च टी भ।

पौतिनासिक्यम्। क्ली। नासिकारोगे। पीनसे। पीनस रोग। निद्रा।

पौ (त्ति) त्तिकम्। क्ली। पुत्तिकानाममक्षिका निरायोजिते घृतवर्णमधुनि। पौत्तिक मधु। जटा। "अग्रजा मक्षिका पिङ्गा पुत्तिका इति कीर्त्तिता। तज्जात मधु यन्मद्वि पौत्तिक समुदाहृतम्॥" गुणा—रूक्षम् उष्ण रक्तपित्त दाहघ्न घृतवर्णञ्च। रा नि व १४।

पौत्तिकशर्करा। स्त्री। पौत्तिकमधुजातशर्करायाम्। गुणा—तन्मधुतुल्या। रा नि व १४।

पौनर्णव। पुं। सन्निपातज्वरभेदे। लक्षण —'उत्क्षिप्य च स्वमङ्ग क्षिपत्यधस्तात् नितान्त मुच्छ्वसिति। त पौनर्णवमुष्ट विचिन्त्यकष्ट विजानीयात्॥" भ मु ज्वरम्। [१५]

पौपिक। त्रि। अपूपनिर्म्माणदक्षे। मु कल्प

पौरम्। क्ली। सुगन्धतृणे। रामकर्पूर। अम। पुं। पौले। नखीनामगन्धद्रव्ये। वै निघ।

पौरस। पुं। नखीनामगन्धद्रव्ये। वै निघ।

पौरुषम्। क्ली। शुक्रधातौ। रा नि व १८। मैहने। सु नि १भ। ऊर्द्ध विस्तृतदोःपाणिपुरुष परिमाणे। त्रिका। इह जगति क्रते कर्म्मणि। "सत् पौरुष यदिह कर्म्म दृष्टम्।" च सा ३भ। रोहितवृक्षे।

पौरुष। पुं। नरे। पुन्नागवृक्षे। त्रिका।

पौरोगव। पुं। पाकशालाध्यक्षे। अम।

पौलिः । स्त्री । पौलिकायाम् । पाकावस्थागत यवादौ । श्रम ।

पौषः । पु । वर्षस्य नवमे मासे । श्रम ।

पौष्करम् । क्ली । पुष्करमूले । पुष्करमूल । कुष्ठभेदे । कुडविशेष । रा नि व ६ । मद व १ । सि यो यक्ष्म चि वयोदशाङ्गगुग्गुलौ । "पौष्कराति विषे ।" सि यो कफज्व चि निम्बादि । "शटीभूनिम्ब पौष्करम् ।" पद्ममूले । इक्षुक्षीरकादमोदके । एरण्डमूले । वै निघ श्वास चि दशमूलयवाग्वाम् । स्थलपद्मे । वै निघ ।

पौष्करमूलम् / **पौष्कराह्वयम्** } क्ली । पुष्करमूले । मद व १ ।

पौष्टिकम् । क्ली । पुष्टिकरौषधे । पुष्टिकरद्रव्य गणे । यथा—'चतुर्जा तु तुगाक्षीरी चन्द्रसूरी ऽष्टवर्गक । द्वीपान्तरवचा बिल्व त्वक् पत्र नाग केशरम् । तालीशपत्र त्वक्क्षीरी त्वचा गोक्षुर रोहिणी । कपिकच्छूशालीयमल्लीभूफल पौष्टिको गण ।" अत्र चि । क्षीरकाशि गात्राच्छादनवस्त्र भेदे । कापडे । गुणा —आयुष्यत्व घनचिक्कणत्व शुचित्व रूपविराजनत्वञ्च । राज ।

पौष्यम् । क्ली । । पुष्परेणौ । वै निघ ।

पौष्य(ष्पि)कम् । क्ली । पुष्पाञ्जने । रा नि व १३ । वै निघ ।

प्रकरम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । मे ।

प्रकशो । स्त्री । शूकरोगे । निदानम् ।

प्रकाण्ड । पु । तरौ स्कन्धप्रभृत्यन्तभागे । गुँड़ि । रा नि व २ ।

प्रकाण्ड(त)र' । पु । हचौ । श च ।

प्रकाश(क)म् । क्ली । कांस्ये । काँसा । द्र च ।

प्रकाश(क)ज्ञाता । पु । कुक्कुटे । श च ।

प्रकीर्णः । पु,क्ली । पूतिकरञ्जे । नाटा करञ्जा । रा नि व ९ । चामरे । विका । [मे ।

प्रकीर्णकम् । क्ली । चामरे । श्रम । पु । अश्वे ।

प्रकीर्य (क.) । पु, स्त्री । पूतिकरञ्जे । नाटा करञ्जा । र मा । वा सू १५अ । "श्वेत वाह्प्रकीर्या ।" रीठाकरञ्जे । रिठा । रा नि व ९।१३ । कण्टकीकरञ्जे । "कण्टकीविटपकरञ्जे ।" ह.सू २९अ कफशमने । ड । च सू ४अ कृमिघ्ने ।

प्रकुञ्चः । पु । पले । ८ तोला । च क १२अ ।

प्रकुलम् । क्ली । सुन्दरदेहे । विका ।

प्रकृतिः । स्त्री । शक्तौ । शिश्ने । योनौ विका । आहारौषधद्रव्याणां स्वाभाविके गुर्वादि गुणयोगे । च वि १अ । आकाशादिपञ्चतन्मात्र बुद्धि मूलप्रकृतिरहङ्कारश्चेत्यष्टमहाभूतसमुदायस्य कारणे । च शा १अ । अष्टरूपमखिलस्य जगत सम्भवहेतुरव्यक्त नाम । महत्तत्त्वादय सप्त महत् नहङ्कार पञ्चतन्मात्राश्चेति । प्रकृतिर्महानहङ्कार पञ्च तन्मात्राणीति अष्ट प्रकृतय । प्रकृतिपुरु साधर्म्यम्—अनादित्वम् अनन्तत्वम् अलिङ्गत नित्यत्व सर्व्वगतत्वञ्च । वैधर्म्यं यथा—सा च अचेतन त्रिगुणा बीजधर्म्मिणी प्रसवधर्म्मिणी अमध्यस्थ धर्म्मिणी चेति । पुरुषस्तु तद्विपरीतधर्म्मेति तथा गुणा —सत्त्वरजस्तमांसीति । भा पू १भ स्वभावे । वातादिभेदेन प्रकृतय सप्त । "शुक्र शोणितसंयोगे यो दोषमुत्कटो भवेत् । प्रकृतिर्जाय तेन ॥" सु शा ४अ । "शुक्रासृग्गर्भिणी भोज्यचेष्टागर्भाशयान्तरे । य स्याद्दोषोऽधिकस्तेन प्रकृति सम्प्रदिता ॥" तेषु—जागरूकोऽल्पकेश वातप्रकृति । अकालपलितादि पित्तप्रकृति श्यामकेशादि श्लेष्मप्रकृति । एव द्विन्द्वादिदर्शने द्विप्रकृति । भा ।

प्रकृतिभोजनम् । क्ली । स्वाभाविकाहारे च सू १५अ ।

प्रकृतिवर्णः । त्रि । गात्रसवर्णे । च सू १८अ

प्रकृतिविघातः । पु । प्रकृतेर्विकृतिजनको पयोगे । स च कटुतिक्तकषायक्षारोष्णानां द्रव्याणामुपयोगरूप । यच्चान्यदपि किञ्चित् श्लेष्म पुरीषप्रत्यनीकभूत तस्मादिति । च वि ७अ ।

प्रकोथ । त्रि । पूतिभावापन्ने । पचा । "प्रकोथोदकावगाहनात् ।" सु चि २३अ ।

प्रकोप (नम्) । पु, क्ली । क्षोभे । चाञ्चल्ये । वै निघ । वातादीनां सङ्क्षोभहेतौ । ते च बहुधा तत्र वातस्य प्रकोपन बलवद्विग्रहादि । पित्तस्य क्रोधशोकभयादि । कफस्य दिवास्वप्नादि । पित्त प्रकोपनमेव पित्तस्येति । ऋतुभेदे वातादिप्रकोपो यथा—"वर्षासु वायु कुप्यतेऽन्त शरत्सु क्षीणो वायु कुप्यते पित्तरोगे । लोहितं पित्त ग्रीष्मे श्लेष्मकुक्षे हेमन्ते वा चीयमानस्तथापि । कोप याति श्लेष्मरोगो वसन्ते तथाप्यहानि श्लेष्मरोगस्य

चीणे । पित्त याति कोपितां ग्रीष्मकाले दृष्टा शान्तिं पैत्तिकी वार्षिके च ॥” अथ वायुप्रकोप —“तथा वातमूत्रदुरीषस्य रोधात् कषायातिशीता निशाजागरेषु । व्यवायेऽथ वाह्यश्रमाद्यातिभुक्त्याध्वनि प्रायशो भाषणेनातिभीत्या । सुरुचैरतिक्षारतिक्तैः कटुभिस्तथा दोलाप्रकोष्टकैर्यानमार्गे । रथे वा खरे कुञ्जरे मन्दिरे वा भवेन्मारुतस्य प्रकोपो नरस्य । सुशीते दिने दुर्द्दिने स्नानपीते पराह्णे निशाजागरे वासरे च । वर्षासु वै केवल याति कोप मरुत्संचितो याति वै भुक्तजीर्णे । मसूरा कलायाश्च निष्पावकाश्च महामाषशुभ्रा यवायामला स्यु । सदा चामला लघुकाद्या प्रदिष्टा हिमा कङ्गुनीवाररक्ताश्च शाल्या । तथा कोरदूषश्च श्यामाक एते कृतं चौदनश्च यवागूस्तत वा । कलिङ्गानि वास्तूक चिल्लीकपूत्य पलाण्डुस्तथा रञ्जन कन्दशाकम् । इमान् सेवितात्ययमेति प्रकोप समीरस्य चोक्त तुरासम्भवस्तु । अतो यवतो रक्षणीय मनुष्ये शुभ वैद्यसे त्व सदा रोगशान्तिम् ॥” अथ पित्तप्रकोप —“अत्युष्णकटम्लरूक्षैर्विदाहै द्रव्यै समिन्धुसुरा सेवनेम । घर्म्मेण क्रोधेन वा स्वेदनेन व्यवायेन वा याति कोपञ्च पित्तम् । कुलत्थाढकीयूषमूलाकशिग्रु पटोलस्य पाराजिकाशाकमेव । निशाजागरेष्वापि क्षुद्धि श्रमे वा घनान्ते शरत्सु प्रकोप प्रदिष्ट । मध्याह्ने वा चोष्णकाले शरत्सु भृश वासरे मध्यमे वा निशीथे । जीर्णे रसे भुक्तमात्रे प्रकोप प्रदिष्ट कोविदै स्यात्पित्तकोप ॥” अथ कफप्रकोप — निशाजागरे वासरे वातिनिद्रासुशीतोदकसेवने शीतले वा । पय पानपीयूषेक्षुभिस्तिलैस्तु तथा भोजने कन्दशाकैस्तथापि । अतिस्निग्धससेवने भोजने च प्रदिष्ट कफस्य प्रकोपो वसन्ते । दिनान्ते प्रभाते निशान्ते नरस्य प्रकोप प्रदिष्टोऽपभुक्ते च जीर्णे । प्रदिष्टो बुधै कोविदैरेव रोग प्रकोपोत्पत्तिजन्यो हि कष्टप्रयुक्त । सुशीतेऽथवा शीतकाले निशान्ते नरस्य प्रकोप प्रदिष्टोऽपि भुक्ते । न जीर्णे प्रदिष्ट सुधी रोगवेग निदान कफस्येति चोक्त सुधीभि ॥” अथ द्वन्द्वजप्रकोप —“यदा विपर्य्यासगते ऋतौ च प्रकोपन यस्य तथा प्रदिष्ट । तत्सेवमानस्य नरस्य रोग स्याद्द्वन्द्वजो नाम विकारकारी । यस्मिन् ऋतौ वातविकार उक्तस्तस्मिन् यदि श्लेष्मविकोपनानि । ससेवते वा पवनस्तदास्य भवेत् प्रकोप कफपित्तयोश्च । यस्मिन् मरुत्कुप्यति सेवते य पित्तस्य कोपप्रकराणि तानि । विपर्ययो वा ऋतुधान्ययोश्च स पित्तवातप्रभवस्तदा स्यात् ॥” अथ सन्निपातोत्पत्ति —“विपर्य्यासागते काले रसे विपरिसेविते । तदा स्यात् सन्निपातो हि रोगोपद्रवकारक ॥” इति । भावप्र ।

प्रकोष्ठ । पु । कूर्परपाणिमध्यभागे । रा नि व १८ । कनुइयेर नीचे हस्ततल पर्य्यन्त ।

प्रक्रिया । स्त्री । औषधादिक्रियायाम् । चिकित्सायाम् ।

प्रक्लिन्न । त्रि । अतिक्लेदयुक्ते ।

प्रक्लिन्नवर्त्मा । पु । नेत्ररोगविशेषे, क्लिन्नवर्त्म-रोगे । भा ।

प्रक्लेद । पु । आर्द्रतायाम् । भा ४भ ना रो दि । “प्रक्लेदमायाति च धूप्यते च ।”

प्रक्वथित । त्रि । शृते । प्रमथ्यारूपेण शृते । वा चि ९म ।

प्रखर । पु । अश्वादि । त्रिका । कुक्कुरे । अश्वतरे । मे ।

प्रगण्ड । पुं । कूर्परांसमध्यभागे । कनुइ हइते बगल पर्य्यन्त । रा नि व १८ ।

प्रगतजानु (क) । त्रि । दूरगतजानौ ।

प्रगन्ध । पु । पर्पटके । रा नि व ५ ।

प्रग्रह । पु । कर्णिकारवृक्षे । मे । सु कल्प ८म । तुलासूत्रे । अम । हस्ते । सुवर्णे । वै निघ । कर्णिकारवृक्षे । रा नि व ९ ।

प्रग्राह । पु । तुलासूत्रे । मे ।

प्रघण । पु । ताम्रपात्रे । लौहमुद्गरे । मे ।

प्रघन । पु । मुद्गजातिभेदे । वै निघ ।

प्रचण्ड । पु । शुक्लकरवीरे । मे । त्रि । अत्युष्णे ।

प्रचण्डमूर्त्ति । पुं । वरुणवृक्षे । श च ।

प्रचण्डा । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

प्रचय । पु । उच्चये । भा ।

प्रचल । पु । मयूरे । वै निघ । (क) । सौम्यकीटविशेषे । सु कल्प ८म ।

प्रचला । स्त्री । सरटे । गिरगिटी । वै निघ ।

प्रचलाक । पुं । सर्पे । मयूरपुच्छे । मे । सु चि १८श ।

प्रचलाकी (इन्) । पुं । सर्पे । मयूरे । त्रिका ।

प्रचलाङ्ग । पुं । मयूरशिखायाम् । व निघ ।

प्रचलित' । पु । सद्योव्रणविशेषे । वै निघ ।

प्रचार । पं । अम्लस्य अंगिकाविशेषे । लक्षण —"प्रच्छादयति यद्वृष्टिं मांस पद्मलवर्द्धितम् । प्रचारकाख्यं तं विद्यान्नेत्ररोग कफान्वितम् ।" भ द ३०ष ।

प्रचेतसी । स्त्री । कट्फलवृक्षे । रा नि व ९ ।

प्रचेलम् । क्ली । पीतचन्दने । श च । पीतमुद्गे । वै निघ ।

प्रचेलकः । पु । अश्वे । श मा ।

प्रचेलुकः । पु । मानभेदे । पानि । तिका ।

प्रचोद(दि)नी । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । अम । दुरालभायाम् । वै निघ ।

प्रच्छर्दनम् । क्ली । वमने । भेष ।

प्रच्छर्दिका । स्त्री । वान्तौ । हे च ।

प्रच्छादनम् । क्ली । नेत्रच्छदे । भ द २ष । उत्तरीयवस्त्रे । हे च ।

प्रच्छानम् । क्ली । छेदने, रक्तस्रावे । सु कल्प १ष । सु चि क्षुद्ररो चि "प्रच्छानैर्वा जलौकाभि ।"

प्रजननम् । क्ली । गर्भधारणे । योनौ । मे ।

प्रजल्पः । पुं । अतिभाषणे । वै निघ ।

प्रजा । स्त्री । सन्ततौ । जने । अम ।

प्रजाता । स्त्री । प्रसूतायाम् । अम ।

प्रजादा । स्त्री । पुत्रदातीलतायाम् । रा नि व ४ ।

प्रजादानम् । क्ली । रौप्ये । श च ।

प्रजाहितम् । क्ली । जले । श मा । [१६ ।

प्रज्ञविप्रियः । पु । पष्टिकधान्ये । रा नि व

प्रज्ञापराध । पुं । अहितसेवनातिव्यवायादौ । तदुक्तं—"धीधृतिस्मृतिविभ्रष्ट कर्म्म यत् कुरुते ऽशुभम् । प्रज्ञापराधं तं विद्यात् सर्व्वदोषप्रकोपनम् । कर्म्मकालातिपातश्च मिथ्यारम्भश्च कर्म्मणाम् । ज्ञातानां स्वयमर्थानामहितानां निषेवणम् ।" च ।

प्रणा(ना)ल(ली)सः । पु । नीलझाकि । वालुकि । प सु ।

प्रणालिका (ली) । स्त्री । जलनिर्गममार्गे । ड्रारा । मध्यनलिकायाम् । नश्च दिवार नलि । च द नस्याधिकारे ।

प्रतति (ती) । स्त्री । लतायाम् ।

प्रतना (नी) । स्त्री । गोजिह्वायाम् । গোজিয়া শাক । रा नि व ४ । वाग्भट्टके । वै निघ ।

प्रतमकः । पु । श्वासरोगभेदे । तमकश्वास । लक्षणं—"ज्वरमूर्च्छापरीतस्य विद्यात् प्रतमकन्तु तम् । उदावर्त्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधजः । तमसा वर्द्धतेऽत्यर्थं शीतैश्चाशु प्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्य विद्यात् प्रतमकं तु तम् ॥" मा नि ।

प्रतरः (सन्धिः) । पुं । ग्रीवोरंगतसन्धौ । स च ग्रीवापृष्ठदण्डयोः सन्धि । भा । सु शा ५ष ।

प्रतलः । पुं । संहतविस्तृताङ्गुलिकरे । হাতের তেলো । रा नि व १८ ।

प्रतानवान् । पु । सोमलताभेदे । सु चि २९ ष । See सोम ।

प्रतानिका (निनी) । स्त्री । प्रसारण्याम् । গন্ধভাদুলিয়া । शारिवायाम् । अनन्तमूल । रा नि व ५।१२ ।

प्रतापः (वान्) । पु । अर्कवृक्षे । शुक्लार्के । रा नि व १० ।

प्रतापतपन. (रस.) । पु । सन्निपातज्वराधिकारे रस । "गन्धकं हिङ्गुलं सूतं तालकं लोहटङ्कणे । खर्परं साचिकाक्षारं मञ्जिष्ठां हिज्जलं समं । रसेन मर्द्दितं सम्यग् निर्गुण्डीदन्तिशुण्ठयोः । अष्टयाममथो चैषां निरुध्य सिकतावये । ततः सिद्धं समादाय रक्तिकामार्द्रकेण च । सेवेत ॥" रस को । [अम ।

प्रतापसः । पुं । श्वेतार्के । শ্বেত আকন্দ ।

प्रतिकर्म्म । क्ली । प्रतिक्रियायाम् । उपाये । सु कल्प ५ष । प्रसाधने । अम ।

प्रतिका । स्त्री । जवापुष्पवृक्षे ।

प्रतिकीर्ण. । त्रि । मलादिव्याप्ते । च द ।

प्रतिखुरः । पु । मूढगर्भभेदे । "नि स्सृतहस्तपादशिरा कायसङ्गी प्रतिखुर ।" सु शा ८ष ।

प्रतिगन्धा । स्त्री । सोमराज्याम् । रा नि व ४ ।

प्रतिघ. । पु । मूर्च्छायाम् । श र ।

प्रतिघ्नम् । क्ली । अङ्गे । श च ।

प्रतिच्छाया । स्त्री । जलादर्शातपादिषु प्रतिफलितशरीरच्छायायाम् । প্রতিবিম্বিত শরীরের ছায়া । "प्रतिप्रमाणस्थाना जलादर्शातपादिषु ।

छाया या सा प्रतिच्छाया या च वर्णप्रभाश्रया ॥” च द ७ च ।

प्रतिजिह्वा (ह्विका) । स्त्री । मूलजिह्वायाम् । आलजिह्वा । रा नि व १८ । त्रिका ।

प्रतिज्ञा । स्त्री । साध्यवचने । “प्रतिज्ञा नाम साध्यवचनं, यथा नित्य पुरुष इति ।” च वि ८ च ।

प्रतिज्ञाहानि । पु । पूर्व्वप्रतिगृहीताया प्रतिज्ञाया पर्य्यनुयोगेन परित्यागे । च वि ८ च ।

प्रतितन्त्रसिद्धान्त । पु । सिद्धान्तविशेषे । See सिद्धान्त ।

प्रतितूणी । स्त्री । वातव्याधिविशेषे । लक्षण —“गुदोपस्थोत्थिता सैव प्रतिलोमं विधाविता । वेगैः पक्वाशयं याति प्रतूणी चेह सोच्यते ॥” मा नि । “तूण्याञ्च प्रतितूण्याञ्च प्रशस्ता स्नेह वस्तय । पिबेद्वा स्नेहलवण पिप्पल्यादिमथाम्बुना । उष्णेन रामठचारमगाढमथवा घृतम् ॥” सु नि १ च ।

प्रतिनिका । स्त्री । प्रसारण्याम् । श्वारिकायाम् ।

प्रतिपत्रफला । स्त्री । चुद्रकारवेल्लिकायाम् । रा नि व ७ ।

प्रतिपर्ण्ण(व)शिफा । स्त्री । द्रवन्त्याम् । दन्तीभेद । रा नि व ५ ।

प्रतिपिष्ट । त्रि । अस्थिद्वयपिष्टे, उत्पिष्टे । हाडे हाडे थेंतो हओया । मा म ३ भ ।

प्रतिबन्धक । पुं । वृचे । गाछ ।

प्रतिबला । स्त्री । अतिबलायाम् । चि क क प्र द चि ।

प्रतिमर्ष । पु । शिरोबस्तिविशेषे । स चा वाल प्रयोज्य । ‘जन्मप्रभृति बालस्य प्रतिमर्षो विधीयते ।” रत्नमालासयह । ईषदुत्सिङ्घनात् स्नेहो यावद्वक्त्र प्रपद्यते । नस्ये निषिक्तं विद्यात् प्रतिमर्षं प्रमाणत । प्रतिमर्षश्च नस्यार्थं करोति न च दोषभाक् ॥” प प्र ४ ख । तत्र चत्वार षट् अष्टौ वा बिन्दव यथाबल शिरोविरेक स्नेहस्य मात्रा । सु चि ४० च वा छ २ च । स चतुर्द्दशसु कालेषूपादेय । तद्यथा—“तल्पोत्थितेन प्रचालितदन्तेन गृहान्निर्गच्छता व्यायामव्यवाया ध्वपरिश्रान्तेन मूत्रोच्चारकवलाञ्जनान्ते भुक्तवता छर्दितवता दिवास्वप्नोत्थितेन सायञ्चेति । तल्पोत्थितादौ यथाक्रम गुणा —तल्पोत्थितेनासेवित प्रतिमर्ष रात्रावुपचितनासास्रोतोगत मलमुपहन्ति मन प्रसादञ्च करोति । प्रचालितदन्तेनासेवित दन्तानां दृढता वदनसौगन्ध्यञ्चापादयति । गृहान्निर्गच्छता सेवित नासास्रोतस क्लिन्नतया रजोधूमौ वा नाबाधते । व्यायाममैथुनाध्वपरिश्रान्तेन सेवित श्रममुपहन्ति । मूत्रोच्चारान्ते वा सेवित दृष्टिगुरुत्वमपनयति । कवलाञ्जनान्ते दृष्टि प्रसादयति । अभुक्तवता सेवित स्रोतसां विशुद्धि लघुताञ्चापादयति । वान्तेनासेवित स्रोतोविलग्न श्लेष्माणमपोह्य भक्तकाङ्क्षामापादयति । दिवास्वप्नोत्थितेनासेवित निद्राशेष गुरुत्व मलञ्चापोह्य चित्तैकाग्र्य जनयति । सायञ्चासेवित सुखनिद्रा प्रबोधञ्चेति । सु चि ४० च ।

प्रतिमा (नम्) । स्त्री, क्ली । करिणो दन्तद्वयमध्यवर्त्तिशुण्डभागे । गजदन्तबन्धे । त्रिका ।

प्रतिमूषिका । स्त्री । छुछुन्दर्य्याम् । वै निघ ।

प्रतियत्न । पु । रचनायाम् । त्रिका ।

प्रतिरम्भ । पु । रुन्तापे । निदा ।

प्रतिलोम । पु । विलोमे ।

प्रति(ती)वाप । पु । क्वाथे चूर्णादिप्रक्षेपे । र चि ३ च । कल्के । सु चि २२ च । धातुभस्मीकरणे । गलितस्य धातो द्रव्यान्तरस्यावचूर्णने । ष टी का । पानीयौषधविशेषे । च द विद्र चि ।

प्रतिबिम्बदर्शक । पुं । दर्पणे । वै निघ ।

प्रतिविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । आतइच । च द च सा चि । “हिङ्गुप्रतिविषाभया ।”

प्रतिविष्णुक । पु । मुचुकुन्दवृचे । रा नि व १० । चौरिणीभेदे । वै निघ ।

प्रतिबीजम् । क्ली । तारनागाभ्रहेमक्षतपारद निबन्धनद्रव्ये । “नागाभ्र वाङ्गतारे हेम्नि च द्वादशे गुणे । प्रतिबीजमिद श्रेष्ठ पारदस्य निबन्धन ॥” र चि ३ च ।

प्रतिश्या (श्या) (य) । स्त्री, पु । नासारोगविशेषे । तस्य निदानम्—“अवश्यायानिलरजोभाष्यातिस्वप्नजागरै । नीचात्युच्चोपधानेन पीतेनान्येन वारिणा । अत्यम्बुपानरमणच्छर्दिवाष्पग्रहादिभि । क्रुद्धा वातोल्बणा दोषा नासायां स्त्यानतां गता । जनयन्ति प्रतिश्याय वर्द्धमान चयप्रदम् । तत्र वातात् प्रतिश्याये मुखशोषो भृशक्षव । घ्राणोप

रोधनिरोधदत्तमङ्गशिरोव्यथा । कीटका इव सर्पन्ति मन्यते परितो भ्रुवौ । स्वरसादश्चिरात् पाक शिशिराच्छकफस्रुति । पित्तात्तृष्णाज्वरघ्राण पिटिकासम्भवभ्रमा । नासाग्रपाको रूक्षोष्णताम्र पीतकफस्रुति । कफात्कासोऽरुचि श्वासो वमथु गात्रगौरवम् । माधुर्य्यं वदने कण्डू स्निग्धशुक्लघना स्रुति । सर्व्वजो लक्षणै सर्व्वैरकस्माद्वृद्धिमान्तिमान् । दुष्ट नासाशिरा प्राप्य प्रतिश्याय करोत्यसृक् । उरस सुप्तता ताम्रनेत्रत्व श्वासपूतिता । सर्व्व एव प्रतिश्याया दुष्टता यान्त्युपेक्षिता ।" वा उ १९ अ । रस र हाल चि । "प्रतिश्याशास कासके ।" भा म १म श्लेष्म ज्व चि । "प्रतिश्यायो ऽरुचि कास ।" पीनसरोगे । निद्रा ।

प्रतिष्ठा । स्त्री । जनीपादेयतयावस्थाने । च सू १९ अ ।

प्रतिष्ठापना । स्त्री । परप्रतिज्ञाया प्रति विपरीतार्थाया स्थापनायाम् । यथा—अनित्य पुरुष इति । च वि ८ अ ।

प्रतिसमाधानम् । क्ली । रोगमुक्तिकरणे । वै निघ । [निघ ।

प्रतिसर. । पु । व्रणपट्टी । प्रभातकाले । वै

प्रतिसार (णम्) । पु, क्लो । लवणे कटु चूर्णैश्च व्रणघर्षणे । "लवणै कटुचूर्णैश्च घृष्यते यद्व्रण बुधै । प्रतिसारस्तत प्रोक्त ॥" अ द १२ अ । घर्षणे । सु चि २२ अ । दन्तजिह्वा मुखानां चूर्णकल्कावलेहैरङ्गुल्या शनै घर्षणे । 'वरस्य मुखदौर्गन्ध्य मुखशोषं तथा तृषाम् । अरुचि दन्तपीडाश्च निहन्ति प्रतिसारणम् ।" भा ।

प्रतिसारी (इन्) । त्रि । सारकद्रव्यमात्रे । वै निघ ।

प्रतिसूर्य्य (क) । पु । सरटे । विका । विश्व । तन्नामकगोधिरकजातौ । सु कल्प ८ अ ।

प्रतिसोमा । स्त्री । महिषवल्लीलतायाम् । रा नि व ३ । लघुसोमलतायाम् । वै निघ ।

प्रति(ती)हास. । पु । करवीरवृक्षे । द्रव्यौ गोष्ठ । रा नि व १० । श्वेत । शुक्लकरवीरे । वै निघ ।

प्रतिस्तुत् । स्त्री । हिक्कायाम् । हेचि । वै निघ ।

प्रतीक. । पु । शरीरावयवे । रा नि व १८ । प्रतीके । भा पु १म भाग । विलोमे । मे ।

प्रतीकार: । पु । चिकित्सायाम् । श मा ।

प्रतीनाह: । पु । कर्णरोगे । लक्षणम्—"वातेन शोषित श्लेष्मा स्रोतो लिम्पेत्ततो भवेत् । रुग्गौरव पिधानञ्च स प्रतीनाहसञ्ज्ञक ॥" वा उ १७ अ । नासारोगभेदे । "उच्छ्वासमार्गन्तु कफ सवातो रुन्ध्यात् प्रतीनाहमुदाहरेत्तम् ।" मा नि ।

प्रतुण्डक: । पु । जीवकशाके । वै निघ ।

प्रतुद: । पु । श्येनश्येनकाकादिपक्षिजातौ । ते प्रतुद्य निष्कृष्य भक्षयन्तीति प्रतुदरूपा प्रामा । तन्मांसगुणा—सद्य स्वादु गुरूष्ण स्निग्ध मन्थ पित्तदाहरक्तकरञ्च । रा नि व १७ । एतदर्कगुणा. —"कफपित्तहरो ग्राही बद्धविण्मूत्रको भवेत् ।" अर्क षि ।

प्रतूणी । स्त्री । प्रतितूणीनामरोगभेदे । See प्रतितूणी ।

प्रतोली । स्त्री । ग्रीवामेढ्रश्रोत्रेषणबन्धनभेदे । सु सू १८ अ । लक्षण—"मुत्तोली पुटिका प्रोक्ता कालबन्धरुन्धका ।" इति भानुमती टी । "कौपी नाकारा मत्स्यधारणजलयन्त्रवत् बहुच्छिद्रा मुत्तोली प्रतोली वा ।" वा ।

प्रत्यक्पर्णी । स्त्री । रक्तापामार्गे । भा पू १ भ । द्रवन्त्याम् । रा नि व ५ ।

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री । अपामार्गक्षुपे । रा नि व ४ । सु सू ४३ अ । च सू १।४ अ । वा सू १५ अ अर्कादि । "प्रत्यकपुष्पी पीततैलोदवीर्य्या ।" मूषिकपर्ण्याम् । दन्तीवृक्षे ।

प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री । दन्त्याम् । श्वेत । च सू १ अ । श्रुतश्रेणीक्षुपे । रा नि व ४ । द्रवन्तीक्षुपे । रा नि व ५ । आखुकर्ण्याम् । इन्दुवर्णी । वि मूषाकाणी । रा नि व ३ । क्षुद्रदन्तीक्षुपे । र मा ।

प्रत्यग्गन्धा । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् वै निघ ।

प्रत्यङ्गम् । क्ली । अङ्गावयवेषु । तानि मस्तको दरपृष्ठनाभिललाटनासाचिबुकबस्तिग्रीवा इत्यता एकैका । कर्णनेत्रनासाभ्रूशङ्खांसगण्डकक्षस्तनवृषण पार्श्वस्फिग्जानुबाहूरुप्रभृतयो द्वे द्वे विंशतिरङ्गुलय । एव प्रत्यङ्गविभाग । तस्य पुन सङ्ग्रामम् । यथा—त्वच कला धातव मला दोषा यकृत् प्लीहा फुस्फुस उण्डुक हृदयम् आशया अन्त्राणि वृक्कद्वयं स्रोतांसि कण्डरा जालानि कूर्चा रज्जव

येवन्च सदात्मा सोमस्वा चम्मोनि सम्मय चायव पेश्व मन्माचि भिरा धमन्य योगवज्ञानि च। विशेषा पर्य्यायेषु गम्या । सु श्रा ५ ष ।

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री । कण्टकभिरीषवृत्ते । "पिबति च प्रत्यङ्गिराक्षमवम् ।' च द भप विष चि । श्वेतपुनर्नवायाम् । कुलिकावृत्ते ।

प्रत्यञ्जनम् । क्ली । चञ्जनेन नेत्रप्रसाधने । চোখে কাজল দেওয়া। च द । [निघ ।

प्रत्यनीक. । त्रि । प्रतिकूले। चसाध्ये। वै

प्रत्यनुयोग । पुं । चनुयोगस्यानुयोगे। यथा —"चनुयोगस्य पुन को हेतु इति।" च वि ८ च ।

प्रत्यय । पुं। हेतौ। भा। रन्ध्रे। शब्दे। चम। ति। स्वादौ। हेच ।

प्रत्यवसानम् । क्ली । भोजने। र मा । रा नि व २० ।

प्रत्यश्मा (न्) । पु । गिरिसिनिकायाम् । গিরিমাটী। त्रिका ।

प्रत्यष्ठीला । स्त्री । वातव्याधिविशेषे। लचणं यथा—"एतामेव रुजायुक्तां वातविण्मूत्ररोधिनीं। प्रत्यष्ठीलामिति वदेत् जठरे तिर्य्यगुत्थिताम् ॥" मा नि । सु नि १ च । "प्रत्यष्ठीलाष्ठीलकयो गुल्मेऽभ्यन्तरविद्रधौ। क्रियाहिङ्गादिचूर्णंच शस्यते ऽत्र विशेषत ॥"

प्रत्यक्षम् । क्ली । इन्द्रियग्राह्ये। चम । तच षड्विध चाक्षुषादिभेदेन। "प्रत्यक्ष नाम तद्यदा त्मना पञ्चेन्द्रियैश्च स्वयमुपलभ्यते। तत्रात्मप्रत्यक्षा सुखदु खेच्छाद्वेषादय । शब्दादयस्तु इन्द्रिय प्रत्यक्षा ।" च वि ८ च ।

प्रत्याध्मान । पुं। वातव्याधिविशेषे। लचणम् —"विमुक्तपार्श्व हृदयं तदेवामाशयोत्थितम्। प्रत्याध्मानं विजानीयात्कफव्याकुलितानिलम् ॥" मा नि। तत् चिकित्सा—"प्रत्याध्माने समुत्पन्ने कुर्य्यादमन लङ्घने। दीपनादि प्रयुञ्जीत पूर्व्ववद्वस्तिकर्म्म च ॥"

प्रत्यानाह । पु । चानाहवाते। निदा ।

प्रत्युद्गार । पु । वायुजन्यरोगभेदे। वै निघ ।

प्रत्यु(त्यू)ष । पु, क्ली । प्रभाते। च टी भ ।

प्रथमकुसुम । पुं। शुक्लमरुवकवृत्ते। वै निघ ।

प्रथमनवनीतम् । क्ली । प्रसवात् प्रथमदिना न्तरजातनवनीते। वै निघ ।

प्रथितालुकी । स्त्री । रक्तालुभेदे। भा ।

प्रथुक. । पुं । चिपीटके। চিঁড়ে।

प्रदर । पु । (Fluor albus) तन्नामक स्त्रीरोगादिशावरोगे । প্রদর, পত্রদন। "रज प्रदीर्य्यते यस्मात् प्रदरस्तेन स स्मृत ।" निदानादि यथा—"विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच। यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्च भाराभिघाता च्छयनाद्दिवा च। त श्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु प्रकारं प्रदरं वदन्ति।" इति। लक्षण यथा— "असृग्दरं भवेत्सर्व्वं साङ्गमर्द्दं सवेदनम् । श्लेष्मात् सक्लीमामाव दृष्याद्वाऽल्पज्वरान्विता। दुर्गन्धा चौष्ण रक्ताच नामसाध्या विवर्जयेत् ॥' कफाद्यथा— चाम पिच्छ पाण्डुतुषोदकाभ सवति। पित्तात् पीतनीलश्यामसुष्ण सवेग रक्त सवति। वातात् रुक्षम् चरुण फेनिलमल्पमल्पञ्च सवति। चन्यच— यद्यौद्रसर्पिर्हरितालवर्णं कुणप मज्जप्रकाशञ्च सवेत्। मा नि ।

प्रदरान्तकलौहम् । क्ली। प्रदराधिकारे लौहे। "लौहं ताम्र हरीताल वङ्गमभ्र वराटिका। त्रिकटु त्रिफला चित्र विडङ्ग पटुपञ्चकम्। चविका पिप्पली शृङ्ग वचाहवुषपाकलम्। शटी पाठा देवदारु एला च इन्द्रदारकम्। एतानि समभागानि सचूर्ण्य वटिकां कुरु। शर्करामधुसंयुक्त घृतेन भावयेत् पुन । रक्त शीत तथा नील पीतं प्रदरदुस्तरम् ।" লৌহ, তামা, হরিতাল, বঙ্গ, অভ্র, কড়িভস্ম, ত্রিকটু, ত্রিফলা, চিতামূল, বিড়ঙ্গ, পঞ্চলবণ, চই, পিপুল, শঙ্খভস্ম, বচ, হবুষফল, কুড়, শটী, আকনাদি, দেবদারু, এলাইচ, বীজতাড়কের বীজ, প্রত্যেক চূর্ণ সমভাগ, মধু ও চিনি সংযোগে ঘৃতের সহিত ভাবনা দিয়া বটী করিবে। र स र ।

प्रदिग्धमांसम् । क्ली । पक्वमांसव्यञ्जनविशेषे। "मांस बहुघृतेभृष्ट सिक्त चौद्राम्बुना मुहु । जीरकाद्यै समायुक्त परिपक्व तदुच्यते। तदेव घृतसक्ताच्च प्रदिग्धं सविजातकम ॥" See मांसम ।

प्रदीपन । पुं । चित्रकवृत्ते। वै निघ २ भ चर्श चि राजवल्लभरसे। स्थावरविषभेदे। लचण यथा —"वर्णतो लोहितो य स्याद्दीप्तिमान्दहनप्रभ । महादाहकर. पूर्व्वं कथित स प्रदीपन ॥' भा ।

प्रदीप्ता । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विषलाङ्गलिका । वै निघ ।

प्रदेशः । पुं । स्वारब्धस्यातीतेन सम्पादने । "प्रकृतस्यातिक्रान्तेन साधनं प्रदेश । यथा देवदत्तस्यानेन शल्यमुद्धृत तस्माद्यज्ञदत्तस्याप्ययमेव उद्धरिष्यतीति ।" सु उ ६५अ ।

प्रदेश(शि)नी । स्त्री । तर्ज्जन्यङ्गुली । रा नि व १८ । शस्त्रविशेषे । सा च अग्रपर्व्वप्रदेशप्रमाणा मुद्रिका दशाङ्गुला च कर्त्तरीति कथ्यते । सु सू ८ अ ।

प्रदेह । पु । अनुलेपनाभ्यङ्गादौ । सु सू १८अ ।

प्रधमनम् । क्ली । नस्यविशेषे । "षडङ्गुला द्विवक्त्रा या नाडी चूर्णं तया धमेत् । तीक्ष्णद्रौलमित वक्त्रवातै प्रधमन हितम् ॥" भा । "प्राणमार्गेण यच्चूर्णमर्थ्यते सुखवायुना । प्रधमन तदिख्यातम् ।" अ द १२अ । सु सू ७अ मूर्च्छाचि विकट्वादिनस्यं ।

प्रधानकर्म्म । क्ली । रोगोत्पत्तौ यत् क्रियते द्वितीय कर्म्म तत । प्रणपाचनरोपणादौ वा । वमन विरेचनवस्तिनस्यशिरोमोक्षणेषु वा । आतङ्कोत्पत्तौ यत् क्रियते कर्म्म तत वा । सु सू ५अ ।

प्रनाल(श)क । पु । वास्तुकशाके । जीवशाके । वै निघ ।

प्रपथ्या । स्त्री । हरीतक्याम् । रा नि व ११ ।

प्रपदम् । क्ली । पादाग्रभागे । "पादाग्र प्रपद मतम् ।" रा नि व १८ ।

प्रपन्नाडः । पु । चक्रमर्द्दवृक्षे ।

प्रपा । स्त्री । पानीयशालायाम् । जलेर घर । अम ।

प्रपाकी (इन्) । पु । गर्द्दभाण्डवृक्षे ।

प्रपाणम् । क्ली । उत्तरौष्ठे । "उत्तरौष्ठ प्रपाण स्यात् ।" अ द ३अ ।

प्रपार्ष्णि. (क) । पु । करस्याधोभागे, पाणि तले । হাতের তেলো । "करस्याध प्रपाणि स्यात् ।" रा नि व १८ । च चि ८अ । (क) मणिबन्धात्कनीष्ठिपर्य्यन्ते करभागे । च द ८अ ।

प्रपात. । पु । भगौ, प्रपतनस्थाने । सु कल्प ५अ ।

प्रपादिक । पु । मयूरे । वै निघ ।

प्रपानकम् । क्ली । पाना इति शरवत् इति च ख्याते नानारसपेयद्रव्ये । यथाम्रपानकादि । पाना, शरवत् । भा । "आममाम जले खिन्न मर्द्दित दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्त कर्पूरमरिचान्वितम् । प्रपाणकमिद श्रेष्ठ भीमसेनेन निर्म्मित, सद्योरुचिकर बल्य शीघ्रमिन्द्रियतर्पणम् ।"

प्रपीड़नम् । क्ली । व्रणविदारण पूयादिशोषण साधने । तत्साधन द्रव्याणि यथा—"द्रव्याणां पिच्छिलानान्तु त्वङ्मूलानि प्रपीडन । यवगोधूम माषाणां चूर्णानि च समासत ॥"

प्रपुण्डरीकम् । क्ली । प्रपौण्डरीके । पुंण्डरिया । च चि ४अ ।

प्रपुन्नटिः । पु । चक्रमर्द्दवृक्षे ।

प्रपुना (न्न, न्न) टः) ड., लः) । पुं । (Cassia Tora) चक्रमर्द्दवृक्षे । চাকুন্দা । तें तगरिशचेट्टु । ता, तविततगरयी । हा टरीट । रा नि व ४ ।

प्रपुन्नाटच्छदः । पु । चणकवृक्षे । वै निघ । चक्रमर्द्दपत्रे ।

प्रपुराणघृतम् । क्ली । अतिपुरातनघृते । खुब पुरान घृत । "लाक्षारससनिभ शीत प्रपुराणमत परम् ।" सिद्धौ उन्माद चि ।

प्रपुराणधान्यम् । क्ली । पुराणधान्यके । अति पुरातन धान । च चि ५अ ।

प्रपूरिका । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । श च ।

प्रपीटकः । पुं । अश्वस्य पादरोगभेदे । लक्षण यथा—"प्रपीटक विजानीयात् ग्रन्थिभि कूर्च्चसम्भवै । आमण्डकास्थिसङ्काशै ग्रन्थिभिश्चातिकण्टकै ॥" ज द ३९अ ।

प्रपौण्डरी(ण्ड्र)कम् । क्ली । (Root stock of nymphaea lotus) शालपर्णीपत्रतुल्यपत्रे क्षुद्रविटपिनि । पुंण्डरिया । हि पुंडेरी । म पुण्डरीक । तें पुंडरीकमनुगीविध्यानमु । गुणा — मधुरं कटिनरचक्षुष्य तिक्त शीतल रक्तपित्तव्रणघ्न ज्वरदाहतृषाघ्नच । रा नि व १२ । च द क्षागाद्य घृते । तन्नामककन्दविषे । सु कल्प २अ । See कन्दविषम् ।

प्रबल. । त्रि । बलवति । पु । पल्लवे । श मा । मस्तरे । स्त्री । प्रसारणीलतायाम् । वै निघ ।

प्रबला । स्त्री । प्रसारण्याम् । रा नि व ५ ।

प्रबलाकी (इन्) । पु । सर्पे । विश्व ।

प्रबाल । पु, क्ली । स्वनामख्याते रत्नभेदे । पला, मुङ्गा । अस्य । तत्पर्य्यायाः,—विद्रुम रक्तकन्द रक्तकन्दल अङ्गारकमणि रक्ताङ्ग अम्भोधिपल्लव भौमरत्न रक्ताकार लतामणि । गुणाः—मधुर अम्ल कफपित्तादिदोषघ्न वीर्य्योद्दीपकान्तिकर धारणात् माङ्गल्यद । सूक्ष्म घन शिराहीन ह्रस्व—शुभकर । गौर कृष्णरुच श्वेत वक्रसूक्ष्म—अशुभकर । राजनिव १३ सारक शीतल कषाय स्वादु कान्तिकर चक्षुष्य । राज । किशलये । मे । शोधनजारणविधिर्यथा—जयन्तीपत्रे आर्द्रीकृत्वा गन्पुटे पचेत् ।

प्रबालचन्दनम् । क्ली । रक्तचन्दने ।

प्रबालफलम् । क्ली । रक्तचन्दने भा ।

प्रबाल्लिक । पु । जीवशाके । राजनिव ७ ।

प्रवेपक (न) । पु । कम्पने ।

प्रबोध (धि) नी । स्त्री दुरालभायाम् राजनिव ४ ।

प्रबोधिका । स्त्री । कुक्कुट्याम् । कुकड़ा । वैनिघ ।

प्रभञ्जन । पु । वायौ ।

प्रभद्र (क) । पु । निम्बवृक्षे । निम गाछ । राजनिव ८ । पारिभद्रवृक्षे । पालिधा मान्दार गाछ । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादुलिया । राजनिव ५ ।

प्रभव । पु । कारणे । जन्महेतौ । अम । जन्मनि । अमर ।

प्रभाकर । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ ।

प्रभाकरक्षीरम् । क्ली । अर्कक्षीरे । आकन्द आठा । वैनिघ श्वेत कणकज्व रे ।

प्रभाकीट । पु । खद्योते । राजनिव १९ ।

प्रभाञ्जन । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । सज्जिना गाछ । चिका ।

प्रभातम् । क्ली । प्रातःकाले । तत्र द्रष्टव्य यथा —"वैद्य पुरोहितो मन्त्री दैवज्ञोऽथ चतुर्थकः । प्रभातकाले द्रष्टव्यो नित्यं स्वं यदिच्छता ॥" राज १प ।

प्रभाभास । पु । काकविशेषे । वैनिघ ।

प्रभावः । पु । स्वभावे । सामर्थ्ये । 'रसादिसाम्ये यत्कर्म विशिष्टं तत्प्रभावजम् । दन्ती रसाद्युल्यापि चित्रकस्य विरेचनी । मधूकस्य च मृद्वीका घृतं क्षीरस्य दीपनम् ॥" इत्यादि । क्वचित् केवलं द्रव्यं कर्म कुर्य्यात्प्रभावतः । ज्वरं हन्ति शिरोबद्धा सहदेवीजटा यथा ॥ भा ।

प्रभु । पु । पारदे । राजनिव १३ ।

प्रभूततीक्ष्णगन्धा । स्त्री । राजिकायाम् । सरिषा । वैनिघ ।

प्रभृति । स्त्री । प्रकृष्टाधीवे । चसू १६श ।

प्रभेपचा । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । राजनिव ११ ।

प्रभ्रंशथु । पु । भ्रंशथुनामनासारोगभेदे ।

प्रमत्त । पु । माषपर्ण्याम् । काकविशेषे । स्त्री । लाङ्गलहन्त्र्याम् । विषलाङ्गुलिया । वैनिघ ।

प्रमथ । पु । घोटके । अमर । स्त्री (था । हरीतक्याम् । मदव १ । पीडायाम् ।

प्रमथनम् । क्ली । विलोडने । राजनिव १५ ।

प्रमथितम् । क्ली । नवनीते । निर्जलतक्रे ।

प्रमथ्या । स्त्री । मण्डभेदे "यत् कषायो निर्यूह क्वाथो यूषः कृतश्च यः । कृतयूषः प्रमथ्या च द्रव्यात्कल्कीकृतात् मता ॥" इति प्रमथ्यालक्षणम् चाचि १म । अरुण । "प्रमथ्या प्रोच्यते द्रव्यं पलमात्रं सुकल्कितम् । किञ्चिदन्येन संयुक्तं मद्यं क्वाथविवर्ज्जितम् । तोये चाष्टगुणे साध्यं पानमानं पलद्वयम् ।" शेषं मण्डवत् । वौड़लाभन्ते । चारोत । गुणाः—"प्रमथ्या मध्यदोषेभ्यो दद्याद्दीपनपाचनम् ।" वा ।

प्रमद । पु क्ली । हर्षे । धत्तूरवृक्षे, तत्फले च । श च । त्रि । मत्ते । स्त्री । नार्य्याम् । मियङ्गौ ।

प्रमदिनी । स्त्री । धातकीवृक्षे । वैनिघ ।

प्रमाणम् । क्ली । परिमाणे । मे । दृष्टपरिमाणे । तच्च मध्याल्पमहद्भेदेन त्रिधा भवति । चद ६ च । शास्त्रे । मे ।

प्रमाथी (न्) । त्रि । मुखस्थैरादाभाना श्लेष्मापहरणि । "स्रोतांसि दोषलिप्तानि प्रमथ्य विवृणोति यत् । विद्यं मोक्षात्तत्त्वाद्यं तत् प्रमाथीति संज्ञितम् ॥" शरना ।

प्रमार्ज्जनम् । क्ली । प्रोञ्छने । वामाङ्गुलिभ्यां अविरज शय्यादिषु प्रोञ्छने । सुसू ৩৭ ।

प्रमितः । त्रि । अन्यूनातिरिक्ते । वैनिघ ।

प्रमिताशनम् । क्ली । अथ-प्रमा-भाजनी । অতাল্প ভোজন । चशा ८श्च ।

प्रमीलकः । पु । तन्द्रायाम । शरीरालस्य । শরীরের আবল্য । भा स १स ।

प्रमीला । स्त्री । तन्द्रायाम् । शनि ७ २० ।

प्रमीलिका । स्त्री । तन्द्रायाम् । श्रिमथा श्रिरोरोगादौ । सि शौविसूचि श्रीकण्ठ ।

प्रमुखः । पु । पुन्नागवृक्षे । श च ।

प्रमेहः । पु । स्वनामख्यातरोग । মেহরোগ । निदान यथा—'आस्यासुखं स्वप्नसुखं दधीनि ग्राम्यौदकानूपरसाः पयांसि । नवान्नपानं गुडवैकृतञ्च प्रमेहहेतुः कफकृच्च सर्व्वम्॥ मेदश्च मांसञ्च शरीरजञ्च क्लेदं कफो बस्तिगतं प्रदूष्य । करोति मेहान् समुदीर्णमुष्णैस्तानेव पित्तं परिदूष्य चापि । क्षीणेषु दोषेष्ववकृष्य धातून् सन्दूष्य मेहान् कुरुते ऽनिलश्च ॥ साध्याः कफोत्था दश पित्तजाः षट् याप्या न साध्यः पवनाच्चतुष्कः । समक्रियत्वाद् विषमक्रियत्वान्महात्ययत्वाच्च यथाक्रमं ते ॥ कफः सपित्तः पवनश्च दोषा मेदोऽस्रशुक्राम्बुवसा लसीका । मज्जा रसौजः पिशितञ्च दूष्याः प्रमेहिणां विंशतिरेव मेहाः ॥ दन्तादीनां मलाढ्यत्वं प्राग्रूपं पाणिपाददाहौ । दाहश्चिक्कणता देहे तृट् स्वाद्वास्यञ्च जायते ॥ सामान्यं लक्षणं तेषां प्रभूताविलमूत्रता । दोषदूष्याविशेषेऽपि तत्संयोगविशेषत ॥ अविपाकोऽरुचिश्छर्द्दिर्निद्रा कासः सपीनसः । उपद्रवाः प्रजायन्ते मेहानां कफजन्मनाम् ॥ बस्तिमेहनयोस्तोदो मुष्कावदरणं ज्वरः । दाहस्तृष्णाम्लिका मूर्च्छा विड्भेदः पित्तजन्मनाम् ॥ वातजानामुदावर्त्तः कम्पहृद्ग्रहलोलता । शूलमुन्निद्रता शोषः कासः श्वासश्च जायते ॥ यथोक्तोपद्रवाविष्टमतिप्रस्रुतमेव च । पिडकापीडितं गाढं प्रमेहो हन्ति मानवम् ॥' इत्यादि । माधि ।

प्रमेहपिड(पोटि)का । स्त्री । प्रमेहजन्य स्फोटक । ता दश, यथा—'शराविका कच्छपिका जालिनी विनतालजी । मसूरिका सर्षपिका पुत्रिणी सविदारिका । विद्रधिश्चेति पिडकाः प्रमेहोपेक्षया दश ॥' सुनि ६प । कामी

प्रमेही (इन्) । पु । मल्लिकायां ? । त्रि । प्रमेहरोगिणि । 'विविधान्यधिक मूत्र न दर्शितं मादिनत्।' सुनि ६प । [जटा ।

प्रमोचनी । स्त्री । गोडुम्बायाम् । গোমুক ।

प्रमोद (क) । पु । षष्टिधान्ये । वैनिघ । शालिधान्यविशेषे । মোট ধান । चसू २७प ।

प्रमोदमन्टकम् । क्ली । घृत प्रमोद । यथा—'षाड्वे हवि मरीचं पिप्पलिशुण्ठीलवङ्गकर्पूरम् । एषां चूर्णं साक कर्षांशो सर्वं गुडवर्णेषु ॥ गाल थितं विपिश्यन् पक्वदाडिमबीजक । प्रमोद मदकः एतद्‌ समानगुण सकम् ॥' वैनिघ द्रव्य" ।

प्रमोदिनी । स्त्री । जिङ्गिन्याम् । भा ।

प्रमोहः (क') । पु । मूर्च्छायाम् । इन्द्रियापटुत्वे । चसू २श्च ।

प्रयत्न । पु । गुणविशेषे । स चात्मन इच्छाजन्या प्रवृत्तिः यत्नस्या निवृत्तिश्च । चसू १प ।

प्रयस्तम् । पु । घृतचार्ज्जितादिनाकृतव्यञ्जने ।

प्रयस्त । त्रि । सुसंस्कृते । विका ।

प्रयोगवस्ति । पु । रसायने वाजीकर्म्मणि च प्रयोज्ये बस्तौ । स षड्विध । तद्विधि यथा— आदावेक स्नेहबस्ति, तत तयो निरूहबस्तय, ततश्च चत्वार स्नेहबस्तय कार्य्या । चसिद्धि १प ।

प्रयोजनम् । क्ली कार्य्य प्रयोजन नाम यदर्थमारभ्यन्त आरम्भा । यथा—'यदकालमृत्यु-र त्त तत ऽहमात्मानमायुर्ब्रह्मचर्यविद्याभ्यनायुष्यं परिहरिष्यामि कथ न मामकालमृत्यु प्रसहतीति ।' चवि ८श्च । इतौ स ।

प्ररूढ । पु । जठरे । मे । त्रि । अङ्कुरिते जात । शब्द ।

प्ररोह । पु । अङ्कुर । धनि व २ । स्त्री । शिफायाम् । শিকড় ছোপ । धसु ।

प्ररोही (इन्) । पु । मल्लिकाच । भा ।

प्रलम्ब । पु । नारीस्तन । अङ्कुर । तरुशाखायाम् । बहु । वैनिघ । जताङ्कुर । मे । तालाङ्कुर । रत्नि ६प । तालवृक्षे । তালের শোঁটা । चटद्रव्याधिकारे । क्ली । त्रपुषबीजे । शशाङ्कबीज । सं । शैष्णतोगुडकुष्माण्डे । [निघ ।

प्रलम्बक । पु । सुगन्धतृणे । गन्धभद । वै

प्रम्लानाङ्ग । त्रि । म्लानाङ्गे । ९ च ।

प्रम्लयः । पु । इन्द्रियाणां । रा नि व २० । भ से ।

प्रम्लाप । पु । अन्यदवसरे । रा नि । भा म १५ अ नि । यथाहि वत्सराजा "अन्यद् अपि यावताश्चैतत् निश्चय । सर्व यज्ञो पुष्प मू प्रम्लान प्रकीर्तित ॥" वै निघ ।

प्रम्लापक । (पो) (कः) । पु । महामकृष्टि पातका । अत्र—"अन्यत्प्रमादपरितापन ...

... वै निघ । ... रावण ...

प्रम्लापहा । स्त्री । पु । रा नि व ११ । [निघ ० ।

प्रम्लीनता । स्त्री । ... इन्द्रियाणां । रा

प्रम्लेप (क) । पु । श्लेष्मरोगे । अत्र—"प्रलिप्यन्ति गात्राणि घर्मे च शीतके च । सर्वाङ्गलिप्तौ च मदीन स्यात् प्रलेपक ॥" माध निदाने ।

प्रम्लेह । पु । ... । ... । पाकराज

प्रम्लोभनी । स्त्री । वालुकायाम् । वै निघ । प्रमेह । ... । पाकराज ।

प्रवग (ङ्गम) । पु । वानरे ।

प्रवट । पु । गोधूमे । वै निघ ।

प्रवण । पु । ... । मे ।

प्रवय । पु स्त्री । ... । रा नि व १८ ।

प्रवयम् । क्ली । ... । भा प । सुश्रु ... । ... । व निघ । ... ।

प्रवयस्त्व । त्रि । ... । "... यो निशाम्बुनिमित्तासु ... पीडासु ... " च चि ... ।

प्रवर । स्त्री । ... । वै निघ ।

प्रवलाको (कः) । पु । सर्पे ।

प्रवह । पु । वायौ ।

प्रवात । पु, क्ली । प्रबलवायौ । गुणा—प्रवात ... । सु चि २४ अ ।

प्रवातस्थापनम् । क्ली । ... । सु सू ४६ अ । प्रवातस्थले ।

प्रवाल । पु, क्ली । See प्रवाल ।

प्रवालक । पु । ... ।

प्रवालफलम् क्ली । See प्रवालफलम् ।

प्रवासिनी । स्त्री । ... । रा नि व १६ ।

प्रवाह । पु । ... ।

प्रवाहनम् । क्ली । ... । सु शा १० अ ।

प्रवाहिका । स्त्री । ... । रा नि व २० । ... —"वायु प्रवृद्धो निचितं बलासं नुदत्यधस्ताद् अहिताशनस्य । प्रवाहतोऽल्पं बहुशो मलाक्तं प्रवाहिकां तां प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ प्रवाहिका वातकृता सशूला पित्तात् सदाहा सकफा कफाच्च । सशोणिता शोणितसम्भवा च ताः स्नेहरूक्षप्रभवा मताः ॥ ... । ..." ... प्रवाहिकेति ... । ... ।

प्रवाही । स्त्री । वालुकायाम् । रा नि व १३ ।

प्रवाहु (क) । पु । कूर्परस्योर्ध्वभागे । प्रवाहिकायाम् । वै निघ ।

प्रवाहोल्या । स्त्री । वालुकायाम् । वै निघ ।

प्रविचार । त्रि । ... । च सू १५ अ ।

प्रविरम् । क्ली । पीतचन्दने । श च ।

प्रविश्लिष्ट । क्ली । ... । "प्रविश्लिष्ट ... " वा उ ५ अ ।

प्रविश्लेषनम् । क्ली । ... । च सू १५ अ ।

प्रविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । भ म ।

प्रवृत्ति । स्त्री । प्रयत्ने । च सू १ अ । प्रवृत्तिस्तु खलु चेष्टा कार्य्यार्था सैव क्रिया कर्म्मयत्न कार्यसमारम्भश्च ।" च वि ८ अ ।

प्रवेट । पु । यवे । ... ।

प्रवेणी । स्त्री । ... । भ म ।

प्रवेल । पु । पीतमुद्गे । ... । र च ।

प्रवेष्टः । पु । बाहौ । रा नि व १८ । बाम्भिन्न भागे । श च । करिदन्तमांसे । हारा ।

प्रव्रजिता । स्त्री । श्रावण्याम् । मुण्डीरी । रा नि व ५ । जटामांस्याम् । मे ।

प्रशमः । पु । शान्तौ, विरामे । मा ज्व नि ।

प्रशमन । त्रि । शान्तिकरे । सु ।

प्रशस्त । पु । कर्ज्योडिप पाषाणभेदे । वै निघ ।

प्रशस्या । स्त्री । आढक्याम् । ग्रहत्र । वै निघ ।

प्रशा(षा,सा)ति[धि]क । पु, स्त्री (का) । रक्तनीवारे चक्रपाणि च । स्थलजतृणधान्यभेदे । बाड़ा । गुणा —श्यामाकवत् । च सू २७ अ । अणुनीहिधान्ये । सरु धान । रमा । देवधान्ये । नीवारे । उडि धान । भा पू १म भाग । "कोरदूषप्रसाधिका ।"

प्रश्नि (श्नी) । स्त्री पृश्निपर्ण्यां । चाकुलिया । त्रिकोष । कुम्भिकायाम् । त्रिका ।

प्रष्टा(ष्ठा) रु । पु । गुदकुन्दरोगे । वा उ २ अ ।

प्रष्ठौही । स्त्री । प्रथमगर्भिण्यां गवि । भ ।

प्रसक्तम् । क्ली नूतनधान्ये । वै निघ ।

प्रसङ्ग । पु । प्रस्तावे । प्रकरणान्तरेण । समापने । सु उ ६५ अ । सन्ततसेवायां । मैथुने । भा म कुष्ठ चि ।

प्रसन्न । त्रि । सन्तुष्टे । निर्मले ।

प्रसन्ना । स्त्री । मद्य वर्गेऽपि सुरामण्डे । सा च सुरामण्डोपरिस्थो भाग । रा नि व१४ । "सुरा मण्ड प्रसन्ना स्यात् । प प्र ३ख । सा कौ छदावर्त्त । गुणा —"प्रसन्ना कफवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । पित्तल्यल्पकफा रूक्षा यथेष्टत मकोपनो ॥" सु सू ४६ अ । प्रसन्ना स्यात्सुरामण्ड तस्मात्कादम्बरी घना । तदधस्थ्य था भागोऽसौ प्रसन्ना प्रोच्यते बुधै ॥" तोड हरु सु ।

प्रसन्नान्ध । पु । अन्धस्य नेत्ररोगविशेषे । लक्षण यथा–यद्दस्तु चक्षुषा रूपं नैव पश्यति योऽन्ध । प्रसन्नान्ध स विज्ञेयो न्य शक्य शिकित्सितुम् । ग द २० अ ।

प्रसन्नेरा । स्त्री । मद्यविशेषे । भ टी भ ।

प्रसभम् । क्ली । बलप्रयोगे ।

प्रसर । पु क्ली । प्रसवानुके । रा नि, व ४ । विसर्पे । भ टी भ । मन । मि । नाराचे ।

प्रसरा । स्त्री । प्रसारण्याम् ।

प्रसवः । पु । रक्तास्त्रानवृक्षे । ग्रकुखोटी । रा नि व १० । सन्तानते । वै निघ । गर्भत्यागे । थालास इंडस । भम । तस्य मास —नवमदशमैकादशान्यतम । ततोऽन्यत्र विकार । मा । मतान्तरे—'नवमे दशमे मासि नारी गर्भं प्रसूयते । एकादशे द्वादशे वा ततोऽन्यत्र विकारत ॥" चर । सुखप्रसवमन्त्रो यथा—"अस्ति गोदावरीतीरे जम्भलानाम राचसी । तस्याः स्मरणमात्रेण विशल्या गर्भिणी भवेत् ॥" अपत्ये । फले । पुष्पे । मे ।

प्रसवक । पु । पियालवृक्षे । श मा ।

प्रसवबन्धनम् । क्ली । पुष्पवृन्ते । अम ।

प्रसवस्थली । स्त्री । मातरि, मातृकम् ।

प्रसह । पु । आरिवतवृक्षे । সোনালি । प्रसह्यभक्षणशीलमृगपक्षिषु । "गोखरा श्वतरोष्ट्राश्वद्वीपिसिंहर्क्षवानरा । वृकोव्याघ्रतरक्षुश्च बभ्रु मार्जारमूषिका । लोपाको जम्बुक श्येनो वान्तादश्चाषवायसौ ॥ शशघ्नी मधुहा भासो गृध्रोलूककुलिङ्गका । धूमिको कुररश्चेति प्रसहा मृगपक्षिण ॥" च सू २७ अ । ते च प्रसह्य विनिहत्य भक्षयन्तीति तथोक्ता । तन्मांसगुणा — अर्शं प्रमेहोदरामय जाड्यहरम् । रा नि व १७ । एतज्जातीयाश्च गृध्रशशघ्नसिंहादिभिस्तुल्यगुणा, विशेषेण शोषरोगे हिता । सु सू ४६ अ । "गुरूष्णमधुरा स्निग्धा वातघ्ना शुक्रवर्द्धना ।" राज ३ प ।

प्रसहन । पु । प्रसहपक्षी । "येऽन्यान् प्रसह्य विनहत्य निघ्नन्यन्ते । ते कीर्त्तिता प्रसहना —।" रा नि व १९ ।

प्रसहा । स्त्री । लताभूकृतिकायाम् । र मा ।

प्रसातिका । स्त्री । अणुव्रीहौ । লাল উড়িধান ।

प्रसाद । पु । प्रसन्नतायाम् । अम । स्वास्थ्ये । सुहृता । मे ।

प्रसा क । पु । देवधान्ये । দেধান । बालुके । দেবতো শাদ । वै निघ ।

प्रसादधातु । पु । रसादिदशानामुत्तमसु दार्ष्टेषु, रसा दयमालद्रवधातुसमुदायेषु च । च शा ६ अ ।

प्रसादनम् । क्ली । अन्ने, भक्ते । त्रिका । क्ली । (ना) सेवायां, परिचर्यायाम् । एच । (नी) मण्डवन्नायाम् । वै निघ ।

प्रसादनाञ्जनम्। क्ली। नेत्राञ्जनविशेषे। "मधुरश्चेदसम्पन्नमञ्जनन्तु प्रसादनम्" सौड।

प्रसादमन्त्र। पुं। माहेश्वरमन्त्रे। यथा— ओं ह्रौं ह्रै ह्रौं शिवाय स्वाहा रस र विष रीतमञ्जतेन।

प्रसाधनी। स्त्री। कङ्कतिकायाम् अम। भद्रायाम् सिद्धि। मे।

प्रसाधिका। स्त्री। नीवारे उड़ीधान।

प्रसार (णम्)। पु क्ली। विसर्पणे हेच। आकुञ्चनादि पञ्चविध कर्मान्यतमे कम्पादादि विस्तारे सुसू।

प्रसार(रि)णी। स्त्री (Paederia foetida स्वनामख्यातलतायाम्। गन्धभादुलिया। हिं गान्धालि गन्धालि, गन्धप्रसारणी। म चाँ- वेलि। क हेसरणे। ते गोन्तिमगोकचेट्ट, सविरेल चट्टु। तत्पर्यायाः – सुप्रसरा, सारिणी, प्रसरा प्रहिता चारुपर्णी राजबला, सरा, भद्रपर्णी प्रतानिका, प्रतिनिका प्रबला राजपर्णी, चन्द्र पर्णी, भन्यला, चन्द्रवल्ली प्रभ । प्रसारणी बल्या, प्रसारिनी, सरणी, सारणी, भद्रा, बला, कटम्भरा। गुण —गुरुणा तिक्ता वातघ्नी अश्म श्वयथुघ्नी मलविष्टम्भहरी च रा नि व ५ "प्रसारणी रङ्गिण्या बलकृत्सन्धानकृत्सरा। वीर्य्योष्णा वातहृत् तिक्ता वातरक्तकफापहा॥' भा। ई धान्ये। वै निघ। लज्जालुकायाम्। रा नि व ५।

प्रसितम्। क्ली। पूये। अ च।

प्रसुप्ति। स्त्री। स्पर्शाज्ञानतायाम्। निद्रान्ता स्पर्शज्ञानशून्यतायाम्। "स्पृष्टो नैवे प्रसुप्ति स्यात्।" मा च्व नि। क्षुद्ररोगविशेषे। लक्षण यथ —"वायुर्मेदोरिस त्वचि प्रसुप्तिं लक्षणं प्रयच्छति। ततस्तु जायते वाड़ क्रमेण च विचेतना। कण्डु रविक्लेदा सा प्रसुप्ति प्रसुमन॥ मा उ ११ अ। [धीटक्याम्। अम।

प्रसू। स्त्री। कदलीवृक्षे। लतायाम। मे।

प्रसूका। स्त्री। अश्वायाम्। रा नि व १९।

प्रसूनम्। क्ली। पुष्पे। मे पु। पुत्रे।

प्रसूता। स्त्री। धीटकायाम्। अतप्रसवायाम्। गोयाडी। अम।

प्रसूति (का)। स्त्री। जननी। च त्यं (का) प्रसवकारिण्याम्। अम।

प्रसूनम्। क्ली। पुष्पे। फले। अम। पु। अर्कवृक्षे। अश्वस्य नवरोगभेदे। ज द २९ अ।

प्रसूनरसस्कुम्भा। स्त्री। पुष्पशर्करायाम्। वै निघ।

प्रसूना। पु। मधुरिकायाम्। मडेरी।

प्रसृतम्। क्ली। पलद्वये। प म १ख। पु। अर्द्धाञ्जलौ। अम त्रि। वेगिते। मे। प्रहृष्टे। प्रसारिते। अम।

प्रसृता। स्त्री। जङ्घायाम्। 'जङ्घा तु प्रसृता मता।' रा नि व १८।

प्रसृति। स्त्री। पलद्वये। १ तौ। "पलाभ्यां प्रसृतिर्ज्ञेया" प १ख कुडुी। सुटी। रा नि व १८।

प्रसेक। पु। कफजन्यलालादिस्रावे। च शा ८ अ। सेके मे।

प्रसेवक। पु। चर्मखल्लपुटे। सु सू ८ अ।

प्रस्कन्दनम्। क्ली। विरेचने। जोलाप। रमा। पु। अतीसारे। वै निघ

प्रस्कन्दिका। स्त्री। स्पन्दप्रवर्णोरोग निदा।

प्रस्कन्न। पु। अश्वस्य रोगविशेषे। लक्षण— "गतं यस्य भवेच्च स्त्रम्भगात्रपरिक्रम। कुब्जीभूतं पुरं न यो याति वडवत्॥ ज द ४५ अ।

प्रस्तर। पु। पाषाणे। मणौ। मे। पल्लवा दिमय्याम्। अर।

प्रस्तार(रि)णी। स्त्री। गोलोमिकायाम्। श्वेतदूर्व्वा। रा नि व ५। गोजिह्वायाम्। वै निघ

प्रस्तरभेद। पु। पाषाणभेदे। पाथरकुचा भ प मुक्त चि चि कण्टकारिचूर्णे।

प्रस्तरस्वेद। पु। च सदौ स्वेदविशेषे। शूक शमधान्यपुलकानां वेश। पायसोत्कारिकादीनां वा प्रस्तरे कौषेयाविकोत्तरप्रच्छदे पञ्चाङ्गुली कबुकार्कपत्रप्रच्छदे वा स्वभ्यक्तसर्वगात्रस्य शय नस्योपरि स्वेदने। च सू १४ अ।

प्रस्तरोत्थितम्। क्ली। स्वरजले। वै निघ।

प्रस्तरोपल। पु। चन्द्रकान्तमणौ प सु।

प्रस्तार्य्यम्। क्ली। शिलारोदरे। वै निघ।

प्रस्तान्नम्। क्ली। पुरातनतण्डुले। वै निघ।

प्रस्तार। पु। शय्यायाम्। तृणवने। हेच।

प्रस्तारि। क्ली। शुक्लभागगतनेत्ररोगविशेषे। लक्षणं यथा—"प्रस्तारि ग्रथितमिहार्म शुक्लभागे विस्तीर्णं तनु रुधिरप्रभ सनीलम्।" सु उ ४ अ।

प्रस्ता(र्य्य)र्म्मम्। क्ली। शुक्लागगत नेत्ररोगभेदे। लक्षणं यथा—"समन्तात् विस्तृतं श्यावीरक्तो वा मांसवच्च। सन्निपातेन दीर्घायात् प्रस्तार्य्यर्म्म तदुच्यते॥" सु उ ४।

प्रस्थ। पुं। मगधदेशपरिमाणे। श्र । १२० क्ली। 'शरावाभ्यां भवेत् प्रस्थ। वमनादौ सार्द्धं त्रयोदशपलपरिमाणे। "वमने च विरेके च तथा —शोणितमोचणे। सार्द्धत्रयोदशपलं प्रस्थमाहु मनीषिण॥" प प्र ख। पात्रे। विका।

प्रस्थकुसुम। पुं। मरुवकवृक्षे। श्वेत फुलनी। रा नि व १०। जम्बीरभेदे।

प्रस्थपुष्प। पुं। श्वेतमरुवकवृक्षे। क्षुद्रपत्रतुलसी मरुवके। अम। जम्बीरवृक्षे। ज टा भ।

प्रस्थवान्। पुं। पर्व्वते। रा नि व २।

प्रस्थिका। स्त्री। आम्रातकवृक्षे। वै निघ। काचकायम् शुद्धिना। भा।

प्रस्फोटनम्। क्ली। पचने। हे च। कुपे। अम।

प्रस्रव। पुं। दुग्धे। वै निघ।

प्रस्रवणम्। क्ली। मूत्रे। दुग्धे। प्रकर्षेण स्रावे। वै निघ पुं। घर्मे। विका।

प्रस्रवणजलम्। क्ली। निर्झरसलिले। भरणार जल। गुणा—स्वच्छ मधुर लघु रोचनं दीपनञ्च। रा नि व १४।

प्रस्रंसिनी। स्त्री। योनिरोगविशेषे। तल्लक्षणं यथा—"प्रस्रंसिनी स्रंसते च क्षोभिता दुष्प्रजायिनी।" मा नि।

प्रस्राव। पुं। मूत्रे। रा नि व १८।

प्रस्रुतदधि। क्ली। वस्त्रगालितदध्नि। वै, निघ।

प्रस्वेद। पुं। अतिघर्म्मे। वै निघ।

प्रहनेमि। पुं। चन्द्रे।

प्रहर। पुं। दिवसाष्टमभागे प्रहर। अम।

प्रहरकुटुम्बी। स्त्री। कुटुम्बिनीक्षुपे। रा नि व ५।

प्रहर्ष(षि,णी)। स्त्री। हरिद्रायाम्। हारा।

प्रहसन्तिका (न्ती)। स्त्री। शुभ्रयूथिकायाम्। विका। वासन्तीपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

प्रहस्त। पुं। सहतविस्तृताङ्गुलिकरे चपेटे। रा नि व १८।

प्रहार। पुं। आघाते। [भा।

प्रहारवल्ली (ल्लरी)। स्त्री। मांसरोहिण्याम्।

प्रहि:। पुं। कूपे।

प्रहिता। स्त्री। प्रमारच्चाम्। गन्धकाष्ठविशेषे। वै निघ।

प्रहीरजा। स्त्री। कुटुम्बिनीक्षुपे। रा नि व ५।

प्रहृष्टक। पुं। काक। वै निघ।

प्रहेण(ल)कम्। क्ली। पिष्टकभेदे। हारा। तत्पर्य्याया—वाचन, वाचनक, व्रतोपायन।

प्रह्राद। पुं। कामकृतहर्षे। भा म १ म ख त कज्ज चि। "प्रह्राद चास्य जायते।"

प्रह्लादिनी (दी)। स्त्री। रक्तलज्जालुकायां वै निघ। रा नि व ५।

प्रक्षालनम्। क्ली। धावने धोयां। सु सू ३५। मार्जने।

प्रक्षेप। पुं। क्वाथादौ चूर्णादिक्षेपणे। कल्के तस्य मात्रा कर्षमिता। "प्रक्षेप पादिक क्वाथ्यात् स्नेहे कल्कसमो मत। चोडशांशश्चतुर्भाग वात पित्तकफे त्रिषु। क्षौद्रपादे दातव्य विपरीतास्तु शर्करा। क्वाथ क्षौद्रघृतादौर स्नेह क्वाथ च चूर्णवत्। माषिक हिङ्गु-सिन्धूच्य जरणाद्यास्तु शाणिका। परिभाषामिमामन्य प्रक्षेपोऽप्युचिर पग्म्॥' पानश्वघृततैलादिषु प्रक्षेप कल्कसमो मत। प प्र १ ख। प्रक्षेपकालश्च—'क्वथा यदा दर्व्व्या परिघट्य पुन पुन। यदा पाणिसङ्गी भवति निष्पिदौषधन्तदा॥' योगरत्नाकरसुश्रुते।

प्राक्कृत। त्रि। प्रकृतसम्पन्ने। सुखसाध्ये। मा ज्व नि।

प्राक्कृतज्वर। पुं। वसन्त शरदुद्भवे ज्वरे। "कालप्रकृतिमुद्दिश्य प्रोच्यते प्राकृतज्वर" च चि। ३ अ। वर्षाशरद्वसन्तेषु वातादौ प्राकृत क्रमात्।" "प्राकृतस्त्वनिलोद्भव।" मा नि।

प्राक्कृतदोष। पुं। प्रकृतिसम्पन्नवातादौ। यथा —वर्षाशिशिरयोश्चापचीय यो दृश्यते पित्तकोप, हेमन्तवसन्तयो कफकोप। इति। च सू १७।

प्राक्चरणा। स्त्री। योनिरोगविशेषे। तल्लक्षणं यथा,—"मैथुनादतिबालाया पृष्ठकटीरु बक्षणम्। रुजयम् दूषयेद् योनिं वायुः प्राक्चरणा हि सा।" चक्रि ३०अ।

प्राक्फल'। पुं। पनसवृक्षे। जटा।

प्राग्भाग। पुं। कायपूर्व्वभागे। वैनिघ।

प्राग्राटम्। क्लो। पथनदर्भ। पारुला गई। त्रिका। [त्राय।

प्राग्वात। पुं। पूर्व्वदिग्भववायौ। See पूर्व्व-

प्राचिका। स्त्री। श्येनपक्षिण्याम्। वैनिघ। वनमक्षिकायाम्। डाँश। शब्दभ।

प्राची। स्त्री। पानीयामलकी। वैनिघ।

प्राचीनपनस। पु। बिल्ववृक्षे। त्रिका।

प्राचीना। स्त्री। पाठायाम्। राजनिघ ६। रास्नायां। शब्द।

प्राचीन करक। पुं। मधुरजम्बीरवृक्षे। राजनिघ ११।

प्राचीनामलकम्। क्लो। पानीयामलके। प निक्षाम्ला। "प्राचीनामलक लोके पानीयामलक स्मृतं। प्राचीनामलकं दोषत्रयजित् ज्वरघाति च॥" पश। श्ल—गरदोषघ्नम्। सु सू ४६अ।

प्राचीबल। पु। काकतुण्ड्याम्। केउँठूँठी। काकजङ्घायां। नदीपपन्दी। गण्डदूर्व्वायां। सुसू ३८अ सुरसाद। [शचि।

प्राच्यकशेरु (व)। पु। कशेरौ। केशुर।

प्राण। पु। तन्नामकदेहस्थवायौ। "वायुर्यो वक्त्रसञ्चारी स प्राणो नाम देहधृक। सोऽन्नं प्रवेशयत्यन्तः प्राणांश्चाप्यवलम्बते। प्रायश कुरुते दुष्टो हिक्काश्वासादिकान् गदान्। सुनि १अ। जीवने। "अग्नि सोमौ वायु सत्व रजस्तम पञ्चेन्द्रियाणि भूतात्मा इति प्राणा।" सुसू शा ४अ। बोल। गन्धबोल। भा।

प्राणक। पु। जीवकौषधौ। मे। गन्धबोले।

प्राणथ। पु। बलवति पुरुषे। वायौ। उणा।

प्राणद। पुं। जीवकक्षुपे। राजनिघ ५। क्ली रक्तधातौ। जल। ईश।

प्राणदा (प्रदा)। स्त्री। ऋद्धौ। राजनिघ ५। महाराष्ट्रीक्षुपे। जलपिप्पल्याम। राजनिघ ५ हैमिघ। मञ्जिकाञ्चि। हरीतक्याम्। राजनिघ ११। माचि ९अ। "प्राणदामधुकै कृता।"

प्राणदा (गुडिका)। स्त्री। अर्शसि गुडिकायाम् पाठ — विफलग्रन्थिकरसे चतुर्थे मरिचस्य च। पिप्पल्या कुडवाईश्च चव्याया स्तलमेव च। तालीशपत्रस्य पल पलार्द्ध केशरस्य च। ई पत्रे पिप्पलीमूलादर्द्धकर्षञ्च पत्रकात्। सूक्ष्मैलाकर्षमेकन्तु कर्षं त्वगमृणालयो। गुडात् पलानि त्रिंशच्च चूर्णमेकत्र कारयेत्। अक्षप्रमाणा गुडिका प्राणदेति च सा स्मृता। पूर्व्वं भक्त्याच्च पश्चाच्च भोजनस्य यथाबल। कर्षं न सरस यूष क्षीर तोय पिबेदनु। केशर नागकेशर, चतुर्थे पलमेकमित्यर्थं॥" चद।

শুণ্ঠি ৩প মরিচ ৪প পিপুল ২প চই ১প তালীশপত্র ১প নাগেশ্বর ৪তো পিপুলমূল ২প তেজপত্র ১তো ছোটএলাচ ২তো গুড়ত্বক্ ২তো বেণার মূল ২তো, পুরাতন গুড় ৩০প। এই সমস্ত চূর্ণ ও গুড় একত্র মাড়িয়া গুড়িকা বান্ধিবে। মা ॥০ তো। অনুপান দুগ্ধ বা জল। বদ্ধকোষ্ঠতায় শুণ্ঠি না দিয়া হরীতকী। পিত্তার্শে গুড়ের পরিবর্ত্তে চূর্ণসমষ্টির ৪গুণ চিনি দিবে।

प्राणनम्। क्लो। जीवने। जटा। पु। गते। शब्द।

प्राणना। स्त्री हरीतक्याम्। ऋद्धौ। वैनिघ।

प्राणान्त। पु। रसाञ्जने उणा वायौ।

प्राणान्ती। स्त्री। हिक्कायाम् ब्ब्वदी। उणा।

प्राणपिण्ड:। पु। सुगन्धबोल। वैनिघ।

प्राण(प्रदा)प्रिया। स्त्री ऋद्धौ। पसु।

प्राणवहस्रोत। क्लो। प्राणवायुनेतरि स्रोतसि। तेषां मूल हृदय। सु शा ९अ। "हृदय महास्रोत।" च वि ५अ।

प्राणवायु। पु हृदयस्थवायौ वैनिघ।

प्राणसंरोध। पु। श्वासनिरोधे। धन्वघ।

प्राणारुन्न। क्लो। शरीरे। वैनिघ।

प्राणहारकम्। क्लो। वत्सनाभे। राजनिघ ६।

प्राणाचार्य्य। पु। चिकित्सके। वैनिघ।

प्राणापनौ पुं द्वि। अश्विनीकुमारयो।

प्राणाभिसर। त्रि। प्राणान्तर्नेतरि प्रवीण भिषगादावभिसरे। चसू २९अ।

प्राणायतनम्। क्ली। नाभ्यादिषु प्राणस्थितिस्थानेषु। तद्यथा—"न शिरोजौ गुदं शङ्ख जीवित शङ्खकौ तथा। मूर्द्धाशङ्खकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनं दश॥" इत्यमरव्याख्याने। रसरत्नचिन्ता।

प्राणायाम। पु। प्राणवायुनिरोधे। [च ४

प्राणिमाता। स्त्री। पुत्रदात्रीक्षुपे। राजनि।

प्राणिहिता। स्त्री। पादुकायाम्। त्रिका।

प्राणी (इन्)। पु। जन्तौ। त्रि। प्राणविशिष्टे। अम।

प्राणेश्वररसः। पु। सन्निपातज्वरे रसः। पाठ—"शुद्धसूतं तथा गन्धं मृताभ्रं विषमुत्तमम्। समस्तं मर्दयेत्तालमूलीनीरैस्त्र्यहं बुधः। पूरयेत् कूपिकायां च सन्निरुध्य विशोषयेत्। सप्तभिर्वस्त्रिकावस्त्रैर्वेष्टयित्वा तु शोषयेत्। पुटेत् कुम्भे प्रमाणेन स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत्। गृहीत्वा कूपिकामध्यान्मर्दयेच्च दिनत्रयम्। अजाजी जीरकं हिङ्गु सर्जिका टङ्कणं युतम्। गुग्गुलु पञ्चलवणं यवक्षारो यमानिका। मरिचं पिप्पली चैव प्रत्येकञ्च समांशतः। एषां कषायेण पुनर्भावयेत् सप्तधा ततः। नागवल्लीदलयुतं पञ्चगुञ्जं रसस्य तु। दद्यात्सन्निपातज्वरे तीव्रे कोष्णं वारि पिबेदनु॥" পারা, গন্ধক প্রত্যেক ১ তো মিঠা ॥০ তো তালমূলীর রসে ৩ দিন মাড়িয়া কাচকূপীর মধ্যে ভরিয়া কূপীর মুখ বন্ধ করিয়া শুকাইবে। পরে সেই কূপী মৃত্তিকার সহিত সাতপুরু নেকড়া দ্বারা লিপ্ত ও শুষ্ক করিবে। পরে ঐ কূপী কুম্ভীপুটে পাক করিয়া, শীতল হইলে কূপী হইতে ঔষধ বাহির করিয়া ১ দিন মাড়িবে। পরে ঔষধ যত হইবে, কৃষ্ণজীরাদি সমভাগে তত লইয়া দশগুণ জলে অষ্টাংশ কাথ করিয়া, তদ্দ্বারা ৭ বার ভাবনা দিবে। কাথের দ্রব্য—কৃষ্ণজীরা, জীরা, হিং, সাচি-মাটী, সোহাগা, গুগ্‌গুল, পঞ্চলবণ, যবক্ষার, যমানী, মরিচ, পিপুল। রসসার।

प्राणैषणा। स्त्री। जीवनरक्षणोपायगवेषणायाम्। सा च अस्मद्य रक्षणशक्तिरूपा भावस्य च विकारप्रशमनेऽशमनं तदा प्राणानुपालनस्य दीर्घायुष्ट्वाय। चरक ११ अ।

प्राण्यङ्गम्। क्ली। प्राणिनो अङ्गभाव मांसाद्यादौ। सिद्धौ यह चि।

प्रातः। अ। प्रभाते। अम।

प्रातःकृत्यम्। क्ली। प्रातरनुष्ठेयकर्मणि। च।

प्रातःस्नानम्। क्ली। प्राभातिकावगाहने।

प्रातरशनम्
प्रातराश. } क्ली, पु। प्रातर्भोजने त्रिका।

प्रातर्भोक्ता। पु। काके। शब्द।

प्रातर्भोजनम्। क्ली। प्रातःकाले भोजने। जटा त्रिका।

प्रातर्विकस्वरा। स्त्री। मल्लिकाभेदे, या प्रातर्विकसति, गुणैश्चार्यकातुल्या। राजनि व १०।

प्रातिका। स्त्री। वार्ड्की। जपापुष्पवृक्षे। राजनि व १।

प्रादेश। पु। तर्जन्यङ्गुष्ठयुतकरविस्तारे। शार्ङ्गधर १८।

प्राधान्यम्। क्ली। स्वातन्त्र्यपारतन्त्र्यरूपे कल्पनौपाधिकनामभेदे। यथा—दोषत्रयेषु यः कोऽपि दोषः स्वहेतुभिः कुपितो रोगमुत्पादयेत् तस्यैव प्राधान्यं स्वतन्त्रता, तदर्थं यो प्रकुपितयोर्दोषयोरप्राधान्यं पारतन्त्र्यमिति ज्ञेयम्। 'स्वातन्त्र्यपारतन्त्र्याभ्यां व्याधेः प्राधान्यमादिशेत्।' माधवनि।

प्रापणस्त्व(?)। त्रि। मृत।

प्रासि। स्त्री। प्रवृत्तौ। "प्रासिश्च पित्तपित्त ककानिलानाम्।" चक्रदत्तविवेक।

प्राबोधिक। पु। जपाका।

प्राभृतम्। क्ली। उपढौकने। अम। चरक १६ अ।

प्रामाद्य। पु। वासके। च।

प्राय। क्ली। वयसि। इह च।

प्रायोगिक। पु। शमनधूमपाने। सु। स्नैहिकधूमे वा चि ५ अ।

प्रालेयम्। क्ली। हिमे। अम।

प्रावट। पु। यवे। जटा। शुकशिम्ब्याम्।

प्रावरणम्। क्ली। उत्तरीयवस्त्रे। उत्तरीयवस्त्रे। हेम च।

प्रावार। पु। उत्तरीयवस्त्रे। अम।

प्रावारकीट। पु। कीटविशेष। जटा।

प्रावृष्ज। पु। पुनर्नवायाम्। र चि ९५।
प्रावृट्। स्त्री। वर्षाकाले। "प्रावृण्मिथुन कर्कटौ।" पुनर्नवायाम्। च द अमृतसारलौहे।
प्रावृडत्यय। पुं। शरत्समये। रा नि व २१।
प्रावृतम्। क्ली। मल्लाटावरणे। भ।
प्रावृषा। स्त्री। वर्षाकाले। त्रिका।
प्रावृषायणी। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्। प मु। कपिकच्छौ। आलकुशी। अम।
प्रावृषिक। पुं। मयूरे। धरणि।
प्रावृषेण्य। पु। कदम्बवृक्षे। र मा। कुटज वृक्षे। कुड़चि गाछ। धाराकदम्बे। केलि कदम। रा नि व ९। स्त्री। कपिकच्छौ। रा नि व ४। रक्तपुनर्नवायाम्। गादापूना। रा नि व ५।
प्रावृष्य। प। कुटजवृक्षे। कुड़चि गाछ। धाराकदम्बे। केलि कदम। रा नि व ९। विकङ्कतवृक्षे। रा नि व ११। क्ली। वैदूर्य्यमणौ। रा नि व १३।
प्राश। पु। अवलेहे। प म १ख।
प्राशनम्। क्ली। भक्षणे। लेहने। अन्ने। रा नि व २०।
प्राशित। त्रि। भक्षिते। जटा।
प्राष्ठ। पु। कर्णिकारे। केशुर।
प्रासादकुक्कुट। पु। कपोते। त्रिका।
प्रासादमण्डना। स्त्री। हरिताले। वै निघ।
प्राह्ण। पु। प्रातःकाले, पूर्वाह्णे। अम।
प्रियंवदा। स्त्री। जातीपुष्पवृक्षे। वै निघ।
प्रिय। पु। जीवके (अभावे गुडूची)। रा नि व ५। वेतसलतायाम्। र मा। धाराकदम्बे। केलि कदम। रा नि व ९। ऋषभके (अभावे वंशलोचनम्)। हरिताले। प्रियङ्गौ। कदम्बवृक्षे। असनवृक्षे। दारुचिन्याम्। वै निघ। मृगविशेष। जटा। ऋद्धौ (अभावे वला)। मे। मुद्गरवृक्षे।
प्रियक। पु। नीलिकदम्बे, महाकदम्बे। प सु। तिन्दुकवृक्षे। तेँद गाछ। र मा। पीतशालवृक्षे। पियाशाल। र मा। च सू २५ष। बिलेशयमृगविशेषे। मे। चित्र मृग। सु चि ८ष। अथ वाते पथ्य। प्रियङ्गौ। भ्रमरे। कुङ्कुमे। मे। असनवृक्षे। रा नि व ९।

प्रियकाम्य। पु। पीतशालवृक्षे। वै निघ।
प्रियकोशन। पु। पियालवृक्षे, मल्लिकावृक्षे। प मु।
प्रियङ्ग(क)री। स्त्री। वृहज्जीवन्त्याम्। रा नि व ३। अश्वगन्धायाम्। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४।
प्रियङ्गु (ङ्गू) (क)। स्त्री, पु। (Aglaia Roxburghiana) स्वनामख्यातसुगन्धलतायां। प्रियङ्गू, गन्धप्रियङ्गू। हि प्रियग, गन्धप्रियग, प्रियङ्गु। क नेपिलगु। तम् गङ्गुला। तें प्रेंकणपुचेट्टु। तत्पर्य्याया,—श्यामा महिलाह्वया लता गोवन्दनी गुन्द्रा फलिनी विष्वक्सेना गन्धफला कारम्भा प्रियक कङ्गु कान्ता कृष्णाङ्गी कृष्णपुष्पी सौवर्णं मेदिनी गन्धफला प्रियवर्णा प्रियवल्ली फलप्रिया गौरी वृत्ता कङ्गु कङ्गुनी भङ्गुरा गौरवल्ली सुभगा पर्णभेदिनी शुभा पीता मङ्गल्या श्रेयसी। गुणा—शीतला तिक्ता दाहरक्तपित्तघ्नी वान्ति भ्रान्तिज्वरघ्नी मुखजाड्यहरी च। रा नि व १२। तुवरा वातघ्नी रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेदगुल्मतृष्णा विषमोहघ्नी च। भा। "या किञ्चित्पाण्डुरा श्यामा कीटदोषविवर्ज्जिता। सा प्रियङ्गुर्मता भद्रा विपरीता तु निन्दिता॥" भैप। च मू ४ष। च द पित्त दुरालभादि। "पर्पटकप्रियङ्गु श्यामा।" वा सू १५श। भा म ४भ ग्रभ। "प्रियङ्ग्वृत्पल सारिवा।" धातक्याम्। वै निघ उन्मा चि कल्याणघृते। कटुक्याम्। कट्की। धरणि। वै निघ २भ र पि चि मरीचादिचूर्णे। कृष्णसर्षपे। मे। श्यामायाम्। वै निघ र पि चि वासादि कषाये। राले। वै निघ र पि चि उशीरादिचूर्णे। (क) स्वनामख्याततृणधान्ये। कांनिनी धान। हि कुयाधान, प्रियङ्गु। म वरगु। गुणा—मधुर कषाय रुक्ष वातपित्तकृच्च। रा नि व १६। प्रियङ्गुक चतुर्धा स्यात् कृष्णरक्तपीतश्वेतभेदेन। ते च यथोत्तर गुणाधिका रुक्षा कफघ्नाश्च। सु सू ४५ष। वै निघ २भ छर्दि एलादिचूर्णे। See कङ्गु।
प्रियङ्ग्वम्बष्ठादिवर्ग। पु। प्रियङ्गुपुष्पाञ्जन युग्मपद्मापद्मरजोयोजनवल्ल्यनन्तामानद्रुममोचरस समङ्गापुन्नागशीतवाक्य। अम्बष्ठामधुकनमस्कारी नन्दिवृक्ष पलाश कच्छुरा लोध्र धातकि बिल्वपेशिका कट्वङ्गकमलोद्भवरजांसि च। गुणा—पक्कातीसारघ्न

सन्धानीय पित्ते हिता प्रथरीपथश्च । वा,सू १५ष ।

प्रियजीवः (कः) । पु । श्योणाकवृक्षे । শোণা গাছ । रा नि व ९ । लोध्रवृक्षे । वै,निघ ।

प्रियतमः । पु । मयूरशिखायाम् । श च ।

प्रियदर्शनः । पु । क्षीरिकावृक्षे । क्षीरी । शुकपक्षिणि । जटा । पीतशाले । পিয়াশাল । वै निघ ।

प्रियदर्शनी । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै निघ ।

प्रियदा । स्त्री । खण्डजात्याम् । वै निघ ।

प्रियवर्णा (र्णी) । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । जटा ।

प्रियवल्ली । स्त्री । प्रियङ्गौ । रा नि व १२ ।

प्रियवादिनी । स्त्री । शारिकायाम् । वै निघ ।

प्रियवादी (इन्) । पुं । शारिकानायके । चातके । च द १२ष ।

प्रियशा(सा)ल' । पुं । निम्बवृक्षे । प सु । असनवृक्षे । পিয়াশাল । रा नि व ९ ।

प्रियशा(सा)लकः । पु । असनवृक्षे । रा नि व ९ ।

प्रियसखः । पुं । खदिरवृक्षे । श च ।

प्रियसन्देशः । पुं । चम्पकवृक्षे । श च ।

प्रिया । स्त्री । भार्य्यायाम् । हे च । ऋद्धिनाम्नी पर्णी । वृद्धि । र मा । मल्लिकापुष्पवृक्षे । মল্লিকা ফুলের গাছ । रा नि व १० । वार्षिकीमल्लिकाभेदे । रा नि व १० । प्रियङ्गौ । रा नि व २३ । एलायाम् । श च । मदिरायाम् । रा नि व १४ ।

प्रियात्मजः । पु । स्वनामख्याते प्रसहनातीय पक्षिभेदे । च सू २७ष ।

प्रियाम्बुः । पुं । आम्रवृक्षे । আম গাছ । रा नि व ११ । क्ली । आम्रफले ।

प्रियाल'(कः) । पुं । प्रियङ्गौ । प सु । चारवृक्षे । পিয়াল গাছ । तत्पर्य्याया,—चखर, ललन, चारक, बहुवल्क, सन्नद्रु, तापसप्रिय, स्नेहबीज, उपवट, मोचवीर्य्य, द्रुसमक । रा नि व ११ । अपिच "प्रियालस्तु खरस्कन्धश्चारौबहुलवल्कल । राजादनस्तापसेष्ट सन्नकद्रुर्धनुष्पट ॥ चार पित्तकफास्रघ्नस्तत्फलं मधुरं गुरु । स्निग्धं सरं मरुत्पित्तदाहज्वरतृषापहम् । प्रियालमज्जा मधुरो वृष्य पित्तानिलापह । हृद्योऽति दुर्ज्जर स्निग्धो विष्टम्भी आमवर्द्धन ।" भा । क्ली । पक्वप्रियालफले । भा म १भ ज्व,चि । "द्राक्षादाडिमखर्ज्जूर प्रियालै ।"

प्रियाला । स्त्री । द्राक्षायाम् । रा नि व ११ ।

प्रियाह्वा । स्त्री । माङ्गुष्ठिकायाम् । शा,नि । वा उ ५ष ।

प्रीणनम् । क्ली । तृप्तिकरणे । अम । [१२ ।

प्रीणनः । पुं । खड्गिमृगे । গণ্ডার । रा नि व

प्रीतिः । स्त्री । तृप्ती । अम ।

प्रीहा (न्) । पु, स्त्री । प्लीहायाम् । हि कोष ।

प्रुष्ठम् । क्ली । दुग्धे । वै निघ ।

प्रेङ्खितम् । क्ली । कम्पिते । अम ।

प्रेतग्रहः । पु । भूतग्रहविशेषे । लक्षण— "प्रेताकृतिक्रियागन्ध भीतमाहारविद्विष । तृषार्त्ति-दश्च प्रतेन गृहीतं नरमादिशेत् ॥" मा उ ।

प्रेतजिह्वा । स्त्री । लम्बतादिलक्षणयुक्तायाम् जिह्वायाम्, अरिष्टलक्षणभेदे । यथा—"स्तब्धा निश्चेतना गुर्व्वी कण्टकैरुपचिता भृश । श्यावा शुष्काथवा शूना प्रेतजिह्वा विसर्पिणी ॥" च इ ८ष ।

प्रेतदेहः । पुं । मुमूर्षौ शरीरे ।

प्रेतराक्षसी । स्त्री । सुरसायाम् । বাবুই তুলসী । प सु ।

प्रेतलक्षणम् । क्ली । अरिष्टलक्षणे । च इ २ष ।

प्रेमपातनम् । क्ली । नेत्रजले । श च । रोदने ।

प्रेयोपत्य. । पु । क्रौञ्चपक्षिणि । वै निघ ।

प्रेषणम् । क्ली । प्रेरणे । पीडायाम् ।

प्रेष्ठा । स्त्री । जङ्घायाम् । श च ।

प्रेक्षणम् । क्ली । चक्षुषि । श र ।

प्रेक्षणकूटः । पु । चक्षुर्गोलके । शा नि पाण्डी ।

प्रेक्षा । स्त्री । तरुशाखायाम् । श र । दर्शने ।

प्रैप. । पु । उन्मादे । পাগল ।

प्रोत्क्षासनम् । क्ली । मारणे । हे च ।

प्रोञ्छनम् । क्ली । लोपने । মোছা । तन्त्रम् ।

प्रोत्प(फ)ल. । पु । तालवृक्षभेदे । श मा । तत्पर्य्याया,—सिहलास्थान, कटा, कड़ी, पिका ।

प्रोथः । पुं । अश्वनासाग्रभागे । घोड़ना । अ द १ख । कट्याम् । मे । स्फिचि । उषा ।

प्रोर्णुनाव । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । स्वप्न यथा—"उत्थितस्य च सम्यक् विपत्यधस्ताच्छिताग्र सूक्ष्मशिति । तं प्रोर्णुनावमुष्ट विचिवकष्ट विजानीयात् ॥ भा म १म ।

प्रोत्साधितः । त्रि । रोगमुक्ते । वै निघ ।

प्रोषः । पुं । सन्तापे । रा नि व २० ।

प्रोषितप्रिया । स्त्री । कुलकण्टके । पीतझाँटी । रा नि व २३ । फलिन्याम्, प्रियङ्गौ । वापिकमल्लिकायाम् । रा नि व २३ ।

प्रोष्ठः । पुं । प्रोष्ठीमत्स्ये । भटौरा ।

प्रो(प्रौ)ष्ठपद । पु । भाद्रपदमासि । अम ।

प्रोष्ठी । स्त्री । (Cyprinus sophore) क्षुद्रशफरीमत्स्ये । पूँटिमाछ । तत्पर्य्याया,—शफर शफरी सफरी श्वेतकोल श्वेत । गुणा—"प्रोष्ठी तिक्ता कटु स्वादु शुक्रला कफवातजित् ।" राज ३प ।

प्रोह । पुं । गजचरणपर्व्वणि । त्रिका ।

प्रौढा । स्त्री । दृष्टार्त्तवस्त्रियि । रा नि व १८ । त्रिंशद्वर्षादूर्द्ध्वं पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्य्यन्तवयस्कायाम् । "आषोडशी भवेद् बाला तरुणी त्रिंशता मता । पञ्चपञ्चाशता प्रौढा भवेद् वृद्धा ततःपरम् ॥ तत्सङ्गमदोषा यथा—"बाला तु प्राणदा प्रोक्ता तरुणी प्राणधारिणी । प्रौढा करोति वृद्धत्वं वृद्धा मरणदा भवेत् ॥"

प्लव । पु । सङ्घातचारिपक्षिमात्रे । ते च हंस सारस क्रौञ्च चक्रवाक कुरर कादम्ब कारण्डव जीव जीवक बक बलाका पुण्डरीक प्लव शरारिमुख नन्दिमुख मद्गु उत्क्रोश काचाक्ष मल्लिकाक्ष शुक्लाक्ष पुष्कर शायि काकोनालकाम्बुकुक्कुटिका मेघराव श्वेतवरण प्रभृतय प्लवा सङ्घातचारिणश्च । गुणा—"रक्तपित्तहरा शीता स्निग्धा वृष्या मरुज्जित । सृष्टमूत्रपुरीषाश्च मधुरा रसपाकयो ॥" सु सू ४६श । कैवर्त्तमुस्तायाम् । हि कैवटीमोथा, गुड़तृणी । भा म ४भ सु रो चि । च द छर्दिचिकित्सि । प्लक्षवृक्षे । मद व ५ । गन्धतृणे । मे । हरिण्याम् । विकङ्कतवृक्षे । वै निघ । सारस पक्षिणि । मे । च सू २७प । बकवृक्षे । च । क्रौञ्चे । चुचुशाकविशेषे । भेके । गजे । भये । कपौ । त्रिका । जलकाके । मे । गोपालकरञ्जे । सु चि ११ष ।

प्लवकः (ग) । पु । प्लक्षवृक्षे । रा नि व ११ । भेके । मे । (ग) । वानरे । मे । प्लवपक्षिणि । श च । शिरीषवृक्षे । रा नि व ९ ।

प्लवगति । पुं । भेके । श च ।

प्लवङ्गः । पुं । वानरे । अम । प्लक्षवृक्षे । रा नि व ११ । मृगे । श च ।

प्लवङ्गम । पुं । वानरे । पशु । भेके । अम ।

प्लवधान्यम् । क्ली । परिपेलवतृणे । रा नि व ८ ।

प्लवनम् । क्ली । सन्तरणे । सु नि १ख ।

प्लक्ष । पु । (Thespesia populnea Syn Hibiscus populnes, or Ficus infectoria) Waved-leaf fig tree पर्कटीवृक्षे । पाकुड़गाछ । गाक्षोडँटि । ए.मा । हि पाकड़ि, पखर, गजदन्तसखोरा । तं गङ्गरयजुव्वि । ता पोरिशु्रावि । तत्पर्य्याया,—पर्कटि, पर्कटी, कन्दराल, कमण्डलु, कमण्डलुतरु, सुपार्श्व, पीतन, कपीतन, दृढप्ररोह, प्लवक, प्लवङ्ग, महाबल, गर्द्दभाण्ड, जवरोह शाख, चीरीवृक्ष, प्लवा, जटि, प्लोचा । सु सू ३८श न्यग्रोधादि । भवाङ्गसभेदेन द्वौ भेदौ । सा गुणा—कटु कषाय शीतल रक्तदोषजित् मूर्च्छाभ्रमप्रलापहरश्च । ह्रस्वोऽपि महतीगुणं लभते । रा नि व ११ । व्रणघ्न श्लेष्मपित्त शोष शोथविसर्पघ्नश्च । मद व ५ । अश्वत्थवृक्षे । मे ।

प्लक्षा । स्त्री । प्लक्षवृक्षे ।

प्लचेश । पु । गर्भभाण्डवृक्षे ।

प्लावग । पु । मर्कटे । वै निघ ।

प्लावनम् । क्ली । द्रवद्रव्यस्योर्द्ध्वगतौ । ও.लान ।

प्लावी (इन्) । पुं । पक्षिणि । वै निघ ।

प्लाक्षम् । क्ली । प्लक्षफले । अम ।

प्लि(प्ली)ह (हा) । पु, स्त्री । जाठररोगविशेषे । पिले । निदानलक्षणे—"वात श्लेष्मानुबद्ध य कुपितो यस्य तिष्ठति । शनै परिवर्द्धन् पार्श्वे प्लीहा तस्याभिवर्द्धते ॥" च सू १८श । स चतुर्विध । "विदाह्यभिष्यन्दिरतस्य जन्तो प्रदुष्टमत्यर्थमसृक कफश्च । प्लीहाभिवृद्धि कुरुत प्रवृद्धौ प्लीहोत्थमेतं जठर वदन्ति । सव्यपार्श्वे परिवृद्धिमति विशेषत

सीदति चातुरोऽत्र । मदज्वराग्नि कफपित्त लिङ्गैरुपद्रुत क्षीणबलोऽतिपाण्डु ।” मा नि । “श्रमोभ्रमोविदाहश्च वैवर्ण्यं गात्रगौरवम् । मोहो रक्तोदरत्वञ्च ज्ञेय रक्तजलक्षणम् ॥ सज्वर स पिपासश्च सदाहो मोहसंयुत । पीतगात्रो विशेषेण प्लीहा पैत्तिक उच्यते ॥ प्लीहा मन्दव्यथ स्थूल कठिनो गौरवान्वित । अरोचकयुत शीत प्लीहा कफज उच्यते ॥ नित्यमानद्धकोष्ठ स्यान्नित्योदावर्त्त पीड़ित । वेदनाभि परीतश्च प्लीहा वातिक उच्यते ॥” भा । [श च ।

प्लीहघ्नः । पु । रक्तरोहितकवृक्षे । वक्तवोटा ।

प्लीहघ्नी । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । वन नील ।

प्लीहशत्रुः । पु । रोहितकवृक्षे । प मु । हबुषा वृक्षभेदे । रा नि व ४ ।

प्लीहहन्त्री । स्त्री । हबुषायाम् ।

प्लीहारिः । पु । अश्वत्थवृक्षे । श च । शर पुङ्खायाम् । वै निघ ।

प्लीहोदरम् । क्ली । उदररोगविशेषे । लक्षणम् —“विदाह्यभिष्यन्दिरतस्य जन्तो प्रदुष्टमत्यर्थं मसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धि सतत करोति प्लीहोदरं तत् प्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥” सु नि ७ अ । अन्यच्च यथा—“वर्णान्यत्व मद्दत्वञ्च काठिन्यञ्च विशेषत । प्लीहोदरे विजानीयाद्देहे च कृशतां तथा ॥” ज द ५२ अ ।

प्लीक्षा (न्) । पु । प्लक्षवृक्षे । পাকুড় গাছ ।

प्लुतगतिः । पु । शशके । খরগোশ । वै निघ ।

प्लुषः । पुं । अग्निदाहे । व्याकरणम् ।

प्लुष्ट । पु । अग्निदग्धे । अम ।

प्लुष्टिः । पुं । अग्नौ । আগুন ।

प्लोतः । पु । कर्पटे । सु सू १ अ । কাপড় ।

प्लोषः । पु । दाहे । अम ।

प्सा । स्त्री । भक्षणे । भक्ते । हे च ।

प्सानम् । क्ली । भक्षणे । विका ।

फ

फः । पु । जृम्भानिस्कारे । विश्व । झञ्झावाते । ঝড় । मे ।

फञ्जिका । स्त्री । भार्ग्याम् । বামুনহাটী । प सु । सु सू ३८ अ । दन्तीवृक्षे । वै निघ । देवताडवृक्षे । दुरालभायाम् । श च । आखु कर्ण्याम् ।

फञ्जिप(पु)त्रिका । स्त्री । आखुपर्ण्याम् । प सु । (पुत्रिका) । वनस्पतिभेदे । वै निघ ।

फञ्जी । स्त्री । भार्ग्याम् । বামুনহাটী । रा नि व ६ । च द शिरोरोगचिकित्साया च । एतत्पत्र कफघ्नम् । अत्रि । वृहद्दारकविशेषे । रा नि व ३ । दन्तिवृक्षे । योजनवल्ल्याम् । वै निघ ।

फञ्जीकरः । पुं । फञ्ज्याम् । वै निघ ।

फञ्ज्यादिपञ्चकम् । क्ली । फञ्जिका जीवनी पत्रा मर्कटी चुचुक इति वनशाकपञ्चकवर्ग । गुणा—वातदारिद्र्य पाचित्व दीपनत्व रुच्यत्वञ्च । शेषा कृष्णमर त्रिपुटश्च स्यादपि तद्वर्गमध्ये स्मृत । वर्गोऽयं दीपन पाचन रुच्य बलवर्द्धकरश्च । त्रिदोषशमन पथ्य दाही कथ्य । रा नि व ७ ।

फट (टा) । पु, स्त्री । अहिफणायाम् । अम । जटा ।

फटकी । स्त्री । स्फटिकायाम् । ফটকিরি । वै निघ २ भ क्षय चि क्षयकेशरिरसे ।

फटिकारी । स्त्री । (Alumen) Alum स्वनामख्यातक्षारविशेषे । ফটকিরি । हि फिटु करी । तै पतिकुराम । ता पतिकारम । दा फटकी । गुर्ज फकटी । बम फटिकी । गुणा—सर्पाहिणी सङ्कोचकरी अपूतिकरी बालवितृष्णाम् उदरामये नासारक्तस्रावे च हिता । “फटी च कटुका स्निग्धा कषाया प्रदरापहा । मेहकृच्छ्रशमी शोफदोषघ्नी हृदरुग्हरा ॥” रा नि व १३ ।

फडिङ्गा । स्त्री । झिल्लीकीटे । ফড়িঙ্ । श च ।

फणः (णा) । पुं, स्त्री । सर्पफणायाम् । अम । प्राणमार्गमनुप्रयात स्रोतोमार्गप्रतिबद्ध मण्ड रयी । सु शा ६ अ ।

फण(णा)कृ(ध)र । पु । सर्पे । श र ।

फणभृत् । पुं । सर्पे । हे च ।

फणाभरः (वान्) । पु । सर्पे । हारा । अर ।

फणाश्रः । पु । पनसवृक्षे । काँटाल गाछ ।

फणि' । पुं । विषे । रसा सु गदमुरारिरसे ।

फणिका । स्त्री । क्षुद्रोदुम्बरिकायाम् । वै निघ ।

फणिके(श)सरम् । क्ली । नागकेसरपुष्प । रा नि व ६ ।

फणिखेल. । पु । लावपक्षिणि । वै निघ । भारतीपक्षिणि । भारुई पाखी । त्रिका ।

फणिचम्पक । पु । वनचम्पकवृक्षे । वनज चाँपा गाछ । रा नि व १० ।

फणिजिह्वा । स्त्री । महासमङ्गायाम् । महा शतावर्य्याम् । रा नि व ४ ।

फणिजिह्विका । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । महाशतावर्य्याम् । वै निघ ।

फणिज्ज(ज्झ)क' । पु । क्षुद्रपत्रतुलसीभेदे, गन्धतुलस्याम् । रा नि व १० । वा सू १५ अ । मधुरजम्बीरे । महुर इति लोके । च सू २ अ वि म अ । पलाशवृक्षे । भैष ने रो चि । मरुवकवृक्षे ।

फणिप्रिय । पु । वायौ । अ र ।

फणिफेन । पु । अहिफेने । आफिम् । रत्ना ।

फणिभारिका । स्त्री । क्षुद्रोदुम्बरवृक्षे । काकडुमुर । वै निघ ।

फणिलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पाण गाछ । रा नि व ११ ।

फणिवल्ली । स्त्री । नागवल्ल्याम् । पाण गाछ । रा नि व ११ । वै निघ रस चय चि नवरत्नराज मृगाङ्के । [वै निघ ।

फणिसम्भारा । स्त्री । क्षुद्रोदुम्बरिकायाम् ।

फणिहन्त्री । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । गन्ध-रास्ना । रा नि व ७ । [निघ ।

फणिहारी (इन्) । पु । कपिकच्छौ । वै

फणिहृत् । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् । रा नि व ४ ।

फणी (इन्) । पु । मरुवकवृक्षे, क्षुद्रपत्रतुलस्यां । श्वेतचन्दने । च द वा व्या चि महासुगन्धतैले । सर्पे । स्त्री (नी) । सर्पिण्याम् । सर्पगन्धा । सर्पस्त्रियाम् । रा नि व ५ ।

फणीयम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

फण्ड' । पुं । जठरे । पेट ।

फल्गारी (इन्) । पु । पक्षिणि । अ च ।

फम्फणः । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

फरङ्गरोग. । पु । See फिरङ्गरोग ।

फरेन्द्र' । पु । जम्बूवृक्षे । वै निघ ।

फर्फरी । स्त्री । कराये । पाशा । वै निघ ।

फलम् । क्ली । आम्रादौ प्रसिद्धम् । फल । "फलेषु परिपक्वं यत् गुणवत्तदुदाहृतम् । बिल्वादन्यत्र विज्ञेयमाम तद्धि गुणाधिकम् । फलेषु सरसं यत् स्यात् गुणवत्तदुदाहृतम् । द्राक्षाबिल्वशिवादीनां फलं शुष्कं गुणाधिकम् । फलतुल्यगुणं सर्व्वं मज्जानमपि निर्दिशेत् ।" भा । इन्द्रयवे । रा नि व ६ । वै निघ क्ली चि सुखादि । वा सू १५ अ वचकादिव । त्रिफलायाम् । मे । सा कौ दूर्व्वाद्यतैले । भैष कासिमेदा तैले । च द कर्णो चि । इन्द्रयवे । अम । स्त्रीरोगे । अ र । जातीफले । त्रिका । र सा स सर्व्वतोभद्ररसे । भैष वा व्या चि गन्धद्रव्यकथने । च द योनिरो चि । भैष सु रो चि स्वल्पखदिरवट्यां । शस्ये । अम । कक्कोलके । काँक्ला । मे । फाले । हे च । मदनफले । प सु । च द वमने । च द वा व्या चि एकादशशतिकमहा प्रसारणीतैले । पु । कुटजवृक्षे । अ र ।

फलक । पुं । अस्थिखण्डे । जटा । नागकेशर वृक्षे । अ च । नितम्बे । क्ली । प्रसाधनार्थे जल रक्षणाधारविशेषे । कलसी बसाइवार धर्बाके । सु सू ७ अ ।

फलकण्टक. । पु । पर्पटके । क्षेत्पापड़ा । वै निघ । स्त्री (का) । इन्दीवरायाम् । वै निघ ।

फलककर्कशा । स्त्री । वनबदरवृक्षे । शब्द ।

फलकी (इन्) । पु । मत्स्यविशेषे । चितल, फलुई माछ । त्रिका । तत्पर्य्यायौ,—फलि फली । गुणा,—स्वादुत्वं गुरुत्वं स्निग्धत्वं बलशुक्र वर्द्धनत्वञ्च ।

फलकृष्ण । पु । करमर्दवृक्षे । वै निघ । पानीयामलके । अ च ।

फलकेशर । पु । नारिकेलवृक्षे । जटा ।

फलकोश (ष) (क') । पुं । वृषणे । मुष्के । त्रिका ।

फलक्षपा। स्त्री। महाश्रावणिकायाम्। रा नि व ५।

फलग्रहिः। पु। फलितवृक्षे। अ टी भ.।

फलग्राही (इन्)। पुं। वृक्षे। धरणि।

फलघृतम्। क्ली। पक्वघृतविशेषे। तत् योनि रोगनाशे हितम्। अत्र मेदामहामेदयोरभावे शतावरी द्विगुणा, काकोलीक्षीरकाकोल्यभावे अश्वगन्धा द्विगुणा। काकोल्यौ इति द्वैगुण्यार्थं प्रयोग। जीवकर्षभकयोरभावे विदारीकन्दो द्विगुणो देय। भा म ४भ योरो चि। पाठ—"मञ्जिष्ठा मधुक कुष्ठ त्रिफला शर्करा बला। मेदा पयस्या काकोली मूलञ्चैवाश्वगन्धजम्। अजमोदा हरिद्रे द्वे हिङ्गु कटुकरोहिणी। उत्पल कुमुद द्राक्षा काकोल्यौ चन्दनद्वयम्। एतेषां कार्षिकैर्भागै घृतप्रस्थं विपाचयेत्। शतावरीरस क्षीरं घृताद्देय चतुर्गुणम्।" च द योनि व्या चि। अन्यच्च— "सहाचरे द्वे त्रिफला गुडूची सपुनर्नवा। शुकनासा हरिद्रे द्वे रास्ना मेदा शतावरी। कल्कीकृत्य घृत प्रस्थं पचेत् क्षीरचतुर्गुण॥" च द योनि व्या चि। जीवद्वत्सैकवत्साया गो घृतं ४ श। शतमूलीरस १६ श. दुग्ध १६ श। कल्कार्थं मेदा अभावे (गुडूची) मञ्जिष्ठा यष्टिमधु कुष्ठ त्रिफला शर्करा बला (बेलेड़ा) शुक्लभूमिकुष्माण्ड काकोली अश्वगन्धामूल यमानी हरिद्रा दारुहरिद्रा हिङ्गु कटुकी उत्पल (नीलशुन्दी) द्राक्षा क्षीरकाकोली चन्दन रक्तचन्दनं'एषां प्र २तो। अन्यत्—कल्कार्थं —श्वेतपीतझिण्टीमूल त्रिफला गुडूची पुनर्नवा (श्वेतपुष्पा) चर्मचटक (चामचिके)। हरिद्रा दारुहरिद्रा रास्ना मेदा शतावरी एषां मिलित्वा १ श। जीवद्वत्साघृत ४ श। दुग्ध १६ श।

फलचमसम्। क्ली। वटवृक्षवल्कले। है निघ।

फलचोरकः। पु। चोरकनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२। [श र.।

फलज्ञाति' (ती)। स्त्री। जातीफलवृक्षे।

फलत्रय(त्रिक)म्। क्ली। त्रिफलायाम्। रा नि व २२। मिलितद्राक्षापरूषकाश्मर्यफलत्रये।

फलत्रिकादि'। पु। पाण्डौ कषाये। फल त्रिकामृतावासातिक्ताभूनिम्बनिम्बज। क्वाथ क्षौद्र युतो हन्यात् पाण्डुरोगं सकामलम्॥ र स र।

फलदः। पु। वृक्षे। धरणि।

फलद्रुमः। पु। फलितवृक्षे। वै.निघ।

फलपञ्चाम्लम्। क्ली। अम्लफलपञ्चके। रा नि व २२।

फलपाकः। पु। करमर्दवृक्षे। अ टी भ। पानीयामलके। श च।

फलपाकान्ता। स्त्री। ओषध्याम्, धान्यादौ। अम।

फलपाकी (इन्)। पुं। गर्दभाण्डवृक्षे। र मा।

फलपिप्पली। स्त्री। फलबीजे। सु सू ४३ ण।

फलपुच्छः। पु। कन्दशाकविशेषे, वरण्डाली। त्रिका।

फलपुष्पा (ष्पी)। स्त्री। पिण्डीखर्जूरीवृक्षे। रा नि व ११।

फलपूरः (क')। पुं। मातुलुङ्गवृक्षे। प सु। मद व ६। वै निघ २भ आकल्लकादिचूर्णे। च द र.पि चि।

फलप्रियः। पु। द्रोणकाके। रा नि व १९।

फलप्रिया। स्त्री। प्रियङ्गौ। रा नि व १२।

फलमत्स्या। स्त्री। गृहकन्यायाम्। घृत कुमारी। है निघ।

फलमुख्या। स्त्री। अजमोदायाम्। वन योयान। रा नि व ६।

फलमुण्डः। पु। नारिकेलवृक्षे। श र।

फलमुद्गरिका। स्त्री। खर्जूरवृक्षभेदे। श मा।

फलयुग्मा। स्त्री। इन्दीवरायाम्। वै निघ।

फलराजः। पु। खर्बुजेति ख्याते फलशाके। खर्बुजा। है निघ।

फलवर्गः। पु। फलगणे। दाडिमामलकबदर कोलककर्कन्धुसौवीरशिञ्चितिकाफलकपित्थमातुलुङ्गा म्राम्रातक करमर्द पियाल लकुच भव्य पारावत वेत्र फल प्राचीनामलक-तिन्तिडीक नीप कोशाम्राङ्कोल्ल नारङ्गजम्बीरप्रभृतिषु। एषां गुणाः—स्वस्वपर्याये मृग्या।

फलवर्त्ति. (र्त्ती)। स्त्री। मलशोधिन्यां वर्त्तौ। भैप व शूल चि। "हताश्वके गुदे क्षिप्ता श्लक्ष्णा स्वाङ्गुष्ठसन्निभा। मलप्रवर्तिनी वर्त्ति फलवर्त्तिश्च सा स्मृता॥" भा।

फलवर्त्तुलः। पुं। तरम्बुजवृक्षे। रा नि व,७।

फलवाटिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ।

फलवान् । त्रि । फलिते । भ्रम ।

फलविरेचनम् । क्ली । हरीतक्यादौ । तदुक्तं —"मद्दीकाथ विड़ङ्गानि खर्ज्जूराणि परुषकम् । आरग्वधोऽथामलकं हरीतकी विभीतकम् । कम्पिल्लकोपचित्रे च वपुषञ्च मुकूलकम् । नीलिका बकुलं पीलु भवेत् फलविरेचनम् ।" वा चि ६ अ ध्याय ।

फलविषम् । क्ली । यस्य फले विषं वर्त्तते । तच्च द्वादशविधम्—कुमुद्वती वेणुका करम्भ महाकरम्भ कर्कोटकरेणुकखद्योतकचर्म्मरीभगन्धासर्पघातिनन्द नसारपाकानीति । तल्लक्षणं—"सुश्रुतोक्त फलविषे दाहोऽन्नद्वेष एव च ।" सु कल्प २ अ ।

फलबीज । पुं । खर्ज्जूरेतिख्याते फलशाके ।

फलवृन्ताक. । पु । श्योणाकभेदे ।

फलवृक्ष (क) । पु । पनसवृक्षे । কাঁঠাল গাছ । रा नि व ११ ।

फलशाकम् । क्ली । फलप्रधानशाकवर्ग । यथा —"कुष्माण्ड कालिङ्ग कलिङ्ग चिर्भटं पटोलयुग्मञ्च तथाच तुण्डी । वार्त्ताकुकर्कोटककारवेल्ल कोषा तकी बालुफलानि चैव ॥" भवि १६ अ । एषां गुणादिकं पर्य्याये सत्यम् ।

फलशाखी (न्) । पु । पीलुवृक्षे ।

फलषाडव. । पु । दाड़िमवृक्षे । रा नि व ११ । त्रिका ।

फलशैशिर । पु । बदरवृक्षे । रा नि व ११ ।

फलश्रेष्ठ । पु । आम्रवृक्षे । श च ।

फलश्रेष्ठा । स्त्री । त्रिफलायाम् । वै निघ ।

फलषाडव । पु । दाड़िमे ।

फलस । पु । पनसवृक्षे । अ टी भ ।

फलसम्बद्ध । पुं । उदुम्बरवृक्षे । वै निघ ।

फलसम्भारा । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । वै निघ ।

फलस्नेह । पुं । अक्षोटवृक्षे । रा नि व ११ ।

फला । स्त्री । इन्दीवरायाम् । झिञ्झिरीटाक्षुपे । रा नि व ४ ।

फलाढ्या । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । বন কলা । रा नि व ११ ।

फलात्मिका । स्त्री । कारवेल्याम् । করলা, উচ্ছে । वै निघ ।

फलादन । पु । शुकपक्षिणि । हे च । त्रि । फलभक्षके । [प मु ।

फलाधमः । पु । अङ्कुटवृक्षे । মান্দার গাছ ।

फलाध्यक्ष (क्षा) । त्रि । राजादनवृक्षे । খিরনী । भा ।

फलानालु । पु । पानशाक इति प्रसिद्ध कन्दशाके । प मु । वृचाङ्क । रा नि व ६ ।

फलान्त. । पु । वंशे । श मा ।

फलान्नम् । क्ली । फलोपकरणकृतान्ने । गुणा —"फलान्नं स्यादुचिकरं गुरु फलसमं गुणे ।" वै निघ । वृचाङ्क । रा नि व ११ । [२ अ ।

फलाम्बु । क्ली । द्राक्षादिसिद्धजले । वा चि

फलाम्ल. । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ । च चि २ अ वृक्षरसे । क्ली । अम्लरसविशिष्टफलमात्रे । च चि २ अ मातुलुङ्गरसदाड़िमरसादौ, मध्याधट कटुतैले ।

फलाम्लपञ्चकम् । क्ली । जम्बीरनागरङ्गाम्ल वेतसचिञ्चामातुलुङ्गेषु । গোঁড়া, নারাঙ্গা, অম্লবেতস, তেঁতুল, টাবা ।

फलारिष्ट । पु । अर्शोऽधिकारे अरिष्टभेदे । —"हरीतकीफलप्रस्थं प्रस्थमामलकस्य च । विशालाया दधित्थस्य पाठाचित्रकमूलयोः । द्वे द्वे पले समापोथ्य द्विद्रोणे साधयेदपां । पादावशेषे पूते च रसे तस्मिन् प्रदापयेत् । गुडस्यैकां तुलां वैद्य सस्थाप्य घृतभाजने । पक्षस्थितं पिबेदेनं यहणार्शोविकारवान् ॥" च चि ८ अ ।

फलालु. । पुं । आलुकभेदे । পানীয়ালু । "फलालु स्यात् ग्रन्थिफलस्तथा चयफलं स्मृत ॥"

फलाशन । पुं । शुकपक्षिणि । करञ्जवृक्षे ।

फलासव । पुं । द्राक्षा खर्ज्जूरादि-फलोद्भव बहुविधमद्यासवेषु । च सू २५ अ ।

फलास्थि । पुं । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।

फलाह्वी । स्त्री । चोरिकोवृक्षे । वै निघ ।

फलि (ली) (रम्) । पु । मत्स्यविशेषे । ফলুই মাছ । गुणा —"फलि स्यादुर्गुरु स्निग्ध बलकृच्छुक्रवर्द्धनः ।" राज ३ प ।

फलिका। स्त्री। पारिपार्श्वे। निष्पावे। वर्वटी। रा नि व १६। फलिमत्स्ये।

फलितः। पुं। वृक्षे। धरणि। स्त्री। रक्त लताायाम्।

फलिनः। पुं। ग्रीष्मकवृक्षे। पनसवृक्षे। रा नि व ११। अरिष्टकवृक्षे। रीठा। वै निघ।

फलिनी। स्त्री। प्रयोगे प्रशस्तलमफलाया शुद्धिदि। च सू १अ। शुषल्याम्। तालमूली। प्रियङ्गौ। रा नि व १२। लवणाकन्दे। रा नि व ७ वै निघ कल्याणघृते। गन्धप्रियङ्गौ। वा सू १५अ एलादि। वायमाणायाम्। वै निघ २अ चयचि ट्रावासवे। मधुरस्रकवृक्षे। मेहेन्दी। व निघ २अ दाह चि प्रलेपे। लाङ्गलीवृक्षे। विषलाङ्गुलिया। अस। वै निघ २अ वा व्या चि विषगर्भतैले। ग्रीष्माकवृक्षे। दुग्धिकायां। थिक्रुई। र मा। अग्निशिखायाम्। कटुतुम्ब्याम्। निष्पावीभेदे। वर्वटी।

फली। स्त्री। शुषल्याम्। तालमूली। प्रियङ्गु वृक्षे। प सु। ग्रकनासायाम्। चर्म्मकषा। वै निघ। आम्रातकवृक्षे। फलिमत्स्ये। श मा।

फलीशः। पु। पारिशपिप्पली। अश्वत्थविशेष, पलाशपिपुल। वै निघ।

फलूषः। पु। लताविशेषे। छया। [श र।

फलेग्राहि. (ही (हन्))। पुं। फलितवृक्षे।

फलेन्द्रः। पु, स्त्री। राजजम्बूवृक्षे। वड जाम। फलेन्दा जाम। भा।

फलेपाकी। स्त्री। गन्धपुष्पे। गन्धभाडुलिया विशेष। प सु।

फलेपुष्पा। स्त्री। द्रोणपुष्प्याम्। घलघसा। भा। [प सु।

फलेरुहा। स्त्री। पाटलवृक्षे। पारुल गाछ।

फलेलाडु. । पु। जीवनवृक्षे। द्वारा।

फलोत्तमा। स्त्री। दुग्धिकायाम्। क्षीरुई। र मा। कपिलद्राक्षायाम्। त्रिसमिम्। त्रिफलायाम्। रा नि व ११।

फलोत्पत्ति, । पुं। आम्रवृक्षे। श च।

फलोनि। स्त्री। स्त्रीयोनौ। वै निघ।

फल्गुः। स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। शाक डुमूर। र मा। "सर्पिर्षं च फल्गु गुड दिह्यमि शीतलम्।" च सू २७अ। यज्ञडुमूरि। च सु ४ अ.। पु। वसन्तर्तौ। पित्ताद्ये सौलपसन्निपातज्वरे। भा। पटवासचूर्णे। आबिर। चि। अनर्थके। मिका। [टी म।

फल्गुनः (नाखः)। पुं। फाल्गुनमासे। अ

फल्गुनी। स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। रा नि व ११। च चि २अ।

फल्गुफलम्। स्त्री। काकोदुम्बरिकाफले। चि यो र चि चि सिद्धगमयोगे।

फल्गुमूलम्। स्त्री। काकोदुम्बरिकामूले। च द सि यो मूर्च्छा चि वृहत्पथगन्धघृते।

फल्गुवाटिका (टी)। स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। रा नि व ११।

फल्गुवृन्तः (न्ता) (कः)। पुं, स्त्री। पीत लोध्रवृक्षे। ग्रीष्माकविशेषे। रा नि व ९।

फल्यम्। पुं। पुष्पे। पुष्पकलिकायाम्। श च।

फसविन्। पु। मत्स्यविशेषे। फलुई माछ। श मा।

फा'। पुं। सन्तापे।

फाटकी। स्त्री। स्फट्याम्। फट्किरि। रा नि व १३।

फाणिः। स्त्री। गुड़। छया। करम्भे।

फाणितम्। स्त्री। अर्द्धावर्त्तितेक्षुरसे। गुड विशेषे। झोलागुड़। सु सू ४४अ। लक्षणम्— "इक्षो रसस्तु यः पक्वः किञ्चिद्गाढो बहुद्रवः। स एवेक्षुविकारेषु ख्यातः फाणितसञ्ज्ञया॥" गुणा— "फाणितं गुर्व्वभिष्यन्दि वृंहणं कफपित्तकृत्। वातपित्तश्रमान् हन्ति मूत्रवस्तिविशोधनम्॥" भा।

फाएट (क)। पु। कषायभेदे। कल्कितद्रव्यपलं चतुष्पलं उष्णतोये चिप्त्वा क्षणकालं शरावावृतं संस्थाप्य अथ मर्दितं वस्त्रपूतञ्च फाण्टं उच्यते। कुट्टित द्रव्य १ प ४ पल उष्ण जले मृत्पात्रे वा प्रस्तरपात्रे क्षिप्त करिया क्षणकाल ढाकिया परे मृदित ओ वस्त्रपूत करिबे। क्षुण्णद्रव्यस्य पलं पलचतुष्टयमितमुष्णोदकञ्च एकत्र स्रावयेत्। "क्षुण्णद्रव्यपले सम्यक् जलमुष्णं विनिक्षिपेत्। पात्रे चतुष्पलमितं ततस्तु स्रावयेज्जलम्। सोऽयं पूतो द्रव्यफाण्टः, ॥" प प्र १ख। शार्ङ्ग, १प

"फाण्ट सद्यो धृतो ग्रेय अल्पदोषगणादिषु। अष्टावशेषिते ऽम्बु मले क्वथने पल् विमद्य पटपूतं तज्जलं फाण्ट इति स्मृत। क्रुद्ध अथ गतम्भोक्त क्वथित परिस्रविभम्।" पचि।

फाल.। पु। कार्पासवस्त्रे। कि।

फाला:। स्त्री। कम्बोरवीजे।

फालखला। स्त्री। भारतोपधिविधि। विका।

फाल्गुन.। पुं। अर्जुनवृक्षे। रा नि व ९। तन्नामकमासे। री।

फाल्गुनप्रिय'। पुं। मद्दे। भीद। वै निघ।

फाल्गुनानुज। पुं। वसन्तर्त्तौ। हारा।

फाल्गुनिक। पुं। फाल्गुनमासे। भम।

फिङ्गक। पुं। नके। पक्षिविशेषे। सिन्ना। म मा।

फिरङ्ग'। पुं। स्वनामकरोगे। भा।

फिरङ्गरोग.। पुं। आगन्तुज स्वनामकरोग विशेषे, गन्धरोगे। स फिरङ्गदेशे एव बाहुल्येन जायते। "फिरङ्गसंज्ञके देशे बाहुल्येनैव यद्भवेत्। तस्मात् फिरङ्ग इत्युक्त ॥" निदान यथा— "गन्धरोग फिरङ्गोऽयं जायते देहिनां ध्रुवम्। फिरङ्गिणोऽङ्गसंसर्गात् फिरङ्गिण्या प्रसङ्गत। व्याधिरागन्तुजो ह्येष दोषाणामत्र सङ्क्रम। भवेत्त लक्षयेत्तेषां लक्षणैर्भिषजां वर ॥" रूप यथा— "फिरङ्गस्त्रिविधो ज्ञेयो बाह्य आभ्यन्तरस्तथा। बहिरन्तर्भवश्चापि तेषां लिङ्गानि च ब्रुवे। तत्र बाह्य फिरङ्ग स्यात् विस्फोटसदृशोऽल्परुक। स्फुटितो व्रणवद्वेद्य सुखसाध्योऽपि स स्मृत। सन्धिष्वाभ्यन्तर स स्यात् आमवात इव व्यथां। शोथञ्च जनयेदेष कष्टसाध्यो बुधै स्मृत ॥" भा म ४म।

फिरङ्गरोटी। स्त्री। रोटिकाभेदे। पाँउरुटी। सा तु तालतायसा खर्ज्जूरस्य रसेन मधुरिकाजलेन वा मिश्रिता गोधूमकणिका अधिककालमुत्तम सम्मर्द्दिता स्थूलगोलाकारेण निर्म्मिता तन्दूरपाकेन निष्पादिता भवति। पाकराज।

फिरङ्गिणी। स्त्री। तद्देशीयस्त्रियां। फिरिङ्गि मेये। भा।

फुक्क.। पुं। पक्षिणि। म च।

फुट। पुं। सर्पफणायाम्। हे च।

फुप्फु(स्फु)स'। पुं। रोगविशेषे। शोणित-फेनप्रभवे वामतो हृदयनाडिकालये स्वनामख्यात यन्त्रे। "हृदयाद्वामतोऽधश्च फुप्फुसो रक्तफेनज ॥" ফুস্ফুস্, ফুকা, কাবাসে। सु शा ४थ। "हृद् रुज फुप्फुसस्य।" मा नि। तद्विवरण यथा,— फुप्फुसस्य द्विधा भिन्नो वाम दक्षिणभेदत। पेश्यो बद्ध स्वस्वप्रायो समासक्तोऽश्मयोर्धत ॥ अधो विभागो बहुभि कोषैरिव मधुक्रम। दुष्टशोणित संशुद्धिकोषो,ये परिकोर्त्तित ॥ सकण्ठाख्यमयो नाड़ो जिह्वामूलात् प्रधाविता। अथ शाखाद्वयवती फुप्फुसद्वयमागता ॥ तत शाखाद्वयात् तस्मात् बह्वा शाखा विनि सृता। कोषेषु फुप्फुसस्येषु सूक्ष्मा समुपस्थिता ॥ नासासुखसमाकृष्ट पवन श्वासकर्म्मण। श्वासनाड्या तया सम्यक्तान् कोषान् प्रविशत्यसौ ॥ [निघ।

फुल्लतुवरी। स्त्री। स्फटिकारिकायाम्। वै

फुल्लफाल.। पुं। शूर्पवाते। त्रिका।

फुल्लरोक:। पुं। सर्पे। उणा।

फुल्ललोचन:। पुं। हरिणविशेषे। श च।

फेण. (न:) (क.)। पुं। फेने। समुद्रफेने। प हु। त्रिका। अंशुधारपि द्वादशायते। अब्धिफेने। धार्म्य। वै निघ। (क) गोधूमचूर्ण कृतपिष्टकविशेषे। थांका। गुणा—"फेनका लघवो रुच्या हृद्या पित्तानिलापहा।" राज १प।

फेण(न)का। स्त्री। अरिष्टकवृक्षे। रीठा गाछ। वै निघ। जलपक्वतण्डुलचूर्णे। आस्के-पिटे। श च।

फेण(न)दुग्धा। स्त्री। दुग्धफेनीक्षुपे। रा निघ ५।

फेण(न)मेह। पु। प्रमेहभेदे। तत्र रोगी स्तोक स्तोक सफेनं मेहति। सु नि ६ष।

फेन(न)वाही। (इन्)। पुं। वस्त्रे। म मा।

फेणा (ना)। स्त्री। शातलावृक्षे। चर्म्मकषा। रा नि व ४। शिशुपभेदे। भा।

फेणा(ना)ग्रम्। क्ली। बुद्बुदे। हारा।

फेणा(ना)श्मभस्म। क्ली। तन्नामकधातुविषे, शङ्खविषे। সেঁকো বিষ। सु कल्प २थ।

फेणि(नि)का (णी, नी)। स्त्री। पक्वान्न विशेषे। थाका। तत्करणविधि—"समिताया

छायाम्बाया शर्करा दीर्घा समाचरेत्। तास्तु सम्मिश्रिता दीर्घा, पीठस्यो परि धारयेत्। वेल्लयेद्वेल्लनेनैता यथेका दर्पटा भवेत्। ततस्कुरिकया तास्तु संवृषा एव कर्त्तयेत्। इतान्तु वेष्टयित्वा सद्दृकेन च लेपयेत्। शालिचूर्णं घृत तोयं मिश्रित सद्दृकं भवेत्। तत सहृत्य तां खीन्तुं विदधीत पृथक् पृथक्। पुनस्तां वेल्लयेच्छीघ्रं यथा स्यान्मण्डलाकृति। ततस्तां सुपचेदाज्ये भवेयुश्च पुटा स्फुटा। सुगन्धया शर्करया तदुद्धूलनमाचरेत्। सिद्धैषा फेनिका नाम्नी मण्डकेन समा गुणे। तत किञ्चिन्मधुरिय विशेषोऽयमुदाहृत ।" भा ।

फेणि(नि)लः। पु। Sapindus trofoliatus, or S Trifoliatus or S Detergens Rox) Soapnut tree रीटा करञ्ज। रा नि व ९। रीठो। हिं रिठा। तें कुकुदुकायल। बदरवृक्षे। रा नि व ११। क्लो। बदरीफले। भा म १ भ ख चि मदालाचादितैले। "फेनिलं मधुरं मदा।" रीठाफले। चिका। मदनफले। मे।

फेणि(णि)लच्छद:। पुं। कोलिवृक्षे। कूल गाछ। "दये खये" इति प्रसिद्ध वृक्षभेदे।

फेणि(नि)ला। स्त्री। बीजपूर्याम्। वै निघ।

फेर (रुड:)। पु। शृगाले। शेयाल। रा नि व १९।

फेरव:। पुं। शृगाले। रा नि व १९।

फेरु.। पु। शृगाले। रा नि व १८।

फेल: (क)। चि। उच्छिष्टे। श र।

फेला (लि:,ली)। स्त्री। भुक्तावशिष्टे। च म। जटा। श र.।

फोग:। पुं। शाकविशेषे। वै निघ।

फोग्डालु:। पुं। आलुकविशेषे। फोग्डालुको इति कोङ्कणदेशे प्रसिद्धा। गुणा—वातघ्न कटूष्ण दीपनश्च। रा नि व ७।

—

व

ब.। पुं। कलसे।

बक:। पु। श्वेतजातीयपक्षिणि। बक् पाखी। वकपुष्पवृक्षे। वकफुलेर गाछ। रा नि व १९।

बकदर्शी (र्शिन्)। पुं। पारावते। पायरा। वै निघ।

बकपुष्पा। स्त्री। शिवलिङ्गिन्याम्। वै निघ।

बकुल.। पु। स्वनामख्यातवृक्षे। बकुल गाछ। हि मौलसरी। तत्पर्याया,—केसर केसर सिंहकेसर बकुल वरलभ सीधुगन्ध सीधुगन्ध मकुल मुकुल स्त्रीमुखमधु दोहल मधुपुष्प सुरभि भ्रमरानन्द स्थिरकुसुम शारदिक करक विशारद गूढपुष्पक धन्वी मदन मद्यामोद चिरपुष्प। गुणा—"बकुलस्तुवरोऽनुष्ण कटु पाकरसो गुरु। कफपित्तविषश्वित्रक्रिमिदन्तगदापह ॥" फलगुणा—बकुल मधुर ग्राही दन्तस्थैर्य्यकरं परम् ॥ भा। स्त्री। कटुकायाम्। कट्‌की। रा नि व ६।

बकेरुका। स्त्री। बलाकायाम्। चिका।

बकोट:। पुं। बकपक्षिणि। चिका।

बटु:। पुं। निवर्षशिशौ। रा नि व १८।

बडवा। स्त्री। घोटक्याम्। अम।

बडवासुतौ। पुं। अश्विनीकुमारौ। श च

बडिश:। पुं। मत्स्यवेधनयन्त्रे। बडिश इवाहरणाय शस्त्रविशेषे। तत्पानताय तीक्ष्णकण्टकप्रथमयथपनसुखश्च। सु सू ८ च। "बडिशो चापि कर्त्तव्यौ प्रमाणेन षडङ्गुलौ। स्थानतस्तु तयोरेकएको नात्यानतो भवेत्। अर्द्धचन्द्राङ्गुल हन्त शेष कार्य्यं मुख तयो। अर्द्धचन्द्राकृतिमुखं कार्य्यं नात्यानतस्य तु। स्थानतस्थानत मध्यात् बडिशस्य शिवम्वरे। वृन्तायवोरन्तर स्यात् यावदर्द्धाङ्गुलमत ॥" तन्त्रान्तरम्। सु टी ड।

बणिग्बन्धु:। पुं। नीलवृक्षे। श च।

बणिग्वह:। पुं। उष्ट्रे। श च।

बदर (क)। पु, क्लो। Fruit of the jujube वृहत्कोलवृक्षे, राजबदरे। बड कुल गाछ। हि बेरो, बेर, बयेर। तें रेगुचेट्टु, रेंघ। उत्‌ कुडि। बम् बोर। ता रेयन्ति। तत्पर्याया,

—सौवीर सौवीरक कोलिमाव गुडफल बालेष्ट फलशैशिर हटवीज हनफल कण्टकी वक्र कण्टक सुरस सुफल स्वच्छ सकन्धु बदर कोला कोली कुवली स्वादुफला गृध्रनखी पिच्छिला कुवल । इत्यमरटीकायां भरतः । शब्दचन्द्रिका च ॥ छ द पि न्व चि ग्रिरोलिपे । क्षुद्रकोल्याम्। ছোট কুল। हेम । च सू ४भ विरेचने । ईषत्पर्णकवृक्षे । रा नि व ८ । कोलि साधारणे । কুলগাছ। म साधारणवीर । क धीरद । बदरञ्च सौवीरकोलकर्कन्धुभेदेन त्रिविधम् । लक्षणगुणा —"पच्यमाम सुमधुरं सौवीरं बदरं महत् । सौवीर बदर शीत भेदन गुरु शुक्रलम् । बृंहणं पित्तदाहास्रक्षयतृष्णानिवारणम् ॥" इति । सौवीर लघु सम्पक्व मधुरं कोलमुच्यते । कोलन्तु बदर ग्राहि रुच्यमुष्णञ्च वातलम् । कफपित्त करञ्चापि गुरु सारकमीरितम् ॥" इति । "कर्कन्धु क्षुद्रबदरम् । अन्य स्यात् क्षुद्रबदरं कषायं मधुरं मनाक् । स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वात पित्तापहं स्मृतम् ॥" भा । सा गुणा —बदरं मधुरं कषायमञ्च, परिपक्व मधुराम्लम्, उष्णं रुच्यं कफकरम् चतीसाररक्तश्रमशोषघ्नम् चपाचकञ्च । बदरस पत्रलेप ज्वरदाहघ्न । त्वक् विस्फोटशमन । मज्जं नेत्ररोगे हितम् । रा नि व ११ । अन्य मधुर स्पर्श ग्राहि श्रमत्तञ्च । अत्रि १०ष । लघु ग्राहि रुच्यमुष्णञ्च । शुष्क भेदि अग्निकृत् लघु तृष्णावातघ्नञ्च । मद व ६ । "पुराणं तृटश्रमघ्न मघ्न दीपनं लघु ।' राज ३प । सेवफले । शिवराजनिघण्टु । शृगालकोल्याम् । শেয়াকুল। न । तत्पर्य्याया,—घोण्टा गोपघोण्टा गोप ण्टि हलिकोलि बदरोच्छदा शृगालकोलि दिर कर्कन्धू । कुक्कुटीपादपे । कार्पासवीजे । । हियमाणमाने । या कल्प ६ष । শেয়াকুল।

रत्रयम् । क्ली । हट्टदर क्षुद्रबदर शृगाल लिकासु । च सू २ष विरेचने । सौवीर कोल कन्धुषु । मा ।

रफली (त्री) । स्त्री । भूबदर्य्याम् । ছোট কুল। रा नि व ११ ।

रबीजम् । क्ली । बदरास्थनि । কুলের আঁটি। च सू ४ष ।

रा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । হুড়হুড়িয়া। नि व ४ । कार्पासाम् । प सु । वराहक्रान्ता । वराक्रान्ता । एलापर्ण्याम् । मे । वाराही कन्द । श्वेतविदार्य्याम् । শ্বেত ভুঁইকুমড়া। वै निघ । विष्णुक्रान्तायाम् । विश्व

बदरामलकम् । क्ली । (Flacourtia cataphracta) पानीयामलके । হারা।

बदरास्थि । क्ली । बदरवीजे । কুলের আঁটি। संदह ।

बदरास्थिमज्जा । पुं, स्त्री । तन्मज्जायाम् । কুল-আঁটির শস্য। गुणा —तथ वीर्य्यबलप्रदश्च । मद व ६ ।

बदरि । स्त्री । बदरीवृक्षे । श च ।

बदरिका । स्त्री । घोण्टायाम् । শেয়াকুল। रा नि व ८ ।

बदरि(री) पत्र[क]म् । क्ली, पुं । नखी-नामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । जटा । बदरपत्र ।

बदरी । स्त्री । बदरवृक्षे । বড়কুলগাছ मद व ६ । कपिकच्छ्वाम् । घोण्टाबदरे । रा नि व ८ । कार्पास्याम् । रा नि व ४ ।

बदरीच्छद (पत्र) । पुं, क्ली । नखीनाम गन्धद्रव्ये । वै निघ । कोलिपत्रे ।

बदरीच्छदा । स्त्री । हलिकोलिवृक्षे । শেয়াকুল। शृगालकोल्याम् । र मा ।

बदरीपल्लव । पुं, क्ली । कोलिकोमलपल्लवे । কুলের কচি পাতা। च द पि न्व ग्रिरोलिपे ।

बदरीफला । स्त्री । नीलशेफालिकायां । श मा ।

बद्धगुद । पुं । उदररोगविशेषे । लक्षणम्— "यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वा बालाश्मभिर्वा सहितं पृथग्वा । सञ्चीयते तत्र मल सदोष क्रमेण नाड्यामिव सङ्करो हि । निरुध्यते चास्य गुदे पुरीष निरेति कृच्छ्रादपि चाल्पमल्प । हृन्नाभिमध्ये परि वृद्धिमेति यच्चोदरं विट्समगन्धिकञ्च । प्रच्छर्द्दयन् बद्धगुदी विभाव्य ॥" सु नि ७ष । अन्यच्च यथा— "अल्पमल्प पुरीषन्तु कृच्छ्रादाप्नोति मानवः । आध्मातकुक्षिर्यो वाको तस्य बद्धगुदं वदेत् ॥" च द ५२ष ।

बद्धपिकी । स्त्री । मुष्टौ । হাতের মুঠা।

बद्धफल । पुं । करञ्जवृक्षे ।

बद्धमूलक । पुं । चीरमूर्व्वायाम् । वै निघ ।

बद्धरसाम्र (ल) । पुं । राजाम्रवृक्षविशेषे ।

आमविशेष। तत्पर्य्याया —चक्रलताम, मध्वाम सितनामक वनेज्य मन्मथानन्द मदनेच्छाफल। कोमलफलगुणा —अम्ल कटु पित्त दाहकरत्व। पक्वस्य गुणा —स्वादु मधुर पुष्टि वीर्य्य बलप्रदत्व। रा नि व ११।

मधुवल्कः। पुं। दारुचिनीति ख्याते मधुरद्रव्ये। वै निघ।

वद्धविट्कता। स्त्री। वायुजन्यरोगे। मल वद्धता। वै निघ।

वद्धशिखा। स्त्री। लघुनी। वै निघ। उच्च टायाम्। पु। शिशौ। मे।

वद्धामयपति.। पुं। ऋषभकौषधौ। वै निघ

वद्धोदरः। पुं। वद्धगुदे उदररोगे। च चिकि २अ। See वद्धगुद।

वधम्। क्लो। मारणे, हत्यायाम्।

वधक'। पुं। व्याधौ। हन्तौ।

वधत्रम्। क्लो। अस्त्रे।

वधिर'। पु। वर्णे। सुगन्धद्रव्ये। ग्रामकर्पूर। वै निघ। त्रि। श्रवणेन्द्रियरहिते। काला। वधिरत्वनिदानलक्षणे यथा—"यदा शब्दवहो वायु स्रोत आवृत्य तिष्ठति। शुद्धः श्लेष्मान्वितो वापि वाधिर्य्यं तेन जायते॥" मा नि। असाध्यता— "बाधिर्य्यमबालवृद्धोत्थ चिरोत्थञ्च विवर्ज्जयेत्॥" भा। "श्लेष्मानुगतो वायु नादो वा सद्युपेक्षित। उच्चै कृच्छ्रात् श्रुति कुर्य्यात् वधिरत्व क्रमेण च॥" वा उ १७अ।

वधू'। स्त्री। भार्य्याम्। पुत्रजायाम्। कर्पूरशाक, पिड़िः। अम। मारिषायाम्। अनन्तमूल। शठ्या। शटी। मे।

वधूकपुष्प'। पुं। असनवृक्षे। पीत शाल।

वधूत्सवप्रसवः। पुं। रक्तझिण्ट्याम्। रा नि व १०।

वध्र(क)म्। क्लो। सीसके। अम।

वन्दफल'। पुं। कारस्करे। श चि।

वन्दूकम्। क्लो। बन्धुजीवपुष्पे। गुणा— बन्दूकं श्लेष्म वातहि च। राज ५प।

बन्ध। पुं। शरीरे। हेच। आधौ। मनोव्यथा। मे [मि।

वन्धकी। स्त्री। पुंश्चल्याम्। अम। करिण्यां।

वन्धनम्। क्लो। सयःनि। दीक्षा। [illegible]।

वन्धपत्त्रः। पुं। हिन्तालवृक्षे।

बन्धुः (न्धूः)(कः)। पु, स्त्री। बन्धुजीवक्षुपे। बान्धुलि फूलेर गाछ। रमा। रा नि व १०। भा म ४भ उ चि। (क) पीतशाले। पियाशाल। मे। See पीतशाल।

बन्धुकपुष्पः (कः)। पुं। बीजकवृक्षे। पियाशाल। रा नि व ९। श्योणाकवृक्षे। शोणा गाछ। ब द अधकाद्दौ।

बन्धुजीवः (क)। प। (Pentapetes Phoenicea Wil) पुष्पवृक्षविशेषे। यस्य पुष्प मध्याह्ने विकसति, परान्हे च सूर्योदये शुष्यति। बान्धुलि फूलेर गाछ। रमा। हि दुपह रिया, गेजुलिया। म बांदुका। क बंदुरे। तै मकिनचेट्टु बेगसिमचेट्टु। बम् दुपारि। पञ्जा गुलदुपरिया। तत्पर्य्याया—रक्तक रक्तजीवक बन्धू बन्धुल बन्धूजीव बन्धुजीवक बन्धूलि बन्धुर बन्धूर सूर्य्यभक्त उष्ट्रपुष्प अर्कवल्लभ मध्यन्दिन रक्तपुष्प रागपुष्प माध्याह्निक। सोऽसितसितपीत लोहितपुष्पभेदाच्चतुर्विध। गुणा —ज्वरनाशक ग्रहविनाशन्न सूर्य्यप्रसादनश्च। रा नि व १०। कफहृत् ग्राही लघु वातपित्तघ्नश्च। भा। सु स ३८अ सशमने।

बन्धुरः। पु। ऋषभके। रा नि व ६। स्त्रीचिह्ने। हंसे। तिलकल्के। बन्धूकवृक्षे। बधिरे। मे। विडङ्गे। हेच। वकपक्षिणि। श र। सारस- पक्षिणि। वै निघ। त्रि। उन्नतानते। अम।

वन्धुरा'। पं मह। शकुपु। छातु। मे।

वन्धुल'। पुं। बन्धुजीवक्षे। श र।

बन्धुवेतस'। पुं। जलवेतसे। वै निघ।

बन्धूकपुष्प'। पु। बन्धुजीवपुष्पवृक्षे। वै निघ। पीतशाले। अम। असनवृक्षे। आसन गाछ। रा नि व ९। क्लो। तत्पुष्पे। [श रा

बन्धूलिः। पुं। बन्धुजीववृक्षे। बान्धुलि।

वन्ध्या। स्त्री। वन्ध्याककर्कोटक्याम्। रा नि व ३। अप्रजस्त्रियाम्। वाँझा। मे। वायुजन्ये स्त्रीयोनि रोगविशेषे। तस्यां नारी नष्टार्त्तवा भवति। "वन्ध्या नष्टार्त्तवा ज्ञेया।" भा म ४भ। स्त्रीरोगे। बाँझा। श च।

बन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री । तिक्तकर्कोटक्याम् । तिब्‌कौंकड़ी, टिब्‌काकुरोल । इ वाभाख खासा, वाभुखसा, वाम्भ्कांकरोल । म दभा कण्टोली । कं बजैमडुवागलु । बम बभाक टौली । तत्पर्यायः,—बन्ध्या देवी नागारातिः नागहन्त्री मनोज्ञा पथ्या दिव्या पुत्रदा सगन्धा कन्दवल्ली ईश्वरी श्रीकन्दा सुकन्दा सपदमनी विषकन्दकिनी वरा कुमारी भूतहन्त्री योगेश्वरी काला मतादमनी विषकण्टकिनी । रा नि व ३ । सा क्षौ विषाधिकारे । गुणाः—लघ्वी कफनुत् प्रयमीधिनी सर्पदमनी तीक्ष्णा विसर्पविषघ्नी च । भा पु म व । तिक्ता कटु तथा कफघ्नी स्यात् सर्पादिविषहरी च । रा नि व ३ ।

बन्ध्याकार्पासी । स्त्री । वनकार्पास्याम् । वै निघ ।

बभ्रम् । क्ली । सीसके ।

बब्बु(ब्बू)र (ल) (क) । पुं । बर्ब्बुरवृक्षे । बाब्‌ला गाछ । इत् गुड्डा ।

बब्बु(ब्ब)र[ल]निर्य्यास । पु । बर्ब्बूर निर्य्यासे । बाबलार आठा । वै निघ ।

बभ्रु' (भ्रु) । पुं । नकुले । नेउल । मे । च सू १०च । मूषिके । रास्नायाम् । वै निघ । वातपित्तोल्वण-सन्निपातज्वरे । निदान लक्षणं— "वातपित्ताधिको यत्र सन्निपात प्रकुप्यति । तस्य ज्वरो मदुस्तृष्णा मुखशोष प्रमीलक ॥ आध्मानारुचितन्द्राश्च कासश्वासभ्रमश्रमा । सुनिभि बभ्रुनामायं सन्निपात उदाहृत ॥" भा म १म । वातरूपव्याधि । विशा । सुनिषण्णकशाके । रा नि व ४ । वि । खञ्जे । इति च ।

बभ्रुदेह । पुं । नकुले ।

बभ्रुधातु । पुं । स्वर्णगैरिके । रा नि व १३ ।

बभ्रुराखी । स्त्री । मक्षिकायाम् । भ्रमर । वै निघ ।

बरम् । क्ली, पुं । ... । बाला । लावा । ... । आर्द्रके । रा नि व ६ १२। पुं । शिह्वके । गन्धके । [शाकृत ।

बरजम्बू । स्त्री । राजजम्बूनामकजम्बुभेदे ।

बरा । स्त्री । त्रिफलायाम् । गुडूच्याम् । रेणुकायाम् । ब्राह्म्याम् । हरिद्रायाम् । पाठायाम् । विडङ्गे ।

बरी । स्त्री । शतावर्य्याम् । शतमूली ।

बर्व्वट । पु । स्त्री । (टी) राजमाषे । बर्बटी ।

बर्व्वणा । स्त्री । नीलमक्षिकायाम् ।

बर्व्वरशाक । पुं । भार्ग्याम् । बामुनहाटी ।

बब्बु(ब्बू)र(ल)(क) । पुं । बर्ब्बरवृक्षे । बाबला गाछ । बाबुर, बाबुल इति भाषा । इत् गड्डा । गुणाः—"बब्बुरस्तु कषायोष्ण कफ कासामयापह । आमरक्तातिसारघ्न पित्तार्शोदाह नाशन ॥" रा नि व ८ ।

बब्बु(ब्ब)र[ल]निर्य्यास । पु । बर्ब्बूर-निर्य्यासे । बाबलार आठा ।

बर्हम् । क्ली । मयूरपुच्छे ।

बर्हिशिखा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । वै निघ । च सं चि गोजिह्वादिकषाये । लघुपालक्यां । भा ।

बर्हिष्ट(ष्ठ)म् । क्ली । बालके । बाला । वै निघ च सा चि पञ्चमूलीबलादिकषाये । उशीरे ।

बल । क्ली । स्थौल्ये । घन । जटामांस्याम् । लाक्षायाम् । रा नि व १२ । सामर्थ्ये । लक्षणं— "रसादियुक्तमय्यन्त पुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासु पाटवं यत्तु बलं तदभिधीयते ॥" सुश्रुतम् । "तत्तु गर्भस्थस्य षष्ठे मासि जायते ।" सुखबोध । बलं त्रिविध सहज कालज युक्तिकृतञ्चेति । तत्र सहजं यच्छरीरसत्वयो प्राकृतं । कालजम् ऋतुविभागजं वयस्कृतम् । युक्तिकृतम् आहारचेष्टायोगजम् । च सू ११अ । शरीरे । रूपे । कांसे । बोले । विका । रुधिरे । श च । शुक्रे । इति च । पत्रे । श र । सम्प्रासे दोषाधिकनामभेदे । "हेतादिकार्त्स्न्यावयवै बलकालविशेषणमिति ।" मा नि ।

बल' । पु । काके । घन । बलदेवे । श च । हस्तिनि । धातौ । वै निघ । गन्धोमामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ ।

बल खदिर । पु । खदिरभेदे । पापड़ी खयेर ।

बलकन्द । पुं । मालाकन्द । रा नि व ७ ।

बलकरम् । क्ली । अस्थनि । वै निघ । त्रि । बलजनक ।

बलजम् । क्ली । फले । मे । पु । मज्जधातौ । वै निघ ।

बलजा । स्त्री । Arabian Jasmine

आरवीयमल्लिकायाम्। यूथिकायाम्। युँई। मे।

बलदः। पुं। पर्पटके। खेतपाँपड़ा। रा नि व ४। जीवके। वै निघ। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। रा नि व ४।

बलदीनता। स्त्री। ग्लानौ। क्लान्तौ।

बलदेवः। पुं। वायौ। मे।

बलदेवा (वी)। स्त्री। त्रायमाणालतायाम्। बला लता। मे।

बलनखः। पु। व्याघ्रनखे। नखिविशेष। रा नि व १२।

बलपाण्डुकरः। पु। कुन्दवृक्षे। वै निघ।

बलपुच्छकः। पु। काके। वै निघ।

बलपृष्ठकः। पु। रोहितमत्स्ये। वै निघ।

बलभद्रः। पु। धूलीकदम्बवृक्षे। रा नि व २२। लोध्रवृक्षे। अ च। गवयपशौ। रा नि व १९। त्रि। बलवति। [व ९।

बलभद्रकः। पुं। धूलीकदम्बे। रा नि

बलभद्रा (द्रिका)। स्त्री। त्रायमाणायाम्। बलालता। रा नि व ५। बनजातायां गवि। वै निघ। कुमार्य्याम्। मे। मायरोटिकायाम्।

बलमोटा। स्त्री। क्षुपविशेषे, बलामोटा इत्। जयन्ती गाछ। मेंवरीति लोके। गुणा—कटु तिक्ता शीता जयदा कण्ठशोधनी लघु कफघ्नी मदगन्धि मूत्रकृच्छ्रविषपित्तवातभूतघ्नी च। रा नि व ४। वै निघ।

बलयम्। क्ली। गोलकास्थिभेदे। पुं। गलरोग-भेदे। तल्लक्षणं यथा—"बलास एवायतमुन्नतञ्च शोफं करोत्यन्नगतिं निवार्य्य। स सर्व्वथैवाप्रतिवारवीर्य्यो विवर्ज्जनीयो बलयः वदन्ति॥" मा नि।

बलवती। स्त्री। एलायाम्। वै निघ।

बलवर्द्धिनी। स्त्री। जीवके। जटा।

बलवल्लभा। स्त्री। सुरायाम्। वै निघ।

बलवसा। स्त्री। गन्धके। मा।

बलवान्। पु। आहारे। कफे। क्ली। अश्ववीजे। त्रि। बलिष्ठे।

बलव्यापत् (त्ति)। स्त्री। बलक्षये। लक्षण—"गौरवं स्तब्धता गात्रे सुखग्लानिविवर्णता। तन्द्रा निद्रा वातशोथौ बलव्यापत्तिलक्षणम्॥" मा म १म चि।

बलसम्भवः। पुं। षष्टिकधान्ये। रा नि व १६

बलहा। (न्)। पुं। कफे। श र।

बलघ्नः। पुं। शुभ्रदर्व्वे।

बलक्षयः। पुं। वायौ। वै निघ।

बला। स्त्री। (Sida cordifolia) स्वनाम ख्यातक्षुपविशेषे। वेड़ेला। हि खिरैटि, बरियार। बम्बे चिकणा। क बेण्डगरग बलियारो। ते चिरुबेण्डा, सुरुबुरुगम्, कदिवेपचेट्टु। तत् पर्य्याया,—वाट्यालक बलिनी समङ्गा ओदनिका ओदनी भद्रा भद्रौदनी खरकाष्ठिका कल्या स्निग्धा भद्रबला मोटा पीटी बलाढ्या शीतपाकी वाटिका वाटी वाट्या वाट्यायनी निलया। सा चतुर्धा बलामहाबलातिबलानागबलाभेदेन। गुणा —अतितिक्ता मधुरा पित्तातिसारघ्नी बलवीर्य्यदा पुष्टिदा कफदोषशोधनी च। रा नि व ४। "बलाचतुष्टयं शीतं मधुरं बलकान्तिकृत्। स्निग्धं ग्राहि समीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम्॥" भा म १म। विडङ्गायाम्। जयन्त्याम्। रा नि व २३। महासमङ्गायाम्। धनञ्जयवृक्षे। वै निघ। स्थूलवाट्यालके। त्रिका।

बलाका (की)। स्त्री। बकपङ्क्तौ। त्रिका। श्वेतजातीयसङ्घातचारिपक्षिविशेषे। वकविशेष। तत्पर्य्याया,—कराघिका बिसकण्ठिका बकेरुका बिसकण्ठा बिसकण्ठिका बिसकण्ठी शुक्लाङ्गा दीर्घकन्धरा घनान्तकामुकी श्वेता मेघानन्दा जलाश्रया। एतद्गुणा श्वमांसवत्। सु सू ४६ अ।

बलाटः। पुं। क्षुद्रविशेषे। हारिमुग। हे च।

बलाढ्य। पुं। माषे। माष कलाय। रा नि व १६। स्त्री। बलाक्षुपे। रा नि व ४।

बलात्मिका। स्त्री। हस्तिशुण्डीक्षुपे। हाति शुँड़े। श र। सूर्य्यकमले। श्राधापद्म। वै निघ।

बलाद्यघृतम्। क्ली। हृद्रोगे घृतम्। "घृतं बलानागबलार्ज्जुनानां क्वाथेन कल्केन च यष्टिकाया। सिद्ध . ।" भा।

बलाधिष्ठानम्। क्ली। बलाधाने। "बलाधिष्ठानमारोग्यम्।" च सू १अ।

बलापञ्चकम्। क्ली। बलातिबलानागबला महाबलाराजबलासु। वै निघ।

बलामोटा। स्त्री। जयन्त्याम्। रा नि व ४। नाड्याम्। वै निघ। नागदमन्याम्। मा।

वलाय। पुं। वरुणवृक्षे। श च।

वलार्द्धम्। क्ली। ईषदार्द्धबले। तल्लक्षणं यथा— "हृदयस्थो यदा वायुः वक्त्रं शीघ्रं प्रपद्यते। मुखस्य शोषं लभते तद्वलार्द्धस्य लक्षणम्॥" "ललाटे किम्वा नासायां नाभसन्धिषु कक्षयोः। यदा सञ्जायते स्वेदो बलार्द्धन्तु तदादिशेत्॥"

वलालक। पु। पानीयामलके। श च।

वलाश। पु। कफे। हे च।

वलास। पुं। कफे। तन्नामककण्ठगतमुखरोगे। निदानलक्षणे—"गले तु शोफं कुरुते प्रवृद्धो श्लेष्मानिलौ श्वासरुजोपपन्नम्। मर्म्मच्छिदं दुस्तरमेनमाहुर्बलाससंज्ञं निपुणा विकारम्॥" सु नि १६ अ

वलासक। पुं। शुक्लगत नेत्ररोगे। लक्षणं यथा—"कांस्याभो भवति सिरान्वितो यो बिन्दुर्वा स तु नौरजो बलासकाख्यः।" सु उ ४ अ। [वै निघ।

वलासघ्नी। स्त्री। तेजोवत्याम्। তেজবল।

वलाहम्। क्ली। जले। वै निघ।

वलाहक। पु। मुस्तके। र मा स पिपासा ज्वरे। पर्व्वते। मेघे।

वलाहकन्द। पुं। गुडूचीकन्दे।

वलाह्वया। स्त्री। वाट्यालके। वा उ २ अ।

वलि। पुं। गन्धके। रसार्णवसुरादिरसे। अग्निमन्थवृक्षे। स्त्री। विषवल्याम्। रा नि व १८। मलद्वारान्तवल्याम्। গোগল। सा त्रिविधा अध्यर्द्धाङ्गुलान्तरभूता, यथाक्रम प्रवाहणी विसर्ज्जनी संवरणी चेति कथ्यते। चतुरङ्गुलायता सर्व्वा स्तिर्य्यगेकाङ्गुलोच्छ्रिता। "शङ्खावर्त्तनिभाश्चापि उपर्य्युपरि संस्थिताः। गजतालुनिभाश्चापि वर्णतः सम्प्रकीर्त्तिताः॥" सु नि २ अ। लोलमांसे।

वलिका। स्त्री। अतिबलायाम्। रा नि व ४।

वलिचन्दनम्। क्ली। रक्तचन्दने। वै निघ।

वलिनी। स्त्री। वाट्यालके। श च।

वलिपुष्ट। पुं। काके। अम।

वलिप्रियः। पुं। लोध्रवृक्षे। श च। कदम्ब-वृक्षे। वै निघ।

वलिभः। पु। वृद्धपुरुषे। अम।

वलिभुक्। पुं। चटके। काके। बके। निका।

वलिमान्। त्रि। जरासञ्जातवलियुक्ते। अटोम।

वलिमुखः। पु। वानरे। अट्टे।

वलिवस्त, (स्ता)। पु, स्त्री। गन्धके। वै निघ॥

वलिष्ठ। पु। उष्ट्रे। रा नि व १९। त्रि। बलवति।

वली (इन्)। पुं। सिंहे। रा नि व १९। उष्ट्रे। मेघे। वनशूकरे। कफे। महिषे। कुन्दपुष्पवृक्षे। जटा। माषे। मायफलाग्र। हे च। पारिभाषवृक्षे। शल्लकीनिर्यासे। गन्धके। वै निघ। स्त्री (नी)। बली, मांसाइडर। अटोम।

वलीन। पु। वृश्चिके। वै निघ।

वलीमुख। पु। मर्कटे। अम

वलीयान् (स्)। पु। गर्द्दभे। वै निघ।

वलीवर्द्द। पुं। वृषे। अम।

वलीशाक। पु। आम्रातकवृक्षे। वै निघ।

वलोत्तमा (त्तरा)। स्त्री। बलायाम्। रा नि व ४। वै निघ।

वल्य। त्रि। बलकरे। नि। क्ली। हृदये। पार्श्वास्थिनि। पार्श्वभागे। वै निघ। शक्ति, प्रधान धातौ। नि। पुं। चिरौषहृच्च।

वल्यवर्ग। पुं। बलकरमहाकषायवर्गे। स चतुष्कस्य प्रथमो दशकः। यथा—"ऐन्द्र्यृषभ्यतिरसर्ष्यप्रोक्ताप्यस्याश्वगन्धास्थिरारोहिणीबलातिबला इति दशेमानि बल्यानि भवन्ति।" বাবানশসা, আলাকুশী, শতমূলী, মাষাণী, ভুমিকুষ্মাণ্ড, অশ্বগন্ধা, শালপাণি কটুকী, পীত বেলেড়া, শ্বেত বেলেড়া। च सू ४ अ।

वल्या। स्त्री। शिमुडीवृक्षे। अतिबलायाम्। रा नि व ४। अश्वगन्धायाम्। प सु। बलायाम्। वै निघ १ भ स्वयङ्गिलालोपादिचूर्णे। प्रसारण्यां। गन्धभादुलि। रा नि व ५। पाषाणभेदे। पाथरकुचा। व निघ।

वल्याख्यपञ्चमूलम्। क्ली। बलाश्वगन्धा शिमुडीपाषाणभेदातिबलासु। अन्यत्—हरिद्रा गुडूचीविदारीशारिवामेषशृङ्गीषु। वै निघ।

वल्क। पुं। त्रिगुञ्जापरिमाणे।

वल्कक। पुं। निषादे।

वल्कको। क्ली। शल्लकीवृक्षे।

वल्लरी। स्त्री। लतायाम्। मञ्जरिकायाम्।

वल्लवः। पुं। पाचके। त्रिका।

वल्वजा। स्त्री। तृणविशेषे। उलू। म, वम् मोलु। क मोटे। गुणा—मधुरा शीता पित्त दाहतृष्णाघ्नी वातला रूक्षा कण्ठशोधनी च। रा नि व ८।

बष्कयः। प। एकवर्षदशीयवत्से। वै निघ।

बष्कय(यि)नी। स्त्री। बहुदिनप्रसूतायां गवि। कमठी भ।

बस्तः। पुं। छागे। त्रिका।

वस्तकम्। क्ली। शाकम्भरलवणे। वै निघ।

वस्तकर्णः (र्णी (इन्))। पु। अश्वकर्णशालवृक्षे। धुनोर गाछ। रा नि व ९।२३।

वस्तगन्धकः। पु। वर्बरतुलसीवृक्षे। रा नि व ४। वै निघ २भ वा व्या चि। [रा नि व

वस्तगन्धा। स्त्री। अजगन्धायाम्। वनयमानी। ४। सु चि ३०म। वै निघ २भ वा व्या चि षड् शीतिगुग्गुलौ। चोरयमान्याम्। ग्राकुनी,। च द वहणी चि कल्याणगुडे।

वस्तगन्धाकृति। स्त्री। पुत्रदात्रीलतायाम्। वै निघ।

वस्तमोदा। स्त्री। अजगन्धायाम्, वनयमान्याम्। रा नि व ६।

वस्ताण्डम्। क्ली। छागाण्डे।

वस्तान्त्री। स्त्री। अजान्त्रीलतायाम्। रा नि व ३। सु चि ६भ। च द ३५ त्रि।

वस्ताम्बु। क्ली। छागमूत्रे। भा स चित्तविभ्रम चि। "वस्ताम्बुपिष्टानि।"

वह्ल। पुं। इष्टौ। वै निघ। त्रि। स्थूले। भा म कुष्ठ चि।

वह्लगन्धकृत्। पु। पद्मिराजशालिधान्ये। पद्मिरावधान। रा नि व १६।

वह्लत्वक्। पुं। भूर्जवृक्षे। गजरोगे। वै निघ।

वह्लदल। पुं। कृष्णशोभाञ्जने। काल-सजिना। वै निघ।

वह्लवर्त्म। क्ली। नेत्रवर्त्मगतरोगभेदे। लक्षणं— "वर्त्मोपचीयते यस्य पिडकाभिः समन्ततः। सम-ताभिः समाभिश्च विद्याद्बहलवर्त्म तत्॥" सु उ ३य।

वह्लाङ्गः। पु। मेषशृङ्ग्याम्। वै निघ।

वहिः। अ। बहिर्भागे। बाहिरे। वै निघ।

वहिःकुटीचरः। पु। कुलीरके। त्रिका।

वहिर्गलगण्डः। पु। गलरोगभेदे। स त्रिविधः वातजकफजमेदोजभेदात्। लक्षणं यथा— "पवनश्लेष्ममेदोभिर्गलगण्डो भवेद्वहिः। वर्द्धमानः स कालेन मुष्कवल्लम्बते निरुक्॥ कृष्णोऽरुणो वा तोदाढ्यः स वातात् कृष्णराजिमान्। वृद्धस्तालुगले शोषं कुर्य्याच्च विरसास्यताम्॥ इति। स्थिरः सवर्णः कण्डूमान् शीतस्पर्शो गुरुः कफात्। वृद्धस्तालुगले लिप्तं कुर्य्याच्च मधुरास्यताम्॥ मेदश्च श्लेष्मवद्धानि वृद्धौ सोऽनुविधीयते। देहं वृद्धश्च कुरुते गले शब्दं स्वरेऽल्पताम्॥" इति वा उ २१ष।

वहिर्मृजा। स्त्री। स्नानादिना वहिःशुद्धौ। वा चि ५ष।

वहुः। त्रि। अधिके। अधिक। पुष्कले। प्रचुरे। वै निघ।

वहुकः। पुं। हरिणविशेषे। वै निघ। अर्के। दात्यूहे। जलखातके। कर्कटे। मे।

वहुकण्टकः। पुं। क्षुद्रगोक्षुरे। यवासचुपे। क्षुद्रालभा। मिष्टुलीक्षुपे। रा नि व ४। गुन्द्रपुष्पे। र मा। हिन्तालवृक्षे। रा नि व ९। कण्टकतालवृक्षे। गुजीवृक्षे। मनसा गाछ। पाटलावृक्षविशेषे। श्वेत पारुल। खर्ज्जूरीवृक्षे। वै निघ।

वहुकण्ट(णि)का। स्त्री। अग्निदमनीक्षुपे। रा नि व ४।

वहुकण्टा। स्त्री। कण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। कर्कटिकायाम् काँकुड़ गाछ। वै निघ।

वहुकन्दः। पु। सूरणे। ओल। कटुसूरणे। बुनो ओल। स्त्री। कर्कटायाम्। रा नि व ७।

वहुकन्या। स्त्री। गृहकन्यायाम्। घृतकुमारी। रा नि व।

वहुकरः। पुं। उष्ट्रे। त्रिका। खुदखदरे। त्रि। सम्मार्जके। भम। स्त्री। सम्मार्जन्याम्। हे च।

वहुकर्णिका। स्त्री। आखुकर्ण्याम्। मुषा कार्णी माउा। रा नि व ३।

बहुकूर्च । पुं । मधुनारिकेलवृक्षे । मिष्ट नारिकेलविशेष । रा नि व ११ ।

बहुगन्ध । पुं । कुन्दुरौ । কুন্দুরু গোটা । रा नि व १२ । क्ली । त्वचि । गुडत्वक् । रा नि व ६ । पीतचन्दने । वै निघ ।

बहुगन्धदा । स्त्री । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । रा नि व १२ ।

बहुगन्धा । स्त्री । चम्पककौरके । रा नि व ६ । चम्पककलिकायाम् । চাঁপার কলি । यूथिकायाम् । रा नि व १० ।

बहुगुडा(ढा) । स्त्री । कण्टकार्याम् । (ढा) भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।

बहुग्रन्थि । पुं । झावुकवृक्षे । श च ।

बहुच्छद । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । ছাতিম গাছ । वै निघ ।

बहुच्छिन्ना । स्त्री । कन्दगुडूच्यां । रा नि व ३ ।

बहुतरकणिश । पुं । रागिधान्ये । তৃণধান্য বিশেষ । रा नि व १६ ।

बहुतिक्ता । स्त्री । काकमाच्यां । रा नि व ४ ।

बहुतृण । पुं । मुञ्जवृक्षे । मुञ्ज । वै निघ ।

बहुत्वक् । पुं । भूर्जवृक्षे । वै निघ ।

बहुत्वच । पुं । भूर्जवृक्षे । श मा । हे च ।

बहुदल । पुं । राजिनामकधान्ये । रा नि व १६ । स्त्री (ला) । चिचोटकक्षुपे । চেঁচকো, কেশুর । वै निघ ।

बहुदुग्ध । पुं । लघुगोधूमे । प मु । गोधूमे । रा नि व १६ ।

बहुदु(ग्ध)ग्धिका । स्त्री । स्नुहीवृक्षे । মনসা সিজুর গাছ । श च ।

बहुधार(का)म् । क्ली । हीरके । रा नि व १३ ।

बहुधूप । पुं । सर्ज्जवृक्षे । শাল গাছ । वै निघ ।

बहुध्वज । पुं । मकरे । वै निघ ।

बहुनाडिक । पुं । देहे । व्याक ।

बहुनाद । पुं । शङ्खे । শাঁখ । रा नि व १३ ।

बहुप(पु)ट । पुं । भूर्जवृक्षे । वै निघ । वा सू १५ अ ।

बहुपत्रम् । क्ली । अभ्रधातौ । प मु । अभ्रक-हरिताल । वै निघ । पुं । पलाण्डौ । रा नि व ७ । मुचुकुन्दवृक्षे । रा नि व १० । पलाशवृक्ष । वै निघ । वंशवृक्षे ।

बहुपत्रा । स्त्री । त्रिशिरायाम् । শিবশিজিনী লতা । अनुकायां । रा नि व ३ । गोरक्षदुग्धा । तरणीपुष्पवृक्षे । रा नि व ५ । १० । भूम्यामलक्यां । घृतकुमार्याम् । बृहत्याम् । वै निघ ।

बहुपत्रिका । स्त्री । महाशतावर्याम्, भूम्यामलक्याम् । मेथिकायाम् । रा नि व ४ ५ ६ । वचायां । वै निघ ।

बहुपत्री । स्त्री । तुलस्यां । তালমূলী । कोली क्षुपे । बृहती । रा नि व ४ । तुलसीवृक्ष । रा नि व १० । तरणीपुष्पवृक्ष । वै निघ १म खण्डे लि बलादिकषाये । गृहकन्यायाम् । घृतकुमारी । त्रिशिरोलतायां । अनुकायां । गोरक्षदुग्धायां । रा नि व ३ ५ ।

बहुपर्ण । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । रा नि व १२ । पलाशवृक्षे । वै निघ ।

बहुपर्णिका । स्त्री । आखुकर्ण्यां । रा नि व ३ ।

बहुपर्णी । स्त्री । मेथिकायां । रा नि व ६ ।

बहुपर्व्वा (न्) । पुं । वंशे । বাঁশ । वै निघ ।

बहुपल्लव । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ।

बहुपात् (द) । पुं । वटवृक्ष । प मु । रा नि व ११ । भा म ४ भ मम वि ।

बहुपादिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् । मूषाकाणी । रा नि व ३ ।

बहुपुच्छिका [च्छी] । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । भातल्याम् ।

बहुपुत्र । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । श च ।

बहुपुत्रा । स्त्री । हस्त्यां । बृहती । रा नि व ४ । भूम्यामलक्याम् । ভুঁই আমলা । प मु । शतावर्य्याम् । र मा ।

बहुपुत्रिका । स्त्री । क्षुद्रशतावर्य्याम् । शतमूली । अथ स्वल्पविष्णुतैले । चक्रदत्ते वातव्याधि चिकित्सिते । भूम्यामलक्याम् । प मु । अनुका लतायाम् ।

बहुपुत्री । स्त्री । शतावर्य्याम् । भूम्यामलक्याम् ।

पद्म । इद्दल्याम् । रा नि व ४ । षट्पदाभि धानायते ।

बहुपुष्पः । पुं । पारिभद्रवृक्षे । পালিধা মান্দার । रा नि व ८ । निम्बविशेषे ।

बहुपुष्पिका (ष्पा) । स्त्री । धातकीवृक्षे । रा नि व ६ । भूम्यामलक्याम् ।

बहुप्रजः (जा) । पु । मुञ्जतृणे । मूर्व । रा नि व ४ । वन्यशूकरे । ऐ च । कुक्कुटे । वनकुक्कुटे । मूषिके । मत्कुणे । वै निघ ।

बहुप्रियः । पु । बकवृक्षे । पद्म ।

बहुफलः । पु । वनधान्ये । पद्म । विकङ्कत वृक्षे । বইচ গাছ । रा नि व । तेजफलवृक्षे । रा नि व ११ । वटवृक्षे । कदम्बवृक्षे । मे । कर्कोटे । प्लक्षवृक्षे । वै निघ ।

बहुफला (ली) । स्त्री । माषपर्ण्याम् । মাষাণী । रा नि व ३ । आक्रमाख्याम् । ওড়কাউলী । अविकाख्यायाम् । বৃহতীবিশেষ । रा नि व ४ । काकोदुम्बरिकायाम् । কাকডুমুর । आमलक्याम् । मे । गुञ्जायाम् । त्रपुस्याम्, क्षुद्रकारवेल्याम् । উচ্ছে গাছ । मावल्याम् । কাঁকুড় । वपुष्याम् । শশা গাছ । मरीचो । रा नि व ७ । भूधात्र्याम् । ভুঁই আমলা । भा । पारिभाषिकत्वे । वै निघ ।

बहुफलिका । स्त्री । भूबदर्याम् । ডেমা কুল, মেটো কুল । रा नि व ११ ।

बहुफे(फ)नका (फा,ना) । स्त्री । सातलायाम् । পীতদুগ্ধ সেহুণ্ড । रा नि व ४ । शङ्खिन्याम् । শঙ্খহুলী । वै निघ ।

बहुबल । पुं । सिंह । रा नि द १९ ।

बहुवल्कः । पुं । प्रियालवृक्षे । পিয়াশাল । रा नि व ११ ।

बहुबीज । पुं । बीजपूरवृक्षे । আমীর গাছ । वै निघ । आतृप्यवृक्षे । আতাগাছ । भ च । क्ली (ला) । गिरिकदलीवृक्षे । বীচে কলা । रा नि व ११ ।

बहुमञ्जरी । स्त्री । तुलस्याम् । रा नि व २१ ।

बहुमलः । पु । सीसके । সীসা । च मा ।

बहुमूत्रता । स्त्री । बहुमूत्ररोगे । निदा ।

बहुमूर्त्ति । स्त्री । वनकार्पास्याम् । श च ।

बहुमूल (क) । पुं । इत्कटे । ওকড়া । र मा । शिक्रा । स्थूलशरे । রামশর । रा नि व ८ । शिग्रुवृक्षे । रा नि व ७ । वनकार्पासवृक्षे ।

बहुमूलकम् । क्ली । बीरणमूले । বেণার মূল । भा । सीसके ।

बहुमूला । स्त्री । शतावर्य्याम् । শতমূলী । रा नि व ४ । आम्रातकवृक्षे । আমড়া গাছ । वै निघ । (ली) माकन्द्याम् । कन्दविशेष । रा नि व ७ ।

बहुरन्ध्रिका । स्त्री । मेदायाम् (अभावे अश्वगन्धा) । रा नि व ५ ।

बहुरसः । पुं । इक्षौ । वै निघ । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । বড় লতাফটকী । रा नि व ३ ।

बहुरसालः । पु । आम्रवृक्षविशेषे, राजाम्रे । খাস আম । रा नि व ११ ।

बहुरु(ढा)हा । स्त्री । कन्दगुडूच्याम् । रा नि व ३ ।

बहुरूप(क) । पु । सर्ज्जे । बहुरूपी । मे । शालनिर्यासे । धुना । भव । शिवे । स्मर । स्त्री (पा) । वनकार्पास्याम् ।

बहुरेणु । पुं । वेतकिविशेषे । वै निघ ।

बहुरोमा (न्) । पु । मेष । ভেড়া । वन च्छागी । वानरे । वै निघ ।

बहुलम् । क्ली । श्वेतमरिचे । रा नि व ६ । आकाश । मे ।

बहुलगन्धा । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । ছোট এলাচ । रा नि व ६ ।

बहुलच्छदः । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । লাল সজিনা । मद व ७ । रक्तशिग्रौ । লাল সজিনা । रा नि व ७ ।

बहुलवणम् । क्ली । औषरलवणे । रा नि व ६ ।

बहुलवर्त्म(न्) । क्ली । नेत्रवर्त्मगतरोगभेदे । See बहलवर्त्म ।

बहुलवल्कलः । पुं । चारवृक्षे । পিয়াল গাছ । रा नि व ११ । भूर्ज्जवृक्षे । श च ।

बहुला । स्त्री । एलायाम् । पद्म । अदराज यथा चि विशेषमादौ । नीलिकालतायाम् । নীল লতা । गवाम् । গাভী । पद्म । कट्वाम् ।

কটুকী। পুত্রমতান্নায়াম্। মহা শতাবরী। বড়শতমূলী। নামপর্য্যায় ! শৌলারূপে। শ। হরিদ্রায়াম্।

বহুলাঙ্কুর। পুং। শিবমল্লী লতায়াম্। মেড়াশিঙী। বৈ নিঘ।

বহুলিঙ্গা। স্ত্রী। বন্দাটী। ওকড়া, (পূর্ব্ববঙ্গে কালিয়াবিষয়)। প স্ম।

বহুলিঙ্গী। স্ত্রী। কুটুম্ব্যাম্।

বহুলোহসঙ্করভবম্। ক্লী। স্বর্ণে। বৈ নিঘ।

বহুবর্ণ। পুং। কোবিদারজাতিভেদে। সু কল্প স্থ। See কোট'।

বহুবল্কল:। পু। প্রিয়ালবৃক্ষে। রা নি ব ১১। ভূর্জ্জবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

বহুবল্ক। পুং। প্রিয়ালবৃক্ষে।

বহুবল্লী। স্ত্রী। বন্দারলতিকায়াং। রা নি ব ৪।

বহুবার: (ক')। পু। (Cordia myxa, or C Latifolia) শ্লেষ্মাতকবৃক্ষে। চালতা গাছ, বোহরী। হি বহুবার, লসোরা। বম্ ভৌবর। তৈল্ ঘত। মারস্ গুগ্গুলিতন্। তা বিরি। তৎপর্য্যায়া,—শেলু সেলু শীত শ্লেষ্মাত শ্লেষ্মাতক উদ্দালক পিচ্ছিল ভূতবৃক্ষ। গুণা—কটু হিম মধুর কষায় স্বাদু পাচক ক্রমিশূলঘ্ন কফকর আমরোগঘ্ন ব্রণবিস্ফোটহরশ্চ। রা নি ব ১১। "বহুবারো বিষ স্ফোট ব্রণ বীসর্প কুষ্ঠনুৎ। মধুরস্তুবরস্তিক্ত কেশ্যশ্চ কফপিত্তহৃৎ। ফলমামন্তু বিষ্টম্ভি রূক্ষ পিত্তকফাস্রজিৎ। তৎ পক্ক মধুর স্নিগ্ধ শ্লেষ্মল শীতল গুরু চ" ভা প্রাসম্ব।

বহুবিঘাত। পু। ময়ূরশিখে। শবর। বৈ নিঘ।

বহুবিস্তীর্ণা। স্ত্রী। ক্ষুদ্রিকাবৃক্ষে। জুচই। স শ।

বহুবীজ। পু। বীজপুরকে। সিতাফলি। আতা। স শ। স্ত্রী। গিরিমল্লিকায়াম।

বহুবীর্য্য। পুং। তন্দুলীয়শাকভূপে। কাঁটা নটে'। শাল্মলিবৃক্ষে। মরুবকবৃক্ষে। গন্ধতুলসী। রা নি ব ৪।৮।১০। বিভীতকবৃক্ষ। লটা। স্ত্রী। ভূম্যামলক্যাম্। রা নি ব ৫। দূর্ব্বায়াম।

বহুমঞ্জু। পু। ঘটকর্ণবিশেষ। স শ।

বহুশল্য। পু। রক্তখদিরবৃক্ষে। রা নি ব ৮।

বহুশাখ। পু। স্নুহীবৃক্ষে। মনসা গাছ। রা নি ব ৮।

বহুশিখা। স্ত্রী। মহারাষ্ট্রীক্ষুপে। কাঁচড়া দাম। রা নি ব ৪। জলপিপ্পল্যাম্।

বহুশূকা। স্ত্রী। কল্যাণাখ্যে। শাকবিশেষ। রা নি ব ১৫।

বহুসন্ততি। পু। বংশভেদে। বেউড় বাঁশ। স শ।

বহুসম্পুট। পু। বিষ্ণুকন্দনাম মহাকন্দ শাকে। বিষ্ণুকন্দ। রা নি ব ৭।

বহুসার। পু। বিটখদিরবৃক্ষে, খদিরবৃক্ষে। রা নি ব ৮।

বহুসিকথ। ত্রি। বহুসারবিশিষ্টে।

বহুসুতা। স্ত্রী। শতমূল্যাম্। শতমূলী। প স্ম।

বহুসূ। স্ত্রী। বরাহপত্ন্যাম্। শূকরী। স র বহুপ্রসবায়াং স্ত্রিয়াম্। বিকা।

বহুসূতি। স্ত্রী। বহুপ্রসবা গবি। অম। বহুসন্তানপ্রসবিন্যাং স্ত্রিয়াম্।

বহুস্রবা। স্ত্রী। শল্লকীবৃক্ষে। স শ। বল্লা লুকায়াম্। গন্ধাবতী। বৈ নিঘ।

বহুস্রাব। পু। স্নুহীবৃক্ষে। মনসা গাছ। বৈ নিঘ। বল্লালুকায়াম্।

বহুস্তন। পু। শঙ্খে। শিম্বকী। বৈ নিঘ।

বহুক্ষার। পু। সর্জ্জক্ষারে, সাযান্ ইতি খ্যাতে দ্রব্যে। ব নিঘ।

বহুক্ষীর. । পু। উমলপর্ণবৃক্ষে। রাজাদনবৃক্ষে।

বহেড়ক। পু। বিভীতকবৃক্ষে। বহেড়া গাছ।

বহ্বপত্য। পু। কুক্কুটে। মূষিকে। শূকরে। রা নি ব ১৯। সুরাবৃক্ষে। মূষ। বৈ নিঘ।

বহ্বী। স্ত্রী। মল্লাখ্যায়াম্। হিঞ্চা বা ব্রাহ্মী শাক। বৈ নিঘ।

বাকুচী। স্ত্রী। সোমরাজ্যাম। সোমরাজ, বাকুচ্। গুণা—রুক্ষা বাতলা মধুরা গুরু সরা কফকরী অগ্নিদীপনী বিষঘ্নী চ। ব নিঘ।

বাডব। পু। মরো। বৈ নিঘ।

বাডবেয়ৌ। পু। অশ্বিনীকুমারৌ। স মা।

बाडिङ्गन' । पु । वार्त्ताकुक्षुपे ।

बाणः । पु । नीलपुष्पझिण्टीक्षुपे । नील झाँटी । रा नि व १० । वा सू १५ च आरग्वधादि । वै निघ २य सन्निपात ज्व चि । वा उ बाणादितैलं । रामशरे । रा नि व ८ । मुञ्जतृणे । पीतझिण्ट्यां । प मु । शरपुङ्खायां । बन नील । । भैष कुष्ठ चि पञ्चविन्दु तैले ।

बाणपत्रा (त्रा) । स्त्री । कङ्कपक्षिणि । काँक पाखी । वै निघ ।

बाणपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । बन नील । रा नि व ४ । वै निघ २य सप्तदो चि पुनर्नवादि कषाये ।

बाणपुष्पः । पु । नीलझिण्ट्याम् । भा ।

बाणलवणम् । क्ली । पङ्कलवणे । वै निघ शीतज्व चि ।

बाणा । स्त्री । नीलपुष्पझिण्टीक्षुपे । नील झाँटी । रा नि व १० । See नीलाम्लान । बाणमूलि । मे ।

बाणाह्वः । पु । शरपुङ्खायाम् ।

बाणाह्वा । स्त्री । मुञ्जतृणे । क्ली । नीलाम्लानि । नील पद्म । रा नि व १० ।

बाणिज (जक') । पु । वाडवाग्नौ ।

बाणी । स्त्री । नीलझिण्ट्याम् । वै निघ ।

बाणीरजम् । क्ली । कुष्ठौषधौ । कुड़ । रा नि व १२ ।

बातिङ्गन । पु । वार्त्ताकौ । बेगुन गाछ । रत्ना ।

बादर । पु । कार्पासीक्षुपे । रा नि व ४ । कर्पूरे । वै निघ ।

बादरङ्ग । पु । अश्वत्थवृक्षे । वै निघ ।

बादरा (री) । स्त्री । कार्पास्याम् । प मु । श र । शिवमल्ल्याम् । मेढ़ाशिङ्गी । वै निघ ।

बादिरम् । क्ली । बदरबदरे । शेयाकुल ।

बाधक । पु । गर्भबाधाकरस्त्रीरोगभेदे । स चतुर्विध । तद्यथा—"रक्तमाद्री तथा षष्टि प्रांकुरो जलकुमारक । चतुर्विधो बाधक स्यात् स्त्रीणाम् मुनिविभावित ॥ व्यथा कट्यां तथा नाभिरेव पार्श्व स्तनेऽपि च । रक्तमाद्री प्रदोषेण जायते फलहीनता ॥ नानाविधं वर्णं आदि ऋतुयोगी भवेद् यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेण फलहीना सदा भवेत् ॥ नेत्रे हस्ते भवेज्ज्वाला योनौ चैव विशेषत । लालासंयुतरक्तञ्च षष्टिबाधकयोगत ॥ उद्वेगो गुरुता देहे रक्तस्रावोभवेद् बहु । नाभिरधो भवेत् शूलं अङ्कुर स तु बाधक ॥ ऋतुहीना चतुर्मास त्रिमास वा भवेद् यदि । कृशाङ्गी करपादे च दाहयाङ्कुरयोगत ॥ सशूला' च सगर्भा च गुरुदेहाल्परक्तिका । जलकुमारकेणैव जायते फलहीनता ॥ या कृशाङ्गी भवेत् स्थूला बहुकाल ऋतुस्तथा । गुरुत्वगौ स्वल्परक्ता जल कुमारस्य दूषणात् ॥" रस र ।

बाधनम् । क्ली । पीडायाम् ।

बाधा । स्त्री । पीडायाम् । अम ।

बाधिर्यम् । क्ली । बधिरतायाम् । निदानम् ।

बाबली । स्त्री । बब्बुरवृक्षे । बाबला गाछ । वै निघ २य च सा चि ।

बारकीर. । पु । यूकायां । ठोँक । मी ।

बार्बटीर । पु । यम्रे । दन्ते । आम्राकणि । अङ्कुरे । हीम । वङ्गे । वै निघ ।

बार्हत(फल)म् । क्ली । कण्टकारीफले । बृहतीफले । वै निघ ।

बाल । पु । शिशौ । पञ्चदशवर्षीये बालके । "आषोडश भवेद् बालस्तरुणस्तत उच्यते ।" वैशि । रा नि व १८ । अश्वपुच्छे । करिपुच्छे । नारिकेले । मे । मत्स्यभेदे । अम । पुच्छे । श र । क्ली । ह्रीबेरे । बाला । प मु । वै निघ २य जीर्णज्व चि. कल्याणघृते ।

बालकम् । क्ली । ह्रीबेरे । बाला । तत्पर्य्याया,—ह्रिबेरं ह्रीबेर ह्रीबेरक बर्हिष्ठ बर्हिष उदीच्य केशनामक कुन्तल अम्बुनामक केशनामा वाल वारि वर केश केश्य वज्र पिङ्ग ललनाप्रिय कुन्तलोशीर कचामोद । गुणा—"बालक शीतल रुच्य लघु दीपन पाचनम् । हृल्लासादिवमीकर्ष कृद्रोगामातीसारजित् ।" रा नि व १० । चरक ज्वरातिसा चि गुडूच्यादि । श्वेतमरिचे । रा नि व ६ । उशीरे । वेणार मूल । रा नि व १२ । ग्रन्थिपर्णे । च वि ८ अ ।

बालकप्रिया । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । इन्द्र वारुणीलतायाम् । राखालशसा । रा नि व ३ ।

बालकुटजावलेह' । पु । वालरोगनाशक

चक्रलेहे। "मूषकञ्च नतूसकास्य पलमेकं सुकु हितम्। अष्टभागं जलं दत्त्वा चतुर्भागावशेषितम्। पाठां चातिविषां चैव जीरकं त्रिफलैव च। आमास्थि सतपुष्पा च धातकी मुस्तकं तथा। जातीफलञ्च सूक्ष्मं निक्षिपेत्तत्र यत्नतः। बाला नानामयघ्नश्च रक्तचाप सुदारुणम् ॥" रस र।

बालक्रिमि। पु। उत्कुणे, केशकीटे। ढेकुण। जटा।

बालक्रीडा। स्त्री। क्रीडाविशेषे। वैनिघ।

बालक्रीडन. (क)। पुं। कपर्दके। कड़ि। रा नि व १३।

बालगर्भिणी। स्त्री। प्रथमगर्भिण्याम्। प्रथम गर्भवति। जटा।

बालग्रह। पु। बालपीडाकर स्कन्दादि नव ग्रहेषु। यथा—स्कन्द स्कन्दापस्मार शकुनिरेवतीपूत नान्धपूतनाशीतपूतनामुखमण्डिकानैगमेषा इति चिरयदशमित। एत एव पूजाश्रिता कुमारान् हिंसु। सु उ २७प। एते च ग्रहगणस्तस्य स्कन्दस्य रक्षार्थं कृत्तिकोमाग्निभि सृष्टा। "पुरा गुहस्य रक्षार्थं निर्मिता शूलपाणिना। मनुष्य विग्रहा पञ्च सप्त स्त्रीविग्रहा ग्रहा। स्कन्दो विशाखो मेषाख्य श्वग्रह पितृसञ्ज्ञित। शकुनि पूतना शीतपूतना दृष्टिपूतना। मुखमण्डिका तद्वत् रेवती शुष्करेवती। तेषां ग्रहीष्यता रूप प्रतत रोदनं ज्वर।" वा उ १ प।

बालच(चा)तुर्भद्रिका। स्त्री। बालरोगे अवलेहविशेष। चद। "घनकृष्णारुणाशृङ्गीचूर्णं क्षौद्रेण संयुतम्। शिशोर्ज्वरातिसारघ्न कासश्वास वमीहरम्।" रस र। घन मुस्तक ॥ See चातुर्भद्रावलेहिका।

बालचिकित्सा। स्त्री। कौमारभृत्यायाम्। शिशुचिकित्सा। "गर्भोपक्रमविज्ञानं सूतिकोप क्रमस्तथा। बालानां रोगशमन क्रिया बाल चिकित्सितम्॥" वैद्य स २८।

बालजीवनम्। क्ली। दुग्धे। वैनिघ।

बालतनय। पु। खदिरवृक्षे। अम। बालपत्र पुत्रे। अटोम।

बालतन्त्रम्। क्ली। कुमारभृत्यायाम्, धात्री विद्यायाम्। त्रिका।

बालतृणम्। क्ली। नवतृणे। अम।

बालदलक। पु। खदिरवृक्षे। अम।

बालधि। पु। पशुलाङ्गूले। अम।

बालधिप्रिय। पु। चामरमृगे।

बालनख। पु। व्याघ्रनखे। नखी। वैनिघ।

बालपत्र (क)। पुं। खदिरवृक्षे। रा नि व ८। त्रिका। दुरालभायाम्। रा नि व ४।

बालपत्रा (त्री)। स्त्री। दुरालभायाम्। खदिरवृक्षे। वनिघ।

बालपर्णी। स्त्री। मेथिकायाम्। मेथि। वैनिघ।

बालपुष्पिका (ष्पी)। स्त्री। यूथिकायाम्। यूँई। रा नि व १०। जटा।

बालभ। पुं। मुदन्तगजे। रा नि व १९।

बालभद्रक। पु। स्थावरविषभेदे। भप।

बालभैषजम्
बालभैषज्यम्
} क्ली। रसाञ्जने। रा नि व १३।

बालभोज्य। पु। चणकवृक्षे। रा नि व १६।

बालमत्स्य। पुं। मत्स्यविशेषे। लक्षणं यथा— नातिस्थूलो ह्रस्वमुख मत्स्यजातीन दण्डवान् स्थूलपुच्छ दीर्घकाय सप्तांगी रात्रिचर च सुखरसोत्त। गुणा—पथ्य बल्य हृद्य। रा नि व १७।

बालमूलकम्। क्ली। अचिरजातकोमलमूलके। कचि मूलो, बालाय्र मूल। गुणा—ईषत् तिक्त तीक्ष्ण मधुर कटुरसं लोधं तत् मूत्रदोषघ्न श्वासार्श कासगुल्मक्षयनेत्ररोगघ्न कण्ठ्य नाभ्य दाह मद विकृतिघ्नम् उष्ण शोधन। आम तत्पित्तादि दोष वातकफघ्नम्। पक्व तत् कटूष्ण पित्तदाहप्रकोप करञ्च। वैद्यवारैर्व भुक्त तत् स्वरक्तम् कठोर गुरुदगममध। रा नि व ७।

बालमूलिका। स्त्री। आम्रातकवृक्षे। आमड़ा गाछ। वनिघ।

बालमूषिका। स्त्री। छुछुन्दर्याम्। क्षुद्र मूषिकायां। छोट इँदुर। अम। तत्पर्य्याया, —गिरिका गिरि गिरा शिशमयूष।

बालमृग। पु। हरिणशिशुवत्से। "हरिणस्य कर्णस्पर्शनात् प्रसूतवत्सा रात्रिषोडश च सन्ती च रम्भया बालमृगत्वा।" चरकि।

बालरसः । पुं । बालज्वराधिकारे रसः । "शुद्धस्य सूतस्य गन्धकस्य च समम् । सुवर्णमाक्षिकस्यापि अर्द्धभागं प्रयोजयेत् । तत्र कज्जलिकां कृत्वा लौहपात्रे दृढे नवे । केशराजस्य भृङ्गस्य निर्गुण्ड्याः पञ्चपल्लवम् । शुभ्रे शिलामये पात्रे लौहदण्डेन मर्दयेत् । मुक्तमात्रप्रयोगाद्वटिकां कारयेत्ततः । प्रमाणं सर्षपाकारम् बालानाञ्च योजयेत् ॥" পারা ও গন্ধক সমান ভাগ, স্বর্ণমাক্ষিক পারদার্দ্ধ ভাগ, কজ্জলি করিয়া কেশুত্ত, ভীমরাজ ও নিশিন্দাপাতার রস সহ প্রস্তরময় পাত্রে লৌহদণ্ডদ্বারা মর্দ্দন করিয়া, সর্ষপপ্রমাণ বটী করিবে। রসর ।

बालराजम् । क्ली । वैदूर्य्यमणौ । शब्दर ।

बालरोगः । पुं । शिशूनां रोगः । तस्य निदानलक्षणानि—"धात्र्यास्तु गुरुभिर्भोज्यैर्विषमैर्दोषलैस्तथा । दोषा देहे प्रकुप्यन्ति ततः स्तन्यं प्रदुष्यति । मिथ्याहारविहारिण्या दुष्टा वातादयः स्त्रियाः । दूषयन्ति पयस्तेन जायन्ते व्याधयः शिशोः ॥" सु शा १०अ "वातदुष्टं शिशुः स्तन्यं पिबन् वातगदातुरः । क्षामस्वरः कृशाङ्गः स्याद्बद्धविण्मूत्रमारुतः ॥ स्विन्नो भिन्नमलो बालः कामलापित्तरोगवान् । तृष्णालुरुष्णसर्वाङ्गः पित्तदुष्टं पयः पिबन् ॥ कफदुष्टं पिबन् क्षीरं लालालुः श्लेष्मरोगवान् । निद्रार्दितो जडः शूनो वक्राक्षश्छर्दनः शिशुः ॥ द्वन्द्वजं द्वन्द्वजं रूपं सर्व्वजं सर्व्वलक्षणम् । ज्वराद्या व्याधयः सर्व्वे महान्तो महतान्तु ये । बालानामपि ते तद्वत् बोद्धव्या भिषगुत्तमैः । बालानामेव ये रोगा भवन्ति महतां न च । तालुकण्टकशुष्याद्यास्तान्वक्ष्ये यथाक्रमम् ॥" यथा—तालुकण्टकमहापद्मककुकूणकपारिगर्भिकोदरगुदपाकाहिपूतनाजगल्लीपरिगर्भिकादन्तोद्भेदादयः । एषां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याय शब्दे ज्ञेयानि । निदा ।

बालवत्सः । पुं । कपोते । वै निघ ।

बालवर्त्तिः । स्त्री । बालनिर्म्मितवर्त्याम् । सु चि २४अ ।

बालवाय(ज)म् । क्ली । वैदूर्य्यमणौ । त्रिका ।

बालवाह्यः । पुं । वन्यच्छागे । हारा ।

बालविल्वम् । क्ली । कोमलविल्वफले । कचि वेल । वैनिघ २य च मा चि चम्पादिकषायो ।

बालवैद्यः । पुं । बालचिकित्सके । निदा ।

बालव्यजनम् । क्ली । चामरे । চামর । —"बालव्यजनमीनस्य मक्षिकादीन् व्यपोहति" राज २८ । "शीत-दाह श्रम स्वेद मूर्च्छाघ्नो नाशितः ।" सु चि २४अ ।

बालसन्ध्याभः । पुं । अरुणवर्णे ।

बालसूर्य्यः । पुं । प्राभातिकसूर्य्ये । बन्धू वै निघ ।

बालसूर्य्य(क)म् । क्ली । वैदूर्य्यमणौ । त्रि

बालहाटकः । पुं । चन्द्रशूरवृक्षे ।

बाला । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । रा नि व ६ । केशवृक्षे । हरिद्रायाम् । मे । आस्फोतक यूथ्याम् । जुँई । वै निघ । पाठायाम् । नीलझिण्टि रा नि व ६।१० । कुमार्य्याम् । कुमारी । अ ह्रीवेरे । बाला । अच । सैव शोथ ज्वर मूलाद्यतैलि । षोडशवर्षीयस्त्रियाम् । "ब गीयते नारी यावद्वर्षाणि षोडश ।" सा यौवन कालयोः प्रमत्ता हृद्या च । राज ।

बालाङ्गी । स्त्री । दुग्धपुष्प्याम् ।

बालाङ्कुः । पुं । शरपुङ्खायाम् । वन रसर विपरीतमल्लतैल ।

बालार्कः । पुं । श्वेतार्कवृक्षे । সাদা আক গাছ । प्रातःसूर्य्ये ।

बालाश्म(न्) । क्ली । बालुकायाम् । भाव छदर चि ।

बालाह्वी । स्त्री । केशपुष्टवनस्पतौ । अ

बालिका । स्त्री । एलायाम् । शब्दर । याम् । পাঠা । रा नि व ५ । कुमार्य्याम् । कुमारी । मुसल्याम् । कन्यायाम् । कर्षभू शर्करायाम् ।

बालिकाम्बिका । स्त्री । कन्थायाम् ।

बालि(ला)शः । पुं । शिशौ । म । मूढ रागी । शब्दर । क्ली । उपाधाने । अमा ।

बालोकः । पुं । "दशीरीति" ख्याते पक्षि तत्पर्य्याय गुणा,—बालोको वर्त्तिपत्रको व चव म क्त । बालोको मधुरः शीतो कफपित्तनुत् ॥"

बालु (का) । पुं, स्त्री । कर्पूरे । अच । निव २भ ग्राम चिञ्चाद्यादिचूर्ण । किमेटिका कूटी । जटा । सिकतायाम । बालु

तत्पर्य्याया—सिकता सिकता सिका वालिका शर्करा मोतला सूक्ष्मशर्करा प्रवाही सूक्ष्मा रुचा सूक्ष्मा पानीयवर्णिका । गुणा—लेखना शैत्या व्रणोरःक्षतनाशिनी च । भा । तन्नामकयन्त्रे । वालुकायन्त्र । (का) ऐलवालुके । रत्ना । शब्द ।

वालुकम् । क्ली । ऐलवालुके । अम । शाक विशेष । वैनिघ १म भर्गं शि । वालुकफल । पानीयवालुके । वैनिघ चव शिपप्यागुके । मूत मरिचे ।

वालुकागड । पु । मत्स्यविशेष । बेले गड्‌गुड़ि माछ । हारा ।

वालुकात्मिका । स्त्री । शर्करायाम् । चिनि । शब्द ।

वालुकायन्त्रम् । क्ली । औषधपाकार्थयन्त्रभेदे । वालूकायन्त्र । यथा—"भाण्डं वितस्तिगम्भीरे मध्ये निहितकूपके । कूपिकाकण्ठपर्य्यन्तं वालुकाभिश्च पूरिते । भेषजद्रूपिकासंस्थं वह्निना यत्र पच्यते । वालुकायन्त्रम् ॥" भा ।

वालुकास्वेद । पु । तप्तवालुकाभिः स्वेदे । शूड़ास्वेद । यथा—"वातश्लेष्मकृते स्वेदान् कार्य्यादुष्मनिमित्तान् । स्निग्धः स्वेदो निषिद्धोऽत्र विना केवलवातजान् । खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसिक्त वालुकास्वेद । शमयति वातकफामयमस्तक शूलाङ्गमर्दादीन् ॥" भा ।

वालुकिनम् । क्ली । हिङ्गुले । शचि ।

वालुकी(ङ्की) । स्त्री । चिर्भटकर्कटिकायाम् । चिभा । वालुककर्कटिकायाम् । तत्पर्य्यायाः—मधुफला स्निग्धफला चिर्भटकर्कटी चिर्भटा कर्कटिका मूत्रला । गुणा—"वालुकी मधुरा शीता वाताम कृच्छ्रनाशिनी । पित्तापहरणी रुच्या कुरुते कासशोषकौ ॥" शरद्वर्णा सा दोषकरी हेमन्ता पित्तहरा रुच्या । चैत्रका पीनसकरी, पक्वा अतिमधुरा । रा नि व ७ ।

वालुकेलम् । क्ली । रक्ताया भूम्याम् वालुका जाते लवणे । च वि ८५ ।

वालुङ्किका(ङ्की) । स्त्री । कर्कट्याम् । शब्द ।

वालूक । पुं । विषभेदे । हेम ।

वालेय । पु । गर्दभे । त्रिका । चाणक्यमूलके । रा नि व ७ । कुलके । जटा १२४ । अङ्गारवल्ल्याम् । महाकरञ्जे । विश्व ।

वालेयशाक । पु । भार्ग्याम् । वामनहाटी । अम ।

वालेष्ट (फल) । पु । बदरवृक्षे । कुल गाछ । रा नि व ११ ।

वालला । स्त्री । एलायाम् । वैनिघ ।

वाल्मीक । पु । वल्मीके । उईढिपि ।

वाल्यम् । क्ली । बालभावे ।

वाल्वङ्किरा । स्त्री । दुर्वालतायाम् । काँकुड़ गाछ । हारा ।

वाष्कलम् । क्ली । रौप्ये । वैनिघ ।

वाष्प । पुं । अश्रुणि । अम ।

वाष्पकः । पुं । मारिषशाके । नटे शाक । वैनिघ ।

वाष्पिका । स्त्री । जीरकभेदे । वैनिघ ।

वाह (हा) । पु, स्त्री । बाहौ । बटोर ।

वाहु । पु । हस्ते । कक्षादङ्गुल्यग्रपर्य्यन्तावयवे । तत्पर्य्यायाः,—भुज प्रविष्ट दो दोष बाहु शाख । त्रिका ।

वाहुकुण्ठ । पुं । रोगभेदे । कोणा । त्रिका ।

वाहुज । पु । स्वयम्भातिले । मे ।

वाहुपिण्डिका । स्त्री । प्रत्यङ्गभेदे । हातेर गुलि । च श ७ष ।

वाहुमूलम् । क्ली । कक्षे । वगल । अम ।

वाहुल । पुं । कार्त्तिके मासि । अम । अग्नौ ।

वाहुल्यम् । क्ली । पटौ । भाम कुह श ।

वाहुशोष । पुं । तन्नामकवातव्याधौ । निदान लक्षण—"अंसदेशस्थितो वायुः शोषयेदंसबन्धनम् । असबन्धनयोः स्याद्वाहुशोषः सवेदनः ॥" मा नि ।

वाह्वायाम । पुं । वातरोगभेदे । निदान लक्षण—"मन्याहेतुर्मतो वायुः सिरा सस्नायु कण्डरा । मन्यापृष्ठाश्रिता वाह्या संशोष्यानमयेद् वहि । यत्र तं वहिरायाम प्रवदन्ति भिषग्वराः । तमसाध्यं बुधाः प्राहुः वक्षःकट्यूरुभञ्जनम् । वाह्यायामोऽन्तरायामे विशेषाद्धितवत्क्रिया ॥" च ।

वाहुस्थि । क्ली । वाहुनलके । हातेर नलि । च श ७ष ।

बिंबिशि । स्त्री । प्रवाहिकायाम् । आमाशयदोष । वा चि ८९

बालरसः । पुं । बालज्वराधिकारे रसः । "शाणं सूतस्य गन्धस्य च समम् । सुवर्णमाक्षिकस्यापि अर्द्धभागं प्रयोजयेत् । तत्र कज्जलिकां कृत्वा लोहपात्रे दृढे नवे । केशराजस्य भृङ्गस्य निर्गुण्ड्याः पत्रसम्भवम् । शुभे शिलामये पात्रे लोहदण्डेन मर्द्दयेत् । शुष्कमातपसंयोगाद्वटिकां कारयेत्ततः । प्रमाणं सर्षपाकारं बालानाञ्च प्रयोजयेत् ॥" পারা ও গন্ধক সমান ভাগ, স্বর্ণমাক্ষিক পারদার্দ্ধ ভাগ, কজ্জলি করিয়া কেশুত্তে, ভীমরাজ ও নিশিন্দাপাতার রস সহ প্রস্তরময় পাত্রে লৌহদণ্ডদ্বারা মর্দ্দন করিয়া, সর্ষপপ্রমাণ বটী করিবে। রসর ।

बालराजम् । क्ली । वैदूर्य्यमणौ । शर ।

बालरोगः । पुं । शिशूनां रोगे । तस्य निदानलक्षणानि—"धात्र्यास्तु गुरुभिर्भोज्यैर्विषमैर्दोषलैस्तथा । दोषा देहे प्रकुप्यन्ति ततः स्तन्यं प्रदुष्यति । मिथ्याहारविहारिण्या दुष्टा वातादयः स्त्रियाः । दूषयन्ति पयस्तेन जायन्ते व्याधयः शिशोः ॥" सुश्रु १०अ "वातदुष्टं शिशुः स्तन्यं पिबन् वातगदातुरः । क्षामस्वरः कृशाङ्गः स्याद्बद्धविण्मूत्रमारुतः ॥ स्विन्नो भिन्नमलो बालः कामलापित्तरोगवान् । तृष्णालुरुष्णसर्व्वाङ्गः पित्तदुष्टं पयः पिबन् ॥ कफदुष्टं पिबन् क्षीरं लालालुः श्लेष्मरोगवान् । निद्रान्वितो जडः शूनो वक्राक्षश्छर्द्दनः शिशुः ॥ द्वन्द्वजे द्वन्द्वजं रूपं सर्व्वजे सर्व्वलक्षणम् । ज्वराद्या व्याधयः सर्व्वे जायन्ते महतान्तु ये । बालानामपि ते तद्वत् बोद्धव्या भिषगुत्तमैः । बालानामेव ये रोगा भवन्ति महतां न च । तालुकण्टकमुख्यांस्तानवधारय यत्नतः ॥" यथा—तालुकण्टकमहापद्मकुकूणकतुण्डिगुदपाकाहिपूतनाजगल्लीपरिगर्भिकादन्तोद्भेदादयः । एषां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याय ज्ञातव्यानि । निदा ।

बालवत्सः । पुं । कपोते । वैनिघ ।

बालवर्त्तिः । स्त्री । बालनिर्म्मितवर्त्त्याम् । सु चि २अ ।

बालवाय(ज)म् । क्ली । वैदूर्य्यमणौ । त्रिका ।

बालवाह्यः । पुं । वनच्छागे । हारा ।

बालविस्रवम् । क्ली । केशगर्भविस्फटने । कचि देश । वैनिघ १म भ भा चि कर्म्मादिकथायाम् ।

बालवैद्यः । पुं । बालचिकित्सके । निदा ।

बालव्यजनम् । क्ली । चामरे । চামর । यथा—"बालव्यजनमेतत्ते मक्षिकादीन् व्यपोहति ॥" राज २प । "शोष-दाह-श्रम-स्वेद-मूर्च्छाघ्नो व्यजनानिलः ।" सु चि २४अ ।

बालसन्ध्याभः । पुं । अरुणवर्णे ।

बालसूर्य्यः । पुं । प्राभातिकसूर्य्ये । नवच्छागे । वैनिघ ।

बालसूर्य्य(क)म् । क्ली । वैदूर्य्यमणौ । त्रिका ।

बालहाटकः । पुं । छद्मसूरके ।

बाला । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । रा नि व ६ । नारिकेलवृक्षे । हरिद्रायाम् । मे । आम्रातकवृक्षे । यूथ्याम् । यूँई । वैनिघ । पाठायाम् । नीलझिण्ट्याम् । रा नि व ६।१० । कुमार्य्याम् । कुमारी । शर । ह्रीबेरे । बाला । भाव । मेषशीर्षी इति ख्यातक्षुप मूलाद्यवैल्ले । षोडशवर्षीयस्त्रियाम् । "बालेति गीयते नारी यावद्वर्षाणि षोडश ।" सा पीनमरत् बालयो प्रशस्ता इन्द्रा च । राज ।

बालाक्षी । स्त्री । दुग्धपुष्प्याम् ।

बालाङ्किः । पुं । शरपुङ्खायाम् । वननील । रसर विपरीतमल्लतैले ।

बालार्कः । पुं । श्वेतार्कवृक्षे । সাদা আকন্দগাছ । प्रातः सूर्य्ये ।

बालाश्म (न्) । क्ली । बालुकायाम् । भा म १भ उदर चि ।

बालाश्वी । स्त्री । केशपुष्टवनस्पतौ । शच ।

बालिका । स्त्री । एलायाम् । शर । बालुकायाम् । पाठा । रा नि व ५ । कुमार्य्याम् । घृतकुमारी । सुपत्र्याम् । कन्यायाम् । कर्णभूषणे । शर्करायाम् ।

बालिकाम्बिका । स्त्री । कन्यकायाम् ।

बालि(ली)श । पुं । शिशौ । मे । मूत्रकृच्छ्ररोगे । शर । क्ली । उपाधाने । शमा ।

बालीक । पुं । 'वगेरीति' ख्याते पक्षिभेदे । तत्पर्य्याय यथा,—"बालीको वर्त्तिपटको बालिंक वेध स्मृत । बालीको मधुरः शीतो द्रव कफपित्तनुत् ॥"

बालु (का) । पुं, स्त्री । कर्पूरे । शच । वैनिघ २भ याम विशेषादिवर्णे । चिर्भिटिकायाम् । कूटौ । जटा । सिकतायाम् । बालुका ।

तत्पर्य्याया—सिकता सिकता सिता वालिका शर्करा शीतला सूक्ष्मशर्करा प्रवाही सूक्ष्मा च सूक्ष्मा पानीयचूर्णिका । गुणा—सिकता तैला प्रभाव चक्षुर्मार्गिणी च । भा । तद्राज्ञयस्ते । वालुकाश्च । (का) ऐनवालुके । उणा । शब्द ।

वालुकम् । क्ली । ऐलवालुके । अम । शाक विशेष । वैनिघ १भ भर्गं घि । वालुकफल । पानीयालुके । वैनिघ चर्गं घि पथ्यागुडे । अत मरिचे ।

वालुकागड. । पु । मत्स्यविशेषे । বেলে গড়্গড়ি মাছ । হারা ।

वालुकात्मिका । स्त्री । शर्करायाम् । চিনি । शब्द ।

वालुकायन्त्रम् । क्ली । औषधपाकार्थयन्त्रभेदे । वालुकायन्त्र । यथा—"भाण्डे वितस्तिगम्भीरे मध्ये निहितकूपके । कूपिकाकण्ठपर्य्यन्तं वालुकाभिश्च पूरिते । भेषजं कूपिकासंस्थं वह्निना यत्र पच्यते । वालुकायन्त्रम् ।" भा ।

वालुकास्वेद । पु । तप्तवालुकाभिः स्वेदे । শুড়স্বেদ । यथा—"वातश्लेष्मकृतं स्वेदान् कार यद्दुर्बलिम्बिताम् । स्निग्ध स्वेदी निषिद्धोऽत्र विना कैवल्यवातजान् । खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसिक्त वालुकास्वेद । शमयति वातकफामयमस्तक शूलाङ्गमर्दीन् ।" भा ।

वालुकिनम् । क्ली । छिक्कुले । शपि ।

वालुकी(ङ्की) । स्त्री । चिर्भटकर्कटिकायाम् । शिशा । वालुकर्कटिकायाम । तत्पर्य्याया—बहुफला क्षिप्रफला चिर्भटा टो चिर्भटा काण्डिका मूत्रला । गुणा—"वालुकी मधुरा शीता वाघात कण्डुमापहा । पित्तासृग्शमनी रुच्या कुरुते वातपीडनी ॥" शरत्सुधां सा दोषकरी हेमन्तजा पित्तहरा रुच्या । चैत्रका पौनःकरो, पक्का अतिमधुरा । रा नि व० ।

वालुकेलम् । क्ली । इलायां भूम्याम् वालुका जाते जवके । च वि ८च ।

वालुङ्गिका(ङ्की) । त्रि । कर्कट्याम् । शर ।

वालूक । पुं । विषभेदे । हेम ।

वालेय । पुं । गर्दभे । त्रिका । चाणक्यमूलके । रा नि व० । कुसके । अ द १२ष । अङ्गारवल्ल्याम् । महाकरञ्जे । विश्व ।

वालेयशाक । पु । भार्ग्याम् । বামনহাটি । अम ।

वालेष्ट (फल) । पु । वदरवृक्षे । কুল গাছ । रा नि व ११ ।

वालला । स्त्री । एलायाम् । वैनिघ ।

वाल्मीक । पु । वल्मीके । উইঢিপি ।

वाल्यम् । क्ली । बालभावे ।

वाल्वल्लिरा । स्त्री । दुर्वाल्लतायाम् । কাঁকুড় গাছ । হারা ।

वाष्कलम् । क्ली । रौप्ये । वैनिघ ।

वाष्प । पुं । अश्रुणि । अम ।

वाष्पक । पुं । मारिषशाके । নটে শাক । वैनिघ ।

वाष्पिका । स्त्री । जीरकभेदे । वैनिघ ।

वाह (हा) । पु, स्त्री । बाहौ । शटो ८ ।

वाहु । पु । हस्ते । स्कन्धादङ्गुल्यग्रपर्य्यन्तावयवे । तत्पर्य्याया,—भुज प्रविष्ट दो दोष बाहु शाख । त्रिका ।

वाहुकुण्ठ. । पु । रोगभेदे । কোপা । त्रिका ।

वाहुज । पु । स्वयजातातिले । मे ।

वाहुपिण्डिका । स्त्री । प्रत्यङ्गभेदे । হাতের গুলি । च प्र ७च ।

वाहुमूलम् । क्ली । कक्षे । বগল । अम ।

वाहुल । पुं । कार्त्तिके मासि । अम । अग्नौ ।

वाहुल्यम् । क्ली । प्रचुरे । भा म कुह वि ।

वाहुशोष. । पु । तन्नामकवातव्याधौ । निदान लक्षण—"अंसदेशस्थितो वायुः शोषयेदंसबन्धनम् । स च शस्त्रमथाद्य स्याद्बाहुशोष सवेदन ॥" मा नि ।

वाह्यायाम । पु । वातरोगभेदे । निदान लक्षणं—"महाहेतुर्मतो वायु शिरा सबायु कण्डरा । मन्याप्रभृतिना बाह्या समौत्थानमदे ग्रहे । यत्र तं बहिरायाम प्रवदन्ति भिषग्वरा । तमसाध्य बुधा प्राहुः वक्षः कट्यूरुभञ्जनम् । वाह्यायामेऽन्तरायामे विधेयाद्दितमतक्रिया ॥" च ।

वाह्वस्थि । क्ली । बाहुनलके । হাতের নলি । च प्र ७च ।

बिबिषि । स्त्री । प्रवाहिकायाम् । आमा शयरोग । वा घि ८च

बिडम् । क्लो । विडलवणे । विट् लवण । वै निघ, धीतज्ञ चि चारोग्यगागिरडे ।

बिम्बिका (म्बी) । स्त्री । (Coccinia Indica Syn Momordica monodelpha) तुण्डिकेर्यां । তেলাকুচা । चि कुन्दुरी । "बिम्बीफल स्वादु शीत गुरु पित्तास्रवातजित् । स्तम्भन लेखनं रुच्य विबन्धाध्मानकारकम् ॥" भा पू १म भा व ।

बीभत्सः (त्सु) । पु । एषागमके । अर्जुनवृक्षे । वै निघ ।

बुकः । पुं । एरण्डवृक्षे । प म । इश्वरमल्लिकायाम् । वा सू १५ष ।

बुक्कः । पुं । छागे । बिका । क्लो । अग्रमांसे । अम । स्त्री (क्का, क्की) । अग्रमांसे । अटोभ स्वा । रक्ते । कल्पद्रुमे रभस ।

बुक्का (न्) । पु । अग्रमांसे । अ ठो भ । स्त्री । वक्षोऽधपार्श्वभागे । च मू १०प ।

बद्धिः । स्त्री । अन्त करणे । "प्रज्ञया ग्रहणञ्चैव यदुच धारण तथा । ऊहापोहार्थविज्ञान तत्त्वज्ञानञ्च धीगुणाः ॥" राज ।

बुद्धिदात्री । स्त्री । ब्रह्मौषधौ । वै निघ ।

बुद्धीन्द्रियम् । क्लो । ज्ञानेन्द्रिये । यथा—"मग कर्णौ तथा नेत्रे रसना त्वक् च नासिके । बुद्धीन्द्रियम् .. ॥" श र ।

बुद्बुदः । पु । वारिविम्बुकायाम् । ভুড়ভুড়ি । अम । अग्रस्य नेत्ररोगभेदे । अ ह ।

बुध । पु । कुक्कुरे । वै निघ ।

बुधरत्नम् । क्लो । मरकतमणौ । रा नि व १३ ।

बुधा । स्त्री । जटामांस्याम् । श च ।

बुध्न । पु । मूलस्थिकायाम । मूलशिकड । रा नि व २ । गुदे । वै निघ ।

बुभुक्षा । स्त्री । क्षुधायाम् ।

बुलि । स्त्री । स्त्रीगुह्याङ्ग । हेच ।

बुष(स)म् । क्लो । तुष । तूष । मकरन्द १२ष ।

बुस्तम् । क्लो । कण्टाफलस्याभारभागे । বোঁটা লের ফুঁতি । अम ।

बुक्कम् । क्लो । बुक्के । हृदये । अटोर ।

वृक्क (न्) । क्लो । मुष्कामये । तत्र ६य रक्तमेद-प्रासलम् । सु शा ४ष । माडोनये । रा नि व १ ।

वृहत्फलः । पुं । चिर्भिटकायाम् । চিচিঙ্গা । मद व २ ।

वेटक । पु । मत्स्यविशेषे । श र । ভেটকো माछ ।

वेट्टचन्दनम् । क्लो । श्रीखण्डचन्दनान्तरे । "मलयादिसमीपस्था पर्वता वेट्टसंज्ञिता । तस्मात् चन्द । यत्तु वेट्टाख्य कथिप्यत ॥" तथा तिक्तं दाहापहञ्चरघ्न पित्त हृदिसौख्यवाकृच्छ्रनिर्णी लोमप्रद । रा नि व १२ ।

बोयाडी । क्लो । अजाल्लोलतायाम् । रा नि व ।

बोटः । पुं । अलम्बुषायाम् । वा चि २ष ।

बोटवृक्षा
बोटस्था } स्त्री । गोरक्षदुग्धाम् । व निघ ।

बोध. । पु । अष्टोठवृक्षे । ज्ञाने ।

बोधनम् । क्लो । रसस्य सस्कारविशेषे । See पारद । [मि ।

बोधनी । । स्त्री । ब्रह्मौषधी । र मा । पिप्पल्यां ।

बोधि । पु । अश्वत्थवृक्षे । र मा । अम्लवेतस वृक्षे । कुक्कुटे । वै निघ ।

बोधितरु.(द्रुम, पादपः) । पुं । अश्वत्थ वृक्षे । मद व ५ । अम ।

बोधिवृक्षः । पुं । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ ।

बोधी (इन्) । पु । अम्लवेतसवृक्षे ।

ब्रध्न. । पु । अर्कवृक्षे । আকন্দ গাছ । अम । तन्नामकरोगे । रोगी । निदानादि—"अत्यभिष्यन्दि गुर्वन्नसेवनादिचयकृता । करोति ग्रन्थिवच्छोथं दोषो वङ्क्षणसन्धिषु । ज्वरशूलाङ्गसादाढ्य तं ब्रध्नमिति निर्दिशेत् ॥" चि कु तन्त्रान्तरम् । अस्य वायुप्रकुपित शोफशूलकरश्चरन् । वङ्क्षणाद्वृषणौ याति ब्रध्नस्योपजायते ॥" च सू १८ष । शोफे । मा । व्रधमूले । अम ।

ब्रह्मबान्धवा । स्त्री । ब्राह्मयोषधे । ब्राह्मी । रा नि व ५ ।

ब्रह्मकाष्ठम् । क्लो । तूलकाष्ठे । रा नि व ८ ।

ब्रह्मकूप्या । स्त्री । अजमोदायाम् । वनयोयान, राधुनी । भा ।

ब्रह्मकोशा । स्त्री । अजमोदायाम् । राधुनी । रा नि व ६ ।

ब्रह्मगर्भा । स्त्री । अजगन्धायाम् । वायमानी । आदित्यभक्तायां । हुड़हुड़िया । रा नि व ४ ।

ब्रह्मघ्नी । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमारी । "ब्रह्मघ्नी तु कुमारी स्यात् ।" रा नि व ५ ।

ब्रह्मचर्य्यम् । क्ली । अमैथुने । भा उ बाजी । उपस्थनिग्रहादौ । च सू १ अ ।

ब्रह्मचारिणी । स्त्री । ब्राह्मीशाके । प मु । कोङ्कणदेशे करवीरकन्दीनाम्ना प्रसिद्धक्षुपे । रा नि व १० । ब्रह्मयष्टिकायाम् । बामनहाटी । र मा । वा सू १९ अ ।

ब्रह्मचारी (रिन्) । पु । पारिशाश्वत्थे । गंग्रा अश्वथ । निमले । वै निघ ।

ब्रह्मजटा । स्त्री । दमनकक्षुपे । दना । रा नि व १० । गुञ्जवृक्षे ।

ब्रह्मजा । स्त्री । ब्राह्मयाम् । रा नि व २३ ।

ब्रह्मणिका । स्त्री । अग्निमन्थिकी-भेदे । सु कल्प ८ अ । See कीट ।

ब्रह्मण्य । पु । तुषवृक्षे । मुञ्ज । रा नि व ८ । पारिशाश्वत्थे । गंग्रा अश्वथ । श्रम ।

ब्रह्मतरु । पुं । ब्रह्मपादवृक्षे ।

ब्रह्मतीर्थम् । क्ली । पुष्करमूले । कुड़विशेष । प मु । रा नि व ६ ।

ब्रह्मत्वक् । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । वै निघ । ब्राह्मयष्टिकायाम् । बामन हाटी । प्र च ।

ब्रह्मदण्ड । पुं । यमान्यां । वै निघ । भार्ग्याम् ।

ब्रह्मदण्डी । स्त्री । Lamprachoenium microcephalum) स्वनामख्यातक्षुद्रक्षुपे । अ ब्रह्मदण्ड । बम् ब्रह्मदण्डी । तत्पर्य्यायौ,—अज दण्डी, कण्टपत्रफला । गुणा—कटु उष्णा कफशोथवातघ्नी च । रा नि व ५ । श द । च द श्व चि । "ब्रह्मदण्डी लताग्रलि ।"

ब्रह्मदर्भ (र्भा) । पुं, स्त्री । यमान्याम् । भा । भैष अग्निमन्दोपचरसे ।

ब्रह्मदारु । क्ली । तूतकाष्ठे । पलाशपिपुल । रा नि व ९ । पुं । फञ्जीनामक्षुपे । रा नि व २३ । तत्फले । भा ।

ब्रह्मनिष्ठ । पु । पारिशपिपले । पलाश पिपुल । वै निघ ।

ब्रह्मन् । क्ली । मोक्षे । च सू १ अ । वेदे । अम ।

ब्रह्मपत्रम् । क्ली । पलाशपत्रे । शब्दकल्पद्रुम ।

ब्रह्मपत्री । स्त्री । वाराहीनामकमहाकन्दशाके । उग्रा ब्राह्मा । रा नि व ७ ।

ब्रह्मपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । रा नि व २३ ।

ब्रह्मपवित्रः । पुं, स्त्री । सितदर्भे । कुश । रा नि व ८ ।

ब्रह्मपादप । पु । विकङ्कतवृक्षे । रा नि व ९ । पलाशवृक्षे । हे च ।

ब्रह्मपुत्र । पु । विषभेदे । प मु । तत्स्वरूप —"वर्णत कपिलो य स्यात्तथा भवति सारत । ब्रह्मपुत्र स विज्ञेयो जायते मलयाचले । ब्राह्मण पाण्डुरस्तेषु क्षत्रियो लोहितप्रभ । वैश्य पीत सित शूद्रो विष श्चतुर्विध ॥" भा ।

ब्रह्मपुत्री । स्त्री । भार्ग्याम् । बामनहाटी । रा नि व २३ । वाराहीकन्दे । रा नि व ७ ।

ब्रह्मपुष्प । पु । फणिज्झकक्षुपे । श द ।

ब्रह्मभद्रा । स्त्री । त्रायमाणायाम् वै निघ ।

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री । सैंहलीपिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

ब्रह्ममण्डूकी । स्त्री । ब्राह्मयाम् । वै निघ । मण्डूकपर्ण्याम् ।

ब्रह्ममेखल (ला) । पु, स्त्री । मुञ्जतृणे । वै निघ ।

ब्रह्मयष्टि । स्त्री । भार्ग्या । प मु । वेत्राख्य वंशभेदे । বেউর বাঁশ ।

ब्रह्मरन्ध्रम् । क्ली । उत्तमाङ्गे मस्तिष्कोपरिभागे । ब्रह्मतालु । तन्त्रम् ।

ब्रह्मरसः । पु । वातरोगाधिकारे रस । पलाश बीजचूर्णञ्च गोघृतेन समन्वित । तुल्यं तुल्यं मृत गन्धं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् । भक्षयेच्च यथाशक्ति अयं ब्रह्मरसो महान् ॥" रस को ।

ब्रह्मरीति । स्त्री । राजरीतौ । ভাল পিতল । रा नि व १३ ।

ब्रह्मरूपिणी । स्त्री । वन्दायाम् । बान्दा । वै निघ ।

ब्रह्मवटी । स्त्री । उदराधिकारे औषधम् । "विडङ्ग दाडिमं कुष्ठ निम्बमम्बष्ठकी वचा । चव्य पाठा देवदारु निशा व्याघ्रनखी,मया । वेल्लक

रोहिणी चेला बिल्वतुल्ये कार्षिकम । जैपालबीज चूर्णं च दन्तीमूल पञ्च पलम् । ब्रह्मदण्डीरसप्रस्थ पलमाज्य पुरातन । पूर्वकल्कयुत पाच्य मन्दवह्निना सुपाचितम् ॥' भावा बदरप्रमाया । रस र ।

ब्रह्मवर्द्धनम् । क्ली । ताम्रे । हे च ।

ब्रह्मबीजम् । क्ली । पलाशबीजे । है निघ । क्रमि सि सिम्बादिचूर्णे । ब्रह्मीशाकबीजे । र सा स क्रमि चि ।

ब्रह्मवृक्ष. । पुं । पलाशवृक्षे । रा नि व १० । वै निघ वि ज्व चि । वनतिक्ते । वै निघ । उदु म्बरवृक्षे । यज्ञडुमुर गाछ । र मा ।

ब्रह्मशल्यः । पुं । बर्बुरवृक्षे । बाबला गाछ । कदरे । श्वेतखदिरे । र मा ।

ब्रह्मसर्पः । पुं । सर्पभेदे । तत्पर्यायौ,— जलव्याल अयमाला ।

ब्रह्मसुदुर्लभा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हुड़हुड़ ।

ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री । तन्नामकौषधिविशेषे । या हिरण्यक्षीरेति कथ्यत पत्रच यस्या पद्मपत्र सदृशम् । च चि १ अ । सु चि ४० अ । See औषधि । आदित्यभक्ताभेदे । हुड़हुड़िया । यथा —"भन्या तिक्ता कषायोष्णा रसा रुचा लघु कटु । निहन्ति कफ-पित्तास्र श्वास कासारुचि-ज्वरान् । विस्फोटकुष्ठमेहास्रयानिहन्त्यपाण्डता ॥' भा । ब्राह्म्याम् । वै निघ २ भ मदान्त्यघो चि तालीशादि चूर्णे ।

ब्रह्मसोमा । स्त्री । ब्राह्म्या । श्वेतदेवदारवे वै निघ ।

ब्रह्मस्थानम् । क्ली । तूलकाष्ठे । वै निघ ।

ब्रह्माय(त्म)भू । पु । घोटके । श मा ।

ब्रह्माणी । स्त्री । रेणुके । र मा । रा स्त्रीती । रेणुपिङ्गल । रा नि व ११ ।

ब्रह्माण्ड । पु । रूपविपर्ययभेदे । प म ।

ब्रह्मादनी । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । रा नि व ५ ।

ब्रह्माम्भः । क्ली । गोमूत्रे । वै निघ ।

ब्राह्मी । स्त्री । स्वनामख्यातशाके । मे । च सू ४ अ । फञ्जिकायाम् । बामनहाटी । मे । पद्मान्नक्यं । विका ।

ब्राह्मीघृतम् । क्ली । स्वरभङ्गाधिकारे पक्वघृतम् । समूलपत्रसुत्पाट्य ब्राह्मीं प्रक्षाल्य वारिणा । उदूखले चोदयित्वा रस वस्त्रेण गालयेत् । रस चतुर्गुणे तस्मिन् घृतप्रस्थ विपाचयेत् । हरिद्रा मालती कुष्ठ त्रिवृतो सहरीतकी । एतेषां पलिके भागे शेषाणि कार्षिकाणि तु । पिप्पल्येलाविड ङ्गानि सैन्धवं शर्करा वचा । सर्वमेतत समालोड्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत् । एतत् प्राशितमात्रेण वाग्विशुद्धिं प्रजायते । सप्त सारस्वतं नाम बल वर्णाग्निवर्द्धनम् ॥ च द रस र । पाठान्तरे त्रिवृतो स्थाने चित्रतामाह । भैष । पिप्पल्येलास्थाने पिप्पल्यादिश्च । गल्यघृत ३ अ । ब्राह्मीरस १६ अ । कल्कार्थं—हरिद्रा मालतीपुष्प कुष्ठ त्रिवृतो हरीतकी एषां प्र १ प, पिप्पली एला विडङ्ग सैन्धवम् शर्करा वचा एषां प्र २ तो । अन्यत अपस्माराधिकारे—"ब्राह्मीरसे वचाकुष्ठशङ्खपुष्पीभि- रेव च । पुराण सिद्धमुन्माद ग्रहापस्मारनुद् घृतम् ॥" पुरातनघृत ४ अ ब्राह्मीरस १६ अ । कल्कार्थ—वचा कुष्ठ शालकम् (शङ्खपुष्पात्) एषां प्र २ प ४ तो २ मा ७ र । सा कौ । र स र । च द ।

ब्राह्मेष्ट्यः । पु । मुञ्जतृणे ।

ब्राह्मोपनेता (तृ) । पु । पलाशवृक्षे । पलाश गाछ । रा नि व १० ।

ब्राह्मम् । क्ली । अङ्गुष्ठमूले । चर ।

ब्राह्मण । पुं । पारिशाखवृक्षे । पलाशपिप्पल । वै निघ ।

ब्राह्मणयष्टि (का) । स्त्री । भार्ग्याम् । बामनहाटी । रा नि व ६ ।

ब्राह्मणिका । स्त्री । सकामा । रा नि व १२ । पिपीलिकाविशेषे । वरव्याम । सु कल्प ८ अ ।

ब्राह्मणी । स्त्री । भार्ग्यां । बामनहाटी । च सु । देवताडे । दुरालभायां । स्पृक्कायां । विश्व । रास्नौतो । रा नि व १२ । वरव्याम् । रोलती । विका । हे च । स्थूलनीवायाम् पिपीलिकायाम् ।

ब्राह्मणीयष्टिः । पुं । माधानां नक्षत्रीगविशेषे । बामनहाटी । र स र वात चि ।

ब्राह्मणेष्टम् । क्ली । तूलकाष्ठे । वै निघ ।

ब्राह्मण्य । पुं । मुञ्जतृणे ।

ब्राह्मपिट्टा । स्त्री । रौप्ये । वै निघ ।

ब्राह्ममुहूर्त्तः । पुं । अरुणोदयकाले । "ब्राह्मे मुहूर्त्ते चोत्तिष्ठेत् चिन्तयेदात्मनो हितम् ॥"

ब्राह्मिका । स्त्री । भार्गीम् । बामनहाटी । अमर ।

ब्राह्मी । स्त्री । Siphonanthus Indica Herpestis monniera) स्वनामख्यातक्षुप विशेषे । ब्राह्मीशाक, थधवर्णी । हि बरंभी, ब्राह्मी, श्वेतचमनी । तैं ग्रन्थीचेट्टु । अधविर्षी । बम् बाम । ता बोमी । मे ब्रह्ममाण्डकी । तत्पर्य्याया —मत्स्याक्षी वयस्था सोमवल्लरी सुरसा ब्रह्मचारिणी सरस्वती सौम्या सुरश्रेष्ठा सुवर्चला कपोतवङ्का कपोतवेगा वेधात्री दिव्यतेजा महौषधी स्वायम्भुवि सोमलता सुरेष्टा ब्रह्मकन्यका मण्डूकमाता मण्डूकी सुरस मेधा वीरा भारती वरा परमेष्ठिनी दिव्या शारदा । गुणा— "ब्राह्मी हिमा सरा तिक्ता लघुर्मेध्या च शीतला । कषाया मधुरा स्वादुपाकायुष्या रसायनी । स्वर्य्या स्मृतिप्रदा कुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथ ज्वरी ॥" भा ॰ प्र । हिमा कषाया तिक्ता रक्तपित्तघ्नी बुद्धिप्रज्ञामेधाकरी आयुष्करी च । रा नि व ५ । महाज्योतिष्मतीलतायां रा नि व ३ । मण्डूकपर्ण्याम् । थुलकुड़ि । वा सू १८ । भार्ग्याम् । बामनहाटी । रा नि व ६ । च सू ८८ । यवतिक्तायाम्, वचायाम्, शणपुष्प्याम्, अजगन्धायाम्, वनयमान्याम् । रा नि व ४ । च द कफज्व चि । पद्मचारिण्याम्, जलब्राह्म्याम् । पोंकालमाछ । ... । हिलमोचिकायाम् । भा पू १ भ शाक व । सोमराज्याम् । गरुड़ाश्वगन्धिका । वाराहीकन्दे । स्पृक्कायाम् । चटकायाम् । भक्ष्याम् । सर्पाक्ष्याम् । व मिध ।

ब्राह्मीकन्द । पुं । वाराहीनाममहाकन्दशाके । शुयार आलु । रा नि व ७ ।

ब्राह्मीका । स्त्री । भार्ग्याम् । बामनहाटी ।

ब्रुवज्ञावी । पुं । पक्षिविशेषे । पिङ्गला पाखी । व मिध ।

भ

भ । पुं । भ्रमरे । एकाक्षरकोष । भान्तौ । क्लो । नक्षत्रे ।

भक्षिका । स्त्री । झिल्लीकीटे । झिंझिपोका । वै मिध ।

भङ्कुर । पुं । मत्स्यभेदे । भाकुर माछ । गुणा—"भङ्कुरो मधुरः शीतो हृद्यः शुक्रकरो गुरुः । विष्टम्भजनकश्चापि रक्तपित्तहरः स्मृतः ॥"

भक्तम् । क्लो । अन्ने । भात । अन्न । "सुधौतान् तण्डुलान् स्फीतांस्तोये पञ्चगुणे पचेत् ।" See अन्नम् । त्रि । सेवके ।

भक्ताकार । पुं । दध्याज्यादिक्षिप्तभूपे । कूद्मिन्द्यूप । सुश्रु । (कार) त्रि । पाचके । हेम ।

भक्तच्छन्द । पुं । क्षुधायाम । आकाङ्क्षायां । च द अर्श चि नागार्जुनयोगे ।

भक्तजा । स्त्री । अमृत । वै मिध ।

भक्तदमनी । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटिक्याम् ।

भक्तद्वेष । पुं । अरोचकरोगे । "चिन्तयित्वा तु मनसा दृष्ट्वा श्रुत्वा तु भोजनम् । द्वेषमायाति यो जन्तुर्भक्तद्वेषः स उच्यते ॥"

भक्तमण्डः । पुं । अन्नमण्डे । भातेर मण्ड । तत्पर्य्याया—मासरं आचाम निस्राव प्रिच्छा । See अन्नमण्ड ।

भक्तविपाकवटी । स्त्री । अग्निमान्द्यादिनाशके वटीभेदे । "माक्षिक रसगन्धौ च हरितालं मनःशिला । वृहद्दन्ती चित्रकश्च महौषधे । पिप्पली मरिचं पथ्या यमानी कृष्णजीरक । रामठ कटुकापाठी सैन्धव सामुद्रीक । कारोवर्च्च यव क्षार समभाग विचूर्णयेत् । आर्द्रकस्य रसेनैव निर्गुण्ड्या स्वरसेन च । सूर्य्यावर्त्तरसेनैव ज्योतिष्मत्या रसेन तु । चित्रकस्य रसेनापि प्रत्येक विविभावयेत् । पेषयित्वा वटी कार्य्या मुद्गाफलसमप्रभा । भक्षयेत् क्षाथमातप लवङ्गेन सुधीमता ॥" कज्जलि २ভ স্বর্ণমাক্ষিক, হরিতাল, মনছাল, তেউড়ী মূল, দন্তীমূল, মুতা, চিতার মূল, শুঁট, পিপুল, মরিচ হরীতকী, যমানী কৃষ্ণজীরা, হিঙ্গু, গুড়কাউলি সৈন্ধব, বনযমানী ক্ষার ফল, যবক্ষার, ইহাদের প্রত্যেক ১ ভ । আদার রস, নিসিন্দাপত্ররস, হুড়হুড়ে পাতার রস, জয়ন্তী শাকপাতার রস ও চিতারসে ভিন

रोहिणी चेला त्रिवृत्प्रत्येककार्षिकम्। जैपालबीज चूर्णञ्च दन्तीमूलं पलं पलम्। ब्रह्मदण्डीरसप्रस्थ पलमाज्यं पुरातनम्। पूर्वकल्कयुतं पाच्यं मृदुवह्निना सुपाचितम्॥' मावा बहरमाला। रस र।

ब्रह्मवर्द्धनम्। क्ली। ताम्रे। रै च।

ब्रह्मबीजम्। क्ली। पलाशबीजे। वै निघ। क्रिमि मि मिश्रादिचूर्णे। ब्रह्मीशाकबीजे। र सा स क्रिमि चि।

ब्रह्मवृक्ष। पुं। पलाशवृक्षे। रा नि व १०। वै निघ वि ज्व चि। चगनिवृक्षे। वै निघ। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुमुर गाछ। र मा।

ब्रह्मशल्य। पुं। बर्बूरवृक्षे। बाब्ला गाछ। कदरे। श्वेतखयेर। र मा।

ब्रह्मसर्पः। पुं। सर्पभेदे। तत्पर्य्यायो,— जलाढ्य पद्ममाला।

ब्रह्मसुदुर्लभा। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। हुड़हुड़ि।

ब्रह्मसुवर्चला। स्त्री। तन्नामकौषधिविशेषे। या हिरण्यक्षीरीति कथ्यते पत्रञ्च यस्याः पद्मपत्र सदृशम्। च चि १अ। सु चि ४०अ। See ओषधि। आदित्यभक्ताभेदे। हुड़हुड़िया। गुणा —"अन्या तिक्ता कषायोष्णा रसा रुक्षा लघु कटु। निहन्ति कफ-पित्तास्र श्वास कासारुचि-ज्वरान्। विस्फोटकुष्ठमेहास्रयोनिरुक् मपाण्डुता॥' भा। ब्राह्मयाम्। वै निघ २अ मधुहन्यो चि तालीशादि चूर्णे।

ब्रह्मसोमा। स्त्री। ब्राह्मयाम्। श्वेतवृद्धदारके वै निघ।

ब्रह्मस्थानम। क्ली। तूलकाष्ठे। वै निघ।

ब्रह्माय(स)भू। पुं। घोटके। श मा।

ब्रह्माणी। स्त्री। रेणुके। र मा। रास्रौली। रेणापिटम। रा नि व १३।

ब्रह्माण्ड। पुं। कृष्णपिण्डकभेदे। प मु।

ब्रह्मादनी। स्त्री। रक्तलज्जालुकायाम्। रा नि व ५।

ब्रह्माम्भ। क्ली। गोमूत्रे। वै निघ।

ब्रह्मी। स्त्री। स्वनामख्यातशाके। मे। च सू ४अ। फ ञ्जिकायाम्। बामनहाटी। मे। पहाल मत्स्ये। शिखा।

ब्रह्मोद्घृतम्। क्ली। स्वरभङ्गाधिकारे पक्वघृतम्। समूलपत्रशाखा ब्राह्मीं प्रक्षाल्य वारिणा, उद्‌खले क्षोदयित्वा रस वस्त्रेण गालयेत्। रसं चतुर्गुणं तस्मिन् घृतप्रस्थं विपाचयेत्। हरिद्रा मालती कुष्ठ त्रिवृती सहरीतकी। एतेषां पलिकै र्भागैः शेषाणि कार्षिकाणि तु। पिप्पल्येलाविड ङ्गानि सैन्धवं शर्करा वचा। सर्वमेतत् समालोड्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत्। एतत् प्राशितमात्रेण वाग्विशुद्धिं प्रजायते। अष्ट सारस्वतं नाम बल वर्णाग्निवर्द्धनम्॥" च द रस र। पाठान्तरे त्रिवृतो स्थाने चित्रकमाह। भैष। पिप्पल्येलाध्याने पिप्पल्योऽयं। गन्धघृत ४अ। ब्रह्मीरस १६ श। कल्कार्थे—हरिद्रा मालतीपुष्प कुष्ठ त्रिवृतो हरीतकी एषां प्र १ प, पिप्पली एला विडङ्ग सैन्धवम् शर्करा वचा एषां प्र १ तो। अन्यत् अपस्माराधिकारे—"ब्रह्मीरसे वचाकुष्ठशङ्खपुष्पीभि-रेव च। पुराणं सिध्यमुन्माद ग्रहापस्मारनुद् घृतम्॥" पुरातनघृत ४श ब्रह्मीरस १६ श। कल्कार्थे—वचा कुष्ठ शालकम् (शङ्खपुष्पी) एषां प्र २ प १ तो २ मा ७ र। शा को। रस र। च द।

ब्रह्मेण्यः। पुं। मुञ्जवृक्षे।

ब्रह्मोपनेता (तृ)। पुं। पलाशवृक्षे। पलाश गाछ। रा नि व १०।

ब्राह्मम्। क्ली। अङ्गुष्ठमूले। अम।

ब्राह्मण। पुं। पारिशवृक्षे। पलाशपिप्पल। वै निघ।

ब्राह्मणयष्टि' (का)। स्त्री। भार्गीम्। बामनहाटी। रा नि व ६।

ब्राह्मणिका। स्त्री। सुक्षायां। रा नि व १२। पिपीलिकाविशेषे। वरट्याम्। सु कल्प ८अ।

ब्राह्मणी। स्त्री। भार्गी। बामनहाटी। वह दहताडे। द्रुगालभायां। सुक्षायां। विश्व। राज रीती। रा नि व १२। वरट्याम्। बोलता। मिका। हे च। स्थूलशीर्षायाम पिपीलिकायाम्।

ब्राह्मणीयष्टि। पुं। वालानां मथरोगविशेषे। बामनहाटी। रस र वाल चि।

ब्राह्मपोष्टम्। क्ली। तूलकाष्ठे। वै निघ।

ब्राह्मण्य। पुं। मुञ्जवृक्षे।

ब्राह्मपिङ्गा। स्त्री। रौप्ये। वै निघ।

भण्टारी । स्त्री । गोधायाम् । वैनिघ । टांग । डोंग । त्रिका ।

भण्ट । पुं । देवमीदादिके । भाम १म ध्यानगुण वि । दयावाताषीदे । रानिव१० ।

भण्टयामा । स्त्री । हरिद्रायाम् । अर ।

भण्टा । स्त्री । त्रिवृतायाम् । निरुक्ति । हेमच । वैजयन्ती । यथा—"भट्टा वाडवी तिस्रो दाडिवे दाक्षी मव । तैल्या वित्रमा भाडमडवारुचि । भा । इन्द्रोवी विडालायाम् । त्रच । चाम्लोदमसत्वव विद्ये । चम । [० निघ

भण्टान । पुं । मत्स्यविशेषे । डाङन माछ ।

भण्टारी । स्त्री । गोधायाम् । वैनिघ । टांग । डोंग । त्रिका ।

भण्टि (ण्टी) । स्त्री । वाटिदे । वैनिघ ।

भण्टिका । स्त्री । भण्टायाम् । डाङ । वैनिघ ।

भण्टिनी । स्त्री । किन्नयाम् । वैनिघ ।

भण्टीमम् । क्ली । भण्टादषे । रानिव१ ।

भण्टुरा । स्त्री । प्रतिविषायाम् । डाङरेठ । दिवङ्गी । रानिव६।१२ । भाम १म मध्यम खण्ड वि । भार्य्याम् । भण्टायाम् । निरुक्ति । वैनिघ ।

भण्टम । क्ली । भण्टादेमे । रानिव१ ।

भण्डन । पुं । कर्कटके । कांकड़ा माछ । रानिव१० । क्ली । त्रिदशलोकरामदर्मे । सुश्रु २०४ । भाजुनव्ययवेदनाविशेष । सुश्रु २२४ । विमलकादि । कण्टकादि । सुश्रु १८८ ।

भण्डनक । पुं । दन्तक्षतमुखरोगविशेषे । यथा—"वक्त्रं वक्रं भवेद् यस्मिन् दन्ताभङ्गश्च तीव्ररुक् । कफवातकृता व्याधिः स भञ्जनक संज्ञितः ॥" सुनि १६२ ।

भण्डर । पुं । देवकुलोद्भवद्रुमे । त्रिका ।

भटा । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राखाल शशा । रमा ।

भटित्रम् । क्ली । शूलपक्वमांसादौ । कावाव । चम ।

भण्टक । पुं । मारिषवृषे । वैनिघ ।

भण्टा । स्त्री । विस्फोटके । वार्त्ताकी । वैनिघ ।

भण्टाकी । स्त्री । बृहत्याम् । बृहती । मौ माकुड़ । रानिव४ । रमा । वृहद् वार्त्ताकीम् । बार्त्ताकी । चम ।

भण्डि (ण्डि) (का) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । नर । 'भांट' इति ख्यात मूमा ८ ।

भण्ट्क । पुं । गोधारक्षके । रमा ।

भण्टकी । पुं । गृहगोधिकाविशेषे । पञ्चनखी । क्वडा । [हेम ।

भण्डिर (ल) । पुं । शिरीषवृक्षे । भ ।

भण्डिरा (री) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । वैनिघ ।

भण्डी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रानिव । नीहत्तैल । चक्र १८८ । "खदिरस्वदरसण्डी ।" शिरीषवृक्षे । चाद १६४ चक्रपाणिद । श्वेतत्रिवृ तायाम् । श्वेत टेउड़ी । वैनिघ कृमि चि भण्डादियोग । नागपाटुकी । वैनिघ ।

भण्डीक । पुं । शिरीषवृक्षे । रानिव ९ ।

भण्डीतक । पुं । मञ्जिष्ठायाम् । वैनिघ ।

भण्डीतकी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । भा ।

भण्डीर । पुं । तण्डुलीयशाकवृषे । भापू १म भाग । समष्टिलशुद । शिरीषवृक्षे । रानिव४ ।

भण्डीरतिलका (लतिका) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रानिव६ ।

भण्डीरा (रिका,री) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रानिव६ । वैनिघ । [मञ्जिष्ठायाम् । शर ।

भण्डील । पुं । शिरीषवृक्षे । वैनिघ । स्त्री ।

भण्डूक । पुं । मत्स्यभेदे । भाङन माछ । गुणा—मधुर शीत वृष्य श्लेष्मकर गुरु विष्टम्भी रक्तपित्तहरश्च । भा । शोणाकवृक्षे । रमा ।

भद्रम् । क्ली । सर्वे । मे । लौहे । नीलोत्पले । नीलगन्ध । चन्दने । वैनिघ । मुस्तके । मी । पु । मुहोभव । रानिव८ । गदा जी । खञ्जरीट पक्षिणि । कदम्बवृक्षे । मी ।

भद्रकाम् । क्ली । नागरमुस्तायाम् । शमा । वैनिघ १म खण्ड वि सूक्ष्मभागुस्तायाम् । इन्द्रयवे । सरल देवदारुकाष्ठे । पर्व । वैनिघ । पु । देवदारु वृक्षे । शर । [वि४ ।

भद्रकण्ट (क) । पुं । गोक्षुरवृक्षे । रानि

भद्रका । स्त्री । इन्द्रयवे । रानिव६ ।

भद्रकार्पासिका । स्त्री । रक्तकार्पास्याम् । वैनिघ ।

দিন ভাবনা দিয়া বটী করিবে। অনুপান লবঙ্গচূর্ণ ৪ মাষা। রস কৌ।

ভক্তবারি। ক্লী। কাঞ্জিকে।

ভক্তি। স্ত্রী। সেবায়াম্। মে।

ভক্তিকা। স্ত্রী। আরামশীতলায়াম্। বৈ নিঘ।

ভক্তোদ্ভবম্। ক্লী। শালিতাম্রমণ্ডে। ভাতের ফ্যান। বৈ নিঘ।

ভগম্। ক্লী। যোনৌ। তৎ চ গুদমুষ্কদ্বয়মধ্যবর্ত্তি স্থানে। "গুদমুষ্কদ্বয়োর্মধ্যে যো ভাগঃ স ভগঃ স্মৃতঃ।" রা নি ব ১৮। শ্রিয়াং। বীর্য্যে। মে। যত্নে। বৈরাগ্যে। জ্ঞানে। ইচ্ছায়াম্। শ্রিয়াং।

ভগন্দরঃ। পুং। স্বনামখ্যাতগুদরোগে। ভগগুদবস্তিপ্রদেশদারণাদ্ভগন্দরা ইত্যুচ্যন্তে। ভগন্দর রোগ। হিং, ভগন্দর। অপক্কা পিড়কা, পক্কাস্তু ভগন্দরা ইতি ভগন্দরপিড়কয়োর্ভেদঃ। সু। "অপক্কং পিড়কামাহুঃ পাকপ্রাপ্তং ভগন্দরম্।" বা উ ২৮ অ। নিদানাদি—"গুদস্য দ্ব্যঙ্গুলে ক্ষেত্রে পার্শ্বতঃ পিড়কার্ত্তিকৃৎ। ভিন্নো ভগন্দরো জ্ঞেয়ঃ স চ পঞ্চবিধো মতঃ॥" মা নি। শতপোনকোষ্ট্রগ্রীবপরিস্রাবিশম্বূকাবর্ত্তোন্মার্গিণ ইতি পঞ্চ যথাক্রমং তে বাতপিত্তকফসন্নিপাতাগন্তুনিমিত্তা ভবন্তি। সু নি ৪ অ। "যানযানান্মলোৎসর্গাৎ কণ্ডূরুগ্দাহশোফবান্। পায়ুর্ভবেদ্রুজা কট্যাম্ পূর্ব্বরূপং ভগন্দরে। ঘোরাঃ সাধয়িতুং দুঃখাঃ সর্ব্ব এব ভগন্দরাঃ। তেষ্বসাধ্যস্ত্রিদোষোত্থঃ ক্ষতজশ্চ ভগন্দরঃ।" সু। "হস্ত্যশ্বপৃষ্ঠগমনকঠিনোৎকটকাসনৈঃ। অর্শোনিদানাভিহিতৈরপরৈশ্চ নিষেবিতৈঃ। অনিষ্টাদৃষ্টপাকেন সদ্যো বা সাধুগর্হিতৈঃ। প্রায়েণ পিটিকাপূর্ব্বো যোঽঙ্গুলে দ্ব্যঙ্গুলেঽপি বা। পায়োর্ব্রণোঽন্তর্বাহ্যো বা দুষ্টাসৃঙ্মাংসগো ভবেৎ। বস্তিমূত্রাশয়াভ্যাসগতত্বাৎ স্যন্দনাত্মকঃ। ভগন্দরঃ স সর্ব্বশ্চ দারয়ত্যক্রিয়া মতঃ। ভগবস্তিগুদান্তেষু দীর্য্যমাণেষু ভূরিভিঃ। বাতমূত্রশকৃচ্ছুক্রং সূক্ষ্মৈর্বমতি ক্রমাৎ। দোষে প্রবৃদ্ধে মূর্দ্ধ্বাগাম্ভীৎ ... স্মৃতঃ।" ক্রিয়া —"পাকে পুনরুপস্নিগ্ধং স্বেদিতং চাবগাহনে। যন্ত্রয়িত্বার্শসমিব পশ্যেৎ সম্যগ্ভগন্দরম্। অর্ব্বাচীনং পরাচীনমন্তর্মুখবহির্মুখম্। অথান্তর্মুখমেষিত্বা সম্যক্ শস্ত্রেণ পাটয়েৎ। বহির্মুখশ্চ নিঃশেষং ততঃ ক্ষারেণ সাধয়েৎ। অগ্নিনা বিগতস্রাবং ক্ষারেণৈব বা। [ইত্যাদি। বা উ ২৮ অ।

ভগফলম্। ক্লী। যোনিকন্দরোগে। অদ যোনি।

ভগালম্। ক্লী। নরমস্তকে, মনুষ্যকরোট্যাম্। নাটা।

ভগাস্থি। ক্লী। যোন্যস্থনি। চ শা ৭ অ।

ভগ্নম্। ক্লী। স্বনামখ্যাতরোগে। ভগ্ন রোগ। "পতনপীড়নপ্রহারাক্ষেপণব্যালমৃগদশনপ্রভৃতিভিরভিঘাতবিশেষৈরনেকবিধমস্থ্নাং ভঙ্গমুপদিশন্তি। তত্তু ভঙ্গজাতমনুসার্য্যমাণং দ্বিবিধমেবোপদ্যতে সন্ধিমুক্তং কাণ্ডভগ্নঞ্চেতি।" সু নি ১৫ অ। তদ্ভেদা—"ভগ্নং সমাসাদ্দ্বিবিধং হুতাশ কাণ্ডে চ সন্ধাবপি তত্র সন্ধৌ। উৎপিষ্টবিশ্লিষ্টবিবর্ত্তিতাভিক্ষিপ্তগতং তির্য্যগতং ক্ষিপ্তমধশ্চ ভগ্নমিতি॥" সন্ধিভগ্নস্য সামান্যলিঙ্গং যথা—"প্রসারণাকুঞ্চনবর্ত্তনোগ্রা রুক্স্পর্শবিদ্বেষণমেতদুক্তম্। সামান্যতঃ সন্ধিগতস্য লিঙ্গমুৎপিষ্টসন্ধৌ শ্বয়থুঃ সমন্তাৎ। বিশেষতো রাত্রিভবা রুজা চ। বিশ্লিষ্টকে তৌ চ রুজা চ নিত্যম্। বিবর্ত্তিতে পার্শ্বরুজশ্চ তীব্রাস্তির্য্যগ্গতে তীব্ররুজো ভবন্তি। ক্ষিপ্তেঽতিশূলং বিষমত্বমস্থ্নোঃ ক্ষিপ্তে ত্বধোরুগ্বিঘটশ্চ সন্ধেরিতি।" কাণ্ডভগ্নলক্ষণং যথা—"ভগ্নন্তু কাণ্ডে বহুধা প্রযাতি বিশেষতো নামভিরেব তুল্যম্। কাণ্ডে ত্বতঃ কর্কটকাশ্বকর্ণৌ বিচূর্ণিতং পিচ্চিতমস্থিচ্ছল্লিতম্। কাণ্ডেষু ভগ্নং হ্যতিপাতিতঞ্চ মজ্জাগতং বিস্ফুটিতং চ বক্রম্। ছিন্নং দ্বিধা দ্বাদশধাপি কাণ্ডে সামান্যভগ্নে কিল তস্য চিহ্নম্॥" কর্কটাদিকাণ্ডভগ্নলক্ষণং যথা—"প্রসারণাকুঞ্চনতা শোথর্জাতিদ্বৃতির্বা ব্যথা হৃদি রৌদ্র নিত্যম্। সংপীড্যমানে ভবতীহ শব্দঃ স্পর্শাসহঃ স্পন্দনতোদশূলাঃ। সর্ব্বাস্ববস্থাসু ন শর্ম্মলাভো ভগ্নস্য কাণ্ডে খলু চিহ্নমেতৎ॥" মা নি। তত্র যথাস্থানস্থাপন যথা—"আঞ্ছনপীড়নোন্নামচর্ম্মসংক্ষেপবন্ধনৈঃ। সন্ধীন্ শরীরগান্ সর্ব্বান্ চলানপ্যচলানপি। এতৈঃ স্থাপনোপায়ৈঃ স্থাপয়েন্মতিমান্ ভিষক্। স্থাপ্য নিশ্চলম্। পট্টৈঃ প্রভূতসর্পির্ভির্বেষ্টয়িত্বা সুখৈস্ততঃ। কদম্বোদুম্বরাশ্বত্থসর্জ্জার্জ্জুনপলাশজৈঃ। বংশোদ্ভবৈর্বা পৃথুভিস্তনুভিঃ শলিবেষ্টিতৈঃ। সুশ্লক্ষ্ণৈঃ সুপ্রতিস্থৈর্বল্কলৈঃ শকলৈরপি। কুশাদ্যৈঃ সম বন্ধ পট্টস্যোপরি যোজয়েৎ॥" ইত্যাদি। বা উ ২৭ অ।

ভগ্নসন্ধিকঃ। পুং। সন্ধিভঙ্গরোগবিশেষে। ক্লী। ঘোলে। শ চ।

ভগ্নাস্থিসন্ধানকর। পুং। ভগ্নে। রশুন। বৈ নিঘ।

भद्रवर्म्मा (न्) । पु । नवमल्लिकायाम । अम ।

भद्रवल्लिका । स्त्री । अनन्तायाम् অনন্তমূল । र मा । प्रसारण्याम् । वै निघ ।

भद्रवल्ली । स्त्री । (Vallaris Heyner Syn V Dichotoma) अरण्यमल्लिकायां । হাপরমালী, মদনমালী । र मा । मल्लिकायाम । কাঠমল্লিকা । माधवीलतायाम् । यथा निर्यास पुरामखतप । रा नि व १० ।

भद्रशिफा । स्त्री । हरिद्रायाम । रा नि व ६ ।

भद्र(द्रा)श्रियम् । क्ली । श्रीचन्दने । र मा । अ च । चन्दनाभ्या महाराजप्रसारणीतैले । च वि २४ ।

भद्रश्री । पुं । चन्दनवृक्षे । अम । श्वेतच- चन्दने । শ্বেত চন্দন । रा नि व १२ ।

भद्रसारम् । क्ली । चन्दनसमन्वे । अम ।

भद्रहस । पुं । नागरमुस्तायाम् । वै निघ ।

भद्रा । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । अम । क्षीरकाकोल्याम् । रा नि व ३ । दन्त्यां । रा नि व ६ । २३ । शमीवृक्षे । शमीभेदे । रा नि व ८ । कटफले । गाम्भारीवृक्षे । रा नि व ९ । अनन्तायाम् । অনন্ত মূল । नील्याम् । নীল গাছ । रा नि व ४।-३ । बलानामक्षुपे । বেলেড়া । रा नि व ४ । वचा याम । रा नि व ६ । अ पदूर्व्वायां । रा नि व ८ । श्वेतापराजितायाम् । रा नि व ३ । कृष्णसारिवा याम् । रा नि व १२ । हरिद्रायाम् । वै निघ कृ चि सदादेवादिघृते । प्रसारण्याम् । रास्नायाम् । मै । नागवल्लीलतायाम् । मुस्तायाम् । वै निघ । चन्द्रसूरे । अ ।

भद्राकरणम् । क्ली । क्षौरकर्म्मणि । মুণ্ডন । हे च ।

भद्राख्य । पु । देवदारुवृक्षे । च द उदर चि ।

भद्राणी । स्त्री । क्षुद्रदन्तीक्षुपे । रा नि व ६ ।

भद्रालपत्रिका । स्त्री । प्रसारण्याम् । গন্ধ ভাদালিয়া । अ मा ।

भद्राली । स्त्री । प्रसारण्याम् । अ मा ।

भद्रावती । स्त्री । कटफलवृक्षे । रा नि व ९ ।

भद्राश्रय । पु । चन्दने ।

भद्राह्न । पु । मुस्तके । भा म ३ भ श्वास चि ।

भद्रिका । स्त्री । मुस्तायाम । वै निघ ।

भद्रैला । स्त्री । स्थूलैलायाम् । মোটা এলাচ । र मा ।

भद्रोत्कट । पुं । भद्रमुस्तायाम् । ভাদালিয়ার মুতা । प्रसारण्याम । গন্ধভাদালিয়া । र मा । क्षीरोकलाये । भेद क्षीरो वि । भाद्राकड इति ख्याते वृक्षे । च द गर्भाधिकार ।

भद्रो(द्रौ)दनी । स्त्री । बलानामक्षुपे । বেড়েলা । नागबलायाम । গোরক্ষচাকুলিয়া । रा नि व ४ । पीतबलायामके । পীত বেড়েলা । रा नि व ४ । च सू ४ अ ३ हयी ।

भद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम । वै निघ । सु चि ९ च ।

भन्दिलम् । क्ली । कम्प । दया ।

भभ्र । पु । धूमे । विका । मक्षिकायाम् । अ र ।

भभ्रालिका(नी) । स्त्री । दशमक्षिकायां । ডাঁশমাছি । विका ।

भयम् । क्ली, पुं । व्याधौ । रा नि व २० । क्ली । भीतौ । कुब्जपुष्पविशेष । विका ।

भयकण्टक । पुं । बदरवृक्षे । কুল গাছ ।

भयङ्कर । पुं । रक्तगर्भे । रा नि व १९ । त्रि । भयावहे ।

भयज्वर । पुं । भयजन्यज्वरे । আতঙ্কজ্বর । तस्य लक्षण प्रलाप । मा नि ।

भयदा । स्त्री । मूषावाम् । ভুঁই আমলা ।

भयनाशिनी । स्त्री । त्रायमाणालतायाम् । বলালতা । रा नि व ५ ।

भयानक । पु । व्याघ्रे । मे । त्रि । भयङ्करे ।

भयावहा । स्त्री । रात्रौ । वै निघ ।

भर । पुं । दिसहस्रपलपरिमाणे । वै निघ ।

भरणी । स्त्री । घोषायां । ঘোষালতা । मे ।

भरण्ड । पुं । वृषे । कृमौ । दया ।

भरण्याह्वा । स्त्री । पद्मपुष्यां । रामदूतीति लोके । अ च ।

भरण्यु । पु । अग्नौ । व निघ ।

भरद्वाज (क) । पुं । व्याघ्राट नामपक्षि विशेष । ভারই পাখী । अम । अर । ऋषि विशेष । भ ।

भद्रकाली । स्त्री । प्रसारण्यां । गन्धभादुलिया । पस । नागरमुस्तायाम् । वैनिघ ।

भद्रकाशी (सी) । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् । रा नि व ६ ।

भद्रकाष्ठम् । क्ली । काष्ठदेवदारुणि । रा नि व १२ । तैल-देवदारुणि । त्रपश्री देवदारु । वैनिघ ।

भद्रकाह्वया । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् । भाद निवा मुथा । च द भ मा चि । "विशिराभद्रका ह्वया ।"

भद्रगन्धिका । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्ध भादुलिया । वैनिघ । मुस्तायाम् । र मा ।

भद्रघनः । पु । भद्रमुस्ते । त्रिमू चि पिपासायाम् । नागरमुस्तायाम् । वैनिघ रभ स्त्र ी चि ।

भद्रचन्दनशारिवा । स्त्री । कृष्णसारिवा याम् । वैनिघ ।

भद्रचूड. । पु । 'लङ्काभिभु' इति ख्याते तरु । वैनिघ ।

भद्रज' (जव) । पु । इन्द्रयवे । रा नि व ६ ।

भद्रतरुणी । स्त्री । कुब्जकवृक्षे । कोङ्कण-देशेर फुल । रा नि व १० ।

भद्रतिक्ता । स्त्री । महातिक्तायाम् । मिश्रमि हिता । "भद्रतिक्ता महातिक्ता रसे तिक्ताग्नि वर्द्धनी । ज्वरघ्नी पित्तहृद बल्या श्रू पाचनर्पि नाशयत् ॥"

भद्रदन्तिका (न्ती) । स्त्री । स्वनामख्यात दन्त्याम । दन्तीविशेष । स्थूलदन्त्यां । बड़ दन्ती । तत्पर्य्याया,—वीसरदन्ता नियम्भद्रा जयावहा ज्वराढ्यी जयाह्वा आवर्त्तकी । गुणा — कटु' उष्णा विरेचिका क्रिमिघ्नी कुष्ठघ्नी शूलामदोषमुखरोगघ्नी च । रा नि व ६ ।

भद्रदारुः । पु, स्त्री । देवदारुणि । र मा । रा नि व १२ । सरलायां । सरल काष्ठ । र मा । भा प्र १४ भद्रदार्व्वादि ।

भद्रदार्व्वादि' । पु । वातघ्नकषायभेदे । "भद दारु नत कुष्ठ दशमूलं बलाद्वय । वायु वीर-नराविन विदार्य्यादिय नाशयेत् ॥ भा प्र १४ ।

भद्रनामा । पु । पक्षिविशेष । छातारिया पाखी । वैनिघ । काष्ठकूटपक्षिणि । शिका ।

भद्रनामिका । स्त्री । त्रायमाणायाम् । बला नता, बहला । पस ।

भद्रपत्नी । स्त्री । अनन्तायाम् । अनन्तमूल ।

भद्रपर्णी (र्णी) । स्त्री । प्रसारण्या । गन्ध भादलिया । र मा । रा नि व ५ । गाम्भारीवृक्षे । गामार गाछ । रा नि व ९ ।

भद्रवचा । स्त्री । इन्द्रयवे । रा नि व ९ ।

भद्रव(य)ला । स्त्री । मल्लनामकवृषे । रा नि व ४ । काकोदुम्बरिकायाम् । प्रसारिण्यां । रा नि व ५ । गाम्भारीवृक्षे । वैनिघ ।

भद्रमल्लिका (ल्ली) । स्त्री । काष्टमल्लिकायां । काठमल्लिका । पस । गवाक्ष्याम् । गोमक, फुटी । श मा ।

भद्रमुञ्ज. । पुं । मुञ्जतृणभेदे । शरवन, शरपत । तत्पर्य्याया,— शर बाण तेजन इक्षुवेष्टन मुञ्ज मुञ्जातक स्थूलदर्भ सुमेखल । See मुञ्ज ।

भद्रमुस्त' (क. । पुं । नागरमुस्तायाम् । नागरमुता । पस । च द भा म कर्पूरो चि मज्जने । स्त्री । भद्रमुस्तकं । नागरमुता । तत्पर्य्याया,— कच्चोत्था वराही गुन्द्रा ग्रन्थि भद्रकाशी कशेरु कोडेष्टा कुरुविन्दाख्या सुगन्धि ग्रन्थिला हिमा बल्या राजकशेरु कच्छोत्था मुस्ता अर्बुद वारिद अम्भोद मेघ जीमूत अब्द नीरद अभ्र घन गाङ्गेय । गुणा —कषाय तिक्त शीतल पाचकत्व ग्राहित्व पित्तज्वर कफ नाशकत्वञ्च । अपि च "मुस्त कटु हिम ग्राहि तिक्त दीपन पाचनम् । कषायं कफ पित्तास्र तृट् ज्वरारुचि जन्तुनुत् ॥ अनूपदेशे यज्जात मुस्तकं तत् प्रशस्यते । तत्रापि मुनिभि प्रोक्त वर नागरमुस्तकम् ॥" रा नि व ६ ।

भद्रयवम् । क्ली । इन्द्रयवे अम ।

भद्रयोगदिवस । पु । पुष्यानक्षत्रयुक्तदिने । च द वि म चि ।

भद्रलता । स्त्री । माधवीलतायाम् । रा नि व १० । हरिद्रायाम् । वैनिघ ।

भद्रवती । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । वै निघ । भद्रपर्ण्याम् । अटा ।

भद्रवत् । क्ली । देवदारुणि । रा नि व १२ ।

ल्लातकफलमज्जा। स्त्री। गोडुम्बायाम्। गोमक्, দুটী। वै निघ।

ल्लातकयूष। पुं। रसायने यूषविशेषे। च चि १५।

ल्लातकसर्पिः। क्ली। रसायनघृतविशेषे। च चि १५।

ल्लातकक्षीरम्। क्ली। रसायनविशेषे। च चि १५।

ल्लातकास्थि। क्ली। तन्नामकफलास्थनि। ভেলার মুটি। रा नि व ११। च सू ४५ दीपनीय गणे। गुणा—कान्तिरुमिकर गुरु हृद्यम् कषिदोमिकर दाहककफघ्न शीतवातक्रमिविनाशविघ्न। वै निघ।

ल्लातकी। स्त्री। भल्लातकवृक्षे। चम।

ल्लि (ल्लिका, ल्ली)। स्त्री। भल्लातकवृक्षे। रा नि व २३। शर। च।

ल्लु'। पु। पित्तश्लेष्मोल्बणसन्निपातज्वरविशेषे। ভালুক জ্বর। लक्षण—"पित्तश्लेष्माधिको यस्य सन्निपात प्रकुप्यति। अन्तर्दाहो बहि शीत तस्य तृष्णा प्रवर्द्धते। तुद्यते दक्षिणे पार्श्वे उर शीर्षगल ग्रह। ष्ठीवति श्लेष्मपित्तञ्च कृच्छ्रात् कोठश्च जायते। विड्भेदश्वासहिक्काश्च वर्द्धन्ते सप्रमीलका। ऋषिभिभल्लुनामायं सन्निपात उदाहृत।" भा। अफलगुदिति तन्त्रान्तरे नाम।

भल्लु(ल्लू)क:। पु। श्योणाकवृक्षे। শোণাগাছ। च द च सा चि कुम्भाग्निगुणे। सु सू ३८म। वा सू, १५ष वीरतरादि। ऋक्षे। रा नि व १९। कीथस्थ मन्दाकपदे। See मल्ल। कुक्कुरे। रा नि व १९।

भव। पु। कारणे। जन्मनि। शिवे। वै निघ। संसारे। सत्तायां। विका। क्ली। भव्ये। চালতা। रा नि व ११।

भवदारु। क्ली। देवदारुणि। रा नि व १२।

भववीजम्। क्ली। पारदे। भैष रसेन्द्र कपाटरसे।

भवलिङ्गी। स्त्री। शिवलिङ्गिनीलतायां। पचगुरिया इति पश्चिमदेशे ख्याता। भा म ४भ योनिरोगचि। "पीलायां भवलिङ्गीबीजम्।"

भवा। स्त्री। स्वर्णक्षीर्याम्।

भवात्मजा। स्त्री। मनसादेव्याम्। श मा।

भवाभीष्टः। पुं। गुग्गुलौ। रा नि व १२। महिषाक्षगुग्गुलौ। वै निघ।

भविल्ल। पु। भल्ले। वै निघ।

भव्य'। पु। पुष्पोदरफलवृक्षे। চালতা গাছ। क्ली। तत्फले। प मु। पुं। कर्मरङ्गवृक्षे। निम्बवृक्षे। क्ली। तत्फले। मे। पु। कारवेल्ले। रसविशेषे। श र। क्ली। अस्थनि। मे।

भव्यफलम्। क्ली। बहुवारफले। চালতা। वै निघ र पि चि। तत्पर्यायाः,—भव भावन वक्त्रशोधनं लोमफल पिच्छिलबीजम्। गुणा,— "भव्य स्वादु कषायाम्ल हृद्यमास्यविशोधनम्। तदेव पक्वं दोषघ्न गुरु ग्राहि विषापहम्॥"

भव्या। स्त्री। गजपिप्पल्यां। मे।

भष (कः, षः)। पुं। कुक्कुरे। (का)। कुक्कुर्याम्। रा मा चम।

भषत्। क्ली। अन्नकरणे। वै निघ।

भषा (षी)। स्त्री। स्वर्णक्षीर्याम्। সোণা খিরুই। र मा। (षी) कुक्कुर्याम्। श र।

भसत्। क्ली। काष्ठे। जघने। अश्मसि। उषा। पु (द)। कारण्डवपक्षिणि। प्लवे। उषा। योनौ। मे। [वै निघ।

भसरा। स्त्री। मधुमक्षिकायाम्। शालनिर्यासे।

भसरालः। पुं। क्षुद्रमक्षिकायाम्। वै निघ।

भसितम्। क्ली। भस्मनि। हे च।

भस्त्र(स्त्रा)का (स्त्रा, स्त्री)। स्त्री। चर्मदृतौ। আগুনের যাঁতা। श र।

भस्म (न्)। क्ली। कपिलशिंशपायाम्। भूती। ছাই। वै निघ।

भस्मकम्। क्ली। विडङ्गे। प मु। भस्मकरोगे। अतिक्षुधायां। स्वर्णे। मे। भार्ग्याम्। वै निघ।

भस्मकाग्नि। पु। तन्नामकरोगविशेषे। ভস্মকীটরোগ। निदानं यथा—"नरे क्षीणकफे पि कुपित मारुतानुग। स्वोष्मणा पावकस्थाने बलमग्नेः प्रयच्छति॥ तदा लब्धबलो देह रूक्षयेत् सानिलोऽनल। अभिभूय पचत्यन्नं तैक्ष्ण्यादाशु मुहुर्मुहु। पक्त्वान्नं स ततो धातून् शोणितादीन् पचत्यपि। ततो दौर्बल्यमातङ्कं मृत्यु चोपनयेत् परम्। भुक्तेऽन्ने लभते शान्तिं जीर्णमात्रे प्रताम्यति।" म नि।

भरद्वाजी । स्त्री । वनकार्पास्याम् । रत्ना ।

भरिणी । स्त्री । हरिद्वर्णे ।

भरित' । त्रि । हरिद्वर्णे । पुष्टे ।

भरु' । पु । स्वर्णे । मे ।

भरुजः । पुं । शृगालजातिभेदे । हेच ।

भरुटकम् । क्ली । भर्जितमांसे । ভাজামাংস । हेच ।

भरोद्वहः । पु । धवतरौ । धाउया गाछ । वैनिघ ।

भर्गः । पु । पाककरणे । भर्जने । व्याकरणे । मेद वा व्यावि । भर्गाविद्यातैले ।

भर्गपर्व्वणी । स्त्री । भार्ग्याम् । वैनिघ ।

भर्जनम् । क्ली । भ्रष्टौ । ভাজা ।

भर्त्सपत्रिका । स्त्री । महानील्याम् । নীলনীল । राजनि व ४

भर्म्म । क्ली । स्वर्णे । धत्तूरे । भृत्ये । नाभौ । विश्व । हेम ।

भर्म्मगैरिकम् । क्ली । स्वर्णगैरिके । वैनिघ ।

भर्म्मयूथी । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । स्वर्ण यूँई । वैनिघ ।

भर्लता । स्त्री । प्रसारण्याम् । वैनिघ । आकाशलतायाम् । शर ।

भल्लः । पु । सन्निपातविशेषे । See भल्लु । भल्लातकवृक्षे । भल्लूके । भम ।

भल्लकः । पुं । पृथक्लिम्बाख्यवृक्षे । বড়-শোটা শোণাগাছ । राजनि व ९ । भल्लूके । इङ्गुदी वृक्षे । भल्लातकवृक्षे । सन्निपातविशेषे । See भल्लु । वैनिघ ।

भल्लकिमत्स्यः । पु । मत्स्यविशेषे । ভাটা মাছ । गुणा —"भल्लकी मधुर शीतो हृद्य श्लेष्म करो गुरु" राजव ।

भल्लपुच्छी । स्त्री । गोरक्षदुग्धायाम् । গোরক্ষ চাকুলিয়া । यच ।

भल्लात (क) । पुं । (Semecarpus Anacardium) The marking nut tree अरुष्करवृक्षे । ভেলাগাছ । हि भिलावा । मं बिब । तें जिडिचेट्टु जिडिविट्टु । उत्कल भल्लिय बम् बिसम । ता शेनकोट्टे । दा भिलावन् । पारस्य भिलादुर । तत्पर्य्याया,—अरुष्कर शोथहृत् वह्निनामा वीरतरु प्रवङ्क भूतनाशन अग्निमुख भल्लिका भल्ली भल्लीका अग्निमुखी वीरवृक्ष अरुष्का अनलमुखी स्फोटहेतु निर्द्दहन तपन अनल क्रिमिघ्न शोफबीज वातारि स्फोटबीजक पृथग्बीज धनुर्बीज बीजपादप वह्नि महातीक्ष्णा । गुणा —फलं रेतोजनक कषाय मधुर कीर्ण कफव्रणश्वासानाह-विबन्धघ्न शूलोदराध्मानक्रिमिघ्न । तन्मज्जा च विषशोफदाहशमन विसर्पसर्पणी वातारोचकघ्न कान्तिकरश्च । भल्लातकगुणा —कटु तिक्त कषा योग्य क्रिमिघ्न कफवातोदरानाहमेहार्शोघ्नश्च । राजनि व ११ । भल्लातकतैलं मधुर कषाय तिक्ता नुरस वातकफकुष्ठमेदोमेहक्रिमिहर वमन विरेच नश्च । सुसु ४५ष । रक्तचन्दने । चन्द्रकल प्रसारणीतैले । भा ।

भल्लातकगुडः । पु । अर्शोरोगे पक्वगुड । "भल्लातकसहस्रे द्वे जलद्रोणे विपाचयेत् । पाद-शेषे रसे तस्मिन् पचेद्दृढतुला भिषक् । भल्लातक सहस्राद्वे छिन्न तत्र प्रदापयेत् । सिद्धेऽस्मिन् त्रिफला व्योषयमानीमुस्तसैन्धवम् । कर्षांश चूर्णित दद्यात् लगेलापत्रकेसरम् ।" ভেলা ২০০০ জল ৬৪ শ শেষ ১৬ শ, । গুড় ১২॥০ শ, ছিন্ন ভল্লাতক ৫০০ শত । ত্রিফলা, ত্রিকটু, যমানী, মুস্তা, সৈন্ধব প্রত্যেকের চূর্ণ ২ তো ।

भल्लातकघृतम् । क्ली । गुल्मघ्नघृतभेदे । "भल्ला तकात्कल्ककषायपक्व सर्पि पिबेत् शर्करया विमिश्रम् । तद्गुल्मगुल्मा विनिहन्ति पीत वक्षाससुल्म मधुना समेतम् ॥" सिद्धमिति शेषः । सुश्रुत । रस र । अन्यत् यथा,—"भल्लातकानां द्विपल पञ्चमूल पलोन्मितम् । साध्य विदारीगन्धाद्यमापोथ्य सलिलाढके । पादशेषे रसे तस्मिन् पिप्पली नागर वचा । विडङ्ग सैन्धवं हिङ्गु यावशूकविड शटी । चित्रक मधुक रास्ना पिष्ट्वा कर्षसम भिषक् । प्रस्थञ्च पयस दत्वा घृतप्रस्थ विपाचयेत् । एतत् भल्लातकघृत कफगुल्महर परम् ।" च चि ५ष ।

भल्लातकतैलम् । क्ली । रसायनतैलविशेषे । भल्लातकतैल ८ श । यष्टिमधुकल्क २ तो । दुग्ध ३२ श मन्दपाक कुर्यात् । च चि १ष ।

भल्लातकपल्लवम् । क्ली । रसायनविशेषे । च चि १ष ।

भल्लातकफलमज्जा । स्त्री । गोडुम्बायाम् । গোমক, দুটী । वै निघ ।

भल्लातमयूप । पुं । रसायने यूषविशेषे । च चि १५ ।

भल्लातकसर्पि । क्ली । रसायनघृतविशेषे । च चि १५ ।

भल्लातकक्षीरम् । क्ली । रसायनविशेषे । च चि १५ ।

भल्लातकास्थि । क्ली । तन्नामकफलास्थनि । ভেলার মুটি । रा नि व ११ । च सू ४ च दीपनीय गणे । गुणा—कान्तिलमिकर गुरु हृद्यम् भग्निदीप्तिकर दाहकफघ्न शोथवातक्रमिपित्तादवि घ्नञ्च । वै निघ ।

भल्लातकी । स्त्री । भल्लातकवृक्षे । अम ।

भल्लि (ल्लिका, ल्ली) । स्त्री । भल्लातकवृक्षे । रा नि व २३ । श र । च ।

भल्लु । पु । पित्तश्लेष्माधिकसन्निपातज्वरविशेषे । ভালুক জ্বর। लक्षण—"पित्तश्लेष्माधिको यस्य सन्निपात प्रकुप्यति। अन्तर्दाहो बहि शीत तस्य तृष्णा प्रवर्द्धते। तुद्यते दक्षिणे पार्श्वे उर शीर्षगल ग्रह। ष्ठीवति श्लेषपित्तञ्च कृच्छ्रात् कोठश्च जायते। विडभेदश्वासहिक्काश्च वर्द्धन्ते सप्रमोलका। ऋषिभिर्भल्लुनामाय सन्निपात उदाहृत।" भा। अफलतुरिति तन्त्रान्तरे नाम।

भल्लु(ल्लू)क । पु। श्योणाकवृक्षे। শোণাগাছ। च द अ सा चि क्षुद्यादिगुणे। सु सू ३८अ। वा सू, १५ अ वोरतरादि। ऋक्षे। रा नि व १९। कोषस्थ महाकपर्दे। See भल्ल। कुक्कुरे। रा नि व १९।

भव । पु । कारणे। जन्मनि। शिवे। वै निघ। संसारे। सत्तायां। विका। क्ली। भव्ये। চালতা। रा नि व ११।

भवदारु । क्ली । देवदारुणि। रा नि व १२।

भववीजम् । क्ली । पारदे । भैष यक्ष्मणो कवाटरसे।

भवलिङ्गी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीलतायां । पश्चगुरिया इति पश्चिमदेशे ख्याता। भा म ४भ योनि रो चि । "पीत्वायो भवलिङ्गीबीजम्।"

भवा । स्त्री। स्वणचीर्य्याम्।

भवात्मजा । स्त्री । मनसादेव्याम्। श मा ।

भवाभीष्ट' । पुं । गुग्गुलौ । रा नि व १२। महिषाक्षगुग्गुलौ। वै निघ ।

भविल' । पुं । पथ्ये । वै निघ ।

भव्य । पु । पृथ्वीदरफलवृक्षे। চালতা গাছ। क्ली। तत्फले। प सु । पु। कर्म्मरङ्गवृक्षे। निम्बवृक्षे। क्ली। तत्फले। मे। पुं। कारवेल्ले। रसविशेषे। श र। क्ली। अस्थनि। मे।

भव्यफलम् । क्ली । बहुवारफले। চালতা। वै निघ र पि चि । तत्पर्य्याया,—भव भावन वक्त्रशोधन लोमफल पिच्छिलबीजम्। गुणा,—"भव्य स्वादु कषायाम्ल हृद्यमास्यविशोधनम्। तदेव पक्व रोचन्न गुरु ग्राहि विषापहम्॥"

भव्या । स्त्री। गजपिप्पल्यां। मे।

भय (क', ष) । पु । कुक्कुरे। (का)। कुक्कुर्य्याम्। रा मा अम।

भयत् । क्ली । अन्त करणे। वै निघ।

भया (यी) । स्त्री । स्वर्णचौर्य्याम् । সোণা খিরুই। र मा। (षी) कुक्कुर्य्याम्। श र।

भसत् । क्ली । काष्ठे । जघने। अश्वमांसे। उषा। पु (द्)। कारण्डवपक्षिणि। प्लवे। उषा। योनौ। मे। [वै निघ।

भसरा । स्त्री। मधुमक्षिकायाम्। शालनिर्यासे।

भसराल: । पुं । क्षुद्रमक्षिकायाम्। वै निघ।

भसितम् । क्ली। भस्मनि। है च।

भस्त्र(स्त्रा)का (स्त्रा, स्त्री) । स्त्री। चर्म्महस्तौ। আগুনের যাঁতা। श र।

भस्म (न्) । क्ली । कपिलशिंशपायाम्। भूतौ। छाई। वै निघ।

भस्मकम् । क्ली। विडङ्गे। प सु। भस्मकरोगे। अतिबुभुक्षायां। स्वर्णे। मे। भार्ग्याम्। वै निघ।

भस्मकाग्नि । पु । तन्नामकरोगविशेषे। ভস্মকীটরোগ। निदानं यथा—"नरे क्षीणकफे पि कुपितं मारुतानुग। स्वोष्मणा पावकस्थाने बलमग्ने प्रयच्छति॥ तदा लब्धबलो देह रूक्षयेत् सानिलोऽनल। अभिभूय पचत्यन्नं तैक्ष्ण्यादाशु मुहुर्मुहु। पक्त्वान्न स ततो धातून् शोणितादीन् पचत्यपि। ततो दौर्ब्बल्यमातङ्क मृत्यु चोपनयेत् परम्। भुक्तेऽन्ने लभते शान्ति जीर्णमात्रे प्रता म्यति।" म नि।

भस्मगन्धा (न्धिका)। स्त्री। रेणुकबीजे। भा। जटा।

भस्मगन्धिनी। स्त्री। रेणुकबीजे। अम।

भस्मगर्भः। पु। तिनिशवृक्षे। शादनवृक्ष। रा नि व ९। शिंशपावृक्षे। वै निघ।

भस्मगर्भा। स्त्री। कपिलशिंशपायाम्। रा नि व ९। रेणुकबीजे। जटा। तिनिशवृक्षे। रा नि व २१।

भस्मतूलम्। क्ली। हिमे। शनकणावर्षणे। गुणगुड़िवर्षा। मे।

भस्ममेहः। पु। शर्करामेहे। निदा।

भस्मरोहा। स्त्री। दग्धावृक्षे। कोङ्कणे कुक होतिख्याते। रा नि व ९।

भस्मवर्णः। पुं। भावपविधि। वै निघ।

भस्मवेधः (क)। पुं। कर्पूरे। श र।

भस्मशर्करा। स्त्री। क्षारद्रव्ये सह दग्धचूर्णं पाषाणे। "दह्यमानाद्र्काष्ठरसात् शर्करेवान्यीय सहत्व भस्मशर्करेत्युच्यते।" सु म ११श।

भस्मसूतः। पु। रससिन्दूरे। रसार्णवज्ञ चूड़ामणिरसे।

भस्माङ्गः। पु। कपोते। वै निघ।

भस्माह्वयः। पु। कर्पूरे। त्रिका।

भक्षकः। पु। गोक्षुरवृक्षे। वै निघ।

भक्षकण्टकः। पु। क्षुद्रगोक्षुरके। रा नि व ४।

भक्षटकः। पु। क्षुद्रगोक्षुरे। रा नि व ४।

भक्षणम्। क्ली। भोजने। त्रिका।

भक्षणीयम्। त्रि। भक्ष्यद्रव्यमात्रे। वै निघ।

भक्षपत्रा (त्री)। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। रा नि व ११।

भक्षबीजः। पु। क्षारवृक्षे। पियालगाछ। रा नि व ११। See अखरु।

भक्षालाबुः। स्त्री। मिष्टालाब्वाम्। रा नि व ७।

भक्ष्यम्। क्ली। षड्विधान्नान्यतमे अन्ने। रा नि व २०।

भाकु(कू)टः। पु। मत्स्यविशेषे। भेट्‌कीमाछ। मे। गुणा —"भाकुटो मधुर शीत हृद्य शेष्मकरो गुरु। आमवातकरो हृद्यो वातपित्तहरो मत॥' राज १प।

भाक्तम्। क्ली। धान्ये। वै निघ।

भागः। पुं। कालपरिमाणविशेषे। भ शी। अम।

भाजनम्। क्ली। आढके। ६४प। प म १७।

भाण्ट। पु। (षष्ठी स्त्री)। 'भाँट' इति ख्याते क्षुपभेदे।

भाण्टिका। स्त्री। वार्ताक्याम्। श चि।

भाण्डम्। क्ली। पात्रे। गर्दभाण्डफले। श च। पु। गर्दभाण्डवृक्षे। श च।

भाण्डकसुष्टिका। स्त्री। इष्टकाधारे ज्वाला। त्रिका।

भाण्डकारी। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। वै निघ।

भाण्डपुटः। पुं। नापिते। जटा। औषध पाकार्थे पुटभेदे। यथा—"हड्डभाण्डे सूते पूर्णे मध्ये मूषा विधारयेत्। दिवाग्नि मुद्रयेद भाण्ड तद्भाण्डपुटमुच्यते॥" [त्रिका।

भाण्डपुष्पः। पु। सर्पविशेषे। বোড়া সাপ।

भाण्डरञ्जनमृत्तिका। स्त्री। रञ्जनमृदि काविमाटि, রাঙামাটি। शं रसकर्पूरप्रकरणे।

भाण्डि। पु। नापितस्य क्षुराद्याधारे। ভাঁড়। शब्दकल्पद्रुम।

भाण्डिलः। पु। नापिते। श मा।

भाण्डीरः। पु। (Clerodendron infortunata Syn Volkameria infortunata) क्षुपविशेषे। ভাঁটীর ফুলের গাছ। हि भाण्ट्। वटवृक्षे। जटा।

भाण्डीरलतिका। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६।

भातम्। क्ली। प्रभातकाले।

भाद्र (पद, पदा)। पुं, स्त्री। भाद्रमासे। अम। सु सू ६अ।

भाद्रविकः। पु। चीनधान्ये। চীনা ধান। प सु।

भानु। पु। अर्कवृक्षे। अम। वै निघ रम। शीतज्व चि।

भानुपाकः। पु। सूर्यरश्मिभि लौहस्य पाके। र मा स।

भानुफला। स्त्री। कदलीवृक्षे। रा नि व ११।

भार। पु। द्विसहस्रतुलायाम्। अम। द्विसहस्र

वर्षि। १००० प। "पलानां द्विसहस्रन्तु भार एव प्रकीर्तितः।" च, द्र।

भारग। पुं। गर्द्दभे।

भारङ्गि (ङ्गी) का (ङ्गी, ङ्गी)। स्त्री। भार्ग्याम्। बामनहाटी। रा नि व ६। मकुल १८म।

भारटी। स्त्री। नीलीवृक्षे। वै निघ।

भारण्ड। पुं। पक्षिविशेषे। शकुनि।

भारती। स्त्री। पक्षिविशेषे। ब्राह्मीशाके। रा नि व ५। भा म (म प्रथमभागकवर्ग च। "भारती भारहरा।" विक्रम कोरीधि। भारद्वाज पक्षिणि। खिड़ा।

भारद्व (य)। पुं। भारद्वाजपक्षिणि। भाङ्गरै पक्षी। शब्द।

भारद्वाज। पुं। पक्षिविशेषे। भाङ्गरै पक्षी। हे च। स्त्री। अस्थनि। हे च।

भारद्वाजी। स्त्री। वनकार्पासे। वन कापासी। रमा। सेरानकापुही। फ काडहनि। चतुःस्पर्श। विन्द। गुणाः—हिमा रुच्या व्रणसन्धानरोपी च। रा नि व ४। अतिबलायां। महाबलायाम्। घटकायाम्। চড়াই। वै निघ।

भारय। पुं। भारद्वाजपक्षिणि।

भारवाह। पुं। गर्द्दभे। वै निघ।

भारवाहिनी (नी)। स्त्री। नीलीवृक्षे। रा नि व ४। वा सू १५अ।

भारवी। स्त्री। तुलसीवृक्षे। वै निघ।

भारहृच्च। पुं। काचीनामकगन्धद्रव्ये। গোপীচন্দন। সৌরাষ্ট্রমৃত্তিকা। श च।

भारशृङ्ग। पुं। मृगविशेषे। शम्बर मृग। मांसगुणाः—कफजनक गुरु स्निग्ध बल्य श्रम्य पुष्टिकर किञ्चिद्वातकर सरस। रा नि व १०।

भारि। पुं। सिंहे। हे च।

भारिवा। पुं। गर्द्दभे। वै निघ।

भारिट। पुं। श्यामचटके। रा नि व १९।

भार्गव। पुं। नीलभृङ्गराजे। हस्तिनि। चिका। हीरके। वै निघ।

भार्गवप्रिय। पुं। हीरके। शब्दकल्पद्रुम।

भार्गवाग्रणी। स्त्री। भार्ग्याम्। वै निघ।

भार्गवी। स्त्री। दूर्वायां। रमा। श्वेतदूर्वायाम्। रा नि व ८। नीलदूर्वायाम्। अ र।

भार्गी (र्ङ्गी)। स्त्री। (Clerodendron siphonanthus or C serratum) स्वनामख्यातवृक्षे। बामनहाटी। प सु। हिं वरङ्गी। म भारङ्गी। तै मन्दमारङ्गि। नेपा चुया। तत्पर्य्याया,—गर्द्दभशाक गर्द्दभशाका पद्मा अङ्गारवल्लरी अङ्गारवल्ली बालेयशाक बर्ब्बर वर्द्धक यष्टि ब्रह्मयष्टि ब्रह्मयष्टिका शाकबालेय दूर्वा बालेय ब्राह्मिका सुखधौता गर्द्दभशाकी अङ्गारवल्लरी, ब्राह्मणी ब्राह्मी ब्राह्मणयष्टी फञ्जिका फञ्जी फञ्जीका बान्तारि भङ्गुरा भारङ्गी बातारि कासजित् सुरूपा भमरेष्टा शक्रमाता। एषा श्वेतनीलपुष्पा इति द्विधा। गुणाः—"भार्गी तु कटुतिक्तोष्णा कासश्वासविनाशिनी। शोफश्च हन्त्री च दाहज्वरनिवारिणी।" रा नि व ६। ईषदुष्ट रूपादिष्टो उपदंशघ्ने वाते च हिता। च।

भार्गीगुड। पुं। श्वासाधिकारे औषधम्। भार्गीमूल १०० प दशमूल म १० प अत्यपोटली बद्धा पुष्टहरीतकी १०० संख्या। क्वाथार्थ— वारि ११६ श शे २९ श। पुरातनगुड़ (अभावे गुड़खण्ड) १०० प। प्रक्षेपार्थचूर्ण— त्रिकटु गुड़त्वक् तेजपत्रम् एला प्र १प (तो) यवक्षार ४ तो मधु ६ प। বামনহাটীর মূল ১০০ প দশমূল প্রত্যেক ১০ প পোটলীবদ্ধ হরীতকী ১০০ টা। ক্বাথার্থ—জল ১১৬ শ শে ২৯ শ পুরাতন গুড ১০০ প। প্রক্ষেপ —ত্রিকটু, গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ প্রত্যেক চূর্ণ ১প যবক্ষার ৪ তো মধু ৬ প। भा। भैष।

भार्ग्यादि। पुं। विषमज्वरे कषायभेदे। "भार्ग्यब्दपर्पटकपुष्करशृङ्गवेरपथ्याकणाहृदशमूल कृत कषाय। सद्यो निहन्ति विषमज्वर।" भैष ज्व चि।

भार्द्धाजी। स्त्री। वनकार्पास्यां। अ र।

भार्य्या। स्त्री। पत्न्याम्। अ र।

भार्य्याटिक। पुं। हरिणविशेषे। मे।

भार्य्यारु। पुं। मृगभेदे। मे। [व १२।

भार्य्योढ़च। पुं। पत्राङ्गचन्दनवृक्षे। रा नि

भालम्। क्ली। गण्डस्थले। रा नि व १८। तेजसि। मे।

ভালদর্শনম্। ক্লী। সিন্দূরে। শব।

ভালবিভূষণসংজ্ঞঃ। পু। তিলকক্ষুপে। তিলগাছ। রা নি ব ১০।

ভালাঙ্কঃ। পু। রোহিতমৎস্যে। শিকা। শাকবিশেষে। কচ্ছপে। মে। করপত্রে। ক্ষুদ্র মৎস্যভেদে। ঝিঁঙ্গা মাছ।

ভালু(লূ,লু,লূ)কঃ। পু। ভল্লুকে। জটাধ। শৃগালে। বৈ নিঘ।

ভাবঃ। পুং। সত্তায়াং। ভবতি সত্তামনুভাবয়তীতি ভাব। গুণদ্রব্যকর্ম্মণি। ঘসূ১অঘদটী। পদার্থে। শিকা। যোনৌ। ধরণি। জন্মনি। মে।

ভাবনঃ। পু, ক্লী। আম্রাতকবৃক্ষে। ঔষধস্য অগ্নিসম্পুটনাদিসংস্কারে। বৈ নিঘ। ভব্যফলে। চালতা। রা নি ব ১১। ক্লী। ভাবনায়াম্। মে।

ভাবনা। স্ত্রী। দ্রবপদার্থেন পুনঃ পুনঃ ঔষধমার্দ্দনে শোষণে চ। পরিমাণ—"দ্রবেণ যাবতা সম্যক্ চূর্ণং সর্ব্বং প্লুতং ভবেৎ। ভাবনায়াঃ প্রমাণন্তু চূর্ণে প্রোক্তম্॥" শার্ঙ্গ স খ ৬খ। "দ্রবেণ যাবতা দ্রব্যমেকীভূয়ার্দ্রতাং ব্রজেৎ। তাবৎপ্রমাণং নির্দ্দিষ্টং ভিষগ্‌ভির্ভাবনাবিধৌ। ভাব্যদ্রব্যসমক্কাথ্যমষ্টমাংশন্তু তৈ দ্বি। আর্দ্রং যাবদ্ধি তজ্জাত্য সপ্তাহং ভাবনাবিধৌ॥" তোড।

ভাষঃ। পু। ভাসপক্ষিণি।

ভাস। পু। কুক্কুটে। গৃধ্রে। বিশ্ব। গোকুলম্পারিষ্টপ্রবিশেষে। সুসূ৩খ। পানীয়কাকে। পানকৌড়ি। হে চ। মহদ্‌জাতীয়পক্ষিবিশেষে। নীলকণ্ঠগুণ কাকসদৃশ। সুসূ৪৬খ।

ভাসন্তঃ। পু। কাকভেদে, ভাসপক্ষিণি। মে।

ভাসা। স্ত্রী। কুমার্য্যাম্। বৈ নিঘ।

ভাসুরম্। ক্লী। কুষ্ঠে। কুড়। জটা। বগপত্রহরিতালে। বৈ নিঘ। পু। স্ফটিকে। শিকা।

ভাসু(স্ক)রপুষ্পা (ষ্পিকা)। স্ত্রী। বৃশ্চিকালীলতায়াং। বিছাতি গাছ। রা নি ব ৫।

ভাস্কর। পু। অর্কবৃক্ষে। আকন্দ গাছ। রা নি ব ১০। উদয়ভাস্করনামকর্পূরবিশেষে। বৈ নিঘ। ক্লী। স্বর্ণে। রা নি ব ১৩। তাম্রে। ধরণি। প্রযোগা জ্বরামহরে।

ভাস্করপ্রিয়। পুং। মণিবিশেষে। পদ্ম-রাগমণি, চুণি। রস চি।

ভাস্করলবণম্। ক্লী। বহ্ন্যধিকারৌষধম্। "পিপ্পলী পিপ্পলীমূলং ধান্যকং কৃষ্ণজীরকং। সৈন্ধবঞ্চ বিড়ঞ্চৈব পত্রং তালীশকেশরম্। এষাং দ্বিপলিকান্ ভাগান্ পঞ্চ সৌবর্চ্চলস্য চ। মরিচাজাজিশুণ্ঠীনামেকৈকস্য পলং পলং। ত্বগেলার্দ্ধভাগেন সামুদ্রাৎ কুড়বদ্বয়ং। দাড়িমাৎ কুড়বঞ্চৈব দ্বে পলে চাম্লবেতসাৎ। এতচ্চূর্ণীকৃতং সূক্ষ্মং গন্ধাঢ্যমমৃতোপমং। লবণং ভাস্করং নাম ভাস্করেণ বিনির্ম্মিতম্॥" রসর। মা।

ভাস্করশিফা। স্ত্রী। অর্কমূলে। বৈ নিঘ। বা ব্যা চি বিষগর্ভতৈলে।

ভাস্করাবর্ত্তঃ। পু। সূর্য্যাবর্ত্তে। হুড়হুড়ে। সূর্য্যাবর্ত্তকশিরঃপীড়ায়াম্।

ভাস্করেষ্টা। স্ত্রী। আদিত্যভক্তায়াম্। হুড়হুড়িয়া। রা নি ব ৪।

ভাস্বন্মূলম্। ক্লী। অর্কমূলে। ভা ম ১৫ শীতাঙ্গসন্নিপাতজ্ব চি। [দিবসে

ভাস্বরম্। ক্লী। কুষ্ঠৌষধৌ। পু। সূর্য্যে

ভাস্বান্। পু। তাম্রে। রবি ৩খ। "তথ শুল্বস্য ভাস্বত।" অর্কবৃক্ষে। অম।

ভিণ্ড (কঃ), **ভিণ্ডাতিকঃ** } পু। ভেণ্ডাক্ষুপে। রা নি ব ৪

ভিণ্ডা (ণ্ডী)। স্ত্রী। ভেণ্ডাক্ষুপে। রা নি ব ৪

ভিণ্ডীতকঃ। পু। ভেণ্ডাক্ষুপে। রা নি ব ৪ তৎপর্য্যায়া,—ভিণ্ড ভিণ্ডী চতুষ্পদ চতুষ্পুণ্ড সুশাক ক্ষেত্রপত্রক করপর্ণ বৃত্তবীজ গুণা—অম্লত্ব উষ্ণত্ব গ্রাহিত্ব রুচিকারিত্বঞ্চ

ভিত্তিঃ (কা)। স্ত্রী। গৃহগোধায়াম্ টিকটিকী।

ভিত্তিখা(পা)তনঃ। পুং। মহামূষিকে রা নি ব ১৯।

ভিদা। স্ত্রী। ধান্যকবিশেষে। শব।

ভিদি (রম্) (দু, দ্র)। পু, ক্লী। বজ্রে জটাধ। শিকা। রা নি ব ১৩। অমরটী বি বৈলোক্যবিনাশবিরচিত।

ভিদুরঃ। পুং। প্লক্ষবৃক্ষে। রা নি ব ১১ স্ত্রী। পিপ্পল্যাম্। ছোট পিপুল। বৈ নিঘ,।

भिन्नम्। क्ली। सजीवपक्षिशेषे। "कुन्तशस्त्रोषु सुखावविशावादिभिराशय। इत किञ्चित्भवे यदि भिन्नलक्षणमुच्यते।' सु चि २ष। वा उ २९ष। त्रि। भेदविशिष्टे। यम।

भिन्नखुर। पु। यश्वस्य पादरोगभेदे। लक्षण यथा—"विन्याद भिन्नखुरश्चैव यस्यान्यो जायते खुर।" ज द २९ष।

भिन्नगात्रिका। स्त्री। कर्कटिकायाम्। कौंदुड़। म ष।

भिन्नदला। स्त्री। मूर्व्वालतायाम्। रा नि व ३।

भिन्नभिन्नात्मा (न्)। पु। चणकवृक्षे। श ष।

भिन्नयोजनी। स्त्री। पाषाणभेदकवृक्षे। पाथरकुचा। भा।

भिन्नवर्च्चि। पु। अश्वस्य शूलरोगभेदे। लक्षण यथा—"श्लीपादिष सयुक्त शूल यस्योपजायते। भिन्नवर्च्चिन्तु स विद्यादुरङ्ग दोषचेष्टितम्।" ज द ४३ष।

भिन्नवल्कल। पु। गुच्छकन्दे, तैलसार इति ख्याते कन्दशाके। प द।

भिन्नविट्कता। स्त्री। विच्छिन्नमलभेद रोगे। निदानम्।

भिरिटिक। पु। श्वेतशालौ। वै निघ।

भिरिण्टि(ण्डि)का। स्त्री। श्वेतगुञ्जा लतायाम्। रा नि व ३। अन्धाहुल्याम्। वै निघ।

भिल्ल (तरु)। पु। लोध्रवृक्षे। रा नि व ६। "भिल्लोदककषायेण।' सु चि २४ष।

भिल्लगवी। स्त्री। गवयायां गवि। वनगाई। गवयीत्यगी। रा नि व १९।

भिल्लभूषणा। स्त्री। गुञ्जालतायाम्। कुँचेर गाछ। रा नि व ३।

भिल्ली। स्त्री। लोध्रवृक्षे। रा नि व ८। वि ६।

भिल्लोप्यावरक। पु। चम्पकशेषे। रा नि

भिषक्। पु। वैद्ये, चिकित्सके। रा नि व २०।

भिषक्प्रिया। स्त्री। गुडूच्यां। रा नि व ३।

भिषग्जितम्। क्ली। औषधे। त्रिका। च।

भिषग्जिता। स्त्री। कन्दगुडूच्याम्। वै निघ।

भिषग्भद्रा। स्त्री। भद्रदन्तिकायाम्। मध्यौ विशेष। रा नि व ६।

भिषग्वरा। स्त्री। हरीतक्यां। रा नि व ११।

भिषङ्माता। स्त्री। पाटरूपकी। वासक। रा नि व २३।

भिषाण्डम्। क्ली। पद्मकन्दे। शालूक।

भिसिका (टा) (ष्टा)। स्त्री। दग्धान्ने। चटी सा।

भिस्मट। पु। पद्मकन्दे। वै निघ।

भिस्स(स्सि)टा। स्त्री। भिस्सिकायाम्। यम चटी सा।

भिस्सा (स्सा)। स्त्री। अन्ने। यम।

भिस्साण्डम्। क्ली। शालुके। पद्मगेँड़ो। भा पू १भ शा व।

भित्तु। पु। श्रावणीक्षुपे। भूओँरी। रा नि व ५। गोक्षुरे। वै निघ। कोकिलाक्षक्षुपे। कुलियाखाड़ा। भा। कपिविशेषे। च सू १ष।

भित्तुक। पु। गोक्षुरे। रा नि व २३। 'भित्तुको गोक्षुरे।'

भी (ति)। स्त्री। भये। कम्पे।

भीम। पं। अम्लवेतसे। प मु।

भीमनाद। पु। सिंहे। श च।

भीमरथी। स्त्री। कृष्णसङ्गता काचिन्नदी। तज्जल कृष्णाजलतुल्यम्। लोकानां वय काल-भेदे। स च काल सप्तसप्ततितमवर्षस्य सप्तम माधिकसप्तमरात्रिरिति। भीमरथी। यथा—"सप्त सप्ततिके वर्षे सप्तमे मासि सप्तमी। रात्रिर्भीमरथी नाम नराणां दुरतिक्रमा।" श मा।

भीमविक्रान्तम्। क्ली। द्राक्षामद्ये। वै निघ। पु। सिंहे। त्रिका।

भीमसेन। पु। (Drybalanops camphora) Borneo camphor सम्प्रामक कर्पूरे। भीमसेनो कर्पूर। यथा—"पोताशो भीमसेनश्चव सितकर।" गुणा—वातपित्तघ्न रसे पाके च मधुर शीतल हृद्य वन्ध्यय। भा। रा नि व १२।

भीमा। स्त्री। रोचनाख्यसुगन्धद्रव्ये। श च।

भीरु। स्त्री। शतावर्यां। प मु। भा म १ष छुम्बिकाख्य चि। च द कास चि। मल्लिकापुष्प क्षुपे। मल्लिका फूलेर गाछ। रा नि व १०।

कण्टकार्य्याम्। अथ। छायायाम्। राजनिर्घण्टः १९। शतपद्याम्। अमरः। पुं। व्याघ्रे। राजनिर्घण्टः १९। शृगाले। शब्दमाला। इक्षुभेदे। रत्नमाला। मत्स्यविशेषे। स चक्रिः। कै डेमलाग। तस्य लक्षणम्—"पृष्ठे पक्षौ द्वौ गले पुच्छकौ चेत् सर्पास्य स्यात् सव्वतो हस्ततुल्यः। नैव शल्को मस्तकौ भीरुकस्य स्निग्धो वृष्यो दुर्ज्जरो वातकारी॥" राजनिर्घण्टः १७।

भीरुकः। पुं। भल्लुके। शल्लकी। वैद्यकनिघण्टः। पेचके। अमरः। मत्स्यविशेषे। कृष्णोलो। अथ पुन्ड्रकगुण। भा। त्रि। भयशीले।

भीरुचेताः (स्)। पुं। हरिणे। वैद्यकनिघण्टः।

भीरुपत्रिका (त्री)। स्त्री। शतावर्य्याम्। शतमूली। पद्य।

भीरुहृदयः। पुं। मृगे। जटा।

भीलभूषणा। स्त्री। गुञ्जायाम्। राजनिर्घण्टः ७।

भीलुक.। पुं। भल्लुके। अमरः।

भीषण. (णा)। पुं, स्त्री। कपोते। राजनिर्घण्टः १९। स्त्री। सल्लक्याम्। मे। कुन्दुरौ। कुन्दुर खोटी। राजनिर्घण्टः १२। हिन्तालि। राजनिर्घण्टः ९।

भीषम्। क्ली। भये। पद्य।

भीषगन्धक.। पुं। माधवीलतायाम्। वैद्यकनिघण्टः।

भुक्तम्। क्ली। भक्षणे। त्रिका। त्रि। भक्षिते। चम।

भुक्तशेष। त्रि। उच्छिष्टे। वैद्यकनिघण्टः।

भुक्ता। स्त्री। भूखर्ज्जूरीवृक्षे। छोट खेजुर। राजनिर्घण्टः ११। अम्बिकायाम्।

भुक्ति। स्त्री। उपभोगे। नखे। वैद्यकनिघण्टः। भोजने। अमरः।

भुक्तिप्रद। पुं। मुद्गे। मूग। राजनिर्घण्टः १६।

भुग्न.। त्रि। रोगादिना वक्रीकृते। चम।

भुग्ननेत्र (नेत्र)। पुं। सन्निपातज्वरविशेषे। तल्लक्षणं यथा "ज्वरवेगातापचयमूर्ति भुग्नताम्रनयनं मुग्धविलोचनमोहितः। प्रलपनमम वेपथुमोहयुक्तान् त्यजति जीवितमाशु स भुग्नदृक्॥" भावप्रकाशः। तस्मान्मरीचलक्षण भावप्रकाशे सन्गमम्।

भुग्नो। स्त्री। भूनागे। केंचो। राजनिर्घण्टः १२।

भुज। पुं। बाहौ। राजनिर्घण्टः १८। भूम्पत हस्ते। वैद्यकनिघण्टः। करे। सर्पे।

भुजकोटरः। पुं। कक्षदेशे। हेमचन्द्रः।

भुजगः। पुं। औषधौ। मीसा। भेद ध्वजभङ्गिपुष्पधन्वरसे। रसासं वसन्तकुसुमाकरे। सर्पे। ঢোড়া সাপ। त्रिका।

भुजगलता। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। পাণ গাছ। राजनिर्घण्टः ११।

भुजगी। स्त्री। सर्पिण्याम्। राजनिर्घण्टः ५।

भुजगोपभोजी (इन्)। पुं। मयूरे। राजनिर्घण्टः १९।

भुजङ्गः। पुं। औषधौ। सर्पे। चम।

भुजङ्गघातिनी। स्त्री। सर्पकङ्कालिकायाम्। राजनिर्घण्टः ७।

भुजङ्गजिह्वा। स्त्री। महासमङ्गाक्षुपे। राजनिर्घण्टः ४।

भुजङ्गदमनी। स्त्री। नाकुलीकन्दे। नागदमन्याम्। वैद्यकनिघण्टः।

भुजङ्गदर्शिनी। स्त्री। नागदमन्याम्। নাগদনা। वैद्यकनिघण्टः।

भुजङ्गदारणः। पुं। मयूरे। रासायाम्। वैद्यकनिघण्टः।

भुजङ्गपुष्प। पुं। पुन्नागवृक्षे।

भुजङ्गभुक् (ज्)। पुं। मयूरे। चम।

भुजङ्गभोजी। (इन्)। पुं। राजसर्पे। हेमचन्द्रः।

भुजङ्गमः। पुं। सर्पे। चम। क्ली। औषधौ। राजनिर्घण्टः १२।

भुजङ्गलता। स्त्री। नागवल्लाम्। পাণ গাছ। राजनिर्घण्टः ११।

भुजङ्गवल्ली। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। পাণ গাছ। रत्नमाला। भेद चिन्तामणिरसे।

भुजङ्गाख्य.। पुं। नागकेशरवृक्षे। शब्दमाला।

भुजङ्गान्तक. (अन)। पुं। मयूरे। गरुडे। वैद्यकनिघण्टः। [चम।

भुजङ्गाक्षी। स्त्री। सर्पाक्ष्याम्। रासायाम्।

भुजङ्गी। स्त्री। सर्पिण्याम्। वैद्यकनिघण्टः।

भुजमध्यम्। क्ली। कूर्परे। राजनिर्घण्टः १८।

भुजमस्तकम्। क्ली। स्कन्धदेशे। वैद्यकनिघण्टः।

भु[illegible]। स्कन्धदेशे। चम।

भुजा । स्त्री । बाहौ । रा नि व १८ । विका ।
भुजाकण्ट. । पु । हस्तनखे । हे च ।
भुजागम. । पु । वृक्षे । वै निघ ।
भुजाढकी । स्त्री । कलायविशेषे । ठोँडर कलाय । रमा । नीलनिर्गुण्ड्यां । शेफालिकायाम् । रा नि व ४ । [विका ।
भुजादल' । पु । करे । पातेर पाञ्जा ।
भुजान्तरम् । क्ली । वक्षसि । रा नि ध १८ । क्रोडे । अम ।
भुजिष्य' । पु । रोगी । उणा ।
भुर्ज' । पु । भूर्जपत्रवृक्षे । भूर्जवृक्ष । रा नि व ९ ।
भुवनम् । क्ली । जले । रा नि व १४ । जने । मे । गगने । जगति ।
भू । क्ली, पु । शरीरे ।
भूक्र । पु क्ली । छिद्रे । अन्धकारे । मे । अमा ।
भूकदम्ब । पुं । भूमिकदम्बक्षुपे । कुकुशिमा । हि कोटिमुण्डी, भूइकदम्ब । मद व २ । प मु । महाश्रावणिकायां । मुण्डिरी । रा नि व ५ । भेष क्षुद्रादि च । यमान्याम् । रा नि व ६ ।
भूकदम्बक । पु । यवानीक्षुपे । रा नि व ६ । मद व २ ।
भूकदम्बा (म्बिका) । स्त्री । गोरक्षदुग्ध्या । वै निघ ।
भूकन्द । पुं । महाश्रावणिकायाम् । रा नि व ५ । शूरणे । ओल । भेष कुष्ठ चि महाभल्लातकगुडे ।
भूकर्वुदार. (क) । पु । श्लेष्मातके । हि छोटालसोड़ा । तत्पर्याया,—क्षुद्रश्लेष्मान्तक भूशेलु लघुपिच्छिल लघुभूतद्रुम लघुशीत लघुशेलु सूक्ष्मफल । गुणा —कषायो रक्तपित्तहर मधुर कृमिशूलघ्न वातकोपन गुरुरुक्षोल सर्वमारकश्च । रा नि व ५ ।
भूकाक । पुं । नीलकपोते । क्षुद्रकङ्के । कोंदृपक्षी । श र ।
भूकुम्बक । पुं । कुलकली । कुकुशिमा । बा म १५ व सुरसादि ।
भूकुम्भी । स्त्री । भूपाटल्याम् । रा नि व ५ ।
भूकुष्माण्डम् । क्ली । भूमिकुष्माण्डे । भूँइ कुमड़ा । भेष अश्मरी चि ।

भूकुष्माण्डी । स्त्री । विदारीकन्दे । भूँइ कुम्ड़ा । रा नि व ७ ।
भूकेश । पु । वटवृक्षे । शैवाले । मे ।
भूकेशी । स्त्री । अवल्गुजनामके वृक्षविशेषे । सोमराज । मे ।
भूखजु(र्जू)रिका (री) । स्त्री । क्षुद्रखर्जुरी वृक्षे । छोट खेजुरेर गाछ । म लघुखिधी । क किरिड्डुलि । तत्पर्याया —भूयुक्ता वसुधा खर्जुरिका भूमिखर्जुरी । गुणा —मधुरा शीतला दाहपित्तघ्नी च । रा नि व ११ । See खर्जूरी ।

भूगन्धा । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । मुरामांसी । श चि ।
भूगरम् । क्ली । विषे । रा नि व ६ ।
भूघ्नी । स्त्री । स्फटिकारिकायां । वै निघ ।
भूचणक' । पु । (Arachis hypogaea) वृक्षभेदे । चीनाबादाम, माटि कलाय । हि मुफली । त वरक्कडलगकय । ता वाकदलइ । एतत्ते कीआक्षतैलगुणम् ।
भूचम्पक । पु । भूमिचम्पकक्षुपे । भूँइ चाँपा । वै निघ ।
भूच्छत्रम् । पु । कवाके । पोयाल छातु, भुँइफुँड़ो छातु । वै निघ ।
भूजन्तु । पु । भूनागे । शीसे । रा नि व १३ ।
भूज' । पु । भूर्जपत्रवृक्षे ।
भूजम्बु (म्बू) । स्त्री । गोधूमे । गम । विकङ्कतवृक्षे । बँइचिगाछ । मे । भूमिजम्बूवृक्षे । वनजाम । रा नि व ११ ।

भूत । पु । मुक्तायाम् । रा नि व १३ । देव योनिविशेषे । बालग्रहे । अटीभ । सोमे । वै निघ । जन्तौ । मे । प्राणिमात्रे । अटीभ । क्ली । क्षित्यादिपञ्चके । अटीभ ।
भूतकेश (शी) । पु, स्त्री । (Corydalis govoniana) स्वनामख्यातद्रव्यविशेषे । गोलोम्यां । श्वेतदूर्वा । हि भूतकेस । से बालिचिड् । तत्पर्याया,—लोमशी भूतकेशी अस्ककेशी केशी । प मु रमा । नीलनिर्गुण्ड्याम् । वै निघ रस ज्व चि । शेफालिकायाम् । रा नि व ४ ।

कण्टकार्य्यां । अ च । क्षाग्याम् । रा नि व,१८। अतपद्यां । अ र । पुं । व्याघ्रे । रा नि व १९। शृगाले । श मा । इन्द्रे । र मा । मत्स्यविशेषे । स चन्द्रि । वं ईसलग । तस्य लक्षणम्—"पृष्ठे पचौ द्वौ गले पुच्छके चेत् सपीत स्यात् सुभ्रूतौ हरितुण्ड । अ य शल्को मत्स्यको भीरुदण्ड स्निग्धो हृद्यो दुर्ज्जरो वातकारो ॥" रा नि व १०।

भीरुक. । पुं । भल्लूके । पक्षिभेदे । वै निघ । पेचके । श र । मत्स्यविशेषे । क्षुद्रिकायाम् । चर्य पुण्ड्रकगच । भा । त्रि । भयशील ।

भीरुचेताः (स्) । पु । हरिणे । वै निघ ।

भीरुपत्रिका (त्री) । स्त्री । शतावर्य्याम् । शतमूली । प सु ।

भीरुहृदयः । पु । मृगे । जटा ।

भीलभूषणा । स्त्री । गुञ्जायाम् । रा नि व ७।

भीलुक. । पु । भल्लूके । श र ।

भीषण. (णा) । पु, स्त्री । कपोते । रा नि व १९। स्त्री । शल्लक्यां । मे । कुन्दुरौ । कुन्दुरु खोटी । रा नि व १२। चित्राले । रा नि व ८।

भीष्मम् । क्ली । स्वर्णे । प सु ।

भीष्मगन्धकः । पुं । माधवीलतायाम् । वै निघ ।

भुक्तम् । क्ली । भक्षणे । त्रिका । त्रि । भक्षित । अम ।

भुक्तशेष । त्रि । उच्छिष्टे । वै निघ ।

भुक्ता । स्त्री । भूखर्ज्जूरीवृक्षे । छोट खेजूर । रा नि व ११ । अम्बिकायाम् ।

भुक्ति. । स्त्री । उपभोगे । नखे । वै निघ । भोजने । श र ।

भुक्तिप्रद. । पुं । मुद्गे । मूग । रा नि व १६।

भुग्न । त्रि । रोगादिना वक्रीकृते । अम ।

भुग्नदृक् (नेत्र.) । पु । त्रयोदशसन्निपात ज्वरविशेषे । लक्षण यथा 'ज्वरबलापचयश्रुति शून्यताश्वसनभुग्नविलोचनमोहित । प्रलपनभ्रम वेपथुशोथवान् त्यजति जीवितमाशु स भुग्नदृक् ॥" भा ज्व चि । तत्रान्तरीयलक्षण भावप्रकाशे द्रष्टव्यम् ।

भुग्नी । स्त्री । भूनागे । शीषा । रा नि व १३।

भुज । पुं । बाहौ । रा नि व १८। भूजपत्र वृक्षे । वै निघ । वृक्षे । सर्पे ।

भुजकोटर । पु । कक्षदेशे । हे च ।

भुजगः । पुं । औषधे । भीमा । भेद वृन्दमण्ड चि पुष्पधन्वरसे । र सा सं वसन्तकुसुमाकरे । सर्पे । ढोड़ा साप । त्रिका ।

भुजगलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पान गाछ । रा नि व ११।

भुजगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । रा नि व ५।

भुजगोपभोजी (इन्) । पु । मयूरे । रा नि व १९।

भुजङ्गः । पुं । औषधे । सर्पे । अम ।

भुजङ्गघातिनी । स्त्री । सर्पकङ्कालिकायाम् । रा नि व ०।

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री । महासमङ्गाक्षुपे । रा नि व ४।

भुजङ्गदमनी । स्त्री । नाकुलीकन्दे । नाग दमन्याम् । वै निघ ।

भुजङ्गदर्शिनी । स्त्री । नागदमन्याम् । नागदना । वै निघ ।

भुजङ्गदारणः । पु । मयूरे । रास्नायाम् । वै निघ ।

भुजङ्गपुष्प. । पु । पुन्नागपुष्पे ।

भुजङ्गभुक् (ज्) । पु । मयूरे । अम ।

भुजङ्गभोजी । (इन्) । पुं । राजसर्पे । हे च ।

भुजङ्गमः । पुं । सर्प । अम । क्ली । औषधे । रा नि व १३।

भुजङ्गलता । स्त्री । नागवल्ल्याम् । पान गाछ । रा नि व ११ ।

भुजङ्गवल्ली । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पान गाछ । र सा स । भेद चिन्तामणिरसे ।

भुजङ्गाख्य. । पु । नागकेशरवृक्षे । श मा ।

भुजङ्गान्तक (शन) । पु । मयूरे । गरुडे । वै निघ । [अम ।

भुजङ्गाक्षी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् । रास्नायां ।

भुजङ्गी । स्त्री । सर्पिण्याम् । वै निघ ।

भुजमध्यम् । क्ली । कूर्परे । रा नि व १८।

भुजमस्तकम् । क्ली । स्कन्धदेशे । वै निघ ।

भुजशिर । क्ली । स्कन्धदेशे । अम ।

भुजा। स्त्री। बाहौ। रा नि व १८। त्रिका।

भुजाकण्ट'। पु। करनखे। इ च।

भुजागम। पुं। वृचे। वै निघ।

भुजाढकी। स्त्री। कलायविशेषे। টৌওব কলায়। रमा। नीलनिर्गुण्ड्यां। शेफालिकायाम्। रा नि व ४। [त्रिका।

भुजादल। पु। करे। পাতের পাঞ্জা।

भुजान्तरम्। क्ली। वक्षसि। रा नि व १८। क्रोड़े। अम।

भुजिष्य'। पु। रोगे। उणा।

भुर्जः। पुं। भूर्जपत्रवृचे। ভূর্জবৃক্ষ। रा नि व ९।

भुवनम्। क्ली। जले। रा नि व १४। जने। मे। गगने। जगति।

भू। क्ली, पु। शरीरे।

भूक'। पु क्ली। छिद्रे। अन्धकारे। मे। श मा।

भूकदम्ब। पु। भूमिकदम्बक्षुपे। কুকশিমা। हि कोटिमुण्डी, भूइकदम्ब। मद व २। प मु। महाश्रावणिकायां। মুণ্ডিরী। रा नि व ५। भेष क्षुद्ररो चि। यमान्याम्। रा नि व ६।

भूकदम्बक। पु। यवानीक्षुपे। रा नि व ६। मद व २।

भूकदम्बा (म्बिका)। स्त्री। गोरक्षदुग्धायां। वै निघ।

भूकन्द। पुं। महाश्रावणिकायाम्। रा नि व ५। শূরণে। ওল। भेष कुष्ठ चि महाभल्लातकगुडे।

भूकर्बुदार (क)। पु। श्वेतभूकाञ्चने। हि छोटालसोड़ा। तत्पर्य्याया,—क्षुद्रश्लेष्मातक भूशेलु लघुपिच्छिल लघुभूतदुम लघुशीत लघुशेलु सूक्ष्मफल। गुणा—सग्राही रक्तपित्तहर मधुर क्रमिशूलघ्न वातकोपन रूक्षशीत स्वयं सारकश्च। रा नि व ५।

भूकाक। पु। नीलकपोते। क्षुद्रकङ्के। কাকপক্ষী। अ र।

भूकुम्बक। पु। कुलहले। কুকশিমা। वा न १५श सुरसादि।

भूकुम्भी। स्त्री। भूपाटल्याम्। रा नि व ५।

भूकुष्माण्डम्। क्ली। भूमिकुष्माण्डे। ভুঁই কুমড়া। भेष अस्मभङ्ग चि।

भूकुष्माण्डी। स्त्री। विदारीकन्दे। ভুঁই কুমড়া। रा नि व ७।

भूकेश। पु। वटवृचे। शैवाले। मे।

भूकेशी। स्त्री। अवल्गुजनामकै वृचविशेषे। সোমরাজ। मे।

भूखजु(र्ज्ज)रिका (री)। स्त्री। क्षुद्रखर्जुरी वृचे। ছোট খেজুরের গাছ। म लघुसिन्धी। क किरिइबुलि। तत्पर्य्याया—भूपुत्री वसुधा खर्जुरिका भूमिखर्ज्जुरी। गुणा—मधुरा शीतला दाहपित्तघ्नी च। रा नि व ११। See खर्जुरी।

भूगन्धा। स्त्री। मुरानामगन्धद्रव्ये। মুরা-মাংসী। श चि।

भूगरम्। क्ली। विषे। रा नि व ६।

भूघ्नी। स्त्री। स्फटिकारिकायां। वै निघ।

भूचणक। पु। (Arachis hypogaea) वृक्षभेदे। চীনার বাদাম, মাটি কলায়। हिं मुफली। त वरक्डनगकय। ता वाकदलई। एतत्तैः कौशाम्रतैलगुणम्।

भूचम्पक। पु। भूमिचम्पकक्षुपे। ভুঁই চাঁপা। वैं निघ।

भूच्छत्रम्। पु। कवाके। পোয়াল ছাতু, ভুরকুণ্ড ছাতু। वै निघ।

भूजन्तु। पु। भूनागे। शीष। रा नि व १२।

भूज'। पु। भूर्जपत्रवृचे।

भूजम्बु (म्बु)। स्त्री। गोधूमे। गम। विकङ्कतवृचे। বঁইচিগাছ। मे। भूमिजम्बूवृचे। बनजाम। रा नि व ११।

भूत। पु। मुक्तायाम्। रा नि व १३। देव योनिविशेषे। बालग्रहे। अ टी भ। लोध्रे। वै निघ। जन्तौ। मे। प्राणिमात्रे। अ टी भ। क्ली। चित्यादिपञ्चकै। अ टी भ।

भूतकेश (शी)। पुं, स्त्री। (Corydalis govoniana.) स्वनामख्यातक्षुपविशेषे। गोलोम्यां। শ্বেতদূর্ব্বা। हि भूतकेश। तैं वाधिवि चेट्टु। तत्पर्य्याया,—गोलोमी भूतकेशी अस्फकेशी केशी। प मु रमा। नीलनिर्गुण्ड्याम्। वै निघ २भ ज्व चि। शेफालिकायाम्। रा नि व ४।

कण्टकार्य्याम्। अथ। दाम्याम्। रा नि व १८। मतपत्री। अर। पुं। व्याघ्रे। रा नि व १९। शृगाले। श मा। इक्षुभेदे। र मा। मात्स्यविशेषे। स चविद्। कं उमसम। तस्य लक्षणम्—"पृष्ठे पत्नी द्वा गति पृष्ठदेशे चेत् सर्वान् दातुं स्यान्तो हस्ताग्रे। अपि शल्को मत्स्याको भीरुदन्त पिण्यो दृष्टो दुर्मरो बालकारो॥" रा नि व १०।

भीरुक'। पुं। भल्लुके। पक्षिणी। वै निघ। पेचके। अर। मस्कविशेष। कृष्णेक्षौ। चर्य्य पुष्पकमुष्म। भा। सि। मयशीघ्र।

भीरुचेता' (स्)। पुं। हरिणे। वै निघ।

भीरुपत्रिका (त्री)। स्त्री। शतावर्य्याम्। शतमूली। पक्ष।

भीरुहृदय। पु। मृगे। शटा।

भीलभूषणा। स्त्री। गुञ्जायाम्। रा नि व ०।

भीलुक। पु। भल्लुके। अर।

भीषण (णा)। पुं, स्त्री। कपोते। रा नि व १९। स्त्री। सल्लक्याम्। म। कुन्दुरौ। दुन्दुर थोटो। रा नि व १२। हिन्ताले। रा नि व ९।

भीषम्। क्ली। षर्ज्जे। पक्ष।

भीषगन्धक:। पुं। माधवीलतायाम्। वै निघ।

भुक्तम्। क्ली। भक्षणे। विका। वि। भक्षिते। चम।

भुक्तशेष। वि। उच्छिष्टे। वै निघ।

भुक्ता। स्त्री। भूखर्ज्जूरीवृक्षे। छोट खेजुर। रा नि व ११। अम्बिकायाम्।

भुक्ति। स्त्री। उपभोगे। नवि। वै निघ। भोजने। अर।

भुक्तिप्रद। पुं। मुद्गे। मुग। रा नि व १६।

भुग्न। वि। रोगादिना वक्रीकृते। चम।

भुग्ननेत्रक् (नेत्र)। पु। तन्द्राभकसन्निपात ज्वरविशेषे। लक्षण यथा "ज्वरबलापचयकृति शून्यताश्वसनमुग्नविलोचनमोहित। प्रलपनभ्रम वेपथुमोहवान् त्यजति जीवितमाशु स भुग्नदृक्॥" भा ज्व चि। तत्तान्तरोक्तलक्षण भावप्रकाशे द्रष्टव्यम्।

भुग्नी। स्त्री। भूनागे। शीघ्रा। रा नि व १३।

भुज। पु। बाहौ। रा नि व १८। भूर्ज्जपत्र द्रुवे। वै निघ। वृक्षे। सर्पे।

भुजकोटर:। पुं। कक्षदेशे। हे च।

भुजग'। पुं। जीवके। शीसे। मेघनक्षत्र विषुवपश्चत्वे। र सा सं वमनमा कुसुमाकरे। सर्पे। ढोड़ा साप। विश्व।

भुजगलता। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। पान गाछ। रा नि व ११।

भुजगी। स्त्री। सर्पिण्याम्। रा नि व ५।

भुजगोपभोजी (इन्)। पु। मयूरे। रा नि व १९।

भुजङ्ग'। पुं। जीवके। सर्पे। चम।

भुजङ्गघातिनी। स्त्री। सर्पकङ्कालिकायाम्। रा नि व ०।

भुजङ्गजिह्वा। स्त्री। महासमङ्गाक्षुपे। रा नि व ४।

भुजङ्गदमनी। स्त्री। नाकुलीकन्दे। नाग दमन्याम्। वै निघ।

भुजङ्गदर्शिनी। स्त्री। नागदमन्याम्। नागदमनी। वै निघ।

भुजङ्गदारण:। पुं। मयूरे। रास्नायाम्। वै निघ।

भुजङ्गपुष्प:। पुं। पुन्नागपुष्पे।

भुजङ्गभुक् (ज्)। पु। मयूरे। चम।

भुजङ्गभोजी। (इन्)। पुं। राजसर्पे। हे च।

भुजङ्गम:। पुं। सप। चम। क्ली। जीवके। रा नि व १९।

भुजङ्गलता। स्त्री। नागवल्ल्याम्। पान गाछ। रा नि व ११।

भुजङ्गवल्ली। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। पान गाछ। र मा स। मेघ चिन्तामणिरसे।

भुजङ्गाख्य। पु। नागकेशरवृक्षे। श मा।

भुजङ्गान्तक (अन)। पु। मयूरे। गरुडे। वै निघ। [चम।

भुजङ्गाक्षी। स्त्री। सर्पाक्ष्याम्। रास्नायाम्।

भुजङ्गी। स्त्री। सर्पिण्याम्। वै निघ।

भुजमध्यम्। क्ली। कूर्परे। रा नि व १८।

भुजमस्तकम्। क्ली। स्कन्धदेशे। वै निघ।

भुजशिर। क्ली। स्कन्धदेशे। चम।

भुजा । स्त्री । बाहौ । रा नि व १८ । विका ।

भुजाकण्ट । पु । कररुहे । हे च ।

भुजागम । पु । वृचि । वै निघ ।

भुजाढको । स्त्री । कलायविशेषे । টৌওর কলাই । रमा । नीलनिर्गुण्ड्यां । शेफालिकायाम् । रा नि व ४ । [विका ।

भुजादल: । पु । करे । পাতের পাঞ্জা ।

भुजान्तरम् । क्ली । वक्षसि । रा नि व १८ । क्रोडे । अम ।

भुजिष्य' । पु । रोगे । उया ।

भुर्ज । पु । भूर्जपत्रवृक्षे । ভুর্জবৃক্ষ । रा नि व ९ ।

भुवनम् । क्ली । जले । रा नि व १४ । जने । मे । गगने । जगति ।

भू । क्ली, पु । शरीरे ।

भूक । पु क्ली । छिद्रे । अन्धकारे । मे । श मा ।

भूकदम्ब । पु । भूमिकदम्बक्षुपे । कुकुशिमा । हि कोटिमुण्डी, भूइकदम्ब । मद व २ । प सु । महाश्रावणिकायां । मुण्डिरी । रा नि व ५ । भेष क्षुद्रादि चि । यमान्याम् । रा नि व ६ ।

भूकदम्बक । पुं । यवानीक्षुपे । रा नि व ६ । मद व २ ।

भूकदम्बा (म्बिका) । स्त्री । गोरक्षमुण्ड्यां । वै निघ ।

भूकन्द । पु । महाश्रावणिकायाम् । रा नि व ५ । शूरणे । ওল । भेष कुष्ठ चि महाभल्लातकगुडे ।

भूकर्वुदार (क) । पु । श्लेष्मभूकाञ्चने । हि छोटालसोड़ा । तत्पर्य्याया,—क्षुद्रश्लेष्मातक भूशेलु लघुपिच्छिल लघुभूतद्रुम लघुशीत लघुशेलु सूक्ष्मफल । गुणा —ग्राही रक्तपित्तहर मधुर क्रमिशूलघ्न वातकोपन दुष्पच्यौत स्वच मारकश्च । रा नि व ५ ।

भूकाक । पुं । नीलकपोते । क्षुद्रकङ्के । কাঁদ্পখী । अ र ।

भूकुम्बक । पुं । कुलदली । कुकुशिमा । वा म १५ अ सुरसादि ।

भूकुम्भी । स्त्री । भूपाटल्याम् । रा नि व ५ ।

भूकुष्माण्डम् । क्ली । भूमिकुष्माण्डे । ভুঁই কুম্ড়া । भेष अश्मरी चि ।

भूकुष्माण्डी । स्त्री । विदारीकन्दे । ভুঁই কুমড়া । रा नि व ७ ।

भूकेश । पु । वटवृक्षे । शैवाले । मे ।

भूकेशी । स्त्री । अवन्गुजनामके वृक्षविशेषे । সোমরাজ । मे ।

भूखजु(र्जु)रिका (री) । स्त्री । क्षुद्रखर्ज्जुरी वृक्षे । ছোট খেজুরের গাছ । म लघुसिंधी । क किरिड्डलि । तत्पर्य्याया —भूयुक्ता वसुधा खर्जुरिका भूमिखर्ज्जुरी । गुणा —मधुरा शीतला दाहपित्तघ्नी च । रा नि व ११ । See खर्जुरी ।

भूगन्धा । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । मुरा-मांसी । श चि ।

भूगरम् । क्ली । विषे । रा नि व ६ ।

भूघ्नी । स्त्री । फटिकारिकायां । वै निघ ।

भूचणक । पु । (Arachis hypogaea) क्षुपभेदे । চীনার বাদাম মাটি কলাই । हि सुफली । त वरुषसनगकय । ता वाकदलइ । एतत्तैः कौशामतैलगुणम् ।

भूचम्पक' । पुं । भूमिचम्पकक्षुपे । ভুঁই চাঁপা । वै निघ ।

भूच्छत्रम् । पु । छत्राके । পোয়াল ছাতু, ভুঁইফুটো ছাতু । ॰ निघ ।

भूजन्तु । पु । भूनागे । शैष । रा नि व १३ ।

भूज । पुं । भूर्जपत्रवृक्षे ।

भूजम्बु' (म्बू) । स्त्री । गोधूमे । गम । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচিগাছ । मे । भूमिजम्बूवृक्षे । दनकाम । रा नि व ११ ।

भूत । पु । सुस्तायाम् । रा नि व ११ । रुद्र योनिविशेषे । बालग्रहे । भ टी भ । लोध्रे । वै निघ । जन्तौ । मे । प्राणिमात्रे । भ टी भ । क्ली । क्षित्यादिपञ्चके । भ टी भ ।

भूतकेश (शी) । पुं, स्त्री । (Corydalis govoniana.) स्वनामख्यातङ्गन्धद्रव्यविशेषे । गौलीया । ভেডুর্কী । हि भूतकेश । ते बालिनि चट्टू । तत्पर्य्याया,—रोमीनी भूतकेशी कन्दकेशी केशी । प मु रमा । नीलनिर्गुण्ड्याम् । वै निघ २य अचि । रक्तशिफालिकायाम् । रा नि व ४ ।

तुलसीवायाम् । वा सू १५ श सुरसादि । जटा मांस्याम् । भा म १म सन्ततादिज्व चि माहेश्वरधूपे । गन्धमांसी । সুগন্ধ জটামাংসী । रा नि व १२ । इन्द्रवारुण्याम् । রাখাল শশা । श्वेततुलसीवृक्षे । वै निघ ।

भूतकेसरा । स्त्री । मेथिकायाम् । মেতি । वै निघ ।

भूतक्रान्ति । स्त्री । भूतोन्मादे । भूतसञ्चारे । ভূতাবেশ । रा नि व २० ।

भूतगन्धा । स्त्री । मुरामांस्याम् । जटा ।

भूतगुण । पु । शब्दादौ । च सू १अ ।

भूतग्राम । पु । प्राणिसमूहे । स चतुर्विध स्वेदजाण्डजोद्भिज्जजरायुजभेदत । सु सू १अ ।

भूतघ्न । पु । श्वेतरसोने । শুক্লরশুন । रा नि व ७ । भूर्जवृक्षे । ভূর্জপত্র । रा नि व ९ । उष्ट्र वृक्षे । উষ্ট্র । उष्ट्र ।

भूतघ्नी । स्त्री । प्रपौण्डरीके । পুণ্ডরিয়া । प सु । सुरसीभेदे । प सु । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० । गङ्गपुष्प्याम् । वै निघ ।

भूतजटा । स्त्री । जटामांसी । गन्धमांसी । সুগন্ধ জটামাংসী । रा नि व १२ ।

भूतत्वष । पु । विषभेदे । ছাতারিয়া বিষ । र मा । गन्धतृणविशेषे । रा नि व ८ ।

भूतद्रावी (इन्) । पु । रक्तकरवीरवृक्षे । रा नि व १० । वकवृक्षे । হেঁচেতা । रा नि व ९ ।

भूतद्रुम । पु । श्लेष्मातकवृक्षे । रा नि व ११ । विभीतकवृक्षे ।

भूतनाशन । पु, क्ली । सिद्धार्थ । শ্বেত সরিষা । रा नि व १६ । पु । भल्लातकवृक्षे । र मा । हिङ्गुवृक्षे । वै निघ । रुद्राक्षवृक्षे । রুদ্রাক্ষ । रा नि व ११ ।

भूतपति । पु । कृष्णतुलसीवृक्षे । वै निघ ।

भूतपत्री । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

भूतपादप । पु । भव्यफलवृक्षे । চালতা গাছ । वै निघ ।

भूत(ति)पुष्प । पु । श्योणाकवृक्षे । र मा ।

भूत(ति)प्रिया । स्त्री । कृष्णतुलसीवृक्षे । কাল তুলসী । वै निघ ।

भूतबन्ध । पु । पिशाचबन्धने । वै निघ ।

भूतभैरवरस । पु । अपस्माराधिकारे रस । पाठ —"मृतसूतकमभ्रकञ्च शिलागन्धञ्च तालकं । रसाञ्जनञ्च तुल्यांशं नरमूत्रेण मर्दयेत् । तद्गोलं द्विगुणं गन्धं लौहपात्रे चणं पचेत् । पञ्चगुञ्जामितं भक्ष्यम् । व्योषं सौवर्चलं हिङ्गु नरमूत्रेण संपिबेत् । पिबेत् कर्षमितम् ।" भा म २भ ।

भूतमारी । स्त्री । पीड़ानामगन्धद्रव्ये, देवदारु भेदे । रा नि व १२ ।

भूतयज्ञ । पु । भूतेभ्यो बलिहरणे । हारीत ।

भूतराज । पु । स्वनामख्यातघृतविशेषे ।

भूतलिका । स्त्री । मृक्कानामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ ।

भूतवास । पु । विभीतकवृक्षे । रा नि व ११ ।

भूतविक्रिया । स्त्री । अपस्माररोगे । रा नि व २० । See अपस्मार ।

भूतविद्या । स्त्री । अष्टविधतन्त्रान्यतमतन्त्रे । सा देवासुरगन्धर्वयक्षरक्ष पितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां शान्तिकर्मबलिहरणादिग्रहोपशमनार्थम् । सु सू १अ । अपि च—"ग्रहभूतपिशाचाद्य शाकिनीडाकिनीग्रहा । एतेषां निग्रहं सम्यक् भूतविद्या निगद्यते ॥" वैद्य स २अ । "तत्र येन ज्ञानविज्ञानवाक्चेष्टाबलपौरुषम् । पुरुषेऽपौरुषं यत तत्र भूतग्रहं वदेत् । भूतस्य रूपप्रकृतिभाषागत्यादिचेष्टितैः । यस्यानुकारं कुरुते तेनाविष्टं तमादिशेत । सोऽष्टादशविधो देवदानवादिविभेदत । गृह्णन्ति शुक्लप्रतिपत्त्रयोदश्यो सुरा नरम् । शुक्लत्रयोदशीकृष्णद्वादश्योर्दानवा ग्रहा । गन्धर्वास्तु चतुर्दश्यां द्वादश्यां चोरगा पुन । पञ्चम्यां शुक्लसप्तम्येकादश्योस्तु धनेश्वरा । शुक्लाष्टपञ्चमी पूर्णमासीषु ब्रह्मराक्षसा । कृष्णे रक्षपिशाचाद्या नवद्वादशपर्वसु । दर्शामावास्ययोरष्टम्यां पितरोऽपरे । गुरुवृद्धादय प्रायः कालं सन्ध्यासु लक्षयेत् ।" वा उ ४अ ।

भूतवृक्ष । पु । शाखोटवृक्षे । শ্যাওড়া গাছ । रा नि व ९ । श्योणाकवृक्षे । मे । अक्षोटवृक्षे । (क) श्लेष्मातकवृक्षे । চালতা গাছ । भा ।

भूतवेशी (श्या) । स्त्री । श्वेतशेफालिकावृक्षे । प सु । निर्गुण्ड्याम् । वै निघ । [वै निघ ।

भूतशिखामणी । स्त्री । सुगन्धजटामांस्याम् ।

तशिखो । स्त्री । सुगन्धजटामांस्याम् । वै मिघ । [मिघ ।

तशिफा । स्त्री । सुगन्धजटामांस्याम् । वै

तसञ्चार । पु । ग्रहावेशे । भूतोन्मादे । रा नि व २० ।

तसार । पु । खदिरसारे । रा नि व ८ । सुगिन्धगोधाकहचे । रा नि व ९ ।

तहन्त्री । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् । नील श्रीयाम् । रा नि व ३।८ ।

तहर । पु । गुग्गुलौ । रा नि व १२ ।

तहा (न्) । पु । भूर्जवृचे । वै निघ ।

तहारि (न्) । क्ली । देवदारुकाष्ठे । रा नि १२ । पु । रक्तकरवीरे । वै निघ ।

तहास । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । तल्लक्षण "शब्दादीनधिगच्छति न स्वान् विषयान् यत्नी यथामे । हसति प्रलपति पश्यति स घोषी भूत सान ॥" भा म १भ ।

ाङ्कुश । पु । (Anisomelis malabarica) वृक्षविशेषे । हि गधोजुबान । तैं री, किनरपमेरि । चवकवृचे । ८हचेता । पर्य्याया,—चव चवक चावक चुरक तीक्ष्ण राक्षोहेन्त्रस्य भूतद्रावी ग्रहाह्वय । गुणा, कटुत्व तीक्ष्णोत्कटगन्धी चवकारी कफ वात ग्रहनाशकश्च । रा नि व ९ । वै निघ १भ वास भूतांकुशरसे । अपामार्गे । सुकुमारची । डा हेकू । राजिकायाम् । रा नि व २३ । कच्चपे ।

ाङ्कुशरस । पु । कासाधिकारे रस । पारद १ भ गन्ध २ भ ताम्र ३ भ मरिच भ अभ्रभस्म ४ भ विष १ भ श्वेतसर्प १ अम्लरसेन भावयेत् । अन्य उन्माद—पारद भस्म रौप्यभस्म ताम्रभस्म मुक्ताभस्म प्र सम । हरिताल गन्धक मन शिला तुल्य शिलाजतु ग्रन अहिफेन टङ्कणचार प्र पारदचतुर्भाग, वत्स प्र पारदसमभाग । भृङ्गराजदन्तीवज्री मर्द यित्वा पिण्डिक कृत्वा दिनान्ते गजपुटे । रस कौ ।

ता । पुं । शरीरे । प्राणिम आत्मनि । मे ।

ाभिषङ्ग । पु । पिशाचकृतपराभवे । रोगजन्यज्वरे । "कामशोकभयाद्वायु क्रोधात्

पित्त त्रयो मला । भूताभिषङ्गात् कुप्यन्ति भूत सामान्यलक्षणम् । भूताभिषङ्गादुद्वेगो हास्यरोदन कम्पनम् ॥" च । मा नि ।

भूतारि । क्ली । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

भूताली । स्त्री । भूपाटल्यां । रा नि व ५ । मुशल्यां । तालमूली । रा नि व ७ ।

भूतावास । पु । विभीतकवृचे । रा नि व ११ । शरीरे । वै निघ ।

भूताविष्ट । त्रि । पिशाचग्रस्ते ।

भूतावेश । पं । भूतसञ्चारे ।

भूतावेशा (शी) । स्त्री । निर्गुण्डीवृचे । निशिन्दा गाछ । वै निघ । [निघ ।

भूताविश्यालता । स्त्री । श्वेततुलसीवृचे । वै

भूति । स्त्री । वृद्धौ । रा नि व ५ । रोहिषतृणे । भूतृणे । गन्धतृणविशेष । रा नि व ८ । पक्वमांसे । वै निघ ।

भूति(ती)क । पु, क्ली । यमान्यां । हे च । च द अ सा धि धान्यपञ्चके । सु चि ३७श । भूनिम्बे । चिरेता । अम । कट्फले । हे च । कालतृणे । गन्धतृण । रा नि व ८ । च द हिक्काश्वास चि तम्बीवतोघृते । कपूर । हे च ।

भूतिपुष्पिका । स्त्री । शुक्लकेतकवृचे । वै निघ ।

भूतिसितम् । क्ली । रौप्यशती । रा नि व १३ ।

भूतुम्बी । स्त्री । स्वनामख्यातफलशाकनिर्यास । अलाबुभेदे । मेटो लाउ । हि भूतुम्बी, तेल सार । गुणा—कटुत्वा सन्निपातघ्नी दन्तागल दन्तरोधघतुर्वातादिदोषघ्नी च । रा नि व ७ ।

भूतृणम् । क्ली, पु । अस्मद्देशप्रसिद्धगन्धतृणे । गन्धतृण, रामकर्पूर । म सुगन्धिरोहिषु । क परिमलदगजाथि । तैं चिप्पगडि । तत्पर्य्याया —रोहिष भूति भूतिक कुटुम्बक मालातृणम् समालम्बी छत्र अतिछत्रक गुच्छबीज सुगन्ध गुच्छाल पुस्त्वविग्रह वधिर अतिगन्ध शङ्खरोह गुण्डरोह करेन्दुक जम्बुकप्रिय । गुणा— कटुतिक्त वातसन्तापघ्न भूतग्रहावेशघ्न विषदोष घ्नच । रा नि व ८ । च सू २७श । सुरसादिगण । सु सू ३८श । अपि च "भूतृण कटुकं तिक्त तीक्ष्णोष्ण रेचन लघु । विदाहि दीपनं रुक्षमनेव मुखशोधनम् । अहृद्य बहुविट्कं च निस्सरक्त प्रदूषणम् ॥" भाव ।

भूतेष्टा । स्त्री । कृष्णतुलस्याम् । वै निघ ।

भूतौदनम् । क्ली । ओदनविशेषे । यथा—"तिललाजादधियवद्द्विद्रायुक्तमोदनं । भूतौदनन्तु सम्प्रोक्तं गुणाः सर्व्वे पदार्थवत् ॥" वै निघ ।

भूतोन्मादः । पु । भूतावेशजन्योन्मादे । निदानम् ।

भूत्तमम् । क्ली । स्वर्णे । हे च ।

भूदराश्रया । स्त्री । मूषिककर्ण्याम् । वै निघ ।

भूदरो(रोद्)भवा । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् । भा ।

भूदर्या । स्त्री । मूषिककर्ण्याम् । वै निघ ।

भूदारः (क.) । पुं । शूकरे । अम । प सु । वनशूकरे ।

भूधरयन्त्रम् । क्ली । औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे । लक्षणम्—"वालुकाभिः समस्ताङ्गं गर्त्ते मूषां रसान्विताम् । दीप्तोपलैः संवृणुयात् यन्त्रं भूधरनामकम् ।" भा । "यन्त्रं डमरुवद् वाथ तुल्यं विद्याधरेण वा । भूगर्त्ते तत् समाधाय चोऽमाकीर्य्य वह्निना ॥ अथ स्थाल्यां जलं क्षिप्त्वा सूतकं तत्र पातयेत् । एतद् भूधरयन्त्रं स्यात् सूतसस्थाम कर्म्मणि ॥" "नानकच्छपपातालदोलाभूधरवालुका । वकाद्या यन्त्रभेदाः स्युः वद्याम्भ्राद्याश्च मूषकाः ॥" श च ।

भूधात्री । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । भुँई आमला । म भूयांवली । क आर्नेल्लि । हि भद्रआंवरा । ते नेलवुसिरिकचेट्टु । गुणाः—कषाया अम्ला शीता मूत्ररोगदाहघ्नी पित्तमेहघ्नी च । रा नि व ५ ।

भूनागः । पु । गण्डूपदाम् । श्रीयके । रा नि व १३।१२९ । उपरसभेदे । तत्पर्य्यायाः,—भूजन्तु क्षितिज क्षितिजन्तु क्षितिनाग रक्तजन्तुक रक्ततुण्डक । गुणाः—रसमारक वज्रमारक विषापह रसायनञ्च ।

भूनिम्बः । पु । (Swertia chirata Syn gentiana chirayta) किरातात्तिक्त । चिरेता । हि चिरायता । तं नेलवेमु । म चिराइता । रा नि व ९ । गुणाः—तिक्त ज्वरघ्न दीपन पित्तप्रसादन कृमिचर्म्मरोगघ्न । अस्य मूलं अधिकगुणम् ।

भूनिम्बादिकषाय । पुं । भूनिम्बगुड्ची गुडूच्यादिकृते कषाये । गुणाः—ज्वरे दीपपाचन ज्वरादिघ्न । वा चि १७ ।

भूनोपः । पुं । भकदम्बे । भूओँग्री, वा दूव शिमा । रा नि व ५ ।

भूपतिः । पु । कुठ्ठोपधे । वै निघ । सहम्मकै । रा नि व ५ ।

भूपत्रम् । क्ली । गन्धिकापारे । गोरा । वै निघ ।

भूपदः । पु । वृक्षे । श च ।

भूपदी । स्त्री । शतदलमल्लिकायाम् । प स्थ सानगुच्छयाम् । वै निघ ।

भूपर्णी । स्त्री । भूपिठरिकायाम् । गो॥ भूर्थी । वै निघ ।

भूपलाशः । पु । आस्फोतगुल्मे । शापग्रमानी । "आस्फोतक सुगन्धश्च भूपलाशो विशल्यकृत ॥" र मा ।

भूपाटली । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुद्रक्षुपे । टोकापाना । म भूयपाडलि । क नीलवादरि । तत्पर्य्यायाः,—भूकुम्भी भूताली रक्तपुष्पिका । गुणाः—कटुष्णा पारद प्रयोज्या च । रा नि व ५ ।

भूपाला (ली) । स्त्री । घोषायाम् । वै निघ ।

भूपिठारिका (री) । स्त्री । सीनाहुल्लोति ख्यातलतायाम् । व निघ ।

भूपुत्री । स्त्री । भूपिठर्याम् । वै निघ ।

भूपुष्पा । स्त्री । भूमिचम्पकवृक्षे । वै निघ ।

भूपेष्टः । पु । राजादनीवृक्षे । खिर्नी गाछ । रा नि व ११ ।

भूफलः । पु । मुद्गे । हरितमुद्गे । रा नि व १६ । महामूषिके ।

भूवदरी । स्त्री । क्षुद्रवदरीविशेषे । भुवीरीति कालापुरप्रान्ते प्रसिद्धा । मेटो कुल । हि भड़वेर । गुणाः—मधुराम्ला कफवातहरी रुच्या पथ्या दीपना पाचना किञ्चित्पित्तास्रजननी च । रा नि व ११ । [व ११ ।

भूभुक्ता । स्त्री । भूमिखर्ज्जूरिकायाम् । रा नि

भूभृत् । पु । पर्व्वते । रा नि व २ ।

भूमण्डली । स्त्री । मल्लिकावृक्षे । बेल मल्लिका । वनस्पतिभेदे । वै निघ ।

भूमिखण्डिनी। स्त्री। मल्लिकायाम्। वै निघ।

भूमयी। स्त्री। छायाम्।

भूमि। स्त्री। जिह्वायाम्। उषा। भिटी। भुँई। सा गुणत षड्विधा। काचित् स्वगुणभूयिष्ठा, काचिदम्बुगुणभूयिष्ठा, काचिदाकाशगुणभूयिष्ठा, काचिदग्निगुणभूयिष्ठा, काचिदनिलगुणभूयिष्ठा। तत्र १मा अश्मवती स्थिरा गुर्वी श्यामा कृष्णा वा स्थूलवृक्षशस्यप्राया च। २या स्निग्धा शीतला आसन्नोदका स्निग्धशस्यतृणकोमलवृक्षप्राया शुक्ला च। ३या मृद्वी समा श्वभ्रवती अव्यक्तरसजला सर्व्वतोऽसारवृक्षा महापर्व्वतवृक्षप्राया श्यामा च। ४र्था नानावर्णा लघ्वश्मवती प्रविरलाल्पपाण्डुवृक्षप्ररोहा च। ५मी रूक्षा भस्मरासभवर्णा तनुरूक्षकोटराल्परसवृक्षप्राया च। तत्राग्निगुणभूयिष्ठायां विरेचनद्रव्याणि, अनिलगुणभूयिष्ठायाम् वमनद्रव्याणि, आकाशगुणभूयिष्ठायां संशमनानि, उभयगुणभूयिष्ठायामुभयतो भागान् आददीत। भूमि गन्धवत्सोदितत्वात् षड्विधा। षड्रसयुक्तत्वाच्च स्वभावत एव सर्व्वौषधवती च। सु सू ३७अ।

भूमि(मी)कदम्ब। पु। कदम्बविशेषे, भूकदम्बे। सं भूमिकदम्बु। क नेलगडबु। तत्पर्य्याया,—भूनीप भूमिज भृङ्गवल्लभ लघुपुष्प वृत्तपुष्प विषघ्न व्रणहारक। गुणा—कटूष्ण हृद्य दोषघ्न हिम कषायतिक्त पित्तघ्न वीर्य्य वर्द्धक च। रा नि व ८। (क) अलम्बुषायाम्।

भूमिकदम्बिका। स्त्री। मुण्डीर्याम् गोरक्षमुण्डाम्। मुण्डीरी। रा नि व ५।

भूमिकालिका। स्त्री। गोधूमिकाशाके। वै निघ।

भूमिकुष्माण्ड। पु। विदारीकन्दे। भुँई-कुमड़ा। चक्र।

भूमिखर्ज्जु(र्ज्जू)रिका (री)। स्त्री। क्षुद्र खर्ज्जूरीवृक्षे अवखर्ज्जूरिकायाम्। छोट खेजुर। रा नि व ११। See खर्ज्जूरी।

भूमिगम। पु। उष्ट्रे। वै निघ।

भूमिचम्पक। पु। (Koemferia rotunda) भूचम्पके। भुँईचाँपा। हि चण्डमूल। तत्पर्य्याया,—नागपुष्प सन्धिवल्ल दुग्धक। श च। अस्य मूल व्रणपाककरम्।

भूमिच(चा)री। स्त्री। आखुकर्णीलतायाम्। मूषाकाणी। रा नि व ३। माकण्डिकायाम्। काँकरोल।

भूमिच्छत्र (त्र)म्। क्ली। भूमिसच्छत्राके, उद्भेदशाके। भूकुँड छाता। वै निघ। भा पू १भ शाक व।

भूमिज। पुं। भूमिजकदम्बे। रा नि व ८। भूमिजगुग्गुलौ। भूनागे। शीसे। रा नि व १२। १३। यवक्षारे। सोरा। वै निघ। क्ली। स्वर्णे। गौरसुवर्णशाके। रा नि व ७ १३।

भूमिजगुग्गलु। पु। आशापुरगुग्गुलौ। महिषाक्षगुग्गुल। तत्पर्य्याया,—दैत्यमेदज दुर्गाह्व आशापुरसम्भव। भूमिजगुग्गलु काशी देशे प्रसिद्ध। गुणा—सौरभ्यद तिक्तकटूष्ण कफवातघ्न भूतघ्न मेध्य सुगन्धि च। रा नि व १२।

भूमिजम्बु (म्बू)। स्त्री। क्षुद्रजम्बुविशेषे। वनजाम, भुँईजाम। रमा। म क्षुद्रजम्बू। क खिरनेरिलु। तत्पर्य्याया,—नादेया काकजम्बु नादेयिका शीतपल्लवा ह्रस्वफला भृङ्गवल्लभा ह्रस्वा भ्रमरेष्टा पिकभक्ष्या काष्ठजम्बु। गुणा—कषाया मधुरा श्लेष्मपित्तघ्नी हृद्या संग्राहिणी कण्ठदोषघ्नी वीर्य्यपुष्टिदा च। रा नि व ११।

भूमिजम्बुका। स्त्री। नागरङ्गवृक्षे। नारङ्ग लेबु गाछ। क्षुद्रजम्बूवृक्षे। अम।

भूमिदण्डा। स्त्री। मल्लिकापुष्पवृक्षे। वै निघ।

भूमिधात्री। स्त्री। भूम्यामलकाम्। भुँई आमला।

भूमिनिम्ब। पु। भूनिम्बे। चिरता।

भूमिपिशाच। पु। तालवृक्षे। हारा।

भूमिपुत्र। पु। श्योनाके। वै निघ।

भूमिमण्ड। पु। आस्फोतकलतायाम्। अट पादिका इति लोके। मदनमाली, हापरमाली। रमा। [याम्। रा नि व १०।

भूमिमण्डपभूषणा। स्त्री। माधवीलता

भूमिमण्डा। स्त्री। शारदमल्लिकायाम्। रमा।

भूमिरुह। पु। वृक्षे।

भूमिलग्ना। स्त्री। चक्रगोकर्ण्याम्। श्वेत अपराजिता। वै निघ।

भूमिलता । स्त्री । शङ्खपुष्पीलतायाम् । वै निघ । किञ्चुलुकायाम् । केंचो । भैष भीरुमणि । प द हथ्य चि ।

भूमिलवणम् । क्ली । मृत्तिकालवणे । नोना । व निघ ।

भूमिलाभ । पु । मृत्यौ ।

भूमिलेपनम् । क्ली । गोमये । हेम ।

भूमिवल्ली । स्त्री । मार्कण्डिकालतायाम् । भूँई आमला, वीवजोतविशेष । भा । ६८० मार्कण्डिका । [व १८ ।

भूमिशय । पु । वनपट्टके । छातार । रा नि

भूमिशयवर्ग । पु । विलवासि जीवसमूहे । तद्यथा,—"श्वेत श्यामचित्रपृष्ठ कालक काकलीमृग । कुटिका चित्रको भेकी गोधा शल्यक गण्डकी ॥ कदली नकुल श्वाविदिति भूमिशया स्मृता ॥"

भूमिषण्ड । पु । शारदमल्लिकायाम् । वाठ मल्लिका । रत्ना ।

भूमिसम्पुट । पु । शरावादौ । वै निघ । कास चि ।

भूमिसर । पु । श्यामाकवृक्षे । वै निघ ।

भूमि(मी)सह । पु । शाकवृक्षे । हि भूमिसह । गुणा—शीतल रक्तपित्तघ्न । "भूमीसही दारदात् वरदात् खरच्छद । भूमिसहस्तु शिशिरो रक्तपित्तप्रसादन ॥" भा ।

भूमिस्पृक् । पु । मानुषे । मे । अन्ध । खञ्ज । शर ।

भूमिस्फोट । पु । भूच्छत्राक । भूँईछाता ।

भूम्याहु(ह्व)ल्यम् । क्ली । स्वनामख्यातक्षुपे । हि भूँइखखड । कासवदा, एलहुडि इति देशविशेषे ख्यातम् । गुणा—तिक्तरस ज्वरकुष्ठामविघ्नश्च । रा नि व ४ ।

भूम्यामलकी (ली) स्त्री । भूधात्र्याम् । भूँई आमला । हि भुइं आवरा । मह्‌रा भुया वली । क आरनेल्लि । तत्पर्य्याया,—बहुपुष्पी मुण्डा अध्यण्डा तालि तामलकी अजटा सूक्ष्मफला चेमामलकी वितुन्नक भटा अजभटा शिवा अम्लिका अमला तला भाटा भाटामला भाटिका अमलजभटा ताली तमालिका तमाली उच्चटा हट्टपादी वितुन्ना वितुन्निका अधाती धात्री दृश्या विषघ्नी बहुपत्रिका बहुवीर्य्या अहिमप्रदा विश्वपर्णी दिमालय, अवदा वीरा । गुणा—कषायाम्लतिक्तमधुरा हिमा विषासक्दाहतृष्णाकासकफवातघ्नी पाण्डुघ्नी । रा नि व ५ । क्षुपभूम्यामलकी । पम । [व ११

भूम्याफली । स्त्री । अपराजितायाम् । रा नि

भूम्याहुल्यम् । क्ली । स्वनामख्यातक्षुपभेदे । हि भुइँखखड । तत्पर्य्याया,—कुष्ठघ्न मार्कण्डीय महौषधम् । गुणा—कटुतिक्त ज्वरकुष्ठविषघ्नामनाशित्वञ्च ।

भूम्युदराश्रया । स्त्री । मूषिककर्णीलतायाम् । इन्दुरकाणिलता । वै निघ ।

भूयुक्ता । स्त्री । भूमिखर्जुर्य्याम् ।

भूरि । क्ली । सुवर्णे । अम ।

भूरिग (म) । पु । गर्द्दभे । रा नि व १८ ।

भूरिगन्धा । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । मुरामांसी । रा नि व १२ ।

भूरिचन्द्र (तेजा) । पु । सुवर्णे । रा नि व १३ ।

भूरिचला । स्त्री । अतिविषायाम् ।

भूरिदुग्धा । स्त्री । वृश्चिकालीवृक्षे । विछाति गाछ । रा नि व ९ ।

भूरिधर । पु । गर्द्दभे । रा नि व १९ ।

भूरिनिष्कम् । क्ली । स्वर्णे । रा नि व १३ ।

भूरिपत्र । पु । उग्रवृक्षे । उँखवड़ । रा नि व ८ ।

भूरिपलितदा । स्त्री । पाण्डुरफलीवृक्षे ।

भूरिपुष्पा । स्त्री । शताह्वाक्षुपे । शुलुफा । रा नि व ४ ।

भूरिप्रेमा (न्) । पु । चक्रवाकपक्षिणि । रा नि व १९ ।

भूरिफली । स्त्री । पाण्डुरफल्याम् । रा नि व ५ ।

भूरिफेना । स्त्री । चर्म्मकषायाम् । र मा । सातुवनी । वै निघ ।

भूरिबला । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि व ४ ।

भूरिमञ्जरी । स्त्री । श्वेततुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

भूगिरसङ्गो । [illegible]

भूगिरसङ्गा । [illegible]

भूगिरसाग (सु) । [illegible]

भूगिरमुलिङ्गा । [illegible]

भूगिरमा । [illegible]

भूगिरमता । [illegible]

भूकुसुष्टा । [illegible]

भूदेव । [illegible]

भूदत्ता । [illegible]

भूर्ज । [illegible]

भूर्ज (पत्र, पत्र) । पुं । (The birch) The birch [illegible] कुत्सितस्, [illegible] । [illegible] इतिनात्र । राजनि॰। [illegible] भा॰।

भूर्जग्रन्थि । पुं । [illegible] । "[illegible] ।"

भूर्जपत्रक । पुं । [illegible] । [illegible] राजनि॰।

भूर्भूरिका (री) । स्त्री । [illegible] बड़ी।

भूलग्ना । स्त्री । [illegible] । राजनि॰।

भूलता । स्त्री । किञ्चुलुकः । [illegible]

भूवदरी । स्त्री । [illegible] । [illegible] । हिं [illegible] । तत्पर्याया,—[illegible]

[illegible]

भृङ्गी । स्त्री । [illegible] । वैद्यक ।

भृङ्ग । पुं । [illegible]

भृङ्गम् । पुं । [illegible] । [illegible]

भृङ्गपाद (म्) । [illegible]

भृङ्गि(रि)टा । [illegible]

भृङ्गराज । [illegible]

भृङ्गरु । पुं । [illegible] । वैद्यक ।

भृङ्गरक् । पुं । [illegible]

भृङ्गरिट । पुं । [illegible] । [illegible] [illegible] मा [illegible] ।"

भृङ्गचित् । पुं । [illegible]

भ्रकुटी । स्त्री । [illegible] । See कीट ।

भृगु(ज)जा । स्त्री । भार्याम् । राजनि॰। [illegible]

भृगुभवा । स्त्री । भार्याम् । राजनि॰।

भृगूद्भवा । स्त्री । भार्याम् । राजनि॰।

भृङ्गम् । क्ली । [illegible] । [illegible] । "[illegible]" [illegible] । राजनि॰। [illegible]

भृङ्गः । पु । भृङ्गराजे । ভীমরাজ । रा नि व ६ । चट कालरोधि । र मा सनुधावलीगुल्मौ । भ्रमरे । र मा । पक्षिविशेषे । ফিঙা বা ভীমরাজ পাখী । रा नि व २९ । मांसगुणा —मधुर स्निग्ध कफ शुक्रवर्द्धनत्व । रा नि व १० । भृङ्गरोलि । ভীমরুল । श र ।

भृङ्गकः । पु । धूम्याटपक्षिणि । भृङ्गराजपक्षिणि । ফিঙা বা ভীমরাজ পাখী । श र ।

भृङ्गचुल्ली । स्त्री । भृङ्गाह्वायाम् । म भ्रमरमारि । क उष्ण्यर्थ्नी । गुणा —कटुत्वा तिक्ता दीपनरोचनी च । रा नि व ७ ।

भृङ्गजम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । र मा ।

भृङ्गजा । स्त्री । भार्ग्याम् । रा नि व ६ ।

भृङ्गपर्णिका । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । श च ।

भृङ्गप्रियः । पु । धूलीकदम्बे । रा नि व ९ ।

भृङ्गप्रिया । स्त्री । माधवीलतायाम् । रा नि व २० । [मेघ ।

भृङ्गबन्धुः । पु । कुन्दवृक्षे । कदम्बवृक्षे । वै

भृङ्गमारिः (री) । स्त्री । केविकापुष्पवृक्षे । रा नि व १० । See केविका ।

भृङ्गमूलिका । स्त्री । भृङ्गाह्वायाम् । भ्रमरमारी रा नि व ७ ।

भृङ्गमोही (इन्) । पु । चम्पकवृक्षे । रा नि व १० । स्वर्णचम्पके । वै निघ ।

भृङ्गरज (जाः) । पु । भृङ्गराजे । भा म ४ म कर्णरोगचि । "मध्ये भृङ्गरजस्य च ।" चटो म ।

भृङ्गरा । स्त्री । भृङ्गराजे । केशराजे । হি भांगरा । भा २ भ ।

भृङ्गराजः । पु । (Wedelia calendulacea Syn C Verbesina) स्वनामख्यात पत्रशाकविशेषे । ভীমরাজ । हि भांगरा, भेंगरिया । मं पिवलभांगरा । तै गुन्टकलगरचेट्टु । तम् पितभागरा । तत्पर्यायाः,—भृङ्ग पतङ्ग मार्कर मार्क मार्कव मागमार पतत् भृङ्गरोदर केशरञ्जन केश कुन्तलवर्द्धन भृङ्गारक एकरज करञ्जक भृङ्गरज भृङ्गार अङ्गारक मर्कर भृङ्गाह्व पितप्रिय । गुणा —कटुतिक्त रूक्ष उष्ण वातकफघ्न केश्य त्वच्य कृमिश्वासकास शोथामपाण्डुघ्न रसायनी दन्त्य चक्षुष्य कुष्ठनेत्र शिरोरोगघ्न । भा । भ्रमरे । भीमराजपक्षिणि । मे । अयं मधुर कषाय मधुर रक्षी वातजनकश्च । सु सू ४६ अ । केशराजे । কেশরাজ । नीलभृङ्गराजे । धूम्याटपक्षिणि । ফিঙে । दारुचिनीति ख्याते सुगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

भृङ्गरि(री)टः । पुं । लौहे । रस र रसायने ।

भृङ्गरोलः । पु । कीटविशेषे । ভীমরুল । त्रिका । तत्पर्यायाः,—विषहृका वरोल त्वचपटपद विषयूक विषगृह्णी ।

भृङ्गवल्लभः । पुं । धाराकदम्बे । কেলিকদম । भूकदम्बे । कूकशिमा । रा नि व ९ ।

भृङ्गवल्लभा । स्त्री । भूमिजम्बूवृक्षे । वनजाम । रा नि व ११ । तरणीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

भृङ्गवान्तम् । क्ली । मधुनि ।

भृङ्गवृक्षः । पु । भृङ्गराजवृक्षे । ভীমরাজ । भा म ४भ मुखशुद्धिनिका चि । "खरसैः भृङ्गवृक्षायाम् ।"

भृङ्गसुहृत् । पु । कुन्दपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

भृङ्गसोदरः । पु । केशराजे । কেশুর্তে । त्रिका । [वै निघ ।

भृङ्गा । स्त्री । भृङ्गराजे । त्वचि । দারচিনি ।

भृङ्गानन्दा । स्त्री । यूथिकायाम् । শ্বেতজুঁই । रा नि व १० ।

भृङ्गापत्रः । पु । कर्पूरे ।

भृङ्गाभीष्टः । पुं । आम्रवृक्षे । क्ली । आम्रमुकुले । आम्रफले । रा नि व ११ ।

भृङ्गारम् । क्ली । लवङ्गे । स्वर्णे । रा नि व १२ । १३ । पुं । भृङ्गराजे । झटा । नालमुखजलपात्रविशेषे । গাড়ু । च सू १५ अ ।

भृङ्गारकः । पु । भृङ्गराजवृक्षे । वै निघ ।

भृङ्गारिः । स्त्री । केविकापुष्पवृक्षे । भ्रमरमारि वृक्षे । रा नि व १० । पु । भृङ्गराजे । क्ली । लवङ्गे । [इंच ।

भृङ्गारिका (री) । स्त्री । झिल्लीकीटे । अम ।

भृङ्गार्कः । पु । भृङ्गराजवृक्षे । वै निघ ।

भृङ्गाह्वः । पुं । भृङ्गराजक्षुपे । ভীমরাজ । जीवकी । रा नि व ५ । लवङ्गे । वै निघ ।

भृङ्गाह्वा । स्त्री । मूलशाकविशेषे । म भ्रमर

माणी। ऋ ष्ठ्ठ्ठ्क। बहवीयात इति कोद्द। गुणा—कटूत्वा तिक्ता दीपनरोचनी च। राजनि ब७।

भृङ्गि। पु। भृङ्गराजे। अतिविषायाम्। वैद्यक-शब्दसिन्धुः।

भृङ्गिका। स्त्री। इन्द्रगोपकीटे। वैद्यक।

भृङ्गिणी। स्त्री। वटोक्षे। राजनि व ११।

भृङ्गि(ङ्गी)रिटि। स्त्री। नवमा। लिखा।

भृङ्गी। स्त्री। अतिविषायाम्। आतईच। वटोक्षे। राजनि व ११। भङ्गायाम। भाङ्। वैद्यकशब्दकल्पवि ष्ठ्यादि। अलाबू-नलिकायाम। कुमिरे पोका। इन्द्रगोपकीटे। वैद्य। पु। (जन्)। वटक्षे। राजनि व ११।

भृङ्गीकटम्। क्ली। भृङ्गीमविकारम्। कुमिरे चाक। वैद्यकशब्दसिन्धुमर्त।

भृङ्गीफल। पु। आमातकवृक्षे। राजनि व ११।

भृङ्गीरिटि। पु। भृङ्गराम्, वटोक्षे।

भृङ्गेष्ट। पु। आमवृक्षे। वैद्य।

भृङ्गेष्टा। स्त्री। घृतकुमार्य्यां। राजनि व ५। भार्ग्यां। राजनि व ६। काकजम्बूवृक्षे। राजनि व ११। तरुणीपुष्पवृक्षे। राजनि व १०।

भृज्जन। पु। भर्ज्जनपत्रे। भाजना खोला।

भृण्टिका। स्त्री। भृङ्गच्छायायाम्।

भृशक्षव। पुं। नासारोगभेदे। तल्लक्षणम्—"तीक्ष्णोपाघ्राणाद्यैर्गन्धैरिन्द्रियसूर्याविवीक्षणादिभिः। तालव्यपित्तादिभिर्नासिकातरुणाश्रयम्। विघट्टिते च यः सूचते तद्धारमां क्षणात्। निःसरन्त्यपराः यः स भृशक्षव ॥" माधव ८५।

भृशपत्रिका। स्त्री। महानीलगोल्यां। राजनि व ४।

भृषत्। पुं, स्त्री। पाषाणे। शब्द।

भृष्ट। वि। भर्ज्जिते। भाजा। इथ।

भृष्टकुलत्थ। पु। भर्ज्जितकुलत्थके। भाजा कुर्त्ति कलाय। स ज्वरे स्वदोषकर। ष्ठाकी ववचि।

भृष्टचणक। पुं। भर्ज्जितचणके। छोला भाजा। स फुटाभुजा। कं वुटकड़ली। गुणा—रुच्य वातघ्न रक्तदोषकृत् वीर्य्यौषध लघु कफघ्न मेल्यापहारकश्च। राजनि व १६।

भृष्टतण्डुल। पुं। भर्ज्जिततण्डुले। भाजा चाउल। गुणा—"सुगन्धि कफघ्न रुच्य विषघ्नी भृष्टतण्डुल।" राजवल्लभ।

भृष्टतण्डुलान्नम्। क्ली। भर्ज्जिततण्डुलान्ने। भाजा चाउलेर भात। चालभाजा। मुड़ि। गुणा—"भृष्टतण्डुलजमन्नं लघु वह्निदीपनम्।" राजवल्लभ।

भृष्टमत्स्य। पु। भर्ज्जितमत्स्ये। भाजा माछ।

भृष्टमांसम्। क्ली। एतादिभर्ज्जितमांस। भाजा मांस। गुणा—पित्तादि रक्तवातादिदोष कृत्। राजनि व १०।

भृष्टमृत्। स्त्री। अग्निदग्धमृत्तिका। पोड़ा माटी। चतुष्टय।

भृष्टयव। पु। भर्ज्जितयवे, धानायाम्। भाजा यव, छातु। चिपिटके। चिंड़े। पद्म।

भृष्टान्नम्। क्ली। भृष्टतण्डुले। मुड़ि। शब्द।

भेक। पु। कृशाणे। रसविशेष। मण्डूके। व्याङ्। तत्पर्य्याया,—मण्डूक वर्षाभू शालूर प्लव प्लवग प्लवङ्गम दर्दुर दद्रुर हरिभू सालूर भेक पृष्ठ नन्दन गूढवर्च्च अजिह्व अजिह्म अलिम्पक शिशिमोहन नन्दक शालायन रेक अनिमक मण्डूकहरि लूमक लुलुक शालूक वाटुरव। तन्मांसगुणा—सद्योबलकर शुक्रवृ दाहभ्रमवर्णकुष्ठध्वंसि प्रोक्तम्। राज। अपिच "मण्डूक ऋषमो नातिपित्तलो बलकारक।" भा। [भवि।

भेकट। पु। मत्स्यभेदे। भेटकी माछ।

भेकनि (नी)। स्त्री। मत्स्यभेदे। भाङन माछ। मांसगुणा—मधुरं शीतलं रुच्यं श्लेष्मकारं गुरु च। राज।

भेकपर्णी। स्त्री। मण्डूकपर्ण्याम्। थुलकुड़ि। छत्र् थालकुड़ि। सा को राशादिलोहे। मञ्जिष्ठेति शब्द।

भेकभुज्। पु। सर्पे। त्रिका।

भेकमूत्रम्। क्ली। मण्डूकमूत्रे। ब्याडेर मूत। रसायनवरमौषधी।

भेकराज। पु। महाभेके। भृङ्गराजे। वैद्य।

भेकी। स्त्री। मण्डूकपर्ण्याम्। थुलकुड़ि। रमा। भेकपत्नाम्। अम।

भेटुलि। पु। वानमर्त्ये। सुप्र७च।

भेड्र । पु । मेषे । तिका ।

भेडः (क.) । पु । मेषे । ६ ष । पद्मबीजे । तन्नामकतन्त्रकारे । See तन्त्रकार ।

भेडा (खड़ा) । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । स भेड् । क व ई । गुणा—"अम्लरसा उष्णा वातहिणी अरुचिकारिणी च । रा नि व ४ । पद्मबीजे । रा नि व १० ।

भेडी । स्त्री । मेष्याम् । ভেড়ী ।

भेदः । पु । भञ्जने । भञ्जनवत्पीड़ायाम् । विदारणेनेव व्यथायां । मा नि । विरेके । ঞোলাপ ।

भेदक' । त्रि । विरेचके । पु । अम्लवेतसे । वै निघ ।

भेदनम् । क्ली । हिङ्गुनि । रा नि व ६ । वायुजन्यव्रणवेदनायाम् । सु.सू २२ अ । त्रि । भेदके, अबद्ध बद्ध वा मलादिक पिण्डितम् भित्वाध पातयति, यथा कटुक्यादि । आशयावदारणे । च.सू. १८ अ । पु । अम्लवेतसे । प मु । रा नि व ६ । शूकरे । रा नि व २९ । भल्लातके ।

भेदन(नि)क । पु । जीरके । वै निघ ।

भेदनीयवर्ग. । पु । भेदकमहाकषायवर्गे । यथा—"सुवहार्कोरुवुकाग्निमुखीचित्राचित्रकचिरविल्वशङ्खिनीशकुलादनीस्वर्णक्षीरिण्य इति दशेमानि भेदनीयानि भवन्ति ।" তেউড়ী, শ্বেতার্ক বা রক্তার্ক, এরণ্ড, বিষলাঙ্গলি, দন্তী, চিত্রক, করঞ্জ, শ্বেতবুহ্ণ, কটুকী, সোণাথিরই । च सू ४ अ ।

भेदाशी (इन्) । पु । मधुदषविविशेषे । गुणा—"सर्व्वदोषकरस्तेषां भेदाशी मलदूषक ।" सु सू ४६ अ ।

भेदिज्वराङ्कुश । पु । ज्वराधिकारे रस । "रसस्य द्विगुण गन्ध गन्धतुल्यश्च टङ्कणम् । रसतुल्य विष योज्य मरिच पञ्चधा विषात् । कटुफल्ल दन्तिबीजञ्च प्रत्येक मरिचान्वित । ज्वराङ्कुशो रसो ह्येष चूर्णयेद्यामसात्वक । वटिकां कारयेद्धीमान् एकगुञ्जाप्रमाणिकाम् ।" रस चौ ।

भेदिनी । स्त्री । कृष्णजीरके । रा नि व ६ ।

भेदी (इन्) । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ । त्रि । भेदकारके । [रोगी] । सु सू.५ अ ।

भेद्यम् । क्ली । भेदार्हे, भेदनीय (विद्रध्यादौ

भेरण्डम् । क्ली । गर्भधारणे । श र । त्रि । भयानके ।

भेषजम् । क्ली । औषधे । रा नि व २० । तच्च द्विविध—"स्वस्थस्योर्जस्कर किञ्चित् किञ्चिदार्तस्य रोगनुत् ।" च सू.१ अ । कृष्णजीरके । लाव पक्षिणि । जटा ।

भेषजकल्पः । पु । औषधयोजनाया । ते च कल्पा मदनादय । वा कल्प ६ अ ।

भेषजाङ्गम् । क्ली । औषधानुपाने । श च ।

भैमी । स्त्री । महाश्ववारुचि । कृतराज ।

भैरवीवचा । स्त्री । स्वनामख्यातवचायां । शुक्ल वच । प म ।

भैषजम् । क्ली । औषधे । रा नि व २० ।

भैषज्यसार' । पु । उपेन्द्रमिश्रकृतसंग्रहे ।

भोगः । पुं । शालिधान्ये । प मु । सम्पूर्णाहारे । रा नि व २० । अहिफणायाम् । सर्पशरीरे । पालने । विका. । क्रोडे । रा नि व १८ । सर्पे । देहे । माने । श र ।

भोगगृहम् । क्ली । वासगृहे । हे च ।

भोगधर । पु । सर्पे । वै निघ ।

भोगपिशाचिका । स्त्री । क्षुधायाम् । हारा ।

भोगवती । स्त्री । शुक्लवचायाम् । वै निघ ।

भोगवान् । पु । सर्पे । मे ।

भोगावास. । पु । वासगृहे । हारा ।

भोगिगन्धिका । स्त्री । सर्पगन्धायां । वै निघ ।

भोगिभुक् । पु । गरुडे । मयूरे । वै निघ ।

भोगिवल्लभम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दने । प मु ।

भोगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । सर्पकङ्कालिकायां । रा नि व ३ । भोगी (इन्) पुं । सर्पे । अम ।

भोग्यम् । क्ली । धान्ये । रा नि व १६ ।

भोग्यार्हम् । क्ली । शालिधान्ये । रा नि व १६ ।

भोजनम् । क्ली । कठिनद्रव्यस्य गलाध करण । अम । पादोनाहारे । "पादोन स्याद्भोजनम् ।" रा नि व २० । भोजनान्तकर्त्तव्यता—"भुक्त्वा पाणितल घृष्ट्वा चक्षुषोर्यदि दीयते । अचिरेणैव तद्वारि तिमिराणि व्यपोहति । भुक्त्वाप्यच वार वामं दत्त्वा कुक्षौ तत पठेत् । भुक्त माहेन्द्रदत्तेन वैश्वानरसुतेन च । गरुडस्य च वाक्येन समुद्रस्य

च वह्निना। वातापिर्भक्षितो येन पीतो येन महोदधिः। यन्मया खादितं पीतं तन्मया जीर्य्यते। सुखासीन चर्व्वं तिष्ठेत् यावन्न लभते सुखम्। भुक्त्वा पादशतं गत्वा वामपार्श्वेन संविशेत्। एवमाधीगत चान्नं सुखं तिष्ठति जीर्य्यति॥' राज ३प। See आहार, अन्नच।

भोजनक¹। पु। नदीभल्लातके। प सु।

भोजनपात्रम्। क्ली। स्वर्णादिनिर्म्मिताहार पात्रे। पाकराज।

भोजनार्हम्। क्ली। शालिधान्ये। प सु।

भोजनीयम्। क्ली। भोज्यद्रव्यमात्रे।

भोजराज। पु। अश्वशास्त्रकारे।

भोजराजशुक्ल। पु। रससुधानिधिकारे।

भोज्यम्। क्ली। अष्टविधान्नान्तमे अन्ने। रा नि व २०।

भोज्यसम्भव। पु। शरीरस्थरसधातौ। श च।

भोलि। पु। उष्ट्रे। त्रिका।

भौतिकम्। क्ली। मुक्तायाम्। रा नि व १३।

भौमजलम्। क्ली। पृथ्वीजल। जाङ्गलानूप साधारणभेदेन तद्गुणा जलशब्दे मृग्या।

भौमरत्नम्। क्ली। प्रवाले। পলা। रा नि व १३।

भौमसर्प। पु। पृथ्वीजातसर्पे, दष्टाविषे। सु कल्प ४अ।

भौमौषधम्। क्ली। पार्थिवौषधे। "सुवर्णं स मला पञ्च लौहा ससिकता सुधा। मनःशिलालं मणयो लवणं गैरिकाञ्जने॥" च सू १अ।

भौञ्जग्रन्थि। पु। भलग्रन्थौ। "ग्रन्थिश्च भौञ्ज।" च सू ३अ।

भ्रंश। पु। वृक्षादिभ्य पतने। भा आगन्तु ज्व चि।

भ्रम। पु। चक्रारूढस्येव भ्राने। भा म १भ ज्व चि। "रजःपित्तानिलाद् भ्रमः।" वै निघ मूर्च्छा चि। मूर्च्छायाम्। भ्रान्तौ। कुन्दयन्त्रे। कुँद। त्रिका।

भ्रमणम्। क्ली। पर्य्यटने। चङ्क्रमणादिभ्रमणगुणा —वातकोपनत्वम् अङ्गस्थैर्य्यकरत्वं बलाग्निवर्द्धन त्वञ्च। राज।

भ्रमणी। स्त्री। जलौकायाम्। वै निघ।

भ्रमत्कुटी। स्त्री। छत्रादिच्छत्रे। त्रिका।

भ्रमर¹ (क¹)। पु। भृङ्गे। भ्रम। बालमुषिके। इन्दूरछाना। मे।

भ्रमरकीट। पु। कुम्भीरकीटे, अग्निप्रकृति कीटे। सु कल्प ८अ।

भ्रमरच्छल्ली। स्त्री। भृङ्गच्छल्लीलतायाम्। रा नि व ७।

भ्रमरत्वचा। स्त्री। भ्रमरच्छल्ल्याम्। वम् भवरसाली। वै निघ।

भ्रमरप्रिय पु। धाराकदम्बे। रमा।

भ्रमरबान्धवा। स्त्री। शुक्लजातीवृक्षे। वै निघ।

भ्रमरमारी। स्त्री। भ्रमरारिपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

भ्रमरा। स्त्री। भृङ्गच्छल्लीलतायां। रा नि व ७।

भ्रमरातिथि। पु। चम्पकवृक्षे। চাঁপা গাছ। रा नि व १०।

भ्रमरानन्द। पु। वकुलवृक्षे। रक्ताम्लानवृक्ष। रक्तझाँटी। स्त्री। अतिमुक्तकपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

भ्रमरारि। पु। पुष्पवृक्षविशेषे। भ्रमरमारी इति मालवे प्रसिद्ध। तत्पर्य्याया,—भ्रमरारि भृङ्गमारि भृङ्गारि मांसपुष्पिका कुष्ठारि भ्रमरी षष्ठीलता। गुणा —तिक्त वात(पित्त)घ्नं मज्ज्वरापह शीतकण्ठ कुष्ठव्रणविदोषघ्नश्च। रा नि व १०।

भ्रमरालम्ब। पु। भूतृणे। गन्धतृण। रा नि व ८।

भ्रमरी। स्त्री। जतुकायाम्। पुत्रदायाम्। भ्रमर्य्याम्। गुडत्वचायाम्। रा नि व २३। भ्रमरारिपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

भ्रमरेष्ट। पु। पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे। বড় সোটা শোণা গাছ। रा नि व ९। स्त्री। भार्ग्याम्। रा नि व ११।

भ्रमरोत्सवा। स्त्री। माधवीलतायाम्। रा नि व १०।

भ्रमि। स्त्री। मूर्च्छायाम्।

भ्रमिका। स्त्री। धानकीवृक्षे। वै निघ।

भ्रष्टगुद। त्रि। गुदभ्रंशरोगिणि। च द।

भ्रस्यथु। पु। नासारोगभेदे। निदा।

भ्राजकः । प, क्ली । तन्नामकपित्ते । पित्त-विशेषे । श्र च । तस्य स्थान त्वक् । तस्य कर्म्म छायाप्रकाशकत्वम् अभ्यङ्गादिक्रियापाच पाचक त्वम् । सु सू २१ श ।

भ्रान्तः । पु । पीतमुद्गवृक्षे । रा नि व १० ।

भ्रान्तिः । स्त्री । भ्रमि । सा च रक्त पित्तानि लजा भवति । "रक्त पित्तानिलैर्भ्रान्ति ।" शार्ङ्ग पू ६ अ ।

भ्राम(मि)कः । पु । सूर्य्यावर्त्ते । मृगाक्षि । चुम्बकप्रस्तरे । मे । कान्तलौहविशेषे । रा नि व १३ ।

भ्रामरम् । क्ली । भ्रमराहृतमधुनि । मकुल १३ श । तदुक्तं । तदुक्तं मे स्निग्धाश्म गोलाभा पुष्पासवपरायणा । भ्रमरैर्जनित यैस्तु भ्रामरं मधु भण्यते ॥ गुणा —मधुर पिच्छिल रुच सुखजाड्यहर श्वेतवर्णस्य । रा नि व १४ । "शीत कषाय मधुरं लघु स्यात् सन्दीपनं लेखनमेव शस्तम् । संशोधनञ्च व्रणशोधनञ्च सरोपण ह्यतमञ्च वल्यम् । त्रिदोषनाश कुरुते च पुष्टिं कासं च्छर्दि वा च्वसने च छर्द्दौ । हिक्काश्रमे शोषणशोषसाना रक्तप्रमेह सरक्तातिसारे । रक्तातिसारे च सपित्तरक्ते तथोष्ट ह्रत्पार्श्वगदेऽपि शस्तम् । नेत्रामये वा यकृच्छगद वा विषे प्रशस्त भ्रमरैर्धित यत् । भ्रामरं सघन जाड्यमधिक मधुरञ्च यत् । चौद्र विशेषतो ज्ञेय शीतल लघु लेखनम् । भ्रामरं वृक्षसंस्थानि विटप स्थाने भवेत् । रन्ध्रे तु कोटरे वापि चौद्र तत्र प्रशस्यते ॥" भाव १८ अ । पु । प्रस्तरभेदे । चूम्बक पाथर । मे ।

भ्रामरशर्करा । स्त्री । भ्रामरमधुकृतशर्करा याम् । गुणा —भ्रामरमधुतुल्या । रा नि व १४ ।

भ्रामरी । स्त्री । पुत्रदासौलतायां । रा नि व ३ । नकुल १३ अ ।

भ्रामितः । त्रि । रोगिणि । रा नि व २० ।

भ्रामिताक्षः । पुं । अक्ष्णः वातव्याधिविशेषे । लक्षण यथा—"वक्र पश्चिमकायेन मण्डलैर्यो विचेष्टते । मन्दयानस्य दीनस्य भ्रामिताक्षो रुजो मत ॥" ज द ५५ अ ।

भ्राष्ट्र' । पु, क्ली । भर्ज्जनपात्रे । भाजनाखोला । अम ।

भ्राष्ट्रजा । स्त्री । खर्परपोलिकायाम् । वै निघ ।

भ्रुकुटि' । स्त्री । भ्रुवि । वै निघ ।

भ्रुकुटीमुख' । पु । दर्व्वीकरसर्पविशेषे । सु कल्प ४ अ । See सर्प' ।

भ्रू' । स्त्री । भ्रूरेणे । भूरु । वै निघ ।

भ्रूण. (क') । पु । बालके । गर्भे । अम । क्लीवेरे । बाला । रत्न र तिक्तकघृते ।

म

म । पु । ब्रह्मणि । एका कोष । विधि । मे ।

मकर । पुं । मत्स्यविशेषे । मकर । "मत्स्यानां मकर श्रेष्ठो दीपनो वातनाशन । क्वचिद्वद शुक्रकरयाश्मरीदीपनाशन ॥" चवि २२ अ । तन्नामकाग्निप्रकृतिकीटे । सु कल्प ८ अ ।

मकरध्वज । पुं । रसायनाधिकारे औषध विशेषे । "स्वर्णस्य भागो षड्गुण मौक्तिक कान्त लाङ्कर्क । जातीकोषफले कस्तूरी कर्पूरक रससिन्दूरम् । प्रवाल कस्तूरी चन्द्रमभ्रकञ्च कभागिकम् । स्वर्ण सिन्दूरको भागा धवलाद कल्पयेद्बुध ॥" स्वर्ण २ ভ वङ्ग १ ভ मुक्ता १ ভ लौह १ ভ जायफल १ ভ, अग्नि १ ভ रूपा १ ভ, काँसा १ ভ রস-सिन्दूर १ ভ প্রবাল १ ভ মৃগনাভি १ ভ कर्पूर १ ভ, অভ্র १ ভ স্বর্ণসিন্দুর ৪ ভ र मा स । स्वर्णसिन्दूरे ।

मकरन्द' । पु । मधुनि । पद्म । कुन्दपुष्पे । কুন্দফুলের গাছ । पद्मकेसरे । रा नि व १० । क्ली । किञ्जल्के । रा नि व १० । आमभेदे । कोकिले । वै निघ । पुष्परसे । भा ।

मकरन्दजम् । क्ली । क्लीवेरे । बाला । पद्म ।

मकरन्दवती । स्त्री । पाटलपुष्पवृक्षे । श्र च ।

मकरन्दवास । पुं । धूलीकदम्बे । धारा कदम्ब । रा नि व ९ ।

मकराकर' । पु । कण्टककरञ्जे । श्र च, ।

मकरी । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । [च । अ र ।

मकुर (ल) । पु । बकुलवृक्षे । कोरके । वै

मकु(कू)लक । पु । दन्तीवृक्षे । भ टी र । च सू २७ अ ।

मकुष्ट (ष्ठ) (क) । पु । (Phaseolus aconitifolius) वनमुद्गे । वनमूग । हि मुष्ट, मोट मुगानी । तें वनमुद्गचेट्टु । मकुष्ठक इति मालवदेशे प्रसिद्ध । तत्पर्यायाः,—मयष्ट मयष्ट राजमुद्ग वनमुद्ग शमीलक अमृत अरण्यमुद्ग वल्लीमुद्ग । गुणाः—कषाय मधुर रक्तपित्तघ्न ज्वरदाहघ्न पथ्य रुचिकृत् त्रिदोष हरश्च । रा नि व १६ । "सरक्तपित्तकफवातहन्ता वीर्य्ये कषायो मधुरः प्रदिष्टः । ग्राही सुशीतो गुदकीलगुल्मं मकुष्ठकः सर्व्वगदान् निहन्ति ॥" अत्रि १५अ । तत्सूपगुणाः—"मकुष्ठसूपोऽल्पबल पाचनो दीपनो लघुः । चक्षुष्यो हृद्यो ग्राह्य विषघ्नः श्वासरोगनुत् ॥" द्रव्यगुण ।

मकेरुक । पु । कृमिरोगे, पुरीषजकृमिविशेषे । च वि ७अ ।

मक्कल (ल्ल) । पु । वातजशूलरोगे । गर्भ मोचनान्ते वातशोणितजशूलाक्तिविशेषे । हेँताल व्यथा । लक्षण—"वायु प्रकुपित कुर्यात्सरुध्य रुधिरं सुतम् । सूताया हृच्छिरोबस्तिशूलं मक्कल संज्ञकम् ॥" मा नि ।

मक्कुलम् । क्ली । शिलाजतुनि । अ र ।

मक्कोल । पु । खटिकायाम् । खड़ि । "मक्कोलो वर्णलेखा च कठिनी कक्खटी खटी ।" शिका ।

मखप्रभु । पु । हृत्सोमलतायाम् । वै निघ ।

मखान्नम् । क्ली । पद्मबीजसदृशबीजे । हि मखाना । "मखान्नं पद्मबीजाभं पानीयफल मित्यपि ।" गुणाः—"मखान्नं पद्मबीजस्य गुणैस्तुल्यं विनिर्दिशेत् ।" भा ।

मगधम् । क्ली । पिप्पलीमूले । वै निघ ज्वरे चि सूतादिगुड्याम् ।

मगधजा । स्त्री । पिप्पल्याम् । पिपुल गाछ । र निघ वि ज्व चि ।

मगधलाफलम् । क्ली । पिप्पल्याः । पिपुल । च द गुल्म चि भार्गीषट्पलकघृत ।

मगधा । स्त्री । पिप्पल्याम् । प सु । वै निघ २ भ कर्णकज्व चि ।

मगधोद्भवा । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ । सि यो अग्निमान्द्यचि ।

मघम् । क्ली । औषधे । पुष्पविशेषे । अ र ।

मघा (घी) । स्त्री । औषधविशेषे । भरणि । धान्यविशेषे । मे ।

मघोनी । स्त्री । पूर्व्वदिशि ।

मङ्कुरः । पु । मकुरे ।

मङ्गलच्छदा (च्छाय) । स्त्री, पु । कुक्ष प्लक्षवृक्षे । पाकुड़ गाछ । रा नि व ११ ।

मङ्गलप्रदा । स्त्री । हरिद्रायाम् । शमीवृक्षे । वै निघ ।

मङ्गला । स्त्री । शुक्लदूर्व्वायाम् । अ र । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । नीलदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ । करञ्जभेदे । श च । मङ्गलागुरुणि । रा नि व १२ । जटा । ब्राह्मी । त्रायमाणायाम् । वै निघ ।

मङ्गलागुरु । क्ली । मङ्गल्यागुरुणि । रा नि व १२ ।

मङ्गल्यम् । क्ली । दधनि । अम्लदधनि । मे । स्वर्णे । सिन्दूरे । रा नि व १३ । कृष्णागुरुकाष्ठे । प सु । श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन । रा नि व १२ । पु । बिल्ववृक्षे । रमा । मसूरके । रा नि व १६ । जीवकक्षुपे । रा नि व ५ । नारि केलवृक्षे । कपित्थवृक्षे । रा नि व ११ । रीठाकर ञ्जे । रा नि व ९ । अश्वत्थवृक्षे । मे । जलमधूक वृक्षे । वै निघ ।

मङ्गल्यक । पु । मसूरकलाये । भा पू १म धान्य व ।

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् । भा ।

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे । जटा ।

मङ्गल्यपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् । वै निघ ।

मङ्गल्या । स्त्री । चोड़ानामदेवदारुभेदे । प्रियङ्गौ । मङ्गलागुरुणि । रा नि व १२। शङ्खपुष्प्याम् । मसूरे । मूर्व्वायाम् । मूर्गा । रमा । ऋद्धौ । रा नि व ५।१३ । शमीवृक्षे । रा नि व ८।१३ । वच- पुष्पी । ज्योत्स्नाँकडि । गोरोचनायां, हरि द्रायां । दूर्व्वायां । प सु । दक्षवचायां । रा नि

भ्राजकः। पुं, क्ली। तन्नामकपित्ते। पित्त-विशेषे। म च। तस्य स्थानं त्वक्। तस्य कर्म्म छायाप्रकाशकत्वम् अभ्यङ्गादिक्रियाणाञ्च पाचकत्वम्। सु सू २१ अ।

भ्रान्तः। पु। पीतधुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०।

भ्रान्तिः। स्त्री। भ्रमी। सा च रज पित्तानिलजा भवति। "रज पित्तानिलैर्भ्रान्ति,।" शार्ङ्ग. पू ६ अ।

भ्राम(मि)कः। पु। सूर्य्यावर्त्ते। शृगाले। चुम्बकप्रस्तरे। मी। कान्तलौहविशेषे। रा नि व १३।

भ्रामरम्। क्ली। भ्रमराहृतमधुनि। नकुल १२ अ। ब्रह्मसमासतलौहे। तदुक्तं ये स्निग्धाञ्जनगोलाभा पुष्पासवपरायणा। भ्रमरैर्जनितं तैस्तु भ्रामरं मधु भण्यते॥ गुणा —मधुरं पिच्छिलं रुच्यं सुखजाड्यहरं शीतवर्णञ्च। रा नि व १४। "शीतं कषायं मधुरं लघु स्यात् सन्दीपनं लेखनमेव शस्तम्। सशोधनञ्च व्रणशोधनञ्च सरोपणं हृद्यतमञ्च वन्यं। त्रिदोषनाशं कुरुते च पुष्टिं कान्तिं चयं वा च तनेः च छर्द्दौ। हिक्काश्रमे शोषधमनीगतानां रक्तप्रमेहे तत्वातिसारे। रक्तातिसारे च सपित्तरक्ते क्षयौषधत्प्रायशगदेऽपि शस्तम्। नेत्रामये वा यदि लोहितं वा विषे प्रशस्तं भ्रमरैर्हितं यत्। भ्रामरं सघनं जाड्यभयिञ्च मधुरञ्च यत्। पौतं विशेषतो ज्ञेयं शीतलं लघु लेखनम्। भ्रामरं वृक्षसंस्थाने सारघं भवेत्। रन्ध्रे तु कोटरे वापि क्षौद्रं प्रशस्यते॥" अत्रि १८ अ। पुं। प्रस्तरं चुम्बक पाथर। मे,।

भ्रामरशर्करा। स्त्री। भ्रामरमधुकृतशर्करायाम्। गुणा —भ्रामरमधुतुल्या। रा नि व

भ्रामरी। स्त्री। पुत्रदात्रीलतायां। रा नि व नकुल १२ अ।

भ्रामितः। वि। रोगिणि। रा नि व २०।

भ्रामिताक्षः। पु। अश्वस्य वातव्याधिविलक्षण यथा—"वक्रं पश्चिमकायेन सव्यं विचेष्टते। मन्दधासश्च दीनश्च भ्रामिताक्षो हत॥" ज द ५५ अ।

भ्राष्ट्रः। पु, क्ली। भर्ज्जनपात्रे। भाजनाखोलम।

भ्राष्ट्रजा। स्त्री। खर्परपोलिकायाम्। वै नि

भ्रुकुटिः। स्त्री। भ्रुवि। वै निघ।

भ्रुकुटीमुखः। पु। दर्व्वीकरसर्पविशेषे। कल्प ४ अ। See सर्प।

भ्रू। स्त्री। भ्रूदेशे। भुरु। वै निघ।

भ्रूणः (कः)। पु। बालके। गर्भे। च ह्रीवेरे। वाला। रस र तिक्तकघृते।

म

म। पुं। ब्रह्मणि। एका कोष। विधे। मे।

मकरः। पुं। मत्स्यविशेषे। मकर। "मत्स्यानां मकरः श्रेष्ठो दीपनो वातनाशनः। कश्चित् गलकरोगश्च शरीरदोषनाशनः॥" अत्रि २२ अ। तन्नामकापिप्पकृतिकीटे। सु कल्प ८ अ।

मकरध्वज। पुं। रसायनाधिकारे पारदविशेषे। "स्वर्णस्य भागो रसस्य मौक्तिकं कान्तलौहकं। .... कालिर्क स्वर्णसिन्दूरम्। प्रवाल कस्तूरी चन्द्रमा कर्पूरमाणिक्यम्। रसः सिन्दूरको भागांशतः कल्पयेद्बुधः। स्वर्ण २ भ रस १ भ मुक्ता १ भ लौह १ भ हारताल १ भ हिङ्गुल १ भ रूपा १ भ काशी १ भ रस सिन्दूर १ भ प्रवाल १ भ मृगनाभि १ कर्पूर १ भ, अभ्र १ भ स्वर्णसिन्दूर ४ र सा स। स्वर्णसिन्दूरे।

मकरन्द। पुं। मधुनि। पत्र। कुन्दपुष्पे कुन्दफुलेर गाछ। पद्मकेशरे। रा नि व १०। किञ्जल्के। रा नि व १०। आम्रभेदे। कोकिले। वै निघ। पुष्परसे। भा।

मकरन्दकम्। क्ली। ह्रीवेरे। वाला। प

मकरन्दवती। स्त्री। पाटलपुष्पवृक्षे। श

मकरन्दवास। पुं। भूमीकदम्बे। म दनद। रा नि व ९।

मयाराकर। पुं। मत्स्यमकरे। श च।

मकरी । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । [भा । प्र र ।

मकुर' (ल) । पु । वकुलवृक्षे । कोरके । है

मकु(कू)लक. । पु । दन्तीवृक्षे । श टी र । श मू २०श ।

मकुष्ट (ष्ठ') (क) । पु । (*Phaseolus aconitifolius*) वनमुद्गे । वनमुग । हि मुष्ट, मोट मुगानी । सं वनमुद्गभेदः । मकुष्टक इति मालवदेशे प्रसिद्ध । तत्पर्य्याया,—मयष्ट मयष्ट राजमुद्ग वनमुद्ग कृमीलक श्मत अरण्यमुद्ग वल्लीमुद्ग । गुणा —कषाय मधुर रक्तपित्तघ्न ज्वरदाहघ्न पथ्य रुचिकृत् त्रिदोष हरश्च । रा नि व १६ । "मरक्तपित्तकफवातहन्ता श्रीण कषायो मधुर. प्रदिष्ट । ग्राही सुशीतो गुदकीलगुल्म मकुष्ठक सर्व्वगदान् निहन्ति ॥" अवि १५श । तत्सूपगुणा —"मकुष्ठसूपोऽल्पबल पाचनो दीपनो लघु । चक्षुष्यो हृद्यो हृद्य पित्तघ्नो वातरोगनुत् ॥" द्रव्यगुण ।

मकेरुक' । पु । कृमिरोगे, पुरीषजकृमिविशेषे । च वि ७श ।

मक्कल. (ल्ल) । पु । वातजशूलरोगे । गर्भ मोचनान्ते मातृशोणितजशूलार्त्तिविशेषे । হেঁতাল ব্যথা । लक्षण—"वायु प्रकुपित कुर्य्यात्स रुध्य रुधिर सुतम् । सूताया हृच्छिरोवस्तिशूल मक्कल सञ्ज्ञकम् ॥" मा नि ।

मक्कुलम् । क्ली । शिलाजतुनि । श र ।

मक्कोल । पु । खटिकायाम् । खडि । "मक्कोलो धवलेखा च कठिनी कक्खटी खटी ।" त्रिकां ।

मखप्रभु । पु । हंसप्रोमलतायाम् । वै निघ ।

मखान्नम् । क्ली । पद्मबीजसदृशबीजे । हि मखाना । "मखान्न पद्मबीजाभ पानीयफल मित्यपि ।" गुणा —"मखान्न पद्मबीजस्य गुणैस्तुल्य विनिर्दिशेत् ।" भा ।

मगधम् । क्ली । पिप्पलीमूले । वै निघ श्री थि मूलादिगुल्याम् ।

मगधजा । स्त्री । पिप्पल्याम् । पिपुल गाछ । च निघ वि ज्व चि ।

मगधजाफलम् । क्ली । पिप्पल्या । पिपुल । च द गुल्म चि भार्गीषट्पलकघृत ।

मगधा । स्त्री । पिप्पल्यां । प मु । वै निघ २ भ कर्णकण्ड चि ।

मगधोद्भवा । स्त्री । पिप्पल्यां । रा नि व ६ । सि यो अग्निमान्द्यचि ।

मघम् । क्ली । औषधे । पुष्पविशेषे । श र ।

मघा (घो) । स्त्री । औषधविशेषे । धरणि । धान्यविशेषे । मे ।

मघोनी । स्त्री । पूर्व्वदिशि ।

मङ्कुर । पु । मकुरे ।

मङ्गलच्छदा (च्छाय) । स्त्री, पु । प्लक्ष वृक्षे । पाकुड़ गाछ । रा नि व ११ ।

मङ्गलप्रदा । स्त्री । हरिद्रायाम् । शमीवृक्षे । वै निघ ।

मङ्गला । स्त्री । शुक्लदूर्व्वायां । श र । हरिद्रायां । रा नि व ६ । नीलदूर्व्वायां । रा नि व ८ । करञ्जभेदे । श च । मङ्गलागुरुणि । रा नि व १२ । ऋद्धौ । वृद्धौ । नायमाणायाम् । वै निघ ।

मङ्गलागुरु । क्ली । मङ्गल्यागुरुणि । रा नि व १२ ।

मङ्गल्यम् । क्ली । दधनि । अम्लदधनि । मे । स्वर्णे । सिन्दूरे । रा नि व १३ । कृष्णागुरुकाष्ठे । प मु । श्रीखण्डचन्दने । শ্বেত চন্দন । रा नि व १२ । पु । बिल्ववृक्षे । र मा । मसूरके । रा नि व १६ । जीवकक्षुपे । रा नि व ५ । नारिकेलवृक्षे । कपित्थवृक्षे । रा नि व ११ । रीठाकरञ्जे । रा नि व ९ । अश्वत्थवृक्षे । मे । जलमधूक वृक्षे । वै निघ ।

मङ्गल्यक । पु । मसूरकलाये । भा पू १भ धा व ।

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् । भा ।

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे । जटा ।

मङ्गल्यपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् । वै निघ ।

मङ्गल्या । स्त्री । चीडानामदेवदारुभेदे । प्रियङ्गौ । मङ्गलागुरुणि । रा नि व १२। हेमपुष्प्यां । मसूरे । मूर्व्वायां । दूर्व्वा । र मा । ऋद्धौ । रा नि व ५।२३ । शमीवृक्षे । रा नि व ८।२३ । अध पुष्प्यां । চোর কাঁটকি । गोरोचनायां । हरिद्रायां । दूर्व्वायां । प मु । शुक्लवचायां । रा नि

व ८। माषपर्ण्यां। रा नि व ३।२३। जीवन्ती लतायां। वचायां। च्छड़ी। रा नि नि व ३।५ ६।२३। महाबलायां। रा नि व २३। मल्लिका पुष्पवृक्षे। मुद्गपर्ण्याम्। वै निघ।

मङ्गल्यागुरु। क्ली। स्वनामा केदारदेशे प्रसिद्धागुरुणि। गुणा—शीतल गन्धाढ्य यौग वाहिकञ्च। रा नि व १२।

मङ्गल्याह्वा। स्त्री। वायमाणालतायाम्। रा नि व ५।

मङ्गुरः। पु। मत्स्यविशेषे। मागुर माछ। वै निघ।

मड्ड(ड्डु)कम्। क्ली। मड्डावाद्ये। जांझिश्रा। हारा।

मच्छः। पु। मत्स्यसामान्ये। श र।

मज्जकृत्। क्ली। अस्थनि। हे च।

मज्जगतज्वरः। पु। तदाश्रितज्वरविशेषे। मज्जागतज्वर। लक्षण यथा—"तम प्रवेशन हिक्का कास शैत्य वमिस्तथा। अन्तर्दाहो महाश्वास मर्मच्छेदश्च मज्जगे। मज्जगके क्रिया नीता मरण तत्र भाषितम्॥" वै निघ।

मज्जदमनी। स्त्री। बन्ध्याकर्कोटक्याम्। वै निघ।

मज्जनम्। क्ली। स्नाने। जटा। मज्जायां। श च।

मज्जफलम्। क्ली। माजूफलमिति प्रसिद्ध वणिग्द्रव्ये। भैष वाजी।

मज्जमेह'। पु। मज्जगत मेहरोगविशेषे। "मज्जाभ मज्जमिश्र वा मज्जमेही प्रमेहति।" मा नि।

मज्जरः। पु। तृणविशेष। माञ्जुर तृण। सं पवना। क र्नले। गुणा—मधुर धेनुदुग्ध करश्च। रा नि व ८।

मज्जसमुद्भवम्। क्ली। शुक्रे। ह च।

मज्जा (न्) । पुं, स्त्री। ह्यादेरन्त सारभागे। सार। श म। अस्थि गह्वरस्थ स्नेहभागे। स च शान्वस्थिमध्यग तस्य कर्म पूरणम्। "मेदोऽस्थ्य धाविश्व स्यात स मज्जा कथितो बुधैः।" भा पाददारोदि। "अस्थि यत् व्याधिना पक्व तस्य सारो भवेद्यत्। य स्नेहवत् पृथग्भूत स मज्जेत्य भिधीयते॥" इति स्वरूपम्। मज्जस्थान यथा—"स्थूलास्थिषु विशेषण मज्जा त्वभ्यन्तरे स्थित।" भा। तृतीया मेदोधरा नाम, मेदोहि सर्व्व भूतानामुदरस्थमण्वस्थिषु महत्सु मज्जा भवति। सु शा ४च। अस्थिसारे। आँटिर शाँस। रा नि व १८। गुणा—"यस्य यस्य फलस्येह वीर्य्यं भवति यादृश। तस्य तस्यैव वीर्य्येण मज्जानमपि निर्द्दिशेत्॥" सु सू. ४६च। मज्ज गुणा—"बलशुक्ररसश्लेष्ममेदोमज्जविवर्द्धन। मज्जा विशेषतोऽस्थ्नाञ्च बलकृत् स्नेहने हित॥" च। वातघ्नी पित्तकफबलकरी मासतुल्यगन्धरूपा च। कुम्भीरमहिषमज्जगुणा—मधुरा वृष्यौ बल्या च। मत्स्यमज्जगुणौ—शैत्यमुष्णत्वञ्च। राज।

मज्जा(नु)गतम्। क्ली। काण्डभग्ननामास्थि भङ्गरोगे। "अस्थ्यवयवोऽस्थिमध्यमनुप्रविश्य मज्जान मुन्नयति।" सु नि १५च।

मज्जाजः। पु। भूमिजगुग्गुलौ। रा नि व १२।

मज्जामेह.। पु। मज्जगतप्रमेहे। निदा।

मज्जारजाः। पु। गुग्गुलौ। वै निघ।

मज्जावहस्रोतः। पु। मज्जधातुवाहिन्यां नाड्याम्। तस्य मूलम् अस्थीनि सन्धयश्च। च वि ५च।

मज्जारस' (सार)। पु। शुक्रे। रा नि व १८। समलतायाम्। मनशाविशेष। वै निघ।

मज्जासारम्। क्ली। जातीफले। रा नि व १२।

मज्जिका। स्त्री। लक्ष्मणाकन्दे। वकभ्रियाम्। वै निघ।

मञ्चकपत्री / **मञ्चिपत्रम् (त्री)** स्त्री, क्ली। सुरपर्ण्याम्। रा नि व १०। गुणा—तिक्ता उष्णा पित्तला विषघ्नी कफवातज्वरकास क्रमिघ्नी। वै निघ।

मञ्चकाश्रय'। पु। मत्कुणायाम्। मत्कुण। रा नि व १९।

मञ्जरम्। क्ली। मुक्तायां। श र। तिलकवृक्षे। श र। मयूर्यां। विका।

मञ्जरि। प। मञ्जर्यां। श म।

मञ्जरी (का)। स्त्री, पु। मल्लतस्यां। प ह। मुक्तायां। तिलकवृक्षे। श र। तुलस्यां। रा नि व १९। वेतसलतायाम्। अशोकवृक्षे। वै निघ।

मञ्जरीनम्र । पु । वेतसे । वेत । राजनि घण्टुः ।

मञ्जा । स्त्री । अजा । छागाम् । हेम ।

मञ्जि (ञ्जी) । स्त्री । मञ्जर्याम् । त्रिका ।

मञ्जिफला । स्त्री । कदलीवृक्षे । त्रिका ।

मञ्जिष्ठ (ष्ठा,ष्ठिका) । स्त्री । (Rubia cordifolia Syn R Munjishtha) Indian madder मञ्जिष्ठाशब्दार्थे । ... ... रक्ता । ... ... मञ्जिष्ठा । ... ... विकसा ... ... मण्डूकपर्णी ... ... कालमेषिका ... ... गुणा—मधुरा कषाया उष्णा गुरु ... ... राजनि घण्टुः । ... ... "मञ्जिष्ठा ... ... ।" ... ... मूलं ... ... ।

मञ्जिष्ठमेह । पु । पित्तजप्रमेहरोगे । ... ... मञ्जिष्ठोदकप्रकाशं मेहति । सु नि ६ अ ।

मञ्जिष्ठाद्यघृतम् । क्ली । शरीरव्रणाधिकारे घृतं । "मञ्जिष्ठा चन्दनं मूर्वा पिष्ट्वा सर्पिर्विपा चयेत् । सर्वेषामग्निदग्धानामेतद्रोपणमिष्यते ॥" रस र ।

मञ्जिष्ठाद्यतैलम् । क्ली । क्षुद्ररोगाधिकारे तैलम् । "मञ्जिष्ठा मधुकं लाक्षा मातुलुङ्ग यष्टिकं । कर्षप्रमाणैरेतैस्तु तैलस्य कुडवं पचेत् । आजं पयस्तद्द्विगुणं प्रदेयं ... पचेत् । मौलिकापिड़काव्यङ्गानाथ ... ... ।" तिलतैल ।०म ।

... ... मञ्जिष्ठा मधुकपुष्प (महुया फुल) लाक्षा (गाला) मातुलुङ्गमूलं (टाबामूल) यष्टिमधु प्र ... ... रस,र ।

मञ्जुगमना । स्त्री । हंसाम् । राजनि घ १९ ।

मञ्जुघोष । पु । कपोते । वैद्यक । [१९ ।

मञ्जुपाठक । पु । शुकपक्षिणि । राजनि घ

मञ्जुल । पु । जलरङ्कपक्षिणि । ... । तित्तिर पक्षिणि । ... । ... । वैद्यक । क्ली । ... । ... । राज । स्त्री । ... जलाशयम् ।

मञ्जूषा । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । राजनि घ ६ ।

मट(ड़)क । पु । मत्स्यविशेष । माड़ुया । मटा ।

मठ । पु । मठनामक वटकाकारपिष्टकभक्ष्ये ।

मणि (णी) । पु, स्त्री । स्फटिकादिरत्ने, मुक्तादौ । त्रिका । गुणा —"मणिरत्नं सर मौलं कषायं स्वादु लेखनम् । चक्षुष्यं ।" राज । ... । ... । शिशुरोगाद्यौ । शिरो मुष्कौ श्चि । ... । भा म ३भ मुखीमाह चि । मणिबन्धे । ... । ... । अ र ।

मणिकण्ठ । पु । चाषपक्षिणि । वैद्यक ।

मणिकाननम् । क्ली । भाले । कण्ठे । अ र ।

मणिच्छिद्रा । स्त्री । मेदायां । पद्म । राजनि घ ५ । महामेदायाम । ऋद्ध्याम् । वैद्यक । चषभकौषधे । ... । [घ १९ ।

मणितारक । पु । सारसपक्षिणि । राजनि

मणितुण्ड । पु । ... याम् । वैद्यक ।

मणिपूरम् । क्ली । आमाशयकुण्डे ।

मणिबन्ध । पु । करमूले । हातेर कब्जी । राजनि घ १८ । भा मध्य चि ।

मणिभावर । पु । सारसपक्षिणि । वैद्यक ।

मणिमन्थम् । क्ली । सैन्धवलवणे । राजनि घ ६ । वैद्यक ... ... ।

मणिमन्दिरम् । क्ली । सुकाष्ठे । किंशुक । वैद्यक ।

मणिरत्नम् । क्ली । हीरके । वैद्यक ।

मणिराग(ज)म् । क्ली । हिङ्गुले । राजनि घ १३ ।

मणिरामः । पु । ग्रन्थरत्नमालाकर्त्तरि ।

मणिवर' । पु । हीरकमणौ । हीरे । भा ।

मणिवोज' । पु । दाडिमवृक्षे । रा नि व ११ । जीरके । वै निघ ।

मणीचकम् । क्ली । चन्द्रकान्तमणौ । चाँदि रूपा । तिका । पु । चन्द्रकान्तमणौ । वै निघ । मत्स्यरङ्कपक्षिणि । माछराङा पाखी । हारा ।

मणीवकम् । क्ली । पुष्पे । हे च ।

मण्टपी । स्त्री । चुद्रोपोदिकायां । रा नि व ७ ।

मण्डूरम् । क्ली । मण्डूरे । मण्डूर । वै निघ ।

मण्ड. (कः) । पु । वटकाकारपिष्टकविशेषे । हि माँड़ा । यथा—"समितां मर्द्दयेदाज्यैर्जलेनापि च सम्यक् । अस्यास्तु वटकाकृत्वा पचेत्तापिपि नीरसम् । एला लवङ्ग कर्पूर मरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वा सितापाके ततस्तत्र समुद्धरेत् । अयं प्रकार सुसिद्धो मण्ड इत्यभिधीयते ॥" गुणा—"मण्डस्तु वृष्यो हृद्यो बल्य सुमधुरो गुरु । पित्तानिलहरो रुच्यो दोषाग्नीनां सुपूजित ॥" रा नि व १० ।

मण्डम् । क्ली, पु । सारे । पिच्छे । दध्यादय सरे । माड़, भातेर माड़ । क्ली । मस्तुनि । मे ।

मण्ड । पुं । एरण्डवृक्षे । प मु । यवादि साधितसिक्थकरहितद्रव्यविशेषे । मण्ड, माड़ । "सिक्थकैर्रहितो मण्ड ।" स च चतुर्द्दशगुणाम्बु साधित सिद्ध अर्थात् तण्डुलपरिमाणापेक्षया ऊनविंशगुणजले सिद्ध । "मण्डश्चतुर्द्दशगुणे ।" च द ज्व चि । "जले चतुर्द्दशगुणे तण्डुलानां चतुष्पल । विपचेत्स्त्रावयेन्मण्ड सभक्तो मधुरो लघु । नीरे चतुर्द्दशगुणे सिद्धो मण्डस्त्वसिक्थक ॥" प म २ख । गुणा—"तण्डुलानां सिक्थहीना पेया चाग्निप्रदीपनी । ग्राहिणी लघुशीता च पाचनी वातलोमनी । धातूनाञ्चैव नाडीनां मृदुत्वस्वेदकृन्मता । तृषाश्रमाग्लानी पित्तासिसारकफदोषहा ॥" वै निघ । अष्टगुण वारिसिद्धे मण्डे । स चाग्निमान्द्ये हित । सि यो अग्निमा चि । गुणा — "क्षुद्बोधनो बस्तिविशो धनश्च प्राणप्रद शोणितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता वायु जयेदष्टगुणो हि मण्ड ॥" राज श्प । नेके । चूनके । शाकभेदे । म । मस्तुनि । सारे । पिच्छे । हे च ।

मण्डकः । पु । मण्ड । कासीपुष्पवृक्षे । पिष्टक विशेष । हिं माड़ा । "वारिणा कोमलाकृत्वा समितां साधु मर्द्दयेत् । घृतपाकमयी सघा लोप्त्रीं समक प्रसारयेत । अधोमुखघटस्यैतां विस्तृताम्रपिपर्द्दहि । मृदुना वह्निना साध्य सिद्धो मण्डक उच्यते ॥ दुग्धेन साज्यखण्डेन मण्डक मर्द्दयेन्नर । अथवा सिद्धमांसेन सतक्रवटकेन वा ॥" गुणा—"मण्डकी वृष्यो हृद्यो बल्यो रुचिकरो भृश । पाकेऽपि मधुरी ग्राही लघु दीपनवातघ ॥" भा । लोप्त्री—लिपी ।

मण्डन । पु । मधुमाधवीलतायाम् । वै निघ २भ शैलूषादिचूर्णे ।

मण्डपः । पुं । माधवीलतायाम् । वै निघ ।

मण्डपा । स्त्री । निष्पाव्यां । रा नि व १६ ।

मण्डपारोह. । पु । सुखालौ । रा नि व ७ ।

मण्डपी । स्त्री । क्षुद्रपर्णोपोदक्यां । क्षुद्रपत्र पूँई । रा नि व ७ ।

मण्डयन्त । पु । अन्ने । उणा ।

मण्डयन्ती । स्त्री । नार्य्याम् ।

मण्डरी । स्त्री । झुर्झुरिकायाम् । हारा ।

मण्डल(क)म् । क्ली । पिटकवन्मण्डलयुक्तचर्म्म रोगे । चाका दाग । कोठरोगे । शीतपित्तरोगे । रा नि व २० । मा नि । नखीनामगन्धद्रव्ये । श च । पु । उदररोगे । सर्पभेदे । हस्तोऽङ्के व्रण बन्धभेदे । 'मण्डल वेष्टनाकार विद्ध्यादिति लक्षण ।" सु सू १८ । कुक्कुरे । त्रिका । अष्टचत्वारिंशद्दिवसेषु । ४८ दिन । "सप्ताय मण्डल पयादर्कं निष्काशशेषत ।" धर्म वि ।

मण्डलकुष्ठम् । क्ली । सप्तमहाकुष्ठान्तर्गत कुष्ठरोगभेदे । तल्लक्षणम्,—"श्वेत रक्त स्थिर स्त्यान स्निग्धमुत्सन्नमण्डल । कृच्छ अन्योन्य संयुक्त कुष्ठ मण्डलमुच्यते ॥ मा नि ।

मण्डलच्छदा । स्त्री । शुक्लपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

मण्डलपत्रिका । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । [सु कल्प ८ष ।

मण्डलपुच्छका' । पु । तन्नामकप्राणहरकीटे ।

मण्डलग्रुल्भाक् । पु । चामारस तिर स्याति वृक्षे । वै निघ ।

मण्डलसन्धि । पु । कण्ठहृदयनेत्रक्लोमनाडीषु मण्डलाकारसन्धौ । सु शा ५ ष ।

मण्डला । स्त्री । कुमार्य्याम् । घृतकुमारी । दूर्व्वायाम । वै निघ ।

मण्डलाग्रम् । क्ली । मण्डलमिवाग्रं यस्येति । स्वनामख्यातषडङ्गुलशस्त्रविशेषे । लक्षण यथा— "षड्भागे मण्डलं वृत्तङ्गुरसंस्थानमेव वा । मण्डलाग्रस्य नामोयात्प्रमाणन्तु षडङ्गुलम् ॥ सु सू ८ ष । डल्लण ।

मण्डली (इन्) । पुं । वटवृक्षे । रा नि व ११ । सर्पे । त्रिका । गोनससर्पे । रा नि व १९ । कृष्णकक्लासे । हे च । विड़ाले । श मा । कर्कटे । गोनससर्पजातौ । "दीर्घा मण्डलिनो भोगा मण्डलै र्विविधैश्चिता । प्रांशवो मन्दगमना —॥" वा उ ३६ ष । वै निघ । तद्भेदा —आदर्शमण्डलश्वेत मण्डलरक्तमण्डलचित्रमण्डलपृषतरोध्रपुष्पमिलिन्दक गोनस वृद्धगोनस पनस महापनस वेणुपत्रक शिशुक मधुकषायकलुषपारावतहस्ताभरणचित्रकैणीपदा इति । तद्दष्टलक्षणमाह—मण्डलिदष्टस्य प्रथमे वेगे रक्तं दुष्टं पीतीभवति । तेन च पीताङ्गता दाहश्च । द्वितीये श्वयथुः । तृतीये दंशपरिक्लेदादय । चतुर्थे ज्वरो दाहश्च । पञ्चमे सर्व्वशरीरदाहश्च भवति । वा उ ३६ ष । स्त्री (ली) । दूर्व्वायां । हारा । घृतकुमार्य्याम् । गुडूच्याम् । वै निघ ।

मण्डा । स्त्री । मेधिकायां च सु । मद्ये । हारा । आमलक्याम् । मे ।

मण्डूक । पु । भेके । व्याङ् । स अष्टविध— कृष्ण सार कुहक हरित रक्त यववर्णाभ भृकुटी कोटिका इति । तद्दंशे दंशकण्डू पीतफेनागमश्च । सु कल्प ८ ष । पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे । वड़ शोँटा श्योणागाछ । रा नि व ९ । पुण्डरीकवृक्षे । पुण्डरिया । वै निघ । मण्डूकपर्ण्याम् । थूनकुड़ि, मेष च पि चि वृषायतीगन्ध्याम् । अश्वस्य खुरतल प्रदेशे । श द ।

मण्डूकत्ता (ताप) । स्त्री, पु । अश्वस्य पादरोगविशेषे । लक्षण यथा—"मण्डूकतापो मण्डूकतो प्रदेशमाश्वस्य जायते । अभिघातसमुत्थेन दुष्टकर्द्दमकेन च ॥" ज द २९ ष ।

मण्डूकपर्ण । पु । श्योणाकवृक्षे । श्यम । पाटलावृक्षे । वै निघ । श्योणके । म ।

मण्डूकपर्णी । स्त्री । (Hidrocotyle Asiatica) Asiatic Penny wort स्वनाम ख्यातशाके । थानकुड़ि, थुनकुनि । हि खुलखुड़ि, ब्रह्ममाण्डूकी । तै मण्डूकब्राह्मी । ता वल्लरीकेरी । वम् ब्रह्मी । 'तत्पर्य्याया —भेकपर्णी भेकी सुपर्णी मण्डूकपर्णिका मण्डूकपर्णिनी ब्रह्ममण्डूकिका मण्डूकी त्वाष्ट्री दिव्या महौषधी । रा नि व २३ । गुणैर्ब्राह्मीसदृशी । गुणा —कासघ्नी स्वादुपाकरसा हिमा च । राज ५ प । भैष । महाभवद्यां । अस्य पत्र कुष्ठ उपदंशे च परमहितं । चर्म्मरोगे नाड़ीव्रणे च हितम् । दृष्टफलम् । मञ्जिष्ठायां । रा नि व ६ । २३ । च सू ४ ष । आदित्यभक्तायाम् । रा नि व ४ । २३ । पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे । वड़ शोँटा श्योणा गाछ । रा नि व ९ । शालपर्ण्याम । पाटलायाम् । वै निघ । ब्राह्म्यां । ब्रह्मी शाक । भा उ रसायने । "मण्डूकपर्ण्याः स्वरस । तदभावे मञ्जिष्ठा ग्राह्या ।" ब्राह्मीमेहे । सु चि ९ ष ।

मण्डूकमाता । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । ब्राह्मी शाक । रा नि व ५ ।

मण्डूका । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । श मा । मण्डूकपर्ण्यां । थूनकुड़ि । प सु । आदित्यभक्तायां । हड़हड़िया । रा नि व ४ ।

मण्डूकी । स्त्री । मण्डूकपर्ण्याम् । थूनकुड़ि । र मा । आदित्यभक्तायां । रा नि व ४ । ब्राह्मीक्षुपे । रा नि व ५ । जलशुक्तौ । सु चि १ ष । अश्वस्य खुरतलभागे । ज द २ ष । भेकपत्न्यां ।

मण्डूरम् । क्ली, पु । लौहमले । मण्डूर । तत्पर्य्याया,—सिंहानं शूलघातन लौहमल लौहचूर्ण किट्ट अयोमल लौहज कृष्णचूर्ण लोष्ट । प सु । अस्य मारणविधि —"अथाङ्गारैधमेत् किट्ट लौहजं तद्गवां जले । सेचयेत्तप्तत्तप्त सप्तवार पुन पुन । चूर्णयित्वा तत क्वाथेद् गुडैस्त्रिफली द्रवै । आलोड्य भजयद्वह्नौ मण्डूर जायते वरम । यल्लौह यद्गुणा प्रोक्ता तत्किट्टे चापि तद्गुणा । शतोर्द्धमुत्तम किट्ट मध्यञ्चाशीतिवार्षिकम । अधम षष्टिवर्षीय ततो हीनं विषोपमम् ॥" रस चि ७ ष ।

मण्डूरवटक । पु । पाण्डुरोगे औषधम् । "त्रिफला त्र्यूषण मुस्तं विडङ्ग चव्यचित्रकौ । दार्व्वी त्वक् माक्षिको धातु ग्रन्थिको देवदारु च । एता

न्द्विपलिकान् भागान् चूर्णान् कुर्यात् पृथक् तथा। मण्डूर द्विगुण चूर्णात् शुद्धमञ्जनसन्निभम्। गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्त्वा तस्मिन् तत् प्रक्षिपेत्ततः। उदुम्बर समान् कृत्वा वटकांस्तान् यथाग्निना। उपयुञ्जीत तक्रेण ।" च चि २०श।

मतङ्ग(रा)जः। पु। हस्तिनि। अम।

मति'। स्त्री। बुद्धौ। अम। इच्छायाम्। मे। शाकविशेषे। शब्दकल्पे अजयपाल।

मतिदा। स्त्री। शिशुडीक्षुपे। रा नि व ४। ज्योतिष्मतीलतायाम्। रा नि व ३।

मतिविभ्रम'। पु। बुद्धिवैपरीत्ये। श र।

मतिविभ्रान्ति। पुं। उन्मादरोगे। रा नि व २०

मत्क। पु। मत्कुणे। छारपोका। श म।

मत्करणम्। क्ली। देहे।

मत्कुणः। पु। कीटभेदे। छारपोका। रा नि व १९। नारिकेले। अश्मश्रुपुरुषे। मे। महिषे। वै निघ। स्त्री। केशरहितस्त्रीयोनौ। श र। [श मा।

मत्कुणारि.। पु। शणवृक्षे। भङ्गायां। सिद्धि।

मत्त। पु। धुस्तुरवृक्षे। रा नि व १०। कोकिले। महिषे। रा नि व १९। वि। उन्मत्त।

मत्तकाशिनी। स्त्री। उत्तमस्त्रियां। अम।

मत्तकीशः। पु। हस्तिनि। श मा।

मत्तवारणम्। क्ली। पूगफलचूर्णे। श मा। कुन्दवत्ती। कुँदवृक्षेर वेड़ा। मे। पु। मत्तहस्तिनि।

मत्ता। स्त्री। मद्ये। रा नि व १४। विजयायाम्। सिद्धि। वै निघ।

मत्ताख्य। पु। कोकिले। वै निघ।

मत्स. (त्स्य')। पु। जलचरभेदे। माछ। तत्पर्य्याया,—पृथुरोमा, झष झख मीन वैसा रिण अनिमिष विसार शकली शल्की ... ... सूक्ष्म मुक' ... ... अनिमिष ... ... । स बहुविधा नानाकारा ... । यथा—"रोहितो मद्गुरो ... ... । यामुक ...

पथ्यार्थे सूच्या। साधारणतो मत्स्यमा स्निग्धम् उष्ण गुरु रक्तपित्तजनक वा "नि शल्का निन्दिता मत्स्या सर्व्वे शल्कयुत वपुःस्थैर्य्यधरा सौख्यबलपुष्टिविवर्द्धना॥ ... जलनिधिनिर्झरतडागवापीजले च ये मत्स्या तु लघ्वा, नादेया यथोत्तलघुतरास्तु ... चाराम्बुमत्स्या गुरवोऽल्पदाहदा वि लवणाम्बुजाता। तेनान्यजा स्वादु अपि ज्ञेया कड़ास्तेऽपि यथाम्बु तानि रा नि व १७।" नादेया मधुरा मत्स्या मारुतापहा। रक्तपित्तकराश्चैव स्निग्धाल्पवर्चस। कषायानुरसाश्चैव ... भोजना। सरस्तडागसम्भूता स्निग्धा ... मृता। महाह्रदेषु बलिन स्वल्पेऽ मृता॥" तेषामन्यानिलघ्नत्वाद्दीप्ताग्निसौम्यकरौ। स्निग्धत्वात् स्वादुपाकत्वात्तयोर्वा ... तरा। नादेया गुरवो मध्ये यस्मात् ... धारिण। सरस्तडागजानान्तु विशेषेण शिर अदूरगोचरा यस्मात्तस्मादुत्सोदपानजा। न्मुक्ता शिरोदेशमलर्थ गुरवस्तु ते। अथ ... ... मत्स्या सरसिजा मृता। उरो ... पुच्छमध्ये लघु सृतम्।' गुरू महामत्स्यगुणा—"महाप्रमाणा गुरव बद्धवर्चस।' क्षुद्रमत्स्यास्तु लघव ... ग्रहणीहिता। क्षणमत्स्या लघुस्निग्धा वह्निवर्द्धना।" पाण्डुवर्णमत्स्यगुणा—"प दीपना स्निग्धा गुरवो भिन्नवर्चस।" ... मत्स्यशोषगुणा—कथिता दीपना मत्स्या विष्टम्भिदुर्ज्जरा।' लवणयुक्तमत्स्यगुणा— ... मत्स्या कफपित्तकरा सदा॥" ... मीनगुणा—"यामुद्रा गुरवो वृष्या ... वातनाशना। पित्तनाशा विशेषेण मांसा ... ... ।" जम्बीररसयुक्तमत्स्यगुणा— मत्स्यस्तु जम्बीररसाक्तो वातनाशन। मधुरो ... हृद्यो वृष्यो बलप्रदः।" तन्तोलित गुणा— आर्द्रके कटुतैलेन सह मत्स्य ... भवेत्। स स्वादु पाकवातघ्न ... बलवर्द्ध ... गुणा—"व्यङ्गे शाकमत्स्या ... बल्यश्च पुष्टिकृत्।" मत्स्यघण्ट। यथा—"मत्स बलकरो वात ... राघव पर॥" राजवल्लभ।

मत्स्यग(घ)ण्ट। पु। मत्स्यगन्धे। स

मत्सरः । पु । मक्षिकायां । विका ।

मत्स्यकाली (क्षी) । स्त्री । उपोदिकायाम् । वै निघ । [जटा ।

मत्स्यगन्धा । स्त्री । जलपिप्पल्यां । रा नि व ४ ।

मत्स्यगन्धि । स्त्री । मत्स्याक्ष्याम् । उक्तो शाक । (का) । शूकनासायाम् । वै निघ ।

मत्स्यगर्भ । पु । मत्स्यगर्भे ।

मत्स्यघण्ट । पु । व्यञ्जनविशेषे । माछेर घण्ट । श च । See मत्स्य ।

मत्स्यण्डिका (ण्डी) । स्त्री । गुडकृतमिष्टद्रव्यभेदे । मिछिरि, नबात् । शर्करायां । रा नि व १४ । मात्गुड़ । "इचो रसो य सपक्को घन किञ्चिद्द्रवान्वित । मन्द यत् स्यन्दते तस्मात् तन्मत्स्यण्डी निगद्यते ।' गुणा —"मत्स्यण्डी भेदिनी बल्या लघ्वी पित्तानिलापहा । मधुरा बृंहणी हृद्या रक्तदोषापहा स्मृता ॥" भा । मत्स्यण्डिका खण्डशर्करा विमलजाता उत्तरोत्तर शीतस्निग्धगुरुमधुरतरा भवन्ति । सु सू ४५ अ ।

मत्स्यण्डफलितम् । क्ली । खटीशर्करायाम् । वै निघ ।

मत्स्यनाशक (नाशन) । पुं । मत्स्यरङ्ग पक्षिणि । माछराङा पाखी । कुररपक्षिणि । विका । है च ।

मत्स्यपित्तम् । क्ली । मीनपित्ते । माछेर पित्त । रसशुद्धि —"मत्स्यादिपित्त संयुक्त निम्ब द्रावैर्विभावित । दिनान्त शुद्धिमायाति सत्य गुरुवचो यथा ॥" सा कौ ।

मत्स्यपित्ता । स्त्री । कटुरोहिण्यां । कट्की । रा नि व ६ ।

मत्स्यपुटपाक । पु । पुटेन मत्स्यपाकभेदे । तत्साधन दग्धमत्स्यतुल्यमेव ।

मत्स्यभिन्ना । स्त्री । कटुकायाम् । कट्की । रा नि व ६ ।

मत्स्यभेदिनी । स्त्री । कटुकायां । रा नि व ६ ।

मत्स्यरङ्ग (ङ्ग, क) । पु । जलकाके । माछराङा । हारा ।

मत्स्यराज । पु । रोहितमत्स्ये । विका । "सुन्दरो रोहित श्रेष्ठ प्रकुलश्च विशेषत । मत्स्यराज इति प्रोक्त ।' रस चि ८ अ ।

मत्स्यर्को । पु । शफरीमत्स्ये । च शा ८ अ ।

मत्स्यलम् । क्ली । मत्स्यसंयुक्तव्यञ्जने ।

मत्स्यविन्ना । स्त्री । कटुकायाम् ।

मत्स्यवेधनी । स्त्री । मीनरङ्गी । माछराङा । जटा । वडिशे । श र ।

मत्स्यशकलम् । क्ली । मीनशल्के । मत्स्यचर्मणि । भा म कृष्ठ चि । स्त्री । कटुक्यां । भा म १भ विषमज्व चि । "गुडूचीकामरदारु मत्स्यशकला ।"

मत्स्यसङ्घात । पु । मत्स्यसमूहे ।

मत्स्यसन्तानिक । पुं । मत्स्यव्यञ्जनभेदे । यथा—"दग्धे ऽङ्गारे सलवणो विमर्दरिकपक्कृत । साद्रक कटुतैलेन मत्स्यसन्तानिको भवेत् ॥" श च ।

मत्स्या । स्त्री । कटुकाम् । वै निघ ।

मत्स्याक्षी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । रा नि व ८ । हिलमोचिकायां । शिञ्चे । विका ।

मत्स्याण्डम् । क्ली । मीनाण्डे । माछेर डिम । गुणा —"मत्स्यकूर्म्मखगाण्डानि स्वादुवाजीकराणि च । कटुपाकानि रुच्यानि वातघ्नं मकराणि च ॥" राज ३ प ।

मत्स्याण्डी । स्त्री । शर्करभेदे । धाँड़ गुड़ ।

मत्स्यादनी । स्त्री । जलपिप्पल्यां । रा नि व ४ । मूर्खलायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । शिञ्चे । काकमाच्याम् । गण्डदूर्वायाम् । मण्डूकाम् । रा नि व २३ । [विका ।

मत्स्याशन । पु । मत्स्यरङ्गे । माछराङा ।

मत्स्याक्षकम् । क्ली । ब्राह्म्याम् । पवाङ्गचन्दने । भा म ४भ बाल चि । "मत्स्याक्षक शङ्खपुष्पी । सु शा १० अ । पत्तूरे । वा उ ३९ अ ।

मत्स्याक्षिका । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । वै निघ ।

मत्स्याक्षी । स्त्री । हिलमोचिकायां । शिञ्चे-शाक । हि मछेछी, मछरिया । म जलब्राह्मी । र मा । विका । सोमलताविशेषे । गुणा — शीतला कष्या ब्रणघ्नी च । रा नि व ५ । "मत्स्याक्षी । ग्राहिणी शीता कुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ता कषाया च स्वाद्वी कटुविपाकिनी ॥" भा गुव । काकमाच्यां । रा नि व ४ । गण्डदूर्वायां । रा नि व ८ ।

मत्स्यी। स्त्री। जटामांस्याम्। वै निघ १भ वा व्या चि गतावरोहेन। स्त्रीमत्स्यजाता। व्याख्या।

मत्स्योदनम्। क्ली। मीनपक्वभक्ते। माछेर पोलाओ। गुणा—"मत्स्यौदन कफकरं विदाघ करञ्च तथा। अग्निमान्द्यकर प्रोक्त चतुरैमस्य मर्चकै॥" वै निघ।

मथः (न')। पु। अग्निमन्थवृक्षे। गणियारी। मद। र मा।

मथितम्। क्ली। वस्त्रपूतनिर्जलदधि। अम। भा म। १भ अ वा चि गङ्गाधरचूर्णे। "चूर्णं मथितसमेतम्।" केवलं मथितदधि। 'तत् केवलन्तु मथित मुनयो वदन्ति।" प प्र इय। गण। —अग्निवातघ्न। रा नि व १५। वातपित्तघ्न रोचन धातुपुष्टिकरञ्च। रा न इप।

मथुरानाथः। पु। वैद्यामृतलहरीनामकग्रन्थ ग्रन्थकारे।

मद। पु। मृगनाभौ। मृगनाभि। रा नि व १२। See कस्तुरी। च द वा व्या चि अष्टादशशतिक प्रसारे। तैलि। मत्ततायाम्। 'पूगकोद्रव धुस्तूरभक्षणादिज मत्तता।" भा म १भ ज्व चि। "मूर्च्छादाहौ मदतृषा।" मा नि। मद्ये। इ च।

मदकट.। पु। षण्डे। षाँड।

मदकर.। पु। धत्तूरवृक्षे। स्त्री (रा)। धातकी वृ०। (री) सुरायाम्। वै निघ।

मदकारि। त्रि। मादकद्रव्ये। "बुद्धि लुम्पति यद् द्रव्य मदकारि तदुच्यते। तमोगुणप्रधानञ्च यथा मद्य सुरादिकम्॥'

मदकुद्द्रुम'। पु। तालवृक्षे। वै निघ।

मदगन्ध। पु। सप्तपर्णवृक्ष। छातिमगाछ। रा नि व १२। स्त्री। अतसीक्षुपे। मशिनागाछ। प म। मद्ये। रा नि व १४।

मदगमन। पु। महिषे। वै निघ।

मदघ्नी। स्त्री। उपोदिकायाम्। पुँइगाछ। प सु। नागदमन्याम्। रा नि व ५।

मदद्रुः। पु। माद इति कोङ्कणदेशप्रसिद्ध वृ०। रा नि व ८।

मदन (क)। पु। क्ली। (Randia dumetorum Syn Posoqueria dumetorum or R longispina) मुचकुन्दवृ०। समासमध्यगतदीर्घगन्धवर्गीयवृक्षे। मयनागाछ। हि मदनफल करहर। ते वसन्तकुकिमिचेट्टु, मण्डचेट्टु, मङ्गचेट्टु, उन्मत्तचेट्टु। उत् पातर। ता मङ्गकाय। नेपा मैदल। पञ्जा मिण्डफलि। म मैणाहल। क गेल। तत् पर्य्याया—पिण्डीतक मुधुकुद कटकी श्वसन करहाटक शल्य वाढ राठमदनक गाला छर्दनक कंटय धाराफल तगर। गुणा—कटु तिक्त कफवातघ्न शोफघ्न वामनञ्च। रा नि व ८। एतत्फल वामनम् अर्थात् वमन पित्तघ्न माषौ ऊर्ध्व नयेत्। भमरे। जटा। अङ्कोलवृक्षे। आँकोड़ गाछ। रा नि व ९। बकुलवृक्षे। धुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०।२३। भा ४व आन्याद्रितैल। सिक्थके रा नि व १३। कामे। मन्थे। कौषासे। मानके। कुटजवृक्षे। रा नि व २३। कोशातकायाम्। सरलकाष्ठ। वै निघ। कुन्दपुष्पवृक्षे। (क) दमनकवृक्षे। मोना। र मा। च द वा व्या चि। "माषीमदन—" चोरिणीवृक्षे। कपोत। वै निघ। मञ्जलिसपविशेषे। सु कल्प ५अ। वसन्ते। म। माघे। इ च। खदिरवृ०। श च। [११।

मदनकाकुरव.। पु। पारावते। रा नि व

मदनकोद्रव.। पु। तृणधान्यविशेषे। मदन घास। च द पाना चि। 'मदनकोद्रवजम्"।

मदनपाठकः। पु। कोकिले। रा नि व १९।

मदनफलम्। क्ली। मदनवृक्षफले। मयना कुँड़ि।

मदनमञ्जरी। स्त्री। जिङ्गिन्याम्। वै निघ।

मदनमृग। पु। कस्तूरीमृगे। वै निघ।

मदनमोदक'। पु। वाजीकरणाधिकारोक्त मोदक। पाठ—"त्रैलोक्यविजयापत्र सबीजं घृतमाज्जित। त्रिकट त्रिफला कुष्ठ शटी सैन्धव धान्यक। शृङ्गी तालीशपत्रञ्च कटफल नागकेशर। यमानी चाजमोदा च यष्टीमधुकमेव च। मेथी जीरकयुग्मञ्च गृह्णीत्वा भजित किंयत्। यावन्ते तानि चूर्णानि तावदेव तु गैषधं। तावन्त्येव सिता दया यावत्या याति बन्धनम्। घृतेन मधुना मिश्र मोदक परिकल्पयेत्। विसुगन्धि समायुक्त कर्पूराद्यधिवासयेत्। स्थापयेद् घृतभाण्डे तु श्रीमन्मदनमोदकम्॥" त्रिकटु, त्रिफला, कुड़,

শটী, সৈন্ধবলবণ, ধনিয়া, কাঁকড়াশৃঙ্গী, তালীশপত্র, কট্‌ফল, নাগেশ্বর, যমানী, বনযমানী, যষ্টিমধু মেথি, জীরা, কৃষ্ণজীরা, প্রত্যেক চূর্ণ সমভাগ। ঈষদ্ ভর্জিত সবীজ সিদ্ধিচূর্ণ ঐসমস্তচূর্ণের সমান সর্ব্বসমষ্টি-সমান চিনি। ঘৃত ও মধু তত দিবে যাহাতে মোদক বান্ধা যায়। অন্যো মহামদনমোদকঃ —ত্রৈলোক্যবিজয়াপত্রং সবীজং ঘৃতভর্জিতম্। সমং মিলিতচূর্ণেন পশ্চাৎ চূর্ণয়েদতিচিক্কণম্। শতাবরীজমেব বিদারিকন্দজং রজঃ। বলাতিবলয়োশ্চৈব মূলবল্কলজং রজঃ। গোক্ষুরস্য বীজাদ্রজো বানরীবীজতঃ। এতদর্দ্ধীকৃতং যাব ... তাবদ্যাদিজং রজঃ। তস্মাত্রিগুণ কার্য্যং ত্রৈলোক্যবিজয়ারজঃ। অবেহ্য শতাবর্য্যা বিদার্য্যা স্বরসৈ তথা। পয়সাথ সম তস্মিন্ গোলয়িত্বা সম্যক্। গোলয়িত্বা সিতাশ্চৈব মকরন্দার্থ তুল্যা। পচেদবহিতো বৈদ্যো মন্দমন্দেন বহ্নিনা। তত পাকক্রমং দৃষ্ট্বা ভ্রষ্টা চৈবাসিতং তিলং। বদ্ধা বতারিতে দদ্যান্মোদকার্থে ভিষগ্বরঃ। ত্রিকটু ত্রিসুগন্ধঞ্চ সৈন্ধবং সধনীয়কং। জাতীকোষফলঞ্চৈব চাবকং জীরকদ্বয়ম্। শটী কুন্দুরখোটিশ্চ মুস্তা মধুরিকা মুরা। মাংসী তালীশপত্রঞ্চ পত্রং বারেন্দ্রমেব চ। গ্রন্থিপর্ণং ক্রিয়া চৈব তথৈব শতপুষ্পিকা। চবিকা দেবদারুশ্চ প্রিয়ঙ্গু লবঙ্গকং। সরলং শৈলজঞ্চৈব সর্ব্বমেতদ্বিচূর্ণয়েৎ। অথ যদ্যত্র যুক্তং দ্রব্যং তদ্ভর্জ্জয়েৎ। ভর্জয়িত্বা ক্রমৎ চূর্ণ মকরচূর্ণস্য পাদিকং। সৈন্ধবং স্বাদুসাম্যং দেয়ং কটুকমেব চ। ততঃ সুমিলিতং কৃত্বা মোদকং পরিকল্পয়েৎ। মুষ্টিমাত্রকে চূর্ণে চূর্ণ সুপর্ণী তথা। লোটয়েন্মোদকানেতান্ নিধায়ৈনং যথোচিতং॥” ইতি শতাবরীচূর্ণ, ভূমিকুষ্মাণ্ডচূর্ণ বেড়েলার মূলচূর্ণ গোরক্ষচাকুলিয়ার ছালচূর্ণ, গোক্ষুর বীজ চূর্ণ, কুলেখাড়ার বীজচূর্ণ, আলাকুশী বীজচূর্ণ, প্রত্যেক সমভাগ মিলিত ২ প। ঘৃতভর্জ্জিত সবীজ সিদ্ধিচূর্ণ ৮প শর্করা ৩২ প। পাকার্থ—শতমূলীরস, ভূমিকুষ্মাণ্ডরস এবং দুগ্ধ প্রত্যেক ৮প (মতান্তরে দুগ্ধ ১৬ প) একত্র গুলিয়া পাক করিবে। পাকসিদ্ধ হইলে নামাইয়া, তাহাতে কৃষ্ণতিলের চূর্ণ ২ প প্রক্ষেপার্থ ত্রিকটু গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ, সৈন্ধব ধনিয়া, জায়ফল, জয়িত্রী, বালা জীরা, কৃষ্ণজীরা, শটী, কুন্দুরখোটী মুতা, মৌরী, মুরামাংসী, জটামাংসী, তালীশপত্র তেজপত্র, পচাপাতা, গেঁঠেলা, হরীতকী শুলফা, চই, দেবদারু, প্রিয়ঙ্গু লবঙ্গ সরলকাষ্ঠ, শৈলজ। ইহাদের মধ্যে যে যে দ্রব্য ভর্জনোচিত, গন্ধবৃদ্ধির জন্য তাহা ভাজিয়া চূর্ণ করিবে। এই সকল দ্রব্যের চূর্ণ প্রত্যেক সমভাগ মিলিত ২ প সৈন্ধব ও ত্রিকটুচূর্ণ যে পরিমাণে দিলে স্বাদু হয় সেই পরিমাণ বিবেচনা করিয়া দিতে হইবে। মোদক প্রস্তুত হইলে, সেই মোদক ত্রিকটু ও ত্রিজাতকচূর্ণে আলোড়িত করিয়া ভাণ্ডে তুলিয়া লইবে। রত্ন র।

মদনমোদনী। স্ত্রী। গন্ধিকারিকায়াম্। বৈ নিঘ।

মদনমোহন। পু। কপোতপক্ষিণি।

মদনরিপু। পু। মদনফলে। বৈ নিঘ।

মদনশলাকা। স্ত্রী। শারিকায়াম্। কামোন্মাদকৌষধে। ত্রিকা। কোকিলায়াম্। শ র।

মদন(শা)সারিকা। স্ত্রী। সারিকায়াম্। শালিক পাখী। জটা।

মদনা। স্ত্রী। কস্তূর্য্যাম্। ধাতক্যাম্। সুরায়াম্। হে চ। [বৈ নিঘ।

মদনাঙ্কুশ। পু। শিশ্নে। ত্রিকা। নখে।

মদনাগ্র(ক)জ। পু। কোদ্রবধান্যে। কোদোধান। শব্দ।

মদনায়ুধম্। ক্লী। যোনৌ। শব্দ। কাম বৃদ্ধিক্ষুপে। রা নি ব ৪।

মদনালয়। পু। স্ত্রীযোনৌ। পদ্মে। বৈ নিঘ।

মদনাহ্ব। পু। মদনবৃক্ষে। রা নি ব ৮। স্ত্রী (হ্বা)। অক্ষোটবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

মদনী। স্ত্রী। মদিরায়াম্। নেতি। শব্দ। কস্তূর্য্যাং। মৃগনাভি। রা নি ব ১২। মদ্যে। রা নি ব ১৪। ধাতকীবৃক্ষে। অতিমুক্তকে। মদমল্লিকা। রা নি ব ১০।

মদনীয়হেতু। পু। ধাতকীবৃক্ষে। ধাইফুলের গাছ। বা সূ ১৫ দিষ্কুন্দর। "উগ্রাস্পীত মদনীয়হেতু।"

मदनीया। स्त्री । मञ्जिकावृत्ते । वै निघ ।

मदनेच्छाफलः। पु । आम्रवृत्ते । आमगाछ । रा नि व ११ ।

मदभञ्जिनी। स्त्री । शतमूल्याम् । श च ।

मदमत्तः। पु । महाकरञ्जवृत्ते । वै निघ ।

मदमादिनी। स्त्री । कोङ्कणदेश गणिकारी नामप्रसिद्धे पुष्पवृत्ते । रा नि व १० ।

मदयन्तिका (न्ती)। स्त्री । नवमल्लिकायां । काठमल्लिका । र मा । त्रिपुरमल्लिकायां । प मु । भेद कुन्दरो चि महानीललेति । च द र वि च । वा चि २च ।

मदयित्नु। क्ली । मद्यं । मे ।

मदरागः। पु । कुक्कुटपक्षिणि ।

मदरोगः। पु । मदात्ययरोगे । रा नि व २० ।

मदव्याधिः। पु । पानात्ययरोगे । रा नि व २० । See मदातङ्क ।

मदशाकः। पु । उपोदिकायाम् । रा नि व ७ ।

मदशौण्डः। पु । जातीफलवृत्ते । वै निघ ।

मदसारः। पु । तूलवृत्ते । रा नि व ९

मदस्थानम्। क्ली । सुरापानस्थाने । त्रिका ।

मदहस्तिनिकः (नी)। पु । महाकरञ्जवृत्ते । डहर करञ्ज । रा नि व ९ ।

मदहेतुः। पु । धातकीवृत्ते । वैद्यक ।

मदा। स्त्री । धातकीवृत्ते । वै निघ भ सा चि ग्रहणीचूर्णे, कुटजचूर्णे । यक्ष्मी चि पाठादिचूर्णे । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । चि क क प्रदर चि ।

मदाढ्य। पुं । तालवृत्ते । कदम्बवृत्ते । रा नि व ९ । आम्रवृत्ते । रा नि व ११ । स्त्री । लोहितझिण्ट्याम् । रक्तझाँटी । श च ।

मदातङ्कः (त्यय.)। पु । पानात्ययरोगे । तस्य निदानादिकं यथा—"ये विषस्य गुणा प्रोक्तास्तेऽपि मद्ये प्रतिष्ठिता । तेन मिथ्योपयुक्तेन भवत्युग्रो मदात्यय । किन्तु मद्य स्वभावेन यथैवान्नं तथा स्मृतम् । अयुक्तियुक्तं रोगाय युक्तियुक्तं यथा मतम् । प्राणा प्राणभृतामन्नं तदयुक्त्या हिनस्त्यसून् । विषं प्राणहरं तच्च युक्तियुक्तं रसायनम् । विधिना मात्रया काले हितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टो य पिबेन्मद्यं तस्य स्यादमृतोपमम् । स्निग्धैस्तदन्नैर्मांसैश्च भक्ष्यैश्च सह सेवितम् । भवेदायुःप्रकर्षाय बलायोपचयाय च । काम्यता मनसस्तुष्टिस्तेजो विक्रम एव च । विधिवत् सेव्यमाने तु मद्ये सन्निहिता गुणा ॥ बुद्धिस्मृतिप्रीतिकर सुखश्च पानान्ननिद्रारतिवर्द्धनश्च सपाठगीतस्वरवर्द्धनश्च प्रोक्तोऽतिरम्य प्रथमो मदो हि ॥ अव्यक्तबुद्धिस्मृतिवाग्विचेष्ट सोन्मत्तलीलाकृतिरप्रशान्त । आलस्यनिद्राभिहतो मुहुश्च मध्येन मत्त पुरुषो मदेन ॥ गच्छेदगम्यांश्च गुरूंश्च मन्येत् खादेदभक्ष्याणि च नष्टसञ्ज्ञ । ब्रूयाच्च गुह्यानि हृदि स्थितानि मदे तृतीये पुरुषोऽस्वतन्त्र ॥ चतुर्थे तु मदे मूढो भग्नदार्विव निष्क्रिय । कार्याकार्यविभागज्ञ मृतादप्यपरो मृत । को मदं तादृशं गच्छेदुन्मादमिव चापरम् । बहुदोषमिवामूढ कान्तारं स्ववश कृती ॥ निर्भक्तमेकान्तत एव मद्यं निषेव्यमाणं मनुजेन नित्यं । आपादयेत् कष्टतमान् विकारान् आपादयेच्चापि शरीरभेदम् ॥ क्रुद्धेन भीतेन पिपासितेन शोकाभितप्तेन बुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेन वेगावरोधाभिहतेन चापि । अत्यम्लभक्ष्यावततोदरेण साजीर्णभुक्तेन तथाबलेन । उष्णाभितप्तेन च सेव्यमानं करोति मद्यं विविधान् विकारान् । पानात्ययं परमदं पानाजीर्णमथापि वा । पानविभ्रममुग्रञ्च तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् । हिक्काश्वासशिर कम्पपार्श्वशूलप्रजागरै । विद्याद्बहुप्रलापस्य वातप्रायं मदात्ययम् । तृष्णादाहज्वरस्वेदमोहातिसारविभ्रमै । विद्याद्धरितवर्णस्य पित्तप्रायं मदात्ययम् । छर्द्यरोचकहृल्लासतन्द्रास्तैमित्यगौरवै । विद्याच्छीतपरीतस्य कफप्रायं मदात्ययम् । ज्ञेयस्त्रिदोषजश्चापि सर्वलिङ्गैर्मदात्यय ॥" मा नि । तत्र सन्निपातजमदात्ययो दशभेद । यथा—"उत्कर्षेण यदा लेको मध्येन द्वौ सदा हि स । उत्कर्षेण यदा लेको मध्येन द्वौ तदा हि स । उत्कर्षेण यदा द्वौ तु मध्यैनेको द्वितीयक । एको मध्येन दोष स्यात् द्वावल्पेन तृतीयक । उत्कर्षेणैक एव स्यात् अल्पेन द्वौ चतुर्थक । उत्कर्षेण यदा द्वौ तु अल्पेनैकश्च पञ्चम । एको ऽल्पेन तु मध्येन द्वौ दोषाविति षष्ठक । उत्कर्षेण समस्ता स्युरेवं भवति सप्तम । मध्येन सर्वेऽपि यदा तदा भवति चाष्टम । अल्पेन सर्वेऽपि यदा तदा तु नवम स्मृत । अल्पैकमध्यमत्कर्षो मध्यैनेक इति स्फुटा । सन्निपातस्य मुनिना दश भेदा प्रकीर्तिता ॥" वा चि ७च ।

मदाद्या स्त्री । रक्तझिण्टीवृत्ते ।

मदाम्बर'। पु। मत्तहस्तिनि।

मदार:। पुं। शूकरे। मृगनाभौ। वै निघ। गजे। विश्व।

मदार्मद'। पुं। फलिकमत्स्ये, राजयीवमत्स्ये। फलुई माछ। त्रिका।

मदालापी (रागी) (इन्)। पु। कोकिले। शब्दमा।

मदाह्न। पु। कस्तूर्य्यां। मृगनाभि। त्रिका।

मदिर:। पु। रक्तखदिरे। शब्द। मत्तखञ्जने। शब्दर।

मदिरा। स्त्री। मद्यसामान्ये। रा नि व १४। तत्पर्य्याया,—हलिप्रिया हाला परिस्रुता वरुणात्मजा गन्धोत्तमा प्रसन्ना इरा कादम्बरी कश्य मद्य प्रसन्नेरा मायिका कपिशी गन्धमादिनी माधवी कत्तोय मद कापिशायन कपिशिका वारुणी मत्ता सीता चपला कामिनीप्रिया मदगन्धा माध्वीक मधु सन्धानं आसव अमृता वीरा मेधावी मदनी सुप्रतिभा मनोज्ञा विधाता मादनी हली सरक गुणारिष्ट मधुलिका मदोत्कटा महानन्दा सीधु मैरेयं वनवल्लभा कारण तत्त्व मदिष्टा परिस्रुता कल्प स्वादुरसा गुण्डा हारहूर मार्द्वीक मदना देवसृष्टा कापिश अब्धिजा। गुणा—"हिक्काश्वासप्रतिश्यायकास वर्चोग्रहारुचौ। वम्यानाहविबन्धेषु वातघ्नी मदिरा हिता॥" च सू २७अ। See मद्यम्। मत्त खञ्जनपक्षिणि।

मदिरासख (व)। पु। आम्रवृक्षे। जटा।

मदिष्ठा। स्त्री। मद्ये। हेच।

मदोत्कट। पु। मत्तगजे। कपोते। वै निघ।

मदोत्कटा। स्त्री। मद्ये। रा नि व १४। माधवीसुरायाम्। वै निघ। अतसीक्षुपे। तिस गाछ। रा नि व १६। इवल्यां। व्यांकुड। मद।

मदोद्रेक। पु। महानिम्बे। घोड़ा निम। रा नि व ९।

मदोदग्रा। स्त्री। मार्य्याम्।

मद्गु। पु। जलकाके। पानकौड़ी। च सू २७अ। प्लवजातीयपक्षिविशेषे, मत्स्यरङ्गे। माछराङा। गुणा—वातघ्न स्निग्ध वृष्टमल हृद्य रक्तपित्तहर हिमद। राज २प।

मद्गुमूषिक:। पु। वृषमर्कटे, पर्वमृगे। सु सू ४६अ।

मद्गुर' (क')। पु। मत्स्यभेदे। मागुर माछ। तन्मांसगुणा—मधुर स्निग्ध स्वादिष्ट शुक्र करं गुरु च। राज। शब्दर।

मद्गुरसी। स्त्री। शृङ्गीमत्स्ये। शिङ्गी माछ। शब्दर। See शृङ्गीमत्स्य।

मद्यम्। क्ली। तरलमादकद्रव्यविशेषे। मद। हि दारु। मद्यसामान्यगुणा—मधुराम्ल कफ वातघ्न मलकर कान्तिकरञ्च। मद्य त्रिविध गौडी माध्वी पैष्टी चेति तानि अम्लमद्यानि। अन्यच्च सौगन्धिकादिद्रव्यान्तरयोगेन विविध भवति। अन्ये तु तेषां द्वादश भेदानाहु। तानि सर्व्वाणि गौड्यादिष्वेवान्तर्भवन्तीति न पृथगुक्तम्। रा नि व १४। विशेषा स्वस्वपर्य्यायेषु मृग्या। "गौडी माध्वी तथा पैष्टी निर्य्यासा कथितापरा। इति चातुर्विधा ज्ञेया सुरास्तासां प्रभेदका। भेदेन द्वादश प्रोक्ता सुरा सौवीरका रसे। शीधुगाडी च मत्स्यण्डी गुडेन प्रभवास्त्वय। माध्वीक माधुक माध्व मधुना सयुता सुरा। पैष्टीष्वरिष्टकास्तन्तु तण्डुलप्रभवास्त्वय। मृद्वीकारससम्भूता ताल माडूसमुद्भवा। निर्य्यासा सा तु विज्ञेया तासां वच्मि गुणागुणान्॥' अत्रि २९अ। नव मद्य अजातरसप्रसादमनतिक्रान्तसंवत्सरं सर्व्वविकार जनक वातादिजनकञ्च। "हिजै स्त्रीभिस्तु न ग्राह्य यद्यप्युन्मीवयेन्मृतम्।" रा नि व १४। "नव मद्यमभिष्यन्दि गुरु वातादिकोपन। अनिष्टगन्धं विरसमहृद्यञ्च विदाहि च।" इति नव मद्यम्। "चिरस्थित जातरस दीपन कफवातजित्। रुच्य प्रसन्न सुरभि मद्य सेव्य मदावहम्॥' इति पुराण। "तस्यानेकप्रकारस्य मद्यस्य रसवीर्य्यत। सौक्ष्म्यादौष्ण्याच्च तैक्ष्ण्याच्च विकाशित्वाच्च वह्निना। समेत्य हृदय प्राप्य धमनीरूर्द्धमागतम्। विक्षोभ्ये न्द्रियचेतांसि वीर्य्यं मदयतेऽचिरात्।" चतुर शीतिरिति चरक। तद्योनयो नव, धान्यफलमूल सारपुष्पकाण्डपत्रत्वचो भवन्त्यासवयोनय शर्करा चेति। ताश्चतुरशीतिविधा हिंसकरा आसवा आयन्ते, यथा—फलजा षड्विंशति, मूलजा एकादश, सारजा विंशति, पुष्पजा द्वौ, काण्डजा चत्वार, त्वग्जाश्चत्वार, शर्करासवश्चैक, धान्यजाश्च षट्। इति। च सू २५अ। तत्साधने

मदनीया । स्त्री । मल्लिकावृक्षे । वै निघ ।

मदनेच्छाफलः । पु । आम्रवृक्षे । आमगाछ । रा नि व ११ ।

मदभञ्जिनी । स्त्री । शतमूल्याम् । श च ।

मदमत्तः । पु । महाकरञ्जवृक्षे । वै निघ ।

मदमादिनी । स्त्री । कोङ्कणदेशे गणिकारी नामप्रसिद्धे पुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

मदयन्तिका (न्ती) । स्त्री । नवमल्लिकायां । काठमल्लिका । र मा । त्रिपुरमल्लिकायां । प सु । मेप पुष्परोचि महानीलतैलि । च द र पि च । वा चि २च ।

मदयित्नु । स्त्री । मद्ये । मे ।

मदरागः । पु । कुक्कुटपक्षिणि ।

मदरोगः । पु । मदात्ययरोगे । रा नि व २० ।

मदव्याधिः । पु । पानात्ययरोगे । रा नि व २० । See मदातङ्क ।

मदशाकः । पु । उपोदिकायाम् । रा नि व ७ ।

मदशौण्डः । पु । जातीफलवृक्षे । वै निघ ।

मदसारः । पु । तूलवृक्षे । रा नि व ९

मदस्थानम् । क्ली । सुरापानस्थाने । त्रिका ।

मदहस्तिनिकः (नी) । पु । महाकरञ्जवृक्षे । डहर करञ्ज । रा नि व ९ ।

मदहेतुः । पु । धातकीवृक्षे । वैद्यक ।

मदा । स्त्री । धातकीवृक्षे । वै निघ भ सा चि शुण्ठीचूर्णे, कुटजचूर्णे । भद्रश्री चि पाठादिचूर्णे । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । चि क क मदर चि ।

मदाढ्य । पु । तालवृक्षे । कदम्बवृक्षे । रा नि व ९ । आम्रवृक्षे । रा नि व ११ । स्त्री । लोहितझिण्ट्याम् । वकुण्टी । श च ।

मदातङ्क. (त्यय) । पु । पानात्ययरोगे । तस्य निदानादिकं यथा—"ये विषस्य गुणाः प्रोक्तास्तेऽपि मद्ये प्रतिष्ठिताः । तेन मिथ्योपयुक्तेन भवत्युग्रो मदात्ययः । किन्तु मद्यं स्वभावेन यथैवान्नं तथा स्मृतम् । अयुक्तियुक्तं रोगाय युक्तियुक्तं यथामृतम् । प्राणाः प्राणभृतामन्नं तदयुक्त्या हिनस्त्यसून् । विषं प्राणहरं तच्च युक्तियुक्तं रसायनम् । विधिना मात्रया काले हितैरन्नैर्यथाबलं । प्रहृष्टो यः पिबेन्मद्यं तस्य स्यादमृतोपमम् । स्निग्धैस्तदन्नैर्मांसैश्च भक्ष्यैश्च सह सेवितं । भवेदायुःप्रकर्षाय बलायोपचयाय च । काम्यता मनसस्तुष्टिस्तेजो विक्रम एव च । विधिवत् सेव्यमाने तु मद्ये सन्निहिता गुणाः ॥ बुद्धिस्मृतिप्रीतिकरः सुखश्च पानान्ननिद्रारतिवर्द्धनश्च । सम्पाठगीतस्वरवर्द्धनश्च प्रोक्तोऽतिरम्यः प्रथमो मदो हि ॥ अव्यक्तबुद्धिस्मृतिवाग्विचेष्टः सोन्मत्तलीलाकृतिरप्रशान्तः । आलस्यनिद्राभिहतो मुहुश्च मध्येन मत्तः पुरुषो मदेन ॥ गच्छेदगम्यांश्च गुरूंश्च मन्येत् खादेदभक्ष्याणि च नष्टसंज्ञः । ब्रूयाच्च गुह्यानि हृदि स्थितानि मदे तृतीये पुरुषोऽस्वतन्त्रः ॥ चतुर्थे तु मदे मूढो भग्नदार्विव निष्क्रियः । कार्य्याकार्य्यविभागज्ञो मृतादप्यपरो मृतः ॥ को मदं तादृशं गच्छेदुन्मादमिव चापरम् । बहुदोषमिवामूढः कान्तारं स्ववशः कृती ॥ निर्भक्तमेकान्तत एव मद्यं निषेव्यमाणं मनुजेन नित्यं । आपादयेत् कष्टतमान् विकारान् आपादयेच्चापि शरीरभेदम् ॥ क्रुद्धेन भीतेन पिपासितेन शोकाभितप्तेन बुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेन वेगावरोधाभिहतेन चापि । अत्यम्लभक्षावततोदरेण साजीर्णभुक्तेन तथाबलेन । उष्णाभितप्तेन च सेव्यमानं करोति मद्यं विविधान् विकारान् । पानात्ययं परमदं पानाजीर्णमथापि वा । पानविभ्रममुग्रञ्च तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् । हिक्काश्वासशिरःकम्पपार्श्वशूलप्रजागरैः । विद्याद्बहुप्रलापस्य वातप्रायं मदात्ययम् । तृष्णादाहज्वरस्वेदमोहातिसारविभ्रमैः । विद्याद्धरितवर्णस्य पित्तप्रायं मदात्ययम् । छर्द्यरोचकहृल्लासतन्द्रास्तैमित्यगौरवैः । विद्याच्छीतपरीतस्य कफप्रायं मदात्ययम् । ज्ञेयस्त्रिदोषजश्चापि सर्व्वलिङ्गैर्मदात्ययः ॥" मा नि । तत्र सन्निपातजमदात्ययो दशभेदः । यथा—"उत्कर्षेण यदाल्पेको मध्येन द्वौ तदा हिम । उत्कर्षेण यदाल्पेको मध्येन द्वौ तदा हिम । उत्कर्षेण यदा द्वौ तु मध्येनैको द्वितीयकः । एको मध्येन दोषः स्यात् द्वावल्पेन तृतीयकः । उत्कर्षेणैक एव स्यात् अल्पेन द्वौ चतुर्थकः । उत्कर्षेण यदा द्वौ तु अल्पेनैकश्च पञ्चमः । एकोऽल्पेन तु मध्येन द्वौ दोषाविति षष्ठकः । उत्कर्षेण समस्ताश्चेद्भवति सप्तमः । मध्येन सर्व्वेऽपि यदा तदा भवति चाष्टमः । अल्पेन सर्व्वेऽपि यदा तदा तु नवमः स्मृतः । अल्पेनैकतरास्त्र्यो मध्येनैकः इति स्फुटाः । सन्निपातस्य मुनिना दश भेदाः प्रकीर्त्तिताः ॥" वा चि ७च ।

मदाघ्रा स्त्री । रक्तझिण्टीवृक्षे ।

२३। चसू ४अ। वैनिघ सुदर्शनचूर्ण। अनि। दुर्घे। विश्व। मिष्टरसे। शर।

मधु । पु। मधुकवृक्षे। मउल गाछ। वसन्तकाले। चैत्रमासे। मे। अशोकवृक्षे। हेच। यष्टिमधुनि। रानि व ६। स्त्री। जीवन्तीवृक्षे। भम।

मधुकम् । क्ली। यष्टिमधुनि। तच्च द्विविध स्थलजानूपभेदेन वमनादिप्रतिकर्मविशेषेण च। चसू २अ। अल्लीयष्टिमधुनि। रानि व ६। चसू ४अ। वनिघ ज्व चि महाक्षाद्यादिमतेलि। वासू १५अ शोधनव अघन दिव अग्रादिव न्यग्रोधादिव। च द पि ज्व चि वायमाणादिव सा ज्व चि मुस्तादिगणे। चसू ५अ सन्धानीये काण्ड्रागण। वैनिघ ज्व चि चन्दनवलातैले। त्रपुणि। मद्ये। हेच। पु। मधूकवृक्षे। मउल गाछ। रमा सु सू ३८अ न्यग्रोधादौ। जीवकौ। रा नि व ५। पक्षिविशेषे। यष्टिमधुवृक्षे। विश्व।

मधुकच्छदा । स्त्री। मयूरशिखायाम्। वैनिघ।

मधुकण्ठ । पु। कोकिले। त्रिका।

मधुकन्द । पु। आलुकभेदे। वैनिघ।

मधुकर । पु। मधुरजम्बीरे। अपामार्गे। वैनिघ। भृङ्गराजवृक्षे। शमा। भ्रमरे। भम।

मधुकरप्रिय । पु। आम्रवृक्षे। रा नि व ११।

मधुककटिका (टी) । स्त्री। (Citrus acida) मधुरबीजपूरवृक्षे। मिष्टलेबु। हि मधुकाकड़ी, मउफुटी। तत्पर्य्यायौ,—कुष्मा मधुखर्ज्जूरिका। गुणा —शीतला रक्तपित्तहरा गुरुश्च। तस्याः विसूचिकाघ्न कण्ठशोधनञ्च। मद व ६। "मधुकर्कटिका स्वाद्वी रोचनी शीतला गुरुः। रक्तपित्तक्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा॥" भा पू १भ आम्र व। मधुखर्ज्जूरीवृक्षे रा नि व ११।

मधुकसार । पु। गुन्द्रपुष्पवृक्षसारे। मउलेर आँठी। वैनिघ भूपनेत्र्ज्व चि।

मधु(धू)कसुरा । स्त्री। मधूकमद्ये। मउयार मद। गुणा —"वातपित्तकरं रुच्यं कषायं विशदं गुरु। श्लेष्मलं भेदनं ग्राहि मूत्रकृच्छ्रविरोधिनुत्॥" अवि १८अ।

मधुका । स्त्री। यष्टिमधुनि। पमु। लताभेदे। गुडूच्याम्। मे। मधुरनिम्बुवृक्षे। वनिघ।

कृष्णकङ्गुन्याम्। हेच। मधुपर्णीवृक्षे। क्षीरिकायाम्।

मधुकादिः । पु। विषमज्वरे कषायभेदे। "मधूक चन्दन मुस्त धात्री धान्यसुशीरकं। छिन्नोद्भव पटोलञ्च क्वाथ समधुशर्करं। ज्वरमष्टविधं हन्ति॥" भपज्व चि।

मधुकादिघृतम् । क्ली। कासाधिकारे घृतम्। गव्यघृत ४ श। क्वाथार्थ—यष्टिमधु ८ प द्राक्षा १६ प। पाकार्थ—जल १६ श शे ४ श। कल्कार्थ—पिप्पली ८ प। पाकसिद्धौ अवतार्य शीते मधुन शर्करायाश्च प्र ८ प प्रक्षेप्यम्। घृत ৪ শ। ক্বাথার্থ—যষ্টিমধু ৮প দ্রাক্ষা ১৬ প। পাকার্থ—জল ১৬ শ শেষ ৪ শ। কল্কার্থ—পিপুল ৮ প। পাক শেষ হইলে মধু ৮ প শর্করা ৮ প প্রক্ষেপ দিবে।

मधुकाश्रय । पु। मधूच्छिष्टे। मम। वैनिघ।

मधुकाष्ठ' । पु। मधूकवृक्षे। मउल गाछ। वैनिघ।

मधुकुक्कुटिका (टी) । स्त्री। मातुलुङ्गवृक्षे, जम्बीरभेदे। महर इति भाषा। तत्पर्य्यायाः,—मातुलुङ्गा सुगन्धा गिरिजा, पूतिपुष्पिका अल्लश्ला देवदूती। गुणा —"मधुकुक्कुटिका शीता श्लेष्मलाग्निप्रसादनी। रुच्या स्वादुगुरु स्निग्धा वातपित्तविनाशिनी।" राज ३प।

मधुकृत् । स्त्री। मधुमक्षिकायाम्। हेच।

मधुकीट । पु। भ्रमरे। त्रिका।

मधुकोदकम् । क्ली। यष्टिमधुकसिद्धजले। इदं तृष्णाहरम्। सियो तृ चि।

मधुकोष । पु। क्षौद्रपटले। मौचाक। शच। छागतुण्डे। शकल्पद्रुम।

मधुक्रम । पु। मध्वाशये। मौचाक। शच।

मधुक्रीडा । स्त्री। घृततैलभर्ज्जित समधु पिष्टकभेदे। सा गुरु पुष्टिकरी च। "पिष्टधाना घृष्टा या मधुक्रीडा सपिष्टिका। सुपा पुपूलिकाद्याश्च गुरवः पौष्टिकाः परम्॥" चसू २७अ।

मधुखर्ज्जु(र्ज्जू)रिका (री) । स्त्री। मिष्टफलखर्ज्जूरीवृक्षे। मिष्टखेजुरगाछ। मे मिष्ट

জলাদিদানবিচার —"আসবাদিষু সাধ্যেষু দ্বাবিংশদ্‌গুণসম্মতম্‌। খদিরাদৌ প্রতিপলং জলমাহুশ্চিকিৎসকাঃ॥ অষ্টাবশেষিতং কৃত্বা গুড়ং ক্বাথসমং ক্ষিপেৎ। মধুরাণ্যৌ গুড়ো দেয়ঃ কফঘ্নশ্চিরতোঽন্যথা॥" ইতি। "ক্বাথ্যদ্রব্যস্য বাহুল্যাদুদকস্যাল্পমেব চ। সম্যক্‌পাকং ন মুঞ্চন্তি ক্ষীণবীর্য্যন্তু কেবলম্‌॥ ক্বাথ্যদ্রব্যং ঘটসমং জলং দ্রোণং ক্ষিপেৎ। নিষ্ক্বাথ্য পাদশেষন্তু গুড়ং সার্দ্ধং ঘটং ন্যসেৎ। বিমৃদ্য সন্ধিতং যত্র তদাসবমিতীরিতম্‌।" বৃদ্ধ সুশ্রুত। "বিনা ক্বাথেন সন্ধানমাসবং প্রোচ্যতে কিল। গুড়ং ক্বাথৌষধসমং জলঞ্চাপি চতুর্গুণম্‌॥ আসবারিষ্টমদ্যেষু দ্রাবাপস্য দশাংশকঃ। ক্ষৌদ্রঞ্চ গুড়পাদীনং প্রযোক্তব্যং ভিষক্তমৈঃ। অরিষ্টেষু চ সর্ব্বেষু দ্রোণে পলশতং গুড়ম্‌। চিরস্থায্যিষ্বরিষ্টেষু দ্বিগুণং গুড়মাবপেৎ॥ অনুক্তমানারিষ্টেষু দ্রবে দ্রোণে গুড়াত্তুলা। ক্ষৌদ্রং ক্ষিপেদ্‌গুড়স্যার্দ্ধং প্রক্ষেপস্তু দশাংশিকঃ। তদ্বিধেষু চ দ্রষ্টব্যা মদ্যকল্পস্থতা বুধৈঃ। আসবারিষ্টয়োর্যত্র ন গন্ধো লভ্যতে তদা। একদ্বিত্রিদিনং কৃত্বা ধূপয়েদ্ধূপহৃদ্যৈঃ॥" ইতি গোপুর। "যথা যথা কলজ্ঞাত বিরসং পলল ভবেৎ। তথা তথা গুড়ং দেয়ং স্বাধিকং সম্প্রদায়তঃ॥ যথা যথা ভবেদ্দ্রব্যং সারী বহুতরং শুভম্‌। অযুক্তং দশমূলাদৌ বল্কলমদরাদিকম্‌॥ ক্ষারবাপ প্রদাতব্য নাসবাদৌ কদাচন। অনুক্তেঽপি চ প্রস্থার্দ্ধং ধাতকীকুসুমং ক্ষিপেৎ॥ সাবধার্থেষু সন্ধেয়ং মধুকুষ্ঠবিবর্জ্জিতম্‌। কুষ্ঠেন শিরসঃ পীড়া ছর্দ্দিং পুষ্পরসাদ্‌ভবেৎ॥ অরিষ্টাসবয়োর্মাত্রা প্রোক্তমাকুড়বান্বিতা। যথা যথা সুতং মদ্য মাত্রা চাল্পা তথা তথা॥" ভদ্রশৌনক। [বৈ নিঘ।

মদ্যগন্ধঃ। পুং। বকুলবৃক্ষে। স্ত্রী। কদম্ববৃক্ষে।

মদ্যদোহদঃ। পুং। বকুলবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

মদ্যদ্রুমঃ। পুং। কোঙ্কণদেশপ্রসিদ্ধে মাড়বৃক্ষে। রা নি ব ৮।

মদ্যনিত্যঃ। ত্রি। নিত্য মদ্যপানশীলে। শ।

মদ্যপঙ্কঃ। পুং। কিট্টে। মদের মেথা। হৈ চ।

মদ্যপাশনম্‌। ক্লী। বিপাশাজনকদ্রব্যে। বৈ নিঘ। পানকালভক্ষ্যদ্রব্যে। চাট্‌। হৈ চ।

মদ্যপুষ্পা (ষ্পী)। স্ত্রী। ধাতকীবৃক্ষে। রা নি ব ৬।

মদ্যমণ্ডঃ। পুং। মদ্যফেনে, সুরামণ্ডে। মদের ফেনা। অম।

মদ্যযোনিঃ। স্ত্রী। সর্জ্জবৃক্ষে। শালগাছ। বৈ নিঘ।

মদ্যবাসিনী। স্ত্রী। ধাতকীবৃক্ষে। ধাইফুল গাছ। রত্না।

মদ্যবীজম্‌। ক্লী। বহুদ্রব্যকৃতসুরাবীজে। বাকর ইতি লোকে। হৈ চ।

মদ্যশ্রেষ্ঠম্‌। ক্লী। দ্রাক্ষাসুরায়াম্‌। বৈ নিঘ।

মদ্যসন্ধানম্‌। ক্লী। সুরানিষ্কাশনায় ফলবল্কাঙ্কুরাদীনাং সুচিরসংস্থাপনে। হৈ চ।

মদ্যহেতুঃ। পুং। ধাতকীবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

মদ্যামোদঃ। পুং। বকুলবৃক্ষে। রা নি ব ১০।

মদ্যোত্তমম্‌। ক্লী। মাধ্বীসুরায়াং। বৈ নিঘ।

মধু। ক্লী। (Mel) Honey পুষ্পরসে। মধু, মউ। পম। হিং তা সহদ মধ। তেং তেনে। তৎপর্য্যায়ঃ,—ক্ষৌদ্রং মাক্ষিকং মাধ্বীকং কুসুমাসবং পুষ্পাসবং পবিত্রং পিত্তং পুষ্পরসাহ্বয়ং মাধ্বীকং সারঘং মক্ষিকাবান্তং ভৃঙ্গবান্তং পুষ্পরসোদ্ভবম্‌। গুণাঃ,—মধুরং কষায়ানুরসং রূক্ষং শীতমগ্নিদীপনং বর্ণ্যং বল্যং লঘু সুকুমারং লেখনং হৃদ্যং সন্ধানং শোধনং রোপণং বাজীকরণং সংগ্রাহি চক্ষুঃপ্রসাদনং সূক্ষ্মমার্গানুসারি পিত্তশ্লেষ্মমেদোমেহহিক্কাশ্বাসকাসাতিসারচ্ছর্দ্দিতৃষ্ণাকৃমিবিষপ্রশমনং হ্লাদি ত্রিদোষঘ্নঞ্চ। তত্তু লঘুত্বাৎ কফঘ্নং পৈচ্ছিল্যান্মাধুর্য্যাৎ কষায়ভাবাচ্চ বাতপিত্তঘ্নম্‌। সু সূ ৪৫ অ। অষ্টবিধা মধুজাতিঃ, তদ্যথা— মাক্ষিকং ভ্রামরং ক্ষৌদ্রং পৌত্তিকং ছাত্রকম্‌ আর্ঘ্যম্‌ ঔদ্দালকং দালকঞ্চেতি। রা নি ব ১৪। এষাং বিশেষাঃ পর্য্যায়েষু দ্রষ্টব্যাঃ। তচ্চ নবং পুরাতনঞ্চেতি দ্বিধা। তয়োর্নবং মধু স্থৌল্যকরং নাতিশ্লেষ্মলম্‌। পুরাণঞ্চ তৎ স্থৌল্যঘ্নং গ্রাহি চ। পক্বং তৎ ত্রিদোষঘ্নং বিবিধরোগজাড্যজিহ্বারোগঘ্নং বলদং বুদ্ধিধৈর্য্যবর্দ্ধনং বীর্য্যবর্দ্ধনঞ্চ। আমং তৎ আমগুল্মবাতরোগপিত্তদাহনাশনং মাসজননং শোষকরং অণ্ডবৃদ্ধান্তরায়ণ ভবতি। তথা মধু সন্ধানবন্ধরোপণাদিষু সাধারণ্যেন হিতম্‌। অপিচ আমং মধু অন্যৈর্দ্রব্যৈঃ সহ উপকারি বা স্বয়ঞ্চ বহুকালস্থিতং বিষবৎ তাপজনকং ভবতি। যন্মধু কীটাদিযুক্তমম্লং পর্য্যুষিতং তদ্দূষ্যং জ্ঞেয়ম্‌। যত্ মক্ষিকাপার্শ্বং তদ্রসায়নযোগযোগ্যং নির্দোষঞ্চ। রা নি ব ১৪। মদ্যে। মধুপর্ণ্যাং। যষ্টিমধু। রা নি ব

मधूरि। गान्धारीवृक्षे। रा नि व ९। यष्टिमधुनि। भा म ४भ कर्पूरी चि त्रिफलाद्यघृते। मधुरवीज पूरके। मिष्ट लेबु। रा नि व ११। नीलीवृक्षे। मे। प्रसारण्याम्। वै निघ।

मधुपाका। स्त्री। षड्भुजायां, खर्मुजा इति ख्यातायां फलशाकलतायाम्। रा नि व ७।

मधुपालिका। स्त्री। गान्धारीवृक्षे। श मा।

मधुपीलु'। पु। महापीलुवृक्षे। आखरोट। रा नि व ११।

मधुपुष्प। पु। मधूकवृक्षे। मउलगाछ। इ महुया। र मा। रा नि व २३। अशोकवृक्षे। रा नि व १०। शिरीषवृक्षे। रा नि व ९।२३। वकुलवृक्षे। रा नि व १०। दन्तीवृक्षे। रा नि व २३।

मधुपुष्पा। स्त्री। दन्तीवृक्षे। रा नि व ६। धातकीवृक्षे। वै निघ। नागदन्तीवृक्षे। रा नि व ५।

मधुपुष्पी। स्त्री। अवाक्पुष्प्यां। চোরহুলী। दन्तीवृक्षे। पुत्रञ्जीववृक्षे। वै निघ।

मधुप्रिय'। पु। भूमिजम्बूवृक्षे। जटा।

मधुफल। पु। मधुनारिकेलवृक्षे। रा नि व ११। विकङ्कतक्षुपे। श च। राजादनीवृक्षे। क्षीर्णी। रा नि व। मधुखर्जूरीवृक्षे। वै निघ।

मधुफला। स्त्री। मधुपाकायाम्। खर्बुजा। मातुलुङ्गवृक्षे। कपिलद्राक्षायाम्। वै निघ। वा सू १५ष। [नि व ११।

मधुफलिका। स्त्री। मधुखर्जूरिकायां। रा

मधुबहुला। स्त्री। वासन्तीलतायाम्। বাসন্তী গাছ। रा नि व १०। गुरुयूथिकायाम्। वै निघ।

मधुबिम्बी। स्त्री। कुन्दुरु लतायाम्। কুঁদরুকী। वै निघ।

मधुबीज। पु। दाडिमवृक्ष। वै निघ।

मधुभवा। स्त्री। मधुशर्करायाम्। वै निघ।

मधुमज्जा। पु। अक्षोटवृक्षे। আখরোট গাছ। रा नि व ११।

मधुमती। स्त्री। गान्धारीवृक्षे। मूर्व्वायां। रा नि व ३।९। काश्मीरदेशीयनद्यां तद्गुणा —अग्निदीपनं तथा चन्द्रभागा जलवदाश्रयम्। रा नि व १४।

मधुमत्त' (त्ता)। पु, स्त्री। महाकरञ्जवृक्षे। रा नि व ९।

मधुमल्ली। स्त्री। मालतीलतायाम्। श मा।

मधुमस्तकम्। क्ली। पिष्टकान्नविशेषे। लक्षण —"समिता वेष्टिता मध्ये मधु दत्त्वा शृता घृते। मधुमस्तकमुद्दिष्टं तद्दृष्यं गुरु दुर्जरम्॥" राज २ प। नि। मधुना उपलिप्ते। भा म ४भ।

मधुमक्षिका। स्त्री। मधुकरमक्षिकाविशेषे। মৌমাছি। अम।

मधुमाधवक। पु। पलाशवृक्षे। वै निघ।

मधुमाध्वीकम्। क्ली। मधूकपुष्पमद्ये। वै निघ। मद्ये। अटीभ।

मधुमानी। स्त्री। मधुन अष्टपर्व्वसु। शिशी कास चि वासाकुष्माण्डे। "पिप्पलीकुडवञ्चैव मध- मानीं प्रदापयेत्।"

मधुमारक। पु। भ्रमरे। [कम्।

मधुमालती। स्त्री। मालतीपुष्पवृक्षे। वैद्य

मधुमाक्षिकम्। क्ली। स्वर्णमाक्षिके। भा।

मधुमूलम्। क्ली। रक्तालुके। মৌ আলু। श च।

मधुमेह। पु। प्रमेहरोगविशेषे। মধুমেহ। निदानादि। "सर्व्व एव प्रमेहास्तु कालेनाप्रति कारिणः। मधुमेहत्वमायान्ति तदासाध्या भवन्ति हि। गुरुस्निग्धाम्ललवणान्यतिमात्रं समश्नतां। नवमन्नञ्च पानञ्च निद्रामास्यासुखानि च। त्यक्त व्यायामचिन्तानां संशोधनमकुर्व्वतां। श्लेष्मा पित्तञ्च मेदश्च मांसञ्चातिप्रवर्द्धते। तैरावृतगतिर्वायुरोज आदाय गच्छति। यदा वस्तिं तदा कृच्छ्रो मधुमेहः प्रवर्त्तते।" च सू १७।

मधुयष्टि। स्त्री। इक्षौ। श च। मधूकवृक्षे। यष्टिमधुनि। वै निघ।

मधुयष्टिका (यष्टी)। स्त्री। यष्टिमधुनि। च सु। चि रक्त पीमरोधि। मधूकवृक्षे। इक्षौ। वै निघ।

मधुयोनि। स्त्री। कपिलद्राक्षायाम्। वै निघ।

मधुरम्। क्ली। वङ्गे। रा नि व १२। मधुरिकायां। মউরী। (মৌরি)। यष्टिमधुनि। रा नि व ६। शिह्लके। रसे। रा नि व १९। विषे। सिक्थ।

सिन्धौ । क सौद्र'मिछु । गुणा —मधुरा तृष्या शीतला सन्तापपित्तघ्नी क्रमिशमनी वीर्य्यवर्द्धनी च । रा नि व ११ ।

मधुगन्धः । पु । वकुलवृक्षे । भव्जुनवृक्षे । वै निघ । निघ ।

मधुगन्धप्रसूनकः । पुं । भव्जूनवृक्षे । वै

मधुगायन. । पु । कोकिले । रा नि व १८ ।

मधुगुञ्जनः । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । सजिना-गाछ । श मा ।

मधुघातकः । पुं । पक्षिविशेषे । वै निघ ।

मधुघोषः । पु । कोकिले । श मा. ।

मधुच्छदा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । भा ।

मधुज' । पु, क्ली । मधूच्छिष्टे । रा नि व १४ ।

मधुजम्बीरः । पुं । (Cituns limetta) Sweet lime of India मधुरजम्बीरवृक्षे । मिष्ट লেবুগাছ । हि मिठानेबु । रा नि.व ११ ।

मधुजम्भ. (ल') । पु । मधुरजम्बीरे । रा नि व ११ ।

मधुजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । रा नि व १४ । सितायां । চিনি । त्रिका ।

मधुजीरकः । पु । (Pimpinella anisum) Common anise जीरकभेद । মিঠাজীরা । हिं सौंफ् । मैं पेड्जिलकर । ता सोम्बु । बम् आनिसून् । पुस्तकान्तरम् ।

मधुजीवनः । पुं । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।

मधुताल. । पु । शीतालवृक्षे । रा नि व ८ । नकुल १०स ।

मधुत्वचः । पु, क्ली । त्वचौ । प मु । रा नि व १४ । त्रिका ।

मधुतैलवस्ति. । पु । निरूहवस्तिभेदे । यथा —"एरण्डक्वाथतुल्यांशं मधुतैलपलाष्टकम् । अस्य पुष्पापलार्द्धेन सैन्धवार्द्धेन संयुतम् । मधतैलक संशोध्य वस्तिर्दोषविलोडित । मेदोगुल्मक्रमिप्लीह मलोदावर्त्तनाशन । बलवर्णकरश्चैव वृष्यो दीपन उच्यते ।" भा ।

मधुत्रयम् । क्ली । मधुरत्रये घृतमधुशर्करासु । रा नि व २२ । भा म ४म कुष्ठ चि ।

मधुदला । स्त्री । मूर्व्वायां । मूर्गा । रा नि व ६ ।

मधुदूतः । पु । आम्रवृक्षे । भा । कोकिले । वै. निघ ।

मधुदूती । स्त्री । पाटलवृक्षे । भा ।

मधुद्रः । पुं । भ्रमरे । त्रिका ।

मधुद्रवः । पु । मधुशिग्रौ, रक्तशिग्रुवृक्षे । লাল সজিনা গাছ । श र । वा चि ३य ।

मधुद्रुमः । पुं । मधूकवृक्षे । মউল বা গুড় পুষ্পবৃক্ষ । र मा । आम्रातकवृक्षे । अम्बष्ठायाम् । वै निघ ।

मधुधातुः । पुं । स्वर्णमाक्षिके । रूप्यमाक्षिके । रा नि व १० ।

मधुधूलिः । स्त्री । खण्डशर्करायाम् । খাঁড় । हेच ।

मधुनालिकेरकः । पु । नारिकेलवृक्षविशेषे । एरनारिकेर इति कोङ्कणे प्रसिद्ध । बम् मोहा नारेल । वामननारिकेल । तत्पर्य्याया,— माध्वीकफल माक्षिकफल मृदुफल बहुकूर्च्च स्थूलफल । फलगुणा —मधुर शीतल तृष्णा दाहपित्तघ्न बलपुष्टिकर कान्तिजनक वीर्य्यवर्द्धन रुच्यञ्च । दुग्ध र क्रमिकरं स्निग्ध वातातिसार श्रमशमनम् अग्निदीप्तिनाशनम् आमशूलप्रकोप जनकञ्च । रा नि व ११ ।

मधुनिष्पाव' । पु । शुकशिम्बायां । মুকুটশিম্ । प मु । गुणा —रुच्य मधुर ईषत्कषाय शीतल वातलो बल्य आध्मानकर गुरु पुष्टि करञ्च । रा नि व १६ ।

मधुनी । स्त्री । क्षुपविशेषे । মাকড চাউল, মাকড় হাতা । तत्पर्य्याया,—घृतमण्डा वाय सोली सुमङ्गला । र मा । अपि स्थाने २य ।

मधुपञ्जर. । पु । वकुलवृक्षे । प मु ।

मधुपर्णिका । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । भा म ४ म गर्भ चि । नीलीवृक्षे । भा । सुदर्शनायाम् । পদ্মগুলঞ্চ । गुडूच्यां । रा नि व ३ । प्रसारण्याम् । গন্ধভাদুলিয়া । वराहक्रान्तायाम् । বরাক্রান্তা । श च ।

मधुपर्णी । स्त्री । विकङ्कतवृक्षे । বইঁচিগাছ । र मा । गडूच्यां । र मा । रा नि व ३ । च सू ४ अ । भा जीवकाद्यमिश्रके, अ चि च । वराह क्रान्तायां । বরাক্রান্তা । च द शूल चि राम

মধুরবাতাম। পু। (Dulcis) মিষ্ট বাতামি। মিঠাবাদাম। সযত্ন।

মধুরবীজপূর। পু। মিষ্টমাতুলুঙ্গবৃক্ষে। মিঠালেবু গাছ। ম মধুকাকড়ী। ক খজুরিমাথ বল। গুণা—মধুর শীতল দাহঘ্ন ত্রিদোষঘ্ন রুচ্য বৃষ্য গুরু দুর্জরঞ্চ। রা নি ব ১১।

মধুরস। পু। তালবৃক্ষে। রা নি ব ৯। সু সূ ৩৮ অ প্রিয়ঙ্গ্বাদি।

মধুরসা। স্ত্রী। মূর্বায়াং। মুগ্রা। রা নি ব ৩। রমা। বা সূ ১৫অ অ আরগ্বধাদি, "বল্লী নিম্বামৃতমধুরসা।" সু স ১ম সত্ততাদিস্ফ চি মহাপটলক্রতেলে। "মধুরসাদিবাহ্নগোষ্ঠীতকে।" যষ্টিমধুনি। রা নি ব ৬। দ্রাক্ষায়াম্। মে। গাম্ভারীবৃক্ষে। মা। প্রসারণ্যাম। শতপুষ্পায়াম্। শুল্‌ফা। বৈ নিঘ। দুগ্ধিকায়াম্। থিরুই গাছ। মে।

মধুরস্কন্ধ। পু। ষড্‌বিধাস্বাদনমধ্যে মধুরবর্গীয়দ্রব্যসমূহাস্বাদনবিশেষ। চ বিমা ৮অ।

মধুরস্রবা। স্ত্রী। মূর্বায়াম্। পিণ্ডীখর্জুরিকায়াম্। রা নি ব ১১।

মধুরা। স্ত্রী। মেদায়াং। রা নি ব ৩। কাকোল্যাং। ক্ষুদ্রজীবন্ত্যাম্। রা নি ব ৩। শতাবর্য্যাং। রা নি ব ৪। মহামিত্রায়াং। কদলীবৃক্ষে। প মু। শতপুষ্পায়াং। শুল্‌ফা। মা। পালঙ্গশাকে। রা নি ব ৭। মধুখর্জুরীরোবন। রা নি ব ১১। মিশ্রিবাশিনীমাণী। ভম্বাংশালী। রা নি ব ১৬। মূর্বায়াং। অ চি ৮অ। মাতুলুঙ্গবৃক্ষে। যষ্টিমধুনি। মধুরিকায়াং। মউরী। মে। কাঞ্জিকে। মিকা। ঋষভকে। মসূরে। মহামেদায়াম্। বৈ নিঘ।

মধুরাকর। পু। ইক্ষৌ। প মু।

মধুরালুকম্। ক্লী। মিষ্টরক্তালুভেদে। মৌ আলু। গুণা—"মধুরালুক শীত মধুর বাযুকারক। পাকে কটুঞ্চ বিষ্টম্ভ রুচিদ দাহ পিত্তনুৎ। শোষহৃৎ কফমূত্র গৌরবকৃৎ কফনুৎ মৌবল। ষদিদ স্যান্মদহৃৎ কফকৃৎ পিত্তনুৎ পরং।" বৈ নিঘ।

মধুরাদিফলত্রয়ম্। ক্লী। মধুরত্রিফলায়াম্। রা নি ব ২২।

মধুরাম্লফল। পু। নিযাতকবৃক্ষে। রমা।

মধুরাম্ল (ক)। পু। আম্রাতকবৃক্ষে। অ চ। দাড়িমবৃক্ষে। নাগরঙ্গবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

মধুরাম্লরস। পু। নাগরঙ্গবৃক্ষে। নারঙ্গী লেবুর গাছ। বৈ নিঘ। [১৫।

মধুরালাপা। স্ত্রী। শারিকায়াং। রা নি ব

মধুরালাবু (নী)। স্ত্রী। মিষ্টালাব্বাম্। মিঠা লাউ। রা নি ব ৭।

মধুরালিকা। স্ত্রী। ক্ষুদ্রমৎস্যবিশেষে। মউরলা মাছ। অরুচিপথ্যাপথ্যম্।

মধুরাসব। পু। আম্রে। বৈ নিঘ।

মধুরাস্যতা। স্ত্রী। মুখলিপ্ততায়াম্, মুখস্য মিষ্টতায়াম্। মা জ্ব নি।

মধুরিকা। স্ত্রী। মিশ্রেয়াখ্যক্ষুপে। মৌরী। প মু। রা নি ব ৪। রক্তক্ষুপে। রা নি ব ১৬। শতাহ্বায়াম্। শুল্‌ফা। ব নিঘ।

মধুরী। স্ত্রী। আম্রবৃক্ষে। বৈ নিঘ। মধুরিকায়া। মৌরী। চ দ বা ব্যা চি প্রসারণীতৈলে।

মধুরেণু। পু। কৃষ্ণকটভীবৃক্ষে। রা নি ব ৯। See কটভী। শুক্লপুষ্পপাটলায়াম্। বৈ নিঘ।

মধুরৌষধম্। ক্লী। মধুরদ্রব্যে। সু স ৪২অ।

মধুল। পু। মধূকবিশেষে। রমা। ক্লী। মদ্যে। শ ব।

মধুলগ্ন। পু। রক্তশিগ্রুবৃক্ষে। রমা।

মধুলতা। স্ত্রী। যূথীবৃক্ষে। রা নি ব ৮। বল্লীযষ্টিমধুনি। বৈ নিঘ।

মধুলিকা (লী)। স্ত্রী। স্বনামখ্যাতবৃক্ষে। মধুলী। রমা। অ বি ৮অ। কপিলদ্রাক্ষায়াম্। পুষ্পপরাগে। বৈ নিঘ। গোধূমভেদে। অ সূ ২০ অ। (লিকা)। রাজিকায়াম্। রা নি ব ১৬।

মধুবল্ল। পু। কোকিলে। শ ব।

মধুবল্লিকা (লী)। স্ত্রী। মিষ্টমাতুলুঙ্গবৃক্ষে। রা নি ব ১১। কারবেল্লকে। দদ্রলা। রমা। বল্লীযষ্টিমধুনি। রা নি ব ৬। কপিলদ্রাক্ষায়াম্। বৈ নিঘ।

মধুবার। পু। মধূকবৃক্ষে। মউল গাছ।

মধুবাসিনী। স্ত্রী। লক্ষ্মণাখ্যকন্দে। বৈ নিঘ।

মধুবিট্। ক্লী। মধূচ্ছিষ্টে। দম। বৈ নিঘ।

মধুবীজ। পু। দাড়িমবৃক্ষে। রা নি ব ১১।

मधुरः । पु । षड्रसान्तर्गतरसः । मिष्टरस । स च शब्दगुणभूयिष्ठ परितोषाह्लादजननत्वाद दीपनवत रसरक्तमांसमेदोऽस्थिवर्द्धनश्च । 'य परितोषमुत्पादयति प्रह्लादयति तर्पयति जीवयति मुखावलेप जनयति स मधुर, स च स्निग्धगुरु शीतधातुवर्द्धनायुर्बलवर्णातिकृत् कफकृन्मुखाभ क्लेच । तद्विपाक मधुर । तद्विपाकगुणश्च स्निग्धगुरु वातपित्तहरश्च ।" सु सू ४२ अ । कफवर्द्धक, अतिसेवनात् प्रमेहजडतादिकश्च करोति । रा नि व २० । रक्तशिग्रौ । रा नि व ७ । मजूरतृणे । रा नि व ८ । राजाम्रवृक्षे । रा नि व ११ । रक्तेक्षौ । गुडे । रा नि व १४ । मातुलुङ्गवृक्षे । वातामवृक्षे । काकोल्याम् । वै निघ २भ ज्व चि । श्वेतमिश्याम् । सादाशिन । राजमाषे । वर्त्तौ । रा नि व १६ । जीवके । मेदायाम् । रा नि व २३ । वन्यबदरे । मधूकवृक्षे । वै निघ । काकोल्यादिगण । च द स भे चि । त्रि । मधुररसयुक्ते ।

मधुरकः । पु । जीवकवृक्षे । अम ।

मधुरकण्टक (का) । पु, स्त्री । मत्स्यविशेषे । तत्पर्य्याया,—कन्तला कन्तली कवन्ता गाध्री । श र ।

मधुरकर्कटी । स्त्री । मधुरवीजपूरे । मिष्ट लेबु । रा नि व ११ ।

मधुरकुष्माण्डम् । क्ली । कुष्माण्डे । छाँचि कुमडा । चि मिठालदु । शब्द ।

मधुरखर्ज्जूरी । स्त्री । मधुखर्ज्जूरीवृक्षे । रा नि व ११ ।

मधुरगण । पुं । काकोल्यादिद्रव्येषु । See काकोल्यादिगण । च द सि यो स भे, च चि चि तथा चि । "शर्करामधुमिश्राणि शृतानि मधुरै सह ।" सु चि ३ अ ।

मधुरजम्बीर । पु । जम्बीरविशेषे । मिठा जामीर । म साखरनिम्बु । क सिहिनिम्बे । तत्पर्य्याया,—मधजम्भ मधुजम्भल रसद्रावी शर्करक पित्तद्रावी । गुणा —मधुर शीतल कफपित्तघ्न शोफघ्न तर्पण हृद्य श्रमघ्न पुष्टि कारकश्च । रा नि व ११ ।

मधुरजम्भल । पु । मधुरजम्बीरवृक्षे । रा नि व ११ ।

मधुरजीवकादि । पुं । जीवन्तीमधूकयुक्त जीवकादि गण । "जीव्या मधूकयुतया मधुराख्य योऽय योगी महाविष विरामति जीवकादि ।" रा नि व २२ । See जीवकादि ।

मधुरजीवनीय । पु । जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्यौ मधुरक यष्टि जीवन्ती चेति द्रव्याणि । चरक ।

मधुरज्वर । पु । मन्थरापरनामकज्वरविशेष । लक्षण यथा—"ज्वरो दाहो भ्रमो मोहो ह्यती सारो वमिस्तृषा । अनिद्रा च मुखं रक्त तालु जिह्वा च शुष्यति । ग्रीवायां दृश्यन्ते स्फोटका सर्षपोपमा । एताशनात् स्वेदरोधात् मधुरो जायते ज्वरः ॥" वै निघ ।

मधुरत्वक् (च) । पु । धवतरौ । धाओयां गाछ । रा नि व ९ ।

मधुरत्रयम् । क्ली । समभागघृतमधुशर्करासु । "सितामाक्षिकसर्पींषि मिलितानि यदा तदा । मधुरत्रयम् ।" रा नि व २२ ।

मधुरत्रिफला । स्त्री । समभागद्राक्षागाम्भारी खर्ज्जूरेषु । किस्मिस्, गाम्भारफल, खेजूर समान । अम । 'द्राक्षाकाश्मर्य्यखर्ज्जूरीफलानि मिलितानि तु । मधुरा त्रिफला ज्ञेया ।" रा नि व २२ ।

मधुरफल । पु । राजबदरवृक्षे । नारकुले कुलेर गाछ । रा नि व ११ । तरम्बुजे । व निघ ।

मधुरफला । स्त्री । मधुरवीजपूरकवृक्षे । मिठा लेबु । रा नि व ११ । चिर्भिटिकायाम् । वै निघ ।

मधुरबिम्बी । स्त्री । कुन्दरुलतायाम् । कुन्दुरकी । वै निघ ।

मधुरलता । स्त्री । वल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

मधुरवर्ग । पु । दुग्धादिकुष्माण्डान्तद्रव्यगण । दुग्धघृतवसामज्जशालिषष्टिकयवगोधूममाषशृङ्गाटक कसेरुकैर्व्वारुक (गोमुक) कर्कारुका (काँकुड़) त्रापुसकालिन्द (तरमुज) कतक (निर्म्माली) गिलोड्य (गिले) पियालपुष्करवीजकाश्मर्य्यमधूकद्राक्षाखर्ज्जूर राजादन (खीर्णी) तालनारिकेलेक्षुविकारबलातिबलात्म गुप्ताविदारीपयस्यागोक्षुरक्षीरमोरटमधूलिका कुष्माण्डप्रभृतीनि समासेन मधुरोवर्ग । सु सू ४२ अ ।

मधुरवल्ली । स्त्री । मधुवीजपूरद्रुमे । मिष्टलेबु गाछ । रा नि व ११ ।

मधुवार मध्वक मधुवृक्ष रोध्रपुष्प माधव । वा सू १५ अ शारिवादि । सु सू ३८ अ न्यग्रोधादि । स द्विविध स्थलजजलजभेदेन । गुणा —मधुस्तेजस स्निग्धश्च शुक्रकर बल्य धातुपोषकश्च । पुष्प क्षाय कायहित । तैल शिरःशूले हितम् । तत् सुरा मधुरा पाचिका च कथित् । 'मधूकपुष्प मधुर शीतल गुरु वृंहण । बलशुक्रकर प्रोक्त वातपित्तविनाशनम । फल शीत गुरु स्वादु शुक्रल वातपित्तनुत् । अहृद्य हन्ति तृष्णास्रदाहश्वासक्षत क्षयान् ।' भा । एतच्चेल शाम्भारीतैलगुणम् अहृद्य तर्पण वृंहणश्च । त्वग्गुणा — मधूक रक्तपित्तघ्न व्रणशोधनरोपणम ।'' तन्मज्ज तत्फलगुणम । पक्वफल वातपित्तघ्नम् । राज ।

मधूकपर्णसाहस्री । स्त्री । तुलसीवृक्षे । वै निघ ।

मधूकपर्णी । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । आमडा गाछ । वै निघ ।

मधूकफाणितम् । क्ली । मधूकपुष्पोत्थशर्करायाम् । मउल फुलेर चिनि । गुणा —रुच्य वातपित्तकृत् कफघ्न मधुर बस्तिदोषकरश्च । सु सू ४५ अ ।

मधूकशर्करा । स्त्री । मधूकफाणिते ।

मधूकसार । पु । मधूकरसे । मउलेर सार आटा । चद ज्व चि मधूकसारादि । 'मधूकसारसिन्धूत्थ ।'

मधूच्छिष्टम् । क्ली । (Cera, Alba, Flava) Wax मधुसिक्थके । मम् । रमा । हिसम । तैं मैनम । ता मफुछ । सु सू ९ अ । गुणा —स्निग्ध घृते हितश्च । द्रव्यगुणान्तरम् ।

मधूत्थ(त्थित)म् । क्ली । सिक्थके । मम् । रा निघ १३ । [निघ १४ ।

मधूत्पन्ना । स्त्री । मधुजातशर्करायाम् । रा

मधूत्सव । पु । रक्ताम्लानवृक्षे । रक्तझाँटी । रा निघ १० ।

मधूल । पु । जलजे गिरिजे च मधूकवृक्षे । जलमहुआ, गिरिमहुआ । तत्पर्याया,—दीर्घपत्रक गौरशाक मधूल स्वल्पपत्रक । पमु । अटा ।

मधूलक । पुं । जलजमधूकवृक्षे । भा । स्थलजमधूकवृक्षे । अर । क्ली । मद्ये ।

मधूलि । स्त्री । मालकाकडी इति ख्याता पर्थी । मालकाँकडी । पमु ।

मधूलिक । पु । इक्षौ । आसवविशेषे । गुणा —"श्लेष्मलस्तु मधूलिक ।" चसू २७ अ ।

मधूलिका । स्त्री । मूर्वायां । पमु । रा निघ ३ । भा पू २ भ । यष्टिमधुनि । जलयष्ट्यां । भा पू २ भ । वा टी हेमा वमनकल्पे । क्षुधान्यभेदे, स्वल्पगोधूमे । मध्यदेशजगोधूमे इति भावमिश्र । स्वल्पगोधूमोत्थसुरायाम् । गुणा —मलमूत्ररोधिनी गुरु श्लेष्मला च । सु सू ४६ अ । मक्षिकाविशेषे । सु कल्प ८ अ । मर्कटहस्तितृणे । मावडहात । चद मद्य चि ।

मधूली । स्त्री । आम्रवृक्षे । रा निघ ११ । मूर्वायाम । मधुकर्कटिकायाम् । रा निघ ११ । सु चि ३ अ । मधूकवृक्षे । जलजमधुयष्ट्यां । मध्यदेशजगोधूमे । भा । गुणा —मधुरा स्निग्धा शीतला च । चसू २७ अ । वा चि ९ अ ।

मधूषकम् (पितम्) । क्ली । मधूच्छिष्टे । वै निघ ।

मध्य । पु । कटिदेशे । मांजा । शमनधूमपान विशेषे । भा । क्ली । मधुनि । "गुड मध्य विभीतकान् ।" च चि १८ अ । वा उ २० अ । विराम । विका ।

मध्यगन्ध । पुं । आम्रवृक्षे । श च ।

मध्यजम्बू । स्त्री । मधुजम्बूवृक्षे ।

मध्यदेशभवा । स्त्री । वक्रकशाली । शालिधान्यविशेष । रा निघ १६ ।

मध्यन्दिन । पु । बन्धुजीवपुष्पवृक्षे । बान्धुलि-वृक्ष । रा निघ १० । क्ली । मध्याह्ने ।

मध्यपञ्चमूलकम् । क्ली । बलापुनर्नवैरण्डशालपर्णीपृश्निपर्णीषु । "बलापुनर्नवैरण्डशूर्पपर्णीद्वयेन च । एकत्र योजितैनैतत् मध्यमं पञ्चमूलकम् ॥" रा निघ २२ ।

मध्यपाक । पुं । तैलादीनां नातिमृदुखरपाकविशेषे । चद ।

मध्यपुष्प । पुं । जलवेतसे । मद व ५ ।

मध्यमम् । क्ली । देहमध्यभागे । चम । पुं । ग्रामभेदे ।

मध्यमकादम्बम् । क्ली । षड्गुणकदम्बीफले ।

मधुवीजपूरः । पु । मधुरमातुलुङ्गवृक्षः । तत्पर्य्यायः,—मधुकर्कटिका मधुपर्णी मधुकर्कटी मधुरवल्ली मधुरकर्कटी मधुरफला महाफला वर्द्धमाना । गुणाः,—मधुर शीतल रुच्य पथ्य गुरु दुर्ज्जर दाहनाशक त्रिदोषशमनत्व । रा नि व ११ ।

मधुवृक्षः । पुं । मधूकवृक्षे । मउल गाछ । वै निघ ।

मधुशर्करा । स्त्री । मालखण्डीति प्रसिद्ध शर्कराजातखाद्यद्रव्यं । मिताखण्ड, पाटाली । तिलुया । गुणाः—अतिमधुरा चक्षुष्या छर्द्दिघ्नी कुष्ठव्रणकफश्वासहिक्कारक्तपित्तघ्नी च । रा नि व १४ । अष्टविधमधूत्पन्नशर्करासु । तत्र मधुना मष्टविधत्वादष्टविधा भवन्ति । तच्छर्करागुणा अपि तत्तन्मधुगुणतुल्या ज्ञेया । "यद्गुणं यन्मधु प्रोक्तं तद्गुणा तस्य शर्करा ।" रा नि व १४ । श्वेत निष्पावे । रा नि व १६ ।

मधुशाखः । पु । मधूकवृक्षे । मउल गाछ । श च ।

मधुशिग्रुः । पुं । रक्तशोभाञ्जनवृक्षः । लाल सजिनागाछ । गुणाः—"मधुशिग्रु सरस्तिक्त शोफघ्नो दीपन कटु ।" सु सू ४६अ । (क) श्वेतशिग्रौ । रा नि व ७ ।

मधुशिता । स्त्री । श्वेतनिष्पावे । रा नि व १६ ।

मधुशु(सु)क्तम् । क्ली । पिप्पलीमूलजम्बीररस क्षतसन्धानविशेषे । 'जम्बीरस्य फलरस पिप्पली मूलसयुतं । मधुभाण्डे विनिक्षिप्य धान्यराशौ निधापयेत् । त्र्यहेण तज्जातरस मधुशुक्तमुदाहृतम् ।" शार्ङ्ग ।

मधुशेष । पु, क्ली । सिक्थके । मम । रा नि व १० । च सू ३अ ।

मधुश्रेणी । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ ।

मधुश्वासा । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् । रा नि व ३ ।

मधुष्ठील । पुं । मधूकवृक्षे । भा ।

मधुसन्धानम् । क्ली । मद्ये । वै निघ ।

मधुसम्भवम् । क्ली । सिक्थके । मम । रा नि व १० ।

मधुसम्भवा । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । वै निघ ।

मधुसिक्थकः । पु । मधूच्छिष्टे । मम । भा म ४अ पादस्फोट चि "मधुसिक्थकगैरिक घृत " स्थावरविषभेदे । हे च ।

मधुसूदनः । पुं । भ्रमरे । त्रिका ।

मधुसूदनी । स्त्री । पालङ्कीशाके । पालङ् शाक । हे च ।

मधुस्नेहः । पुं । मधूच्छिष्टे । मम । वै निघ । स्त्री । क्षीर(तीर)चीनीतिख्याते पुष्टिकरौषधे । वै निघ ।

मधुस्रवः । पु । मधूकवृक्षे । मउल गाछ । भा । मोरटलतायाम् । क्षीर कड़ाइ । रा नि व ३ । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ । क्षीर मूर्व्वायाम् । हंसपद्याम् । गोयालिया लता । रक्ता । रा नि व ५ । पिण्डखर्ज्जूरवृक्षे । पिण्डी खेजुर । रा नि व ११ । जीवन्त्याम् । श च । यष्टिमधुनि । जटा । रक्तलज्जालुकायाम् । वै,निघ ।

मधुस्रवा (स्) । पु । मधूकवृक्षे । मउल गाछ । जटा । वा सू १५।१०अ पटोलादि । "मधुस्रवोगुडूचीपाठान्वितम् ।"

मधुस्राव । पु । मोरटलतायाम् । रा नि व ३ । मधूकवृक्षे । मउल गाछ । भा ।

मधुस्वरः । पु । कोकिले । श र ।

मधुहा (न्) । पु, स्त्री (घ्नी) । प्रसहजातीयपक्षिभेदे । च सू २७अ ।

मधुहरा । स्त्री । शिम्बीभेदे । प सु ।

मधुचौर. (री) । पु स्त्री । खर्ज्जूरवृक्षे । हारा ।

मधूकम् । क्ली । गुडपुष्पे, मधूकपुष्पे । मउल फूल । वा सू १५अ न्यग्रोधादि । "अशोककदम्ब विरलामधूकं मधूकम् ।" च द बा पि ज्व चि मधुकादि । "मधूक चन्दनोत्पलम् ।" वा चि ३अ । यष्टिमधुनि । रा नि व ६ । सु सू ३८अ उत्पलादि । वै निघ अप चि,मधूकघृते ।

मधूक । पु । (Bassia latifolia) स्वनामख्याततवृक्षः । मउल गाछ । हि महुया, वनमहुया । ता कटइलुपि । तै पिप्प । बम् मोहा । तत्पर्य्यायः,—गुड़पुष्प मधुद्रुम वानप्रस्थ मधुष्ठील मधुक मधु मधुपुष्प मधुस्रव

मध्वल। पुं। अतिपाने। मधुवारे। पुनः पुनः सुरापानप्रविपाटौ। शब्द।

मध्वाधार। पुं। मधुक्रमे। মৌচাক। वैनिघ।

मध्वालु(लू)कम्। क्ली। स्वनामख्यातकन्द माटे। मउआलु। पकु। गुणाः—रक्तपित्तघ्न गुरु स्वादु शीतल स्तन्यशुक्रकरत्व। राज।

मध्वावास। पुं। आम्रवृक्षे। राजनि व ११।

मध्वासव। पुं। धातकीपुष्पमधुसहिते मधूक पुष्पासवे। आसवविशेषे। तत्पर्यायाः,— माधवक मधु माध्वीकं। 'मध्वासव स विज्ञेयो धातकीक्वाथमाक्षिकात्।' इति शौनकः। गुणाः— लघुमेदोघ्न मेहकुष्ठविषघ्न तिक्त कषाय शोफघ्न तीक्ष्ण स्वादु अवातकृच्च। सु ४५ अ। पुष्पमर्द्य। लिङ्गा। अन्य प्रमेहाधिकारे—"लोध्र शटी पुष्करमूलमेला मूर्व्वा विडङ्ग त्रिफला यमानी। चव्य प्रियङ्गु क्रमुक विशाला किराततिक्त कटु रोहिणीञ्च। भार्गी नत चित्रकपिप्पलीनां मूल सकुष्ठातिविष सपाठं। कलिङ्गकान् केशरमिन्द्र साह्वाजख सपत्र मरिच प्लवञ्च। द्रोणेऽम्भस कर्षसमानि पक्त्वा पूते चतुर्भागजलावशेषे। रसेऽर्द्धभाग मधुन प्रदाय पक्षं विधेयो घृत भाजनस्थः। मध्वासवोऽयं कफपित्तमेहान् क्षिप्र निहन्यात् द्विपलप्रयोगात्॥" चवि ५अ। अन्य सुरुयाः। "द्रोण मधूककुसुमाथा विडङ्गाना ततो ऽर्द्धत। चित्रकस्य ततोऽर्द्ध स्यात्तथा भल्लातकाढकं। मञ्जिष्ठा त्रिपल चैव विद्रोणेऽपां विपाचयेत्। द्रोणशेष तु तच्छीत मध्वर्द्धाढकसंयुतम्। एला मृणालागरुभिश्चन्दनेन च रूपितं। कुम्भे सासमिव जातमासव त प्रयोजयेत्॥ चवि १९च।

मध्विजा। स्त्री। मद्ये। हच।

मन। पुं। जटामांसी। शब्द। क्ली (स)। अन्तःकरणे। 'रजस्तमोभिनिकृष्टसत्त्वगुणबहुला त्मक परमसूक्ष्मं वस्तु। तच्च सात्त्विक राजस तामस चेति त्रिधा। चसु १ अ। आस्तिकादिगुणयुक्त सात्त्विक क्रोधताडनादिगुण राजस, क्रोधान्वतादि युक्त तामसमिति भा।

मनशि(सि)ल (ला)। पुं, स्त्री। Real gar स्वनामख्यातधातुविशेषपरसभेदः। मनछाल। तत्पर्यायाः,—कुनटी कुनटी मनोज्ञा मनोगुप्ता नागजिह्विका नैपाली शिला नेपालिका मनोगुप्ता कल्याणिका रोगशिला नागमाता रसनेत्रिका गोला दिव्यौषधि। सा च रसावीर्य्याज्ञाता। भा। गुणाः—'मनःशिला गुरुर्वर्ण्या सरोष्णा लेखनी कटु। तिक्ता स्निग्धा विषश्वासकासभूत कफास्रनुत्। मनःशिला मन्दबल करोति जन्तु ध्रुव शोधनमन्तरेण। मलानुबन्ध किल मूत्ररोध सशर्करं कृच्छ्रगदञ्च कुर्य्यात्॥' भापू १भ धाव। अजमूत्रिकाम्बे दोलायन्त्रे शुध्येन्मनःशिला। दिनमेक त्वजामूत्रे भृङ्गराजरसेऽपि वा। अगस्त्य पत्रतोयेन भाविता सप्तवासरम्। शृङ्गवेररसैर्व्वापि विशुध्यति मनःशिला॥" इति शुद्धि। साकौ।

मनसा। स्त्री। सर्पदुहितरि देव्याम्। "कन्या सा च भगवती कश्यपस्य च मानसी। तेनेयं मनसा देवी मनसा या च दीव्यति॥" पुराणम्।

मनस्तालम्। क्ली। हरिताले। रमा।

मनस्वी (इन्)। पुं। महाविष्टे। शरभे। रानि व १९।

मनाका। स्त्री। हस्तिन्याम। उणा।

मनोकम्। क्ली। कज्जले। काजल।

मनीषा। स्त्री। बुद्धौ।

मनु। स्त्री। स्पृक्कायाम। रानि व १२।

मनुज (भू) (ष्य)। पुं। मानुषे। अम।

मनोगुप्ता। स्त्री। मनःशिलायाम्। पसु।

मनोजवा। स्त्री। अग्निजिह्वारूपे। जटा।

मनोजहद्धि। पुं। कामवृद्धिक्षुपे। रानि व ४।

मनोज्ञम्। क्ली। सरलकाष्ठे। सरलकाठ। रमा। पसु। पुं। कुब्जपुष्पवृक्षे। रानि व १०।

मनोज्ञा। स्त्री। मनःशिलायाम। रमा। आवर्तकीलतायां। रानि व ३। स्थूलजीरके। रानि व ६। जातीपुष्पवृक्षे। रानि व १०। मद्ये। रानि व १४। वन्ध्याकर्कोटक्यां। रानि व ७।

मनोभवागार। पुं। योनौ।

मनोरथ। पुं। इच्छायाम्।

मनोरम। पुं। कन्दवृक्षे। मुचुकुन्दवृक्षे। हसपादीलतायाम्। क्ली। रक्तपद्मे। वैनिघ।

मनोरमा। स्त्री। गोरोचनायां। रानि व १२। रक्तयूथिकायाम्। शङ्खपुष्प्याम्। वैनिघ।

मनोविभ्रम। पुं। चित्तविभ्रमे। निद्रा।

मनोहर। पुं। कुन्दपुष्पक्षुपे। কুন্দ গাছ।

गुणा—“स्वल्पातु मधुरं गुर्व्वग्निमान्द्यकारकम् ।” निघ ।

मध्यमनारायणतैलम् । क्ली । वातव्याध्यधिकारे तैलम् । पाठ—“बिल्वाश्वगन्धाबृहतीश्वदंष्ट्रा श्योणाकवाट्यालकपारिभद्रम् । क्षुद्राकरिशाति बलाग्निमन्थं मूलानि चैषां सहयोधृतानां । सुरं विदध्यादथ पाटलीनां प्रत्येकं सपादं विधिनोद्धृतानां । द्रोणैश्चतुर्भिरेव पक्त्वा पादावशेषं रसेन तैलं तैलाढकानां समदेव दुग्धमाजं निदध्यादथवापि गव्यं । एकत्र सम्यग्विपचेत् सुबुद्धिर्श्वगन्धमश्वैव शतावरीनां । तैलेन तुल्यं पुनरेव तत्र रास्नाश्वगन्धा मिशिदारुकुष्ठं । पर्णीचतुष्कागुरुकेशराणि सिन्धूत्थ मांसीरजनीद्वयञ्च । शैलेयकं चन्दनपुष्कराणि एलांशुमतीनगराम्बुदञ्च । भद्रादयम्मीन्दुवचापलाश स्थौणेयवृश्चीरकचोरकाख्यं । एतैः समस्तैर्द्विपल प्रमाणैरालोड्य सम्यक् विधिना विपक्वं । कर्पूर-काश्मीरमृगाण्डजानां चूर्णीकृतानां त्रिपलप्रमाणम् । प्रस्वेददौर्गन्ध्यनिवारणाय दद्यात् सुगन्धाय वदन्ति केचित् ॥” भैष । पुस्तकान्तरे मध्यनारायणतैलमुक्तं । क्षुद्रा कण्टकारी । करिशा पुनर्णवा । अतिबला श्वेतबला । भद्रा भद्रालिका । प्रत्येकमेषां सपादप्रस्थविंशतिपलानि । जलमष्टौ द्रोणा (५१२ श) । शे १२८ श । तैलाढकद्वय (१२ श) । मिषि शतपुष्पा । भद्र गुडत्वक् । पलाश शठी । वृश्चीर श्वेतपुनर्णवा । स्थौणेयक ग्रन्थिपर्णं । चोरक चोरहुली । सिद्धे पूतीर्णे कर्पूरकुङ्कुमकस्तूरीणां प्र १ प चूर्णयित्वा प्रक्षेप्यम् । तिলতৈল ৩২ শ । কাথার্থ—বেলছাল, অশ্বগন্ধা, বৃহতী, গোক্ষুর, শ্যোণা, শ্বেত বেড়েলা, পারিভদ্র, কণ্টিকারী, পুনর্ণবা, গোরক্ষচাকুলি, গণিয়ারী, গন্ধভাদুলিয়া পাকল, ইহাদের মূল প্রত্যেক ২০ প । পাকার্থ—জল (৫১২ শ) শে ১২৮ শ । ছাগদুগ্ধ বা গব্যদুগ্ধ ৩২ শ । শতমূলীরস ৩২ শ । কল্কার্থ—রাস্না, অশ্বগন্ধা, মউরী, দেবদারু, কুড়, মুগানী, মাষাণী, শালপাণি, চাকুলিয়া, অগুরু, নাগেশ্বর বা কুঙ্কুম, সৈন্ধব, জটামাংসী, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, শৈলজ, রক্তচন্দন, পুষ্করমূল, এলা, মঞ্জিষ্ঠা, যষ্টিমধু, তগরপাদুকা, মুতা, তেজপত্র, গুড়ত্বক্, কাকোলী, ক্ষীরকাকোলী, মেদা, (অভাবে অশ্বগন্ধা,) মহামেদা, (অভাবে অনন্তমূল) জীবক, ঋষভক, (অভাবে গুলঞ্চ ও বংশলোচন) ঋদ্ধি, বৃদ্ধি (অভাবে বেড়েলা ও গোরক্ষচাকুলিয়া) বালা, বচ, শটী, গেটেলা, শ্বেতপুনর্নবা, চোরহুলী, প্রত্যেক ২ প । গন্ধদ্রব্য—কর্পূর, কুঙ্কুম, মৃগনাভি, প্রত্যেক চূর্ণ ১ প প্রক্ষেপ দিবে । কমর ।

मध्यमनिष्पावा । स्त्री । एकीनामगनिष्पावे । मु घि ११ख ।

मध्यमा (मिका) । स्त्री । मध्यमाङ्गुली । ছোট ডাগ । রমা । दृष्टार्त्तवायां स्त्रियाम् । रा नि घ १८ । शब्द । कामाल्याम् । कर्णिकायाम् । मे । अङ्गुलानुदनीयाङ्गुली । रा नि घ १८ ।

मध्यमाग्नि । पु । पक्वाशयस्थितापक्वविशेषे । भुक्तिनियकालच्चतुरयोन योऽग्नि दहिगुनेन कालेन सम्यमग्निरुच्यते । ‘उपर्क्ष्यतस्या दाहाद्यि मन्त्र माग्नि ।” अके पि ।

मध्ययव । पु । षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे । इन्द्र कल्पद्रुम ।

मध्यलोक । पु । पृथिव्याम् ।

मध्यरात्र । पु । अर्द्धरात्रे ।

मध्यवासिनी । स्त्री । भातशोहर्षे । धाইফুলের গাছ । রমা ।

मध्यसत्त्वः । त्रि । पुरुषभेदे । “य परानात्मानि उपनिधाय सन्तमयति आत्मानात्मानं, परैश्चापि लम्भ्यते ।” च वि ८ ख ।

मध्यस्थलम् । क्ली । कटिदेशे । चक्रट ।

मध्या । स्त्री । नाभौ । वै निघ । मध्यमाङ्गुली । হ च । [লক্ষণপূর্বক ।

मध्याह्न । पु । दिनमध्यभागे । अथच दीप

मध्वम । क्ली । मधुरुक्तमूत्रे । च चि २ ख ।

मध्वरिष्टम् । क्ली । मद्यप्रायमरिष्टभेदे ।—“मधु पिप्पलिमध्याशी कम्बलीऽगुरुधूपिते मध्वाद्यक तानुकम चूर्णानामानि दापयेत् । कुडवाद्धं विडङ्गानां पिप्पल्याः कुडवस्तथा । चतुर्थभागान् त्वक्क्षीर्य्यां कमरं मरिचानि च । त्वगेलान्तककशटीकाङ्गुकाति विपाभिका । इरेच्चतुर्मात्रेकाशाविप्पलीमूलचित्रकान् । कार्दिकानान् स्थित मासमतः अर्द्धं प्रयोजयेत् ।” च चि १८ख ।

मन्दार । पु । पारिभद्रवृक्षे । रा नि व ८ । श्वेतार्के, राजार्कवृक्षे । श्वेत आकन्द । प मु । रा नि व १० । निम्बवृक्षे । हस्तिनि । मे ।

मन्दारफलिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायां । काकडुमुर । वै निघ ।

मन्दारी । स्त्री । रक्तार्के । लाल आकन्द । सु चि १९ अ ।

मन्दारु । पुं । धातकीपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

मन्दालकम् । क्ली । खटिकायाम् । खडी । वै निघ ।

मन्दिकुकुर । पु । मत्स्यविशेषे । वै निघ ।

मन्दिर । पु । जानुपश्चाद्भागे । हे च ।

मन्दिरपशु । पु । विडाले । श च ।

मन्दि(न्दु)रा । स्त्री । शय्यासनविशेषे । मादुर । मे ।

मन्दोष्ण । त्रि । ईषदुष्णे । अम ।

मन्द्रपुष्प । पु । जपावृक्षे । वै निघ ।

मन्मथ । पु । कपित्थवृक्षे । प मु । आम्रवृक्षे । वै निघ । आम्रातकवृक्षे । चि प्र क । श्यामा । वै निघ ।

मन्मथशठी । स्त्री । कर्पूरशठ्याम् । वै निघ ।

मन्मथानन्द । पु । महाराजचूते, बहुरसालाम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

मन्मथालय । पु । आम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

मन्मथावास । पु । महाराजाम्रे । भाल आम । रा नि व ११ ।

मन्मन । पु । गद्गदध्वनौ । विका ।

मन्या (का) । स्त्री । ग्रीवापश्चाच्छिरायाम् । घाडेर शिर । रा नि व १८ । च द ज्व चि कवलधारणे । 'मन्यापार्श्व शिरोगलात् ।"

मन्याचालो । पु । अन्यस्य वातव्याधौ । तस्य लक्षणम् "मन्यायां ग्रीवायां स्फुरणम् ।" म द ५५ ।

मन्यास्तम्भ । पु । तन्नामकवातव्याधौ । "दिवास्वप्नासनस्थानविकृतोर्द्धनिरीक्षणैः । मन्यास्तम्भं प्रकुरुते स एव श्लेष्मणा युतः ॥" इति निदानम् । "दशमूलीकृतं क्वाथं पञ्चमूल्यापि कल्पितं । रूक्षः स्वेदः तथा नस्यं मन्यास्तम्भे प्रयोजयेत् ॥" इति चिकित्सा । अश्वस्यापि वातव्याधौ । लक्षणम्, "नमत्युन्नमति ग्रीवा स्तब्धा च यस्य वाजिनः । मन्यास्तम्भं विजानीयाद्रोगं तस्य सुदारुणम् ॥" ज द ५५ अ ।

मन्युः । पु । शोके । अम । अहङ्कारे । श र ।

मन्युमथी । स्त्री । भेकपर्ण्यां । थुनकुडि । भैष विद्याधराभ्रे । "शिलातले मन्युमथीदलस्य ।"

मन्वाद्यम् । क्ली । धान्ये । वै निघ ।

मय(यु)ष्ट (क) । पु । वनमुद्गे । मुगानी । अटीभ ।

मय । पु । उष्ट्रे । विका । अश्वतरे । मे । स्त्री (यी) । उष्ट्राम् । चिकित्सायाम् । श च ।

मयट । पु । पर्णकुटीरे । हारा ।

मयन । पु । मदनवृक्षे । रा नि व ८ । क्ली । मधूच्छिष्टे ।

मय(यु)ष्टक । पु । वनमुद्गे । मुगानी । अटीभ ।

मयु । पु । अश्वे । विका । मृगे । मे ।

मयूर । पु । अपामार्गवृक्षे मे । अजमोदायाम् । शाकुनो । भा । सु चि २३ अ । रुद्रजटायाम् । अम । सारसपक्षिणि । चटकपक्षिणि । फञ्जीवृक्षे । व निघ । स्थलचरपक्षिविशेषे । मयूर । तत्पर्य्याया,—बर्हिण बर्ही नीलकण्ठ भुजङ्गभुक् शिखावल शिखी केकी मेघनादानुलासी शुकवाकु कलध्वनि काण्डपक्षी शुक्लभुक् केकावल चित्रमेखल मार्जारकण्ठ घनपाषण्ड राजसारस वर्षामद मेघसुहृत् शुक्लापाङ्ग सर्पाशन शुक्लाङ्ग कुमारवाही गरव्रत दीर्घाङ्ग मार्ज्जारकण्ठ विचित्राङ्ग शिखाधर शिखाधार प्रचलाकी चन्द्रकी सितापाङ्ग ध्वजी मेघानन्दी कलापी शिखली चित्रपिच्छिक भुजगभोगी भुजगभोजी । गुणा —"सुस्निग्ध श्लेष्मलो वृष्यो घन शुक्रविवर्द्धनः । मांसवृद्धिकरी बल्यो दितीयश्च मयूरकः ॥" अत्रि २१ अ । तन्मांसभक्षणकाल —"हमन्तकाले शिशिरे वसन्ते सेव्यं हि मायूरमुशन्ति मांसम् । उष्णो हि बर्ही विषभोजनाच्च वर्षाशरद्ग्रीष्मसु वर्ज्य पथ्य ।" राज २ प । तन्मांसगुणा —"रेतःक्षीणेषु कालेषु हृद्रोगेषु च तेषु च । मधुराम्लविपाकोनि मयीबलकराणि च ॥" च सू २७ अ ।

मयूरक । पु । अपामार्गवृक्षे । आपाङ् । प मु । रा नि व ४ । च द च पि च । सु सू ३७ अ

रा नि व १०। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। रक्त काञ्चने। कुन्दपुष्पे। वै निघ।

मनोहरा। स्त्री। स्वर्णयूथिकायां। रा नि व १०। जातीकुसुमवृक्षे। रा नि व १०।

मनोह्वा। स्त्री। मनःशिलायां। पद शियो अप चि। "मनोह्वालाक्षजर्च्चं च।"

मन्थजिह्वः। पु। अग्नौ। हे च।

मन्थः। पु। अग्निमन्थवृक्षे। र मा। द्रवेणालोडितसक्तौ। पेयाविशेषे। शियो मदा चि। "मन्थ खर्जूरमृद्वीका।" शीतवारिगोलितसक्ता अच्छा नातिस्वच्छा नातिसान्द्रा सक्तवो मन्थ। "सक्तुभि सर्पिषाभ्यक्तै शीतवारिपरिप्लुतैः। नात्यच्छो नातिसान्द्रश्च मन्थ ।" रा नि व २२। गुणा—"मन्थ सद्योबलकर पिपासाश्रमनाशन।" राज ३५। फाण्टभेदे। चतुष्पलमिते तोये चूर्णद्रव्य पलमित क्षिप्वा मृत्पात्रे मन्थयेत्। "जले चतुष्पले शीते क्षुण्ण द्रव्यपल क्षिपेत्। मृत्पात्रे मन्थयेत्सम्यक् तस्माच्च द्विपल पिबेत्। मधुश्वेतागुडादीनि फाण्टवत्तत्र निक्षिपेत् बुध ॥" भा। शार्ङ्ग म ३ अ। मन्थो बहुविध—घृतसक्तुदाडिमगुड़कृत इत्येक। घृतसक्तुलवणकृत इति द्वितीय। द्राक्षाशर्कराक्षुरसकृतश्चेति तृतीय। मन्थनदण्डे। मन्थने। विलोडने। मर्दने। विका। नेत्रमले। परचि। नेत्ररोगे। विश्व। कुन्थने। व्याक।

मन्थजम्। क्ली। नवनीते। र मा।

मन्थन.। पु। मन्थनदण्डे। श र। अग्निमन्थवृक्षे। क्ली। कुन्थने। विलोडने। व्याक।

मन्थनोद्भवम्। क्ली। नवनीते। वै निघ।

मन्थर। पु। वैशाखमासे। हरिणे। क्ली। नवनीते। वै निघ। कुसुम्भे। मे। फले। नि। जड़े। श र।

मन्थरज्वर'। पु। ज्वरविशेषे। हि मतोज्वर। लक्षण यथा—"ज्वरो दाहो भ्रमो मोहो ह्यतीसारो वमिस्तृषा। अनिद्रा मुखशोषश्च तालुजिह्वे च शुष्यति। ग्रीवायां परितश्चास्ते स्फोटका सर्षपोपमा। एतास्मन्नात् स्वेदरोधात् मन्थरो जायते नृणाम्।" योगरत्नाकर.।

मन्थराधिः। पुं। मन्थकार्ये। च मा ७ अ।

मन्थरु'। पुं। चामरवायो। त्रिका।

मन्थसार'। पु। नवनीते। वै निघ।

मन्था। स्त्री। मेथिकायां। रा नि व ६।

मन्थानः। पुं, क्ली। स्थूलारग्वधवृक्षे। वड शोणालू। रा नि व ६। मन्थनदण्डे। विका। च सू १५ अ।

मन्थानकः। पु। शस्यविशेषे। घासविशेषे। म मारवेलि। क मारवल्ली। तत्पर्य्याया,—हरित दृढमूल तृणाद्धिप। गुणा—स्निग्ध धेनुप्रिय दुग्धकर मधुर बहुवीर्य्यश्च। रा नि व ८।

मन्थानभैरवः। पु। अल्पवित्त रस। पाठ—"मृत सूत मृत ताम्र हिङ्गु पुष्करमूलक। सैन्धव गन्धक ताल कटुकी चूर्णयेत्सम। पुनर्नवादेव दारुनिर्गुण्डीखण्डुलीयकै। तिक्ताकोशातकीद्रावैर्दिनैक मर्दयेद्दृढ। माषमात्र लिहेत् चौद्रे रसो मन्थानभैरव ॥" अनु निम्बक्राथ। रस चि ९ ४।

मन्थिर'। पु। समुद्रे।

मन्थ्य'। पु। सक्तौ। छातु। वै निघ।

मन्दः। पु। रोगिणि। रा नि व २०।

मन्दगन्धः। पु। सप्तपर्णवृक्षे। स्त्री। मद्ये। वै निघ।

मन्दगमना। स्त्री। महिषस्त्रियाम्। वै निघ।

मन्दज'। त्रि। मन्दजाते। च सू १८ अ।

मन्दट'। पु। पारिभद्रवृक्षे। श र। निम्बवृक्षे। वै निघ।

मन्दता। स्त्री। आलस्ये। रा नि व २०।

मन्दर। पु। मन्दारवृक्षे। मे। तन्नामकलूतादिकीटविषघ्नागदविशेषे। अपामार्गमनोह्वाखदार्व्वीश्यामकगैरिके। मल्लाकुष्ठमरिचयष्ट्याह्वघृत माक्षिकै ॥" सा उ ३० अ। मुकुरे।

मन्दरोत्थम्। क्ली। शिखासगुनि। वै निघ।

मन्दसान'। पु। प्राणे। निद्रायाम्। अग्नौ। उणा।

मन्दसानु'। पु। स्वप्ने। उणा।

मन्दा। क्ली। वल्लीकरञ्जे। मताकरञ्ज। वै निघ।

मन्दाग्नि। पुं। अग्निमान्द्यरोग। See अग्निमान्द्यम्। सुश्रुतमध्यकाण्डचतुरङ्गकृते अर्काद्यग्निविशेष। चतुर्ग्गत नेमेव मन्दाग्नि परिकीर्त्तित।" अर्क चि।

मन्दार । पु । पारिभद्रवृक्षे । रा नि व ८ । श्वेतार्के, राजार्कवृक्षे । श्वेत आकन्द । प मु । रा नि व १० । निम्बवृक्षे । हस्तिनि । मे ।

मन्दारफलिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायां । काकडुमुर । वै निघ ।

मन्दारी । स्त्री । रक्तार्के । लाल आकन्द । सु चि १८ष ।

मन्दारु । पु । धातकीपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

मन्दालकम् । क्ली । खटिकायाम् । खड़ी । वै निघ ।

मन्दिकुकुर । पु । मत्स्यविशेषे । वै निघ ।

मन्दिर । पुं । जानुपश्चाद्भागे । हे च ।

मन्दिरपशु । पु । विडाले । श ध ।

मन्दि(न्दु)रा । स्त्री । शय्यासनविशेषे । मादुर । मे ।

मन्दोष्ण । त्रि । ईषदुष्णे । अम ।

मन्द्रपुष्प । पु । जपावृक्षे । वै निघ ।

मन्मथ । पु । कपित्थवृक्षे । प मु । आम्रवृक्षे । वै निघ । आम्रातकवृक्षे । चि क क । शय्याम् । वै निघ ।

मन्मथशठी । स्त्री । कर्पूरशठ्याम् । वै निघ ।

मन्मथानन्द । पु । महाराजचूते, बहुरसा लाम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

मन्मथालय । पु । आम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

मन्मथावास । पु । महाराजाम्रे । भाल आम । रा नि व ११ ।

मन्मन । पु । गद्गदध्वनौ । विका ।

मन्या (का) । स्त्री । ग्रीवापश्चाच्छिरायाम् । घाडेर शिरा । रा नि व १८ । च द ज्व चि कावल धारणे । "मन्यापार्श्वशिरोगलात् ।"

मन्यावाली । पु । अथवा वातव्याधौ । तस्य लक्षणम् "सन्धायां ग्रीवायां स्फुरणम् ।" च द ५५ ।

मन्यास्तम्भ । पु । तन्नामकवातव्याधौ । "दिवास्वप्नासनस्थानविकृतोर्ध्वनिरीक्षणैः । मन्यास्तम्भं प्रकुरुते स एव श्लेष्मणा युतः ॥" इति निदानम् । "दशमूलीकृतं क्वाथं पञ्चमूल्यापि कल्पितं । रूक्षं स्वेद तथा नस्य मन्यास्तम्भे प्रयोजयेत् ॥" इति चिकित्सा । अन्यत्रापि वातव्याधौ । लक्षणम्, "मनस्त्वमति ग्रीवा सन्धा च यस्य वाजिनः । मन्यास्तम्भं विजानीयाद्रोगं तस्य सुदारुणम् ॥" ज द ५५ष ।

मन्यु¹ । पु । शोके । अम । अहङ्कारे । श र ।

मन्युमणी । स्त्री । भेकपर्ण्यां । थुनकुडि । भैष विद्याधराभ्रे । "शिलातले मन्युमणीदलस्य ।"

मन्वादम् । क्ली । धान्ये । वै निघ ।

मप(पु)ष्ट¹ **(क)** । पु । वनमुद्गे । मुगानी । अटीभ ।

मय¹ । पु । उष्ट्रे । विका । अश्वतरे । मे । स्त्री (यी) । उष्ट्राम् । चिकित्सायाम् । श च ।

मयट । पु । पर्णकुटीरे । धारा ।

मयन । पु । मदनवृक्षे । रा नि व ८ । क्ली । मधूच्छिष्टे ।

मय(यु)ष्टक । पु । वनमुद्गे । मुगानी । अटीभ ।

मयु । पु । अश्वे । विका । मृगे । मे ।

मयूर । पु । अपामार्गवृक्षे मे । अजमोदायाम् । शाकुनौ । भा । सु चि २३ष । रुद्रजटायाम् । अम । सारसपक्षिणि । चटकपक्षिणि । कक्कोलवृक्षे । व निघ । स्थलचरपक्षिविशेषे । मयूर । तत्पर्यायाः,—बर्हिण बर्ही नीलकण्ठ भुजङ्गभुक् शिखावल शिखी केकी मेघनादानुलासी शुक्लापाङ्ग कलध्वनि काण्डपक्षी शुक्लभुक् केकावल चित्रमेखल मार्जारक घनपादक रामसारक बर्हीमद मेघसुहृत् शुक्लापाङ्ग सर्पाशन शुक्लाङ्ग कुमारवाही गरव्रत दीप्ताङ्ग मार्जारकण्ठ विचित्राङ्ग शिखाधर शिखाधार प्रचलाकी चन्द्रकी सितापाङ्ग ध्वजी मेघानन्दी कलापी शिखली चित्रपिच्छिक भुजगभोगी भुजगभोजी । गुणाः —"सुस्निग्ध श्लेष्मलो श्वयी घन शुक्रविवर्द्धन । मांसवृद्धिकरी बल्यो हितोयं मयूरकः ॥" चवि २१ष । तन्मांसभक्षणकाल —"हेमन्तकाले शिशिरे वसन्ते सेव्य हि मायूरमश्नन्ति मांसम् । उष्णो हि बर्ही विषभोजनाच्च वर्णाग्रदृष्टिमहुविघ्न पथ्य ।" रा॰ २प । तन्मांसगुणाः —"हेम चौर्येषु कालेषु हद्रोगेषु घनेषु च । मधुराम्लविपाकीनि मयीवल्लकराणि च ।" च मू २०ष ।

मयूरक । पु । अपामार्गवृक्षे । आपाङ् । प मु । रा नि व ४ । च द च पि च । सु सू २०ष

अकादि, "यत्र चित्रक मयूरक वर्हाभूसिद्म्।" सु चि २३ अ। तुत्थके। ठूँते। विश्व। अज मोदायाम्। मद २ व। मेष श्वौरी चि। मयूरे। विश्व। See मयूर। मयूरशिखायाम्। जटा। क्ली। तुत्थाञ्जने। तूँते। श्वम। गन्धके। च द शूल चि रामभण्डुरे। विषभेदे। प म।

मयूरका। स्त्री। अम्बष्ठायाम्। वै निघ।

मयूरग्रीवकम्। क्ली। तुत्थके। ठूँते। रा नि व १३।

मयूरचटकः। पु। कुक्कुटे। चारा।

मयूरचूडम्। क्ली। स्थौणेयकनामगन्धद्रव्ये। गेँठेला। रा नि व १२।

मयूरचूडा। स्त्री। मयूरशिखायाम्। वै निघ।

मयूरजङ्घ। पु। श्योणाकवृक्ष शोणागाछ। रा नि व ९।

मयूरटभावना। स्त्री। पलचतुष्टयेन भावनायाम्। परिभाषा।

मयूरतुत्थम्। क्ली। तुत्थके। रा नि व १३।

मयूरपुच्छम्। क्ली। चन्द्रके। पुच्छेर चाँद। भा म १भ सन्नपातादि ज्व चि, माहेश्वरधूपे। "घृत यवमयूरपुच्छ"

मयूरविदला। स्त्री। अम्बष्ठायाम्। व निघ।

मयूर(वि)शिखा(का)। स्त्री। स्वनामख्यात क्षुपे। म मयूरशिखा। क चोरेयमलुव। तै मयूरशिखियने। क्षुपविशेषम्। तत्पर्य्याया,—मयूरचूडा वर्हिचूडा शिखिनी शिखालु सुशिखा शिखावला कोकशिखा बहुसाह्वि मधुच्छदा। गुणा—स्वादुरसा मूत्रकृच्छ्रौ बाल यहनाशिनी वशीकरणी च रा नि व ५। अपिच "नीलकण्ठशिखा लघ्वी पित्तश्लेष्मातिसारजित्।" भा। [वै निघ।

मयूरा। स्त्री। कणतुलस्याम्। अजमोदायाम्।

मयूरारि। पु। कृकलासे। गिरिगिटी।

मयूरालासक। पु। प्रावृट्काल। वर्षाकाल। रा नि व २१।

मयूराचेपियन्त्रम्। क्ली। सुश्रुतोक्तयन्त्र विशेषे। भाटी। मेष धममलोकगोदुरा।

मयूरिका। स्त्री। अम्बष्ठायां। रा नि व ४। मगधकवायमकीटे। सुकम्पदश। See

कीट। अजमोदायाम्। वै निघ।

मयूरी। स्त्री। अजमोदायाम्। मयूरस्त्रियाम् वै निघ।

मरः। पु। विषे। मिठा। वै निघ।

मरकः। पु। जनपदोध्वंसकारके रोगे। मड़क इ च।

मरकतम्। क्ली। पञ्चविधमहारत्नान्यतमे रत्ने हरिद्वर्णमणिविशेषे। पान्ना। तत्पर्य्याया —गारुत्मत हरिन्मणि गरुडाश्म मरकत राजनील रौहिणेय सौपर्ण गरुडाङ्कित गरुडोत्तीर्ण गरुडोद्गीर्ण बुधरत्न अश्मगर्भ अश्मगर्भज गरलारि वापवो गारुड़। प म। गुणा—विषघ्न शीतल मधु आमपित्तहर रुच्य पुष्टिकर भूतघ्न। रा नि व १३।

मरकतपत्री। स्त्री। पाचीनामपत्रशाके रा नि व १०।

मरतम्। क्ली। मरकतमणौ। श र।

मरट। पु। खदिरविशेषे। वै निघ।

मरणम्। क्ली। वत्सनाभविषे। रा नि व ६ मृत्यौ। श र।

मरन्द (क)। पु। पुष्पमधुनि। पुष्परेणौ। श र। [रमा।

मराकाली। स्त्री। वृश्चिकालीक्षुपे। विछाति।

मरार। पु। धान्यरक्षणस्थाने। मराई। जटा।

मराल (क)। पु। राजहंसे। हंसे। रा नि व १९। घोटके। कारण्डवपक्षिणि। कज्जले। अन्दकाचे सारस्वत। वि। मसृणे। त्रिका। स्त्री। हंसाम्।

मरालिका। स्त्री। मसूरायाम्। मनसा शिञ्ज विशेष। वै निघ।

मरि(री)चम्। क्ली। (Piper nigrum) Black pepper) स्वनामख्यातफलविशेषद्रव्ये। गोलमरिच। हिं मिरी, कालामरिच। मे मिरियनु। ता मिलगु। मरिच। क मेणसु। तत्पर्य्याया,—वलित श्याम कोल कोलक वल्लीज ऊषण कृष्ण वरिष्ठ यवनप्रिय यवनेष्ट हरितक माक्तव वपुष वेणुज वेल्लज धर्मपत्तन कटुक शिरोवृत्त सार कफविरोधि सृष्ट सर्वहित कृष्ण अद। गुणा—छिन्न श्लेष्मकफादिनी योगालम

समापि उष्ण विशदञ्च श्वासशूलकृमिहरञ्च । आर्द्रं तस्याः मधुरं पाके गुरु कटु किञ्चित्तीक्ष्ण गुणं श्लेष्मप्रसेकि च पित्तलञ्च । भा । "मरिचं कटु तिक्तोष्णं लघु श्लेष्मविनाशनम् । समीरकृमिहृद्रोग-हरञ्च रुचिकारकम् । कटूष्णं श्वेतमरिचं विषघ्नं भूतनाशनम् । चक्षुष्यं हन्ति रोगांश्च पुंस्त्वं चैव रसायनम् ।" रा नि व ६ । "कटूष्णं लघु तत् गुल्मशूलघ्नं कफवातजित् । नात्युष्णं नातिशीतञ्च वीर्य्यतो मरिचं सितम् । गुणवन्मरिचेभ्यश्च चक्षुष्यञ्च विशेषतः ।" सुश्रुते । कटौ । रा नि व १२ । वा मृ धनकादिव । कनकफले । कुमरिचे । नकाररिच । इ निघ ।

मरि(री)च (क) । पु । मरुवकवृक्षे । गन्धतुलसी । रा नि व १० ।

मरि(री)चपत्रक । पु । देवदारुवृक्षे । सरलवृक्षे । रा नि व १२ ।

मरिचसदृश । पु । कङ्कोलवृक्षे । वै निघ ।

मरिचाद्यतैलम् । क्ली । कुष्ठाधिकारे तैलम् । "मरिचालं शिलाब्दार्कपयोऽश्वारि जटा त्रिवृत् । शकृद्रसविशालाहरिद्राद्वयदारुचन्दनैः । कटुतैलात् पचेत् प्रस्थं द्विपलविषपलान्वितैः । सगोमूत्रैर्भवेदेतद् दद्रुश्वित्रविनाशनम् । सर्व्वेष्वपि च कुष्ठेषु तैलमेतत् प्रशस्यते ॥" कटुतैल ४ श । कल्कार्थं— मरिच हरिताल मनःशिला मुस्ता अर्कदुग्ध करवीरमूल त्रिवृन्मूल गोमयरस इन्द्रवारुणीमूल कुष्ठ हरिद्राद्वय देवदारु रक्तचन्दन प्र ४ तो विष ८ तो गोमूत्र १६ श । সরিষার তৈল ৪ শ । কল্ক—মরিচ, হরিতাল, মনছাল, মুতা, আকন্দের আঠা, করবীর মূল, তেউড়ীমূল, গোময়রস, রাখালশশার মূল, কুড়, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, দেবদারু, রক্তচন্দন প্রত্যেক ৪ তো বিষ ৮ তো গোমূত্র ১৬ শ । बृहत् यथा—"मरिचं त्रिवृता दन्ती क्षीरमार्कं शकृद्रसः । देवदारु हरिद्रे द्वे मांसी कुष्ठं सचन्दनम् । विशालाकरवीरश्च हरितालं मनःशिला । चित्रको लाङ्गलाख्या च विडङ्गं चक्रमर्द्दकः । शिरीषः कुटजो निम्बः सप्तच्छदस्नुहाम्रता । शम्पाको नक्तमालोऽब्दो खदिरं पिप्पली वचा । ज्योतिष्मती च पलिका विषस्य द्विपलं भवेत् । आढकं कटुतैलस्य गोमूत्रञ्च चतुर्गुणम् । मृत्पात्रे लौहपात्रे वा शनैर्मृद्वग्निना पचेत् । पक्वं तैलवरं ह्येतन्म्रक्षणेन कुष्ठ-कान् सर्वान् ॥" কটুতৈল ১৬ শ । কল্কার্থ— মরিচ, তেউড়ীমূল, দন্তীমূল, আকন্দের আঠা, গোময়রস দেবদারু, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা জটামাংসী কুড়, রক্তচন্দন, রাখালশশার মূল, শ্বেতকরবীর মূল, হরিতাল, মনছাল, চিতার মূল, বিষলাঙ্গুলিয়ার মূল, বিড়ঙ্গ চাকন্দার বীজ, শিরীষছাল, কুড়চির ছাল, নিমছাল, ছাতিমছাল, মনসার আঠা, গুলঞ্চ, সোঁদালপাতা, ডহরকরঞ্জবীজ, মুতা, খদির, পিপুল, বচ ও লতাফট্কী প্রত্যেক ১ প মিঠাবিষ ২ প গোমূত্র ৬৪ শ । भैष ।

मरीचिका । स्त्री । मृगतृष्णिकायाम् । ঝোলা লাগা । अम ।

मरीचि (ची) । पु, स्त्री । षड्त्रसरेणुकात्मके माने । "षड्भिस्त्रसरेणुभिर्मरीची स्यात् ।" यम । तालीशपत्रे । श्वेतमरुवके । वै निघ ।

मरु । पु । अनुर्व्वरभूमौ । रा नि व २ । निर्जल भूमौ । अम । मरुवकवृक्षे । भा । च द मद्य सुगन्धतैले ।

मरुज । पु । विट्खदिरे । रा नि व ८ । नखी नामगन्धद्रव्ये । शब्द च । स्त्री । मृगेर्व्वारौ । रा नि व ७ । त्रि । मरुजाते ।

मरुजाता । स्त्री । कपिकच्छुलतायाम् । আলকুশী । वै निघ ।

मरुटा (ण्डा) । स्त्री । उच्चललाटस्त्रियाम् । शब्द र । हारा ।

मरुत । पु । घण्टापाटलायाम् । शब्द च ।

मरुत् । पु । वायौ । रा नि व २१ । मरुवकवृक्षे । भा । क्ली । ग्रन्थिपर्णे । গেঁটেলা । मे । स्त्री । पृक्कायाम् । शब्द र ।

मरुत्कार । पु । राजमाषे । बरबटी । शब्द च ।

मरुत्वार (क्रिया) । पु, स्त्री । अपानवायौ । शब्दकल्पद्रुमे ।

मरुत्तक । पु । श्वेतमरुवकवृक्षे । भा म र भ विषविषमज्वर चि । देवदारुवृक्षे ।

मरुत्पुली । स्त्री । वननिर्गुण्ड्याम् । वै निघ ।

मरुत्प्रिय । पु । उष्ट्रे । हेम ।

मरुत्प्लव । पु । सिंहे । त्रिका ।

मरुदिष्टः (देश्यः) । पुं । गुग्गुलौ । रा नि व १२ ।

मरुदूर्व्वा । स्त्री । कार्पास्याम् । रा नि व ४ ।

मरुद्भवः । पुं । वनकार्पासे । शुकशिम्ब्याम् । क्षुद्रखदिरे । इन्द्रवारुण्याम् । ग्राथालभशी । वै निघ० ।

मरुद्भ(भ)वा । स्त्री । चौरिकायां । थिवरई । र मा ।

मरुद्रथः । पुं । अश्वे । त्रिका ।

मरुद्रुम । पुं । विट्खदिरे । र मा ।

मरुद्वर्त्म (न्) । क्ली । आकाशे ।

मरुद्वाहः । पुं । धूमे । मेघे ।

मरुद्विपः । पुं । उष्ट्रे । त्रिका ।

मरुन्माला । स्त्री । स्पृक्कायां । पिड़िंशाक । अम । विशिकाख्य गन्धद्रव्यभेदे ।

मरुपुष्पी । स्त्री । हेमपुष्पां । र मा ।

मरुप्रियः । पुं । उष्ट्रे । हे च । [नि व २ ।

मरुभूः (भूमि.) । स्त्री । निर्जलदेशे । रा

मरुभूरुहः । पुं । करीरवृक्षे । भा ।

मरुलः । पुं । हंसविशेषे । पाति हाँस । कारण्डवे । हे च ।

मरुव. (क) । पुं । स्वनामख्याततुलसीजातीय सुगन्धक्षुपे । मरुवा इति भाषा । मरुयाफुलेर गाछ । गन्धतुलसी । मरुवो द्विभेद श्वेतकृष्ण भेदेन । तयो श्वेतो भेषजकार्य्ये कृष्णश्च शिवपूजायां प्रयुज्यते । तत्पर्य्यायाः,—खरपत्र गन्धपत्र फणिज्झक बहुवीर्य्य शीतलक सुराह्व समीरण जम्बीर प्रस्थकुसुम आजन्मसुरभिपत्र मरिच । गुणाः—कटु तिक्त उष्ण कृमिकुष्ठघ्न विड्बन्ध आनाहशूलघ्न अग्निमान्द्यत्वग्दोषघ्न च । रा नि व १० । "मरुदग्निप्रदो हृद्यस्तीक्ष्णोष्णः पित्तलो लघुः । वृश्चिकादिविषघ्नश्च वातकुष्ठकृमिप्रणुत् । कटुपाक रसो रुच्यस्तिक्तो रूक्षः सुगन्धिकः ॥" भा । मदनवृक्षे । मयनागाछ । र मा । जम्बीरभेदे । अटीभ । नागदमनीक्षुपे । नागदमना । र मा । व्याघ्रे । जटा ।

मरुसम्भवम् । क्ली । स्थूलमूलके चाणक्यमूलके । रा नि व ७ ।

मरुसम्भवा । स्त्री । महेन्द्रवारुण्यां । माकाल फल । रा नि व ३ । क्षुद्रदुरालभायां । रा नि व ४ । क्षुद्रखदिरे । कार्पासे । रा नि व २३ ।

मरुस्था । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् । माकाल गाछ । क्षुद्रदुरालभायाम् । रा नि व ३।४ ।

मरूकः । पुं । हरिणभेदे । मयूरे । मयूरा । उषा ।

मरूत्ताली । स्त्री । आवर्त्तकीलतायाम् ।

मरूद्भवा । स्त्री । दुरालभाविशेषे । पशु । कार्पास्याम् । क्षुद्रखदिरे । रा नि व ४,८ । पुं । यवासे । दुरालभा । रा नि व ४ । [श र ।

मरोलिः (कः) । पुं । मकरमत्स्ये । त्रिका ।

मर्कः । पुं । शरीरे । वायौ । मर्कटे । श र ।

मर्ककः । पुं । ऊर्णनाभौ । माकड़शा । वै निघ । गलगण्डपक्षिणि । हाड़गिले । श र ।

मर्कटः (कः) । पुं । वानरे । पशु । मे । अजमोदायाम् । राक्षुनी । मद व १ । विषभेदे । हे च । मर्कटहस्तवर्षे । माकरा इति लोके । माकड़शाता घास । सु चि ७ अ । गलगण्डपक्षिणि । हाड़गिले । ऊर्णनाभौ । त्रिका । (क) धान्यविशेषे । मे । मत्स्यभेदे । श र ।

मर्कटजाल । पुं । लूतातन्तौ । माकड़सार जाल ।

मर्कटतिन्दुकः । पुं । कारस्करवृक्षे, कुचीला । कूँचिला गाछ । भा ।

मर्कटपिप्पली । स्त्री । अपामार्गे । आपा० । रा नि व ४ ।

मर्कटप्रियः । पुं । A kind of Mimosa क्षीरवृक्षे । श मा ।

मर्कटवास । पुं । ऊर्णनाभिजाले । माकड़सार जाल । श र ।

मर्कटशीर्षम् । क्ली । हिङ्गुले । र मा ।

मर्कटाख्यम् । क्ली । कपिकच्छूबीजे । आलाकुशीर बीज । वै निघ २भ चय चि गुड़-च्यादिमोदके ।

मर्कटाम्र । पुं । राजाम्रे । आमड़ा । भा ।

मर्कटास्यम् । क्ली । ताम्रे । हे च ।

मर्कटिकाफलम् । क्ली । कपिकच्छूफले । आलाकुशीर बीज । योग र छ कैमरपाके ।

मर्कटी। स्त्री। अपामार्गक्षुपे। শ্বেত আপাঙ্।। रा नि व ३। अजमोदायां। বনযওয়ান। रा नि व ६। मकटकरञ्जे। মাকড়াকরঞ্জ। चटी म। कपिकच्छौ। रा नि व ३। रसास मोमकद्रसे। सिधी उच्चा चि मद्यपेश्याचष्टते। "चारटी मर्कटी वधा।" वा उ ६ ष महापेमाचष्टते। [श च।

मर्कटेन्दु। पुं। काकतिन्दुके। কুঁচিলা।

मर्कर। पु। भृङ्गराजे। श र। स्त्री (री)। निष्फलस्त्रियाम्। विश्व।

मर्त्त। पु। मनुष्ये। [कला।

मर्त्यकदली। स्त्री। कदलीविशेषे। মর্ত্তমান

मर्त्येन्द्रमाता। स्त्री। अग्निदमनीक्षुपे। रा नि व ४।

मर्द्दक। पु। कासमर्द्दे। चक्रमर्द्दे। वै निघ।

मर्द्दनम्। क्ली। पेषणे। पारदस्य संस्कारविशेषे। See पारद। गात्रमर्द्दने। গা টেপা। गुणा— श्रमहर निद्राकर शुक्रकर रक्त माष त्वक्प्रसाद कर वातकफघ्न। राज।

मर्द्दनकम्। क्ली। तैले। वै निघ।

मर्म्मच्छेद। पु। मर्म्मव्यथायां। हृदयभेदने।

मर्म्मधाम। क्ली। मर्म्मस्थाने। भा म ४ भ। मसूरि चि।

मर्म्मरी। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्। मे। सरल काष्ठे। वै निघ। कण्ठस्य शिरा विन्यासे। वा उ १ भ।

मर्म्मव्रण। पु। नाडीव्रणे। रा नि व २०।

मर्म्मसरोध। पु। मर्म्मव्यथायाम्। भा म ४ भ विस्फोट चि।

मर्म्मस्थानम्। क्ली। जीवस्थाने। यत्राघातेन प्राणसंशयो भवेत्। तानि च स्थानानि शरीरे बहूनि—"जीवस्थानन्तु मर्म्म स्याज्जीवागार तदुच्यते। मर्म्मस्थानन्तु चोक्तं स्यात् भ्रूमध्यादिध्वने कथा। भ्रूमध्यकण्ठगलशङ्ककटीकपृष्ठग्रीवागुदाण्डपदपाणियुगास्थिसन्धीन्। देह्यां शरीरेष्वमितानि वदन्ति मर्म्मस्थानानि चाङ्गगतिनाशकराणि।" रा नि व १८। एवञ्च सप्तोत्तरं मर्म्मशतानाम। तेषामेकादश मांसे, अस्थिषु ८, सन्धिषु २०, स्नायुषु २७, शिरासु च ४१, इति। तत्र सक्थि युगले २२, भुजद्वये २२, उरसि १२, कुक्षौ १२, पृष्ठे १४, ग्रीवोर्द्ध्वभागे ३७। तानि च मर्म्माणि पञ्चधा भवन्ति। तेषु सद्यःप्राणहराणि १९, कालान्तरप्राणहराणि ३३, विशल्यघ्नानि ३, वैकल्यकराणि ४४, पीडाकरमर्म्माणि च ८ भवन्ति। सद्यःप्राणहराणि शृङ्गाटकाधिपति शङ्ख कण्ठ शिरा गुद हृदयवस्तिनाभयो भवन्ति। एषां स्थानानि पर्य्यायेषु गम्याणि। कालान्तर प्राणहराणि—वक्षो मर्म्म सीमन्त तल क्षिप्रेन्द्रवस्ति बृहती पार्श्व सन्धि कटीकतरुणनितम्बद्वयानि। एषां स्थानानि पर्य्यायेषु गम्याणि। वैकल्यकरमर्म्माणि—लोहिताक्षाणि आन्यौ कूर्च्च विटप कूर्प्पर कुकुन्दरयुगल कक्षधरद्वय विधुरद्वय कृकाटिकाद्वयांसफलकापाङ्ग नीलद्वय मन्याद्वय फणद्वयावर्त्तद्वयानि। रुजाकराणि—गुल्फद्वय मणिबन्धद्वय कूर्च्चशिरांसि भवन्ति। विशल्यघ्नानि च—उत्क्षेपौ स्थापनी चेति त्रीणि भवन्ति। भा।

मर्म्मिक। त्रि। मर्म्मविदि। जटा।

मर्य्यादा। स्त्री। सीमायां। "एषा त्रिदोष मर्य्यादा मोक्षाय च बधाय च॥" मा ज्व नि।

मलम्। क्ली। विष्ठायाम्। रा नि व १८। मयला, मैलि इति च लोके। भा म ४ भ। तत्राहार किट्टभाग। तदाधारश्च पक्वाशय। 'तत्किट्टञ्च मलं ज्ञेयं तिष्ठेत् पक्वाशये च तत्। वलिविलय मार्गेण यात्यपानेन नोदितम्।' शाङ्ग ६ भ। कर्पूरे। श च। समुद्रफेने। नखे। वै निघ। वातादौ। मूत्रे। स्वेदे। साधव।

मलघ्न। पु। शाल्मलीकन्दे। रा नि व ७। स्त्री (घ्नी)। नागदमन्याम्। रा नि व ५। कटुकायाम्। वै निघ।

मलङ्गी। स्त्री। मत्स्यभेदे। মৌরলা। गुणा— "मलङ्गी मधुरा हृद्या वातघ्नी श्लेष्मला गुरुः।" राज ३ प।

मलजम्। क्ली। पूये। श च।

मलद्रावी (इन्)। पु। जैपालवृक्षे। जयपाल गाछ। वै निघ।

मलद्वारम्। क्ली। गुदे। গুহ্যদ্বার।

मलधातु। पुं। शरीरबाधकरभावेषु। तद्यथा —"शरीरच्छिद्रेषु उपदेहा पृथग्जन्मानो बहिर्मुखाः परिपक्वाश्च धातवः, प्रकुपिताश्च वात पित्तश्लेष्माणः, ये चान्येऽपि कचित् शरीरे तिष्ठन्ति भावाः शरीरस्योपघातायोपपद्यन्ते।" च शा ६ भ।

मलपाकः । पु । दोषपाके, वातादीनां पाकावस्थायां पूर्णावस्थायां वा । तल्लक्षणं—"दोष प्रकृतिवैकृत्य लघुता ज्वरदेहयोः । इन्द्रियाणाञ्च वैमल्यं दोषाणां पाकलक्षणम् ॥" वैद्यकम् ।

मलपू (यू) । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । काकडुमुर । रा नि व ११ । मद व ५ । भेष । च द भा चि । (यू) वाकुच्याम् । सोमराजि । वै निघ ।

मलभुक् । पु । काके । अ र ।

मलभेदि (न्) । क्ली । रौप्ये । स्त्री । कटुकायाम् । कटकी । रा नि व ७ ।

मलय । पु । मांसलीकन्दे । रा नि व ७ ।

मलयजम् । क्ली, पु । चन्दनसामान्ये । वै निघ २भ हणा चि । रक्तचन्दने । श्रीखण्डचन्दने । रा नि व १२ ।

मलयतपना । स्त्री । भल्लातकवृक्षे । वै निघ ।

मलयद्रुम । पु । मदनवृक्षे । हि कोष । [मे ।

मलया । स्त्री । सोमराज्याम् । त्रिवृतायाम् ।

मलयोत्थ(द्भव)म् । क्ली । श्वेतचन्दने । श्वेत चन्दन । रा नि व १२ ।

मलरोधनम् । क्ली । विष्टम्भे । आनाहरोगे । रा नि व २० ।

मलवेग । पु । अतीसाररोगे । रा नि व २० ।

मलविनाशिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ।

मलशैत्यम् । क्ली । तन्नामशीतज्वररोगे । भा ।

मलहन्ता (न्तृ) । पु । शाल्मलीकन्दे । रा नि व ७ । [कैवर्तमुस्तके ।

मलहरः । पु । शैवालवृक्षे । भैष भा वा चि

मला । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । अ च । आम हरिद्रायाम् । वै निघ । नाभिनालायाम् । त्रिका ।

मलाकर्षी (र्षिन्) । पु । हड्डिके । हाड़ि, मेथर । अ मा ।

मलाका । स्त्री । हस्तिन्याम् ।

मलाप्यकिट्टम् । क्ली । भुक्ताहारस्यान्तर भागे, यत मूत्रपुरीषाद्युत्पत्तिर्भवति । सुश । च सू २८च ।

मलाभ्यातक । पु । कल्माषशाके । गन्ध- गोक्षुर । वै निघ ।

मलाधिक्यम् । क्ली । मलबाहुल्यरूपशौगज रोगे । भा ।

मलाण्डः । पु । तन्नामकण्डभेदे । "मलाण्डो ऽण्डमल पूतिरमपर्णश्च रोगश्च । वामन खेद जनन कफनिहरणस्तथा ॥" भा ।

मलापहा । स्त्री । कुलत्थाञ्जने । रा नि व १३ । दाक्षिणात्यनदीविशेषे । तज्जलं गुणे कृष्णाजल तुल्यम्, विशेषेण पथ्यं स्वादुतरं कान्तिदञ्च । रा नि व १४ । वनकुलत्थे । वै निघ ।

मलायनम् । क्ली । मलद्वारे, गुदोपस्थादौ । च द स्वस्थवृत्ते । [रा नि व ६ ।

मलारिः । पु । मलधावनद्रव्ये । सोवान ।

मलावरोधः । पु । मलविष्टम्भे ।

मलिनम् । क्ली । घोले । अ च । टङ्कणक्षारे । सोहागा । रा नि व ६ । कृष्णागुरुकाष्ठे । रा नि व १२ । सद्यःप्रसूतायाः गोर्दुग्धे । वङ्गे । गभङ्गे । मण्डा । पुं । हरे । वै निघ ।

मलिनमुखः । पु । अग्नौ । कृष्णमुखवानरे ।

मलिना (नी) । स्त्री । रजस्वलायाम् । रा नि व १८ । शर्करायाम् । हस्त्याम् । वै निघ ।

मलिनाम्बु । क्ली । मस्यां । कालि । हे च ।

मलिष्ठा । स्त्री । सद्यःजातरजस्काया । त्रिका ।

मलोमसम् । क्ली । पुष्पकासीसे । रा नि व १३ । लौहे । मे । चि । मलयुक्ते ।

मलूकः । पु । कीटविशेषे । उकुण । उषा ।

मल्लः । पु । पात्रे । मत्स्यविशेषे । ति । कनिष्ठ लिका । कपोले । मे ।

मल्लक । पुं । दन्ते । हे च । स्त्री । मल्लिका वृक्षे । अम ।

मल्लखण्ड । पु । गुडशर्करायाम् । वै निघ ।

मल्लजम् । क्ली । मरिचे । जटा ।

मल्लतरु । पु । पियालवृक्षे । रा नि व ११ ।

मल्लवाह । पुं । सारवर्णतृणविशेषे, मल्लिवाह तृणे । रा नि व ८ ।

मल्ला । स्त्री । मल्लिकापुष्पवृक्षे । अ र । माल्याम् । पत्रवल्ल्याम् ।

मल्लारिष्टा । क्ली । पाषाणाग्निगन्धपत्रशाके । रा नि व १० ।

मल्लि (ल्ली)। पु, स्त्री। मल्लिकावृक्षे। शब्दर।

मल्लिक । पु । मलिनचञ्चुचरणहंसभेदे। अम।

मल्लिका (ख्य) । स्त्री। स्वनामख्यातपुष्पक्षुपे। বেল, মল্লিকাফুলের গাছ। पसु । म बेलि मोगरा । क वल्लिमल्लिगे। तै मल्लेचेट्टु । तत्पर्य्याया,—तृणशून्य तृणशून्या भूपदी शत भीरु शीतभीरु भद्रवल्ली गौरी चन्द्रिका चन्द्रिका प्रिया सौम्या नारीष्टा गिरिजा सिता मल्ली मदयन्ती मोदिनी। गुणा —कटु तिक्ता चक्षुष्या मुखपाकघ्नी कुष्ठविस्फोटकण्डूविषव्रणघ्नी च। रा नि व १०। अपरा लघुर्वृष्या वातपित्तास्य दृग्व्याधि कुष्ठारुचि विष व्रणघ्नी च । भा । मङ्गल्यागुरुणि। रा नि व १२ । लवणाकन्दे। वचायाम्। यूथिकायाम्। व निघ । मत्स्यभेदे। মল্লিকামাছ। मे ।

मल्लिकाख्या । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायाम् । तत्पर्य्याया,—मोहिनी वटपत्री मोहना। र मा। See वनमल्लिका।

मल्लिकागन्धम् । क्ली । मङ्गल्यागुरुकाष्ठे । रा नि व १२ ।

मल्लिकाद्वयम् । क्ली । मल्लिका आस्फोटमल्लिका चेति द्वये। च द कुष्ठ चि ।

मल्लिकापुष्प. । पु । मल्लिकापुष्पवृक्षे। वै निघ । कुटजवृक्षे। কুড়চি গাছ। रा नि व ८। करुणनिम्बुवृक्षे। করুণা লেবুর গাছ। इ प ।

मल्लिकाक्ष । पु। अश्वविशेषे। यस्य नेत्रपरित शुक्ला रेखा वर्त्तते । तामपदपक्षके हंसे। गुणा —प्रवत्। सु सू ४६ अ ।

मल्लिगन्धि । क्ली। अगुरुकाष्ठे । श.च ।

मल्लिनाथ । पु। कल्पतरुनामग्रन्थकारे।

मल्लिनी । स्त्री । अतिमुक्तकपुष्पवृक्ष । नव मल्लिका। रा नि व १०।

मल्लिपत्रम् । क्ली । छत्राके। त्रिका ।

मल्लु । पुं । भल्लुके। श च ।

मश(स)क. । पुं। तन्नामकक्षुद्ररोगे। আঁচিল। হিং মশা। लक्षण—"अवेदनं स्थिरञ्चैव यस्य गात्रेषु दृश्यते। माषवत् कृष्णमुत्सन्नमनिलान्मशकं दिशेत्॥" सु नि १३ अ । तन्नामककीटे। মশা, ডাঁশ। हि मच्छर। तत्पर्य्याया,—दोष, रणरेणु, वज्रतुण्ड, सूच्यास्य, सूक्ष्मचित्र । तद्दंशलक्षण—"कण्डूमान् मशकैरीषत् शोथ स्यान्मन्दवेदन।" सु पञ्चभेद सामुद्रपरिमण्डल हस्तिमशककृष्णपार्वतीयभेदेन। सु कल्प ८ अ ।

मशकी (इन्) । पु । उदुम्बरवृक्षे। हे च । যজ্ঞডুমুর গাছ।

मशख । पु । मशकनामक्षुद्ररोगभेदे। भा।

मशच्छद । पु । तृणविशेष। वै निघ।

मशहरी । स्त्री । मशकवारणार्थे वस्त्रगृहे। মশারি। जटा।

मशी(षी)लेख्यदल । पु । कीदृशी प्रसिद्धे श्रीतालवृक्षे। তেড়ে। रा नि व ९।

मशुन । पु । कुक्कुरे। श म ।

मषी । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ । एलायाम्। तिलकवृक्षे। वै निघ ।

मसनम् । क्ली । सोमराज्याम्। श च ।

मसरा । स्त्री । मसूरे। মুসুরি। जटा ।

मसार (क.) । पु । मरकतमणौ। (पान्ना) श र ।

मसि(सी)का । स्त्री। जटामांस्याम्। वै निघ । शेफालिकायाम्। श र ।

मसिवर्द्धनम् । क्ली । गन्धरसे बोलि। त्रिका ।

मसी । स्त्री। शेफालिकावृक्षे। श र । कज्जले। वै निघ ।

मसीना । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । মশিনে গাছ, তিসি। श च । "मसीना चातसी चिक्का चुमोमा मालिका मता।"

मसोनिका । स्त्री । शेफालिकावृक्षे। श र ।

मसु(सू)र । पु । (Vicialens or Ervum lens Syn Cicer lens Lentil) स्वनामख्यातशिम्बीधान्य । মুসুরি কলায়। म मसूर। क चणगि। तै चिरिशनगलु। मिसूरपप्पु। हि मसूर। ता मिसुरपुरपुर। तत्पर्य्याया,—मङ्गल्यक मसूरा ब्रीहिकाञ्चन रागीलक ताम्रवराग श्राद्धक राज्याशि मङ्गल्य पृथुबीजक शूर कल्याणबीज गुडबीज । गुणा —मधुर शीतल संग्राही कफपित्तघ्न वातरोगकर मूत्रकृच्छ्रहर. लघु। रा नि व १६। "दधौ विरोधौ मधुर सन्ति ग्राहिणस्तद्वदद्वौ

विकारान्। करोति नानामयनद्दीनाय विनाश सह्वलकरी मसूर ।" अत्रि १५ अ। मसूरिकायाम् अस्य प्रमाणं दिर । राम्नगरी । तारा ।

मसुरा। स्त्री । मसूरि । मूसुरि । मि ।

मसूरक। पु । ममूरकलायि । रा नि व १६ । गण्डोपधाने । गाल वालिश । श र ।

मसूरघृतम्। क्ली । घृतभेदः घृतम् । "मसूरस्य कषायेण बिल्वगर्भं पचेद्‌घृत । हन्ति कुष्ठामयान् ।" चद । घृत ४ श मसूरक्वाथ ४ श बेलशुँठेर कल्क १ श ।

मसूरयूष। पु, क्ली । मसूरकृतक्काथे । मुसुरिर झोल । गुणा —"मसूरयूष सग्राही हृद्यो स्वादु प्रमहजित् ।" द्रव्यगुण ।

मसूरविदला। स्त्री । श्यामलिश्रति । काल तेउडी । च बि त्रिश । श्यामालतायाम् । रमा सियी च द वा वि ज्व चि निदिग्धिकादि । "मसूर विदलाक्काथ ।" वा चि ६ ष । आमातक्कन । सेपगहाम् । वै निघ ।

मसूरसूप। पु । भर्जितमसूरकृतयूषे । गुणा —"मसूरसूप सग्राही शीतलो मधुरो लघु । कफपित्तास्रजिद्रूक्षो विषमज्वरनाशन ।" द्रव्य गुण ।

मसूरा (री)। पु । मेघगह्वराम्। विहृति । रा नि व ६ । मसूरिकारोगे । वसन्त रोग । मे ।

मसूराभा। स्त्री । मसूरिकारोगे । रा नि व २० ।

मसूरिका। स्त्री । प्रमेहपिडकाभेदे । लक्षणं यथा—'मसूरसमसंस्थाना ज्ञेया सा तु मसूरिका ।' सु नि ६ अ । वसन्तरोगे । वसन्त रोग । तस्य निदानादि । "कट्वम्ललवणक्षारविरुद्धाध्यशनाशनै । दुष्टनिष्पावशाकाद्ये प्रदुष्टपवनोदकै । क्रूरग्रहे क्षणाच्चापि देशे दोषसमुद्भवा । जनयन्ति शरीरे ऽस्मिन् दुष्टरक्तेन सङ्गता । मसूराकृतिसंस्थाना पिडकास्ता मसूरिका । तासां पूर्वं ज्वर कण्डू गात्रभङ्गोऽरतिर्भ्रम । त्वचि शोथ सवैवर्ण्यो नेत्ररागस्तथैव च ।" इति पूर्वरूपम् । सा वात पित्तकफसन्निपातरक्तसमधातुजा भवति । भा । "गात्रेष्वस्य वक्त्रस्य दाहज्वरतृषान्विता । मसूर मात्रास्तद्वर्णास्तज्ज्ञा पिटिका मता ।" वा उ ३१ अ । वातजा यथा—"स्फोटा श्यावारुणा रूक्षा तीव्रवेदनयान्विता । कठिनाश्चिरपाकाश्च भवन्त्य निलसम्भवा ।" पित्तजा यथा—"संध्यस्थिपर्वणां भेद कास कम्पोऽरतिर्भ्रम । शोषस्तालोष्ठ जिह्वानां तृष्णा चारुचिसंयुता । रक्तपीतासिता स्फोटा सदाहास्तीव्रवेदना । भवन्त्यचिरपाकाश्च पित्तकोपसमुद्भवा ।" रक्तजा यथा—विड्भेदाङ्ग मर्द दाह तृष्णारुचि मुखपाक नेत्रपाक तीव्रज्वरा भवन्ति । कफजा यथा—श्वेताः स्निग्धा अतिमूलकण्डू मन्दवेदना चिरपाकाश्च भवन्ति । सन्निपातजा यथा —नीला चिपिटविस्तीर्णा निम्नमध्या महारुजा पूतिस्रावा चिरपाका प्रभूताश्च भवन्ति । त्वक्स्था यथा—त्वचमाश्रित्य जलबुद्बुदतुल्या स्वल्पदोषा स्फोटा भिन्ना जल स्रवन्ति । रक्तस्था मसूरिका रक्तमाश्रित्य रक्तवर्णा शीघ्रपाका तनुत्वच भिन्ना रक्त स्रवन्ति च । मांसस्था मसूरिका मांसमाश्रित्य कठिना स्निग्धा चिरपाका तनु त्वच सत्य गात्रशूलतृष्णाकण्डूमूर्च्छादाहज्वरा कुर्वन्ति । मेदस्था —मेद समाश्रित्य मण्डला कारा मृदव किञ्चिदुन्नता घोरज्वरकरा स्थूला स्निग्धा सवेदनाश्च भवन्ति । आभ्य कश्चिदेव जीवति । अस्थिगा मज्जाश्रित्य क्षुद्रा गात्रसमा रूक्षाश्चिपिटा किञ्चिदुन्नता भवन्ति । मज्जस्था मज्जाश्रित्य भ्रमसमोहवेदनारतियुक्ता सर्वत अस्थीनि भञ्जन्तीव विद्धानि कुर्वन्ति प्राणांशाशु हरन्ति । शुक्रस्था पिडका पक्काभा स्निग्धसूक्ष्मा अतिवेदना स्तैमित्यारति सम्मोह दाहोन्मादयुक्ता भवन्ति । अस्यामाशुक्र केवल दृश्यते जीवनन्तु न दृश्यते । अरिष्टलक्षणमाह । "मसूरिकाभिभूतो यो भृशं घ्राणेन नि श्वसेत् । स भृश त्यजति प्राणान् तृष्णार्तो वायुदूषित ॥" मसूरिकाहेतुक शोथमाह —"मसूरिकान्ते शोथ स्यात् कूर्परे मणिबन्धके । तथांसफलके चापि दुश्चिकित्स्य सुदारुण ॥" मसूरिकोत्पादनक्रियामाह—या टीकादानमिति लोके उच्यते—यथोक्त धन्वन्तरिकृतशाक्तेयग्रन्थे । 'सा तु गोस्तनज नरगात्रजमसूरिकापूर्वेन भवति— 'धेनोस्तन्यमसूरिका नराणाञ्च मसूरिका । तज्जल बाहुमूलाच्च शस्त्रान्तेन गृहीतवान् । बाहुमूले च शस्त्राणि रक्तोत्पत्तिकराणि च । तज्जल रक्तमिलितं स्फोटकज्वरसम्भवम् ॥' इति शब्दकल्पद्रुम । मसहराम् । भगारि ।

मसूरोद्वररस। पु । मसूर्यधिकारे रस । 'अथ शुद्धस्य सूतस्य मूर्च्छितस्य गतस्य च । धवला दि पञ्चौषधानीवद्राक्षघृतमाधिके । पापरोगानकी

योग पृथिव्यामिव दुर्लभ ॥" रमर ।
मस्तगा । स्त्री । मतम्याम् । मसिना । मी ।
मस्कर । पु । रक्तैरण्डे । रा नि व ८ । वंशे ।
रन्ध्रवंशे । रा नि व ७ ।
मस्करी । स्त्री । देवकुरुण्टके । व निघ । चन्द्रे ।
मस्त (क) । पु क्ली । शिरसि । माथा ।
तत्पर्याया,—उत्तमाङ्ग शिर शिर शीर्ष मूर्द्धा
मुण्डाल वराङ्ग मुण्ड मुण्डकं मौलि कपाल
शीर्ष केशभूमि । रा नि व १८ । [हे च ।
मस्तकस्नेह । पु । मस्तिष्के । माथार घि ।
मस्तकाख्य । पु । वृक्षाग्रे । श च ।
मस्तकी । स्त्री । गुडाबदरीफले । रमिमृगी
ति लोके । मेष वाजी चि ।
मस्तकोद्भवम् । क्ली । मस्तिष्के । रा नि व ८ ।
मस्तदारु । पु । देवदारुवृक्षे । भा ।
मस्तमूलकम् । क्ली । ग्रीवायाम् । घाड ।
घ । मस्तकस्नेहे । मस्तिष्क । वै निघ ।
मस्तिष्कम् । क्ली । मस्तकस्नेहे । मगज ।
पर्याया,—गोद गोर्द मस्तकस्नेह मस्तुलुङ्ग
लुलुङ्गक । रा नि व १८ ।
मस्तु । क्ली । दधिमस्तुनि । दईयेर पात ।
। रा नि व १५ भा म १ भ ज्व च नाचादि
। "तक्रमस्तु चतुर्गुणम् ।" इ । घरा रघुत
उते तक्रे । उक्त दधि द्विगुणवारियुतम्
।" रा नि व १५ । गुणा —"उष्णाम्ल
पकिद क्रमिहर बल्य कषाय सर भुक्तच्छेद
वषोदरगदप्लोहाशमां नाशन । स्रोत शुद्धिकर
अनिलहर विष्टम्भशूलापह पाण्डुत्वादिविकार
शमन मस्तु प्रशस्त खलु ॥ रा नि व १५ ।
मस्तुलुङ्ग । पु । मस्तिष्के । माथार घि ।
। । सु शा १० म ।
। क्ली । तेजसि । मे । पु । महिषे ।
महकान्ता । स्त्री । महत्याम् । रा नि व ४ ।
। स्त्री । हस्तीघुप । वाहुड । रा नि
वार्त्ताकी । तन्नामकडिकायां—"महाश्रु
नील मतल या मवसत । महाकिकिति सा
सर्वगात्रप्रकम्पिनी ॥" मा नि ।
। क्ली । इदर । यत्र शरीरधारकम्
स्थापिता । च सू २० म ।

महत्तत्त्वम् । क्ली । बुद्धितत्त्वापरनामधेये ।
प्रकृतेरुत्पन्ने तत्त्वे । भा ।
महत्तेजा । पु । पारदे । वै निघ ।
महत्पत्र । पु । मालाकन्दे । वै निघ ।
महत्पुष्पा । स्त्री । इन्द्रिवोपालतायाम् ।
महत्फला । स्त्री । राजकोषातक्यां । व निघ ।
महेन्द्रवारुण्याम् । माकाल । रा नि व ३ ।
महद्दल । पु । मधुराम्लके । मिठा বেতো ।
व निघ ।
महद्वारुणी । स्त्री । महेन्द्रवारुण्यां । माकाल ।
रा नि व ३ ।
महद्दल । पु । वटवृक्षे । व निघ ।
महाभी । स्त्री । नृपकन्दो । আলকুশী ।
रा नि व ३ ।
महर्षि । पु । कपिकच्छौ । व निघ ।
আলকুশী । श्वेतकण्टकायाम् ।
महपिका । स्त्री । शुक्लकण्टकायाम् । वै निघ ।
महा । स्त्री । गौरव्याम् । গোবচ্ছাকুণিয়া ।
। च ।
महाकच्छ । पु । समुद्रे । वरुणे ।
महाकटभी । स्त्री । श्वेतकटभीवृक्षे । रा नि
व ९ See कटभी ।
महाकण्टकिनी । स्त्री । विषमारके ।
फणिमनसा । श च । तत्पर्याया,—विदर्श
विषसारक सूत्या ।
महाकण्टा । स्त्री । शिवन्तीवने । শেউতী
গোলাপ । वै निघ ।
महाकदम्ब । पु । शैलकदम्बे । দেলি-
কদম । पशु ।
महाकन्द । पु । पलाण्डौ । रक्तशोकन्दे
राजपलाण्डौ । मुसाला । चापरामुन । गाभा
कन्दे । रा नि व ७।२३ ।
महाकपित्थ । पु । बिल्वे । पम ।
महाकपोत । पु । सर्पविशेषे ।
सु कल्प ४ म । See सु ।
महाकरञ्ज । पु । करञ्जविशेषे । उग्र
करञ्ज । सु सू ३८ च । तत्र । —षड्ग्रन्था
हस्तिवारिणी उदकीर्य काकबी विशेष कर

हलिनी शार्ङ्गष्टा मधुमती रसायनी हलिकरघ्न हलिराह्वयस्र सुमना काकमाची मधुमना। "गुणा—महाकरञ्जस्तीक्ष्णः कटुरोष्णश्च तिक्तकः। कण्डूविषविचर्चिकाकुष्ठत्वग्विषघ्नोऽपहः ॥" रा निघ०।

महाकरम्भकम्। क्ली। तन्नामकपत्रविषभेदः। सु कल्प २ अ।

महाकर्णिकार। पु। आरग्वधवृक्षे। रा निघ०। [मा।

महाकल्याणगुड़। पु। See कल्याण ड।

महाकषाय। पु। कटफलवृक्षः। वैनिघ।

महाकान्ता। स्त्री। पृथिव्याम्।

महाकाय। पु। हस्तिनि। त्रि। विपुल ह।

महाकाल। पु। (Citrullus colocynthis or Trichosanthes Palmata) स्वनामख्यातलतायाम्। वसु। माकाल वा रक्त माकाल फलेर गाछ। हि नाल्इन्द्रायण। त चत्रगुडपत्रं दृष्टिपुर। ता पयकोडति। वम् कौन्तल। तत्पर्य्याया,—उद्काल उदकालक काल दैवदालिका काकमर्द किम्पाक दाला दालिका ताम्रक घोषकाकृति। एतत्फलगुणाः नारिकेलवत्तुल्य गाढ़ा कण्टकश्च रोपयति। एतत्सपान बालदरम्। स्त्री (नी)। वश्यविरा। विछाति गाछ। व निघ।

महाकिरातितिक्तक। पु। (Exacum bicolor) महाकिरातितिक्तक। बड़ चिरता देशी चिराता। कविन् निघण्टु।

महाकुमारिका (री)। स्त्री। महाशिवली वृ। बड़ गोलाप। व निघ।

महाकुमुदा (दिका)। स्त्री। गाम्भारी वृ। रा निघ०।

महाकु(मा)ष्मी। स्त्री। कटफलवृ। रा निघ०।

महाकुष्ठम्। क्ली। दुष्टकुष्ठरोग, महाव्याधी। महाव्याधि। तद्—अरुणम्, श्वाउ म्बरम्, ऋष्य जिह्वकम्, कपालम् काकणक पुण्डरीक दद्रुकुष्ठमिति सप्तविधम्। तत्र वा मालम पित्त गौडुम्बरवर्जितं दद्रवादकाकणानि श्लेष्मणा पुण्डरीकं ददकुष्ठं चेति। एवा लक्षणानि यथावी मानादि। चुर्कुष्ठमर्दे। तल्लक्षण—त्वकावमेनाङ्ग

माङ्गलिकम्। रा नि वृष।

महाकृष्णः। पु। दर्व्वीकरसर्पभेद। सुकल्प ४ अ। See सर्प। ग्रुविकविशिष्टे। महद्वि-विष भवति। सु कल्प ४ अ। [निघ

महाकृष्णा। स्त्री। कृष्णापराजितायाम्।

महाकोशफला। स्त्री। देवदालीलतायाम् देशाताड़ा। रा निघ०।

महाकोशातकी। स्त्री। (Luffa aegyptiaca Syn L Pentandra) हस्तिकोशातकी। रा निघ०। हस्तिघोषा। धुन्धुलि नेनुया। त पुगवीर। तद् तदङ्ग। महाकोशातकी प्रोक्ता हस्तिघोषा महाफला। धामार्गवो घोषकश्च हस्तिपर्णश्च स स्मृतः। गुणा—स्निग्धा रक्तपित्तानिलघ्नी च। भाप्र १ म भाग।

महाक्षोतन (निका)। पु, स्त्री। शाल पर्णाम्। शालपाणि। वै निघ।

महाखदिरघृतम्। क्ली। कुष्ठाधिकारे घृतम्। पाठ—"खदिरस्य तुला पञ्च शिंशपासनयोस्तुले। तुलार्द्ध सर्व्व एवैते करञ्जारिष्टवेतसाः। पर्पट कुटजश्चैव वृष कृमिहरस्तथा। हरि द्रा कृतमालश्च गुडूची त्रिफला त्रिवृत्। सप्तपर्णश्च संक्षुण्णा दशद्रोणेषु वारिणः। अष्टभागावशेषन्तु कषाय मवतारयेत्। धात्रीरसञ्च तुल्यांशं सर्पिषश्चाढ़कं पचेत्। महातिक्तककल्कैश्च यथोक्तैः पलसंमितैः कल्कद्रव्याणि तिक्तकघृतादर्दीयानि। गदानृत ১৬ শ। বাথার্থ—খদিরছাল ৫০০ প শিংশপাছের ছাল ১০০ প আসনছাল ১০০ প। করঞ্জছাল, নিমছাল, বেতছাল, ক্ষেত্রপর্পটী, কুড়চিছাল, বাসকছাল, বিড়ঙ্গ, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, শোণাকুল, গুলঞ্চ, ত্রিফলা, তেউড়ী, ছাতিমছাল প্রত্যেক ৫০ প জল ৬৪০ শ শেষ ৮০ শ। আমলকীরস ১৬ শ। কল্কার্থ - ছাতিমছাল, আতইচ, শোদাল, কটুকী, আকনাদিমূল, মুতা, বেণার মূল, ত্রিফলা, পলতা, নিমছাল, ক্ষেতপাপড়া, দুরালভা, রক্তচন্দন, পিপুল, গজপিপুল পদ্মকাষ্ঠ, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, বচ, বামনহাটী, শতমূলী শ্যামালতা, অনন্তমূল, ইন্দ্রযব, বাসকছাল, মূর্কামূল, গুলঞ্চ, চিরতা,

षष्टिमधु, धनाडमूल प्रত্যেক ১ এক পল। चविं ७प।

महागद । पु । महारोगे । सन्नामकविषघ्न योगे । विडङ्गमध्ये मधुक हरिद्रे रक्ता मरुन्नो लवणम् यम कटुत्रिकञ्चैव विचूर्णितानि शृङ्ग निदध्यान्मधुसंयुतानि ।" सु कल्प ५ अ । ज्वर रोगे । रा नि व २० । [ज्वरात हवे । अवि ।

महागदसमोहक । पु । चालमुक्ता ।ति

महागन्ध(क)म् । क्ली । वोल । निशाचल । रा नि व ६ । कुङ्कुमागुरुचन्दने । रा नि व १२ । अतिसारोदरामयदहणीग्रहणविनाशक । पारदगन्ध कयो प्र २ तो । कज्जलीकृत्य जलेन मर्दयेत् पर्पटोवत् पाच्यम् । अथ जातीफलजातीकोष लवङ्गशुण्ठिनिम्बपत्राणां प्र २ तो तया पर्पटा एकत्र जलेन मर्दयित्वा गोलकं कृत्वा यन्त्रिक्त मध्ये संस्थाप्य कदलीपत्रेणावेष्ट्य वस्त्रं मलालिप्य च रातै शोषयत् । शुष्कं करीषाग्नौ धान्यात्मक पक्वं उद्धरेत् । পারা ২ তো গন্ধক ২ তো কজ্জলি করিয়া জলে গুলিয়া পর্পটীর ন্যায় করিবে। তাহার সঙ্গে জায়ফল, জয়িত্রী লবঙ্গ, শুঠনিমপাতা প্রত্যেক ২ তো দিয়া মর্দ্দনপূর্ব্বক ২ খানি ঝিনুকের মধ্যে ভরিয়া কদলীপত্র বেষ্টন পূর্ব্বক কাদায় লেপিয়া শুকাইবে। পরে ৮।১০ খানি ঘুটের আগুনে পাক করিবে, পুড়িয়া যখন গন্ধকের গন্ধ অনুভব হইবে অমনি তুলিয়া লইবে, শীতল হইলে গুল করিয়া লইবে। सा को भैष ।

महागन्ध । पु । कुटजवृक्षे । শ্বেত কুডচি গাছ। रा नि व ८ । जलवेतसे । श च । स्त्री । केविकापुष्पवृक्षे । रा नि व १० । नागबलायाम्, महाबलायाम् । रा नि व ४ । कुटजवृक्षे । वै निघ ।

महागवय (गव) । पु । वृहद्गवयमृगे । रा नि व १९ ।

महागुद । पु । कफजकृमिविशेषे । "अन्नादा उदरावेष्टा हृदयादा महागुदा ।" च वि ७ अ ।

महागुल्म (ल्मा) । पु स्त्री । सोमवल्ली लतायाम् । रा नि व ३ ।

महागुहक । पु । क्रमी । वै निघ ।

महागुहा । स्त्री । पृश्निपर्णीवृक्षे । চাকুলিয়া। रा नि व ४ ।

महागोधूम । पु । वृहद्गोधूमे । भा धा व । See गोधूम ।

महागोपा । स्त्री । शारिवायाम् । অনন্তমূল। ध निघ । [नि व १९ ।

महाग्रीव (वी) (इन्) । पु । उष्ट्रे । रा

महाघूर्णा । स्त्री । शराबमद्ये । सुरायाम् । श च ।

महाघृतम् । क्ली । एकादशाधिकशताधिक वार्षिकघृत । नकुल १३ अ । यथा —'एव महाघृत मुक्तं कफघ्नं पवनाधिकं । बल्यं पवित्रं मेध्यञ्च विशेषात्तिमिरापह । सर्वभूतहरञ्चैव घृतमेतत् प्रशस्यते ॥' सु स ४५ अ ।

महाघोषा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । प मु । रा नि व ६ । मद व १ । कुन्दुरौ । श च ।

महाङ्ग । पु । गोक्षुरवृक्षे । रा नि व ४ । रक्तचित्रकवृक्षे । रा नि व ६ । उष्ट्रे । प मु ।

महाचञ्चु । स्त्री । वृहच्चञ्चुवृक्षे । বড চেঁচকো। तत्पर्य्याया,—विषारि सुचञ्चुका स्थूलचञ्चु दीर्घरन्ध्रा दिव्यगन्धा । गुणा —कटु कषाय उष्ण रसायन मलभेदक गुल्मशूलोदरा र्शोऽर्त्तिनाशकाश्च । रा नि व ४ See चुञ्चु ।

महाचूत । पु । महाराजाम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

महाच्छद । पु । देवताडवृक्षे । र मा ।

महाच्छाय । पु । वटवृक्ष । रा नि व ११ ।

महाच्छिद्रा । स्त्री । महाच्छिद्रायां । रा नि व ५ । क्ली । कायमलनिःसरणद्वारेषु । यथा सप्त शिरसि द्वे चाध । च शा ७ अ ।

महाज । पु । महाच्छागे । रा नि व ३ ।

महाजङ्घ । पु । उष्ट्रे ।

महाजटा । स्त्री । रुद्रजटायां । रा नि व ३ ।

महाजम्बीर । पु । वृहज्जम्बीरवृक्षे । বড়জামীর লেবু। हि बडनिम्बु । अस्य त्वक् तीक्ष्णो धामनी च । तैल वातघ्न । यूष उदरामयघ्न रक्तातिसारे धामादौ च हित ।

महाजम्बु (म्बू) । स्त्री । स्वनामख्यात वृहत्फलजम्बूवृक्षे । বড জাম গাছ। र मा । भ महाराजजम्बू । तत्पर्य्याया —स्वर्णमाता पिक प्रिया कोकिलेष्टा महानीली । गुणा —उष्णा मधुरकषाया श्रमघ्नी मुखजाड्यहरी स्वरकरी

विष्टम्भकरी शीतघ्नी ऋतीसारश्रमकरी श्वासकास कफघ्नी च। रा नि व ११।

महाजवः । पु । गवये । गवय मृग । रा नि व १९।

महाजाति । स्त्री । वासन्तीपुष्पलतायाम् । জাতি ফুলের গাছ। रा नि व १०। See वासन्ती।

महाजालिः (लिका, ली) । स्त्री । पीत घोषायां। प भु। इमा। आवर्त्तकीलतायाम्। रा नि व ३। राजकोशातक्यां। रा नि व ७।

महाज्योतिष्मती । स्त्री । स्वनामख्यातलता याम्। বড় লতা ফটকী। हि मडीमालकांगी। तत्पर्य्याया,—तेजोवता बहुरसा कनकप्रभा तीक्ष्णा सुवर्णलतिका लवणा अग्निगर्भा अग्निदीप्ता अग्निफला वन्हिनी सुरलता कङ्गुनी शैलसुता दुर्बला सुवेगा त्रायन्ती तीव्रा काकाण्डा वायसादनी गोलता श्वेतलता सौम्या ब्राह्मी लवणकिंशुका पारवतपदा पीता पीततैला यशस्विनी मेध्या मेधावती घोरा। गुणा:—तिक्ततरा रूक्षा किञ्चित्कटु वातकफघ्नी दाहकरी दीपनी मेधाप्रज्ञाकरी च। रा नि व ३।

महाज्वराङ्कुशः । पु । विषमज्वराधिकारे रस। (१) "शुद्ध गन्ध विष तुल्य धूर्त्तबीज त्रिभि समं। चतुर्णां द्विगुणं व्योषचूर्णं गुञ्जाद्वयं हितम्। जम्बीरस्य रसेनैव ... रसेन्द्रम्। महा ज्वराङ्कुशः ।" व्योषचूर्णे मिलितसर्वचूर्णा पेक्षया द्विगुणम्। रस र रसचि। भा। (२) —पारदं हिङ्गुलं ताम्र माक्षिकं तुत्थमेव च। वङ्गं शुल्बं गन्धं स्वपरञ्च समं मिलितं। तालकं खर्परं चैव गैरिकं टङ्कणं समं। दन्तीबीजञ्च सर्वाणि चूर्णयेत्ता विभावयेत्। जयन्ती विजया शिवा तुलसी भृङ्गपत्रिका। प्रत्येकञ्च रसं दत्वा निर्म्मलं वासरद्वयं। चणकाभां वटीं कृत्वा छायायां शोषयेत्।" चनवारावरप्रथम। ঔষধার্থে। (১) পারা ১ তো গন্ধক ১ তো মরিচ ৮ তো দন্তী ২ তো বিষচূর্ণ ১ তো ধুতুরা বীজচূর্ণ ৩ তো পিপ্পলচূর্ণ মিশ্রিত ১২ তো। মাত্রা ২ রতি। ... জম্বীরের রস ও আদার রস। (২) পারা, হিঙ্গুল, তামা, স্বর্ণমাক্ষী, তুঁতে, রং, লোহ, গন্ধক খাপর, তালক, ... [illegible] ও দন্তীবীজ প্রত্যেক সমভাগ। ভাং, সিদ্ধি, তেঁতুল ও তুলসীপত্রের রসে মর্দ্দন। মাত্রা। পুস্তকান্তরে তুঁতিয়া নাই। (৩) পারা ১ তো গন্ধক ১ তো বিষ ১ তো ধুতুরার বীজ ৬ তো শেয়ালকাঁটার মূল (চোক) ১০ তো চূর্ণ একত্র পিশাইবে। অনুপান আদার রস। (৪) দারুজ, তুঁতে খাপর প্রত্যেক ৩ তো ধুতুরাপাতার রসে ৩ দিন মর্দ্দন। ভা।

महाढ्य । पु । कदम्बवृक्षे। रा नि व १०।

महातङ्कः । पुं। महाव्याधिरोगे। रा नि व २०। महाव्याधी।

महातरुः । पु । स्नुहीवृक्षे। মনসা গাছ। [नि व ३। ह च।

महाताली । स्त्री । आवर्त्तकीलतायाम्। रा

महातिक्तः । पु । महानिम्बे। ঘোড়ানিম। रा नि व ९। किरातातिक्तके। চিরেতা। वै निघ। स्त्री। यवतिक्तालतायाम्। তিৎপল্তা। रा नि व ३। मेषकन्दपशारतैलि। पाठायाम्। श च।

महातिक्तकघृतम् । क्ली । कुष्ठाधिकारे घृतम्। See तिक्तकघृतम्। च चि ७अ।

महातीक्ष्णा । स्त्री । भल्लातकवृक्षे। रा नि व ११।

महातुम्बी । स्त्री । महालाम्बाम्। वै निघ।

महातेजाः । पु। पारदे। रा नि व १३।

महात्रिफला । स्त्री । पथ्याविभीतकधात्रीषु। 'पथ्या विभीतक धात्री महती त्रिफला मता।' प प्र २ख।

महादन्त । पुं। गजदन्ते।

महादन्ता । स्त्री । नागदमन्यां। रा नि व ४।

महादारु । क्ली । देवदारुकाष्ठे। गवगर्भा देवदारु। भटा।

महादोष । पु । सरलदवदारौ। वै निघ।

महादुग्धा । स्त्री । वनमल्लिकादि। वै निघ।

महादूषक । पु । मादकद्रव्यविशेषे। गुणा—शालिवत्। सु सू ४६अ। [निघ।

महादेवमणि । पु । महामेदायाम्। वै.

महाद्रावकः । पु, क्ली । यकृत्प्लीहाधिकारे औषधविशेषः । यथा स्वर्णमाक्षिक कांस्यमाक्षिक, सैन्धव रसाञ्जन, समुद्रफेन, सर्जिकाक्षार, सम्भलक्षार, एषां प्र १ तो । टङ्कणक्षार ७ तो । नृसादर ३॥० तो । फटिकारी ३॥० तो । यवक्षार १४ तो । कासीष पुष्पकासीष धातुकासीष, इति द्रव्यत्रय मिलित्वा १४ तो । अभावे कासीष १४ तो । एकत्र चूर्णयित्वा वकयन्त्रेण द्रावकं निष्कासयेत् । শুদ্ধ স্বর্ণমাক্ষিক, কাংস্যমাক্ষিক, সৈন্ধব, রসাঞ্জন, সমুদ্রফেন, সাজিমাটী, সম্ভলক্ষার প্রত্যেক ১ তো । সোহাগা ৭ তো নিশাদল, ফটকিরী প্র ৩॥০ তো । যবক্ষার ১৪ তো । কাশীষ, পুষ্পকাশীষ, ধাতুকাশীষ, মিলিত ১৪ তো । (অভাবে হিরাকস ১৪ তো) । একত্র চূর্ণ করিয়া বকযন্ত্রে যথাবিধি চোয়াইয়া লইবে । रसमालासंग्रह ।

महाद्रु । पु । शुक्लशिम्ब्याम् । আলকুশী, শুয়াশিম । रत्ना ।

महाद्रुम । पु । अश्वत्थवृक्षे । श च । ताल वृक्षे । मधूकवृक्षे । वैनिघ ।

महाद्रोणा (णी) । स्त्री । द्रोणपुष्पीविशेषे । বড় ঘলঘসিয়া । म देवकुरा । क दवतुवे । तत्पर्य्यायः,—दिव्यपुष्पा देवकुसुमा देवद्रोणा देवीकाञ्ची । गुणाः—कटु तिक्ता मध्या वात व्याधिप्रशमनी पारदशोधनी च । रानिव ५ । भाव २९श ।

महाधनम् । क्ली । सुवर्णं । स्वर्ण । सिह्लके । शिलारसे । मे ।

महाधातु । पु । सुवर्ण । श च ।

महाधात्री । स्त्री । आमलकीवृक्षे । वैनिघ । वाय्वादि वातविध्वंसनरसे ।

महाध्वग । पु । उष्ट्रे ।

महानन्दा । स्त्री । आरामशीतलायाम् । पत्र शाकविशेषे । रानिव १० । मद्ये । रानि व १४ ।

महानद । पु । उष्ट्रे । वैनिघ ।

महानल । पु । इक्षुभेदे । বড় নল গাছ । हिमकटे । रानिव ८ । पारदे । वनिघ ।

महानस । पु । पाकशालायां । রসুইঘর । "प्रशस्तदिग्देशकृतं शुचिभाण्डं महच्छुचि । सजालं गवाक्षायुक्तमाप्तवर्गनिषेवितम् । विकक्षसृष्टसंसृष्टं सवितानं कृतार्चनम् । परीक्षितस्त्रीपुरुष मवेच्चापि महानसम् ॥" सु कल्प १अ ।

महानसाध्यक्ष । पु । रसवत्यधिकारिपुरुषे । রন্ধনশালার অধ্যক্ষ । 'तत्राध्यक्ष नियुञ्जीत प्रायो वैद्यगुणान्वितम् ॥' तत्परिकर्म्मिणश्च सुपकारौदनपाचकादयश्च सु ॥ सु कल्प १अ ।

महानसिकवोढा । त्रि । राजपाकशालाधिकृतपुरुषे । सु कल्प १अ ।

महानाग । पु । सुरदमनागवृक्षे । वैनिघ ।

महानाडी । स्त्री । कण्डरायाम् । स्थूलशिरा । रानिव १८ ।

महानाद । पु । शङ्खे । उष्ट्रे । रानिव १८ । गजे । सिंहे । कर्णे । मेघे । हे च ।

महानारायणतैलम् । क्ली । वातव्याधौ तैलम् । पाठ—'शतावरी चांशुमती पृश्निपर्णी शटी बला । एरण्डस्य च मूलानि बृहत्या पूतिकस्य च । गवेधुकस्य मूलानि तथा सहचरस्य च । एषां दशपलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् । पादावशेषे पूते च गर्भञ्चैव विधापयेत् । पुनर्नवा वचा दारु शताह्वा चन्दनागुरु । शैलेयं तगरं कुष्ठमेला मांसी स्थिरा बला । अश्वाह्वा सैन्धवं रास्ना पलाशादि च योजयेत् । गव्याजपयसा प्रस्थौ द्वौ दत्वा प्रपाचयेत् । शतावरीरसप्रस्थं तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥" तिलतैल ४ श । काथार्थ—शतावरी शालपर्णी पृश्निपर्णी (पीठवन) शटी बला एरण्डमूलं बृहतीमूल करञ्जमूल गवेधुकमूलं झिण्टीमूल प्र १० प पाकार्थजल ६४ श शे १६ श । कल्कार्थ—पुनर्नवा वचा देवदारु शतपुष्पा रक्तचन्दनं अगुरु शैलेयं तगरमूल कुष्ठम् एला जटामांसी शालपर्णी बला अश्वगन्धा सैन्धवं रास्ना च प्र ४ तो । गव्यदुग्ध छागदुग्ध शतावरीरस प्र ४ श । তিলতৈল ৪ শ । কাথার্থ—শতমূলী, শালপাণি চাকুলিয়া, শটী, বেড়েলা, এরণ্ডমূল, বৃহতীমূল, করঞ্জমূল, গড়গড়েমূল এবং ঝাঁটীমূল প্রত্যেক ১০ প জল ৬৪ শ শেষ ১৬ শরাব । কল্কার্থ—পুনর্নবা, বচ,

মেষশৃঙ্গ, গুন্দ্রা, রক্তচন্দন, অগুরু, শৈলজ, তগরপাদুকা, কুড়, এলাইচ, জটামাংসী, শালপাণি, শ্বেতবেড়েলা, অশ্বগন্ধা, সৈন্ধব, রাস্না প্রত্যেক ৪ তোলা। গবাক্ষী, ছাগদুগ্ধ, শতমূলীরস প্রত্যেক ৪ শরাব। ঔষধ। মা।

महानिद्रा । स्त्री । मरणं । मृत्युः ।

महानिम्ब । पु । (Melia azendarach Syn Melia sempervirens or Melia azendarach) The Persian Lilac स्वनामख्यातनिम्बभेदः । घোড়ানিম্, মহানিম্, বননিম্। हिं बकाइन् म ङोराचा लिम्बाचा झाड। ते गन्धरावितेट्टु, पेद्देवेपचेट्टु तुरकवेप, कशुवेप। ता हि गोरिनिम्। ता मलाइवम् वा वेप्पम्। तत्पर्य्यायाः,—कैटर्य्य पर्वनिष्ट पार्व्वत महातिक्त हिमद्रुम रमण रामक गिरिनिम्ब गुक्षमाल। कन्दर्पसारतैले, पिप्पल्यादिवर्गे च। गुणाः—शीतल कषाय कटु तिक्त रक्तदाह बलासघ्न विषमज्वरघ्नश्च। राजनि व ९। लक् अति तिक्ता अतिसेविता मादकगुणा, पुष्प शिर शूले हित, फल पक्वञ्च विषवत् कुष्ठघ्नञ्च। द्रव्यगुण।

महानील । पु । नीलभृङ्गराजे। राजनि व ४। नीलकान्तमणौ। राजनि व १३। सर्पभेदे। हेमचन्द्र। नीलवर्णगुग्गुलुभेदे।

महानीला (ली) । स्त्री। नीलापराजितायां। राजनि व ३। महानीलीक्षुपे। गणौ नीलीसमा। राजनि व ४। महाजम्बूवृक्षे। राजनि व ११।

महानेमि । पु । काके। वैजयन्ती।

महान् । पु। वाराहमदनवृक्षे। कानमदनवृक्षे। राजनि व ८। उष्ट्रे। राजनि व १९। महापष्टिक शालौ। वैजयन्ती।

महापञ्चमूलम् । क्ली । बिल्वाग्निमन्थश्योणाक पाटलीगम्भारिकाणां। 'बिल्वोऽग्निमन्थः श्योणाक पाटली टुण्टुकस्तथा। सर्व्वैस्तु मिलितैरेतै स्यान्महापञ्चमूलकम्॥'' राजनि व २२। एतत् कषाय तिक्तानुरसो वात नमर्दे दुष्णवीर्य्यत्वात्। श्रम ४०च।

महापञ्चविषम् । क्ली । शृङ्गीविषकालकूट मुस्तकवत्सनाभशङ्खकविषे समभागिकयोगे। "शृङ्गी च कालकूटञ्च मुस्तको वत्सनाभक। शङ्खकर्णेति योगोऽयं महापञ्चविषाभिध॥' राजनि व १२।

महापञ्चाङ्गुल । पु । रक्तैरण्डवृक्ष। राजनि व ८।

महापत्र (क) । पु। शालवृक्षे। हेमचन्द्र। (क) शाकद्रुमे। শেগুন গাছ। वसु। माणकन्दे। মাণকচু।

महापत्रा । स्त्री । महाजम्बूवृक्षे। বড জাম গাছ। रत्ना। नागबलायां। राजनि व ४।

महापद्मम् । क्ली । श्वेतपद्मे, पुण्डरीके। पु। दशबिन्दुशिरोदर्व्वीकरसर्पभेदे। सुश्रुत कल्प ४अ। See सर्प।

महापद्मकघृतम् । क्ली । विस्फोटकाधिकारे घृतम्। "पद्मक खदिरशालार्यष्टिचुटिर्गिनुमतामरू। शिर पद्मिनिलिखाचासिकवत्रुल्लकपियक। पत्र नागाह्वलोध्रैश्च कर्व्व सिद्ध जलि घृत॥" घृत ४ श। पद्मकाद्यादि कल्क १ श वारि १६ श एकत्र पचेत्। रसर।

महापद्मविसर्पः । पु । बालविसर्परोगे। "विसर्पस्तु शिशो प्राणनाशन शोणवल्लिज। पद्मवर्णो महापद्मोरोगो दोषत्रयोद्भव॥ शङ्खाभ्यां हृदय याति हृदयाच्च गुदं व्रजेत्॥" निदान।

महापनस । पु । मण्डलिसर्पविशेषे। सु कल्प ४अ।

महापर्ण । पु । ब्रह्मराक्षसरीतकी। भूमि शाले। वैजयन्ती।

महापारे(ले)वत । पु। द्वीपान्तरमहाखर्ज्जुरी वृक्षे। तत्पर्य्यायाः,—वृहत्पारेवत स्वर्णपारेवत सामाखिज खारिक रक्तरैवतक द्वीपज द्वीपखर्ज्जूर गुणाः—पुष्टिकृत् वृष्यो हृद्यो मधुर शीतल कफकारी गुरुरग्निमान्द्यकारी महावातज्वरघ्नश्च। स गन्धी पथ्य आमेयश्च। वैजयन्ती।

महापाशुपतः । पु । बकुलवृक्षे। हेमचन्द्र।

महापिचुमन्द (र्द) । पु । पर्वतनिम्बे। निम्बमहागवल्लपवृक्षे। बकाइनि इति लोके। महानिम्। ग्रामनिम्ब एव पर्वतभवत्वेन पर्वतनिम्ब इत्युच्यते इति केचित्। एतस्य त्वगेव ग्राह्या। सि यो अः पि लवणोत्तमान्यचूर्ण, श्रीकण्ठ। "लवणोत्तमवह्निकलिङ्गयवान् चिरबिल्वमहापिचु मन्दयुतान्"

महापिण्डीतक । पु । महामदनवृक्षे।

बड गिरना गाछ, काल गाना। इति भाषा। अस्यागुणाः। वम् गेन्। गुणा—कटुतिक्तरसे छेद न कफ हृद्रोगक्षयपाण्डुनाशित्व। रा नि व ८।

महापिण्डीतरु. । पु । वृक्षविशेषः। श्वेत पिण्डीतरौ। * पिंडिरा। इति लोकप्रसिद्धः मदनम्। तत्पर्य्याया,—पिण्डीतरु श्वेतपिण्डीतक स्थूल हाट चुर अमलकीपनक शर। गुणा— कषायीत्व त्रिदोषघ्न चर्म्मरोगघ्न रक्तदोषघ्नत्व। रा नि व ९।

महापीलु । पु । वृहत्पीलुवृक्षे। बड पीलु-गाछ। तत्पर्य्याया,—वृहत्पीलु मधुपीलु राजपील महाफल महावृक्ष। तत्फलगुणा— मधुर हृद्य विषघ्न रुच्यम् आमघ्न दीपनीयत्व। रा नि व ११।

महापुटम् । क्ली । औषधपाकार्थे पुटविशेषः। तल्लक्षणम्—"गम्भीरे विस्तृते कुण्डे हिहस्ते चतुर स्रके। वनोपलसहस्रेण पूरिते प्रनरोपधम्॥ कोर्ष्ठ रुद्ध प्रयत्नेन नोपिकोपरि धारयेत्। वनोपलसह स्राद्धं कोष्ठिकोपरि निक्षिपेत्। वह्निं विनिक्षिपेत् तत्र महापुटमिति स्मृतम्॥" भा ।

महापुरुष । पु । महामेदायाम। वैद्यकम्।

महापुरुषदन्ता (न्तिका, न्ती)। स्त्री। महाशतावर्य्याम्। रा नि व ४। वा उ ९ अ। शिशु कालाख्या शतावर्य्या वा। चदशिखी उत्ताचि महापद्माख्यत। महापुरुषदन्ता च वयःस्था नाकुलीद्वयम्। मेदायां। रा नि व ५।

महापुष्प । पु। कुन्दवृक्ष। कुन्द गाछ। कृष्ण मुद्गे। कालमुग। रक्तकाञ्चने। अश्वत्थवृक्षे। वैद्यक। स्त्री (ष्पा)। अपराजितायाम्। शब्द च। महाकोशातक्याम्। धुन्दुल। वैद्यक।

महापृष्ठ । पु । उष्ट्रे। पशु।

महापैशाचिकघृतम् । क्ली । उन्मादाधि कारे उक्तघृतम्। पाठ—"जटिला पूतना केशी चारटी मर्कटी वचा। त्रायमाणा जया वीरा चोरकः कटुरोहिणी। कायस्था शूकरी छत्रा सातिच्छत्रा पलङ्कषा। महापुरुषदन्ता च वयःस्था नाकुलीद्वयम्। कटम्भरा वृश्चिकाली स्थिरा चैव च तैर्घृतम्। सिद्धं चातुर्थकोन्मादग्रहापस्मारनाश नम्॥" जटिला (जटामांसी), पूतना (हरीतकी), केशी (भूतकेश) चारटी (स्थलपद्म लज्जालु ब्रह्मी वा), मर्कटी (शूकशिम्बी), जया (जयन्ती), वीरा (क्षीरकाकोली पृश्निपर्णी वा), चोरक (चोरपुष्पी) कायस्था (सिन्धुवार), शूकरी (वाराहीकन्द तदभावे चम्मकारालक) छत्रा (मधुरिका), न तु कोरक, सिवोति (अतुलपर्णी), अतिच्छत्रा (शतपुष्पा) पलङ्कषा (गुग्गुलु), महापुरुषदन्ती (शतावरी) वयःस्था (ब्राह्मी गुडूची वा), नाकुलीद्वय (रास्नाद्वय) [तयो एका गन्धरास्ना तदभाव भार्गीद्वय], कटम्भरा (भद्रालिका कट्फली वा), वृश्चिकाली (विछाति), स्थिरा (शालपर्णी)। घृतप्रस्थे प्रत्येकमेषां २ तोला, साधारण ४ सेर। जल घृताच्चतुर्गुण। अत्र महच्छब्द पूजावचन स्वल्प स्याभावात्। गदाधृत ४ अ। বঙ্গার্থ— জটামাংসী, হরীতকী ভূতকেশ, স্থলপদ্ম, কুলাডুয়া বা ব্রহ্মী আলাকুশীর বীজ বচ, বনাড়ুমুর, জয়ন্তী, ক্ষীরকাকোলী বা চাকুলিয়া, চোরহুলী, কটকী, জয়ন্তী বা নিশিন্দা বা ছোট এলাচ, বারাহী কন্দ (চামরকষালু), মউরী, তুলসী, গুগ্গুল, শতাবরী বা অপরাজিতা বা গুলঞ্চ, রাস্না, গন্ধরাস্না (অভাবে রাস্না ২ ভ), গন্ধভাদুলিয়া, বিছাতী, শালপানি সিদ্ধ ১ শ জল ১৬ শ। বৈদ্য । চিকিৎসা ১৪ অ ।

महाप्रहारवल्ली । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । वैद्यक ।

महाप्राण (स)। पु । द्रोणकाकः। দাঁড কাক। रा नि व १०।

महाफल । पुं। विल्ववृक्षे। रमा। नारिकेल वृक्षः। तालवृक्षे। पीलुवृक्षे। वैद्यक। क्ली। वृहत्फले।

महाफला । स्त्री । नीष्या। मातुलुङ्ग्याम्। रा नि व ४। महेन्द्रवारुणीलतायाम्। বড মাকাল। रा नि व ३। राजजम्बूवृक्षे। वनबीजपूरके। मधुरकर्कटी। মিঠা লেবু, কমলা লেবু। रा नि व ११। महाकोशातक्याम्। आपूपमत्त्व। कटुतुम्ब्याम्। তিতলাউ। वैद्यक।

महाफेणा। स्त्री। समुद्रफेने। शब्द। হিন্দোর।

महाबन्धु । पु । विष्णुप्रमुखविग्रहे। हेम ४६८।

महाबर्बरिका। स्त्री। भार्ग्याम्। वै निघ।

महाबलम्। क्ली। औषधातौ। रसा। पुं। वङ्गे। रा निघ ७। तमालवृक्षे। धन्वनवृक्षे। ধানা গাছ। रा निघ ९।

महाबला। स्त्री। पतिवलायाम्, पीतवाट्यालके। পীতপুষ্প বেড়েলা। रा निघ ४। श्वेत वाट्यालके। पस्। पटकायाम्। পেটারি। पिप्पल्याम्। नीलीवृक्षे। धामनवृक्षे। ধাওয়া গাছ। वै निघ।

महाबीज। पु। पारदे। वै निघ।

महाभद्रा। स्त्री। गाम्भारीवृक्षे। रा निघ ९।

महाभरी। स्त्री। (Cuscuta zerumbet) वचाविशेषे। यस्या लोके कुलिञ्जन इति नामान्तरम्। মহাভরী বচ। तथा द्विधा। गुणा —"सुगन्धाप्युग्रगन्धा च विशेषा कफकासनुत्। सुस्वरत्वकरी रुच्या हृत्कण्ठमुखशोधनी॥" अन्या स्थूलग्रन्थि सुगन्धा हीनवीर्या च। भा।

महाभल्लातक (गुड)। पु। कुष्ठाधिकारे औषधम्। पाठ —'निम्ब गोपारुथा कट्वी वायस्ती त्रिफला घनम्। पर्पटी वन्यानता वचा रक्तचन्दनम्। पाठा शुण्ठी शटी भार्गी वासा भूनिम्बवत्सकम्। यवानीन्द्रवारुणी मूर्वा विडङ्गन्द्र विषानलम्। हस्तिकर्णपलाशाख्या पटोल रजनी द्वयम्। कषायश्वसनाह्वशाणवेतसटाफलम्। मकन्द यत्रयस्य गिल्डी पञ्चाटमूषणो। विष्वक् सेना च कैटर्य्य शरपुङ्खाथ कञ्चुकी। एषां द्विपलिकान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत्। अष्टभागावशिष्टन्तु कषायमवतारयेत्। भल्लातकसहस्राणि यौषि छित्वाम्भसोऽम्भसि। चतुर्भागावशिष्टन्तु कषायमवतारयेत्। तौ कषायौ समादाय वस्त्रपूतौ च कारयेत्। गुडस्य तु तुलां ताभ्यां कषायाभ्यां पचेद्भिषक्। भल्लातकसहस्राणां मज्जानं तत्र दापयेत्। त्रिकटुत्रिफलामुस्तैश्चवानाय्यमल्यलम्। दीप्यकस्य पलञ्चैव चातुर्जात पलान्वितम्। संचूर्ण्य प्रक्षिपेत् तत्र गन्धकस्य चतुष्पलम्।' [illegible] নিম্ব, শ্বেত শ্যামা, অতিবিষা, কটুকী, নাগরমুথা, ত্রিফলা, মুতা, ক্ষেত্রপর্পটি, গোরক্ষচাকুলে, দুরালভা, বচ, খদিরকাষ্ঠ, শ্বেতচন্দন, আকনাদি, শুঁট, শটী, বামনহাটী বা [illegible], বাসকছাল, চিরেতা, কুড়চিমূলের ছাল, শ্যামালতা, রাখালশশার মূল, মূর্ব্বামূল, বিড়ঙ্গ, ইন্দ্রযব, বিষ, চিতামূল, হস্তিকর্ণ-পলাশের ছাল, গুলঞ্চ, ঘোড়ানিম ছাল, পল্তা, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, পিপুল, সোঁদালের আটা, ছাতিমছাল, জলবেতস বা বেলে'লতা, শ্বেত কুচ, ওল, চীনাঘাস, মঞ্জিষ্ঠা, চাকুন্দাবীজ, তালমূলী, প্রিয়ঙ্গু, কট্ফল, শরপুঙ্খা ও শিরীষছাল প্রত্যেক ২প। কাথার্থ—জল ৬৪ শ শেষ ৮ শ। ভেলা ১০০০, জল ৬৪ শ শেষ ১৬ শ। পুরাতন গুড় ১২॥০ শ ভল্লাতকাস্থিমজ্জা (ভেলার মুটী) ১০০০ একত্র পাক করিবে। প্রক্ষেপ—ত্রিকটু, ত্রিফলা, মুতা, বিড়ঙ্গ, চিতার মূল, রক্তচন্দন, কুড, সৈন্ধব, যমানী প্রত্যেক ১ প। গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ, নাগেশ্বর প্রত্যেক ১ প গন্ধক ৪ প। অত্র গুলঞ্চক্কাথ, দুগ্ধ। ভাবপ্রকাশমতে ওল হইতে এই দ্রব্যগুলি দেওয়া হয়। যথা—বিষলাঙ্গুলিকামূল, বাসা, ডহরকরঞ্জ, পুনর্নবা, দন্তীমূল, পিয়ালবীজ, ভীমরাজ, শ্বেত ঝাঁটী, আঁকড়মূল ও শ্যাওড়াবীজ। भप। भा।

महाभीता। स्त्री। लज्जालुकायाम्। श च।

महाभीरु। पु। गोपालिकाख्यकीटे। हे च।

महाभूतम्। क्ली। क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योम। तद्गुणा —"शब्दः श्रोत्रेन्द्रियं चापि छिद्राणि च विविक्तता। वियतः कथिता एते गुणाः। स्पर्शस्त्वगिन्द्रियञ्चापि लघुता स्पन्दनं तथा। चेष्टा सर्वशरीरस्य वायोरेते गुणाः। रूपं नेत्रेन्द्रियं पाकः सन्तापस्तीक्ष्णता तथा। वर्णो भ्राजिष्णुतामर्षं शौर्यं वह्नेर्गुणाः। रसो रसेन्द्रियं शैत्यं स्नेहश्च गुरुता तथा। सान्द्रत्वमृदुत्व शुक्ल वारिगुणाः। गन्धो घ्राणेन्द्रियञ्चापि काठिन्यं गौरवं तथा। वसुन्धरागुणा एते।" भा पू १भ।

महाभृङ्ग। पुं। नीलभृङ्गराजे। নীল ভীমরাজ। रा निघ ४।

महाभ्रवटिका। स्त्री। राजयक्ष्माधिकारे रस। पाठ —"अभ्रकं पुटितं ताम्रं लौहगन्धकपारदम्। कुलटा टङ्कणक्षारं त्रिफला च पलं पलम्। गरलञ्च तथा मापचतुर्थं चार्धचूर्णितम्। द्रवपाषाणवाभ च भृषीभूय गुडिका। सम्यक्

भावयेद्दिषा रसै प्रत्येकम पले । देवराजाग्रमना ख्यस्य वैभराजाख्यकस्य च । सोमराजस्य भृङ्गाख्य राजस्य त्रिफलस्य च । पारिभद्राग्निमन्थस्य हृद्दारकतुम्बुरो । मण्डूकपर्णीनिर्गुण्डीपूतिकोन्म त्तकस्य च । कौषसुन्दरकस्याटरूषकस्य क्रमेण तु । रसैश्च सामपत्त्रौघ दत्वौलेभावित भिषक् । द्रवै किञ्चित् स्थितं चूर्णं मरिचस्य पलद्वयम् । ततश्च वटीं कुर्य्यात् चतुस्त्रोप्येकरक्तिका ।" रसर ।

महामण्डूकः । पु । मण्डूकविशेषे, पीत मण्डूके । সোণাবেঙ । रा नि व १९ ।

महामत्ता । स्त्री । महाकरञ्जवृक्षे । ডহর-করঞ্জ গাছ । रा नि व ९ ।

महामधुफला । स्त्री । पीतवर्णालाबूविशेषे । वै निघ । [व १९ ।

महामनस् (ना.) । पु । महासिंहे । रा नि

महामांसम् । क्ली । नरादिमांसे ।

महामासी । स्त्री । रुदन्तीवृक्षे । वै निघ ।

महामार्जारगन्धिका । स्त्री । वनमुद्गे । मुगानी । वै निघ ।

महामाष । पु । राजमाषे । भा पू १ भ धा व ।

महामुखः । पु । कुम्भीरे । हे च ।

महामुण्डम् । क्ली । बोलनामगन्धद्रव्ये । रा नि व १६ ।

महामुण्डति(नि)का (ण्डी) । स्त्री । महाश्रावणिकायां । গোরক্ষমুণ্ডী । रा नि व ५ । रस र बाल चि ।

महामुनि । पु । तुम्बुरुवृक्षे । रा नि व १५ । क्ली । औषधे । म र । धन्याके । धने' । जटा ।

महामूर्वा (र्वन्) । स्त्री । चटकी । हड्डी । वै निघ ।

महामूल । पु । राजपलाण्डौ । रा नि व ७ ।

महामूषिक. । पु । बृहन्मूषिके । तत्पर्य्याया, —मूषी विघ्नेशवाहन महाइ मन्दमारो भूफल भित्तिपातन । रा नि व १९ ।

महामृगः । पु । महासिंहे । रा नि व १९ । गजे । हे च । शरभे ।

महामृगाङ्क । पु । यक्ष्माधिकारे रस । पाठ—"शुद्धसूत मृत स्वर्ण जम्बीरैर्मर्दयेद्दिन । तेषां द्विगुणित सुत विमिसुल्यन्त गन्धक । ठङ्कण गन्धकांश्च सम्न जम्बीरजैरसै । मर्दं यामन्तु तद्गोल वस्त्रे बद्धा विपाचयेत् । दोलायन्त्रे चारणालि यामादुद्धृत्य शोषयेत् । ततोऽपि मृण्मये पात्रे किञ्चिल्लवणपूरिते । तत्पृष्ठे काचकूप्यन्त गोलके वस्त्रवेष्टिते । स्थित तु लवणैर्भाण्डे पूरयित्वा तु बन्धयेत् । चुल्ल्यां दिनं पचेत् सिद्धो रसो महामृगाङ्क ॥' माता २ रति , अनुपानं मधुपिप्पली । रस को ।

महामेदः । पु । महामेदायाम् । र मा । निम्बवृक्षे । वै निघ ।

महामेदा । स्त्री । स्वनामख्यातकन्दशाके । महामेदा इति ख्यात । तें महामेदयनेचेट्टु । तत्पर्य्याया,—वसुच्छिद्रा जीवनी पाशुरागिणी महामेद पुरीड्वा सुरमेदा दिव्या देवमणि देवमणि देवेष्ट महाच्छिद्रा हृद्याहा । सा लताजाला सुपाण्डुरा च । "महामेदाभिध कन्दो लताजात सुपाण्डुर ।" इति । एतदभावे शारिवा ग्राह्या । गुणा —हिमा रुच्या कफ शुक्र वृद्धिकृत् दाहपित्तघ्नी च । रा नि व ५ । महामेदा सुनामेदेति च द्विधा । मेदाद्वयलक्षणम्—"महामेदाभिध कन्दो मोरङ्गादौ प्रजायते । महामेदा सुनामेदा स्यादित्युक्त मुनीश्वरै । शुक्लार्द्रकनिभ कन्दो लताजात सुपाण्डुर । महामेदाभिधो ज्ञेयो मेदालक्षणमुच्यते । शुक्लकन्दो नखच्छेद्यो मेदो धातुमिव स्रवेत् । य स मेदेति विज्ञेय । मेदायुग गुरु स्वादु वृष्य स्तन्यकफापहम् । बृंहण शीतल पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥" भा पू १ भ ।

महामोद । पु । कुन्दपुष्पक्षुपे । কুন্দ গাছ । रा नि व १० ।

महामोह' । पु । मुचुकुन्दवृक्षे । (द्वौ दन्) । श्वेतधुस्तूरके । वै निघ ।

महाम्लम् । क्ली । तिन्तिडीक । जटा ।

महायमलपत्रक । पु । काञ्चनवृक्षे । वै निघ । [निघ ।

महायावनाल । पु । देवधान्यवृक्षे । वै

महायोगेश्वरी । स्त्री । नागदमन्याम् । নাগদনা । भा ।

महायोनि । स्त्री । योनिरोगविशेषे । लक्षण —"दुष्टो विटभ्य योन्यास्य गर्भकोष्ठञ्च मारुत ।

कुरुते विहसां सम्मां चातिक्रौमिव दु खिताम् । उत्पन्नमांसा तामाह महार्धीनि महारजाम् ॥" वा छ ३३श ।

महारक्तम् । क्ली । प्रवाले । वै निघ ।

महारजतम् । क्ली । धुस्तूरफले । स्वर्ण । सुवर्णे । रा नि व १३ ।

महारजनम् । क्ली । कुसुम्भपुष्पे । स्वर्ण । सुवर्णे । म ।

महारतिवल्लभमोदक. । प । वाजीकरणा धिकारे औषधम् । अयाबीजचूर्णं ५ प घृत ४ प शर्करा १६ प शतावरीरस ३२ प दुग्ध ३२ प विदारीरसनक्वाथो वा ३२ प छागदुग्ध ३२ प । प्रक्षेप —श्तमराक जीरक कृष्णजीरक तुलक लक् एला तजपत्र नागकेसर वानरीबीज (आलाकुशीर बीज) गोक्षुरतण्डुला तालाङ्कुर केशराज शृङ्गाटक त्रिकटु धान्यकम् । श्वेत वङ्ग हरीतकी द्राक्षा काकोली क्षीरकाकोली पिप्पी खर्जूर कोकिलाक्षबीज कटुकी यष्टिमधु कुष्ठ लवङ्ग सैन्धव यमानी वनयमानी जीवन्ती गजपिप्पली एषां चूर्णं प्र २ तो । मधु २ प मृगमदकर्पूरचूर्णेन वासयेत् । भैष ।

महारत्नम् । क्ली । मुक्तादिनवरत्नेषु । मौक्तिक हीरकवैदूर्यपद्मरागगोमेदपुष्परागमरकतप्रवालनील रत्नेषु ।

महारम्भम् । क्ली । गाढलवणे । रा नि व ६ ।

महारवः । पु । भेके । वै निघ ।

महारसम् । क्ली । काञ्जिके । जटा । कान्त लौह । हिङ्गुले । स्वर्णमाक्षिके । अभ्रक । रौप्यमाक्षिके । पु पारदे । रा नि व १३ । इक्षौ । पसु । गन्धरस । कशेरौ । मे । स्त्री । जम्बूवृक्षे । वै निघ ।

महारसाष्टकम् । क्ली । पारदाभ्रकहिङ्गुल वैक्रान्तस्वर्णमाक्षिकदमयमाक्षिकशङ्खकान्तलौहेषु । "दरद पारद शङ्ख वैक्रान्त कान्तमभ्रकम् । माक्षिक विमलश्चेति स्युरेतेऽष्टौ महारसा ॥" रा नि व २२ । केचित् शङ्खस्थाने सीस पठन्ति ।

महाराज । पु । नरे । इ च ।

महाराजचूत । पु । आम्रवृक्षविशेषे । मे महाराजाम्रा । क महाराजमावु । रा नि व ११ । तत्पर्याया,—महाराजफल महाराजाम्रक स्थूलाम्र मन्मथानन्द कङ्ग नील कपित्थक राजपुत्र नृपाम्रज काम कामफल कामायुध महाचूत । See राजाम्र ।

महाराजद्रुमः । पु । आरग्वधवृक्षे । बड़ सोणालु । रा नि व ९ ।

महाराजफल. । पु । महाराजचूतवृक्षे । रा नि व ११ ।

महाराजाम्रक. । पु । महाराजचूतवृक्षे । रा नि व ११ ।

महाराष्ट्री । स्त्री । जलपिप्पल्या । मारटीति राजवल्लभ । कांचड़ा, पानसगा । पिप्पलक । शीतकुम्भ । पणिरुगा । इति म क । भैष मुरी थि मुत्ररोगहरदर्से । अग्निदग्धचि । गुणा— कटु तीक्ष्णा कषाया मुखशोधनी व्रणकीटादि दोषघ्नी रसदीपनी च । रा नि व ४ । वातकफघ्नी । राज । [रा नि व ९ ।

महारिष्ट. । पु । महानिम्बे । घोड़ानिम् ।

महारूपः । पु । राले । सर्जन, धुना । वै निघ ।

महारोग. । पु । महाव्याधौ । वैद्यकम् । उन्मादादिरोगेषु । यथा—उन्माद त्वग्दोष राजयक्ष्मा श्वास मधुमेह भगन्दर उदर अश्मरी चेति । नारदस्मृति ।

महार्घ । पु । महामीनलतायाम् । वै निघ । लावपक्षिणि । विश्व ।

महार्द्र । पु । महार्द्रके । बड़ आदा । श च ।

महार्द्र(क)म् । क्ली । शुण्ठ्याम् । वै निघ २भ दुजलज्ज थि । स्थूलार्द्रके, वनार्द्रके । वन आदा । गुणा —"महार्द्र दीपन ग्राहि रुच्य वातकफा पहम् ।" राज ३प ।

महार्हम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन । रा नि व १२ ।

महालिकटभी । स्त्री । श्वेतकिणिहीवृक्षे । रा नि व ९ ।

महालोध्र । पु । शवरलोध्रे । पाटिया लोध । र मा । [१९ ।

महालोभ (ल) । पु । काके । रा नि व.

महालोहम् । क्ली । कान्तलौहे । रा नि व १३ ।

महावप । पु । महामेद । श च ।

महावभ्रु । पु । विलेशयमनुभेदे ।

महावरा । स्त्री । दूर्व्वायाम् । दूर्व्वायाम् । शब्दर ।

महावरोह । पु । प्लक्षवृक्षे, रूक्षप्लक्षवृक्षे । पाकुड गाछ । रा नि व ११ । [निघ ।

महावर्षाभू । स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् । वै

महावल्क । पु । जातीफलवृक्षे । वै निघ ।

महावल्ली । स्त्री । माधवीलतायाम् । शब्द च । श्वेतालाबाम् । कटुवल्लिकायाम् । वट्टिवी । रा नि व ३ ।

महावस । पु । शिशुमारे । हे च ।

महावसु । क्ली । रौप्ये । वै निघ ।

महावातव्याधि । पु । वातरोगे । स एक एव । मतान्तरे उत्तानावनतादिभेदेन द्विविध । सु चि ५ अ ।

महावार्त्ताकिनी । स्त्री । महावार्त्ताकुवृक्षे । वन बेगुन । वै निघ ।

महावास्तु । क्ली । महाशरीरे । भा म कुष्ठचि ।

महावास्तुपरिग्रह । वि । व्यापकतया प्रशस्तस्थानपरिग्रहि । भा पुत्र चि ।

महाविलम् । क्ली । अन्तःकरणे । व निघ । आकाशे । जटा ।

महाविष । पु । तन्नामककन्दविषे । सु कल्प २ अ । कालसर्पे । त्रिका । द्विमुखसर्पभेदे ।

महाविहङ्ग । पु । गरुडे । शब्द ।

महावीज । पु । पियालवृक्षे । पेयाशाल । क्ली । विटपे । तनु मुष्कवङ्क्षणयोरन्तरम् । हे च ।

महावीर । पु । एकवीरवृक्षे । रा नि व ८ । करवीरपुष्पवृक्ष । दनवी गाछ । रा नि व १० । सिंह । शक्राग्नौ । मे । कोकिले । हे च । स्त्री (रा) । क्षीरकाकोल्याम् । रत्ना ।

महावीर्य्य । पु । वाराहीकन्दे । एकवीरवृक्षे । रा नि व ७ ८ । स्त्री (र्य्या) । महाशतावर्य्याम् । रा नि व ४ । शुक्लदूर्व्वायाम । वनकार्पासाम । शब्द र । संज्ञायाम् । त्रिका ।

महावृषा (ष्या) । स्त्री । मुसलीभेदे । काल तालमूली । वै निघ ।

महावृहती । स्त्री । महावार्त्ताक्याम् । वन बेगुन । त्रिका ।

महावृक्ष । पु । स्नुहीवृक्षे । सिज गाछ । रत्ना । सेहुण्डभेदे । करञ्जवृक्षे । सु सू ३८ अ । तालवृक्ष । महापीलुवृक्षे । वै निघ ।

महावेगवती । स्त्री । तन्नामकमहौषधौ । सु चि ३० अ । See औषधि । [निदा ।

महाव्याधि । पु । कुष्ठादिमहारोगेषु ।

महाव्रणम् । क्ली । दुष्टव्रणे । नाली घा । शब्दकल्पे वाराहीतन्त्रम् ।

महाव्रीहि । पु । व्रीहिविशेष । षष्टिकधान्ये । बोंटे धान । वै निघ ।

महाशङ्ख । पु । नरकपाले, ललाट । मे । कर्णनेत्रयोर्मध्यगतास्थनि । ललाम । वृहत्शङ्खे ।

महाशठ । पु । पीतधुस्तूरवृक्षे । रा नि व १० ।

महाशण । पु । स्वनामख्यातवृक्षविशेषे । प सु । शणबीजे । वै निघ ।

महाशणपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । शण पुष्पानामनुविशेष । आदुरी फुलेर गाछ, श्वेत अवणा गाँ । स माज्जीरविनिर्हिता । क पाठरा किविहिता । हि फुरफुरा । तत्पर्य्याया — वृत्तपर्णी श्वेतपुष्पिका श्वेतपुष्पी महाश्वेतघण्टी महाश्वेता महाविला । गुणा — कषाया उष्णा रसनियामिका भीदनस्तम्भनादौ शस्ता । रा नि व ४ ।

महाशणा । स्त्री । आरण्यशणे । वै निघ ।

महाशता (वरी) । स्त्री । वृहच्छतावर्य्याम सहस्रमूलीशतावर्य्याम । हि कङ्कीमूल । तत्पर्य्याया,—शतवीर्य्या सहस्रवीर्य्या सुरसा महापुरुषदन्तिका वीरा तुङ्गिनी बहुपत्रिका वरपुत्रिका ऊर्द्धकण्टी फणिजिह्वा महावीर्य्या महाशता सुवीर्य्या हेरु ऋष्यप्रोक्ता महोदरी । गुणा —'महाशतावरी मेध्या हृद्या वृष्या रसायनी । शीतवीर्य्या निहन्त्यर्शोग्रहणीनयनामयान् ।' भा । हिमा वृष्या मधुरा तिक्ता रसायनी पित्तघ्नी वातकफघ्नी च । रा नि व ४ ।

महाशफर । पु । मत्स्यतमीने । पोना माछ । ते शोकामीएदृमस्यमु । तन्मांसगुणा,—"महा शफरमांसन्तु तिक्तं पित्तकफापहम् । शिशिरं मधुरं रुच्यं वातसाधारणं स्मृतम् ॥' भा ।

महाशर । पु । स्थूलशरे । रामशर । रा नि व ८ ।

महद्दीर्घस्वरे । वैद्यकपरिभाषा । राजनि० १० । महाश्रावणायाम् । कतिवमायाम् । वैद्यनि० ।

महासार । पुं । विट्खदिरवृक्षे । राजनि० ८ ।

महासिंह । पुं । शरभाख्यमृगविशेषे । राजनि० १९ ।

महासीता । स्त्री । महाशतपुष्पीवृक्षे । श्वेत रन ... । राजनि० ४ ।

महासिद्धिकर । पुं । कृष्णधत्तूरे । वैद्यनि० ।

महासुखम् । क्ली । मैथुने । त्रिका० ।

महासुगन्धषट्कम् । क्ली । चन्दनकस्तूरी कर्पूरकृष्णागुरुमुस्ताकुङ्कुमेषु । वैद्यनि० ।

महासुगन्धा (न्धि) । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । राजनि० ७ ।

महासुगन्धितैलम् । क्ली । औषधीय तैलम् । तिलतैल ४ श । कल्कार्थं—चन्दन कुङ्कुम चोरक मूल प्रियङ्गु एला गोरोचना कपित्थम् अगुरु मृगनाभि कर्पूर जातीफल कक्कोल पूगफल लवङ्ग नलुका जटामांसी कुष्ठ रेणुक तगर मुस्त नखी स्पृक्का गन्धतृण नागदमनी ग्रन्थिपर्णी चोरक शैलजम् एलवालुक सप्तपर्णत्वक् लाक्षा भूधात्री गन्धतृण धातकीपुष्प शतपुष्पा सटी प्र २ तो । पाकार्थजल १६ श ।

तिलतैल ४ श । कल्कार्थ—रक्तचन्दन, कुङ्कुम, বেণার মূল, প্রিয়ঙ্গু, এলাইচ, গোরোচনা, শিলারস, অগুরু, মৃগনাভি, কর্পূর, জয়িত্রী, জায়ফল, কক্কোল, গুয়াপান, লবঙ্গ, নালুকা, জটামাংসী, কুড়, রেণুক, তগর, নাগরমুতা, নখী, পিড়ি, গন্ধবেণা, নাগদনা, গেঁঠেলা, চোরপুষ্পী, শৈলজ, এলবালুক, সপ্তপর্ণ, ছাতিমছাল, লাক্ষা, ভূঁই আমলা, গন্ধতৃণ, ধাইফুল, গুলঞ্চ, শটী প্রত্যেক ২ তো । জল ১৬ শ । মা । [१२

महासूक्ष्मा । स्त्री । वालुकायाम् । राजनि० ।

महासोम । पुं । सोमलताभेदे । सुश्रु चि० २९ श ।

महासु (सौ) षिर । पुं । दन्तवेष्टगतरोग विशेषे । तत्र दन्ताश्चलन्ति तालुदाहश्च दन्तमांस पूतिलमुखदौर्गन्ध्यादिकं भवति । तल्लक्षणं यथा— "दन्ताश्चलन्ति वेष्टेभ्यस्तालु चाप्यवदीर्य्यते । दन्त मांसानि पच्यन्ते मुखञ्च परिपाच्यते ।" माधव । सोऽसाध्य इति । तत्र सन्निपातकोपाद् भवतीति भाव । "महासुषिर इत्येवं सन्निपातादसाध्यकम् । दन्तमांसानि च्यवन्ते चलन्ति परितः क्षतिः । महासुषिर इत्युक्तो दिनैर्मृत्युश्च गच्छति ॥" भा उ २१ श ।

महास्कन्धा । स्त्री । जम्बूवृक्षे । জাম গাছ । राजनि० ११ । [घ ।

महास्नायु । स्त्री । स्थूलस्नायौ । व

महास्नेह । पुं । वातव्याधिचिकित्सायाम् घृत । घृत ६ श । কল্কার্থ—রাস্না, জীবক (ঋষভক), জীবন্তী, বেড়েলা, কণ্টকারী, পুনর্নবা, বালাশটী, শালপাণি, বচ, শুঠ, পিপুল, মরিচ প্রত্যেক ৫।০ তো । দধির মাত ১ শ অম্লবর্গ যথালাভ গ্রহণ করিবে । বা चि १५ । सर्पिस्तैलवसामज्जानः । चक्रद० ।

महाहवि । क्ली । गव्यघृते । श चि ।

महाहिक्का । स्त्री । तन्नामकहिक्कारोगविशेषे । लक्षण यथा—"मर्म्माण्युत्पीडयन्तीव सततं या प्रवर्त्तते । महाहिक्केति सा ज्ञेया सर्व्वगात्र प्रकम्पिनी ॥" निदा ।

महाहिगन्धा । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । राजनि० ७ ।

महाह्रस्वा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । আলকুশী । प मु ।

महाह्वा । स्त्री । यवकारकी इक्षुभेदे । तृणराज । तत्पर्य्यायगुणा,—"भैमी महाह्वा ज्ञेया यवनी श्लेष्मवातरोधिनी । वीर्य्योष्णा चिकिर कफहृत्तृष्णा नलयोगत ॥"

महाचार । पुं । सावान इति ख्याते द्रव्ये । वैद्यनि० ।

महाचीरा । स्त्री । महिष्याम् । वैद्यनि० ।

महि । स्त्री । पृथिव्याम् ।

महिका । स्त्री । हिम । अम ।

महिञ्जक । पुं । मूषिके । वैद्यनि० ।

महिर । पुं । सूर्य्ये ।

महिला । स्त्री । रेणुकायाम् । বেণুকবীজ । राजनि० ६ । प्रियङ्गौ । अम । मदमत्तायाम् स्त्रियाम् ।

महिलाह्वया । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । अम

महाशल्कः । पु । महाचिङ्गटमत्स्ये । গোচা-চিংড়ি । हारा ।

महाशाकम् । क्ली । वृहच्छाकविशेषे ।

महाशाखा । स्त्री । नागबलायाम् । रा नि व ४।

महाशालिः । पु, स्त्री । सुगन्धशाली । रा नि व १६ । शालिधान्यविशेषे । মোটা ধান । प सु । वा सू ६ष । गुणा —"महाशालिर्गुरुर्हृद्या चक्षुष्या बलवर्द्धनी ।" अ ति १५ष ।

महाशिम्बी । स्त्री । कलायविशेषे । বড়-কলায় । रा नि व ७।

महाशिराः । पु । मत्स्यभेदे । वै निघ । दर्व्वीकरसर्पभेदे । गौधेरकजातिभेदे । सु कल्प ४।८ष ।

महाशीता । स्त्री । शतावर्य्याम् । श च । वनस्पतिविशेषे । वै निघ ।

महाशुक्तिः । स्त्री । मुक्तास्फोटे । ঝিণুক । रा नि व १३ ।

महाशुण्डी । स्त्री । हस्तिशुण्डीनाममहाक्षुपे । হাতিশুঁড়ে । रा नि व ५ ।

महाशुद्र(भ्र)म् । क्ली । रौप्यधातौ । रा नि व १३ ।

महाशृङ्ग । पु । सम्बरमृगे । वै निघ ।

महाशौण्डी । स्त्री । श्वेतकिण्हिहीवृक्षे । कटभीवृक्षे । रा नि व ९ ।

महाशौषिर । पु । दन्तवेष्टगत मुखरोगभेदे । 'दन्ताश्चलन्ति वेष्टेभ्यस्तालु चाप्यवदीर्य्यते । यस्मिन् स सर्व्वजोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञक ॥" मा नि ।

महाश्यामा । स्त्री । वृद्धदारके । सु सू ३८ष । श्यामादि । श्यामालतायाम् । प सु । कृष्णशिंशपावृक्षे । কাল শিশুগাছ । रा नि व ९ ।

महाश्रय । पु । अश्वोटवृक्षे । আখ্রোট গাছ । वै निघ ।

महाश्रावणिका (णी) । स्त्री । स्वनामख्यात महाक्षुपे । বড় থুলকুড়ি । গোরক্ষমুণ্ডী । तत्पर्य्याया,—रोचनी कदम्बपुष्पी विकचा क्रोड़चूड़ा पलङ्कषा नदीकदम्ब मुण्डाख्या महामुण्डनिका महामुण्डितिका महामुण्डी माता स्थविरा लोचनी भूकन्द अलम्बुषा वृद्धा । गुणा —तस्या तिक्ता रोचनी मेदहृत् रसायनी च । रा नि व ५ । कट्वी । वा सू १४।१५ष । श्वेतमुण्डीव्याम् । च चि २ष ।

महाश्वास. । पु । श्वासरोगभेदे । হাঁপানি রোগ । तस्य लक्षणम्—"उद्धूयमानवातो य शब्दवद्दुःखितो नर । उच्चैः श्वसिति संरुद्धमत्त र्षभ इवानिशम् । प्रनष्टज्ञानविज्ञान स्तथा विभ्रान्त लोचन । विकृताक्ष्याननो बद्धमूत्रवर्चा विशीर्णं वाक् । दीर्घमश्वसित चास्य दूराद्विज्ञायते भृशम् । महाश्वासोपसृष्टस्तु क्षिप्रमेव विपद्यते ॥" मा नि ।

महाश्वेतघण्टी । स्त्री । महाशणपुष्पीक्षुपे । वै निघ ।

महाश्वेता । स्त्री । बन्ध्याककर्कोटक्याम् । सु सू ३०ष । क्षीरविदार्य्याम् । प सु । श्वेतभूमि कुष्माण्डे । अम । आस्फोतायाम् । হাপরমালী । श्वेतकटभीवृक्षे । रा नि व ९ । श्वेतापराजितायां । र मा । नीलापराजितायाम् । च सू ४ष । शुक्लारण्यशर्करायाम् । शर्करायाम् । मधुशर्करायाम् । तिक्ता ।

महाषष्टिक । पु । षष्टिकधान्यभेदे । सु सू ४६ष ।

महासवितिकाफलम् । क्ली । कार्त्तेल देशीयसैवफले । वै निघ ।

महासफरः । पु । पाण्डुतमत्स्ये । পাকা মাছ । वृहत्प्रोष्टीमत्स्ये । गुणा,—तिक्त कषाय मधुर शीतल पित्तकफघ्न वातभूयिष्ठश्च । भा ।

महासमङ्गा । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपविशेषे, वाट्यालकभेदे । हि ककाहिया, খিরিঙ্গিটিরা । वन्य थीरचिकथाभेदु । गुणा —मधुराम्ला त्रिदोषघ्नी ज्वरदाहघ्नी च । रा नि व ५ ।

महासर्ज्ज । पु । असनवृक्षे । र मा । पनस वृक्षे । কাঁটাল গাছ । रा नि व ११ ।

महासर्प. । पु । दर्व्वीकरसर्पविशेषे । सु कल्प ४ष ।

महासह । पु । कुब्जकवृक्षे, कौड़्यदेशख्याते पुष्पवृक्षे । रा नि व १० । म्लानिनाशाम्, कुरण्टके । भा । स्त्री (हा) । माषपर्ण्याम् । মাষাণী । प सु । सु चि ८ष । वा उ २ष । अम्लानवृक्षे । কাঁটী । रा नि व १६ । च,चि ८ष । महाराज

तदष्टीपुष्पवृक्षे । वौटीमेऊडौ । रा नि व १० । महाबलायाम् । अतिबलायाम् । वै निघ ।

महासार । पुं । विटखदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

महासिंह । पुं । शरभापरनाममृगे । रा नि व १९ ।

महासीता । स्त्री । महाशणपुष्पीक्षुपे । श्वेत बर शण । रा नि व ४ ।

महासिद्धिकर । पुं । कृष्णवनालुकौ । वै निघ ।

महासुखम् । क्ली । मैथुने । त्रिका ।

महासुगन्धषट्कम् । क्ली । चन्दन कस्तूरी कर्पूर कृष्णागुरु मुस्ता कुङ्कुमेषु । वै निघ ।

महासुगन्धा (न्धि) । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । रा नि व ७ ।

महासुगन्धितैलम् । क्ली । मेदोरोगे तैलम् । तिलतैल ४ श । कल्कार्थं—चन्दन कुङ्कुम शौरेय मूल प्रियङ्गु एला गोरोचना कपित्थलम् अगुरु मृगनाभि कर्पूर जयित्री जातीफल धक्कोल पूगफल लवङ्ग नलुका जटामांसी कुष्ठ रेणुक तगर सुस्त नखी सूक्ष्म गन्धवीज नागदमनी ग्रन्थिपर्णी चोरक शैलजम् एलबालुक सरलकाष्ठ सप्तपर्णत्वक् लाक्षा भूधात्री गन्धतृण धातकीपुष्प प्रपौण्ड्रीक शटी प्र २ तो । पाकार्थजल १६ श । তিলতৈল ৪ শ । কল্কার্থ—রক্তচন্দন, কুঙ্কুম, বেণার মূল, প্রিয়ঙ্গু, এলাইচ, গোরোচনা, শিলারস, অগুরু, মৃগনাভি, কর্পূর, জয়িত্রী, জায়ফল, কাকোল, গুবাকি, লবঙ্গ, নলুকা, জটামাংসী, কুড়, রেণুক, তগর, নাগরমুথা, নখী, পিঁড়ি, গন্ধবাল, নাগদনা, গেঁঠেলা, চোরপুষ্পী, শৈলজ, এলবালুক, সরলকাষ্ঠ, ছাতিমছাল, লাক্ষা, ভুঁই আমলা, গন্ধতৃণ, ধাইফুল, পুণ্ডরিয়া, শটী প্রত্যেক ২ তোল । জল ১৬ শ । ভা । [१२

महासूक्ष्मा । स्त्री । बालुकायाम् । रा नि व

महासोम । पुं । सोमलताभेदे । सु चि २९ अ ।

महासु (सौ) षिर । पुं । दन्तविद्रधितरोग विशेषे । तत्र दन्ताश्चलन्तालुदारणदन्तमांस पूतिलमुखदौर्गन्ध्यादिकं भवति । लक्षणं यथा— "दन्ताश्चलन्ति वेष्टेभ्यस्तालु चाप्यवदीर्यते । दन्त मांसानि पच्यन्ते मुखञ्च परिपाच्यते ।" भा प्र ४र्थ मुखरोगे । अत्र समरोषाभ्यस्तं भवतीति भोज । "महासौषिर इत्येव समरोषान्नित्यमृत् सद्यस्रिपाततज्वरवान् सपूयरुधिरस्रुति । महासुषिर इत्युक्तो निर्दोषैर्द्विजबन्धन ।" वा उ २१ अ ।

महास्कन्धा । स्त्री । जम्बूवृक्षे । জাম গাছ । रा नि व ११ । [च ।

महास्नायु । स्त्री । रक्तवहमहानाड्याम् । हे

महास्नेह । पुं । छर्दिचिकित्सायाम् स्नेह । ঘৃত ৪ শ । কল্কার্থ—রাস্না, জীবক (শুলঞ্চ), জীবন্তী, বেড়েলা, কণ্টকারী, পুনর্নবা, বালনহাটী, শালপাণি, বচ, শুঁট, পিপুল, মরিচ প্রত্যেক ৫।০ তোল দধির মাত ১ শ অম্লবর্গ যথালাভ গ্রহণ করিবে । বা চি ৫ অ । भूरिस्नेहवत्त्वात् घृततैलवसामज्जसु । च सू १ अ ।

महाह्वि । क्ली । गव्यघृते । श चि ।

महाहिक्का । स्त्री । तन्नामकहिक्कारोगविशेषे । लक्षणं यथा—'मर्माण्युत्पीडयन्तीव सततं या प्रवर्त्तते । महाहिक्केति सा ज्ञेया सर्वगात्र प्रकम्पिनी ॥" निदा ।

महाहिगन्धा । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । रा नि व ७ ।

महाह्रस्वा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । আলকুশী । प सु ।

महाक्षवा । स्त्री । क्षवकाख्ये तृणभेदे । ভূতরাজ । तत्पर्यायगुणा,—"क्षेमी महाक्षवा ज्ञेया चवणी श्लेष्मकारिणी । वीर्य्योष्णाचिशिर कर्णरुग्घ्नी नस्ययोगत ॥"

महाचारः । पुं । सावान इति ख्याते द्रव्ये । वै निघ ।

महाचीरा । स्त्री । महिष्याम् । वै निघ ।

महि । स्त्री । पृथिव्याम् ।

महिका । स्त्री । हिमे । अम ।

महिञ्जक । पुं । मूषिके । वै निघ ।

महिर । पुं । सूर्य्ये ।

महिला । स्त्री । रेणुकायाम् । বেণুকবীজ । रा नि व ६ । प्रियङ्गौ । अम । मदमत्तायाम् स्त्रियाम् ।

महिलाह्वया । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । अम

महाशल्कः । पु । महाचिङ्गटमत्स्ये । গোচা-চিংড়ি । हारा ।

महाशाकम् । क्ली । बृहच्छाकविशेषे ।

महाशाखा । स्त्री । नागबलायाम् । रा नि व ४।

महाशालिः । पु, स्त्री । सुगन्धशाली । रा नि व १६ । शालिधान्यविशेषे । গোটা ধান । प सु । वा सू ६ ष । गुणा —"महाशालिगुरुस्तथा चक्षुष्या बलवर्द्धनी ।" चवि १५ ष ।

महाशिम्बी । स्त्री । कलायविशेषे । বড়-কলায় । रा नि व ० ।

महाशिराः । पु । मत्स्यभेदे । वै निघ । दर्व्वीकरसर्पभेदे । गोधेरकजातिभेदे । सु कल्प ४।८ष ।

महाशीता । स्त्री । शतावर्य्याम् । श च । वनस्पतिविशेषे । वै निघ ।

महाशुक्तिः । स्त्री । मुक्तागृहे । ঝিনুক । रा नि व १३ ।

महाशुण्डी । स्त्री । हस्तिशुण्डीनाममहाक्षुपे । হাতিশুঁড়ে । रा नि व ५ ।

महाशुभ्र(भ्र)म् । क्ली । रौप्यधातौ । रा नि व १३ ।

महाशृङ्ग । पु । सम्बरमृगे । वै निघ ।

महाशौण्डी । स्त्री । श्वेतकिणिहीवृक्षे । कटभीवृक्षे । रा नि व ९ ।

महाशोषिरः । पु । दन्तवेष्टगत मुखरोगभेदे । "दन्ताश्चलन्ति वेष्टेभ्यस्तालु चाप्यवदीर्य्यते । यस्मिन् स सर्व्वजोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञक ॥" मा नि ।

महाश्यामा । स्त्री । वृद्धदारके । सु सू ३८ष । श्यामादि । श्यामालतायाम् । प सु । कृष्णशिंशपावृक्षे । কাল শিশুগাছ । रा नि व ९ ।

महाश्रयः । पु । अचोटवृक्षे । আকোট গাছ । वै निघ ।

महाश्रावणिका (णी) । स्त्री । स्वनामख्यात महाक्षुपे । বড় থুলকুড়ি । গোরক্ষমুণ্ডী । तत्पर्य्याया,—रोचनी कदम्बपुष्पी विकचा क्रोड़चूड़ा पललङ्कषा नदीकदम्ब मुण्डाख्या महाश्रावणिका महामुण्डितिका महामुण्डी माता स्थविरा लोचनी भूकन्द कलम्बुषा वृद्धा । गुणा —तथा तिक्ता रोचनी मेदहृत् रस च । रा नि व ५ । काशी । चा सू १४।१ श्वेतमुण्डीयाम् । च वि ३ष ।

महाश्वास । पु । श्वासरोगभेदे । হাঁপানী রোগ । तस्य लक्षणम्—"उद्धूयमानवातं शब्दवद्दुःखितो नरः । उच्चैः श्वसिति संरुद्धं मत्त ऋषभवत्सदा ॥ प्रनष्टज्ञानविज्ञान सम्भ्रो विलोचनः । विकृताक्ष्याननो बद्धमूत्रवर्चा विशीर्णवाक् । दीर्घमश्वसित यस्य दूराद्विज्ञायते भृशम् महाश्वासोपसृष्टस्तु क्षिप्रमेव विपद्यते ॥" मा

महाश्वेतघण्टी । स्त्री । महाशणपुष्पीवृक्षे । वै निघ ।

महाश्वेता । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् । १७ष । श्वेतविदार्य्याम् । प सु । कृष्णकुष्माण्डे । च स । आस्फोतायाम् । হাপরমালী । श्वेतकटभीवृक्षे । रा नि व ९ । श्वेतापराजितायाम् । र मा । नीलापराजितायाम् । च सू । शुक्लारण्यशयी । शर्करायाम् । मधुशर्करायाम् । विका ।

महाषष्टिकः । पु । षष्टिकधान्यभेदे । ४६ष ।

महासवितिकाफलम् । क्ली । देशीयसीवफले । वै निघ ।

महासफरः । पु । पाञ्चलमत्स्ये । পাঁকাল । बृहत्प्रोष्ठीमत्स्ये । गुणा,—तिक्त हृद्य शीतल पित्तकफघ्न वातभूयिष्ठश्च । भा ।

महासमङ्गा । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । वाट्यालकभेदे । हि कगाहिया, खिरिहिरि वग् । श्वेतचिकणाभेद । गुणा —मधुरा त्रिदोषघ्नी ज्वरदाहघ्नी च । रा नि व ५ ।

महासर्ज्जः । पुं । पनसवृक्षे । र मा । वृक्षे । কাঁটাল গাছ । रा नि व ११ ।

महासर्प । पु । दर्व्वीकरसर्पविशेषे कल्प ४ष ।

महासह । पु । कुब्जकवृक्षे, कोइ्णदेशे पुष्पवृक्षे । रा नि व १० । शुक्लभिण्ट्याम्, कुरबका । स्त्री (हा) । माषपर्ण्याम् । ... प म । सु चि ८ष । मा उ २ष । अम्लानवाँटी । रा नि व १६ । च,वि ८ष । मा

महेन्द्रलौहम्। क्ली। चमुरकाष्ठे। वै निघ।

महेन्द्रवारुणी। स्त्री। महाकाललतायाम्। বড় মাকাল। स वडिनद्रन्द्रवारुणी। क इरिय द्यानेके। तत्पर्य्याया,—चित्रफला चित्रवल्ली महाफला महेन्द्री चपुषा चपुसी आत्मरक्षा विशाला दीर्घवल्ली बृहत्फला बृहद्वारुणी महत् फला महद्वारुणी सौम्या गन्धचिर्भिटा चित्रदेवी धनुःश्रेणी स्रायुकर्णी मरुसम्भवा। गुणा— गुणैरिन्द्रवारुणीसमा। 'रस वीर्य्ये विपाके च किञ्चिद्दोषगुणाधिका। रा नि व ३। इन्द्र वारुण्याम्। ब्राह्मीशमा। वै निघ।

महेन्द्राणी। स्त्री। इन्द्रविमच्याम्। श र।

महेन्द्री। स्त्री। महेन्द्रवारुणीलतायाम्। বড় মাকাল। रा नि व ३।

महेर(रु)णा (रुहा)। स्त्री। सल्लकीवृक्षे। अम अ टी भ।

महेलिका (ला)। स्त्री। स्थूलैलायाम्। वै निघ। नाय्याम्।

महेशबन्धु। पु। श्रीफलवृक्षे। বেলগাছ। श च।

महेश्वरः। पु। श्वेतमन्दारे। विषकोष प्रसेतरि। क्ली। स्वर्णे। रस को ज्वरान्तकरसे।

महेश्वरी। स्त्री। यवतिक्तालतायाम्। रा नि व ३। राजरीती। पित्तलविशेष। रा नि व १३। अपराजितायाम्। श च। कांस्ये। हे च।

महैरण्ड। पु। स्थूलैरण्डे। रा नि व ८।

महैला। स्त्री। स्थूलैलायां। रा नि व ६।

महोटिका (टी)। स्त्री। बृहतीक्षुप। ব্যাকুড় গাছ। रा नि व ४। वार्त्ताकी। वै निघ।

महोत्पलम्। क्ली। कमले। रक्तपद्मे। पु। सारसपक्षिणि। अम।

महोदधिवटी। स्त्री। अजीर्णाधिकारे औषधम्। पाठ—"एकैकं विषमूलस्य भागो टङ्गिकं हिक। क्रमाधिक विश्वटक तथा दग्ध कपर्दकाः। रैवपुष्प वात्वमित सप्त सेमय यवत। महोदधिवटी नाम्ना नष्टमग्नि प्रदीपयत्॥' रस र.। হিঙ্গুল ও বৎসনাভ এক একভাগ, সোহাগা ও সোহাগার খই প্রত্যেক ২ দুই ভাগ, পিপুল ৩ তিন ভাগ, শুঁঠ ও কড়িভস্ম প্রত্যেক ৬ ছয় ভাগ, এবং লবঙ্গ ৫ পাঁচ ভাগ, একত্র জলসহ মর্দ্দন।

महो(हौ)दनी। स्त्री। शतावर्य्याम्। শতমূলী। वै निघ।

महोदया। स्त्री। नागबलायाम्। रा नि व ४।

महोदरम्। क्ली। पिलीगतरे। ० निघ। स्त्री (री)। महाशतावर्य्यां। भा।

महोद्रेक। पु। महानिम्बे। वै निघ।

महोन्नत। पु। तालवृक्षे। भा। नारिकेल वृक्षे। धाराकदम्बे। वै निघ।

महोन्मद। पु। मत्स्यविशेषे। धतूरे গাছ। श र। मदे।

महोरगम्। क्ली। तगरपादिके। प म। पु। महासर्पे।

महौघ। पु। महाप्रवे। अम।

महौजसी। स्त्री। तेजोवत्याम्। তেজবল। वै निघ।

महौषधम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६। भा त्रिपुरभैरवरसे। च द ज्व चि अष्टादशाङ्ग कषाय। "भूनिम्बदारुदशमूलमहौषधाब्द।" भूम्याहुल्यां। रा नि व ४। वत्सनाभविषे। श्वेत लशुने। वाराहीकन्दे। लशुने। रा नि व ७। अतिविषायां। अम। पिप्पल्याम। श च।

महौषधि (धी)। स्त्री। लज्जालुकाक्षुपे। श च। श्वेतकण्टकार्य्याम्। रा नि व ४। ब्राह्मीक्षुपे। रा नि व ५। अतिविषायां। कटुकायां। रा नि व ६। विका। वाराहीकन्दे। रा नि व ७। द्विव मीचिकायाम्। हिङ्गे। विका। नीलदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। अपराजितायाम्। आदित्यभक्तायाम्। हुडहुडियां। लशुने। वै निघ। महामायीय द्रव्यगणभेद। तद्यथा—"पृश्निपर्णी श्यामालता भृङ्गराज शतावरी। गुडूची सहदेवा च महौषधिगण स्मृत॥" अपिच—सहदेवी तथा व्याघ्री बला आतिबला तथा। शङ्खपुष्पा तथा सिंही अष्टमी च सुवर्चला। महौषधाष्टकं प्रोक्त महास्नाने नियोजयेत्।'

मह्यवीर्य्य। पु। प्रियालवृक्ष। रा नि व ११।

मक्षिका (क्षी)। स्त्री। मधुमक्षिकायाम। মৌমাছি। कीटविशेष। মাছি। हि मक्षी।

हिष: । पु । स्वनामख्यातमहाग्रामजातीयपशु
शेषे । मँहिष । हि भैस । ते दुन्नपोतु ।
तत्पर्य्याया,—लुलाप वाहद्विषन् कासर
रिभ घोरस्कन्ध पृष्ठशृङ्गी लाभशृङ्ग यमवाहन
महत्वरन् दन्शौह रक्तमल कालीतनय
गलिक कृष्णशृङ्ग अश्वारि अनूप रजस्वल
गभीर क्षीधी कलुष मत्त विषाणी बली गवली ।
स च ग्राम्यारण्यभेदेन द्विविध । तयोर्वन्यमांसम्
पलत्रु दीपन बलदञ्च । ग्राम्यमांस स्निग्ध
निद्राकर पित्तहरञ्च । रा नि व १७ ।

महिषकन्द । पु । श्वेतालुके । रा नि व ७ ।
तत्पर्य्याया,—शुभालु लुलापकन्द शुक्लकान्द
महिषीकन्द । गुणा —कटु रुच्य मुखगाद्यहर
वातश्लेष्मामयापह ।

महिष(षी)प्रिया । स्त्री । शुनीतृणे । रा
नि व ८ ।

महिषमत्स्य । पु । मत्स्यविशेषे । तल्लक्षण
गुणा—कृष्ण दीर्घकाय बलवान् महाशल्कश्च ।
तन्मांस दीपन बलवीर्य्यकरञ्च । रा नि व १० ।

महिषमस्तक: । पु । शालिधान्यविशेषे ।
शालिधान । भा पु १भा धा व । गुणा —शालिवत् ।

महिषवल्ली । स्त्री । स्वनामख्यातसोमवल्लीसम
लताविशेषे । हि छिरहिटी । म महिषवेलि ।
क ग्राम्यवलि । तत्पर्य्याया,—सौम्या अतिसौम्या
अमलवल्लिका खुरप्रभावा । गुणा —रसवीर्य्य
विपाकेषु सोमवल्लीसमा । रा नि व ३ ।

महिषासुरसम्भव । पु । अभिनवगुग्गुलौ ।
रा नि व १२ ।

महिषाक्ष (क) । पु । स्वनामख्यातगुग्गुलु
विशेषे । महिषाक्ष गुग्गुल । गुग्गुली । पलङ्क ।
रा नि व १२ । "भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इति
स्मृत ।" भा म ४भा । भगन्दरे । च द कुष्ठ चि ।

महिषी । स्त्री । महिषस्त्रियाम् । तत्पर्य्याया
—मन्दगमना महाक्षीरा पयस्विनी लुलापकान्ता
कलषा सुरङ्गद्वेषिणी । औषधद्रव्ये । नि ।

महिषीकन्द । पु । स्वनामख्यातमहाकन्द
विशेषे । महिषीकन्द । यस्य गण्डे इति अनूपदेशे
प्रसिद्ध । गुणा —कटुक कफवातरोगघ्न रोचन
मुखशोषापह । रा नि व ७ ।

महिषीघृतम् । क्ली । महिषदुग्धोत्थघृते ।
भैसा घि । गुणा —"सवातविषशमन सुशीत
माहिष घृतम् । मधुर गुरु विष्टम्भि बल्य श्रेष्ठ
गुणात्मकम् ॥" अत्रि ८अ ।

महिषीतक्रम् । क्ली । महिषीघोले । मइँसेर
घोल । गुणा —"माहिष कफकृत् किञ्चिद्घन
शोफकर तथा । प्रशस्त प्लीहार्शोग्रहणीदोषिणाम्
सारिणामपि ॥" अत्रि ८अ ।

महिषीदधि । क्ली । महिषीदुग्धोत्थदधनि ।
मइँसेर दइ । गुणा —"घन माहिषमुद्दिष्ट मधुर
रक्तदोषकृत् । कफशोफहर स्वस्य पित्तकृद्वात
कोपनम् ॥" अत्रि ८अ ।

महिषीदुग्धम् । क्ली । महिषीक्षीरे । मइँसेर
दुध् । भैसा दुध । क ग्राम्यपहालु । गुणा —
सौम्य विपाकि गुरु शीतल बलद पुष्टिद वृष्य
पित्तदाहासघ्नञ्च । रा नि व १५ । "स्निग्ध
महच्छीतकर च तन्द्रानिद्राकर वृष्यतम श्रमघ्न ।
बलप्रद पुष्टिकर कफघ्न सञ्जीवन माहिषमुच्यते
पय ॥" अत्रि ८अ ।

महिषीमूत्रम् । क्ली । महिषीजले । मइँसेर
मूत । गुणा —"सर सतिक्त कटुक कषाय प्रभेदि
वातघ्न श्रम करोति । पित्तप्रकोप कुरुते सदा
च कुष्ठार्श पाण्डूदरशूलनाशनम् ॥" अत्रि ९अ ।

मही । स्त्री । गाभारीवृक्षे । कटुकायां । शिका ।
हिलमोचिकायाम् । हिञ्चे । शिका । गवि ।
नटा । मानवदेशप्रसिद्धायाम् नद्याम् । तज्जल
गुणा —'महीजलन्तु सुस्वादु बल्य पित्तहर गुरु ।"

महीकदम्ब । पु । भकदम्बे । सुवि १०अ ।

महीजम् । क्ली । आर्द्रके । रा नि व ६ । पु ।
हव । वै निघ ।

महीद्रव. । पु । धूलौ । धुलो ।

महीपद. । पु । किञ्चुलुके । केँचो । वै निघ ।

महीरूह: (रुह.) । पु । वृक्षे । शाकवृक्षे ।

महीलता । स्त्री । गण्डूपद्याम् । केँचो ।
श्रम ।

महीसुत । पु । शाकवृक्षे । सेगुन गाछ ।
रा नि व ९ ।

महेन्द्रकदली । स्त्री । कदलीवृक्षविशेषे ।
बुनो कला । गुणा —उष्णा वातासृग्दरपित्तघ्नी
च । रा नि व ११ ।

उमान्तर्दाहविवेचो ग्लानि स्यान्मासगज्वरे ॥" चिकित्सा शौत्ल्यविरेचनादि। निदा।

मासग्रन्थि । पु । मांसजग्रन्थिरोगे। लक्षणम्—"मांसलैर्दूषितं मांसमाहारैर्ग्रन्थिमावहेत्। स्निग्धं महान्तं कठिनं शिरानद्धं कफाकृतिम् ॥" वाउ २९ष।

मासच्छदा । स्त्री । मांसरोहिण्याम्। तत्पर्य्याया,—मासरोही मांसी रसायनी सुलोमा लोमकरिणी। रा नि व १२।

मासजम् । क्ली । मेदोधातौ। हे च।

मासजाति । स्त्री । मृग विष्किर प्रतुद प्रसह बिलेशय महामृग जलचर मत्स्यादासु मांसजातिषु अष्टविधासु। प म।

मासजालम् । क्ली । जालवन्मांसे। मांस शिरा स्नायु वा जालं। "चत्वारि मांसजालानि, तानि मणिबन्धगुल्फसंश्रितानि परस्परसन्निबद्धानि परस्परसंश्लिष्टानि परस्परगवाक्षितानि चेति यैर्गवाक्षितमिदं शरीरम् ।' सु शा ५ष।

मासतान । पु । कण्ठगत मुखरोगभेदे । लक्षणं यथा—"प्रतानवान् यः श्वयथुः सुकष्टो गलोपरोधं कुरुते क्रमेण। स मांसतानः कथितो ऽवलम्बी प्राणप्रणुत्सर्व्वकृतो विकारः॥" सु नि १६ष।

मासतेज । क्ली । मेदोधातौ। हे च।

मासदलन । पुं । शोण्डबरक, रक्तरोहितक वृक्षे। श च।

मासद्रावी (इन्) । पु । अम्लवेतसे। टैथरुल। रा नि व ६।

मासधरा । स्त्री । तन्नामकप्रथमकलायाम् । "यस्यां मांसे शिराखायुधमनीस्रोतसां प्रताना भवन्ति।" स्थूलापरनामसमानत्वचि। या व्रीहिद्वयप्रमाणा भवति। सु शा ४ष।

मासपचनम् । क्ली । मांसपाके। सु।

मासपाक । पुं । शुक्ररोगविशेषे। लक्षणं —"शीर्यन्ते। यत्र मांसानि यत्र सर्व्वाश्च वेदना। विद्यात्तं मांसपाकन्तु सर्व्वदोषकृतं भिषक्॥' सु नि १४ष।

मासपुष्टि(ष्पि)का । स्त्री । भ्रमरारिपुष्पवृक्षे। भ्रमरमारी इति भाषाये प्रसिद्धा। रा नि व १०।

मासपेशी । स्त्री । मांसखण्डे । मांसस्य भेद। सु श्‌ ६ष। "बुद्बुदः सप्तरात्रेण मांसपेशी भवेत्ततः। द्विसप्ताहात् भवेत पेशी रक्तमांसचिता दृढा। बीजस्याङ्कुरा पेश्यः पञ्चविंशतिरात्रतः॥" सुखबोध। मांसपेशीराह—'यथार्थमुत्पला युक्तौ यातु स्रोतांसि दारयेत्। अनुप्रविश्य पिशितं पेशीर्विभजते तथा॥" मांसपेश्यः शरीरे पञ्चशत सङ्ख्यका। तासां चतुःशतानि शाखासु। कोष्ठे षट्षष्टि। ग्रीवाया ऊर्द्ध्वगाश्चतुस्त्रिंशत्। स्त्रीणान्तु विंशत्यधिकपञ्चशतानि। तात्र गर्भाशयगर्भमार्ग योनिस्तनेषु तिष्ठन्ति। पेशीनाञ्च सम्मापि—इहिना शिरा स्नायुस्थि पर्व्वसन्धय पेश्याहता सबला भवन्ति। शाखासु तत्सङ्ख्या यथा—पादाङ्गुलीषु १५। पादाग्रे १०। पादोपरिकूर्च्चसन्निविष्टा १०। गुल्फतलयो १०। गुल्फजानुनोरन्तरे २०। जानुनि ५। ऊरौ २०। वङ्क्षणे १०। एवमेकस्य सक्थिनि १००। एतेनेतरसक्थिबाहू व्याख्यातौ। कोष्ठेषु यथा—गुदे ३। शेफसि १। सेवन्यां १। वृषणयो २। स्फिचो १०। वस्तिमूर्द्धनि २। उदरे ५। नाभौ १। पृष्ठोर्द्ध्वमयत पञ्च पञ्च दीर्घा। १०। पार्श्वयो ६। वक्षसि १०। अक्षकांसौ प्रति समन्तात् ७। हृदि २। यकृति २। प्लीह्नि २। उण्डुके २। ग्रीवोर्द्ध्वं ३४। यथा—ग्रीवायां ४। हन्वो ८। काकलकयो १। गले १। तालुनि २। जिह्वायां १। ओष्ठयो २। नासायां २। नेत्रयो २। गण्डयो ४। कर्णयो २। ललाटे ४। शिरसि १। स्त्रीणां अधिका विंशति। यथा—गर्भाशये ३। शुक्रार्त्तवप्रवेशिन्यां ३। योनावभ्यन्तरे सुखाश्रिते प्रसृते २। योनिकर्णिके २। स्तनयो १०। इति। भा। सु शा ५ष।

मासफल । पु । तरम्बुजवृक्षाम्। उवमूलेत्र लता। रा नि व ०।

मासफला । स्त्री । वार्त्ताकाम्। रा नि व ०।

मासमाषा । स्त्री । माषपर्ण्याम्।

मासरक्ता । स्त्री । रोहिण्याम्। मां मरोहिण्यै। वै निघ।

मासरज्जु । स्त्री । मांसनिबन्धनवायौ। तावतस। "महत्यो मांसरज्ज्वस्तत्र पृष्ठवंशमुभयत पेशीनिबन्धनार्थं द्वे बाह्ये आभ्यन्तरे च द्वे।" सु शा ५ष।

मासरस । पुं । मांसद्रवे। मां स्मद्र झोल। गुणा—"रसो मांसस्य चक्षुषो हृद्य माषवर्द्धन।

तत्पर्य्याया,—मक्षीका भम माचिका गन्धलोलुपा पतङ्गिका पुत्तिका अवतोत्पन्ना वमनीया पलङ्कषा वर्म्मणा नीलमक्षिका। चिका। भा। सा षड्विधा कान्तारिका कृष्णा पिङ्गलिका मधूलिका काषायी स्थालिका चेति। ताभिर्दष्टे दाहशोफौ भवतः। स्थालिकाकाषायीभ्यामेतद्दष्टे पिडकाश्च सोपद्रवा भवन्ति। सु कल्प ८ अ।

मक्षिकामलम्। क्ली। सिक्थके। मम। रा नि व १३।

मक्षिकावान्तम्। क्ली। मधुनि।

मक्षिकाविट्। स्त्री। मक्षिकामले। मांछिर विष्ठा। वै निघ।

माक्षल्यः। पु। अश्वे।

मांसम्। क्ली। शरीरे रक्तजतृतीयधातौ। मांस। तत्पर्य्याया,—पिशितं तरसं पललं पलं क्रव्यं आमिषं असृज नाडलं कीरम्। रा नि व १८। तत्तु गर्भस्थस्याष्टमिमासे भवति। मुग्धबोध। तत्स्वरूपं यथा—"शोणितं स्वाग्निना पक्वं वायुना च घनीकृतम्। तदेव मांसं जानीयात्।" लेपश्च तत्कर्म्म। भा। गुणा—"सत्त्वं मांसं वातविध्वंसि हृद्यं बल्यं रुच्यं वृष्यं तच्च मांसं। देशस्थाना-द्यामयस्य स्वभावे भूयो नानारूपतां याति नूनम्॥" इति साधारणदेशमांसगुणा। रा नि व १७। मांसरससाधनं यथा—घने मांसरसे कर्त्तव्ये मांसस्य द्वादशपलं दत्त्वा पक्तव्यम्। तदनु तनुके रसे कर्त्तव्ये मांसस्य षट्पलं पानीयं प्रस्थमात्रमेव दातव्यम्। अच्छतरे रसे कर्त्तव्ये प्रस्थे जले मांसस्य पलं दत्त्वा एतन्मांसं पिष्टा प्रस्थार्द्धशेषस्थितजले पक्त्वा यथारूपं स्थाप्य वस्त्रेण छानयित्वा यूषं कार्य्यं। "द्रव्यतो द्विगुणं मांसं सर्व्वतो द्विगुणं पयः। पादस्थं संस्कृतं शेषं षडङ्गो यूष उच्यते। पलानि द्वादशप्रस्थे घनोऽयं तनुके तु षट्। मांसस्य रटकं कुर्य्यात् पलमच्छतरे रसे॥" प प २ ख। त्याज्यमांसं यथा—तत्र पूतिगन्धव्याधितविषसर्पहतदिग्धविद्ध जीर्णकृशबालानामसात्म्यचारिणां मांसानि अभक्ष्याणि दोषकराणि च भवन्ति। "बालस्य हृद्यं कृशस्य रोगिणो विषादिदग्धस्य मृतस्य चाम्बुषु। त्याज्यं समादे पिशितन्तु सर्व्वं विशेषतः शुष्कं च चिरस्थितञ्च॥" रा नि व १७। "मृतञ्च व्याधितं शुष्कं वृद्धं बालं विषैर्हतम्। अगोचरहतं व्याड-मृदितं मांसमुत्सृजेत्॥" राज २प। उपादेय मांसं यथा—"स्त्रियश्चतुष्पादेषु पुमांसो विहङ्गमेषु महाशरीरेषु अल्पशरीरा अल्पशरीरेषु महाशरीरा प्रधानतमा। एवमेकजातीयानां महाशरीरेभ्यः कृशशरीरा प्रधानतमा॥" सु सू ४६ अ। पुनः पूर्व्वभागो योषितोऽधोभागश्च गुरुः। पक्षिणः उरोग्रीवं विशेषेण गुरु। सु सू ४६ अ। "गुरुमत्स्या-सहभुजो ये चोपचितमेदसः। एकदेशेऽपि पूर्व्वार्द्धं शशाणां पक्षिणां परम्। तैलसिद्धमांसगुणा—"मांसं यत्तैलसिद्धं वीर्य्योष्णं पित्तलं कटु। अग्निसन्दीपनं हृद्यं दृष्टिनुत् पुष्टिकृल्लघु॥" घृतसिद्धमांसगुणा—"मांसन्तु घृतसिद्धं दृष्टिदं पुष्टिकृल्लघु। प्रीणनं सर्व्वधातूनां विशेषात्सुखशोषिणाम्॥" शुष्कमांसगुणलक्षणे—"परिशुष्कं स्थिरं स्निग्धं हृद्यं प्रीणनं गुरु। पित्तघ्नं बलमेधाग्निमांसौजःशुक्रवर्द्धनम्। मांसं बहुघृते पक्वं सिद्धशीतान्वितं गुरु। क्षीरकाद्यैः समायुक्तं परिशुष्कं तदुच्यते॥"। प्रदिग्धमांसलक्षणगुणा—"तदेव घनतक्राढ्यं प्रदिग्धं तु विशालकम्। प्रदिग्धं बलमांसाग्निवर्द्धनं कफपित्तजित्॥" राज २प। पु। कीटे। शर।

मांसकच्छपः। पुं। तालुगतमुखरोगे। See कच्छप।

मांसकर्णी। स्त्री। वरद्यादिकीटे। वक्रगुरु इति। वा ख।

मांसकारि। क्ली। रक्ते। हे च।

मांसकीलकः। पु। तन्नामकगुह्यरोगभेदे। अर्शोभेदे वा। लक्षणं यथा—"अन्तर्बहिर्वा मेढ्रस्य कण्डूला मांसकीलका। पिच्छिलास्रस्रवा योनौ तद्वच्च छत्रसन्निभा। तेऽर्शांस्युपेक्षया घ्नन्ति मेढ्रं पुंस्त्वं भगार्त्तवम्॥" वा उ ३३ अ।

मांसकेशी (इन्)। पु। पादरोगभेदयुक्ते अश्वे। "केशाकाराणि मांसानि यस्य स्युः खलजानि च। मांसकेशीति तं विद्यात्॥" ज द २८ अ।

मांसकोथ। पु। मांसगलने। वा उ २८ अ।

मांसखुर। पुं। पादरोगविशेषयुक्ते अश्वे। लक्षणं यथा—"बहुमांसखुरश्चैव अश्वो मांसखुरी हयः।" ज द २८ अ।

मांसगज्वरः। पु। ज्वरविशेषे। तल्लक्षणम्।—"पिपीलिकाभिरिव तथा सूक्ष्मसूत्रप्रदीपता।"

मांसरोहिण्योभेदे । रा नि व १२ । बदन्याम् । काकोल्याम् । मे ।

मासेष्टा । स्त्री । वल्गुलायाम् । रा नि व ४ ।

मासोदकम् । क्ली । मांसरसे ।

मासौदनम् । क्ली । मांसमिश्रौदने । मांसेर पोलाओ । गुणा —"मांसौदनं धातुवृद्धिकरं स्निग्धं गुरु स्मृतम् ।" वै निघ । च ।

मास्याह्वया । स्त्री । जटामांस्यां । सु चि २४ ।

माकन्द । पु । आम्रवृक्षे । भा ।

माकन्दी । स्त्री । स्वनामख्यातपत्रशाकवृन्ते । हि मादानी, माइनी । म मायिनी । क मागिनी तत्पर्य्याया,—मदमूला मादिनी गन्धमूलिका । गुणा —कटु तिक्ता मधुरा किञ्चिन्तवला दीपनी रुच्या पथ्या वर्षासु न सितासिका च । रा नि व ७ । आमलकीवृक्षे । म । पीतचन्दने । हरिचन्दन । श मा । [र मा ।

माकरा । स्त्री । मदनवृक्षवृक्षे । नवआफल गाछ ।

माकुलि । पु । कृष्णसर्पेण गोनसा वैपरीत्येन वा जाते सर्पे । सु कल्प ४थ ।

मागधम् । क्ली । पिप्पलीमूले । सौवर्चललवणे । वै निघ । पु । स्थूलजीरके । प सु । जीरके । रा नि व ६ । शुक्लजीरके । म । [व्या वि ।

मागधिका । स्त्री । पिप्पल्याम् । वै निघ वा

मागधिमूलम् । क्ली । पिप्पलीमूले । प्र वाङ्गालगुर्ड इष्यम् ।

मागधी । स्त्री । पिप्पल्याम् । प सु । रा नि व ६।२३ । मेघ सतसञ्जीवन्या । शर्करायां । जटा । सूक्ष्मैलायां । यूथिकायां । श्वेत यूँई । रा नि व १० । जीरके । रा नि व २३ । शतपुष्पाविशेषे । वै निघ । शालिधान्यविशेषे । सा च कफवातला । अवि १५ष ।

मागधीजटा । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै निघ ।

मागधीशिफा । स्त्री । पिप्पलीमूले । सम्र न्त्र चि त्रिभुवनकीर्त्तिरसे ।

मागधेया । स्त्री । स्वर्णजीवन्याम् । वै निघ ।

माघमा । स्त्री । कर्कटे । वै निघ ।

माघवती } **माघोनो** } स्त्री । पुर्व्वदिशि । रा नि व २१ ।

माघ्यम् । क्ली । कुन्दपुष्पे । कुँद फुल । र मा ।

माङ्गल्यम् । क्ली । स्वर्णे । कपित्थफले । दधनि । नारिकेले । जीवके । स्थलपद्मे । मसूरके । मधुके । रा नि व २३ । पिप्पलीमूले । रीठाकरञ्जे । ऋषभके । हरिद्राद्वये । वै निघ ।

माङ्गल्य । पु । विल्ववृक्षे । र मा ।

माङ्गल्यकाया । स्त्री । दूर्व्वायाम् । हरिद्रायाम् । ऋद्धौ । माषपर्ण्याम् । गोरोचनायाम् । हरीतक्याम् । वै निघ ।

माङ्गल्यकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् । वै निघ ।

माङ्गल्यप्रवरा । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

माङ्गल्या । स्त्री । गोरोचनायाम् । शमीवृक्षे । जीवन्त्याम् । वै निघ ।

माङ्गल्यागुरु । पु । अगुरुभेदे । केदारदेश प्रसिद्ध । गुणा —शीतगुण स सुगन्धियोगवाह श्रेष्ठश्च । रा नि व १२ । [व ५ ।

माङ्गल्यार्हा । स्त्री । त्रायमाणायाम् । रा नि

माचल । पु । रोगे ।

माचिका । स्त्री । आम्रातकवृक्षे । मोइया इति पश्चिमदेशप्रसिद्धवृक्षे । तत्पर्य्याया,—अम्बिका अम्लष्ठा अम्लालिका अम्बिका मधुरविदला केशी सुवहा बालमूलिका । गुणा —"अम्ला रसे पाके कषाया शीतला लघु । पक्वातीसारपित्तास्र कफकण्ठामयापहा ।" भा । पाठायाम् । आक्-नादि । च चि ८म । मक्षिकायाम् । त्रिका ।

माची । स्त्री । काकमाचीक्षुपे । गुड्कीउली । वै निघ ।

माची(टी)कम् । क्ली । देवदारुणि । रस र प्रद चि पुष्यानुगचूर्णे ।

माचीपत्रम् । क्ली । सुरपर्णनामपत्रशाके । रा नि व १० ।

माजल । पु । चासनामकपक्षिविशेषे । श च ।

माञ्जरिक । पु । अपामार्गक्षुपे । रा नि व ४ ।

माटामक । पु । तरक्ष्मुसदृशलताफलभेदे । "सेटुमाटामकौ समौ ॥"

माटी । स्त्री । पर्णदलशिरायाम् । पानेर शिर । वै निघ ।

माठ । पु । सुनिषण्णकशाके । सुसुनि शाक । वै निघ ।

द्रव्यो वातविकारघ्न उक्तोऽत्र स्वरवद्ध । भग्न विश्लिष्टसन्धीनां कृशानां अविना हित ॥" राज ३य । तत्पाकविधि—मांस १ प जल १६ प शे ४ प । यवागूकरणविधि—मांस ४ प जल ६४ प शे १६ प । "प्रस्थेऽम्भसि पल साध्य मांस पादस्थिते रस । कषायं कुडव मांसं पक्वा पादावशेषिते । तेन क्वाथेन विपचेत् यवागूमौत कर्मसु ॥" नय ।

मांसरुहा । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । रा नि व १२ ।

मांसरोहा (ही) । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । रा नि व १२ ।

मांसरोहिका । स्त्री । मांसरोहिणीभेद । रा नि व १२ ।

मांसरोहिणी । स्त्री । स्वनामख्यातसुगन्धद्रव्ये । मांसरोहिणी । तत्पर्याया,—अग्निरुहा वृत्ता चर्मकषा वसा विकषा मांसरोही । अपिच 'मांस रोहिण्यग्निरुहा वृत्ता चर्मकरी वसा । प्रहारवल्ली विकषा वीरवल्यपि कथ्यते ॥ स्यान्मांसरोहिणी वृष्या सरा दोषत्रयापहा ॥" सा द्विधा पर तुल्यगुणा । गुणा—शीता कषाया कृमिघ्नी कण्ठशोधनी वृष्या वातदोषहरी च । रा नि व १२ ।

मांसल: । पु । माषनामशिम्बीधान्ये । मांस कलाई । रा नि व १६ ।

मांसलफला । स्त्री । वार्त्ताकौ । रा नि व ७ । सप्त्वे जि । वै निघ ।

मांसलिप्तम् । क्ली । अस्थनि । वै निघ ।

मांसवर्ग । पु । जलेशयानूपग्राम्यक्रव्यभुगेक शफजाङ्गलेषु । विशेषास्तत्पर्याये द्रष्टव्या । सु सू ४६ अ ।

मांसवहस्रोत: । क्ली । मांसवाहकनाड्याम् । तस्य मूलं स्नायु त्वक च । च वि ५ अ ।

मांसवारुणी । स्त्री । हरिणादिमांसकृत वारुणीमद्ये । तत्करणविधि—एषां मांसन्तु कणश कृत्वा पूर्व्वद्रवे न्यसेत् । सस्थाप्य मण्डलं पश्चादस्मै निष्कासयेत्तत । एव कृतत्र मांसस्य वारुणीकरण क्रिया । पूर्व्वद्रव्य तक्रादि । मण्डल ४८ दिनानि । रावण ।

मांसशृङ्गाटकम् । क्ली । मांसकृतखाद्यभेदे । तत्पक्वविधिर्यथा,—"गुद्धमांसं तनकृत्य कर्त्तित स्वेदित जले । समङ्गहिङ्गुलवणमरिचा सद्रस ॥ एलाजीरकधन्याकनिम्बु रसमर्दि घृते सुगन्धे तद् भृष्ट मांसशृङ्गाटमुच्यते ॥ शृङ्गाटक रुच्य वृष्य बलकृद् गुरु । वातपि त्तघ्न कफघ्न वीर्य्यवर्द्धनम् ॥" भा ।

मांससङ्कोच: । पु । मांसस्य शठितभावे । म भ विस्फोट चि । "हृद्द्वासमांससङ्कोच

मांससङ्घात: । पु । तालुरोगविशेषे । तालुमध्ये श्लेष्मणा दुष्ट अवेदनो मांसस जायते । 'दुष्ट मांसं श्लेष्मणा नीरुजञ्च ताल्व मांससङ्घातमाहु ।" भा म ५ भ मु रो चि ।

मांससमुद्भवा । स्त्री । वसायाम् । वै नि

मांससर्पि: । पु । राजयक्ष्मणि घृतम् । अथ मत्स्यमांस १२॥० श जल १२८ श शे ... श । घृत ४ श । कल्कार्थं जीवनीयगण प्र १ प । एकत्र पाच्यम् । वा चि ५ अ ।

मांससार । पु । मेदोधातौ । रा नि व

मांसस्नेह: । पु । मेदोधातौ । रा नि व वसायाम् । वै निघ ।

मांसहासा । स्त्री । चर्मणि । श र ।

मांसाङ्कुर: । पु । अङ्कुरवन्मांसेषु, अर्शो शा नि ।

मांसारि: । पु । अम्लवेतसे । वै निघ ।

मांसार्बुदम् । क्ली । शूकरोगविशेषे । "... दोषेण जानीयादर्बुद मांससम्भवम् ।" सु ... अ । अर्बुदविशेषे । गोजनित आद् । ... —"अवेदन स्निग्धमनन्यवर्णमपाकमश्मोप च ल्यम् । प्रदुष्टमांसस्य नरस्य वादमेतद्भवे परायणस्य । मांसार्बुद त्वेतदसाध्यमुक्तम् ।" ११ अ ।

मांसावद(दा)रणम् । क्ली । मांसो... वा उ १७ अ ।

मांसिका । स्त्री । जटामांस्याम् । चि स्नोरो चि ।

मांसिनी । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व

मांसी । स्त्री । सुरामांस्याम् । चन्दय चन्दनादितैले । बाघालकी । বেড়েলা । र जटामांस्याम् । रा नि व १२ । सु सू ३८ अ । ज्व चि षडङ्गारकतैले । वा सू १५ अ ...

माड: (द्रुम:)। पु। स्वनामा कोङ्कणदेश प्रसिद्ध वृक्षविशेषे। वम् मेलीमाड़। म माडु। क वेंनी। कोडणे जिकंतुडु। तत्पर्य्याया,— मादाद्रुम दीर्घ ध्वजश्च वितानक मद्यद्रुम। गुणा—शिशिर कषाय रुच्य पित्तदाहकर तृषाघ्न मोहजनक वातल श्लेष्मल श्रमघ्नश्च। रा नि व ९। नारिकेलवृक्षे। है निघ।

माढि: (ढी)। स्त्री। पलाडु रे। दन्तवेष्ट भागे। अ टी भ। पर्णशिरायाम्। इ च। दन्त शिरायां। श र।

माण (क:)। पु। (Arum Indicum) स्वनामख्याते कन्दविशेषे। माणकचू। प सु। हि वम् मानकन्द। तत्पर्य्याया,—स्थलपद्म विस्तीर्णपर्ण माण वृहच्छद छत्रपत्र। गुणा— 'माणक स्यान्महापत्र कथ्यते तद्गुणा अथ। माणक शोथहृच्छीत पित्तरक्तहरो लघु।" भा पू १भ शा व।

माणकघृतम्। क्ली। शोथे घृतम्। "माणक क्वाथकल्काभ्यां घृतप्रस्थ विपाचयेत्।" घृत ४ श। क्वाथार्थं—माण १२॥० श जल ६४ श शे १६ श माणकल्क १ श। भा।

माणतुण्डिक:। पु। जलचरपक्षिविशेषे। च सू २७ अ।

माणमण्ड। पु। माणकचूर्णसाधिते मण्डभेदे। 'पुराण माणक पिष्टा द्विगुणीकृततण्डुलम्। साधित क्षीरतोयाभ्यामभ्यसेत् पायसन्तु तत्॥ हन्ति वातोदर शोथ ग्रहणी पाण्डुतामपि। सिद्धो भिषग्भिराख्यात प्रयोगोऽय निरत्यय॥' भैष।

माणवक:। पु। सप्तवर्षीयबालके। रा नि व १८। द्वीपान्तरखर्ज्जूरिकायाम्। वै निघ। मनुष्ये। हारभेदे। विका। कुत्सितपुरुषे। मे। वटो। ऐ च। गोपके। च सू १५ अ।

माणिका। स्त्री। पलाष्टकमाने। प प्र १ख। प्र मा।

माणिक्यम्। क्ली। स्वनामख्यातरत्नवर्णरत्न विशेषे। माणिक्। तत्पर्य्याया,—शोणरत्न रत्नराट् रविरत्नक तरणिरत्न शृङ्गारी रङ्गमाणिक्य तरुण लक्ष्मणाम्रक रागयुक् पद्मराग रत्न शोणोपल सौगन्धिक लोहितक कुरुविन्द कुरुविल्व लक्ष्मीपुष्प वसुरोपल। गुणा—मधुर स्निग्ध वातपित्तघ्न रसायनश्च। रा नि व १३। "श्रेष्ठं दहनेन माणिक्य जयन्त्या मौक्तिकन्तथा। विद्रुम क्षारवर्गेण तार्क्ष्यं गोदुग्धतस्तथा। पद्मरागन्तु सन्धाने कुलत्थक्वाथ सयुते। तण्डुलीयरसैर्वज्र नील नीलीरसेन च। रोचनाभिश्च गोमेद वैदूर्य्य त्रिफलाजलै। स्वेदयेद् दोलिकायन्त्रे जयन्त्या स्वरसेन च। मणिमुक्ताप्रवालादि यामैके शोधितं भवेत्। चूर्णादिके तथा तैले काञ्जिके याममात्रकम्। दोलायन्त्रेण मतिमान् स्वेदयेत्तालक वरम्। अनेन शुद्धिमायाति सत्य गुरु वचो यथा॥" इति शोधनमारणे। रा को। तद्वर्णस्थानभेदान्नामभेदो यथा—"सिंहलेतु भवेद्रक्त पद्मरागमनुत्तमम्। पीत कालपुरोद्भूत कुरुविन्दमिति स्मृत। अशोकपल्लवच्छायमस्तु सौगन्धिक विदु। तुम्बुरे च्छायया नील नीलगन्धि प्रकीर्त्तित॥ उत्तम सिंहलोद्भूत निकृष्ट तुम्बुरोद्भव। मध्यम मध्यम न्येय माणिक्य चेत्रभेदत॥" [भा।

माणिक्यकदली। स्त्री। कदलीविशेषे।

माणिक्या। स्त्री। ज्येष्ठाम्। टिकटिकि।

माणिबन्ध(मन्थ)म्। क्ली। सैन्धवलवणे। अ टी स्वा। रा नि व ६। है निघ २भ अभिन्यासज्व चि। सामुद्रलवणे। वै निघ।

माण्डविक। पु। तद्देशजमध्यमाम्रे। "केक नाकारदेहस्तु भवेन्माण्डविको द्रुम।" ल द ६ष।

माण्डव्य:। पु। पीतमण्डूके। वै निघ।

माण्डूकम्। क्ली। वङ्गधातौ। रा नि व १३। अहिफेने। भैष अभयनृसिंहरसे।

माण्डूकी। स्त्री। ब्राह्मीक्षुपे। वै निघ।

मातङ्ग। पु। अश्वत्थवृक्षे। अ टी। हस्तिनि। अम। उदुम्बरवृक्षे। वै निघ।

मातङ्गकृष्णा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। वै निघ २भ वा व्या पथ्यध चि।

मातङ्गपिप्पली। स्त्री। गजपिप्पल्याम्।

मातङ्गमकर। पु। महामत्स्यविशेषे। हस्तिमकर। रा नि व १८।

मातर। पु। क्रमौ। वै निघ।

माता। स्त्री। जननाम्। अम। आखुकर्णी लतायां। मूषाकर्णी लता। इन्द्रवारुणीलतायाम्। ब्राह्मणमनी। रा नि व ३। जटामांस्याम्। रा

नि व १२। महाश्रावणिकायाम्। रा नि व ५। क्षुद्रकुमार्य्याम्। वै निघ। गवि। मे।

मातङ्गा। स्त्री। नागबलायाम्। वै निघ।

मातुलः (क)। पु। धुस्तूरवृक्षे। धुतुरा गाछ। मदनवृक्षे। कलायविशेषे। मे। रा नि व १०। त्रिका।

मातुलद्रुम। पु। धुस्तूरवृक्षे। शाल्मलीवृक्षे। शिमुल गाछ। वै निघ।

मातुलपुत्रक। पु। धुस्तूरफले। श्वेत धुतुरार फल। अम।

मातुलपुष्पम्। क्ली। धुस्तूरपुष्पे। वै निघ।

मातुलानी। स्त्री। प्रियङ्गुलतायाम्। श च। शणबीजे। हे च। भङ्गायाम्। सिद्धि। कलायै। मटर। मे।

मातुलाहि। पु। सर्पविशेषे। मालुया सांप, केउटिया सांप। अम।

मातुली। स्त्री। शणबीजे। भङ्गायां। श च।

मातुलुङ्ग (क)। पु। (Citrus medica) छोलङ्गवृक्षे। टावा नेबुर गाछ। हि बीजौरा। म माहुलिङ्ग। क मादला। तै मादीफलपुचेट्टु। उत् कलबा। तत्पर्य्याया,—फलपूर फलपूरक बीजपूर बीजपूर्ण रुचक अफल लुकुष पूर पूरक अम्लकेशर छोलङ्ग। प सु। सु सू ३६ अ। च द ज्व चि। "अरुचौ मातुलुङ्गस्य केशरम्।" च सू ४अ। गुणा—"स्यान्मातुलुङ्ग कफवातहन्ता हन्ता क्रमीणां जठरामयघ्न। स दूषितरक्तविकारपित्तसन्दीपन शूलविकारहारी।" तत्फलगुणा—"श्वासकासारुचिहर तृषाघ्न कण्ठशोधनं। दीपन लघु रुच्यञ्च मातुलुङ्गमुदाहृतम्॥" अम्लकटूष्ण श्वासकासघ्न पाचक कण्ठशोधन दीपन लघु हृद्य रुचिकृच्च। तच्च फल बाल वातपित्तकफरक्तकरम्। मध्य फल तादृशमेव। पक्व फल वर्णकर हृद्य पुष्टिकरं बलकर शूलहरम् अजीर्णनाशनं विबन्ध वात कफ श्वासाग्निमान्द्यहर कासारोचकशोफघ्नञ्च। त्वक तिक्ता दुर्जरा क्रमिकफवातघ्नी च। तत्करङ्ग स्वादु शीतं गुरु स्निग्ध वातपित्तहरञ्च। तन्मध्यमुष्ण शूलविनाहर मरोचकघ्नञ्च। तत्केसरं दीपन लघु संग्राहि गुल्मार्शोघ्नञ्च। तद्दकेसर पित्तमारुतघ्न हृद्य बलकर हृद्य रक्तमांसबलदञ्च। स्वरस अरुचौ श्वासकासयोश्च हित। तथा शूले अजीर्णे मन्दाग्नौ वातकफे च हित। तत्कटाह कफकृत् दुर्जरञ्च। तत्पुष्प तिक्तम्। बीज गुल्मघ्नम्। अत्रि १०अ। तत्केसर वातघ्नम् उदररोगघ्न दीप्यमघ्नञ्च। बीजम् तिक्त कफाश शोथहरञ्च। रा नि व ११। तन्मांस बृंहण शीतल गुरु वातपित्तजित्। केसर लघु सग्राही शूलगुल्मोदरघ्नञ्च। च द पित्त चि कण्ठतालुशोषप्रलेपे। "केसर मातुलुङ्गस्य।" च द वातरक्त भग्न चि। "मातुलुङ्गफल केशरी घृत।" बीजम् उष्ण क्रमिश्लेष्मवातघ्न गर्भद गुरु च। पुष्प वातल ग्राहि लघु रक्तपित्तहर शूलाजीर्णविबन्धाग्निमान्द्ये हितम्। तद्रस अरुचि श्वासकासेषु हित अतिमधुर हृद्यञ्च। मद व ६।

मातुलुङ्गशिफा। स्त्री। मातुलुङ्गमूले। छोलङ्ग नेबुर मूल। च द कफज्व चि। "मातुलुङ्गशिफाविश्व।"

मातुलुङ्गा (ङ्गिका,ङ्गी)। स्त्री। जम्बीरभेदे। शरबती लेबु। हि शालारा। रा नि व ११। भा म ३भ मू घा चि। सियो विमू चि प्रमीलिकायचूर्णे।

मातृक। पु। ऋषभके। प मु। स्त्री (का)। ऋषभके। माटरुपकै। वै निघ।

मातृकाकुन्द। पु। स्त्रीगुदजव्रणविशेषे। वा उ अ। See गुदकुन्द।

मातृकावह। पु। पदकीटे। पेदो पोका। "मातृकावहकीटज।" प्रयोग। च द ग ग चि।

मातृनन्दन (न्दी,इन्)। पु। महाकरञ्जे। वै निघ। गुच्छकरञ्जवृक्षे। रा नि व ९।

मातृनिन्दक। पु। प्रतुदजातीयपक्षिणि। सु म ४६अ।

मातृमण्डलम्। क्ली। नेत्रयोर्मध्यभागे। तत्र आसन्नमरणो न पश्यति। अत्रि।

मातृवाहक। पु। कीटभेदे। पानगुड़ा वा पेदो पोका।

मातृवाहिनी। स्त्री। वल्गुलापक्षिणि। रा नि व १९।

मातृसिंही। स्त्री। वासकवृक्षे। श र।

मात्रा। स्त्री। अन्नपानादिपरिमाणे। च सू १अ। भोजनादिपरिमाणे। कालपरिमाणे। अम। द्रव्यविशेषे मात्रामाह पुष्करश्रवत—"आढ़कमाढ़

पला मात्रा कुडवस्य प्रमाणत । मधुतैलघृतादेश्च द्रवद्रव्ये चतुष्पलम् ॥" विश्वामित्र—"सुरागुग्गुलु वाह्लीकत्रिफलारिष्टमागरे । कुष्माण्डार्द्रकनिम्बानां कुडवश्चाष्टभि पलै ॥" "सर्पि खण्ड जल क्षीद तैल क्षीरासवादिषु । अष्टौ पलानि कुडवो नारिकेले च शस्यते ॥" सा कौ । तथाच भेद । "गुडरामठशुण्ठीनां मासकुष्माण्डयोरपि । गुडूच्या गुग्गुलोश्चैव प्रस्थ षोडशभि पलै ॥" भोज—"यच्चूर्णे गुटिकायाश्च कर्त्तव्या गुल्मरोगिणाम् । क्षीरहिङ्गुजमोदाम्लवेतसैस्ता न केवला ॥ क्रोष्टुशीर्षादिरोगेषु जटायुर्द्विगुणो मत । प्रमेहादिषु रोगेषु मात्रातोऽष्ट प्रशस्यते ॥"

मादक: । पु । अहिफेण । आफिम् । प सु । हरिणभेद । वै निघ । दात्यूहपक्षिणि । श मा । स्त्री (का) । भङ्गायाम् । सिद्धि, भाङ् । वै निघ ।

मादनम् । क्ली । लवङ्गे । रा नि व १३ । पु । मदनवृक्षे । त्रि । मदजनके ।

मादनी । स्त्री । माकन्याम् । रा नि व ७ । विजयायाम् । सिद्धि । भा ।

मादिनी । स्त्री । शक्राशने । सिद्धि । वै निघ ।

माद्री । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् । काल आतइच । रा नि व ६ । धा चि ८।१२४ । वा उ २४ ।

माधव । पु । कृष्णमुद्गे । प सु । रा नि व १६ । वैशाखमासे । त्रिका । मधूकवृक्षे । वसन्तकाले । जीरकवृक्षे । क्ली । मधूकशीटे । वै निघ । च द सामान्य चि ।

माधवक । पु । मधूकमद्य । मौलेर मद ।

माधवकर: । पु । रुग्विनिश्चयग्रन्थकारे । रसकौमुदीकारे च ।

माधवद्रुम. । पु । आम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

माधवप्रियम् । क्ली । पीतचन्दने । हरिचन्दन । रा नि व १२ । [भ ।

माधविका । स्त्री । माधवीलतायाम् । श टी

माधवी । स्त्री । माधवीलतायां । रा नि व १० । महाद्रोणपुष्पे । रा नि व ४ । वासन्तीपुष्पवृक्षे । रा नि व १०।१२ । शतपर्व्वे । रा नि व २३ । मधुशर्करायाम् । रा नि व १४।२३ । तुलसीवृक्षे । वाराहीकन्दे । दुग्धफेनिकायाम्, दुग्धपाषाणे । माध्वीसुरायाम् । वै निघ । मदे । त्रिका ।

माधवीमूलम् । क्ली । माधवीलतामूले । रस र स्तनरोग चि । "पीतेन माधवीमूल पीत स्त्रीमध्यकार्श्यकृत ।"

माधवीलता । स्त्री । स्वनामख्यातलतायाम् । माधवी फुलेर गाछ । गुरुविन्द, माधवी, इन्द्र गोचे, इति महाराष्ट्रकर्णाटदेशयो प्रसिद्धा । तै माधवतीगे, पुव्व लगुरिविन्द । तत्पर्य्याया —अतिमुक्त अतिमुक्तक पुण्ड्रक वासन्तीलता माधवीलता चन्द्रवल्ली सुगन्धा भ्रमरोत्सवा भृङ्गप्रिया भद्रलता भूमिमण्डपभूषणा वसन्तदूती लतामाधवी । गुणा —कटुका तिक्ता कषाया मदगन्धयुक्ता पित्तकासव्रणघ्नी दाहशोषघ्नी च । रा नि व १० । अपिच—"माधवी स्यात्तु वासन्ती पुण्ड्रकी सुण्डकोऽपि च । अतिमुक्तो विमुक्तश्च कामुको भ्रमरोत्सव ॥ माधवी मधुरा शीता लघ्वी दोषत्रयघ्नी च ॥" भा ।

माधवेष्टा । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्दशाके । वै निघ ।

माधवोचितम् । क्ली । कक्कोले । कक्कोल फल । रा नि व १२ ।

माधवोद्भव: । पु । राजादनीवृक्षे । क्षीरी गाछ । रा नि व ११ ।

माधुतैलिक: । पु । तन्नामकवस्तिविधौ । सु चि ३८अ ।

माधुरम् । क्ली । मल्लिकापुष्पे । त्रिका ।

माधुरी । स्त्री । अजमोदायाम् । रा नि व ६ । द्राक्षासवे । मधुरतायाम् । वै निघ ।

माधूकसार: । पु । मधूकवृक्षसारे । मउल गाछ । सु सू १५अ शिरोविरेचने ।

माधूकी । स्त्री । मधूकपुष्पजातमद्ये । "मधूकपुष्पजाता या माधूकी सा निगद्यते ।" गुणा —माधूकी मादिनी बल्या पुष्टिकृत् कामवर्द्धिनी ।

माध्वकम् । क्ली । माध्वीके । वै निघ ।

माध्वाम्र । पु । बहुरसालाम्रवृक्षे । थोन आमेर गाछ । रा नि व ११ ।

माध्वी । स्त्री । मधुखर्ज्जूरीवृक्षे । रा नि व ११ । मधुरकण्टकमत्स्ये । श र । पुष्परसादिमधुकृते मद्ये । "पुष्पद्रवादिमधुसम्भवा तु माध्वी ।" गुणा —मधुरा हृद्या वातपित्तहृत् मात्रुणा पाण्डु

कामनागुन्मार्शमिदघ्नी च । रा नि व १४ । पुष्परसे । मधुशर्करायाम् । वै निघ । मद्ये । त्रिका ।

माध्वीकम् । क्ली । मध्वासवे । चद ताम्रा नि । मधूकपुष्पकृतमद्ये । अम । मद्ये । रा नि व १४ । द्राक्षाकृतमद्ये । द्राक्षामद्य, पोर्ट । गुणा —"माध्वीकं शीतलाम्लं मधुरमपि तथा संकषायोगकञ्च रूच्यात् पित्तामयानां शमनमपि तथा चातिसारं प्रमेहान् । गुल्मानाहोपमर्दं जरयति सकलं दीपयत्यग्निमाद्यम् तथ्याद्यानामवाम्लशमनमपि तथा हन्ति सर्वांश्च रोगान् ॥" चवि । १८च । पु । निपाये । शिम् । पम् । त्रिका ।

माध्वीकफल । पुं । मधुनारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ ।

माध्वीका । स्त्री । श्वेतनिष्पावे । श्वेत शिम् । रा नि व १६ ।

माध्वीमधुरा । स्त्री । मधुखर्जूरिकायाम् । पिण्डीखेजुर । रा नि व ११ ।

माध्वीशर्करा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधुर चिनि । ता अष्टविधा मधूनामष्टविधत्वात् । गुणा अपि तत्तन्मधुतुल्या भवन्ति । रा नि व १४ ।

माध्वीसिता । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधुर चिनि । रा नि व १४ ।

मानम् । क्ली । परिमाणे । परिमाण, ओजन । "मानाधीनमितमाचार्या भेषजानां प्रकल्पनम् । मेनिरे यत्ततो मानमुच्यते पारिभाषिकम् ॥" तच्च द्विविध कालिङ्गमागधभेदेन । तयोर्मागधं श्रेष्ठम् । "कालिङ्गान्मागधं श्रेष्ठम् ।" इति । तद्यथा,— त्रसरेणुस्तु विज्ञेय स्त्रिंशता परमाणुभि । त्रसरेणोस्तु पर्यायनाम्ना वंशी निगद्यते ॥ षड्वंशीभिर्मरीचि स्यात् षण्मरीच्यस्तु सर्षप । षट्सर्षपैर्यवस्त्वेको गुञ्जैका च यवैस्त्रिभि । गुञ्जाभि र्दशभि शोक्तो माषको ब्रह्मणा पुरा ॥ हेमश्च माषकश्चैव पर्यायस्तस्य कीर्त्तित ॥ माषस्तु पञ्चभि षड्भिस्तथा सप्तभिरष्टभि । दशभि द्वादशभिश्च रक्तिभि षड्विधो मत ॥ चरकस्य तु माषस्तु दशगुञ्जाभिरेव च । चरकस्य तु चार्द्धेन सुश्रुतस्य तु माषक ॥ माषैश्चतुर्भि शाण स्याद्धरण स निगद्यते । टङ्क स एव कथितस्तद्द्वय कोल उच्यते ॥ क्षुद्रको वटकश्चैव द्रङ्क्षण स निगद्यते । कोलद्वयञ्च कर्षं स्यात् स प्रोक्त पाणिमानिक ॥ अक्ष पिचु पाणितलं किञ्चित् पाणिश्च तिन्दुक । विडालपदकञ्चैव तथा षोडशिका मता ॥ करमध्यो हंसपद सुवर्णं कवडग्रह । उदुम्बरञ्च पर्यायै कर्ष एव निगद्यते ॥ स्यात् कर्षाभ्यामर्द्धपल शुक्तिरष्टमिका तथा । शुक्तिभ्याञ्च पलं ज्ञेयं मुष्टिराम्रं चतुर्थिका ॥ प्रकुञ्च षोडशी बिल्वं पलमेवात्र कीर्त्त्यते ॥ पलाभ्यां प्रसृति ज्ञेया प्रसृतञ्च निगद्यते । प्रसृतिभ्यामञ्जलि स्यात् कुडवोऽर्द्धशरावक ॥ अष्टमानञ्च स ज्ञेय कुडवाभ्यां च मानिका । शरावोऽष्टपलं तद्वज्ज्ञेयमत्र विचक्षणै ॥ शरावाभ्यां भवेत् प्रस्थश्चतुष्प्रस्थैस्तथाढकम् । भाजनं कंसपात्रञ्च चतुष्षष्टिपलञ्च तत् ॥ चतुर्भिराढकैर्द्रोण कलशो नल्वणोऽर्म्मण । उन्मानञ्च घटो राशिर्द्रोणपर्याय संज्ञित ॥ द्रोणाभ्यां शूर्पकुम्भौ च चतुष्षष्टिशरावक । शूर्पाभ्याञ्च भवेद्द्रोणी वाहो गोणी च सा स्मृता ॥ द्रोणीचतुष्टयं खारी कथिता सूक्ष्मबुद्धिभि । चतुःसहस्रपलिका षण्णवत्यधिका च सा ॥ पलानां द्विसहस्रञ्च भार एक प्रकीर्त्तित ॥ "तुलापलशतं ज्ञेया सर्व्वत्रैष विनिश्चय । माषटङ्काक्षबिल्वानि कुडव प्रस्थमाढकम् । राशिर्द्रोणी खारिरिति यथोत्तरचतुर्गुणा । गुञ्जादिमानमारभ्य यावत् स्यात् कुडवस्थिति । द्रवार्द्रशुष्कद्रव्याणां तावन्मानं समं मतम् । प्रस्थादिमानमारभ्य द्विगुणन्तु द्रवार्द्रयो । मानं तथा तुलायास्तु द्विगुणं न क्वचित् स्मृतम् ॥" प प्र १ख ।

मानकम् । क्ली । शरावे । ১ সের । वै निघ । ज्व चि चन्दनाद्यतैले । पु । माणके । মাণকচু । र मा । मालाकन्दे । वै निघ ।

मानकच्चार । पु । माणकदण्डपरिचारे । মাণডাঁটার ক্ষার । भैष ।

मानत । पु । पर्पटके । ক্ষেৎপাবড়া । वै निघ ।

मानद्रुम । पु । शाल्मलीवृक्षे । वा सू १५च प्रियङ्ग्वादिव । "मानद्रुमो मोचरस ।"

मानधानिका । स्त्री । त्रपुष्याम् । শশা, কাঁকুড় । श मा ।

मानभाण्डम् । क्ली । परिमाणभाण्डे । মাপের ভাঁড় । च सू १५च ।

मानमूताफल । पुं । पटोलवृक्षे । वै निघ ।

मानव । पु । मनुष्ये । अम ।

मानवकोत्तम । पु । शिग्रौ । रा नि व १८ ।

ता मावा कुडवस्य प्रमाणत । मधुतैलघृतादिष ुष्कद्रव्ये चतुष्पलम् ॥' विश्वामित्र—"मुद्गमाषगुल ाह्लीकलिफलारिष्टनागरैः । कुष्माण्डार्द्रकनिम्बानां कुडवश्चाष्टभि पलैः ॥" "सर्पि खण्ड जल वौद्र तैल चीरासवादिषु । अष्टौ पलानि कुड़वो ारिकेले च शस्यते ॥" सा कौ । तथाच भेद । 'गुडरामठगण्ढीनां मासकुष्माण्डयोरपि । गुडूच्या ुग्गुलोश्चैव प्रस्थ' षोडशभि पलैः ॥" भोज— "यच्चूर्णे गुटिकायाश्च कर्त्तव्या गुणरोगिणाम् । वौरदिड्गजमोदाम्लवेतसैला न केवला ॥ क्रोष्टु शीर्षादिरोगेषु जटायुर्हि गुणो मत । प्रमेहादिषु ोगेषु मात्रातोऽर्द्धं प्रशस्यते ॥"

ादकः । पुं । अहिफेण । आफिम् । प मु । हरिणभेदे । वै निघ । दालूहपचिषि । श मा । स्त्री (का) । भङ्गायाम् । सिद्धि, भाङ् । वै निघ ।

ादनम् । क्ली । लवङ्गे । रा नि व २२ । पु । मदनवृक्षे । त्रि । मदजनके ।

ादनी । स्त्री । माकन्द्याम् । रा नि व ७ । विजयायाम् । सिद्धि । भा ।

ादिनी । स्त्री । मत्तकाशिनी । सिद्धि । वै निघ ।

ाद्री । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् । काल आतईच । रा नि व ६ । धा चि ८।१२श । वा उ २श ।

ाधव. । पु । कृष्णमङ्गे । प मु । रा नि व १६ । वैशाखमासे । त्रिका । मधूकवृक्षे । वसन्तकाले । जीरकवृक्षे । क्ली । मधूकभेदे । वै निघ । च द शाल्मा चि ।

माधवक' । पु । मधूकमद्य । गोफलेर मद ।

माधवकर' । पु । रुग्विनिश्चयग्रन्थकारे । रसकौमुदीकारे च ।

माधवद्रुम । पु । आम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

माधवप्रियम् । क्ली । पीतचन्दने । हरिचन्दन । रा नि व १२ । [भ ।

माधविका । स्त्री । माधवीलतायाम् । अटी

माधवी । स्त्री । माधवीलतायां । रा नि व १० । शताह्वाचुपे । रा नि व ४ । वासन्तीपुष्पवृक्षे । रा नि व १०।२० । शतपर्वे । रा नि व २२ । मधु शर्करायाम् । रा नि व १४।२२ । तुलसीवृक्षे । वाराहीकन्दे । दुग्धफेनिकायाम्, दुग्धपायाषि । माध्वीधुरायाम् । वै निघ । मद्ये । त्रिका ।

माधवीमूलम् । क्ली । माधवीलतामूले । रस र समरी चि । "घोलेन माधवीमूल पीत स्त्रीमध्यकार्य्यकृत ।"

माधवीलता । स्त्री । स्वनामख्यातलतायाम् । माधवी फूलेर गाछ । गुलविन्द, माधवी, इन्द्र गोचे, इति महाराष्ट्रकर्णाटदेशयो प्रसिद्धा । तैं माधवतीगै, पुम्बुलगुरिविन्द । तत्पर्य्याया — अतिमुक्त अतिमुक्तक पुण्ड्रक वासन्तीलता माधवीलता चन्द्रवल्ली सुगन्धा भ्रमरोत्सवा भृङ्गप्रिया भद्रलता भूमिमण्डपभूषणा वसन्तदूती लतामाधवी । गुणा —कटुका तिक्ता कषाया मदगन्धयुक्ता पित्तकासव्रणघ्नी दाहशोषघ्नी च । रा नि व १० । अपिच—"माधवी स्यात् वासन्ती पुण्ड्रकी मुण्डकोऽपि च । अतिमुक्तो विमुक्तश्च कामुकी भ्रमरोत्सव ॥ माधवी मधुरा शीता लघ्वी दोषत्रयघ्नी च ॥" भा ।

माधवेष्टा । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्दशाके । वै निघ ।

माधवोचितम् । क्ली । कक्कोले । कक्कोल फल । रा नि व १२ ।

माधवोद्भवः । पु । राजादनीवृक्षे । क्षीरी गाछ । रा नि व ११ ।

माधुतैलिकः । पुं । तन्नामकवस्तिविधौ । सु चि ३८श ।

माधुरम् । क्ली । मल्लिकापुष्पे । त्रिका ।

माधुरी । स्त्री । अजमोदायाम् । रा नि व ६ । द्राचासवे । मधुरतायाम् । वै निघ ।

माधूकसार । पु । मधूकवृक्षसारे । मउल गाछ । मज्जा वा सू १५श शिरोविरेचने ।

माधूकी । स्त्री । मधूकपुष्पजातमद्ये । "मधूक पुष्पजाता या माधूकी सा निगद्यते ।" गुणा — माधूकी मादिनी बल्या पुष्टिकृत् कामवर्द्धिनी ।

माध्वकम् । क्ली । माध्वीके । वै निघ ।

माध्वाम्र । पु । मधुरसालाम्रवृक्षे । आम आमेर गाछ । रा नि व ११ ।

माध्वी । स्त्री । मधुखर्ज्जरीवृक्षे । रा नि व ११ । मधुरकण्टकमत्स्ये । श र । पुष्परसादिमधुकृते मद्ये । "पुष्पद्रवादिमधुसारभवा तु माध्वी ।" गुणा —मधुरा हृद्या वातपित्तहृत् नात्युष्णा पाण्डु

कामलागुल्मार्शोमिच्छी च। रा नि व १४। पुष्परसे। मधुशर्करायाम्। वै निघ। मद्ये। त्रिका।

माध्वीकम्। क्ली। मध्वासवे। चरकशाखा नि। मधूकपुष्पकृतमद्ये। अम। मद्ये। रा नि व १४। द्राक्षाकृतमद्ये। द्राक्षासव, पोर्ट। गुणा—"माध्वीकं शीतलं ग्राहि मधुरमपि तथा संकषायोपकञ्च कुर्यात् पित्तापहारं श्वसनमपि तथा चातिसारं प्रमेहान्। मूलामाध्वीकमद्यं जरयति सकलं दीपनत्वग्निमान्द्यम् तथाह्लादामवाम श्वसनमपि तथा हन्ति सर्वान् रोगान्॥" चधि। १८८। पुं। गिरिद्वारे। शिन्। वम। त्रिका।

माध्वीकफल। पुं। मधुनारिकेलवृक्षे। रा नि व ११।

माध्वीका। स्त्री। श्वेतनिष्पावे। श्वेत शिम्। रा नि व १६।

माध्वीमधुरा। स्त्री। मधुखर्जूरिकायाम्। पिण्डीखेजुर। रा नि व ११।

माध्वीशर्करा। स्त्री। मधुशर्करायाम्। मधुर चिनि। ता चाष्टविधा मधूनामष्टविधत्वात्। गुणा अपि तत्तन्मधुतुल्या भवन्ति। रा नि व १४।

माध्वीसिता। स्त्री। मधुशर्करायाम्। मधुर चिनि। रा नि व १४।

मानम्। क्ली। परिमाणे। परिमाण, ওজন। "मानापचितमात्राभ्यां भेषजानां प्रकल्पनम्। मेनिरे यततो मानमुच्यते पारिभाषिकम्॥" तच्च द्विविधं कालिङ्गमागधभेदेन। तयोर्मागधमेव श्रेष्ठम्। "कालिङ्गान्मागधं श्रेष्ठम्।" इति। तद्यथा,—त्रसरेणुस्तु विज्ञेयस्त्रिंशता परमाणुभिः। त्रसरेणोस्तु पर्य्यायनाम्ना वंशी निगद्यते॥ षड्वंशीभिर्मरीचिः स्यात् षण्मरीचिस्तु सर्षपः। षट्सर्षपैर्यवस्त्वेको गुञ्जैका च यवैस्त्रिभिः। गुञ्जाभिर्दशभिः प्रोक्तो माषको ब्रह्मणा पुरा॥ हेमश्च माषकश्चैव पर्य्यायस्तस्य कीर्त्तितः॥ माषस्तु पञ्चभिः षड्भिस्तथा सप्तभिरष्टभिः। दशभिर्द्वादशभिश्च रक्तिभिः षड्विधो मतः॥ चरकस्य तु माषस्तु दशगुञ्जाभिरेव च। चरकस्य तु चार्द्धेन सुश्रुतस्य तु माषकः॥ माषैश्चतुर्भिः शाणः स्याद्धरणः स निगद्यते। टङ्कः स एव कथितस्तद्द्वयं कोल उच्यते॥ क्षुद्रको वटकश्चैव द्रङ्क्षणः स निगद्यते। कोलद्वयञ्च कर्षः स्यात् स प्रोक्तः पाणिमानिका॥ अक्षं पिचुः पाणितलं किञ्चित् पाणिश्च तिन्दुकः। विडालपदकञ्चैव तथा षोडशिका मता॥ करमध्यो हंसपदं सुवर्णं कवडग्रहः। उदुम्बरञ्च पर्य्यायैः कर्ष एव निगद्यते॥ स्यात् कर्षाभ्यामर्द्धपलं शुक्तिरष्टमिका तथा। शुक्तिभ्याञ्च पलं ज्ञेयं मुष्टिराम्रं चतुर्थिका॥ प्रकुञ्चः षोडशी बिल्वं पलमेवात्र कीर्त्यते॥ पलाभ्यां प्रसृतिर्ज्ञेया प्रसृतञ्च निगद्यते। प्रसृतिभ्यामञ्जलिः स्यात् कुडवोऽर्द्धशरावकः॥ अष्टमानञ्च स ज्ञेयः कुडवाभ्याञ्च मानिका। शरावोऽष्टपलं तद्वज्ज्ञेयमत्र विचक्षणैः॥ शरावाभ्यां भवेत् प्रस्थश्चतुःप्रस्थैस्तथाढकम्। भाजनं कंसपात्रञ्च चतुःषष्टिपलञ्च तत्॥ चतुर्भिराढकैर्द्रोणः कलसो नल्वणोऽर्म्मणः। उन्मानञ्च घटो राशिर्द्रोणपर्य्यायसंज्ञितः॥ द्रोणाभ्यां शूर्पकुम्भौ च चतुःषष्टिशरावकः। शूर्पाभ्याञ्च भवेद्द्रोणी वाही गोणी च सा स्मृता॥ द्रोणीचतुष्टयं खारी कथिता सूक्ष्मबुद्धिभिः। चतुःसहस्रपलिका षण्णवत्यधिका च सा॥ पलानां द्विसहस्रञ्च भार एकः प्रकीर्त्तितः॥ "तुलापलशतं ज्ञेया सर्व्वत्रैष विनिश्चयः। माषटङ्काक्षबिल्वानि कुडवः प्रस्थमाढकम्। राशिर्द्रोणी खारिरिति यथोत्तरचतुर्गुणाः। गुञ्जादिमानमारभ्य यावत् स्यात् कुडवस्थितिः। द्रवार्द्रशुष्कद्रव्याणां तावन्मानं समं मतम्। प्रस्थादिमानमारभ्य द्विगुणन्तु द्रवार्द्रयोः। मानं तथा तुलायाश्च द्विगुणं न क्वचित् स्मृतम्॥" प प्र १ख।

मानकम्। क्ली। शरावे। ১ সের। वै निघ। ज्व चि चन्दनाद्यतैले। पुं। माणके। মাণকচু। र मा। मालाकन्दे। वै निघ।

मानकच्चार। पुं। माणकदण्डपलचारे। মাণডাঁটার ক্ষার। भैष।

मानत। पुं। पपटके। ক্ষেৎপাবড়া। वै निघ।

मानद्रुम। पुं। शाल्मलीवृक्षे। वा सू १५ष प्रियङ्ग्वादिव। "मानद्रुमो मोचरसः।

मानधानिका। स्त्री। त्रपुष्याम्। শশা, কাঁকুড়। श मा।

मानभाण्डम्। क्ली। परिमाणभाण्डे। মাপের-ভাঁড়। च सू १५ष।

मानमृताफल। पुं। पटोलवृक्षे। वै निघ।

मानव। पुं। मनुष्ये। अम।

मानवकोत्तम। पुं। शिखी। रा नि व १८।

माननम्। क्ली। मनसि। विका।

मानसक्लैव्यम्। क्ली। चित्तस्थूलक्लैव्यं। मनःक्लृप्तता। सु चि २६ अ।

मानसज्वरः। पु। य आदौ मनसि जायते, वैचित्तादौ। लक्षणम्—"वैचित्तमरतिर्ग्लानिर्मनस स्तापलक्षणम्।" च चि ३ अ।

मानसालयः (सौका.)। पु। हंसे। रा नि व १९।

मानसी। स्त्री। दुर्गपुष्प्याम्। देशभूष्ठी।

मानिकम् (का)। क्ली, स्त्री। अष्टपलमिते माने। ६४ तो। ८ सेर। सियो वृहद्युक्तस्थाने। "कुडवाभ्यां च मानिका।" प प्र १ख। मन्। अ र। (क्ली) वमनविरेचनयो शोधनान्यतरे। च द वमनाधिकारे।

मानिनी। स्त्री। लवणाकन्दे। रा नि व ७। प्रियङ्गौ।

मानिमन्यम्। क्ली। सैन्धवलवणे। भैष कुष्ठ चि। "मानिमन्यञ्च तुल्यांशम्।"

मानी (इन्)। पु। सिंहे। रा नि व १९। स्त्री (नी)। शरावमिते। ८ शं। भैष।

मानुषी। स्त्री। औषधनिर्माणकार्य्ये। चिकित्साभेदे। तद्यथा,—आसुरी मानुषी दैवी चिकित्सा त्रिविधा मता। सत्वप्रधाना दैवी स्यात् छेदभेदाग्निकासुरी॥ मानुषी षड्रसा ज्ञेया जपहोमादिसत्कृता। कलौ चान्धवलैर्लोके मानुषी सैव पूजिता। अ व। नार्य्याम्। स्त्रीलोके। अम।

मानुषीदधि। क्ली। मानुषीदुग्धजातदधि। मानुषेर दुधेर दई। गुणा—विपाके मधुर बल्यम् अम्ल गुरु सन्तर्पण चक्षुष्य सर्वदोषघ्नञ्च। रा नि व १५।

मानुषीक्षीरम्। क्ली। मानुषीस्तनदुग्धे। मानुषेर दुध। मधुरं कषाय हिम लघु चक्षुष्य दीपन पथ्य पाचन रोचनञ्च। रा नि व १५। सर्वौषधम् इत्यमेव सात्म्य सन्तर्पणं नेत्ररुजापहञ्च। पित्तस्य रक्तस्य च नाशनञ्च नारीपय श्रेष्ठतमंच प्रशस्तम्॥" अ चि ८ अ।

मान्यम्। क्ली। आलस्ये। रा नि व २०। रोगे। हे च।

माम्बिका। स्त्री। अम्बष्ठायाम्। रा नि,व ४।

मायादः। पुं। कुम्भीरे। विका।

माया(यि)फलम् / **मायिकम्** } क्ली। फलविशेषे। माजूफल, मायाफल। तत्पर्य्याया,—मायि मायिक मायिफल छिद्र फलम्। गुणा—कटूष्ण वातहरं कैशकृष्णता कार शैथिल्यसङ्कोचकरञ्च। रा नि व ६।

मायी। स्त्री। हिलमोचिकायां। हिञ्चेशाक। र मा।

मायुः। पु। पित्ते। रा नि व २१। विका। प्र रविसुन्दररसे। "स सोममायु।" भा ज्व चि।

मायूरा। स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। वै निघ।

मायूरादिपञ्चव्यञ्जनम्। क्ली। मयूरपञ्च वस्त्रवेतादिव्यञ्जने। गुणा—"मायूरा वल्लजा वेत्रा याता दोषत्रयापहा।" राज २प। [भा।

मायूरी। स्त्री। अजमोदायाम्। वनयमानी।

मार.। पु। मृत्यौ। मे। धुस्तूरके। अ च।

मारकः। पु। श्येनपक्षिणि। वाजवोरी। मि। हिंसके। वै निघ। क्ली। हिङ्गुलि। रा नि व १३।

मारकवर्गः। पुं। रसमर्द्दकद्रव्यगणे। यथा—"घनवचाचित्रकगोक्षुरा कटुतुम्बी दन्तिका जाति। सर्पाक्षी शरपुङ्खा कन्या चाण्डालिनीकन्दम्। विषमुष्टिपञ्चवल्ली लज्जा देवदाली लाक्षा। सहदेवानीपकण्टनिर्गुण्डीचक्रलाङ्गलिका। माना कंचन्दरेखा रविभक्ता काकमाचिका चार्क। विष्णुक्रान्ता वायसतुण्डी वन्ध्या बला गुण्डी चैव। कोषातकी जयन्ती वाराही हस्तिशुण्डिका रम्भा। मत्स्याक्षी यमचिञ्चा हरिद्रे द्वे पुनर्नवाद्वितयम्। धुस्तूरकाकजङ्घे शतावरी कञ्चुकी चैव बन्ध्या। तिलभेकपर्णीके दूर्वा मूर्वा हरीतकी तुलसी। गोकण्टकाखुपर्णी कर्कोटी कन्दवर्गलता च। मुषली हिङ्गु गुडूची शिग्रु गिरिकर्णिका सहादेवी। माकवसैन्धवसरघोसोमलता श्वेतसर्षपोऽसनश्च। हंसपदी व्याघ्रपदी किंशुकमल्लातकेन्द्रवारुणिका। सर्वैर्वाऽंशं वा अष्टादशाधिका वापि द्रव्यम्। समीरणमूर्च्छादौ च युक्तिर्विधिवदुपयोज्यम्॥" र सा स।

मारङ्गा। स्त्री। मेदायाम्। रा नि व ५।

मारजातक। पु। मार्ज्जारे। वै निघ।

मारटम्। क्ली। इक्षुमूले। वै निघ।

मारणम्। क्ली। अभिचारभेदे। धात्वादिमारणे।
मारारिनारीरज.। क्ली। गन्धके। भा
ज चि कम्पतरौ।
मारिष (प)। पुं। पत्रशाकविशेषे।
न्‌टे' दा दँटीनटेत्र शाक। हिं मरषा। उत्
मेघटा शाग। तत्पर्य्याया,—कम्बर मायक
माष मार्षिक। स द्विविध श्वेतरक्तभेदेन। गुणा
—"मारिषो मधुर शीतो विष्टम्भी पित्तनुद् गु।
वातश्लेष्मकरो रक्तविषमग्निप्रमाथिजित्॥ रक्तमार्षो
गुरुर्नाति सक्षारो मधुर सर। श्लेष्मल कटुक
पाके स्वल्पदोष उदीरित॥' भा पु १भ भाव।
मारोच। पुं। कङ्कोलवृक्षे। रा नि व १२।
मारीचपत्रक। पु। सरलवृक्षे। टार्पिनेत्र
गाछ। रा नि व १२। [सञ्जतरौ। वै निघ।
मारीचपत्रिका। स्त्री। सरलदेवदारौ।
मारीचवल्ली। स्त्री। मरिचवृक्षे। वै निघ।
मारो(रु)ष। पु। मारिषशाके। हि।
मारुण्ड। पुं। सर्पाण्डे। मे।
मारुत। पुं। वायौ। रा नि व २१।
मारुता। स्त्री। स्पृक्कायां। पिड़िः। वै निघ।
मारुतापह। पु। वरुणवृक्षे। रा नि व ९।
मार्क.। पु। भृङ्गराजे। र मा।
मार्कटपिप्पली। स्त्री। कपिपिप्पल्याम।
आपा। रा नि व ४।
मार्कण्डिका (ण्डी)। स्त्री। भूम्याहुल्यो।
कँकरोल। हि भूइखखसावली भूमिप्रमरण
शीला। वम भू इतरवड़। तत्पर्य्याय —
भूमिचरी। गुणा—"मार्कण्डिका कुष्ठघ्नी
ऊर्द्धाध कायशोधनी। विषदुगन्धकासघ्नी गुल्मोदर
विनाशिनी॥" मृदुरेचनी च। भा पू। वै निघ
२भ च मा चि प्रश्नाद्रिचूर्णे। [४]
मार्कण्डीयम्। क्ली। भूम्याहुल्यो। रा नि व
मार्कव। पु। भृङ्गराजे। भीमराज। र मा।
हि भगरा। म मगरमूल। क भगरेवा। वम
माका। तत्पर्य्याया,—भृङ्गराज भृङ्ग पतङ्ग
माकर मार्क नागमार पतङ्ग भृङ्गबीदर
भृङ्गरज भृङ्गार भृङ्गराज मर्कर भृङ्गाह्व
एकरज भृङ्गारक करञ्जक अङ्गारक पितप्रिय
केशरञ्जन कुन्तलवर्द्धन। मार्कव नीलपीतमङ्गा
भेदेन त्रिधा। गुणा—कटुक तिक्त उष्ण
केशरञ्जन कफशोथविषविषघ्न रसायनञ्च। रा नि
व ४। •च द ज्वरातिसा चि व्योषाद्यचूर्णे। "निम्न
भूमिजमार्कवम्" च द भा वा चि सिधलायाम्।
मार्ग। पु। मृगे। मलद्वारे। त्रिका। कस्तू
र्य्याम्। मृगनाभि। मे। रक्तापामार्गे। रम चि
मार्गसिन्दूरे। भैष कर्परी चि अपामार्गक्षारतैले।
(क) मार्गशीर्षमासे। श मा।
मार्गवाहिनी। स्त्री। क्षुद्रनाड्याम्। वै निघ।
मार्गविशोधनम्। क्ली। मूत्रपुरीषमङ्गे सति
तन्मार्गशोधनकर्माणि। सु सू ७भ।
मार्जनम्। क्ली। शुद्धकरणे। श र। पु।
लोध्रवृक्षे। प मु। श्वेतलोध्रे। सुभूति। रक्तलोध्रे।
स्वामी। स्त्री (नी)। सम्मार्जन्याम्। झाँटा।
मार्जार। पुं। रक्तचित्रकवृक्षे। रा नि व ६।
पूतिसारिवायाम्। वै निघ। बिड़ाले। अम।
खट्टाशे। खटाश। हे च। (क) मयूरे। त्रिका।
मार्जारकण्ठ। पु। मयूरे। श र।
मार्जारगन्धा (न्धिका)। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्।
मुगानी। प मु। रा नि व ३।
मार्जारपाद। पु। अश्वभेदे। यथाऽस्य
पादे कूर्चे च स्वर्णभिन्नवर्णा रेखा भवेत्। स च
अशुभमङ्गलकर। ज द ३भ।
मार्जारिका। स्त्री। कस्तूर्य्याम्। वै निघ।
मार्ज्जारी (ली)। स्त्री। गन्धमार्ज्जारे।
खाटाशी। तत्पर्य्याया,—पूतिकाज पूतिका
गन्धचेलिका। तद्गन्धगुणा—वामनी चक्षुष्या
वातघ्नी कान्तिकरी कफनाशिनी च। मदन
पाल। कस्तूर्य्याम्। मृगनाभि। रा नि व १२।२३।
मार्जारीय। पु। बिडाले। मे।
मार्जाल। पु। बिडाल। हि कोष।
मार्जिता। स्त्री। दधिशर्करा। प मु।
शिखरिण्याम्। वै निघ।
मार्त्तण्ड। पु। अर्कवृक्षे। अम। शूकरे।
मे। स्वर्णमाक्षिके। वै निघ।
मार्त्तण्डमूलम्। क्ली। अर्कमूल। वै निघ।
२भ ज्व चि निर्गुण्डीधूपे।
मार्त्तण्डवल्लभा। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्।
हुड़हुड़िया। रा नि व ४।

मार्त्तिकः। त्रि। मृण्मये। च चि १थ आमलक घृते। पु। शरावे। विका।

मार्द्दवम्। क्ली। मृदुतायाम्।

मार्द्वीकम्। क्ली। द्राक्षारसजात मद्यमधे। "मार्द्वीकमविदाहित्वात्मधुरान्वयसस्तथा। रक्तपित्ते ऽपि सतत वर्द्धनं प्रतिषिध्यते। मधुरं तद्धि रूक्षञ्च कषायानुरस लघु। लघुपाकि सर शोषविषमज्वर नाशनम्॥" सु सू ४५ अ मद्यव।

मार्द्वीकमद्यम्। क्ली। द्राक्षाकृतमद्ये। "मृद्वीकाभि कृत मद्य मार्द्वीकमिति चोच्यते। मृद्वीकानां सुपक्वानां च स्वयं गालित पटात्॥ रसेनेन हि तन्मद्य कषायरहितेन यत्। मार्द्वीक कापिशं भीमविक्रान्त कापिशायनम्॥" तोड प्रद शौनक।

मार्द्वीकशुक्तम्। क्ली। मार्द्वीकरसेन सतैलेन कन्दशाकफलैर्युते चुक्रे। प प्र ३ख।

मार्षः। पु। मारिषशाके। नटे' शाक। भा पू १भ शा व।

मार्षकः। पु। मधुरवास्तूके। मिठा वेतो। मारिषशाके। नटे' शाक। रा नि व ७।

मार्ष्टि'। स्त्री। तैलमर्द्दने। वै निघ।

मालकम्। क्ली। स्थलपद्मे। जटा। प्रपौण्डरीके। कृष्णतुलस्याम्।

मालक'। पुं। निम्बवृक्षे। महानिम्बे। अम।

माल(ला)कन्द। पु। स्वनामख्यातमहा कन्दशाके। म दावचियगड्। क कण्यिगोलि। गुणा—सुतीक्ष्ण गण्डमालाघ्न दीपन गुल्महर वातघ्न प्रद च। रा नि व ७।

मालती। स्त्री। (Aganosma calicina Syn Echites caryophyllata) स्वनाम ख्याते पुष्पशाके। मालतीलता, गन्धमालती। र मा। सु सू ४६ अ। गुणा—"मालती कफ पित्तास्यरुग्व्रणक्रिमिकुष्ठभित्। तस्याः कुसुमं तथा पत्र तत्कफपित्तजित्॥" राज ५प। पीतजाती वृक्षे। पीत जातीफुलेर गाछ। ग्रैष्मजात्याम। जातीकुसुमवृक्षे। तत्पर्याया,—जाति जाती सुमना। रा नि व १०। पाठायाम्। आक्नादि। वै निघ। पुष्प्यां। ज्योत्स्नायाम्। भारतीयनदी विशेषे। ४ च।

मालतीजात'। पु। टङ्कणक्षारे। र सा म।

मालतीतीरजः। पु। टङ्कणे। सोहागा। हे च।

मालतीतीरसम्भवम्। क्ली। टङ्कणे। सोहागा। रा नि व १०।

मालतीपत्रिका (त्री)। स्त्री। जातीकोशे। जयित्री। रा नि व १२।

मालतीपुष्पम्। क्ली। जातीपुष्पे। चि शी पानीयकल्याणघृते। स्वनामकपुष्पे। वै निघ।

मालतीफलम्। क्ली। जातीफले। जायफल। रा नि व १२।

मालतीमूलम्। क्ली। मालतीशिफायाम्। मालतीशिकड़। इद जङ्गमविषहरम। नकुल ११अ।

मालतृणम्। क्ली। तृणसामान्ये। तृणविशेषे। मालतृण। वै निघ।

मालय.। पु। चन्दनवृक्षे। वै निघ। क्ली। श्रीखण्डचन्दने। विका। पद्मकनामसुगन्धकाष्ठे। पद्मकाष्ठे। रा नि व १२।

मालवा। स्त्री। उपोदकायाम्। बड़ पुंई। भा पू १भ शा व।

मालवि(वी)का। स्त्री। त्रिवृति। तेउड़ी। रा नि व ६। वा चि २अ।

मालविटपी (इन्)। पु। कुम्भीवृक्षे। वै निघ।

मालवी। स्त्री। पाठाथाम। आक्नादि। रा नि व ६।

मालसी। स्त्री। केशपुष्टवृक्षे। श र।

माला। स्त्री। वनोदूर्वायाम्। रा नि व ८। भूम्यामलक्याम्। वै निघ। पृक्कायाम्।

मालाकण्ट (क)। पु। अपामार्गक्षुपे। रा नि व ४।

मालागुणा। स्त्री। असाध्यलूताविशेषे। सु कल्प ८अ।

मालाग्रन्थि। स्त्री। मालादूर्वायाम, वनी दूर्वायाम। रा नि व ८।

मालातृण (क)म्। पुं, क्ली। भूतृणे। गन्ध थड़। रा नि व ८। आम्रगन्धसदृशसुगन्धरोहिष तृण। वै निघ।

मालादूर्वा। स्त्री। मालाकारदूर्वाविशेषे।

मालादूर्वा, गाँठिआदूर्वा। स वेलिदरियानी। के बलिगदछि। बम बन्धिदूर्वा। तत्पर्य्याया,—ग्रन्थिदूर्वा मालादन्धि ग्रन्थिला ग्रन्थिदूर्वा ग्रन्थिमूला मूलग्रन्थि वेदनी रोहत्पर्वा पर्व्ववल्ली शिवाह्वा। गुणा—मधुरा तिक्ता शिशिरा पित्तघ्नी कफवातिलप्वाहरी च। रा नि व ८।

मालाफलम्
मालामणि } क्ली, पुं। रुद्राक्षे। वै निघ।

मालारिष्टा। स्त्री। पाचीनामसुगन्धद्रव्ये। रा नि व १०।

मालालिका (ली)। स्त्री। स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२।

मालाश्वेतमा। स्त्री। तुलसीभेदे। वै निघ।

मालिक। पु। पक्षिविशेषे। स। रञ्जके। श र। स्त्री (का)। द्राक्षामद्ये। वै निघ। मल्लिकाविशेषे। चन्द्रमल्लिका। मद्ये। दारा। सप्तलायाम्। मे। पतस्याम्। मञ्जिना। श च।

मालिनी। स्त्री। अग्निशिखावृक्षे। दुरालभायाम्। श च।

मालु। पु। पत्रबहुलसताभेदे।

मालुक। पु। कृष्णार्जके। काल बाबुई। स्वल्पकुतराजवृक्षे। वै निघ।

मालुकाच्छद (पत्र)। पु। अश्मन्तकवृक्षे। वै निघ।

मालुधान। पु। मालुनाहिसर्पे। मालुया साप। अम। स्त्री (नी)। लताभेदे। वै निघ।

मालूक। पु। कृष्णार्जके। कृष्णपत्र सूक्ष्म तुलसी। रा नि व १०।

मालूर। पु। विल्ववृक्षे। प सु। कपित्थवृक्षे। कयेत् गाछ। रा नि व ११।

मालूरमूलम्। क्ली। विल्वमूले। भा म १भ जिह्वकाज्य चि। "मालूरमूलामयमधुयुता।"

मालेया। स्त्री। स्थूलैलायाम्। प सु।

माल्यम्। क्ली। पुष्पे। पुष्पमालायाम्। म।

माल्यक। पु। मदनवृक्षे। वै निघ।

माल्यपुष्प। पु। शणवृक्षे। शण गाछ। रा नि व ४।

माल्यपुष्पिका। स्त्री। शणपुष्प्याम्। बन शण। रा नि व ४।

माल्या। स्त्री। तृणभेदे। वै निघ।

माष (क)। पु। क्षुद्ररोगविशेषे। उँछ तिल। तिलकान् तत्रतान्माषानाहुः। "माषांस्तानिव चोन्नतान्।" वा उ ३१ अ। A sort of kidney bean (phaseolus radiatus or P Roxburghii) स्वनामख्यात शमीधान्यभेदे। माषकलाय। प सु। हि उरीद, तें मिनुमलु, तृणधान्यविशेषम्। तत्पर्य्याया,—बीजवर बली कुरुविन्द धान्यवीर कृषाकर मांसल बलाढ्य पित्र्य पितृभोजन। गुणा—स्निग्ध मलकर शोषघ्न श्लेष्मकर वीर्य्योष्ण रक्तपित्तप्रकोपकर वातघ्न गुरु बलकर रोचन स्वादु श्रमसुखवतां नित्य सेवनीयश्च। रा नि व १६। "माषो गुरुः स्वादुपाकः स्निग्धो रुच्योऽनिलापहः। स्रंसनस्तर्पणो बल्यः शुक्रलो बृंहणः परः। भिन्नमूत्रमलः स्तन्यो मेदःपित्तकफप्रदः। गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत्। कफपित्तकरा माषाः॥" भा पू १भ धा व। 'स्निग्धोऽथ वृष्यो मधुरश्च बल्यो मरुत्कफानां परिवृंहणश्च। पाकेऽम्लकोष्णो विदितो हिमश्च माषोऽथ इन्द्रो कथितो मरुच्च॥" चचि १५ अ। माषयूषगुणा—"घन सवातं कफकृन्माषयूषश्च पित्तकृत्। अम्लपथ्युषित तत्र तैलपाने च शस्यते॥" चचि १२ अ। "माषयूषो गुरुश्चैव वृष्यत्वबलपित्तकृत्। अनल्पकं कफं कुर्व्वन् मलद्वौष्ठं विवर्द्धयेत्॥" द्रव्यगु। परिमाणभेदे। मासा। तत्पर्य्याया —मास हेम धामक। स मागधमाने सुश्रुतमते च ५ पञ्चरत्तिकात्मक। चरकमते ६।८ गुञ्जात्मक। कालिङ्गमाने सुश्रुतमते ५।७।८ गुञ्जापरिमाणम्। भा। चरके वैद्यकान्तरे च १० गुञ्जात्मकमानम्। १२ गुञ्जात्मकोऽप्यस्ति। १२ धान्यात्मक १८ माषात्मकोऽपि दृश्यते। अतएव स द्वाधिक षड्विध पञ्चगुञ्जात्मक षड्गुञ्जात्मक सप्तगुञ्जात्मक अष्टगुञ्जात्मक दशगुञ्जात्मक द्वादशगुञ्जात्मकश्चेति। तत्र पञ्चगुञ्जात्मको य स नाम्ना कालिङ्ग सौश्रुतश्च षड्गुञ्जात्मकोऽपि कालिङ्ग इति केचित्। दशरत्तिकमाष चरकसम्मतो गौडमाषक इत्युच्यते। स एव सर्व्वत्र व्यवहार्य्य। यथा—"माषस्तु पञ्चभिः षड्भिस्तथा सप्तभिरष्टभिः। दशभिर्द्वादशभिश्च रक्तीभिः षड्विधो मतः। अत्र कालिङ्गमाषश्च पञ्च गुञ्जः स सौश्रुतः। दशगुञ्जस्तु माषः स्यात् माषकः स च चारकः। सप्तगुञ्जस्तु केऽप्याहुः मानकं नाम

কোবিদৈঃ। দশরক্তিকমাননু গৌড়মাষস্মনেঽস তু। দশরক্তিকমাষৈণ ব্যবহারো ভিষগ্বিদাম্॥" প্রয়োগমানকথনে। "দশগুঞ্জাত্মক মাষং প্রবদন্তি চিকিৎসকাঃ।" তত্র ষোড়শষট্‌কাদিভেদাৎ মাষকাদিপ্রতিপত্তৌ সমাধানমুচ্যতে। "মাষৈর্দ্বাদশভির্ধান্যৈর্মাষক পরিকীর্তিতঃ। কষায়াদিনিরূহেষু দ্রব্যমানবিধাবপি॥ তথাঽষ্টাদশভির্মাষৈর্মাষক পরিকীর্তিতঃ। বস্ত্যাদিকর্মস্বৈষু মানে মূত্র বসাদিষু॥ বমনাদিষু যোজ্যশ্চ মাষকশ্চাষ্টরক্তিক। জীর্ণজ্বরাদিবিষয়ে দশরক্তিকমাষক॥ বমনে চ বিরেকে চ তথা শোণিতমোক্ষণে॥' মাষো মাষকলায়। ইত্যায়ুর্বেদ।

মাষকলায়ঃ। পু। মাষব্রীহি। মাষকলায়। অটীম।

মাষতৈলম্। ক্লী। বাতব্যাধৌ তৈলম্। 'মাষ ক্বাথে বলাক্বাথে রাস্নায়া দশমূলজে। যবকোল কুলত্থানাং ছাগমাংস ভবেৎ পৃথক্। প্রস্থে চ তিলতৈলস্য ক্ষীরং দত্বা চতুর্গুণম্। রাস্নাত্মগুপ্তাসিন্ধূত্থশতাহ্বৈরণ্ডমুস্তকৈ। জীবনীয়বলাব্যোষৈ পচেদক্ষসমৈর্ভিষক্। ক্ষায়প্রস্থা পড়ে বাত বিমজ্জ্যনেন কীর্তিতা॥" তিলতৈল ৪ শ। ক্বাথার্থ—মাষকলায়, বেড়েলা, রাস্না, দশমূল, যব, কুল, কুলথ, ছাগমাংস প্রত্যেক ১৬ প জল ১৬ শ শেষ ৪ শ। কল্কার্থ—রাস্না, আলকুশীমূল, সৈন্ধব, শুলফা, এরণ্ডমূল, মুতা, জীবক, ঋষভক, মেদ, মহামেদ, ঋদ্ধি, বৃদ্ধি, কাকোলী, ক্ষীর কাকোলী, বেড়েলা, ত্রিকটু প্রত্যেক ২তো। ইতীপদেশায়ক্ষীপ্রভৃতি যথাসাধ্য দাতব্যম্। ইদ স্বল্পমাষতৈলম্। সা কৌ। ভৈষ ইন্দ্রমাষতৈলম্। স্বল্প যথা—"মাষপ্রস্থ সমাদায় পচেদম্ভস্ক জলাঢকে। পাদশেষে রসে তস্মিন্ ক্ষীরং দত্বা চতুর্গুণ। প্রস্থঞ্চ তিলতৈলস্য কল্কং দত্বাক্ষসম্মিত। জীবনীয়ানি যান্যষ্টৌ শতপুষ্পা সসৈন্ধবাম্। রাস্নাত্মগুপ্তামধুক বলাব্যোষ ত্রিকণ্টক। ভক্ষনবুগদাপহ॥" মাষকলায় ১৬ প জল ১৬ শ শেষ ৪ শ। তিলতৈল ৪ শ দুগ্ধ ১৬ শ। কল্কার্থ—জীবক, ঋষভক, মেদ, মহামেদ, ঋদ্ধি, বৃদ্ধি, কাকোলী, ক্ষীরকাকোলী, শুলফা, সৈন্ধব, রাস্না, আলকুশীবীজ, যষ্টিমধু, বেড়েলা, ত্রিকটু, গোক্ষুর প্রত্যেক ২ তো। সা কৌ। ভৈষ। মহামাষ তৈল যথা—"মাষস্যার্দ্ধাঢকং দত্বা তুলার্দ্ধং দশমূলত। পলানি ছাগমাংসস্য ত্রিংশদ্দ্রোণেঽম্ভস পচেৎ। পূতশীতে কষায়ে চ চতুর্থাংশাবশেষিতে। প্রস্থশ্চ তিলতৈলস্য পয়ো দত্বা চতুর্গুণম্। আত্মগুপ্তোরুবুকস্থ শতাহ্বা লবণত্রয়ম্। জীবনীয়ানি মঞ্জিষ্ঠা চব্যচিত্রককট্‌ফলম্। ব্যোষং পিপ্পলীমূল রাস্না মধুক সৈন্ধবম্। দেবদারুমৃতা কুষ্ঠ বাজিগন্ধা বচা শঠী। এতৈরক্ষসমৈ কল্কৈ সাধয়েন্মৃদুনাগ্নিনা॥" তিলতৈল ৪ শ। ক্বাথার্থ—মাষকলায় ৪ শ দশমূল ৬।০ শ ছাগমাংস ৩০ প একত্র ৬৪ শ জলে পাক করিয়া শেষ ১৬ শ নামাইবে। দুগ্ধ ১৬ শ। কল্কার্থ—আলকুশীমূল, এরণ্ডমূল, শুলফা, সৈন্ধব, বিট্‌, সাচারলবণ, জীবনীয়গণ, মঞ্জিষ্ঠা, চই চিতার মূল, কট্‌ফল, ত্রিকটু, পিপুলমূল, রাস্না, যষ্টিমধু সৈন্ধব, দেবদারু, গুলঞ্চ, কুড়, অশ্বগন্ধা, বচ, শটী প্রত্যেক ২ তো। রসর। ভৈষ।

মাষপর্ণিকা। স্ত্রী। মাষপর্ণী। রাজনিঘণ্ট।

মাষপ(ব)র্ণী (র্ণি)। স্ত্রী। (Teramnus labialis Syn Glysine debilis Rox) স্বনামখ্যাতলতায়াম্। মাষাণী। হিং মাষীবণী, মাষবণী। ম রাণউড়দী। কং কাড়ীউডু, কাড়ুদু। তৎপর্য্যায়া,—অশ্বপুচ্ছী সিংহপুচ্ছী হয়পুচ্ছিকা হয়পুচ্ছী কাম্বোজী মহাসহা ঋষিপ্রোক্তা কৃষ্ণবৃন্তা পাণ্ডু পর্ণিনী তৌমম পর্ণিনী পাণ্ডুলোমশা পাণ্ডুলোমা পাণ্ডুরা আর্দ্রমাষা মাংসমাষা হয়মাষা মহাখ্যা কাল্যাণী বজ্রমূলী শালীপর্ণী বিদারিণী আলীড়বা বহুফলা স্বয়ম্ভূ সুলভা ঘনা ছিদ্রবিন্না বিশাখিকা। বাসু ১৫শ। গুণা—"মাষপর্ণী রসে তিক্তা হৃষ্যা দাহজ্বরাপহা। শুক্রবৃদ্ধিকরী বল্যা শীতলা পুষ্টিবর্দ্ধনী॥" রাজনিঘণ্ট। "মাষপর্ণী হিমা তিক্তা রুক্ষা শুক্রবলাসকৃৎ। মধুরা গ্রাহিণী শোথবাতপিত্তজ্বরাস্রজিৎ॥" ভাপ্র।

মাষযোনিঃ। পু। পাপড় ইতি খ্যাতে খাদ্য দ্রব্যে। পাঁপর। বৈনিঘ।

মাষরা। স্ত্রী। অন্নমণ্ড। অমরঃ।

স্ত্রী। মাষবিদলকৃতরোটি

कायाम्। तत्पर्य्याया,—झझरी। गुणा—वातकारी कफपित्तघ्नी च।

माषवटी। स्त्री। माषकृतवटकभेदे। तत्साधन विधिर्यथा,—माषाणां पिष्टिका हिङ्गुलवणार्द्रक संस्कृता। तया विरचिता वस्त्रे वटिका साधु शोषिता। भर्ज्जिता तप्ततैले ता भक्ष्यार्थ प्रयोगतः। वटकस्य गुणैर्युक्ता ज्ञातव्या रुचिदा भृशम्॥" भा।

माषसूप। पु। मृष्टमाषकृतयूषे। भाजा माष कलाइयेर यूष। गुणा—"माषसूपश्च कुक्षाय स्निग्धो वृष्योऽनिलापहः। उष्ण सन्तर्पणो बल्य सुस्वादु रुचिकारकः॥" द्रव्यगु।

माषाद। पु। कच्छपे। श र।

माषान्नम्। क्ली। माषकृतान्ने। गुणा—"माषान्न दुर्ज्जरमोक्त मांसवृद्धिकर गुरु। वात नाशकरं हृद्यम्॥" वै निघ।

माषिक। पु। जीवशाके। वै निघ।

माषेण्डरी। स्त्री। माषपिष्टविकृतौ। च द शूल चि।

मास (क)। पुं। पक्षद्वये। अम। माष परिमाणे। मांशा। श टी भ।

मासक। पु, क्ली। तन्नामकक्षुद्ररोगविशेषे। आचिल। लक्षण—"अवेदनं स्थिरश्चैव यस्मि गात्रे प्रदृश्यते। माषवत् कृष्णमुत्सन्नमनिलान्माष कन्तु तत्॥" मा नि।

मासघ्न। पु। हरिणविशेषे। वै निघ दाल्भ्यपरिचिति। श र।

मासद्वयोद्भव (वा)। पु क्ली। षष्टिक धान्ये। गौरषष्टिके। रा नि व १६।

मासनम्। क्ली। औषधिबीजविशेषे। सोम-राज। अ च।

मासमानम्। क्ली। माषपरिमाणे। ১ माशा।

मासर। पु। काञ्जिके। वै निघ। भक्त समुद्भवमण्डे। अम।

मासवर्त्तिका। स्त्री। सर्षपीनामपक्षिविशेषे। श मा।

मासु(सू)री। स्त्री। भेदनयोग्यवृद्धिपक्षमख मलादीनां तनुधाराविशेषे। सु सू ২৭। रमणी। ৪ च।

माषा। स्त्री। स्त्री गवि।

माहिष (षी)। पु, स्त्री। महिषे। कौषा न्तरम्।

माहिषघृतम्। क्ली। महिषीक्षीरजातघृते। भैंसाघृत। घृतमिदं तोयाकफभ्रमकादिरोगेषु हितम्। चि यो अग्निमा चि। वातघ्नं पथ्य बलकरं वर्णकरम् अर्शोविद्रणोहर दीपन चक्षुष्यञ्च। रा नि व १५।

माहिषदधि। क्ली। महिषीदुग्धकृतदधनि। म'येर दई। गुणा—मधुर स्निग्ध रक्तपित्तघ्न श्लेष्मल बलशोणितवर्द्धन हृद्य श्रमघ्न शोधनञ्च। रा नि व १५।

माहिषनवनीतम्। क्ली। महिषीदुग्धजात नवनीत। महिषेर ननि। गुणा—कषाय मधुर शीत वृष्य बल्य ग्राहि पित्तघ्न पुष्टिदञ्च। रा नि व १५। "माहिषीनवनीतेन स्तनपीडास्थिरा भवेत्।" रस र स्तनरोग चि।

माहिषमूत्रम्। क्ली। महिषजले। म'येर मू॰। गुणा—कटु उष्णम् आनाहशोषगुल्मरोगघ्न कुष्ठकण्डूतिशूलोदररोगघ्नञ्च। रा नि व १५।

माहिषवल्लरी (ल्लिका)। स्त्री। छागवृद्ध दारके। (ल्लिका) श्वेतवृद्धदारके। वै निघ।

माहिषवल्ली। स्त्री। लघुसोमलतायाम्। वै निघ।

माहिषाच। पु। महिषाक्षगुग्गुलौ। वै निघ।

माहेन्द्री। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। ग्राथलिशथा। रा नि व ३। गाभ्याम्।

माहेय। पु। प्रवाले। वै निघ।

माहेश्वरधूप। पु। ज्वरे हित धूप। ज्वर भापहारिविशेष। "हिङ्गु देवकाष्ठञ्च शीसेष्ट घृतमेव च। गन्धाश्मानि तथा श्याम निर्म्माल्यकटु रोहिणी। सर्पप निम्बपत्राणि पिच्छानि शुकलया। मार्ज्जारविष्ठा गोमहं मदनस्य फलानि च। हे वृहत्यौ वचा चैव कार्पासास्थि तुषास्तथा। छागरोमाग्रुविट् चैव वस्मिदलन्तथैव च। एतत्सर्व्वं समाहृत्य छागमूत्रेण भावयेत्। हृद्रोगेन तु सङ्गृह्य स्थापयेन्मृन्मये घटे॥" हिङ्गु, देवदारु, सजन काठ, गवाघृत, गोशाड़, गन्धक शिवनिर्म्माल्य, कट्की, श्वेत सरिषा, निमपाता, मयूरपुच्छ, साপের খোলোস, বিড়ালবিষ্ঠা, গোমূত্র,

ময়নাফল, বৃহতী, কণ্টকারী, বচ, কাপাস-বীজ, তুষ, ছাগবিষ্ঠা, শৃগালবিষ্ঠা, ও হস্তিদন্ত প্রত্যেক সমভাগ। ছাগমূত্রে ভাবনা দিবে। ভৈষ। "रुद्रजटा गोशृङ्ग विड़ालविष्टोरगस्य निर्म्मोकं। मदनफलमांसीद्वयं वंशत्वग् रुद्रनिर्म्माल्यम्॥ घृत यव मयूरपुच्छ छागलकलोमानि सर्षपा वचा। हिङ्गुमाक्षिकमरीचा समभागा छागमूत्रसपिष्टाः। धूपनविधिना शमयन्त्येते सर्व्वान् ज्वरान् नियतम्॥" জটামাংসী, গোশৃঙ্গ, বিড়াল বিষ্ঠা, সাপের খোলোস, ময়নাফল, জটামাংসী, মুরামাংসী, বংশত্বক্, শিবনির্ম্মাল্য (পুষ্পাদি), ঘৃত, যব, ময়ূরপুচ্ছ, ছাগরোম, সরিষা, বচ, হিং, গোহাড়, মরিচ প্রত্যেক সমভাগ, ছাগমূত্রে পেষণ করিয়া ধূপ দিবে। भा।

माहेश्वरी। स्त्री। शङ्खिनीवृक्षे। यवतिक्ता लता। रा नि व ३।

माक्षम्। क्ली। सौवर्च्चललवणे। प मु।

माक्षि(क्षी)कम्। क्ली। धातुमाक्षिके। রৌপ্য ও স্বর্ণমাক্ষিক। तत्पर्य्याया,—पीतक धातुमाक्षिक तापिच्छ ताप्य ताप्यक आपीत पीतमाक्षिक आवर्त्त मधुधातु क्षौद्रधातु माक्षिक धातु कदम्ब चक्रनामा अजनामकम्। र मा। तच्च द्विविधं स्वर्णमाक्षिक रौप्यमाक्षिकञ्चेति। 'माक्षिक द्विविधम्प्रोक्त हैमाद्य तारमाक्षिकम्। भिन्नवर्णविशिष्टत्वाद्रसवीर्य्यादिकं पृथक्॥" र सा स। अपिच,—"लेखनी माक्षिको धातु सुवर्ण रजतद्युति। जराजित् पाण्डुरोगघ्न क्षयकुष्ठ ज्वरापह॥ मधुरोऽम्ल कटु पाके किञ्चिदुष्णो ऽमृतोपम॥" भा। च द र पि चि। "माक्षिकेन हतस्य च।" तैलवर्णमधुविशेषे। तच्च कपिल वर्णातिस्थूल वनमक्षिकाभि नानापुष्पेभ्य समा हृत्योत्पादितम्। 'नानापुष्परसाहारा कपिला वनमक्षिका। या स्थूलाताभिरुत्पन्न मधु माक्षिकमुच्यते॥" गुणा —तैलवर्णं मधुर रूक्ष लघु श्वासहरञ्च। रा नि व १४। अपिच — "माक्षिकं मधुषु श्रेष्ठ नेत्रामयहर लघु। कामलार्शं क्षत श्वास कास क्षयविनाशनम्॥" भा। सामुद्रलवणे।

माक्षि(क्षी)कजम्। क्ली। सिक्थके। मम। रा नि व १३।

माक्षिकधातु.। पु। धातुमाक्षिके। सि,यौ पाण्डु चि। कास चि मण्डूरवटके। "समैर्माक्षिक धातुना।" स्वर्णमाक्षिके। रा नि व १३।

माक्षिकफलः (फल.)। पुं। मधुनारिकेल वृक्षे। रा नि व ११।

माक्षि(क्षी)कशर्करा। स्त्री। मधुशर्करा याम्, माक्षिकमधुजनितशर्करायाम्। गुणा — माक्षिकमधुतुल्या। रा नि व १४।

माक्षिकश्रेष्ठा। स्त्री। रूप्यमाक्षिके। प मु।

माक्षिकान्तम्। क्ली। माधवीमद्ये। वै निघ।

माक्षिकाश्रयम्। क्ली। सिक्थके। रा नि व १३। [च।

माक्षिकी। स्त्री। सुवर्णमाक्षिके। नकुल १६

मितङ्गमः। पु। हस्तिनि।

मिताशनः। त्रि। परिमिताहारे, परिमित भोजिनि। च।

मितम्। क्ली। अतिविषायाम्। वै निघ।

मित्रपञ्चकम्। क्ली। घृत मधु गुञ्जा टङ्कण गुग्गुलो। तथाच—"मधु सर्पिस्तथा गुञ्जा टङ्कणं गुग्गुलुस्तथा। मित्रपञ्चकमेतत्तु गदित धातुमेलने॥" र सा सं।

मिथ्याचारः। पुं। शास्त्रोक्तविधिभ्रष्टाचारे। सु नि ५ अ।

मिथ्यामति.। स्त्री। भ्रमे।

मिथ्यायुक्तः। त्रि। अविधियुक्ते। भा म ख सा चि।

मिथ्यायोग। पु। रूपादीनां विरुद्धयोगेषु। विषमस्थानाभिघाताशुचि भूतसंस्पर्शादिरूप विरुद्ध योगेषु। यथा—वेगधारणादि शारीरमिथ्यायोग, परुषवचनादि वाङ्मिथ्यायोग, दुर्गन्धाघ्राति घ्राणादि घ्राणमिथ्यायोग, स्तनितादिशब्दानाम श्रवण श्रोत्रमिथ्यायोग। इत्यादि। च सू ११अ।

मिथ्याविहारः। पु। बलवद्विग्रहादौ। मा नि।

मिथ्याहार। पु। अनुचिताहारे, सात्म्य विपरीताहारे, दुग्धमीनादौ। सु नि ५ अ।

मिथ्योपचार। पु। प्रवासादिसेवनरूपानु चिताचरणे। "मिथ्योपचारात्स क्लेशात्।" भा।

मिन्मिन। पु। वातव्याधिविशेषे। অস্ফুট ভাষী বা খোঁনা। निदानम् यथा—"आवृत्य वायु सकफ धमनी शब्दवाहिनी। नरान् करोत्य

क्रियकान् मूकमिन्मिनगद्गदान्॥" सु नि १५ ।
मिरा । स्त्री । मूत्रायाम् । रा नि व २ ।
मिलपत्र । पुं । अपामार्गकवृक्षे । वै निघ ।
मिश्रि (श्री, श्रिका) । स्त्री । मधुरिकायाम् । মৌরী । च द वा व्या चि । शतपुष्पायाम् । শুল্ফা । च टी भ । वा सू १५ष । जटामांस्याम् । श र । वै निघ महामान्वयर्थे दे । कासमेदे, महादर्भे । দেশবিশেষ । गुणा —मधुरत्रीस पित्तदाह श्रमघ्न । रा नि व ८ । मेथिकायाम् । वै निघ ।
मिश्र । पु । सन्निपाते । क्ली । चाणक्यमूलके । रा नि व ७ । रक्ते । वै निघ ।
मिश्रकम् । क्ली । श्रौषरलवणे । रा नि व ६ । यमदे । मूलके । वै निघ । वङ्गभेदे । भा ।
मिश्रकस्नेह । पु । गुल्मे श्रौषधम् । पाठ— "विहृता त्रिफला दन्तीं दशमूल पलोन्मित । जल चतुर्गुणे पक्त्वा चतुर्भागस्थित रस । सर्पिरेरण्ड तैल क्षीरैश्चैकत साधयेत् । स सिद्धो मिश्रकस्नेह सचौद्र कफगुल्मनुत् । कफवातविबन्धेषु कण्ठ श्रोहोदरेषु च । प्रयोज्यो मिश्रकस्नेह योनिशूलेषु चाधिकम्॥" তেউড়ী, ত্রিফলা, দন্তীমূল, দশমূল প্রত্যেক ১ প জল ১৬ শ শে ৪ শ । ঘৃত ২ শ এরণ্ডতৈল ২ শ দুগ্ধ ৪ শ । च चि ५ष ।
मिश्रज । पु । खेसरे जीवे । रा नि व १९ । খচ্চর ।
मिश्रपुष्पा । स्त्री । मेथिकायां । रा नि व ६ ।
मिश्रवनफला । स्त्री । वार्त्ताक्यां । বেগুন । रा नि व ७ ।
मिश्रवर्ण । पु । पुण्ड्रकेक्षौ । পুঁড়ি ইক্ষু । रा नि व १४ । क्ली । कृष्णागुरुणि । रा नि व १२ ।
मिश्रवर्णफला । स्त्री । वार्त्ताक्याम् । বেগুন ।
मिश्रशब्द । पु । खेसरे जन्तौ ।
मिश्रा । स्त्री । कस्तूर्याम् । मृगनाभि ।
मिश्रोतुत्थम् । क्ली । खर्परे । খাপর । वै निघ ।
मिश्रेया । स्त्री । मधुरिकानामक्षुपे । মৌরী গাছ । (Fœniculum valgare, F Panmorium) वनमधुरिकायाम् । বন শুল্ফা । हि सौंफ, वरियारि । म बनसउफ । क कास्-ख्विगी । तें पेद्दजिलकुर्र । ता सीरिकिरै । गुणा —मधुरा स्निग्धा कटु कफहरी वात पित्तोत्थदोषघ्नी श्रोहक्रमिघ्नी च । रा नि व १२ । मधुदकीन सक्कुड़ि । [सयह ।
मिश्रौदनम् । क्ली । खेचरिकायाम् । খিচুড়ি ।
मिषि (सि) (षी, सी) । स्त्री । मधुरिकायां । श च । शताह्वायां । শুল্ফা । रा नि व ४ । जटामांस्याम । श र । अजमोदायाम । রাঁধুনী । मे । उशीर्याम् । উশীর । रा नि व ८
मिषिका । स्त्री । मधुरिकायां । शताह्वायाम् । श र ।
मिष्ट । त्रि । मधुररसे । भा ।
मिष्टनिम्ब । पु । निम्बवृक्षभेदे । মিঠে নিম্ । वै निघ ।
मिष्टनिम्बू । स्त्री । मधुरजम्बीरे । मधुनिम्बुक । মিঠে লেবু । गुणा —"मिष्टनिम्बूफल स्वादु गुरु मारुतपित्तनुत । गररोगविषघ्न सि कफोत् क्लेमि च रक्तहृत् । शोषारुचितृषाच्छर्दि हर बल्यञ्च बृंहणम्॥ " भा ।
मिष्टपाक । पु । मिष्टान्ने । मधुररसविपक्व फलादौ । মোরব্বা । पाकराज ।
मिष्टरस । पु । स्वादुपाकरसे द्रव्ये । तद्गुणो —श्लेष्मकृद् वातपित्तहरौ । सु ।
मिष्टान्नम् । क्ली । मधुरान्ने, परमान्नादौ । হলা ।
मिह्विका । पु । कर्पूरे । रा नि व १० । नीहारे । श र ।
मिहिर । पु । अर्कवृक्षे । श्म । वै निघ २ भ चय वि त्रैलोक्यचिन्तामणिरसे । क्ली । ताम्रे । वै निघ ।
मीन । पु । मत्स्यसामान्ये । श्म ।
मीनकम् । क्ली । मयनाख्यविशिषे । उपा ।
मीनकाच (नाच) । पु । शुक्तकरञ्जे । वै निघ ।
मीनगोधिका । स्त्री । वाप्याम् । সরোবর ।
मीनघाती (हन्) । पु । वकपक्षिणि । रा नि व १९ ।
मीननेत्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायां । रा नि व ८ ।
मीनपित्तम् । क्ली । कटुकायाम । वै निघ । मत्स्यपित्ते ।

मीनरः । पु । हारके । शब्दर । मिका ।

मीनरङ्क (ङ्कः) । पुं । मत्स्यरङ्कपक्षिणि । माछराङा पाखी । त्रिका । जलकाकि । वै निघ ।

मीनाण्डी । स्त्री । शर्करायां । रा नि व १४ ।

मीनाम्भोण । पु । स्त्रम्भरोटपक्षिणि । वै निघ । दर्दुरामे । म ।

मीनाक्षी । स्त्री । मत्स्यीशाकक्षुपे । रा नि व ५ । गण्डदूर्व्वायां । रा नि व ८ । शर्करायाम । वै निघ । सीमलतायाम् ।

मीरः । पु । पानीये । उणा ।

मीलक । पु । रोहितमत्स्ये । ० निघ ।

मीलनम् । क्ली । नेत्रमुद्रणे । मिदा । व्याक ।

मीवा (न्) । स्त्री । उदरकृमौ । शीकरे । सारे । उणा ।

मीशान । पु । महारण्यधहवे । वै निघ ।

मुकन्द (क) । पुं । पलाण्डौ । अटीम । षष्टिकव्रीहिविशेषे । कुधान्यभेदे । भा । सुसु ४६अ । गुणा कङ्गुवत् । च सू २०अ ।

मुकल । पु । आरग्वधे । वै निघ ॥

मुकुन्द (न्दु) । पु । कुन्दुरौ । कुन्दुरुखोटो । अम अटीभ । श्वेतकरवीरे । उपोदिकायाम् । रत्नभेदे । पारदे । हेच । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । गाम्भारगाछ । रा नि व ९ ।

मुकुर । पु । मल्लिकापुष्पवृक्षे । विश्व । बकुल वृक्षे । आदर्श । मे । बदरवृक्षे । शब्द ।

मुकुल । पु, क्ली । ईषद्विकसितकलिकायाम् । स्थूलकलिकायाम । अम । नेपालवृक्षे । 'पिस्ता' इति ख्याते फलवृक्षे । आत्मनि । शरीरे । धरणि ।

मुकुष्टः (क.) । पुं । वनमुद्गे । मुगानी । र मा । चदत्त चि । "कुलत्थान् समुकुष्टकान् ।" गुणा —शीतल ग्राही कफपित्तज्वरघ्नश्च । राज ।

मुकूल । पु । बकुलवृक्षे ।

मुकूलकः । पु । दन्तीक्षुपे । दन्तो गाछ । र मा । वा चि ६अ । [वै निघ ।

मुक्तचण्डा । स्त्री । चिञ्चायाम् । टेँकुल ।

मुक्तचञ्चु । पु । सिंहे । श मा ।

मुक्तपालेवत । पु । देपखर्ज्जूरीवृक्षे । वै निघ ।

मुक्तबन्धना (न्धा) । स्त्री । मल्लिकावृक्षे । वार्षिकीमल्लिकाभेदे । रा नि व १० । See वार्षिका ।

मुक्त(क्ता)माता । स्त्री । शुक्तौ । झिनुक । वै निघ ।

मुक्तरसा । स्त्री । रास्नायाम् । र मा ।

मुक्तवर्च्चाः (स्) । पुं । मुक्तवर्चीतिख्याते क्षुपविशेषे । मुक्तकुरी, मुक्तवर्षी । गुणा —"मुक्तवर्चालघुर्ग्राहिणी चित्तविरेचनी । काश श्वासगरघ्नी च ज्वरघ्नम् कफवातनुत् । अस्य वै स्वरस शीत कफोत्सादी च वामन । वायुनिपातमलोत्सादी कर्ण्णोवालिषु शस्यते ।

मुक्त(क्ता)वास । पु । शुक्तौ । झिनुक । श च ।

मुक्तशृङ्गः । पुं । रोहीतकमत्स्ये । वै निघ ।

मुक्तसार । पु । कदलीवृक्षे । वै निघ ।

मुक्ता । स्त्री । मौक्तिके । प सु । मुक्ता, मति । ि मति । तत्पर्य्याया,—मौक्तिक शुक्तिज शुक्तिबीजं शुक्तिमणि शौक्तिकं शौक्तिकेय हारी कुवल सौम्या तार तारा तौतिक मौतिक अन्न सार अम्भ सार शीतल नीरज नक्षत्र इन्दुरत्न लक्ष्मी मुक्ताफल मुक्तिका बिन्दुफल शशिप्रभ स्वच्छ हिमं हिमवलं सुधांशुभं सुधांशुरत्न लक्ष शशिप्रिय हैमवत भूरुह । तद्योनि यथा—"शुक्ति शङ्खो गजक्रोड फणी मत्स्य दर्दुर । वेणुरेते समाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनय ।" भा पू १भ । गुणा —हारका शीतला कषाया स्वादु लेखनी चक्षुष्या च । राज । अपिच,—"मुक्ता कषाया स्वाद्वी च बलपुष्टिप्रदायिनी । पथ्या नेत्रहिता राजयक्ष्मघ्नी विषनाशिनी । स्त्रीणां कान्तिरतिकरी धारणात् यदपापनुत् ॥" भा । रास्नायाम् । र मा । च सू ४अ वय स्थापने ।

मुक्तागारम् । क्ली । शुक्तौ । झिनुक । श च ।

मुक्तापुष्प । पु । कुन्दपुष्पक्षुपे । कुन्द गाछ । रा नि व १० ।

मुक्ताप्रसू । पु । शुक्तौ । र सु ।

मुक्ताफलम् । क्ली । कर्पूरे । लवलीफले । मे । मौक्तिके । भा ।

मुक्ताभा । स्त्री । वृत्तमल्लिकायां । रा नि व १० ।

मुक्तामतो । स्त्री । शुक्तौ ।

मुक्तायोनि । स्त्री । शुक्तौ । मुक्ताजन्मस्थाने ।

मुक्ताशुक्ति। स्त्री। मुक्तायोनिशुक्तौ, मुक्तास्फोटे। मूक्तार झिनुक। म मोतीशीप। क मुक्तिनसिपु। गुणा—"कटु स्निग्धा श्वासहृद्रोगहारिणी। शूलप्रशमनी रुच्या मधुरा दीपनी परा॥" रा नि व १३।

मुक्तास्फोट' (टा)। पु, स्त्री। मुक्तास्फोटे। झिनुक। श्यम।

मुक्तिका। स्त्री। मौक्तिके।

मुक्तिमद। पु। पारिद्रवृक्षे। हारि मुग। वै निघ।

मुक्तिमुक्त'। पु। शिलारसे। र मा।

मुखम्। क्ली। वदनविवरे। भा। वदने। मूथ। रा नि व १८। तत्तु गर्भस्थस्य पञ्चभि मासैर्भवति। सुखबोध। "ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च। गलो मुखादि सकलं सप्ताङ्गं मुखमुच्यते।" भा। मोरके। पक्षिचञ्चौ। वै निघ। पु। कञ्चुके। ডেলো। श च।

मुखगन्धक। पु। पलाण्डौ। रा नि व ७।

मुखचीर। पु। जिह्वायाम्।

मुखचीरी। स्त्री, पु (इन्)। पलाण्डौ। श चि। जिह्वायाम्। श मा।

मुखज। पु। दन्ते। वै निघ।

मुखदूष' (ण)। पु। पलाण्डौ। रा नि व ७।

मुखदूषिका। स्त्री। मुखगतक्षुद्ररोगभेदे। ब्रणम् ফোড়া। लक्षणं यथा—"शाल्मलीकण्टक प्रख्या कफमारुतशोणित। जायन्ते पिड़का यूनां वक्त्रे या मुखदूषिका।" सु नि १३अ।

मुखदूषी (इन्)। पु। लशुने। वशुन। वै निघ।

मुखधावनम्। क्ली। मुखस्य प्रक्षालने। मुथधोओया। वा चि ५अ। See मुखप्रक्षालनम्।

मुखधौता। स्त्री। भार्ग्याम्। वामुनहाटी। श च।

मुखपत्त। पु। तदाख्यशाकभेदे। सुन्दशचे।

मुखपाक। पु। श्वस्य मुखरोगे। च द २९अ। मुखरोगभेदे। निदानलक्षणं यथा—"करोति वदनस्यान्तर्व्रणान् सर्वसरोऽनिलः। सञ्चारिणोऽरुणान् रुक्षान् ओष्ठौ ताम्रौ चलत्वचौ। जिह्वा शीतासहा गुर्वी स्फुटिता कण्टकाचिता। विवृणोति च कृच्छ्रेण मुखपाको मुखस्य च। अथ प्रतिहतो वायुरश्लेष्मकफादिभिः। यात्यूर्ध्वं वक्त्रदौर्गन्ध्यं कुर्वन्नुद्गमदस्तु स। मुखस्य पित्तजे पाके दाहोषौ तिक्तवक्त्रता। क्षारोक्षितक्षतसमा व्रणास्तद्वच्च रक्तजे। कफजे मधुरास्यत्व कण्डूमत् पिच्छिला व्रणाः। अन्तः कपोलमाश्रित्य श्यावपाण्डु कफोऽर्बुदम्। कुर्यात्तत्पाटितं छिन्नं मृदितञ्च विवर्द्धते। मुखपाके भवेत्सर्वे सर्वः सर्वाकृति मले।" वा उ २१अ।

मुखपूरणम्। क्ली। गण्डूषे। च।

मुखप्रसेक। पु। श्लेष्मजमुखस्रावे। भा।

मुखप्रक्षालनम्। क्ली। शीतोदकेन मुख धावने। गुणा—'नीलिकां मुखशोषञ्च पिड़कां व्यङ्गमेव च। रक्तपित्तकृतान् रोगान् सद्य एव विनाशयेत्।" सु चि २४अ।

मुखप्रिय। पु। नागरङ्गवृक्षे। भा। स्त्री। कर्कटिकायाम्। কাঁকুড়। वै निघ।

मुखभङ्ग। पु। श्वेतशिग्रौ। शादा शजिना।

मुखभूषणम्। क्ली। ताम्बूले। निद्रा।

मुखमण्डलक। पु। तिलकवृक्षे। তিলগাছ। रा नि व १०।

मुखमाधुर्य्यम्। क्ली। श्लेष्मजमुखरोगे। मुथमिष्टि। भा।

मुखमुण्डि(ण्डि)का। स्त्री। बालरोगभेदे। लक्षणं यथा—"सर्वाङ्ग सुरुचिरपाणिपादवक्त्र बह्वाशी कलुषशिरात्ततोदरी य। सोऽरोगो भवति च मूत्रतुल्यगन्धि स ज्ञेय शिशुरथ वक्त्रमुण्डिकार्त्तः॥" सु उ २७अ।

मुखमोद। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। शजिना गाछ। रा नि व ७।

मुखर। पु। शङ्खे। काके। रा नि व १९।

मुखरोग। पु। ओष्ठादिरोगे। ओष्ठद्वयदन्त मूलदन्तजिह्वातालुगलरूप सप्ताङ्ग मुखम्, तत्रत्यो यो रोग स मुखरोग इत्युच्यते। मुखरोगसंख्या—ओष्ठयोरष्टौ, एकादशेति वाग्भट। दन्तमूले षोडश, दन्तेषु अष्टौ, जिह्वायां पञ्च, तालुनि नव, कण्ठे अष्टादश, सर्व्वेषु त्रय इति सप्तषष्टिर्मुख रोगा साकल्येन भवन्ति। "ओष्ठौ च दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा च तालु च। गलो मुखानि सकलं सप्ताङ्ग मुखमुच्यते। सुरष्टावोष्ठयोर्दन्तमूले तु दश

यट् तथा । दन्तेष्वष्टौ च जिह्वायां पञ्च स्युर्नव तालुनि । कण्ठे त्रयोदश प्रोक्तास्त्रय सर्व्वेषु च स्मृता । एवं मुखामया सर्व्वे सप्तषष्टिर्मता बुध ॥' भा म ४र्थ मु रो चि । निदान—"आनूपमांसादि सेवनात् कुपिता दोषा मुखरोगानुत्पादयन्ति । तदुक्त—"आनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्ये गदान् कुर्य्युः क्रुद्धा दोषा कफोत्तरा ॥' इति । मा नि । 'मात्स्यमाहिषवाराहपिशिता मकमूलक । माषसूपदधिक्षीरशुक्तेक्षुरसफाणितम् । अर्वाक् शय्याश्च भजतो द्विषतो दन्तधावनम् । धूमच्छर्द्दनगण्डूषानुचितञ्च शिराव्यधम् । क्रुद्धा श्लेष्मोल्बणा दोषा कुर्व्वन्त्यन्तर्मुखे गदान् । ओष्ठ कोपे तु पवनात् स्तब्धावोष्ठौ महारुजौ । दाल्येते परिपाट्येते परुषासितकर्कशौ । पित्तात् तीक्ष्णा सहौ पीतौ सर्षपाकृतिभिश्चितौ । पिटकाभिर्बहु क्लेदावाशुपाकौ कफात्मकौ । शीतासहौ गुरू स्यूनौ सवर्णपिटिकाचितौ ॥ सन्निपातादनेकाभौ दुर्गन्धास्रावपिच्छिलौ । अकस्मात् म्लानसमुत्पन्नौ विषमपाकिनौ ॥ रक्तोपसृष्टौ रुधिरं स्रवतः शोणितप्रभौ । खर्ज्जूरसदृशं चात्र क्षीणे रक्तेऽर्बुदं भवेत् ॥ मांसपिण्डोपमौ मांसात् स्यातां मूर्च्छत्कृमी क्रमात् । तैलाभश्वयथुक्लेदौ सकण्डू मेदसा मृदू ॥ क्षतजावक्तदीर्य्येते पाट्येते चासकृत् पुन ॥" वा उ २१ अ । अपरञ्च यथा—"उपकुशस्तथा शीतो जिह्वास्तम्भस्तथैव च । अलासक प्रसूनञ्च दन्त रोगो गलग्रह ॥ मुखपाकोऽधिदन्तश्च रोहिणी चोपजिह्विका । गण्डरोगौष्ठरोगौ च गलगालक एव च ॥ इत्येते वाजिनां रोगा मुखजा परि कीर्त्तिता । एषां निदानं वक्ष्यामि चिकित्साञ्च यथाक्रमम् ॥ यस्मिन् दन्तमांसमध्ये यस्य निर्य्याति शोणितम् । चलदन्तश्च वाहस्य विद्यादुपकुशं भिषक् ॥ हनुदेशं यदा दन्ती भवत्यभ्यन्तराश्रय । आलिश इति तं विद्यात् शीतञ्चैवासृगुद्भवम् ॥ येनाश्वो दुष्टनाल्यर्थं मन्द पिबति खादति । जल च कवलं चैव बलाच्च परिहीयते ॥ ग्रन्था यस्य भवेज्जिह्वा वाजिन स्फोटकैर्युता । प्रक्लिन्ना वापि यस्यैव जिह्वास्तम्भोऽति तं विदु ॥ मुखं दुर्गन्धिकञ्चैव तालुक स्थूलको भवेत् । वासविद्धे पिण्डोऽस्मस्य रोगं विद्यादलासकम् ॥ अवीक्षतालुस्थो वा मन्दाहारे तथैव च । रक्तोष्ठो दन्तमांसे च प्रसून व्याधिमादिशेत् ॥ दन्तोर्ध्वे च तथा गण्डे श्वयथुर्यस्य जायते । जिह्वामूले गले चापि तस्य विद्याद्गल ग्रहम् ॥ सर्व्वोष्ठतालुदेशेषु यस्य यस्योपजायते । विवर्द्धनं मुखं दृष्ट मुखपाकं तमादिशेत् ॥ दन्तमांसमुपरिष्टाद् यदा दन्तस्य सम्भव । अधिदन्त स विज्ञेयो मन्दाहारस्य वाजिन ॥ यस्य गलाभिकृतस्य गले शोथ प्रवर्द्धते । श्वसत्यपि विषो ऽश्वस्य रोहिणीरोगमादिशेत् ॥ अधस्तादथ जिह्वाया श्वयथुर्यस्य जायते । तं विद्यादुपजिह्वाख्यं मुखरोगन्तु वाजिनाम् ॥ अधिजिह्वामिव मनु उपरिष्टाद् विनिर्दिशेत् । गण्डाभ्यन्तरगो गण्डो गण्डरोग इति स्मृत ॥ सश्वयं पिडकाकीर्णं ओष्ठ उन्नूनमेव च । स्फुटित कठिनञ्चैव ओष्ठरोगोऽभिधीयते ॥ गलाभ्यन्तरशोथेन ग्रासमुच्चरते हय । गलशालूकिनं विद्यात् वासावश्च तुरङ्गमम् ॥ सर्व्वेषां मुखरोगाणां सम्यक् श्रीशालिहोत्रम् ॥" जय २८ अ ।

मुखलाङ्गल । पुं । शूकरे । जटा ।

मुखलिप्तता (लेप) । पु । मुखरोगे । मुख चट्चटे रत्रा । भा ।

मुखवल्लभ । पुं । दाडिम्बवृक्षे । श मा ।

मुखवाचिका । स्त्री । अम्बष्ठायां । रा नि व ४ ।

मुखवास । पुं । तरम्बुजलतायाम् । तरमूज गाछ । रमा । फुटी इति प्रसिद्धे फलशाक विशेषे । गन्धतृणे । आस्यदेशख्याते सुगन्धभूतृणे । रा नि व ८ ।

मुखवासन । त्रि । मुखसुरभीकरणद्रव्य मात्रे । अम ।

मुखविलुण्ठिका । स्त्री । छाग्याम् । श र ।

मुखविष्ठा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तेलां पोका । हे च ।

मुखवैदल । पु । तन्नामकवायव्यकोटि । तैदष्टानां वातनिमित्तजा विविधा रोगा भवन्ति । सु कल्प ८ अ ।

मुखव्यङ्ग । पु । गण्डगतक्षुद्ररोगे । मेचेता । 'क्रोधायाससमकुपितो वायु पित्तेन संयुत । मुख मागत्य सहसा मण्डलं विसृजत्यत । नीरुजं तनुकं श्याव मुखव्यङ्गं तमादिशेत् ।" मा नि । निदा ।

मुखशुद्धि । स्त्री । मुखशोधने ।

मुखशोधनम् । क्ली । त्वचि । गुड़त्वक्, दारुचिनि । रा नि व ६ ।

मुखशोधन । त्रि । मुखशोधकद्रव्यमात्रे । पुं । कटुरसे । हे च ।

मुखशोधी (इन्)। पु। जम्बीरवृक्षे। रा नि व ११। खदिरे।

मुखशोष। पु। शुष्कास्यतायाम्। निदा।

मुखसम्भवम्। क्ली। पुष्करमूले। वै निघ।

मुखसिञ्चनमन्त्र। पु। पीतविषस्य मुख सिञ्चनार्थंजलस्य मन्त्रपूतकरणमन्त्रे। जलपडा। "ओं हर हर नीलकण्ठ अमृत स्रावय स्रावय हुङ्कारेण विष ग्रस ग्रस क्रीङ्कारेण हर हर हौङ्कारेण अमृत स्रावय स्रावय हर हर नास्ति विषम् उच्छिरे।" अवि ३स्थान ५६ष।

मुखसुरम्। क्ली। तालसुरायाम्। ताडी। त्रिका। अधरामृते।

मुखसूची। स्त्री। आम्रातकवृक्षे। वै निघ।

मुखस्राव। पु। लालायाम्। रा नि व १८। बालकरोगभेदे। निदा।

मुखामय। पु। मुखरोगे। भा।

मुखामोद (दा)। पु, स्त्री। सल्लकीवृक्षे। रा नि व ११। कृष्णशिग्रौ। वै निघ।

मुखार्जक। पु। अर्जकवृक्षे। शुभ्रतुलसी गाछ। रा नि व १०।

मुखालु। पु। स्वनामख्यातकन्दशाकविशेषे। मिष्ट आलू। गुणा—मिष्ट शीत पित्तघ्न रुच्य वातल दाहशोषतृष्णाघ्न च। रा नि व ७।

मुखासव। पु। मुखस्रावे। थूथू।

मुखास्त्र। पु। कर्कटे। काँकड़ा। त्रिका।

मुखिक। पु। मुष्ककवृक्षे। वै निघ।

मुख्यधातु। पु। स्वर्णे।

मुख्यलवणम्। क्ली। सैन्धवलवणे।

मुगूह। पु। पक्षिविशेषे। वै निघ। दात्यूहपक्षिणि। भूरि प।

मुचक। पु। लाक्षायाम। व निघ।

मुच(चु)कुन्द। पु। (Pterospermum suber folium) स्वनामख्यातवृक्षे। मुचकुन्द फुलेर गाछ। रमा। कोदर्पोऽपि मुचकुन्द इति ख्यात। हि मिकचन्द। मैं लोलगु। उ। चदली। ता टड्डा। तत्पर्यायो—छत्रवृक्ष धिवक प्रतिविष्णुक बहुपुष्प सुदल हरिवल्लभ सुपुष्प चर्म्माह लघुपत्रक रक्तप्रसव। गुणा—कटु तिक्त कफकासघ्न कण्ठदोषहर त्वग्दोष शोफघ्न जीर्णज्वरविनाशन व्रणपामाघ्न च। रा नि व १०। पुष्पगुणा—"मुचकुन्द शिरोऽर्त्तिजित्।" राज ५प। कण्टकमर्द्दने। सु चि १८अ।

मुचिलिन्द (का)। पु। मुचकुन्दवृक्षे। तिलकवृक्षे। (क) राजादनवृक्षे। वै निघ।

मुचुक। पु। पिचुके, मदनवृक्षभेदे। काँटामयना। पसु।

मुचुटी। स्त्री। अङ्गुलिमोटने। आङ्गुल मट्कान। अम। मुष्टी। मुटी। हेम।

मुञ्चक। पु। मुष्ककवृक्षे। रा नि व ११। हघर्षौ।

मुञ्ज। पु। (Saccharum munga) स्वनामख्याततृणविशेषे। मुञ्जतृणमिति भागी रथीतीरे प्रसिद्ध। मूज। ते मुञ्जगड्डि, अग्नि स्फलिङ्ग। स द्विविध भद्रमुञ्ज मुञ्जभेदेन। तत्पर्य्याया,—इक्षुकाण्ड मुञ्जानक मौञ्जीतृणाख्य ब्रह्मण्य तेजनाह्वय वाणीरक शीरी दर्भाह्वय दूरमूल दृढतृण दृढमूल बहुप्रज रञ्जन शलुभङ्ग सुमेखल। गुणा—शीतवीर्य्य मधुररस कफपित्तघ्न वहरक्षादिरचाष पावन मूत्रघ्न च। रा नि व ८। "मुञ्जद्वयन्तु मधुर तुवर शिशिर तथा। दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रकृच्छ्रादिरोगजित्। दोषत्रयहर वृष्य मेखलासूपयुज्यते॥" भा। शरतृणे। पसु।

मुञ्जक (जालम्)। पु, क्ली। अपरस्य क्रिमि जन्यादिरोगे। "एकेन मुञ्जमाख्यात बहुभिर्मुञ्ज जालक। क्रिमिभि पटलान्त स्य द्विधान्न वरजाद्य मिति। प्रथम तैलवर्णाभ द्वितीय स्फटिकप्रभ। रक्ताभञ्च तृतीयञ्च चतुर्थं तेनमुच्यते। प्रथम पटल साध्य द्वितीयञ्च तथा भवेत्। तृतीये कृच्छ्रसाध्य स्याच्चतुर्थं नैव सिध्यति॥" जद ३०प।

मुञ्जतृणम्। क्ली। मुञ्जे। मूज। रा नि व ८।

मुञ्जनक। पु। मुञ्जे। मूज। रा नि व ८।

मुञ्जमणि। पु। पुष्परागमणौ। भा।

मुञ्ज(ञ्जा)रम्। क्ली। शालूककन्दे। शमा। मृणाले। वै निघ।

मुञ्जवल्लय। पु। महाधमार्थं जमदग्न्याधार विशेषे। सु सू ५२ष।

मुञ्जवान्। पु। सोमलताभेदे। स चि २९ष।

मुञ्जात' (कः) । पुं । स्वनामप्रसिद्धे श्वेतरा पथिकन्दविशेषे । दलमुञ्जरे । एतदभावे तालमस्तकं ग्राह्यम् । वम् मुञ्जातकन्द । गुणा — अतिस्वादु हृद्य पित्तानिलघ्न । राज । मुञ्जात पुष्पगुणा —"मुञ्जातक पर स्वादु हृद्य पित्ता निलापह ।" राज २प । स्त्रियां अपरा चि महा चैतसघृते । अश्वगन्धाघृते । सु सु २८ प कफशमने । वनशूरणे ।

मुञ्जातकफलम् । क्ली । मुञ्जातकवीजे । च द हृद्य चि गोधूमाद्यघृते । एतदभावे तालमस्तक देयम् ।

मुण्ड । पु । स्थागहवे । मस्तके । रा नि व १८ । क्ली । मुण्डलौहे । रा नि व १३ । याने । रा नि व ६ ।

मुण्डक(ज)म् । क्ली । मुण्डलौहे । रा नि व १३ । पु (क) । नापिते । हे च । माधवी लतायाम् ।

मुण्डकिट्ट' । पु, क्ली । मुण्डलौहभेदे । मण्डुर-लौहे । रसा स ।

मुण्डचणकः । पुं । हस्वचणके । बड छोला । प मु । कलाये । रा नि व १६ ।

मुण्डजम् । क्ली । तीक्ष्णायसे । हेम्पा० ।

मुण्डनम् । क्ली । वपने, केशच्छेदने । माथा मूड़ान । हे च ।

मुण्डनकः । पु । अलवटहवे । वै निघ ।

मुण्डन(नि)का । स्त्री । (नका) नि शूकस्थूल शालिधान्ये, मुण्डशालौ । बोरो धान । रा नि व १६ । (निका) मुण्डितिकायाम् । मूण्डीरी । रा नि व ५ ।

मुण्डफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । श र ।

मुण्डलौहम् । क्ली । लौहविशेषे । तच्च मृदु किट्टकडारमिति त्रिधा । रा नि व १३ ।

मुण्डशालिः । पु । स्वनामख्यातनि शूक शालिधान्ये । शूकशून्य धान, बोरो धान । म निशूकशालि । क वीडनतु । वम् वीडके भात । तत्पर्यायौ,—नि शूक अशूक । गुणा — त्रिदोषघ्न मधुराम्लो बलप्रद रुच्य दीपन पथ्य सुखजाड्यरुजाहरश्च । रा नि व १६ ।

मुण्डा (ण्ड्या) । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । बड़ थुलकुड़ि । मूण्डीरी । रा नि व ५ । मे । शार्ङ्गधरे महानीलकल्परसे ।

मुण्डायसम् । क्ली । मुण्डलौहे । रा नि व १३ ।

मुण्डिका । स्त्री । गोरक्षमुण्ड्याम् । मूण्डीरी । रा नि व २६ ।

मुण्डिलम् । क्ली । लौहे । रा नि व १३ ।

मुण्डितिका (निका, नी) । स्त्री । (Sphaeranthus Indicus Syn S Hirtus) मुण्डीर्याम् । मूण्डीरी, बड़ थुलकुड़ि । हि मुण्डी, गोरखमुण्डी । ते बोडसपुचेट्टु । वम् ता कोटक । तत्पर्याया,—अलम्बुषा श्रावणा श्रावणी पलङ्कषा कदम्बपुष्पा भूतघ्नी कुम्भला अरुणा मुण्डनिका मुण्डीरिका । च द स्त्रियो र पि चि खण्डखाद्यलौहे । "तपस्विनि तिकावला ।" गुणा —"मुण्डितिका कटु पाके वीर्योष्णा मधुरा लघु । मेध्या गण्डापचीकृच्छ्र कृमियोन्यर्तिपाण्डुनुत् । श्लीपदारुच्यपस्मारप्लीह मेदोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डी तु तत्तुल्या गुणैरुक्ता महर्षिभि ॥" भा ।

मुण्डिनी । स्त्री । कस्तूरीमृगे । वै निघ ।

मुण्डी (ण्डिन्) । पु । मृगभेदे । तन्मांसगुणा — "मुण्डी तु ज्वरकासासच्छयश्वासापहो हिम ।"

मुण्डी । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मूण्डीरी । हि गोरखमुण्डी । प मु । जटा । (पर्पटीरसे । वै निघ २ श चय चि नवरत्नराजमृगाङ्के । रस र सुन्दरी चि) । "मुण्डीमूल द्रमपल ।"

मुण्डीरिका (री) । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मूण्डीरी । अलम्बुषायाम् । प मु ।

मुण्डोत्थालुकारकः । पु । मुचुकुन्दवृक्षे । प मु । See मुचुकुन्द ।

मुत् (दा) । स्त्री । वृद्धौषधी । रा नि व ५ ।

मुत्तोली । स्त्री । मूटिकायाम् । शा कल्प १अ ।

मुदिर' । पुं । मेघे । उणा । [११ ।

मुदिरफल' । पु । विकङ्कतवृक्षे । रा नि व

मुदी । स्त्री । कृष्णगाभारीवृक्षे । ज्योत्स्नायाम् । वै निघ ।

मुद्गः । पु । (*Phaseolus mungo*) स्वनाम ख्यातशमीधान्यभेदे । मुग इति लोके । मूग । हिं हारिमु । म मुग । क हेसरेरु । ते पेसलु ।

यथा मुद्गि । तत्पर्य्याया—सूपश्रेष्ठ वर्णार्ह रसोत्तम भुक्तिप्रद हयानन्द सुफल वाजिभोजन हरितोमा । तद्भेदा यथा—"कृष्णमुद्गा महामुद्गा गौरा हरितपीतकाः । श्वेता रक्तास्तु विज्ञेया लघव पूर्वपूर्वतः । प्रधाना हरितास्तत्र वन्यमुद्गास्तु मुद्गवत् ॥" राजव । तस्य गुणाः—"कषाय मधुरो रूक्ष शीत पाके कटुर्लघुः । विशद श्लेष्मपित्तघ्न मुद्ग सूप्योत्तमो मतः ॥" प मु १०प । "मुद्गो रूक्षो लघुर्ग्राही कफपित्तहरो हिम । स्वादुरल्पानिलो नेत्र्यो ज्वरघ्नो वनजस्तथा । कृष्णमुद्गो महामुद्गो हरित पीतकस्तथा । श्वेतो रक्तश्च तेषान्तु पूर्व्वः पूर्व्वो लघु स्मृत । सुश्रुतेन पुन प्रोक्तो हरित प्रवरो गुणै । चरकादिभिरप्युक्त एष एव गुणाधिक ॥" भाप्र १म भाग । "शीत कषायो मधुरो लघु स्यात् पित्तास्रभुद्दीपनहृत् मतश्च । विपाकतोऽसौ कटुक प्रधानो मुद्गस्तथान्य कथितोऽतिरम्य ॥" अत्रि १५अ । रक्तपित्ते पथ्य । त्रियोरपि चि इत्यस्यायमोदि । जम्बायति । ९ अ ।

मुद्गदला । स्त्री । मुद्गपर्णीम् । मूगानी । वि ह्न क द्द वि ।

मुद्गपर्णी । स्त्री । (Phaseolus Trilobus or P. Aconitifolius) वनमुद्गे । मूगानी । इति भाउमुगानी । मं राणमुग । क काडेबद । तै पिल्लपेसरचेट्टु । तत्पर्य्याया—काकमुद्गा सहा शिम्बिपर्णिका शिम्बिपर्णी शिम्बी क्षुद्रसहा मार्ज्जारगन्धिका रिङ्गिणी ह्रस्वा सूपपर्णी कुरङ्गिका कौशिका वनजा वनमुद्गा वनोद्भवा वन्या आरण्यमुद्गा मुद्गदला करञ्जिका । सु सू ३८अ काकोल्यादि । चा सू १४अ जीवन्त्यादि । भेदे च मुद्गमाषपर्ण्यौ च । सा द्विधा सामान्या मार्ज्जारगन्धा चेति । प मु । गुणा—"मुद्गपर्णी हिमा रूक्षा तिक्ता स्वादुश्च शुक्रला । चक्षुष्या क्षतशोथघ्नी ग्राहिणी ज्वरदाहनुत् । दोषत्रयहरी लघ्वी ग्रहण्यर्शोऽतिसारजित् ॥" भा । तद्यूषगुणा—"आरण्यमुद्गयूषस्तु हृद्यो धातुविवर्द्धन । रक्तपित्तज्वरतापपित्तकृच्छ्रविनाशन ॥" द्रव्यगु ।

मुद्गभुक् (भोजी) । पु । घोटके । त्रिका । रा नि व १९ ।

मुद्गमोदक । पु । पक्वान्नभेदे । मतिचूर । मूगेर नाड़ु । गुणा—लघु ग्राही त्रिदोषघ्न चक्षुष्य स्वादु ज्वरघ्न पथ्य शीतल कषाय । तत्साधनविधि यथा—"मुद्गानां धूमसीं सम्यक् घोलयद्विमलाम्भसा । कटाहस्थघृतस्योर्द्ध्वं झञ्झर स्थापयेत्तत । धूमसीन्तु द्रवीभूतां प्रक्षिपेत् झञ्झरी परि । पतन्ति बिन्दवस्तस्मात् तान् सुपक्वान् समुद्धरेत् । सितापाकेन संयोज्य कुर्य्यात् युक्त्या मोदकान् ॥" भा ।

मुद्गयूष । पुं, क्ली । चतुर्भागाम्बु साधितमुद्गरसे । मूगेर झोल । तत्प्रस्तुतविधिर्यथा,—"मुद्गानां द्विदलं तोये शतमष्टाटकोन्मिते । पादस्थं मर्द्दितं पूतं दाडिमस्य फलेन तत् ॥ युक्तं सैन्धवविश्वाह्व धान्यकै पादकान्वितै । कणाजीरकयोश्चैव समैस्तैरावचर्चितं ॥ संस्कृतो मुद्गयूषोऽयं पित्तश्लेष्महरो मत । मुद्गानामुत्तमो यूषो दीपन शीतलो लघु । पथ्योऽयं अम्लहृट् दाहकफपित्तज्वरामजित् ॥" भा । प मु । स च पित्तपानात्यये वातपित्तज्वरे च हित । त्रियोपामा चि । च द ज्व चि । गुणा—पित्तज्वरघ्न लघु सन्तापहर अरोचकघ्न रक्तप्रसादन सैन्धवयुक्त सर्व्वरोगघ्न । रा नि व १६ । "शीतलं मधुरं मौद्गयूषं पित्तविकारजित् । तच्च वातहरं प्रोक्तं ज्वराणां शमनं परम् ॥" अत्रि १२अ । "मुद्गयूषो लघुर्ग्राही कफपित्तहरो हिम । स्व दुर्नेत्र्योऽनिलहर कुर्य्याच्च शुक्रवर्द्धन । रक्तपित्तज्वरहरस्तुवरश्लेष्मविकारहा । सन्निपातज्वरहरो ग्लानिनाशकर स्मृत ॥" द्रव्य गु ।

मुद्गर । पुं । स्वनामख्याते पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धराज । तत्पर्य्याया,—गन्धसार सप्तपत्र अतिगन्ध गन्धराज प्रिय जलेष्ट मृगेष्ट । गुणा—मधुर शीत सुरभि सुखद पित्तप्रकोपघ्न । रा नि व १० । मल्लिकावृक्षे । मत्स्यविशेषे । मागुर माछ । कर्म्मरङ्गवृक्षे । कामराङा । रा नि व ११ । क्ली । मल्लिकापुष्पभेदे । मे ।

मुद्गरक । पु । कर्म्मरङ्गवृक्षे । कामराङा गाछ । रा नि व ११ ।

मुद्गरफल । पु । कर्म्मरङ्गवृक्षे । क्ली । तत्फले । वै निघ ।

मुद्गलम् । क्ली । रोहिषतृणे । रा नि व ८ ।

मुद्गवटक । पु । मुद्गकृतवटके । मूगेर बड़ा । गुणा—मौद्गो वटी गुरू रुच्यो वातपित्तास्रदो मत । श्लेष्मल पुष्टिबलकृत् शुक्रलो बलदोऽल्पहृट् ॥' वै निघ ।

मुद्गष्टः (क.) । पु । वनमुद्गे । मुगानी । ग्र र । अम ।

मुद्गामलकयूष । पु । मुद्गामलकक्कृते यूषभेदे । गुणा —"मुद्गामलकयूषस्तु ग्राही पित्तकफे हित ।" म गु ४ अ । "मुद्गामलकयूषस्तु भेदी पित्तानिला पह । तृड्दाहशमन शीतो मूर्च्छाभ्रममदापह ॥"

मुद्गार्द्रवटक । पु । वटकविशेषे । आदावड़ा । मुद्गपिष्टीविरचितान् वटकास्तैलपाचितान् । दुग्धेन चूर्णयेत् सम्यक् तस्मिन् चूर्णे विनिक्षिपेत् । भृष्ट हिङ्ग्वार्द्रकं सूक्ष्म मरिच जीरक तथा । निम्बूरस यथायोग्य युक्त्या सर्व विमिश्रयेत् । मुद्गपिष्टीं पचेत्सम्यक् स्थाल्यामङ्गारकोपरि । तस्यास्तु गोलकं कुर्य्यात् तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् । तैल तान् गोलकान् पक्का क्वथितायां निमज्जयेत् ॥" गुणा —"मुद्गार्द्रवटका रुच्या लघवो बलकारका । दीपनाश्चर्पणा पथ्यास्त्रिदोषेषु प्रयुजिता ॥" भा ।

मद्गोलुम्ब । पु । किञ्चिद्दृष्टमुद्गे । सु चि २३ अ ।

मुद्र(द्रि)णी । स्त्री । लाक्षायाम् । रा नि व ६ ।

मुद्राशङ्खम् । क्ली । स्वनामख्यातखनिजपदार्थे । मुद्राशङ्ख । गुणौ—सङ्कोचनम् धावरकञ्च ।

मुद्रिका । स्त्री । छेदनार्थं भेदनार्थञ्च दशाङ्गुल शस्त्रविशेषे । सा च प्रदेशिन्यग्रपर्वप्रदेशप्रमाणा कर्त्तरीति कथ्यते । सु सू ८ अ ।

मुनि । पु । दमनकक्षुपे । दाना । रा नि व १० । वकवृक्षे । भैष ज्ञक्ष चि । "मुनिगुड्डासुडी पथ ।" पलाशवृक्षे । प्रियालवृक्षे । मदनवृक्षे ।

मुनिका । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।

मुनिखजु(र्ज)रिका । स्त्री । श्वेतपिण्डी खर्ज्जुरे । रा नि व ११ ।

मुनिच्छद । पु । सप्तपर्णवृक्षे । रा नि व १२ ।

मुनितरु । पु । रक्तवकवृक्षे । लाल वककुलेर गाछ । र मा ।

मुनिद्रु (म) । पु । श्योणाकवृक्षे । पमु । पृथुशिम्बश्च, ४ शोणाग— व८ । २०।१ व१० ।

मुनि

मुनिनिर्म्मितः । पु । डिण्डिशफलवृक्षे । ढ्याँडश गाछ । गुणा —"डिण्डिशो रुचिकृद्भेदी पित्तश्लेष्मापह मत । सुशीतो वातलो रुचो मूत्रलश्चाश्मरीहर ॥" भा पू भ भा व ।

मुनिपत्रः । पु । दमनकवृक्षे । दना । वै निघ ।

मुनिपादपः । पु । वकवृक्षे । प मु ।

मुनिपित्तलम् । क्ली । ताम्रे । त्रिका ।

मुनिपुत्र (क) । पु । दमनकवृक्षे । दना । भा । (क) खञ्जनपक्षिणि । त्रिका ।

मुनिपुष्पम् । पुं क्ली । अगस्तिपुष्पे । वकफुल । शब्द कल्प ।

मुनिपूगः । पु । पूगवृक्षभेदे । ब्रह्मगुवा । त्रिका ।

मुनिप्रिय । पु । षष्टिकाशालौ । रा नि व १६ । पिण्डखर्ज्जूरवृक्षे । प्रियालवृक्षे । वै निघ । स्त्री (या) । तिलवासिनीशालौ । रा नि व १६ ।

मुनिफल । पु । अगस्तिफलकोषे । वक-फुलेर शोटा । व निघ ।

मुनिभक्त(च्य)म् । क्ली । देवधान्ये, नीवार धान्ये । उड़िधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । क्ली । हरीतक्याम् । लङ्घने । वकवृक्षे । मे ।

मुनिभोजनम् । क्ली । श्यामाकधान्ये । श्यामाधान । नीवारे । वै निघ ।

मुनिवर । पु । पुण्डरीकवृक्षे । पुण्डरिया । वै निघ कास चि पञ्चटीरसे ।

मुनिवल्लभ । पु । प्रियालवृक्षे । पेयाशाल । वै निघ ।

मुनिवृक्ष । पु । अगस्तिवृक्षे । प मु ।

मुनिशस्त्रम् । क्ली । श्वेतदर्भे । वै निघ ।

मुनिसु(स्रु)तः । पु । दमनकवृक्षे । भा ।

मुनि[illegible] । पु । समष्ठिलक्षुपे । रा नि व ४ ।

मुनीन्द्र । [illegible] । लोध्रवृक्षे । वै [प मु । [illegible] । उड़िधान ।

मुद्गष्टः (क) । पुं । वनमुद्गे । मुगानी । श ब्द । श्रम ।

मुद्गामलकयूप । पु । मुद्गामलकयुते यूषभेदे । गुणा —'मुद्गामलकयूषस्तु ग्राही पित्तकफे हित ' ग ग्र ४६ च । "मुद्गामलकयूषस्तु भेदी पित्तानिला पह । तृड्दाहशमन शीतो मूर्च्छाभ्रममदापह ॥"

मुद्गार्द्रवटका । पुं । वटकविशेषे । आदावड़ा । मुद्गपिष्टीविरचितान् वटकान्तैलपाचितान् । कलेन चूर्णयेत् सम्यक् तप्तिस्तुर्खे विनिक्षिपेत् । भ्रष्ट हिङ्ग्वार्द्रक सूक्ष्म मरिच जीरक तथा । निम्बूरस यथासाच युक्त्या सम्य विनिक्षिपेत् । मुद्गपिष्टीं पचेत्सम्यक् स्थाल्यामङ्गारकोपरि । तस्यामु गोलक कुर्यात् तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् । तै तान् गोलकान् पक्वा क्वथितायां निमज्जयेत् ॥' गुणा —"मुद्गार्द्रवटका रुच्या लघवो बलकारका । दीपनास्तर्पणा पथ्याश्लिष्टदोषेषु प्रपूजिता ॥" भा ।

मद्गोलुम्ब । पु । किञ्चिद्वृहन्मुद्गे । सु चि २३ष ।

मुद्ग(द्रि)णी । स्त्री । लाचायाम् । रा नि व ६ ।

मुद्राशङ्खम् । क्ली । स्वनामख्यातखनिजपदार्थे । मुद्राशङ्ख । गुणी—सङ्कोचनम् आवरकञ्च ।

मुद्रिका । स्त्री । छेदनार्थं भेदनार्थञ्च दशाङ्गुल शस्त्रविशेषे । सा च प्रदेशिन्यग्रपर्व्वप्रदेशप्रमाणा कर्त्तरीति कथ्यते । सु सु ८ष ।

मुनि । पु । दमनकक्षुपे । दोना । रा नि व १० । वकवृक्षे । भैषज्यरत्न वि । "मुनिगुञ्जायुक्ती पय ।" पलाशवृक्षे । प्रियालवृक्षे । मदनवृक्षे ।

मुनिका । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।

मुनिखजु(र्ज्जू)रिका । स्त्री । भ्रूकपिण्डी खर्जूरे । रा नि व ११ ।

मुनिनिर्म्मितः । पु । डिण्डिशफलवृक्षे । ट्याँड़श गाछ । गुणा —"डिण्डिशो रुचिकृद्भेदी पित्तश्लेष्मापह मत । सुशीतो वातलो रुक्षो मूत्रलश्चाश्मरीहर ॥" भा पू स भा ३ ।

मुनिपत्र । पु । दमनकवृक्षे । दोना । वै निघ ।

मुनिपादप । पु । वकवृक्षे । पमु ।

मुनिपित्तलम् । क्ली । ताम्रे । त्रिका ।

मुनिपुत्र (क) । पु । दमनकवृक्षे । दोना । भा । (क) खञ्जनपक्षिणि । त्रिका ।

मुनिपुष्पम् । पुं क्ली । अगस्तिपुष्पे । वकफूल । शब्द कल्प ।

मुनिपूग । पु । पूगवृक्षभेदे । अमरेश्वरा । त्रिका ।

मुनिप्रिय । पु । पष्टिराजशाली । रा नि व १६ पिण्डखर्ज्जूरवृक्षे । प्रियालवृक्षे । वै निघ । स्त्री (या) । तिलवासिनीशाली । रा नि व १६ ।

मुनिफल । पु । अगस्तिफलकोषे । वक- फुलेर शोटा । वै निघ ।

मुनिभक्त(क्ष्य)म् । क्ली । देवधान्ये, नीवार धान्ये । उड़िधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । क्ली । हरीतक्याम् । लङ्घने । वकवृक्षे । मे ।

मुनिभोजनम् । क्ली । श्यामाकधान्ये । श्यामाधान । नीवारे । वै निघ ।

मुनिवर । पु । पुण्डरीकवृक्षे । पुण्डरिया ।

। पु । ।।

मुरगण्ड । पुं । बरण्डे । वर्णक । भटा ।
मुरङ्गिका । स्त्री । मूर्व्वायाम् । वै निघ ।
मुर(रु)ङ्गी । स्त्री । कृष्णशिग्रौ । वनिघ । रक्तपुष्पशोभाञ्जनवृक्षे । सु सू ३९ शिरोरोगे । अत्र सुरङ्गीति डल्लणपाठ, तेन स एवार्थ । सु वि ३ अ । काकमाचायाम् ।
मरजफल । पु । पनसवृक्षे । विक्रा ।
मुरल: । पु । मत्स्यविशेषे । मउरला माछ । गुणा — हृद्यौ हृत्पमन्यप्रमकरश्च । सु सू ४६ अ
मुरा (मासो) । स्त्री । गुजरातदेशे स्वनामख्यात गन्धद्रव्ये । मुरामांसी । मे मुरा । क मुरे । तत्पर्याया — तालपर्णी दैत्या गन्धकुटी गन्धिनी भूतगन्धा । सियौ च द यथा चन्दनादितले । भा म १भ पित्तविषमज्वरे । गुणा — कटु तिक्ता शीता कषाया कफपित्तघ्न श्वासरक्तविषदाहभ्रम तृष्णाघ्नी च । रा नि व १२ । मुरा तिक्ता हिमा स्वाद्वी लघ्वी पित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नी कुष्ठकासविनाशिनी ॥" भा पू १भ । 'किञ्चित पीता मुरा प्रोक्ता मांसी पिङ्गजटाकृति ।" मेघ ।
मुर्भिणी । स्त्री । अङ्गारधानिकायाम् । श च ।
मुर्मुर । पु । तुषाग्नौ । तुषेर आगुन । मे ।
मुशटो । स्त्री । श्वेतकृष्णौ श्वेत कन्दुधान । हे च ।
मुश(ष)लिका (ली) । स्त्री । (Curculigo orchioides or hypoxis orchioides) तालमूलीनामकन्दशाके । तालमूली । हि मुषली, कालीमुषली, सिया ते निलतनि गड्डलि, नेलताडि । रा नि व७ । र सा स । शाल्मल्याम् । वा उ ३२ अ । गुणा — ध्वजभङ्ग अर्शसि प्रमेहे च हिता । See तालमूली । गृहगोधिकायाम् । श र ।
मुश(ष)लीकन्द । पु । तालमूल्याम् । वै निघ ।
मुषक । पु । मूषिके । वै निघ ।
मुषा(षी) । स्त्री । स्वर्णादिगालनपात्रे । मुचि । अटी रा ।
मुष्क । पु । अण्डकोषे । रा नि व १८ । मुष्कक वृक्षे । घण्टापारुल । मे । मोखा । हे च ।
मुष्कक । पुं । (Schrebera swietenioides) घण्टापाटलवृक्षे । पलाशवत् पत्रवृक्षे । घण्टापारुल । हि मोखा । म मोखे । क मोख दलाइ । ते मोकुपुचेट्टु, मुक्कनुडुचेट्टु । तत् पर्याया, — मुष्कक मोक्ष मुष्क मोचक मोचक मुसक गोलिक महन पाटली विषापह जटाल वनवासी मुलोत्थक चारवृक्ष चारश्रेष्ठ । भा । वा सू १५ अ । गुणा — मुष्कक कटुकोष्णश्च रोचन पाचन पर । प्लीहगुल्मोदरार्शोघ्नी विधा तुल्यगुणान्वित ।' रा नि व ११ ।
मुष्ककादिवर्ग । पु । मुष्ककस्नुक्वराद्वीपि पलाशधवशिंशपा इति गणे । गुणा — गुल्ममेह श्मरीपाण्डुमेदोऽर्श कफशुक्रघ्न । वा सू १५ अ । अपिच, — मुष्कक पलाश धव चित्रक मदन वृक्षक शिंशपा वज्रवृक्षास्त्रिफला चेति । मुष्ककादि र्गणोह्येष मेदोघ्न शुक्रदोषहृत् । मेहार्श पाण्डुरोगघ्न शर्कराश्मरीनाशन ॥' सु सू ३८ अ ।
मुष्कर । पु । महाण्डकोषमनुष्ये । कुक्कुटे । हे च ।
मुष्कशून्य । पु । षण्डे । खोजा । श मा ।
मुष्ट । त्रि । मर्द्दिते । मर्द्दानि देओया ।
मुष्टि । पु स्त्री । अत्तनखमुष्टौ । मुठो । भा म भकणरोगे । "अत्तनखमुष्टिमुर्णं यष्टीमधुक्षकषाये ।" सु सू ४८ अ । संहतविच्छिन्नताङ्गुलिकरे । "मुष्टिर्भवेत् संहतपिण्डिताङ्गुला वा कुञ्चितोऽथ पसृति प्रकीर्त्तित ।" रा नि व १८ । पले । न तो । प प्र १ख । कर्षे । घण्टा पाटलवृक्षे । र मा । र सा स शूलविध्वंसि सुखरस ।
मुष्टिक । पु । बलिदानयोग्योपकरणविशेषे । वा कुमारतन्त्रम् ।
मुष्टिन्धय । पु । बालके । विक्रा ।
मुष्टिप्रमाणफलदरम् । क्ली । शिवफले । मेओ फल । भा ।
मुष्टियोग । पुं । "उद्धृत्य मुष्टिनाच्छाद्य सगर्भं यन्निधापयेत् । त मुष्टियोगमित्याहुर्विबुधा भिषगीश्वरा ।" इति परिभाषान्तरम् ।
मुष्ठक । पु । राजसर्षपे । र मा ।
मुसली । स्त्री । तालमूल्याम् । पमुसली भल्लातकवृक्षे । गृहगोधायाम् । टिक्टिकि । अम ।
मुस्त: । पुं, क्ली । मुस्तके । दारा । सु कल्प ५ अ ।

मुद्गष्टः (क) । पु । वनमुद्गे । मुगानी । श र । श्रम ।

मुद्गामलकयूषः । पु । मुद्गामलककृते यूषविशेषे । गुणा —"मुद्गामलकयूषस्तु ग्राही पित्तकफे हितः ।" म प ४१ ख । 'मुद्गामलकयूषस्तु भेदी पित्तानिला पहः । तृड्दाहश्रमम शोती मूर्च्छाभ्रममदापहः ॥"

मुद्गार्द्रवटकः । पु । वटकविशेषे । आदावडा । मुद्गपिष्टीविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेन चूर्णयेत् सम्यक् तक्रेऽपि च विनिक्षिपेत् । भृष्टं हिङ्ग्वार्द्रकं सूक्ष्मं मरिचं जीरकं तथा । निम्बूरसं यथायोग्यं युक्त्या सर्वं विनिक्षिपेत् । मुद्गपिष्टीं पचेत्सम्यक् स्थाल्यामङ्गारकोपरि । तस्यास्तु गोलकान् कुर्यात् तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् । तै ने तान् गोलकान् पक्वा क्वथितायां निमज्जयेत् ॥' गुणा —"मुद्गार्द्रवटका रुच्या लघवो बलकारकाः । दीपनाश्चर्पणाः पथ्याः त्रिदोषेषु प्रपूजिताः ॥" भा ।

मुद्गोलुम्बः । पु । किञ्चिद्दृष्टमुद्गे । सुधि २३ख ।

मुद्र(द्रि)णी । स्त्री । लाक्षायाम् । रा नि व ६ ।

मुद्राशङ्खम् । क्ली । स्वनामख्यातखनिजपदार्थे । मुर्दाशङ्ख । गुणौ—सङ्कोचनम् आवरकञ्च ।

मुद्रिका । स्त्री । छेदनार्थं भेदनार्थञ्च दग्राङ्गुल शस्त्रविशेषे । सा च प्रदेशिन्यग्रपर्वप्रदेशप्रमाणा कर्त्तरीति ख्याते । सु सू ८ ख ।

मुनि । पु । दमनकक्षुपे । दोना । रा नि व १० । वकवृक्षे । भैष कुष्ठ चि । "मुनिगुञ्जाक्षुद्रो पय ।" पलाशवृक्षे । प्रियालवृक्षे । मदनवृक्षे ।

मुनिका । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।

मुनिखजु(र्जू)रिका । स्त्री । पिण्डखर्जूरे । रा नि व ११ ।

मुनिच्छद । पु । सप्तपर्णवृक्षे । रा नि व १२ ।

मुनितरुः । पु । रक्तवकवृक्षे । लाल वकफूलेर गाछ । र मा ।

मुनिद्रु. (म) । पु । श्योणाकवृक्षे । प मु । पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे । बड शोणागाछ । रा नि व ९ । अगस्त्यवृक्षे । वकफूलेर गाछ । रा नि व १० ।

मुनिधान्यम् । क्ली । नीवारधान्ये । उड़िधान । रा नि व १६ ।

मुनिनिर्म्मित. । पु । डिण्डिशकवृक्षे । ट्याँड़श गाछ । गुणा —"डिण्डिशो रुचिकृद्भेदी पित्तश्लेष्मापहः स्मृतः । सुशीतो वातलो रुक्षो मूत्रलश्चाश्मरीहरः ॥" भा पू श व ।

मुनिपत्रः । पुं । दमनकवृक्षे । दना । वै निघ ।

मुनिपादपः । पुं । वकवृक्षे । प मु ।

मुनिपित्तलम् । क्ली । ताम्रे । त्रिका ।

मुनिपुत्र. (क) । पु । दमनकवृक्षे । दना । भा । (क) खञ्जनपक्षिणि । त्रिका ।

मुनिपुष्पम् । पुं क्ली । अगस्तिपुष्पे । वकफुल । शब्द कल्प ।

मुनिपूगः । पुं । पूगवृक्षभेदे । ब्राह्मणगुवा । त्रिका ।

मुनिप्रिय । पु । पक्षिराजशाली । रा नि व १६ । पिण्डखर्जूरवृक्षे । प्रियालवृक्षे । वै निघ । स्त्री (या) । तिलवासिनीशालौ । रा नि व १६ ।

मुनिफल । पु । अगस्तिफलशाके । वक-फूलेर शोटा । वै निघ ।

मुनिभक्त(क्ष्य)म् । क्ली । देवधान्ये, नीवार-धान्ये । उड़िधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । क्ली । हरीतक्याम् । लङ्घने । वकवृक्षे । मे ।

मुनिभोजनम् । क्ली । श्यामाकधान्ये । श्यामाधान । नीवारे । वै निघ ।

मुनिवरः । पु । पुण्डरीकवृक्षे । पुण्डरिया । वै निघ कास चि पञ्चटीरसे ।

मुनिवल्लभ । पु । प्रियालवृक्षे । पेयाशाल । वै निघ ।

मुनिवृक्ष । पु । अगस्तिवृक्षे । प मु ।

मुनिशस्त्रम् । क्ली । श्वेतदर्भे । वै निघ ।

मुनिसु(स्तु)त. । पु । दमनकवृक्षे । भा ।

मुनिह्वय । पु । सप्तच्छदक्षुपे । रा नि व ४ ।

मुनीन्द्रः । पु । अगस्तिवृक्षे । लोध्रवृक्षे । वै निघ । [प मु ।

मुनीष्टम् । क्ली । नीवारधान्ये । उड़िधान ।

मुमूर्षा । स्त्री । मरणेच्छायाम् ।

मुमूर्षु । त्रि । मरणोन्मुखे ।

मुरगण्ड' । पुं । वरण्डे । वर्णके । जटा ।
मुरङ्गिका । स्त्री । मूर्वायाम् । वै निघ ।
मुर(रु)ङ्गी । स्त्री । क्षपाशिग्री । व निघ । रक्तपर्ण्यशोभाञ्जनवृक्षे । सु सू ३८ अ शिरोरीति । अत्र सुरङ्गीति उल्लणपाठ, तेन स एवाथ । सु वि ३ अ । काकमाच्याम् ।
मरजफल । पुं । पनसवृक्षे । त्रिका ।
मुरल । पु । मत्स्यविशेषे । मउरला माछ । गुणा —हृद्यो वृष्यस्तन्यश्लेष्मकरश्च । सु सू ४६ अ
मुरा (मासी) । स्त्री । गन्धद्रव्ये स्वनामख्यात गन्धद्रव्ये । मुरामांसी । मं मुरा । फ मुर । तत्पर्याया,—तालपर्णी दैत्या गन्धकुटी गन्धिनी भूतगन्धा । शिग्री च द्यश्च चदनादित्वेन । भा म १ भ वित्तविभमञ्जच्चि । गुणा —कटु तिक्ता शीता कषाया कफपित्तहृत श्वासरक्तविषदाहभ्रम तृषाघ्नी च । रा नि व १२ । मुरा तिक्ता हिमा स्वाद्वी लघ्वी पित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नी कुष्ठकासविनाशिनी ॥ भा पू १ भ । 'किञ्चित पीता मुरा प्रस्ता मांसी पिङ्गजटाकृति ।" भेष ।
मुर्मिणी । स्त्री । अङ्गारधानिकायाम । श च ।
मुर्मुर । पु । तुषाग्नौ तूषेर आगुन । मे ।
मुषटी । स्त्री । श्वेतवर्ण्णौ श्वेत कङ्गधार । हे च ।
मुश(ष)लिका (ली) । स्त्री । (Curculigo orchioides or hypoxis orchioides) तालमूलीनामकन्दशाके । तालमूली । हि मुषली, कालीमुषली, सिया नेनिलहलि गड्डलि, नेलताडि । रा नि व ७ । र सा स । शाल्मल्याम् । वा उ ३२ अ । गुणा —ध्वजभङ्ग अश्मरि प्रमेहे च हिता । See तालमूली । गृहगोधिकायाम् । श र ।
मुश(ष)लीकन्द । पु । तालमूल्याम् । वै निघ ।
मुषक । पु । मूषिके । वै निघ ।
मुषा(षी) । स्त्री । स्वर्णादिगालनपात्रे । शब्दि । अटीरा ।
मुष्क । पु । अण्डकोषे । रा नि व १८ । मुष्कक वृक्षे । घण्टापारुल । मे । मांसले । हे च ।
मुष्कक' । पुं । (Schrebera swietenioides) घण्टापाटलवृक्षे । पलाशवत् पत्रवृक्षे । घण्टापारुल । हि मोषा । म मोखे । क मोख दलाद । ते मोक्कपुचेट्टु, मुष्कचुनुडुचेट्टु । तत् पर्य्याया,—मुचक मोद मुष्क मोचन मोचक मुखक गोलिक रहन पाटली विषापह जटाल वनवासी सुतीक्ष्णक क्षारश्च क्षारश्रेष्ठ । भा । भा ग १ भ । गुणा — मुष्कक कटुकोऽम्लश्च रोचन पाचन पर । ग्रौहगन्धोदरार्शोघ्नो द्विधा तुल्यगुणान्वित ।' रा नि व ११ ।
मुष्ककादिवर्ग । पु । मुष्ककसुकवराग्नीदि फल शषवशिशपा इति गणे । गुणा —गल्मभेहाश्मरीपाण्डुमेदोऽर्शकफशुक्रघ्न । वा सू १५ अ । अपिच,— मुष्कक पलाश धव चित्रक मदन वृषक शिंशपा वज्रवृक्षास्त्रिफला चेति । मुष्ककादि र्व्वोऽयं मेदोघ्न शुक्रदोषहृत । मेहार्श पाण्डुरोगघ्न शर्कराश्मरीनाशन ॥" सु सू ३८ अ ।
मुष्कर । पु । महाण्डकोषमनुष्ये । कुरण्डे । हे च ।
मुष्कशून्य । पु । षण्ढे । खोजा । श मा ।
मुष्ट । त्रि । मर्द्दिते । मर्द्दन देओया ।
मुष्टि । पु, स्त्री । अन्तर्नखमुष्टौ । मूठा । भा म भ कण्डरीवि । "अन्तर्नखमुष्टिसुपर्णी यष्टीमधुककषायैः ।" सु सू ४५ अ । सहृतपिण्डि ताडुलिकरे । "मुष्टिभवेत् सहृतपिण्डिताङ्गुला वा कुञ्चितोऽय प्रसृति प्रकीर्त्तित ।" रा नि व १८ । पने । ८ तो । प्र १ ख । कर्षो । घण्टा पाटलवृक्षे । र मा । र सा स शूलचिकित्सि सुखरत ।
मुष्टिक । पुं । बलिदानयोग्योपकरणविशेषे । वा कुमारतन्त्रम् ।
मुष्टिन्धय । पु । बालके । त्रिका ।
मुष्टिप्रमाणबदरम् । क्ली । सेवफले । सेओ फल । भा ।
मुष्टियोग । पु । "उद्धृत्य मुष्टिनाच्छाय सगर्भे यन्निधापयेत् । त मुष्टियोगमित्याहुविबुधा भिषजीश्वरा ।' इति परिभाषान्तरम् ।
मुष्ठक । पु । राजसर्षपे । र मा ।
मुसली । स्त्री । तालमूल्याम् । प मु सहा भल्लातकगुडे । गृहगोधायां । टिकटिकि । अम ।
मुस्त । पुं, क्ली । मुस्तके । शारा । सु वाग्भ ३ अ ।

च द पित्त ज्व चि कलिङ्गादि । "कलिङ्ग कट्फल मुस्तम् ।" च सू ४ अ । कन्दविषभेदे । प मु ।

मुस्तकः । पु, क्ली । (Cyperus rotundus Syn Hexastachyos Roxb) स्वनाम ख्यातगन्धद्रव्ये । मुता । हिं मोथा । म मुस्तमुस्त । सकचतुद्र विद । ता । कोरय । तत्पर्य्यायाः,— कुरुविन्द मेघनामा मुस्ता अम्बुवाह अम्बुधर तडित्वान् बलाहक वारिवाह स्तनयित्नु तोयद तोयधर भद्र भद्रमुस्तक भद्रा श्रीभद्रा । गुणाः—तिक्तकषाय शीत पाचनं पित्तज्वरघ्न ग्राहि च । रा नि व ६ । "अनूपदेशे यज्जात मुस्तकं तत् प्रशस्यते ।" तथापि तु नागरमुस्त वरम् । भा । "हिमुस्त नूतन पुष्ट गन्धाढ्यं परम विदु ।" भैष । (C Pertenuis Syn Mariscus cyperus) नागरमुस्तके । तच्छुद्धिर्यथा— 'मुस्तकान्तु मनाक् चूर्ण काञ्जिके त्रिदिनोषित । पञ्चपल्लवतोयेन भर्ज्जयेत्सूर्य्यतेजसा । आजगोभाञ्जन जलैर्भावयेच्चेति शुध्यति ॥" भैष वा व्या चि । पु । स्थावरविषभेदे । र मा ।

मुस्तकादिः । पु । विषमज्वरे कषायभेदे । 'मुस्तामलकगुडूचीविश्वौषधकण्टकारिकाक्वाथ । पीत सकणाचूर्णं समधुर्विषमज्वर हन्ति ॥" भैष ज्व चि । [च द वा व्या चि महाप्रसारणीतैले ।

मुस्तद्वयम् । क्ली । नागरमुस्तकैवर्त्तिमुस्तयो ।

मुस्ता । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् । अम । वा सू १५ अ । "मुस्तावचाग्नि ।'

मुस्ताकृतिः । स्त्री । शट्यां । वै निघ ।

मुस्तादः । पु । शूकरे । जटा ।

मुस्ताद्यगणः । पु । मुस्ताद्यष्टादशद्रव्यगणे । तत्कृतकषाय सन्निपातज्वरे पित्तोत्तरसन्निपाते च हित । "मुस्तपर्पटकोशीरदेवदारुमहौषधम् । त्रिफला धन्वयासश्च नीली कम्पिल्लक त्रिवृत् ॥ किराततिक्तक पाठा बला कटुकरोहिणी । मधुकं पिप्पलीमूलं मुस्ताद्योगण उच्यते ॥" च द मा ज्व चि । अथ मुस्ताद्यष्टादशाङ्ग इति सग्रहान्तरे । अपिच,— "मुस्ता हरिद्रा दारुहरिद्रा हरीतकी आमलक विभीतक कुष्ठहैमवतीवचापाठा कटुरोहिणी शार्ङ्गेष्टातिविषा द्राविडी भल्लातकानि चित्रक श्चेति । एष मुस्तादिकोनाम्ना गण श्लेष्मनिषूदन । योनिदोषहर स्तन्यशोधन पाचनस्तथा ॥'

मुस्ताभम् । क्ली । नागरमुस्तायाम् । र मा तत्पर्य्याया,—कुटन्नट पूर्र वन्य परिपेलवम् See मुस्तक ।

मुहूर्त्तः । पु । घटिकाद्वये । सु सू ५ अ ।

मुचकः । पुं । मुष्ककवृक्षे । अमर ।

मू (र्) । स्त्री । मूर्च्छायाम् ।

मूकः । पुं । तन्नामकवातरोगविशेषे । रोगो निदानलक्षणे—"आवृत्य वायु सकफो धमनी शब्दवाहिनी । नरान् करोत्यक्रियान् मूकमिन्मिन गद्गदान् ॥" सु चि १ अ । मन्ये ।

मूढम् । क्ली । मूर्च्छायाम् । त्रि । जडे । हेम ।

मूढगर्भः । पु । गर्भजरोगे । गर्भस्रावादि रोग । 'समेव कदाचिद्विगुणसम्यगागतमपत्य पथमनुप्राप्तमनिवर्त्यमानमपानवेगसम्मोहित गर्भ मूढगर्भमित्याचक्षते ।" स चतुर्विध —कील प्रतिखुर बीजक परिघ इति केचित् । सुश्रुतस्तु अष्टविधमाह । सु नि ८ अ । सु शा । तस्य विशेषा स्तत्पर्य्याये द्रष्टव्या । तस्य निदान यथा— "ग्राम्यधर्मयानवाहनाध्वगमनप्रस्खलनप्रपतनप्रपीडनधावनाभिघातविषमशयनासनोपवासवेगाभिघातातिरूक्षकटुतिक्तभोजनशोकातिक्षारसेवनातिसारवमनविरेचनप्रेङ्खोलनाजीर्णगर्भशातनप्रभृतिभिर्विशेषैर्बन्धनान्मुच्यते गर्भ । मयाभिघातातितीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भ पतति रक्तस्य सशूल दर्शन भवेत् ॥ गर्भोऽभिघात विषमाशनपीडिताद्यै पक्व द्रुमादिव फल पतति क्षणेन । मूढ करोति पवन खलु मूढगर्भ शूलश्च योनिजठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥" मा नि ।

मूढि । स्त्री । मूर्च्छायाम् । रा नि व २० ।

मूत्रम् । क्ली । आहारस्य सारहीनमलद्रवे प्रस्रावे । प्रस्राव, मूत । रा नि व १८ । "शिराभि स्तज्जल नीतं बस्तौ मूत्रत्वमाप्नुयात् ।" शार्ङ्ग ६ अ सा मूत्रगुणा —"मूत्रम् आलेपने प्रलेपे आस्थापने निरूहवस्तौ विरेचनेऽधोभागहरणे च ।" च सू १ अ । "मूत्र तीक्ष्णोष्णलवण पित्तकृत्कटुक लघु रूक्ष क्रिमिप्रदरगुल्मशोथार्शोविषकुष्ठनुत् ॥" राज ३प । तच्च दश —गोच्छागमेषमहिषगजाश्वोष्ट्रगर्दभ नरनारीमूत्रभेदेन । विशेषा तत्तत्पर्य्याये द्रष्टव्या । "शूलगुल्मोदरानाहवातविच्छर्द्दनादिषु । मूत्र प्रयोगसाध्येषु गोमूत्रङ्कल्पयेद्बुध ॥' रा नि व १५ । "अजागवीगत मूत्र पाने शस्त भिषग्वर । आविकं माहिषञ्चाश्व तैलपाके विधीयते ॥" अत्रि ९ अ । अप्रसूताया प्रसूतायाश्च मूत्रगुणा —"अप्रसूताया धर्नं सूच प्रसूताया द्रव लघु । न किं गुणविशेष स्यात्समता पाकवीर्य्ययो ॥' अत्रि ९ अ । सु सू

मूत्रं रक्तं नीलञ्च पित्तात्। रक्तमेव भवेद्रक्तात् धवलं फेनिलं कफात्॥" भा।

मूत्रकृच्छ्रम्। क्ली। मूत्ररोधरोगे। मूत्रस्य कृच्छ्रेण महता दुःखेन प्रवृत्तौ। वि र। तच्चाष्टविधं—वातादिभेदेन चत्वारि, शल्यजपुरीषज शुक्रजाश्मरीजत्वाच्च चत्वारीति। तस्य निदानं— 'व्यायामतीक्ष्णौषधरूक्षमद्यप्रसङ्गनित्यद्रुतपृष्ठयानात्। आनूपमत्स्याध्यशनादजीर्णात् स्युर्मूत्रकृच्छ्राणि नृणां तथाष्टौ॥" लक्षणं—"पृथङ्मलाः स्वैः कुपिता निदानैः सर्वेऽथवा कोपमुपेत्य बस्तौ। मूत्रस्य मार्गं परिपीडयन्ति यदा तदा मूत्रयतीह कृच्छ्रात्॥" मूत्रकृच्छ्रमूत्राघातयोरयं विशेषः—तत्र प्रथमे कृच्छ्रत्वमतिशयितम् ईषद्विबन्धश्च। द्वितीये विबन्धो बलवान् कृच्छ्रत्वमल्पमिति। वि र।

मूत्रकोश। पु। मूत्राशये। ज द १८।

मूत्रग्रन्थि। पु। मूत्राघातरोगविशेषे। लक्षणं यथा—"अन्तर्बस्तिमुखे वृत्तः स्थिरोऽल्पः सहसा भवेत्। अश्मरीतुल्यरुग्ग्रन्थिर्मूत्रग्रन्थिः स उच्यते॥" मा नि। अश्मर्यां पित्तादिः कुप्यति अत्र तु रक्तमेवेति भेदः। वि र।

मूत्रग्रह। पु। अश्वस्य मूत्रसङ्गरोगे। लक्षणं यथा—"स्तोकं स्तोकं सफेनञ्च कृच्छ्रान्मूत्रं करोति यः। तस्य वातसमुत्थन्तु विद्यान्मूत्रग्रहं बुधः। दाहोत्कम्पयुतं पित्तान्मूत्ररोगं प्रजायते। वाजिनः पीतमूत्रस्य अथवा रक्तमूत्रिणः। कफजे मूत्ररोगे तु सान्द्रमूत्रं सपिच्छिलम्॥ ज द ४०अ।

मूत्रजठर। पु। मूत्राघातभेदे। तस्य लक्षणं —"मूत्रस्य वेगेऽभिहते तदुदावर्त्तहेतुकः। अपानः कुपितो वायुरुदरं पूरयन् भृशम्। नाभेरधस्तादाध्मानं जनयेत्तीव्रवेदनम्। तन्मूत्रजठरं विद्यादधोबस्तिनिरोधजम्॥" मा नि।

मूत्रदशकम्। क्ली। दशविधमूत्रेषु हस्तिमहिष्युष्ट्रगवाजमहिषघोटकगर्द्दभमानुषीमानुषजातेषु। "मूत्राणि हस्तिमहिषीउष्ट्रगवाजकानां मेषाश्वरासभकमानुषमानुषीणाम्। यत्नेन यत्र मिलितानि दशेति तानि शास्त्रेषु मूत्रदशकाह्वम् ॥" रा नि व २१।

मूत्रदोष। पु। प्रमेहरोगे। उदकमेहादौ। प्रस्रावेर दोष। रा नि व २०।

मूत्रनिरोध। पु। मूत्ररोधरोगे। निदा।

मूत्रपञ्चकम्। क्ली। पञ्चविधमूत्रेषु। "गवामजानां मेषीणां महिषीणाञ्च मिश्रितम्। मूत्रेण गर्द्दभीनाञ्च तन्मतं मूत्रपञ्चकम्॥" रा नि व २२।

मूत्रपतन। पु। गन्धमार्जारे। गन्धगोकुल। रा नि व १९।

मूत्रपथ। पु। योनौ। वै निघ। उपस्थे।

मूत्रपरीक्षा। स्त्री। मूत्रस्य वातादिदोषबाहुल्यनिर्णये। तल्लक्षणं यथा,—"वातेन पाण्डुरं मूत्रं रक्तं नीलञ्च पित्ततः। रक्तमेव भवेद्रक्ताद् धवलं फेनिलं कफात्॥"

मूत्रपुटम्। क्ली। वस्तौ, नाभेरधोभागे। "नाभेरधो मूत्रपुटो वस्तिर्मूत्राशयोऽपि च।" हे च।

मूत्रफला। स्त्री। कर्कट्याम्। काँकुड़। रा नि व ७। त्रपुषे। शशा।

मूत्रबीजक। पु। चसनद्रुमे। वै निघ।

मूत्ररोध। पु। मूत्रकृच्छ्ररोगे, मूत्रसङ्गे। रा नि व २०।

मूत्रलम्। क्ली। त्रपुषे। शशा। त्रि। वस्तिशोधने। श च। स्त्री। चिर्भटिकायाम्। फुटी। रा नि व ७। कर्कटिकायां। चिका।

मूत्रवर्ग। पु। मूत्रदशकेषु।

मूत्रवहनाडी। स्त्री। या आमाशयादस्तौ मूत्रं नयति। "पक्वाशयगतास्तत्र नाड्यो मूत्रवहास्तु याः। तर्पयन्ति सदा मूत्रं सरितः सागरं यथा। सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते मुखान्यासां सहस्रशः। नाडीभिरुपनीतस्य मूत्रस्यामाशयान्तरात्॥" सु नि ३अ।

मूत्रवृद्धि। स्त्री। मूत्रजनित वृद्धिरोगे। लक्षणं— मूत्रसन्धारणशीलस्य मूत्रवृद्धिर्भवति सा गच्छतोऽम्बुपूर्णो दृतिरिव क्षुभ्यति मूत्रकृच्छ्रवेदनां वृषणयोः श्वयथुं कोषयोः करोति च। मा नि।

मूत्रशुक्रम्। क्ली। मूत्राघातरोगविशेषे। लक्षणं "मूत्रितस्य स्त्रियं यातो वायुना शुक्रमुद्धतम्। स्थानाच्च्युतं मूत्रयतः प्राक् पश्चाद्वा प्रवर्त्तते। भस्मोदकप्रतीकाशं मूत्रशुक्रं तदुच्यते॥' मा नि।

मूत्रशोधनिका। स्त्री। चिर्भटिकायाम्। वनकर्कटीविशेषे। वै निघ।

मूत्रशोणितम्। क्ली। शोणितजमूत्ररोगे। भा।

मूत्र(ओक)सङ्ग। पु। मूत्राघातभेदे। तस्य

लक्षण—"वक्षो वाप्यथवा नाभि मध्ये वा यस्य दृश्यते। मूत्रं प्रवृत्तं सङ्गेन सरक्तं वा प्रवाहतः। सवेदनैरल्पमल्पं सकलं वाप्य गौरवम्। विशुष्यतीति स व्याधिः स मूत्रोत्सङ्ग उच्यते॥" भा नि।

मूत्रसादः। पुं। मूत्राघातभेदे। लक्षण—'पित्तं कफो द्वावपि वा संहन्येतेऽनिलेन चेत्। कृच्छ्रान्मूत्रं तदा पीतं रक्तं श्वेतं घनं स्रवेत्। सदाहं रोचनाशङ्खचूर्णवर्णं भवेत्तु तत्। शुष्कं समस्तवर्णं वा मूत्रसादं वदन्ति तम्॥" भा नि।

मूत्रक्षयः। पुं। मूत्राघातभेदे। "रूक्षस्य क्लान्तदेहस्य वस्तिस्थौ पित्तमारुतौ। मूत्रक्षयं सरुग्दाहं जनयेतां तदाह्वयम्॥" भा नि।

मूत्राघातः। पुं। त्रयोदशविधमूत्ररोधरोगे। निदानादि—"जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश। प्रायो मूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः॥" यथा—वातकुण्डलिका अष्ठीला वातवस्ति मूत्रातीत मूत्रजठर मूत्रोत्सङ्ग मूत्रक्षय मूत्रग्रन्थि मूत्रशुक्रम् उष्णवात मूत्रसाद विड्विघात वस्तिकुण्डल इति। भा नि। सुश्रुते द्वादश उक्ताः। एषां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्यानि।

मूत्रातिसारः। पुं। मूत्रबाहुल्यरोगे। सोमरोगे। बहुमूत्र।

मूत्रातीतः। पुं। मूत्राघातभेदे। तस्य लक्षण—"चिरं धारयतो मूत्रं त्वरया न प्रवर्त्तते। मेहमानस्य मन्दं वा मूत्रातीतः स उच्यते॥" भा नि।

मूत्राधिक्यम्। क्ली। शुक्रजन्यमूत्रबाहुल्यरोगे। मूत्रातिसार। भा।

मूत्राशयः। पुं। नाभेरधो वस्तिस्थाने। "वस्तिर्मूत्राशय स्मृतः।" रा नि व १८।

मूत्राष्ट(क)म्। क्ली। "गोऽजाविमहिषीणाञ्च स्त्रीणाञ्च करिणां तथा। मूत्राष्टकमिति ख्यातं सर्व्वशास्त्रेषु सम्मतम्॥" प प्र १ख। भा म ४भ वाल चि।

मूत्रिका। स्त्री। सरकीटचेदे। वै निघ।

मूत्रोष्णता। स्त्री। पित्तजन्यमूत्ररोगे। भा।

मूर्खः। पुं। वनमुद्गे। माषे। मायकलाय। त्रिका। स्त्री (खा)। मूर्खायाम्। वै निघ।

मूर्च्छनम् (ना)। क्ली, स्त्री। पारदस्य संस्कारविशेषे। रस चि १म। See पारद।

मूर्च्छा। स्त्री। सम्यगा ज्ञानशून्यतायां, रूपादिरूपाणि। सा पित्तश्लेष्मजाता। भा म १भ मूर्च्छा चि। "मूर्च्छा दाहो मदस्तथा।" रोगविशेषे।

मूर्च्छा रोग। तत्पर्य्याया,—कश्मल मोह सम्मोह मूर्च्छन मूर्च्छाय। निदान—"क्षीणस्य बहुदोषस्य विरुद्धाहारसेविनः। वेगाघातादभीघातात् हीनसत्त्वस्य वा पुनः। करणायतनेषूग्रा बाह्येष्वाभ्यन्तरेषु च। निविशन्ते यदा दोषास्तदा मूर्च्छन्ति मानवाः। सञ्ज्ञावहासु नाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः। तमोऽभ्युपैति सहसा सुख दुःखव्यपोहकृत्। सुखदुःखव्यपोहाच्च नरः पतति काष्ठवत्। मोहो मूर्च्छेति तामाहुः षड्विधा सा प्रकीर्त्तिता। वातादिभिः शोणितेन मद्येन च विषेण च। षट्स्वप्येतासु पित्तन्तु प्रभुत्वेनावतिष्ठते। हृत्पीडा जृम्भणं ग्लानिः सञ्ज्ञानाशो बलक्षय। सर्व्वासां पूर्व्वरूपाणि यथास्वं तं विभावयेत्॥" भा नि।

मूर्च्छालः
मूर्च्छित
} त्रि। मूर्च्छायुक्ते। अम।

मूर्त्ति (मत्)। स्त्री, क्ली। शरीरे। रा नि व १८। लक्षायाम्। वै निघ।

मूर्द्धकर्णी (र्परी)। स्त्री। छत्रे। हारा।

मूर्द्धखोलः। पुं। जलत्राणायाम्। টোকা, পেখে। त्रिका।

मूर्द्धजः। पुं, क्ली। केशे। रा नि व १८। स्त्री (जा)। बालके। बाला। भा म १भ चित्तविभ्रमच्च चि। "सुरामूर्द्धजमेघाम्र॥"

मूर्द्धपुष्प। पुं। शिरीषवृक्षे। श मा।

मूर्द्धरसः। पुं। भक्तफेने। ভাতের ফেন। श च।

मूर्द्धवेष्टनम्। क्ली। उष्णीषे। পাগড়ী। हे च।

मूर्द्धा (न्)। पुं। मस्तके। रा नि व १८।

मूर्व्वा। स्त्री। (Sansevieria zeylanica Syn S Roxburghiana) Bow string hemp स्वनामख्यातक्षुपे। धनुर्गुणोपयोग्या कदलीसदृशस्वल्पविटपा दुर्व्वह, इथीड़ इति च लोके। सु सू ३८।३९ च वित्तशमने। মুর্বা, মুর্গা, মুরহর, সুচমুখী, ঘোড়াচক্র। হিং চুর্ণহার। ধ গোরসফণ। তে পাগচেট্টু, সগ, পগ। বম

मोरवेल, मुहरसि । ता मद्ल । ततपर्य्याया,—देवी मधुरसा मोरटा तेजनीसवा मधुलिका धनु श्रेणी गोकर्णी पीलुपर्णी कामकरी हृदहविका धनुर्गुणा धनुर्माला धनुशाखा सुवा मूर्व्वी मधुश्रेणी श्रणी धनु सुरङ्गिका देवश्रेणी पृथक् त्वचा मधुस्रवा अतिरसा पीलुपर्णिका दिव्यलता ज्वलिनी गोपवल्ली । गुणा—"सरा गुरु स्वादुतिक्ता पित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृद्रोग कण्डुकुष्ठज्वरापहा ॥" भा । मूल राजयक्ष्महरम् । मूर्व्वाभावे पिप्पलीमूल । सियो कफजसममने ।

मूलम् । क्ली । पिप्पलीमूले । पुष्करमूले । कुष्ठ विशेष । रा नि व ६ । वै निघ वा व्या प्रत्यक्षीला चि । वा उ ५ष । तत्त्मूले । । रा नि व २ । हेतौ । भा । कारणे । च सू १ष ।

मूलकम् । क्ली, पु । (Raphauns sati\-vus) Radish स्वनामख्यातमूलशाकविशेषे । मूला । हि दा मूली । म र्क ता मूलगि । तें मूलगिचेट्टु । ततपर्य्याया,—राजालुक महाकन्द कटुकन्दक हस्तिदन्त हस्तिदन्तकं नीलकण्ठ मलाह्न दीर्घपत्रक दीघमूलक मृत्क्षार कन्दमूल सित शङ्खमूल हरितपर्ण रुचिरं दीर्घकन्दक कुञ्जरक्षारमूल । मूलक पञ्चविधं—चाणक्य गृञ्जन विष्णु बाल गज्ज रभेदेन । विशेषास्तत्तत्पर्य्याये द्रष्टव्या । भावमिश्रेण मूलकस्य द्विभेद क्षुद्र बाल महच्चेति । कचि मूला ७ पाका मूला । सा गुणा—"मूलक कटुकमपि शैत्यार्थं सवर्द्धयति स्निग्धवीर्य्यत्वात् ।" सु सू ४०ष । तीक्ष्णम् उष्ण कटूष्ण ग्राहि दीपनम् अर्शोगुल्महृद्रोगहर गुरु रुच्य वातघ्न । रा नि व ७ । स्वर्य्य श्वासादिपीनस घ्न । शुष्क तत शीघ्र लघु त्रिदोषघ्न । ततपुष्प पित्तश्लेष्मघ्न । फल वातकफघ्न । मद व ७ । लघु तत—कटु उष्ण लघु पाचन रुच्य त्रिदोषघ्न स्वर्य्य ज्वरश्वासघ्न नासारोगघ्न कण्ठरोगघ्न नेत्रा मयहरञ्च । महत्तत् रुक्षोष्ण गुरु त्रिदोषजनक । स्नेहसिद्ध तत त्रिदोषघ्नम् । तत्तैलगुणा तीक्ष्ण लघु उष्णवीर्य्य कटु कटुविपाक सर वात कफक्रमिकुष्ठप्रमेहशिरोरोगहरञ्च । सु सू ४५ष । ततपत्रगुणा "पाचन लघु रुच्योष्णम् ।" "पत्र मूलकस्य नवम् । स्नेहसिद्ध त्रिदोषघ्नमसिद्ध कफपित्तकृत् ॥" भा पू १भ शा व । "मूलक गुरु विष्टम्भि तीक्ष्णमाम त्रिदोषकृत् । तदेव स्नेहपक्व स्नेहकफकृद्वातपित्तजित् ॥" "बालमूलकपत्री तु रोचनी वह्निदीपनी ।" रा श १ष । ततक्षारस्य गुणा—"मूलकयूषो हरति लालास्राव गलग्रह र्त्तिं । मेदादीपकपीनसकासकफज्याधिनाशन चापि ॥" द्रव्यगु । उशीरे । रा नि व १२ । पिप्प मूले । विषभेदे । हे च ।

मूलकच्छद । पु । कृष्णभिण्डी । काल सज्ञिका । वै निघ ।

मूलकपर्णी । स्त्री । शोभाञ्जनवृक्षे । सज्ञिना गाछ । र मा ।

मूलकपोता । स्त्री । बालमूलके । कचि मूला । वा चि ८ष ।

मूलकपोतिका । स्त्री । अतिबालमूलके । अति कचि मूला । योग र मध्वज्वरे । गुणा—कटुतिक्तरसा उष्णवीर्य्या लघुपाका । प्रभावत सर्व्वदोषघ्नता रुचिजनकता च । "सर्व्वदोषहरा लघ्वी कण्ठ्या मूलकपोतिका ।" सु सू ४६ष । चाणक्यमूलके । वै निघ ।

मूलकबीजम् । क्ली । मूलकबीजे । मूलार विचि । भा ।

मूलकमूला । स्त्री । चोरीवृक्षे । प मु । चोरकाकोल्याम् । वै निघ ।

मूलककर्कटी । स्त्री । कृष्णोदुम्बरे । वै निघ ।

मूलकविषम् । क्ली । कन्दविषभेदे । सु कल्प २ष । See कन्दविष ।

मूलकशाक । पु । मूलकपत्रे ।

मूलकक्षार । पु । शुष्कमूलकक्षारे । च द यश्चि चि । [व८ ।

मूलग्रन्थि । स्त्री । वल्लिदूर्व्वायाम् । रा नि

मूलज । त्रि । यो मूलादुत्पद्यते । यथा पद्मादि कम् । हे च । क्ली । आर्द्रके । आदा । रा नि व ६ ।

मूलजिह्वा । स्त्री । सूक्ष्मजिह्वाधोवर्त्तिजिह्वा मूले । रा नि व १८ ।

मूलपर्णी । स्त्री । मण्डूकपर्ण्याम् । थुलकुड़ि । प मु ।

मूलपुष्करम् । क्ली । पुष्करमूले । कुड़ भेद । रा नि व ६ ।

मूलपोती । स्त्री । मालवे प्रसिद्धायां पोतिका याम् । म मालविरलि । क तोंडदवसने ।

तत्पर्य्याया,—क्षुद्रवल्ली पोतिका क्षुद्रपोतिका चञ्चीपदकनाम्नी वल्मीकाकटपोतिका । गुणा—त्रिदोषघ्नी हृद्या बल्या लघु कान्तिपुष्टिकरी रुच्या जठरानलदीपनी च । रा नि व ७ । आराम वल्लिकायाम् । रा नि व २३ ।

मूलफल' (ला) । पु स्त्री । पनसवृक्षे । वै निघ ।

मूलफलदः । पु । पनसवृक्षे । कँठाल गाछ । रा नि व ११ ।

मूलरसः । पु । मोरटलतायां । र मा ।

मूलविरेचनम् । क्ली । त्वचादिभिन्नकाद्यव श्रेष्ठविरेचने । तदुक्तं—"श्यामला शङ्खिनी दन्ती द्रवन्ती गिरिकर्णिका । तद्वच्चामोदकोष्या च प्रकीर्य्या चोरिणी तथा । छगलाण्डी गवाक्षी च कुषाची गिरिकर्णिका । मयूरविदला चैव भवेन्मूलविरेचनम् ॥" वा चि ६ष ।

मूलविषम् । क्ली । स्थावरविषाश्रयकरवीरादौ । गुणा—उद्वेष्टन मोहकर प्रलापजनकञ्च । भा म ४म विष चि । क्लीतकाश्वमारगुञ्जासुगन्ध गगरककरघाटविद्युच्छिखाविजयानीति अष्टौ मूलविषाणि । "उद्वेष्टन मूलविषे प्रलापो मोह एव च ।" सु कल्प २य । [व १ ।

मूलवीरम् । क्ली । पुष्करमूले । कुड़ । मद

मूलवृक्ष । पु । शाल्मलिवृक्षे । शिमुल गाछ रा नि व ८ ।

मूलशाक, । पु । मूलप्रधानशाके । सूरणादौ । त च सूरणगुणा । राज ३प ।

मूलशो(सा)धन, । पुं । पुण्डरीकवृक्षे । पुण्ड्रिया । वै निघ ।

मूला (ली) । स्त्री । गृहगोधिकायां । विका । शतावर्य्यां । रा नि व ४ ।

मूलाधारः । पु । गुह्यलिङ्गयोर्मध्ये चतुर्दलपद्म स्थितस्थाने । तन्त्रम् ।

मूलाह्वम् । क्ली । मूलके । मूला । रा नि व ७ ।

मूलिका । स्त्री । मूलके । मूलसमूहे । मूलौषधौ । रस र रसशोधने । चोरिकायाम् । वै निघ ।

मूलिकामूलम् । क्ली । चोरिकामूले । वै निघ ७म समन्ध वि ।

मूलिनीवर्ग । पु । यथोक्त प्रयोगमूलानाम्

द्विर्नी पीड़प्रगयी । "इस्तिदन्ती (नागदन्ती) हैमवती (श्वेतवचा) श्यामा त्रिवृदधोगुडा । सप्तला श्वेतश्यामा च प्रत्यक्श्रेणी गवाक्ष्यपि । ज्योतिष्मती च बिम्बी च शणपुष्पी विषाणिका । अजगन्धा द्रवन्ती च चोरिणी चाथ षोड़श ॥" एषु शणपुष्पी हैमवती बिम्बी च छर्दने । श्वेता ज्योतिष्मती च शीर्षविरेचने । शिष्टा ११ विरेचने योज्या । च सू १म । श्यामा श्यामात्रिवृत् । अधोगुडा वृद्धदारके । श्वेतनामा श्वेतापराजिता । प्रत्यक्श्रेणी मूषकपर्णी । गवाक्षी गोडुम्बा । ज्योतिष्मती लताफटकी । शणपुष्पी घण्टरवा । विषाणिका मेषशृङ्गी ।

मूलेरम् । क्ली, पु । जटामांस्याम् । उणा ।

मूश(ष)ली । स्त्री । तालमूल्याम् । वै निघ ।

मूषक' । पु । तरुमूषिके । तैजसावर्त्तन्याम् । श र ।

मूष (षि) ककर्णी (पर्णिका) । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् । मूषाकाणी । द्रवन्त्याम् । रा नि व ३५ ।

मूषकमारी । स्त्री । श्वेतकर्णीलतायाम् । रा नि व ५ ।

मूषकायुग्मम् । क्ली । क्षुद्रदीर्घमूषाकर्णीद्वये । वै निघ शीतज्व चि तालकादिशीतारिरसे ।

मूषकशत्रु । पु । बिड़ाले । वै निघ ।

मूषकश्र(श्रा)वणी । स्त्री । मूषिककर्ण्याम् । मूषाकाणी । वै निघ ।

मूष(षि)का । स्त्री । आखुकर्ण्याम् । इन्दुरकाणी । र मा । मूषिकायाम् । श र ।

मूषकाह्वया (ह्वा) । स्त्री । मूषिकमार्य्याम् । इन्दुरमारी । आखुकर्ण्याम् । मूषाकाणी । दन्तीवृक्षे । वै निघ ।

मूषा । स्त्री । गोक्षुरवृक्षे । वै निघ । देवताड़वृक्षे । मूषिकायाम् । धातुद्रावणपात्रविशेषे । मुचि ।

मूषाक(प)र्णी । स्त्री । (Salvinia cucullata) आखुकर्ण्याम् । मूषाकाणी । श र ।

मूषातुत्थम् । क्ली । नीलतुत्थके । नील तुँतिया । वै च ।

मूषिक. । पुं । विनिशयजन्तुविशेषे । इन्दुर । तन्मांसगुणा—गर्भिस मान्द्यकर गुरु दुर्जरञ्च ।

रा नि व १७। "छिक्की चक्कर धूम्रवर्णो मधुरो लघु दुर्नामकृमिदोषघ्नी वातहारी च मूषिक ॥" चवि १०च। ते अष्टादशधा यथा—लालन पुत्रक कृष्ण हंसिर चिक्किरच्छा। कुकुन्दरोऽलस एव कषायदशनोऽपि च। कुलिङ्गश्चाजितश्चैव चपल कपिलस्तथा। कोकिलोऽरुणसञ्च महा कृष्णदन्तोन्दुर। श्वेतश्च महता साई कपिलेनाखुना तथा। मूषिकश्च कपोताख्यस्तथैवाष्टादश स्मृता॥ सु कल्प ६च। "लालनपुत्रक पुत्री हंसिरश्चिक्किरोऽजिर। कषायदन्त कुलक कोकिल कपिलोऽसित। चपल शबल श्वेत कपोत पलितोन्दुर। कुकुन्दरो रसालाख्य दशाष्टौ चेति मूषिका॥" वा उ ३८ च। तेषां साधारण विषलक्षणानि यथा,—"शुक्र पतति यत्रैषां शुक्रदिग्धै स्पृशन्ति वा। नखदन्तादिभिस्तस्मिन् गात्रे रक्त प्रदूष्यति। जायन्ते ग्रन्थय शोफा कर्णिका मण्डलानि च। पिडकोपचयश्चोग्रा विसर्पा किटिभानि च॥ पर्वभेदो रुजस्तीव्रा ज्वरो मूर्च्छा च दारुणा। दौर्बल्यमरुचि श्वासो वेपथु लोमहर्षणम्॥" सु कल्प ६च।

मूषिकक(प)र्णी। स्त्री। आखुकर्णीलतायाम्। ईन्दुरकाणि लता। अम।

मूषिकतैलम्। क्ली। योनिकन्दे तैलम्। तिलतैल ४ श मूषिकमांस १ श खण्डश कृत्वा तैले पक्त्व्य, तावि द्रवीभूत तैलसिद्धि भवति। शा को।

मूषिकरुहा। स्त्री। मूषिकयोनि। सु कल्प ६च।

मूषिका। स्त्री। कृष्णदन्तीक्षुपे। काण्डश्री। रसा। आखुपर्ण्याम्। ईन्दुरकाणी पाना। प सु। मीचरकी। वै निघ। निर्विषजलौकायाम्। निर्विष जोँक विशेष। "मूषिकाकृति वर्णा निष्टगन्धा च मूषिका।" सु सू १३च।

मूषिकाद्यतैलम्। क्ली। गुदभ्रंशे तैलम्। पाठ—"मूषिकामांसकुडवं दशमूल पलोन्मितं। चित्रक द्विपलञ्चात्र क्वाथशाष्टगुणेऽम्भसि। पादाव शेषे पचेत् तैल पाच्य पय सम। कीयमीयैस्तु तत्वादै पचेन्मृदग्निना भिषक्। अभ्यङ्गाद्गुदभ्रंशस्य गुदभ्रंश सुदारुणम्॥" क्वाथ—मूषिकमांस ८ प दशमूल प्रत्येक १ प चितामूल २ प। कल्क—जीवनीयगण मिलित तैलेर सिद्धि।

मूषिकाराति। पु। बिडाले। विडाल रा नि व १९।

मूषिकाराधु। पु। अर्कवृक्षे।

मूषिकारि। पु। मूषिकघ्नौषधविशेषे उन्दिरमारी इति पश्चिमदेशे ख्यात। गुणा—"मूषिकारिस्तु कटुको नेत्ररोगाखुविषापह। अश्म दोष नेत्ररोग नाशयेदिति च स्मृतम्॥" वै निघ

मूषिकाह्वय। पु। आखुकर्ण्याम्। ईन्दुरकाणि पाना। द्रवन्ती। रा नि व ५।

मूषी (का)। स्त्री। मूषिके। छुछुन्दुरे। गणेशेर इन्दुर। रा नि व १९।

मूषीक। पु। मूषिके। अर।

मूषीककर्णी। स्त्री। आखुकर्ण्याम्। ईन्दुर काणि। अर।

मृग। पु। पशुमात्रे। ते च हरिणादय। ते तु द्रुतविलम्बितप्लवगतिभेदेन त्रिधा तथाश्रयस्थान भेदेनापि विलस्थलजलाश्रयत्वेन त्रिविधा भवन्ति। पुनश्च ते प्रसह प्रतुद विष्किर भेदेन त्रिभेदा, स्वभावतोऽपि दयो भेदास्तेषामुक्ता। एव मृगजातयो नवधा। तेषां लक्षणादिकं स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्यम्। अश्वहरिणादय स्वयं द्रुतगमनाद्द्रुतसञ्ज्ञका। तथा तदुदितमांसञ्च पथ्य बल्य लघु वीर्य्यमदप्रदञ्च। तथा गजखड्गमृगादय स्वभावतो विलम्बितगतय इति तथासञ्ज्ञा। तदुत्थ मांसञ्च पिच्छिल कफ कासवातघ्न गुरु च। सारसहंसबलाकाचक्रक्रौञ्चा दयो जलप्लवनात् प्लवसञ्ज्ञका। तन्मांस गुरूष्ण बलदञ्च। 'यत्र स्थिता ये गतितोऽपि देशादन्यत्र याता मृगपक्षिमुख्या। स्वसोचितस्थानविवर्त्तनेन मांसेऽपि तेषां गुणपर्य्यया स्यु॥' रा नि व १७। मृगनाभौ। मार्गशीर्षे मासि। अटौ भ।

मृगखुरी। स्त्री। हरिणखुर। वै निघ।

मृगगन्धा। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्। वै निघ।

मृगगामिनी। स्त्री। विडङ्गायाम्। विडङ्ग। रा नि व ६।

मृगधर्मजम्। क्ली। जवादिगन्धद्रव्ये, गन्ध राजे। रा नि व १२।

मृगचिर्भिटा। स्त्री। मधुचिर्भटिकायाम्। मधू फुटी। वै निघ।

मृगचेटक। पु। गन्धमार्जारे। खाटाश। श मा।

मृगजरसः । पु । रक्तपित्ताधिकारे रस । "मृत सूत मृत तीक्ष्ण तुल्य यासाटवैर्दिनं । मर्द्दितं मासमात्रन्तु भक्षयेन्मृगज रसं ॥" रस र ।

मृगजहु । पु । हरिणमालकी । वै निघ ।

मृगजा । स्त्री । कस्तुर्य्या । मृगनाभि । वै निघ ।

मृगजृम्भः । पु । अश्वस्य वातव्याधिविशेषे । लक्षण यथा—'मगरोगी यदा वाजी तृष्णावान् जायते मुहु । मृगजृम्भ तदा तस्य व्याधि समुप लक्षयेत ॥" ज द ५५ख ।

मृगदंशकः । पुं । कुक्कुरे । अम ।

मृगधूर्त्तकः । पु । शृगाले । रा नि व १८ ।

मृगनाभिः (भा) । पु, स्त्री । कस्तुर्य्याम् । मृगनाभि । रा नि व १२ । See कस्तुरी ।

मृगनाभ्याद्यवलेहः । पु । स्वरभेदे हित । मृगनाभि सूक्ष्मेला लवङ्ग वंशलोचना समा. घृत-मधुभ्यां लेह्य । मृगनाभि, छोट एलाच, लवङ्ग, वंशलोचन, समभागे घृत ও मधुर सहित अवलेह करिबे । भा ।

मृगपतिः । पु । सिंहे । रा नि व १८ ।

मृगपालिका । स्त्री । कस्तुरीमृगे । वै निघ ।

मृगप्रियम् । क्ली । भूतृणाख्यतृणे, पर्व्वततृणे । गुणा—बल्य रुच्य पुष्टिकर पशुहितञ्च । रा नि व ८ । स्त्री (या) । जलकदल्याम् । पमु ।

मृगप्रियक । पु । तदाख्यविलेशयजन्तुभेदे ।

मृगभक्षा । स्त्री । जटामांस्यां । रा नि व १२ । इन्द्रवारुण्याम् । राखालशशा । वै निघ ।

मृगभोजनी । स्त्री । विशालायाम् । राखाल शशा । सु चि १०अ ।

मृगमदः (दा) । पु, स्त्री । कस्तुर्य्याम् । मृगनाभि । रा नि व १२ ।

मृगमदवासा । स्त्री । कस्तुरीमल्लिकायाम् । रा नि व १० ।

मृगमातृक (का) । पु, स्त्री । कस्तुरीमृगी । लम्बोदरमृगी । च सू १५अ । गुणा—"शीता रक्तपित्तशमनी विज्ञेया मृगमातृका ।" सु सू ४६अ ।

मृगमालारस । पुं । प्रमेहाधिकारे रस । "मारित वङ्ग मौष सुवर्णं मृगशृङ्गकं । कापास

पीलमज्जा च तुल्यमर्दीप्रमोलकम् । पेषयेन्मर्दि पीतकं दिनैक वटकीकृतं । माषद्वय सदा खादे न्म मेहान्प्रमेहजित् । अश्वपाठाभयादार्व्वीकषाय मनुपानकम् ॥" रस र ।

मृगयुः । पु । शृगाले । मे ।

मृगरसा । स्त्री । महाबलायाम् । रा नि व ४ ।

मृगराज (ट्) । पुं । सिंहे । श र ।

मृगराटिका । स्त्री । जीवन्त्याम् । रा नि व ३ ।

मृगरिपुः । पु । सिंहे । रा नि व १९ ।

मृगरोगः । पुं । मृगज्वरे । गजवै । भूम्युपद्रवजनके साङ्घातिकाश्वरोगविशेषे । लक्षण—"मांसासृग्मासयुक्ता जायन्ते भूम्युपद्रवा । नित्य पायाभिलाषी च दीयते बलमांसयो ॥ मृग रोग स विख्यातो व्याधि कष्टचिकित्सित । पञ्चाहाभ्यन्तरे वाथ परलोकमयाति च ॥ यद्दृ द्दो भवेदश्वो मृगरोगप्रपीडित । यावदुच्छसते जन्तु तावत् कुर्य्यात् प्रतिक्रियाम् ॥" ज द २६ख । "सन्ताशौ चैव य पृष्ठ पुन खञ्जो भवेत् । मस्तिष्काङ्गस्य तस्याशु मृगरोगं समादिशेत् ॥" ज द ५५ख । [च ।

मृगलण्डिका । स्त्री । फलविशेषे । च सू २५

मृगलोमजम् । क्ली । राङ्कवे । पशमेर कापड । अम ।

मृगवल्लभः । पु । कुन्दुरुतृणे । रा नि व ८ ।

मृगशृङ्गम् । क्ली । Hart's horn हरिण शृङ्ग । हरिणेर शिं । एतद्भस्म हृद्रोगे विक शूलादौ शस्तम् ।

मृगक्षीरम् । क्ली । मृगीदुग्धे । ध्याक ।

मृगा । स्त्री । महाबलायाम् । रा नि व ४ ।

मृगाङ्क । पु । कर्पूरे । अम ।

मृगाङ्क(ङ्ग)जः । पु । कस्तूर्य्याम् । र सा स इहतु ज्ञामधिरसे ।

मृगाङ्कमुकुटाह्व । पु । देवकाञ्चने । रा नि व २२ ।

मृगाङ्करस । पु । राजयक्ष्माधिकारे रस 'स्याद्रसेन सम हेम मौक्तिक द्विगुणम्भवेत् । गन्ध कस्तु समस्तेन रसपादस्तु टङ्कण । सर्व्वं तद्गोलक कृत्वा काञ्जिकेन विशोषयेत् । भाण्डे लवणपूर्णेऽस्य पचेद्यामचतुष्टय । मृगाङ्कसञ्ज्ञको ज्ञेयो रोगराज

निक्षिपेत् । रसस्य भस्मना हेम भस्मीकृत्य प्रयोजयेत् । गुञ्जाचतुष्टयञ्चास्य मरिचैः सेवयेद्भिषक् । पिप्पलीदशकैर्वापि मधुना लेहयेद्बुधः । पथ्यं सुखद्रुमांसेन प्रायशोऽस्य प्रयोजयेत् ॥" পারা ১ তো স্বর্ণভস্ম ১ তো মুক্তাভস্ম ১ তো গন্ধক ২ তো সোহাগা ২ মাষা একত্র কাঁজিসহ পেষণ করিয়া গোলক করিবে। শুষ্ক হইলে মূষাভাণ্ডরে পূরিয়া লবণযন্ত্রে পাক করিবে। भेष । खल्व यथा—"रसभस्म हेमभस्म तुल्यं गुञ्जाद्वयं हय । पूर्ववदनुपानेन मृगाङ्कोऽयङ्क्षयापहः । छागदुग्धानुपानेन दमरक्तादिनाशयः ॥" रस चि ४ अ ।

मृगाङ्कजा । स्त्री । मृगनाभौ । र सा स ङ्ग्रह ज्वरचूडामणिरसे । मधुचिर्भटिकायाम् । इन्द्रवारुणीलतायाम् । वै निघ ।

मृगाजिनम् । क्ली । कृष्णमृगचर्म्मणि । वै निघ ।

मृगाण्डज (जा) । पु, स्त्री । कस्तूर्य्याम् । মৃগনাভি । रा नि व १२ ।

मृगात् (दन) । पु । सिंहे । तरक्षौ । তেন্দো, নেকড়ে, চৌতা বাঘ । रा नि व १९ ।

मृगादनी । स्त्री । सहाबलायाम् । গোরক্ষ চাকুলিয়া । रा नि व ४ । इन्द्रवारुणीलतायाम् । রাখালশশা । रा नि व ३ । सु चि २ अ । भा म ४ अ स्कन्द च चि । "मृगादन्याश्च मूलानि ।" गौरक्षीमूले । গোরক্ষচাকুলিয়ার মূল । कुष्ठ चि कन्दर्पसारतैले ।

मृगान्तक' । पुं । चित्रकव्याघ्रे । रा नि व १९ ।

मृगाराति' । पु । कुक्कुरे । श मा ।

मृगारि । पु । रक्तशिग्रौ । रा नि व ७ । सिंहे । व्याघ्रे । कुक्कुरे । रा नि व १९ ।

मृगाक्षी । स्त्री । महाशिम्बायाम् । वृहत्शिम्बायां । प सु । महेन्द्रवारुणीलतायां । মাকাল । अग्नफलायां । वै निघ । विशालायाम् । রাখালশশা ।

मृगी । स्त्री । कस्तुरिकायाम् । वै निघ । पीतवर्णशितोदरवराटकभेदे । रा नि व १२ । मृगशिरसि । दुग्धगुणा—छागीदुग्धगुणतुल्यम् । भा । अपस्माररोगे ।

मृगेन्द्र । पुं । सिंहे । अम ।

मृगेन्द्रकुटिलोद्भूतम् । क्ली । सिन्दूरयुक्त अन्यविषे । र सा स रसप्रयोगे ।

मृगेन्द्रचटक' । पु । मृगयादक्षश्येनपक्षिणि । বাজ পাখী । जटा ।

मृगेन्द्राणी । स्त्री । वकवृक्षे । रा नि व ४ । वासकवृक्षे ।

मृगे(गै)र्व्वारु' । स्त्री । श्वेतेन्द्रवारुणीलतायां । শ্বেত রাখালশশা । तत्पर्य्याया,—मृगादनी मृगाक्षी मृगेक्षणा श्वेतपुष्पा बहुफली कपिलाक्षी पथ्या चित्रफला चित्रवल्ली चित्रा विचित्रा मृगचिर्भिटा लघुचिर्भिटा मरुजा कुम्भिनी देवी कटुफला । प सु । सु सू ३९ अ । गुणा—फल दुर्ज्जर गुरु मन्दाग्निकर रक्तपित्तहरञ्च । रा नि व ७ । श्वेतहरिणभेदे, गुहाशयजातीयमृगे । सु सू ४६ अ । महेन्द्रवारुणीलतायाम् । বড় রাখালশশা । हि बडीइन्द्रवारुणी । भा म ४ अ शकुनिघ्नचि ।

मृगेष्ट' । पु । सुन्दरपुष्पवृक्षे । গন্ধরাজ ফুলের গাছ । रा नि व १० ।

मृगेक्षणा । स्त्री । मधुचिर्भटिकायाम् । मधुफूटी । रा नि व ७ ।

मृड्ढणम् । क्ली । दुग्धसरे । तैले । व्याक ।

मृडङ्कण । पु । बालके । उणा ।

मृडीक' । पु । हरिणे । व्याक ।

मृणालम् । क्ली, पु । उशीरे । গন্ধবেণা । रा नि व १२ । च द मधुकादौ । चवि २स्था २अ । भेष । वीरणमूले । বেণার মূল । प सु । चलचन्दनादिपाचने । सि यो वा पि ज्व चि । "पाठोदीच्यमृणालैस्तु ।" च द वा पि ज्व चि । "पद्मक मृणालञ्च ।" च द वा व्या एलादितैले । कमलकोमलदण्डे । পদ্মের ডাঁটা । भ कमलतन्तु । हिं तामरसुड, तामरसोगे । तत्पर्य्याया — बिस बिस कोरक कोमल कोमलक तन्तुर पद्मतन्तु पद्मन ल मृणालिनी बिसिनी नलिनीरुह । सु चि १९ अ । गुणा—शीतल तिक्त कषाय पित्तदाहघ्न मूत्रकृच्छ्र रक्तवान्तिघ्न । च द वा व्या अगुरुद्यतैले ।

मृणालकण्ठ । पुं । जलचरपक्षिविशेषे । च सू २७ अ ।

मृणालमूलम् । क्ली । पद्मकन्दे । श र । भा पू १ भ ।

मृणालाद्यतैलम्। क्ली। वातरक्ते तैलम्। तिलतैल ४ श। कल्क—मृणालम् उत्पल पद्मकन्द अनन्ता ह्रीवेर कुङ्कुम चन्दनद्वय चिरता तिक्त पद्मबीज कशेरुक पटोलपत्र कटुकी दुरालभा शरमूल चेवदर्पटी वासामूल प्र ४तो दुग्ध ८श। তৈল ৪ শ। মৃণাল, উৎপল, শালুক, অনন্তমূল, বালা, কুঙ্কুম, চন্দনদ্বয়, চিরেতা, পদ্মবীজ, কেশুর, পটোলপত্র, কটকী, দুরালভা, শরমূল, ক্ষেৎপাপড়া, বাসকছাল প্রত্যেক ৪ তো দুগ্ধ ৮ শ। भा।

मृणालिनी। स्त्री। कमलदण्डे। मृणालि। रा नि व १०। पद्मिन्यां। जटा।

मृणाली। स्त्री। मृणाले। पु (इन्)। लाम ज्जकं, वीरणमूले। रा नि व १०।

मृत्पचः। पु। पाषाणे। त्रिका।

मृतकम्। क्ली। शवे। हे च।

मृतकान्तकः। पु। शृगाले। हारा।

मृतजीव। पु। तिलकवृक्षे। তিল গাছ। रा नि व १०।

मृतजीवनी। स्त्री। } दुग्धिकायाम्।
मृतजीवी (इन्)। पु। } थिरुई। वै निघ।

मृतमत्त। पुं। शृगाले। त्रिका।

मृतवत्सा। स्त्री। मृतसन्ततिकायाम्। लक्षण यथा—"गर्भस्थानमार्ग वा यथाम्नायाच वत्स रात्। म्रियते द्विविधगर्भा यस्या सा मृत वत्सका॥" प्रयोगा मृतवत्सा चि।

मृतसञ्जीवनरस। पु। अतीसाराधिकारे रस। पाठ—"शुद्धसूत समङ्गस्य सूतपाद विषं चिपेत्। सर्वतुल्य मसचार्भ मर्द्य धुस्तूरजैर्द्रवैः। सर्वाभ्याय द्रवैर्यामं कषायैणाथ भावयेत्। धावी धातिविषामुस्तागुण्ठीवालकजीरकं। यमानी धातकी गुण्ठी पाठा पथ्या कपानिता। कुटजस्य त्वचा बीजदचित्र दाड़िम तिला। प्रत्येकं कर्षमात्र स्यात् कल्कितं क्वथित जले। कल्काष्टगुण तोय क्वाथ्य पादावशेषितं। अनेन त्रिदिन भाव्य पूर्व्वोक्त मर्दित रसं। रुद्रा तद्वालुकायन्त्रे चथ गदपिना पचेत्। मृतसञ्जीवनी नाम्ना रसो गुञ्जाचतुष्टय। दासाध्यमनुपानेन चासाध्यमपि साधयेत्। नागरातिविषामुस्ता देवदारुवचाकथा। यमानी च धान्य कुटजस्य त्वचाभया। धातकीन्द्रयवाबिल्वपाठामोचरसं समं। चूर्णित मधुना लिह्यादनुपानं सुखावहम्॥" रस र। रस चि।

मृतसञ्जीवनी (सुरा)। स्त्री। वाजीकरणा धिकारे। नूतनगुड़ १०० प वव्वूलत्वक् बदर त्वक् पूगफलं प्र १६ प लोध्र ४ प आर्द्रकं २ प वारि १५४ श। हण्डिकायां प्रथम गुड गालयित्वा अथ आर्द्रकं वव्वूलत्वचं यथाक्रम सम्मिश्य तदनु पूग लोध्रञ्च प्रक्षिप्य हण्डिकामुख मवरुध्य च २० दिनं स्थाप्यम्। तत् हण्डिकायां आशीतयन्त्रे संस्थाप्य मन्दतापेन यदा द्रवतम भवेत् तदा तत्र पूगम् एलवालुक देवदारु लवङ्ग पद्मकाष्ठ वीरणमूल रक्तचन्दन शतपुष्पा यमानी मरिच जीरकद्वय जटामांसी शटी त्वक् जातीफलम् एला मुस्ता मेथिका चन्दन मेषशृङ्गी च प्र ४ तो एकत्र कुट्टयित्वा यन्त्रमध्ये प्रक्षिप्य तन्मुखमवरुध्य च यथाविधि सुरामाचोलयेत्। নূতন গুড় ১০০ প বাবলাছাল, কুলছাল, গুপারি প্রত্যেক ১৬ প লোধকাষ্ঠ ৪ প আদা ২ প বারি ১৫৪ শ। হাঁড়িতে অগ্রে গুড় গুলিয়া, তাহার পর আদা ও বাবলাছাল যথাক্রমে মিশাইয়া, গুপারি ও লোধ দিয়া পাত্রের মুখ বন্ধ করিয়া ২০ দিন রাখিবে। ২০ দিনের পর চোয়াইযন্ত্রে ভরিয়া মন্দ মন্দ তাপে তপ্ত হইলে, তাহাতে গুপারি, এলবালুক, দেবদারু, লবঙ্গ, পদ্মকাষ্ঠ, বেণামূল, রক্তচন্দন গুলফা, যমানী, মরিচ, জীরা, কৃষ্ণজীরা, জটামাংসী, শটী, গুড়ত্বক্, জায়ফল, এলাইচ, মুতা, মেতি, চন্দন, মেড়াশিঙে প্রত্যেক ৪ তো একত্র কুটিয়া প্রক্ষেপ দিবে ও যন্ত্রমুখ বন্ধ করিয়া সুরা নিষ্কাশন করিবে। भैष।

मृतसूत। पु। रसविन्दूरे। रसास चूडा मणिरस।

मृतामदम्। क्ली। तुत्थके। श च।

मृता(त्ता)ल[क]म्। क्ली। गोपीचन्दने। सौराष्ट्रमृत्तिकायाम्। अम। रा नि व १३। भा। आढ़क्यां। अड़हर कलाय। जटा भ।

मृतोत्थापनरस। पुं। सन्निपातज्वरे रस। पाठ—"शुद्धसूत द्विधा गन्ध शिला तु विषहिङ्गुलं। मृतकान्तच ताम्रायस्तालकं माक्षिक समम्।

अम्लवेतसजम्बीरचाङ्गेरीणां रसेन च । निर्गुण्डी हस्तिशुण्डीश्च द्रवैमर्द्यं दिनत्रयम । रुद्ध्वा तु भूधरे पाच्य दिनान्ते तं समुद्धरेत् । चित्रकस्य कषायेण भावयेत् प्रहरद्वयम् । माषमात्र प्रदातव्य हिङ्गु व्योषार्द्रकद्रवै ॥" रस की ।

मृत् (दा, दु) । स्त्री । मृत्तिकासामान्ये । रा नि व २ । अम । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । रा नि व १३ । सिद्धौरचिष । च सू ४५ ।

मृत्कपालम् । क्ली । मृत्खर्परे । পোড়ামাটী, ভাঙ্গা খাপরা । च सू शोणितस्थापने ।

मृत्कांस्यम् । क्ली । शरावे । विका ।

मृत्किरा । स्त्री । घुघुरिकायाम् । ঘুঁঘুরে পোকা । विका ।

मृत्खलिनी । स्त्री । चम्मकषायाम् । श च ।

मृत्तिका (त्ति) । स्त्री । मृदि । মাটী । रा नि व २। सा पञ्चधा—'वल्मीकमृत्तिकाधूमगैरिकेष्टक पटु ।' इति । र सा स स्वर्णशोधने । सौराष्ट्रमृदि । अभावे कृष्णपङ्कपर्पटी । च द सि योरचिचिसम्भनयोगे । "प्रियङ्गुमृत्तिकाञ्जने ।"

मृत्तिकालवणम् । क्ली । चारमृत्तिकायाम । সোরা, খারীমাটী । वै निघ ।

मृत्पाण्डु । पु । मृत्तिकाभक्षणजन्यपाण्डुरोगे । निदा । [वाग्भचि ।

मृत्पिण्ड । पु, क्ली । लोष्टे । ডেলা । रस र

मृत्फली । स्त्री । कुष्ठौषधे । কুড় । হারা ।

मृत्या । स्त्री । व्याधौ । रा नि व २० ।

मृत्यु । पु । व्याधौ । रा नि व २० । ज्वरे । मरणे । स च एकोत्तरशत शरीरे निवसति । तत्रैक कालसंयुक्त शेषा आगन्तव । आगन्तव औषधजपहोमादिभि साध्या । कालकृतस्तु असाध्य एव । "एकोत्तरं शत ह्यत्युरस्मिन् काये प्रतिष्ठित । तत्रैक कालसंयुक्त शेषास्त्वागन्तव स्मृता ।" भैष ।

मृत्युञ्जयरस । पु । रसौषध नवज्वरे हित । पाठो यथा—"रस गन्ध शिला ताल माक्षिक ताम्र नाग च । समभागन्तु सर्वञ्च रसाद्दैविषदन्तिजे । चित्रकस्य रसेनैव मर्दयेत्ताम्रसम्पुटे । निक्षिप्य वह्निना दग्ध्वा यावद्भस्मो भविष्यति । लिप्तमञ्च विषचैव भागार्द्ध तत्र निक्षिपेत् । मर्दयेत् सुमर्दितानि ॥' रस की ।

मृत्युनाशक । पु । पारदे ।

मृत्युपुष्प । पु । इक्षौ । पशु । ইক্ষুকলি । स्त्री (ष्पा) । कदलीवृक्षे । वै निघ ।

मृत्युफल । पु । महाकालवल्लायाम् । মাকাল লতা । स्त्री (ला) । कदलीवृक्षे । मे ।

मृत्युबीज । पु । वंशे । বাঁশ । विका ।

मृत्युभृत्य । पु । रोगे । रा नि व २० ।

मृत्युवञ्चन । पु । दग्धकाके । बिल्ववृक्षे । मे ।

मृत्युसूति । स्त्री । कर्कटस्त्रियाम । মাদি কাঁকড়া । वै निघ ।

मृत्स । त्रि । पिच्छिले । सु नि ४५ ।

मृत्सा (त्स्ना) । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम । र मा । प्रशस्तमृत्तिकायाम । रा नि व २ ।

मृत्स्न । त्रि । त्वगिन्द्रियसुखे । सु सू ११५ । क्ली । ओजसि ।

मृत्स्नाक्षारम् । क्ली । मूलके । মূলা । रा नि व ७ ।

मृदङ्कुर । पु । हरितकपोते । হারীত পাখী, হরিয়াল । द्रे च ।

मृदङ्ग । पु । वंशे । श मा । वाद्ययन्त्रभेदे । পাখোয়াজ, খোল ।

मृदङ्गफल । पु । पनसवृक्षे । কাঁটাল গাছ । श र । च कल्प ६५ ।

मृदङ्गफलिनी । स्त्री । कोशातक्याम् । ঘোষা । रा नि व ३ । [र मा ।

मृदङ्गी । स्त्री । कोषातक्यां । শ্বেত ঘোষা ।

मृदाकर । पुं । वीजे । वज्रे । श मा ।

मृदाह्वया । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायां । द्रे च ।

मृदितम् । क्ली । शूकरोगलक्षणविशेषे । "मृदितं पीडित यत्तु संरब्धं वायुकोपत ।' सु नि १४ ।

मृदिनी । स्त्री । मृत्स्नायाम । গোপীচন্দন । वै निघ ।

मृदु । स्त्री । स्थूलकन्यायाम । ঘৃতকুমারী । रा नि व ५ । शुभ्रजातिपुष्पवृक्षे । শ্বেত জাতি ফুলের গাছ । त्रि । कोमले । कोष्ठकाश्रय भविष्ट । सु । वृक्षधूमपानविधौ । अत्र धूमनाडी १२ अङ्गुलि, धूमश्चात्र कण्ठरोधी दय । भा ।

मृदुकण्टक । पु । श्वेतझिण्टयाम । শ্বেত ঝাঁটী । वै निघ ।

मृदुकण्टफला । स्त्री । कर्कटीलतायाम । काँकुड़ गाछ । प मु ।

मृदुकर्म्म । क्ली । कठिनस्य मृदुकरणे । सु चि १७ । [व ११ ।

मृदुकृष्णायसम् । क्ली । सीसधातौ । रा नि

मृदुकोष्ठः । त्रि । स्वल्पौषधविरेचनयोग्ये कोमलकोष्ठे ।

मृदुखुरः । पु । अश्वस्य पादरोगविशेषे । लक्षण —"मृदुखुरस्य विज्ञातो मृदुर्यस्य खुरो भवेत् ।" ज द ३९७ ।

मृदुगमना । स्त्री । हंस्याम् । रा नि व १९ ।

मृदुग्रन्थि. । पु । मञ्जरवणे । रा नि व ८ ।

मृदुचर्म्मा (इन्) । पु । भूर्ज्जवृक्षे । रा नि व ९ ।

मृदुच्छद. । पु । कीटगर्दभप्रसिद्धे फीण्डाली । रा नि व ७ । नले । नल गाछ । रा नि व ८ । शीतालवृक्षे । रा नि व ९ । रक्तालम्बानुकी । वै निघ । भूर्ज्जवृक्षे । हे च । आरग्वाधीटे । जटा । कुकुरद्रुमे । कुद्‌शिमा । रा नि व ४ । शिल्पिनीवर्णे । पिण्डीखर्ज्जूरीवृक्षे । रा नि व ८ ।

मृदुच्छदा । स्त्री । भूमिखर्ज्जूरीवृक्षे ।

मृदुतालः । पु । शीताले । रा नि व ९ ।

मृदुत्वक् (च्) । पुं । भूर्ज्जवृक्षे । अम ।

मृदुदर्भ । पुं । शुक्लकुशे । वै निघ ।

मृदुनकम् । क्ली । स्वर्णे । श च ।

मृदुपत्र । पुं । नले । नल गाछ । रा नि व ८ । भूर्ज्जवृक्षे । रा नि व ९ । शाकविशेषे । वरुचिल्ली । वै निघ । क्ली । कोमलपर्णे ।

मृदुपत्रा (त्री) । स्त्री । चिल्लीशाके । रक्तचिल्लीशाके । रा नि व ७ ।

मृदुपर्व्वकः (र्व्वा) । पु । वेतसे । वेत्रवंशे । বেউড় বাঁশ । रा नि व ७ ।

मृदुपुष्प (क) । पु । शिरीषवृक्षे । शिरीष गाछ । रमा । रा नि व ९ ।

मृदुफलम् । क्ली । पक्वफले । वा टी अरुण ।

मृदुफल । पु । विकङ्कतवृक्षे । বৈঁইচি गाछ । रा नि व ९ । विकण्टकवृक्षे । मधुनारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ । पक्वफलवृक्षे । वै निघ । [वै निघ ।

मृदुबीजः । पुं । विकङ्कतवृक्षे । বৈঁইচি गाछ ।

मृदुलम् । क्ली । अम्बरकर्णे । जले । श च । त्रि । कोमले । स्त्री (ला) । शुभ्रागौखर्ज्जूरीवृक्षे । चुनेसानो खेजूर । भा ।

मृदुलता । स्त्री । गन्धीवृक्षे । रा नि व ८ ।

मृदुलोमकः (वान्) । पु । शशके । हे च ।

मृदुसारम् । क्ली । गुलकाष्ठे । पुं । पारिशोत्थे । रा नि व ९ ।

मृदूत्पलम् । क्ली । नीलपद्म । श च ।

मृद्गः । पु । मत्स्यभेदे । उत्पा ।

मृद्गिल. । पुं । रोहिताकारमत्स्यभेदे । मिड्‌गेल माछ । तस्यगुणा —"मृद्गिलस्तु गुणैर्ज्ञेयः प्रायो रोहितमत्स्यवत् ॥"

मृद्वङ्गम् । क्ली । वङ्गधातौ । रमा । त्रिका । पुं । वनवास्तुके । वै निघ. ।

मृद्वी (का) । स्त्री । द्राक्षालतायाम् । अम । वा चि १७ पटोलादौ । "मृद्वीकामुस्तवत्सका ।" च द ज्व चि । "मृद्वीकापिप्पलीमूलचव्यचित्रक नागरै ।" च द पि ज्व चि । "मृद्वीका मधुक निम्बम् ।"

मृद्वीकादिः । पु । द्राक्षादिपिष्टकषाये "मृद्वीका मधुकं निम्बं कटुकारोहिणी समा अवशायस्थितं पावयेत्पित्तज्वरापहम् ॥" च द पि ज्व चि ।

मृद्वीकादिकषायः । पु । कषायविशेषे "मृद्वीकामधुकमधुपर्णीमेदाविदारीकाकोलीक्षीरकाकोलीजीवकजीवन्तीशालपर्ण्यः ।" च द ४७

मृद्वीकासवः । पु । द्राक्षासवे ।

मृत्पत्र. । पु । प्रस्तरे । पाथर ।

मृषाध्यायी (इन्) । पुं । वके । रा नि व १९

मृपालक । पुं । आम्रवृक्षे । श च ।

मृष्टम् । क्ली । मरिचे । रा नि व ६ ।

मृष्टेरुक । त्रि । मिष्टान्नभक्षके ।

मेक । पु । छागे । रा नि व १९ ।

मेखला । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া रा नि व ४ । गिरिनितम्बे । त्रिका ।

मेघ । पुं । मुस्ते । मूता । प मु । रा नि ६ । वै निघ रभ च सा चि पाठादि । तण्डुलीयशाके । কাঁটানটিয়া শাক । रमा । अभ्रके अम ।

मेघकफ । पु । करकायाम् । हारा ।

मेघचिन्तकः } पु । चातकपक्षिणि । शब्द ।
मेघजीवक

मेघजीवन । पु । चातके । रा नि व । तालवृक्षे । चाषपक्षिणि ।

मेघनाद । पु । तण्डुलीयशाके । पसु । रक्ततण्डुलीयके । मेघनादरसे । रस र रसनरी चि । पलाशवृक्षे । शर । वै निघ २भ अस्लकाज्व चि । मृतसञ्जीवन्यां । मयूरे । विडाले । छागे । झिका । वरुणवृक्षे । मेघ कुठ चि । 'मेघनादाग्निलाङ्गला।'

मेघनादानुलासकः (लासी) । पु । मयूरे । रा नि व १८ । अम ।

मेघनामा । पु । मुस्तके । अम । तण्डुलीय शाके । वै निघ ।

मेघनीलक । पु । तालीशपत्रे । वै निघ ।

मेघपुष्प । पु, क्ली । चजगड़ । रा नि व २३ । मुस्तके । अभ्रे । नदीजले । मे । जले । अम ।

मेघपुष्पी । स्त्री । वेतसे । जले । अम । करकायाम् ।

मेघप्रसव । पु । जले । रा नि व १४ ।

मेघफल । पु । विकङ्कतफलवृक्षे । दैंचिगाछ । रा नि व ११ ।

मेघभूति । पु । वज्रे । शर ।

मेघर(रा)व । पु । सङ्घातपरजलपक्षिणि । ...णा—प्रवरत् । चसु २०भ । चित्रक बाल ...चे । मयूरे ।

मेघवर्णा । स्त्री । भूमिजम्बूवृक्षे । नदीजम्बूवृक्षे । वै निघ । नीलीवृक्षे । शच ।

मेघसार । पु । चीनकर्पूरे । रा नि व १२ ।

मेघसुहृत् । पु । मयूरे । हेच ।

मेघस्कन्दी (न्) । पु । महाभिंडे । वड़ ...। रा नि व १८ । [मि व ११ ।

मेघस्तनितोद्भव । पु । विकण्टकवृक्षे । रा

मेघस्तनाङ्कुर । पु । वैदूर्यमणौ । पसु ।

मेघास्यम् । क्ली । मुस्तके । रमा ।

मेघागम । पु । धाराकदम्बे । केलिकदम । रा नि व ९ । वर्षाकाले । शर ।

मेघागमप्रिय । पु । धाराकदम्बे । वै निघ ।

मेघानन्द (न्दा) । पु, स्त्री । मयूरे । बलाकायाम् । रा नि व १९।२३ ।

मेघानन्दी (न्) । पु । मयूरे । रा नि व १९ ।

मेघान्त । प । शरत्काले । रा नि व २१ ।

मेघाभः । पु । धाराकदम्बवृक्षे ।

मेघाभा । स्त्री । भूजम्बूवृक्षे । जाम गाछ । वै निघ ।

मेघास्थि । क्ली । करकायां । शिला । शिला ।

मेघाह्व । पु । अभ्रके । उशीरे । वै निघ २भ पित्तश्लेष्मसन्निपातचि । मुस्तायाम् ।

मेचक । पु । मुष्ककवृक्षे । पीतशाले । कुन्दरु खोटी । वै निघ । पिच्छचन्द्रके । मे । विचित्र वर्णे । कृष्णपीतरक्तवर्णे । मा नि अतिसार चि । मन्दविषवृश्चिकजातौ । सु कल्प ८अ । धूमे । शोभाञ्जने । शर । रुचकस्य । भा । क्ली । सौवीराञ्जने । उर्भा । पसु । शीतीऽञ्जने । मे । सौवर्चललवणे । विडलवणे । वै निघ ।

मेचका । स्त्री । वनकार्पासाम् । वन कापास । वै निघ ।

मेचकाञ्जनम् । क्ली । कृष्णाञ्जने । काल अञ्जन । वै निघ ।

मेचकाभिधा । स्त्री । बलादनीलतायाम् । पातालगारुड़ी । रा नि व ३ ।

मेटुला । स्त्री । आमलक्याम् । शच ।

मेठ (ढ) । पु । मेषे । भेड़ा । पसु ।

मेढिका । स्त्री । ज्वलमेषशृङ्ग्याम् । क्षुद्र भेड़ाशिङे । वै निघ ।

मेढ्र । पु । शिश्ने । रा नि व १८ । स गर्भस्यस्य सप्तभिर्मासैर्भवति । सुश्रुत ।

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री । मेषशृङ्गी । पसु ।

मेदास्थि । क्ली । शिलाय्यनि । चमा ८अ ।

मेण्ट (क) । पु । मेषे । शर ।

मेथा । स्त्री । मेथिकायाम् । रा नि व ६ ।

मेथि (का, थी) । स्त्री । Trigonella Foenum graecum) Fenugreek स्वनामख्यातगन्धद्रव्ये । मेथि । हिं मेथी । ... मेथय । तें मेन्तुलु । ता वेन्दयम् । मा उलुवा

मेथी वनमेथीति। तत्पर्य्याया,—मेथिनी दीपनी बहुपत्रिका बोधनी गन्धफला गन्धबीजा ज्योतिर्वल्लरी चन्द्रिका मन्था मिश्रपुष्पा कैरवी कुञ्चिका बहुपर्णी पीतबीजा। गुणा:—कटुः उष्णा रक्तपित्तकरी अरोचकघ्नी वातघ्नी दीपनी च। रा नि व ६। अन्या—"मेत स्वल्पगुणा वन्या वाजिनां सा तु पूजिता।" भा। 'मेथिका वातशमनी श्लेष्मिका वातला मता।" अत्रि १६ अ।

मेथिनी। स्त्री। मेथिकायाम्। (मेथि। रा नि व ६।

मेथीमोदकः। पु। वाजीकरणाध्याये। पाठ—"त्रिकटुत्रिफलामुस्ताजीरकद्वयधान्यकं। कट्फलं पौष्करं शृङ्गी यमानी सैन्धवं विडं। तालीशकेशरं पत्रं लवङ्गं च फलं तथा। यावन्त्येतानि चूर्णानि तावदेव च मेथिका। सचूर्णं गुडकल्काद्यं पुरातनगुडेन तु। घृतेन मधुना मिश्रं खादेदग्निबलं प्रति॥" रस र।

मेदः। क्ली। शरीरस्थचतुर्थधातौ। मांसजस्नेहे। मांससारभूतधातौ। (मेदधातु। तत्पर्य्याया,—वपा वसा मांसस्नेहः मांसस्नेह। तत्स्वरूपादि—"यन्मांसं स्वाग्निना पक्वं तन्मेद इति कथ्यते।" गुणा:—"तदतीव गुरु स्निग्धं बलकाय्यनिलं हरम्। मेदो हि सर्व्वभूतानामुदरेष्वस्थिषु स्थितम्। अतएवोदरे वृद्धि: प्रायो मेदस्विनो भवेत्॥" भा। पु। कलम्बुपायाम्। रा नि व ५।

मेदःसारः। त्रि। मेदस्विनि। वर्णेन च कैशलोमनखदन्तौष्ठमूत्रपुरीषेषु विशेषत: स्नेह मेदःसाराणां। सा सारता वित्तैश्वर्य्यसुखोपभोगप्रदानान्यार्ज्जवं सुकुमारोपचारतामाचष्टे। च वि ८ अ। स्त्री (रा)। मेदायाम्। (मेदा। रा नि व ५।

मेदक। पु। जगलसुराया घनतरसुरायाम्। "मेदको जगलाह्वम।" प प्र २ख। च शा ८अ।

मेदकोद्भवा। स्त्री। मेदायां। र मा।

मेदगज्वर। पु। तदाश्रितज्वरे। लक्षणम्—"भृशं स्वेदस्तृषा मूर्च्छा प्रलापश्छर्दिरेव च। दौर्गन्ध्यारोचकौ ग्लानिर्मेदस्थे चासहिष्णुता॥" मा नि।

मेदज। पुं। भूमिजगुग्गुलौ। रा नि व १२।

मेदपुच्छ। पु। एडके। (दुम्बा मेष। तन्मांस गुणा:—"मेदपुच्छोद्भवं वृष्यमौरभ्रसदृशं गुरु॥" सु सू ४६अ।

मेदभवः। पु। मेदधातौ। वै निघ।

मेदसन्निभा। स्त्री। दुग्धफेणिकायाम्।

मेदसमुद्भवम्। क्ली। अस्थनि। स्त्री (वा)। वसायां। वै निघ।

मेदसमुद्भूता। स्त्री। मेदधातौ। वै निघ।

मेदस्कम्। क्ली। मांसे।

मेदस्कृत्। क्ली। मांसे। वै च।

मेदा। स्त्री। स्वनामख्यातलताजातशुक्लकन्दविशेषे। सा च मध्यदेशजाता लघुमेदा इति गौडदेशे प्रसिद्धा। सा ज्योतिष्मतीभेद:, भद्रपुष्पभेद:। तत्पर्य्याया,—मेदसारा मेदिनी मेदोवती मेदोद्भवा जीवनी श्रेष्ठा मणिच्छिद्रा विभावरी वसा स्वल्पपर्णिका भूहवती मधुरा स्निग्धा मेधा द्रवा साध्वी शल्यदा बहुरन्ध्रिका पुरुषदन्तिका। गुणा: मधुरा शीता पित्तदाहकासघ्नी राजयक्ष्मज्वरहरी वातला च। "मेदापि शुक्लकन्द: स्यात् मेदोधातुमिव स्रवेत्॥" रा नि व ५। See महामेदा।

मेदाद्वयम्। क्ली। मेदायां महामेदायाञ्च। वा सू १५अ जीवन्त्यादि। "जीवन्ती काकोल्यौ मेदे द्वे मुद्गमाषपर्ण्यौ च।"

मेदिनी। स्त्री। मेदायां। अजमोदायाम्। गाम्भारीवृक्षे। रा नि व ५।६।९। पृथिव्याम्।

मेदुरः। पु। शल्लकीनिर्य्यासे। वै निघ। त्रि। अतिस्निग्धे। अम। स्त्री (रा)। काकोल्याम्। कौन्दुला। रा नि व ७।

मेदोगण्ड। पु। गलरोगभेदे। निदा।

मेदोगतज्वर। पु। तदाश्रितज्वरे। मा नि। See मेदगज्वर।

मेदोगला। स्त्री। लज्जालुकाभेदे। वै निघ।

मेदोग्रन्थिः। स्त्री। मेदस ग्रन्थौ। लक्षण—"प्रवृद्ध मेदुरैर्मेदो नीतं मांसेऽथवा त्वचि। वायुना कुरुते ग्रन्थिं भृशं स्निग्धं मृदु चलम्। श्लेष्मतुल्याकृतिं देहक्षयवृद्धिक्षयोदयम्। स भिन्नो घनमेदस्ताम्रासितसितं स्रवेत्॥" वा उ २९अ।

मेदोजम्। क्ली। अस्थिधातौ। हाड़। रा नि व १८। [हत्वा तया दाह। अ द १४अ।

मेदोदाह। पु। पुरलाघादिभिः अधिमन्थादृष्टना

मेदोद्भवा । स्त्री । मेदायां । रा नि व ५ ।

मेदोधरा । स्त्री । देहे तृतीयकलायाम् । "मेदो हि सर्व्वभूतानामुदरस्थमन्वस्थिषु च महत्सु च मज्जा भवति ।" सु शा ४ अ ।

मेदोरोग । पु । तद्वृद्धिरोगे । निदा ।

मेदोरोहिणी । स्त्री । गलरोगविशेषे । निदा ।

मेदोऽर्व्वुद । पु । ओष्ठरोगभेदे । क्ली । मेदोजार्व्वुदे । निदा । See मेदोग्रन्थि ।

मेदोवती । स्त्री । मेदायां । रा नि व ५ ।

मेदोवृद्धि । स्त्री । देहस्थौल्ये । अण्डवृद्धौ । निदा ।

मेद्य । त्रि । मेदोजन्ये । सु नि १४ ।

मेधा । स्त्री । मेदायां रा नि व ५ । धारणावत्यां बुद्धौ । अम । सत्यकीर्त्तौ । वै निघ ।

मेधाकरी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् । वै निघ । ब्राह्मीक्षुपे । वै सग्रह ।

मेधाकृत् । क्ली । शितावरीक्षुपे । शुशुनि शाक । रा नि व ४ । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।

मेधाजननम् । क्ली । कृष्णसर्षपे । वै निघ ।

मेधायु । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।

मेधावती (विनी) । स्त्री । महाज्योतिष्मती लतायां । रा नि व ३ । शारिकायां । शालिक पाखी । वै निघ ।

मेधावी (इन्) । प । शुकपक्षिणि । शारिकायां । त्रिका । क्ली । मद्ये । रा नि व १४ ।

मेधि । पु । धान्यमर्द्दनस्थाने पशुबन्धनार्थन्यस्त दारुणि । अ ।

मेधिका । स्त्री । तन्नामकवृक्षे । মেদী গাছ । वै निघ ।

मेध्य । पु । खदिरवृक्षे । वकरे । छागले । रा नि व ८।१९ । यवे । प सु । स्त्री (ध्या) । रक्त वचायां श्वेतवचायाम् । प सु । रा नि व ६।२३ । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । शङ्खपुष्प्याम् । रा नि व ३।२३ । ब्राह्म्याम् । रा नि व ५।२३ । शमी वृक्षे । रा नि व ८ । केतकीवृक्षे । কেয়া গাছ । रा नि व १० । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । अपराजितायाम् । इचौ । शर्करायां । रा नि व १३ । मण्डूकाम् । रा नि व ५ ।

मेनादः । प । बिडाले । छागे । मयूरे ।

मेन्धिका (न्धी) । स्त्री । मेन्दीति ख्याते वृक्षे । মেন্দী গাছ । कोषान्तरम् ।

मेरुक । पु । कृषिके । वै निघ । यक्षधूप । धूना । श च ।

मेरुपादजम् । क्ली । रौप्य । वै निघ ।

मेलकलवणम् । क्ली । मृत्तिकालवणे । रा नि व ६ ।

मेला । स्त्री । महानील्याम् । रा नि व ४ । कृष्णाञ्जने । हे च ।

मेलाम्बु । स्त्री । मस्याधारे । जटा ।

मेष (क) । पु । पशुविशेषे । ভেড়া । तत्पर्य्याया,—मेढ्र उरभ्र उरण ऊर्णायु वृष्णि एड एडक एलक पृथूदर बहुरोमा मेष मेढू शृङ्गिण अवि लोमश बली रोमश फेड्क मेण्ट हुडु मेढ सम्फाल । प स । एरकी । नैगमेषि यहे । भा म ४अ नैगमेषिषि । "कौमार भृत्ये मेषाय प्रच्छमूले निवेदयेत ।" मांसगुणा — मधुर शीतल गुरु विष्टम्भि वृंहणञ्च । रा नि व १९ । पित्तश्लेष्मकर कुसुम्भशाकेन सह त्याज्यञ्च । राज । अण्डविहीनस्य मेषस्य मांस किञ्चित् लघु । जीव शाके । रा नि व ७ । मेषराशौ ।

मेषकम्बल । पु । मेषलोमकृतकम्बले । अम ।

मेषकुसुम । पु । चक्रमर्द्दे । চাকন্দা । वै निघ । वै निघ ।

मेषपुष्पा । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । মেড়াশিঙে ।

मेषमूत्रम् । क्ली । मेषीमूत्रे । See अवीमूत्रम् ।

मेषलोचन । पु । चक्रमर्द्दवृक्षे । भा ।

मेषवल्ली । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । भा ।

मेषविषाणिका । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । মেড়াশিঙে । रमा । वै निघ २अ चय चि शिवगुटी ।

मेषशृङ्गम् । क्ली । मेषस्य शृङ्गे । ভেড়ার শিঙ । रावणकृतकुमारतन्त्र ।

मेषशृङ्ग । पु । स्वनामख्याततिक्तशाकगणौषधि पत्रविशेषे । মেড়াশিঙে । प सु । कर्कटशृङ्ग । स च पुरुषस्त्रीवयङ्ग्यतर्विशेष । दाँ কড়াশৃঙ্গী । सु सू ३८अ । पुरुषस्त्रीभेदे । सु चि २५ ।

मेषशृङ्गी। स्त्री। अजशृङ्गी। মেড়াশিঙে। काकड़ाशृङ्गी। तत्पर्य्यायः,—नन्दीहस्त मेष विषाणिका मेषवल्ली चक्षु चक्षुर्बहल मेढ़शृङ्गी गन्धद्रुमा बहुलचक्षु विषाणी अजशृङ्गिका। रा नि व ९। सु सू ३८।३९ष। See अजशृङ्गी।

मेषा। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम्। श च।

मेषाख्य'। पु। वालग्रहविशेषे, नैगमेषे। वा उ ३ष।

मेषान्त्री। स्त्री। अजान्त्रीलतायाम्। ছাগল বেঁটো। रा नि व ३।

मेषालु'। पु। वर्वरावनस्पतौ। श च।

मेषाह्वय'। पु। चक्रमर्द्दक्षुपे। रा नि व ४।

मेषाक्षिकुसुमः। पु। चक्रमर्द्दक्षुपे। र मा।

मेषिका। स्त्री। मेषपत्न्याम्। श र।

मेषी (इन्)। पु। तिनिशवृक्षे। তিনিশ, সাদন। रा नि व ९। जटामांस्याम्। रा नि व १२। मेषपत्न्याम्। तत्पर्य्यायः,—जालकिनी अवि अविला एडका मेषिका कुररी रुजा वेणी। त्रिका। मेषशृङ्गयाम्। মেড়াশিঙে। भैष वाजी।

मेह.। पुं। प्रमेहरोगे। रा नि व २०। मञ्जीरे। मूत्रे। हे च। मेषे। श च।

मेहकुलान्तकरसः। पुं। प्रमेहे औषधम्। पाठः—"मृत वङ्ग मृतज्ञाभ्र शुद्धपारदगन्धक। भूनिम्ब पिप्पलीमूल त्रिकटु त्रिफला त्रिवृत्। रसाञ्जन विडङ्गाब्द बिल्वगोक्षुरदाडिमम्। प्रत्येक तोलक ग्राह्य गुडमध्याजकौ पलम्। गोपाल कर्कटीमूलस्वरसैर्वटिकां कुरु। अनुपान प्रयोक्तव्य छागीदुग्धपयोऽथवा॥" भैष।

मेहघ्नी। स्त्री। हरिद्रायाम्। प स।

मेहनम्। क्ली। लिङ्गे। रा नि व १८। मूत्रे। वा च ६ष। पु। मुष्ककवृक्षे। घण्टापाटल। रा नि व ११। [मिह।

मेहनाशिनी। स्त्री। श्वेतापराजितायाम्।

मेहमुद्गरवटी। स्त्री। प्रमेहनाशकवटिकाभेदे। पाठ,—रसाञ्जन विड दारु बिल्वगोक्षुरदाडिमाः। भूनिम्बपिप्पलीमूल त्रिकटुत्रिफलात्रिवृत्॥ प्रत्येकं तोलक देय लौहचूर्णन्तु तत्समम्। पलैकं गुग्गुलु दत्त्वा घृतेन वटिका कुरु॥ माषैका निर्म्मिता चैषा मेहमुद्गरसञ्ज्ञिता।" भैष।

मेहहररसः। पु। प्रमेहाधिकारे रस। पाठ—"गन्धेन सूत द्विगुण प्रगृह्य विमर्द्दयेत् गोक्षुरनीरयुक्त। गन्धाश्म तुल्याश्च सुतप्ततास्रपक्षश्च तस्योपरि विन्यसेच्च॥ चक्रे तिलप्रस्थ तत प्रगृह्य मूषोदरे धापय टङ्कणेन। सगृह्य चक्रे च निधाय गोल वि समकामेहविमुक्तिरेति॥" रस चि ८ष।

मैत्रम्। क्ली। स्नेहे। मलमूत्रत्यागे। राज।

मैत्रकर्म्म (न्)। क्ली। मलमूत्रत्यागे।

मैत्री। स्त्री। मित्रतायाम्। अनुराधायाम्। सर्व्वप्राणिष्वात्मबुद्धौ। च मू १ष।

मैत्रोपरः। त्रि। मैत्रीप्रधाने। च सू चक्रदत्तौ।

मैथुनम्। क्ली। स्त्रीपुरुषसङ्गमे। तत्पर्य्यायः,—सुरत सूरत अभिमानित धर्षित सम्प्रयोग अनारत अब्रह्मचर्य्यक उपसृष्ट निधुवन रतिक्रिया सन्निवेश क्रीडारत्न महाद्रव्य व्यवाय ग्राम्यधर्म्म रत निधुवन रत रमण यति योगमिथुन सम्भोग शृङ्गार प्रसक्ति रतिलक्ष मोहन पशुक्रिया प्रसङ्ग स्त्रीसंसर्ग यात स्त्रीसङ्गम समीचक। विवाहे। स्त्रीविशेषमैथुने तत्कालनिर्णयो यथा—"निदाघ शरदोर्बाला प्रौढा वर्षावसन्तयोः। हेमन्ते शिशिरे योग्या न वृद्धा क्वापि शस्यते॥" मैथुननिषेधो यथा—"नत्वा च षोड़शाद्वर्षात् सप्तत्याः परतो न च। आयुष्कामो नरः स्त्रीभिः संयोगं कर्त्तुमर्हति॥" सामान्यतो मैथुनकालनिर्णय—"त्रिभिस्त्रिभिरहोभिर्वा सेवेत प्रमदां नरः। सर्व्वेष्वृतुषु घर्मेषु पक्षान्मासात् व्रजेद्बुधः॥" परिमितस्य गुणा—"स्मृतिमेधायुरारोग्यपुष्टीन्द्रिययशोबलैः। अधिका मन्दजरसो भवन्ति स्त्रीषु संयताः॥" अतिमैथुन दोषा—"व्यवायो धातुपचय कुरुते रत्यपत्यद। म्लानिकम्पोरुदौर्ब्बल्य धात्विन्द्रियबलक्षय। अपथ्यदुष्प्रदश्चाद्या जायन्तेऽतिव्यवायतः। अति व्यवायाज्जायन्ते कासश्वासज्वरादय॥" मैथुना करणगुणा—"असेवनान्मेहमेदोवृद्धिरम्येयं मार्द्दवम्।" राज ५प।

मैरेय। पु, क्ली। सुराविशेषे। तत्र धातकी पुष्पगुड़धान्याम्लसन्धानेन कृतम्। "मैरेयं धातकी पुष्पगुडधान्याम्लसंहितम्।" प प्र ३ष। यत्तु सुरासवयोः प्रत्येक निष्पादितयोरेकीकृत्य पुन सन्धानम्। तत्र च मधु द्वयम्। "आसवस्य सुरायाश्च द्वयोरेकत्र भाजने। सन्धानं तद्विजानीयात् मैरेयमुभयात्मकम्॥" इत्युक्तत्वात् चन्द्रिका।

"मैरेय धातकीपुष्पगुडधान्याम्लसन्धितम्। सचातु जातकाशाजोमकृष्णीवपनागरम्॥' वाचस्पति। गुणा —"तीक्ष्ण कषायी मदकृत् दुर्नामकफगुल्म हृत्। क्रिमिमेदोऽनिलहरो मैरेयो मधुरो गुरुः॥" सुसू ४५अ। इक्षवमद्ये। धान्यासवे। आसव। अम।

मैरेयाम्बु। क्ली। काञ्जिकभेदे। টৈমরেশ্বমদা। चद विद्रधिचि।

मैरेयी। स्त्री। सुराविशेषे। तत्प्रस्तुतविधिर्यथा, —"मालूरमूल बदरी शर्करा च तथैव च। एषामेकत्र सन्धानात् मैरेयी मदिरा मता॥" गुणा —"मैरेयी वातहृन्मन्या ज्वरघ्नी वह्नि दीपनी।"

मैला। स्त्री। नीलीवृक्षे। वैनिघ।

मोघपुष्पा। स्त्री। वन्ध्यायाम्।

मोघा। स्त्री। विडङ्गायाम्। रानिव ६। चशा ८अ। वदर्याम्। কুলগাছ। मद। पाटलवृक्षे। मे।

मोचम्। क्ली। शाल्मलीवेष्टे। মোচরস। चद सियो ग्रहणी चि बालचाङ्गेरीघृते। मोचाफले। মোচা। अम। मैष पाददारी चि।

मोच (क)। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। रानिव ७। मुष्ककवृक्षे। घण्टापाटल। रानिव १०। मोचरसे। चद बाल चि। वैनिघ १अ ग्रहणी चि शोधनादिचूर्णे। कदलीवृक्षे। हेच।

मोचका (की)। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। শিমুল গাছ। सुचि २अ।

मोचनम्। क्ली। मोचने। विस्रावणे। भास कुहचि। स्त्री (नी)। कण्टकार्याम्। অটা।

मोचना। स्त्री। सन्दंशे। সাড়াশি।

मोचनिर्यास। पु। मोचरसे। रानिव ८।

मोचपुष्पा। स्त्री। वन्ध्यायां स्त्रियाम। বাঁজা মেয়ে। रानिव १८। कदलीवृक्षे।

मोचरस। पु। स्वनामख्यातसारगर्यादि भेदे शाल्मलिवेष्टे। মোচরস, শিমুলের আটা। तत्पर्याया, —मोचनिर्यास मोचसत् मोचस्रुत मोचाक मोचाह्व शाल्मलीनिर्यास पिच्छलसार सुरस शाल्मलीवेष्ट पिच्छा शाल्मलि शाल्मली वेष्टक। रमा। सुसू ३८अ प्रियङ्ग्वादि। गुणा —कषाय कफवातघ्न ग्राहिन् रसा बलपुष्टिवर्णवीर्यप्रज्ञायुर्देहसिद्धिकर ग्राही च रानिव ८। वासू १५अ प्रियङ्ग्वादि। "मा दुमोमोचरस।"

मोचसार। पु। मोचरसे। रानिव ८।

मोचस्रव (स्राव, वो (इन्), स्रुत्)। पु मोचरसे। रानिव ८। वैनिघ।

मोचा। स्त्री। शाल्मलिवृक्षे। শিমুল গাছ। रानिव ८। कदलीवृक्षे। भा। रानिव ११ नीलीवृक्षे। নীল গাছ। रानिव ४। शल्लकीवृक्षे। वासू १५अ रोध्रादि। "सैलवालपरिपेल वमोचा।"

मोचाख्य। पु। शाल्मलीवृक्षे।

मोचाट। पु। कृष्णजीरके। अम। कदलीवृक्षे। कदल्यस्थनि থোড়। मे। चन्दनवृक्षे वैनिघ। [कै सग्रह

मोचाफलम्। क्ली। कदल्याम। কলা।

मोचारस। पु। कदलीस्वरसे। "मोचारसेन सहित।" भा म ४अ मसूरिचि शीतलाधिकारे।

मोचास्राव। पु। मोचरसे। वैनिघ।

मोचाह्व। पु। शाल्मलीवेष्टके। মোচরস। सियो रक्तार्श चि। "समङ्गोत्पलमोचाह्वतिरीट तिलचन्दनैः।" वैनिघ।

मोचिका। स्त्री। मद्यभेदे। वैनिघ। तस्यासगुणा, —मोचिका वातहृद् बल्या रुच्या तथा दोषशमनी हिता।

मोचिनी। स्त्री। कण्टकार्याम। वैनिघ।

मोचिलिन्दा। स्त्री। राजादनवृक्षे। वनिघ।

मोची। स्त्री। हिलमोचिकायाम। হিঞ্চে। रमा। See मोचा।

मोच्छिकायन्त्रम्। क्ली। सुरायोजनयन्त्रे। মদের ভাটি। भैष मसमद्यीवनी सुरा।

मोटनम्। क्ली। वायौ। मिश्र।

मोटा। स्त्री। कृष्णबलादये। ছোট বেলড়া। रानिव ४। अयन्याम। मुष्क। চুনা পান্ড। वैनिघ।

मोण। पु। पक्वफले। वैनिघ। मक्षे। मक्षिकायाम। मदनफले। मे।

मेषशृङ्गी । स्त्री । अजशृङ्गी । मेड़ाशिङे । दीवड़ाशृङ्गी । तत्पर्य्याया,—मन्दीरक मेष विषाणिका मेषवल्ली चषू चक्षुर्यहनं मेटशृङ्गी ग्रटकमा चक्रलचक्षु विषाणी अजशृङ्गिका । राजनि ९ १९ । सुश्रुत ३८ । See अजशृङ्गी ।

मेषा । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । शब्द ।

मेषाख्य. । पु । बालग्रहविशेषे, नैगमेषे । या ए ३४ ।

मेषान्त्री । स्त्री । अजान्त्रीलतायाम् । छागल वेंटो । राजनि व ३ ।

मेषालु । पु । वर्वरावनस्पती । शब्द ।

मेषाह्वय. । पु । चक्रमर्द्दक्षुपे । राजनि व ४ ।

मेषाक्षिकुसुमः । पुं । चक्रमर्द्दक्षुपे । रमा ।

मेषिका । स्त्री । मेषपत्न्याम् । शर ।

मेषी (इन्) । पु । तिनिशवृक्षे । तिनिश, शामन । राजनि व ९ । जटामांस्याम् । राजनि व १२ । मेषपत्न्याम् । तत्पर्य्याया,—जालकिनी अवि अविला एडका मेषिका कुररी रजा वेणी । विका । मेषपत्न्याम । मेड़ाशिङे । मेष वाशा ।

मेह. । पु । प्रमेहरोगे । राजनि २० । अक्षीरे । मूत्रे । हेम । मर्षे । शब्द ।

मेहकुलान्तकरसः । पु । वसामेहे औषधम् । पाठ —"मृत वङ्ग मृतस्वाभ्र शुद्धपारदगन्धक । भूनिम्ब पिप्पलीमूल त्रिकटु त्रिफला त्रिवृत् । रसाञ्जन विडङ्गाब्द बिल्वगोक्षुरदाडिमम् । प्रत्येक तोलक चात्र गुडमग्रजतो पलम् । गोपाल कर्कटीमूलरसैर्वटिका कुरु । अनुपान प्रयोक्तव्य छागीदुग्धपयोऽथवा ॥" भैष ।

मेहघ्नी । स्त्री । हरिद्रायाम् । पश्च ।

मेहनम् । क्ली । लिङ्गे । राजनि व १८ । भूवचो । वा ए ६४ । पुं । मुष्ककवृक्षे । घण्टापाटले । राजनि व ११ । [वैनिघ ।

मेहनाशिनी । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् ।

मेहमुद्गरवटी । स्त्री । प्रमेहनाशकवटिकाभेदे । पाठ,—रसाञ्जन विड दारु बिल्वगोक्षुरदाडिमा । भूनिम्बपिप्पलीमूल त्रिकटुत्रिफलात्रिवृत् ॥ प्रत्येकं तोलकं देय लौहचूर्णन्तु तत्समम् । पलैक गुग्गुलु दत्त्वा घृतेन वटिकां कुरु ॥ माषैका मिश्रिता चैषं मेहमुद्गरसंज्ञिका ।" भैष ।

मेहहररस । पु । प्रमेहाधिकारे रस । पाठ —"गन्धेन मृत त्रिगुण प्रगृह्य विमर्द्दयेत् गोक्षुरकोरसेन । गन्धस्य तुल्याय मृताभ्रकाचस्य तस्योपरि विन्यसेत् ॥ घर्मे विलग्नस्य तत प्रगृह्य गुणोदर भावय टङ्कणेन । मर्दस्य घर्मे च निधाय गोल त्रि सप्तकान्मेहविमुक्तिरेति ॥" रसचि ८४ ।

मैलम् । क्ली । ग्रेहे । मलमूत्रत्यागे । राज ।

मैलकर्म्म (न्) । क्ली । मलमूत्रत्यागे ।

मैत्रो । स्त्री । मित्रतायाम् । अनुराधायाम् । सर्वप्राणिष्वात्मबुद्धौ । अम १४ ।

मैत्रोपरः । त्रि । मैत्रीप्रधाने । अमृ अक्रदटी ।

मैथुनम् । क्ली । स्त्रीपुरुषसङ्गमे । तत्पर्य्याया,— सुरत सुरस अभिमानित धर्षित सम्प्रयोग अनारत अब्रह्मचर्य्यक उपसृष्ट निधुवन रतिक्रिया सम्वेशनं क्रीडारत्न महारत्नं व्यवाय ग्राम्यधर्म्म रतं निधुवनं रत रमण यति योगमिथुन सम्भोग शृङ्गार प्रसक्ति रतिलक्ष मोहन प्रणयक्रिया प्रसङ्ग स्त्रीसंसर्गं याम स्त्रीसङ्गम समीपक । विवाहे । स्त्रीविशेषमैथुने तत्कालनिर्णयो यथा—"निदाघ शरदोर्बाला प्रौढा वर्षावसन्तयो । हेमन्ते शिशिरे योग्या न हृष्टा क्वापि शस्यते ॥" मैथुननिषेधो यथा—"नष्टा च षोड़शाद्वर्षात् सप्तत्या परतो न च । आयुष्कामो नर स्त्रीभि संयोग कर्त्तुमर्हति ॥" सामान्यतो मैथुनकालनिर्णय —"त्रिभिस्त्रिभिरहो भिज सेवेत प्रमदां नर । सर्वेष्वृतुषु घर्मेषु पक्षात्पक्षात् व्रजेद्बुध ॥" परिमितस्य गुणा — "स्मृतिमेधायुरारोग्यपुष्टीन्द्रिययशोबलै । अधिका मन्दजरसो भवन्ति स्त्रीषु संयता ॥" अतिमैथुन दोषा —"व्यवायी धातुक्षय कुरुते त्वप्यल्पद । ग्ला निकम्पोरुदौर्बल्य धात्विन्द्रियबलक्षय । अपर्वमरणश्चापि जायन्तेऽतिव्यवायत । अति व्यायामाज्जायन्ते कासश्वासज्वरादय ॥" मथुना करणगुणा —"असेवनान्मेहमेदोवृद्धिरस्थैर्य मार्द वम् ।" राज ५५ ।

मैरेय. । पु, क्ली । सुराविशेषे । तत्र धातकी पुष्पगुडधान्याम्लसन्धानेन कृतम् । "मैरेय धातकी पुष्पगुडधान्याम्लसंहितम् ।" पप्र ३४ । यद्वा सुरासवयो प्रत्येक निष्पादितयोरेकीकृत्य पुन सन्धानम् । तच्च मधु द्वयम् । "आसवस्य सुरायाश्च द्वयोरेकत्र भाजने । सन्धान तद्विजानीयात् मैरेयमुभयात्मकम् ॥" इत्यमरकात् चन्द्रिका ।

"मैरेयं धातकीपुष्पगुड़धान्याम्लसाधितम्। सधातु जातकाम्लसोमकुष्ठीवचमागमम् ॥' वाचस्पति। गुणा —"मैरेयं कषायो मदकृत् दुर्नामकफगुल्म हृत्। क्रिमिमेदोऽनिलहरो मैरेयो मधुरो गुरु ॥" सु स ४५ अ। द्रवत्मद्ये। धान्यामद्ये। आमद्ये। अम।

मैरेयाम्बु। क्ली। कापिशमद्ये। मैरेयश्मद्य। च द विद्रधि चि।

मैरेयी। स्त्री। सुराविशेषे। तत्प्रस्तुतविधिर्यथा, —"तालूरसश्च बदरी शर्करा च तथैव च। एषामेकत्र सन्धानात् मैरेयी मदिरा मता ॥" गुणा —"मैरेयी वातहृद् बल्या ज्वरघ्नी वह्निदीपनी।"

मैला। स्त्री। नीलीवृक्षे। वै निघ।

मोघपुष्पा। स्त्री। वन्ध्यायाम्।

मोघा। स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ६। अ श्रा ८ अ। बदर्य्याम्। कुलगाछ। मद। पाटलवृक्षे। मे।

मोचम्। क्ली। शाल्मलीवृक्षे। মোচরস। च द सियो ग्रहणी चि बालचाङ्गेरीघृते। मोचाफले। মোচা। अम। मेष पाददारी चि।

मोच (क)। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। रा नि व ७। मुष्ककवृक्षे। घण्टापाटल्याम्। रा नि व ११। मोचरसे। च द बाल चि। वै निघ ६अ ग्रहणी चि शोषणादिचूर्णे। कदलीवृक्षे। हेच।

मोचका (की)। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। শিমুল গাছ। सु चि २अ।

मोचनम्। क्ली। मोक्षणे। विस्रावणे। भा म कुष्ठ चि। स्त्री (नी)। कण्टकार्य्याम्। জটা।

मोचना। स्त्री। सन्दंशे। সাঁড়াশি।

मोचनिर्य्यास। पु। मोचरसे। रा नि व ८।

मोचपुष्पा। स्त्री। वन्ध्यायां स्त्रियाम्। বাঁজা মেয়ে। रा नि व १८। कदलीवृक्ष।

मोचरस। पु। स्वनामख्यातसारजवर्गीयद्रव्यभेदे शाल्मलिवेष्टे। মোচরস, সিমুলের আটা। तत्पर्य्याया,—मोचनिर्य्यास मोचसम् मोचस्रुत मोचाख्य मोचाह्व शाल्मलीनिर्य्यास पिच्छलसार सुरस शाल्मलीवेष्ट पिच्छा शाल्मलि शाल्मली वेष्टक। र मा। सु सू ३८ अ प्रियङ्ग्वादि। गुणा —कषाय कफवातघ्न योगेन रसा बलपुष्टिवर्णवीर्य्यप्रज्ञायुर्देहसिद्धिकर ग्राही च रा नि व ८। वा सू १५ अ प्रियङ्ग्वादिर। "मा हुमोचरसे।"

मोचसार। पु। मोचरसे। रा नि व ८।

मोचस्राव (स्राव ,वो (इन्), सुत्)। पु मोचरसे। रा नि व ८। वै निघ।

मोचा। स्त्री। शाल्मलिवृक्षे। শিমুল গাছ रा नि व ८। कदलीवृक्षे। भा। रा नि व ११ नीलीवृक्षे। নীল গাছ। रा नि व ४। अश्वर्क वृक्षे। वा सू १५ अ रोध्रादि। "तैलशालपरिपेल बमोचा।"

मोचाख्य। पु। शाल्मलीवृक्षे।

मोचाट। पु। कृष्णजीरके। अम। कदली वृक्षे। कदल्यस्थिनि থোড়। मे। चन्दनवृक्षे वै निघ। [वै शयक

मोचाफलम्। क्ली। कदल्याम्। কলা

मोचारस। पु। कदलीस्वरसे। "मोचा रसेन सहित।" भा म ४ भ मसूरि चि शीतला विकारे।

मोचास्राव। पु। मोचरसे। मे निघ।

मोचाह्व। पु। शाल्मलीवेष्टके। মোচরস। सियो रजोरा चि। "समङ्गोत्पलमोचाह्वकिरीट तिलचन्दने।" वै निघ।

मोचिका। स्त्री। मद्यभेदे। वै निघ। तस्यास्तुगुणा,—मोचिका वातहृद् बल्या रुच्या हृद्या दीपनीया हिता।

मोचिनी। स्त्री। कण्टकार्य्याम्। वै निघ।

मोचिलिन्दा। स्त्री। राजादनवृक्षे। व निघ।

मोची। स्त्री। हिलमोचिकायाम। হিঞ্চে। र मा। See मोचा।

मोच्छिकायन्त्रम्। क्ली। सुराशीतनयन्त्रे। मदेर ভাটি। भैष मृतसञ्जीवनीसुरा।

मोटनम्। क्ली। वायुषे। निन्दा।

मोटा। स्त्री। ह्रस्वबलायुवे। ছোট বেলেড়া। रा नि व ४। अवन्याम। चुक्र। চুকা পালঙ। वै निघ।

मोण। पुं। शुष्कफले। वै निघ। नक्र। मक्षिकायाम। सप्पकरण्डे। मे।

मेषशृङ्गी । स्त्री । अजशृङ्गी । भेड़ाशिङे । काकड़ाशृङ्गी । तत्पर्य्याया,—मेषवल्ली च मेषविषाणिका मधुपर्णी अथ चक्षुर्वल्ली मेढ्रशृङ्गी गन्धद्रुमा बहलचक्षुः विषाणी अजशृङ्गिका । राजनि व ९ । सुश्रुते ३८।२८ । ९cc अजशृङ्गी ।

मेषा । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । शब्दच ।

मेषाख्यः । पु । शालिधान्यविशेषे, मेषमेषे । वा ट ३५ ।

मेषान्त्री । स्त्री । अजान्त्रीलतायाम् । छागल बेंटो । राजनि व ३ ।

मेषालु । पु । बर्व्वरावनस्पतौ । शब्दच ।

मेषाह्वय । पु । चक्रमर्द्दक्षुपे । राजनि व ४ ।

मेषाक्षिकुसुम । पु । चक्रमर्द्दक्षुपे । रत्नमा ।

मेषिका । स्त्री । मेषवल्ल्याम् । शब्दर ।

मेषी (इन्) । पु । तिनिशवृक्षे । तिनिश, गाछ । राजनि व ९ । जटामांस्याम् । राजनि व १२ । मेषवल्ल्याम् । तत्पर्य्याया,—जालकिनी अवि अविला एडका मेषिका कुररी रजा वेणी । चिका । मेषशृङ्ग्याम् । भेड़ाशिङे । मेषवाजी ।

मेह । पु । प्रमेहरोगे । राजनि व २० । मेढ्रे । मूत्रे । मेषे । शब्दच ।

मेहकुलान्तकरसः । पु । प्रमेहे औषधम् । पाठ—"मृत वङ्ग मृतस्ताभ्र शुद्धपारदगन्धक । भूनिम्ब पिप्पलीमूल त्रिकटु त्रिफला त्रिवृत् । रसाञ्जन विडङ्गाब्द बिल्वगोक्षुरदाडिमम् । प्रत्येक तोलक ग्राह्य शुद्धमग्निमन्थकी पलम् । गोपाल-कर्कटीमूलरसैर्वटिकां कुरु । अनुपान प्रयोक्तव्य छागीदुग्धमथोऽथवा ॥" भैष ।

मेहघ्नी । स्त्री । हरिद्रायाम् । पद्य ।

मेहनम् । क्ली । लिङ्गे । राजनि व १८ । मूत्रे । शा ३९ । पु । मुष्ककवृक्षे । घण्टापाटल । राजनि व ११ । [३ मिष ।

मेहनाशिनी । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् ।

मेहसुन्दरवटी । स्त्री । प्रमेहनाशकवटिकाभेदे । पाठ,—रसाञ्जन विड दारु बिल्वगोक्षुरदाडिमा । भूनिम्बपिप्पलीमूल त्रिकटुत्रिफलात्रिवृत् ॥ प्रत्येकं तोलकं दद्यात् लौहचूर्णन्तु तत्समम् । पलैकं गुग्गुलुं दत्त्वा घृतेन वटिकां कुरु ॥ माषैका निर्म्मिता चेयं मेहसुन्दरनामिनी ॥" भैष ।

मेहहररसः । पु । प्रमेहाधिकारे रस । पाठ—"गन्धेन सूतं द्विगुणं प्रगृह्य विमर्द्दयेत् गोक्षुरनीरयुक्तम् । मूषान्तु कृत्वाथ सुतप्तताम्रपत्र तस्योपरि विन्यसेच्च ॥ चक्रे विनिधाय तत प्रगृह्य मूषोदरे धारय टङ्कणेन । सम्पूर्ण चक्रे च निधाय योगं त्रि समकालमेहविमुक्तिरेति ॥" रस चि ८प ।

मैत्रम् । क्ली । वेदे । मलमूत्रत्यागे । राम ।

मैत्रकर्म्म (न्) । क्ली । मलमूत्रत्यागे ।

मैत्री । स्त्री । मित्रतायाम् । अनुराधायाम् । सर्व्वप्राणिष्वात्मबुद्धौ । अम १४ ।

मैत्रोपरः । त्रि । मैत्रीप्रधाने । द मू चक्रदटी ।

मैथुनम् । क्ली । स्त्रीपुरुषसङ्गमे । तत्पर्य्याया,—सुरतं गुरतं अभिमानितं धर्षितं सम्प्रयोग अनाचार अरतव्यवाय उपसृष्ट निभद्र रतिक्रिया संवेशनं क्रीडारत्न महादानं व्यवाय ग्राम्यधर्म रत मिथुनं रतं रमणं यति योगमिथुन सम्भोग शृङ्गार प्रसक्ति रतिलक्षं मोहन पशुक्रिया प्रसङ्ग स्त्रीसङ्गं याति स्त्रीसङ्गम समीचक । त्रिकाण्डे । स्त्रीविशेषमैथुने तत्कालनिर्णयो यथा—"निदाघ शरदोर्बाला प्रौढा वर्षावसन्तयो । हेमन्ते शिशिरे योग्या न वृद्धा क्वापि शस्यते ॥" मैथुननिषेधो यथा—"सप्तत्या षोडशाद्वर्षात् सप्तत्या परतो न च । आयुष्कामो नर स्त्रीभि संयोग कर्त्तुमर्हति ॥" सामान्यतो मैथुनकालनिर्णय—"त्रिभिस्त्रिभिरहोभिर्वा सेवेत प्रमदां नर । सर्व्वेष्वृतुषु घर्म्मेषु पक्षात्पक्षात् व्रजेद्बुध ॥" परिमितस्य गुणा—"स्मृतिमेधायुरारोग्यपुष्टीन्द्रिययशोबलै । अधिका मन्दजरसो भवन्ति स्त्रीषु संयता ॥" अतिमैथुनदोषा—"व्यवायो धातुपचय कुरुते रत्यपत्यद । ग्लानिकम्पोरुदौर्ब्बल्य धात्विन्द्रियबलक्षय । अपमृत्युप्रदश्चाद्या जायन्तेऽतिव्यवायत । अतिव्यवायाज्जायन्ते कासश्वासज्वरादय ॥" मैथुनाकरणगुणा—"असेवनान्मेहमेदोवृद्धिरस्थैर्य्य मार्द्दवम् ।" राज १५ ।

मैरेय । पु, क्ली । सुराविशेषे । तत्तु धातकीपुष्पगुडधान्याम्लसन्धानेन कृतम् । "मैरेय धातकीपुष्पगुडधान्याम्लसंहितम् ।" प प्र ३प । यद्वा सुरासवयो प्रत्येक निष्पादितयोरेकीकृत्य पुन सन्धानम् । तत्र च मधु देयम् । "आसवस्य सुरायाश्च द्वयोरेकत्र भाजने । सन्धान तद्विजानीयात् मैरेयमुभयात्मकम् ॥" [illegible]

"मैरेय धातकीपुष्पगुड़धान्याम्लसाधितम्। मद्यात् जातिकामाज्जीमकुष्ठीषधनागरम्॥" वाचस्पति। गुणा —"सौष्य कषायो मदकृत् दुर्नामकफगुल्म हृत्। क्रिमिमेदोऽनिलहरो मैरेयो मधुरो गुरु॥" सु सू ४५अ। इक्षवमद्ये। धान्यमद्ये। आसवे। अम।

मैरेयाम्लु। क्ली। काञ्जिकभेदे। मैरेयअमला। च द विद्रधि चि।

मैरेयी। स्त्री। सुराविशेषे। तत्प्रस्तुतविधिर्यथा, —"मालूरमूल बदरी शर्करा च तथैव च। एषामेकत्र सन्धानात मैरेयी मदिरा मता॥" गुणा —"मैरेयी वातहृद् बल्या ज्वरघ्नी वह्नि दीपनी।"

मैला। स्त्री। नीलीवृक्षे। वै निघ।

मोघपुष्पा। स्त्री। वन्ध्यायाम्।

मोघा। स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ६। च शा ८अ। बदर्याम्। कुलगाछ। मद। पाटल वृक्षे। मे।

मोचम्। क्ली। शाल्मलीवेष्टे। মোচরস। च द स्त्रियो ग्रहणी चि बालचाङ्गेरीघृते। मोचाफले। মোচা। अम। भैष पाददारी चि।

मोच (क)। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। रा नि व ७। मुष्ककवृक्षे। घण्टापारुल। रा नि व १०। मोचरसे। च द बाल चि। वै निघ १भ ग्रहणी चि श्रीधनादिचूर्णे। कदलीवृक्षे। हे च।

मोचका (की)। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। शिमूल गाछ। सु चि २अ।

मोचनम्। क्ली। मोक्षणे। त्रिस्रावणे। भा म कुष्ठ चि। स्त्री (नी)। कण्टकार्याम्। जटा।

मोचना। स्त्री। सन्दंशे। সাড়াশি।

मोचनिर्यास। पु। मोचरसे। रा नि व ८।

मोचपुष्पा। स्त्री। वन्ध्यायां स्त्रियाम्। বাঁজা মেয়ে। रा नि व १८। कदलीवृक्ष।

मोचरस। पु। स्वनामख्यातसारकवर्गीयद्रव्य भेदे शाल्मलिवेष्टे। মোচরস, শিমুলের আটা। तत्पर्याया, —मोचनिर्यास मोचसत् मोचस्रुत मोचाक मोचाह्व शाल्मलीनिर्यास पिच्छलसार सुरस शाल्मलीवेष्ट पिच्छा शाल्मलि शाल्मली वेष्टक। र मा। सु सू ३८अ प्रियङ्ग्वादि। गुणा —कषाय कफवातघ्न शीतल रसायन बलपुष्टिवर्णवीर्यप्रज्ञायुर्देहवृद्धिकर ग्राही च। रा नि व ८। वा सू १५अ प्रियङ्ग्वादिव। "मान द्रुमोमोचरसे।"

मोचसार। पु। मोचरसे। रा नि व ८।

मोचस्राव (स्राव, वो (इन्), सुत्)। पु। मोचरसे। रा नि व ८। वै निघ।

मोचा। स्त्री। शाल्मलिवृक्षे। शिमूल गाछ। रा नि व ८। कदलीवृक्षे। भा। रा नि व ११। नीलीवृक्षे। नील गाछ। रा नि व ४। शल्लकी वृक्षे। वा सू १५अ रोध्रादि। "शैलवालपरिपेल वमोचा।"

मोचाख्य। पु। शाल्मलीवृक्षे।

मोचाट। पु। कृष्णजीरके। अम। कदली वृक्षे। कदल्यस्थनि থোড। मे। चन्दनवृक्षे। वै निघ। [वै शब्द।

मोचाफलम्। क्ली। कदल्याम्। कला।

मोचारस। पु। कदलीस्वरसे। "मोचा रसेन सहितं।" भा म ४भ मसूरि चि शीतला धिकारे।

मोचास्राव। पुं। मोचरसे। वै निघ।

मोचाह्व। पु। शाल्मलीवेष्टके। মোচরস। स्त्रियो रक्ताश चि। "समङ्गोत्पलमोचाह्वतिरीट तिलचन्दनै।" वै निघ।

मोचिका। स्त्री। मद्यभेदे। वै निघ। तन्त्रासगुणा, —मोचिका वातहृद् बल्या रुच्या हृद्या दोषत्रयाणां हिता।

मोचिनी। स्त्री। कण्टकार्याम्। वै निघ।

मोचिलिन्दा। स्त्री। राजादनवृक्षे। व निघ।

मोची। स्त्री। हिलमोचिकायाम्। हिञ्चे। र मा। See मोचा।

मोच्छिकायन्त्रम्। क्ली। दुराणोक्तयन्त्रे। মাদার ভাটি। भैष मनमथोदयोदुरा।

मोटनम्। क्ली। वायवे। मिदा।

मोटा। स्त्री। हस्वबलायुके। ছোট বেলড়া। रा नि व ४। कम्पराम। शुक्री। চুলী পাগড়া। वै निघ।

मोघ। पुं। प्रच्छदले। वै निघ। मर्कटे। मक्षिकायाम्। मृत्कर्त्ते। मे।

मोथ' । पु । मुस्तके । कीटान्तरम् ।

मोद । पु । आमवृक्षे । सुरभिगन्धे । वै निघ ।

मोदक । पु । गुड । यवासशर्करायाम् । रा नि व १४ । लड्डुकी । लाडु । मे । गुडशर्करादि-पाकेन यस्य पूर्ववीर्यं पञ्चमास तिष्ठति । सुखबोध । मोदकाद्यौषधमात्रादि यथा—'मोदको वटक पिण्डौ तन्मात्रा चूर्णवन्मता । मोदकेषु द्विगुणिता गुड सिता चतुर्गुणा । पक्केन वटका कार्या गुडेन सितयाथवा । परं हि वह्निसम्पर्कात्लघिमान भजन्ति ते । चूर्णावलेहगुडिकाकल्कानामनुपान कम् । वातपित्तकफातङ्के त्रिद्वेकपलमाहरेत् ॥' गोपुर ।

मोदकी । स्त्री । मुस्तायाम् । वै निघ २य वा व्या चि चण्डशीतिगुग्गुली । जिङ्गिन्याम् ।

मोददायिनी । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षे । जाती-फुलेर गाछ । म ।

मोदनम् । क्ली । सिक्थके । रा नि व १३ । पु । मदनवृक्षे । मयना गाछ । (सौभाग्यशुण्ठी मोदके ।)

मोदनी । स्त्री । यूथिकायाम् । श्वेत जूँइ । वनमल्लिकायाम् । रा नि व १० । सप्तपर्णिका याम् । जूँइ गाछ । प मु ।

मोदमोदिनी । स्त्री । जम्बूवृक्षे । जाम गाछ । रा नि व ११ ।

मोदयन्ती । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायाम् । नव मल्लिका, काठमल्लिका । तत्पर्याया —खरमरा वयगन्धा भूपदी मोदयन्तिका । प मु । सु चि २५श । "दिशा च सत्र यश्च मोदयन्त्या ।"

मोदा । स्त्री । शाल्मलिवृक्षे । शिमुल गाछ । र मा । अजमोदायां । वानवानी । मद ७२ । रा नि व ६ ।

मोदाख्य' । पु । आमवृक्षे । रा नि व ११ ।

मोदाढ्या । स्त्री । अजमोदायाम्, वनयमा न्याम् । रा नि व ६ ।

मोदिनी । स्त्री । यूथिकायाम् । मल्लिकापुष्प वृक्षे । मल्लिका गाछ । तत्पर्याया,—षट्पदी मोदिनी वनमल्लिका । गुणा,—कटु उष्णा नमाना अथवा नेत्राम्यरोगमार्जिनी च । वन मल्लिकायाम् । रा नि व १० । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । वै निघ । अजमोदायां । रा नि व ६ मदिरायां । रा नि व १४ ।

मोरट(क)म् । क्ली । प्रसवात् सप्तरात्रादनन्त यत् क्षीरं तन्मोरटमुच्यते । र मा । रा नि व १५ "मधुरो वृष्यो हृद्यो तद्वत् पीयूषमोरटौ ।" सु सू ४५श । (कम्) इक्षुमूले । भा म ख ४४ मसूरि चि । इक्षिकर्णपत्रगे । सु सू ३८श य द वीरतरादौ । अङ्कोटपुष्प । आँकोडेर फूल । ऐ ।

मोरटः (कः) । पु । लताकराड़ इति प्रसिद्ध वृक्षभेदे । प मु । क्षीरमोरटे वा । लताकराड़ ओघ्रकराड़ । तत्पर्याया,—मोरट सुदल क्षीरक क्षीरमोरट घोण्टपुष्प कर्णपुष्प पीलुपत्र मधुस्रव घनमूल दीर्घमूल पुरुप क्षीरबहुल गुणा—सकषायमधुर वृष्य बल्य पित्तदाहज्वर घ्न । रा नि व ३ । अङ्कोल्लवृक्षे । आँकोड गाछ । सु सू ३८श । खदिरभेदे । श्वेत खदिर वै निघ ।

मोरटा । स्त्री । मूर्वायाम् । मूर्गा । प मु रा नि व ३ । सु सू ३८श । वा सू १५श वरुणादि आस्फोटकवृक्षे । श्वेतडा गाछ । सु सू ३८श ।

मोरणम् । क्ली । तरुनिर्यासे । क्षीरनिर्यासे । दुग्धकूचिकायाम् । वै निघ ।

मोर्व । पुं । मूर्वायाम् । वै निघ ।

मोह' । पु । विपरीतज्ञाने । भा अध अस्र पि चि । भा । म ख ४भ विस्फोट चि । मूर्च्छायाम् । मा नि ।

मोहकारी (इन्) । पु । माड़ इति कीटगो ख्याते वृक्षविशेषे । रा नि व ६ ।

मोहन । प । धुस्तूरवृक्षे । रा नि व १० । कामुककवृक्षे । चित्तविभ्रमे । वै निघ । क्ली । सुरते । श च ।

मोहनभोग । पु । खमिकायाम् । हि नानार्था । See लमिका ।

मोहनवल्ली । स्त्री । वन्दाके । वा उ ५श ।

मोहना (नी) । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायाम् । र मा । वनमल्लिकायाम् । रा नि व १० । सप्तपर्णिकायाम् । रा नि व ७ ।

मोहनिका (हिनी) । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायां ।

ट्मा । सु षि २८ष । हस्तमल्लिकायाम् । रा नि व १० । शतदलमल्लिकायाम् । पसु । कट्फले । षटपदपाषाणभेदे । भङ्गायाम् । सिद्धि । मयविशेषे । उपोदिकायाम् । पूँई । वै निघ ।
ोच (क.) । पु । पाटलवृक्षे । पारुलगाछ । रे । (क) मुष्ककवृक्षे, पलाशवत्कृष्णवृक्षे । घण्टापारुल । भा ।
ौकुलि (ली(इन्)) । पु । द्रोणकाके । दाँड़ काक । वै निघ । काकि । हे च ।
ौक्तिकम् । क्ली । अमे । वै निघ । मुक्तायाम् । मुक्ता । हिं मोती । गुणा — मौक्तिक शीतल वृष्य चक्षुष्य बलपुष्टिकृत् । भा पू १भ रत्नवर्ग । शोधनादिक माणिक्यशब्दे द्रष्टव्यम् । तस्य लेप शोफादिहर । चा उ १०ष । See मुक्ता ।
ौक्तिकतण्डुल । पु । धवलयावनाले । श्वेत जनार । रा नि व १६ ।
ौक्तिकप्रसवा । स्त्री । मुक्ताशुक्तौ । मुक्तार झिनुक । रा नि व १३ ।
ौक्तिकयोनी । पु । शुक्तिशङ्खादि मौक्तिक जनके । "शुक्तिशङ्खगजक्रोड फणी मत्स्यश्च दर्दुर । वेणुरेते समाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनय ।"
ौक्तिकशुक्ति । स्त्री । मुक्ताशुक्तौ । मुक्तार झिनुक । रा नि व १३ ।
ौक्तिकसम्पुट । पु । मुक्ताशुक्तौ । पसु ।
ौक्तिकसम्भवम् । क्ली । शुक्ताञ्जने । वै निघ ।
ौक्तिकस्थानम् । क्ली । शुक्तिशूकरशङ्खसर्पभेकमत्स्यवेणुगजेषु । वैद्यकम् ।
ौग्धिक । पु । मुद्गवृक्षे । वै निघ ।
ौञ्जितृणाख्य । पु । मुञ्जतृणे । मुञ्ज । रा नि व ८ ।
ौञ्जोपला (ली) । स्त्री । वल्वजायां । उलू । रा नि व ८ । मुञ्जतृणे । वै निघ ।
ौद्यम् । क्ली । मोदे । हे च ।
ौद्गदलम् । क्ली । मुद्गदाल्याम् । मुगेर दाल । चा चि ६ष । [त्रिका ।
ौद्गलि । पु । द्रोणकाके । वै निघ । काकि ।

मौनम् । क्ली । मुक्तायाम् । अम ।
मौर्वी । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । अजशृङ्ग्याम् । रमा । तीतुपुलो इति प्रसिद्धौषधौ । पसु ।
मौलक' । वि । मूलाकरजे (लवणे) । खनिज लवण । च वि ८ष ।
मौलिः । पु, स्त्री । मस्तके । रा नि व १८ । केशपाशे । अम । पुं । कङ्कोलवृक्षे । त्रिका । अशोकवृक्षे । मे ।
मौलिकाजाली । स्त्री । चौरिकायाम ।
मौषली । स्त्री । मुषल्याम् । तालमूली । वै निघ २भ गुड्च्यादिमोदके ।
मौहूर्त्तिक. । पुं । ज्योतिर्विदि । अम ।
म्रक्षणम् । क्ली । तैलघृताद्यभ्यङ्ग । তৈল घृतादि माखा । रा नि व १५ । तैले । हे च ।
म्रातनम् । क्ली । कैवर्त्तमुस्तके । श च ।
म्लाना । स्त्री । रजस्वलायाम् । रा नि व १८ ।
म्लेच्छम् । क्ली । हिङ्गुले । रा नि व १३ । सा क्लौ त्रिपुरभैरवरसे । वै निघ २भ बा व्या चि मृत सञ्जीवनीरसे । ताम्रे । र सा स मृतसञ्जीवनीरसे ।
म्लेच्छकन्द । पु । श्वेतरसोने । रा नि व ७ ।
म्लेच्छदारुकम् । क्ली । चीवचीनीति ख्याते द्रव्ये । তোপচিনি । वै निघ ।
म्लेच्छफलम् । क्ली । वाफौतिख्याते फलविशेषे । गुणा,—वल्य निद्रातन्द्राकफनाशक श्वासकास ज्वरातिसारार्शोविभेदकहरच ।
म्लेच्छभोजन । पु । तृणगोधूमे । गोधूमे । गम् । रा नि व १६ । त्रिका । क्ली । अर्द्धपक्व गोधूमे । यावके । श र ।
म्लेच्छमुखम् । क्ली । ताम्रधातौ । तामा । रा नि व १२ ।
म्लेच्छाम्लिका । स्त्री । पारसिकाम्लफलविशेषे । गुणा —हृद्य रेचनच ।
म्लेच्छाश । पु । म्लेच्छभोजने । गोधूम । वै निघ । [रमा ।
म्लेच्छास्यम् । क्ली । ताम्रधातौ । तामा ।

य

यकृत्। क्ली। दक्षिणकुक्षस्थ म्यशरीरावयवविशेषे, कालखण्डाभिधरक्तकपित्ताधारे। यकृ५। हि जिगार। तत्पर्य्याया,—करण्डा कालक कालखञ्ज कालखण्ड कालग महासायु। रा नि व १८। तच्च रक्तजन्य। "गर्भस्थस्य यकृत् प्लीहानौ शोणितजौ।" सु शा ४ अ। तत्स्वरूपं यथा—"अधो दक्षिणतश्चापि हृदयाद्यकृतस्थितिः। तत्तु रञ्जकपित्तस्य स्थानं शोणितजं मतम्। प्लीहामयस्य हेत्वादि समस्तं यकृदामये। किन्तु स्थितिस्तयोर्ज्ञेया वामदक्षिणपार्श्वयोः॥" भा।

यकृदात्मिका। स्त्री। तैलपायिकायाम्। তেলাপোকা। श च।

यकृद्दाल्युदरम्। क्ली। उदररोगभेदे। लक्षणं यथा—"वामे च पार्श्वे परिवृद्धिरेति विशेषतः सीदति चातुरोऽत्र। मन्दज्वराग्निः कफपित्तलिङ्गैरुपद्रुतः क्षीणबलोऽतिपाण्डुः। सव्येतरस्मिन् यकृति प्रदुष्टे ज्ञेयं यकृद्दाल्युदरं तदेव॥" सु नि ७ अ।

यकृद्वैरी (इन्)। पु। रक्तरोहितकवृक्षे। লাল রোহিড়া, রক্তরোহিড়া। श च।

यजा। स्त्री। कृष्णतुलसीवृक्षे। वै निघ।

यज्ञज्ञाता (तृ)। पु। महासोमलतायाम्। वै निघ।

यज्ञधूपः। पुं। सर्ज्जवृक्षे। ধুনার গাছ, শাল। रा नि व ९।

यज्ञनेता (तृ)। पु। महासोमलतायाम्। वै निघ।

यज्ञपशुः। पु। घोटके। श मा। [भा।

यज्ञपादप। पु। विकङ्कतवृक्षे। বঁইচি গাছ।

यज्ञफलः। पुं। उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর গাছ।

यज्ञभूषण। पु। सितदर्भे। শ্বেত কুশ। रा नि व ८।

यज्ञयोग्य। पु। उदुम्बरवृक्षे। रा नि व ११।

यज्ञवल्ली। स्त्री। सोमलतायाम्। रा नि व ३।

यज्ञवृक्षः। पु। वटवृक्षे। महावटे। रा नि व ११। विकङ्कतवृक्षे। বঁইচি গাছ। भा।

यज्ञश्रेष्ठा। स्त्री। सोमलतायाम्। रा नि व ३।

यज्ञसंस्तरः। पु। शुक्लदर्भे। वै निघ।

यज्ञसाधनी। स्त्री। सोमलतायां। वै निघ।

यज्ञसार। पु। यज्ञोदुम्बरवृक्षे। रा नि व ११।

यज्ञसूत्रम्। क्ली। यज्ञोपवीते।

यज्ञाङ्गः। पुं। उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর। र मा। खदिरवृक्षे। रा नि व ८। भार्ग्याम्। বামনহাটী। श च।

यज्ञाङ्गा। स्त्री। सोमलतायाम्। रा नि व ३।

यज्ञिकः। पु। पलाशवृक्षे। जटा।

यज्ञि(ज्ञी)य। पु। विकङ्कतवृक्षे। বঁইচি গাছ। रा नि व। उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর গাছ। रा नि व ११।

यज्ञियपत्रकः। पु। सितदर्भे। শ্বেত কুশ। रा नि व ८। "यातकपत्रक" इत्यपि पाठः पुस्तकान्तरे दृश्यते।

यज्ञोपवीतपादपः। पुं। विकङ्कतवृक्षे। বঁইচি গাছ। रा नि व ९।

यज्ञेष्टम्। क्ली। दीर्घरोहिषतृणे। रा नि व ८।

यज्ञोदुम्बरः। पु। (Ficus glomerata) उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর গাছ। हिं गुलार, उमर। तें मयडीचट्टु। ता अत्ति। तत्पर्य्याया,—क्षीरवृक्ष जन्तुवृक्ष सदाफल हेमदुग्ध क्रिमिफल यज्ञाङ्ग शीतवल्कल। गुणा —हिमं रूक्षं गुरु पित्तकफास्रघ्नं मधुरं तुवरं वर्ण्यं व्रणशोधनरोपणञ्च। भा। See उदुम्बर।

यति। पु। अगस्तिवृक्षे। वै निघ। जितेन्द्रिये। अम।

यतु(तू)का। स्त्री। वास्तुकक्षुपे। বেতো শাকের ঝাড়। श र।

यत्नसाध्य। त्रि। यत्नैनारोग्यार्हे।

यथेष्टचारी (इन्)। पुं। पक्षिणि। श च। त्रि। स्वेच्छाचारिणि।

यन्त्रम्। क्ली। शल्यानामाहरणोपायभूतस्वस्तिकादौ। तच्च एकोत्तरशतं। तदुक्तं—"हस्तमेव प्रधानतमं यन्त्राणामवगच्छ। किं कारणं यस्माद् हस्तादृते यन्त्राणामप्रवृत्तिरेव तदधीनत्वाद्यन्त्रकर्म्मणाम्।" तानि च षट्प्रकाराणि—स्वस्तिक सन्दंश ताल नाडी शलाकोपयन्त्रभेदेन इति। "तत्र

वैंशति स्वस्तिकानि, द्वे सन्दंशयन्त्रे, द्वे एव यन्त्रे, विंशतिर्नाड्य, अष्टाविंशति शलाका, विंशतिरुपयन्त्राणीति तानि प्रायशो लौहानि न्ते तत्प्रतिरूपकानि वा तदलाभे। तत्र नाना ाराणां व्याल्यानां मृगपक्षिणां मुखैर्मुखानि णां प्रायश सदृशानि तस्मात् तत्सारूप्यादा ादुपदेशादन्ययन्त्रदर्शनाद्द युक्तितश्च कारयेत्। मा‍िहितानि यन्त्राणि खरश्लक्ष्णमुखानि च। ढानि सुरूपाणि सुग्रहाणि च कारयेत्॥’ सु ाय। यन्त्रकर्म्माणि चतुर्विंशति निर्घातन ादि। सु सू ७अ। एषां विशेष स्वस्वपर्य्याये य। औषधपाकपात्रविशेषे। तत्र साधारणत विधं, वालुकादोलास्वेदनविद्याधरयन्त्राणीति। लक्षण तत्तत्पर्य्याये द्रष्टव्यम्। पारदबन्धनोपाय पे। तदुक्तं—“यन्त्रते पारदो यस्मात्तस्माद मिद स्मृतम्।” वैमिघ।

यन्त्रगृहम्। क्ली। तैलनिष्पीडनयन्त्रगृहे। निघण्ड। हे च।

यन्त्रगोल। पु। कलायभेदे। मटर। शच।

यन्त्रणम्। क्ली। बन्धने। रक्षणे। मे।

यन्त्रणवास। क्ली। व्रतादिबन्धनार्थं शाटके। क्षिवार वस्त्र वा व्याण्डेज। वा चि ८७ पाङ्गस्य ब्रह्मे च। “अथ यन्त्रणवाससा।”

यन्त्रणा। स्त्री। पीडायां। व्याक।

यन्त्रापीड। पु। सन्निपातज्वरभेदे। लक्षण “येन मुहुर्ज्वरवेगाद यन्त्रेणेवापीड्यत गात्रम्। पीतश्च भवेत् यन्त्रापीड स विज्ञेय॥” भा १अ।

यन्त्र। पु। इन्द्रियनिग्रहे। काके। रुद्रे। इषयिणि। मे। कीनाशे। त्रिका।

यन्त्रकम्। क्ली। युगले। घृततैले। च सू २७। चि ८४।

यन्त्रकयन्त्र। पु। यमलनामकबन्धनभेदे। लक्षणम्—“बध्यते मण्डलाकारो यमलव्रणयोस्तु। बन्धे यमकनामानं भिषजो बदयन्ति तम्॥” सू १८अ।

यमकोट। पु। भकीटविशेषे। घूरघुरे पोका। त्रिका।

यमकिश्वा। स्त्री। अश्वचिकित्सायाम्। दाक्षा उडून। रमा ४०८, रमाण्याई।

यमज'। त्रि। युग्मजाते। यमज सन्तान। पु। काके। मे। दोषान्विते घोटके। “एकेनाङ्गेन हीनेन भिन्नेन च विशेषत। यमज वाजिन विद्यात् ॥” ज द ३अ।

यमदग्नि। पु। ऋषिविशेषे। च।

यमदूतक। पु। काके। शर।

यमदूतिका। स्त्री। तिन्तिडीवृक्षे। अम।

यमद्रुम। पु। शाल्मलिवृक्षे। रा नि व ८।२३।

यमप्रिय। पु। वटवृक्षे। शर।

यमरथ। पु महिषे। वैनिघ।

यमलम्। क्ली। युग्मे। हे च।

यमलच्छद। पु। काञ्चनारवृक्षे। रक्त-काञ्चन गाछ। रा नि व १०।

यमलपत्रक। पु। अश्मन्तकवृक्षे। कोविदारवृक्षे। रा नि व ९।

यमला (ली)। पु। हिक्काभेदे। हिक्का। लक्षण—“चिरेण यमलैर्वेगैर्या हिक्का सम्प्रवर्त्तते। कम्पयन्ती शिरोग्रीवं यमलां तां विनिर्द्दिशेत्॥” मा नि।

यमवाहक। पु। महिषे। त्रिका।

यमवृक्ष। पु। शाल्मलिवृक्षे। रा नि व ८।

यमा(वा)निका(नी)। स्त्री। (Ligusticum ajwan or Carum copticum Syn Ammicopticum) Ajwa seeds स्वनामख्यातपण्यद्रव्ये। योयान। हि यम् अज वाइन। म ओवा। क ओंड। तें ओमम्। ता ओमम। तत्पर्य्याया,—अजमोदा ब्रह्मदर्भा शेवयमानिका भूतिक यवनिका यवनी यवानी दीप्य दीपक दीपनी दीपनीय यवज यवसाह्व यवसाह्वया यवाग्रज उग्रगन्धा वातारि भूकदम्बक शूलहन्त्री उग्रा तीव्रगन्धा। सा चतुर्धा— यमानीवनयमानीपारसीकखोरासानीभेदेन। यथा —लेखनी (रुक्ष्यधातुमलान् विशोषयेत् हरेत्) पाचनी रुच्या तीक्ष्णोष्णा कटुका लघु दीपनी तिक्ता पित्तला शुक्रशूलघ्नी वातश्लेष्मोदराणाह गुल्मप्लीहकृमिघ्नी च। भा पू १भ। तच्छाकगुण — यमानीशाकमारोच्य रुच्य वातकफघ्न कटुतिक्तमुष्ण पित्तल लघु शूलहरञ्च। भा पू शा व। “यमानी कटुतिक्तोष्णा वातार्श श्लेष्मनाशिनी। शूलाध्मा

क्रमिच्छर्द्दिंसदंनी दीपनी परा ॥" रा नि व ६ । (Hyoscymus niger) Henbane खोरासानीयमान्यां । हि वजरख । तें कुरासानी वमम् । गुणा —स्वस्वपर्य्याये सग्या ।

यमानीतैलम् । क्ली । यमानीसम्भव तैले । गुणा,—"यमान्यास्तैलमाप्रिय शलाचेपानिलान्त क्रत् । श्राध्मानाजीर्णदुर्नामशृदणीदोषनाशनम् ॥"

यमानीद्वयम् । क्ली । यमान्यां वनयमान्याश्च । वै निघ २भ अभिन्नास चि ।

यमिका । स्त्री । हिक्काभेदे, या द्विशारमायाति । यमलाहिक्का । मा नि ।

यमुना । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । तज्जल गुणा —पित्तदाहवमनश्रमघ्न स्वादु वातजनन पाचनम् अग्निदीप्तिकर रुचिजनक बलकरञ्च । रा नि व १४ ।

ययुः । पुं । घोटके । मे ।

यवः (कः) । पुं । (Hordeum hexastichum) Barley स्वनामख्यातशूकधान्यभेदे । यव । हि मं यव, जुन । क सुड, जयवे । तें गोधुमलु यवलनेडुधान्यमु बार्लिबियम् । ता वार्लिअरिसु । तत्पर्य्याया,—श्रितशूक शीतशूक सितशूक हयप्रिय यवक श्वेतशुङ्ग मवेट मेध्य दिव्य अक्षत कञ्चुकी धान्यराज तीक्ष्णशूक तुरगप्रिय तुरङ्गप्रिय शक्तु हयेष्ट पवित्रधान्यम् । गुणा —"रूक्ष शीतो गुरु स्वादु कषायो मधुरो यव । हर्षो वाही कफघ्न स्यात् पित्तश्वासकास जुत् ॥" कषायो मधुर सुशीतल प्रमेहजित् तिक्त कफघ्न । तथा अग्निकमुष्ण यव बलद छन्य बहुवीर्य्यपुष्टिकरञ्च । रा नि व १६ । वयस्योपरि स्थिता यथा पुराणा । तद्गुणा —"पुराणा नीरसा रुक्षा न तथा गुणकारिणः । मवा हिता ॥" भा । इन्द्रयवे । वै निघ २भ अर्श चि अग्निदीपनीवच्याम् । षष्टिकतण्डुले । अर्श । भा ज्व चि । चतुर्धान्यमाने । ४ धान । षट्सर्षपमाने । ६ सरिषा । श च । कालिङ्गे षट सर्षपमिते माने । ८ सरिषा । "यवोऽष्टसर्षपे ।" प म १८ ।

यवक । पुं । शूकधान्यविशेषे, यव । च सू ५ अ ।

यवकण्टक । पुं । पपटके । क्षेत्रपापडा । वै निघ ।

यवक्षारः । पु । इन्द्रयवे । वै निघ ।

यवकाञ्जिकम् । क्ली । यवकृतकाञ्जिके । यवेर काँजि । See यवाम्लम् ।

यवगण्डः । पु । मुखव्रणे । ब्रणमर्योंडा । श र ।

यवगोधूमसम्भवम् । क्ली । तन्मिश्रकाञ्जिके । वै निघ ।

यवचिञ्चा (ला) । स्त्री । चीरिकायाम् । थिरई । रा नि व ५ ।

यवजः । पु । यवक्षारे । र मा । अ द ग ग चि । यमानीक्षुपे । रा नि व ६ । गोधूमक्षुपे । वै निघ ।

यवजोद्भवम् । क्ली । तवक्षीरे ।

यवतिक्ता । स्त्री । श्वेतबुह्नायाम् । शङ्खिनी यवेची इति लोके । শ্বেতবোনা । तत्पर्य्याया,—महातिक्ता हठपादविसर्पिणी नाकुली नेत्रमीना शङ्खिनी तण्डुली पत्रतण्डुली अक्षपीड़ा सूक्ष्मपुष्पी स्थूलपुष्पी यशस्विनी माहेश्वरी तिक्तफला यावी तिक्ता । गुणा —तिक्ता अम्ला रुच्या दीपनी क्रमिकुष्ठविषामदोषघ्नी रेचनी च । रा नि व ३ । तण्डुलीयशाके । शङ्खाण्डुल्याम् । मारिषे । रा नि व २३ ।

यवतैलम् । क्ली । यवचूर्णादिसाधित तैलविशेषे । तत्प्रस्तुतविधिर्यथा—"यवचूर्णार्द्धकुडव मञ्जिष्ठार्द्ध पलेन तु । तैलप्रस्थ शतगुणे काञ्जिके साधितं नयेत् ॥" ज्वरं दाह महावेगमङ्गानाञ्च प्रहरणम् ॥"

यवनः । पु । सिह्लके । सिलारस । रा नि व १२ । गोधूमे । रा नि व १६ । गर्ज्जरे । रा नि व ० ।

यवनकः । पु । गोधूमे । वै निघ ।

यवनद्विष्टः । पु । गुग्गुलौ । গুগ্‌গুল । रा नि व १२ ।

यवनप्रियम् । क्ली । मरिचे । हे च ।

यवनभोजन । पु, क्ली । मरिचे । चि क्र क मद चि । "यवनभोजनधान्यशतावरी ।"

यवनाल । पुं । यावनालशस्ये । কালজনার । प म । देवधान्ये । দেধান । हे च । यावनाल मामान्ये । জনার । रा नि व १६ । यवदले ।

यवनालज । पुं । यवक्षारे । हे च ।

यवनी । स्त्री । यमान्यां । मे ।

यवनेष्टम् । क्ली । गृञ्जने । गाजर । रा नि व ७ । मरिचे । रा नि व ६ । सीसके । सीसा । रा नि व १३ । तालीशपत्रे । वै निघ । पु । रक्त रसोने । राजपलाण्डौ । पलाण्डौ । रा नि व ७ । निम्बवृक्षे । निम् गाछ । रा नि व ९ ।

यवनेष्टा । स्त्री । खर्ज्जूरीवृक्षे । रा नि व ११ । नखरञ्जन्याम् । मेहेदी । वै निघ ।

यवपटोल. । पु । ज्वरे कषायभेदे । यव पटोल । गुणा —"तृष्णादाहहरं पित्तज्वरघ्नोऽय कषाय समभागयवपटोलपत्रकृत ।" च द पि ज्व चि । 'पटोलयवनिःक्वाथो मधुना मधुरीकृत ।"

यवपल्ल' । पु । यवपलाले । यवशा इति लोके । यवेर पोयाल । सु चि ६ अ ।

यवप्रख्या । स्त्री । क्षुद्ररोगभेदे । यवाकार पिड़काविशेष । लक्षण—"यवाकारा सुकठिना ग्रथिता मांससंश्रिता । पिडका श्लेष्मवाताभ्यां यवप्रख्येति सोच्यते ॥" सु नि १३ अ ।

यवफल. (ला) । पु, स्त्री (ला) । वंशे । रा नि व ७ । भा म ४भ रेवतीग्रह चि । पलाण्डौ । इन्द्रयवे । व निघ । प्लक्षवृक्षे । श च । कुटजवृक्षे । रा नि व ९ । स्त्री । वेणुबीजे । जटामांस्यां । मे ।

यवफलाङ्कुर । पुं । वंशाङ्कुरे । बाँशेर कोँड । रा नि व ७ ।

यवभस्म । क्ली । यवक्षारे । यवेर क्षार । च द शि रो चरोग चि । "क्षाराविड्ङ्गयवभस्म ।"

यवभोज्यम् । क्ली । यवाहारे । नकुल ११अ ।

यवमण्ड' । पुं । यवकृतमण्डे । वाट्यमण्ड इत्यप्युच्यते । यवेर मण्ड । गुणा —"वाट्यमण्डो यवैर्भृष्टैः सुरभि परिकीर्त्तित । वाट्यमण्डो लघु र्ग्राही शूलानाहविदोषनुत् । नवज्वरेऽपि पथ्योऽय पटोलमगधान्वित ॥" वै निघ ।

यवमद्यम् । क्ली । यवकृतमद्ये । यवेर मद । गुणा —गुरु विष्टम्भदायकम् । रा नि व १४ ।

यवयवागुका । स्त्री । यवकृतयवाग्वाम् । यवेर याउ । प सु ।

यवयवागू । स्त्री । यवसिद्धयवाग्वाम् । यवेर याउ । प सु ।

यवरोटिका । स्त्री । यवचूर्णकृतरोटिकायाम् । यवेर रुटि । गुणा ,—"यवजा रोटिका रुच्या मधुरा विशदा लघु । मलशुक्रानिलकरी बल्या हन्ति कफामयान् ।' भा ।

यवलक । पु । पक्षिविशेषे । अय मधुरलघु शीतकषाय । सु सू ४६अ ।

यवलास' । पु । यवक्षारे । श र ।

यववर्णाभः । पु । सविषमण्डूकजातीयकीटे । तद्दष्टे दंशकण्डू पीतफेणागमश्च । सु कल्प ८अ ।

यवविकृति । स्त्री । प्रसिद्धविते यवकृतापूपादौ । यवेर पिठा पुलि आदि । वा चि १२अ ।

यवशक्तु । पुं । भृष्टयवकृतचूर्णे । यवेर छातु । गुणा --"यवानां शक्तवो रुच्या लेखना वह्नि दीपना । वातला कफरोगघ्ना वातवर्च्चोऽनु लोमना ॥" राज ३प ।

यवशर्करा । स्त्री । सिद्धयवकृतशर्करायाम् । म्याना, शिरखिश्ता । गुणा —पित्तश्लेष्मतृष्णाघ्नी हृद्या रेचनी विदाहमूर्च्छाभ्रान्तिघ्नी च । प ।

यवशाक । पु, क्ली । चिल्लीशाके, गौरवास्तुके । "प्रायशो यवमध्ये स्याद्यवशाकमत स्मृतम् ।" भा पू १भ शा व । गुणा —मधुर रुक्ष विष्टम्भी शीतवीर्य्यो मलभेदनश्च । च सू २७अ ।

यवशूक । पु । यवक्षारे । शिका । शिरो चरोग चि । "यवशूकविमिश्रितानि ।" च द हिक्काश्वास चि । इत्याण्डयष्टीदीपशोकाभाण्डगल यहान् । कास कफजमर्शोसि यवशूको व्यपो हति ॥" राज ३प ।

यवशूकज. । पुं । यवक्षारे । रा नि व ६ ।

यवश्वेता । स्त्री । यवशर्करायाम् । यवेर छातु । वै निघ ।

यवसम् । क्ली । तृणे । घासे । अम । नकुल ११अ ।

यवसाह्व । पु । यमानीक्षुपे । रा नि व ६ ।

यवसाह्वया । स्त्री । यमान्याम् । भा पु । पारसीकयमान्याम् । वै निघ ।

यवसुरम् (रा) । क्ली, स्त्री । यवमद्ये । गुणा —"सुरा समन्ता रुक्षोष्णा यवानां वातपित्तला । गुर्वी जीर्य्यति विष्टम्भ ॥' च सू २७अ ।

यवसौवीरम् । क्ली । यवकाञ्जिके । वै निघ ।

यवक्षार । पुं । यवभस्मक्षारे । ददनार । हिं यवक्षार, साजी, शोरा । तें यवाक्षारमु ।

तत्पर्य्याया,—यवाग्रज यवक्षार यवशूक यवनालज यवज यवशूकज यवाह्व यवापत्य यावशूक पाक्य क्षारक रेचक क्षार तिक्त लोहरस । गुणा—कटुत्वं कफवातोदरघ्न आमशूलाश्मरीविषघ्न सरत्व । रा नि व ६ । "यवक्षारो लघु स्निग्ध सुसूक्ष्मो वह्निदीपन । निहन्ति शूलवातामश्लेष्मश्वासगलामयान् । पाण्डु शोथहृद्रोगगुल्मानाहप्लीहहृदामयान् ॥" भा ।

यवक्षोद । पु । यवचूर्णे । मयदा । इ च ।

यवागूः । स्त्री । षड्गुणितान्नचतुर्गुणतण्डुलचूर्णकृत पक्वजलपरिपक्वायां बहुसिक्थायाम् उष्णिकायाम् । याउ, पाँतला भात । तत्पर्य्याया,—उष्णिका श्राणा विलेपी विलेपनी तरला । तेन द्रवसिक्थ समन्वितत्व यवागूत्वम् । 'यवागूर्बहुसिक्था स्यात् ।' सा त्रिधा मण्डपेयाविलेपीभेदात् । तत्र सिक्थक रहितो मण्ड, ससिक्था पेया, विरलद्रवा च विलेपीति । तदुक्तं—"यवागूमुचितान्नाच्चतुर्भाग कृतां वदेत् । सिक्थकै रहितो मण्ड पेया सिक्थसमन्विता । यवागूर्बहुसिक्था स्याद्विलेपी विरलद्रवा ॥" क्वाथसिद्धयवाग्वा क्वाथद्रव्यस्याञ्जलि ग्राह्य, वारिण प्रस्थ, पादावशेषो ग्राह्य । "क्वाथद्रव्याञ्जलि क्षुण्ण स्रावयित्वा जल तत । पादावशेषे तेनाथ यवाग्वादि प्रकल्पयेत् । यूषाश्च रसकांश्चैव कर्मनानेन साधयेत् ॥" प प १ख । 'यवागू षड्गुणे तोये सिद्धा स्यात् कृशरा घना । तण्डुलैर्मुद्गमाषैश्च तिलैर्वा साधिता हि सा । यवागूर्ग्राहिणी बल्या तर्पणी वातनाशिनी ॥" प प २ख । गुणा—"यवागूर्ज्वरतृष्णाघ्नी लघ्वी बस्तिविशोधनी । अतीसारे ज्वरे दाहे हिता वह्निप्रदीपनी ॥" राज १प । "यवागू षड्गुणे तोये ससिद्धा विरलद्रवा । यवागूर्ग्राहिणी तृष्णाज्वरघ्नी बस्तिशोधनी । पित्तश्लेष्मज्वरे देया मध्याह्ने सा प्रकीर्त्तिता । वातज्वरेऽपराह्ने सा गोधूमजलनिर्म्मिता ॥" द्रव्यगुण । यवागूर्मदात्य यादौ निषिद्धा—"मदात्यये मद्यनित्ये ग्रीष्मे पित्तकफाधिके । ऊर्द्ध्वगे रक्तपित्ते च यवागूरहिता ज्वरे ॥" च द ज्व चि ।

यवाग्रम् । क्ली । यवतुषे । यवेर कूड, आ"ड़ा । वै निघ २भ पाण्डु चि पथ्यकीलक्षने ।

यवाग्रज । पु । यवक्षारे । यवक्षार वा सोरा । च द श च चि । यमानीतृणे । रा नि व ६ । क्ली । काञ्जिके । वै निघ ।

यवान(क)म् । क्ली, पु । यमान्याम् । वै निघ ।

यवानिका (नी) । स्त्री । यमानीतृणे । रा नि व ६ । यमान्याम् । भा पू १भ । पारसीकयमान्याम् । वै निघ ।

यवानीकाः । पु । यमानीभेदे । वा चि ६श ।

यवानीशाकम् । क्ली । यमानीदले । यमानेर शाक । हि जवाइन । See यमानी ।

यवान्नम् । क्ली । यवकृतभक्ते । यवेर भात । वै निघ ।

यवापत्यम् । क्ली । यवक्षारे । रा नि व ६ ।

यवाम्लम् । क्ली । यवकाञ्जिके । यवेर काँजि । गुणा—"जात यवाम्ल कटुक विपाके वातापह श्लेष्महर सरञ्च । पित्तप्रकोप कुरुते सभेदि विड्बन्ध विध्वंसकरं दाहकञ्च ॥" अत्रि ११अ ।

यवाम्लजम् । क्ली । यवाम्ले, सौवीरकाञ्जिके । रा नि व १५ ।

यवासः (क) । पु । (Alhagi mauro rum Syn Hedysarum Alhagi) The camel's thorn यासचुपे । कुन्नासभा । से पिन्नरेगटिटुलगौंडि । तत्पर्य्याया,—कण्टकी बालपत्र खदिर अल्पक यास यासक बहु कण्टक क्षुद्रेङ्गुदी दीर्घमूला विषघ्न कण्टकालुक सिपर्षिका गान्धारी अनन्ता । गुणा—मधुरतिक्त बल्य दाहतृष्णाघ्न शीतपित्त कफच्छर्द्दिविसर्परोगनाशक । रा नि व ४ । शिग्रो पित्तातिसारेपि कलिङ्गादौ । च द पि श्ल अन्य चि कण्टकाद्यादि । च द ज्व चि वासाद्यष्टने ।

यवासशर्करा । स्त्री । यवासकृतशर्करायाम् । तवराज, म्याना, सौरखसा इति लोके । गुणा—अतिमधुरा पित्तघ्नी श्रमघ्नी तृष्णाघ्नी हृद्या सरा मूर्च्छादाहभ्रमघ्नी च । रा नि व १४ । मधुर कषाया तिक्तानुरसा श्लेष्महरी सरा चेति । सु सू ४५अ द्रद्रव । अपिच—मार्य्याधापयसस्वाया दुष्टमनस्य तथा शिशो रेचनार्थे प्रयोज्य कोष्ठस्य स्थविरस्य च । [दुरालभायाम् । वै निघ ।

यवासा । स्त्री । गुण्डासिनीतृणे । रा नि व ८ ।

यवाह्व । पु । यवक्षारे । सु चि २०अ अवल्गु चि । यमान्याम् । स्त्री (ह्वा) । दुरालभायाम् । वै निघ २भ उन्मा चि । यमान्याम् । यवक्षारे । वै निघ ।

यवोत्थम् । क्ली । काञ्जिके । सौवीरकाञ्जिके । रा नि व १५ ।

यवोद्भव । पु । यवक्षारे । रा नि व ६ ।

यवोद्भवा । स्त्री । यवासशर्करायाम् ।

यवोद्भूता । स्त्री । यवशर्करायाम् । वै निघ ।

यव्यम् । क्ली । यवक्षेत्रे । रा नि व २ ।

यशदम् । क्ली । (Zinkum) Zink धातु विशेषे । दस्ता । यशद वङ्गसदृशं रीतिहेतुश्च तन्मत । गुणा —"यशदं तुवरं तिक्तं शीतलं कफपित्तहृत् । चक्षुष्यं परमं मेहान् पाण्डु श्वासञ्च नाशयेत् ॥" भा पू १भ धा व ।

यशस्करी । स्त्री । वृहज्जीवन्तीलतायाम् । रा नि व ३ । शङ्खिन्याम् । वै निघ । ऋद्धौ ।

यशस्या । स्त्री । ऋद्धौ । ऋद्धि ओषधि । रा नि व ५ । जीवन्तीलतायाम् । रा नि व ३ ।

यशस्विनी । स्त्री । यवतिक्तालतायाम् । महा ज्योतिष्मतीलतायाम् । रा नि व ३ । वनकार्पास्याम् । श र ।

यशोद० । पु । पारद । रा नि व १३ ।

यष्टि । पु, स्त्री । भार्ग्याम् । वामनहाटी । रा नि व ६ । व निघ मधुरस्कन्ध चि मधुकादि । यष्टिमधुके । मे ।

यष्टि(ष्टी)क । पु, क्ली । यष्टिमधुनि । रा नि व ६ । च सू ४च । टिट्टिभे । तित्तिर पाखी । श र । स्त्री । भार्ग्याम् । वामनहाटी । च सु । मञ्जिष्ठायाम् । चि यो पटकल्पद्रुमे । यष्टिमधुनि । श र ।

यष्टिकाभ्रामणम् । क्ली । जलस्य शीतली करणोपाये । सु सू ४५च ।

यष्टि(ष्टी)पुष्प । पु । पुत्रजीववृक्षे । भा ।

यष्टि(ष्टी)मधु (कम्) । क्ली । (Glycyrhiza glabra) स्वनामख्यातमधुरकाष्ठे । यष्टिमधु । हिन्दी । हि जेठीमधु । मुलहटी । ते मिष्टमूलविशेषम् । तत्पर्याया,—क्लीतकं मधुकं मधुयष्टिका यष्टि यष्टीक यष्टिका यष्ट्याह्व यष्ट्याह्वा यष्ट्याह्वका यष्ट्याह्विका मधुवल्ली मधुस्रवा मधूकं मधुयष्टिक यष्टिमधुका यष्टी यष्टिमधु । जलजस्थलजभेदेन द्विधा । "आनूपं स्थलजञ्चैव मूल्येन द्विविधं स्मृतम् ।" च सू १च । गुणा — मधुरं किञ्चित्तिक्तं चक्षुष्यं शीतलं कि शोफव्रणाश्रयापहम् । रा नि व ६ । सुश्रुते मूलस्य प्राशस्त्य, किन्तु विरेचनं प्रति फल प्रशस्तम् । च सू १चटी । स्निग्ध शिथिलकाण्ड कैश्चित् । अपिच —"यष्टीमधु तथा यष्टी मधु क्लीतक तथा । अन्य क्लीतनक तच्च भवेत् मधूलिका ॥ यष्टी हिमा गुरु स्वाद्वी चक्षु बलवर्णकृत् । सुस्निग्धा शुक्रला केश्या स्व पित्तानिलास्रजित् । व्रणशोथविषच्छर्दि तृष्णाग्लानि क्षयापह ॥" भा ।

यष्टिमधुका । स्त्री । यष्टिमधुनि । अम ।

यष्टिलता । स्त्री । भ्रमरारिपुष्पवृक्षे भ्रमरारीति मालवदेशे प्रसिद्धा । रा नि व १० ।

यष्टी । स्त्री । यष्टिमधुनि । प सु । रा नि व । रस र स्वरी चि । वा सू १५अ सारिवादि "यष्टी पद्मक इन्ति ।" च द ज्व चि शिरोलेपे "यष्टीबदरकाञ्जिकम् ।" भैष हृद्गत खदिरवटी

यष्टीकर्ण । पुं । तन्नामककर्णसन्धानाकृती 'तदाकार चलितमांसलम्बिशिरातत सूक्ष्मपालिश्च सु सू १६अ ।

यष्ट्याह्वम् । क्ली । यष्टिमधुनि । रा नि व ६ । वा सू हरिद्रादिव । चि यो र वि चि मुस्तादि अपस्मार चि कूष्माण्डकघृते ।

यक्षकर्दम । पु । कर्पूरादिकृतगन्धानुलेपने स च समभागकर्पूरागुरुकस्तूरीकक्कोलात्मक "कर्पूरागुरुकस्तूरीकक्कोलैर्यक्षधूपक । चन्दनागुरु कुरङ्गनाभिकाचन्द्रचन्दनसमांशसम्भृतम् । नाथ पूजनपरैकगोचर यक्षकर्दममिम प्रचक्षते ॥' रा नि व २२ ।

यक्षग्रह । पु । यक्षोन्मादे । रा नि व ४५ ।

यक्षतरु । पु । वटवृक्षे । रा नि व ११ ।

यक्षद्रु । पु । सर्जनवृक्षे ।

यक्षद्रुतैलम् । क्ली । सर्जतैले । गुणा — "यक्षद्रुतैल चलहृत् कुष्ठामयविनाशनम् । कफघ्न लेखनं कण्डूहर क्षतविधापहम् ॥' भा ।

यक्षधूप । पु । सर्जरसे । धूना । प मु । रा नि व १२ । सजतरौ । सरलनिर्यासे । टार्पिन टैल । हे च । यक्षकर्दमे । रा नि व २१ ।

यक्षरस । पु । पुष्पमद्ये । विका । [रा नि व ११ ।

यक्ष(क्षा)वास । पु । वटवृक्षे । मद व ५ ।

यक्ष्मामलकम् । क्ली । पिण्डीखर्जूरकफले । श मा ।

यक्षोदुम्बरकम् । क्ली । अश्वत्थफले । त्रिका ।

यक्षोन्मादः । पु । यक्षाविष्टकृते उन्मादविशेषे । लक्षणं—"ताम्राक्ष प्रियतनुरक्तवस्त्रधारी गम्भीरो द्रुतगतिरल्पवाक् सहिष्णुः । तेजस्वी वदति च किं ददामि कस्मै ॥' भा ।

यक्ष्मघ्नी । स्त्री । द्राक्षायाम् । श मा ।

यक्ष्मा (अन्) । पु । तन्नामकरोगे । यक्ष्मारोगे । तत्पर्य्याया,—राजयक्ष्मा राजजक्ष्मा शोष क्षय जक्ष्म जक्ष्मा रोगराज रोगाधीश गदाग्रणी क्षयामय अतिरोग उषा । यक्ष्यते पूज्यत इति । तन्निदान—"वेगरोधात् क्षयाच्चैव साहसाद्विष माशनात् । त्रिदोषो जायते यक्ष्मा गदो हेतु चतुष्टयात् ॥' तन्निरुक्ति—"वैद्यो व्याधिमता यस्मात् व्याधिर्व्वैन यक्ष्यते ।" भा । See राजयक्ष्म ।

याचनकः । पु । रक्तैरण्डवृक्षे । रा नि व ८ ।

याजः । पुं । अन्ने । सिक्थतण्डुलान्न । हे च ।

याज(ज्ञि)क । पु । पलाशवृक्षे । रा नि व १० । कुशवृक्षे । कुश । श र । रक्तखदिरवृक्षे । रा नि व ८ । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ ।

याजुषः (पोदर) । पु । तित्तिरपक्षिणि । वै निघ ।

यातना । स्त्री । अतितीव्रवेदनायाम् । अम ।

यातयाम । पु । हर्ड़े । रा नि व १८ । त्रि । जीर्णे । अम । उज्झिते । मे ।

यातुक । पु । पत्रशाकविशेषे । गुणा—पीलुपर्णीवत् । च सू २७ अ । स्त्री (का) । मयूरशिखायाम् । वै निघ ।

यातुघ्नः । पु । गुग्गुलौ । रा नि व १२ ।

याद । क्ली । जलजन्तौ । अम ।

यादोनिवासः । पुं । जले । हे च ।

यानम् । क्ली । गमने । हस्त्यादिभिर्भ्रमणे । गुणा—"हस्त्यश्वरथदोलाद्यैर्भ्रमणं वातकोपनं । स्थिरीकरणमङ्गानां बल्यं वह्निविवर्द्धनम् । राज २प ।

यापनवस्ति । पुं । निरूहवस्तिविशेषे । "चोद्राज्य चीरतैलानां प्रसृतं प्रसृतं भवन् । हपुषार्द्धाक्षा चांशौ यस्ति स्याद् यापन पर ॥' भा ।

याप्यः । त्रि । दुःखसाध्ये । तल्लक्षणम्—"याप नीयन्तु तं विद्यात् क्रिया धारयते हि यम् । क्रियायान्तु निवृत्तायां सद्यो यत्र विनश्यति ॥' भा । याप्यत्वमसाध्यत्वञ्च द्विधा प्रकृतितः उपेक्षणाद्वेति । "याप्या केचित् प्रकृत्यैव केचिद्याप्या उपेक्षया ।" सारचन्द्रिका ।

याभः । पु । मैथुने ।

यामः । पु । दिवाष्टमांशे, प्रहरे ।

यामघोषः । पु । कुक्कुटे । श मा । स्त्री (षा) । घटिकायन्त्रे । घड़ि । त्रिका ।

यामनादी (इन्) । पुं । कुक्कुटे । वै निघ ।

यामार्द्धम् । क्ली । प्रहरार्द्धं ।

यामिनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । रात्रौ ।

यामिनीचरः । पु । गुग्गुलौ । पेचके । वै निघ ।

यामिनीपतिः । पु । कर्पूरे । मे । चन्द्रे । श र ।

यामुन(नेय)म् । क्ली । स्रोतोऽञ्जने । उणा । सौवीराञ्जने । रा नि व १३ ।

यामुनेष्टकम् । क्ली । शीषधातौ । जटा ।

याम्यम् । क्ली । चन्दने । मे । वै निघ चयरो चि चन्दनादितैले ।

याम्यज्वरः । पु । प्रबलहीनमध्यवातादिजनित सन्निपातज्वरे । लक्षणं—"हृदयं दह्यते चास्य यकृत्प्लीहान्त्रफुफ्फुसा । पच्यन्तेऽत्यर्थमूर्द्धाध पूय शोणितनिर्गम । शीर्णदन्तश्च मृत्युश्च तत्राप्येतद्वि शेषत । त्रिवर्गिभि सन्निपातोऽयं याम्यो नाम्ना प्रकीर्त्तित ॥" भा म १भ ।

याम्यदिग्भवा । स्त्री । तमालपत्राम् । वै निघ ।

याम्यद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे । वै निघ ।

याम्या । स्त्री । रात्रौ ।

याम्योद्भूतः । पुं । कोङ्कणे प्रसिद्धे श्रीतालवृक्षे । रा नि व ९ । [वै निघ ।

यावः । पु । अलक्तके । अम । लाक्षायाम् ।

यावक । पु । कुलत्थे । च म । यवाग्वाम् ।

यवेर खाडै। हे च। च चि १८ । मांदे। मांष दनाय। चम। घोरोधान्यहये। मापाकारपर्व, कास्मोरेषु मुलछोति ख्याते। सुश्रुति। चलतकी। ज र। यवासे। सिक्त यव। हे च। गुणा— "यावकोऽसिगुरु खादुर्ष्य स्निग्ध प्रकीर्त्तित। गुल्मज्वरमतिश्वायकण्ठरक्तावमेहहा॥" वै निघ।

यावन (काल्क) । पु । शिलारसे। चम।

यावनक । पु । रक्तैरण्डे। वै निघ।

यावनाल । पं । (Zea mays) स्वनामक शिम्बीधान्ये। काल ज्वनार, ज्वनार, जुआरा। हिं भुट्टा, मक्का। तें मक्का जोन्नन्। वम् मकइ, युट, यना। ता मक्कशोलम्। तत्पर्य्याया,— शिखरी हत्तगण्डुला दोर्घनाल दीर्घशर क्षेवेक्षु इक्षुपत्रक। गुणा—शौत्य बल्य दुर्जर रुच्य हृद्य त्रिदोषजित् अर्शोयक्ष्मव्रणगुल्मनाशकश्च। अस्य मरमूलम् ईषन्मधुर रुच्य शीतल पित्तघ्न तृष्णाहरं पशूनां दौर्बल्यकरञ्च। रा नि व १६।

यावनालनिभ. (भा) । पु । यावनाले। रा नि व ८।

यावनालरसजगुड । पुं । तद्रसजातगुडे। ज्वनारेर गुड़। गुणा—क्षार कटु सुमधुर कफवातघ्न पित्तल नित्यसेवनेन कण्डूकुष्ठजनन रक्तदाहघ्नश्च। वै निघ।

यावनालशर । पु । यावनालस्य शरे। ज्वनारेर शर, गहमा। हि जोइरलो। तत्पर्य्याया,—नदोज इढलक् वारिसम्भव खरपत्र। गुणा—ईषन्मधुर रुच्य शीतल पित्तत्वष्णाहर पशूनामबलप्रदश्च। रा नि व १६।

यावनालो (शर्करा) । स्त्री । यावनाल गुडकृतशर्करायां। ज्वनारेर चिनि। तत्पर्य्याया, —हिमशकरा हिमोत्पन्ना हिमानी क्षुद्रशर्करिका क्षुद्रा गुड़भा जलबिन्दुजा। गुणा—शैत्या तृष्णा तिक्ता अतिपिच्छिला वातघ्नी सारका रुच्या दाहपित्तासदा च। रा नि व १४।

यावनो । स्त्री । यरद्वशालिनामैचौ। रा नि व १४। रसालिचो। वै निघ।

यावशूक (ज) । पुं । यवक्षारे। च द सि यो कास चि कुलत्थाद्यघृते। "दाडिमगुड़याव शूकानाम्।" (लवङ्गादिचूर्ण)।

यावि (वो) । स्त्री । शक्तिन्याम्। व निघ। (यो)। यवतिक्तालतायाम्। रा नि व ३।

याविक । पु । यवनाले। काल ज्वनार। प सु।

याव्य । पु । यवक्षारे। वै निघ।

यास (क) । पं । रक्तदुरालभायां। गुणा— मधुर तिक्त शीत पित्तदाहहर बल्य तृष्णाकफ च्छर्द्दिघ्नश्च। रा नि व ४। सि यो ज्व चि भद्रा द्यावलेहे। "व्योष यासञ्च भार्गी।" च द अभि न्यासज्व चि। "यासभार्गीपुनर्नवा।"

यासशर्करा । स्त्री । यवासशर्करायाम्। वै निघ।

यासा । स्त्री । मदनशलाकाद्यविधि। श मा। सि यो कास चि। "मूर्वा तिक्ता शिवा यासा।"

युक्तरथ । पु । निरूहवस्तिभेदे। "एरण्डमूल निक्वाथो मधुतैल ससैन्धव। एष युक्तरथो वस्ति सवचापिप्पलीफल॥" भा।

युक्तरसा । स्त्री। गन्धरास्नायां। सामान्यरास्नायां। रा नि व ६। काँटा चामरलो इति भाषा। चम भ।

युक्तश्रेयसो । स्त्री। गन्धरास्नायां। रा नि व ६।

युक्ता । स्त्री । रास्नायां। वा सू १५ परोलादि। हृक्षभेदे। एलानोति लोके। र मा।

युक्तिव्यपाश्रय । त्रि । या चेष्टा प्रत्यक्ष फलति तदौषधवाचके, संशोधनसंशमनौषधवाचके च। च वि ८ अ।

युगम् । क्लौ । षड्दौ। भेषजे। हस्तचतुष्टये। मे। "युगमात्रदृक् विचरेत्।" च सु ८ अ।

युगच्छद । पु । आपटा इति ख्याते हृक्षे। व निघ उन्मा चि।

युगन्धर । पु। यावनाले। ज्वनार। वै निघ।

युगन्धरभक्तम् । क्लौ, पु । यावनालभक्ते। गुणा—"अपसाधितभक्तो युगन्धराणां भक्तश्च घनो विशदमधुरश्च। कफे त्रिदोषशमने च कथ्यते कासे च श्वासात्मक एव स स्मृत॥" अत्रि २१ अ।

युगन्धराम्लम् । क्लौ । यावनालकृतकाञ्जिक विशेषे। गुणा—"युगन्धराम्ल कफवातहृल्ल गुल्मामयानां भरणप्रकृत्। तौक्ष्ण तथाम्ल श्रम दोषहन्तृ मेहाश्मरो रक्तहित मतञ्च॥" अत्रि ११ अ।

युगप(पा)त्रः (कः)। पुं। रक्तकाञ्चनवृक्षे। प मु। धम। धम्मनकि। स्त्रीर्ष। वै निघ।

युगपत्रिका। स्त्री। शिंशपावृक्षे। सर्वपत्रे। त्रिका।

युगपात्रिका। स्त्री। शिंशपावृक्षे। त्रिका।

युगभृङ्गराजः। पुं। भृङ्गराजे कृष्णराजे च। मदव।

युगलाक्षः। पु। वर्वूरफलवृक्षे। बावला गाछ। रा नि व ८।

युगाक्षिगन्धा। स्त्री। वृद्धदारकलतायाम्। बीजताड़क। प मु।

युग्वला। स्त्री। सुगन्धतृणे, रोहिषतृणे। वै निघ।

युग्मम्। क्ली। युगले।

युग्मकण्टका। स्त्री। बदरीवृक्षे। कुल गाछ। मद व ६।

युग्मपत्रः (कः)। पु। रक्तकाञ्चनवृक्षे। रमा। भूर्जवृक्षे। सप्तपर्णवृक्षे। वै निघ।

युग्मपत्रिका। स्त्री। शिंशपावृक्षे। श र।

युग्मपर्णः। पु। रक्तकाञ्चनवृक्षे। रा नि व १०। सप्तपर्णवृक्षे। रा नि व १२। स्त्री (र्णा)। वृश्चिकालीक्षुपे। श चि।

युग्मफला। स्त्री। इन्दीवरालतायाम्। रा नि व ३। वृश्चिकालीलतायाम्। बिछाति गाछ। रा नि व ९।

युग्मफलिनी। स्त्री। दुग्धिकायां। थि १ ई। प मु।

युग्माञ्जनम्। क्ली। अञ्जनद्वये। एकं स्रोतो-ञ्जनम् अपरं सौवीरमिति। चरक। चा सू १५ अ प्रियङ्ग्वादिव।

युग्या। स्त्री। काकोली। ऋद्धि। वृद्धी। वृद्धि। वै निघ।

युजौ। पु, द्वि। अश्विनीकुमारौ। त्रिका।

यु(सु)ञ्जातक। पु। कन्दविशेषे। गुणा— "बल्यं शीतो गुरुः स्निग्धस्तर्पणो बृंहणात्मकः। वातपित्तहरः स्वादु वृष्यो युञ्जातकः परः॥" च सू ,०५।

युतम् (कम्)। क्ली। हस्तचतुष्टये। मर्यादे।

युद्धसार। पुं। अश्व। श च।

युधिष्ठिरराजः। पु। कदम्बविशेषे। कदम्ब गाछ। त्रिका।

युयु। पुं। घोटके। हला।

युयुत्सुरः। पुं। सूक्ष्मव्याघ्रे। श च।

युवगण्ड। पु। पीनगण्डे। त्रिका। युवकगण्डस्थपिडका। बयस्फोड़ा। श र।

युवती। स्त्री। दशाङ्गुलात्संवा स्त्रियां। रा नि १८। प्रियङ्गौ। च चि १५ बालकरसायने। स्व युथिकायाम्। वै निघ। हरिद्रायां। श च।

युवतोष्टा। स्त्री। स्वर्णयूथिकायाम्। स्वर्ण यूँई। रा नि व १०।

युवा (न्)। पु। षोडशवर्षादूर्ध्वं पञ्चाशद्वर्ष वयस्के। युवा। रा नि व १८।

युवानपिडका। स्त्री। यौवनकृतमुखव्रणे। वयसफोड़ा। "युवानपिडका यूनां वि-मुखदूषिका।" मा नि। भैष ज्यरत्नावलि।

युवावस्थः। पु। यूनि। रा नि व १८।

यूः। स्त्री। मुद्गादिद्विदलधान्यकृतयूषे। मांस यूस। हेम च।

यूकः। पु। बकपुष्पवृक्षे। प मु। मत्कुण उकुण। जटा। तत्पर्याया,—कीटकीट खेटपदा षट्पदी पालि पानी बालकृमि बहुपादा कृष्णा केशाश्रया। "तिलप्रमाणसं-स्थाना केशाम्बराश्रया। बहुपादाश्च सू-यूका लिक्षाश्च नामतः॥" मा नि। कणोदुम्ब-यमान्यां। वै निघ।

यूकाण्डः। पु। लिक्षायां। लिखि। वै निघ।

यूकारी। स्त्री। लाङ्गलिकायाम्। लाङ्गलिया। वै निघ।

यूकावासः। पु। गावोटवृक्षे। गावोट गाछ। रा नि व ९।

यूथप। पु। सुनिषण्णकशाके। वै निघ।

यूथा। स्त्री। पाठायां। आकनादि। वै निघ।

यूथिका। स्त्री। (Jasminum auriculatum) स्वनामख्यातपुष्पक्षुपे। जूँई यूही, स्वर्णयूही। म पाडरीजुई। क विलिय

मद्दसन्ती मिखण्डिनी बासन्ती बालपुष्पी बाल पुष्पिका बहुगन्धा भृङ्गानन्दा । यूथिका गौरवर्ण भेदेन द्विधा । गुणा—यूथिकायुगल स्वादु शीतल शकराघ्न पित्तदाहहरणाघ्न सम्बलन्दोषघ्नञ्च । "सितपीतनीलमेचकनामा कुसुमेन यूथिका कथिता । तिक्तहिमपित्तकफामयज्वरघ्ना प्रथादि दोषहरा । इति साधारणगुणा । सम्प्रासां यूथिकानान्तु रसवीर्यादिसाम्यता, स्वर्णयूथिकायान्तु सुरूपता सुगन्धता च विशेषतो वर्त्तते । राजनि व १० । "यूथीयुग हिम तिक्त कटुपाकरस लघु । मधुरं तुवर रुच्य पित्तघ्न कफवातलम् । प्रणास मुखदन्ताक्षिशिरोरोगविषापहम् ॥" भा । पाठायां । आकृनादि । राजनि व ६ । अम्लानके । मे ।

यूथिकापत्र । पु । तालीशपत्र । वैनिघ ।

यूथिकामुकुलानना । स्त्री । कर्णव्यधनार्थं सूचीभेदः । "व्यधने कर्णपालीनां यूथिका मुकुलानना ।"

यूथी । स्त्री । यूथिकायाम् । अमर । शुक्ल यूथिकायाम् । स्वर्णयूथिकायाम् । वैनिघ ।

यूनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । युवत्याम् ।

यूप (क) । पु । शुकवृक्षे । मदन ।

यूपद्रु (म) । पु । खदिरवृक्षे । त्रिका । रक्तखदिरे । राजनि व ८ ।

यूपलक्ष्य । पु । पक्षिणि । शमा ।

यूष । पु, क्ली । मुद्गादिरसे । डाल, कलाइयेर झोल । "भृष्टमुद्गदलानान्तु पलेकेन विपाचित । पूतापनीतविदल सद्यूषं कृताकृत । हड्वेया पल द्रव्य गाहयन्ति जलाढके । भिषजस्तानि बाहुल्यात्कदाचिदुचितभ्भवेत् । पेया मण्डादियोगेषु भेषजं यत्प्रकीर्त्तितम् । तत्रैव प्रयोक्तव्यमतविन भवेत यथा ॥" तोडमानन्दोद्धृततन्त्रान्तर । चतुर्भागाम्बुसाधितनिष्पीडितवैदलादिसम्भूतवारि यूष उच्यते । "वैदलान् वितुषान् भृष्टान् चतुर्भागाम्बुसाधितान् । निष्पीड्य तोयमेतेषां सक्षौद्र यूष उच्यते ॥" पसु । "यूष किञ्चिद्धन स्मृत ।" गुणा—"यूषो बल्य स्मृत कण्ठ्य लघुपाक कफापह ।" पप्र २ख । विदलादि रसमण्डे । "रसमण्डो यूष ।" इति । साकौ । मांसरसे । यूषो बहुविध वैदलादीनां वैचित्र्यात् विशेषा स्वस्वपर्य्याये मन्तव्या । पु । अम्बष्ठादि वृक्षे । अमर ।

योकम् । क्ली । यूकावन्दे । त्रिपो क्वचि चि ।

योग: । पु । औषधे । द्रव्ये । उपाय । त्रिका । येन वाक्य युज्यते स योग । सुश्रुते १ख । "यदौषधन्तु प्रथम यस्य योगस्य कथ्यते । तन्नाम्नैव स योगो हि कथ्यतेऽत्र विनिश्चय ॥" पप्र १ख । वपुस्थैर्य्ये । मे ।

योगचिन्तामणि । पु । चिकित्सासंग्रह विशेषे श्रीहर्षसूरिकृते ।

योगजम् । क्ली । अगुरुणि । काष्ठागुरुणि । अगुरु काष्ठ । भा ।

योगतरङ्गिनी । स्त्री । वैद्यकचिकित्सासंग्रह विशेष त्रिमल्लभट्टकृते ।

योगनाविक । पु । मत्स्यविशेषे । हारा ।

योगरङ्ग । पु । नागरङ्गवृक्षे । राजनि व ११ ।

योगरत्नाकर । पु । चिकित्साग्रन्थविशेषे ।

योगराजगुग्गुलु । पु । ऊरुस्तम्भाधिकारे, आमवाते च औषधम् । पाठ—"चित्रक पिप्पली मूल यमानीं कारवीन्तथा । विडङ्गान्यजमोदाञ्च जीरक सुरदारु च । चव्यैलै सैन्धव रास्ना तथा गोक्षुरधान्यक । त्रिफला मुस्तक व्योष त्वगुशीर यवाग्रज । तालीशपत्र पत्रञ्च सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् । यावन्त्येतानि चूर्णानि तावन्मात्रन्तु गुग्गुलु । सम्मद्य सर्पिषा गाढ स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् । ततो मात्रां प्रयुञ्जीत यथेष्टाहारवानपि । योगराज इति ख्यात ॥" চিতামূল, পিপুলমূল, যমানী, কৃষ্ণজীরা, বিড়ঙ্গ, বনযমানী, জীরা, দেবদারু, চই, এলাইচ, সৈন্ধব, কুড, রাস্না, গোক্ষুর, ধনিয়া, আমলা, হরীতকী, বহেড়া, মুতা, শুণ্ঠ, পিপুল, মরিচ, গুড়ত্বক, বেণার মূল, যবক্ষার, তালীশপত্র, তেজপত্র প্রত্যেক সমভাগ চূর্ণ সমষ্টি করিবে, সেই চূর্ণ সমষ্টির সমান শোধিত মহিষাক্ষগুগ্গুল । গুগ্গুল ঘৃতের সহিত মাড়িয়া পরে তাহার সহিত চূর্ণ মিশাইবে । মাত্রা ॥০ তো । বসর । भा ।

योगवाही (हिन्) । पु । अग्निकाचारे । पारदे । मधुनि । इति । क्षारे । वनिघ ।

योगशतकम् । क्ली । चिकित्सासंग्रहग्रन्थे लक्ष्मीदासकृते ।

योगसार (क) । पु । ना...

युगप(पा)लः (कः) । पु । रक्तकाञ्चनवृक्षे । प मु । श्वस । श्मशानतके । स्त्रीम्रं । वै निघ ।

युगपत्रिका । स्त्री । शिंशपावृक्षे । सर्पवृक्षे । त्रिका ।

युगपात्रिका । स्त्री । शिंशपावृक्षे । त्रिका ।

युगभृङ्गराजः । पु । भृङ्गराजे केशराजे च । सप्त ।

युगलाक्ष । पु । बर्बूरकवृक्षे । बावला गाछ । रा नि व ८ ।

युगाक्षिगन्धा । स्त्री । वृद्धदारकलतायाम् । बीजताड़क । प मु ।

युग्वला । स्त्री । सुगन्धतृणे, रोहिषतृणे । वै निघ ।

युग्मम् । क्ली । युगले ।

युग्मकण्टका । क्ली । बदरीवृक्षे । कूल गाछ । मद व ६ ।

युग्मपत्र. (क') । पु । रक्तकाञ्चनवृक्षे । र मा । भूर्जवृक्षे । सप्तपर्णवृक्षे । वै निघ ।

युग्मपत्रिका । स्त्री । शिंशपावृक्षे । श र ।

युग्मपर्ण. । पु । रक्तकाञ्चनवृक्षे । रा नि व १० । सप्तपर्णवृक्षे । रा नि व १२ । स्त्री (र्णा) । वृश्चिकालीक्षुपे । श चि ।

युग्मफला । स्त्री । इन्दीवरालतायाम् । रा नि व ३ । वृश्चिकालीलतायाम् । बिछाति गाछ । रा नि व ९ ।

युग्मफलिनी । स्त्री । दुग्धिकायां । थिरई । प मु ।

युग्माञ्जनम् । क्ली । अञ्जनद्वये । एक स्रोतो ऽञ्जनम् अपरं सौवीरमिति । चरण । वा सू १५ अ प्रियङ्ग्वादिव ।

युग्या । स्त्री । काञ्ची । ऋद्धि । वृद्धी । वृद्धि । वै निघ ।

युजौ । पु, द्वि । अश्विनीकुमारौ । त्रिका ।

यु(सु)ञ्जातक' । पुं । रसविशेषे । यथा— "मद्य शीता गुरु स्निग्धतया हर्षोत्मक' । वातपित्तघ्न. स्वादु हृद्यो युञ्जातक परः ॥" च सू २७ ।

युतम् (कम्) । क्ली । हस्तचतुष्टये । मुर्मांषे ।

युद्धसारः । पु । अश्व । श च ।

युधिष्ठिरराजः । पु । करुपचिणि । कौक पाथी । त्रिका ।

युयुः । पु । घोटके । हला ।

युयुक्खुरः । पु । क्षुद्रव्याघ्रे । श च ।

युवगण्डः । पु । पीगण्डे । त्रिका । यूनो गण्डस्थव्रणे । वयस्फोडा । श र ।

युवती । स्त्री । हर्षात्तंशाया स्त्रियि । रा नि व १८ । प्रियङ्गौ । च चि १अ ब्राह्मरसायने । स्वर्ण यूथिकायाम् । वै निघ । हरिद्रायां । श च ।

युवतीष्टा । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । हलदे यूँई । रा नि व १० ।

युवा (न्) । पु । षोडशमारभ्य पञ्चाशत्पर्य्यन्त वयस्के । युवा । रा नि व १८ ।

युवानपिडका । स्त्री । यौवनकृतमुखव्रणे । वयसफोड़ा । "युवानपिडका यूनां विज्ञेया मुखदूषिका ।" मा नि । भैष क्षुद्ररोगे चि ।

युवावस्थः । पु । यूनि । रा नि व १८ ।

यूः । स्त्री । मुद्गादिद्विदलधान्यकृतयूषे । डाइलेर यूष । हे च ।

यूकः । पु । वकपुष्पवृक्षे । प मु । मत्कुणे । उकुण । भटा । तत्पर्य्याया,—केशकीट स्वेदज षट्पदा षट्पदी पालि पानी मालक्रिमि यूक बहुपादा क्रथा केशाश्रया । "तिलप्रमाणसंस्थान वर्णा केशाम्बराश्रया । बहुपादाश्च सूक्ष्माश्च यूका लिक्षाश्च नामतः ॥" मा नि । क्षीरोदुम्बरे । यवान्या । वै निघ ।

यूकाण्ड । पु । लिक्षायां । लिखि । वै निघ ।

यूकारी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विष लाङ्गलिया । वै निघ ।

यूकावासः । पु । गाङ्गेरुकवृक्षे । गोरक्षा गाछ । रा नि व ९ ।

यूथप । पुं । सुनिषण्णकशाके । वै निघ ।

यूथा । स्त्री । पाठायां । आकनादि । वै निघ ।

यूथिका । स्त्री । (Jasminum auriculatum) स्वनामख्यातपुष्पक्षुपे । जूई । हि जूही, स्वर्णजूही । म पाड़रीजूई । क विलियमोल्लि । तत्पर्य्याया,—गणिका अम्बष्ठा मागधी यूथी

योनिद्वारस्थ ऐश्वति । क्रुद्धे ऊर्द्ध्वमार्गत्वात् पुन रन्तर्गतोऽनिल ॥ निरुणद्ध्याशयद्वारं पीडयन् गर्भसन्धितिं । निरुद्धवदनोच्छ्वासो गर्भदाश विपद्यते । यद्वा सन्दष्टहृदयां मायुत्य गर्भिणीम् । सु नि ८ष । योनिसंवरश्च विद्याद्व्याधिभिर्न सुदारुणम् ॥'

योन्यर्शः । क्ली । योनिकन्दरोगे । त्रिका । See कन्द ।

योषा (षि,) । स्त्री । हरिद्रायाम् । नार्य्याम् ।

योषिणी । स्त्री । पौरव्याम् । ७नटेद्वपन ।

योषित्प्रिया । स्त्री । हरिद्रायाम् । भा ।

योषित् (ता) । स्त्री । हरिद्रायाम् । नार्य्याम् ।

यौगन्धराम्रम् । क्ली । यावनालकृतामे । जनायेर ভাত । गुणा—"यौगन्धर गुरु घन काधश्वासप्रशमिकृत् ।" वै निघ ।

यौतवम् । क्ली । परिमाणे । अम ।

यौवनम् । क्ली । यौवनावस्थायाम् । तच्च पञ्च दशाद्दूर्द्ध्वमुच्यते । "कैशोरमापञ्चदशात् यौवनन्तु ततः परम् ।" रा नि व १८ ।

यौवनः । पुं । यावनाले । जनार । प सु ।

यौवनकण्टक' । पु, क्ली । युवकण्टरोगे । ब्रयसफोँड़ा । श मा ।

यौवनपिडका । स्त्री । युवकाले मुखजात पिड़कायाम् । ब्रयसफोँड़ा । लक्षण—"शाल्मली कण्टकप्रख्या कफमारुतशोणितैः । जायन्ते पिड़का यूनां वक्त्रे या मुखदूषिका ॥' सु नि १३ष ।

र

र' । पु । अग्नौ । तीक्ष्णे ।

रक । पु । सूर्य्यकान्तमणौ । व निघ ।

रकण' । पुं । कोकिलाक्षक्षुपे । कुलेखाड़ार गाछ । रा नि व ४ ।

रकसा । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे, कुष्ठरोगभेदे वा । लक्षण—"कण्डूमिता या पिडका शरीरे संस्रावहीना रकसोच्यते सा ।" सु नि ५ष ।

रक्त(क)म् । क्ली । हिङ्गुले । रा नि व १३ । भा म १भ ज्व चि त्रिपुरभैरवरसे । "शुकपिच्छनिभ मार्द्रकमर्दितम् ।" ताम्रे । रा नि व १३ । वङ्ग धातौ । र मा । रक्तचन्दनभेदे । बकम काठे । सिन्दूरे । प सु । कुङ्कुमे । पद्मकाष्ठे । रा नि व १२ । पद्मे । रा नि व १० । प्राचीनामलके । मै । रक्तखदिरे । मौलि । रक्तपद्मे । वै निघ । शरीरस्थसप्तधात्वन्यतमद्वितीयधातौ । रक्त । हि लहु, खुन । तत्पर्य्याया,—रुधिरं असृक् लोहितं अस्रं क्षतजं शोणितं पलङ्कारं रोहितं रङ्कं कीलालं अङ्गजं रौधिरं स्वजं रसजं रक्तं रसतेजः वाशिष्टं प्राणदं मांसकारि त्वग्जं शोणं लोहं चर्म्मजं रसभवं । रा नि व १८ । रक्तस्वरूपमाह—"रसस्तु हृदयं याति समान मारुतेरितः । रञ्जितः पाचितस्तत्र पित्तेनायाति रक्तताम् । रक्तं सर्व्वशरीरस्थं जीवस्याधार मुत्तमम् । स्निग्धं गुरु चलं स्वादु विदग्धं पित्तवद्भवेत् ॥" शार्ङ्ग पू ६ष । रक्तस्थानम् यथा—यकृत् प्लीहा च रक्तस्य मुख्यस्थानम् । तस्य कर्म्म च जीवनम् । भा । तत्रस्थमेव शोणितस्याना मामनुग्रहं करोति । सु सू २१ष । तत्र च विस्रता द्रवता रागः स्पन्दनं लघुता इति भूम्यादिपञ्चभूत गुणाः सन्ति । शुद्धरक्तलक्षण—"मधुरं लवणं किञ्चिदशीतोष्णमसंहतं । पद्मेन्द्रगोपहेमाविशश लोहितलोहितं । लोहितप्रभवं शुद्धं तनोर्म्मतेनैव च स्थिति ॥" वा सू २७ष । तस्मिंश्च दुष्टे सति शीथरक्तमण्डलादिबहवो रोगा जायन्ते । वृद्धे च रक्ताङ्गनेत्रताशिरापूर्णतादयो जायन्ते । क्षीणे च तस्मिन् मूर्च्छादयो भवन्ति । रक्तं वातदूषित फेनिलारुणपरुषतनु, पित्तदूषिते पीतहरित नीलश्यावास्वादुविसीण, कफदूषिते शीतलबहल स्निग्धादि च भवति । द्विदोषदुष्टं संसृष्टं त्रिदोष दुष्टञ्च पूतिगन्धं भवति । भा । पु । लोध्रवृक्षे । प सु । कुसुम्भवृक्षे । हिज्जलवृक्षे । रा नि व ७।८ । रक्तशिग्रौ । रक्तपुनर्नवायाम् । चमीकवृक्षे । रक्तैरण्डे । रक्तरोहीतके । मत्स्यविशेषे । वै निघ । सविषमण्डूकभेदे । महाविषवृश्चिकभेदे । मन्दविष वृश्चिकभेदे । सु कल्प ८ष । त्रि । रक्तवर्णे । रञ्जिते ।

नारेङ्गालेबुर गाछ। मद व ६।

योगा(गो)रङ्गः। पु। नागरङ्गवृक्षे। नारेङ्गा गाछ। रा नि व ११।

योगिदण्डः। पु। वेत्रदण्डे। (वेंउडू बाँश)। रा नि व ७।

योगी(गे)ष्टम्। क्ली। सीसधातौ। सीसा। रमा। रा नि व १३।

योगीश्वरी। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटक्याम्। भा। नागदमन्याम्। नागदना। वै निघ।

योग्यम्। क्ली। पुष्पकासीसे। रा नि व १३। ऋद्धौ। वृद्धौ। क्षम। चन्दने। वै निघ। स्त्री (ग्या)। ऋद्धौ। रा नि व ५। वृद्धौ। गोरोचनायाम्। व निघ।

योजनगन्धा (न्धिका)। स्त्री। कस्तूर्याम्। मे। शब्दचन्द्र। अजयपाल।

योजनपर्णी। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। प मु।

योजनमल्लिका। स्त्री। आस्फोतायाम्। हापरमाली। भैप ज्य वि पानीयवटी।

योजनवल्लिका (ल्ली)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६। वा सू १५ अ प्रियङ्ग्वादिक। "पद्मात्पुकी योजनवल्ल्यनन्ता।" सु सू ३८ अ प्रियङ्ग्वादि।

योनलः। पुं। यावनाले। जनार। है च।

योनिः। पु, स्त्री। स्त्रीचिह्ने। तत्पर्याया,— भग वराङ्ग उपस्थ स्मरमन्दिर मदनालय मदनायुध रतिकुहर रतिगृह रतिमन्दिर जन्मवर्त्म अधर अवाच्यदेश प्रकृति अपथ स्मरकूप स्मरकूपक स्मरगृह स्मरध्वज स्मरागार रत्यङ्ग कलत्र अध कन्दर्पकूप कन्दर्पगर्भ कन्दर्पसम्बाध कन्दर्पसन्धि स्त्रीचिह्न प्रजनन पुष्पपथ स्मरच्छत्र स्मरकूपिका। रा नि व १८। सा तु गर्भस्याशय इत्यभिधीयते इति। सुखबोध। स्वरूप यथा—"शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा प्रकीर्त्तिता। तस्यास्तृतीये त्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता॥" तत्शुभाशुभलक्षण यथा—शुभ कमठपृष्ठाभोगगजस्कन्धोपमो भग। वामोन्नतश्चेत् कन्याजं पुत्रजो दक्षिणोन्नत॥ आखुरोमा गूढमणि सुश्लिष्ट संहत पृथु। तुङ्ग कमल वर्णाभ शुभाश्वत्थदलाकृति॥ कुरङ्गखुररूपो चुल्लिकोदर सन्निभ। रोमशो विवृतास्यश्च -दिदुर्भग॥ शङ्खावर्त्ताभगो यस्या सा गर्भमिह नेच्छति॥" उद्वर्त्त। ...। कारये। ९ अ। उत्पत्तिस्थाने। सा चतुर्विधा जराय्वण्डस्वेदजोद्भिज्जभेदात्। च शा १४ अ।

योनिकन्दः। पु। स्त्रीरोगविशेषे। निदानादिक कन्दशब्दे द्रष्टव्यम्।

योनिदोषः। पु। उपदंशे। स्त्रीरोगे। योनिव्यापदि। निदा।

योनिभ्रंशः। पु। योनिबहिर्गमने। इति ८ अ।

योनिरञ्जनः। पु। योनिदोषभेदे। निदा।

योनिरोगः (व्यापत्)। पु, स्त्री। उदावर्त्तादिस्त्रीरोगे। निदान—"प्रदुष्टलिङ्ग पुरुष यात्यर्थमुपसेवते। रूक्षदुर्बलबालायास्तस्य वायु प्रकुप्यति। स दुष्टो योनिमासाद्य योनिरोगाय कल्पते। तथाणामपि दोषाणां यथास्व लक्षणं न तु॥ विंशतिर्व्यापदो योनेर्निर्दिष्टा रोगसङ्ग्रहे। मिथ्याचारेण ता स्त्रीणां प्रदुष्टेनार्त्तवेन च। जायन्ते बीजदोषाच्च दैवाच्च शृणु ता पृथक्॥ सर्वलिङ्गसमुत्थाना सर्वदोषप्रकोपजा। चतसृष्वपि चाद्यासु सर्वलिङ्गोच्छ्रयो भवेत्। पञ्चाद्या भवन्तीह योनय सर्वदोषजा॥" सु उ ३८ अ। नामानि यथा—उदावर्त्ता वन्ध्या विप्लुता परिप्लुता वातला, वातदोषेण। लोहितक्षरा स्रंसिनी वामिनी पुत्रघ्नी पित्तला, पित्तदोषेण। अत्यानन्दा कर्णिनी अचरणा (चरणा वा) अतिचरणा श्लेष्मला श्लेष्मदोषेण। षण्ढी अण्डिनी (वा फलिनी) महती सूचीमुखी त्रिदोषिणी, त्रिदोषदोषेण। मा नि। अतिचरणा उदावर्त्ता (हता) वामघ्नी अन्तर्मुखी सूचीमुखी शुष्काख्या वामिनी षण्डसञ्ज्ञा महायोनि रक्तयोनि पैत्तिकी श्लैष्मिकी लोहितक्षया परिप्लुता उपप्लुता विप्लुता कर्णिनी सान्निपातिकी चेति। वा उ ३३ अ। आसां लक्षणानि स्वस्व पर्याये द्रष्टव्यानि।

योनिशूलम्। क्ली। योनिरोगविशेषे। योनि पीडायां। निदा।

योनिशूलघ्नी। स्त्री। शतपुष्पायाम्। शुल्फा। वै निघ।

योनिसंवरणम्। क्ली। गर्भजन्यरोगे, गर्भ सङ्कोचे। तन्निदानलक्षणे यथा,—"वातलान्यन्न पानानि ग्राम्यधर्मे प्रजागरे। अत्यर्थं सेवमानायां गर्भिण्या योनिमार्गत। मातरिश्वा प्रकुपितो

रक्तगुञ्जा । स्त्री । रक्तवर्णगुञ्जायाम् । See गुञ्जा ।

रक्तगुल्मः । पु । आर्त्तवजन्यगुल्मे । निदान लक्षणे यथा—"नवप्रसूताहितभोजना या या चामगर्भे विसृजेदृतौ वा । वायुर्हि तस्याः परिगृह्य रक्तं करोति गुल्मं सरुजं सदाहं । पैत्तस्य लिङ्गेन समानलिङ्गं विशेषणश्चाप्यपरं निबोध । य स्पन्दते पिण्डितएव नाङ्गैः चिरात्सशूलं समगर्भलिङ्गं । स रौधिरः स्त्रीभव एव गुल्मो मासे व्यतीते दशमे चिकित्स्यः ॥ भा ।

रक्तगैरिकम् । क्ली । स्वर्णगैरिके । वै निघ ।

रक्तग्रन्थि । पुं । रक्तलज्जालौ । लाल लज्जावती । रक्तजन्यग्रन्थिरोगे । लक्षण—"सवल्यनम्र रुधिरं प्रदुष्टमसाध्यमेतद्रुधिरात्मकं स्यात् ।" सु नि ११ अ । मूत्रग्रन्थि नाम मूत्राघातविशेषे । "रक्तं वातकफाद्दुष्टं बस्तिद्वारे सुदारुणम् । ग्रन्थिं कुर्य्यात् स कृच्छ्रेण सृजेन्मूत्रं सदाहकम् । अश्मरीसमशूलन्तं रक्तग्रन्थिं प्रचक्षते ॥ भा नि टी ।

रक्तग्रीव । पु । कपोते । পায়রা । वै निघ ।

रक्तघ्न । पु । रोहितकवृक्षे । রোড়া, রয়না গাছ । ঘটা । स्त्री (घ्नी) । ग्रन्थिदूर्व्वायाम् । গাঁটিয়া দুর্ব্বা । श च ।

रक्तचन्दनम् । क्ली । (Pterocarpus santalinus) Red sandal wood स्वनाम ख्यातसुगन्धिकाष्ठे । রক্তচন্দন । दा हि लाल चन्दन । तै एर्रगन्धपुचेट्टु । ता सेन्नुषाऌमम् । क्ष सण्डलि सुरङ्ग । पा सण्डल अम्मर । तत्पर्य्याया,—तिलपर्णी पत्राङ्ग रञ्जन कुचन्दन कुशोष्ठ रक्ताङ्ग ताम्रवृक्ष ताम्रसार ताम्रसारक चन्दन लोहित ताम्राभ लोहितचन्दन रक्तसार रक्ताङ्ग क्षुद्रचन्दन तिलपर्णिका पत्तङ्ग पवङ्ग रक्तबीज । तद्विधा—"आकृष्णमुत्तम नून रक्तवेदद्य मध्यमम् । आरक्तमधमं विद्धि रक्तचन्दनकं त्रिधा ॥" भैष । गुणा —शीतल तिक्त कफपित्त कासज्वरभ्रान्तिकृमिवमिदृषाहरम । रा नि व १२ । एतच्चन्दन कषायपानीयो प्रधोज्य । यथा कषायस्पर्योय दारुम् । वा सू १३ अ गुडूच्यादि । "श्यामकारक्तचन्दनम् ।"

रक्तचित्रक । पुं । (Plumbago rosea or Coccinea Syn P Rosea) रक्तवर्ण दण्डपत्रचित्रकक्षुपे । রক্তচিতা । म रक्तचित्रक । क केम्पिनचित्रमूल । तै एर्रचित्र । ता शिव प्पुचित्रिर । तत्पर्य्याया,—उपवर्धुध काल व्याल कालमूल अतिदीप्य मार्ज्जार अग्नि दाहक पाचक चित्राङ्ग महाङ्ग । गुणा— श्वौत्यकर कन्य कुष्ठघ्न रसनियामक लौहवेधक रसायन चिरकालरोगनाशन । रा नि व ६ ।

रक्तचिल्लिका । स्त्री । मधुरवास्तुके । মিঠা বেতো । वै निघ ।

रक्तचूर्ण(क)म् । क्ली । सिन्दूरे । लोहितचूर्ण मात्रे । पु । कम्पिल्लके । কমলাগুড়ি । रा नि व १३ ।

रक्तजकृमि । पु । रक्तजन्यकृमिरोगे । लक्षण —"रक्तवाहिशिराध्यानरक्तजा जन्तवोऽणव । अपादा वृत्तताम्राश्च सौक्ष्म्यात् केचिददर्शना । केशादा रोमविध्वंसा रोमद्वीपा उदुम्बरा । षट् ते कुष्ठैककर्म्माणः सहसौरसमातर ।" मा नि ।

रक्तजन्तुक । पु । भूनागे । শীষ । रा नि व १३ । लोहितप्राणिमात्रे ।

रक्तजिह्व । पु । सिंहे । श मा ।

रक्तझावुक । पु । (Tamarix dioica) स्वनामख्यातवृक्षे । লাল ঝাউ । हि लालझाउ । प चि ।

रक्तझिण्टी । स्त्री । रक्तपुष्पझिण्टीक्षुपे । तत्पर्य्याया,—कुरवक शोणझिण्टिका शोण झिण्टी । अम । See रक्तकुरण्टक ।

रक्ततरम् । क्ली । स्वर्णगैरिके । वै निघ ।

रक्ततुण्ड (क) । पु । सारसपक्षिणि । शुकपक्षिणि । रा नि व १९ । (क) भूनागे । रा नि व १३ ।

रक्तत्वचम् । क्ली । वर्णविशेषे । वै निघ । स्त्री (चा) । गोमूत्रिकातृणे । रा नि व ८ ।

रक्तत्रिवृत् । स्त्री । रक्तमूलत्रिवृति । লাল তেউড়ী । म लोहिडी तिवर । क केम्पिनेय तिगडे । तत्पर्य्याया —कालिन्दी त्रिपुटा ताम्रपुष्पिका कलवर्णा मसूरी अमृता काक नासिका । गुणा —तिक्ता कटूष्णा रेचनी चक्षुष्या मलविष्टम्भहरी च । रा नि व ६ ।

रक्तदला । स्त्री । चिविल्लिकायाम् । नलिकायाम् ।

রক্তাক্ষঃ । পু । লোহিতবর্ণে । মে । বন্ধুজীবকুনে । বান্ধুলি গাছ । পম্ । রক্তভিণ্ড্যাং । মি রক্তশিগ্রুবৃক্ষে । লাল সজিনা গাছ । পম । রক্তৈরণ্ডবৃক্ষে । বৈ নিঘ ২৪ নিঘণ্টক ক্ব চি । পত্রাঙ্গ চন্দনবৃক্ষে । বকম্ । রা নি ব ১২ । ক্লী । চিঙ্গনে ।

রক্তাঙ্কু' । পু । ধূনকে । বৈ নিঘ ।

রক্তাকণ্টা । স্ত্রী । বিকঙ্কতবৃক্ষে । বঁইচি গাছ । বৈ নিঘ ।

রক্তাকদলী । স্ত্রী । লোহিতকদল্যাম্ । চাঁপা কলা । বৈ নিঘ ।

রক্তাকন্দঃ (কঃ) । পু । রাজপলাণ্ডৌ । বড় পেঁয়াজ । রক্তপিণ্ডালুকে । লাল আলু । রা নি ব ৭ । প্রবালে । হে ম ।

রক্তাকন্দল. । পু । রক্তপ্রবালদ্রুমে । বিকা ।

রক্তামলম্ । ক্লী । রক্তবর্ণফলে । রা নি ব ১০ ।

রক্তাকম্বলম্ । ক্লী । রক্তবর্ণকহ্লারে । রক্ত কমল । তত্পর্য্যায়া,—কোকনদ অরুণপদ্ম অলিপ্রিয় অলোহিত কণকন্দ রক্তবর্ণ রক্তাম্ভোজ অরুণকমল চারুনালক শোণপদ্ম রক্তোত্পল অরবিন্দ রক্তবারিজ । তদ্গুণা—কটুতিক্ত মধুর শিশির রক্তদোষহর পিত্তকফবাতশমন সন্তর্পণ বৃষ্যশ্চ ।

রক্তাকরবীরকঃ । পু । রক্তপুষ্পকরবীরবৃক্ষে । লালকরবী গাছ । ম রক্তকরবীর । ক কেঁগণ লিগে । হি লালকনেল । তত্পর্য্যায়া — রক্তপ্রসব গণেশকুসুম চণ্ডীকুসুম ক্রূর ভূতদ্রাবী রবিপ্রিয় । শ্বেতরক্তভেদেনায় দ্বিবিধ । 'করবীর শ্বেতপুষ্প শতকুন্দোঽশ্বমারকঃ । দ্বিতীয়ো রক্তপুষ্পশ্চ চণ্ডাতো লগুড়স্তথা ॥ করবীরদ্বয়ং তিক্তকষায় কটুকঞ্চ সত্ । ব্রণলাঘব কৃন্নেত্রকোপকুষ্ঠব্রণাপহম্ ॥ বীর্য্যোষ্ণ ক্রিমিকণ্ডুঘ্ন ভক্ষিত বিষবন্মতম্ ॥' ভা । গুণা—কটু তীক্ষ্ণ শোধক লক্ষ্মীবব্রণকণ্ডূকুষ্ঠঘ্ন বিষঘ্নশ্চ । রা নি ব ১০ ।

রক্তাকা । স্ত্রী । পানীয়ামলকে । বৈ নিঘ ।

রক্তাকাঞ্চন. । পু । Bauhinia varia gata or B Purpurea) Mountain ebony কাঞ্চনারবৃক্ষে । রক্তকাঞ্চন । হি কচ্নার । পম্ । See কাঞ্চন ।

রক্তাকাণ্ডা । স্ত্রী । রক্তপুনর্নবায়াম্ । রক্তপুর্ণো বা গাধাপুর্ণো । রা নি ব ৫ ।

রক্তাকাষ্ঠম্ । ক্লী । পত্রাঙ্গচন্দনে । বকম কাঠ । রা নি ব ১২ ।

রক্তাকুমুদম্ । ক্লী । রক্তকৈরবে । লাল সেঁদা ফুল, লালশুন্দি । জটা ।

রক্তাকুরণ্টকঃ । পু । রক্তঝিণ্ট্যাম্ । লাল ঝাঁটি । গুণা—তিক্ত বল্যং উষ্ণ কটু শোধন্ ত্বচ্য, তথা বাতরোগ কফ রক্তরোগ বিষম্ আধ্মান শূলং শ্বাস কাসঞ্চ নাশয়েত্ । বৈ নিঘ ।

রক্তাকুসুম । পু । পারিভদ্রবৃক্ষে । পালতে মান্দার গাছ । রা নি ব ৮ । ধবলবৃক্ষে । ধামনী গাছ । রা নি ব ৯ । রক্তকাঞ্চনে । ক্লী (স্ত্রী) । দাড়িম্বপুষ্পে । বৈ নিঘ । [বৈ নিঘ ।

রক্তাক্রমিজা । স্ত্রী । লাক্ষায়াম্ । লাহা ।

রক্তাকেশরঃ । পু । পারিভদ্রবৃক্ষে । রা নি ব ৮ । পুন্নাগবৃক্ষে । র মা ।

রক্তাকৈরবম্ । ক্লী । রক্তকুমুদে । জটা ।

রক্তাকোকনদম্ । ক্লী । রক্তোত্পলে । রক্ত পদ্ম । জটা । [নকুল ১০৪ ।

রক্তাকোপ' । পু । শোণিতপ্রকোপে । রক্তবিকারে ।

রক্তাখদির' । পু । রক্তবর্ণখদিরবৃক্ষে । রক্ত বর্ণ খদির গাছ । তত্পর্য্যায়া,—রক্তসার সুসার তাম্রসারক বহুশল্যক যাজ্ঞিক কুষ্ঠনোদন ধূম্রদ্রুম অসখদির । গুণা—কটূষ্ণ তিক্ত কষায় গুরু আমবাতঘ্ন বাতরক্তহর ব্রণভূতজ্বরঘ্নশ্চ । রা নি ব ৮ ।

রক্তাখাণ্ডবঃ । পু । হৈমখর্জ্জুরাহুবৃক্ষে । বৈ নিঘ ।

রক্তাগতজ্বর' । পু । রক্তধাতুগতজ্বরে । লক্ষণ যথা—"রক্তনিষ্ঠীবন দাহো মোহশ্ছর্দনবিভ্রমৌ । প্রলাপ পিড়কা তৃষ্ণা রক্তপ্রাপ্তে জ্বরে নৃণাম্ ॥" মা নি ।

রক্তাগন্ধ(ন্ধি)কম্ । ক্লী । বোলনামগন্ধদ্রব্যে । বোল । থুনখারাপী । রা নি ব ৬ ।

রক্তাগন্ধা । স্ত্রী । অশ্বগন্ধায়াম্ । বৈ নিঘ । স্বর্ণযূথিকায়াম্ ।

রক্তাগর্ভা । স্ত্রী । নাগরঙ্গনীবৃক্ষে । মেহেদী গাছ । বৈ নিঘ ।

प्रथममपतर्पणम् ऊर्द्ध्वगे रेचनं अधोगे च वमनं शमनम् । च । इति तदाद्यपि । भा ।

रक्तपित्तहा । स्त्री । वन्दिदूर्व्वायाम् । गेटे दूर्ब्बा । राज ।

रक्तपित्तान्तकरस । पुं । रक्तपित्ताधिकारे रसः । यथा — "मृताभ्रं मृतलौहञ्च माक्षिकं रसमारकम् । गन्धकञ्च भवेत्तुल्यं यष्टिद्राक्षामृतादिभिः दिनैकं मर्द्दयेत् खल्वे सिताक्षौद्रसमन्वितम् ॥" मा॰ माषमात्र । रसा ७ ।

रक्तपौटिकादर्शनम् । क्ली । रक्तजविकारे । निद्रा ।

रक्तपीतफला । स्त्री । मधुरविम्बिकायाम् । वै निघ ।

रक्तपुनर्नवा । स्त्री । स्वनामख्यातपत्रशाकक्षुपे । राङ्गापुर्णो स रक्तवेंटुलि । द॰ कविन वेगडा कलु । तत्पर्य्यायः—क्रूरा मण्डलपत्रिका रक्तकाण्डा वर्षकेतुः लोहिता रक्तपत्रिका वैशाखी रक्तवर्षाभूः शोफघ्नी रक्तपुष्पिका विकस्वरा विषघ्नी प्रावृषेण्या सारिणी वर्षाभवा । गुणाः—तिक्ता सारणी शोथघ्नी रक्तप्रदरघ्नी पाण्डुपित्तघ्नी च । रा नि व ५ ।

रक्तपुष्प । पुं । रक्तबकवृक्षे । लाल बकफुलेर गाछ । रत्नमा । रक्तकरवीरवृक्षे । जटा । रोहितकवृक्षे । शब्दमा । दाडिमवृक्षे । पद्म । रक्तकाञ्चनवृक्षे । बन्धूकवृक्षे । पुन्नागवृक्षे । रा नि व १० । पर्पटके । शाल्मलीवृक्षे । पलाशवृक्षे । पारिभद्रवृक्षे । जवावृक्षे । रक्तार्के । वै निघ ।

रक्तपुष्पक । पुं । पलाशवृक्षे । रोहितकवृक्षे । मन्दारवृक्षे । जटा । पर्पटके । रा नि व ५ । शाल्मलीवृक्षे । रक्तादवृक्षे । रा नि व ८ ।

रक्तपुष्पा । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । जटा । कनककदलीवृक्षे । चाँपाकला गाछ । प सु । नागदमन्याम् । नागदना । रा नि व ५ ।

रक्तपुष्पिका । स्त्री । भूपाटल्याम् । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । लज्जालुकायाम् । शब्दच । पाटलीवृक्षे । पारुल गाछ । रा नि व १० । मञ्जिष्ठायाम् । लाङ्गलिकायाम् । रक्तशणपुष्प्याम् । शाल्मलीवृक्षे । वै निघ ।

रक्तपुष्पी । स्त्री । धातकीवृक्षे । रत्नमा । पाटलीवृक्षे । जटा । जवापुष्पवृक्षे । रा नि व १० । आवर्त्तकीलतायाम् । रा नि व ३ । नागदमन्याम् । रक्तार्के । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ । कौङ्कणदेशीयकदलीपुष्पवृक्षे । उष्ट्रकाण्डीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

रक्तपूरकम् । क्ली । वृक्षाम्ले । तेंतुल । रा नि व ६ ।

रक्तपूर्व्वक । पुं । रक्तापामार्गे । वै निघ ।

रक्तपोस्त । पुं । (Papaver Rhoeas) Red poppy रक्तखसखसवृक्षे । लाल पोस्त । हिं लालपोस्ता । ब॰ एरस्पालनालाचेट्टु । ता॰ शिरप्पु पोस्तकाचेडि । कोपान्तरम् ।

रक्तप्रतिश्याय । पुं । दुष्टरक्तजप्रतिश्यायरोगे । लक्षणम्—"रक्तजे तु प्रतिश्याये रक्तस्रावः प्रवर्त्तते । ताम्राक्षश्च भवेज्जन्तुरुरोघातप्रपीडितः । दुर्गन्धोच्छ्वासवदनो गन्धानपि न वेत्ति सः ॥" मा नि ।

रक्तप्रवृत्ति । पुं । पित्तजरोगे । भा ।

रक्तप्रसव । पुं । रक्तकरवीरे । मुचुकुन्दवृक्षे । मुचकुन्द गाछ । रक्ताम्लाने । रक्त झाँटी । रा नि व १० ।

रक्तफल । पुं । वटवृक्षे । रा नि व ११ । शाल्मलीवृक्षे । रा नि व ८ । रक्तापामार्गे । स्त्री (ला) । विम्बीलतायाम् । तेलाकुचा । पद्मु । स्वर्णवल्ल्याम् । शोणालु । रा नि व ९ । वार्त्ताकुवृक्षे । वटवृक्षे । वै निघ ।

रक्तफेनज । पुं । फुस्फुसे, वामपार्श्वस्थक्लोम्नि । हेम च । [सु काल ८ ।

रक्तवभ्रु । पुं । प्राणघाति महाहिकविशेषे ।

रक्तमाल(लु)कम् (का) । क्ली, स्त्री । सिन्दूरे । हारा । त्रिका ।

रक्तविन्दु । पुं । रक्तापामार्गे । रा नि व ४ ।

रक्तविन्दुच्छदा । स्त्री । पुत्रदायाम् । यक्षकण्टकायाम् । वै निघ ।

रक्तवीज । पुं । दाडिमवृक्षे । रा नि व ११ । रोठाकरञ्जे । रिठा । रक्तशोभनवृक्षे । आसन गाछ । रक्तफल्ये वै निघ ।

रक्तवीजका । स्त्री । तरटीवृक्षे । ठकुई गाछ । रा नि व ८ ।

रक्तभस्म । क्ली । रससिन्दूरादिकरणे । एतत् साधनप्रणाली रसादिशब्दे द्रष्टव्या ।

रा नि व ५। नलिकाभामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२।

रक्ताङ्क्। पु, स्त्री। कपोते। आगपायरा।

रक्ताद्रुमः। पु। रक्तबीजासनवृक्षे। पियाशाल गाछ। रा नि व ९।

रक्ताधरा। स्त्री। मांसाभ्यन्तरे द्वितीयायाम् कलायाम्। "मांसस्याभ्यन्तरस्तस्यां शोणितं विशेषतश्च शिरासु यकृत्प्लीह्नोश्च भवति।" सु शा ४ अ।

रक्तधातुः। पु। गैरिकधातौ। गिरिमाटी। पमु। ताम्रे। रा नि व १३। रक्तवर्णधातुमात्रे।

रक्तनाडी। स्त्री। दन्तमूलगतरक्तजनाडीव्रण विशेषे। मा नि।

रक्तनालः। पु। जीवशाकक्षुपे। रा नि व ७। जीवन्त्याम्। क्ली। कह्लारे। वै निघ।

रक्तनाशकः। पु। कुटजवृक्षे।

रक्तनासिकः। पु। पेचके। श र।

रक्तनिर्यासः। पु। रक्तबीजासनवृक्षे। रा नि व ९। See असन।

रक्तनेत्र। पुं। सारसपक्षिणि। कपोते। वै निघ। नकुले।

रक्तनेत्रत्वम्। क्ली। रक्तविकारजनेत्ररोगे। निदा।

रक्तपत्रः। पु। पिण्डालौ। रा नि व ७।

रक्तपत्रा (त्रिका)। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्। वै निघ। नाकुल्याम्। रा नि व ७।

रक्तपदः। पु। शुकपक्षिणि। हंसे।

रक्तपदी। स्त्री। क्षुद्रक्षुपविशेषे। लज्जावती। "शमीपत्रा रक्तपदी समाङ्गाञ्जलिकारिका।" भटा।

रक्तपद्मः। पु, क्ली। रक्तकमले। तत्पुष्पगुणा —पद्म कषायं मधुरं शीतपित्तकफास्रजित्। राज ५ व।

रक्तप(पा)टी। स्त्री। लज्जालुकायाम्। इक्षु पत्रपत्रनामलज्जालुकायां। रा नि व ५।

रक्तपर्णः। पुं। रक्तपुनर्नवायाम्। वै निघ।

रक्तपल्लव. (क)। पुं। अशोकवृक्षे। रा नि व ७।

रक्तपा। स्त्री। जलौकायाम्। जोँक। मे।

रक्तपाका (को)। स्त्री। बृहतीक्षुपे। रमा।

रक्तपात्री। स्त्री। जलौकायाम्। श र।

रक्तपादः। पुं। शुकपक्षिणि। हेम। हंसे। वै निघ।

रक्तपायिनी। स्त्री। जलौकायाम्। रा नि व १९। मत्कुणे। वै निघ।

रक्तपायी (इन्)। पुं। मत्कुणे। छारपोका। व्याघ्रे।

रक्तपारदम्। क्ली, पुं। हिङ्गुले। त्रिका। भटा। [वै निघ।

रक्तपाषाणः। पुं, क्ली। गिरिमल्लिकायाम्।

रक्तपिण्डम्। क्ली। जपापुष्पवृक्षे। त्रिका। रक्तालौ। वै निघ। चीनदेशीयगुलाबपुष्प। श वि।

रक्तपिण्डकः। पु। रक्तवर्णपिण्डालौ। रा नि व ७। जपावृक्षे। त्रिका।

रक्तपिण्डालुः। पु। रक्तवर्णपिण्डालौ। लाल चुवड़ि आलु। म रातालु। क केंपिनडेइला। गुणा—शीत मधुर श्रम श्रमघ्न दाहपित्तघ्न वृष्य गुरु बलपुष्टिकरश्च। रा नि व ७।

रक्तपित्तम्। क्ली। तन्नामकरोगभेदे। निदान— "घर्मव्यायामशोकाध्वव्यवायैरतिसेवितैः। तीक्ष्णोष्णक्षारलवणैरम्लैः कटुभिरेव च। पित्तं विदग्धं स्वगुणैर्विदहत्याशु शोणितम्। ततः प्रवर्त्तते रक्तमूर्द्ध्वञ्चाधो द्विधापि वा। ऊर्द्ध्वं नासाक्षिकर्णास्यैर्मेढ्रयोनिगुदैरधः। कुपितं रोमकूपैश्च समस्तैस्तत् प्रवर्त्तते॥" इति निदानम्। "सदनं शीतकामित्वं कण्ठधूमायनं वमिः। लोहगन्धिश्च निःश्वासो भवत्यस्मिन् भविष्यति॥" पूर्व्वरूपम्। वातिकादि लक्षण—"सान्द्रं सपाण्डु सस्नेहं पिच्छिलञ्च कफान्वितं। श्यावारुणं सफेनञ्च तनु रूक्षञ्च वातिकम्। रक्तपित्तं कषायाभं कृष्णं गोमूत्रसन्निभं। मेचकागारधूमाभमञ्जनाभञ्च पैत्तिकम्। संसृष्टलिङ्गं संसर्गात् त्रिलिङ्गं सान्निपातिकम्। ऊर्द्ध्वगं कफसंसृष्टमधोगं पवनानुगम्। द्विमार्गं कफवाताभ्यामुभाभ्यामनुवर्त्तते। ऊर्द्ध्वं साध्यमधो याप्यमसाध्यं युगपद्गतं। एकमार्गं बलवतो नातिवेगं नवोत्थितं। रक्तपित्तं सुखे काले साध्यं स्यान्निरुपद्रवम्। एकदोषानुगं साध्यं द्विदोषं याप्यमुच्यते। यत्त्रिदोषमसाध्यं स्यात् मन्दाग्नेरतिवेगवत्॥" मा नि। अथ

रक्तवरटी । स्त्री । मसूरिकायाम् । वसन्त । मटा ।

रक्तवर्ग । पु । दाडिमकिंशुकलाक्षाहरिद्रा दारुहरिद्राकुसुम्भपुष्पमञ्जिष्ठासमूहेषु । "दाडिम किंशुकं लाक्षा वन्धकश्च निशाद्वयम् । कुसुम्भपुष्प मञ्जिष्ठा इत्येते रक्तवर्गक ॥" रा नि व २२ ।

रक्तवर्ण । पु । इन्द्रगोपकीटे । लाल आषाढ़े पोका । रा नि व १९ । गोमेदमणौ । प्रवाले । कम्पिल्लके । वै निघ ।

रक्तवर्त्तक । पुं । विष्किरपक्षिविशेषे । लाल बटेर । च सू २७ अ ।

रक्तवर्त्मा । पु । कुक्कुटे । वै निघ ।

रक्तवर्द्धन । पुं । वार्त्ताकौ । श च ।

रक्तवर्षाभू । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । गादा पूणा । रा नि व ५ ।

रक्तवल्ली । स्त्री । पीतपुष्पदण्डोत्पले । र मा । मञ्जिष्ठायां । मधुकायाम् । वै निघ ।

रक्तवात । पुं । वातरक्तनामरोगविशेषे । यो रोग रक्तवस्त्रप्रवालहरणादुत्पद्यते । निष्कृतिश्च यस्मात् पद्मरागसहित सवत्स महिषी दातव्यति । "रक्तवस्त्रप्रवालानां हारी स्याद्रक्तवातवान् । सवत्सां महिषीं दद्यात् पद्मरागसमन्विताम् ॥ कर्म्म विपाक । नारिकेलमूलं छागीदुग्धेन पीत वातरक्त नश्यति । पुराणम् । See वातरक्त ।

रक्तवारिजम् । क्ली । कोकनदे । रक्तपद्म । रा नि व १० ।

रक्तवास्तुक । पु । शोणवास्तुकशाके । लाल बेतो शाक । वै निघ ।

रक्तविकार । पु । रक्तजरोगे । निदा ।

रक्तविद्रधि । पु । रक्तजन्यविद्रधौ । लक्षण —"कृष्णस्फोटावृत श्याव तीव्रदाहरुजाकर । पित्तविद्रधिलिङ्गस्तु रक्तविद्रधिरुच्यत ॥" मा नि

रक्तविद्रुम । पु । प्रवाले ।

रक्तवृन्तक । पुं । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

रक्तवृन्ता । स्त्री । शेफालिकावृक्षे । शिउलि गाछ । प म ।

रक्तशमनम् । क्ली । कम्पिल्लके । कमलागुँड़ि । वै निघ ।

रक्तशालि । पुं, स्त्री । (Oriza sativa) रक्तधान्ये । लालधानि मिहि चाउल । प सु । तं एरान्वितमगलधान्यम् । तत्पर्य्याय —ताम्रशालि शोणशालि लोहित । गुण —सुमधुर लघु स्निग्ध बलकर रुचिकृद्दीपन सुखशाद्वहर पथ्यश्च । सर्व्वरोगघ्न वृष्य पित्तदाहवातरक्तघ्नश्च । रा नि व १६ । त्रिदोषघ्न चक्षुष्य शुक्रल मूत्रल तृष्णाघ्न बल्य स्वर्य हृद्यश्च । राज । त्रिदोषघ्नी चक्षुष्या मूत्ररोगहा । अत्रि १५ अ । धा सू ६ अ । "रक्तो महान् सकलम ।" च द ज्व चि । "पेयां वा रक्तशालीनां पार्श्वबस्तिशिरोरुजि ।" तन्मण्ड गुण —रक्तशाल्युद्भवं मण्ड मधुर ग्राहि शीतल । प्रमेहानलशर्वीं हन्ति वातलं पित्तहृद्धरम् ॥" अत्रि १२ अ ।

रक्तशालूक (का) । पु, स्त्री । रक्तकमल कन्दे । रक्तपद्मेर गेँड़ । वै निघ ।

रक्तशाल्मलि । पु । रक्तपुष्पशाल्मलिवृक्षे । रक्तशिमुल । वै निघ ।

रक्तशासनम् । क्ली । सिन्दूरे । हारा ।

रक्तशिग्रु । प । रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । लाल सजिना गाछ । स रक्तगुण । स कैँचिन्नेयनुषि । तत्पर्य्याय ,—कृष्णजीरक गर्भपातक रक्तक मधुर बहलच्छद सुगन्ध केसरी सिंह मृगारि । गुण —महावीर्य्य मधुर सारक रसायन शोफाध्मानवातघ्न पित्तश्लेष्मघ्न । रा नि व ७ ।

रक्तशिम्बी । स्त्री । शिम्बीभेदे । लाल शिम् ।

रक्तशीर्षक । पु । लवणक्षीर्याम् । प सु । सारसपक्षिणि । च सू २७ अ ।

रक्तशृङ्गिकम् । क्ली । विषे । रा नि व ६ ।

रक्तशेखर । पु । पुन्नागवृक्षे । र मा ।

रक्तश्रीखण्डकम् । क्ली । रक्तचन्दने । वै निघ २ भ वा व्या चि महाराजादौ ।

रक्तश्वेत । पु । तदर्थमहाविषवृश्चिकभेदे । सु कल्प ८ अ ।

रक्तष्ठीविसन्निपात । पुं । स्वनामख्यात सन्निपातविशेषे । तस्य लक्षण—"रक्तष्ठीवी ज्वर वमितृष्णामोहशूलातिसारहिक्काध्मानभ्रमणदवथुश्वास सज्ञाप्रणाश । श्यामा रक्ताधिकतररसना मण्ड लोत्थानरूपा रक्तष्ठीवो निगदित इह प्राणहन्ता प्रसिद्ध ॥" निदा ।

रक्तामञ्जरः । पु । वेतसलतायाम् । निका । निम्बवृक्षे । वै निघ ।

रक्तामञ्जरी । स्त्री । रक्तकरवीरे । वै निघ ।

रक्तामण्डल. । पु । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४अ ।

रक्तामण्डलिका । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । लाल लज्जावती । वै निघ ।

रक्तामण्डूकः । पु । रक्तवर्णमण्डूकजातीयकीटे । तदंष्टस्य देशकण्डूर्भवति पीतफेनागमश्च वक्त्रात् । सु कल्प ८अ ।

रक्तामत्स्य. । पु । रक्तवर्णमत्स्यविशेषे । लाल माछ । तल्लक्षणगुणा—'यो रक्ताङ्गो नातिदीर्घो न चाल्पो नातिस्थूलो रक्तमत्स्य स चोक्त । शीतो रुच्य पुष्टिकृद्दीपनोऽसौ नाशं धत्ते किञ्च दोष त्रयस्य ॥" रा नि व १७ ।

रक्तामरिचम् । क्ली । मरिचभेदे । लङ्कामरिच । हि लालमरिच । वै निघ ।

रक्तामातृका । स्त्री । रसधातौ । वै निघ ।

रक्तामाद्री । स्त्री । स्त्रीणां बाधकरोगविशेषे ।

रक्तामिल्लासक' । पु । रक्ताम्लान पुष्पवृक्षे । वकुंटी । रा नि व १० ।

रक्तामुख. । पुं । रोहितमत्स्ये । षष्टिकधान्ये । वै निघ ।

रक्तामूत्रता । स्त्री । रक्तप्रस्रावरोगे । निदा ।

रक्तामूर्धा (न्) । पुं । सारसपक्षिणि । वै निघ ।

रक्तामूलक' । पु । देवसर्षपक्षुपे । रा नि व ८ ।

रक्तामूला (ली) । स्त्री । लज्जालुकालतायाम् । रा नि व ५ ।

रक्तामृत् । स्त्री । गैरिके । गिरिमाटी । वै निघ ।

रक्तामेह. । पुं । रक्तस्रावप्रमेहरोगे । लक्षण—"विस्रमुष्ण सलवण रक्ताभं रक्तमेहिन ।" भा ।

रक्तामोक्षणम् । क्ली । जलौकादिना रक्तस्रावे । जोंक धरान । शोणितबाहुल्यात् बहुविधरोग क ... प्रयोजन भवति प्रयोजने च सत्यपि ... जलौकालाबुकाभिरपाये सिरामोक्षेण तत्कार्य क्रियते । परन्तु क्षमातिक्षयापिक्षीवा दीर्घा न सिरामोक्ष काल, जलौकावचारणमु ... । विदुष्ट वातादिदुष्ट वा शोणितजलौका ... । भा ।

रक्तायष्टिः (ष्टी) । स्त्री । लज्जालुकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् । प मु ।

रक्तायष्टिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम । रा नि व ६ ।

रक्तायावनाल. । पु । तुवरयावनाले । लाल जनार । रा नि व १६ ।

रक्तायोनिः । पु । योनिव्यापद्विशेषे । लक्षणम्—'रक्तयोनीत्याख्यातासृगतिस्रुति ।" भा ७ ११४ ।

रक्तारङ्गा । स्त्री । मदद्योतिप्रख्याते वृक्षे । व निघ ।

रक्तारजः । क्ली । सिन्दूरे । वै निघ ।

रक्तारस' । पु । रक्तासारवृक्षे । वै निघ ।

रक्तारसा । स्त्री । रास्नायाम् । वै निघ ।

रक्तारसोन । पुं । लोहितरसोने । लाल लशुन । स लोहितवर्णोरसोन । स कोंपिमवेल्लि । रक्ताङ्कि । गाजर । तत्पर्याया,—महाकन्द पृथुपत्र स्थूलकन्द यवनेष्ट । गुणा—मधुर कटु बलकर । पत्र तिक्तं । अस्थि लवणच । रा नि व ७ । पत्र मधुर क्षार नालो मधुरपित्तल कषाय इति । मद व ७ ।

रक्ताराजालुकम् । क्ली । रक्तवर्णालुकभेदे । एतस्य किञ्चिदुष्णम् आग्नेय वातकफहरञ्च । द्रव्य गुण ।

रक्ताराजि' (जी) । स्त्री । सर्षपिकानामवाह्य कीटविशेष । सु कल्प ८अ ।

रक्तारेणु । पु । सिन्दूरे । भा । पलाशकलिकाया । मे । पुन्नागवृक्ष । रा नि व १० ।

रक्तारेणुका । स्त्री । पलाशकलिकायाम् । पलाशकुँड़ि । श मा ।

रक्तारैवतक । पु । द्वीपान्तरखर्जूरीवृक्षे । रा नि व ११ ।

रक्तारोहितक् । पुं । (Rheum wightii) ड्रगरोड़ा । हि रक्तरोहिड़ा ।

रक्तालशुन । पु-। रक्तरसोने । लाल लशुन । रा नि व ७ ।

रक्ताला । स्त्री । काकादन्यां । कुंच गाछ । मूर्वालतायाम् । रा नि व ३ ।

रक्तालोचन. । पुं । कपोते । वै च । भा ।

रक्तालोध्र । पुं । रक्तवर्णलोध्रवृक्षे ।

रक्तावटी । स्त्री । मसूरिकायां । वसन्त । विका ।

रक्तापामार्गः । पुं । रक्तापामार्गे । लाल आपाङ् । हि लालचिरचिरा । म रक्तघटकौरा । क बडाबाघाडा । सि कैंपिगृहरन । तत्पर्य्याया,—शिखीतकफल शुक्लापामार्ग वाघट्टक रक्तिनिका रक्ताट कण्टपत्रिका । गुणा—शीत कटु कफवातघ्न व्रणकण्डुविषघ्न ग्राही वान्तिघ्न । रा नि व ४ । वातविष्टम्भी कफकृत् शीतल । भा पू १ भ ।

रक्ताक्ष(का)म् । क्ली । रक्तकमले । वै निघ ।

रक्ताभ (भा) । पुं, स्त्री । रक्तजपायाम् । लाल जवा । इन्द्रगोपकीटे । वै निघ ।

रक्ताभिष्यन्दः । पुं । सर्वगतनेत्ररोगभेदे । यथा—"रक्तास्रुराजी दूषीका शुक्लमण्डलदारुणम् । रक्तस्यन्देन नयनं सपित्तस्यन्दलक्षणम् ॥" मा उ १५ च ।

रक्ताभ्रम् । क्ली । रक्तवर्णाभ्रके । लाल अभ्र । रा नि व १३ ।

रक्ताम्भोजम् । क्ली । कोकनदे । रक्तकमल । रा नि व १० ।

रक्ताम्र । पुं । कोशाम्रवृक्षे । कलपाई । रा नि व ११ ।

रक्ताम्लातक } पु । रक्तझिण्टीवृक्षे । लाल-
रक्ताम्लान. } आटी फुलेर गाछ । हि लाल कटसरैया । म बाणझाड । क बणदगिड । तत्पर्य्याया,—रक्तप्रसव रक्तसह रागप्रसव रामालिङ्गनकारक अपरिम्लान कुरवक वधूत सवप्रसव सुभग अमरानन्द । गुणा—उष्ण कटु वातामयशोफघ्न ज्वरघ्न आध्मानशूलकास श्वासघ्न वर्ण्य । रा नि व १० ।

रक्तारि । पु । महाराष्ट्रीवृक्षे । प सु ।

रक्तार्कः । पु । अरुणार्कवृक्षे । लाल आकन्द गाछ । तत्पर्य्याया,—विश्वीर महापुष्पी कुपिका व दिव्यपुष्पिका दिव्यपुष्पिका । गुणा—"अर्कद्वय मङ्गभातकुष्ठकण्डूव्रणप्रणान् । निर्हन्ति प्लीहगुल्मार्शो यकृच्छूलोदरकृमीन् ॥" मद व १ । रा नि व १० ।

रक्तार्त्तिः । स्त्री । शोणितामये । रा नि व २ ।

रक्तार्म (न्) । क्ली । नेत्ररोगभेदे । लक्षणं यथा—"पद्मार्म मृदु रक्तार्म यन्मांस चीयते सितं ।" मा नि ।

रक्तार्वुदः । पु । शुक्ररोगे । रक्तग्रन्थ्यर्व्वुदरोगे । See अर्बुद ।

रक्तार्शः । क्ली । रक्तजन्यार्शनरोगे । लक्षण—"तनु चाद्वणवर्णं च फेनिलञ्चासृगर्शसाम् । कव्यूरु गुदशूलञ्च दौर्व्वल्य यदि चाधिकम् । तत्रानुबन्धी वातस्य हेतुर्यदि च रुक्षणम् । शिथिलं श्वेतपीतञ्च विट् स्निग्ध गुरु शीतलम् । यद्यार्शसां घनञ्चासृक् तन्तुमत्पाण्डु पिच्छिलम् । गुदं सपिच्छ स्तिमित गुरु स्निग्धञ्च कारणम् । श्लेष्मानुबन्धी विज्ञेयस्तत्र रक्तार्शसां बुधैः ॥" मा नि ।

रक्ता(लता) । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । सु कल्प १ च ।

रक्तालु । पु । (Dioscorea sativa) Common Yam रक्तपिण्डालुके । लाल पिण्ड आलु । हि रक्ताल कशगा, रक्तालु । ता यामस्कोल । तत्पर्य्याया —रक्तकन्द रक्तपिण्डक रक्तपण्डालु लोहित लोहितालु । गुणा—शीतल मधुर श्रम श्रमपित्त दाहघ्न हृद्य बलपुष्टिकर गुरुद्य । रा नि व ७ । शालिधान्य विशेषे । प सु । [२ च ।

रक्तावसेचनम् । क्ली । रक्तमोचने । च चि

रक्ताश्वमारपुष्पम् । क्ली । रक्तकरवीरपुष्पे, रक्तकरवी फुल । विषयोविषमज्वरे । 'रक्ताश्व-मारपुष्पञ्च" [कृते प्रतके ।

रक्ताश्वारि । पु । रक्तकरवीरवृक्षे । रावण ।

रक्तास्राव । पु । रक्तजनेत्रसन्धिरोगे । लक्षणं यथा—"रक्तास्रावः शोणितोत्थ सरक्ता कोष्ण नाल्प सस्रवेन्नातिसान्द्रम् ।" सु उ २ च ।

रक्ताह्व । पु । महिषे । पारावते । चकोरे । मे । सारसपक्षिणि । रा नि व १९ । रोहितमत्स्ये ।

रक्ताह्वी । स्त्री । गुग्गुलौ । वै निघ २ भ चसा चि ।

रक्तिः । पु । अष्टसर्षपमाने । च कल्प १२ च ।

रक्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम । कुँच । रमा । रा नि व ३ । राजिकायाम् । रा नि व १६ ।

रक्तेक्षण । पु । कपोत । पायरा ।

रक्तेक्षु । पुं । रक्तदण्डेक्षौ । काजला आख् । तत्पर्य्याया —सूक्ष्मपत्र शोण उत्कट मधुर कृशमूल लोहित लोहितक्षु । गुणा—पाके मधुर शीतल मृदु पित्तदाहहर हृद्य तर्षो मलवर्द्धन । रा नि व १४ ।

रक्तसंघ्नम्। क्ली। कुङ्कुमे। त्रिका।

रक्तसङ्कोचपिशुनम्। क्ली। कुङ्कुमे। त्रिका।

रक्तसवरणम्। क्ली। लाक्षायाम्। वै निघ।

रक्तसन्दंशिका। स्त्री। जलौकायाम्। जोँक। रा नि व १९।

रक्तसन्ध्यकम्। क्ली। रक्तकह्लारे। रक्त कह्लार। अम। रक्तोत्पले। वै निघ।

रक्तसरोरुहम्। क्ली। रक्तपद्मे। अम।

रक्तसर्षपः। पु। (Brassica nigra) रक्तवर्णसर्षपे। राई वा रक्तसरिषा। हि लालि राइ, सावूदाराइ। म मोहरी। क सासिराइ। ते अवलो। ता कडघो। तत्पर्य्याया —राजी आसुरी राजिका रक्तसर्षप तीक्ष्णगन्धा मधुलिका क्षव क्षवक क्षतक। गुणा —कटु तिक्त उष्ण वातघ्न श्लेष्मगुल्मघ्न दाहपित्तकर कफ गुल्मकृमिव्रणघ्नश्च। रा नि व १६। तत्तैलगुणा,— तीक्ष्ण शिशिरं वेश्य कण्डूघ्न त्वग्दोषगाशि वातादिदोषनाशकञ्च। पत्रगुणा,—कटु स्वादु उष्ण अग्निदीपन क्रिमिवातकफशङ्कामयहरञ्च।

रक्तसहा (ह्व)। स्त्री, पु। रक्ताम्लानपुष्प वृक्षे। रक्तपुष्पझाँटी गाछ। रा नि व १०।

रक्तसारम्। क्ली। रक्तचन्दने। पद्म। रा नि व १२। रसरक्तचन्दनेदे चि न्यग्रोधादिपञ्चके। पतङ्गचन्दने। बक्रमकाष्ठे। पद्म। पु। अम्ल वेतसे। रा नि व ६। रक्तखदिरवृक्षे। रा नि व ८। सु चि ६४। रक्तवीजासनवृक्षे। रा नि व ९। रक्तशिंशपायाम्। वाराहीकन्दे। वै निघ।

रक्तसू। स्त्री। शरीरस्थरसधातौ। रसधातु। रा नि व १८।

रक्तसौगन्धिकम्। क्ली। रक्तकह्लारपुष्पे। जटा।

रक्तस्थज्वर। पु। रक्तगतज्वरविशेषे। लक्षणं —"रक्तनिष्ठीवन दाहो मोहश्छर्दनविभ्रमो। प्रलाप पिडका तृष्णा रक्तप्राप्ते ज्वरे नृणाम्॥" मा नि।

रक्तस्राव। पु। अम्लवेतसे। जटा। नेत्र सन्धिगतरोगे। निदा। अथ रक्तस्रावनेत्ररोगे लक्षणं यथा—"रक्ताभिष्यन्दिनाऽपस्य नेत्र भवति शोणितम्। स्रव्य विभागतस्तु या स्रावकल्पाद्योपोऽपि तम्। रक्तस्रावोऽप्यथा यत्र याति स्मो जीवनाहृतेन रक्तशालासिधानन्तु तिरोगे समादिशेत्॥" सुद ०७ प।

रक्तस्रुति। स्त्री। रक्तनाडी। व्याक।

रक्तहर। पु। भल्लातके। भाङ्गणा। वै निघ। नि। रक्तप्रत्ययमात्रे।

रक्ता। स्त्री। गुञ्जायाम्। कुँच। रा नि व ३। सु चि २०प, सुकल्पप्ल। लाक्षायां। मञ्जिष्ठायां रा नि व ६।१२३। गिलोमेदे। पद्म। उष्ट्राक्षी नामपुष्पवृक्षे। रा नि व १०। मषवाहन्दे वनायाम्। वै निघ। रक्तवर्णसर्षपायाम्। गो पेन्दूरे। सु कल्प ८प। रक्तघाय्यन्त्रविशि कार्य्यशिरायाम्। वा उ १४।

रक्ताका(ङ्कु)र। पु, क्ली। प्रवालद्रुमे। पलाश गाछ। रा नि व १२।

रक्ताक्तम्। क्ली। रक्तचन्दने। जटा। [निघ

रक्ताख्यात (क)। पु। रक्तापामार्गे।

रक्ताङ्गम्। क्ली। रक्तचन्दने। पद्म। कुङ्कुमे। पु। कम्पिल्लके। कमलागुँड़ि। पद्म प्रवालतरौ। रा नि व १२। रक्तकुष्ठी छारपोका। रा नि व १९।

रक्ताङ्गी। स्त्री। कटुकायां। कट्की। रा नि व ६। मञ्जिष्ठायाम्। भा। जीवन्त्याम्। वै मल्लिकायाम्। वै निघ।

रक्ताञ्जना। स्त्री। रक्ताञ्जनिकायाम्। रक्त अञ्जनिका। चन्दनासारलैन।

रक्ताढकी। स्त्री। रक्तपुष्पाढकाम। रक्त अडहर। गुणा —पथ्या बल्या पित्तलापादिहरी च। रा नि व १६।

रक्ताण्ड। पु। अण्डस्य अण्डरोगभेदे। म ४०प। See अण्डकन्द।

रक्तातिसार। पु। सरक्तातिसाररोगे। स सम्प्राप्ति — पित्तकृन्ति यदान्यर्थं द्रव्याण्यश्नाति पैत्तिकः। तदोपजायते ऽभीक्ष्णं रक्तातीसारमुल्बणम्॥' मा नि।

रक्ताधार। पु। चर्मणि। रा नि व १८।

रक्तापराजिता। स्त्री। रक्तपुष्पापराजितायाम्

रक्तापहम् (हा)। क्ली, स्त्री। बोलना गन्धद्रव्ये। गुग्गुल्वाख्यापि। रा नि व ६।

भविषमज्वरचि । "पद्यारिवसरामतैरकरज ।" भामरभज्वरे काशचि । "कलिङ्गद्रुफलरज ।" वैनिघ दुर्जलज्वरि श्वासोदयरस । क्ली । स्त्रीकुसुमे । अमर ।

रज (स्) । पु क्ली । स्त्रीपुष्पे । अमरटच । अमर । "पाचिता पित्ततापेन रसाद्या धातव क्रमात् । शुक्लत्वं यान्ति मासेन तथा स्त्रीणां रजो भवेत् ॥" शार्ङ्ग १अ । रूपण । उद्रेके । कालुष्ये । मतिभ्रमे । "रजोऽप्यथमुद्रेक कालुष्य मति विभ्रम ।" रानिव २१ । परागे । मे ।

रजःशय । पु । कुकुरे । शमा ।

रजःसारम् । क्ली । कर्पूरे । नकुल १२अ ।

रजःसारथि । पु । वायौ ।

रजतम् । क्ली । रौप्ये । अम । स्वर्णे । विज्वरचि ज्वरकुञ्जरपारीन्द्ररस । हस्तिदन्ते । हच । शुक्लवर्णे । रक्तवर्णे । रक्ते ।

रजतप्रभ । पु । सोमलतायाम् । সোমলতা । सुचि २९अ ।

रजतोपमम् । क्ली । रौप्यमाक्षिके । वैनिघ ।

रजनक । पु । कम्पिल्लके । कमलागुड़ि । वासू १५अ श्यामादि । "शिखरिरजनकच्छिन्न रुहा करञ्जा ।" [अटी ।

रजनि । स्त्री । वालके । रात्रौ । हरिद्रायाम् ।

रजनिपुष्पम् । क्ली । हरिद्रापुष्पे । हलुदफुल । रसरत्नाञ्जनचूर्ण ।

रजनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । रानिव ६ । सिधीपाण्डुचि । सुसू ३८अ श्लोकचक्र । यतुकालतायाम् । रानिव ३ । नीलिन्याम् । नील । मे । दारुहरिद्रायाम । वालुके । वैनिघ । रात्राम । अम ।

रजनीगन्धा । स्त्री । (Polianthes tuberosa) Tuberose स्वनामख्यातपुष्पवृक्षे । रजनीगन्ध । हि गुलशब्बू । भ्रमि ।

रजनीजलम् । क्ली । नीहारे । हारा ।

रजनीद्वयम् । क्ली । हरिद्राद्वये, हरिद्रादारुहरिद्रयो । चविषमज्वरे ।

रजनीपुष्प । पु । पूतिकरञ्जे । रानिव ९ ।

रजनीहासा । स्त्री । शेफालिकापुष्पवृक्षे । अमर ।

रजसानु । पु । मनसि, हृदये । उणा

रजस्वर्ण । पु । पीतधुस्तूरके । वैनिघ ।

रजस्वल । पु । महिषे । त्रिका । पारदे । वैनिघ । स्त्री ला । जातरजस्कायाम् स्त्रियाम् । रानिव १८ । तत्स्वरूप यथा—"द्वादशाद्वत्सरादूर्ध्वमापञ्चाशत्समा स्त्रियः । मासि मासि भगद्वारा प्रकृत्यैवार्त्तवं स्रवेत् । आर्त्तवस्रावदिवसात्तु षोडश रात्रयः । गर्भग्रहणयोग्यस्तु स एव समय स्मृत ॥" रजस्वलाकृत्य— "आर्त्तवस्रावदिवसादहिंसा ब्रह्मचारिणी । शयीत दर्भशय्यायां पश्येदपि पतिं न च ॥" इत्यादि । भ । ऋतुस्नानान्तरमादौ पतिमिव पश्यत् ।

रज्जु । पु । वेणीवन्धनाम । दामनि । दड़ि । मासरज्ज्वाम । "पृष्ठवंशस्योभयत मत्स्यौ मांसरज्जव । चतस्रो मांसपेशीनां बन्धने तत् प्रयोजनम ॥" भा ।

रञ्जक । पु । कम्पिल्लके । कमलागुड़ि । रानिव १३ । भल्लातकवृक्षे । वैनिघ । तन्नामक जठराग्नौ । तस्य स्थान यकृत्प्लीहामध्यम् । स एवाहाररस रञ्जयति । सुसू २१अ । क्ली । हिङ्गुले, हिङ्गुलविशेषे । रानिव १३ । स्त्री (का) । नवरङ्गिन्याम् । মেহেদি গাছ । वैनिघ ।

रञ्जनम् । क्ली । रक्तचन्दनभेदे । रक्तम काठ । रमा । रक्तचन्दने । मदव १ । हिङ्गुले । रानिव १३ । स्वर्णे । जातीफले । वैनिघ । पारदरञ्जनद्रव्य । तारकम्मण्यस्य न तथा प्रयोगो दृश्यते । केवलं निम्बस्तस्य चापितं रञ्जनम तु । कुरुते विगुण जीर्णं लाक्षारससन्निभ रसम् ॥" रसचि ९अ । पु । मुञ्जतृणे । मुञ्ज । रानिव ८ । कम्पिल्लके । कमलागुड़ि । वैनिघ ।

रञ्जनक । पु । कटफलवृक्षे । रानिव ९ ।

रञ्जनकेशी । स्त्री । नीलीवृक्षे । वैनिघ ।

रञ्जनगण । पु । रञ्जनद्रव्यवर्गे । "चतुर्विधा हरिद्रा स्यात् पतङ्ग रक्तचन्दन । नीलीकुसुम्भमञ्जिष्ठालाक्षादि किञ्चकम् ॥" रानिव ९ ।

रञ्जनद्रु (म) । पु । रक्तवृक्षे । আছু-গাছ । शचि । धूमवृक्षे । वैनिघ ।

रञ्ज(ञ्जि)नी । स्त्री । गुन्द्रारोचनिकायाम् । शच । मञ्जिष्ठालतायाम् । वैनिघ । नील्याम् । रानिव ४अ । जतुकालतायाम् । रानिव ३ ।

रक्तेक्षुशर्करा। स्त्री। रक्तेक्षुजातशर्करायाम्। गुणा—पित्तघ्नी। रा नि व १४।

रक्तैरण्ड'। पुं। रक्तवर्णैरण्डवृक्षे। रांग भेरेण्डा। तत्पर्याया,—व्याघ्र व्याघ्रदल हस्तिकर्ण रुबु ऊरुबुक नागकर्ण चञ्चु उत्तान पञ्चक करपर्ण पाचन स्निग्ध रक्तक चित्रबीज इत्यैरण्ड। अर्थ पादप शैतवहन्। विशेषस्तु शोधन लघु अरोचकघ्न कफश्वासघ्न ज्वरघ्न रक्तपाण्डुभ्रान्तिनाशनञ्च। रा नि व ८। "रक्तो कटुकस्तुवरो रक्तो कटुर्नघ हृत। तिक्तो वातकफश्वासकासकृमिशमप्रद। रक्तदीपनाञ्च वक्षाभान्त्यरोचकनाशन। प्रायस्त्वमी गुणाश्चास्य श्वेतस्य समीरिता॥" वै निघ।

रक्तैर्वारु। पुं। इन्द्रवारुणीलतायाम्। रा नि व ३।

रक्तोच्चटा। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। भा।

रक्तोत्पलम्। क्ली। मधुरकपर्दे। कोकनद। पद्म। रा नि व १०। सु सू ३८ अ। गैरिके। पुं स्त्री (ला)। शाल्मलीवृक्षे। रा नि व ८।

रक्तोदर'। पुं। रोहितमत्स्ये। महाविष-मध्य विष वृश्चिकविशेषे। "अन्मेतथा सर्पकोथात् प्रदिष्ट देहेभ्यो वा घातितानां विषघ्न। एभिर्दष्टे सर्पवेग प्रवृत्ति स्फोटोत्पत्ति भ्रान्ति दाहो ज्वरश्च॥ छिद्र कृष्ण शोणितञ्चापि तीव्र तस्मात् प्राणैस्त्यज्यते शीघ्रमेव॥" सु कल्प ८अ।

रक्तोपलम्। क्ली। गिरिमृत्तिकायाम्। हारा।

रक्तोदनम्। क्ली। रक्तशाल्यादिभक्ते। अलक्तक रञ्जितभक्ते। चक्र पाल चि।

रघुनाथः। पुं। वैद्यविलासनामग्रन्थकारे।

रङ्कु। पुं। मत्स्यरङ्कौ। वै निघ। शबलपृष्ठ हरिणविशेषे। रा नि व १९।

रङ्गम्। क्ली। वङ्गधातौ। रांङ्। पद्म। रा नि व १३। पुं। टङ्कणे। সোহাগা। रा नि व ६। खदिरसारे। रा नि व ८।

रङ्गकम्। क्ली। रङ्गे।

रङ्गकाष्ठम्। क्ली। पत्तङ्गे। वकमकाठ। रा नि व १२।

रङ्गजम्। क्ली। सिन्दूरे। रमा।

रङ्गद। पुं। खदिरसारे। रा नि व ८। टङ्कण क्षारे। रा नि व ६।

रङ्गदन्तिका। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। वै निघ। [भा']

रङ्गदा। स्त्री। स्फटिकायाम्। फट्किरि।

रङ्गदायकम्। क्ली। कङ्कुष्ठे। रा नि व ११।

रङ्गदृढा। स्त्री। स्फटिकायाम्। रा नि व ११।

रङ्गपत्री। स्त्री। नीलीवृक्षे। नील गाछ। रा नि व ४।

रङ्गपुष्पी। स्त्री। नीलीवृक्षे। रा नि व ४। अवाहृष्ये। वै निघ।

रङ्गबीजम्। क्ली। रूप्ये। त्रिका।

रङ्गमाणिक्यम्। क्ली। माणिक्यरत्ने। रा नि व १३।

रङ्गमाता (तृका)। स्त्री। लाक्षायाम्। লাহা। रा नि व ६।१२। त्रिका।

रङ्गलता। स्त्री। (Helicteres Isora) आवर्तकीलतायाम्। আংমোড়া। हिं मरोर फली मिन्दु, कपासी। तं गुवादरर। बम् मेराग्नि ऊषान्। तत्पर्याया,—कल्याणी मधुरा रम्भी स्वल्पतिक्ता। गुणा—अग्निमान्द्य यकृत्प्लीहोदर वद्धगुदाजीर्णविषमज्वर पाण्डुकामला शूलघ्नी। कश्चित्।

रङ्गवासिनी। स्त्री। शेफालिकावृक्षे। শিউলি ফুলের গাছ। श च।

रङ्गवीजम्। क्ली। रौप्ये।

रङ्गसङ्गम्। क्ली। यशद। দস্তা। भा।

रङ्गक्षार'। पुं। टङ्कणक्षारे। সোহাগার খই। वै निघ।

रङ्गा। स्त्री। जवावृक्ष। জবা গাছ। वै निघ।

रङ्गाङ्गा। स्त्री। स्फटिकारिकायाम्। फट्किरि। रा नि व १३।

रङ्गारि। पुं। करवीरवृक्षे। করবী গাছ। रमा।

रङ्गिणी। स्त्री। शतमूल्याम्। जटा। कैवर्तिकायाम्। কেওটমুতা। रा नि व ६। हरिद्रायाम्। वै निघ।

रङ्गिछालुकम्। क्ली। रक्तालुकाख्ये आलौ। রাঙা আলু। त्रिका।

रज'। पुं। पर्पटके। ক্ষেৎপাপড়া। भा म १

भा पू १भ रत्नव रत्नसाधारणगुणा —"रत्नानि मधितानि सुमधुराणि सराणि च। चक्षुष्याणि च शीतानि विषघ्नानि घृतानि च। मङ्गल्यानि मनोज्ञानि ग्रहदोषहराणि च।" इति। माणिक्य तरणेः सुजातममलं मुक्ताफलं शीतगोः, माहेयस्य तु विद्रुमो निगदितः सौम्यस्य गारुत्मतम्। देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शनेः, नीलं निर्म्मलमन्ययोर्निगदिते गोमेदवैदूर्य्यके॥" भा। तस्य धारणे प्रीतिवर्द्धनम्। सु चि २४श। "धन्यं माङ्गल्यमायुष्यं श्रीमदुव्यसनसूदनं। हर्षणं काम्यमोजस्यं रत्नाभरणधारणम्॥" राज २प।

रत्नकन्दल । पु। प्रवाले। पला। शर।

रत्नगर्भपोट्टलिरस । पु। यक्ष्माधिकारे रस। पाठ—"रस वज्र हेम तार नाग लौहञ्च ताम्रकम्। तुल्यांश मरिचं देय मुक्ताविद्रुममाक्षिकं। शङ्ख तुल्यञ्च तुल्यांश समाहृ चित्रकद्रवे (चाद्रकद्रवे) (शङ्खञ्च तुल्यतुल्यांश भैष)। मर्दयित्वा दिनं पश्चात्तेन पूर्य्या वराटिका। टङ्कण रविदुग्धेन मुखं लिप्त्वा निरोधयेत्। मृद्भाण्डे तां निरुध्याथ सम्यग्गजपुटे पचेत्। आदाय चूर्णयेत् सर्व्वं निर्गुण्ड्या सप्त भावयेत्। चार्द्रकस्य रस सप्त चित्रकस्य च विंशति (चित्रकस्यैकविंशति)। द्रवैर्भाव्य ततश्चास्य देय गुञ्जाचतुष्टयम्॥" रसासु। भैष।

रत्नगिरिरस । पु। ज्वराधिकारे रस। पाठ—"मृताभ्रस्वर्णताम्राणि गन्धकार्द्धांशलौहकं। लौहार्द्धं मृतवैक्रान्तं मर्द्दयेद्भृङ्गजैर्द्रवैः। पर्पटीरसवत् पाच्य चूर्णितं भावयेत् पृथक्। शिग्रुवासकनिर्गुण्डी गुडूच्यपामार्गभृङ्गजैः। रुदन्तीमुण्डीजयन्तीभिर्मुनिब्राह्मीषु तिक्तक। कन्यायाश्च द्रवैर्भाव्य त्रिभिर्वार पृथक् पृथक्। ततो लघुपुटे पाच्य स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत्। माषो दत्त कणाधान्ययुक्तश्चाभिनवज्वरे॥" ভস্ম, অভ্র, স্বর্ণ, তাম্র, গন্ধক প্রত্যেক সমান, লৌহ অর্দ্ধ ভাগ, বৈক্রান্ত লৌহের অর্দ্ধ ভাগ, ভীমরাজরসে মাড়িয়া পর্পটীবৎ পাক করিবে। পরে শজিনাদির রসে ভাবনা দিয়া লঘুপুটে পাক করিবে। रस चि।

रत्नजाति । स्त्री। श्वेत रक्त नील पीतवर्णे ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यशूद्रेषु।

रत्ननायक । पु। माणिक्ये। रा नि व.१२।

रत्ननिधि । पुं। खञ्जनपक्षिणि। त्रिका।

रत्नमाला । स्त्री। वैद्यकचिकित्साशास्त्रभेदे।

रत्नमुख्यम् । क्ली। हीरके। हे च।

रत्नराट् । पु। माणिक्ये। रा नि व १३।

रत्नाङ्ग: । पुं। प्रवाले। रा नि व १३।

रत्नावली । स्त्री। राधामाधवकृतद्रव्याभिधाने।

रत्नि. । पु, स्त्री। बद्धमुष्टिहस्ते। मुट्टिम हात। अम।

रत्यङ्गम् । क्ली। योनौ। शर।

रथ: । पु। तिनिशवृक्षे। रा नि व ९। वेतसवृक्षे। अम। काये। विश्व। शकटे। गाडि। रथभ्रमणगुणा—वातकोपन शरीरदार्ढ्यकर बल्यम् अग्निवर्द्धनञ्च। राज।

रथचरण. । पुं। चक्रवाकपक्षिणि। शर।

रथद्रु. । पु। तिनिशवृक्षे। वेतसवृक्षे। अम।

रथपर्य्याय । पु। वेतलतायाम्। श च। तिनिशवृक्षे। रा नि व ९।

रथहस्व' । पु। हड्डी। दुस्कि ওষধি। वै निघ। तिनिशवृक्षे। अम।

रथाङ्ग । पु। चक्रवाकपक्षिणि। अम।

रथाङ्गाह्वयनामक. । पु। चक्रवाके। अम।

रथाङ्गी । स्त्री। ऋद्धौ। रा नि व ५।

रथाभ्र । पुं। वेतसवृक्षे। अम।

रथाभ्रपुष्प । पु। वेतसवृक्षे। अम।

रथावर्त्ता । स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। वै निघ।

रथिक (का) । पुं, स्त्री। तिनिशवृक्षे। सादन गाछ। रा नि व ९।

रथी (इन्) । पु। चक्रवाके। वै निघ।

रथ्य । पु। अश्वे। अम।

रद (न) । पुं। दन्ते। रा नि व १८।

रदच्छद' । पुं। ओष्ठे। रा नि व १८।

रदद्रु । पुं। अश्वशाखोटवृक्षे। আশ্‌শাওড়া।

रदनच्छद । पु। ओष्ठे। रा नि व १८।

रदनी (इन्) । पुं। हस्तिनि। हला।

रदायुध । पुं। शूकरे।

रदी (इन्) । पु। हस्तिनि।

रदितम् । क्ली। नृपदष्टभेदे। सु कल्प ४ष।

रन्तिदेव । पुं। कुक्कुरे। शर।

मञ्जिष्ठायाम् । शेफालिकायाम् । मे । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । पथ्याम् । रा नि व १२ ।

रञ्जनीपुष्प. । पु । पूतिकरञ्जे । नाटा करञ्ज । रा नि व ९ ।

रण: । पु । दुन्दुभिमेदे । हृदौ । वै निघ ।

रणघण्टासमाकृति: । पु । मल्लारवे । वै निघ ।

रणपक्षी (इन्) । पुं । रणकर्मणि । श्येन पाखी । वै निघ ।

रणप्रियम् । क्लो । उशीरे । रा नि व १२ । पु । श्येनपक्षिणि । रा नि व १९ ।

रणमुष्टि । पु । विषमुष्टिक्षुपे । बुचिला इति भाषा रा नि व ४ ।

रणमूर्द्धजा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । रा नि व ६ ।

रणरण । पु । मसरे । मशके । स्भा । त्रिका । (क) उत्कण्ठायाम् । ह च ।

रणालङ्करण । पु । कङ्कपक्षिणि । कौङ् पाखी । रा नि व १९ ।

रण्डक । पु । अफलवृक्षे । ब्रांड़ा गाछ । श च ।

रण्डा । स्त्री । मूषिककर्ण्याम् । अम । प्र वृहत् सीमनायरस ।

रतम् । क्लो । मैथुने । अम । गुह्ये । मे ।

रतकील । पु । कुक्कुरे । हे च ।

रतज्वर । पु । काके । त्रिका ।

रतनारीच । पु । कुक्कुरे । वै निघ ।

रतनिधि । पु । खञ्जनपक्षिणि । श र ।

रतव्रण । पु । कुक्कुरे । त्रिका । मे ।

रतशायी (इन्) । पु । कुक्कुरे । हे च ।

रताली । स्त्री । कुत्कुटिकायाम् । त्रिका ।

रतान्दुक । पु । कुक्कुर । हे च ।

रतार्द्द । पु । कुक्कुरे । श मा ।

रति । स्त्री । प्रीत्याम् । सुरते । गुह्यदेशे । मे ।

रतिकुहरम् । क्लो । भगे । त्रिका ।

रतिक्रिया । स्त्री । मैथुने ।

रतिगृहम् । क्लो । भगे । त्रिका ।

रतिचर्य्या । स्त्री । स्त्रीसेवायाम् । वा उ ३०ष ।

रतिमन्दिरम् । क्लो । योनौ । जटा ।

रतिरथ । पु । भगे ।

रतिलक्षणम् । क्लो । रतिक्रियायाम् ।

रतिवल्लभमोदक: । पु । वाजीकरणाधिकारे औषधम् । पाठ—'शक्राशनस्य बीजानि चूर्णितानि पलाष्टकं । कुडव इविषश्चैव खण्डस्य प्रस्थ च । शतपुष्पीरसस्य प्रस्थ शक्राशनस्य च । गव्याजाज पय प्रस्थ दत्वा प्रस्थद्वयं पचेत् । धात्रीद्विजीरक मुस त्वगेलापत्रकेशरं । श्यामगुञ्जा चातिबला तालाङ्कुरकशेरुक । शृङ्गाटक त्रिकटुकं धन्याक चित्रक तथा । पद्मा द्राक्षा च काकोल्यौ खर्ज्जूर धुरव तथा । कटुका मधुक कुष्ठ लवङ्ग सारसैन्धव । यमानिका चाजमोदा जीवनी गजपिप्पली । प्रत्येक कर्षमेकन्तु चूर्णितानि प्रमाणि च । मधुक कुडवार्द्धेन चाकर्षेय तथा विपेत् । मृगाण्डज सकर्पूर यथालाभ विनिक्षिपेत् । रतिवल्लभनामायं सेव्यमानो रसायन ॥' सिद्धि बीजचूर्ण ८ प (मतान्तरे ५ प) घृत ४ प शर्करा २ श शतावरीरस गव्यदुग्ध छागदुग्ध प्र ४ श । प्रक्षेप—आमलकी जीरक कृष्णजीरक मुस्ता त्वक एला तेजपत्र नागकेशर कपिकच्छूबीज (आलकुशीर बीज) गोरक्षतण्डुला । (गोरक्ष तण्डुलिश्री) तालाङ्कुरस्य कशेरुक शृङ्गाटक त्रिकटु धान्यक चित्रक (मतान्तरे अम्र वृक्ष) इरीतकी द्राक्षा काकोली क्षीरकाकोली पिण्डखर्ज्जूर कोकिलाक्षबीज कटुकी यष्टिमधु कुष्ठ लवङ्ग सैन्धव यमानी वनयमानी जीवन्ती गजपिप्पली प्र २ तो मधु २ प । र र र भैष ।

रतिसत्वरा । स्त्री । पृक्कायाम् । पिड़िं शाक । श च ।

रतिसाधनम् । क्लो । लिङ्गे । वै निघ ।

रती । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । वै निघ ।

रतीद्गृह । पु । कोकिले । श मा ।

रत्नम् । क्लो । हीरके । रा नि व १३ । सु गादौ । रत्नानि नव—रत्न माणिक्य (पान्ना) पुष्पराग माणिक्य पद्मराग इन्द्रनील मरकत गोमेद (वैदूर्य्य) मौक्तिक विद्रुमयौते विष्णुधर्म्मोत्तरे । तन्त्रि ।न्त—"धनार्थिनो जना सर्व्व रत्नतो ऽन्यमतोव यत् । तस्मो रत्नमिति प्रोक्तम् ।"

रविदुग्धम् । क्ली । अर्कक्षीरे । আকন্দের আঠা । र सा स बेलीकाधिकाभिधिरसे ।

रविद्रुम' । पुं । सदापुष्पवृक्षे । আকন্দ গাছ । रा नि व २१ ।

रविनाथ' । पुं । बन्धूकवृक्षे । বান্ধুলি গাছ । क्ली । पद्मे । श च ।

रविनामकम् । क्ली । ताम्रे । তামা । वै निघ ।

रविपत्र' । पुं । आदित्यपत्रक्षुपे । আকন্দ গাছ । रा नि व ४ ।

रविप्रियम् । पु । रक्तकमले । ताम्रे । रा नि व १०।१३ । पु । आदित्यपत्रे । আকন্দ গাছ । रक्तकरवीरे । रा नि व ४।१० । लकुचवृक्षे । श मा । शीलभद्रराजे । वै निघ ।

रविप्रिया (प्रोता) । स्त्री । सूर्य्यावर्त्तक्षुपे । হুড়হুড়িয়া । र मा ।

रविभक्ता । स्त्री । सूर्य्यावर्त्तक्षुप । হুড়হুড়িয়া । र सा स रसमारणे ।

रविमूलम् । क्ली । अर्कमूले । আকন্দমূল । र सा स ज्वरचूड़ामणौ ।

रविरत्न(क)म् । क्ली । माणिक्ये । মাণিক । रा नि व १३ । [११]

रविलोहम् । क्ली । ताम्रे । তামা । रा नि व

रविवल्लभ । पु । भृङ्गराजवृक्षे । वै निघ ।

रविवल्ली । स्त्री । आदित्यभक्तायां । হুড়হুড়িয়া । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।

रविसञ्ज्ञकम् । क्ली । ताम्रे । श च ।

रविसुन्दररस. । पुं । सन्न्यज्वराधिकारे रस । "द्विभागतालेन हलञ्च ताम्र रसञ्च गन्धञ्च समानभावम् । विषञ्च सप्त द्विगुणञ्च ताम्र त्रिवार वारञ्च खरातपे हि । विमर्द्य विमर्द्य रवीन चूर्णं गुञ्जैकदत्त सितया समेतम् ॥" रस कौ । (समोममात्रं । विष समञ्च द्विगुणञ्च ताम्र) इति भा पाठ ।

रविस्पर्शा । स्त्री । क्षुद्रमेषशृङ्ग्याम् । ছোট মেড়াশিঙে । वै निघ ।

रवीन्दम् । क्ली । पद्मे । धरणि ।

रवीष्ट. । पु । नागरङ्गवृक्षे । रा नि व ११ ।

स्त्री (ष्टा) । आदित्यभक्तायाम् । হুড়হুড়িয়া । रा नि व ४ ।

रश. । पु । वशे । यद्दणो चिन्तामणिफलावटी ।

रशना । स्त्री । जिह्वायाम् । श र ।

रशोल' । पु । कर्म्मरङ्गवृक्षे । কামরাঙা গাছ । प मु ।

रश्मि' । पु । पक्ष्मणि । किरणे । मे ।

रश्मिजातम् । क्ली । रौप्ये । वै निघ ।

रश्मिपति' । पु । आदित्यपत्रक्षुपे । रा नि व ४ ।

रसम् । क्ली । बोले । निशादले । रसाञ्जने । रा नि व ६ । प मु । पु । हिङ्गुले । र मा । पारदे । रा नि व १३ । शिलारसे । प मु । शिन्दूरे । इक्षुरसे । रोगे । वै निघ । विषे । रागे । गुणे । मांसद्रवे । श्रम । जले । स्वादे । तिक्ता । शुक्रे । श्रम । किराततिक्तके । द्राक्षायां । वै निघ । शरीरस्थसप्तधातुषु प्रथमधातौ । रसधातु । तत्पर्य्यायाः,—रसिका स्वेदमाता वपु स्नेह चर्म्माम्भ अम्मसार रक्तसार अश्रमातृका आहार सम्भव तेज सम्भव अग्निसम्भव षड्रसासव आग्नेय असृक्कर धातुधन मूलमहापर धातुप सौम्य सम्भव । रा नि व ८ । रसस्वरूप—स आहारसार भूत । 'आहारस्य रस सार ।" शार्ङ्ग पू ६ष । "सम्यक्पक्कस्य भुक्तस्य सारो निगदितो रस ।" गुणा—सित शीत स्वादु स्निग्धश्चलश्चेति । तत्कर्म्म—स धमनीगत्वा सर्व्वान् धातून् पुष्णाति । तदनु शीतस्निग्धपोषकत्वादिगुणै शरीरं व्याप्नोति । तस्य स्थानम्—"सर्व्वदेहचरस्यापि स्थानं हृदयमेव च । रसस्तु हृदय याति समानमरुतेरित । स तु व्यानेन विक्षिप्त सर्व्वान् धातून् विवर्द्धयेत् ॥" भा । स्वरस क्वाथे वा । दृषदि सम्भिन्नद्रवद्रव्ये । रा नि व २० । सि यो ज्व चि । तत्साधन यथा—"कुड़व चूर्णित द्रव्यादिशच्च द्विगुणे जले । अहोरात्रात् स्थित तस्माद्भवेद्वा रस उत्तम ॥ आदाय शुष्क द्रव्य वा स्वरसानामसम्भवे । जलेऽष्टगुणिते साध्य पादशेषश्च गृह्यते । निशीथितश्चापि सिद्ध पलमात्र रसम्पिबेत् । सितामधुगुडक्षारान् जीरकं लवणन्तथा । घृत तैलञ्च चूर्णादीन् कोल माशान् रसे क्षिपेत् ॥" शार्ङ्ग १ष । रसनेन्द्रियग्राह्यवस्तुनि, मधुरादौ । त्रिष्टोपि प्रम । स च कालस्वभावभूमिवियदनिलानलसम्पर्केण परिणामान्तरं प्राप्य षड्प्रकारो भवति । ते च षड्सा

रन्धनम्। क्ली। पाककर्म्मणि। आंधा। ग्याक।

रन्धितः। त्रि। पाचिते। क्ली। कृतरन्धनद्रव्ये। आंधाजिनिस। तस्य पात्रान्तरे स्थापनविधि— भक्त स्वपात्रे स्थाप्य न पात्रान्तरे, घृत काठायसे पात्रे, मांसं तद्वस्य ईगे राजते स्त्रौह काष्ठजे वा, यवादिशाकं काष्ठाश्मलौहजे पक्वान्न विष्टकादि कांस्यजे काष्ठजे वा, ग्रतचौरं ग्रण्मये दारुजे वा। पानीयं पायस तक्रं मृण्मय एव, काचजे स्फाटिके वा रागषाड्वादीन् स्थापयेत् एवं सति तद्द्रव्य रोगहर भवेत्। पाकराज।

रन्ध्रम्। क्ली। दूषणे। छिद्रे। मे। शरीरे रन्ध्राणि नेत्रश्रवणनासानां द्वे द्वे रन्ध्रे भवत। तथा सुखमेढ्नपायूनामेकैकमिति नव। दशमञ्च मस्तके। स्त्रीणाञ्च त्रीणि स्तनगर्भमार्गेषु। स च श्वस्य उदरगह्वरे। ज द २ष।

रन्ध्रकण्टः (कः)। पु। ज्वालामर्द्दरकवृक्षे। रा नि व ८। [व ८।

रन्ध्रपत्र'। पुं। नले। नल गाछ। रा नि

रन्ध्रबभ्रुः। पु। उन्दुरौ। इन्दुर। त्रिका।

रन्ध्रवंशः। पु। छिद्रवंशे। फोँफरा बाँश, बाँशिनी बाँश। तत्पर्य्याया,—लक्सार काचकाह्वय मस्कर वादनीय शुषिराख्य। गुणा—कषाय तिक्त शीतल गुल्मघ्नम्। रा नि व ८।

रन्ध्री (न्)। पु। देवनले। वै निघ।

रभस। पुं वेगे। पौर्व्वापर्य्यविचारे। अव्यय।

रम.। पुं। रक्ताशोकवृक्षे। मे।

रमठम्। क्ली। हिङ्गुनि। हिङ्। उणा।

रमठध्वनि.। पु। हिङ्गुनि। हिङ्। श च। मैथुने।

रमणम्। क्ली। पटोलमूले। मे। जघने। है च। जघने। श र। पुं। गर्द्दभे। हे च। वृषणे। श च। महारिष्टवृक्षे। घोड़ानिम। कैटर्य्यनिम्बे। रा नि व ९।

रमणा (णी)। स्त्री। प्रियङ्गौ। नार्य्याम्।

रमति। पु। काके। श र।

रमाप्रियम्। क्ली। पद्मे। श च। पु। दारचीन नैतिख्यात मिष्टत्वचि। वै निघ।

रमावेष्टः। पुं। श्रीवासचन्दने। रा नि व १२।

रम्भा। स्त्री। कदलीवृक्षे। कला गाछ। रा नि व ११।

रम्य(क)म्। क्ली। पटोलमूले। मे। त्रिका। सु मृ १८ष श्यामादि। प्रधानधातौ। जटा। पु। स्वर्णचम्पकवृक्षे। चाँपा गाछ। मे। वकवृक्षे। वकफुलेर गाछ। श च। त्रि। मनस्करे। जटा।

रम्यकः। पु। महानिम्बे। वै निघ।

रम्यकचीरः। पुं। महानिम्बे। घोड़ानिम्। रा नि व ९।

रम्यपुष्पः। पुं। शाल्मलीवृक्षे। शिमुल गाछ। रा नि व ८।

रम्यफलः। पु। कारस्करवृक्षे। कुचिलागाछ। रा नि व ९।

रम्या। स्त्री। स्थलपद्मिन्याम्। रा नि व ५। रात्रौ। मे। महेन्द्रवारुणीलतायाम्। माकाल। रा नि व ३। लक्षणाकन्दे। वै निघ।

रम्यामलो। स्त्री। भूधात्र्याम्। भूईं आमला। रा,नि व ५।

रराटो। स्त्री। ललाटे। पुराणम्।

रलक.। पुं। कम्बले। श म। मृगवृक्षे। मृग विशेषे। अटोरा। पञ्चाणि। सुभूति।

रवणम्। क्ली। कांस्ये। पुं। उष्ट्रे। हे च। कोकिले। उणा।

रवथ.। पु। कोकिले। उणा।

रवि.। पुं। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। रा नि व १०। ताम्रे। पञ्चामृतरसे। अजीर्णादि नियोदिरसे।

रविकान्त'। पु। सूर्य्यकान्तमणौ। रा नि व १३। सूर्य्यावर्त्तक्षुपे। हुड़हुड़िया। वै निघ।

रविकीर्ण.। पु। अर्कवृक्षे। वै निघ।

रविग्रह। पु। अयम् ग्रहविशेषे। तदाक्रान्त लक्षण यथा—"उदर्सितश्च शिरश्च स्रग्दौतवदनश्च। कम्पमानश्च यो बालो स रविग्रहपीड़ित॥" ज द।

रविजप्रियः। पुं। नीलकान्तमणौ। वै निघ।

रविजलम्। क्ली। अर्कमूलरसे। आकन्द मूलेर रस। वै सवह पञ्चामृतरसे।

तदयत्न रचेद् यथादहर्मिश्रं । भनैरुद्घाटयेत् यन्त्रमूर्द्धस्थायीगतं रसं । कर्पूरवत् सुविमल गृह्णीयात् गुणवत्तरं । सदैव कुसुम चन्दन कस्तुरी कुङ्कुमैर्युः खादन् । हरति किरद्द व्याधिं सोपद्रव सपदि । विदधाति वह्निदीप्ति पुष्टि वीर्य्यविपुल । रमयति रसवोऽमलक रसकर्पूरस्य सेवक सततम् ॥"

रसकल्पलता । स्त्री । वैद्यकरसग्रन्थे ।

रसका । स्त्री । क्षुद्रकुष्ठभेदः । लक्षणम्— "कण्डूविता या पिडका शरीरे ससावहीना रसकोच्यते सा ।" सु ।

रसकेशरम् । क्ली । कर्पूरे । हारा ।

रसकेसरी (इन्) । पु । ज्वरौषधे रस । पाठ —"रसगन्धौ समौ शुद्धौ दन्तीक्काथेन मर्द्दयेत् । देवपुष्प वातमितं रसपाद तथामृतम् । माषमात्रन्तु सर्व्व्य नागरेण गुडेन वा ॥" रस को ।

रसक्रिया । स्त्री । द्रव्यस्य घनीभूतसारकरणे । पाक द्वारा द्रव्येर सारकरण । "क्वाथादीनां पुन पाकात् घनभावे रसक्रिया । मात्रा रसक्रियायाश्च विज्ञात् पाणितलं बुध ॥" सु सू ३६अ । सु चि २१अ ।

रसखर्पर' । पुं । खर्परधातौ । (कासलखो विलाते) ।

रसगतज्वर । पुं । रसधातुगतज्वरे । लक्षण —"गुरुता हृदयोत्क्लेश सदन कर्धरोचकौ । रसस्थे तु ज्वरे लिङ्ग दैन्य चास्योपजायते ॥" मा नि ।

रसगन्ध' (क) । पु । गन्धके । रा नि व १३ । गन्धरसे । बोलि । भिका । क्ली । रसाञ्जने । रा नि व ६ । [स ।

रसगन्धकसम्भूतम् । क्ली । हिङ्गुले । रसा

रसगर्भम् । क्ली । रसाञ्जने । भा म ४अ नेत्ररो चि । हिङ्गुलविशेषे । रा नि व १३ ।

रसगुडिका । स्त्री । कासाधिकारे रस । पाठ —"रसभागो भवेदेको गन्धको द्विगुणो भवेत् । त्रिभागा पिप्पली पथ्या चतुर्भागा विभीतका । पञ्चभागा त्वामला च षड्भागा समभागिका । भार्गी सर्व्वमिदं चूर्णं भाव्य बब्बोलकद्रवे । एकविंशतिवारञ्च मधुना गुडिका कृता । विभीतक प्रमाणेन मासरेकान्तु भक्षयेत् ॥" रसा स ।

रसघा । स्त्री । तिक्तगुञ्जाकरञ्जे ।

रसघ्न' । पु । टङ्कणे । सोहागा । रा नि व ६ ।

रसचन्द्रिकावटी । स्त्री । शिरोरोगे हिता । पाठ —"त्रैलोक्यविजयाबीज बीजमुन्मत्तकस्य च । कण्टकारीबीजकञ्च ऐलाज बीजमेव च । बीजञ्च इन्द्रदारस्य समौ गन्धकपारदौ । आर्द्रकैर्व्वटिका कार्य्या कलायपरिमाणत । एषा तोयानुपानेन प्रात खाद्या हिताशिना ॥' रसा स ।

रसचूडामणि । पु । ज्वराधिकारे रस । पाठ —"सूतभस्म विषं ताम्र जयपाल सगन्धक । हेमतैलेन सम्मर्द्द्य ततो लघुपुट दहेत् । भावयेत् कालकद्रावैरशामद्विषमौनजै । पित्ते पृथक्तास मित विषभूमेन शोधयेत् । सप्तवारं त्रिवारं वा यथादार्ढ्यं भावयेत् । रसचूडामणि सिद्ध साक्षात् श्रीभैरवो महान् ॥" मात्रा १ र । आर्द्रकनिम्बुरसाभ्यां देय्य । रस चि ।

रसज । पु । गुडे । रा नि व १४ । सुराकिट्टे । हे च । क्ली । रक्ते । श च । रसाञ्जने । वै निघ । सव्रहणो चि पाठाच् ।

रसजातम् । क्ली । रसाञ्जने । रा नि व १३ ।

रसज्ञा । स्त्री । जिह्वायाम् । रा नि व १८ ।

रसज्येष्ठ' । पु । मधुररसे । हे च ।

रसताल्कम् । क्ली । रसगन्धतालादिकृत यन्त्र पक्कौषधभेदः । यथा,—"रसो गन्धस्तालकश्च रत्नाश्मश्मसमागत, सम्मर्द्द्य सिकतायन्त्रे पचेद् यामचतुष्टयम् । पीताभ जायते पाकाद् रसतालक सज्ञितम् । ज्वरघ्न दीपन वह्नेर्वीर्य्यस्तम्भनमुत्तम ॥ इन्त्यष्टादश कुष्ठानि विविध वातशोणितं । बल्य मायुष्कर नॄण्य परमेतद् रसायनम् ॥" भै ।

रसतालेश्वर: । पु । कुष्ठाधिकारे रस । र सा स ।

रसतेज. (स्) । क्ली । रक्ते । हे च ।

रसदा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । श्वेत निसिन्दा । वै निघ ।

रसदालिका । स्त्री । पुण्ड्रेक्षौ । पूँड़ो आंख् । करङ्कशालिनामेक्षौ । रा नि व १४ ।

रसद्रावो (इन्) । पु । मधुरजम्बीरे । मिठेनेबू । रा नि व ११ ।

रसधातु । पुं । पारदे । रा नि व १३ ।

द्रव्यमाश्रित्य तिष्ठन्ति—"रसाः स्वाद्वम्ललवणतिक्तोषणकषायकाः । षट् द्रव्यमाश्रितास्ते च यथापूर्व्वं बलावहाः ॥" गुणाः—"तत्राद्याः मारुतं घ्नन्ति त्रयस्तिक्तादयः कफम् । कषायतिक्तमधुराः पित्तमन्ये तु कुर्व्वते ॥" भा । तत्र पृथिव्यम्बुगुणभूयिष्ठो मधुरः, तोयाग्निगुणभूयिष्ठोऽम्लः, पृथिव्यग्निगुणभूयिष्ठो लवणः, वाय्वग्निगुणभूयिष्ठः कटुकः वाय्वाकाशगुणभूयिष्ठः तिक्तः, पृथिव्यनिलगुणभूयिष्ठः कषायः । सुश्रु ४२ अ । रसभेदविकल्पाश्च त्रिषष्टिः । सुश्रु ६३ अ । तत्र द्रष्टव्याः इति । चक्रद्रव्यगुणे त्रिवदासः । "मधुरः कषायस्तिक्ताम्लकश्च क्षारः कटुः षड्रसनामधेयम् । द्वयं द्वयं वातकफप्रकोपनं द्वयं तथा पित्तकरं वदन्ति ॥ क्षारः कषायः पवनप्रकोपी मधुरोऽथ तिक्तः कफकोपनश्च । कट्वम्लकौ पित्तविकारकारिणौ कट्वम्लकौ वातशमौ प्रदिष्टौ ॥ पित्तस्य नाशी मधुरः सतिक्तः कटुः कषायः शमनः कफस्य । अन्योन्यमेतच्छमनं वदन्ति परस्परं दोषविवृद्धिमन्तः ॥ मधुरकटुकावन्योन्यस्य प्रभावं विघातिनौ, लवणविपुलोऽम्लकः प्रोक्तो विशेषरसानुग । अविकृततया तिक्तैर्युक्तः कषायरसो लघुर्भवति सुतरां स्वादुः श्रेष्ठो गुणं करोति तथा । कटुतिक्तकषायाश्च कोपयन्ति समीरणम् । कट्वम्ललवणाः पित्तं स्वाद्वम्ललवणाः कफम् ॥" अथ ये रसा यद्दोषविवृद्धास्तदाह—"समीरणे तु नो देयाः कटुतिक्तकषायकाः । पित्ते कट्वम्ललवणाः स्वाद्वम्ललवणाः कफे ॥" अथ ये रसा यद्दोषहराः— "स्वाद्वम्ललवणान् वाते तिक्तस्वादुकषायकान् । पित्ते कफे तिक्तकटुकषायान् योजयेद्रसान् ॥ मधुराम्लौ क्षारकटुकौ तिक्तकषायकौ चेत्येता अन्योन्यरसविरोधिनौ भवेताम् ॥" अथ मधुररसवीर्य्यम्—"यः स्वादुः श्रमशोषहारिबलकृद्वीर्य्यप्रदः पुष्टिदः, प्रह्लादो रसेन करोति सततं श्लेष्मप्रवृद्धिं ततः । पित्तानां दमनः श्रमोपशमनो हृद्यो नराणां हितः । चौषाणां चितपाण्डुनेत्ररुजः सद्यस्तां भवेन्माधुरः ॥" अथ तिक्तरसवीर्य्यम्—"यस्तिक्तो मधुरामकोऽम्लतसम कुष्ठादिदोषापहः, श्रान्तस्वरुजापहो भ्रमहरो रुच्यो न सक्लेदनः । जिह्वास्फोटकनाशनोऽपि भवति चौषचतानां हितो, वक्त्रोल्लासकरः प्रकृष्टकथितो निम्बादिकास्वादकृत् ॥" अथ कटुरसवीर्य्यम्—"नेत्रं स्रावयते मुखं विदहति च कण्ठमाद्यं वहन्, बीभत्सं तनुते मुखं विकुरुते पिनासम कोपनम् । अग्निं दूपयते च विदहते जीर्णो न भक्तो भवेत्, वातानाड्दरति कषायं कटुको द्रव्यत् सदारोटक ॥" अम्लरसवीर्य्यम्—"जिह्वाक्लेदं जनयति तथा नेत्रनिर्म्मीलनञ्च, बीभत्सं वा जनयति सदा वातरोगापहारी । कण्डुकुष्ठचतरुजकरो नो हितः शोणितञ्च स्यादम्लः प्रोक्तो मारुतशमनोऽश्लेष्मप्रकोपनश्च ॥" अथ कषायरसवीर्य्यम्—"जिह्वां कण्ठं पचति नितरां पाककृद्यावदार्त्ते, श्लेष्मव्याधेरप शमकरः श्वासकासापहर्त्ता । हिक्काशूलं हरति नितरां शोधनः स्यात्ततानां, प्रोक्तश्चायं समधिकगुणः श्लेष्मकाषायनामा ॥" अथ क्षाररसवीर्य्यम्—"क्षारः क्लेदं जनयति मुखे स्वादुरन्यो विदाही शूलश्लेष्मारविकरवपामूत्रकृच्छ्रदीपनश्च । आनाहं चाजनयति पुनर्वह्निसम्भुवश्च स्यात्, श्रेष्ठः प्रोक्तो रसवरमहान् सर्व्वतो योग्यभूतः ॥" वनि ६ व ।

रसकः । पुं । निष्पायमाते । इति च । क्ली । स्फटिकाख्योम् । फटकिरि । रसास वसनरसे । मांसरसे । चर्द्र शूल चि । खर्परीतुल्यके । वैनिघण्टुः चयचिनवरत्नराजमृगाङ्कः । "खर्परीतुल्यकतुल्यादन्यतत् रसकं घृतम् । ये गुणास्तुल्यके प्रोक्तास्ते गुणाः रसके स्मृताः ॥" भा पू १ भ उपरस व ।

रसकर्पूरम् । क्ली । (Percloride of mercury) स्वनामख्यातधातौ । रसकर्पूर । पारदस्य श्वेतभस्मीकरणे । चन्द्रिकाकारे । एतत्साधनप्रणाली—"पिष्ट्वा पांशुपटुं प्रगाढममलं वज्राम्बुना नैकशः, सूतं धातुगतं खटीकवलितं तं सम्पुटे रोधयेत् । अन्तस्थं लवणस्य तस्य च ततो प्रज्वाल्य वह्निं दृढं, पश्य ग्राह्यमथेन्दुकुन्दधवलं भस्मोपरिस्थं शनैः । तद्वल्लदितय लवङ्गसहितं प्रातः प्रयुक्तं भवेत् ॥" रसासार । गुणाः—फिरङ्गरोगघ्नं दीपनं पुष्टिकरं बलवीर्य्यकारकं कुष्ठघ्नं व्रणघ्नञ्च । द्रव्यगुण । मतान्तरं यथा—शुद्धसूतं समं कुर्य्यात् प्रत्येकं गैरिकं सुधी । इष्टिका खटिका तद्वत् स्फटिका सिन्धुजन्म च । वल्मीकं क्षारलवणं भाण्डरञ्जकमृत्तिका । सर्व्वाण्येतानि संचूर्ण्य वाससा चापि शोधयेत् ॥ एभिश्चूर्णैर्युतं सूतं यावद्यामं विमर्द्दयेत् । तच्चूर्णसहितं सूतं स्थालीमध्ये परिक्षिपेत् ॥ तस्याः स्थाल्याः मुखे स्थालीमपरां धारयेत् समां । सवस्त्रकुट्टितमृदा मुद्रयेदनयोर्मुखं ॥ संशोष्य मुद्रयेद् भूयो भूयः संशोष्य मुद्रयेत् । सम्यक् विशोष्य मुद्रां तां स्थालीचुल्ल्यां निधापयेत् । वह्निं निरन्तरं दद्यात् यावद्दिनचतुष्टयं । अध्वारोपरि

तदयन्त्र रचेद् यवादहर्निशं। अनैरुद्घाटयेत् यन्त्रमूर्ध्वस्थालीगतं रसं। कर्पूरवत् सुविमलं गृह्णीयात् गुणवत्तरः। तदेव कुसुम चन्दन कस्तुरी कुङ्कुमेषु खादन्। हरति फिरङ्ग व्याधिं सोपद्रवं सपदि। विदधाति वह्निदीप्तिं पुष्टिं वीर्य्यविपुलं। रमयति रमणीशतकं रसकर्पूरस्य सेवकं सततम्॥"

रसकल्पलता। स्त्री। वैद्यकरसग्रन्थे।

रसका। स्त्री। क्षुद्रकुष्ठभेदे। लक्षणम्—"कण्डूनिता या पिडका शरीरे ससावहीना रसकोच्यते सा।" सु।

रसकेशरम्। क्ली। कर्पूरे। हारा।

रसकेसरी (इन्)। पु। अरोचके रस। पाठ—"रसगन्धौ समौ शुद्धौ दन्तीक्वाथेन मर्द्दयेत्। देवपुष्प वाणमितं रसपाद तथामृतम्। माषमात्रन्तु सक्षौद्र नागरेण गुडेन वा॥" रस को।

रसक्रिया। स्त्री। द्रव्यस्य घनीभूतसारकरणे। পাক দ্বারা দ্রব্যের সারকরণ। "क्वाथादीनां पुन पाकात् घनभावे रसक्रिया। मात्रा रसक्रियायाश्च लिह्यात् पाणितलं बुध॥" सु सू. ३६ष। सु चि २१ष।

रसखर्पर। पु। खपरधातौ। (कासलवी विलाति)।

रसगतज्वर। पु। रसधातुगज्वरे। लक्षण—"गुरुता हृदयोत्क्लेश सदनं छर्द्यरोचकौ। रसस्थे तु ज्वरे लिङ्ग दैन्य चास्योपजायते॥" मा नि।

रसगन्ध (क)। पु। गन्धके। रा नि व १३। गन्धरसे। बोले। चिका। क्ली। रसाञ्जने। रा नि व ६। [भ।

रसगन्धकसम्भूतम्। क्ली। हिङ्गुले। र सा

रसगर्भम्। क्ली। रसाञ्जने। भा म ४भ नेत्ररो चि। हिङ्गुलविशेषे। रा नि व १३।

रसगुडिका। स्त्री। कासाधिकारे रस। पाठ—"रसभागो भवेदेको गन्धको द्विगुणो भवेत्। त्रिभागा पिप्पली पथ्या चतुर्भागा बिभीतका। पञ्चभागा त्वामला च षड्भागा सप्तभागिका। भार्गी सर्व्वमिदं चूर्णं भाव्य बब्बोलजद्रवे। एकविंशतिवारञ्च मधुना गुडिका कृता। बिभीतक प्रमाणेन प्रातरेकान्तु भक्षयेत्॥" र सा सं।

रसघ्ना। स्त्री। तिक्तगुञ्जाकरञ्जे।

रसघ्न। पु। टङ्कणे। সোহাগা। रा नि व ६।

रसचन्द्रिकावटी। स्त्री। शिरोरोगे हिता। पाठ—"त्रैलोक्यविजयाबीज बीजमुन्मत्तकस्य च। कण्टकारीबीजकञ्च ऐरण्ड बीजमेव च। बीजञ्च इन्द्रवारस्य समौ गन्धकपारदौ। आर्द्रकैर्वटिका कार्य्या कलायपरिमाणत। एषा तोयानुपानेन प्रात खादा हिताशिना॥" र सा स।

रसचूडामणि। पु। ज्वराधिकारे रस। पाठ—"सूतभस्म विषं ताम्र जयपाल सगन्धक। हेमतैलेन सम्मर्द्य ततो लघुपुट दहेत्। भावयेत् कालकद्रावैरजामद्विषमीनजैः। पित्ते पृथक्सम मित विषमुष्टिना शोधयेत्। सप्तवार त्रिवार वा यथादार्द्रेण भावयेत। रसचूडामणि सिद्ध साक्षात् श्रीभैरवो महान्॥" मात्रा १ र। आर्द्रकनिम्बुरसाभ्यां सेव्य। रस चि।

रसज। पु। गुडे। रा नि व १४। सुराकिट्टे। हे च। क्ली। रक्ते। श च। रसाञ्जने। वै निघ। सप्तदशो वि पाठाच्च।

रसजातम्। क्ली। रसाञ्जने। रा नि व १३।

रसज्ञा। स्त्री। जिह्वायाम्। रा नि व १८।

रसज्येष्ठ। पु। मधुररसे। हे च।

रसतालकम्। क्ली। रसगन्धतालादिकृतं यन्त्र पक्वौषधभेदे। यथा,—"रसो गन्धस्तालकञ्च रक्ताशृङ्गीसमागतं, समर्द्य सिकतायन्त्रे पचेद् यामचतुष्टयम्। पीताभ जायते पाकाद् रसतालक सञ्ज्ञितम्। ज्वरघ्न दीपन वह्नेर्वीर्य्यस्तम्भनमुत्तमम्। हन्त्यष्टादश कुष्ठानि द्विविध वातशोणितं। बल्य मायुष्कर मेध्य परमेतद् रसायनम्॥" भै।

रसतालेश्वर। पु। कुष्ठाधिकारे रस। र सा स।

रसतेज (स्)। क्ली। रक्ते। हे च।

रसदा। स्त्री। श्वेतनिर्गुण्ड्याम्। श्वेत निसिन्दा। वै निघ।

रसदालिका। स्त्री। पुण्ड्रकेक्षौ। পুঁড়ী আক্। কবচন্ঠালিকানামিকা। रा नि व १४।

रसद्रावी (इन्)। पु। मधुरजम्बीरे। মিষ্টনেবু। रा नि व ११।

रसधातु। पु। पारदे। रा नि व १३।

रसनम् । क्ली । आस्वादने । रा नि व २० । खपरे । पु । ध्वनौ । रस स्वानं कण्ठ, कम्म च

रसना । भा । स्त्री (ना, नी) । जिह्वायां । रा नि व १८ । रास्नायाम् । रा नि व ६ । ये निघ च्च थि चकादि । "चक्राङ्गलाकिरातामरदेवदरसनाः ।" प्रसारण्याम् । सर्पगन्धायाम् ।

रसनाथः । पुं । पारदे । रा नि व १३ ।

रसनापदम् । क्ली । निनम्बे । रा नि व १८ ।

रसनाभम् । क्ली । रसाञ्जने । रा नि व १३ ।

रसनायकः । पुं । पारदे । शरे । [शिवे ।

रसनालिट् (ड्ः) । पु । कुक्कुरे । हे च ।

रसनिगडः । पुं । रसनिगाड़, रसनियामक महलादयौषधे । पाठ —"शुद्धार्कंमथ क्षीर मज्जावीजस्य गुग्गुलु । सैन्धव द्विगुणं सर्व्वं निगड़ोऽय मद्दोत्तम ॥" मज्जावीज पलाशवीजं, रक्तशाक वीजं वा । द्विगुणमिति रसापेक्षया मिलितं सर्व्वं द्विगुणम् । रसा स ।

रसनिर्यासः । पु । रालवृक्षे । शाल गाछ । वै निघ ।

रसनेत्रिका । स्त्री । मन शिलायाम् । हे च ।

रसनेष्ट । पु । दधौ । पशु ।

रसनेन्द्रियम् । क्ली । जिह्वायाम् । भ गा ७ष ।

रसपर्पटिका (टी) । स्त्री । यक्ष्माद्यधिकारे औषधम् । पाठ —"याह्वपित्ते विधातव्या गुड़िका च सुधावती । तत्र प्रोक्तविधौ शुद्धौ समानौ रसगन्धकौ । सम्यर्द्य कज्जलाभौ तु कुर्य्यात्पात्रे दृढाश्मनि । ततो वादरवह्निस्थलौहपात्रे द्रवीकृतं । गोमयोपरि विन्यस्तकदलीपत्रपातनात् । कुर्य्यात् पर्पटिकाकारमस्य रक्तिद्वय क्रमात् । रक्तिद्वादशकं यावत् प्रयोग मद्दरोज्झ ॥ रसा स । "सम रसे तथा यथादेरण्डसम्भूते । आर्द्रकरसे च मूल पञ्चकरसे काकमाचाय । भव्यसुदिवसानुपूर्व्व्या मर्दनमुख्य करेण गृह्णीयात् । प्रखरभानुसमध्ये त्रिहिरियं पारदस्तिका ॥ शुकपुच्छसमच्छायो नवनीतसमद्युति । मसृणं कठिन स्निग्धं श्रेष्ठो गन्धक उच्यते । कृत्वा भद्र गन्धकमतिकुशल चूर्णखण्डुलाकारं । तत्र ड्रावजरसैरन्तर भावयेत् पात्रे । तदनु च शुष्कं कुर्य्यात् धूलिवमानञ्च समथा रौद्रे । तदनु च शुष्कं चूर्णं कृत्वा विन्यस्य लौहिकामध्ये । निर्धूमबदरकोष्ठाङ्गारे न्यस्त विलाप्य तैलसमं । पावसीतमङ्गराजरसमध्ये ढालयेन्निपुण । तस्मिन् प्रविष्टमात्र कठिनत्व याति गन्धकचूर्णं । पुनरपि रौद्रे शुष्क वैद्यकरेण समानतो गीत । यद्वै शुद्धौ गोविन्दगन्धकचूर्णेन तुल्यता कार्य्या । तावन्मर्द्दनमनयोर्यावत् कज्जलि दृश्यते सूते । पश्चात् कज्जलमद्दश चूर्णं लौहीस्थितं यत्नेन । निर्धूमबदरकोष्ठाङ्गारे न्यस्त विलाप्य तैलसमं । सद्यो गोमयनिहिते कदलदले ढालयेन्मृदुनि । लौहीस्थितसमयमिदं कठिन तत्र गृह्णीतव्यं । पश्चात् पर्पटरूपा पर्पटिका कीर्त्यते लोकैः ॥" पारदशोधन—रङ्गादिदोषविशुद्ध लौहपात्रस्थ पारदকে যথাক্রমে জয়ন্তীপাতা, এরণ্ডপাতা, আদার রস, কাকমাচীর পাতার রস ও চিতাপাতার রসে ডুবাইয়া, নিয়ত মাড়িয়া রৌদ্রে শুকাইয়া লইবে। গন্ধক শুদ্ধি—ঐরূপ শুকপুচ্ছাভ নবনীতাভ, মসৃণ, কঠিন ও স্নিগ্ধ উত্তম গন্ধককে তণ্ডুলের ন্যায় খণ্ড খণ্ড করিয়া ভীমরাজ রসে ৭ ভাবনা দিয়া শুকাইবে, এবং ধূলিবৎ চূর্ণ করিবে। পরে ঐ চূর্ণ লৌহপাত্রে কুলকাঠের আঙ্গারে গলাইয়া গলাইয়া ভীমরাজরসে ঢালিবে। কঠিন হইলে তুলিয়া শুষ্ক ও চূর্ণ করিবে। এইরূপে শুদ্ধপারদ ও শুদ্ধগন্ধক সমভাগে লইয়া যথাবিধি মর্দ্দন করতঃ নিশ্চন্দ্র কজ্জলি করিবে। পরে ঐ কজ্জলি লৌহপাত্রে কুলকাঠের আঙ্গারে গলাইয়া, তৈলবৎ হইলে গোময়বেষ্টিত কলাপাতের উপর ঢালিয়া গোময়-রিত কলাপাতার পুঁটুলি দ্বারা চাপিয়া ধরিয়া পর্পটী প্রস্তুত করিবে। পর্পটীর বর্ণ চন্দ্রকের ন্যায় হইলে ঠিক পাক হইয়াছে জানিবে। মাত্রা ২ রতি হইতে এক এক রতি করিয়া দশ রতি পর্য্যন্ত দিবে। পরে ঐ নিয়মে ক্রমে হ্রাস করিয়া আনিবে। মৈষ ।

रसपाकजः । पु । गुड़े । रा नि व १४ ।

रसपाकजः । पुं । गुड़े ।

रसपारिजातकः । पु । वैद्यकरसग्रन्थभेदे ।

रसपूर्णिका । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् । लता फटकी । मैष च्च थि पानीयवटी । पूतिकायाम् । मतावर्य्याम् ।

रसप्रदीप । पु । रामचन्द्रकृते वैद्यकरसग्रन्थे ।

रसफल । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा नि व २१ । आमलकीवृक्षे । वै निघ ।

रसबन्धकर. । पुं । सोमलतायाम् । वै निघ ।

रसभवम् । क्ली । रक्ते । रा नि व १८ ।

रसभस्म । क्ली । पारदभस्मनि । पाराभस्म । तत्प्रकारणम्—"देवदाली हस्तपादी यमचिञ्चा पुनर्नवा । एभि सूतो विमृद्यत्य पुटनान्म्रियते ध्रुवम् ॥" र सा र । रससिन्दूरे ।

रसभाव. । पु । रसधर्मे, स्निग्धतादौ । यथा—"मधुरो लवणाम्लौ च स्निग्धभावास्त्रयो रसा । वातमूत्रपुरीषाणां प्रायो मोक्षे सुखा मता । कटु तिक्तकषायास्तु रूक्षभावास्त्रयो रसा । दु खा विमोक्षे दृश्यन्ते वातविण्मूत्ररेतसाम् । मधुर श्लेष्मल प्रायो जीर्णाच्छालियवादृते । मुद्गाद्गोधूमत क्षौद्रात् सिताया जाङ्गलामिषात् । प्रायोऽम्ल पित्तजननो दाड़िमामलकादृते । अपथ्यो लवण प्राय चक्षुष्योऽन्यत्र सैन्धवात् । तिक्त कटुश्च भूयिष्ठ मृष्यो वातप्रकोपन । न पटोलकषायश्च्छीवेराय मघुनानता ॥" राज ४५ ।

रसमञ्जरी । स्त्री । शालिनाथकृतरसग्रन्थे ।

रसमञ्जरीभाष्यम् । क्ली । शेषचिन्तामणि कृत रसमञ्जरीभाष्ये ।

रसमणि । पु । हरिहरकृतरसग्रन्थे ।

रसमण्डूरम् । क्ली । परिणामशूले औषधम् । पाठ—"कुड़ब पथ्याचूर्णं द्विपल गन्धाश्मलौह किट्टच । शुद्धरसस्यार्द्धपल भृङ्गस्य केशराजस्य । प्रत्येकं स्वरसेन सम्भाव्य लौहे च दण्डसंघृष्ट । शुष्क घृतमधुयुक्त मर्दित स्थाप्यच भाजने स्निग्धे ॥" र स र । भृङ्गराजकेशराजयो प्रत्येक रसप्रस्थम् ।

रसमर्द्दनम् । क्ली । पारदस्य चूर्णीकरणे मारणे वा । See पारद ।

रसमाणिक्यम् । क्ली । कुष्ठाधिकारे औषधम् । पाठा—"तालक वंशपत्राख्य कुष्माण्डसलिले क्षिपेत् । सप्तधा वा त्रिधा वापि दध्याम्लेन च वा पुन । शोषयित्वा पुन शुष्क चूर्णयेत्तद् लाकृति । तत शरावके पात्रे स्थापयेत कुशलो भिषक् । बदरीपत्रकल्केन सन्धिलिप्य कारयेत् । यद्याम मध पात्र तावज्ज्वाला प्रदीयते । साङ्गशीत समुद्धत्य माणिक्याभो भवेद्रस ॥" भावा र र घृतेन आमरेण वा मधुना सेव्यम् । र सा स ।

रसमारकद्रव्यम् । क्ली । See मारकवर्ग ।

रसमारणम् । क्ली । मारणद्रव्ये पारदस्य मर्द्दने । र सा सं ।

रसमुक्तावलि । स्त्री । रसग्रन्थविशेषे ।

रसमूर्च्छनम् । क्ली । पारदस्य मूर्च्छाकरणे See पारद ।

रसमैत्री । स्त्री । मधुराम्ल, लवणाम्ल, कटु तिक्तक, कटुलवण, तिक्तलवणश्चेति सौख्यते ।

रसरञ्जनम् । क्ली । पारदस्य रक्ततापादने । "गन्धकेन हत नाग जारयेत्तामलोदरे । एतस्य त्रिगुणं जीर्णं लाक्षाभो जायते रस ॥" रस चि ३ष । [रसग्रन्थे ।

रसरत्नसमुच्चय । पु । अश्विनीकुमारकृते

रसरत्नाकर । पु । नित्यनाथकृते रसग्रन्थे ।

रसराज । पु । पारदे । रसाञ्जने । धातु-रसाञ्जन । रा नि व १२ ।

रसराजरस. । पु । वातव्याधौ रस । पाठ—"पलैक शुद्धसूतस्य व्योमसत्वञ्च कार्षिक । तदर्द्ध काञ्चनं देय कन्यारसविमर्दितम् । लौहं रूप्य मृत वङ्ग वाजिगन्धां लवङ्गक । जातीकोषं तथा क्षीरकाकोलीञ्च तदर्द्धत । काकमाचीरसे पिष्टा पञ्चगुञ्जामिता वटी । क्षीरञ्च शर्करातोयमनुपानं प्रकल्पयेत् ॥" रससिन्दूर ৮ তো অভ্র ২ তো স্বর্ণ ১ তো ঘৃতকুমারীরসে মর্দ্দন। পরে লৌহ, রৌপ্য, বঙ্গ, অশ্বগন্ধা, লবঙ্গ, জৈত্রী, ক্ষীরকাকোলী প্রত্যেক ॥० তো কাকমাচী রসে মাড়িবে। বটী ৫ রতি, অনুপান দুগ্ধ ও চিনির জল। ভৈষ ।

रसराजशिरोमणि । पुं । परशुरामकृते रसग्रन्थे । पाठ—"पलं शुद्धस्य सूतस्य पलं ताम्र मयस्तथा । अभ्र नाग पल वङ्ग पल गन्धकतालकं । पल शुद्धविषं चूर्णं सर्व्वमेकत्र कारयेत् । मर्दयेत् काकमाच्याच आर्द्रकस्य रसेन च । मात्स्यवाराह मायूर च्छाग माहिषपित्तके । मर्दयेद्दिनमिश्रञ्च त्रिकटौरम्लमिश्रया । सिद्धोऽयं रसराजेन्द्र धन्वन्तरिसुसम्मत ॥" भावा १ र । अनुपानं तुलसीपत्ररस । শুদ্ধপারা, তামা, লৌহ, অভ্র, সীস বঙ্গ, গন্ধক, হরিতাল, বিষ প্রত্যেক

১ প শাকমাচীরস, আদার রস, পঞ্চপিত্ত ও ত্রিকটুক্কাথে পৃথক্ পৃথক্ ভাবনা দিয়া বটী করিবে। মাত্রা ১ রতি। অনুপান তুলসী-পাতার রস। र सा स।

रसललना। स्त्री। जिह्वायाम्।

रसले(लो)हः। पु। पारदे। रा नि व १३।

रसवती। स्त्री। पाकशालायाम्। रन्धनशाला। अम।

रसवर्णकः। पु। दाडिमपुष्पादिद्रव्यगणे। दाडिमपुष्पकिंशुकपुष्पलाक्षाबन्धूकपुष्पहरिद्राकुसुम्भपुष्पमञ्जिष्ठासु। "दाडिम किंशुक लाक्षाबन्धूकश्च निशाद्वयम्। कुसुम्भपुष्प मञ्जिष्ठा इत्यसौ रस वर्णक॥" रा नि व २१।

रसवहस्रोतः। क्ली। रसनायकधमन्याम्। हृदय मूल। धमन्यश्च दश। च वि ५ अ।

रसविरोधः। पु। तिक्तमधुरौ लवणमधुरौ कटुमधुराविति वह्विविरुद्धरसतायाम्। सु च।

रसवीर्य्यज्ञत्। पु। सोमलतायाम्। वै निघ।

रसवेधकम्। क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

रसशङ्कर'। पुं। रसग्रन्थभेदे।

रसशब्दसरणिनिघण्टुः। पुं। वैद्यकनिघण्टु विशेषे।

रसशार्द्दूलः। पु। सूतिकौषधारे रस। पाठ —"अभ्र ताम्र तथा लौह राजपट्ट रसस्तथा। गन्धटङ्कमरीचञ्च यवक्षारं समांशक। तथाव तालकश्चैव त्रिफलायाश्च सौलक। नीलकश्चामृत श्चैव पञ्चुञ्चा प्रमिता वटी। शोथसुन्दरकस्यापि नागवल्ल्या रसेन च। भावयेत् सप्तधा हन्ति ज्वरकासाद्युपद्रवम्॥" र सा सं।

रसशेषः। पु। जीर्णेऽपि आहारे कदाचिदा हारसारो रसशेष। शिरो भजीच चि।

रसशेषाजीर्णम्। क्ली। रसशेषजन्याजीर्ण रोगभेदे। See अग्निमान्द्य।

रसशोणितसम्भवम्। क्ली। मांसधातौ। वै निघ।

रसशोधनम्। क्ली। टङ्कणे। সোহাগা। इ च। पारदस्य सीसकादिदोषध्वंसकरणे। পারাশোধন। तत्र शोधनं बहुविधं रसेन्द्रसार संग्रहकारेण दर्शितम्। तत्र प्रथमतो द्विधा—"व्याधौ रसायने चैव द्विविधा सा प्रकीर्त्तिता। या शुद्धि कथिता व्याधौ सा नेष्टा हि रसायने। रसायने तु या शुद्धि सा व्याधावपि कीर्त्तिता॥" इति। रसग्रहणपरिमाणम् १०० प ५० प २५ प १० प १ प ४ वा २ तो शोधनार्थम् औषधद्रव्येषु यथालाभं ग्राह्यम्। "कुमारिका चित्रकरक्तसर्षपै र्कृतै कषायैर्हरीविनिश्रितै। फलत्रिकेणापि विमर्द्दितो रसो दिनत्रयं सर्वमलैर्विमुच्यते॥ एव कदर्थित सूत पण्डो भवति निश्चितम्॥" "शुद्धसूतस्य गन्धीयाद्विपभागचतुष्टयम्। शुद्धगन्ध भागैकं तावत् क्रमिनगन्धकम्। अथवा पारदस्यार्द्धं शुद्धगन्धकमेव हि। तयो कज्जलिकां कृत्वादिन मेकं विमर्द्दयेत्। मृत्तिकां वालुका शार्द्ध कुर्य्यादेतियवत। तया वारचय सम्यक्तावत्कूपीम लेपयेत्। मृत्तिकां शोषयित्वा तु कूप्यां कज्जलि काञ्चिपेत्। तां कूपीं वालुकायन्त्रे स्थापयित्वा रसम्पचेत्॥" भा।

रससरत्नणम्। क्ली। रसस्य शोधनमूर्च्छन बन्धनमारणादपि कर्म्मचतुष्टये। र सा स।

रससंस्कारः। पुं। वैद्यकरसग्रन्थभेदे।

रससङ्केतकलिका। स्त्री। शतद्वयश्लोकात्मक रसग्रन्थे।

रससङ्ग्रहसिद्धान्तः। पुं। वैद्यकरसग्रन्थ विशेषे।

रससम्भवम्। क्ली। रक्ते। वै निघ।

रससारः। पु। वैद्यकरसग्रन्थविशेषे। मधुमि। नकुल १२अ।

रससिन्दूरम्। क्ली। रसगन्धकयो सिन्दूरी करणे। রসসিন্দুর। र चि २अ। भा।

रससुधाकरः। पुं। वैद्यकरसग्रन्थविशेषे।

रससुधानिधिः। पु। रसग्रन्थभेदे भोजराज युक्तकृते।

रसस्नु। पुं। रसधातौ। रस। वै निघ।

रसस्थज्वर। पु। रसगतज्वरे।

रसस्थानम्। क्ली। हिङ्गुले। श च। रसस्य आधारे। [चरके।

रसस्राव। पुं। अम्लवेतसे। वै निघ। रस

रसा। स्त्री। मेदायाम्। पमु। शाखायाम्। रा नि व ६। भा म १म च चि शाखोतैले। "शाखा

रसानिका ।" कर्पकाव्य चि । "कटुकारसाभि ।" शिलारसे । द्राक्षायाम् । काकोल्याम् । म र । पाठायां । शल्लकीद्रवे । जिह्वायां । कटुभार्य्ये । मे । आम्रहचे । वै निघ ।

रसाखन । पु । कुक्कुटे । श च ।

रसाग्रजम् । क्ली । रसाञ्जने । रा नि व १३ ।

रसाग्रम् । क्ली । रसाञ्जने । पारदे । वै निघ ।

रसाङ्का । स्त्री । जिह्वायाम् । अलिजिह्विकायाम् । आलक्षिव ।

रसाङ्कः । पु । श्रीवेष्टनामक सुगन्धकाष्ठे । रा नि व १२ ।

रसाज्ञानम् । क्ली । आस्वादाज्ञाने । "भुञ्जानस्य नरस्यात्र मधुरप्रभृतीन् रसान् । रसना यन्न जानाति रसाज्ञानं तदुच्यते ॥" वै निघ ।

रसाञ्जनम् । क्ली । चतुर्विधाञ्जनान्यतमे खनाम ख्यातरसाधातौ । रसाञ्जन । प सु । हि रसौत् । तत्पर्य्याया,—रसगर्भं रसनाभं रसराज रसाग्रजं रसोद्भव तार्क्ष्यं तार्क्ष्यशैल कतक बाल भैषज्य दार्व्वीक्वाथोद्भवं वर्य्याञ्जन अग्निसार । मतान्तरे तद्द्विविध स्रोतोऽञ्जन कृष्णपाषाणाकृति धातुद्रव्यम् । अन्यत दारुहरिद्राक्वाथेन कृत्रिम पीतलोहितम् । सु सु इन्द्र अञ्जनादि, प्रियङ्ग्वादि । गुणा,— कटुतिक्तमधुरं शीतल चक्षुष्य रक्तपित्तविषच्छर्द्दि हिक्काशुक्लापस्मारनाशि च । तच्छुद्धि—"नीलाञ्जनं चूर्णयित्वा जम्बीरद्रवभावित । दिनैकमातपे शुद्ध भवेत् कार्य्येषु योजयेत् ॥' र सा सं । "दार्व्वी क्वाथसमं क्षीरं पाद पक्वा यदा घनम् । तदा रसाञ्जनाख्यं तत् नेत्रयो परम हितम् । गुणा— "रसाञ्जन कटु श्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् । उष्ण रसायनं तिक्तं छेदन व्रणदोषहृत् ॥" भा ।

रसाञ्जनादिचूर्णम् । क्ली । ज्वरातिसारे औषधम् । पाठ—"रसाञ्जन सातिविषं कुटजस्य फलत्वच । धातकी शृङ्गवेरञ्च पिबेत् तण्डुल वारिणा ॥" उक्तरसाञ्जन, आतईच, ईन्द्रयव, धाईफुल, शुँठ प्रत्येक चूर्ण समभाग । रस र ।

रसाढ्य । पुं । आम्रातकवृक्षे । रा नि व ११ ।

रसाढ्या । स्त्री । रास्नायां । रा नि व ९ ।

रसादानम् । क्ली । रसशोषणे । छेद । रस ग्रहणे ।

रसाधिकः । पु । टङ्कणक्षारे । रा नि व ६ ।

रसाधिका । स्त्री । काकोलीद्राक्षायाम् । रा नि व ११ । (वेदान) आङ्गुर ।

रसाधिकारः । पुं । हरिहरकृते वैद्यकरस ग्रन्थे । [मा नि ।

रसानुग । त्रि । रसदूषके । रसानुसारिणि ।

रसाभुग्नम् । क्ली । बोलनामगन्धद्रव्ये । रा नि व ६ ।

रसाभ्रगुडिका । स्त्री । रसायनाधिकारे औषधम् । पाठ —"सहदेवा बला चैव सूर्य्यावर्त्तोऽथ मारिष । अपामार्गोऽमृता चेति सम्यक् सम्पादयेद्भिषक । एषां पलानि चत्वारि प्रत्येक कुर्य्यात्तत । अथ ऊर्द्ध्व तद्दला मण्डूरं यत् पुरातन । गोमूत्रेण पचेत्तावत् यावत् गोमूत्र शोषणम् । तस्मादुद्धृत्य सञ्चूर्णं कुर्य्यात् पल चतुष्टयम् । त्रिकटु त्रिफला मुस्ता गुडूची चित्रक त्रिवृत् । दन्ती विडङ्गमकैक कर्षमेषान्तु चूर्णयेत् । एकपलीकृतस्याथ वज्रकाभ्रस्य यत्पलम् । वार्य्यनाभ्र स्थिरायश्च वारिपर्णीरसाप्लुतम् । आतपे शोषयेत् तीक्ष्णे दिनमेकं सुरक्षया । सूरणस्य रसे पिष्टा तत्र टङ्कणकस्य च । दत्त्वाष्टौ माषकांस्तत्र पुटपाकेन पाचयेत् । सरावे सुदृढे पात्रे मृदुना गोमयाग्निना । रसाद्वादशमाषांश्च कर्षं गन्धकस्य पृथक् । रसे मण्डूकपर्ण्याश्च मूर्च्छितौ कज्जलीकृतौ । घृतस्य मधुनश्चापि पृथक पलचतुष्टयम् । तत्सर्व्व मेलकं कृत्वा स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् । ततोऽष्टौ माषकान् खादेद्द्वादशैव वा । कर्षं वापि तथा कुर्य्यात् यथा दीपबलाबलम् ॥" रस र ।

रसाभ्रवटी । स्त्री । यक्ष्माधिकारे औषधम् । पाठ—"शुद्धसूतस्य कर्षकं कर्षकं गन्धकस्य च । द्वयो कज्जलिकां कृत्वा तुल्य व्योम प्रदापयेत् । केशराजस्य भृङ्गस्य निर्गुण्ड्यायितकस्य च । ग्रीष्म सुन्दरमण्डूकीब्रह्मीन्द्राशनस्य च । श्रीतापराजिता याश्च स्वरसै मर्द्दयेत्त्रयं । रसतुल्य प्रदातव्यं चूर्णञ्च मरिचोद्भव । इयं रसाभ्रभागेन चूर्णं टङ्कणसम्भवम् । संमर्द्द्य वटिका कुर्य्यात कलायसदृशी बुध ॥" र सा स ।

रसामृतरस । पुं । रक्तपित्ताधिकारे रस । पाठ—"रसस्य हिङ्गु गन्धमाक्षिकयो मिश्रातनु । गुडूची चन्दनं द्राक्षा मधुपुष्प धान्यकम् ॥

कुटजस्य त्वचं चीर्णं धातकी निम्बपत्रकम् । यष्टीमधुसमायुक्तं मधुशर्करयान्वितम् । विधिना मर्दयित्वा तु कर्षमात्रन्तु भक्षयेत् ॥" रसास ।

रसाम्लम् । क्ली । वृक्षाम्ले । रा नि व ६ । चुक्र नामककाञ्जिके । रा नि व १५ । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ । स्त्री (म्ला) । पलाशीलतायां । रा नि व ३ ।

रसाम्ल(य)कः । पुं । तृणविशेषे । श च ।

रसायनम् । क्ली । विषे । रा नि व ६ । कट्फले । रा नि व १८ । तक्रे । हे च । जराव्याधिनाशकौषधे । मे । "यज्जराव्याधिविध्वंसि भेषजं तद्रसायनम् ।" तेन च दीर्घायुष्ट्वादिलाभ । च चि १अ । अपिच "यज्जराव्याधिविध्वंसि भेषजं तद्रसायनम् ।" तत्फलं यथा—वयःस्थापनमायुर्मेधाबलकरं रोगापहरणसमर्थञ्च । सु सू १अ । लक्षण— देहस्येन्द्रियदन्तानां दृढीकरणमेव च । वली पलित खालित्यवर्जनेऽपि च या क्रिया । पूर्व्ववैद्यप्रणीतं हि तद्रसायनमुच्यते ॥" वैद्यक सग्रह २अ । अपिच,—"दीर्घमायुः स्मृतिं मेधामारोग्यं तरुणं वयः । देहेन्द्रियबलं कान्तिं नरो विन्देद् रसायनात् ॥ तच्च द्विविधं कुटी प्रावेशिकम्, वातातपिकञ्च । वा उ ३९अ । वंशपत्रहरिताले । वै निघ । पुं । विडङ्गक्षुपे । मे ।

रसायनतन्त्रम् । क्ली । रसायनाधिकारे । "रसायनतन्त्रं नाम वयःस्थापनमायुर्मेधाबलकरं रोगापहरणसमर्थञ्च ।" सु सू १अ ।

रसायनफला । स्त्री । हरीतकीवृक्षे । त्रिका ।

रसायनवर । पु । शङ्करयोनौ । स्त्री (रा) । कटुधान्ये । काकजङ्घायाम् । वै निघ ।

रसायनश्रेष्ठ । पुं । पारदे । रा नि व १३ ।

रसायनामृतलौहम् । क्ली । ज्वरातिसारे लौहम् । पाठ—"कर्षं गन्धकमत्र पारदसमं कुर्य्यात्सुभां कज्जलिम्, तार्क्ष्यं तत्पणकस्य पञ्चलवणात् शाणञ्च कर्षं पृथक् । सार्द्धं द्विपलं विचूर्ण्य सकलं शक्राशनान्मिश्रयेत् ॥" मात्रा माषमितम् । अनु काञ्जिकम् । रस र । अन्यत् शुद्धि—त्रिफला २ श क्वाथार्थजल १६ श शे ४ श । जम्बीररस (गोंड़ालेबुर रस) १६ प शर्करा १६ प एकत्र पक्त्वा घनीभूते तत्र त्रिफला त्रिकटु मुस्ता विडङ्ग जीरक कृष्णजीरक यमानीद्वय भूनिम्ब त्रिवृत् दन्तीमूलं त्रिवृन्तं सैन्धवम् अभ्र प्र चूर्णं २ तो लौह २ प घृत ४ प प्रक्षिप्य समालोड्य च स्थाप्यम् । भैष ।

रसायनी । स्त्री । गुडूचीलतायाम् । काक माचीक्षुपे । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ३।४५ । मांसरोहिणीभेदे । रा नि व १२ । करञ्जभेदे । महाकरञ्जे । रा नि व ९ । कर्णस्फोटिकायां । काणछिड़ा । प मु । शुकशिम्ब्याम् । आलकुशी । शङ्खविरतायां । शङ्खपुष्प्यां । मांस्याम् । कन्द गुडूच्यां । मञ्जिष्ठायां । वै निघ ।

रसालम् । क्ली । बोले । भा । सिह्लके । शिलारसे । मे ।

रसालः (कः) । पु । आम्रवृक्षे । रा नि व ११।२३ । इक्षौ । प मु । पुण्ड्रकेक्षौ । रा नि व १४।२३ । पनसवृक्षे । कांठाल गाछ । श र । कुन्दुरौ । कुन्दुरु तृण । रा नि व ८ । गोधूमे । रा नि व १६।२३ । अम्लवेतसे । सिह्लके । शिलारसे । वै निघ ।

रसालशर्करा । स्त्री । रसालेक्षुरसकृतशर्करायाम् । गुणा —स्निग्धा कान्तिकरी च । रा नि व १४ ।

रसालसा । स्त्री । पुण्ड्रकेक्षौ । गोधूमे । कुन्दुरु तृणे । मांस्यां । श च ।

रसाला । स्त्री । दधिमिश्रितशर्करा । शिखरिणीति लोके । प मु । तत्साधनविधि —"अर्द्धाढकं सुचिरपर्युषितस्य दध्नः" शाणम् "गलित दधि द्विप्रस्थमानकम् । तस्मिन् घृत माक्षिकञ्च प्रत्येकञ्च पलम्पलम् । सिताया शर्करां तस्मिन् मानिकादितयं तथा । नागकेशरमेलात्वक्पत्राण्यामलकञ्जकम् । अर्द्धकर्षं द्विपर्णिका मरिचद्विपली तथा । सम्यक्संमिलितं तत्तु भाण्डे कर्पूरवासिते । गृहीत्वा चव वस्त्रेण सुखमद्राय गालयेत् । इत्तेनालोड्य यत्नेन सा रसालाभिधा स्मृता । गुणैस्तुल्या मल्लिकाया शिखरिण्याः स्मृता बुधैः ॥' वै निघ । दूर्व्वायाम् । विदार्य्याम् । पुण्ड्रकेक्षौ । रसनायाम् । मे । द्राक्षायाम् ।

रसालाम्र । पु । महाराजाम्रे । रा नि व ११ ।

रसालिका । स्त्री । रसलायाम् । मातुला । वै निघ ।

रसालिहा । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया । श च ।

रसालो (इन्) । पु । कृष्णचणकक्षुपे । पक्षु । स्त्री (ली) । करद्दमालिनामेचौ । पुँड़ि इक्षु । रा नि व १४ ।

रसालोला । स्त्री । जिह्वायाम् ।

रसालेक्षु । पु । करद्दशालिनामेचौ । रा नि व १४ ।

रसाविष्ट । पु । श्रीवेष्टनामक सुगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । [नि व २ ।

रसाश्वासा । स्त्री । पलाशीलतायाम् । रा

रसाष्टकम् । क्ली । महारसाष्टके । पारददरदाभक कान्तलौह विमल माक्षिक वैक्रान्त गद्धेषु । वै निघ ।

रसास्वादो (इन्) । पु । भ्रमरे ।

रसाह्व । पुं । लवणतोय्याम । रसा । स्त्री (ह्वा) । लाम्रवल्याम । रास्नायाम । वै निघ ।

रसिक । पु । हस्तिनि । अश्वे । सारसे । सारसविशेषे । रा नि व १९ । गोधूमे । वै निघ । स्त्री (का) । रसालायां । इक्षुरसे । मे । शरीरस्य रसधात्री । रा नि व १८ । रसनायाम । विश्व । मारिकापक्षिणि । वै निघ । त्रि । प्रशस्तरसवति । वा चि ५५ ।

रसिकालु । पु । नीलालौ । वै निघ ।

रसुन । पुं । लशुने । श च ।

रसेन्द्र । पु । पारदे । सिधी क्रमि वि । राजमाषक्षुपे । वरवटी । प सु ।

रसेन्द्रगुडिका । स्त्री । काशि यक्ष्मादि वा रसविशेष । पाठ—"कुमार्य्या त्रिफलाचूर्णैश्चित्रकस्य रसे क्रमात् । शोधयित्वा पुनाराजी स्थूलमहद्रियया । पक्वेष्टकारजोभिश्चालम्बुषक रसेन च (बीजापवरसेन च इति २य पाठ) । भृङ्गराजरसेनापि (मङ्गवेररसेनापि । २य पाठ) शोधयित्वा पुन पुन । प्रक्षालयेत् पुन पश्चात् छायेदसनै घनै । कषद्वयं रसेन्द्रस्य भावयेद्विज यादवै । शिलायां खल्वयेश्चापि यावत् पिण्डत्व मागतम् । जलकर्णाकाकमाचीरसाभ्यां भावयेत् पुन । सौगन्धिकपल प्रदमद्य मरिचटङ्कणम् । माक्षिकञ्च शिखिग्रीवमभ्रक तालकन्तथा । एतांस्तु मिलितान्सर्व्वान् भावयेदार्द्रकद्रवै ॥" मात्रा २ रत्ति । पारा ४तो घृतकुमारीरस त्रिफलाचूर्ण, चितारस, सर्षपचूर्ण, ঝুল, হরিদ্রাচূর্ণ, ইষ্টকচূর্ণ, অলম্বুষারস (বা বোণাপত্ররস), ভীমরাজরস (বা আদার রস) দ্বারা যথাক্রমে পৃথক্ মাড়িয়া কাপড়ে ছাঁকিবে। পরে জন্তীপাতার রস, কাঁচছিঁড়ার রস ও কাকমাচীর রসে পৃথক্ ভাবনা দিবে ও শুকাইবে। পরে ঐ পারা ৮ তো ভৃঙ্গরাজরসশুদ্ধগন্ধক ৮ তো মরিচ, স্বর্ণমাক্ষিক, সোহাগার খৈ, তুঁতে, হরিতাল ও অভ্র প্রত্যেক ৪ তো আদার রসে মাড়িয়া বটী করিবে। মাত্রা ২ রতি। भैष । रस र । द्वितीया इत्यस्या—"कर्षं शुद्धरसेन्द्रस्य गन्धकस्याभकस्य च । तालस्य हरितालस्य लौहस्य च विषस्य च । मनःशिलाया यारायां बीज धुस्तूरकस्य च । मरिचस्य च सर्व्वेषां सम चूर्णम्प्रकल्पयेत् । जयन्ती चित्रक माण खण्डकर्णोऽथ मण्डुकी । शक्राशन भृङ्गराज-केशराजाद्रसिन्धुकम् । एतेषां स्वरसेनापि कर्षमात्रेण मर्द्दयेत् ॥" मात्रा कलायमिता । अनु आर्द्रकरस । পারা, গন্ধক, অভ্র, তামা, হরিতাল, লৌহ, বিষ, মনছাল, যবক্ষার, সাচিক্ষার, সোহাগার খৈ, শুদ্ধধুতুরার বীজ, মরিচ প্রত্যেক চূর্ণ ২ তো জন্তী, চিত্রক, মাণ, ঘেটকোল, থুলকুড়ি, সিদ্ধি, ভীমরাজ, কেশুত্তে, আদা ও নিশিন্দাপাতা ইহাদের প্রত্যেকের ২ তোলা রসে পৃথক্ ভাবনা দিয়া কলায়পরিমাণ বটী করিবে। অনুপান আদার রস। रसा स । रस र । सा कौ । रस कौ । भैष । अन्या स्वल्पसत्त्वा यथा—"कर्षं शुद्धरसेन्द्रस्य स्वरसेन वयाद्रयो । शिलायां खल्वयेत्तावत् यावत् पिण्डत्वमाप्नुयात् । जलकर्णाकाकमाचीरसाभ्यां भावयेत् पुन । सौगन्धिक पलैर्भृङ्गरसेन सुभावितम् । चूर्णितं रससंयुक्तं मत्स्याक्षीरपलद्वये । खल्वित घनपिण्डन्तु गुडीं सिद्धकलायवत् ॥" शुद्धरस २ তো জয়ন্তীপত্ররসে ও আর্দ্রকরসে মাড়িয়া ঘন ও পিণ্ড করিবে। পরে কাণছিঁড়া ও শুড়কামাইরসের ভাবনা দিবে, তৎপরে ঐ পারাকে ভীমরাজরসে ভাবিত গন্ধক ১ পলের সহিত মাড়িয়া কজ্জলি করিয়া, ২ প ছাগদুগ্ধে মাড়িয়া সিদ্ধকলায়বৎ বটিকা করিবে। सा कौ । भैष । रस कौ ।

रसेन्द्रचिन्तामणिः । पुं । रामचन्द्रकृते प्राचीनरसग्रन्थे ।

रसेन्द्रवेधकम् । क्ली । स्वर्णे । वै निघ ।

रसेक्षु: । पु । पुण्ड्रकेक्षौ । रसेक्षौ । रा नि व १४ ।

रसोत्तमः । पु । मुद्गरूपे । रा नि व १६ । पारदे । रा नि व १३ । च द मणशोध चि । रसाञ्जने । क्ली । दुग्धे । रस र मा मध चि, । त्रि । श्रेष्ठरसे ।

रसोदरम् । क्ली । हिङ्गुले । रा नि व १३ ।

रसोद्भवम् । क्ली । हिङ्गुले, मणिभेदे । रसाञ्जने । रा नि व १३ ।

रसोद्भूतम् । क्ली । रसाञ्जने । रा नि व १३ ।

रसोनः (कः) । पु । (Allium sativum) Garlic स्वनामख्यातकन्दशाके । रसुन । हि लसून । म पांढरा लसूण । क बेळ्ळुळ्ळि । ते तेल्लगड्डि । ता वेळ्ळैप्पूण्डु । तत्पर्य्याया,— रसुन महौषध गृञ्जन अरिष्ट महाकन्द कटुकन्द राहूच्छिष्ट राहुत्सृष्ट म्लेच्छकन्द भूतघ्न उग्रगन्ध यवनेष्ट । स द्विधा श्वेतलोहित भेदात् । स्य गुणा—“अल्परसोन विपत्तमो गुरुश्च कफवातघ्नश्च । रा नि व ७ । श्वेतगुणा —“रसोन उष्ण कटुपिच्छिलश्च स्निग्धो गुरु स्वादुरसोऽतिबल्य । वृष्यश्च मेधास्वरवर्णचक्षु भग्नास्थिसन्धानकरः सुतीक्ष्णः ॥ हृद्रोगजीर्णज्वर- कुक्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिकासशोफान् । दुर्नाम कुष्ठानिलसादजन्तुकफामयान् हन्ति महारसोनः ॥” इति रक्तरसोनविशेषगुणाः । रा नि व ७ । तदुत्पत्तिलक्षणे—“यदामृतं वैनतेयो जहार सुरसत्तमात् । तदा ततोऽपतद्बिन्दुः स रसोनोऽभवद्भुवि । पञ्चभिश्च रसैर्युक्तो रसेनाम्लेन वर्ज्जितः । तस्माद्रसोन इत्युक्तो द्रव्याणां गुणवेदिभिः । कटुकश्चापि मूलेषु तिक्तः पत्रेषु संस्थितः । नाले कषाय उद्दिष्टो नालाग्रे लवणः स्मृतः । बीजेषु मधुरः प्रोक्तो रसतद्गुणवेदिभिः ॥ मद्यं मांसं तथाम्लञ्च हितं लशुनसेविनाम् । व्यायाममातपं रोषमतिनीरम्पयो गुडम् । रसोनमश्नन् पुरुषस्त्यजेदेतन्निरन्तरम् ॥” भा । “शालयेत्लशुनं शीते वसन्तेऽपि कफोल्बणः । घनोदयेऽपि वातार्त्तः सदा वा पीनमालया ॥” भा ।

रसोनपिण्डः । पुं । कफरोगाधिकारे औषध । पाठ—“रसोनस्य पलशतं तिलस्य कुडवन्तथा । हिङ्गु त्रिकटुकक्षारौ द्वौ पञ्च लवणानि च । शतपुष्पा तथा कुष्ठपिप्पलीमूलचित्रकौ । अजमोदा यमानी च धान्यकञ्चैव बुद्धिमान् । प्रत्येकन्तु पलञ्चैषां सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् । घृतभाण्डे तथाचैतत् स्थापयेद्दिनषोडश । प्रक्षिप्य तैलमात्रिञ्च प्रस्थार्द्धं काञ्जिकस्य च । खादेत्कर्षप्रमाणञ्च तोयं मद्यन्पिबेदनु ।” इत्यादि । क्षारौ यवक्षार सर्ज्जिक्षारौ । यमान्या भागद्वय । केचिदजमोदा कोकान्दीमेव गृह्णन्ति । मानी पलाष्टक । रसोन तिलञ्च निस्तुषकृत्वा पिष्ट्वा चूर्णादिना मिश्रयेत् । अथ भाण्डे कृत्वा धान्यराशौ स्थापयेत् । দুগ্ধসিক্ত রসুন ১০০ প নিস্তুষতিল ৩২ তো. হিং, ত্রিকটু, যবক্ষার, সাচিক্ষার, পঞ্চলবণ, শুলফা, পিপুলমূল, চিতামূল, রাঁধুনী, যমানী, ধনে' প্রত্যেক চূর্ণ ১ প (কিংবা যমানী ২ প) তিলতৈল ৮ প কাঁজি ৮ প সমস্ত একত্র করিয়া ঘৃতভাণ্ডে ধানের রাশিতে ১৬ দিন রাখিবে। অনুপান ঈষৎ উষ্ণ জল। সা কৌ । চক্রদত্ত—“রসোনস্य शतं शुद्धं सदलं निस्तुषात् तिलात् । पात्रे गव्यस्य तक्रस्य पिष्टैर्द्रव्यैः समन्वितम् । त्रिकटु धान्यकं चव्यं चित्रकं गजपिप्पली । अजमोदा त्वगेला च ग्रन्थिकञ्च पलांशिकम् । शर्करायाः पलान्यष्टौ पलांशं मरिचस्य च । कृष्णाजाज्याश्चत्वारि मधुनश्च गुडस्य च । आर्द्रकस्य चत्वारि सर्पिषोऽष्टौ पलानि च । तिलतैलस्य तावन्ति शुक्तस्यापि च विंशतिः । सिद्धार्थकस्य चत्वारि राजिकायास्तथैव च । कर्षप्रमाणं दातव्यं हिङ्गु लवणपञ्चकम् । एकीकृत्य दृढे भाण्डे धान्यमध्ये निधापयेत् । द्वादशाहात्समुद्धृत्य प्रातः खादेद्यथाबलम् ॥” अनु सुरासौवीरकादीनि । पाच १६ अ । রসুন ১০০ প নিস্তুষতিল ৫০ প গাওয়া ঘোল ১২৮ প ত্রিকটু, ধনিয়া, চই, চিতার মূল, গজপিপুল, বনযমানী, গুড়ত্বক্, এলা, পিপুলমূল প্রত্যেক ১ প শর্করা ৮ প মরিচ ১ প কৃষ্ণজীরা ৪ প মধু ৪ প আর্দ্রক ৪ প ঘৃত ৮ প তিলতৈল ৮ প কাঁজি ২০ প শ্বেত সরিষা ৪ প রাইসরিষা ৪ প হিং ২ তো পঞ্চলবণ

প্রত্যেক ২ তো একত্র শুক্ত করত' ঘৃতকুম্ভে রাখিয়া, ধান্যের মধ্যে ১২ দিন রাখিবে। রস র। বাতব্যাধৌ রসেন্দ্র যথা— শুদ্ধরসোন ১॥০ প হিঙ্গু জীরক সৈন্ধবলবণ পথ্যা পিপ্পলী মরিচম্ এষাং প্র ১ মা সর্ব্বং বিলোড্য স্থাপয়েত্। রা কী।

রসোনাষ্টকম্ । ক্লী । বাতব্যাধ্যধিকারে ঔষধম্। "রসোনপক্বকন্দস্য গুলিকা নিস্তুষীকৃতা। পাটয়িত্বা চ মধ্যস্থং দূরীকুর্য্যাদদঙ্কুরম্। নিগ্ধগন্ধনাশায় দধ্না সন্ত্রীয় রক্ষয়েত্। ততঃ প্রক্ষাল্য সংশোধ্য শিলায়াম্পরিপেষয়েত্। কল্কস্য পঞ্চমভাগ চূর্ণমেষাং বিনিক্ষিপেত্। সৌবর্চ্চলং যমানীঞ্চ মর্জ্জিকং হিঙ্গুসৈন্ধবম্। কটুত্রিকঞ্জীরকঞ্চ সমভাগানি চূর্ণয়েত্। তিলতৈলঞ্চ কল্কস্য তুর্য্যাংশ তত্র মিশ্রয়েত্। খাদেৎকর্ষমিতম্প্রাতঃ কিম্বা দোষাদ্যপেক্ষয়া। অনুপানম্প্রকুর্ব্বীত বারি চ শৃতমন্বহম্॥" ভা ম ২ম।

রসোপলম্ । ক্লী । মৌক্তিকে। ত্রিকা।

রসৌদন । পুং । মাংসরসেন সহৌদনে। স্ব ষ প্রমাদিজ্বরে হিত। "শমীপবাসানিলজে হিতো নিত্য রসৌদন। ভবত্রাসশ্রমকৃতে জ্বরে বাতাধিকে তথা। দীপ্তাগ্নি ভোজয়েত্প্রাজ্ঞো নর মাংসরসৌদনম্॥" চ দ জ্ব চি।

রস্যম্ । ক্লী । মাংসধাতৌ। ঘনত্বদধি। বৈ নিঘ। রক্তে। শ ৰ।

রস্যা (হস্যা) । স্ত্রী। রাম্নায়াম্। রা নি ব ৬। বা সূ ১৫প। পাঠায়াম্। রা নি ব ৪।

রক্ষগন্ধ (ক) । পুং। শ্রীবাসে। গুগ্গুলে। বৈ নিঘ।

রক্ষণা (ণো)রক । পু। মূত্রকৃচ্ছ্ররোগে। শ র।

রক্ষণি, (ণী) । স্ত্রী। ত্রায়মাণলতায়াম্। রা নি ব ৫।

রক্ষা । স্ত্রী। লাক্ষায়াং। (ক্লী)। মে। ভস্মনি। শ র। গোরোচনায়াম্। বৈ নিঘ।

রক্ষাপত্র । পু। ভূর্জ্জবৃক্ষে। রা নি ব ৯। ক্লী। ভূর্জ্জত্বচি। শ্বেতসর্ষপে। বৈ নিঘ।

রক্ষাবীজ । পুং। রৌঠাকবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

রক্ষারিগুল্কর । পুং। যন্ত্রণোগময়ময়ঘটপ্রকারে। ভা ম ৪ম মসূরিকা চিকিৎসিতাধিকারে। "রক্ষোরিগুল্করী হিত॥"

রক্ষিতাফলম্ । ক্লী। সর্ষপে। বৈ নিঘ

রক্ষোঘ্নম্ । ক্লী। কাঞ্জিকে। হৈ চ। হিঙ্গুনি রা নি ব ৫। পু। ভল্লাতকবৃক্ষে। ত্রিকা শ্বেতসর্ষপবৃক্ষে। রা নি ব ১৬। ভঁঘচুন্দরী চি নাগরঙ্গবৃক্ষে। মদ ব ৬। স্ত্রী (ঘ্নী)। বচায়াম্ প সু।

রক্ষোভূত । পুং। শ্বেতসর্ষপবৃক্ষে। প সু।

রক্ষোহা (ন্) । পু। মহিষাক্ষগুগ্গুলৌ। রা নি ব ১২।

রা । পু, স্ত্রী। কাঞ্চনে। শ র। ঘন।

রাকা । স্ত্রী। দৃষ্টরজস্কায়াং কন্যায়াং। তারা পূর্ণিমায়াং। কচ্ছুরোগে। মে।

রাগ । পু। অরীষকে যোগবিশেষে, রাগষাড়বে চ সু ১৮অ। "সিতারুচককিসিন্ধূত্থৈ সবৃক্ষাম্লপরূষকৈ। জম্বুফলরসৈর্যুক্তোরাগোরাজিকয়ান্বিতঃ॥ সিধ্যে অরীষ চি। অলক্তকে। সিন্দূরে। বৈ নিঘ

রাগখা(ষা)ড[গ্ড]ব । পু। খাদ্যদ্রব্যভেদে আমের মোরব্বা। তৎকরণক্রম—"আমমাং লঘাটীন বিক্লির্ব্বা খণ্ডিত ততঃ। আজ্যমান মপাগস্ত খণ্ডপাকোঽথ যুজিত। সুপক্বঞ্চ সমুৎপা মরীচৈলেন্দুবাসিত স্থাপিত স্নিগ্ধমৃদ্ভাণ্ডে রা খাণ্ডবসজ্ঞিত। পুষ্টিদো বলদ পিত্তবাতাস্রহৃ নাশন। স্নিগ্ধোগুরুস্তর্পণশ্চ সুস্বাদুরাগখাণ্ডব॥ দ্রব্যগুণ। বা চি ১২অ। দাড়িমদ্রাক্ষারসযুক্ত মুদ্গযূষে। "স তু দাড়িমমৃদ্বীকাযুক্ত স্যাদ্রা ষাড়ব।" গুণা—"রুচিকৃল্লঘুপাকশ্চ দোষাণ মবিরোধকৃত্।" রাজ ৩প।

রাগচূর্ণ । পু। খদিরবৃক্ষে। মে। ফল্গুচূর্ণে শ র। লাক্ষারসে। রা নি ব ৬।

রাগদ । পু। তৈরণ্ডীশুপে। রা নি ব ৪ লাক্ষারসে।

রাগদালি । পু। মসূরে। রা নি ব ১৬।

রাগদ্ব(দ্দ)ক । পু। মাণিক্যে। রা নি ব ১৩

রাগপুষ্প । পুং। বন্ধুজীবপুষ্পক্ষুপে। বান্ধুলি গাছ। রক্তাম্লানে। রা নি ব ১০।

রাগপুষ্পী । স্ত্রী। ওড়ুপুষ্পবৃক্ষে। জবা গাছ রা নি ব ১০।

রাগপ্রসব । পু। বন্ধুজীববৃক্ষে। রক্তাম্লানপুষ্পবৃক্ষে। রক্তঝাঁটী। রা নি ব ১০।

रागयुक् (ज्)। पु। माणिक्ये।

रागलता। स्त्री। रत्याम्।

रागषाडवः। पु। दाडिमद्राक्षारसयुक्तमुद्गयूषे। "स तु दाडिमम्रदीकायुक्तः स्याद्रागषाडवः।" तद्गुणा,—"रुचिकृल्लघुपाकश्च दोषाणामविरोधकृत्॥" राज ३प।

रागसारा। स्त्री। मनःशिलायाम्। वै निघ।

रागसूत्रम्। क्ली। पट्टसूत्रे। मे। [निघ ६।

रागाङ्गी (ङ्ग्या)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा

रागी (गिन्)। पुं। तृणधान्यविशेषे। स नाचणी। क रविगुच्छे। तत्पर्य्याया—लाञ्छन लाञ्छनो बहुतरकणिश गुच्छकणिश। गुणा—तिक्तो मधुर कषाय शीत पित्तास्रघ्न बलदश्च। रा नि व १६। अशोकवृक्षे। वै निघ। [१०।

रागी (तरु)। पु। अशोकवृक्षे। रा नि व

रामोष्टम्। क्ली। सुगन्धरोहिषतृणे। वे निघ।

राघव। पुं। तिमिङ्गिलमत्स्ये। मे। बृहदाकार मत्स्यभेदे। राघवबोयाल।

राङ्कल। पु। तरुकण्टके। गाछेर काँटा। काटा।

राङ्कवम्। क्ली। पशुलोमजातवस्त्रादौ। "राङ्कव मृगलोमजम्।" अम।

राङ्गणम्। क्ली। रङ्गणपुष्पे। रङ्गण फूल। गुणा—रक्तपित्तघ्नम्। राज ५प।

राजकम्। क्ली। कृष्णागुरुणि। वै निघ।

राजकदम्ब। पुं। कदम्बविशेषे। जटा।

राजकन्या। स्त्री। केयुक। केविकापुष्पवृक्षे। रा नि व १०। वै निघ शौचञ्च चि कलिङ्गादि।

राजकर्कटी। स्त्री। चीनकर्कट्याम्। रा नि व ७।

राजकशेरु (रू)। पुं। भद्रमुस्तायाम्। रा नि व ६। [वै निघ।

राजकाम्र। पुं। आम्रवृक्षे। आम गाछ।

राजकाष्ठम्। क्ली। पतङ्गचन्दने। बकम काठ। वै निघ।

राजकुम्भक। पुं। पटोललतायाम्। पटोल गाछ। पग।

राजकुष्माण्ड। पुं। वार्त्ताक्यौ। वेगुन गाछ। जटा।

राजकोल। पु। राजबदरवृक्षे। नारिकूले कुल। रा नि व ११।

राजकोषातकी। स्त्री। पीतघोषायाम्। झिङा। प मु। छि घिघातरु। तोरइ। मद। तत्पर्य्याया,—हस्तिपर्णिका पीतपुष्पिका धामार्गव कोशफला महाजाली सपीतक। गुणा—शीतला मधुरा कफवातला पित्तघ्नी दीपनी श्वासज्वरकास कृमिघ्नी च। भा पू १भ शा व।

राजखर्जूरी। स्त्री। पिण्डखर्जूरे। बड़ पिण्ड खेजुर। तत्पर्य्यायौ—राजपिण्डी नृपप्रिया। गुणा—शौल्या स्वादु हिमा गुरु पित्तदाहघ्नी श्वासश्रमघ्नी वीर्यकरी च। रा नि व ११।

राजगिरा (रि:, री)। स्त्री। शाकविशेषे। राजशाक। तत्पर्य्याया—राजाद्रि राज शाकनिका। लघुस्थूलभेदेन द्विधा। गुणा—रुच्या पित्तघ्नी शीतला च। स्थूला अतिशीतला अतिरुच्या च। रा नि व ७। बृहज्जम्बूवृक्षे। वै निघ।

राजग्रीव। पु। मत्स्यविशेषे। फलुइ माछ। तत्पर्य्याया,—फलकी चित्रफला राजग्रीव मदार्मद। त्रिका।

राजघासः। पु। तृणभेदे। कानाकर्ण्णुर, कानघास। गुणा,—"राजघासस्तृणपतिः सपित्ता-निलदाहनुत्। हरेद रक्तातिसारञ्च रक्तपित्त मसृग्दरम्। अशांसि षड्विधान्येव मूत्रकृच्छ्र दारुणम्॥"

राजचम्पकम्। क्ली। पुन्नागपुष्पे। पुनाग फूल। सु सू ३८ एलादि।

राजचिह्नकम्। क्ली। शिश्ने। श च।

राजजम्बु (म्बू)। स्त्री। महाजम्बूवृक्षे। बड़ जाम गाछ। रमा। हि फलेन्द्रा। तें राघनेरड़िचेट्टु। गुणा—"राजजम्बुफलं स्वादु विष्टम्भि गुरु रोचनम्।" भा। पिण्डखर्जूरे। पिण्ड खेजुर। मे।

राजयक्ष्मा। पुं। क्षयाख्यातरोगे। यक्ष्मा रोग, क्षय रोग। निदानम्—"वेगरोधात् क्षयाच्चैव साहसाद्विषमाशनात्। त्रिदोषो जायते यक्ष्मा गदो हेतुचतुष्टयात्॥" अस्य निरुक्ति—"अनेको व्याधिमतो यस्माद्राजेव पुरतः स्मृतः। स यक्ष्मा प्रोच्यते लोके शब्दशास्त्रविशारदैः। राज

যস্মাদতো যথাদভূদেব কিলাময়। তস্মাত্ত রাজ যক্ষেতি প্রবদন্তি মনীষিণ। ক্রিয়াক্ষয়করত্বাত্তু ক্ষয় ইত্যুচ্যতে বুধৈ। সংশোষণাদ্রসাদীনাং শোষ ইত্যভিধীয়তে।" সম্প্রাপ্তি—"কফপ্রধানৈর্দোষৈস্তু রুদ্ধেষু রসবর্ত্মসু। অতিব্যবায়িনো বাপি ক্ষীণে রেতস্যনন্তরা। ক্ষীয়ন্তে ধাতব সর্ব্বে ততঃ শুষ্যতি মানব।" পূর্ব্বরূপ—"শ্বাসাঙ্গমর্দকফসংস্রব তালুশোষবমথ্বগ্নিসাদমদপীনসকাসনিদ্রা। শোষে ভবিষ্যতি ভবন্তি স চাপি জন্তু শুক্লেক্ষণো ভবতি মাংসপরো রিরংসু। স্বপ্নেষু কাকশুকশল্লকিনীলকণ্ঠগৃধ্রাস্তথৈব কপয কৃকলাসকাশ্চ। তং বাহয়ন্তি স নদীর্বিজলাশ্চ পশ্যেৎ শুষ্কাংস্তরূন্ পবনধূমদবার্দ্দিতাংশ্চ।" ইতি। ত্রিরূপযক্ষলক্ষণ—"অংসপার্শ্বাভিতাপশ্চ সন্তাপ করপাদযো। জ্বর সর্ব্বাঙ্গগশ্চেতি লক্ষণং রাজযক্ষ্মণ।" একাদশরূপস্য যথা—"স্বরভেদোঽনিলাচ্ছূলং সঙ্কোচশ্চাংসপার্শ্বযো। জ্বরো দাহোঽতিসারশ্চ পিত্তাদ্রক্তস্য চাগম। শিরস পরিপূর্ণত্বমভক্তচ্ছন্দ এব চ। কাস কণ্ঠস্য চোদ্ধংসো বিজ্ঞেয কফকোপত। একাদশভিরেভির্বা ষড়্ভির্বাপি সমন্বিত। কাসাতিসারপার্শ্বার্ত্তিস্বরভেদারুচিজ্বরৈ। ত্রিভির্বা পীড়িতং লিঙ্গৈর্জ্বরকাসাসৃগাময়। জহ্যাচ্ছোষার্দ্দিতং জন্তুমিচ্ছন্ সুবিপুলং যশ। মহাশনং ক্ষীয়মাণমতীসারনিপীড়িতম্। শূনমুষ্কোদরঞ্চৈব যক্ষ্মিণং পরিবর্জ্জয়েৎ। জ্বরানুবন্ধরহিতং বলবন্তং ক্রিয়াসহম্। উপক্রমেদাত্মবন্তং দীপ্তাগ্নিমকৃশং নরম্।" মাধবনিদানম্।

রাজজীরকম্। ক্লী। C Triboculans) জীরকভেদে। যথা কৃষ্ণজীরক। জীবান্তরম্।

রাজতর(রু)ণী। স্ত্রী। পুষ্পবিশেষে, মহাতরণীপুষ্পবৃক্ষে। "বড় সেঁউতী। ম রাজতরণী। কর্ণ হিন্দিয়েবেড়ে। তৎপর্য্যায়,—মহাসহা বৃত্তপুষ্প অম্লান অম্লাতক সুপুষ্প সুবৃত্তপুষ্প। গুণা —কষায়া কফকরী চক্ষুষ্যা হৃদ্যা সুগন্ধিশ্চ। রাজনির্ঘণ্ট ১০।

রাজতরু। পু। কর্ণিকারবৃক্ষে। ছোটি সোনালু। রাজনির্ঘণ্ট ৯। আরগ্বধবৃক্ষে। বড় সোনালু। বৈদ্যকনিঘণ্টু।

রাজতাল। পু। গুবাকবৃক্ষে। শিকা। নারিকেলবৃক্ষে। বৈদ্যকনিঘণ্টু।

রাজতালেশ্বর। পুং। কুষ্ঠাধিকারে রস। পাঠ —"নাগস্য ভস্ম শোধিত নীলক গন্ধকশ্চ। হিঙ্গুল শুদ্ধতালস্য সমুদ্ভূত গবাং জলে বিপচেৎ ষোড়শগুণে পাকে তাম্রময়ে শনৈ। ধর্ম্মে বিঘস জম্বীরকুমারীবজ্রকন্দজৈ। রসৈর্দ্দত্বা চাম্লোভিস্তুত রক্তিদ্বয় ভজেৎ।" রসরত্নাকর।

রাজতিমিশ / **রাজতৈমিষ** } পু। চৌলাবে, সুখাশি। উরুমুণ্ড। হারা। বিলা। See কালিন্দ।

রাজদন্ত। পু। দশনানামগ্রস্থদলচতুষ্টয়ে। শিকা।

রাজদ্রুম। পু। কিরমালি, আরগ্বধবৃক্ষে। সোন্দাল গাছ। হিরণ্যবহিতা। মেঘসুরীচি। সিয়ীবদ্দ কফারীচক চি। "রাজদ্রুমাস্য মধুনা।' ভাবপ্রকাশ হুশরীচি। 'যষ্ট্যাহ্বরাজদ্রুম চন্দনস্য।"

রাজধত্তু(স্তূ)রক। পু। বৃহদ্ধুস্তূরকে। রাজনির্ঘণ্ট ১০। পীতধুস্তূরবৃক্ষে। কনকধুতুরা। বৈদ্যকনিঘণ্টু।

রাজধান্যম্। ক্লী। রাজান্ননামকশালিধান্যে, তৃণান্নে। রাজভোগ হৈমন্তিক ধান্যবিশেষ। শ্যামাকে। শ্যামাধান। রাজনির্ঘণ্ট ১৬।

রাজধু(ত্তূ)স্তূরক। পু। বৃহদ্ধুস্তূরকে। পীতধুস্তূরবৃক্ষে। রাজনির্ঘণ্ট ১০।

রাজধূর্ত্ত। পু। পীতধুস্তূরে। বৈদ্যকনিঘণ্টু। বৃহদ্ধুস্তূরবৃক্ষে। তৎপর্য্যায়,—মহাশঠ নিষ্ফেশ পুষ্পিক ভ্রান্ত পীতধূস্তূরকশ্চ। রাজনির্ঘণ্ট ১০।

রাজনগ। পু। রাজগিরিশাকে। বৈদ্যকনিঘণ্টু।

রাজনামা (ন্)। পু। পটোলে। রাজনির্ঘণ্ট ৩।

রাজনিম্বুক। পু। নিম্বুবিশেষে। কাগজী নেবু। বৈদ্যকনিঘণ্টু।

রাজনীলম্। ক্লী। মরকতমণৌ। শব্দরত্নাবলী।

রাজনীলিকা। স্ত্রী। মহানীল্যাম্। বড় নীল। রাজনির্ঘণ্ট ৪।

রাজন্য (ন্যা)। পুং, স্ত্রী। রাজাদনবৃক্ষে। ক্ষীরিণী গাছ। জটা। ভা।

রাজন্যাবর্ত্ত (ক)। পু। রাজাবর্ত্তমণৌ। রাজনির্ঘণ্ট ১৩।

রাজপটোল। পু। মধুরপটোলে। রত্নমালা।

राजपटोलिका (ली)। स्त्री। मधुरपटो ल्याम्। रा नि व ३।

राजपट्टः। पु, क्ली। कान्तपाषाणे। चुम्बक पाथर। त्रिका। रसा स हृदय ड़ामणिरसे।

राजपट्टिका। स्त्री। चातकपक्षिणि। द्वारा।

राजपत्नी। स्त्री। पित्तले। वै निघ।

राजपर्णी। स्त्री। प्रसारण्यां लतायाम्। गन्धभादुलियां। रा नि व ५।

राजपलाण्डुः। पु। रक्तपलाण्डौ। छोट पेयाज। म क रक्तकान्दा, लोहिवीजलि, केंपिनउलि, यावउलि। तत्पर्य्याया,—यवनेष्ट राजप्रिय राजेष्ट महाकुल दीर्घपत्र रोचक महाकन्द नृपकन्द नृपप्रिय नृपाह्वय नृपेष्ट रक्तकन्द। गुणा—शीतल पित्तघ्न कफघ्न दीपन बहुनिद्राकरय। तथाच—"वल्यते नृपपलाण्डुलचण चारतीक्ष्णमधुरो रुचिप्रद। कण्ठशोषशमनोऽतिदीपन श्लेष्मपित्तशमनोऽति हृद्यण॥" रा नि व ७। बहुनिद्राकरश्च।

राजपिण्डा। स्त्री। पिण्डखर्ज्जूरिकायाम्।

राजपीलु। पु। महापीलुवृक्षे। रा नि व ११।

राजपुत्र (क)। पु। चौरिकावृते। महाराजचूतवृक्षे। भा। रा नि व ११।

राजपुत्रिका। स्त्री। शरारिपक्षिणि। शराल पाखी। "शरारि राटि राडिष हापुत्री राज पुत्रिका।" जटा। गन्धयूथिकायाम्। पित्तले। दै निघ।

राजपुत्री। स्त्री। कटुतुम्ब्याम्। तितलाउ। रा नि व ३।२३। रेणुकायाम्। रेणुक बीज। रा नि व ६।२३। जातीपुष्पवृक्षे। चामेली फुलेर गाछ। रा नि व १०।२३। राजरीती। वेङा पितल। रा नि व १३। छुछुन्दर्य्याम्। छुँचो। रा नि व १९। वनमल्लिकायाम्। वै निघ। मालत्याम्। जटा।

राजपुष्प। पु। नागकेशरवृक्षे। नागेश्वर गाछ। श च। तत्पर्य्याया,—चाम्पेय केशर नागकेशर कनकाह्वय महौषध राजपुष्प फलक खरपादप।

राजपुष्पी। स्त्री। कौङ्कणदेशे करवीरुणीनाम्ना ख्यात पुष्पवृक्षे। रा नि व १०। वनमल्लिकायाम्। जातीपुष्पवृक्षे। वै निघ।

राजपूज्यम्। क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

राजप्रियः। पु। राजपलाण्डौ। रा नि व ७। करुणीपुष्पवृक्षे। वै निघ। स्त्री (या)। कौङ्कण देशे ख्याते करुणीपुष्पवृक्षे। रा नि व १०। तिलवासिनीशाली। रक्तवाशाली। रा नि व १६।

राजफणिज्झकः। पु। नागरङ्गवृक्षे। श मा।

राजफलः। पु। राजाम्रवृक्षे। राजादनीवृक्षे। खिर्नी गाछ। रा नि व ११। क्ली। पटोलि तिका। स्त्री (ला)। राजजम्बूवृक्षे। बड़ जाम गाछ। रा नि व ११।

राजफल्गुः। पु। काकोदुम्बरवृक्षे। काकडुमुर गाछ। वै निघ।

राजबदरम्। क्ली। रक्तामलके। लवणे। मे। पु। उत्तमबदरवृक्षे। नारिकूले, पाटनाई प्रभृति बड़ ओ मिष्ट कुल। म राजबोर। कं रायबरल। तत्पर्य्याया,—नृपबदर नृपश्रेष्ठ राजकोल राजवल्लभ पृथुकोल तनुबीज मधुरफल। गुणा—मधुर शीत दाहपित्तवातघ्न हृद्य वीर्य्यवृद्धिकर शोषश्रमहरय। रा नि व ११।

राजबला। स्त्री। प्रसारण्याम्। गन्धभादुलियां। रा नि व ५।

राजभक्तम्। क्ली। नृपभोज्यान्ने पानादौ च। आल्लान्न अन्न। तत्परीक्षा—"नृपभक्तानिह ये सविषमश्नन्ति ये। तत्रैव ते विनश्यन्ति मक्षिका वायसादय। हुतभुक् तेन चान्नेन भृशं चटचटा यते। मयूरकण्ठप्रतिमो जायते चापि दुःसह। दृष्टान्न विषसंसृष्टं म्रियन्ते जीवजीवका। पृषती विकृतत्येषु विष्ठां मुञ्चति मर्कट॥" सु कल्प १ अ।

राजभट्टिका। स्त्री। हापुत्रीपक्षिणि। जटा। "शीभण्डीर पद्मकीटी हापुत्री राजभट्टिका।"

राजभद्रकः। पु। पारिभद्रकवृक्षे। निम्बवृक्षे। कुष्ठे। कूड़। मुन्दकल। रा नि व २३। राजार्क। श्वेत आकन्द। रा नि व १२।

राजभावा। स्त्री। तिलवासिनीशाली। रा नि व १६।

राजभोग। पु। शालिधान्यविशेषे। राजभोग धान। रायम।

राजभोग्यम् । क्ली । जातीकोषे । जायफल । पुं । प्रियालवृक्षे । श च । वि । राजभोगार्हे ।

राजमण्डूकः । पुं । महामण्डूके । বড় বেঙ, সোণাবেঙ । रा नि व १९ ।

राजमान्यम् । क्ली । पटोले । वै निघ ।

राजमाषः । पुं । (Vigna catiang Syn Dolichos sinensis) माषविशेषे । বরবটী । हि लोबिया, रवँस, बोड़ा । म नील उरीद । क नीलउद्दु । तत्पर्य्याया,—वर्ब्बट महत्कर चित्रमाष नीलमाष नृपमाष नृपोचित सितमाष । गुणा —कफपित्तहर रुच्य वातल बलकरश्च । रा नि व १६ । "राजमाष सरो रुच्य कफशुक्राम्लपित्तकृत् । स स्वादुर्वातलो रूक्ष कषायो विषदो गुरु ॥" च सू २७ अ । स श्वेतरक्तकृष्णभेदेन त्रिविध । एषु यो महान् स एव गुणाधिको ज्ञेय । भा पू १म भाग । तत्सूपगुणा —"राजमाषभव सूप स्वादूरुच्य कषायक । ग्राही गुरुर्वातकर सन्यकृद्रुचिकारक ॥" द्रव्यगुण ।

राजमुद्ग । पुं । मकुष्ठके । ভাল মুগ । हे च ।

राजमृगाङ्क । पुं । राजयक्ष्माधिकारे रस । पाठ —"रसभस्म त्रयो भागा भागैक हेमभस्मक । मृतताम्रस्य भागैक शिलागन्धकतालक । प्रति भागद्वय शुद्धमेकीकृत्य विचूर्णयेत् । वराटिका तेन पूर्य्या अजाक्षीरेण टङ्कणम् । पिष्टा तेन मुख रुद्धा मृद्भाण्डे त निरोधयेत् । शुष्क गजपुटे पाच्य चूर्णयेत् स्वाङ्गशीतल । दशपिप्पलिके क्षौद्रै मरिचैर्वा घृतान्वितै ॥" मात्रा ४ गुञ्जा । রস ৩ তো স্বর্ণ ১ তো তাম্র ১ তো শুদ্ধ মনছাল, গন্ধক, হরিতাল প্রত্যেক ২ তো একত্র চূর্ণ করিয়া বড় বড় কড়ির ভিতর পুরিয়া ছাগদুগ্ধে সোহাগা মাড়িয়া তদ্বারা কড়ির মুখ বন্ধ করত মুচাতে রুদ্ধ করিয়া গজপুটে পাক করিবে। শীতল হইলে তুলিয়া ১০টী পিপুল বা মরিচ ১ টী, বা ১৯টীর সহিত ঘৃত ও মধু অনুপানে সেব্য। মাত্রা ৪ রতি। रसा सं ।

राजयक्ष्मा । पुं । See राजयक्ष्मा ।

राजयोग्यम् । क्ली । चन्दने । वै निघ ।

राजरङ्गम् । क्ली । रजते । श र ।

राजराजिका । स्त्री । राजसर्षपे । রাই সরিষা । रा नि व १६ ।

राजराजेश्वररस । पुं । कुष्ठाधिकारे रस । पाठ —"त्रिफला खादिर सारमेषता वाकुचीफलं । आतपे मर्दयेत् सूत गन्धकं मृतताम्रक । सुवर्ण मर्दित ताल यावच्च विलीयते । भृङ्गराजद्रव दत्त्वा दिनमात्रं विमर्दयेत् । प्रत्येकं सूततुल्य स्याच्चूर्णीकृत्य विमर्दयेत् । मध्वाज्याभ्यां लौहपात्रे कर्षाभ्यां भक्षयेन्नर ।" रसा स ।

राजरीतिः । स्त्री । पित्तलविशेषे । বেঙ্গা পিতল । तत्पर्य्याया,—पाकतुण्डी राजपुत्री महेश्वरी ब्रह्मरीति ब्रह्माणी कपिला पिङ्गला । गुणा —तिक्ता शीता लवणरसा शोधनी पाण्डुवातक्रिमिप्लीहविनाशी च । रा नि व १३ ।

राजलक्ष्मी । स्त्री । कदलीवृक्षे । কলাগাছ । रा नि व ११ ।

राजवर्त्त । पुं । राजवर्त्तमणौ । हि राजटी । भा म कर्परी चि । "नीलक राजवर्त्तम् ।"

राजवल्लभ । पुं । राजाम्रे । খাস আম । राजबदरे । राजादनीवृक्षे । ক্ষীরী গাছ । रा नि व ११ । नारायणदासकृत द्रव्यगुणग्रन्थविशेषे । ग्रहण्यां रस । पाठ —"जातीफललवङ्गाब्दएलतैला टङ्कणाम्रत । क्षीरकं तैजपत्रञ्च यमानीविश्वसैन्धवं । लौहभस्म मृताभ्रञ्च रसगन्धकमेव च । मरिच त्रिफला रूप्य प्रत्येक शोणकोन्मित । धात्रीरसे वटीं कुर्य्यात् त्रिगुञ्जाफलमानत । हन्ति ग्रह तथा गुल्ममामवात सुदारुणम् ॥" रस र ।

राजवल्ली । स्त्री । कारवल्ले । উচ্ছে । हि करेला । र मा ।

राजवासन । पुं । भृङ्गराजपविपि ।

राजवाह । पुं । घोटके । श च ।

राजवृक्ष । पुं । आरग्वधवृक्षे । प मु । च द । सू कृ चि परिणामशूले । र सा स । सु सू ३८ अ । सु चि १० । पियालवृक्षे । मे । लकुचाख्यवृक्षे । महापीलु । श च । भा म शिरो चि । "पथ्या पर्पटराजवृक्षकटुका ।" श्योनाकवृक्षे । शा कौ र । चि वक्ष्मगुरे । [गाछ । श मा ।

राजशण । पुं । पाट इति ख्यातवृक्षे । পাট

राजशाक । पुं । वास्तूकशाके । বেতো শাক । प मु । रा नि व ७ ।

राजशाकिनी । स्त्री । राजगिरिनामपत्रशाके । রাজ শাক, বেতো শাক । गुणा—हृद्या पित्तघ्नी शीतला च । रा नि व ७ ।

राजशालिः । पुं । राजभोग्यशालिधान्यविशेषे । রাজভোগ হৈমন্তিক ধান্য । प मु ।

राजशिम्बी । स्त्री । श्वेतशिम्ब्याम् । निष्पावे । वै निघ ।

राजशुकः । पुं । पक्षिविशेषे । ময়না পাখী । हिं रायसुगा । रा नि व १९ ।

राजशूकजम् । क्ली । शालिधान्ये । হৈমন্তিক ধান্যবিশেষ । प मु ।

राजशृङ्गः । पु । मद्गुरमत्स्ये । हे च ।

राजशफरः । पु । इल्लिशमत्स्ये । हारा ।

राजसर्पः । पु । सर्पविशेषे । রাজ সাপ । शिका । हे च ।

राजसर्षपः । पु । राजिकायां, कृष्णवर्णसर्षपे । রাইসরিষা, কাল সরিষা । हि राइ । तत्पर्य्याया,—राजिका क्षविका सुरी क्षुतक व्यङ्गक कटुक क्षव क्षताभिजनन क्षुधाभिजनन तथा तीक्ष्णफला राजी कृष्णसर्षपाख्या । गुणा—तिक्त कटु उष्ण वातशूलघ्न पित्तदाहजनक गुल्मकण्डूकुष्ठव्रणघ्नश्च । रा नि व १६ ।

राजसारसः । पु । मयूरे । श मा ।

राजसी । स्त्री । श्वेततुलस्याम् । वै निघ ।

राजसुपर्वी । स्त्री । कारवेल्लीभेदे । শাককরলা । प मु ।

राजसैरेयकः । पु । नीलझिण्ट्याम् । वम् निलाकोरण्टा । वै निघ ।

राजस्कन्धः । पुं । घोटके । शिका ।

राजस्वर्णः । पुं । राजधुस्तूरके । কনক-ধুতুরা । रा नि व १० ।

राजहंसः । पुं । लोहितचञ्चुचरणश्वेतहंसे । রাজহাঁস । अम । [illegible] । मे ।

राजहर्षणम् । क्ली । तगरपुष्पे । रा नि व १० ।

राजहास. (क) । पु । मत्स्यविशेषे । কাতলা মাছ । तत्पर्य्याया,—कातर कातल राजित । सू र । See कातल ।

राजहय (क) । पु । राजहंसे । हारे श

কাল সরিষা । रा नि व १६ । तच्छाकगुणा-"त्रिदोषशमनं लघु । ग्राहि मलं विशेषेण ग्रहणीविकारिणाम् ॥" च सू २७ अ । हिञ्चिकायाम् হেঁচেতা । वै निघ, । दुग्धिकायाम् । च सू, ४ अ द [illegible] ।

राजा (न्) । पु । हिञ्चिकौषधे । হেঁচেতা वै निघ ।

राजाग्रः । प । राजगिरिशाके । वै निघ ।

राजातनः । पु । पीतशालवृक्षे । পেয়াশাল रा नि व ११ ।

राजात्यावर्त्तकः । पु । राजावर्त्ते ।

राजादनः । पं । क्षीरिणीवृक्षे । क्षीरिणी किंशुकवृक्षे । पलाशवृक्षे । प मु । पीतशालवृक्षे रा नि व ११ । क्ली । पीतशालफले । सु सू ३ अ पद्मकादि । किंशुकपुष्पे । मे । क्षीरिका फले । খির্ণীফল । प मु ।

राजादनफलः । पु । क्षीरिणीवृक्षे । খির্ণী গাছ । वै निघ ।

राजादनी । स्त्री । (Mimusops hexandra) स्वनामख्यातस्वादुफलवृक्षविशेषे । खिरणी इति गौड़े प्रसिद्धा । খিরণী, ক্ষীরখেজুর । हि खीरी । रायणी, रैयणी इति महाराष्ट्रादौ । बम् रैणी । ता पल्ल । तत्पर्य्याया,—राजफल राजवल्लभ कपीष्ट क्षीरवृक्ष क्षीरी नृपद्रुम निम्बबीज मधुफल माधवोद्भव गुच्छफल भूपेष्ट शीफल दृढस्कन्द क्षीरशुक्ल । गुणा—मधुरा पित्तघ्नी गुरु तर्पणी हृद्या स्थौल्यकरी स्निग्धा मेहघ्नी च । रा नि व ११ । फलं गुरु स्निग्ध स्वादु कषायञ्च । सु सू ४६ अ । मधुरं स्वादु च । अत्रि १० अ । अपिच,—राजादनफलाख्यस्तौ राजया क्षीरिकापि च । क्षीरिकायाः फलं वृष्यं बल्यं स्निग्धं हिमं गुरु । तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षयदोषत्रयास्रजित् ॥ भा । तिल शाकिनीनाम्नी । रा नि व १६ ।

राजाद्रिः । पुं । राजगिरिशाकभेदे । वै निघ, ।

राजान्नम् । क्ली । कर्णाटदेशे प्रसिद्धे शालिधान्यभेदे । রাজভোগ, হৈমন্তিক ধান্যবিশেষ । तत्पर्य्याया,—नृपान्न राजार्ह दीर्घशूकक धान्यश्रेष्ठ राजधान्य राजेष्ट दीर्घशूकक । गुणा—त्रिदोषघ्न सुस्निग्ध मधुर पथ्य दीपन बलकृत्

पथ्य कान्तिद वीर्य्यवर्द्धनञ्च । तच्च त्रिविध सूक्ष्मश्वेतरक्तफलभेदेन, उत्तरोत्तर रसाधिकञ्च । त्रैविध्याद्य तण्डुला हरितपीतलोहिता सामान्यतो भवन्ति । गुणेष पूर्व्वपूर्व्वोत्तरा । सु सू । रा नि व १६ ।

राजाम्र । पुं । आम्रविशेषे । सं राजाम्रा । कं रायमनु । तें राचमामिडिचेट्टु । भा । तत्पर्य्याया,—राजफल मराम कोकिलानन्द कोकिलोत्सव कामेष्ट नृपवल्लभ कामाङ्ग राजपुत्रक । गुणा —कोमला राजाम्रा — कट्वम्ला पित्तदाहकराय । सुपक्कास्ते—स्वादु माधुर्य्या बलपुष्टिवीर्य्यप्रदाय । तत्फल त्रिविध बालमध्यपक्कभेदेन । त्रिष्वेव राजाम्रेषु रसाधिक्य साम्य वर्त्तते । गुणाधिकन्तु उत्तरोत्तर ज्ञेयम् । किञ्च एवो बालफल कफवातरक्तवायपित्तजनक । मध्य फल तादृशमेव गुणसम्पन्न दोषबहुल पर कषायाम्लञ्च । पक्कफल मधुर त्रिदोषघ्न तृष्णादाह श्रमश्वासारोचकहर गुरु हिमञ्च । रा नि व १० ।

राजाम्रातक । पु । राजाम्रातकवृक्षे । वै निघ ।

राजाम्ल । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ ।

राजार्क । पुं । श्वेतार्के । श्वेत आकन्द । रमा । म मन्दार । कं मदारयक्के । गुणा — कटु तिक्तोष्ण कफमेदो विषघ्न वात कुष्ठ व्रणघ्न शोथकण्डूविसर्पघ्न । रा नि व १० ।

राजार्हम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । मे । कर्पूरे । कृष्णागुरुकाष्ठे । वै निघ । शालिधान्यविशेषे । राजभोग धान । रा नि व १६ । स्त्री (हा) । जम्बूवृक्षे । जाम गाछ । रा नि व ११ ।

राजालाबुः । स्त्री । स्वादुतुम्ब्यां । मिठा लाउ । तत्पर्य्याया,—तुम्बक महातुम्बी मिष्टतुम्बी अलाबूनी मधुरालाबूनी भव्यालाबू भाकालाबू । गुणा —गुरु हृद्या कफपित्तघ्नी च । मद ।

राजालुक । पुं । महाकन्दे । रसुन । हारा ।

राजावर्त्त । पु । स्वनामख्याते उपरत्नभेदे । स्फटिकजातौ । हि रेवटी । तत्पर्य्याया,— आवर्त्त आवर्त्तमणि नृपावर्त्त राजावर्त्तक । गुणा —मृदु शीतल कटु स्निग्ध पित्तघ्न सौभाग्यजनकञ्च । लक्षण "निगदितमसित मसृण गौर गुरु स्निग्ध बहुच्छायम् । त्रिखिकण्ठ सम सौम्य राजावर्त्त वदन्ति आत्ममणिम् ॥" रा नि व १३ ।

राजाह्वि । पु । द्विमुखसर्पे । राज साप । तत्पर्य्याया, द्विमुखाहि विलवासी विषायुध । विका ।

राजाह्वम् । क्ली । कर्णिकारफले । कर्णिका फल वा चीनेर बडबी फल । वा सू १५ष । स्त्री (ह्वा) । राजादनीवृक्षे । श्वेतार्कवृक्षे । वै निघ ।

राजिका । स्त्री । (Brassica juncea Syn Sinapis juncea or Brassica nigra) श्वेतराजिकायाम् । गौरसर्षपे । श्वेत राई । राजसर्षपे । काल सरिषा, राई, कृष्ण राई । मे । रक्तसर्षपे । राई । तत्पर्य्याया,— राजी आसुरी रक्तिका रक्तसर्षप तीक्ष्णगन्धा मधूलिका चव चवक च्युतक । रा नि व १६ । गुणा —"राजिका कफपित्तघ्नी तीक्ष्णोष्णा रक्तपित्तकृत् । किञ्चिद्रूक्षाग्निदा कण्डूकुष्ठकोठ कृमीन् हरेत । अतितीक्ष्णा विशेषेण तद्वत्कृष्णापि राजिका ॥" भा । राजिकातैलगुणा —तीक्ष्ण वातादिदोषघ्न शीतल कटु पुंस्त्वघ्न केश्य लम्दोष नाशनञ्च । रा नि व १५ । तत्पत्रगुणा —कटूष्ण कृमिवातकफघ्न कण्ठरोगघ्न स्वादु दीपनञ्च । रा नि व ७ । पञ्चरौप्यात्मके माने । 'ताभि षड्भिश्च राजिका ।" पम । कृष्णोदुम्बरे । केदारे । मे । क्षुद्ररोगभेदे । घामाचि । मा नि ।

राजिकाफल । पुं । गौरसर्षपे । श्वेत सरिषा । रा नि व १६ ।

राजिकाह्वा । स्त्री । तन्नामकक्षुद्ररोगभेदे । घामाचि । लक्षण यथा "घर्म्मस्वेदपरीतेऽङ्गे पिटिका सरुजो घना । राजिकावर्णसंस्थान प्रमाणा राजिकाह्वया ॥' वा उ ३१ष ।

राजिचित्र । पु । राजिमत्सर्पविशेषे । सु कल्प ४ष ।

राजिफला । स्त्री । चीनककर्कटीलतायाम् रा नि व ७ ।

राजिभः । पु । दुण्डुभसर्पे । ढोंड़ासाप । वै निघ ।

राजिमत्फला । स्त्री । मधुकोषातक्याम् । झिङे धुन्दुल । भा पू १भ भाग ।

राजि(जी)मान् । पुं । गोनसपभेदे । लक्षण "राजीमन्तस्तु राजिभि । स्निग्धा विविध वर्णाभिस्तिर्य्यगूर्द्ध्व विचित्रिता ॥" तेन दृष्टस्य

प्रथमे वेगे रक्तं दुष्टं पाण्डुतां गच्छति। द्वितीये अतिगात्रगुरुत्व। तृतीये दशविक्लेदादय। चतुर्थे मस्तकगुरुत्वादय। पञ्चमे गात्रभङ्गादय। शेषयो दर्व्वीकरवत्। वा उ ३९ अ।

राजिलः। पु। डुण्डुभसर्पे। ढोंड़ा साप। अम। पटोले। सर्पजातिविशेषे। सुश्रुते यथा पुण्डरीकराजिचित्राङ्गुलराजिबिन्दुराजिकर्द्दमक तृणशोषकसर्षपकश्वेतहनुदर्भपुष्पचक्रकगोधूमक शिक्कसादायेति। वा।

राजिलफला। स्त्री। एर्व्वारुकभेदे। वै निघ।

राजी। स्त्री। रक्तसर्षपे। राईसरिषा। रा नि व १६। वै निघ २ भ दुर्जलज्व चि गुग्गुलादि चूर्णे। वाकुच्याम्। সোমরাজ। तिक्तपटोल्याम्। मत्स्यविशेषे। वै निघ।

राजीफलः। पु। पटोललतायाम्। भा म १ भ पित्तश्लेष्म ज्व चि। "राजीफले सयुता।" तिक्तपटोले। তিৎপলতা। वै निघ।

राजीमती। स्त्री। लिङ्गनाशरोगस्त्रीपद्रव विशेषे। यथा—"राजीमतीऽङ्गनिचिता शालि शूकाभराजिभि।" वा उ १४ अ।

राजील। पु। राजसर्षपे। राईसरिषा। वै निघ।

राजीवम्। क्ली। पद्मे। प मु। रा नि व १०। सम्मूल शूकरदंष्ट्रे हितम्। पुं। हरिणभेदे। हस्तिनि। त्रिका। सारसपक्षिणि। अम। नादेयमत्स्यविशेषे। मे।

राजेन्द्रः। पु। राजगिरशाके। वै निघ।

राजेयः। पुं। पटोले। भा पू १ भ शा व।

राजेष्टम्। क्ली। नृपान्ने, राजान्ने। राजभोग हैमन्तिक धान्यविशेष। रा नि व १६। पु। राजपलाण्डौ। रा नि व ७। स्त्री (ष्टा)। कदली वृक्षे। रा नि व ११। पिण्डखर्ज्जूरे। वै निघ।

राजोद्दीजनसञ्ज्ञक। पुं। धवके, भूताङ्कुश वृक्षे। হেঁচেতা। रा नि व ९।

राज्यक्ता। स्त्री। पिष्टराजिकादधिलवणमिश्रित सूक्ष्मालाबुखण्डादिकृते व्यञ्जनविशेषे। राइता। "राज्यक्ता गरीयसी पाचना तान्तु भक्षयेत्।" भा।

राज्ञी। स्त्री। नील्याम्। नील गाछ। रा नि व ४। कांस्ये। हेम। नाडीपुष्पवृक्षे। पित्तलि

राजसर्षपे। कालसरिषा, राई। रा नि व १६।

राटः (ठः)। पुं। मदनवृक्षे। मयना गाछ। रा नि व ८। रसा स उदावर्त्त चिपे। वा उ १०अ।

राटिः (डि)। पुं। शरारिपक्षिणि। শরাল পাখী। अम।

राठपुष्पम्। क्ली। मदनपुष्पे। वा उ २अ।

रात्रिः। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। वै निघ २ भ ग्रहण्या चि। रजन्याम्।

रात्रिकः। पुं। उद्धूमकाख्ये उच्चिटिङ्गाख्ये वा वृश्चिकभेदे। "शिरीषपुष्प सकरञ्जबीज काश्मीरज कुष्ठमन शिलाय। एषोऽगदो रात्रिक वृश्चिकानां सकालिकारौ कथितो जिनेन॥" वा उ ३७ अ।

रात्रिजलम्। क्ली। कुज्झटिकायाम्। श मा।

रात्रिजागरः। पुं। कुकुरे। हेम।

रात्रिजागरद। पुं। मशके। रा नि व १९।

रात्रिनामिका। स्त्री। हरिद्रायाम्।

रात्रिपुष्पम्। क्ली। उत्पले। শুন্দি ফুল, হেলা ফুল। रा नि व १०।

रात्रिपुष्पिका। स्त्री। शुक्लजातीवृक्षे। শ্বেত জাতী গাছ। वै निघ।

रात्रिवियोगी (इन्)। पु। चक्रवाके। वै निघ।

रात्रिविश्लेषगामी (इन्)। पुं। चक्रवाक पक्षिणि। रा नि व १९।

रात्रिवेद (दी(इन्))। पु। कुक्कुटे। त्रिका।

रात्रिहास। पुं। श्वेतोत्पले। श र।

रात्र्यन्धः। त्रि। तन्नामकदृष्टिरोगयुक्ते, काकादौ। রাতিকাণা।

राधवङ्क। पु। कारकायाम्।

राद्ध। त्रि। पक्वे। हेम। क्ली। द्वादशभुक्ते, चान्द्रभुक्ते वा। त्रिका।

राधा। स्त्री। विष्णुक्रान्तायां आमलक्यां मे।

राधामाधव। पु। वदरसावर्णाकारे।

रामम्। क्ली। तमालपत्रे। তেজপাত। रा नि व ६। कुष्ठे। कुड़। रा नि व १२। वास्तूके। मे। पुं। अशोकवृक्षे परौ। त्रिका। घोटके। मे। शुक्लवर्णे। कृष्णवर्णे।

रामकः । पुं । अलावामार्गे । वै निघ ।

रामकान्तः । पुं । धर्मापर्य । पद्म ।

रामकर्पूरकः । पुं । कर्पूरे । गन्धतृण, রামকর্পূর । मर ।

रामकाण्डः । पुं । रामशरे । रा नि व ८ ।

रामकोशा(षा)तकी । स्त्री । महाराजकोशातक्याम् । वै निघ ।

रामगुवाकः । पु । रामपूगवृक्षे । রাম সুপারি ।

रामचन्द्रः । पुं । रसप्रदीपकारे । रसेन्द्र चिन्तामणिकारे ।

रामच्छर्द्दनकः । पु । मदनवृक्षे । भा ।

रामजननी । स्त्री । रेणुकायाम् ।

रामठम् । क्ली । हिङ्गुनि । हिं । र मा । रा नि व ६ । मदनफले । चक्रदत्तमलाधिकारे । पु । अङ्कोटवृक्षे । र मा । अलापामार्गे । वै निघ ।

रामठी । स्त्री । नाडीहिङ्गौ । रा नि व ६ ।

रामण । पु । पर्व्वतनिम्बवृक्षे, कैटर्य्यनिम्बे । तिन्दुकवृक्षे । रा नि व ८ ।

रामतरुणी । स्त्री । तरुणीपुष्पवृक्षे । সেউতী ফুলের গাছ । रा नि व १० ।

रामदूतिका (ती) । स्त्री । नागदन्त्याम् । नागदना । र मा । नागपुष्पाम् । भा । तुलसी विशेषे । तत्पर्य्याया,—पर्व्वपुष्पी विशल्या नागदन्तिका काण्डनी फणिभञ्जका सूक्ष्मपर्णी भरध्याना । म च ।

रामपूगः । पुं । गुवाकवृक्षविशेषे । तत्पर्य्याया, कामीन मूमिपूग सुवेरट । चिका ।

रामभद्रा । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । वै निघ ।

रामलवणम् । क्ली । शाकम्भरिलवणे । শাম্ভর লবণ । र मा ।

रामवल्लभम् । क्ली । त्वचि । গুড়ত্বক । रा नि व ६ ।

रामवाण । पु । रामशरे । रा नि व ८ ।

रामवाणरस । पुं । अजीर्णाधिकारे रस । पाठ—"पारदामृतलवङ्गगन्धक भागयुग्ममरिचेन मिश्रितं । जातिकाफलमथार्द्धभागिकं तिन्तिडी फलरसेन मर्दितं । माषमात्रमनुपानयोगत अद्य एव जठराग्निदीपन ॥" পারা, বিষ, লবঙ্গ, গন্ধক প্রত্যেক ১ তো মরিচ ২ তো জায়ফল ॥• তো কাঁচা তেঁতুলের রসে ভাবনা। বটী মাষমাত্রা । र सा स । रस चि मा ।

रामशर । पुं । स्वनामख्यातशरवृक्षे, सुक्ष्म भेदे । रामशरु, सरकील इति मालवदेशे प्रसिद्ध । রামশর । हि रामसर, सरपत । तत्पर्य्याया,— रामकाण्ड रामेषु अपर्व्वदण्ड दीर्घ नृपप्रिय । भा । गुणा—रसे मधुरकषाय पित्तघ्नत् वात कफघ्न । एतन्मूल ईषदुष्ण रुचिदञ्च । रा नि व ८ ।

रामशीतला । स्त्री । आरामशीतलायाम् । पत्रशाकविशेष । रा नि व १० ।

रामशि (सि) न (क) । पुं । भूनिम्बे । চিরেতা । रा नि व ९ । भा म १म चित्तभ्रमज्वरे चि ।

रामा । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमारी । रा नि व ६ । हिङ्गुनि । मे । हिङ्गुल । म र । अशोकवृक्षे । सातलायां । तमालपत्रे । नाग माषायाम् । रा नि व १३ । गोरोचनायां । रा नि व १२ । नाराग्याम् । गैरिके । म च । श्वेत कण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ । आरामशीतलायां । रा नि व १० ।

रामाटरूष । पु । वासाभेदे । রাম বাসক । भैष ज्य चि दार्व्वादी ।

रामाप्रिय । पु । त्वचि, दारचीनीति प्रसिद्धे वल्कले । व निघ ।

रामालिङ्गनकाम । पु । रक्ताम्लानपुष्पवृक्षे । রক্তঝাঁটী । रा नि व १० ।

रामावक्षोजोपम । पुं । चक्रवाके । रा नि व ९ ।

रामावामाङ्घ्रिघातक । पु । अशोकवृक्षे । रा नि व १० ।

रामेषु । पु । रामशरे । रा नि व ८ ।

रामोदुम्बरिकाफलम् । क्ली । अञ्जीरफले । वै निघ ।

रायणम् । क्ली । पीडायाम् । म र ।

राल । पु । (Mimosa rubicaulis) सर्ज्जतरौ । धुनोर गाछ । हि सिलि । तै सर्जरसम् सर्ज्ज । पञ्जा राल धुप । रा नि व ९ । सर्ज्जरसे धूना । तत्पर्य्याया,—शाल सालनिर्यास सालरस खलन दवेष्ट

यद्रूपं सर्व्वनिर्य्यास सर्व्वरस सुरभी यक्षधूप सुरधूप अग्निवल्लभ कल कललल, कललज कलकलोद्भव । गुणा—शीतल स्निग्ध कषाय तिक्त ग्राही वातपित्तघ्न स्फोटकण्डूतिव्रणघ्न । पानलेपगुणौ—शीतल हृदरघ्न । रा नि व १२ । अपिच—"राला ग्राही हिमस्तिक्त कषायी ग्राहकी हरेत् । दोषास्त्रस्वेदवीसर्पज्वरव्रणविपादिका । ग्रहभग्नाग्निदग्धांश्च शूलातिसारनाशनम् ॥" भा ।

रालकार्य्यः । पुं । शालवृक्ष । रा नि व ९ ।

रालतैलम् । क्ली । सालवृक्षभव तैले । सर्ज्जतैलम् । गुणा—तैल सन्धारसोद्भूतं विस्फोट व्रणनाशनम् । कुष्ठपामाक्रिमिहरं वातश्लेष्मामयापहम् ।"

रालनिर्य्यासः । पु । सालवृक्षे ।

रालिका । स्त्री । धूनके । धूना । वै निघं २भ च सा पथ्यादध्ये ।

रावणः । पुं । वृक्षविशेषे । यम् टेंसुरणी । वै निघ, । अर्कप्रकाशनामवैद्यकग्रन्थकारे ।

राशिः । पु । द्रोणपरिमिते माने । प म १ख । धान्यादिस्तूपे । भड़ी । ढेरी । भाषायाम् । च चि १७ ।

राषभी । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् । आलाकुशी । वै निघ । गद्दश्याम् । श र ।

राष्ट्रकम् । क्ली । वैदूर्य्यमणौ । प मु ।

राष्ट्रिका । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । प मु । वृहत्यां । रा नि व ४ । र मा ।

राष्ट्री । स्त्री । महाराष्ट्रीलतायाम् । काँचड़ा । प मु । रा नि व २२ ।

रासः । पु । शङ्खचके । गादा । क्रीड़ायाम् । विका ।

रासना । स्त्री । रास्नायां । वै निघ कास चि विकटुकादिचूर्णे ।

रासभः । पु । गर्दभे । गाधा । चम । (भी) स्त्री । गर्द्दभस्त्रियां । श र । [च ।

रासभवन्दिनी । स्त्री । मल्लिकापुष्पवृक्षे । श

रास्ना । स्त्री । (Vanda Roxburghii Syn Cymbidium tessaloides) स्वनामख्याततरुजौषधी केदारदेशे प्रसिद्धे । रास्ना । हि रास्ना । ते किरमिचक । यमरदामर । तत्पर्य्याया,—द्रोणगन्धिका सर्पगन्धा पलङ्कषा सुगन्धमूला सुगन्धा सुरसा गन्धनाकुली नकुलेष्टा नाकुली भुजङ्गाक्षी छत्राकी सुवहा श्रेयसी रसना रसा रसाढ्या रस्या राश्निका अतिरसा सुरसा रसरसा । सा त्रिधा—"रास्ना तु त्रिविधा प्रोक्ता मूलपत्रतृणैस्तथा । श्रेयो मूलदलं श्रेष्ठं तृणरास्ना च मध्यमा ॥" रा नि व ६ । सु सू ३७ अ र्कादि । वा सू १५ अ निदध्मी अकादि । "भार्गी रास्ना वृश्चिकाली प्रकीर्य्या ।" च द ज्व चि । "रास्ना हयादनी दारु ।" गृंसकण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ ।

रास्नागुग्गुलुः । पुं । वातव्याधौ औषधम् । पाठ 'रास्नायास्तु पलमेकं कर्षाम् पञ्च च गुग्गुलोः । सर्पिषा वटकं कृत्वा खादेत्तन्निं च गृध्रसीम् ॥" रस र । अन्य, कफरोगे—"रास्ना एरण्डं सुराह्वं विश्वं तुल्यं पुरेणाथ विमर्द्द खादेत् ।" भा ।

रास्नातैलम् । क्ली । वातव्याधौ तैलम् । पाठ —"रास्नाश्वगन्धैरण्डाब्दग्रन्थिकवचरामता । श्योनाकदारुसम्पाका रचगन्धाविकण्टका । एषां दशपलान् भागान् कषायमुपकल्पयेत् । तत्रैन कषायेण सर्व्वगन्धैश्च कार्षिके । दध्यारनाल मापाम्बुमूलकेक्षुरसे शुभे । पृथक् प्रस्थोन्मिते साद्धं तैलप्रस्थं विपाचयेत् ।" च चि २८ अ ।

रास्नादशमूलम् । क्ली । वातव्याध्यादौ कषाये । पाठा —"दशमूलामृतैरण्ड रास्ना नागर दारुभिः । क्वाथो रसोनतैलेन सामं हन्त्यनिलं गुरुम् ।" रस र ।

रास्नादि । पु । रास्नाहयादनीदेवदारुसर तैलवालुककृतकषाये । स चौद्रशर्करायुक्तौ वातज्वरे हित । च द ज्व चि । "रास्नाहयादनीदारुसरलं सैलवालुकम् । कषाय शर्कराक्षौद्रयुक्तो वात ज्वरापह ।' प्रयोगा वात ज्व चि । हयादनी बन्दाक (बान्दरा) ।

रास्नादिलौहम् । क्ली । राजयक्ष्माधिकारे, श्वासकासे च लौहम् । पाठ —"रास्नाश्वगन्धाकपूर भेकपर्णीशिलाह्वये । त्रिकत्रयसमायुक्तैर्लौह यथा न्मतं मतम् ॥" र सा स । (रास्नासालीशकपूर इति रसको पाठभेद ।)

रास्नाद्य (घृत तैलञ्च) । क्ली । वातघ्नौषधम् ।

पाठ —'रास्नाश्वगन्धाकपिकच्छुभृमिकुष्माण्डगोक्षुर शतावर्य्यौ। छिन्नारुहेरण्डबलामृताद्रापुनर्नवानां विधिनोद्धृतानाम् । प्रत्येकश पलपल गृहीत्वा पचेदद्रोण्यां घृतपादशेषे। गतावशेषे पूत दत्त्वाथ पलपोड़श । घृतमध्य विपक्तव्य तैलमरण्डमेव वा । दत्वाष्टवर्गकल्कश्च गुग्गुलोर्वा पलाष्टकं । सिद्ध घृतश्च तैलं वा दद्याद वातगदातुरे ।" रस र ।

रास्नापञ्चक । पुं। ज्वरप्रकाराधिकारे कषाय । पाठ —"रास्ना गुड़ूचीमेरण्ड देवदारु महौषधम् । पिवेत सर्व्वाङ्गके वात सामे सन्ध्यस्थिमज्जगे ।" अत्र मेदायमेरण्डतैल प्रक्षिपन्ति वृद्धा । रस र ।

रास्नासप्तकम् । क्ली । ज्वरप्रकाराधिकारे पाचनम् । पाठ "रास्नामृतारग्वध देवदारु-त्रिकण्टकैरण्डपुनर्नवानां । क्वाथ विषेभ्रागरचूर्णमिश्र जङ्घोरुपृष्ठत्रिकपार्श्वशूली ॥" रस र ।

रास्निका । स्त्री। रास्नायाम्। भा । षड़विन्दु तैले । "रास्निकासैन्धवश्च।"

राहुच्छत्रम् । क्ली । आर्द्रके । आदा। रा नि व ६।

राहुरत्नम् । क्ली। गोमेदकै रत्न । रा नि व १३।

राहुच्छिष्ट' । पु। लशुने। रसुन। त्रिका ।

राहुत्सृष्ट. । पुं । लशुने। शब्दर ।

राचम् । क्ली । पक्वतोफले। अम ।

राक्षस । पु। चोड़कनकवृक्षे। चोरा। वै निघ । निशाचर दिवसपाधिभदे।

राक्षसभोजनम् । क्ली । मांसे। राक्षसशब्दे । वा च ।

राक्षसी । स्त्री । चण्डायां। चोरनामगन्धद्रव्ये । मे । सुरामांस्याम् । रस र प्रसिद्ध चि । दष्ट्रायाम्। हे च ।

राक्षसीकन्द । पुं । चण्डालकन्दे । वै निघ ।

राक्षा (क्ष्या) । स्त्री। लाक्षायाम्। नां । अम ।

रिङ्ग(ङ्ग)णम् । क्ली । स्खलने। अम ।

रिङ्ग(ङ्गि)णी । स्त्री । मुद्गपर्णीलतायाम् । मुगानी । रा नि व ३। कैवर्त्तमुस्तायाम् । केउटे मुता। कण्टकार्य्याम्। वै निघ श्वास चि वासादि कषाये।

रिठा (करञ्ज) । स्त्री, पु । रीठाकरञ्जे । रीठा गाछ। की रिठो। गुर्ज्ज अरिठा। वै निघ ।

रिपु' । पु । चोरनामगन्धद्रव्ये । गेँटेला। रा नि व १२। क्षौषादौ। शारीररिपुपटके।

रिपुघातिनी । स्त्री । गुन्द्राविशेष । छि कुचाइ । "कुचिका बहुविस्तीर्णा कुचिका रिपु घातिनी ।' श च.।

रिवु । पु । रक्तैरण्डे । वै निघ ।

रिमेद: । पु । अरिमेदे । खदिरविशेष। रा नि व ८।

रिरी । स्त्री । पित्तले। हे च । [श र ।

रिश्य (ष्य) । पु । हरिणविशेषे। त्रिका ।

रिष्ट' । पु। रीठाकरञ्जे । रिठी । रक्तशिग्रुवृक्षे। म । श्वेतरसोने। रा नि व ७।

रिष्टक. । पुं । रक्तशिग्रुवृक्षे । श र। अवि २५ ।

रिक्षा । स्त्री । लिक्षायां। यूकायां। निकि, उकुनेर छाना। हे च ।

रीठा (करञ्ज) । स्त्री, पु । (Sapindus mukorossi or S Trifoliatus Syn S Setergens or S Emerginta) The soapnut tree स्वनामख्यातोत्तरदेशीय करञ्जवृक्षे । बड़ रिठा। हि रीठा। तै रीठा करञ्जमनिचट्टु। कुङ्कुडुकायलु अम् रिथा। ता पोन्नान कोट्टइ । तत्पर्य्याया,—गर्भपातन गुच्छक गुच्छपुष्पक गुच्छफल रीठा अरिष्ट मङ्गल्य कुम्भबीज प्रकीर्य्या सोमवल्क फेनिल । गुणा —तिक्त उष्ण कटु स्निग्ध वातघ्न कफघ्न कुष्ठकण्डूघ्न विषविस्फोटघ्नश्च। See अरिष्टक ।

रीढक । पु । पृष्ठास्थनि । पीठेर डाँड़ा, मेरुदण्ड। हे च ।

रीति (ती) । स्त्री । पित्तले। रा नि व १३। लोहकिट्टे । मण्डूर। मे । दग्धस्वर्णादिमले । धरणि । [१३।

रीतिक(ज)म् । क्ली । पुष्पाञ्जने । रा नि व

रीतिका । स्त्री। पित्तले। पुष्पाञ्जने। श च ।

रीति(का)कुसुम(पुष्प)म् । क्ली। पुष्पाञ्जने। रा नि व १०।

रीतिहेतु । पु । यमदे। मञ्जी। भा ।

रुक् । स्त्री। कुष्ठौषधी। कुड़। मे। भाम १म

तन्द्रिप्र वि । "मदिप कथ पप्पापा वथा रुक् ।" व्याधौ । रा नि व २० ।

रुक्मा । स्त्री । सुराविशेषे । "रुक्मा सा सुरसारा च ।" पप्र ३१७ ।

रुक्मप्रतिक्रिया । स्त्री । रोगोपशमनोपाये, चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।

रुक्मम् । क्ली । लौहलौहे । विदरीति भोक्ति । रुक्मा । धुस्तूरे । पशु । सुवर्णे । रा नि व १२ । पुं । नागकेशरवृक्षे । रा नि व ६ ।

रुक्मलौहम् । क्ली । लौहलौहे । विदर्भ । सिद्धौ र वि चि युक्तलोहवर्णे । "तद्भात्मक भर्यं रुक्मलौहस्य चूर्णितम् ।"

रुक्मवन्ती । स्त्री । शालिधान्यविशेष । टैमस्थिक धान्यभेद । यथा — "रुक्मवन्ती लघु रुचि बलपुष्टिकरा मता ।" भवि १६५ ।

रुक्मिणी । स्त्री । स्वर्णक्षीरिण्याम् । स्वर्णक्षीरी-कांटी । रा नि व ५ ।

रुक्मसद्म (न्) । क्ली । मनि । कथित ।

रुग्ण । त्रि । रोगिणि । रा नि व २० ।

रुग्दाहः । पु । सन्निपातज्वरविशेषे । लक्षणम् — "प्रलापपरितापनप्रबलमोहमान्द्यभ्रम, परिश्रमपवेदनाव्यथितकण्ठमन्याहनु । निरन्तर तथाकर श्वसनकासहिक्काकुल, सकष्टतरसाधनो भवति हन्ति रुग्दाहक ॥" वै निघ । भा ।

रुग्मम् । क्ली । स्वर्णे । सप्याम् ।

रुच(क)म् । क्ली । सज्जिकाक्षारे । साजिमाटी । सौवर्चललवणे । सचललवण । मे । भा पू २ भ अर्श चि विडङ्गादिचूर्णे । व निघ यवनी चि रुच कादिचूर्णे । मूलके । मूला । गोरोचनायाम् । विडङ्गे । हे च । लवणे । हारा । दन्तमास्थि ।

रुचकः । पुं । बीजपूरवृक्षे । मातुलुङ्गवृक्षे । रा नि व ११ । श्वेतैरण्डे । मद १२५ । सपवे । दन्ते । कपोते । मे ।

रुचि' (च) । स्त्री । स्पृहायाम् । अमर । लङ्घनपाचनात् मुखशोषादिनाशे मुखस्य प्रकाशने च । रोचा । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । क्षुधायाम् । हे च ।

रुचिकर । पु । नागरङ्गवृक्षे । नारङ्ग लेबू । वै निघ ।

रुचितः । त्रि । मिष्टमधुरि । हेमा ।

रुचिप्रदा । स्त्री । मधुरनिम्बायाम् । दुरन्दरी । वै निघ । [भा ।

रुचिफलम् । क्ली । अमृतफले । नाशपाति ।

रुचिरम् । क्ली । मूलके । मूला । रा नि व ० । कुङ्कुमे । लवङ्गे । रा नि व १२ । रोचे । रा नि व १२ । पु । सिद्धवृक्षे । सजिना गाछ । त्रि । मधुरे । स्त्री । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । पालकाप्य(प्य)मानशरीरकल्लाककमन्याम् ।

रुचिरफला । स्त्री । कुन्दुरी । वै निघ ।

रुचिराञ्जन । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । सजिना गाछ । रा नि व ० ।

रुचिरासव । पु । पालकाप्य(प्य)मानगज वैद्यककारे । मिका ।

रुचिष्यम् । क्ली । प्रियालबीज । सौवर्चललवणे । जोरकमर्दे । वै निघ । त्रि । मधुरे । हेमा ।

रुच्यम् । क्ली । सौवर्चललवणे । सचल लवण । रा नि व ६ । पुं । कतकवृक्ष । निर्मली गाछ । रा नि व ११ । शालिधान्यभेदे । रा नि व १६ ।

रुच्यकन्दः । पु । सूरणे । ओल । रा नि व ० । जीरक । शालिधान्य । वै निघ ।

रुच्या । स्त्री । मालितायाम् । नालिताशाक । पशु । कृष्णजीरके । रा नि व ६ ।

रुजा । स्त्री । मेथिकायाम् । मेथि । हे च । कुष्ठ । कुड़ । रा नि व १२ । व्याधौ । रा नि व २० । भङ्गे । मे । व्यथायाम् ।

रुजाकरम् । क्ली । कर्मरङ्गफले । कामराङ्गा । अ च । पु । हिन्तालवृक्षे । हेंताल गाछ । वा सू १५ व वत्स्यादि । "मङ्गलपल्लवदर्भरुजाकरा ।" रोगे । हे च ।

रुजाप(स)हः । पुं । धन्वनवृक्षे । धामना गाछ । रा नि व ९ ।

रुज्या । स्त्री । खाविलयरोगे । टाक ।

रुणशालि । पु । रक्तशाली । लालधानि चाउल । रा नि व १६ ।

रुणालि । पु । रक्तशाली । लालधानि । रा नि व १६ ।

रुण्डकम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । वै निघ ।

रुण्डी। स्त्री। कुन्दुरी। कुँदरुकि। रा नि व ७।

रुदथः। पुं। कुक्कुरे। उणा।

रुदन्तिका (न्ती)। स्त्री। स्वनामख्यातमहा क्षुपे। रुदन्तीति उत्कलादौ प्रसिद्धा। म के चलुराणि, रुदन्ती। तत्पर्य्याया,—स्रवत्तोया सञ्जीवनी अमृतस्रवा रोमाञ्चिका महामांसी चपरघ्नी सुधास्रावी। लक्षण—"चणपत्रसम पत्र क्षुपवं व तथाविध। शिशिरे जलबिन्दूनाससवन्तीति रुदन्तिका॥" गुणा—कटुतिक्तोष्णा श्वासघ्नी कृमिघ्नी रक्तपित्तघ्नी मेहघ्नी जराव्याधिहरत्वात् रसायनी च। रा नि व ५।

रुदगुद। पुं। निरुद्धगुदनामक्षुद्ररोगभेदे। लक्षणम्—"वेगसन्धारणाद्वायुरपानोऽपानसंश्रयम्। अणूकरोति बाह्यान्तर्मार्गमस्य तत ग्रहात्। कृच्छ्रान्निर्गच्छति व्याधिरयं रुद्धगुदो मत।" वा उ ३१च।

रुद्र। पु। महादेवे। आदित्यपत्रवृक्षे। आकन्द गाछ। रा नि व ४।

रुद्रक। पु। महावकुलवृक्षे। वै निघ।

रुद्रज। पु। पारदे। रा नि व १३।

रुद्रजटा। स्त्री। लताविशेष, ईश्वरीलतायाम्। जटाधारी। जटाशङ्कर। तत्पर्य्याया,—रुद्रलता रुद्रा रुद्राणी रौद्री सौम्या सुगन्धपत्रा सु स्ना सुवहा सुपत्रा सुरभि घना ईश्वरीलता शिवाह्वा पत्रवल्ली महाजटा जटा जटावल्ली जटारुद्रा नीलपुष्करा। भा म १म सन्तादि ज्व चि माहेश्वर धूपे। "रुद्रजटा गोमृङ्ग।" गुणा—कटुरसा श्वासकासहृद्रोगहरी भूतविद्रावणी रक्षोनिवर्हणी च। रा नि व ३। मधुरिकायाम्। मौरी। भ टी भ।

रुद्रदारु। पु। देवदेवदारौ। मतेऽङ्गी देवदारु। वै निघ।

रुद्रनिर्माल्यम्। क्ली। शिवनिर्माल्ये, पुष्पादौ। भा म १म सन्तादि ज्व चि माहेश्वरधूपे। "वश लक् रुद्रनिर्माल्यम्।"

रुद्रपत्नी। स्त्री। अतसीक्षुपे। मसिना गाछ। र मा।

रुद्रपर्पटी। स्त्री। कासाधिकारे औषधम्। पाठ—"शुद्धसूतं द्विधा गन्ध द्रवे पुन पुन पचेत्। वासादिरारक भङ्गी काकमाची त्रिकण्टिका। दिनैक मर्दयेत् खल्वे पाचयेत् पर्पटी यथा। इयी पा० स्रत ताम्र छाग मृहमिना पचेत्। रक्तवर्णं भवेद यावत् तावद्वार्थो प्रचालयेत्। प्रक्षिपेत् कदलीपत्रेऽथवा स्निग्धपुटे पुन। आच्छाद्य तन योगेन ततश्चोर्ध्व गोमय। इय विचूर्णयेत् पश्चात् चूर्णपाद विष क्षिपेत् ॥' माला २४। रस र। पाठोऽयं न लगति।

रुद्रप्रिय। पु। बकुलवृक्षे। रा नि व ८। रावणकृते अष्टमतके। स्त्री (या)। हरीतक्याम्। श र।

रुद्रभट्टः। पुं। वैद्यजीवनग्रन्थकारे। सन्निपात कलिकाकारे। [चि।

रुद्रमाख्यः। पु। बिल्ववृक्षे। वै निघ २य ख

रुद्ररेता (तस्)। पु। पारदे। वै निघ।

रुद्रलता। स्त्री। रुद्रजटायाम्। जटाधारी। रा नि व ३। सुकवन्धसि। मूकाङ्गुरि वा वर्णी।

रुद्रा। स्त्री। रुद्रजटायाम्। जटाधारी। रा नि व ३। नखिकानामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२।

रुद्राणी। स्त्री। रुद्रजटायाम्। रा नि व ३।

रुद्राक्ष। पु। स्वनामख्यातवृक्षे। रुद्राक्ष गाछ। तत्पर्य्याया, रुद्राक्ष्य शर्वाक्ष अमर अपामर। क्ली। तत्फले। तत्पर्य्याया, शिवाक्ष सर्वाक्ष नीलकण्ठाक्ष हराक्ष भूतनाशन च शिवप्रिय। गुणा अम्लमुष्ण वातघ्न कफ नाशन शिरोवेदनाशमन रुच्य भूतग्रहविषनाश नञ्च। रा नि व ११।

रुधिरम्। क्ली। कुङ्कुमे। रा नि व १२। च सू ४अ। रक्तधातौ। रक्त। रा नि व १८। रस की भष वातरक्तचि द्वादशायसे। गैरिके। गिरि-माटी। रा नि व १३।

रुधिरचरा। स्त्री। लोहितक्षरानाम योनि व्यापदि।

रुधिराख्यम्। क्ली। इन्द्रनीलतुल्यमणिभेदे। पुराणम्।

रुधिराशय। पुं। यकृति। प्लीह्नि च।

रुपिका। स्त्री। आदित्यपुष्पिकायां। आकन्द र मा। अरुणार्कक्षुपे। रक्त आकन्द। पत्तु। श्वेतार्के। भैष माडोत्पत्ति। सु चि १०अ।

रुमा। स्त्री। लवणाकरसमुद्र। मे।

रुमाभवम्। क्लो। रुमानदीभवलवणे, शाम्भर लवणे। वै निघ।

रुरुः। पुं। कृष्णचर मृगविशेषे। मांसगुणाः— मधुर स्निग्ध अग्निमान्द्यनाशनश्च। रा नि व १७। "रुरुमांसं सुमधुरं कषायानुरसं स्मृतम्। वात पित्तोपशमनं गुरु शुक्रमवर्द्धनम्।" सु सू ४६ अ। वमरोहीतके। वै निघ।

रुरुमाणः। पुं। वरुणवृक्षे। वै निघ।

रुबु (बू)। पुं। एरण्डवृक्षे। पमु। रक्तैरण्डे। रा नि व ८। चद वा व्या चि रसोनपिण्डे।

रुबु(बू)कः। पुं। एरण्डवृक्षे। पमु। रक्तैरण्डे। रा नि व ८। चद वा व्य चि माषवल्यादि।

रुबुक्। पुं। एरण्डवृक्षे। रमा।

रुबुबीजम्। क्लो। एरण्डबीजे। भैष वातरक्त चि।

रुष्करः। पुं। भल्लातकवृक्षे। ভেলা গাছ। वै निघ।

रुहकम्। क्लो। छिद्रे। शच।

रुहदर्भः। पुं। हरितकुशे। रा नि व ८।

रुहा। स्त्री। दूर्वायाम्। रमा। च चि २ अ। मांसरोहिण्याम्। मकुल १६८। महाशतावर्याम्। लज्जालुकायाम्। रा नि व ५।

रुहा (न्)। पुं। वृक्षे।

रूढः। पुं। यावनालवृक्षे। वै निघ। त्रि। प्रवृद्धद्रव्ये। पथ्या।

रूढदधि। क्लो। निर्घेददधनि। वै निघ।

रूढपत्र। पुं। आक्षोटवृक्षे। रा नि व ९।

रूढकम्। क्लो। पिप्पलीमूले। वै निघ।

रूढमल्लिका। स्त्री। मदीलवृक्षे। আঁকোড় গাছ। वै निघ।

रूपम्। क्लो। शब्द। मन्योगुणपूर्वदधि। "तदेव मन्ना दाते स्वरविन्निर्मिधाहन।" शानि।

रूपकम्। क्लो। शैलधातौ। रा नि व १३।

रूपनागन। पुं। ५४०। सर।

रूपगह (गत)। पुं। वङ्गे। वै निघ।

रूपि(पि)का। स्त्री। मन्दारवृक्षे। दक्ष ... रमा। सु ... २ अ। ... सु ... ४ अ। ... ... सोमदधि।

रूप्यमखम्। क्लो। रौप्यमाक्षिके। च।

रूप्यमाक्षिकम्। क्लो। तारमाक्षिके। রৌপ্যমাক্ষিক। पमु।

रूप्योद्भवम्। क्लो। रौप्यमाक्षिके। वै निघ।

रूमीमुस्तकी। स्त्री। (Pistacia lentiscus) Mastic tree स्वनामख्यातवृक्षविशेषे, गुह्यामदवीवृक्षे। शुशावदवी। हिं रूमिमुस्तकी। भैष। वाजी चि।

रूवुकः। पुं। एरण्डवृक्षे। शमा।

रूषकः। पुं। वासावृक्षे। বাসক গাছ। जटा।

रूषणम्। क्लो। रसौषधे। रा नि व २१।

रूषिका। स्त्री। अर्कवृक्षे। च।

रूक्षः। पुं। धन्वनवृक्षे। ধামনা গাছ। रा नि व ९। प्रियङ्गु नामतृणधान्ये। रा नि व १६। त्रि। रुच।

रूक्षगन्धः (कः)। पुं। गुग्गुलौ। रा नि व १२। स्त्री (न्धा)। सर्पगन्धायाम्। গন্ধনাকুলী। पमु।

रूक्षगुणकर्म्म। क्लो। रूक्षद्रव्यमार्दवकरत्वे मल सङ्घत्वे च। सु।

रूक्षणात्मिका। स्त्री। कृष्णधान्यकवृक्षे। কালছোলা। लङ्कानामशिम्बीधान्ये। ঢেওড়া। रा नि व १६।

रूक्षदर्भ। पुं। हरिदर्भे, शरपत्रदर्भे वा। रा नि व ८।

रूक्षपत्र। पुं। शाखोटवृक्षे। रा नि व ९।

रूक्षप्रिय। पुं। रूपभौषधे। ऋषभक। रा नि व ५।

रूक्षस्वादुफल। पुं। धन्वनवृक्षे। रा नि व ९।

रूक्षा। स्त्री। दन्तीवृक्षे। रा नि व ६।

रेक। पुं। विरेचने। सि। भा बालादिक। शङ्क। शिक्षा।

रेक्णः। पुं। स्वर्णे। श्यमा।

रेखा। स्त्री। दम्भ। ... । पिष्टे। ... । ...।

रेचकम्। क्लो। कङ्कुष्ठे, मणिकाविशेषे। रा नि व १३। पुं। भैषज्यवृक्षे। पमु। यवक्षारे। शिला। तिलकवृक्षे। টিলগাছ। रा नि व १०। ... ... । निष्कामी।

रेचन' । पु । स्थूलारग्वधवृक्षे । बड शोणालु गाछ । रा नि व ९ । मन्नामकषप्रानभेदे भा । चि । विरेचकद्रव्ये । क्ली । मलभेदने । र मा ।

रेचनक' । पु । कम्पिल्लके । रा नि व १३ ।

रेचना (नी) । स्त्री । कम्पिल्लके । कमलागुँडि । श र । रा नि व १३ । कालाञ्जन्यां । रा नि व ४ । दन्तिवृक्षे । रा नि व ६ । शुक्लत्रिवृति । श्वेत तेउडी । मे । तिलकपुष्पे । वै निघ । स्वर्णपत्रिकायाम् । सोणामुखी ।

रेचनीय । त्रि । विरेचके ।

रेची । स्त्री । कम्पिल्लके । रा नि व १३ । अङ्कोल्लवृक्षे । आकोड़ गाछ । रा नि व ९ ।

रेणु (का) । पुं । पर्पटके । क्षेत्पापड़ा । रा नि व ५ । भा ग्रहणी चि द्राक्षासवे । पांशौ । धूलौ । रेणुकायाम् । रेनुक गाछ । रा नि व ६ । सु चि ३७अ । चिक्र ना १स्तवक ५प । तल्लाति—"रेणुकी मुद्गतुल्यौ यौ भद्र स सम्मत सता । स्थूलौ मरिचवद्राग गन्धकम्पयि गर्हित । चानूपदंशसम्भूत सुश्लक्ष्णातिशोभन । सिंचिते मध्यम प्रोक्तो जाङ्गलस्तधमो मत ॥' भेष ।

रेणुकम् । क्ली । तन्नामकफलविषभेदे । सु कल्प २अ । रेणुकबीजे । च द ग्रहणी चि चन्दनादितैले ।

रेणुकदम्बक । पुं । धूलीकदम्बे । रा नि व ९ ।

रेणुका । स्त्री । (Hyduocarpus wighthianum or Piper aurantiacum Syn H Inebrians) मरिचाकृतिसुगन्ध द्रव्ये । रेणुक । प सु । हि सम्भालूकाबीज । बम्ब वेणुकबीज, कौन्ती । ता येकी । तत्पर्य्याया, द्विजा हरेणु हरेणुका काला कौन्ती कपिला भस्मगन्धिका अभीष्टा कृतान्ता वरत्कारी वरमुखी वरा खरनादिनी नन्दिनी नदिला राजपुत्री हिमा रेणु पाण्डुपत्री पाण्डुपत्नी सुगन्धिका शिशिरा शान्ता हरा हला हैमगन्धिनी धर्मिणी कपिलामा हैमवती । गुणा—कटु शीता कण्डूविघ्नी तृषादाहविनाशी मुखवमल्यकारी च । रा नि व ६ । अपिच—"रेणुका कटुका पाके तिक्तानुष्णा कटुलघ । पित्तला दीपनी मेध्या पाचनी गर्भपातिनी ॥ बलास वात श्रेष्म तृट् कण्डू विष दाहनत् ॥ भा ।

रेणुरूपितः । पु । गर्दभे । त्रिका ।

रेणुवास' । पु । भ्रमरे । त्रिका । [श र ।

रेणुसार' (क') । पु । कर्पूरे । त्रिका ।

रेत । क्ली । पारदे । मे । शुक्रधातौ । रा नि व १८ । जले ।

रेतजा । स्त्री । बालुकायाम् । बालि । भा ।

रेतनम् । क्ली । शुक्रे । श च ।

रेतोदोष । पु । शुक्रदोषे ।

रेत्यम् । क्ली । पित्तले । घण्टीनीलकण्ठ ।

रेतम् । क्ली । शुक्रे । पारदे । मे । पिप्पले । पटवासचूर्णे । आवीर ।

रेवटम् । क्ली । दक्षिणावर्त्तशङ्खे । तिग्तैले । कदलीफले । अजयपाल । पु । शूकरे । वातुले । विषवैद्ये । अजयपाल । रामपूगे । त्रिका । रश्मि । वाँश ।

रेवत' । पु । जम्बीरवृक्षे । जामीर । अटा । आरग्वधवृक्षे । श र । (क) द्वीपान्तरखर्जूरे । रा नि व ११ ।

रेवतिका (ती) । स्त्री । बटपत्रपाषाणभेदे । बड़ पाथरकुचि । वै निघ । रावण दम ग्रहके । बालरोगभेदे । तल्लक्षणयथा—"रक्तास्यो हरित मलोऽतिपाण्डुदेह श्यावो वा ज्वरमुखपाकवेदनार्त्त रेवत्या व्यथिततनुश्च कर्णनाशं मृद्नाति ध्रुवमभि पीडित कुमार ।' सु उ २७अ । तन्नाम नक्षत्रे । मे ।

रेवतीभव । पुं । शनैश्चरग्रहे । हे च ।

रेवा । स्त्री । नीलीवृक्षे ।

रैवत । पु । सोमलताभेदे । सु चि २९अ । See सोम । आरग्वधवृक्षे । मे । क्ली । द्वीपान्तरखर्जूरिकायाम् । रा नि व ११ ।

रैवतक । पु । पारेवतवृक्षे ।

रोकम् । क्ली । छिद्रे । चल ।

रोग । पु । कुष्ठवृक्षे । कांकुड़ । रा नि व ६ । कुष्ठौषधे । कूड़ । म । व्याधौ । रा नि व २० । तत्पर्य्याया,—रुक रुजा उपताप उपतापः व्याधि गद आम आम आमय अपाटव आतङ्क भय भङ्ग अर्त्ति तमोविकार ग्लानि क्षय अभ्यावन मृत्युभृत्य मान्द्य आलस्य विकार विकार विकृति दोषिक शरीरज । "रोगस्तु दोषवैषम्य दोषसाम्यमरोगता ।"

रोगकाष्ठम्। क्ली। पत्राङ्गचन्दने। बकम काठ। रा नि व १२।

रोगघ्न(ह)म्। क्ली। औषधे। श च। त्रि। रोगहरे।

रोगघ्नः। पुं। वैद्ये। रा नि व २०।

रोगपतिः। पु। ज्वरे। वै निघ।

रोगप्रे(श्रे)ष्ठः। पुं। ज्वरे। रा नि व २०।

रोगभूः। स्त्री। शरीरे। श च।

रोगमार्गः। पुं। शाखादिरोगवर्त्मनि। स त्रिविध शाखा, मर्मास्थिसन्धय, कोष्ठाश्चेति। तत्र शाखा रक्तादिधातवस्त्वक् च बाह्यरोगमार्गः। मर्मास्थिसन्धिस्थानानि मध्यमरोगमार्गः। कोष्ठ आभ्यन्तररोगमार्गः। च सू ११ अ।

रोगमुरारिः। पु। नवज्वरे रस। पाठ— "रसबलिफणिलौहव्योषताम्राणि तुल्यान्यथ रसदल भागो नाग एव प्रदिष्टः। भवति गदमुरारिर्यास्य गुञ्जार्द्रवारा ॥" पारा, गन्धक, विष, लौह, त्रिकटु, तामा प्रत्येक समभाग, सीस अर्द्धभाग। बटी २ रति। अनुपान आदार रस। रस को।

रोगराजः (ट्)। पुं। राजयक्ष्मणि। यक्ष्मा रोग। रा नि व २०।

रोगलक्षणम्। क्ली। रोगव्यञ्जकचिह्ने। रा नि व २०।

रोगविज्ञानम्। क्ली। येन येन रोगाणाम्। ज्ञान भवति। तच्च त्रिविधं— "दर्शनस्पर्शनप्रश्नै र्व्याधिज्ञान त्रिधा मतम्। दर्शनाच्च तु जिह्वा स्पर्शनान्नाड़िकादिभिः। प्रश्नैर्दूतादिवचनादिति त्रेधा समुच्यते ॥" भैष।

रोगविनिश्चय। पु। माधवकृते रुग्विनिश्चायकग्रन्थे।

रोगशान्तकः। पु। चिकित्सके। श च।

रोगशिला। स्त्री। मनःशिलायाम्। मनछाल। रा नि व १३।

रोगशिल्पी (इन्)। पु। स्वर्णलीवृक्षे। शोणालुगाछ। मटा।

रोगहम्। क्ली। औषधे।

रोगहरद्रव्यम्। क्ली। मधुरादिरोगनाशक द्रव्ये। रोगनाशकद्रव्य। धन्वन्तरि।

रोगहारी (इन्)। पुं। वैद्ये। र नि व २०।

रोगहेतुः। पुं। रोगनिदाने। रा नि व २०।

रोगाधीशः। पुं। राजयक्ष्मणि। रा नि व २०।

रोगासनः। पुं। ज्वरे। वै निघ।

रोगाह्वयम्। क्ली। कुष्ठौषधे। कुड़। वै निघ।

रोगितरुः। पु। अशोकवृक्षे। रा नि व १०।

रोगिवल्लभम्। क्ली। औषधप्रलेपादौ। श च।

रोगी (इन्)। त्रि। रोगयुक्ते। अम। रोगिपरीक्षा—"दर्शनस्पर्शनप्रश्नैः परीक्षेदथ रोगिणम्। आयुरादि दृशा स्पर्शाच्छीतादि प्रश्नतोऽपरम् ॥" वा। नेत्रजिह्वामूत्रादिपरीक्षा स्वस्वशब्दे द्रष्टव्या।

रोगोद्भवाम्। क्ली। मलिनदुर्गन्धादियुक्ते रोगजनकजले। See जलम्।

रोग्यम्। क्ली। रोगहिते। रोगयोग्ये। अपथ्ये। श च।

रोचकः। पुं। राजपलाण्डौ। छोट पेयाज। रा नि व ७। मातुलुङ्गवृक्षे। क्षुधायाम्। उ च। कदल्याम्। श र। ग्रन्थिपर्णविशेषे। भटेउर इति नेपाले। भा। त्रिक। रुचिकारद्रव्ये।

रोचकद्वयम्। क्ली। लवणद्वयी, विट्सैन्धवे। वै निघ ज्व चि चन्दनवलालैले।

रोचनः। पु। पलाण्डौ। श्वेतशिग्रौ। श्वेत सजिना। रा नि व ७। करञ्जवृक्षे। करञ्ज गाछ। अङ्कोठवृक्ष। आकोड़ गाछ। रा नि व ९। दाड़िमवृक्षे। रा नि व ११।२३। निम्बवृक्षे। जम्बीरवृक्षे। मातुलुङ्गे। रा नि व २३। व्यञ्जने। रा नि व २०। कूटशाल्मलीवृक्षे। अम। आरग्वध वृक्षे। शोनाग गाछ। रा नि व ११। स्त्री। गोरोचनायाम्। भा। ॰शरोचनायाम्। सु चि कदर चि। कृष्णशाल्मलीवृक्षे। रक्तकह्लारे। मे।

रोचनकः। पुं। जम्बीरवृक्षे। रा नि व ११।

रोचनफलः। पु। मातुलुङ्गवृक्षे। बीजपूरे। रा नि व ११। स्त्री (ला)। चिर्भटिकायाम्। फूटी। रा नि व ७।

रोचनिका। स्त्री। वंशरोचनायाम्। रा नि व ६। गुण्डारोचन्याम्। कमलागुँड़ि। हारा।

रोचनी। स्त्री। दन्तिवृक्षे। रा नि व ६। आमलकीवृक्षे। रा नि व ११। गोरोचनायाम्।

रा नि व १२ । श्वेतविहसि । गुञ्जारोचन्याम् । चम । मनःशिलायाम् । हे च । चुक्रायाम् । चुकापालः । भा पू १भ शा व ।

रोची । स्त्री । पत्रशाकविशेषे, हिलमोचिकायाम् । हिञ्चे । शर ।

रोटिका । स्त्री । गधूममाषादिकृतपिष्टकविशेषे । रुटी । तत्साधनविधि —"गुष्कगोधूमचूर्णं न किञ्चित्पुष्टाश्च पीलिका । तस्मै पीटयेत्कला सूर्योऽङ्गारेऽपि तां पचेत् । सिद्धैषा रोटिका प्रोक्ता गुणानस्या प्रचक्ष्महे ॥ रोटिका बलकृद्रुच्या वृष्या धातुवर्द्धनी । वातघ्नी कफकृद्गुर्वी दीप्ताग्नीनां प्रपूजिता ॥" भा ।

रोदनम् । क्ली । वाष्परोगे । क्रन्दने । मे ।

रोदनिका (नी) । स्त्री । यासच्चपे । दुरालभा । रा नि व ५ । चम ।

रोदिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । लज्जावती । कोपालयम् ।

रोदिनी । स्त्री । रक्तदुरालभायाम् । वै निघ ।

रोधनम् । क्ली । वायुजन्यव्रणवेदनायाम् । सु सू २१ष ।

रोधनी । स्त्री । खज्राखी । लज्जावती । वै निघ ।

रोध्र(क)म् । क्ली । लोध्रकाष्ठे । लोधकाष्ठ । वा सू १५ष अम्बष्ठादिव । "रोध्र वातकि विल्वपर्णि" । पु । लोध्रवृक्षे । लोध गाछ । प सु । वा सू १५ष रोध्रादि । "रोध्रशावरकरोध्र पलाशा ।"

रोध्रपुष्प (क) । पुं । तन्नामकशालिधान्यभेदे । गुणा शालिवत् । सु सू ४६ष । मधूलिकाविशेषे । सु कल्प ४ष । मधूकवृक्षे । मउल गाछ । रा नि व ११ । [६ ।

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री । धातकीवृक्षे । रा नि व

रोध्रयुग्मम् । क्ली । लोध्रद्वये । एक शावर, अन्य पट्टिकारोध्रय । वा सू १५ष । "न्यग्रोध पिप्पलसदाफलरोध्रयुग्मम् ।"

रोध्रशूक । पु । रोध्रपुष्पाकारशूकशाली । वा सू ६ष ।

रोध्रादिगण । पुं । रोध्रशावरकरोध्रपलाशजिङ्गिणीसरलकट्फलयुक्ता कुत्सिताम्ब-कदली गत

शोकैलवालुपरिपेलवमोचाख्य । गुणा —मेद कफहर योनिदोषहर स्तम्भी वर्ण्य विषघ्न । वा सू १५ष ।

रोप । पु । रोपणे । मे । क्ली । छिद्रे । हे च ।

रोपण । पु । पारदे । मधामनवृक्षे । वै निघ । क्षतादिपूरणे । अञ्जनभेदे । भा ।

रोपणचूर्णम् । क्ली । नेत्ररोपणाञ्जनविशेषे । यथा—"शिलायां रसकं पिष्ट्वा सम्यगाप्लाव्य वारिणा । गृह्णीयात्तज्जलं सर्वं त्यक्त्वा चूर्णमधोगतम् । शुष्कं तच्च जलं सर्वं पर्पटीसन्निभं भवेत् । विचूर्ण्य भावयेत् सम्यक् त्रिवेल त्रिफलारसे । कर्पूरस्य रजस्तत्र दशमांशेन निक्षिपेत् ॥ भा ।

रोपणाञ्जनम् । क्ली । कषायत्तिक्तसंयुक्ताञ्जने । तीव्र । तिक्तद्रव्यैरञ्जने । च द अञ्जनाधिकारे ।

रोपणीवर्त्ति । पु । कुसुमाभिधनेत्राञ्जनवर्त्तिभेदे । यथा—"षडशीतितिलपुष्पाणि षष्टि पिप्पलितण्डुला । जातीपुष्पाणि पञ्चाशन्मरिचानि च षोडश । सूक्ष्म पिष्ट्वाम्बुना वर्त्ति कृता कुसुमिकाभिधा । तिमिरार्कजकृमिकाणां नाशिनी ॥" भा नेत्ररो ।

रोप्यशालि । पुं । छिन्नै पुनरुप्ते शाली । रोओयाधान । गुणौ—वृष्य मलबद्धकारकञ्च । रा नि व १६ ।

रोप्यातिरोप्य । पु । रोप्यशाली । रोओया शालि धान । गुणा —लघु शीघ्रपाक अदाही दोषघ्न बल्य मूत्रवर्द्धनञ्च । राज ।

रोमम् । क्ली । पत्रे । तेजपत्र । मद व ३ । जले । श च ।

रोम' (क) । पु । मत्स्यविशेषे । वै निघ ।

रोम (न्) । क्ली । तमालपत्रे । तेजपत्र । मद व ३ । लोम्नि । रोओया । रा नि व १८ । तत्पर्य्याया —लोम तनूज त्वग्ज चर्मज तनुरुट तनुरुह तनूरुह । तत्तु गर्भस्य षष्ठे मासि सञ्जायते ।

रोमकम् । क्ली । शाकम्भरलवणे । सम्भरलवणे । कालवण इति । ड सा स टीका । सम्बरलवण । हि शाकम्भरि । गुणा —तीक्ष्णम् अत्युष्ण कटु तिक्त दीपन दाहशोषकर दाहि पित्तकोपनञ्च । रा नि व ६ । काललोहभेदे । रा नि व १३ ।

रोमकन्द । पु । पिण्डालौ । रक्तालौ । रोओ आलु । रा नि व ७ ।

रोगकाष्ठम्। क्ली। पत्राङ्गचन्दने। रक्त काट। रा नि व १२।

रोगघ्न(ह)म्। क्ली। औषधे। श च। त्रि। रोगहरे।

रोगज्ञ। पु। वैद्ये। रा नि व २०।

रोगपतिः। पु। ज्वरे। वै निघ।

रोगप्रे(श्रे)ष्ठः। पु। ज्वरे। रा नि व २०।

रोगभूः। स्त्री। शरीरे। श च।

रोगमार्गः। पुं। शाखादिरोगवर्त्मनि। स त्रिविध शाखा, मर्मास्थिसन्धय, कोष्ठाश्चेति। तत्र शाखा रक्तादिधातवस्त्वक् च बाह्यरोगमार्गः। मर्मास्थिसन्धिस्थानानि मध्यमरोगमार्गः। कोष्ठ आभ्यन्तररोगमार्गः। च सू ११अ।

रोगमुरारिः। पु। नवज्वरे रस। पाठ— "रसबलिफणिलौहव्योषताम्राणि तुल्यान्यथ रसदल भागो नाग एव प्रदिष्ट। भवति गदमुरारि श्चास्य गुञ्जाद्वंवारा ॥" पारा, गन्धक, विष, लोह, त्रिकटू, तामा प्रत्येक समभाग, सीस अर्द्धभाग। बटी २ रति। अनुपान आदार रस। रस को।

रोगराजः (ट्)। पु। राजयक्ष्मणि। यक्ष्मा रोग। रा नि व २०।

रोगलक्षणम्। क्ली। रोगव्यञ्जकचिह्ने। रा नि व २०।

रोगविज्ञानम्। क्ली। येन येन रोगाणाम् ज्ञान भवति। तच्च त्रिविधं—"दर्शनस्पर्शनप्रश्नै र्व्याधिर्णाम त्रिधा मतम्। दर्शनान्नूनजिह्वा स्पर्शनान्नाडिकादिभि। प्रश्नैर्दूतादिवचनादिति त्रेधा समुच्यत ॥" भैष।

रोगविनिश्चय। पु। माधवकृते रुग्विनि श्चायकग्रन्थे।

रोगशान्तक। पु। चिकित्सके। श च।

रोगशिला। स्त्री। मनःशिलायाम्। मनछाल। रा नि व १३।

रोगशिल्पी (इन्)। पु। स्पृक्वृक्षे। शोणालु गाछ। जटा।

रोगहम्। क्ली। औषधे।

रोगहरद्रव्यम्। क्ली। मधुरादिरोगनाशक द्रव्ये। रोगनाशकद्रव्य। ममर्माट।

रोगहारी (इन्)। पुं। वैद्ये। रा नि व २०।

रोगहेतुः। पुं। रोगनिदाने। रा नि व २०।

रोगाधीशः। पु। राजयक्ष्मणि। रा नि व २०।

रोगासनः। पु। ज्वरे। वै निघ।

रोगाह्वयम्। क्ली। कुष्ठौषधे। कुड। वै निघ।

रोगितरुः। पु। अशोकवृक्षे। रा नि व १०।

रोगिवल्लभम्। क्ली। औषधप्रतिपादौ। श च।

रोगी (इन्)। त्रि। रोगयुक्ते। अम। रोगि परीक्षा—"दर्शनस्पर्शनप्रश्नैः परीक्षेदथ रोगिणम्। आयुरादि हृशा सम्यक्षीणादि प्रश्नतोऽपरम् ॥" भा। नेत्र जिह्वा मूत्रादि परीक्षा स्वस्वशब्दे द्रष्टव्या।

रोगोदकम्। क्ली। मलिनदुर्गन्धादियुक्ते रोग जनकजले। See जलम्।

रोग्यम्। क्ली। रोगहिते। रोगयोग्ये। अपथ्ये। श च।

रोचकः। पु। राजपलाण्डौ। छोट पेंयाज। रा नि व ७। मातुलुङ्गवृक्षे। क्षुधायाम्। ह च। कदल्याम्। श र। ग्रन्थिपर्णविशेषे। भटेउर इति नेपाले। भा। त्रिक। रुचिकारद्रव्ये।

रोचकद्वयम्। क्ली। लवणद्वये, विट्सैन्धवे। वै निघ ज्व चि चन्दनबलालैले।

रोचनः। पु। पलाण्डौ। श्वेतशिग्रौ। श्वेत सजिना। रा नि व ७। करञ्जवृक्षे। करञ्ज गाछ। अङ्कोठवृक्षे। आकोड़ गाछ। रा नि व ९। दाड़िमवृक्षे। रा नि व ११।२३। निम्बवृक्षे। जम्बीरवृक्षे। मातुलुङ्गे। रा नि व २३। व्यञ्जने। रा नि व २०। कूटशाल्मलीवृक्षे। अम। आरग्वध वृक्षे। शोनाग गाछ। रा नि व ११। स्त्री। गोरोचनायाम्। भा। अशरोचनायाम्। सु चि कदर चि। कृष्णशाल्मलीवृक्षे। रक्तकह्लारे। मे।

रोचनकः। पुं। जम्बीरवृक्षे। रा नि व ११।

रोचनफलः। पुं। मातुलुङ्गवृक्षे। बीजपूरे। रा नि व ११। स्त्री (ला)। चिर्भटिकायाम्। फूटी। रा नि व ७।

रोचनिका। स्त्री। वंशरोचनायाम्। रा नि व ६। गुन्द्रारोचन्याम्। कमलागुँड़ि। तारा।

रोचनी। स्त्री। दन्तिवृक्षे। रा नि व ६। आमलकीवृक्षे। रा नि व ११। गोरोचनायाम्।

रा नि व १२ । श्वेतविवृति । गुण्डारोचन्याम् । श्रम । मनशिलायाम् । हे च । पुन्नायाम् । दुकापान । भा पू १म भा व ।

रोची । स्त्री । पत्रशाकविशेषे, हिलमोचिकायाम् । हिंचे । अ र ।

रोटिका । स्त्री । गधूममाषादिकृतपिष्टकविशेषे । रुटी । तत्साधनविधि—"शष्कगोधूमचूर्णं न किञ्चित्पुष्टाश्च पोलिका । ततस्तां खेटयेत्कृत्वा भूयोऽङ्गारेऽपि तां पचेत् । सिद्धैषा रोटिका प्रोक्ता गुणानस्याः प्रचक्ष्महे ॥ रोटिका बलकृद्रुच्या वृष्णी धातुवर्द्धनी । वातघ्नी कफकृद्गुर्वी दीप्ताग्नीनां प्रपूजिता ॥" भा ।

रोदनम् । क्ली । बालरोगे । क्रन्दने । मे ।

रोदनिका (नी) । स्त्री । यासक्षुपे । दुरालभा । रा नि व ४ । अम ।

रोदिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । लज्जावती । कोषान्तरम् ।

रोदिनी । स्त्री । रक्तदुरालभायाम् । वै निघ ।

रोधनम् । क्ली । वायुजन्यव्रणवेदनायाम् । सु सू २२ अ ।

रोधनी । स्त्री । खज्जाखो । लज्जावती । वै निघ ।

रोध्र(क)म् । क्ली । लोध्रकाष्ठे । लोधकाठ । वा सू १५ अ अम्बष्ठादिव । "रोध्र चातकि बिल्वपेशि" । पु । लोध्रवृक्षे । लोध गाछ । प सु । वा सू १५ अ रोध्रादि । "रोध्रशावरकरोध्र पलाशा ।"

रोध्रपुष्प (क) । पुं । तन्नामकशालिधान्यभेदे । गुणा शालिवत् । सु सू ४६ अ । मधूलिपविशेषे । सु कल्प ४ अ । मधूकवृक्षे । मउल गाछ । रा नि व ११ । [६]

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री । धातकीवृक्षे । रा नि व

रोध्रयुग्मम् । क्ली । लोध्रद्वये । एक शावर, अन्य पट्टिकारोध्रश्च । वा सू १५ अ । "न्यग्रोध पिप्पलसदाफलरोध्रयुग्मम् ।"

रोध्रशुक । पुं । रोध्रपुष्पाकारशुकशाली । वा सू ६ अ ।

रोध्रादिगण । पुं । रोध्रशावरकरोध्रपलाशशिङ्गिनीवरलकट्फलयुक्ता कुन्तिताश्च कदली न्त

ग्रीकेल्वानुपरिपेलवमोचाख्य । गुणा —मेद कफहर योनिदोषहर स्तम्भी वर्ण्य विषघ्नश्च । वा सू १५ अ ।

रोप । पु । रोपणे । मे । क्ली । छिद्रे । हे च ।

रोपण । पु । पारदे । भूधामनवृक्षे । वै निघ । व्रणादिपूरणे । अञ्जनभेदे । भा ।

रोपणचूर्णम् । क्ली । नेत्ररोपणाञ्जनविशेषे । यथा—'शिलायां रसकं पिष्ट्वा सम्यगाप्लाव्य वारिणा । गृह्णीयात् तज्जलं सर्वं त्यजेत् पूर्वमधोगतम् । शुष्कं तच्च जलं सर्वं पर्पटीसन्निभं भवेत् । विचूर्ण्य भावयेत सम्यक् त्रिवेन त्रिफलारसे । कर्पूरस्य रजस्तत्र दशमांशेन निक्षिपेत् ॥ भा ।

रोपणाञ्जनम् । क्ली । कषायस्नेहसंयुक्ताञ्जने । नेत्र । तिक्तद्रव्यैरञ्जने । च द अञ्जनाधिकारे ।

रोपणीवर्त्ति । पु । कुसुमाभिधनेत्राञ्जनवर्त्तिभेद । यथा—"अशीतितिलपुष्पाणि षष्टि पिप्पलितण्डुला । जातीपुष्पाणि पञ्चाशन्मरिचानि च षोडश । सूक्ष्म पिष्टाम्बुना वर्त्ति कृता कुसुमिकाभिधा । तिमिरार्ब्बुदशुक्राणां नाशिनी ॥" भा नेत्ररो ।

रोप्यशालि । पु । छिन्ने पुनरुप्ते शाली । रोओआधान । गुणो—रुच मलवहकारकाय । रा नि व १६ ।

रोप्यातिरोप्य । पु । रोप्यशाली । रोओआशालि धान । गुणा —लघु शीघ्रपाक मदाश्री दोषघ्न वल्य मूत्रवर्द्धनश्च । राज ।

रोमम् । क्ली । पत्रे । तेजपत्र । मद व २ । जले । श च ।

रोमः (क) । पु । महानिम्बे । वै निघ ।

रोम (न्) । क्ली । तमालपत्रे । तेजपत्र । मद व ३ । लोम्नि । रोआँ । रा नि व १८ । तत्पर्य्याया —लोम तनूज त्वग्ज चर्मज तनुरुह तनुरुह तनूरुह । तच्च गर्भस्य षष्ठे मासि सञ्जायते ।

रोमकम् । क्ली । शाम्भरलवणे । कुमारवतीनदीजातलवणं इति । र मा स टीका । पश्चद्रलवण । हि शाकम्भरि । गुणा —तीक्ष्णम् अत्यन्त कटुतिक्तदीपन दाहशोषकर ग्राहि पित्तकोपनञ्च । रा नि व ६ । कालजोदमदे । रा नि व ११ ।

रोमकन्द । पुं । पिण्डाखी । रत्नालु । रांगालु । रा नि व ७ ।

रोमकर्णः । पु । शशके । वै निघ ।

रोमकाख्यम् । क्ली । शाम्भरलवणे, मृत्तिका लवण । कान्तलौहे । वै निघ ।

रोमकूपः । पुं । रोमविवरे ।

रोमकेशरम् । क्ली । चामरे । त्रिका ।

रोमगुच्छ(क)म् । क्ली । चामरे । हे च । जटा ।

रोमतच्छरी । स्त्री । शरीरच्छवियाम् । रत्न र चुद्दरी चि ।

रोमद्वीपः । पु । कृमौ । वै निघ । रक्तजनित सूक्ष्मक्रिमिभेदे । "केशादा रोमविध्वंसा रोमद्वीपा चतुष्पदाः । पट ते कुष्ठैककर्माण सहसोरस मातरः ॥" मा नि ।

रोमन्थः । पुं । पशूनां चर्वितचर्वणे । जाओर काटा । अम । [निघ ।

रोमफला । स्त्री । तिन्दुके । ट्याडश । वै

रोमभूमिः । स्त्री । चर्मणि । रा नि व १८ ।

रोमलता । स्त्री । रोमराज्याम् श च ।

रोम(क)लवणम् । क्ली । शाम्भरलवणे । सौवर्चललवणे । र मा ।

रोमवल्ली । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् । आलकुशी । रा नि व ३ ।

रोमविकारः । पुं । रोमाञ्चे । हला ।

रोमशम् । क्ली । पद्मे । ठेङपत्र । मद व ३ । पुं । पिण्डालुनामकन्दशाके । रा नि व ७ । मेषे । भेड़ा । श च । कोङ्कणदेशप्रसिद्धे कुम्भीवृक्षे । रा नि व ९ । मन्दविषमूषिकभेदे । सु कल्प ८ अ । शूकरे । रा नि व १९ ।

रोमशपत्ता । स्त्री । देवताडवृक्षे । देवताड़ा ।

रोमशफलः । पु । तिन्दुकवृक्षे । ट्याडश । भा पू १भ शा व । [निघ ।

रोमशमूलिका । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै

रोमशा । स्त्री । कोङ्कणे कुरुटीति ख्याते दन्धानामवृक्षे । रा नि व ९ । कर्कटिकायाम् । काँकुड । त्रिका । अलगर्द नामसविषजलौकाभेदे । अलगर्द्दजोंक । सु सू १३ अ । मांसरोहिण्याम् । वै निघ ।

रोमशातनम् । क्ली । रोम्णाम् उद्धमने । वै निघ । तदौषधं तु शङ्खचूर्णेन भल्लातकतैलं । भ चि १४ । [भा ।

रोमशुकम् । क्ली । स्थौणेयके । गेंटेला ।

रोमहरणम् । क्ली । हरिताले । र शा ७ ।

रोमहर्ष (क) । पुं । रोमाञ्चे । मा नि । "रोमहर्षोऽरुचिस्तथा ।" विभीतकवृक्षे । वै निघ ।

रोमहर्षणम् । क्ली । रोमाञ्चे । अम । पु । विभीतकवृक्षे । मे ।

रोमाख्यम् । क्ली । शाम्भरलवणे । वै निघ ।

रोमाञ्चः । पुं । रोमहर्षे । अम ।

रोमाञ्चिका । स्त्री । रुदन्तीनाममहाक्षुपे । रा नि व ५ ।

रोमान्ती । स्त्री । क्षुद्रमसूरिकारोगभेदे । हाम । "रोमकूपोन्नतिसमा रागिण्य कफपित्तजा । कासारोचकसंयुक्ता रोमान्त्यो ज्वरपूर्विका ॥" मा नि । भेषमसूरि चि ।

रोमाली । स्त्री । रोमराजिकायाम् । वय सन्धौ । श मा ।

रोमालुः । पुं । पिण्डालौ । रा नि व ७ । कपिकच्छ्वाम् । आलकुशी । रा नि व ३ ।

रोमालुविटपी (इन्) । पु । कोङ्कणदेश प्रसिद्धकुम्भीवृक्षे । रा नि व ९ ।

रोमावर्त्तः । पु । तन्नामकमर्मस्थाने शिरा सन्धिसन्निपातरूपे । सु शा ६ अ ।

रोमावली । स्त्री । नाभेरूर्द्ध्वं रोमराज्याम् । हे च ।

रोमाश्रयफला । स्त्री । झिञ्झिरीटाक्षुपे । रा नि व ४ ।

रोमेश्वरः । प । वैद्यामृतग्रन्थकारे ।

रोलः । पु । आर्द्रपर्ण्याम् । फलविशेषे, पानीया मलके । श च । तालीशपत्रे । कश्चित् ।

रोलम्बः । पुं । भ्रमरे । त्रिका ।

रोषण । पु । पदचक्रवृक्षे । कलमा गाछ । पारदे । निकषोपले । मे । ऊषरभूमौ । हे च ।

रोषिणी । क्ली । लज्जालुकायाम् । लज्जावती लता । वै निघ ।

रोहः । पुं । अङ्कुरे । हे च । [व्याक ।

रोहणम् । क्ली । युक्तं । रा नि व १८ । जनानि ।

रोहणद्रुम। पु। चन्दनवृक्षे। मलयागुरुणि। वै निघ।

रोहत्पर्व्वा। स्त्री। मलिदूर्व्वायाम्। रा नि व ८।

रोहन्त। पु। वृक्षे। तरुविशेषे। उणा।

रोहन्ती। स्त्री। लतामात्रे। लताविशेषे। उणा।

रोहि। पु। वृक्षे। बीजे। उणा।

रोहिक। पु। वनरोहितनाममृगे। वन रोह। तन्मांसं रोहिकं हितं बलकरं वातात्मकश्लेष्मकरञ्च। श्रुति २२ष।

रोहिकाप्रिय। पु। महाकरञ्जे। वै निघ।

रोहिण। पु। कटफलवृक्षे। रमा। भूतृणे। गन्धतृणविशेष। रा नि व ८।२१। च चि ३ष। न्यग्रोधवृक्षे। वट गाछ। रा नि व ९। रक्तरोहितके। रक्तरोहा। रा नि व ८।

रोहिणिका(णी)। स्त्री। शरीरे षष्ठत्वचि। "रोहिणनामा षष्ठ्यामपि अर्व्वुदश्लीपदगलगण्डाधिष्ठाना।" सु शा ४ष। कण्ठगत जिह्वामूलगत वा रोगविशेष। रोहिणी रोग। निदान— "वातपित्तकफा यस्य युगपत् कुपितास्त्रयः। जिह्वामूलेऽवतिष्ठन्तः विदहन्तः समुच्छ्रिताः। जनयन्ति भृशं शोथं वेदनाश्च पृथग्विधाः। स शीघ्रकारिणं रोगं रोहिणीकेति निर्दिशेत्। त्रिरात्रं परमं तस्य जन्तोर्भवति जीवितम्॥" च सू १८ष। सा पञ्च वातपित्तकफसन्निपातरक्तजभेदेन। "गलशालूकाधिजिह्ववलयालसकवृन्दशतघ्नीगिलायुगलविद्रधिगलौघस्वरघ्नमांसतानविदारिण्यः।" सम्प्राप्ति—"गलेऽनिलः पित्तकफौ च मूर्च्छितौ पृथक्समस्ताश्च तथैव शोणितम्। प्रदूष्य मांसं गलरोधिनोऽङ्कुरान् सृजन्ति यान् साऽसुहरा तु रोहिणी॥" सु नि १६ष। चरस्य मुखरोगमदाद २९ष। कण्टकारिरोगे। टाँटाशिरोष। रमा। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६। च द सि यो ज्वरातीसा चि बृ कादि। 'रोहिणी गजपिप्पली।' कटुकायाम्। कटुकी। रा नि व २२। च सू ४ष। भैष कुष्ठ चि पञ्चतिक्तघृत। भा ज्व चि क्वाथादितैले। गाम्भारीवृक्षे। गाम्भार गाछ। रा नि व ९।२२। कट्फले। सु सू.३८ष न्यग्रोधादि। मांसरोहिणीभेदे। मांसरोहिणी। रा नि व १२। चन्द्राके। वारुण्याम्। हरीतक्याम्। सुवर्णतमसायाम्… …लक्षण ज्ञेयम्। प्रतिष्ठानदर्शीकृता च। हरिद्रायाम्। रा नि व २२। सौगन्ध्याम्। च चि २ष। तन्नामकशिरायाम्। धा चि ०ष। जलचरपक्षिविशेषे। च सू २७ष।

रोहिणीफलम्। क्ली। कट्फले। गाम्भारीफले। सु चि १ष।

रोहिणेय। पु। मरकतमणौ। रा नि व १३।

रोहिण्याद्यघृतम्। क्ली। गुल्मे घृतम्। पाठ "रोहिणी कटुका निम्बमधुकं त्रिफलात्वचः। कार्षिका त्रायमाणा च पटोलत्रिवृते पले। द्विपलञ्च मसूराणां साध्यमष्टगुणेऽम्भसि। घृताच्छेषं घृतसमं सर्पिषश्चतुष्पलम्। पिबेत् सम्मूर्च्छितं तेन गुल्मः शाम्यति पैत्तिकः॥" च चि ५ष।

रोहित्। पु। रोहितमत्स्ये। श्रीखण्डचन्दने। त्विका। सूर्य्ये। वर्णभेदे। स्त्री। लताभेदे। मे।

रोहितम्। क्ली। कुसुम्भपुष्पे। रक्ते। कुङ्कुमे।

रोहि(ही)त (क)। पु। (Amoora Rohitaka Syn Andersonia Rohitaka) दाडिम्बपुष्पक स्वनामख्यातवृक्षे। रोहिणीति लोके। रोहा, रयना, कड़ाय। मे सुलमीदुगचेड्। तत्पर्य्याया,—रोही रोही प्लीहशत्रु दाडिमपुष्प रक्ताङ्ग रक्तपुष्प मांसदलन यकृद्वैरी चलच्छद रोहिण रोहित रोहितक रोहीतक सदाप्रसून कुशाल्मलि कूटशाल्मलि शाल्मलिक विरोचन। रमा। भा ज्व चि महाषट्पलकघृते। "मधुरसादिवाद्रोहीतकैः। स्मृतो रक्तञ्च। तद्गुणा—कटुस्निग्धौ कषायौ शीतलौ कृमिव्रणप्लीहनवामयघ्नौ च। रा नि व ८। "रोहितको यकृत्प्लीहगुल्मोदरहरः स्मृतः।" राज। मदन। रोहीतकाद्यघृते। हरिणविशेषे। मे। कुसुम्भवृक्षे। स्वनामख्यातमत्स्यविशेषे। रुई माछ। मे एरमीन। तत्पर्य्याया,—रोहित् रोहिष मत्स्यराज। तल्लक्षणं यथा—"कृष्ण शल्को शङ्कुचिन्तु मत्स्योऽयं रोहीऽसौ रोहितो हृतवक्त्रः।" तन्मांसगुणा—ईषद्गुरु बलकरं वातघ्नं स्निग्धं वीर्य्यकरञ्च। रा नि व १७। रक्तोदरो रक्तमुखो रक्ताक्षो रक्तपक्षतिः। कृष्णपक्षो भवेन्मत्स्यो रोहित कथितो बुधैः। रोहितः सर्व्वमत्स्यानां वरो वृष्योऽर्द्दितार्त्तिजित्। कषायानुरसो स्वादुः वातघ्नो नातिपित्तकृत्। ऊर्द्ध्वजत्रुगतान् रोगान् हन्याद् रोहितमुण्डकम्। भा। "रोहितो

हृदयश्चैव विबन्धी दुर्जरो घन । ज्वरिणां विषमाग्नीनामतीसारे न दीयते ॥” भवि ९ष । इति वराहितगुणा ।

रोहिता । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । वनिघ ।

रोहितेय' । पु । रोहितकवृक्ष । रत्नकोष ।

रोहिष(स)म् । क्ली । (Andropogon schoenanthus Syn A Martini) The geranium grass गन्धतृणे, कत्तृणे । वामकर्पूर । हिं अगियाघास, मिरचियागन्ध, रसघास । बम् रोहिषे । उत् पाल तरि । तत्पर्य्याया,—कत्तृण रोहिष देवजग्ध सौगन्धिक तथा । भूतिक ध्याम पौरच श्यामक धूपगन्धिकम् ॥ गुणा —रोहिष तुवरं तिक्त कटुपाक व्यपोहति । हृत्कण्ठव्याधिपित्तास्रशूलकासकफज्वरान् ॥ भा । रा नि व ८ । सि यो ,च द भ या चि पद्मगव्यघृते । भा ज्व चि । “रक्तरोहिषधन्वयवासकवासा ।” पु । रोहिकृमृगे । रक्तपित्तके । अ द ।

रोही (इन्) । पु । रोहितकवृक्षे । (रोहा, রয়না গাছ । र मा । सु चि २०भ । महाकरञ्जे । वै निघ । अश्वत्थवृक्षे । वटवृक्षे । मे ।

रोहीतकलौहम् । क्ली । प्लीहाधिकारे लौहम् । पाठ — रोहीतकसमायुक्त त्रिकत्रययुतन्त्वय । प्लीहान हन्ति ॥” र सा र ।

रौद्र' । पु । आतपे । मे । तत्पर्य्याया,—घर्म्म प्रकाश द्योत आतप । गुणा ,—आतप स्वेदमूर्च्छामपित्ततृष्णाक्लमभ्रमान् । दाहवैवर्ण्यतां कुर्य्यात ॥ भा । हेमन्तर्त्तौ । हे च ।

रौद्ररस. । पु । अर्बुदाधिकारे रस । पाठ —“शुद्धसूत सम गन्ध मर्द्द्य यामचतुष्टय । नाग वल्लीरसैर्युक्त मघनादपुनर्नव । तामूलपिप्पलीयुक्त मर्द्द्य दत्त्वा पुटेल्लघु । चोद्रे ॥” १ र लिहेत् । र सा स ।

रौद्री । स्त्री । रुद्रजटालतायाम् । रा नि व ३ ।

रौप्यम् । क्ली । रजतधातौ । रूपा । हि चांदि । गुणा —“रौप्य शीत कषायाम्ल स्वादुपाकरस सरं । वयस स्थापन स्निग्धं लेखन वातपित्त जित् । प्रमेहादिकरोगांश्च नाशयत्यचिरात् ध्रुवम् । तार शरीरस्य करोति तापं विड् घनं यच्छति शुक्रनाशम् । वीर्य्य बल हन्ति तनोश्च पुष्टि महागदान् पोषयति त्वशुद्धम् ।” “गुरु स्निग्ध मृदु श्वेत दाहे छेदे घनक्षम । वर्णाढ्य चन्द्रवत् स्वच्छ रौप्य नवगुण शुभम् । कठिन कृत्रिम रुक्ष रक्त पीतदल लघु । दाहच्छेदघनैर्नष्ट रूप्य दुष्ट प्रकीर्त्तितम् ॥” भा पू १म भा व । भस्म यथा—“हेमकमलिलुतनिम्बितकल्कसममत्र पिष्ट रूप्यदल । सिकतायन्त्रे वा गजपुटात्तत्र भवति गाढ़ाग्नौ । द्विभागगन्धकैकभागरसाभ्यां कज्जलिका कृत्वा जम्बीरादिरसैरूप्यपत्र लिप्त्वा गजपुट पचेत् ॥” सा कौ । शोधनञ्चास्य स्वर्णवत् । तथा—“नागेन टङ्कणेनैव द्रावित शुद्धिमिच्छति । रजत दोषनिर्म्मुक्त किं वा चाराम्लपाचितम् ॥” येन केनचिदम्लरसेनैकभागेन हरितालं प्रहर मर्द्द्य त्रिभागरौप्यपत्राणि विलिप्य मूषापुटे निरुध्य त्रिशत्करीषे चतुर्द्दश पुटानि देयानि । भा । रौप्यधातुमले ।

रौप्यमलम् । क्ली । रौप्यमाक्षिके । वै निघ । २भ पाण्डु चि त्रिफलादिलेह ।

रौप्यमाक्षिकम् । क्ली । स्वनामख्यातोपधातौ । (रौप्यमाक्षिक । See तारमाक्षिकम् ।

रौम(क)म् । क्ली । रौमकलवणे, शाकम्भरलवणे । भ टी र मा ।

रौमलवणम् । क्ली । शाकम्भरलवणे । र मा ।

रौहित् । पु । रोहिषतृणे । भ टी भ ।

रौहिण । पु । रक्तचन्दने । चन्दनवृक्षे । निका ।

रौहिणेयम् । क्ली । मरकतमणौ । रा नि व १३ ।

रौहिष(षेय)म् । क्ली । कत्तृणे, रोहिषतृणे । पु । रोहितमत्स्ये । मृगविशेषे । अम । स्त्री (षी) । दूर्वायाम् । मृग्याम् । उणा ।

रौही (इन्) । पुं । रोहितकवृक्षे ।

रौच्चम् । क्ली । रुचतायाम् । सु ।

रौच्यम् । क्ली । वायुगुणभूयिष्ठत्वे, क्लेदराहित्ये । रुक्षता । सु ।

लक्क(कु)च । पुं । वृक्षविशेषे । मान्दार गाछ, डहुया गाछ, डेलो गाछ । रमा । हिं बडहर । लकुचो लकुच इति । तत्पर्य्याया,—ऐरावत लक्क लिकुच कषायी इढवल्कल लकुच कार्श्य माल शूर स्थूलस्कन्ध ग्रन्थिमत्फल । रसार्स दिद्धुलशोधने । गुणा —सरसी तिक्त कषायोष्ण मधु कफघ्न दाही मलसंग्राहकश्च । रानिव ९ । "आमं लकुचमुष्णञ्च गुरु विष्टम्भकारकम् । मधुरञ्च तथाम्लञ्च दोषत्रितयरक्तदम् । शुक्राग्निनाशनं चापि नेत्रयोरहितं मतम् । सुपक्वं तत्तु मधुरमम्लञ्चानिल पित्तदम् । कफवह्निकरं रुच्यं हृद्यं विष्टम्भकृत् मतम् ॥" भा ।

लक्तक: । पु । जीर्णवस्त्रखण्डे । नेतड़ा । अम । अलक्तके । आलता । शब्द ।

लक्तकर्म्मा (न्) । स्त्री । रक्तप्रलोध्रे । शच ।

लगण । पु । नेत्रवर्त्मगतरोगविशेषे । लक्षण —"अपाक कठिन स्थूलो ग्रन्थिर्वर्त्मभवोऽरुज । सकण्डू पिच्छिल कोलप्रमाणो लगणस्तु स ॥" सु उ ३ अ ।

लगुड । पुं । करवीरवृक्षे । वैनिघ । दण्डे । लाठी । अम ।

लग्निका । स्त्री । नग्निकायाम् । अटी ।

लघु । त्रि । रोगमुक्ते । रानिव २० । आकाश गुणभूयिष्ठे वायुग्निगुणबहुले च । तद्गुणा,— लघु पथ्यं परं प्रोक्तं कफघ्नं शीघ्रपाकि च ।' सु । स्त्री । पृक्कायाम् । पिड़िंशाक । रसु । चरदत्तव्याख्या एकादशप्रतिकमहाय तैल । क्ली । लामज्जके । शुक्लदर्भे । रानिव १२ । वेणामूल कृष्णागुरुणि । मे. ।

लघुकण्ट । पु । शुक्लजीरके । वैनिघ ।

लघुकण्टका । स्त्री । लज्जालौ । लज्जावती । वैनिघ ।

लघुकर्कन्धु । पु, स्त्री (न्धू) । भूमिबदरे । खेटे कुल । वैनिघ ।

लघुकर्णी । स्त्री । मूर्व्वायां । मूर्गा । वैनिघ ।

लघुकाम (य) । पु । छागे । त्रिका । शर ।

लघुकाश्मर्य्य । पु । कट्फलवृक्षे । रानिव ९ ।

लघुगर्ग । पु । गर्गरमत्स्य । गागर माछ । त्रिकण्टकमत्स्ये । ट्यांगड़ा माछ । त्रिका ।

लघुगोधूम: । पुं । ह्रस्वगोधूमे । छोट गम । म छोटागोहु । गुणा —स्निग्ध गुरु हृद्य कफघ्न आमदोषकर बलकर मधुर वीर्य्यपुष्टिदश्च । रानिव १६ ।

लघुचन्दनम् । क्ली । काष्ठागुरुणि । वैनिघ ।

लघुचिर्भटी (भिंटा,टिका) । स्त्री । चिर्भटी विशेष । गोमेवारौ । छोट दाँकुड वा वाथाल शसा । रानिव ७ ।

लघुचेतकी । स्त्री । वालहरीतक्यां । वैनिघ २अ रक्तातिसा चि ।

लघुच्छदा । स्त्री । महाशतावर्य्याम् । वैनिघ ।

लघुज(ङ्ग)ल । पु । लावपक्षिणि । त्रिका ।

लघुदन्ती । स्त्री । क्षुद्रदन्त्याम् । छोट दन्ती । तत्पर्य्याया,—विशल्या उडुम्बरपर्णी एरण्डफला शीघ्रा श्येनघण्टा घुणप्रिया वाराहाङ्गी निकुम्भ मकूलक । गुणा —दन्तीद्वय सर पाके रसे च कटु दीपन । गुदाङ्कुराश्मशूलास्रकण्डूकुष्ठ विदाहनुत् । तीक्ष्णोष्ण हन्ति पित्तास्रकफशोथोदर क्रिमीन् ॥ क्षुद्रदन्तीबीजगुणा —रसपाकयोर्मधुरं शीतलं विषविशोधकं गलशोथ कफघ्नम् । "जयपाली दन्तिबीज विख्यातं तिन्तिड़ीफलम् । जयपाली गुरु स्निग्धो रेचो पित्तकफापह ॥" भा ।

लघुद्राक्षा । स्त्री । काकोलीद्राक्षायाम् । किस्मिस् । रानिव ११ ।

लघुनाम (न्) । क्ली । अगुरुणि । शच ।

लघुनिदानम् । क्ली । मुरजित्कृत संक्षिप्त निदाने । ग्रन्थे ।

लघुपञ्चमूलम् (ली) । क्ली, स्त्री (ली) । स्वल्पपञ्चमूल्याम् । शालपर्णीपृश्निपर्णीबृहतीकण्ट कारीगोक्षुरकात्मकपञ्चके । रानिव १२ । चद च चि । गुणा —"पञ्चमूलं लघु स्वादु बल्यं पित्ता निलापहं । नात्युष्णं बृंहणं ग्राहि ज्वरश्वासाश्मरी प्रणुत् ॥" भा ।

लघुपत्र (क) । पु । गुण्डारोचन्याम् । शच । अश्वत्थवृक्षे । वैनिघ ।

लघुपत्रफला । स्त्री । लघूदुम्बरिकायाम् । रा नि व ११ ।

लघुपत्री । स्त्री । अश्वत्थीवृक्षे । গয়া অশ্বত্থ । रा नि व ११ ।

लघुपर्णिका (र्णी) । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ । शतमूल्याम् । रा नि व ४ ।

लघुपर्व्वा (न्) । पु । उदुम्बरवृक्षे । যজ্ঞডুমুর । वै निघ ।

लघुपाकः । त्रि । पाकलघौ । स च वह्निविघ्न व तथा मारुतकोपेन च ज्ञेय । सु सू ४१अ ।

लघुपाकी (इन्) । पु । चीनधान्ये । চিনে ধান । प सु ।

लघुपाण्डुरपुष्पकः । पु । दीपान्तरखर्ज्जूरिकायाम् । वै निघ ।

लघुपिच्छिलः । पु । भूकर्बुदारवृक्षे । কাঞ্চন গাছ । रा नि व १० ।

लघुपुटम् । क्ली । औषधपाकार्थं कपोतपुटाख्ये पुटभेदे ।

लघुपुष्प' । पु । भूमिकदम्बे । কুকুশিমে । रा नि व ९ । स्त्री (ष्पा) । स्वर्णकेतक्याम् । वै निघ ।

लघुफलः । पु । लघूदुम्बरे । ছোট ডুমুর । वै निघ ।

लघुबदरः । पु । क्षुद्रफलबदरवृक्षे । ডেমা কুল, মেটো কুল । म क्षुद्रबोरि । क किद्यर तरु । तत्पर्य्यायाः,—सूक्ष्मपत्र सूक्ष्मफल बहुकर दुस्पर्श मधुर । गुणाः—पक्व मधुराम्ल रुच्य कफवातघ्न स्निग्ध क्रमिकरम् ईषत्पित्तदाहघ्नञ्च । रा नि व ११ ।

लघुबदरी । स्त्री । भूबदर्य्याम् । মেটো কুল । रा नि व ११ ।

लघुब्राह्मी । स्त्री । क्षुद्रब्राह्मीक्षुपे । ছোট ব্রাহ্মী শাক । म वाथि, किरुंब्राह्मी । तत्पर्य्यायाः,—जलोद्भवा सूक्ष्मपत्रा । गुणाः—तिक्तरसा उष्णा पक्तिवातामशोफघ्नी च । रा नि व ५ ।

लघुभण्टी । स्त्री । विस्फोटके । ঢেঁচ্কো । वै निघ ।

लघुभूतद्रुम' । पुं । भूकर्ब्बूदारवृक्षे ।

लघुमन्थ । पु । क्षुद्राग्निमन्थक्षुपे । ছোট গণিরী । रा नि व ९ ।

लघुमासः । पु । तित्तिरिपक्षिणि । তিতির পাখী । त्रिका ।

लघुमांसी । स्त्री । सूक्ष्मजटामांस्याम् । गन्धमांसी । रा नि व १२ ।

लघुमूलकम् । क्ली । ह्रस्वमूलके । नेपाल मूलके । भा ।

लघुलता । स्त्री । कारवेल्लके । উচ্ছে গাছ । अमलतायाम् । অনন্তমূল । वै निघ । श द ।

लघुलयम् । क्ली । वीरणमूले । বেণার মূল । अम । पौलोशीरे । वै निघ वा व्या चि एलादितैले ।

लघुशङ्खः । पु । क्षुद्रशङ्खे । ছোট শাঁখ । वै निघ ।

लघुशीतः । पुं । शेलुवृक्षे । वै निघ ।

लघुशेलुः । पु । शेलुवृक्षे । वै निघ ।

लघुश्लेष्मातकः । पु । शेलुवृक्षे । वै निघ ।

लघुसदाफला । स्त्री । लघूदुम्बरिकायाम् । ছোট ডুমুর । रा नि व ११ ।

लघुसोमवल्ली । स्त्री । लघुसोमलतायाम् । यम तानसेरासही । वै निघ ।

लघुहस्तः । त्रि । क्षिप्रकारिणि ।

लघुहेमदुग्धा । स्त्री । लघूदुम्बरिकायाम् । ছোট ডুমুর । रा नि व ११ ।

लघूदुम्बरिका । स्त्री । क्षुद्रोदुम्बरवृक्षे । ছোট ডুমুর । गुण—रसवीर्य्यविपाकेषु उदुम्बरादीषद्धीनगुणा । रा नि व ११ ।

लघ्वानन्दरसः । पु । पाण्ड्वधिकारे रस । पाठ—"पारदं गन्धकं लौहं विषमभ्रकमेव च । समांशं मरिचञ्चाष्टौ टङ्कणञ्च चतुर्गुणम् । भृङ्गराज रसे सप्त भावनाश्चान्वितस्ते ॥" गुञ्जाद्वयं मात्रा, पर्णेन सह देय । र सा स । वातस्याध्युक्ते अस्मिन् रसे भृङ्गरसे पञ्च भावना, दाडिमरसेन च वटीकरणमिति विशेष ।

लघ्वारग्वधः । पु । आरग्वधस्वल्पविशेषे । ছোট সোনালি ।

लघ्वी । स्त्री । हस्तिकोल्याम् । জামকোলী । मद व ६ । पृक्कायाम् । পিড়িং । रा नि व १२ ।

लङ्का । स्त्री । शिम्बीधान्यविशेषे । তেওড়া । मं मटुराषपटा । क लाक । तत्पर्य्यायाः,—

कराखविपुटा काण्डिका रूक्षास्मिका। गुणा —रूक्षा हिमा गौल्या गुरु पित्तघ्नी वातकरी च। राजनिर्घण्ट १६। स्पृक्कायाम्। कुमरिचे। लङ्कामरिच। वैद्यक। शाखायाम्। मे। ऋणपत्री। पद्मु।

लङ्काधिपेश्वररस। पुं। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ —"सूताभ्रगुल्लभस्मानि गन्ध ताल शिलाजतु। समदेतत्तुल्यांश चाग्नेन मर्दयेत्तत। मध्वाज्याभ्यां वटी कार्या द्विगुञ्जा भक्षयेत् सदा। त्रिफलानिम्बमञ्जिष्ठापटोलमूलकं वचा। कटुकी रजनी तुल्य क्वाथोऽयमनुपानत॥" रसर।

लङ्का(ङ्को)पि[यि,रि]का। स्त्री। पृक्कायाम्। पिड़िं शाक। शर।

लङ्कास्थायी। पुं। वृक्षभेदे। लङ्कासिजू। शब्द। "लङ्कास्थायी राजवृक्षो भद्रचूडो विशाकर।"

लङ्केश्वररसः। पुं। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ —"भस्म सूतार्कलौहानां कृष्णागन्धकटङ्कणम्। कुष्ठतुल्यकतुल्यांश मर्द्यं धुस्तूरजैर्द्रवै। दिनकं तद्वटीं कुर्य्यात् माषमात्रञ्च भक्षयेत्। रसो लङ्केश्वरो नाम्ना प्रभूतमण्डलप्रणुत्॥' रसर।

लङ्घितम्। क्ली। अश्वस्य रोगभेदे। लक्षण यथा—"लङ्घित द्विविध प्रोक्त मुनिभि शास्त्र कोविदै। एक वातादिभिर्दोषै द्वितीयञ्चाभिघात जम्। उरसा बाहुना चाश्वो जानुजङ्घाविवेष च। कूर्चेन च खुराग्रेण मण्डूक्या चापि लङ्घति॥" जयद ३१४।

लङ्गुलम्। क्ली। लाङ्गूले। उणा।

लङ्केशालुकम्। क्ली। रक्तेशालौ। लाल आलू। त्रिका।

लङ्घनम्। क्ली। लघुभोजने उपवासे वा। उपोष। मे। शरीरलाघवकरे द्रव्ये कर्म्मणि वा। सु। कर्षणे। यथाह—"चतु प्रकारा संशुद्धि पिपासा मारुतातपौ। पाचनान्युपवासश्च व्यायामश्चेति लङ्घनम्॥" लाघवकरे विधौ। सि यो अजीर्णे चि श्रीकण्ठ।

लजकारिका। स्त्री। लज्जालुकालतायाम्। शमा।

लज्जका। स्त्री। वनकार्पासाम्। वैद्यक।

लज्जरी। स्त्री। लज्जालुकायाम्। वैद्यक।

लज्जा। स्त्री। श्वेतलज्जालुकायाम्। श्वेत लज्जावती लता। राजनिर्घण्ट ५। वराहक्रान्तायां। वराक्रान्ता। चद अपस्मार चि। भैष वृहत्खदिर वटी। त्रपायाम्।

लज्जालु। पु, स्त्री। (Mimosa pudica) The sensitive plant स्वनामख्यातक्षुप विशेषे। लज्जावती, लाजुक। म लाजालु। तत्पर्य्याया,—रुदिरी रक्तपादी शमीपत्रा स्पृक्का खदिरपत्रिका सङ्कोचनी समङ्गा नमस्कारी प्रसारिणी सप्तपर्णी खदिरी गण्डमालिका लजकारिका लज्जा लज्जिरी स्पर्शलज्जा असरोधिनी रक्तमूला। ताम्रमूला स्वगुप्ता अञ्जलिकारिका महाभीता वशिनी महौषधि। रत्नाकर रसायने। गुणा —कटु शीता पित्तातिसारघ्नी शोफदाह श्रमश्वासव्रणकुष्ठकफास्रघ्नी च। अपिच—लज्जालु शीतला तिक्ता कषाया कफपित्तजित्। रक्तपित्त मतीसार योनिरोगान् विनाशयेत्॥ "लज्जालु विपरीताख्या स्वल्पक्षुपहद्दला। वैपरीत्या तु लज्जालुस्त्वभिधाने प्रयोजयेत्॥" "लज्जालुर्वैपरीत्या तु कटुरुष्णकफापनुत्। रसे नियामकश्चैव नाना विनाशकारक॥" राजनिर्घण्ट ५।

लज्जालुका। स्त्री। वराहक्रान्तायाम्।

लज्जिका (नी)। स्त्री। लज्जालुकालतायां। लाजुका। राजनिर्घण्ट ५। रसास।

लज्जिरी। स्त्री। लज्जालुकायां। राजनिर्घण्ट ५।

लञ्ज। पुं। पादशाखायाम्। कच्छ। उच।

लटपर्णम्। क्ली। त्वचि। गुड़त्वक्। राजनिर्घण्ट १२।

लटपक्ष। पु। प्रतुदपक्षिविशेषे। चसु २०७।

लट्व। पु। अश्वे। उणा। स्त्री (ट्वा)। करञ्जभेदे। नाटाकरञ्ज। त्रिका। कुसुम्भवृक्षे। उच। ग्राम्यचटके। मे। चसु २०७। भ्रमरे।

लठम्। क्ली। विष्ठायाम्।

लड्डुक। पुं। मिष्टान्नभेदे। लाड़ु। गुणा —"लड्डुकी दुर्जर पर।' राज ३प। "तैलेन हविषा पक्व भवेत् चूर्णञ्च लड्डुक।" शच।

लण्डम्। क्ली, स्त्री (ण्डा)। पुरीषे। नाड़। भूरिप्र।

लता। स्त्री। प्रतानाम्, गुडूच्यादौ। लता। लतापत्रगुणा —कटूष्ण कफवातहरम्। तन्दीर्ण

दीपनं पथ्यं शूलगुल्मविषघ्नञ्च । रा नि व ८ । लताकस्तूरिकायाम् । लताकस्तूरी । हि मुष्कदाना । भा उ वाजी चि । "लताकस्तूरिकापि च ।" चक्र दत्त वा व्या चि महासुगन्धतैले । "कक्कोलका गुरुलता ।" कालशारिवायाम् । रा नि व १२ । मञ्जिष्ठायाम् । च सू ३ अ । चक्र द गर्भाधिकारे । दूर्वायाम् । च सू ४ अ । रस र शा व्रण चि । "कालीयकलताम्रास्थि ।" प्रियङ्गौ । अम । वा उ ५ अ । चक्र द गर्भाधिकारे । चक्र द व्रणशोथचि । श्वेतशारिवायां । भा पू १ भ । See अनन्ता । ज्योतिष्मतीलतायां । लताफट्की । वा व्या दश मूलादितैले । स्पृक्कायां । अम । श्वेतयूथिकायाम् । जातीपुष्पवृक्षे । रक्तपाटलवृक्ष । रै निघ । माधवीलतायां । मे । वैवर्त्तलतायां । रा नि व ६ ।

लताकरञ्ज । पु । वल्लीकरञ्जे । लताकरञ्जा । बम् सागरगोटी । हि कण्टकरैज । तत्पर्य्यायाः,—दुःस्पर्श वीराख्य वज्रवीजक कुवेराक्षी धनदाक्षी कण्टफल । गुणाः—"लताकरञ्जपत्रन्तु कटूष्णं कफवातनुत् । तद्वीजं दीपनम्पथ्यं शूलगुल्मव्यथापहम् ॥" रा नि व ८ ।

लताकस्तूरिका (री) । स्त्री । (Hibiscus Abelmoschus Syn Abelmoschus moschatus) Musk mallow स्वनामख्यातवृक्षे । लताकस्तूरी, काल कस्तूरी । हि मुश्कदाना । तै तक्कोलफलमु, कर्पूरबेण्ड । ता कटेकस्तूरी । दा कस्तुरबेण्ड । तत्पर्य्यायौ,—कटु दक्षिणदेशजा । गुणाः—"लताकस्तूरिका तिक्ता स्वाद्वी वृष्या हिमा लघुः । चक्षुष्या छेदनी श्लेष्मतृष्णावस्त्यास्यरोगहृत् ॥" भा । शीतला वस्तिशोधनी च । सु सू ४६ अ ।

लताङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्यां । काँकड़ाशृङ्गी । वै निघ ।

लताजिह्वः । पु । सर्पे । श मा ।

लतातरुः । पु । तालवृक्षे । निम्बूवृक्षे । श मा । लताशालवृक्षे । त्रिका ।

लताताल. । पु । हिन्तालवृक्षे । हेंताल गाछ । रा नि व ९ ।

लताद्रुम. । पु । लताशाल । र मा । तत्पर्य्यायाः,—साल्व अश्वकर्ण कुशिक वत्स दीर्घ ।

लतापनस. । पुं । तरम्बुजलतायाम् । तरमुज गाछ । त्रिका ।

लतापर्णी । स्त्री । तालमूल्यां । मधुरिकायाम् । मउरी । वै निघ ।

लतापृक्का । स्त्री । स्पृक्कायाम् । पिड़िं शाक । श र ।

लताप्रतानिनी । स्त्री । शाखाप्रचयवल्लतायाम् । अम ।

लताफलम् । क्ली । पटोले । शब्दचं पु ।

लतावृहतिका । स्त्री । वृहतीलतायाम् । वृहती । प मु ।

लताभद्रा । स्त्री । भद्रालीलतायाम् । गन्धभादुलिया । श मा ।

लतामणि । पु । प्रवाले । रा नि व,१३ ।

लतामरुत् । स्त्री । स्पृक्कायां । पिड़िं । श र ।

लतामाधवी । स्त्री । माधवीलतायां । श र ।

लतायष्टिः (ष्टी) । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । श मा ।

लतायावकम् । क्ली । तरुप्रवाले । हारा ।

लतारसनः । पुं । सर्पे । हारा ।

लतार्क. । पुं । हरित्पलाण्डौ । अम ।

लतालक. । पु । गजे । त्रिका ।

लतावृक्ष. । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।

लताशङ्कुतरुः । पु । लताशालवृक्षे । त्रिका ।

लताशङ्ख. । पु । शालवृक्षे । श र ।

लताशिरीष. । पु । वल्लीशिरीषे । प मु ।

लतिका । स्त्री । स्वल्पलतायाम् । व्याक ।

लत्तिका । स्त्री । न्येष्ठ्याम् । टिकटिकी । गोधायां । हला ।

लपनम् । क्ली । मुखे । रा नि व १८ । भाषणे ।

लप्सिका । स्त्री । खाद्यविशेषे । मोहनभोग । करणविधि—"गोधूमपिष्टं साज्येन घृतं न्यस्य सुभर्ज्जयेत् । शर्करां पिष्टमानेन समां तत्र विनिन्यसेत् । नीडयित्वा ततो वस्त्रपूतां पिष्टं विनिक्षिपेत् । मन्दाग्नौ विपचेत्तावद्यावत्पीत्वा घृतं हरेत् । शुण्ठीफलचूर्णमिलाशुण्ठीमरीचनिर्मितं । केतकीफलखण्डाय चित्वा दर्व्या विचालयेत् क्रमशः ॥ पक्वा च रक्तता याति विज्ञेयं भोगमोहनम् । शीतकाले तु भोक्तॄणां परं शीते सुखावहं ॥" वै निघ । अथवा,—हविता सर्पिषा भृष्टा शर्करा पयसि क्षिपन् । तस्मिन् घनीभूते न्यसेत्

लवङ्ग मरिचादिकं। सिद्धैषा लपिका ख्याता गुणास्तस्या वदाम्यहम्। लसिका ह्युषो वृष्या पथ्या पित्तानिलापहा। स्निग्धा श्लेष्मकरी गुर्व्वी रोचनी तर्पणी परम्। भा।

लम्फ । पुं। उत्प्लवने।

लम्ब । पुं। अङ्गे। दया।

लम्बकर्ण. । पु। अङ्कोलवृक्षे। आँकोड़ गाछ। रा नि व ९। मत्कुके। खरगोष। भा। छागे। मिका। श्येनपक्षिणि। रा नि व १९।

लम्बदन्ता | **लम्बबीजा** | स्त्री। सिंहलीपिप्पल्याम्। रा नि व ६। See सिंहपिप्पली।

लम्बन. । पु। कफे। श च।

लम्बा । स्त्री। तिक्ततुम्ब्यां। लम्बा तितलाउ। दीर्घतिक्तालाबुसंज्ञा। वा सू १५ष धा व। "लम्बा मुक्तसां तथा।" सु चि १८ष। स्थावरविषान्तगतपत्रविषे। सु कल्प २ष।

लम्बिका । स्त्री। सूक्ष्मजिह्वायां। आलजिब। रा नि व १८। श र।

लम्बितम् । क्ली। मांसधातौ। मा म। वै निघ। [त्रिका।

लम्बो(म्बौ)ष्ठ । पुं। उष्ट्रे। रा नि व १९।

लयम् । क्ली। उशीरे। वै निघ।

ललज्जिह्व. । पु। उष्ट्रे। कुक्कुरे। मे। स्त्री (ह्वा)। महासमङ्गायाम्। रा नि व ४।

ललदम्बु । पुं। पुष्पभेदे। लिम्पाके। जटा। क्ली। उदकविशेषे। वै निघ हिक्का चि।

ललन (ना) । पु, स्त्री। सर्जवृक्षे। धूनो शालेर गाछ। रा नि व ८।२३। चारवृक्ष। पियाल गाछ। रा नि व ११।२३। शाले। धूनो। रा नि व १२। बालके। रा नि व १९। स्त्री। जिह्वायां। मे। स्त्रियाम्।

ललनाप्रियम् । क्ली। ह्रीवेरे। बाला। रा नि व १०। पुं। कदम्बवृक्षे। रा नि व ९।

ललाक । पु। शिश्ने। श च।

ललाट(क)म् । क्ली। भाले। गण्डदेश, कपाल। रा नि व १८। प्रशस्तललाटे। श र।

ललाटरेखा । स्त्री। दीर्घजीवनसूचककपालस्य रेखायाम्।

ललाटास्थि । क्ली। कपालास्थिद्वये। च शा ७ष। [बालधौ। मे।

ललामम् । क्ली। श्वे। शृङ्गे। चिह्ने।

ललित । पु। तन्नाम्ना ख्यात अर्शोऽङ्कुरविशेषे। लक्षण—"गुदद्वारात् पृष्ठदेशे जायन्ते पाण्डुराङ्कुराः। ललितास्ते ॥" निदा।

ललिता । स्त्री। कस्तूर्य्याम्। मृगनाभि। रा नि व १२। लताकस्तूर्य्याम्।

लवम् । क्ली। जातीफले। श च। लामज्जके। लवङ्गे। रा नि व १२। पु। लावपक्षिणि। चतुर्थभागे। शिकि। भैष र ग्रा वसन्तकुसुमाकर रस। छेदने। मेश। विका।

लवङ्ग(क)म् । क्ली। (Caryophyllus aromaticus) Cloves स्वनामख्यातपण्यद्रव्ये। मलक्कस द्वीपजवृक्षस्य पुष्पकले। लवङ्ग। हि लौङ। म क लवङ्गकलिका। फा लौंग, मेखक्। ता किरम्बेर। तै लवङ्गलु। द्रा लवङ्। तत्पर्य्याया,—देवपुष्प श्रीपुष्प श्रीसंज्ञ लवङ्गकलिका दिव्यं शेखरं लवं रुचिरं ग्रहणीहर तीव्रधिगिय तीक्ष्णपुष्प वारिपुष्प चन्दनपुष्प मन्दार गीर्व्वाणकुसुम दिव्यगन्ध। गुणा —शीतल तिक्त चक्षुष्य भक्तरोचन त्रिदोषघ्न तीक्ष्ण शिरोरोगहरत्व। रा नि व १२। कटुतिक्त कफघ्न लघु तृषाघ्न मुखदौर्गन्ध्यघ्नत्व। सु सू ४६ष। "आध्मानानाहशूलघ्नं लवङ्गं पाचनं लघु।" राज ३प। "लवङ्गं कटुकं तिक्तं लघु नेत्रहितं हिमम्। दीपनं पाचनं रुच्यं कफपित्तास्रनाशकृत्। तृष्णां छर्द्दिं तथाध्मानं शूलमाशु विनाशयेत्। कासं श्वासञ्च हिक्काञ्च क्षयं क्षपयति ध्रुवम्॥" भा।

लवङ्गकन्दर्पता । स्त्री। लघुशालीशपत्रे। वै निघ।

लवङ्गकलिका । स्त्री। लवङ्गे। रा नि व १२।

लवङ्गचतुस्सम । पु। अतीसाराधिकारे योग। पाठ —"जातीफल त्रिदशपुष्पसमन्वितञ्च जीरञ्च टङ्गणयुतं चरके प्रयुक्तं। चूर्णानि माक्षिक सितासहितानि लीढ़ा आमातिसारमखिलं गुरु हन्ति शूलम्॥" रस र।

लवङ्गतैलम् । क्ली। लवङ्गोत्थतैले। तद्गुणा, देवपुष्पोद्भव तैलमग्निकृद्दन्तनाशनम्। दन्तवेष्टस्य चार्ति घ्नं शर्षिणा वमनापहम्।

लवङ्गलता । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे । लवङ्ग गाछ । जयदेव ।

लवङ्गादिचूर्णम् । क्ली । राजयक्ष्माधिकारे चूर्णौषधे । पाठ —“लवङ्गकक्कोलमुशीरचन्दन नतं सनीलोत्पलजीरकं समम् । त्रुटिं सकृष्णागुरु भृङ्गकेशरं कणा सविश्वानलदं महाम्बुदम् । अहीन्द्र जातीफलवंशलोचना सितार्द्धभागं समभक्ष्य चूर्णितम् । अरोचकं सर्व्वसमिद्धदीपनं बलप्रदं वृष्यतमं त्रिदोषहृत् ॥” त्रुटि एलाबीज । अहीन्द्रम् अनन्तमूल । महाम्बुदं मुस्तक । भृङ्ग गुडत्वक् । नलद जटामांसी । वातपित्ताधिके वह्निबले सर्व्वचूर्णापेक्षया शर्कराष्टगुणा । कफाधिके चाग्निमान्द्ये च एकभागापेक्षयाष्टगुणेति । अन्यत् ग्रहण्यधिकारे—“लवङ्गातिविषामुस्तं बिल्वं पाठाथ शाल्मली । जीरकं धातकीपुष्पं लोध्रेन्द्रयववालकम् । धान्यकं सर्ज्जकं शृङ्गी पिप्पली विश्वभेषजम् । यमानीदाडिमं चैव सैन्धवं च रसाञ्जनम् । समभागानि चैतानि भक्षयेत्प्रातरुत्थितः ॥” रस र ।

लवणम् । क्ली । क्षाररसद्रव्यविशेषे । नुण । हिं निमक् । तत्पर्य्याय,—पटु । तत् पञ्चविधं—सौवर्च्चल सैन्धव विड्रौद्भिद सामुद्रभेदेन । अमरः । सैन्धवसौवर्च्चलकाचविड्गाढसामुद्रद्रोणेयौषररोमकभेदेन नवधा । राजनिर्घण्टः ७० । तद्वर्गः—सामुद्र-सैन्धव विड रोमक सौवर्च्चल चुल्लिकाभेदेन षट् । “लवणानि च कथ्यन्ते सामुद्रं सैन्धवं विडम् । सौवर्च्चलं रोमकञ्च चुल्लिकालवणन्तथा ॥” रसा म- । तत्र सैन्धव श्वेतरक्तभेदेन द्विविध । गाढलवण शाकम्भरदेशे प्रसिद्ध । एषां गुणा स्वस्वपर्य्याये मन्तव्याः । सैन्धवलवणे । वाकू १५ष । “सप्तलवण चैला ।” क्षारविशेषे । नोणार क्षार । यद गुण्डिच । “सलवणा दग्धा जले पाचित ।” पु । स्वरूपास्यतमरथे । स च सैन्धवादौ दृश्यते । गुणा “लवणो रुचिकृद्रक्षोऽपिदाही पवनः स्वादुकरश्च सारकश्च । अतिसेवनतो जराश्च दिशं शिथिलाञ्च ददाति कुष्ठकारी ॥” राजनिर्घण्टः २० । अपिच— “लवणं छेदनसौक्ष्म्य पाचनं दीपनं सरं । स्निग्धं रुचिकरं मन्दं दृष्टिघ्नकरं लघु ॥ अपिच—लवणं शोधनं वण्यं पाचनं कफपित्तदम् । दुर्व्वातहरं आयुष्यं विष्यन्दतापकम् । सोऽति युक्तोऽतिविदाहात् विकलोऽथवा यापकत् ॥” राजः । दोषान् स्वविमुच्यादयति कफवर्धकं नमयति मार्द्दव सापादयति स लवण । सुश्रुते सू ४२ष । त्रि । लवणरसयुक्ते । मे ।

लवणकिंशुका । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । बड लताफट्की । राजनिर्घण्टः ३ ।

लवणख (खा) निः । पुं । लवणाकरे । लवणेर खनि । हेम ।

लवणतृणम् । क्ली । स्वनामप्रसिद्धे तृणविशेषे । लोणाघास । तत्पर्य्याय,—लोणतृणं तृणाम्ल पटुतृणक अम्लकाण्ड । गुणा,—क्षाराम्लं कषायम् अस्तन्यम् । अश्ववृद्धिकरञ्च । राजनिर्घण्टः ८ ।

लवणत्रयम् । क्ली । विट्सैन्धवरुचकेषु । सैन्धव, विट्, सचल । “सैन्धवञ्च विडञ्चैव रुचकं तिमिश्रितम् । लवणत्रयमाख्यातम् ।” राजनिर्घण्टः २२ । यद ग्रहण्याचि ।

लवणद्वयम् । क्ली । सौवर्च्चलसैन्धवलवणे । सचल ओ सैन्धव । वसूत्र ।

लवणनित्यः । त्रि । नित्यलवणरसास्वादनशीले । च ।

लवणभेद. । पुं । लवणक्षारे । लोणार क्षार । वैनिघ ।

लवणमद । पुं । लवणक्षारे । लोणार क्षार । राजनिर्घण्टः ६ ।

लवणमेहः । पुं । मेहविशेषे । अत्र रोगी विशद लवणतुल्य मेहति । सुनि ६ष ।

लवणयन्त्रम् । क्ली । औषधपाकार्थलवणपूर्णयन्त्रविशेषे । “ऊर्द्धं तच्चलहीनं यत् यन्त्रं डमरुकाह्वयम् । तदन्तः लवणे पूर्णे लवणाख्यमितीरितम् ॥”

लवणवर्ग । पुं । लवणसमूहे । “लवणानि च कथ्यन्ते सामुद्रं सैन्धवं विडम् । सौवर्च्चलं रोमकञ्च चुल्लिकालवणन्तथा ॥”

लवणव्यापत् । स्त्री । अश्वस्य अतिमात्रलवणभक्षणजन्यव्यापदि । “प्रभूतं लवणं यस्य भोजने वाजिनो भवेत् । कैवल वाततथास्य व्यापत् समहती भवेत् ॥” जयद ६०ष ।

लवणस्कन्ध । पुं । षड्विधाव्यापनेषु लवणवर्णविरुद्धरकस्याव्यापनविशेषे । त्रिकाण्डशेषः ।

लवणक्षार. । पुं । लोणारक्षारे । राजनिर्घण्टः ६ ।

लवणा । स्त्री । चुल्लिकायाम् । चूकापालं ।

वै निघ २भ वा व्याधि । चाङ्गेर्या । आमरुल । लवणशाके । ज्योतिष्मतीलतायां । नताफट्‌की । रा नि व ३ । लवणक्षारे ।

लवणाब्धिजम् । क्ली । समुद्रजातलवणे । रा नि व ६ ।

लवणारम् । क्ली । लवणक्षारे । नोनाक्षार । रा नि व ६ ।

लवणारजम् । क्ली । लोणारक्षारे । रा नि व ६ ।

लवणी । स्त्री । स्वादुफल जातीय फलवृक्षे । नोना । तत्पर्य्याया—शीतजा अविमा ।

लवणोत्तमम् । क्ली । सैन्धवलवणे । रमा । सियो व्य चि ।

लवणोत्तमाद्यचूर्णम् । क्ली । अर्शोविनाशक चूर्णम् । सैन्धवचित्रकेन्द्रयवकरञ्जमूलमहापिचुमर्द्द मूलानां चूर्णं प्रत्येक २ तो । मात्रा ८ माषा । अनु तक्र । चद ।

लवणोत्थम् । क्ली । लोणारक्षारे । रा नि व ६ ।

लवणोत्था । स्त्री । क्षुद्रज्योतिष्मतीलतायाम् । छोट नताफट्‌की । वै निघ ।

लवणोद । पु । लवणसमुद्रे । अम ।

लवनी । स्त्री । छेदने । अम । शीतलफलभेदे । नोणा । शच ।

लवली । स्त्री । फलवृक्षविशेषे । नोओयाड़ गाछ । हि हरफरी । तत्पर्य्याया,—सुगन्धमूला पाण्डु, कोमलवल्कला । फलगुणा—"लवली फलमर्शोघ्नं कफपित्तहरं गुरु । विशदं रोचनं रुच्यं स्वादम्लं तुवरं रसे ॥" भा आमव । "कषाय कफपित्तघ्नं किञ्चित्तिक्तं रुचिप्रदं । हृद्यं सुगन्धि विषदं लवलीफलमुच्यते ॥" सु सू ४६ अ ।

लश(शू)नम् । क्ली, पुं । रसोने । रशुन । अम । रा नि व ७ ।

लसा । स्त्री । हरिद्रायाम् । हारा । आम हरिद्रायाम् । वै निघ ।

लसान्द्र । पु । राजमाषे । वर्स्यटी । रमा ।

लसि(सी)का । स्त्री । इक्षुरसे । लालायाम् । श च । वा उ ३९ अ । भा म ४भ विषप चि । शर्करा विशेषे । फेणीगुड़ । गुणा—"लसीका कान्तिकृद्गुरु स्वच्छमल्पाम्लिका सिता । निम्मला लघवी शैत्या शीतवीर्य्या यथोत्तरम् । यथायथैवा नैर्म्मल्य गुणवत् स्यात् तथा तथा ॥" राज ३प । त्वङ्मांसान्तरगतरसविशेषे । "यत्तु मांसलगन्तरे उदकं तल्लसीकाशब्दं लभते ।" च ।

लचम् । क्ली । मौक्तिके । मुक्ता ।

लच(क्ष्म)णम् । क्ली । चिह्ने । मे । श र । "लक्षण चिह्नमाकृति ।" मा नि पञ्चनिदाने । रोगस्य व्यक्ते विशिष्टपूर्व्वरूपे । "पूर्व्वरूप विशिष्ट यत्राक्त तल्लक्षणं स्मृतम् ॥" मा । रूपे । पु । सारसपक्षिणि । श र । मुचुकुन्दवृक्षे । रा नि व १० । प्लक्षवृक्षे । पाकुड़ गाछ । पञ्जु । लक्षणोत्सवनामग्रन्थकारे ।

लच(क्ष्म)णा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ । वै निघ उन्माद चि सारस्वतघृते । सारस पक्षाम् । मे । स्वनामख्यातकन्दे । लक्ष्मणामूल । वम लक्ष्मणाकन्द । वा उ ३।११ अ । तत्पर्य्याया, —पुत्रकन्दा पुत्रदा नागपत्री नागाह्वा नागिनी तूलिनी मञ्जिका अरुविन्दुच्छदा लक्ष्मणाजटा पुच्छदा । लक्षणं—"पुत्राकारकरताल्पविन्दुभि लाञ्छिता सदा । लक्ष्मणा पुत्रजननी वस्तगन्धा कृतिर्भवेत् ॥" भा । गुणा—मधुरा शीतला बन्ध्यादोषघ्नी रसायनी बल्या त्रिदोषघ्नी च । रा नि व ७ । लवाङ्गवृक्षे । मुचुकुन्दवृक्षे । वै निघ ।

लक्ष्मणाजटा । स्त्री । लक्ष्मणामूले । चिक्रक वन्ध्याप्रतीकारे ।

लक्ष्मी । स्त्री । श्वेततुलस्या । रा नि व १० । सुक्षानामगन्धद्रव्ये । पिड़िंग । रा नि व १२ । प्रियङ्गौ । ऋद्धौ । वृद्धौ । मे । पद्मचारिण्याम् । स्थलपद्मे । रा नि व १० । वा सू २९ अ । पद्मे । त्रिका । शमीवृक्षे । हरिद्रायाम् । मुक्तायां । रा नि व ६।८।१३ । मेषशृङ्ग्याम् । मेड़ाशिङ्गे । वै निघ ।

लक्ष्मीगृहम् । क्ली । रक्तोत्पले । त्रिका ।

लक्ष्मीताल । पुं । श्रीतालवृक्षे । कोङ्कणे मलियादिषु च प्रसिद्ध । रा नि व ९ ।

लक्ष्मीदास । पुं । शोणमतकदम्बस्यपरे टीकाकर्त्तरि ।

लक्ष्मीपति । पु । लवङ्गवृक्षे । पूगवृक्षे । त्रिका ।

लक्ष्मीपुत्र । पुं । घोटके । मे ।

लक्ष्मीपुष्प । पु । पद्मरागमणौ । हे च ।

लक्ष्मीफल । पुं । बिल्ववृक्षे । रा नि व ११ ।

लक्ष्मीवान् । पु । पनसवृक्षे । কাঁঠাল গাছ । शमी । श्वेतरोहितके । শ্বেত রোড়া । रा नि व ८ । अश्वत्थवृक्षे । वै निघ ।

लक्ष्मीविलासरस. । पु । ज्वरे वातव्याधौ च रसः । पाठः—"पलं कृष्णाभ्रचूर्णस्य तदर्द्धौ रसगन्धकौ । बला नागबलाभीरु विदारीकन्दमेव च । कृष्णधुस्तूरनिचुल गोक्षुरवृद्धदारयोः । बीज मर्कटयशस्यापि जातीकोषफले तथा । कर्पूरञ्चैव कर्षांश श्लक्ष्णचूर्णं पृथक् पृथक् । गृहीत्वा चाट सार्द्ध स्वर्णं पर्णरसेन च ॥" वटिका स्निग्ध चणकप्रमाणा । কৃষ্ণাভ্রচূর্ণ ৮ তো পারা, গন্ধক প্রত্যেক ৪ তো (মতান্তরে রস ২ তো গন্ধক ২ তো) শ্বেত বেড়েলা, গোরক্ষচাকুলিয়ামূল, শতমূলী, ভূমিকুষ্মাণ্ড, কাল ধুতুরার বীজ, হিজলবীজ, গোক্ষুরবীজ, বিজতাড়কের বীজ, সিদ্ধিবীজ, জায়ফল, জয়িত্রী, কর্পূর ইহাদের চূর্ণ প্রত্যেক ২তো স্বর্ণভস্ম।০ চারি আনা, পাণের রসে মাড়িয়া বটী করিবে। মাত্রা সিদ্ধচণকবৎ। মতান্তরে জায়ফল, জয়িত্রী এক এক তো বীজতাড়ক প্রভৃতির বীজ মিলিত ২ তো। अन्यो महालक्ष्मीविलास शिरोरोगे। पाठ—'लौहमभ्र विष मुस्त फलत्रय कटुत्रय । धुस्तूर वृद्धदारस्य बीजमिन्द्राशनस्य च । गोक्षुरकद्वयस्यैव पिप्पलीमूलमेव च । एतत्सर्व्वं सम ग्राह्य रसे धुस्तूरकस्य च । भावयित्वा वटी कार्य्या द्विगुञ्जाफलमानतः ॥" লৌহ, অভ্র, বিষ, মুতা, ত্রিফলা, ত্রিকটু ধুতুরাবীজ, বীজতাড়কবীজ, সিদ্ধিবীজ, ছোট গোখুরী-বীজ, বড় গোখুরীবীজ, পিপুলমূল সমভাগ। ধুতুরাবীজের রসে ভাবনা দিয়া বটী করিবে। মাত্রা ২ কুঁচ। रसा र्द । अन्य कासे— वङ्ग लौहम् अभ्र ताम्र कांस्य पारद हरिताल मनःशिला खर्पर म १ प । कीमराजस्य कुलत्थस्य च क्वाथे म दिनत्रय भावयेत्। एला जातीफलं तेजपत्र लवङ्ग यमानी जीरकं त्रिफला त्रिकटु तगर गुडत्वक् वंशलोचना म २ तो तेन सह मिश्रयित्वा पुनश्च भावना देया । मात्रा चणकमिता । भैष ।

लक्ष्मीवेष्ट । पु । श्रीवेष्टनामसुगन्धद्रव्ये, সরল নির্য্যাসে। रा नि व १२ ।

लक्ष्मीश्रेष्ठा । स्त्री । स्थलपद्मिन्या । वै निघ ।

लागजीरः (क) । पुं । शङ्खजीरके । वै निघ ।

लाघरकः । पु । कुलीमकरोगे । सु उ ४४प ।

लाघवम् । क्ली । लघुत्वे । आरोग्ये । रा नि व २० । [लिङ्ग । लिका ।

लाङ्गलम् । क्ली । पुष्पभेदे । तालवृक्षे । मे ।

लाङ्गलकः । पुं । लाङ्गलाकारे भगन्दरच्छेदे । "कुटारहितहलाकार पार्श्वद्वये यच्छेद स सम्पूर्ण हलाकारः ।" वा उ २८प । "द्वाभ्यां समाभ्यां पार्श्वाभ्यां छेदो लाङ्गलको मतः ।" सु चि ८प । भा म ४भ भगन्दरचि ।

लाङ्गलकी । स्त्री । लाङ्गलीक्षुपे । विष-लाङ्गुलिया । प सु । रस र अर्शः चि ।

लाङ्गलाख्या (ह्वया) । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विषलाङ्गुलिया । भैष कुष्ठ चि । सु सू ३६प ।

लाङ्गलिः (लिका, ली) । स्त्री । लाङ्गली वृक्षे । विषलाङ्गुलिया । अ र । भैष स्त्रीरोग चि । गजपिप्पल्याम् । रा नि व २३ । च द वा व्या प्र कुपाततैल । चव्ये । চই । भा पू १भ । महाराष्ट्री लतायाम् । কাঁচড়াদাম । श च । रा नि व ४ । सु सू ३९प । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । मञ्जिष्ठायाम् । ऋषभके । कपिकच्छ्वाम् । আলকুশী । वै निघ ।

लाङ्गलिकः । पुं । स्थावरविषभेदे । हे च ।

लाङ्गलिकी (नी) । स्त्री । कलिकारिकायाम् । विषलाङ्गुलिया । अम । तत्पर्य्यायः—लाङ्गलाख्या लाङ्गली गौरी दीप्ता हलिनी गर्भघातिनी अग्निज्वाला अग्निजिह्वा अग्निमुखी अग्निशिखा वह्निशिखा इन्द्रपुष्पा कलिकारी । तद्गुण,—कुष्ठ दुष्टव्रणनाशक । सु सू ३९प कफशोधने ।

लाङ्गली (लिन्) । पु । नारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ । सर्पे । श च ।

लाङ्गलीशाक. । पुं । जलजशाकविशेषे । বাঁচড়া শাক । तत्पर्य्याया,—तोयपिप्पली जलाची पिच्छला श्यामादनी । गुणा —"लाङ्गली कफपित्तघ्नी रूक्षा वातविवृद्धिकृत् ।" राज १प ।

लाङ्गु । पु । शिश्ने ।

लाङ्गु(ङ्गू)लम् । क्ली । पुच्छे । লেজ । अटी । शिश्ने । मे । पु । शालिधान्यभेदे ।

लाङ्गु(ङ्गू)ला (लिका, ली) । स्त्री । कपि

कच्छुाम् । रा नि व ३ । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । रा नि व ४ । पु (स्त्री [इन्])। ऋषभके । रा नि व ५ । वानरे ।

लाजम् । क्ली । उशीरे । বেণা । मे । पु । आर्द्र तण्डुले । मे । पु बहु, स्त्री(जा) । भ्रष्टते । म ।

लाजचूर्णम् । क्ली । खधिचूर्णे । খৈয়ের গুঁড়া ।

लाजतर्पणम् । क्ली । लाजसक्तुकृततर्पणविशेषे । भा म १भ ज्व चि । "दाहवम्यर्द्दित माम निरन्न तृष्णयान्वितम् । शर्करामधुसयुक्तम् पाययेल्लाज तर्पणम् ॥"

लाजपेया । स्त्री । खधिकृतपेयायां । খৈয়ের মণ্ড । वा चि १ब । "लाजपेयां सुखजरां ।' च द । गुणा —"पूर्व्ववच्च कृता लाजपेया लघी मता यत । गुणै प्रशस्ता विज्ञेया पूर्व्वोक्तायां गुणाधिका । त्रिकटुसैन्धवैश्वाभियुक्तातिगुणदा मता ॥' इंहिन चुत्तृष्णाग्लानिदौर्व्वल्यकुक्षिरोग विनाशिनी ॥" राज २प ।

लाजभक्त. । पु । खधिभक्ते । गुणा —"लाज भक्तो लघु शीतश्चाग्निदीप्तिकरो मधु । तृष्णी निद्रारुचिकर कफपित्तविनाशक । अथशोधन कारी स्यादृषिभि परिकीर्त्तित ॥" वै निघ ।

लाजमण्ड । पु । खधिमण्डे । খৈয়ের মণ্ড । गुणा —अग्निजननो दाहतृष्णानिवारण ज्वरातिसारशमनश्च । श्लेष्मल आमपाचन मन्दाग्नि विषमाग्निबालस्थविरयोषितां पेयश्च । राज २प ।

लाजवर्णा । स्त्री । अष्टाव्यविष लूताविशेषे । सु कल्प ८ब ।

लाजश(स)क्तु' । स्त्री । खधिचूर्णे । খৈয়ের ছাতু । शीतवीर्य्या भवत् सान्निपातिके न हिता । सि यो ज्व चि ।

लाजा । पुं बहु । खधिकायां । খাওয়া, খৈ । भ्रष्टव्रीहिमात्रे । 'य केचिद्व्रीहयो भ्रष्टास्ते लाजा ।' रा नि व १६ । सतुषधान्यानि भृष्टस्फुटितानि लाजानाहु । भा । भ्रष्टधान्येषु । सि यो र पि चि सितृतप्रयोगे । च द्र ४ब दर्यान् । गुणा — "लाजास्त्वत्हृद्यं सौसारमेहमेद कफच्छिद । कास पित्तोपशमना दीपना लघवो हिमा' ॥" राज २प ।

लाबुलम् । क्ली । धान्ये । वै निघ ।

लाञ्छनम् । क्ली । रागिणामकधान्ये । रा नि व १६ । तन्नामकक्षुद्ररोगे । लक्षण—"कृष्ण सित वा सहज मण्डल लाञ्छन समम् ।" वा उ ३१ अ । चिह्ने । मे ।

लाटपत्र. (र्ण:) । पु । त्वचायाम् । দারুচিনি । वै निघ ।

लामज्ज(क)म् । क्ली । उशीरभेदे । গন্ধ বেণা । सु सू ३८अ । च द सि यो दाह चि । "लामज्जेनाथ शुक्लेन चन्दनेनानुलेपयेत् ।" (Andropogon laniger) The Juncus odoratus उशीरवत्पीतच्छविक्षुपविशेषे, सुगन्ध व र्णे । हि लामज्जक । तैं तेलवट्टिवेरु । तत् पर्य्याया,—सुनील अमृणाल लव लघु इष्टका पथिक शीघ्र दीर्घमूल जलाशयम् । अभावे उशीर देयम् । भा म १भ ज्व चि महालाचादितैले । "लामज्जक चन्दनञ्च ।" च सू २५अ । "लामज्जक यदा न स्यादुशीर दीयते तदा ।" गुणा —हिम तिक्त मधुर वातपित्तघ्न तृष्णादाहश्रममूर्च्छारक्त पित्तज्वरघ्नञ्च । रा नि व १२ । अपिच—"लघु दोषत्रयासजित् । त्वगामयस्वेदकृच्छ्रदाहपित्तास्र रोगनुत् ॥' भा । "दीर्घमूल दृढ सूक्ष्मसुगन्ध गन्धसयुत । दृशि साधारणे जात लामज्ज भद्रकं भवेत् ॥' भैष ।

लालनम् । क्ली । पियालबीजे । वै निघ । पु । मूषिकविशेषे । तद्दष्टे लालास्राव हिक्का छर्द्दिश्च जायते । सु कल्प ६अ । वा उ ३८अ ।

लालसा । स्त्री । गर्भिणीदोहदे । शब्द । हे च ।

लालसीकम् । क्ली । पिच्छिले । श र ।

लाला । स्त्री । मुखस्राव । লাল । तत्पर्य्याया, स्यणिका सृणीका स्यन्दिनी द्राविका मुखस्राव पिच्छिला लसिका लासिका । रा नि व १८ ।

लालामेह । पुं । प्रमेहभेदे । लक्षण— "लालातन्तुयुतं मूत्र लालामेहेन पिच्छिलम् । प्रमेहति ॥" निदा ।

लालाविष । पुं । लूतादौ । हे च ।

लालास्राव । पु । लालाक्षरणे । লালপড়া । ऊर्णनाभौ । মাকড়সা । हे च ।

लालिक । पुं । महिषे । ह च ।

लाव (क) । पु । स्वनामख्यातस्वल्पपक्षिविशेष । হটের পাখী । পিকা । শ লাবুনী, লাবুকপিট । तत्पर्य्याया,—लघुज्ञक लावक

लव । तस्मांसगुणाः—पथ्यं ग्राहि लघु च । राजनि व ७ । “पक्षिणाञ्च महाश्रेष्ठो लावको ग्राहकामक । सुखादो दीपन प्रोक्त कषायो मधुरो लघु । तथा विपाके मधुर सन्निपातेऽपि पूजित ॥” अत्रि २१ अ । अपिच—“लावा विष्किरवर्गेषु ते चतुर्धा मता बुधैः । पांशुलो गौरकोऽन्यस्तु पौण्ड्रको दर्भरस्तथा ॥ लावा वह्निकरा स्निग्धा गरघ्ना ग्राहिका हिता । पांशुल श्लेष्मलस्तेषु वीर्योष्णोऽनिलनाशन । गौरो लघुतरो रूक्षो वह्निकारी त्रिदोषजित् । पौण्ड्रक पित्तकृत् किञ्चिल्लघुर्वातकफापह । दर्भरो रक्तपित्तघ्नो हृद्रोगामयहारी हिम ॥” भा । लवङ्गे । चरका व्या महासुगन्धितैले ।

लावणः (णिकः) । त्रि । लवणसंस्कृते । हे च । क्ली । लस्ये । रत्नाः ।

लावणिकतैलम् । क्ली । तैलविशेषे । चस् माजाशितीय च ।

लावण्यम् । क्ली । लवणत्वे । लोणता । कान्ती ।

लावण्या । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वैनिघ ।

लावा । स्त्री । लावपक्षिणि । राजनि व १८ ।

लावाणकः । पु । व्रीहिधान्यभेदे । व्रीहिगुण । सुसु ४६ अ ।

लावु (वू) (का) । पु, स्त्री । अलाब्वाम् । लाउ । अम ।

लासः । पु । यूषे । झोल । अच ।

लासकः । पु । मयूरे । मे ।

लासिका । स्त्री । सुखनाचे । नाचा ।

लास्फोटनी । स्त्री । आस्फोटन्याम् । वैध निकायां । चटीर ।

लाक्षा । स्त्री । पिचकी । वैनिघ ।

लाक्षा । स्त्री । (Coccus lacca) Lac स्वनामप्रसिद्धरञ्जकद्रव्ये । लाहा, गाला । हिं लाही । मं लाख । क अरगु । ते लक्क, लक्क । तत्पर्यायाः,—राक्षा जतु जतुका जन्तुका याव अलक्त अलक्तक गन्धधिता खदिरिका रक्ता रङ्गमाता पलङ्कषा क्रिमिका क्रिमिहा द्रुमव्याधि द्रुमामय पलाशी सुद्रिणी दीप्ति गन्धमादिनी नीला द्रवरसा पिप्पलादि कीटजा न्याधिका वक्षघ्ना व्रणघ्नो रक्तमातृका । चिदविश्वचिपट्कर्मे ॥ “लाक्षानिशानीलितिशपटिकाभि ।” गुणा—तिक्ता कषाया श्लेष्मपित्तघ्नी विषघ्नी रक्तघ्नी विषमज्वरघ्नी च । राजनि व ६ । ‘लाक्षा च नूतना प्र मुक्तिकादिविवर्ज्जिता ।’’ मेप ।

लाक्षातरुः । पु । पलाशवृक्षे । अमा ।

लाक्षादितैलम् । क्ली । बालरोगाधि तैलम् । पाठ—“लाक्षारससम सिद्ध मस्तु चतुर्गुण । राक्षाचन्दनकुष्ठाब्दवाजिगन्धाग्नि युगे । शताह्वादारुयष्ट्याह्वमूर्वातिक्ताहरेणुभि बालानां ज्वररक्षोघ्नमभ्यङ्गात बलवर्णकृत् महालाक्षादितैल यथा—“लाक्षारसाढके तैलस्य विपचेत्प्रियक् । मस्त्वाढकसमायुक्त चात्र समावपेत् । शतपुष्पा हरिद्रा च मूर्वा हरेणुका । कटुका मधुक राक्षामश्वगन्धा च । मुस्तक चन्दनञ्चैव पृथगक्षसमान द्रव्यैरेतैस्तु तत्सिद्धम् अभ्यङ्गान्मारुतापह विषमाख्यान् ज्वरान्सर्वान्नाशयेत् प्रशम नयेत अत्र दोलायन्त्रविधानात् पञ्चपलजल लाक्षा विंशतिवारान् परिस्राव्य लाक्षारसो ग्राह्य कुट्टितलाक्षा ३ श वारि १८ श २१ वा दोलायन्त्रे परिस्राव्य १६ श ग्राह्यम् । अ लाक्षा ८ श वारि ६४ श पक्त्वा शे १६ ग्राह्यम् । तिलतैल ४ श लाक्षारस क्वाथो १६ श दधिमस्तु १६ श । कल्कार्थ—शत हरिद्रा मूर्वामूल कुष्ठ रेणुक कटुकी यष्टि राला अश्वगन्धा देवदारु मुस्त रक्तचन्दन प्र २ पाके सिद्धे कर्पूर शिलारस नखी प्र २ तो मिश्रयेत । रत्न ।

लाक्षादिवर्गः । पुं । लाक्षारक्तकुटजाश्म कट्फलहरिद्राद्वयनिम्बसप्तच्छदमालत्य त्रायमा चेति । तद्गुणा—कषायतिक्तमधुर कफपित्ता नाशन । कुष्ठक्रिमिहरश्चैव दुष्टव्रणविशोधन सुसु ३८ अ । [पलाशपुष्पवृक्षे । भा

लाक्षापुष्पा । स्त्री । शतपत्राम्, गुलाब इ

लाक्षाप्रसादः । पु । पट्टिकारोध्रे । ८४ लोध । अम ।

लाक्षाप्रसादनः । पु । रक्तलोध्रे । अम

लाक्षारसः । पुं । लाक्षानली क्वाथे वा लाहार द्रम । सियोय चाचि चन्दनादितैले तत्पाकविधि— पञ्चगिमाढसा लाक्षा दोलाय न्त्रपच्यिता । तिसरथा परिस्राव्य लाक्षारसमि विदु ॥” पमरत्न ।

लाक्षावृक्षः । पु । कोशाम्रवृक्षे । क्षमपाई । रा नि व ११ । पलाशवृक्षे । हारा ।

लिकुचम् । क्ली । चुक्रे । चुकापालङ् । रा नि व ७ । चुक्रपर्ण्यां । ডেলো । वै नि घ । पु । लकुचवृक्षे । ডেলো गाछ, मान्दार गाछ । रमा । रा नि व ९ ।

लिकोच (ठ) क । पु । अङ्कोटवृक्षे ।

लिक्षा (ख्या) । स्त्री । केशकीटभेदे । निकि । अमर । सूर्य्यकिरणान्तर्गतसूक्ष्मरेणुत्रयतुल्यमाने । "जालान्तरगते भानौ यच्चाणु दृश्यते रजः । तैश्चतुर्भि-र्भवेल्लिक्षा लिख्याषड्भिश्च मापक ॥" पद्म ।

लिङ्गम् । क्ली । शिश्ने । रा नि व १८ । तत् पर्य्याया,—मेहन शिश्न आरम्भ उपस्थ मदनाङ्कुश कन्दर्पमुषल विषक शेफ सेफ मेढ्र लाङ्गु ध्वज रागलता व्यङ्ग लाङ्गुल साधनं कामाङ्कुश नागलता नराङ्ग पुलिङ्ग पुंश्चिह्न राजचिह्नक । तत्तु गर्भस्थस्य सप्तभिर्मासैर्भवति । चिह्ने । अम । लक्षणे । रोगव्यापकहेतौ । "संस्थान व्यञ्जन लिङ्ग लक्षण चिह्नमाकृति ।" मा नि ।

लिङ्गक । पु । कपित्थवृक्षे । श च ।

लिङ्गजा । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् । शिव-लिङ्गिनी । रा नि व ३ ।

लिङ्गनाश । पु । लिङ्गम् इन्द्रियशक्ति दृष्टिं नाशयति । नीलिकाकाचापरनामके नेत्ररोग विशेषे । काचे उपेक्षिते तृतीय चतुर्थं वा पटल गते लिङ्गनाशो जायते । तिमिर, खाश्मा । छि नजला । स वातजादिभेदेन षट् । ते च पुनर्वर्णं भेदेन षडिति द्वादशधा । लक्षण—"स एव लिङ्गनाशस्तु नीलिकाकाचसंज्ञित । वातेन चापि रूपाणि भ्रमन्तीव च पश्यति । आविलान्यरुणाभानि व्याविद्धानीव मानव ।" भा नि । "तथाप्युपेक्ष माणस्य चतुर्थं पटल गत । लिङ्गनाशं मल कुर्वन् छादयेद्दृष्टिमण्डलम् ॥" तत्र वातेन यथा— "स्पष्टारुणाभा वीक्षीर्णा मूर्च्छा वा हतदर्शना । स लिङ्गनाश ॥' पित्तजो यथा— "मण्डलीला निरालीका हकलिष्ट्या लिङ्गनाशन ।" कफजो यथा—"लिङ्गनाशे तु लक्ष्यते । मूर्च्छा कफो दृष्टिगत स्निग्धो दर्शननाशन । बिन्दुर्जलस्येव चल पद्मिनीपुटसंस्थित । उष्णे सङ्कोचमायाति छायायां परिसर्पति । शङ्खकुन्देन्दु कुमुदस्फटिकोपमशुक्लिमा ॥" रक्तजो यथा— "लिङ्गनाशेन तादृग्दृक् निष्प्रभा हतदर्शना ।" सन्निपातजो यथा—"ससर्गं सन्निपातेषु विद्यात्सङ्कीर्ण लक्षणान् ।' कफज विना लिङ्गनाशान् असाध्यान् विदु । वा उ १२श ।

लिङ्गरोग । पु । उपदंशे । भा ।

लिङ्गवर्त्ति, **लिङ्गार्श** } स्त्री । शूकरोगविशेषे । लक्षण— "अङ्कुरैरिव सञ्जातैरुपर्य्युपरि स स्थितै । क्रमेण जायते वर्त्ति ताम्रचूड़शिखोपमा । कोषस्याभ्यन्तरे सन्धौ सर्वसन्धिगतापि वा । अवेदना पिच्छिला च दुश्चिकित्स्या त्रिदोषजा । लिङ्गवर्त्ति रिति ख्याता लिङ्गार्श इति चापरे ॥ मा नि ।

लिङ्गवर्द्धन । पु । कपित्थवृक्षे । श च ।

लिङ्गवर्द्धिनी । स्त्री । अपामार्गवृक्ष । आपाङ । श च ।

लिङ्गसम्भवा (म्भूता) । स्त्री । लिङ्गिनी लतायां । रा नि व ३ ।

लिङ्गालिका । स्त्री । क्षुद्रमूषके । हारा ।

लिङ्गिनी (ङ्गी) । स्त्री । स्वनामख्यातायां लतायाम् । पञ्चगुड़िया । शिवलिङ्गिनी । तत्पर्य्याया,—बहुपत्री ईश्वरी शिवजा शिववल्लिका शिववल्ली स्वयम्भु लिङ्गजा लिङ्गसम्भूता लैङ्गी चित्रफला चण्डा चाण्डाली देवी अमरलिङ्गिनी । गुणा —कटु उष्णा दुर्गन्धा रसायनी च । रा नि व ३ ।

लिङ्गी (इन्) । पु । हस्तिनि ।

लिप्त । त्रि । विषलिप्ते । विषमाक्ते । मे ।

लिप्तास्यता । स्त्री । मुखस्य श्लेष्मलिप्ततायां । मुख चट्चट् करा । मा नि ।

लिम्पाक । पु । (Citrus acida) जम्बीर वृक्षविशेषे । পাতিলেবুর গাছ । गुणा —सुरभि स्वादु मात्स्य अरोचक ह्य हृद्विघ्न वातघ्न पहर नातिपित्तकरश्च । तत्फललिम्पाक गुणा —'कटुश्च कफवातार्शमेदोघ्न पित्तकोपनम् ।' राज श्प ।

लि(ली)क्षा । स्त्री । लिक्षायाम् । निघि । अमरशर । परिमाणभेदे, सर्षपकट्टाश । श च ।

लीका । स्त्री । इन्द्रमृषिकमार्य्याम् । ছোট ইন্দুরমারী । वै निघ ।

लीलाविलासरसः। पु। अम्लपित्ताधिकारे रस। पाठ—"रसो वलिर्व्योम रविश्च लौह धात्राचनौरैस्त्रिदिन विमद्य। तदल्पष्ट वद्ध मार्कवेश समाद्यदस च वल्लयुग्म। हन्त्यम्लपित्त मधुनावलीढ॥" रसार।

लुङ्गः। पु। मातुलुङ्गवृक्षे। ছোলঙ্গ লেবুর গাছ। वैनिघ।

लुङ्गमासम्। क्ली। मातुलुङ्गमांसे। वैनिघ।

लुङ्गाम्लम्। क्ली। मातुलुङ्गाम्ले। रसार अम्लवर्गे।

लुङ्गुप.। पु। मातुलुङ्गवृक्षे। ছোলঙ্গ লেবুর গাছ। रमा।

लुण्टकः। पु। शाकविशेषे। নটিয়া শাক। शब्द।

लुण्ठनम्। क्ली। लुठने। লোটা। शर।

लुण्ठाक.। पु। काकी। त्रिका।

लुण्डिका। स्त्री। लौमादिगोलके। নুটী। "मेषलोमलुण्डिकया।" भेष।

लुब्धकः। पु। चौरनामगन्धद्रव्ये। গেঁঠেলা। वैनिघ।

लुलापः (यः)। पु। महिषे। पञ्च।

लुलाप(य)कन्दः। पु। महिषकन्दे। शङ्खालौ। रा निव७।

लुलाप(य)कान्ता। स्त्री। महिष्याम्। रा निव१९।

लुषभः। पुं। मत्तहस्तिनि।

लूता। स्त्री। नाडीव्रणरोगे। रा निव२०। ऊर्णनाभौ। মাকড়শা। हि माकड़ी। तत् पर्याया,—मर्कट मर्कटक लूतिका ऊर्णनाभ मलक तन्तुवाय अष्टपात् किल्विन्तु। एषा विषात्मिका भवति कीटेभ्यश्च घोरा। "कीटेभ्यो दारुणतरा लूता पीडश ता स्मृ।" निरुक्ति—"यस्माल्लूनं तपस्मामा मुने प्रस्वेदविन्दव। तस्माल्लूता प्रभाषन्ते संख्यया तास्तु षोडश॥" सुकल्प८। "अष्टाविंशतिरित्येके ततोऽप्यन्ये तु भूयसो। वदन्त्यन्ये सहस्रश। महद्विष्वरूपा तु लूतैव विषात्मिका॥ रूपाणि नामतस्तासां दुर्ज्ञेयान्यतिविस्तरात्। कृच्छ्रसाध्या पृथग्दोषैरसाध्या निचयेन वा॥" दंशलक्षण—"लूता दंशश्च सर्व्वोऽपि दद्रुमण्डलसन्निभ। सितोऽसितोऽरुण पीत श्यावो वा मृदुरुन्नत। मध्ये कृष्णोऽथवा श्याव पर्यन्ते जालकावृत। विसर्पवान् शोफयुतस्तप्यते बहुवेदन। ज्वरायुपाकी विक्लेदकोथावदरणान्वित। क्लेदेन यत् स्पृशत्यङ्गं तत्रापि कुरुते व्रणम्। श्वासदंष्ट्राशकृन्मूत्रशुक्र लालानखार्त्तवै। अष्टाभिरुद्दमत्येषा विष वक्त्रविशि पत। लूता नाभिदंशात्तूर्द्धम् ऊर्द्धं बाधय कीटका।" लूतादंश दिनार्द्धे नैव लक्ष्यते। प्रथमे दिने सूचीव्यधनवत्, द्वितीये उन्नतं पिडकाचित, तृतीये पुलकरक्तमण्डलातिवेदनारोमकूपस्रावश्च, चतुर्थे महाशोफताप, पञ्चमे विषकोपजविकार, षष्ठे मर्म्मव्याप्ति, सप्तमे च दिने नाश। चिकित्सा—दशोद्धारदाहादिकं कार्य्यम्। अगदाश्चात्र पद्मक मन्दर गन्धमादनादयो हिता। वाउ६७ च। तदुत्पत्त्यादि यथा—"विश्वामित्रो नृपवर कदाचिदृषिसत्तमम्। वसिष्ठं कोपयामास गत्वाश्रमपदं किल। कुपितस्य मुनेस्तस्य ललाटात् स्वेदबिन्दव। अपतन् दर्शनादेव तस्मात्तीव्रतपस्विन। लूने तृणे महर्षीणां धेन्वर्थे सम्भृतेऽपि च। ततो जातास्त्विमे घोरा नानारूपा महाविषा। अपकाराय वर्त्तन्ते नृपसाधनवाहने। कृच्छ्रसाध्या तथासाध्या लूतास्तु द्विविधा स्मृता। तासामष्टौ कृच्छ्रसाध्या वर्ज्यास्तावत्य एव तु। त्रिमण्डला तथा श्वेता कपिला पीतिका तथा। आलमूत्रविषा रक्ता कसना चाष्टमी स्मृता। ताभिर्दष्टे शिरोदुःखं कण्डूर्दंशे च वेदना। भवन्ति च विशेषेण गदा श्लैष्मिकवातिका। सौवर्णिका लाजवर्णा जालिनी एणीपदी तथा। कृष्णाग्निवर्णा काकाण्डा माला गुणाष्टमी स्मृता। ताभिर्दष्टे दंशकोथ प्रवृत्ति क्षतजस्य च। ज्वरो दाहोऽतिसारश्च गदा स्युश्च त्रिदोषजा। पिडका विविधाकारा मण्डलानि महान्ति च। शोफा महान्तो मृदव रक्ता श्यावा चलास्तथा॥" सुकल्प८। पिपीलिकायाम्।

लूतारिः। पु। दुग्धिकायाम्। থিরুই। रा निव४।

लूतिका। स्त्री। लूतायां। মাকড়শা। शर।

लून.। त्रि। छिन्ने। अम।

लूनक.। पुं। पशौ।

लूमम्। क्ली। लाङ्गूले। अम। [कादौ। दैव।

लूमविषः। पुं। पुच्छदंशकप्राणिमात्रे, वृश्चि

लेखः । पुं । तालहक्षे । पम्ब ।

लेखनम् । क्ली । कार्श्ये । हिक्कम् । लेखनाख्ये अनिलानलभूयिष्ठे द्रव्ये । सु । अथवा, —धातून् मलान् वा देहस्य विशोष्योल्लेखयेच्च यत् । लेखनं तद्यथा चौद्रं नीरमुष्णं वचा यवः ।” भा । भूर्जत्वचि । तालपत्रे । मे । ईषत्कम्प्रदारुणि । तन्नामकाञ्जने । “लेखनञ्चारतीक्ष्णाम्लरसैरञ्जनमुच्यते ।” लोङ् । भा । पु । काशहक्षे । केशे । रा नि व ८ । तन्नामकनिरूहवस्तौ । त्रिफलाक्वाथगोमूत्रचौद्रक्षारसमायुताः । ऊषकादिप्रतीवापैर्वस्तयो लेखना मताः ॥” भा । त्रि । वान्तिकरे । मे ।

लेखनाञ्जनम् । क्ली । कषायाम्लकटुद्रव्यैरञ्जने । च द ।

लेखनात्मकम् । क्ली । कतकवीजे । वै निघ ।

लेखनी । स्त्री । खटिकायाम् । खड़िमाटी । काशहक्षे । वै निघ । वर्त्तिविशेषे, चन्द्रोदयवर्त्ता । शङ्खनाभि मनःशिला पथ्या विभीतकमज्जा पिप्पली मरिचं वचा कुष्ठञ्चेति द्रव्यैः छागदुग्धेन वर्त्तिः । सा कौ ।

लेखनीयवर्गः । पु । चरकोक्तद्वतीयदशके । यथा—“मुस्तकुष्ठहरिद्रादारुहरिद्रावचातिविषाकटुरोहिणीचित्रकचिरविल्वहैमवत्य । इति दशेमानि लेखनीयानि भवन्ति ।” चिरविल्व करञ्ज । हैमवती शुक्लवचा । च सू ४ अ । [भा ।

लेख(ख्य)पत्र । पु । तालहक्षे । भूर्ज्जहक्षे ।

लेखशा (सा)ट. (क) । पु । शेलुहक्षे । वै निघ ।

लेखार्ह । पुं । तालहक्षभेदे, श्रीताल इति कोङ्कण प्रसिद्धे । श्रीताल, ट्याड़ट्टि । रा नि व ९ ।

लेख्य । पु । श्रीतालहक्षे । रोहिण्यादिरोगे । सु सू ५ अ । त्रि । लेखनीये, लेखनार्हे ।

लेण्डम् । क्ली । लण्डायां । न्याड । भूरिप्र ।

लेनीतक. । पु । औत्तरापथिकपाषाणभेदं । सिद्धौषधि चि ।

लेप (नम्) । पु, क्ली । सुधायाम् । चूर्ण । विश्व । भोजने । चन्दनादिद्रव्यसञ्चये । गात्रे लेपो । लेपस्त्रिविध—दोषघ्नो विषघ्नो वर्ण्यश्चेति । पुनश्च तस्य द्वौ भेदौ आलेप प्रदेहश्चेति । तयोरालेप पित्तघ्न आर्द्रमाहिषचर्म्मवच्छीतल तनुर्विशोषी च । द्वितीय वातश्लेष्मघ्न आर्द्र घन उष्णश्चेति । प्रलेपनिषेधो रात्रौ केवलं व्रणी पथ्य । शुष्यमाणञ्च त न धारयेदिति । तदुक्त— “दोषघ्नो विषघ्नो वर्ण्यो लेपस्त्रेव त्रिधा मत । द्वौ तस्य कथितौ भेदौ प्रलेपाख्यप्रदेहकौ । तमसा पिहितो ह्यूष्मा रोमकूपेषु सस्थित । विना लेपेन निर्य्याति रात्रौ नालेपयेद्दत ॥” गुणा —“सुशीतो लेपस्तु स्यादुष्ण प्रोक्त प्रदेहक । प्रलेप शीतल प्रोक्त रक्तपित्तहर पर । प्रदेह कफवातघ्न पाचन परिकीर्त्तित । यदार्द्रं माहिषचर्म्म तच्छीतस्पर्शेन लेपन । लोमाभिमुखमादेयौ प्रलेपाख्यप्रदेहकौ । अङ्गुष्ठस्य चतुर्भागो मुखलेपो विधीयते ॥ न रात्रौ लेपन दद्यात् दत्त निष्फलित तथा । न च पर्य्युषित चापि शुष्यमाण न धारयेत् । न चापि मुखमालिम्पेत तेन दोष प्रसिच्यते ॥” सु । “अपाकि शोथे विषमे गम्भीरे कफवायुना । सयुक्त रक्ते विहितो रात्रौ लेपश्च निश्चितम् ॥ षड्भागा पैत्तिके लेपा चतुर्भागाश्च वातिके । अष्टभागास्तु कफजे स्नेहमात्रा प्रदापयेत् ॥” डल्लण । अथ क्षणावेय । “षोडशांश षडंशञ्च चतुर्थांश प्रदापयेत् । लेपप्रदेहयोश्चौद्र विपरीते विपेत्तिकम् । विकारतत्त्वप्रकृतिप्रमाणे सैन्धवादिके । लवणादौ सततक्षात् यस्मादुपरि व्यज्यत ॥ स्नेहाम्ललवण तत्र व्यक्तं ज्ञात्वा विनिक्षिपेत । विषदोषहराशाख्यौ मतोरघं विधिस्त्वयम् ॥ यस्तु वर्ण्यो न तस्यैषा इति वृद्धपरम्परा ॥” अथ शिरोलेपविधि —“उक्तानुक्तेषु लेपेषु सर्वेष्वेरण्डपत्रके । कुर्य्याद्रात्रौ दिवा स्नान युक्तिरेषा प्रशस्यते ॥” इति लेपविधि । चन्दनलेपगुणा — “चन्दनलेपगुणा —“चन्दन शीतल तिक्त तृष्णा दाहास्रपित्तजित् ।” अगुरुलेपगुणा —“अगुरु व्रणजिन्निक्तकटूष्ण कफवातजित् ।” कुङ्कुमलेपगुणा — ‘कुङ्कुमन्तु हि वैवर्ण्यकण्डूवातकफापहम् ।” कस्तूरीलेपगुणा —“कस्तूरी छर्द्दि दौर्गन्ध्यरक्तपित्तज्वरापहा । लताकस्तूरीलेपगुणा —“लता कस्तूरिका हृद्या शीता तिक्तास्यरोगहृत् । तेजपत्रलेपगुणा —“पत्रकं कफवातार्शोहृल्लासारोचकापहम् ।” कक्कोलादिलेपगुणा —“कक्कोल कटुको हृद्य सुगन्धि कफवातजित ।” शट्यादिलेपगुणा —“शटी श्वास कफ श्वास कास ज्वरविनाशिनी ।” “उशीर स्वेददौर्गन्ध्यदाहविनाशरोगजित् । रक्तपित्तहरं वर्ण्य चक्षुष्य रक्तचन्दनम् । श्रीवास

सरल पूति कुन्दुरुघ शिपथिक। सिह्लक मांसी देवदारु सुरा नख। सर्व्वेऽमी परमालक्ष्मी रचोघ्ना ज्वरनाशना॥" राज २५।

लेपनः। पु। सिह्लके। शिलाजस। रा नि व १२।

लेलिहः। पु। कृमौ। पुरीषजकृमिविशेषे। च वि ७थ।

लेलीनः (कः)। पु। गन्धके। वै निघ।

लेशः। पु। खल्पे।

लेहः (नम्)। पु, क्ली। आखादने। চাটা। रा नि व २०। हे च। भोजने। अवलेहे। प प्र १ख। लेहपाकविधि —"लेहे यत्राक्ति यो भागो निर्द्दिष्टो द्रवकल्कयो। तत्रापि पादिक कल्क द्रवात् कार्य्यो विजानता॥ तुलाद्रव्य जलद्रोणे द्रोणे द्रव्ये तु सा मता॥ देयो गुड सिता वापि इति सर्व्वत्र निश्चितम्। अवलेहस्य लेहस्य तस्य मान पलद्वयम्॥ सुखमयं सुखस्पर्शो गन्धवर्णं रसान्वित। पीड़ितो भजते स्रेह लह पाक मुपागत॥" वा।

लेहिन। पु। टङ्कणचारे। সোহাগার খই। हे च।

लेही। स्त्री। कर्णपालीरोगे। निदा।

लेह्यम्। क्ली। अष्टविधान्नान्यतमान्ने। रा नि व २०। अमृते। श मा। वि। लेहनयोग्ये।

लेङ्गिको। स्त्री। वमनविरेचनयो शोधनविशेषे। च द वमनाधिकारे।

लेङ्गी। स्त्री। लिङ्गिनीलतायाम्। रा नि व ३।

लोकः। पुं। प्रसिद्ध स द्विविध स्थावरो जङ्गमश्च। "द्विविधात्मक एवाग्नेय सौम्यश्च पञ्चात्मको वा" इति। सु सू १म।

लोककान्ता। स्त्री। ऋद्धिनामौषधे। रा नि व ५। See ऋद्धि।

लोकतुषार। पु। कर्पूरे। रा नि व १२।

लोकनाथ। पुं। पारदे। वै निघ।

लोकसञ्ज्ञा (ज्ञिका)। स्त्री। कन्दगुडूच्याम्। रा नि व ३।

लोकस्कन्द। पु। समालइसे। वै निघ।

लोकहिता। स्त्री। तुत्थाञ्जने। कुलत्थायाम्। दनमाजनी। रा नि व ५।

लोकेश। पु। पारदे। रा नि व १३।

लोचकः। पु। नेत्रकनीनिकायाम्। कज्जले। कदल्याम्। भ्रुव शिथिलचर्म्मणि। मे। मांस लड्डुके। वदरीवृक्षे। नीलवस्त्रे। निर्म्मितौ। विका। अहिनिर्मोके। शब्द।

लोचककर्कटः। पु। लोचमस्तके। अटीस्ता।

लोचनम्। क्ली। नेत्रे। रा नि व १८। नीरके। वै निघ। गवाचे। वा उ ३९थ।

लोचनहिता। स्त्री। कुलत्थाञ्जने। रा नि व १३। तुत्थाञ्जने।

लोच(भ)ना (नो,या)। स्त्री। महाश्रावणि कायां। মুণ্ডীরী। रा नि व ५।

लोचनामय। पु। नेत्ररोगे। विका।

लोचमकटः। पुं। मयूरशिखायाम्। ঝুঁটিজটা। अटी स्ता।

लोचमस्तक। पु। अजमोदायाम्। भा। मयूरशिखायां। चम।

लोचशिरः। क्ली। अजमोदायाम्। वै निघ।

लोचिका। स्त्री। लुचीति ख्याते खाद्यद्रव्ये। লুচি। पाकराजेश्वर।

लोटा (टिका)। स्त्री। चुक्रायाम्। চুকা পালং। वै निघ।

लोठनम्। क्ली। इतस्ततश्चालने। চালা। লোটা। मा नि।

लोडा (णा)। स्त्री। चाङ्गेर्य्याम्। আমরুল শাক। लोणिकादये। ছোট নুনী বড় নুনী শাক। रा नि व ५। चुद्रलोणिकायाम्। भा।

लोणकम्। क्ली। लवणे। वै निघ।

लोणत्थम्। क्ली। लवणद्वये। रा नि व ८।

लोणा। स्त्री। चुद्राम्लिकायाम्। लोणिकायाम्।

लोणाम्ला। स्त्री। चुद्राम्लिकायाम्। নুনে নুনী। रा नि व ५।

लोणारम्। क्ली। लवणचारे। लोणार खार इति दाक्षिणात्ये प्रसिद्धम्। লোণার ক্ষার। तत्पर्य्याया,—लवण लवणमद लवणचार लवणाकरज लवणोत्थं कलमं। गुणा —कटु,ष्ण तीक्ष्ण पित्तदाहिकरं वातगुल्मघ्नं शूलघ्नम् इषल्लवणश्च। रा नि व ६।

लोणिका। स्त्री। लोणीशाके। নুনে নুনী,

বন নুনী। च सु। चाङ्गेर्य्या। অামরুল। भा पू १भ। चुक्राया। চুকাপালং। वै निघ।

लोणी। स्त्री। (Portulaca quadrifida Syn Meridiana or P Oleracea) Indian Purslane पत्रशाकभेद। বড় বা বন নুনী, ছোটে নুনী। हि लुणियाशाक वा लुणिया, खुरफा। तै पप्पुकुरु। बम् कुर्फा। ता कोरिलकीरइ। तत्पर्य्यायौ—लोणा लोणी। बृहल्लोण्यास्तु पर्य्याय घोटिका। सा द्विधा क्षुद्रा बृहती च। तयी क्षुद्रा रुक्षा गुरु वातश्लेष्महरी अर्शोघ्नी दीपनी पथ्या मन्दाग्निहरी च। बृहती अम्ला सरा उष्णा वातकृत् कफपित्तघ्नी वाग्दोषघ्नी व्रणघ्नी गुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेहघ्नी शोथे नेत्ररोगे च हिता। भा पू १भ शा व।

लोत. (तम्)। पु, क्ली। लवणे। नेत्रजले। चिका। चिह्न। उष्णा।

लोतनी। स्त्री। महाश्रावणिकायाम्। বড় থুলকুড়ি।

लोध. (ध्र, क)। पु। (Symplocos racemosa) स्वनामख्यातवृक्ष। লোধ গাছ, লোধ কাঠ। हि लोध। तै तल्ललोद्दुगचट्टु। गुज लोदर। तत्पर्य्याया,—गालव तिल्व साब्जन बलिप्रिय वानराघात लोध्राह्व वल्कभद्र रोध्र तिलक तिल्लक विल्लतरु तिल्ली काण्ड कीलक काण्डनील काण्डनीलक लोध्रवृक्ष लोध्रकवृक्ष शम्बर हस्तिलोध्रक हेमपुष्पक शाबरक तिरीट तिरीटक रक्तलोध्रस्य पर्य्याया, तिरीट मार्ज्जन रक्तलोध्र तिन्दुक लाक्षकम्या। श्वेतस्य पर्य्याया,—शुक्ल शावरलोध्र शावर महालोध्र। सु सू ३०४ लोध्रादि। च द ज्व चि लोध्रादि। "लोध्रोत्पलामृतापद्म।" स द्विविध वल्कसामान्यभेदात्। तत्र विशिष्टो वल्करोध्र इति। रा नि व ६। सा गुणा—ग्राहक कषाय शीतल वातकफरक्तघ्न चक्षुष्य विषहृत्। "रोध्रो ग्राही लघु शीतश्चक्षुष्य कफपित्तनुत्। कषायो रक्तपित्तासृग्ज्वरातीसारशोथहृत्॥" भा।

लोध्रपुष्प। पुं। मधूकवृक्षे। মউল গাছ। वै निघ।

लोध्रपुष्पक.। पु। शालिधान्यविशेषे। भा पू १भ धा व।

लोध्रपुष्पिणी। स्त्री। कृत्स्नधातक्याम्। ক্ষুদ্র ধাই ফুল। वै निघ।

लोध्रबलम्। क्ली। सन्नामके चक्रपाणिदत्तस्य कुले। त्रि (ली)। तत्कुलसम्भूते। च द।

लोध्रवृक्ष.। पु। मधूकवृक्षे। रोध्रवृक्षे। वै निघ।

लोध्रादि.। पुं। पित्तज्वरघ्नकषाये। च द पि ज्व चि। "लोध्रोत्पलामृतापद्मशारिवाणां शृतकर। क्वाथ पित्तज्वर हन्यात्।"

लोपाक। पु। शृगालभेदे। स लाङ्गलकम्पन इत्युच्यते। लोपा इति लोके। খ্যাঁক্‌শিয়াল। सु चि ८४। अथ विलेशयगुण।

लोपाकि(शि)का। स्त्री। धूर्त्तशृगालिकायाम्। খ্যাঁক্‌শিয়ালী। शमा। हारा।

लोपाशक.। पु। शृगाले। খ্যাঁক্‌শিয়াল। हारा।

लोभनम्। क्ली। मांसे। वै निघ।

लोभ्य। पु। हरिताले। वै निघ। शिम्बी धान्यभेदे, मुद्गे। মুগ। हे च।

लोमम्। क्ली। लाङ्गूले। ল্যাজ। नटा।

लोम (न्)। क्ली। केशे। रोम्णि। রোঁওয়া। अम। तदुक्त—"अस्थ्नो मलानि लोमानि अस्थ्यानि भवन्ति हि।" भा।

लोमकर्णी। स्त्री। मांसरोहिणीभेदे। रा नि व १२।

लोमकर्कटी। स्त्री। अजमोदायाम्। वै निघ।

लोमकर्ण। पु। शशके। খরগোস। हे च।

लोमकूप। पु। त्वक्रन्ध्रे। "सन्ति यावन्ति रोमाणि तावन्तो लोमकूपका।" भा।

लोमघ्नम्। क्ली। इन्द्रलुप्तरोगे। টাক্‌পোকা। त्रि। लोमपातने। निदा।

लोमद्वीप। पु। शोणितजकृमिभेदे। उदुम्बरकृमि। च वि ०७।

लोमफलम्। क्ली। भव्यफले। চাল্‌তা। रा नि व ११।

लोमविध्वंस। पु। क्रमौ। कृमि। वै निघ।

लोमविष। पुं। व्याघ्रादौ। हे च।

लोमशः। पु। मध्याली। मेउ आनू। धातुकाशीष। "काशीषे तमालपत्रे वा।" च द। मेषे। त्रिका। कोकड़नामक्विशेषवृक्षे। रा नि व १९।

लोमशकर्णः। पु। बिलेशयमृगभेदे, शशके। शशक। सु सू ४६ अ।

लोमशकाण्डा। स्त्री। कर्कटिकायाम्। काँकुड़ गाछ। रा नि व ७।

लोमशच्छद। पु। देवताडवृक्षे। देश्रताड़ा। प मु। पीतदेवदाल्याम्। त्रिका।

लोमशपत्रा (त्रिका)। स्त्री। पीतदेवदाल्याम्। वै निघ।

लोमशपर्णिनी। स्त्री। माषपर्ण्याम्। माषाणी। प मु।

लोमशपुष्पकः। पु। शिरीषवृक्षे। रा नि व ९।

लोमशमार्जारः। पु। गन्धमार्जारे। गन्ध गोकुल। तत्पर्य्याया,—पूतिक मार्जारक सुगन्धी मूत्रपातन गन्धमार्ज्जारक। तन्मुष्कगुणा—कफवातघ्न चक्षुष्य सुगन्धि वीर्य्यकर कण्डू कीटघ्न। रा नि व १९।

लोमशा। स्त्री। गन्धमांसी, सुगन्धजटामांसी। गन्धमांसी, सुगन्ध जटामांसी। रा नि व १२। वचायाम्। वच। काकोल्यां। काँकुला। रा नि व २३। शिम्याम्। शउेड़ी। च सू ३ अ। काकजङ्घायाम्। शुकशिम्बी। महामेदायां। मे। शणपुष्पायाम्। एआरी। काँकुड़ गाछ। रा नि व ४।७। अतिबलायां। विश्व।

लोमशातनम्। त्रि। लोमनाशके हरितालादौ। तन्त्रम्।

लोमशी। स्त्री। काकटीविशेषे। वै निघ।

लोमहर्षणम्। क्ली। रोमाञ्चे।

लोमहृत्। पु। हरिताले। है च।

लोमा। स्त्री। वचायाम्। वै निघ।

लोमाद। पु। मलजक्रिमिभेदे। च वि ७अ।

लोमालिका। स्त्री। शृगालिकायाम्। आलेश्रा। थ्याकशियाली। त्रिका।

लोलजिह्वा। स्त्री। महाबलायाम्। वै निघ।

लोला। स्त्री। जिह्वायां। त्रिका।

लोलाभ्रः। पु। अपस्माररोगे। रा नि व २०।

लोलिका। स्त्री। चाङ्गेरीशाके। शाकविशेष। चाङ्गेरी। आमरुल। "सुरदनलशठाभञ्ज्ञाः चाङ्गेरी लोलिका च वा।" जटा।

लोलिनी। स्त्री। नीलबुह्नायाम्। (विन्दुघृते)।

लोलिम्बराजः। पु। वैद्यजीवनग्रन्थकारे।

लोष्टम्। क्ली, पुं। गृह। लोष्ट्रे। ढेला। अम। लोहमले। लोहाचूर, मण्डूर। रा नि व १४।

लोष्ट्रराजः। पु। रौप्ये। वै निघ।

लोहम्। क्ली, पु। अगुरुणि। काष्ठागुरुणि। रा नि व १२। च सू ३ अ। सियी यज्ञ षि। "लोहायरामया।" आ पू १म चिरअभञ्ज षि। "लोहलामञ्ज्यर्कलाभि।" कांस्यधातौ। काँसा। रा नि व १३। रक्तधातौ। वक्त। रा नि व १८। स्वर्णे। तुक्ष्णलोहे। कान्तलोहे। ताम्रे। पित्तले। रौप्ये। शीषके। वङ्गे। अस्त्रे। मे।

लोहकण्टकः। पु। मदनवृक्षे। श च।

लोहकर्ष. (कः)। पु। लोहचुम्बके। चुम्बक पाथर। भा।

लोहकान्त(क)म्। क्ली। कान्तलोहे। इस्पात। प मु। लोहचुम्बके। वै निघ।

लोहकिट्टम्। क्ली। लोहमले। मण्डूर। रा नि व १३। प्रयोगे तच्च पुरातनं ग्राह्यम्। सि यो हृद्दद्रिसुखचूर्णे।

लोहकोटः। पुं। मण्डूरे। वै निघ।

लोहचूर्णम्। क्ली। लोहमले। मण्डूर। रा नि व १३।

लोहजम्। क्ली। रुक्मलोहे। वर्त्तलोहे। लोहमले। मण्डूर। रा नि व १३। कांस्ये। है च।

लोहद्रावी (द्रन्)। पु। टङ्कणक्षारे। सोहागा। रा नि व ६। अम्लवेतसे। प मु।

लोहनिर्यास। पु। लोहकिट्टे। मण्डूर।

लोहपञ्चकम्। क्ली। स्वर्णरौप्यताम्रवङ्गशीशेषु, स्वर्णरौप्यताम्रपुकान्तलोहेषु वा।

लोहपत्रिका। स्त्री। शालिञ्चशाके।

लोहपृष्ठ। पु। कङ्कपक्षिणि। काँक पाखी। अम। च सू २७ अ। [धान। च सू २७ अ।

लोहवाल। पु। शालिधान्यविशेषे। लोहशाल

लोहमलम् । क्ली । लोहकिट्टे । मण्डूर । वै निघ ।

लोहमार, (कः) । पु । शालिञ्चशाके । प सु । त्रिका । लोहमर्द्दकद्रव्ये । लोहमर्द्दकद्रव्यवर्गो यथा—"त्रिफला त्रिवृता दन्ती कटुकी ताल मूलिका । वृद्धदारक वृहतीद्वयवत्क चित्रका । शृङ्गवेरविडङ्गौ च भृङ्गभल्लातकौषधम् । दाडिमस्य च पत्राणि शतपुष्पा पुनर्नवा । कुठारच्छिन्नको कन्द तन्वी भेकस्य पर्णिका । हस्तिकर्णपलाशश्च कुलिश केशराजक । माण खण्डितकणश्च गोजिह्वा लोहमारक । गिरिशाननक प्रोक्त त्रिफलादि रय गण ॥" र सा स ।

लोहराजकम् । क्ली । रौप्ये ।

लोहखड्गक, । पु । मदनवृक्षे । व निघ ।

लोहल । त्रि । अस्फुटभाषिणि । তোৎলা । अम ।

लोहवरम् । क्ली । स्वर्ण । त्रिका ।

लोहविट् (ष्ठा) । पु । लोहमले । मण्डूर वै निघं ।

लोहशुद्धिद । पु । टङ्कणक्षारे ।

लोहश्लेषण । पु । टङ्कणक्षारे । সোহাগা । हे च ।

लोहसङ्करम् । क्ली । वर्त्तलोहे, वर्त्तलोहे । रा नि व १३ ।

लोहसार । पु । सारलोहे । वै निघ ।

लोहसिंहानम् (निका) । क्ली, स्त्री । लोहकिट्ट । भा ।

लोहहृत् । पु । हरिताले । वै निघ ।

लोहाख्यम् । क्ली । अगुरुकाष्ठे । र मा ।

लोहि । क्ली । शुक्लटङ्कणे । শ্বেত সোহাগা । रा नि व ६ ।

लोहिका । स्त्री । लोहपात्रविशेषे । লোয়াড়ি । त्रिका ।

लोहितम् । क्ली । रक्तचन्दने । रा नि व १२ । शिया पटकम्बरतैल । पद्माङ्गचन्दन । बकम काठ । ह्यकुङ्कुमे । हरिचन्दन । रा नि व १२ । कुङ्कुमे । म । स्वर्णगैरिके । कृष्णागुरुणि । वै निघ । कुसुम्भपुष्पे । पुं । माणिक्ये । पद्मराग । भा । रक्तपिण्डालौ । लाल आलू । रा नि व ७ । रक्तैरण्डे । रक्तशालौ । रा नि व १४।१६ । पलाण्डौ । प सु । रोहितमत्स्ये । मृगविशेषे । श र । मसूरे । श च । सर्पे । धरणि । नदभेदे । मे । रक्तलशुने । नेत्ररोगभेदे । त्रि । रक्तवर्णे ।

लोहितकम् । क्ली । पित्तलधातौ । পিতল । रा नि व १३ । पु । माणिक्यभेदे । पद्मराग । हे च । शालिधान्यभेदे । सु सू ४६श ।

लोहितकन्द । पु । पलाण्डौ ।

लोहितकुस्तुम्बुरुधान्यम् । क्ली । तुरव यावनालि ।

लोहितचन्दनम् । क्ली । रक्तचन्दने । कुङ्कुमे । अम ।

लोहितजम् । क्ली । हरिचन्दने ।

लोहितपित्तम् । क्ली । रक्तपित्ते ।

लोहितपुष्पक । पु । दाडिमवृक्षे । भा ।

लोहितपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । उष्ट्रकाण्डी पुष्पवृक्षे । बम् उट्‌कटारा । रा नि व १० ।

लोहितमृत्तिका । स्त्री । गैरिकमृत्तिकायां । গিরিমাটী । रक्तमृत्तिकायां । লালমাটী । प सु ।

लोहितयष्टिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । शि यौ च द ज्य चि पट्‌कम्बरतैले । "लाचानिशा लोहितयष्टिकाभि ।"

लोहितलता । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । शब्द ।

लोहितशालि । पु । रक्तशाली । দাদখানি ধান, রাঙা ধান । "तथा लोहितक श्रेष्ठोदोषघ्न शुक्रमूत्रल चक्षुष्यो वर्णबलकृत् स्वर्यो हृद्य स्तृषापह ॥ व्रणो ज्वरहरश्चैव सर्वदोषविषापह । तस्मादल्पान्तरगुणा क्रमश शालयोऽपरा ।" रा नि व १६ ।

लोहितशिग्रु । पु । रक्तपुष्पशिग्रौ । লাল সজিনা । वै निघ ।

लोहितक्षया । स्त्री । योनिव्यापद्विशेषे । लक्षणं यथा— 'वातपित्ताभ्यां क्षीयते रज । सदाहकार्श्य वैवर्ण्यं यस्यां सा लोहितक्षया ।' वा उ ३३श ।

लोहिता । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् वराक्रान्ता । श च । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । जिह्वा भेद । मञ्जिष्ठायाम् । लाक्षायाम् । लज्जालुकायां । वै निघ । शरीरे त्वग्नामिका द्वितीया त्वक् । "या ब्रीहि षोडशभागप्रमाणा तिलकालकाद्यधि ष्ठाना ।" सु शा ४श ।

लोहिताङ्गः । पुं । कम्पिल्लके । কমলাগুঁড়ি । रा नि व १३ ।

लोहिताननः । पु । नकुले । নেউল । रा नि व १९ ।

लोहिताभः । पु । रक्ताभमहाविषदर्विक विशेषे । सु कल्प ८ अ ।

लोहितायः (यसम्) । क्ली । ताम्रे । তামা । त्रिका । व्याक ।

लोहितार्म्म (न्) । क्ली । शुक्लभागगतनेत्ररोगे । तल्लक्षणं—"यन्मांसं प्रचयमुपैति शुक्लभागे पद्माभं तदुपदिशन्ति लोहितार्म्म ।" सु उ ४ अ ।

लोहितालुः । पु । रक्तपिण्डालौ । লাল আলু । कोङ्कणे प्रसिद्धे फोगडालौ । रा नि व ७ ।

लोहिताक्षम् । क्ली । तन्नामकसक्थिमर्म्मभेदे । "ऊर्द्ध्वमधोवङ्क्षणसन्धेरूरुमूले ।" सु शा ६ अ । पु । दर्व्वीकरजातीयसर्पे । सु कल्प ४ अ । कोकिले । श च ।

लोहितिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । रामतरुण्यां । सु चि ११ अ ।

लोहितेक्षु । पुं । रक्तेक्षौ । কাজলি ইক্ষু । रा नि व १४ ।

लोहित्याज । पु । तृणधान्यभेदे । লোহিত শালি । गुणा—श्यामाकवत् । च सू २७ अ ।

लोहिनी । स्त्री । श्वेतकिञ्चित्ताम्राम् । वै निघ ।

लोही (हिन्) । पु । रोहितकवृक्षे ।

लोहोच्छिष्टम् । क्ली । लोहकिट्टे । वै निघ ।

लोहोत्तमम् । क्ली । स्वर्णे । हे च ।

लोहोत्थम् । क्ली । मण्डूरे । वै निघ ।

लोह । पुं, क्ली । (Ferrum) Iron स्वनामख्यातधातौ । লোহা । हि लोहा । तै इनुमु । मुण्डतीक्ष्णभेदेन सामान्यतस्तद्द्विविधं । तयोर्मुण्डस्य पर्य्याया,—मुण्डं मुण्डायसं दृषत्सारं शिलात्मजं अश्मजं कृष्णलोहं आरं कृष्णायसं । तीक्ष्णस्य पर्य्याया,—तीक्ष्णं शस्त्रं शस्त्रायसं पिण्डं पिण्डायसं शठं आयसं निशितं तीव्रं खड्गं मुण्डजं अयः चित्रायसं चीनजं । लौहस्य गुणा— लौहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु । रूक्षं वयस्यं चक्षुष्यं लेखनं वातलं जयेत् । कफं पित्तं गरं शूलं शोथार्शःप्लीहपाण्डुताः । मेदोमेहकृमीन् कुष्ठं तत्किट्टं तद्वदेव हि ॥" इति । लौहमष्टधा क्रौञ्च(कांस्य)कालिङ्गकलिभद्रवज्रपाण्डिनिरङ्गकान्तभेदेन गुणा —"सामान्याद्द्विगुणं क्रौञ्चं कालिङ्गोऽष्टगुणस्ततः । तस्मात् शतगुणं भद्रं भद्राद्वज्रं सहस्रधा । वज्रात् शतगुणं पाण्डिं निरङ्गं दशभिर्गुणैः । तस्मात् कोटिसहस्रांशं कान्तलौहं महागुणम् ॥" रस चि ६ अ । दोषा —"गुरुता हृल्लोत्क्लेदं कश्मलं दाहकारिता । अश्मदोषं महद्गन्धो दोषाः स्युरायसस्य तु ॥" इति । असत्कृतलौहदोषा— "षण्ढत्वकुष्ठामयमृत्युदं भवेत् हृद्रोगशूलौ कुरुतेऽश्मरीञ्च । नानारुजानाञ्च तथा प्रकोपं करोति हृल्लासमशुद्धलौहम् ।" तत्सेवने निषिद्धं । "कुष्माण्डं तिलतैलञ्च माषान्नं राजिकां तथा । मद्यमम्लरसञ्चापि त्यजेल्लौहस्य सेवकः ॥" लौहशोधनादिपरिभाषा—"शुद्ध्यर्थं त्रिफला लौहात् कर्त्तव्या द्विगुणा सदा । चतुर्गुणं फलात्तोयमष्टभागावशेषितम् । एष एव विधिर्लौह्य चालनेऽपि प्रशस्यते । वधार्थं त्रिफला ग्राह्या लौहात्मित्र चतुर्गुणा । तोयमष्टगुणन्तत्र चतुर्भागावशेषितम् । भानुपाकार्थमिच्छन्ति त्रिफलामथवा समाम् ॥" प प्र । लौहमारणम्—"शुद्धं लौहभवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः । मर्द्दयित्वा पुटेद्वह्नौ दद्यादेवं पुटत्रयं । पुटत्रयं कुमार्य्याश्च कुठारच्छिन्नकारसैः । पुटषट्कं ततो दद्यादेवं तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥" अन्यच्च —"त्रिफलाद्वादशांशेन दद्दे तीक्ष्णचूर्णतः । मर्द्दयेत् कन्यकाद्रावैर्यामयुग्मं ततः पुटेत् । एवं सप्तपुटैर्मृत्युं लौहचूर्णमवाप्नुयात् ॥" इत्यादि । "लौहवत् स्तब्धता तथा लौहपत्री तत्सविना । गोमूत्रे शुद्धिमायाति निषिक्ता स्वविधानतः ॥" सा कौ । मृतलौहलक्षणम्—"लौहगुरुसमाकारं स्पर्शनाद्र प्रतीयते । यदा लौहस्तदा ज्ञेयं मृततो वैद्यसत्तमैः ॥' अपर । लौहोत्पत्ति —"पुरा लोमिलदैत्यानां निहतानां सुरैर्युधि । उत्पन्नानि शरीरेभ्यो लौहानि विविधानि च ॥" भा पू १ भ धा व । लौहसंस्कार । स तथोदशविधः । शाणिघर्षणम् उद्वर्त्तनम् अम्लभावनम् आतपशोष निषेक मारण दलन चालन सूर्य्यपाक स्थालीपाक चूर्णन पुटपाक पाकनिष्पत्तिश्च । "स्वांग षोड़शगुणं तोयमष्टभागावशेषितम् । अन्यानि यानि वस्तूनि योक्तव्यानि पुटादिषु । तानि लौहसमान्याहुस्तत्र प्रागेव कीर्त्तितम् । लभ्यते स्वरसो येषां तेषां क्वाथोऽत्र नेष्यते ॥ त्रिफला

व्यतिरेकेण मतमेतत् पतञ्जलेः । एष एव विधिरित्य - न्यत्रेऽपि प्रशस्यते ॥ लौहवत् त्रिफला त्र्योषि त्रिफलावत् पयो मतम् । प्राक्तोत्तिन जलञ्चाप मृदुमध्यादिभेदतः ॥ मृदुमध्यकठोरत्वात् क्वाथद्रव्य त्रिधा मतम् । क्वाथद्रव्यानुसारेण ईष स्थाप्य जल त्रिधा ॥" पतञ्जलिराह सामान्य परिभाषा लौहमारणार्थम् । "द्विगुणा त्रिफला लौहात् फलात् षोडशिक जलम् । अष्टभागाव शिष्टन्तु मारणे जलमिष्यते ॥ समा च त्रिफला याह्या जलञ्चाष्टगुणन्तथा । वधार्थे स्थापयेत्तोय तस्याष्टौ यत्नशोधितम् । वधार्थेन सम याह्य पाकार्थञ्च सम फलम् । अष्टभागावशिष्टञ्च पाकार्थे जलमिष्यते ॥ एव जल फल प्रोक्त यथासङ्ख्येन योजयेत् ॥" अथ लौहपाकलक्षणमाह । तदुक्त पतञ्जलिना । 'तावल्लौह पचेद्वैद्यो यावत्सर्व च गालितम् । समुद्र जायते व्यक्त न निःसरति स्यन्दिनि ॥" अन्यत्र — "अङ्गुलिभ्यां दृढ घृष्ट यदा चूर्णत्वमागतम । तदा सिद्ध विजानीयाल्लौह लौहविदां वर ॥ अङ्गनाभ घन स्निग्ध श्लक्ष्ण मूलमलेपनम् । अक्लिन्नमम्भसि चैव सम्यक्पकस्य लक्षणम् ॥ मन्दाङ्कुरश्चो लौहमलञ्चाखिललक्षणम् । अतिपाकेन तज्ज्ञेयं खरसुल्भितलक्षणम् ॥' चमोघतन्त्रे चोक्त । "पाकास्तु त्रिविधा प्रोक्ता मृदुमध्यमतीक्ष्णकाः । त्रैविध्यात् सर्वधातूनां पित्तानिलकफात्मनाम् ॥ दर्व्यां नालिप्यते यत्तु स्व स्खलति वा नवा । मृदुपाक विजानीयात् पित्ते तदौष्ध योजयेत् ॥ सिकतापुञ्जोपम यत्तु सुपिष्टेन समन्वितम् । तदय खरपाक स्यात् श्लेष्मन्येव प्रकीर्तितः ॥ एकैकगुणयोगित्वात् न तदिच्छन्ति तद्विदः । सर्वप्रकृतिसेव्यत्वान्मध्यम बहुपूजितम् । गुडादि प्रविष्टिद्ध यत्र तत्र पाकोऽस्य मुदया ॥" कान्तलौहे । तीक्ष्णलौहे । राजनिर्घण्ट १३।२३ । मण्डूरे । कांस्ये । अगुरुणि । अगुरु काष्ठे । राजनिर्घण्ट २३ । [व १३ ।

लौहकान्तकम् । क्ली । कान्तलौहे । राजनि

लौहकिट्टम् । क्ली । मण्डूरे । पसु ।

लौहजम् । क्ली । वर्त्तलौहे । विदूरी । राजनि घ १३ । मण्डूरे । रत्ना ।

लौहदाहः । पु । अश्वस्य वायुप्रकोपादौ दग्ध लौहशलाकया दाहकार्ये । जद १४अ ।

लौहपत्री । स्त्री । लौहचटकायां । लोहार चटी । सा को लौहमारणे ।

लौहपुरोषम् । क्ली । लौहमले, मण्डूरे ।

लौहभाण्डः । पु । अश्मभाण्डे । शामान्दिस्ता । अ च । क्ली । लौहनिर्म्मितभाण्डे ।

लौहभू । स्त्री । लौहपात्रविशेषे । अ च ।

लौहभेकोवीजम् । क्ली । रसजारणवीजभेदे । रस चि ३अ ।

लौहमलम् । क्ली । लौहकिट्टे । मण्डूरे । राजनि घ १३ । सु सू ३८ अवपादि ।

लौहविशुद्धिदः । पु । टङ्कणक्षारे । सोहागा । र सा स टङ्कणशुद्धौ ।

लौहसार । पु । सारलौहे ।

व

व । पु । वायौ । वाहौ । व्याघ्रे । वस्त्रे । शालूके । (त्रि) बलवति ।

वंश । पु । (Bambusa arundinacea) स्वनामख्यातयवमात्रतवे । बाँश । हि बांस । म वेलू । तै वेदुरु, वंशमुक, वेस ग्रंथि वेलु । तम् माण्गय । ता मन्गिल । तत्पर्यायाः — त्वक्सार कर्म्मार त्वचिसार तृणध्वज शतपर्व्वा यवफल वेणु मस्कर तेजन किलाटी पुष्पघातक दृढपाद किल्कुपर्व्वा वध सुपर्व्व कण्डकिनुक कण्टालु कण्टकी महाबल दृढकाण्ड दृढग्रन्थि दृढपत्र धनुर्द्रुम धानुष्य । स द्विधा सामान्यो रन्ध्रवश्च । गुणाः — उभावेव कषायौ ईषत्तिक्तौ शीतलौ मूत्रकृच्छ्रमेहार्शोदाहपित्तास्रघ्नौ च । रन्ध्रवशस्तु विशेषेण दीपनोऽजीर्णघ्न रुच्य पाचन हृद्य शूलघ्न । राजनिर्घण्ट ७ । तत्करीरगुणाः — "करीरो वंशजो रुच वातपित्तकर कटु । स कषायो विदाही च श्लेष्मघ्न पाकत कटु ।" राजनि २प । सर्व्वश्रेष्ठ । भीम भीछ । राजनिर्घण्ट ८ ।

रुची। राजनिघ १४। पृष्ठास्थि। পিঠের দাঁড়া। त्रिका।

वंशकः। पु। इक्षुविशेषः। শামশাড়া আখ। गुणाः—शीतल मधुर स्निग्ध पुष्टिकर श्लेष्मकारक अविदाही गुरु सार्य मलवर्द्धक। सुमु ४५अ। क्षुद्रमत्स्यः। বাঁশপাতা মাছ। क्ली। अगुरुकाष्ठं। हारा।

वंशकाष्ठम्। क्ली। कृष्णागुरुकाष्ठं। वै निघ।

वंशकफम्। क्ली। शाल्मलीतूलकं, वंशतूलि वा। यच्चार्दव वायुना नीत नभसि चड्डीयते। हारा।

वंशकरीर.। पु। वंशाङ्कुरे। বাঁশের কোঁড়। तत्पर्य्यायाः,—करीर वंशाग्र यवफलाङ्कुर। गुणाः—"तत्करीर कटु पाके रसे रूक्षो गुरुः सरः। कषाय कफकृत् स्वादुर्विदाही वातपित्तल॥" भा।

वंशकर्पूर' (रोचना)। पु, स्त्री। वंश-रोचनायाम्। বংশলোচন। राजनिघ ६।

वंशकारः। पु। शल्मके। वै निघ।

वंशकुटजा। स्त्री। लताकुटजे। वै निघ।

वंशजः। पु, क्ली। वेणुयवे। বাঁশের চাউল। राजनिघ १६। अगुरुकाष्ठे। स्त्री (जा)। वंशरोचनायाम्। বংশলোচন। शर। "वंशजा तु रूक्षा वृष्या बल्या स्वाद्वी च शीतला। तृष्णा कासज्वरश्वासक्षयपित्तास्रकामला। हरेत् कुष्ठ व्रण पाण्डु कषाया वातकृच्छ्रजित्॥" भा।

वंशतण्डुल'। पु। वेणुयवे। বাঁশের চাউল। राजनिघ ६।

वंशतैलम्। क्ली। वंश विकारोत्थ तैलम्। "कटुतैलमथ विद्य मूले वंशफले ग्रहम्।" रसर।

वंशत्वक् (च्)। स्त्री। वंशत्वचि। বাঁশের নীল। तद्गुण—रक्त स्रावकारित्वम्।

वंशदला। स्त्री। वंशपत्रतृणे। বাঁশপাতা ঘাস। राजनिघ ८।

वंशदूर्व्वा। स्त्री। कटुकायाम्। কট্‌কী। शतपर्व्वायाम्। दूर्व्वाविशेष। किंशुकायाम्। राजनिघ २३।

वंशधान्यम्। क्ली। वेणुयवे। বাঁশের চাউল। तच्च देशभेदाद्बहुविध। राजनिघ १६। [राजनिघ १४।

वंशनेत्रम्। क्ली। इक्षुमूले। আখের চক্ষু।

वंशपत्रः। पु। नल। नल। राजनिघ ७।

वंशपत्रक'। पु। श्वेतेक्षौ। राजनिघ १४। क्षुद्रमत्स्ये। বাঁশপাতা মাছ। शब्दमा। हैमबतिके। वै निघ। क्ली। वंशपत्रहरिताले। हेम।

वंशपत्रिका (त्री)। स्त्री। वेणुदले। বাঁশের পাতা। सा कौ शस्वक्षरहरलोहे। वंशपत्राकार तृणे। বাঁশপাত ঘাস। स वेणुपत्री। क चित् रचैवि। तत्पर्य्यायाः,—वंशदला जीरिका जीर्णपत्रिका। गुणाः—मधुरा शीतला पित्तघ्नी रक्तदोषहरी रूक्षा पशुदुग्धवर्द्धिनी च। राजनिघ ८। नाडीहिङ्गुलि गन्धे हिङ्गुभेदे।

वंशपीत.। पु। कणगुग्गुलौ। राजनिघ १२।

वंशपुष्पा। स्त्री। सहदेवायां। राजनिघ ४।

वंशपूरकम्
वंशमूलम् } क्ली। इक्षुमूले। राजनिघ १४।

वंशबीज। पु। वेणुयवे। বাঁশের চাউল। राजनिघ १६।

वंशयव। पु। वेणुयवे। বাঁশের চাউল। तद्गुणाः—"तद्यवास्तु सरा रूक्षा कषायाः कटुपाकिनः। वातपित्तकराः उष्णा बद्धमूत्राः कफापहाः।" राजनिघ १६।

वंशरोचना। स्त्री। (The manna of the bambu वंशपर्व्वमध्यजातनीलाभधवलपदार्थ। বংশলোচন। ते तवक्षीरि। तत्पर्य्यायाः,—त्वक्क्षीरा तुगा तुगाक्षीरी शुभा वंशजा श्वेता वंशक्षीरी वंश्य क्षीरिका त्वक्क्षीरी शुभ्रा वैणवी त्वक्सारा कर्म्मारी श्वेता वंशकर्पूररोचना वंशोद्भवा तुङ्गा पिङ्गा रोचनिका वंशशर्करा। गुणाः—रूक्षा कषाया मधुरा हिमा श्वासकासघ्नी रक्तपुष्टिकरी तापघ्नी पित्तोद्रेकशमनी च। राजनिघ ६। अपिच वंशजा तु रूक्षा वृष्या बल्या स्वाद्वी च शीतला। तृष्णा कास ज्वर श्वास क्षय पित्तास्र कामला। हरेत् कुष्ठ व्रण पाण्डु कषाया वातकृच्छ्रजित्। भा।

वंशवर्द्धिनी। स्त्री। वंशलोचनायाम्। वै निघ।

वंशविदल'। पु। वंशकृतसन्दंशिकायाम्। বাঁশের চিমটা। सुचि २०अ।

वंशव्यजनवायु'। पु। वंशकृततालवृन्तवायौ। বাঁশের পাখার বাতাস। गुणाः—"वंशव्यजनजो

वात रुचौष्णो वातपित्तदः ।" राज २प ।

वंशशर्करा । स्त्री । वंशोद्भवशर्करायाम् । शालशाड़ार चिनि । गुणा —चक्षुष्या वृष्या सुमधुरा रुच्या च । रा नि व १४। वंशरोचनायाम् । रा नि व ६ ।

वंशशलाका । स्त्री । वीरणमूले । बेणार मूल । वंशनिर्मितशलाकायां । हे च ।

वंशक्षीरी । स्त्री । वंशलोचनायां । रा नि व ६ ।

वंशाङ्कुर । पु । वंशकरीरे । बाँशेर कोँड । रा नि व ७ ।

वंशाग्रम् । क्ली । वंशाङ्कुरे । बाँशेर कोँड़ । वै निघ ।

वंशान्तर । पु । नलाख्यतृणे । नल, खागड़ा । रा नि व ८ ।

वंशावलेख । पु । वंशत्वचि । बाँशेर त्वक् । सु चि । ८ष ।

वंशास्थि । क्ली । मकटास्थनि । वै निघ ।

वंशाह्व । पु । वेणुयवे । रा नि व १६ ।

वंशिक । पु, क्ली । कृष्णेक्षौ । कालिन ईक्षु । वै निघ । अगुरुकाष्ठे । अम । स्त्री (का) । पिप्पल्याम् । वै निघ ।

वंशी । स्त्री । वंशलोचनायां । वै निघ २भ मदहर्षो चि जातीफलादिचूर्णे । वंशी । कर्षचतुष्टये । ८ तो । रा नि व २१ । त्रसरेणुमाने । "त्रसरेणुस्तु पर्यायनाम्ना वंशी निगद्यते ।" भा ।

वंशोद्भवा । स्त्री । वंशरोचनायाम् । वै निघ २ पि चि वासाखण्डे ।

वंश्यम् । क्ली । वंशलोचने । वै निघ २भ चय चि सूर्यप्रभावट्याम् ।

वक । पु । अगस्तिवृक्षे । वकफुलेर गाछ । हि वासना । मं अगस्ता । तें अविसि । ता अगंति । तत्पर्याया,—शिवमल्ली पाशुपत एकाष्ठील वृक वसु वसुक वसुद्दह वलूक वकपुष्प शिवप्रिय शिवमल्ली काकनामा काकगीव स्थूलपुष्प सुपूरक रक्तपुष्प मुनितरु अगस्त अगस्त्य वङ्गसेन वङ्गसेन शीघ्रपुष्प मुनिद्रुम मुनिपुष्प क्षपारि दीर्घफलक वक्रपुष्प सुरप्रिय शिवापीड सुव्रत शिवाह्व शिवेष्ट शिवा ह्लाद शाम्भव क्रमपूरक रविसन्निभ । स तु श्वेत पीत नील लोहित रक्तपुष्पभेदेन चतुर्विध । तेषां सा गुणा,—"वकोऽतिशिशिरस्तिक्तो मधुरो मधुगन्धक । पित्तदाहकफश्वासश्रमहारी च दीपन ॥ अपिच—"अगस्ति पित्तकफजित् चातुर्थकहरोहिम । रुक्षो वातकरस्तिक्त प्रतिश्याय निवारण ॥ वकोऽनुष्ण कटुस्तिक्त कफपित्तविषा पह । योनिशूलहृद्वादाहकृच्छ्रशोषासनाशन ॥" भा । तत्पुष्पगुणा,—"अगस्तिकुसुम शीत चातुर्थकनिवारक । नक्तान्ध्यनाशन तिक्त कषाय कटुपाकि च । पीनसश्लेष्मपित्तघ्न वातघ्न मुनिभिर्मतम् ॥' मरजातीयजलचरपक्षिविशेषे । वक पाखी । तस्य मांस भक्ष्यात गुरु । रा नि व १७ । वातघ्न स्निग्ध सृष्टमल हृद्य रक्तपित्तहर हिमघ्न । राज २प । See प्लव ।

वकचिञ्चिका । स्त्री । मत्स्यविशेषे । हारा ।

वकपुष्प (ष्पा,ष्पी) । पु, स्त्री । अगस्तिवृक्षे । वासनी फुलेर गाछ । अर । क्ली । वकपुष्पे ।

वकाची । स्त्री । वकचिञ्चिकामत्स्ये । हारा ।

वकु(कू)ल । पु (Mimusops Elengi) स्वनामख्यातवृक्ष । वकुल गाछ । हि वकुल, मौलसरी । तें पोगडचेट्टु । उत् बउडकुडि । वम् वकुली । द्रा घोलसरी । ता मोगदम् । तत्पर्याया,—केशर कैसर सिंहकेसर वकूल वरलब्ध सीधुगन्ध मकुल मुकुल स्त्रीमुख मधु दोहल मधुपुष्प सुरभि भ्रमरानन्द स्थिरकुसुम शारदिक करक विशारद गूढपुष्पक धन्वी मदन मद्यामोद चिरपुष्प । गुणा— शीतल हृद्य विषदोषहर मधुर कषाय मदाढ्य हृद्दंदय । रुच्य क्षीराढ्य सुरभि शीतल मधुर स्निग्धकषाय मलग्राहि च । इति तत्पत्र पुष्पगुणा । रा नि व १० । "वकुलस्तुवरोऽनुष्ण कटुपाकरसो गुरु । कफपित्तविषश्वित्रक्रिमिदन्त गदापह ॥" भा । "मधुरश्च कषायश्च स्निग्ध सग्राहि वाकुलं । स्थिरीकरश्च दन्तानां विशद फलमुच्यते ॥" सु सू ४६ष ।

वकुलपुष्पम् । क्ली । वकुलकुसुमे । अम ।

वकुला । स्त्री । कटक्यां । कट्रकी । रा नि व ६ ।

वकुली । स्त्री । काकोल्यां । सीदना । श च ।

वकुश । पु । पद्मगर्भदे ।

वकेरुका । स्त्री । बलाकायां । मे ।

वकोटः। पु। बके। त्रिका।

वक्कसः। पु। मद्यविशेषे। मद्य जगल एवं। मदेर सिटा। गुणा.—"दृश प्रवाहिकाटोप-दुर्नामानिलशोफहृत्। वक्कसो हतसारत्वात् विष्टम्भी वातकोपनः। दीपनः सृष्टविण्मूत्रो विशदोऽल्पमदो गुरुः॥" सु सू ४५ ष मद्यव।

वक्क(क)शालिः। पु। स्वनामख्यातमध्यदेश सम्भूतशालिधान्ये। शालिधान्यविशेष, याहा मध्यादेशे जन्मे। म धकोइधान। गुणा—लघु सुखपाककरश्च। रा नि व १६।

वक्रम्। क्ली। सुरी। रा नि व १८। तगरमूले। वै निघ। तगरपुष्पे। টগর ফুল। रा नि व १०।

वक्रकटुता। स्त्री। मुखस्य कटुतायाम्। मुखवैरस्ये। मा नि।

वक्रखुरः। पु। दन्ते। त्रिका।

वक्रपट्ट। पु। अश्वस्य चणकभोजनपात्रे। তোবড়া। हे च।

वक्रभेदी (इन्)। पु। तिक्तरसे। हे च।

वक्रमुण्डिका। स्त्री। मुखमुण्डिकेतिख्याते बालग्रहविशेष। तदाविष्टस्य शिशोर्लक्षण,—"म्लानाङ्गः सुरुचिरपाणिपादवक्त्रो बह्वाशी कलुष शिरावृतोदरो य। सम्बेय शिशुरथ वक्रमुण्डि कायाः सोद्वेगी भवति च मूत्रतुल्यगन्धि॥" भा।

वक्रवास। पु। नागरङ्गवृक्षे। লেবু গাছ। रा नि व ११।

वक्रशल्या। स्त्री। काकादनीलतायाम्, श्वेत गुञ्जायाम्। रा नि व ३। रक्तगुञ्जायाम्। वै निघ।

वक्रशोधनम्। क्ली। निम्बूफले। লেবু। वै निघ। भव्यफले। চালতা। रा नि व ११। त्रि। मुखशोधने।

वक्रशोधी (इन्)। पु। जम्बीरे। লেবু। जटा। त्रि। मुखशोधके।

वक्राधिवास। पु। नागरङ्गवृक्षे। वै निघ।

वक्रालु। पु। वाराहीकन्दे। वै निघ।

वक्रम्। क्ली। तगरे। তগরপাদুকা। बा उ १०८। सियोषदशचापि। पर्पटके। ক্ষেৎপাপড়া। रा नि व ५। स्त्या। त्यक्ता वक्रीभूते अस्थिभङ्गविशेषे। "तत्राभुग्नमविमुक्ताश्थि" इति लक्षणम्। सु नि १५ च। भा। त्रि। कुसरले।

वक्रकण्टः (कः)। पु। खदिरवृक्षे। খয়ের গাছ। रा नि व ८। बदरवृक्षे। কুল গাছ। रा नि व ११।

वक्रगः। पु। सर्पे। वै निघ।

वक्रगुल्फः। पुं। उष्ट्रे। वै निघ।

वक्रग्रीवः। पु। उष्ट्रे। त्रिका। [श.र.।

वक्रचञ्चुः। पुं। शुकपक्षिणि। টিয়া পাখী।

वक्रतुण्डः। पुं। शुकपक्षिणि। श र।

वक्रदंष्ट्रः। पु। शूकरे। वै निघ।

वक्रदन्ती। स्त्री। इस्वदन्त्याम्। वै निघ।

वक्रनक्रः। पुं। शुकपक्षिणि। টিয়া পাখী। मे।

वक्रनासिकः। पुं। पेचके। त्रिका।

वक्रपुच्छः। पु। कुक्कुरे। त्रिका।

वक्रपुष्प। पु। बकवृक्षे। বকফুলের গাছ। रा नि व १०। पलाशवृक्षे। পলাশ গাছ। वै निघ।

वक्रपुष्पिका। स्त्री। लाङ्गलिकायाम्। বিষ লাঙ্গলা। वै निघ।

वक्रवालधिः } वक्रलाङ्गूलः } पुं। कुक्कुरे। हे च। रा नि व १९। त्रि। वक्रपुच्छयुक्ते।

वक्रवक्त्रः। पु। शूकरे। श र।

वक्रशल्या। स्त्री। कुटन्निनीक्षुपे। रा नि व ५। कटुतुम्ब्याम्। তিৎলাউ। रक्तलाङ्गलिकायाम्। লাল বিষলাঙ্গুলিয়া। वै निघ।

वक्रा। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। কাঁকড়াশৃঙ্গী। मद व ३। स्पृक्कायाम्। পিড়িং শাক। वै निघ।

वक्राग्रम्। क्ली। कपाटवक्रवृक्षे। र मा।

वक्राङ्गः। पु। हंसे। हे च। त्रि। कुटिलाङ्गे।

वक्री (इन्)। पु। गर्भविकारजन्यपुरुषभेदे। यथा—"मातुर्व्यवायप्रतिघेन वक्री स्याद्वीजदौर्बल्यतया पितुश्च।" च शा २ अ।

वङ्कसेनः। पुं। अगस्तिवृक्षे। বক বৃক্ষ। त्रिका।

वङ्क्षि (क्षी)। पु, क्ली (क्षि, क्षी)। पर्शुके, पार्श्वास्थनि। उणा। हे च।

वङ्क्षिल। पु। कण्टके। त्रिका।

वङ्गम्। क्ली। सीसधातौ। সীসা। रङ्गधातौ।

राः टिन्। तत्पर्य्यायः,—स्वर्ज नागजीवनं मृदङ्ग गुरुपत्र चक्रसन्न भ्रमर नागज कस्तीरं चालीनक सिहलं स्वर्ण नाग आपुषं त्रपु त्रपु चपुषं वङ्ग कुरूप्य पिच्चट पूतिगन्ध। इति राजनिर्घण्टः १३। वङ्ग द्विविधं खुरकमिश्रभेदेन। यथा,—"श्वेतं मृदु लघु स्वच्छं स्निग्धमुष्णसहं हिमम्। मूषपवकरं कान्तं त्रपुश्रेष्ठमुदाहृतम्। खुरकं मिश्रकञ्चापि द्विविधं वङ्गमुच्यते। उत्तमं खुरकं तत्र मिश्रकं त्ववरं मतम्॥" गुणाः—"वङ्गं लघु सरं रूक्षमुष्णं मेहकफक्रिमीन्। निहन्ति पाण्डु, सश्वासं चक्षुष्यं पित्तलं मनाक्॥" इति भावप्रकाशः। तिक्तं मधुरं मेदि पाण्डुक्रमिघ्नं वातघ्नं लेखनम् ईषत्पित्तलञ्च। इति राजनिर्घण्टः। अशोधितवङ्गदोषा यथा—वङ्गं विधत्ते खलु शुद्धिहीनं। तथाल्पपकञ्च किलासगुल्मौ। कुष्ठानि शूलं क्रिमि वातशोथं। पाण्डुं प्रमेहञ्च भगन्दरञ्च॥ विशोषणं रक्तविकारवृन्दं चयञ्च क्षयाणि कफं ज्वरञ्च। महाश्मरीविद्रधिमुख्य रोगान्। नागोऽपि कुर्य्यात् कथितान् विकारान्॥ तत्शोधनविधिर्यथा,—रङ्गनागौ प्रतप्तौ च गलितौ तौ निषेचयेत्। त्रिधा त्रिधा विशुद्धिः स्यात् रविदुग्धेऽपि च त्रिधा॥ तन्मारणविधिर्यथा,— "त्रपु वङ्गमयसि दृष्टं समवचारसेन्धव वह्नौ। आयसि पटगलितमधो चलमचल पुनरम्लयं॥" अन्यमत यथा—"वङ्गं सतालमर्कस्य दुग्धे पिष्ट्वा च तम् पुटेत्। शुष्काश्वत्थभवचूर्णैं समधा भवता व्रजेत्॥" समभागवङ्गतालकम् अर्कक्षीरेण पिष्ट्वा अश्वत्थवल्कचूर्णेन समधा गजपुटे पचेत्। "चुल्ल्यां हृदतरे पात्रे लौहदण्डेन बुद्धिमान्। वङ्गं सम्मर्द्दयेद्धर्म्ममीयामतियत्नतः। प्रथमं रजनी चूर्णैर्द्वितीये जीरकस्य च। तृतीये त्रिफलाचूर्णै चतुर्थेऽश्वत्थचिञ्चयोः। एवं यामद्वयं मर्द्द्यं दृनमञ्च दृढाग्निना। अनेन जायते भस्म वङ्गस्य नात्र संशयः॥" इति सारकौमुदी। अमृतीकरण सीसशब्दे द्रष्टव्यम्। पुं। कार्पास। वार्त्ताकी। इति मेदिनी।

वङ्गजम्। क्ली। सिन्दूरे। इति रत्नमाला। [शब्दरत्नावली।

वङ्गन । पुं। वार्त्ताकुवृक्षे। बेगुन गाछ। इति।

वङ्गमल । पुं क्ली। शीषधातौ। इति वैद्यकनिघण्टः।

वङ्गशुल्वजम्। क्ली। कांस्यधातौ। कांसा। इति हेमचन्द्रः।

वङ्गसदृशम्। क्ली। यशदे। दस्ता। इति वैद्यकनिघण्टः।

वङ्गसेन (क)। पुं। वकवृक्षे। वकफुलेर गाछ। इति विकाण्डशेषः। रक्तवकवृक्षे। इति रत्नमाला। तत्पुष्पगुणाः—"वासकस्य च पुष्पाणि वङ्गसेनस्य चैव हि। कटुपाकानि तिक्तानि कासक्षयकराणि च॥" इति राजवल्लभः। विकित्सासारसंग्रहकारे।

वङ्गारि । पुं। हरिताले। इति हेमचन्द्रः।

वङ्गावलेह । पुं। मेहे अवलेहः। "वङ्गभस्म त्रिवल्लञ्च लिह्यान्मधुना सह। तस्मो गुडसमं गन्धं भक्षयेत् कर्षमात्रकम्॥" इति रसेन्द्रचिन्तामणिः।

वङ्गेश्वर । पुं। मेहघ्नरसविशेषः। अथ रस सिन्दूर वङ्गभस्मसमभागम। अन्यो यथा—"रसेन वङ्गं द्विगुणं प्रगृह्य विद्राव्य निक्षिप्य समुद्रजं तत्। विमर्द्दयेदम्लजलेन गोलं कृत्वा सुसवेष्ट्य पुटेत तीव्रम्। ततः क्षिपेत्तत् जलपात्रमध्ये नीरन्तु सन्त्यज्य गृह्णीत सूतम्॥" मात्रा वल्लमिता। अत्र लवणस्य २० भागाः। इति रसेन्द्रचिन्तामणिः।

वङ्क्षण । पुं। सक्थिसन्धौ। कुँचकीर स्थान। इति राजनिर्घण्टः १८।

वङ्क्षणानाह । पुं। वङ्क्षणयोरानाहकर्षणवत्पीडायाम्। इति भावप्रकाशः।

वच । पुं। कीरपक्षिणि। टिया पाखी। इति मेदिनी।

वचण्डा (ण्डी)। स्त्री। शारिकायाम्। शालिक पाखी। इति विकाण्डशेषः। वर्त्तौ। वाति। इति शब्दरत्नावली।

वचनम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। शुँठ। इति शब्दचन्द्रिका।

वचर । पुं। कुक्कुटे। कुकड़ा। इति मेदिनी।

वचा । स्त्री। (Acorus calamus) The sweet flag स्वनामख्यातपवित्रद्रव्ये। वच। हिवच, घोरवच। मैं वडज, मलबस। वम् वेखड़े। ता वसम्बु। तत्पर्य्यायः,—उग्रगन्धा षड्ग्रन्था तीक्ष्णा गोलोमी शतपर्व्विका जटिला मङ्गल्या विजया उग्रा रक्षोघ्नी वच्या लोमशा क्षुद्रपत्री मालिनी भद्रा। इति वाभटः सूत्रस्थाने १५ अ शोधनवर्गकादिः। सुश्रुतः ३८ अ मुस्तादि। "आरग्वधा।" गुणाः—तीक्ष्णा कटु उष्णा कफामग्रन्थिशोफघ्नी वात ज्वरातिसारघ्नी वान्तिकृत् उन्मादभूतघ्नी च। इति राजनिर्घण्टः ६। अपिच,—"वचायुग्मं वातकफघ्नमग्निप्रवर्द्धिनी।" अन्यच्च—"वर्द्धितं पयसाज्येन मासमेकन्तु सेविता। वचा कुर्य्यान्नरं प्राज्ञं श्रुतिधारणसंयुतम्॥ चन्द्रसूर्य्यग्रहे पीतं पलमेकं पयोऽन्वितम्। वचाया सत्क्षणं कुर्य्यान्महाप्रज्ञान्वितं नरम्॥ "बहुधापि सरागापि

ग्रन्थिलादि परा भवेत्। अन्न शुष्किलमात्रेण वचा कर्म्माणि गर्हिता ॥' गोमूत्रे पञ्चपल्लवोदके पक्वा पश्चात् सुगन्धजलेन स्वेदनात् वचा हरिद्रा च शुद्धा भवति। अथ। लाङ्गलिकायाम्। विषलाङ्गलिया। ३ निघ।

वचादिवर्गः। पु। वचामुस्तदेवदारुशुण्ठ्यादि विषाद्युः। "वचाजलदद्देवाह्वनागरातिविषाभया।" गुणाः—आमातीसारघ्न मद कफवातत्रन्यदोषघ्न श्च। वा सू ३५ अ वचादिव।

वचाद्यघृतम्। क्ली। गण्डमालाद्यधिकारे घृतम्। पाठ—"वचा शटी हरिद्रे द्वे दार्व्वीन्द्रयव मस्तकम्। पथ्या चातिविषा शुण्ठी सम्य दशपल पृथक्। चतुर्द्रोणेऽम्भस पक्त्वा पादशेष विपाचयेत्। सर्पिः प्रस्थ पलीमाने काथ्यद्रव्ये सुचर्चिते। प्रविश्य विगुण क्षीर औषचूर्णात् पलानि षट ॥" रस र।

वचोग्रहम् (ग्रह.)। क्ली, पु। अश्वगन्धिग्रे। काण। ३ निघ। रा नि व १८।

वज्रम्। क्ली। महार्घ्यान्यतमे रत्ने। हीरा। तच्च श्वेतरक्तपीतकृष्णभेदेन चतुर्धा चतुर्जातिकञ्च। तस्य पुंस्त्रीनपुंसकत्वमप्युक्तम्। तत्र पुं पु हत्नाक फलसम्पूर्णे रेखाविन्दुशून्य हृष्टत्वञ्च। रेखाबिन्दु मत षट्कोणञ्च स्त्रीजातिकम्। तथा त्रिकोण दीर्घं पत्तनञ्च नपुंसकमिति। तत्र पुवज्र श्रेष्ठ वेधक रसबन्धकञ्च स्त्रीवज्र देहसिद्धार्थं, नपुंसक क्रामणे च ज्ञेयम्। विप्रो रसायने चात रोगशमने क्षत्रो वाद शूद्रो वय स्तम्भने योज्य। तथा स्त्री स्त्रियै पुरुष पुरुषे नपुंसकी नपुंसक च योज्यम्। रस चि ७ अ। गुणाः—षड्रसोपेत सर्व्वरोगघ्न सर्व्वपापहर सुखद शरीरदार्ढ्यकरं रसायनञ्च। रा नि व १३। अशुद्धस्य दोषा—"पार्श्वपीड़ा पाण्डुरोग कुष्ठ दाहसन्ततम्। रोगानेक गुरुत्वञ्च धत्ते वज्रमशोधितम् ॥" तच्छोधनम्—"व्याघ्रीकन्दगत वज्र दोलायन्त्रे विपाचित। सप्ताह कोद्रवक्काथ कौलत्थे विमल भवेत् ॥' मा ग। See माणिक्यम्। क्लीवेरे। बाला। रा नि व १०। काञ्जिके। दीप्ति। धरणि। लौह विशेषे। कान्तलौह। पुष्पविशेष। वज्रपुष्प। अ र। अस्थिसंहारी। धात्री। म। विडङ्गे। अभ्रधाती। भा। अैष महालक्ष्मीविलास।

वज्र। पु। कोकिलाक्षवृक्षे। कुलेखाड़ा। रा नि व ४। पिसदर्भे। श्वेत कुश। रा नि व ८। शालङ्क्षे। सुहीवृक्षे। मनसा गाछ। भा।

वज्रकम्। क्ली। वज्रक्षारे। रा नि व ६।

वज्रकण्टकः। पु। सुहीवृक्षे। मनसा गाछ। रा नि व ८। कोकिलाक्षवृक्ष। कुलेखाड़ा गाछ। रा नि व ४।

वज्रकन्दः। पु। शर्करकन्दालुके। शकरकन्द आलु। र मा। तालङ्कलस्य शिरोमज्जायाम्। तालेर मार्थी। वै निघ। (क) पु, क्ली। कटुसूरणे। वनसूरणे। गुणाः—कफघ्न पित्त रक्ताकरश्च। ३ निघ।

वज्रकक्षारः। पु, क्ली। वज्रक्षारे। ३ निघ।

वज्रकाञ्जिकम्। क्ली। प्रसूतिचिकित्साधिकारे औषधम्। पाठ—"पिप्पली पिप्पलीमूल चव्य शुण्ठी यमानिका। जीरके द्वे हरिद्रे द्वे विड सौवर्चल तथा। एतैरेवौषधै पिष्टैरारनाल विपाचयेत्। क्षीरपाकविधानेन काञ्जिकस्यापि साधनम् ॥" काञ्जिक ८ प पानीये ३२ प पिप्पल्यादीनां प्रत्येकं ४ मा काञ्जिकशेष काथ्य। रस र।

वज्रक्षारकः। पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। वै निघ।

वज्रगोप। पु। इन्द्रगोपकीटे। वै निघ।

वज्रचर्म्मा (न्)। पु। गण्डके। गण्डार। रा नि व १९।

वज्रचुञ्चु। पु। गृध्रपक्षिणि। वै निघ।

वज्रतुण्ड.। पु। सुहीवृक्षे। मनसा गाछ। गृध्रे। वै निघ। मशके। रा नि व १९।

वज्रदण्डक.। पु। सुहीवृक्षे। मनसा गाछ। वै निघ।

वज्रदन्त। पु। शूकरे। विका। मूषिके। श भा। अस्थिसंहारे। हाड़भाङ्गा। र मा।

वज्रदशन'। पु। उन्दुरे। हे च।

वज्रद्रु (म)। पु। सुहीवृक्षे। मनसा गाछ। अम। श र।

वज्रपाषाणम्। क्ली। दुग्धपाषाणे। दुध-षड़ि। अम् शिरगोला। व निघ।

वज्रपुष्पम्। क्ली। तिलपुष्पे। तिलफूल। शतपुष्पायाम्। शुलफा। वै निघ। स्त्री (ष्पा)। शताह्वायाम्। शुलफा। रा नि व ४।

वज्रबीज' (क)। पु। लताकरञ्जे। वै निघ। रा नि व ९।

वज्रभूमिरज'। क्ली। वैक्रान्तमणौ। वै निघ।

वज्रभृङ्गी। स्त्री। मधुरत्वग्विशेषे। गुड़ात्वक्। गुणा—कटु उष्णा श्वासघ्नी हिक्काकम्पकण्ठरोग वातगुल्मपीनसघ्नी हृत्कम्पामशूलोदरघ्नी च। वै निघ।

वज्रमण्डूरम्। क्ली। पाण्डुरोगे औषधम्। पाठ—"पञ्चकोल समरिच देवदारु फलत्रिक। विडङ्गमुस्तयुक्ताश्च भागास्त्रिपलसम्मिता। यावन्त्येतानि चूर्णानि मण्डूरं द्विगुणन्ततः। पक्त्वाष्टगुणे तोये घनीभूते तदुद्धरेत्। ततोऽक्षमात्रान् वटकान् पिबेत्तक्रेण तक्रभुक्॥' रस र।

वज्रमुष्टि। पु। आरण्यशूरणकन्दे, शूरण सदृशकन्दभेदे। वै निघ २भ कर्णकस्य चि वज्र मुष्ट्यादितैले।

वज्रमूली। स्त्री। माषपर्णीम। माषाणी। रा नि व ३।

वज्रमूषा। स्त्री। अन्धमूषायाम्। अन्धमूषा यन्त्र। तन्निर्माणविधिर्यथा—"द्वौ भागौ तुषदग्धस्य चैका वल्मीकमृत्तिका। लौहकिट्टस्य भागैक श्वेतपाषाणभागिकम्। नरकेश सम पञ्च छागी क्षीरेण पेषयेत्। यामयाच दृढ पश्चात् तेन मूषां प्रकल्पयेत्। शोषयित्वाथ संलिप्य तत्कल्के सन्निरोधयेत्। वज्रमूषेयमाख्याता सम्यक् पारद साधिका॥ मयङ्क।

वज्ररद। पु। शूकरे। त्रिका।

वज्रलौहकम्। क्ली। कान्तलौह। वै निघ।

वज्रवल्लरी (वल्ली)। पु। अस्थिसंहारलतायाम। हाड़जोड़ा हाडक्‌। धारा। रत्नाक। भेष कुबेरी चि वकुलाद्यतैले।

वज्रवृक्ष। पु। स्नुहीवृक्षे। मनसा गाछ। रा नि व ८। सु सू ३८अ।

वज्रशल्य। पु। शल्लकीमृगे। शब्दार्थ। रा नि व १९।

वज्रशृङ्खलिका। स्त्री। वज्रास्थनि। कुलेथाड़ा इति ख्यातलता। कौं कोलिस्ता। वम् विचरा।

वज्रक्षारम्। क्ली। मालवदेशप्रसिद्धक्षारे। वज्रक्षार इति लोके। वम नवसागर। तत्पर्याया,—वज्रक क्षारश्रेष्ठ विदारक सार चन्दनसार धूमजाङ्गल धूमोत्थ। गुणा—अल्प तीक्ष्ण क्षाररस रेचन गुल्मोदरविष्टम्भशूलघ्न सरञ्च। रा नि व ६।

वज्रा। स्त्री। स्नुहीवृक्षे। मनसा गाछ। गुडूच्याम्। गुलञ्च। मे।

वज्राख्यम्। क्ली। दुग्धपाषाणे। फूलखड़ि। पु। सेहुण्डवृक्षे। मनसा गाछ। सु चि ९अ।

वज्राङ्क। पु। सर्पे। रा नि व १९। अस्थिसंहारे। हाड़भाङ्गा। भा। स्त्री (ङ्गी)। गवेधुकायाम्। अच।

वज्राभ। पु। शुक्लगीदलमणौ। दुग्धपाषाणे। रा नि व १३।

वज्राभ्रम्। क्ली। अभ्रविशेषे। लक्षण यथा —"यदञ्जननिभ चित्र यदग्नौ विकृतिं व्रजेत्। वज्रसंज्ञ हि तद्योज्यमभ्र सर्व्वत्र नेतरत्।" रस चि ४अ।

वज्रास्थि (शृङ्खला)। स्त्री। कोकिलाक्षक्षुपे। कुलेथाड़ा। इति ख्यातलता। कौं कलिस्ता। रा नि व ४।

वज्राह्निका। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी। वै निघ।

वज्राह्वम्। क्ली। नगरपादुके। वै निघ।

वज्री। स्त्री। स्नुहीभेदे। मे। वै निघ २भ शीतज्व चि। अस्थिसंहारके। वै निघ।

वञ्च(ञ्चु)क। पु। शृगाले। अम।

वञ्चथ (थू)। पु। कोकिलपक्षिणि।

वञ्जुल (द्रुम)। पु। पक्षिभेदे। इला। (Calamus rotong) वेतसवृक्षे। जलवेतसे। बेत गाछ। रा नि व ९। सु सू ३८अ। सु कल्प ८अ। वा सू १५अ न्यग्रोधादि। च सू ४अ। स्थलपद्मद्रुमे। श र। अशोकवृक्षे। रा नि व १०। तिनिशवृक्ष। अम।

वञ्जुलप्रिय। पु। वेतसवृक्षे। बेत गाछ। रमा।

वञ्जुला। स्त्री। बहुदुग्धायां गवि। दुग्धवती गाई। हेम।

वट। पुं। (Ficus Bengalensis Syn Ficus Indica) The Banyan tree. स्वनामख्यातवृक्षे। वट गाछ। हि बर,

वाँट। म वट। क आल। तैं मारिचेट्टु मारि, पेड़ि मरि। उत् बीग। ता अल। तत्पर्य्याया, न्यग्रोध बहुपात् नन्दी शुङ्गी हृढपाद वैश्रवणालय वैश्रवणावास वैश्रवणोदय ध्रुवनाथ यमप्रिय रक्तफल शृङ्गी कर्माज ध्रुव चीरी भाण्डीर जटाल रोहिण अवरोही विटपी स्कन्धरुह मण्डली महच्छाय भृङ्गी यक्षतरु यक्षावास पादरोहण नील शिफारुह वनस्पति। गुणा— कषाय मधुर शीतल पित्तकफघ्न ज्वरदाहतृष्णा मोहव्रणशोफनाश। रा नि व ११। अपिच,— वट शीतो गुरुर्ग्राही कफपित्तव्रणापहः। वर्ण्यो विसर्पदाहघ्नः कषायो योनिदोषहृत्॥” भा। गन्धके। प्रचन्द्रवे। कपर्द्दे। मे। माषतण्डुलादि कृतपिष्टकभेदे। वडा इति लोके। गुणा— “वटी विदाही तृष्णाकृत्।” राज ३प।

वटक । पु। माषादिद्विदलकृतखाद्यभेदे। वड़ा। तत्प्रस्तुतविधिर्य्यथा,—माषाणां पिष्टिकां कृत्वा लवणार्द्रकहिङ्गुभिः। कृत्वा विदध्याद्वटकान् स्तैलेषु पचेच्छनैः॥ गुणा —विशुष्का वटका बल्या तृष्णा वीर्य्यवर्द्धना। वातामयहरा रुच्या विशेषा दर्द्दिनाप्रदा। विवन्धभेदिन श्लेष्मकारिणोऽल्पचि पूजिता॥ माषाष्टकं। ८ माषा। कोलमितमाने। १ तोला। प म १ ख। नदीवटे। रा नि व ११।

वटकाकारः । पुं। पक्षिविशेषे। बक् काक वटपक्षी। वै निघ।

वटच्छदः । पु। श्वेतार्जके। श्वेत बाबुई। व निघ।

वटजटा । स्त्री। वटशुङ्गायां। वटेर झुरि। ग्रा को अधमारवे।

वटपत्र (का) । पु। सितार्जके। श्वेतपत्र कृष्ण तुलसी। रा नि व १०।

वटपत्रा । स्त्री। त्रिपुरमल्लिकायाम्। र मा। इन्द्रमल्लिकायां। मुकुमल्लिका। रा नि व १०।

वटपत्री । स्त्री। पाषाणभेदकविशेषे। बड़ पाथरकुचि। म बड़पतो। तैं पिड़ि बन्दिटु। तत्पर्य्याया,—इरावती इरावती ऐरावती नौकावती ग्रामा खुद्रामामिका। गुणा—हिमा मेहदुःखघ्नी मदहा मधघ्नी किंचिद्दीपनो च। रा नि व ५। “वटपत्री कषायोष्णा योनिमूत्रदापहा।” भा पू १।

वट(ठ)रः । पु। कुक्कुटे। श र। वैद्ये। दृ च।

वट(प्र)रोहः । पु। वटाङ्कुरे। वटेर झुरि। वै निघ २भ तृष्णा चि। च द दुग्धखदिरवल्ली।

वटशुङ्गकम् । क्ली। वटप्ररोहे। वटेर झुरि। च द ज्वरातिसारचि कलिङ्गाद्यगुडिका। “धातकी वटशुङ्गकम्।”

वटशुङ्गा । स्त्री। वटाङ्कुरे। भा सुद्ररोगचि।

वटहा (न्) । पु। प्रतुदपक्षिविशेषे। च सू २७ अ।

वटाग्रजः । पु। वटशुङ्गायां। रस र बालचि।

वटि. । स्त्री। वटके। बड़ि। प प्र १ ख। उपजिह्विकायाम्। झुझुड़ि, आगजिव। हारा।

वटिका (टी) । स्त्री। वटके। गुलि। प प्र १ ख। कलायमाषकृतखाद्यद्रव्ये। बड़ि। गुणा —कषाया मधुरा शीतला पित्तघ्नी तृष्णादाहश्रम श्वासविषच्छर्दिघ्नी च। रा नि व १६। वै निघ २ भ श्वा चि रसोनपाके। मुद्गवटीगुणा—पथ्या रुच्या लघु मुद्गसूपगुणा च। कुष्माण्डवटीगुणौ— रक्तघ्नी लघुश्च। भा। नदीवटे। तत्पर्य्याया— नदीवट यक्षवृक्ष सिद्धार्थ वटक अमरा शाखिनी चीरकाष्ठा। गुणा,—कषाया मधुरा शीता दाहपित्ततृष्णाश्वासविषश्रमच्छर्द्दिनाशिनी च। रा नि व ११। प्रचण्डवे। मद व ५।

वटु (कः) । पु। कुटन्नटवृक्षे। शोणा गाछ। बालके। श र।

वट्टलोहकम् । क्ली। वर्त्तलोहे। बङ् पञ्चरस लौह। रा नि व १३।

वडवाग्निमल । प। अग्निजारवृक्षे।

वडवानल । पु। वाराहीकन्दे। सागराग्नि। वै निघ।

वडा । स्त्री। पिष्टकविशेषे। वड़ा। यथा— “कदलिनाथवा तालैयुक्ता यत्नाद्गण्डूल पिड़। पिड़ चूर्णे वटी वदा॥” श्र च।

वडिशम् (शा) । क्ली, स्त्री। मत्स्यधारणयन्त्रे। बड़शी। अम। श र। ऋषिविशेषे। च।

वण्ठ । पु। खर्व्वे। बैंटे। मे। [मे।

वण्ठरः । पु। नूतनतालाङ्कुरे। कुक्कुरलाङ्गूले।

वण्ड । पुं। पण्डपुरुषे। अनावृतमेढ्रे। ईष। लि। लाङ्गूलादिरहिते। बैंड़े। मे।

वत्नू । पुं । मेढ्रीये । उणा ।

वत्सम् । क्ली । वक्षसि । अम । पुष्पकाशीदि । गुणा —रोष शैत्य कषाय लघुपाकत्वात् वातकृत् मन्दनश्च । पु । गोवत्से । पुत्रे । वर्षे । त्रिका । इन्द्रयवे । अद कामलता पि व्यौषाद्यहते ।

वत्सकम् । क्ली । पुष्पकाशाये । नील हिरेकम् । रा नि व २३ । कुटजवल्कले । कूड़ चर छाल । क इन्द्रजवहायचूर्णे । पु । कुटजद्रुमे । प सु । रा नि व ८ । इन्द्रयवे । सा क्री सव्वज्वरहरमीडे । अद अश्वगन्धिकायां । या सू ३१५ वत्सकादिव । 'वत्सकमूर्व्वाभार्गी ।" अद अर्थयुक्तव पि । "वड़ीकासुत्तवत्सके ।" निगुण्ड्याम् । निशिन्दा । वै निघ । [कोषान्तरम् ।

वत्सकण्टक । पु । पपटके । ক্ষেৎপাপড়া ।

वत्सकफलम् । क्ली । इन्द्रयवे । च सू ४ ष । अद ज्वरातिसा पि वत्सकादौ । कटफलमिति केचित् । [नि व ९ ।

वत्सकबोज(फल)म् । क्ली । इन्द्रयवे । रा

वत्सनाग (भ) । पु । (Aconitum ferox) Indian Aconite Root of the Aconite ferox brought from Nepal स्थावरविषभेद, कन्दविषभेद । शावर कन्दविष, काठेविष, मिठेविष । हि मिठा । बम् बचनाग । ता वसनवी । गुणा —अतिमधुर उष्ण वात कफघ्न कण्ठरोगसन्निपातघ्न पित्तसन्तापकारकश्च । रा नि व ६ । सु कल्प २ अ । वा व्या चि लघुश्चात विश्वहरी । लक्षण यथा—"सिन्धुवारसदृकपत्रो वत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पार्श्वे न तरोर्वृद्धिर्वत्स नाभ स भाषित ।" भा पू १भ विषव ।

वत्सभक्षक । पु । इन्द्रामनि । হাঁড়োল, গোবাগা । वै निघ ।

वत्सर । पु । द्वादशमासात्मके काले । वछर । अम । [२१ ।

वत्सरान्तक । पुं । फाल्गुनमासे । रा नि व

वत्सा । स्त्री । वत्साख्याम् । रा नि व १८ ।

वत्सादन । पु । ईहामृगे । वृके । গোবাগা । रा नि व १९ ।

वत्सादनी । स्त्री । गुडूच्याम् । प सु । सु सू ३९ अ संशोधने । गजपिप्पल्याम् । रा नि व २३ ।

अमकाण्डिका । सनामख्यातलतायां । गुणा —मधुरा विदाहरक्तदोषहरी तथा सन्तर्पणी कथ्या विषदोषघ्नी च । रा नि व ३ ।

वत्साक्ष: (य) । पुं । कुटजवृक्षे । भैष उपदंश चि । सु चि २८ अ । अति ३स्थान ५६ अ ।

वत्साक्षी । स्त्री । गोडुम्बायाम् । গোমুক । कटा ।

वदद्रु' । पु । आसफाखोटवृक्षे । আমশ্যাওড়া গাছ । अति ।

वदनम् । क्ली । मुखे । रा नि व १८ ।

वदनान्तता । स्त्री । पित्तजरोग । भा ।

वदामम् । क्ली । वातामफले । বাদাম । तत्पर्य्याया ,—सुफल वातवैरि नेत्रोपम वाताम । गुणा —उष्ण सुगन्धि वातघ्न गुरु बल्य शुक्रवर्द्धनश्च रा नि व ११ ।

वदाल (क) । पुं । मत्स्यविशेषे । বোয়াল মাছ । पाठीनमत्स्ये । চিতল মাছ । तत्पर्य्याया, —चित्रवदाल चित्रवल्लि । त्रिका ।

वधक । पु । व्याधौ । मृत्यौ । उणा ।

वधाङ्ककम् । क्ली । विषे । वै निघ ।

वधिर । पु । भल्लूके । त्रि । श्रुतिशक्तिहीने ।

वधू । स्त्री । स्नुषायां । পিঁড়ি । रा नि व १२ । शट्यां । शारिबायाम् । मे । [त्रिका ।

वधूटशयनम् । क्ली । वातायने । জানালা ।

वनम् । क्ली । जले । रा नि व १४ । रक्ताञ्जने । वै निघ । वृक्षाद्युपगूढे स्थाने । [कश्चित् ।

वनकचु । पु । कचुविशेषे । বুনো কচু ।

वनकणा । स्त्री । वनपिप्पल्याम् । व निघ । जलपिप्पल्याम् ।

वनकण्डूल । पु । मधुरसूरणे । वै निघ ।

वनकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । বুনো কলা । रा नि व ११ ।

वनकन्द । पु । शैलसूरणे । বন ওল । धरणीकन्दे । रा नि व ७ ।

वनकर्कटी । स्त्री । आरण्यकर्कट्यां । বন কাঁকড়ী । र सा स ।

वनकर्कोटम् । क्ली । अरण्यकर्कटिकायाम् । কাঁকরোল । भैष विषाधिकारे ।

वटि। म वट। त आल। तें मरिचेट्ट मारि, पेडि मरि। उत् बीर। ता बल। तत्पर्य्याया, न्यग्रोध बहुपात् नन्दी शृङ्ग हदत्पाद वैश्रवणालय वैश्रवणावास वैश्रवणोदय हुचनाथ यक्षाश्रय रक्तफल शृङ्गी कर्म्मज ध्रुव क्षीरी भाण्डीर जटाल रोहिण अवरोही विटपी स्कन्धरुह मण्डली महच्छाय भृङ्गी यक्षतरु, यक्षावास पादरोहण नील शिफारुह वनस्पति। गुणा— कषाय मधुर शीतल पित्तकफघ्न ज्वरदाहतृष्णा मोहव्रणशोफघ्नश्च। रा नि व ११। अपिच,— वटः शीतो गुरुर्ग्राही कफपित्तव्रणापहः। वर्ण्यो विसर्पदाहघ्नः कषायो योनिदोषहृत्॥" भा। गन्धके। प्रचरके। कपर्दके। मे। माषतण्डुलादि कृतपिष्टकभेदे। वडा इति लोके। गुणा— "वटो विदाही तृष्णाकृत्।" राज ३प।

वटक। पु। माषादिद्विदलकृतखाद्यभेदे। वड़ा। तत्प्रस्तुतविधिर्यथा,—माषाणां पिष्टिकां कृत्वा लवणार्द्रकहिङ्गुभिः। कृत्वा विदध्याद्वटकान् स्नेहेषु पचेच्छनैः॥ गुणा—विशुष्का वटका बल्या हृद्या वीर्य्यवर्द्धना। वातामयहरा रुच्या विशेषा दर्द्दितापहा। विबन्धभेदिन श्लेष्मकारिणोऽप्यग्नि पूजिता॥ माषाष्टके। ८ मासा। कोलमितमाने। ১ তোলা। प म १ख। नदीवटे। रा नि व ११।

वटकाकार। पु। पक्षिविशेष। बम् काष्ठ वटपक्षी। वै निघ।

वटच्छदः। पु। श्वेतार्जके। শ্বেত বাবুই। वै निघ।

वटजटा। स्त्री। वटशृङ्गायां। বটের ঝুরি। शा को अपस्मारचि।

वटपत्र (क)। पु। सिताज्र्जके। শ্বেতপত্র সুজ তুলসী। रा नि व १०।

वटपत्रा। स्त्री। त्रिपुरमल्लिकायाम्। र मा। इत्तमल्लिकायां। तृणमल्लिका। रा नि व १०।

वटपत्री। स्त्री। पाषाणभेदकविशेष। বড পাথরকুচি। भ बड़पत्री। ते पिढि बर्ण्डद्दु। तत्पर्य्याया—इरावती हराबती उरावती गोपावती अम्ला पराङ्गमालिका। गुणा—हिमा मेहदद्रुघ्नी वरदा अपघ्नी किञ्चिद्दोषघ्नी च। रा नि व ५। "वटपत्री कषायोष्णा योनिमूत्रगदापहा।" भा पूख।

वट(ठ)रः। पु। कुक्कुटे। श र। वैद्ये। हेम।

वट(प्र)रोहः। पु। वटाङ्कुरे। বটের ঝুরি। वै निघ २भ तृष्णा चि। च द इदृत्खदिरवल्याः।

वटशुङ्गकम्। क्ली। वटप्ररोहे। বটের ঝুরি। च द ज्वरातिसार चि कलिङ्गाद्यगुडिका। "धातकी वटशुङ्गकम्।"

वटशुङ्गा। स्त्री। वटाङ्कुरे। भा क्षुद्ररोग चि।

वटहा (न्)। पु। प्रसूदपक्षिविशेषे। च ए २६स।

वटागल। पु। वटशुङ्गायां। र स र बालचि।

वटिः। स्त्री। वटके। वडि। प म १ख। उपजिह्विकायाम्। ঘুঘুড়ি, আলজিব। हारा।

वटिका (टी)। स्त्री। वटके। গুলি। प म १ख। कलायमाषकृतखाद्यद्रव्ये। वडि। गुणा —कषाया मधुरा शीतला पित्तघ्नी तृष्णादाहश्रम श्वासविषच्छर्द्दिघ्नी च। रा नि व १६। वै निघ २ भ दा व्या चि रसोनपाके। मुद्गवटीगुणा—पथ्या रुच्या लघु मुद्गयूषगुणा च। कुष्माण्डवटीगुणौ— रक्तघ्नी लघुश्च। भा। नदीवटे। तत्पर्य्याया— नदीवट यज्ञवृक्ष सिद्धार्थ वटक अमरा भद्रिनी क्षीरकाष्ठा। गुणा,—कषाया मधुरा शीता दाहपित्ततृष्णाश्वासविषश्रमच्छर्द्दिनाशिनी च। रा नि व ११। प्रचरके। मद व ५।

वटु (क)। पु। कुटन्नटवृक्षे। শোণা গাছ। बालके। श र।

वट्टलोहकम्। क्ली। वर्त्तलोहे। यन् पञ्चरस लौह। रा नि व १३।

वडवाग्निमलः। पु। अग्निजारके।

वडवानल। पु। वाराहीकन्दे। सागराग्नौ। वै निघ।

वडा। स्त्री। पिष्टकविशेषे। वड़ा यथा— "कदलीनाथवा सालेयुक्त यत्ताण्डुल पिष्ट। पिष्ट चूर्णं वटी वटा॥" श च।

वडिशम् (शा)। क्ली, स्त्री। मत्स्यधारणयन्त्रे। বড়শী। अम। श र। ऋषिविशेषे। च।

वण्ठ। पु। खर्व्वे। বেঁটে। मे। [मे।

वण्ठर। पु। नूतनतालाङ्कुरे। कुक्कुरलाङ्गूले।

वण्ड। पुं। षण्ढपुरुष। अनाहृतश्मश्रौ। हेम। वि। माङ्गल्यादिरहिते। বেঁড়ে। मे।

वनदीप । पुं । वनचम्पके । সোণাচাঁপা । चम्पकशब्दे । रा नि व १० ।

वनद्रु । पुं । आरग्वधे । সোঁদাল গাছ । रा नि व ११ ।

वनद्रुम । पु । अश्मन्तकवृक्षे । काष्ठागुरौ । वै निघ ।

वनधेनु । पु । अरण्यभवायां गवि । বুনো গরু, গবয় । रा नि व १९ ।

वनपलाण्डु । पु । (Urginea Indica Syn Scilla Indica) Indian Squill वनजपलाण्डौ । वन पिँयाज । हि जंगलिपियाज । तें नक्कवुल्लिगड्ड । बम् रानकान्दा । दा कन्द । रा नि व ७ ।

वनपल्लव । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । শজিনা গাছ । जटा ।

वनपिप्पली । स्त्री । वनोद्भवपिप्पल्याम् । বনপিপুল, ছোট পিপুল । म रानपिपुल । क काडिपिप्पलि । तत्पर्य्याया,—सूक्ष्मपिप्पली क्षुद्र पिप्पली वनकणा । गुणा —उष्णा तीक्ष्णा रुच्या दीपनी । "आमा भवेद् गुणाढ्या तु शुष्का स्वल्प गुणा स्मृता ।" रा नि व ६ ।

वनपोत । पु । भूमिजगुग्गुलौ । कणगुग्गुलौ । वै निघ ।

वनपुष्पा । स्त्री । शताह्वायाम् । रा नि व ४ ।

वनपुष्पोत्सव । पु । आम्रवृक्षे । वै निघ ।

वनपूतिका । स्त्री । आरण्यपूतिकायां । বন পুঁই । गुणा —कटुतिक्तोष्णा रुच्या च ।

वनपूर (क) । पु । वनबीजपूरके । বুনো লেবু । रा नि व ११ ।

वनप्रियम् । क्ली । त्वचि । गुडत्वक् । रा नि व ६ । पु । विभीतकवृक्षे । शट्याम् । शटी । मधुरस्वरी । वै निघ । कोकिले । अम ।

वनब(व)र्व्वर । पु । कृष्णार्जके । कृष्णपत्र क्षुद्र तुलसी । रा नि व १० ।

वनब(व)र्व्वरिका । स्त्री । वनजातार्ज्जक जातीयपर्णासे । বনবাবুই তুলসী । म आन बलाभेदु । कं सुगन्धि अजरा । तत्पर्य्याया,—सुगन्धि सुप्रसन्नक दीर्घावर्त्ती विवली सुमुख सुखापनक निद्रालु शोफहारी । गुणा —सुगन्धा उष्णा कटु वमिघ्नी पिशाचभूतघ्नी घ्राणमलघ्नी च । रा नि व १० ।

वनबीज (पूर.) । पु । वनमातुलुङ्गे । रा नि व ११ ।

वनभद्रिका । स्त्री । भद्रबलायां । मन्दकलद्रुम ।

वनभुक् । पु । कोकिलायां । वै निघ ।

वनभूषणा । स्त्री । कोकिलायां । वै निघ ।

वनमञ्जरी । स्त्री । वननिर्गुण्ड्यां । वै निघ ।

वनमल्लिका (ल्ली) । स्त्री । स्वनामख्यात लतायाम् । सेवतीति लोके । সেউতী ফুলের গাছ । रमा । शर ।

वनमक्षिका । स्त्री । क्षुद्रदंशे । दंश । ডাঁশ । अम ।

वनमार्जार । पु । वनविड़ाले । वै निघ ।

वनमालिका (लिनी) । स्त्री । आस्फोतायां । হাপরমালী । जद । वनमल्लिकायाम् । শেউতী । वाराहीकन्दे । रा नि व ७ ।

वनमाष । पु । माषपर्ण्याम् । माषाणी ।

वनमुद्ग । पु । मकुष्ठके । বন মুগ । रा नि व १६ । स्त्री (द्गा) । मुद्गपर्ण्याम् । মুগানী । रा नि व ३ । सु सू ४६ अ ।

वनमूर्द्धजा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । কাঁকড়া-শৃঙ্গী । रा नि व ६ ।

वनमेथिका । स्त्री । आरण्यमेथिकायाम् । वनमेति ।

वनमोचा । स्त्री । काष्ठकदलीवृक्षे । বন কদলী । रा नि व ११ ।

वनयमानी । स्त्री । (Seseli Indicum Syn Ligusticum diffusum) स्वनाम ख्यातक्षुपे । বন যমানী । उत् विलयमानी । पसु । See अजगन्धा ।

वनर । पु । वानरे ।

वनरम्भा । स्त्री । काष्ठकदल्याम् ।

वनराज । पु । अश्मन्तकवृक्षे । আবুটা । म आपटा । वै निघ । सिंहे । शमा ।

वनराट् । पु । वटवृक्षे । বট গাছ । वै निघ ।

वनलक्ष्मी । स्त्री । कदलीवृक्षे । কলাগাছ । रा नि व ११ ।

वनकर्णिका । स्त्री । सत्यकर्णीवृक्षे । वै निघ ।

वनकाकः । पु । द्रोणकाकपक्षिणि । দাঁড়কাক ।

वनकार्पासी । स्त्री । भारद्वाज्याम् । বনকাপাসী । तत्पर्याया —त्रिपर्णी वनोद्भव कार्पास भारद्वाजी वनस्विनी वनसरोजिनी बहुमूर्त्ति । र मा ।

वनकुक्कुटः । पु । वन्यताम्रचूडे । বুনো কুকড়া । ते षडविधाः । रा नि व १९ ।

वनकुण्डली (ल्न्) । पु । वनशूरणे । वै निघ । २य कफकास वि ।

वनकुलत्थिका (त्थी) । स्त्री । अरण्यजात कुलत्थायाम् । বনকুলথী ।

वनकुसुम. । पु । अरण्यजातकुसुम्भवृक्षे । বনকুসুম ফুল ।

वनकेन्द्राणी । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । শ্বেত নিশিন্দা । वै निघ ।

वनकोद्रवः । पु । वनजकोद्रवधान्ये । বুনো কদো ধান । भा । [कुल गाछ ।

वनकोलिः । स्त्री । वनभवदरीवृक्षे । বুনো

वनगज. । पु । वन्यकरिणि । বুনো হাতী ।

वनगौ. । स्त्री । The Gayal अरण्यभवायां गवि । गवये । रा नि व १९ ।

वनघोली । स्त्री । अरण्यजातघोलीशाके ।

वनचटकः । पु । अरण्यजातचटकपक्षिणि । বনচড়াই । [विश्व ।

वनचन्दनम् । क्ली । अगुरुणि । देवदारुणि

वनचन्द्रिका । स्त्री । मल्लिकापुष्पक्षुपे । रा नि व १० ।

वनचम्पक. । पु । वनजचम्पकवृक्षे । বন চাঁপার গাছ, নাগেশ্বর চাঁপা । तत्पर्याया,— वनदीप हेमाह्व सुकुमार । गुणा —कटूष्णा मातकफघ्न वर्णकर चक्षुष्य वधसंग्राहक व्रण रोपण अग्निमान्द्यकरश्च । रा नि व १० ।

वनचिचिण्डा । स्त्री । (Tricosanthes Cucumerina) आरण्यचिचिण्डायाम् । বন চিচিঙ্গা, বন পটোল । हि जंगलि चिचींडा । ते षडविधीटल ।

वनच्छागः । पु । वानरे । आरण्यच्छागले । तत्पर्याया,—छेकक गिरिवासक गिरिवाहक वनाज इष्टिक पृतनाष्ठ । त्रिका । शूकरे श मा ।

वनजम् । क्ली । पद्मे । मे । पु । मुस्तके स । वनबीजपूरके । বুনো লেবু । रा नि व ११ वनशूरणे । বুনো ওল । रा नि व ७ । वन तिन्दुके । वनकुलत्थे । वै निघ । स्त्री (जा) मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी । रा नि व ३ । अश्वगन्ध याम् । मिश्रेयायाम् । মউরি । वनकार्पासि निर्गुण्ड्याम् । निशिन्दा । श्वेतकण्टकार्य्याम् रा नि व ४ । वनतुलस्याम् । रा नि व १० । वनार्द्रके आमहरिद्रायाम् । रा नि व ६ । वनोपोदिकायाम् বনপুঁই । रा नि व ७ ।

वनजताम्रचूडः । पु । वन्यकुक्कुटे ।

वनजमूर्द्धजा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् কাঁকড়াশৃঙ্গী । वै निघ ।

वनजहस्तिका । स्त्री । क्षुद्रमिषमृङ्ग्याम् वै निघ ।

वनजीर । पु । वनजातजीरके, कटुजीरके বন জীরে । म वनजीरे । क काडजीरगी तत्पर्याया,—बृहत् पाली सूक्ष्मपत्र अरण्यजीरक । गुणा —पाके कटुका कृमिघ्ना दीपन जीर्णज्वरहरा रुच्या व्रणहराश्च । सुक्ष्मजीरक गुणा । रा नि व ६ ।

वनतण्डुली । स्त्री । (Amblogina poly gonoides) तण्डुलीयभेदे । वनतण्डुलीयशाके

वनतरु. । पु । अर्जुनवृक्षे । वै निघ २य ज चि । See अर्जुन ।

वनतिक्त । पु । हरीतक्याम् । श मा । स्त्री वृक्षे । वै निघ ।

वनतिक्तका । स्त्री । पाठायाम् । उत्पलशाके गुणा —तिक्त शीतल पाके कटु कफपित्तघ्न च सु ५७श ।

वनतिक्ता (क्तिका) । स्त्री । वातिक्तिकायाम् पाठायाम् । आदिनामि । र मा । अम ।

वनत्रपुष (क) । पु । आरण्यत्रपुषे इन्द्रवारुण्याम् । वै निघ । [रा नि व १०

वनदमनः । पु । आरण्यदमनकवृक्षे । বন দনা

वनायु । पुं । हरिणे । वै निघ ।

वनायुज । पुं । सद्‌श्रीवीनमाश्वे । अद ।

वनारिष्टा । स्त्री । वनहरिद्रायाम् । वन हलुद । रा नि व ७ ।

वनार्द्रक' (का) । पु, स्त्री । (Zingiber cassumuna) वनआर्द्रके । वन आदा । हि वा आद्रक । तै कारपुसुपु । रा नि व ७ ।

वनाश्मम् । क्ली । गैरिके । गिरिमाटी । वै निघ ।

वनालिका । स्त्री । हस्तिशुण्ड्याम् । हाति शुँड़ो । हार ।

वनालुकम् । क्ली । वनालौ । गुणो—सर्पव्र त्रिदोषघ्न । [अटा' ।

वनाश्रय' । पुं । द्रोणकाके । दाँड़ काक ।

वनाहिर । पुं । शूकरे । त्रिका ।

वनिता । स्त्री । प्रियङ्गौ । र मा । स पूर्वचन्द्रसं । कस्तूरीमोदके । च द यथा चि चन्दनादितैले । माध्याम् ।

वनितावल्लभा । स्त्री । प्रियङ्गौ । वै निघ ।

वन(न्ये)ज्य । पु । बहुरसायामवृक्षे । रा नि व ११ । पपटके । क्षेत्पापड़ा । वै निघ ।

वनेभवा । स्त्री । शाकविशेषे । कोणी शाक । वै निघ ।

वनेरुहा । स्त्री । विपर्णीकन्दे । ढिलकन्द । वै निघ ।

वनेसर्ज्ज । पु । असनवृक्षे । असन गाछ, पियाल गाछ । प मु ।

वनेक्षुद्रा । स्त्री । करञ्जवृक्षे । प मु । पानी यामलके । पानि आमला । र मा ।

वनोत्सव । पु । आसवृक्षे । वै निघ ।

वनोद्भव (वा) । पु, स्त्री । वनतिले । रा नि व १६ । वनमातुलुङ्गे । टाबा लेबु । शृगाल कोल्याम् । शेयाकुल । प मु । रा नि व ४ । वनशूरणे । वै निघ । स्त्री (वा) । वनकार्पास्याम् । वन कापासी । र मा । काष्ठमल्लिकायाम् । काठमल्लिका । प मु । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी । रा नि व ३ । वनबीजपूरके । रा नि व ११ ।

वनौका (स्) । स्त्री । अजमोदायां । राधुनी । शुकशिम्ब्याम् । आलकुशी । वै निघ । पुं । वानरे । अम ।

वन्दका । स्त्री । वन्दायाम् । परगाछा । भा ।

वन्दनम् । क्ली । मुखे । श च । वै निघ ।

वन्दनी । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

वन्दनीय । पुं । पीतभृङ्गराजे । रा नि व ४ । स्त्री (या) । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ ।

वन्दा (क) । स्त्री, पुं । (Epidendrum tessellatum &c) A parasite plant वृक्षोपरिजातवृक्षे । मान्दडा, परगाछा, बाँदा । हि तै वन्दा । वम् मादागुल । तत्पर्य्याया,—वृक्षादनी वृक्षरुहा जीवन्तिका काकरुहा सेव्या वन्दक वन्दका वन्दा वन्दाक वन्दारु वन्द्या नीलवल्ली परवासिका वल्लिनी पुष्पिनी परपुष्टा पराश्रया पादपरुहा शिखरी शेखरी शैखरी तरुरोहिणी कामवृच केशरूपा तरुरुहा तरुस्था गन्धमादनी कामिनी तरुभुक् श्यामा उपघ्नी । गुणा—तिक्त शिशिर कफपित्तशमन वृष्य कषाय रसायन वश्यादिसिद्धिदश्च । रा नि व ५ । वातहर । सु सू ४६ अ । [इन्द्रचन्द्र ।

वन्दाका (की) । स्त्री । वन्दायां । मान्दड़ा ।

वन्दारु । पु । वन्दाके । परगाछा । वै निघ ।

वन्यफला । स्त्री । रक्तकार्पास्याम् । लाल कापास । वै निघ ।

वन्या । स्त्री । गोरोचनायां । गोरोचना । भा । वन्दायां । परगाछा । श च ।

वन्यम् । क्ली । त्रुटवटे । वा सू १५ अ । शवर चन्दने । रा नि व १२ । कैवर्त्तमुस्तके । च सू ४ अ । च द कुष्ठ चि । त्वचि । गुड़त्वक् । रा नि व १२ । पु । लताशाके । र मा । शूकरशूरणे । वन ओल । वाराहीकन्दे । शुयार आलू । रा नि व ७ । देवनले । नल । रा नि व ८ । मत्स्ये । शाँक । च द नदा चि ।

वन्यकर्कटी । स्त्री । वनजातकर्कटीभेदे । वन काँकरोल ।

वन्यजा । स्त्री । वनोपोदकायाम् । वन पूँई । वै निघ ।

वन्यजीरकम् । क्ली । वनजातकृष्णजीरके । वनजीरा । वै निघ ।

वनवल्लभा (री)। स्त्री। निर्गुण्डिकायाम्। रा नि व ८।

वनवातामः। पुं। वातामवृक्षे। वनवादाम।

वनवासः। पु। मधूकवृक्षे। मउल गाछ। वै निघ।

वनवासकः। पु। शाल्मलीकन्दे। रा नि व ७।

वनवासनः। पुं। खट्टाशे। खाटाशि। त्रिका।

वनवासी (इन्)। पुं। मण्डपीकन्दे। शाल्मली कन्दे। वाराहीकन्दे। रा नि व ७। ऋषभके। रा नि व ५। मुष्ककवृक्षे। घण्टापारुल। रा नि व ११। द्वीपकाके। द्वीपान्तरवचायाम्। वै निघ।

वनविडालः। पु। वनमार्जारे। वै निघ।

वनविलासिनी। स्त्री। नलपुष्पीलतायाम्। रा नि व ३।

वनवीजः (क)। पु। वनबीजपूरके। बुनो टावा लेबु। रा नि व ११।

वनवीजपूरकः। पु। वनजात मातुलुङ्गवृक्षे। बुनो लेबुर गाछ, टावा। स वनमातुलिङ्ग। क कामाघवन। तत्पर्य्याया,—वनज वनवीज वनवीजपूर अत्यम्ला गन्धाम्ला वनोद्भवा देवदूती पीता देवदासी देवेष्टा मातुलुङ्गिका पाचनी महाफला। गुणा—अम्ल कटुकत्व रुचिप्रद वातघ्न अग्निदीपककृमिनाशक कफघ्न श्वासघ्न। रा नि व ११। [व ४।

वनवृन्ताकी। स्त्री। महावृहत्याम्। रा नि

वनव्रीहिः। पुं। देवधान्ये, नीवारे। उँड़ि धान। इ च।

वनशिम्बिका। स्त्री। अरण्यशिम्ब्याम्। मैष शिरोरी चि हृदृशमूल तैले।

वनशू(सू)करी। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। आलाकुशी। रा नि व ३। वनवाराही। बुनो बाराहीकन्द। रा नि व ७।

वनशू(सू)रणः। पुं। आरण्यसूरणे। बुनो ओल। तत्पर्य्याया,—सितसूरण वनकन्द वनकुण्डल वनज वन्य वनोद्भव अर्शसूरण। गुणा—रुचिकर कटुरस कृमिगुल्मशूलघ्न। रा नि व ७।

वनशृङ्गाटः (कः)। पुं। गोक्षुरे, क्षुद्रगोक्षुरे। गोखुरी, छोटि गोखुरी। रा नि व ४।

वनशोभनम्। क्ली। पद्मे। श च।

वनश्वा (न्)। पु। गन्धमार्ज्जारे। शृगाले। व्याघ्रे। सी। मृगादिनि। त्रिका।

वनषण्डी। स्त्री। पद्मिनी। पद्मेर झाड़। वै निघ।

वनसङ्कटः। पु। मसूरे। मसुरी। श च।

वनसम्भवम्। क्ली। सैन्धवलवणे।

वनसरोजिनी। स्त्री। वनकार्पास्याम्। श र।

वनस्थः। पु। मृग। श च। क्ली (स्था)। अश्वत्थवृक्षे। गछा अश्वत्थ। रा नि व ११। अत्यम्ल पर्ण्याम्। रा नि व ३।

वनस्नेहफला। स्त्री। क्षुद्रवृहत्याम्। क्षुद्र व्याकुड़। वै निघ।

वनस्पतिः। पु। विनापुष्पफलद्रुमे। तरुमात्रे। रा नि व २। नन्दीवृक्षे। वटवृक्ष। रा नि व ११।

वनहरिद्रा। स्त्री। (Curcuma aromatica Syn Curcuma zedoaria) Wild Turmeric, स्वनामख्यातहरिद्रायाम्। वन हलुद। हि जली हलदी। म साली। अङि विषमा, अरिसिन प्रांस कोडूवे मंसळा। तैं कस्तुरिमञ्जु, मड़विषलुप। वम् रानहलुद, कचोरा। ता कस्तुरिमञ्जल। तत्पर्य्याया,— शोला शोलिका वनार्य्या। गुणा,—कटु उष्णा गौल्या तिक्ता दीपनी च। रा नि व ७। अपिच, —"अरण्यहरिद्राकन्द कुष्ठवातास्रनाशन।" भा।

वनहासः (क)। पु। कुन्दपुष्पवृक्षे। रा नि व १०। काशवृक्षे। त्रिका।

वनाखुः (क.)। पुं। शशके। खरगोश। खट्टाश। मुद्गे। मूग। त्रिका।

वनाजः। पु। वन्यच्छागले। बुनो छागल। इ च।

वनाटुः। पु। नीलमक्षिकायाम्। नील माछि। श मा। [व १०।

वनार्दिदमनः। पु। वन्यदमनके। रा नि

वनामलः। पु। क्षणपाकफलद्रुमे, करमर्दके। श मा।

वनाम्रः। पु। (Mangifera sylvatica)

सर्षप, বিড়ঙ্গ, পিপুল, করঞ্জ, নাগেশ্বর, রক্ত কাঞ্চন, শ্বেতকাঞ্চন, নিম্, অশ্বগন্ধা, বেতস, বাস্কুলি অপরাজিতা, আতুনী, তেলাকুচা, বচ, বাথালশশা, শ্বেত গ্রাথালশশা প্রভৃতি। सु सू २९ष ।

वमनव्यापत् । स्त्री । वान्त्यसिद्धौ आध्मानादि विकारे । सद्वैद्यातुरनिमित्त वमन विरेचनञ्च पञ्चदशधा व्यापद्यते सावशेषौषधत्व जीर्णौषधत्व हीनापहृत दोषापहृतत्व वातशूलमयोगातियोगौ जीवादानमाध्मान परिकर्त्तिका परिस्राव प्रवाहिका हृदयोपसरण विबन्ध इति । सु चि ३४ष ।

वमनी । स्त्री । जलौकायाम् । জোঁক। रा नि व १९।

वमनीया । स्त्री । मक्षिकायाम् । মাছি। रा नि व १९।

वमि' । स्त्री । वान्तौ । वमन। रा नि व २०। पुं । अग्नौ।

वम्भ । पु । वंशे । বাঁশ। शर ।

वम्रीकूट । पु । वल्मीके । উইঢিপি।

वयः (स्) । क्ली । बाल्यादौ । तच्च त्रिविधं बाल्यमध्यवार्द्धक्यानि । तेषूनषोड़शवर्षा बाल । बालश्च त्रिविध दुग्धाशी दुग्धान्नाशी अन्नभुक चेति । तत्र एकवर्षो दुग्धाशी, द्विवर्षो दुग्धान्नाशी, तदुत्तरमन्नाशी च । तथा षोड़शसप्तत्योर्मध्ये मध्यम मध्यमवयसुर्डौ यौवनादि । तत ऊर्द्धं वार्द्धक्यमिति । तत्र धातुरसादिकम् । इन्द्रियबल वीर्योत्साह च दिने दिने क्षीयन्ते यान्ति । भा । अपिच—"वयश्चतुर्विधं प्रोक्तमुत्तमाधममध्यम। हीन चातुर्थिकं प्रोक्तम् । बाल युवान वृद्धश्च मध्यमश्च तथैव च। चतुर्विध वय सम्यक् तत्समासेन वक्ष्यते। पयःपान्त शमचौर्य बालस्त्रीसुकुमारक। एतेषां मध्यमा सञ्ज्ञा प्रोच्यते वैद्यकागमे। आषोड़शाद्भवे द्बाल पञ्चविंशो युवा नर। मध्यम सप्तति यावत्परतो वृद्ध उच्यते। तथाच सुकुमारश्चैते मध्यमसंज्ञका । वयस षोड़शाधिक्य समय स्याद्विंशु य । आविंशतिवमा प्राप्तो यथा च क्रमदर्शनात् । पूर्ण वय स्त्रिय प्राप्ता मध्यम चाधम वय । पञ्चविंशत्समादूर्द्धम् आपञ्चाशद्वत पुमान् । कम्प्रकठोरा वनिता इत्यत चोत्तमं वय । पञ्चविंशत्समादूर्द्धं पञ्चाशत् षोड़श समा । बालो वृद्धस्तथा मध्य इत्येतदुत्तमं वय । पञ्चवर्षा स्मृता बाला मुग्धा च षट्सप्तावधि। द्वादशाब्द स्मृता बाला मुग्धा स्यात् सप्तमावधि। प्रौढा च नववर्षोर्द्ध प्रगल्भा च त्रयोदशा। चतुर्विंशद्वर्षमूर्द्धं सप्तविंशति मध्यमा। पूर्ण वय स्त्रिय प्राप्ता इत्येतदुत्तम वय ॥" भवि पूष । यौवने । मे । पक्षिणि । अम ।

वय'सस्थापनी । स्त्री । ब्राह्म्याम् । ब्राह्मी शाक। वै निघ ।

वयस्थ । पु । आमलकवृक्षे। वै निघ ।

वयस्था । स्त्री । इष्टार्त्तवायां स्त्रियि। रा नि व १८ । हरीतक्याम् । पसु । भा पू १भ । काकोल्यां, क्षीरकाकोल्यां। दारुहरिद्रायाम् । सोमवल्ल्याम् । সোমলতা। रा नि व २३ । ब्राह्मीशाके। रा नि व ५ । च सू ४थ सञ्ज्ञास्थापने। सियो उन्मा चि महापैशाचघृते । आमलक्याम् । रा नि व ११ । वै निघ उन्मा चि सारस्वतघृते । वा चि ६ष । गुडूच्याम् । रा नि व ३ । च द उन्मा चि महापञ्चगव्यघृते । सूक्ष्मैलायाम् । प सु । शाल्मली वृक्षे । हे च । मत्स्याक्षपर्ण्याम् । मत्स्याक्ष्याम् । युवत्याम् । रा नि व २१।

वयस्या । स्त्री । आमलक्याम् । गुडूच्याम् । भा ४ष नगमेय चि । "वचा वयस्या जटिलाम् ।" क्षीरकाकोल्याम् । हरीतक्याम् । वै निघ ।

वयोवङ्गम् । क्ली । ओषधातौ । कथित् । रा नि व ३।

वरम् । क्ली । कुङ्कुमे । रा नि व १२। आर्द्रके। त्वचि । দারুচিনি। रा नि व ६ । सैन्धवलवणे। सुगन्धवर्ये । वै निघ । पुं । पियालवृक्षे। वकुल वृक्षे । विकङ्कतवृक्षे । हरिद्रावृक्षे । वै निघ । गुग्गुलौ । शर ।

वरक । पुं । प्रियङ्गुकनामकधान्ये । চীনা-ধান, কাঙ্নী ধান। तत्पर्य्यायौ —स्थूलकङ्गु स्थूलप्रियङ्गु । भोज्यगुणा —मधुर रुक्ष कषायं वातपित्तकरं वह्निकारोगगुणश्च । रा नि व १६। च सू २७ष । वनमुद्गे । मुगानी। हे च । पर्पटके। ক্ষেৎপাপড়া। रा नि व ५ । च वि ८ष । क्ली । कम्बलदरीकर्णे । मद व६।

वरकन्दा । स्त्री । क्षीरविदारीवृक्षे । प सु ।

वरकोद्रव' । पु । कोविदारवृक्षे । रमा ।

वरकोलम् । क्ली । राजबदरे । নারিকেলী কুল।

वन्यदमनः । पु । वनजदमनकक्षुपे । वन दना । स दाणदवणा । ९ कादवणा । गुणा —वीर्य्य लघुन मनद आमदोषहरश्च । रा नि व १० ।

वन्यधान्यम् । क्ली । नीवारे । उड़ि धान । प मु ।

वन्यवृक्षः । पु । अश्मन्तकवृक्षे । वै निघ ।

वन्यसहचरो । स्त्री । पीतझिण्ट्याम् । पीत झाँटी । रा नि व १० ।

वन्या । स्त्री । मुद्गपर्ण्यां । मुगानी । गोपाल कर्कट्यां । राखाल काँकुड़ी । गुञ्जायां । कुँच । रा नि व ३ । मिश्रेयायां । मउरी । रा नि व ४ । मुस्तके । रा नि व ६ । गन्धपत्रायाम् । रा नि व १० । विषडोङ्गर्भूरे । वनहरिद्रायां । मेथिकायां । मेथि । वै निघ ।

वन्योपोदको । स्त्री । वनजोपोदकायाम् । वन पुँइ । तत्पर्य्याया,—वनजा वनसाह्वया वन्यजा । गुणा,—कटु तिक्ता उष्णा रोचनी च । रा नि व ७ ।

वपरः । पु । केशराजे । केशुत्ते । त्रिका ।

वपा । स्त्री । मेदोधातौ । रा नि व १८ ।

वपाटिका । स्त्री । अवपाटिकायां । सु चि २०अ । See अवपाटिका । [भा ७अ ।

वपावहम् । क्ली । मेदस्थानरूपकोष्ठाङ्गे । च

वपुः (स्) । क्ली । शरीरे । रा नि व १८ ।

वपुःस्रव । पु । शरीरस्थ रसधातौ । रा नि व १८ ।

वपुर्वीर्य्यम् । क्ली । शुक्रधातौ । वै निघ ।

वपुषा । स्त्री । हबुषायां । हवुष फल । भा ।

वपुष्टमा । स्त्री । (Hibiscus mutabilis) स्थलपद्मिन्याम् । स्थलपद्म गाछ । जटा ।

वप्र(विष्टक)म् । क्ली, पु । शीषधातौ । है च ।

वप्रा । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा नि व ६ ।

वप्रो । स्त्री । वल्मीके । उईटिपि । हला ।

वभ्रुः । पु । मण्डलिसर्पभेदे । सु कल्प ४अ । वातपित्तोल्बणसन्निपातज्वरे । "वातपित्ताधिको यस्य सन्निपातः प्रकुप्यति । तस्य ज्वरो मदतृष्णा मुखशोषप्रमीलका ॥ भाक्तानाऽरुचिस्तन्द्रा कास श्वासक्लमभ्रमाः । सुनिभिर्बभ्रुनामायं सन्निपात उदाहृतः ॥" भा ।

वभ्रुधातुः । पु । सुवर्णगैरिके । स्वर्णगैरि माटी । रा नि व १३ ।

वमः (थुः) । पुं । वमिरोगे । रा नि व २० । करिशुण्डाग्रशीकरे । मा नि ।

वमनम् । क्ली । वान्ती, ऊर्द्धमुखेन दोषहरणे । वमि । वमनस्य कालः —पूर्व्वाह्न, तथा शरद्वसन्त प्रावृट्कालाश्च । तस्य स्थानम्—मन्दाग्न्यभि पीड़ित गश्चित वमनसात्म्य धीरंश्चित्त वामयेत । तत्र श्लेष्माधिकज्वरे श्लेष्मपित्तविशुद्ध्यर्थं कार्य्यम् । हारीत । वमनाईस्य सद्योभुक्तस्य सन्तर्पणोत्थे ज्वरे कफज्वरे श्लेष्मज्वरेषु शमनम् । च द । विष दोष स्तन्यरोग श्लीपदार्व्वुद विसर्प कुष्ठ हृद्रोग मेदः शोफभ्रमकासश्वासादिवन्त अनितरुणगर्भिणीबालका दयश्च न वाम्याः । वमनद्रव्याणि च अग्निवायु गुणभूयिष्ठानि मदनफलादीनि । सु सू ४१अ । वमनद्रव्यमात्रामाह—कल्कचूर्णावलेहानां पलत्रय पलद्वय पलञ्च यथाक्रममुत्तमादिषु मात्रा । तथा क्वाथपाने नवप्रस्था श्रेष्ठा । षट्प्रस्था मध्यमा । त्रिप्रस्थाश्च कनीयसी मात्रा । प प्र ४ख । वमनीय क्वाथादिमात्रामाह—"नव प्रस्था भवेज्ज्येष्ठा मध्यमा षट् प्रकीर्त्तिता । त्रि क्वाथस्य तथ पञ्च मगधा तु कनीयसी ॥ त्रिपलं श्रेष्ठमाख्यातं द्विपलं मध्यमम्भवेत् । कनीयस्तु पलं विद्यादिति सै निश्चिता मतिः ॥ कल्कचूर्णादिषु सदा यथासंख्य विनिर्द्दिशेत् । पित्तेन स्यान्मृदु कोष्ठ क्रूरो वातकफात्मक ॥" सिद्धसार । पु । शणक्षुपे । शण गाछ । रा नि व ४ ।

वमनकल्प । पु । वमनार्थं मदनादिनानायोग योजनविधौ । तत्र मदनकल्प एव प्रशस्त । सु सू ४३अ ।

वमनद्रव्यम् । क्ली । जलगुणभूयिष्ठे अग्नि वायुगुणभूयिष्ठे च वान्तिकरद्रव्ये । वमिकर द्रव्य । तानि चाग्निवायुगुणभूयिष्ठानि, अग्निवायू हि लघू लघुत्वाच्च तानि ऊर्द्ध्वमुत्तिष्ठन्ति । तानि यथा— मदनकुटजजीमूतकेक्ष्वाकुधामार्गवकृतवेधनसर्षपवि ड्ङ्गपिप्पलीकरञ्जप्रपुन्नाडकोविदारकर्बुदारारिष्टा श्वगन्धाविदुलबन्धुजीवक श्वेताशणपुष्पीबिम्बीवचामृग र्वारुचित्रा इति ऊर्द्धभागहराणि द्रव्याणि । कोवि दारपूर्व्वाणां फलानि कोविदारादीनां मूलानि । मयनाफल, कुड़ चि फल केया, ताड़ापुष्प, तितलाउपुष्प, घोषाफल, श्वेत घोषा, श्वेत

वराङ्गम् । क्लौ । त्वचि । गुड़त्वक् । रा नि व ६ । भेषमरीचि । चइचचचि । पाठायाम् । आकनादि । हरिद्रायां रा नि व ६ । रुद्रायां । रा नि व ५ । योनौ । शिरः । इत्यमरक्षीरोचि । मस्तके । रा नि व १८ । उपस्थे । कङ्कुष्ठे । वैनिघ । गुह्ये । चम ।

वराङ्ग' (ङ्गो(इन्)) । पु । अम्लवेतसे । पमु । गजे । विका । त्रि । श्रेष्ठावयवे । स्त्री (ङ्गी) । हरिद्रायां । नागदन्त्याम् । बड़ मन्ती । मञ्जिष्ठायां । रा नि व ६ ।

वराङ्गकम् । क्लौ । त्वचि । दारुचिनि । चम ।

वराङ्गदलम् । क्लौ । प्रियङ्गुपत्रे । च चि श्च ।

वराङ्गवल्कलम् । क्लौ । त्वचि । गुड़त्वक् । रसामञ्जर्यान्तकलोहे ।

वराट. (क)(टो) । पु, स्त्री । कपर्दके । कड़ि । स श्रेष्ठमध्यकनिष्ठभेदेन त्रिधा । यथा—"सार्द्धनिष्कभवा श्रेष्ठा निष्कभावा च मध्यमा । पादोननिष्कभावा च कनिष्ठा परिकीर्त्तिता । रसवैद्यकनिर्द्दिष्टा सा वराटकसंज्ञका ॥" तद्गुणाः—"वराटी काञ्चिकी स्निग्धा यामाच्छुद्धिमवाप्नुयात् । परिणामादिशूलघ्नी ग्रहणी क्षयोदरा । कटूष्णा दीपनी वृष्या तिक्ता वातकफापहा ॥" रसाम । पद्मवीजे । मे । भष क्षीरोचि सौभाग्य शुण्ठीमोदके ।

वराटकरजा (स्) । पु, स्त्री । नागकेशरवृक्षे । नागेश्वर गाछ । शमा ।

वराटकविषम् । क्लौ । तन्नामकन्दकाकार निर्यासविष । सुकल्प २ च ।

वराटिका । स्त्री । कपर्द्दिके । घेचिकड़ि । चटौभ । "पीताभा ग्रन्थिला पृष्ठे दीर्घवृत्ता वराटिका ।' इति भेदः । रसास । पद्मवीजकोशे । नागकेशरवृक्षे । वैनिघ । शालूककन्दे । भाव वाणी । "वराटिका माश्रौ मिथि ।"

वराण. । पुं । वरुणवृक्षे । शब्द ।

वरादनम् । क्लौ । राजादनफले । पियाल फल । शच ।

वरान्नम् । क्लौ । भजितधान्यदिदलकगन्धशाके । यथा—"शमीधान्यस्य भृष्टस्य दालिकृत्वा सुनिस्तुषाः । पक्वोदके सुविद्धा सा वराङ्गमिति चक्षते । कुरुते मलसम्भं तनुर्थ कुरुते जराम् ॥" द्रव्यग ।

वराभिध. । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ ।

वराम्ल । पुं । करमर्द्दवृक्षे । रमा ।

वराम्ल: । पु, क्लौ । अम्लवेतसे । पमु ।

वरायु' (स्) । क्लौ । पानीयामलके ।

वरारकम् । क्लौ । हीरके । हीरा । हेच ।

वरारोह' । पु । पक्षिविशेषे । वैनिघ । अश्वारोहे । विश्व । स्त्री (हा) । कल्याणनार्याम् । हेच ।

वरार्हकम् । क्लौ । भागैकमुष्ट भागैकचन्द्र भागैकहीवेर वरार्हकमुच्यते । "चन्दन कुष्ठ वारि त्रयमेतद्वरार्हकम् ।" रा नि व २२ ।

वराल(क)म् । क्लौ, पु । लवङ्गे । अष्टारसारसंग्रह । वैनिघ रभ वा व्या चि ।

वराशि (सि) । पु । स्थूलवस्त्रे । मोटा कापड़ । मर । जटा । धरणि ।

वरासनम् । क्लौ । ओड्रपुष्पे । जवा फुल । शमा ।

वरासी । स्त्री । मलिनवस्त्रे । शमा ।

वराह: । पु । शूकरे । कृष्णपिण्डारे, कृष्णमदने रमा । मुस्तायां । शिशुमारे । वाराहीकन्दे रा नि व २१ । मानभेदे । मे । हीरके । वैनिघ

वराहक. । पु । हीरके । हीरा । शिशुमारे शुशुक । वैनिघ ।

वराहकन्द । पु । वाराहीकन्दे । चामर आलु । वन्य शुकरकन्द । रा नि व ७ ।

वराहकर्णी । स्त्री । अश्वगन्धायां । रा नि व ४ ।

वराहकालो (इन्) । पु । सूर्य्यमणिपुष्पवृक्षे । सूर्य्यमणि फुलेर गाछ । शारा । स्त्री (ली) । आदित्यभक्तायाम् । हुड़हुड़िया । वैनिघ ।

वराहक्रान्ता । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । वराहक्रान्ता । तत्पर्य्याया,—समङ्गा लज्जकारिका लज्जालु लज्जालुका वराहनामा वदरा शूकरी त्रिकण्टिका नमस्कारी खदिरी अञ्जलिकारिका क्रमाञ्जलि गण्डकारी समीरणा । पमु । गुणा,—समङ्गा शीतला तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । रक्तपित्तमतीसारं योनिरोगान् विनाशयेत् ॥ भ्रमा । वाराहीकन्दे । चटौभ ।

वराहदन्ता । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेष । वराह-दाँड़ । मा नि । See शूकरदंष्ट्र ।

वरचन्दनम्। क्ली। कालीयचन्दने। देव दारुणि। मे।

वरटः। पुं। हंसे। मे। चैदिकायाम्। বোলতা। तत्पर्य्याया,—गन्धोलि गन्धोली वरटा वरल वरला वरली घुटा क्रूरा पुदरक्षेपा विषयक्षी भङ्गरोल वरल द्रषपट्‌पद। अम। क्ली। कुन्दपुष्पे। कुँदफुल। अर।

वरटा (टी)। स्त्री। हंस्याम्। अम। मे। कुसुम्भवीजे। भा पू १ भ भा धा व। अग्निमन्थतिकोट भेद, वरटायाम्। বোলতা। वङ्ग। विश्वा। सु कल्प ८ अ।

वरटोवान्तम्। क्ली। मधुनि।

वरडिका। स्त्री। कुसुम्भवीजे। योग र छ। भा पू १ भ धा व।

वरण.। पुं। वरुणवृक्षे। वरुण गाछ। अम। उष्ट्रे। हारा।

वरणा। स्त्री। (Capharis trifoliata) तुवर्य्याम्। उङ्गत्र। नकुल १३ अ।

वरण्डः (क.)। पु। योवनकण्टके। व्रण, वयसफोंड़ा। मे। अर। [मे।

वरण्डा। स्त्री। शारिकायाम्। शालिक पाखी।

वरण्डालुः। पु। एरण्डवृक्षे। कन्दशाक विशेष। त्रिका।

वरतिक्तः (क)। पु। कुटजवृक्षे। कुड़चि गाछ। निम्बवृक्षे। रा नि व ९। पर्पटके। ক্ষেৎপাপড়া। भा म १ भ प्रलापकज्वरचि। रोहितकवृक्षे। रुयना गाछ। प मु।

वरतिक्त(क्ति)का (क्ता)। स्त्री। पाठायाम्। आकनादि। रा नि व ६।

वरत्वरी। स्त्री। रेणुकनामगन्धद्रव्ये। রেণুক। श च।

वरत्रा। स्त्री। करिमध्यबन्धनरज्ज्वाम्। काछदड़ि। शटीभ।

वरत्वच। पु। निम्बवृक्षे। निम् गाछ। र मा।

वरदा। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। मद व १। सुवर्चलायां। हुड़हुड़े। रा नि व ४। वाराही कन्दे। गेंट इति लोके। वै निघ। कन्यायां। मे।

वरदातु (क)। पुं। शाकवृक्षे। সেগুন गाछ। वि सु १ मद। गुणा—शिशिर रक्तपित्त प्रशान्तमय। भा।

वरदायिनी। स्त्री। सुवर्चलायां। हुड़हुड़े। वै निघ।

वरपर्णाख्यः। पु। चोरकपुष्पीवृक्षे। कोड़ कड़ाइ। र मा.।

वरफल'। पुं। नारिकेलवृक्ष।

वरमुखी। स्त्री। रेणुकायाम्।

वरम्बरा। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। চাকুলিয়া। श च।

वरलः। पु। वरटे। বোলতা। श.मा।

वरलब्ध। पु। चम्पकवृक्षे। प मु। रक्त चाम्पने, नागकेसरचम्पके। त्रिका।

वरला (ली)। स्त्री। हंस्याम्। वरटायाम्। বোলতা। त्रिका। मे।

वरवर्णिनी। स्त्री। हरिद्रायां। रा नि व ६। लाक्षायाम्। प्रियङ्गुलतायाम्। गोरोचनायाम्। नार्य्याम्। मे।

वरवारणः। पु। लाङ्गलकीषविशेषे। चरि २० अ।

वरवाह्लीकम्। क्ली। कुङ्कुमे। शटी।

वरवेल। पु। बीरतरो। स चतुर्विध श्वेतकृष्णनीलरक्तभेदेन। वै निघ।

वरशीतम्। क्ली। त्वचि। दारचिनि। वै निघ।

वरश्रेणी। स्त्री। इन्द्रमूर्व्वयाम्। वै निघ।

वरश्रकः। पु। श्यामाके। वै निघ।

वरा। स्त्री। प्रशपुष्प्याम्। त्रिफलायां। प मु। भा छ रसिवल्लभपुगपाके। "त्रियावीरश्चवारिकेशरि दवरा।" वै निघ २ भ वा व्या चि सप्ताराशादी। वालिङ्गने। বেগুন। पाठायाम्। आकनादि। औड्रपुष्पे। जवा फूल। र मा। हरिद्रायाम्। वन्ध्याकर्कोटिकाम्। मद्ये। वाराहीकन्दे। शता वराजितायाम्। सोमराज्यां। वै निघ। शतमूल्यां। रा नि व ४। गुडूच्यां। रा नि व ३। मेदायां। ब्राह्म्याम्। ब्रह्मी शाक। रा नि व ५। विडङ्गायां। रा नि व ६। रेणुकायां। রেণুক। श च।

वराक'। पु। पर्पटके। ক্ষেৎপাপড়া। वै निघ।

वराङ्गम् । क्ली । त्वचि । गुड़त्वक् । राजनिघ ६ । भेषजरीति । चतुश्चषपि । पाठायाम् । आर्कनामि । हरिद्रायां राजनिघ ६ । मद्रायां । राजनिघ ५ । योनौ । शिरसि । रसरत्नाकरे । मस्तके । राजनिघ १८ । उपन्ये । कड़ूहे । वैजिघ । गुह्ये । अम ।

वराङ्ग (ङ्गी(इन्)) । पुं । अम्लवेतसे । पमु । गजे । त्रिका । त्रि । श्रेष्ठावयवे । स्त्री (ङ्गी) । हरिद्रायां । नागदन्त्याम् । वड़ दन्ती । मञ्जिष्ठायां । राजनिघ ६ ।

वराङ्गकम् । क्ली । त्वचि । दारुचिनि । अम ।

वराङ्गदलम् । क्ली । प्रियङ्गुपत्रे । वचि ९५ ।

वराङ्गवल्कलम् । क्ली । त्वचि । गुड़त्वक् । रसाचन्द्रावलीकलीद्रे ।

वराट (क)(टी) । पुं, स्त्री । कपर्दके । कड़ि । स श्रेष्ठमध्यकनिष्ठभेदेन त्रिधा । यथा— "सार्द्धनिष्कभवा श्रेष्ठा निष्कभावा च मध्यमा । पादोनमिष्कमाषा च कनिष्ठा परिकीर्त्तिता । रस वैद्यकनिर्द्दिष्टा सा वराटकसंज्ञका ॥" तत्कुर्द्धि गुणा —"वराटो काञ्चिकै स्विन्ना यामाच्छुद्धिमवाप्नुयात् । परिणामादिशूलघ्नी ग्रहणी क्षयापहा । कटूष्णा दीपनी वृष्या तिक्ता वातकफापहा ॥" रसा सं । पद्मवीजे । मे । भष स्तीरी चि सौभाग्य मुक्ताप्रमोदके ।

वराटकरजा (स्) । पुं, स्त्री । नागकेशरवृक्षे । नागेश्वर गाछ । श मा ।

वराटकाविषम् । क्ली । सप्रामकल्पक्षार निर्यासविषं । सु कल्प २५ ।

वराटिका । स्त्री । कपर्दके । घेचिकड़ि । श टी भ । "पीताभा ग्रन्थिला पृष्ठे दीर्घवृत्ता वराटिका ।" इति भेदाः । रसा स । पद्मवीज कोषे । नागकेशरवृक्षे । वैजिघ । आलुकन्दे । भाउ वागो । "वराटिका मासी मिषि ।"

वराण । पुं । वरुणवृक्षे । श र ।

वरादनम् । क्ली । राजादनफले । पियाल फल । श च ।

वरान्नम् । क्ली । भर्जितधान्यद्विदलकृतमिश्रान्ने । यथा—"शमीधान्यस्य भृष्टस्य दालिवृन्ता सुनिस्तुषा । पक्वोदके सुस्विन्ना सा वरान्नमिति पच्यते । कुरुते मलबन्धं सतुषं कुरुते वरान् ॥" द्रव्यगु ।

वराभिध । पुं । अम्लवेतसे । राजनिघ ६ ।

वराम्न । पुं । करमर्द्दवृक्षे । र मा ।

वराम्ल । पुं, क्ली । अम्लवेतसे । पमु ।

वरायु (स्) । क्ली । पानीयाम्लके ।

वरारकम् । क्ली । हीरके । हीरा । हे च ।

वरारोह । पुं । पक्षिविशेषे । वैजिघ । अश्वारोहे । त्रिष । स्त्री (हा) । कन्यायाम् । भार्य्याम् । हे च ।

वरार्द्धकम् । क्ली । भागैककुङ्कुम भागैकचन्दन भागैकक्षीवरं वरार्द्धकमुच्यते । "चन्दनं कुङ्कुमं वारि वयमतद्वरार्द्धकम् ।" राजनिघ २२ ।

वराल(क)म् । क्ली, पुं । लवङ्गे । चण्डाङ्ग सारसंग्रह । वैजिघ १५ साव्याचि ।

वराशि (सि) । पुं । स्थूलवस्त्रे । मोटा कापड़ । चर । जटा । धरणि ।

वरासनम् । क्ली । ओड्रपुष्पे । जवा फुल । श मा ।

वरासी । स्त्री । मलिनवस्त्रे । श मा ।

वराह । पुं । शूकरे । कृष्णपिप्पल्यां, कृष्णमदने । रमा । मुस्तायां । शिशुमारे । वाराहीकन्दे । राजनिघ २३ । मानभेदे । मे । हीरके । वैजिघ ।

वराहक । पुं । हीरके । हीरा । शिशुमारे । उत्तक । वैजिघ ।

वराहकन्द । पुं । वाराहीकन्दे । चामर आलू । वन्द् ढुकरकन्द । राजनिघ ७ ।

वराहकर्णी । स्त्री । अश्वगन्धायां । राजनिघ ४ ।

वराहकाली (इन्) । पुं । सूर्य्यमणिपुष्पवृक्षे । सूर्य्यमणि फुलेर गाछ । वारा । स्त्री (ली) । आदित्यभक्तायाम् । हुड़हुड़िया । वैजिघ ।

वराहक्रान्ता । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । वराक्रान्ता । तत्पर्य्याया,—समङ्गा लज्जकारिका लज्जालु लज्जालुका वराहनामा महरा शङ्करी त्रिगन्धिका नमस्कारी खदिरी अञ्जलिकारिका कृताञ्जलि गण्डकारी समीच्छदा । पमु । गुणा,—समङ्गा शीतला तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । रक्तपित्तमतीसार योनिरोगान् विनाशयेत् ॥ श मा । वाराहीकन्दे । श टी भ ।

वराहदन्ता । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे । वराह-दाढ़ । मानि । See शूकरदंष्ट्रक ।

वराहनामा (न्)। पु। वाराहीकन्दे। अ मा। वराहक्रान्तायाम्।

वराहनिर्य्यूह। पु। वराहमांसरसे। च सू २७ अ।

वराहपत्नी। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। रा नि व ४।

वराहपित्तम्। क्ली। शूकरपित्ते। अस्य शोधन मत्स्यपित्तशब्दे द्रष्टव्यम्। शा को।

वराहपुटम्। क्ली। औषधपाकार्थे पुटभेदे। See वाराहपुटम्।

वराहमांसम्। क्ली। शूकरमांसे। गुणा— "वराहमांसं गुरु वातहारि हृद्यं बलस्वेदकरं बलीत्यम्। तस्माद्गुरु ग्रामवराहमांसं तनोति मेदोबलवीर्य्यवृद्धिम्॥" रा नि व १७।

वराहशिम्बी। स्त्री। शूकरशीर्ष्यशिम्बीग्राम। चि क क वन्ध्याप्रतीकारे।

वराहाङ्गी। स्त्री। क्षुद्रदन्त्याम्। वै निघ।

वराहिका। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। रा नि व ४। कपिकच्छौ। आलाकुशी। रा नि व ३।

वराही। स्त्री। वाराहीकन्दे। रा नि व ७। मुस्तायां। रा नि व ६। अश्वगन्धायाम्। क्षुद्रघटकायाम्। वै निघ।

वरिवस्या। स्त्री। शुश्रूषायाम्। अम।

वरिशी। स्त्री। बडिशे। श र।

वरिषाः। स्त्री। वर्षर्त्तौ।

वरिषाप्रियः। पुं। चातकपक्षिणि। श र।

वरिष्ठम्। क्ली। ताम्रे। ताँबा। र मा। उशीरे। वै निघ। मरिचे। मे। पु। नागरङ्ग वृक्षे। नारङ्गा लेबुर गाछ। रा नि व ११। तित्तिरपक्षिणि। तितिर पाखी। मे। स्त्री (ष्ठा)। हरिद्रायां। वै निघ। आदित्यभक्तायाम्। हुड़हुड़े। रा नि व ४।

वरिष्टिम्। क्ली। उशीरे। वालके। बाला। सु चि १८ अ।

वरिष्टिमूलम्। क्ली। उशीरमूले। वेणा मूल। सु चि १८ अ।

वरी। स्त्री। शतावर्य्याम्। प मु। भा प्र भेष बाजी कामादिमन्दीपनरसे। 'शाम्री वरी वानरी।' मधुशतावर्य्याम्। महाशतावर्य्याम्। वै निघ।

वरीयसी। स्त्री। प्रसमुल्याम्। रा नि व ४।

वरकः। पुं। क्षुधान्यभेदे। वरके। चीनाधान सु सू ४६ अ। गुणा—क्षुधान्यवत्।

वरुणः। पुं। (Crataeva religiosa Syn Capparis trifoliata) स्वनामख्याततिक्तशाकवृक्षे। वरुन गाछ। हि बिलि म वरुण। क मदवसले। तेँ उदमहि, माजिचे; उलिमिरिचेट्टु। वम् वायवरणा। ता मरलिङ्गम तत्पर्य्याया,—वरण वराण सेतु सेतुतिक्तशाक कुमार कुमारक मेघ श्वसरी शिखिमण्डल श्वेतद्रुम श्वेतवृक्ष' साधुवृक्ष तमाल मारुतापह। गुणा—कटु' उ रक्तदोषघ्न शिरोवातहर स्निग्ध आग्नेय विद्रधिवातघ्न। रा नि व ९। अपिच,—"वरुण पित्तभेदी श्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुतान्। निहन्ति गुल्मवातास्रक्रिमींश्चोष्णाग्निदीपनम्॥ कषायो मधुरस्तिक्तः कटुको रूक्षको लघु॥' भा। तत् पुष्पगुणा "पुष्प वरुणज ग्राहि पित्तघ्नमामवातजित्" राज १५। सु सू ३८ अ। वा सू १५ अ। वै निघ २भ वा व्या चि लघुनारायणतैले। नले। मे।

वरुणग्रहः। पु। तन्नामके अपस्मरे दुष्टग्रहविशेषे लक्षण—"तालुजिह्वे च नेत्रे च श्रवणी मेढ्रं च। श्याव रूपश्च यस्य स्यात्ताञ्जगौरवमेव च। त स्य दपरीतस्य बुद्धिमान् वरुणग्रहे। क्रम दं महाघोर तस्माद्रस्य विनिर्दिशेत्॥" ज द ५७ अ

वरुणात्मजा। स्त्री। मद्ये। अम।

वरुणादिगणः। पुं। तदादिद्रव्यवर्गे। वरुणसहचरद्वय शतावरी दहन मोरट बिल्व विषाणिक हिंगुदवी दिकण्टकमयाद्वयमङ्गलपल्लवदर्भरुजाकरैः गुणा—कफमेदोमन्दाग्निहर अधोवातशिरःशूल गुल्मान्तर्विद्रधिघ्नश्च। वा सू १५ अ। "वरुणा गणोह्येष कफमेदोनिवारण। विनिहन्ति शिरःशूल गुल्माभ्यन्तर विद्रधीन्॥" सु सू ३८ अ "वरुणार्त्तगलौ शिग्रु तर्कारी मधुशिग्रु क मेषशृङ्गी करञ्जौ च बिम्बाग्निमन्थमोरटा। शैरेयबिरी दर्भौ वरी वसुकचित्रकौ। बिल्वश्चैवाजशृङ्गी च बृहतीद्वयमेव च। वरुणादिगण॥" सु ३८ अ। च द अश्मरीचि।

वरूथम्। क्ली। चर्म्मणि। मे।

वरेण्यम्। क्ली। कुङ्कुमे। रा नि व १२।

वरोटम्। पुं। मरुवकपुष्पे। श मा।

वरोत्पलम्। क्ली। श्वेतरक्तपद्म। वै निघ

वरोलः । पुं । वरटे । भङ्गरोले । ভীমরল । त्रिका ।

वरोहशाखी (इन्) । पुं । प्लक्षवृक्षे । পাকুড় গাছ । रा नि व ११ ।

वरोषधी । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । হড়হড়িয়া । शाकीशाके । वै निघ ।

वर्कणा । स्त्री । तरुणस्त्रियाम् । सु चि १ अ ।

वर्करः । पुं । पशुजातीयतरुणे । युवा पशु । अम । छागे । त्रिका । मेषशावके । अटी भ ।

वर्ग । पुं । गणे । सु कल्प १ अ ।

वर्गचर । पुं । पाठीनमत्स्ये । চিতল মাছ । वै निघ ।

वर्च्च (स्) । क्ली । रूपे । विष्ठायां । तेजसि । मे ।

वर्च्चस्क । पुं, क्ली । विष्ठायाम् । अम ।

वर्च्चस्कीट । पुं । अमिमक्षिकीटविशेषे । मलक्रमी । বিষ্ঠার কীট । सु कल्प ८ अ ।

वर्जः । पुं । कपर्द्दके । কড়ি ।

वर्जनम् । क्ली । मारणे । हे च ।

वर्णम् । क्ली । कुङ्कुमे । हे च । स्वर्णे । मे । र मा स ज्व चि रक्तगिरिरसे । पुं, क्ली । शुक्लादि रङ्गे । রঙ্ । स बहुविध श्वेतपाण्डुधूसररक्तपीत हरितरक्तश्यामारुणपाटलश्यावधूम्रपिङ्गलकर्बुरेषु । चामर. । स गर्भस्थस्य षष्ठे मासि भवति । सुख बोध । अङ्गलेपने । स्वर्णे । मे । स्पर्शे । अङ्गरागे । हे च ।

वर्णकम् । क्ली । हरिताले । रमा । सुगन्ध चूर्णलेपने । अम । पुं, क्ली । चन्दने । विलेपने । मे । अमर । हिङ्गुलादौ । अम भ । साचे । अम ।

वर्णकण्टम् । क्ली । तुत्थे । তুঁতিয়া । वै निघ ।

वर्णक्षत् । क्ली । पीतवर्णचन्दने । वै निघ ।

वर्णदम् । क्ली । कालीयकचन्दने । जटा ।

वर्णदा (त्री) । स्त्री । हरिद्रायाम् । হলুদ । रा नि व ६ ।

वर्णपुष्प (क) । पुं । राजतरुणीपुष्पवृक्षे । রক্ত ঝাঁটি । वम् रक्तकोरंटा । रा नि व १० ।

वर्णपुष्पी । स्त्री । चक्रकाण्डीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । [रा नि व १२ ।

वर्णप्रसादनम् । क्ली । अगुरुणि । काष्ठागुरुणि ।

वर्णभू । स्त्री । स्थौणेयके । গেঁঠেলা । वै निघ ।

वर्णभेदिनी । स्त्री । सुगन्धप्रियङ्गौ । वै निघ ।

वर्णमातृका । स्त्री । वाग्देवतायाम् ।

वर्णमृत्तिका । पुं । मृत्तिकाविशेषे । লালমাটী বা আলামাটী । रस चि ६ अ ।

वर्णरे(ले)खा । स्त्री । खटिकायाम् । খড়িত্রিকা ।

वर्णलेखिका । स्त्री । कठिन्याम् । रमा ।

वर्णलोहकम् । क्ली । राजपित्तले । वै निघ ।

वर्णवती । स्त्री । हरिद्रायाम् । जटा ।

वर्णविलासिनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

वर्णशाक. । पुं, क्ली । गौरसुवर्णशाके । वै निघ ।

वर्णसिः । पुं । जले । उणा ।

वर्णा । स्त्री । आढ्क्यां । अरहर । हे च ।

वर्णार्ह । पुं । हरितमुद्गे । হারিমুগ । रा नि व १६ ।

वर्णि । क्ली । स्वर्ण । सिद्धान्तकौमुदी ।

वर्णिका । स्त्री । कठिन्यां । খড়ি । हारा ।

वर्णिनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

वर्णोज्ज्वलम् । क्ली । हरिताले । गन्धके ।

वर्ण्यम् । त्रि । वर्णकरे । क्ली । कुङ्कुमे । वै निघ । पुं । श्वेताञ्जके । वै निघ । वर्णकरमहाकषायगणे । यथा—"चन्दनतुङ्गपद्मकोशीरमधुकमञ्जिष्ठाशारिवा पयस्या सिता लता इति दशेमानि वर्ण्यानि भवन्ति ।" रक्तचन्दन पुन्नाग वा वकम पद्म काष्ठ, বেণার মূল, যষ্টিমধু মঞ্জিষ্ঠা, অনন্তমূল, ভূঁইকুমড়া, চিনি, দূর্ব্বা । च सू ४ अ ।

वर्त्त । पुं । गन्धके । वै निघ ।

वर्त्तकम् । क्ली । वर्त्तलौहे । বিদরী । रा नि व १३ । पुं । पक्षिविशेषे । ভারুই পাখী । হি বটেরী গুড়গুড়ে । योग र ज्व चि । तन्मांसगुणा —निर्दोषं वीर्य्यकरं पुष्टिकरञ्च । रा नि व १७ । "वर्त्तको विशदी रुच्यो यथा लावस्तथैव च ।" अत्रि २१ अ । अश्वखुरे । अम ।

वर्त्तका । स्त्री । वर्त्तकपक्षिणि । ভারুই, বটেরবিশেষ । अटी रा ।

वर्त्तकी । स्त्री । सप्तलायां । সাতলা । वै निघ ।

वर्त्ततीक्ष्णम् । क्ली । दक्षलौहे । त्रिकाण्डशेषः । राजनिर्घण्टः १२ ।

वर्त्तनम् । क्ली । परिवर्त्तने । भा म २म अध्यायः । विहसन्ती वर्त्तुलीकरणकर्मणि । शब्दकल्पद्रुम कर्म्मणि । सुश्रुत ७अ । जीवने । मे । पु । वामने । मे । [देवीपुराणम् । अ र ।

वर्त्तनी । स्त्री । तर्कुपीठिकायाम् । त्रिका ।

वर्त्तलो(लौ)हम् । क्ली । लौहविशेषे, दक्ष लौहे । त्रिकाण्डशेषः । वम् पञ्चरसलौह । तत्पर्य्याया, —वर्त्तक वर्त्ततीक्ष्ण लौहसङ्कर नीलक नीलाञ्ज नीललौह । गुणा —कटु तिक्त शीतल कफदाह पित्तघ्न मधुर पित्तदाहश्रमनञ्च । राजनिर्घण्टः १२ ।

वर्त्तिः । स्त्री । दशायाम् । वाति, अमरः । पद्म । नेत्राञ्जनशलाकायां । सिधी अ धा घि । गात्रानुलेपने । मे । गुदमार्गप्रवेश्यौषधभेदे ।

वर्त्ति(र्त्ती)कः । पुं । वन्यचटके, वर्त्तिक पक्षिणि । हि बटेर गुड़गुड़े । अम । च सू,२७अ । वातचटके । बाबुई । हि बगेरि । तत्पर्य्याया, —वर्त्तिनी वर्त्तिका वर्त्तक वर्त्ती वर्त्तीक गात्रिकाय । "वर्त्तीकी वर्त्तिकश्चैवस्ततोऽन्या वर्त्तका स्मृता ।" गुणा —"वर्त्तीकोऽग्निकर शीतोज्वरदोषत्रयापह । सुरुच्य शुक्रदो मल्यी वर्त्तिकोऽल्पगुणस्तत ॥" भा ।

वर्त्तिका } **वर्त्तिनी** } स्त्री । चित्रकविशेषे । च चि २अ । तित्तिरपक्षिणि । वै निघ । वर्त्तक पक्षिणि । बटेर पाखी । अम । पक्षिविशेषे, वनचटकायाम् । बाबुई पाखी, ताँलचटा । त्रिका । च सू,२७अ । गुणा —"वर्त्तिका मधुरा रूक्षा कफमारुतनाशिनी ।" राज १प । मेष शृङ्गाम् । अजशृङ्गाम् । तौरपूर्णी । प सु । राजनिर्घण्टः ९ ।

वर्त्ति(र्त्ती)रः । पुं । कपिञ्जलसदृशपक्षिणि, तित्तिरपक्षिणि । च सू २७अ ।

वर्त्ती । स्त्री । वर्त्तिकायाम् । वाति । पद्म । लेपनचूर्णे । पुं (इन्) । वनचटके । वै निघ ।

वर्त्तुलम् । क्ली । गृञ्जने । गाजर इति भाषा । राजनिर्घण्टः ७ । गुण्ठवर्णे । वै निघ । पु । कलाय भेदे । गोटुम कलाय, मटर । हिं केराव । श मा । टङ्कणक्षारे । मणिभेदे । व निघ ।

वर्त्तुलफलम् । क्ली । कालिङ्गकफले । तरमूज । वै निघ ।

वर्त्तुली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । राजनिर्घण्टः ६ ।

वर्त्म (न्) । क्ली । नेत्रपक्ष्मणि । मे ।

वर्त्मकर्द्दमम् । क्ली । नेत्रवर्त्मगतरोगविशेषे । लक्षण—"क्लिन्नं पुन पित्तयुक्तं विदहेच्छोणित यदा । तदा क्लिन्नत्वमापन्नमुच्यते वर्त्मकर्दमम् ॥" सु उ ३प ।

वर्त्मकुन्दः । पु । अश्वस्य नेत्ररोगभेदे । लक्षण— "चक्षुषी यस्य वाहस्य पूयस्रावी विजायते । वर्त्मकुन्द इति ख्यातस्तस्य कुर्य्यात् क्रियामिमाम् ॥" ज द ।

वर्त्मनिमेषः । पुं । नेत्रवर्त्मगत रोगविशेषे । तल्लक्षण यथा,—निमेषिणी शिरा वायु प्रविष्टो सन्धिसंश्रया । चालयत्यतिवर्त्मानि निमेष इति तद्विदु ॥' मा नि ।

वर्त्मबन्धः (कः) । पु । नेत्रपक्ष्मगतरोगे । लक्षण यथा—"कण्डूमताल्पतोदेन वर्त्मशोफेन यो नर । न समं छादयेदक्षि भवेदस्य स वर्त्मग ॥" सु उ ३प । [निघ ।

वर्त्ममाक्षिकम् । क्ली । स्वर्णमाक्षिके । वै

वर्त्मरोगः । पु । नेत्रपक्ष्मगतरोगे । निदानादि — पृथग्दोषा समस्ताश्च यदा वर्त्मव्यपाश्रया । शिरा व्याप्यावतिष्ठन्ते वर्त्मस्वधिकमूर्च्छिता । विवर्ड्य मांस रक्तञ्च तदा वर्त्मव्यपाश्रयान् । विकारान् जनयन्त्याशु ॥" ते च बहुविधा यथा—उत्सङ्गिनी कुम्भीका पोथक्य वर्त्मशर्करा अर्शोवर्त्म शुष्काश अञ्जनिका बहलवर्त्म वर्त्मबन्धक क्लिष्टवर्त्म कर्दमवर्त्म श्याववर्त्म प्रक्लिन्नवर्त्म अक्लिन्न वर्त्म वाताहतवर्त्म वर्त्मार्बुद निमेषिणी शोणितार्श लगण विषवर्त्म पक्ष्मकोपश्चेति । सु उ ३अ । "सर्व्वरोगनिदानोक्तैरहितै कुपिता मला । अच ष्टव्यविशेषेण प्राय पित्तानुसारिण । शिराभि रुर्द्धं प्रसृता नेत्रावयवमाश्रिता । वर्त्मसन्धि सित कृष्ण दृष्टि वा सर्व्वमक्षि वा । रोगान् कुर्य्यु ॥" वर्त्मरोगा चतुर्विंशति —कृच्छ्रोन्मील निमेष वाताहत कुम्भीकाख्या पित्तोत्क्लिष्ट पक्ष्मशात पोथकी कफोत्क्लिष्ट लगण उत्सङ्गाख्या रक्तोत्क्लिष्टम् अधिमांसम् अञ्जननामिका विषवर्त्म उत्क्लिष्टवर्त्म श्याववर्त्म क्लिष्टवर्त्म सिकतावर्त्म कर्दमवर्त्म बहलवर्त्म अलजी कुकूणक पक्ष्मरोध

चार्बुदमेति । एषु कृच्छ्रोन्मीलनाख्यो भेषजै साध्य । निमेषवर्त्मार्बुदे भेषजे च शस्त्रम् । पक्ष्मरोधो याप्य । एवामेकोनविंशतिविधाम् शस्त्रापाचरेत् । तेषु पञ्चदश कार्यम् सुश्रुतोक्तं वर्त्मार्बुदे इति पञ्चाशदादीनि रोगेण पीवश्रादय कुकूणकाख्या एकादश विलेख्या । तन्निर्देश्य चतुर्थं यथा—पित्तोत्क्लिष्ट कफोत्क्लिष्ट रक्तोत्क्लिष्ट मुत्क्लिष्टवर्त्म चेति । वा उ ८ष । एषां लक्षणानि पर्य्यायेषु सम्यग्वि । चरक. नेत्ररोगगतरोगे । उ द १०प ।

वर्त्म शर्करा । स्त्री । नेत्रवर्त्मगतरोगविशेष । लक्षणं—"पिडकाभि सुसूक्ष्माभिर्घनाभिरभिसंवृता । पिडका या खरा स्थूला सा ज्ञेया वर्त्मशर्करा ॥" सु उ ३प ।

वर्त्मार्व्बुदम् । क्ली । नेत्रवर्त्मगतरोगभेदे । लक्षणं—"वर्त्मान्तरस्थं विषमं ग्रन्थिभूतमवेदनम् । विज्ञेयमर्बुदं पुंसो सरक्तमवलम्बितम् ॥" सु उ ३प ।

वर्द्धम् । क्ली । सीसके । हे च ।

वर्द्ध (क) । पु । शाल्मपर्णिकायाम् । वामन हाटो । जटा । चम ।

वर्द्धनम् । क्ली । छेदने । मे । पुं । पश्चोद्भवे । वम् पश्चोत्था । कौ पाचकद । दन्तमूलगतख्वाली वर्द्धनसंज्ञकमुखरोगे । लक्षण यथा—"मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदन । वर्द्धन स मतो व्याधिर्जाते रुक् च प्रशाम्यति ॥" सु नि १६च । स्त्री (नी) । सम्मार्ज्जन्याम । झाड़न । हे च ।

वर्द्धमान । पु । एरण्डवृक्षे । चम । वै निघ २भ ज्व वि रसपपटो । श्वेतैरण्डे । रा नि व ८ । सु कल्प ७ष । मधुरमातुलुङ्गे । पद्मभेदे । शरावे । मे ।

वर्द्धमानक । पु । एरण्डवृक्षे । मधुरमातुलुङ्गे । व निघ । शरावे । चम ।

वर्द्धमानपिप्पली । स्त्री । योगविशेषे । "त्रिवृद्ध्या पञ्चवृद्ध्या वा सप्तवृद्ध्याथवापि वा । गव्यक्षीरेण सपिष्टा पिबेद्दशदिनानि च । तथैवाप नयेद्‌ता एव निशतिवासरान् । पिबतां ज्वरशान्ति स्यात् पाण्डुरोगश्च शाम्यति ॥" रस र ।

वर्द्धमानसट्टकम् । क्ली । सट्टकभेदे । यथा— "सान्द्र दधि गृहीत्वा तु किञ्चिन्मधा च मन्थयेत् । शर्करा मरिच शुण्ठी पिप्पली जीरचूर्णक । निक्षिप्य च यथायोग्य वस्त्रेणालोड्य यत्नत । वस्त्रे च गालयेत् तस्मिन् पक्वदाडिमबीजकं । निक्षिप्य सिद्धमेतत्तु सट्टक वर्द्धमानकम् । गुरु दीप्तिकर रुच्य बलद वृष्यकारकं । कफवातघ्न पित्तघ्न श्रमं ग्लानि तृषा जयेत् ॥" वै निघ द्रव्य गु । [११ ।

वर्द्धमाना । स्त्री । मधुरबीजपूरके । रा नि व

वर्द्ध्रम् । क्ली । चर्म्मणि । चाम्ड़ा । जटा । स्त्री (ध्री) । चर्म्मरज्ज्वाम् । चम ।

वर्प्प । पुं । दर्पे । जटा ।

वर्म्म: । पुं । पर्पटके । खेत्पापड़ा । भा म १ भ ज्व चि त्रिशादियोगे । "त्रिशावर्म्मविभावरीयुग वरा ।"

वर्म्मकण्टक । पु । पर्पटके । खेत्पापड़ा । रा नि व ५ ।

वर्म्मण । पुं । नागरङ्गवृक्षे । त्रिका ।

वर्म्मि (र्म्मीन्) । पु । मत्स्यविशेषे । बाइन माछ । गुणा —"वर्म्मिमत्स्यो गुरुश्च कषायो रक्तपित्तहा ।" राज ३प । अपिच,— "वर्म्मिमत्स्यो हरेद् वातं पित्त रुचिकरो लघु ।" भा ।

वर्म्मुष । पुं । मत्स्यविशेषे । वाम्मिकस माछ । गुणा — वर्म्मुषो वातहा स्निग्धो ग्राही दीपनो मत ।" राज ३प ।

वर्य्या । स्त्री । सुगन्धकर्या । टोंडन कलाय । पशु । वाटक्याम् । वरङ्ग । रा नि व १६ । युवतीस्त्रियाम् ।

वर्य्याञ्जनम् । क्ली । रसाञ्जने । वै निघ ।

वर्व्वट (टी) । पुं, स्त्री । स्वनामख्यातकलाये । वर्वटी । उत् बरगुड़ि । त्रिका । See राजमाष ।

वर्व्वणा । स्त्री । नीलमक्षिकायाम् । चम ।

वर्व्वर । पुं । मत्स्यविशेषे । तल्लक्षण यथा— पृष्ठे कुक्षौ कण्टकी दीर्घतुण्ड सर्पाभो य सोऽप्ययं वर्व्वराख्य ।' गुणा —वाताटोपकर जड बल्य स्निग्ध दुर्जर वीर्य्यवर्द्धनश्च । रा नि व १७ । स्वनामख्यात कण्टकवृक्ष । बाबला गाछ । हिं बावल । गुणा —कषायोष्ण कफकासघ्न आमरक्तातिसारघ्न पित्तदाहघ्नश्च । रा नि व ८ । कृष्णार्जके । काल बाबुई । हि कालीबाबरी तत्पर्य्याया,—कुसुम्भ गरघ्न कृष्णवर्व्वरक

सुकन्दश गन्धपत्र पूतगन्ध सवाहक. । गुणाः—कटु उष्ण सुगन्धि वान्तिविसर्पविषघ्नः त्वग्दोषघ्नश्च । राजनि व १० । वैजयन्तीतुलसीवृक्षे । गन्धीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रनखे । नथी । वै निघ । क्ली । वोलनामगन्धद्रव्ये । राजनि व ६ । हिङ्गुलि । राजनि व १३ । सिन्दूरे । वै निघ । पीतचन्दने । गुणाः—शीतलतिक्त कफपित्तवातघ्न कण्डूकुष्ठ-व्रणघ्न रक्तशोधकाश्च । राजनि व १२ ।

वर्व्वरकः । पुं । विन्ध्योत्तरप्रसिद्धे मदे । तज्जात शीतजलसदृशगुणम् । राजनि व १४ । क्ली । वर्व्वर चन्दने । स्त्री (का) । भार्ग्याम् । वामनहाटी । वै निघ ।

वर्व्वरगन्धः । पु । श्वेतरक्तमिश्रचन्दनविशेषे । वव्वरगन्धेति भाषा । वर्व्वर चन्दन । तत्पर्य्यायाः,—वर्व्वरीत्थ श्वेतवर्व्वरक शीत सुगन्धि पित्तारि सुरभि । गुणाः,—शीततिक्त वातपित्तकफकुष्ठ कण्डूव्रणनाशक रक्तसंशोधकश्च । वै निघ ।

वर्व्वरा (री) । स्त्री । भार्ग्याम् । वामनहाटी । कर्णस्फोटायाम् । काणछिड़ा । वै निघ । वन तुलस्याम् । वावुई तुलसी । तत्पर्य्यायाः —असुरसा वर्व्वा कवरी तुङ्गी खरपुष्पा अजगन्धिका अजगन्धा कवरा खरपुष्पिका । सा त्रिधा कृष्णशुक्लवटपत्रभेदेन । सा गुणाः —वर्व्वरीयितयं रुक्ष शीत कटु विदाहि च । तीक्ष्णं रुचिकर हृद्य दीपन लघुपाकि च । पित्तलं कफवातास्र दद्रुक्रिमिविषापहम् ॥” भा । शाकविशेषे । पुष्पविशेषे । मे । मक्षिकाभेदे । शब्द र ।

वर्व्वराङ्गयम् । क्ली । वर्व्वरचन्दने । वै निघ ।

वर्व्वरीक. । पु । वोले । वै निघ । भार्ग्याम् । वामनहाटी । वर्णा । तुलसीभेदे । वावुई तुलसी । शब्द च । महाकाले । माकाल । हेच ।

वर्व्वरीगन्धा । स्त्री । कर्णस्फोटायाम् । वन तुलस्याम् । वै निघ ।

वर्व्वरोत्थम् । क्ली । वर्व्वरचन्दने । श्वेत रक्त चन्दन । वै निघ ।

वर्व्वा । स्त्री । वर्व्वरिकायाम् । शब्द च ।

वर्व्वर (क) । पुं । (A...

The Babhul tree

। सं ...

रीनकाड़ि । वाभूल । उत् गुइड़ा । दा कालिक्ति कर । तत्पर्य्यायाः,—युगलाक्ष कण्टाल तीक्ष्ण कण्टक गोश्रृङ्ग पङ्क्तिवीज दीर्घकण्टक, कफान्तक दृढवीज अजभक्ष । गुणाः—कषाय उष्ण कफकासघ्न आमरक्तातिसारपित्तदाहार्शो घ्नश्च । राजनि व ८ ।

वर्षः । पु, क्ली । वृष्टौ । वत्सरे । अम ।

वर्षकरी । स्त्री । झिल्लयाम् । हेच ।

वर्षकाली । स्त्री । जीरके । वै निघ ।

वर्षकेतुः । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । राजनि व ५ । शुक्लपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वर्षणम् । क्ली । वर्षावले । त्रिका । वृष्टौ । वृष्टि । शब्द र ।

वर्षपाकी (इन्) । पुं । आम्रातकवृक्षे । हेच. ।

वर्षपुष्पा । स्त्री । महाबलायां । राजनि व ४ ।

वर्षप्रियः । पु । चातकपक्षिणि ।

वर्षवरः । पुं । नपुंसके, षण्ढे । খোজা । अम ।

वर्षा । स्त्री । कृष्णजीरके । राजनि व ६ । मद व २ । स्वनामख्याते ऋतौ (नित्यबहु) । वर्षाकाल । तत्पर्य्यायाः,—प्रवृट् प्रावृट् प्रावृषा घनकाल घनाकर मेघागम जलदागम जलार्णव चातकानन्द ऋतौ तपात्यय । नभोनभस्यौ सिद्ध कन्ये वा वर्षा । “सिंहकन्ये स्मृता वर्षा ।” वर्षागुणाः—“शीता विदाहिन्यो वह्निमान्द्यानिल प्रदा ।” भा ।

वर्षाघोषः । पु । महाभेके । बड़ ব্যাং, সোণা ব্যাং । राजनि व १९ ।

वर्षाङ्गी । स्त्री । पुनर्नवायाम् । शब्द र ।

वर्षाप्रियः । पुं । चातकपक्षिणि । त्रिका ।

वर्षाभवः । पु । पुनर्नवायां । रक्तपुनर्नवायाम् । राजनि व ५ ।

वर्षाभू । पु । भेके । अम । भूलतायाम् । কেঁচো । मे । इन्द्रगोपकीटे । আষাঢ়ে পোকা । राजनि व । स्त्री । पुनर्नवायां । राजनि व ५ ।

... य । पमु । श्वेत

... च शोथदरोल । “हथीरश्व

पुनर्नवाशाके । श्वेत

। गुणा

—कफाग्निमान्द्यवातघ्न वमनं गुल्मशोफशूलघ्न च। रा नि व ७।

वर्षाभ्वी । स्त्री । पुनर्नवायाम् । भेकपर्ण्याम् ।

वर्षामद । पुं । मयूरे । शब्दकल्प । [शब्दकल्प ।

वर्षाभ पारावत । पु । चातकपक्षिणि ।

वर्षालि । पु । क्षुद्रायाम् । পিড়িং । वै निघ

वर्षालङ्कायिका । स्त्री । क्षुद्रायां । পিড়িং শাক । च टी भ ।

वर्षावती । स्त्री । भूकीटविशेषे । ইন্দ্রগোপ কীট । भेकपर्ण्याम् । अम । पुनर्नवायाम् । अमरमाला ।

वर्षावसानः । पुं । शरत्काले । रा नि व २१ ।

वर्षाह्विकः । पुं । निर्विषसर्पभेदे । ঢেলে সাপ । सु कल्प ४थ । [रामसमुद्रे ।

वर्षाह्वा । पु । पुनर्नवायाम् । च द शूल चि

वर्षोपल । पु । मेघोद्भवशिलायां । अम ।

वर्ष्मम् । क्ली । शरीरे । शब्दचन्द्रिका । [अम ।

वर्ष्म (न्) । क्ली । शरीरे । रा नि व १८ । प्रमाणे ।

वर्ह । पु, क्ली । मयूरपुच्छे । अम । ग्रन्थिपर्ण भेदे । গেঁটেলা । भरत । पत्रे । श र ।

वर्हणम् । क्ली । तगरपुष्पे । तगरपादुका । पिण्डीतगरे । रा नि व १० । पत्रे । श र ।

वर्हनेत्रम् । क्ली । मयूरपुच्छचन्द्रके । ময়ূর পুচ্ছের চাঁদ । वै निघ ।

वर्हपुष्प । पु । शिरीषवृक्षे । रा नि व ९ । कौलिङ्ग्याम । नोनआति । रा नि व १० । ग्रन्थिपर्णे । গেঁটেলা । वै निघ ।

वर्हभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

वर्हि । पु । चित्रकवृक्षे । अम । अग्नौ । मे । मयूरे । वै निघ । पु, क्ली (स) । दर्भे । कुशे । विका । ग्रन्थिपर्णे । গেঁটেলা । श र ।

वर्हिकुसुमम् । क्ली । ग्रन्थिपर्णपुष्पे । গেঁটেলা । अ च ।

वर्हिचूड (डा) । पु, स्त्री । ग्रन्थिपर्णभेदे । वै निघ । मयूरशिखायाम् । रा नि व ५ ।

वर्हिजङ्घ । पु । पृथुशिम्बश्योनाके । শোণা গাছ । रा नि व ९ । स्त्री (ङ्घा) । पीतदीप्ते । वै निघ ।

वर्हिण । पु । मयूरे । अम । क्ली । तगरे । पिण्डीतगरे । वै निघ ।

वर्हिपित्तम । क्ली । मयूरपित्ते ।

वर्हि(र्हि)पुष्प । पं । शिरीषवृक्षे । रा नि व । कौलिङ्ग्याम । रा नि व १० । क्ली । ग्रन्थिपर्णविशेष । च टी भ ।

वर्हिशिख । पु । श्योणके । গাঁটিশালা । रा नि व ११ । स्त्री (खा) । लघ्वग्निशिखा । ছোট ধারেকুশ । भा म श्लेष्म शूला चि । मयूरशिखायाम् । वै निघ ।

वर्हिष्ठम् । क्ली । बालके । বালা । प र्तु । भा ।

वर्ही (न्) । पु । कुक्कुटे । प र्तु । मयूरे । अम ।

वलम् । क्ली । व्यायामगम्यशक्तौ । सु सू १०थ ।

वलभ । पु । सौम्यकीटभेदे । सु कल्प ८थ ।

वलयम् । क्ली, पु । करभूषण । বালা । अम । पु । तन्नामककण्ठगतरोगे, गलगण्डरोगे । लक्षण—"वलास एवायतमुन्नतश्च शोफं करोत्यन्नगतिं निवार्य्य । तं सर्व्वथैवाप्रतिवार्य्यवीर्य्यं विवर्ज्जनीयं वलयं वदन्ति ॥" सु नि १६थ ।

वलवती । स्त्री । सूक्ष्मैलायां । रा नि व ६ ।

वला । स्त्री । (*Sida cordifolia*) वाट्यालके । বাড়িয়ালা । হি খিরিহিটা, বরিআরি, মহ্‌দবী, ককহিয়া, গুলশকরী । तत्पर्य्याया, वाट्यालक वलिनी समङ्गा ओदनिका ओदनी भद्रा भद्रौदनी खरकाष्ठिका कल्याणिनी भद्रवला मोटा पाटी वलाढ्या शीतपाकी वाटिका वाटी वाट्या वाट्याली निलया । वला चतुर्द्धा—वला अतिवला महावला नागवला चेति । सा गुणा—"वलाचतुष्टय शीत मधुरं वलकान्तिकृत् । स्निग्ध ग्राहि समीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् । वलामूलत्वचश्चूर्णं पीतं सक्षीरमकरम् । मूत्रातिसार हरति दृष्टमेतन्न संशय । हरेन्महावला कृच्छ्र भवेद्वातानुलोमनी । हन्यादतिवला मेह पयसा सितया समम ॥" भा । श्वेतवाट्यालके । रा सा सं । सु सू ३८श संशोधने । च सू ४थ बल्य व । च द ज्व चि । "काकजङ्घा वला श्यामा ।" वा पि ज्व चि । "निदिग्धिका वला रास्ना ।" गोरक्ष्याम् । গোরক্ষচাকুলিয়া । च सू ४थ बृंहणे ।

सुकन्दक गन्धपत्र पूतगन्ध, सुवाहक। गुणा—कटु उष्ण सुगन्धि वान्तिविसर्पविषघ्न, त्वग्दोषघ्नश्च। राजनिर्घण्टः १०। वैजयन्तीतुलसीवृक्षे। मल्लिकानामगन्धद्रव्ये। व्याघ्रनखे। नखी। वैद्यकनिघण्टुः। क्ली। पीतसारगन्धद्रव्ये। राजनिर्घण्टः ६। हिङ्गुलि। राजनिर्घण्टः १३। सिन्दूरे। वैद्यकनिघण्टुः। पीतचन्दने। गुणा—शीतल तिक्त कफपित्तवातघ्न कण्डूकुष्ठव्रणघ्न रक्तशोधकश्च। राजनिर्घण्टः १२।

वर्व्वरक। पुं। विन्ध्यपर्व्वतप्रसिद्ध मद्रे। तत्पत्र शीघ्रफलसहश्रगुणम्। राजनिर्घण्टः १४। क्ली। वर्व्वरचन्दने। स्त्री (का)। भार्ग्याम्। वामनहाटी। वैद्यकनिघण्टुः।

वर्व्वरगन्धः। पुं। श्वेतरक्तमिश्रचन्दनविशेषे। वर्व्वरगन्धेति भाषा। वर्व्वर चन्दन। तत्पर्य्याया,—वर्व्वरीय श्वेतवर्व्वरक शीत सुगन्धि पित्तारि सुरभि। गुणा,—शीततिक्त वातपित्तकफकुष्ठ कण्डूव्रणनाशक रक्तसंशोधकश्च। वैद्यकनिघण्टुः।

वर्व्वरा (री)। स्त्री। भार्ग्याम्। वामनहाटी। कर्णस्फोटायाम्। काणछिंडा। वैद्यकनिघण्टुः। वनतुलस्याम्। वावुई तुलसी। तत्पर्य्याया—कवरी तुङ्गी खरपुष्पा अजगन्धिका अजगन्धा कवरा खरपुष्पिका। सा त्रिधा कृष्णशुक्लवटपत्रभेदेन। सा गुणा—"वर्व्वरीवितय रूक्ष शीत कटु विदाहि च। तीक्ष्ण रुचिकर हृद्य दीपन लघुपाकि च। पित्तदं कफवातास्र दद्रुकृमिविषापहम्॥" भा। शाकविशेषे। पुष्पविशेषे। मे। मक्षिकाभेदे। शब्दरत्नावली।

वर्व्वराह्वयम्। क्ली। वर्व्वरचन्दने। वैद्यकनिघण्टुः।

वर्व्वरीक। पुं। वोले। वैद्यकनिघण्टुः। भार्ग्याम्। वामनहाटी। उत्पा। तुलसीभेदे। वावुई तुलसी। शब्दचन्द्रिका। महाकाले। शाकान। हेमचन्द्रः।

वर्व्वरीगन्धा। स्त्री। कर्णस्फोटायाम्। वनतुलस्याम्। वैद्यकनिघण्टुः।

वर्व्वरोत्थम्। क्ली। वर्व्वरचन्दने। শ্বেত রক্ত চন্দন। वैद्यकनिघण्टुः।

वर्व्वी। स्त्री। वर्व्वरिकायाम्। वावुई तुलसी। शब्दचन्द्रिका।

वर्व्वूर (क)। पुं। (Acacia arabica) The Babhul tree वर्व्वूलवृक्षे। বাবলা গাছ। हिं वावुल। ते वल्लसुरु नल्लतुम्म। वम्-

रीमकहि। मा भूल। उत् गुहड़ा। द्रा कालिकिकर। तत्पर्य्याया,—युगलाक्ष कफान्तक तीक्ष्णकण्टक, गोश्रृङ्ग षट्पङ्क्तिवीज, दीर्घकण्टक कफान्तक दृढवीज अजभक्ष। गुणा—कषाय उष्ण कफकासघ्न आमरक्तातिसारपित्तदाहार्शोघ्न। राजनिर्घण्टः ८।

वर्षः। पुं, क्ली। वृष्टौ। वत्सरे। अमरः।

वर्षकरी। स्त्री। झिल्ल्याम्। हेमचन्द्रः।

वर्षकाली। स्त्री। जीरके। वैद्यकनिघण्टुः।

वर्षकेतु। पुं। रक्तपुनर्नवायाम्। राजनिर्घण्टः ५। शुक्लपुनर्नवायाम्। वैद्यकनिघण्टुः।

वर्षणम्। क्ली। वर्षोपले। त्रिकाण्डशेषः। वृष्टौ। वृष्टि। शब्दरत्नावली।

वर्षपाकी (इन्)। पुं। आम्रातकवृक्षे। हेमचन्द्रः।

वर्षपुष्पा। स्त्री। महाबलायाम्। राजनिर्घण्टः ४।

वर्षप्रिय। पुं। चातकपक्षिणि।

वर्षवरः। पुं। नपुंसके, षण्ढे। খোজা। अमरः।

वर्षा। स्त्री। कृष्णजीरके। राजनिर्घण्टः ६। मदनपाल २। स्वनामख्याते ऋतौ (नित्यबहु)। वर्षाकाल। तत्पर्य्याया,—प्रवृट् प्रावृट् प्रावृषा घनकाल घनाकर मेघागम जलदागम जलार्णव चातकानन्द ऋतौ तपात्यय। नभोनभस्यौ सिंह कन्ये वा वर्षा। "सिंहकन्ये स्मृता वर्षा।" वर्षागुणा—"शीता विदाहिन्यो वह्निमान्द्यानिल प्रदा।" भा।

वर्षाघोष। पुं। महाभेके। বড় ব্যাঙ, সোণা ব্যাং। राजनिर्घण्टः १९।

वर्षाङ्गी। स्त्री। पुनर्नवायाम्। शब्दरत्नावली।

वर्षाप्रिय। पुं। चातकपक्षिणि। त्रिकाण्डशेषः।

वर्षाभवः। पुं। पुनर्नवायां। रक्तपुनर्नवायाम्। राजनिर्घण्टः ५।

वर्षाभू। पुं। भेके। अमरः। भूलतायाम्। কেঁচো। मे। इन्द्रगोपकीटे। আষাঢ়ে পোকা। राजनिर्घण्टः १९। स्त्री। पुनर्नवायां। राजनिर्घण्टः ५। भेकपत्न्यां। रक्तपुनर्नवायां। पद्म। श्वेतपुनर्नवायां। चक्रदत्त चि शोथदाहतैल। "हवीरश्व वर्षाभू।"

वर्षाभूशाक। पुं। पुनर्नवाशाके। শ্বেত-পুণ্যা শাক। म घेट्टुल। क बेल्लडकिलु। गुणा

—কফাগ্নিমান্দ্যবাতঘ্ন রুচ্যতর গুল্মপ্লীহশূলঘ্নশ্চ। রা নি ব ৩।

বর্ষাভ্বী। স্ত্রী। পুনর্নবায়াম্। ভেকপর্ণ্যাম্।

বর্ষামদ'। পু। ময়ূরে। শব্দকল্প। [শব্দকল্প।

বর্ষাভ্র পারাবত। পু। চাতকপক্ষিণি।

বর্ষালি। পু। সৃক্কায়াম্। পিড়িং। বৈ নিঘ

বর্ষালক্কায়িকা। স্ত্রী। সূক্কায়াং। পিড়িশাক। চটী ভ।

বর্ষাবতী। স্ত্রী। ভূকীটবিশেষ। ইন্দ্রগোপ কীট। ভেকপর্ণ্যাম্। অম। পুনর্নবায়াম্। অমরমালা।

বর্ষাবসান। পুং। শরৎকালে। রা নি ব ২১।

বর্ষাহিক.। পু। নির্বিষসর্পভেদে। হেলে সাপ। সু কল্প ৪অ। [রামমগুরে।

বর্ষাহ্বা। পু। পুনর্নবায়াম্। চ দ শূল চি

বর্ষোপল। পু। মেঘোদ্ভবশিলায়াং। অম।

বর্ষ্মম্। ক্লী। শরীরে। হিন্দুপর্ণীপ। [অম।

বর্ষ্ম (ন্)। ক্লী। শরীরে। রা নি ব ১৮। প্রমাণে।

বর্হ.। পু, ক্লী। ময়ূরপুচ্ছে। অম। গ্রন্থিপর্ণভেদে। গেঁটেলা। ভরত। পত্রে। শ র।

বর্হণম্। ক্লী। তগরপুষ্পে। তগরপাদুকা। পিণ্ডীতগরে। রা নি ব ১০। পর্ণে। শ র।

বর্হনেত্রম্। ক্লী। ময়ূরপুচ্ছচন্দ্রকে। ময়ূর পুচ্ছের চাঁদ। বৈ নিঘ।

বর্হপুষ্প। পু। শিরীষবৃক্ষে। রা নি ব ৯। নীলঝিণ্ট্যাম্। নীলঝাটী। রা নি ব ১০। গ্রন্থিপর্ণে। গেঁটেলা। বৈ নিঘ।

বর্হভার। পু। ময়ূরপুচ্ছে। বৈ নিঘ।

বর্হি.। পু। চিত্রকবৃক্ষে। অম। অগ্নৌ। মে। ময়ূরে। বৈ নিঘ। পু, ক্লী (স)। দর্ভে। কুশে। বিকা। গ্রন্থিপর্ণে। গেঁটেলা। শ র।

বর্হিঃকুসুমম্। ক্লী। গ্রন্থিপর্ণপুষ্পে। গেঁটেলা। মচ।

বর্হিচূড. (ডা)। পুং, স্ত্রী। গ্রন্থিপর্ণভেদে। বৈ নিঘ। ময়ূরশিখায়াম্। রা নি ব ৫।

বর্হিজঙ্ঘ। পু। পৃথুশিম্বশ্যোনাকে। শোণা গাছ। রা নি ব ৯। স্ত্রী (ঙ্গা)। পীতরোঙ্গে। বৈ নিঘ।

বর্হিণঃ। পু। ময়ূরে। অম। ক্লী। তগরে। পিণ্ডীতগরে। বৈ নিঘ।

বর্হিপিত্তম। ক্লী। ময়ূরপিত্তে।

বর্হি(র্হি)পুষ্প। পু। শিরীষবৃক্ষে। রা নি ব ৯। নীলঝিণ্ট্যাম। রা নি ব ১০। ক্লী। গ্রন্থিপর্ণবিশেষ। চটী ভ।

বর্হিশিখ'। পু। স্থৌণেয়কে। গাঁটিয়ালা। রা নি ব ১১। স্ত্রী (খা)। লঘুধাতক্যা। ছোট ধাইফুল। ভা ম ১ম মু ধা পি। ময়ূরশিখায়াম্। বৈ নিঘ।

বর্হিষ্ঠম্। ক্লী। বালকে। বালা। প মু। মা।

বর্হী (ইন্)। পু। কুশবর্ণে। প মু। ময়ূরে। অম।

বলম্। ক্লী। ব্যায়ামসামর্থ্যশক্তৌ। সু সূ ১৫অ।

বলভ। পু। সৌম্যকীটভেদে। সু কল্প ৮অ।

বলয়ম্। ক্লী, পু। করভূষণে। বালা। অম। পু। তন্নামককণ্ঠগতরোগে, গলগণ্ডরোগে। লক্ষণ—"বলাস এবায়তমুন্নতঞ্চ শোফং করোত্যন্নগতিং নিবার্য্য। তং সর্ব্বথৈবাপ্রতিবার্য্যবীর্য্যং বিবর্জ্জনীয় বলয় বদন্তি॥" সু নি ১৬অ।

বলবতী। স্ত্রী। সূক্ষ্মৈলায়াং। রা নি ব ৬।

বলা। স্ত্রী। (Sida cordifolia) বাঘ্যালক। বাড়িয়ালা। হি খিরিহিটা, বরিয়ারি, সহদেবী, কাকহিয়া, গুলশকরী। তৎপর্য্যায়, বাট্যালক বলিনী সমঙ্গা ওদনিকা ওদনী ভদ্রা ভদ্রৌদনী খরকাষ্ঠিকা কল্যাণিনী ভদ্রবলা মোটা পাটী বলায়া শীতপাকী বাটিকা বাটী বাট্যা বাট্যালী নিলয়া। বলা চতুর্দ্ধা— বলা অতিবলা মহাবলা নাগবলা চেতি। সা গুণা—"বলাচতুষ্টয় শীত মধুর বলকান্তিকৃত্। স্নিগ্ধ গ্রাহি সমীরাস্রপিত্তাস্রক্ষতনাশনম্। বলামূলত্বচশ্চূর্ণ পীত সক্ষীরমৈকরম্। মূত্রাতিসার হরতি দৃষ্টমেতন্ন সংশয়। হরেন্মহাবলা কৃচ্ছ্রং ভবেদ্বাতানুলোমনী। হন্যাদতিবলা মেহ পয়সা স্থিরয়া সমম্॥" ভা। শ্বেতবাট্যালকং। রা সা স। সু সূ ৩৮অ সংশোধনে। চ সূ ৪অ বল্য ব। চ দ জ্ব চি। "কাকনাসা বলা শ্যামা।" বা চি জ্ব চি। "নিদিগ্ধিকা বলা রাস্না।" গোরক্ষ্যাম্। গোরক্ষচাকুলিয়া। চ সূ ৪অ বৃংহণে।

दारुणपाचरी वातकोपना रूक्षा कण्ठशोधनी च। रा नि व ८।

वव्बू(व्वो)ल'। पुं। वर्ब्बूरवृक्षे। বাবলা গাছ। तत्पर्य्यायगुणा,—"वव्वूल किङ्किरात स्यात् किङ्किराट सपीतक। स एव कथित स्वल्पशोभा षटपदमोदिनी॥ वव्वूल कफनुद ग्राही कुष्ठ क्रिमिविषापह॥" भा।

वव्वूलनिर्य्यास:। पुं। वब्बूरवृक्षनिर्य्यासे। বাবলার আঠা। तद्गुणा,—वव्वूलस्य तु निर्य्यासो ग्राही पित्तानिलापह। रक्तातिसार पित्तासमेहप्रदरनाशन। अपस्मारनक शीत शोणितस्रुतिवारण। [मे।

वशा। स्त्री। वन्ध्यायाम्। বাঁজা। करिण्याम्।

वशाढ्यक'। पुं। शिशुमारे। শুশোক। श र।

वशा(सा)पायी (इन्)। पुं। कुक्कुरे। श मा।

वशाच्चार। पुं। चारे। र मा।

वशिका। स्त्री। अगुरुणि। श च। [मिच।

वशिजाता। स्त्री। पुष्पदानीलतायाम्। वै

वशिनी। स्त्री। शमीवृक्षे। শাঁই গাছ। मन्नायाम्। পরগাছা। श च। लज्जालुकायाम्।

वशिरम्। क्ली। सामुद्रलवणे। रा नि व ६। पु। गजपिप्पल्याम्। प सु। भा म १ भ। चव्ये। চই। रा नि व ६। च द अग्निमरीचि जयकार्ने। मर्कटस्नकरवणजाती। अपामार्गे। আপাঙ। रा नि व ४। सु चि ७ अ। रक्तापामार्गे। भा पू १ भ। सूर्य्यावर्त्तभेदे। শ্বেত হুড়হুড়ে। इलयग। मेष अन्नपि चि इइत्सुधावतीगुग्मां। च द शूल चि रामसप्डूरे। वचायां। বচ। श च।

वशिष्ठ। पुं। वशिष्ठीनामसन्यप्रवेतरि।

वशीकरणम्। क्ली। मणिमन्त्रौषधैर्वशीकरणे।

वशीर'। पुं। गजपिप्पल्या। जटा। चविकायां। চই। अपामार्गे। আপাঙ। वै निघ।

वश्यम्। क्ली। लवङ्गे। श च।

वश्या। स्त्री। नीलापराजितायाम्। मद व १। गोरोचनायाम्। वै निघ। [सु ८ अ।

वश्यात्मा (न्)। त्रि। वशीकृतचित्तेन्द्रिये। च

वषट्फलम्। क्ली। कङ्कोलि। रा नि व १२।

वसनम्। क्ली। तेजपत्रे। रा नि व ६। स्त्री (क्ली)। पोतकावरणे। वै निघ।

वसनाह्वय:। पुं। तेजपत्रे।

वसन्त'। पुं। फाल्गुनादि। বসন্তকাল। तत्पर्य्याया,—पुष्पसमय सुरभि' मधु माधव कण्ठ ऋतुराज पुष्पमास पिकानन्द काम कामसख फाल्गुनानुज। स च फाल्गुनचैत्रात्मक। "वसन्त कुसुमोद्गमौ।" मधुमाधवौ वसन्त इति केचित्। गुणा—"वसन्तो मधुर स्निग्ध श्लेष्मवृद्धिकरश्च स।" भा। अतिसारे। श र।

वसन्तक'। पुं। पृथग्भिन्नश्योणाकभेदे। সোণা-বিশেষ। रा नि व ९।

वसन्तकुसुम'। पुं। वृक्षविशेषे। বসন্তফুলের গাছ। "वसन्तकुसुम शैलुसयितोविभकुन्तलित।" श मा।

वसन्तकुसुमाकर:। पुं। वाजीकरणे प्रमेहाधिकारे च रस। पाठ—"पृथक् द्वौ हाटक चन्द्र त्रयो वङ्गाहिकान्तकम्। चत्वार गुडमभ्रञ्च प्रवालमौक्तिकन्तथा। भावना गव्यदुग्धेन भावनेक्षुरसेन च। वासालाक्षारसोदीच्यरम्भाकन्द प्रसूनकै। शतपत्ररसैनैव मालत्या कुसुमोदकै। पश्चान्मृगमदैर्भाव्य सुगन्धिरससम्भवे। गुञ्जाद्वयमिद सेव्य सितामध्वाज्यसयुतम्॥" कुसुमोदकै इति द्वितीय पाठ। रस र। "द्विभाग हाटक चन्द्रम्" इति र सा सं पाठ। हाटक स्वर्णे। चन्द्र रौप्य। रम्भाकन्दप्रसूनकै रम्भामूलरस पुष्परसैश्च। शतपत्ररसेन पद्मपुष्परसेन। সোণা ২ ভ রূপা ২ভ (মতান্তরে কর্পূর), বঙ্গ শীষা এবং লৌহ প্রত্যেক ৩ ভ অভ্র, প্রবাল, মুক্তা প্রত্যেক ৪ ভ একত্র করিয়া দুগ্ধ ইক্ষুরস, বাসকছালের রস, লাহার কাথ, বালার কাথ, কলার এঁটের ও মোচার রস, পদ্মের রস, মালতীফুলের রস বা কাথ ও মৃগনাভির কাথে যথাক্রমে ভাবনা দিবে। মাত্রা ১ র।

वसन्तघोषी (इन्)। पुं। कोकिले। वै निघ।

वसन्तजा। स्त्री। वासन्तीलतायां। शुक्लयूथिकायाम्। वासन्तीवृक्षे। ছোট বাসক। रा नि व १०।

वसन्ततिलकः । पु । वाजीकरणाधिकारे रस । पाठ—"द्वौ भागकतोलकं घनगुणं लौहात्तथ पारदायत्वारो नियतामत बङ्गयुगलं चैकोकृत मर्द्दयेत् । मुक्ताविद्रुमयो रसेन समता गोक्षुरवासेयुग्मा सर्व्वे वल्यकरौषधीयं सुद्हातनं पचेत् समधा । कस्तूरीघनसारमेरर्टितरसे पश्चात सुसिद्धो भवेत् ।" रस र । रसाय । स्वर्ण १ तो अभ्र २ तो लौह ३ तो पारा ४ तो वङ्ग २ तो मुक्ता २ तो प्रवाल २ तो । क्ली । पुष्पभेदे ।

वसन्तदूतः । पु । आम्रवृक्षे । रा नि व ११ । कोकिले । रा नि व १९ । स्त्री (ती) । पाटलावृक्ष । पारुल गाछ । रा नि व १०।२१ । "पाटला वसन्तदूती ।" जलयं । पुष्पद्यविशेषे, गणि कारीति नाम्ना लोकये प्रसिद्धे । रा नि व १० । कोकिलायाम् । रा नि व १९ । माधवीलतायां । रा नि व २२ ।

वसन्तद्रु' । पु । आम्रवृक्षे । त्रिका ।

वसन्तपुष्प । पु । धूलीकदम्बे । रा नि व ९ ।

वसन्तमण्डनम् । क्ली । सिन्दूरे । रक्ताभ्रे । वै निघ ।

वसन्तललना । स्त्री । शुक्लयूथ्याम् । श्वेत यूई । वै निघ ।

वसन्तव्रतः । पुं । मसूरके । वै निघ ।

वसन्तार्त्त' । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।

वसन्तोत्सवमण्डनम् । क्ली । हरिताले । वै निघ ।

वसा । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ । मांस रोहिण्यां । मेदोधातौ । रा नि व १८ । शुद्धमांस भवस्नेहे । चर्व्वी । भा ४भ दारोचि । सु शा ४च । "शुद्धमांसस्य यः स्नेहः सा वसा परिकीर्त्तिता । मेदस सावमाणस्य स्नेहो वा कथिता वसा ॥" गुणा—"वसा मज्जा च वातघ्नी बलपित्तकफप्रदा । शोकरी माहिषी या सा वातला श्लीपवर्द्धिनी । सार्पंत्राकुलगोधेया लेपने व्यङ्गकुष्ठहा ।" मत्स्यश्रिशु मारमकरयाहादीनां वसाप्येवं । सा विसर्पहरा हृद्या कुष्ठरोगविनाशिनी च । अत्रि १४च ।

वसाढ्य । पु । शिशुमारे । शुशुक । त्रिका ।

वसादनी । स्त्री । पीतशिंशपायाम् । वै निघ ।

वसामेह । पु । वातजन्यप्रमेहरोगे । तत्र रोगी वसातुल्य मेहति । सु नि ६च ।

वसारोहम् । क्ली । छत्रिकायाम् । कौंड़क- छाता । छाता ।

वसिरम् । क्ली । सामुद्रलवणे । धरणि । गजपिप्पल्यां । चटी । सु सू ३८च ।

वसिर' । पु । मूर्व्वावर्णक्षुपे । हड़हड़े । अपामार्गे । सु सू ३८च वीरतर्व्वादिगणे । च सू ४च । रक्तापामार्गे । भा । मर्कटपिप्पलीनामकक्षुपजाती, अपामार्ग इति प्रसिद्धि । जलयं । वारिनिर्द्दें । जलनिम् । कोपान्तरम् ।

वसो (इन्) । पुं । अलनकृमि । थेड़े ।

वसु । क्ली । रत्ने । धने । अम । हाटके । स्वर्ण । विश्व । वारमलिकायाम् । सोना । औषधे । वै निघ । हृद्धौषधे । मे । जले । यथा । पु । वकवृक्षे । अम । श्वेतरक्तवसुके । श्वेत रक्त वासना । रा नि व ५ । श्वेतार्के । वै निघ । पीतमुद्गे । हे च । अग्नौ । रश्मौ । वि । मधुरे । शुष्के । हे च । स्त्री । ऋद्धौ । हद्दौ । श र ।

वसुकम् । क्ली । शाम्भरलवणे । अम । पांशु लवणे । रा नि व ६ । लवणागुरुणि । रा नि व १२ । चारलवणे । भा पू २भ । वकपुष्पे । वास्तूकशाके ।

वसुक । पुं । स्वनामख्यातक्षुपे । वासना गाछ । स च श्वेतरक्तपुष्पभेदात् द्विविध । सा गुणा—कटु तिक्त उष्ण पाके शीतल अजीर्ण गुल्मघ्न । लघी श्वेती रसायन । रा नि व ५ । तत्पाकगुणा—कफाग्निमान्द्यवातहर रुच्यतर गुल्मशोथशूलघ्न । रा नि व ७ । च द उद्यादौ । सु चि ७च । अर्कवृक्षे । सु सू ३८च । च सू ४च । रक्तार्क, मन्दारार्के । रा नि व १० । पीतमुद्गे । वै निघ । वकपुष्पवृक्षे ।

वसुकीटरम् । क्ली । तालीशपत्रे । रा नि व ६ ।

वसुचारकम् । क्ली । स्वर्णे । वै निघ ।

वसुच्छिद्रा । स्त्री । महामेदायां । रा नि व ५ ।

वसुद्रुम । पु । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुमुर । वै निघ ।

वसुधा (खर्ज्जूरिका) । स्त्री । भूखर्ज्जूरिकायां खर्ज्जूरीवृक्षे । छोट खेजुर गाछ । रा नि व ११ ।

वसुधांशु' । पु । पांशुलवणे ।

वसुश्रेष्ठम् । क्ली । रूप्यधातौ । रा नि व १३ ।

वसुस्थितिः । स्त्री । निर्गुण्डीवृक्षे । वै निघ ।

वसुहट्टः (कः) । पु । वकवृक्षे । प मु । श मा ।

वसुधार' । पु । रक्तिकालवणे । वै निघ ।

वसूकम् । क्ली । वकपुष्पे । हि को । साम्भरलवणे । ह च ।

वसूत्तमम् । क्ली । रौप्ये । वै निघ ।

वस्कयनीक्षीरम् । क्ली । प्रहृद्वयस्याया क्षीरे । ৫গঁড়োগাইয়ের দুধ । सु चि १४ । गुणा — त्रिदोषघ्न तर्पण बलकृत् । भा ।

वस्काराटिका । स्त्री । वृश्चिकी । हारा ।

वस्तः । पु । छागे । छागल ।

वस्तकम् । क्ली । कृत्रिमलवणे ।

वस्तपयः । क्ली । छागदुग्धे

वस्तमूत्रम् । क्ली । छागमूत्रे ।

वस्तान्त्री । स्त्री । छागलान्त्रीवृक्षे । तत्पर्य्याया, — वृषगन्धाख्या वृषपत्रिका मेषान्त्री अजान्त्री वृषगन्धा । तद्गुणा — कटु कासघ्नी बीजप्रदा गर्भजननी च ।

वस्ताम्बु । क्ली । छागीमूत्रे ।

वस्ति । पुं । वस्तिश्चर्मपुटक तत्कृतत्वादास्थापनानुवासने उच्यते । नाभेरधोभागस्थमूत्राशये, मूत्राशयपुटके । रा नि व १८ । मूत्राशय । सु सू ३५ । वस्तिकर्म्मणि वस्तिद्वारेण दानाद्वस्तिरिति संज्ञा । स द्विविध —अनुवासनो निरूहश्च । तयो स्नेहद्रव्यैर्वस्तिरनुवासन मात्रावस्तिरेव नामभेद । See अनुवासनम् । कषायक्षीरतैलैर्निरूह, निरूह एवास्थापनमुच्यते । दोषाणां स्वस्थाने स्थापनादास्थापनसंज्ञा । निरूहवस्ति कारणान्तरे बहुप्रकार । वस्तिर्हि नानाविधद्रव्यसंयोगाद्दोषाणां संशोधन संशमन संग्रहणानि करोति । यथा— क्षीणशुक्र वाजीकरोति कृश बृंहयति स्थूल कर्षति चक्षु प्रीणयति वलीपलितमुपहन्ति वय स्थापयति शरीरोपचय वर्णबलमारोग्यम् आयुष परिवृद्धिञ्च करोति वस्ति सम्यगुपासित । तथा ज्वरातीसारतिमिरप्रतिश्यायशिरोरोगाधिमन्थार्दिताक्षेपकपक्षाघातैकाङ्गसर्वाङ्गरोगाध्मानोदरशर्करा शूलवृद्ध्युपदंशानाहमूत्रकृच्छ्र गुल्मवातासृक्‌शुक्रार्त्तवस्तन्यनाशहनुमन्याग्रहार्शोऽश्मर्य्यादिविविधरोगेषु प्रयुज्यते । तत्र सांवत्सरिकाष्टवर्षद्वादशवर्षाणां षड्द्वादशाङ्गुलप्रमाणानि कनिष्ठिकानामिकामध्यमाङ्गुलिपरिणाहानि अर्द्धाङ्गुलार्द्धतृतीयाङ्गुलछिद्रविट्कर्णिकानि कङ्कश्येनवर्हिणपक्षनाडीतुल्यप्रवेशानि मुद्ग माष कलाय मात्रवाहीनि विदध्यान्नेत्राणि इत्यादि । सु चि ३५ अ । वस्तिदोषा यथा—बहलता अल्पता सच्छिद्रता प्रक्लिन्नता दुर्बद्धतेति पञ्च । पुन स वस्ति त्रिविध —कर्म्मवस्तिकालवस्तिप्रयोगवस्तिभेदेन । तत्र कर्म्मवस्ति ३०, कालवस्ति १५, प्रयोगवस्तिश्च ८ । एषां विशेषा पर्य्याये द्रष्टव्या । च सिद्धि १ अ । वस्त्यावगाहकालमात्रा यथा— "दशमात्रकृतावर्त्त कुर्य्याच्छोटिकया युतम् । निमेषोन्मेषकालो वा एषा मात्रा मता बुधै । वस्त्यावगाहनाभ्यङ्गकार्य्ये योग्यतमा मता ।" अथावगाहे यथा—"रोमान्तेष्वनुकूपेषु स्थिता मात्राशतत्रयम् । तत प्रविशति स्नेहस्तुभिर्गच्छति त्वच । पञ्चभिश्च भवेद्रक्त षड्भिर्मांसमपद्यते । मेद स्थाने सप्तशतैरष्टभिर्याम्थिषु व्रजेत् । नव भिर्याति मज्जान ततो मात्रां न कारयेत् । ततस्तु हरते रोगान् वातपित्तकफोद्भवान् ॥"

वस्तिकर्म्म (न्) । क्ली । वस्तिदानकार्य्ये ।

वस्तिकर्म्माढ्यः । पु । अरिष्टकवृक्षे । भूरिष्ठी । "अरिष्टो वस्तिकर्म्माढ्यो बेघोर फेनिल स्मृत ।" श च ।

वस्तिकुण्डलिका । स्त्री । मूत्राघातरोगभेदे । तन्निदानादि——"द्रुताध्व लङ्घनायासै रभिघातात् प्रपीडनात् । स्वस्थानाद्वस्तिरुद्वृत्त स्थूलस्तिष्ठति गर्भवत् । शूलस्पन्दनदाहार्त्तो बिन्दु बिन्दु स्रवत्यपि । पीडितस्तु सृजद्धारां संस्तम्भोद्वेष्टनार्त्तिमान् । वस्तिकुण्डलमाहुस्त घोर शस्त्रविषोपमम् । पवन प्रबल प्रायो दुर्निवारमबुद्धिभि ॥" मा नि ।

वस्तिमलम् । क्ली । मूत्रे । ह च ।

वस्तिवात । पु । स्वनामख्यातवातव्याधौ । लक्षणं—"मारुतेऽनुगुणे वस्तौ मूत्र सम्यक् प्रवर्त्तते । विकारा विविधाश्चापि प्रतिलोमे भवन्ति हि ॥" मा नि । तस्य चिकित्सा—"एलामूलत्वचश्चूर्णं ससित कपसम्मितं । पिबेत् कुलवदुग्धेन मुहुर्मूत्रप्रशान्तये ॥"

वस्तिशोधम् । क्ली । दक्षमत्स्याङ्गविशेषे । वस्तिर उपरिभाग । च शा ७ अ ।

वस्तिशूलम् । क्ली । वस्तिवेदनायाम् । निदा ।

वस्तिशोधनम् । क्ली । मदनफले । वस्तिशोधक द्रव्यमात्रे । वै निघ । पु । मदनवृक्षे । रा नि व ८ ।

वस्तु । क्ली । द्रव्ये । त्रिका ।

वस्तुकम् । क्ली । वास्तुकशाके । अमर ।

वस्तूको । स्त्री । श्वेतचिल्लीशाके । रा नि व ७ ।

वस्त्याशय । पुं । मूत्राशये ।

वस्त्रम् । क्ली । तेजपत्रे । रा नि व ६ । वाससि । कापड़ । अम ।

वस्त्रधारणम् । क्ली । वस्त्रपरिधाने । निर्मल वस्त्रधारणगुणा — "काम्य यशस्यमायुष्यमलक्ष्मीघ्न प्रहर्षणम् । श्रीमत्पारिषदं शस्तं निर्मलाम्बर धारणम् ॥" राज २५ ।

वस्त्रपञ्जर (ल) । पुं । कोषकन्दे । रा नि व ७ ।

वस्त्रभूषण । पु । पटवासे । रक्ताञ्जने । वै निघ । साकुरुण्डवृक्षे । रा नि व ६ । स्त्री (णा) । मञ्जिष्ठायां । रा नि व ६ ।

वस्त्ररङ्गा । स्त्री । कैवर्त्तिकायां । रा नि व ३ ।

वस्त्ररञ्जक (न.) । पु । कुसुम्भवृक्षे । रा नि व १० ।

वस्त्ररञ्जिनी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । वै निघ ।

वस्त्ररागधृत् । पु । नीलकाशीषे । नील हीराकस् । वै निघ ।

वस्त्रोद्धरणम् । क्ली । मुखे वस्त्रबन्धनेन जलस्याध शीतलकरणार्थे घटस्याधोमुखरक्षणरूपोपाये । सुसू ४५स ।

वस्नम् । क्ली । वसायाम् । चर्म्मणि । रा नि व १८ । धनादि । चधीरा । वसने । विश्व ।

वस्न(स्न)सा । स्त्री । वसायाम् । रा नि व १८ । शरीरान्त शिरादौ । स्नायौ । त्रिका । अम ।

वह । पु । घोटक । मे । वृषस्कन्धे । अम ।

वहलगन्धम् । क्ली । सम्बरचन्दने । रा नि व १२ ।

वहलचक्षु । पु । मेषशृङ्ग्याम् । मेड़ाशिङे । पमु ।

वहलत्वच । पु । श्वेतलोध्रे । रा नि व ६ ।

वहलपल्लव । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । सजिना गाछ । वा सू १५ष वहणादौ । "वहलपल्लवदल-वृजाकरा ।"

वहलवर्त्म । क्ली । नेत्रवर्त्मगतरोगविशेषे । तल्लक्षण यथा,—"वर्त्मोपचीयते यस्य पिड़काभि समन्ततः । सवर्णाभि स्थिराभिश्च विद्याद्बहल वर्त्म तत् ॥" मा नि ।

वहला । स्त्री । शताह्वायां । शुल्फा । रा नि व ४ । स्थूलैलायां । छोट एलाच । भा सितोप लादिलेहे ।

वहा । स्त्री । गन्धरास्नायां । पमु ।

वहि कुटोचर । पु । कर्कटे । त्रिका ।

वहि परिमार्ज्जन । त्रि । वहि स्पृशमा त्रिश्च तैलाभ्यङ्गादिभि यो देहं मार्जयति । चसू ११ष ।

वहिरङ्ग । पु । शरीरावयवे ।

वहिरिन्द्रियम् । क्ली । चक्षुकर्णादिवाह्ये न्द्रियेषु—चक्षु कर्णनासाजिह्वात्वक्षु, वाक्पाणिपाद पाटोपस्थेषु च ।

वहिर्वेगज्वर । पुं । ज्वरभेदे । लक्षण— "सन्तापोऽभ्यधिको बाह्यस्तृष्णादीनाञ्च मार्दवम् । वहिर्वेगस्य लिङ्गानि सुखसाध्यत्वमेव च ॥" च चि ३ष ।

वहिश्चर । पु । कर्कटे । हेम ।

वहुप्रज । पु । शूकरकन्दे । पिण्डमारे । पमु ।

वहुरस । पु । इक्षौ । आक् ।

वहुलवहुरस । पु । इक्षौ । वा सू १५ष श्यामादिवर्गे । "वहुलवहुरसत्तीक्ष्णवचातृफलानि ।"

वहेडुक । पु । बिभीतकवृक्षे । रा नि व ११ ।

वह्नि । पु । चित्रकवृक्षे । रा नि व ६ । रचि ३ष । "वह्निरेक प्रसरेक ।" भल्लातकवृक्षे । निम्बुकवृक्षे । रा नि व ११ । शुक्लदर्भे । रा नि व ८ । स्वर्णे ।

वह्निकरी । स्त्री । धातकीवृक्षे । धाईफूल । अमर । [१९]

वह्निकाष्ठम् । क्ली । दाहागुरुणि । रा नि व

वह्निगन्ध । पु । राल । धूनो, यक्षम । अमर ।

वह्निगर्भ । पु । वंशे । अमर ।

वह्निगर्भा । स्त्री । शमीवृक्षे । अम ।

वह्निचक्रा । स्त्री । कलिकारीवृक्षे । त्रैश नामवृत्ता ।

वह्निजिह्वा । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विश लाङ्गलिया । रमा । भा ।

वह्निज्वाला । स्त्री । धातकीवृक्षे । रा नि व ६ । लाङ्गलिकायाम् । विषलाङ्गुलिया । वै निघ ।

वह्निदग्धम् । क्ली । अग्निदग्धरोगे । निदा ।

वह्निदमनी । स्त्री । अग्निदमनीक्षुपे । শোলা । रा नि व ४ ।

वह्निदीपक' । पु । कुसुम्भवृक्षे । श र ।

वह्निदीपिका । पु । अजमोदायाम् । वन-यमानी । रा नि व ६ ।

वह्निनामा (न्) । पु । चित्रकवृक्षे । र मा । भल्लातकवृक्षे । प सु ।

वह्निनिर्मथना । स्त्री । अग्निमन्थवृक्षे । আগুন । वै निघ ।

वह्निनी । स्त्री । जटामांस्यां । र मा ।

वह्निपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । धातकीवृक्षे । रा नि व ६ ।

वह्निभूतिकम् । क्ली । रौप्ये । वै निघ ।

वह्निभोग्यम् । क्ली । घृते । श च ।

वह्निमथन. (ना) । पु, स्त्री । अग्निमन्थवृक्षे । गणिरि । वै निघ ।

वह्निमन्थः । पु । गणिकारिकायां । गणिरि । प सु ।

वह्निमारकम् । क्ली । जले । श च ।

वह्निमुखी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विष-लाङ्गुलिया । वै निघ ।

वह्निरुचि । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । বড লতাফট্কী । वै निघ ।

वह्निलोह(क)म् । क्ली । कांस्ये । কাঁসা । रा नि व १३ ।

वह्निवक्त्रा । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विष-लाङ्गुलिया । भा ।

वह्निवर्णम् । क्ली । रक्तोत्पले । श च ।

वह्निवल्लभ । पु । सर्ज्जरसे, धूनके । धूনো । त्रिका ।

वह्निवीज । पु । निम्बुकवृक्षे । লেবুর গাছ । रा नि व ११ । क्ली । स्वर्णे । हे च । निम्बूफले । रा नि व ११ ।

वह्निशिखम् । क्ली । कुसुम्भपुष्पे । अम । कुङ्कुमे । रा नि व १२ । स्त्री (खा) । कलिकारी वृक्षे । विषलाङ्गुलिया । धातक्याम् । रा नि व ४ । ६ । फलिन्यां । प्रियङ्गु । धरणि । जलपिप्पल्याम् । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

वह्निशिखरः । पुं । लोचमस्तके । वनयमानी । कुङ्कुमे । रुद्रजटायां । श र ।

वह्निसंज्ञकः । पु । चित्रकवृक्षे । চিতা গাছ । अम । [वायौ ।

वह्निसख' । पु । जीरकवृक्षे । रा नि व ६ ।

वह्निसम्भूतम् । क्ली । स्वर्णे । वै निघ ।

वक्ष' (स्) । क्ली । वक्षःस्थले । यद्य हृदयोपरि कण्ठाधोभागे । বুক । रा नि व १८ । क्रोड़ । কোল । अम ।

वक्षणम् । क्ली । वक्षसि । श च ।

वक्षोजम् । क्ली । स्तने । रा नि व १८ ।

वक्षोजोपमः । पु । चक्रवाके । চকা । वै निघ ।

वक्षोरुह' । पु । स्तने । त्रिका ।

वांशी । स्त्री । वंशलोचनायां । বংশলোচন । प सु । भा उ वाजी । "वांशी वरी वानरी ।" च द यक्ष चि सर्पिर्गुडे ।

वा (र्) । क्ली । जल । अम ।

वा किटि' । पु । शिशुमारे । শুশুক । व्याक ।

वाकुचिका । स्त्री । वाकुच्याम् । শাকুচ, সোমরাজ । वै निघ २य अभिन्यासज्व चि ।

वाकुची । स्त्री । (Psoratea corylifolia) The plant serratula anthelmintika सोमराजीक्षुपे । শাকুচ, সোমরাজ । हि वाव्ची, ढुकची । म बावची । कं वाउचिगे । यम् बावची । ता वौगिविट्टुलु । गुणा — कटुतिक्तोष्णा क्रमिकुष्ठकफघ्नी त्वग्दोषविषकण्डूति खर्ज्जूघ्नी च । रा नि व ४ । वातकफकुष्ठत्वग्दोषघ्नी । राज । मधुरा तिक्ता कटुपाका रसायनी विष्टम्भघ्नी हिमा रुच्या सरा श्लेष्मास्रपित्तनुत् । तत्फल पित्तल कटु कुष्ठकफानिलघ्न केश्यं त्वच्यं क्रमिश्वासकासशोथपाण्डुहृत् । भा । तत शाकगुणा —तिक्त शीतल कटुपाकरसं कफपित्त हरञ्च । च सू २७ ।

वाकुचीभेदः । पुं । सोमराजीविशेषे । तत्

पर्य्यायगुणा,—"शिवारि र्वाकुचीभेद कुष्ठदोष चयाखजित्। वासरक्तहरोलिपात् सिद्ध श्वित विनाशन॥" भा।

वाकुलम्। क्ली। वकुलफले। राज।

वाक्का। स्त्री। प्रत्युदपचिविशेषे। चम्र २०७।

वाक्यदोष। पु। न्यनताधिक्यादौ। वाक्यदोषो नाम—"यथा खलु अस्मिन्नर्थे न्यूनमधिकमनर्थक मपार्थकमविरुद्धञ्चेति," च वि ८ अ।

वाक्यप्रशंसा। स्त्री। अन्यूनतादौ। वाक्यप्रशंसा नाम यथा—"यद्वाक्यम् अन्यूनमनधिकमनपार्थ कमविरुद्धमधिगतपदार्थञ्च तद्वाक्यमनुयोज्यमिति प्रशस्यत।" च वि ८ अ।

वाक्यशेष। पु। "येन पदेनानुक्तेन वाक्य समाप्यते। सु उ ६५ अ।

वाक्शल्या। स्त्री। कुटुम्बिनीक्षुपे। वै निघ।

वागर। पु। वृके। वै घ।

वागुलारल } पु। नादेयमत्स्यभेदे। वम्
वागुञ्जाल } वागुसमत्स्य। सु सू ४६ अ।

वागुजी। स्त्री। सोमराज्याम्। সোমরাজ। च मु। रसा स महामत्युञ्जयरसे।

वागुरा। पु। कर्म्मरङ्गवृक्षे। কামরাঙ্গা গাছ। अ मा। क्ली। कर्म्मरङ्गे।

वागु(ग्गु)लिक। त्रि। राज्ञां ताम्बूलदातरि। হারা।

वागुश। पु। वागुञ्जालमत्स्ये। वै निघ।

वाग्गुद। पु। पक्षिविशेषे। त्रिका। তক্কুণি পাখী।

वाग्गुलि। पु। ताम्बूल्याम्। হারা।

वाग्दलम्। क्ली। चोहाधरौ। त्रिका।

वाग्विलासो (इन्)। पु। कपोते। পায়রা। वै निघ।

वाच (चा)। पु, स्त्री। मत्स्यविशेषे। বাচা মাছ। गुणा—"वाच स्वादुर्गुरु स्निग्ध श्लेष्मलो वातपित्तजित्।" राज ३ प।

वाचनम् (कम्)। क्ली। प्रदेयकाम्यपिटक भेदे।

वाचस्पतिवल्लभ। पु। पुष्पराममणौ। পোখরাজ। भा।

वाजम्। क्ली। घृते। यज्ञे। जले। युद्धे। मेध। पु। पक्षतौ। मे। [ग गा।

वाजशल। पु। पट्टशाके। পাটশাক।

वाजिः। पु। अश्वे। वै निघ।

वाजिकरी। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। वै निघ।

वाजिकर्ण। पु। अश्वकर्णशाले। পীত শাল। मेघ मु रो चि।

वाजिखुरा। स्त्री। कृष्णापराजितायां। কাল অপরাজিতা। वै निघ।

वाजिगन्धा। स्त्री। अश्वगन्धाया। रा नि व ४। सु चि २७ अ।

वाजिदन्तः (कः) } पु, स्त्री। वासकवृक्षे।
वाजिदन्ता(न्तो) } प मु। रा नि व ४। अम। [त्रिका।

वाजिनम्। क्ली। आमिक्षायां। ছানার জল।

वाजिनामा। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। वै निघ।

वाजिनो। स्त्री। अश्वगन्धायाम्। रा नि व ४। घोटक्याम्। भा।

वाजिपुत्री। स्त्री। सत्रकीटवृक्षे। वै निघ।

वाजिपृष्ठ। पुं। अम्लानवृक्षे। রক্ত ঝাঁটী। अ च। [कुष्माण्डे। वै निघ।

वाजिप्रिय (या)। पु, स्त्री। यवे। भूमि

वाजिभक्ष (क्ष्य)। पु। चणके। ছোলা। रा नि व १६। मुद्गे। वै निघ।

वाजिभोजन। पुं। मुद्गवृक्षे। মুগকলায়ের গাছ। रा नि व १६।

वाजिमन्थ। पु। चणकवृक्षे। मुद्गवृक्षे। वै निघ।

वाजिमान् (त्)। पु। पटोले।

वाजिविष्ठा। स्त्री। अश्वविष्ठायाम्। तन्त्र नस्य हिक्काहरम् रक्तरोधकञ्च।

वाजी (इन्)। पु। वासायाम्। বাসক। श र। पक्षिणि। अश्वे। बाणे। त्रि। युक्तपुंसि। मेघ।

वाजीकार(ण)म्। क्ली। वीर्य्यवर्द्धनद्रव्ये। तल्लक्षणं—यद्द्रव्यं पुरुषं वाजिवत् सुरतक्षमं करोति तद्वाजीकरणमुच्यते। यद्द्रव्यं पुरुषं कुर्य्याद्वाजि वत्सुरतक्षमं। तद्वाजीकरमाख्यातम् ।" भा प्र

१७ । “हिमपाती यदीच्छेत् वाजीवत्सर्वर्त्तुषु गोषाम् । नाड़ीवर्द्धयते तेन वाजीकरणमुच्यते ॥” सुश्रुते चि २६ अ । “तदा व्याजिनावेश्यं पुरुषैर्य धर्मार्थं प्रीतिनयशोऽर्थीनत्वात् ।” चरके—“वाजीकरणमन्विच्छेत् पुरुषो नित्यमात्मवान् । तदायत्तौ हि धर्मार्थौ प्रीतिश्च यश एव च । पुत्रस्यायतनं ह्येतद्, गुणाश्चैते सुताश्रयाः । वाजीकरणमग्र्यं च क्षेत्रं स्त्री या प्रहर्षिणी ॥” च चि २८ । सभोगमुत्कण्ठितस्य । तथाल्पदुष्टविशुद्धपौरुषे च सामान्यायनप्रसादापत्य-सन्ताननिमित्तं प्रहर्षजननमर्थं च । सु सू १ अ । अपि च—“योषागामधिकं वीर्यं यस्मात् वाजिवत् । सर्वेण समधातुना वाजीकरणमुच्यते ॥” वैद्य सू २ अ ।

वाजीकरी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । मद व १ ।

वाटिका । स्त्री । वाट्यालके । বেড়েলা । अ र । हिङ्गुपत्र्याम् । अ च ।

वाटी (इन्) । पु । इक्षुभेदे । ইৎকড় । प सु । पुं, स्त्री । वाट्यालके । বেড়েলা । रा नि व ४ । अ र । जलचरपक्षिविशेषे । च सू २७ अ । हिङ्गुपत्र्याम् । अ च । [र मा ।

वाटीदीर्घ । पु । इक्षुभेदे । ইৎকড় ।

वाट्यम् (ट्या) । क्ली, स्त्री । वाट्यालके । বেড়েলা । र मा । वै निघ रभ चन्द्रमादिकैरेषे ।

वाट्यकम् । क्ली । भृष्टयवे । अ च ।

वाट्यपुष्पम् । क्ली । चन्दने । कुङ्कुमे । वै निघ ।

वाट्यपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । वाट्यालके । বেড়েলা । र मा । बलायाम् । च सू ४ अ । पीतबलायां । পীত বেড়েলা । च शा ८ अ ।

वाट्यमण्ड । पु । निस्तुषदरदलितयवे । चतुर्गुणवारिसाधिते यवमण्डे । च द यवयोर्द्दायामकाञ्जिके । शूल चि । गुणा—“वाट्यमण्डो विषघ्नः शूलानाहविनाशनः । दीपनो दोषमो हृद्य पित्तश्लेष्मानिलापहः ॥” राज ३ प ।

वाट्यायनी । स्त्री । श्वेतवाट्यालके । শ্বেত বেড়েলা । च सू ४ अ । [अ र ।

वाट्याल । पु । वाट्यालके । বেড়েলা ।

वाट्यालक । पु । पीतपुष्पबलायाम् । পীত বেড়েলা । भा । बलायाम् । বেড়েলা । र मा । च द बा व्या चि ।

वाट्याल(लि)का । स्त्री । लघुवाट्यालके । ছোট বেড়েলা । महाबलायाम् । বড় বেড়েলা । वै निघ ।

वाट्याला (ली) । स्त्री । लघुवाट्यालके । अ र । महाबलायाम् । वै निघ ।

वाट्याह्नम् । क्ली । पुष्करमूले । वै निघ ।

वाठः । पु । मदनफलवृक्षे ।

वाडवाग्निरसः । पु । स्थौल्याधिकारे रसः । पाठ—“शुद्धसूतं समं गन्धं तालं ताप्यं शिलां तथा । अर्कक्षीरैर्दिनं मर्द्य चोद्रं देयं हिगुञ्जकम् ।” रस र ।

वाण । पु । भद्रमुञ्जे । शर । मरलवी । शर शाह । रा नि व ८ । नीलवर्ण । गौ । नीलझिण्ट्याम् । प मु । शरपुङ्खायाम् । বননীল । इषुकुठाव । पद् वि द्रुतत्व ।

वाणपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । বননীল । रा नि व ४ ।

वाणा (णी) । स्त्री । नीलझिण्ट्याम् । प मु । शरपुङ्खायाम् । বননীল । च द अग्नि भौ चि ।

वाणाह्नम् । क्ली । नीलकमले । उत्पले । रा नि व १० । स्त्री । (ह्वा) क्षुद्रशणपुष्पिकायाम् । ক্ষুদ্র শণপুষ্পী । रा नि व ४ । कुब्जवट । वै निघ ।

वात । पु । पञ्चभूतान्तर्गतचतुर्थभूते । বাতাস । रा नि व २१ । पूर्व्वादिदिग्भववायौ । प्राचीवातादि प्रकृतिगुणा—“शीतोऽतिमाधुर्य्यगुणः प्रयुक्तो वातप्रकोपी बलकृद्दिशः प्राक् । वाताधिकानां व्रणशोषिणाञ्च प्राचोप्रसूतः पवनो न शस्तः ॥ किञ्चित् सतिक्तो मधुरान्वितः स्यात् कफ समीरोद्भवरोगकारी । सुशीतलः शोफवतां प्रयाणां शस्तो न चाग्नेयसमीरणश्च ॥ तिक्तः कषायी मधुरोऽतिमन्दसुगन्धशीतगुणैः प्रकृष्टः । वदन्ति सर्व्वा मलया निलान्तं प्रकृष्टरामाकर्णचित्तहारी ॥ मनीभवस्य प्रकटीमहत्त्वात् कफोद्भवः सम्भवति प्रचारः । न चातिशीतो न तथोष्णको वा शुभश्च याम्यप्रभवः समीरः ॥ रूक्षोऽग्निवातप्रशमः समीरः करोत्यवित्तं हनि दीपकारी । प्रशोषणो देहबलस्य वायुः कफापहो नैरृतिकः समीरः ॥ अथातिरूक्षो मरुतः प्रशस्तः करोत्यवाच्यास्तु दिशः प्रवृत्तः । वायुस्तथोदीरयति रक्तपित्तं प्रशान्तो प्रयाणां कफशोषिणां वा ॥” “वायव्यजातो मरुतः प्रशस्तः,

कषायश्च गुरुश्चैव दमम् । करोति वातस्य चर मर्मार्त्ती मतो न निन्द्यो व्रणशोथविषापहः ॥ स्वादु कषायश्च स्निग्धकोपी वायुः कुवेरस्य दिशः प्रभुः । करोति मेधागमनं बलस्य शीतो न चोष्णो न च निन्द्य एष ॥ शीतोऽतिगौल्यः कफवातकोपनम् करोति चैशानदिशः प्रभुः । शस्तश्च नासौ व्रणशोफकासवर्जे तथा श्वासविकारिणाञ्च ॥" अथ व्यजनानिलगुणाः —"व्यजनं नानाविधं चर्म्मैव तालवृन्तकम् । उशीरं शिखिपिच्छञ्च प्रत्येकं गुणोत्तमाः ॥ व्यजनमरुतो न शस्ता व्रणशोथिनाम् । रक्तवातश उत्पन्न विशदेन तु वर्जयेत् ॥ करोति कफरक्तस्य कोपनं चर्म्मरोगकृत् । श्रमग्लानिपिपासासु तन्द्रानिद्राकरो भृशम् ॥ वैणव व्यजनं तन्द्रानिद्राकरणमेव च । रक्तवातिकषायश्च स च वातप्रकोपनः ॥ कांस्यपात्रवद्दुष्ट रोगी वातस्य शान्तिकृत् । दाहश्रमघ्नः स्वेदघ्नो निद्रालौल्यकरो नृणाम् ॥ तालवृन्तस्य व्याख्या दक्षस्य व्यजनं हिमम् । मधुरातिक्तमथ स्वादाद्रवात् कफकोपनम् । निद्राकरं प्रीतिकरं श्रीकरोगविकारहम् । दाहपित्तश्रमग्लानिनाशनं भ्रमशान्तिकृत् ॥ उशीरमूलरचितं व्यजनं शिखिपिच्छकैः । व्यजनेन सुगन्धः स्यात् मन्दशीतगुणात्मकः । ग्लानिमूर्च्छाश्रमश्वासपरिसर्पविषदर्पहा । इति पञ्चविधो वायुरुपायेन कृतो नृणाम् ॥" इति वैद्यकम्॥ वात गुणा —"हेमन्ते पूर्व्वकृद्वायुराशेय शिशिरे मतः । वसन्ते दक्षिणो वायुर्ग्रीष्मे नैरृतकस्तथा ॥ वर्षासु पश्चिमो वायुर्वायव्यः शरदि स्मृतः । हेमन्ते शिशिरे चैव कथितश्चोत्तरोऽनिलः ॥ वर्षाऽह्न परतो वदन्ति निपुणास्तथा निशीथे शरत् । प्रोक्त शैशिरिकस्तथो हिमऋतुः सूर्य्योदयादग्रतः ॥ मध्याह्ने च तथा वदन्ति निपुणा ग्रीष्मो ऋतुः स्यात्ततो वासन्तः कथितो ऋतुस्तु मुनिभिः पूर्व्वापराह्णे सदा ॥ कार्त्तिके मार्गशीर्षे वा मासे चाषाढसञ्ज्ञके । ऋतुसन्धौ च हेमन्ते सविषः स्यात्तु मारुतः ॥ शब्दि कल्पद्रुम । वायुरोगे, वातव्याधौ । ते च शिरःशूलादयोऽशीति । प्रस्पन्दनोद्वहनपूरण विरेकधारणलक्षणशरीरस्थसञ्चालनकधातौ ॥ स "दोषधातुमलादीनां नेता शीघ्र समीरणः । रजोगुणमयः सूक्ष्मो रुक्षः शीतो लघुश्चलः ॥" भ । "देहे विचरतस्तस्य लक्षणानि निबोध मे । दोषधात्वग्निसमतां सम्प्राप्ति विषयेषु च । क्रियाणामानुलोम्यञ्च करोत्यकुपितोऽनिलः । यथाग्नि पञ्चधा भिन्नो नामस्थानात्मकर्म्मभिः । भिन्नोऽनिलस्तथा ह्येको नामस्थानक्रियामयः । प्राणोदानौ समानश्च व्यानश्चापान एव च । स्थानस्था मारुताः पञ्च यापयन्ति शरीरिणम् ॥" सुनि १ अ । स मतान्तरे दशविधः । यन्मते नागकूर्म्मकृकलदेवदत्तधनञ्जया इति अधिकाः पञ्च प्राणादयश्च पञ्च इति दश वायवः । नागादयः प्राणादीनां रूपान्तराणीति सुश्रीधः । तेषु प्राणोवायुः हृदयान्तरस्थ ऊर्द्ध्वगमनशीलः, रुचः, अन्नप्रवेशकारः । अपानो गुदादिमध्यस्थ अधोगमनशील मलमूत्रोत्सारक, लघुश्च । समानो नाभिमण्डलस्थ रसधातुसञ्चालकः अन्नस्य पाचकः, शीतलश्च । उदान कण्ठस्थान, ऊर्द्धमुत्क्रमणशील, वाक्प्रवर्त्तकः, सरश्च । व्यान सर्व्वशरीरव्यापी, निमेषादि प्रवर्त्तक, सूक्ष्मश्च । नाग उद्गारप्रवर्त्तक । कूर्म्म नेत्रोन्मीलनक । कृकल क्षुधाजनक । देवदत्तो जृम्भाप्रवर्त्तक । धनञ्जयः सर्व्वशरीरव्यापी । भा । त्रिष्ट वातप्रकोपादि प्रकोपशब्दे द्रष्टव्यम् ।

वातक । पु । अशनपर्णीवृक्षे । विजयात्र । गोकर्णीम् । अपराजिता । अम ।

वातकण्टक । पुं । वातव्याधिविशेषे । लक्षण —"रुक् पादे विषमे न्यस्ते श्रमाद्वा जायते यदा । वातेन गुल्फमाश्रित्य तमाहुर्वातकण्टकम् ॥" मा नि । "रक्तावसेचनं कुर्य्यादभीक्ष्णं वातकण्टके । पिबेदेरण्डतैलं वा दहेत् सूचीभिरेव च ॥" सु नि १ अ ।

वातकफज्वर । पु । वायुश्लेष्मजन्यज्वरे । लक्षण—"स्तैमित्यं पर्व्वणां भेदो निद्रागौरवमेव च । शिरोग्रहः प्रतिश्यायः कासः स्वेदाप्रवर्त्तनम् । सन्तापो मध्यवेगश्च वातश्लेष्मज्वराकृतिः ॥" मा नि ।

वातकर्म्म (न्) । क्ली । अपानवायुनिःसरणे । पर्द्दने । वराहपु ।

वातकास । पु । वायुजन्यकासरोगे ।

वातकी । स्त्री । शेफालिकावृक्ष । रा नि व ४ । पु (न्) । वातरोगिणि । अम ।

वातकुण्डलिका । स्त्री । मूत्राघातरोगे । निदानादि—"रौक्ष्याद्वेगविघातात्वा वायुर्वस्तौ सवेदनः । मूत्रमाविश्य चरति विगुणः कुण्डलीकृतः । मूत्रमल्पाल्पमथवा सरुजं सम्प्रवर्त्तते ।

वातकुण्डलिका तां तु व्याधि विद्यात्सुदारुणम् ॥" मा नि.।

वातकुम्भः । पुं । करिगण्डाधोभागे । हे च ।

वातकेतुः । पुं । धूल्यां । धूलौ । त्रिका ।

वातगजाङ्कुशः । पुं । वातव्याधौ रस । पाठ—"मृताभ्रतीक्ष्णताम्रञ्च मृततारकगन्धकम् । भार्गी शुण्ठी बला धान्य कट्फल चाभया विषम् । मर्दयेच्च चपलाद्रावे निष्कैका भक्षयेद्वटीम् ॥" रस र । अन्यच्च—"मृताभ्रतीक्ष्णकान्तञ्च ताम्रतालकगन्धकम् ।" अन्यच्च यथा—"मृतं सूत मृत लौह गन्ध तालकमाक्षिक । पथ्या शृङ्गी विष व्योषमग्निमन्थञ्च टङ्कणम् । तुल्य खल्ले दिनं मर्दं मुण्डीनिर्गुण्डिकाद्रवैः । द्विगुञ्जा वटिका खादेत् ॥" रस कौ ।

वातगण्डः । पु । वातजगलगण्डरोगे । निदा ।

वातगुल्मः । पु । वातुले । त्रिका । वायुजन्य गुल्मरोगे । निदा । See वायुगुल्म ।

वातघ्नः । त्रि । वातहरे मधुराम्ललवणद्रव्य मात्रे, उष्णस्निग्धत्वात् । सु सू ४२ अ ।

वातघ्नी । स्त्री । शालपर्ण्यां । अश्वगन्धायाम् । शिगृडीक्षुपे । रा नि व ४ ।

वातङ्गिनी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् । शु भद्र दार्व्यादिगणे ।

वातचटकः । पु । तित्तिरपक्षिणि ।

वातजः । त्रि । वातिके । रा नि व २० ।

वातनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतरोगे । लक्षणम्—"समानिलात् परुषसूक्ष्ममुखी सशूला फेनानु विद्धमधिक स्रवति क्षपासु ।" मा नि ।

वातपर्य्ययः । पु । सन्धिगताक्षिरोगविशेषे । लक्षण—"वार वारञ्च पर्येति भ्रुवौ नेत्रे च मारुत । रुजश्च विविधास्तीव्रा स पर्य्यय ॥" मा नि ।
[पौं ।

वातपाण्डुः । पु । वायुजन्यपाण्डौ । वाण्ड-

वातपित्तघ्नः । त्रि । वातपित्तनाशके गुरुपाक द्रव्यमात्रे । सु सू ४१ अ ।

वातपित्तजशूलम् । क्लो । वातपित्तजनित शूलरोगे । तदौषधं मातुलुङ्गरस गुडाद्ययुक्त । वै जीवनम् ।

वातपित्तज्वर । पु । वातपित्तप्रधाने ज्वरे । लक्षण—"तृष्णा मूर्च्छा भ्रमो दाह स्वप्न शिरोरुजा । कण्ठास्यशोषो वमथु रोमहर्षोऽरुचिस्तम । पर्वभेदश्च जृम्भा च वातपित्तज्वराकृति" मा नि ।

वातपोतः (थः) । पु । पलाशवृक्षे । रा नि व १० । अम ।

वातप्रकृतिः । त्रि । वायुप्रकृतौ । लक्षण "य स्याद्वर्णचपलोऽसितमूर्द्धा कैशाल्परुक्षो बलाघन स्यात् । सुप्तातिदन्तो नखरूक्षिमिति ... खमय क्रमणे चलोऽसौ । दीर्घाक्षिसो भीरुपर्व सततमथैव चाम्लरसभोजनेच्छु । सर्वदनैर्वा विमर्दनेन सौख्य समागच्छति वातलो ना" भावप्र ।

वातप्रमी । पु । द्रुतगामिहरिणे । वातहरिण । अम । घोटके । नकुले । उणा ।

वातप्रशमनी । स्त्री । आरुके । आ- बोखारा । वै निघ ।

वातफुल्लान्त्रम् । क्लो । वातरोगे । उदराग्नि फुप्फुसे । भूरिप्र ।

वातमृगः । पुं । द्रुतगामिहरिणे । जटा ।

वातरक्तम् । क्लो । रोगविशेषे । तस्य निदानं—'लवणाम्लकटुक्षारस्निग्धोष्णाजीर्णभोजनैः । क्लिन्न शुष्काम्बुजानूपमांसपिण्याकमूलकैः । कुलत्थमाष निष्पावशाकादिपललेक्षुभि । दध्यारनालसौवीर शुक्ततक्रसुरासवैः । विरुद्धाध्यशनक्रोधदिवास्वप्न प्रजागरैः । प्रायश सुकुमाराणां मिथ्याहारविहारिणां । स्थूलानां सुखिनाञ्चापि कुप्यते वात शोणितम् ॥ हस्त्यश्वोष्ट्रैर्गच्छतश्चाश्नतश्च विदाह्यन्न सविदाहोऽशनस्य ॥" सम्प्राप्ति—"क्षतैश्च रक्त विदह्यात्र तच्च दुष्टं सुत पादयोर्यायते तु । तत् सम्पृक्तं वायुना दूषितेन तत्प्राबल्यादुच्यते वात रक्तम् ॥" भा । [शच ।

वातरक्तघ्न । पु । कुकुरद्रुमे । कुकुरमुत्ता ।

वातरक्तान्तकरस. । पुं । वातरक्ताधिकारे रस । पाठ—"गन्धक पारदं लौह घनतालमन' शिला । शिलाजतु पुरं शुद्ध समभागं विचूर्णयेत् । विडङ्ग त्रिफलाव्योषमग्निचित्रेन पुनर्नवा । देवदारु त्रिवृत्कच दार्व्वी श्वेतापराजिता । चूर्णयेदासां पृथक् तुल्य सम्मीलय कारयेत् । त्रिफला भृङ्ग- राजस्य रसेनैव त्रिधा त्रिधा । भावना ...

वातोदरम्। क्लो। वातजनितोदररोगे। तल्लक्षणं यथा—"रूक्षान्नपानैरतिकर्षणैश्च वातः प्रकुपितो दरमभ्युपैति। तत्र स्फुरन्नाभ्यामुदरस्य गुल्मान् वातोदरं पवनात्मकं वदन्ति॥" सु नि ७ अ।

वातोना। स्त्री। गोजिह्वायाम्। গোজিয়া লতা।

वात्सल्य। त्रि। वात्सल्यमस्त्यस्य वत्सलः। वात्साधिके।

वात्सीपुत्रः। पु। नापित। विश्व।

वादः। पु। शास्त्रीयविचारः। "वादो नाम यत् परस्परेण सह शास्त्रपूर्वकं विगृह्य कथयति। स वादो द्विविधः सङ्ग्रहेण, जल्पो वितण्डा च। तत्र पक्षाश्रितयोर्वचनं जल्पः। जल्पविपर्ययो वितण्डा।" च वि ८ अ।

वादमर्य्यादा। स्त्री। वादस्य मर्य्यादायाम्। तद्यथा—"इदं च अभिवदनवाक्यं एवं सति परा जितो भवति इत्येतानि खलु पदानि।" च वि ८ अ।

वादरम्। क्ली। कार्पासजवस्त्रादौ। সূতার কাপড় আদি। स्त्री (रा)। कार्पासाम्। কাপাস। अ र।

वादराङ्ग। पु। अश्वत्थवृक्षे।

वादलम्। क्ली। मधुयष्टिकायाम्। যষ্টিমধু। अ च।

वाद्लोय। पु। रुद्रवंशी। रा नि व ७।

वादामम्। क्ली। स्वनामख्यातफले। বাদাম। गुणा—उष्ण स्निग्ध वातहर शुक्रकारक। राज। [हे च।

वादाल। पु। मत्स्यविशेषे। বোয়াল মাছ।

वादिरम्। क्ली। शृगालकोली। শেয়াকুল। अ र। [योगरत्ना मि।

वादुलि। पु। चर्मचटकायाम्। বাদুড়। श द

वाद्यपुष्पिका। स्त्री। अतिबलायाम्।

वाधन। त्रि। वाधाजनके। क्लेशप्रापके। च चि १ अ।

वाधपुष्पी। स्त्री। प्रियङ्गौ। श द।

वाधा। स्त्री। अङ्गस्य पीडायाम्। शा नि।

वाधिर्य्यम्। क्ली। वातव्याधिविशेषे। কালা। तत्कारणम्—"यदा शब्दवहं स्रोतः वायुरावृत्य तिष्ठति। शुद्धः श्लेष्मान्वितो वापि वाधिर्य्यं तेन जायते।" सु नि १ अ।

वाध्रीनस.। पु। गण्डके। গণ্ডার। हारा।

वान। त्रि। शुष्के। क्ली। शुष्कफले। শুদ্না ফল। मे। गोदुग्धजलत्वचोरे। रा नि व ६।

वानप्रस्थ। पु। पलाशवृक्षे। प स्तु। मधूकवृक्षे। भा। [सु सू ३६ अ।

वानर। पु। कपौ। अथ पशुमृगजातीय।

वानरप्रिय (या)। पु, स्त्री। क्षीरीवृक्षे। ক্ষীরী। र मा। व निघ।

वानराघात.। पु। लोध्रवृक्षे। লোধ গাছ। र मा।

वानराक्ष। पु। अधमाश्वविशेष। ज द ३ अ। वन्यच्छागे। हारा।

वानरी। स्त्री। शूकशिम्ब्याम्। আলকুশী। अ र। च द यक्ष्मा चि सर्पिर्गुडे।

वानरोबीजम्। क्ली। शूकशिम्बीबीजे। আলকুশীর বীজ। यो रत्ना ड रतिवृद्धिकरपाने। "स्यो वानरोबीजत।" स्या क्लो शताबरीमोदके।

वानल। पु। कृष्णार्जके। কাল বাবুই তুলসী। अ च।

वानस्पत्य.। पु। फलपुष्पवति वृक्षे। पुष्पजफल वृक्षे आम्रादौ। अम।

वाना। स्त्री। वर्त्तिकपक्षिणि। বটের। জটা।

वानी(नि)यम्। क्ली। कैवर्त्तमुस्तके। কেওট মুতা। अम।

वानीर.। पुं। जलवेतसे। तत्पर्य्याया,—वृत्तपुष्प शाखाल जलवेतस जलसम्भव व्याधिघात परिव्याध नादेय। गुणा,—तिक्त शीतल कषाय रक्षोघ्न व्रणशोधन रुचिप्र रक्तपित्तकफदोषहृत्। रा नि व ९। च चि ३ अ। वेतसवृक्षे। र मा। मद। प्लक्षवृक्षे। रै निघ।

वानीरक। पुं। मुञ्जतृणे। মুঁজ। रा नि व ८।

वानीरज। पुं। कुष्ठायाम्। मुञ्ज। रा नि व ७। क्लेशे। क्ली। कुष्ठौषधे। কুড়। रा नि व १२।

वानेयम्। क्ली। कैवर्त्तमुस्तके।

वान्ताद। पुं। कुक्कुरे। त्रिका।

वान्तारि। पुं क्ली। भार्ग्याम्। বামনহাটী।

वान्तिः। स्त्री। छर्द्याम्। वमि, নেকার, বাঁত। रमा।

वान्तिका (दा)। स्त्री। कटुक्यां। वट्टिकी। प्र च। वै निघ। [श्र च।

वान्तिकृत्। पु। मदनवृक्षे। मयना गाछ।

वान्तिशोधनी। स्त्री। जीरके। वै निघ।

वाप (कः)। पु। मुण्डने। पीतचन्दने। वै निघ।

वाप(प्र)वीलम्। क्ली। मरकतमणौ। पान्ना।

वापिः (पी)। स्त्री। सरोवरे। दिघी। भ द्विरूपकोष। लक्षण—"वापीर्दीर्घिकाभिर्वा यद्य कूपो हृद्दर। ससोपाना भवेद्वापी तस्य च वाप्यमुच्यते॥" गुणा —सन्तापहर गुरु वातघ्न म कारक। रा नि व १४। अपिच,—वाप्य वारि यदि क्षारं पित्तकृत् कफवातहृत्। सदेव मिष्ट कफकृत् वातपित्तहरं भवेत॥ भा।

वापितम्। क्ली। अरोपितधान्ये। বোনা বা বাওয়া ধান। वापित गुरु तद्धान्य किञ्चिद्धीन मवापितात्॥

वापीहः। पु। चातकपक्षिणि। त्रिका।

वाप्यम्। क्ली। कुष्ठौषधे। কুড়। च टी। वै निघ चन्दनादितैले। वापीजले। रा नि व १४। पु। शालिधान्यभेदे। বোনা ধান। गुणा— शालिवत्। च सू २७अ।

वाप्यचोरम्। क्ली। सामुद्रलवणे। रा नि व ६।

वाभटः। पु। अष्टाङ्गहृदयेतिख्यातवैद्यकसंहिता प्रणेतरि। शास्त्रदर्पणनिघण्टुकारे।

वाभटनिघण्टु। पु। तत्कृतनिघण्टुग्रन्थे।

वामम्। क्ली। वास्तुकशाके। जटा। पुं। पयोधरे। सव्ये। मे। स्त्री (मा)। क्षपघटकायाम्। वै निघ। नार्य्याम्।

वामटक (श्र)। स्त्री। नार्य्याम्।

वामनः। पु। अङ्कोटवृक्षे। আঁকোড় গাছ। मे। महाद्रोणपुष्प्याम्। বড় আতুমা গাছ। सन्धानकधूमपानभेदे। तत्र धूमनाड़ी १० अङ्गुला कलायमण्डलस्थूला, वायुघ्नीय्य द्रव्य भावनम्। भा। इक्कटे। ওকড়া। र मा। स्त्री (नी)। महाश्वे। वस्तु। वि। ह्रस्वे। अम।

वामन्तूरः। पुं। वल्मीके। উইঢিপি। अम।

वामसङ्गः। पु। कर्पूरभेदे। भीमसेनीकर्पूरे। वै निघ।

वामस्कन्धः। पु। शूकरे। वै निघ।

वामाङ्घ्रिघातनः। पु। अशोकवृक्षे।

वामापीडनः। पु। अशोकवृक्षे।

वामावर्त्तफला। स्त्री। कर्कटी। वै निघ।

वामावर्त्ता। स्त्री। आवर्त्तकीलतायाम्। रा नि व ३।

वामिनी। स्त्री। योनिव्यापद्विशेषे। लक्षण— "षड्‌हात् सप्तरात्राद्वा शुक्रं गर्भाशयागतम्। वमेत् सरुग्नीरुजी वा यस्या सा वामिनी मता॥" वा उ ३३अ।

वामी। स्त्री। शृगाल्यां। वडवायाम्। रास भायाम्। वै निघ। गर्द्दभ्यां। मे।

वायनम्। क्ली। पिष्टान्नविशेषे। त्रिका।

वायवालम्। क्ली। मरकतमणौ। पान्ना। रा नि व १३।

वायव्या। स्त्री। वल्लीकरञ्जे। वै निघ। अश्व स्थायुभङ्गकायाविशेषे। च द २अ।

वायस। पु। काके। अगुरुवृक्षे। सरल निर्यासे। मे।

वायसजङ्घा। स्त्री। काकजङ्घायाम्। वै निघ २भ वातव्य चि। भेष क्षुद्ररो चि। गुल्मामृत। च द राजयक्ष्म चि।

वायसतुण्ड। पु। तन्नामके ह्स्त्रोकभयत सन्धौ। सु शा ५अ। स्त्री (ण्डी)। काकतुण्डि कायाम्। কুঁচ। কেউয়াঠুঁটী। र सा स रसमारणे।

वायसा (सी)। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। वै निघ। काकोदुम्बरिकायाम्। मे। महाज्योति ष्मतीलतायाम्। रा नि व ३। (सी) काकतिक्तायां। কুঁচ গাছ। কেউয়াঠুঁটী। रा नि व ३। काकतिक्ता चिरविल्वपीटिकेति। सु चि ९अ। च द काम चि। वा उ २९अ। काकमाच्याम। কাকমাচী, গুড়কাঁউলী। रा नि व ४। काकला रसा च रसशोधने। सु चि ९अ। भैष कुष्ठ चि। "वायस्यैङ्गजा।" च द कुष्ठ चि अ वि धि। काक जङ्घायां। रा नि व ४। महाकरञ्जे। वै निघ।

वायसादनी। स्त्री। महाज्योतिष्मतीलतायां।

বড় মঙাফটুকী। काकादनीलतायाम्। শ্বেত কুঁচ। रा नि व ३।

वायसाराति । पु । पेचके । चम ।

वायसाह्वा । स्त्री । काकमाचायाम् । শ্বেত রক্ত কুঁচ । रा नि व ३ । काकमाचीशब्दे । काकमाची । रा नि व ४ ।

वायसीवल्ली । स्त्री । करञ्जवल्ल्याम् । নাটা-করঞ্জ । वै निघ ।

वायसीशाकम् । क्ली । शाकविशेषे, काक माचीशाके । वा चि ३५ ।

वायसेक्षु । पुं । काशवृक्षे, काशभेदे । কেশে । रमा । पसु ।

वायसोलिका (ली) । स्त्री । काकोल्याम् । কাঁকুলা । रा नि व ३ । चम । मधूली । মাল কাঁকড়ী । रमा । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । रा नि व ३ । पवमाकमेल । কাগছিড়া । प सु ।

वायु । पुं । वाते । रा नि व २१ । See वात ।

वायुकेतु । पु । धूलौ । हारा ।

वायुगण्डः । पु । अजीर्णे । त्रिका ।

वायुगुल्म । पु । वायुदोषजन्यगुल्मरोगे । "य स्यान्नसंस्थानरुजाविकल्पं विड्वातसङ्गं गलवक्त्र शोष । श्यावारुणत्वं शिशिरज्वरञ्च हृत्कुक्षिपार्श्वांस शिरोरुजञ्च । करोति जीर्णे ऽधिकमप्रकोपं भुक्ते मृदुत्वं समुपैति यश्च । वातात् स गुल्मो न च तत्र रूक्षं कषायतिक्तं कटु चोपशेते ॥" मा नि ।

वायुफलम् । क्ली । करकायाम् । আকাশের শিল । मे ।

वायुभक्ष्य । पु । सर्पे । रा नि व १० ।

वायुवाह । पु । धूमे । हेच ।

वायुवाहिनी । स्त्री । वातसञ्चारिणीशिरा याम । सु ।

वायुव्यवस्था । स्त्री । ऋतुविशेषे वायोरव स्थायाम् । यथा—वसन्ते दक्षिण, वर्षायां पश्चिम, शरद्युत्तर, हेमन्ते शिशिरे च पूर्व इति ।

वायुप । पु । मत्स्यविशेषे । কালিবস্‌ মৎস্য । गुणा —वायुपो मधुरो हृद्यो वृष्यो धातुवर्द्धन । राज ३प ।

वारम् । क्ली । जले । वित्ते । मदिरापात्रे । हेच । पुं । कुलकदम्ब । त्रिका । [हारा ।

वारकम् । क्ली । ह्रीवेरे । বালা । कष्टस्थाने ।

वारकीर । पुं । जलौकायां । জোঁক । मे ।

वारङ्गः । पु । पक्षिणि । त्रिका ।

वारङ्ग । पु । खड्गादिमुष्टौ । বাঁট । सु सू २७ । अङ्कुशवदाकारपर्ण । অঙ্কুশের ন্যায় গোল বাঁট । सु सू ७ष ।

वारटा । स्त्री । हंसाम् । हेच ।

वारण । पु । हस्तिनि । चम । कृष्णशिम्बा याम् । पारिभद्रवृक्षे । পালতে মান্দার । श्वेतकुटजवृक्षे । वै निघ ।

वारणकणा } **वारणपिप्पली** } स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै। निघ २य भाग ज्व दार्व्यादि । शैष शीघ्रषि विकट्वादिलौहे । च द कुशप्रसारणी तैल ।

वारणवल्लभा । स्त्री । कदलीवृक्षे । त्रिका ।

वारणबुषा (सा) । स्त्री । कदलीवृक्षे । चम ।

वारणा । स्त्री । कदलीवृक्षे । भा ।

वारला । स्त्री । वरटायाम् । বোল্‌তা । हेच । कदलीवृक्षे । भा । हंसाम् । हेच ।

वारलीक । पु । वल्वजाख्ये । বাবুই । श र ।

वारवु(बु)षा । स्त्री । कदलीवृक्षे । श र ।

वारष । पु । मत्स्यविशेषे । वै निघ ।

वारा । स्त्री । काकमाच्याम् । গুড়কাঁউলী । रा नि व ४ ।

वारासनम् } **वारुसदनम्** } क्ली । भाण्डभदे । জালা । त्रिका ।

वाराह । पु । कृष्णमदनवृक्षे । কাল মঙ্গনা গাছ । गुणा —वमने प्रशस्त कटु तिक्त रसायन कफहृद्रोगामाशयपक्वाशयशोधनञ्च । रा नि व ८ । जलवेतसे । वै निघ । [८ष ।

वाराहक । पु । प्राणहरकीटभेदे । सु कल्प

वाराहकर्णी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । अश्वगन्धा । रा नि व ४ ।

वाराहदंष्ट्रनामक । पुं । शूकरदंष्ट्रकनाम क्षुद्ररोगे । मा म ३म ।

वाराहपत्री । स्त्री । अश्वगन्धायां । रा नि व ४ ।

वाराहपुटम्। क्ली। पुटविशेषे। "अरत्नि मात्रके कुण्डे पुटं वाराहमुच्यते।" भा। प्रयोगा।

वाराहपुटभावना। स्त्री। अष्टपलकृतभावनायाम्। वै निघ।

वाराहाङ्गी। स्त्री। दन्तीवृक्षे। भा।

वाराही (कन्दः)। स्त्री,पुं। (Dioscorea) An esculent root, or a yam स्वनामख्यातमहाकन्दशाकविशेषे। चूबड़ि आलू। हि गेठी। म वाराहीकन्द। तैं नाम्मदाडिचेट्टु, पाचितीके, नेलताड़िचेट्टु। वम् डुकरकन्द। तत्पर्य्याया,—विष्वक्सेनकान्ता गृष्टि गृष्टिका वृष्टि बदरा कष्टा वनमालिनी विल्वमूला शूकरी वराही कौमारी त्रिनेत्रा ब्रह्मपुत्री क्रोड़ क्रोड़कन्या क्रोड़ी कन्या माधवेष्टा वनवासी कुष्ठनाशन वल्य अमृत महावीर्य्य शम्बरकन्द शूकरकन्द वराहकन्द ब्राह्मीकन्द वीर महौषध भूकन्दक ऋद्धिक व्याधिहन्ता। अस्या उत्पत्ति समस्तस्थूल पर्व्वते। "अनूपसम्भवे देशे वाराह इव लोमवान्।" भा। गुणा—तिक्ता कटुका विषपित्तकफघ्नी कुष्ठमेहकृमिघ्नी वृष्या वल्या रसायनी च। रा नि व ७। "वराहकन्दशार्ङ्गेष्ठी वातगुल्मनिवारण।" अचि १६५। "वाराहीकन्द अँगमह पित्तकढ़ल मर्द्दन।" राज ३५। महौषधिविशेषे। See औषधि। शूकरभूमिकुष्माण्डे। वै निघ। वृद्धदारके। वा उ १६५। प्रियङ्गौ। मे। वराहक्रान्तायाम्। वराक्रान्ता। भा। सु चि ३०अ। श्यामाक पक्षिणि। श्यामा पाखी। रा नि व १६। पवर्गीयापि मेदिन्याम्।

वारि। क्ली। जले। रा नि व १४। क्लीवेरे। वाला, गन्ध वाला। रा नि व १०। भा उ वाजी रतिवल्लभपूगपाके। "त्रिशावीरणवारिवारिद—।" भा म १भ ज्वरचि लाचादितैले। "त्वक्पत्रक वारि सुरा समुस्ता।" [त्रिका।

वारिकण्टक.। पु। शृङ्गाटके। शिङ्गाड़ा।

वारिकफ'। पुं। समुद्रफेने। वै निघ।

वारिकर्णिका। स्त्री। कुम्भिकायाम्। थुरुनी, पाना। श र।

वारिकर्पूर'। पुं। इल्लीशमत्स्ये। त्रिका।

वारिकुब्ज (क)। पुं। शृङ्गाटके। शिङ्गाड़ा। श र। त्रिका। [त्रिका।

वारिकृमिः। पुं। जलौकायाम्। जोंक।

वारिचत्वरः। पुं। कुम्भिकायाम्। पाना। त्रिका।

वारिचरः। पु। मत्स्ये। शङ्खे। शङ्खनामौ। रत्न र नैव चि त्रिकटुादिवर्त्तौ।

वारिचरवर्गः। पुं। जलचरपक्षिसमूहे। तद्यथा,—"हंस' क्रौञ्चो बलाका च बक कारण्डव प्लव। शरारी पुष्कराह्वश्च केशरी माणतुण्डिक॥ मृणालकण्ठो मद्गुश्च कादम्ब, काकतुण्डक। उत्क्रोश पुण्डरीकाक्षो मेघरावोऽम्बुकुक्कुटी। आरा नन्दीमुखी वाघी सुमुखा सहचारिण। रोहिणी कामकाली च सारसो रक्तशीर्षक। चक्रवाकास्तथान्ये च खगा सन्त्यम्बुचारिण॥"

वारिचामरम्। क्ली। शैवाले। शेओला। त्रिका।

वारिजम्। क्ली। द्रोणीलवणे। रा नि व ६। पद्मे। गौरसुवर्णे। पाकासोणा। लवङ्गे। रा नि व १०।१३।१२। पुं। शङ्खे। शाँक। ई च। शम्बूके। शामुक। श मा। द्विजलद्वये। ज द।

वारितरम्। क्ली। उशीरे। रा नि व १२।

वारिता। स्त्री। जलतालायाम्। टोका, ८पेके। त्रिका।

वारिदम्। क्ली। क्लीवेरे। वाला। श र। च द कास चि।

वारिदः। पु। मुस्तायां। रा नि व ६। भा म वाजी रतिवल्लभपूगपाके। "त्रिशावीरणवारिवारिद।" मेघे। मे।

वारिधर'। पु। भद्रमुस्तायाम्। मुता। वै निघ।

वारिपर्णी। स्त्री। शैवाले। कुम्भिकायाम्। पाना। तें तुटिकूर। वम् जलकुम्भी। तत्पर्य्याया,—वारिपर्णी वारिकर्णिका वारिप्रश्री वारि पालिका वारिमूली। गुणा—"हिमा तिक्ता लघ्वी स्वाद्वी सरा पट। दोषत्रयकरी रुचा शोणितज्वर शोषकृत्॥" राज।

वारिपालिका। स्त्री। आकाशमूलिकायाम्। पाना। श मा।

वारिप्रवाह'। पुं। वारिनिर्झरे। श मा।

वारिप्रश्नी। स्त्री। वारिपर्ण्यां। पाना। श मा।

वारिप्रसादनम्। क्ली। कतक फले। निर्म्मली फल। वै निघ।

वारिबदरः (रा)। स्त्री। प्राचीनामलके। पानि आमला। निका। [छारा।

वारिबालकम्। क्ली। ह्रीवेरे। वाला।

वारिब्राह्मी। स्त्री। जलब्राह्मीक्षुपे। वै निघ।

वारिभक्तवटिका। स्त्री। अजीर्णाधिकारे वटी। "रसगन्धकमभ्रञ्च गुड़ूचीसत्त्वमेव च। विडङ्ग मरिचञ्चैव समभेवच कारयेत्। आर्द्रकस्य रसेनापि गुडिका कारयेद्बुध। भक्षयेन्माषमात्रन्तु अम्लतोयानुपानत ॥" কজ্জলি, অভ্রভস্ম, গুলঞ্চের পালো, বিড়ঙ্গ, মরিচ প্রত্যেক সম ভাগ। আদার রসে মাড়িবে। মাত্রা ১ মাষা। रस र। [रा नि व १२।

वारिभवम्। क्ली। स्रोतोऽञ्जने। उर्म्मा।

वारिमानम्। क्ली। पाचनादौ जलदानपरिमाणे। तत्र प्रबलाप्रबलपुरुषापेक्षया क्वाथ्यद्रव्यस्य पल ग्राह्यम्। तत्साधनार्थं प्रस्थार्द्धं जलं दत्त्वा पादावशिष्टं कार्य्यम्। प्रस्थार्द्धत्वात् जलमष्टगुण प्रदावधय पादशेषेण पलचतुष्टय ग्राह्यम्। आर्द्रकठिनातिकठिनानां मिलितानां द्रव्याणां पाचनादिसाधनविधौ द्रवपरिमाणे अनुक्ते जल परिमाणमष्टगुणं दत्त्वा पाच्यम्। तदुक्त—"कर्षादौ तु पलं यावत् दद्यात् षोड़शिक जलम्। ततस्तु कुड़व यावत् तोयमष्टगुणं भवेत्। चतुर्गुणमतश्चोर्द्ध्वं यावत् प्रस्थादिकं भवेत्। क्वाथ्यद्रव्यपले कुर्य्यात् प्रस्थार्द्धं पादशेषितम्। मृदौ चतुर्गुणं देय कठिनेऽष्टगुणं भवेत्। कठिनात् कठिन यत्र दद्यात् षोड़शिकं जलम्। कद्वादिद्रव्यसंघाते मानानुक्तौ चिकित्सका। मध्यसौमयभागित्वादिच्छन्त्यष्टगुणं जलमिति।" प प १ख।

वारिमूली। स्त्री। कुम्भिकायाम्। पाना। वारिपर्णी। श र।

वारिरुहम्। क्ली। कमले। रा नि व १०।

वारिवदरम्। क्ली। करमर्द्दके। हिं करौंदा। करा।

वारिवल्लभा। स्त्री। विदार्य्याम्। भूँइ कुमड़ा। रा नि व ७।

वारिवल्ली। स्त्री। कारवेल्ल्याम्। मद।

वारिवाह. (नः)। पु। मुस्तायाम्। मूता। अम। अग्निमा चि भक्तविपाकवट्याम्।

वारिशिरीषिका। स्त्री। जलशिरीषे। वै निघ। [वै निघ।

वारिशुक्ति। स्त्री। जलशुक्तौ। झिनुक।

वारिसम्भवम्। क्ली। लवङ्गे। रा नि व १२। २३। लवणे। वै निघ। सौवीराञ्जने। रा नि व १३। क्रमिशङ्खे। श्रीखण्डचन्दने। उशीरे। रा नि व २३। पु। यावनालशरे। जनार गाछ। रा नि व ८। रामशरे। शर।

वारिसात्म्यम्। क्ली। दुग्धे। वै निघ।

वारुजः। पु। गौरसुवर्णशाके। वै निघ।

वारुणम्। क्ली। जले। रा नि व १४। हरिताले। वै निघ।

वारुण। पु। सुहीभेदे। वाजवारण। वै निघ २भ सन्धिस्ल लाक्षादितैले। वरुणवृक्षे। वै निघ।

वारुणात्मजा। क्ली। मद्ये। वै निघ।

वारुणी। स्त्री। स्वनामख्यातवृक्षे। सा कौड़ीय देशे करवीरुणीति प्रसिद्धा। हस्तिन्याम्। रा नि व २३। पश्चिमदिशि। अम। सुरायां, मद्ये। रा नि व १४। तालादिरसे प्रस्तमद्ये। ताड़ि। "यत्तालखर्ज्जूररसैराहृता सैव वारुणी।" प प २ ख। "श्रमज्वरातुरे शोषे शोफपाण्ड्वामये क्षये। मते क्रमेऽपस्मारे च पक्वाशाय भवेषु च। शाल्ले वा विषपीते वा सर्पदष्टे जलोदरे। रक्तपित्ते तथा श्वासे वारुणी न हिता मता। शुद्धस्फटिकसङ्काशा सुस्निग्धा चैव वारुणी।" अ वि ८अ। इन्द्रवारुणी लतायाम्। राखालशशा। अकुल १६अ। रा नि व ३। पुनर्नवाशालिपिष्टकृतसुरायाम्। गुणा,— "सुरावद्वारुणी लघ्वी पीनसाध्मान शूलनुत्।" भा। भूम्यामलक्याम्। महादन्त्याम्। वै निघ। गण्डदूर्व्वायाम्। रा नि व ८।

वारुणीयन्त्रम्। क्ली। मद्यसाधनार्थे यन्त्रभेदे। तद्यथा—"ऊर्द्ध्वतोयसमायुक्तं मध्यरोधविवर्जितं। तोयस्रवच्छिद्राधारम्नुनाड़ीसमन्वितम्। यन्त्र तत् वारुणी तत्र सुरासाधनकर्म्मणि। बीजद्रव्य घटे दत्त्वा संशाद्यान्ये न सम्मुखं। घटा मुखं विनिक्ष्य च नाड्यौ वक्त्रादिसम्भवाम्। अन्यादाधारं कृत्वा

यावयेद् विधिना रस । वारुणीयम्भमेतद्धि सुरा सराधमे सुखम् ॥"

वारुणीरसम् । क्ली । मद्यं ।

वारुषङ्गः । पु । कर्णगूथे । कानेर खलि । नेवमलै । पिंचूटी । मे ।

वारूषकः । पुं । मत्स्यविशेषे । स स्थूल मद्गिया कार, तालुस्थाने मीरसाभा धर्म, स्थूलशल्की च । तन्मांसगुणा —"बौध्यकर दीपन हृष्यदश्च । रा नि व १० ।

वारेन्द्रपत्रम् । क्ली । सुगन्धवर्गीयपत्रविशेषे । पचा पाता । "पत्र वारेन्द्रसम्भवम् ।" शा की वहणी चि प्रतापलंकेश्वरे ।

वार्क्षः । पु । वृषे । व्याक ।

वार्णम् । क्ली । कमले । रा,नि व १० ।

वार्त्तम् । क्ली । आरोग्ये । रा,नि व २० ।

वार्त्तकः । पुं । वार्त्ताकी । বেগুন । मे । वर्त्तकपक्षिणि । हि बटेर । भा ।

वार्त्ता । स्त्री । वार्त्ताकी । বেগুন গাছ । विका । पाषाणभेदे । পাথরকুচি । वृहत्याम् । वाकुड । प्रयोगा यहणी चि मध्यमनायोचूर्णे । वर्त्तकपक्षिणि । গুড়গুড়ে, বটের । भा ।

वार्त्ताकः । पु । तित्तिरपक्षिणि । भा । वार्त्ताकी । বেগুন গাছ । विका ।

वार्त्ताकिनी । स्त्री । वृहत्याम् । हि वरहंटा । भा ४ भ योनि रोग चि । "नववार्त्ताकिनीकुडम् ।"

वार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्यां । विद्रति । रा नि व ४ । कण्टकार्याम् । (इन् पु, स्त्री । (Solanum melongena Syn S Esculentum) स्वनामख्यातफलशाके । বেগুন গাছ । हि भण्टा, बांगण । ते वङ्कपहिरिकायु । चत् वाइगुण । वम् वांगी । ता कुठिरेकइ । तत्पर्याया, —हिङ्गुली सिंही भण्टाकी दुष्प्रधर्षिणी वार्त्ता वार्त्ताक वर्त्ताकी वार्त्तिङ्क वार्त्तिकुष वार्त्तिगम शाकबिल्व शाकबिल्वक महावृहती वृन्ताक वृन्ताकी श्ववृष वङ्गण वेरम् कण्टकिनी कण्डपत्रिका कण्टफला कण्टवृन्ताकी कण्टालु निद्रालु मरीचिका महती चित्रफला मांसलफला मिश्रवर्णफला मीनफला नृपप्रियफला रक्तफला वृत्तफला शाकश्रेष्ठा नीलवृषा राजकूष्माण्ड । गुणा —कटुका मधुरा वल्या पित्तघ्नी बलपुष्टिकरी गुरु वाते वर्ज्या च । रा नि व ७ । तत्फलं— "निद्राकरं प्रीतिकरं गुरु स्यात् शूलानल काम विकारकारि । यच्च सुदीर्घं कफवर्द्धनञ्च सश्वास कासारुचिदं मतञ्च ॥" चनि १६८ । कोमल पक्ववार्त्ताकीगुणा —"सा बाला कफपित्तघ्नी पक्वा सक्षारपित्तला ।" मध्यमवार्त्ताकीगुणा —"सदाफला त्रिदोषघ्नी रक्तपित्तप्रसादनी । कण्डूकच्छूहरी चैव वार्त्ताकी गुणवत्तरा ॥" कण्टकवार्त्ताकीगुणा —"कण्टकी कटुतिक्ता या रक्तपित्तप्रकोपनी । कण्डूकच्छूहरी चैव वार्त्ताकी दोषला मता ॥" अपिच,—वृन्ताकं स्त्री तु वार्त्ताकु भण्टाकी भाण्टिकापि च । वृन्ताकं स्वादु तिक्तोष्णं कटुपाके न पित्तलम् । ज्वरवातबलासघ्नं दीपनं शुक्रलं लघु ॥ तद्वाल कफपित्तघ्नं वृद्धं पित्तकरं गुरु ॥

वार्त्ताकुः । पुं, स्त्री । वार्त्ताकाम । বেগুন গাছ । प सु । प द ज्य चि शाकविधी । "पटोल पत्र वार्त्ताकुम् ।" गुणा —"अग्निप्रदा मारुत नाशिनी च शुक्रप्रदा शोणितवर्द्धिनी च । हृल्लास कासारुचिनाशिनी च । वार्त्ताकुरेषा गुणसंप्रयुक्ता ॥" दग्धवार्त्ताकुगुणा —"अङ्गारपक्वा वार्त्ताकु किञ्चित् पित्तकरी मता । कफमेदोऽनिलहरा सरा लघुतरा परम् ॥" रा न ३प ।

वार्त्ति(र्त्ती)कः । पु । वर्त्तिकपक्षिणि । वातचटके । हि बगेरा । भा । वार्त्ताकी । श र ।

वार्त्ति(र्त्ती)का । स्त्री । वार्त्ताकी । वर्त्तिक पक्षिणि । বগেরী, বটের পাখী । दारा ।

वार्त्ती (इन्) । त्रि । निरामये । रा नि व २० ।

वार्दरम् । क्ली । काकचिञ्चायां । मे । गुञ्जायां । दक्षिणावर्त्तशङ्खे । मे । आम्रबीजे । जले । विश्व । भारतीपक्षिणि ।

वार्दलम् । क्ली । दुर्दिने । বাদল । मे ।

वार्धक(क्य)म् । पु । वृद्धावस्थायाम् । मे ।

वार्द्धिकारा । स्त्री । गुडूच्यां । रा नि व ३ ।

वार्द्धिफेनम् । क्ली । समुद्रफेने ।

वार्द्धिभवम् । क्ली । दक्षिणावर्त्तशङ्खे । आम्रबीजे । जले । द्रोणीलवणे । रा नि व ६ ।

वार्द्धिलम्बः । पुं । पिप्पल्याम् । वै निघ ।

वार्द्धिसम्भवम् । क्ली । द्रोणीलवणे । वै निघ । आम्रबीजे ।

वार्डयम्। क्ली। द्रोणीलवणे। रा नि व ६।

वार्द्धीणस'। पु। गण्डके। गण्डार। नीलग्रीव रक्तशीर्षपक्षिविशेषे। का पुराण।

वार्भटः। पु। कुम्भीरे। त्रिका। शिशुमारे। वै निघ।

वार्य्युद्भवम्। क्ली। कमले। धनञ्जय।

वार्य्योका.। पुं। जलौकायाम। जोँक। सु कल्प ५ष।

वार्व्वीणा। स्त्री। नीलमक्षिकायाम्। शब्द र।

वार्षिकम्। क्ली। त्रायमाणायाम्। मे। राले। धूना। वै निघ।

वार्षिका (की)। स्त्री। (Jasminum sambac) वर्षाभवमल्लिकाभेदे। বেল ফুল, মল্লিকা ফুল। तें बुलवक्रान्तचेट्ट। सा च दीर्घ वर्त्तुलपुष्पविशेषादनेकविद्धा। तत्पर्य्याया,— श्रीपदी षट्पदानन्दा वार्षिकी कुक्कमस्तना। गुणा —शीतला हृद्या सुगन्धा पित्तघ्नी कफवातविस्फोट क्रमिदोषघ्नी च। रा नि व १०। शीतला लघ्वी तिक्ता दोषचयापहा कर्णाक्षिमुखरोगघ्नी च। तत्तैलं तद्गुणं स्मृतम्। भा। कासवीजे। हि चम्बा, मुगरा, वेष। वम् मोगरो। ता मल्लपु। त्रायमाणालतायाम्। গোয়ালিয়া লতা, বলা লতা। रा नि व ५।

वार्षिला। स्त्री। करकायाम्। মেঘের শীল। शब्द च,।

वार्हतम्। क्ली। वृहतीफले। अम। वा सू १५ष। वै निघ २भ अपच्या चि मेरवरसायने। क्षुद्रवार्त्ताकीफले। বিঙ্গতি ফল। अम।

वार्च्चि। पु। पक्षिविशेषे। च।

वाल(क)म्। क्ली। वालके। বালা। अ द। वै निघ २भ ज्व चि।

वालधिप्रिय। पु। चमरीमृगे। रा नि व १९।

वालुकायन्त्रम्। क्ली। औषधपाकार्थं यन्त्र विशेषे। तल्लक्षण—"भाण्डे वितस्तिगम्भीरे मध्ये निहितकूपिके। कूपिकाकण्ठपर्यन्त वालुकाभिश्च पूरिते। भेषजं कूपिकासस्थं वह्निना यत्र पच्यते। वालुकायन्त्रमेतद्धि यन्त्रं तत्र बुधैः स्मृतम्॥" भा।

वाल्कली। स्त्री। मदिरायाम्। गौडीमद्ये।

वावय। पु। तुलसीभेदे। वावुई। शब्द र।

वावरी। स्त्री। वर्वूरवृक्षे। বাবলা গাছ। भेष मृतसञ्जीवनीसुरायाम्।

वावल। पु। वब्बूलवृक्षे। বাবলা গাছ।

वाशा (शिका)। स्त्री। वासकवृक्षे। বাকস গাছ। शब्द र।

वाशिर'। पुं। अपामार्गवृक्षे।

वाशुरा। स्त्री। रात्रौ। उणा।

वाष्प। पु। अश्रुणि। নেত্রজল। अम। ऊष्मणि। मे।

वाष्पक। पु। मारिषे। নটিয়া শাক। भा।

वाष्प(ष्पि)का। स्त्री। हिङ्गुपत्र्याम्। রাস্ক্রনী। शब्द र। भा चि ४ष। कृष्णजीरके। मदव२। क्षुद्रराजिकायाम्। रस र। सूतिका चि। वर्वूर वृक्षे। वै निघ २भ वा व्या चि।

वाष्पी (का)। स्त्री। हिङ्गुपत्र्याम्। বাস্কুনী। शब्द र। गुणा—"वाष्पीका कटुतिक्तोष्णा क्रिमि शोथापहा मता।" राज ३प।

वास। पु। वाय्यालके। र मा। वासकवृक्षे। शब्द र। गृहे। अम। वस्त्र। अटी। क्ली(स)। तेजपत्रे। रा नि व ६। वस्त्रे। अम।

वासक (का)। पु। (Justicia adhatoda adhatoda vasaca) स्वनामप्रसिद्ध पुष्पशाकवृक्षे। ছোট বাসক, বাসন্তীফুলের গাছ। मधु हिं अडुषा। अड्‌लसा। क अड्‌सा, आडसोगे। तें अडसर। ता आध तोडे। तत्पर्य्याया,—वैद्यमाता सिंहपर्णी सिंहमुखी सिंहास्य सिंहिका सिंही वृष वृष अटरूष अटरूप वाजिदन्तक कमलोत्पाटल आमलक वासक वाशा वाशिका वासका वासा वासिका वाशा वाशिका वाजी वैद्यसिंही मातृ सिंही वासदमक भिषड्माता रसादनी कण्ठीरवी सितकर्णी वाजिदन्ती नासा पञ्चमुखी सिंहपत्री मृगेन्द्राणी। गुणा—तिक्त कटु शीत कासहर पित्तजित् कामलाज्वरश्वासक्षयरोगघ्न। रा नि व ४। "आटरूष शीतवीर्य्यो लघुर्हृद्य कटु स्मृत। तिक्त स्वर्य्य कासहन्ता कामलारक्त पित्तहा। विवद्धता ज्वर श्वास कफ मेह क्षयापह। कुष्ठादकि तृषा वान्ति नाशक परिकीर्त्तित॥" वैद्यकम्। "वासकस्य च पुष्पाणि वहुहैमन्त

অত হি। কটুপাকানি তিক্তানি কাসক্ষয়হরাণি চ ॥” রাজ ২খ।

বাসগৃহম্। ক্লী। মধ্যভবনে। অম। বাসভবনে।

বাসতঃ। পু। গর্দ্দভে। অর।

বাসতেয়ী। স্ত্রী। রাত্র্যাম্। ত্রিকা।

বাসনম্। ক্লী। ধূপনে। বস্ত্রে। মে।

বাসনাহ্বয়ঃ। পুং। নাগবল্লীলতায়াম্। বৈ নিঘ।

বাসনী। স্ত্রী। বন্দাদনীলতায়াম্। রা নি ব ৩।

বাসন্তঃ। পুং। কৃষ্ণমুদ্গে। পমু। রা নি ব ১৬। মুদ্গে। মুগ। ত্রিকা। কোকিলে। রা নি ব ১৯। তিলক্ষুপে। রা নি ব ১০। বিভীতকবৃক্ষে। রা নি ব ১১। জাতীপুষ্পবৃক্ষে। কাকে। উষ্ট্রে। মলয়সমীরে। ত্রিকা। মদনবৃক্ষে। মমা। ক্লী। সিন্দূরে। বৈ নিঘ।

বাসন্তী। স্ত্রী। স্বনামখ্যাতপুষ্পবৃক্ষে, নবমল্লিকায়াম্। বাসন্তীফুলের গাছ। বেলফুলের গাছ। হি বসন্তে।নিবারি। ম বিরবন্তি। কর্ণ বিরবন্তিগে। তৎপর্য্যায়া,—প্রহসন্তী বসন্তজা মাধবী মহাজাতি শীতসহা মধুবহুলা বসন্তদূতী নেপালী সপ্তলা নবমালিকা নবমল্লিকা। গুণা— শীতা হৃদ্যা সুরভি শ্রমঘ্নী চ। রা নি ব ১২। শীতলা লঘ্বী তিক্তা ত্রিদোষঘ্নী চ। ভা। মাধবীলতায়াম্। পমু। রা নি ব ১০। যূথিকায়াম্। জুঁই। পমু। জাতীবৃক্ষে। কৌদ্রবি গন্ধিকারিকেতি প্রসিদ্ধে বৃক্ষে। পাটলায়াম্। পারুল গাছ। রা নি ব ১০। কোকিলায়াম্। দন্তীবৃক্ষে। রা নি ব ২৩।

বাসপুষ্পা। স্ত্রী। যবক্ষারে। ভা।

বাসযোগঃ। পুং। চূর্ণে। আবীর। অম।

বাসরঃ। পু। দিবসে। অম।

বাসবঃ। পু। কৃষ্ণমুদ্গে। র নিঘ।

বাসা। স্ত্রী। স্বনামখ্যাতক্ষিপ্যাবৃক্ষে। বাসকফুলের গাছ, মধুবাসক। বাসন্তী। রা নি ব ৪। বা সূ ১৫অ দূর্ব্বাদৌ। “দূর্ব্বানন্তা নিম্ববাসাত্মগুপ্তা।” চ দ পি ন চি দুরালভাদি। “ভূনিম্ববাসাকটুরোহিণীনাম্।”

বাসাকুষ্মাণ্ডখণ্ডঃ। পুং। রক্তপিত্তনাশি ঔষধম্। পাঠ—“পঞ্চাশচ্চ পলং গ্রাহ্যং কুষ্মাণ্ডাৎ স্বেদমাজ্যতঃ। গ্রাহ্যং পলশতং বাসা ক্কাথাঢকে পচেৎ। মুস্তা ধাত্রী শুভা ভার্গী ত্রিসুগন্ধৈশ্চ কার্ষিকৈঃ। ঐলেয়বিশ্বধন্যাকমরিচৈশ্চ পলাংশিকৈঃ। পিপ্পলীকুড়বঞ্চৈব মধুমানী প্রদাপয়েৎ॥” ক্কাথার্থ—বাসকছাল ৬৪প জল ৬৪ শ শে ১৬ শ কুষ্মাণ্ডকুড়ি ৫০ প ঘৃত ১৬ প। প্রক্ষেপ—মুতা, আমলা, বংশলোচন, বামুনহাটী, গুড়ত্বক্‌, তেজপত্র, এলাইচ প্রত্যেক ২ তো এলবালুক, শুঁঠ, ধনে এবং মরিচ প্রত্যেক ৮ তো পিপুলচূর্ণ ৩২ তো শীতল হইলে মধু ১ শ।

বাসাবাসিকা। স্ত্রী। বাসকবৃক্ষে।

বাসাসবা। স্ত্রী। ক্ষুদ্রমূর্ব্বায়াম্। বৈ নিঘ।

বাসি.। পু। কুঠারভেদে। বাইস। উণা।

বাসিকা। স্ত্রী। বাসকবৃক্ষে। অর।

বাসিকারম্। ক্লী। গুড়ত্বগ্বল্ক্যমাংসে।

বাসিনী। ক্লী। শুক্লঝিণ্ট্যাম্। অম।

বাসিষ্টম্। ক্লী। রুধিরে। হে চ।

বাসিষ্টলেহঃ। পু। কাসাধিকারে ঔষধম্। অত্র দশমূলাদিক্কাথঃকল্কঃ ম ১ প। হরীতকী ১১০০শত যব ১৬ শ বারি ১২৮ প শে ১৬ শ পুরাতনগুড় ১২॥০ শ তৈল ৪ শ ঘৃত ৪ শ আমলকীক্কাথ ৪ শ। পাকসিদ্ধে মধু ২ শ. পিপ্পলীচূর্ণ ৪ প ত্রিজাতক ম ৩ শ কলসে পূরয়িত্বা মাস স্থাপয়েৎ। দশমূলাদি ম ১ প। হরীতকী ১১০০, যব ১৬ শ জল ১২৮ শ শে ১৬ শ পুরাতন গুড় ১২॥০ শ তৈল ৪ শ ঘৃত ৪ শ আমলারস ৪ শ। পাকসিদ্ধে মধু ২ শ পিপুলচূর্ণ ৪ প ত্রিজাতক প্রত্যেক ৩ প কলসে ভরিয়া ধান্যরাশিতে ১ মাস রাখিবে। বা চি ২খ।

বাসিষ্ঠী। স্ত্রী। বশিষ্ঠকৃতবৈদ্যকে।

বাসী। ক্লী। তক্ষণ্যাম্। রেন্দা, বিস্‌কাপ। বৈ নিঘ। ত্রিকা।

বাসুকী। স্ত্রী। বিল্ববৃক্ষে। বৈ নিঘ।

বাসুদেবপ্রিয়ঙ্করী। স্ত্রী। শতাবর্য্যাম্। শতমূলী। রা নি ব ৪।

বাসুদেবী। স্ত্রী। শতমূল্যাম্। রা নি ব ৪।

বাস্তিকা। স্ত্রী। বনমেথিকায়াম্। বৈ নিঘ।

বাস্তু। ক্লী। বাস্তুকশাকে। রা নি ব ৩।

वास्तुकम् । पु, क्ली । (Chenopodium album) स्वनामख्यातपत्रशाकवृक्षे । বেতুয়া বা বেতোশাক । म चकवत । क चक्रवर्त्त । तत्पर्य्याया,—पांशुपत्र शाकवीर शाकराज शाकश्रेष्ठ कद्वेल्ल घनाघन वास्तु वास्तुकं वास्तूकशाक वसूकं हिलमोचिका राजशाक चक्रवर्त्ती क्षार पत्र शाकराट यवशाक । "प्रायशो यवमध्ये स्यात् यवशाकमतः स्मृतम् ।" तच्च क्षुद्रबृहत्त्वभेदेन द्विविधं । भा पू १ भ शा व । अस्य रस पाके लघु । प्रभावश्च क्रिमिनाशित्व मेधाग्निबलकरत्वच । सक्षारमिदं क्रिमिघ्न मेध्य हृद्य अग्निबलवर्द्धनञ्च । च द द्र गु । गुणा—मधुरं शीतं क्षारम् ईषदम्ल त्रिदोषघ्न रोचनं ज्वरघ्नम् अर्शोघ्न मलमूत्रशुद्धिकृच्च । रा नि व ७ । "वास्तुकं मधुरं हृद्य वात पित्तार्शसां हितम् ।" अत्रि, १६ अ । "कटुर्विपाके क्रिमिहा मेधाग्निबलवर्द्धन । सक्षारं सर्व्व दोषघ्न वास्तुकं रोचकं सरं ।" सु सू ४६ अ । "तदेव तु बृहत्पत्र रक्तं स्यात् गौरवास्तुकं ।" भा । जीवशाके । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वास्तुकशाकटम् । क्ली । वास्तुकशाकक्षेत्रे । रा नि व २ ।

वास्तुकाकारा । स्त्री । पट्टशाके । পাটশাক । वै निघ ।

वास्तुकालिङ्गः । पुं । तरम्बुजलतायाम् । তরমুজ । प मु ।

वास्तुकी । स्त्री । चिल्लीशाके । रा नि व ७ । वास्तुके । वै निघ ।

वास्तुपरिग्रह । पु । सर्व्वत स्थानग्रहणे । আয়তন লওয়া, স্থান লওয়া । च सू १० अ ।

वास्तुपुष्पा । स्त्री । चन्द्रसूरे । भा ।

वास्तुरुजा । स्त्री । स्फोटपिडकाविस्रावेदनायाम् । টাঁড়ণ । भा म ४ भ । [वि ०।

वास्तुवस्तूकम् । क्ली । वास्तुकशाके । रा नि

वास्तूकम् । वास्तुकशाके । रा नि व ७ ।

वास्तूकी । स्त्री । श्वेतचिल्लीशाके । रा नि व ७ ।

वास । पु । लौहे । उष्मणि । कचित् । (क्ली ।) नेत्रजले ।

वास्पसेक । पुं । रोदने । भा म ४ भ नासारोगे ।

वास्पस्वेद । पुं । गुल्मे स्वेदविशेषे । वातहरे क्वाथे कुम्भी पूरयित्वा भूमौ निखन्य तदुपरि शय्यां कृत्वा वाष्पस्वेदो ग्राह्य । र स र ।

वास्येयः । पु । नागकेशरवृक्षे । र मा ।

वाह, । पुं । घोटके । अम । च द कामाग्नि सन्दीपने । उष्ट्रे । गर्द्दभे । परिमाणभेदे । "द्रोणा ख्याच्च सूर्पकुम्भौ चतु षष्टिशरावक । सूर्पाभ्याच्च भवेद्द्रोणी वाहीगोण्यौ च सा स्मृता ॥" भा । पायली परिमाणे । वाहौ । म । ग्रीवास्कन्धयोरन्तभागे । अय द २ अ ।

वाहद्विषन् । पु । महिषे । प मु ।

वाहश्रेष्ठः । पुं । घोटके । रा नि व १९ ।

वाहसः । पुं । सुनिषण्णकशाके । শুশুনি শাক । मे । See सुनिषण्णक ।

वाहा । स्त्री । वाहौ । रा नि व १८ ।

वाहित्थम् । क्ली । करिगण्डाधोभागे । अम ।

वाहुवार । पु । श्लेष्मान्तकवृक्षे । रा नि व ११ ।

वाह्यकी । स्त्री । अग्निप्रकृतिकीटभेदे । सु कल्प ८ अ । [चि ३ अ ।

वाह्यद्रुति । पु । रसस्य संस्कारविशेषे । रस

वाह्यायाम । पु । धनुस्तम्भाख्य वातव्याधिभेदे । लक्षण—"वाह्यस्नायुप्रतानस्थो वाह्यायाम करोति च । तमसाध्य बुधा प्राहुर्वक्ष कट्यूरुभञ्जनम् ।" सु नि १ अ ।

वाह्येन्द्रियम् । क्ली । वहिरिन्द्रिये चक्षुरादौ ।

वाह्लि(ह्ली)कम् । कुङ्कुमे । रा नि व १२ । वै निघ क्रिमि चि सुवर्चिकाचूर्णे । हिङ्गुनि । रा नि व ६ । भा । सौतीऽञ्जने प मु । (स्त्री, का) । मस्यायाम् ।

वि । पुं । पक्षिणि ।

विकम् । क्ली । सद्य प्रसूताया गो क्षीरे । গাঁজলা দুধ । श च ।

विकङ्क । पु । विकङ्कतवृक्षे । वै निघ ।

विकङ्कट । पु । गोक्षुरक्षुपे । श मा ।

विकङ्कत । पु । (Flacourtia Ramontchi Var sapida.) सुवावृक्षे । বৈঁচি গাছ । हा हि कंटाइ, बच । म गुलचीण्टो । क हन सालिका । तै कानरेगुचेट्टु । उत् बइचछडि । पञ्जा कुकोया । तत्पर्य्याया,—वैकङ्कत ह्रतिदट कण्टकारी स्रुवावृक्ष स्रुवाद्रुम स्रुवाहच किकिरी

सुग्दारु सुवाहुच कण्टपत्र कण्टपाद स्वादु कण्टक ग्रन्थिल व्याघ्रपात् मधुपर्णी बहुफल गोप घोण्टा मृदुफल दन्तकाष्ठ यज्ञीयब्रह्मपादप पिण्डार: हिमक पूत किङ्किणी। गुणा —अम्ल मधुर मधुरपाक लघु दीपन पाचन कामला घ्न पित्तघ्न च। रा नि व ९। “विकङ्कतफलं पक्वं मधुरं सर्व्वदोषनुत्।” भा।

विकङ्कता। स्त्री। अतिबलायाम्। रा नि व ४।

विकचा। स्त्री। महाश्रावणिकायाम्। गोरक्ष मुण्डी। रा नि व ५।

विकट:। पुं। खाकुरण्डवृक्षे। रा नि व ६। सौमलतायाम्। वै निघ। विस्फोटके। श र।

विकटविषाण:
विकटशृङ्ग: } पु। सम्बरमृगे। वै निघ।

विकण्टक:। पु। यवासे। कुब्जाणभा। जटा। विकङ्कत इत्यसङ्ग्रसनामख्यातवृक्षे। तत्पर्य्याया,— मृदुफल ग्रन्थिल गोकण्टक स्वादुकण्टक काक नाम व्याघ्रपाद धमद्रुम घनफल गन्धीफल मेघलमिरोद्भव सुदिरफल प्राण्य हास्यफल स्तनितफल। गुणा —कषाय कटु उष्ण रुच्य दीपन कफघ्न वस्तरक्षकथ। रा नि व ११।

विकर.। पु। रोगे। श च।

विकरणी। स्त्री। तिन्दुकवृक्षे। केँदगाछ।

विकर्णक:
विकर्णरोमा (न्) } पु। ग्रन्थिपर्णभेदे। चोर। बंग् भटीर।
विकर्णसञ्ज्ञ [श्वम।

विकर्त्तन:। पु। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ।

विकर्त्तिका। स्त्री। हृदयस्यावत्त च्छेदनके द्रव कर्म्मिणोरे। वा चि ६ष।

विकर्षणम्। क्ली। विरुद्धाकर्षणे। मांसादि- प्रतिबद्धशल्यस्य मोचने। सु सू ७ष।

विकलपाणिक.। त्रि। विकलहस्ते। हात- भाङ्गा। इला।

विकलाङ्ग। त्रि। पङ्गुकाये।

विकल्प:। पुं। समासेरोपाधिकमे?। “दोषाणां समवेतानां विकल्पोंऽशांशकल्पना।” मा पञ्चनि। इदर्शेति विकल्प। यथा रसोदन सघृता यथा गुर्वी। ए उ ६५ष।

विकषा (सा)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। पत्र' भेद धवत् खदिरवटी। मांसरोहिण्याम्। रा नि व १२। भेद वानरकपि। च द वा व्या एलादि तैले। रक्तपुनर्नवायाम्। वै निघ। [व ५।

विकस्वरा। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्। रा नि

विकार:। पु। व्याधौ। रा नि व २०। त्रिकृते रोगे। विका। प्रकृतेरन्यथाभावे। अम। धातु वैषम्ये। च सू १ष।

विकाल:। पु। सायाह्ने। वैकाल। श र।

विकालिका। स्त्री। मानरन्ध्रायाम्। ठाँवी, घडी। विका।

विकाशि। क्ली। तद्गुणविशिष्ट द्रव्यभेदे। “सन्धिबन्धांस्तु शिथिलान् यत् करोति विकाशि तत्। विश्लेष्योजश्च धातुभ्यो यथा क्रमुक कोद्रवौ॥” भा।

विकिर.। पु। पक्षिणि। अम। कूपकूपे विका। सु सू ४५ष। लक्षण—“नद्यादिनिकटे भूमिर्या भवेद्वालुकामयी। उद्धाव्यते ततो यत्तु तज्जलं विकिरं विदुः॥” जलन्तु—शीतलं स्वच्छं निर्दोषं लघु स्वादु पित्तघ्नं चाप्युच्यते। क्ली। अरणे। भा। सु नि २ष।

विकीरण'। पु। रक्तार्के। प मु। क्ली। विक्षेपणे।

विकीर्ण(क)म् (का)। क्ली, स्त्री। ग्रन्थिपर्ण भेदे। वै निघ। विचिर्ण।

विकीर्णफल: (क:)। पुं। रक्तार्के। वै निघ।

विकीर्णरोम (न्)
विकीर्णसंज्ञम् } क्ली। स्थौणेयके। गाँठि ग्राला। रा नि व १२।

विकुम्भ'। पु। कानकवृक्षे। रस की ज्वरारिरसे।

विकुणिका। स्त्री। नासिकायाम्। हे च।

विकूणनम्। क्ली। सङ्कोचने। वा उ १५ष।

विकृत। त्रि। रोगिणि। रा नि व २०। असंस्कृते। भे। क्ली। विकारे।

विकृति'। स्त्री। विकारे

विकृष्टकाल:। पुं।

विकेशिका। स्त्री।

१८ष।

विक्रम:। पादे। रा

विक्रमी (न्)। पुं।

विक्रान्तम् । क्ली । वैक्रान्तमणौ । रा नि व १३ । पुं । सिंहे । रा नि व १९ ।

विक्रान्ता । स्त्री । वराहक्रान्तालतायाम् । रा नि व ३ । अग्निमन्थवृक्षे । वै निघ । जयन्त्यां । रा नि व ४ । मूषिककर्ण्याम् । वराहक्रान्तायां । च द व ४ । हड़हड़िया । अपराजितायाम् । हंस पादीलतायाम् । रक्तलज्जालुकायाम् । रा नि व ५ ।

विक्रिया । स्त्री । विकारे । अम ।

विक्लवः । त्रि । जड़े । विह्वले । अम ।

विक्लेदः । पु । आर्द्रतायाम् । भा मासारोगे ।

विख (खु) (ख्य) । त्रि । अनासिके । थाँदा । हे च ।

विख (खु) । त्रि । अनासिके । नाककाटा । हे च । श र ।

विगतसूतिका । स्त्री । पुनरार्त्तवदर्शनपर्य्यन्त प्रसूत्याम् । सु शा १० अ ।

विगतार्त्तवा । स्त्री । निवृत्तरजस्कायाम् । श र ।

विगन्ध(न्धि)कः । पु । इङ्गुदीवृक्षे । रा नि व ८ ।

विगन्धिका । स्त्री । हपुषायां । अजगन्धायाम् । रा नि व ४ ।

विगिरः । पु । विष्किरपक्षिभेदे । चक्र द चि ४र्थ शतके ।

विग्न । त्रि । अनासिके । थाँदा । हे च ।

विग्रहः । पुं । शरीरे । रा नि व १८ । विभागे । भाग । मे ।

विग्रहावरम् । क्ली । पृष्ठे । श च ।

विघट्टम् । क्ली । वङ्गे । वै निघ ।

विघट्टिकाकन्दः । पुं । गुदकन्दरोगे ।

विघण्टा (ण्टिका) । स्त्री । गुलच्छकन्दे । रा नि व ७ ।

विघसम् । क्ली । भोजने । रा नि व २० । विक्षपक्षे । पुं । भोजनशेषे । अम ।

विघ्न । पुं । अन्तराये । उपद्रवादौ ।

विघ्नप्रियम् । क्ली । बकफुलवृक्षायाम् । घटवत्र पाँइ । पसु ।

विघ्नेशवाहनः । पुं । महामूषिके । रा नि व १९ ।

विघ्नेशानकान्ता । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

विङ्क । पु । खुरे । त्रिका ।

विचर्चिलः । पुं । दमनकवृक्षे । भा म १म भेद चि । मल्लिकावृक्षे । व निघ ।

विचर्च्चिका । स्त्री । रक्तकरवीरवृक्षे । वै निघ ।

विचर्च्चिका । स्त्री । सूक्ष्मस्फोटके । रा नि व २० । क्षुद्रकुष्ठभेदे । थोस्, धूलकुणि । तल्लक्षणम्— राज्योऽतिकण्ड्वर्तिरुजः सुरूक्षा भवन्ति गात्रेषु विचर्च्चिकायाम् । सु नि ५ अ १३ ।

विचक्षणा । स्त्री । नागदन्त्याम् । हातिशुँड़ो । रा नि व ५ ।

विचक्षु । त्रि । विमनसि । त्रिका ।

विचित्र (क) । पुं । अशोकवृक्षे । रा नि व १० । तिलकवृक्षे । वै निघ । भूर्जवृक्षे । रा नि व ९ ।

विचित्रकवुरा (वर्णा) । स्त्री । सविष जलौकायाम् । सु सू १३ अ ।

विचित्रा । स्त्री । मृगेर्वारुके । श्वेतवर्णकाँकुड़ । रा नि व ८ ।

विचित्राङ्ग । पुं । मयूरे । श र । व्याघ्रे । श च ।

विचित्रान्नम् । क्ली । खेचरिकायाम् । खिचुड़ि ।

विचिलवा । पुं । प्राणहरकीटभेदे । सु कल्प ८ अ ।

विचूर्णनम् । क्ली । अवधूलने । भा म ४म ।

विचेष्टनम् । क्ली । विरुद्धचेष्टायाम्, वलयहिय रादौ । निदा ।

विच्छत्रक । पुं । सुनिषण्णकशाके । न द ।

विच्छर्दिका । स्त्री । वमने । रा नि व २० ।

विच्छल । पु । वैतसलतायाम् । र मा ।

विच्छाय । पुं । मणौ ।

विच्छित्ति । पुं । कषाये । त्रिका ।

विच्छिन्न । पुं । वातरोगे । क्ली । कृषाद्य गादे सद्योव्रणे । वा उ १६ अ ।

विजननम् । क्ली । उत्पत्तौ । प्रसवे ।

विजपिलम् । क्ली । पङ्के । त्रिका ।

सुगदारु सुवाहच कण्टपत्र कण्टपाद स्वादु कण्टक ग्रन्थिल व्याघ्रपात् मधुपर्णी बहुफल गोप घोण्टा मृदुफल दन्तकाष्ठ यज्ञीयवृक्षपादप पिण्डार हिमक पूत किङ्किणी। गुणा—अम्ल मधुर मधुरपाक लघु दीपन पाचन कामला घ्न पित्तघ्न। रा नि व ९। "विकङ्कतफलं पक्वं मधुरं सर्व्वदोषजित्।" भा।

विकङ्कता। स्त्री। अतिबलायाम्। रा नि व ४।

विकचा। स्त्री। महाश्रावणिकायाम्। গোরক্ষ মুণ্ডী। रा नि व ५।

विकट'। पु। साकुरुण्डवृक्षे। रा नि व ६। सोमलतायाम्। वै निघ। विस्फोटके। श र।

विकटविषाणः
विकटशृङ्गः } पु। सम्बरमृगे। वै निघ।

विकण्टकः। पु। यवासे। दुरालभा। जटा। विकङ्कतवृक्षयज्ञवृक्षनामख्यातवृक्षे। तत्पर्य्याया,—मृदुफल ग्रन्थिल गोकण्टक स्वादुकण्टक काक नाश व्याघ्रपाद घनद्रुम घनफल गन्धाफल मेवस्तनितोद्भव सुदिरफल प्राह्य हासफल स्तमितफल। गुणा—कषाय कटु उष्ण रूक्ष दीपन कफघ्न वस्तरक्षकश्च। रा नि व ११।

विकर। पु। रोगे। श च।

विकरणी। स्त्री। तिन्दुकवृक्षे। গেঁদগাছ।

विकर्णकः
विकर्णरोमा (न)
विकर्णसञ्ज्ञ } पु। ग्रन्थिपर्णभेदे। গোনা। ख्यात् भटोरा। [अम।

विकर्त्तनः। पु। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ।

विकर्त्तिका। स्त्री। हृदयस्थावरणच्छेदनके शस्त्रविशेषे। वा चि ६अ।

विकर्षणम्। क्ली। विरुद्धाकर्षणे। मांसादि प्रतिबद्धशल्यस्य मोचने। सु सू ७अ।

विकलपाणिकः। त्रि। विकलहस्ते। হাত-ভাঙ্গা। হলা।

विकलाङ्गः। त्रि। पङ्गुकाये।

विकल्पः। पुं। सम्प्राप्तिदोषाधिक्यभेदे। "दोषाणां समवेतानां विकल्पोऽंशांशकल्पना।" मा पञ्चनि। इदश्चेति विकल्प। यथा रक्तोदरं सहता यथा गूर्था। सु उ ६५अ।

विकषा (सा)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। पसु'

भेप हरतृखदिरवटौ। मांसरोहिण्याम्। रा नि व १२। भेप वामरत्नपि। चरकाख्या एला तैले। रक्तपुनर्नवायाम्। वै निघ। [व५

विकस्वरा। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्। रा नि

विकारः। पु। व्याधौ। रा नि व २०। विरोगे। विका। प्रकृतेरन्यथाभावे। अम। धवैषम्ये। च सू १अ।

विकालः। पु। सायाह्ने। বৈকাল। श र।

विकालिका। स्त्री। नाडिकायाम्। ঘড়ী। विका।

विकाशि। क्ली। तद्गुणविशिष्ट द्रव्यभे "सन्धिबन्धांस्तु शिथिलान् यत् करोति विकाशि तत्। विश्लेष्यौजश्च धातुभ्यो यथा क्रमुक कोद्रवौ॥" भा।

विकिरः। पु। पक्षिणि। अम। इहतृ विका। सु सू ४६अ। लक्षणं—"नद्यादिनि भूमिष्ठो भवेद्यानुकामतो। छङ्गाव्यते ततो तज्ज्ञ विकिर विदु॥" मांसन्तु—शीतल स्व निर्दोष लघु स्वादु पित्तघ्न चाखा। क्ली। च भा। सु नि १अ।

विकीरणः'। पुं। रक्तार्के। प सु। क्ली। विक्षेप

विकीर्ण(क)म् (का)। क्ली, स्त्री। ग्रन्थि भेदे। वै निघ। विचिर्ण।

विकीर्णफलः (क)। पु। रक्तार्के। वै नि

विकीर्णरोम (न्)
विकीर्णसंज्ञम् } क्ली। स्थौणेयके। গাঁ যালা। रा नि व १२।

विकुम्भः। पु। कनकवृक्षे। रत्न को क्ष्वरारि

विकूणिका। स्त्री। नासिकायाम्। है च।

विकूणनम्। क्ली। सङ्कोचने। वा उ १५अ।

विकृत'। त्रि। रोगिणि। रा नि व असंस्कृते। मे। क्ली। विकारे। [है

विकृति। स्त्री। विकारे। रोगे। डि

विकृष्टकालः। पुं। दूरवर्त्तिनि समये।

विकेशिका। स्त्री। वर्त्तौ। পলতে। १८अ।

विक्रमः। पादे। रा नि व १८।

विक्रमी (न्)। पुं। सिंहे। रा नि व १९।

विट्घात । पु । मूत्राघाते । विड्विघात ।

विट्चर । पु । ग्राम्यशूकरे । अम ।

विट्प्रियः । पु । प्रियसारे गुडक । वै निघ ।

विट्सङ्गः । पुं । पुरीषाप्रवृत्तौ । भा च सा चि । "विट्सङ्ग आध्मानमथो प्रपाक ।"

विटसारिका । स्त्री । सारिकाभेदे । गुये-शालिक । जटा ।

विड । पु । रसजारणे क्षारवहुलद्रव्यसमष्टौ । तद् यथा—"वास्तुकैरण्डकदलीदेवदालीपुनर्नवा । वासापलाशनिचुलतिलकाञ्चनमोचका । सच्छिद्र खण्ड सच्छिद्र नातिशुष्क शिलातले । दग्ध काण्ड तिलानाञ्च पश्चाद् मूलकस्य च । पुनर्येन्मूत्रवर्गेण जल तस्मात् परिस्रुतम् । लौहपात्रे पचेद् यत्ने द्रवपाकाभिमानवित् । वाप्यानां यदुदानाञ्च यज्ञ नानुज्ञमी यदा । तदा कासीसमौराष्ट्रीक्षारत्रय कटुत्रयम् । गन्धकञ्च शिला हिङ्गुलवणानि च षट् तथा । एषां चूर्णं विपेद्द्वि लौहसपुटमध्यत । समाहृ भगत पश्चाद्राय्यस्तु प्रचुरो विड ॥" विड काण्डक्षार सर्वक्षारसमम् इति नित्यनाथ ।"टङ्कण मतधा भाव्य द्रावे पालाशरजे । विडो वह्नि मुखो नाम द्वितीयः सत्त्वजारणे ॥ र चि ३म ।

विडम् । क्ली । लवणविशेषे । विट् लवण । ह्रि विडि, काञ्चोचर । तत्पर्यायाः,—विड्गन्ध विड लवण काललवण दाडिक खण्ड कृतक क्षार आसुर सुपाक्य खण्डलवण धूर्त कृत्रिमकं । चि क्र क केशरपाके । प सु । गुणाः —दीपनम् उष्ण वातघ्न रुच्यम् अजीर्णशूलघ्न गुल्मभेदघ्नश्च । रा नि व ६ । विडङ्गे । वै निघ २म सग्रहवहणो चि विडङ्गादियोगे । पाक्यलवणं । अम ।

विडङ्ग । त्रि । (Embelia ribes) Seeds of Embelia ribes कृमिघ्नपण्यद्रव्यविशेषे । विडङ्ग । हि वाविराङ्, वायविड । ते वायुविड्ङ्ग पुचेट्टु । तम् वरइ, कम्बट् कार्कंपनो । ता वायविड । तत्पर्यायाः,—वेल्ल वेल्ल अमोघा चित्रतण्डुल चित्रतण्डुला चित्रा तण्डुल तण्डुला तण्डुला तण्डुलीयका तण्डुलम् जन्तुनाशन रसा यन पावक भस्मक क्रिमिकण्टक क्रिमिघ्न क्रिमि शत्रु गर्दभ कैराल वातारि जन्तुघ्नी कन्यागामिनी कैराली गहरा कापाली वरा सुविमलोत्था इष नाशन । गुणाः—कटु उष्ण लघु कफवातघ्नम् शूलाध्मानोदरघ्न अग्निमान्द्यघ्नम् अरुचिक्रिमिघ्नश्च । रा नि व ६ । दूषविष विषघ्न क्रिमिघ्नश्च । सु सू ४६ अ । वा सू १५अ सुरसादि । "कालमाला विडङ्गम् ।"

विडङ्गसार । पु । विडङ्गतण्डुले । क्षारशुद्धि कायाम् । (हेमाद्रिविरेचनाध्याये ।

विडङ्गा । स्त्री । विडङ्गे ।

विडङ्गादिचूर्णम् । क्ली । कासाधिकारे । तत्पाठ —"विडङ्ग नागर रास्ना पिप्पली हिङ्गु सैन्धवम् । भार्गी क्षारश्च तच्चूर्णं पिबेद्वा घृत मात्रया ॥' वा चि ३अ ।

विडार (ल) । पु । मार्जारे । विड़ाल । सुगन्धमार्जारे । गन्धगोकुल । क्ली । हरिताल । हे च ।

विडालक । पु । रुद्राद्यनेत्रलेपभेदे । "विडा लकोवहिर्लेपो नेत्रे पक्ष्मविवर्जित ।' भा ।

विडालपदकाम् । स्त्री । कर्षे, २तो । प प्र १ख ।

विडालास्थि । क्ली । मार्जारास्थनि । विड़ालेर हाड । वा उ २८अ । इह भगन्दरे हित ।

विडालिका (ली) । स्त्री । भूमिकुष्माण्डे । भूँइकुमडा । रा नि व ७ । गलगतव्रणविशेषे । "शोफो भृशार्तिस्तु विडालिका स्यात् । हन्याद् गले चेद् वलयीकृता स्यात ॥"

विडुल । पु । वेतसद्रवे । हे च ।

विड्गन्धम् (न्धि) । क्ली । विड्लवणे । प सु ।

विड्ग्रह । पु । बद्धकोष्ठतायाम् । निदा ।

विड्भेद । पु । पित्तजज्वररोगे । भा ।

विड्लवणम् । क्ली । विड्लवणे । र मा ।

विड्वराह । पुं । ग्राम्यशूकरे । जटा ।

विड्वल । पु । गोपके । निशाकर । प सु ।

विड्विघात । पुं । मूत्राघातरोगविशेष । लक्षण—"रूक्षदुर्बलयोर्वातेनोदावर्तं शकृद्यदा । मूत्रस्रोतोऽनुपर्येत विट्संसृष्ट तदा नर । विड्गन्ध मूत्रयेत् कृच्छ्राद्विड्विघातं विनिर्दिशेत् ॥" मा नि. ।

विड्विभेद । पुं । विड्विघातरोगे । मा नि ।

विण्मार्ग । पु । गुदे । वा चि २अ ।

वितण्डा । स्त्री । करवीरवृक्षे । मे । बहुनाम कल्प्यशाके । कटू । लता । स्त्री । हाँटा । दारा ।

विजयचूर्णम् । क्ली । अर्शचि औषधम् । त्रिकटु, त्रिफला, त्रिमद, वच, हिङ्गु, आकनादि, यवक्षार, हरिद्रा, दारुहरिद्रा, चई, चिराता, इन्द्रयव, चितार मूल, वेडेला, शुल्फा, पञ्चलवण, पिपुलमूल, वेलशुंट ओ यमानी समभाग । चद ।

विजयन्ती । स्त्री । ब्राह्मीवृषे । वै निघ ।

विजया । स्त्री । स्थावरविषान्तर्गत मूलविषे । सुश्रुत कल्पस्थ । शेफालिकायाम् । रा नि व ४ । हरीतकीभेदे । "अलाबुवृत्ता विजया । सप्तानामपि जातानां प्रधाना विजया स्मृता । सुखप्रयोगा सुलभा सर्वरोगेषु शस्यते ।" भाव प्र । रा नि व ११ । सा विन्ध्यगिरिजा । वा चि ३ अ । जयन्त्याम् । रा नि व ४ आनन्दभैरवीवयाम् । दन्तीवृषे । वै निघ । निर्गुण्ड्याम् । वचायाम् । श्वेतवचायाम् । रा नि व ६ । नीलीवृषे । वचायाम् । पत्सु । शमीभेदे । मञ्जिष्ठायाम् । नीलदूर्वायाम् । रा नि व ८ । अग्निमन्थे । रा नि व ९ । भङ्गायाम् । सिद्धि । तत्पर्य्याया,—मातुलानि त्रैलोक्यविजया भङ्गा इन्द्राशन जया अजया विजया वीरपत्रा गञ्जा चपला आनन्दा हर्षिणी मातुलानी मादिनी । शब्द च । तद्गुणा —कटु कषाया उष्णा तिक्ता वातकफघ्नी संग्राहिणी वाक्प्रदा बल्या मेधाकारिणी सुख दीपनी च । रा नि व ६ ।

विजयाबन्धः । पु । अपराजितावन्धने । यथा— "सायंकाले भिषग्वीर विजयाम् प्राशयेदरम् । यहा निद्रामि तस्याश्च भूतच्छरं परम् ॥" निघ ।

विजयावहः । पु । सर्षपे । वै निघ ।

विजायनी । स्त्री । मदनमञ्जिकायाम् । वै निघ ।

विजला । स्त्री । च्यवनप्रश । रा नि व ४ ।

विजिलम् । क्ली । दधिप्रकारे । सूपकारशास्त्रमादो । भाव प्र । "पाकदरपरोगाप्तै व्यञ्जने तु भवेत् । तैलपाकसुवर्णार मधुरसरसन्तम् । विशेषेण वातरोगे विजिलं विजिलम् तत् ।" भाव प्र ।

विजिपिलम् । क्ली । पिच्छिले । भ टी का । शब्द र ।

विजुलः । पु । शाल्मलीकन्दे । रा नि व ७ ।

विजृम्भणम् । क्ली । जृम्भणे । हाइ तोला ।

विजृम्भितम् । क्ली । चेष्टायाम् । मे ।

विज्ज(ज्जि)लम् । क्ली । विजिले । भाव ।

विज्जल । पु । बाणासने । वेलेडा । वै निघ ।

विज्जलम् (ला) । क्ली, स्त्री । गुडत्वचि । रा नि व ६ । वि । पिच्छिले । च वि ८ अ ।

विज्जलि(ज्जि)का । स्त्री । अनुकाष्ठातायाम् । रा नि व ३ ।

विज्ञबुद्धिः । स्त्री । जटामांस्याम् । श,च ।

विज्ञानतैलगर्भः । पु । अङ्कोटवृक्षे । रा नि व ९ । देवदारुवृक्षे ।

विज्ञामरम् । क्ली । चक्षुषः शुक्लरोगे । कश्चित् ।

विटः । पु । खदिरे । मूषिके । वै निघ । लवणभेदे । विट् लवण । मे । नागरङ्गवृक्षे । शब्द मा ।

विटकः । पु । विस्फोटके ।

विटपः । पु । पल्लवे । वृषे । आदित्यपत्रे । रा नि व ४ । क्ली । तन्नामकसक्थिमर्माणि । तस्य च स्थान वङ्क्षणवृषणयोर्मध्यभाग । सु शा ६ अ ।

विटपी (न्) । पु । वटवृषे । रा नि व ११ । वृषे । भाव ।

विटप्रियः । पु । मुद्गरवृषे । शक्रवाशफुलेर गाछ । रा नि व ११ ।

विटमाक्षिकः । पु । धातुमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिक । शब्द र ।

विटलवणम् । क्ली । विडलवणे । विट्नून । रा नि व ६ ।

विटवल्लभा । स्त्री । पाटलीवृषे । रा नि व १० ।

विटि । स्त्री । पीतचन्दने । श मा ।

विट् (ड) । क्ली । विष्ठायाम् । रा नि व व १८ । का नि ।

विट्कता । स्त्री । विष्ठायाम् । मा स्व नि ।

विट्खदिर । पु । अरिमेदखदिरवृषे, विट्गन्धखदिर । शुक्लवर्णा । तत्पर्य्याया,—विट्खदिर अरिमेद इरिमेद अरिम्द दरिमेद क्लिमिकामय मरुद्गम कालस्कन्ध । गुणा —कटु उष्ण तिक्त रक्तप्रदोषहर कण्डूविषविसर्पघ्न ज्वरकुष्ठोन्मादहर । रा नि व ८ । अपिच, —"अरिमेद तथा योनीमुखदन्तगदापहम् ।" भा ।

शालपर्णि। सु सू ३८ अ। तिक्तगुञ्जायाम्। ठिं गाडे। चक्रमूक्रचि सुकुमारकुमारके पुनै। च सू ४ अ।

विदारिगन्धादिगण। पुं। विदारिगन्धा प्रभृतिव द्रव्यसमूहपु। सद्यथा —विदारिगन्धा विदारी सहदेवा विश्वदेवा श्वदंष्ट्रा पृथक्पर्णी शतावरी सारिवा कृष्णसारिवा जीवकर्षभकौ महासहा क्षुद्रसहा बृहत्यौ पुनर्नवैरण्ड हंसपादो वृश्चिकाल्यृषभी चेति। तद्गुणा,—विदारिगन्धादिरयं गण पित्तानिलापह। शोष गुल्माङ्ग मर्दोर्ध्व श्वासकासविनाशन ॥

विदारिणी। स्त्री। गाम्भारीवृक्षे। रा नि व ९

विदारी। स्त्री। गलरोगभेदे। लक्षणं यथा —"सदाहतोद श्वयथु सरक्तमन्तर्गले पूतिविशीर्ण मांस। पित्तेन विद्यादवने विदारीं पार्श्वे विशेषात् स तु येन शेते॥" सु नि १६ अ। क्षुद्ररोग भेदे। कोकविड़ाली। लक्षण—"विदारीकन्द कठिना विदारी कक्षवङ्क्षणे।" वा उ ३१ अ। (Ipomoea digitata Syn Panicula ta) महाकन्दशाकविशेषे। भुँईकुमड़ा। हि विलाईकन्द, क्षीरविदारी गेठी च। क नेलगुम्बल ते नेलगुम्मडि। उत् भूइकखार। बम् भूमिकोहले। तत्पर्याया,—क्षीरशुक्ला इक्षुगन्धा क्रोष्ट्री विदारिका स्वादुकन्दा सिता शुक्ला शृगालिका वृष्यकन्दा वृष्यवल्लिका क्षीरविदारी बिड़ाली भूकुष्माण्डी स्वादुलता गजेष्टा वारिवल्लभा गन्धफला क्षीरवल्ली पयस्विनी। गुणा —मधुरा शीता गुरु स्निग्धा रक्तपित्तघ्नी कफकरी बल्या वीर्यवर्द्धनी च। रा नि व ७। कोहला कारी लोहितकुसुम, स च द्विधा दीर्घकन्दो बहु क्षीर, हस्तिपादकी महाक्षीरश्च। सु सू ३८ अ। च चि ८ अ। सुवर्चलायाम्। वाराहीकन्दे। क्षीर काकोल्याम्। वै निघ। विदार्यादिगण यथा— पञ्चाङ्गुलवृश्चिकालीवृ गोरदंष्ट्राद्वयपर्णीकण्डकारी जीवन्हस्वपञ्चमूलगोपसुधाविपादात्मक वर्ग। गुणा —हृद्यो वृष्य वातपित्तहा शोषगुल्माङ्गमर्दोर्ध्व श्वासकासहरश्च। वा सू १५ अ। [रा नि व ७।

विदारीकन्द। पु। विदार्यां। भुँईकुमड़ा।

विदारीद्वयम्। पुं। कुष्माण्डभूमिकुष्माण्डयो। कुमड़ा ओ भुँईकुमड़ा। व निघ चय चि श्रित गुञ्जयाम्।

विदारु। पु। कृकलासे। कांकलास। त्रिका।

विदाह। पु। पित्तजन्यरोगे, पित्तजन्यज्वाला याम, करपादादिदाह। भा।

विदाहक। त्रि। दाहजनके।

विदाहि। त्रि। अतिदाहजनकवस्तुनि। तस्य लक्षण— विदाहि द्रव्य उद्गारमम्लं कुर्यात्तथा तृषाम्। हृदि दाहञ्च जनयेत् पाकं गच्छति तच्चि रात्॥" राज।

विदिक्चक्र। पु। हरिद्राङ्गपक्षिणि। हरि याल व कृष्णगोकुल। श च।

विदु (दू)। पु। करिगण्डम ध्यावकाशे। घ टो। अश्वस्य कर्णाध पतङ्ग भागे। क द २ अ।

विदुल। पु। वेतसलत याम। जलवेतसे। प स। वा सू १५ अ। गन्धरसे। र मा।

विदुला। स्त्री। सातलायाम् रा नि व ४। विटखदिरे। खयेरवाव ला। "विदुलायाश्च मूलच।" प्रयोगा मध्याधिकारे।

विदूरजम्। क्ली। वैदूर्यमणौ। रा नि व १३।

विदूररत्नम्। क्ली। वदूर्यमणौ।

विद्ध। पु। सन्निपाते। क्ली। सद्योव्रणविशेषे। लक्षण— सूक्ष्मास्यशल्याभिहत यदङ्ग त्वाशया द्विना। उत्तिङ्गत निगत वा तद्विद्धमिति निर्दि शेत्॥" सु चि २ अ।

विद्धकर्ण। पु। अविद्धकर्णायाम्। आकनादि। भ हिन्दपकोष।

विद्धकर्णा(र्णिका, र्णी)। स्त्री। पाठायाम्। आकनादि। भ हिन्दपकोष। चम। रा नि व ६।

विद्धपर्कटी। स्त्री। तिक्तगुञ्जायाम्।

विद्धमाचिकम्। क्ली। मद्ये। व निघ।

विद्धा। स्त्री। क्षुद्ररोगभेदे। लक्षण यथा— "या पद्मकर्णिकाकारा पिटिका पिडिकान्विता। सा विद्धा वातपित्ताभ्याम्॥" वा उ ३१ अ।

विद्या। स्त्री। गणकारिकायाम्। गणिकारी। शब्द ज्ञाने। जटा।

विद्यादल। पु। पुं भूर्जवृक्षे। श मा।

विद्याधरयन्त्रम्। क्ली। ऊर्ध्वपातनार्थं औषधपाकार्थं यन्त्रविशेषे। तस्य लक्षणम्—"पच स्थाल्यां रसहिया निदध्यात्तन्मुखोपरि। स्थाली

वितस्ता। स्त्री। भारतीय नदीविशेषे। वितस्ता काश्मीरे प्रसिद्धा। तज्जलगुणा—स्वादु विदो पथ्य लघु मन्दानुद्दीपक तापहर आयुष्कर पथ्यश्च। रा नि व १४।

वितस्ति'। स्त्री। कनिष्ठिकाङ्गुष्ठयुतकरविस्तारे। १२ अङ्गुलि। रा नि व १८।

वितानः (बन्धः)। पु। शिरोव्रणस्य बन्धन भेदे। "शीर्षे वितानसञ्ज्ञश्च वितानाकार-मयुत।" इति लक्षण। सु सू १८ष।

वितानकम्। क्ली। धान्यके। धनियां। प सु। पं। माड़वृक्षे। रा नि व २३।

वितानमूलकम्। क्ली। कौटदेशप्रसिद्धे वीरणमूले। बेणार मूल। रा नि व ८।

वितुन्नम्। क्ली। सुनिषण्णके। शुशुनि शाक। च म। शैवाले। मे।

वितुन्नकम्। क्ली। धान्ये। धने'। रा नि व ६। म द व २। तुत्थके। केवल तुत्थकं। वितुन्नक नामो द्रव्यस्य लक्ष तुत्थाकृति। कोसघी मोथा गुड़त्वची इति च व्याख्या। कैवर्तमुस्ता, केओट-मुता। भा। पुं। आमलकीवृक्षे। च म। स्त्री (का)। भूम्यामलक्याम्। भूँइ आमला। वै निघ।

वितुन्नभूता। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। भूँइ-आमला। वै निघ।

वितुन्ना (न्निका)। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। भूँइ-आमला। रा नि व ५।

वित्रासम्। क्ली। हिङ्गुलि।

वित्सन'। पु। वृषभे। श च।

विथ्या। स्त्री। गोजिह्वायाम्। गोजिया शाक। श च।

विदंश'। पुं। व्यञ्जने। चाट। रा नि व २०।

विद। पुं। तिलकवृक्षे। वै निघ।

विदग्धम्। क्ली। लघुरोहिषवृक्षे। वै निघ। (वि) अपक्वपाके।

विदग्धाजीर्णम्। क्ली। दग्धाजीर्णभेदे। See अग्निमान्द्यम्।

विदग्धाम्लदृष्टि'। स्त्री। दृष्टिगतरोगभेदे। लक्षण—"भ्रममस्ताम्रमाद्रीय मार्गे याँ दृष्टि राश्रिता। सक्लेदकण्डूकलुषा विदग्धाम्लेन सा मता" वा उ १२ष।

विदग्ना। स्त्री। वराटकभेदे। रा नि व १३।

विदरम्। क्ली। विड्लवणे। सणिमनसा। श च। पुं। स्फोटने। फाटा फाटा। च म।

विदरणम्। क्ली। विद्रधौ। रा नि द २०।

विदर्भः। पुं। दन्तमूलगतरोगे। लक्षण—"घृष्टेषु दन्तमांसेषु सरम्भो जायते महान्। यस्मिन् चलन्ति दन्ताश्च स विदर्भोऽभिघातज॥" वा उ २१ष।

विदलम्। क्ली। द्विदले। डालि। दाड़िम्ब वीजे। डालिमेर दाना। च म म लिङ्गसंग्रहे। पु। रक्तकाञ्चने। श र। पिष्टके। पिठा। श च। स्त्री (ला)। त्रिवृति। तेउड़ी। रा नि व ६। सातलायाम्। रा नि व ४।

विदलान्नम्। क्ली। दाल्याम्। दाल। यथा—"यवगोधूमचणका माषो मुद्गाढकौ तथा। मकुष्ठक कुलत्थश्च मसूरस्त्रिपुटस्तथा। निष्पावक कलायश्च विदलान्न प्रकीर्तितम्॥ अभि १५ष। गुणा—स्वस्वपर्याये मन्तव्या।

विदलितम्। क्ली। मञ्जरक्तपरिस्रुतद्रव्यविशेषे। वा उ २६ष।

विदारकम्। क्ली। वृक्षवारे। रा नि व ६। जलमध्यस्थसद्रुमादौ। च म।

विदारण'। पु। कर्णिकारवृक्षे। श र। खर्परे। खापर। वै निघ। क्ली। वायुजन्यव्रणवेदना विशेषे। सु सू २२ष। त्रि। विदीर्णकरणे।

विदारिका। स्त्री। शालपर्ण्याम्। शाल पाणि। प सु। गाम्भारीवृक्षे। वै निघ। प्रमेह पिडकाविशेषे। लक्षण—"विदारीकन्दवद् वृत्ता कठिना च विदारिका।" सु नि ६ष। क्षुद्ररोग विशेषे। लक्षण यथा—"विदारीकन्दवद्वृत्ता कक्षा वङ्क्षणसन्धिषु। रक्ता विदारिका विद्यात् सर्वजा सर्वलक्षणाम्॥" सु नि १३ष। कर्णरोगभेदे। " सन्निपाताद्विदारिका। सवर्ण सरुज स्तब्ध श्वयथु स उपेक्षित। कटुतैलनिभ पक्व स्रवेत् कृच्छ्रेण रोहति। सङ्कोचयति रूढा च सा श्रुतं कर्णशष्कुलीम्॥" वा उ १७ष।

विदारि(री)गन्धा। स्त्री। शालपर्ण्याम्।

नागपानि। सु सू २८ष। तिक्तकुष्माण्डाम्। ठिं-गाडे। चदमू क्र षि सुकुमारकुमारके इने। च सु ४ष।

विदारिगन्धादिगण'। पु। विदारिगन्धा प्रभृतिद्रव्यसमूहपु। गद यथा—विदारिगन्धा विदारी सहन्दा विश्वन्दा श्वदंष्ट्रा पृथक्पर्णी शतावरी सारिवा कृष्णसारिवा जीवकर्षभको महासहा क्षुद्रसहा बृहत्यौ पुनर्नवैरण्ड हंस दो हृश्चिकाल्यृषभी चेति। तद्गणा,—विदारि गन्धादिरयं गण पित्तानिलापह'। शोष गुल्माङ्ग मर्द्दोर्द्ध श्वासकासविनाशन॥

विदारिणी। स्त्री। गाम्भारीवृक्षे। रा नि व ९

विदारी। स्त्री। गलरोगभेदे। लक्षण यथ—"सदाहतोद श्वयथु सरक्तमन्तर्गले पूतिविशीर्ण मांस। पित्त न विद्यादृदमे विदारीं पार्श्वे विशेषात् स तु येन शेन॥" सु नि १६ष। क्षुद्ररोग भेदे। कांकविड़ाली। लक्षण—"विदारीकन्द कठिना विदारी कक्षवङ्क्षणे।' वा उ ३१ष।
(Ipomoea digitata Syn Panicula ta.) महाकन्दशाकविशेषे। भुंईकुमड़ा। हि बिलाईकन्द, क्षीरविदारी गेठी च। क नलगु बल तैं मइपलतिग। उत् भूइकखाद। वम् भूमिकोहल। तत्पर्य्याया,—क्षीरशुक्ला इक्षुगन्धा क्रोष्ट्री विदारिका स्वादुकन्दा सिता शुक्ला शृगा लिका वृष्यकन्दा वृष्यवर्द्धनी वृष्यवल्लिका क्षीर विदारी बिड़ाली भूकुष्माण्डी स्वादुलता गजेष्टा वारिवल्लभा गन्धफला क्षीरवल्ली पयस्विनी। गुणा —मधुरा शीता गुरु स्निग्धा रक्तपित्तघ्नी कफकरी बल्या वीर्य्यवर्द्धनी च। रा नि व ७। कोहला कारी लोहितकुसुम, स च द्विधा दीर्घकन्दो बहु क्षीर, हस्तिपादकी महाक्षीरश्च। सु सू ३८अ। च चि ८ष। सुवचलायाम्। वाराहीकन्दे। क्षीर काकोल्याम्। वै निघ। विदार्य्यादिगण यथा—पञ्चाङ्गुलवृश्चिकालीवृहतीद्वयदेवदारुयवपर्णीकण्डूकरी जीवन्तककपञ्चमूलगोपसुनाविपादात्मक वर्गः। गुणा —हृद्या वृहण वातपित्तहा शोषगुल्माङ्गमर्द्दोर्द्ध श्वासकासहरश्च। वा सू १५अ। [रा नि व ७।

विदारीकन्द। पु। विदार्य्यां। भुंईकुमड़ा।

विदारीद्वयम्। पु। कुष्माण्डभूमिकुष्माण्डयौ। कुमड़ा ओ भुंईकुमड़ा। व निघ चय चि मिश्र गुल्माम्।

विदारु'। पु। कृकलासे। काँकलास। त्रिका।

विदाह। पु। पित्तजन्यरोगे, पित्तजन्यज्वाला याम, करपादादिदाह। भा।

विदाहक। त्रि। दाहजनके।

विदाहि। त्रि। कतिपयद्रव्यसमूहे। तस्य लक्षण—विदाहि द्रव्य मुद्गारमम्ल कुर्य्यात्तथा तृषाम्। हृदि दाहञ्च जनयेत् पाक गच्छति तच्चि रात्॥" राज।

विन्दिव्'षड्ग। पुं। हरिणाङ्कपक्षिणि। हरि याल व कृष्णगोकुल। श च।

विदु (दू)। प कविराण्डमध्यावकाशे। घ टो। चशस्य कर्णाध पडङ्ग लि भागे। क द २ष।

विदुल। पुं। वेतसलता याम। जलवेतसे। प न। वा सू १५ष। गन्धरस। र मा।

विदुला। स्त्री। सातलायाम्। रा नि व ४। विटखदिरे। गुन्द्रवार गां। "विदुलायास्तु मूलञ्च।" प्रयोगा बन्ध्याधिकारे।

विदूरजम्। क्ली। वैदूर्य्यमणौ। रा नि व १३।

विदूररत्नम्। क्ली। वैदूर्य्यमणौ।

विद्ध। प। सन्निपाते। क्ली। सद्योव्रणविशेषे। लक्षण—"सूक्ष्मास्यशल्याभिहत यदङ्ग त्वाशया द्विना। उत्त्क्षिप्त भिन्न वा तद्विद्धमिति निर्द्दि शत्॥" सु चि २ष।

विद्धकर्ण'। प। अविद्धकर्णायाम्। आकनादि। भ हिरुपकोष।

विद्धकर्णी (र्णिका, र्णी)। स्त्री। पाठायाम्। आकनादि। भ हिरुपकोष। धम। रा नि व ६।

विद्धपर्णटी। स्त्री। तिक्तगुञ्जायाम्।

विद्धमाक्षिकम्। क्ली। मद्ये। वै निघ।

विद्धा। स्त्री। क्षुद्ररोगभेदे। लक्षणं यथा—"या पद्मकर्णिकाकारा पिटिका पिटिकान्विता। सा विद्धा वातपित्ताभ्याम्॥" वा उ ३१ष।

विद्या। स्त्री। गणिकारिकायाम्। गणिकारी। शच ज्ञाने। मटा।

विद्यादल। पु। पुं भूर्ज्जवृक्षे। श मा।

विद्याधरयन्त्रम्। क्ली। ऊर्ध्वपरमाणके औषधपाकार्थं यन्त्रविशेषे। तस्य लक्षणम्—"पच स्थाल्यां रसक्षिप्त्वा निदध्यात्तन्मुखोपरि। स्थाल्यो

गुडमुखी सम्यङ्निरुध्य मृदुमृत्स्नया। ऊर्द्धस्थाल्यां जलस्थित्या चुल्यामारोप्य यत्नतः। अधस्ताज्ज्वालयेद्वह्निं यावत्प्रहरपञ्चकम्। स्वाङ्गशीतं ततो यन्त्रादुद्धरेद्रसमुत्तमम्। विद्याधराभिधं यन्त्रम् उदाहृतम्॥" भा।

विद्याधररस। पुं। गुल्मे रस। पाठ—'गन्धकं तालकं ताम्रं मृततामं मनःशिलाम्। शुद्धसूतं तुल्यांशं मर्द्दयेद्दिनमेकम्॥ पिप्पल्याः कषायेण वज्रीक्षीरेण भावयेत्। निष्काद्धं भक्षयेत् चौद्रैः॥" गन्धक हरिताल, स्वर्णमाक्षिक, তামা, মনছাল, শুদ্ধপারদ প্রত্যেক ২ দুই তো পিপুলের কাথে ও বজ্রক্ষীরে ভাবনা দিবে। সা কৌ।

विद्याधराभ्रम्। क्ली। शूलाधिकारे औषधम्। पाठ—'विडङ्गमुस्तत्रिफला गुडूची दन्ती त्रिवृच्चित्रकट्‌त्रिकञ्च। प्रत्येकमेषां त्रिभागचूर्णं पलानि चत्वार्ययसो मलस्य। गोमूत्रसि,ष पुरा तमस्य त्रिवारं दद्यानि च राटिकायाः। तथाभ्र चूर्णस्य पल विशुद्ध निश्चन्द्रकश्लक्ष्णमतीव सतात्। पादोनकर्षं स्वरसेन खल्ले शिलातले मत्स्यमग्यो(नी) दलस्य। सशोध्य यत्नादपि शुद्धगन्धं पाषाणचर्णेन पिचूर्णितेन। युक्त्या तत पूर्व्वकोष्ठ दत्त्वा सपि मधुभ्यामवमर्द्य यत्नात्। निधापयेत् स्निग्धविशुद्ध भाण्डे॥" इत्यादि। বিড়ঙ্গ, মুতা ত্রিফলা, গুলঞ্চ, দন্তীমূল, তেউড়ীমূল, ও ত্রিকটু প্রত্যেক ২ তো শুদ্ধাভ্র অথবা শুদ্ধলৌহ-চটিকা ৪ প আরিশাভ্র ১ প, থুলকুড়ি স্বরসে শোধিত পারা ১।।০ তো শুদ্ধগন্ধক ২ তো কজ্জলী করিয়া, সেই কজ্জলী ও পূর্ব্বোক্ত দ্রব্যসমূহ ঘৃত ও মধু দ্বারা মর্দ্দন করিয়া স্নিগ্ধভাণ্ডে রাখিবে। মাত্রা ১।২।৩ রতি পর্য্যন্ত। ভা কৌ।

विद्यापति। पु। चिकित्साञ्जनप्रणेतरि।

विद्युच्छिखा। स्त्री। स्थावरविषान्तर्गतमूलविषभेदे। सु कल्प २ अ।

विद्युज्ज्वाला। स्त्री। कलिकारीक्षुप। विषलाङ्गलिका। रा नि व ४।

विद्युत्। स्त्री। सन्ध्यायाम्। शि।

विद्युत्प्रियम्। क्ली। कांस्यधातौ। वै श।

विद्रम्। पु। क्लि। श ब।

विद्रधिः (धी)। पु, स्त्री। शूकदोषभेदे। अयमपि विद्रधिलक्षण। सु नि १४ अ। रोगभेदे। ফোড়া। বাহ্যাভ্যন্তরভেদেন স দ্বিবিধ। বাহ্য পুন ষড়্‌বিধ वातपित्तकफशोणितक्षतत्रिदोषजभेदात्। निदानलक्षण—"त्वग्रक्तमांसमेदांसि सन्दूष्यास्थिसमाश्रिताः। दोषाः शोथं शनैर्घोरं जनयन्त्युच्छ्रिता भृशम्। महामूलं रुजावन्तं वृत्तं वाप्यथवायतम्। स विद्रधिरिति ख्यातो विज्ञेयः षड्विधश्च स॥" मा नि। "पृथग्दोषैः समस्तैश्च क्षतेनाप्यसृजा तथा। षण्णामपि हि तेषान्तु लक्षणं सम्प्रवक्ष्यते। कृष्णोऽरुणो वा परुषो भृशमत्यर्थवेदन। चित्रोत्थानप्रपाकश्च विद्रधिर्वातसम्भव। पक्वोदुम्बरसङ्काश श्यावो वा ज्वरदाहवान्। क्षिप्रोत्थानप्रपाकश्च विद्रधि पित्तसम्भव। शरावसदृश पाण्डु शीत स्निग्धोऽल्पवेदन। चिरोत्थानप्रपाकश्च सकण्डुश्च कफोत्थित। तनुपीतसितांश्चैषामास्रावाः क्रमशः स्मृताः। नानारूपरुजास्रावो घाटालो विषमो महान्। विषमं पच्यते वापि विद्रधिः सान्निपातिकः। तैस्तैर्भावैरभिहते क्षते वापथ्यसेविनः। क्षतोष्मा वायुविक्षिप्तः सरक्तं पित्तमीरयेत्। ज्वर-स्तृष्णा च दाहश्च जायते तस्य देहिनः। एष विद्रधिरागन्तुः पित्तविद्रधिलक्षणः। आभ्यन्तरानत ऊर्द्ध्वं विद्रधीन् परिचक्षते। गुर्व्वसात्म्यविरुद्धान्नशुष्कसंक्लिष्टभोजनात्। अतिव्यवायव्यायामवेगाघातविदाहिभिः। पृथक् सम्भूय वा दोषाः कुपिता गुल्मरूपिणम्। वल्मीकवत्समुन्नद्धमन्तः कुर्व्वन्ति विद्रधिम्। गुदे बस्तिमुखे नाभ्यां कुक्षौ वङ्क्षणयोस्तथा। वृक्कयोः प्लीह्नि यकृति हृदये क्लोम्नि वा तथा। तेषां लिङ्गानि जानीयात् बाह्यविद्रधिलक्षणैः। आमपक्वैषणीयेन पक्वापक्वं विनिर्दिशेत्। गुदे वातनिरोधस्तु बस्तौ कृच्छ्राल्पमूत्रता। नाभ्यां हिक्का तथाटोपः कुक्षौ मारुतकोपनम्। कटीपृष्ठग्रहस्तीव्रो वङ्क्षणोत्थे तु विद्रधौ। वृक्कयोः पार्श्वसङ्कोचः प्लीह्न्युच्छ्वासावरोधनम्। सर्व्वाङ्गप्रग्रहस्तीव्रो हृदि शूलश्च दारुणः। श्वासो यकृति तृष्णा च पिपासा क्लोमजेऽधिका। आमो वा यदि वा पक्वो महान् वा यदि वेतरः। सर्व्वो मर्म्मोत्थितश्चापि विद्रधिः कष्ट उच्यते। स्त्रीणामपप्रजातानां प्रजातानां तथाऽहितैः। दाहज्वरकरो घोरो जायते रक्तविद्रधिः। अपि सम्यक्प्रजातानामसृक्कायादनिःसृतम्। रक्तजं विद्रधिं विद्यात् कुक्षौ मक्कल्लसंज्ञितम्॥" मक्कल्लोपद्रवानन्तरं ततोऽसौ

समुपपद्यते। सु नि ८अ। गुल्मादस्य विशेष गुल्मशब्दे द्रष्टव्य।

विद्रधिका। स्त्री। प्रमेहपिड़कायाम्। लक्षण— "विद्रधलक्षणैर्युक्ता ज्ञेया विद्रधिका बुधैः॥" सु नि ६ष।

विद्रधिघ्न (नाशनः)। पु। शिग्रुवृक्षे। शोभाञ्जनवृक्षे। সজিনা গাছ। विका।

विद्राविणी। स्त्री। काकमाच्याम्। रा नि व ४।

विद्रुम। पु। प्रवाले। পলা। रा नि व १३। पल्लवे।

विद्रुमफल. (ला)। पु,स्त्री। मधुरकन्दुरी। वै निघ। [ञ्ची। श्रम। रा नि व १२।

विद्रुमलता (तिका)। स्त्री। नलीनामगन्ध

विद्रुमवाक्। स्त्री। मधुरकुन्दुरी। वै निघ।

विद्रुल। पु। वेतसवृक्षे। वै निघ।

विद्वान्। पु। वैद्ये। रा नि व २०।

विद्रव्यम्। क्ली। कहोने। कङ्कोल। रा नि व १२। [भ रमस। मे। विका।

विध (धा)। पु स्त्री। ऋद्धौ। हस्त्यन्ने। वेधने।

विधनम्। क्ली मधूच्छिष्टे। মোম।

विधवनम्। क्ली। कम्पने। व्याक।

विधसम्। क्ली। मधूच्छिष्टे। মোম। वै निघ।

विधाता (तृ)। पु। मद्ये। रा नि व १४।

विधात्री। स्त्री। पिप्पल्यां। श च।

विधानम्। क्ली। व्यवस्थायाम्। जटा। (कग्)। व्यथायाम्। श र।

विधानिका। स्त्री हट्याम्। হিঙ্গুটী। वै निघ।

विधि। पु। कल्पने। भेदे। पु। वैद्ये। रा नि व २०।

विधु। पु। कर्पूरे। मे।

विधु(धू)ति। स्त्री। कम्पने।

विधु(धू)ननम्। क्ली। कम्पने।

विधुफलाध्वर। पु। सन्निपातज्वरभेद। लक्षण— विधुफल... स तो नाम्ना सन्निपातावदा हृतौ। श ...निमाधिको यन्त सन्निपात प्रकु र्याद्‌॥" भा।

विधुरा। स्त्री। कथपृष्ठाध्ये कहैनमुमय

इयी। तत्र च बाधितय म्। सु शा ६ष। रसाला याम। मे।

विधुवन(न)म्। क्ली। कम्पने। जटा। श्रम।

विनता। स्त्री। प्रमेहपिड़काभेदे। लक्षण— "महती पिडका नीला पिडका विनता स्मृता।" सु नि ६अ।

विनद। पु। सप्तपर्णवृक्षे। श च।

विनमनम्। क्ली। नमीकरणे। सु स ०ष।

विनम्र(क,)म्। क्ली। तगरपुष्पे। रा नि व १।

विनया। स्त्री। बाट्यालके। বেড়েলা। मे।

विनस। त्रि। नासाहीने। जटा।

विनाश.। पु। व्यथया शरीरनाशने। भा स ३भ।

विनाखदा। स्त्री। चिपणिकाकन्दे। रा नि व ७। See चिपणिका।

विनाश। पुं। नाशे। श्रम। (क) त्रि। गत नाशिकै। जटा।

विनाशोन्मुखम्। क्ली। पक्वे। श्रम।

विनासिका। स्त्री। चचिप्रकृतिकीटभेदे। सु कल्प ८ष।

विनिपात। पु। दैवादिव्यसने। मे।

विनीत। पु। दमनकवृक्षे। দনা। रा नि व १०। See दमनक।

विनोय। पु। कल्के। र मा।

विन्दु। पुं। परिमाणभेदे। ज्ञापकत्वायाम्। श्रम। भ्रुवोर्मध्यभागे। मे।

विन्दुचित्रक.। पुं। मृगविशेषे। श र।

विन्दुपत्र। पु। भूर्जवृक्षे। रा नि व ९।

विन्दुफलम्। क्ली। मौक्तिके।

विन्दुराजि। पु। राजिमत्सर्पविशेषे। सु कल्प ४ष।

विन्दुरेखक। पु। पक्षिविशेषे। श च।

विन्दुल। पु। चचिप्रकृतिकीटविशेष। सु कल्प ८ष। See कीट।

विन्दुवासर। पु। गर्भे सन्तानोत्पत्ति दशरात्र पात दने। लौकिकम्। [श च।

विन्ध्यपर्णी। स्त्री। विस्मजादी। বেঙ্গচটী।

विन्ध्यजात। पु। विधेतवक्षदे। वै निघ।

विन्ध्यवासियोगः । पुं । रोगविशेषाधिकारे योग । पाठ—"ओष धमावटी माषि फलानि हे पल तथा । एतत् सवटी योग मोदक ... ॥ ... क्रिकेटु, अ॰मूनी, क्रिष्मा, ... १ ... ... एकत्र माड़िव । ... ।

विन्ध्या । स्त्री । पक्षलाहधे । ... गाछ । मे । एलायाम् । ... ।

विन्ध्याक । पुं । समपर्वनधे । ... ।

विन्विनी । स्त्री । श्वेतनारकी ।

विपत्ति । स्त्री । विपदि ... ।

विपदापहा । स्त्री । वनकुस्त्र्यां । वै निघ ।

विपन्न । पुं । सर्पे । मे । त्रि । विपद्युक्ते

विपरीतमल्लतैलम् । क्ली । ... विकार तैलम् । पाठ—"सिन्दुरादि विषकुष्ठ ... ... ॥" ... ... । ... ... । ... । कल्क प्र १ प ।

विपर्णक । पुं । पलाशवृक्षे । ... ।

विपर्यय । पुं । "यदयमामिषं तस्य प्राप्ति ... ।" सु ... । व्यतिक्रमे । ... ।

विपाक । पुं स्त्रे । पाचने । मे । द्रव्य ... मधुर्यादिपरकाले । "जाठरेणाग्निना योगाद् यदुदेति रसान्तरम् । रसानां परिणामान्ते स विपाक इति स्मृत । मिष्टः पटुश्च मधुरमम्लोऽम्ल पच्यते रसः । कटुतिक्तकषायाणां पाकः स्यात् प्रायशः कटु ॥" ... मधुरा गुरुणी च कटुकादि च ॥ इति । ... ... । ...

विपाण्डु । पुं । वनमकरं ... । वै निघ ।

विपाण्डुरा । स्त्री । महामेदायाम् । पमु ।

विपादिका । स्त्री । पाददारीरोगे । रा नि व २० । पादगत ... ... । तल्लक्षण—"... प्रायो ... ..., विपादिका पादगतेयमेव ।" ... । See पादस्फोट ।

विपादी । स्त्री । ... । रा नि व ५ ।

विपाशा । स्त्री । ... । रा नि व ० । ... ।

विपिनद्रु । पुं । ... । वै निघ ।

विपिनरूप । पुं । ... । ... गाछ । "विपिनरूप ..." ... ।

विपुलरसः । पुं । इक्षौ । कोषाम्रम् ।

विपुल(ला)स्रवा । स्त्री । ... । ... । रा नि व ५ ।

विपुषा । स्त्री । ... । ... । रा नि व ४ ।

विपूय । पुं । ... । ... ।

विप्र । पुं । ... । रा नि व ११ । ... । वै निघ । ... । ... ।

विप्रकाष्ठम् । क्ली । ... । रा नि व ८ ।

विप्रकृष्ट । त्रि । दूरे । ... ।

विप्रतिपत्तिः । स्त्री । ... । ... ।

विप्रत्यय । पुं । कार्याकार्यहिताहित ... विपरीताभिनिवेशे । च शा ५ ।

विप्रदष्ट । पुं । ... । ... ।

विप्रप्रिय । पुं । पलाशवृक्षे । रा नि व २१ ।

विप्रलम्भो (लोभो)(भी) । पुं । ... । ... । रा नि व १० ।

विप्लुता । स्त्री । योनिरोगविशेषे । तल्लक्षण यथा—" , योनि विप्लुताख्या ... । ... ... ॥" मा ... ।

विफल । पुं । ... । वै निघ ।

विफला । स्त्री । ... । रा नि व १० ।

विबध । पुं । ... । वै निघ ।

विबन्धः । पुं । आमाशयरोगे । रा नि व २० । मल मूत्ररोधे ।

विबन्धबन्ध । पुं । ...

विशेषे। "विबन्धो विविधो धन्य इति लघवम्। सु । क।

विबन्धवर्त्ति. । स्त्री। चरस्य शूलरोगभेदे। "मोत्वृद्धीद य पुरीषम् सामाद शूलवीहित।" च द ४१५।

विभाकर । पु। चित्रकवृक्षे। चिताগাছ। चकवृक्षे। আকন্দ গাছ। च म। सूर्ये।

विभाण्डिका । स्त्री। चाङ्गन्यक्षुपे। अस्फोटनी। वै निघ।

विभाण्डी । स्त्री। आवर्त्तकीलतायाम। रा नि व ३। नीलापराजितायाम्। वै निघ।

विभातम् । क्ली। प्रभाते। প্রাত কালে।

विभावरी । स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। मेदायाम्। र मा। रात्रौ। च म।

विभावरीयुगम् । क्ली। हरिद्रा दारुहरिद्रयो। হরিদ্রা ও দারুহরিদ্রা। भा १म प्र चि। "विशालाविभावरीयुग वरा।"

विभावसु । पु। चित्रकवृक्षे। चकवृक्षे। मे। अग्नौ। सूर्ये। च म। चन्द्रे। श च।

विभीतक (की) । पुं, स्त्री। (Terminalia belerica) Beleric myrobalan प्रसिद्ध वृक्षविशेषे। বহেড়া গাছ। हि बहेड़े, तिनास। भेरा, बहेडा। मं बेहाडा। क तौड़े। तें ताण्डेचेट्टु। ता तनितण्डि, तौषण्डि। तत्पर्य्याया,—अच तुष कर्षफल भूतवास भूतावास कलि कलिद्रुम कलिवृक्ष कलिन्द क्रमिक बहुवीर्य्य तलफल सम्वर्त्तक वासन्त बहेड़क हाय्य विषघ्न अनिलघ्नक कासघ्न कलियुगालय। गुणा —कटु तिक्त कषाय उष्ण कफघ्न चक्षुष्य पलितघ्न विपाके मधुर लघुच। बैभीतकी मदकर कफसास्त्रनाशन। सु सू ४६ष। विभीतफल—स्वादुपाक कषाय कफपित्तघ्नम् उष्ण वीर्य्य हिमस्पर्श भेदन कासघ्न रुच नेत्रकेशप्रसादन क्रमिविस्वरनाशच। तन्मज्ज—तृषाच्छर्दि कफ वातघ्नानिकर लघु कषाय मदकारि च। भा पू १ख। विभीतककलात्थ तैलगुणा —स्वादु हिम केश्य गुरु पित्तानिलपीडाघ्नच। रा नि व ११। मधुर मधुरवीर्य्य विपाक वातपित्तशमन शीत वीर्य्यम् अभिष्यन्दि सृष्टविण्मूत्रम् अग्निसादन चेति। सु सू ४५ष।

विभीषण । पु। नलतृणे। নলগাছ। नि व८।

विभूति । स्त्री। अणिमादि। ऐश्वर्ये।

विभ्रंश । पुं। प्रतारकभ्रमे। च सु १५ष।

विभ्रम. । पु। भ्रान्तौ। मा नि।

विमर्द्द । पु। चक्रमर्द्दक्षुपे। চাকন্দা। रा नि व ४। कालकसक्षुपे কালকাশন্দা। र मा।

विमर्द्दक. । पु। चक्रमर्द्दक्षुपे। रा नि व ४। घृतगुड़कानितद्रव्ये। चा उ ३९ ष।

विमलम् । क्ली। पद्मकाष्ठे। रौप्ये। सैन्धव लवणे। वै निघ। रौप्यमाक्षिके। रा नि व १३। त्रि। निर्म्मले। वै निघ।

विमलजाता । स्त्री। सावित्रेन द्रवीकृत खण्डादौ। খণ্ডাদির রস। इथ मत्स्यण्डिकादि वक्ष्यते। सु सू ४५ष।

विमलमणि. । पु। कर्पूरमणौ। স্ফটিক। रा नि व १३।

विमला । स्त्री। रौप्यमाक्षिके। प सु। See तारमाक्षिकम् सातलायाम्। व निघ। विमल कर्णौ। वै निघ २ष चय चि। गोदन्तादौ। গোদন্তাদি বিষ। दारुमीच इति यस्या प्रसिद्धि। तच्छुद्धि —"जम्बीरस्य रसे खिन्ना रम्भातोयेन वा पचेत्।" विमला शुद्धिमायाति दोलायन्त्रेण निश्चितम्। सा क्री।

विमलाशन । पु। शिरीषवृक्षे। र मा।

विमान । पु। घोटके। मे।

विमुक्त । पु। माधवीलतायाम्।

विम्बम् । क्ली। विम्बीफले। তেলাকুচাফল। र मा। पुं। कृकलासे। কাঁকলাস। मे।

विम्बकम् । क्ली। विम्बीफले। তেলাকুচা-ফল। श र। [श र।

विम्बजा । स्त्री। विम्बीलतायाम। তেলাকুচা।

विम्बट । पु। सर्षपवृक्षे। श च।

विम्बा (म्बि[म्बो]का) । स्त्री। विम्बायाम। তেলাকুচা। तत्पर्य्यायगुणा,—विम्बी रक्तफला तुण्डी तुण्डिकेरी च बिम्बिका। ओष्ठोपमफला प्रोक्ता पीलुपर्णी च कथ्यते॥ विम्बीफलं स्वादु शीत गुरु पित्तास्रवातजित्। स्तम्भन लेखन रुच

विवन्धाध्मानकारकम् ॥ भा । रा नि व • । वा सू १५ अ । सु सू ४६ अ ।

विरवोसिका । स्त्री । विम्बीशाकि । তেলাকুচার পাতা ।

विम्बिनो । स्त्री । नेवकनीनिकायाम् । চক্ষুর তারা । रा नि व १८ ।

विम्बी । स्त्री । शाखिधान्यविशेषे । रा नि व १६ । बिम्बिकायाम् । তেলাকুচা । च सू वमन । सु सू ३८ अ । कुन्दरिकायाम् । सु सू ३९ अ ।

विम्बु । स्त्री । गुवाकि । कथित् ।

विम्लापनम् । अङ्गुल्यादिविमर्दनेन शोथविलायने । सु चि १अ ।

वियच्चारी (इन्) । पु । चिल्लपक्षिणि । চীলপাখী । श मा ।

वियोगी (इन्) । पु । चक्रवाकपक्षिणि । श च ।

वियोनिः । त्रि । विरुद्धयोनौ । सु नि १२अ ।

विरङ्गम् । क्ली । कङ्गुष्ठमृत्तिकायाम् । रा नि व १३ । विडङ्गे । प सु ।

विरजा । त्रि । विगतार्त्तवायाम् । जटा ।

विरजा । स्त्री । दूर्व्वायाम् । तारा । गन्धविरजायाम् । भैष वाजी पलङ्कसारतैले । कपित्थानी इत्येके । र मा ।

विरठः । पु । तिलकवृक्षे । वै निघ ।

विरणम् । क्ली । वीरणमूले । বেণার মূল । प सु । रस र वा व्या चि गन्धराजतैले ।

विरदा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । कथित् ।

विरलम् । क्ली । पातलदधनि । रा नि व १५ ।

विरलद्रवा । स्त्री । विरलद्रवयवाग्वाम् । जटा ।

विरला । स्त्री । तिन्दुक्याम् । "कोलीकादस्व विरला ।" वा सू १५ अ न्यग्रोधादौ । ऋष्यविद्धति । वै निघ ।

विरा । स्त्री । मद्ये । रा नि व १४ ।

विराटकम् । क्ली । काललपाषाणे । চুম্বক । र मा स ।

विराटजः । पु । राजपट्टमणौ । त्रिका ।

विरान्तक । पु । अर्ज्जुनवृक्षे । वै निघ ।

विराध(धा)नम् । क्ली । पीडायाम् । श र ।

विरालः । पुं । बिडाले । अटी ।

विरुक् । पु । इङ्गुदवृक्षे । रा नि व १९ ।

विरुद्धम् । त्रि । देशकालप्रकृतिसंयोगविपरीते ।

विरुद्धता । स्त्री । विरुद्ध नाम यत् इहास्त मिश्रकसमये विपरीतम् । च वि ८ अ ।

विरुद्धा(ध्य)शनम् । क्ली । विरुद्धभोजने । "क्षीरमत्स्यादि यद् भुक्तं तद्विरुद्धाशनं मतम् ।" योगर च सा चि । "विरुद्धाध्यशनाजीर्णं ।" विरुद्धभोजनजरोगा यथा—"न आन्ध्यवीसर्पदकोदराणां विस्फोटकोन्मादभगन्दराणाम् । मूर्च्छामदाध्मानगलग्रहाणां पाण्ड्वामयव्याखविषस्य चैव । किलासकुष्ठ ग्रहणीगदानां शोथातिसार ज्वर पीनसानां । सन्तानदोषस्य तथैव मृत्यो विरुद्धमन्नं प्रवदन्ति हेतुम् । विरुद्धाहारजनितान् रोगान् हन्ति विरेचनम् । वमन शमन वापि ।" राज ३प ।

विरूढः । त्रि । अङ्कुरिते । मे । च सू १८अ ।

विरूढकम् । क्ली । अङ्कुरितधान्ये । वै निघ ।

विरूढधाना । स्त्री । अङ्कुरितयवे । যবের অঙ্কুর । गुणौ—गुरु पुष्टिकरी च । च सू २७अ ।

विरूपम् । क्ली । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ । स्त्री (पा) । दुरालभायाम् । रा नि व ४ । शुकशिम्ब्याम् । আলকুশী । कृष्णातिविषायाम् । रा नि व ६ । पु । सन्नरसे । धूना ।

विरूपाक्षः । पु । अश्वस्य दुष्टपक्ष्मोदये । 'विरूपाक्षगन्धोने तु कम्प स्वेदश्च जायते ।'' जद ५०अ । [रा नि व १९ ।

विरूपी (इन्) । पु । गाइके । কাল গিরগিটি ।

विरूक्षणम् । क्ली । रुक्षीकरणे । वा उ ३२अ ।

विरेकः । पु । कर्पूरे । वै नि० । विरेचने । জোলাপ । मा नि । मलभेदे । श र ।

विरेकी (इन्) । पु । कम्पिल्लके । वै निघ ।

विरेचक । त्रि । विरेककारिणि ।

विरेचनम् । क्ली । विरेके, मलभेदे । জোলাপ । सर्व्वाण्येव विरेचनद्रव्याणि भूवारिगुणभूयिष्ठानि भूवारिणो गुरुत्वादधोगच्छन्ति । तानि च द्रव्याणि हस्तग्रामा दन्तीद्रवन्तीसप्तला शङ्खिनी विषाणिका गवाक्षी च्छगलान्त्रीस्नुक् सुवर्णक्षीरीचित्रककिण्विही कुशकाशतिल्वक कम्पिल्लक रम्यक पाटलापूग हरीतक्यामलक विभीतक नीलिनीचतुरङ्गुलैरण्डपूतीक महावृक्ष सप्तच्छदार्क ज्योतिष्मत्यः इति । सु सू ३९

च। तानि च षट् भवन्ति चीररसकल्ककषाय शृतशीतफाण्टभेदेन। तानि यथोत्तरं लघूनि। सु सू.४४ थ। "विरेचनद्रव्याणि पृथिव्यम्बु गुणभूयिष्ठानि पृथिव्यापो गुर्व्यः गुरुत्वादधो गच्छन्ति तस्माद्विरेचनमधोगुणभूयिष्ठमनुमानात्।" सु सू ४१ अ। तत्रादौ स्निग्धस्विन्नवान्तो। तद्गुणा —"बुद्धे प्रसादं बलमिन्द्रियाणां धातुस्थिरत्वं ज्वलनातिदीप्तिम्। चिराच्च पाकं वयसः करोति विरेचनं सम्यगुपास्यमानम्॥" सु। तस्य मात्रा यथा—"मात्रोत्तमा विरेकस्य त्रिंशद्वेगैः कफान्तकः। वेगैर्विंशतिभिर्मध्या हीनोक्ता दशवेगकैः। द्विपलं श्रेष्ठमाख्यातं मध्यमञ्च पलं भवेत्। पलार्द्धञ्च कषायाणाम् कनीयस्तु विरेचनम्॥" अन्यच्च —"पलन्तु श्रेष्ठमाख्यातं मध्यन्त्वर्द्धपलं भवेत्। कर्षमानं कनीयः स्यात् ज्ञेयं श्रेष्ठाद्य-यथा॥" आनन्दसेन। वमनं च विरेकं च तथा शोणितमोक्षणम्। सार्द्धत्रयोदशपलं प्रस्थमाहुर्मनीषिणः॥" इति। तन्निषेध —"बालवृद्धनवज्वरिनवप्रसूतादयो न विरेच्याः जीर्णज्वरिप्रभृतयो विरेच्याः। शरदि वसन्ते च पाचनैरामवलास स्निग्धस्य स्विन्नस्य च स्नेहैर्विरेकं कार्यं॥" प प्र ४ख।

विरेचन। पु। पीलुवृक्षे। रा नि व ११। दृतकरञ्जे। रा नि व ९।

विरेचनफल। पु। पीलुवृक्षे। वै निघ।

विरेचनोपयोगि। त्रि। विरेचके। च।

विरोचन। पु। पृथुशिम्ब श्योणाकवृक्षे। शोणापाठा। पूतकरञ्जे। रा नि व ९। रोहितकवृक्षे। रोहा गाछ। रा नि व ८। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। कश्चित्।

विरोध। पु। चीराख्य गन्धद्रव्यभेदे।

विल। पु। वेतसवृक्षे। श च।

विलकारी (इन्)। पु। मूषिके। रा नि व १९।

विलम्बिका। स्त्री। तन्नामकविसूचिकाभेदे। लक्षणं—"दुष्टं भुक्तं कफमारुताभ्यां प्रवर्त्तते नोर्द्धमधश्च यस्य। विलम्बिकां तां भृशदुश्चिकित्स्याम् आचक्षते शास्त्रविदः पुराणाः॥" मा नि।

विलम्बी (इन्)। पु। खर्यौविषे। मत्स्यविशेष। गुणा—वातकरं विषकरं कफकरश्च। चचि २२ अ।

विलय। पु। विलापने। भा प्र २२ थ।

विलया। स्त्री। बलायाम्। रमा।

विलला। स्त्री। श्वेतबलायाम्।

विलवास। पु। गन्धकजन्तौ। कालगिरगिटि। रा नि व १९।

विलवासी (इन्)। पु। सर्पे। श र।

विलाल। पु। विडाले। जटो।

विलासिनी। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। शङ्खपुष्प्याम्। वै निघ।

विलिखा। स्त्री। मत्स्यभेदे। इलीश इति कश्चित्। वै निघ।

विलेप (नम्)। पु, स्त्री। सुगन्धलेपद्रव्ये। अम।

विलेपनी। स्त्री। शाउ। मे।

विलेपी। स्त्री। यवागूविशेषे। शाउविशेष। अम। स गिलद्रवो। चतुर्गुणवारिसिद्धविरलद्रवयवाग्वाम्। "विलेपीसुचिताद्भव्यचतुर्थांशकाणा वदेत।" सु चि ३९ अ। "चतुर्गुणजले सिद्धा विलेपी विरलद्रवा।" प सु। तण्डुलापेक्षया नव गुणवारिसाध्या यवागू ज्ञेया। "विलेपी विरलद्रवा।" च द ज्व चि। "भड्गभक्ता विलेपी।" रा नि व २०। "विलेपी तु चतुर्गुणे।" "विलेपी च घना सिक्थैः सिद्धा नीरे चतुर्गुणे।" गुणा —"विलेपी तर्पणी हृद्या मधुरा पित्तनाशिनी।" प प्र २ख। "विलेपी दीपनी वृष्या हृद्या सद्या हिता लघुः। तृषाचिरोगिणां पथ्या तर्पणी तृट् ज्वरापहा। आमशूलहरा स्नाट दीपनी रुचि पुष्टिकृत्॥" वै निघ। "विलेपी तर्पणी लघ्वी ग्राहिणी तृष्णापहा।" राज २१ अ। अन्या यथा— "कृता च तण्डुल तोये विलेपी भाद्रतण्डुले। सा चाग्निदीपनी लघ्वी हिता मूर्च्छाज्वरापहा॥" वै निघ।

विलेप्य। पु। यवाग्वाम्। श र। स्त्री। विलेप्याम्। "पर्या विलेप्यामकृतम्"। च द वमने।

विलेवासी (इन्)। पु। सर्पे। श र।

विलेशय। पु। विलवासिनि चक्रिनकुलाद्य गोधादिगण। "गोधा शश भुजङ्गाखु शल्लकाद्या विलेशयाः।" गुणा—"विलेशया वातहरा मधुरा रसपाकयोः। वृंहणा वद्धविण्मूत्रा वीर्योष्णा अपि कीर्तिताः॥" भा। तन्नाम श्वाविधादिजन्तु। रा नि व १९। कोकन

नामकविलेशयवर्गे । रा नि व १९ । अन्ये बिलेशया ये तु कोकडीन्दुरिकादय । तेषाञ्च गर्हितं मांस मांस्यमौरवदुर्जरम् ॥ प सु ।

विलोचनम् । क्ली । नेत्रे । रा नि व १८ ।

विलोटकः । पु । वर्मीनरमत्स्ये । বেলে গুড় গুড়ি মাছ । श च ।

विलोडनम् । क्ली । आलोड़ने । वायुजन्यमथ वेदनाविशेषे । सु सू २२ च ।

विलोडितम् । क्ली । पादत्रयेण निर्माणदधि कृते तक्रे । रा नि व १५ ।

विलोमः । पु । कुक्कुरे । सर्पे । म ।

विलोमी । स्त्री । आमलक्यां । मे । [श र ।

विल्लम् । क्ली । विडङ्गे । प सु । हिङ्गौ । हिः ।

विल्लकम् । क्ली । विषे । प सु ।

विल्लमूला । स्त्री । वाराहीकन्दे । श च ।

विल्वम् । क्ली । विल्वफले । मे । विल्वशलाटौ । বেলশুঁঠ । च द ज्वरातीसारे च कलिङ्गाद्य गुडिका । पलि । ८ सौ । अ मा । प प ।

विल्वः । पु । (Ægle marmelos) स्वनाम ख्याततरौ । বেল গাছ । हि बेल । म बेल, बिल्व । क बल्लम । तै मारेडु । ता विल । तत्पर्य्याया,—शाण्डिल्य शलूष मालूर श्रीफल कपीतन महाकपित्थ गोहरीतकी पूतिवात अतिमङ्गल्य महाफल शल्य हृद्यगन्ध शलाटु कर्कटाह शैलपत्र शिवेष्ट पत्रश्रेष्ठ त्रिपत्र गन्धपत्र लक्ष्मीफल गन्धफल दुरारुह त्रिशाख पत्र त्रिशिख शिवद्रुम सत्यफल सदाफल सुभूतिक समीरसार । गुणा —मधुर हृद्य पित्तघ्न गुरु कषाय वातज्वरातिसारघ्न रुचिकृत् दीपनश्च । विल्वमूल—त्रिदोषघ्न मधुर लघु वातघ्नश्च । कोमल फल—स्निग्ध गुरु ग्राहि दीपनञ्च । पक्व फल—गुरु मधुरं कटुतिक्त कषायोष्ण ग्राहि त्रिदोषघ्नञ्च । रा नि व ११ । अपिच—"पक्व सुगन्धि मधुर दुर्जरं ग्राहि दीपनमिति ।" "फलेषु परिपक्व यद्गुणवत्तदुदाहृतम् । विल्वादन्यत्र विज्ञेयमाम तद्धि गुणाधिकम् । द्राक्षाविल्वशिवादीनां फल शुष्क गुणाधिकम् ॥" भा आमम ।

विल्वगन्धः । पु । महाष्ट्रतुलसीभेदे । ।

विल्वजा । स्त्री । शालिधान्यविशेषे । क मागधीगुणैस्तुल्या । "विल्वजा मागधी सामान्याला गुणागुणे । दधिशङ्खनकृत्या शङ्ख च समापद्यता ॥" अत्रि १५ च ।

विल्वतैलम् । क्ली । कर्णरोगाधिकारे तै "कल्क विल्वस्य मूत्रेण पिष्ट्वा तैल विपाचयेत् । कल्कमदाय बाधिर्य्ये परमौषधम् ॥" रम

विल्वपत्रम् । क्ली । विल्वदल । বেলপা रस र वहलीकवाटरम ।

विल्वपर्णी । स्त्री । वातघ्न पत्रशाकविशेषे । ग १० च ।

विल्वपेशि(षि)का (शी) । स्त्री । मज्जायाम्, विल्वशलाटौ । বেলশুঁঠ । वा च । चि ४ च । गुणा —"कफवातामशू ग्राहिणी विल्वपेषिका ।" राज ३ प ।

विल्वमध्यम् । क्ली । विल्वमज्ज । বেলের वा বেলশুঁঠ । सु चि ३८ च ।

विल्वा । स्त्री । हिङ्गुपत्राम । रा नि व ६ ।

विल्वादिकषायः । पु । विल्वादिपञ्च गुडूच्याम कधान्यकैश्च कृते कषाये । स वात हित । च द या ज्व चि । "विल्वादिपञ्चमूल गुडूच्यामलकी तथा ।"

विल्वान्तरः । पु । कण्टकितरुविशेषे, ज राख्यवीरतरौ । तै वेलुतुरुचेट्टु । लाङ्गल नर्म्मदातटे चम्मण्वतीनदीसमीपे च । तद्य मुच्यते—"विल्वान्तरो भवति वीरतरु प्रति श्वेतासिताऽरुणविलोहितपीतपुष्प । शाल्मलितु कुसुम शमिसूक्ष्मपत्र स्यात् कण्टकी विजलदे एष दृश्च ॥" इति चलप । सु सू ३८ । ३९ च सु चि १५ च । "वीरतरु उशीराख्य ।" वा १५ च । गुणा —कटुरुष्ण आग्नेय पथ्य व रोगघ्न सन्निशूलघ्नश्च । रा नि व ८ । "विल्वान्त रसे पाके तिक्तस्तुष्ण कफापह । मूत्राघाताश्मरि वाडी योनिमुत्रानिलप्रणुत् ॥" भा ।

विवर्णत्वम् । क्ली । म्लानतामले । मा नि

विवर्त्तनम् । क्ली । कर्णपालौ निष्कासयि मिष्टस्य कर्णलयस्य पुनर्विवर्त्तनरूपयन्तकर्माणि यन्तरा कर्णान्तरेण भ्रमणकर्माणि । सु सू ७ च

विवर्त्तितः । त्रि । परिवर्त्तिते । भा ।

विवर्त्तितसन्धि । पु । सन्धिमुक्त भग्नरोग विशेषे । "विवर्त्तिते तु सन्धिपार्श्वगमनादिष माङ्गसा वेदना च।" सु नि १६ष ।

विषर्द्धनम् । क्लो । छते । वै निघ । [चम ।

विवस्वान् । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ ।

विविधविषापहा । स्त्री । निर्विषीवृक्षे । वै निघ ।

विहता (ता) । स्त्री । क्षुद्ररोगभेदे । लक्षणं —"विहतास्या महादाहां पक्वोदुम्बरसन्निभाम् । विहतामिव तां विद्यात्पित्तोत्था परिमण्डलाम् ॥" सु नि १३ष ।

विहताक्ष । पु । स्थलचरपक्षिविशेषे । कुकुडा । विका । गुणा—"विहताक्षस्त्रिदोषघ्नो बल्य शुक्रविवर्द्धन ।" चचि २१ष ।

विशम् । क्लो । रौप्ये । वै निघ । मृणाले । च टीका । सु चि ११ष । पु । मनुष्ये ।

विशदम् । क्लो । काशीष । हिराकस् । वै निघ । पु । निर्म्मले, क्लेदनाशके । "क्लेदक्लेद कर व्याली विशदो व्रणरोपण ।" स्त्री (दा) । वृहत्याम् । मद ।

विशर्द्धनम् । क्लो । गुद कुत्सितशब्दकरणे । वायुत्याग । सु नि ३ष ।

विशल्यकरणी । स्त्री । औषधिविशेषे । निर्विषी, आयापान । रामायणम् । गुणा,—"विशल्य करणी बल्या व्रणसन्धानकारिणी । वारयेत् शोणितस्राव रक्तातिसारमुल्बणम् ॥"

विशल्यकृत् । पु । भूपलाशे, चाम्फोतके । हापरमाली । रमा ।

विशल्या । स्त्री । गुडूच्याम् । रा निव ३ । विषहृन्तवृक्षे । वैंइचि गाछ । लाङ्गलिकायाम् । विषलाङ्गुलिया । रा निव ४ । या सू १५ अ अर्कादिव । च ६ष । शाकभेद । दन्तिवृक्ष । चम । च द विषाधिकारे । त्रिवृतायाम् । टेउड़ी । पाटलायाम् । पारुल । सु चि १८ष । च द विषाधिकारे । नागदन्त्यां । हातिशुँडे । रत्ना । त्रिपुटायाम् । मे । अजमोदायाम् । रा निव ६ ।

विशाकर । पु । हस्तिदन्त्याम् । रा निव ६ । हस्तिशुण्डाम । हातिशुँड़े । पमु । पाटला वृक्षे । पारुल गाछ । भा म ४म गर्भ चि । भद्रचूड़ा । महाशिङ्ग । श च ।

विशाख । पु । पुनर्नवायाम । श्वेत पुण्णा । रा नि व ५ । स्कन्दापस्मारे । सु उ ३७ष ।

विशाखग्रह । पु । बिल्ववृक्ष । बेल गाछ । वै निघ । [गाछ । श च ।

विशाखज । पु । नागरङ्गवृक्षे । नारेङ्गालेबु

विशाखपत्र । पु । बालरोगभेद । निदा ।

विशाखा(खिका) । स्त्री । श्वेत रक्त पुनर्नवायाम । वै निघ २भ रा त्या चि षडशीतिगुग्गुली । कृष्णापराजितायाम् । वै निघ । कठिल्लकवृक्षे । मे । तन्नामनक्षत्रे । चम ।

विशाखिका । स्त्री । माषपर्ण्याम् ।

विशारद । पु । बकुलवृक्षे । रा नि व १० । स्त्री (दा) । क्षुद्रदुरालभायाम् । रा नि व ४ । कपिकच्छ्वां । वै निघ ।

विशाल । पु । वृक्षविशेष । पक्षिभेदे । म । मृगविशेष । श र ।

विशालतैलगर्भ । पु । आङ्कोटवृक्षे । आँकोड़ गाछ । रा नि व ८ ।

विशालत्वक् । पु । सप्तपर्णवृक्षे । प मु ।

विशालपत्र । पु । श्रीतालवृक्षे । रा नि व ९ । माणे । मानकचु । प मु ।

विशालफलिका । स्त्री । निष्पाव्यां । बोरा शिम । रा नि व ७ ।

विशाला । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राखाल शशा, माकालफल । रा नि व ३ । भा म ४म स्तनरोग चि, अश चि पथ्यादिगुड़े । वै निघ ज्व चि हारि शार्ङ्ग । इन्द्रवारुणीफल । वा सृ १५ष । महेन्द्रवारुणीलतायाम । नाराण गाछ । वै निघ क्षीण ज्व चि कल्याणघृत । उपोदकायाम् । पुँई गाछ । रा नि व ९ । मुरामांस्याम् । शाकभेद । ब्राह्मणशिरा । वै निघ । गोरक्षकर्कट्याम् । राखालकाँकड़ी । च क पाण्डु चि । उन्मा चि ।

विशालाक्षी । स्त्री । नागदन्त्याम् । रा नि व ६ ।

विशाली । स्त्री । अजमोदायाम । राधुनी । रा नि व ६ ।

विशिख । पु । शरवृक्ष । रा नि व १८ । स्त्री (खा) । खनित्राम । सु शा १ष । लङ्गम । सु सू १०ष ।

नामकबिलशयमगे। रा नि व १९। अन्ये बिलेशया ये तु कोकडोन्दुरिकादय। तेषाञ्च गर्हित मांस मान्द्यगौरवदुर्जरम्॥ प सु।

विलोचनम्। क्ली। नेत्रे। रा नि व १८।

विलोटकः। पु। वङ्गीगडमत्स्ये। বেলে গুড় গুড়ি মাছ। श च।

विलोडनम्। क्ली। आलोडने। वायुजन्यतथ वेदनाविशेषे। सु सू २२ श।

विलोडितम्। क्ली। पादजलेन त्रिभागदधि कृते तक्रे। रा नि व १५।

विलोमः। पु। कुक्कुरे। सर्पे। म।

विलोमी। स्त्री। आमलक्याम्। मे। [श र।

विल्लम्। क्ली। विडङ्गे। प सु। हिङ्गौ। हिं।

विल्लकम्। क्ली। विषे। प सु।

विल्लमूला। स्त्री। वाराहीकन्दे। श च।

विल्वम्। क्ली। विल्वफले। मे। विल्वशलाटौ। বেলশুঁট। च द ज्वरातीसारचि कलिङ्गाद्य गुडिका। दशे। ८शी। भ मा। प प्र।

विल्वः। पु। (Ægle marmelos) स्वनाम ख्याततरुवे। বেল গাছ। हि बेल। म बेल्, बिल्व। क बेलवन। तैं मारेडु। ता विल। तत्पर्य्याया,—शाण्डिल्य शलुष मालूर श्रीफल कपीतन महाकपित्थ गोहरीतकी पूतिमारुत अतिमङ्गल्य महाफल शल्य हृद्यगन्ध शलाटु ककटाह शैलपत्र शिवेष्ट पत्रश्रेष्ठ त्रिपत्र गन्धपत्र लक्ष्मीफल गन्धफल दुरारुह त्रिशाख पत्र त्रिशिख शिवद्रुम सत्यफल सदाफल सुभूतिक समीरसार। गुणा—मधुर हृद्य पित्तघ्न गुरु कषाय कफज्वरातिसारघ्न रुचिकृत् दीपनञ्च। बिल्वमूल—त्रिदोषघ्न मधुर लघु वातघ्नञ्च। कोमल फल—स्निग्ध गुरु सङ्ग्राहि दीपनञ्च। पक्व फल—गुरु मधुर कटुतिक्त कषायोष्ण सङ्ग्राहि त्रिदोषघ्नञ्च। रा नि व ११। अपिच— पक्व सुगन्धि मधुर दुर्जरं ग्राहि दोषलमिति।" "फलेषु परिपक्वं यद्गुणवत्तदुदाहृतम्। बिल्वादन्यत्र विज्ञेयमामं तद्धि गुणाधिकम्। द्राक्षाबिल्वशिवादीनां फलं शुष्कं गुणाधिकम्॥" भा आसव।

विल्वगन्धः। पुं। गदाम्रतुलसीभेदे।

विल्वजा। स्त्री। शालिधान्यविशेषे। सा च मागधीगुणैस्तुल्या। "विल्वजा मागधी पीता सामान्यास्ता गुणागुणे। रुचिश्च दलकृत्रा वदोषघ्नी च श्रमापहा॥" चचि १५ अ।

विल्वतैलम्। क्ली। कर्णरोगाधिकारे तैलम्। "कल विल्वस्य मूत्रेण पिष्टा तैलं विपाचयेत्। एतत् कल्कप्रदानेन बाधिर्य्ये परमौषधम्॥" रस र।

विल्वपत्रम्। क्ली। विल्वदले। বেলপাতা। रस र शङ्खणीकवाटरसे।

विल्वपर्णी। स्त्री। वातघ्न पत्रशाकविशेषे। च सू २७ अ।

विल्वपेशि(षि)का (शी)। स्त्री। विल्व मज्जायाम्, विल्वशलाटौ। বেলশুঁট। वा सू १५ अ। चि ४ अ। गुणा—"कफवातामशूलघ्नी ग्राहिणी विल्वपेषिका।" राज व।

विल्वमध्यम्। क्ली। विल्वमध्ये। বেলের শাঁস বা বেলশুঁট। सु चि ३८ अ।

विल्वा। स्त्री। हिङ्गुपत्राम्। रा नि व ६।

विल्वादिकषायः। पु। विल्वादिपञ्चमूलैः गुडूच्याम धान्यकेश कृते कषाये। स वातज्वरे हितः। च द वा ज्व चि। 'विल्वादिपञ्चमूलीय गुडूच्यामलकै तथा।"

विल्वान्तरः। पु। कण्टकितरुविशेषे, जम्भी राख्यवीरतरौ। तैं वेणुतुवेट्टु। जाङ्गलदेशे नर्मदातटे धर्म्मवतीनदीसमीपे च। तद्गुणा उच्यते—"विल्वान्तरो जगति वीरतरु प्रसिद्धः श्वेतासिताकृणविलोहितपीतपुष्पः। स्यान्नाभितुल्य कुसुम शमिसूक्ष्मपत्र स्यात् कण्टकी विकसदग्र एष वृक्ष॥" इति कल्पः। सु सू ३८।२९ श। सु चि १५ अ। "वीरतरु उशीराद्य।" वा सू १५ अ। गुणा—कटुरसः आग्नेय पथ्य वात रोगघ्न सन्धिशूलघ्नश्च। रा नि व ८। "विल्वान्तरो रसे पाके तिक्तगुणः कफापहः। मूत्राघाताश्मजित् ग्राही योनिमूत्रानिलप्रणुत्॥" भा।

विवर्णत्वम्। क्ली। म्लानगात्रत्वे। मा नि।

विवर्त्तनम्। क्ली। कर्णपाली निर्बाधवियो सिद्धस्य कर्णछिद्रस्य पुनर्विवर्त्तनदशयन्तकर्म्माणि। यन्त्रा कर्णान्तरेण यन्त्रणकर्म्माणि। सु सू ७ अ।

विवर्सित। त्रि। परिवर्सिते। भा।

विवर्त्तितसन्धि.। पु। सन्धिमुक्तभग्नरोग विशेषे। "विवर्त्तित स्तु सन्धिपार्श्वापगममादिव मात्रता वेदना च।" सु नि १५ च।

विमर्द्दनम्। क्ली। घृते। वै निघ। [चम।

विवस्वान्। पु। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ।

विविधविषापहा। स्त्री। निर्विषीवृक्षे। वै निघ।

विवृता (त्ता)। स्त्री। क्षुद्ररोगभेद। लक्षणं —"विवृताख्या महादाहां पक्वोदुम्बरसन्निभाम्। विवृतामिव तां विद्यात्पित्तोत्थां परिमण्डलाम्॥" सु नि १३ च।

विवृताक्ष। पु। स्थलचरपक्षिविशेषे। कुकुड़ा। मिका। गुणा—"विवृताक्षस्त्रिदोषघ्नो बल्य शुक्रविवर्द्धन।" चचि २१ च।

विशम्। क्ली। रौप्ये। वै निघ। मृणाले। च टीका। सु चि ११ च। पु। मनुष्ये।

विशदम्। क्ली। काशीष। हिराकस्। वै निघ। पु। निर्मले, क्लेदनाशके। "क्लेदच्छेद कर स्यात्तो विशदो ब्रणरोपण।" स्त्री (दा)। ब्रह्म्याम्। मद।

विशर्द्धनम्। क्ली। गुद कुत्सितशब्दकरणे। वायुत्याग। सु नि ३ च।

विशल्यकरणी। स्त्री। औषधिविशेषे। निर्विषी, आम्रपान। रामायणम्। गुणा,—"विशल्य करणो बल्या ब्रणसन्धानकारिणी। वारयत् शोणितस्राव रक्तातिसारमुल्वणम्॥"

विशल्यकृत्। पु। भूपलाश, आस्फोतके। हापरमाली। रमा।

विशल्या। स्त्री। गुडूच्याम्। रा नि व ३। विकङ्कतवृक्षे। वँइंचि गाछ। लाङ्गलिकायाम्। विष लाङ्गुलिया। रा नि व ४। वा सू १५ अ अर्कादिव। उ ६ च। शाकभेद। दन्तिवृक्ष। चम। च द विषाधिकारे। विवृतायाम्। ডেউড়ী। पाटलायाम्। पारुल। सु चि १८ च। च द विषाधिकारे। नागदन्त्यां। हातिशुँडे। रमा। त्रिपुटायाम्। मे। अजमोदायाम्। रा नि व ६।

विशाकर। पु। हस्तिदन्त्याम्। रा नि व ६। हस्तिशुण्ड्याम्। हातिशुँड़े। प मु। पाटला वृक्ष। पारुल गाछ। भा म ४भ गर्भ चि। भद्रचूड़वृक्षे। नक्तामिञ्जू। श च।

विशाख। पु। पुनर्नवायाम। श्वेत पुणा। रा नि व ५। स्कन्दापस्मारे। सु उ २७ च।

विशाखयष्ट। पु। विल्ववृक्षे। বেল गाछ। वै निघ। [गाछ। श च।

विशाखज। पु। नागरङ्गवृक्षे। नारेङ्गालेबु

विशाखपत्र। पु। बालरोगभेद। निदा।

विशाखा(खिका)। स्त्री। श्वेत रक्त पुनर्नवायाम। वै निघ २भ न्वा ज्वा चि षडशीतिगुग्गुलौ। कृष्णापराजितायाम्। वै निघ। कठिल्लकवृक्षे। मे। तम्रामलचर्मे। चम।

विशाचिका। स्त्री। माषपर्णाम्।

विशारद। पु। वकुलवृक्षे। रा नि व १०। स्त्री (दा)। क्षुद्रदुरालभायाम्। रा नि व ४। कपिकच्छ्वां। वै निघ।

विशाल। पु। मृगविशेष। पक्षिभेदे। मे। मृगविशेष। श र।

विशालतैलगर्भ। पु। आङ्कोटवृक्षे। आँकोड़ गाछ। रा नि व ९।

विशालत्वक्। पु। सप्तपर्णवृक्षे। प मु।

विशालपत्र। पु। श्रीतालवृक्षे। रा नि व ९। माणे। मानकचु। प मु।

विशालफलिका। स्त्री। निष्पाव्यां। বোরা शिम। रा नि व ७।

विशाला। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम। राखाल शशा, माकाल। रा नि व ३। भा म ४भ ज्वरे चि अम चि पथ्यादिगुड़े। वै निघ ज्व चि द्राक्षादि शाड़े। इन्द्रवारुणीफल। वा सू १५ च। महेन्द्रवारुणीलतायाम्। माकाल गाछ। वै निघ जीर्णज्वचि कल्याणघृत। उपोदक्याम्। पुँइ गाछ। रा नि व ३। सुरामांस्याम्। शाकभेद। राजशिरा। वै निघ। गौरचक्रकल्याम्। राखालकाँकड़ी। च द पाण्डु चि। उन्मा चि।

विशालाक्षी। स्त्री। नागदन्त्याम्। रा नि व ६।

विशाली। स्त्री। अजमोदायाम। राधुनी। रा नि व ६।

विशिख। पु। शरवृक्षे। रा नि व १८। स्त्री (खा)। अपस्मार। सु शा २ च। कफस्माग। सु सू १० च।

विशिखपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । भा म ४भ । "श्वेतया विशिखपुङ्खया सह ।" चि स क वस्त्राग्रप्रतीकार ।

विशिष्ट' । पु । शीषके । वै निघ । [छारा ।

विशिष्टपत्रः । पु । ग्रन्थिपर्णवृक्ष । गेंटेला ।

विशीर्णपत्र' (र्ण.) । पु । निम्बवृक्षे । निम गाछ । रा नि व ९ ।

विशेषः । पं । ज्ञात्रयी प्रकृतिविकारयो प्रवृत्ति निवृत्तीश्च असामान्यदर्शने । च सा ५श । पृथकृत्व कृत्वे । व्यावृत्तबुद्धिहेतुत्वे । च सू १श ।

विशेषकः । पु । तिलकवृक्षे । तिलगाछ । रा नि व १० ।

विशोक. । पु । अशोकवृक्ष । रा नि व १० ।

विशोध(धि)नो । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । नीलोवृक्षे । वै निघ । नागदन्त्याम् । हातिशुँड़े । रा नि व ५ । दन्तिवृक्ष । जयपाल । रा नि व ६ ।

विशोधनोवीजम् । क्ली । जयपालवीजे । वैद्यकम् ।

विश्रामः । पु । आयासापहरण । गुणा — "विश्रामो बलकृत् खेदश्रमनुत् स्वास्थ्यद शुभ ।" राज २प ।

विश्लिष्टसन्धि' । पु । अस्थिभङ्गविशेषे, सन्धि मुक्तभग्नरोगविशेषे । यथा—"विश्लिष्टेऽल्पशोफो वेदनासातत्य सन्धिविक्रिया च ।" सु नि १५श । See भङ्गम् ।

विश्लेषणम् । क्ली । वायुजन्यव्रणवेदनायाम् । सु सू २२श । पृथक्करणे ।

विश्वम् । क्ली । शुण्ठ्याम् । शुँठ । बोलनाम गन्धद्रव्य । निर्भापल । रा नि व ६ । वै निघ २भ ज्व चि विश्वादिकषाय । परिमाणभेदे । 'विश्व विश्वपल प्रोक्तम् दिव्य कोटिगुण विसत् । सैव कोटिगुणा ब्राह्मी विश्वा मत्स्यादिसम्भवा ।" शब्द कल्प ज्योतिष्मती ।

विश्वकद्रुः । पु । मृगयानिपुणकुक्कुरे । अम ।

विश्वका । गङ्गाचिल्लाम् । गांः चिल । हारा ।

विश्वक्सेना । स्त्री प्रियङ्गुलतायाम् । कथित् ।

विश्वगन्धम् । क्ली बोलनामगन्धद्रव्ये । निर्भा पल । रा नि व ६ । पु । पलाण्डौ । रा नि व ० । स्त्री (न्धा) । पृथिव्याम् । ग च ।

विश्वग्रन्थिः । स्त्री । हंसपादीलतायाम् । रक्त लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ ।

विश्वग्वायुः । पु । सर्वतोगामिवायौ । एलो मेलो बातास । गुणा —"विश्वग्वायुरनायुष्य प्राणिनां नैकदोषकृत् । सर्वर्त्तुलिङ्गको हन्ता कर्म्मोत्पातपुर सर ॥" राज ।

विश्वची । स्त्री । तदाख्य वातव्याधिविशेषे । See विश्वाची ।

विश्वजा । स्त्री । शुण्ठ्याम् । सा कौ वा ज्व चि ।

विश्वतुलसी । स्त्री । (Ocymum basilicum Syn Pilosum) Common sweet basil तुलसीभेदे, मधुरतुलसी । बाबुई तुलसी । दा र्चि सब्जा । तै कट्ठतेड़ । ता तिरु निरु । पञ्जा बदरि । बम बाराइतुलसी । गुणा —बीज शीतल । क्वाथ मेहघ्न उदरामयघ्न रक्तातिसारघ्नश्च । पत्ररस क्रमिघ्न सर्पदंशे हितश्च । कथित् ।

विश्व(श्वे)देवा । स्त्री । गोरचतण्डुलायाम् । गोरक्षचाकुलिया । जटा । रा नि व ४ । सु स ३८श । गाङ्गेरुकोति पूर्व्वदेशे, अन्ये सितकुसुमा बलाम् । सु चि ८श । नागबलायाम् । र मा । रक्तकुसुमदण्डोत्पलायाम् । र मा । च चि ८श ।

विश्वपर्णी । स्त्री । भूम्यामलक्याम । भुँई आमला । रा नि व ५ ।

विश्वभेषजम् । क्ली । शुण्ठ्याम् । शुँठ । भा म १भ । रा नि व ६ । च द वातपित्त ज्व चि पथ्यभद्रे । 'किरात विश्वभेषजम् ।"

विश्वमदा । स्त्री । अग्निजिह्वा लतायाम् ।

विश्वम्भर' । पु । सौम्यकीटविशेषे । सु कल्प ८श । See कीट । स्त्री (रा) । भूनिम्बे । चिरेता । भा म १भ ज्वरातिसा चि । "विश्वम्भरा निम्बविश्वा ।"

विश्वरूपकम् । क्ली । कृष्णागुरुणि । रा नि व १२ । पु । राजादनवृक्षे । क्षीरिणी गाछ । वै निघ ।

विश्वरोचन । पु । पचुक । कचु । विका । माड़ोच शाके । नाराते शाक ।

विश्ववर्णी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । भुँई आमला । वै निघ ।

विश्वसारकम्। क्ली। विदरकवृक्षे। इति मनसा। ग्रथ। नि व ४।

विश्वस्था। स्त्री। शतावर्य्याम्। शतमूली। रा

विश्वा। स्त्री। शतावर्य्याम्। शतमूली। शुण्ठ्याम्। शुँठ। अतिविषायाम्। रा नि व ६ २२। शल्लिन्याम्। वै निघ।

विश्वाख्या। स्त्री। शतावर्य्याम्। रा नि व ४।

विश्वाची। स्त्री। तन्नामकवातव्याधौ। लक्षण —"तैः प्रत्यङ्गुलीनां या कण्डरा बाहुपृष्ठतः। बाह्वोः कर्म्मक्षयकरी विश्वाचीति हि सोच्यते॥" मा नि, ॥ सु नि १म। "दशमूली बला माषक्वाथं तैलाज्यमिश्रितम्। सायं भुक्त्वा चरेन्नस्यं विश्वाच्यामवबाहुके॥"

विश्वादि। पु। कषायविशेषे। "विश्वाम्बु पर्पटीशीरघनचन्दनसाधितम्। दद्यात् सुशीतलं वारि तृट्छर्द्दिज्वरदाहनुत्॥" च द पि ज्व चि।

विश्वामित्रप्रिय। पु। नारिकेलवृक्षे। श र।

विश्वाह्वा। स्त्री। शुण्ठ्याम्। वै स बाहुशालगुडे।

विश्वोर। पु। रत्नार्णे। र मा।

विश्वौषधम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६।

विषम्। क्ली। जले। रा नि व १४। पु, क्ली। वत्सनाभे। काठविष। रा नि व २२। बोले। रा नि व ६। पद्मकेशरे। चटी। स्वनामख्यात जीवितघ्नद्रव्यमात्रे। विष। तत्पर्य्याया —क्ष्वेड आह्वय अमृत गरद गरल कालकूट कनाकुल चारिद्र रक्तशृङ्गिक नील गर गर घोर हलाहल हालाहल शृङ्गी भूगर तीक्ष्ण रस रसायन जाङ्गुल लाङ्गल लाङ्गुल काकोल वत्सनाभ प्रदीपन शौल्किकेय ब्रह्मपुत्र जीवनाघात। तच्च द्विविधं— स्थावरं जङ्गमञ्चेत्यकृत्रिमं विषम्। गरसंज्ञकं कृत्रिमं नाम। तत्र स्थावरं पञ्चपञ्चाशद्विधम्। जङ्गमं सप्तदशविधमिति। विशेषाः स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्याः। सामान्यतस्तस्योत्पत्त्यादि—"प्रजामिमामात्मयोनेर्ब्रह्मणः सृजतः किल। अकरोदसुरो विघ्नं कैटभो नाम दर्पितः। तस्य क्रुद्धस्य वै वक्त्रादग्निरूपस्तेजसो निधेः। क्रोधो विग्रहवान् भूत्वा निपपाताथ दारुणः। स ददाह गर्जन्तमन्तकाभं महाबलम्। ततोऽसुरं घातयित्वा तत्तेजोऽवर्द्धताद्भुतम्। ततो विषादो देवानामभवत्तं निरीक्ष्य वै। विषादजननत्वाच्च विषमित्यभिधीयते। ततः सृष्टा प्रजाः शेष सदा स क्रोधसम्भवः। विन्यस्तवान् स भूतेषु स्थावरेषु चरेषु च॥" सु कल्प ३य। तत्र गुणा— विषं हि नाम निखिलरसायनानामुत्तमत्वमखिलव्याधिविध्वंसविधायकतामासादयति। रस चि। "विषं प्राणहरं प्रोक्तं व्यवायि च विकाशि च। आग्नेयं वातकफहृत् योगवाहि मदावहम्। तदेव युक्तियुक्तन्तु प्राणदायि रसायनम्। योगवाहि त्रिदोषघ्नं बृंहणं वीर्य्यवर्द्धनम्। ये दुर्गुणा विषेऽशुद्धे ते स्युर्हीना विशोधनात्। तस्माद्विषम्प्रयोगेषु शोधयित्वा प्रयोजयेत्॥" भा। "तीक्ष्णोष्णरूक्षविशदं व्यवाय्याशुकरं लघु। विकाशि सूक्ष्ममव्यक्तरसं विषमपाकि च। ओजसो विपरीतं तत् तीक्ष्णाद्यैरन्वितं गुणैः। वातपित्तोत्तरं नृणां सद्यो हरति जीवितम्। विषं हि देहं सम्प्राप्य प्रागदूषयति शोणितम्। कफपित्तानिलांश्चानु समं दोषान् सहाशयान्। ततो हृदयमास्थाय देहोच्छेदाय कल्पते॥" वा उ ३५श। तच्छोधनं यथा—"गोमूत्रे त्रिदिनं स्थाप्य विषं तेन विशुध्यति। तद्भेदा यथा— कालकूट हालाहल ब्रह्मपुत्र वत्सनाभ हारिद्रक सक्तुक प्रदीपन सौराष्ट्रिक शृङ्गिकेषु। महाकूटं सुवीं साक्तुक यागगन्ध मधाभ दुग्धीनीति पट्। मतान्तरे शृङ्गी कालकूट मुस्तक वत्सनाभ शङ्खकर्णीति पञ्च महाविषाणि। स्नुहीकरवीराकलाङ्गली विषमुष्टीनीति उपविषाणि।

विषकङ्का(ङ्को)लिका(ली)। स्त्री। वृक्षविशेषे। विषकौकला। नकुल १६श।

विषकण्ट। पुं। इङ्गुदीवृक्षे। रा नि व ८।

विषकण्टक। पु। यासवृक्षे। दुरालभा। रा नि व ४।

विषकण्टका (किनी, की)। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटिकायाम्। रा नि व ३।

विषकण्टालिका (ली)। स्त्री। विषकण्टालीति प्रसिद्धवृक्षे। र सा स स्वच्छन्दभैरवरसे।

विषकण्ठी। स्त्री। बलाकायाम्। रा नि व १९।

विषकन्द। पु। महिषकन्दे। नीलकन्दे। रा नि व ७। इङ्गुदीवृक्षे। वै निघ।

विषगन्धक। पु। कृष्णसुगन्धतृणे। वै निघ।

विषगन्धा। स्त्री। कृष्णगोकर्ण्याम्। काल अपराजिता। वै निघ। [चि वलायस्तूते।

विषग्रन्थि। पु। मृणालपर्वणि। च द यक्ष्म

विषधा। स्त्री। गडूच्याम्। श च।

विषघाती (इन्)। पुं। शिरीषवृक्षे। श मा।

विषघ्न.। पुं। यवासक्षुपे। क्षुद्रालभाविशेषे। रा नि व ४। चम्पकवृक्षे। मटा। भूकदम्बे। कुकसिमा। रा नि व ९। सुगन्धामलके। वै निघ। तण्डुलीयक्षुपे। भा पू १भ शा व। शिरीषवृक्षे। रा नि व ९। [वा उ ६भ।

विषघ्ना। स्त्री। अतिविषायाम्। आतइच।

विषघ्निका। स्त्री। अतिविषौषधे। श्वेता पामार्गे। वै निघ।

विषघ्नी। स्त्री। हिलमोचिकायाम्। शिञ्चे। कटुकायाम्। लिका। राज्ञायाम्। इबुषामिदि। इबुष गाछ। रा नि व ४। इन्द्रवारुणीलतायाम्। राखालशशा। रा नि व ३। वनवर्वरिकायाम्। वनवाबुइ। रा नि व १०। भूम्यामलकी। भुँइ आमला। रक्तपुनर्नवायाम। रा नि व ५। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। हरिकाल्याम। विछाती। प मु। महाकरञ्जे। रा नि व ९। देवदाल्याम्। देयाताडा। प मु। रा नि व ३। पीतदेवदाल्याम्। देयाताड़ा। प मु। रा नि व ३। पीतदेवदाल्याम्। भा। काकादल्याम्। श्वेतापामार्गे। वै निघ। [निघ।

विषचक्रः (क.)। पुं। चकोरपक्षिणि। वै

विषजिह्व। पुं। देवताडवृक्षे। देयाताड़ा। र मा।

विषज्वरः। पुं। तन्नामकागन्तुज्वरे। तल्लक्षणम् —"श्यावास्यता विषकृते दाहोऽतीसार एव च। भक्तारुचि पिपासा च तोदश्च सह मूर्च्छया॥" निदानम्। श र।

विषगुञ्जम्। क्ली। मृणाले। श र।

विषतन्त्रम्। क्ली। सर्पादिविषोपशमन तन्त्रमिदं। यथा—"सर्पवृश्चिकलूतानाम् विषोपशमनी तु या। सा क्रिया विषतन्त्र नाम प्रोक्ता मनीषिभिः॥" वैद्य स २भ।

विषतरु.। पुं। कुपीलकवृक्षे। कुँचिला गाछ। भेष बातरक्तचि विषतिन्दुकसेवी।

विषतिन्दु (क)। पुं। (Diospyros montana) विषद्रुमे। कुँचिला गाछ। हिं विषतिन्द। ते मचितनुको, माकडटेङ्कि। रा नि व २३। भा। वै निघ मतन्त्र चि विषताप हरणरसे। See कारस्कर।

विषतिन्दुकजम्। क्ली। मधुरतिन्दुकफले। र सा स सेवेलीकष्डम्बररसे। कारस्करफले। कुँचिला कल। गलत्कुष्ठारिरसे।

विषदम्। क्ली। पुष्पकासीसे। रा नि व १३।

विषदंश (क.)। पुं। मार्जारे। वै निघ।

विषदंष्ट्रा। स्त्री। सर्पकङ्कालिकायाम्। प मु। र सा स। नागदमन्याम्। वै निघ।

विषदन्तः (क)। पुं। विडाले। वै निघ। (क) सर्पे। श च।

विषदमूला। स्त्री। बहुमूलशाकन्याम्। रा नि व ७।

विषदर्शनमृत्युक.। पुं। चातकपक्षिणि। हे च।

विषदाता (तृ)। पुं। विषप्रयोक्तृपुरुषे। लक्षणं यथा—"न ददात्युत्तरं पृष्टो विवक्षन् मोहमेति च। अपार्थं बहुसङ्कीर्णं भाषते चापि मूढवत्। स्फोटयत्यङ्गुलीर्भूमिमकस्माद्विलिखेद्धसेत्। वेपथुर्जायते तस्य त्रस्तश्चान्योन्यमीक्षते॥" इत्यादि। सु कल्प १भ।

विषद्रुमः। पुं। विषतिन्दुके। कुँचिला, माकड़ा गाछ। रा नि व ९।

विषधरः। पुं। सर्पे। अम।

विषधर्मा। स्त्री। शूकशिम्ब्याम्। आलकुशी। श च।

विषध्वंसी (इन्)। पुं। नागरमुस्तायाम्। वै निघ।

विषनाशन.। पुं। शिरीषवृक्षे। प मु। माणक। मानकचु। प मु।

विषनाशिनी। स्त्री। सर्पकङ्काल्याम्। श च। महाककोटिकायाम्। व निघ।

विषनुत्। श्योनाकवृक्षे। श च।

विषपत्रिका। स्त्री। पत्रविषभेदे। तत्तु करम्भादिशो भमध्यम्यवनम्। सु कल्प २भ।

विषपुष्पम्। क्ली। अतसीपुष्पे। रा नि व २१। नीलपद्मे। श मा। [वि व।

विषपुष्प (क)। पुं। मदनवृक्षे। रा नि

विषप्रगमनो। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटिकायाम्। इति निघ। [मिठी गाछ। रा नि व ६।

विषभद्रा (द्रिका)। स्त्री। मन्दन्त्याम्।

विषभिषक्। पु। विषवैद्ये। ईति च।

विषभुजङ्ग। विषधरसर्पे। वैद्यकम्।

विषम। त्रि। वन्धुरे। असमाने। अन्वित कालव्याधिनि। "वैषम्यविषमौ वैग।" मा नि। पु। कोलकबे।

विषमग्राहि। त्रि। एकदेशग्राहिणि। सु सु ७ अ। [गाछ। प सु।

विषमच्छद। पु। सप्तपर्णवृक्षे। छातिम

विषमज्वर। पुं। ज्वरविशेष। "स स्याद नियतात् कालात् शीतोष्णाभ्यां तथैव च। वेगत यादि विषम स ज्वरो विषम उच्यते॥" रसा स। रसरत्नाकरे। एकाहिकविषमज्वरेषु। निदानादि—"दोषोऽल्पोऽहितसम्भूतो ज्वरोत सृष्टस्य वा पुनः। धातुमन्यतमं प्राप्य करोति विषमज्वरम्। सन्तत सततोऽन्येद्युस्तृतीयक चतुर्थकौ। सन्ततो रसधातुस्थः सततो रक्तधातुग। मेदःश्च च विज्ञेय सोऽन्येद्युः विश्रितान्य। मदोगततृतीयेऽह्नि अस्थिमज्जगत पुनः। कुर्या चतुर्थकं घोरमन्तक रोगसङ्करम्। विरुध्य त्वचि देह स्थापयित्वे व्यवस्थिते। तेनादौ शीतल देह सहेतुण प्रजायते। कायि दुष्ट यदा पित्त श्लेष्मा चान्ते व्यवस्थित। तनोऽवल शरीरस्य शीतत्व हस्त पादयो॥" इत्यादि। मा नि।

विषमज्वराङ्कुशलौहम्। क्ली। विषमज्वरे औषधम्। पाठ—"रक्तचन्दनशीरपाठोशीर कणाम्रिवा। नागरोत्पलधात्रीभिस्त्रिमदन सम न्वितम्। लौह निहन्ति विविधान् समस्तान् विषमज्वरान्॥" पुत्तकालरीऽसं नाम चन्द्रमादि लौहम्। रस चि।

विषमज्वरान्तकरस। पु। विषमज्वरे पुटपक्वम् औषधम्। पाठ—"हिङ्गुलसम्भव सूत गन्धकेन सुकज्जलम्। पर्पटीरसवत् पाच्य सताङ्घ्रि हेमभस्मकम्। लौह ताम्रभस्मक रसस्य द्विगुण तथा। वङ्गक गैरिकञ्चैव प्रवालञ्च रसाङ्कम्। मुक्ता शङ्ख शुक्तिभस्म प्रदेय रसपादिनम्। तुल्या गद च संस्थाप्य पुटपाकेन साधयेत्॥" इत्यादि। हिङ्गुलोत्थ पারা ১ তো গন্ধক ১ তো একত্র কজ্জলি করিয়া পর্পটীবৎ পাক করিবে। স্বর্ণভস্ম।॰ আনা। লৌহ, তাম্র, অভ্র প্রত্যেকে ২ তোলা। বঙ্গ, গিরিমাটী এবং প্রবাল প্রত্যেক ॥॰ তোলা। মুক্তা, শঙ্খভস্ম, শুক্তিভস্ম প্রত্যেক।॰ আনা। সমস্ত একত্র জলে মাড়িয়া উ। ঝিঙ্গকের ভিতর ভরিয়া উহাতে গোময়মৃত্তিকার লেপ দিবে। শুকাইলে, ১২।২॰ খানি ঘুঁটের পুট দিয়া লক্ষ্য রাখিবে, যেমন গন্ধকের গন্ধ বাহির হইবে অমনি তুলিয়া লইবে। মাত্রা ২ রতি। ভৈষ।

विषमभोजनम्। क्ली। विषमाशने। मा नि।

विषमष्टे(ष्टि)निका (नो)। स्त्री। गन्धनाकु ल्याम्। গন্ধরাস্না। रा नि व ७।

विषमवल्कल। पु। कट्फलनिम्बुके। নারঙ্গ লেবু। प सु।

विषमवेग। पु। न्यूनाधिकवेगे। मा नि।

विषमा। स्त्री। सौवीरबदरे। भा।

विषमाग्नि। पु। न समानाग्नौ। यन कदा चित् सम्यक् पचति कदाचिच्च न पचति। निदा।

विषमाङ्कुरम्। क्ली। शृङ्गीविष। भैष ज्व चि पानीयवल्याम्।

विषमाधूकम्। क्ली। द्रव्यविशेषे। विषमा इति लोके। भैष शिरो रो चि त्रिफलाद्यतैले।

विषमाशनम्। क्ली। अकाले बहूनि स्तोकानि वा भोजने। बहुस्तोकमकाले वा सज्ञेयं विष माशनम्। गुणा—"बालस्यमेदोवातोपशब्दाय कृशताधिक। हीनमात्र तनौ कार्श्यं करोति च बलक्षयम्॥" भा।

विषमाङ्कुर। पु। वनिपथमूले। গেঁঠেলা। इ सध। [वै निघ।

विषमुष्टिक। पु। मदनवृक्षे। ময়না গাছ।

विषमुष्ट। पु। महानिम्ब। महानिम। म सह। रा नि व ९।२३। राजनिम्बे, द्रवणप निर्मी। বোড়ানিম্। हि विषतेंडी, कड़सिङ्गे। म।पर्याय,—কুচমুষ্টি মুষ্টি रणतिक्त क्षुपाडोड मुष्टि। गुणा—तिक्त कटु दीपन कफवातप्र कण्ठरोगघ्न कुष्ठ रक्तपित्तहरत्व। रा नि व ४। रसा स अग्नितुण्डीरसे। कुचेला यान কুঁচলে। धे निघ रस अश चि विष तुण्डिचूर्णे। लाङ्गलिकायाम्। वै निघ।

विषमुष्टिकः (का)। पुं, स्त्री। विषमुष्टौ। रा नि व २३। इ म ८८ ख सुरसादि। "तथाच विषमुष्टिका।" इत्युदलम्बुदर्शने चिन्। कुचिलेर। कर्कोटी वा।

विषमूला। स्त्री। शिरालदृक्षे। प मु।

विषमृत्युः। पु। जीवञ्जीवपक्षिणि। चकोर। त्रिका। [शेषराजरु। वै निघ।

विषमोभयकण्टकः। पु। घण्टापर्दे।

विषय। पुं। इन्द्रियसंयोगेषु रूपरसस्पर्शगन्ध शब्देषु। रा नि व १८। सुवर्णे। मूं ख। वै निघ।

विषयि। क्ली। इन्द्रिये।

विषयेन्द्रियम्। क्ली। शब्दादिग्राहकेन्द्रियेषु। रा नि व १८।

विषरूपा। स्त्री। अतिविषायाम्। आतइच। रा नि व ६। महानिम्बुके। इत्युदलम्बुषायाम्। कर्कोट्यां। वा सू १५ख सुरसादि। खदण।

विषरोगः। विषजन्यरोगमात्रे।

विषलम्। क्ली। विषे। श च।

विषलता। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। राखालशशा। रा नि व ३।

विषलिप्तकम्। क्ली। विषमक्षणे। विष खाह्रा। वा उ ३६ ख।

विषवज्रपातः। पु। रसे। रस र विष चि।

विषवर्त्म(न्)। क्ली। नेत्रवर्त्मगत रोगविशेषे। सुश्रुतः। यथा—"श्वयी दोषा वहि श्वोथ कुर्य्या च्छिद्राणि वर्त्मनो। समन्तात्स्त्रवुदक बिषवद् विषवर्त्म तत्॥" मा।

विषवल्ली। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। राखालशशा। रा नि व ३।

विषविद्या। स्त्री। विषप्रशमनमन्त्रभेदे। विष विज्ञानशास्त्रे। [प सु।

विषवृक्ष। पु। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुम्बुर।

विषवैद्य। पु। विषमन्त्राभिज्ञे वैद्ये। सापेर ओझा। चम।

विषवैरिणी। स्त्री। निर्व्विषायाम्। निर्व्विषी घास। रा नि व ६।

विषशालूक। पु। पद्मकन्दे। पद्मेर गेंड़ो। यथा—गुड बिष्टम्भी शीतलच। राज।

विषशूकः। पु। भङ्गरोलि। भीमरुल। भूरिम।

विषशृङ्गी (इन्)। पुं। भङ्गरोलि। भारा।

विषशोकापहः। पुं। शण्डुलीयवृक्षे। कांटा नटिये। वै निघ।

विषसंयोगः। पुं। सिन्दूरे। वै निघ।

विषसूचक। पु। चकोरपक्षिणि। इंच।

विषस्तक्का (कन्)। पु। भङ्गरोलि। भीमरुल। त्रिका। [मं।

विषस्फोटः। पु। स्फोटकभेदे। विषफोंड़ा।

विषहन्ता (न्तृ)। पु। शिरीषवृक्षे। रा नि व ९।

विषहन्त्री। स्त्री। अपराजितायाम्। श्वेतापराजितायाम्। रा नि व ७। निर्व्विषायाम्।

विषहरः। पु। वन्धिपर्णभेदे। त्रि। विषघ्ने घषादौ।

विषहरा (रा)। स्त्री। देवदालीलतायाम्। देयाताड़ा। रा नि व ३। निर्व्विषायाम्। रा नि व ६।

विषहरी। स्त्री। मनसादेव्याम्। श र।

विषहरा(वर्त्ति)। स्त्री। विषे हिता। पाठ—"अयपालमयां मज्जां भावयेन्निम्बुकद्रवे। एक विंशतिवारन्तु ततो वर्त्तिं प्रकल्पयेत्। मनुष्यलालया घृष्टा तयाञ्जने नयनाञ्जयेत् ॥" रस चि।

विषहारकः। पु। भूकदम्बे। वै निघ।

विषहारिणी। स्त्री। निर्व्विषायाम्। वै निघ।

विषा। स्त्री। अतिविषायाम्। आतइच। रा नि व ६। चिन्त्र क प्रदर चि। "लोध्र विषा गैरिकम्।" वै निघ २ख कफकुञ्ज ज्व चि। "विषा मलकपुष्करा।" लाङ्गलिकायाम्। विषलाङ्गुलिया। वै निघ। कटुतुम्ब्याम्। कटुलाउ। रा नि व ३। काकोल्याम्। वा ट ५ख।

विषाख्या। स्त्री। शुक्लकन्दातिविषायाम्। श्वेत आतइच। वा सू १५ख मुस्तादि। "भल्लात पाठातिफलाविषाख्या।" वा उ ५ख।

विषाङ्कुर। पु। शल्यास्त्रे। त्रिका।

विषाणम्। क्ली। कुष्ठौषधे। कुड़। हस्तिदन्ते। पशुशृङ्गे। मे।

विषाणिका। स्त्री। आवर्त्तकीलतायाम्। रा नि व ३। च सू १ख। सु चि १८ख। कर्कट

षत्राम्। रा नि व ६। वै निघ १म भा ष्या वि षघ्नौतिद्रगुणौ। मैदपद्राम। (२)ड़ानि उ। रमा। रा नि व ८। सुश्रुत १०५ चरकस्थानमध्ये। चा सू १४ च ६ धादि। चावभक्ष। महाटकै। शातलायाम्। रा नि व ५० । काकोल्याम्। वै निघ।

विषाणी। स्त्री। क्षीरकाकोल्याम्। गौ। कर्कटशृङ्गयाम्। अम। आवर्तकीलतायाम्। रा नि व ३। वदनीवृक्षे। रा नि व ११। तिन्तिड्याम्। श च। पुं (इन्)। कुक्कुरे। इर्ध। रा नि व १९। महाटकै। रा नि व ०। तिन्तिड्याम्। चावभक्षे। रा नि व ५।

विषादनी। स्त्री। पलाशीलतायाम्। ढापर माली। रा नि व ३। इन्द्रवारुणीलतायाम्। राखालशसा। वै निघ।

विषाननः। पुं। सर्पे। श मा।

विषास्त्रम्। क्ली। सर्पादौ।

विषापहः। पुं। क्षपक्षुपकवृक्षे। षटी शाइल। रा नि व ११।

विषापहा। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। राखालशसा। रा नि व ३। निर्विषायाम्। रा नि व ६। नागदमन्याम्। नागदना। भा। अर्कपत्राम्। ईश्वर मूल। सर्पकङ्कालिकायाम्। रमा। विषघ्नीनाममहाकन्दे। रा नि व ०।

विषाभावा। स्त्री। निर्विषायाम्। रा नि व ६।

विषायुधः। पुं। सर्पे। श र।

विषार। पुं। सर्पे। श च।

विषारातिः। पुं। कृष्णधुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०।

विषारि। पुं। महाचुञ्चुशाक। रा नि व ४। घृतकरञ्जे। रा नि व ८।

विषाला। स्त्री। मत्स्यविशेषे। तद्गुणा— "शकुली च विषाला च गुरुौ वातकफात्मकौ।" अत्रि २२ च।

विषास्य। पुं। सर्पे। श र।

विषास्या। स्त्री। भल्लातकवृक्षे। श च।

विषूचिका। स्त्री। रोगविशेषे, विसूचीरोगे।

विषोषधी। स्त्री। नागदन्त्याम्, हस्तिशुण्ड्याम्। हातिशुड़ो। रमा।

विष्कल। पुं। ग्राम्यवराहे। रा नि व १९।

विष्कलनम्। क्ली। भोजने। त्रिका।

विष्किर। पुं। पक्षिविशेषे। कपोतकुक्कुट तित्तिरादिः। अम। ते भूमिं विलिख्य भक्षन्तीति विष्किरसंज्ञकाः। तन्मांसगुणाः—तन्मांसं मधुरं शीतलं रुचिकरञ्च। एवं यथाश्रमं पक्षिणामपि गुणो ज्ञेयः। रा नि व १०। दर्वीकरसर्पभेदः। सु कल्प ४ च।

विष्किरवर्ग। पुं। विष्किरजातीयपक्षिसमूहः। तद्यथा—"वर्तकालावकतित्तिरकपिञ्जलक तित्तिराः। कुलिङ्गकुक्कुटाद्याश्च विष्किराः समुदाहृताः॥ विकीर्य भक्षयन्तीति यस्मात्तस्माद्धि विष्किराः॥" भा। अपिच "चकोरक्रकराद्याश्च विष्किराः समुदाहृताः॥" तद्गुणा—"विष्किरा मधुराः शीताः कषायाः कटुपाकिनः। बल्या वृष्या स्त्रिदोषघ्नाः पथ्यास्ते लघवः स्मृताः॥"

विष्टब्धाजीर्णम्। क्ली। वातविष्टब्धाजीर्णे।

विष्टम्भ। पुं। विबन्धरोगे। आनाहरोग। रा नि व २०।

विष्टम्भी (इन्)। त्रि। मलरोधकद्रव्य। विष्टम्भजनकपदार्थे।

विष्टर। पुं। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। रा नि व १०। वृक्षे। त्रिका।

विष्टरा। स्त्री। गुण्डालिनीवृक्षे। रा नि व ८।

विष्टिका। स्त्री। क्षुद्रसणपुष्पिकायाम्। रा नि व ४।

विष्ठा। स्त्री। पुरीषे। रा नि व १८। तत्पर्य्यायाः,—उच्चार अवस्कर शमल शकृत् गूथ पुरीष पुरीषक वर्चस्क विट् वर्च अमेध्य दूष्य कल्क मल गू किट्ट पूतिकं वट खल्ड लिण्ड।

विष्ठाभुक् (ज्)। पुं। ग्राम्यशूकरे। वै निघ।

विष्ठारुहा। स्त्री। सुवर्चलायाम्। रा नि व १०।

विष्ठेष्टा। स्त्री। हरिद्रायाम्। वै निघ।

विष्णुकन्द। पुं। कोङ्कणे जलासन्नानूपदेशे जातकन्दे। तत्पर्य्यायाः,—विष्णुगुप्त सुपुट बहुसम्पुट जलवास स्वल्पकन्द दीर्घवृन्त हरिप्रिय। गुणाः—मधुर शीतल पित्तदाहशोषघ्न रुच्य सन्तर्पणप्रद। रा नि व ७।

विष्णुक्रान्ता। स्त्री। नीलापराजितायाम्। नील अपराजिता। मं विष्णुकान्ता। क विष्णुकान्ते। तत्पर्य्यायाः,—हरिक्रान्ता अपराजिता

नीलकान्ता नीलपुष्पा सुनीली विष्णुक्रान्ता छर्दिघ्ना । गुणा—कटु तिक्ता कफघ्नातनौ च । रा नि व ५ । कटु मेध्या कृमिव्रणघ्नकारी च । मद व १ । वाराहीकन्दे । वै निघ ।

विष्णुगुप्त । पु । महामूलके । विष्णुकन्दे । रा नि व ७ । क्ली । चाणक्यमूले । रा नि व २१ ।

विष्णुगुप्तकम् । क्ली । चाणक्यमूले । रा नि व २१ । See चाणक्यमूलकं ।

विष्णुतैलम् । क्ली । वातव्याधौ तैलम् । पाठ —"शालपर्णी पृश्निपर्णी बला गोरक्षतण्डुला । एरण्डस्य च मूलानि बृहत्यौ पूतिकस्य च । शता-वरी सहचरं पचेद्वृत्ते पलोन्मिते । तैलप्रस्थं पयो दत्त्वा गव्य वाज चतुर्गुणम् ॥" इत्यादि । र स र । तिलतैल ४ श गव्य छाग वा दुग्ध १६ श । कल्कार्थं—शालपर्णी, पृश्निपर्णी (चाकुलिया), बाट्यालक, गोरक्षतण्डुली (गोरक्ष चाकुलिया) एरण्डमूल, बृहती, कण्टकारी पूतिकरञ्जमूल (नाटार मूल) शतमूली, झिण्टीमूल प्र १ प । क्वाथान्तराभावात् कश्चित् क्षीरचतुर्गुण वारि ददाति । "स्वरसक्षीरमाङ्गल्यं पाको यत्रेरित क्वचित् । जल चतुर्गुणं तत्र बोध्याधानार्थमादिशेत् ॥" प प्र इति स्वल्पम् । बृहद्विष्णुतैल यथा—"जलधरोऽश्वगन्धा च जीवकर्षभकौ शटी । काकोली क्षीर-काकोली जीवन्ती मधुयष्टिका । देवदारु मधु-रिका पद्मकाष्ठ सैन्धवम् । मांसी चैला त्वच कुष्ठ वचा शैलजचन्दन । मञ्जिष्ठा मृगनाभिश्च श्वेतचन्दनकुङ्कुम (रेणुक) । पण्डित्रग्रन्थकादिश्च यन्थिकश्च नखी तथा । एतेषां पलिकैर्भागैं तैल-ञ्चापि तथाढकं । शतावरीरससम दुग्धञ्चापि सम भवेत् । विष्णुतैलवरं श्रेष्ठ सर्ववातविकारनुत् ॥" इत्यादि । तिलतैल १६ श । शतमूलीरस १६ श दुग्ध १६ श वारि ३२ श । कल्कार्थं—मुस्ता अश्वगन्धा जीवक ऋषभक (अभावे गुडूची वा रोहणा) शटी काकोली क्षीरकाकोली जीवन्ती यष्टिमधु देवदारु मधुरिका पद्मकाष्ठ सैन्धव जटा मांसी एला गुडत्वक् कुष्ठ वचा शैलज रक्तचन्दन मञ्जिष्ठा मृगनाभि श्वेतचन्दन कुङ्कुम शालपर्णी पृश्निपर्णी मुद्गपर्णी माषपर्णी नखकोटादि यन्थि-पर्ण नखी च प्र १ प । र स र ।

विष्णुपदम् । क्ली । आकाशे । अम । पद्म । ५ च ।

विष्णुपर्णिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया । वै निघ ।

विष्णुपर्णी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।

विष्णुप्रिया (हिता) । स्त्री । तुलसीवृक्षे । वै निघ । [भाव । त्रिका ।

विष्णुलिङ्गी । स्त्री । वर्त्तिकापक्षिणि । वार्टर

विष्णुवल्लभा । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० । अग्निशिखायाम् । विषलाङ्गुलिया । श च ।

विष्वक्पर्णी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।

विष्वक्सेनकान्ता (प्रिया) । स्त्री । वाराही कन्दे । रा नि व ७ । अम । च श ।

विष्वक्सेना । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । अम । शैव कुष्ठ चि महाभल्लातकगुडे ।

विष्वग्वायुः । पु । घूर्णितवाते । एलोमेलो बातास । गुणा—"विष्वग्वायुरनायुष्य प्राणिनां बहुदोषकृत् । स्वेदमूर्च्छाकरो ह्येष तृष्णाप्रदः ॥" राज ३५ ।

विसम् । क्ली । मृणाले । रा नि व १० । चक्र दत्ते चि अर्शोचिकित्से [व १० ।

विसकुसुमम् । क्ली । कमले, पद्मे । रा नि

विसग्रन्थि । पु । पद्ममूले । पद्मेर मूल । नेत्रप्रसादनद्रव्यमिदम् सु उ ४५ अ ।

विसङ्कट । पु । इङ्गुदीवृक्षे । रा नि व ८ । शिव । श च ।

विसजम् । क्ली । पद्मे । श कल्प । [त्रिका ।

विसनाभिः । स्त्री । पद्मिन्याम् । पद्मेर झाड़ ।

विसप्रसूनम् । क्ली । पद्मे । अम ।

विसर्गः । पु । मोक्षे । त्यागे । वर्णमध्ये वर्णान्तराणाम्पु । मा न्व नि वि र । मलनिर्गमे । है ।

विसर्प । पु । पाण्डुरोगे । रा नि व २० । तदाख्य रोगविशेषे । माधवनिदानलक्षणे—"लवणाम्लकटूष्णादिसंसेवाद्दोषकोपतः । विसर्प सप्तधा ज्ञेय सर्वतः परिसर्पणात् । पृथक् त्रयस्त्रिभिश्चैको विसर्पा द्वन्द्वजास्त्रयः । वातिकः पैत्तिकश्चैव कफज-स्सान्निपातिकः । चत्वार एते विसर्पा वक्ष्यन्ते द्वन्द्वजाः । आग्नेयो वातपित्ताभ्यां ग्रन्थ्याख्यः कफवातजः । यस्तु कर्दमको घोरः स पित्तकफ सम्भवः । र । लक्षणं तत्रादौ दुष्ट दोषानाश्रित्य मत्वा । विसर्पाणां समुत्पत्तौ विज्ञेया सप्त

धातव ॥' मा नि । अन्यच्च—"विशन्मिश्रोच्चितमता कुपितान् दोषा मर्माङ्गसारिणमिद्धाच्चितमात्य निम्नम्। कुर्वन्ति च विसरणप्रसमाप्तशीफ स मन्ता विसरणाख्य विसदमाहु ॥" तत वात म मोऽसितमनुपकथयान्दितनवच वल्भय। विसाम फा दसरतिर्दाहप कस्तोऽप्रभिदयहुन श्लेष्मा सह मन्दमर वम प्रपाक स्निग्ध सित अन्य चेतन उपक्रम मन्नामक मम्मलचणयुनोऽव मष्ट पक्व मासशिरानाशात् न सिध्यति। इत्यादि। सुनि ।०५ ।

विसपद्म । पु । मधूच्छिष्टे । मोम् ।

विसर्पज्वर । पु । सन्न्यासन्नज्वरे। तत्र सर्पिःपानादिकं शस्तम् ।

विसर्पणम् । क्ली । कायें सञ्चरणे। तनुत्रण विटपादि विसर्पणे। अ ।

विसर्पि । पु । विसर्परोगे। राजनि व २० ।

विसर्पिणी । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम्, यवतिक्ता लतायाम्। राजनि व ३ ।

विसलम । क्ली । पल्लवे। त्रिका ।

विसल्मी (मन्) । क्ली । वत्मगतनेत्ररोगविशेषे। लक्षणं—"शून यत्म बहुभि सूक्ष्मच्छिद्रै सम न्वितम्। विससन्तवल इव विसवर्त्मेति तन्मतम् ॥" सु उ ३ अ ।

विसशालूकम् । क्ली । पद्मकन्दे। पद्मेर गेँडो। गुणा—गुरु विष्टम्भि शीतलञ्च। राज २ प ।

विसार । पु । मत्स्ये। अम । राजनि व ४ ।

विसारणी । स्त्री । माषपर्णीम्। माषाणी। राजनि व ३ ।

विसिनी । स्त्री । मृणालि। राजनि व १०। पद्मिन्यां। अम ।

विसुन्दल । पु । सिन्धुवारवृचे । निसिन्दा ।

विसूचिका (ची) । स्त्री । अजीर्णजातरोग विशेष। ओलाउठाविशेष। निरुक्ति — सूचीभिरिव गात्राणि तुदन् सन्तिष्ठतेऽनिल । यता जोर्णेन सा वैद्यैः सूचीति निगद्यते ॥" तस्य निदान यथा—"अजीर्णमाम विष्टब्ध विदग्धञ्च यदीरितम्। विसूच्यलसकौ तत्माद्विलम्बापि विलम्बिका। म सा परिमिताहारा लभन्ते विदितागमा । मूढा स्तामजितात्मानो लभन्तेऽशनलोलुपा ॥" लक्षण —मूर्च्छातिसारौ वमथ पिपासा शूल भ्रमोद्वेष्टन जृम्भदाहा। वैवर्ण्यकम्पौ हृदये रुजञ्च भवन्ति तस्या शिरस मेद ॥' तदुपद्रवानाह—"निद्रानाशोऽरति कम्पो मूत्राघातो विसञ्ज्ञता। अमी उपद्रवा घोरा विसूच्या पञ्च दारुणा ॥" तथा अरिष्ट श्यावदन्तादि इत्यादि। मा नि ।

विसृत । त्रि। निगत। वा उ २६ अ ।

विस्तारी (इन्) । पु । वटवृक्षे। वैनिघ ।

विस्तीर्णपर्णम् । क्ली । माणकन्दे। माणकचु। श अ ।

विस्फा स्फ,)रक । पु। वातोल्वणसन्निपात ज्वरे। लक्षण—"श्वास कासो भ्रमो मूर्च्छा प्रलापो मोहवेपथ। पार्श्वयो वेदना जृम्भा कषायत मुखस्य च। वातोल्वणस्य लिङ्गानि सन्नि पातस्य लक्षयेत्। एष विस्फारको नाम्ना सन्नि पात सुदारुण ॥ भा म १ भ ।

विस्फु,रणी
विस्फूर्जनी } स्त्री । तिन्दुकवृक्षे। टेँभगाछ। वैनिघ ।

विस्फु,रितम् । क्ली । काण्डमग्नास्थिभङ्गभेदे। तेनास्थि स्फोटविनाशे भवति। भा म ३ भ ।

विस्फु,लिङ्ग । पु । विषभेदे। हे च ।

विस्फोट । पु । दुष्टस्फोटके। विषफोड़ा। तत्पर्य्याया —पिटिक पिटक पिटका विटक विटक विटका। राजनि व २०। तस्य निदान पूर्व्वा सम्प्राप्तिमाह—"कटूम्लतीक्ष्णोष्णविदाहिरूक्ष चारैरजीर्णाध्यशनातपैश्च। तथर्तुदोषेण विपर्य्ययेण कुप्यन्ति दोषा पवनादयस्तु ॥ त्वचमाश्रित्य ते रक्त मांसास्थीनि प्रदूष्य च। घोरान् कुर्व्वन्ति विस्फोटान् सर्व्वान् ज्वरपुर सरान् ॥" इत्यादि। भा ।

विस्फोटज्वर । पु । सन्न्यासन्नज्वरे।

विस्रम् । क्ली । आमकमूलके। भा पू १ भ मा ग । त्रि। पूतिगन्धे, आमगन्धिनि। अम ।

विस्रगन्ध (न्धा, न्धि) । पु स्त्री । पलाण्डौ। पेँयाज। राजनि व ७। गोदन्तहरिताले, हरि ताले। हे च। हपुषायाम्। हपुष फल। राजनि व ४। [निव २१ ।

विस्रगन्धक । पु । गोदन्तहरिताले। रा

विस्रसा । स्त्री । जरायाम्। अम ।

विस्रा। स्त्री। हपुषायाम्। हबुष फल। रा नि व ४। [वै निघ।

विस्राव'। पुं। अन्नमण्डे। भातेर माड़।

विस्रावणम्। क्ली। रुधिरस्य स्रवस्य वेदनी प्रशमार्थं पाकप्रशमनार्थञ्चोपक्रमविशेषे। सु चि १ अ। सु सू १४ अ।

विस्राव्य'। त्रि। विद्रधिकुष्ठादिविस्रावणार्हे। स्रावयोग्ये। सु सू ५ अ।

विहगः (ङ्गम)। पुं। पक्षिणि। अम।

विहङ्गम्। क्ली। स्वर्णमाक्षिके। रस को ज्वरा न्तकरसे।

विहङ्गमा। स्त्री। भारयष्ट्याम्। वाँक्। शर।

विहायस.। पुं। पक्षिणि। अ टी भ।

विहायाः (स्)। पुं। पक्षिणि। क्ली। आकाशे। त्रिका।

विहारः। पुं। चेष्टायाम्। भ्रमणे। मे। विन्दु रेखकपक्षिविशेषे। श च।

विहृत.। पुं। वातरोगे।

विह्वावः। पुं। छिक्कायाम्। हाँचि। वै निघ। कासे। भा।

विह्वोरः। पुं। रक्तार्के। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। रा नि व १०।

विक्षेपः (पम्)। पुं, क्ली। वायुजन्यव्रणवेदना विशेषे। सु सू २२ अ। हस्तादिचालने। मा नि। अपबाहुके। वा चि ७ अ।

वीकः। पुं। पक्षिणि।

वीङ्गा। स्त्री। एककशिम्ब्याम्। आलाकुशी। ह च।

वीजम्। क्ली। अङ्कुरे। मे। मज्जायाम्। शुक्र धातौ। रा नि व १८। वीजपूरे। पद्मवीजे। भा स ३भ अग्नरी चि। पुष्करमूले। रा नि व ६। कारणे। अम। शस्ये। विचि। वीजानां शोधन यथा—"वीजमादौ समादाय रौद्रयन्ते विशोधयेत्। वंशत्सैन्धवयुक्तेन द्रवेण यवज सुधी। अपामार्गकषायेण निम्बवीज विशोधयेत्। शिग्रु कार्पासवीजानि अपामार्गस्य वीजकम्। घर्म्मेण शोधनं तथा न दद्यात् सैन्धव रात। तिलाः कोपा तकौ दन्तीं पटोलीं चेन्द्रवारुणीम्। कटुतुम्बीं देवदालीं काकतुण्डीञ्च शोधयेत्। धात्रीफलरसे नैव मदनाख्यस्य शोधनम्। खरअयुग्मयोर्वीजं मङ्कुराजेन शोधयेत्। गुञ्जादिसर्व्ववीजानां शर मूत्रे पटु विना। नारिकेलाम्बुना शोध्य वीजं भल्लातकोद्भवम्। गुडूच्यौ पिप्पलीकाथे क्षारे चैव विशुध्यत। पक्षा च खण्डश्च यत्र पक्षीघ्नान्मदु गुणान्यम। कुद्दारकवीजन्तु पक्व तोलाहृत पचत्। दुग्धपूर्णषु पात्रेषु तत शुध्यति निश्चितम्।" इत्यादि। र सा स।

वीजकः। पुं। प्रियालवृक्षे। पियाशाल। हिं विजयसार। प सु। तत्पर्य्याया,—"वीजक पीत सारश्च पीतसालक इत्यपि। बन्धूकपुष्प प्रियक सर्ज्जकश्चासन स्मृत। गुणा,—वीजक कुष्ठवीसर्प श्वित्रमेहगदक्रिमीन्॥ हन्ति श्लेष्मास्रपित्तञ्च त्वच्य केश्योरसायन॥" भा। See अक्षिका। रस र शिरोरो चि। "विकट पुष्करवीजक।" मातुलुङ्गवृक्ष। रा नि व ११। र निघ :अत्यय चि दशमूलाद्यवे। मूढगर्भभेदे। "यस्तु नि च्च लेकशिरोभुज स वीजक।" सु नि ८ अ। श्वेतशिग्रौ। वै निघ। क्ली। वीजे।

वीजकर'। पुं। माषशीर्ष्यौ। मायकलाय। वै निघ।

वीजकर्कटिका (टी)। स्त्री। दीर्घकर्कटि कायाम्। लम्बा काँकुड़। वै निघ।

वीजकसार'। पुं। प्रियालवीजे। सु चि १० अ। भा कुष्ठचि महाभल्लातके। मातुलुङ्गसारे। रा नि व ११।

वीजका। स्त्री। कपिलद्राक्षायाम्। वै निघ।

वीजकाह्व। पुं। मातुलुङ्गवृक्षे। वै निघ।

वीजकृत्। क्ली। वाजीकरणे। रा नि व २०।

वीजकोश (ष)। पुं। पद्मकर्णिकायाम् पद्मेर चाकि वा पोँपल। तत्पर्य्यायौ,—वरा टक कर्णिका। भा। शृङ्गाटके।

वीजकोशकम्। क्ली। हपुषे। वै निघ।

वीजगर्भ। पुं। पटोले। रा नि व ३। भा।

वीजगुप्ति। स्त्री। धान्यादिकशुकायाम्। धाञ्जी बिर थोला। शिम्ब्यां। शीम। रा नि व १६।

वीजद्रुम। पुं। असनवृक्षे। पियाशाल। रा नि व २१।

वीजधान्यम्। क्ली। धान्यके। धनियां। रा नि व ६।

बीजन' । पुं । बीतशीर्षे । वै मिघ । जीव द्वैवर्णिर्घि । सारस्वत ।

बीजपादप । पुं । भल्लातकवृक्षे । पियाशाल । वै मिघ । भल्लातकतरौ । रा नि व ११ ।

बीजपुष्प (क) । पुं, क्लौ । यवनलवृक्षे । जनार गाछ । रा नि व १८ । मदनवृक्षे । मरु बकवृक्षे । मे ।

बीजपूर (क) । पुं । (Citrus medica) The citron लौनवृक्षे । टावा नेबुर गाछ । हि बीजौरा । तत्पर्याया,—भल्लकेशर बीजपूर्ण पूर्णबीज सुकेशर बीजक बीजफलक केशराम्ल मातुलुङ्ग पूरक फलपूर सुपूर रुचक जन्तुघ्न दन्तुरच्छद रोचनफल । पमु । सा को पि ज्व वि । गुणा —"बीजपूरफलमम्ल कटूष्णं श्वासकासशमनं पचनञ्च । कण्ठशोधनपरं लघु हृद्यं दीपनं रुचिकरं पवनघ्नम् ॥" तथाच— बाल पित्तमरुत्कफास्रकरम्म मध्यम्च साद्गुणविध पक्व वर्णकरञ्च हृद्यमथ तत् पुष्णाति पुष्टिं बलम् । शूलाजीर्ण विबन्ध मारुत कफ श्वासार्शं मन्दाग्निजित् कासारोचकशोकशान्तिदमिदं । अन्यच्च—"त्वक् तिक्ता दुर्जरा स्यात् कृमि कफ पवनध्वंसिनी स्निग्धमुष्णं मध्यं शूलार्ति पित्तप्रशमनमविला रोचकघ्नञ्च गौल्यं । वातार्तिघ्न कटाह जठर गदहर केसर दीप्यमम्ल वीर्ज तिक्त कषाय श्वयथुगमकरं बीजपूरस्य पथ्यम् ॥" रा नि व ११ । तन्मज्जगुणा —स्वादुपाक वाय्व्य बलकृत् स्निग्ध पित्तघ्न । सु सू ४६ अ । फलगुणा —रूच्यं रसाम्ल लघु दीपन रक्तपित्तकर कण्ठ जिह्वाहृदय शोधनम् । मद व ६ । मधुरकर्कट्यां । शरबती नेबु । गुणा — "बीजपूरोऽपर प्रोक्तो मधुरो मधु कर्कटी । मधुकर्कटिका स्वाद्वी रोचनी शीतला गुरु । रक्तपित्त क्षय श्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥" भा ।

बीजपूरमज्जा (न्) । पुं । मातुलुङ्गमज्जनि । टावानेबुर वीचेर शाँस । रा नि व ११ ।

बीजपूरफलम् । क्लौ । मातुलुङ्गफल । टावा नेबु । हि बीजौरा । मद व ६ ।।

बीजपूर्ण । पुं । बीजपूरवृक्षे । पमु । मधुर मातुलुङ्ग । । शरबती नेबु । वै मिघ ।

बीजपेशिका । स्त्री । वृषण । अण्डकोष । रा नि व १८ ।

बीजफलक: । पुं । मातुलुङ्गवृक्षे । मधुबीज पूरे । टावा नेबु शरबती नेबु । रा नि व ११ ।

बीजमातृका । स्त्री । पद्मबीजे । "पद्मार्ध पद्मबीजस्य कर्णिका बीजमातृका ।" हारा ।

बीजरत्न (वरम्) । पुं, क्लौ । माषकलाये । इ च । [बीजवरा ।" इ च ।

बीजरुह । पुं । शालिधान्यादौ । "शाल्यादयो

बीजरेचक(न)म् । क्लौ । जैपालबीजे । रा नि व ६ ।

बीजवृक्ष' । पुं । असनवृक्षे । पियाशाल । "असनो बीजवृक्षक ।" रा नि व २३।८ । भल्ला तकवृक्षे । वै मिघ ।

बीजसारम् । क्लौ, पुं । भल्लातकवृक्षे । विड्ङ्गे ।

बीजस्नेह । पुं । पलाशवृक्षे । वै मिघ ।

बीजाख्य । पुं । जैपालवृक्षे । क्लौ । तद्बीजे । जयपाल गाछ वा तत्फल । वै मिघ ।

बीजाम्लम् । क्लौ । वृक्षाम्ले । रा नि व २१ । चिञ्चाम्ले । रा नि व २२ ।

बीजाविक । पुं । उष्ट्रे । वै मिघ ।

बीजाम्ल । पुं । मातुलुङ्गवृक्षे । वा चि १६ अ ।

बीजी (इन्) । पुं । तण्डुलीयकशाके । वै मिघ ।

बीजोदकम् । क्लौ । करकायाम् । मे ।

बीटि (टिका, टी) । स्त्री । ताम्बूलवल्ल्यां । पाण गाछ । सज्जितताम्बूले । पानेर बोड़ा । शब्दकल्पद्रुम ।

बीतन । पुं । कण्ठपार्श्वयो । कण्ठरामध्य भागेर पार्श्वद्वय । "कण्ठस्तु कन्धरामध्य कण्ठ पार्श्वौ तु बीतनौ ।" इ च ।

बीतशोक । पुं । अशोकतरौ । श मा ।

बीति । पुं । घोटके । इ च । [वै मिघ ।

बीतिका । स्त्री । यष्टिमधुनि । मौक्तिकायाम् ।

बीभत्स । पुं । विकृतौ । निका । नि । अपदा जनकं ।

बीरम् । क्लौ । (पवर्गीयमध्ये) । उशीरे । बीरण मूले । वेणार मूल । रा नि व १२ । सिन्दूरे । पमु । मरिचे । रा नि व ६ । शालपर्ण्याम् । पचि २ अ चन्द्रयोगुटिकायाम् । पुष्करमूल पुष्कर मूल । लौहे । वै मिघ । काञ्जिके । रा नि व

बिसा। स्त्री। इक्षुपायाम्। इबुर कल। रा नि व ४। [बै निघ।

बिसावः। पु। अन्नमण्डे। भातेर माड़।

बिसावणम्। क्ली। ऊत्थितस्य व्रणस्य वेदना प्रशमार्थे पाकप्रशमनार्थेञ्चोपक्रमविशेषे। सु चि १ अ। सु सू १४अ।

बिसाव्यः। त्रि। विद्रधिकुष्ठादिविस्रावणार्हे। स्रावयोग्ये। सु सू ५अ।

विहग. (ङ्गम)। पुं। पक्षिणि। अम।

विहङ्गम्। क्ली। स्वर्णमाक्षिके। रस की ज्वरा न्तकरसे।

विहङ्गमा। स्त्री। भारयष्ट्याम्। बाँक्। शर।

विहायसः। पु। पक्षिणि। चटी भ।

विहायाः (स्)। पुं। पक्षिणि। क्ली। आकाशे। त्रिका।

विहारः। प। चेष्टायाम्। भ्रमणे। मे। विन्दु रेखकपक्षिविशेषे। श च।

विह्वत। पु। वातरोगे।

विह्वाव'। पुं। हिक्कायाम्। हाँचि। वै निघ। कासे। भा।

विह्वोर'। पु। रक्तार्के। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। रा नि व १०।

विक्षेपः (णम्)। पुं, क्ली। वायुजन्यव्रणवेदना विशेष। सु सू २२अ। हस्तादिचालने। भा नि। अवधूनने। वा चि ७अ।

बीक.। पु। पक्षिणि।

बीक्षा। स्त्री। एकबिम्बरी। आलाकुशी। डे च।

बीजम्। क्ली। अङ्कुरे। मे। मज्जायाम्। शुक्र धातौ। रा नि व १८। बीजपूरे। पद्मबीजे। भा म ३भ अश्मरी चि। पुष्करमूले। रा नि व ६। कारणे। अम। शस्ये। विचि। बीजानां शोधन यथा—"बीजमादौ समादाय दोषयत्ने विशोधयेत्। पूर्वमुक्तैरयुक्तेन द्रवेण यवत सुधी। अपामार्गकषायेण निम्बुबीज विशोधयेत्। शिग्रु कार्पासबीजानि अपामार्गस्य बीजकम्। धर्मेण शोधनं तथा न दद्यात् सैन्धव सत। तिक्ता कोषा तकी दन्ती पटोली चन्द्रवारुणीम्। कटुतुम्बी देवदाली काकतुण्डीच शोधयेत्। धात्रीफलरसे नैव सप्ताहाव्य शोधनम्। करञ्जपुन्नयोर्बीज भल्लातकीन शोधयेत्। गुञ्जादिसर्वबीजानां नर मूत्रे पट विना। नारिकेलाम्बुना शोध्य बीज भल्लातकोद्रवम। गुडूची पिप्पलाकाथे क्षारे चैव विरचन। पक्षा च खल्लुक यत्र गन्धोषान्मद् गुग्गुलम्। इन्द्रदारकवीजन्तु पक्व दोलाकृत पचत्। दुग्धपूर्णेषु पात्रेषु सप्त शुध्यति निश्चितम्।" इत्यादि। र सा स।

बीजकः। पुं। प्रियालवृक्षे। पियाशाल। हिं विजयसार। प मु। तत्पर्य्याया,—"बीजक पीत सारश्च पीतसालक इत्यपि। बन्धूकपुष्प प्रियक सर्ज्जकश्चासन स्मृत। गुणा,—बीजक कुष्ठवीसर्प श्वित्रमेहगुदक्रिमीन्॥ हन्ति श्लेष्मास्रपित्तञ्च त्वच्य केश्योरसायन॥" भा। See चक्रिका। रस र शिरोरो चि। "त्रिकटु पुष्करबीजक।" मातुलुङ्गवृक्ष। रा नि व ११। र निघ भ ध्वय, चि दशमूलाद्यघृते। मुढगर्भभेदे। "यस्तु नि च्छ त्यैकशिरोभुज स बीजक।" सु नि ८अ। श्वेतशिग्रौ। वै निघ। क्ली। बीजे।

बीजकर.। पुं। माषशिम्बी। मांसकलाय। वै निघ।

बीजकर्कटिका (टी)। स्त्री। दीर्घकर्कटि कायाम्। लम्बा काँकुड़। वै निघ।

बीजकसार'। पु। प्रियालबीजे। सु चि २० अ। भा कुष्ठचि महाभल्लातके। मातुलुङ्गसारे। रा नि व ११।

बीजका। स्त्री। कपिलद्राक्षायाम्। वै निघ।

बीजकाह्व। पुं। मातुलुङ्गवृक्षे। वै निघ।

बीजकृत्। क्ली। वाजीकरणे। रा नि व २०।

बीजकोश' (ष)। पुं। पद्मकर्णिकायाम् पद्मेर चाकि वा पोंपल। तत्पर्य्यायौ,—वरा टक कर्णिका। भा। शृङ्गाटके।

बीजकोशकम्। क्ली। उपणे। वै निघ।

बीजगर्भ। पु। पटोले। रा नि व ३। भा।

बीजगुप्ति। स्त्री। धान्यादिकशुक्याम्। धाटी शिष थोला। शिम्बा। शीम। रा नि व १६।

बीजद्रुम। पुं। असनवृक्षे। पियाशाल। रा नि व २३।

बीजधान्यम्। क्ली। धान्यके। धनिया। रा नि व ६।

বীজন¹ । পুং । পীতশীর্ষে । বৈ নিঘ । শীত
ঔষধবিশেষে । সাস্বত ।

বীজপাদপ । পুং । অসনবৃক্ষে । পিয়াশাল । বৈ নিঘ । ভল্লাতকবৃক্ষে । রা নি ব ১১ ।

বীজপুষ্প (ক) । পুং, ক্লী । যবনালবৃক্ষে । জনার গাছ । রা নি ব ১৬ । মদনবৃক্ষে । মরুবকবৃক্ষে । মে ।

বীজপূর (ক) । পুং । (Citrus medica) The citron ফলবৃক্ষে । টাবা লেবুর গাছ । হি বিজৌরা । তৎপর্য্যায়,—অম্লকেশর বীজপূর্ণ পূর্ণবীজ সুকেশর বীজক বীজফলক কেশরাম্ল মাতুলুঙ্গ পূরক ফলপূর সুপূর রুচক জন্তুঘ্ন দন্তুরচ্ছদ রোচনফল । শব্দর । মা কৌ পি জ্ব বি । গুণা—"বীজপূরফলমম্লং কটূষ্ণং শ্বাসকাসশমনং পবনঘ্নম্ । কণ্ঠশোধনপরং লঘু হৃদ্যং দীপনং রুচিকৃৎ পবনঘ্নম্ ॥" তথাচ—"বাল পিত্তমরুৎকফাস্রকরং মধ্যঞ্চ তাদৃগ্বিধং পক্বং বর্ণকরং হৃদ্যমথ তৎ পুষ্ণাতি পুষ্টিং বলম্ । শূলাজীর্ণ বিবন্ধ মারুত কফ-শ্বাসার্ত্তি মন্দাগ্নিজিৎ কাসারোচকশোকশান্তিদমিদং । অন্যচ্চ—"ত্বক তিক্তা দুর্জরা স্যাৎ কৃমি কফ পবনধ্বংসিনী স্নিগ্ধমুষ্ণং মধ্যং শূলার্ত্তিবিত্তপ্রশমনমথিলা রোচকঘ্নং গুল্মং । বাতার্শোঘ্ন কটাহ জঠর গদহর কেশর দীপনঞ্চ বীজং তিক্তং কফাঘ্নং শ্বয়থুশমকরং বীজপূরস্য পথ্যম্ ॥" রা নি ব ১১ । তন্মজ্জগুণা—স্বাদুপাক আগ্নেয় বলকৃৎ স্নিগ্ধ পিত্তজিৎ । সুশ্রু ৪৫অ । ফলগুণা—হৃদ্য রসাম্ল লঘু দীপন রক্তপিত্তকর কণ্ঠ জিহ্বাহৃদয় শোধনম্ । মদ ব ৬ । মধুরকর্কট্যাং । শরবতী লেবু । গুণা—"বীজপূরোঽপর প্রোক্তো মধুরামধুকর্কটী । মধুকর্কটিকা স্বাদ্বী রোচনী শীতলা গুরু । রক্তপিত্তক্ষয়শ্বাসকাসহিক্কাভ্রমাপহা ॥" ভা ।

বীজপূরমজ্জা (ন্) । পুং । মাতুলুঙ্গমজ্জনি । টাবালেবুর বীচির শাঁস । রা নি ব ১১ ।

বীজপূরফলম্ । ক্লী । মাতুলুঙ্গফল । টাবা লেবু । হি বীজৌরা । মদ ব ৬ ॥

বীজপূর্ণ । পুং । বীজপূরবৃক্ষে । শব্দ । মধুর মাতুলুঙ্গে । শরবতী লেবু । বৈ নিঘ ।

বীজপেশিকা । স্ত্রী । বৃষণে । অণ্ডকোষ । রা নি ব ১৮ ।

বীজফলক । পুং । মাতুলুঙ্গবৃক্ষে । মধুবীজপূরে । টাবা লেবু শরবতী লেবু । রা নি ব ১১ ।

বীজমাতৃকা । ক্লী । পদ্মবীজে । "পদ্মাক্ষ পদ্মবীজঞ্চ কর্ণিকা বীজমাতৃকা ।" ভারা ।

বীজরত্ন (বরম্) । পুং, ক্লী । মাষকলায়ে । হ চ । [বীজবরা ।" হ চ ।

বীজরুহ । পুং । শালিধান্যাদৌ । "শাল্যাদয়ো

বীজরেচক(ন)ম্ । ক্লী । জৈপালবীজে । রা নি ব ৬ ।

বীজবৃক্ষ¹ । পুং । অসনবৃক্ষে । পিয়াশাল । "অসনো বীজবৃক্ষক ।" রা নি ব ২৩।৫ । ভল্লাতকবৃক্ষে । বৈ নিঘ ।

বীজসারম্ । ক্লী, পুং । ভল্লাতকবৃক্ষে । বিড়ঙ্গে ।

বীজস্নেহ । পুং । পলাশবৃক্ষে । বৈ নিঘ ।

বীজাখ্য¹ । পুং । জৈপালবৃক্ষে । ক্লী । তদ্বীজে । জয়পাল গাছ বা তৎফল । বৈ নিঘ ।

বীজাম্লম্ । ক্লী । বৃক্ষাম্লে । রা নি ব ২২ । পিণ্ডাম্লে । রা নি ব ২২ ।

বীজাবিক । পুং । উষ্ট্রে । বৈ নিঘ ।

বীজাম্ল । পুং । মাতুলুঙ্গবৃক্ষে । মা চি ১৫অ ।

বীজী (ইন্) । পুং । তণ্ডুলীয়শাকে । বৈ নিঘ ।

বীজোদকম্ । ক্লী । করকায়াম্ । মে ।

বীটি (টিকা, টী) । স্ত্রী । তাম্বূললতায়াং । পাণ গাছ । সজ্জিততাম্বূলে । পানের বীড়া । শব্দকল্পদ্রুম ।

বীতন । পুং । কৃকপার্শ্বয়োঃ । কৃকগ্রীবা ভাগের পার্শ্বদ্বয় । "কৃকাটু কন্ধরামধ্য কৃক পার্শ্বৌ তু বীতনৌ ।" হ চ ।

বীতশোক । পুং । অশোকতরৌ । শব্দ ।

বীতি । পুং । ঘোটকে । হ চ । [বৈ নিঘ ।

বীতিকা । স্ত্রী । যষ্টিমধুনি । গোলিকায়াম্ ।

বীভৎস । পুং । বিকৃতৌ । বিশ্বা । বি । অগ্রহা অর্জ্জুনে ।

বীরম্ । ক্লী । (পবর্গীয়মধ্য) । উশীরে । বীরণ মূলে । বেণার মূল । রা নি ব ১২ । সিন্দূরে । শব্দ । মরিচে । রা নি ব ৬ । শালপর্ণ্যাম্ । অ পি ২অ হ দ্যোগুড়িকায়াম্ । পুষ্করমূলে পুষ্কর মূল । লৌহে । বৈ নিঘ । কাঞ্জিকে । রা নি ব

१५। मने। गी। आद्रकी। राजनिघ ११। पु। अर्ज्जुनवृक्षे। इति। भल्लातकवृक्षे। पुम। वीरघे शुक्लदर्भे। काकोल्याम। वैनिघ। पीत भिण्टाम्। एरण्डवृक्षे। ऋषभके। रमा। श्वेतकरवीरे। राजनि व १०। लताकरञ्जे। वा नि व ८। वाराहीकन्दे। तण्डुलीयक्षुपे। काँटा नटिया। राजनि व ७।

वीरक। पु। श्वेतकरवीरे। राजनिव १०।

वीरणम् (मूल, लिका)। क्ली, स्त्री उशीरतृण। वेणार मूल। इति खस। तैं अवुरु गड्डि। उत्तविया, मन्दविया। बम् खसखस्। ता वेट्टिवेर। तत्पर्याया,—उशीर विरष कटायन वीरतर वीरभद्र दाहहरण वीर बहु मूलक नलद अमृणाल सेव्य समगन्धिक। राजनिव १२। अमुष्य सन्यजनने। भा उबाजी रतिवनमोदकी। यथा—"वीरण पाचन शीत वान्तिहृल्लघु तिक्तकम्। स्तम्भन ज्वरनुत् वान्तिमदजित् कफपित्तहृत्। तृष्णा सविषवीसपकृच्छ्रदाहव्रणापहम्॥" भा। कुशादि तृणगणे। यथा—"कुश काशश्च दर्भश्च कत्तृण मूलक तथा शतदूर्वा नीलदूर्वा गण्डदूर्वाति वीरणम्॥" अर्कगुणा—एतदर्को हरिद्रा कृष्ण वर्णयति धान लम्। घनसन्धानकृच्च बल कुर्यादनेकधा॥" चक्र चि।

वीरतण्डुलनामा (न्)। पु। तण्डुलीयशाक क्षुपे। शब्दर।

वीरतरम्। क्ली। वीरणमूल। वेणार मूल। प सु।

वीरतरः। पु। शरवृक्षे। शर गाछ। विल्वा न्तरवृक्षे। राजनि व ८। महाशालौ। भल्लातकवन। प सु। श्वेतकौञ्चवृक्षे। श्वेत दूर्वा आखाडा। र मा।

वीरतरु। पु। भल्लातकवृक्षे। विल्वान्तरवृक्षे। अर्ज्जुनवृक्षे। राजनिव ११,८९। शरवृक्ष। शर गाछ। "बीजे सु वीरतरुविल्वान्तर इति वर्णितं।" सु सु ३८अ। श्वेतकौञ्चलाच। प सु। पियाल द्रुमे। वैनिघ।

वीरतर्व्वादिगण। पु। सुश्रुतोक्तद्रव्यवर्गे। यथा—वीरतरुसहचरदर्भवृक्षादनीगुन्द्रानलकुश काशाश्मभेदकाग्निमन्थमोरटावसुकवसिरभल्लूककुरु ण्टकेन्दीवरकपोतवङ्का श्वदंष्ट्रा चेति। गणोऽय वातन्न अश्मरीशर्कराभूत्रकृच्छ्राघातरुजापहश्च॥ सु सु ३८अ। अन्यत—"वीरतर सहचरौ दर्भौ वृक्षादनी नल। गुन्द्राकाशकुशावश्मभेदकोरट ण्टकौ। कुरुण्टकोऽय वसिरो वसुक शाक्निप मन्थक। इन्दीवरी श्वदंष्ट्रा च तथा कपोतवङ्कक। वीरतर्वादिरित्येष गणो वातविकारनुत्॥" शर वा विल्वान्तर, मौउ नोल ध टीकय, नलु, दर्भ वा वाबुइ, नल, गुन्द्रा वा मुता, काश, कुश, पाषाणभेदमूल, इक्षुमूल, शोणाछाल, श्रीहस्तिनी शुनिठा वा गन्ध पपुल, वकपुष्प वा झाम-काँटा, आगड, चुक्रामूल, गोक्षुरी, काउ-काँटा। चक्र सु चा चि, अश्मरी चि।

वीरद्रु। पु। अर्ज्जुनवृक्षे। राजनि ९। विल्वा न्तरवृक्षे। वैनिघ।

वीरनायक। पु। उशीरे। वेणा। वैनिघ।

वीरपत्रा (त्री)। स्त्री। विजयायाम्। सिद्धि। राजनि व ६। धारणीनाममहाकन्दे। राजनि व ७।

वीरपर्णम्। क्ली। सुरपर्णाभिधसुगन्धपत्रे। रा नि व १०।

वीरपादप। पु। विल्वान्तरवृक्षे। वैनिघ।

वीरपुष्पा (ष्पी)। स्त्री। वाह्यालक्ष्मीदं, महा बलायाम्। वैनिघ। सिन्दूरपुष्पीवृक्षे। राजनि व १०।

वीरभद्र। पु। वीरणे। वेणा। मे।

वीरभद्रकम्। क्ली। वीरणे। वेणा। जटा।

वीरभद्ररस। पु। सन्निपातज्वर रस। पठ —त्र्यूषण पञ्च लवण हिवीर कीटकद्वय। चारवय समांशेन चूर्णयेत् पलत्रयम्। शुद्धसूतं मृताभ्रञ्च गन्धकञ्च पल पलम्। आर्द्रकस्य द्रवै र्खल्ले दिनमेक विमर्दयेत्। वीरभद्ररस ख्यातो माषैक सान्निपातजित्। चित्रकार्द्र कमिस्पृष्टमनु पान ततन च॥' रस चि।

वीररज (स)। क्ली। सिन्दूर। राजनि व १३।

वीरवती। स्त्री। मांसरोहिण्याम्। भा।

वीरवक्षी। स्त्री। दुग्धाद्याम्। पेयाडाडा व निघ।

वीरवृक्ष। पु। भल्लातकवृक्षे। पुम। महा शालौ। दवधान्ये। मोटा धान, मेधान। प सु। विल्वान्तरवृक्षे। राजनिव ८। अर्ज्जुनवृक्षे। इ च।

वीरवेतसः । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ ।

वीरशाकः । पु । वास्तूकशाके । (বেতো শাক) । वै निघ ।

वीरसिंहः । पु । वीरसिंहावलोकनप्रणेतरि ।

वीरसिंहावलोकनम् । क्ली । वीरसिंहकृत वैद्यकग्रन्थे ।

वीरसेन । पु । आरुकवृक्षे । रा नि व ११ ।

वीरा । स्त्री । मद्यसामान्ये । रा नि व १४ । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । च द उन्मा चि । ब्रह्मन्मायाम । शतावर्य्याम् । तालमूल्याम् । कटुकाम् । क्षणातिविषायाम् । काकोल्याम् । रा नि व २३ । सा उ ६ अ महापैशाचघृते । क्षीरकाकोल्याम् । मे । रा नि व ३ । च चि ५ अ त्रायमाणाघृते । प्रयोगा मृत चि सुनिषण्णकचाङ्गेरीघृते । च द उन्मा चि महाकल्याणघृते । आमलक्याम् । एलवालुके । रम्भायाम् । विदार्य्याम् । भूमिकुष्माण्ड । मे वाटी इ मा वमनकल्पे । क्षीरविदार्य्याम् । शुक्ल भूमिकुष्माण्ड । सुरामांस्याम् । मे । महाशतावर्य्याम् । ब्राह्म्याम् । रा नि व ४ । शिंशपावृक्षे । रमा । घृतकुमार्य्याम् । रा नि व ५ । भूम्यामलक्याम् । रा नि व ५ । वै निघ चश्च चि शिवगुटी । जटामांस्याम् । च च द रसायने । "सहिंगुण वृषभवीरा ।"

वीरान्तक । पु । अर्जुनवृक्षे । वै निघ ।

वीराम्ल । पु । अम्लवेतसे । रा नि व ६ ।

वीरायतच्छदा । स्त्री । कदलीवृक्षे । वै निघ ।

वीरारुकम् । क्ली । आरुके । रा नि व ११ ।

वीरासव । पु । कुमारीनिर्य्यास । मुसब्बर । "तत्पर्य्याय —सहासार । गुणा —"सहासारोऽग्निजनन पित्तनिर्हरणोमत । बलकृद् रेचन पुष्पजननो गर्भपातन ॥ विटबद्धे क्रिमिरोगे च सर्व्वाद्यपयुक्तो सदा ॥"

वीरी । स्त्री । ब्रह्मरीती । पित्तलविशेष ।

वीरुध् (धा) । स्त्री । विस्तृतलतायाम् । अम । शर ।

वीरुपत्रिका । स्त्री । चुचुशाके । रा नि व ४ ।

वीरेश्वररस । पु । विषम ज्वरे रस । पाठ —"मसमृताभ्रतीक्ष्णञ्च ताम्र गन्धकमद्रकम् । हिंगपद्मौ ऋषा गुष्ठी भार्गी पथ्या च वालकम् । धान्यक मर्दयेतुल्य पपटीस्वरसेन्दि । मर्दे माष भिद्वेत् चौद्रे । काकमाचीरसञ्जानु सैन्धवेन युत पिबेत् ॥" रस को ।

वीर्य्यम् । क्ली । बले । प्रभावे । अम । शुक्र धातौ । रा नि व १८ । द्रव्यगतशक्तौ । "द्रव्याणि येन कुर्व्वन्ति तद्वीर्य्यम् ।" सु सू ४१ अ । "उष्णशीतगुणोत्कर्षात् द्रुधैर्वीर्य्य द्विधा मतम् । यस्माद् अग्निसोमीय दृश्यते भुवनत्रयम् ॥" भा । अपच —तद्द्विविध चिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन । तत्र चिन्त्यक्रियाहेतुर्या द्रव्यरसादीनां स्वस्वकर्म्मणि स्वभावसिद्धा शक्ति । अचिन्त्यक्रियाहेतुश्च प्रभावापरपर्य्याय द्रव्याणां रसाद्यननुरूपकार्य्यकरणशक्ति । तदुक्त—"भवप्रभावातिशयो द्रव्ये पार्श्वे रहो स्थित । चिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुर्वीर्य्य धन्वन्तरेर्मतम् ॥" शिवदास । वीर्य्यगुणा —शीतोष्णस्निग्धरूक्षमृदुतीक्ष्णपिच्छिलविशदा । तत्र शीतोष्णौ आग्नेयौ । शीत पिच्छिलौ अम्बुगुणभूयिष्ठौ । मार्दवस्य तीक्ष्णताकाशभूयिष्ठत्व, रौक्ष्यस्य वायुभूयिष्ठत्व वैशद्यस्य च क्षितिवायुभूयिष्ठत्वम् । सु सू ४१ अ । तेजसि । मे ।

वीर्य्या । स्त्री । वार्य्यं । अट्टीम ।

वीहा । क्ली । वनकुलत्थे । वै निघ ।

वीच्च । पुं । हर्षे । व्याक ।

वृंहणम् । क्ली । बलवर्द्धने । घृततैलादिशीत क्रियायाम् । सा को ।

वृंहण । वि । बलवर्द्धके । पृथिव्यम्बुभूयिष्ठे । सु सू ४१ अ । तन्नामक धूमपाने । भा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । कपिलशिंशपायाम् । भूकुष्माण्डे । वै निघ । वराहमांससाधितयवाग्वाम् । च सू २ अ ।

वृंहणवस्ति । पु । निरूहवस्तिभेदे । "वृंहणद्रव्यनि क्वाथै कल्कैर्मधुरकैर्युता । सर्पिर्मांसरसोपेता वस्तयो वृंहणा मता ॥" भा ।

वृंहणीयवर्ग । पु । वृंहणाय हित कषाय वर्ग । यथा—क्षीरिणीराजक्षवकाश्वगन्धाकाकोलीक्षीरकाकोलीवाट्यायनीभद्रौदनीभारद्वाजीपयस्यर्ष्यगन्धा इति दशेमानि वृंहणीयानि । ক্ষীর লতা, বিরুই, বেড়েলা, কাকোলী, ক্ষীর কাকোলী, শ্বেত বেড়েলা, পীত বেড়েলা, বনকাপাস ভূমিকুষ্মাণ্ড, শুক্ল ভূমিকুষ্মাণ্ড । च सू ४ अ ।

वृक । पु । ईहामृगे । हिं हुण्डार । चीत इति लोके । नायो इति महाराष्ट्रे । तत्पर्य्याया,—

कोक विद्रक् गोवत्सादी वत्सादन छागभोजी छागलान्त्री अजाशन ईहामृग वृकाह्वक । रा नि व १९ । काके । उणा । शृगाले । हारा । वकवृक्षे । भ र । सरलनिर्य्यासे । भ र भस ।

वृकदंशः । पु । कुक्कुरे । हे च । [त्रि लिङ्ग ।

वृकदन्ती । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि ।

वृकधूपः (क) । पु । बहुसुगन्धद्रव्यकृतकृत्रिम धूपे । अम । सरलद्रवे । तार्पिन् । अम ।

वृकधूर्त्तः । पु । शृगाले । हारा ।

वृका । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । रा नि व ६ । वै निघ २भ स्व चि । सूपद्वयपरिमाणे ।

वृकारातिः (रि) । पु । कुक्कुरे । रा नि व १९ । श मा ।

वृकाची । स्त्री । विकृति । তেউড়ী । र मा ।

वृकिः (की) । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । वै निघ २भ वा व्या चि महाराजादौ ।

वृक्कः । पु । वक्षोगताशयभेदे । "मेद शोणितयोः साराद् वृक्कयोर्युगलं भवेत् । तौ तु पुष्टिकरौ प्रोक्तौ जठरस्थस्य मेदस ॥"

वृक्का । स्त्री । नागदमन्याम् । महासमङ्गायाम् ।

वृजनः । पु । केशे । उणा ।

वृजिनः । पु, क्ली । केश । मे । क्ली । शोणिते । रक्तचर्मणि । हे च ।

वृतपत्रा । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् । [श र ।

वृतिङ्करः । पु । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচী গাছ ।

वृत्तम् । क्ली । स्वनामे । रा नि व १८ । पु । धवलयावनाल । শ্বেত জনার । रा नि व १६ । गुण्डतृणे । रा नि व ८ । कशेरुवृक्षे । वै निघ । सप्तपर्णवृक्षे । प ह । कच्छपे । रा नि व १९ ।

वृत्तकम् । क्ली । वैर्य्ये । वै निघ ।

वृत्तकर्कटी । स्त्री । वर्त्तुलाकारकर्कट्याम् । গোল কাঁকুড় । रा नि व ७ ।

वृत्तका । स्त्री । उपोदक्याम् । पूँई । वै निघ ।

वृत्तकोशा । स्त्री । देवदाल्याम् । रा नि व ३ ।

वृत्तकोषः । पु । पीतदेवदाल्याम् । পীত দেয়া ভাড়া । भा ।

वृत्तगुण्डः । पुं । गुण्डतृणे । तत्पर्य्याया,— वृत्त वृत्ततृणं दीर्घनाल कलाप्रिय । गुणा— मधुर शीतल कफपित्तघ्न मलातिसारदाहरक्तघ्नश्च रा नि व ८ ।

वृत्ततण्डुलः । पु । यावनालनामकशिम्बी धान्ये । জনার, জুওয়ারি । रा नि व १६ ।

वृत्ततुम्बी । स्त्री । वृत्तालाम्बौ । গোল লাউ । वै निघ ।

वृत्ततृणम् । क्ली । गुण्डतृणे । वै निघ ।

वृत्तनिष्पाविका । स्त्री । नखनिष्पाव्यां, कृष्ण शिम्बायाम् । ছোট মটর শুঁটী । रा नि व ७ ।

वृत्तपत्र । पु । उत्तमशाकविशेषे । নটিয় শাক । प मु । स्त्री(त्रा) । पुत्रदात्र्याम् । रा नि व ३

वृत्तपर्णिका । स्त्री । अजान्त्रीलतायाम् । ছাগল বেঁটে । रा नि व ३ ।

वृत्तपर्णी । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । रा नि व ६ । महाश्रावणपुष्पिकायाम् । रा नि व ४ ।

वृत्तपत्त्रः । पु । चन्द्रशङ्ख । वै निघ ।

वृत्तपुष्पः । पु । कदम्बवृक्षे । शिरीषवृक्षे मल्लिकावृक्षे । मुद्गरवृक्षे । रा नि व २३ । जल वेतसे । भूकदम्ब । रा नि व ९ । स्त्री (ष्पा) नागदमन्यां । নাগদনা । रा नि व ५ । कौङ्कण देशप्रसिद्धकुलकपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

वृत्तफलम् । क्ली । मरिचे । रा नि व ६ । जीरके । वै निघ । सुरभिफले । কাবাবচিনী ।

वृत्तफलः । पुं । दाड़िमवृक्षे । ডালিম গাছ । बदरवृक्षे । কুল গাছ । कपित्थवृक्षे । কয়েৎ গাছ । रा नि व ११ । रक्तापामार्गे । भा पू १भ । करञ्जवृक्षे । तरम्बुजे । তরমুজ, খর্মুজ । वै निघ ।

वृत्तफला । स्त्री । वार्त्ताकीवृक्षे । বেগুন গাছ । रा नि व ७ । शशाण्डुल्याम् । ক্ষেত্রকর্কটী । आमलक्याम् । रा नि व ११ । [श च ।

वृत्तभोजनः । पु । गर्ण्डीरे । শমঠ শাক ।

वृत्तमल्लिका । स्त्री । श्वेतार्के । वै निघ । त्रिपुरमल्लिकायाम् । भ बाटीगर्ते । क दुन्दुभि मल्लिका । वम् बटमोगरा । तत्पर्य्याया,—वट पत्री कुमारिका मोहना त्रिपुरा उमा मोहिनी । गुणा—नेत्ररोगघ्नी कटु तथा व्रणघ्नी बहुगन्धा सुखरोगघ्नी च । रा नि व १० ।

वृत्तयुग्मः । पुं । वातामवृक्षे । বাদাম গাছ । वै निघं ।

वृत्तबीजः । पुं । राजमाषे । बरबटी । रा नि व १६ । मिण्टावे । रा नि व ४ ।

वृत्तपत्रिका (त्रा) । स्त्री । पाण्डुरफल्याम् । रा नि व ५ । पाटका । अट्टरुक । रा नि व १६ ।

वृत्ता । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । प्रियङ्गुलतायाम । रा नि व १२ । श्वेतनिष्पावे । श्वेत शीम । रा नि व १६ । झिञ्झिरीटाक्षुपे । रा नि व ४ । नाग दमन्याम् । नागदना । रा नि व ५ । रेणुकायाम । रेणुक । रा नि व ६ । वै निघ २भ षा ज्वा धि वातारिरसे । हस्तिकोशातक्याम् । हस्तिघोषा । रा नि व ७ ।

वृत्तिः । स्त्री । जीवनोपाये । अम ।

वृत्तिस्थ । पु । कृकलासे । रा नि व १९ ।

वृत्तैर्वारुः । पुं । खर्म्मुजाहर्षे । खर्म्मुजा गाछ । रा नि व ७ ।

वृत्रभोजन । पु । गण्डीरशाके ।

वृथार्त्तवा । स्त्री । वन्ध्यायां स्त्रियाम् । वन्ध्या । रा नि व १८ ।

वृद्धम् । क्ली । शैलजनामगन्धद्रव्ये । शैलज । रा नि व १२ । पुं । एकपञ्चाशद्वर्ष वृद्धे, स्थविरे । रा नि व १८ । अपि च—"ततस्तु क्रमतेवृद्ध चीय धातुरसादिना । चीयमाणेन्द्रियबल चीयरेता दिने दिने ॥ वली पलित खालित्ययुक्त कम्पसु चाश्रम । कासश्वासादिभि क्लिष्टो वृद्धोभवति मानव ॥" वृद्धदारकलतायाम । रा नि व ३ ।

वृद्धकण्ट, (क) । पु । वृद्धदीर्घे । वै निघ ।

वृद्धकर्णिका । स्त्री । पाठायाम् । रा नि व ६ ।

वृद्धकाक । पुं । द्रोणकाके । गौड़काक । वैद्य ।

वृद्धकोटरपुष्पी । स्त्री । नीलबुह्नायाम । वृद्ध दारके । [कल्प ४भ ।

वृद्धगोनस । पु । मण्डलिसर्पविशेषे । सु

वृद्धतिक्ता । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । वै निघ ।

वृद्धत्वम् । क्ली । वार्द्धक्ये । अम ।

वृद्धदारक (रु, क) । पु । (Gmelina asiatica or Rourea santaloides) स्वनामख्यातलताविशेषे । बीजताड़क । वि धार । तत्पर्य्याया,—अश्वगन्धा छगलाद्री आवेगी जुङ्ग जुङ्गक जुङ्गा छगला छगली अन्त्री श्याम ऋष्यगन्धा दीर्घवालुका वृद्ध कोटरपुष्पी अजान्त्री वृद्धदारु वृद्धकोटरपुष्पी । स द्विविध श्वेतरक्तभेदेन । गुणा—"वृद्धदारद्वय गौल्य पिच्छिल कफवातहृत् । बल्य कासामदोषघ्न द्वितीय स्वल्पवीर्य्यदम् ॥" रा नि व ३ । कृष्ण वृद्धदारके । वै निघ ।

वृद्धदारकादिलौहम् । क्ली । ऊरुस्तम्भाधि कारे औषधम् । पाठ—'वृद्धदारविडङ्गानीकरि कणाग्निमानके । त्रिकत्रयवृती लौह आमवाता न्तकी मत ॥" इद योगरत्नाकरस्य । रस र ।

वृद्धधूप, । पुं । शिरीषवृक्षे । श्रीवासवृक्षे । वै निघ ।

वृद्धधूमा । स्त्री । श्वेषातकवृक्षे । वै निघ ।

वृद्धनाभि । त्रि । उन्नतनाभौ । गोंड़ा । अम ।

वृद्ध(द्धि)बला । स्त्री । महासमङ्गायाम् । बड लज्जालूका । रा नि व ४ । महाबलायाम् । वै निघ ।

वृद्धराज । पुं । अम्लवेतसे । कश्चित् ।

वृद्धरुहा । स्त्री । शतावर्य्याम् । च सू ४अ ।

वृद्धवाहन । पु । आम्रवृक्षे । कश्चित् ।

वृद्धविभीतक । पु । आम्रातकवृक्षे । आमड़ा गाछ । श भा ।

वृद्धसूत्रकम् । क्ली । इन्द्रतूलके । भारा ।

वृद्धा । स्त्री । पञ्चाशोर्द्ध प्राचीनायाम् । बुड़ि । "बालेति गीयते नारी यावद्वर्षाणि षोड़श । ततस्तु तरुणी ज्ञेया द्वात्रिंशद्वत्सरावधि ॥ तदूर्द्धमधिरूढा स्यात् पञ्चाशद्वत्सरावधि । वृद्धा तत्परतो ज्ञेया सुरतोत्सव वर्ज्जिता ॥ भा । तत्सम्भोगे मरण भवति । राज । 'बाला तु प्राणदा प्रोक्ता युवती प्राणधारिणी । प्रौढा करोति वृद्धत्व वृद्धा मरण मादिशेत् ॥" महाश्रावणिकायाम् । रा नि व ५ । अङ्गुष्ठे । बुड़ा आङ्गुल । श र ।

वृद्धाङ्गुलि । स्त्री । अङ्गुष्ठाङ्गुलौ । बुड़ा आङ्गुल । श र ।

वृद्धि । स्त्री । आधिक्ये । च सू १अ । स्वनाम ख्यातौषधौ । वृद्धि । तत्पर्य्याया,—योग्या ऋद्धि सिद्धि लक्ष्मी पुष्टिदा वृद्धिदात्री मङ्गल्या श्री सम्पत् आशी जनेष्टा भूति सुत् सुख जीवभद्रा । एषा दक्षिणापथप्रथा गौडे प्रसिद्धा । "ऋद्धि

र्दिश कन्दौ द्वौ भवत कौमयामले । वृद्धिसु दक्षिणावर्त्तफला प्रोक्ता महर्षिभिः । प्रयोगेष्वनयोरेकं यथालाभं प्रयोजयेत् ॥” गुणाः—“वृद्धिर्गर्भप्रदा शीता बृंहणी मधुरा स्मृता । वृष्या पित्तास्रशमनी क्षतकासक्षयापहा ॥” भा । मधुरा स्निग्धा तिक्ता शीतला रुचिमेधाकरी श्लेष्मकुष्ठक्रिमिघ्नी च । रा नि व ५ । वा सू १०अ पद्मकादि । रोगविशेषे । सा सप्तविधा—वातपित्तकफशोणितमेदोमूत्रान्त्रजायेति । निदानादि—“क्रुद्धोऽनूर्द्धगतिर्वायुः शोथशूलकरश्चरन् । मुष्कौ वङ्क्षणतः प्राप्य फलकोषाभिवाहिनीः । प्रपीड्य धमनीर्वृद्धिं करोति फलकोषयोः । दोषास्रमेदोमूत्रान्त्रैः स वृद्धिः सप्तधा गदः ॥” मा नि । तासां मूत्रान्त्रनिमित्ते वृद्धी वातसमुत्थे, केवलमुत्पत्तिहेतुरन्यतमः । अथ प्रकुपितोऽन्यतमो हि दोषः फलकोषवाहिनीरभिप्रपद्य धमनीः फलकोषयोर्वृद्धिं जनयति तां वृद्धिमित्याचक्षते । तासां भविष्यन्तीनां पूर्वरूपाणि वस्तिकटीमुष्कमेढ्रेषु वेदना मारुतनिग्रहः फलकोषशोफश्चेति । तत्र वातवृद्धिः वातपूर्णदृतिनिभपरुषा, पित्तवृद्धिः पक्वोदुम्बरसङ्काशा, श्लेष्मवृद्धिः कठिनाल्पवेदना शीता कण्डूमती, रक्तवृद्धिः कृष्णस्फोटावृता पित्तवृद्धिलिङ्गा, मेदोवृद्धिः मृदुस्निग्धा कण्डूमत्यल्पवेदना च तालफलाभा । मूत्रवेगधारणशीलस्य मूत्रवृद्धिर्भवति । सु नि १२अ ।

वृद्धिका । स्त्री । ऋद्धिपुष्पायाम् । श्वेत अपराजिता । अर्कपुष्प्याम् । वै निघ । चन्द्री । श मा ।

वृद्धिदः । पु । जीवकनामकन्दस्वरूपे । जीवक । रा नि व ५ । वाराहीकन्दे । रा नि व ७ ।

वृद्धिदात्री । स्त्री । ऋद्धौ । वृद्धि । रा नि व ५ ।

वृद्धिपत्रम् । क्ली । षड्विंशशस्त्रविशेषे छेदने भेदने च । सु सू ८अ । अष्टौ पत्रमिव तुल्यत्व । “वृद्धिपत्रं क्षुराकारं छेदभेदनपाटने । ऋज्वग्रमुन्नते शोफे गम्भीरे तु तदन्यथा ॥ नताग्रं पृष्ठतो दीर्घं ह्रस्ववक्त्रं यथायथम् ॥” तत् द्विविधं—ऋज्वग्रं नताग्रं च । इदमपि शस्त्राङ्गम् अर्द्धपत्रं हस्ते तस्य मार्दाङ्गुलफलं च कार्यम् । तयोः प्रथममुन्नते । मनीमा ।

वृद्धिभाक् । स्त्री । ऋद्धौषधौ । मदन १०अ ।

वृद्धोला । स्त्री । कूष्माण्डायाम् । बड़ कुमड़ा । वै निघ ।

वृधमान । पुं । मनुष्ये । प्रजा ।

वृन्तम् । क्ली । प्रसूनबन्धने । बोंटा । अम । कुचाग्रे । मे ।

वृन्ताकः । पु । शाकश्रेष्ठे । नटिया शाक । रा नि व ७३ । क्षुपोदिकायाम् । पूँइ । वार्त्ताकुवृक्षे । बेगुन गाछ । रा नि व ७ । क्ली । तत्फले । बेगुन । भा नवज्व चि । “वृन्ताकाख्यं पथ्यमेतत् प्रदिष्टम् ।” गुणाः—“वृन्ताकं स्वादु तीक्ष्णोष्णं कटुपाकमपित्तलम् । ज्वरवातबलासघ्नं दीपनं शुक्रलं लघु । तद्बालं कफपित्तघ्नं वृद्धं पित्तकरं लघु । वृन्ताकं पित्तलं किञ्चिदङ्गारपरिपाचितम् । कफमेदोऽनिलामघ्नमत्यर्थं लघु दीपनम् । तदेव हि गुरु स्निग्धं सतैलं लवणान्वितम् । अपरं श्वेतवृन्ताकं कुक्कुटाण्डसमं भवेत् । तदर्शःसु विशेषेण हितं हीनञ्च पूर्ववत् ॥” भा पू १भ शाक व ।

वृन्ताकी । स्त्री । वार्त्ताकीवृक्षे । रा नि व ७ । बृहत्याम् । मद ।

वृन्तिका । स्त्री । कटुकायाम् । कटुकी । श च ।

वृन्दः । पु । वृन्दाचार्यकृतचिकित्साग्रन्थे । कण्ठरोगभेदे । तल्लक्षणं यथा—“समुन्नतं वृत्तममन्ददाहं तीव्रज्वरं वृन्दमुदाहरन्ति । तच्चापि पित्तक्षतजप्रकोपाद् विद्यात् सतोदं पवनात्मकं तु ॥” मा नि ।

वृन्दा । स्त्री । तुलसीवृक्षे । श र । वृक्षोपरि जातलतायाम् । वै निघ ।

वृवूकम् । क्ली । जले ।

वृशः । पु । वासकवृक्षे । वासक गाछ । अटी म । उन्दुरौ । श र । स्त्री । वासायाम् । वासक । अमा ।

वृश्चिः । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ कास चि कण्टकार्यादिघृत ।

वृश्चिकः । पु । श्वेतपुनर्नवायाम् । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ २भ या व्या चि महाराजादौ । तन्नामककीटविशेषे । विछा । हि बिच्छू । म विंचू । तद्विषगुणाः—“वृश्चिकस्य विषं तीक्ष्णमादौ दहति वह्निवत् । ऊर्द्ध्वमारोहति क्षिप्रं दंशे पश्चात्तु तिष्ठति । दंशः शूनोऽतिदुक् श्यावः स्यात् स्फुटतीव च ॥” वा उ ३७अ । ते त्रिविधाः मन्दमध्यमहाविषभेदेन । तत्र मन्दविषाः गोमयकोथजादयः, मध्यविषाः काष्ठेष्टिकोद्भवादयः, उग्रमहाविषाः सर्पकोथजाः विषजाश्च प्रसहाः । एवं

चित्रदंशकगणास्तथा । तेषां मन्दविषा यथा— “कृष्ण श्याव कर्व्वुर पाण्डुवर्णा गोमूत्राभ कर्कशा मेचकश्च । श्वेतो रक्तो रोमश श्चाद्वलाभो रक्तश्वेते मन्दवीर्य्या मतास्तु । दंष्ट्रलक्षणानि—एभिर्दष्टे वेदना वेपथुश्च गात्रस्तम्भ कृष्णरक्तागमश्च । शाखा दष्टे वेदना चोर्द्ध्वमेति दाहस्वेदौ दंश शोफो ज्वरश्च ।” इति । मध्या यथा—“रक्त पीत कापिलोदरेण सर्व्वे धूम्रा पर्व्वभिश्च त्रिभि स्युः । एते मूत्रोच्चारपूत्यण्डजाता मध्या न्त्यास्त्रिप्रकारो रगाणाम् । जिह्वाशोफो भोजनस्यावरोधो मूर्च्छा चोग्रा मध्यवीर्य्याभिदष्टे ।” उत्तमा यथा—“श्वेत श्चित्र श्यामलो लोहिताभो रक्त श्वेतो रक्तनीलो दरौ च । पीतो रक्तो नीलपीतोऽपरश्च रक्तो नीलो नीलशुक्लस्तथा च । रक्तो बभ्रु पूर्व्ववच्चैकपर्व्वा यश्चा पर्व्वा पर्व्वणी द्वे च यस्य । नानारूपा वर्णतश्चापि घोरा ज्ञेयाश्चैते वृश्चिका प्राणचौरा । जन्म तेषां •सर्पकोथात् प्रदिष्ट दंष्ट्रिभ्यो वा घातितानां विशेष । एभिर्दष्टे सर्पवेगप्रवृत्ति स्फोटोत्पत्तिर्भ्रान्तिदाहौ ज्वरश्च । खेभ्य कृष्ण शोणितञ्चापि तीव्र तस्मात् प्राणैस्त्यज्यते शीघ्रमेव ।’ सुकल्प ८ अ । ओषधि विशेषे । मे । शुककीटे । शुञापोका । अम । मदनवृक्षे । कर्कटे । गोमयकीटे । ‘गोबरे’ पोका । भरत ।

वृश्चिकप्रिया । स्त्री । पूतिकायाम । पूइशाक । शब्दमा ।

वृश्चिककर्णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् । मूषाकाणी लता । रा नि व ३ ।

वृश्चिकविषम् । क्ली । वृश्चिककीटस्य विषे ।

वृश्चिकविषापहा । स्त्री । महाराष्ट्रायाम् । नाकुल्याम् । वै निघ ।

वृश्चिका । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । म बिछुआ । क इङ्कुलि । बम् बिछुआ । तत्पर्य्याया —नव पर्णी पिच्छिला अलिपत्रिका । गुणा —पिच्छिला अम्ला अन्तवृद्धिघ्नी च । रा नि व ५ । चिक क ५ प । पृश्निपर्ण्याम । राजनिघ । श्वेतपुनर्नवा याम । वै निघ ।

वृश्चिकाली । स्त्री । (Fragia involucrata) स्वनामख्यातक्षुपविशेषे । विछाटी । हि बर्हंटा । म वृश्चिकाली । क चलिगन्नु । तै तेलु कोंडी । ता कडुदि । बम् ज्ञाङ्गयिणी । तत्पर्य्याया,—वृश्चिपत्री विषघ्नी नागदन्तिका सर्पदंष्ट्रा अमराकाली उष्ट्रधूसरपुच्छिका काली नीरोगहा उष्ट्रीका अलिपर्णी दक्षिणावर्त्तकी कालिका वामावर्त्ता देवलाङ्गुलिका करभी भूरिदुग्धा करका स्वर्णदी युग्मफला घोरविषा पिका विषाणी भासुरपुष्पा । तद्गुणा —कटु तिक्ता हृदयवक्त्रशोधनी रक्तपित्तघ्नी विबन्धारोच कघ्नी मल्या च । रा नि व ९ । कासघ्नी वातघ्नी च । राज । कण्टकितमेषशृङ्गतुल्याकारफला । इति । सु सू ३८-३९ अ वातशमने । उष्ट्रधूसरमेष शृङ्गनाम । इति । वा सू १५ अ अर्कादि । “भार्गी रास्ना वृश्चिकाली प्रकीर्य्या ।” कण्टकितमेषशृङ्ग तुल्याकारफला पाठापत्रा इषल्लोमशा श्वेतपुष्प पुच्छा दक्षिणावर्त्तवल्ली मेषशृङ्गीभेद । सु चि ८ अ । शियोडन्या वि । चद चारगुड ।

वृश्चिकाहिविषापहा । स्त्री । नाकुल्याम् । गरुडाक्षी । वै निघ ।

वृश्चिपत्री (र्णी) । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् । बिछाति । पमु । रम लघुमेषशृङ्गाम् । क्षुद्र मेढाशिङे । वै निघ ।

वृश्ची । स्त्री । वृश्चीरक्षुपे । पुनर्नवा । वा चि ३ अ ।

वृश्चीद्वयम् । क्ली । वृश्चीरयुगले । श्वेतरक्तपुनर्नवयो । चि क क १ स ३ अ ।

वृश्चीर (व) (क) । पु । श्वेतपुनर्नवायाम । श्वेतापुञ्जा । पमु । चसू ४ अ । “सारद्वधा वृश्चीरगुप्त्या नागबलातैले च । चद वि ज्व चि । “वृश्चीरबिल्ववर्षाभू ।” वा सू १५ अ विदार्य्यादौ । चद कास चि हृहत्कण्टकारीघृते । चद वा व्या चि एकादशशतप्रसारणीतैले । वा र पि चि अमृताद्यघृत ।

वृष । पु । बलीवर्द्द । षाँड़ । अम । तन्मूत्र गुणा —“वृषमूत्रञ्च शोफघ्नं कृमिदोषविनाशनम् । कामलाग्रहणीपाण्डुनाशनञ्चाग्निदीपनम् ॥” अत्रि ९ अ । ऋषभकौषधौ । रा नि व ५ । दुरालभायाम् । रा नि व ४ । वासकवृक्षे । रा नि व ४ । च चि ३ अ । चद गुड घ्ने, कामदवृते । मदौ भल्लातके । गोधूमे । पमु । मूषिके । मे । क्ली । वासामूले । वर्हे । शब्दमा ।

वृषकर्णिका (र्णी) । स्त्री । सुदर्शनाख्यलतायाम । सुदर्शन शाक, उँदति पूरति । चसू ४ अ । वासू १५ अ सुरसादौ । “सुरसुपवृषकर्णी कटफल कासमर्द ।” अनन्तनाम् ।

वृषगन्धा (न्धिका) । स्त्री । छगलाद्याम् ।

छागलवेँटे। रा नि व ३। अतिबलायाम्। पीत बेलेडा। वै निघ।

वृषणः। पु। अण्डकोषे। रा नि व १८। तदुत्पत्ति—"मांस रुधिर कफ मेदसां साराशात् वायुयोगेन भवति।" सु शा ४ अ।

वृषणकच्छूः। पु। क्षुद्ररोगविशेषे। चटा। निदानादि—"स्नानोत्सादनहीनस्य मलो वृषणसंस्थितः। प्रक्लिद्यते यदा स्वेदात् स कण्डूं जनयेत्तदा। तत्र कण्डूयनात् क्षिप्रं स्फोटाः स्रावश्च जायते। प्राहुर्वृषणकच्छूं तां श्लेष्मरक्तप्रकोपजाम्॥" सु नि १३ अ। मा नि।

वृषदंश. (क')। पु। विड़ाले। विडाल। अम। भ द वात चि। "पयसा वृषदंशस्य शकृत्।" वा उ ३ अ। [रा नि व १।

वृषध्वाङ्क्षा (ङ्क्षी)। स्त्री। नागरमुस्तायाम्।

वृषनाशन'। पु। विड़ङ्ग। श मा।

वृषपत्रिका। स्त्री। वस्तान्त्र्याम्। छागलवेँटे। रा नि व ३।

वृषपर्णिका। स्त्री। ब्राह्मणयष्टिकायाम्। वामनहाटी। च सू ४ अ क्रमिघ्न गण।

वृषपर्णी। स्त्री। आखुकर्णीलतायाम्। इन्दुरकाणी। शूद्राती। प मु। क्षणदन्त्याम्। र म।

वृषपर्व्वा (न्)। पु। कशेरौ। केशुर। विश्व।

वृषभ'। पु। वृषे। मे। ऋषभके। उषा।

वृषभध्वजा। स्त्री। महादन्तीवृक्षे। बड़ दन्ती। वै निघ।

वृषभपल्लव.। पु। वासावृक्षे। बासकवृक्ष। वै निघ २भ अय चि वसन्तकुसुमाकररसे।

वृषभाक्षी। स्त्री। इन्द्रवारुणीलतायाम्। राखालशशा। रा नि व ३।

वृषमूलम्। क्ली। वासामूले। बासकमूल। मातरक्त चि रुदर्शने।

वृषल। पुं। रसुने। गाजर। घोटके। मे।

वृषलोचन'। पु। मूषिके। हेच।

वृषवीभत्सः। पु। भविकच्छूभेदे। वै निघ।

वृषसार'। पुं। गन्धकटे। देवकुमाण्डभेदे। वै निघ। [श मा।

वृषस्कन्धो (न्)। पु। [illegible]। [illegible]।

वृषस्यन्ती। स्त्री। अतिकामुकायाम्। अम।

वृषा (न्)। पु। घोटके। वृषे। हेच। कर्णे। मे। स्त्री(षा)। खडुमूषिकपर्णीलतायाम्। शूद्राती। रा नि व ३। द्रवन्त्याम्। बड दन्ती। रा नि व ५। इयम् एरण्डपत्त्रविटपा, अलाभे दन्ती देया। भा सन्निक ज्व चि। अश्वगन्धायाम्। भा सन्निक ज्व चि वचादि। महाज्योतिष्मतीलतायाम्। कपिकच्छ्वां। हेच। [मे।

वृषाकपायी। स्त्री। शतावर्य्याम्। जीवन्त्याम्।

वृषाकर'। पु। माषे। माषकलाय। रा नि व १६। [पिण्डे। मे।

वृषाङ्क'। पु। पानीयभल्लातके। जलभेला।

वृषाणो (न्)। पु। ऋषभके। रा नि व ५।

वृषादनी। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्। राखालशशा। वै निघ।

वृषायण'। पु। चटकपक्षिणि। हारा।

वृषाहार.। पु। विड़ाले। हारा।

वृषी (न्)। पु। मयूरे। श मा।

वृष्टिः। स्त्री। जलवर्षे। गुणा—"वृष्टिर्य्यन्दिनी शीता निद्राश्रमबलप्रदा। मलापहारिणी वायुदायिनी वह्निवारिणी॥" राज २प। वृष्टिजलं भूमिपतितमष्टविधं भवति। तद्यथा—श्रावणभाद्राश्विनकार्त्तिकभवजलानीति चतुर्विधमिल्यष्टविधं वृष्टिजलम्। तत्र पुनर्दिवावृष्टिरात्रिवृष्टिदुर्दिनवृष्टिभवत्वेन भिन्नगुणं भवति। यथा—"निशाजलं कफकरं घनं शीतगुणात्मकं। सामुद्रतोयवत् सम विज्ञेयं वातकोपनम्। दिवा सूर्य्यांशुतप्ता च मेघा वर्षन्ति यत्पयः। तत् कफघ्नं पिपासाघ्नं लघु वातप्रकोपनम। दुर्द्दिने वृष्टिसम्भूतं वातभूतं सवातलम। कफकृच्छ्रोपहननं तथैव दोषकोपनम॥" अथ श्रावणवृष्टिजलगुणा—"तथा श्रावणवृष्टिय दोषरोगकरी नृणाम्। कण्डुविदोषजननं पानीये न प्रशस्यते॥" अथ भाद्रवृष्टिजलगुणा—"सघननाभसं नीरं श्लेष्मकृद्वातकोपनं। शमनं पित्तरोगाणां मधुरं रक्तदोषकृत्॥" अथाश्विनवृष्टिजलगुणा—"वृष्य पित्तकरं चाम्लं गुरु रक्तविकारकृत्। चिरामयसमुद्भूतं खरं शस्त्रविदोषकृत्।" अथ कार्त्तिकवृष्टिजलगुणा—"कार्त्तिकवृष्टिसम्भूतं नाति सन्तापशीतलम्। नाशनञ्च त्रिदोषाणां सन्निपातस्य प्रवर्द्धनम्। शीतलं बलकृद्‌व्यं विदाहज्वरनाशनं।

क्वचित् पुस्तकान्तरे दृश्यते माधवम्। पित्तज्वरविनाशाय मत्तानिष्पत्तिहेतवे। अज्वरस्य सदा पथ्यमत्तस्य स्नातिसम्भवम्। गगनाम्बु त्रिदोषघ्न गृहीतं यत्र भाजने। बल्यं रसायनं मेध्यं यन्त्रापेक्ष्य ततः परं। घनार्णव विमुञ्चन्ति मेघ धारा धरासु यत्। पतितं तत् त्रिदोषाय सर्वेषां दृष्टिनामपि॥" इति चातुर्मासिकजलम्। अग्नि ०ष। अन्यच्चतुर्विधं जलशब्दे गम्यम्। अकालवृष्टिजलं तु सर्वोगकर न प्रशस्तम्।

वृष्टिका। स्त्री। आरण्यगवपुष्पाम्। वुनो शण।

वृष्टिकाल। पु। वर्षर्त्तौ। [अच।

वृष्टिघ्नी। स्त्री। क्षुद्रैलायाम्। गुजराटी एलाच।

वृष्टिजीवन। पु। चातकपक्षिणि।

वृष्टिभू। पु। भेके। भाग।

वृष्णि (ष्णी) (इन्)। मेष। धम।

वृष्यम्। क्ली। मनोहर्षणे। "मनसो हर्षणं यत्र तत् सर्वं वृष्यमुच्यते।" यथा—वृष्यं मानावपीत हर्षणं भवति। "स्वश्रमीप्रकार यश तद्वृष्यम्।" चक्रि १म। पु। वृत्तहर्षे। रा नि व १४। माषे। मांषकलाय। है च। आमलकी। त्रि। शुक्रवृद्धिकरे। भा।

वृष्यकन्दका (न्दा)। स्त्री। विदार्य्यां। भूमिकुष्माण्ड। रा नि व ७। मूलकी। वै निघ।

वृष्यगन्धा। स्त्री। वृद्धदारके। बीजदारक। म र। अजान्त्रीलतायाम्। छागलबेटे। रा नि व ३। अतिवलायाम्। पीतवेलेडा। वै निघ।

वृष्यगन्धिका। स्त्री। अतिवलायाम्। पीतवेलेड़ा। रा नि व ४।

वृष्यचण्डी। स्त्री। महामूषिककर्णीम्। बड़ मूषाकाणी। वै निघ।

वृष्यपर्णी। स्त्री। भूमिकुष्माण्डे। वै निघ।

वृष्यफला। स्त्री। आमलकीवृक्षे। वै निघ।

वृष्यवल्लिका (ल्ली)। स्त्री। भूमिकुष्माण्डे। रा नि व ७।

वृष्या। स्त्री। ऋद्धी। र मा। शतावर्य्याम्। भूम्यामलक्याम्। रा नि व ५। आमलक्याम्। रा नि व ११। भूमिकुष्माण्डे। अतिवलायाम्। वृद्धवृक्षयाम्। वै निघ। शूकशिम्व्याम्।

वृहच्चित्त। पु। फलपूरे। श च।

वृहच्चुञ्चुः। पु। महाचुञ्चुशाके। रा नि व ४।

वृहच्छतावरीघृतम्। क्ली। असृग्दराधिकारे घृतम्। पाठ—"शतावरीरसप्रस्थं चीरयित्वावपीड़येत्। घृतप्रस्थसमायुक्तं चीरद्विगुणितं भिषक्। अत कल्कानिमान् दद्यात् स्थूलोडुम्बर सम्मितान्। जीवनीयानि यान्यष्टौ यष्टी चन्दनपद्मकौ। श्वदंष्ट्रा चात्मगुप्ता च वला नागवला तथा। शालपर्णी पृश्निपर्णी विदारी शारिवाद्वयम्। शर्करा च समा देया काश्मर्य्याः फलानि च। सम्यक्सिद्धञ्च विज्ञाय तद्‌घृतञ्चावतारयेत्॥" च द असृग्दर चि।

वृहच्छद। पुं। अक्षोटवृक्षे। आक्रोट गाछ। वै निघ।

वृहच्छफरी। स्त्री। महाप्रोष्टीविशेषे। सरल पुटी। गुणा—"स्निग्धास्यकण्ठरोगघ्नी स्यू ला प्रोष्टी प्रकीर्त्तिता।" राज।

वृहच्छल्क। पु। विकटमत्स्ये। चिंड़िमाछ। जटा।

वृहच्छालपर्णी। स्त्री। (Flemingia congesta) महाशालपर्णाम्। बड़ शालपानि। हि बड़ शालपान्, मालइ कसन्द। वम् तौङ्खेला।

वृहच्छिम्वी। स्त्री। महाशिम्व्याम। बड़ शिम्। वै निघ।

वृहज्जीरकम्। क्ली। स्थूलजीरके। मोटा जीरा। भा वाजी चि। "वृहज्जीरकमञ्चन।"

वृहज्जीवन्ती। स्त्री। स्वनामख्यातौषधिविशेषे। बड़ जीवन्ती। तत्पर्य्याया —पवभद्रा प्रियङ्करी यशस्करी मधुरा जीवपुष्पा। गुणा,—वहुवीर्य्यकरी मूत्रविद्रावणी रसनियामिका च। रा नि व ३।

वृहज्जीवा। स्त्री। वृहज्जीवन्त्याम्। रा नि व ३।

वृहतिका (ती)। स्त्री। वार्त्ताक्याम्। वेगुण। र मा। (Solanum Indicum) क्षुद्रवार्त्ताकी। व्याकुड़। हि वाहव्टा। वम् डोरली विङ्गनी। तें कुकमाचि। ता चैरवुण्ट। तत्पर्य्याया — महती काला वार्त्ताकी सिंहिका सिंही कुली राष्ट्रिका स्थूलकण्टा भण्टाकी महोटिका महोटी वहुपत्री कण्टतनु कण्टफला कण्टालु चीरकी वनवृन्ताकी प्रसहा रक्तपाकी हिङ्गुली क्षताद्ध तिका अकाला धरावेदी क्षुद्रवार्त्ताकी क्षुद्रभण्टाकी

छागलवेंटे । रा नि व ३ । अतिबलायाम् । पीत बेमेड़ा । वै निघ ।

वृषण । पुं । अण्डकोषे । रा नि व १८ । तदुत्पत्ति —मांसरुधिरकफमेदसां प्रसादात् वायुयोगेन भवति । सु शा ४ अ ।

वृषणकच्छुः । पु । क्षुद्ररोगविशेषे । तस्य निदानादि—"स्नानोत्सादनहीनस्य मलो वृषणसंस्थितः । प्रक्लिद्यते यदा स्वेदात् स कण्डूं जनयेत्तदा । तत्र कण्डूयनात् क्षिप्रं स्फोटः स्रावश्च जायते । प्राहुर्वृषणकच्छूं तां श्लेष्मरक्तप्रकोपजाम् ॥" सु नि १३ अ । मा नि ।

वृषदंश. (क.) । पु । विडाले । विड़ाल । अम । च द वात चि । "पयसा वृषदंशस्य शकृत् ।" वा उ ३ अ । [रा नि व ६ ।

वृषध्वाङ्क्षा (ङ्क्षी) । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ।

वृषनाशनः । पु । विडङ्गे । श मा ।

वृषपत्रिका । स्त्री । वस्तान्त्र्याम् । छागलवेंटे । रा नि व ३ ।

वृषपर्णिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकायाम् । बामनहाटी । च सू ४ अ क्रमिघ्न गण ।

वृषपर्णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् । इन्दूर-काणी । पूराती । प सु । क्षुद्रदन्त्याम् । रत्न ।

वृषपर्व्वा (न्) । पु । कशेरौ । केशुर । विश्व ।

वृषभः । पु । वृषे । मे । ऋषभके । उणा ।

वृषभध्वजा । स्त्री । महादन्तीवृक्षे । बड़ मस्ती । वै निघ ।

वृषभपल्लव. । पु । वासावृक्षे । बासकवृक्ष । वै निघ २ भ अय चि वसन्तकुसुमाकररसे ।

वृषभाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राखालशशा । रा नि व ३ ।

वृषमूलम् । क्ली । वासामूले । बासकमूल । वातरक्त चि रुद्रतैले ।

वृषल. । पु । गृञ्जने । गाजर । घोटके । मे ।

वृषलोचन । पु । मूषिके । हे च ।

वृषवीभत्स । पुं । कपिकच्छूभेदे । वै निघ ।

वृषसार । पु । शुक्रवटे । देवकुम्भाख्यवृषभेदे । वै निघ । [श मा ।

वृषस्कन्धो (न्) । पु । भद्ररोले । चीमरुण ।

वृषस्यन्ती । स्त्री । अतिकामुकायाम् । अम ।

वृषा (न्) । पुं । घोटके । वृषे । हे च । कर्णे । मे । स्त्री (षा) । आखुकर्णीलतायाम् । पूराती । रा नि व ३ । द्रवन्त्याम् । बड़ मस्ती । रा नि व ५ । इयम् पर्णयवपर्वघटया, अस्याम् दन्ती देया । भा प्रकृ ज्व चि । अश्वगन्धायाम् । भा प्रकृ ज्व चि वृषादि । महाकोषातकीलतायाम् । कपिकच्छ्वाम् । हे च । [मे ।

वृषाकपायी । स्त्री । शतावर्य्याम् । जीवन्त्याम् ।

वृषाकरः । पुं । माषे । मासकलाय । रा नि व १६ । [वज्रे । मे ।

वृषाङ्कः । पु । पानीयभल्लातके । जलभेला ।

वृषाणी (न्) । पु । ऋषभके । रा नि व ५ ।

वृषादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । राखालशशा । वै निघ ।

वृषायणः । पु । चटकपक्षिणि । हारा ।

वृषाहारः । पुं । विड़ाले । हारा ।

वृषी (न्) । पु । मयूरे । श मा ।

वृष्टिः । स्त्री । जलवर्षणे । गुणा —"वृष्टिर्निष्यन्दिनी शीता निद्रालस्यबलप्रदा । सन्तापहारिणी वायुदायिनी वह्निधारिणी ॥" राज २ अ । वृष्टिजल भूमिपतितमष्टविधं भवति । तद्यथा—श्रावणभाद्राश्विनकार्त्तिकभवजलानीति चतुर्विधमित्यष्टविधं वृष्टिजलम् । तत्र पुनर्दिवावृष्टिरात्रिवृष्टिदुर्दिनवृष्टिभवत्वेन भिन्नगुणं भवति । यथा—"निशाजलं कफकरं घनं शीतगुणात्मकं । सामुद्रतोयसम विशेषं वातकोपनम् । दिवा सूर्य्यांशुतप्ता च मेघा वर्षन्ति यत्पयः । तत् कफघ्नं पिपासाघ्नं लघु वातप्रकोपनम् । दुर्दिने वृष्टिसम्भूतं वातभूतं सवातलम । कफकृच्छ्रोपहननं सर्व्वं दोषकोपनम् ॥" अथ श्रावणवृष्टिजलगुणा —"तथा श्रावणवृष्टिश्च दोषरोगकरी नृणाम् । कण्डूत्रिदोषजननं पानीयं न प्रशस्यते ॥" अथ भाद्रवृष्टिजलगुणा —"सघनं नाभसं नीरं श्लेष्मलं वातकोपनं । शमनं पित्तरोगाणां मधुरं रक्तदोषकृत् ॥" अथाश्विनवृष्टिजलगुणा —"रुक्षं पित्तकरं चाम्लं गुरु रक्तविकारकृत् । पिपासाज्वरसम्भूतं स्वरं शस्त्रविदोषकृत् ।" अथ कार्त्तिकवृष्टिजलगुणा —"कार्त्तिकवृष्टिसम्भूतं नातिसन्तापशीतलं । नाशनञ्च त्रिदोषाणां सर्व्वशस्यप्रवर्द्धनम् । शीतलं बलकृत् पथ्य विदाहज्वरनाशनं ।

मधुरच ति।" गुणा—पाचनीयो वृंहणादिरेव विरसितापह। वकारोपक वृहद्ग गुन्द्र ट रुन। पद।

वृहदम्ल'। पुं। कम्परङ्गवृक्षे। कामराङ्गा गाछ। प च।

वृहदेला। पुं। स्थूलैलायाम्। बड़ एलाच। रा नि व ६।

वृहद्धौत्रम्। क्लो। नरम्‌ सी। उप्पूप। प च।

वृहद्दन्ती। स्त्री। एरण्डपत्रविटपदन्तीविशेषे। सैव द्रवन्तीत्युच्यते। गुणा—"दन्तीद्वयं सर पाके रसे च कटु दीपनम्। गुदाङ्कुराश्मशूलार कण्डू कुष्ठविदाहनुत्॥"

वृहद्दल। पुं। पट्टिकालोध्रे। पठानीलोध। रा नि व ६। सप्तपर्णवृक्षे। छातिम गाछ। वै निघ। हिन्तालवृक्षे। हेंताल गाछ। रा नि व ९। रक्तलोध्रे। वै निघ। स्त्री। लज्जालुका याम्। कुल लज्जावती। वै निघ।

वृहद्द्रोणी। स्त्री। द्रोणीपरिमाणे। १२८ श। प प्र १ख।

वृहद्धान्य.। पुं। धैवेषी। कनार गाछ। महाश्यामी। प मु।

वृहद्दरम्। क्लो। महाकोलीफले। गुणा— कफपित्तकरं गुरु सरञ्च। मद व ६।

वृहद्दला। स्त्री। महाबलायाम्। पीत बेगेड़ा। "रास्येरण्डवृहद्बला।" वियो तन्मा वि चैतसहते। शक्रलोध्रे। लज्जालुकायाम्। लज्जावती लता। वै निघ।

वृहद्भण्डी। स्त्री। चायमाणालतायाम्। बड़ गोयालिया। मयीन कनकसेद्ध।

वृहद्भानु'। पुं। वह्नौ। चित्रकवृक्षे। च म।

वृहद्द्राव: (वी) (वन्)। पुं। क्षुद्रपेचके। रा नि व १९।

वृहद्वर्ण.। पुं। माक्षिकनामोपधातौ। स्वर्ण माक्षिक। र सा स।

वृहद्वल्क' (ल.)। पुं। पट्टिकालोध्र। रा नि व ६। सप्तपर्णवृक्षे। वै निघ। [मद।

वृहद्वल्ली। स्त्री। कारवल्ल्याम्। करला, उच्छे।

वृहद्वात.। पुं। देवधान्ये। देधान। चर्य चक्रमरीचर। र सा।

वृहद्वारुणी। स्त्री। महेन्द्रवारुणीलतायाम्। बड़ माकाल। माकालमणी। रा नि व ३।

वृहद्वीज:। पुं। आम्रातकवृक्षे। आमड़ा गाछ।

वृहन्नल:। पुं। महापोटगले। वड़नल गाछ। मे।

वृहद्विल्व। पुं। महानिम्बे। वै निघ।

वृहन्मोली। स्त्री। महानिलीवृक्षे।

वृहन्मरीच.। पुं। मरीचे। वै निघ।

वृहल्लोनी। स्त्री। लोनीशाकभेदे।

वृहस्पति:। पुं। चरकस्य यक्ष्मभेदे। तदुक्तौ च यज्ञकर्मे रोगाय प्रम मुहुर्त्तबलप्रदीप्त भवेत्। च द ५०च।

वृक्ष:। पुं। तरौ। गाछ। तत्पर्य्याया,— पुलाकी करालिक कुठ पुष्पद पत्रवी फलद मूली भूमिरुह महीरुह शाखी विटपी पादप तरु अगोकह कुट साल पलाशी द्रु द्रुम अग अगच्छ आगम विष्टर महीरुह स्थिर कारस्कर' नग कुटार कुटि विटप वनस्पति अद्रि शिखरी कुज कुच चितिरुह अङ्घ्रिप भूरुह भूज महीज धरणीरुह चितिज साल। तस्य पट् जातय—"कुरवकाया अग्रवीजा मूलजाता स्त्वला दय। पर्वयोनय इक्ष्वाद्या स्कन्धजा सल्लकीमुखा। शाल्यादयो वीजरुहा समूर्च्छनजास्तृणादय। स्युरम स्पतिकायस्य षड़ेते मूलजातय॥ ६च। लोध्रद्रुमे। लोध गाछ। रा नि व ६। धवृक्षे। धाओया गाछ। र मा।

वृक्षक। पुं। श्वेतकुटजवृक्षे। कुड़चि गाछ। र मा। च कल्प ५च। सु सू ३०च। चि ११च। ३८च। नन्दिवृक्ष। तुणगाछ। धन्वन्तरि।

वृक्षकावीजम्। क्लो। इन्द्रयवे।

वृक्षचर। पुं। वानरे। धनञ्जय।

वृक्षतपन। पुं। कर्णिकारवृक्षे। कर्णिका- फुलेर गाछ। वै निघ।

वृक्षधूप। पुं। श्रीवेष्टनामकगन्धकाष्ठ। सरल धूप। रा नि व १२।

वृक्षधूमकम्। क्लो। शैवाले। शेउला। वै निघ।

वृक्षनाथ। पुं। वटवृक्षे। श च।

वृक्षपाक। पुं। वटवृक्षे। श च।

दुग्धपर्णी। सा द्विधा चविका श्वेता चेति। गुणा —"वृहती पाचनी तीक्ष्णा ग्राहिणी वात नाशिनी।' राज। "चविका वृहती तिक्ता कटु रुष्णा च तत्समा। गुणा द्रव्यविशेषेण धारकत्वमा सिहिदा। विज्ञेया श्वेतवृहती वातश्लेष्मविनाशिनी। रुच्या चाग्नवयोगेन नानानैवामयापहा ॥' रा नि व ४। अपिच,—"वृहती ग्राहिणी हृद्या पाचनी कफ वातहृत्। कटु तिक्तास्य वैरस्य मलारोचक-नाशिनी ॥ उष्णा कुष्ठज्वरश्वास शूलकासाग्निमान्द्य-जित् ॥' भा। तत्फलगुणा —"तथा वृहत्या फलमेव ग्रस्य सन्दीपनं स्यात् कफवातनाशि। कण्डु विसर्पज्वरकामलानां तथारुची शस्तमिदं वदन्ति ॥" अत्रि १९ अ। कण्टकार्य्याम्। अम। च द कफ ज्व चि तिक्तादिकषाये। ज्वर चि वलाद्यघृते। पृष्ठ मर्म्मविशेषे। सु शा ६ अ।

वृहतीकल्प.। पु। चिकित्साकल्पभेदे।

वृहतीद्वयम्। क्लौ। वृहती कण्टकारी चेति द्वये। सु सू ३८ अ। च द वा ज्व चि किरातादि। "वृहतीद्वयगोक्षु"।" भा मि ज्वर चि। सूक्ष्म फला स्थ लफला चेति वृहतीद्वये। सु चि ८ अ।

वृहतीफलम्। क्लौ। वृहत्या वीजे।

वृहत्कन्द.। पु। विष्णुकन्दे। रा नि व ७। गृञ्जने। र मा।

वृहत्कालशाकः। पु। महाकासमर्द्दे। वड़ कालकाशन्दा। विका।

वृहत्काशः। पु। खगडदर्भे। खागड़ा। प मु।

वृहत्कुक्षिः। त्रि। तुन्दिले। अम।

वृहत्कोशातकी। स्त्री। हस्तिकोशातक्याम्। धुन्दुल। रा नि व ७।

वृहत्खर्जूरिका। स्त्री। राजखर्जूरिकायाम्। पिण्डीखेजूर। वै निघ।

वृहत्गोधूमः। पु। महागोधूमे। वड गोम्। See महागोधूम।

वृहत्ताल। पु। हिन्तालवृक्षे। रा नि व ९।

वृहत्तिक्ता। स्त्री। पाठायाम्। आकनादि। रा नि व ६।

वृहत्तृण। पु। वंशवृक्षे। श च।

वृहत्त्वक्। पु। सप्तपर्णवृक्षे। छातिम गाछ। "वृहत्त्वक् सप्तपर्णः स्यात्।' रा नि व १२।

वृहत्त्वच.। पु। निम्बवृक्षे। प मु।

वृहद्धुस्तूरकः। पु। राजधुस्तूरे।

वृहत्पञ्चमूलम्। क्लौ। विल्वाग्निमन्थ टुण्टुक-(श्योनाक)पाटलागाम्भारीषु। सु सू ३८ अ। "विल्व श्योनाकगाम्भारीपाटलागणिकारिका ,पञ्च मूलमिदं महत्।" च द ज्व चि। गुणा — "पञ्चमूलं महत्तिक्तं कषायं कफवातनुत्। मधुरं श्वासकासघ्नमुष्णं लघ्वग्निदीपनम् ॥" भा।

वृहत्पत्रः। पु। हस्तिकन्दे। रा नि व ७। श्वेत लोध्रे। मधुशाखोटे। मिठा देउटो। वै निघ।

वृहत्पत्रा। स्त्री। त्रिपर्णिकायाम्। रा नि व ७। कासमर्द्दभेदे। वै निघ।

वृहत्पर्णं। पु। शुक्लरोध्रे। वै निघ।

वृहत्पर्णी। स्त्री। महाशणपुष्पीविशेषे। वन शण। रा नि व ४।

वृहत्पाटलिः (ली)। पु, स्त्री। धुस्तूरवृक्षे। विका।

वृहत्पादः। पु। वटवृक्षे। श च।

वृहत्पारे(ले)वतम्। क्लौ। महापारेवतफले। वड़ पेयारा। रा नि व ११।

वृहत्पालो (न्)। पु। वनजीरकक्षुपे। वन जीरा। रा नि व ११।

वृहत्पीलु। पु। महापीलुवृक्षे। पाहाड़े आकरोट। रा नि व ११।

वृहत्पुष्प। पु। महाकुष्माण्डे। वै निघ। स्त्री। कदलीवृक्षे। वै निघ।

वृहत्पुष्पी। स्त्री। शणवृक्षे। प मु।

वृहत्फलम्। क्लौ। कुष्माण्डे। भा पू १भ शा व। पनसफले। काँटाल। जम्बूफले। जाम। वै निघ। स्त्री (ला)। अलाब्वाम्। लाउ। प मु। कटुतुम्ब्याम्। तितलाउ। रा नि व ३। महेन्द्र-वारुण्याम्। माकाल। कुष्माण्ड्याम्। कुमड़ा गाछ। रा नि व ७ राजजम्ब्वाम्। वड़ जाम। रा नि व १०। र मा।

वृहत्यादिः। पु। तदादिदशद्रव्यात्मककषाये। यथा—"वृहती पुष्कर भार्गी शटी शृङ्गी दुरालभा। वत्सकस्य च वीजानि पटोल कटुरोहिणी। वृह त्यादिगण प्रोक्त सन्निपातज्वरे हित। कासादिषु च सर्व्वेषु दद्यत् सोपद्रवेषु च ॥" च द ज्व चि। अन्यच्च—"वृहती कण्टकारिका कुटजफल ।

मूर्च्छां ॥ हरो दकना परम्। मिपमूलमना श्च मिदन्धित्त ममरदा। मूदकीत्यादि न पान यरम् कु-णानि भाजयेत् ॥" भा।

वेणि'। क्लो। देवदाल्याम्। भीठ घोषा। वा कम्प १४ । [विका।

वेणिवेधनी। क्लो। जलौकायाम्। जोंक।

वेणी। क्लो। पीतदेवदाल्याम्। भा। देव दाल्याम्। प सु। घोषा। परापरी वा वेणी च देवदाली च जीमूतम्।" अदश। मिन्नाम्। खेडो। देश। [व १२।

वेणीग(मूलक)म्। क्लो। उशीरे। रा नि

वेणीफलम्। क्लो। देवदालीफले। भीठ घोषाफल। वे निघ रत्न कामलामये।

वेणीरः। पु। अरिष्टे। अथ।

वेणु। पु। वंशे। वाँश। रा नि व ७।

वेणुकर्क रः। पु। करीरद्रुमे। विका। [२ख।

वेणुका। क्लो। तन्नामकफलविशेषे। सु कल्प

वेणुज(न)म्। क्लो। मरिचे। र मा।

वेणुजः (जन्मा[न्])। पु। वेणुयवे। वाँशेर चाउल। रा नि व १६। भा वि १५ख।

वेणुनि स्रुत। पु। इक्षौ। वै निघ।

वेणुनिर्लेखनम्। क्लो। त्वक्षीरे। वाँशेर नोल। सु चि १ख।

वेणुपत्रक.। पु। सर्पविषपर्वविशेषे। सु कल्प ४ख। [र मा।

वेणुपत्रिका (त्री)। क्लो। नाडीहिङ्गौ।

वेणुयव'। पु। वंशजधान्ये। वाँशेर धान। म वेणुजव। कं बिदरकी। तें वेदुर बिययमु। तत्पर्य्याया,—वेणुजं वेणुज वेणुबीज वंशज वंशतण्डुल वंशधान्य वंशाह्व। गुणा—शीत कषाय मधुर रूक्ष मूत्रशोधविषघ्न बलपुष्टिवीर्य्यद पित्तघ्न। रा नि व १६। "रूक्ष कषा यासुरसो मधुरः कफपित्तहा। मेदःक्रिमिविषघ्नश्च बल्यो वेणुयवो मत ॥" च सू २७ख।

वेणुवीजम्। क्लो। वेणुयवे। वाँशेर चाल।

वेत.। पु। वेतसलतायाम्। रा नि व ७।

वेतनम्। क्लो। रौप्ये। अथ।

वेतस (सा)। पु, क्लो। (Calamus ro-tong) Common cane तन्नामख्यात शाकधजातायाम्। वेत गाछ। म वेडिसु। क हितमु। तें जीमदुरकुली। तत्पर्य्याया,—रथ भ्रमरपुष्प विदुल शीत वानीर वञ्जुल मिश्र नयक दरन गन्धपुष्प रथाभ वेतसी निचुल दीर्घपत्रक कलन मञ्जरीनम्र सुषेण गन्धपुष्पक। गुणा—कटु स्वादु शीतल भूतघ्न पित्तकोपन दन्य दीपन रक्तपित्तघ्न कुष्ठघ्न। रा नि व ९। तत्फलगुणा—"फलं वयस वातघ्न मस्रपित्तवलाप कम्।" राज २ख। तत्शाकगुणा—"वातलं कटु तिक्ताम्लमश्मरी मार्गमवर्षोघ्नम्।" च सू २७ख।

वेतसपत्रकम्। क्लो। व्यधनार्थके शस्त्रविशेषे। सु सू ८ख। तल्लक्षणं यथा—"सौप्यमकुलविशालं पत्रञ्चेतसमायतम्। अङ्गुलानि सु पत्राणि इन्द्रार्थे विजानता।" सु टी ड भोज।

वेतसाम्ल। पु। अम्लवेतसे। रा नि व ९। रसा र्स भूलचि भग्निमुखरसे। "वेतसाम्ल विषं स्यात्।"

वेतसी। क्लो। वेतसद्रुमे। अर।

वेतालग्रहः। पु। भूतग्रहविशेषे। लक्षण—"गन्धमाल्यरसिं सत्यवादिनं परिवेपिनम्। बहु च्छिद्रश्च नामीयात् वेतालेन वशीकृतम् ॥" वा उ ४ख।

वेतालरस। पु। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ—"अभ्रकं मृतलौहश्च भस्मसूत शिलाजतु। तार्प्य वाकुचिबीजानि त्रिफला सुवर्णी समम्। सर्व्वोषं चूर्णितं लीढ मधुना निष्कमात्रकम्। भावेत नाशयेत् श्वित्रं वेतालोऽय महारस ॥" अन्य सन्निपातज्वरे—"रस गन्ध विषञ्चैव मरिचाद्य समांशिकम्। शिलायाम् मर्द्दयेत्तावत् यावज्जायेत कज्जलम्। गुञ्जामात्रप्रयोगाच्च हरेद्दाघसशूलक। साध्यासाध्य निहन्त्याशु सन्निपातं सुदारुणम् ॥" र.सा स।

वेत्र। पु। वेतसद्रुमे। रा नि व ९। भ्रम्रविशेषे। बेउड़ वाँश। मे वेत। क वेत। गुणा—शीतल कषाय भूतावेश पित्तघ्न। रा नि व ७। भा वि ३ख।

वेत्रक। पु। रामसरे। वै निघ।

वेत्रमूला। क्लो। अङ्घ्रिन्याम्। वै निघ।

वेत्रविषम्। क्लो। तन्नामक पुष्पविषमेदे। वेतेर फूल। सु कल्प २ख।

वृक्षभक्षा । स्त्री । वन्दायाम् । বাঁদড়া । भा ।

वृक्षभेदी (इन्)। पु । वृक्षादनौ । বাঁদড়া । अम । अश्मघ्नवृक्षे । कश्चित् ।

वृक्षमर्कटिका । स्त्री । काष्ठविडालिकायाम् । কাটবিড়ালি । केचित् ।

वृक्षरुङ्गः । पु । जलवेतसे । श च ।

वृक्षराजः । पु । महामेदायाम् । द्वीपान्तर-वचायाम् । তোপচিনি । वै निघ ।

वृक्षरुहा । स्त्री । वन्दायाम् । বান্দড়া, বন্দা । रा नि व ५ । च सू ४ अ । आकाशमांसायाम् । আলোকলতা, পরগাছা । च सू ४ अ । जन्तुका लतायाम् । रा नि व ३ । विदारीकन्दे । र मा । अमृतस्रवालतायाम् । महासमङ्गायाम् । रा नि व ३।४ । पुष्करमूले । वै निघ ।

वृक्षवान् । पुं । पर्व्वते । रा नि व २ ।

वृक्षबीजम् । क्ली । कुटजबीजे । ইন্দ্রযব ।

वृक्षवीरा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । ভুঁই-আমলা । वै निघ ।

वृक्षशायिकः । पुं । नीलाङ्गुलवानरे । মুখ পোড়া । अयं पर्णमृगगुण । सु सू ४६ अ ।

वृक्षादनः । पु । अश्मघ्नवृक्षे । मे । पियाल वृक्षे । धरणि । वन्दायाम् । বান্দড়া । हि नेत्रा स्त्री । अम । मधुच्छत्रे । मे । स्त्री (नी) । वन्दायाम् । পরগাছা । रा नि व ५ । सु सू ३७ अ । च द वा ज्व चि राजादि । "राजा वृक्षादनी दारु ।" विदारीकन्दे । ভুঁই কুমড়া । मे । मेघ नेत्री चि ।

वृक्षामयः । पु । लाक्षायाम् । লাহা । वै निघ ।

वृक्षाम्लम् । क्ली । तिन्तिड्याम् । তেঁতুল । See तिन्तिड़ी । चटीरा । महादा इति चटीभ । अम्लकुटा इति पमु । চুকা इति भानुदीक्षित । हि विषाविल । च द अ च चि । च सू ४ अ । गुणा—अम्लं कटुकं कषायं कफार्शोघ्नं वृक्षाम्लं वातघ्नं हृद्रोगघ्नमुदरामयघ्नं गुल्मातिसारव्रणघ्नञ्च । रा नि व ६ । अम्लवेतसे । आमदन । इङ्गुदि सुश्रुते । च सू ४ अ इत्यादयो ।

वृक्षाम्लः । पुं । आम्रातकवृक्षे । আমড়া গাছ । श च । अम्लवेतसे । অম্লবেতস । वै निघ ।

वृक्षायुर्वेदः । पुं । वृक्षरोपणपोषणादिशास्त्रे । स भागीरथपुराणे द्रष्टव्य ।

वृक्षारुहा । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ।

वृक्षार्हा । स्त्री । महामेदायाम् । रा नि व ५ ।

वृक्षाश्रयी (इन्) । पु । क्षुद्रोलूके । কুটুরে পেঁচা । रा नि व १९ । [४ अ ।

वृक्षेशयः । पुं । निर्विषसर्पविशेषे । सु कल्प

वृक्षोत्पलः । पु । द्रुमोत्पले । ওলটকম্বল । र मा । See द्रुमोत्पल ।

वेकटः । पुं । मत्स्यभेदे । ভেটকীমাছ । मे ।

वेगः । पु । पुरीष मलनिर्गमप्रवृत्तौ । भ । त्वरायाम् । इच्छौ । प्रवृत्तौ । गा नि । महाकालफले । मे । शुक्रे । हे च । स्त्री (गा) । महाज्योतिष्मती लतायाम् । বড় লতাফটকী । वै निघ ।

वेगधारणम् । क्ली । मलादीनां वेगनिरोधे । यथा—"न वेगान् धारयेद् धीरः कामादीनाञ्च धारयेत् ।" राज १५ ।

वेगनाशनः । पुं । श्लेष्मणि । श र ।

वेगनिरोधः । पु । वेगविधारणे । निदानम् ।

वेगविघातः । पु । मूत्रपुरीषादिवेगधारणे । "जलाभिरमणैर्वेगविघाते ।" भा अ सा चि ।

वेगिहरिणः । पु । शीघ्रगामिमृगे । रा नि व १९ ।

वेगी (इन्) । पु । श्येनपक्षिणि । বাজপাখী । राज । रा नि व १९ ।

वेजानी । स्त्री । सोमराज्याम् । See सोमराजी ।

वेढचन्दनम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दनान्यतरे चन्दने । শ্বেত চন্দন । म वेढश्रीखण्ड । क वेढ पर्वे गन्ध । तत्र सार्द्रविच्छेदं । मलयाद्रि समीपस्थ वेढगिरिजत्वाद् वेढमित्युच्यते । 'मलयाद्रि समीपस्था पव्वता वेढसंज्ञिता । तज्जातं चन्दनं यत्तद् वेढाख्यं कथितम्मतम् ॥' गुणा—अतिशीतं दाहपित्तघ्नं ज्वर च्छर्दि तृषा कुष्ठ तैमिरीकोपहरं तिक्तञ्च । रा नि व १२ ।

वेडम् । क्ली । सार्द्रविच्छिन्नचन्दने । শ্বেত চন্দন । रा नि व १२ ।

वेढमिका । स्त्री । रोटिकाविशेषे । यथा—"माषपिष्टिकया पूर्णगर्भा गोधूमचूर्णज । रचिता रोटिका सैव प्रोक्ता वेढमिका बुधैः । भवेद्वेढमिका बल्या वृष्या रुच्याऽनिलापहा । उष्णा सन्तर्पणी

गुर्व्वी च रुच्यै शुक्रला परम्। भिन्नमूत्रमला स्तन्य-मेद पित्त कफप्रदा। गुदकीलाद्दिंत श्वास यक्ष्म-शूलानि नाशयेत्॥" भा।

वेणि.। स्त्री। देवदाल्याम्। पीत घोषा। वा कल्प १ष। [विका।

वेणिवेधनी। स्त्री। जलौकायाम्। জোঁক।

वेणी। स्त्री। पीतदेवदाल्याम्। भा। देवदाल्याम्। प सु। ঘোষা। घराघरी वा वेणी च देवदाली च जीमूतम्।" अदप। सेयाम्। ভেড়ী। है च। [व १२।

वेणीग(मूलक)म्। क्ली। उशीरे। रा नि

वेणीफलम्। क्ली। देवदालीफले। पीत घोषाफल। वै निघ २भ कामलानस्ये।

वेणीर:। पु। अरिष्टे। श ष।

वेणु॰। पु। वंशे। বাঁশ। रा नि व ७।

वेणुकर्क्कर:। पु। करीरवृक्षे। विका। [२ष।

वेणुका। स्त्री। तन्नामककन्दविषभेदे। सु कल्प

वेणुज(न)म्। क्ली। मरिचे। र मा।

वेणुज (जन्मा[न्])। पुं। वेणुयवे। বাঁশের চাউল। रा नि व १६। वा चि १५ष।

वेणुनि:सृत। पुं। इक्षौ। वै निघ।

वेणुनिर्लेखनम्। क्ली। वंशत्वचि। বাঁশের নীল। सु चि १ष।

वेणुपत्रक.। पुं। मण्डलिसर्पविशेषे। सु कल्प ४ष। [र मा।

वेणुपत्रिका (त्री)। स्त्री। नाड़ीहिङ्गौ।

वेणुयव। पुं। वंशजधान्ये। বাঁশের ধান। म वेणुजव। कं बिदरकी। तैं वेदुरु बियम्। तत्पर्य्याया,—वेणुकं वेणुज वेणुबीजं वंशज वंशतण्डुल वंशधान्य वंशाह्व। गुणा—शीत कषाय मधुर रुक्ष मूत्रकृच्छविषघ्न बलपुष्टि वीर्य्यद पित्तघ्न। रा नि व १६। "रुक्ष कषायानुरसो मधुर: कफपित्तहा। मेदःक्रिमिविषघ्नश्च बल्यो वेणुयवो मत॥" च सू २७ष।

वेणुवीजम्। क्ली। वेणुयव। বাঁশের চাল।

वेत। पुं। वेतसलतायाम्। रा नि व ०।

वेतनम्। क्ली। रौप्ये। श च।

वेतस. (सा)। पु, स्त्री। (Calamus rotong) Common cane स्वनामख्यात शाकलतायाम्। বেত গাছ। म वेड़िस। क वेतसु। तैं वीतपुरकुली। तत्पर्य्याया,—रथ अम्रपुष्प विदुल शीत वानीर वञ्जुल प्रिय नमक रथम गन्धपुष्प रथाभ्र वेतसी निचुल दीर्घपत्रक कलम मञ्जरीनम्र सुषेण गन्धपुष्पक। गुणा—कटु स्वादु शीतल भूतघ्न पित्तकोपन रुच्य दीपन रक्तपित्तघ्न कुष्ठघ्न च। रा नि व ९। तत्फलगुणा—"फल वेतस्य वातघ्नमस्रपित्तबलास कृत्।" राज ३प। तत्शाकगुणा—"वातलं कटु तिक्ताम्लमधोमागप्रवर्त्तकम्।" च सू २७ष।

वेतसपत्रकम्। क्ली। व्यधनार्थके शस्त्रविशेषे। सु सू ८ष। तल्लक्षण यथा—"तीक्ष्णमङ्गुलविस्तारं चतुरङ्गुलमायतम्। अङ्गुलानि तु चत्वारि हस्त कार्य्यं विजानता॥" सु टी ड भोज।

वेतसाम्ल। पु। अम्लवेतसे। रा नि व ६। र सा स शूलचि अग्निमुखरसे। "वेतसाम्ल विषं स्यात्।

वेतसी। स्त्री। वेतसवृक्षे। श र।

वेतालग्रह:। पु। भूतग्रहविशेषे। लक्षण—"गन्धमाल्यरति सत्यवादिनं परिवेपिनम्। बहु च्छिद्रञ्च जानीयात् वेतालेन वशीकृतम्॥" वा उ ४ष।

वेतालरस॰। पुं। कुष्ठाधिकारे रस। पाठ—"अभ्रक मृतलौहञ्च शुद्धसूत शिलाजतु। तार्क्ष्य बाकुचिबीजानि त्रिफला मुषली समम्। सर्व्वार्थ चूर्णितं लेह्य मधुना निष्कमात्रकम्। मासैकं नाशयेत् श्वित्र वेतालोऽयं महारस॥" अन्य सन्निपातज्वरे—"रस गन्ध विषञ्चैव मरिचाद्द समांशिकम्। शिलायाम् मर्द्दयेत्तावत् यावज्जायेत कज्जलम्। गुञ्जामात्रमयोऽमाध्य ज्वरोन्मादप्रणाशक। साध्यासाध्य निहन्त्याशु सन्निपात सुदारुणम्॥" र सा सं।

वेत्र। पु। वेतसवृक्षे। रा नि व ९। वंशविशेषे। বেউড় বাঁশ। मं वेत। क वेत। गुणा—शीतल कषाय मूत्रादिश पित्तघ्न। रा नि व ०। च चि ३ष।

वेत्रक। पुं। रामशरे। वै निघ।

वेत्रमूला। स्त्री। शङ्खिन्याम्। वै निघ।

वेत्रविषम्। क्ली। तन्नामक पुष्पविषभेदे। বেতের ফুল। सु कल्प २ष।

वेताग्रम्। क्ली। शाकविशेषे। (वेतेर डगि, वेतागा।) गुणा —"वेताग्र दीपन रुच्य तिक्त पित्तकफापहम्।" राज ३५।

वेदना। स्त्री। चिकित्सायाम्। रा नि व २०। व्यथायाम्।

वेदनाधिष्ठानम्। क्ली। मनोदेहेन्द्रियादौ। "वेदनानामधिष्ठानं मनो देहश्च सेन्द्रियः। केशरोमनखाग्रान्नमलद्रवगुणैर्विना॥" च शा १ अ।

वेदयिता। त्रि। मनसः प्रवर्त्तके। सु शा १ अ।

वेदारः। पु। क्रकलासे। त्रिका।

वेदिः। स्त्री। परिष्कृतभूमौ। अम। क्ली। अम्लष्ठायाम्। श च।

वेदिकः (का)। पु, स्त्री। स्वल्पमधुकुरके। वै निघ।

वेदिनी। स्त्री। सप्तात्मिका पञ्चमी त्वक् या व्रीहिपञ्चभागप्रमाणा कुष्ठविसर्पाधिष्ठाना च। सु शा ४ अ।

वेधकम्। क्ली। धान्यके। रा नि व ६। पु। कर्पूरे। त्रिका। अम्लवेतसे। रा नि व ६।

वेधनिका। स्त्री। छिद्रकरणार्थास्त्रभेदे। (भोमर।) अम।

वेधनी। स्त्री। मेथिकायाम्। (मेति।) रा नि व ६। करिकर्णवेधनास्त्रे। त्रिका।

वेधफलः। पुं। करञ्जवृक्षे। रा नि व ९।

वेधमुख्यः। पु। गन्धशट्याम्। गन्धशठी। रा नि व ६। स्त्री (ख्या)। कस्तूर्याम्। मृगनाभि। रा नि व १२।

वेधमुख्यकः। पु। गन्धशट्याम्। प सु। हरिद्रायाम्। (काँचाहलुद गाछ।) अम भ।

वेधसम्। क्ली। अङ्गुष्ठमूले। श च।

वेधा.(स्)। पु। श्वेतार्कवृक्षे। श च।

वेधिनी। स्त्री। मेथिकायाम्। रा नि व ६। जलौकायाम्। (जोंक।) श र।

वेधी (न्)। पु। अम्लवेतसे। रा नि व ६।

वेध्य.। त्रि। वेधनार्हे, शिरादौ। अल्पमुखे शस्त्रे व्यधनीये। सु सू ५ अ।

वेपथुः। पुं। कम्पे। रा नि व २०। "वेपथुर्विकृतो वेद" मा नि।

वेपनम्। क्ली। वातव्याधौ। कम्पे। रा नि व २०।

वेरम्। क्ली। कुङ्कुमे। त्रिका। वार्त्ताकौ। त्रिका। शरीरे। मे।

वेरकम्। क्ली। कर्पूरे। हारा।

वेलनम्। क्ली। छिद्रे। ज द.।

वेला। स्त्री। रोगे। समयभोजने। समये भोजने। त्रिका। दन्तमांसे। हारा। तटभूमौ।

वेलाजलपानम्। क्ली। वेलायां वारिपानं तच्चातीव स्वास्थ्यकरं। यथाहि—"उषा क्वापि क्वापि शीतं कमोष्णं क्वापि क्वापि क्वाथशीतं पाथः स्यात् नृणां पथ्यमेतत् मधुक्तं कालावस्थादि सख्यानुरोधात्॥" तथा—"अपनयति पवनदं दलयति कफमाशु नाशयत्यरुचिम्। पाचयति चानलं पुष्णाति निशीथपीतसुधाम्भः॥ रात्रौ पीतं सलीलदोषप्रशमनं समन्ति सामान्यतः पीतं वा निशावसानसमये सर्व्वामयध्वंसनं। भुक्त्वा तूर्णं च पुष्टिजननं प्राक्चेदपुष्टिप्रदं रुच्यं जाठरवह्निपाटवकरं पथ्यञ्च भुक्तान्तरे॥" रा नि व १४।

वेलाज्वरः। पुं। ज्वरविशेषे। लक्षण—"शीतक्रोधाभयाशीर्षात् सन्तापाद्दवहानितः। अन्तकाश्च मर्त्यानां जायन्ते दारुणा ज्वराः॥" ज्व नि।

वेलिभुक्प्रियः। पु। सुगन्धाम्रे। श र।

वेल्ल(क)म्। क्ली। विडङ्गे। अम। च द क्रिमिव्यधे। मा सु,१५ अ मूर्द्धविरेके। "वेल्लापामार्गव्योष।" वै निघ,१ अ ग्रहण्यौ चि तालीशाद्यं वा व्या अजमोदाद्यवटी। र स र बाल चि अमङ्गलघृते। श च १९ अ।

वेल्लगिरिका। स्त्री। प्रियङ्गौ। वै निघ।

वेल्लजम्। क्ली। मरिचे। भा पू १ भ।

वेल्लनम्। क्ली। मरिचे। प सु। लुण्ठने। त्रिका। रोटीवेल्लनार्थं वर्त्तुलकाष्ठे। (वेलून।) म

वेल्लनी। स्त्री। वस्त्रीदूर्व्वायाम्। रा नि व ८

वेल्लन्तरः। पुं। विल्वान्तरवृक्षे। हि वरवल तत्पर्य्याय—वीरतरु। "वेल्लन्तरो भवति नीलः प्रसिद्धः श्वेतासितादप विलोहित नीलपुष्प स्वाभातितुल्यकुसुम प्रथितप्रभावस्तत्र श्वेतः प्रवरक्षय एव च ।" तद्गुणा—"वेल्लन्तरः पाके तिक्तवच्चा कफापहः। मूत्राघातासिश्लिष्टा योनिमूत्रानिलार्तिजित्॥" भा।

वेश्मन्तरादिगण: । पु । मदादिद्रव्यवर्गे । स वातरोगघ्न अश्मरीशर्करामूत्रकृच्छ्रमूत्राघातहरश्च । वा सू १५ष ।

वेश्मभवम् । क्ली । मरिचे । वै निघ कास चि [illegible] बिकटुचूर्णे ।

वेश्मरी । स्त्री । [illegible] । कान वोष ताड़क । वै निघ २भ बा व्या चि एरण्डपाके । वक्षोदूर्ध्वायाम् । वै निघ ।

वेश्मि' । स्त्री । लतायाम् । श र ।

वेश्मिका । स्त्री । इन्दुपीदयाम् । पुष्पविशेष । रा नि व २३ ।

वेश्मिकाख्या । स्त्री । बिल्वमलाटी । वेलशुँटी । श च । [४च ।

वेश्मितक: । पु । वेकरआख्यसर्पविशेषे । सु कल्प

वेशनम् । क्ली । द्विदलचूर्णे । See वेसनम् ।

वेशन्त' । पु । क्षुद्रसरोवरे । अम ।

वेशर: । पुं । अश्वतरे । त्रिका ।

वेशवार । पुं । व्यञ्जनोपकरणविशेषे । बाटना, मसला । गुणा —"वेशवारो गुरु स्निग्धो बलोपचयवर्द्धन ।" राज ३प । वेशवारद्रव्यगणो यथा —अजाजी मरिचशुण्ठी ग्रन्थिक धान्य हरिद्रा दारु हरिद्रापिप्पलीदाड़िमेषु । "अजाजी मरिच शुण्ठी ग्रन्थि धान्य निशाद्वयम् । पिप्पली दाड़िमश्चेति वेशवारगणो मत ॥" रा नि व २२ । पक्कमांसभेदे । यथा—निरस्थिपिष्ट स्विन्न गुडघृतयुक्त पिप्पली मरिचयुक्तञ्च मांस वेशवार इत्युच्यते । "निरस्थि पिशित पिष्ट स्विन्न गुडघृतान्वितं । कृष्णामरिच संयुक्त वेशवार इति स्मृत ॥" प म ३ष । गुणा, — वेशवारो गुरु स्निग्धो बल्यो वातरुजापह । प्रीणन सर्वधातूनां विशेषान्मुखशोषिणाम् ॥"

वेशवारीकृत' । त्रि । पिष्टे । वा चि ५ष ।

वेशोजाता । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् ।

वेश्मकलिङ्ग. । पु । चटकपक्षिणि । तन्मांस सन्निपातहरम् अतिशुक्रलञ्च । राज ।

वेश्मकूल । पुं । चव्यायाम् । चिचिङ्गा । मद । रा नि व ० । [त्रिका ।

वेश्मनकुल: । पु । छुछुन्दर्याम् । छुँचो ।

वेश्मरस । पुं । बोधरसे । वै निघ ।

वेश्मा । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । श च ।

वेश्याचार्य्य: । पुं । पीठमर्द्दवृक्षे । पीठुलि गाछ ।

वेषण' । पुं । कासमर्द्दवृक्षे । हारा ।

वेषणा । स्त्री । त्रिवृत्रकवृक्षे । धने' । र मा ।

वेषवार । पु । वेशवारे । बाटना । अटोरा ।

वेषिका । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

वेष्ट । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे । सरल-काष्ठे । रा नि व १२ । निर्य्यासे । आटा । श मा ।

वेष्टकम् । क्ली । निर्यासे । आटा । श मा । उशीरे । श र । पु । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे । रा नि व १२ । कुष्माण्डे । हारा । सरलकाष्ठे । वल्कले । र मा ।

वेष्टनम् । क्ली । गुग्गुलौ । श च । उशीरे । कर्णशष्कुल्याम् । मे । स्त्री (नी) । खर्परपोत्रिका याम् । वै निघ । [वेउड़ बाँश । श च ।

वेष्टवंश: । पुं । कण्टकिवेत्यपरनामवंशभेदे ।

वेष्टसार' । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठ निर्यासे । सरलकाष्ठेर आटा । रा नि व १२ ।

वेष्टा । स्त्री । हरीतक्याम् । वै निघ ।

वेष्य । पुं । पानीये ।

वेसनम् । क्ली । द्विदलचूर्णे । बेसन । यथा —"दालयश्चणकानान्तु निस्तुषा यन्त्रपेषिता । तच्चूर्णं वेसन प्रोक्तम् ॥" तद्वटिका कथा विष्टम्भिनी बलपुष्टिकरी च । भा ।

वेसनमोदक. । पु । वसनकृत लड्डुकभेदे । मद्रदेश मेठाई । कि बुन्दिका लाड्डु । तद् गुणा —"ते बल्या लघव शीता किञ्चिद्वातकरा स्तथा । विष्टम्भिनो ज्वरघ्नाश्च पित्त रक्त कफा पहा ॥" भा ।

वेसवार । पुं । वेशवारे । बाटना । अम ।

वैकङ्कत । पु । स्रुवावृक्षे । वँइँचि गाछ । श र । क्ली । वैकङ्कतफले । वँइँचि फल ।

वैकतिक । पु । मणिकारे । हे च ।

वैकरञ्ज । पुं । दर्व्वीकरादीनां सर्पाणां व्यतिकरेण जाते सर्पजातिविशेषे । स माकुलि पोट गल स्निग्धराजियेति त्रिविध । सु कल्प ४प ।

वैकुण्ठ । पुं । अर्जके । कृष्ण तुलसी । "वैकुण्ठ मर्ज्जके प्राहु ।" रा नि व २२ । बिडालके ।

श्वेतपत्र कृष्णतुलसी। रा नि व १०। See अर्जक।

वैकुण्ठाश्रमी (इन्)। पुं। वेदान्तप्रभनाम ग्रन्थकारे। [नि।

वैकृत:। त्रि। विकृतिसम्पन्ने। दुःसाध्ये। मा

वैकृतज्वर:। पुं। अप्राकृतकालजाते वात ज्वरे। "प्राथियानिलको दुःख कालेष्वन्येषु वैकृत। हेतवो विविधास्तस्य निदाने सम्प्र दर्शिता॥" च चि ३ अ। वर्षादिषु वातादि क्रमाद यो ज्वर स प्राकृत, वर्षासु वातिक, शरदि पैत्तिक, वसन्ते च श्लैष्मिक, अतोऽन्यो वैकृत तथा वर्षासु पैत्तिक इत्यादि। मा नि।

वैक्रान्तम्। क्ली। स्वनामख्यात मणिविशेषे। पोखराज। तत्पर्य्याया,—विक्रान्त नीचवज्र कुवज्रकं गोनास चुद्रकुलिश कौर्मवज्र गोनस। तच्च श्वेतनीलरक्तभेदेन त्रिधा। तन्निरुक्ति— "वज्राकारतयैव प्रसह्य करणाय सर्व्वरोगाणाम्। यद्विक्रान्ति धत्ते तद्वैक्रान्त बुधैरिदं कथितम्।" तेषां साधारणगुणा—रसवीर्य्यविपाकेषु वज्रसम चयकुष्ठविषघ्न पुष्टिकरं रसायनञ्च। अपिच— "वैक्रान्त वज्रसदृश वज्रवद्रसवीर्य्यकम्। तथाप्य भावे वज्रस्य ग्राह्य वैक्रान्तमुत्तमम्॥" रा नि व १३। तच्छोधनमपि हीरकवत्। See हीरकम्। वैक्रान्त वज्रवत् शोध्य नील श्वेतञ्च लोहितम्। अश्वमूत्रसंयुक्त दाहयातात्वहित्य तत्। इयमूत्रेण तत् सिञ्चेत् तप्त तप्त त्रिसप्तधा। पञ्चाङ्गीनर-वारुण्या लिप्त मूषागत पुटे। कुशराख्येऽग्नि यामि वैक्रान्त सप्तसिकया। भस्मीभूतन्तु वैक्रान्त वज्रस्थाने नियोजयेत्॥" अवि ७ अ।

वैगन्धिक। पुं। गन्धके। वा उ ३६ अ।

वैजनन:। पु। प्रसवमासे। अम।

वैजपाणि:। पु। ऋषिविशेषे। च।

वैजयन्तिका। स्त्री। जयन्तीवृक्षे। जङ्गिगाछ। अम। अग्निमन्थवृक्षे। गणिरि। रा नि व ९।

वैजयन्ती। स्त्री। जयन्तीवृक्षे। रमा। सु चि ११ अ। अग्निमन्थवृक्षे। गणिरि। दे च। सु चि १८ अ। वा उ ३ अ।

वैजिकम्। क्ली। शिग्रुतैले। सजिनार टैल। मे। पुं। सद्योजाताङ्कुरे। म। आत्मनि। ग मा।

वैडालव्रतम्। क्ली। विडालव्रतायाम्।

"वैडालं वा मलाद यान्ति वेपमानस्य धूपने।" च द च चि धूपे।

वैणवम्। क्ली। वेणुयवे। वंशधान्य। अम। पुं। उपनयने वेणुदण्डे। अम। स्त्री (वी)। वंशलोचनायाम्। रा नि व ६। [अम।

वैतसिक:। पुं। मांसविक्रेतरि। कसाई।

वैतरणवस्ति:। पुं। निरूहवस्तिभेदे। यथा —"पलमूलिकं कर्षं कुड्वैरम्लीकासगुडसिन्धुगोमूत्रै। तैलमिलयुतो वस्तिः शूलानाहामवातघ्नम्। वैतरण चाववस्ति भुक्ते चापि प्रदीयते॥" च द निरूह वस्तौ। गोमूत्रं ८ प पक्वतैले १ प मदनफल स्यैक व्यवहारात्। एकपुटकस्यैव मात्रा।

वैतस:। पुं। अम्लवेतसे। जटा।

वैदर्भ। पु। दन्तमूलगतमुखरोगे। "घृष्टेषु दन्तमूलेषु संरम्भो जायते महान्। भवन्ति च चला दन्त स वैदर्भोऽभिघातज॥" सु नि १६ अ।

वैदल:। पुं। दालिनिर्म्मितपिष्टकभेदे। दाल-पूरि। भ प्र। गुणा —गुरु भव्य विष्टम्भी रुष्ट मारुतय। राज।

वैदलवर्ग:। पुं। द्विदलान्नसमूहे। तद्यथा— मुद्ग वनमुद्ग कलाय मकुष्टक मसूर माङ्गल्य चणक सतीनत्रिपुटहरेणुकाढ़कीप्रभृतयो वैदला। तत् साधारणगुणा—"कषाया मधुरा शीता कटुपाका मरुत्करा। बद्धमूत्र पुरीषाश्च पित्तश्लेष्महरा तथा॥ यते मुद्गमसूराभ्यामन्ये त्वाध्मानकारिण॥"

वैदलान्नम्। क्ली। वैदलयुक्तभक्ते। डालभात। तद्गुणा —"वैदलान्न रुचिकरं गुरु द्रव्यगुणैः समम्।" वै निघ।

वैदलिकशिम्बि। पु। वैदलिकशिम्बीनाम्। गुणा —"रुचिप्रदायैव सुदुर्जराश्च सर्व्वा मता वैदलिकास्तु शिम्बा।"

वैदारिक। पु। हीन मध्य प्रबल वातादि जनितसन्निपातज्वरे। लक्षण—"मन्यामूले कटी ग्रीवा मध्यदाहो रुजा भ्रम। भ्रम क्लम शिरो वक्ष मन्या हृदय मारुजा॥" प्रमीलक श्वास हिक्का कास जाड्य विसञ्ज्ञता। प्रयत्नात्प्रयत्नतस्तु साधयन्ति कदाचन॥ एतस्मिन् सन्निपाते तु कर्ण-मूले सुदारुणा। पिडका जायते जन्तोर्यया कच्छ्रेण जीवति॥ भा म १ भ। [निघ।

वैदिका। स्त्री। भूमिजम्बूवृक्षे। वनजाम। वै

वैदुलम् । क्ली । वेतसमूले । सु चि १८ ।

वैदूर्य्य(रत्न)म् । क्ली । विदूरभूमिजमणौ । मणिविशेषः । तत्पर्य्यायः,—बालवायजं बाल सूर्य्यं बालवायजं केतुरत्नं कैतवं प्रावृष्य अभ्ररोह खराब्दाङ्कुर विदूरजं विदूरत्नं । रा नि व १३ । गुणाः—उष्णत्वं कफवातघ्नं गुल्मघ्नं शुभावहं केतु ग्रहबलप्रदत्वं । भा । See माणिक्यम् ।

वैदूर्य्यवर्णः । त्रि । कृष्णवर्णे । भा ।

वैदेहिका (ही) । स्त्री । पिप्पल्याम् । भा पू १भ । रा नि व ६ । मेघ मे दी चि । "वैदेहीं श्वेतमरिचम् ।" रोचनायाम् । मे । भृङ्गाम्बू ग्रचे । वै नि घ ।

वैद्य । पुं । अम्बष्ठाख्यब्राह्मणजातौ । चिकित्सा व्रतित्वात् तेषां वैद्यसंज्ञा । "रोगहार्य्य गदङ्कारो भिषग्वैद्यो चिकित्सके ।" अम । तल्लक्षणं यथा,— "आयुर्व्वेदकृताभ्यासो धर्म्मशास्त्रपरायणः । अध्यायो ऽध्यापनञ्चैव चिकित्सा वैद्यलक्षणम् ॥" "वेदा ज्जातो हि वैद्यः स्यादम्बष्ठोब्रह्मपुत्रकः ।" ब्रह्म । तदुत्पत्तिर्यथा,—"सत्यत्रेताद्वापरेषु युगेषु ब्राह्मणाः किल । ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रकन्यका उपयेमिरे ॥ तत्र वैश्यसुतायां ये जज्ञिरे तनयाः अमी । सर्व्वे ते मुनयः ख्याता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ तेषां मुख्योऽ मृताचार्य्यसंज्ञो अम्बाकुले हि ततः । अम्बष्ठ इत्ययमुक्तस्तो जातिप्रवर्त्तनात् ॥ परे सर्व्वेऽपि अम्बष्ठा वश्याब्राह्मणसम्भवाः । जननीतो जनुलब्धा यज्जाता वेदसंस्कृते । अम्बष्ठासेन ते सर्व्वे द्विजा वैद्याः प्रकीर्त्तिताः ॥" चन्द्रप्रभा । "वैश्यायाम् विधिना विप्राज्जातोह्यम्बष्ठ उच्यते ।" उशना । "विप्रात् मूर्द्धावसिक्तो हि क्षत्रियायां, विशः स्त्रियां । अम्बष्ठ, शूद्र्यां निषादो जातः पारशवोऽपि वा ॥ वैश्याशूद्र्योस्तु राजन्यात् माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ । वैश्यात् तु करणः शूद्र्यां विन्नास्वेष विधिः स्मृतः ॥ याज्ञवल्क्य १अ ९२ । "आनुलोम्येन वर्णानां यज्जन्म स विधिः स्मृतः । प्रातिलोम्येन यज्जन्म स ज्ञेयो वर्णसङ्करः ॥" नारद । अथ तेषां ब्राह्मणत्वं यथा—"सजातिजानन्तरजाः षट् सुता द्विज धर्म्मिणः । शूद्राणान्तु सधर्म्माणः सर्व्वेऽप ध्वंसजाः स्मृताः ॥" मनु १०अ ४१श्लो । "यथा त्रयाणां वर्णानां द्वयोरात्मास्य जायते । आन न्तर्य्यात् स्वयोन्यान्तु तथा बाह्येष्वपि क्रमात् ॥" मनु १०अ २८ । ऊढायां हि सवर्णायामन्यां वा कामतमुद्वहेत् । तस्यामुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् प्रहीयते ॥" व्यास २अ९ । "तिस्रो भार्य्या ब्राह्मणस्य द्वे भार्य्ये क्षत्रियस्य च । वैश्यः स्वजात्यां विन्देत तास्वपत्यं समं भवेत् ॥ अथवा ब्राह्मण्याम् ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः स्यान्नसंशयः । क्षत्रियायां तथैव स्यात् वैश्यायामपि चैव हि ॥" महा अनु ४७अ २८ । "माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव हि ॥' विष्णु १९अ २श्लो ४ अ य । "अब्राह्मणन्तु मन्यन्ते शूद्रापुत्रमनैपुणात् । त्रिषु वर्णेषु जातो हि ब्राह्मणाद् ब्राह्मणो भवेत् ॥" मेहा १३—४७ । अध्यापनाधिकारित्वादपि तेषां ब्राह्मणत्वं । यदुक्तं मनुना—"अधीयीरन् त्रयो वर्णाः स्वकर्म्मस्था द्विजातयः । प्रब्रूयाद् ब्राह्मणस्तेषां नेतराविति निश्चयः ॥" मनुसं १०अ १ । तेषां गोत्रादिर्यथा—"यस्य यस्य मुने र्यैव सन्तानः स स एव हि । तत्तद्गोत्रादिना वैद्य श्चरायन्तु स्वकर्म्मणा ॥' चन्द्रप्रभा । "करशर्म्मा भरद्वाजो धरशर्म्मा पराशरः । मौद्गल्यो दाशशर्म्मा च गुप्तशर्म्मा च काश्यपः ॥ धन्वन्तरि सेनशर्म्मा दत्तशर्म्मा पराशरः । शाण्डिल्यश्च चन्द्रशर्म्मा अम्बष्ठ ब्राह्मणा इमे ॥" उत्कल कारिका । अद्याप्येवमुपाधिपरिचिता ब्राह्मणा उत्कल मगध मथुरेटोया गया पञ्जाव गोयालियर काश्यादिप्रदेशेषु निवसन्ति बहवः । परन्तु वङ्गे केवलमेतेषां ब्राह्मणेतरजातिमर्य्यादा शर्म्मवर्ज्जितो पाधिपद्धतिश्च दृश्यते, तत्वन्यत्र । चिकित्सके । "विप्रो वैद्यकपारगः शुचिरनूचानः कुलीनः कृती धीरः कालकलाविदास्तिकमतिर्दक्षः सुधीर्धार्म्मिकः । स्वाचारः समदृग्दयालुरखलो यः सिद्धमन्त्रक्रम स्त्यक्तकामसलोलुपः कृतयशा वैद्यः स विद्योतते ॥" इति सद्वैद्यलक्षणम् । "अधीरः कर्कशस्तब्धः सरोगो न्यूनशिक्षितः । पञ्च वैद्या न पूज्यन्ते धन्वन्तरिसमा अपि ॥" इति कुवैद्यलक्षणम् । रा नि व २० । अपिच—"व्याधेस्तत्त्वपरिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः । एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्य प्रभुरायुषः ॥" इति वैद्यकम् । मेघ । वैद्या स्त्रिधा—छद्मचरा सिद्धसाधिता गुणयुक्ताश्चेति । लक्षणानि यथा—"वैद्यभाण्डौषधैः पुस्तैः पल्लवैरव लोकनैः । लभन्ते ये भिषक्शब्दमज्ञास्ते प्रति रूपकाः । श्रीयशोज्ञानसिद्धानां व्यपदेशादतद्विधाः । वैद्यशब्दं लभन्ते ये ज्ञेयास्ते सिद्धसाधिताः ॥ प्रयोगज्ञानविज्ञानसिद्धिसिद्धाः सुखप्रदाः । जीविता

शिथरा ये सुयैंदत्व तेष्ववस्थितम् ॥" च सू ११ च । वासाहृचे । श च ।

वैद्यकम् । क्ली । वैद्यस्य कर्म्माणि । अष्टाङ्ग-चिकित्साशास्त्रे, दशाङ्गवैद्यशास्त्रे च । यथा— शल्य शालाक्य कायचिकित्सा भूतविद्या कौमार-भृत्यागदतन्त्र रसायनतन्त्र वाजीकरणतन्त्रञ्च । सु । द्रव्याभिधान रुग्विनिश्चय कायसौख्यसम्पादन शल्य विशापचारदौप्रभावेय भूतनिग्रह विषप्रतीकार बालोपचार रसायनं शालाक्य इत्यष्ट ति । वै निघ ।

वैद्यचिन्तामणिः । पु । वल्लभेन्द्रकृतवैद्यक ग्रन्थे । [ग्रन्थे । रुद्रटकृते च ।

वैद्यजीवनम् । पु । लोलिम्बराजकृतवैद्यक

वैद्यतोपसंग्रहः । पुं । भीमसेनकृतचिकित्सा संग्रहे । [टीकायाम् ।

वैद्यविशल्टीका । स्त्री । चन्द्रटकृततिशल्यकी

वैद्यदर्पणम् । क्ली । वैद्यकसंग्रहे ।

वैद्यनाथवटी । स्त्री । ज्वरातिसारे औषधम् । पाठ—"रसस्य भागं गन्धस्य काञ्चिकेन तु शोध येत् । चित्रकस्य रसे चापि त्रिफलायाश्च बुद्धिमान् । रसाढं गन्धकं शुद्धं भृङ्गराजरसेन वै । छायां संमूर्च्छ न कृत्वा स्वरसे भागसम्मितैः । खल्वयन्त्र शिलाखल्वे क्रमशो वक्ष्यमाणकैः । निर्गुण्डीमण्डूकी श्वेताकुचेलायोमसुन्दरे । भृङ्गाह्वकेशराजेश जय न्तीन्द्राशनोत्कट । सर्वेषामां वटीं कृत्वा दद्यात्ता ग्रहण्यादि ।" रस र ।

वैद्यबन्धुः । पु । आरग्वधवृक्षे । सोनाल गाछ । श च ।

वैद्यमनोरमा । स्त्री । वैद्यकग्रन्थभेदे ।

वैद्यमाता । स्त्री । वासायाम् । बासक गाछ । श म ।

वैद्यरसायनम् । क्ली । रसायनग्रन्थविशेषे ।

वैद्यवल्लभ । पुं । हस्तिरुचिकृतवैद्यकग्रन्थे ।

वैद्यविनोद । पु । शङ्करकृतवैद्यकग्रन्थे ।

वैद्यविलास । पुं । रघुनाथकृतवैद्यकशास्त्र ।

वैद्यवृन्द । पुं । नारायणकृतवैद्यशास्त्रे ।

वैद्यसार । पुं । दक्षकोलिरचितवैद्यके ।

वैद्यसिंही । स्त्री । वासायाम् । बासक गाछ । श र ।

वैद्यहितोपदेशः । पुं । श्रीकण्ठकृते तथा शिवपण्डितकृते च चिकित्साशास्त्रे ।

वैद्या । स्त्री । काकोल्याम् । वैकला । श च ।

वैद्यामृतम् । क्ली । नारायणदासकृते रामेश्वर कृत च वैद्यशास्त्रे । [ग्रन्थे ।

वैद्यामृतलहरी । स्त्री । मथुरानाथकृते वैद्यक

वैद्यावतंस । पु । लोलिम्बराजकृतवैद्यके ।

वैधात्री । स्त्री । ब्रह्मीक्षुपे । रा नि व ५ ।

वैपरीत्यलज्जालुः । पुं, स्त्री । स्वल्पलज्जालु कायाम् । "लज्जालुर्वैपरीत्यान्या स्वल्पक्षुपक हृला ।" गुणा—कटुरुण कफघ्न रसनियामक नानाविज्ञानकारकश्च । रा नि व ५ ।

वैपादिकम् । क्षुद्ररोगभेदे । तल्लक्षण—"वैपा दिक पाणिपादस्फुटन तीव्रवेदनम् ॥ मा नि ।

वैरस्यम् । क्ली । मुखविरसतायाम् । "वैरस्य नयनप्लव ।" मा नि ।

वैराटः । पु । इन्द्रगोपकीटे । हे च ।

वैराटकः । पु । तन्नामककन्दविषभेदे । गुणा —"वैराटकेनातिदुःख शिरोरोगश्च जायते ।" सु कल्प २ अ । See कन्दविषम् ।

वैरातङ्कः । पु । अर्ज्जुनवृक्षे । रा नि व ९ ।

वैरोचनरसः । पु । अजीर्णादौ रस । पाठ —"मृतसूत चतुर्भाग भागैक मृतहेमक । अष्ट भाग शुद्धगन्धं दिनैक चित्रकद्रवैः । मार्दितं शोषितं चूर्णं वराटीस्तेन पूरयेत् । टङ्कणेन मुखं रुद्धा भाण्डमध्ये निरोधयेत् । शुष्कं गजपुटे पचात् स्वाङ्गशीत विचूर्णयेत् । चतुर्गुञ्जा कणा क्षौद्र लीढ मग्निप्रदीपनम् ।" रस र ।

वैल्वम् । क्ली । बिल्वफले । अटी । त्रि । बिल्व भवे । बिल्वमये । वा चि ३ अ

वैवर्ण्यम् । क्ली । विवर्णतायाम् । मा नि ।

वैवस्वतद्रुमः । पुं । कृष्णवैरिवृक्षे । छागमुग्री । भवि ।

वैशाखः । पु । मन्थनदण्डे । वर्षस्य प्रथमे मासि । श म । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ । अश्वस्य तन्नामकपादे । लक्षण—"सक्थनं गुदया चैव वेप साभिन पण्डित । गायेन्न विद्याद्दाहन्तु वैशाख यदसंवितम् ॥" क द ५० अ । स्त्री (खी) । रक्त पुनर्नवायाम् । गादापुर्णा । रा नि व ५ ।

ंश्विकी । स्त्री । वमन विरेचनयो चतुर्विंध औषधान्यतमे । च द वमनाधिकारे । [नि व ६ ।

ंश्विजाता । स्त्री । पुत्रदाजीवलतायाम् । रा

ंश्वा । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

ंश्रवणालयः । पुं । वटवृक्षे । हे च ।

ंश्रवणावास । पु । वटवृक्षे । जटा ।

ंश्रवणोदयः । पुं । वटवृक्षे । रमा ।

ंश्वानर । पुं । चित्रकवृक्षे । अम । पित्ते । अग्नौ । अम ।

ंश्वानरचूर्णम् । क्ली । उदराभ्यङ्गर चूर्णम् । पाठ —"माक्षिमन्यस्य भागौ द्वौ यमान्यास्तदेव तु । भागास्त्रयोऽजमोदाया नागराह्णागपञ्चक । दश द्वौ च हरीतक्या सूक्ष्मचूर्णीकृता शुभा । अनु मद्य काञ्जिक तक्रसुष्णोदकं वा ।" रस र ।

वैश्वानररस । पु । उदराधिकारे रस । पाठ —"रसकं गन्धकं चाभ्र शिलाशिलाजिल्लौहकं । त्रिकटुत्रिवक कुष्ठ निर्गुण्डी मुषली विषम् । अज मोदा च सर्व्वेषां द्वौ द्वौ भागौ प्रकल्पयेत् । चूर्णीकृत्य तत सर्व्वं निम्बक्वाथेन भावयेत । भाव येदेकविंशच भृङ्गराजेन सप्तधा । मधुना गुडिका शुष्कां रत्त्यां तान् प्रदापयेत् । वैश्वानराभिधो योगो जलोदरविशोषण ।" रस चि ।

वैष्किरः । त्रि । विकीर्य्य भक्षणशीले, कुक्कुटा दौ । वा चि १८ ।

वैष्णवी । स्त्री । लघुशतावर्य्याम् । रा नि व ४ । तुलसीवृक्षे । श मा । अपराजितायाम् ।

वैसारिण । पु । मत्स्ये । अम ।

वोड. । पु । गुवाकवृक्षे । श र ।

वोड्र । पु । गोनससर्पे । বোড়াসাপ । मत्स्य विशेषे । मे ।

वोढ' । पुं । वादम्बवृक्षे । वै निघ ।

वोढा (ढृ) । पुं । वृषभके । वृषे । रा नि व ५ । स्त्री । चुद्राग्निकायाम् ।

वोरट । पु । कुन्दे । বৌটী । श र ।

वोद' । त्रि । आर्द्रे ।

वोदाल' । पु । मत्स्यविशेषे । বোয়ালমাছ । श र । [प्रवेतरि ।

वोपदेव । पु । हृदयदीपकसिद्धमन्त्रशतश्लोकी

वोरट' । पुं । कुन्दवृक्षे । কুন্দ গাছ । त्रिका ।

वोरव: । पु । तन्नामकव्रीहिधान्यभेदे । বোরো धान । गुणा —"वोरवस्तु सधे प्रोक्त त्रिदोषस्य प्रकोपन । मधुरश्चाम्लपाकेन व्रीहि पित्तकरो गुरु ।" राज श्प ।

वोलम् । क्ली । (Balsamodendron Myrrh) Myrrh तन्नामकसारजद्रव्ये । गन्धरसे । গন্ধরস, বোল, হিরাবোল, থুন-খারাপী । हि दा बोल । म क बोल । तैं वालिम्बोपोलम् । ता वेलइपूपोलम् । अम् रत्या बोल । तत्पर्य्यायाः,—रक्तापह सुण्ड सुरस पिण्ड पिण्डक विष निर्लोह वर्व्वर सौरभ रक्तगन्धक रस रसगर्भ महागन्ध विश्व शुभगन्धक विश्वगन्ध गन्धरसं प्राण व्रणारि । वै निघ १म र पि चि बोलपर्पटी रसे । च द कुष्ठ चि । गुणा —कटुतिक्तोष्ण कषाय रक्तदोषघ्न कफपित्तरोगघ्न प्रदरघ्नञ्च । रा नि व ६ । अपिच—"बोल रक्तहर शीत मेध्य दीपन पाचनम् । मधुरं कटुतिक्तञ्च दाह स्वेद त्रिदोषजित् । ज्वरा पस्मार कुष्ठघ्न गर्भाशयविशुद्धिकृत् ॥" भा ।

वोलपत्रम् । क्ली । तेजपत्रसदृश सुगन्धिपत्रे । च द षा व्या चि महाराजप्रसारिणीतैले । "देवपुष्पी वोलपत्रम् ।"

व्यक्तगन्धा । स्त्री । नीलापराजितायाम् । रा नि व ३ । स्वर्णयूथिकायाम् । रा नि व १० । पिप्प ल्याम् । वै निघ ।

व्यङ्ग' । पु, क्ली । तन्नामकगण्डरोगभेदे । तस्य लक्षणम् —"क्रोधायासप्रकुपितो वायु पित्तेन संयुत । सुखमासाद्य सहसा मण्डलं विसृजत्यत । नीरुज तनुक श्याव सुखव्यङ्ग तमादिशेत् ॥" मा नि । "परुष परुषस्पर्शं व्यङ्ग श्यावञ्च मारुतात् । पित्तात्ताम्रान्तमानीलं श्वेतान्त कण्डुमत्कफात् । रक्ताद्रक्तान्तमाताम्र शोषचिमचिमान्वितम् ।" वा उ ३२ष ।

व्यजनम् । क्ली । तालवृन्ते । পাখা । तद्वायु गुणा —"मूर्च्छा स्वेद वधा दाह श्रमघ्नो व्यजना निल ।' तालव्यजनगुणा —त्रिदोषघ्नम् लघु च । वंशव्यजनगुणा —रुक्ष उष्ण वात पित्तकरञ्च । मयूरपुच्छ वस्त्रव्यजनगुणा —त्रिदोषघ्नम् । वाल व्यजन तेजस्कर मक्षिकादिनिवारणञ्च । राज श्प ।

व्यञ्जनम् । क्ली । सूपशाकादिमिष्टान्नेषु । বাঞ্জন, তরকারি । "व्यञ्जन सूप शाकादि मिष्टान्न तेमनं च तत् ।" रा नि व २० । शाकमध्यगुणा

—"व्यञ्जन प्राक्मत्याख्य ष्टद्य रुचय पुष्टिदं। द्रव्येण येन येनेह व्यञ्जन मत्स्यमांसयो। तस्य तस्य तयोर्यं तद्गुणदोषैर्विभावयेत्॥" राज ३५। प्रस्युपि। प्राड़ि। वै निघ। लक्षणे। चिह्ने। व्यक्तीभूतपूर्ब्वरूपे। "सव्यान व्यञ्जन लिङ्गम्।" मा पश्चनिदाने।

व्यञ्जनकेशी। स्त्री। मौल्याम्। रा नि व ४।

व्यड्म्बक: (न:)। पु। एरण्डवृक्षे। श्रम। स कानकतेले।

व्यण्डा। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। भूँई आमला। वै निघ।

व्यतिक्रम:। पु। क्रमविपर्य्यये।

व्यत्यास:। पु। परस्परव्यत्यये। वा चि ८५। "व्यत्यासेन शक्त्युद्रतम्।"

व्यथा। स्त्री। वेदनायाम्। श्रम।

व्यन्तर:। पु। सर्पसङ्करजातौ। वा उ ३६५।

व्यवसाय:। पु। निश्चयबुद्धौ। यथा—वातिक एवाय व्याधिरिदमेवास्य भेषजमिति। च वि ८५।

व्यवहारिक' (का)। पु, स्त्री। इङ्गुदीवृक्षे। सम्मार्जन्यां। मे।

व्यवाय:। पु। स्त्रीसेवायाम्। श्रम। क्ली। तैलस्नि। मे।

व्यवायशोष:। पु। स्त्रीसेवाजन्यशोषरोगे। लक्षण यथा—"व्यवायशोष शुक्रस्य क्षयलिङ्गैरुप द्रुत। पाण्डुदेहो यथा पूर्व्व क्षीयते चास्य धातव॥" सु उ ४१५।

व्यवायी (इन्)। त्रि। पाकात् प्राक् सर्व्वाङ्ग विसृतिशीले विषादि द्रव्ये। "पूर्व्व व्याप्याखिल काय तत पाकच गच्छति। व्यवायि तद्यथा भङ्गा फेनश्चाहिसमुद्भवम्॥" भा।

व्याख्यानम्। क्ली। अतिशयोपवर्णने। सु उ ६५५। गूढार्थस्फुटीकरणे।

व्याघ्र.। पु। स्वनामख्यात प्रसहजातीयपशौ। वाघ। मांसगुणा सिंहवत्। रा नि व १९। करञ्ज वृक्षे। मे। रक्तैरण्डे। रा नि व ८।

व्याघ्रकर। पु। रक्तैरण्डे। वै निघ।

व्याघ्रखङ्ग:। पु। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। वै निघ।

व्याघ्रघण्टा (पट्टी)। स्त्री। कोद्रवे प्रसिद्ध लताविशेषे। वग लघु वाघाण्टी। म गोविन्दी। गुणा—"व्याघ्रघण्टा पिप्पलीघ्ना कथ्या विषकफा पहा। फल चास्यास्तु तिक्तोष्ण विसूचीकफवात नुत्। त्रिदोषहारिणी प्रोक्ता वैद्यशास्त्रविशारदै।" वै निघ।

व्याघ्रतरु:। पु। रक्तैरण्डे। वै निघ।

व्याघ्रतल (ला)। पु। व्याघ्रनखे। नखी। वै निघ। रक्तैरण्डे। श द।

व्याघ्रदल: (ला)। पु। रक्तैरण्डे। व्याघ्रनखे। नखी। रा नि व ८।

व्याघ्रनखम्। क्ली, पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। नखीविशेष। म उत् वाघनखा। तत्पर्य्याया, —व्याडायुधं करजं चक्रकारक कूटस्थ नखाङ्ग नखी नख्य व्याघ्रनखो। तद्गुणा—तिक्तोष्ण कषाय वात कफघ्न कण्डू कुष्ठ व्रणघ्न वर्ण्यं सुगन्धश्च। रा नि व १२। अपिच—नखं स्वल्प नखी प्रोक्ता हनुहट्टविलासिनी। नखद्वय ग्रहश्लेष्म वातास्त्रज्वरकुष्ठहृत्। लघूष्ण शुक्रल वर्ण्यं स्वादु व्रणविषापहम्॥ अलक्ष्मी मुखदौर्गन्ध्यहृत् पाक रसयो कटु॥" भा। सु सू ३८५ एलादि। सश्रुत—वा सू १५५ एलादि। "शुक्ति व्याघ्र नख।" सु चौ उ चे। मनसा गाछ। रा नि व ८।

व्याघ्रनखी। स्त्री। व्याघ्रनखे। भा ४भ पद चि। "शुचिस्नाने व्याघ्रनख्या।"

व्याघ्रनायक' (सेवक:)। पु। शृगाले। फेउ, शृगाल। रा नि व १९।

व्याघ्रपात् (द)। पु। विकङ्कतवृक्षे। वैंइची गाछ। भा। रा नि व ९। भेष शिरीरी चि तमराजतैले। विकण्टकवृक्षे। रा नि व ११।

व्याघ्रपुच्छ.। पु। एरण्डवृक्षे। श्रम।

व्याघ्रपुष्प.। पु। व्याघ्रनखे। वै निघ।

व्याघ्ररूपा। स्त्री। वन्ध्याकर्कट्याम्। वै निघ।

व्याघ्रहस्त। पु। रक्तैरण्डे। रा नि व ८।

व्याघ्राङ्घ्रि,ज:। पु। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। वै निघ।

व्याघ्राट। पु। भरद्वाजपक्षिणि। श्रम।

व्याघ्रादनी। स्त्री। त्रिवृतायाम्। प स।

व्याघ्रायुधम्। क्ली। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। वै निघ।

व्याघ्रास्यः । पुं । विडाले । शब्द ।

व्याघ्री । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । अमरः । रा नि व ४ । अस्या पर्य्यायोऽस्याः (शब्दे) द्रष्टव्यः । "व्याघ्री गोक्षुरकाधिकाम् ।" शब्दच० । "व्याघ्रीदुग्धं गौरं ।" वराटिकायाम् । कड़िविशेष । रा नि व १३ । व्याघ्रपत्न्याम् । बाघिनी । व्याघ्र पत्न्याम् । नदीविशेष । शब्दमाला ।

व्याघ्रीयुक् (युगम्) । स्त्री, क्ली । बृहत्याम्, कण्टकार्य्यां च । वैद्यक ।

व्याड़ । पुं । सर्पे । हिंस्रे । अमर ।

व्याडम्ब. । पुं । रक्तैरण्डे । वै निघ । [अम ।

व्याडायुधम् । क्ली । नखीनामगन्धद्रव्ये । नखी ।

व्याधभीत । पुं । मृगे ।

व्याधि । पुं । रोगे । रोग । हि बेमारी । पुरुषदुःखयोगा व्याधयः । ते चतुर्विधा शारीराः आगन्तु मानसः स्वाभाविकभेदतः । तत्रागन्तवोऽभिघातजाः, शारीरास्त्वन्नपानमूला वातादिवैषम्यमूलाः । मानसाः क्रोधादिका इच्छाद्वेषभेदैर्भवन्ति । स्वाभाविकाः क्षुत्पिपासादिकाः । सु सू १ अ । तच्च दुःखं त्रिविधम् आध्यात्मिकमाधिभौतिकमाधिदैविकञ्चेति । तत् दुःखं सप्तविधे व्याधावुपनिपतति । ते पुनः सप्त व्याधयः यथा—आदिबलप्रवृत्ता जन्मबलप्रवृत्ता दोषबलप्रवृत्ता संघातबलप्रवृत्ता कालबलप्रवृत्ता दैवबलप्रवृत्ता स्वभावबलप्रवृत्ताश्चेति । तत्रादिबलप्रवृत्ता शुक्रशोणितदोषान्वया कुष्ठार्शःप्रभृतयः । शेषाणां विशेषास्तत्पर्य्याये सप्त्या । सु सू २४ अ । रोग दोषवैषम्यरूप । "रोगस्तु दोषवैषम्यम् । रोगा दुःखस्य दातारो ज्वरप्रभृतयो हि ते ॥" ते च रोगाः केचित् स्वाभाविकाः केचिदागन्तवः केचिन्मानसाः केचित् कायिकाः केचित् कर्म्मजाः, केचिद्दोषजाः केचित् साध्याः केचिद्याप्याः केचिदसाध्याः । तस्य च रोगस्य विज्ञानं पञ्चधा 'हेतुस्तदनु सम्प्राप्तिः पूर्व्वरूपञ्च लक्षणं । तथैवोपशयः पञ्च ।" भा । कुष्ठौषधौ । कुड़ । अम । रत्नरक्तामरौ चि । See रोग । [कालि । मा नि ।

व्याधिकाल । पुं । रोगाणां वृद्धिहानिहेतुभूते

व्याधिघात (क) । पु । स्थूले आरग्वधवृक्षे । बड़ शोन्दाल गाछ । रा नि व ९ । शब्दच० । "गजाह्वा व्याधिघातक ।

व्याधिघ्नः (जित्) । पुं । आरग्वधवृक्षे । शब्द ।

व्याधित । पुं । रोगिणि । रा नि व २० ।

व्याधिनाशन । पुं । चोपाख्यचतुर्थायाम् । चोपचिनि । वै निघ ।

व्याधिरिपु । पुं । कर्णिकारवृक्षे । रा नि व ९ ।

व्याधिविपरीत. । पुं । रोगविपरीतौषधादौ । यथा—अतिसारे मलरोधके पाठादौ, मसूरादि पथ्ये । एवावर्ते अधोवायुनि सारके तथा हैवगुरुसंवादो च । भा नि ।

व्याधिहन्ता (र्त्ता) । पु । वाराहीनामकन्दशाके । शूकर आलू । रा नि व ७ ।

व्याध्यगल । पु । दामोदरकृतवैद्यकग्रन्थे ।

व्यान (वायु) । पुं । देहस्थवायुविशेषे । व्यानवायु । "कृत्स्नदेहचरो व्यानः रससंवहनो यतः । स्वेदासृक्स्रावणो चापि पञ्चधा चेष्टयत्यपि । क्रुद्धश्च कुरुते रोगान् प्रायशः सर्व्वदेहगान् ॥" सु नि १ अ ।

व्यापत् । पु । मृतौ । अधिकलवणादिभक्षणजन्यरोगसङ्कटे । वैद्यकम् ।

व्यापम् । क्ली । कुष्ठौषधौ । कुड़ । अम ।

व्याम । पुं । तिर्य्यग्विस्तृतबाह्वोर्यदन्तरं स व्यामः । एक बाँओ । "व्याम सहस्तस्तु तयोस्तिर्य्यग्बाह्वोरन्तरम् ।" रा नि व १८ ।

व्यामयम् । क्ली । व्यामे । एक बाँओ ।

व्यायाम । पु । वेगकृद्व्यापारे । च सू १५ अ । अङ्गादिचालने । कुस्ति, मल्लश्रम । शरीरायासजनककर्म्मणि । भा स ४ अ शिरोरो चि । "शरीरायासजननं कर्म्म व्यायामसंज्ञितम् ।" गुणादि—"तत्कृत्वा तु सुखं देहं विमृद्नीयात्समन्ततः । शरीरोपचयः कान्तिर्गात्राणां सुविभक्तता । दीप्ताग्नित्वमनालस्यं स्थिरत्वं लाघवं मृजा ॥" इत्यादि । सु चि २४ अ । "व्यायामो हि सदा पथ्यो बलिनां स्निग्धभोजिनां । स च शीते वसन्ते च तेषां पथ्यतमो मतः । सर्व्वेष्वृतुषु सर्व्वैर्हि मर्त्यैरात्महितार्थिभिः । बलस्यार्द्धेन च कर्त्तव्यो व्यायामो हन्त्यतोऽन्यथा । कुक्षौ ललाटे ग्रीवायां यदा घर्म्मः प्रवर्त्तते । बलार्द्धं तं विजानीयाद् यावदुच्छ्वासमेव च । लाघवं कर्म्मसामर्थ्यं स्थैर्य्यं क्लेशसहिष्णुता । दोषक्षयोऽग्निवृद्धिश्च व्यायामादुपजायते । व्यायामं कुर्व्वतो

नित्य विरुद्धमपि भोजनम्। विदग्धमविदग्धं वा निर्दोषं परिपच्यते। वयो बल शरीरञ्च देश कालमथापि च। समीक्ष्य कुर्याद्व्यायाम मुच्या शक्त्या च बुद्धिमान्। रक्तपित्ती क्षयी शोषी कासी श्वासी क्षतातुर। भुक्तवान् स्त्रीषु च क्षीणो व्यायाम परिवर्ज्जयेत्। वातपित्तामयी बालो वृद्धो जीर्ण न त्यजेत्। अतिव्यायामतः श्वासो रक्तपित्तप्रसादकौ। श्रम क्लम क्षयतृष्णा ज्वरश्छर्दिश्च जायते॥" राज २प।

व्यायामशोषः। पु। अतिव्यायामजन्यशोष रोगे। लक्षण—"व्यायामशोषी भूयिष्ठमेभिरेव समुपद्रुत। लिङ्गैरुर क्षतसमै संयुक्तश्च क्षत विना॥"

व्यायोजिमः। पु। स्थ‌ूलाण्डसमविषमपाली। सु स १६ष।

व्यालः। पु। व्याघ्रे। दुर्दान्तगजे। रा नि व १९। रक्तचित्रके। रा नि व ६। चित्रकवृत्ते। भा पू १ भ। सर्पे। श्वापदे। अम।

व्यालकरजः। पु। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। वै निघ।

व्यालखड्गः। पु। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। रा नि व १२।

व्यालगन्धा। स्त्री। लाङ्गलीनाममहाकन्दशाके। विषलाङ्गलिन्नी। रा नि व ७।

व्यालजिह्वा। स्त्री। महासमङ्गायाम्। रा नि व ४।

व्यालदंष्ट्रः। पुं। गोक्षुरक्षुपे। रा नि व ४।

व्यालनखः। पु। व्याघ्रनखे। नखीविशेष। रा नि व १२। सुश्रीवृक्षे। रा नि व ८।

व्यालपत्रः। पुं। एर्व्वारुकलतायाम्। क्षेत् कीकुड़। कचित्।

व्यालपत्रा (त्रिका, त्री)। स्त्री। ककंटीभेदे। कीकुड़विशेष। रा नि व ७।

व्यालपाणिजः। पु। व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये। नखी। रा नि व १२।

व्यालप्रहरणम्। क्ली। व्याघ्रनखे। नखी। वै निघ। [व १२।

व्यालबल। पुं। व्याघ्रनखे। नखी। रा नि

व्यालमृगः। पुं। चित्रव्याघ्र। चिता बाघ। भारतम्।

व्यालस्वः। पुं। रक्तैरण्डे। वैद्यकम्।

व्यालवल्करो। स्त्री। नागवल्ल्याम्। पान गाछ। वै निघ। [वै निघ।

व्यालवेणी। स्त्री। देवदाल्याम्। पीत घोषा।

व्यालायुधम्। क्ली। नखीनामगन्धद्रव्ये। व टी मथुरा। पुं। व्याघ्रनखे। नखी। रा नि व १२।

व्यालीढ़(दष्टक)म्। क्ली। सर्पदंशनभेदे। लक्षण यथा—"एक दष्टापदं द्वे वा व्यालीढाख्यमशोणितम्।" वा उ ३६प।

व्यालुप्त(दष्टक)म्। क्ली। सर्पदंशनभेदे। लक्षण—"दष्टापदे सरक्ते द्वे व्यालुप्त।" वा उ ३६प।

व्यावर्त्तः (कः)। पुं। चक्रमर्द। चाकन्दा गाछ। रा नि व ४। नाभिकण्टके। श च।

व्यासः। पुं। परिमाणभेदे। देश। श र।

व्यासदीपप्रजा। स्त्री। मध्याकर्षव्याम्। वै निघ।

व्युष्टम्। क्ली। प्रभाते। पर्य्युषिते। फले। हेम। वि। उषिते। दग्धे। मे।

व्यूहः। पुं। देहे। विका।

व्योम। क्ली। जले। मे। आकाशे। अम। अभ्रधातौ। रा नि व १३। शूल चि पीड़ाभञ्जिरसे। वै निघ वा व्या चि वातविध्वंसरसे। भैष स्त्री रो चि प्रदरारिरसे।

व्योमचारी(इन्)। पुं। पक्षिणि। मे।

व्योमनासिका। स्त्री। भारतीपक्षिणि। त्रिका।

व्योमपुरम्। क्ली। सुगन्धवृणे। वै निघ।

व्योमवल्लिका (ल्ली)। स्त्री। आकाशवल्ल्याम्। आलोकलता। रा नि व ३।

व्योमोदकम्। क्ली। आकाशसलिले। रा नि व १४।

व्योषम्। क्ली। त्रिकटुनि। शुंठ, पिप्पल, मरिच। भा। एतच शिरोविरेचने शस्तम्। वा सु १५प।

व्योषाद्यगुग्गुलुः। पु। स्थौल्यरोगे गुग्गुलु। पाठ—"व्योषाग्निचित्रफलामुस्तविडङ्गैर्गुग्गुलु समम्। खादेत्॥" रस र।

व्योषाद्यघृतम् । क्लो । अर्शसि घृतम् । पाठ —"व्योषगर्भं पलाशस्य त्रिगुणे भस्मवारिणि । साधितं पिबेत् सर्पिः पतन्त्यर्शांसि निश्चितम् ॥" पलाशक्षारात् षड्गुणपरिस्रावितक्षारवारि ग्राह्यं ।

व्योषाद्यचूर्णम् । क्लो । रक्तार्शसि रक्तातिसारे च हितम् । "व्योषाऽम्रारुष्करविड्ङ्गतिलाऽभयानां चूर्णं गुडेन सहितन्तु सदोपयोज्यम् ।" सर्व्वं सम भागम् । अन्यत् ज्वरातीसारे—त्रिकटु, ইন্দ্রযব, নিমছাল, চিরাতা, ভীমরাজ, চিতা, কট্‌কী, আকনাদি, দারুহরিদ্রা, ও আতইচ প্রত্যেক সমভাগ, সর্ব্বসমান কুড়চিছালের চূর্ণ। মাত্রা ৪ মাষা। च द ।

व्योषाद्यलौहम् । क्ली । विद्रध्यधिकारे लौहम् । लक्षणं—"व्योषं त्रिवृत्तिलकरोहिणी च वायो रजस्तु त्रिफलारसेन । पीतं कफोत्थं शमयेत्तु शोथं गव्येन मूत्रेण हरीतकी च ॥" रस चि ।

व्रजभू । पु । कैलिकदम्बवृक्षे । श च ।

व्रणः । पुं, क्लो । तन्नामकरोगे, क्षतादौ । ব্রণ রোগ, ঘা । स द्विविधः शारीर आगन्तुश्चेति । तयोः शारीरः पवन पित्त कफ शोणित सन्निपात निमित्तः । आगन्तुरपि पुरुषपशुपक्षिव्यालसरीसृप प्रपतन पीडन प्रहाराग्निक्षार विषतीक्ष्णौषध शकल कपालशृङ्गचक्रेषु परशुशक्ति कुन्ताद्यायुधाद्यभिघात निमित्तः । तस्य लक्षणं द्विविधं सामान्यं वैशेषिकञ्च । तत्र सामान्यं रुग्गात्रगात्रविचूर्णने व्रणतीति व्रणः । विशेषलक्षणं पुनर्वातादिलिङ्गविशेषः ।" सु चि १अ । स पुनः पञ्चदशविधः । पृथग्दोषैस्त्रयः संसर्गात्त्रयः सन्निपातेनैक एवम्भूता रक्तसहितैः सप्त, एवं चतुर्दश, रक्तेन केवलेनैक इति पञ्च दश । "स पञ्चदशधा दोषैः सरक्तैस्तत्र मारुतात् । श्यावः कृष्णोऽरुणो भस्मकपोतास्थिनिभोऽपि च । मस्तुमांसपुलाकाम्बुतुल्यतन्वल्पसंस्रुतिः । निर्मांसः क्षोदभेदाढ्यो रूक्षश्चटचटायते । पित्तेन क्षिप्रजः पीतो नील कपिलपिङ्गलः । मूत्रकिंशुकभस्माम्बु तैलाभोष्णबहुस्रुतिः । दाहोचितः सतृष्णस्च्याद्य रागोष्मपाकवान् । कफेन पाण्डुः कण्डूमान् बहुश्वेतघनस्रुतिः । स्थूलौष्ठ कठिन स्नायुशिरा जालततोऽल्परुक् । प्रवालरक्तो रक्तेन सरक्तः पूय सुद्गिरेत् । वाजिस्थानसमो गन्धे युक्तो लिङ्गैश्च पैत्तिकैः । द्वाभ्यां त्रिभिश्च सर्व्वैश्च विद्यात्तल्लक्षण सङ्करात् ।" इति । जिह्वाग्रभो मृदु श्लक्ष श्यावोष्ठ पिडिकः समः । किञ्चिदुन्नतमध्यो व्रणः शुद्धोऽनुपद्रवः । इति । त्वगामिषशिरास्नायु सन्ध्यस्थीनि व्रणाशयाः । कोष्ठो मर्म च तान्यष्टु साध्यानुत्तरोत्तरम् । सुसाध्यो मत्समांसाश्रि सर्वोर्व्वलवति व्रणः । इत्योदीघल्लिपृष्टकशुरुसा कतिय य । तथा स्फिक्पायु मेढ्रौष्ठ पृष्ठान्तर्त्र गण्डग । कृच्छ्रसाध्योऽस्थि दशन नासिकापाङ्ग नाभिषु । सेवनीजठरश्रोत्रपार्श्वकक्षास्तनेषु च ।" इति । वा उ २५अ । तथा—त्वङ्मांस शिरा स्नाय्वस्थि सन्धि कोष्ठ मर्म्माणीति । तत्राष्टैकवस्तु सन्निवेशो त्वग्भेदो व्रण मूपचार शेषा स्वयमेव दीर्य्यमाणा दुरुपचाराः । तत्रायतनसमुत्थे व्रण स्त्रिपुटक इति व्रणाकृतिसमास शेषा विकृता कृतयो दुरुपक्रमा भवन्ति । इति । व्रणवेदनास्तु बहुधा, तद्यथा—तोदनभेदनताडनछेदनायमनमन्थनविक्षेपणचुमचुमायननिर्दहनावभञ्जनस्फोटनविदारणोत्पाटनकम्पनविविधशूलविश्लेषणविकिरणपूरणस्तम्भनस्वप्नाकुञ्चनाङ्कुशिका भवन्ति । इति । सु सू २२अ । व्रणबन्धन चतुर्दशविधं तानि च कोशदामस्वस्तिकानुवेल्लितप्रतोलीमण्डलस्थगिकायमकखट्वाचीनविबन्धवितानगोफणाः पञ्चाङ्गी चेति चतुर्दश । व्रणायतनविशेषेण तद्बन्धनानि त्रिधा गाढसमशिथिलानीति । सु सू १८अ । वाभटस्तु उत्सङ्ग पञ्चाङ्गीस्थाने पञ्चाङ्गीत स्वीकरोति । विशेषा स्वस्वपर्य्यायेषु मृग्याः ।

व्रणकृत् । पुं । भल्लातकवृक्षे । ভেলা গাছ । र मा ।

व्रणकेतु (घ्नी) । पुं स्त्री । दुग्धफेन्याम् । रा नि व ५ ।

व्रणग्रन्थिः । पुं । रोगभेदे । ব্রণের গাঁটা । लक्षणं—"अरूढे रूढमात्रे वा व्रणे सर्व्वरसाशिनः । सार्द्रे वा बन्धरहिते गात्रे ऽश्माभिहते ऽथवा । वातास्रमसृक् दुष्टं संशोष्य ग्रथितं व्रणम् । कुर्य्यात् सदाहः कण्डूमान् व्रणग्रन्थिरयं स्मृतः ॥" वा उ २९अ ।

व्रणघ्नी । स्त्री । लघुकारवेल्लकी । ছোট উচ্ছে । वै निघ ।

व्रणजिता । स्त्री । गुडूच्याम् । গুলঞ্চ । वै निघ ।

व्रणच्छिट् । पुं । ब्रह्मयष्टिकायाम् । বামন হাটী । श च ।

व्रणधूपनः । पु । व्रणनाशकधूपदानविधौ । यथा —"शरावसम्पुटे स्थित्वा कल्कमङ्गारदीपितम् । छिद्रे नैव निवेश्याथ व्रणं तेनैव धूपयेत् ॥" अत्र व्रणनाडिका दशाङ्गुलमिता कार्या । भा ।

व्रणरोपणरसः । पु । क्षुद्ररोगाधिकारे औषधविशेष । पाठ —"गन्धेशाहिफणातुल्यं नागं जम्बीरमर्दितं । कुमार्य्या नरमूत्र च चित्रकेण च शिग्रुणा । सौवर्चलेन च पृथक् युक्ता च विशुधे क्रमात् ॥' काव। ६ २ । अनु मधु । रसचि ।

व्रणशुक्रम् । क्ली । कृष्णतारकागत रोगविशेषे । "निमग्नरूप तु भवेद्धि कृष्णे सूच्येव विद्धं प्रतिभाति यद् वै । स्राव स्रवेदुष्णमतीव चापि तत् व्रणशुक्रमुदाहरन्ति ॥" भा ।

व्रणशोथः । पु । व्रणनिमित्त श्वयथौ । तस्य पूर्व्वरूप शोथस्ते कर्दशीत्यानम् । स पट् वातपित्त कफसन्निपातरक्तागन्तुभेदेन । यथा—"पृथक्समस्त दोषोत्था रक्तागन्तुजौ तथा । व्रणशोथा षड़ेतस्य संयुक्ता शोफलक्षणै ॥" मा नि ।

व्रणशोधन । पु । कम्पिल्लके । कमलागुँड़ि । वै निघ ।

व्रणशोषः । पु । क्षतजन्यशोषरोगे । निदानं— "रक्तक्षयाद्वेदनाभिस्तथैवाहारयन्त्रणात् । व्रणितश्च भवेच्छोषी स चासाध्यतमो मत ॥" मा नि ।

व्रणस्थानम् । क्ली । व्रणवस्तुनि । व्रणेर स्थान । तानि च त्वङ्मांसशिरास्नाय्वस्थिसन्धिकोष्ठमर्म्माण्यष्ट भवन्ति । सु सू २२ अ ।

व्रणस्रावः । पुं । चतुर्द्दशविध व्रण नि स्रावे । तद् यथा—"लसीका जल पूयासृक् हरिताख्य पिञ्जरा । कषाय नील हरित स्निग्ध रूक्ष सिता सिता ॥ इति वाहे समुद्दिष्टा व्रणस्रावाश्चतुर्द्दश ॥"

व्रणहः । पुं । एरण्डवृक्षे । श च । स्त्री (हा) । गुड़ूच्याम् । श र ।

व्रणहरी । स्त्री । लाङ्गलिकौषधौ । विषलाङ्गुलिया । वै निघ ।

व्रणहृत् । पुं । भल्लातकवृक्षे । भेला गाछ । कलिकारीवृक्षे । विषलाङ्गुलिया । रा नि व ४ । रा नि व ६ । अगस्तिवृक्षे । वामना गाछ । रा नि व १० ।

व्रणायामः । पु । वातव्याधिविशेषे । लक्षण —"मर्म्माश्रितं व्रण प्राप्य वायुश्च सम्प्रदूष्य । वेगैरायामयेद्देहं व्रणायाममतु तं त्यजेत् ॥ मा नि ।

व्रणारिः । पुं । बोलनामगन्धद्रव्ये । गन्धबोल ।

व्रणोपक्रमः । पुं । व्रणचिकित्सायाम् । व्रणोपक्रम षष्टिविधोऽपतर्पणादिभेदेन । यथा—अपतर्पणमालेप परिषेकोऽभ्यङ्ग स्वेदो विम्लापनमुपनाह पाचन विस्रावनं स्नेहो वमन विरेचनं छेदन भेदन दारणं लेखनमेषणमाहरणं व्यधनं विस्रावन सीवन सन्धानं पीडनं शोणितास्थापन निर्व्वापणमुत्कारिका कषायो वर्त्ति कल्क सर्पिस्तैल रसक्रियावचूर्णन व्रणधूपनमुत्सादनमवसादनं मृदुकर्म्म दारुणकर्म्म क्षारकर्म्माग्निकर्म्म कृष्णकर्म्म पाण्डुकर्म्म प्रतिसारण रोमसञ्जननं लोमापहरण वस्तिकर्म्मोत्तरवस्तिकर्म्म बन्ध पत्रदानं कृमिघ्न बृंहण विषघ्नं शिरोविरेचन नस्य कवलधारण धूमो मधुसर्पिर्यन्त्रमाहारो रक्षाविधानञ्चेति । सु चि १ अ ।

व्रतम् । क्ली । ईप्सिताकामनियमे । च तु १ अ ।

व्रततिः (ती) । स्त्री । लतायाम् । अम ।

व्रतादेशः । पुं । उपनयने । स्मृति ।

व्रतोपायनम् । क्ली । प्रहेणकाख्य पिष्टकभेदे ।

व्रश्चनम् । क्ली । छेदने । पुं । स्वर्णादिच्छेदके अस्त्रे । छेनी । अम ।

व्रह्मा (न्) । पुं । विधातरि । तत्प्रादुर्भाव यथा —"विधाताथव्रह्मव्रह्ममानुन्ने द प्रकाशयन् । स नाम्ना संहितां चक्रे लक्षश्लोकमयीमृजुम् ॥' इत्यादि । भा ।

व्रीडा । स्त्री । वनकुलत्थिकायाम् । प मु । लज्जायाम् ।

व्रीहिः । पु । प्रावृट्कालजातधान्ये । आउश धान्य । हैमन्तिकशूकधान्यमात्रे च । मे । तस्य लक्षणम्—"वार्षिका कण्डिता शुभ्रा व्रीहयश्चिरपाकिन ।' तद्भेदा यथा—"कृष्णव्रीहि पाटलश्च कुक्कुटाण्डक इत्यपि । शालामुखी जतुमुख इत्याद्या व्रीहय स्मृता ॥' गुणा—"व्रीहय कथिता पाके मधुरा वीर्य्यतो हिमा । अल्पाभिष्यन्दिनो बद्धवर्च्चस्का षष्टिकै समा । कृष्णव्रीहिर्वरस्तेषां तस्मादल्पगुणा परे ॥" भा पू १ भ धा व । "मधुरश्चाम्लपाकश्च व्रीहि पित्तकरो गुरु ।" च सू २७ अ । गौरी मधुर शीतल पित्तघ्न कषाय स्निग्धो हृद्य कृमिकफहर तापरक्तहरश्च । तथा

पुष्टिकर अमत्र वीर्य्यवृद्धिकरी रुच्य आनन्दजनकी वातजनकश्च। रा नि व १६।

व्रीहिकाञ्चन। पु। मसूरकते। विका।

व्रीहितुण्डिका। स्त्री। दवधान्ये। देशान। वै निघ। [निघ।

व्रीहिधान्यम्। क्ली। षष्टिकादिधान्ये। वै

व्रीहिपर्णिका (र्णी)। स्त्री। शालपर्ण्याम्। शालपानि। रा नि व ४।

व्रीहिभेद। पु। चीनाकधान्ये। काङ्नीधान। रमा।

व्रीहिमुखम्। क्ली। व्यधनार्थं व्रीहिमुखाकार मुखशस्त्रे। सु सू ८ अ। तत् षडङ्गुलायत दारुमूल वृत्त चतुरङ्गुलफलञ्च कार्य्यम्, तन्मुखञ्च व्रीहि विलाग्र समुद्कुष्ठञ्च कार्य्यम्। इति सुटीच भीज।

व्रीहिराजिक। पु। चीनाकधान्ये कङ्गु धान्ये। काङनी धान। मे।

व्रीहिश्रेष्ठ। पु। शालिधान्ये। हेमन्तधान। रा नि व १६।

व्रीह्यास्यम्। क्ली। व्रीहिमुखाख्यमद्रे। चट।

श।

शव। पु। सुवर्णादिस्थलौहमयफले। लोहार शलो। धरणि।

शवरम्। क्ली। जले। अम। रा नि व १४।

शकट। पु, क्ली। धववृक्षे। धाओया गाछ। पसु। शरीरे। वै निघ। तिनिशवृक्षे। शाकल गाछ। रा नि व ९।

शकटाख्य (क)। पुं। धववृक्षे। धाओया गाछ। रमा।

शकलम्। क्ली। त्वचि। गुड़त्वक्। रा नि व ६। आमलकी। वल्कले। पद्मस्य डाँटा। वै निघ। वल्कले। छाल। विका। शल्के। आँइश। पुं, क्ली। खण्डे। अंशे। अम।

शक(कु)ली (न्)। स्त्री, पु। मद्गुरिमत्स्ये। शिङ्गीमाछ। अमभ। गुणा—वात कफ करलम्। चवि २२४। महाशकुलमत्स्ये। बड़ शउल, पिपलेशोउल। गुणा—"शकुली रोहिताकारा भूमी शायदत्यसौ। गुर्वी पाके च मधुरा भेदिनी दोषकोपनी॥" राज श प।

शकुन। पुं। पक्षिणि। गृध्रे। शकुनि। मे। कृष्णचटके। शामा पाखी। वै निघ। क्ली। शुभसूचकनिमित्ते। सगुन्। मे।

शकुनघ्नी। स्त्री। क्षुद्रगृहगोधिकायाम्। क्षुद्र टिकटिकि। विका।

शकुनाहृत (त)। पु। बालरोगविशेषे। शकुनिग्रह। मत्स्यविशेषे। वै निघ। शालिधान्य भेदे। भा पू १म भा व। गुणा—शालिवत्।

शकुनि। पु। पक्षिणि। पाखी। अम। कृष्ण चटके। शामा पाखी। गृध्रे। रा नि व १८। चिल्लपक्षिणि। चील पाखी। ह च।

शकुनिप्रपा। स्त्री। पक्षिपानीयशालायाम्। पाखीर जलपानस्थान। हारा।

शकुनी। स्त्री। शवनामकबालग्रहविशेषे। लक्षणं —"स्रस्ताङ्गो भयचकितो विहङ्गगन्धि संस्रावि व्रणपरिपीडित समन्तात्। स्फोटैश्च प्रचिततनु सदाहपाकै विज्ञेयो भवति शिशु क्षत शकुन्या॥" सु उ २७अ। श्यामाख्यपक्षिणि। शामा पाखी। रा नि व १८।

शकुन्त (न्ति)। पुं। पक्षिणि। अम। काकभेदे। कुक्कुटभेदे। वै निघ। भासपक्षिणि। ह्चा। कीटविशेषे। मे।

शकुन्द। पुं। कोलकरवीरे। रा नि व १०।

शक्रनेमी । स्त्री । कुसमैषवृक्षायाम् । शक्रकुटज वृक्षे । देवदारुवृक्षे । वै निघ ।

शक्रपर्य्याय' । पु । कुटजवृक्षे । कुड़चि गाछ । प सु ।

शक्रपादप' । पु । कुटजवृक्षे । कुड़चि गाछ । रा नि व ९ । देवदारुवृक्षे । चम ।

शक्रपुष्पम् । क्ली । इन्द्रयवे । वै निघ जीर्णज्व चि लवङ्गादिकषाये ।

शक्रपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । नागदमन्यां । नाग दना । र मा । लाङ्गलीवृक्षे । विषलाङ्गुलिया । चम । [लाङ्गुलिया । र मा ।

शक्रपुष्पिका । स्त्री । अग्निशिखावृक्षे । विष-

शक्रबीजम् । क्ली । इन्द्रयवे । रा नि व ९ ।

शक्रभूभवा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । राखाल-शशा । अ च ।

शक्रभूरुहः । पुं । कुटजवृक्षे । कुड़चि गाछ । वै निघ ।

शक्रमाता । स्त्री । भार्ग्याम् । बामुनहाटी । रा नि व ६ ।

शक्रमूर्द्धा (न्) । पु । वल्मीके । त्रिका ।

शक्रयव' । पु । इन्द्रयवे । वै निघ २भ अ सा चि । भैष बालरो चि ।

शक्रवल्ली । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राखालशशा । रा नि व ३ ।

शक्रवीजम् । क्ली । इन्द्रयवे ।

शक्रशाखी (इन्) । पुं । कुटजवृक्षे । भा ।

शक्रशिरा । पु । वल्मीके । रा नि व १२ ।

शक्रसुधा । स्त्री । कुन्दुरुखोटी । सरलेर आठा । अ च ।

शक्रसृष्टा । स्त्री । हरीतक्याम् । त्रिका ।

शक्राख्य । पु । उलूके, पेचके । त्रिका ।

शक्राणी । स्त्री । निर्गुण्ड्याम् । नीसिन्दा ।

शक्राशनम् । क्ली । भङ्गायाम् । भाङ , सिद्धि । गुणा—"शक्राशनन्तु तीक्ष्णोष्ण मोहकृत् कुष्ठ नाशनम् । बलमेधाग्निकृत् श्लेष्मदोषहारि रसाय नम् ।" राज । पु । विजयावृक्षे । सिद्धि गाछ । प सु । कुटजवृक्षे । कुड़चि गाछ । अ च । इन्द्र यवे । व निघ २भ दुर्जलज्व चि शान्तोदयरसे ।

शक्राह्व' । पु । इन्द्रयवे । रा नि व ९ । भा म १भ सन्ततादिज्व चि । "शक्राह्वविफलाशृतम् ।" स्त्री (ह्वा) । इन्द्रयवे । वा उ १अ मुस्तरावदृते ।

शक्रेन्द्र' । पुं । इन्द्रगोपकीटे । आषाढे' पोका । वै निघ २भ अर्श चि विफलागुग्गुलौ ।

शक्करी । स्त्री । अङ्गुल्याम् । आङ्गुल । उणा ।

शक्का (न्) । पु । गजे । उणा ।

शङ्कर । पुं । श्वेतार्के । श्वेत आकन्द । भीम सेनीकर्पूरे । कपोते । वै निघ । वैद्यविनोदग्रन्थ कारे । नाडीपरीक्षाकारे ।

शङ्करप्रिय । पु । द्रोणपुष्प्याम् । घलघसा । प सु । तित्तिरिपक्षिणि । शब्दकल्पद्रुम ।

शङ्करमत(लौह)म् । क्ली । अर्शसि लौहम् । भा । रस चि ८ष ।

शङ्करशुक्रम् । क्ली । पारदे । भा ज्व चि कल्प तरौ ।

शङ्करस्वेद । पु । आमवातहरे स्वेदविशेषे । 'कार्पासास्थि कुलत्थिका तिल यवैरेरण्डमूलातसी वर्षाभूशणबीजकाञ्जिकयुतैरेकीकृतैर्वा पृथक् । स्वेद स्यात् ॥" भैष । "शङ्करा सहिताश्चनां गोमयेन तथैव च । अग्नितप्तेन य स्वेद शङ्कर स्वेद उच्यते" जद १८ष ।

शङ्करा (री) । स्त्री । शमीवृक्षे । शाँई गाछ । रा नि व ८ । मञ्जिष्ठायाम् । श र ।

शङ्करादि । पुं । शुक्लार्कवृक्षे । श्वेत आकन्द । रा नि व १० ।

शङ्करावास । पु । भीमसेनीकर्पूर । रा नि व १२ ।

शङ्कराह्वया । स्त्री । क्षुद्रशमीवृक्षे । वै निघ ।

शङ्कित । पु । चोरकनामगन्धद्रव्ये । [illegible] चोरा । गेंटेला । रा नि व १२ ।

शङ्कु । पुं । मत्स्यविशेषे जलजन्तुविशेषे । शाँकोच इति भाषा । चक्र चि ४ष शतके । चर्म्मे । कीलके । मे । पवशिराजाल । पाताश शिर । म्ट्रे । हच । नखीनामगन्धद्रव्ये । नखी । कटा ।

शङ्कुकर्ण । पु । गर्द्दभे । त्रिका ।

शङ्कुचि । पुं । मत्स्यविशेष । शङ्कु माछ । श र ।

शङ्कुतरु (वृक्ष) । पु । शालवृक्षे । श र । र मा ।

শঙ্খফলিকা (ফলী)। স্ত্রী। হ্রস্বশমী-বৃক্ষে। ছোট শাঁই গাছ। রা নি ব ৮।

শঙ্খমুখী। স্ত্রী। নির্বিষজলৌকায়াম্। নির্বিষ জোঁক। সু সূ ১৩অ। See জলায়ুকা।

শঙ্খলা। স্ত্রী। যন্ত্রিকায়াম্। ষাঁতি। শব্দ-কল্প। উৎপলপত্রায়াম্। উপা।

শঙ্খোচঃ (চিঃ)। পুং। মৎস্যবিশেষে। শাঁকোচ মাছ। জটা। শ র।

শঙ্খঃ। পু, ক্লী। স্বনামখ্যাতবরবিষভেদে। স অতিবিষাসদৃশ। শঙ্খীবিষে, দারুমোচভেদে বা। সেঁকো, দামুজ। অবি ৯অধ্যায় ৫৬অ। সামুদ্রজীবস্থজন্তুবিশেষে। শাঁক। তৎপর্য্যায়াঃ,—কম্বু কম্বু, কম্বোজ অজ বিরেখ জলজ অর্ণোভব পাবনধ্বনি অন্তকুটিল শঙ্খক মহানাদ শ্বেত পূত সুস্বর দীর্ঘনাদ বহুনাদ হরিপ্রিয়। গুণাঃ—"শঙ্খকূর্ম্মাদয়ঃ স্বাদুরসপাকা মরুন্নুদঃ। শীতাঃ স্নিগ্ধা হিতাঃ পিত্তে বর্চস্যাঃ শ্লেষ্মবর্দ্ধনাঃ॥" সু সূ ৪৬অ। কটু শীত পুষ্টিবীর্য্যবলদ গুল্ম শূল কফ শ্বাস বিষঘ্ন। রা নি ব ১৯। "কঙ্কুষ্ঠ গৈরিকং শঙ্খ কাশীশ টঙ্কণস্তথা। শীলাঞ্জন শুক্তিভেদা চপলা সবরাটিকা। জম্বীরবারিণা স্বিন্না ক্ষালিতা কোষ্ণবারিণা। শুদ্ধিমায়ান্ত্যমী যোজ্যা ভিষগ্ভির্যোগসিদ্ধয়ে।" ইতি শঙ্খাদিশুদ্ধি। রস কৌ। শঙ্খনাভী। শঙ্খনাভি। র সা স প্রদরান্তকরসে। নখীনামগন্ধদ্রব্য। নখী। রা নি ব ১২। অদ জ্বরাতিসারে কলিঙ্গাদ্যগুটিকায়াম্। কর্ণসমীপদেশে। রা নি ব ১৮। ভ্রুবোঃ পুচ্ছান্তয়োরুপরি কর্ণললাটয়োর্মধ্যে মর্ম্মদ্বয়ে। তচ্চ সদ্যোমারকম্। সু শা ৬অ।

শঙ্খকঃ। পুং। শঙ্খে। শাঁক। মে। শীস কাশীষে। নীলহিরাকস। ব নিঘ। শিরোরোগভেদে। তস্য লক্ষণ—"রক্তপিত্তানিলা দুষ্টাঃ শঙ্খদেশে বিমূর্চ্ছিতাঃ। তীব্ররুগ্দাহরাগং হি শোথং কুর্ব্বন্তি দারুণম্। স শিরো বিষবদ্বেগী নিরুধ্যাশু গলং তথা। ত্রিরাত্রাজ্জীবিতং হন্তি ।" মা নি। অ হৃদয় দ্রষ্ট। অন্যবিধো যথা—"শঙ্খাশ্রিতো বায়ুরুদীর্ণবেগঃ কৃতানুযাত্রঃ কফপিত্তরক্তৈঃ। রুজঃ সুতীব্রাঃ প্রতনোতি মূর্দ্ধ্নি বিশেষতশ্চাপি হি শঙ্খকান্তু॥ সুকষ্টমেনং খলু শঙ্খকাখ্যং মহর্ষয়ো বেদবিদঃ পুরাণাঃ। ব্যাধিং বদন্ত্যুদ্গতমৃত্যুকল্পং ভিষক্সহস্রৈরপি দুর্নিবারম্॥"

শঙ্খকান্দঃ। পু। শঙ্খালো। শাঁক পদু।

শঙ্খকুসুমা। স্ত্রী। শঙ্খপুষ্প্যাম্। অপরাজিতা। রা নি ব ৩।

শঙ্খচরী (চর্চী)। স্ত্রী। ললাটিকা বিকা। শ র।

শঙ্খচূর্ণম্। ক্লী। শঙ্খভস্মকৃতচূর্ণে। শাঁ চূর্ণ। গুণা—কটু ক্ষারম্ উষ্ণ পর ক্রিমি রাজ ২প। See চূর্ণম্।

শঙ্খজ। পু। পারাবতাণ্ডাকারস্থূলমৌ বড় শঙ্খমুক্তা। শব্দকল্প।

শঙ্খদ্রাবকঃ। পুং। প্লীহযকৃদধিকারে দ্র বিশেষ। শঙ্খদ্রাবক। শঙ্খাদিদ্রব্যদ্রবকা ঔষধে। পাঠ—শঙ্খচূর্ণ যবক্ষার সর্জিক্ষার বিট্ সৈন্ধব সৌবর্চ্চল সামুদ্র কর্ষ ফটি নৃসারং সমভাগ কাচকূপ্যাং নিধায় বারুণীয সাধয়েৎ। ভৈষ।

শঙ্খদ্রাবী (ন্)। পু। অম্লবেতসে। অম্লবে রা নি ব ৬।

শঙ্খধরা। স্ত্রী। হিলমোচিকায়াম্। হি ভা পূ ১ম ভা ব।

শঙ্খধবলা। স্ত্রী। শুক্লযূথিকায়াম্। জুঁই। বৈ নিঘ।

শঙ্খনখঃ। পুং। ক্ষুদ্রশঙ্খে। জোড়শাঁ ম। নখীভেদে। শ র। হট্টবিলাস্যাম্। র মা।

শঙ্খনখা (খী)। স্ত্রী। হট্টবিলাস্যাম্। র মা

শঙ্খনাভিঃ। স্ত্রী। সুগন্ধদ্রব্যবিশেষে। শাঁ নাভি। ইয়ং জম্বীররসেন ভাবিতা শুদ্ধিমায়াতি রস কৌ। মা উপদ।

শঙ্খনাম্নী। স্ত্রী। শঙ্খপুষ্প্যাম্। শ্বেত অপরা জিতা। বৈ নিঘ।

শঙ্খপালঃ। পুং। স্বনামপ্রসিদ্ধে দর্বীকরভেদে সর্পে। সু কল্প ৪অ।

শঙ্খপুষ্পিকা। স্ত্রী। শ্বেতযূথিকায়াম্। শ্বেতাপরাজিতায়াম্। শ্বেত জুঁই, শ্বেত অপরাজিতা। সি ধী কু টী উন্মা ধি।

শঙ্খপুষ্পী। স্ত্রী। (Andropogon aci-culartum, or Canscora decussata

ইতি বৈদ্যক সর্ব্বসারে। এসু ঃক শঙ্খিনী। তৎ পর্য্যায়ঃ,—চণ্ডা সুগন্ধী শঙ্খাহ্বা ফণিমালিনী পীতপুষ্পা ক্ষুদ্রপুষ্পা মেধ্যা মলবিনাশিনী কিরীটী শঙ্খকুসুমা মৃদঙ্গা। গুণাঃ—হিমা তিক্তা মেধ্যা স্বরকরী গ্রহভূতাদিদোষঘ্নী চ। রা নি ব ৩। "শঙ্খপুষ্পী সরা মেধ্যা বৃষ্যা মানসরোগহৃৎ। রসায়নী কষায়োষ্ণা স্মৃতি কান্তি বলাগ্নিদা। দোষাপস্মারভূতাশ্রী কুষ্ঠ ক্রিমি-বিষপ্রণুৎ ॥" ভা প্র। শ্বেতাপরাজিতায়াম্। শ্বেত অপরাজিতা।

শঙ্খমালিনী। স্ত্রী। শঙ্খপুষ্পীলতায়াম্। রা নি ব ৩।

শঙ্খমুখ। পুং। কুম্ভীরে। হেম।

শঙ্খমূলম্। ক্লী। শ্বেতমূলকে। হাঁসা মূলা। র নি ব ০।

শঙ্খযূথিকা। স্ত্রী। শুক্লযূথী। শ্বেত জুঁই। বৈ নিঘ।

শঙ্খবটী। স্ত্রী। অগ্নিমান্দ্যে শূলাধিকারে চ হিতা বটী। যথা—"চিঞ্চাক্ষারপলং পটুব্রজপলং নিম্বুদ্রবে কল্কিতং তস্মিন্ শঙ্খপলং সুতপ্তমসকৃৎ নির্ব্বাপ্য শীর্ণাবধি। হিঙ্গুব্যোষপলং রসামৃতবলীনির্ব্বিষ্য নিষ্কাংশিকান্ বদ্ধা শঙ্খবটী ব্যপোহতি বিকারান্ পক্তিশূলাদিষু।" যাবৎ চূর্ণ হইয়া না যায়, তাবৎ শঙ্খকে বারংবার পোড়াইয়া নেবুর রসে ফেলিবে, চূর্ণবৎ হইলে তুলিবে। তেঁতুলক্ষার ৮ তো পঞ্চলবণ মিলিত ৮ তো উক্ত শঙ্খচূর্ণ ৮ তো হিঙ্গু, শুঁট, পিপুল ও মরিচ মিলিত ৮ তো পারা, বিষ ও গন্ধক প্রত্যেকে অর্দ্ধ তোলা, একত্র নেবুর রস-সহ মাড়িয়া অম্লরস হইলে বটী করিবে। রস চি। ভৈষ।

শঙ্খবিষম্। ক্লী। (Arsenicum album White arsenic) বিষভেদঃ। সেঁকো। হি দা সাম্বলখার, সন্বুলখার শঙ্খসম্বুল। সঁ তৈলপাষাণম্। তা শ্বেতপাষাণম্। এতত্তু ধাতুবিষ শুভ্রবর্ণং স্বাদগন্ধহীনঞ্চ। গুণাঃ—রসায়নং বল্যং বর্ণ্যং পুষ্টিদং জ্বরবমনশ্বাসকাসপ্রদর-বাতরোগঘ্নঞ্চ।

শঙ্খসম্ভাষ। পুং। শঙ্খালী। শাঁক আলু। বৈ নিঘ।

শঙ্খাখ্য। পুং। নখদ্রব্যে। বড়নখী। রমা।

শঙ্খালু (ক)। পুং। শঙ্খালী। শাঁ... বৈ নিঘ।

শঙ্খাবর্ত্তঃ। পুং। শঙ্খকাবর্ত্তনামভগ... See শঙ্খকাবর্ত্ত। শীরযন্ত্রাটকেষু নাড্যিস্থিভেদে। সুশ্রু ১৭।

শঙ্খাস্থি। ক্লী। মস্তকস্যাস্থিদ্বয়ে। খুলি। অ মা ৩৭। শবাস্থনি। রা নি...

শঙ্খাহুলী। স্ত্রী। শঙ্খপুষ্প্যাম্। শ্বেত... জিতা। রা নি ব ৩।

শঙ্খাহ্বয়া (হ্বা)। স্ত্রী। শঙ্খপুষ্পীল... শ্বেত অপরাজিতা। রা নি ব ৩। বৈ... কদি চি ধান্যকর্ষে।

শঙ্খিকা। স্ত্রী। চোরপুষ্প্যাম্। চো... শ চ।

শঙ্খিন। পুং। শিরীষবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

শঙ্খিনিকা। স্ত্রী। অস্থিপর্ব্ববৃক্ষে। ... বৈ নিঘ।

শঙ্খিনী। স্ত্রী। চোরপুষ্প্যাম্। চো... ভাঁটুই ইতি পূর্ব্ববঙ্গ। যথা গোবিন্দবৃত্তে। ... কুটজস্থা শঙ্খিনী অশ্মপাহ্বা।" যবতি... শ্বেতবুহ্নায়াম্। রা নি ব ৩। পস্ত। সুশ্রু চ সূ ৪৭। মা সূ ১৯৭। অম্লকষায়াম্। ... কশা। অ দ পরিভাষাদ্যুতী। "সমলা ... শ্বেতা।" শ্বেতাপরাজিতায়াম্। বৈ নিঘ। পুন্নাগবৃক্ষে। বিশ্ব। শ্বেতগুঞ্জায়াম্। শ্বেত... শ র।

শঙ্খিনীফলঃ। পুং। শিরীষবৃক্ষে। রা নি...

শঙ্খিনীবাস। পুং। শাখোটবৃক্ষে। শ... গাছ। শ চ।

শঙ্খোদধিমলঃ। পুং। সমুদ্রফেনে। বৈ নি...

শঙ্খোদরী। স্ত্রী। বৃক্ষবিশেষে। অস্যা গুণাঃ—উষ্ণা কফবাতঘ্নী শূলাম বাতনাশি... বৈ নিঘ।

শচী। স্ত্রী। স্থূলকায়াম্। পিড়িং। বৈ... শতাবর্য্যাম্। শতমূলী। মে।

শঠ। ত্রি। অলসকে। ব্যাক।

শটি (টী)। স্ত্রী। শঠ্যাম্। শঠী... আদা। শ র। অম ৪৭।

शट्वाम् । क्ली । सघृतजलमिश्रितशालिचूर्णे । सवेधार शटी । "शालिचूर्णं घृत तोय मिश्रित शट्क भवेत् ।" भा ।

शठम् । क्ली । तीक्ष्णलौहे । रा नि व १३ । तगर पुष्पे, तगरपादिके । तगरपाट्का । रा नि व १० । कुङ्कुमे । रा नि व १२ । पु । धुस्तूरवृक्षे । रा नि व २३ । चित्रकवृक्षे । तालवृक्षे । स्त्री । आम्रातकवृक्षे । वै निघ । [नि व ४ ।

शठाम्बा (म्बा) । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । रा

शठिका (ठी) । स्त्री । (Curcuma gedoaria Syn Curcuma gerumbet) Long and round gedoary स्वनामख्यातमूले । गन्धशटीति च लोके । शटी । हि कचूर । बम् कचोरा, कापुरकाचरी । तें किच्चिलिगड्डल । तत्पर्य्याया,—गन्धमूली षड्ग्रन्थिका पलाश शठिका शठी पठी सटी कर्च्चुर कर्च्चूर कचुर सुगन्धा गन्धमूल गन्धमूलक गन्धमूला गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धवधू गन्धपलाशी जीमूतमूल कच्छोरा हिमजा हिमा हैमी षड्ग्रन्था षड्ग्रन्थी सुव्रता गन्धोली पलाशा पलाशिका पृथुपलाशिका शटि अम्ननिशा सुगन्धमूला गान्धारी शटिका ससुद्रा द्रव्यी दूर्वागन्धा अग्रहरिद्रा सौम्या हिमोद्भवा वधू । गुणा— वात कफ श्वास कास ज्वर विनाशिनी । राज । "सुगन्धि लटुपाका स्यात् कुष्ठार्शोव्रणकासनुत् । उष्णा लघुश । भा । "शठी तिक्ता च कटुका कीर्त्ता तीक्ष्णाग्निदीपनी । सुगन्धी रुचिरा लघ्वी मुखस्वच्छकरी मता । कोपनी रक्तपित्तस्य गलगण्डादिरोगहा । कुष्ठार्शोव्रण कासघ्नी श्वास गुल्म कफापहा । त्रिदोष क्रिमि वातानां ज्वरग्रीहादिनाशकृत् ।" वै निघ । See कर्चूर । आरण्यकार्द्रके । वन आदा । च द कफज्व चि निम्बादि । "शठीभूनिम्बपौष्करम् ।" च द ज्व चि किराततिक्तादौ । भा म १भ कण्टकुश ज्व चि । "शठीकलिङ्गुकिलिमाभया ।"

शठीरूपा । स्त्री । कन्दगुडूच्याम् । वै निघ ।

शठ्यादि । पुं । त्रिदोषज्वरे कषायविशेष । "शठीपुष्करमूलञ्च भार्गी शठी दुरालभा । गुडूची नागर पाठा किरातं कटुरोहिणी । एष शठ्यादिको वर्ग सन्निपातज्वरापह । कास हृदयपार्श्वार्त्ति श्वास तन्द्राश्च शमयेत् ।" च द ज्व चि ।

शण । पु । (Crotalaria juncea) Indian hemp स्वनामख्यातक्षुपे । शण गाछ । हि शण । तें शणमनुवेम, जेनपनर, रैम्रचेट्टु । ता जेनप्पनर । दा सनबकनर । तत्पर्य्याया,—माल्यपुष्प वमन कटुतिक्तक निशावन दीर्घशाख त्वक्सार दीर्घपल्लव । प सु । गुणा— अम्ल कषायी मलगर्भास्रपातन वान्तिकृत् वात कफघ्न । रा नि व ४ । तत्पुष्प रक्तपित्ते हित मलरोधकञ्च । बीज शोणितशुद्धिकरम् । राज २प । क्ली । शणे । हे च ।

शणकन्द । पु । चम्पकषायाम् । चाम्पकषा । रस र च द चि वह्निभल्लातकरसे ।

शणघण्टा (घण्टिका) । स्त्री । शणपुष्प्याम् । बन शणई । रा नि व ४ ।

शणपर्णी । स्त्री । अश्मपर्ण्याम् । ब्रह्म । श र ।

शणपुष्पिका । स्त्री । शणपुष्पी । आढक्याम् । ब्रह्म । भा पु १भ धा व ।

शणपुष्पी । स्त्री । शणसदृशविटपे क्षुपे, महाशणे । झनझनिया, बन शण । हि घागरी, शणई, वनशणई । शणहुली । तत्पर्य्याया,—बृहत्पुष्पी शणिका शणघण्टि शणपर्णी शणघण्टिका पीतपुष्पी स्थूलफला खोमशा माल्यपुष्पिका । सु सू ३९भ ऊर्ध्वशोधने । च सू १।४भ । गुणा —कषाया कफ वातघ्नी अजीर्ण ज्वरघ्नी वामनी रक्तदोषघ्नी च । रा नि व ४ । ज्वराहृते । र मा ।

शणमूलम् । क्ली । शणशिफायाम् । सु सू ३९भ ।

शणाल (लुक) । पु । आरग्वधवृक्षे । सोनालु वा शोणालु गाछ । श र ।

शणिका । स्त्री । शणपुष्प्याम् । बन शण । रा नि व ४ । [सिकि । वम ।

शण्डम् । क्ली । पद्मिन्याम् । श र । पु । मधु

शण्ढ । पु । क्लीवे । हिजड़े । चटी भ । वन्ध्य पुरुष । जटा । अन्तर्मङ्गलिके । खोजा । वम ।

शतकुन्द । पु । करवीरे । "शतकुन्द करवीरे ।" रा नि व १३ ।

शतकुलीरक । पु । वायव्य कीटविशेष । सु कल्प ८भ । See कीट ।

शतकुसुमा । स्त्री । शतपुष्पायाम् । [illegible] च शिर ।

शतकोटि। क्ली। हीरके। रा नि व १३। See वज्रम्।

शतकोम्भ(क)म्। क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

शतक्रतुद्रुमः। पु। कल्पवृक्षे। वै निघ।

शतक्रतुयवः। पु। इन्द्रयवे। वै निघ।

शतखण्डम्। क्ली। सुवर्णे। श च।

शतग्रन्थि। स्त्री। दूर्व्वायाम्। नीलदूर्व्वायाम्। रा नि व ८।

शतघ्नी। स्त्री। वृश्चिकाल्याम्। विछाती। करञ्जवृक्षे। मे। गलरोगविशेषे। लक्षण यथा— "वर्त्तिर्घना कण्ठनिरोधिनी या चितातिमात्र पिशितप्ररोहैः। नानारुजोच्छ्रायकरी त्रिदोषात् ज्ञेया शतघ्नीव शतघ्न्यसाध्या॥" सु नि १६ अ।

शतच्छदः। पु। काष्ठकूटपक्षिणि। काठठोकरा पाखी। त्रिका।

शतजटा। स्त्री। शतमूल्याम्। त्रि का क।

शतदन्तिका। स्त्री। नागदन्त्याम्। हाति-शुँडे। रा नि व ५।

शतदलमल्लिका। स्त्री। स्वनामख्यातपुष्प वृक्षे। शतदलमल्लिका। प मु।

शतदला। स्त्री। शतपत्रीपुष्पवृक्षे। शेउति गोलाप। रा नि व १०।

शतद्रु। स्त्री। नदीविशेष। तज्जल शीतल लघु स्वादु सर्व्वरोगहरं निर्म्मल दीपन पाचन बुद्धि मेधाबलकरञ्च। रा नि व १४।

शतधा। स्त्री। दूर्व्वायाम्। श च।

शतधौतघृतम्। क्ली। यत् पुनः पुनः क्षालय्य शीताम्बुना निर्वाप्यते तथाविधसर्पिषि। शत-धौत घि। हैमाद्रव। "शत वारान् शीततोयेन धौत किञ्चित् घृतम्।" डल्वण। घियो द्राब षि। तद्गुणा— वातपित्तदाहव्रणनाशिलम्।

शतनेत्रिका। स्त्री। शतावर्य्याम्। शतमूली। रा नि व ४।

शतपत्रम्। क्ली। कमले। पुष्पभेदे। रा नि व २३। वा उ २२ अ। शतदलकमले। रक्तपद्म। वा च सू ४ अ।

शतपत्र, (क)। पु। मयूरे। मे। राजशुके। टुइ पाखी। अयं मधुरमांसीय। रा नि व १९। इ च। सु सू ४६ अ। (क) काष्ठकूट पक्षिणि। अम। काठ ठोकरा। च सू २७ अ। सारसपक्षिणि। मे।

शतपत्रा (त्रिका, त्री)। स्त्री। शतदल मल्लिकायाम्। श्वेत वा पाटलवर्ण गोलाप, शेउति गोलाप। हि सेवती, गुलाब। म सेवती। क सेवतिगे। तै चेमन्तिचेट्टु। तत् पर्य्याया,—शतपत्री गन्धाढ्या सौम्यगन्धा शिवप्रिया सुधौता सुवृत्ता सुमना शतपत्रिका। गुणा— शीतला तिक्ता कषाया कुष्ठघ्नी मुखस्फोटहरा रुच्या दाहपित्तघ्नी च। रा नि व १०। "शतपत्री हिमा हृद्या ग्राहिणी शुक्रला लघुः। दोषत्रयास्र जिद् वर्ण्या तिक्ता कट्वी च पाचनी॥" भा। नीलदूर्व्वायाम्। रा नि व ८।

शतपदी। स्त्री शतमूल्याम्। शतमूली रा नि व ४। कर्णजलौकायाम्। केन्नुइ, काणविछा, काणकोटारि। हि खान् खौजारा। इ च। सा चाष्टधा—परुषा कृष्णा चित्रा कपिलिका पिशिका रक्ता श्वेता अग्निप्रभा चेति। ताभि दष्टे शोफो वेदना दाहः हृदये भवति। सु कल्प ८ अ।

शतपद्मम्। क्ली। श्वेतकमले। रमा।

शतपर्व्वा[न्](र्विका)। पु स्त्री। वंशे। वाँश। रा नि व ७। च द अस्र पि चिकित्सायाम्। (र्विका) यवे। श र। शतपोरनाम्नि इक्षुभेदे। हि शत पोरक। गुणा—"शतपर्व्वा भवेत्किञ्चित्कोश कारगुणान्वित। विशेषात् किञ्चिदुष्णश्च सक्षार पवनापहः॥" भा। स्त्री (र्वा, र्विका)। दूर्व्वा याम्। वचायाम् वच। म। शौद्रतैल। प्रयोग। श्वेतदूर्व्वायाम्। प मु। च चि ३ अ। कटुकायाम्। कट्की। रा नि व ६। नीलदूर्व्वा याम्। रा नि व ८। कलम्बीशाके। भा पू १ भ भाग। [कोटारी। जटा।

शतपात् (द्)। स्त्री। शतपद्याम्। काण

शतपादक। पु। अग्निप्रकृतिक कीटविशेषे। सु कल्प ८ अ।

शतपादिका। स्त्री। काकोल्याम्। दाँकुना। जटा। कर्णजलौकायाम्। काणकोटारी। श र।

शतपादी। स्त्री। श्वेतकटभीवृक्षे। रा नि व ९। See कटभी। नीलापराजितायाम्। वै निघ।

शतपुत्री। स्त्री। क्षुद्रशतमूल्याम्। শতমূলী। रसार। लघुघोषायाम्। ক্ষুদ্র ঘোষা। वैनिघ।

शतपुष्पः। पुं। षष्टिकशालिधान्ये। ষেটে ধান। वैनिघ। स्त्री (ष्पा, ष्पिका। Penceda num Sowa P Graveslons) Drill Seeds शताह्वायाम्। শুলফা। शर। रानिव४। हि सोया। मे पेद्दसदापचेट्ट। तत् पर्य्याया,—सितच्छत्रा अतिच्छत्रा मधुरा मधुरिका अवाकपुष्पी कारवी शताह्वी शताह्वा छत्रा शतपुष्पिका मिश्रि मिश्री मिषि मिसि माधवी घोषा तालपर्णी तालपर्णी शालेया शीतशिवा शालीना वनजा संहिता पुष्पिका सुपुष्पी सुरसा भल्या। गुणा—"शतपुष्पा त्रिदोषघ्नी मेध्या पथ्या रुचिप्रदा।" अभि ६অ। "शतपुष्पा तु मधुरा वातपित्तहरा गुरु।" राज३प। च द वा ज्व चि पिप्पल्यादि। अपि च—"शतपुष्पा लघुस्तीक्ष्णा पित्तकृद्दीपनी कटुः। उष्णा ज्वरानिलश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत्॥ मिश्रया तद्गुणा प्रोक्ता विशेषाद् योनिशूलनुत्। अग्निमान्द्यहरी हृद्या बद्धविट् क्रिमिशुक्रहृत्। रूक्षोष्णा पाचनी कासवमिश्लेष्मानिलान् हरेत्॥" भा। मिषिभेद। मौरी। गवेधुकायाम्। रानिव४। सुसू२८অ। চসূ४অ।

शतपुष्पादल(शाक)म्। क्ली। शताह्वापत्रे। শুলফা শাক। म सोतप। क सब्बिशिगे। गुणा—मधुरत्वञ्च गुल्मशूलघ्न वातघ्न दीपन पित्तहृत् रुच्यञ्च। रानिव७।

शतपोदः (क॰)। पु। शतपोनकनामभगन्दरविशेषे। शूकरोगे। कश्चित्।

शतपोनकः। पुं, क्ली। शूकरोगविशेषे। तत्र मेढ्रसमन्तादणुमुखच्छिद्रव्याप्त वातशोणितजं भवति। सुनि१४अ। वातजन्यभगन्दररोगे। निदानम्—"कषाय रूक्षैरति कोपितोऽनिलस्त्वपान देशे पिडकां करोति यां। उपेक्षणात् पाकमुपैति दारुण रुजा च भिन्नारुणफेनवाहिनी। तत्रागमो मूत्रपुरीषरेतसां व्रणैरनेकैः शतपोनकं वदेत्॥" भानि। "दीर्घ्यं सऽणुमुखैश्छिद्रैः शतपोनकवत् क्रमात्। अस्रं अवहितासावमनस्य फेणसयुतम्। शतपोनकसंज्ञोऽयम्॥" वा उ२८অ।

शतपोरकः (पौरः)। पुं। इक्षुविशेषे। गुणा—वंशकैसुवत् दूषद्गुणं वातशालिकारय। सुसू४५अ।

शतप्रसूना। स्त्री। शताह्वायाम्। শুলফা। रानिव४।

शतप्रासः। पु। करवीरवृक्षे। अम।

शतफल.। पु। वंशे। বাঁশ।

शतबाहुः। पु। वायव्यकीटविशेषे। सुकल्प८अ।

शतभीरुः। स्त्री। मल्लिकापुष्पवृक्षे। अम।

शतभेदकः (न.)। पु। अम्लवेतसे। मदव॥

शतमानः। पु। रूप्यमले। রূপার খাদ। आढकमाने। अमभ।

शतमूला। स्त्री। नीलदूर्व्वायाम्। रानिव ८। महाशतमूल्याम्। শতমূলী। रानिव४। वचायाम्। रानिव६।

शतमूलिका। स्त्री। द्रवन्त्याम्। দন্তীবিশেষ। रानिव५। महामूषिककर्ण्याम्। বড় ইঁদুর কাণী। वैनिघ।

शतमूली। स्त्री। शतावर्य्याम्। শতমূলী। रानिव४।

शतवल्ली। स्त्री। काकोल्याम्। কাঁকুলা। रमा।

शतवीर्य्या। स्त्री। शतमूल्याम्। শতমূলী। द्राक्षायाम्। কিস্‌মিস্। रानिव२१। महाशतावर्य्याम्। বড় শতমূলী। रानिव४। श्वेतदूर्व्वायाम्। শ্বেত দূর্ব্বা। रमा। दूर्व्वायाम्। जद।

शतवेधनी। स्त्री। चुक्रिकायाम्। চূকাপালং।

शतवेधी (इन्)। पुं, क्ली। अम्लवेतसे। रानिव६। स्त्री (धी)। चुक्रे। চূকাপালং। भापू१भशाव।

शतश्लोकी। स्त्री। वोपदेवकृते चन्द्रकलानामके द्रव्यगुणे।

शतश्लोकीटीका। स्त्री। कृष्णदत्तकृतशतश्लोकीटीकायाम्।

शतसुता। स्त्री। शतावर्य्याम्। रसरत्निरी रोचि वरणायगुते।

शता । स्त्री । शतावर्य्याम् । वै निघ २भ वा व्या वि एरण्डपाके ।

शताङ्गः । पु । तिनिशवृक्षे । शामन, तिनिश । रा नि व ९ ।

शताङ्गुल । पुं । तालवृक्षे । कश्चित् ।

शतायुष । पुं । मनुष्ये । वै निघ ।

शतारु (रु) (रुपो) । क्ली, स्त्री । कुष्ठरोग भेद । लक्षण—"रक्तश्यावं सदाहर्त्ति शतारु स्याद्बहुव्रणम् ।" भा कुष्ठ चि ।

शतावरी । स्त्री । (Asparagus racemosus, or Asparagus sarmentosus) स्वनामख्यातमधुरवर्गीयमूलविशेषे । शतमूली । हि सफेदमुसली, शतावर, छोटी शतावरी । म सा मोकाटिसेर । कं किरियखाछड़ि । तें चल्ल चल्ल गड्डलु । बम् शतावरी । तत्पर्य्याया,—बहुपुत्री बहुसुता वरी इन्दीवरी ऋष्यप्रोक्ता नारायणी शतमूली शतमूलिका शतमूला अभीरु अभीरु अभीरुपत्री भीरु भीरुपत्री महापुरुषदन्ता द्विषिणी शतसुता दीपशत्रु दीपिशत्रु ऋष्यगता काश्मकारिणी मदभञ्जिनी महाशीता शतपदी शता पीवरा पीवरी दृष्या दिव्या दीपिका दरकण्टिका सूक्ष्मपत्रा सूक्ष्मपत्रिका सुपत्रा बहुमूला शताह्वया शताह्वा स्वादुरसा लघुपर्णिका आत्मगुप्ता जटा मूला शतवीर्य्या महौषधी मधुरा केशिका शतपत्रिका विश्वस्ता वैष्णवी कार्ष्णी वासुदेवप्रियङ्करी दुर्म्मथा तैलवल्ली । प मु । वा सू १५अ वर्णादि "शतावरीगुडूचीभ्याम् ।" गुणा—हिमा वृष्या मधुरा पित्तघ्नी कफवातघ्नी तिक्ता मेदघ्नी रसायनी च । क्षुद्रमहाभेदेन द्विधा । गुणा —"शतावर्य्या हिमे वृष्ये मधुरे पित्तजित् परे । कफवातहरे तिक्ते मेदघ्ने रसायने । शतावरीद्वयं वृष्यं मधुरं पित्तजिद्धिमम् । महती कफवातघ्नी तिक्ता श्रेष्ठा रसायने ॥ रा नि व ४ । तथा शुक्रवृद्धिकरत्वात् शुक्रला । च द ।

शतावरीमण्डूरम् । क्ली । परिणामशूले मण्डूरम् । शुद्धमण्डूर शतावरीरस दधि दुग्ध प्र ८ प घृतं ४ प एकत्र पचेत् । पिण्डवत्तारयेत् । শোধিতমণ্ডুর, শতমূলীর রস, দধি, দুগ্ধ প্রত্যেকে ৮ প ঘৃত ৪ প পাক করিবে । वृहत् यथा—त्रिफलाकाथगुड मण्डूरम् ८ प । पाकार्थं—शतावरीरस दुग्ध दधि आमलकीरस प्र ८ प घृतं ४ प । पाकसिद्धौ मुस्तकपिप्पली जीरक धान्यक हरीतकीत्वक् तेजपत्रैलानां प्र चूर्णं ४ मा प्रक्षिप्यावलेहयेत् । रस र ।

शताह्वया । स्त्री । शताह्वायाम् । शुल्फा । शतावर्य्याम् । रा नि व ४ । वै निघ २भ सर्व्वज्व चि आरग्वधादिनिरूहे । मधुरिकायाम् । মৌরী । रा नि व २२ ।

शताह्वा । स्त्री । सुगन्धक्षुपविशेषे । शुल्फा गाछ । हि सोफि । म सोफ । क सब्बसिगे । बम् बड़ी सोफ । च द अजो चि चन्दनबलातैले । गुणा—कटु तिक्ता स्निग्धा श्लेष्मातिसारघ्नी ज्वरघ्नी नेत्रव्रणघ्नी वस्तिकर्म्मणि हिता च । रा नि व ४ । लघुस्तीक्ष्णा पित्तकृत् दीपनी कटु उष्णा शूलाक्षिरोगघ्नी च । भा पू १भ । शतमूल्याम् । रा नि व ४ । वै निघ अश चि लघुचन्यादिघृते, विजयाचूर्णे । अजमोदायाम् । शाकुनी । रा नि व २२ ।

शताह्वाद्वयम् । क्ली । शतपुष्पामधुरिकयोः । শুল্ফা ও মৌরী । च सू ३अ ।

शताह्वी । स्त्री । शताह्वायाम् । शुल्फा । राञ्ची । शाखि । श र ।

शतम् । क्ली । बले । त्रिका ।

शति (द्रि) । पु । गजे । उणा ।

शतुकण्टक (का) । पु, स्त्री । घोण्टायाम् । শেয়াকুল । रा नि व ८ ।

शतुद्रुम । पुं । अम्लवेतसे । कश्चित् ।

शतुभङ्ग । पु । मुञ्जतृणे । मुँज । वै निघ ।

शतुभूमिजः । पुं । नीलाञ्जने । वै निघ ।

शद । पु । शाकफलादौ । व्याक ।

शनकावलिः । पु, स्त्री । गजपिप्पल्याम् । श च ।

शनपर्णी । स्त्री । कटुक्याम् । कट्की । श च ।

शनिप्रियम् । क्ली । नीलकान्तमणौ । शब्दकल्प ।

शनोरुह । पुं । महिषे । वै निघ ।

शनैर्मेह । पुं । प्रमेहविशेषे । अत्र शनैः सकफ पिच्छिल मेहति । सु नि ६अ । चि (ष्टी) । शनैर्मेहमयोगे ।

शयामूलम् । क्लो । शय्यामूले । वै निघ ।

शयालुः । पु । कुक्कुरे । त्रिका । शृगाले । त्रि । अलसे ।

शयितः । पु । अजगरे । शेषे । चालूता । शमा । त्रि । निद्रिते । अम ।

शयुः । पु । अजगरनामसर्पजातौ । अम ।

शय्या । स्त्री । आस्तरणे, तल्पे । विछाना । अम । सुखशय्यागुणा —"सुखशय्यासनं सेव्य निद्रा पुष्टिधृतिप्रदः । श्रमानिलहरं वृष्यं विपरीत मतोऽन्यथा ॥" भूशय्यागुणा —"भूशय्याऽनिल पित्तघ्नी ह बृष्यौ गत्रवर्द्धनी ।" खट्वापट्टशय्ययोर्गुणा —"खट्वा तु वातला प्रोक्ता पट्टो रुच्योऽनिवारणः ।" राज थूप ।

शय्यामूलम् । क्लो । शिशोसन्नामकरोगे । शेजेमोता । औषध यथा—"कृतमुत्रार्त्ति भूभागमद दग्धा तु खोलकैः । सचूर्णं मधुसर्पिभ्यां लीढ्वा स्वप्ने न मूत्रयेत ॥" रस र वाल चि ।

शरम् । क्लो । जले । मे ।

शरः । पु, क्लो । (Saccharum sara) Penreed grass स्वनामख्यातत्वणे । शर गाछ । हि कांडा, रामशर, शरपत् । तें रेलु, काकिवेदुरु, गुन्द्र । शरया, अवलिनशर्यों ईति मालवे प्रसिद्ध । पञ्चा कड़ । तत्पर्य्याया ,— इषु काण्ड बाण मुञ्ज तेजन तेजनक गुन्द्रक चित्रपुङ्ख उत्कट शायक क्षुर इक्षुर क्षुरिका पत्र विशिख । स द्विविध स्थूलसूक्ष्मभेदेन । तद्विविधगुणा —मधुर तिक्तम् इषदुष्ण बलवीर्य्य करं नित्यसेवनात् दैपदाहकर कफभ्रान्तिमदघ्नञ्च । अपिच,—"भद्रमुञ्ज शरोवाणस्तेजनश्चेक्षुवेष्टन । मुञ्जो मुञ्जातकोवाण स्थूलदर्भ सुमेखल ॥ मुञ्ज द्वयन्तु मधुर तुवरं शिशिरं तथा । दाह तृष्णा विसर्पास्र मूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् ॥ दोषत्रयहरं वृष्य मेखलास्वपयुज्यते ।" भा । कार्य्यादि । रा नि व ८ । वाये । अम । स द्विविध कर्णों अस्थान । सु सू २६ भ । दध्न उपरिभागे । प्रक्षिप्त मांसं । मे । महाविलोतरो । रा नि व ८ ।

शरखड्गकः । पु । श्वागस्त्वये । पागुडा । प सु ।

शरजम् । क्लो । नवनीत । ननि । शब्दकल्प । वैदज्ञनेन्दुवर्णं । देव ।

शरटः । पु । कृकलासे । कृपल गाछेर पाता । र मा । पुलीकरञ्जे । नाटा । पद्म । कृकलासे । अटी । स्त्री (टी) । खदिरपर्णीम् । लज्जावती । दै निघ क्षीर्णन्ध चि ।

शरणा (णी) । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभाड़ लिया । मद व २ । श र । जयन्त्याम् । जयन्ती गाछ । श र ।

शरण्डः । पु । पक्षिणि । श र । गृहगोधा याम् । टिकटिकि । कृकलासे । कौतुकागारे । मे ।

शरत् (द) (दा) । स्त्री । वत्सरे । ऋतुभेदे । शरत्काल । अम । श र । तुलावृश्चिकौ शरत् । "तुलावृश्चिकयो शरत् ।" मतान्तरे भाद्राश्विनौ । तत्पर्य्याया ,—शरदा घनात्यय कालप्रभात वर्षा वसान मेघान्त प्रावृडत्यय । गुणा —"शरद्गुणा पित्तकर्त्री तृष्णा मध्यबलावहा ।" भा । वक पुष्पवृक्षे । सप्तपर्णवृक्षे । हस । वृषे । सर्पे । पद्म पुष्पे । वत्सरे ।

शरत्कामी (इन्) । पु । कुक्कुरे । श र ।

शरत्पद्मम् । क्लो । श्वेतकमले । रा नि व १० ।

शरत्पुष्पः । पु । आहुल्यक्षुपे । रा नि व ४ ।

शरदन्तः । पु । शरे । हेमन्तकाले । रा नि २१ । See हेमन्त ।

शरदा । स्त्री । वत्सरे । शरत्काले । [भागवतम

शरदुदाशयम् । क्लो । शरत्कालिकसरोवरे

शरदुद्भवः । पु । कृष्णपवशाकविशेषे । नट शाक । र मा स ।

शरपुङ्खः (ङ्खा) । पु, स्त्री । (Tephrosia purpurea) स्वनामख्यातक्षुपविशेषे । शरपुङ्खी नीली । बननील, शरपुंखा । हिं शरफोका वम् दा नीलिकुलथि । कं शरपुंखगिडे । तं कोलुक्कणचेट्टि । ते वेम्पलि । तत्पर्य्याया ,—काण्डपुङ्खा बाणपुङ्खा इषुपुङ्खा इषुपुङ्खिका सायक । सा श्वेतपीतभेदेन द्विधा गुणा —कटुरुष्णा क्रमिवातघ्नी । श्वेतशरपुङ्खा रुम्याख्या रसायने प्रशस्ता च । रा नि व ४ । "शर पुङ्खो यकृत्प्लीहगुल्मव्रणविषापहः । तिक्त कषाय कासास्रश्वासज्वरहरी लघु ।" भा । तदीय मूषिकविषहरम् । वा उ ३८ भ । विशेषेण प्रमेहघ्न रक्तपित्तहरश्च । अर्शकोला ।

शरबीजम् । क्लो । शरबोजे । शरेण बीचि द निघ

रभः । पुं । महाशिङ्के । रा नि व १९ । काश्मीर देशीय हरिणविशेषे । स उष्ट्रो विशालशृङ्गश्च । तन्मांस कषाय मधुरादिगुणयुक्तम् । शलभे । कृमिः । उष्ट्रे । जटा । करिशावके । वानर भेदे । मे ।

रभूमिजः । पुं । गन्धके ।

रमल्ल । पु । शारिकाभेदे, मदनभेदे । গোশালিক । शब्दच ।

रलः । पुं । सरलवृक्षे । सरल गाछ । शब्द कल्प ।

रलपृष्ठकः । पु । पर्व्वतभेदे ।

रलकम् । क्ली । जले । शब्दच ।

रला । स्त्री । सरलकाष्ठे ।

रलोमा । पुं । ऋषिविशेष ।

राटिः (डि) (ति) । पुं । आटिनामक पक्षिणि । शराल पाखी । शब्दर । अटीरमा ।

राटिका । स्त्री । शराटिपक्षिणि । शराल पाखी । खदिरपर्णीम् । लज्जावती । वैद्यक ।

रादिपञ्चमूलम् । क्ली । शरादिपञ्चद्रव्यकृत कषाये । यथा—"शरेक्षुदर्भकाशानां शालीनां मूलमेव च" चक्रदत्त अश्मरीचि शरादिघृते ।

रादिपञ्चमूलाद्यघृतम् । क्ली । अश्मर्य्यां घृते । "शरादिपञ्चमूल्या वा कषायेण पचेद्घृतम् । प्रस्थ गोक्षुरकल्केन सिद्धमद्यात् सशर्करम् ॥" चक्रदत्त अश्मरीचि ।

शरारि (री) । पुं, स्त्री । स्वनामख्यातमत्स्य जातीयपक्षिणि । शराल पाखी । तत्पर्य्याया,— आटि आडि आडिका आडी शराडि शरालि शरालिका शराली शराटि शराति ह्रापुत्री राजपुत्रिका । भेषशिरोरीचि । तन्मांसगुणा — वातघ्न स्निग्ध सृष्टमल हृद्य रक्तपित्तहरं हिमञ्च । राज ३प ।

शरारि(री)मुख । पु । शरारिपक्षिणि । शराल पाखी । सु । क्ली । धवलस्कन्धशरारि नाम्नो दीर्घचञ्चुपक्षिणश्चञ्चुसदृशमुखे विशावणास्त्र । कर्त्तरीति संज्ञा लोके । কাঁচি, কাতারি । "तत्र दशाङ्गुला कल्पस्थायां कुर्य्यात् ।" सु सू ८अ ।

शरालि (का) (ली) । स्त्री । शरारिपक्षिणि । शरालपाखी । शर ।

शरावः । पुं । पलाष्टके, ६४ तो, १ श । "शरावोऽष्टपलम् ।" प प १ख । मृण्मयपात्रभेदे । शरा । अम । तत्पर्य्याया,—वर्द्धमानक मार्त्तिक सराव शलाजिर पार्थिव मृत्कांस्यम् ।

शरावकुट्टः । पुं । वायव्यकीटविशेषे । सु कल्प ८अ ।

शरावार्द्धम् । क्ली । अर्द्धशरावपरिमाणे । /॥० আধ সের, ৩২ তোলা । प प ।

शराविका । स्त्री । प्रमेहपीडकाभेदे । लक्षणम् यथा—"शरावमाना तद्रूपा निम्नमध्या शराविका ।" सु नि ६अ ।

शरित । पु । शेफालवृक्षे ।

शरिमा(न्) । पुं । प्रसवे ।

शरी । स्त्री । मेथीवृक्षे । भा । शरपुष्पलते ।

शरीरम् । क्ली । देहे । দেহ । तत्पर्य्याया,—वपु तनु तनू रीगभू आत्मा स्कन्ध मूर्त्तिमत् करण प्रतम् । रा नि व १८ । शीर्य्यते इति शरीरम् । तच्च चेतनाधिष्ठानभूतम् आत्मभोगायतनं पञ्चभूत विकारात्मकञ्च । च शा ६अ । "पञ्चमहाभूत विकारात्मके आत्मनो भोगायतने ।" च सू १अ । च द । "गर्भो यदा हस्तपादादिभिरङ्गैरुपेतस्तदा शरीरमिति संज्ञां लभते । तच्च शरीरं षडङ्ग, शाखाश्चतस्र, मध्य पञ्चम, षष्ठ शिर" इति । सु शा ५अ । इह खलु शरीरमधिकृत्याष्टौ पुरुषा निन्दिता भवन्ति । अतिदीर्घश्चातिह्रस्वश्चातिलोमा चालोमा चातिकृष्णश्चातिगौरश्चातिस्थूलश्चातिकृशश्चेति । च सू २१अ । तस्मिंश्च शरीरे त्रीणि षष्ट्यधिकानि शतान्यस्थ्नां सह दन्तोलूखलनखैः । तद् यथा—द्वात्रिंशद्दन्तोलूखलानि, ३२ दन्ताश्च, २० नखा, २० पाणिपादशलाका, ४ शलाकाधिष्ठानानि, ६० अङ्गुल्यस्थीनि, २ पार्ष्ण्यस्थिनी, २ कूर्चाध, २ पाण्यो मणिका, ४ पादयोर्गुल्फा, ४ अरत्न्योरस्थीनि, ४ जङ्घयो, २ जानुनो, २ ऊर्व्वो, २ बाह्वो, २ अंसयो, २ अक्षकौ बाहुस मनुसन्धिकीलकौ, २ तालुनि, २ श्रोणिफलके, १ भगास्थि, १ पुंसां मेढ्रास्थि, १ त्रिकास्थि, १ गुदास्थि, ३५ पृष्ठास्थीनि, १५ ग्रीवायां, २ जत्रस्थिनी, १ हन्वस्थि, २ हनुबन्धनास्थिनी, २ ललाटे, २ गण्डयो, १ नासिकायाम्, २४ द्वयो पार्श्वयो, २४ पञ्जरास्थीनि, २४ पार्श्वकास्थीनि, २ शङ्खास्थीनि, ४ शिरःकपालास्थीनि, १० वक्षसि

इति । अस्मिंश्च शरीरे—इन्द्रियाधिष्ठानानि त्वगादीनि ५, स्पर्शादीनि बुद्धीन्द्रियाणि ५, हस्तादि कर्मेन्द्रियाणि ५, चेतनाधिष्ठानं हृदयं १, प्राणायतनानि १०, कोष्ठाङ्गानि १५, नाभ्यादीनि जङ्घापिण्डिकादीनि प्रत्यङ्गानि ५६ । नव स्नायुशतानि (९००), सप्त शिराशतानि (७००), द्वे धमनीशते (२००), पञ्च पेशीशतानि (५००) मर्म्मस्थानानि १०७, सन्धिस्थानानि च २०० । अस्मिन् शरीरे आहारपरिणामजरसपरिमाणं ९ अञ्जलयः, रक्तस्य ८ अञ्जलयः, पुरीषस्य ७ अञ्जलयः, श्लेष्मणः ६ अञ्जलयः, पित्तस्य ५ अञ्जलयः मूत्रस्य ४ अ, वसायाः ३ अ, मेदसः २ अ, मज्जायाः १ अ, मस्तिष्कस्य शुक्रस्य श्लैष्मिकौजसोश्च ॥० अ । अ प्रा ७अ ।

शरीरज' । पु । रोगे । अरणि । त्रि । देहजे ।

शरीर(परि)मार्ज्जनम् । क्ली । देहमार्ज्जने । गात्रमार्ज्जन । गुणा—“दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूं कच्छूं मलमरोचकम् । स्वेदवीभत्सतां हन्ति शरीरपरिमार्ज्जनम् ॥” राज ६प । [६प ।

शरीरविचयः । पु । शरीरविज्ञाने । च शा ।

शरीरसंस्कारः । पु । देहस्य पवित्रीकरणे ।

शरीरावरणम् । क्ली । त्वचि । चामड़ा । रा नि व १८ ।

शरीरास्थि । क्ली । कङ्काले । अस्थिपञ्जर । रा नि व १८ ।

शरीरी (इन्) । पु । जीवे । जटा । तद्यथा—“गर्भाशयगतं शुक्रमार्त्तवं जीवसंज्ञकम् । प्रकृतिः सविकारा च तत् सर्व्वं गर्भसंज्ञकम् । कालेन वर्द्धितो गर्भो यदङ्गोपाङ्गसंयुतः । भवेत् तदा स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते ॥”

शरेष्ट । पु । आम्रवृक्षे । जटा ।

शरोटिका । स्त्री । मन्त्रानुक्रमायाम् । मर्म्मा वेडी । मे नि ट ।

शरीरोपस्तम्भ । पु । शरीरधारककर्म्म । त्रिविध आहारस्वप्नब्रह्मचर्य्यभेदेन । स्तम्भनार्थात् धारणम् एव सन्दीप मता स्तम्भयति धारयतीति शरीरस्य धारक । च सू ११अ ।

शर्क्करक' । पु । मधुरजम्बीरः । मदरङ्गोलेबू । रा नि व ११ ।

शर्क्करकन्द । पु । (Ipomoea batatas) आलुकविशेषे । रांङाआलु, शकरकन्द आलू । हि शकरकन्द । ता वुल्लिकिजङ्गु । Watts

शर्क्करजा । स्त्री । मधुशर्क्करायाम् । मधुर चिनि । रा नि व १४ ।

शर्क्कराक्षः । पु । ऋषिविशेषे । च ।

शर्क्करा । स्त्री । खण्डविकारे । चिनि । तस्या गुणाः —मधुरा शीता दाहपित्तश्रमघ्नी रक्तदोषघ्नी वमिघ्नी क्रमिघ्नी च । रा नि व १४ । ‘सिता सुमधुरा शीता वृष्या शुक्रविवर्द्धनी । तस्याश्चान्ये गुणाः —“पित्तघ्नी मधुरा मध्या शर्क्करापायिनी नृणाम्” शर्क्करान्या सुशीता च कासशूलसमुद्भवा । हिता पिपासाहन्त्रि शोषे मूर्च्छाभ्रममदापहा ॥” अत्रि १०अ । “शर्क्करा ज्वरपित्तास्रमूर्च्छाच्छर्द्दितृषापहा” राज । ‘सिता सुमधुरा रुच्या वातपित्तास्रदाहजित् । मूर्च्छाच्छर्द्दिज्वरान् हन्ति सुशीता शुक्रकारिणी ॥’ भा । सा च खण्डी पलाश्चतोपलाक्षुद्रागोडीमलखण्डपौण्ड्रकः इत्येवं स्यामेक्षुरसेक्षुरसोद्भवपुष्पीश्च मधुजयवासशर्क्करा भेदेन बहुधा । आसां विशेषा पर्य्याये द्रष्टव्याः । मद्यविशेषे शर्क्करामद्ये । गुणा—“हरति मलमियं या दीपनी पाण्डुमेहान् लघुमधुरसुशीता रोचनी पित्तहन्त्री । जरयति सकलं वा पीतमन्नादि मात्रं ग्रहणरुधिरकासान् हन्ति वा कामलाश्च ।” अत्रि १९अ । त्रिवे । त्रिव । रसा स शीतादिरसे । वालुकायाम् । बालि । भा म ४अ क्षुद्ररोगे शर्करा । “शर्क्करोन्मथिते पादे ।” दन्तरोगभेदे, दन्तशर्क्करायाम् । तल्लक्षणं यथा—“शर्क्करेव स्थिरीभूतो मलो दन्तेषु यस्य वै । सा दन्तानां गुणघ्नी तु विज्ञेया दन्तशर्क्करा ॥” सु नि १६अ । खनामकअश्मरीरोगे, अश्मरीशर्क्करायाम् । तल्लक्षणं —“अश्मर्य्याः शर्करा ज्ञेया तुल्यव्यञ्जनवेदना । पवनेऽनुगुणे सा तु निरस्यति विनिःसृता । सा भिन्नमूत्रिमार्गेण शर्क्करेत्यभिधीयते ।” सु नि ३अ ।

शर्क्करार्बुदम् । क्ली, पु । क्षुद्ररोगविशेषे । तल्लक्षणम्—“प्राप्य मांसशिरास्नायु श्लेष्मा मेदस्तथानिलः । ग्रन्थिं कुर्व्वन्ति भिन्नोऽसौ मधुसर्पिर्वसानिभम् । स्रवत्यास्रावमत्यर्थं तत्र वृद्धिं गतोऽनिलः । मांसं विशोष्य ग्रथितां शर्करां जनयेत् पुनः । दुर्गन्धि क्लिन्नमत्यर्थं नानावर्णं ततः शिराः । स्रवन्ति सहसा रक्तं तद्विद्याच्छर्करार्बुदम् ॥” सु नि ११अ । मा नि ११अ ।

शर्करालेह । पुं । रसायनाधिकारे लेह । यथा—मेदा महामेदा ऋद्धि वृद्धि जीवक ऋषभक काकोली क्षीरकाकोली जीवन्ती यष्टिमधु एषाम् प्रति ४ तो ५ मा.षा ५ र । कुशमूल काशमूलम् नलमूल शरमूल इक्षुमूलम् एषाम् प्रति १प जलं ३२ श शे ८ श । नारिकेलजल १२ श घृतं ४ प । शर्करा १६ प । सिद्धे शीते प्रक्षेपार्थं एला तेजपत्र धान्यक जीरक गुडत्वक् कृष्णजीरक वंशलोचना नागकेशरम् एषां प्रति चूर्णं १ तो । रस र ।

शर्करासवः । पुं । शर्करीयासवे । यथा—"सुखप्रिय सुखमद सुगन्धिवस्तिरोगनुत् । जरणीय परिणतो हृद्यो वर्णश्च शार्कर ॥" च सू २७ ।

शर्करासुरभि । पु । शर्करासवे । वै निघ ।

शर्करोदकम् । क्ली । सितजले । चिनिर पानी, शरवत् । यथा—एलालवङ्गमरिचकर्पूर-युक्तशीतलजलशोलिता शर्करा शर्करोदकमुच्यते । गुणाः—शुक्रल बल शीतल बल्य रुच्य लघु स्वादु वातपित्तक्षयात्र रक्तदोषहर वमिमूर्च्छाज्वरदाह घ्न च । भा ।

शर्ध' (नम्) । पु क्ली । महत्कारे । अपान वायौ । व्याकरणम् ।

शर्धञ्जह. । पु । शिम्ब्यादौ, माषे । व्याक । वि । मलधारेण वायुत्यागिनि ।

शर्मणी । स्त्री । ब्राह्मीक्षुपे । वै निघ ।

शर्मीरा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । धरणि ।

शर्माख्य । पु । मयूरे । मूर्व्विं । प रु ।

शर्व्वरी । स्त्री रात्रौ । अम । नार्य्यां । मे । सन्ध्यायाम् । उणा । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । भा तन्त्रिज्वर चि । "क्रमिहरनागरशर्व्वरी ।" कण्ठकुलकज्वर चि । "कलिङ्गहिङ्गनशर्व्वरीभि ।"

शर्व्वरीद्वयम् । क्ली । हरिद्रा दारुहरिद्रयो । मेष चुटरी चि ।

शर्व्वाक्षम् । क्ली । रुद्राक्षे । रा नि व ११ ।

शर्षप । पु । सर्षपे । सरिषा । See सर्षप ।

शल । पुं, क्ली । तालवृन्ते । वै निघ । उष्ट्रे । हे च । शल्लकीकण्टके । सजारु काँटा । अम ।

शलक. । पु । तालवृन्ते । शल्लकीकण्टके । वै निघ । मर्कटके । माकड़सा । विका ।

शलङ्ग' । पु । लवणविशेषे । उणा ।

शलभ । पुं । पतङ्गे । फड़िङ्ग, पङ्गपोका ।

शलभोलि' । पु । उष्ट्रे । हे च ।

शलली । स्त्री । शल्लकीकण्टके । सजारु काँटा । अम ।

शलाका । स्त्री । मदनवृक्षे । मयना गाछ । शरे । शर । शारिकायाम् । शालिक पाखी । शल्लक्याम् । सजारु । मे । नलकास्थनि । नलाड हाड । श च । नेत्राञ्जनसाधनकाष्ठिकायाम् । अञ्जनेर शला । यथा—"दशाङ्गुला तनुर्मध्या शलाका मुकुलानना । अश्मजा धातुजा वापि कलायपरिमण्डला । ताम्रलौहाश्मसञ्जाता शलाका लेखने मता । सुवर्णरजतोद्भूता शलाका लेहने मता ।" लौड ह्ड सू ।

शलाकाधिष्ठानास्थि । स्त्री । पाणिपादयो शलाकाख्याधारभूते अस्थनि । करपादाङ्गुलिसमूहेर आधारास्थि । तानि ४ । च शा ७ च ।

शलाकायन्त्रम् । क्ली । तदाकाराण्याकृति विषयकेषु । तानि नानाप्रकाराणि, नाना प्रयोजनानि यथायोगपरिणाहदीर्घाणि च । यथा—गण्डूपदमुख शरपुङ्खमुख सर्पफणमुख बडिशमुख चेति द्वे द्वे एषण्यव्यूहनचालनाहरणार्थम् । मसूरदलमात्रमुखे द्वे किञ्चिदानताग्रे स्रोतोगतशल्यो द्धरणार्थम् । षडेव कार्पासकृतोष्णीषाणि प्रमार्जनक्रियासु । एक कोलास्थि दलमात्रमुख खजतोष्ठीष नासार्बुदहरणार्थम् । एकमञ्जनार्थं कलायपरिमण्डलम् उभयतो मुकुलाग्रम् । मूत्रमार्गविशोधनार्थमेक मालतीपुष्पवृन्ताग्रप्रमाणपरिमण्डलमिति । सु सू ७ च ।

शलाकास्थि । क्ली । नलकास्थनि । नलाड़ हाड़ । तानि ४ । च शा ७ च ।

शलाट । पु । शकटपरिमाणे, हिसबपर्णे । २००० पल । तुला पलशतं तासां विंशत्या भार उचित । शकट शाकटीनश शलाटसे दश चित ।" च च ।

शलाटु । पुं । बिल्वफले । रा नि व ११ । कोमल फले । फलेर कुँटो । अम । सु सू ३ च ।

शलालु । क्ली । सुगन्धद्रव्यविशेषे । व्याक ।

शल्ली। स्त्री। चुद्रशल्लकीमृगी। तन्मांस गुरु स्निग्ध शीतञ्च वातपित्तघ्नञ्च। रा नि व १७।

शल्कम्। क्ली। खण्डे। अम। मत्स्यत्वचि। माछेर आँइस। द्वीपान्तरम्। वल्कले। अम।

शल्कलम्। क्ली। मत्स्यशल्के। माछेर आँइस। तरुवल्कले। गाछेर छाल। व्याक।

शल्कली (इन्)। पु। मत्स्ये। श र।

शल्पदा / **शल्पपर्णिका** } स्त्री। मेदायाम्।

शल्मलिः (ली)। पु। शाल्मलिवृक्षे। शिमुल गाछ। (लिक)। रक्तरोहीतकवृक्षे। लाल रयना गाछ। रा नि व ८।

शल्मलिकः। पुं। रक्तरोहितके।

शल्यः। पु, क्ली। सर्व्वशरीरदुःखोत्पादकभाव मात्रे, विभिन्नलोष्टकण्टकादौ।" "तत्शल्यमिति शानीयाल्लोष्टकण्टविभिन्नकम्।" वै स २अ। शारीरागन्तुभेदेन शल्यं द्विविधं। यत् सर्व्वशरीराबाधकरं शल्यं तदिहोपदिश्यत इत्यतः शल्यशास्त्रम्। तत्र शारीरं नखरोमादिधातवोऽन्नमला दोषाश्च दुष्टाः। आगन्तु शारीरशल्यव्यतिरेकेण यावन्तो भावा दुःखमुत्पादयन्तीति ते बाधा ज्ञेयाः। सु सू २६अ। विद्धशल्यमपि द्विविधमवबद्धमनवबद्धञ्चेति। अनवबद्धशल्योद्धरणार्थं पञ्चदश हेतवो भवन्ति। यथा—स्वभाव पाचन भेदन दारण पीडन प्रमार्ज्जन निर्ध्मापन वमन विरेचन प्रक्षालन प्रतिमर्द्द प्रवाहणाचूषणायस्कान्तहर्षा इति। सु सू २७अ। अस्थनि। वंशकन्धिकायाम्। विश्व। बाणे। मे।

शल्य (क)। पु। हस्तदीर्घाकारे तन्नामक मृगविशेषे। सजारु। तत्पर्य्याया,—श्वावित् शलाका शल्य क्रकचपाद छेदार शल्यमृग वज्रशल्य विलेशय। तन्मांसगुणा—गुरु स्निग्ध दीपन श्वासकासघ्न। रा नि व १७। स्वादु पित्तघ्न लघु शीत विषघ्न। सु सू ४६ अ। मदन वृक्षे। रयना गाछ। अम। श्वेतखदिरे। वै निघ। मत्स्यभेदे। शोलमाछ। रा नि व १९। पोतलोध्रे। वै निघ। बिल्ववृक्षे। रा नि व १९। रक्तखदिरे। मदनफले चि। "विडङ्गदार्व्वीधव शल्यकानां।" शलाकायाम्। हेम।

शल्यकण्ठः। पु। शल्लकीमृगी। सजारु। श च।

शल्यकौटर्य्यः। पुं। मदनवृक्षे। रयना गाछ। रा नि व ८।

शल्यचिकित्सा। स्त्री। शस्त्रचिकित्सायाम्।

शल्यतन्त्रम्। क्ली। सौश्रुताष्टविधतन्त्रान्यतमे तन्त्रे। यथा—शल्य नाम विविधतृणकाष्ठपाषाण पांशुलोहलोष्टास्थि बाल नख पूयास्रावान्तर्गर्भशल्योद्धारार्थं यन्त्र शस्त्र क्षाराग्निप्रणिधान व्रणविनिश्चयार्थञ्च। सु सू १अ।

शल्यदा। स्त्री। मेदायाम्। अभावे अश्वगन्धा। रा नि व ५।

शल्यपर्णिका (र्णी)। स्त्री। मेदायाम्। रा नि व ५।

शल्यमृगः। पु। शल्लकीमृगे। सजारु।

शल्यलोम (न्)। क्ली। शल्लकीरोम्णि। सजारुकाँटा। रा नि व १९।

शल्या। स्त्री। मेदायाम्। रा नि व ५। विकङ्कत वृक्षे। नागवल्लीलतायाम्। वै निघ।

शल्योद्धरणम्। क्ली। विद्धशल्योत्पाटने। व सं २अ।

शल्लम्। क्ली। वृक्षवल्कले। छाल। त्वचि। चामड़ा। श र।

शल्लः। पुं। भेके। श र।

शल्लकः। पु। शालतरुविशेषे। शल्लकी वृक्ष। जटा। शल्लकीमृगे। सजारु। हि साहिल। गुणा—"शल्लकी तुवरो बल्यः स्निग्धो वृष्यो रुचिप्रदः। वातश्लेष्महरो हृद्यो मधुरो धातुवर्द्धनः॥" अत्रि २०अ। क्ली। तरुवल्कले। श र।

शल्लकी। स्त्री। (Boswellia serrata) Indian olibanum शालविशेषे। शलई, शालविशेष। हि शालई, सलग। सु शालय धूपं। ता कुलि। तत्पर्य्याया,—गजभक्ष्या सुवहा सुरभि सुरभी सुरभीरसा महा कुन्दुरुकी ह्लादिनी गजप्रिया गजभक्षा गजाशना महारण्या महेरणा महेरुणा ह्लादिनी शिल्लकी शल्लकी सिल्लकी सिह्लकी सिह्लभूमिका अश्वमूत्री क्षुम्भी स्रवत्फला कर्कटा सुखमोदा सुगन्धा सुरभिस्रवा गजवल्लभा हस्तिदा। गुणा—"शल्लकी तुवरा शीता पित्तश्लेष्मातिसारजित्। रक्तपित्त व्रणहरी पुष्टिकृत् सर्वदोषहा।" भ पू १भ वटादिव। रा

[illegible] ।

शशकोलक् । [illegible] ।

शशकाण्ड (ख्ड) । पुं । [illegible] ।

शशा । [illegible] ।

शयम् । [illegible] ।

शय । [illegible] ।

शयकाम्य । [illegible] ।

शयर । [illegible] ।

शयरलोध्र । [illegible] ।

शयल । पुं । [illegible] ।

शश (क) । पुं । [illegible] ।

शशघाती (इन्) । पुं । [illegible] ।

शशधर । पुं । कर्पूरे । राजनि० १२ ।

शशभृत् । पुं । कर्पूरे । [illegible] ।

शशलोम (न्) । क्लो । शशकरोमणि । [illegible] ।

शशशिम्बिका । स्त्री । [illegible] । राजनि० ३ ।

शशाङ्क । पुं । कर्पूरे । राजनि० १२ ।

शशाङ्कलेखा । स्त्री । सोमराज्यां । [illegible] गुडूच्याम् ।

शशाङ्कुलि: (ली) । पुं । [illegible] ।

शशाद (न) । पुं । [illegible] ।

शशिकान्त । पुं । [illegible] ।

शशिपर्णी । स्त्री । [illegible] ।

शशिपुष्पम् । क्ली । पद्म । [illegible]

शशिप्रभम् । क्ली । [illegible] ।

शशिप्रियम् । क्ली । [illegible] ।

शशिरे(ले)खा । स्त्री । [illegible] ।

शशिवाटिका । स्त्री । [illegible] ।

शशीक । पुं । [illegible] ।

शशोर्णम् । क्ली । [illegible] ।

शष्कुल । पुं । [illegible] ।

शष्कु(ष्कु)ली । स्त्री । [illegible] ।

शल्की । स्त्री । क्षुद्रशल्लकीमृगे । तन्मांस गुरु स्निग्ध शीतञ्च कफपित्तघ्नञ्च । रा नि व १७ ।

शल्कम् । क्ली । खण्डे । अम । मत्स्यत्वचि । माछेर आँइस । कीपालम् । वल्कले । अम ।

शल्कलम् । क्ली । मत्स्यशल्के । माछेर आँइस । तरुवल्कले । गाछेर छाल । व्याक ।

शल्कली (इन्) । पुं । मत्स्ये । श र ।

शल्पदा
शल्पपर्णिका } स्त्री । मेदायाम् ।

शल्मलिः (ली) । पु । शाल्मलिवृक्षे । शिमुल गाछ । (लिक) । रक्तरोहीतकवृक्षे । लाल रुयना गाछ । रा नि व ८ ।

शल्मलिकः । पु । रक्तरोहितके ।

शल्यः । पु, क्ली । सर्व्वशरीरदुःखोत्पादकभाव मात्रे, विभिन्नलोष्टकष्ठिकादौ ।" 'सत्शल्यमिति कान्तोयाज्जीष्टकष्ठिविभिन्नकम् ।" वै स २ष । शारीरागन्तुभेदेन शल्यं द्विविधं । यत् सर्व्वशरीराबाधकरं शल्यं तदिहोपदिश्यत इत्यत शल्यशास्त्रम् । तत्र शारीर नखरोमादिधातवोऽन्नमला दोषाश्च दुष्टाः । आगन्तु शारीरशल्यव्यतिरेकेण यावन्तो भावा दुःखमुत्पादयन्तीति ते वाच्या ज्ञेयाः । सु सू २६ अ । विद्धशल्यमपि द्विविधमेव बद्धमबद्धञ्चेति । अबद्धशल्योद्धरणार्थं पञ्चदश हेतवो भवन्ति । यथा—स्वभाव पाचनभेदनदारण पीडन प्रमार्ज्जन निर्ध्मापन वमन विरेचन प्रक्षालन प्रतिमर्द्द प्रवाहणाचूषणायस्कान्तहर्षा इति । सु सू २७ अ । अस्थनि । मदनवृक्षे (?) । शल्यकन्दिकायाम् । विश्व । पापे । मे ।

शल्यः (क) । पुं । दृढलोमावारे तन्नामक मृगविशेषे । सजारु । तत्पर्य्याया,—श्वावित् शलाका शल्य क्रकचपाद छेदार शल्यक वज्रशल्य विलेशय । तन्मांसगुणा—गुरु स्निग्ध दीपनं श्वासकासघ्नञ्च । रा नि व १७ । स्वादु पित्तघ्न लघु शीत विषघ्नञ्च । सु सू ४६ अ । मदनवृक्षे । मयना गाछ । अम । श्वेतखदिरे । वै निघ । मत्स्यभेदे । शोलमाछ । रा नि व १९ । पोतलोध्रे । वै निघ । बिल्ववृक्षे । रा नि व ११ । रक्तखदिरे । च द मेद चि । "विडङ्गदार्व्वौषध शल्यकानां ।" शलाकायाम् । हे च ।

। पु । सल्लकीमृगे । सजारु । श च ।

शल्यकैटर्य्यः । पु । मदनवृक्षे । मयना गाछ । रा नि व ८ ।

शल्यचिकित्सा । स्त्री । शस्त्रचिकित्सायाम् ।

शल्यतन्त्रम् । क्ली । सौश्रुताष्टविधतन्त्रान्यतमे तन्त्रे । यथा—शल्यं नाम विविधतृणकाष्ठपाषाण पांशुलोहलोष्टास्थि बाल नख पूयास्रावान्तर्गर्भशल्यो-द्धारार्थं यन्त्र शस्त्र क्षाराग्निप्रणिधान व्रणविनिश्चयार्थञ्च । सु सू १अ ।

शल्यदा । स्त्री । मेदायाम् । अभावे अश्वगन्धा । रा नि व ५ ।

शल्यपर्णिका (र्णी) । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ ।

शल्यमृगः । पुं । शल्लकीमृगे । सजारु ।

शल्यलोम (न्) । क्ली । शल्लकीरोमणि । सजारुकाँटा । रा नि व १९ ।

शल्या । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ । विकङ्कत वृक्षे । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

शल्योद्धरणम् । क्ली । विद्धशल्योत्पाटने । व सं २ष ।

शल्लम् । क्ली । वृक्षवल्कले । छाल । त्वचि । चामड़ा । श र ।

शल्ल' । पुं । भेके । श र ।

शल्लकः । पु । शालतरुविशेषे । शल्लकी वृक्ष । जटा । शल्लकीमृगे । सजारु । हि साहिल । गुणा—"शल्लकी वृष्यो बल्यः स्निग्धो वृष्यो रुचिप्रदः । वातश्लेष्महरो हृद्यो मधुरो अग्निवर्द्धन ॥" भवि २०अ । क्ली । तरुवल्कले । श र ।

शल्लकी । स्त्री । (Boswellia serrata) Indian olibanum शालविशेषे । शलई, शालविशेष । हि शालइ, शलग । सु शालय धूपं । ता कुलि । तत्पर्य्याया,—गजभक्ष्या सुवहा सुरभि सुरभी सुरभीरसा वसा कुन्दुरुकी ह्लादिनी गजप्रिया गजभक्षा गजाशना महारुणा महेरणा महेरुणा ह्लादिनी शिल्लकी सल्लकी शिल्लकी सिल्लकी सिल्लभूमिका अश्वमूत्री कुम्भी असफला कारका सुखमोदा सुगन्धा सुरभिस्रवा गजवल्लभा इक्षुदा । गुणा—"शल्लकी तुवरा शीता पित्तश्लेष्मातिसारजित् । रक्तपित्त व्रणहरी पुष्टिकृत् मधुरोदिता ।" भ पू १भ वटादिव । रा

नि व ११ । See सल्लकी । शिलारसे । शिलारस । च सू ५ प ।
[सू ४ प ।

शल्लकीत्वक् । स्त्री । शिल्लकीवृक्षत्वचि । च

शल्लकीद्रव (रस.) । पु । सिह्लके । कुन्दुरु
खोटी, शिलारस । जटा । च द वा व्या चि
अष्टादशशतीप्रसारणीतैलं ।

शल्ली । स्त्री । सल्लकीवृक्षे । सल्लकीतरौ । गजाङ्ग । वै निघ ।

शवम् । क्ली । लोहे । जले । मे ।

शव' । पु, क्ली । मृतशरीरे । अम ।

शवकाम्य । पु । कुक्कुरे । श र ।

शवर । पु । पानीये । हस्ते ।

शवरलोध्र । पु । शावरलोध्रे ।

शवल । पु । चित्रकरूपे । रा नि व ६ । (ला, ली) स्त्री । शवलवर्णायाम् गवि । च टी भ । काव्यू रवर्णे ।

शश (क) । पु । विलेशयमृगभेदे । खरगोस । म खरहा । तैं चेवुलपिल्लि । तत्पर्य्याया,— शूलिक मृदुलोमक वनाखु लम्बकर्ण लोमकर्ण शूली । तन्मांसगुणा —त्रिदोषघ्नम् दीपनम् श्वास कासघ्नञ्च । रा नि व १७ । शश लघु धारक रूक्ष स्वादु कफपित्तघ्नम् वाते साधारण ज्वरातीसारघ्न सदा हितञ्च । भा पू १८ । "शशको जाङ्गलश्रेष्ठो लघुश्च ग्राह्य दीपन । रुचिकृत्सपथो बल्यस्त्रिदोष शमनो मत । ज्वरे च पाण्डुरोगे च क्षये वाऽपि गुदामये । राजयक्ष्मणि पाण्डौ च तथातीसारिणां हित ॥" चवि २० प । लोध्रद्रव । बोले । शङ्खबोल । मे ।

शशघाती (इन्) । पुं । शशहन्तृतीयपक्षिभेदे । बाज । सु सू ४६ प ।

शशधर' । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

शशभृत् । पु । कर्पूरे । हे च । भैष वा व्या गन्धद्रव्यकथने ।

शशलोम (न्) । क्ली । शशकरोमणि । अम ।

शशशिम्बिका । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् । रा नि व ३ ।

शशाङ्क. । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

शशाङ्कलेखा । स्त्री । सोमराज्यां । च द कुष्ठ चि । गुडूच्याम् ।

शशाण्डुलि, (ली) । पु । स्वनामख्यातफल शाकविशेषे । তিৎকাঁকুড় । तत्पर्य्याया,—बहु फला तण्डुली धूम्रा चित्रसम्भवा क्षुद्राम्ला लोमश फला हस्तफला । गुणा —तिक्ता कटु कोमला कटुरसयुक्ता कफापहा जरठा पाके अम्ल मधुरा विदाहकृत् शुष्का रुचिकृत् दीपनी च । रा नि व ७ ।

शशाद (न) । पु । श्येनपक्षिणि । बाज । रा नि व १९ । अम ।

शशिकान्त' । पु । चन्द्रकान्तमणौ । रा नि व १३ । क्ली । कुमुदे । শ্বেত শুদ্ধি । रा नि व १० ।

शशिपर्णी । स्त्री । पटोले । वै निघ ।

शशिपुष्पम् । क्ली । पद्मे । वै निघ ।

शशिप्रभम् । क्ली । मुक्तायाम् । रा नि व १३ । कुमुदपुष्पे । नालफूल । शशिप्रभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । जटा ।

शशिप्रियम् । क्ली । कुमुदपुष्पे । मुक्तायाम् । वै निघ ।

शशिरे(ले)खा । स्त्री । गुडूच्याम् । गुलञ्च । मे । सोमराज्याम् । হাকুচবীজ । भप कुष्ठ चि ।

शशिवाटिका । स्त्री । पुनर्नवायाम् । प मु । रा नि व ५ ।

शशी (इन्) । पु । कर्पूरे । वै निघ २ म खण्डे चि सन्धौ विलासतन्त्र ।

शशोर्णम् । क्ली । शशकलोम्नि । अम ।

शष्कुल । पुं । कच्छपादे । डङ्गरकरङ्ग । श र ।

शष्कु(स्कु)ली । स्त्री । कर्णरन्ध्रे । कर्णकुहर । श र । पिष्टकविशेषे । पूलिपिठे । च चि २ प । तिलपिष्टके । তিলের পিঠে । गुणा —गुरु पुष्टिकरी । च सू २७ प । मत्स्यभेदे । सौलारौति लोके । हि सौरी । गुणा —"शष्कुली पाकिनो हृद्या मधुरा तुवरा मता ।" भा । तिलतण्डुल माषकृतयवाग्वाम् । श च । "सुधौतानां तण्डुलानां पिष्ट सूक्ष्म विधाय च । तत्प्रमाण तथा लभ्य ग्राह्य शुभ्रां तु तत् पचेत् । घनघनं विलोड्य सैन्धवं पचेत् । घनीभूते तु तत्राद यत् पदार्थं सुदृश्यते । पूरयेच्च विधानाद सिता गोधूमं तथा । विसृत्यमानां चन्द्रसमानं कार येत् सुधी । एवं शष्कुल्य कार्य्या पाच्या

स्वेदनयन्तके। एवञ्च मोदका कार्य्यास्ते यथा गुरवो मता। वातपित्तप्रशमना मलावष्टम्भ कारकाः। कफदा गुरव प्रोक्तास्तथा दृष्टिकरा मता।" वै निघ। "पर्पटा लघवो यथा शष्कुल्य कफपित्तदा। मांसेरिक्षुविकाराद्य कान्निकैर्लिहा शष्कुलीम्। न भक्षयेत् ॥ राज।

शष्पम्। क्ली। बालतृणे। रा नि व २२। नील दूर्व्वायाम्। वै निघ।

शस्तः। त्रि। प्रशस्ते। क्ली। शरीरे। त्रिका।

शस्त्रम्। क्ली। तीक्ष्णलोहे। रा नि व १३। लोह दुघरी त्रि मन्त्रानीलदले। वै निघ २४ भङ्ग- त्रि कान्चनोनिते। थ्रवे। अस्त्रे। शस्त्राणि विंशति तद्यथा—मण्डलाग्र करपत्र वृद्धिपत्र नखशस्त्र मुद्रिका उत्पलपत्रम् अर्द्धधार सूची कुशपत्रम् आटीमुख शरारीमुखम् अन्तर्मुखं त्रिकूर्चक कुठारिका व्रीहिमुखम् आरामुख वेतस पत्र वडिशी दन्तशङ्कु एषणी चेति। एतानि छेदाद्यष्टविधकर्म्मणि उपयुज्यन्ते। तत्र मण्डलाग्र करपत्रे छेदने लेखने च, वृद्धिपत्रनखशस्त्रमुद्रि कोत्पलपत्रकार्द्धधाराणि छेदने भेदने च, सूची कुश पत्राटी मुखशरारी - मुखान्तर्मुख त्रिकूर्चकानि विस्रावणे। कुठारिका व्रीहिमुखारामुखवेतस पत्राणि सूची च व्यधने। वडिशी दन्तशङ्कुश्चाहरणे। एषण्येषणे, आनुलोम्ये च। सूच्य सीवने। इत्यष्ट विधे कर्म्मणि उपयोग शस्त्राणां व्याख्यात। सु सू ८ अ। एषां विशेषाकारस्तन्नामार्थेषु द्रष्टव्या। शस्त्र सम्पत् यथा—सुग्रह सुलोह सुधार सुरूपतादीनि। शस्त्रदोषा वक्रता कुण्ठता खण्डता खरधारतातिस्थूलतातिदीर्घतातिह्रस्वता इति। करपत्रकन्ते तती विपरीतगुणमाददीत। शस्त्रधाराभेदा यथा —मासूरी, अर्द्धमासूरी, कैशिकी, अर्द्धकैशिकी चेति। तत्र भेदनानां मासूरी लेखनानामर्द्ध- मासूरी व्यधनविस्रावणाना, कैशिकी छिन्नानामर्द्ध कैशिकी च। तेषां पायनापि त्रिधा क्षारोदक तैलेषु। तेषां निशानार्थं श्लक्ष्णशिला माषवर्णा धार संस्थापनार्थं शाल्मलीफलकम्। सु सू ८ अ।

शस्त्रकम्। क्ली। लौह। प ग।

शस्त्रकर्म्म। क्ली। छेदने। काटा, छेंड़ा। तच्चाष्टविधं छेद्यम् भेद्य लेख्य वेध्यमेष्यमाहार्य्यं विस्राव्यं सीव्यञ्चेति। शस्त्रपदञ्च मदल्पमपि पाकेषु ... बाहु प वाहुल्ये वा भवेत। सु सू ५ अ।

शस्त्रकोपतकः। पुं। मत्स्यपित्तोतकारके। रा नि व ८।

शस्त्रचूर्णम्। क्ली। लौहकिट्टे। मण्डूरे। वै निघ।

शस्त्रप्रणिधानम्। त्रि। शस्त्रपातने, छेदन भेदनादिरूपोपचारे। च सू ११ अ।

शस्त्राङ्गा। स्त्री। चाङ्गेर्य्याम्। आमरूल शाक। रा नि व ५।

शस्त्रायसम्। क्ली। तीक्ष्णलौहे। इस्पात। रा नि व १३।

शस्त्री (इन्)। त्रि। शस्त्रधारिणि। स्त्री (स्त्री)। छुरिकायाम्। मे।

शस्य(स्य)म्। क्ली। कोमलतृणे। नरम गाछ। वृक्षादिजातफलादौ। धान्यादौ। व्रीहि यवादौ च। सृति।

शस्यध्वंसी (इन्)। पु। तृणवृक्षे। तूँद गाछ। श च।

शस्यमञ्जरी। स्त्री। धान्यादिकणिशे। शस्येर शीष। अम।

शस्यशूकम्। क्ली। शालयङ्गायाम्। शस्येर शुँआ। अम।

शस्यसम्वर (रण.)। पु। अश्वकर्णनामलता- शाले। लताशाल। रा नि व १८।

शस्यारु (वन)। पु। कृष्णशमीवृक्षे। श र।

शाकम्। क्ली, पुं। पत्रपुष्पादौ। शाग। अम। तत् षड्विधम्—"पत्र पुष्प फल नाल कन्द संस्वेदजञ्चेति" राज। तच्चतुर्विधमिति अत्रि'। "शाकञ्चतुर्विधं प्रोक्तं पत्र पुष्प फल तथा। कन्द चापि समुद्दिष्ट तस्याम्येतत् पृथक् पृथक्।' अत्रि १६ अ। तद्गुणा—विष्टम्भित्व गुरुत्व रुक्षत्व मलवर्द्धकत्व पाकलघुत्वञ्च। भद। दोषा— शाकं भिनत्ति वपुरस्थि निहन्ति नेत्र वर्णं विनाश यति शुक्रमथापरञ्च। प्रज्ञाक्षयञ्च कुरुते पलितञ्च नूनं हन्ति स्मृति गतिमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञा॥" "स्विन्नम् निष्पीडितरसं हितं स्नेहादिसंस्कृतम्।" इति व्यवहारविधि। राज श्प। शाकेषु सर्व्वे निवसन्ति रोगास्ते हेतवो देहविनाशनाय। तस्माद्बुध शाकविवर्ज्जनन्तु कुर्य्यात्तथाम्लेषु स एव ... दोष॥" भा पू १म ३११। प्राय इत प्रथद्वतो

शाकानि विष्टम्भीनि गुरूणि च । रूक्षाणि बहु वर्चांसि सृष्टविण्मारुतानि च । पिण्डालुका बला भिण्डी चिञ्चुकान्या बला , । एते श्लेष्मकरा शाका वातलाग्निप्रमान्द्यका । सर्व्वे शाका दृष्टि हरा वीर्य्यलालाश्रु लोपकं । तथैव शातपुष्पा च जयन्ती कासमर्द्दक । चानूपकश्च वेधाय गुडूची चापमर्द्दक । किरातातिक्तसहिताश्लिष्टा पित्त हरा मता ।" चरि १६ष । सा शाकपाक विधिर्यथा—"हिङ्गुजीरयुते तैले क्षिपेच्छाक सु खण्डितं । लवण चाम्लचूर्णादिधिर्ड हिङ्गुदक क्षिपेत् ॥ इत्थेव सर्व्वशाकानां साधनोऽभिहितो विधि ॥" पुं । वृक्षविशेष । সেগুন গাছ । रा नि व ९ । "मस्यकर्कशोदरपृष्ठदलो वृक्ष विशेष " सु सू ३८ष । शाकफले । সেগুনফল । "राजाह्व दाड़िम शाकम् ।" वा सू १५ष ।

शाकचुक्रिका । स्त्री । चिञ्चायाम्, तिन्तिड्याम् । তেঁতুল গাছ । रा नि व ११ ।

शाकट । पुं । श्लेष्मान्तकवृक्षे । চাল্‌তা গাছ । रा नि व ११ । धववृक्षे । ধাওয়া গাছ । र मा ।

शाकटसुखम् । क्ली । पटवासे । गन्धचूर्ण । वै निघ ।

शाकटाख्यः । पुं । धववृक्षे । र मा ।

शाकटीनः । पु । २० तुलापरिमाणे । २००० पले । हे चपम ।

शाकतरु । पुं । शाकवृक्षे । সেগুন গাছ । श मा ।

शाकद्रुम । पु । वरुणवृक्षे । वै निघ ।

शाकपत्र । पुं । शिग्रुवृक्षे । সজিনা গাছ । रा नि व ७ ।

शाकपार्थी (इन्) । पु । सुनिषण्णके । শুশুনি শাক । वै निघ ।

शाकफलम् । क्ली । समासकाष्ठफले । সেগুন ফল । सु सू ३८ष ।

शाकमत्स्यम् । क्ली । मत्स्यव्यञ्जनभेदे । गुणा —मत्स्यकशाकवद्दृश्या । राज ।

शाकबालेय । पु । मधुयष्ट्यां । वामुनहाटी । श र ।

शाकम्भरीभवम् । क्ली । रोमकलवणे । সাম্বর লবণ । भा ।

पर्य्याया,—रोमक रोम रौमक रोमलवण साम्भर साम्भरं रसुकं । अपिच शाकम्भरीयं कथित गड़ाख्य रोमक तथा । गुणा—गड़ाख्यम् लघु वातघ्न मत्युष्ण भेदि पित्तल । तीक्ष्ण व्यवायि सूक्ष्मञ्च भिष्यन्दि कटुपाकि च ॥

शाकयोग्यः । पु । धान्यके । धनियां । रा नि व ६ ।

शाकराज (ट्) । पु । वास्तूकक्षुपे । বেতো শাক । रा नि व ७ । भा ।

शाकवर । पु । जीवशाके । पसु । वाच ३०ष । स्त्री (रा) । जीवन्तीशाके । वै निघ ।

शाकवल्ली । स्त्री । लताकरञ्जके । वै निघ ।

शाकविन्द (ल्वः) (क) । पुं । वार्त्ताकुवृक्षे । जटा । त्रिका ।

शाकबीजम् । क्ली । शाकतरुबीजे । সেগুনের বিচি । "मधुक शाकबीजञ्च ।" भा ४म योनि रोगभेचि । मरुतरुबीजे । चरकमार्धिकारे । शाकबीजे । শাকের বিচি ।

शाकवीरः । पुं । वास्तूकक्षुपे । বেতো শাক । पुनर्नवायाम् । त्रिका । जीवशाके । रा नि व ७ ।

शाकवृक्ष । पु । (Tectona grandis Teak tree) स्वनामख्यातवृक्षे । সেগুন গাছ । हि शगुण । उत सिंगुरु । मा टेक । बम् खर पत्र । म सीयी । क तेगु । तै टेकुचेट्टु । तत्पर्य्याया, —अनिल भ्रम महापत्र शाकतरु शाकवृक्ष शाकाख्य खरपत्र अर्ज्जुनोपम ककचपत्र मर पत्र महीरुह श्रेष्ठकाष्ठ स्थिरसार धर्द्दुम । गुणा —शाके पित्तदाहश्रमघ्न सर कषाय । तद्वल्कल कषायम् । रा नि व ९ ।

शाकशाकट(किन)म् । क्ली । शाकक्षेत्रे । শাকের ক্ষেত । रा नि व २ । हेच ।

शाकशाल । पु । महानिम्ब । महानिम्ब । हि बकायन । वै निघ ।

शाकश्रेष्ठ । पुं । वास्तूकक्षुपे । शर । रा नि व २२ । स्त्री (ष्ठा) । लघुजीवन्तीलतायाम् । जीवन्ती । रा नि व २ । डोडीक्षुपे । नताडुहती । वार्त्ताकी । বেগুন গাছ । रा नि व ४ । कुष्माण्ड लतायाम् । কুমড়া গাছ । तरम्बुजलतायाम् । তরমুজ গাছ । वै निघ ।

शाकम्भरीयम् । क्ली । रोमकलवणे । ...

शाका । स्त्री । हरीतक्याम् । शब्दच ।

स्वेदनयन्त्रके। एषश्च मोदका कार्य्यास्ते तथा गुर्व्वी मता। वातपित्तप्रशमना मन्दावह्निकारका। कफदा गुरवश्च शीतलास्तथा रुचिकरा मता॥” वैनिघ। “पर्पटा लघवी रुच्या शष्कुल्य कफपित्तला। नारीरिचुविकाराश्च काश्चिकेनिन शष्कुलीम्। न भक्षयेत् ॥’ राज।

शष्पम्। क्ली। बालतृणे। रा नि व २२। नील दूर्व्वायाम्। वै निघ।

शस्तः। त्रि। प्रशस्ते। क्ली। शरीरे। त्रिका।

शस्त्रम्। क्ली। तीक्ष्णलौहे। रा नि व १३। लौह दुघ्नौ चित्र महानीलदूर्व्वे। वै निघ २अ अर्द्धाञ्चि काञ्चनीलिपे। अस्त्रे। अस्त्र। शस्त्राणि विंशति तद्यथा—मण्डलाग्र करपत्र वृद्धिपत्र नखशस्त्र मुद्रिका उत्पलपत्रम् अर्द्धधार सूची कुशपत्रम् आटीमुख शरारीमुखम् अन्तर्मुख त्रिकूर्चक कुठारिका व्रीहिमुखम् आरामुख वेतस पत्र बडिशी दन्तशङ्कु एषणी चेति। एतानि छेद्याद्यष्टविधकर्म्माणि उपयुज्यन्ते। तत्र मण्डलाग्र करपत्रे छेदने लेखने च, वृद्धिपत्रनखशस्त्रमुद्रिकोत्पलपत्रकार्द्धधाराणि छेदने भेदने च, सूची कुशपत्राटीमुखशरारी-मुखान्तर्मुख त्रिकूर्चकानि विस्रावणे। कुठारिका व्रीहिमुखारामुखवेतस पत्राणि सूची च व्यधने। बडिशी दन्तशङ्कुश्चाहरणे। एषण्येषणे, चानुलोम्ये च। सूच्य सीवने। इत्यष्टविधे कर्म्मणि उपयोग शस्त्राणां व्याख्यात। सु सू ८अ। एषां विशेषाप्रत्यर्थोगेषु अन्या। शस्त्र सम्पत् यथा—सुग्रह सुलौह सुधार सुरूपप्रादीनि। शस्त्रदोषा वक्रता कुण्ठता खण्डता खरधारताति स्थूलतातिदीर्घतातिह्रस्वता इति। करपत्रस्तु खरी विपरीतगुणमाददीत। शस्त्रधाराभेदा यथा—मासूरी, अर्द्धमासूरी, कैशिकी, अर्द्धकैशिकी चेति। तत्र भेदनानां मासूरी लेखनानामर्द्ध-मासूरी व्यधनविस्रावणानां कैशिकी छेदनानामर्द्धकैशिकी च। तेषां पायनापि त्रिधा क्षारोदक स्नेहेषु। तेषां निशाणार्थं श्लक्ष्णशिला माषवर्णा धार संस्थापनार्थं शाल्मलीफलकम्। सु सू ८अ।

शस्त्रकम्। क्ली। लौह। पशु।

शस्त्रकर्म्म। क्ली। छेदने। काटा, छेंड़ा। तच्चाष्टविधं छेद्यम् भेद्य लेख्य वेध्यमेष्यमाहार्य्यं विस्राव्य सीव्यञ्चेति। शस्त्रपदञ्च मर्म्मस्वपि पाकेषु प्राङ्मुखे याङ्मुखे वा भवेत। सु सू ५अ।

शस्त्रकोपतरुः। पु। महापिण्डीतकवृक्षे। रा नि व ८।

शस्त्रचूर्णम्। क्ली। लौहकिट्टे। मण्डूर। वै निघ।

शस्त्रप्रणिधानम्। त्रि। शस्त्रधारणे, छेदन भेदनादिरूपोपधे। च सू ११अ।

शस्त्राङ्गा। स्त्री। चाङ्गेर्य्याम्। आमरुल शाक। रा नि व ५।

शस्त्रायसम्। क्ली। तीक्ष्णलौहे। ईस्पात। रा नि व १३।

शस्त्री (स्त्रि)। त्रि। शस्त्रधारिणि। स्त्री (स्त्री)। छुरिकायाम्। मे।

शस्य(स्य)म्। क्ली। कोमलतृणे। नरम गाछ। अटीश। वृक्षादिजातफलादौ। धान्यादौ। व्रीहि यवादौ च। श्रुति।

शस्यध्वंसी (न्)। पु। तुम्बुरुवृक्षे। तूँद गाछ। शब्द।

शस्यमञ्जरी। स्त्री। धान्यादिकणिशे। शस्येर शीष। अम।

शस्यशूकम्। क्ली। शस्यशूङ्गायाम्। शस्येर शुँड़ा। अम।

शस्यसम्बरः (रण.)। पु। अश्वकर्णनामकलता शालि। लताशाल। रा नि व १९।

शस्यारुः (वनः)। पु। कृष्णशमीवृक्षे। शर।

शाकम्। क्ली, पु। पत्रपुष्पादौ। शाग। अम। तत् षड्विधम्—“पत्र पुष्प फल नाल कन्द संस्वेदजञ्चेति” राज। तच्चतुर्विधमिति भावि। “शाकञ्चतुर्विधं प्रोक्तं पत्रं पुष्पं फलं तथा। कन्दञ्चापि समुद्दिष्टं पञ्चात्र्य तत पृथक् पृथक।’ भावि १८अ। तद्गुणा—विष्टम्भित्व गुरुत्व रूक्षत्व मलवर्द्धकत्व पाकलघुत्वञ्च। चद। दोषा—शाकं भिनत्ति वपुरस्थि निहन्ति नेत्रं वर्णं विनाशयति शुक्रमथास्मृतञ्च। प्रज्ञाक्षयञ्च कुरुते पलितञ्च नूनं हन्ति स्मृतिं गतिमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञाः॥” “स्विन्नम् निष्पीड़ितरसं हितं स्नेहादिसंस्कृतम्।” इति व्यवहारविधि। राज २प। शाकेषु सर्व्वे निवसन्ति रोगास्ते हेतवो देहविनाशनाय। तस्माद्बुध शाकविवर्जनन्तु कुर्य्यात्तथाम्लेषु स एव दोष॥” भा पु १अ ७१। प्राय नत्र प्रयदर्श

ाकानि विष्टम्भीनि गुरुणि च। रूक्षाणि बहु वीणि दृष्टविण्मारुतानि च। पिण्डालुका बला ाणी चिञ्चुकाख्या बला । एते श्लेष्मकरा ाका वातलापित्तनाशकाः। सर्व्वे शाका हृष्टि रा वीर्य्यलास्यगुल्मवर्द्धकाः। तथैव शालपुष्पा च पत्नी कामवर्द्धक। आनूपकञ्च वैशाय गुडूची पमद्दक। किरातनिम्बसहितातिक्ता पित्त रा मता।" चरि १६अ। सा शाकपाक विधया—"हिङ्गुजीरयुते तैले चिपेच्छाक सु ख्तिम। लवण चाम्लचूर्णादिसिद्धे हिङ्गुदकं पेत्॥ इत्येव सर्व्वशाकानां साधनोऽभिहितो धि॥" पुं। वृक्षविशेष। সেগুন গাছ। ा नि व ९। "मद्यपककर्कशोदरप्रवृद्धलो व्रच शेष" सु सू ३८अ। शाकफली। সেগুনফল। राजाङ्ग दाड़िम शाकम्।" वा सु १५अ।

ाकचुक्रिका। स्त्री। चिञ्चायाम्, तिन्तिड्याम्। তেঁতুল গাছ। रा नि व ११।

ाकट.। पु। श्लेष्मान्तकवृक्षे। চালতা গাছ। रा नि व ११। धववृक्षे। ধাওয়া গাছ। र मा।

ाकटसुखम्। क्ली। पटवासे। गन्धचूर्ण। निघ।

ाकटाख्य। पुं। धववृक्षे। र मा।

ाकटीन'। पु। २० तुलापरिमाणे। २००० ले। हैचपत्र।

ाकतरु। पुं। शाकवृक्षे। সেগুন গাছ। र मा।

ाकद्रुम। पु। वरुणवृक्षे। वै निघ।

ाकपत्र.। पुं। शिग्रुवृक्षे। সজিনা গাছ। रा नि व ७।

ाकपार्थी (र्ण्)। पु। सुनिषण्णके। শুশুনি শাক। वै निघ।

ाकफलम्। क्ली। तन्नामकवृक्षफले। সেগুন ফল। सु सू ३८अ।

ाकमत्स्यम्। क्ली। मत्स्यव्यञ्जनभेदे। गुणा—मत्स्यकशल्य हृद्या। राज।

ाकवालेय। पु। मधुयष्ट्याम्। বামুনহাটী। श र।

ाकम्भरीभवम्। क्ली। रौमकलवणे। সাম্ভর লবণ। भा।

ाकम्भरीयम्। क्ली। रौमकलवणे। तत् पर्य्याया,—रौमक रौम रौमक रौमलवण साम्भर साम्भरं रुरुकं। अपिच शाकम्भरीयं कथित गडाख्य रौमक तथा। गुणा—गड़ाख्यम् लघु वातघ्न मत्युष्ण भेदि पित्तल। तीक्ष्ण व्यवायि सूक्ष्मञ्च मिष्यन्दि कटुपाकि च॥

शाकयोग्य'। पु। धान्यके। धनियां। रा नि व ६।

शाकराज (ट्)। पु। वास्तूकक्षुपे। বেতো শাক। रा नि व ७। भा।

शाकवर.। पु। जीवशाके। प सु। वा छ ३०अ। स्त्री (रा)। जीवन्तीशाके। वै निघ।

शाकवल्ली। स्त्री। लताकरञ्जके। वै निघ।

शाकविन्दः (ल्व') (क)। पु। वार्त्ताकुवृक्षे। जटा। त्रिका।

शाकवीजम्। क्ली। शाकतरुवीजे। সেগুনের বিচি। "मधुक शाकवीजञ्च।" भा ४अ योनि रोगभेचि। मरुबकतरुवीजे। च द गर्भाधिकारे। शाकवीजे। শাকের বিচি।

शाकवीर। पुं। वास्तूकक्षुपे। বেতো শাক। पुनर्नवायाम्। चिका। जीवशाके। रा नि व ७।

शाकवृक्ष.। पु। (Tectona grandis Teak tree) स्वनामख्यातवृक्षे। সেগুন গাছ। हि सगुण। उत सिगुरु। ता टेक। वम् खर पच। म सीये। क मेगु। तें टेकुचेट्टु। तत्पर्य्याया,—अनिल चच महापत्र शाकतरु शाकवृक्ष शाकाख्य खरपत्र अर्द्ध्भोपम ककचपत्र खर पत्र महीरुह श्रेष्ठकाष्ठ स्थिरसार वरद्रुम। गुणा—शाकः पित्त दाह श्रमघ्न सर रूच्यश्च सरस्त्वक कषायम्। रा नि व ९।

शाकशाकट(किन)म्। क्ली। शाकक्षेत्रे। শাকের ক্ষেত। रा नि व २। हे च।

शाकशाल। पु। महानिम्ब। महानिम्। हि बकाइन। वै निघ।

शाकश्रेष्ठ। पुं। वास्तूकक्षुपे। श र। रा नि व २३। स्त्री (ष्ठा)। लघुजीवन्तीलतायाम्। जीवन्ती। रा नि व ३। कोडीक्षुपे। গতাবৃহতী। वार्त्ताकी। বেগুন গাছ। रा नि व ४। कुष्माण्ड लतायाम्। কুমড়া গাছ। तरम्बुजलतायाम्। তরমুজ গাছ। वै निघ।

शाका। स्त्री। हरीतक्याम्। शब्दकल्प।

शाकाख्यम्। क्ली। व्यञ्जनयोग्यफलमूलपत्र पुष्पादौ। ব্যঞ্জনাই ফল, মূল, পাতা, ফুল ইত্যাদি শাকপদবাচ্য। অম। "मूलपत्र करीरायफलकाण्डाधिरूढकम्। त्वक् पुष्प कवकं चैव शाकं दशविधं स्मृतम्" शटीभ। पुं। शाकवृक्ष। সেগুন গাছ। रमा।

शाकाङ्गम्। क्ली। मरिचे। रा नि व ६।

शाकान्नम्। क्ली। शाकयुक्तभक्ते। गुणा— "शाकान्नं लेखनं चोष्णं रुच्यं वै दोषद्रावकम्।" वै निघ।

शाकाम्लम्। क्ली। वृक्षाम्ले। তেঁতুল। रा नि व ६। चिञ्चाम्ले। তেঁতুলের অম্বল। रा नि व ११।

शाकाम्लभेदनम्। क्ली। चुक्रनामककाञ्जिक भेदे। रा नि व १५। See शुक्तचुक्रम्।

शाकालावुः। स्त्री। राजालावुके। বড়লাউ গাছ। रा नि व ७।

शाकुनिकः। पुं। शकुनशास्त्रज्ञे। पक्षिमारके। পাখীমারা। अम।

शाकुनेयः। पु। पक्षिभेदे। ঙুগুল পক্ষী। रा नि व १९।

शाखा। स्त्री। पल्लवे। ডাল। अम।

शाखाकण्ट। पु। सुहीवृक्षे। মনশা গাছ। रा नि व ८।

शाखापित्तम्। क्ली। करपादांसमूलदाहे। मुखतालोष्ठादिषु सदाहदवथौ। হাত পা ও মুখাদি জ্বালা। "सदाहमुखताल्वोष्ठे दवथुश्चु-शादिषु। पाणिपादांसमूलेषु शाखापित्तं तदुच्यते॥" रा नि व २०।

शाखामृगः। पु। कपौ। पम्।

शाखाम्ला। स्त्री। तिन्तिडीवृक्षे। रा नि व ६।

शाखारोगः। पुं। रक्तादिधातुजेषु त्वग्जेषु च वीसर्पगुल्मादिषु रोगेषु। च म् ११ अ।

शाखालः। पु। जलवेतसे। रा नि व ९।

शाखावातः। पुं। करपादादिगतवातरोगे। वैद्यकम्।

शाखाशिफा। क्ली। शाखाजातशिफायाम्। वटादिर नामाल। वै निघ।

शाखी (न्)। पुं। वृक्षे। গাছ। अम।

शाखोटः (कः)। पु। (Streblus asper,) स्वनामख्यातवृक्षे। শেওড়া গাছ। हिं सहोरा, कसा सिओड़। क स्वाखोड़मरम्। मं साहोड़। तें भारपिकिचेट्टु, वरन्को। वम् साहोड़ा। तत्पर्य्याया,—पिशाचद्रु पीतफल कर्कशच्छद गह्वरीवास भूतवृक्ष सकट अक्षधर मु करच्छद गवाक्षी धूकावास रूक्षपत्र पीत केशिकोल क्षीरनाश। गुणा —तिक्तोष्ण पित्तकर वातघ्न। रा नि व ९। एतद्बीजं प्रियवहर लिपनेनेति लोके। रक्तपित्तार्शोवातघ्न्या मातिसारजित्। भा।

शाङ्करः। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९अ। वृषे। शिका। स्त्री (री)। शमीवृक्षे। वै निघ।

शाङ्कितः। पुं। ग्रन्थिपर्णभेदे। চোরা। वै निघ।

शाङ्कुची। स्त्री। शङ्कीचमत्स्ये। শাঁকোচ মাছ। श च।

शाङ्गुष्टा। स्त्री। गुञ्जायाम्। रमा।

शाच्ची। स्त्री। शालिधान्ये। रस चि ९अ।

शाटिका। स्त्री। शय्याम्। শাঠী। शटीभ।

शाड्वलः। पु। नीलदूर्वायाम्। वै निघ।

शाणः। पुं। माषचतुष्टयमिते, मानविशेषे। ৪ মাষা। "माषैश्चतुर्भिः शाणः स्यात्।" पम। "विन्दुभिश्चाष्टभिः शाणः प्रोक्तश्च भिषगुत्तमैः।" कषपाषाणे। কষ্টিপাথর। अम। लौहादि निशानचक्रे। শাণ। मे।

शाणिः। पुं। पट्टशाकवृक्षे। পাটশাক। श मा।

शाण्डिल्यः। पु। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

शातः। त्रि। शाणिते। कृशे। पुं। धुस्तूरवृक्षे। ধুতুরাগাছ। अम।

शातकुम्भम्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। पु। धुस्तूरवृक्षे। अम। करवीरवृक्षे। मे।

शातकौम्भम्। क्ली। सुवर्णे। भक्ति।

शातपत्रकः। पु। चन्द्रप्रकाशे। श च।

शातभीरुः। पु। मदनमालीनामसल्लिकावृक्षे। "शातभीरुभद्रवन्नी भूमिमण्डपभूषिका।" रमा।

शातला। स्त्री। स्वनामप्रसिद्धसेहुण्डभेदे। पीतदुग्धे। चर्मकषा इति लोके। মনসাভেদ। गुणा— शातला कटुका पाके वातला शीतला लघु। तिक्ता शोथकफानाहपित्तोदावर्त्तरक्तजित्।" भा।

शाद' । पुं । कर्द्दमे । कोमलतृणे । अम ।
शाद्वलः । पुं । दूर्व्वायाम् । वा चि २ष ।
शाद्वलाभः । पुं । मन्दविषवृश्चिकभेदे । "एभिर्दष्टे वेदना वेपथुश्च गात्रस्तम्भः कृष्णरक्तागमश्च । शाखा दष्टे वेदना चोर्द्ध्वमेति दाहस्वेदौ दंशशोफा ज्वरश्च ॥" सु कल्प ८ष ।
शाण' । पुं । ४ माषके । 8 मांषा । "माषैश्चतुर्भिः शाण स्यात् ।" प प्र १ख । ३ माषके च । ७ मांषा । चक्रि ।
शाणपादः । पुं । चन्दनपीठिकायाम् । चन्दनपिंड़ी । भारत ।
शाणी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । शांखाशणा । श च ।
शान्तनु । पुं । क्षुद्रधान्यविशेषे । सु सू ४६ष । कर्कटिकायाम् । काँकुड़गाछ । र मा ।
शान्ता । स्त्री । आमलक्याम् । रा नि व ११ । See चकरा । नीलदूर्व्वायाम् । रेणुकायाम् । शमीवृक्षभेदे । तत्पर्य्याया,—शुभा भद्रा अपरा जिता जया विजया । तद्गुणा —शमीसदृशा । रा नि व ८ ।
शान्तुतिः । स्त्री । भार्य्याम् । वामनहाटी ।
शापटिक' । पुं । मयूरे । शब्दकल्प ।
शाबरवल्कलम् । क्ली । लोध्रत्वचि । वा चि ८ष ।
शामीलम् । क्ली । भस्मनि । छाई । सा को ।
शाम्बर (रिक) । पु । लोध्रवृक्षे । वै निघ ।
शाम्बरी । स्त्री । मूषिकमार्य्याम् । इन्दूरमारी गाछ । वै निघ ।
शाम्बु(म्बू)क । पु । शम्बूके । श र ।
शाम्भवम् । क्ली । देवदारुणि । रा नि व १२ ।
शाम्भव । पु । गुग्गुलौ । रा नि व १२ । विष भेदे । श च । कर्पूरे । रा नि व १२ । शिवमल्लिकायाम् । वक वृक्ष । रा नि व १० ।
शाम्भवी । स्त्री । धान्यादिकधुक्याम् । धांडोलिर खोला । रा नि व १६ । नीलदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।
शायकपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ।
शायिका । स्त्री । निद्रायाम् ।

शारङ्गः । पु । हरिणे । चातके । गजे । मयूरे । च टी भ ।
शारदम् । क्ली शुक्लपद्म । रा नि व १० । पु । शरत्कालीन शालिधान्यभेदे । अथ षष्टिकादीन गुण । च सू २७ष । हरितमुद्गे, धूसरमुद्गे । घेसोमुग । रा नि व १६ । र मा । बकुलवृक्षे । रा नि व २३ । कृष्णमुद्गे । कालमुग । रा नि व २३ । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । अम । च द मेह चि । "इयस शारदस्य च" । हरिद्रायाम । महाराष्ट्रीलतायाम् । काँचड़ा । कासतृणे । रा नि व २३ । रोगे । वत्सरे । मे ।
शारदजलम् । क्ली । शरत्कालीनजले । See जलम् ।
शारदमल्लिका । स्त्री । शरत्कालभव मल्लिका याम् । शारदमल्लिका । रत्ना ।
शारदमुद्ग । पुं । हरितमुद्गे । "कपिलान् शारदान् मुद्गान् ।" चि यो च क्या चि ।
शारदयावनाल । पुं । शारदीय यावनाले । गुणा —श्लेषकर, पिच्छिल गुरु शीतल मधुर हृद्य बल पुष्टिदश्च । रा नि व १६ ।
शारदा । स्त्री । काष्ठशारिवायाम् । अनन्तमूल । रा नि व १२ । ब्राह्मीशाके । रा नि व ५ ।
शारदिक । पुं । शरत्कालीनरोगे । व्याक ।
शारदी (इन्) । पु । सप्तपर्णवृक्षे । छातिमगाछ । अम । कच्छटशाके । काँचड़ाशाक । र मा । अपराजितायाम् । क द । स्त्री । (दी) जलपिप्पल्याम् । शारिवायाम् ।
शारि (का) । स्त्री । स्वनामख्यातपक्षिणि । शालिक, मयना । त्रिका । शालिधान्यभेदे । च सू २० ष ।
शारिवा । स्त्री । (Hemidesmus Indicus, Syn asclipias pseudosarsa) स्वनामप्रसिद्धलतायाम् । "अनन्ता दुग्धगर्भा बल्ली स्वनामख्याता ।" सु सू १८ष । अनन्तमूल । हिं अनन्तमूल, उपलसरी । उत् ग्वापालमूल । क्री शिंवदेल । तत्पर्य्याया —गोपी श्यामा अनन्ता उत्पलशारिवा । सा द्विधा श्वेता कृष्णा चेति । भा पु १भ काष्ठशारिका चैतुराख्ये प्रसिद्धा । गुणा —शारिवायुगलं स्वादु स्निग्धं शुक्रकरं गुरु अग्निमान्द्यारुचिश्वासकासामविषनाशि त्रिदोष

शाकाख्यम्। क्ली। व्यञ्जनयोग्यफलमूलपत्र पुष्पादौ। ব্যঞ্জনার্হ ফল, মূল, পাতা, ফুল ইত্যাদি শাকপদবাচ্য। অম। "मूलपत्र करीराग्रफलकाण्डाधिरूढकम्। त्वक् पुष्प कवक चैव शाकं दशविधं स्मृतम्" चटीभ। पु। शाकवृक्षे। শেগুন গাছ। रमा।

शाकाङ्गम्। क्ली। मरिचे। रा नि व ६।

शाकान्नम्। क्ली। शाकयुक्तभक्ते। गुणा— "शाकान्नं लेखनं चोष्णं रूक्षं वै दोषद्रावकम्।" वै निघ।

शाकाम्लम्। क्ली। वृक्षाम्ले। তেঁতুল। रा नि व ६। चिञ्चाम्ले। তেঁতুলের অম্বল। रा नि व ११।

शाकाम्लभेदनम्। क्ली। चुक्रनामककाञ्जिक भेदे। रा नि व १५। See शुक्तचुक्रम्।

शाकालाबुः। स्त्री। राजालाबुके। বড়লাউ গাছ। रा नि व ७।

शाकुनिकः। पु। शकुनशास्त्रज्ञे। पक्षिमारके। পাখীমারা। अम।

शाकुनेयः। पु। पक्षिभेदे। 'ভুতুম পক্ষী'। रा नि व १९।

शाखा। स्त्री। पल्लवे। ডাল। अम।

शाखाकण्टः। पुं। स्नुहीवृक्षे। মনসা গাছ। रा नि व ८।

शाखापित्तम्। क्ली। करपादासमूलदाहे। मुखताल्वोष्ठादिषु सदाहदवथौ। হাত পা ও মুখাদি জ্বালা। "सदाहमुखताल्वोष्ठे दवथुश्च-रादिषु। पाणिपादांसमूलेषु शाखापित्तं तदुच्यते॥" रा नि व २०।

शाखामृगः। पु। कपौ। पशु।

शाखाम्ला। स्त्री। तिन्तिडीवृक्षे। रा नि व ६।

शाखारोगः। पुं। रक्तादिधातुजेषु त्वग्जेषु च वीसर्पगुल्मादिषु रोगेषु। च सू ११अ।

शाखालः। पु। जलवेतसे। रा नि व ९।

शाखावातः। पु। करपदादिगतवातरोगे। वैद्यकम्।

शाखाशिफा। स्त्री। शाखाजातशिफायाम्। বটাদির নামাল। वै निघ।

शाखी (न्)। पुं। वृक्षे। গাছ। अम।

शाखोटः (कः)। पुं। (Streblus asper,) स्वनामख्यातवृक्षे। শেওড়া গাছ। हिं सहोरा, रुसा सिओड़। क म्याखोडमरग। मं साहोड। तें भारपिक्किचेट्टु, बरनुकी। बम् साहोड़ा। तत्पर्य्याया,—पिशाचद्रु पीतफल कर्कशच्छद शङ्खिनीवास भूतवृक्ष सकट. अक्षधर' भू करच्छद गवाक्षी धूकावास रूक्षपत्र पीत कैशिकोल चौरनाश। गुणा—तिक्तोष्ण पित्तकर वातघ्न। रा नि व ९। एतद्बीज श्वित्रहर लेपनेनेति लोके। रक्तपित्तार्शोवातघ्न अतिसारजित्। भा।

शाङ्करः। पु। सोमलताभेदे। सु चि २९अ। वृषे। शिका। स्त्री (री)। शमीवृक्षे। वै निघ।

शाङ्कितः। पुं। ग्रन्थिपर्णभेदे। চোরা। वै निघ।

शाङ्कुची। स्त्री। शङ्कुचमत्स्ये। 'শাঁকোচ মাছ'। शब्द।

शाङ्कुष्टा। स्त्री। गुञ्जायाम्। रमा।

शाञ्चो। स्त्री। शालिञ्चशाके। रत्न चि १अ।

शाटिका। स्त्री। शट्याम्। শঠী। चटीभ।

शाड्वलः। पु। नीलदूर्व्वायाम्। वै निघ।

शाणः। पु। माषचतुष्टयमिते, मानविशेषे। ৪ মাষা। "माषैश्चतुर्भिः शाणः स्यात्।" पप्र। "विन्दुभिश्चाष्टभिः शाणः प्रोक्तश्च भिषगुत्तमैः।" कषप्रस्तरे। কষ্টিপাথর। अम। लौहादि निशानचक्रे। শাণ। मे।

शाणिः। पुं। पट्टशाकवृक्षे। পাটশাক। शमा।

शाण्डिल्यः। पु। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

शात। त्रि। शाणिते। कृशे। पु। धुस्तूरवृक्षे। ধুতুরাগাছ। अम।

शातकुम्भम्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। पु। धुस्तूरवृक्षे। अम। करवीरवृक्षे। मे।

शातकौम्भम्। क्ली। सुवर्णे। भ द्वि।

शातपत्रकः। पु। चन्द्रप्रकाशे। शब्द।

शातभीरुः। पुं। मदनमालीनाममल्लिकावृक्षे। "शातभीरुर्मदयन्ती भ्रमिमण्डाऽट्टपादिका।" रमा।

शातला। स्त्री। स्वनामप्रसिद्धसेहुण्डभेदे। पीत सेहुण्डे। चर्म्मकषा इति लोके। মনসাভেদ। गुणा—'शातला कटुका पाके वातला शीतला लघु। तिक्ता शोथकफानाहपित्तोदावर्त्तरक्तजित्।" भा।

शाद' । पुं । कर्द्दमे । कोमलतृणे । चम ।

शाद्वलः । पुं । दूर्व्वायाम् । वा चि २ख ।

शाद्वलाभ' । पुं । मन्दविषवृश्चिकभेदे । "दंष्ट्र वेदना वेपथुश्च गात्रस्तम्भ कृष्णरक्तागमश्च । शाखा दष्ट वेदना चोर्द्ध मेति दाहस्वेदौ दंशशोफा ज्वरश्च ॥" सु कल्प ८ख ।

शाण' । पुं । ४ माषके । ८ मांषा । "माषैश्चतुभि शाण स्यात् ।" प म १ख । २ माषके च । ७ मांषा । चक्रि ।

शाणपादः । पु । चन्दनपीठिकायाम् । चन्दन-पिंड़ी । भारत ।

शाणी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । शणशाखामय्याम् । श च ।

शान्तनु । पुं । क्षुधान्यविशेषे । सु सू ४६ख । ककटिकायाम् । काँकुड़गाछ । र मा ।

शान्ता । स्त्री । आमलक्याम् । रा नि व ११ । See चकरा । नीलदूर्व्वायाम् । रेणुकायाम् । शमीवृक्षभेदे । तत्पर्य्याया,—शुभा भद्रा अपरा जिता जया विजया । तद्गुणा —शमीसदृशा । रा नि व ८ ।

शान्तुति' । स्त्री । भार्ग्याम् । वामनहाटी ।

शापटिक । पु । मयूरे । शब्दकल्प ।

शाबरवल्कलम् । क्ली । लोध्रत्वचि । वा चि ८ख ।

शामीलम् । क्ली । भस्मनि । छाई । सा को ।

शाम्बर (रिक) । पु । लोध्रवृक्षे । वै निघ ।

शाम्बरी । स्त्री । मूषिकमार्य्याम् । ईन्दूरमारी गाछ । वै निघ ।

शाम्बु(म्बू)क । पु । शम्बुके । श र ।

शाम्भवम् । क्ली । देवदारुणि । रा नि व १२ ।

शाम्भव । पु । गुग्गुलौ । रा नि व १२ । विष भेदे । श च । कर्पूरे । रा नि व १२ । शिवमल्लि कायाम् । वक वृक्ष । रा नि व १० ।

शाम्भवी । स्त्री । धान्यादिकचुकाम् । धाञ्जालिर खोला । रा नि व १६ । नीलदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

शायकपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम ।

शायिका । स्त्री । निद्रायाम् ।

शारङ्गः । पु । हरिणे । चातके । गजे । मयूरे । च टी भ ।

शारदम् । क्ली । शुक्लपद्म । रा नि व १० । पु । शरत्कालीन शालिधान्यभेदे । चय षष्टिकालीन गुण । च सू २७ख । हरितमुद्गे, धूसरमुद्गे । श्वेतलोध्र । रा नि व १६ । र मा । वकुलवृक्षे । रा नि व २३ । कृष्णमुद्गे । कालमुग । रा नि व २३ । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । चम । च द मेह चि । "द्वयस्य शारदस्य च" । सरिफायाम् । महाराष्ट्रीलतायाम् । काँचड़ा । काशतृणे । रा नि व २३ । रोगे । वत्सरे । मे ।

शारदजलम् । क्ली । शरत्कालीनजले । See जलम् ।

शारदमल्लिका । स्त्री । शरत्कालभव मल्लिका याम् । शारदमल्लिका । रत्ना ।

शारदमुद्ग । पु । हरितमुद्गे । "कपिलान् शारदान् मुद्गान् ।" सि यो च ग्रा चि ।

शारदयावनालः । पुं । शारदीय यावनाले । गुणा —शुक्रकर पिच्छिल गुरु शीतल मधुर हृद्य बल पुष्टिदश्च । रा नि व १६ ।

शारदा । स्त्री । काष्ठशारिवायाम् । अनन्तमूल । रा नि व १२ । ब्राह्मीशाके । रा नि व ५ ।

शारदिक' । पु । शरत्कालीनरोगे । व्याक ।

शारदी (इन्) । पु । सप्तपर्णवृक्षे । छातिमगाछ । चम । कच्छटशाके । काँचड़ाशाक । र मा । अपराजितायाम । श द । स्त्री । (दी) जलपिप्पल्याम् । शारिवायाम ।

शारि, (का) । स्त्री । स्वनामख्यातपक्षिणि । शालिक, मयना । त्रिका । शालिधान्यभेदे । च सू २७ ख ।

शारिवा । स्त्री । (Hemidesmus Indicus, Syn asclipias pseudosarsa.) स्वनामप्रसिद्धलतायाम् । "अस्य पत्रा दुग्धगर्भा यत्नौ स्वनामख्याता ।" सु सू ३८ख । अनन्तमूल । हिं अनन्तमूल, उपलसरी । उत् गयापानमूल । को गोंवेल । तत्पर्य्याया —गोपी श्यामा अनन्ता उत्पलशारिवा । सा द्विधा श्वेता कृष्णा चेति । भा पू १म काष्ठशारिका चैपुरायचे प्रसिद्धा । गुणा —शारिवायुग्म स्वादु स्निग्ध शुक्रकर गुरु अग्निमान्द्यारुचिघ्न श्वासकासविषघ्न त्रिदोषघ्न

रक्तप्रदरज्वरातीसारनाशनश्च। मद व व १। मधुरे हिमे भूतघ्नौ कुष्ठकण्डूज्वरहरे देहदुर्गन्धहरे च रा नि व १२। शुक्लस्निग्ध स्वादु अग्निमान्द्यादिहरत्व। भा पु १भ। वै निघ सा ज्व चि चक्रादि दुरालभायाम्। पटोलादौ, वायन्त्यादौ। वै निघ ज्वा चि सारस्वतघृते।

शारी। स्त्री। कुशे, शरपत्रकुशे, सुश्रुतर्णे। रा नि व ८। शारिकायाम्।

शारीरम्। क्ली। (Anatomy) सुश्रुतादि वैद्यकसंहितासु शरीरमधिकृत्य कृते शरीरस्थानाख्य व्याख्याने अन्यतमे स्थाने। यत्र शुक्रशोणितशुद्धि गर्भावक्रान्ति गर्भ शरीर सङ्ख्या मर्मशिरा शिराव्यध-धमनीगर्भिणीव्याकरणानि कृतानि। सु शा च शा १ष। पु। वृषे। मे। See शरीरम्।

शारीरकग्रन्थः। पु। श्रीसुखविरचितशारीरशास्त्रे।

शारीरगुणः। पुं। दैहिकगुणसमष्टौ। सच विंशतिसङ्ख्यक, यथा —लघु गुरु शीतोष्ण स्निग्धरुक्ष मन्दतीक्ष्ण स्थिरसरमृदु कठिन विशद पिच्छिल खर मसृणस्थूलसूक्ष्मसान्द्रद्रवा इति। च सू १ष।

शारीरज्वरः। पुं। देहगतज्वरे। लक्षण—"शारीरो जायते पूर्व्वं देहे मनसि मानस। इन्द्रियाणाञ्च वैकृत्य देहसन्तापलक्षणम्॥" चु चि ३ष।

शारीरव्रणः। पु। शरीरसम्बन्धिवातादिदोषजनितव्रणे। स द्विविध शारीरागन्तुभेदेन। यथा —"द्विधा व्रण स विज्ञेय शारीरागन्तुभेदत। दोषैराद्यस्तयोरन्य शस्त्रादि क्षतसम्भव। स्तब्ध कठिनसंस्पर्शो मन्दस्रावी महारुज। तुद्यते स्फुरति श्यावो व्रणो मारुतसम्भव। तृष्णामोहज्वरक्लेद दाहदुष्ट्यवदारणे। व्रण पित्तकृत विद्याद्गन्धं स्रावैश्च पूतिकै। बहुपिच्छो गुरु स्निग्ध स्तिमितो मन्दवेदन। पाण्डुवर्णोऽल्पसंक्लेदश्चिरपाकी कफव्रण। रक्तो रक्तस्रुती रक्तात् द्विविध स्याद्द न्द्वर्ज। त्वङ्मांसज सुखे देशे तरुणस्यानुपद्रव। धीमतोऽभिनव काले सुख साध्य सुखे व्रण। गुणैरन्यतमैर्हीनस्तत कृच्छ्रो व्रण स्मृत। सर्व्वं हीनो विपर्यस्तस्त्वसाध्यो भूर्युपद्रव॥" इत्यादि। मा नि।

शार्क। प। शर्करायाम्। छिमि। श र।

शार्कक। पु। दुग्धफेने। शर्करापिण्डे। मे।

शार्करः। पु। लोष्ठके। दुग्धफेने। मे।

शार्करमद्यम् (शीधुः)। क्ली, पु। शर्करा धातकीसिद्धमद्ये। लक्षण—"शर्कराधातकीतोय क्वथिते शार्करी मता।" इति। द्रव्यगुणमाला। गुणा —शीतं हृद्य दीपन मोहनञ्च। रा नि व १४। अन्य शर्करासवनीकृतमद्ये। गुणा —मधुर रुच्य दीपन वस्तिशोधनञ्च। सु सू ४५ष।

शार्करिलः। वि। शर्करान्वितभूमिके। शर्करा भूयिष्ठे। व्याक।

शाङ्गम्। क्ली। आर्द्रके। आदा। रा नि व ६।

शाङ्गधरः। पु। स्वनामख्यात चिकित्साग्रन्थ कारे। ज्वरतिमिरकारे।

शाङ्गधरदीपिका। स्त्री। आढमल्लकृते शाङ्गधरटीकाविशेषे।

शाङ्गवैरिकः। पुं। मुष्कोसमानवर्णे स्थावर विषभेदे। अत्रि ३स्थान ५६ष।

शाङ्गष्टा। स्त्री। काकजङ्घायां। कौंटी चुड़-कौंडेनि। सु चि २३ष। काकमाच्याम्। गुञ्जायाम्। सु सू ३८ष।

शार्ङ्गा(ङ्ग)ष्टा। स्त्री। महाकरञ्जे। उष्ट्रकरञ्जे। रा नि व ९। वा उ २ष। लताकरञ्जे। काकमाच्याम्। वै निघ।

शार्दूलः। पुं। व्याघ्रे। रा नि व १९। चित्रक वृक्षे। रा नि व ६। सदाख्य पक्षिविशेषे। शरभे। सरभे। मे।

शार्दूलकन्दः। पु। अरण्यपलाण्डौ।

शार्दूलजम्। क्ली। व्याघ्रनखे। नखौ। वै निघ।

शार्व्वरी। स्त्री। रात्रौ। अ टी भ। रोघ्रे। लोध। वै निघ।

शालः। पु। शाले। धूनो। रा नि व १२। शालि। मत्स्यभेदे। शाल माछ, गजाड़। विका। वृक्षे। रा नि व २। वृक्षमात्रे। रा नि व ९। (Shorea robusta) स्वनामख्यातवृक्षे। शाल गाछ। हि शाल, शालवा। ते एपचट्टु। ता कुङ्गिलियम्। गुज गल। गुणा—
कषाय स्यात् व्रणस्वेदकफक्रिमीन्। व्रध्नविद्रधि बाधिर्य्य योनि कर्णगदान् हरेत्॥" भा पू १भ वटादि। शठौ। सु चि ८ष। अश्वकर्णवृक्षे। पियालवृक्षे। वै निघ।

शालकम्। क्लो। नाड़ीशाके। पाटशाक। वै निघ।

शालकल्याणी। स्त्री। स्वनामख्यात पत्रशाक विशेषे। गुणा —"शाकं गुरु च रुक्षञ्च प्रायो विष्टभ्य जीर्य्यति। मधुरं शीतवीर्य्यञ्च पुरीषस्य च भेदनम्॥" च सू २७ च।

शालज'। पुं। शालमत्स्ये। शाल माछ। श र।

शालघ्न. । पुं। शालिञ्चशाके।

शालद्वयम्। क्लो। शालपीतशालयो। शाल, पेयाशाल। सा को विशालातृणौषधे।

शालनम्। क्लो। हरितके। शाकशल्लि। चा चि ७ च।

शालनिर्यास'। पु। राले। धूनो। रा नि व १२। भा म ४भ पादस्फुटने। सर्ज्जवृक्षे। रा नि व ८।

शालपत्र-समपत्री। स्त्री। शालपर्णीम्। शालपानि। प सु। रवा।

शालपर्णिका। स्त्री। सुरायाम्। एकाङ्गी, मुरा। वै निघ।

शालपर्णी। स्त्री। (Desmodium gangeticum Syn Hedysarum gangeticum) स्वनामख्यातक्षुपे। शालपानि। हि सरिवन। तत्पर्य्याया,—सुदला सुपत्री स्थिरा सौम्या कुमुदा गुहा ध्रुवा विदारीगन्धा च अंशुमती सुपर्णिका दीघमला दीर्घपत्रिकी वातघ्नी पीतिनी तन्वी सुधा सत्यानुकारिणी शोथघ्नी सुभगा दवी शोथघ्नी निश्चला त्रीहिपर्णिका समूला सुरूपा शुभपत्रिका सुपर्णी शालिपत्री शालिदला विदारी सालपर्णी एकमूला अंशुमती शालानी शालिका दीर्घाङ्घ्रि, दीर्घपत्रा। गुणा —"शालपर्णी गरच्छर्द्दिज्वर श्वासातिसारजित् शोथ दोषत्रयहरी बृंहण्युक्ता रसायनी॥ तिक्ता विषहरी स्वादु क्षतकासक्रिमिप्रणुत्॥" भा। रा नि व ४। See च अंशुमती।

शालपर्ण्यादि। पु। तदादिद्रव्यगणे। यथा —शालपर्णी पृश्निपर्णी वाट्यालक बिल्वशलाटुषु। शालपानि, चाकुले, बेलेड़ा, बेलशुँठ। चदरचिधि शालपर्ण्यादि। "शालपर्णीबला बिल्वै पृश्निपर्ण्या च साधिता। दाड़िमाम्ला हिता पेया पित्तश्लेष्मातिसारिणाम्॥"

शालमर्कट' (क')। पु। दाड़िमवृक्षे। वै निघ।

शालरस'। पु। राले। धूनो। रा नि व १२।

शालव। पुं। लोध्रवृक्षे। श र।

शालवर्ग। पु। शालसारादिवर्गे। भा।

शालवेष्ट.। पुं। शालनिर्यासे। धूनो। विका।

शालशाकम्। क्लो। नाड़ीशाके। वै निघ।

शालसार'। पुं। शालवृक्षे। सु सू ३८च। हिङ्गुवृक्षे। विश्व।

शालसारादि'। पु। तदादिद्रव्यगणे। यथा —"शालयुग्म करञ्जौ द्वौ खदिरचन्दनद्वयम्। गड्भाण्डीऽश्वकर्णभूर्जौ लोध्रयुग्मधवास्तथा। शिरीषा गुरुकालीयपूगपूतिककर्कटा। शालसारादिरप्येष गण श्लेष्मगदापहः॥' शालयुग्म शालप्रियालौ। गड्भाण्डी भाटिरिति प्र। पूतिको गन्धमादुलि। सा को।

शाला। स्त्री। तरुशाखायाम्। गृहे। विका।

शालाककूटकम्। क्लो। चाणक्यमूलके।

शालाकी (इन्)। पु। शल्यवैद्ये।

शालाक्यम्। क्लो। आयुर्वेदस्य अष्टविधतन्त्रान्यतमे। तत्र ऊर्द्ध्वजत्रुगतरोगाणां श्रवणनयनादाशिरोरोगाणाञ्चोपशमनार्थम्। सु सू १च। "शिरोरोगा नेत्ररोगा कर्णरोगा विशेषतः। भ्रूशङ्खकण्ठमन्यासु ये रोगा सम्भवन्ति हि। तेषां प्रतीकारकर्म्म नासावक्त्राञ्जनानि च। अभ्यङ्गसुखगण्डूषक्रिया शालाक्यनामका॥" वैद्य स २च।

शालाङ्गार। पु। कर्म्मकारशालाग्नौ। कामारशालेर आगुन। रस चि ८च। शालकाष्ठाङ्गारे।

शालाजिर। पु। शरावे। शरा। विका।

शालाञ्चि। पु। शाकभेदे। शालिञ्चशाक। श र।

शालानी। स्त्री। विदार्य्याम्। शालपानि। श र।

शालामर्कटकम्। क्लो। चाणक्यमूले। रा नि व ७। बालमूलके। भा पू १भ शा व।

शालामुख। पु। कृष्णशूकतण्डुलव्रीहिधान्ये। "शालामुख कृष्णशूक कृष्णतण्डुल उच्यते।" भा पू १भ धा व।

शालामृग। पु। शृगाले। हारा।

शालावृकः । पुं । श्वसदृशजातीयशृगालविशेषे । नेकडे । बिड़ाले । राजनि व १९ । वानरे । कुक्कुरे । मे । मृगे । हरिणे । शब्द र ।

शालि (धान्यम्) । पुं, क्ली । हैमन्तिकधान्य । आमन धान्य, हैमन्तिक धान । देशभेदेन तस्य नानाभेदा दृश्यन्ते । ते च यथा—शालिर्महा शालि कलम तूर्णक शकुनाहृत सारामुख दीर्घशूक रोध्रशूक सुगन्धक पतङ्ग तपनीयश्च । एते निर्द्दिष्टा शालयः । गुणा —वृद्धाल्पवर्चस स्वादुपाकरसा स्निग्धा हृद्या कषायानुरसा लघव पथ्या मूत्रला हिमाश्च । वा सू ६ च । न मधुरा वीर्य्येण शीता लघुपाका बलावहाश्च । सुसू २८ च । शालि कलम सुगन्धक शकुनाहृत महा शालि शीतभीरुक रोध्रपुष्पक महिषमस्तक वृहन्मक पाण्डुक महादूषक पुण्डरीक काञ्चनक दीर्घशूक हायनक दूषक महा दूषकश्च । सु सू ४६ च । गुणा —मधुरा शीता लघुपाका बलकरा पित्तघ्ना वातकरा स्निग्धा वद्धाल्पवर्चसश्च । राज । शालिसामान्यगुणा — मधुरा रुच्या । राजनिघण्टुस्तु शालिधान्यस्य दश भेदानाह, राजान्नषष्टिककफारकमुण्डस्थूलाशुगन्ध निरापशोणाय इति दश भेदा । एषां विशेषा स्वपर्य्याये दृष्टव्या । "राजान्नं दीर्घशूक स्वरिपुदिव सज षष्टिको वर्णतो द्वौ नि शूको मुण्डशालि स्वगुणविशदित स्वाभिधानास्तयोऽन्ये । मासैर्योऽन्य स्त्रिभि स्यात् स भवति निरपो वापि इष्टम्बु सम्भू रेव स्वादन्नीहिरजस्तदिति दशविधा शालयस्तु प्रसिद्धा ॥ राजनि व १६ । हारीतस्तु शालीना मष्टादशभेदानाह । भा । "रक्तशालिर्महाशालि कलम षष्टिकोऽपर । खञ्जरीटापहारी च गौर कान्या कपिञ्जला । सौगन्धी शुकला चान्या बिल वासी कषोरका । गुरुडा रक्तवल्ली च कलमान्या तथापरा । विन्ध्या मागधी पीता सा अष्टादश शालय । देशे देशे विभिन्नानि नामानि परि लक्षयेत् । गुणे समाने सर्व्वासाम् भभिभागोद्भवान् विदु । शालयश्चिरशोषाय मूत्रला बहुवर्चस । शे शकाले सुपथ्याय मूत्रला वातला हिमा ।" भवि ११ च । लक्षण यथा—"कथनेन विना शक्ता हैमन्त्या शालय स्मृता ।" गन्धशृगे । गन्धगोकुल । त्रिका । कृष्णजीरके । राजनि व ६ । रक्तालिनी । वैनिघ । [कुमड़ा । शब्द र ।

शालिका । स्त्री । विदारिकायाम् । भूंई-

शालिजः (जातकः) । पु । खरशाके । थाटाशी । च द वा व्या धि ।

शालिञ्चः (ञ्ची) । पुं, स्त्री । स्वनामख्यातशाक भेदे । शालिञ्चा शाक, शाञ्चि शाक । तत् पर्य्याया,—पत्तूर पत्रक शालञ्च शालाञ्चि शालिञ्चा ग्रिनशाक सितसार पत्रकीट लौह मारक । गुणा —"शालिञ्चो दीपनस्तिक्त शीतांश्च- कफपित्तजित् ।" राज २५ ।

शालिदला । स्त्री । च शमल्याम् । शालपाणि । राजनि व ४ ।

शालिनाथः । पुं । रसमञ्जरीकारे ।

शालिनी । स्त्री । पद्मकन्दे । राजनि व १० । मेथिकायाम् । वैनिघ ।

शालिपर्णिका । स्त्री । मुरामांस्याम् वैनिघ ।

शालिपर्णी । स्त्री । च शमल्याम् । शालपाणि । राजनि व ४ । च द व्य धि । "शालिपर्णीपृश्निपर्णी ।" माषपर्ण्याम् । माषाणी । राजनि व ३ । मेदायाम् । पृश्निपर्ण्याम् । वैनिघ ।

शालिपिष्टम् । क्ली । स्फटिके । त्रिका ।

शालिमूलम् । क्ली । हैमन्तिकधान्यमूले । च चि ३ च ।

शालिराट् । पु । महाशाली, राजशाली । भङ्ग धान । पत्तू ।

शालिशक्तुः । पु । शालिधान्यकृतसक्तुके । गुणा —"मधुरा लघव शीता शक्तव शालिसम्भवा । ग्राहिणो रक्तपित्तघ्ना तृष्णा च्छर्द्दि ज्वरापहा ॥" च सू २७ च ।

शालिहोत्र । पुं । तन्नामकाश्वशास्त्रप्रणेतरि ऋषिविशेषे । घोटके । त्रिका ।

शालिहोत्रम् । क्ली । नकुलकृते अश्ववैद्यक विशेषे । अपरं भोजराजकृतञ्च ।

शाली । स्त्री । कृष्णजीरके । राजनि व ६ । मेथि कायाम् । शालपर्ण्याम् । दुरालभायाम् । वैनिघ ।

शालीना । स्त्री । मिश्रेयायाम् (शतपुष्पे) । मउरिशाक । राजनि व ४ ।

शालु । क्ली । शालूके । शालूक । शब्द र । पु । भेके । हे च । चोरक नामगन्धद्रव्ये । गेंठेला विशेष । मे ।

शालु(लू)कम् । क्ली । पद्मकन्दे । पद्मेर

গেঁড়ো, শামুক। रा नि व २२। अम। हि करील मिसौंडा। तै कालिकाय। तत्पर्य्याया,—पद्मस्थ शालूक शालुक शालूक गोपभद्र। गुणा—शीतल रुक्ष पित्तदाहास्रघ्न गुरु दुर्जर स्वादुपाक स्तन्य वातकफकर संग्राहि मधुर रुचघ्न। तत् शाकम् अनार्त्तवम् जीर्णम् व्याधितम् कृमिभक्षितम् अग्न्यादिदूषितञ्च वर्ज्य म्। यथाग्निजीर्णम् अकाली त्थम् अशैलादिविद्ध कर्कशमतिकोमल व्यालादि दूषित मूलक विना शुष्कञ्च शाक नाश्नीयात्। भा पू १म शा व। च द वा व्या चि अश्वगन्धातैले। जातीफले। रा नि व १२। वै निघ २म अ च चि पिप्पल्यादिचूर्णे।

शालूकः। पु। मण्डूके। रा नि व १९। पद्मादि मूले। त्रिका।

शालूरः। पु। भेके। अम। पद्मकन्दे। वै निघ।

शालूरक.। पु। पुरीषजकृमिभेदे। च वि ७अ।

शालूरपर्णी। स्त्री। ब्राह्मीशाके। বিম্নীশাক। "शालूरपर्णीशालूर।" भा म १म जिह्वकज्व चि।

शालेयः। पुं। मधुरिकायाम्। रा नि व ४। च सू २७अ। क्ली। शालिधान्यक्षेत्रे। रा नि व २। बालमूलके। भा पू १म शा व। स्त्री। मिश्रेयायाम्। মেথি। रा नि व ४। शतपुष्पायाम्। শুলফা। वै निघ।

शाल्मल, (क)। पु। मोचरसे। रा नि व ८। भैष स्त्रीरो प्रदरादिरसे। शाल्मलीवृक्षे। শিমুল গাছ। श र।

शाल्मलि,। पुं, स्त्री। (Bombax malabarica Syn Salmalica malabarica) स्वनामख्यातमहातरौ। শিমুল গাছ। हि शेम्बल, शेमुर। उत् बोनूरो। ता पुला। म सावरि। प मु। तत्पर्य्याया,—पिच्छिला पूरणी मोचा स्थिरायु तूलिफला दुरारोहा शाल्मल शाल्मलक अपूरणी निर्गन्धपुष्पी तूलिनी कुक्कुटी रक्तपुष्पा कण्टकारी मोचनी शीमूल कदला चिरजीवी पिच्छिल रक्तपुष्पक तूलवृक्ष मोचाख्य कण्टकद्रुम कुक्कुटी रक्तोत्पल रम्यपुष्प बहुवीर्य्य यमद्रुम दीर्घद्रुम स्थूलफल दीर्घायु। गुणा—हृद्यो वल्य स्वादु शीत कषायो लघु स्निग्ध शुक्रश्लेष्मवर्द्धनश्च। तद्रसस्तद्गुण एव, ग्राही कषायश्च। तत्पुष्पफलमपि तत्समगुणमेव। रा नि व ८। तत्पुष्प घृत सैन्धवसाधितं प्रदरघ्नं रसे पाके च मधुर कषाय गुरु शीतल ग्राहि वातलञ्च। भा पू १म शा व। कृमिमेहघ्न रूक्षगुण पाके कटु लघु वातकफघ्नञ्च। सु सू ४६अ। च द वस्तज्व चि। त्रिफलादौ। "त्रिफला शाल्मली रास्ना।"

शाल्मलिक.। पु। रोहितकवृक्षे। রক্তরোড়া। रा नि व ७। च वि ८अ।

शाल्मलिनी। स्त्री। शाल्मलिवृक्षे। श र।

शाल्मलिपत्रक.। पुं। सप्तपर्णवृक्षे। ছাতিম গাছ। रा नि व १२।

शाल्मली। स्त्री। शाल्मलिवृक्षे। শিমুল গাছ। अम। मोचरसे। च सू ४। शिंशपावृक्षे। त्रिका।

शाल्मलीकण्टकः। पु। प्रसिद्ध। শিমুল-কাঁটা। पथ्य व्यञ्जन। वा उ २२अ।

शाल्मलीकन्दः। पु। स्वनामख्यातमहाकन्दे। स भागीरथीतीरे प्रसिद्ध। शावरीकन्द इति च महाराष्ट्रादौ ख्यात। শিমুলগাছের মূল। तत्पर्य्याया,—विजुल वनवासक वनवासी मलघ्न मलहन्ता। गुणा—मधुर मलधारण शीत पित्तदाहशोषसन्तापघ्नश्च। रा नि व ७।

शाल्मलीकल्प.। पु। वैद्यशास्त्रान्तर्गतचिकित्सा कल्पभेदे। ग द।

शाल्मलीफल.। पुं। तेजःफलवृक्षे। তেজবল। रा नि व ११।

शाल्मलीफलकम्। क्ली। चरादिशस्त्राणाम् धारासंस्थापनार्थकर्कशकाष्ठपट्टके। सु सू ८अ।

शाल्मलीवेष्ट (क)। पुं। मोचरसे। শিমুল গাছের আঠা। रा नि व ८। भा म १म अ सा चि समङ्गादिचूर्णे। "शाल्मलीवेष्टको रोध्र।"

शाल्मलीसत्त्वनिर्य्यासः। पुं। मोचरसे। भैष ध्वजभ चि। रस र कामदीपकरसे।

शाल्वणास्वेद,। पुं। वातव्याधौ स्वेदविशेषे। यथा—"काकोल्यादि सवातघ्न सर्व्वाम्लद्रव्य संयुत। सानूपौदकमांसन्तु सर्व्वस्नेहसमन्वित। सुखोष्ण स्पष्टलवण शाल्वण परिकीर्त्तित। तेनोपनाहं कुर्व्वीत सर्व्वदा वातरोगिणाम्।" सु चि ४अ। वातघ्नौ भद्रदार्व्वादि काकोल्यादिव योगत। शाल्वणाद्यैर्वर्षं शुल्कं यावदम्लेन बाधता। पट्टी स्यात् स्वेदनाचैव वाधिकाचर्षमिष्यते। अतु चेदोन ताभ्यम् स्यात् सुचिर्धत्वं यतो भवेत्।

शालावृकः । पुं । प्रसङ्गजातीय शृगालविशेषे । ক্কেউ । बिड़ाले । रा नि व १९ । वानरे । कुक्कुरे । श्वन । मृगी । हरिण । श र ।

शालिः(धान्यम्) । पुं, क्ली । हैमन्तिकधान्य । आमन धान्य, हैमन्तिक धान । देशभेदेन तस्य नानाभेदा दृश्यन्ते । ते च यथा—शालिर्महा शालि कलम तूर्णक शकुनाहृत सारामुख दीर्घशूक रोध्रशूक सुगन्धक पतङ्ग तपनीयश्च । एते निर्दिष्टा शालय । गुणा —बद्धाल्पवर्च्चस स्वादुपाकरसा स्निग्धा वृष्या कषायानुरसा लघव पथ्या मूत्रला हिमाश्च । वा सू ६ अ । न मधुरा वीर्य्यत शीता लघुपाका बलावहाश्च । सु सू ३८ अ । शालि कलम सुगन्धक शकुनाहृत महा शालि शीतभीरुक रोध्रपुष्पक महिषमस्तक कर्द्दमक पाण्डुक महादूषक पुष्पाण्डक पुण्ड रीक काञ्चनक दीर्घशूक हायनक दूषक महा दूषकश्च । सु सू ४६ अ । गुणा —मधुरा शीता लघुपाका बलकरा पित्तघ्ना वातकरा स्निग्धा बद्धाल्पवर्चसश्च । राज । शालिसामान्यगुणा — मधुरा वृष्या । राजनिघण्टुस्तु शालिधान्यस्य दश भेदानाह, राजान्नषष्टिककणरक्तमुण्डस्थूलाण्गन्ध-निरापत्नोदय इति दश भेदा । एषां विशेषा स्वपर्य्याये द्रष्टव्या । "राजान्न दीर्घशूक खरिपुदिव सन षष्टिकी वर्णतो द्वौ निशूकौ मुण्डशालि स्वगुणविशदित स्वाभिधानास्त्रयोऽन्ये । मासैर्योऽन्य स्त्रिभि स्यात् स भवति निरपो नापि वृष्ट्यम्बुसम्भू रेय स्याद्व्रीहिर्दन्तस्तदिति दशविधा शालयस्तु प्रसिद्धा ॥ रा नि व १६ । हारीतस्तु शालीना मष्टादशभेदानाह । भा । "रक्तशालिर्महाशालि कलम षष्टिकोऽपर । खञ्जरीटापमाहौ च नीर कान्या कपिञ्जला । सौगन्धी शूकला चान्या तिल वासी कपोतका । गुरुडा रुक्मवन्ती च कलमान्या तथापरा । विल्लभा मागधी पीता ता अष्टादश शालय । देशे देश विभिन्नानि नामानि परि कल्पयेत् । गुणे समाने सर्व्वासान् भूमिभागोद्भवान् विदु । शालयश्छिन्नरोहाश्च मूत्रला बद्धवर्च्चस । ग्रीष्मकाले सुपथ्याश्च मूत्रला वातला हिमा ।" चवि १५ अ । लक्षण यथा—"कण्डनेन विना शुक्ला हैमन्ता शालय स्मृता ।" गन्धमृगी । गन्धगोकुल । त्रिका । कृष्णजीरके । रा नि व ६ । रसालिका । वै निघ । [कुमड़ा । श र ।

शालिका । क्ली । विदारिकायाम् । भूँई-

शालिजः (जाहकः) । पुं । खट्टाशाण्डे । खाटाशी । च द वा व्या चि ।

शालिञ्चः (ञ्ची) । पुं, स्त्री । स्वनामख्यातशाक भेदे । शालिञ्चा शाक, शाञ्चि शाक । तत् पर्य्याया,—पत्तूर पवक शालञ्च शालाञ्चि शालिञ्चा शितशाक सितसार पवकीट लोह मारक । गुणा —शालिञ्चो दीपनस्तिक्त प्लीहार्श कफपित्तजित् ।" राज २ प ।

शालिदला । स्त्री । अंशुमत्याम् । शालपाणि । रा नि व ४ ।

शालिनाथः । पुं । रसमञ्जरीकारे ।

शालिनी । स्त्री । पद्मकन्दे । रा नि व १० । मेथिकायाम् । वै निघ ।

शालिपर्णिका । स्त्री । सुरामांस्याम् वै निघ ।

शालिपर्णी । स्त्री । अंशुमत्याम् । शालपाणि । रा नि व ४ । च द ज्व चि । "शालिपर्णीपृश्निपर्णी ।" माषपर्ण्याम् । माषाणी । रा नि व ३ । मेदायाम् । पृश्निपर्ण्याम् । वै निघ ।

शालिपिष्टम् । क्ली । स्फटिके । त्रिका ।

शालिमूलम् । क्ली । हैमन्तिकधान्यमूले । च चि ३ अ ।

शालिराट् । पु । महाशाली, राजशाली । श्रेष्ठ धान । प सु ।

शालिशक्तु । पु । शालिधान्यकृतसक्तुके । गुणा —"मधुरा लघव शीता शक्तव शालिसम्भवा । ग्राहिणो रक्तपित्तघ्ना तृष्णा च्छर्दि ज्वरापहा ॥" च सू २७ अ ।

शालिहोत्रः । पुं । तन्नामकाश्वशास्त्रप्रणेतरि ऋषिविशेषे । घोटके । त्रिका ।

शालिहोत्रम् । क्ली । नकुलकृते अश्ववैद्यक विशेषे । अपरं भोजराजकृतञ्च ।

शाली । स्त्री । कृष्णजीरके । रा नि व ६ । मेथि कायाम् । शालपर्ण्याम् । दुरालभायाम् । वै निघ ।

शालीना । स्त्री । मिश्रेयाख्यक्षुपे । मउरिगाछ । रा नि व ४ ।

शालु । क्ली । शालूके । शामूक । श र । पु । भेके । हे च । चोरक नामगन्धद्रव्ये । গেঁঠেলা विशेष । म ।

शालु(लू)कम् । क्ली । पद्मकन्दे । पद्मेर

शिखरी (इन्)। पुं। कुन्दुरौ। कुन्दुरखोटो। रा नि व १२। सामान्यवनाली। अनार। रा नि व १६। मृगविशेषे। सम्भार लघु हृद्य बलप्रदश्च। रा नि व १०। अपामार्गे। रा नि व ४। अदर सा स विमूर्खीयोगी। वा मृ १५ अ श्यामादि। भा म ४म कर्पूरी चि। वन्दाके। मांसरो। रा नि व ५। कर्कटशृङ्ग्याम्। काँकड़ा शृङ्गी। रा नि व ६।

शिखा। स्त्री। चूचके। रा नि व १८। मूर्च्छायां। शाखायाम्। चूडायाम्। मे। मयूरशिखायाम्। विषनाशक्शिखा। रा नि व ५। शिरोमध्यकेशे। टिकि। अम। ज्वरज्वरे। श र। तदमूले। हे च। तुलसीरुचे। जटामांस्याम्। वचायाम्। वै निघ। प्रपञ्च, वहावे।

शिखाकन्दम्। क्ली। गृञ्जने। गाजर, शाल गम। रा नि व ७।

शिखाच(व)ल। पु। मयूरे। विका।

शिखाधर (धार)। पुं। मयूरे। विका।

शिखामूलम्। क्ली। गृञ्जने। गाजर मूला। रा नि व ७।

शिखाल। पु। मयूरे। वै निघ।

शिखालु। पु। मयूरशिखायाम्। रा नि व ५।

शिखावती। स्त्री। मूर्च्छायाम्। मुर्गी। श च।

शिखावर। पुं। पनसवृक्षे। काँठाल गाछ। श मा।

शिखावल्ला। स्त्री। मयूरशिखायाम्। रा नि व ५।

शिखावान्। पु। चित्रकवृक्षे। अम। भाष पविवि। वै निघ।

शिखावृक्ष। पु। उच्चदीपाधारे। दीपगाछा वा देन्को।

शिखिकण्ठम्। क्ली। तुत्थके। तुँते। रा नि व १३।

शिखिकुन्द। पु। कुन्दुरखोट्याम्। कुन्दुरखोटी। कश्चित्।

शिखिग्रीवम् (वा)। क्ली, स्त्री। तुत्थके। अम। भा म १म ज्व चि। ज्वराङ्कुशरसे "दारु मूषा शिखिग्रीवाम्।" (वम्) आम्यपाषाण, तुत्थके। र सा स। [वै निघ।

शिखिध्वज। पुं। धूमे। विका। मयूरे।

शिखिनी। स्त्री। मयूरशिखायाम्। नील कण्ठ फूलेर गाछ। रा नि व ५।

शिखिनीफल। पुं। शिरीषवृक्षे।

शिखिपुच्छम्। क्ली। मयूरपुच्छे। श र।

शिखिपुच्छभूति। स्त्री। पुच्छभस्मनि। च द हिक्का श्वास चि।

शिखिप्रिय। पुं। लघुबदरे। छोटकुल। रा नि व १।

शिखिमण्डल। पु। वरुणवृक्षे। वरुण गाछ। श र।

शिखिमन्थ। पुं। गणिकारिकायाम्, गणिरि। रस र श्लीपदचि।

शिखिमुखी। स्त्री। मयूरशिखायाम्। वै निघ।

शिखिमूलम्। क्ली। गृञ्जनमूले। गाजर मूला। रा नि व ७।

शिखिमोटा (दा)। स्त्री। अजमोदायाम्। शाकुनी। रा नि व ६।

शिखियूप। पुं। श्रीकारिमृगे। रा नि व १९।

शिखिवर्द्धक। पुं। कुष्माण्डे। श र।

शिखिवाडवरस। पुं। गुल्माधिकारे रस। पाठ—"मारितं सूततामाभ्र गन्धकं माक्षिक समम्। मर्दयेच्चित्रकद्रावै र्यवक्षारयुतं दिनम्। त्रिगुञ्ज भक्षयेच्चित्य नागवल्लीदलेन वा। वातगुल्महर ख्यातो रसोऽयं शिखिवाडव॥" रस र।

शिखिशिखा। स्त्री। मयूरशिखायाम्। वै निघ।

शिखी (न्)। पुं। चित्रकवृक्षे। चिता गाछ। रा नि व ६। वै निघ कर्षक ज्व चि बीजपूरलेपे। मयूरे। मेथिकायाम्। मेथि। रा नि व २१। विषभेदे। पशु। मुनिवकशाके। भा पु १म भा व। अपामार्गे। आपा। र सा सं। घोटके। हे च। कुक्कुटे। वृक्ष। मे। शुकशिम्ब्याम्। आलकुशी। पशु। वकपक्षिणि। विका। पित्ते। वै निघ।

शिखोदभव। स्त्री। हिलावरोचपे। शुशुनि शाक। रा नि व ४।

शिगूडि। स्त्री। सजामभ्यासरुपे। हि बड़ी मी। गुण—कटु उष्णा वातघ्नी शठप्रमघ्नी दीपनी रसायनी दीप्तदाह्य करी च। रा नि व ३।

समस्तवर्गमङ्ग वा यथालाभमथापि वा। प्रयुञ्जीतेति वचना सर्व्वत्र गणकर्म्मणि ।" शाल्वण स्वेद। জীবনীয়দশক, গুড়ূচী, কাঁকড়াশৃঙ্গী, বংশলোচনা, পদ্মকাষ্ঠ, ঋদ্ধি, বৃদ্ধি, দেবদারু, কুড়, হরিদ্রা, বরুণত্বক্, মেষশৃঙ্গী, বাড়িয়ালা, গোরক্ষচাকুলিয়া, আলাকুশী, শর, ঝাঁটী, শ্বেত-আকন্দ, গুলঞ্চ, গোক্ষুর, পাষাণভেদ, রক্ত আকন্দ, শতমূলী, পুনর্নবা, বজ্র-ঝাঁটা, ধুতুরা, বামনহাটী, বিছাতি, যব, কুল, কুলত্থ এবং দশমূল, প্রত্যেকে ৯ মাষা মিলিত ৮ পল। च द वा व्या चि।

शाव॰(कः)। पुं। शिशौ। रा नि व १८।

शावरः। पु। शबरलोध्रे। পাটিশালোধ। मे। भा म ४भ नेत्ररोगे। "वरिष्टदलशावर ।"

शावरकरोध्र'। पु। वर्त्तिं यज्ञापरसञ्ज्ञे स्वनामख्यातवृक्षे। পাটিশালোধ। वा सू १५ रोध्रादौ।

शावरभेदाख्य(ज)म्। क्ली। ताम्रे। हे च।

शावरी। स्त्री। शूकशिम्ब्याम्। আলাকুশী। मे। See कपिकच्छू।

शाष्कुलः। त्रि। मांसाशिनि। हे च।

शिंशपा। पुं। (Dalbergia śiśu) A Timber tree स्वनामख्याततरौ। শিশু গাছ। हि शीशम, शिशु, शीशव। ते शिशुकर्र। ता जानुक्कुकट्ट। पञ्चदर्। तत्पर्य्याया,— पिच्छिला अगुरु कपिला भस्मगर्भा अगुरुशिंशपा युगपत्रिका कृष्णसारा अगुरुसारा पिपला पिच्छला धीरा दालागुसार्थम् धूम्रिका। केषाञ्चिन्मते भस्मगर्भा कपिलशिंशपाया सञ्ज्ञा। यथा—"सा चेत् कपिलवर्णा स्यात् भस्मगर्भा निगद्यते॥" सा त्रिधा कृष्णश्वेतपीतभेदेन। सा गुणा—तिक्ता कटु रूक्षा कफवातघ्नी दीपनी शोथातिसारघ्नी च। "श्वेतादिशिंशपा तिक्ता शिशिरा पित्तदाहनुत्। कपिला शिंशपा तिक्ता शीतवीर्य्या श्रमापहा। वातपित्तज्वरघ्नी च छर्द्दिहिक्काविनाशिनी। शिंशपा त्रितय वर्ण्यं हिम शोफविसर्पजित्। पित्तदाह प्रशमनं वर्ण्यं रुचिकर परम्।" रा नि व ९।

शिकतावलम्बनम्। क्ली। जलस्य शीतत्वो करणोपायविशेषे। सु सू ४५प।

शिक्थ(क)म्। क्ली। मधूच्छिष्टे। मम। तत्पर्य्याया,—सिक्थकं मोदनं मक्षिकामलं चौद्रेय पीतराग काच विघसं उच्छिष्टमोदनं स्निग्ध माक्षिकज चौद्रज द्रावकं मक्षिकाश्रय मधूज मधुसम्भवम् मधूत्थं मधूत्थित मधूच्छिष्ट मधुशेषम्। गुणा—पिच्छिल स्वादु कुष्ठवातरक्तघ्न कटु मृदु स्निग्ध लेपेन स्फुटिताङ्गविलेपनञ्च। रा नि व १३। अपिच—" भूतघ्न व्रणरोपणम्। भग्नसन्धानकृद्वात कुष्ठ वीसर्प रक्तजित्॥" भा।

शिक्यम्। क्ली। द्रव्यरक्षणार्थं रज्जुकृताधारे। শিকা। श र। जलप्रसादनार्थं पात्ररक्षणाधार विशेषे। सु सू ४५प।

शिखण्डः(कः)। पुं। मयूरपुच्छे। अम। काकपक्षे। জুলপি। मे। श र।

शिखण्डकः। पु। कुक्कुटे। भा। स्त्री। (का) गुञ्जायाम्।

शिखण्डिनी। स्त्री। गुञ्जालतायाम्। प सु र सा स रसपक्षयी। यूथिकायाम्। र मा। मयूर्य्याम्।

शिखण्डी(न्)। मयूरे। मयूरपुच्छे। मे। कुक्कुटे। हे च। स्त्री। गुञ्जालतायाम्। रा नि व ३। स्वर्णयूथिकायाम्। रा नि व १०।

शिखरम्। क्ली। पुलके। রোমাঞ্চ। माणिक्य विशेष। त्रिका। कक्षे। मे। लवङ्गे। द्रुमाग्रे। पर्व्वताग्रे।

शिखरा। स्त्री। मूर्व्वायाम्। মূর্গা। श च।

शिखरिचरणम्। क्ली। अपामार्गमूले। वै निघ २य उन्मा चि।

शिखरिजः। पु। अपामार्गे। আপা॰। भैष नेरोचि भा म ४भ।

शिखरिणी। स्त्री। दधिजले। छन्दोन्तरे। रोमराज्याम्। मे। रा नि व २३। नवमल्लिकायाम्। रा नि व १०।२३। तन्नामकसम्भानविशेषे। तत्र द्रव्याणि दधि ३२ पल, खण्डस्याष्टपलानि, तत्परिमित मरिचचूर्णं लवङ्गैलाचूर्णञ्च, मध्वाज्ययो प्रत्येक पलचतुष्टयम्, एकत्र भाण्डे संस्थाप्य हिमवासिता शिखरिण्युच्यते। रा नि व २२। एवं मल्लिकादयो बहुविधशिखरिण्यो ज्ञेया। मूर्व्वायाम्। श च।

शिखरिलोहितः। पुं। भूकदम्बे। কুকুর শোঁকা। श च।

शितावर' (री) । पु, स्त्री । सुनिषण्णके । उउनिशाक । सोमराज्याम् । सोमराजी । वै निघ । रा नि व ४ ।

शिति' । पं । भूर्जद्रुमे । भूर्ज्जपत्रेर गाछ । मे । वि । शुभ्रे । कृष्णे । मे ।

शितिकण्ठ । पु । दात्यूहपक्षिणि । डाक पाखी । त्रिका ।

शितिवार । पुं । सुनिषण्णके । उउनिशाक । जटा ।

शितिच्छद:
शितिपच } पुं । हंसे । शर ।

शितिमारकम् । क्ली । शालिञ्चशाके ।

शितिमूलकम् । क्ली । उशीरे । बेणामूल । रा नि व १२ ।

शितिवर (वार) । पुं । सुनिषण्णकशाके । उउनिशाक । भा पू १भ शाव ।

शितिसार' (क') । पुं । तिन्दुकवृक्षे । गाव गाछ । अम ।

शितिसिम्बिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् ।

शिथिल । वि । पीड़नाधमे । शिथिलतन्त्र स्खलितयन्त्रदोष । सु सू ७ अ ।

शिपि । चमानि ।

शिफ । पुं । मूले । जटी त्रिकाशिमोद ।

शिफा । स्त्री । तरुमूले । शिकड़ । अम । शता ह्वायाम् । रा नि व ४ । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । जटा । मांस्याम् । मे । पद्मकन्दे । वै निघ ।

शिफाक (कन्द) । पु । पद्ममूले । शालूक । शच । अम ।

शिफाधर' । पु । शाखायाम् । शच । मयूरे ।

शिफारुह. । पु । वटवृक्षे । रा नि व ११ ।

शिम्ड़ी । स्त्री । स्वनामख्यातक्षुपे । हि भड़ौनी । तत्पर्याया,—मलिदा मद्गुलयहारिणी द्रवनपमी वातघ्नी मल्या गुच्छपुष्पी । तद्गुणा'—कटुकषा वातघ्नी पृष्ठशूलघ्नी योगेन रसायनी दद्रुदाद्रुकरी च । रा नि व ४ ।

शिम्ब । पु । चक्रमर्द्दक्षुपे । चाकुन्दा । शच ।

शिम्बा (म्बि) । स्त्री । शिम्बिधान्ये । रा नि व १६ । कलायादिकोषे । शुंटी । छिमड़ा । भ र । स्वनामख्यातलतायाम् । शिम गाछ । हि सेवि । बम शेगा । तत्पर्यायौ,—शीतगन्धि शिम्बी । सा तु शिम्बी पुस्तकशिम्बी भेदेन द्विविधा । गुणा— शिम्बीद्वय रसे मधुर पाके हिम गुरु बलकर दाह कर श्लेष्मकर वातपित्तहरच । भा पू १भ शाव । "शिम्बा तु द्विविधा कफवातला स्याद्वातला । विष्टम्भिनी कषायाग्निविटपरककफनाशिनी ॥" राज २प । शिम्बी रुक्षा कषाया च कोष्ठे वातप्रको पनी । न च वृष्या न चक्षुष्या विष्टभ्य च विपच्यते । शिम्बीजातिगुणा—"गुर्व्व्यो मधुरा शीता बलघ्ना रूक्षपाकिका । सर्व्वाश्च बलिभिर्भोज्या विविधा शिम्बिजातय ।" च सू २०भ । श्वेतकृष्णपीतरक्त भेदेन चतुर्धा । सा पुनर्द्विधा वल्लीजवृक्षभेदेन । गुणा—रसपाकयो कटुता । सु सू ४६भ । (म्बि) एरकायाम् । भा । मुसके । वै निघ ।

शिम्बिक । पुं । कृष्णमुद्गे । कालमुग । वै च ।

शिम्बिका । स्त्री । शिम्ब्याम् । शर ।

शिम्बिज' । पुं । शिम्बिधान्ये । रक्तकुलत्थे । स्त्री । शिम्बीधान्ये । वै निघ । भा ।

शिम्बिनी । स्त्री । अहिशिम्बीलतायाम् । बड़ श्वेतशिम । रा नि व ७ । कृष्णचटकायाम् । वै निघ ।

शिम्बिपर्णिका (र्णी) । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी । प मु । शच ।

शिम्बिरिङ्गणी । स्त्री । वनमुद्गे । वै निघ ।

शिम्बिरोटिका । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् । वै निघ ।

शिम्बी । स्त्री । धान्यादिवृन्ते । धानेर शिष थोका, शुंटी । रा नि व १६ । शिम्बीधान्ये । शिम्बा । शिम । शर । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी, कपिकच्छ्वां । आलकुशी । रा नि व ३ ।

शिम्बीधान्यम् । क्ली । शिम्बीनिगूढ़मुद्गमकुष्ठ कादौ । गुणा—अतिगुरु हिम विबन्धकरच । रा नि व १६ । " मधुर रुक्ष कषाय कटु पाकि च । वातल कफपित्तघ्न बद्धमूत्रमल हिम । ऋते मुद्गमसूराभ्यामन्यदाध्मानकारि च ।" भा पू १भ । See धान्यम् ।

शिम्बीफलम् । क्ली । काकुल्यकुने । रा नि व ४ ।

शिम्बीभव । पु । शिम्बीधान्ये । भा पू १भ ।

शिग्रुः । पुं । (Moringa pterygosperma Syn Hyperanthera Moringa) Horse-radish tree स्वनामख्यातपत्रशाके, शोभाञ्जनवृक्षे । शजिना गाछ । इत्यमरः २।४।८९ ॥ पीतसंगवा । हि सोहिञ्जना । दा हि सहँजना झाड । ता मोरुङ्गा । ते मुनुगचट्टुमुनग । तत्पर्य्याया,—शोभाञ्जन तीक्ष्णगन्ध अक्षिव अक्षीव मोचक मोभाञ्जन सौभाञ्जन विदधिनाशन मधुगुञ्जन हरितशाक शाकपत्र शिग्रुक उपदंश अमादंश कोमलपत्रक बहुमूल दंशमूल तीक्ष्णमूल उग्र कामिनीश शोभनक शोभाञ्जन सुभाञ्जन सुतीक्ष्ण वनपल्लव श्वेतमरिच कटुकन्द तीक्ष्ण गन्ध गन्धक आक्षीवक सिंघल आक्षीव मुभाञ्जन स्त्रीचित्तहारी द्रविणनाशन कृष्णगन्धा मूलकपर्णी मोच जलप्रिय मुखमोद रुचिराञ्जन आद्यच्य । गुणा —कटु तिक्तोष्ण तीक्ष्ण वात कफघ्न मुखजाड्यहर रुच्य दीपन व्रणनाशनच । शिग्रुस्तु भेद श्वेतपीतनीलरक्तभेदेन । राजनिर्घण्टः ८ । विशेषास्तत्पर्य्याये मत्या । शाके । अमरः ।

शिग्रुजम् । क्ली । शिग्रुफले । शिग्रुवीजे, यत् श्वेतमरिचमित्युच्यते । अमरः ।

शिग्रुतैलम् । क्ली । शिग्रुवीजोद्भवतैले । सजिना वीजेर तैल । म सेगुतेल । गुणा —कटु उष्ण कफघ्न वातघ्न त्वग्दोषव्रणकण्डूतिशोफघ्न पिच्छिल लघु । राजनिर्घण्टः १५ ।

शिग्रुपुष्पम् । क्ली । शोभाञ्जन पुष्पे । सजिनार फुल । तद्गुणा,—"शिग्रोः पुष्पञ्च कटुकं तीक्ष्णोष्णं स्नायुशोथनुत् । क्रिमिहृत् कफवातघ्नं विद्रधिप्लीह गुल्मजित् ॥" भा ।

शिग्रुफलम् । क्ली । शोभाञ्जनफले । सजिनार डाँटा । गुणा —स्वादु कषायं अग्निदीपन कफ-पित्तघ्नं शूल कुष्ठ क्षय श्वास गुल्मनाशनञ्च ।

शिग्रुबीजम् । क्ली । श्वेतमरिचे । "शोभाञ्जनस्य यद्वीजं तत् श्वेतमरिचं स्मृतम्" । शब्द । तद्गुणा,—"चाक्षुष्यं शिग्रुजं वीजं तीक्ष्णोष्णं विष नाशनम् । अवृष्यं कफवातघ्नं तन्नस्येन शिरोर्त्तिनुत् ॥" भा ।

शिग्रुशाकम् । क्ली । प्रसिद्ध । सजिनाशाक । म सेगुपत्र । क नुग्गियपत्रे । गुणा —रुच्य वात कफघ्न कटुत्व दीपनं पथ्य क्रमिघ्नत्व । राजनिर्घण्टः ७ ।

शिग्रुजम् । क्ली । शिग्रुवीजे । वैद्यकनिघण्टुः ।

शिङ्घाणकः । पुं । कफे । नासामले । नाकेर पोटा । उण्णा । वाग्भटीय नासागतरोगविशेषे । जटा ।

शिङ्घाणम् (णिका) । क्ली, स्त्री । काचपात्रे । सिंका । लौहमले । मण्डूर । नासामले । शिक्नि । मे ।

शिङ्घितः । त्रि । घ्राते । शब्दरत्नावली ।

शिङ्घिनी । स्त्री । नासिकायाम् ।

शिण्डाकी । स्त्री । आसुतविशेषे । गुणा —रोचनी लघ्वी । चरक सूत्र २७ अ । यथा—"शिण्डाकी राजिकायुक्ता स्यान्मूलकदलद्रव । सर्षपस्वरसेऽपि शालि पिष्टक संयुते । शिण्डाकी रोचनी गुर्वी पित्तश्लेष्मकरी स्मृता ।" राजनिर्घण्टः १४ । भा ।

शितः । पुं । तीक्ष्ये । क्ली । रजते । अने ध्वनि । त्रि । कृशे । विश्व ।

शितकरः । पुं । कर्पूरे । राजनिर्घण्टः १२ ।

शितकर्णी । स्त्री । वासायाम् । वासक गाछ । राजनिर्घण्टः ४ ।

शितच्छदा । स्त्री । शताह्वायाम् । वैद्यकनिघण्टुः ।

शितद्रुः । पुं, स्त्री । धीरपोटे । क्षीरकखाड़ । रमा । शतद्रुनद्याम् । अमरः ।

शितनिर्गुण्डी । स्त्री । कृष्णनिर्गुण्ड्याम् । कालनिशिन्दा । रसरत्नाकर चि ।

शितपर्णः । पुं । चन्द्रमुस्तके । वैद्यकनिघण्टुः ।

शितपुष्प । पुं । शिरीषवृक्षे । राजनिर्घण्टः ९ ।

शितपुष्पकम् । क्ली । काशतृणे । राजनिर्घण्टः ८ ।

शितशाक । पुं । शालिञ्चशाके । शालिञ्च शाक । पर्य्याय ।

शितशिवम् । क्ली । सैन्धवलवणे । वैद्यकनिघण्टुः । मिश्रेयायाम् । स्त्री । शताह्वायाम् । वैद्यकनिघण्टुः ।

शितशिंशपा । स्त्री । श्वेत शिंशपायाम् । शादाशिशु । राजनिर्घण्टः ९ ।

शितशूकः । पुं । यवे । यव । त्रिका । गोधूमे । गोम । त्रिका ।

शितसारः । पुं । तिन्दुकवृक्षे । गावगाछ । अमरः ।

शिताद्रिकर्णी । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । राजनिर्घण्टः २१ ।

हस्तपुष्प शिखिनीफल भण्डी भ्रमर भ्रुकपुष्प। गुणा —"शिरीषो मधुरोऽनुष्णस्तिक्तश्च तुवरो लघु। दोषशोथविसर्पघ्नः कासव्रणविषापहः।" भा। कपटकशिरीषगुणाः —विषविसर्पस्वेदत्वग्दोषशोथघ्न। राज। तत्पर्य्यायाः,—कटभी किनिही श्वेता महाश्वेता रोहिणी।

शिरोषपत्रा (त्रिका)। स्त्री। श्वेतकटभी हवे। काँटाशिरीष। रा नि व ९।

शिरोषबीजम्। क्ली। सप्तामकक्षस्य बीजे। बा सू १५ अ शिरोविरेचने। च द ज्व चि अञ्जन प्रकरणे।

शिर(रो)ग्रह। पु। वातव्याधिविशेषे। माथा-धरा। लक्षण—"रक्तमाश्रित्य पवनः कुर्य्यान्मूर्द्ध धरा शिराः। रूक्षा सवेदना कृष्णा सोऽसाध्य स्याच्छिरोग्रहः। शिरोग्रहे तु कर्त्तव्या शिरागत मरुत्क्रिया। दशमूलीकषायेण मातुलुङ्गरसेन च। शीतेन तैलेनाभ्यङ्गः शिरोवस्तिश्च युज्यते।" भप्र।

शिरोत्पात। पु। सर्व्वगताचिरोगे। लक्षण यथा— अवेदना वापि सवेदना वा यस्याक्षिराज्यो हि भवन्ति ताम्राः। मुहुर्विरज्यन्ति च याः स तादृक् व्याधि शिरोत्पात इति प्रदिष्टः॥" मा नि।

शिरोधरा। स्त्री। कन्धरायाम्। ग्रीवा। रा नि व १८। वा चि ८ अ।

शिरोधि। स्त्री। कन्धरायाम्। रा नि व १८।

शिरोधिजा। स्त्री। शिरायाम्। रा नि व १८।

शिरोभ्यङ्ग। पु। मस्तकाभ्यङ्गे। माथाय तैलमर्द्दन। सु चि २४ अ। See अभ्यङ्ग।

शिरोमर्म्मा (न्)। पुं। शूकरे। हे च।

शिरोरुजा। स्त्री। समपत्रवृक्षे। छातिम गाछ। त्रिका। शिरोवेदनायाम्।

शिरोरुट् (ह)। पु। केशे। श च। अम।

शिरोघूर्णनम्। क्ली। मस्तकघूर्णने। माथा घोरा। निदानम्।

शिरोरोग। पु। मस्तकरोगे। माथार पीड़ा। निदानादि—"धूमातपतुषाराम्बुक्रीड़ातिस्वप्नजागरैः। उत्स्वेदादि पुरोवात वाष्पनिग्रह रोदनैः। अत्यम्बु मद्यपानेन कृमिभिर्वेगधारणैः। उपधानमृजाभ्यङ्ग द्वेषाध प्रततेक्षणः। असात्म्यगन्धदुष्टामभाष्याद्यैः शिरोगता। जनयन्त्यामयान् दोषास्तत्र मारुत कोपतः। निस्तुद्यते भृशं शङ्खौ घाटा संभिद्यते तथा। भ्रुवोर्मध्यं ललाटञ्च पततीवातिवेदनम्। बाध्येते स्वनतः श्रोत्रे निष्कृष्येते इवाक्षिणी। घूर्णतीव शिरः सर्व्वं सन्धिभ्य इव मुच्यते। स्फुरत्यति शिराजालं कन्धराहनुसंग्रहः। प्रकाशासहता घ्राणस्रावोऽकस्मात् व्यथाशमौ। मार्द्दव मर्द्दनस्नेहस्वेदबन्धैश्च जायते।" शिरस्तापोऽयम्। "अर्द्ध तु मूर्द्ध सोऽर्द्धावभेदकः।" "शिरोऽभितापे पित्तोत्थे शिरोधूमायनं ज्वरः। स्वेदोऽक्षिदहनं मूर्च्छा निशि शीतैश्च मार्द्दवम्। अरुचि कफजे मूर्द्ध्नि गुरुस्तिमितशीतता। शिराक्षिस्पन्द तालव रुक् मन्दाग्न्यधिका निशि। तन्द्रा शूनाक्षि कूटत्व कण्डुकण्ठग्रहः वमि। रक्तात्पित्ताधिकरुजः सर्व्वैः स्यात् सर्व्वलक्षणः।" वा उ २३ अ। स चैकादशविध। वातजपित्तजकफजसन्निपातजरक्तज क्षयज कृमिज सूर्य्यावर्त्तानन्त वातार्द्धावभेदक शङ्खकभेदेन। वाभटस्तु न क्षयजमाह। तत्र वातशिरोरोगेनिमित्त शिरोवेदना निशि च वर्द्धते, तथा बन्धनादिभिर्विशेषो भवति। पित्तेन ज्वालाङ्गार चितमिवाचित शिरो भवति। रात्रौ शीतेन विशेषो भवति च। कफेन, गुरु हिमं शूनाक्षि कूट मुखञ्च भवति। त्रिदोषे त्रिदोषलिङ्ग भवति। रक्तेन पित्तलिङ्ग शिरस स्पर्शासहत्वञ्च। ,क्षये चास्य स्फुरणवदनुभव, अतिशिरोवेदना चेति। मा नि।

शिरोऽर्त्तिः। स्त्री। शिरःपीड़ायाम्। मा नि।

शिरोवस्ति। पुं। मुर्द्धवस्तौ। तस्य प्रकरणं यथा,—"शिरोवस्तिश्चर्म्मेण स्याद्विमुखो द्वादशाङ्गुल। शिरःप्रमाणस्तु बद्धा मस्तके माषपिष्टकैः। सन्धिरोधं विधायाथ स्नेहैः कोष्णैः प्रपूरयेत्। तावद्धार्य्यस्तु यावत् स्यान्नासाकर्णमुखस्रुति। वेदनौ पशमोवापि मात्रायां वा सहस्रकम्। स्वज्जानुकराकृष्टं कुर्य्याच्छोटिकया युतम्। एषा मात्रा भवेदेका सर्व्वत्रैव नियम। बिना भोजनमेवाथ शिरोवस्ति प्रशस्यते। प्रयोज्यस्तु शिरोवस्ति पञ्च सप्त दिनानि वा। विमोच्य शिरसो वर्त्ति ग्रीवां यावत् समन्ततः। स्कन्धाय तत्र कोष्णे नीरे स्नान समाचरेत्। अनेन दुस्तरा रोगा वातजा यान्ति सङ्क्षयम्। शिरःकम्पादयस्तेन सर्व्वकालेषु दुष्यते।" भा।

शिरोवल्ली। स्त्री। मयूरशिखायाम्। श च।

शिरोविरेचनम्। क्ली। नस्यकर्म्मे। नस्य।

शिरः । पुं, क्लो । मस्तके । रा नि व १८ । पिप्पली मूले । मे ।

शिर'कम्पः । पु । मस्तककम्पने ।

शिर.खण्डम् । क्लो । कपालास्थनि । वै,निघ ।

शिर फलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । विका ।

शिर शूलम् । क्लो । शिरोरोगे । माथार व्याम, माथाव्यथा । तदौषध यथा—शुण्ठी पिप्पली श्वेतापराजितामूलञ्च समभाग पिष्टा सेव्यम् ।

शिर.स्नानम् । क्लो । शिर पर्यन्त सर्वाङ्ग जले मज्जयित्वा स्नाने । च सू १५ अ ।

शिरजः । पुं । केशे । अ र ।

शिरपोडा । स्त्री । शिरोरोगे । माथाव्यथा, माथाधरा । निदा ।

शिरसिजः (रोरुहः) । पु । केशे । रा नि व १८ । अ र ।

शिरस्तापः । पु । वातज शिरोरोगे । See शिरोरोग ।

शिरा । स्त्री । धमन्याम् । शिर । रा नि व १८ । ता रुधिरस्तनकारिण्यो दोषधातुवहा नाभि निबद्धा समन्ततो धावन्ति । पृष्यन्ति च शरीर-प्रणालीभिरारामानिव प्रहारणाकुद्यमादिभि सततम् । ताश्च शिरा ७०० । ताय तरुपत्र इव शरीरे वर्त्तन्ते । तत्रस्थ पवनादयो यदा क्षुभ्यन्ति तदा तज्जा विविधा रोगा जायन्ते । तेषु अरुणा वात वहा नीला पित्तदुष्टा गौरवर्णाश्च कफदुष्टा श्वेया । तासां मूलशिरा ४० । तासाञ्च वातपित्तकफ रक्तवाहिन्यो दश दश भवन्ति इति । तासान्तु वातवाहिनीनां वातस्थानगतानां पञ्चसप्ततिशतम् । तावत्य एव पित्तवाहिन्य पित्तस्थाने, कफवाहिन्यश्च कफस्थाने, रक्तवाहिन्यश्च यकृत् प्लीहोरेवमेतानि सप्त शिराशतानि । सु शा ७ अ ।

शिराजपिडका । पु । शुक्लगतनेत्ररोगे । लक्षणम् यथा—"शुक्लस्था सितपिडका शिराहता याता विद्यादसितसमीपजा शिराजा ।" सु उ ४ अ ।

शिराजाल । पुं । नेत्रशुक्लगतरोगे । लक्षणम् —"जालाभ कठिनशिरोऽरुण शिरायां सन्तानो भवति शिराहिजालसंज्ञ ।" मा ।

शिराग्रन्थि. । पुं । वातेन शिरासङ्कोचेन ग्रन्थि रोगभेदे । लक्षण—"व्यायामतस्तु, सहसाम्भोऽ-गाहनात् । व्यायामाद्वा प्रतान्तस्य शिराजालं स शोषितम् । वायु सम्पीड्य सङ्कोच्य वक्रीकृत्य विशोष्य च । निस्फुरं सौक्ष्म्यं ग्रन्थि कुरुते सग्नि राश्रय ॥" वा उ २९ अ ।

शिरापत्र. । पुं । हिन्तालवृक्षे । हेंताल गाछ । रा नि व ९ । कपित्थवृक्ष । कयेत् गाछ । श च ।

शिराप्रहर्षः । पुं । सर्वगताक्षिरोगे । लक्षण— "सीदाक्षिरोत्पात उपेक्षितस्तु जायेत रोगस्तु शिराप्रहर्ष ।" मा नि ।

शिराफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । श च ।

शिरामलकः । पु । स्वनामख्यातवृक्षे । शिर आमला । प सु ।

शिरामोचः । पु । रक्तमोक्षणे । जोंक धरान् । नकुल १४ अ ।

शिरायामः । पुं । शिराया प्रसरणवर्पीडायाम् । मा नि ।

शिरायुः । पु । भल्लूके । रा नि व १९ ।

शिरालम् । क्लो । कर्मरङ्गफले । कामराङा । श च ।

शिरालकः । पुं । अस्थिभङ्गवृक्षे । हाड़भाङ्गा गाछ । श च ।

शिरालपत्रः (कः) । पुं । तालवृक्षभेदे, श्रीताल इति मल्लिनाथादिषु ख्यात । ठेडेंड़ गाछ । रा नि व ९ ।

शिराहत्तम् । क्लो । सीसके । सीसा । रा नि व १३ ।

शिराविध. (व्यधः) । पु । शोणितदुष्टिजन्य रोगेषु शिराया वेधने । रक्तमोक्षणे । वा उ २९ अ । मा नि ।

शिरीष. । पुं । Albizzia lebbec, Syn Acacia lebbec) स्वनामख्यातवृक्षे । शिरीष गाछ । हिं शिरिष, लस्रौन् कलशिम् । त दिरसन । तत्पर्याया,—कपीतन भण्डिर भण्डिक भण्डीर भण्डिल शुकद्रुम कण्डुर मृदुपुष्प विषघाती मृदुपुष्प शुकतरु विषनाशन शीतपुष्प स्वर्णपुष्पक श्रुकेष्ट बहुपुष्प विषहन्ता सुपुष्पक उद्दानक शुकतरु लोमशपुष्पक कपी तक कालिङ्ग श्यामल मधुमोदक मधुपुष्प

इलपुष्प शिखिनीफल भण्डी भ्रमर भृङ्गपुष्प। गुणा —"शिरीषो मधुरोऽनुष्णस्तिक्तश्च तुवरो लघु। दोषशोथविसर्पघ्नः कासव्रणविषापहः।" भा। कण्टकशिरीषगुणाः —विषविसर्पत्वग्दोषशोथघ्नः। राज। तत्पर्य्यायः,—कटभी किनिही श्वेता महाश्वेता रोहिणी।

शिरीषपत्रा (त्रिका)। स्त्री। श्वेतकटभी वृक्षे। काँटाशिरीष। रा नि व ९।

शिरीषबीजम्। क्ली। तन्नामकवृक्षस्य बीजे। वा सू १५ अ शिरोविरेचने। च द ज्व चि अञ्जन प्रकरणे।

शिर(रो)ग्रह। पु। वातव्याधिविशेषे। माथा धरा। लक्षण—"रक्तमाश्रित्य पवनः कुर्य्यान्मूर्द्धधरा शिराः। रूक्षा सवेदनाः कृष्णाः सोऽसाध्यः स्याच्छिरोग्रहः। शिरोग्रहे तु कर्त्तव्या शिरागत मरुत्क्रिया। दशमूलीकषायेण मातुलुङ्गरसेन च। शीतेन तैलेनाभ्यङ्गः शिरोबस्तिश्च युज्यते।" सङ्ग्रह।

शिरोत्पात। पु। सर्व्वगताक्षिरोगे। लक्षण यथा—'अवेदना वापि सवेदना वा यस्याक्षिराज्यो हि भवन्ति ताम्राः। मुहुर्विरज्यन्ति च याः स ताहृक् व्याधिः शिरोत्पात इति प्रदिष्टः॥" मा नि।

शिरोधरा। स्त्री। कन्धरायाम्। ग्रीवा। रा नि व १८। वा चि ८अ।

शिरोधि.। स्त्री। कन्धरायाम्। रा नि व १८।

शिरोधिजा। स्त्री। शिरायाम्। रा नि व १८।

शिरोभ्यङ्ग। पु। मस्तकाभ्यङ्गे। माथाय तैल मर्द्दन। सु चि २४अ। See अभ्यङ्ग।

शिरोमर्म्मा (न्)। पुं। शूकरे। हे च।

शिरोरुजा। स्त्री। समपत्रवृक्षे। छातिम गाछ। त्रिका। शिरोवेदनायाम्।

शिरोरुट् (ह)। पु। केशे। अ च। अम।

शिरोघूर्णनम्। क्ली। मस्तकघूर्णने। माथा घोरा। निदानम्।

शिरोरोग.। पुं। मस्तकरोगे। माथार पीड़ा। निदानादि—"धूमातपतुषाराम्बुक्रीड़ातिस्वप्नजागरैः। उत्स्वेदादि पुरोवातवाष्पनिग्रहरोदनैः। अत्यम्बुमद्यपानेन क्रिमिभिर्वेगधारणैः। उपधानमृजाभ्यङ्गद्वेषाधःप्रततेक्षणैः। असात्म्यगन्धदुष्टामभाष्याद्य शिरोगताः। जनयन्त्यामयान् दोषास्तत्र मारुत कोपतः। निस्तुद्यते भृशं शङ्खौ घाटा संभिद्यते तथा। भ्रुवोर्मध्यं ललाटञ्च पततीवातिवेदनम्। बाध्येते स्वनतः श्रोत्रे निष्कृष्येते इवाक्षिणी। घूर्णतीव शिरः सर्व्वं सन्धिभ्य इव मुच्यते। स्फुरत्यति शिराजालं कन्धराहनुसंग्रहः। प्रकाशासहता घ्राणस्रावोऽकस्मात् व्यथाशमौ। मार्द्दवमर्द्दनस्नेहस्वेदबन्धैश्च जायते।' शिरस्तापोऽयम्। "अर्द्धे तु मूर्ध्नः सोऽर्द्धावभेदः।" "शिरोऽभितापे पित्तोत्थे शिरोधूमायनं ज्वरः। स्वेदोऽक्षिदहनं मूर्च्छा निशि शीतैश्च मार्द्दवम्। अरुचिः कफजे मूर्द्ध्नि गुरुस्तिमितशीतता। शिरोऽक्षिस्पन्द तालस्य रुक् मन्दा प्राधिका निशि। तन्द्रा शूनाक्षिकूटत्व कण्ठकण्डूघ्न वमि। रक्तात्पित्ताधिकरुजः सर्व्वैः स्यात् सर्व्वलक्षणः।" वा उ २३अ। स चैकादशविधः। वातजपित्तजकफजसन्निपातजरक्तजक्षयजक्रिमिजसूर्य्यावर्त्तानन्तवातार्द्धावभेदकशङ्खकभेदेन। वाभटस्तु न क्षयजमाह। तत्र वातशिरोरोगे निमित्तं शिरोवेदना निशि च वर्द्धते, तथा बन्धनादिभिर्विशेषो भवति। दिने चपालाकारं चित्तमिवाचितं शिरो भवति। रात्रौ शीतेन विशेषो भवति च। कफेन, गुरु हिम शूनाक्षिकूट मुखाक्षि भवति। त्रिदोषे त्रिदोषलिङ्गं भवति। रक्तेन पित्तलिङ्गं शिरसः स्पर्शासहत्वञ्च। क्षये पाकस्फुरणवदनुभव, अतिशिरोवेदना चेति। मा नि।

शिरोऽर्त्ति। स्त्री। शिरःपीड़ायाम्। मा नि।

शिरोवस्ति। पुं। मूर्द्धबस्तौ। तस्य प्रकारं यथा,— शिरोबस्तिदर्म्मेण स्यादिमुखो द्वादशाङ्गुलः। शिरःप्रमाणस्तद्वा मस्तके माषपिष्टकैः॥ सन्धिरोधं विधायाथ कोष्णे कोष्णं प्रपूरयेत्। तावद्धार्य्यस्तु यावत् स्यान्नासाकर्णमुखस्रुतिः। वेदनोपशमो वापि मात्राणां वा सहस्रकम्। स्वजानुमकरावर्त्तं कुर्य्याच्छोटिकया युतम्। एषा मात्रा भवेदेका सम्बन्धैव निश्चय। दिना भोजनमेवाप शिरोवस्ति प्रशस्यते। प्रयोज्यस्तु शिरोवस्ति पञ्च सप्त दिनानि वा। विमोच्य शिरसो वस्तिं स्कन्धौ चाप्य समन्ततः। उष्णकायं ततः कोष्णे नीरे स्नानं समाचरेत्। अनेन दुस्तरा रोगा नाशमायान्ति सत्वरम्। शिरःकम्पादयस्तेन सर्व्वकालेषु युज्यते।" भा।

शिरोवल्ली। स्त्री। मयूरशिखायाम्। श च।

शिरोविरेचनम्। क्ली। नस्यद्रव्ये। मञ्ज।

तद्द्व्याणि। यथा—पिप्पलीविडङ्गापामार्गशिग्रु-सिद्धार्थकशिरीषमरिच करवीर बिम्बीगिरिकर्णिका हौनि। सु सू १८ष शिरोविरेचने।

शिरोवृत्तम्। क्ली। मरिचे। रा नि व ६। शीषके। रा नि व १३।

शिरोवृत्तफल। पु। रक्तापामार्गक्षुपे। भा।

शिरोस्थिखण्डम्। क्ली। शिर खपरे। माथार खापरी। रा नि व १८।

शिरोऽस्थि। क्ली। करोटी। माथार खुली। रा नि व १८।

शिरोत्तुण्डनम्। क्ली। केशभूमिस्फुटने। ललाट-शङ्खभेद। वि र जेञ्जड़।

शिल(ला)गर्भजः। पु। पाषाणभेदक्षुपे। पाथरकुचा। रा नि व ५।

शिलजम्। क्ली। शैलजनामगन्धद्रव्ये। शैलज। रा नि व १२।

शिला। स्त्री। मनःशिलायाम्। मनछाल। रा नि व १३। र मा। वै स मेहवज्ररसे। शिला जतुनि। शिलाजतू। वै निघ र पि चि एलादि गुड़िका। गैरिके। दीर्घपाषाणे। शिल। भा। कर्पूरे। रा नि व १२। नीलिकायाम्। नील। कटीतक्याम्। गोरोचनायाम्। दूर्व्वायाम्। वै निघ।

शिलाकर्णी। स्त्री। सल्लकीवृक्षे। श च।

शिलाजम्। क्ली। शिलाजतुनि। भा। शैलेये। शैलज। श च। लौहे। रा नि व १३।

शिलाजतु। क्ली। शिलानिर्यासगिरिजधातु विशेषे। शिलाजतू। शिलाजित् इति लोके। तत् पर्य्याया,—गिरिज गैरेय अगज शिलाज शिला-व्याधि शैल शैलेय शिलाखेद अद्रिज शीतपुष्पक अश्मज अश्मजतुकं अश्मलाक्षा अशोत्य जत्वश्मकं। तच्च स्वर्णादीनां मलभेदात् हैमराजतताम्रकृष्णायस मभदाच्चतुर्धा। तेषु हैम जवापुष्पाभ, राजत शुक्लवर्णं, ताम्रभव बर्हिकण्ठाभं, आयसञ्च गुग्गुलु-निभं भवतीति यथाक्रमं वातपित्तश्लेष्मकफहरं। तदुक्तं यथा—"निदाघे घर्म्मसन्तप्त धातुसारं धराधरा। निर्य्यासवत् प्रमुञ्चन्ति तच्छिलाजतु कीर्त्तितम्। सौवर्णं राजत ताम्रमायसं तच्चतुर्व्विधम्। शिलाजं कटुतिक्तोष्ण कटुपाकं रसायनं। छेदि योगवहं हन्ति कफमेदोऽश्ममर्कराः। मूत्रकृच्छ्रं क्षयं श्वास वाताsर्शांसि च पाण्डुताम्। अपस्मारं तथोन्माद शोथकुष्ठोदरक्रिमीन्। सौवर्णन्तु जपा पुष्पवर्णं भवति तद्रसात्। मधुर कटु तिक्तञ्च शीतल कटुपाकि च। राजत पाण्डुरं शीतं कटुकं स्वादुपाकि च। ताम्र मयूरकण्ठाभं तीक्ष्णमुष्ण च जायते। लौहं जटायुपक्षाभं सतिक्तं लवणं भवेत्। विपाके कटुकं शीत सर्व्वश्रेष्ठमुदाहृतम्।" भा पू १भ भा व। अपिच—"गोमूत्रगन्धवत् कृष्ण स्निग्ध मृदु तथा गुरु। तिक्तं कषाय शीतञ्च सर्व्वश्रेष्ठ तदायसम्॥ विन्ध्यादौ बहुलं तत्तु तच्च लौहं यतोऽधिकं। तच्छोधनमृते व्यर्थमनेकमल लेपनात्॥ शोधनविधिर्यथा—शिलाजतु समानीय सूक्ष्म खण्ड विधायकः। निक्षिप्यात्युष्ण पानीये यामैकं स्थापयेत् सुधीः॥ मर्द्दयित्वा ततो नीरं गृह्णीयाद् वस्त्रगालितम्। स्थापयित्वा च मृत्पात्रे धारयेदातपे बुधः॥ उपरिस्थं घन यत् स्यात् तत् क्षिपेदन्यपात्रके। एव पुनः पुनर्नीतं द्विमासाभ्यां शिलाजतु॥ भवेत् कार्य्यक्षमं वह्नौ क्षिप्त लिङ्गोपम भवेत्। निर्धूमञ्च तत शुद्ध सर्व्वकर्म्मसु योजयेत्॥ इति" अथवा तस्यापरशोधन क्रिया यथा—उष्णे लौहपात्रे त्रिफलादशमूलक्वाथे निक्षिप्य प्रचण्डातपे संस्थाप्य च दधिसरवदूर्द्ध्वीभूत यत् तद्ग्राह्यम्। तत्र शालसारादिगणक्वाथैर्भाव नीयम् इत्येकम्। मतान्तरं यथा—"गोदुग्ध त्रिफलाभृङ्गद्रवे पिष्ट शिलाजतु। दिनैकं लौहजे पात्रे शुद्धिमायात्यसंशयमिति।" सा कौ। शिलाजतु प्रथम केवलजलधौत शुष्क कारयेत् वह्निमल मपाकर्त्तुम्। ततश्च तदन्तःस्थसन्तानिकाकीट पतङ्गदंशदुष्टौषधिदोषनिवारणाय निम्बगुडूच्योरपि यथे यथावत् भावना दद्यात्। ततो रौद्रे चत्वारि कृष्णायसपात्राणि जतुसहितानि स्थापयित्वा शिला जतुद्विगुण वारि तथा उष्ण क्वाथ तदर्द्धञ्च दत्त्वा समस्त शोषयेत्। शोषिते च उपरि सन्तानिका-वत् रविरश्मितापात् यत् कृष्णमुपैति तत् द्वितीय पात्रे यत्नतो ग्राह्यम्। तत्र च पुनः क्वाथ जल दत्त्वा पुनस्तृतीयपात्रे गालयेत् यथाच चतुर्थे पात्रे गालयेत्। एवं कृते यदा समस्त मलमधो याति, विषदञ्च कृष्ण जलमूर्द्ध्व सुपैति, तदा तत् सलिलं मलञ्च परित्यजेत्। भा। दशमूलक्वाथेनोष्णे-नालोड्य प्रचण्डातपे प्रस्तरभाजने कांस्य वा स्थाप येत्। ऊर्द्ध्वभूतं दधिसरवत् महाशिलाजतुग्रहणं कार्य्यम्। तदनु शिलाजतुगुडिकोक्तानालोयायटा शिलाजतुद्रव्यक्वाथे भावनीयं। तदनु शालसारादि गणक्वाथे त्रिफलाक्वाथे तदनु वातघ्नद्रव्यादिक्वाथे

तन्तु गडूचीक्काथे तदनु यष्टीमधुक्काथेन भाव्यम्। रस र। तस्य विनो निषिद्धमाह—"कुलत्थां काक माचीञ्च कपोतांश्च सदा त्यजेत्।" भाप ३८४। रसेन्द्र तु काकमाची कपोतौ न निषिद्धौ। यत्र शिलाजतौ हरितवर्णेन सुमूत्रेच मधुमेह चिकित्सायाम् गम्यम्।

शिलाजतुलेह। पु। प्रमेहाधिकारे लेह। यथा—"शिलाजतुपलान्यष्टौ सितायाश्च पलाष्टक। त्वक्क्षीर्यास्तु पल मुख्य शुद्धौ धात्री कणा तुगा। एषामेषां पलञ्चातुर्भागस्य मिलित पलम्। सञ्चूर्ण्य मिलित कृत्वा निदध्यात् मधुना लिहन्।" रस र।

शिलाजा। स्त्री। श्वेतशिलानामपाषाणभेदे। रा नि व ५।

शिलाञ्जनी। स्त्री। कालाञ्जन्याम्। काल काणाम। रा नि व ४।

शिलाटक। पुं। विलेपने। मे।

शिलाटिका। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्।

शिलात्मजम्। क्ली। कृष्णलौहे। रा नि व १२।

शिलात्मिका। स्त्री। मूषिकायाम्। श च।

शिलात्वक्। स्त्री। श्वेतशिलानामपाषाणभेदे। रा नि व ५।

शिलादद्रु। पुं, क्ली। शैलेयनामकगन्धद्रव्ये। शैलज। रा नि व १२। शिलाजतुके। वै निघ।

शिलादद्रुम्। क्ली। शैलेये। शैलज। हि पत्थरफुल।

शिलाधातु। पुं। सुवर्णगैरिके। स्वर्ण गेरि। रा नि व १३। खटिन्याम्। खड़ि। पसु। शर्करायाम्। चिनि। श र।

शिलान्त। पुं। चम्पककदले। चांपटा इति लोके। रा नि व ८।

शिलापट्ट। पुं। पेषणशिलायाम्। शिल। शब्दकल्प।

शिलापुत्र। पु। नोड़ा इति ख्याते प्रस्तर खण्डे। श र।

शिलापुष्पम्। क्ली। शैलेये। शैलज। हि पत्थरफुल। रा नि व १२।

शिलाप्रसू(सू)नम्। क्ली। शिलापुष्पे। शैलज। रा नि व १२।

शिलाभवम्। क्ली। शैलेये। शैलज। मटा।

शिलाभिष्यन्द। पु। शिलाजतुके। शिलाजतु। वै निघ।

शिलाभेद (दो) (भित्)। पु। पाषाण भेदे। पाथरकुचि, पाथरचूर। र मा। रा नि व ५। वै निघ रम चय चि मार्कवादिचूर्णे। भैष स्त्रीरो चि पुष्यानुगचूर्णे। करञ्जोड़िपाषाण भेद। भा म कुछ चि।

शिलामल। पु। शिलाजतुके। वै निघ।

शिलारम्भा। स्त्री। काष्ठकदल्याम्। काठकला। रा नि व ११।

शिलारस। पुं। स्वनामख्यात खनिजगन्धद्रव्य विशेषे। शैलारस। गुणा—कटुक स्वादु स्निग्धोष्ण शुक्र कान्तिकृत् हृद्य कण्ठ्य स्वेद कुष्ठ ज्वरदाहग्रहापह्य। भा। स मधुना भावित शुद्धो भवति। एव कुङ्कुम घृतेन, अगुरु कुन्दुरुम यष्टिपयो गोमूत्रेण मधुरिका समधुजलेन, तेजपत्र तण्डुलोदकेन भावितश्च शुद्ध भवति। भैष धा व्या चि।

शिलावल्का। स्त्री। औषधिविशेषे। हि शिला पाक। गुणा—हिमा स्वादु मूत्रकृच्छ मेह मूत्र रोधाश्मरीशूलज्वरपित्तघ्नी च। रा नि व ५।

शिलाव्याधि। पुं। शिलाजतुनि। त्रिका।

शिलासनम्। क्ली। शैलेये। शैलज। श र।

शिलासारम्। क्ली। लौहे। हे च।

शिलास्वेद। पु। शिलाजतुके। वै निघ।

शिलाह्वा। स्त्री। शैलेये। भा म ३म चाश्म चि। मनःशिलायाम्। मनछाल। र सा स। ह्रद शिलानामद्रिये। कृष्णल्याम्। कुनक। रा नि व २३। क्ली। शिलाजतुनि।

शिलाक्षार। पुं। चूर्णके। पाथर चूर चूर्ण। वै निघ।

शिलि। पुं। भूर्जवृक्षे। श मा। [व ५।

शिलिगर्भजा। स्त्री। पाषाणभेदके। रा नि

शिलिन्द। पुं। मत्स्यविशेषे। शिलन् माछ। गुणा—"शिलिन्द श्लेष्मलो बल्यो विपाके मधुरो गुरु। आमवातकरो हृद्यो वात पित्तहरो मत।" राज वप।

शिली। स्त्री। गण्डूपद्याम्। केंचो। मे।

शि(लि)लीन्ध्र' (कः) । पुं । (Agaricus compestris) Mushroom भूच्छत्राके, छत्रिकायां । পোয়াল ছাতু, কোড়ক ছাতা । मे । भूमिकदलीवृक्षे । मे । हारा । व खुम्बा । म विषफलकमत्स्ये । भा पू १म भा व । जटा । करकायां । मे । चिपुटायां । विश्व ।

शिलीन्ध्रपुष्पम् । क्ली । कदलीपुष्पे । मे ।

शिलीन्ध्री । स्त्री । किञ्चुलुकायां । কেঁচো । मृत्तिकायां । মাটী । मे ।

शिलीपदः । पुं । श्लीपदरोगे । গোদ । शर ।

शिलीमुख. । पु । भ्रमरे । श्रम । [शिच ।

शिलु' । पु । मदुघारवृक्षे । চালতা গাছ । जै

शिलेयम् । क्ली । शैलेये । শৈলজ । शर ।

शिलोत्थम् । क्ली । शैलज नामगन्धद्रव्ये । শৈলজ । रा नि व १२ । शिलाजतुनि । प स ।

शिलोद्भवम् । क्ली । शैलजनामगन्धद्रव्ये । শৈলজ । रा नि व १२। शिलाजतुनि । वै शिघ २भ सार्वबादिचूर्णे या उ ३४ष । पीतचन्दने । श च । "सुशीतलं चन्दनं यत् तैलपर्णिकमुच्यते । उभयो तस्य पर्यायौ सोमयोनि शिलोद्भवम् ॥"

शिलोद्भिदा । स्त्री । पाषाणभेदे । পাথর-কুচী । भा म १भ ।

शिलिपका (नी) । स्त्री । महाराष्ट्रादौ ख्याते तृणविशेषे । म लाडनसिपि । कं किरियसिपिगे । गुणौ—मधुरा शीता च । तद्बीज बलवीर्यदम् । रा नि व ८ । [रा नि व १२।

शिल्पी (न्) । पुं । नखे । नखी इति भाषा ।

शिल्ली । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ।

शिवम् । क्ली । धात्रीफले । আমলা । म द । मकुल १२ष । फटिकारिकायाम् । फट्किरि । प सु । सैन्धवे । रा नि व ६ । सामुद्रलवणे । सिन्दूरे । प सु । जले । त्वचा । मरिचे । तिलपुष्पे । कुन्दपुष्पे । रौप्ये । चन्दने । लौहे । वै शिघ । श्वेत टङ्कणे । रा नि व ६ ।

शिव । पुं । गुग्गुलौ । रा नि व १२ । पारदे । रा नि व ६ । कैलिकदम्बे । प सु । See महाकदम्ब । धुस्तूरवृक्षे । रा नि व १० । टङ्कणक्षारे । रा नि व ६ । पुण्डरीकद्रुमे । मे । बालुकि । मे । माषपर्णिषु । काके । बकवृक्षे । वै शिघ ।

शिवजा । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् । शिव লিঙ্গিনী লতা । रा नि व ३ । एतद्बीज श्यामी समम ।

शिवतेजः । क्ली । पारदे । र सा सं ।

शिवदारु । क्ली । देवदारुणि । দেবদারু । रा नि व ११

शिवद्रुमः । पु । बिल्वद्रुमे । रा नि व ११ ।

शिवद्विष्टा । स्त्री । केतकीवृक्षे । কেয়াফুলের গাছ । रा नि व १० ।

शिवधातुः । पु । पारदे । गौदन्तमयौ । शब्दकल्प ।

शिवधूप' । पु । महिषाक्षगुग्गुलौ । वै शिघ ।

शिवनामा (न्) । पु । पारदे । र सा स ।

शिवनिर्माल्यम् । क्ली । पुष्पादौ । रावण कृतकुमारतन्त्रम् ।

शिवपण्डितः । पुं । वैद्यकहितोपदेशकारे ।

शिवपत्रः । पुं । बिल्ववृक्षे । वै शिघ ।

शिवपिण्डम् । क्ली । बकुलवृक्षे । वै शिघ ।

शिवपुत्र' । पु । पारदे । वै शिघ ।

शिवपुष्पकः । पुं । अर्कवृक्षे । আকন্দ গাছ । रा नि व १० ।

शिवप्रियम् । क्ली । बकपुष्पे । বকফুলের গাছ । धुस्तूरपुष्प । रुद्राक्षे । रा नि व ११ । पुं । बकवृक्षे । जटा । धुस्तूरवृक्षे । स्फटिके । रा नि व १०।१३ । स्त्री । भङ्गायाम् ভাঙ, সিদ্ধি । वै शिघ ।

शिवप्रीतिः । पु । बिल्ववृक्षे । वै शिघ ।

शिवब्राह्मी । स्त्री । ब्राह्मीशाकभेदे, शव पुष्पराम् । प सु ।

शिवमत' । पुं । श्वेतरक्तावसुकवृक्षे । रा नि व ५ ।

शिवमल्लकः । पुं । अर्जुनवृक्षे । रा नि व ९ ।

शिवमल्लिका (ल्ली) । स्त्री । श्वेतरक्तार्कवृक्षे । শ্বেত ও রক্ত আকন্দ । रा नि व ५ । बकवृक्षे । বকফুলের গাছ । रा नि व १० । (क्ली) लिङ्गिनी लतायाम् । रा नि व ३ । शीवल्लीनामकण्टकवृक्षे । रा नि व ८ ।

शिवरस. । पु । षाड्दालयूषविताखोदकनरसे खनाम्ना महाराष्ट्रकर्णाटदेशे ख्याते । गुणा —

দীপন মধুরাম্ল দাহঘ্ন মধুরমপথ্যম্। "অমীদৃশ শিবরসঃ পাষাণমপ্যুর্বিন হন্তি।" রা নি ব ১৫।

শিবলিঙ্গী। স্ত্রী। লিঙ্গিনীলতায়াম্। রা নি ব ৩। অর্কবিষসমতকে। [রা নি ব ১০।

শিববল্লভা। স্ত্রী। শতপত্র্যাম্। সেঁউতি।

শিববল্লিকা (ল্লী)। স্ত্রী। শিবলিঙ্গিন্যাম্। রা নি ব ৩।

শিববীজ (র্য্য)ম্। ক্লী। পারদে। রা নি ব ১৩। ভা। রসাস ত্রৈলোক্যডম্বররসে। "হরিতালঞ্চ হরবীর্য্যং লক্ষ্মীবীর্য্যম্ মনঃশিলা। পারদে শিববীর্য্যং স্যাদ্ গন্ধকঃ পার্ব্বতীরজঃ॥"

শিবশিত। পুং। কফে। বৈ নিঘ।

শিবশেখর। পু। বসুকবৃক্ষে। বকফুলের গাছ। রা নি ব ৯। ধুস্তূরবৃক্ষে। রা নি ব ১০। মন্দারার্কে। শ্বেত আকন্দ। বৈ নিঘ।

শিবসাধনম্। ক্লী। শালিধান্যে। পসু।

শিবা। স্ত্রী। শৃগালে। রা নি ব ১৯। হরীতক্যাম্। অম। ভা ম ৪ভ কন্দরী চিকিৎসনে। "অতসমধু শিবাক্লীতকম্।" চ সূ ৪অ। হরিদ্রায়াম্। রা নি ব ৬। নীলদূর্ব্বায়াম্। রা নি ব ৮২৩। গোরোচনায়াম্। রা নি ব ১২ ২২। বহুপুষ্প্যাম্। সেঁতি। রা নি ব ১৩। শমীবৃক্ষে। শাঁই গাছ। রা নি ব ৮। শ্যামায়াম্। আমামতী। বিকা। আমলক্যাম্। রা নি ব ১১। ভূম্যামলক্যাম্। ভুঁই আমলা। আম্রাতকবৃক্ষে। আমড়া গাছ। বৈ নিঘ।

শিবাখ্যা। স্ত্রী। বক্রদূর্ব্বায়াম্। রা নি ব ৮।

শিবাঘৃতম্। ক্লী। উন্মাদে ঘৃতবিশেষ। গব্যঘৃতম্ ৪ শ। ক্কাথায় পুংশৃগালমাংসম্ ৮ শ। জলম্ ৬৪ শ শে ১৬ শ। দশমূলম্ শ ৮ প জলম্ ৬৪ শ শে ১৬ শ। ক্ষীরদুগ্ধম্ ৮ শ। কল্কার্থ—যষ্টিমধু মঞ্জিষ্টা কুষ্ট রক্তচন্দন পদ্মকাষ্ঠ বিভীতক হরীতকী আমলকী বৃহতী তগর পুষ্প বিড়ঙ্গ দাড়িমবীজ দেবদারু দন্তীমূল রেণুক তালীশপত্র নাগকেশরপুষ্প শ্যামালতা ইন্দ্রবারুণীমূলম্ শালপর্ণী প্রিয়ঙ্গু মালতীপুষ্পম্ কাকোলী ক্ষীরকাকোলী পদ্মপুষ্প নীলপদ্ম হরিদ্রা দারুহরিদ্রা অনন্তমূলম্ মেদা এলা এলবালুকম্ পৃশ্নিপর্ণী প্র ২ তো। চ চ র। মৈষ।

শিবাঙ্ক। পু। অগস্তিবৃক্ষে। ছোট বকফুলের গাছ।

শিবাঙ্গম্। ক্লী। রুদ্রাক্ষে। রা নি ব ১০।

শিবাটিকা(টী)। স্ত্রী। শ্বেতরক্তপুনর্নবায়াম্। প সু বা চি ৫অ। হিঙ্গুপত্র্যাম্। পসু। মঞ্জপত্র্যাম্। তৃণবিশেষ। রমা। কাকোদুম্বরিকায়াম্। কাক ডুমুর। বৈ নিঘ।

শিবাত্মকম্। ক্লী। সৈন্ধবলবণে। রা নি ব ৬।

শিবানী। স্ত্রী। জয়ন্তীবৃক্ষে। জয়ন্তী গাছ। শব। [রা নি ব ১০।

শিবাপীড়ঃ। পু। অগস্তিবৃক্ষে। বকফুলের গাছ।

শিবাপ্রিয়ঃ। পু। ছাগে। বিকা।

শিবাফলা। স্ত্রী। শমীবৃক্ষে। রা নি ব ১০।

শিবামূলম্। ক্লী। দূর্ব্বামূলে। রত্নমালা স বালমদ চি।

শিবারাতি। পু। কুক্কুরে। শমা।

শিবালয়। পুং। রক্ততুলসীবৃক্ষে। শব। ক্লী। শ্মশানে। তারা। [বৈ ১৯।

শিবালু। পু। শালাবৃক্ষে। শেয়াল। রা নি

শিবাস্মৃতি। স্ত্রী। জয়ন্তীবৃক্ষে। শব।

শিবাহ্লাদ। পু। অগস্তিবৃক্ষে। বকফুলের গাছ। রা নি ব ১০।

শিবাহ্বয়। পু। পারদে। ভা। শ্বেতার্কে। বটবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

শিবাহ্বা। স্ত্রী। রুদ্রজটায়াম্। রা নি ব ৩।

শিবাক্ষম্। ক্লী। রুদ্রাক্ষে। রা নি ব ১১। বৈ নিঘ ২খ বা ব্যা চি ষড়শীতিগুগ্গুলৌ।

শিবিঃ। পু। ভূর্জবৃক্ষে। মে।

শিবিকা। স্ত্রী। খাদ্যদ্রব্যভেদে। যথা—"গোধূমচূর্ণ নিষুক্ত দুগ্ধেন সহ মর্দয়েৎ। তন্মুখ্যোস্থ ভবেতাবৎ দৃষদোপরি কুট্টয়েৎ। হস্তেন তস্যা সূত্রেণ সমাং কৃত্বা সুতনব। শুষ্কীকৃতাস্তু শিবিকা ঘৃতপক্কা মধুরা ভবেৎ। দুগ্ধে তা বিপক্কা চ দুগ্ধে শর্করয়া যুতে। শিবা সিতাস্তু শিবিকা বলদা গুরবী যথা। রুচিরাগ্নিসন্ধানকথঃ পিত্তানিলাপহা।" বৈ নিঘ।

শিবির। পুং। ত্রবধান্যভেদে। তুষা—শ্যামাকবৎ। অ সু ২৬অ।

शिवेशः । पु । शृगाले । वै निघ ।

शिवेष्टः । पु । अगस्तिवृक्षे । वक वृक्ष । रा नि.व १० । बिल्ववृक्षे । रा नि व ११ । स्त्री । दूर्व्वायाम् । नीलदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

शिशिरः । पु । तन्नामकर्त्तौ । तद्गुणा—"शिशिर शीतलोऽतीव रूक्षो वाताग्निवर्द्धन ।" भा । राज १प । हिमे । मे । क्ली । उशीरे । रा नि व १२ । चन्दने । वै निघ । स्त्री । रेणुकायाम् । रेणुक । नागरमुस्तायाम् । पाठायाम् । आक् नादि । रा नि व ६ ।

शिशिरद्वयम् । क्ली । श्वेतरक्तचन्दनयो । "एकं सितं चन्दन मलयजसञ्ज्ञकं । अन्यत् रक्तचन्दन संज्ञकम् ।" वा सू १५ अ सारिवादौ । "मधूकम् शिशिरद्वयम् ।"

शिशिरा । क्ली । रेणुकायाम् । पाठायाम् । वृक्षभेदे ।

शिशुः । पु । मानके । एकवार्षिकबालके । रा नि व १८ ।

शिशुकः । पु । शिशुमारे । शुशोक । अम । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४अ । बालके । मे । वृक्षभेदे । शिशु गाछ । इ च । भाङ्गाल इति ख्याते मत्स्यभेद ।

शिशुगन्धा । स्त्री । मल्लिकाविशेषे । श मा ।

शिशुपालकः । पं । कैलिकदम्बवृक्षे ।

शिशुप्रियः । पु । गुडे । रा नि व १४ ।

शिशुमारः । पं । सपाद जलजन्तु विशेषे । शुशोक । तत्पर्य्याया,—उलपी उलुपी कलपी शिशुक वा किटि वराङ्गक पलाङ्ग असि दन्तक उपायोध्य अम्बुकीश अम्बुकूर्म्म वमाढा उक्षकूर्म्म पालिक । गुणा—मद्वत् । सु सू ४६अ ।

शिशुमाराकृतिः । प । मत्स्यभेद ।

शिशुवाह(य)कः । पं । वनछागे । ६ च । शिका ।

शिश्नः । पं, क्ली । लिङ्गे । रा नि व,१८ ।

शिष्टः । पं । चासवृक्षे । वै निघ ।

शिष्यः । प । छात्रे ।

शिह्ल (कः) । पुं । सिल्हक । सिलारस । तत्पर्य्याया,—अपि कपितामा कपिल हैमम् कपिम चला तुरुष्क मुक्तिमुक्त पिण्डक पिण्डा वर शिह्ल सिह्ल यावन, । एतदनुलेपनं ज्वरनाशन अलक्ष्मी रक्षोघ्न । "शिह्लक परमा मांसी देवदारु मुरा नखी । सर्व्वेऽमी परमोत्कर्षे रक्षोघ्ना' ज्वरनाशना ।" लोबान् इति च केचित् श च र मा ।

शिक्षा । स्त्री । वेदाङ्गविशेषे । र मा शीक्षाकवृक्षे । श मा ।

शीकरम् । क्ली । सरलद्रवे । सरल-आठा मे । पु । तुषारे । अम । वायौ । मे ।

शीघ्रम् । क्ली । लामज्जके, पीतोशीरे । र नि व १२ ।

शीघ्रकारी (इन्) । पु । त्रिदोषसन्निपातज्वरे आशुकारी सन्निपात । स तु वातश्लेष्मोल्वण लक्षण—"वातश्लेष्माधिको यस्य सन्निपात प्रजायते । तस्य शीतज्वरो मूर्च्छा क्षुत्तृष्णा पार्श्वनिग्रह । शूलमश्विद्यमानस्य तन्द्रा श्वासश्च जायते असाध्य सन्निपातोऽयं शीघ्रकारीति कथ्यते ।" भा म १भ ।

शीघ्रगः । पुं । सन्निपातज्वरविशेषे । तल्लक्षण यथा—"सदाह शैत्यता पूर्व्वं शूल कासोऽतिवेदना । शीघ्रस्य लक्षणान्येव शीघ्रगे सन्निपातिके ।" भा म ।

शीघ्रचेतनः । पुं । कुक्कुरे । श मा ।

शीघ्रजन्मा (न्) । पुं । कण्टकरञ्जे । नाटि करञ्ज । श र ।

शीघ्रजीर्णः (शीर्णः) । पु । लघुबीजकशाकि कैटानटिम । श मा ।

शीघ्रपुष्पः । पुं अगस्तिवृक्षे । छोटवासक रा नि व १० ।

शीघ्रवेधी (इन्) । पु । धन्वृवृक्षे । वै निघ

शीघ्रा । स्त्री । दन्तीवृक्षे । रा नि व ६ ।

शीतम् । क्ली । मयोड़रीके । पुण्डरिया । र नि व १२ । त्वचे । गुडत्वक् । रा नि व ५ चन्दने । वा सू १५अ । "पुन्नागशीत मदनीयहेतु । वर्वरचन्दनी । सुगन्धवृद्धि । र मा । शीतवीर्य्य मा । "शीतन्तु सकुले जलम् ।" जले । श मा वि । शीतले । अ च । तद्गुणा—शीतन्तु ह्लाद स्तम्भी मूर्च्छा तृट्स्वेद दाहजित् ।

शीत। पु। कर्पूरे। रा नि व १२। निम्बवृक्षे। रा नि व ९। वेतसवृक्षे। प मु। शैलुवृक्षे। চালতা गाछ। र मा। रा नि व ११। भा। पर्पटके। ক্ষেৎপাবড়া। रा नि व ५। तन्नामकाले। शीतकाल। असनपर्णीवृक्षे। अ र।

शीतक। पु। असनपर्णीवृक्षे। अ र। वृश्चिके। श मा। शीतकाले। मे।

शीतकणा। स्त्री। श्वेतजीरके। शादाजीरा। वै निघ।

शीतकषाय। पुं। पलमितद्रव्यात् षट्पल मिते तोये निमज्य निशि रक्षितात् य कषायो भवति स शीतकषाय। तदुक्त—"द्रव्यादापोथि तात्तोये तत् पुनर्निशि संस्थितम्। कषायो योऽभि निर्याति।" शीतक। चरक। प म १म। वा चि १ष। तत्परिमाण फाण्टवत्। शार्ङ्ग म ४ष। "वयोरोगादिके मध्ये क्वाथ पेयश्चतुष्पल। शीत स्वरसयोरेव विधिर्देय कषाययो॥" इति चन्द्र धृत। अन्यच। "द्रव्यात् पूतात्पलद्वय षड्भि स्तोयपलै सुतम्। निशोषित स विज्ञेयो हिम शीत कषायक॥ रक्तोत्पल घृत तैल पुर यच्चो दक तथा। गद्यायक प्रयोक्तव्य कषाये हिम संज्ञके॥" तोड।

शीतकाल। पुं। हेमन्ते ऋतौ। तत्पर्य्याय, —शीतक हेमन्त सहा हैमल। स च अग्र हायण पौषमासात्मक। मे। पौष माघाविति सुश्रुतम्।

शीतकुम्भ। पु। करवीरवृक्षे। र मा।

शीतकुम्भिका (कुम्भी)। स्त्री। कुम्भीरिका लतायाम्। कुम्भीरे लता। च चि २ष। (स्त्री) जलजवृक्षे। शिउलीझोप इति लोके। পাতাডি। र मा।

शीतकूर्चिका। स्त्री। लघुवाल्यालके। वै निघ।

शीतकेश्वरी(रस)। पु। रसप्रदीपोक्ते शीत ज्वरे रस। "पारद गन्धकश्चैव तुत्थच दरद विषम्। विषाद्दशगुण योज्य मरिच विश्वभेषजम्। अश्वगन्धा च विजया कासमर्द कटिल्लक। चतु र्थांश रसरेतैश्चूर्णान्येतानि मर्दयेत्। तुलस्याम्बु दले साद्र भवितो रक्तिकामित।" भा।

शीतगन्धम्। क्ली। श्रीखण्डचन्दने, श्वेतचन्दने। रा नि व १२।

शीतगात्र। पु। तन्नामकसन्निपाते। শীতাঙ্গ সন্নিপাত। निदा। तस्य लक्षण यथा—"हिम शिशिरशरीर सन्निपातज्वरो य श्वसनकसनहिक्का मोह कम्प प्रलापै। क्लम बहुकफ वातदाहवम्यङ्ग पीडास्वरविकृतिभिरार्त शीतगात्र स उक्त॥"

शीतगुणकर्म्म (न्)। क्ली। गुणा—ह्लादनत्व मूर्च्छातृष्णास्वेददाहघ्नत्वञ्च। सु सू।

शीतचम्पक। पुं। दर्पणे। मे।

शीतच्छाय। पु। वटवृक्षे। वै निघ।

शीतदन्त। पु। दालनापरनामकदन्तरोगे। लक्षण—"वाताद्दुष्टसहा दन्ता शीतस्पर्शाधिक व्यथा। दाल्यन्त इव शूलेन शीताख्यो दालनश्च स॥" वा उ २१ अ।

शीतदन्तिका। स्त्री। नागदन्त्याम्। रा नि व २०। See नागदन्ती।

शीतदीप्यम्। क्ली श्वेतजीरके। वै निघ।

शितद्रु। पु। क्षीरमोरटे। ক্ষীরকরাড়। प मु।

शीतपत्रा। स्त्री। श्वेतलज्जालुकायाम। শ্বেত-লজ্জাবতী। वै निघ। [र मा।

शीतपर्णी। स्त्री। अर्कपुष्पिकायाम्। अर्कहूली।

शीतपल्लवा। स्त्री। भूमिजम्बूवृक्षे। ভূঁই জাম। र मा।

शीतपाकिनी। स्त्री। महासमङ्गायाम्। रा नि व ४। काकोल्याम्॥ श मा।

शीतपाकी। स्त्री। काकोल्याम्। কাঁকলা। प मु। च चि ३ष। गुञ्जायाम। रा नि व ३। वाट्यालके। अ र।

शीतपित्त। पु। रोगविशेषे। तस्य निदान पूर्व्विका सम्प्राप्ति—"शीतमारुतसंस्पर्शात् प्रदुष्टौ कफमारुतौ। पित्तेन सह सम्भूय बहिरन्तर्विस र्पत। पिपासारुचि हृल्लास देहसादाङ्ग-गौरवम्। रक्तलोचनता तेषा पूर्व्वरूपस्य लक्षण। वरटीदष्ट संस्थान शोथ सञ्जायते बहि। सकण्डू तोद बहुलश्छर्द्दिर्ज्वरविदाहवान्। वाताधिकतम विद्या च्छीतपित्तमिम भिषक्।" मा नि।

शीतपुष्प(क)म् । क्ली । परिपेलवृक्षे । श्वेतपुष्प मुता । रा नि व ८ । शैलेये । श च ।

शीतपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि व ४ ।

शीतपूतना । स्त्री । बालग्रहभेदे । तस्या लक्षणं यथा—"उद्विग्नो भृशमतिवेपते प्ररुद्यात् सुप्तोऽन्तः स्रवितिश्च यस्य चान्त्रकूजः । विस्राङ्गो भृशमति सार्य्यते च यस्तु जानीयाद्विषगिह शीतपूतनार्त्तम् ।" सु उ २७अ ।

शीतपूर्व्वकज्वरः । पु । विषमज्वरभेदे । तल्लक्षणं यथा—"त्वक्स्थौ श्लेष्मानिलौ शीतमादौ जनयतो ज्वरं । तयोः प्रशान्तयोः पित्तमन्ते दाहं करोति च ॥" मा नि ।

शीतप्रभ' । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

शीतप्रियः । पुं । पर्पटे । क्षेत्पापड़ा । रा नि व ५ ।

शीतफलः । पुं । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुमुर गाछ । रा नि व ११ । पीलुवृक्षे । भा । आमलक वृक्षे । बहुवारवृक्षे । चालता गाछ । रा नि व ११ ।

शीतबला । स्त्री । महासमङ्गायाम् । रा नि व ४ ।

शीतभीरु: (कः) । पुं । शारदमल्लिकायाम् । कातिमल्लिका । र मा । शालिधान्यभेदे । गुणा —शालिवत् । सु सू ४६ अ । कृष्णनिर्गुण्ड्याम् । कालनिसिन्दा । वै निघ ।

शीतमञ्जरी । स्त्री । शेफालिकायाम् । सिउली फुलेर गाछ । रा नि व ४ ।

शीतमयूख' । पु । कर्पूरे । मे ।

शीतमरीचिः । पु । कर्पूरे । श र ।

शीतमूलकम् । क्ली । उशीरे । बेणामूल । रा नि व ८ । श च ।

शीतमेहः । पुं । कफजनितप्रमेहभेदे । तल्लक्षणं —"शीतमेही सुबहुशो मधुरं भृशशीतलम् ।" मा निदा ।

शीतरश्मिः । पुं । कर्पूरे । वै निघ ।

शीतरसिक' । पुं । शीतलरसक्षतासवभेदे । यथा—"ज्वरघ्नोयो विषघ्नश्च स्वरवर्णविशोधनः । लिखन शीतरसिको हित शीकोदराशंसाम् ॥" च सू २७अ ।

शीतरूक्षम् । क्ली । शीतरूक्षपदार्थ । वै निघ ।

शीतलम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । पद्मकाठ । श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन । रा नि व १२ । पुष्पकाशीशे । शैवालक विशेष । मे । शैलजे । पचापाता । म । मौक्तिके । मुक्ता । रा नि व १३ । वीरणमूले । बेणार मूल । श च । पीतचन्दने । वै निघ । पु । राले । धुनो । भीमसेनीकर्पूरे । रा नि व १२ । चम्पकवृक्षे । रा नि व १० । सर्ज्जतरौ । अम । वर्त्तुलकलाये । र मा । बहुवार-वृक्ष । चालता गाछ । श च । त्रि । हिमे ।

शीतलकम् । कुमुदपुष्पे । श्वेतउत्पल । पुं । मरुवकवृक्षे । गन्धतुलसी । रा नि व १० ।

शीतलच्छदः । पु । स्वर्णचम्पकवृक्षे । सोणा चाँपा । रा नि व १० ।

शीतलजलम् । क्ली । उत्पले । उत्पल फुल । रा नि व १० । हिमजले । See जलम् ।

शीतलता । स्त्री । हिमत्वे । चित्रकूटदेशख्याता सुवल्लाम् । गुल्मलताविशेष । वै निघ ।

शीतलत्वम् । क्ली । जड़तायाम् । हिमत्वे । रा नि व २० ।

शीतलप्रदः । प । चन्दनवृक्षे । चन्दन गाछ । शब्दकल्प ।

शीतलरजाः (स्) । पुं । कर्पूरे । वै निघ ।

शीतलवातकः । पुं । अश्मन्तपर्णाम् । अपराजिता । श र ।

शीतला । स्त्री । आरामशीतलायाम् । रा नि व १० । कुटुम्बिनीलतायाम् । रा नि व ५ । नीलदूर्व्वायाम् । वै निघ । शीतलौषध । पाताड़ी गाछ । सु सू १९अ । मसूरिकारोगे ।

शीतलि' (ली) । क्ली । पाताड़ीति प्रसिद्धे जलजवृक्षभेदे । पाताड़ि, सिउलिछोप । "शीतली शीतकुम्भी च गुरुपुष्पा जलोद्भवा ।" र मा । भा म ४भा कुलत्थादाहृते । च द अश्म । शीतवल्याम् । काँटा गाछ । रा नि व ८ ।

शीतवर' । पुं । सुनिषण्णकशाके । वै निघ ।

शीतवरा । स्त्री । महासमङ्गायां । रा नि व ४ ।

शीतवल्क: (ल्कः) । पु । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुमुर । रा नि व ११ । मद ।

शीतवल्कसः । पु । पर्पटके । क्षेत्पापड़ा । वै निघ । [चतु तैलम् ।

शीतवल्ली । स्त्री । नीलदूर्व्वायाम् । च वि १४

शीतवासा । स्त्री । यूथिकायाम् । जुईगाछ । वै निघ ।

शीतवीजम् । क्ली । तदाख्य वृक्षवीजभेदे । ईषवगुल । तत्पर्य्यायौ—शैशिरिक शैत्यवीजम् । गुणा—"सूवल शीतवीज स्वादुवातनिवारण । वस्तिशोधनं शीतं मूत्रमेहनिवारकम् ॥ आमाना- पहरश्चास्य वीजं शीतकषायक ॥" पयपक मेतत्तु हृष्यं पुष्टिकरं बलवर्द्धकम् ।

शीतवीर्य्यम् । क्ली । शीतगुणे द्रव्ये । तत्र मधुर द्रव्यमात्रम् । यथा—गुरु कफमाहतलत् पित्तघ्न वात कफजन्य रोगकरञ्च । सु सू । पद्मकाष्ठे । वटवृक्षे । वै निघ । पुं । महापाषाणभेदके । बड़ पाथर कुचा । पर्पटके । क्षेत्पापड़ा । वै निघ । प्लक्षवृक्षे । पाकुड़ गाछ । रा नि व, ११ । स्त्री । नीलदूर्व्वायाम् । वचायाम् । वै निघ ।

शीतवीर्य्यकः । पुं । प्लक्षवृक्षे । छोटे पाकुड़गाछ । रा नि व ११ ।

शीतवृत्ता । स्त्री । सुवर्चलायाम् । हुड़हुड़े । वै निघ ।

शीतशिवम् । क्ली । सैन्धव लवणे । रा नि व ६ । शैलेयनामगन्धद्रव्ये । शैलज । चम । कपूरे । सु सू ३८ अ कफशमने । पु । मधुरिकायाम् । मउरी । चम । कर्पूरे । सु सू १४ अ । शमीवृक्षे । मे । रत्ना स । स्त्री । शमीवृक्षे । रमा । मिश्रे याख्यक्षुपे । शुलफा, मउरिगाछ । रा नि व ४ ।

शीतशूक । पु । यवे । "यवस्तु शीतशूक स्यात् ।" भा पू १भ भा व ।

शीतसवासा । स्त्री । यूथिकायाम । जूई गाछ । वै निघ ।

शीतसह । पु । पीलुवृक्षे । जटा ।

शीतसहा । स्त्री । वासन्तीवृक्षे । वासन्तीफूलेर गाछ । रा नि व १० । नीलसिन्धुवारवृक्षे । नील- निसिन्दा । रा नि व ४ । मल्लिकाभेदे । बेल मल्लिका । जातीवृक्षे । पीलुवृक्षे । वै निघ ।

शीतस्वारम् । क्ली । श्वेतटङ्कणे । स्फटिकिरी । रा नि व ६ ।

शीतांशु । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ । चन्द्र ।

शीतांशुतैलम् । क्ली । कर्पूरतैले । रा नि व । १५ । तत्पर्य्याया,—कर्पूरतैल हिमतैल सौगन्धिक ऐलक पर्य्याय शशाङ्कतैल । गुणा—"शीतांशु तैलमाचष्ट शमनम् वायुनाशनम । स्वेदन शूल हृत्तीव ज्वरघ्न कफनुत् परं । आमवाते तथा आत ज्वरे च शिरसि गदे । दन्तरोगे च भग्ने च हितैरयं परियुज्यते ॥"

शीता । स्त्री । मद्यसामान्ये । रा नि व १४ । मल्लिकावृक्षे । रा नि व १० । अतिबलायाम्, महासमङ्गायाम् । रा नि व ४ । कुटुम्बिनीक्षुपे । रा नि व ५ । नीलदूर्व्वायाम् । शिल्पिनीवृक्षे । रा नि व ८ । दूर्व्वायाम् । आमलक्याम् । रा नि व ११ । चौरिण्यां । सिक्रहे । तेजोवल्कले । शमी वृक्षे । मेथिकायाम् । लाङ्गलिकायाम् । विष लाङ्गलिशा । वै निघ ।

शीताङ्गः । पु । तन्नामकसन्निपातविशेषे । भा । See शीतगात्र ।

शीताङ्गी । स्त्री । हंसपादीलतायाम् । छोटे गोयाले'लता । रा नि व ५ ।

शीताद । पुं । दन्तवेष्टगतरोगविशेषे । तस्य लक्षण—"शोणित दन्तवेष्टेभ्यो यस्याकस्मात् प्रव र्त्तते । दुर्गन्धीनि सकृष्णानि प्रक्लेदीनि मृदूनि च । दन्तमांसानि शीर्य्यन्ते पचन्ति च परस्परम् । शीतादो नाम स व्याधि कफशोणितसम्भव ।" सु नि १६ अ ।

शीताद्य । पुं । विषमज्वरे । रा नि व २० ।

शीताभ । पु, क्ली । कर्पूरे । वै निघ ।

शीताम्लु । स्त्री । दुग्धिकायाम् । सिक्रहे । वै निघ ।

शीतारिरस । पु । वातकफज्वरादिविकारे रस । पारदभस्मटङ्कण ताम्र गन्धक सैन्धव मरिच चूर्ण तिन्तिड़ीतगभस्म विषचूर्ण प्र १भ निम्बुक जैपालवीजचूर्ण २भ जम्बीररसेन समर्द्य गुञ्जाद्वयं वटी कार्या । अनु तत्तज्जलम् । रस क्री ।

शीतावला । स्त्री । महासमङ्गायाम् । रा नि व ४ । See महासमङ्गा ।

शीताश्मा (न्) । पु । चन्द्रकान्तमणौ । रा नि व १३ ।

शीतीकरणम्। क्ली। द्रवद्रव्यस्य विशदस्य शीतलकरणोपायै। तच्च सप्तविध—प्रवातस्थापनम् उदकप्रक्षेपण यष्टिकाभ्रामण व्यजन वालुका प्रक्षेपण शिक्यावलम्बनञ्चेति। सु सू ४५ ष।

शीतेच्छा। स्त्री। पित्तजन्यरोगे। भा।

शीतोत्तमम्। क्ली। जले। श च।

शीधुः। पु, स्त्री। मद्यविशेषे। सा द्विधा एका पक्वेक्षुरसकृता श्रेष्ठा पक्वरस इत्युच्यते। अन्या पक्वौषधाम्बुगता आमरसकृता चेति, सा शीतरस इत्युच्यते। "शीधुरिक्षुरसै पक्वै ।" प प्र ३ ख। गुणा—"शीधु कषायाम्लकमाधुरी या सन्दीपनी भेदमलापमर्द्द। आमातिसारानिलपित्तशूलशूलामयार्शोग्रहणीगदघ्न॥" चक्रि १९ ष। "शीधु पक्वरस श्रेष्ठ स्वराग्निबलवर्णकृत्। वातपित्तकरी हृद्य स्नेहनी रोचनी हरेत्। विबन्ध मेद शोफार्श शोफोदर कफामयान्।" रा नि व १४।

शीधुगन्धः। पु। वकुलवृक्षे। त्रिका।

शीफालिका। स्त्री। शेफालिकावृक्षे। श टी भ।

शीमूल.। पुं। शाल्मलिवृक्षे। शिमुल गाछ। रत्न चि ९ ष।

शीरः। पुं। नागरङ्गवृक्षे। वै निघ। अजगर सर्पे। श र।

शीरिका। स्त्री। वंशपत्रीतृणविशेषे। वै निघ।

शीरी (इन्)। पु। सुश्रुतृणे। दर्भसदृशे। रा नि व ८। स्त्री। लाङ्गलिकायाम्। विषलाङ्गुलिया। वै निघ।

शीर्णम्। क्ली। स्थौणेयके। गेँटेला विशेष। भा। See स्थौणेयकं।

शीर्णदलः। पु। निम्बवृक्षे। रा नि व २३।

शीर्णपत्र.। पु। कर्णिकारवृक्षे। कनके फूलेर गाछ। श च। पट्टिकालोध्रे। वै निघ। निम्बवृक्ष। रा नि व ९।

शीर्णपुष्पिका। स्त्री। शताकपुष्प्याम्। शुल्फा, मौरी। श च।

शीर्णमाला। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। चाकुलिया। श च।

शीर्णरोमक। पु। ग्रन्थिपर्णभेदे। गेँटेला विशेष। वै निघ।

शीर्णवृन्तम्। क्ली। तरम्बुजफले। तरमुज। तत्पर्य्याया,—सुखवास सुखाश सेट गोडुम्ब'। गुणा—"शीर्णवृन्त कफकर सक्षार मधुर लघु।" राज ३ प। पु (न्त)। सुखवासे। फुटीति भाषा। प मु।

शीर्षम्। क्ली। कृष्णागुरुणि। काल अगुरु। रा नि व १२। मस्तके। अम।

शीर्षकम्। क्ली। शरीरावयवे, मस्तके। मस्तकास्थनि। रा नि व १८। अगुरुकाष्ठे। उष्णीषे। नारिकेले। वै निघ।

शीलम्। क्ली। स्वभावे। सद्वृत्त। अम। पुं। अजगरसर्पे। श र।

शीवलम्। क्ली। शैलेये। शैवाले। मे।

शीसम्। क्ली। काशीसे। हिङ्गुलके। रा नि व १३। शीसके। शीसा। अम।

शीसकम्। क्ली शीसधातौ। शीसा। प मु।

शीहुण्डः। पु। स्नुहीवृक्षे।

शुकः। पु, क्ली। शिरीषवृक्षे। मे। लोध्रे। तालीशपत्रे। क्ली। ग्रन्थिपर्णे। गेँटेला। वै निघ। स्वर्णक्षीर्याम्। शियालकाँटा। र मा। श्योनाकवृक्षे। विश्व। पुं। पक्षिविशेषे। टिया पाखी। तन्मांसगुणा—"शुकमांसम् वरम् अम्ल विपाके गुरु शीतलं। कास श्वास क्षयहर सङ्ग्राहि लघु दीपनम्।' राज ३ प।

शुकच्छदम्। क्ली। स्थौणेयकनामगन्धद्रव्ये। गेँठियाला छेद। जटा। तेजपत्रे। तुलसी। वै निघ। र मा।

शुकजिह्वा। स्त्री। वृक्षभेदे। शयाटुटी इति लोके।

शुकतरु'। पु। शिरीषवृक्ष। रा नि व ९। र मा। वा उ ४० अ।

शुकतुण्ड.। पुं। हिङ्गुल। र सा स।

शुकद्रुम। पु। शिरीषवृक्षे। श मा।

शुकनसा। स्त्री। श्योनाकवृक्षे। अम्लशाकभेदे। उशाठूटी। सु चि १९ ष।

शुकनामा। स्त्री। शुकमुण्ड्याम्, शुकशिम्बायाम्। उशाठूटी। र मा।

शुकनाशनः। स्त्री। मदनमदवृक्षे। चाकुलिया। रा नि व ४।

शुकनाशा(सा)। स्त्री। शुकशिम्ब्याम्। आलकुशी, शुयाँठी। रमा। धन्वन्तरिवटे। च द धौनिन्या फलश्रुते। सु चि १।१०ष। "पवश शुकनासाया।" गान्धारीवृक्षे। मण्डूकायाम्। नागरङ्गे। वै निघ।

शुकनासः। पुं। श्योणाकवृक्षे। रा नि व ९। (कटुद्राव्यगुडिकायाम्)। चवि १म २ष। चक्रति ३६। वक-फुलेर गाछ। निका।

शुकनासिका। स्त्री। श्योणाकवृक्षे। शोना गाछ। वामरकपा इति च केचित्। चद ज्वराति सा वि कलिकाद्यगुडिकायाम्।

शुकपन्न (च)। पुं। गन्धकै। वै निघ।

शुकपिच्छ। पुं। गन्धके। र सा सं। ग्रन्थिपर्णे। गेंठेला। वै निघ।

शुकपिण्ड। पु। शूकशिम्ब्याम्। आलकुशी। श र।

शुकपि(पु)च्छ। पु। गन्धके। ह च।

शुकपुच्छकम्। क्ली। स्थौणेयकनामगन्धद्रव्ये। गाँठियाला। रा नि व १२।

शुकपुष्पम्। क्ली। स्थौणेयके। गाँठियाला। भा। पु। शिरीषवृक्षे। रा नि व ११। गन्धके। वै निघ।

शुकप्रिय। पुं। शिरीषवृक्षे। भा। दाड़िम वृक्षे। वै निघ। कर्मरङ्गवृक्षे। प मु। निम्बवृक्षे। वै निघ। स्त्री। जम्बुवृक्षे। रा नि व ११।

शुकफल। पु। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। रा नि व १०। स्त्री। शाल्मलिवृक्षे। वै निघ।

शुकवर्ह(क)म्। क्ली। ग्रन्थिपर्णे। गाँठियाला। श र। तद्गुदे च। च सू ५ष।

शुकरोग। पु। शूकरोगे। See शूकदोष।

शुकवर्णः। पुं। ग्रन्थिपर्णभेदे। गाँठियाला विशेष। वै निघ।

शुकवल्लभ। पु। दाड़िमवृक्षे। रा नि व ११।

शुकवृक्ष। पुं। शिरीषवृक्ष। वै निघ।

शुकशालक। पु। महानिम्बे। वै निघ।

शुकशिम्बा (म्बि) (म्बी)। स्त्री। शूक शिम्ब्याम्। आलकुशी। श र। चदवाव्या धि मायवजादौ।

शुकशीर्षा। स्त्री। तालीशपत्रे। ग्रन्थिपर्णभेदे, स्थौणयके। तेजपत्रे। रै निघ।

शुकाख्यः। पुं। शिरीषवृक्षे। वा उ ३८ष। चर्मवटे। चामर कषा। सु चि ९८ष। स्त्री। शुकनासायाम्। शुयाँठी, आलकुशी। रमा। सु चि २ष। सु चि १८ष। वा उ ३८ष।

शुकादन'। पुं दाड़िमवृक्षे। श च।

शुकानना। स्त्री। शुकाख्यायाम्। शुयाँठी। प मु। रमा।

शुकाङ्ग (य')। पुं। कैवर्त्तमुस्तायाम्। केउट मुता। वै निघ। चर्मकारवटे। चामर कषा। सु चि १८ष।

शुकेष्ट। प। शिरीषवृक्षे। रा नि व ९। राजा दनवृक्षे। क्षीरी। रा नि व १५।

शुकोदरम्। क्ली। तालीशपत्रे। रा नि व ६।

शुक्तम्। क्ली। मांसे। श च। गन्धराजतैले। काञ्जिके। हारा। तद् यथा,—"कन्द मूलफला दीनि सस्नेह लवणानि च। यत्रद्रव्येऽभिषूयन्ते तच्छुक्तमभिधीयते॥ अपिच—काञ्जिकं कुडवं दध्नो गुडप्रस्थोऽम्लमूलकात्। पलान्यष्टौ शोधि ताद्रात् पलषोड़शक तथा। कणाजीरकसिन्धूत्थ हरिद्रा मरिचं पृथक्। द्विपलं भावित भाण्डे घृतभाण्डे निर्गतं। सिद्ध भवति तच्छुक्त यदा वसार्थे गृह्यते॥" गुणा—शुक्त तीक्ष्णोष्णलवण पित्तलम् कटुक लघु। रुच्य क्रिमुदरानाह शोषार्शोविषकुष्ठनुत्॥ त्रि। अम्ल। त्रिम।

शुक्तपाकम्। त्रि। अम्लपाके। मा नि ग्रहणीचि।

शुक्ता। स्त्री। चुक्रिकायाम्। काँजि। श र।

शुक्ताम्लम्। क्ली। अम्लशाके। रा नि व ८।

शुक्ति। स्त्री। शङ्खे। अर्शोरोगे। मे। वदरी वृक्षे। कुल गाछ। च द ग्रहणी चि। शङ्खनखे। नखी। रा नि व १२। वा सू १५ष। "शुक्ति व्याघ्रनखि शङ्ख।" मुक्तागर्भे। झिनुक। तत् पर्य्याया,—मुक्तास्फोट दुर्नामा दोषकोशिका दोषकोषिका शुक्तिका अब्धिमण्डूकी मण्डशुक्ति मुक्तागारं मुक्ताप्रसू मुक्तामाता मुक्तास्फोटा महा शुक्ति मौक्तिकं मौक्तिकशुक्ति। गुणा—कटु स्निग्धा श्वास हृद्रोगपरीषहरी शूलघ्नी रुच्या मधुरा दीपनी च। रा नि व १३। तोलचतुष्टयी, *

तीला। पप१४। पम्। सुश्रुतः। शुक्ति गतनेत्ररोगभेदे। तल्लक्षणं—"श्यावा स्तु विमिता निभास्तु बिन्दवो ये शुक्तिसंस्थितनयने स शुक्तिसंज्ञः।" सु उ ४ अ।

शुक्तिकः (का)। पुं,स्त्री। शुक्तिरोगे। (स) गन्धके। वा र वि। (का)। शुक्तौ। शिशुकः। जटा। शुक्तिकायाम्। श र।

शुक्तिजम्। क्ली। मुक्तायाम्। हे च।

शुक्तिपत्र. (र्णः)। पुं। सप्तपर्णवृक्षे। छातिम गाछ। रा नि व १२।

शुक्तिपुटीपमम्। क्ली। नाखादे। रांताम। वै निघ।

शुक्तिमणिः। पु। मुक्तायाम्। वै निघ।

शुक्तिवीजम्। क्ली। मुक्तायाम्। त्रिका।

शुक्तिसम्भवम्। क्ली। मौक्तिके। मुक्ता। वै निघ।

शुक्लाङ्गी। स्त्री। श्वेतगिरिगुञ्जायाम्। श्वेत-निश्चिन्दी। वै निघ।

शुक्र.। पुं। श्वेतैरण्डे। रा नि व ८। मेवाल्ल धंवलभागे। वै निघ। ज्येष्ठे मासि। चित्रकवृक्षे। अग्न। अग्नौ।

शुक्रम्। क्ली। मज्जसारभूत धातौ। शुक्र, वीर्य्य। तत्पर्य्याया,—पुंस्त्व पौंस्न रेतः रेत रेतन वीर्य्य वीर्य्यं पुरुषत्व पौरुष इन्द्रिय अन्नविकार मज्जारस रोहण बलं किट्टवर्जित आनन्दप्रभव मज्जसमुद्भव धातुराजक बल्यं शुचीरता शुचीर्य्यं। "अस्थ्नी संज्ञा तत शुक्रम्, इति।" रा नि व १८। "पाचिता पित्ततापेन रसाद्या धातव क्रमात्। शुक्रत्व यान्ति मासेन।" शार्ङ्ग पु ६ अ। तस्य कर्म्म गर्भोत्पाद। तदुक्त "रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसा न्मेद प्रजायते। मेदसोऽस्थि ततो मज्जा मज्ज शुक्रस्य सम्भव। यात्यासामपमाशार्ह पुंस्त्व प्राणा निर्लिरित। माधुर्य्य स्निग्धभावश्च सङ्गतोऽपि लभेत स।" भा। "योषितोऽपि स्रवत्येवं शुक्रं पुंस समागमे। तत्र गर्भस्य किञ्चित्तु करोतीति न चिन्त्यते। स्त्रीणां गर्भोपयोगि स्यादार्त्तव सम्ब-सम्मतं। तासामपि बलं वर्णं शुक्र पुष्ट करोतिम।" शुक्रस्वरूप—"शुक्र सौम्य सितं स्निग्ध बल-पुष्टिकरं स्मृतम्। गर्भबीजं वपु सारो जीवस्याश्रय उत्तमं।" गर्भजननयोग्यस्य लक्षणम्। "स्फटि-काभ द्रवं स्निग्ध मधुरं मधुगन्धि च। शुक्रमिच्छन्ति केचित्तु, तैल क्षौद्रनिभञ्च मत।" इति। "यथा पयसि सर्पिस्तु गुडश्चेक्षौ रसो यथा। एव हि सकले कायो शुक्र तिष्ठति देहिनाम्।" इति शुक्रस्थानम्। द्व्यङ्गुले दक्षिणे पार्श्वे बस्तिद्वारस्य चाप्यध। मूत्रस्रोत पथे शुक्र पुरुषस्य प्रवर्त्तते।" इति शुक्रप्रवर्त्तमार्गं। "कृत्स्नदेहाश्रितं शुक्रं प्रसन्नमनसस्तथा। स्त्रीषु व्यायच्छतश्चापि हर्षात्तत् सम्प्रवर्त्तते।" इति प्रवृत्तिकारणम्। "विद्यमानमपि देहेषु यथा शुक्र न दृश्यते। सर्व्वदेहाश्रितत्वाच्च शुक्रलक्षणमुच्यते। तदेव चेष्टयुवतेर्दर्शनात् स्मरणा दपि। शब्दसंश्रवणात् स्पर्शात् सहर्षाच्च प्रवर्त्तते। सुप्रसन्नं मनस्तत्र हर्षणे हेतुरुच्यते।" सु नि १० अ। "यथा पयसि सर्पिस्तु गुडश्चेक्षौ रसो यथा। शरीरेषु तथा शुक्रम्।" सु शा ४ अ। नेत्ररोग विशेषे। त्रिका।

शुक्रकरः। त्रि। शुक्रजनने। पु। मज्जायाम्। हे च।

शुक्राकृच्छ्रम्। क्ली। मूत्रकृच्छ्ररोगे। निदा।

शुक्रगतज्वरः। पुं। तदाश्रितज्वरे—"शेफस स्तब्धता मोक्ष शुक्रस्य तु विशेषत। मरणं प्राप्नुयात्तत्र शुक्रस्थानगतज्वरे।" मा नि।

शुक्रादः। पुं। गोधूमे। वै निघ।

शुक्रदोषः। पु। षण्ढतारोगे। च सि १ अ।

शुक्रधरा। स्त्री। सप्तम्यां कलायाम्। या सर्व्व प्राणिनां सर्व्वशरीरव्यापिनी। सु शा ४ अ।

शुक्रपुष्पः। पुं। कुरुवकशाके। झाँटी। पसु। स्त्री। श्वेतापराजितायाम्। वै निघ।

शुक्रभुक्। पुं। मयूरे। श च।

शुक्रभूः। स्त्री। मज्जायाम्। श च। अस्थिसारे।

शुक्रमाता। स्त्री। भार्य्याम्। वाकनहाटी। वै निघ।

शुक्रमातृका(वटिका)। स्त्री। प्रमेहे औषधम्। पाठ—"गोक्षुरबीजं त्रिफला पत्रनीका रसाञ्जन। धान्यकमविकार जीर कालेय टङ्क दाडिमी। प्रत्येकाक्षपल दत्वा गुग्गुलु कार्षिकां तथा। रसाभ्रलौहगन्धानां प्रत्येकाक्ष पल क्षिपेत्। सर्व्वमेकीकृतं यत्रो दत्वान्ते विमर्दयेत्। घृत भाण्डे तु संस्थाप्य मासमेकन्तु खादयेत्। दाडिम स्वरसेनैव छागदुग्धेन वाम्भसा।" रस र।

शुक्रमेहः । पुं । मेहविशेषे । यत्र रोगी शुक्रतुल्यं मेहति । "शुक्राभं शुक्रमिश्रं वा शुक्रमेही प्रमेहति ।" सु नि ६ष ।

शुक्रलम् । त्रि । शुक्रवृद्धिकरे द्रव्ये । "यथा क्षुरस्य वृद्धिं स्यात्क्षुरकले हि तदुच्यते । यथा नागबलाद्या स्युर्बीजञ्च कपिकच्छुजम् ॥"

शुक्रला । स्त्री । उच्चटायाम् । चीकडा इति प्रसिद्धक्षुपे । ওকড়া प सु । आमलकवृक्षे । আমলা গাছ । वै निघ ।

शुक्रवहस्रोतः(स्) । क्ली । शुक्रवहनाड्याम् । तस्य मूलं वृषणौ शेफश्च । च वि ७ष ।

शुक्रसङ्गः । पुं । शुक्ररोधे । भा ।

शुक्रा । स्त्री । वंशलोचनायाम् । रा नि व ६ ।

शुक्राङ्गः । पु । मयूरे । जटा ।

शुक्राधिक्यम् । क्ली । श्लेष्मजरोगे । भा ।

शुक्राल्पता । स्त्री । पित्तजरोगे । भा ।

शुक्राश्मरी । स्त्री । शुक्रजन्याश्मर्याम् । শুক্রজ পাথরী । सा शुक्रनिमित्ता भवति । मैथुनाभिघातात् अतिमैथुनाद्वा शुक्रचलितमनिर्गच्छद्विमार्गगमनादनिलोऽभित सङ्गृह्य मेढ्रवृषणयोरन्तरे संहरति संहृत्य चोपशोषयति सा मूत्रमार्गमावृणोति मूत्रकृच्छ्रं बस्तिवेदनां वृषणयोश्च श्वयथुमापादयति पीडितमात्रे च तस्मिन्नेव प्रदेशे प्रविलयमापद्यते तां शुक्राश्मरीमिति विद्यात् । सु नि ३ष ।

शुक्लम् । क्ली । रजते । रूपा । मे । नवनीते । ননি । श च । नेत्ररोगभेदे । लक्षण—"सुश्वेत मृदु शुक्लाख्यं शुक्लं तद्वर्द्धते चिरात् ।" निदानम् । पुं । धववृक्षे । ধাওয়া গাছ । रा नि व ९ । लवर रोध्रे । শ্বেত লোধ । प सु । कुन्दवृक्षे । वै निघ । श्वेतैरण्डे । वै निघ २भ ज्ञानोदयरसे ।

शुक्लक । पुं । चोरपुष्पीवृक्षे । চোরপুষ্পী গাছ । वै निघ ।

शुक्लकण्ठः (क) । पुं । दात्यूहपक्षिणि । ডাক পাখী । श मा ।

शुक्लकन्दः । पु । महिषकन्दे । रा नि व ७ । श्वेतालुके । শাঁখ আলু । वै निघ । स्त्री (न्दा) । शुक्लातिविषायाम् । শ্বেত আতইচ । रा नि व ६ । भूमिकूष्माण्डे । वै निघ ।

शुक्लकर्कट । पुं । शुक्लवर्णकर्कटे । শাদা কাঁকড়া । सु सू ४६ष । See कृष्णकर्कटक ।

शुक्लकुष्ठम् । क्ली । श्वित्र । धवल । तदौषध—सोमराजस्य बीजानि नवनीतयुतानि च । मधुनास्वादितानि स्युः शुक्लकुष्ठहराणि वै ॥ गारुड़े ।

शुक्लतुलसी । स्त्री । श्वेततुलस्याम् । শ্বেততুলসী । লঁ মলটিতুলসী । वृष्य ।

शुक्लदुग्धः । पु । (Trapa bispanιosa) जलजक्षुपभेदे, शृङ्गाटके । শিঙ্গাড়া । श च ।

शुक्लधातुः । पुं । कठिन्याम् । খড়িমাটি । हे च ।

शुक्लपद्मम् । क्ली । श्वेतपद्मे ।

शुक्लपुष्पः (ष्पा, ष्पी) । पु, स्त्री । कुन्दवृक्षे । কুন্দ গাছ । छत्रवृक्षे । श्वेतकोकिलाक्षे । শ্বেত কুলেখাড়া । मरुवकवृक्षे । र मा । कृष्णपिण्डारी । পিঠানি বা পেঁপাড়া । प सु । शुभ्रपुष्पमदनफलवृक्षे । र मा सं । स्त्री । वृश्चिकालीवृक्षे । হাতিশুঁড়ে । प सु । क्ली । कुन्दपुष्पे । राव कुमारसम्भवम् ।

शुक्लपृष्ठक । पु । सिन्धुवारवृक्षे । श च ।

शुक्लफल । पु । रक्तार्कवृक्षे ।

शुक्लफला । स्त्री । शमीवृक्षे । व निघ ।

शुक्लफेन । पुं । समुद्रफेने । वै निघ ।

शुक्लभण्डी । स्त्री । शुक्लत्रिवृति । শ্বেত তেউড়ী । वै निघ ।

शुक्लमञ्जरी । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । শ্বেত নিশিন্দা । वै निघ ।

शुक्लमण्डलम् । क्ली । नेत्रस्य शुक्लभागे । निदा ।

शुक्लमुद्ग । पुं । (Phaseolus sublobatas) शुभ्रमुद्गे । শাদামুগ । Walts

शुक्लमूलम् । क्ली । श्वेतलशुने । व निघ ।

शुक्लरोहित । पुं । श्वेतरोहितकवृक्षे । শ্বেত রোড়া, রয়না । रा नि व ८ ।

शुक्लला । स्त्री । उच्चटायाम् । ওকড়া । र मा । चामलकी । वै निघ ।

शुक्लवंश । पुं । श्वेतवंशे । শ্বেতবাঁশ । रा नि व ८ । राव कार्ष्णवंशतकै ।

शुक्लवर्ग । पुं । खटिकादिवर्गे । यथा—"खटिनी श्वेतसंयुक्ता मह शक्तिवराटिका ।

भट्टाञ्च सर्वरार्येति शुक्लवर्गे उदाहृत ॥" रा नि व २२ ।

शुक्लवायसः । पुं । बकपक्षिणि । बकपाखी । भिका । श्वेतवर्णवायसे ।

शुक्लवल्ली । स्त्री । श्वेतवल्ल्याम् । भेषज पिवि पानीयभक्तवल्ल्याम् । पर्याया यथापो वि पानीयभक्तो ।

शुक्लवृक्षः । पुं । धवरुक्षे । धाओयागाछ । वै निघ ।

शुक्लशालः । पुं । गिरिनिम्बे । रा नि व ६ । श्वेतशाले । शब्दकल्प ।

शुक्लसारङ्गः । पुं । शुक्लचोलके । च सू २७अ ।

शुक्लक्षीरा । स्त्री । काकोल्याम् । काँकुली । रा नि व ३ ।

शुक्ला । स्त्री । शर्करायाम् । चिनि । रत्मा । श्वेतवचायाम् । श्वेतवच । क्षीरकाकोल्याम् । वै निघ । काकोल्याम् । काँकुला । रा नि व ३ । विदार्य्याम् । भूमिकुष्माण्ड । रा नि व ७ । शेफालिकायाम् । निशिन्दा । रा नि व ४ । स्नुह्याम् । मनसा गाछ । रा नि व ८ ।

शुक्लाङ्गः । पुं । दीपान्तरवचायाम् । दोँप-चिनि । वै निघ ।

शुक्लाङ्गी । स्त्री । शेफालिकायाम् । शिउलि, निशिन्दा । रा नि व ४ ।

शुक्लाजाजी । स्त्री । श्वेतजीरके । वै निघ ।

शुक्लापाङ्गः । पुं । मयूरे । हे च ।

शुक्लाम्लम् । क्ली । चक्रशाके । रा नि व ७ ।

शुक्लार्कः । पुं । श्वेतार्कवृक्षे । श्वेत-आकन्द । कं विविध भच्छे । मं पाँढरीरुई । गुणा —कटु तिक्तोष्ण मलशोधनं मूत्रकृच्छ्रकफशोफव्रणघ्नं । रा नि व १० । सारक वातकुष्ठकण्डु विषव्रणघ्नोऽ गुल्मार्शोमलकफोदरकृमिघ्नश्च । तत् पुष्प शुक्रजनक लघु दीपनं पाचकम् अरोचकास कासश्वासहरञ्च । भा पू १भ ।

शुक्लार्म्म (न्) । क्ली । शुक्लगतनेत्ररोगविशेषे । लक्षणं यथा—"शुक्लाख्य मृदु कथयन्ति शुक्लभागे सश्वेतं सममिह वर्द्धते चिरेण ।" सु उ ४अ । "सश्वेतं मृदु शुक्लार्म्म शुक्ल वर्द्धते चिरात् ।" मा नि ।

शुक्लाहिफेनः । पुं । (Popaver somniferum) White poppy, opium शुक्लपुष्पाहिफेनवृक्ष । श्वेत पोस्तदानार गाछ । हिं, पोस्त, खसखसका पेड़ । तं पुस्तकायचेट्टु । बम् खसखसीचे झाड़ । Watts See अहिफेन ।

शुक्लाच्छः । पुं । प्लवजातीयजलचरपक्षिणि । सु सू ४६अ । See प्लव ।

शुक्लोपला । स्त्री । शर्करायाम् । चिनि । र मा ।

शुक्लौदनम् । क्ली । श्वेतान्ने । आतप चाउल । रा नि व १६ । (रावणकृतकुमारतन्त्रम् ।)

शुङ्गः । पुं । वटवृक्षे । आम्रातकवृक्षे । आमड़ा गाछ । शूकि । शुंडा । पर्कटीवृक्षे । पाकुड़ गाछ । मे । नवपल्लवे । हे च ।

शुङ्गी (ङ्गन्) । पुं । प्लक्षवृक्षे । पाकुड़ गाछ । वटवृक्षे । जटा ।

शुचिः । पुं । चित्रकवृक्षे । चिता गाछ । आषाढ़ मासे । धम । ज्येष्ठ मासे । शोधकवारि । मे । यवे । पलाशवृक्षे । वै निघ ।

शुचिद्रुमः । पुं । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ ।

शुचिमल्लिका । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । रा नि व १० ।

शुचिव्रतः । पुं । प्रपौण्डरीके । पुण्डरिया । वै निघ ।

शुटीरता (टीर्य्यम्) । स्त्री, क्ली । वीर्य्य । विका । श र ।

शुण्टिः (ण्टी) । पुं, स्त्री । शुष्कार्द्रके । शुँठ । धम । घोड़ाम् शुण्ठीति च ख्याता । यंसु ।

शुण्ठम् । क्ली । गुड़त्वसिनोदधि । वै निघ ।

शुण्ठि (ण्ठी) । पुं, स्त्री । (Gingiber officinale) स्वनामख्यातौषधी । शुण्ठीति सव्वत्र भाषा । शुँठ । तत्पर्याया,—महौषध विश्व विश्वभेषजं विश्वौषध नागर शुण्ठि महौषधी शुष्कार्द्रे इन्द्रभेषजं भेषजं कटुग्रन्थि कटुभद्र कटूत्कटक कटूष्णं सौषधं शृङ्गवेर कफारि वान्त्रक शोषणं नागराह्व । गुणा —कटुत्वका स्निग्धा कफशोफवातनाशि शूल विबन्धोदराध्मानश्वासश्लीपदघ्नी च । रा नि व ६ । लघु पाचनी रुच्या आमवातहरी मधुरपाका कोष्ठवस्ताग्नयाग्निकरी बलकरी स्वर्या धर्म्यातु

रोगहरी च। अग्निगुणभूयिष्ठत्वादाम्लपक्कभागं शोषयित्वा मलसंवद्ध करोति। भा स १म। "नागरं (शुण्ठी) कफवातघ्नं विपाके मधुरं कटु। वृष्योष्णं रोचनं हृद्यं सस्नेहं लघु दीपनम्॥" सु सू ४६अ।

शुण्ठीघृतम्। क्ली। घृतभेदे। "विश्वौषधस्य गर्भेण दशमूलजले घृतम्। इत्थं निहन्यात् श्वयथुं ग्रहणीं साममामयम्॥" चद। भा।

शुण्ठ्यम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। शुंठ। शच।

शुण्डरोह। पुं। भूतृणे। गन्धतृण। रा नि व ८।

शुण्डा। स्त्री। नलस्तम्बीनामतृणे। रा नि व २०। सुरायाम्। सुरायाम्। करिहस्ते। मे।

शुण्डार। पुं। करिगुण्डाकारे वकयन्त्रभेदे। वकयन्त्र, चोयाइवार यन्त्र।

शुण्डाल। पुं। गजे। (धनञ्जय)।

शुण्डिका। स्त्री। स्फोटके। फोड़ा। रा नि व २०। उपजिह्विकायाम्। आलजिवि। शब्दरत्ना।

शुण्डिनी। स्त्री। छुछुन्दर्याम्। छूँचा। वै निघ।

शुण्डिमूषिका। स्त्री। छुछुन्दर्याम्। छूँचा। रा नि व १९।

शुण्डी। स्त्री। कौसुम्भीशाली। रा नि व १६। हस्तिशुण्डीवृक्षे। हातिशुँड़े गाछ। रा नि व ५।

शुद्धम्। क्ली। सैन्धवे। रा नि व ६। अरिष्टे। रा नि व ६। शौर्य्ये। गुणवत्यां। वै निघ। त्रि। दोषहीने। शक्ले।

शुद्धजङ्घ। पुं। गर्द्दभे। त्रिका।

शुद्धमांसम्। क्ली। मांसव्यञ्जने, पक्कमांसे। मांसेर तरकारी। यथा—"पाकपात्रे घृतं दत्त्वा तैलं वा तदभावतः। तत्र हिङ्गु हरिद्राञ्च भर्ज्जयेत्तदनन्तरम्। छागादेरस्थिरहितं मांसं तत् खण्डखण्डितम्। धौतनिर्गालितं तस्मिन् क्षिप्त्वा तद्भर्ज्जयेच्छनैः। सिद्धयोग्यं जलं दत्त्वा लवणञ्च पचेत्ततः। सिद्धे तस्मिन् सम्यिक्षेत् वेशवारं यदि क्षिपेत्। वेशवारस्य द्रव्याणि नागरञ्जीरकानि हि। तथा च लवङ्गानि मरिचानि समानतः॥" गुणा—"शुद्धमांसं परं तृप्यं वल्यं रुच्यञ्च वृंहणम्। त्रिदोषशमनं श्रेष्ठं दीपनं धातुवर्द्धनम्॥" भा।

शुद्धवल्लिका। स्त्री। गुडूच्याम्। गुलञ्च। श च।

शुद्धा। स्त्री। कुटन्नवीजे। इन्द्रयव। वै निघ।

शुद्धान्तपालक। पुं। कञ्चुकी। खोजा, हिजड़े। श च।

शुद्धि। स्त्री। वमनादिभिः शरीरशोधने। सा चतुर्विधा लैङ्गिकी वैदिकी मानसिकी चाक्षिकी चेति। च।

शुभ्रकन्द। पुं। लशुने। वै निघ।

शुन (क)। पुं। कुक्कुरे। कुकुर। शटी भ। रा नि व १९।

शुनकचञ्चुका। स्त्री। क्षुद्रचुञ्चुपे। टेंचको। रा नि व ४।

शुनकचिल्ली। स्त्री। चिल्लीशाके। चिलिशाक। सूपचिल्ली, नाथचिल्लिके, कृतवधील इति नाम राढ़ादौ ख्याता। गुणा—कटुस्तीक्ष्णा कफघ्नश्च हरी च। रा नि व ७।

शुनि। पु। कुक्कुरे। इ च। स्त्री (नी)। कुमाण्ड्याम्। रा नि व ७।

शुभम्। क्ली। पद्मकाष्ठे। रा नि व १२। शौर्य्ये। पुं। छागे। शटी।

शुभक(ङ्क)री। स्त्री। शमीवृक्षे। रा नि व ८।

शुभग। पुं। टङ्कणक्षारे। सोहागा। रसा सं। रस र स्व चि। "शुभगत्रिदशिवानाम्॥"

शुभगन्धकम्। क्ली। बोले। रा नि व १३।

शुभद। पुं। अश्वत्थवृक्षे। रा नि व ११।

शुभपत्रिका। स्त्री। शालपर्ण्याम्। रा नि व ४।

शुभा। स्त्री। वंशरोचनायाम्। रा नि व ६। रसा स पुष्करलिङ्गे, कृष्णवल्लिङ्गे, शालाखण्डे कृष्णाण्डे च। सक्तायाम्। पिड़िं। प्रियङ्गावायाम्। श्वेत वच। वै निघ। गोरोचनायाम्। रा नि व १२। सवचोरे। पाठायाम्। आकनादि। व निघ। शमीविशेषे। रा नि व ८। प्रियङ्गौ। रा नि व १२। श्वेतदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। शताह्वायाम्। शुलफा। सा कौ वृहच्छीरकादि मोदके।

शुभाङ्किनी। स्त्री। भूम्यामलक्याम्। वै निघ।

शुभाञ्जन। पु। रक्तशिग्रुवृक्षे। राङ्गा सजिना गाछ। र मा।

शुभेक्षण। पुं। मङ्गल्ये। वै निघ।

शुभ्रम्। क्लो। पद्मकाष्ठे। वै निघ। उशीरे। বেণা। रा नि व १२। अभ्रधातौ। नटा। रौप्यधातौ। सैदोधातौ। वै निघ। कासीसे। হিরেকশ্। रा नि व १३। रौप्यमाक्षिके। वै निघ। गड्लवणे। रा नि व ६। सैन्धवलवणे। वै निघ। त्रि। शुभ्रवर्णे। पुं। चन्दनवृक्षे। शुभ। स्त्री। वंशलोचनायाम्। रा नि व ६। स्फटिकायाम्। फट्किरि। भा। शर्करायाम्। वै निघ २भ सर्व्वज्वरे भार्ग्यादिचूर्णम्। श्वेतहृद दारके। वै निघ।

शुभ्रतरु:। पु। शिरीषवृक्षे। प सु।

शुभ्रपुङ्खा। स्त्री। श्वेतशरपुङ्खायाम्। সাদা শরপুঙ্খা। रा नि व ४।

शुभ्रपुष्पम्। क्लो। वीरणवृक्षे। বেণা ঘাস। वै निघ।

शुभ्रवेष्ट:। पुं। श्वेतम्लाम्लानौ। वै निघ।

शुभ्रसर्षप:। पुं। श्वेतसर्षपे। वै निघ।

शुभ्रा। स्त्री। वंशरोचनायाम्। स्फटिकायाम्। शर्करायाम्। श्वेतवृद्धदारके।

शुभ्रांशु:। पुं। कर्पूरे। रा नि व १२।

शुभ्रालु:। पुं। महिषकन्दे। श्वेतालौ। শাক আলু। रा नि व ७।

शुभ्रिका। स्त्री। मधुशर्करायाम्। वै निघ।

शुल्कवायस:। पु। वकपक्षिणि। त्रिका।

शुल्या। स्त्री। सुनिषण्णकशाके। वै निघ।

शुल्ब(ल्व)(क)म्। क्लो। ताम्रे। তামা। प सु। रस र पकादशाध्याये। रा नि व १३। वै निघ मतादिगुण्याम्।

शुल्वपत्रम्। क्लो। ताम्रपत्रे। তামার পাত। रस चि।

शुल्वरिपु:। पुं। गन्धके। रै च। रसा स।

शुल्वशत्रु:। पुं। गन्धके। वै निघ।

शुल्वारि.। पु। गन्धके। रै च।

शुश्रूषा। स्त्री। सेवायाम्। त्रिका।

शुषपर्णी। स्त्री। स्वनामख्यातशाके। শুশুনি শাক। गुणा—"शुषवी कफवातघ्नी महाराष्ट्री च तादृशी।" राज ४प।

शुषवी। स्त्री। कारवेल्लतायाम्।

शुषिरम्। क्लो। लवङ्गे। प सु। पु। मूषिके। मे। स्त्री। नलीनामगन्धद्रव्ये। अम। छिद्रे।

शुषिराख्य:। पुं। रन्ध्रवंशे।

शुष्कम्। क्लो। कृष्णागुरुणि। र मा। त्रि। रसहीने।

शुष्कगोमय:। पुं। वनकरीषे। বিলঘুঁটে।

शुष्कानी। स्त्री। शुष्कमांसे।

शुष्कपत्रम्। क्लो। शुष्कपत्रशाके। নালিতা পাতা, শুকপাতা। गुणा—"शुष्कपत्र पर्णो मिश्र पित्तश्लेष्मज्वरापहः॥ तत्शुष्कपत्र जलदोषनाशनं विशेषत पित्त कफ ज्वरापहं। जलच तस्यापि च पित्तहारकं सुरोचनं व्यञ्जनयोगकारकम्।" राज ४प।

शुष्कमत्स्य:। पुं। जलवर्षे रौद्रशोषितमत्स्ये। শুক্টী মাছ। शब्दकल्प। See मत्स्य।

शुष्कमांसम्। क्लो। नीरसमांसे। শুকান-মাংস। गुणा—"वृद्धानां दोषलं मांस बालानां बलद लघु। त्रिदोषकृद्व्यालशुष्ट शुष्क शूलकर गुरु॥" भा।

शुष्कमुख:। त्रि। मुखशोषयुक्ते। वा चि ६च।

शुष्कमूलम्। क्लो। रौद्रशोषितमूलके। শুক্না মূলা। वा चि ७च।

शुष्कमूलकाद्यतैलम्। क्लो। शोथाधिकारे तैलम्। पाठ—"शुष्कमूलक वर्षाभू दारु रास्ना महौषधे। पक्वमभ्यञ्जनात्तैल समूल श्वयथु जयेत्। इति स्वल्पम्। वृहद यथा—क्वाथार्थ—শুকমূলা, দশমূল, পিপ্পলীমূল, পুনর্নবামূল প্রত্যেক ১৬প জল ৫১২ প শেষ ৬৪ প। তিল-তৈল ৬৪ প গোমূত্র ৬৪ প। কল্কার্থ —শুকমূলা, গুলঞ্চ, শুঁট, পলতা, পিপুলমূল, বেকেড়া, আকনাদি, পুনর্নবা, বালা, বেণার মূল, সজিনাবীজ, সিদ্ধি, নিশিন্দা, অনন্ত-মূল, করঞ্জবীজ,বাসকছাল, পিপুল, হরীতকী, বচ, কুড়, রাস্না, বিড়ঙ্গ, চই, হরিদ্রা, দারু হরিদ্রা, ধনে, যবক্ষার, সাচিক্ষার, সৈন্ধব, দেবদারু, পদ্মবীজ, শটী, গজপিপুল, বেল শুঁট, মঞ্জিষ্ঠা প্র ৪ তো। रस र।

शुष्कमूलाद्यघृतम्। क्लो। उदावर्त्ताधिकारे घृतम्। पाठ—मूलकं शुष्कमार्द्रंच वर्षाभूर्मूल

पक्वकम्। कारवेल्लफलञ्चापि पिष्ट्वा तेन पचेद् घृतम्।", २६२। भा।

शुष्करेवती। स्त्री। बालग्रहविशेषे। लक्षण —"जायते शुष्करेवत्यां क्रमात् सर्वाङ्गसंक्षय।" मा उ ३५।

शुष्कलो। स्त्री। शुष्कमांसे। मांसे। शब्दकल्प।

शुष्कवृक्ष.। पुं। धवद्रुमे। धाओया गाछ। रा नि व ८।

शुष्कव्रणः। पु। योनिकन्दरोगे। चिका। See कन्द। किये। घेँटो। विका।

शुष्का। स्त्री। योनिरोगे। लक्षण यथा—"वेग रोधाद्दतौ वायु दुष्टो विण्मूत्रसंग्रहम्। करोति योनिं शोषञ्च शुष्काख्या सातिवेदना॥" वा उ ३३५।

शुष्काङ्गः। पुं। धवद्रुमे। धाओया गाछ। वैद्यकम्।

शुष्काङ्गी। स्त्री। बलाकायाम्। वै निघ। गोधिकायाम्। गो साप। श च।

शुष्कार्द्रम्। क्ली। शुष्काम्। श च।

शुष्कार्शः। क्ली। नेत्रवर्त्मगतरोगे। लक्षणं— "दीर्घाङ्कुर खर स्तब्धो दारुणो वर्त्मसम्भव। व्याधिरेष समाख्यात शुष्कार्श इति सद्भिस॥" सु उ ३५। शोणितस्रावहीने अर्शसि च।

शुष्काशुष्क। पुं। समुद्रफेने। वै निघ।

शुष्काक्षिपाक.। पु। सर्वगताक्षिरोगे। लक्षण यथा—"यत् कूणित दारुण रूक्षवर्त्म सदह्यते चाविलदर्शन यत्। सुदारुण यत् प्रतिबोधने च शुष्काक्षिपाकोपहत तदक्षि॥" मा नि। "वात पित्तोत्तरं घर्षतोदभेदोपदेहवत्। रूक्ष दारुण वर्त्माक्षिकृच्छ्रोन्मीलनमीलनम्। विकूणन विशुष्कत्व शीतेच्छा शूलपाकवत्। उक्त शुष्काक्षिपाको ऽयम्।" वा उ १५।

शुषम्। क्ली। तेजसि। मे।

शुष्मा (न्)। पु। चित्रकद्रुमे। चम। चण्डी।

शूकम्। क्ली। स्वनामख्यातद्रव्ये। शूयाशाम। गुणा —अतिदुर्जरम्। रा नि व ८। दधिपर्णभेदे। वै निघ। शूकायाम्। शुङा। चम। मा व नि।

शूक। पु। सविषजलमक्षिकावसन्तकृमादि जन्तौ। शूकप्रधानलिङ्गवृद्धिकरयोगे। शब्दकल्प। वात्स्यायन। जलादिभवककीटविशेषे। शुङ्गा। कृमिशूके। च सू १८४। शूकरोगे। मिदा।

शूकाक्षः। पु रसे। मे। यवे।

शूककीट. (का:)। पु। जलादिभवक शूक युक्तकीटविशेषे। शुयापोका। चम।

शूकज.। पु। यवक्षारे। वै निघ।

शूकतृणम्। क्ली। तृणविशेषे। चोरहली। हि शूकडी। गुणा—"तृणरञ्च पशूनाञ्च शूका भावे हितञ्च तत्।" रा नि व ८।

शूकदोष (रोग)। पु। लिङ्गवर्द्धनौषधलेप जनितव्याधिविशेष। "लिङ्गवृद्धिमिच्छतामक्रम प्रवृत्तानां शूकदोषनिमित्ता अष्टादश रोगा जायन्ते सर्षपिकादय। यथा—सर्षपिका। अष्ठीलिका। ग्रथितम्। कुम्भीका। अलजी। मृदितम्। संमूढ पिडका। अवमन्थ। पुष्करिका। स्पर्शहानि। उत्तमा। शतपोनक। त्वक्पाक। शोणितार्बुदम्। मांसार्बुदम्। मांसपाक। विद्रधि। तिलकालक श्चेति।" सु नि १४ष। विशेषा स्वस्वपर्याये द्रष्टव्या।

शूकधान्यम्। क्ली। शूकसमन्वितव्रीह्यादि धान्ये, तृणधान्ये। तदुक्तं "व्रीह्यादिक यदिह शूकसमन्वित स्यात् तत् शूकधान्यमथ मुद्गमकुष्ठ कादि। शिम्बीनिगूढमिति तत् प्रवदन्ति शिम्बी धान्य तयोस्तृणमयो तृणधान्यमन्यत्॥" देशे देशे शूकधान्यानां वैचित्र्यात् संख्यातुमशक्यतया भोगी पयोग्यान्येव निघण्टुकारेण उक्तानि। तत्र त्रिभेदं कथितं निशूकतीक्ष्णभेदेन। गुणा —दोषशमनं लघु तेजोबलवीर्यवृद्धिकरम्। रा नि व १६। अपिच। "शूकधान्य शमीधान्य समातीतं प्रशस्यते। पुराणं प्रायशो रूक्षं प्रायेणाभिनव गुरु॥" राज।

शूकपत्र। पुं। निर्विषसर्पे। सु कल्प ४ष।

शूकपाक्य। पुं। यवक्षारे। सपद।

शूकपिण्डि (ण्डी)। स्त्री। शूकशिम्बाम्। आलकुशी। श मा।

शूकर। पु। पशुविशेषे। शुयोर। सा गुणा —"तदेव गव्यूतमयमहिषोद्भवरङ्कवा। विवभि शूकर चिक्षा बालाबाला प्रकीर्तिता। मांसगुणा, —"बातघ्न रोचनं हृद्यं दुर्जर श्रमनाशनम्। बातलं पित्तशमनं अपिदं धातुवर्द्धनम्॥" चक्रि २०८। "स्वेदन बृंहण वृष्य श्रमघ्नमनिलापहम्।

वराहपिशि बल्य रोचनं स्वेदनं गुरु।" च। स द्विविधः ग्राम्यवन्यभेदात्। तयोरारण्यस्य मांसं —गुरु वातहरं वृष्य बलकरं स्वेदकरञ्च। तथा ग्राम्यवराहमांस—तस्मादगुरु मेदोबलवीर्य्यवृद्धिञ्च करोति। रा नि व १७।

शूकरकन्दः । पुं। वाराहीकन्दे। रा नि व ७।

शूकरक्रान्ता । वराहक्रान्तायाम्।

शूकरदंष्ट्रः(कः) । पुं। तन्नामकक्षुद्ररोगभेदे, गुदभ्रंशस्य प्रकारभेदे। लक्षणं—"सदाहो रक्तपर्य्यन्तस्त्वक्पाकी तीव्रवेदनः। कण्डूमान् ज्वरकारी च स स्याच्छूकरदंष्ट्रकः॥" भा।

शूकरपादिका । स्त्री। कोलशिम्ब्याम्। रा नि व ३।

शूकरशिम्बी । स्त्री। कोलशिम्ब्याम्। शूकरा सेवीति पाश्चात्ये। भा म ४भ। "शूकरशिम्बी मूलम्।"

शूकराक्रान्ता । स्त्री। वराहक्रान्तायाम्। वराक्रान्ता। श र।

शूकरी । स्त्री। वाराहीकन्दे। शिशुमार स्त्रियाम्। रा नि व २३। वराहक्रान्तायाम्। वराक्रान्ता। श र। इन्द्रदारके। बीजताड़के। अभावे चम्मकारालुकम्। वा उ ६४। "कायस्था शूकरी क्षता।" च द सि यो उन्मा चि महापैशाच घृते।

शूकरेष्टः । पुं। कशेरौ। केशुर। रा नि व ८।

शूकला । स्त्री। शालिधान्यविशेषे। सा पित्त वातघ्नी। चक्रि-२५४। [श च।

शूकवती । स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी।

शूकवृन्तः । पुं। कीटविशेषे। तथा दष्टे कण्डूकोठाः प्रवर्द्धन्ते शूकश्चात्र लक्ष्यते। सु कल्प ८अ।

शूकशिम्बा(म्बि,म्बिका)(म्बी) । स्त्री। (Macuna pruriens) Cowhege plant कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी। शूयायम्बु इति मूर्ख वङ्गे। हि गोचा, किवाच। ता पूनाइक्, कालि। ते पिल्लि अडुगु। मं कवच। पर्य्यायाः,—आत्मगुप्ताजडा ऋष्यप्रोक्ता कण्डूरा प्रावृषायणी शूकशिम्बी शूकशिम्बि जडा प्रोक्ता मर्कटी सच शीघ्रा शूका शूकवती लाङ्गली कण्डूमती कण्डूरा आत्मगुप्ता ऋषभी कपिकच्छूरा ऋषभ जटा स्वगुप्ता अजाङ्गा प्रावृषा शूकशिम्बा कपिकच्छू अजडा वानरी कपीकच्छू शूकपिण्डी कपिप्रभा शूकपिच्छि शूकशिम्बि व्याघ्रा सुतमा स्वयगुप्ता मर्कटी लाङ्गली कुण्डली चण्डा दुरभिग्रहा कपिरोमफला गुप्ता दुःस्पर्शा अजड़ा प्रावृषेण्या वदरी गुरु आर्षभी शिम्बी वराहिका तीक्ष्णा रोमालु वनशूकरी कार्शीरोमा रोमवल्ली। गुणाः—मधुरा तिक्ता वृष्या बल्या गुरु हृद्यी वातहरी कफपित्तास्रनाशिनी च। तद्बीजं वातनाशनं वृष्योत्तमञ्च। रा नि व ३।

शूका । स्त्री। कपिकच्छूलतायाम्। आलकुशी। श च।

शूकापुट्टः । पुं। तृणमणौ। कापुरदाना, काहारु वा इति च पारस्यभाषा। हारा।

शूकाभपुष्पः । पुं। शिरीषवृक्षे। वै निघ।

शूकाक्षः । पुं। शिरीषवृक्षे। शिरीष गाछ। आयुर्वेदसारे सा ज्वरे।

शूकाक्षबीजम् । क्ली। शिरीषबीजे। शिरीष बीज। "शूकाक्षबीजगोमूत्रम्।" आयुर्वेदसारे।

शूतिपर्णः । पुं। आरग्वधवृक्षे। सोन्दाल गाछ। श र।

शूद्रप्रियः । पुं। पलाण्डौ। रा नि व ७।

शूद्रार्त्ता । स्त्री। प्रियङ्गुलतायाम्। श च।

शूनकः । त्रि। शोथयुक्ते। "शूनकलेन सीदति।" मा नि।

शूनकचञ्चुकः । पुं। क्षुद्रचञ्चुक्षुपे। वै निघ।

शूना । स्त्री फणिमनसा इति ख्याते वृक्षे। श च। अधोजिह्विकायाम्। आलजिभि। हारा।

शून्यम् । क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

शून्यमध्य । पुं। नले। नलगाछ। रा नि व ८।

शून्या । स्त्री। बन्ध्यायां स्त्रियि। रा नि व १८। नलीनामगन्धद्रव्ये। मे। महाकाष्ठक्षीरीवृक्षे। फणिमनसा। श च।

शूपकारः । पुं। शूद्रपाचके। पुराणम्।

शूरः । पुं। सिंहे। वनशूकरे। रा नि व १९। चित्रकव्याघ्रे। सर्जतरौ। लकुचवृक्षे। रा नि व १९। मयूरे। रा नि व १९।

शूरकः । पुं। कोकिलाक्षवृक्षे। कुलेखाड़ा।

शूरणः । पुं। (Amorphophallus companulatus, Syn Arum companu

latum) वङ्गदेशज स्वनामख्यातकन्दशाकविशेषे । ओल । हि जमिन्कन्द, ओल । तै मुझकुन्द । वम् जलिसुरण । ता सूरण । सूरँग, सूरँगा इति महाराष्ट्रकर्णाटयो ख्यात । तत्पर्य्याया,— अर्शोघ्न कन्द कन्दी सुकन्दी स्थूलकन्दक सूरण ओल, ओल्ल, कण्ठाल, कण्डूल दुर्नामारि सुवृत्त, वातारि, कन्दशूरण तीव्रकण्ठ कन्द वर्द्धन कन्दार्ह बहुकन्द रुच्यकन्द शूरणकन्द । स विविधः श्वेतरक्तारण्यभेदेन । गुणा —कटु रुच्य दीपन पाचन क्रमि कफ वातघ्न श्वासकास वमनघ्न विशेषतोऽर्शोघ्न शूलगुल्मघ्नश्च । राजनिघ ७। "दीपन शूरणो रुच्य कफघ्नो विशदो लघु । विशेषात् सर्व्वपथ्य स्यात् प्लीह गुल्म विनाशन ॥" सुश्रानयोगधरदे । "अग्निकाया घृत कन्दो गण्डघ्नो हितो लघु ।" अपि च "सर्व्वेषां कन्दशाकानां शूरण श्रेष्ठ उच्यते । दीपनोऽश्म रुजागुल्मक्रमिप्लीहविनाशन । दद्रूणां रक्तपित्तानां कुष्ठानां न प्रशस्यते ॥" भा। अधि १६श । "शूरणो दीपनो रुच्य कफघ्नो विशदो लघु । विशेषादर्शसां पथ्यो यार्य्यकन्दस्तु दीपन ।" राज । तस्य रक्तस्य गुणा —विष्टम्भी लघु तीक्ष्ण कटुरुष्ण रुच्य दीपन पाचन पित्तल क्रमिकफ शूलगुल्मघ्नश्च । वैनिघ । श्योणाकवृक्षे । शब्दमा ।

शूरणपिण्डिका । स्त्री । अर्शसि औषधम् । ओलचूर्ण १६ तो चित्रकमूल ८ तो शुण्ठीचूर्ण २ तो मरिचचूर्ण १ तो गुड़ २७ तो । चद ।

शूरणमोदक । पु । स्वल्पाख्योऽर्शोघ्नौषधविशेषे । पाठ—"मरिचमहौषधचित्रकशूरणभागा यथोत्तर द्विगुणा सर्व्वसमो गुड़भाग सेव्योऽय मोदक प्रसिद्धफल ।" মরিচ ১ ভ শুঁট ২ ভ চিতার মূল ৪ ভ ওলচূর্ণ ৮ ভ গুড় সর্ব্বসমান। বৃহৎ যথা—ওল ৩২ তো চিতামূল ১৬ তো শুঁট ৮ তো ত্রিফলা প্রত্যেক ৮ তো পিপুল, পিপুলমূল, তালিশপত্র, ভেলার মুটী, বিড়ঙ্গ প্রত্যেক ৮ তো তালমূলী ১৬ তো বৃদ্ধদারকবীজচূর্ণ ৩২ তো দারুচিনি ৪ তো এলাইচ ৪ তো সর্ব্বচূর্ণের দ্বিগুণ গুড়। भा ।

शूरणोद्भुज । पु । पक्षिविशेष । हरित्वर्ण पाखी । शर ।

शूरा । स्त्री । चोरकाकोल्याम् । वैनिघ ।

शूरिस्नग । पु । वराहादौ । "शूकराद्याश्च शूरिस" इति । अधि २९श ।

शूर्प । पु । द्रोणद्वयपरिमाणे । शमा । "द्रोणाभ्यां शूर्पकुम्भौ च चतुःषष्टिशरावक ॥" परि ।

शूर्पपर्णी । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी । राजनिघ २। माषपर्ण्याम् । माषाणी । "हयोरदिवा द्वयशूर्पपर्ण्यं ।" वासू १५श विदार्य्यादौ ।

शूर्पश्रुतिः । पु । गजे । हाती । शातो । हार्दो ।

शूलम् । क्ली । स्वनामख्यातरोगे । शूल रोग । दोषै पृथक् समस्तामद्वन्द्वै शूलोऽष्टधा भवेत् । सर्व्वेष्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पवन प्रभु ॥" निदानादि—"व्यायामयानादतिमैथुनाच्च प्रजागराच्छीतजलातिपानात् । कलाय मुद्गाढकि कोरदूषादत्यर्थ रुक्षाध्यशनाभिघातात् । कषाय तिक्तातिविरूढ जान्नविरुद्धवल्लूरकशुष्कशाकात् । विट्शुक्रमूत्रानिल वेगरोधात् शोकोपवासादतिहास्यभाष्यात् । वायु प्रवृद्धो जनयेद्धि शूल तत्पार्श्वपृष्ठत्रिकवस्तिदेशे । जीर्णे प्रदोषे च घनागमे च शीते च कोप समुपैति गाढम् । मुहुर्मुहुश्चोपशमप्रकोपौ विड्वात संस्तम्भन तोद भेदै । संस्वेदनाभ्यञ्जन मर्द्दनाद्यैः स्निग्धोष्णभोज्यैश्च शम प्रयाति ॥" इत्यादि । माजि । "वमन लङ्घन स्वेद पाचन फलवर्त्तय । क्षारचूर्णानि गुडिका शस्यन्ते शूलशान्तये ॥" चद । अष्टशूलरोगे । तस्य पर्य्याया । ज,द ।

शूलग्रन्थि । स्त्री । वक्रीदूर्व्वायाम् । गांठा दূর্বা, গেঁটে দূর্বা ।

शूलघातनम् । क्ली । मण्डूरलौहे । मण्डूर । शच ।

शूलघ्नः । पु । तुम्बुरुवृक्षे । रमा । स्त्री (घ्नी) । मञ्जिष्ठायाम् । माञ्जिष्ठादि । रत्नामे ।

शूलद्विट् । क्ली । हिङ्गुनि । हिं । रमा ।

शूलनाशनम् । क्ली । सौवर्च्चललवणे । सचल नवण । हेच । हिङ्गुनि । पुष्करमूले । वैनिघ ।

शूलपर्णी । स्त्री । शूलोद्भवे । राजनिघ ८।

शूलवज्रिणी (वटिका) । स्त्री । शूलाधिकारे औषधम् । पाठ—"रसगन्धकलौहानाम् पलार्द्धेन समन्वित । टङ्कण रामठं शुण्ठी त्रिकटु त्रिफला शटी । त्वगेलापत्रतालीस जातीफल लवङ्गकम् । यमानी जीरक धान्य प्रत्येक तोलक

वराहपिशि बल्य रोचनं स्वेदनं गुरु।” च। स ग्राम्यवन्यभेदाद्द्विविध। तयोरारण्यस्य मांसं —गुरु वातहरं वृष्यं बलकरं स्वेदकरञ्च। तथा ग्राम्यवराहमांस—तस्माद्गुरु मेदोवर्णवीर्य्यवृद्धिञ्च करोति। राजनि व १७।

शूकरकन्दः। पुं। वाराहीकन्दे। राजनि व ७।

शूकरकान्ता। वराहक्रान्तायाम्।

शूकरदंष्ट्रः(कः)। पुं। तन्नामकक्षुद्ररोगभेदे, गुदभगन्दर प्रकारभेदे। लक्षण—“दाहो रक्त पर्य्यन्तस्त्वक्पाकी तीव्रवेदनः। कण्डूमान् ज्वर कारी च स स्याच्छूकरदंष्ट्रकः॥” भा।

शूकरपादिका। स्त्री। कोलशिम्ब्याम्। राजनि व ३।

शूकरशिम्बी। स्त्री। कोलशिम्ब्याम्। शूयरा सेमीति पाश्चात्यं। भा म ४म। “शूकरशिम्बी मूलम्।”

शूकराक्रान्ता। स्त्री। वराहक्रान्तायाम्। वराक्रान्ता। शब्दर।

शूकरी। स्त्री। वाराहीकन्दे। शिशुमार स्त्रियाम्। राजनि व २१। वराहक्रान्तायाम्। वराक्रान्ता। शब्दर। वृद्धदारके। बीजताड़के। अभावे चम्मकारालुकम्। वा उ ६म। “कायस्था शूकरी छत्रा।” च द सि यो उन्मादे महापैशाच घृते।

शूकरेष्टः। पुं। कशेरौ। केशुर। राजनि व ८।

शूकला। स्त्री। शालिधान्यविशेषे। सा पिप्प-मागधी। अवि १५म। [शब्द।

शूकवती। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी।

शूकवृन्तः। पुं। कीटविशेषे। तदा दष्टे कण्डू-कोठाः प्रवर्द्धन्ते शूकञ्चात्र लक्ष्यते। सु कल्प ८म।

शूकशिम्बा(म्बि,म्बिका)(म्बी)। स्त्री। (Macuna pruriens) Cowhege plant कपिकच्छ्वाम्। आलकुशी। यथाशम्बु इति भूत बङ्गे। हि गोञ्चा, किवाच। ता पूनाइक्, कालि। ते पिल्लि अड्गु। म कवच। बम् कुहिला। तत्पर्य्याया,—आत्मगुप्ताण्डा अव्यण्डा कण्डूरा प्रावृषायणी शूकशिम्बी शूकशिम्बि चण्डा मर्कटी मर्कटी लाङ्गली शूका शूकवती गात्रभङ्गा कण्डूमती कण्डूरा आत्मगुप्ता ऋषभी कपि कच्छुरा ऋषभ जटा सुगुप्ता अजाण्डा प्रावृषा शूकशिम्बा कपिकच्छु अजडा वानरी कपीकच्छु शूकपिण्डी कपिप्रभा शूकशिम्बि शूकशिम्बि व्याम्रा सुतमा स्वयगुप्ता मर्कटी लाङ्गली कुण्डली धूम्रा दुरभिग्रहा कपिरोमफला गुप्ता दुःस्पर्शा अजहा प्रावृषेण्या वदरी गन्ध मर्कटी शिम्बी वराहिका रोचा रोमालु वनशूकरी कण्डोरोमा रोमवल्ली। गुणा —मधुरा तिक्ता वृष्या बल्या गुरु बृंहणी वातहरी कफपित्तास्रनाशिनी च।’ तद्वीज वात नाशन वृष्यीनमय। राजनि व ३।

शूका। स्त्री। कपिकच्छूलतायाम्। आलकुशी। शब्द च।

शूकापुटः। पुं। दद्रुमणौ। कायुरदाना, कावाद वा इति च पारस्यभाषा। तारा।

शूकाभपुष्पः। पुं। शिरीषवृक्षे। वै निघ।

शूकाख्यः। पुं। शिरीषवृक्षे। शिरीष गाछ। आयुर्व्वेदसारे सा ज्वरे।

शूकाख्यबीजम्। क्ली। शिरीषबीजे। शिरीष बीज। “शूकाख्यबीजमीमूत्रम्।” आयुर्व्वेदसारे।

शूतिपर्णः। पुं। आरग्वधवृक्षे। सोनाल गाछ। शब्दर।

शूद्रप्रिय। पुं। पलाण्डौ। राजनि व ७।

शूद्राम्ला। स्त्री। प्रियङ्गुलतायाम्। शब्द च।

शूनकः। त्रि। शोथयुक्ते। “शूनकशोफ शोदति।” मा नि।

शूनकचञ्चुकः। पुं। शुद्रचञ्चुवृक्षे। वै निघ।

शूना। स्त्री फणिमनसा इति ख्याते वृक्षे। शब्द च। अधोजिह्विकायाम्। आलजिभ। तारा।

शून्यम्। क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

शून्यमध्यः। पुं। नले। नलगाछ। राजनि व ८।

शून्या। स्त्री। वन्ध्यायां स्त्रियां। राजनि व १९। नलीनामगन्धद्रव्ये। मे। महाकण्टकिनीवृक्षे। फणिमनसा। शब्द च।

शूपकारः। पुं। सूदपाचके। पुराणम्।

शूरः। पुं। सिंहे। वनशूकरे। राजनि व १९। चित्रव्याघ्रे। सर्ज्जतरौ। लकुचवृक्षे। राजनि व १९। मसूरे। राजनि व १६।

शूरकः। पुं। कोकिलाक्षवृक्षे। कुलेखाड़ा।

शूरण। पुं। (Amorphophallus companulatus Syn Arum companu-

latum) वङ्गदेशज स्वनामख्यातकन्दशाकविशेषे । ওল । हि जमिन्कन्द, श्रोल । तै मुख्रकुन्द । वम् ञलिसुरण । ता सूरण । सुरण, सुरणा इति महाराष्ट्र कर्णाटयो ख्यात । तत्पर्य्याया,— अर्शोघ्न कन्द कन्दो सुकन्दो स्थूलकन्दक सूरण ओल, श्रोल, कण्डाल, कण्डुल दुर्णामारि सुवृत्त, वातारि, कन्दसूरण तीव्रकण्ठ कन्द वर्द्धन कन्दार्ह बहुकन्द रुच्यकन्द शूरणकन्द । स विविध श्वेतरक्तारण्यभेदेन । गुणा —कटु रुच्य दीपन पाचन क्रमि कफ वातघ्न श्वासकास वमनघ्न विशेषतोऽर्शोघ्न शूलगुल्मघ्नश्च । राजनि व ७। "दीपन शूरणो रुच्य कफघ्नो विशदो लघु । विशेषात् सम्यपथ्य स्यात् प्लीह गुल्म विनाशन ॥' सन्धानयोगसयह । "अर्शिकाया स्मृत कन्दो यहण्यशो हितो लघु ।" अपि च "सर्व्वेषां कन्दशाकानां शूरण श्रेष्ठ उच्यते । दीपनोऽग्र रुजागुल्मक्रमिप्लीहविनाशन । दद्रूणां रक्तपित्तानां कुष्ठानां न प्रशस्यते ॥" भा । अवि १६ अ । "शूरणो दीपनो रुच्य कफघ्नो विशदो लघु । विशेषादर्शसां पथ्यो यार्य्यकन्दस्तु दीपन ।" राज । तस्य रक्तस्य गुणा —विष्टम्भी लघु तीक्ष्ण कटुरुष्ण रुच्य दीपन पाचन पित्तल क्रमिकफ शूलगुल्मघ्न । वै निघ । श्योणाकवृक्षे । श मा ।

शूरणपिण्डिका । स्त्री । अर्शसि औषधम् । ओलचूर्ण १६ तो चित्रकमूल ८ तो शुण्ठीचूर्ण २ तो मरिचचूर्ण १ तो गुड २० तो । चद ।

शूरणमोदक. । पु । स्वल्पाख्योऽर्शोघ्नौषधविशेषे । पाठ — मरिचमहौषधचित्रकशूरणभागा यथोत्तर द्विगुणा सर्व्वसमो गुडभाग सेव्योऽयं मोदक प्रसिद्धफल ।' मरिच १ভ শুঁট ২ভ চিতার মূল ৪ভ ওলচূর্ণ ৮ভ গুড সর্ব্বসমান। বৃহৎ যথা—ওল ৩২ তো চিতামূল ১৬ তো শুঁট ৮ তো ত্রিফলা প্রত্যেক ৮ তো পিপুল, পিপুলমূল, তালিশপত্র, ভেলার মুটী, বিড়ঙ্গ প্রত্যেক ৮ তো তালমূলী ১৬ তো বৃদ্ধদারকবীজচূর্ণ ৩২ তো দারুচিনি ৪ তো এলাইচ ৪ তো সর্ব্বচূর্ণের দ্বিগুণ গুড় । भा ।

शूरणोद्भुज । पु । पक्षिविशेषे । हरियाल पाखी । श. र ।

शूरा । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् । वै निघ ।

शूरिष्टग । पु । वराहादौ । "शूकराद्याय शूरिष" इति । अवि २९ अ ।

शूर्पः । पु । द्रोणद्वयपरिमाणे । श मा । "द्रोणाभ्यां शूर्पकुम्भौ च चतु षष्टि शरावक ॥" परि ।

शूर्पपर्णी । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी । राजनि व ३ । माषपर्ण्याम् । माषाणी । "हयीरदेवा द्वयशूर्पपर्ण्य ।" वा सू १५ अ विदार्य्यादौ ।

शूर्पश्रुतिः । पु । गजे । হাতী । हाथी ।

शूलम् । क्ली । स्वनामख्यातरोगे । "शूल रोगे । दोषै पृथक् समस्ताम द्वन्द्वै शूलोऽष्टधा भवेत् । सर्व्वेष्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पवन प्रभु ॥" निदानादि—"व्यायामयानादतिमैथुनाच्च प्रजागराच्छीत जलातिपानात् । कलाय मुद्गाढकि कोरदूषादत्यर्थ रुक्षाध्यशनाभिघातात् । कषाय तिक्तातिविरूढ जान्नविरुद्धवल्लूरकशुष्कशाकात् । विट्शुक्रमूत्रानिल वेगरोधात् शोकोपवासादतिहास्यभाष्यात् । वायु प्रवृद्धो जनयेद्धि शूल तत्पार्श्वपृष्ठत्रिकवस्तिदेशे । जीर्णे प्रदोषे च घनागमे च शीते च कोप समुपैति गाढम् । मुहुर्मुहुश्चोपशम प्रकोपौ विड्वात सस्तम्भन तोद भेदै । संस्वेदनाभ्यञ्जन मर्द्दनाद्यै स्निग्धोष्णभोज्यैश्च शम प्रयाति ॥" इत्यादि । मा नि । "वमन लङ्घन स्वेद पाचन फलवर्त्तय । क्षारचूर्णानि गुडिका शस्यन्ते शूलशान्तये ॥' चद । अष्टशूलरोगे । तस्य पथ्यं । जद ।

शूलग्रन्थि । स्त्री । गण्डदूर्व्वायाम् । गांठा-दूर्व्वा । গেঁটে দূর্ব্বা ।

शूलघातनम् । क्ली । मण्डूरलोहे । "मण्डूर । श च ।

शूलघ्न । पु । तुम्बुरुवृक्षे । र मा । स्त्री (घ्नी) । अजिकारे । माजिमाठी । र मा स ।

शूलद्विट् । क्ली । हिङ्गुनि । हिं । र मा ।

शूलनाशनम् । क्ली । सौवर्चललवणे । সচল লবণ । वै च । हिङ्गुनि । पुष्करमूले । वै निघ ।

शूलपर्णी । स्त्री । शूलोदरे । राजनि व ८ ।

शूलवज्रिणी (वटिका) । स्त्री । शूलाधिकारे औषधम् । पाठ —"रस गन्धक लौहानाम् पलार्द्धेन समन्वित । टङ्कण रामठ शुण्ठी त्रिकटु त्रिफला शटी । त्वगेला पत्र तालीस जातीफल लवङ्गकम् । यमानी जीरक धान्य प्रत्येक तोलक

शुभम्। माषिका वटिका कार्य्या छागीदुग्धप्रपेषिता ॥” अत्र शीतजलं छागीदुग्धञ्च। रस र।

शूलशत्रुः। पुं। एरण्डवृक्षे। श र।

शूलशब्दः। पुं। उदरमध्ये गुड़गुड़ाशब्दे। निदा।

शूलहन्त्री। स्त्री। यमानीक्षुपे। रा नि व ६।

शूलहरम्। क्ली। पुष्करमूले। वै निघ।

शूलहृत्। पुं। हिङ्गौ। रा नि व ६। त्रिका।

शूलाकृतम्। क्ली। शूलविद्धदग्धे पक्वमांसे। কাবাব। अम। त्रि। शूलदग्धे।

शूलारिः। पुं। हङ्गुदीवृक्षे। বিয়াপুতা। रा नि व ८।

शूलिकः। पुं। शशके। খড়্গোষ। उ ण। क्ली। शूलविद्धपक्वमांसे। কাবাব। श च।

शूलिनः। पुं। भाण्डीरवृक्षविशेषे। ভাণ্ডীর গাছ। श मा। उदुम्बरवृक्षे। যজ্ঞডুমুর গাছ। स्त्री (न)। नागवल्लीलतायाम्। पुत्रदात्रीलतायाम्। वै निघ।

शूली (इन्)। त्रि। शूलरोगवति। पुं। शशके। मा। स्त्री। स्वनामख्यातवृक्षे। শোলা। अम् शूली, क सोलते। तत्पर्य्याया,—शूलपर्णी अशाखा धूम्रमूलिका जलाश्रया मधुलता पिच्छिला महिषीप्रिया। गुणा —पिच्छिला कषाया गुरु शीत्या बलदा पित्तदाहहरा रुच्या दुग्धवृद्धिकारी च। रा नि व ८।

शूलोत्था। स्त्री। सोमराज्याम्। श र।

शूल्यम्। क्ली। शूलपक्वमांसे। কাবাব। अम। त्रि। शूलदग्धे। अ ह।

शूल्यपाकः। पुं। शूलविद्ध कृत्वाङ्गारपक्व मांसादौ। শিক কাবাব। पाकराज।

शूल्यमांस(क)म्। क्ली। शूलिकाप्रोतपक्वे मांसे। শূলবিদ্ধ মাংসের কাবাব। गुणा — “मांसन्तु शूलिकाप्रोतमङ्गारेण विपाचितं। ज्ञेय गुरुतरं हृद्य दोषाग्नीनां सदा हितम् ॥” राज श्प

शृका(गा)लः। पुं। स्वनामख्यातप्रसिद्धमांसीय मृगे। বুড়ো শেয়াল। श च। रा नि व १९। गुणा —“मधुरा मधुरा पाके त्रिदोषशमना शिवा। लघवी बहविसंग्रा शीतार्थै सा प्रकीर्त्तिता ॥” च सू २७प।

शृगालकण्टकः। पुं। वृक्षविशेषे। শেয়াল কাঁটা। श च।

शृगालकोलिः। पुं। कर्क्कन्धूवृक्षे। শেয়াকুল। तत् फलकुदि। प सु। क्षुद्रबदरे। र मा।

शृगालघण्टी। स्त्री। कोकिलाक्षवृक्षे। কুলে খাড়া। रा नि व ४।

शृगालजम्बुः (म्बूः)। स्त्री। गोडुम्बायाम्। গোমক ফুটী। घोण्टाफले। শেয়াকুল। मे।

शृगालविन्ना(न्ना)। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। চাকুলিয়া। रा नि व ०। भा म १म। वा उ ३च।

शृगालिका। स्त्री। भूमिकुष्माण्डाम्। ভুঁই-কুমড়া। रा नि व ०। पृश्निपर्ण्याम्। চাকুলিয়া। रा नि व ४। शृगाल्याम्। मे। क्षुद्रशृगाले। খ্যাকশিয়ালী। त्रिका।

शृगाली। स्त्री। कोकिलाक्षे। কুলে' খাড়া। रा नि व ४। शृगालस्त्रियाम्। रा नि व १९।

शृङ्खलकः। पुं। उष्ट्रे। रा नि व १९।

शृङ्खला(लिका,ली)। स्त्री। कोकिलाक्षक्षुपे। কুলেখাড়া। रा नि व ४।

शृङ्ग(क)म्। क्ली। शृङ्गवेरे। আদা, শুঁঠ। वै निघ २म र पि चि, आर्द्रकमर्थे। अगुरुकाष्ठे। र मा। शीर्षके। अ र विष चि। पञ्च। श र। पुं। कूर्चशीर्षकवृक्षे। জীবক। मे। प सु।

शृङ्गकन्दः। पुं। शृङ्गाटके। শিঙ্গাড়া। रा नि व ०।

शृङ्गजम्। क्ली। अगुरुकाष्ठे।

शृङ्गधूमः। पुं। फिङ्गाधपिथि। वै निघ।

शृङ्गनाभम्। क्ली। विषभेदे। प सु।

शृङ्गनाम्नी। स्त्री। कर्कटशृङ्ग्याम्। मद व १।

शृङ्गभेदी (इन्)। पुं। गुड़त्वचि। वै निघ।

शृङ्गमूलः। पुं। शृङ्गाटके। শিঙ্গাড়া। रा नि व ०।

शृङ्गमोही (इन्)। पुं। चम्पकवृक्षे। চাঁপাগাছ। रा नि व १०।

शृङ्गयन्त्रम्। क्ली। रक्तमोक्षणार्थं शृङ्गकृतयन्त्रविशेषे। तद्यथा—“गव्हुलाग्र भवेच्छृङ्ग चूपणे ऽष्टदशाङ्गुलं। अग्रे सिद्धार्थसच्छिद्र सुनद्ध चुचुका कृति।”

शृङ्गरोटका । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् । वै निघ ।

शृङ्गरुह । पुं । शृङ्गाटके । रा नि व ७ ।

शृङ्गरोहम् । क्ली । सुगन्धतृणे । ग्रामकर्पूरे । वै निघ ।

शृङ्गला । स्त्री । चणशृङ्गाम् । श र ।

शृङ्गवेर(क)म् । क्ली । शुण्ठ्याम् । शुंठे । रा नि व ६ । सु सू ३८ च पिप्पल्यादि । आर्द्रके । आदा । प मु । भा पू १भ । च द च सा चि । "शौवेरशृङ्गवेराभ्याम् ।"

शृङ्गवेराभमूलक । पुं । गुन्द्रातृणे । गड्-गड़े । भा ।

शृङ्गवेरिका । स्त्री । गोजिह्वाशाके । वै निघ ।

शृङ्गाटः (क) । पु, क्ली । (Trapa bispinosa) भारतसिंहलयो त्रिकोणफलजलज वृक्षे । पानिफल, शिङ्गाड़ा । हि सिंघाडा । तें परिकेगड्ड । तत्पर्य्याया,—जलशूचि शृङ्गाटिका वारिकण्टक शृङ्गदुग्ध वारिकुब्जक क्षीरशुक्ल जलकण्टक शृङ्गकन्द शृङ्गमूल शृङ्गरुह शृङ्गाट शृङ्गाटक जलवल्ली जलाश्रय त्रिषाखी । तद्गुणा—"शृङ्गाटक हिम स्वादु गुरु वृष्य कषायकम् । ग्राहि शुक्रानिल श्लेष्मद पित्तास्र दाहनुत् ॥" भा । रक्तपित्तघ्न लघु सरो वृष्य सम त्रिदोषघ्न वातश्रमशोफघ्न रुच्य मेहनदार्ढ्य हेतुश्च । रा नि व ७ । गुरु विष्टम्भि शीतलश्च । राज । तन्नामकशिरामर्म्मविशेषे । "घ्राणश्रोत्राक्षिजिह्वासन्तर्पणीनां शिराणां मध्ये सन्निपात शृङ्गाटकमर्म्माणि, तानि चत्वारि मर्म्माणि, तत्रापि सद्योमरणम् ।" सु शा ६ष । मांसपूरविशिष्ट घृतपक्वखाद्यद्रव्यभेदे । शिङ्गाड़ा । हि समूसा । यथा—शुद्धमांस तनूकृत्य कल्पित स्वेदित जले । लवङ्गहिङ्गुसहितं लवणार्द्र कसंयुतं । एलाजीरक धन्याकनिम्बूरससमन्वित । घृते सुगन्धे तद्भृष्ट पूरण प्रोच्यते बुधै । शृङ्गाटकं समितया कृत पूरणपूरितम् । पुन सर्पिषि संभृष्ट मांसे शृङ्गाटकं वदेत् ॥" गुणा,—" रुच्य ह हृद्यम् बलकृद् गुरु । वात पित्तहरं वृष्य चाफघ्न वीर्य्यवर्द्धनम् ॥" भा । त्रवङ्गायाम् । गोक्षुर । सु चि १ष । स्वादुकण्टके । वैंहेंची गाछ । श च ।

शृङ्गाटी । स्त्री । कोकिलाक्षलतायां । रा नि व ३ ।

शृङ्गार(क)म् । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ । लवङ्गे । सिन्दूरे । रा नि व १३ । चूर्णे । मे । कृष्णागुरुणि । रा नि व १२ । आर्द्रके । श च ।

शृङ्गार । पुं । सुरते । मे । आदिरसे ।

शृङ्गारभूषणम् । क्ली । सिन्दूरे । हे च । हरि-ताले । वै निघ ।

शृङ्गाराभ्रम् । क्ली । वाजि रसायनाधिकारे औषधम् । पाठ—"शुद्ध कृष्णाभ्रचूर्ण दिपलपरिमित शाणमान यदन्यत् कर्पूर जातिकोष सजलमिभकणातेजपत्र लवङ्गम् । मांसी तालीशचोचे करिकुसुमगद धातकी चेति तुल्यम् पथ्या धात्री बिभीत त्रिकटुरथ पृथक स्वइशाण त्रिशाणम् । एलाजातीफलाद्य चितितलविधिना शुद्धगन्धाश्म कोर्ष ॥ कोलार्द्ध पारदस्य प्रतिपदनिहित दिष्टमेकत्र मिश्रम् । पानीयेनैव कार्य्या परिमितचणकस्विन्न तुल्याथ बध्य । प्रात खादायतसत्तदनु च हि कियत् शृङ्गवेरं सपर्णम् ॥ ॥" अभ्र १६ तो कर्पूरं जातिकोष (जयित्री) बालक (बाला) गज पिप्पली तेजपत्र लवङ्ग जटामांसी तालीशपत्र त्वक् (दारुचिनि) नागकेशरं कुष्ठ (कुड़) धातकी पुष्प प्र ॥० तो । त्रिफला त्रिकटुकयो द्रव्य प्रति तोलकार्द्ध । एला १ तो जातीफल १ तो गन्धकं १ तो पारद ॥० तो एकत्र जलेन मर्द्दयेत् । रस र । रस वि । सा को ।

शृङ्गारी (इन्) । पुं । माणिक्ये । रा नि व १३ । पूगे । सुपारि । गजे । मे ।

शृङ्गारुहा । स्त्री । शृङ्गाटके । शिङाड़ा, पानिफल । वै निघ ।

शृङ्गाह्व. (ह्वा) । पुं, स्त्री । जीवके । रा नि व ५ । शृङ्गाटके । शिङाड़ा । वै निघ ।

शृङ्गि (ङ्गी) । स्त्री । तन्नामप्रसिद्धमत्स्य । शिङि माछ । तत्पर्य्याया,—ग्राममद्गुरिका ग्राम्यमद्गुरिका मद्गुरप्रिया मद्गुरी मद्गुरको अप्रिया । गुणा—"शृङ्गी वातविनाशनी रुचिकरी उष्णा कफघ्नी मता ।" अत्रि २२च । "शृङ्गि स्वादुरसा स्निग्धा च वृष्यी कफकोपनी । शोषपाण्डुमरुत्पित्त नाशिनी ॥" राज.२प ।

शृङ्गिक । पुं । स्थावरविषभेदे । शृङ्गीविष, गेंठो । इला । तत्स्वरूपं यथा—"यस्मिन् गोशृङ्गके बद्धे दुग्धभवति लोहित । स शृङ्गिक इति

शीतो द्रव्यतत्त्वविशारदैः ॥" भा पू १भ विषव । "शृङ्गिक क्षण्यमर्थं ।" धवि ५६ष ।

शृङ्गिका । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । কাঁকড়াশৃঙ্গী । रा नि व ६ । मेषशृङ्ग्याम् । মেড়াশিঙ্গে । विष्ण ल्याम् । वै निघ । अतिविषायाम् । আতইচ । श र ।

शृङ्गिणः । पुं । मेषे । ভেড়া । हे च । सगन्ध- मृगवर्गे । अत्रि २०ष ।

शृङ्गिणी । स्त्री । मल्लिकापुष्पवृक्षे । ज्योतिष्मती लतायाम् । লতাফট্কী । मे । अतिविषायाम् । আতইচ । रा नि व ६ । नदीवटे । वै निघ । गवि । গরু । अम ।

शृङ्गी (इन्) । पु । वटवृक्षे । प्लक्षवृक्षे । পাকুড় গাছ । आम्रातकवृक्षे । আম্‌ড়া গাছ । रा नि व ११ । ऋषभके । वृषभक । मत्स्ये । वृषे । जीवके । वै निघ । दयित्रि । मे । विषभेदे । সেঁকো । र मा । कन्दविषभेदे । सु कल्प २ष । कीटभेदे । सु कल्प ८ष । स्त्री (ङ्गी) । कर्कट शृङ्ग्याम् । কাঁকড়াশৃঙ্গী । अतसाम । मसिना । प सु । "दशमूली शठी शृङ्गी ।" च द ज्व चि । च सू ४ष । आमलक्याम् । वा चि ३ष । मञ्जिष्ठा याम् । पूतिकायाम् । वै निघ । श्वेतातिविषायाम् । अतिविषायाम् । আতইচ । अम । वा उ ५ष । ऋषभके । रा नि व ५ ।

शृङ्गीकम् । क्ली । कर्कटशृङ्ग्ये । वा चि ३ष ।

शृङ्ग्यादिः । पु । बालरोगे लेह । "शृङ्गी समु- स्तातिविषा विचूर्ण्य लेह विदध्यान्मधुना शिशू नाम् । कासज्वरच्छर्दिभिरर्दितानाम् " च द ।

शृतः । पु । तोयमिश्रद्रव्यादग्निपाचितात् नि सृत कषाये । क्वाथ । भि । वह्नौ तु क्वथिते । "वह्नौ तु क्वथितं द्रव्यं शृतमाहु ।" प म १ख ।

शृतशीतजलम् । क्ली । पक्वशीतलजले । गुणा —जीर्णज्वरनाशित्वम् स त्रिपातहरत्वञ्च । एतत् धातुक्षये रक्तविकारे वान्तौ रक्तमदे विषविभ्रमे च पथ्यम् । भा । पार्श्वशूले प्रतिश्यायै वाते नव ज्वरे हिक्काध्माने च पथ्यम् । रा नि व १४ ।

शृधुः (धू) । स्त्री । पायौ । মলদ্বার । विश्व ।

शेखरम् । क्ली । लवङ्गे । रा नि व १२ । शिग्रु मूले । सजिनार शिकड़ । श च ।

शेखरिकः । पुं । अपामार्गे ।

शेखरी । स्त्री । वन्दाके । পরগাছা । रा नि व ५ ।

शेटः । पुं । कुरण्डे । विश्व ।

शेपः । पुं । शेफसि । উপস্থ ।

शेपालः । पु । शैवाले । শেয়ালা । श र ।

शेफः । पुं, क्ली । लिङ्गे । अम । रा नि व १८ ।

शेफालिः (लिका, ली) । स्त्री । (Nyctanthes arbortristis) स्वनामख्यातपुष्प वृक्षे । শিউলি গাছ । हि सिहरु, सिङ्गोलि । म पाटरी निर्गुण्डी । क विलियलीकै । बम् हरसिंगार । ता मन्जप । पञ्जा खड़ुरि । तत् पर्य्याया,—सुवहा निर्गुण्डी नीलिका शीफालिका निशिपुष्पा निशिपुष्पिका मल्लिका रजनीहासा- रक्तवृन्ता शुक्लाङ्गी शीतमञ्जरी विजया वातारि भूतकेशी । गुणा —कटुतिक्तोष्णा रूक्षा वातकफा पहा अङ्गसन्धिगुदवासघ्नी । रा नि व ४ । "मधुना सर्व्वज्वरनुत् शेफाली दलजो रस ।" च द वि ज्व चि । (लिका) श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । কাল নিশিন্দা । भा ।

शेलकः । पुं । बहुवारवृक्षे । চাল্‌তা গাছ । वै निघ ।

शेलुः (कः) । पुं । बहुवारवृक्षे । চাল্‌তা গাছ, বোহরী, বুহল । हि लसोरा, भोंकर । ता विड्डि । रा नि व ११ । वानेयिकायाम् । (क) पीतलोध्रे । वै निघ ।

शेलुत्वक् । पु । बहुवारवृक्षत्वचि । চাল্‌তা- গাছের ছাল । सैव शोथ चि हृच्छूलामृताख्य तैले ।

शेलुषः । पुं । खद्रशिम्बी । वै निघ ।

शेवः । पु । पुच्छे, उपस्थे । उणा ।

शेव(वा)लम् । क्ली । शैवाले । श र ।

शेवाली । क्ली । आकाशमांस्याम् । शृङ्ग जटा मांसी । रा नि व १२ ।

शेषः । प । गजे । नागे । सर्पे । अजयपाल ।

शेषचिन्तामणिः । पु । रसमञ्जरीटीकाकारे ।

शैक्यायसम् । क्ली । तीक्ष्णलौहे । सु सू ८ष ।

शैखरिकः (का) । पु, स्त्री । अपामार्गे । আপাং । रा नि व ४ । मद व १ ।

शैखरी । स्त्री । वन्दायाम् । বান্দরা, পরগাছা ।

शैखरेय। पुं। अपामार्गे। शब्दचन्द्र।

शैघ्र्यम्। क्ली। क्षिप्रत्वे। शब्दरत्नावली। "[illegible]" [illegible]

शैत्यम्। क्ली। शीतलत्वम्। [illegible]

शैत्यधौतम्। क्ली। [illegible]

शैथिल्यम्। क्ली। शिथिलत्वम्। [illegible] स्राव।

शैब्यम्। क्ली। [illegible]। वै निघ।

शैरी(रे)यक। पुं। [illegible]। रत्ना।

शैलम्। क्ली। शिलाजतुनि। रा नि व १३। [illegible]। रसाञ्जने। [illegible] [illegible]। वै निघ। [illegible] [illegible] — "[illegible] [illegible]" [illegible]।

शैलकम्। क्ली। शैलजनामगन्धद्रव्ये। वैद्यक। रा नि व १२।

शैलगन्धम्। क्ली। [illegible]। [illegible] रा नि व १४।

शैलगर्भजा। स्त्री। [illegible] पाषाणभेद विशेषे। [illegible]। वै निघ।

शैलगर्भा (ह्वा)। स्त्री। शिलारम्भ। वैद्यक। रा नि व ५। [illegible]। [illegible] पाषाणभेदे। [illegible]। वै निघ।

शैलजम्। क्ली। [illegible] गन्धद्रव्यविशेषे। वैद्यक, [illegible]। [illegible]। [illegible] ममेद्रव्यम्। तत्पर्याया,— शीतशिवं शैलनिर्यास [illegible] [illegible] [illegible] शिलाह्वम् [illegible] [illegible] [illegible] कालानुसार्यं [illegible] [illegible] [illegible] शिलाह्वं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। गुणा —सुगन्धि शीतलं तिक्तं कफपित्तं दाहश्वासमिवारणम्। रा नि व १२। अपिच— [illegible] [illegible] [illegible] गुदरक्तनुत्। [illegible] [illegible]।

शैलजा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। रा नि व १२। [illegible] पिप्पल्याम्। रा नि व ६। [illegible] [illegible]। [illegible] निघ।

शैलजातम्। क्ली। शैलजे। वैद्यक। [illegible] [illegible]।

शैलधातुजम्। क्ली। शिलाजतुनि। भा।

शैलनिर्यास। पुं। शिलाजतुनि। भा।

शैलपत्र। पुं। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

शैलभञ्जी। स्त्री। [illegible] [illegible] [illegible] "[illegible] [illegible] [illegible]।" भा म १म [illegible]। [illegible]।

शैलरोही (हन्)। पुं। [illegible]। [illegible] [illegible]।

शैलवल्कला। स्त्री। शिलावल्कायाम्। वैद्यक। [illegible]। रा नि व ५।

शैलवीज। पुं। भल्लातकवृक्षे। रा नि व ११।

शैलसुता। स्त्री। [illegible] [illegible]। रा नि व ६।

शैलाख्य(ज)म्। क्ली। शैलजे। रत्ना।

शैलाट:। पुं। सिंहे। त्रिका।

शैलाम्भजतु। क्ली शिलाजतुनि। रत्ना।

शैलाह्वम्। क्ली। शिलाजतुनि। शिलाजतु। रा नि व १३।

शैलु (क)। पुं स्त्री। [illegible]। [illegible] [illegible]। वै निघ।

शैलूष। पुं। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

शैलूषभूषणम्। क्ली। हरिताले। रसार्ण [illegible]।

शैलूषमण्डनम्। क्ली। हरिताले। "शैलूष [illegible] [illegible]।" भैष ज्व चि।

शैलेन्द्रस्थ.। पुं। भूर्जवृक्षे। रा नि व ९।

शैलेयम्। क्ली, पुं। शैलजनामगन्धद्रव्ये। वैद्यक। [illegible]। "शैलेयं [illegible]।" वै निघ वा व्या चि लघुनारायणतैले। शिलाजतुनि। वै निघ १म [illegible] चि [illegible]। गुणा —"शैलेयं शीतलं [illegible] कफपित्तहरं लघु। [illegible] [illegible] गुदरक्तहृत्॥" "शैलेय पिप्पली [illegible]।" भा म १म ज्व चि।

शैलोत्थगरलम्। क्ली। पाषाणघातजविषे। रसार्ण [illegible]।

शैलोद्भवा। स्त्री। [illegible] पाषाणभेदे। पाषाणभेद। रा नि व ५।

शैल्यमेथिका। स्त्री। वनमेथिकायाम्। वै निघ।

शवम्। क्ली। शवासे। शैवाल। श ब।
शैवः। पुं। धुस्तूरवृक्षे। रा नि व १०। शैलरक्ष मस्तके। रा नि व ५। वणखादिरवृक्षे। बदरवृक्ष। रा नि व १०।
शैवपत्रः। पुं। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।
शैवमल्लिका। स्त्री। लिङ्गिनीलतायाम्। शिवलिङ्गिनी। रा नि व ३।
शैवलम्। क्ली। पद्मकाष्ठे। पुं। शैवाले। रा नि व ८। से। सु सू १९४ विसर्पमनने।
शैवालम्। क्ली। जलनील्याम्। शेओला। तत्पर्याया,—जलनीली शवल शैवाल शैवलं शैवलं शैपाल जलनील जलनीलिका अम्बु चामर जलकुन्तल मञ्जल सेवाल शैवाल शैव शवलं वारिचामरं सलिलकुन्तल दन्तपर्णी अम्बु-ताल जलशूक जलाघनं जलकेश जलपृष्ठजा जलज चरक कावारं। गुणा—शीतलं स्निग्धं व्रणघ्नश्च। रा नि व ८। अपिच—"शैवाल तुवरं तिक्त मधुर शीतल लघु। स्निग्ध दाह तृषा पित्त रक्त ज्वरहर परम्॥" भा।
शैशिरः। पु। श्यामचटके। श्यामा पाखी। रा नि व १९। बदरवृक्षे। वै निघ।
शैशिरिकम्। क्ली। शीतबीजे। ईसवगुल।
शोकः। पु। बन्ध्वादिवियोगजन्यमनोवेदनायाम्। भा म ख सा चि। अशोकवृक्षे। वै निघ।
शोक(दोष)घ्नः। पु। अशोकवृक्षे। रा नि व १०।
शोकजातिसारः। पुं। पुत्रादिनाशजन्यातिसारे। See अतीसार।
शोकज्वरः। पुं। शोकजन्यज्वरे। तस्य लक्षण वेपथु। मा नि।
शोकनाशः (न.)। पु। अशोकवृक्षे। रा नि व १०।
शोकशोष। पु। शोकजन्यशोषरोगे। लक्षणम्—"प्रध्यानशील स्रस्ताङ्ग शोकशोष्यपि तादृश। विना यक्ष्मलक्षणैर्विकारैरुपलक्षित॥"
शोकारि। पुं। कदम्बवृक्षे। श च।
शोचिष्केशः। पु। चित्रकवृक्षे। अम।
शोटीर्य्यम्। क्ली। वीर्य्ये। श र।
शोठ.। पु। पारावते। श र।

शोणम्। क्ली। सिन्दूरे। रा नि व १३। रक्त धातौ। रा नि व १८। पुं (क, क)। स्वनाम ख्यातभारतवर्षीयनदविशेषे। शोण नद। तज्जल गुणा—तथ्य सन्तापहर शीघ्रं वह्निदीपनं बल करं पुष्टिकरं पथ्यञ्च। रा नि व १४। रक्ताश्वे। श्योणाके। मे। रक्तपुनर्नवायाम्। रा नि व ५। (क) पृथुशिम्बश्योणाकवृक्षे। शोणागाछ। रा नि व ९। "कामदूती च शोणक।" भा म १म ख चि। (त्रि) रक्तवर्णे।
शोणझिण्टिका (ण्टी)। स्त्री। रक्तझिण्टी क्षुपे। लाल झाँटी। रा नि व १०। See रक्ताम्लान।
शोणपत्रः। पुं। रक्तपुनर्नवायाम्। रा नि व ५।
शोणपद्म(क)म्। क्ली। रक्तकमले। रा नि व १०। See कोकनदम्।
शोणपुष्पः (क)। पुं। कोविदारवृक्षे। इक्कु काञ्चन। रा नि व १०।
शोणपुष्पी। स्त्री। सिन्दूरपुष्प्याम्। रा नि व १०।
शोणफलिनी। स्त्री। पीतपुष्पकाचमवृक्षे। वै निघ।
शोणरत्नम्। क्ली। माणिक्ये। रा नि व १३। पद्मरागमणौ। अम।
शोणशालिः। पुं। रक्तशालौ। लालधानि, मशनट। रा नि व १६।
शोणसम्भवम्। क्ली। पिप्पलीमूले। पिपुल मूल। रा नि व ६।
शोणा। स्त्री। रक्तझिण्ट्याम्। वै निघ।
शोणाकः। पुं। श्योणाकवृक्षे। शोणा गाछ। अम।
शोणितम्। क्ली। रक्तधातौ। रक्त। रा नि व १८। कुङ्कुमे। तृणकुङ्कुमे। रा नि व १२। नियासे। आठा। रस र ने रो चि। ताम्रे। तामा। प्रयोगा चयोदश्यसे। रस र व्रणगजाङ्कुशे। हिङ्गुले। रस को ज्वरान्तकरसे।
शोणितचन्दनम्। क्ली। रक्तचन्दने। रा नि व १२।
शोणितमोचणम्। क्ली। रक्तमोक्षणे।
शोणितवहस्रोत (स्)। क्ली। रक्तवहमार्गे। तस्य मूलं यकृत् प्लीहा च। च वि ५ अ।

शोणितसम्भवम् । क्ली । मांसधातौ । वैद्यकम् ।

शोणिताभिधम् । क्ली । कुङ्कुमे । वै निघ ।

शोणितार्ब्बुदम् । क्ली । शूकरोगभेदे । लक्षण यथा—"कृष्णस्फोटैः सरक्तैश्च पिड़काभिश्च पीड़ितम् । यस्य वस्तिरुजश्चोग्रा ज्ञेयं तच्छोणितार्ब्बुदम् ॥" सु नि १४ अ । रक्तजन्यार्ब्बुदरोगे । तत्कृष्ण भाव । लक्षणं—"शिरास्थं शोणितं दोषः सङ्कोच्यान्तः प्रपीड्य च । पाचयेत् तदानद्धं सास्रावं मांसपिण्डितम् । मांसाङ्कुरैश्चितं याति वृद्धिमाशु सवेदनम् । अजस्रं दुष्टरुधिरं भूरि तच्छोणितार्ब्बुदम् ॥" वा उ २९ अ ।

शोणितार्शः (स) । क्ली । नेत्रवर्त्मगतरोगविशेषे । लक्षण यथा—"छिन्नाश्छिन्ना विवर्द्धन्ते वर्त्मस्था मृदवोऽङ्कुराः । दाहकण्डूरुजोपेतास्तेऽर्शः शोणितसम्भवाः ॥" सु उ ३ अ । रक्तार्शसि ।

शोणिताह्वयम् । क्ली । कुङ्कुमे । र मा ।

शोणितोत्पलम् । क्ली । रक्तोत्पले । वै निघ ।

शोणोपलः । पु । माणिक्ये । रा नि व १३ ।

शोथः (कः) । पुं । सामान्यकरोगभेदे । ফুলো রোগ । रा नि व २० । तस्य विप्रकृष्टनिदानं यथा—"शुद्ध्यामयाऽभुक्तकृशाबलानां क्षाराम्लतीक्ष्णोष्णगुरूपसेवा । दध्याममृच्छाकविरोधिदुष्टगरोपसृष्टान्ननिषेवणञ्च । अर्शांस्यचेष्टा न च देहशुद्धिर्मर्माभिघातो विषमा प्रसूतिः । मिथ्योपचारः प्रतिकर्म्मणाञ्च निजस्य हेतुः श्वयथोः प्रदिष्टः ॥" सन्निकृष्टनिदानमाह—"दोषैः पृथग्द्वयैः सर्व्वैरभिघाताद्विषादपि । सञ्च हेतुविशेषैस्तु रूपभेदान्नवात्मकः ॥" सम्प्राप्तिपूर्व्वं सामान्यलक्षणमाह—"रक्तपित्तकफान् वायुर्दुष्टो दुष्टान् बहिः शिराः । नीत्वा रुद्धगतिस्तैर्हि कुर्य्यात्त्वङ्मांससंश्रयम् । उत्सेधं संहतं शोथम् तमाहुर्निचयादतः ॥ सगौरवम् स्यादनवस्थितत्वम् सोत्सेधमुष्माथ शिरातनुत्वम् । सलोमहर्षं च विवर्णता च सामान्यलिङ्गं श्वयथोः प्रदिष्टम् ॥' असाध्यलक्षणमाह—"श्वासः पिपासा छर्द्दिश्च दौर्ब्बल्यं ज्वर एव च । यस्य चान्ने रुचिर्नास्ति शोथिनं तं विवर्ज्जयेत् ॥" मा नि । स षड्विध—अवयवसमुत्थ शोफोऽभिहित लक्षणत प्रतीकारतश्च । सर्व्वसरस्तु पञ्चविध यथा—वातजोऽरुण कृष्णो वा, पित्तज पीत, कफज पाण्डुवर्ण, सन्निपातज सर्व्ववर्ण, शोणितज पीत, आगन्तुज विषजो वा लोहिताबभासश्च । पथ्ये विष्टम्भिशलवणमद्यमृत्तिकादिवानिद्रास्त्रीसेवनघृततैलादि त्याज्यम् । सु चि २३ अ । अथस्य शोथरोगलक्षण यथा—"वेदनाश्चोष्णसंयुक्त शूदुस्पर्शं न शीतल । शोथ वाताभ्यं विद्याद्वाजिदेहसमुद्भव । रक्तपित्तेन शोथ स्यात् क्षणपाकेन संयुत । वेदशोफसमायुक्त नाभ्यर्द्धोष्णमफसथा । कठिनत्वसहत्वाभ्यां युक्त रुग्दाहवर्ज्जितं । श्लेष्मशोथ विजानीयाद्रक्तज पित्तलक्षणम् । सर्व्वलिङ्ग विदुर्व्वैद्या सन्निपातसमुद्भवम् ॥" ज द ४९ अ ।

शोथकम् । क्ली । कडुष्ठे । গৈরিক धातु । रा नि व १३ ।

शोथघ्नी । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । चक्र । "शोथघ्नीत्यत्र पाठः ।" भा म १भ शोथातीसार । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ ।

शोथजनेत्रपाकः । पुं । सर्व्वाक्षिरोगे । निदा ।

शोथजि(हृ)त् । पु । भल्लातकवृक्षे । ভেলা-গাছ । पसु । पुनर्नवायाम् । (শ্যাপুণ্যা) । त्रिका ।

शोथजिह्म । पु । पुनर्नवायाम् । त्रिका ।

शोथारिः । पुं । पुनर्नवायाम् । रस र वह्निभल्लातरसे ।

शोथोदरारिलौह । पु । उदराधिकारे औषधम् । क्वाथार्थं—पुनर्नवा गुड़ूची चित्रकमूल गोरक्षतण्डुलामूलं (গোরক্ষচাকুলিয়ার মূল), माणमूलं गुड़ीमूल (তেকাঁটা সিজুর মূল), सूर्य्यावर्त्तमूल (হুড়হুড়ের মূল), अर्कमूलं प्र ८ प वारि ६४ श शे १६ श । क्वाथे पुटितलौह ८ प घृत ८ प अर्कक्षीरं २ प गुड़ीक्षीरं ४ प शुद्धगुग्गुलु २ प गन्धकपारदयो यथाक्रमं पलार्द्ध पलयो कज्जलि । अथ एकत्र सम्मिश्र पचेत् । आसन्नपाके जयपालबीज मृततास्र मृताभ्र कटुत्रिक चित्रकमूलचूर्णं वनशूरणचूर्णं शरपुङ्खाचूर्णं घण्टाकर्ण (ঘেঁটু) चूर्ण पलाशबीजचूर्णं भौरिकाचूर्णं (খিরাইচূর্ণ) तालमूलीचूर्णं त्रिफलाचूर्णं विडङ्गचूर्णं त्रिवृच्चूर्णं दन्तीमूलचूर्णं सूर्य्यावर्त्तमूलचूर्णं गोरक्षतण्डुलामूलचूर्ण पुनर्नवाचूर्ण चाङ्गेरीचूर्णं मिलित्वा ८ प प्रक्षिप्य समालोड्य च घृतभाण्डे स्थाप्य । भैष । रस र ।

शोधकम् । क्ली । कडुष्ठे । रा नि व १३ ।

शोधनः । त्रि । शोधनद्रव्ये, निम्बादौ । भा म

४म योनिरोगे च। शुक्रिकारके प्रतिपादौ। भा। क्ली। कासीसे। हिरेकम्। कट् फले। रा नि व १३। धातुशुद्धिकरणे। तच्च वमनविरेचनास्थापन शिरोविरेचनभेदेन चतुर्द्धा भवति। चा पू १५ च। विद्यायाम्। अथ। पुं। द्वादशांशावशिष्ट कषाये। "शोधनी द्वादशांशक।" रा नि व २०। निम्बवृक्षे। निमगाछ। रा नि व ११। स्त्री (नी)। सम्मार्ज्जन्याम्। चम। नील्याम्। रा नि व ४। चित्रकूटस्थात ताम्रवल्लीलतायाम्। रा नि व ३। स्तबौ। वै निघ।

शोधनीबीजम्। क्ली। जैपालबीजे। जयपाल। रा नि व ६।

शोफः। पुं। शोथरोगे। फूला। रा नि व २०। सर्व्वाधिरोगे। विका।

शोफकरः। पुं। भल्लातके। वै निघ।

शोफकृत्। पु। भल्लातकवृक्षे। भा।

शोफघ्नी। स्त्री। शालपर्ण्याम्। रा नि व ४। रक्तपुनर्नवायाम्। रा नि व ५।

शोफनाशनः। पुं। नीलवृक्षे। रा नि व ९। त्रि। शोथनाशके।

शोफहारी (इन्)। पुं। वनवर्व्वरिकायाम्। वावुई फुलसी। रा नि व १०।

शोफारिः। पुं। हस्तिकन्दे। वै निघ।

शोभनम्। क्ली। पद्मे। अथ। कट् फले। वै निघ। कुङ्कुमे। त्रि। सुन्दरे।

शोभनकः। पु। शोभाञ्जनवृक्षे। सजना गाछ। अथ।

शोभना। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। गोरोचनायाम्। रा नि व १२।

शोभनाननः। पुं। सुगन्धाम्लके। वै निघ।

शोभनीया। स्त्री। गोरक्षतण्डुलाम्। महासुगन्धीर्य्याम्। भुण्डिरी। वै निघ।

शोभा। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। गोरोचनायाम्। रा नि व १२। शुक्लजात्याम्। चामेलि। वै निघ। कान्तौ।

शोभाञ्जन। पुं। (Moringa pterygosperma Syn Hyperanthira moringa) Horse radish tree तीक्ष्ण शिग्रुवृक्षे। नीलसजिना गाछ, सेमगा, सजना। हिं शोहिञ्जन, सहजन। म काळाशिंगवा। क करिय नुग्गि। तें मुनगा। ता मोरुङ्ग। वम् सेगव, सेगत। तत्पर्य्याया,—शिग्रु तीक्ष्णगन्ध तीक्ष्णगन्धक, अक्षिव अक्षीव मोचक' मोचाञ्जन शोभाञ्जन विद्रधिनाशन मधुशिग्रु हरितशाक शाकपत्र शिग्रुक उपदंश चमादस्र कोमलपत्रक बहुमूल' दंशमूल तीक्ष्णमूल रुच कामिनीश शोभनक शोभाञ्जन शुभाञ्जन सुतीक्ष्ण वनपल्लव श्वेत मरिच कटुकन्द तीक्ष्णा गन्ध गन्धक चाक्षीवक शिपक चाक्षीव शुभाञ्जन स्त्री विलहारी दविष नाशन ऊषणगन्धा मूलकपर्णी मोच नीलशिग्रु नलधिप सुखमोद ऊषणपिय, चक्षुष्य रुचि दायक। गुणा—तीक्ष्ण कटु स्वादूष्ण पिच्छिल क्रिमिवातगुल्मघ्न चक्षुष्य रोचनश्च। रा नि व ७। तत्पुष्पं—कटु तीक्ष्णोष्ण स्नायुशोथकरं क्रिमिघ्नम् वातकफघ्नम् विद्रधिप्लीहगुल्महरम्। मधुशिग्रुपुष्पम् नेत्रहितं रक्तपित्तप्रसादनञ्च। शोभाञ्जनफल (तँ सुमगपड्डु) स्वादु कषायं कफपित्तघ्न शूलकुष्ठक्षय श्वासगुल्मघ्न दीपनञ्च। भा पू १भ भा व।

शोलिका (लो)। स्त्री। वनहरिद्रायाम्। वन हलुद। शालि, चड्ढिपिका, चरिलिनि, इति लोकये प्रसिद्धा। गुणा—कटु शीत्या रुच्या तिक्ता दीपनी च। रा नि ७०।

शोषः। पुं। राजयक्ष्मणि। सन्तापे। रा नि व २०। धातुक्षये। मा नि। यक्ष्मरोगविशेषे। तस्मिन्नुक्तिं यथा—"व्यतिव्यवायिनो वापि क्षीणे रेतस्यनन्तरा। क्षीयन्ते, धातव सर्व्वे तत शुष्यति मानव॥" इति। शोषे उत्पन्ने प्रतिलोमक्षयो भवति तदयथा—शुक्रे क्षीणे मज्जा, मज्जनि क्षीणे अस्थि च क्षीयते एवं यथा पूर्व्व क्षीयते। स द्विधा अघोर चलभेदेन See राजयक्ष्म।

शोषणम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६। पिप्पल्याम्। रस र चन्द्रोदयरसे। "जातीफलम् शोषणमिन्द्रपुष्पम्॥" पु। षोड़शांशावशिष्टकषाये। "विशोष षोड़शांशक।" रा नि व २०। श्योनाक वृक्षे। শোণা গাছ। भा।

शोषसम्भवम्। क्ली। पिप्पलीमूले। रा नि व ६।

शोषहा (न्)। पुं। जलापामार्गे। वै निघ।

शोषापहा। स्त्री। वन्ययष्टिमधुके। यष्टिमधु। रा नि व ६।

शौकरी। स्त्री। वाराहीकन्दे। वै निघ।

शौक्तिकम् । क्ली । मौक्तिके । मुक्ता । भा । स्त्री (का) । मुक्तायुक्तौ । झिनुक । दै निघ ।

शौक्तिवेयम्
शौक्तेयम् } क्ली । मुक्तायाम् । प मु ।

शौक्तिकेय' । पु । विषे । प मु । सौमलतायाम् । वै निघ । विषभेदे । अम । शुक्तिकोद्भवविशेषस्तव मथ शौक्तिकेय । भा ।

शौक्लम् । क्ली । शुक्लतायाम् । अम ।

शौग्रम् । क्ली । शोभाञ्जनवीजे । सजिनावीज । वै निघ । See शिग्रुवीजम् ।

शौचविधि । पुं । मूत्रपुरीषोत्सर्गादिकार्य्ये । ष द दिनचर्य्या ।

शौचाधानम् । क्ली । पवित्रतानुष्ठाने । गुणा —"मेध्य पवित्रमायुष्यमलक्ष्मीकलिनाशन । पादयो मलमार्गाणां शौचाधानमभीक्ष्णश ॥" राज १प ।

शौटीर्य्यम् । क्ली । शौण्डीरे । वीर्य्यं । अ र ।

शौण्डी । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व २३।६ । कृष्णकटभीवृक्षे । रा नि व ९ । See कटभी । ... । चई । विश्व ।

शौण्ड: (ण्डी) । पुं, स्त्री । देवधान्ये । कुक्कुटे । निघ । स्त्री (ण्डी) । पिप्पलीमूले । वै निघ ।

शौण्डिकम् । क्ली । पिप्पलीमूले । वै निघ ।

शौण्डिकप्रिय । पु । आम्रवृक्ष । वै निघ ।

...धिका । स्त्री । रक्तकन्दी । लाल कांकरी । ष ।

...भ । पुं । गुवाकवृक्षे । अ मा ।

...भाञ्जन । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे । भ हि ।

...रिप्रियम् । क्ली । नीलकीरके । प मु । See ...तीपलम् ।

...रिरत्नम् । क्ली । नीलमणौ । रा नि व १३ ।

...ष्फम् । क्ली । मूलफाशाके । शब्दकल्प ।

...श्यशीत' । पुं । चेवैचो । सनाय । प मु ।

...पिर । पुं । दन्तवेष्टगतरोगविशेषे । तद्यथा —"श्वयथुर्दन्तमूलेषु रुजावान् कफरक्तज । ...लावो स विज्ञेय कण्डूमान् शौषिरो ॥" सु नि १६प ।

...काल । त्रि । मत्स्यमांसभक्षके । अम ।

श्मन् । क्ली । मुखे । भ ।

श्मश्रु । क्ली । पुंमुखे दीर्घलोमराजिषु । दाड़ि । श्मश्रुकर्त्तनगुणा —"पौष्टिक बल्यमायुष्यं शौच रूपविराजन । केशश्मश्रुनखादीनां कल्पन सम्प्रसादनम् ॥" राज ३प ।

श्मश्रुमुखी । स्त्री । श्मश्रुयुक्तनार्य्यां । अ र ।

श्मश्रुशेखर । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।

श्यामम् । क्ली । मरिचे । सिन्धुलवणे । मे । पु । श्यामाके । श्यामा धान । रा नि व १६ । वृद्ध दारके । वीजताड़क । कोकिले । मे । धुस्तुर वृक्षे । रा नि व १० । पीलुवृक्षे । रा नि व ११ । दमनकवृक्षे । गन्धतृणे । विश्व । त्रि । कृष्णवर्णे ।

श्यामक । पुं । स्वनामख्याततृणधान्यविशेषे । श्यामाधान । वम् सांवा । क सामे । तै चाम धान्यमु । गुणा —मधुर स्निग्ध कषाय लघु शीतल वातकर कफपित्तघ्न रुचाढ्यो विषदोष घ्नश्च । रा नि व १६ । क्ली । रोहिषतृणे । गन्धतृण वा शामकपूर । रा नि व ८ ।

श्यामकण्ठ' । पुं । मयूरे । हला । श्यामकण्ठ पक्षिणि । नीलकण्ठ पाखी । शब्दकल्प ।

श्यामकन्दा । स्त्री । अतिविषायाम् । आतइच । रा नि व ६ ।

श्यामकाण्डा । स्त्री । गण्डदूर्व्वायाम् । गेंठे- दूर्व्वा । रा नि व ८ ।

श्यामग्रन्थि । स्त्री । गण्डदूर्व्वायाम् । माला दूर्व्वा । रा नि व ८ ।

श्यामचटक । पु । भारिटपक्षिणि । भारुई पाखी ।

श्यामचूडा । स्त्री । कृष्णचटकायाम् । श्यामा पाखी । वै निघ ।

श्यामपत्र' । पुं । तमालवृक्षे । श ष । स्त्री । (त्रा) । जम्बूवृक्षे । जाम गाछ । वै निघ ।

श्यामपर्ण । पुं । शिरीषवृक्षे । वै निघ ।

श्यामपर्णी । स्त्री । 'या इति प्रसिद्धे शुक्लार्द्ध पत्रामवृक्षे वृक्षभेदे । See श्वेतादि ।

श्यामभूषणम् । क्ली । मरिचे ।

श्याममृग । पुं । कृष्णवर्णहरिणे । ष ।

श्यामलः । पु । पिप्पलवृक्षे । অশ্বত্থ গাছ । रा नि व ११ । मद व ५ । नीलभृङ्गराजे । নীল পুষ্প ভীমরাজ । रा नि व ४ । शिरीषवृक्षे । रा नि व ९ । महाविषकृष्णवृश्चिकभेदे । सु कल्प ८ अ । See वृश्चिक ।

श्यामलचूडा । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । লাল কুঁচ । रा नि व ३ ।

श्यामलता । स्त्री । श्यामानामलतायाम् । শ্যামা লতা । प सु ।

श्यामला (ली) । स्त्री । गन्धमूलीनामकन्दाम् । रा नि व ७ । अश्वगन्धायाम् । रा नि व ४ । कृष्णकटभ्याम् । रा नि व ९ । कस्तूर्य्याम् । মৃগনাভি । रा नि व १२ । जम्बूवृक्षे । জাম গাছ । रा नि व ११ ।

श्यामलालः । पु । सङ्गेपरवावलीकारे ।

श्यामलालुः । पुं । नीलालुके । নীল আলু । रा नि व ७ ।

श्यामलिका । स्त्री । नील्याम् । নীলগাছ । रा नि व ४ ।

श्यामलेक्षुः / **श्यामवंशः** } पु । कृष्णेक्षौ । কাজলি ইক্ষু । रा नि व १४ ।

श्यामबीजम् । कालादानेतिख्याते वणिग्द्रव्यविशेषे । কালাদানা । तत्पर्य्याया,—श्यामल बीजम् । गुणा,—"रेचनं श्यामबीजं स्यात् शोफोदरविनाशनम् । ज्वरे पुरीषसङ्गे च दारुणे शिरसि गदे । उदावर्त्ते तथानाहे बुधैरेतत् प्रयुज्यते ॥"

श्यामशालिः । पु । कृष्णशालिधान्ये । কাল ধান । रा नि व १६ ।

श्यामसर्पः । पुं । कृष्णसर्पे । चि क क १ अ ।

श्यामा । स्त्री । हृष्टासंवाया मध्यमस्त्रियि । रा नि व १८ । प्रियङ्गौ । रा नि व १२ । चक्र व्या चि फलादग्रगतीमहाप्रसारणीतैले । छिन्नायाम् । গুলঞ্চ । रा नि व ३ । कृष्णमूलत्रिवृतायाम् । কাল তেউড়ী । मे । रा नि व ६ । सु सू ३८ अ । पिप्पल्याम् । वै नि ज्व चि कल्याणघृते । वा व्या चिकमूलवि । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । वन्दायाम् । বান্দড়া । नीलपुनर्नवायां । रा नि व ५ । नीलदूर्व्वायां । रा नि व ८ । तुलसीवृक्षे । पद्मबीजे । रा नि व १० । नील्याम् । নীল । रा नि व ४ । पक्षिविशेषे । শ্যামা পাখী । रा नि व १९ । कस्तूर्य्यां । মৃগনাভি । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ । कृष्णसारिवायां । रा नि व २१ । सोमलतायाम् । गुन्द्रायाम् । গড়গড়ে । विश्व । लताकस्तूर्य्यां । अनन्तमूला । তিৎপুখী । प सु । वृद्धदारके । भा । "काकजङ्घा च वा श्यामा ।" च द ज्व चि वा वा चि अलम्बुषाय चूर्णे । सु सू ४४ अ । शिंशपावृक्षे । শিশু গাছ । रा नि व ९ । वाकुच्याम् । সোমরাজ । गुग्गुलौ । मे । श्वेतसारिवायाम् । भा पू १ भ । अनन्तमूले । भैष खदिरवट्यां हृद्धत्तुष्कमुखादतैले । हरीतक्याम् । वै निघ २ भ अप चि चन्दनादि अवलेहे । वा व्या चि एरण्डपाके । कोकिलायाम् । निका ।

श्यामाकः । पुं । स्वनामख्यातदूणधान्ये, क्षुधान्ये वा । শ্যামাধান । तत्पर्य्याया,—श्याम श्यामक त्रिबीज अविप्रिय सुकुमार राजधान्य तृणबीज्ञम । क्षुद्रधान्ये । अवि । गुणा,—शोषणी रुक्ष वातल कफपित्तजिच्च । भा पू १ भ धा व । "श्यामाक शोषणो रुक्षो वातल कफवारण ।" अवि १५ अ । तदन्नगुणा —"श्यामाकमक्तो रुचिदो लघुरुक्षश्च दोपन । बलवातकरो मेहगलरुक्मूत्रकृच्छ्रहा ॥" वै निघ । "सक्षीरदूष श्यामाक कषायमधुरो लघु । वातल कफपित्तघ्न शीत सग्राहिशोषण ॥" च सू २७ अ ।

श्यामाङ्गी । स्त्री । नीलदूर्व्वायाम् । वै निघ ।

श्यामाढ़की । स्त्री । कृष्णपुष्पाढक्याम् । কাল অড়হর । गुणा —दीपनी पित्तदाहघ्नी च । रा नि व १६ ।

श्यामादिवर्गः । पु । सदादिद्रव्यगणे । गणोऽयं गुल्मविषहर आनाहोदरोदावर्त्तादिघ्नश्च । यथा—श्यामामहाश्यामात्रिवृद्दन्ती शङ्खिनी तिल्वक कम्पिल्ल करम्यकक्रमुकपुत्रश्रेणी गवाक्षीराज वृक्ष करञ्जद्वय गुडूचीसप्तलाच्छागलान्त्रीसुधा सुवर्णक्षीरी चेति । শাদা তেউড়ী, বীজতাড়ক, কাল তেউড়ী, দন্তী, যবতিক্তা, লোধ, কমলাগুঁড়ি, পটোল, গুপারি, ইন্দুরকাণী, গোড়ুম্বা, সোনাল, করঞ্জ, নাটাকরঞ্জ, গুলঞ্চ, ছাতিম, ছাগল বেঁটে, সিজু, থিরুই । सु सू ३८ अ ।

श्यामाम्ली । स्त्री । नीलाम्लाी । रा नि व ४ ।

श्यामालता । स्त्री । (Ichnocarpus fru

tescens) कृष्णसारिवायाम्। श्यामालता। हि दुधि। तें नीलतिग। तत्पर्य्याया—गोपा गोपी गोपवधू सारिवा शारिवा उत्पल शारिवा चनन्ता श्यामा गोपिनी विश्वधारिणी हृदवल्लिनी कालपर्णी महाश्यामा सुभद्रा दीर्घमूला पालिन्दी मयूरविदला इन्दुलम्बकवत् पत्ना सुगन्धा काष्ठ घण्टिका गोपवधू। कथित्। See अनन्ता।

श्यामावीजम्। क्लो। हृद्दारकवीजे। रसा र्णमहेश्वररसे।

श्यामाङ्गा। स्त्री। विषम्यास। वै निघ।

श्यामेक्षु। पुं। कृष्णेक्षौ। रा नि व १४।

श्याव। पु। शुक्लानुविद्धकृष्णवर्णे, शाकवर्णे वा। भा म १म भागन्तुज्वरे। "श्यावास्यता विषकृते।" कर्णपालीगतरोगे। सु सू १६ष। गन्दविषज्यिक भेदे। सु कल्प ८ष।

श्यावतैलम्। क्लो। कर्पूरतैले।

श्यावदन्त (क)। पुं। दन्तगत मुखरोगे। लक्षण—"यीऽसृग्मिश्रेण पित्तेन दग्धो दन्तस्त्व शेषत। श्यावतां नीलतां वापि गत स श्याव दन्तक॥" सु नि १६ष।

श्याववर्त्म (न्)। क्लो। नेत्रवर्त्मगतरोगे। लक्षणम्—"यद्वर्त्म बाह्यतोऽन्तश्च श्यावशून सवेदनम्। दाहकण्डूपरिक्लेदि श्याववर्त्मेति तन्मतम्॥" सु उ ३ष।

श्यावास्यता। स्त्री। मुखकृष्णतायाम्। निदा।

श्येतकोलक। पु। (Yprinus saphore) मत्स्यविशेषे। पूटीमाछ। हारा।

श्येन। पु। प्रसहजातीयपक्षिविशेषे। मक्षान, শ্যেন শিকরে বা বাজ। काकसमगुण। सु सू ४६ष।

श्येनघण्टा। स्त्री। दन्तीवृक्षे। रा नि व ६।

श्येनाहृत। पुं। सोमलतायाम्। वै निघ।

श्येनी। स्त्री। श्येनस्त्रियाम। मादि बाज पाखी। शब्दकल्प।

श्योणा(ना)क। पु। (Calosanthes Indica, or Oroxylum Indicum Syn Bignonia Indica) स्वनामख्यात वृक्षे। শোণা গাছ। हि सोनापाठा, अलु। म टेटु। उत् फणफणा। पञ्जा सुलिन्। नेपा करसकन्द। ता पन। तत्पर्य्याया,—मण्डूक पर्ण पत्रोर्ण नट कट्वङ्ग टुण्टुक शुकनाश ऋक्ष दीर्घवृन्त कुटन्नट शोनक अरल अरलु श्योनाक विषगुत् अध्यालगाथव ध्यालशावक पूतिवृक्ष भण्टुक मण्डूक भूतपुष्प शोण अटर अटु स्वपवल्लव पृथुशिम्ब प्रलक शोषण कटम्भर मयूरजङ्घ प्रियवीज। तद्भेदस्य पर्य्याया,—पृथुशिम्ब भल्लूक दीर्घवल्लक टेन्टुक पीतवृक्ष भूतसार मुनिद्रुम निःसार फलवल्लाक पूतिपत्र वल्लक मण्डूकपर्ण कम्बूक पीतक पीतपादप पीताङ्ग धामार्गि शोण कुमट विरोचन भम रेट ऋट्टनेत्र। गुणा—शीतल त्रिदोषघ्न पित्त श्लेष्मातिसारघ्न सन्निपातज्वरघ्नश्च। एतत्फल गुणा—कटूष्ण कफवातहरं लघु दीपन पाचन हृद्य रुचिकृत् लवणसारश्च। रा नि व ८। अपिच—"टुण्टुकस्य फल बाल रुक्ष वातकफापहम्। हृद्य कषायं मधुरं रोचन लघु दीपनम्। गुल्मार्श क्रिमि हृत् प्रौढ गुरु वातप्रकोपनम्॥" भा। च सू ४अ अनुवासने। शोथे। वै निघ।

श्रपितम्। त्रि। पक्व। पाचिते। घृतदुग्धजल भिन्नपक्वद्रव्ये। यथा—"अन्यत्तु श्रपितं श्राण सम दक्षोद्धृते समे।" जटा।

श्रपिता। स्त्री। काञ्जिके। शब्दकल्प।

श्रम। पुं। चिकित्सायाम्। रा नि व २०। चित्त खेदे। सु शा २ष। श्रान्तौ। "श्रमोऽरतिविवर्ण त्वम्'। मा नि।

श्रमणा। स्त्री। सुदर्शनायाम्। উত্তি পুরতি, पद्मगुनक। मुण्डीर्य्याम्। মুণ্ডীরী। मांस्याम्। जटामांसी। मे।

श्रमभञ्जिनी। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। ताम्बूली। नि।

श्रव (स्)। पु। श्रवणेन्द्रिये। কাণ। रा नि व १८। अम।

श्रवणम्। क्लो। श्रवणेन्द्रिये। रा नि व १८।

श्रवणविभ्रम। पुं। अन्यथाश्रवणे। ভুল শোনা। वद्यकम्।

श्रवणशीर्षिक (का)। पु, स्त्री। श्रावणी नाममहाक्षुपे। মুণ্ডীরী। रा नि व।

श्रवणा (णी)। स्त्री। प्रपौण्डरीकनामगन्ध द्रव्ये। পুণ্ডরিয়া। रा नि व १२। श्रावण्याम्। মুণ্ডীরী। रा नि व ५। मुण्डीरीभेदे। प मु। See कदम्बपुष्पी।

श्रवणाह्वया (ह्वा)। स्त्री। मिर्विषीवृधे। ग्रामविशेष। कचटे। दाँचड़ा। सु सू २८ अ।

श्राणम्। क्ली। पक्वे। मे। घृतजलदुग्धमिश्रपक्व द्रव्ये। जटा। स्त्री (णा)। यवाग्वाम्। जाउ। प सु।

श्रान्त'। वि। श्रमपीड़िते।

श्राद्धशाकम्। क्ली। कालशाके। कालकासन्दा। नाड़ीचशाके। वै निघ। भा पू १म शा व।

श्रान्तोपचारः। पु। अश्वस्य श्रान्तौ उपचार विधाने। डलाइ मलाइ। ज द।

श्रावः। पु। श्रीवासे। गन्धवृक्षेर आठा, तार्पिण। भा।

श्रावकः। पु। काके। विका।

श्रावणा। स्त्री। दध्यालीवृद्धे। दधे'थवे'गाछ। मे। भूकदम्बे। कोत्शिमा। ह गुड् चौतेले।

श्रावणी। स्त्री। मुण्डीर्य्याम्। चुद्रमुण्ड्याम्। मुण्डीरी। सु छोटोमुण्डी। तत्पर्य्याया,—मुण्डि तिका भिक्षु श्रवणशीर्षिका श्रवणा प्रव्रजिता परि व्राजि तपोधना। गुणा —कषाया कटुरुष्णा कफ पित्तघ्नी आमातीसार कासघ्नी विषच्छर्द्दिघ्नी च। रा नि व ५। महामुण्डीचुद्रमुण्डीतुल्यगुणा। भा। See अलम्बुषा। रक्तमुण्ड्याम्। च चि ३अ। महौषधी। See औषधिवर्ग। सु चि ३०अ। हसौ। वा सू १५अ। भूकदम्बे। च वि ८अ। चड़ी। वै निघ।

श्रावणीद्वयम्। क्ली श्रावणी महाश्रावणी। च वि ८अ।

श्रावा। स्त्री। अन्नमण्डे। प सु।

श्रावी (इन्)। पुं। अश्विदाचारे। सु सु।

श्री। स्त्री। लक्ष्याम्। बिल्ववृक्षे। बेल गाछ। रा नि व २३। वै निघ अ सा चि। कुटजाद्यचूर्णे। लवङ्गलतायाम्। नकुल १२अ। कमले। पद्म। रा नि व १०। सरलवृक्षे। म। ऋद्धौ। रा नि व ५। नवनीतखोटी। सु चि २२अ। च द वा व्या चि एलादितैल। उपकरणे। मे।

श्रीकण्ठ। पु। मेधजिह्वीपदिष्टाकारे। कुष्माण्डटोकाकारे च।

श्रीकन्दा। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटिकायाम्। तित्-काँकरोल। रा नि व ३।

श्रीकारम्। क्ली। रक्तोत्पले। विका। पुं। शालवृक्षे। वै निघ।

श्रीकारी (इन्)। पु। मृगविशेषे। तत्पर्य्याया,—श्रिविषय कुरङ्ग महाश्रव जवन वेगिदरिय कहाल जाङ्गिकाह्वय। तन्मांसगुणा—लघु हृद्य बलकरञ्च। रा नि व १८।

श्रीकुक्कुटः। पु। विलसर्वपपिण्याकलो भावव देशप्रसिद्धे अक्षखड्गकविशेषे। स च प्रसौहे हित। वा चि १२अ।

श्रीखण्डः। पु। हरिचन्दने। प सु। वेद सुक्कडिभेदेन तद्द्विविधम्। तयो वेद सार्द्रविच्छेद, अन्यत् स्वयमुच्छ्कमिति। तदुक्तं—"चन्दनं द्विविधं प्रोक्तं वेदसुक्कडिसञ्ज्ञितम्। वेदन्तु सार्द्रविच्छेदं स्वयं शुष्कन्तु सुक्कडि॥" गुणा —कटु तिक्त शीतल कषायं पित्तमानिवमिज्वरकृमिहृष्णासन्तापहर हृद्य सुखरोगघ्न कान्तिकर गात्रे लिप्त निद्रादिजनकञ्च। रा नि व १२। See चन्दनम्।

श्रीगन्धम्। क्ली। श्वेतचन्दने। वै निघ २भ दाह चि पुनर्नवातैले।

श्रीग्रह.। पु। पक्षिपानीयशालायाम्। हारा।

श्रीघनम्। क्ली। दधनि। जटा।

श्रीचन्दनम्। क्ली। श्वेतचन्दने। वै निघ २भ अप चि द्राक्षावलेहे।

श्रीचमरी। स्त्री। चमरीमृगे। वै निघ।

श्रीतरु.। पु। शालवृक्षे। वै निघ।

श्रीताल. (ली)। पु, स्त्री। गञ्जियादेशप्रसिद्धे तालसदृशवृक्षे। श्रीताल इति लोके। ठेरेट। तत्पर्य्याया,—मृदुच्छद मृदुताल लक्ष्मीताल विशालपत्र दीर्घाह्व मसौलेख्यदल याम्योद्भूत। गुणा—मधुर शीत ईषत्कषाय पित्तघ्न कफकर ईषद्वातप्रकोपनञ्च। रा नि व ११। नकुल १६अ।

श्रीधात्री। स्त्री। शिरामलके। शिर-आमला। "अपुष्पवल्या श्रीधात्र्या।" रस कौ महास्तुसाभ्य रसे।

श्रीनिकेत' (नम्)। पु, क्ली। नवनीतधूपे, सरलनिर्यासे। तार्पिन्। सु चि ८अ। रक्तपद्मे। सुवर्णे। वै निघ।

श्रीनिवासक'। पुं। कुरण्टकवृक्षे। झाँटी गाछ। वै निघ शा व्या चि।

श्रीपदी । स्त्री । वार्षिकीमल्लिकायाम् । বেল ফুল । भा ।

श्रीपर्णम् । क्ली । क्ली । पद्मे । रा नि व १० । पुं । गणिकारिकायाम् । গণিরী । अम । च वि ८अ ।

श्रीपर्णिका(र्णी) । स्त्री । कट्फलवृक्षे । रा नि व ९ । गाम्भारीवृक्षे । प मु । अम । च चि १ अ । वा चि ८प । "श्रीपर्णीफलशीतकषाय ।" भा म १भ रक्तष्ठीवीज्व चि । भैष हृद्रो चि । गणिकारिकायाम् । গণিয়ারী । रा नि व ९ । शाल्मलीवृक्षे । ड्ल । पृश्निपर्ण्याम् । र मा । शालपर्ण्याम् । च चि २अ सप्तच्छदर्ण्यो चि नागरादिकषाये ।

श्रीपर्णीतैलम् । क्ली । स्तनदार्ढ्यकर तैलम् । पाठ—"श्रीपर्णीरसकल्काभ्यां तैलं सिद्धं स्तनोपरि । तूलकेन धृतं कुर्य्यात् पतितावुत्थितौ स्तनौ ॥" श्रीपर्णी गाम्भारी तस्या त्वचो रस । अभावे अष्टावशिष्ट क्वाथ । रस र ।

श्रीपिष्ट । पु । सरलवृक्षनिर्य्यासे । তার্পিন् । अ टी रा मा । लवणखोट्याम् । कश्चित् ।

श्रीपुत्र । पु । घोटके । त्रिका । अश्वत्थवृक्षे ।

श्रीपुष्पम् । क्ली । लवङ्गे । रा नि व २२ । प्रपौण्डरीके । পুণ্ডরিয়া । रा नि व १२ । ज द । पद्मकाष्ठे । र मा । श्वेतपद्मे । च द सुश्रुते चि वृहत् खदिरवट्याम् ।

श्रीपुष्पमञ्जरी । स्त्री । प्रपौण्डरीके । পুণ্ডরিয়া । रा नि व १२ ।

श्रीप्रसूनकम् । क्ली । लवङ्गे । वै निघ ।

श्रीफल । पु । बिल्ववृक्षे । राजादनीवृक्षे । ক্ষীর্ণী গাছ । रा नि व ११ । भा म १भ । "श्रीफल सर्व्वतोभद्रा ।" क्ली । बिल्वफले । र मा । वा चि १अ । "श्रीफलै क्षतम् ।" आमलके । वै निघ । आर्द्र चिक्कणपूगे । কাঁচা চিকি । रा नि व २३ । स्त्री (ला) । नीलीवृक्षे । নীল গাছ । रा नि व ४ । क्षुद्रकारवेल्लाम् । উচ্ছে । रा नि व ३ । आमलक्याम् । रा नि व ११ ।

श्रीफलशलाटु । पुं । बिल्वशलाटौ । বেল শুঁঠ । सा क्ली पद्मषो चि ।

श्रीफलिका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ले । ক্ষুদ্র করলা । रा नि व ३ । महानीलीवृक्षे । रा नि व ४ ।

श्रीफली । स्त्री । आमलक्याम् । আমলা গাছ । रा नि व ११ । नील्याम् । নীল গাছ । मे । महाज्योतिष्मती लतायाम् । বড় লতাফট্‌কী । रा नि व ३ ।

श्रीबाहुशालगुड । पु । अर्शोऽधिकारे पक्व गुड । क्वाथार्थे—त्रिवृत् चवी दन्ती गोक्षुर चित्रक शटी इन्द्रवारुणी शुण्ठी मुस्तक विडङ्ग हरीतकी एषां प्र ८ तो भल्लातक ६४ तो वृद्धदारक बीजं ४८ तो ओल १२८ तो जल १२८ श शे ३२ श । गुड ९८४ तो १२३ पल वा । प्रक्षेप द्रव्य—त्रिवृच्चूर्णं चविचूर्णम् ओलचूर्णं चित्रक मूलचूर्णम एषां प्र १६ तो एला गुडत्वक् मरिच नागकेशरम् एषां चूर्णं प्र ४८ तो ।
তেউড়ী, চই, দন্তী গোক্ষুর, চিতামূল, শটী, রাখালশশা, শুঁট, মুতা, বিড়ঙ্গ, হরীতকী প্রত্যেক ৮ তো ভল্লাতক ৬৪ তো বৃদ্ধদারকবীজ ৪৮ তো ওল ১২৮ তো জল ১২৮ শ শে ৩২ শ । গুড় ৯৮৪ তো বা ১২৩ প । প্রক্ষেপদ্রব্য—তেউড়ীচূর্ণ, চইচূর্ণ, ওলচূর্ণ, চিতামূলচূর্ণ প্রত্যেক ১৬ তো এলাইচ, গুড়ত্বক্‌, মরিচ ও নাগেশ্বরচূর্ণ প্রত্যেক ৪৮ তো । च द । भा ।

श्रीबीज । पु । तालवृक्षे । वै निघ ।

श्रीभद्र. । पु । मुस्तायाम् । श र ।

श्रीभ्राता । पु । घोटके । रा नि व १९ ।

श्रीमञ्जरी । स्त्री । तुलसीवृक्षे । वै निघ ।

श्रीमत् । क्ली । तिलपुष्पे । वै निघ । स्त्री (ती) । मुण्डीर्य्याम् । মুণ্ডিরী । वै निघ ।

श्रीमदनानन्दमोदक । पु । ध्वजभङ्गे औषधम् । यथा—पारदस्य १ भ गन्धकस्य १ भ लौहस्य १ भ अभ्रस्य २ भ कर्पूरस्य जटामांस्या सैन्धवस्य आमलक्या एलाया शुण्ठ्या मरिचस्य पिप्पल्या जैव्या जातीफलस्य तेजपत्रस्य लवङ्गस्य जीरकस्य कृष्णजीरकस्य यष्टिमधुन वचाया हरिद्राया कुष्ठस्य देवदारो हिज्जलवीजस्य टङ्कणस्य भार्ग्या शुण्ठ्या नागकेशरस्य कर्कटशृङ्ग्या तालीश पत्रस्य चित्रकस्य द्राक्षाया दन्तीवीजस्य धात्या लकस्य गोक्षुरस्योशीरस्य त्वच धान्यकस्य गज कृष्णाया शुण्ठ्या बालकस्य मुस्तकस्य गोक्षुरबीजस्य कौवेरस्य मरिचस्त्या भूकुष्माण्डस्य शतमूल्या चक्र

श्रवणाह्वया (ह्वा)। स्त्री । निर्विषीतृणे। घासविशेष। कचटे। कँाचड़ा। सु सू ३६ ष ।

श्राणम्। क्ली। पक्वे। मे। घृतजलदुग्धमिश्रपक्व द्रव्ये। जटा। स्त्री (णा)। यवाग्वाम्। जाउ। प सु ।

श्रान्त'। त्रि। श्रमपीड़िते।

श्राद्धशाकम्। क्ली। कालशाके। कालकासन्दा। नाड़ीचशाके। वै निघ। भा पू १भ शा व ।

श्रान्तोपचारः। पु। अश्वस्य श्रान्तौ उपचार विधाने। डलाइ मलाइ। ज द ।

श्रावः। पुं। श्रीवासे। गन्धतृणस्य आटा, तार्पिण। भा ।

श्रावकः। पु। काके। चिका ।

श्रावणा। स्त्री। दध्यालीवृक्षे। दयेरखयेरगाछ। मे। भूकदम्बे। कोदशिमा। ब गुड़चीतैले।

श्रावणी। स्त्री। मुण्डीर्य्याम्। क्षुद्रमुण्ड्याम्। मुण्डीरी। सु छोटोमुण्डी। तत्पर्य्याया,—मुण्डितिका भिक्षु श्रवणशीर्षिका श्रवणा प्रव्रजिता परिव्राजि तपोधना। गुणा—कषाया कटुरुष्णा कफपित्तघ्नी आमातीसार कासघ्नी विषच्छर्द्दिघ्नी च। रा नि व ५। महामुण्डी क्षुद्रमुण्डीतुल्यगुणा। भा। See अलम्बुषा। रक्तमुण्डीर्य्याम्। च चि ३ष। महौषधी। See ओषधिवर्ग। सु चि ३०ष। वड़ी। वा सू १५ष। भूकदम्बे। च वि ८ष। च्छड़ी। वै निघ ।

श्रावणीद्वयम्। क्ली श्रावणी महाश्रावणी। च वि ८ष ।

श्रावा। स्त्री। अन्नमण्डे। प सु ।

श्रावी (इन्)। पुं। सर्ज्जिकाचारे। सु सू ।

श्री। स्त्री। लक्ष्म्याम्। बिल्ववृक्षे। बेल गाछ। रा नि व २३। वै निघ च सा चि। कुटजादचूर्णे। लवङ्गलतायाम्। नकुल १२ष। कमले। पद्म। रा नि व १०। सरलवृक्षे। म। च्छड़ी। रा नि व ५। नवनीतखोटी। सु चि २२ष। च द वा व्या चि एलादितैल। उपकरणे। म।

श्रीकण्ठ। पुं। कैवर्त्तिमीपदेशकारे। कुसुमावलोटीकाकार च।

श्रीकन्दा। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटक्याम्। डिङ्कँाकड़ी। रा नि व ३।

श्रीकरम्। क्ली। रक्तोत्पले। चिका। पुं। शालवृक्षे। वै निघ ।

श्रीकारी (इन्)। पुं। मृगविशेषे। तत्पर्य्यायाः,—श्रिखियप कुरङ्ग महाजव जवन वेगिहरिण जङ्गाल जाङ्घिकाह्वय। तन्मांसगुणा—लघु हृद्य बलकरञ्च। रा नि व १९।

श्रीकुक्कुटः। पु। तिलसर्षपपिण्याकजो माणव देशप्रसिद्धे अम्लखड़कविशेषे। स च प्रमेहे हितः। वा चि १२ष ।

श्रीखण्डः। पु। हरिचन्दने। प सु। वेद सुकड़िभेदेन तद्द्विविधम्। तयोः वेद सार्द्रविच्छेद, अन्यत् स्वयशुष्कमिति। तदुक्तं—"चन्दनं द्विविधं प्रोक्तं वेदसुकड़िसंज्ञितम्। वेदन्तु सार्द्रविच्छेदं स्वयं शुष्कन्तु सुकड़ि॥" गुणा—कटु तिक्त शीतल कषायं पित्तश्रान्तिवमिज्वरक्रमितृष्णासन्तापहर इष्य मुखरोगघ्न कान्तिकर गात्रे लिप्त निद्रादिशमनञ्च। रा नि व १२। See चन्दनम्।

श्रीगन्धम्। क्ली। श्वेतचन्दने। वै निघ २भ दाह चि पुनर्नवातैल ।

श्रीग्रहः। पु। पक्षिपानीयशालायाम्। हारा।

श्रीघनम्। क्ली। दधनि। जटा।

श्रीचन्दनम्। क्ली। श्वेतचन्दने। वै निघ २भ अप चि द्राक्षावलेह।

श्रीचमरी। स्त्री। चमरीमृगे। वै निघ ।

श्रीतरुः। पु। शालवृक्षे। वै निघ ।

श्रीताल' (ली)। पु, स्त्री। मलियादेशप्रसिद्ध तालसदृशवृक्षे। श्रीताल इति लोके। तेरेट। तत्पर्य्याया,—मृदुच्छद मृदुताल लक्ष्मीताल विशालपत्र दीर्घताड़ नलीलेख्यदल याम्योद्भूत। गुणा—मधुर शीत ईषत्कषाय पित्तघ्न कफकर ईषद्वातप्रकोपनञ्च। रा नि व ११। नकुल १६ष।

श्रीवाली। स्त्री। शिरामलके। शिर-आमला। "अपुष्पवत्या श्रीधाम्ना।" रस को महाम्ल्यग्रहण्ये रसे।

श्रीनिकेत (नम्)। पुं, क्ली। नवनीतधूपे, सरलनिर्यास। तार्पिन्। सु चि ८ष। रक्तपद्मे। सुवर्णे। वै निघ ।

श्रीनिवासक'। पु। कुक्कुटकवृक्षे। खागि गाछ। वै निघ ना व्या चि ।

श्रुघ्नि (घ्नी) । स्त्री । सर्जिकाक्षारे । साचि-माटी । "श्रुघ्नि श्रुघ्नी यवक्षार ।" रमा । सु चि २०अ मजमल्लि चि ।

श्रुतश्रेणी । स्त्री । द्रवन्तीवृक्षे । ईन्दुरकाणि । भा । गुणा:—श्रवण्या कटु आखुविषापहा व्रण नामयहिता । रा नि व ४ ।

श्रुति । स्त्री श्रवणेन्द्रिये । काण । रा नि व १८ । स गर्भस्य पञ्चमे मासि भवति । सुखबोध ।

श्रुतिकट । पु । सर्पे । मे ।

श्रुतिमूलम् । क्ली । कर्णमूले । सश्रु ।

श्रुतिवर्जित । त्रि । बधिरे । जटा ।

श्रुतिवेध । पु । कर्णवेधे । शब्दकल्प ।

श्रुतिसार । पु । वैद्यकग्रन्थभेदे ।

श्रुतिस्फोटा । स्त्री । कर्णस्फोटालतायाम् । काणछिड़ा । रा नि व ३ ।

श्रुव: । पु । अश्वस्य शिरोऽग्र केशान्तभागे । अ द २७ । स्त्री (वा) । मूर्वायाम् । रा नि व ३ ।

श्रुवावृक्ष । पुं । विकङ्कतवृक्षे । वैंइचो गाछ । रा नि व ११ ।

श्रेणिका । स्त्री निश्रेणिकावृक्षे । रा नि व ८ ।

श्रेणि (णी) । स्त्री । व्रजमण्डे । पैशेर मण्ड । च सु । समानशिल्पसहती । कोम्पानि । मे । लोकपाशे । विश्व ।

श्रेणिवला । स्त्री । निश्रेणिकावृक्षे ।

श्रेय । पु । जीवके । वै निघ ।

श्रेयसी । स्त्री । हरीतक्याम् । भा पू १भ । रा नि व ११ । वै निघ आस चि चित्रकादितैले । गजपिप्पल्याम् । भा पू १भ वृहत्सैन्धवाद्यतैले । अग्निमुखचूर्णे च । शिशौ वृहत्यग्रगन्धघृते । सप्त ज्वरहरलौहे । अत्र श्रीयष्टि श्रेयसीनामान्तरे । पाठायाम् । आद्नादि । रा नि व ६ । रास्ना याम् । विश्व । च सू ४अ । भा वातव्याधौ चि वृहत्पिप्पल्यादौ । "श्रेयसी स्, रास्ना ।" प्रियङ्गौ । रा नि व १२ ।

श्रेष्ठम् । क्ली । गोदुग्धे । त्रिका । पुं । श्वेत खदिरे । च सु ।

श्रेष्ठकाष्ठ । पु । शाकवृक्षे । सेगुन गाछ । रा नि व ९ ।

श्रेष्ठमल्लिका । स्त्री । शतदलमल्लिकायाम् च सु ।

श्रेष्ठलवणम् । क्ली । सैन्धवलवणे । वै निघ ।

श्रेष्ठवृक्ष । पु । बदरवृक्षे । रा नि व ९ । कृष्णागुरुवृक्षे । वै निघ । [वै निघ

श्रेष्ठवेधिका । स्त्री । कस्तूर्याम् । मृगनाभि

श्रेष्ठव्रीहि । पुं । षष्टिकशालौ । षेटे धान वै निघ ।

श्रेष्ठा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । स्थलपद्म । रा नि व ५ । मेदायाम् । वै निघ २भ अश चि सूरण मोदके । त्रिफलायाम् । वा चि १२अ ।

श्रेष्ठाम्बु । क्ली । तण्डुलोदके । चालुनि जल वा उ ३०अ ।

श्रेष्ठाम्लम् । क्ली । वृक्षाम्ल । रा नि व ६ ।

श्रोण । त्रि । खञ्जे । अम । स्त्री (णा) काञ्जिके । शब्दकल्प ।

श्रोणि (णी) । स्त्री । नितम्बे । रा नि व १८ । सा गर्भस्य मासद्वयेन भवति । सुखबोध (णी) पश्चिमन्यङ्गे । गनिश्री । वै निघ ।

श्रोणिफल (क म् । क्ली । वरस्त्रीणां प्रशस्त नितम्बे । नितम्बाभोग । रा नि व १८ । अम ।

श्रोणिफलकास्थि । क्ली । नितम्बाभोगास्थिनि तानि चत्वारि । च शा ७अ ।

श्रोत (स्) । क्ली । कर्णे । त्रिका । इन्द्रिये हे च । शिरायाम् । सु ।

श्रोतोजम् । क्ली । सौवीराञ्जने । रा नि व १३

श्रोतोद्भवम् । क्ली । श्रोतोऽञ्जने । रा नि व १३

श्रोत्रम् । क्ली । श्रवणेन्द्रिये । रा नि व १८ ।

श्रोत्रम् । क्ली । श्रवणेन्द्रिये, कर्णे । अम ।

श्राह्व । पुं । नवनीतखोट्याम् । च सू.२७ मर्दच । क्ली । कमल । शब्दकल्प ।

श्लक्ष्ण । त्रि । मसृणे, चिक्कणे । "श्लक्ष्ण भेदं विनापि स्यात् कठिनोऽपि हि चिक्कणम् ।"

श्लक्ष्णकम् (का) । क्ली, स्त्री । पूगफले । रा नि व ११ । (का) कृष्णापराजितायां । वै निघ ।

श्लक्ष्णत्वक् । पु । अश्मन्तकवृक्षे । आपटो । रा नि व ९ ।

मूलस्य वानरीबीजस्य इन्द्रदारफबीजस्य अक्राग्रन बीजस्य च चूर्णं प्रत्येक १ सी एकत्र शतावर्य्या रसेन मर्दयित्वा संशोष्य पुनश्चूर्णयेत्। अथ सर्व्व चूर्णचतुर्थांशं शाल्मलीचूर्णं मिश्रयेत्। एतत्सर्व्वाङ्ग अक्राग्रनचूर्णं मिश्रयित्वा छागीदुग्धेन मर्दयेत्। अथ सर्व्वचूर्णद्विगुणा शर्करा गृहीत्वा छागीदुग्धेन पाच्य। पाकसिद्धौ त्वगेलापत्रकेशरफपूं रसेभाव त्रिकटुचूर्णं यथासम्भव प्रक्षिप्य घृत मधु च यथा वश्यक मिश्रयेत्। भैष ध्वजभङ्ग।

श्रीमलापहा। स्त्री। क्षुद्रचञ्चायाम्। (छोटा चानाक। रा नि व ५।

श्रीमस्तक'। पु। रक्तहालुके। रांगा आलू। रसोने। त्रिका।

श्रीमान्। पु। तिलकवृक्षे। तिलगाछ। अम। अश्वत्थवृक्ष। रा नि व ११। ऋषभके। क्षवक। हरिद्रावृक्षे। वै निघ।

श्रीमुखः। पु। शारीरकग्रन्थकारे।

श्रीरस.। पु। श्रीवेष्टे। सरलनिर्य्यास, टार्पिन्। रा नि व १२।

श्रीलता। स्त्री। महाज्योतिष्मती लतायाम्। रा नि व ३।

श्रीवल्ली। स्त्री। स्वनामख्यातकण्टकवृक्षे। म सीगेयवल्ली। क श्रीवल्ली। तत्पर्य्याया,—कण्ट वल्ली शिववल्ली शीवल्ली अम्ला कटुफला दुरारोहा। गुणा —कटुरसा वातशोफकफघ्नी। तत्फल तैल लेपघ्नम् रुचिकरञ्च। रा नि व ८। वार्षिकी मल्लिकाभेदे। रा नि व १०।

श्रीवाटा (टी)। स्त्री। नागवल्लीविशेषे। पान-गाछविशेष। म शिरिवाडीपान। क सिरि वाडियेले। रा नि व ११। See नागवल्ली।

श्रीवार(स)कः। पु। शितावरशाकरूपे। शुशनि शाक। रा नि व ४। भा पू १भ।

श्रीवास' (कः)। पु। सरलनिर्यासे, सरल वृक्षरसे। टार्पिन् इति भाषा। तत्पर्य्याया,—पायस वृकधूप श्रीवेष्ट चीवेष्ट श्रीपिष्ट सरल द्रव रक्तशोषक रसाह्व तैलपर्णी पद्मदर्शन याम यवास घृताह्वय दध्याह्वय क्षीराह्वय क्षीरश्री पायस। रा नि व १२। खपखोटीति। च द था व्या चि। एकादशशतीक महाप्रसारणीतैले। वा म १५ अ पत्रादि। गुणा —"श्रीवासो मधुर स्तिक्त स्निग्धोष्णस्तुवर सर। पित्तलो वात मूर्द्धाक्षिस्वररोगकफापह। रक्षोघ्न स्वेददौर्गन्ध्य यूकाकण्डूव्रणप्रणुत॥" भा। 'श्रीवास सरले पुंसि कुन्दरु स्निग्धपिच्छ। सिह्लक परमा मांसी दवदारु सुरा मतम्। सर्व्वेऽमी परमात्मन्ये रक्षोघ्ना ज्वरनाशना॥" राज। गुग्गुलौ। भा ड वाक्यौ। "श्रीवासो गुग्गुलुस्तथा।" देव दारौ। देवदारु गाछ। भैष नेरी चि। "श्रीवासो भद्रक मोऽमलकार्द्धविवर्जित।" भैष। धूपे। त्रिका।

श्रीवाससारः। पुं। कपित्थपर्णीवृक्षनिर्य्यासे। हस्तविशेष। तद्गुणा —"श्रीवाससार' कफनुत मूत्रलो ज्वरदाहहर। शोफविम्लापनी लघ्वात् क्रिमि हृद वेदनापह॥"

श्रीवासाः (स्)। पु। सरलद्रवे। अटी।

श्रीवृक्षः (क')। पु। अश्वत्थवृक्षे। हेम। बिल्ववृक्षे। शब्दकल्प।

श्रीवेष्टः (क.)। पु। सौराष्ट्रदेशे प्रसिद्ध स्वनामख्यातसुगन्धवृक्षे। सरल वृक्ष। सु सू ३८ अ एलादौ। सरलनिर्य्यासे। टार्पिन्। तत्पर्य्याया,—वृक्षधूप चिताग्नि रसायक श्रीवास श्रीरस वेष्ट वेष्टक वेष्टसार रसावेष्ट लक्ष्मीवेष्ट क्षीरशीर्ष सुधूपक धूपाङ्ग तिलपर्ण सरलाङ्ग। गुणा —कटु तिक्त कषाय पित्तघ्न ज्वरहर योनिदोषाजीर्णं व्रणाध्मानहरश्च। रा नि व १२। सु चि २२ अ। नवनीतखोट्याम्। च सू ४।५ अ। च द वा र चि कुष्ठादितैले। गुग्गुलौ। सु सू २१ अ।

श्रीवेष्टफलम्। क्ली। सरलवृक्षफले। वै निघ २भ शीताङ्ग सन्निपातज्व चि।

श्रीसञ्ज्ञम्। क्ली। लवङ्गे। अम। भा ड वाक्यौ। "श्रीसञ्ज्ञपुष्पे समम्।"

श्रीसम्पदा। स्त्री। ऋद्धौ। रा नि व ५।

श्रीहर्षसूरि.। पुं। योगचिन्तामणिकारे।

श्रीहस्तिनी। स्त्री। हस्तिशुण्डाम्। हाति-शुँड़े। जटा।

श्राह्व। पुं। नवनीतखोटी। सरल आठी। च सू ५ अ। च द कुष्ठ चि।

स्रुवाह्व'। पु। विकङ्कतवृक्षे। बैंइचि गाछ। र मा।

एव स्वप्रमाणा श्लेष्मणा श्लेष्मस्थानानां शरीरस्य चोदककर्मणानुग्रह करोति। उरस्थ त्रिक सन्धीनामात्मवीर्य्येणान्नरससहितेन हृदयावलम्बन करोति। जिह्वामूलकण्ठस्थ जिह्वेन्द्रियस्य सौम्य त्वात् सम्यग्रसज्ञाने वर्त्तते। शिरःस्थ स्नेहसन्तर्पणाधिकृतत्वात् इन्द्रियाणामात्मवीर्य्येणानुग्रह करोति। सन्धिस्थस्तु श्लेष्मा सर्व्वसन्धिसंश्लेषात् सर्व्वसन्ध्यनुग्रह करोतीति॥ सु सू २१ अ। चतुर्थी श्लेष्मधरा नाम सर्व्वसन्धिषु प्राणभृतां भवति। "स्नेहाभ्यक्ते यथैवाक्षे चक्रं साधु प्रवर्त्तते। सन्धयः साधु वर्त्तन्ते संश्लिष्टाः श्लेष्मणा तथा॥" सु शा ४ अ। "प्राकृतस्तु बलं श्लेष्मा वैकृतो मल उच्यते। स चैवौजः स्मृतः काये स च पाप्मोपदिश्यते॥" च सू १७ अ।

श्लेष्माट (त, क, की)। पु, स्त्री। शेलु वृक्षे। চালতা গাছ। हि लसोड़ा। र मा। रा नि व ११। मा। च सू ४ अ। गुणा—"गुरु श्लेष्मातकफलं कफकृन्मधुरं हिमं।" सु सू ४६ अ। च सू २७ अ।

श्लेष्माणा। स्त्री। वृक्षविशेषे। श मा।

श्लेष्मातकसदृशपत्र। पु। पनसवृक्षे। কাঁঠাল গাছ। वै निघ।

श्लेष्मान्तक। पु। शेलुवृक्षे। रा नि व ११।

श्लेष्माभिष्यन्द। पुं। सर्व्वगताक्षिरोगभेदे। लक्षण—"स्यन्दे तु कफसम्भवे। जाड्यं शोफो महान् कण्डूर्निद्रान्नानभिनन्दनम्। सान्द्रस्निग्धबहु श्वेतपिच्छावद्दूषिकाश्रुता॥" वा उ १५ अ।

श्लेष्मारि। पु। पाश्चात्य क्षुद्रवृक्षभेदे। 'টা'। तत्पर्य्याया,—गिरिभित् ग्रामपर्णी चतन्द्रा। गुणा,—"श्लेष्मारिपत्रं कफहृत् स्वेदनं बलवर्द्धनम्। प्रतिश्यायहरं प्रोक्तं ज्वरघ्नं कामदीपनम्॥ कामसहरञ्च वह्निदीपनं आध्मानाशनम्॥ फाण्टश्च क्षितया युक्तं सेव्यो नैरुज्यमिच्छता॥"

श्लेष्मोल्वण। त्रि। श्लेष्माधिके। वा चि ७ अ।

श्लेष्मिक। त्रि। श्लेष्मसम्भूते। रा नि व २०।

श्लैष्मिकरक्तपित्तम्। क्ली। कफजन्यरक्तपित्त। मा नि। See रक्तपित्तम्।

श्लैष्मिकी। स्त्री। श्लेष्मजन्ययोनिव्यापदि। लक्षणम्—"कफोऽभिष्यन्दिभिः क्रुद्धः कुर्य्याद् योनिमभिदनाम्। शीतलां कण्डुलां पाण्डुं पिच्छिलां तद्विधस्रुतिम्। सा व्यापत् श्लैष्मिकी ॥" वा उ ३३ अ।

श्वग्रह। पु। बालग्रहविशेषे। लक्षण—"कम्प हृषितरोमत्व स्वेदश्चक्षुर्निमीलनम्। बहिरायामनं जिह्वादंशोऽन्तः कण्ठकूजनम्। धावनं विट्सगन्धत्वं क्रोशनं श्वानवच्छुनि॥" वा उ ३ अ।

श्वचिल्ली। स्त्री। कुक्कुरचिल्लीक्षुपे। কুকুর-শোঁকা। वै निघ।

श्वदंष्ट्रक। पुं। गोक्षुरक्षुपे। গোখুরী। रा नि व ४।

श्वदंष्ट्रा। स्त्री। गोक्षुरे। গোখুরী। र मा। सु सू ३८ अ। च द ज्व चि ज्वरातिसारे। "श्वदंष्ट्रा कण्टकारीभ्यां।" च सू ४ अ।

श्वधूर्त्त। पु। शृगाले। श र।

श्वनक। पुं। कुक्कुरे। प मु।

श्वनिशम् (शा)। क्ली, स्त्री। मत्तकुक्कुरनिशायाम्। जटा।

श्वपुच्छ। पु। वृश्चिके। বিছা। स्त्री (च्छा)। पृश्निपर्ण्याम्। চাকুলিয়া। वै निघ।

श्वफल। पुं। चूर्णे। চূণ। बीजपूरे। লেবু গাছ। र मा।

श्वभीरु। पु। शृगाले। श मा।

श्वभ्रम्। पु। क्ली। छिद्रे। अम।

श्वयथु। पु। शोथरोगे। रा नि व २०।

श्वयाचि (ची)। स्त्री। रोगे। पीड़ायाम्। व्याक।

श्वसनम्। क्ली। निश्वासे। म। पुं। मदनवृक्ष। प मु। वायौ। अम।

श्वसनाशन। पु। सर्पे। हारा।

श्वसनेश्वर। पु। अर्जुनवृक्षे। श च।

श्वसनोत्सुक। पुं। सर्पे। श च।

श्वसितम्। क्ली। निश्वासे। ६ च।

श्वसुन। पुं। काशमी। रा नि व ७। अतप्रवृक्षे। কুকুরশোঁকা। श च।

श्वा (न्)। पु, (स्त्री, शुनी)। कुक्कुरे। श र।

श्वादन्त। पु। कुक्कुरदन्ते। व्याक।

श्वान। पुं। कुक्कुरे। स्त्री (नी)। सारमेयायां। श र।

श्लीपदम्। क्ली। पादरोगविशेषे। गोद। तत्पर्य्याया,—पादवल्मीकम् पदगण्डीरम् श्लीपद श्लीपद। निदान यथा—"कुपितास्तु दोषा वात पित्त श्लेष्माणोऽध प्रपन्ना वङ्क्षणोरुजानुजङ्घा स्ववतिष्ठमाना कालान्तरेण पादमाश्रित्य शनै शोफं जनयन्ति, तत् श्लीपदमित्याचक्षते।" सु नि १२ अ। तस्य कारण—"पुराणोदकभूयिष्ठा सर्व्वर्त्तुषु च शीतला। ये देशास्तेषु जायन्ते श्लीपदानि विशेषत॥" लक्षण यथा—'य सज्वरो वङ्क्षणजो भृशार्त्ति शोथो नृणां पादगत क्रमेण। तत श्लीपद स्यात्करकर्णनेत्रशिश्नौष्ठनासास्वपि केचि दाहु॥" "वातज कृष्णरूक्ष च स्फुटित तीव्र वेदनम्। अनिमित्तरुजश्चास्य बहुशो ज्वर एव च। पित्तजम्पीतसङ्काश दाहज्वरयुत भृश। श्लैष्मिकन्तु भवेत् स्निग्ध सपाण्डुरमस्थिरम्। चीण्यप्येतानि जानीयात् श्लीपदानि कफोच्छ्रयात्। गुरुत्वञ्च महत्त्वञ्च यस्मात् नास्ति कफं विना॥" मा नि। "पाणि नासौष्ठ कर्णेषु वदन्त्येके तु पादवत्। श्लीपद जायते तच्च देशेऽनूपे भृश भृशम्॥" भा, उ २९ अ।

श्लीपदप्रभवः। पु। आम्रवृक्षे। श मा।

श्लीपदापहः। पु। पुत्रजीववृक्षे। त्रिका।

श्लोष्ट'। पु। आम्रवृक्षे। वै निघ।

श्लेष्मकः। पु। कफे। श च।

श्लेष्मकोष्ठ'। पुं। अक्षरोगभेदे। स चाश्वस मन्दाहारेणानुमेय। ज द ४६ अ।

श्लेष्मघ्नः। त्रि। श्लेष्महरे द्रव्ये, तच्च लघुपाकद्रव्य मात्रम्। तीक्ष्णरूक्षविशदगुणभूयिष्ठत्वात् कटु तिक्त कषाय द्रव्यमात्रम्। सु सू ४१ अ।

श्लेष्मघ्ना (घ्नी)। स्त्री। त्रिपर मल्लिकायाम्। त्रिका। केतक्याम्। विश्व। ज्योतिष्मतीलतायाम्। जटा,। त्रिकटी। त्रिकटु। श र।

श्लेष्मज्वरः। पुं। कफजन्यज्वरे। लक्षण यथा—"स्तैमित्य स्तिमितो वेग आलस्य मधुरास्यता। शुक्लमूत्र पुरीषत्व स्तम्भस्तृप्तिरथापि च। गौरवं शीतमनुत्क्लेश॥' इत्यादि। निदा॥

श्लेष्मण। पुं। कफे। तस्य च स्थान सन्धय। "तस्य स्थान सन्धय, तत्कर्म्म च सन्धीनां सश्लेष णम्।" भा।

श्लेष्मधरा। स्त्री। अष्टमकलायाम्। या सर्व्व सन्धिषु प्राणभृतां भवति सेत्युच्यते। सु शा ४ अ।

श्लेष्मनाडी। स्त्री। दन्तमूलगतरोगे। दन्तनाडी। "श्लेष्मा कफात् बहुघनार्जुन पिच्छिलास्रा स्तब्धा, सकण्डुररुजा रजनीप्रवृद्धा।"

श्लेष्मपाण्डु'। पु। श्लेष्मजन्यपाण्डुरोगे। See पाण्डु।

श्लेष्मप्रकृतिः। त्रि। कफप्रकृतौ मनुष्ये। तल्लक्षण—"सुस्निग्धवर्णं सितनेत्रश्च श्याम सुकेशो नखदीर्घरोमा। गम्भीरशब्द श्रुतशास्त्रनिद्रामन्दा प्रिय तिक्तकटूष्णभोजी। समांसल स्थिरसप्रियश्च सगोत्रबाध्याऽतिसहिष्णुशीत। व्यायामशीलोरत लालसोऽसौ भवेत् कफस्य प्रकृतिर्मनुष्य॥" भावि पूख। अपि च—दृढशास्त्रमति स्थिरमित्रधन परि गण्य चिरात् प्रददाति बहु। परिनिश्चितवाक्यपद सतत गुरुमानकरश्च भवेत् स सदा॥ ब्रह्मरुद्रेन्द्र वरुणै सिंहाश्वगजगोवृषै। ताक्ष्र्य हस समानूका श्लेष्मप्रकृतयोनरा॥"

श्लेष्मल'। त्रि। श्लेष्मप्रकृतौ। अम।

श्लेष्मलफलः। पु। बहुवारवृक्षे। वै निघ।

श्लेष्मविसर्पः। पु। कफजन्यविसर्पे। निदा।

श्लेष्मसम्भूत। त्रि। श्लेष्मजे। रा नि व २०।

श्लेष्मस्राव। पुं। पु। नेत्रसन्धिगतरोगविशेषे। लक्षण—"श्वेत सान्द्र पिच्छिल य स्रवेच्च श्लेष्मस्रावो नीरुज स प्रदिष्ट।" सु उ २ अ।

श्लेष्मह.। पु। पनसवृक्षे। काँटाल गाछ। वै निघ। कट्फलवृक्षे। श च।

श्लेष्महन्त्री। स्त्री। देवदालीलतायाम्। देमाताड़ा। वै निघ।

श्लेष्मा (न्)। पुं। शरीरस्थकफे। स च माधुर्य्य स्नेहगौरवशैत्यपैच्छिल्यगुणलक्षण। तस्य समान योनि मधुरो रस स माधुर्य्यादिभ्य माधुर्य्यादीनि वर्द्धयति। सु सू ४२ अ। तस्य स्थानमामाशय। गुणा—श्लेष्मा श्वेतो गुरु स्निग्ध पिच्छिल शीत एव च। मधुरस्त्वविदग्ध स्याद्विदग्धो लवण स्मृत॥ स चामाशय पित्ताशयस्योपरिष्टात् तत्प्रत्यनीकत्वादूर्द्ध्वगतित्वात्तेजसश्चन्द्र इवादित्यस्य स चतुर्विधस्याहारस्याधार। स च तत्रोदकैर्गुणै राहार प्रक्लिन्नो भिन्नसङ्घात सुखजरश्च भवति। माधुर्य्यात् पिच्छिलत्वाच्च प्रक्लेदित्वात्तथैव च। आमाशये सम्भवति श्लेष्मा मधुरशीतल। स तत्रस्थ

श्वेतकरवीर । पुं । शुक्लपुष्पकरवीरवृक्षे । শাদা করবীফুলের গাছ । See करवीर ।

श्वेतकाक । पु । शुक्लकाके । শাদা কাক । रावणकृतकाकपक्षशतके ।

श्वेतकाञ्चन । पु । शुक्लपुष्पकाञ्चनवृक्षे । শ্বেত কাঞ্চন । प सु ।

श्वेतकाण्डा । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् । শাদা দূর্ব্বা । रा नि व ८ ।

श्वेतकापोती । स्त्री । स्वनामख्यातमहौषधौ । सु चि ३०ण ।

श्वेतकाम्भोजी । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । শাদা কুঁচ । रा नि व ३ ।

श्वेतकाष्ठा । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । শাদা পারুল । वै निघ ।

श्वेतकिणिही । स्त्री । शुक्लकटभीवृक्षे । तत् पर्य्याया,—महाश्वेतकटभी सिताख्यकटभी गिरिकर्णिका शिरीषपर्णी कालिन्दी शतपदा विषघ्निका महाश्वेता महाशोणी । गुणा —ज्ञेयकिणिही अधिकसरा । रा नि व ९ । किणिही ।

श्वेतकुम्भिका (म्भी) । स्त्री । शुक्लपाटलवृक्षे । वै निघ ।

श्वेतकुरण्टक । पु । शुक्लझिण्ट्याम् । শাদা ঝাঁটী । गुणा —तिक्त केश्य स्निग्ध मधुर उष्ण तीक्ष्ण दन्तहित वलिपलित कुष्ठवातरक्त दोषकफकण्डु विषघ्न । वै निघ ।

श्वेतकुश । पु । शुक्लदर्भे । শাদা কুশ । तत्पर्य्याया,—सितदर्भ शुक्लकुश शुक्लदर्भ पूत यज्ञभूषण यज्ञीयपत्रक वज्र ब्रह्मपवित्र तीक्ष्ण सूचीमुख पुण्यतृण पूततृण बर्हि । मूलगुणा —हिमं रुच्य मधुर पित्तरक्तज्वरघ्न तृणाश्वास कामलानाशनश्च । रा नि व ८ ।

श्वेतकुष्ठम् । क्ली । श्वित्ररोगे । धवल । মিত্রা ।

श्वेतकुसुमा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । শ্বেত নিশিন্দা । वै निघ ।

श्वेतकृष्णा । स्त्री । कीटजातिभेदे । ताभिर्दष्टे दाहशोफक्लेदा भवन्ति । सु कल्प ८ष ।

श्वेतकेश । पु । रक्तशिग्रौ । লাল সজিনা । ভটা ।

श्वेतकोल । पु । शफरमत्स्ये । পুঁটী মাছ । त्रिका ।

श्वेतखदिरः । पुं । शुक्लखदिरवृक्षे । পাপড়ী-খয়েরের গাছ । प सु । म पाटरा खैर । क बिलियसत्ति, पपरीखयेर । तै तेल्लचण्ड । तत् पर्य्याया,—कदर श्वेतसार कामुक कुष्ठ कण्टक सोमवृक्ष सोमवल्क सोमसार पथिद्रुम । गुणा —तिक्त कषाय कटु उष्ण कण्डूघ्न कफ वातमणघ्न । रा नि व ८ । “ वर्ण्यो मुख रोगकफास्रजिच्च ।” भा ।

श्वेतगण्डा । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् । वै निघ ।

श्वेतगरुत् । पु । राजहंसे । षम ।

श्वेतगुञ्जा । स्त्री । शुक्लगुञ्जालतायाम् । শাদা কুঁচ গাছ । तत्पर्य्याया,—श्वेतकाम्भोजी भट्टिका काकपीलु काकादनी चक्रशल्या चूडाला चक्रिका चूड़ा दुमाया । गुणा —तीक्ष्णा उष्णा च । तद् बीजं वान्तिजनकम् । तन्मूलं शूलविषघ्नम् । तत्पत्र वश्यकर्म्मणि प्रशस्तम् । रा नि व ३ ।

श्वेतघण्टा । स्त्री । नागदन्त्याम् । হাতিশুঁড় । दन्त्याम् । रा नि व ५।६ ।

श्वेतघोषा । स्त्री । श्वेतकोषातक्याम् । শাদা ঘোষা । वै निघ । [वै निघ ।

श्वेतचणक । पु । शुक्लचणके । শাদা ছোলা ।

श्वेतचन्दनम् । क्ली, पु । (Santalum album) स्वनामख्यातचन्दनवृक्षे । সাদা চন্দনের গাছ । प सु । See चन्दनम् ।

श्वेतचरण । पु । प्लवचर जलज पक्षिविशेषे । सु सू ४६ष ।

श्वेतचामर (पुष्प) । पु । काशतृणे । কেশে ঘাস । वै निघ ।

श्वेतचिल्लि (ल्लिका) ल्ली । स्त्री । शुक्लवास्तु कशाके । श्वेतचिल्लीति भाषोच्यते प्रसिद्धा । শাদা বেতো । म बाथुवा । क बिलियचिल्लिके । वम् लघुशाकवत । तत्पर्य्याया,—वास्तुकी सुपथ्या उपचिल्ली सितचिल्ली ज्वरघ्नी दुग्धवास्तुकी । गुणा, —मधुरा क्षारा शिशिरा त्रिदोषघ्नी पथ्या ज्वरघ्नी च । रा नि व ७ ।

श्वेतच्छद । पुं । हंसपत्र । রাজহাঁস । ग च । रश्मि । हंसा ।

श्वानचिल्लिका (ली)। स्त्री। शाकविशेषः। शाकः। वैद्यक।

श्वायल्लिका। स्त्री। पत्रशाकः। राजनि ६।

श्वाविध्। पुं। शल्लकः। श्वानमविध्यति। शजारु। इत्यमरः। कर्मविशेषणम्। हेमचन्द्र। शजारु। जटाधरः। त्रिका।

श्वासः। पुं। श्वसनं रोगविशेषः। हापानि। तस्य निदानं— "कफवातात्मकावेतौ पित्तस्थानसमुद्भवौ। हिक्काश्वासावुभौ घोरौ भवतः प्राणनाशनौ। विदाहि गुरु विष्टम्भि रूक्षाभिष्यन्दिभोजनैः। शीतपानाशनस्थानरजोधूमानिलातपैः। व्यायामकर्मभाराध्वमलवेगनिरोधनैः। श्वासाः पञ्च भवन्ति" इति माधवकरः। यथा— "महोर्ध्वच्छिन्नतमकक्षुद्रभेदैस्तु पञ्चधा। भिद्यते स महाव्याधिः श्वास एको विशेषतः॥" पूर्वरूपं यथा— "प्राग्रूपं तस्य हृत्पीडा शूलमानाहमेव च। आनाहो मुखवैरस्यं शङ्खनिस्तोद एव च॥ यदा स्रोतांसि संरुध्य मारुतः कफपूर्वकः। विष्वग्व्रजति संरुद्धस्तदा श्वासं करोति सः॥" चिकित्सा—कफवातप्रमुखं वातानुलोमनं शीघ्रं दमनम्। भा। तत्र यथा— "सुषिरं नामयत्येव य श्वासं विनिवर्तति। भाविक शिशिरे काले तत्र श्वासं विनिर्दिशेत्। स्वरविदाहपयोरेव श्वासं पिबेत् भावने। यस्य दाहपरीतस्य शिरोगात्रस्य वा लिङ्ग। सुषिरं नाशयत्येव कफो यस्य प्रवर्तते। प्रावृट्काले यथा वा श्वासस्य कफात्मक॥" भावप्रकाशः।

श्वासकासः। पुं। प्रसिद्धरोगद्वयम्। हापानिकाशि। निदा।

श्वासभक्ष। पुं। वर्बुरकवृक्षे। दावलागाछ। राजनि ८।

श्वासहेतिः। स्त्री। निद्रायाम्। हेम।

श्वासारिः। पुं। पुष्करमूले, कुलि। कुड़। राजनि ६।

श्वित्रम्। क्ली। किलासे। श्वेतकुष्ठे। धवल रोग। अम। लक्षणं— "कुष्ठैकसम्भवं श्वित्रं किलासं दारुणं भवेत्। निर्दिष्टमपरिस्रावि त्रिधातूद्भवसंश्रयम्। वाताद्रूक्षारुणं पित्तात्ताम्रं कमलपत्रवत्। सदाहं रोमविध्वंसि कफाच्छ्वेतं घनं गुरु। सकण्डु रं क्रमाद्रक्तमांसमेदःसु चादिशेत्। वर्णेनैवेदृगुभयं कृच्छ्रं तच्चोत्तरोत्तरं। अशुक्ल रोमबहुलमसंश्लिष्टं मिथो नवम्। अनग्निदग्धज[illegible] स्थानं [illegible]। कृच्छ्रमतोऽन्यथा। वर्जयेदतिविस्तीर्णं श्वित्रं रोमविवर्जितम्। शुद्ध्या विरहितं श्वित्रं विमिश्रं वा।" भावप्रकाश।

श्वित्रघ्नी। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्। विद्यते। [illegible]।

श्वित्रारिः। पुं। [illegible]। गोरक्षग्रीलिका।

श्वित्री (त्रिन्)। त्रि। श्वित्ररोगिणि।

श्वेत(क)म्। क्ली। रौप्ये। त्रिका। [illegible] कपर्दिके। [illegible]। वैद्यक। पुं। कपर्दिके। कड़ि। राजनि १६। शिवरोगे।

श्वेतः। पुं। शङ्खे। श्वेत काञ्चन। राजनि १०। श्वेतपिण्डपटोलविशेषे, मत्स्ये च। शु क्लवर्णे। See इति। श्वेतनिर्गुण्डी। श्वेतरंजिनि। कर्पूरे। अस्मदादि। जीरके। श्वेतगुञ्जायाम्। दन्ती। वैद्यक। मही। सीके। राजनि ६। कपर्दिके। कड़ि। हेम। श्वेतारे। त्रिका। श्वेतः। जटा।

श्वेतकण्टकी। स्त्री। श्वेतकण्टकारिके। भाव प्रका। राजनि।

श्वेतकण्टकः। पुं। श्वेतसर्षपकायाम्। वैद्यक।

श्वेतकण्टकारिका (री)। स्त्री। श्वेतपुष्प कण्टकार्याम्। श्वेत कण्टिकारी। राजनि ४।

श्वेतकण्टारिका। स्त्री। श्वेतपुष्पकण्टका र्याम्। श्वेत कण्टिकारि। इयं श्वेतनिर्गुण्डी च क्षुद्रकण्टकिका। सा विशेषफलप्रदा। तत्पर्यायाः,—सितकण्टकारिका। सितकण्टा श्वेता श्वेतवृन्ती लक्ष्मणा सितसिंही सितक्षुद्रा क्षुद्रवार्ताकी सिता सितकुल्या कटुवार्ताकी दुस्पर्शा कप टकारी निर्दिग्धिका रामा महौषधी गर्दभी चन्द्र पुष्पा चन्द्रिका चान्द्री प्रियङ्करी नाकुली दुर्लभा राजा। गुणा:—कटूष्णा कफवातघ्नी चक्षुष्या दीपनी रसघ्नी च। राजनि ४।

श्वेतकन्दा। स्त्री। शुक्लातिविषायाम्। सादा आतइच। राजनि ६।

श्वेतकपोत। पुं। दर्वीकरसर्पविशेषे। सु श्रुत ४ल।

श्वेतकाम्बोजम्। क्ली। श्वेतपद्मे। राजनि १०।

श्वेतकरवीर। पुं। शुक्लपुष्पकरवीरवृक्ष। शादा करवीफूलेर गाछ। See करवीर।

श्वेतकाक। पु। शुक्लकाके। शादा काक। रावणकृतकाकमध्यगतके।

श्वेतकाञ्चन। पुं। शुक्लपुष्पकाञ्चनवृक्षे। श्वेत काञ्चन। पसु।

श्वेतकाण्डा। स्त्री। श्वेतदूर्व्वायाम्। शादा दूर्व्वा। रा नि व ८।

श्वेतकापोती। स्त्री। स्वनामख्यातमहौषधी। सु चि ३०ष।

श्वेतकाम्भोजी। स्त्री। श्वेतगुञ्जायाम्। शादा कुँच। रा नि व ३।

श्वेतकाष्ठा। स्त्री। श्वेतपाटलायाम्। शादा पारुल। वै निघ।

श्वेतकिण्विही। स्त्री। शुक्लकटभीवृक्षे। तत्पर्य्याय,—महाश्वेतकटभी सिताश्विकटभी गिरिकर्णिका गिरीयपर्णी कालिन्दी शतपत्रा विषघ्निका महाश्वेता महाश्वौण्डी। गुणा—कृष्णकिण्विह्या श्वधिकतरा। रा नि व ९। किनिही।

श्वेतकुम्भिका (म्भी)। स्त्री। शुक्लपाटलवृक्षे। वै निघ।

श्वेतकुरुण्टक। पु। शुक्लझिण्ट्याम्। शादा झाँटी। गुणा—तिक्त वैश्य स्निग्ध मधुर उष्ण शौत्य दन्तहित बलिपलितकुष्ठवातरक्तदोषकफकण्डूविषघ्न। वै निघ।

श्वेतकुश। पु। शुक्लदर्भे। शादा कुश। तत्पर्य्याय,—सितदर्भ ह्रस्वकुश ह्रस्वदर्भ पूत यज्ञभूषण यज्ञीयपवक वच ब्रह्मपवित्र तीक्ष्ण सूचीमुख पुण्यतृण पूततृण बर्हि। मूलगुणा—हिम रुक्ष मधुर पित्तरक्तज्वरघ्न तृष्णाश्वास कामलानाशनश्च' रा नि व ८।

श्वेतकुष्ठम्। क्ली। श्वित्ररोगे। धवल। भिदा।

श्वेतकुसुमा। स्त्री। श्वेतनिर्गुण्ड्याम्। श्वेत निशिन्दा। वै निघ।

श्वेतकृष्णा। स्त्री। कीटजातिभेदे। तामिदष्टे दाहशोफक्लेदा भवन्ति। सु कल्प ८ष।

श्वेतकेश। पु। रक्तशिग्रौ। लाल सजिना। नटा।

श्वेतकोल। पु। शफरमत्स्ये। पुँटी माछ। चिका।

श्वेतखदिर। पुं। शुक्लखदिरवृक्षे। शादाखोयेरेर गाछ। प सु। म पाढरा खैर। क बिलियतगि, पपरीखयेर। तै तेल्लचङ। तत्पर्य्याय,—कदर श्वेतसार कार्म्मुक कुष्ठ कण्टक सोमवृक्ष सोमवल्क सोमसार पथिद्रुम। गुणा—तिक्त कषाय कटु उष्ण कण्डूघ्न कफ वातव्रणघ्न। रा नि व ८। ' वर्ण्यो मुख रोगकफास्रजित।'' धा।

श्वेतगण्डा। स्त्री। श्वेतदूर्व्वायाम्। वै निघ।

श्वेतगरुत्। पु। राजहंसे। धम।

श्वेतगुञ्जा। स्त्री। शुक्लगुञ्जालतायाम्। शादा कुँच गाछ। तत्पर्य्याय,—श्वेतकाम्भोजी भिल्लिका काकपीलु काकादनी चक्रशल्या चूडाला चक्रिका चूड़ा दुग्धाधा। गुणा—शीता उष्णा च। तद्वीर्ज वान्तिजनकम्। तन्मूलं मूत्रविषघ्नम्। तत्पत्रं वशकरमपि शस्तम्। रा नि व ३।

श्वेतघण्टा। स्त्री। नागदन्त्यां। हातिशुँड़। दन्त्याम्। रा नि व ५।६।

श्वेतघोषा। स्त्री। श्वेतकोषातक्याम्। शादा धोधा। वै निघ। [वै निघ।

श्वेतचम्पक। पु। शुक्लचम्पके। शादा चाँपा।

श्वेतचन्दनम्। क्ली, पु। (Santalum album) स्वनामख्यातचन्दनवृक्षे। सादाचन्दनेर गाछ। प सु। See चन्दनम्।

श्वेतचरण। पुं। श्वेतपद जलज पक्षिविशेषे। सु सू ४६ष।

श्वेतचामर (पुष्प)। पु। काशतृणे। केशे घास। वै निघ।

श्वेतचिल्लि (ल्लिका) ल्ली। स्त्री। शुक्लवास्तुकशाके। श्वेतचिल्लीति भागीरथीतीरे प्रसिद्धा। शादा बेतो। म वाथवा। क बिलियचिल्लिके। तम् सुप्पाकवत। तत्पर्य्याय,—वास्तुकी सुपथ्या उपचिल्ली सितचिल्ली ज्वरघ्नी क्षुद्रवास्तुकी। गुणा,—मधुरा चारा शिशिरा त्रिदोषघ्नी पथ्या ज्वरघ्नी च। रा नि व ७।

श्वेतच्छद। पुं। हंसपक्ष। वाटुई कुलरी। शच। एमे। चभा।

श्वेतजयन्ती । स्त्री । शुक्लजयन्तीवृक्षे । শ্বেত জয়ন্তী । भैष कुछ चि ।

श्वेतजरण: । पु । शुक्लजीरके । শাদা জীরা । वै निघ ।

श्वेतजलजम् । क्ली । कुमुदे । শ্বেতোৎপল । वै निघ ।

श्वेतजीरक: । पु । गौरजीरके । শাদা জীরা । म पांढरे जीरे । क बिलियजिरिगे । गुणा —रुक्षो कटु मधुरो दीपन क्रमिघ्न विषघ्न चक्षुष्य उदराध्मानहरश्च । रा नि व ६ ।

श्वेतटङ्क(ण)म् । क्ली । फटिकारिकायाम् । फटकिरि । प सु । टङ्कणक्षारभेदे । সোহাগা, শাদা সোহাগা । तत्पर्याया,—लोहि सिन्धु सिन्धुकर मालतीतीरसम्भव श्रिय द्रावकर शीतक्षारं टङ्कणम् । तद्गुणा —स्निग्ध कटु उष्ण कफवातघ्नम् आम चय श्वास विष कास मलघ्न च । रा नि व ६ ।

श्वेततण्डुलमण्डम् । क्ली,पु । आतपतण्डुल सिद्धमण्डे । আলো চা'লের মণ্ড । गुणा —"मधुरं शीतलं किञ्चित् शोफघ्नं शोषनाशनम् । अश्मरीमेहकृच्छ्रघ्नं चैव श्वेततण्डुलम् ॥" अत्रि १२ अ ।

श्वेततुलसी । स्त्री । शुभ्रपत्रतुलसीवृक्षे । प मु ।

श्वेतचित्रत् । स्त्री । शुक्लमूलत्रिवृति । শাদা তেউড়ী । हि श्वेतनिसोत्तर । गुणा —'श्वेता त्रिवृत् रेचनी स्यात् स्वादुरुष्णा समीरहृत् । रूक्षा पित्तज्वरश्लेष्मपित्तशोथोदरापहा ॥" भा ।

श्वेतदण्डा (ण्डी) । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । वै निघ ।

श्वेतदन्ता । स्त्री । नागदन्त्यां । वै निघ ।

श्वेतदर्भ । पुं । शुक्लदर्भे । वै निघ ।

श्वेतदूर्वा । स्त्री । शुक्लदूर्वायाम् । प सु । बम्ब पाढरीहरियाली । क बिलियगरिके । तें शुक्ल दूर्वालु । तत्पर्याया,—गोलोमी सिताख्या श्वेता भद्रा भार्गवी दुर्मरा गौरी विजिग्रामकान्ता अनन्ता श्वेता विद्या श्वेतकाण्डा प्रचण्डा सहस्रकाण्डा सहस्रपर्णी सहस्रवीर्या सुरवल्लभा शमा सुपर्णी सितच्छदा लक्ष्मा अक्षागुरवल्लभा । गुणा —शीतला मधुरा कान्तिविशुद्धा आमातीसारकासघ्नी रूक्षा दाहतृष्णाघ्नी च । रा नि व ८ । "श्वेता दूर्वा कषाया स्यात् स्वादी तथा च जीवनी । तिक्ता हिमा विसर्पासतृट्पित्तकफदाहहृत् ॥" भा ।

श्वेतद्रुम: । पु । वरुणवृक्षे । বরুণ গাছ । वै निघ ।

श्वेतधातु: । पु । दुग्धपाषाणे । দুধখড়ি । रा नि व १२ ।

श्वेतधामा(न्) । पुं । कर्पूरे । समुद्रफेने । मे ।

श्वेतधूनकम् । क्ली । शुक्लधूनके । रस र ज्वराति चि शङ्खशोकपाटरसे ।

श्वेतनाडी । स्त्री । खटिकायाम् । দুধখড়ি । वै निघ । श्वेतापराजितायाम् । শ্বেত অপরাজিতা । च सू ४ अ ।

श्वेतनामा । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । वै निघ ।

श्वेतनिष्पावा । स्त्री । श्वेतपुष्पनिष्पावे । শ্বেত শিম্ । गुणा —गुरव्या मधुरा अल्पकषाया शीतला वातला रूक्षा आध्मानकरी पुष्टिकरी च । रा नि व १६ ।

श्वेतपटलम् । क्ली । यवक्षारे । शस्त्र-विशेष । वै निघ ।

श्वेतपत्रम् । क्ली । श्वेतकमले । रा नि व १० ।

वा उ पुष्प । पुं । श्वेततुलस्याम् । प सु । राज हंसे । कुशदर्भे । কুশ শাদা কুশ । वै निघ । स्त्री (त्रा) । श्वेतशिग्रपायाम् । শাদা শিউ গাছ । रा नि व ६ ।

श्वेतपद्मम् । क्ली । शुक्लकमले । तत्पर्याया, —सिताम्भोजं हृद्मोपम सिताब्ज पुण्डरीक श्वेत वारिज हरिनेत्र शरत्पद्म महाद्भ्रमम् बलभम् । गुणा,—मधुरं तिक्त शीतल पित्तासदाहशमनम् मादघ्न । रा नि व १० । See पुण्डरीकम् ।

श्वेतपर्ण । पुं । श्वेतार्के । प सु । स्त्री(र्णा) । वारिपर्ण्यां । পানা । र मा ।

श्वेतपर्णास । पुं । श्वेततुलस्याम् । तत्पर्याया,—अर्जक गन्धपत्र कुठेरक । प सु ।

श्वेतपाटला । स्त्री । शुक्लपुष्पपाटलवृक्षे । अटा ।

श्वेतपारावत: । पुं । शुभ्रकपोते । শাদা পায়রা । वै निघ ।

श्वेतपाषाण । पुं । शुभ्रमरे । শাদা পাথর । रा धा सं रसप्रकरणे । स्फटिके । वै निघ ।

श्वेतपिङ्ग. (ल) । पुं । सिंहे । त्रिका ।

श्वेतपिण्डितक । पुं । महापिण्डीतरौ, शुक्लमदने । श्वेत मयना गाछ । राजनि व ९ ।

श्वेतपुङ्खा । स्त्री । शुक्लशरपुङ्खायाम् । राजनि व ४ । भाषा बननील ।

श्वेतपुनर्नवा । स्त्री । शुभ्रपुनर्नवायां । श्वेत पुनर्नवा । गुणाः—"कटु कषायानुरसा पाण्डुघ्नी दीपनी परा । शोफानिलगरश्लेष्महरी व्रघ्नोदर प्रणुत् ॥" भावप्र ।

श्वेतपुष्प । पुं । श्वेतसिन्धुवारवृक्षे । भाषा निशिन्दा । जटा । महाश्वेतपुष्पे । शण । राजनि व ४ । सवर्णीपुष्पवृक्षे । शेउती । वैद्यकनि २भ कौमुदी शिशुकौमारके । वरुणवृक्षे । अर्कवृक्षे । वैद्यकनि । क्ली । शुक्लपुष्पे ।

श्वेतपुष्पकः । पुं । करवीरवृक्षे । राजनि व १० । श्वेतकासे । वैद्यकनि ।

श्वेतपुष्पा । स्त्री । कोषातकीलतायाम् । भाषा घोषा । रत्ना । श्वेतशणे । भाषा शण । श्वेता निर्गुण्ड्यां । भाषा निशिन्दा । श्वेतशेफालिकायां । भाषा अपराजिता । वैद्यकनि । नागदन्त्याम् । कैङ्कृणी । राजनि व ५ । मृगेर्व्वारौ । राजनि व ७ ।

श्वेतपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् । राजनि व २१ । महाश्वेतपुष्पिकायाम् । वड शण । राजनि व ४ ।

श्वेतपूरिका । स्त्री । खाद्यद्रव्यभेदे । यथा—"गोधूमचूर्णे च घृत यावत् पिण्डलमाप्नुयात् । तावद्दत्वा जलेनाथ मर्दनीयं प्रयत्नतः । तस्यैव पूरिका कार्या घृते पाच्याय ता च ता । शर्करा सहिता खाद्या दुर्ज्जरा धातुवर्द्धका । स्निग्धाश्च गुरवः पित्तवातनाशकरा मता ॥" वैद्यकनि ।

श्वेतप्रसूनक. । पुं । आकन्दे । श्वेतगुन गाछ । शब्दमा ।

श्वेतफला । स्त्री । शुक्लपुष्पवृहत्याम् । भाषा वाकुड़ । राजनि व ४ ।

श्वेतभण्टिका । स्त्री । शुक्लवार्त्ताकी । वैद्यकनि ।

श्वेतभण्डा । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । भाषा अपराजिता । रत्ना ।

श्वेतभृङ्गराजः । पुं । (Heliotropium brevipolium) शुक्लपुष्प भृङ्गराजे । भाषा श्वेतभृङ्गराज । हिं सफेद भांगरा । See भृङ्गराज ।

श्वेतमञ्जरी । स्त्री । तुलसीभेदे । वैद्यकनि ।

श्वेतमण्डल । पुं । मण्डलीसर्पविशेषे । सुश्रुत कल्प ४ अ ।

श्वेतमन्दार (क) । पुं । श्वेतार्कवृक्षे । श्वेत आकन्द गाछ । यथ श्वेतमन्दार । क विलिय मन्दारम् । तत्पर्य्याया,—पृथ्वीकुरवक दीर्घपुष्प दीर्घालक सितालक सितार्क्क । गुणा—अत्युष्ण तिक्त मलशोधन मूत्रकृच्छ्र क्रिमिघ्न । राजनि व १० ।

श्वेतमरिचम् । क्ली । Seeds of Hyperanthira moringa शोभाञ्जनवीजे । सजिनार वीज । रत्ना । स पाडरे मिरियी । क विलियमेणसु । त तेल्लमिरियालु । गुणा—कटुत्व विषघ्न भूतघ्न दृष्टिरोगघ्न युक्त्या रसायनमपि भवति । राजनि व ६ । "सैन्धवं श्वेतमरिचम् ।" चक्रदत्त चिकित्से । पुं । श्वेतशिग्रौ । राजनि व ७ ।

श्वेतमहोटिका । स्त्री । श्वेतवृहत्याम् । भाषा वृहती । राजनि व ४ ।

श्वेतमूल (ला) । पुं, स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् । वैद्यकनि ।

श्वेतमृग । पुं । भूश्वमृगविशेषे । अ ।

श्वेतयूथिका । स्त्री । शुक्लयूथिकायाम् । भाषा यूई । वैद्यकनि ।

श्वेतरञ्जनम् । क्ली । सीसके । शब्दकल्प ।

श्वेतरत्नम् । क्ली । स्फटिके । पद्म ।

श्वेतराजि (जी) । स्त्री । चिचिण्ड । ठिठिङ्गा । भावप्र भाव ।

श्वेतराजिका । स्त्री । श्वेतपीतसर्षपे, राजिकायाम् । राई । राजनि व १६ ।

श्वेतरास्ना । स्त्री । श्वेतपुष्प रास्नाविशेषे । भूरिप्र ।

श्वेतरो(लो)ध्र । पुं । पट्टिकालोध्रे । शुक्ल लोध । वैद्यकनि २भ व चि । राजनि व ६ ।

श्वेतरोहित । पुं । शुक्लपुष्परोहितकवृक्षे । भाषा रोहा, रयना । तत्पर्य्याया,—सितपुष्प सिताह्वय सिताङ्ग शुक्लरोहित सञ्जीवनी कल

वल्लभ। गुणाः—कटु स्निग्ध कषाय शीतल क्रिमिदोषघ्न व्रणघ्न शीह रक्त नेत्ररोगनाशकश्च। रा नि व ८।

श्वेतलक्ष्मणा। स्त्री। श्वेतकण्टकार्य्याम्। शादा কণ্টিকারী। वै निघ।

श्वेतवचा। स्त्री। शुक्लवचायाम्। शादा বচ। प सु। म पांढरे वेखण्डा। क विलियवजे। तत्पर्य्याया,—मेध्या षड्ग्रन्था दीर्घपत्रिका तीक्ष्णगन्धा हैमवती मङ्गल्या। गुणाः—पथ्या मति मेधायु कफघ्नी भूत वात क्रिमिघ्नी दीपनी च। अपिच—"पारसीकवचा शुक्ला प्रोक्ता हैमवतीति सा। हैमवत्युदिता तद्वत् शूलं हन्ति विशेषतः॥" अतिविषायाम्। আতইচ। रा नि व ६।

श्वेतवर्णकम्। क्ली। श्वेतरक्तचन्दने। वै निघ।

श्वेतवर्णा। स्त्री। वराटकभेदे। शादावर्ण কড়িবিশেষ। रा नि व १३। श्वेतपुष्पपाटल वृक्षे। শ্বেত পারুল গাছ। वै निघ।

श्वेतवर्वरकम्। क्ली। वर्वरचन्दने। रा नि व १२।

श्वेतवर्वरिका। स्त्री। शुभ्रतुलस्याम्। শ্বেত তুলসী। रा नि व १०। रावणकृततन्त्रसमस्तके।

श्वेतवल्कलः। पु। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुमुर গাছ। जटा।

श्वेतवल्ली। स्त्री। शुक्लवास्तुके। वै निघ।

श्वेतवारिजम्। क्ली। श्वेतपद्मे। शादा पद्म ফুল। रा नि व १०।

श्वेतवार्त्ताकिनी (क्ली)। क्ली। श्वेतवृहत्यां। रा नि व ४।

श्वेतवाहः (नः)। पु। अर्ज्जुनवृक्षे। অর্জ্জুন গাছ। "श्वेतवाह प्रकीर्त्य।" भा शु १५म अध्यायादि।

श्वेतविट्कता। स्त्री। कफाधिक्यजन्यशुक्लपुरीषतायाम्। दै निघ।

श्वेतवीजः। पुं। श्वेतकुसल्ये। শ্বেত কুরতি কলায়। रा नि व १६।

श्वेतवुह्ना। स्त्री। स्वनामख्यातलताविशेषे। "श्वेतवुह्ना कपोतस्तु वल्मीकिा विशेषिणी। शङ्खिनी कावचिका च तिरिमा धूसरच्छदा॥" शादा (গাণা। प शु।

श्वेतवृन्ताकः। पु। शुक्लवार्त्ताकौ। वै निघ।

श्वेतवृहती। स्त्री। शुक्लपुष्पक्षुद्रवृहत्यां। शादा वृहती। क विलियगुळ्ळु। बम् पांढरी डोरली। तत्पर्य्याया—श्वेतसिंहाटिका श्वेतसिंही श्वेतफला श्वेतवार्त्ताकिनी श्वेता। गुणाः—वातश्लेष्मघ्नी रुच्या अञ्जनयोगेन नानानेत्ररुजापहा। रा नि व ४।

श्वेतवृक्षः। पु। वरुणवृक्षे। বরুণ গাছ। प सु।

श्वेतवेतसः। पु। जलवेतसे। दै निघ।

श्वेतशरपुङ्खा। स्त्री। शुक्लपुष्पशरपुङ्खायाम्। शरपूङ्खा। हि श्वेतसरफोंका। तत्पर्य्याया,—श्वेतपुङ्खा शुभ्रपुङ्खा सितशायिका सितपुङ्खा। गुणाः—कटूष्णा वातरोगक्रिमिघ्नी च। रा नि व ४।

श्वेतशा(सा)रिवा। स्त्री। शारिवाभेदे। अनन्तमूल। सा च दुग्धगर्भा भवति। भा पू १भ। गुणे कृष्णशारिवासदृशी। गुणाः—"श्वेता तु शारिवा शीता मधुरा शुक्रला गुरुः। स्निग्धा तिक्ता सुगन्धिश्च कुष्ठकण्डूज्वरापहा। देहदौर्गन्ध्याग्निमान्द्य श्वास कासारुचीहरा। आमत्रिदोषविषहृत् रक्तरुक्प्रदरापहा। कफातिसार तृड्दाह रक्तपित्तहरा परा॥" वै निघ। See अनन्ता।

श्वेतशाल्मलिः। पु। (Eriodendron anfractuosum) White cotton tree शुक्लपुष्पकिंशुकवृक्षे। শ্বেত শিমুল গাছ। हि सेनिवल हातियान। ता इलवम्। Watts

श्वेतशिंशपा। स्त्री। श्वेतपत्रशिंशपावृक्षे। शादा शिशु गाछ। म बम पांढरा शिसवा, शिसव। क विलिय बीड़ु। तत्पर्य्याया,—श्वेतपत्रा श्वेतचिल्लिका सितशिंशपा। गुणाः—तिक्ता शीतला पित्तदाहहरी च। रा नि व ९।

श्वेतशिग्रुः। पुं। श्वेतपत्रपुष्पशिग्रुवृक्षे। শ্বেত শজিনা গাছ। म बम् पांढरा शेगवा। क विलियनुग्गि। तत्पर्य्याया,—सुतीक्ष्ण सुखमञ्ज सिताह्वय सुमूल श्वेतमरिच रोचन मधुशिग्रुक। गुणाः—कटु तीक्ष्ण शोफानिलघ्न अङ्गव्यथाहर रुच्य दीपन मुखजाड्यहरश्च। रा नि व ७।

श्वेतशिम्बा(म्बि, म्बी)कः। स्त्री, पुं।

राजशिम्ब्याम्। শ্বেত শিম্। रमा। भा धान्य। See शिम्बा।

श्वेतशिला। स्त्री। श्वेतपाषाणभेदे। শ্বেত পাথরকুচা। गुणाः—हिमा स्वादु मेहकृच्छ्रघ्नी मूत्ररोधाश्मरीशूलज्वरपित्तघ्नी च। रा नि व ८।

श्वेतशृङ्ग। पुं। यवे। जटा।

श्वेतशूक। पुं। यवे। रा नि व २१।

श्वेतशूरणः। पुं। वनशूरणनाम कन्दशाके। বুনো ওল। मबम् पाँडरा शूरण। कविलिय शूरण। गुणाः—रुच्य कटूष्ण क्रिमिघ्न गुल्मशूलघ्न अरोचकघ्नश्च। रा नि व ७।

श्वेतशेफालिका। स्त्री। शुक्लशेफालिका वृक्षे। शब्दच।

श्वेतश्रेष्ठ। पुं। चन्दनवृक्षे। वै निघ।

श्वेतसर्ज। पुं। श्वेतधूनके। শ্বেত ধুনা। गुणाः—आमातिसारनाशन प्रलेपात् व्रणघ्न पाददारिनिवारणश्च। शब्दच।

श्वेतसर्षप। पुं। शुक्लसर्षपे। শ্বেত সরিষা, রাই। प मु।

श्वेतसार। पुं। श्वेत खदिरे। रा नि व ८।

श्वेतसिंही। स्त्री। श्वेतवृहत्याम्। रा नि व ४।

श्वेतसुरसा। स्त्री। श्वेतनिर्गुण्ड्याम्। अमर। श्वेतपुष्पतुलसीवृक्षे। শ্বেত তুলসী গাছ। यथा सुरसादि। "सुरसा श्वेतसुरसा।" श्वेतशेफालिकायाम्। च सू शिरोविरेचने।

श्वेतसुरा। स्त्री। सुराभेदे। ধেনো মদ। राज।

श्वेत(ता)स्यन्दा। स्त्री। श्वेतापराजितायाम्। रा नि व ३।

श्वेतहनु। पुं। राजिमत्सर्पविशेषे। "तद्विषेण त्वगादीनां शुक्लत्वं शीतज्वरो रोमहर्ष स्तब्धत्वं गात्राणामदनभीक्ष्णं सान्द्रकफप्रसेक छर्द्दिरभीक्ष्णमक्ष्णोः कण्डू कण्ठे श्वयथुघुर्घुरक उच्छ्वासनिरोधस्तमःप्रवेश षष्ठाय कफवेदना भवन्ति।" सु कल्प ४ अ।

श्वेतहर। पुं। महाशालवृक्षे। वै निघ।

श्वेता। स्त्री। शरीरे ताम्रमण्डलीदत्वचि। सा षोडशीदशभागप्रमाणा अष्टादशकुष्ठाधिष्ठाना। सु शा ४ अ। शङ्करायाम्। চিনি।

रा नि व १४। स्फटिकारिकायाम्। ফটকিরি। भा। स्त्री। आध्। मत्स्यण्ड्याम्। থাঁড় গুড়। रा नि व २२। श्वेतवचायाम्। শ্বেত বচ। सु ३८ अ। श्वेतकाश्चने इति डल्ह, तै निघ चन्द्रि। श्वेतदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। लताशिरीषे अतिविषायाम्। আতইচ। प मु। काष्ठपाटलायाम्। কাঁটাশিরীষ। रमा। वराटिकायाम्। কড়ি। मे। गाम्भारीवृक्षे। গাম্ভার গাছ। रा नि व ९। अपराजितायाम्। भा म ४म सुरचि। श्वेतवृहत्याम्। श्वेतकण्टकार्य्यां। पाषाणभेदे। रा नि व ४५। श्वेतापराजितायां। শ্বেত অপরাজিত। रा नि व ३। षट्तन्त्रावितलूताभेदे। মাকড়শাবিশেষ। शर्कराजातसुरायां सा श्वेतपुनर्नवादि शालिपिष्टकप्रभवा। भा गुणाः—"कासार्शोग्रहणीश्वासप्रतिश्यायविनाशिनी श्वेता मूत्रकफस्तन्यरक्तमांसकरी सुरा।" सु सू ४५ अ। वराटीनामायां। रा नि व ६। शुक्लत्रिवृतायां। শ্বেত তেউড়ী। शुक्लगुञ्जायाम्। শাদা কুঁচ। श्वेतसारिवायां। অনন্তমূল। वै निघ।

श्वेताञ्जनम्। क्ली। शुक्लाञ्जने। শাদা আঁজন, শাদা সুর্মা। इद सौवीरगुणम्। वै निघ।

श्वेताढकी। स्त्री। श्वेतपुष्पाढक्याम्। শাদা অড়র। गुणाः—दीपदा। रा नि व १६।

श्वेतात्रिवृत्। स्त्री। शुक्लमूलत्रिवृति। শ্বেত তেউড়ী। तत्पर्य्यायाः,—त्रिभण्डी त्रिवृता त्रिपुटा सर्व्वानुभूती सरला निशोथा रेचनी। गुणाः—मधुरा उष्णा रूक्षा रेचनी वातपित्तशोथोदरनाशिनी च। भा।

श्वेताद्रिकर्णिका। स्त्री। शुक्लगिरिकर्णिकायां। वा उ ५८।

श्वेतापराजिता। स्त्री। शुक्लपुष्पापराजितायाम्। শাদা অপরাজিতা। মতান্তরে পাঁড়রী সুরবী। কাঁ বিশিয় গিরিকর্ণিকা। तत्पर्य्यायाः,—श्वेता श्वेतमधी दधिपुष्पिका। पुष्पी श्वेतस्यन्दा श्वेताभद्रा। गुणाः—हिमा तिक्ता विषदोषहरी चक्षुष्या त्रिदोषघ्नी च। रा नि व ३।

श्वेताभद्रा। स्त्री। श्वेतगोकर्णी। শাদা অপরাজিতা। वै निघ।

श्वेताभ्रम्। क्ली। श्वेतवर्णाभ्रे। শাদা অভ্র। रा नि व १३। See अभ्रम्।

श्वेताम्ब(व)रः । पु । मुनिविशेषाः । रा. नि व ४ ।

श्वेताम्लि' (का) । स्त्री । पोठीङ्गीति भाषा ख्यातिशय, अम्लिकायां । भ पोठो ङो । क विलिथ कुलि । तत्पर्य्याया,—अम्लिका विडाडो विन्तिका । गुणा—अम्ला मधुरा विशदी बलप्रदा च । रा नि व ४ ।

श्वेतायुरमम् । क्ली । अपराजिताख्ये । एका किम्विदिलक्षा, अन्या महाश्वेता पाण्डिलीच्छया च । "श्वेतायुग्म तावदाम च इन्द ।" चा गृ १५ ध चरण ।

श्वेतारिरस । श्वेतकुष्ठघ्नो रस । पाठ— "शुद्धसूत समगन्ध त्रिफला भृङ्गराजकी । भल्ला तको तिल कृष्णो निम्बबीज सम सम । मर्द्दयेद् भृङ्गराजे शोध्यं पेष्य पुन पुन । इत्य कुर्य्यात् सम्राईं रस श्वेतारिको भवेत् ॥' अनु पान मधुनी । रस चि ।

श्वेतार्क. । पु । शुभ्रपुष्पार्कवृक्षे । श्वेत आकन्द । तत्पर्य्याया,—तपन प्रताप शीतार्कक शर्करा पुष्प श्वेत कालील गणरूपक वसुक मन्दार सदापुष्प रक्तमल्लिका वेधा शम्भु । See शुक्लार्क ।

श्वेतालु: । पु । शुक्लवर्णालुके, महिषकन्दे । गुणा—कटु उष्ण कफ वातघ्न मुखजाड्यहर रुच्यश्च । रा नि व ७ ।

श्वेतावलोकन. । पु । शुक्लनेत्रतारूप कफजन्य रोगविशेष । निदा ।

श्वेताश्व. । पु । कैटर्य्य । घोड़ानिम । पत्र ।

श्वेताह्वा । स्त्री । शुक्लगोकर्ण्याम् । वै निघ । सितपाटलायां । श्वेत पारुल । रा नि व १० ।

श्वेतालः । पु । सोमलताभेदे । द चि २९ See सोम ।

श्वेताच्छुद्रा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् । वै निघ

श्वेतेक्षुः । पु । श्वेतवर्णेक्षौ । शादा आख । वम पाण्डुरा इक्षु । क विलिय कब । तत्पर्य्याया,— सितेक्षु कान्तेक्षु बहुवर्णक सुवंश पाण्डुरेक्षु गुणा—कठिन रुक्ष गुरु कफमूत्रकृत दीप पित्तदाहघ्न विपाकि च कीर्त्त । रा नि व १४ वात पित्तप्रशमन रुच्य बलविंदाही कफप्रद चवि १०८ ।

श्वेतैरण्ड' । पु । शुक्लैरण्डवृक्षे । शादा रेड़ि दि सफेद एरण्ड । स पांडरी एरण्ड । गुणा "कटुक श्वेत एरण्डस्तोयाथीवी गुरु स्मृत श्वासोदरकासकफ कफश्लेष्मकोष्ठोदरापह । शोथ कटोबस्तिशिरोऽप्युग्राधम स्मृत । श्वासोराक्त मधुराश्च शोषापहितदा । मन्दौरावातरक्ते मेदा वर्द्धनमवृद्ध ॥" वै निघ ।

श्वेतोत्पलम् । क्ली । शुक्लकुमुदपुष्पे । शा ह्नेनापुल ।

श्वेतोदरः । पु । दर्व्वीकरसर्पविशेषे । "तद्दि लगादीनां क्षणत रोग्य शिरसो गौरव सन्धिवेद कटी पृष्ठ ग्रीवादौर्व्वल्य जृम्भण वेपथु स्वर सादो घुर्घुरको जड़ता शुष्कोद्गार कासश्वा हिक्का वायोरुर्द्ध गमन शूलोद्वेष्टन तृष्णा लालास्र फेनागमनं स्रोतोऽवरोधस्तास्ता ह वातवेदना भवन्ति सु कल्प ४ च ।"

श्वेतोन्मत्तः । पु । शुक्लपुष्प धुस्तूरवृक्षे ।

श्वेतम् । क्ली । श्वित्ररोगे । धवल । चटी ।

षट्कनिघण्टु । पुं । वैद्यकनिघण्टुभेदे ।

षट्कोणम् । क्लो । कोटके । वै निघ ।

षट्चरण (पद) । पुं । भ्रमरे । इला । यूकायां । रा नि व १९ ।

षट्चरणयोग । पुं । षड्धरणयोगे । सिद्धी वा व्याधि ।

षट्पदघाती (इन्) । पुं । स्वर्णचम्पके । वै निघ ।

षट्पददल (प्रिय) । पुं । सुरपुन्नागवृक्षे । गुनाङ् गाछ । वै निघ । नागकेशरपुष्पवृक्षे । श मा । स्त्री (या) । वनमल्लिकायां । वै निघ ।

षट्पदमोदिनी । स्त्री । वब्बुलवृक्षे । बाबला गाछ । व निघ ।

षट्प(पा)दा (दी) । स्त्री । कीटभेदे । गेरो र्फाड । इच । "आपाण्डुवर्णा कपिला हरिता च प्रजायते । महोदरा च षट्पादी सूक्ष्मवक्त्रोत्तमा ङ्गिका । षट्पदी नाम ॥" ज द ।

षट्पदातिथि । पुं । आम्रवृक्षे । तिका । स्वर्णचम्पके । वै निघ ।

षट्पदाधार । पुं । कदम्बवृक्षे । कदम गाछ । वै निघ ।

षट्पदानन्दवर्द्धन । पुं । देववृक्षे । वै निघ । किङ्किरातवृक्ष । अशोक गाछ । रा नि व १० ।

षट्पदानन्दा । स्त्री । वासिकोमल्लिकायाम् । वेलमल्लिका । भा ।

षट्पदालय । पुं । सुरपुन्नागवृक्षे । वै निघ ।

षट्पदोभय । पुं । षट्पदतज्जभयजन्यरोगी । लक्षण यथा—"यासमध्यगत वाधा यी सर्वान्ति सुदारुणम् । तथा शोथश्च मूर्च्छा च भ्रम आशश्च जायते ॥" ज द ।

षट्भद्रिका । स्त्री । बालरोगघ्न औषधम् । पारसीय यमानिका चम कथा मरी विडङ्ग इत्यासां चूर्णं । वा ।

षट्लवणम् । क्लो । मङ्गलवणोपेते पञ्चलवणे । "काचकसैन्धवसामुद्रविडसौवर्चलैः समे । स्यात् पञ्च लवणं तत्र सकोपेतं षड्गाह्वयम् ॥" रा नि व २२ ।

षट्लोहसम्भवम् । क्लो । शिलाजतुनि । वै निघ ।

षडग । पुं । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४ ।

षडङ्ग । पुं । गोक्षुरक्षुपे । गोक्षुरी । वै निघ । क्लो । देहस्य षडवयवे । तद् यथा—"जङ्घे बाहू शिरो मध्यं षडङ्गमिदमुच्यते ।" षडविध म— द्रव्यं । यथा—"गोमूत्र गोमय क्षीरं सर्पिः दधि च रोचना । षडङ्गमेतन्माङ्गल्यं पवित्रं सम्ब गवां ॥"

षडङ्गघृतम् । क्लो । अतिसारे घृतम् । प —"वत्सकस्य च बीजानि दार्व्व्याश्च त्वच उत्तमाः । पिप्पली शृङ्गवेरञ्च लाक्षा कटुकरोहिणी । षडभिरेतैर्घृतं सिद्धं पेयं मण्डावतारितम् ॥" च । इद चतुर्गुणजले पाच्यम् ।

षडङ्गयूष । पुं । षडङ्गपानीये । तत्र मुस्तपर्पटकी रक्तचन्दनोदीच्यनागरैः समभागैः प्र रतो वारि ४ श शि २ श । मूता, क्षेतपापड़ा, वेणार मूल, रक्तचन्दन, बाला, शुंठ वा हरीतकी । भैष ।

षड्पणम् । क्लो । समरिचपञ्चकोले । "पञ्च कोलं समरिचं षड्पणमुदाहृतम् ।" च द । गुणा —पञ्चकोलसम इत्युच्य विषघ्नञ्च । भा पु १म ।

षड्गुणबलिजारित-मकरध्वज । पुं । षड्गुणगन्धकजारितरसेन साधिते मकरध्वजे । षड्गुण बलिजारण विधिर्यथा,—सूतप्रमाण सिक्ता ह्यर्न दत्ता बलिम् मृदघटिते स्वमा । तेनायसीदस रस निदध्यात् सप्ताहिकाय प्रविधोक्त भूय । आवड्गुण गन्धकमल्पमल्प विदेहसो— कौर्यवलिप्तलो स्यात् । रसेषु सर्वेषु नियोजितो ऽयममयं हन्ति गदं जवेन ॥'

षड्ग्रन्थ । पुं । करञ्जवृक्षे । काँटाकरञ्ज । क्लम । स्त्री (न्था) । महाकरञ्जवृक्षे । बृहत्करञ्ज । रा नि व ९ । शुकवचायाम् । शटयाम । शठी । रा नि व ६ । वचायाम् । वच । भा । "ब्राह्मी कुष्माण्ड षड्ग्रन्था ।" भा म १म । वै निघ १म षट्प्रौषि चन्दनादावृते । पिप्पलीमूले । वै निघ १म व्याधि दशमूलकषायी ।

षड्ग्रन्थि । पं, क्लो । पिप्पलीमूले । चिकक । वै निघ १म भौषध्य वि । (न्थी) वचायां । श र ।

श्वेताम्र(व)रः । पुं । शुनिषण्णशाके । रा नि व ४ ।

श्वेताम्लि, (का) । स्त्री । घोटीकोलि ... सूक्ष्मविषय, चाङ्गेरिकायां । अं पाठो ड़ी । के विलिथ डुलि । तत्पर्य्याया,—चाङ्गेरिका पिशाडी पिच्छिका । गुणा—अम्ला मधुरा विशदा बलप्रदा च । रा नि व ८ ।

श्वेतायुग्मम् । क्ली । अपराजिताद्वये । एका किंचिद्विसंज्ञा, अन्या नदीस्वनता पालिन्दीरुज्ञा च । "श्वेतायुग्मं तापकाले च श्वेत ।" वा सू १५ घ अदध ।

श्वेतारिरस. । श्वेतकुष्ठघ्नो रस । पाठ—"शुद्धसूत सम गन्ध त्रिफला भृङ्गराजकम् । भल्लातकी निम्ब कृष्णो निम्बबीज सम सम । मर्द्दयेद् भृङ्गराजद्रावैः शोध्यं पिष्ट्वा पुनः पुनः । इत्थं कुर्य्यात् समाढ रस श्वेतारिको भवेत् ॥" अनु इन मधुनी । रस चि ।

श्वेतार्कः । पुं । शुभ्रपुष्पार्कवृक्षे । (শ্বেত আকন্দ । तत्पर्य्याया,—तपन प्रताप क्षीरार्क गर्वर पुष्प श्वेत काष्ठील गणरूपक वसुक मन्दार सदापुष्प इत्यमलिका वेधा शम्भ । See शुक्लार्क ।

श्वेतालुः । पुं । शुक्लवर्णालुके, मद्यपकन्दे । गुणा—कटु उष्ण कफवातघ्न मुखशोषहर रुच्यश । रा नि व ७ ।

श्वेतावलोकनः । पुं । शुक्लनेत्राद्रव कफजात रोगविशेषे । निद्रा ।

श्वेताश्व' । पुं । श्वेतवर्णे । (घोड़ाघटी । प मु ।

श्वेताह्वा । स्त्री । शुक्लीकर्णीम् । वे निघ । सितपाटलायां । (শ্বেত পারুল । रा नि व १० ।

श्वेताह्वः । पुं । भीमबलाभेदे । See भीम ।

श्वेताह्वुड़ा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्यां ।

श्वेतेक्षुः । पुं । श्वेतवर्णेक्षौ । (पाण्डा ...) पाण्डर इम । के विलिथ वम । तत्पर्य्यायः सितेक्षु काष्ठेक्षु मधुपञ्चक सुवेश । गुणा—कठिन रुच्य, गुरु कफमूत्र पित्तदाहघ्न विपाके च शीत । रसाल पित्तप्रशमन हृद्य अल्पविदाही । अत्रि १०८ ।

श्वेतैरण्ड' । पुं । शुक्लैरण्डवृक्षे । (शादा?) हि सफेद एरण्ड । अं पाण्डर एरण्ड । "कटुक श्वेत एरण्डोऽव्याधिघ्नो गुरु वातोदावर्तकफह्रज्वरकासोदरापह । कटीवस्तिशिरोरुङ्नाशन घृत । शा मधुरस्य शोधनविरेचन । शमेदोऽनिलवात वर्द्धनघात ॥" ई निघ ।

श्वेतोत्पलम् । क्ली । शुक्लकुमुदपुष्पे । (হেলাফুল ।

श्वेतोदरः । पुं । दर्वीकरसर्पविशेषे । लगादीनां ज्ञानत्वरोचनं शिरसो गौरव कटौ पृष्ठ ग्रीवादौ ... जाड्यं वेपथु सादो घर्घरको जड़ता शुष्कोद्गार हिक्का वायोरूर्ध्वगमन शूलोद्वेष्टनं तृषा फेनागमनं स्रोतोऽवरोधश्चाशाशु वातवेदना । सु कल्प ४ अ ।"

श्वेतोम्मत्तः । पुं । शुक्लपुष्प धुस्तूरवृक्षे

श्वेलम् । क्ली । श्विवरोगे । धवल ।

स ।

स । पु । सर्पे । पक्षिणि ।

सञ्ज्ञम् । क्ली । पीतकाष्ठे, भातुकादिसमपीत काष्ठे । शब्द । सि । सङ्गमितगामी । जटाधर । स्त्री (ज्ञा) । चैतन्य । नाम्नि । जटाधर ।

सय । पु । चस्थिकङ्काले । अस्थिपञ्जर । शब्द ।

सयस' । पु । भये । भा स ४भ नै री वि ।

सयमनम् । क्ली । मिरोधे । मे ।

सय(या)व । पु । घृतक्षीरादिपक्व गोधूमे । पेराकीति लोके । स च मधुमस्तक मधुशीर्षक इति । भा स ४भ गि री चि । "मधुमस्तक सयाव घृतपूपी विशेषत । समितामम्बुदुग्धेन खण्डे लासरि चार्द्रके । घृतपक्वं विपेत् खण्डे स्यावो ह दुर्भो गुरु ॥" राज १५ । करम्भिकायां । नताकवक्र । वे निघ ।

सयुक्ता । स्त्री । चावसकीलतायाम् । रा नि व ३ ।

सयोग । पु । द्वयोरन्नानां वा द्रव्याणां सहतौ । च वि १च ।

सयोगविरुद्ध । वि । सयोगेन विपरीतफल कारके, पयोमांसादौ । तत्र नानारोगहेतु यथा —"रक्तास्र वीसप दकोदराणां विस्फोटकोन्माद भगन्दराणां । मूर्च्छामदाध्मानगलग्रहाणां पाण्ड्वामयस्यामविषस्य चैव । किलासकुष्ठग्रहणीगदानां शोथाम्लपित्तज्वरपीनसानां । सन्तानदोषस्य तथैव मृत्योर्विरुद्धमन्न प्रवदन्ति हेतुम् ॥"

सयोजनम् । क्ली । मैथुने । सयोगे ।

सरब्ध । वि । विद्यालमूल । सु चि १च ।

सरम्भ । पु । त्राके । भा म ४भ नै री चि । चायती । क्रोधे । चाटोपे । विका ।

सरम्भी (इन्) । वि । चायतः । सु नि ४च ।

सलपनम् । क्ली । प्रलापे । सु उ २४च ।

सलय । पुं । निद्रायाम् । हे च ।

सवर । पुं । सचये । मत्स्यभेदे । हरिणभेदे । शम्बर मृग । क्ली । जले । शब्दकल्प ।

सवरण. । पु । मधुवलतायाम् । नला गाछ । वे निघ ।

सवर्णम् । क्ली । स्त्रिकागन्धके । सिंदुनि, পৌটা ।

सवर्त्त (क) । पुं । विभीतकवृक्षे । रा नि व ११ । मुसके । च चि ३च ।

सवर्त्ति (का) । स्त्री । पद्मस्य केशरसमीपस्थ दले । पद्मेर कचि पावड़ी । "सवर्त्तिका नव दलम् ।" अम । भा ।

सवर्द्धक' (न) । वि । वृद्धिकारके । दीपने । हे च । व्याक ।

सवहनम् । क्ली । शरीरमर्दने । वा चि ०च ।

सवाटिका । स्त्री । शृङ्गाटके । পানিফল । जटा ।

सवाहः (क.) । पुं । शरीरमार्जके । जटा । विका ।

सवाहनम् । क्ली । अङ्गमार्जने, अङ्गमर्दने । গা টেপা । मे । वा चि ६च । गुणा —"सवाहन मांसरक्तत्वक्प्रसादकर सुखम् । प्रीतिनिद्रा कर हृष्य कफवातश्रमापहम् ॥" सु चि २४च । भारादिवहने । मे ।

सवाहिका । स्त्री । पिपीलिकाविशेषे । सु कल्प ८च ।

सवितिकाफलम् । क्ली । सवफले । ম্যেওফল । वे निघ ।

सवित्ति । स्त्री । चेतनायाम् । अर ।

सविधा । स्त्री । चतिविषायाम् । शब्द ।

सवीत । पुं । श्वेतकिण्विकायाम् । वे निघ ।

सवृत । पु । जलवेतसे । वे निघ ।

सवृतकोष्ठ । वि । वद्धकोष्ठे । च सि २च ।

सवेदन. । पुं । छिक्किकायाम् । হেঁচেতা । वे निघ ।

सवेश । पुं । निद्रायाम् । अम ।

सवेशक । वि । शयनादिकारके । च सू १५च ।

सवेशनम् । क्ली । चनियतशयनस्थाने । च सू १५च । सुरते । हे च ।

सव्यूढ. । वि । पुष्टे । वा उ ३३च ।

षड्ग्रन्थिका । स्त्री । श्वामहरिद्रायाम् । शटी । क्षम ।

षड्धरणः । पुं । वातव्याधौ योगविशेषे । "चित्रकेन्द्रयवा पाठा कटुकातिविषाभया । वातव्याधिप्रशमनो योगः षड्धरण स्मृतः ॥" सु चि ४ अ । पलदशमांशोऽस्य योगः पञ्चगुञ्जामादव प्रत्यादेय ।

षड्भुजा (रेखा) । स्त्री । खर्मुज इति ख्याते फलशाके । खर्बुजा । तत्पर्याया,—मधुफला षड्रेखा पत्तुरा वृत्तकर्कटी तिक्तफला तिक्ता मधुपाका दशोर्माक पत्तुरा । फलगुणा —तिक्त बाल्ये तदनु मधुरं किञ्चिदम्लञ्च पाके निष्पक्व धेत् तदम्लसम तदेव पुष्टिदायि । इयं दाहहारि श्रमन मूत्रशुद्धि विधत्त पित्तोन्मादापहरकफहत् षड्भुजा वीर्यकारि ॥" रा नि व ७ ।

षड्रसः । पु । मधुराम्ललवणतिक्तकटुकषायेषु । रा नि व २० । गुणा स्वस्वपर्याये ज्ञेया ।

षड्रसनिघण्टुः । पुं । वैद्यकग्रन्थविशेष ।

षड्रेखा । स्त्री । षड्भुजायाम् । खर्मुजा ।

षड्बिन्दुतैलम् । क्ली । शिरःपीडायां तैलम् । तिलतैल ४ श छागदुग्ध ४ श भृङ्गराजरस १६ श । कल्कार्थ—एरण्डमूल तगरपादुका शतपुष्पा जीवन्ती रास्ना सैन्धव गुडत्वक् विडङ्ग यष्टिमधु शुण्ठी प्र१ तो २ मा २ र । भैष ।

षण्ढ (क) । पु । योनिरोगविशेषे । लक्षणम् —"योनौ वातोपसृष्टायां स्त्री गर्भे बीजदोषत । नृद्वेषिण्यस्तनी च स्यात् षण्ढसंज्ञानुपक्रमा ॥" वा उ ३३ अ । नपुंसके । षण्ढो द्विविध —सरेता अरेताश्च । [illegible] सरेतोलक्षणम्—"यो भार्याया ऋतौ [illegible] प्रवर्तते [illegible] स्त्रीचेष्टिता कारी [illegible] ।

। तैलमान

। षिका ।

षष्टि षष्टिक षष्टिका षष्टिशालि [illegible] । तस्य लक्षणम्—"गर्भस्था एव ये पाकं यान्ति ते षष्टिका मता ।" स द्विधा गौरकृष्णभेदात् । गुणा —"गौरो गौरः षष्टिकोऽथ द्विधा स्यादाद्यो कृष्ण गौरस्तो दोषहारी । कृष्ण पथ्यो दोषघ्नो वीर्यवृद्धि दत्ते चायात् किञ्चिदूनो द्वितीय ॥" षष्टिशालिभागधर्मेणैव । रा नि व १६ । च सू ४ अ । पुन तद्भेदा —'षष्टिक शतपुष्प प्रमोदक मुकुन्दको । महाषष्टिक इत्याद्या षष्टिका समुदाहृता ॥" भा । षष्टिक कङ्गुक मुकुन्दक पीतक प्रमोदक काकलक असनपुष्प महाषष्टिक चूर्णक कुरवक केदारकप्रभृतय षष्टिका । सु सू ४६ अ । गुणा —"षष्टिका मधुरा शीता लघवो बद्धवर्चस । वातपित्तप्रशमना शालिभि सदृशा गुणै ॥" भा पू १ भ धा व । शीतो गुरुस्निग्धोऽपि मधुरश्च । अत्रि १५ अ । वैणिकषष्टिका पित्तलश्च । राज १प । विशेषा पर्याये ज्ञेया ।

षष्टिकान्नम् । क्ली । षष्टिकभक्ते । गुणा—"षष्टिकान्नञ्च शाल्योदनाद्दीपन मतं । बल्यं नैवं पाचनञ्च त्रिदोषशमनं मतम् । ज्वररोगं विषघ्नं नाशयेदिति कीर्तितम् ॥" व निघ ।

षष्टिज. । पुं । षष्टिकशाली । रा नि व १६ ।

षष्टिवासरजः । पु । षष्टिकशालिधान्ये । रा नि व १६ । [रा नि व १६ ।

षष्टिशालि. । पु । षष्टिकशाली । षेटे धान ।

षष्टिहायनः । पुं । षष्टिकशाली । हस्तिनि ।

षष्ठान्नकालकम् । क्ली । दिनान्तरत्रान्नभुक्तिका ।

षाडव' । पुं । रसे । रागे । लिका । मधुराम्ल संयोगविशेषे । च द छर्दि चि । See खाडव ।

षाण्ढ्यम् । क्ली । षण्ढतायाम् । लिङ्गानुत्थाने । च द ध्व चि ।

षोडशाङ्घ्रि' । पुं । कर्कटे । काँकड़ा ।

षोडशावर्त्तः । पुं । शङ्खे ।

। (शो) । स्त्री । पलपरिमाणे । [illegible]

'२ अ । तोलकद्वयमाने । प म १ ख ।

।वनम् । क्ली । सुखेनोद्गिरणे । [illegible]

मानि ।

स ।

स । पुं । सर्पे । पचिवि ।
सक्षम् । क्ली । पीतकाष्ठे, भावुकादिसमपीत काष्ठे । शब्द चि । सद्दचितज्ञानी । चटीभ । क्ली (स्रा) । चैतन्य । माचि । चटीभ ।
सय. । पुं । चव्यिकडाखि । अव्हिपञ्जर । शब्द ।
सयम' । पु । भये । भामप्रभनेरीचि ।
सयमनम् । क्ली । निरोधे । मे ।
सय(या)व । पु । घृतक्षीरादिपक्व गोधूमे । पेराकीति लोके । सच मधुमलक मधुमीपलिप्त । भामप्रभशिरीचि । "मधुमलक संयाव घृतपूपौ विशेषत । समितामम्बुदुग्धम खण्डं लामरिचार्द्रके । घृतपक्वा चिपेत् खण्डे स्याभो इ इयो गुरु ॥" राज ३५ । करञ्जिकायां । लताकरञ्ज । वैनिघ ।
सयुक्ता । स्त्री । चावर्णकीलतायाम् । रानिव ३ ।
सयोग । पु । दयोरन्नानां वा द्रव्याणां सहती । चवि १८ ।
सयोगविरुद्ध' । वि । सयोगेन विपरीतफलकारके, पयोमांसादौ । तच्च नानारोगहेतु यथा —"रागाञ्च वीसर्प दकोदराणां विस्फोटकोन्माद भगन्दराणां । मूर्च्छामदाध्मानगलग्रहाणां पाण्डु मयस्यामविषस्य चैव । किलासकुष्ठग्रहणीगदानां शोथाम्लिपित्तज्वरपीनसानां । सन्तानदोषस्य तथैव मृत्योर्विरुद्धमन्नं प्रवदन्ति हेतुम् ॥"
सयोजनम् । क्ली । मैथुने । सयोगे ।
सरब्ध । वि । विशालमूल । सुचि १८ ।
सरम्भ । पु । शोके । भामप्रभनेरीचि । चायतौ । क्रोधे । चाटोपे । विका ।
सरम्भी (इन्) । वि । चायत । सुमि ७८ ।
सलपनम् । क्ली । प्रलापे । सुसू २५८ ।
सलय । पु । मिद्रायाम् । हेच ।
सवर । पुं । सचये । मत्स्यभेदे । हरिणभेदे । सम्बर मृग । क्ली । जले । शब्दकल्प ।
सवरण: । पु । मधुवल्लायाम् । সপা গাছ । वैनिघ ।

सवर्णम् । क्ली । मिष्टान्नके । मिठाई, পেঁটা ।
सवर्त्त (क) । पु । विभीतकवृक्षे । रानिव ११ । मुसके । चचि ३८ ।
सवर्त्ति' (का) । स्त्री । पद्मस्य कैशरसमीपस्थ दले । पद्मेर कचि पाताड़ी । "सवर्त्तिका नव दलम् ।" चम । भा ।
सवर्द्धक: (न') । वि । वृद्धिकारके । दीपने । हेच । व्याक ।
सवहनम् । क्ली । शरीरमर्दने । वाचि ७८ ।
सवाटिका । स्त्री । शृङ्गाटके । পানিফল । जटा ।
सवाह: (क') । पुं । शरीरमार्जके । जटा । विका ।
सवाहनम् । क्ली । चङ्गमार्जने, चङ्गमर्दने । গা টেপা । मे । वाचि १८ । यथा —"सवाहन मांसरक्तत्वक्प्रसादकर सुखम् । प्रीतिनिद्राकर वृष्य कफवातश्रमापहम् ।" सुचि २४८ । भारादिवहने । मे ।
सवाहिका । स्त्री । पिपीलिकाविशेषे । सुकल्प ८ ।
सवितिकाफलम् । क्ली । सेवफले । সেওফল । वैनिघ ।
सवित्ति. । स्त्री । चेतनायाम् । शर ।
सविषा । स्त्री । चतिविषायाम् । शब्द ।
सवीत । पु । शर्करिणिघ्याम् । वैनिघ ।
सवृत । पुं । जलवेतसे । वैनिघ ।
सवृतकोष्ठ । वि । बद्धकोष्ठे । चचि २८ ।
सवेदल । पुं । ज्विङ्गिकायाम् । ঝিঁঙে । वैनिघ ।
सवेश । पुं । निद्रायाम् । चम ।
सवेशक । वि । शयनादिकारके । चसू १५८ ।
सवेशनम् । क्ली । चनियतशयनस्थाने । चसू १५८ । सुरते । हेच ।
सव्यूढ. । वि । घृष्टे । वासू ३१८ ।

सव्यूहिमः। त्रि। चार दन्त्यादि द्रव्यप्रवेशेन सहिते। सु सू १८ अ।

संशमनम्। क्ली। सम्यक् शमयतीति संशमनम्। आकाशगुणभूयिष्ठद्रव्ये। यत्तद्दुष्टदोषस्य सम्यग् निर्हरणपूर्व्वकं शान्तिकरणे, अदुष्टस्यानुदीरणे च। व्याधि संशमन प्रस्तुत व्याधि शमनम्। अप्रस्तुतव्याधेरनुदीरणम्। तदुक्तं—"न शोधयति यद्दोषान् समान्नोदीरयत्यपि। शमीकरोति च क्रुद्धान् तत् संशमनमुच्यते॥" च। तद्वर्गो यथा—भद्रदारुकुष्ठहरिद्रावरुणमेषशृङ्गी बलातिबलार्त्तगल कच्छुरासल्लकीकुवेराखीवीरतरु सहचराग्निमन्थवत्-सादन्येरण्डाश्मभेदकालकार्कशतावरीपुनर्नवावसुक बशिर काञ्चनक भार्गीकार्पासीवृश्चिकालीपत्तूरबदर-यवकोलकुलत्थप्रभृतीनि। सु सू ३८ अ।

संशयः। पु। उभयहेतुदर्शने। यथा—तलहृदया भिघात प्राणहर, पाणि पादच्छेदनमप्राणहर-मिति। सु उ ६५ अ। सन्दिग्धेष्वर्थेषु अनिश्चये। यथा—किमकालमृत्युरस्ति नास्तीति। च वि ८ अ।

संशयशमहेतुः। पुं। संशयच्छेदनहेतौ। च वि ८ अ।

संशुद्धिः। स्त्री। सम्यक्शोधने। शरीरमार्ज्जने।

संशोधनम्। क्ली। यत् शरीरे दोष सम्यक् शोधयति। संशोधनवर्गः—मदनकुटजजीमूतकेक्ष्वाकु धामार्गवकृतवेधनसर्षपविडङ्ग पिप्पलीकरञ्ज प्रपुन्नाड कोविदार कर्बुदारारिष्टाश्वगन्धाविदुलबन्धुजीवक श्वेताशणपुष्पी बिम्बीवचा मृगेर्व्वारु चित्रायेन्द्रभाग हराणि। तत्र कोविदारपूर्व्वाणां फलानि कोविदारादीनाञ्च मूलानि वाह्यानि। सु सू ३९ अ।

संशोषी (इन्)। पुं। सन्निपात ज्वरविशेषे। लक्षण—"भेषकवपुरतिभेचकसोबनगुरुकी मत्तीर् सगीत्। संशोषिष्यि सितविङ्कामण्डलयुक्तो ज्वरे नरो भवति॥" भा म १भ।

संश्यानः। त्रि। शीतेन सङ्कुचिते। व्याक।

संसर्गः। पु। सम्बन्धे। सन्निपाते। मा नि।

संसर्गज। त्रि। सान्निपातिके। मा ज्व नि।

संसर्जनम्। क्ली। संशोधने। विरेकादि धान्य शोधन। इमा। च चि १अ। विरेकादनन्तर पेयादिक्रमे। वा चि १अ।

संसारः। पुं। विट्खदिरे। रा नि व ८।

संसारमार्गः। पुं। भगे। त्रिका।

संस्कारः। पुं। गुणान्तराधाने। द्रव्यगुणाय तोयाग्निसन्निकर्षशौचमन्थनदेशकालादिभि काल प्रकर्षभाजनादिभिश्चाधीयन्ते। च वि १अ।

संस्कारवाहः। पुं। गर्भवायुविकारजातविकार सन्यपुरुषभेदे। यथा—"शुक्राशयद्वारविघट्टनेन संस्कारवाह हि करोति वायु।" च शा २अ।

संस्कालः। पु। मेषे। त्रिका।

संस्था (नम्)। स्त्री, क्ली। व्यक्तीभूतपूर्व्वरूपे। "संस्थान व्यञ्जन लिङ्गम्।" मा नि पञ्चनिदाने। आकृतौ। च इ ०अ।

संस्पर्शः। पु। सम्यक्स्पर्शे। मा नि। स्त्री (शा)। जनीनामगन्धद्रव्ये। अम।

संस्वेदः। पु। अतिघर्म्मे।

संस्वेदज-शाकम्। क्ली। शिलिन्ध्रके। छूँई छाता वा बेङ छाता। "उक्तं संस्वेदजं शाक भूमिच्छत्रं शिलिन्ध्रकं। चिति गोमय काष्ठेषु वृक्षा दिषु तदुद्भवेत्॥" गुणा—"सर्व्वे संस्वेदजा शीता, दोषला पिच्छिलाश्च ते। गुरवश्छर्द्यतीसार ज्वर श्लेष्मामयप्रदा॥ श्वेता शुचिस्थली काष्ठ वंश गोव्रजसम्भवा। नातिदोषकरास्ते स्यु शेषास्तेभ्यो विगर्हिता॥" भा।

संहतपत्रिका।। स्त्री। शतपुष्पायां। रा नि व ४।

संहननम्। क्ली। शरीरे। रा नि व १८।

संहर्षः। पुं। आह्लादे। वायौ।

संहर्षा। स्त्री। चैत्रपर्व्वण्याम्। धन्वन्तरिकोष।
च वि ८अ।

संहितच्छत्रिका। स्त्री। शतपुष्पायाम्। मिश्रेयायाम्।

संहितपुष्पिका। स्त्री। मिश्रेयारूपे। मधुरि काह। रा नि व ४। शतपुष्पायाम्।

सकट। पु। शाखोटवृक्षे।

* शब्दकल्प।

पु। शेवालि।

सकालप्रिय' । पु । षवकवृत्ते । छोला गाछ ।

सकललक्षणम् । क्ली । माल्लनिर्यासे । धुना, ब्रह्मन । वै निघ ।

सकुरुण्ड' । पु । गुर्जरदेशे तन्नाम्ना प्रसिद्धे वृत्ते । माकुरुण्ड वृक्ष । वम् साखर ड । गुणा — कषाय रुचिकृत् दीपन श्लेष्मवातघ्न वस्त्ररञ्जन लघुश्च । रा नि व ६ ।

सकुल (लो [इन्]) । पु । शौलमत्स्ये । शोल माछ । श र । श म ।

सकुलादनी । स्त्री । महाराष्ट्रीलतायाम् । शान शिउली । रा नि व ४ । कटुकायां । कट्की । अ द इखिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्ध्याम् । रा नि व २३ ।

सकृत् । पु । काके । वै निघ । विष्ठायां । श टी ।

सकृत्प्रज' (जा) । पु, स्त्री । काके । श म । इखिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्ध्याम् । रा नि व २३ ।

सकृत्फला । स्त्री । कदल्याम् । कलागाछ । रा नि व ११ ।

सकृद्गर्भ. । पु । अश्वतरे । खच्चोर । रा नि व १८ ।

सकृद्वीर' (र्थ) । पु । एकवीरवृत्ते । रा नि व ८ । See एकवीर ।

सक्तु (क) । पु । यवतण्डुल लाजादिचूर्णे, छातु इति लोके । "यवतण्डुललाजादिचूर्णे सक्तु प्रकीर्तित ।" प सु । तन्नामकविषे । छातारविष । हे च ।

सक्तुपिण्डी । स्त्री । सक्तुकृतपिण्डाकारभक्ष्य द्रव्ये । छातुर नाड़ु । See सक्तुपिण्ड ।

सक्तुफला (लो) । स्त्री । शमीवृत्ते । श म । श र ।

सक्थि । क्ली । ऊरुदेशे । ऊरु । रा नि व १८ ।

सक्थिमर्म । क्ली । ऊरुमर्मणि । तत्र स्थानानि एकादश, यथा—क्षिप्र तलहृदय कूर्च कूर्चशिरो गुल्फेन्द्रवस्तिजान्वाण्युर्वीलोहिताक्षाणि विटपश्चेति । सु शा ६ अ ।

...स्यम् । क्ली । पवे । भैषज्य वि वि । सहकारि ...

... । स्त्री । सुगन्धमाली । रा नि व १६ ।

सग्धिः । स्त्री । सहभोजने । अम ।

सङ्कटाक्ष: । पु । धववृत्ते । धाओया गाछ ।

सङ्कटी । स्त्री । उपोदिकायाम् । पूँइ शाक । वै निघ ।

सङ्कर । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

सङ्काशग्रह. । पु । अश्वस्य दुष्टग्रहभेदे । अत्राश्व सहसा क्रुद्ध खगान् खादति । ज द ५७ अ ।

सङ्क्लेद । पु । आर्द्रतायाम्, क्लिन्नतायाम् ।

सङ्कोचम् । क्ली । कुङ्कुमे । पु । आकुञ्चने । सुश्रुते । मत्स्यभेदे । शाँकोच माछ । मे ।

सङ्कोच(चि)नी । स्त्री । लज्जालुकायाम् । र मा ।

सङ्कोचपिशुनम् । क्ली । कुङ्कुमे । भा ।

सङ्क्रामकरोग । पु । संसर्गजरोगे । छोँयाचे रोग । लक्षण—"प्रसङ्गाद्गात्रसंस्पर्शान्नि श्वासात् सहभोजनात् । सहशय्यासनाच्चापि वस्त्रमाल्यानु लेपनात् । कुष्ठ ज्वरश्च शोषश्च नेत्राभिष्यन्द एव च । औपसर्गिकरोगाश्च सङ्क्रामन्ति नरान्नरम् ॥" मा नि ।

सङ्क्लिन्न । त्रि । पूतिनि । पचा । सु नि ८ अ ।

सङ्क्लेद । पु । आर्द्रतायां । व्याख्या ।

सङ्गपुष्पी । स्त्री । धातकीवृत्ते । श ।

सङ्गिनी । स्त्री । चोरपुष्प्याम् । च सू ४ अ ।

सङ्ख्या । स्त्री । गणनायाम् । येन विशिष्य सम्प्राप्तिर्भेदशो क्रियते । यथा—अष्टौ ज्वरा इति । मा पञ्च नि ।

सङ्ख्यानिदानटीका । स्त्री । रुग्विनिदानस्य टीकायाम् ।

सङ्ग । पु । अवरोधे । निरोधे । निदा ।

सङ्गर । पु । विषे । मे । क्ली । शमीफलके । मे ।

सङ्गम' । पु । मैथुने । मिलने ।

सङ्गिना । स्त्री । चोरपुष्प्याम् ।

सङ्ग्रहक । त्रि । मिश्रमलघ्नसारके । च सू ४ अ ।

सङ्ग्रहणी । स्त्री । ग्रहणीग्रहण्याम् । निदा । See ग्रहणी ।

सङ्ग्राहक । त्रि । अनिलप्रमूढविट्ग्राहिणि । अनिलस्य मोक्षदाम्रकसाम् । सु सू ४१ अ ।

संव्यूहिमः। त्रि। चार दन्त्यादि द्रव्यप्रक्षेपेण मर्द्दिते। सु ग्र १८ष।

संशमनम्। क्ली। सम्यक् शमयतीति संशमनम्। आकाशगुणभूयिष्ठद्रव्ये। प्रवृद्धदुष्टदोषस्य सम्यग् निर्हरणपूर्व्वकं शान्तिकरणे, अदुष्टस्यानुदीरणे च। व्याधि संशमन प्रस्तुत व्याधि शमनम्। अप्रस्तुतव्याधेरनुदीरणम्। तदुक्त—"न शोधयति यद्दोषान् समान्नोदीरयत्यपि। शमीकरोति च क्रुद्धान् तत् संशमनमुच्यते॥" ङ। तद्वर्गो यथा— भद्रदारुकुष्ठहरिद्रावरुणमेषशृङ्गी बलातिबलार्त्तगल कच्छुरासल्लकीकुवेराक्षीवीरतरु सहचराग्निमन्थवत्सादन्येरण्डाश्मभेदकालकाकशतावरीपुनर्नवावसुक वशिर काञ्चनक भार्गीकार्पासीहंषिकालीयसुरसदर्भ षकीलकुलत्थप्रभृतीनि। सु सू ३९ष।

संशयः। पु। उभयहेतुदर्शने। यथा—तलहृदयाभिघात प्राणहर, पाणि पादच्छेदनमप्राणहरमिति। सु उ ६५ष। सन्दिग्धेष्वर्थेषु अनिश्चये। यथा—किमकालमृत्युरस्ति नास्तीति। च वि ८ष।

संशयशमहेतुः। पु। संशयच्छेदनहेतौ। च वि ८ष।

संशुद्धि'। स्त्री। सम्यक्शोधने। शरीरमार्ज्जने।

संशोधनम्। क्ली। यत् शरीरे दोष सम्यक् शोधयति। संशोधनवर्गः—मदनकुटजजीमूतकेक्ष्वाकु धामार्गवकृतवेधनसर्षपविड़ङ्ग पिप्पलीकरञ्ज प्रपुन्नाड़ कोविदार कम्बुदारारिष्टाश्वत्थगन्धाविदुलबन्धुजीवक श्वेताशणपुष्पी बिम्बीवचा मृगेर्व्वारु चित्रा येत्यूर्द्धभाग हराणि। तत्र कोविदारपूर्व्वाणां फलानि कोविदारादीनाञ्च मूलानि ग्राह्याणि। सु सू ३९ष।

संशोषी (इन्)। पुं। सन्निपात ज्वरविशेषे। तद्यथा—"मेचकवपुरतिमेचकलोचनयुगलो मलोत् सर्गात्। संशोषिणि सितपिड़कामण्डलयुक्तो ज्वरे नरो भवति॥" भा म १भ।

संश्यान.। त्रि। शीतेन सङ्कुचिते। व्याक।

संसर्गः। पु। संश्लेषे। सन्निपाते। मा नि।

संसर्गजः। त्रि। सान्निपातिके। मा ज्व नि।

संसर्जनम्। क्ली। संशोधने। १५८ ... शोधन। र मा। च चि १ष। ... पेयादिक्रमे। वा चि १ष।

संसार.। पुं। विट्खदिरे। रा नि व

संस्कारः। पुं। गुणान्तराधाने। द्रव्यगुणाय तोयाग्निसन्निकर्षशौचमन्थनदेशकालादिभि कार्य प्रकर्षभाजनादिभिश्चाधीयन्ते। च वि १ष।

संस्कारवाहः। पुं। गर्भवायुविकारजातविकार मन्यपुरुषभेदे। यथा—"शुक्राशयद्वारविघट्टनेन संस्कारवाह हि करोति वायु।" च शा २ष।

संस्कालः। पुं। मेषे। त्रिका।

संस्था (नम्)। स्त्री, क्ली। व्यक्तीभूतपूर्व्वरूपे। "संस्थानं व्यञ्जन लिङ्गम्।" मा नि पञ्चनिदाने। आकृतौ। च इ ७ष।

संस्पर्शः। पुं। सम्यक्स्पर्शे। मा नि। स्त्री (र्शा)। जनीनामगन्धद्रव्ये। अम।

संस्वेदः। पु। अतिघर्म्मे।

संस्वेदज-शाकम्। क्ली। शिलिन्ध्रके। छूँई छाता वा बेङ्छाता। "तत्र संस्वेदजं शाक भूमिच्छत्रं शिलिन्ध्रकं। क्षिति गोमय काष्ठेषु वृक्षा दिषु तदुद्भवेत्॥" गुणा —"सर्व्वं संस्वेदजा शीता दोषला पिच्छिलाश्च ते। गुरवश्छर्द्यतीसार ज्वर श्लेष्मामयप्रदा॥ श्वेता शुचिस्थली काष्ठ वंश गोव्रजसम्भवा। नातिदोषकरास्ते स्युः शेषास्तेभ्यो विगर्हिता॥" भा।

संहतपत्रिका। स्त्री। शतपुष्पायां। अन्नकां[?] वैनिघ।

संहननम्। क्ली। शरीरे। रा नि व १८।

संहर्षः। पु। आह्लादे। वायौ।

संहर्षा। स्त्री। चैत्रपर्ण्याम्। पन्वलादिकीय। च वि ८ष।

संहितच्छत्रिका। स्त्री। शतपुष्पायाम्। मिश्रेयायाम्।

संहितपुष्पिका। स्त्री। मिश्रेयाक्षुपे। मउरि शाक। रा नि व ४। शतपुष्पायाम्। शाक।

सकटः। पु। शा...

शम्द्रवाल्प।

...कण्टकः। पुं

क्ली।

सकलप्रियः । पु । चव्यकवृक्षे । ছোলা গাছ ।

सकललक्षणम् । क्ली । श्रावनिर्याशे । ধুনা, রজন । বৈ নিঘ ।

सकुरण्डः । पुं । गुर्जरदेशे तन्नाम्ना प्रसिद्धे वृक्षे । সাকুরণ্ড বৃক্ষ । বম্ সাখুরণ্ড । গুণা — কষায় রুচিকৃত্ দীপন শ্লেষ্মবাতঘ্ন বলকরশ্রম লঘুঃ । রা নি ব ৯ ।

सकुल (लो [इन्]) । पु । शौलमत्स्ये । শোল মাছ । শ র । অম ।

सकुलादनी । स्त्री । महाराष्ट्रीलतायाम् । শান শিউলী । রা নি ব ৪ । কটুকা । কট্কী । জ ট ভাষিকে । স্ত্রী । কাকবন্ধ্যায়াম্ । সিদ্ধাম্ । রা নি ব ২৩ ।

सक्तत् । पुं । काके । বৈ নিঘ বিস্তায়াং । স টী ।

सक्तत्प्रज (जा । पु, स्त्री । काके । অম । ভাষিকে । স্ত্রী । কাকবন্ধ্যায়াম্ । সিদ্ধাম্ । রা নি ব ২৩ ।

सक्तत्फला । स्त्री । कदल्याम् । কলাগাছ । রা নি ব ১১ ।

सक्तद्गर्भ । पुं । অশ্বতরে । খচ্চোর । রা নি ব ১৯ ।

सक्तद्वीर (र्य्य) । पु । একবীরবৃক্ষে । রা নি ব ৮ । See একবীর ।

सक्तु (क) । पु । যবতণ্ডুল লাজাদিচূর্ণে, ছাতু ইতি লোকে । "যবতণ্ডুললাজাদিচূর্ণে সক্তু প্রকীর্তিত ।" প সু । তন্নামকবিষে । ছাতারবিষ । হেম ।

सक्तुपिण्डी । स्त्री । সক্তুকৃতপিণ্ডাকারভক্ষ্য দ্রব্যে । ছাতুর নাড়ু । See সক্তুপিণ্ড ।

सक्तुफला (ली) । स्त्री । শমীবৃক্ষে । অম । শ র ।

सक्थि । क्ली । ঊরুদেশে । উরূৎ । রা নি ব ১৮ ।

सक्थिमर्म्म । क्ली । ঊরুমর্ম্মণি । তস্য স্থানানি একাদশ, যথা—ক্ষিপ্রতলহৃদয়কূর্চ্চ কূর্চ্চশিরো গুল্ফেন্দ্রবস্তিজান্বাণুর্বীলোহিতাক্ষাণি বিটপঞ্চেতি । সু শা ৫ম ।

सख्यम् । क्ली । দধি । সৈন্ধ ব দি বি । অহলাদিতায়াম্ ।

सगन्धा । स्त्री । সুগন্ধমালী । রা নি ব ১৫ ।

सग्धि । स्त्री । সহভোজনে । অম ।

सङ्कटाक्षः । पु । ধবক্ষে । ধাওয়া গাছ ।

सङ्कटी । स्त्री । উপোদিকায়াম্ । পুঁই শাক । বৈ নিঘ ।

सङ्कर । पु । সন্নিপাতে । বৈ নিঘ ।

सङ्काशिग्रहः । पु । অপস্মৃত হৃষ্টহ্মেদে । অস্যায় সহসা ক্রুদ্ধ স্বগাব স্বাদতি । অ হৃ ৫৩ম ।

सक्लेद । पुं । আর্দ্রতায়াম্, ক্লিন্নতায়াম্ ।

सङ्कोचम् । क्ली । কুঙ্কুমে । পু । আকুঞ্চনে । সঙ্কুচে । মৎস্যভেদে । শাঁকোচ মাছ । মে ।

सङ्कोच(चि)नी । स्त्री । লজ্জালুকায়াম্ । রমা ।

सङ्कोचपिशुनम् । क्ली । কুঙ্কুমে । ভা ।

सङ्क्रामकरोग । पुं । সংসর্গজরোগে । ছোঁয়াচে রোগ । লক্ষণ—"প্রসঙ্গাদগাত্রসংস্পর্শান্নি শ্বাসাত্ সহভোজনাত্ । সহশয্যাসনাচ্চাপি বস্ত্রমাল্যানু লেপনাত্ । কুষ্ঠ জ্বরশ্চ শোষশ্চ নেত্রাভিষ্যন্দ এব চ । ঔপসর্গিকরোগাশ্চ সংক্রামন্তি নরান্নরম্ ।" মা নি ।

सङ्क्लिन्न । त्रि । পূতিনি । পচা । সু নি ৫ম ।

सङ्क्लेद । पु । আর্দ্রতায়াং । ব্যাক ।

सङ्ख्यपुष्पी । स्त्री । ধাতকীবৃক্ষে । স ।

सङ्खिनी । क्ली । চোরপুষ্প্যাম্ । চ সূ ৪ম ।

सङ्ख्या । स्त्री । গণনায়াম্ । যেন বিশেষেণ সম্প্রাপ্তির্ভেদবতী ক্রিয়তে । যথা—অষ্টৌ জ্বরা ইতি । মা পঞ্চ নি ।

सङ्ख्यानिदानटीका । स्त्री । মধ্যানিদানস্য টীকায়াম্ ।

सङ्ग । पुं । অপগ্রহে । নিরোধে । নিদা ।

सङ्गर । पु । বিষে । মে । ক্লী । শমীফলকে । মে ।

सङ्गम । पुं । কেতুমে । মিলনে ।

सङ्गिनी । स्त्री । চোরপুষ্প্যাম্ ।

सङ्ग्रहक । त्रि । মিশ্রমলসম্ভারকে । চ সূ ৪ম ।

सङ्ग्रहणी । स्त्री সংগ্রহগ্রহণ্যাম্ । নিদা । See গ্রহণী ।

सङ्ग्राहवान् । त्रि । অনিলসহস্রসম্ভূতিত্বাৎ । অনিলস্য শোষণাত্মকত্বাত্ । সু সূ ৩৫ম ।

सङ्ग्राही (इन्)। पुं। कुटजवृक्षे। कुड़चि गाछ। रा नि व ९। त्रि। धारके। संग्राहके।

सङ्घचारी (इन्)। पु। मत्स्यमात्रे। हे च।

सङ्घट्टा। स्त्री। लतायाम्।

सङ्घपुष्पी। स्त्री। शतपुष्पायाम्। शुल्फा। रा नि व ४। धातकीवृक्षे। धाइफुलेर गाछ। रा नि व ६।

सङ्घर्षा। स्त्री। अलक्तके। रा नि व ६।

सङ्घाटिका। स्त्री। शृङ्गाटकलतायाम्। पानिफलेर लता। मे। घ्राणे। विश्व।

सङ्घात। पु। कफे। रा नि व २१।

सङ्घातपत्रिका। स्त्री। शताह्वायाम्। शुल्फा। रा नि व ४।

सङ्घातबलप्रवृत्त। पु। आधिभौतिकागन्तुक रोगविशेषेषु। दुर्ब्बलस्य बलवद्विग्रहात्तेऽपि द्विधा शस्त्रकृता व्यालादिकृताश्च। सु सू २४अ।

सङ्घिमः। पुं। तन्नामककर्णाकृतिविशेषे। अयं गण्डशष्कुलिरुत्सन्नपालिरितराल्पपालिश्च इति त्रिधा अध्याय। सु सू १६अ। [भिधाने।

सङ्घेपरत्नावली। स्त्री। श्यामलाख्यलताद्रव्या-

सचर। पु। श्वेतभिण्ट्याम्। वै निघ।

सचिपकः। त्रि। सुदर्शने। छिन्नचक्षुषि। पेंचूटी चक्षु। अ र।

सचिवः। पु। कृष्णधुस्तूरे। रा नि व १०।

सचिवामयः। पु। पाण्डुरोगे। त्रिवर्ष। रा नि व २०।

सचेष्ट। पु। आम्रवृक्षे। श मा। त्रि। चेष्टान्विते।

सञ्चरा। स्त्री। हरिद्रायाम्। अ च।

सञ्चर। पुं। शरीरे। हे च।

सञ्चलम्। क्ली। सौवर्चललवणे। सचल नवण।

सञ्चलनम्। क्ली। कम्पने। शब्दकल्प।

सञ्चान। पु। श्येनपक्षिणि। शिकरेपाखी। शब्दकल्प।

सञ्चारिका। स्त्री। घ्राणे। मे।

सञ्चारिणी। स्त्री। हंसपादीलतायाम्। गोयालिया लता। रा नि व ५। रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

सञ्चारी (इन्)। पु। स्फोटके। फोड़ा। रा नि व २०। धूपे। त्रिका। वायौ।

सञ्चाली। स्त्री। गुञ्जायाम्। शब्दकल्प।

सञ्चिता। स्त्री। मूषिककर्ण्याम्। मूषाकाणी। अ र।

सञ्ज्ञा। स्त्री। छायायाम्। अ र।

सञ्जीवनम्। क्ली। दुग्धे। वै निघ।

सञ्जीवनागद। पु। सर्पदष्टे अगदविशेषे "लाक्षा हरेणुर्नलदं प्रियङ्गु शिग्रुद्वयं यष्टिक पुष्पिकाश्च। चूर्णीकृतोऽयं रजनीविमिश्रो वर्गो निधेयो मधुसर्पिषाक्तः। शृङ्गे गवां पूर्ववदापिधानमेतत् प्रयोज्योऽञ्जन नस्य पाने। सञ्जीवनो नाम ॥" सु कल्प ५अ।

सञ्जीवनी। स्त्री। उत्कलप्रसिद्धे रुदन्तीवृक्षे। रा नि व ५।

सञ्ज्वरः। पु। सन्तापे। रा नि व २०।

सटा। स्त्री। जटायाम्। केशरे। मे। क्ली। जटायाम्। अ र।

सटिः। स्त्री। शट्याम्। शठी। अ र।

सटि(ठि)का (टी, ठी)। स्त्री। आरण्या द्रं'के। बन आदा। स्वनामख्यातपण्यद्रव्ये। शठी। म आविदलद। क हुलिधरशिव। बम्. कचोरा। कोड़ये प्रसिद्धा। तत्पर्य्याया,—शठी शठिका पटी गन्धमूली षड्ग्रन्थिका पलाश कर्च्चूर कर्च्चुर कचुर सुगन्धा गन्धमूलम् गन्धमूलक गन्धमूला गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धवधू गन्धपलाशी जीमूतमूल कच्चोरा हिमजा हिमा दैती षड्ग्रन्था षड्ग्रन्थी सुव्रता गन्धोली पलाशा पलाशिका पृथु पलाशिका शटि अक्षमिशा सुगन्धमूला गान्धारी समुद्रा द्रवी दूर्व्वा गन्धा वक्रहरिद्रा सौम्या हिमोद्भवा वधू। गुणा—तिक्ता कटुरसा उष्णा रुच्या ज्वरघ्नी वाताकासकण्डूप्रणाशी च। रा नि व ६। गन्धपलाश्याम्। भा म। म ज्व चि। "कटुत्रिकशिवा सटी।"

सट्टकम्। क्ली। त्रिकटुदाड़िमशोरकादियुक्त घोलदधनि। यथा—"शालिचूर्णं घृतं तोयं मिश्रितं सट्टकं भवेत्।" भा।

सण्ड। पु। नपुंसके। षण्डो।

सतत'। पुं। कपि। वै निघ।

सतत(क)ज्वरः। पु। श्लामाशयस्थकफकृतज्वरे। स च प्रतिदिनं कालद्वयानुवर्त्तनात् किञ्चिदून। सु नि। "अहोरात्रे सततकः द्वौ कालावनुवर्त्तते।" मा नि।

सतसा। स्त्री। नागवल्लीभेदे। एक प्रकार पान गाछ। वम् सातसोपर्ण। रा नि व ११। See नागवल्ली।

सतिलाका। स्त्री। चुचु शाके। भा पू १भ शा व। See चुचु।

सतो। सौराष्ट्रदि। ई च। (अभावे पड़ पपटो ग्राह्या।)

सतीन (क)। पुं। कलायभेदे। मटर। रा नि व १६। गुणा—मलशुद्धिकर। सु सू ४६ अ। सु चि ३अ। च द वपा चि। मापग्रोड़ो। माषकलाय। हरेणो। अरहर। खण्डिकै। त्रैशारि। अ टो भ। "कलायस्त्रिपुट प्रोक्त सतोनो वर्त्तुलो मत।"

सतील (क)। पु। वंशे। हारा। सबो नके। रा नि व १६। स्त्री (ला)। विष्णुक्रान्तायां। अपराजिता। रा नि व ५ कलायभेदे। तेउड़ा। "सतीला निष्क्रिका तिपुटो।" भ च। तद्गुणा—"सतीला वातला रुचा वात पित्त विषापहा। अन्यणा सा तु तिक्ता च वातघ्नी श्लेष्मपित्तला॥"

सतुषम्। क्ली। धान्ये। धान। शब्दकल्प।

सतेर। पु। तुषे। तुषा।

सत्कादम्ब। पु। कैलिकदम्बवृक्षे। केलिकदम्ब। भ च। "कैलिश्च सत्कादम्ब मतभू प्रिय पालक।"

सत्काञ्चनार। पु। रक्तकाञ्चने। "सत्काञ्चनार कामालु।" भ च।

सत्काण्ड। पु। श्येनपक्षिणि। बाजपाखी। भ च।

सत्वम्। क्ली। आत्मनि। धरणि। मनसि। "सत्वसंज्ञो मनसि।" च सू १अ। बले। स्वभावे। मी। मनोविकारी। "सत्त्व मनोविकारी स्यात्तदा दत्ता तथा स्थिति।" रा नि व २१। प्राणिमात्रे। अम। क्रमो। कृमि। सु चि ८अ। सारे। रस। धरणि। "भातद निर्गत सार सत्वमित्यभिधो यते।" शुबभेदे। तत् त्रिविधं शुद्धराजसतामस भेदेन। च शा ४अ।

सत्त्वः। पु, क्ली। जन्तौ। अम।

सत्त्वशुद्धिः। स्त्री। धातुसारस्य निर्मलीकरणे। रस चि ४अ।

सत्त्वावजय। त्रि। शरीरस्याहितकररूपा दिभ्य मनोनिवर्त्तिव्यावर्त्तके औषधे। च सू ११अ।

सत्त्वादिस्थानम्। क्ली। हृदये। च।

सत्पत्रम्। क्ली। पद्मस्य कोमलदले। भ च।

सत्फलः। पुं। दाड़िमवृक्षे। भ च।

सत्फलदः। पुं। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

सत्य। पुं। अश्वत्थवृक्षे। रा नि व ११।

सत्यकर्मा (न्)। पुं। बिल्ववृक्षे। बेल गाछ। वै निघ।

सत्यनामा (म्नो)। स्त्री। ब्राह्मयाम्। ब्राह्मी शाक। वै निघ। आदित्यभक्तायाम्। हड़ हड़िया। वै निघ।

सत्यफल'। पु। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

सत्यवती। स्त्री। शमीवृक्षे। ब्राह्मयाम्। ब्राह्मी शाक। वै निघ।

सत्यवाक्। पुं। काके। विका।

सत्याह्वा। स्त्री। ब्राह्मयाम्। ब्राह्मी शाक। वै निघ।

सत्वक्। स्त्री। शिरायाम्। रा नि व १८।

सत्सार। पुं। वृक्षविशेषे। सत्सार गाछ। शब्दकल्प।

सक्तुकन्दक। पुं। अष्टविधस्थावरविषान्तर्गते विषे। स च पीतवर्ण। अमि श्लाम ५१अ।

सथुत्कारम्। क्ली। थुत्कारसहितवचने। ई च।

सदंशक। पुं। कर्कटे। काँकड़ा। रा नि व १९।

सदंशवदन। पुं। कङ्कपक्षिणि। काँकपाखी। रा नि व १९।

सदञ्जनम्। क्ली। पुष्पाञ्जने। भ च।

सदनम्। क्ली। अवसादे। मा नि। जले। मी।

सदाकुसुमम्। क्ली। धातकीपुष्पे। वै निघ। च क का च सा चि।

सङ्ग्राही (इन्)। पुं। कुटजवृक्षे। কুড়চি গাছ। राजनि व ९। त्रि। धारके। सङ्ग्राहके।

सङ्घचारी (इन्)। पु। मत्स्यमात्रे। हेम।

सङ्घट्टा। स्त्री। लतायाम्।

सङ्घपुष्पी। स्त्री। शतपुष्पायाम्। শুল্ফা। राजनि व ४। धातकीवृक्षे। ধাইফুলের গাছ। राजनि व ६।

सङ्घर्षा। स्त्री। अलक्तके। राजनि व ६।

सङ्घाटिका। स्त्री। शृङ्गाटकलतायाम्। পানিফলের লতা। मे। घ्राणे। विश्व।

सङ्घातः। पु। कफे। राजनि व २१।

सङ्घातपत्रिका। स्त्री। शताह्वायाम्। শুল্ফা। राजनि व ४।

सङ्घातबलप्रहराः। पुं। आधिभौतिकागन्तुकरोगविशेषेषु। दुर्बलस्य बलवद्विग्रहात्तेऽपि द्विधा शस्त्रकृता व्यालादिकृताश्च। सु सू २४ अ।

सङ्घिमः। पु। तन्नामककर्णाकृतिविशेषे। अयं शुष्कशष्कुलिरुत्सन्नपालिरितरात्यपालिश्चेति द्विधा असाध्यश्च। सु सू १६ अ। [भिधाने।

सङ्क्षेपरत्नावली। स्त्री। श्यामपालकृतद्रव्या

सचरः। पु। श्वेतझिण्ट्याम्। वै निघ।

सचिक्कणः। त्रि। कुदर्शने। क्लिन्नचक्षुषि। পেঁচুটা চক্ষু। श र।

सचिवः। पुं। कृष्णधुस्तूरे। राजनि व १०।

सचिवामयः। पु। पाण्डुरोगे। विश्वे। राजनि व २०।

सचेष्ट। पु। आम्रवृक्षे। श मा। त्रि। चेष्टान्विते।

सच्चरा। स्त्री। हरिद्रायाम्। श च।

सच्चर। पुं। शरीरे। हेम।

सच्चलम्। क्ली। सौवर्चलवणे। শচল লবণ।

सच्चलनम्। क्ली। कम्पने। शब्दकल्प।

सच्चान। पुं। श्येनपक्षिणि। শিকরেপাখী। शब्दकल्प।

सञ्चारिका। स्त्री। घ्राणे। हे।

सञ्चारिणी। स्त्री। हंसपादीलतायाम्। গোয়ালিয়া লতা। राजनि व ५। रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

सञ्चारी (इन्)। पु। कीटके। কোড়া। राजनि व २०। धूपे। त्रिका। वायौ।

सञ्जाली। स्त्री। गुञ्जायाम्। शब्दकल्प।

सञ्चिला। स्त्री। मूषिककर्ण्याम्। মূষাকাণী। श र।

सञ्ज्ञा। स्त्री। छायायाम्। श च।

सञ्जीवनम्। क्ली। दुग्धे। वै निघ।

सञ्जीवनागदः। पु। सर्पदष्टे अगदविशेषे। "लाक्षा हरेणुर्नलद प्रियङ्गु शिग्रुद्वय यष्टिक पुष्पिकाश्च। चूर्णीकृतोऽयं रजनीविमिश्रो वर्त्तिर्विधेयो मधुसर्पिषाक्त। शृङ्गे गवां पूर्ववदाविधानस्तत्र प्रयोज्योऽञ्जननस्यपाने। सञ्जीवनो नाम ॥" सु कल्प ५ अ।

सञ्जीवनी। स्त्री। उत्कलप्रसिद्धे वृदन्तीवृक्षे। राजनि व ५।

सञ्ज्वरः। पु। सन्तापे। राजनि व २०।

सटा। स्त्री। जटायाम्। केशरे। मे। क्ली। जटायाम्। श र।

सटिः। स्त्री। शट्याम्। শঠী। श र।

सटि(ठि)का (टी, ठी)। स्त्री। आरण्याद्रके। বন আদা। स्वनामख्यातपण्यद्रव्ये। শঠী। ম আবেহলদ। ক হুলিপরিষিব। বম্‌. কচোরা। कोद्दयी प्रसिद्धा। तत्पर्य्याया,—शठी शठिका पटी गन्धमूली षड्ग्रन्थिका पलाश कर्च्चूर कच्चूर कर्व्वर सुगन्धा गन्धमूलम् गन्धमूलक गन्धमूला गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धवधू गन्धपलाशी जीमूतमुद्ग कच्चोरा हिमजा हिमा द्रवी षड्ग्रन्था षड्ग्रन्थी वृत्ता गन्धोली पलाशा पलाशिका पृथुपलाशिका शटि अन्नमिशा सुगन्धमूला गान्धारी समुद्रा वधी दूर्वा गन्धा आम्रहरिद्रा सौम्या हिमोद्भवा वधू। गुणा—तिक्ता मधुरता लघु तथा रुच्या ज्वरघ्नी कफासकण्डूतघ्नी च। राजनि व ६। गन्धपलाश्याम्। भा म १ भ ज्वर। "कटुर्नालिङ्गिका शटी।"

सट्टकम्। क्ली। त्रिकटुदाडिमजीरकादियुक्त घोलदर्षान। अन्यत्—"शालिचूर्णं घृतं तीयं मिश्रितं सट्टक भवेत्।" भा।

सट्टक। पु। नर्त्तके। नटे।

सण्डिशः। पु। सन्दंशे। শাঁড়াশী। शब्दकल्प।

सन्निष्ठेवम् । क्ली । थत्कृते । अम ।

सन्ततज्वरः । पुं । निरन्तरज्वरे । लक्षणं— "सप्ताहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा । सन्तत्या यो विसर्गी स्यात् सन्तत स निगद्यते ॥" दोष धातुमलमूत्रकोपे सन्ततोत्पत्तिरिति चरक ।

सन्तमकः । पु । तमकश्वासे । तल्लक्षण,—"ज्वर् स्वेद समयुपाय कण्ठघुर्घुरिकान्वित । विशेषाद् दुर्द्दिनेता व्यश्वास स्यात् तमकी मत ॥" इति । सु उ ५१अ ।

सन्तर्पणम् । क्ली । "द्राक्षादाड़िमखर्ज्जूरीकदली घृतमधुशर्करायुक्ते लाजचूर्णे । "द्राक्षा दाड़िम खर्ज्जूरकदलीशर्करान्वित । लाजाचूर्णं समध्वाज्य सन्तर्पणमुदाहृतम् ॥" रा नि व २२ । अतिभोजने । सु सू ४४अ । अतिवृप्तौ, रसादिवृद्धिश्च नवान्न मद्या दतिसेवने । च द ज्व चि ।

सन्तान । कल्पवृक्षे । अम । स्त्री (ना) । नीलापराजितायाम् । वै निघ । [याम् । वै निघ ।

सन्तानच्छेदिका । स्त्री । नीलापराजिता

सन्तानिका । स्त्री । मर्कटजालतन्त्री । मांकड़ आलि जाल । रा नि व ८ । फेने । छुरिकाफले । धारा । क्षीरसरे । माताइ । गुणा —गुरु शीता वृष्या पित्तरक्तवातजित् । रा नि व १५ । अपिच, —"तर्पणी बृंहणी स्निग्धा बलास बल शुक्रला ।" मिष्टान्नविशेषे । मलाइकारी । यथा—"दुग्धस्य शरावचतुष्टय शर्करामेकशरावपरिमिताम् घृत शरावपादेकञ्च गृहीत्वा तद्दुग्धं आवर्त्तनेन घनी भूते सत्ये स्थिते मन्थानेन बहुतरफेनो भविष्यति, तत्फनसहितदुग्धस्य तलाग्नारोपरि रक्षणात् सरो जायते । तत्सरमत्रैव चतुष्कोणाकृति निर्माय घृतेन भृष्टा एकतारवद्धशर्करारसे मग्न कुर्यात्, किन्तु तत्राधिककालं न तिष्ठेत् ।" पाकराज ।

सन्ताप । पुं । तापे । रा नि व २० । दाह रोगे । "खेदावरोध सन्ताप ।" मा नि ।

सन्दंश । पु । सन्दंशिकायाम् । सांड़াশি । ह च । नासारोमापहरणयन्त्रभेदे । नारूणाशा । सु चि १अ । त्वक्शिरास्नायुगतशल्योद्धरणार्थं यीड़याम्लयन्त्रे । तस्य सनिग्रहानिग्रहौ द्वौ भेदौ भवत । सु सू ७अ ।

सन्दंशिका । स्त्री । सन्दंशयन्त्रे । सांड़াশি, चाकाड़ि, চিম্‌টা । मे ।

सन्दानिका । स्त्री । अरिखदिरे । विट्खदिरे । रा नि व ८ । (नी) गोशालायाम् । গোয়াল । हे च ।

सन्दाह । पु । सम्यग्दाहे । तालोष्ठमुखदाहे । रा नि व २० ।

सन्दीप्य । पुं । मयूरशिखावृक्षे । श च ।

सन्दुष्टभोजनम् । क्ली । संयोगविरुद्धभोजने । मा नि ग्रहणी चि ।

सन्धानम् । क्ली । मद्ये । रा नि व १४ । सौराष्ट्र मृत्तिकायाम् । पर्पटी । सुरासवकृतमद्ये । "द्रवेषु चिरकालस्थ द्रव्य यत् सन्धित भवेत् ।" गुणा —लघु रुच्य पाचन वातनाशनञ्च । वै निघ । सुरासन्धीकरणे । मद टैकाइ करा । शब्द कल्पे मदनानन्द । काञ्जिके । इला । व्यञ्जने । रा नि व २० ।

सन्धानिका । स्त्री । भोज्यद्रव्यविशेषे । आचार इति लोके । आमसन्धानिकायाम् । আমের আচার । यथा—सर्षपा १ श मरिच २ तो लवणं ६ तो मेथिका २ तो जीरकं २ तो हरिद्रा १ तो नागरमुस्तकं १ तो कृष्णजीरक १ तो एकत्र चूर्णयेत् । आम्रफलानि २० निरस्थीनि द्विखण्डानि चतुःखण्डानि वा कृत्वा तदभ्यन्तरे पूर्व्वोक्तचूर्णं पूरयित्वा शलाकया विद्धा च तैले क्षिपेत् । पाकराज ।

सन्धानी । स्त्री । सन्धाने । श र ।

सन्धानीयवर्गः । पु । चरकमते दशकाख्यमहाकषायवर्गे, भग्नसंयोजने । यथा—मधुकमधुपर्णी पृश्निपर्ण्यम्बष्ठकीसमङ्गा मोचरस धातकीलोध्रप्रियङ्गु कट्फलानीति दशेमानि सन्धानीयानि भवन्ति । यष्टिमधु, गुलञ्च, চাকুলে, আকনাদি, बरा- क्रान्ता, মোচরস, धाइफुल, লোধ, প্রিয়ঙ্গু कट्फल । च ।

सन्धारणीय । त्रि । सन्धार्ये । धार्य्ये । च सू ४अ ।

सन्धि । पुं । अस्थिसंयोगस्थाने । स द्विविध चेष्टावान् स्थिरश्च । शाखास्वङ्गुलिकटिषु चेष्टावन्त, शेषा स्थिरा इति । ते च सङ्ख्यया २१० । तेषां शाखास्वष्टषष्टि, कोष्ठे एकोनषष्टिः, ग्रीवोर्द्ध्वं त्र्यशीति इति । तेषाञ्च नामानि तत्स्थानानि ८, कण्ठे १,

सदागतिः । पु । वायौ । अम । सूर्य्ये । मे ।

सदागतिशत्रुः । पु । एरण्डवृक्षे । चिक्रक स्त्रौ री थि अपरामासने ।

सदातोया । स्त्री । एलापर्ण्याम् । কাঁটা আমরুলী । श च ।

सदानर्त्तः । पु । खञ्जनपक्षिणि । श च ।

सदापुरः । पु । कैवर्त्तमुस्तायाम् । কেওট মুতা । वै निघ ।

सदापुष्पः । पु । नारिकेलवृक्षे । श मा । श्वेतार्के । শ্বেত আকন্দ । मन्दारार्के । লাল আকন্দ । रा नि व १० । See राजार्क । अर्क वृक्षे । আকন্দ গাছ । कुन्दवृक्षे । কুঁদ গাছ । रा नि व १० । कपिपिप्पल्याम् । লাল আপাঙ্ । वै निघ । स्त्री (पी) । अर्कवृक्षे । আকন্দ গাছ । च सू ४ अ । सु सू ४१ अ । रक्तार्के । प सु । च वि ८ अ । कार्पासवृक्षे । কাপাস গাছ । वै निघ ।

सदाप्रसूनः । पु । रोहीतकवृक्षे । রোহিড়া । रा नि व ८ । रक्तरोहितके । वै निघ । कुन्दवृक्षे । अर्कवृक्षे । रा नि व १० ।

सदाफलः । पु । नारिकेलवृक्षे । भा म था व । उदुम्बरवृक्षे । যজ্ঞডুমুর । मे । रा नि व ११ । चा सू १५ अ । "न्यग्रोधपिप्पलसदाफलरोध्रयुग्मम् ।" विल्ववृक्षे । रा नि व ११ । सपुष्पवार्त्ताकौ । কুশি-বেগুন । स । स्त्री (ला) । विष्णुक्रान्तिवृक्षे । रा नि व १० । वार्त्ताकुविशेषे । মক্কো বেগুন, গুলিবেগুন । गुणा —त्रिदोषघ्नी रक्तपित्तप्रसादनी कण्डूकच्छूघ्नी च । राज ।

सदाभद्रा । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । प सु । भा म १ भ मू धा चि ।

सदामण्डलपत्रकः । पु । श्वेतपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

सदामांसी । स्त्री । मांसरोहिणीभेदे । रा नि व १२ । गुणा —मांसरोहिणीसमा ।

सदावृन्तः । पुं । विल्ववृक्षे । वै निघ ।

सदास्यन्दनम् । क्ली । निष्यन्दे । विश्व ।

सद्म (न्) । क्ली । कले । मे । गृहे । अम ।

सद्यःप्राणकरः । त्रि । सद्योहतमांसादिमांस नवान्नादौ । "सद्योमांसं नवान्नञ्च बाला स्त्री क्षीरभोजनं । घृतमुष्णोदके स्नान सद्यःप्राणकराणि षट् ॥" चाणक्य ।

सद्यःप्राणहरः । त्रि । आघातमात्रेणैव जीवन नाशके । तथाविधदेहमर्मस्थाने यत्राहते तत्क्षण म्रियते । सु शा ६ अ । सद्योमारकद्रव्ये, शुष्क मांसतरुणदध्यादौ । सु सू ४६ अ । "पूतिर्मांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुणं दधि । प्रभाते मैथुनं निद्रा सद्यःप्राणहराणि षट् ॥" चाणक्य ।

सद्यःप्रोषणम् । क्ली । आहारे । वैद्यकम् ।

सद्यःशोथा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । আলকুশী । श च ।

सद्योव्रणः । पुं । सद्योजातक्षते । निदान— "नानाधारमुखैः शस्त्रैर्नानास्थाननिपातितैः । भवन्ति नानाकृतयो व्रणास्ता॥" ते च षड्विधा छिन्न भिन्न विद्ध क्षत पिच्छित घृष्टश्चेति । मा नि । अपिच—"सद्योव्रणा ये सहसा सम्भवन्त्यभिघाततः । अनन्तैरपि तैरङ्गमुच्यते कुट्टमष्टधा ॥ घृष्टावकृत्तविच्छिन्नप्रविलम्बितपातितं । विद्धं भिन्नं विदलितम् ॥ तत्र घृष्ट त्वसीकया । रक्तलेशेन वा युक्तं सप्लोषं छेदनात् स्रवेत् । अवगाढं ततः क्षतं विच्छिन्नं स्यात् ततोऽपि च । प्रविलम्बि सशेषास्थि पातितं पतितं ततो । सूक्ष्मास्यशल्यविहतं विद्धं कोष्ठविवर्जितम् । भिन्नमन्यद्विदलितं मज्जरक्तपरिप्लुतं । प्रहारपीडनात् क्षेपात् सहास्थ्ना पृथुतां गतम् ॥" वा उ २६ अ ।

सद्योमण्डलपत्रकः । पुं । श्वेतपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

सद्योमांसम् । क्ली । अभिनवमांसे । টাট্‌কা মাংস । गुणा —बल प्राणवर्द्धकम् । "सद्योमांसं नवान्नञ्च बाला स्त्री क्षीरभोजनं । घृतमुष्णोदकञ्चैव सद्यःप्राणकराणि षट् ।" चाणक्य । [श च ।

सनः । पुं । घण्टापाटलवृक्षे । ঘণ্টাপারুল ।

सनपर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् । श र । शालपर्ण्यौच ।

सनाभः । स्त्री । श्वेतपाटलौ । শ্বেত পারুল । वै निघ ।

सनामकः । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे । श च ।

सनिग्रहः । पुं । द्विविधसन्दंशान्यतरसन्दंशे । स लोहकारसन्दंश इव कीलबद्ध । अनिग्रहश्च अनिबन्धन सर्वकार्य्येव । सु टी ७ अ ।

सनिष्ठेवम्। क्ली। सथुत्कृते। अम।

सन्ततज्वरः। पु। निरन्तरज्वरे। लक्षणं—"सप्ताह वा दशाह वा द्वादशाहमथापि वा। सन्तत्या यो विसर्गी स्यात् सन्तत स निगद्यते॥" दोष धातुमलमूत्रकोपे सततोत्पत्तिरिति चरक।

सन्तमक.। पु। तमकश्वासे। तल्लक्षण,—"ज्वर् स्वेद थमथुपाय कण्ठघुर्घुरिकान्वित। विशेषाद् दुर्द्दिनेता स्यच्छ्वास स्यात् तमको मत॥" इति। सु उ ५१ अ।

सन्तर्पणम्। क्ली। "द्राक्षादाडिमखर्जूरीकदली घृतमधुमकरायुक्तं लाजचूर्णं। "द्राक्षा दाडिम खर्जूरकदलीशर्करान्वित। लाजाचूर्णं समभ्याज्य सन्तर्पणमुदाहृतम्॥" रा नि व २२। अतिभोजने। सु सू ४४ अ। अतिदर्शी, रसादिवर्द्धक नवान्न मधा दातिसेवने। च द ज्व चि।

सन्ताम। अथवर्वे। अम। स्त्री (ना)। नीलापराजितायाम्। वै निघ। [याम्।] वै निघ।

सन्तानच्छेदिका। स्त्री। नीलापराजिता

सन्तानिका। स्त्री। मर्कटजालके। माकड़ जालि यास। रा नि व ८। फेने। क्षुरिकाफले। धारा। चौरसरे। मालाई। गुणा —गुरु शीता वृष्या पित्तरक्तवातजित्। रा नि व १५। अपिच, —"तर्पणी वृष्यो स्निग्धा बलास बल शुक्रला।" मिष्टान्नविशेषे। गुरखाजा। यथा—"दुग्धस्य शरावचतुष्टय शर्करामर्दशरावपरिमिताम् घृत शरावपादेकञ्च गृहीत्वा तदुर्ध्वे आवर्त्तेन घनी भूते छत्ते स्थिते सन्तानेन बहुतरफेनो भविष्यति, तत्फनक्षितदुग्धस्य तथाङ्गारोपरि रक्षणात् सरो जायते। तत्सरमर्द्ध्य चतुष्कोणाकृति निर्माय घृतेन भृष्टा एकतारकशर्करारसे मग्न कुर्य्यात्, किन्तु तथाधिकक्षणं न तिष्ठेत्।" पाकराज।

सन्ताप। पुं। तापे। रा नि व २०। दाह रोगे। "खेदावरोध सन्ताप।" मा नि।

सन्दंश। पुं। सन्दंशिकायाम्। सौंड़ाशी। हे च। नासारोमापहरणयन्त्रभेदे। नाक्चोणा। सु चि १ अ। लवाशिरासायुगतशल्योद्धरणार्थे योड़शाङ्गुलयन्त्रे। तस्य सनिग्रहानिग्रहौ द्वौ भेदौ भवत। सु सू ७ अ।

सन्दंशिका। स्त्री। सन्दंशयन्त्रे। सॉड़ाशी, काकाशि, चिम्टा। मे।

सन्दानिका। स्त्री। खरिखदिरे। बिट्‌खदिर। रा नि व ८। (नी) गोशालायाम्। गोयाल। हे च।

सन्दाह। पु। सम्यग्दाहे। तालोष्ठमुखदाहे। रा नि व २०।

सन्दीप्य। पुं। मयूरशिखावृक्षे। श च।

सन्दुष्टभोजनम्। क्ली। संयोगविरुद्धभोजने। मा नि यक्ष्मा चि।

सन्धानम्। क्ली। मद्ये। रा नि व १४। सौराष्ट्र मृत्तिकायाम्। पङ्कपर्पटी। सुरासवकृतमद्ये। "द्रवेषु चिरकालस्थ द्रव्य यत् सन्धित भवेत्।" गुणा —लघु रुच्य पाचन वातनाशनञ्च। वै निघ। सुरासन्धीकरणे। मद टैवशारि करा। शब्द कल्प नयनानन्द। काञ्जिके। इला। स्थाने। रा नि व २०।

सन्धानिका। स्त्री। भोज्यद्रव्यविशेषे। आचार इति लोके। आमसन्धानिकायाम्। आमेर आचार। यथा—सर्षपा १ श मरिच २ तो लवणं ६ तो मेथिका २ तो जीरकं २ तो हरिद्रा १ तो नागरसुतकं १ तो कृष्णजीरक १ तो एकत्र चूर्णयेत। आमफलानि २० निरस्थीनी द्विखण्डानि चतुःखण्डानि वा कृत्वा तदभ्यन्तरे पूर्व्वोक्तचूर्णं पूरयित्वा शलाकया बिद्धा च तैले क्षिपेत्। पाकराज।

सन्धानी। स्त्री। सन्धाने। अ र।

सन्धानीयवर्ग.। पु। पद्मम दशकाख्यमहा कषायवर्गे, भग्नसयोजने। यथा—मधुकमधुपर्णी पृश्निपर्ण्यम्बष्ठकीसमङ्गा मोचरस धातकीलोध्रप्रियङ्गु कट्फलानीति दशेमानि सन्धानीयानि भवन्ति। यष्टिमधु, गुलञ्च, चाकुले, आकनादि, वरा-क्रान्ता मोचरस, धाइफुल, लोध, प्रियङ्गु, कट्फल। च।

सन्धारणीय। वि। उपहर्ये। धारक। च सू ४ अ।

सन्धि। पुं। अस्थिसंयोगस्थाने। स द्विविध चेष्टावान् स्थिरश्च। शाखाहनुकटिषु चेष्टावन्त, शेषा स्थिरा इति। ते च सख्यया २१०। तेषां शाखास्वष्टषष्टि, कोष्ठे एकोनषष्टि, ग्रीवोर्द्ध्वे त्र्यशीतिरिति। तेषाञ्च गुल्फजानुवङ्क्षणेषु त्रयस्त्रयो ८, कक्षे १, वृद्धपङ्गुष्ठाङ्गुलीभिरेकैकाङ्गुलीषु १८,

दन्तमूलेषु ३२, कण्ठनाड्यां १, नासिकायां २, चक्षुषि २, गण्डस्थले २, शङ्खे १, कर्णयोः प्रत्येक १, हनुसन्ध्यो २, भ्रुवो २, शङ्खोपरि २, मस्तके १, शिरःकपालेषु ५। एते च सन्धयोऽष्टधा कोरोदूखलसामुद्गप्रतरतुन्नसेवनी वायसतुण्डमण्डल शङ्खावर्त्ताभिधाः। तेषाम् अङ्गुल्यादिषु कोराः कक्षावङ्क्षणादौ उदूखलाः गुदभगादौ सामुद्गाः ग्रीवादौ प्रतराः शिरःकट्यादौ तुन्नसेवनी हन्वोरुभयत वायसतुण्डा कण्ठहृदयादौ मण्डलाः श्रोत्र शृङ्गाटकेषु शङ्खावर्त्ता इति। सु शा ५ अ।

सन्धिकः (गः)। पुं। स्वनामख्यातसन्निपात ज्वरविशेषे। तस्य लक्षणम्—"पूर्व्वं द्विपक्षतयाल सम्भव शोषवातवहुवेदनान्वितं। शोथतापबलहानि जागरं सन्निपातमिति सन्धिकं वदेत्॥" अस्य ७ दिन जीवति। अपिच—"यथातिशयिता मध्ये कृष्णवर्णसंयुक्ता सन्धिषु प्रभूतबलता मुखे त्रिगतनिद्रता कासरुक् समस्तमिति कीर्त्तितं भवति लक्ष्म यत्र ज्वरे सन्धिगं॥" भा प्र १म।

सन्धिका (जा)। स्त्री। त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे। रा नि व १०। मद्यसन्धाने। श र।

सन्धिकुसुमा। स्त्री। त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे। वै निघ।

सन्धिनालः। पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२। See नखी।

सन्धिनी। स्त्री। वृषाक्रान्तायाम् गवि। या वृषेणाक्रान्ता निष्पादितमैथुना। अ। अकाल दुग्धायाम्। मे.। [श च।

सन्धिबन्धः। पु। भूमिचम्पके। भूँइँचाँपा।

सन्धिबन्धनम्। क्ली। स्नायुशिरायाम्। "एव मेव शरीरेऽस्मिन् यावन्तः सन्धयः स्मृताः। स्नायुभि र्बहुभिर्बद्धा ॥" सु शा ५ अ।

सन्धिभङ्गः। पु। अस्थिभङ्गे। वैद्यकम्।

सन्धिमुक्तभग्नम्। क्ली। द्विविधभग्नरोगान्तर्गते भग्ने। तच्च उत्पिष्टादि षड्विधम्। तत्र प्रसा रणाकुञ्चनविवर्त्तनाक्षेपणाशक्तिरुग्रत्वञ्च स्पर्शा सहत्वञ्चेति सामान्यलक्षणम्। सु नि १५ अ। See भग्नम्।

सन्धिरुक्। स्त्री। सन्धिवेदनायाम्। निदा।

सन्धिला। स्त्री। मदिरायाम्। मे।

सन्धिवल्ली (वेला)। स्त्री। त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

सन्ध्या। स्त्री। दण्डद्वयरूपे दिवारात्रिसन्धिसमये पुष्पवृक्षविशेषे। सोणाम। हे च।

सन्ध्यापुष्पा (ष्पी)। स्त्री। जातीपुष्पवृक्षे रा नि व १०।

सन्ध्याभ्रम्। क्ली। सुवर्णगैरिके। रा नि व १३

सन्ध्यारागः। पुं। सिन्दूरे। रा नि व १३।

सन्नः (कः)। पु। पियालवृक्षे। पेयाशाल अम। त्रि (क)। खर्व्वे। अम।

सन्नकद्रुः। पुं। पियालवृक्षे। पेयाशाल। अम

सन्नाहमक्षिका। स्त्री। विरेचकमक्षिका विशेषे। चर्म्मचित्रा चत्वारिंशत्‌शतमक्षिके।

सन्निकृष्टः। त्रि। सन्निकर्षविशिष्टे। मा नि।

सन्निपातः। पुं। संहारे। वैकारिकवातादि दोषसमुच्चये। स त्रयोदशविधः। च। See सन्नि पातज्वर।

सन्निपातकलिका। स्त्री। अश्विनीकृतसन्नि पातचिकित्सायाम्। रुद्रटकृता चान्या।

सन्निपातज्वरः। पुं। सामान्यत्रैदोषिकज्वर विशेषे। तस्य लक्षणं—"क्षणे दाहः क्षणे शीत मस्थिसन्धिशिरोरुजा। सास्रावे कलुषे रक्ते निर्भुग्ने चापि लोचने। सस्वनौ सरुजौ कर्णौ कण्ठः शूकै रिवावृतः। तन्द्रा मोहः प्रलापश्च कासः श्वासोऽरुचि र्भ्रमः। परिदग्धा खरस्पर्शा जिह्वा स्रस्ताङ्गता परम्। ष्ठीवनं रक्तपित्तस्य कफेनोन्मिश्रितस्य च। शिरसो लोठनं तृष्णा निद्रानाशो हृदि व्यथा। स्वेदमूत्रपुरीषाणां चिराद्दर्शनमल्पशः। कृशत्वं नाति गात्राणां प्रततं कण्ठकूजनम्। कोठानां श्यावरक्तानां मण्डलानाञ्च दर्शनम्। मूकत्वं स्रोतसां पाको गुरुत्वमुदरस्य च। चिरात् पाकश्च दोषाणां सन्निपातज्वराकृतिः॥" मा नि। स १३ विध सन्धिकादिभेदात्—सन्धिकान्तकरुग्दाहचित्तविभ्रम शीताङ्गतन्द्रिककण्ठकुब्जकर्णकभुग्ननेत्ररक्तष्ठीवि प्रलापकजिह्वकाभिन्यासाः। तथाच ज्वराणां मर्य्यादा यथाक्रम ७।१०।२०।२४।१५।२५।१३। ८।८१०।१४।१६।१८ दिनानि भवन्ति। तेषां—एकोल्वणद्व्युल्वणत्र्युल्वणभेदेन सप्त। प्रकृष्टमध्य हीनैर्वातपित्तकफैश्च षड़िति। तद्यथा—वातो ल्वण पित्तोल्वण कफोल्वण इति त्रिभेद, वात पित्तोल्वण वातश्लेष्मोल्वण पित्तश्लेष्मोल्वण इति त्रिभेद इति षट् समोल्वण एक इति सप्त। तथा

প্রবৃদ্ধবাতো মধ্যপিত্তো হীনকফঃ ১। মধ্যবাত প্রবৃদ্ধপিত্তো হীনকফঃ ২। হীনবাত প্রবৃদ্ধপিত্ত মধ্যকফঃ ৩। প্রবৃদ্ধবাত হীনপিত্ত, মধ্যকফঃ ৪। মধ্যবাত হীনপিত্ত প্রবৃদ্ধকফঃ ৫। হীনবাতো মধ্যপিত্ত প্রবৃদ্ধকফঃ ইতি ৬ ষট,—ইতি ত্রয়োদশ। তেষাঞ্চ বাতোল্বণাদীনাং নামানি যথাক্রমম্ ১ বিস্ফারকঃ, ২ আশুকারী, ৩ কম্পনঃ, ৪ বভ্রু (ভ্রূ), ৫ শীঘ্রকারী, ৬ ভল্লু (ফল্গু), ৭ কূট পাকলঃ, ৮ সম্মোহকঃ, ৯ পাকলঃ, ১০ যাম্য (সংযাম), ১১ ক্রকচঃ, ১২ কর্কটকঃ, ১৩ (বৈদারিক) (ষকর্কটাখ্যো) বিষ্রাখ্যশ্চেতি ত্রয়োদশ ভেদাঃ। ঘ। ভা ম। ম। তন্ত্রান্তরোক্তনামানি যথা —শীতাঙ্গ, তন্দ্রিক, বিলবিভ্রম, কর্ণিক, জিহ্বক, কণ্ঠকুব্জক, রুগ্দাহ, রক্তষ্ঠীবী, ভুগ্ন নেত্র, প্রলাপক, অভিন্যাস, কণ্ঠগ্রহ, কর্ণগ্রহ শ্চেতি। পুনস্তন্ত্রান্তরোক্তনামানি যথা—কুম্ভীপাক, প্রোর্ণুনাব, প্রলাপী, অন্তর্দাহ, দণ্ডপাত, অন্তক, এণীদাহ, হারিদ্র, অজঘোষ, ভূতহাস, যন্ত্র পীড়, সন্ন্যাস, সংশোষী চেতি ত্রয়োদশ। ভা ম ১ম। লক্ষণাদি তত্তৎপর্য্যায়ে দ্রষ্টব্যম্।

সন্নিপাতনাড়ী। স্ত্রী। দন্তমূলগতরোগে। লক্ষণ—"দাহজ্বরশ্বসনমূর্চ্ছনবক্ত্রশোষা যস্যাং ভবন্তি বিহিতানি চ লক্ষণানি।" মা নি।

স[illegible]ন্ত (হর.)। পুং। নেপালনিম্বে। চিরেতা। বনিঘ।

সন্নিপাতপট.। পুং। বৈদ্যকগ্রন্থভেদে।

সন্নিপাতমৃত্যুঞ্জয়রস। পুং। সন্নিপাত জ্বরে রস। পাঠ—"বিষ সূতকগন্ধৌ চ বিষ মৎস্যবরাহয়োঃ। আজমায়ূরপিত্তে চ মহিষ্যাশ্চাপি যোজয়েৎ। হরিতালঞ্চ মঞ্জিষ্ঠ বানরীবীজসংযুতং। অপামার্গং চিত্রমূলং জয়পালঞ্চ কল্কয়েৎ। এতৎ সর্ব্বং সমাংশেন অজামূত্রেণ মর্দ্দয়েৎ। মাষৈক মাত্রা কার্য্যা বটিকা সন্নিপাতজ্বরে ॥" বিষ পারা, গন্ধক, মাছের পিত্ত, শূকরপিত্ত, ছাগলপিত্ত, ময়ূরপিত্ত, মাহিষপিত্ত, হরিতাল, ত্রিকটু, আলকুশীবীজ, আপাঙ্গমূল, চিতার মূল, জয়পালবীজ প্রত্যেকে সমভাগ। শিলা পাত্রে ছাগদুগ্ধদ্বারা মর্দ্দন করিয়া, মাষকলায়-প্রমাণ বটী করিবে। ভৈষ।

সন্নিপাতসূর্য্যরস। পুং। সন্নিপাতজ্বরে রস। পাঠ—"রসেন গন্ধ দ্বিগুণং মরিচং ত্রিগুণং তত্পাদভাগং রবিতাড়েইম। ভক্ষোষ্ণং যোজ্য মর্দ্দয়েৎ দিন ত্রয় বহ্নিরেইন ঘর্ম্মং। বিষস্য দত্তার্দ্ধ কষায়সমাষ মরাদিপিত্তৈ পরিভাবয়েচ্চ॥" মাত্রা ২—৬ র। রস ১ ভ, গন্ধক ২ ভ, তাম্রভস্ম, রূপাভস্ম, স্বর্ণভস্ম প্রত্যেকে রসের সিকি ভ, বিষ রসের অষ্টম ভাগ, একত্র চিতার রসে মাড়িয়া বটী করিবে। রসচি। অন্য— "হিঙ্গুলং গন্ধকং তাম্রং মরিচং পিপ্পলী বিষম্। শুণ্ঠী কনকবীজঞ্চ দ্রব্যচূর্ণানি কারয়েৎ। বিজয়াপত্রতোয়েন ত্রিদিনং ভাবয়েৎ সুধী॥" মাত্রা ২ র। অনু পর্ণখণ্ড, অর্ধক্বাথ। হিঙ্গুল, গন্ধক, তামা, মরিচ, পিপুল, বিষ, শুঁঠ, কনকধুতুরাবীজ, প্রত্যেক সমভাগ, সিদ্ধিরসে ৩ দিন মর্দ্দন করিবে। ভৈষ।

সন্নিরুদ্ধগুদ। পুং। নিরুদ্ধগুদরোগে। See নিরুদ্ধগুদ।

সন্নোদকম্। ক্লী। সিন্দূরে। প মু।

সন্ন্যাস। পুং। মূর্চ্ছাদিরোগবিশেষে। লক্ষণ যথা—"বাগ্দেহমনসাং চেষ্টা আক্ষিপ্যাতিবলা মলা। সন্ন্যস্যন্ত্যবলং জন্তুং প্রাণায়তনমাশ্রিতাঃ। স না সন্ন্যাসসন্ন্যস্ত কাষ্ঠীভূতো মৃতোপমঃ। প্রাণৈ বিমুচ্যতে শীঘ্রং মুক্ত্বা সদ্যঃফলাং ক্রিয়াম্॥" মা নি। সন্নিপাতজ্বরবিশেষে। লক্ষণং—"অতিসরতি বমতি কূজতি গাত্রাণ্যপি শিরো ন রুচিং লভতে। সন্ন্যাসসন্নিপাতে প্রলপত্যুত্তাপিতশ্চাপি ভবতি॥" ভা ম ১ ম।

সপত্নারি। পুং। বংশভেদে। বেউড় বাঁশ। "ভাম্যন্তি সপত্নারির্বৈজ্ঞসন্ততিরায়ত।

সপত্ন(ত্ন)জিত। ত্রি। পীড়িতে। দুঃখাপিতে। পু। শরাহতমৃগাদৌ। শব্দরত্ন।

সপত্নাকরণম্। ক্লী। অতিপীড়নে। অতি বেদনায়াম্। হলা।

সপত্নাকৃতি। স্ত্রী। অতিপীড়নে। ঐ অ।

সপাদমৎস্য। পুং। পাদবিশিষ্ট মৎস্যবিশেষে। তদ্গুণা,—"সপাদমৎস্যো মেধাকৃৎ মেদ আয়করশ্চ স। বাত পিত্তকরশ্চাপি রুচিকৃৎ পরতো মতঃ॥" বৈ নিঘ।

সপীতক (তিকা)। পু, স্ত্রী। রাজকোষা তক্যাম্। ধুঁধুল। রা নি ব ৭।

সপুষ্পকা। স্ত্রী। তিলবাসিনীশালী।

दन्तमूलेषु ३२, कण्ठमध्ये १, नासिकायां २, चक्षुषि २, गण्डस्थले २, शङ्खे १, कर्णयोः प्रत्येक १, हनुसन्ध्योः २, भ्रुवोः २, शङ्खोपरि २, मस्तके १, शिरःकपालेषु ५। एते च सन्धयोऽष्टधा कोरोदूखलसामुद्गप्रतरतुन्नसेवनीवायसतुण्डमण्डल शङ्खावर्त्तामिधाः। तेषाम् अङ्गुल्यादिषु कोराः कक्षावङ्क्षणादौ उदूखलाः गुदभगादौ सामुद्गाः ग्रीवादौ प्रतराः शिरःकट्यादौ तुन्नसेवन्यः हन्वोरुभयतः वायसतुण्डाः कण्ठहृदयादौ मण्डलाः श्रोत्र शृङ्गाटकेषु शङ्खावर्त्ता इति। सु शा ५ अ।

सन्धिकः (गः)। पु। स्वनामख्यातसन्निपातज्वरविशेषे। तस्य लक्षणम्—"पूर्व्वरूपकृतशूल सम्भवः शोथवातरुजयेदमान्वितः। श्लेष्मतापबलहानि जागरं सन्निपातमिति सन्धिकं वदेत्॥" अत्र ७ दिन जीवति। अपिच—"व्यथातिशयिता भवेत् कफपवनयुक्ता सन्धिषु प्रभूतकफता मुखे विगतनिद्रता कासरुक् समक्षमिति कीर्त्तितं भवति लक्ष्म यत्र ज्वरे सन्धिगः॥" भा म १भ।

सन्धिका (जा)। स्त्री। सितसन्धिपुष्पवृक्षे। रा नि व १०। मद्यसन्धाने। श र।

सन्धिकुसुमा। स्त्री। सितसन्धिपुष्पवृक्षे। वै निघ।

सन्धिनालः। पुं। नखीनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२। See नखी।

सन्धिनी। स्त्री। वृषाक्रान्तायाम् गवि। या वृषेणाक्रान्ता मिथ्यादितमैथुना। भ। अकाल दुग्धायाम्। से.। [श्र च।

सन्धिबन्धः। पु। भूमिचम्पके। भूँईचाँपा।

सन्धिबन्धनम्। क्ली। स्नायुशिरायाम्। "एव मेव शरीरेऽस्मिन् यावन्तः सन्धयः स्मृताः। स्नायुभिर्बहुभिर्बद्धाः ॥" सु शा ५ अ।

सन्धिभङ्गः। पुं। अस्थिभङ्गे। वैद्यकम्।

सन्धिमुक्तभग्नम्। क्ली। द्विविधभग्नरोगान्तरे मध्ये। तत्र उत्पिष्टादि षड्विधम्। तत्र प्रसारणाकुञ्चनविवर्त्तनाक्षेपणाशक्तिस्तीव्ररुजत्व स्पर्शासहत्वञ्चेति सामान्यलक्षणम्। सु नि १५ अ। See भग्नम्।

सन्धिरुक्। क्ली। सन्धिवेदनायाम्। निदा।

सन्धिला। स्त्री। मदिरायाम्। शि।

सन्धिवल्ली (वेला)। स्त्री। सितसन्धिपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

सन्ध्या। स्त्री। दण्डद्वयरूपे दिवारात्रिसन्धिसमये। पुष्पवृक्षविशेषे। गोलाप। इ च।

सन्ध्यापुष्पा (ष्पी)। स्त्री। जातीपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

सन्ध्याभ्रम्। क्ली। सुवर्णगैरिके। रा नि व १३।

सन्ध्यारागः। पु। सिन्दूरे। रा नि व १३।

सन्नः (क)। पु। पियालवृक्षे। पेयाशाल। अम। त्रि (क)। खर्व्वे। अम।

सन्नकद्रु। पुं। पियालवृक्षे। पेयाशाल। अम।

सन्नाह्मक्षिका। स्त्री। विरचक्षकमक्षिका विशेषे। अर्कचि राजवल्लभतनवमशतके।

सन्निकृष्टः। त्रि। सन्निकर्षविशिष्टे। मा नि।

सन्निपातः। पु। सङ्घाते। वैकारिकवातादि दोषसमुच्चये। स त्रयोदशविधः। च। See सन्निपातज्वर।

सन्निपातकलिका। स्त्री। अश्विनीकृतसन्निपातचिकित्सायाम्। रुद्रटकृता चान्या।

सन्निपातज्वर। पुं। सामान्यत्रैदोषिकज्वर विशेषे। तस्य लक्षणं—"क्षणे दाहः क्षणे शीत मस्थिसन्धिशिरोरुजा। सास्रावे कलुषे रक्ते निर्भुग्ने चापि लोचने। सस्वनौ सरुजौ कर्णौ कण्ठः शूकैरिवावृतः। तन्द्रा मोहः प्रलापश्च कासः श्वासोऽरुचि र्भ्रमः। परिदग्धा खरस्पर्शा जिह्वा स्रस्ताङ्गता परम्। ष्ठीवनं रक्तपित्तस्य कफेनोन्मिश्रितस्य च। शिरसो लोठनं तृष्णा निद्रानाशो हृदि व्यथा। स्वेदमूत्रपुरीषाणां चिराद्दर्शनमल्पशः। कृशत्वं नातिगात्राणां प्रततं कण्ठकूजनम्। कोठानां श्यावरक्तानां मण्डलानाञ्च दर्शनम्। मूकत्वं स्रोतसां पाको गुरुत्वमुदरस्य च। चिरात् पाकश्च दोषाणां सन्निपातज्वराकृतिः॥" मा नि। स १३ विध सन्धिकादिभेदात्—सन्धिगान्तकरुग्दाहचित्तविभ्रम शीताङ्गतन्द्रिककण्ठकुब्जकर्णकभुग्ननेत्ररक्तष्ठीवि प्रलापकजिह्वकाभिन्यासाः। तेषाञ्च ज्वराणां मर्य्यादा यथाक्रमं ७।१०।२०।२४।१५।२५।१३। ८।८।१०।१४।१६।१८ दिनानि भवन्ति। तेषां —एकोल्बणाः षट् उल्बणत्वभेदेन सप्त। मृदुमध्य तीव्रैर्वातपित्तकफैश्च षड्विधाः। तद्यथा—वातो ल्बणः पित्तोल्बणः कफोल्बण इति त्रिविधः, वात पित्तोल्बणः वातश्लेष्मोल्बणः पित्तश्लेष्मोल्बण इति त्रिविध इति षट् मृदुत्वम् एक इति सप्त। तथा

মাংসহরিদ্রা, বিটলবণ, সচল লবণ, যবক্ষার, সাচিক্ষার, সৈন্ধব, গজপিপুল, প্রত্যেকে ১ তো শুদ্ধ গুগ্‌গুল ২৪ তো। ১ তোলা পরিমাণ বটী করিবে। অনুপান জল। शा कौ। भैष।

समश्रिरा। स्त्री। नागवल्लीलतायाम्। পাণ গাছ। रा नि व ११।

समाङ्गगुग्गुलु। पुं। गाङ्गीरचे औषधम्। त्रिफला शुण्ठी पिप्पली मरिचम् एषां प्रति ४ तो शुद्धगुग्गुलु २४ तो घृतेन पिष्ट्वा यथासम्भव भक्षणीयम्। शा कौ।

समामृतलौहम्। क्ली। नेत्ररोगे औषधम्। त्रिफला यष्टिमधु च समभाग समचूर्णसम लौह माषमात्रा वटी घृतमधुभ्यां भोक्तव्या। शा कौ।

समार्चि। पुं। चित्रकवृक्षे। চিতা গাছ। अग्नौ। अम।

समाख्य। पुं। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ। अम। श्वेतरोहीतकवृक्षे। শ্বেত রোহিতা গাছ। रा नि व ८। सूर्ये।

समाङ्गः (ङ्गा)। पुं, स्त्री। समवर्णवृक्षे। भैष कुष्ठ चि महाभल्लातकगुडे। वा चि १२ अ। वै निघ सर्वरोग चि कुबल्याद्यघृते। सु चि ८अ।

समि॰। पुं। चन्द्रे। अम।

सफर। पुं। प्रोष्ठीमत्स्ये। च टी म।

सफरी। स्त्री। प्रोष्ठीमत्स्ये। পুঁটি মাছ। भा।

समम्। क्ली। पुष्पे। वै निघ। पुं। हस्ते।

समकश्यप। पुं। शालविशेषे। वै निघ।

समक्तत्। पुं। कर्णे। वै निघ।

समकोल॰। पुं। सर्पे। त्रिका।

समक्राथ। पुं। अष्टमांशावशिष्टक्वाथे। "सम क्वाथोऽष्टांशकी मत।" रा नि व २०।

समगन्धिकम्। क्ली। उशीरे। বেণার মূল। रा नि व १२। २२।

समङ्गा। स्त्री। मञ्जिष्ठायां। रा नि व ६।२२। लज्जालुकायाम्। रा नि व ५।२२। भा म ४भ बालातिसारे। "समङ्गाधातकीलोध्रसारिवाभि।" सु सू ३८ अ प्रियङ्ग्वादि। सु चि २ अ। च सू ४ अ सन्धानीये। वराहक्रान्तायां वराक्रान्ता। च सू ४ अ। च द अ सा चि पृश्निपर्ण्यादि।

वालके। बालां। शा कौ ह्रीवेरादौ। बलायां। वै निघ २ भ वराहयौ चि कुटजावलेहे।

समङ्गिका। स्त्री। लज्जालुकायाम्। चि क्र क गर्भाधिकारे।

समठः। पुं, क्ली। मसठाख्यशाकभेदे। শুটিয়া শাক।

समयठ। पुं। कालशाकविशेषे, लघुपाठे।

समत(ति त)यम् (त्रयी)। क्ली, स्त्री। हरीतकीनागरगुडानां समभागे। रा नि व २२।

समदोषत्रयम्। क्ली। वात पित्त कफ साम्य भावे। "वातपित्तकफा यत्र समतां यान्ति नित्यश। त्रिदोषसममित्येतत् ॥" रा नि व २२।

समन्तपत्ति। पुं। सोमाञ्जनवृक्षे। रस र वाल चि नागाम्बुमचूर्णे।

समन्तदुग्धा। स्त्री। स्नुहीवृक्षे। ভেকাঁটা মনসা। प सु। रा नि व ८। [निघ।

समन्वितकारी (रिन्)। पुं। आम्रवृक्षे। वै

समप्रकृति। त्रि। समधातुप्रकृतौ। तल्लक्षणं यथा— "समिश्रवर्णोऽतिदृढोऽसमगात्रो गम्भीरधीरो ऽतिविदीप्तकोमा। रामाप्रियो भारसहोऽतिनिद्र भोगीन युक्त समताप्रकृत्या ॥" भवि पूभ।

समयोनि। पुं। कपि। वै निघ।

समलम्। क्ली। विष्ठायाम्। अ र। त्रि। मलिने। पु। रक्ततामाचपुलोहेषु। च सू १अ।

समवर्णजा। स्त्री। कुङ्कुमशाली। रा नि व १६। See कुङ्कुमशालि।

सम(मा)वाय। पुं। अपृथग्भावे। "सम वायोऽपृथग्भाव।" च सू १ अ। भा नि।

समशनम्। क्ली। हिताहित द्रव्यसमूहानाम प्रयोगभोजने। "हिताहितोपसंयुक्तमन्नम् समशन स्मृतम्।" सु सू ४६ अ।

समशर्करचूर्णम्। क्ली। यक्ष्मादौ, कासाधि कारे च चूर्णम्। লবঙ্গ, জায়ফল, পিপুল প্রত্যেকে ২ তো মরিচ ৪ তো শুট ৪ প সর্বচূর্ণসমান চিনি। शा कौ। "शुण्ठीकणा मरिचनागदलत्वगेला चूर्णीकृत क्रमविवर्द्धितमूर्द्धम न्तात्। खादेदिदं समसितं गुदजाग्निमान्द्यकासा रुचिश्वसनकण्ठहृदामयेषु" ॥ रस र अशो चि। च द अर्शचि।

सप्तका । स्त्री । तिनशाखिशीम्बी । शालिधान्यविशेष । रा नि व १६ ।

सप्तच्छदः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । ছাতিম গাছ । रा नि व १२ । सु सू ३८ ष । लाक्षादि । वाभ सू १५ ष । आरग्वधादि ।

सप्तदलः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । सप्तचीनामगन्धद्रव्य । महासुगन्धतैलि ।

सप्तदलपुष्पम् । क्ली । सुन्दरपुष्प । सप्तच्छदपुष्पे । रस र बाल चि ।

सप्तधातु । पुं । शरीरस्थरसादिधातुषु, रसरक्तमांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्रेषु । "रसासृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रसमाह्वयैः ।" रा नि व २२ । स्वर्णादि सप्तधातुषु । तद्यथा "स्वर्णं रूप्यञ्च ताम्रञ्च रङ्गं यशदमेव च । सीसं लौहञ्च सप्तैते धातवो गिरिसम्भवाः ॥" ।

सप्तनाडिका । स्त्री । गड्डाटकी । वै नि घ ।

सप्तनामा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । হুড় হুড়িয়া । रा नि व ४ ।

सप्तपत्र । पुं । सुन्दरपुष्पवृक्षे । सप्तपर्णवृक्षे ।

सप्तप(व)र्णः (र्णाख्यः) । पुं । (Alstonia scholaris Syn Echites scholaris) स्वनामख्यातवृक्षे । ছাতিমগাছ । हि छातियान् । क एलेगग । म सातवण । ते एडाकुल, परिटाकु । बम् छातिव् । तत्पर्याया,— विशालत्वक् शारदी विषमच्छद विद्व विनद विन्याक सारद देवादच दलीगन्धि शिरोरुजा यदनाम शुक्तिपर्ण यदामी यदनाशन गुच्छपुष्प गुच्छपुष्प शक्तिपर्ण सुपर्णक अयुक्च्छद अयुग्मच्छद युग्मपत्र सुभिच्छद वृहत्त्वक बहुपत्र शाल्मलिपत्रक मदगन्ध गन्धिपत्र । "शाल्मली बहुपत्र गजमदगन्धपुष्प शरदि विकासशील उत्तरं च ।" सु सू ३८ ष । गुणा —तिक्तोष्णो दीपन त्रिदोषघ्न व्रणरक्तक्रिमिघ्न । रा नि व १२ । श्वासगुल्महर स्निग्धोष्ण तुवर सर क्रिमिघ्न । भा । क्ली । द्राक्षारसशर्करावृत मध्वादिकृतमिष्टान्नभेदे । यथा— द्राक्षादाडिम खर्जूररसशिताय सशर्कर । लाजचूर्ण समध्वाज्य सप्तपर्णमुदाहृतम् ॥" श च । स्त्री (र्णी, र्णी) । लज्जालुकायाम् । लज्जावती । रा नि व ५ ।

सप्तप्रस्थमाषतैलम् । क्ली । वातव्याधौ तैल माषतैल वा । रस र । तत्पाठ,—"माषक्वाथे बला क्वाथे रास्नाया दशमूलजे । यवकोलकुलत्थानां छागमांसभवे पृथक् ॥ प्रस्थे तैलस्य च प्रस्थं क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम् । रास्नात्मगुप्ता सिन्धूत्थशताह्वैरण्डमुस्तकैः ॥ जीवनीय बला व्योषै पचेदक्षसमैर्भिषक् ॥ इत्यादि" । তিলতৈল /৪ শ কাথার্থ মাষকলায় /২ শ জল ১৬ শ শেষ /৪শ । বেড়েলা /২শ জল ১৬শ শেষ /৪শ । রাস্না /২ শ জল ১৬ শ, শে /৪ শ, । দশমূল /২শ জল ১৬শ শেষ/৪শ । যব, কুল-শুঠ ও কুলথ মিলিত /২শ জল ১৬শ শেষ /৪শ । ছাগমাংস /২ শ জল ১৬ শ শেষ /৪ শ । দুগ্ধ ১৬ শ । কল্কার্থ রাস্না আলকুশী-বীজ, সৈন্ধব, শুলফা, এরণ্ডমূল, মুতা, জীবনীয়গণ, বেড়েলা, ত্রিকটু প্র. ২ তোলা ।

सप्तभद्र । पुं । शिरीषवृक्षे । श च ।

सप्तमुष्टिकयूषः । पुं । यूषविशेषे । स पञ्चमुष्टिकधान्यगणोक्तैर्नामैकैकमुष्टिं गृहीत्वा पचेत्? पक्व । "यवकोलकुलत्थं च मुद्गामलकमुष्टकम् । धन्याकविश्वसंयुक्तैर्यूषः स्यात् सप्तमुष्टिकः ॥" स ।

सप्तरक्तम् । क्ली । शरीरस्थ षडिन्द्रिये रक्तवर्ण सप्तविधावयवे । यथा—अपाङ्गनिम्नोष्ठगण्डकरतलतालुपादतलेषु । सामुद्रकम् ।

सप्तला (लिका) । स्त्री । (Acacia concinna) आरण्यरीठाकरञ्जे । বন রীঠা । हि सिकथ, गोगु । बम् सिकाकाइ । दा सिकेकाइ । स् छोभेदे । मल्लिकाविशेष । सु सू ३८ष । नवमल्लिकायाम् । वासन्त्यां । সেউতি । रा नि व १० । भा । चर्मकषायाम् । চামরক্ষা, ঘেঁটুকোল । च सू २४ च । च द गुल्मचि । (लिका) । सु चि १८ च ।

सप्तविंशतिकगुग्गुलुः । पुं । भगन्दरे पक्वगुग्गुलुविशेष । "त्रिकटु त्रिफला मुस्तविडङ्गामृतचित्रकम् । शट्येला पिप्पलीमूल हवुषा सुरदारु च । तुम्बुरुं पुष्करं चव्य विशाला रजनीद्वयम् । विडसौवर्चले क्षारौ सैन्धव गजपिप्पली । यावन्त्येतानि चूर्णानि तावद्द्विगुणगुग्गुलु ॥ ত্রিফলা, ত্রিকটু, মুতা, বিড়ঙ্গ, গুলঞ্চ, চিতামূল, শটী, এলাইচ, পিপুলমূল, হবুষফল, দেবদারু, ধনে, ডেলা, চৈ, রাখালশশার মূল, হরিদ্রা,

मयभ्रान्तिविरोधकारि ॥" भवप्रदेह चम्मरोग हर । मूल वातहर वायुदोर्ब्बल्ये च हितम्। कथितम्। कटूष्ण वातघ्न लूतापसारकं त्रिदोषघ्न कफरोगघ्न भ्रान्तिनाशकञ्च। भा। "समुद्रस्य फलञ्चोष्णं तिक्तञ्चैव त्रिदोषनुत्। वातञ्च भूत बाधाञ्च कफ भ्रान्ति शिरोरुजम्। दोष दाघा नलाद्यञ्च नाशयेदिति कीर्त्तितम्। जलेन घृष्ट पीतञ्च क्रमिनाशकरं परम् ॥" वै निघ।

समुद्रफेण (नः)। पु, क्ली। घनीभूत साग रोत्थफेनपुञ्जे। समुद्रेर फेना। गुजं समुद्रफेण्। तत्पर्य्याया,—फेन फेन फेनक अब्धिकफ सिन्धु कफ अर्णवज अर्णवजफल डिण्डिर डिण्डिर डिण्डीर समुद्रकफ जलहास उदधिमल श्वेत धामा लवणोदधिसम्भवम् समुद्रफेण वार्द्धिफेन पयोधिज सुफेन अब्धिडिण्डिर सामुद्रम्। गुणा— शीतल कषाय नेत्ररोगघ्न कफकण्ठरोगहर रुच्य कर्णरोगघ्नञ्च। रा नि व ६। "अब्धिफणो रुचिकरो लेखनस्तुवरो लघु। चक्षुष्य शीतलश्चैव पट वादिरुजाहर। सरश्च विषदोषघ्न कर्णशूलहर पर। कफञ्च कण्ठरोगञ्च पित्तञ्चैव विनाशयेत् ॥" वै निघ।

समुद्रमण्डूकी। स्त्री। मत्स्यकी। झिनुक। सु चि १५।

समुद्रलवणम्। क्ली। सामुद्रलवणे। करकच लवण। भा। See सामुद्रम्।

समुद्रशोष। पु। हिज्जलवृक्षे। हिज्जलगाछ। वैद्य शास्त्रे। योगरत्न कैशरपाकौ। गुणा— "समुद्रशोष सम्प्रोक्तो वातघ्नो ग्राहको मत। रतिपित्तकरश्चैव कफक्षय मतो बुधै ॥" वै निघ। धन्धुवारे। निशिन्दा।

समुद्रा। स्त्री। शमीवृक्षे। शाँइ गाछ। शट्याम्। ठी। रा नि व ८६।

समुद्रान्तम्। क्ली। जातीफले। जायफल। च। पु। दुरालभायाम्। रा नि व ४। जाती वृक्षे। श र। स्त्री (न्ता)। दुरालभायाम्। म। स्पृक्कायाम्। पिड़िङ्। मे। कार्पासे। कापास गाछ। रा नि व ४। मेष शिरीरो वि हल्लिडिण्डीमेले।

समुद्राह्व। पुं। तिमिङ्गिलमीने। तिमि माछ। कौरे। मे।

समुन्न(न)म्। क्ली। आर्द्रतायाम्। अम।

समूर (रु)। पुं। मृगभेदे, सम्बरमृगे। हे च। अम।

समूह। त्रि। सान्निपातिके। रा नि व २०।

समूहगन्धम्। क्ली। गन्धराजे। थाटीणी। रा नि व १२।

समूहनी। स्त्री। सम्मार्जन्याम्। झाँटा। हे च।

समूहक्षार। पु। सब्बक्षारे, मलशोधकक्षार द्रव्ये। साबान। वै निघ।

समोदकम्। क्ली। अर्द्धजलघोले। अम।

सम्पत्। स्त्री। वृद्धिनामौषधे।

सम्पत्ति। स्त्री। ऋद्धौ।

सम्पदाह्वा। स्त्री। ऋद्धौ। प मु।

सम्पाक। पु। आरग्वधवृक्षे। सोंदाल गाछ। प मु। चद अप चि वृहत्पञ्चगव्यघृते।

सम्पाव। पु, क्ली। रोटिकाभेदे। हि पैराक्। तन्निर्म्माणविधि यथा—"पयस्य साज्य समिता निर्म्मिता घृतभर्ज्जिता। कुट्टितायाश्रिता यद्व शर्करातिविमर्द्दिता ॥ तत्र चूर्णं क्षिपेदेलालवङ्ग- मरिचानि च। नारिकेल सकर्पूरखार्वौला न्यनेकश ॥ घृताक्तसमितापुष्टरोटिका रचिता तत। तस्यान्त पूरण तस्य कुर्य्यान्मुद्रां दृढां सुधी ॥ सर्पिषि प्रचुरे ताञ्च स पचन्निपुणो जन। प्रका रज्ञै प्रकारोऽय सम्पाव इति कीर्त्तित ॥"

सम्पुट। पुं। कुरुवकवृक्षे। रक्त झाँटी। शब्द कल्प।

सम्पुटाङ्गम्। क्ली। भव्यफले। चालता। प मु।

सम्पूट। पुं। कुरुवकवृक्षे।

सम्प्रयोग। पुं। मैथुने। विका। भा उ खण्डे। "इ व्यस्त्रीसम्प्रयोगाश्च।"

सम्प्रसक्त। त्रि। सक्ते। सु नि ७च।

सम्प्राप्ति। स्त्री। रोगस्य सन्निकृष्टकारणे। मा नि। विशिष्टमेव व्याधिजन्मनि। वा। दोषे तिकर्त्तव्यतोपलक्षितव्याधिजन्मनि। रूपविशिष्ट हइया रोगेर उत्पत्ति। वि र। "यथा दुष्टेन दोषेण यथा चानुविसर्पता। उत्पत्तिरामयस्यासौ सम्प्राप्तिर्जातिरागति ॥" मा पञ्जि।

सम्फालक। पुं। मेषे। हे च।

स्वनामख्यातक्षुप विशेषे। हिं ककुंधा। तत्पर्य्याया,—भण्डीर मधास आमगन्धक कोकाय' कण्टकिफल उपदश। गुणा—कटुत्व रुच्य मुखशोधन कफवातप्रशमन दीपन दाहकत्व.। रा नि व ४। अपामार्गे। वै निघ।

समष्ठि(ष्ठी)ला। स्त्री। कटुपर्ण्यां। नद्याम्रे। वै निघ। गण्डीरे। अम। शमठनामशाक विशेषे। शुठिआशाक। सर्व्वानन्द।

समाख्या। स्त्री। क्षुद्रबलायाम्। क्षुद्रबेलेडा। वै निघ।

समानवायु'। पु। तन्नामक देहस्थवायौ। समान वायु। तस्य स्थान पक्वमानाशयाशय। तस्य गुण—"आमपक्वाशयचर ‍समानो वह्नि सङ्गत। सोऽन्न पचति तज्जांश्च विशेषान् विवि नक्ति हि। गुल्माग्निसङ्गातीसारप्रभृतीन् कुरुते गदान्।" सु नि १ अ।

समालम्बः (म्बो)। पुं। सुगन्धरोहिषतृणे। गन्धतृण। रा नि व ८।

समालम्भः। पु। कुङ्कुमादिलेपने। अम।

समालम्भनम्। क्लौ। कषाये। कुङ्कुमादि-विलेपने। त्रिका।

समासवान्। पु। तुम्बवृक्षे। श च।

समाह्वा। स्त्री। गोजिह्वायां। গোজিয়া শাক। श च।

समितः (ता)। पुं, स्त्री। गोधूमचूर्णे। मयदा। यथा—"गोधूमा धवला धौता कुट्टिता शोषिता-स्तत। पेषिता चालनिच्छिद्रायाविता समिता. स्मृता॥" भा। ३ अ।

समिदुत्तमः
समिद्वरः } पु। पलाशवृक्षे। वै निघ।

समीचक'। पुं। मैथुने। शब्दकल्प।

समीची। स्त्री। स्त्रीमृगी।

समीच्छदा। स्त्री। बराहक्रान्तायाम्।

समोद'। पुं। गोधूमचूर्णे। मयदा। शब्दकल्प।

समीनिका। स्त्री। प्रतिवर्षप्रसवायाम् गवि। दृष्टप्रतिशनो गवि। श र।

समीरः। पुं। शमीवृक्षे। रा नि व ८।

समीरणः। पुं। मरुवकवृक्षे। গন্ধ তুলসী। रा नि व १०। वायौ।

समीरणा। स्त्री। गर्भाशयस्थित नाडीविशेष। "प्रधानमुक्ता मदनातपत्रे समीरणा नाम विशेष नाडी। तस्या मुखे यत् पतितन्तु वीर्य्यं सन्निफल स्यादिति चन्द्रमौलि॥"

समीरसारः। पुं। बिल्ववृक्षे। रा नि व ११।

समुच्चयः। पु। इदञ्चेदञ्चेति समुच्चय। यथा—मांसवर्गे एणहरिणलावतित्तिरिसारङ्गा प्रधान मिति।

समुत्क्रोशः। पु। कुररीपक्षिणि। श र।

समुत्क्लिष्टः। त्रि। स्वस्थानात् चलिते, वहि र्गते। वा चि १ अ अरुण।

समुत्थानम्। क्लौ। व्याधिनिर्णये। मे।

समुद्र'। पु। सम्पुटे। डाबा।

समुद्गिरणम्। क्लौ। वमने। वै निघ।

समुद्रकफः। पु। समुद्रफेने। त्रिका।

समुद्रकान्ता। स्त्री। स्पृक्कायाम्। পিড়িং। रा नि व १२।

समुद्रगृहम्। क्लौ। जलयन्त्रगृहे। ফোয়ারা বার ঘর। त्रिका।

समुद्रजम्। क्लौ। सामुद्रलवणे। रस, चि।

समुद्रजलम्। क्लौ। सागरसलिले। तद्गुणा,—लवण रुच्य विस्र वैवर्ण्यदोषजनक रक्तामयकर दाहार्त्तिपित्तकृच्च। अपि च—"सामुद्रमुदक क्षारं सर्व्वदोषप्रकोपणम्।

समुद्रनवनीतम्। क्लौ। अमृते।

समुद्रपुष्पम्। क्लौ। कपित्थपुष्पे। गुणा—तुवरं मधुरं शीतल रक्तदोषघ्न कफघ्नं, पित्तघ्न कामलाहरं गर्भिणीकष्टहरञ्च। वै निघ।

समुद्रफल(क)म्। क्लौ। (Argyria speciosa) स्वनामख्यातवृक्षफले, कपित्थफले। दाक्षिणात्ये समुद्रकापला इति ख्यातम्। हिं कदम्ब फल, समुन्दरफापल्। बम् समुन्दरशोक। तै समुन्दरपाल। वै निघ श्भ वा व्या चि लेपसेंटे। तदुक्त—"समुद्रनाम प्रथम पयात् फलमुदाहरेत्। समुद्रफलमित्यादि नाम माध्य भिषग्वरै॥" गुणा—"फल समुद्रस्य कटूष्णकारि वातापहं मूत्रनिरोधकारि। त्रिदोषदाबानलदीप्तकारि कफा

सरण्डः । पु । कृकलासे । গিরগিটি । मे । कामुके । पक्षिणि । श र ।

सरण्युः । पु । जले । वायौ । मेघे । श र । अग्नौ । वसन्ते । उणा ।

सरत्निः । पु । अरत्नौ, बद्धमुष्टिहस्ते । रा नि व १८ ।

सरपत्रिका । स्त्री । पद्मपत्रे । श र ।

सरमा । स्त्री । कुक्कुर्य्याम् । मे ।

सरयू । स्त्री । नदीविशेषे । सा अयोध्यायां प्रसिद्धा । तज्जलगुणा —स्वादु बल पुष्टिकरञ्च । रा नि व १४ ।

सरलः । पु । (Pinus longifolia) तन्नामकद्रुमे । वा सू १५अ । र मा । সরল গাছ, দেবদারু বিশেষ । হিন্দি: চিল, সরল, ধূপ সরল । म वम् सुरपेस्नाड । तैं सरलदेवदारौ । दा चिर् । तत्पर्य्यायाः,—पीतदारु पीतद्रु पूतिकाष्ठ भद्रसारः मनोज्ञ धूपवृक्ष पीत स्निग्ध दारुश्च स्निग्ध नमिषपत्रक पीतवृक्ष सुरभि दारु । गुणा —कटुतिक्तोष्ण वातघ्न मलदोष कण्डूव्रणघ्न कीटशोषकश्च । रा नि व १२ । अद सान्वषि राद्यादि । "सरलं शैलबालुकम् ।" चीरमीरटे । ক্ষীরকরা । प म् ।

सरलद्रवम् । क्ली । सुगन्धद्रव्ये । व नि घ ।

सरलद्रव. } **सरलनिर्यास.** } पु । धूपविशेषे । সরলধূপ । सरलवृक्षसारे । তার্পিন তৈল । अम ।

सरला । स्त्री । त्रिपुटायाम् । अम । त्रिवृता याम् । তেউড়ী । श द । सु सू २९अ कफशमने । सु चि १४।३०अ । मलनिर्हृति । শ্বেত তেউড়ী । सु चि २५अ । कपिलद्राक्षायाम् । कृष्णतुलस्याम् । वै नि घ ।

सरलाङ्गः । पु । श्रीवेष्टे । তার্পিন্‌ । সরল-আটা । रा नि व १२ ।

सरसम् । क्ली । मांसे । काष्ठागुरुणि । वै नि घ । सरोवरे । श र । स्त्री (सा) । मलनिर्हृति । अटौ रा ।

सरसम्मतम् । क्ली । वचौषधे । তেকাঁটা সিজু । श च ।

सरसिका । स्त्री । हिङ्गुपत्र्याम् । श च ।

सरसिजम् । । कमले । रा नि व १० ।

सरसी । स्त्री । क्षुद्रपद्मिकायाम् । वा सू १५अ सुरसादि । "अवकसरसिभार्गीकामुकाकाक माची ।" सरोवरे । अम ।

सरसीकः । पु । सारसपक्षिणि । সারস পাখী । श र ।

सरसीरुहम् । क्ली । पद्मे । अम ।

सरस्वती । स्त्री । भारतीयनदीविशेषे । तज्जलगुणा —स्वादु रुच्य दीपनं लघु देहकान्तिजनक सर्व्वरोगघ्न पवित्रञ्च । रा नि व १४ । गवि । मे । ज्योतिष्मतीलतायाम् । লতাকটকী । रा नि व ३ । ब्राह्मीक्षुपे । ব্রাহ্মী শাক । रा नि व ५ । सोमलतायाम् । श च । गव्याम् ।

सरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । গন্ধভাদুলিয়া । रा नि व ५ । श द व १ । त्रिवृतायाम् । তেউড়ী । मद्य विशेष । वै नि घ । निर्झरे । भ द्विरूपकोष ।

सराव । पु । शरावमाने । এক সের । भ द्विरूपकोष ।

सरिका । स्त्री । हिङ्गुपत्र्याम् । श च ।

सरित्पतिकफ । पु । समुद्रफेने । সমুদ্রফেন । भा म ४अ नेत्ररोगचि नयनशोथाञ्जने । "सरित्पतिकफ सिता ।" ।

सरिलम् । क्ली । जले । ... टी भ ।

सरिषप । पु । सर्षपवृक्षे । त्रिका ।

सरीसृप । पु । सर्पादौ । त्रिका । कृष्णसर्पे । सु चि २४अ ।

सरोजम् । क्ली । पद्मे । हे च ।

सरोजन्म (न्) । क्ली । पद्मे । हे च ।

सरोजिनी । स्त्री । कमलिन्याम् । পদ্মের ঝাড় । पद्म । मे ।

सरोत्सव । पु । बकपक्षिणि । सारसपक्षिणि । श र ।

सरोऽमृतम् । क्ली । सरोवरजले । वै नि घ ।

सरोरुट् । क्ली । पद्मे । हे च ।

सरोरुहम् । क्ली । पद्मे । प मु । रक्तपद्मे । वै नि घ । स्त्री (हा) । पद्मिन्याम् । वै नि घ ।

सरोवर । पु । सरसि । পুষ্করিণী । तत्पर्य्यायाः, —पद्माकर कासार सरस सरसी सरः सर सरक सरोजिनी । तज्जलगुणा —"सारस लघु तृषाघ्न मल्यं स्वादु कषायकम् ।" ।

सम्ब(र)म् । क्ली । जले । गटा । भम ।

सम्बरः । पु । मृगभेदे । शम्बर । मत्स्यविशेषे । मे । स्त्री (री) । शतावर्य्याम् । शतमूली । श र । मण्डूकपर्ण्याम् । थुलकुड़ि । भम ।

सम्बलम् । क्ली । जले । श र ।

सम्बाधः (धनम्) । पु, क्ली । भगे । मे ।

सम्बिदा । स्त्री । विजयायाम् । सिद्धि ।

सम्बिदामञ्जरी । स्त्री । गञ्जिकायाम् । गाँजा । गुणा,—"सम्बिदामञ्जरी चोग्रा मादिनी हर्षिणी तथा । ग्राग्रयी तर्पिणी मल्या मन्मथोद्दीपनी च सा ॥ निद्राप्रजननी गर्भपातिनी च विकाशिनी । वेदनाचेपहरणी ज्ञेया च मदकारिणी ॥'

सम्भरोद्भवम् । क्ली । गाढलवणे । शाम्भर लवण । रा नि व ६ ।

सम्भव । पुं । उत्पत्तिकारणे । सम्भवो नाम यो यत सम्भवति स तस्य सम्भव । यथा—"षड् धातवो गर्भस्य, व्याधेरहित, हितमारोग्यस्य इति ।" च वि ८ च ।

सम्भव्यः । पुं । कपित्थवृक्षे । कयेत्वेलेर गाछ । भच ।

सम्भारम् । क्ली । लवणविशेषे । शाम्बर लवण । हे निघ । पुं । तद्योग्याखिलद्रव्यसमुदाये । उपादानसमष्टि । च सू १५ च ।

सम्भिन्नः । त्रि । सम्यग्भेदविशिष्टे । निदा ।

सम्मार्जकः (नी) । पुं, स्त्री । मार्ज्जन्याम् । झाड़न, झाँटा । श र । भम ।

सम्मार्जनम् । त्रि । शोधने । र मा ।

सम्मिलितद्रुम । पुं । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

सम्मूढपिटि(ड)का । स्त्री । शूकदोषभेदे । "पाणिभ्यां भग्नसंमूढे सम्मूढपिडका भवेत् ।" सु नि १४ च ।

सम्मूर्च्छनम् । क्ली । मूर्च्छायाम् । निघण्टु ।

सम्मोहक । पु । प्रकृतमप्यतीतवातादिज सन्निपातज्वरे । लक्षण—"प्रलापायाससम्मोहकम्प मूर्च्छारतिभ्रमा । पक्षपाताभिघातश्च तत्राप्येते विक्षेपत । एव सम्मोहको नाम सन्निपात सुदारुण ॥" भा म १म ज्व चि ।

सम्यक्संहित । त्रि । सम्यक्योजित । भा म १म ।

सम्यक्क्षारः । पु । टङ्कणक्षारे । सोहागा । र सा स ।

सम्यग्दग्धम् । क्ली । अग्निदाहविशेषे । दाह प्रयोजने यथायोग्यदाहे । सु सू ।

सरम् (स्) । क्ली । मांसे । रा नि व १७ । जले । त्रिका । सरोवरे । लक्षण—"मध्या शैल मराशाभो यत्र सख्य तिष्ठति । तत्सर ॥" भा । पुं । महापिण्डीतरौ । रा नि व ९ । त्रि । दध्यग्रभागे । दैरेर मांथा । "दध्नसूपरि यो भागो घन स्नेह समन्वित । स लोके सर इत्युक्तो दध्नो मण्डस्तु मस्तिति ॥" गुणा—सर स्वादुर्गुरुर्वृष्यो वातवह्निप्रणाशन । साम्लो वस्ति प्रशमन पित्तश्लेष्मविवर्द्धन ॥ र मा । र सा स । सारकद्रव्ये । यथा—"पिप्पली मधुरा वृष्या कटुका दीपनी सरा ।" राज ।

सरःकाकः । पुं । हंसे । त्रिका । स्त्री (की) । हंस्याम् । श र ।

सरकः । पु, क्ली । मद्यसामान्ये । रा नि व १४ । क्षुद्रसरोवरे । श र । शीधौ । शीधुपाने । मे । अन्मनि । त्रिका ।

सरघा । स्त्री । मधुमक्षिकायां । मौमाछि । भम ।

सरङ्ग । पु । पक्षिणि । उणा ।

सरजम् । क्ली । ऐयङ्गवीनघृते । नवनीते । ननि । हारा । र सा स ।

सरजा (स)(स्का) । स्त्री । ऋतुमत्यां स्त्रियाम् । त्रिका ।

सरटः (ट) । पु । मधुमक्षिकायाम् । मौमाछि । कृकलासे । गिरगिटी । भम । भटी ।

सरटुः । पु । कृकलास । गिरगिटी । उणा ।

सरणम् । क्ली । माधवीमद्ये । वै निघ । लौह मले । मण्डूर । हे च । स्त्री(णा) । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया । रा नि व व ५ । त्रिवृतायाम् । टेउड़ी । ग गा । सु सू ३६ च । श्वेतनिशोत्रि । स्वर्णक्षीरव्याम् । वै निघ ।

सरणि (णी) । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभाद लिया । रा नि व ५ । भा व्या धि मध्यमनारायण तैले । च द वातरक्त ।

सर्पदण्डा (न्ता) । स्त्री । सिंहपिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

सर्पदण्डी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । গোরক্ষ চাকুলিয়া । रा नि व ५ ।

सर्पदन्ती । स्त्री । नागदन्त्याम् । হাতিশুঁড়ে । रा नि व ५ ।

सर्पदमनी । स्त्री । नागदन्त्याम् । হাতিশুঁড়ে । बन्ध्याकर्कोटिकायाम् । रा नि व ३ ।

सर्पदष्टकम् । क्ली । सर्पदशने । तच्च त्रिविध सर्पित रदित निर्व्विषञ्चेति । केचित् चतुर्थं सर्पाङ्गा भिहतमिच्छन्ति । तेषां लक्षणानि यथा—"पदानि यत्र दन्तानामेकं द्वे वा बहूनि च । निमग्नान्यल्परक्तानि यान्युद्‌वृत्य करोति हि । चञ्चु मालकयुक्तानि वैकृत्यकरणानि च । सङ्क्षिप्तानि सशोफानि विद्यात् सर्पितम् भिषक ॥" इति । "राज्यः सलोहिता यत्र नीला पीता सितास्तथा । विज्ञेयं रदितं तत्तु ज्ञेयमल्पविषञ्च तत् ॥" इति । "अशोफमल्पदुष्टासृक् प्रकृतिस्थस्य देहिन । पद पदानि वा विद्यादविषं तच्चिकित्सक ॥" इति । "सर्पस्पृष्टस्य भीरोर्हि भयेन कुपितोऽनिलः । कस्य चित् कुरुते शोफं सर्पाङ्गाभिहतन्तु तत् ॥" सु कल्प ४ अ । वाभटस्तु तुण्डाहत व्यालीढ व्यालुप्त दष्टनिपीड़ितदष्टकभेदेन पञ्चधाह । एषु प्रथम द्वय निर्व्विष, निपीड़ितदष्टकम् असाध्य व्यालुप्तदष्ट कञ्च कृच्छ्रसाध्यम् । एषां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्यानि । वा उ ३६ अ ।

सर्पनामा । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् । সর্পকঙ্কালী বিশেষ, পানশিউলী । प मु ।

सर्पनिर्मोक । पु । सर्पत्वचि । সাপের খোলোষ । च शा ८ अ ।

सर्पनेत्रा । स्त्री । सुगन्धरास्नायां । सर्पाक्ष्यां । পানশিউলী, সর্পকঙ্কালীবিশেষ । रा नि । ७ ।

सर्पपुष्पी । स्त्री । बन्ध्याकर्कोटक्याम् । नाग दन्त्याम् । হাতিশুঁড়ে । रा नि व ५ ।

सर्पप्रिय । पुं । चन्दनवृक्षे । वै निघ ।

सर्पफेण(न)म् । क्ली । अहिफेने । वै निघ २य भ सा चि जातीफलादिगुटिकायां ।

सर्पभक्षक । पुं । नाकुलीकन्दे । मयूरे इति च ।

सर्पभुक् । पु । मयूरे । इति च । कच्छे । হাড়গিলা । राजसर्पे । नाकुलीकन्दे । रा नि व ७ ।

सर्पमाला । स्त्री । सर्पकङ्कालिकाभेदे । र मा ।

सर्पलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । পাণ গাছ । रा नि व ११ ।

सर्पलोचना । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् । পানশিউলী । वा उ १०अ । गन्धरास्नायाम् । वै निघ ।

सर्पविषम् । क्ली । सर्पगरले । সাপের বিষ । "विषमाद्यमवाप्य रक्तं दूषयते वपु । रक्तमल्पवि तु प्राप्तं वर्द्धते तैलमम्बुवत ॥" वा उ ३६अ ।

सर्पसहा । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् । পানশিউলী । प मु ।

सर्पसुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सर्पगन्धायाम् । वै निघ ।

सर्हा (न्) । पुं । नकुले । বেজি । इति च ।

सर्पा । स्त्री । तन्नामकौषधी । या च सर्पाकारा सर्पकङ्कालिका । च चि १अ ।

सर्पाख्य । पु । नागकेशरवृक्षे । र मा । महिष कन्दे । रा नि व ७ । श्वेतालुके । শাঁকআলু । वै निघ ।

सर्पाङ्गी । स्त्री । सङ्कलोपिप्पल्याम् । रा नि व ६ । सर्पकङ्कालीभेदे । পানশিউলী । र मा ।

सर्पादनी । स्त्री । खाद्यलिकानामकन्दशाके । नाकुल्याम् । গন্ধনাকুলী । रा नि व ७ ।

सर्पारि । पु । नकुले । मयूरे । रा नि व १९ ।

सर्पावासम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दने । रा नि व १२ । श्वेतचन्दने । रा नि व १२ ।

सर्पाशन । पुं । मयूरे । हला ।

सर्पास्यम् । क्ली । नासाकर्णाश्मच्छेदनयोग्ये अस्त्र भेदे । "सर्पास्य घ्राणकर्णार्शश्छेदनेऽर्द्धाङ्गुलं फले ।"

सर्पाक्षी । स्त्री । सर्पगन्धायाम् । পানশিউলী । हि सरहची गण्डिनी । तत्पर्य्यायौ,—गन्धाखी नाकुलापत्र । प मु । र सा स । वै निघ २अ एकाहिक ज्व चि मसृणसञ्जीवनीरसे । र स र विष चि । गुणा —"सर्पाक्षी कटुका तिक्ता तीक्ष्णा कृमिनिकृन्तनी । वृश्चिकोन्दुरसर्पाणां विषघ्नी व्रणरोपणी ॥" भा गु व । श्वेतापराजितायाम् । रक्तशङ्खिन्याम् । वै निघ । गन्धनाकुल्याम् । रा नि व ७ ।

सर्पिः (स्) । क्ली । दुग्धसम्भूतस्नेहे, घृते । चि । रा नि व १५ । सर्प गतौ संस्कारात् सर्पणात्

सर्कः । पु । मनसि । उषा ।

सर्गः । पुं । आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरूपे मुक्ते । "सर्गापवर्गयोर्द्वारं .. .." । मा नि । नि सरये, त्यागे ।

सर्जः । पु । शालनिर्य्यासे । ধুনো । चक्र द ज्व शि अपराजिताधूपे । "पुरध्यामवचासर्ज ।" शाल वृक्षे । सर्ज्जरक इति भाषा । अश्वकर्णवृक्ष । वै निघ । पीतशाले । পেয়াশাল । अ र ।

सर्जकः । पु । सर्ज्जवृक्षे । শাল গাছ । अटा । असनवृक्षे । वै निघ । सर्ज्जरसे । ধুনো । रत्न र माल चि । पीतशाले । পেয়াশাল । अम ।

सर्जगन्धा । स्त्री । रास्नायाम् । र मा ।

सर्जनामा (न्) । पुं । सर्ज्जतरौ । सु चि १ प ।

सर्जनिर्य्यासकः । पुं । शालनिर्य्यासे । ধুনো ।

सर्जमणिः । पु । शाल्मलीवेष्टे । মোচরস । त्रिका ।

सर्जरसः । पुं । रालै । ধুনো । रा नि व १२ । सु सू ३८ प एलादि । See राल । सर्ज्जवृक्षे । ধুনোর গাছ । रा नि व ९ । र मा । । भा ४म रेवतीप्रतिषेधचि । "कुष्ठं सर्ज्जरसो तथा ।"

सर्जशालः । पुं । शालवृक्षे । र मा ।

सर्जाख्यः (ह्व) । पुं । सर्ज्जरसे । ধুনো । भैष क्षुद्ररोगचि । भा म ४म ।

सर्जिः (क्षारः) । स्त्री, पु । स्वर्जिकाक्षारे । সাজিমাটী । र मा । See स्वर्जिक्षार ।

सर्जिका (क्षार) । स्त्री, पुं । सर्ज्जिक्षारे । সাজিমাটী । र मा ।

सर्जी । स्त्री । सर्ज्जिक्षारे । সাজিমাটী । प मु ।

सर्ज्यः । पु । सर्ज्जरसे । ধুনো । र मा ।

सर्पः । पुं । प्रसिद्धसरीसृपे । সাপ । सर्पा द्विविध—दिव्या भौमश्चेति । तत्र दिव्या सर्पा दृष्टिनिःश्वासविषा इति । भौमा दंष्ट्राविषा । "ये तु दंष्ट्राविषा भौमा ये दशन्ति च मानुषान् । तेषां संख्यां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्व्वशः । अशीतिर्त्वेव सर्पाणां भिद्यते पञ्चधा तु सा । दर्व्वीकरा मण्डलिनो राजिमन्तस्तथैव च । निर्विषा वैकरञ्जाश्च त्रिविधास्ते पुनः स्मृता । दर्व्वीकरा मण्डलिनो राजिमन्तश्च पन्नगा । तेषु दर्व्वीकरा ज्ञेया विंशतिः षट् च पन्नगाः । द्वाविंशतिर्मण्डलिनो राजिमन्तस्तथा दश । वैकरञ्जोद्भवा सप्त चित्रामण्डलि राजिला ॥" एषु मरानिवलिङ्गास्त्रिलिङ्गा पुमांस, सूक्ष्मास्त्वलिङ्गास्त्रियः, उभयलक्षणमन्द विषा अकोपा नपुंसका इति । सु कल्प ४ प । एषां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याये मृग्याणि । मांसगुणा— वर्चोवातदोषघ्नं कृमिदूषीविषघ्नं चक्षुष्य पाके मधुर मेधाग्निजननम् । "दर्व्वीकरा दीपकाश्च तेषूक्ता कटुपाकिन । मधुराश्चातिचक्षुष्या सृष्ट विण्मूत्रमारुता ॥" सु सू ४६ प । तद्विषगुणा— "विशपादुष्णकटुकमक्षीण स्वादु शीतलम् । विषं दर्व्वीकरादीनां क्रमाद्वातादिकोपनम् । तारुण्यमध्य वृद्धत्वे वृष्टिशीतातपेषु च । विषोल्वणा भवन्त्येते व्यन्तरा ऋतुसन्धिषु ।" वा उ ३६ प ।

सर्पकङ्कालिका (ली) । स्त्री । स्वनामख्यात लतायाम् । सर्पकङ्कालीं, वनाञ्चालाविशेष । र मा । गन्धरास्नायाम् । प मु । See रास्ना ।

सर्पकञ्चुकः । पुं । सर्पनिर्म्मोके । সাপের খোলস ।

सर्पगन्धा (न्धिनी) । स्त्री । गन्धरास्नायाम् । See रास्ना । नाकुलीनाममहाकन्दशाके । रा नि व ७ । वा उ ३५ प । नागदमन्याम् । वै निघ ।

सर्पघाति । स्त्री । सप्तमकफलविषभेदे । सु कल्प २ प । See फलविषम् ।

सर्पघातिनी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् । পানিশিউলি । तत्पर्य्याया,— सर्पहन्त्री सर्पनामा सर्पाक्षी सर्पघातिनी । प मु ।

सर्पच्छत्रकः । पुं । शाकविशेषे । সাপের ছাতা । गुणा — मलभेदन रूक्ष मधुर शीत विष्टम्भी च । च सू २७ प ।

सर्पतनु । स्त्री । चविकायाम् । হাঁচুটী । See चविका ।

सर्पतृण । पुं । नकुले । নেউল । हे च ।

सर्पदण्ड । पु । दन्तीवृक्षे । श च ।

सर्पदण्डा (ण्डी) । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् । विछाति । प मु । सिंहपिप्पल्याम् । गुणा— सारका उष्णा कटु कफघ्नी वातघ्नी च । वै निघ ।

सर्पदण्डिका । स्त्री । मेषशृङ्गी । अजशृङ्गी । মেড়াশিঙে । १ व

सर्पदण्डा (ण्ता) । स्त्री । सिंहपिप्पल्याम् । राजनि व ६ ।

सर्पदण्डी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । गोरक्ष चाकुलिया । राजनि व ५ ।

सर्पदन्ती । स्त्री । नागदन्त्याम् । हातिशुँड़े । राजनि व ५ ।

सर्पदमनी । स्त्री । नागदन्त्याम् । हातिशुँड़े । वन्ध्याकर्कोटिकायाम् । राजनि व ३ ।

सर्पदष्टकम् । क्ली । सर्पदंशने । तच्च त्रिविध सर्पित रदित निर्व्विषञ्चेति । केचित् चतुर्थं सर्पाङ्गा भिहतमिच्छन्ति । तेषां लक्षणानि यथा— "पदानि यत्र दन्तानामेकं द्वे वा बहूनि च । निमग्नान्यल्परक्तानि यान्युद्वृत्य करोति हि । चञ्चु मात्रकयुक्तानि वैकल्यकरणानि च । सङ्कुचितानि सशोफानि विद्यात्तत् सर्पितम् भिषक् ।" इति । "राज्यः सलोहिता यत्र नीलाः पीताः सितास्तथा । विज्ञेयं रदितं तत्तु ज्ञेयमल्पविषञ्च तत् ॥" इति । "अशोफमल्पदुष्टासृक् प्रकृतिस्थस्य देहिनः । पदं पदानि वा विद्यादविषं तच्चिकित्सकः ॥" इति । "सरसृटस्य भीरोर्हि भयेन कुपितोऽनिलः । कस्य चित् कुरुते शोफं सर्पाङ्गाभिहतन्तु तम् ।" सुश्रुत कल्प ४ अ । वाभटस्तु तुण्डाहत व्यालीढ व्यालुप्त दष्टनिपीडितदष्टकभेदेन पञ्चधाह । एषु प्रथम द्वय निर्व्विष, निपीडितदष्टकम् असाध्य व्यालुप्तदष्ट कञ्च कृच्छ्रसाध्यम् । एषां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याये द्रष्टव्यानि । वा उ ३६ अ ।

सर्पनामा । स्त्री । सर्पाख्याम् । सर्पकङ्काली विशेष, पानशिउली । पत्रु ।

सर्पनिर्म्मोक । पु । सर्पत्वचि । सापेर खोलोस । च श्रा २ अ ।

सर्पनेत्रा । स्त्री । सुगन्धरास्नायां । सर्पाख्यां । पानशिउली, सर्पकङ्कालीविशेष । राजनि व ७ ।

सर्पपुष्पी । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् । नागदन्त्याम् । हातिशुँड़े । राजनि व ५ ।

सर्पप्रिय । पुं । चन्दनवृक्षे । वैनिघ ।

सर्पफेण(न)म् । क्ली । अहिफेने । वैनिघ २ भ अश्मा चि जातीफलादिगुटपाके ।

सर्पभक्षक । पुं । नाकुलीकन्दे । मयूरे हेच ।

सर्पभुक् । पु । मयूरे । हेच । गर्भ । हाड़गिला । राजसर्पे । नाकुलीकन्दे । राजनि व ७ ।

सर्पमाला । स्त्री । सर्पकङ्कालिकाभेदे । रमा ।

सर्पलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पाण गाछ । राजनि व ३ ।

सर्पलोचना । स्त्री । सर्पाख्याम् । पानशिउली । वा उ ३० अ । गन्धरास्नायाम् । वैनिघ ।

सर्पविषम् । क्ली । सर्पगरले । सापेर विष । "विषमादिममप्राप्य रक्तं दूषयते वपुः । रक्तमण्वपि तु प्राप्तं वर्द्धते तैलमम्बुवत् ॥" वा उ ३६ अ ।

सर्पसहा । स्त्री । सर्पाख्याम् । पानशिउली । पत्रु ।

सर्पसुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सर्पगन्धायाम् । वैनिघ ।

सर्पहा (न्) । पु । नकुले । बेजि । हेच ।

सर्पा । स्त्री । तन्नामकौषधी । या च सर्पाकारा सर्पकङ्कालिका । चचि १ अ ।

सर्पाख्य । पुं । नागकेशरवृक्षे । रमा । महिष कन्दे । राजनि व ७ । श्वेतालुके । साँक आलू । वैनिघ ।

सर्पाङ्गी । स्त्री । गण्डलीपिप्पल्याम् । राजनि व ६ । सर्पकङ्कालीभेदे । पानशिउली । रमा ।

सर्पादनी । स्त्री । लाङ्गलिकानामकन्दशाके । नाकुल्याम् । गन्धरास्ना । राजनि व ७ ।

सर्पारि । पु । नकुले । मयूरे । राजनि व १९ ।

सर्पावासम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दने । राजनि व १२ । श्वेतचन्दने । राजनि व १२ ।

सर्पाशन । पुं । मयूरे । हला ।

सर्पास्यम् । क्ली । नासाकर्णाग्रच्छेदनयोग्ये शस्त्र भेदे । "सर्पास्य घ्राणकर्णार्शश्छेदनेऽर्द्धाङ्गुल फले ।"

सर्पाक्षी । स्त्री । सर्पगन्धायाम् । पानशिउली । हि सरहची गण्डिनी । तत्पर्य्यायौ,—गण्डाली नाडीकलापक । पत्रु । रत्नाम । वैनिघ २ भ एकाहिक ज्व चि मृतसञ्जीवनीरसे । रस र विष चि । गुणाः —"सर्पाक्षी कटुका तिक्ता सोष्णा कृमिनिकृन्तनी । हन्ति वृश्चिकलूतादि विषघ्नी व्रणरोपणी ॥" भा गु व । श्वेतापराजितायाम् । रक्तशङ्खिन्याम् । वैनिघ । गन्धनाकुल्याम् । राजनि व ७ ।

सर्पिः (स्) । क्ली । दुग्धसम्भूतद्रव्ये, घृते । घि । राजनि व १५ । सर्प गतौ सर्पणात् सर्पणात्

सर्पिः । "नान्यः स्नेहस्तथा कश्चित् संस्कारमनुवर्त्तते । यथा सर्पिस्तरं सर्पिः सर्व्वस्नेहोत्तमं मतम् ॥" सि यौ वा व्या धि श्रीकण्ठः ।

सर्पिका । स्त्री । गोकर्णीलतायां । वै निघ ।

सर्पिणी । स्त्री । सर्पाकारवत्क्षुपविशेषे । सर्प कङ्कालो । तत्पर्य्याया,—भुजगी भोगी कुण्डली पन्नगी फणी । गुणा—विषघ्नी कृषवर्द्धिनी च । रा नि व ५ । सर्पस्त्रियाम् । श र ।

सर्पिर्गर्भम् । क्ली । नवनीतके । वै निघ ।

सर्पिर्मेहः । पुं । वातजन्यप्रमेहरोगे । तत्र घृत तुल्यं मेहति । सु नि ६ च ।

सर्पिषम् । क्ली । घृते । वै निघ ।

सर्पी । स्त्री । भुजङ्ग्याम् । अ र ।

सर्पी(र्पे)ष्टम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दने । र मा । जटा ।

सर्व्वः । पुं । पारदे । रसार्णवे प्रकारान्तरविषम ज्वर रस । भैष ज्या र धि । सा कौ ज्वरान्तकरसे । रसाञ्जने । शिलाजतुनि । वै निघ ।

सर्व्वग. । पु । जीवे । आत्मनि । श मा । क्ली । जले । मे ।

सर्व्वगन्धम् । क्ली । चातुर्जातकादिषु द्रव्येषु । "चातुर्जातककर्पूरकक्कोलागुरुशिह्लकम् । लवङ्ग सहितश्चैव सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ॥" प म श्व । कुङ्कुमागुरुकर्पूरकस्तूरीचन्दनेषु । भा म ४भ अध्य पू चि । "सर्व्वगन्धं प्रदेहयेत् ।" "चातुर्जातक कर्पूर कक्कोलागुरु कुङ्कुमम् । लवङ्गसहितश्चैव सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ।" इति च । धा । सौगुते एलादिगणे ।

सर्व्वगा । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । अ च ।

सर्व्वग्रन्थि. (कम्) । पुं, क्ली । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ । ६ च ।

सर्व्वग्रहापहा । स्त्री । नागदमन्यां । नागदमना । वै निघ ।

सर्व्वजगत्प्रिया
सर्व्वजनप्रिया } स्त्री । चक्री । ऋद्धौ । वै निघ ।

सर्व्वज्वरहरलौह. । पु । विषमज्वरे रसविशेष । यथो—चित्रकमूलं त्रिकटु त्रिफला विडङ्ग मुस्तकं गजपिप्पली पिप्पलीमूलं चीरकमूल देवदारु किराततिक्तं बालकं कटुकी कण्टकारी शिग्रु- बीज यष्टिमधु कुटजत्वक् इन्द्रयवी वा एषां प्रति समभाग सर्व्वचूर्णसमं लौहं । मात्रा १ माषा । अनुपान मधु । सा कौ । अन्य—কান্তিলৌহ ১৬ তো পারা ২ তো গন্ধক ২ তো আমলা, হরীতকী, বহেড়া, শুঁট, পিপুল, মরিচ, বিড়ঙ্গ, মুতা, গজপিপুল, পিপুলমূল, হরিদ্রা দারুহরিদ্রা, চিতের মূল, প্রত্যেক ১ তো। আদার রসে মর্দ্দন। মাত্রা ২ রতি। ভৈষ । তৃতীয় বৃহৎসর্ব্বজ্বরহর —পারা, গন্ধক, অভ্র, তাম্র, স্বর্ণমাক্ষিক, স্বর্ণ, রৌপ্য, শুদ্ধ হরিতাল প্রত্যেক ২ তো কান্তলৌহ ৮ তো। মর্দ্দনদ্রব্য—উচ্ছেপাতার রস, দশ মূলের ক্বাথ, ক্ষেৎপাপড়ার রস, ত্রিফলাক্বাথ, গুলঞ্চের রস, পানের রস, কাকমাচীরস, নিশুণ্ডীপত্ররস, পুনর্নবারস ও আদার রস। মাত্রা ১ রতি। অনুপান পিপুলচূর্ণ ও পুরাণ গুড়। र सा स ।

सर्व्वतःशुभा । स्त्री । पिप्पलीमूले । प्रियङ्गौ । श च ।

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । सिद्धान्तविशेषे । "सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तो नाम तस्मिंस्तस्मिन् सर्व्वस्मि न्शास्त्रे तत् प्रसिद्धं ।" च वि ८ मध ।

सर्व्वतिक्ता । स्त्री । काकमाचिकायाम् । रा नि व ४ ।

सर्व्वतोभद्र. । पु । निम्बवृक्षे । रा नि व ८ । क्ली । आसनपद्यङ्कादाकारेण अग्नरौच्चें दन्ते । "सेवनी वर्ज्जयित्वा तु चतुर्धा दारिते गुदे । सर्व्वतो भद्रकम् ॥" सु चि ८ च । वा उ २८ च ।

सर्व्वतोभद्रलौहम् । क्ली । अम्लपित्त श्वास कासादिनाशक औषधविशेष । तत्पाठ,—"लौह चूर्णं रस तास्रमभ्रकञ्च पलम् पलम् । शुद्धसूतञ्च कर्षैकं गन्धकाद्वै पल तथा । माक्षिकस्य विशुद्धस्य चार्द्धं शुद्धा शिलापरा । सार्द्धकर्षं विशुद्धञ्च शिलाजतु तथा परम् ॥ गुग्गुलोरपि कर्षैकं प्रत्येकं पारदस्य च । चूर्णं विडङ्ग भल्लातवह्निश्च सार्द्धमूलकम् ॥ करिकर्णपलाशञ्च तालमूली पुनर्नवा । घनामृता नागबला श्वेत सहकण्टकारी ॥ भद्रकैश्च शतावर्य्यौ हृद्दार फलत्रिकम् । त्रिकटुश्चापि सर्व्वेषां प्रत्येकञ्च मर्द्दं भिषक् । सम्यक्काथ संमर्द्य घृतेन मधुना सह ।

चित्रे भाष्ये विनिर्दिष्ट मत कृत्वाद् विधान विन् । मानवादिभिरनेन लौह सर्व्वरोगघ्नम् ॥' অর্থাৎ লৌহ, তাম্র, অভ্র, প্রত্যেক ১ পল পারদ ২ তোলা গন্ধক ৪ তোলা স্বর্ণমাক্ষিক ২ তোলা মনঃশিলা ও শিলাজতু প্রত্যেক ১ তোলা গুগ্গুলু ২ তোলা ত্রিফলা, ত্রিকটু, চিতা, শ্বেত আকন্দ, হস্তিকর্ণপলাশ, তালমূলী, পুনর্নবা, মুতা, বচ, গোক্ষুর-চাকুলে, মুণ্ডিরী, কুলত্থ, দেবদারু, শতমূলী, তৈলকন্দ, হিঙ্গু ও ত্রিকটু প্রত্যেক ১০ তোলা একত্র ঘৃত ও মধুসহ মর্দ্দন করিবে। মাত্রা ১ মাষ। ভৈষ

सर्व्वतोभद्रा (द्रिका)। स्त्री। गाम्भारी। গাম্ভার গাছ। রা নি ব ৮। সর্ব্বতোভদ্রস্থানে। কর্দম ভাব প্রকাশ। "শ্রীফল সর্ব্বতো ভদ্রা।"

सर्व्वतोमुखम्। क्ली। जलम्। रा नि व १४।

सर्व्वधातुकम्। क्ली। ताम्रे। वै निघ।

सर्व्वपाचक। पु। टङ्कणक्षारे। সোহাগা। वै निघ।

सर्व्वमध्या। स्त्री। कार्पासी। পাতী। वै च।

सर्व्वभूतप्रमर्द्दिनी। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटिका। वै निघ। [द्रव्ये। वै निघ।

सर्व्वभूमिक। पु। दारुचिनीति ख्याते द्रव्ये।

सर्व्वमूल्यम्। क्ली। कपर्द्दके। कड़ि। शिका।

सर्व्वयूप। पुं। श्रौतयागादसम्भवे रेवत निर्दिष्टो रसो भवति। स दुस्तरः। वै निघ।

सर्व्वरस। पुं। धूने। धुन। सर्ज्जरसे। वै च। स्त्री (सा)। वाणमध्ये। বৈদ্যের দণ্ড। (क्ली)। लवणरसे। वै च।

सर्व्वरसोत्तम। पु। लवणरसे। वै च।

सर्व्वलवणम्। क्ली। लवणपञ्चके। रा नि व ६।

सर्व्वलौहम्। क्ली। ताम्रे। वै निघ।

सर्व्ववर्च्चसम्। क्ली। ताम्रे। वै निघ।

सर्व्ववर्णिका। स्त्री। गम्भारीवृक्षे। भट्ट।

सर्व्वश्वेता। स्त्री। सर्व्वश्वेता नाम कण्टकारी विशेषे। सु कल्प २८। See कण्ट।

सर्व्वसंसर्गलवणम्। क्ली। लवणपञ्चके। रा नि व ६।

सर्व्वसन्नत। पु। विषमज्वरविशेषे, पञ्चम भावे। भ च।

सर्व्वसर। पु। मुखरोगविशेषे। स वात पित्तकफशोणितनिमित्तः। तत्र वातजे वदने सर्व्वतः स्फोटैः समन्ताद्भवेत्। पित्तजे तु रक्त पीत वर्णैस्तनुभिः स्फोटैश्चितं भवति। कफजे तु कण्डूयुतैः सवर्णैश्च भवति। रक्तजे च पित्त लक्षणं भवति। सु नि १६ अ।

सर्व्वसह। पु। गुग्गुलौ। च सु।

सर्व्वसाधनम्। क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

सर्व्वसिद्धि। पु। श्रीफले। বেল। भ च।

सर्व्वस्नेह। पु। चतुःस्नेहे। सर्पिर्वसा मज्जा तैलं। See चतुःस्नेहम्।

सर्व्वहितम्। क्ली। मरिचे। रा नि व ६।

सर्व्वक्षार। पु। क्षारविशेषे। সাবান। साबुन इति लोके। सज्जिक्षार इति दाक्षिणात्ये। तत्पर्य्याया,—सर्व्वक्षारः समूहक्षारः कौशिकक्षारः महाक्षारः सकलक्षार इत्यादयः। गुणाः—अति क्षारः कटुः उष्णः वह्निदीपनः गुदावर्त्तशमनः मल मूत्रविशोधनश्च। रा नि व ६। गुल्मकाशे। कण्डू पामाघ्नम्। वै निघ।

सर्व्वाख्य। पु। पारदे। পারা। रसकौ। कैव सार वि चिन्तामणि।

सर्व्वाङ्गकम्पारिरस। पु। वातव्याधि हारे रसः। पाठ—"मृत सूत मृत ताम्र मर्द्दयेत् कटुकत्रयैः। एकविंशतिवारेण शोष्य देयं पुनः पुनः। वल्लमात्रा वटी भक्ष्या..." रस र।

सर्व्वाङ्गसुन्दर। पुं। रसौषध विशेषनाम रसेन्द्र। पाठ—"दरदं च दग्धं च विषं च जयपालकम्। कटुत्रयं च त्रिफला टङ्कणं चूर्णकम्॥' मात्रा ४ गुञ्जामिता। পারা, গন্ধক, বিষ, জয়পালবীজ, ত্রিকটু, ত্রিফলা, সোহাগার খৈ প্রত্যেক সমভাগ। মাত্রা ৩ রতি। রসরত্ন। অন্য আমাতিসারে রক্তাতিসারে চ—"হেম-লক্ষ-কপর্দিকাঃ ষড়্ মাষাঃ টঙ্কণং চ। মৌক্তিক বিদ্রুম শঙ্খ কপর্দিক চূর্ণকং। ইদং সর্বাঙ্গসুন্দর মন্ত্রং নিষেবেত্। জিম্ব দ্রবং যোজিত বিড়িকা কারয়িত্বা। ততাম্ রসং দেয়াক্ষৈস্তথা মধুরৈঃ। ইন্দ্রমতম লৌহ লৈহাঃ সপ্তদশ। পক্বাঙ্গ চমৎকার

सर्पि । "नान्य श्रेष्ठतया कश्चित् सत्कारमनुवर्त्तते । यथा सपितर सर्पि सर्व्वरिष्टोत्तम मतम् ॥" सि यो वा व्या धि श्रीकण्ठ ।

सर्पिका । स्त्री । गोकर्णीलतायां । वै निघ ।

सर्पिणी । स्त्री । सर्पाकारवत्क्षुपविशेषे । सर्प कङ्काली । तत्पर्य्याया,—भुजगी भोगी कुण्डली पन्नगी फणी । गुणा—विषघ्नी पुष्पवर्द्धिनी च । रा नि व ५ । सर्पस्त्रियाम् । श र ।

सर्पिर्गर्भम् । क्ली । नवनीतके । वै निघ ।

सर्पिर्मेहः । पुं । वातजन्यप्रमेहरोगे । यत्र घृत तुल्य मेहति । सु नि ६ अ ।

सर्पिषम् । क्ली । घृते । वै निघ ।

सर्पी । स्त्री । भुजग्याम् । श र ।

सर्पी(पि)ष्टम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दने । र मा । जटा ।

सर्व्वः । पुं । पारदे । र सा से प्रकारान्तरविषम ज्वर रस । भैष या र चि । सा कौ ज्वरान्तकरसे । रसाञ्जने । शिलाजतुनि । वै निघ ।

सर्व्वगः । पुं । जीवे । आत्मनि । श मा । क्ली । जलि । मे ।

सर्व्वगन्धम् । क्ली । चातुर्जातकादिषु द्रव्येषु । "चातुर्जातककर्पूरककोलागुरुसिह्लकम् । लवङ्ग सहितञ्चैव सर्व्वगन्ध विनिर्द्दिशेत् ॥" प प्र ३ ख । कुङ्कुमागुरुकर्पूरकस्तूरीचन्दनेषु । भा म ४ भ अम्ल पु चि । "सर्व्वगन्धं प्रदेहश्च ।" "चातुर्जातक कर्पूर कक्कोलागुरु कुङ्कुमम् । लवङ्गसहितश्चैव सर्व्वगन्धं विनिर्द्दिशेत् ।" इति च । भा । सौगन्धे एलादिगणे ।

सर्व्वगा । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । श च ।

सर्व्वग्रन्थि, (कम्) । पुं, क्ली । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ । हे च ।

सर्व्वग्रहापहा । स्त्री । नागदमन्यां । नागदना । वै निघ ।

सर्व्वजगत्प्रिया
सर्व्वजनप्रिया } स्त्री । ऋद्धौ । वृद्धौ । वै निघ ।

सर्व्वज्वरहरलौहः । पुं । विषमज्वरे रसविशेषः । पथ्या—चित्रकमूल त्रिकटु त्रिफला विडङ्ग सुस्तकं गजपिप्पली पिप्पलीमूल वीरणमूल देवदारु किरातत्तिक्तं वालक कटुकी कण्टकारी शिग्रु बीज यष्टिमधु कुटजत्वक् इन्द्रयवी वा एषां प्रति समभाग सर्व्वचूर्णसम लौहं । मात्रा १ माषा । अनुपान मधु । सा कौ । अन्य —ज्वारितलौह

১৬ তো পারা ২ তো গন্ধক ২ তো আমলা, হরীতকী, বহেড়া, শুঁট, পিপুল, মরিচ, বিড়ঙ্গ, মুতা, গজপিপুল, পিপুলমূল, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, চিতের মূল, প্রত্যেক ১ তো। আদার রসে মর্দ্দন। মাত্রা ২ রতি। भैष । तृतीय इडत्सर्व्वज्वरहर —পারা, গন্ধক, অভ্র, তাম্র, স্বর্ণমাক্ষিক, স্বর্ণ, রৌপ্য, শুদ্ধ হরিতাল প্রত্যেক ২ তো কান্তলৌহ ৮ তো। মর্দ্দ-দ্রব্য—উচ্ছেপাতার রস, দশমূলের কাথ, ক্ষেৎপাপড়ার রস, ত্রিফলাকাথ, গুলঞ্চের রস, পানের রস, কাকমাচীরস, নিশুণ্ডীপত্ররস, পুনর্নবারস ও আদার রস। মাত্রা ১ রতি। অনুপান পিপুলচূর্ণ ও পুরাণ গুড়। र सा स ।

सर्व्वत.प्रभा । स्त्री । पिप्पलीमूले । प्रियङ्गौ । श च ।

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । सिद्धान्तविशेषे । "सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तो नाम तस्मिंस्तस्मिन् सर्व्वस्मि-न्तन्त्रे तत् प्रसिद्धं ।" च वि ८ अ ।

सर्व्वतिक्ता । स्त्री । काकमाचिकायाम् । रा नि व ४ ।

सर्व्वतोभद्रः । पुं । निम्बवृक्षे । रा नि व ९ । क्ली । वातमयप्रकारेषु आयुर्वेदोक्तं दने । "सेवनी वर्ज्जयित्वा तु चतुर्धा दारिते गुदे । सर्व्वतो भद्रकम् ॥" सु चि ८ अ । वा उ २८ अ ।

सर्व्वतोभद्रलौहम् । क्ली । अन्नविष्टम्भ श्वासादिनाशक औषधविशेष । तत्पाठ,—"लौह चूर्णं मृत ताम्रमभ्रकञ्च पलम् पलम् । गन्धकस्य कर्षैक गन्धकार्द्ध पल तथा ॥ माक्षिकञ्च विशुद्धञ्च दद्यं शुद्धा शिलापरा । सार्द्धकर्षं विशुद्धञ्च शिलाजतु तथा परम् ॥ गुग्गुलोरपि कर्षैकं शाल्मलाश्च परस्य च । चूर्णं विडङ्ग भल्लातवह्नि सार्द्धमूलजम् ॥ कटिकर्षपलाम्रञ्च सालमूली पुनर्नवा । धनायता नागबला चक्र मद कण्टकारी ॥ भद्रकैरा शतावर्य्यौ क्रकदार फलत्रिकम् । त्रिकटुयापि सर्व्वेषां प्रत्येकञ्च भवेद् भिषक् ॥ सम्यमकञ्च ईनद्य घृतेन मधुना सह ।

विन्यस्य भाण्डे विनिधाय तत्र कुर्य्यात् विधानं विधिवत्॥ माषकादिक्रमेणैव लौहं सर्व्वरसायनम्॥' जारित लौह, ताम्र, अभ्र, प्र १ प पारद २ तो गन्धक ४ तो स्वर्णमाक्षिक २ तो मनःशिला ও शिलाजतु प्र ३ तो गुग्गुलु २ तो विडङ्ग, भेला, चिता, श्वेत आकन्द, हस्तिकर्णपलाश, तालमूली, पुनर्नवा, मुता, गुलञ्च, गोरक्ष-चाकुले, मुण्डिरी, भृङ्गराज, केशुते, शतमूली, वीजताड़क, त्रिफला ও त्रिकटु प्र ॥० तो एकत्र घृत ও मधुसह मर्द्दन करिबे। मात्रा १ माषा। भैष

सर्व्वतोभद्रा (द्रिका)। स्त्री। गाम्भार्य्याम्। गाम्भार गाछ। रा नि व ९। वा सू १४ अ सारि वादौ। भा म १म ज्व चि। "श्रीफल सर्व्वतो भद्रा।"

सर्व्वतोमुखम्। क्ली। जले। रा नि व १४।

सर्व्वधातुकम्। क्ली। ताम्रे। वै निघ।

सर्व्वधावक। पुं। टङ्कणक्षारे। सोहागा। वै निघ।

सर्व्वभक्ष्या। स्त्री। छाग्यां। पाँठी। हे च।

सर्व्वभूतप्रमर्द्दिनी। स्त्री। वन्ध्याकर्कोटक्यां। वै निघ। [द्रव्ये। वै निघ।

सर्व्वभूमिक। पुं। दारुचिनीति ख्याते पदार्थ

सर्व्वमूल्यम्। क्ली। कपर्द्दके। कड़ि। त्रिका।

सर्व्वयूष। पुं। नीरसधान्याम्लफलाद्यैरेकत्र मिलितैर्यो रसो भवति। स गुरुतरः। वै निघ।

सर्व्वरस। पुं। धूनके। धुना। लवणरसे। हे च। स्त्री (सा)। लाजमण्डे। खैयेर मण्ड। प मु। (क्ली)। सौवर्च्चलवणे। हे च।

सर्व्वरसोत्तम। पु। लवणरसे। हे च।

सर्व्वलवणम्। क्ली। सौवर्च्चलवणे। रा नि व ६।

सर्व्वलोहम्। क्ली। ताम्रे। वै निघ।

सर्व्ववर्च्चसम्। क्ली। ताम्रे। व निघ।

सर्व्ववर्णिका। स्त्री। गाम्भारीवृक्षे। लट।

सर्व्वश्वेता। स्त्री। मुख विज्ञानाम[?] कीटविशेषे। सु कल्प ८अ। See कीट।

सर्व्वसुगन्धपणम्। क्ली। सौवर्च्चलवणे। रा नि व ६।

सर्व्वसङ्गत। पु। चिमडद्विधान्यविशेषे, षष्टिक धान्ये। श च।

सर्व्वसर। पु। सन्नामकमुखरोगे। स वात पित्तकफशोणितनिमित्तः। तत्र वातजे वदने सतोद स्फोटैः समन्ताद्व्याप्तं भवति। पित्तजे मुखं रक्त पीत सदाहसूक्ष्मस्फोटाचितं भवति। कफेनाल्प वेदनकण्डुयुक्तैः सवर्णैर्व्याप्तं भवति। रक्तजे च पित्त लक्षणं भवति। सु नि १६अ।

सर्व्वसह। पुं। गुग्गुलौ। प मु।

सर्व्वसाधनम्। क्ली। स्वर्णे। वै निघ।

सर्व्वसिद्धि। पुं। श्रीफले। बेल। श च।

सर्व्वस्नेह। पु। चतुःस्नेहेषु। सिर्पिर्वसा मज्जा तैलसंज्ञकेषु[?]। See स्नेहचतुष्टयम्।

सर्व्वहितम्। क्ली। मरिचे। रा नि व ६।

सर्व्वक्षार। पु। क्षारविशेषे। साबान। साबुन इति लोके। सज्जिक्षार इति दाक्षिणात्ये। तत्पर्य्याया,—वहुक्षार समूहक्षार कोमक्षार सज्जाक्षार. मलारि क्षारमेलक। गुणा—अति क्षारः मधुरः वस्तिशोधनः गुदावर्त्तक्रिमिघ्नः मल मूत्रविशोधनश्च। रा नि व ६। मुष्ककवृक्षे। घण्टा-पारुल। वै निघ।

सर्व्वाख्य। पुं। पारदे। पारा। रस को। भैष वा र चि वादमायसी।

सर्व्वाङ्गकम्पारिरस। पु। वातव्याधिचि कारि रस। पाठ—"मृतं सूतं मृतं ताम्रं मर्द्दयेत् कटुकद्रवैः। एकविंशतिवारेण शोष्यं पेष्यं पुनः पुनः। चणमात्रा वटी भक्ष्या ।" रस र।

सर्व्वाङ्गसुन्दर। पुं। रसोऽयं विरेचनाधिकारोक्तः। पाठ—"मृतसूतस्य गन्धस्य विषस्य जयपालकम्। कटुत्रयञ्च त्रिफला टङ्कणञ्च समांशकम्॥' मात्रा १ गुञ्जामिता। पारा, गन्धक, विष, जयपालबीज, त्रिकटु, त्रिफला, सोहागा ইহার প্রত্যেক সমভাগ। মাত্রা ৩ রতি। रसा ए। अन्न कासाधिकारे रत्नाधिकारे च —"रसभस्म समा...ौ द्वौ भागौ टङ्कणं च। मौक्तिकं विद्रुमं शङ्खं मारयेत् प्रयत्नतः। हेम भस्मार्द्धभागञ्च सर्व्व मृतं निधापयेत्। जिम्ब द्रवं शोधितं [illegible] मर्द्दयेत्। तदा[न्] [illegible] [illegible]। [illegible] तोयं तोयाख्यं वटी [illegible]। [illegible]

श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ॥” মীরমরূপে সোহাগার খৈ করিয়া উত্তমরূপে তাহা চূর্ণ করিবে সেই খই ২ তো পারা ১ তো গন্ধক ১ তো মুক্তাভস্ম, প্রবালভস্ম, শঙ্খভস্ম প্রত্যেক ২ তো, সোণা ॥• তো । একত্র নিমছালের রসে মাড়িয়া গোলক প্রস্তুত করিবে, সেই গোলক বজ্রমূষায় রাখিয়া গজপুটে তীব্রজ্বালে পাক করিবে। শীতল হইলে তুলিয়া লৌহ ॥• তো ও হিঙ্গুল ।• আনা দিয়া একত্র মাড়িয়া রাখিবে। মা ২ র। অনু পিপুলচূর্ণ ও মধু। রস কৌ। ভগ।

सर्व्वाङ्गसुन्दरी । स्त्री। वैद्यकग्रन्थविशेषे।

सर्व्वानुकारिणी । स्त्री। शालपर्ण्यां। শাল পাণী। रा नि व ४।

सर्व्वानुभूतिः । स्त्री। श्वेतत्रिवृति। শাদা তেউড়ী। अम।

सर्व्वान्नीनः । त्रि। सर्व्वान्नभक्षके। या वि १ ख। “सर्व्वान्नीनो भवेत्तथा।”

सर्व्वायनी । स्त्री। श्वेतत्रिवृतायां। वै निघ।

सर्व्वाम्लम् । क्ली। सर्व्वविधप्रशस्ताम्लद्रव्येषु, काञ्जिक सुरा सौवीरक दधिमस्त्वादिषु। त्रिषो शास्त्रवर्त्ते।

सर्व्वाक्षः । पुं। रुद्राक्षवृक्षे। वै,निघ। क्ली। रुद्राक्षफले।

सर्व्वाक्षिरोगः । पु। सर्व्वगतनेत्ररोगे। स षोड़शविध—वाताभिष्यन्द अधिमन्थ हताधिमन्थ अन्यतोवात शिरोत्पात पित्ताभिष्यन्द कफाभिष्यन्द रक्ताभिष्यन्द शुष्काक्षिपाक सशोफाक्षिपाक अक्षिपाकात्यय अम्लोषित सन्निपाताभिष्यन्द वातपैत्ताभिष्यन्द वातकफाभिष्यन्द पित्तश्लेष्माभिष्यन्दश्च। मा च १५ष। एषां विशेषा तत्तत्पर्य्याये द्रष्टव्या। See नेत्ररोग।

सर्व्वाची । स्त्री। वृश्चिकायाम्। বিছাটি। वै निघ।

सर्व्वौषध(धि)गणः । पुं। कुष्ठाद्यौषधिवर्गे। कुष्ठजटामांसी वचा हरिद्रा शैलेय चन्दन मुरामांसी कर्पूरमुस्तानि। “कुष्ठमांसीहरिद्राभिर्वचाशैलेय चन्दनैः। मुराकर्पूरमुस्ताभि सर्व्वौषधमुदाहृतम् ॥” रा नि व २२। “मुरामांसी वचा कुष्ठ शैलेय रजनीद्वयम्। शठी चम्पकमुस्तञ्च सर्व्वौषधिगण स्मृतः ॥” ज्योतिःशास्त्रम्। अपिच,—“हरिद्रा चन्दन दार्व्वी मुस्तक देवदारुकं। धन्याकं जीरके द्वौ धात्रीफलमुशीरकम् ॥ त्रिसुगन्धि शठी जटामांसी कर्पूरक वचा। मञ्जिष्ठा मदयन्ती कुष्ठ देवदारु त्रिकटुकं ॥ मुरञ्च पद्मकाष्ठञ्च बालञ्च भद्रमुस्तक। अश्विकञ्च जटामांसी पद्माञ्च शैलज्ञं शमी ॥ धर्म्मीयोगक दूर्व्वा सुरामांसी च कुङ्कुम। अपामार्गी मधुरिका बिल्वसा खदिर कुशा ॥ चातुर्जातकमल्लीप्योऽष्टवर्गी यवाङ्कुर। नागेश्वरञ्च कस्तूरी त्रिफला पद्मकेशरम् ॥ कङ्कोल धातकी पुष्प त्रिकटु रेणुक यव। तिला कुन्दुरु नलिका भार्गी गोरोचना वचा ॥ यष्टी पुष्पञ्च मल्लिका श्रीफलं अञ्जलीवना। इन्दीवरं वधुसुता बकुलं मालतीदलम् ॥ इन्द्रवीज कोकनदं मदनी गजपिप्पली। श्वेतापराजितापुष्पं सर्व्वौषधिगण स्मृत ॥”

सर्व्वौषधिः । स्त्री। सर्व्वौषधिगणे।

सर्षपः । पुं। (Brassica campestris Syn. Dinapis dichotoma) स्वनाम ख्यातक्षुपविशेषे। সরিষা গাছ। हि सरोसा, सर्षों, शिरिया। गुणा —रसपाकयो कटु स्निग्ध तिक्त तीक्ष्णोष्ण वात कफघ्न रक्तपित्ताग्निवर्द्धन रक्षोघ्न कण्डु,कुष्ठक्रिमिघ्नश्च। गौरस्तु श्रेष्ठ। भा पू। तीक्ष्ण वात कफघ्न उष्ण रक्तपित्तकर कटु क्रिमिकुष्ठघ्नश्च। सिद्धार्थोऽपि तद्गुण। राज। स सितासितभेदेन द्विधा। (Brassica nigra) The black mustard कृष्णसर्षपे। কাল সরিষা। हि कालिराइ, माकड़ाराइ, सर्षों, पियरी सरीस। तै अवलो। तत्पर्य्याया,—तन्तुभ कदम्ब कदम्बक कदम्बद सर्व्वप त्रिस्फट तन्तुक कटुस्नेह राजक्षवक। गुणा—“कटूष्णो वातशूलघ्न। पित्त दाहप्रदो गुल्म कण्डु,कुष्ठव्रणापह ॥” (Brassica juncea Syn Sinapis juncea) राजिकायाम्। শ্বেত সরিষা, রাই সরিষা। हि राजिका। गुणा—“सिद्धार्थं कटुकोष्णञ्च वातरक्तग्रहापह। त्वग्दोषशमनो रूक्षो विषभूतव्रणापह ॥” सर्षप तैलगुणा—तिक्त कटुक वात कफ विकारघ्नम् पिशाचदोषदं क्रिमि कुष्ठघ्न तिलगवत्रघ्नश्च। सर्षप शाकगुणा—“सार्षपं क्रिमिल स्वादु त्रिदोष रक्तपित्तकृत्।” राज ३प। अपगुण रक्तपित्त

प्रणोदकर विदाहि कटुक स्वादु रुचिदञ्च। रा नि ८०। "सर्षपञ्च विदोषघ्न रुचिदञ्चापि बह्नुलम्।" चरि १६ष। "विदाहि बहुविष्ठक्षु दृष्ण सौष्णीश्वमेव च। विदोष सार्षपं शाकम्।" सु सू ४६ष। सर्षप नालमृधा—"तीक्ष्णोष्ण सार्षप नालं वातघ्नं च प्रवातदम्। कण्डूबिदु दद्रुकुष्ठ रुचिकारकम्।" भा पू १भ शा व। सर्षपविशेषे। रूपि। हिनौरि। श्वम पोल दीपनम्। पथं वातघ्नम्। Watts ष्णगौष्वाख्यकपरिमाण। "षड्भौराष्ट्र सर्षप।" मानमानमिदम्। पञ्च। राजिकाहयपरिमिते मान। "विद्यभौराजिकाभि सर्षप।" कालिङ्ग मानमेतत्।

सर्षपकः। पुं। सक्तामकन्दविषे। सु कल्प २ष। See कन्दविषम्।

सर्षपतैलम्। क्ली। सर्षपबीजोद्भवतैले। See सर्षप।

सर्षपनालम्। क्ली। सर्षपदण्डे। नालशाक मिदम्। भा। See सर्षप।

सर्षपा। स्त्री। श्वेतसर्षपे। वै निघ।

सर्षपिकः। पुं। प्राणहरकीटविशेषे। सु क ल्प ८ष। See कीट।

सर्षपिका। स्त्री। शूकरोगभेदे। लक्षण— "गौरसर्षपतुल्या तु शूकदुष्टहेतुका। पिडका कफरक्ताभ्यां ज्ञेया सर्षपिका बुधैः॥" सु नि १४ ष। सर्पासकीटभेदे। यथा—गलगोली श्वेतकृष्ण रक्तराजि रक्तमण्डला सर्षपिका चेति। ताभिर्दष्टे सर्षपिकावर्ज्ये दाहशोफक्लेदा भवन्ति। सर्षपिकया हृत्पीड़ातिसारश्च भवति। सु कल्प ८ ष। मसूरिकाभेदे। 'चतुर्थी सर्षपाकारा पीत सर्षपवर्णिनी। माषा सर्षपिका ज्ञेयाऽष्ट्रमन विवर्जयेत्।" भा।

सर्षपी। स्त्री। श्वेतसर्षपे। वै निघ। खञ्जरिकायाम्। खञ्जन। विका।

सर्षपोद्भूतम्। क्ली। श्वेतसर्षपे। वै निघ।

सलम्। क्ली। जले। शब्दस्तोम।

सलकटुकः। पु। श्वेतपुनर्नवायाम्। नटिश्रा गांद। प सु।

सलपत्रम्। क्ली। दारुशर्करायाम्। प्राङ्गचिनि। वै निघ।

सलिलम्। क्ली। जले। रा नि व १४।

सलिलकुन्तलः। पुं, क्ली। शैवाले। विका।

सलिलप्रद। प। पयसः गर्भभेदे। गव। यथा—"हेमन्ते सततं यस्तु दृष्टरोमा सुरङ्गम। भस्मीभूतो मूत्रतेऽस्य तस्यापि सलिलप्रद॥" क द ५०ष।

सलिलजम्। क्ली। कमले। पद्म। श्वम।

सलिलधर। पुं। मुस्तायाम्। मूता। म निघ १भ शिवकल्प वि। मेघे।

सल्लकटु। पुं। प्रियालवृक्षे। रा नि व ११।

सल्लकी (ल्ली)। स्त्री। (Boswellia thurifera) Gum olibanum tree स्वनाम ख्यातकफशाकवतायाम्। कुँन्दरू की। शाल विशेष। यस्य निर्यास शिलारस इत्युच्यते। लग भव्या, सालइ इति लोके। मे सल्लकि। र्फ सदिकु। यम् शालइ। गुणा—तिक्तमधुरा कषाया ग्राहिणी कुष्ठरक्तकफवातार्शोव्रणदोषघ्नी च। रा नि व ११। वै निघ २भ र ष सा चि सल्लक्यादि स्वरसे। सु सू ३५ष। See शल्लकी।

सवम्। क्ली। जले। अटा। पुष्परसे। शब्द कल्प।

सवनम्। क्ली। प्रसवे। शब्दकल्प।

सवरम्। क्ली। जले। विका।

सवरलोध्रम्। क्ली। श्वेतलोध्रे। पाटिमालोध। प सु।

सवर्णकरणम्। क्ली। विवर्णव्रणस्थानस्य देह समानवर्णकरणे। सु चि १ष।

सवल्का। स्त्री। विडङ्गायाम्। शटौम।

सविता (तृ)। पुं। अर्कवृक्षे। आकन्दगाछ। रा नि व १०। सूर्य्ये।

सवित्रम्। क्ली। प्रसवकरणे। व्याक। स्त्री (त्री)। धात्राम्। धाई। चरि।

सविभालम्। क्ली। नखीनामगन्धद्रव्ये। व निघ।

सवीर्य्या। स्त्री। शतावर्य्याम्। शतमूली। रा नि व ४।

सव्यम्। क्ली। वामकार्य्ये। श्वम।

सव्यभिचारम्। क्ली। सव्यभिचारं नाम यत्

व्यभिचरणे, यथा—"भवेदिदमौषधमस्मिन् व्याधौ योगिकमथवा नेति।" च वि ८ अ।

सव्यसाची (इन्)। पुं। अर्ज्जुनवृक्षे। अर्ज्जुन गाछ। रा नि व ९।

सव्रणशुक्ल.। पुं। नेत्रकृष्णगतरोगभेदे। लक्षणं यथा—'निमग्नरूप हि भवेत्तु कृष्णे सूच्येव विद्धं प्रतिभाति यद्वै। स्राव स्रवेदुष्णमतीव रुक् च सव्रणं शुक्रमुदाहरन्ति॥' सु उ ५ अ।

सशल्यः (ल्या, ल्या)। पु, स्त्री। भल्लुके। रा नि व १९। नागदन्त्यां। हातिशुँड़े। र मा।

सशाकम्। क्ली। आर्द्रके। आदा। रा नि व ६।

ससत्त्वा। स्त्री। गर्भवत्या स्त्रियाम्। अ र।

ससिद्धः। पु। सर्जवृक्षे। धुनोर गाछ। रा नि व ९।

सस्यम्। क्ली। फले। अटीभ। धान्ये। धान। हे च। शूकधान्य शमीधान्यसमूहे।

सस्यमारी (इन्)। पु। महामूषिके। मेटो इन्दुर। रा नि व १९। [सल्लकीवृक्षे। वै निघ।]

सस्यसव(स)र। पु। लघुशालवृक्षे। अम।

सस्यसंवरण.। पु। अश्वकर्णशाले। रा नि व ९।

सहम्। क्ली। बले। मे। मार्गशीर्षमासे। हे च। पांशुलवणे। रा नि व ६।

सहकारः। पुं। अतिसौरभयुक्ते आम्रवृक्षे। प मु। रा नि व ११। अम।

सहचरः। पुं। झिण्टीक्षुपे। झाँटी गाछ। मे। पीतझिण्ट्यां। पीतझाँटी। र मा। चा सू १५अ येलवलादिव। "नीलकण्टकोत्कट सहाचरमाख्यायाः।" नीलझिण्ट्याम्। प मु। सु सू ३८अ सशोधने।

सहचरद्वयम्। क्ली। नील पीतझिण्टीद्वये। कण्टकझिण्टीद्वये। सु सू ३८अ डल्लण।

सहचरा (री)। स्त्री। पीतझिण्ट्यां। र मा। वै निघ। अश्विक ज्व चि वचादि। नीलझिण्ट्यां। प मु।

सहजलालि। क्ली। सुवर्णे। वै निघ।

सहजरस.। पुं। प्ररसे। रस चि ८अ।

सहखण्डुकम्। क्ली। मांसकृत व्यञ्जनविशेषे। यथा—"छागादिमांसं सुखेदं कुट्टितं खण्डितं पुनः। गुडमांसविधानेन पचेदेतत् सहखण्डुकम्। सहखण्डुक गुणयत्ने गुडमांसगुणं स्मृतम्॥" भा।

सहदेवा (वी)। स्त्री। (Sonchus arvensis Syn S Orixensis) बलायाम्। बेलेड़ा। बनबालङ्क। बन पालङ्। हि सह देवी वरी। क सहदेवी। पञ्जा भारा। पीत पुष्पबलायाम्। काडसोति लोके। पीत बेलेड़ा। तत्पर्य्याया,—महाबला सौरवला कटम्भरा वैशाखरा केसरिका मृगादनी वर्षपुष्पा कीशवर्त्तिनी परासिनी दैवबला शारिवी पीतपुष्पी देवाह्वा गन्धवल्लरी। गुणा—बल्या वृष्या विषमज्वर नाशनी छद्रोग शोफनाशिनी। सर्पाक्ष्याम्। शारिवायाम्। मे। नीलपुष्पबलायाम्। सु सू ३८अ। चि ८अ। महाबलायाम्। गौरक्ष चाकुलिया। रा नि व ४। भा सन्ततादि ज्व चि। पीतदण्डोत्पलायाम्। पीत डानकुनी। र मा। भैष ज्व चि पानीयभक्तवट्याम्। दण्डोत्पलायाम्। डानकुनी। हि चिवड़ी। च द शूल चि एरण्ड द्वादशके। च वि ८अ। प्रियङ्गौ। महानील्याम्। वै निघ।

सहद्रकम्। क्ली। सहखण्डुकमांसे।

सहपानम्। क्ली। एकत्रपाने। हे च।

सहभादली। स्त्री। प्रसारण्याम्। गन्धभादालि। भैष आमवातचि तैले।

सहभोजनम्। क्ली। एकत्रभोजने। अम।

सहरसा। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्। मुगानी। श र।

सहसानुः। पुं। मयूरे। त्रिका।

सहस्यः। पु। पौष मासि। अम।

सहस्रकाण्डा। स्त्री। श्वेतदूर्व्वायाम्। शादा दूर्व्वा। रा नि व ८।

सहस्रजित्। स्त्री। कस्तूर्य्याम्। मृगनाभि। वै निघ।

सहस्रदंष्ट्रः। पुं। महापाठीनमत्स्ये। बोयाल माछ, चितल माछ। अम।

सहस्रदंष्ट्री (इन्)। पुं। मत्स्यविशेषे। बोयाल माछ। श र।

सहस्रधौत। त्रि। सहस्रवार क्षालिते घृतादौ। हाजारबार धोउया घृतादि। वा चि १५अ।

सहस्रनुत्। पुं। अग्निवेशशे। शा पु ३म।

सहस्रपत्रम्। क्ली। कमल। पद्मपुष्प। रा नि व १०।

सहस्रपर्व्वा। स्त्री। श्वेतदूर्व्वायाम्। रा नि व ८।

सहस्रपाद। पुं। कारण्डवपक्षिणि। गारुड़ पाखी। मि।

सहस्रभित्। क्ली। कस्तूर्य्याम्। भा।

सहस्रमूली। स्त्री। दन्त्याम। रा नि व ६। चाकुलय्याम्। मूषाकाणि। वै नि घ।

सहस्ररसा। स्त्री। मूर्व्वायाम्। मृगानो। दर।

सहस्रवीर्य्या। स्त्री। दूर्व्वायाम्। र मा। च नि ४४। श्वेतदूर्व्वायाम्। च सा दय। महाशतावर्य्याम्। रा नि व ४। श्वेतदूर्व्वायाम्। रा नि व ८। च सू ४४।

सहस्रवेध(धि)म्। क्ली। अम्लवेतसे। रा नि व ११। हिङ्गुनि। हिङ्। मि। भा।

सहस्रवेधपापाण। पुं। हिङ्गुपत्री। वै नि घ रस मधुरत्व चि।

सहस्रवेधिका। स्त्री। गगनाभो। वै नि घ।

सहस्रवेधी (इन्)। पुं। अम्लवेतसे। हिङ् नि। रा नि व ६। मृगमदे। मृगनाभि। रा नि व १२। क। टिकपाग। प मु। स्त्री। तामपुष्पायाम्। पाटलायाम्। श्यामालतायाम्। लतायाम्।

सहस्राणी } स्त्री। क्षुद्रपीलुवृक्षे। वै नि घ।
सहस्राङ्गी }

सहा (सी)। स्त्री। अम्लहायी। भा। मदूर वायाम्। वै नि घ।

सहाङ्घ्रि। पुं। मयरशिखायाम्।

सहा (स)। पुं। हेमन्तकाले। मे। चपदायव वृ। चम। स्त्री (हा)। घृतकुमार्य्याम्। प मु। रपर्ण्याम्। मोषाणी। च द वाच चि सहादिनामि। पर्णायाम्। मृगानो। सु सू ३८व। सपकङ्कालि याम्। अ च। शुक्लभिण्ठ्यां। अ च। राखायां। ।। स्वर्णक्षीर्य्याम्। शेयालकाँटा। प मु। दण्डोत्पलायाम्। पीत डानकुनी। र मा। पीपुष्पवृक्षे। रा नि व १०। देवताडवृक्षे। ताड़ा। रा नि व ३। सेवतीपुष्पजाती।

मा रक्तमौलकपि। "महा विदारी च सहामाम्।" मदनद. इत्यादिः। देहेष्ट। मि।

सहाचर। पुं। पीतवर्णझिण्ट्याम्। नील ७ पीतझाँटी। अ र। चा म १५च। "गोक्षुर कोरण्टकदाचरयावकामा।" सु चि १०४।

सहाद्वयम्। क्ली। मुद्गपर्ण्यो माषपर्ण्यौ। च। गु मधुरवीर्यशीतलम्।

सहाय। पुं। चक्रवाकपक्षिणि।

सहार। पुं। आम्रवृक्षे। सहा।

सहासार। पुं। चीरासने। मूषकार।

सह्यम्। क्ली। साम्ये। शहिष्णुतायाम्। सुश्रुते। ३ र।

सह्येरा। स्त्री। चौरियोऽवृक्षे। बिङ्ई वा बिङ्गई। वै नि घ।

साकु(रु)रुण्ड। पुं। स्वनामख्यातवृक्षे। संस्कृत इति गुर्ज्जरे ख्यात। तत्पर्य्याया,— यन्थिफल विकट वन्यभूषण कुरण्ड कण्टकफल वकुरण्ड। गुणा—कषाय रुचिकर दीपन सारक श्लेष्मवातघ्न चलरघ्न लघु। रा नि व ६। वै निघ रभ च सा चि साकुरुण्डचूर्ण।

साक्षुकम्। क्ली। सनुयमूहे। यवे। ख्यात।

सागरकम्। क्ली। सामुद्रलवणे। वै निघ।

सागरगामिनी। स्त्री। सूक्ष्मैलायां। छोटि एलाच। रा नि व ६।

सागरजम्। क्ली। लवणे। वै निघ।

सागरजमल.। पुं। समुद्रफेने। वै निघ।

सागरफेन। पुं। समुद्रफेने।

सागरोत्थम्। क्ली। सामुद्रलवणे। करकच। रा नि व ६।

सागरोद्भूत। पुं। शङ्खे। शाँक। वै निघ।

साङ्कृत्य। पु। ऋषिविशेषे। च।

साङ्कुठा। स्त्री। गुञ्जालतायाम्। र मा।

साङ्ग्रामिक। वि। मारात्मके।

साचिपाटिका। स्त्री। पुनर्नवायाम्। र मा।

साचिचार। पु। स्वर्जिकाक्षारे। साचिमाटी।

साञ्जन। पुं। गृहगोधायाम्। कृकलासे। कँकलास। अ च।

सातला। स्त्री। चर्म्मकषायाम्, पीतदुग्धवृक्षे

भेदे। मनसादिभेदः। वन षड्गिनसोपुष्पी क्ष
चिरियषटकनख। तत्पर्य्याया,—सुमना चमला
सारी विन्दु विमला मिपुला वहुफेना चम्मरूपा
यमा दीना विपालिका सर्वपुष्पी पवचना। गुणा
—कफविनाशी मधु तिक्ता कषाया विसपकुष्ठ
विस्फोट व्रणघ्नी च। रा नि व ४। अपिच,—
"सातला कटुका पाके वातला शीतला लघुः।
तिक्ता शोथ कफानाह पित्तोदावर्त्त रक्तजित्॥"
भा।

सातीलकः। पु। कलायभेदे। मटर। प
टौरा।

सात्म्यम्। क्ली। यद्यस्य सेवितं सुखाय सम्पद्यते
तत् तस्य सात्म्यम्। तच्च द्विविध चेष्टासात्म्याहारा
ख्यञ्च। चेष्टाख्यञ्च कायवाङ्मनोभेदात्त्रिविधम्,
आहाराख्यञ्च रसभेदात् षड्विधम्। सु सू ०अ
ऋ। औषधादिजनित सुखानुबन्धे, व्याधिगुण
विपरीते आहारविहारादौ। "हेतुव्याधिविपर्य्यस्त
विपर्य्यस्तार्थकारिणाम्। औषधान्नविहाराणामुप
योग सुखावहम्। विद्यादुपशय व्याधे स हि
सात्म्यमिति स्मृतम्॥" मा नि। सात्म्य नाम तत्
यदात्मन्युपशेते। तत्त्रिविध प्रवरावरमध्यविभागेन।
तत्र सर्व्वरस प्रवरम् एकरसमवर मध्यन्तु प्रवरा
वरमध्यस्थम्। च वि १ अ।

सादः। पुं। अवसादे। कृशतायाम्। वै निघ।
कर्द्दमे।

सादनी। स्त्री। कटुरोहिण्याम्। कट्की।
रा नि व ६।

सादृश्य'। पुं। कुरङ्गमगे। निका।

साधकम्। क्ली। तन्नामकपित्ते। भा। See
पित्तम्। पुं। तन्नामकद्रव्यस्थायी, येन मनोऽभि
लाष सिध्यति। सु सू २१ अ। दमनकवृक्षे। वै
निघ।

साधनम्। क्ली। शिश्ने। रा नि व १०। पुत्र
जीववृक्षे। वै निघ। द्रव्ये। अम।

साधारणदेशः। पुं। जाङ्गलानूपोभयदेश
लक्षणयुक्ते प्रदेशे। लक्षण यथा—"उभयगुणयुत
वा नातिरूक्ष न स्निग्ध न च खरबहुलपङ्काभित
कण्टकाद्य। भवति च जलकीर्णो नाति शीत
नचोष्ण समप्रकृतिसमेत विद्धि साधारणञ्च॥"
भवि ४अ। "मिश्रचिह्नन्तु यो देश स हि
साधारण स्मृत। समिन् देशे यदुदक तत्तु
साधारण स्मृतम्॥" अपिच,—समा साधारणे
यत्रात्कोतवर्षोष्णमारुता। दोषाणां समता जन्तो
सस्मात् साधारणो मत॥"

साधारणमृगः। पु। जाङ्गलानूपोभयदेश
चारिणि जन्तौ, शूकरादौ, यथा—"गवया मृग
गन्धाद्या सलिलाश्रयमाश्रिता। मकराद्याश्च
गण्डाका गवयाश्च तथापरे। महिषाद्याश्च ये चैव
ते च साधारणा मता" भवि २०अ।

साधिका। स्त्री। सुषुप्तौ। हेम।

साधुः (कः)। पु। दमनकवृक्षे। वै निघ।
साधुवृक्षे। रा नि व ९।

साधुपुष्पम्। क्ली। स्थलपद्मे। स्थलपद्म। श मा।

साधुरसा। स्त्री। मदिरायाम्।

साधुवृत्त। त्रि। हिताहारविहारकारिणि।

साधुवृक्षः। पुं। कदम्बवृक्षे। कदम गाछ।
श च। वरुणवृक्षे। वरुण गाछ। रा नि व ९।

साध्य। त्रि। साधनीय विषये।

साध्वसम्। क्ली। भये। अम। लज्जायाम्।

साध्वी। स्त्री। मेदायाम्। रा नि व ५। दुग्ध
पाषाणे। दुधखड़ि। प सु।

सानन्दः। पु। गुच्छकरञ्जे। रा नि व ९।

सानसिः। पु। सुवर्णे। उणा।

सानुजः। पु। तुम्बुरुवृक्षे। रा नि व ११।
पुण्डरीकवृक्षे। पुण्डरिया गाछ। रा नि व १२।
स्त्री। त्रायमाणायाम्। बलाडुमुर।

सानुबाधनः। त्रि कालान्तरप्राणहरे। च सू १अ

सानुमानक। पुं। पुण्डरीकवृक्षे। पुण्डरिया
गाछ। वै निघ।

सान्दृष्टिकम्। क्ली। तात्कालिकफले। वै निघ।

सान्द्रम्। क्ली। तक्रे। घोल। वै निघ। त्रि।
मृदौ। स्निग्धे।

सान्द्रपुष्प। पु। बिभीतकवृक्षे। श च।

सान्द्रप्रसादमेह (मेहिन्)। पु। कफज
मेहविशेष। लक्षण यथा—"यस्य सहन्यते मूत्र
किञ्चित्किञ्चित् प्रसीदति। सान्द्रप्रसादमेहीति
तमाहु श्लेष्मकोपत॥" च नि ४अ।

सान्द्रमेह। पुं। मेहरोगभेदे। यत्राविल सान्द्रञ्च
मेहति। सु नि ६अ।

साम्यकुसुमा । स्त्री । विसन्धिपुष्पवृत्ते । यत्र पुष्प विकासभेद विकसति । रा नि व १० ।

सायाय्यम् । क्ली । एते, दधिवि तिथा ।

सान्निपातिक । पुं । त्रिदोषजरोगे । रा नि व ११ । त्रि । त्रिदोषसम्बन्धिनि ।

सान्निपातिकी । स्त्री । सन्निपातजन्ययोनि रोगे । लक्षण यथा—" नित्यदाहे योनिर्या यथायर्थं । यथाशीतमकण्ठे लिंवत् का स न्नि पातिकी ॥" वा उ ३९,५ ।

साम्दो । स्त्री । द्राक्षाविशेष । मध्वदक्ष ।

सामज' (योनि) । पुं । हस्ती । गि ।

सामवयम् । क्ली । द्रोणतरी ग्रन्थी मन्थोर्घ । वै निघ ।

सामवात । पुं । आमयुक्तवातरोगे । लक्षण —"वायु यामो विरुद्धाशिताद गच्छत्याक्रमे । वेदना योग निर्दते क्रमशोऽस्थानि मौरये ।' मा । आमवाताव्यरोगे । तज्जक्षणम् यथा,— "अङ्गमर्दाऽरुचिस्तृष्णा आलस्यं गौरवं ज्वर । अपाक शूनताङ्गानामामवातस्य लक्षणम् ॥ अङ्ग सन्धरोगानां यदा प्रकुपितो भवेत् ॥ हस्त पादशिरोगुल्फत्रिकजानूरुसन्धिषु । करोति स रुजं शोथ यत्र दोष प्रपद्यते ॥ इत्यादि । मा नि ।

सामान्यम् । क्ली । एकत्वबुद्धिकारणातो । यदने कासु भिन्नदेशकालासु गवादिव्यक्तिषु अय गौरय गौरित्यादिप्रकारा एकाकारा बुद्धि सत् सामान्यम् । च सू १ष ।

सामिचन्द्र' । पुं । योनिरक्तावरके सतीच्छदाल्ल धर्मीयि । "बधनात् योनिरस्मस्य सतुयन्द्राद सन्निभ । कौमारे प्रायश सामिचन्द्री नारीषु दृश्यते ॥"

सामुद्रक । पु । समुद्रे । वा उ ३९ष ।

सामुद्रसन्धि । पु । योनोर्हृतसन्धिषु । भा । च सपीठगुदयोनिनितम्बेषु सन्धौ । सु शा ५ष ।

सामुद्रम् । क्ली । समुद्रजलवणे । करकच, पाङा । हि पांगा । तत्पर्याया,—वासरं शिकुट कडक सामुद्र सामुद्रक शिव वसिर सारोत्थ अक्षीब लवणाब्धिज । गुणा—लघु हृद्य पलित श्लमक पित्तकरं दीपन रुच्यद्य । रा नि व ६ । समुद्रफेने । रस र हवज्ञवह्नादिचूर्णे । नारिकेले । कीटाभावविशेषाणाम् । Cowrie । वै निघ । पुं । मत्स्यविशेषे । सु कल्प ८ष ।

सामुद्रमत्स्य । पुं । तिमितिमिङ्गिलकुलिशपाक मत्स्यादिषु । तद्गुणा—गुरु स्निग्ध मधुरं नातिपित्तलं वातहरमुष्ण वृष्यं श्लेष्मवर्धनम् । सु सू ४६ष ।

सामुद्राद्यचूर्णम् । क्ली । उदराधिकारे चूर्णम् । सामुद्रिकलवण, सचललवण, सैन्धवलवण, यव क्षारो, रवक्षार, बिड्ङ, हिङ्गु, पिप्पल, चिता-मूल, शुंठ, प्रत्येक चूर्ण समभाग । घृत मिश्र सेवन कवि व । शा का ।

सामुद्रिका । स्त्री । सविषजलायुकायाम् । सविष जोंक । सु सू १३ । See जलायुका ।

साम्ब(अ,म्बा)रम् । क्ली । गाटमरिचे । भांशव्रि मदने । रा नि व ६ ।

साम्बारी । स्त्री । रक्तलोध्रवृक्षे । सू ष ।

साम्राणिकाद्दमम् । क्ली । अजादिगानद्रव्य । रा नि व १२ । See अजादि ।

सायाणिजम् । क्ली । महापारेवतफले । रा नि व ११ ।

सायक । पुं । शरे । रा नि व ८ ।

सायकपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । शरपुङ्ख । रा नि व ४ ।

सायङ्काल । पुं । सायाह्ने ।

सायोङ्किदुरा । स्त्री । मल्लिकाविशेषे । य सायं विकसति । गुणैर्वार्षिकीतुल्या । रा नि व १० ।

सार । पुं । मज्जायां । शमि । नकुल १२ष । अम । दाड़िम्बवृक्षे । व निघ २म । पियालवृक्षे । वङ्गे । मुद्गे । मुग । क्वाथे । वै निघ । वज्रसारे । रा नि व ६ । रोगे । धरवि । मले । अम । दधिवरे । Cream सारी । भा च । कर्पूरे । रा नि व १२ । नकुल १२ ष । नीलीवृक्षे । वै निघ २ अ वा त्या प्रत्यक्षीवादि । काष्ठान्तर्भूतपरिपक्व निर्यासे । शुकना आटा । "स्वती निर्गतविष्कं लाक्षा स्वकरस मोचरसादिकम् ।" च सु १ष । सालसारे । सु चि १८ष । लौहे । भा । नवनीते । रा नि व १५ । पानके । पाना, शरबत । देहान्त र्गतस्थिरपदार्थे, स चाष्टविध —यथा त्वगक्तमांस मेदोऽस्थि मज्जा शुक्र सत्वानि । तत्र स्निग्धश्लक्ष्ण

मृदुप्रसन्नसूक्ष्माल्पगम्भीरसुकुमारलोमा सप्रभेव च त्वक्साराणां। सा च सारता सुखसौभाग्यादीनि चाचष्टे। अक्षिविमुखजिह्वानासौष्ठपाणिपादादीनि स्निग्धरक्तानि शोभन्ते भ्राजिष्णूनि रक्तसाराणां। सा सारता सुखमुदग्रतां मेधां मनस्वित्वसौकुमार्यादीन्याचष्टे। मांससाराणां शङ्खललाटककाटिकाक्षिगण्डादीनि स्थिरगुरुमांसोपचितानि भवन्ति। सा सारता क्षमाधृतिविद्या सुखारोग्यबलप्रभृतीनि चाचष्टे। मेदःसाराणां बलवर्णनेत्रकेशलोमनखदन्तौष्ठमूत्रपुरीषेषु विशेषतः स्नेहः। सा च सारता वित्तैश्वर्यसुखोपभोगप्रदानान्यार्जवं सुकुमारोपचारतामाचष्टे। अस्थिसाराः पार्ष्णि गुल्फ जान्वरत्निजत्रु चिबुकशिरः-पर्वस्थूलाः स्थूलास्थि नख दन्ता महोत्साहादयो भवन्ति। 'मज्जसाराः' तन्वङ्गा बलवन्तः स्निग्धवर्णस्वराः स्थूलदीर्घवृत्तसन्धयश्च दीर्घायुषो बलवन्तश्च। श्रुतविज्ञानवित्तापत्यसम्मानभाजश्च सौम्याः सौम्यप्रेक्षिणश्च क्षीरपूर्णलोचना इव प्रहर्षबहुलाः स्निग्धवृत्तसारसमसंहतशिखरदशनाः प्रसन्नस्निग्धवर्णस्वरा भ्राजिष्णवो महास्फिचश्च शुक्रसारास्ते स्त्रीप्रियाः स्त्रीप्रियोपभोगा बलवन्तश्च। सुखैश्वर्यारोग्यवित्तसम्मानापत्यभाजः स्मृतिमन्तः भक्तिमन्तः कृतज्ञाः प्राज्ञाः शुचयो महोत्साहा दक्षा धीराः समरविक्रान्तयोधिनः सत्वसाराः।" च वि ८ अ। क्ली। जले। अम। मे।

सारक. । पु। जैपालवृक्षे। प सु। वै निघ रसचिन्तविधमणि। पीतमञ्जे। धान्यके। वै निघ। यवक्षारे। त्रि। विरेचके।

सारखदिर. । पुं। दुःखदिरे। श्वेत वावला। रा नि व ८।

सारगन्ध. । पुं। चन्दनवृक्षे। इ च।

सारघम् । क्ली। सरघाकृतमधुनि। मौचमधु। जटा। गुणा—"तस्मात्प्रकार एव सारघं नाति शीतलं। सार्द्रं चैव प्रयुक्तं स्यात् कामलाशोथिनाशनम्। नातिशीतं नातिरूक्षं दीपनं बलकृत्परम्। अतीसारे च्छर्दिरोगे पित्ते वा पत्तीहितम्।" चवि १८ अ।

सारङ्ग । पुं। मृगविशेषे, चित्रमृगे। हरिणविशेषे। मे। श र। तन्मांसगुणाः—शीतलं स्निग्धं मधुरं लघु बल्यञ्च। रा नि व १०। विहङ्गजातीय चातकपक्षिणि रा नि व १९। सुग

४६ अ। हस्तिनि। वै निघ। कर्पूरादौ। "सारङ्ग कर्पूर स्मृतः।" नकुल ३ अ। छत्रे। राजहंसे। मे। सिंहे केशे। मयूरे। कोकिले। कर्पूरे। क्ली। पुष्पे। चन्दने। भृङ्गे। पद्मे। स्वर्णे। अने कार्थकोष।

सारजम् । क्ली नवनीते। त्रिनि। इ च।

सारजासव. । पु। शाल चन्दनादि सारोत्थ विंशतिविधासवेषु। च सू २५ अ।

सारण' । पं। भद्रबलायाम्। गन्धभाद्रिक्षिया। चरकि। आम्रातकवृक्षे। श च। अतीसाररोगे। हे च। नवनीते। क्ली। गन्धभेदे। चरकि।

सारणा । स्त्री। रसस्य संस्कारविशेषे। रस चि ३ अ। रसशोधनार्थं यन्त्रभेदे। तद् यथा— "मूषा तु निहिता मूषा सरन्ध्रा गुणशोभनी। गभीरा सारणा नाम्ना यन्त्रं तत् कथ्यते बुधैः॥"

सारणि' (णी) । स्त्री। प्रसारण्याम्। गन्धभाद्रिका। उषा। रा नि व ५। मद ? १। नकुल १३ अ। पुनर्नवायाम्। वै निघ।

सारण्ड: । पु। सर्पाण्डे। सर्पाडिम्ब। जटा।

सारतरु' । पु। कदलीवृक्षे। धनञ्जय। खदिरवृक्षे। वै निघ।

सारतैलम् । क्ली। सुश्रुतोक्त क्षुद्ररोगहरतैले, शिंशपागुरुसरलदेवदार्व्वादितैले। सु चि २० अ।

सारद्रुम । पुं। खदिरवृक्ष। रा नि व ८।

सारपाकम् । क्ली। सप्तासवफलविषभेदे। सु कल्प २ अ। See फलविषम्।

सारपादप । पुं। धामार्गवे। श र।

सारफल' । पुं। माराम्ले। वै निघ।

सारबन्धका । स्त्री। मेथिकायाम्। वै निघ।

सारभाण्डम् । क्ली। कस्तूरीमृगाण्डे। शब्द कल्प।

सारमण्डूक' । पु। मण्डूकजातीयकीटे। सु कल्प ८ अ See कीट।

सारमूषिका । स्त्री। देवदालीलतायाम्। देवदाली। रा नि व ३। See घण्टी।

सारमेय । पुं। कुक्कुरे। प मु। स्त्री। कुक्कुरी। श र।

सारलोहम् । क्ली। लौहसारे। हेम्न २। तस्य ? च चक्र—"[illegible]

न मिथिते। लोहे न रेव मृद्यादि सत्यारमभि यते।" गुया—"लोह सारोद्य न्यान तो मतिसारकम्। घईमनाद्यर्क आत स्तय त्यामक्तम्। छर्दिघ घोमघ विस त्यातमात योदति॥" भा पू १म भा व।

रवर्ग'। पुं। चीरवर्गे। भा म १म हि।

रसूच'। पुं। धावसूत्रे। वै निघ।

रशल्य'। पुं। चेतखदिरे। वै निघ।

रसम्। क्ली। कमले। रा नि व १०। सरो ते। मो। गुया,—सारसं सलिल बग्न थाव मधुरं लघु। दोबन सुदर वध वप्स्य ल घ सम्॥"

रस। पु। प्रवज्ञातीयोमचर पचिविशेष। रस पाखी। तत्मांसगुया—मधुरमम्र कषाय त्तीसारघ्न विसहर बप्यार्त्तिघ्न। रा नि व ०। तस्य कण्ठजात गुणजलनी क्रयो.तिचचो य। चवि २२च। स्त्री। सारसपचान्याम्। हे च।

ारसग्रह। पु। वैद्यकग्रन्थभेदे चक्रपाणि कृते।

ारसग्रहनिघण्टु। पु। वैद्यकनिघण्टुभेद।

ारसजलम् } क्ली। सरोवरजले। वै निघ।
ारसाम्बु }

ारसैन्धवम्। क्ली। सैन्धवे। चद रतिवल्लभ मोदके।

ारा। स्त्री। क्रष्णत्रिवृतायाम्। काल तेउड़ी। म र। सातलायाम्। पीतदुग्धा मनसा। वै निघ। दूर्व्वायाम्। श च। अ ग्नमन्यायाम्। रुना गाछ। रा नि व ११।

ारामुख। पु। स्वादुपाकरसयुक्त क्रष्णशूक धान्ये। वा सू ६च हेमा।

ाराम्लम्। क्ली। निम्बुके। गोंड़ालेवु। गुया—चम्ल पित्तल गुरु वातघ्न कफ हकच। वै निघ।

साराल। पु। तिल। श च।

सारिका। स्त्री। पचिविशेष। शालिक पाखी, मयना। चम।

सारिणी। स्त्री। कार्पासे। कापास गाछ। रा नि व ४। महाबलायाम्। रा नि व ४। कपिल शिंशपायाम्। कपिलवर्ण शिशुगाछ। रा नि व ९। रक्तपुनर्नवायां। रा नि व ५। दुरालभायां। रा नि व ४। प्रसारण्यां। गन्धभादुलिया। रा नि व ५।

सारतम्। क्ली। क्रणाज्जने। काल सुर्म्मा। वै निघ।

सारिवा। स्त्री। अनन्तायाम्। अनन्तमूल। हि गौरियासाव। मं बम् उपलसरी। "अनन्ता दुग्धगर्भा वशी स्वनामप्रसिद्धा।" सु चि ८च। चा सू १४च। सारिवोगोरक्तागमर्य्योति चक्रदत्त। श्यामो। शालिपर्ण्यां। वै निघ। क्रष्णसारिवायां। सा इन्द्रजम्बु वत्स्या सुगन्धा कालपर्ष्टेति श्यामा। श्यामलता। हि करियसाव। cc अनन्ता, सारिवा।

सारिवादिगण। पुं। सारिवोशीरकाश्मर्य्य चन्दनद्वयपटोलपद्मकक्षते कषाये। स दाहपिपासा-लटज्वरघ्न। चा सू १४च। अपिच—सारिवा मधुक चन्दन कुचन्दन पद्मक काश्मरीफल मधूक पुष्पायुशीरश्चेति।" गुया—सारिवादि पिपा साघ्नो रक्तपित्तहरो गण। पित्तज्वर प्रशमनो विशेषाद्दाहनाशन॥" सु सू ३८च।

सारिवाद्वयम्। क्ली। श्यामानन्तयो। श्यामा लता, अनन्तमूल। चद वातपित्त ज्व चि। "मधुक सारिवे द्राचा।"

सारो। स्त्री। सप्तलायाम्। तेकाँटा मनसा। रा नि व ८ शारिकापचिणि। श र।

सारोदकम्। क्ली। सालसारोदके। सु चि ६च।

सारोद्धार। पुं। वैद्यकग्रन्थविशेषे।

साराष्ट्रिक। पु। सौराष्ट्रदेशजविषे। चटीभ।

सार्ङ्गेरम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६।

सार्ज। पु। सर्जरसे। धुना। र मा।

सार्द्र। त्रि। आर्द्रे। छिन्न। अभ।

सार्द्ध्गुणम्। क्ली। श्रीपरलक्षणे। रा नि व ६।

सार्व्वभौम। पुं। गजे। हाती। त्रिका।

सार्व्वसहम्। क्ली। मत्तिकालवणे। नोना। व निघ।

सार्षप। त्रि। सर्षपसम्बन्धीये, शाकतलादौ। प स्य सर्षपे। वै निघ।

सार्षपतैलम्। क्ली। सर्षपतैले। See सर्षप।

मदुप्रसन्नमुखाल्पगम्भीरसुकुमारलोमा सप्रभेव च त्वक्सारायां। सा च सारता सुखसौभाग्यादीनि चाचष्टे। कर्णाक्षिमुखजिह्वानासौष्ठ पाणिपादादीनि स्निग्धरक्तानि श्रीमन्ति भ्राजिष्णूनि रक्तसारायां। सा सारता सुखमुदग्रतां मेधां मनस्वित्वसौकुमार्य्यादीन्याचष्टे। मांससारायां शङ्खललाटकृकाटिकाक्षिगण्डादीनि स्थिरगुरुमांसोपचितानि भवन्ति। सा सारता क्षमाधृतिविद्यासुखारोग्यबलप्रभृतीनि चाचष्टे। मेदसारायां बलवर्णनेत्रकेशलोमनखदन्तौष्ठमुत्रपुरीषेषु विशेषतः स्नेहः। सा च सारता वित्तैश्वर्य्यसुखोपभोगप्रदानान्यार्जवं सुकुमारोपचारतामाचष्टे। अस्थिसारा पार्ष्णि गुल्फ जान्वरत्निजत्रु चिबुकशिरः-पर्व्वस्थूलाः स्थूलास्थि नख दन्ता मन्दोत्साहादयो भवन्ति। 'मज्जसारा' सत्वज्ञा बलवन्तः स्निग्धवर्णस्वरा स्थूलदीर्घवृत्तसन्धयः दीर्घायुषो बलवन्तश्च। शुक्रविनाशविद्यापत्यसमानभाजश्च सौम्या सौम्यप्रेक्षिणश्च क्षीरपूर्णलोचना इव प्रहर्षबहुला स्निग्धवृत्त सारसम संहत शिखर दशना प्रसन्न स्निग्ध वर्ण स्वरा भ्राजिष्णवो महास्फिजश्च शुक्रसारास्ते स्त्रीप्रिया स्त्रीप्रियोपभोगा बलवन्तश्च। सुखैश्वर्य्यारोग्यवित्त सम्मानापत्यभाजः स्मृतिमन्तः भक्तिमन्तः कृतज्ञाः प्राज्ञाः शुचयो महोत्साहाः दक्षा धीरा समरविक्रान्तयोधिनः सत्वसारा।" च वि ८ अ। क्ली। जले। वन। मे।

सारकः। पुं। जेपालवृक्षे। प सु। वै निघ १अ विरेचनविभ्रमचि। पीतनद्धे। धान्यके। वै निघ]। यवक्षारे। त्रि। विरेचके।

सारखदिर। पुं। दुःखदिरे। श्वेते खदिरे। रा नि व ८।

सारगन्धः। पुं। चन्दनवृक्षे। श च।

सारघम्। क्ली। सरघाकृतमधुनि। माक्षिकमधु। जटा। गुणा—"तस्मात्कृतमर कच सारघं नातिशीतलं। कासे चये प्रशस्तं स्यात् कामलानां विनाशनम्। नातिशीतं नातिरुक्षं दीपनं बलकृत्परं। अतीसारे नेत्ररोगे क्षते वा क्षतजे हितम्।" चवि १८ अ।

सारङ्गः। पुं। मृगविशेषे, चित्रमृगे। हरिणविशेषे। मे। श र। तन्मांसगुणा—जाङ्गल स्निग्ध मधुर लघु हृद्यच। रा नि व १७। चित्रित जातीय चातकपक्षिणि रा नि व १८। सुग

४६अ। हस्तिनि। वै निघ। कर्पूरार्थे। "सारङ्गः कर्पूर स्मृत।" नकुल ३अ। भ्रमे। राजहंसे। मे। सिंहे केशे। मयूरे। कोकिले। कर्पूरे। क्ली। पुष्पे। चन्दने। शङ्खे। पद्मे। स्वर्णे। भूषे काचकोष।

सारजम्। क्ली नवनीत। ननि। श च।

सारजासव। पु। प्राक्चन्दनादि सारोत्थ विंशतिविधासवेषु। च सू २५अ।

सारणः। पुं। भद्रबलायाम्। गन्धभाङ्गिकायाम्। धरणि। आम्रातकवृक्षे। श च। अतीसाररोगे। हेम। नवनीते। क्ली। गन्धभेदे। धरणि।

सारणा। स्त्री। रसस्य संस्कारविशेषे। रस चि १अ। रसशोधनार्थं यन्त्रभेदे। तद्यथा—"मूषा तु निहिता मूषा सम्मुख सुतशोधनी। गम्भीरा सारणा नाम्ना यन्त्र तत् कथ्यते बुधैः॥"

सारणि (णी)। स्त्री। प्रसारण्याम्। गन्धभाङ्गिकायां। उणा। रा नि व ५। मद ५१। नकुल १३अ। पुनर्नवायाम्। वै निघ।

सारण्ड। पु। सर्पाण्डे। सर्पडिम्बे। जटा।

सारतरु। पु। कदलीवृक्षे। धनञ्जय। खदिर वृक्षे। वै निघ।

सारतैलम्। क्ली। सुश्रुतोक्त क्षुद्ररोगहरतैले, शिंशपागुरुसरलदेवदार्व्वादितैले। सु चि २०अ।

सारद्रुमः। पुं। खदिरवृक्ष। रा नि व ८।

सारपाकम्। क्ली। तन्नामककन्दविषभेदे। सु कल्प २अ। See फलविषम्।

सारपादप। पुं। धामनवृक्षे। श र।

सारफलः। पु। साराम्ले। वै निघ।

सारबन्धका। स्त्री। मेथिकायाम्। वै निघ।

सारभाण्डम्। क्ली। कस्तूरीकाण्डे। शब्दकल्प।

सारमण्डूक। पु। मण्डूकजातीयकीट। सु कल्प ८अ। See कीट।

सारमूषिका। स्त्री। देवदालीलतायाम्। देवताड़ा। रा नि व ३। See अगरी।

सारमेय। पु। कुक्कुरे। प मु। स्त्री। कुक्कुर्य्यां। श र।

सारलोहम्। क्ली। लौहसारे। इस्पात। तस्य लक्षणम्—"समाभग्निखराकारास्फटाभ

। लिपिते। लोहे स्यूदं त सूत्राणि तस्मारमभि ति॥" गुणा—"लोह साराहय स्त्याम पौमतिसारकम्। अईसलाङ्के वात शूलघ्न ग्रामजम्। छर्दिघ पौनस पित्त श्वासमाय हेति॥" भा पू १म भा व।

रवर्ग'। पु। चौरवृक्षवर्गे। भा म ३म हपि।

रहृत्'। पुं। धानगन्धे। वै निघ।

रफल्य'। पु। श्वेतखदिरे। वै निघ।

रसम्। क्ली। कमले। रा नि व १०। सरो ते। मे। गुणा,—सारस सलिल मन्त्र ग्राह मधुरं लघु। रोचन तुवर रुच वृष्य मूत्र ष सतम्॥"

रस। पु। प्लवजातीयोभचर पक्षिविशेषे। रस पाखी। तन्मांसगुणा—मधुरम्ल कषाय हातीसारघ्न पित्तहर वच्यशर्मोस्त्र। रा नि व ७। तदण्ड कफजाड्य शुक्रजनगो हृष्यो। तिरुच्यो रुय। अवि २२ष। स्त्री। सारसपक्षाम्। हे च।

रसग्रह। पु। वैद्यकग्रन्थभेदे चक्रपाणि ते।

रसग्रहनिघण्टु। पु। वैद्यकनिघण्टुभेदे।

रसजलम्, रसाम्बु। क्ली। सरोवरजले। वै निघ।

रसैन्धवम्। क्ली। सैन्धवे। च द रतिवल्लभ मोदके।

रा। स्त्री। कृष्णत्रिवृतायाम्। काल तेउड़ी। र। सातलायाम्। पीतदुग्धा मनसा। वै निघ। दूर्वायाम्। श च। अग्नमत्फलायाम्। रुना गाछ। रा नि व ११।

रामुख। पु। स्वादुपाकरसयुक्ते कृष्णशूक धान्ये। वा सू ६ष हेमा।

राम्लम्। क्ली। निम्बुभेदे। गोंड़ानेबु। गुणा—अम्ल पित्तल गुरु वातघ्न कफच्छेकच्छ। वै निघ।

राल'। पुं। तिल। श च।

रिका। स्त्री। पक्षिविशेष। शालिक पाखी, मयना। चम।

रिणी। स्त्री। कार्पासे। कापास गाछ। रा नि व ४। सहदेवायाम्। रा नि व ४। कपिल शिंशपायाम्। कापलवर्ण शिशुगाछ। रा नि व ८। रक्तपुनर्नवायां। रा नि व ५। दुरालभायां। रा नि व ४। प्रसारण्यां। गन्धभादुलिया। रा नि व ५।

सारितम्। क्ली। कृष्णाञ्जने। काल सूर्मा। वै निघ।

सारिवा। स्त्री। अनन्तायाम्। अनन्तमूल। हि गौरियासाउ। मे वम् उपलसरी। "नाम्रपर्णा दुग्धगन्धा वल्ली स्वनामप्रसिद्धा।" सु चि ८ष। वा सू १५ष। सारिवोशीरकाश्मर्येति चक्रदत्त। ग्राली। शालिधान्य। वै निघ। कृष्णसारिवायां। सा इन्द्रयव तुल्यवा सुगन्धा कालघण्टेति ख्याता। श्यामालता। हि करियसाउ। ec अनन्ता, सारिवा।

सारिवादिगण। पु। सारिवोशीरकाश्मर्य्य चन्दनद्वययष्टीपद्मकक्वते कषाये। स दाहपिपास वटज्वरघ्न। वा सू १५ष। अपिच—सारिवा मधुक चन्दन कुचन्दन पद्मक काश्मरीफल मधूक पुष्पाण्युशीरञ्चेति।" गुणा—सारिवादि पिपा साघ्नो रक्तपित्तहरो गण। पित्तज्वर प्रशमनो विशेषाद्दाहनाशन॥" सु सू ३८ष।

सारिवाद्वयम्। क्ली। श्यामानन्तयो। श्यामा लता, अनन्तमूल। च द वातपित्तज्व चि। "मधुक सारिवे द्राचा।"

सारी। स्त्री। सातलायाम्। तेकाँटा मनसा। रा नि व ८। शारिकापक्षिणि। श र।

सारोदकम्। क्ली। सालसारोदके। सु चि ६ष।

सारोद्धार। पु। वैद्यकग्रन्थविशेषे।

साराष्ट्रिक। पु। सौराष्ट्रदेशजविषे। अष्टाङ्ग।

सार्ङ्गवेरम्। क्ली। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६।

सार्ज। पु। सर्जरसे। धुनो। र मा।

सार्द्र। वि। आर्द्रे। भिजा। अम।

सार्व्वगुणम्। क्ली। चोपरलवणे। रा नि व ६।

सार्व्वभौम। पु। राजे। राजा। त्रिका।

सार्व्वसहम्। क्ली। मृत्तिकाक्षारे। सोरा। वै निघ।

सार्षप। त्रि। सर्षपसम्बन्धीये, शाकरसादौ। पुं। श्वेतसर्षपे। वै निघ।

सार्षपतैलम्। क्ली। सर्षपतैले। See सर्षप।

सार्षपशाकम्। क्ली। सर्षपशाकि। শরিষা-শাক। चचि १६ म। See सर्षप।

सालः। पु। वृचे। मे। शिंशपावृचे। मरत्न वृचे। शिका। मत्स्यविशेषे। শাল মাছ। चटी म। शाकवृचे। শেগুন গাছ। कुलपे। वै निघ। रालि। धुनो। रा नि व १२। सर्जवृचे। रा नि व ९। स्वनामख्यातवृचभेदे। শাল গাছ। हि खसुया। म साजरा। क सज्जर दामर। तत् पर्य्याया.,—अश्वकर्णक शस्यसम्बर सपर्णित दीर्घशाख जलदाशन ललासद लताशङ्कु शङ्कु तरु शङ्कुवृच सर्ज्ज सर्जरस कार्य कललसौरव वल्लीवृच चौरपर्ण रालकाख्य अनकर्णक वस्त-कर्ण कषायी सवम गञ्चवृचक वश्य राल निर्य्यास दिव्यसार सुरेष्टक शूर अग्निवल्लभ यचधूप सिद्धक शस्यसम्बरण। गुणा—कटु तिक्त उष्ण हिम स्निग्ध अतीसारपित्तदोषघ्न कण्डूकुष्ठविस्फोटकवातघ्नश्च। रा नि व ९। अपिच ——"अश्वकर्णः कषाय स्यात् व्रण स्वेद कफ क्रिमीन्। ब्रध्न विद्रधि बाधिर्य्य योनि कर्णगदान् हरेत्॥" भा।

सालजः (क.)। पु। सर्जरसे। धुनो। प सु। सर्ज्जतरौ। धुनोर গাছ। रा नि व ९।

सालनिर्य्यासः। पुं। सर्जरसे। धुनो। र मा।

सालपर्णी (र्णिका)। स्त्री। अंशुमत्याम्। শালপানি। श र।

सालपुष्पम्। क्ली। स्थलपद्मपुष्पे। श र। मपोण्डरीके।

सालरसः। पु। शालनिर्य्यासे। धुनो। रा नि व १२।

सालवेष्टः। पुं। सर्जरसे। धुनो। शब्दकल्प।

सालसार। पुं। शालभेदे। "शाल शङ्कु तस्य सार। इति डल्लण। सु सू ३८ अ।

सालसारादिगणः। पु। सुश्रुतोक्त गणभेदे। तद्यथा—"सालसाराज कर्ण खदिर कदर कालस्कन्ध क्रमुक भूर्ज्ज मेषशृङ्गी तिनिश चन्दन कुचन्दन शिंशपा शिरीषासन धवार्ज्जुन-ताल शाक नक्तमाल पूतिकाश्वकर्णागुरूणि कालीयक चेति। गुणा—सालसारादिरित्येष गण कुष्ठ विनाशन। मेहपाण्डुामयहर कफमेदोविशो-षण।" सु सू ३८ अ।

सालाहकः। पु। कुक्कुरे। शृगाले। शब्दकल्प।

सालिमकन्दः। पुं। काबुलदेशीयकन्दभेदे। শালমমিছরি। गुणा—उष्णवीर्य्य मधुर हृद्य धातुवर्द्धक तिक्त गुरु रसायन पुष्टिकर वृष्य मेहपित्तरक्तविकारघ्नश्च। वै निघ।

सालूरः। पु। भेके। श र।

सालेयः। पु। मधुरिकायाम्। মউরী। चटी भ।

साल्विकः। पु। पचिविशेषे। শালিক পাখী। श च।

सावरः। पु। लोध्रविशेषे। শ্বেত লোধ। श र। लोध्रे। रस र समरी चि काशीशाद्यघृते। तदाख्य मृगभेदे। শাবর হরিণ। तन्मांसगुणा,—"सावर पलल स्निग्ध शीतल गुरु च स्मृतम्। रसे पाके च मधुर कफद रक्तपित्तहृत्॥"

सावररोध्रः। पुं। श्वेतरोध्रे। "श्वेत स्थूल त्वक्।" सु सू ३८ अ अम्बष्ठादि।

सावरिका। स्त्री। निर्विष जलौकायाम्। নির্বিষ জোঁক। सु सू १३ अ। See जलायुका।

सावर्णलच्यम्। क्ली। चर्मणि। श र।

साविलः। पुं। गर्भे। श र।

साविली। स्त्री। आमलकीवृचे। वै निघ।

साशयन्दकः। पुं। गृहगोधायाम्। টিকটিকি। शब्दकल्प।

साशूकः। पुं। कम्बले। हारा।

सास्थितानमाहिम्। क्ली। कांस्ये। কাঁসা। शिका।

सास्ना। स्त्री। गोगलकम्बले। अम। राम्रायाम्। वै निघ।

सास्रावः। त्रि। अश्रुयुक्ते, स्रावयुक्ते। मा नि।

साहसम्। क्ली। बलवद्विग्रहादिके।

सिंहः। पुं। रक्तशिग्रौ। লাল সজিনা। रा नि व ७। पशुराजे। সিংহ। হিংগর। सिं मेर। तन्मांसगुणा—मधुरं गुरु स्निग्धम् बल्यं वातघ्नम् उष्णवीर्य्यं नेत्ररोगी अर्शसि च हितम्। सु सू ४६ अ। वकुलवृचे। वै निघ।

सिंहकेश(स)रः। पुं। वकुलवृचे। हिंस्रजटायाम्। সিংহের ঘটা। शिका।

সিহচিত্রা। স্ত্রী। মাষপর্ণ্যাম্। মাষাণী। নিঘ।

সিহচ্ছদা। স্ত্রী। শ্বেতদূর্ব্বায়াং। রা নি ব ৮।

সিহতুণ্ড. । পুং। সেহুণ্ডবৃক্ষে। মৎস্যভেদে। মনসা গাছ। রা নি ব ৮।

সিহনাদগুগ্গুলু। পুং। আমবাতে ঔষধম্। ক্বাথার্থে—ত্রিফলা ৩ প চতুর্গুণে বারিণি ক্বাথয়িত্বা পাদশেষ ক্বাথ্য। গুগ্গুলু ৮ তো নবনীতসারগন্ধক ৪ প এরণ্ডতৈল ৪ প একত্র পাচ্য। ক্বাথার্থ—আমলা, হরীতকী, বহেড়া প্রত্যেক ৩ প জল চতুর্গুণ (৩৬ প), শেষ চতুর্থাংশ (৯ প)। গুগ্গুল ৮ তো নবনীতসারগন্ধক ৬৪ তো এরণ্ডতৈল ৬৪ তো সকল একত্র করিয়া পাক করিবে। সা কৌ। রস ২।

সিহনাদিকা। স্ত্রী। দুরালভায়াম্। শ চ।

সিহপত্রা। স্ত্রী। মাষপর্ণ্যাম্। মাষাণী। বৈ নিঘ।

সিহপর্ণী (র্ণী)। স্ত্রী। বাসকবৃক্ষে। বাকস্ গাছ। রা নি ব ৪।

সিহপিপ্পলী। স্ত্রী। সৈংহলীপিপ্পল্যাম্। রা নি ব ৬। See সৈংহলী।

সিহপুচ্ছিকা (চ্ছী)। স্ত্রী। কদম্বীপত্রসদৃশদীর্ঘপত্রপৃশ্নিপর্ণীবিশেষে, কাটবাসিহপুচ্ছীতি খ্যাতে। ছোটি চাকুলে। ২ মা। রা নি ব ৪। "সিহপুচ্ছী গুরালিকা।" চ দ মূল বি এরণ্ড দ্বাদশকে। মাষপর্ণ্যাম্। মাষাণী। প মু।

সিহপুষ্পী। স্ত্রী। পৃশ্নিপর্ণ্যাম্। চাকুলে। রা নি ব ৪।

সিহমুখ। পুং। বাসকবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

সিহমুখী (বদনা)। স্ত্রী। বাসকবৃক্ষভেদে। বাকস গাছ। রা নি ব ৪। বৈ নিঘ জ্বরচি সিহ্যাদিকষায়ে। (নবরে রাজমৃগাঙ্কে)। মাষপর্ণ্যাম। মাষাণী। আরগ্বধিকায়াম্। খারি মাটী বৈ নিঘ।

সিহল(ক)ম্। ক্লী। রাজরীতৌ। ভাল পিতল। রা নি ব ১৩। বঙ্গে। টিন। ত্বচি। গুড়ত্বক্। রা নি ব ৬।

সিহলস্থা। স্ত্রী। সৈংহলীপিপ্পল্যাম্। রা নি ব ৬।

সিহলস্থানঃ। পুং। মালবদেশজাতনারিকেলতরৌ। ছটা বৃক্ষ। "মৌলফল সিহলাস্থানস্ফটী বিয়া ছটাবি ষ।" শ মা।

সিহলাঙ্গুলী। স্ত্রী। পৃশ্নিপর্ণ্যাম্। চাকুলে।

সিহবদনা। স্ত্রী। সিহমুখ্যাম্। বাসক।

সিহবল্লভা। পুং। শাকবৃক্ষে। বাকস্ গাছ। বৈ নিঘ।

সিহবিক্রান্ত। পুং। অশ্বে। ঘোড়া।

সিহবিন্না (হুন্তা)। স্ত্রী। মাষপর্ণ্যাম্। মাষাণী। বৈ নিঘ। রা নি ব ৩।

সিহা। স্ত্রী। বৃহত্যাম্। বৈ নিঘ। নাস্যাম্। রা নি ব ১৮।

সিহাণম্। ক্লী। লৌহমলে। মণ্ডূর। প মু। নাসামলে। পোঁটা, সিকনী। শ র।

সিহানন। পুং। বাসকবৃক্ষে। বাকসগাছ। ভা ম ১ম কণ্ঠকুব্জ্যবি। "কলিঙ্গসিহানন মর্ম্মরীভি।"

সিহাম্রতঘৃতম্। ক্লী। অর্শসি ঘৃতম্। পাঠ—"পথ্যাদারিচতুর্থাংশে কণ্টকার্য্যমৃতাঘৃতম্। তবাপিবিফলাত্রীপপূতিকল্কলিঙ্গকে। সকাশ্মর্য্য বিডঙ্গৈস্তু সিদ্ধ দুর্নামনাশনম্॥" কণ্টকার্য্য মৃতয়ো প্রত্যেক শত পল মিলিত্বা বা। ক্বাথে ২৫৬ স শে ৬৪ শ। পূতিকলক্—করঞ্জত্বক্। কাশ্মর্য্য—গাম্ভারীফলম্। চ দ।

সিহালী। স্ত্রী। সিহলীপিপ্পল্যাম্। সিংহ-পিপুল। বৈ নিঘ।

সিহাসনম্। ক্লী। লৌহকিট্টে। মণ্ডূর। বৈ নিঘ।

সিহাস্য। পুং। বাসকবৃক্ষে। বাকস গাছ। ২ মা। বৈ নিঘ ২য় সিহাস্যাদিকষায়ে। ভৈষ ক্ষীরী বি কুষ্ঠ বি।

সিহাস্যদলম্। ক্লী। বাসকপত্রে।

সিহাস্যাদি। পুং। ঔষধে কষায়বিশেষ। "সিহাস্যামৃতভণ্টাকীক্বাথ কৃত্বা সমাক্ষিকম্।" ভৈষ শোথ বি।

সিহ্নিকা (হ্নী)। স্ত্রী। বৃহত্যাং। রা নি ব ৪। প মু। বাসকবৃক্ষে। বাসক। রা নি ব ৪। কণ্ট

कार्य्याम् । वटिकायाम् । व निघ औषधस्व चि लवङ्गादिकपाये । तत्काकगुणा —"अरा सु चिड़िका प्रोक्ता सातीसारे प्रशस्यते।" भवि १८श। (स्त्री) वार्त्ताकी । बृहती । विका । कण्टकार्य्याम् । पत्नु । वै निघ सिंहकस्व चि कास चि सिंहा सादि । क्षुद्रकण्टकार्य्याम् । हि वडीकटैया। भा स । भ स्व चि श्वास चि । "सिंही व्याघ्री ताम मुली।" भिरायाम् । माधवाम् । रा नि व १८। स्वर्णवराटिकायाम् । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी । रा नि व २।

सिंहीफलम् । क्ली । वृहतीफले । चक्रदत्ताधि कारे अयमस्याहृते ।

सिंहीलता । स्त्री । लताबृहत्यां । भा । मुद्ग पर्ण्याम् रा नि व ३।

सिकटी । स्त्री । लतामण्डलिप्त लताभेदे ।

सिकता । स्त्री । छोचिकाशाके । वन मुनि शाक । पत्नु । वालुकायाम् । रा नि व १२। शर्करायाम । वै निघ ।

सिकतामेह । पु । कफजनित प्रमेहभेदे । यत्र रोगी वालुकानुविद्ध सकल मेहति । सु नि ६अ । "मूर्त्ताणून् सिकतामेही सिकतारूपिणो मलान् ।" मा नि ।

सिकतारूपम् । क्ली । थाँड । भा ।

सिकतिलः । पुं । सिकतामयभूमौ । रा नि व २।

सिकासिः । पुं । सकासिकायाम् । प्रयोगा ख्यात चि ।

सिक्ता । स्त्री । वालुकायाम् । वै निघ । श्वेत कण्टकार्य्याम् । वि । आर्द्रायाम् ।

सिक्थ(क)म् । क्ली । सिक्थके । मम, मिटो । रा नि व १२ । नील्याम् । नील । हे च ।

सिङ्घ(ङ्घा)ण[क]म् । क्ली । काचपात्रे । हारा । नासिकामले । पोंटा, सिकनि । रा नि व १८ । नासारोगभेदे । निदानादि—"कफ प्रकोपो नासायां कफ सीताल्पपीनसम् । कुर्य्यात् मधुरं घर्षं पौनःसाधिकवेदनम् । कवेरिव सम लत्र धमित्वा तेन नासिका । भवन्ति पिच्छिल पीतं पक्वं सिङ्घाणकं घनम् ॥" मा उ १९अ । अथवा रोगविशेषे । लक्षण—"वातिके पैत्तिके चैव श्लैष्मिके सान्निपातिके । सिङ्घाणके प्रवक्ष्यामि अपर्णं भेवजं तथा ॥ तनुमार्ग सफेनञ्च वातिकं तन्दकोत्तितम् । रक्तपीतामिश्रं त्रावैर्जिह्वात विम समाश्रयम ॥ घनेन दधिवर्णेन कफजर्ण च निर्दि शेत । नानावर्णेन जानीयादसाध्य सान्निपाति कम् ।" सु द । पोडकिङ्गे । मयूरं । वै निघ ।

सिङ्घानः । पुं । कृष्णलोहे । किका ।

सिङ्घिनी । स्त्री । नासिकायाम् । रा नि व १८।

सिञ्चिता । स्त्री । पिप्पल्याम दध ।

सिञ्चितिका । स्त्री । केच इति प्रसिद्ध फले सेवफल । सा च द्विधा शुद्रहस्त्वदन । शुद्रफल गुणा —हृद्य गुरु वातवर्द्धनं पाके रसे च शीत कफकरञ्च । महत् शीत कषाय शुद्रहमगुणञ्च । सदर्फने । वै निघ ।

सितः । पुं । भूर्ज्जवृक्षे । स्थूलजीरके । पत्नु । धवभेदे । धाओग गाछ । रमा । क्ली । रौप्यं । रजतं । रा नि व १३ । मुलके । मूलो । रा नि व ७ । चन्दने । रमा । श्वेततिले । वै निघ ।

सितकङ्कः । क्ली । सर्जरसे । धूनो । वै निघ । क्ली । श्वेत कटुपार्श्वे ।

सितकटभी । स्त्री । श्वेतकटभीवृक्षे । रा नि व ९ । See कटभी ।

सितकण्टकी } **सितकण्टा(रिका)** } स्त्री । श्वेतपुष्प कण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ ।

सितकाण्ठः । पुं । दात्युहपक्षिणि । डाक-पाखी । अ द ।

सितकरः । पु । भीमसेनीकर्पूरे । भीमसेनी कर्पूर । रा नि व १२ । स्त्री (रा) । नीलदूर्वा याम् । वै निघ ।

सितकर्णिकः । पु । वासकवृक्षे ।

सितकर्णी । स्त्री । वासकवृक्षे । बासक गाछ । रा नि व १० ।

सितकल्याणघृतम् । क्ली । क्षीररोगाधिकारे घृतम । घृत ४ श गव्यदुग्ध १६ श । कल्कार्थ— कुमुदपुष्प पद्मकाष्ठ नीरपमूल लोध्र रक्तशालि मुद्गपर्णी क्षीरकाकोली माषपर्णी यष्टीमधु वाग्यापक गोरक्षतण्डुलामूलम् उत्पल तालमस्त्रा भूकुष्माण्ड शतावरी शालपर्णी जीरक त्रिफला गोडुम्बाबीजम आमकदली च प्र ४ तो अर्ध ८ प्र एकत्र पाच्यम् । घृत ४ श दुग्ध १६ श । कल्कार्थ—कुमुदफुल, पद्मकाष्ठ, वेणार मूल,

গম, দাদ্খানি চাউল, মুগানী ক্ষীরকাঁকলা, গান্ধারবীজ, যষ্টিমধু শ্বেত বেরেলা, গোরক্ষ চাকুলিয়ার মূল, নীলোৎপল, তালমজ্জা ভূঁইকুমড়া শতমূলী শালপাণি, খীরা, ত্রিফলা, গোমকবীজ, কাঁচা কলা প্রত্যেক ৪ তো জল ৮ শ পাক করিবে।

सितकाञ्चन । पु । श्वेतपुष्पकाञ्चनवृक्षे । रत्ना ।

सितकारिका । स्त्री । कृष्णवाट्यालके । क्षुद्र বেলেড়া । वै निघ ।

सितकुम्भी । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । শ্বেত পুষ্প পারুল । रा नि व १० ।

सितगुञ्जा । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम । रा नि व २३ ।

सितचन्दनम् । क्ली । श्रीखण्डचन्दने । সাদা চন্দন । च न्न खदिरवटी ।

सितचिल्ली । स्त्री । श्वेतवास्तुके । ছুলে বেতো । वै निघ ।

सितचिङ्क । पुं । (Lacerta scincus) বল্লীগড়কমৎস্যে । বোদগুড়গুড়ি মাছ । হারা ।

सितच्छत्रा । स्त्री । शतपुष्पायाम् । শুলফা । অম ।

सितच्छदः । पु । रक्तपुष्पशोभाञ्जने । লাল সজিনা । वै निघ । हंसे । हेम । स्त्री (दा) । श्वेतदूर्वायाम् । रा नि व ८ ।

सितज । पु । मधुशर्करायाम् । মধুর চিনি । रा नि व २३ ।

सितजफल । पुं । मधुनारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ ।

सितजलजम् । क्ली । श्वेतपद्म । वै निघ ।

सितजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

सितजामुक । पु । बहुरसालाम्रवृक्षे । रा नि व ११ ।

सितजाशर्करा । स्त्री । मधुजातशर्करायाम् ।

सितजीरकम् । क्ली । शुक्लजीरके । শ্বেতজীরা । भैष ज्यार ।

सितदर्भ । पुं । श्वेतकुशे । শ্বেত কুশ । स पाण्डरीकुशी । क विलियवृहद्भुमि । गुणा— तन्मूलं हिम मधुर तथ पित्त रक्तज्वरतृषाश्वास कामलापह । एतदभावे साधारणकुशो ग्राह्य । रा नि व ८ ।

सितदीप्य । पु । श्वेतयमान्याम् । श्वेतजीरके । সা জোয়া । रा नि व ६ ।

सितदूर्वा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । प मु ।

सितद्रु (म) । पु । मोरटभेदे । সাদা কড়াই । रत्ना । अर्जुनवृक्षे । वै निघ ।

सितधातु । पु । खटिकायाम् । খড়িমাটী । रा नि व १३ ।

सितपद्मम् । क्ली । श्वेतपद्मे । वै निघ ।

सितपर्णी । स्त्री । अर्कपुष्पिकायाम् । रत्ना ।

सितपक्ष । पु । शुक्लपक्षे । (शब्दकल्प) । हंसे । शर ।

सितपाटला (लिका) । स्त्री । शुक्लपुष्पपाटल वृक्षे । শ্বেত পারুল । स श्वेतपाड़लि । कां बिलियहादर्रि । तत्पर्याया,—सितकुम्भी फले रुहा सितामोघा कुबेराक्षी श्वेताह्वा काष्ठपाटला धवल पाटली । गुणा —तिक्ता उष्णा गुरु वातघ्नी हिक्कावमिकफघ्नी शोथघ्नी च । रा नि व १० ।

सितपुङ्खा । स्त्री । श्वेतपुष्प शरपुङ्खायाम् । रा नि व ४ ।

सितपुष्पम् । क्ली । कैवर्तमुस्तके । कटा । पु । श्वेतपुष्परोहितके । শ্বেত রোড়া । रा नि व ८ । काशतृणे । কেশেঘাস । तगरवृक्ष । रा नि व ८ । शर । दीपालरखर्जूरीवृक्ष । পিণ্ডী খেজুর গাছ । शिरीषवृक्षे । वै निघ । स्त्री (ष्पा) । मल्लिकायाम् । মল্লিকা ফুলের গাছ । शर । (ष्पी) श्वेतापराजितायाम् । रा नि व ३ । नाग दन्त्याम् । হাতিশুঁড়ে । रा नि व ५ । नागवल्ली लतायाम् । পাণলতা । वै निघ ।

सितमरिचम् । क्ली । श्वेतमरिचे, तत्तु शोभा ञ्जनबीजानिति ख्याता । रा नि व ६ ।

सितमाष । पुं । (Dolichos catjang) राजमाष । হারা ।

सितमोघा । स्त्री । श्वेतपाटलवृक्षे । শ্বেত পারুল গাছ । वै निघ ।

सितरज । क्ली । कर्पूरे । वै निघ ।

सितराग । पु । रौप्ये । वै निघ ।

सितलता । स्त्री । चित्रकूटे ख्याता चलतपत्र लतायाम् । दुग्धफेनी । रा नि व ३ ।

सितलशुन: । पु । शुक्लरशोने । वै निघ ।

सितला । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ।

सितवर्णा । स्त्री । क्षीरिण्यौषधे । प मु ।

सितवर्षा । स्त्री । क्षीरिण्यौषधे ।

सितवर्षाभू: । पुं । श्वेतपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

सितवल्लरी । स्त्री । भूमिजम्बूवृक्षे । বনজাম । प मु ।

सितवल्लि(ल्ली)जम् । क्ली । श्वेतमरिचे । रा नि व ६ ।

सितवार: (क:) । पु । शालिञ्चशाके । रमा ।

सितवारिक: । पु । शिहलीविपन्याम् । वै निघ ।

सितशर्करा । स्त्री । धवलशर्करायाम् । চিনি । वै निघ चपचि लघुशिवगुण्याम् ।

सितशा(सा)यका । स्त्री । श्वेतपुष्पशरपुङ्खायाम् । रा नि व ४ ।

सितशिंशपा । स्त्री । श्वेतपुष्पशालालीवृक्षे । শ্বেত শিমুল । श्वेतशिंशपायाम् । শ্বেত শিশু । वै निघ । रा नि व ९ ।

सितशिम्बिक: । पुं । गोधूमे । शम । वै च ।

सितशिम्बी । स्त्री । श्वेतशिम्ब्याम् । वै निघ ।

सितशि(सि)वम् । क्ली । सैन्धवलवणे । वै निघ । स्त्री । मौषधे । प मु ।

सितशूक । पुं । यवे । प मु । रा नि व १६ ।

सितशू(सू)रण । पु । श्वेतसूरणे । শ্বেত ওল বা বন ওল । रा नि व ७ ।

सितसर्षप: । पु । गौरसर्षपे, सिद्धार्थे । रा नि व १६ ।

सितसार: (क:) । पुं । शालिञ्चशाके । रा नि व ८ । च द मु कु चि । "तक्रेण युक्तं सितसारकम् ।"

सितसिंहि (ही) । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ ।

सितसूर्या । स्त्री । शुक्लसूर्य्यावर्त्ते । व स मु कु चि ।

सितक्षार । पु । श्वेतटङ्कणे । শ্বেত সোহাগা । वै निघ ।

सितक्षुद्रा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् । रा नि व ४।२३ ।

सितांशु: । पुं । कर्पूरे । (शब्दकल्प) ।

सितांशुतैलम् । क्ली । कर्पूरतैले । रा नि व १५ । See कर्पूरतैलम् ।

सिता । स्त्री । शर्करायाम् । চিনি । गुणा— "सिता सुमधुरा रुच्या वातपित्तास्रदाहहृत् । मूर्च्छाच्छर्दिज्वरान् हन्ति सुशीता शुक्रकारिणी ॥" रा नि व १४ । "धात्रीद्राक्षासितानां वा ।" च द छर्दि चि । च सू ४ अ । वचायाम् । বচ । सोमराज्याम् । সোমরাজ । सिद्धयाम् । शिउलि ঝোপ । प मु । आमलक्याम् । আমলা । गोरोचनायाम् । গোরোচনা । दूर्वा । सुरामेदे । रा नि व २३ । रौप्ये । शुक्लत्रिवृतायाम् । শ্বেত তেউড়ী । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे । श्वेतपुनर्नवायाम् । वै निघ । आस्फोतके । হাপরমালী । गिरिजावराजितायाम् । रमा । मल्लिकापुष्पक्षुपे । श्वेतपाटलिकायाम् । শ্বেত পারুল । रा नि व १० । श्वेतकण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ । विदार्य्याम् । ভুঁই কুমড়া । रा नि व ७ । श्वेतदूर्व्वायाम् । प मु । सु सू ३८ अ । च सू ४ अ । श्वेतशिम्ब्याम् । শ্বেত শিম্ । रा नि व १६ । See श्वेतशिम्बाक । कुटुम्बिन्याम् । रा नि व ५ । त्रायमाणालतायाम् । বলালতা । গোশালিয়া । तेजन्याम् । মতা ফট্‌কী, মূর্ব্বা । रा नि व २ ।

सिताखण्ड: । पुं । मधुजशर्करायाम् । মধুর চিনি, মালখণ্ডী । तत्पर्य्याया,—खण्डक सितशर्करा माधुरी मधुशर्करा माक्षीकशर्करा । गुणा—अतिमधुर चक्षुष्य कुष्ठच्छर्दिभ्रमकफदाह हिक्कापित्तास्रदोषघ्नय । रा नि व १४ ।

सिताख्य: (ख्या) । पु । श्वेतमरिचे । वै निघ । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

सिताग्र । पु । कण्टके । কাঁটা । তারা ।

सिताङ्ग: । पुं । वालुकागडमत्स्ये । বেলেগুড়ি মাছ । তারা ।

सिताङ्ग: । पुं । श्वेतरोहितकवृक्षे । শ্বেত রোহি গাছ । रा नि व ८ ।

सिताजाजि: (जी) । स्त्री । श्वेतजीरके । শাদা জীরে । रा नि व ६ ।

सितात्वयम् । क्ली । शिमर्करायाम । "गुडोत्यन्ना हिमोत्पन्ना मधुरा चेति सिप्सित । सिताचयम् ॥" रा नि व २१ ।

सितादिः । पु । गुडे । रा नि व १४ ।

सितानन । पु । बिल्ववृक्षे । वै निघ ।

सितापाङ्ग । पु । मयूरे । त्रिका ।

सिताफलम् । क्ली । (Anona squamosa) The custard apple स्वनामख्यातफल । आता, নোনা । हि सिताफल । ता सिता । तत्पर्य्याया,—भाव्यफल, गण्डगात, बहुवीज । गुणा,—स्वादु शीतल हृद्य तृप्तिकर बलपुष्टि रक्तवर्द्धक श्लेष्मकृत् वान्तागृह्य तथा दाह वात पित्तरक्तदोषघ्नम् ।

सिताब्जम् । क्ली । श्वेतकमले । रा नि व १० ।

सिताभ । पु । कर्पूरे । खटीरा ।

सिताभा (सा) । स्त्री । तकाद्वायाम् । पर्वाङ्गुलि वृक्षे । रा नि व ४ ।

सिताभ्र (क) । पुं । कर्पूरे । मम ।

सिताम्बु(म्भो)जम् । क्ली । श्वेतकमले । मम ।

सितार्क (क) । पु । श्वेतार्कवृक्षे । শ্বেত আকন্দ গাছ । रा नि व १० ।

सितार्ज्जक । पु । श्वेतपत्र क्षुद्रतुलस्याम् । ছোট শ্বেত তুলসী । हि श्वेतार्जवका । म पांढरा आर्जवला । तत्पर्य्याया,—वटपत्र कुठेरक वैकुण्ठ जम्बीर गन्धबहुल सुमुख कटुपत्र कटुपत्रक । गुणा —कटूष्ण कफवातनेत्ररोगघ्न रुच्य सुखप्रसवकरश्च । रा नि व १० ।

सितालता । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् । रा नि व ३ । श्वेतदूर्व्वायाम् । र मा । च सू ४ अ ।

सितालर्क (र्का) । पु, स्त्री । श्वेतमन्दारार्के । শ্বেত ও রক্ত আকন্দ । रा नि व १० ।

सितालिकटभी । स्त्री । श्वेतकिणिहीवृक्षे । रा नि व ९ ।

सितालिका । स्त्री । पङ्कजी । झिनुक । दारा ।

सितावर । पुं । सुनिषण्णके । শুশুনীশাক । गुणा —संग्राही कषाय लघु त्रिदोषघ्न मेधा रुचिकर रसायन दाहज्वरहरश्च । रा नि व ४ । See सुनिषण्ण ।

सितावरी । स्त्री । वाकुच्याम । সোমরাজ । रा नि व ४ ।

सिताश्मजम् । क्ली । पाषाणोदके । শিলার জল । वै निघ ।

सितासितः । त्रि । श्वेतकृष्ण मिश्रवर्णे ।

सितासिता । स्त्री । वाकुच्याम् । সোমরাজ । वै निघ ।

सिताह्वयः । पुं । श्वेतशिग्रौ । শ্বেত সজিনা । रा नि व ७ । श्वेतरोहितके । শ্বেত রোহিত । रा नि व ८ । श्वेतमन्दारकवृक्षे । श्वामग्रालो । কাল ধান । कश्चित् ।

सिताह्वया । स्त्री । श्वेततुलस्याम् । रा नि व १० । श्वेतपाटलवृक्षे । वै निघ ।

सिताह्वा । स्त्री । सितपाटलीवृक्षे । শাদা পারুল গাছ । रा नि व १० ।

सिति । पु । सुनिषण्णकशाके । वै निघ । त्रि । श्वेतवर्णे । कृष्णवर्णे ।

सितिकण्ठ । पु । दात्यूहपक्षिणि । ডাক পাখী ।

सितिवार (क) । पुं । कुटजवृक्षे । सुनिषण्णक शाके । भा ।

सितिसारक । पु । शालिञ्चशाके । च द अम्ल पि ।

सितेतर । पु । कृष्णशालौ । कुलत्थके । रा नि व १६ ।

सितेक्षु । पु । श्वेतेक्षौ । रा नि व १४ ।

सितेरण्ड । पु । श्वेतैरण्डे । रा नि व ८ ।

सितोच्चटा । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । वै निघ ।

सितोत्पलम् । क्ली । श्वेतोत्पले । द निघ ।

सितोदरा । स्त्री । वराटिकाभेदे । কড়ি বিশেষ । रा नि व १३ ।

सितोद्भवम् । क्ली । श्वेतचन्दने । (शब्दकल्प) ।

सितोपलम् । क्ली । धवलखटिकायाम् । ধূম খড়ি । त्रिका । पुं । स्फटिके । रा नि व १३ । स्त्री (ला) । शर्करायाम् । চিনি । मत्स्यण्डिकायाम् । मिछरि । वै च । सु सू ४४ अ ।

सितोपलादिलेह । पु । राजयक्ष्माधिकारे लेह । "सितोपला तुगाक्षीरी पिप्पली बहुला

त्वच । अन्यादृते द्विगुणित लेहयेत चौद्रसर्पिषा ॥" शुड़त्वकचूर्ण १ ভ এলাচূর্ণ २ ভ পিপুলচূর্ণ ৪ ভ বংশলোচন ৮ ভ মিছরি ১৬ ভ। रत्नर ।

सिद्धः । पुं । गुड़ । रा नि व १४ । कृष्णधुस्तूरे । रा नि व १० । धाम्मरं वान्तरं वा भीजने । शिक्षा । क्षयनिर्गुण्ड्याम् । কাল নিশিন্দা । श्वेत सर्षपवृक्षे । वै निघ । क्ली । सैन्धवलवणे । रा नि व ६ । त्रि । अभ्याहतशक्तौ । वा च २२ष ।

सिद्धकः । पु । सिन्धुवारवृक्षे । নিশিন্দা গাছ । रा नि व ४ । शालवृक्षे । रा नि व ९ ।

सिद्धखण्डः । पुं । नवराजोद्गमखण्डे । See नवराजखण्ड ।

सिद्धजलम् । क्ली । काञ्जिके । हारा । पक्वजले ।

सिद्धधातु । पुं । पारदे । त्रिका ।

सिद्धनामकः । पुं । अम्लकन्दे । আবুটী, পাথরকুচি । वै निघ ।

सिद्धपुष्प । पु । श्वेतपुष्प करवीरवृक्षे । रा नि व १० ।

सिद्धप्रयोजनः । पुं । श्वेतसर्षपे । रा नि व १६ । See सिद्धार्थ ।

सिद्धप्राणेश्वर । पु । ज्वरातिसारे औषधम् । पाठ—गन्धं शाभ्र पृथग्वेदभागमभ्रञ्च भागिकम् । सर्जिटङ्कयवक्षारा पञ्चैव लवणानि च । वराव्योषेन्द्रवीजानि द्विजीराग्नियमानिका । सहिङ्गु बीज सारञ्च प्रत्येकम् सुचूर्णिता । सिद्धप्राणेश्वर सूत ॥ मा १ माषा । গন্ধক, পারা, অভ্র প্রত্যেক ৪ তো সাজিমাটী, সোহাগার থৈ, যবক্ষার, পঞ্চলবণ, ত্রিফলা, ত্রিকটু, ইন্দ্রযব, জীরা, কৃষ্ণজীরা, চিতামূল, যমানী, হিঙ্গু, বিড়ঙ্গ, গুলঞ্চ প্রত্যেকের চূর্ণ ১ তো জলে মর্দন, বটী ১ মাষা । रस चि भैष ।

सिद्धमन्त्रप्रकाश । पु । बोपदेवकृतमन्त्रशास्त्रे ।

सिद्धमोदक । पु । नवराजखण्डे । মাদকগুলী বিশেষ । रा नि व १४ ।

सिद्धयोगशतकम् । क्ली । वृन्दकृते प्रसिद्ध वैद्यकग्रन्थभेदे ।

सिद्धरस । पुं । पारदे । शब्दकल्प अनय पाव । धनिकधात्वादौ । मे ।

सिद्धवस्तिः । पुं । वस्तिभेदे । "पञ्चमूलस्य निःक्वाथे तैल मागधिका मधु । ससैन्धव मयष्टयाह्व सिद्धवस्तिरिति स्मृत ॥" भा ।

सिद्धसलिलम् । क्ली । काञ्जिके । हारा ।

सिद्धसाधनः । पु । सिद्धार्थे । শ্বেত সরিষা । रा नि व १६ ।

सिद्धा । स्त्री । ऋद्धौ । रा नि व ५ ।

सिद्धान्तः । पु । निर्णये, निश्चये । "सिद्धान्तो नाम य परीक्षकैर्बहुविध परीक्ष्य हेतुभि साधयित्वा स्थाप्यते निर्णय, स सिद्धान्त । स चैव चतुर्विध—सर्वतन्त्रसिद्धान्त, प्रतितन्त्रसिद्धान्त, अधिकरणसिद्धान्त, अभ्युपगमसिद्धान्त इति । तत्र सर्वतन्त्रसिद्धान्तो नाम सन्ति निदानानि सन्ति व्याधय सन्ति सिद्धुपाया साध्यानामिति । प्रतितन्त्रसिद्धान्तो नाम तस्मिंस्तस्मिन् तन्त्रे तत्तत् प्रसिद्ध—यथान्यत्राष्टौ रसा षडत्र, पञ्चेन्द्रियाणि यथान्यत्र षडिन्द्रियाणि । अधिकरणसिद्धान्तो नाम यस्मिन्नधिकारे सूत्र्यमाने सिद्धान्यन्यान्यपि अधिकरणानि भवन्ति । यथा—"न मुक्त कर्मानुबन्धिक कुरुते निस्पृहत्वादिति प्रस्तुते सिद्धा कर्मफल मोक्ष पुरुषप्रेत्यभावा भवन्ति । अभ्युपगमसिद्धान्तो नाम यमर्थमसिद्धमपरीक्षितमनुपदिष्टमहेतुक वा वादकाले अभ्युपगच्छन्ति भिषज ॥' चरि दश ।

सिद्धार्थः (क.) । पुं । (Cruciferae, sinapis) स्वनामख्यातसर्षपे । শ্বেত সরিষা । হিং রাজিকা । হিং সফেদসরিষা, তৈলাবাদ । तत् पर्यायाः,—गौर अनघ्य गौरसर्षप भूतनाशन । कटु स्नेह कण्डूघ्न राजिकाफल गुरुघ्न रक्षोघ्न तीक्ष्णक दुराधर्ष रक्षोघ्न कुष्ठनाशन सिद्ध प्रयोजन सिद्धसाधन सितसर्षप । सु सू २९ष शिरोविरेचने । वा सू,१५ष । गुणा —कटु तिक्तोष्ण वातरक्तघ्न यहदोषघ्न त्वग्दोषहर रक्षो विषभूत ग्रहघ्न च । रा नि व १६ । नदीवटे । रा नि व ११ । [गौरसर्षपे च । वा च ५ष ।

सिद्धार्थयुग्मम् । क्ली । पीतगौरसर्षपे, कृष्ण

सिद्धि । पुं । ऋद्धौ । वृद्धि । रा नि व ५ । साध्यसाधनज्ञाने । च सू १ष । प्रथमसोपाये । यथा—रोगसिद्धि । वा कल्प ६ष । वृद्धौ । वृद्धि । मे । मेषशृङ्ग्याम् । মেড়াশিঙে । वै निघ ।

सिद्दिदः। पु। पुत्रजीवकवृक्षे। जियापूता। रा नि व ८। महामालवृक्षे। वै निघ।

सिद्दिलो। स्त्री। क्षुद्रपिपीलिकायाम्। शब्द कल्प।

सिद्धिसाधक:(न)। पु। श्वेतसर्षपे। रा नि व १६। दमनकवृक्षे। वै निघ।

सिद्धिस्थानम्। क्ली। चरकोक्तातिसारस्थाने।

सिद्धोदकम्। क्ली। काञ्जिके। कांजि। हारा।

सिद्धौषधिः। पुं। औषधिवर्गभेदे। तैलकन्द सुधाकन्द रुदन्ती सर्पापोषु। "तैलकन्द सुधाकन्द क्रोडकन्दो रुदन्तिका। सर्पनेत्रयुता पञ्च सिद्धौषधिकसंज्ञका॥" रा नि व २२।

सिध्मम्। क्ली। क्षुद्रकुष्ठभेदे। लक्षण यथा—"कण्ड्वितं श्वेतमरागि सिध्म विद्यात्तनु प्रायश ऊर्ध्वकाये।" सु नि ५ अ। "श्वेतं ताम्रं तनु च यत् रजो घृष्टं विमुञ्चति। प्रायशोऽपि तत् सिध्ममलाबुकुसुमोपमम्॥" मा नि। किलास रोगे। छूलि। है च।

सिध्मपुष्पिका। स्त्री। सिध्मरोगभेदे। सा लग्नता चलाबुपुष्पवत् शुक्ला च। वि र।

सिध्मल। त्रि। सिध्मकुष्ठार्त्ते। किलासरोगिणि। विका।

सिध्मला। स्त्री। शुष्कमीने। शुट्‌की माछ। त्रिका। कुष्ठरोगिण्याम्। वै निघ। मत्स्य विकृतौ। मे।

सिध्मवान्। त्रि। सिध्मरोगिणि। वै निघ।

सिध्मा। स्त्री। किलासरोगे। धवल, छूलि। है च।

सिध्र.। पुं। वृक्षे। उणा।

सिध्रका। स्त्री। सीध् इति ख्याते वृक्षविशेषे।

सिन। पु। ग्रासे। (व्याक)। क्ली। शरीरे। उणा। त्रि (नो)। एकनेत्रे। शब्दकल्प।

सिन्दुक। पुं। चुपजातीये सिन्धुवारवृक्षे। रा नि व ४।

सिन्दरम्। क्ली। सिन्दूरे। वै निघ।

सिन्द(न्धु)वार। पु। (Vitex trifolia) निर्गुण्ड्याकार शुक्लपुष्पवृक्षे, श्वेतनिर्गुण्ड्यौषधे। हेड्‌गु गाछ। भारा निसिन्दा। हि सम्भालु। म लिङ्गर। तै वविलि। वम् निगुण्डी। ता निर्गुण्डि। तत्पर्य्याया,—सिन्धु सिन्धुक इन्द्र सुरिय इन्द्रसुरस निर्गुण्डी इन्द्राणिका इन्द्राणी सिन्दुक सिन्दुवारिका पौलोमी शक्राणी काश नामिनी सुरसा शुक्लपुष्पक विसुन्धक सुरस सिन्दुवारित श्वेतपुष्प स्थिरसाधनक कमल सिद्धक अर्थसिद्धक। श्वेतगुणा—कटु तिक्त कफवातघ्नापह कण्डूकुष्ठघ्न शूलकासघ्नश्च। रा नि व ४। निघण्ट्वामयकुष्ठक्षयघ्न। राज। भाव गुणा—"सिन्धुवारदलं तत्र वातश्लेष्महरं लघु।" "सिन्दुक स्मृतिदस्तिक्तः कषायः कटुको लघुः। केश्यो नेत्रहितो हन्ति शूलशोथाममारुतान्। कृमिकुष्ठारुचिश्लेष्मज्वरान्, ॥" भा।

सिन्दु(न्धु)वारच्छदा। स्त्री। वननिर्गुण्ड्याम्। वै निघ।

सिन्दु(न्धु)वारिका। स्त्री। निर्गुण्ड्याम्।

सिन्दु(न्धु)सङ्गा। स्त्री। कृष्णनिर्गुण्ड्याम्। काल निसिन्दा। वै निघ।

सिन्दूरम्। क्ली। (Plumbi oxidum rubrum) Red lead औषधोपधातौ। सिन्दूर। हिं दा सिन्दूर। तै सेन्दुरम्। ता चन्दूरम। पारस्य सिरिन्‌ज्। तत्पर्य्याया,—नागज नागगर्भ नागरक्त नागरेणु नागसम्भवम् रक्तज वङ्गज शृङ्गारभूषण रक्त रक्तचूर्ण रक्तबालुका रक्तबालुक रक्तासन भालदर्शन सीमन्तक शोण वीररज गणेशभूषण सन्ध्याराग शृङ्गारक सौभाग्य चरण मङ्गल्यम्। गुणा—"सीसोपधातु सिन्दूरं गुणैस्तत्सीसवन्मतम्। संयोगजप्रभावेन तस्याप्यन्ये गुणा स्मृता। सिन्दूरमुष्णं वीसर्पकुष्ठकण्डूविषा पहम्। भग्नसन्धानजननं व्रणशोधनरोपणम्। दुग्धाक्षयोगतश्चास्य विशुद्धिगदिता बुधैः॥" भा पू १ भ धा व। पुं। वृक्षविशेषे। मे।

सिन्दूरकारणम्। क्ली। सीसधातौ। है च।

सिन्दूरतिलका। स्त्री। नार्य्याम्।

सिन्दूरपुष्पी (री)। स्त्री। स्वनामख्यातक्षुप वृक्षे। हि सन्दरिया। म शेंद्री। तत्पर्य्याया,—सिन्दूरी वीरपुष्पी तृणपुष्पी करच्छदा शोण पुष्पी। गुणा—कटुका तिक्ता कषाया वात श्लेष्मघ्नी शिरोरोगघ्नी भूतघ्नी च। रा नि व १०। "सिन्दूरी विषविनाशे तृषा वान्तिहरी हिमा।" भा। (री) रोचन्याम्। धातक्याम्। रक्तचेलि कायाम्। मे।

सिन्दूर रसः । पु । रससिन्दूरे ।

सिन्दूरा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । शादा ईशुर । वै निघ ।

सिन्दूरी । स्त्री । सिन्दूरपुष्प्याम् । गुण्डारोचन्याम् । धातक्याम् ।

सिन्धुः । पुं । पाचालदशीयनदे । तज्जल सुस्निग्ध सलिलतुल्यगुणम् । रा नि व १४ । नीलसिन्धुवारवृक्षे । नील निशिन्दा गाछ । सैन्धवलवणे । च द स्व भेद चि गर्भाधिकारे । वातौ । वमि । मे सिन्धुवारवृक्षे । शादा निशिन्दा । श च । श्वेत टङ्कणे । रा नि व ६ ।

सिन्धुकः । पु । नीलसिन्धुवारवृक्षे । रा नि व ४ । श्वेतसिन्धुवारवृक्षे । श च ।

सिन्धुकफः । पु । समुद्रफेने । श र ।

सिन्धुवारम् । क्ली । श्वेतटङ्कणे । शादा सोहागा । रा नि व ६ ।

सिन्धुजम् (न्म) । क्ली । सैन्धवलवणे । अम । भाटा ।

सिन्धुजः । पु । पारदे । टङ्कणे । रा नि व २३ । (जा) स्त्री । शुक्तिमुक्तौ । वै निघ ।

सिन्धुजातम् । क्ली । शुक्तायाम् । वै निघ ।

सिन्धुदेशजम् । क्ली । सैन्धवलवणे ।

सिन्धुपर्णी । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । वै निघ ।

सिन्धुपुत्रः । पु । मर्कटतुन्दने । माकड़ा गाव ।

सिन्धुपुत्री । स्त्री । मौक्तिकशुक्तौ । वै निघ २य कषाय क्ष चि ।

सिन्धुपुष्पः । पुं । शङ्खे । शाँख । श च । कदम्बवृक्षे । वकुलवृक्षे । रा नि व २३ ।

सिन्धुफलः । पु । अग्निजारवृक्षे ।

सिन्धुमन्थजम् । क्ली । सैन्धवलवणे । र मा ।

सिन्धुरः । पुं । हस्तिनि । ध च । निर्गुण्डी वृक्षे । निशिन्दा गाछ । र मा ई अशोकस्थायाम् ।

सिन्धुरद्वेषी (षिन्) । पुं । सिंहे । श्याक ।

सिन्धुलवणम् } क्ली । सैन्धवे । रमा । वै निघ ।
सिन्धुवज्रलवणम् }

सिन्धुलवणम् । क्ली । सामुद्रलवणे, सैन्धव लवणे । र मा ।

सिन्धुवारः (कः) (रितः) । पु । सिन्दुवारवृक्षे, निर्गुण्ड्याकारवृक्षपुष्पवृक्षे । श्वेत निशिन्दा गाछ । अ र । च द विषाधिकारे विषतैले । च ४अ । वा उ २६अ ।

सिन्धुवारदलम् । क्ली । निर्गुण्डीपत्रे निशिन्दा पाता । च द कफज्व चि । "सिन्धुवारदलक्वाथ ।"

सिन्धुवारिका । स्त्री । सिन्दुवारवृक्षे ।

सिन्धुवेषणः । पु । गाम्भारीवृक्षे । अ च ।

सिन्धुसम्भवम् । क्ली । स्फटिकारिकायाम् फट्‌किरि । प सु । सैन्धवलवणे ।

सिन्धूत्प्लवः । पुं । अग्निजारवृक्षे । वै निघ

सिन्धूद्भवम् } क्ली । सैन्धवलवणे । प सु । निघ २य वा व्या चि ।
सिन्धूद्भूतम् }

सिन्धूपलम् । क्ली । सैन्धवलवणे । हारा ।

सिप्रः (प्र.) । पु । घर्मे । स्वेदे । मे । स्त्री (।) नद्याम् ।

सिम्बा (म्बि) । स्त्री । शमीधान्ये । भ दपको । शिम्बी । शुँटी । भ । नखीमान्द्ये । रा नि व १२ ।

सिम्बिजा । स्त्री । शिम्बिधान्ये । भा ।

सिम्बितिका । स्त्री । शिम्बवृक्षे । Cमद ग सु सू ४६अ ।

सिम्बितिकाफलम् । क्ली । शिम्बफले । (फल । "सेव समीर पित्तघ्न बृंहण कफशुक्रद रसे पाके च मधुर शिशिर कविशुक्रजम् ।" गुणा —कषाय स्वादु रयाहि शीतलञ्च । सु सू

सिम्बी । स्त्री । शिम्ब्याम् । रा नि ८० । द्विधा शिम्बी पुस्तकशिम्बी चेति । शिम्बी मधुरं रसे पाके हिम गुरु दाहक बल्य श्वेत वातपित्तहरञ्च । भा । मुद्गपर्णी । रा नि पुस्तकान्तरे सिडीपाठ ।

सिरः । पुं । पिप्पलीमूले । हे च ।

सिरा । स्त्री । नाड्याम् । हे च । See शिरा

सिरामोक्षका । स्त्री । समासकोश कसुमस गत् स्थाने यौवाया समयपाजि । सु शा ६अ ।

सिरावृत्तम् । क्ली । सीसके । सीसा । र व १४ ।

सिराव्यध । पु । See शिराव्यध ।

सिरिटिका । स्त्री । कुटुम्बिनीवृक्षे । See कुटुम्बिनी ।

सिरी । स्त्री । लाङ्गलिकालतायाम् । विषलाङ्गलिया । वै निघ ।

सिली । स्त्री । गण्डूपदाम् । केँचो । पु । शिलिन्द्रमत्स्ये ।

सिलीन्ध्रः । पु । मत्स्यविशेषे । छिलिन्दे माछ । वै निघ ।

सिल्लकी । स्त्री । सल्लकीवृक्षे । भटीभ ।

सिविका । स्त्री । सेवफले । सेउफल । वै निघ ।

सिवितिकाफलम् । क्ली । सेवफले । सेउ फल । भा । गुणा —कषायं स्वादु संग्राहि शीतञ्च । सु सू ४६ष ।

सिहली । स्त्री । सितलिङ्गोव इति ख्याते द्रव्ये । पाताड़ि । पसु ।

सिहुण्डः । पु । स्नुहीवृक्षे । मनसा गाछ । भग ।

सिह्ल (क) । पुं । स्वनामख्यात गन्धद्रव्ये । शिलारस । म विलासल । गुणा —सुरभि तिक्त कटु स्निग्ध कुष्ठघ्न कफ पित्ताग्नरी मूत्राघात मूत्रज्वरघ्न । रा निघ १२ । "निर्मल कपिल स्वच्छ सिह्लकोऽतितरां मतः । मध्याभो मल संयुक्त वर्जितो गन्धकर्मणि ॥" मैष ।

सिह्लकी । स्त्री । सल्लक्याम् । शालविशेष । अर ।

सिह्लभूमिका । स्त्री । सल्लक्याम् । अर ।

सिह्लसार । पुं । शिलारसे वै निघ ।

सिह्लहास । पुं । सिह्लके । शिलारस । रा निघ १२ ।

सिह्लार । पुं । रसलेह, शिलारसे । वै निघ रस बा प्रा थि विषमातङ्गि ।

सिध्य । पुं । स्फटिके । अ क श्म ।

सीत । पु । वनमुद्गे । वै निघ ।

सीतजाम्ब । पु । महाजम्बे । वै निघ ।

सीतफेण्ड (न) । पु । पीतालवणे । वै निघ ।

सीता । स्त्री । महासमङ्गायाम् । रा निघ ४ । मदिरायाम् ।

सीताफलम् । क्ली । आत्याख्य फलविशेषे । आता । गुणा —मधुर शीतल हृद्य बल्य कफकर स्वादु पुष्टिकर पित्तघ्न । वै निघ ।

सीतीलकः । पु । सतीलके, शिम्बीधान्यविशेषे । भटीरा ।

सीतोत्थम् । क्ली । श्वेतमरिचे । रा निघ ६ ।

सीत्यम् । क्ली । धान्ये । शस्ये । ईच ।

सीद्यम् । क्ली । आलस्ये ।

सीधु, (धू) । पुं, स्त्री । पक्कापक्वेक्षुरसकृत मद्ये । रा निघ १४ । अविदम । गुड़ासवे । अ द सामान्यविधि । "आमैस शीतरसिक सीधु पक्वरसैश्च ।" इक्षुशीनकात् । गुणा,—"सीधु पक्वरस श्रेष्ठ स्वराग्नि बल वर्णकृत् । वातपित्त कर सद्य स्नेहनी रोचनी हरेत् । विबन्ध मेद शोफार्श शोषोदर कफामयान् । तस्मादल्पगुण शीतरस संलिखनी स्मृत ॥" See शीधु ।

सीधुगन्ध । पुं । बकुलवृक्षे । रा निघ १० ।

सीधुपर्णी । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । रा निघ ९ ।

सीधुपुष्प । पु । बकुलवृक्षे । रा निघ १० । कदम्बवृक्षे । रा निघ ९ । स्त्री (ष्पी) । धातकी वृक्षे । रा निघ ६ ।

सीधु(धू)रस । पुं । आम्रवृक्षे । रा निघ ११ ।

सीधुराच । पुं । मातुलुङ्गवृक्षे । वै निघ ।

सीधुराचिकम् । क्ली । काशीशे । हिराकस् । वै निघ ।

सीधुवृक्ष । पुं । स्नुहीवृक्षे । वै निघ ।

सीधु(धू)संज्ञ । पुं । बकुलवृक्षे । रा निघ १० ।

सीधूकफाषितम् । क्ली । मधूकपुष्पोत्थकाञ्जिके । वै निघ ।

सीधूरसा । स्त्री । धामन्यां । वै निघ ।

सीधुसंज्ञ । पुं । बकुलवृक्षे ।

सीभम् । क्ली । पादौ । कर्णाद । [illegible] ।

सीमन्त । पुं । [illegible] । [illegible] कोविदाल एव सीमन्ता [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] सु शा ६ष ।

सीमन्तकम् । क्ली । सिन्दूरे । रा नि व १३ ।

सीमा(मन्) । पु । मण्डूकीपे । जटा ।

सीमिकः । पुं । ग्रुभ्रकणी । सूक्ष्म कृमि । वल्मीके । वृक्षविशेषे । उणा ।

सीमीकः । पु । वृक्षविशेषे । शब्दकल्प ।

सीरः । पु । अर्कवृक्षे । अम ।

सीरकः । पु । शिशुमारके । अमा । उज्ज्व ।

सीरी (रिन्) । पुं । स्थूलदर्भे । स्त्री (री) । लाङ्गलिकायाम् । वै निघ ।

सील(न्द)न्धः । पु । मत्स्यभेदे । शिलिन्धा माछ । गुणा—"शैलन्ध उष्ण विदाहि मधुर गुरु वातपित्तहर रुच्य आमवातकफकरश्च ।" भा ।

सीवनम् । क्ली । सूचीकर्म्मणि । सेलाई । अम । स्त्री (नी) । सीवनकर्म्मणि । सेलाई । सा चतुर्धा—वेल्लित गोफणिका तुन्नसीवनी ऋजु ग्रन्थिर्येति । सु सू २५श । लिङ्गमध्यस्थ सूत्रे । हेम ।

सीव्य । त्रि गोफणिकादिसीवनार्हे । सु सू ५श ।

सीषपत्रकम् । क्ली । सीसधातुपत्रे । सीसेर पात । हेम ।

सीषभस्म (न्) । क्ली । (Plumbi carbonas) White lead सफेदा । हिं दा सफेदा । त सीसभस्म् । तद्गुण—वङ्गघ्नम् ।

सीस(क)म् । क्ली । (Plumbum) Lead, sulphate of lead स्वनामख्यातधातौ । सीसा । हि सीसक, सीसा । तै सिसमु । दा शिश् । तत्पर्य्याया,—नाग वप्र योगेष्ट वर्द्ध गण्डूपद भव सिन्दूरकारण स्वर्णारि यवनेष्ट सुवर्णक चीर वप्र वध्रक पिच्चट सुवर्णारि सप्त चपु महावल यामुनेष्टक मृदुगल चीन चीनपिष्ट चीनरङ्ग पिष्ट कुरङ्गक नङ्ग भुजङ्गम उरग कुरङ्ग परिपिष्टक मृदुकृष्णायस पद्म तारशुद्धिकर शिराहस्व पयोरङ्ग । गुणा—"सीस रङ्गगुण ज्ञेय विशेषा न्मेहनाशनम् ।" "नागस्तु नागशततुल्यबल ददाति व्याधि विनाशयति जीवितमातनोति । वह्निं प्रदीपयति कामवल करोति मृत्युञ्च नाशयति सन्ततसेवित स ॥" सद्दोषक अनवादकर घ्यक कारक वेदनाहर स्तरोधकार्य्य । तथा—"पाकेन हीनौ किल वङ्गनागौ कुष्ठानि गुल्मांश्च तथाति कष्टान् । पाण्डुप्रमेहानिलसादशोथभगन्दरादीन् कुरुत प्रयुक्तौ ॥" भा पू १म भाग । नागस्य—"नाग शिलापुतो नागो वासारससमर्द्दित । त्रिंशद्गजपुटभस्म सर्व्वमेहहरो भवेत् । सारस्य रसयुक्तो नागो वातपित्तकफापह ॥" इति । रा को । तथा—"दग्धस्य धातुचतुर्थांश चतुर्थांश निक्षिपेत् । मृत्पात्रे विद्रुते नागे लोहदर्व्या च चालयेत् । यामैकेन भवेद्भस्म तत्तुल्याश्च मन शिलाम् । काञ्जिकेन द्वयपिष्ट्वा पचेद्गजपुटेन च । माहियौत पुन पिष्ट्वा शिलया कान्तिकेन च । पुन पुटेच्छरावाभ्यामेव षड्भि पुटैर्मृति । नाग सिन्दूरवर्णाभो म्रियते सर्व्वकार्य्यकृत् ॥" मृतस्य गुणा—"सतिक्तो मधुरो नागो मृतो भवति भस्मनात् । वायु कीर्त्ति वीर्य्यवृद्धि करोति सेवनात्सदा । रोगान् हन्ति मृतो नागो बहुवहुधकारक ॥" रसार । "नागाद्रसा सैन्धवसंयुतेन सगन्धक स्थापयेत् पुन पचम् । पक्वायमाणे पुटयेत् सुयुक्त्या वान्त्यादिक यावदुपैति शान्तिम् ॥" रस चि ६ष ।

सीसजम् । क्ली । सिन्दूरे ।

सीसपत्रकम् । क्ली । सीसके ।

सीसोपधातु । पु । सिन्दूरे । भा ।

सीहुण्डः । पु । सेहुण्डवृक्षे, स्नुहीवृक्षे । अम ।

सुकटु । पु । शिरीषवृक्षे । वै निघ ।

सुकण्टका । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् । रा नि व ५ । पिण्डीखर्ज्जूरवृक्षे । वै निघ ।

सुकण्डुः । पु । कण्डूरोगे । चुलकना । शब्द ।

सुकन्दः (कः) । पु । कसेरौ । केशुर । रा नि व ८ । पलाण्डौ । पेंयाज । अम । वाराही कन्दे । मुस्तायाम् । धरणीकन्दे । रा नि व ७ ।

सुकन्दकरणः । पु । श्वेतपलाण्डौ । शादा पेंयाज । वै निघ ।

सुक(कु)न्दन । पु । वैजयन्तीतुलस्याम् । वै निघ । वर्व्वरके । वावुई । रा नि व १० ।

सुकन्दा । स्त्री । लक्ष्मणाकन्दे । रा नि व ७ । वन्ध्याकर्कोटक्याम् । वै निघ ।

सुकन्दी (न्दिन्) । पुं । सूरणे । रा नि व ७ ।

सुकर्णक । पुं । हस्तिकन्दे । रा नि व ७ ।

सुकर्णा । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् । मूषाकाणी । रा नि व ३ ।

सुकर्णिका । स्त्री । मूषिककर्ण्याम् । मूषाकाणि । म र । महाद्रव्यमाला । वै निघ ।

सुकर्णी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । राखालशशा । रा नि व ३ ।

सुकाण्ड (क) । पु । कारवेल्ललतायाम् । करला गाछ । रा नि व ३ । काण्डवे । वै निघ ।

सुकाण्डिका । स्त्री । कारवेल्ललतायाम् । करला गाछ । रा नि व ३ ।

सुकामा । स्त्री । त्रायमाणालतायाम् । बला मता । रा नि व ५ ।

सुकार । पुं । कुङ्कमशाली । रा नि व १६ ।

सुकार्पास । पु । रक्तकार्पासाम् । रक्षास चन्द्रोदयरसे ।

सुकाष्ठकम् । क्ली । देवदारुणि । काष्ठदारुणि । देवदारुविशेष । रा नि व १२ ।

सुकाष्ठा । स्त्री । कटुका । कट्‌की । काष्ठ कदल्याम् । रा नि व ३।११ ।

सुकुन्द. । पु । सल्लकीनिर्यासे । सरल-आठा । वै निघ ।

सुकुमार (क) । पुं । पुण्ड्रकेक्षौ, रसालेक्षौ । पुंड़ि आख । मे । रा नि व १४ । श्यामाके । श्यामा धान । रा नि व १६।२३ । वनचम्पके । स्वर्णचम्पके । चम्पकवृक्षे । रा नि व १०।२३ । राजमाषे । कङ्गुधान्ये । काऊनोधान । रा नि व १६ । क्ली । राजरीती । व्याङापितल । वै निघ । तमालपत्रे । तेजपत्र । रा नि व ६ ।

सुकुमारा (री) । स्त्री । स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये । गेंठेला । रा नि व १२।२३ । जातीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । (री) शिम्बीभेदे । प मु । रा नि व २३ । वनमल्लिकायाम् । रा नि व १०।२३ । महाकारवेल्लके । बड़ करला । स्त्री । वै निघ । कदलीवृक्षे । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे । रा नि व १०।११ ।

सुकुमारिका । स्त्री । कदलीवृक्षे । कलागाछ । रा नि व ११ ।

सुकेश(स)र । पु । बीजपूरवृक्षे । गोंड़ानेबु गाछ । रा नि व ११ ।

सुकेशिनी । स्त्री । शङ्खिन्याम् । वै निघ ।

सुकोमला । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीवृक्षे ।

सुकोली । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् । वदरीवृक्षे । रत्ना ।

सुकोशा (षा) । स्त्री । कोशातक्याम् । झिंगा । घोषा । रा नि व ७ ।

सुकोषक । पु । कोषाम्रे । भा ।

सुक्तम् । क्ली । कन्दादिकृतसन्धानविशेषे । तदुक्त —"कन्दमूलफलादीनि सस्नेहलवणानि च । यत्र द्रवेऽभिषूयन्ते तत् शुक्तमभिधीयते ॥" शार्ङ्ग । चुक्रापरनामके तद्भेदे । चूकस्रुक । "यन्मस्वादि शुचौ भाण्डे सगुड़ क्षौद्र काञ्जिकम् । धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥" तच्च गुड़ेक्षुरस मद्यमाध्वीकभेदेन चतुर्विधम् । नामतश्च गुड़शुक्त इक्षुरसशुक्त मधुशुक्त माध्वीकशुक्तञ्चेति यथोत्तरं लघु ज्ञेयम् । तस्य साधारणगुणा—रक्तपित्त कफघ्न वातानुलोमनम् अत्युष्णतीक्ष्णरूक्षञ्च रुचिकर दीपन पाण्डुकृमिघ्नञ्च । वा सू ।

सुक्ता (क्तिका) । स्त्री । तिन्तिड्याम् । वै निघ ।

सुखडिचन्दनम् । क्ली । स्वनामख्याते श्रीखण्ड चन्दनान्यतरचन्दने । गुणा —तिक्त कटु रक्त पित्तदाहघ्न शीतल सुगन्धि चाद्र गन्धलेपे तदन्यथा गुणञ्च । रा नि व १२ । See श्रीखण्डम् । शुक्ल चन्दने । वै निघ ।

सुखम् । क्ली । स्वर्गे । वृद्धि । जले । आरोग्ये च । रा नि व ५ ।

सुखङ्करी । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् । जीवन्ती । रा नि व ३ ।

सुखदर्शन । पु । तदाख्यवृक्षभेदे । वनकानड़ । गुणा,—उष्णवीर्य स्वेदजनक वान्तिकरञ्च ।

सुखदा । स्त्री । शमीवृक्षे । शाँई गाछ । रा नि व ८ ।

सुखदायिनी । स्त्री । रोहिण्याम् । वाम रोहिणी । वै निघ ।

सुखभक्ष । पु । श्वेतशिग्रौ । शादा सजिना । रा नि व ७ ।

सुखभोजी(इन्) । पु । गवेडुधान्ये । गड़ि-ग्राम धान्य । रा नि व १६ ।

सुखमोद । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । लाल सजिना गाछ । रा नि व ७ ।

सुखमोदा । स्त्री । सल्लकीवृक्षे । रा नि व ११ ।

सुखरः । पुं । राजसेवविधि । वै निघ ।

सुखवर्च्चकः (वर्च्चाः [स्]) । पुं । सर्ज्जिक्षारे । साजिमाटी । अम । रा नि व ८ ।

सुखवासः । पुं । तरम्बुजे । तरमुज । त्रिका ।

सुखवासनः । पुं । सुखवासनसुगन्धद्रव्ये । श र ।

सुखा । स्त्री । हरिणाक्षीऔषधौ । वै निघ ।

सुखात्मकः । पुं । शुक्लमरुबकवृक्षे । सफेद गुल्म । व निघ ।

सुखाम्बु । क्ली । उष्णोदके । उष्णजल । च द वा व्या चि ।

सुखार्जिकः । पुं । सर्ज्जिक्षारे । साजिमाटी । रा नि व ६ ।

सुखालुका । स्त्री । जीवन्तीभेदे । रा नि व ३ ।

सुखाशः (सः) (कः) । पुं । चेलालफलवृक्षे । तरमुजेर गाछ । त्रिका । (Curcuma sativus) राजतिनिशे । ग्राम्यकर्कटी, शशा । श मा । सुखभोजने । मे ।

सुखोदकम् । क्ली । उष्णाम्बुनि । गरम जल । उष्णाम्बु च सुखोदकम् ।" प प्र १ख. ।

सुखोद्भवा । स्त्री । सूर्य्यावर्त्तक्षुपे । हुड़हुड़िया । वै निघ ।

सुखोषिता । स्त्री । मूर्व्वायाम् । रा नि व ३ ।

सुगम् । क्ली । विष्ठायाम् । श च ।

सुगन्धम् । क्ली । गन्धतृणविशेषे । गन्धतृण, नागदना, रामकर्पूर । र मा । प मु । एल बालुके । वै निघ । सुवर्णगन्धद्रव्ये । सु सू ३८ अ । नीलोत्पले । नील सुन्दि । रा नि व १० श्रीखण्ड चन्दने । श्वेत चन्दन । शवरचन्दने । गन्धराजि । रा नि व १२ । कणजीरके । क्षुद्र जीरे । श च । ग्रन्थिपर्णे । गेँटेला । भा ।

सुगन्धः । पुं । गन्धके । रा नि व १३ । र मा । कृष्णजीरके । भा । देवशालिरित्यपरनामशालि धान्यविशेषे । जालन्धरमगधादिषु गन्धशालिरिति ख्यातः । गुणा—स्वादुपाकरसत्वादियुक्त । चर्क चि । षष्टिकाहीनगुण । च सू २७ अ । आम्फोतके । हापरमाली । र मा । रक्तशिग्रौ । लाल सजिना । रा नि व ७ । मरुबके । मिछारसी । श्वेतकेतक्यां । अतिमुक्तके । स्वर्णे । छोला गाछ । रा नि व १६ । श्वेतकरवीरे । वै निघ । भूतृणे । गन्धतृण । रा नि व ८ गौरसुवर्णे । केशुर । धवलयावनाले । श्वेत जनार । रा नि व १६ । तुम्बुरुवृक्षे । मक्र मेँड़, तुम्बुरु । रा नि व ११ ।

सुगन्धकः । पुं । गन्धतुलस्यां । दुर्गागतुलसी । प मु । सु सू ३८ अ । धरणीकन्दे । वै निघ । रक्त तुलस्याम् । र मा । हस्तिगन्धतृणे । बड़ गन्ध घड़ । सु सू ३८ अ सुरसादि । गन्धके । र मा । रक्तशाक द्रोणपुष्प्याम् । घलघसा । नागरङ्गवृक्षे । त्रिका । कर्कोटके । काँकुड़ गाछ । हेम । शालिधान्य भेदे । गन्ध शालि । गुणा—शालिवत् । सु सू ४६ अ ।

सुगन्धकेश(स)रः । पुं । रक्तशिग्रौ । लाल सजिना । वै निघ ।

सुगन्धगन्धक । पुं । गन्धके । वै निघ ।

सुगन्धगन्धा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । दारु हरिद्रा । वै निघ ।

सुगन्धचन्द्री । स्त्री । सुगन्धशठ्याम् । शठी । वै निघ ।

सुगन्धतृणम् । क्ली । तृणभेदे । भूतृण, गन्ध तृण । रा नि व ८ ।

सुगन्धतैलनिर्यासः । पुं । यवादिनामगन्ध द्रव्ये । धाटाशि । रा नि व १२ । [वै स ।

सुगन्धत्रयम् । क्ली । चन्दनबालकनागकेशरेषु ।

सुगन्धत्रिफला । स्त्री । जातीफललवङ्गेलासु । वै निघ । पूगजातीफललवङ्गेषु । "जातीफल पूग फल लवङ्गकलिकाफलम् ।" रा नि व २२ ।

सुगन्धनम् । क्ली । जीरके । वै निघ ।

सुगन्धपत्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । (त्री) जातीपत्र्याम् । जयित्री । वै निघ ।

सुगन्धफलम् । स्त्री । कक्कोले । काँकला । वै निघ ।

सुगन्धभूतृणम् । क्ली । गन्धतृणे । भूतृण । गुणा—सुगन्धि ईषत्तिक्त रसायन स्निग्ध मधुर शीत कफघ्न पित्तघ्न श्रमहर च । रा नि व ८ ।

सुगन्धमुख्या । स्त्री । कस्तूरिकायाम् । मृग नाभि । वै निघ ।

ान्धमूत्रपतन । पु। सुगन्धमार्जारे। गन्ध-गोकुल। वै निघ।

ागन्ध (न्धि)मूला (लो)। स्त्री। स्थलपद्मि-याम्। स्थलपद्म। रा नि व ५। आमलक्याम्। वै निघ। रास्नायाम्। रा नि व ६। लवलीवृक्षे। नोयाड् गाछ। भा। (लो) सुगन्धमूत्रया। वै निघ।

ागन्धमूषिका। स्त्री। छुछुन्दर्याम्। छुँचो। वै निघ।

ागन्धवल्कलम्। क्ली। त्वचि। गुड़त्वक्। वै निघ।

ागन्धवैरजात्यम्। क्ली। रोहिषतृणे। सुगन्ध तृण। वै निघ।

ागन्धशालि। पु। स्वनामकशालिधान्यविशेषे। गुणा —मधुरा ... कफ पित्त ज्वरामजित्। रा नि व १६।

ागन्धषट्कम्। क्ली। जातीफलकक्कोललवङ्ग वालककर्पूरपूगेषु। जायफल, कांक्‌ला, लवङ्ग, वाला, कर्पूर, सुपारि। वै निघ।

ागन्धसार। पु। शाकवृक्षे। সেগুন गाछ। वै निघ।

ागन्धा। स्त्री। स्पृक्कायाम्। पिड़िং। रा नि व १२। सुगन्धशाली। रा नि व १६। कृष्णजीरके। रा नि व ६। तिलवासिनीशाली। रा नि व १६। सल्लकीवृक्षे। रा नि व ११। गन्धरास्नायाम्। प सु। वन्ध्याकर्कोटक्याम्। रा नि व ३। नील सिन्धुवारे। नील निर्गुन्दा। रा नि व ४। शट्याम्। शटी। भ र। रुद्रजटायाम्। रा नि व ३। एल वालुके। एलवालुक। अ द। शतपुष्पायाम्। शुलफा। रा नि व ४। नाकुलीनामकन्दशाके। रा नि व ७। सु कल्प ५ष। वा उ २६ष। वन मल्लिकायाम्। সেউতী। र मा। स्वर्णयूथिका याम्। माधवीलतायाम्। रा नि व १०। अनन्ता याम्। अनन्तमूल। प सु। भा पू भ। मातु लुङ्गायाम्। নেবু गाछ। प सु। गङ्गापत्रीवृक्षे। रा नि व ८। तुलस्याम्। र मा।

ागन्धाढ्या। स्त्री। हेममल्लिकायाम्। स्वर्णपद्म मल्लिकायाम्। रा नि व १०। सम्पाशाली। सुगन्ध शालिधान्यविशेषे। रा नि व १६।

सुगन्धामलकगण। पुं। सुगन्धामलकलग्-युक्ते सर्व्वौषधिगणे। "सर्व्वौषधिसमायुक्ता सुगन्धा धामलकत्वच। यदा तदाय योग स्यात् सुगन्धा मलकाभिध।" रा नि व २२।

सुगन्धि। क्ली। र्बर्बरचन्दने, रक्तचन्दनभेदे। रा नि व १२। एलवालुके। रा नि व ४। मुस्ता याम्। रा नि व ६। कसेरौ। কেশুর। रा नि व ८। धान्यके। धनिया। पिप्पलीमूले। रा नि व ६। गन्धतृणे। रा नि व ८।

सुगन्धि। पुं। गन्धशाली। रा नि व १६। सहकारवृक्षे। आम गाछ। म च। शुभगन्धे। च म। स्त्री। बर्बरिकायाम्। বন বাবুই। रा नि व १०। विमंटिकायां। कूटी। वै निघ।

सुगन्धिकम्। क्ली। उशीरे। বেণার মূল। रा नि व १२। धन्याके। रा नि व ६। कह्लारे। रक्तकमल। भ र। पुष्करमूले। मद व १। सुरपर्णनामसुगन्धपत्रे। रा नि व १०। एलवालुके। रा नि व ४। गौरसुवर्णशाके। रा नि व ७। जीरके। वै निघ। कृष्णजीरके। मद व २। मुस्तके। रा नि व ६।

सुगन्धिक। पुं। सिह्लके। शिलारस। रा नि व १२। महाशाली। च च। च सू २७ष। गन्धके। च टौ रा। सुगन्धाम्रकवृक्षे। पुन्नागवृक्षे। पुन्नाग। कपित्थवृक्षे। वै निघ।

सुगन्धिका। स्त्री। कृष्णनिर्गुण्डाम्। काल निशिन्दा। वै निघ २भ सर्वज्व चि चन्दनबला तैले। सु चि १७ष। कस्तूर्य्याम्। मृगनाभि। वै निघ। श्वेतशारिवायाम्। सु चि १०ष। स्वर्ण केतक्याम्। सु कल्प ५ष।

सुगन्धिकुसुम। पुं। पीतपुष्पकरवीरे। रा नि व १०। क्ली। सुगन्धपुष्प। स्त्री। स्पृक्कायाम्। पिड़िং। जटा।

सुगन्धिकृत्। पु। शिलारसे। वै निघ।

सुगन्धित्रिफला। स्त्री। जातीफलं पूगफल लवङ्गञ्चेति द्रव्यत्रये। "जातीफलं पूगफलं लवङ्ग-कलिकाफलम्। सुगन्धित्रिफला प्रोक्ता।" रा नि व १२।

सुगन्धिनी। स्त्री। आरामशीतलायाम्। रा नि व १०। सुगन्धिनीति २य पाठ—स्वर्णकेतक्यां। वै निघ।

सुगन्धिपुष्पः । पुं । राजकदम्बवृक्षे । वैनिघ ।

सुगन्धिमूलकम् । क्ली । उशीरे । বেণার মূল । रा नि व १२ ।

सुगन्धिमूषिका । स्त्री । मूषिकविशेषे । ছুঁচো । रा नि व १९ ।

सुगरम् । क्ली । हिङ्गुनि । रा नि व १३ ।

सुगर्भकम् । क्ली । वपुषे । शशा । वैनिघ ।

सुगुच्छा । स्त्री । गुच्छामिनीवृक्षे । रा नि व ८ ।

सुगुप्ता । स्त्री । कपिकच्छाम् । আলকুশী । प म ।

सुगृहः (गृही(हिन्)) । पुं । मधुद पक्षिविशेषे, चटकपक्षिविशेषे । हेम । पृ १४४ । বাবুই পক্ষিবিশেষ । विका ।

सुग्रन्थि । पु । चोरकनामगन्धद्रव्ये । গেঁঠেলা । रा नि व १२ । क्ली । पिप्पलीमूले । পিপুলমূল । रा नि व ६ ।

सुग्रीवः । पुं । राजहंसे । शब्दकल्प ।

सुच(चु)टी । स्त्री । यन्त्रविशेषे । चिमिटा इति लोके । शब्दकल्प ।

सुच(चु)चुका । क्ली । महाचञ्चुशाके । চেঁচ্‌কো শাক । रा नि व ४ ।

सुचन्दनम् । क्ली । पत्राङ्गचन्दने । রক্তকাঠ । रा नि व १२ । धिक क गर्भ वि ।

सुचर्म्मा(न्) । पुं । भूर्जवृक्षे । रा नि व ९ । [भटा ।

सुचक्षु । पुं । उदुम्बरवृक्षे । যজ্ঞডুমুর গাছ ।

सुचित्रकः । पुं । मत्स्यरङ्कपक्षिणि । মাছরাঙা পাখী । चित्रसर्पे । চিত্র সাপ । म र ।

सुचित्रबीजा । स्त्री । विडङ्गायाम् । বিড়ঙ্গ । रा नि व ६ ।

सुचित्रा । स्त्री । चिर्भटायाम् । ফুটি । रा नि व ७ । See चिभटा ।

सुचुक्रिका । स्त्री । तिन्तिड्याम् । वैनिघ ।

सुच्छर्द्दिका । स्त्री । महामेदायाम् । वैनिघ ।

सुजलम् । क्ली । कमले । रा नि व १० । निर्दोष-जल ।

सुजातका । स्त्री । कुङ्कुमशालौ । হৈমন্তিক শালিধান্যবিশেষ । रा नि व १६ ।

सुजाता । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । रा नि व १३ ।

सुजीवन्ती । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् रा नि व ३ ।

सुतङ्गी । स्त्री । महाघोषातिकायाम् । বড় ঘুঁটে । वैनिघ ।

सुतजीवकः । पुं । पुत्रजीवकवृक्षे । रा नि व ९ ।

सुतपादि(दु)का । स्त्री । हंसपादीवृक्षाख्ये-लतायाम् । গোয়ালিয়া লতা । रा नि व ३ ।

सुतकारी । स्त्री । देवदालीलतायाम् । দেবতাড়া । रा नि व ३ ।

सुतद्दन । पुं । कोकिल । विका ।

सुतवस्करा । स्त्री । पुत्रसप्तकमातरि । সাত বিউনী । विका ।

सुतश्रेणी । स्त्री । द्रवन्तीवृक्षे । বড় দন্তী । मुसलश्रेणीरूपे, मूषिकपर्ण्याम् । ইন্দুরকাণী । चित्रवर्णविशेषा । तत्पर्य्याया,—द्रवन्ती न्यग्रोधी मूषिकाह्वया चित्रा मूषिकमारी प्रत्यक्श्रेणी शम्बरी । गुणा —चक्षुष्या कटु पाण्डुविषघ्न दीपनोदररोगघ्नी च । रा नि व ४ ।

सुता । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ । दुरालभायाम् । म च ।

सुतिक्तः । पुं । पर्पटके । ক্ষেৎপাপড়া । रा नि व ५ ।

सुतिक्तकः । पु । पारिभद्रवृक्षे । পালিধা মান্দার । भटा । भूनिम्बवृक्षे । চিরাতা । पर्पटके । ক্ষেৎপাপড়া । म र ।

सुतिक्ता । स्त्री । कोषातकीलतायाम् । ঘোষা লতা । रा नि व ३ । मन्नकोवृक्षे । वैनिघ ।

सुतिन्तिडः । पु । तिन्तिडीवृक्षे । वैनिघ ।

सुताह्यकः । पु । श्वेतशिग्रौ । শ্বেত শাজনা । रा नि व ७ । शोभाञ्जनवृक्षे । রক্ত শাজনা । भटा । मुष्ककवृक्षे । ঘণ্টাপারুল । स्त्री (का) । सर्षपवृक्ष । वैनिघ ।

सुतुङ्ग (ङ्गा) । पु, स्त्री । नारिकेलवृक्षे । रा नि व ११ ।

सुतूर्य्यः । पु । उलूके । পেঁচা । উলুখড় ।

सुदर्ण । पुं । कुन्दवृक्षे । वैनिघ । सप्तपर्ण्णे । कर्णवृक्षे । रा नि व ८ ।

…वेजन । पुं । धनुर्द्दंषे । भा ।

…वेजा (स्) । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हड़-…ड़िया । रा नि व ३ ।

…वेला । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । लता-…टकी । रा नि व ३ ।

…गन्धिका । स्त्री । दग्धानामद्रव्ये । 'धरुटी' …त कोइष्वे ख्याता । रा नि व ३ ।

…ण्ड. । पुं । वेत्रवंशे । বেউড় বাঁশ । रा …व ७

…दण्डिका (ण्डी) । स्त्री । गोरक्ष्याम् । …ीयष्ठाकुलिया । रा नि व ५ । मत्स्यदण्ड्याम् । …मनहाटी । वै निघ ।

…धि । क्ली । कपित्थफले । व निघ ।

…न्तिका । स्त्री । गवि । गाई । व निघ ।

…मन । पु । आम्रद्रवे । वै निघ ।

…र्भा । स्त्री । इक्षुदर्भाद्रवे । रा नि व ८ ।

…र्शन । पुं । मत्स्यभेदे । रा नि व ४ । भव …४र्थ शतके । मत्स्ये । भा ।

…र्शनचूर्णम् । क्ली । विषमज्वरे औषधविशेष । …र पुष्करमूलाभावे कुष्ठ, भार्ग्यभावे कण्ट…रीमूल, सौराष्ट्रभावे फटिकारी, तगराभावे …ठ, जीवकर्षभकयोरभावे विदारीकन्दस्य भाग…, काकोल्यभावे अश्वगन्धामूलं, तालीशाभावे … कण्टकारीमूल ग्राह्यम् । भा म १म ज्व चि । …त्रागुरु हरिद्रा वचा देवदारु मुस्तक हरीतकी …ालभा कर्कटशृङ्गी कण्टकारी शुण्ठी त्रायमाणा …पर्पटक निम्बत्वक् पिप्पलीमूल वालक शटी …ठ पिप्पली मूर्वामूल कुटजत्वक् यष्टीमधु शिग्रु …ज नीलोत्पलम् इन्द्रयव खोरासानीवचा (पाठा…रे शतमूली) दारुहरिद्रा रक्तचन्दनं पद्मकाष्ठ …व्यालक (বেলেড়) (पाठान्तरे सरलकाष्ठ) …शीर गुड़त्वक् पद्मपर्पटी शालपर्णी यमानी अति…वा बिल्वपेशिका मरिच तेजपत्र (गन्धतृण वा) …मलकी चित्रकमूल पटोलपत्र धान्यक पृश्नि…र्णी बृहती गुड़ूची कटुकी चेति द्रव्याणि । एषां …याणां चूर्णं प्रत्येक १ तो केरातचूर्णं सर्व…र्धम् । अनु शीतलजलम् । কুঙ্কাগুরু, হরিদ্রা, …, দেবদারু, মুতা, হরীতকী, দুরালভা, …াকড়াশৃঙ্গী, কণ্টিকারী, শুঁট, বনতাহলিয়া …বলাডুমুর), ক্ষেৎপাপড়া, নিমের ছাল
পিপুলমূল, বালা, শটী, কুড়, পিপুল, মূর্বা-মূল, কুড়চিছাল, যষ্টিমধু, সজিনাছাল বা বীজ, শুন্দীমূল বা ফুল, ইন্দ্রযব, খোরাসানী-বচ, দারুহরিদ্রা, রক্তচন্দন, পদ্মকাষ্ঠ, বাট্যালক বা সরলকাষ্ঠ, বেণার মূল, গুড়ত্বক্, পদ্মপর্পটী, শালপাণি, যমানী, আতইচ, বেলশুঁটা, মরিচ, তেজপত্র বা গন্ধতৃণ, আমলকী, চিতামূল, পটোলপত্র, ধনে, চাকুলিয়া, বৃহতী, গুলঞ্চ, ও কটুকী প্রত্যেক ১ তো চিরাতাচূর্ণ সর্ব্বচূর্ণার্দ্ধ। অনুপান শীতল জল। বা কৌ।

सुदर्शना । स्त्री । स्वनामख्यातलतायाम् । উন্নতি-পূরতি, পদ্মগুলুঞ্চ। तत्पर्य्याया,—चक्राङ्गी वृषकर्णी दध्यानी सोमवल्ली मधुपर्णिका चक्राह्वा । भप भ पि चि सुधावतीगुड़ी । भ द वालचाङ्गेरी स्तै । गुणा —"स्वादुरुष्णा कफ शोफास्र वात जित् ।" भा । रक्तदोषञ्च वातञ्च नाशयेत् । वै निघ ।

सुदल॰ । पु । मुचुकुन्दद्रुवे । रा नि व १० । चौरमेरटे । र मा । स्त्री (ला) । शालपर्णीक्षुपे । रा नि व ४ । तरुणीपुष्पद्रवे । বন শেউতী । रा नि व १० ।
[निघ ।

सुदारु । क्ली । देवदारुकाष्ठे । सरलकाष्ठे । वै

सुदीर्घ । पु । चिचिण्डके । চিচিঙ্গা । भा पू १म शा व ।

सुदीर्घघर्म्मा । स्त्री । पामनपर्ण्याम् । অপরা-জিতা । श च ।

सुदीर्घफला । स्त्री । बृहत्कर्कटिकायाम् । বড় কাঁকুড় । वै निघ ।

सुदीर्घफलिका । स्त्री । दीर्घवृन्ताकभेदे । শিঙ্গাবেগুণ । र मा ।

सुदीर्घा । स्त्री । चीनकर्कटिकायाम् । रा नि व ७ । (See চীনা কর্কটী)

सुदूरमूल । पुं । यासक्षुपे । দুরালভা । रा नि व ४ ।

सुदृढत्वचा । स्त्री । गम्भारीद्रुमे । रा नि व ९ ।

सुदृश्य । पुं । मृगे । হরিণ ।

सुदृष्टि॰ (क॰) । पुं । गृध्रे । গৃধিনী, শকুনি । वै निघ ।

सुधांशुः । पुं । कर्पूरे । कर्पूर ।

सुधांशुतैलम् । क्ली । कर्पूरतैले । रा नि व १५ ।

सुधांशुरत्नम् । क्ली । मौक्तिके । मुक्ता । रा नि व १३ ।

सुधा । स्त्री । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ । अमृत । अम । मूर्वायाम् । मूर्गा । इष्टकायाम् । मे । स्नुहीवृक्षे । मनसा, ঢেকাঁটা সিজু । रा नि व ८ । सु सू ३८अ श्यामादि । चि २४ । अद नाम चि । स्नुहीमूले । अद इहदपिप्पलौ । गुडूच्याम् । भा म १अ सन्धिकल्प चि । "स्तनागर सुधान्विता" वैद्यकचारे । विषे । रा नि व २३ । रसे । जले । धात्रा । धर्मकार्यध्वनि । हरीतक्यां । मधुनि । श च ।

सुधाक(धा)रः । पु । कर्पूरे । चन्द्रे ।

सुधाङ्गः । पु । कर्पूरे ।

सुधानिधिरसः । पुं । रक्तपित्ते औषधम् । पाठ—"सूत गन्ध माक्षिक लौहचूर्णं सम्य घृष्टं त्रैफलिनोदकेन । मूषामध्ये भूधरे सप्तपुटितो दद्याद्गुञ्जा त्रैफलिनोदकेन ॥" रात्रौ लौहपात्रपक्वदुग्ध देयम् । পারা, গন্ধক, স্বর্ণমাক্ষিক, লৌহ সমভাগে ত্রিফলার জলে মাড়িয়া মূষামধ্যে ভূধরযন্ত্রে পাক করিবে । মাত্রা ১ র । অনু ত্রিফলার জল । রাত্রে লৌহপাত্রে পাক করা দুগ্ধ দিবে । রস চি ।

सुधान्यम् । क्ली । षष्टिकधान्ये । বেটে ধান । रा नि व १६ ।

सुधापयः । क्ली । स्नुहीक्षीरे । সিজুর আটা । शब्दकल्प ।

सुधापाणिः । पु । धन्वन्तरौ । शब्दकल्प ।

सुधापाषाणः । पुं । शुक्लखटिकायाम् । চূণ খড়ি । रै निघ ।

सुधाभूतिः । पुं । कर्पूरे ।

सुधामूली । स्त्री । सालममिकरीति ख्याते कन्दभेद ।

सुधामोदकः । पुं । यवासशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

सुधामोदकजः । पुं । तवराजखण्डे । খান খণ্ডীবিশেষ । रा नि व १४ ।

सुधालता । स्त्री । गुडूच्याम्, गुड़ूचीमेदे । वै निघ २अ ज्व चि ।

सुधावासः । पु । त्रपुषफले । शसा । कर्कटिकायाम् । কাঁকুড় । वै निघ ।

सुधाशर्करा । स्त्री । शुक्लपाषाणे । শুভ্র খড়ি । सु सू ११अ ।

सुधास्र(स्र)वा । स्त्री । रुदन्तीनाममहौषधौ । रा नि व ५ । उपजिह्वायाम् । আলজিভ । विका ।

सुधाहृतिः । पु । पक्षी । शब्द ।

सुधाह्वयः । पुं । चूर्णके । চূণ । वै निघ ।

सुधाक्षारः । पु । चूर्णक्षारे । वै निघ ।

सुधूपकः । पु । श्रीवेष्टे । गन्धकीर काठी । रा नि व १२ ।

सुधूमः (म्य) । पु । अगुरुसार । स्वादुनामगन्धसारे । रा नि व १२ ।

सुधोद्भवः । पु । धन्वन्तरौ । विका । स्त्री (वा) । हरीतक्याम् । विका । गुडूच्यां । वै निघ ।

सुनखः । पु । कुक्कुरे । वै निघ ।

सुनन्दा । स्त्री । गोरोचनायाम् । मे । अर्कपत्राम् । ঈশের মূল । रमा । त्रिशीर्षकायामपत्रविशेषे । यो द्वितीये दिवसे माघि वर्षे वा चार्त गच्छति । तेन बाधस्य ज्वरवधुदमोद्भवादिक भवति । अद वायवी चि ।

सुनन्दिनी । स्त्री । आरामशीतलायाम् । वै निघ ।

सुनयनः । पुं । मृगे । श च । स्त्री (ना) । नार्याम् ।

सुनाक्षतः । पुं । कर्पूरे । श च ।

सुनाद । पुं । शङ्खे । শাঁখ । वै निघ ।

सुनाभा । स्त्री । श्वेतकिण्विहा ।

सुनामा । स्त्री । आम्राम् । वक्रीशाक । वै निघ ।

सुनामिका । स्त्री । त्रायमाणालतायाम् । বলাগড়া । रै निघ ।

सुनारः । पु । चटकपक्षिणि । सर्पडिम्ब । शुक्तीरोषन्ये । मे ।

सुनालम् । क्ली । लामज्जके । উশীরবিশেষ । रा नि व १२ ।

सुनालकः । पुं । बकपुष्पवृक्षे । वक-फुलेर गाछ । शब्द ।

सुनासा(सिका) । स्त्री । काकनासालतायाम् । कुँच गाछ । रा नि व ३ ।

सुनिर्घोषा । स्त्री । किङ्किण्याम् । किङ्किणी । वै निघ ।

सुनिर्यासा । स्त्री । जिङ्गिनी वृक्षे । भा ।

सुनिषण्ण (क) । पुं, क्ली । शितावरोक्षुपे, जलान्विते देशे चाङ्गेरीपत्रसदृशचतुष्पत्रशाके । सुसनी शाक । हि चरपत्ती, शिरीयारी । म कं कुरड़ाड्के, चउकतिरा । तैं सुनिषण्णमे शाकम् । अन् कुनकुनिया । तत्पर्य्याया,— शितुण शितुण चुचु सुतपत्र शितिवार सूच्याह्व सुतिपत्रक शीवारक शिखी बभ्रु स्वस्तिक कुरण्ट कुक्कुट श्वेतावर शितिवर शितिवार मेधाकृत् पाटक शितिवारे शितिवर स्वस्तिक पर्णक । रा नि व ४ । द८ निद्राकरम्, रक्तपित्त वर्ज्यम् । भा द पि वि । गुणा —"सुनिषण्णो हिमो ग्राही मोहदोषत्रयापह । अविदाही लघु स्वादु कषायो रुचदीपन । वृष्यो रुच्यो ज्वर श्वास मेह कुष्ठ भ्रमप्रणुत् ।" भा पू १ भ शाक व । सग्राही कषायोष्ण त्रिदोषघ्न मेधारुचिकर दाह ज्वरहर रसायनश्च । रा नि व ४ । क्ली । शैवालि । र मा ।

सुनिषण्णकच्छदा(पत्रिका) । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् । । आमरुल शाक । वै निघ ।

सुनील (क) । पुं । नीलकान्तमणौ । रा नि व १३ । दाड़िमवृक्षे । रा न व ११ । नील भृङ्गराजे । वै निघ ।

सुनीला । स्त्री । गर्भ्मोटिकाख्ये । रा नि व ८ । अतसीवृक्षे । मसिना गाछ । रा नि व १६ । अपराजिताख्ये । रा नि व ८ । विष्णुक्रान्तायाम् । रा नि व ५ ।

सुनेपाली । स्त्री । विष्णुखर्जूरभेदे । गुणा —"सुनेपाली श्रम भ्रान्ति दाह मूर्च्छास पित्तहृत् ।" भा ।

सुन्दर । पु । तिलकपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । पीतसुन्दरके । गिमा शाक । भैष ज्व चि अविल्व प्रतिरसे । स्वनामख्यातवृक्षे । सुँदरी गाछ । सुखबोध । स्त्री (री) । हरिद्रायाम् । शब्द । शिवद्रौ । अदबा व्यावि । "अप्पकसुन्दरी नक ।" काकमाच्याम् । रा नि व ४ । सुन्दरवृक्षे । नी ।

सुपक्व । पुं । सुगन्धाम्रे । शब्द ।

सुपत्रम् । क्ली । तेजपत्रे । शब्द । पुं । पत्रो वाहवृक्षे । रा नि व ८ । आदित्यपत्रक्षुपे । हड़-हड़ियाविशेष । रा नि व ४ । इङ्गुदीवृक्षे । रा नि व ८ । पुं । (क) शिग्रुवृक्षे । सजिना गाछ । रा नि व ७ ।

सुपत्रा । स्त्री । रुद्रजटालतायाम् । रा नि व ३ । शतावर्य्याम् । शतमूली । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ । शमीवृक्षे । शाँई गाछ । रा नि व ८ । पालङ्क्यशाके । पालं शाक । रा नि व ७ ।

सुपत्रिका । स्त्री । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ । जतुकालतायाम् । रा नि व ३ ।

सुपत्री(त्रिन्) । पुं । पक्षिणि । वै निघ ।

सुपथ्य । पु । आम्रवृक्षे । वै निघ । स्त्री । (थ्या) । श्वेतचिल्लीशाके । लघुवास्तुके । रा नि व ७ ।

सुपद्मा । स्त्री । वचायाम् । शब्द । वि क्र क गर्भ वि ।

सुपर्णः । पुं । नागकेशरवृक्षे । नागेश्वर गाछ । शिका । कृतमालवृक्षे । सोन्दाल गाछ । स्वच चूड़पक्षिणि । मे । स्त्री । पद्मिन्याम् । शमा ।

सुपर्णक । पु । आरग्वधवृक्षे । सोन्दाल गाछ । र मा । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । रा नि व १२ ।

सुपर्णाख्य । पुं । नागकेशरवृक्षे । नागेश्वर-गाछ । पसु ।

सुप(व)र्णिका । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् । रा नि व ३ । बाकुच्याम् । सोमराजि । रा नि व ४ । अतिबलायाम् । वै निघ । पलाशीलतायाम् । नागरदेशे ख्याता । रा नि व ३ । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ । रेणुके । रेणुक । रा नि व ६ ।

सुपर्णी । स्त्री । पलाशीलतायाम् । नागरे ख्याता । रा नि व ३ । पद्मिन्याम् । पद्मेर झाड़ । मे । रेणुके । रा नि व ६ । अपराजितायाम् । वै निघ ।

सुपर्व्वा (न्) । पुं । वंशे । धूमे । पर्व्वणि । शर । मे । स्त्री । श्वेतदूर्व्वायाम् । रा नि व ८ ।

च मृ,२०७ । मन्नवर्व्वर्य्याम् । বনবাবুই । ष वि ८७ । श्वेतपत्र सुद्रतुलस्याम् । শ্বেতপত্র ক্ষুদ্র-তুলসী । कृष्णवर्व्वरे । কাল বাবুই । रा नि व १० । सु मृ ३८७ सुरसादि । जलचरपक्षिविशेषे । ডাহুক পাখী । च मृ २०७ ।

सुमूलः (क) । पुं । श्वेतशिग्रौ । শ্বেত সজিনা । क्ली । गर्ज्जरमूले । গাজর । रा नि व ७ । स्त्री (ला) । शालपर्ण्याम् । শালপাণি । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । रा नि व ४ ।

सुमेखलः । पुं । मुञ्जतृणे । মুঞ্জ । रा नि व ८ ।

सुमेधा (स) । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । লতাফটকী । मे ।

सुम्पलुपट्ठ । पुं । कर्पूरे । श च ।

सुर । पुं । देवदारुणि । वै निघ ज्व चि । वा व्या महाराजादौ ।

सुरकन्द । पुं । कटुशूरणे । वै निघ ।

सुरकाष्ठम् । क्ली । देवदारुकाष्ठे । वा चि ३५ ।

सुरकृता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ३ ।

सुरक्तकः । पुं । कोषाम्रे । रा नि व ११ । क्ली । सुवर्णगैरिके । रा नि व १३ । रक्तचन्दने । वै निघ ।

सुरगण्ड । पुं । अक्षविद्रधिविशेषे । রাজগাঁড় । निदा ।

सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकीटे । আষাঢ়ে পোকা । च द स्त्रोरो चि ।

सुरङ्गम् । क्ली । हिङ्गुले । रा नि व १३ । पत्तङ्गचन्दने । বকমকাঠ । रा नि व १२ ।

सुरङ्ग (क) । पुं । नागरङ्गवृक्षे । নারঙ্গ লেবুর গাছ । प सु । रा नि व ११ । रक्तशिग्रौ । লাল সজিনা । प सु ।

सुरङ्गदम् । क्ली । पत्तङ्गचन्दने । বকমকাঠ । रा नि व १२ ।

सुरङ्गधातुः (युक्) । पुं । गैरिके । গিরি মাটী । रा नि व १३ ।

सुरङ्गा । स्त्री । कैवर्त्तिकालतायाम् । सुरङ्गीलता इति मालवे ख्याता । चम् गिरी जि । रा नि व ३ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मूर्व्वालतायाम् । रा नि व ३ । उपोदिकायां । পুঁই শাক । श्वेतकाकमाच्याम् । শ্বেত গুড়কামাই । वै निघ ।

सुरङ्गी । स्त्री । काकनासायाम् । কুঁচ গাছ । रा नि व ३ । काकमाच्याम् । গুড়কামাই । निघ । रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । प मु । सु मृ ३८७ शिरोविरेचने । र ध र कर्पूरी चि । [कश्चित् ।

सुरजम् । क्ली । नवधारे । সোণার ক্ষার ।

सुरजफलः । पुं । पनसवृक्षे । কাঁটাল গাছ । शब्दकल्प ।

सुरजितः । पुं । लघुसिद्धान्तनाम ग्रन्थकर्त्तरि ।

सुरञ्जन । पुं । गुवाकवृक्षे । विका ।

सुरञ्जी । स्त्री । श्वेतकाकमाच्यां । वै निघ ।

सुरतम् । क्ली । मैथुने । मे ।

सुरतरु । पुं । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচী গাছ । वै निघ । देवदारुणि । रा नि व १२ ।

सुरतुङ्ग । पुं । सुरपुन्नागवृक्षे । সুরপুনাগ গাছ । रा नि व १० ।

सुरतोषकः । पुं । कौस्तुभमणौ ।

सुरत्नम् । क्ली । स्वर्णे । माणिक्ये । वै निघ ।

सुरथकर्णिका । स्त्री । पुन्नागवृक्षे । পুনাগ গাছ । वै निघ ।

सुरदारु । क्ली । देवदारुणि । দেবদারু । रा नि व १२ । सरलदेवदारौ । वै निघ ।

सुरदुन्दुभी । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

सुरद्रुमः । पुं । देवदारुवृक्षे । र वा व्या चि रसोनपाके । देवनाले । বড় নল গাছ । रा नि व ८ । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচী গাছ । वै निघ ।

सुरधूपः । पुं । राले । ধুনো । रा नि व १२ ।

सुरनायिका । स्त्री । कर्पूरहरिद्रायाम् ।

सुरनाल । पुं । देवनाले । বড় নল । रा नि व ८ ।

सुरनिर्गन्धम् । क्ली । पत्रके । তেজপাতা । रा नि व ६ ।

सुरपत्री (र्णम्) । स्त्री, क्ली । सुगन्धपत्रशाकविशेषे । मादीपत्री इति ख्यातम् । পানমৌরী, ফুলালতুলসী । सं सुरपर्णि । क मञ्जिपत्रं । तत्पर्य्यायाः,—देवपर्णं वीरपर्णं सुगन्धिकं माचीपत्रं सुरपर्णं दवाहं गन्धपत्रकम् । गुणाः—कटूष्णं कृमिश्वासकासघ्नं दीपनं वातकफघ्नं व्रणकरं बालहितदं । रा नि व १० ।

सुरपर्णिकः । पु । सुरपुन्नागवृक्षे । रा नि व, २० । पुन्नागवृक्षे । वै निघ ।

सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुन्नागे । रा नि व १० । पलाशीलतायाम् । रा नि व ३ ।

सुरपादप । पु । कल्पवृक्षे । देवदारौ । भूरिप्र ।

सुरपुन्नागः । पु । स्वनामख्यातवृक्षे । पुन्नाग विशेष । म सुरपन्ना । क सुरवन्ने । तत्पर्य्यायाः, —नमेरु सुरेष्ट सुरपर्णिक सुरपर्णिका सुरपर्णी सुरताड़ सुरतुङ्ग । गुणाः —पुन्नागसमा । रा नि व १० । समपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । व मु ।

सुरपुष्पी । स्त्री । अजगन्धायाम् । श्रीकुनी । रा नि व ४ ।

सुरप्रिय । पु । अगस्तिपुष्पवृक्षे । वक-फुलेर गाछ । रा नि व १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । चाँपा-कलार गाछ । रा नि व ११ । पीतपुष्पजात्याम् । पीतपुष्प चामेलि । वै निघ ।

सुरभि' । पु । सुगन्धे । अम । राले । धुनो । रा नि व १२ । व निघ कास चि कुलत्थादिकषाये । गन्धशालौ । सुगन्ध धान्य । रा नि व १६ । चम्पक वृक्षे । चाँपा गाछ । वकुलवृक्षे । वकुल गाछ । रा नि व १० । कदम्बवृक्षे । कदम गाछ । रा नि व ९ । जातीफलवृक्षे । जायफलेर गाछ । मे । शमीवृक्षे । शाइ गाछ । सुगन्धतृणे । गन्धतृण । रा नि व ८ । कणगुग्गुलौ । रा नि व १२ । गन्ध फले । शर । वसन्तकाले । हारा । क्ली । स्वर्णे । गन्धपाषाणे । गन्धक । शर । वर्म्वरचन्दने । रा नि व १२ । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । मुरामांसी । रा नि व १२ । तुलसीवृक्षे । पाचीनामसुगन्धपर्णे । म पाचि । क पच । सुगन्ध-पत्रविशेष । गन्धा पत्राम । सुगन्ध पत्र । रा नि व १० । शमीवृक्षे । शाइ गाछ । रा नि व ८ । शल्लकीवृक्षे । यस्य निर्यास शिलारस इत्युच्यते । रा नि व ११ । च द खदिरवल्याम् । गवि । मे । वनमल्लिकायाम् । एलवालुके । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । महा मरीचकायाम् । भा म मदरी चि कुङ्कुमाद्यतैले । "सर्पपा सुरभिश्च ।"

सुरभिका । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपा कला । रा नि व ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पवृक्षे । वासन्ती फुलेर गाछ । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । क्ली । पत्रे । तेजपत्र । रा नि व ६ । चातुर्जातके । स्त्री (न्धा) । जातीपुष्पवृक्षे । जातीफुल वा चामेलिर गाछ । रा नि व १० ।

सुरभिच्छद' । पु । कपित्थवृक्षे । कयेत बेल । वै निघ ।

सुरभित्रिफला । स्त्री । सुगन्धित्रिफलायाम् । रा नि व २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम । छोट एलाच । रा नि व ६ ।

सुरभिदारुः (रु) । पुं । सरलदेवदारुवृक्षे । रा नि व १२ ।

सुरभिनिम्ब' । पुं । (*Murraya konigii* Syn Bergera konigii) सुगन्धनिम्बक भेदे । । वरसुङ्गा । हि कररि, कटनिम् । म काढिनिम्ब । ते करिवेपचेट्ट । ता कदवेम्ब । Watts

सुरभिपत्ता । स्त्री । राजजम्बूवृक्षे । बड़ जाम वा गोलाप जाम । रा नि व ११ ।

सुरभिमञ्जरी । स्त्री । श्वेततुलस्यां । वै निघ ।

सुरभिवल्कलम् । क्ली । गुडत्वचि । दारुचिनि । शर । भैष सु रो चि इरुतखदिरवटके ।

सुरभिशाकः । पु । सुगन्धशाकभेदे । रा नि व १० ।

सुरभिस्रवा । स्त्री । शल्लकीवृक्षे, शालभेदे । पथ्य । रा नि व ११ ।

सुरभी । स्त्री । शल्लकीवृक्ष । शष । सुगन्धे । चटीभ । एकाक्षिकायाम् । आकाशकुम्भी । चतु पुष्प चरातैले । तुलसीभेदे । बाबुई तुलसी । प सु । माधिकाशाके । पुदिना शाक । रुद्रजटायां । सुगन्धशालिधान्ये । सुरायां । मुरामांसी । एल वालुके । राखायां । वै निघ । नवमल्लिकायाम । रा नि व १० ।

सुरभीजल(मूत्र)म् । क्ली । गोमूत्रे । गोचिर मूत्र । गुणा —"गौरेयकमूत्रम् पल शास्त्रम् प्रशस्यते । तत्र चन्द्रलोकानां किञ्चिन्नाह मतम ।" चवि २८ । भैष मूत्रचि ञ्ज करालोद ।

च सू,२०५ । वनवर्व्वर्य्याम् । বনবাবুই । च वि ८५ । श्वेतपत्रक्षुद्रतुलस्याम् । শ্বেতপত্র ক্ষুদ্র-তুলসী । कृष्णवर्व्वरे । কাল বাবুই । रा नि व १० । सु सू ३८५ सुरसादि । जलचरपक्षिविशेषे । ভাকুও পাখী । च सू २७५ ।

सुमूलः (क.) । पुं । श्वेतशिग्रौ । শ্বেত সজিনা । क्ली । गर्ज्जरमूले । গাজর । रा नि व ७ । स्त्री (ला) । शालपर्ण्याम् । শালপাণি । पृश्निपर्ण्याम् । চাকুলিয়া । रा नि व ४ ।

सुमेखलः । पु । मुञ्जतृणे । মুজ । रा,नि व ८।

सुमेधा (स्) । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । লতাফটকী । वै ।

सुम्पलुषक. । पु । कर्पूरे । अ च ।

सुर. । पु । देवदारुणि । वै निघ ज्व चि । वा व्या महाराजादौ ।

सुरकन्दः । पुं । कटुशूरणे । वै निघ ।

सुरकाष्ठम् । क्ली । देवदारुकाष्ठे । वा चि ३५ ।

सुरक्तता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ३ ।

सुरक्तकः । पुं । कोषाम्रे । रा नि व ११ । क्ली । सुवर्णगैरिके । रा नि व १३ । रक्तचन्दने । वै निघ ।

सुरगरुड. । पुं । धन्वविंद्रधिविशेषे । রাজগাঁড় । निदा ।

सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकीटे । আষাঢ়ে' পোকা । च द स्रोरो चि ।

सुरङ्गम् । क्ली । हिङ्गुले । रा नि व १३ । पत्तङ्ग-चन्दने । বকমকাঠ । रा नि व १२ ।

सुरङ्गः (क) । पुं । नागरङ्गवृक्षे । নারঙ্গা নেবুর গাছ । प मु । रा नि व ११ । रक्तशिग्रौ । লাল সজিনা । प मु ।

सुरङ्गदम् । क्ली । पत्तङ्गचन्दने । বকমকাঠ । रा नि व १२ ।

सुरङ्गधातुः (युक्) । पुं । गैरिके । গিরি মাটি । रा नि व १३ ।

सुरङ्गा । स्त्री । कैवर्त्तिकालतायाम् । सुरङ्गीलता इति मालवे ख्याता । वम् गिरौ लि । रा नि व ३ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मूर्व्वालतायाम् । रा नि व ३ । धर्म्मोद्दिकायां । ভূঁইে গাছ । श्वेतकाकमाच्याम् । শ্বেত ছড়কাউলী । वै निघ ।

सुरङ्गी । स्त्री । काकनासायाम् । কূঁচ গাছ । रा नि व ३ । काकमाच्याम् । ছড়কামাই । निघ । रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । प मु । सु सू ३८५ शिरोविरेचने । र० र कर्पूरी चि । [क्वचित् ।

सुरजम् । क्ली । लवणक्षारे । নোণার ক্ষার ।

सुरज.फलः । पुं । पनसवृक्षे । কাঁটাল গাছ । शब्दच्० ।

सुरजितः । पु । लघुनिदाननाम ग्रन्थकर्त्तरि ।

सुरञ्जन । पु । गुवाकवृक्षे । विका ।

सुरञ्जा । क्ली । श्वेतकाकमाच्यां । वै निघ ।

सुरतम् । क्ली । मैथुने । मे ।

सुरतरु. । पुं । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচী গাছ । वै निघ । देवदारुवृक्षे । रा नि व १२ ।

सुरपुन्नः । पुं । सुरपुन्नागवृक्षे । সুরপুনাং গাছ । रा नि व १० ।

सुरतोषकः । पुं । कौस्तुभमणौ ।

सुरलम् । क्ली । स्वर्णे । गाथिर्व्वे । कै निघ ।

सुरपर्णिका । स्त्री । पुन्नागवृक्षे । পুনাং-গাছ । वै निघ ।

सुरदारु । क्ली । देवदारुणि । দেবদারু । रा नि,व १२ । सरलदेवदारौ । वै निघ ।

सुरदुन्दुभी । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

सुरद्रुमः । पुं । देवदारुवृक्षे । र वा व्या चि रसोनपाके । देवनाले । বড় নল গাছ । रा नि व ८ । विकङ्कतवृक्षे । বঁইচী গাছ । दै निघ ।

सुरधूपः । पुं । राले । ধুনো । रा नि व १९

सुरनायिका । स्त्री । कर्पूरहरिद्रायाम् ।

सुरनाल. । पुं । देवनाले । বড় নল । रा नि व ८ ।

सुरनिर्गन्धम् । क्ली । पत्रके । তেজপাতা । रा,नि व ६ ।

सुरपर्णी (र्णम्) । स्त्री, क्ली । सुगन्धपत्रशाक विशेषे । मादीपत्री इति ख्यातम् । পানমৌরী, দ্রুণালতুলসী । म सुरपर्णि । क मचिपत्र । तत् पर्य्याया,—देवपर्णं वीरपर्णं सुगन्धिक माचीपत्र सुक्षमपत्र देवाह्वं गन्धपत्रकम् । गुणा —कटूष्ण कृमिश्वासवातामघ्नं दीपनं वातकफघ्न वणकरं बाल हितञ्च । रा नि व १० ।

सुरपर्णिक । पुं । सुरपुन्नागवृक्षे । रा नि व २० । पुन्नागवृक्षे । वै निघ ।

सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुन्नागी । रा नि व १० । पलाशीलतायाम् । रा नि व ३ ।

सुरपादपः । पु । कल्पवृक्षे । देवदारौ । भूरिप्र ।

सुरपुन्नागः । पुं । स्वनामख्यातवृक्षे । पुन्नाग विशेष । म सुरपन्ना । क सुरवन्ने । तत्पर्यायाः, —ममैव पुरेट सरपर्णिक सुरपर्णिका सुरपर्णी सुरताङ्ग सुरतुङ्ग । गुणाः —पुन्नागसमा । रा नि व १० । समपर्णवृक्षे । छातिम गाछ । वन ।

सुरपुष्पी । स्त्री । चक्रगन्धायाम । धामुनी । रा नि व ४ ।

सुरप्रिय । पु । अगस्तिपुष्पवृक्षे । वक फुलेर गाछ । रा नि व १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । चाँपा-कलार गाछ । रा नि व ११ । पीतपुष्पजात्याम् । पीतपुष्प चामेलि । वै निघ ।

सुरभि । पु । सुगन्धे । वसन्त । राले । धुना । रा नि व १२ । व निघ काश चि कुलत्थादिकषाये । गन्धशाली । सुगन्ध धान्य । रा नि व १६ । चम्पक वृक्षे । चाँपा गाछ । बकुलवृक्षे । बकुल गाछ । रा नि व १० । कदम्बवृक्षे । कदम गाछ । रा नि व ८ । जातीफलवृक्षे । जायफलेर गाछ । मी । शमीवृक्षे । शाइ गाछ । सुगन्धद्रव्ये । गन्धतृण । रा नि व ८ । कणगुग्गुलौ । रा नि व १२ । गन्ध फले । श र । वसन्तकाले । ज्वारा । क्ली । स्वर्णे । गन्ध रसाये । गन्धक । श र । वर्बरचन्दने । रा नि व १२ । स्त्री । सुरानामगन्धद्रव्ये । मुराभांसी । रा नि व १२ । तुलसीवृक्षे । पाचीनामसुगन्धपत्रे । म पाचि । क पच्च । सुगन्ध-पत्रविशेष । गन्धा पत्राम । सुगन्ध पत्र । रा नि व १० । शमीवृक्षे । शाइ गाछ । रा नि व ८ । शल्लकीवृक्षे । यस्य निर्यास शिलारस इत्युच्यते । रा नि व ११ । च द खदिरकायाम् । गवि । मि । वनमल्लिकायाम् । एलवालुके । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । महा मरीचकायाम् । भा म क्षुद्री चि कुङ्कुमाद्यतैले । "सर्पा सुरभिवचा ।"

सुरभिका । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपा कला । रा नि व ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पवृक्षे । वासन्ती फुलेर गाछ । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । क्ली । पत्रे । तेजपत्र । रा नि व ६ । चाकुलातकी । स्त्री (न्धा) । जातीपुष्पवृक्षे । जातीफुल वा चामेलिर गाछ । रा नि व १० ।

सुरभिच्छद । पु । कपित्थवृक्षे । कत्बेल । वै निघ ।

सुरभित्रिफला । स्त्री । सुगन्धित्रिफलायाम । रा नि व २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् । छोट एलाच । रा नि व ६ ।

सुरभिदारुः (क) । पुं । सरलदेवदारुवृक्षे । रा नि व १२ ।

सुरभिनिम्बु । पुं । (Murraya konigii Syn Bergera konigii) सुगन्धनिम्बुक भेदे । । बरसुङ्गा । हिं हरि, कटनिम् । म काढिनिम्बु । ते करिवेपचेट्टु । ता करुवेम्बु । Watts

सुरभिपत्रा । स्त्री । राजजम्बूवृक्षे । बड़ जाम वा गोलाप जाम । रा नि व ११ ।

सुरभिमञ्जरी । स्त्री । श्वेततुलस्यां । वै निघ ।

सुरभिवल्कलम् । क्ली । गुडत्वचि । दारुचिनि । श र । भैष सु रो चि वृहत्खदिरवटी ।

सुरभिशाकः । पुं । सुगन्धशाकभेदे । रा नि व १० ।

सुरभिस्रवा । स्त्री । शल्लकीवृक्षे, शालभेदे । प मु । रा नि व ११ ।

सुरभी । स्त्री । शल्लकीवृक्ष । श प । सुगन्धे । चटी भ । मुरुगन्धिकायाम् । जामाकुशी । प मु पुष्प चम्पातैले । तुलसीभेदे । बाबुइ तुलसी । प मु । माचिकाशाके । पुदिना शाक । रुद्रजटायां । सुगन्धशालिधान्ये । सुरायां । मुराभांसी । एल वालुके । रासायां । वै निघ । नवमल्लिकायाम । रा नि व १० ।

सुरभीजल(मूत्र)म् । क्ली । गोमूत्रे । गोडिर मूत्र । गुणा —"सौरभेयकमूत्रन्तु घन सान्द्रम् प्रशस्यते । तत्र द्रवहीनानां किञ्चिन्नयतरं मतम् ॥" चवि ९८ । भैष सूलचि शर्करामोद ।

अमृ,२०८। वनबर्व्वर्य्याम्। বনবাবুই। अवि ८७। श्वेतपत्र सुद्रतुलस्याम्। শ্বেতপত্র ক্ষুদ্র-তুলসী। कृष्णवर्व्वरे। কাল বাবুই। रा नि व १०। सुस् ३८८ सुरसादि। जलचरपक्षिविशेषे। ভাকুও পাখী। अमृ २०८।

सुमूलः (क)। पुं। श्वेतशिग्रौ। শ্বেত সজিনা। क्ली। गर्ज्जरमूले। গাজর। रा नि व ७। स्त्री (ला)। शालपर्ण्याम्। শালপানি। पृश्निपर्ण्याम्। চাকুলিয়া। रा नि व ४।

सुमेखलः। पु। मुञ्जतृणे। মুঞ্জ। रा नि व ८।

सुमेधा (स्)। स्त्री। ज्योतिष्मतीलतायाम्। লতাফট্কী। वै।

सुम्पलुपट्ट। पु। कर्पूरे। श च।

सुर। पु। देवदारुणि। वै निघ व्य वि। वा व्या महाराजादौ।

सुरकन्दः। पु। कटुशूरणे। वै निघ।

सुरकाष्ठम्। क्ली। देवदारुकाष्ठे। वा चि ३८।

सुरकृता। स्त्री। गुडूच्याम्। रा नि व ३।

सुरक्तकः। पुं। कोषाम्रे। रा नि व ११। क्ली। सुवर्णगैरिके। रा नि व १३। रक्तचन्दने। वै निघ।

सुरगरुडः। पुं। अन्तर्विद्रधिविशेषे। রাজগাঁড়। निदा।

सुरगोपः। पुं। इन्द्रगोपकीटे। আষাঢ়ে পোকা। च द स्त्रीरो वि।

सुरङ्गम्। क्ली। हिङ्गुले। रा नि व १३। पतङ्ग-चन्दने। বকমকাঠ। रा नि व १२।

सुरङ्गः (क)। पुं। नागरङ्गवृक्षे। নারঙ্গা নেবুর গাছ। प सु। रा नि व ११। रक्तशिग्रौ। লাল সজিনা। प सु।

सुरङ्गदम्। क्ली। पतङ्गचन्दने। বকমকাঠ। रा नि व १२।

सुरङ्गधातुः (युक्)। पुं। गैरिके। গিরি-মাটী। रा नि व १३।

सुरङ्गा। स्त्री। कैवर्त्तिकालतायाम्। सुरङ्गीलता इति मालवे ख्याता। वम् शिरोविति। रा नि व ३।

सुरङ्गिका। स्त्री। मूर्व्वालतायाम्। रा नि व ३। चर्पोटिकायां। পুঁই গাছ। श्वेतकाकमाच्याम्। শ্বেত গুড়কাঁওলী। वै निघ।

सुरङ्गी। स्त्री। काकमाच्याम्। কুঁচ গাছ। रा नि व ३। काकमाच्याम्। গুড়কামাই। निघ। रक्तशोभाञ्जनवृक्षे। प मु। सुसु ३८७ शिरोविरेचने। र स र कर्पूरो वि। [अथित्।

सुरजम्। क्ली। लवणक्षारे। সোণার ক্ষার।

सुरजफलः। पु। पनसवृक्षे। কাঁটাল গাছ। शब्दकल्प।

सुरजित। पु। लघुनिदाननाम ग्रन्थकर्त्तरि।

सुरञ्जन। पु। गुवाकवृक्षे। विश्व।

सुरञ्जी। स्त्री। श्वेतकाकमाच्यां। वै निघ।

सुरतम्। क्ली। मैथुने। मे।

सुरतरुः। पु। विकङ्कतवृक्षे। বঁইচে গাছ। वै निघ। देवदारुवृक्षे। रा नि व १२।

सुरतुङ्गः। पुं। सुरपुन्नागवृक्षे। সুরপুনাগ গাছ। रा नि व १०।

सुरतोषकः। पुं। कौस्तुभमणौ।

सुरत्नम्। क्ली। स्वर्णे। माणिक्ये। वै निघ।

सुरथकर्णिका। स्त्री। पुन्नागवृक्षे। পুনাগ গাছ। वै निघ।

सुरदारु। क्ली। देवदारुणि। দেবদারু। रा नि,व १२। सरलदेवदारौ। वै निघ।

सुरदुन्दुभी। स्त्री। तुलसीवृक्षे। रा नि व १०।

सुरद्रुमः। पुं। देवदारुवृक्षे। र वा व्या वि रसोगपाके। देवनाले। বড় নল গাছ। रा नि व ८। विकङ्कतवृक्षे। বঁইচে গাছ। वै निघ।

सुरधूपः। पुं। राले। ধুনো। रा नि व १२।

सुरनायिका। स्त्री। कर्पूरहरिद्रायाम्।

सुरनालः। पुं। देवनाले। বড় নল। रा नि व ८।

सुरनिर्गन्धम्। क्ली। पत्रके। তেজপাতা। रा नि व ६।

सुरपर्णी (र्णम्)। स्त्री, क्ली। सुगन्धपत्रशाक विशेषे। मारीपत्री इति ख्यातम्। পানমৌরী, ক্ষুদ্রতুলসী। मं सुरपर्णि। कं मचिपत्र। तस्य पर्य्यायाः,—देवपर्णं वीरपर्णं सुगन्धिकं मारीपत्रं सूक्ष्मपत्रं देवाह्वं गन्धपत्रकम्। गुणाः—कटूष्ण कृमिश्वासकासघ्नं दीपनं वातकफघ्नं मधुकरं वान्तिघ्नं। रा नि व १०।

सुरपर्णिक । पुं । सुरपुन्नागवृक्षे । रा नि व, २० । पुन्नागवृक्षे । वै निघ ।

सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुन्नागे । रा नि व १० । पलाशीलतायाम् । रा नि व ३ ।

सुरपादप । पु । कल्पवृक्षे । देवदारौ । भूरिप्र ।

सुरपुन्नागः । पु । स्वनामख्यातवृक्षे । পুন্নাগ বিশেষ । म सुरपन्ना । क सुरवन्नि । तत्पर्य्याया, —नमेरु सुरेष्ट सरपर्णिक सुरपर्णिका सुरपर्णी सुरताङ्ग सुरतुङ्ग । गुणा —पुन्नागसमा । रा नि व १० । समपर्णवृक्षे । ডালিম গাছ । व सु ।

सुरपुष्पा । स्त्री । अजगन्धायाम । अजमोदा । रा नि व ४ ।

सुरप्रिय । पु । अगस्तिपुष्पवृक्षे । বক ফুলের গাছ । रा नि व १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । চাঁপা-কলার গাছ । रा नि व ११ । पीतपुष्पजात्याम् । পীতপুষ্প চামেলি । वै निघ ।

सुरभि । पु । सुगन्धे । अम । राल्लि । धूनो । रा नि व १२ । व निघ काम चि कुलत्थादिकषाये । गन्धशाली । সুগন্ধ ধান্য । रा नि व १६ । चम्पक वृक्षे । চাঁপা গাছ । बकुलवृक्षे । বকুল গাছ । रा नि व १० । कदम्बवृक्षे । কদম গাছ । रा नि व ९ । जातीफलवृक्षे । জায়ফলের গাছ । मे । शमीवृक्षे । শাঁই গাছ । सुगन्धद्रव्ये । गरुत्मा । रा नि व ८ । कणगुग्गुलौ । रा नि व १२ । गन्धफल । श र । वसन्तकाले । दारा । क्ली । स्वर्णे । गन्ध त्वाचे । गन्धक । श र । वर्व्वरचन्दने । रा नि व १२ । स्त्री । सुराणामगन्धद्रव्ये । मुराशासी । रा नि व १२ । तुलसीवृक्षे । पाषीनामसुगन्धद्रव्ये । सं पाषि । म पत्रे । সুগন্ধ-পত্রবিশেষ । गङ्गापत्राम । সুগন্ধ পত্র । रा नि व १० । शमीवृक्षे । শাঁই গাছ । रा नि व ८ । शल्लकीवृक्षे । यस्य निर्यास शिलारस इत्युच्यते । रा नि व ११ । च द खदिरवन्याम् । गवि । मे । वनमल्लिकायाम् । एलवालुके । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । महामदोवषायाम् । भा म सुदरौ चि कुङ्कुमादितैले । "सप्ता सुरभिर्वा ।"

सुरभिका । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । চাঁপা কলা । रा नि व ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पवृक्षे । বাসন্তী ফুলের গাছ । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । क्ली । पत्रे । তেজপত্র । रा नि व ६ । चातुर्जातके । स्त्री (न्धा) । जातीपुष्पवृक्षे । জাতীফুল বা চামেলির গাছ । रा नि व १० ।

सुरभिच्छद । पु । कपित्थवृक्षे । কৎবেল । वै निघ ।

सुरभित्रिफला । स्त्री । सुगन्धित्रिफलायाम । रा नि व २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम । ছোট এলাচ । रा नि व ६ ।

सुरभिदारु (क) । पुं । सरलदेवदारुवृक्षे । रा नि व १२ ।

सुरभिनिम्बु । पुं । (Murraya konigii Syn Bergera konigii) सुगन्धनिम्बुक भेदे । । वरसुङ्गा । हि हरि, कटनिम् । म काढिनिम्बु । ते करिवेपचेट्ट । ता कदवेम्बु । Watts

सुरभिपत्रा । स्त्री । राजजम्बूवृक्षे । বড় জাম বা গোলাপ জাম । रा नि व ११ ।

सुरभिमञ्जरी । स्त्री । श्वेततुलसी । वै निघ ।

सुरभिवल्कलम् । क्ली । गुडत्वचि । দারুচিনি । श र । भैष सु रो चि बृहत्खदिरवटौ ।

सुरभिशाकः । पुं । सुगन्धशाकभेदे । रा नि व १० ।

सुरभिस्रवा । स्त्री । शल्लकीवृक्षे, शालभेदे । च सु । रा नि व ११ ।

सुरभी । स्त्री । शल्लकीवृक्ष । श च । सुगन्धे । चटीभ । गन्धभिन्नायाम् । আমাদুষী । च सू ४ च चन्दने । तुलसीभेदे । বাবুই তুলসী । च सु । मालिकाशाके । পুদিনা শাক । रुद्रजटायां । सुगन्धशालिधान्ये । मुरायां । मुराशासी । एलवालुके । रास्नायां । वै निघ । नवमल्लिकायाम् । रा नि व १० ।

सुरभीजल(मूत्र)म् । क्ली । गोमूत्रे । গাভির মূত্র । गुणा —"सौरभेयकमूत्रन्तु पवनदाहनम् प्रशस्यते । तत्र इत्यव्योमानां किंचिदल्पतरं मतम् ।" च नि ८ च । भैष शूलचि शर्करादौ च ।

सुरभीरसा । स्त्री । शल्लकीवृक्षे । भ टी भ ।

सुरभूरुहः । पुं । देवदारुवृक्षे । दार्भिनगाछ । भा ।

सुरमृत्तिका । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । गोपी चन्दने । रा नि व १३ । [वै निघ ।

सुरमेदस(म्भ)मुद्भवा । स्त्री । महामेदायाम् ।

सुरमेदा । स्त्री । महामेदायाम् । रा नि व ५ ।

सुररत्नजः । पु । वैक्रान्तमणौ । वै निघ ।

सुरराजवस्तिः । पुं । इन्द्रवस्तौ । पायेर डिम । सु चि १८ष ।

सुरलता । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । नताकट्की । रा नि व ३ ।

सुरवल्लभा । स्त्री । श्वेतदूर्वायां । रा नि व ८ ।

सुरवल्ली । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० । ज्वरकुञ्जरपारीन्द्ररसे ।

सुरवारुणी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राखालशशा । वै निघ ।

सुरवृक्षः । पुं । देवदारुवृक्षे । वै निघ ।

सुरशाखी (इन्) । पु । कल्पवृक्षे । शटा ।

सुरश्रेष्ठः । पुं । श्वेतकरवीरे । वै निघ । स्त्री । (ष्ठा) । ब्राह्मीशाकि । रा नि व ५ ।

सुरसम् । क्ली । बोलि । गन्धबोल । त्वचि । गुड़त्वक् । पत्रे । तेजपत्र । रा नि व ६ । सुगन्ध तृणे । गन्धतृण । रा नि व ८ । तुलस्याम् । मे । पुं । कणगुग्गुलौ । रा नि व १२ । पर्णासे । श्वेत पुष्प तुलसीविशेष । मे । गुणा —"कफानिल विषश्वासकासदौर्गन्ध्यनाशन । पित्तकृत्पार्श्वशूलघ्न सुरसः ॥" रस र वाल चि कुमारकल्याण घृते । मोचरसे । रा नि व ८ । सिन्धुवारवृक्षे । ईक्षुर गाछ । भ र । च द श्याम वा चि ।

सुरसमिध् । स्त्री । देवकाष्ठे । देवदारु । चि क क रत्नकर ।

सुरसम्भवा । स्त्री आदित्यभक्तायाम् । हुड़हुड़े । रा नि व ४ ।

सुरसयुगम् । क्ली । गौरकृष्णतुलसीद्वये । वा सू १५ष । "सुरसयुगफणिज्जम् ।"

सुरसर्षप (क) । पुं । देवसिरीषवृक्षे । कालशिरीष । रा नि व ९ ।

सुरसा । स्त्री । रक्ततुलस्याम्, पर्णासभेदे । भ र । च द श्लौ चि । कृष्णपुष्प तुलस्याम् । काल तुलसी । गुणा —कफघ्नी लघु रूक्षा क्रिमिघ्ना पित्तला कटुपाकरसा च । सु सू ४६ष । "सुरसा श्वेतसुरसा ।" सु सू ३९ष शिरोविरेचने । च सू ४ष । सू २ष । श्वेतपुष्पयूथिकायाम् । श्वेत जूँइ । नाकुलीकन्दे । सर्पगन्धा । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । श्वेत तेउड़ी । शल्लकीवृक्षे । वै निघ । निर्गुण्ड्याम् । ईक्षुर । रस चि ९ष स्वच्छन्दभैरवरसे । रास्नायाम् । रा नि व ६ । सु सू ३८ष । ब्राह्मी शाके । रसा प्रयोगा रसराजेन्द्ररसे । मिश्रेयाख्य क्षुपे । मौरी । महाशतावर्याम् । रा नि व ४ । वृहत्याम् । कण्टकारिकायां । पुनर्नवायां । श भ ।

सुरसाग्रम् । क्ली । सिन्धुवारमञ्जर्यां । निशिन्दा मञ्जरी । च द विष चि ।

सुरसाग्रणी । स्त्री । श्वेततुलस्यां । वै निघ ।

सुरसादिवर्गः । पुं । सुरसयुग्म फणिज्झक काल माला विडङ्ग खर बुष वृषपर्णी कटफल - कासमर्द - क्षवक सुरसी भार्गी कार्मुका काकमाची - कुलहल विषमुष्टि भूस्तृण भूतकेशीषु । गणोऽयं श्लेष्मेद क्रिमिघ्न प्रतिश्यायारुचिश्वासकासघ्न व्रणशोधनश्च । श्वेत तुलसी, कृष्ण तुलसी, क्षुद्रपत्र तुलसी, बाबुइ तुलसी, विड़ङ्ग, वन बाबुइ, इन्दुरकाणी, कट्फल, कासमर्द्द, हेँचेता, श्वेत निशिन्दा, बामनहाटी, अतिमुक्तलता, •कोदशिमा, घोड़ानिम, गन्धतृण, ও नील निशिन्दा । वा सू १५ष । अन्य —सुरसा श्वेतसुरसाफणिज्झक कार्जक भूस्तृण सुगन्धक सुमुख कालमाल कासमर्द क्षवकखरपुष्पा विड़ङ्ग कट्फल सुरसी निर्गुण्डीकुला हलीन्दुर काणिका फञ्जी - प्राचीबल काकमाची विषमुष्टिश्च । श्वेत तुलसी, कृष्ण तुलसी, गन्धगन्धाश, बाबुइ तुलसी, गन्धतृण, वृहत् गन्ध तृण, बाइसरिया, बाबुइ, वन बाबुइ, कासमर्द्द, हेँचेता, विड़ङ्ग, कट्फल, श्वेत निशिन्दा, नील निशिन्दा, दुद्शिरा, इन्दुरकाणी, बामन हाटी, केउहाँटी, काकमाची, घोड़ानिम । सु सू ३८ष ।

सुरसाह्व । पुं । मरुवकादि । यथा—"निर्... तुलसी ब्राह्मी ... ...कस्तूर ... ... रा नि व १० ।

सुरसी । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । শ্বেত নিসিন্দা । कपित्थपत्रसदृशपत्रा बिल्वमाम्नीति लोके । सु सू ३८ष सुरसादि ।

सुरसुन्दरीगुडिका । स्त्री । रसायनाधिकारे औषधभेद । पाठ —"अभ्रकं माक्षिकं चैव कान्त हेम तथा समम् । सर्व्वाणि समभागानि मृत गुणानि कारयेत् । गोलकञ्च ततः कृत्वा पञ्च निम्बुकवारिणा । ततस्तं पुटपाकेन सम्भयित्वा प्रयत्नतः । प्राप्ते चास्यापि विधा च वक्ष्येऽथा गुडिकोत्तमा । सम्भयेच्छ्लसद्दात विषरोगांश्च नाशयेत् । ॥" रस र ।

सुरा । स्त्री । चव्ये । मे । मद्यसामान्य । रा नि व १४ । परिपक्वान्नसन्धानजातसुरायां । यथा— "परिपक्वान्नसन्धानसमुद्भूता सुरा मता ।" अन्यच्च —"दिनानि कतिचित् किण्व गुडादौ स्थापयेत् भिषक् । ततो विक्लित्तिमापन्न यन्त्रेण नाडिका दिभि ॥ विधिवत् स्रावयेद्यावदन्यपात्रे सुतं रस । गृह्णीयात् सा सुरा ख्याता ॥ तीक्ष्ण । सा पिष्टकिण्वकल्केन किञ्चित्कलुषा लोहित वर्णा बुद्धिलोपकरत्वात् मदकारिणी च । गुणा —"कषाया मधुरा चाम्ला सुरा सन्दीपनी मता । कासार्शोग्रहणीस्तन्यमूत्ररोगविनाशिनी ॥" अत्रि १९ष । सामान्यत —"कासार्शोग्रहणीदोषमूत्रा घातानिलापहा । स्तन्यरक्तक्षयहिता सुरा हृद्या दीपनी ॥" सु सू ४६ष । सुराविशेषगुणा — "कृशानां रक्तमूत्राणां ग्रहण्यर्शोविकारिणां । सुरा प्रशस्ता वातघ्नी स्तन्यरक्तक्षयेषु च ॥" श्वेतसुरा गुणा —"कासार्शोग्रहणीदोषप्रतिश्यायविनाशिनी । श्वेतमूत्रकरा स्तन्यरक्तमांसकरी सुरा । छर्द्य रोचकहृत्कुक्षितोदशूलप्रमर्द्दिनी ॥" राज ३प ।

सुराकर । पु । नारिकेलवृक्षे । शब्दकल्प ।

सुराकिट्टम् । क्ली । सुराबीजे । মদের মেতা । भा म ४म ।

सुराग्रा (ग्रणी) । स्त्री । मनःशिलायाम् । মন ছাল । ष निघ ।

सुराज । पु । गोधूमे । गम । वै निघ ।

सुराजक । पु । भृङ्गराजे । ভীমরাজ । श मा ।

सुरापानम् । क्ली । मद्यपाने । चवदश । श र ।

सुराभाग, (मण्ड) । पु । सुराया अग्रभागे । মদের মেতা । श च । अम । भैष मूत्र चि ।

सुरामेह । पुं । प्रमेहविशेषे, यत्र रोगी सुरा सदृशं मेहति । सु नि ६ष ।

सुराह्वम् । क्ली । हरिचन्दने । रा नि व १२ । कुङ्कुमागुरुचन्दने । वै निघ । स्वर्णे । शब्दकल्प ।

सुराह्व (कः) । पुं । बर्व्वरके । কাল বাবুই । रा नि व १० । वैजयन्तीतुलस्यां । वै निघ ।

सुराल । पु । श्वेतसर्ज्जरसे । ভাল ধুনো । भा पू १म विरेचने ।

सुरालिका । स्त्री । शाल्मलायाम् । ভেকাঁটা মনসা । वै निघ ।

सुराबीजम् । क्ली । सुराकिण्वे, पक्वसारभेदके । মদের মেতা । शार्ङ्ग । "सुराबीजञ्च किण्वकम् ।" बीजप्रभृति । अगणस्त्री ।

सुराष्ट्रजम् । क्ली । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । भा । प । लवणसृष्टे । কালমুগ । रा नि व १६ । प सु । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । অভাবে শঙ্খপর্পটি । रा नि व १३ । सु सू ३८ष । सु चि १०प । च द यक्ष्मचि एलादिमन्थे । चि क्र क १म स्वर्के । रक्त कुलत्थे । লালকুরতি কলাই । गोपीचन्दने । তিলকমাটী । वै निघ ।

सुरासव । पुं । आसवविशेषे । गुणा — "तीक्ष्ण सुरासवो हृद्यो मूत्रल कफवातनुत् । सुखप्रिय स्थिरमदो विज्ञेयोऽनिलनाशन ॥" सु सू ४५ष । "सुरासवस्तीव्रमदो वातघ्नो वदन प्रिय ।" च सू २७प ।

सुराह्व (यः) । पुं । देवदारुवृक्षे । र मा । भा म १भ सन्धिकज्वर चि । "सुराह्व घन नागरा ।" च सू ३प प्रदेहे । च द प्रमेहे चि । मरुबकवृक्षे । गन्धतुलसी । रा नि व १० । हरिद्रुवृक्षे । शाकशाखिप्रा॥ रा नि व ९ ।

सुरुङ्ग । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । সজিনা গাছ । श मा ।

सुरुद्रि । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । तज्जल गुणा —शीतल स्वादु लघु सर्व्वरोगघ्न निर्म्मल दीपन पाचन बल बुद्धि मेधायुष्करञ्च । विपाशा सिन्धुजलगुणा अपि एव । रा नि व १४ ।

सुरूपम् । क्ली । तूलकाष्ठे । पुं । पारिभद्रवृक्षे । पलाशनिपूल । रा नि व ९ । स्त्री (पा) । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ । भार्ग्याम् । বামনহাটী ।

रा नि व ६ । वनमल्लिकायाम् । কাঠমল্লিকা । वार्षिकीमल्लिकायाम् । বেল ফুল । रा नि व १० । See वार्षिका ।

सुरूहकः । पु । गर्दभाश्वे । हे च ।

सुरेज्या (ष्टा) । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० । (ष्टा) ब्राह्मीशाकक्षुपे । रा नि व ५ ।

सुरेन्द्र (कः, कन्दः) । पु । कटुशूरणविशेषे । বাগা ওল । वै निघ ।

सुरेन्द्रगोपः । पुं । इन्द्रगोपकीटे । আষাঢ়ে পোকা । रा नि सत्वीवर्गे ।

सुरेन्द्र(श)लुप्तम् । क्ली । शिरःकीटभेदे । টাক পোকা । च द भग चि । च सू ३ अ ।

सुरेन्द्रा । स्त्री । कृष्णेन्द्रवारुण्यां । वै निघ ।

सुरेभम् । क्ली । वङ्गे । রাং । त्रिका ।

सुरेवट । पु । (Areca grasilis or triandra) पूगवृक्षविशेषे, रामपूगी । त्रिका ।

सुरेश्वरी । स्त्री । निर्गुण्ड्याम् । নিশিন্দা । च द गौ चि ।

सुरेष्टः (कः) । पु । श्वेतरक्तबकवृक्षे । সাদা ও লাল-বকফুলের গাছ । रा नि व ५ । सुरपुन्नागवृक्षे । रा नि व १० । सर्जवृक्षे । শালগাছ । रा नि व ९ ।

सुरोत्तरः । पु । चन्दनवृक्षे । श र ।

सुरोद्भवम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

सुरोहिषम् । क्ली । सुगन्धरोहिषतृणे । দড় গন্ধতৃণ । वै निघ ।

सुलङ्घनम् । क्ली । सुष्ठुलङ्घने । যথোপযুক্ত উপবাস । लक्षण—"सृष्टमारुतविण्मूत्र क्षुत्पिपासा सह लघु । प्रसन्नात्मेन्द्रिय क्षाम नर विद्यात् सुलङ्घितम् ॥" सु ।

सुलभा । स्त्री । माषपर्णीलतायाम् । মাষাণী । रा नि व ३ । धूम्रपत्रायाम् । गन्धमारीति महाराष्ट्रे । रा नि व ५ । तुलसीवृक्षे । वै निघ । वार्षिकीमल्लिकायाम् । বেল ফুল । रा नि व १० ।

सुलेमानी । स्त्री । यवमामध्याते पिण्डखर्जूरभेदे । সুলেমানী খেজুর । गुणा —श्रमभ्रान्तिदाहमूर्च्छारक्तपित्तहृत् । भा ।

सुलोकिनी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । ভূঁই-আমলা । वै निघ ।

सुलोचनः । पु । सुरङ्गमृगे । হরিণ । रा नि व १९ । चकोरे । वै निघ ।

सुलोमनी । स्त्री । जटामांस्यां । वै निघ ।

सुलोमशा । स्त्री । काकजङ्घायाम् । रा नि व ४ । जटामांस्याम् । वै निघ ।

सुलोमा (म्या) । स्त्री । मांसरोहिणीभेदे रा नि व १२ । वै निघ । ताम्रवल्लीलतायाम मालवे प्रसिद्धा । रा नि व ३ ।

सुलोमी । स्त्री । आखुकर्णीलतायां । ইন্দুরকাণী । वै निघ ।

सुलोहकम् । क्ली । पित्तले । हे च ।

सुवक्षः । पु । श्वेतवचो । সাদা আখ । रा नि व १४ ।

सुवल्लः (ल्ला) । पु, स्त्री । वनवर्वरिकायाम् বন বাবুই । रा नि व १० ।

सुवदनः । पु । वर्वरके । বন বাবুই তুলসী रा नि व १० ।

सुवयाः (य) । स्त्री । हृष्टार्भवायां मध्यमायां स्त्रियि । रा नि व १८ ।

सुवर्चकः । पुं । सर्जिकाक्षारे । সাজিমাটি । जटा ।

सुवर्चलम् (ला) । क्ली, स्त्री । सौवर्चललवणे । সচল লবণ । वै निघ २अ चर्मोषि चन्द्रप्रभायाम् । (ला) आदित्यभक्तायाम् । হুড়হুড়িশ্বা । रा नि व ४ । सु सा १०ष । "सुवर्चला विशल्यां वा ।" चि २ष । भा म ४अ गभचि । ब्राह्मीनामक्षुपे । ব্রাহ্মী শাক । रा नि व ५ । वै निघ च सा चि मूर्च्छादौ । अतसीवृक्षे । আতসী-ফুলের গাছ । र.मा ।

सुवर्चिः (कः) । पुं । सर्जिक्षारे । সাজিমাটি । रा नि व ६ । स्त्री (का) । सर्जिकाक्षारे । সাজিমাটি । र मा । सौवर्चललवणे । 'च सू २ ष । च द वि ज्व चि षट्कटे ले । "सुवर्चिकानागर कुष्ठ मूल्वा ।" जतुकाम्लतायाम् । मालवे प्रसिद्धा । रा नि व ३ ।

सुवर्ची । स्त्री । सर्जिकाक्षारे । रा नि व ६ ।

सुवर्णम् । क्ली । हरिचन्दने । मे । नागकेसरपुष्पे । নাগেশ্বর । रा नि व ६ । वै निघ १अ चन्द्रादि ।

ग्राम्यादिकल्के । स्वर्णधातौ । সোণা । यम । कर्षे । २ती । पम्र१ख । १६ सुवर्णमाषके । ८० र । सुचि३१ष । हरिद्रायाम् । गौरसर्षप शाके । उशीरे । स्वर्णगैरिके । रमा । पु । सुर पुन्नागवृक्षे । कणगुग्गुलौ । रा नि व १२ । पीत धुस्तूरवृक्षे । वै निघ ।

सुवर्णकम् । क्ली । रागविशेषे । সোণা । পিতল । इ च । कर्षपरिमाणे । प म्र१ख । पु । आरग्वधवृक्षे । সোন্দাল গাছ । रमा ।

सुवर्णकदली । स्त्री । कदलीविशेषे । চাপা কলা । चत् पाटीया । चीने केलीति कोङ्कणे । तत्पर्य्यायः,—सुरम्भा कणककमोचा पीता सुवर्ण मोचा सुवर्णरम्भा चम्पकरम्भा पीतरम्भा सुरभिका सुभगा हेमफला स्वर्णफला कणकरम्भा गौरी गौर रम्भा काञ्चनकदली सुरप्रिया । गुणाः—मधुरा हिमा स्वल्पभक्षणे दीपनी तृष्णाघ्नी दाहघ्नी कफकारी गुर्व्वी गुरुश्च । रा नि व ११ । बलवर्द्धनीति इष्टफल ।

सुवर्णकमलम् । क्ली । रक्तपद्मे । লাল পদ্ম । गुणाः—“सुवर्णकमलं शीतं मधुरं वर्णकारकम् कफपित्ततृषादाहरक्तदोषविसर्पकान् । विषविस्फो टकादींश्च नाशयेदिति कीर्त्तितम् ॥” वै निघ ।

सुवर्णकेतकी । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् । स्वर्ण केतकी । वै निघ ।

सुवर्णगैरिकम् । क्ली । अत्यन्तलोहितमदुगैरिके । লাল গিরিমাটী, বনকমাটী । हि पीतगेरू । रा नि व १३ । “सुवर्णगैरिकस्यापि चूर्णानि मधुना सह । लीढ़्वा सुखमवाप्नोति चिरं हिक्काहित मिदं ॥”, रसरवाल चि । चदवाल चि । गुणाः —मधुरं शीतं कषायं व्रणरोपणं विस्फोटार्शोऽग्नि दाहघ्नं च । रा नि व १३ ।

सुवर्णघ्नम् । क्ली । वङ्गधातौ । शं । वै निघ ।

सुवर्णजाति । स्त्री । भूमिजलोहसद्दरजस वेधज सहजकृति खनिसम्भवज वह्निज्वरहेन्द्रजतदेध भेदेषु । वै निघ ।

सुवर्णतिलका । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । लताफट्की । वै निघ ।

सुवर्णदुग्धी । स्त्री । स्वर्णक्षीरिणीनामक्षुपे । সোণাখিরুই । रा नि व ५ ।

सुवर्णनकुली । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । वड़ लताफट्की । रा नि व ३ ।

सुवर्णपुष्प । पुं । राजतरुणीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

सुवर्णप्रसवम् । क्ली । एलवालुके । वै निघ ।

सुवर्णमाषक । पु । मध्यमद्वादशधान्यमाने । सु चि ३१ष ।

सुवर्णमाक्षिकम् । क्ली । स्वर्णमाक्षिके । रा नि व १३ ।

सुवर्णमित्रम् । क्ली । टङ्कणक्षारे । সোহাগা । व निघ ।

सुवर्णमोचा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् । চাঁপা-কলার গাছ । वै निघ ।

सुवर्णयूथिका (थी) । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । পীতযূই, স্বর্ণযূই । तत्पर्य्यायः,—हेमपुष्पा सुगन्धा हेमयूथिका युवतीष्टा रक्तगन्धा शिखण्डी नागयूथिका हरिणी पीतयूथी पीतिका कणकप्रभा मनोहरा हैमा गन्धाढ्या । गुणाः—स्वादु शीतला शर्करापित्तदाहतृषाघ्नी नाना त्वग्दोषघ्नी च । रा नि व १० ।

सुवर्णरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । চাঁপা-কলার গাছ । रा नि व ११ ।

सुवर्णवर्णा (र्णी) । स्त्री । हरिद्रायाम् । स्त्र च । कपदकभद्रे । रा नि व १३ । (र्णी) जीव न्त्याम् । प सु ।

सुवर्णबीजम् । क्ली । कनकधुस्तूरबीजे ।

सुवर्णसञ्ज्ञम् । क्ली । सुवर्णकर्षे । (लीलावती) ।

सुवर्णसिन्दूरम् । क्ली । स्वर्णसिन्दूरे । रसा स । See स्वर्णसिन्दूर ।

सुवर्णचोरिणी (री) । स्त्री । स्वर्णचोर्याम् । मनुष्यात्सहस्रपत्रा हिमावलीति लोके । সোণা-খিরুই । म पिलीरामेदु, विक्वचिकेयमेदु । रा नि व ५ । कटुरूं । सु सू ३८ष श्यामादिवर्ग १९ष कल्प सु । वृक्षविशेष । শেয়ালকাঁটা । यस्य क्षीरं सुवर्णवर्णं चक्षुष्यं हृद्यं च । कथितं ।

सुवर्णा (र्णी) । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । कणगुग्गुलौ । इन्द्रवारुण्याम् । রাখাল শশা । रा नि व ३२ । कृष्णागुरुणि । কাল অগুরু । मि । वाह्यालके । বেলেড়া । यव । सुवर्णक्षीर्य्याम् । শেয়ালকাঁটা । रा नि व ५ । (र्णी) आरुकक्ष्याम् । हेमपुष्पकाख्ये । रा नि व ३ ।

सुशाख्यक। पुं। रक्तशाखो। शाद्वलानि। रा नि व १६।

सुशिखा। स्त्री। मयूरशिखाक्षुपे। रा नि व ५।

सुशीत। पु। कुम्भपुस्तवृक्षे। छोट पाकुड़। रा नि व ११। जलवेतसे। व निघ। क्ली। हरिचन्दने। प स।

सुशीतला। स्त्री। हस्वपुष्पलतायाम्। छोट शशा गाछ। भा। ककटिकायाम्। काँकुड गाछ। वै निघ। क्ली। गन्धतृणे। रामकर्पूर। र मा। नागदमन्याम्। नागदना। प मु।

सुशीता। स्त्री। शतपत्र्याम्। सेउति गाछ। रा नि व १०। स्थलपद्मिन्याम्। स्थलपद्म। वै निघ।

सुशी(षी)म। पु। शैत्ये। चन्द्रकान्तमणौ। जटा। हिमे, शीतले। सर्पविशेषे। मे।

सुशीविका। स्त्री। वाराहीकन्दे। श च।

सशुक्ला। स्त्री। शुक्लजातीपुष्पवृक्षे। श्वेत चामेली। वै निघ।

सुशुभञ्जन। पु। रक्तशोभाञ्जनवृक्षे। लाल सजिना गाछ। प मु।

सुश्रीका। स्त्री। सल्लकीवृक्षे। रा नि व ११।

सुश्रुत। पुं। विश्वामित्रसुते धन्वन्तरिशिष्ये स हिताकार ऋषिभेदे। य गुरुमुखादुपश्रुत्य स्वनाम्ना तन्त्र कृतवान् चकार। तत्प्रादुर्भाव —"विश्वामित्रो मुनिश्रेष्ठ पुत्र सुश्रुतमायुर्वेदाध्ययनाय काशिराज दिवोदाससमीप वाराणस्यां प्रेरयामास। स बहु मुनिसुतपरिवृतसमुपस्थाय एवं स्वागमनकारण मुक्तवान्—'भगवन्नानवान् दृष्ट्वा व्याधिभि परिपीडितान्। क्रन्दतो म्रियमाणांश्च जाताधाक हृदि व्यथा। आमयानां शमोपाय विज्ञातु वयमागता। आयुर्वेद भवान् अस्मानध्यापयतु यत्नत। अङ्गीकृत्य वचस्तेषां नृपतिस्तानुपादिशत्। व्याख्यातन्त्र न ते यथाज्ञगदुर्मुनयो मुदा। काशिराज तथाशीभिरभिनन्द्य मुदान्विता। सुश्रुताद्या मुनिसुतायां जग्मुर्गेह स्वक स्वकम्। प्रथम सुश्रुतस्तेषु स्वतन्त्र कृतवान् स्फुटम्। सुश्रुतस्य सखा योऽपि पृथक तन्त्राणि तेनिरे। सुश्रुतेन कृत तन्त्र सुश्रुत बहुभिर्मत। तस्मात् तत् सुश्रुत नाम्ना विख्यातं क्षितिमण्डले॥' भा।

सुश्वेतम्। क्ली। खण्डे। थाँड़। भा। स्त्री (ता)। श्वेतकण्टकार्याम्। वै निघ।

सुषि। पु। छिद्रे। भ टी भ।

सुषिरम्। क्ली। लवङ्गे। शीतलजले। कुष्ठौषधे। कुड़। वै निघ। स्त्री (रा)। नलुकायाम्। नालुका। रत्नुवशे। वै निघ।

सुषिराख्य। पु। रन्धुवंशे। रा नि व ७।

सुषोम। पु। सर्पभेदे। चन्द्रकान्तमणौ।

सुषुप्ति। स्त्री। सत्वप्रधाने अज्ञाने, आनन्दमय कोषे। वेदान्त। गाढनिद्रायाम्।

सुषुम्ना। स्त्री। शरीरान्तर्नाडीविशेषे। सा तु मेरुदण्डबाह्य ईडापिङ्गलानामनाड्योर्मध्यस्थनाड़ी भेद। तन्त्रम्।

सुषेण। पु। करमर्दवृक्षे। अम। वेतसलतायाम्। रा नि व ९। स्वनामख्यातवैद्यकग्रन्थकार विशेषे।

सुषेणा (णी)। स्त्री। त्रिवृतायाम्। तेउड़ी। रा नि व ६।

सुषेणिका। स्त्री। कृष्णत्रिवृतायाम्। अम।

सुषेवी। स्त्री। सुषव्याम् क्षुद्र कारवेल्लयाम्। जीरके।

सुष्टुगन्धा। स्त्री। मदिरायाम्। वै निघ।

सुसंस्कृत। त्रि। सुपक्वे। अम।

सुसन्धिजा। स्त्री। त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे। वै निघ।

सुसर्पण। पु। पारदे। रस को।

सुसार। पुं। रक्तखदिरवृक्षे। रा नि व ८। इन्द्रनीलमणौ। त्रिका।

सुसारवत्। क्ली। स्फटिके। त्रिका।

ससिकता। स्त्री। शुभ्रकरायाम्। रा नि व १४।

सुसिर। पुं। दन्तमूलगतरोगविशेषे। लक्षण —"श्वयथुदन्तमूलेषु रुजावान् पित्तरक्तज। लालास्रावी स सुसिर दन्तमांसप्रशातन॥" मा उ ११अ।

सुसोता। स्त्री। शतपत्र्यां। सेउती। वै निघ।

सुस्तनी। स्त्री। हृष्टाम्बवायाम् कन्यायाम्। रा नि व १८।

सुस्थ। त्रि। स्वस्थे, आरोग्यवति। "समदोष समाग्निश्च समधातुमलक्रिय। प्रसन्नात्मेन्द्रियमना स्वस्थ इत्यभिधीयते॥ च सू १२।

सुस्थता। स्त्री। स्वास्थ्ये। सुखे। आरोग्ये। श च।

सुवर्णाख्यः । पुं । नागकेशरवृक्षे । र मा ।
सुवर्णाभ. । पुं । राजावर्त्तमणौ । वै निघ ।
सुवर्णारः । पुं । काञ्चनारवृक्षे । रक्त काञ्चन गाछ । रा नि व १० ।
सुवर्णारि । क्ली । सीसके ।
सुवर्णाह्वा । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । वै निघ ।
सुवर्णिका । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् । रा नि व ३ । See स्वर्णजीवन्ती ।
सुवर्त्तुलम् । क्ली । तरम्बुजे । তরমুজ । वै निघ ।

सुवर्षा । स्त्री । मल्लिकापुष्पवृक्ष । वै निघ ।
सुवल्लरी । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् ।
सुवल्लि (ल्ली) । स्त्री । सोमराज्याम् । সোমরাজ । भ टी भ । रा नि व ४ । पुत्रदात्रीलतायाम् । कटुकवल्ल्याम् । কটকী । रा नि व ३ ।
सुवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् । মাসবেল্লাতা । रा नि व ३ । सोमराज्याम् । रा नि व ४ ।
सुवल्लिजः । पुं । प्रवाले । পলা । वै निघ ।
सुवसन्तकः । पुं । वासन्तीपुष्पलतायाम् ।
सुवसन्ता । स्त्री । माधवीलतायाम् । মাধবী-লতা । श्वेतजात्याम् । শুক্ল জাতী । वै निघ ।
सुवहा । स्त्री । शेफालिकावृक्षे । শিউলী গাছ । प मु । रा नि व ४ । हंसपादीलतायाम् । গোয়ালিয়া লতা । रा नि व ५ । सु चि २ श । सल्लकीवृक्षे । শালভেদ । रा नि व ११ । कोरके । वै निघ । गन्धनाकुल्याम् । রাস্নাবিশেষ । रा नि व ७ । सु चि १७ श । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । तालमूल्याम् । रा नि व ७ । एलापर्ण्याम् । मी नीलसिन्धुवारे । নীল-নিসিন্দা । रा नि व ४ । त्रिवृतायाम् । তেউড়ী । प मु । च सू ४ श । गन्धरास्नायाम् । भा म १ भ सन्निकज्व चि । "सुवहा प्रष्ठागता ।" रास्नायाम् । अम । च सू ४ श । वि ७ श ।

सुवास । पुं । कदम्बवृक्षे । वै निघ । सुगन्धे ।
सुवासरा । स्त्री । चन्द्रशूरे । তোকমারী, হালিম । मा ।
सुवासिनी । स्त्री । पितृगृहस्थायां नार्य्याम्, चिरण्ट्याम् । अम ।

सुविदः । पुं । तिलकवृक्षे । वै निघ ।
सुविष्टरा । स्त्री । गुण्डासिनीवृक्षे । रा नि व ८ ।
सुवीजः । पुं । बदरवृक्षे । কুল গাছ । खसखस वीजे । পোস্তদানা । रा नि व ११ । क्ली । सुन्दर वीजे ।
सुवीर. (क) (र्य्यः) । पुं । एकवीरवृक्षे । रा नि व ८ । बदरीवृक्षे । वै निघ । क्ली (कम्) । सौवीराञ्जने । र मा । बदरे । कृष्णाञ्जने । वै निघ । (र्य्य) बदरीफले । जटा ।
सुवीराम्लम् । क्ली । सौवीराम्ले । কাঁজি বিশেষ । रा नि व १५ । काञ्जिके । কাঁজি । जटा ।
सुवीर्य्या । स्त्री । वनकार्पास्याम् । বন কাপাসী । श र । महाशतावर्य्याम् । বড় শতমূলী । वै निघ । नाड़ीहिङ्गौ । रा नि व ६ ।
सुवृत्तः । पुं । सूर्य्यकान्ते । ওল । रा नि व ७ । मरिचे । वै निघ । स्त्री (त्ता) । शतपत्र्याम् । সেউতী । काकोलोद्राक्षायाम् । रा नि व १०।११ ।
सुवेगा । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । বড় লতাকট্কী । रा नि व ६ ।
सुवेशः । पुं । श्वेतेक्षौ । रा नि व १४ ।
सुव्रत. । पुं । अगस्तिवृक्षे । বকফুলের গাছ । रा नि व १० । श्वेतार्के । শ্বেত আকন্দ । वै निघ । स्त्री (ता) । गन्धपलाशायाम् । কাশ্মীরে প্রসিদ্ধা । গন্ধশটী । भा म १ भ ज्व चि विश्वादि योगे । "ब्राह्मी वचा सुव्रता ।" सुखदोह्यायाम् गवि । अम ।
सुशक्या । स्त्री । शुकनासायाम् । শুয়াঠোঁটী । प मु ।

सुशल्यः । पुं । खदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।
सुश(ष,स)वी । स्त्री । [भ टी भ (षवी), भ टी रा (सवी)] कृष्णजीरके । कारवेल्ले, पानीय वल्ल्याम् । উচ্ছে । अम । चक्रपाणिदत्त टीका चि । सु सू ३८ श । वा सू १५ श आरग्वधादि । "सुषवी फलवाणघोण्टा ।" सूक्ष्म कृष्णजीरके । प मु । करवृक्षे । र सा स ज्वराङ्कुशरसे । स्थूल कृष्णजीरके । रा नि व ६ ।
सुशाक । पुं । तण्डुलीयशाकक्षुपे । কাঁটানটিয়া । रा नि व ५ । चुञ्चुक्षुपे । চেঁচকো । भिण्डाक्षुपे । रा नि व ४ । क्ली । आर्द्रके । रा नि व ६ ।

सुग्राव्यक । पुं । रक्तमालो । मादृवानि । रा नि व १६ ।
सुग्रिखा । स्त्री । मद्रमिखाछुपे । रा नि व ४ ।
सुग्रोत: । पु । क्षुद्रपत्वछे । छोटे पाकुड़ । रा नि व ११ । नखवेतम । वे निघ । क्लो । हरि चन्दने । चयु ।
सुग्रोलता । स्त्री । क्षुद्रपुवलतायाम । छोटे शशा गाछ । भा । कर्कटिकायाम् । कांकुड़ गाछ । वे निघ । क्लो । गन्धद्रव्ये । ग्रामकर्पूर । रमा । नागदमन्याम् । नागदना । च नु ।
सुग्रीता । स्त्री । शतपद्याम् । सेउति गाछ । रा नि व १० । स्थलपद्मिन्याम । स्थलपद्म । वे निघ ।
सुग्री(पो)म । पु । शैत्ये । चन्द्रकान्तमणौ । जटा । हिमे, शीतले । सर्पविशेषे । मे ।
सुग्रीविका । स्त्री । वाराहीकन्दे । ग च ।
सग्रुक्ला । स्त्री । गुक्लजातीपुष्पवृक्षे । श्वेत चामेली । वे निघ ।
सुग्रभञ्जन । पु । रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । लाल सजिना गाछ । प सु ।
सुग्रीका । स्त्री । सल्लकीवृक्षे । रा नि व ११ ।
सुश्रुत: । पुं । विश्वामित्रसुते धन्वन्तरिशिष्ये स हिताकार ऋषिभेदे । य गुरुसुखादुपश्रुत्य स्वनाम्ना तन्त्र सुश्रुतं चकार । तत्प्रादुर्भाव —"विश्वामित्रो सुनिश्रेष्ठ पुत्र सुश्रुतमायुर्वेदाध्ययनाय काशिराज दिवोदाससमीप वाराणस्यां प्रेरयामास । स बहु सुनिसुतपरिवृतसमुपस्थाय एवं स्वागमनकारण सुक्तवान्—'भगवन्नामयान् हष्ट्वा व्याधिभि परि पीडितान् । क्रन्दतो विचरमाणांश्च जाताऽनुक म्पाभ्य वरार्थ समधीगमिदु वयत: । आमयानां शमोपाय विज्ञातु वयमा गता । आयुर्वेदं भवान् अस्मानध्यापयतु यत्नत । अङ्गीकृत्य वचस्तेषां नृपतिस्तानुपादिशत् । व्याख्या तन्त्र न ते यथाज्ञमहसुनयो मुदा । काशिराज जयाशोभिरभिनन्द्य सुदान्विता । सुश्रुताद्या मुनिसुता जग्मुर्गेह स्वक स्वकम् । प्रथम सुश्रुत स्तेषु स्वतन्त्र कृतवान् स्फुटम् । सुश्रुतस्य सखा योऽपि पृथक् तन्त्राणि तेनिरे । सुश्रुतेन कृत तन्त्र सुश्रुत बहुभिमत । तस्मात् तत् सुश्रुत नाम्ना विख्यात क्षितिमण्डले ॥' भा ।
सुश्वेतम् । क्लो । खण्डे । थाँड़ । भा । स्त्री (ता) । श्वेतकण्टकार्याम् । वे निघ ।
सुषि । पु । छिद्रे । च टी म ।
सुषिरम् । क्लो । लवङ्गे । शीतलजले । कुष्ठौषधे । कूड़ । वे निघ । स्त्री (रा) । नलुकायाम् । नालुका । रत्नुवणी । वे निघ ।
सुषिराख्य. । पु । रक्तवंशे । रा नि व ७ ।
सुषीम । पुं । सर्पभेदे । चन्द्रकान्तमणौ ।
सुषुप्ति । स्त्री । सत्वप्रधाने अज्ञाने, आनन्दमय कोशे । वेदान्त । गाढनिद्रायाम ।
सुषुम्ना । स्त्री । शरीरान्तर्नाडीविशेषे । सा तु मेरुदण्डवाह्ये ईडापिङ्गलानामनाड्योर्मध्यस्थनाडी भेद । तन्त्रम् ।
सुषेण । पु । करमन्दवृक्षे अम । वेतसलता याम् । रा नि व ८ । स्वनामख्यातवैद्यकग्रन्थकार विशेष ।
सुषेणा (णी) । स्त्री । त्रिवृतायाम् । तेउड़ी । रा नि व ६ ।
सुषेणिका । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम । अम ।
सुषेवी । स्त्री । सुषव्याम क्षुद्र कारवेल्लयाम् । जीरकी ।
सुष्टुगन्धा । स्त्री । मदिरायाम् । वे निघ ।
सुसंस्कृत । त्रि । सुपक्के । अम ।
सुसन्धिजा । स्त्री त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे । वे निघ ।
सुसर्पण । पु । पारदे । रस को ।
सुसार । पुं । रक्तखदिरवृक्षे । रा नि व ८ । इन्द्रनीलमणौ । त्रिका ।
सुसारवत् । क्लो । स्फटिके । त्रिका ।
ससिकता । स्त्री । गुग्रकरायाम् । रा नि व १४ ।
सुसिर । पु । दन्तमूलगतरोगविशेषे । तल्लक्षण —"श्वयथुर्दन्तमूलेषु रुजावान् पित्तरक्तज । लाला स्रावी स सुसिर दन्तमांसप्रशातन ॥" मा उ ११४ ।
सुसोता । स्त्री । शतपत्र्यां । सेउती । वे निघ ।
सुस्तनी । स्त्री । दृष्टात्तवायाम कन्यायाम् । रा नि व १८ ।
सुस्थ । त्रि । स्वस्थे आरोग्यवति । "समदोष समाग्निश्च समधातुमलक्रिय । प्रसन्नात्मेन्द्रियमना स्वस्थ इत्यभिधीयते ॥" च सू १ T ।
सुस्थता । स्त्री । स्वास्थ्ये । पुष्टि । आरोग्य । ग च ।

सुस्थितः। पु। चतुष्क सन्नामकगृहे। यथाह—"ईशाने सत्त्व यत्न प्रागादाग्नेयवीथिके। सुस्थित यद्वाविद सुविशीर्यो मनीषिणि ॥" मत्स्य २५०अ।

सुस्ना। स्त्री। निस्त्रिधापर्णिष्य। ধোঁয়ারী। गुणा—दुर्वालता दधा कषाया विशदा गुरुश्च। रा नि व १६।

सुस्वनः। पु। शङ्खे। শাঁক। वै निघ।

सुस्वरा। स्त्री। नाडीशाके। प स।

सुहिता। स्त्री। वह्निजटायाम्। रा नि व ३। अग्निजिह्वारूपे।

सुहृच्छाया। स्त्री। वायमाणालतायाम्। বলা-ডুমুর। वै निघ।

सूकः। पु। उत्पले। वाते। मे।

सूकर। पु। शूकरे। श र। हरिणविशेषे। जटा।

सूकरकन्दः। पुं। वाराहीकन्दे। रा नि व ७।

सूकरपादिका (दी)। स्त्री। कृष्णशिम्बी लतायाम्, कपिकच्छौ। আলাকুশী। वै निघ।

सूकराह्वयः। पु,स्त्री। ग्रन्थिपर्णवृक्षे। গেঁঠেলা। वै निघ।

सूकरी। स्त्री। वराहक्रान्तायाम्। বরাক্রান্তা। श मा। वाराहीनामकन्दशाके। रा नि व ७। वै निघ २य वराहक्रान्ता नि महापेशाकृते।

सूक्ता। स्त्री। शारिकापक्षिण्याम्। त्रिका।

सूचः। पु। कुशाङ्कुरे। शब्दकल्प।

सूचकः। पु। सूक्ष्मशालौ। मिहि धान। रा नि व १६। कुक्कुरे। सीवनद्रव्ये। সূঁচ। विड़ाले। काके। मे।

सूचि। स्त्री। सेवन्यां। अम।

सूचिकपुष्पः (ष्पिका)। पु,स्त्री। श्वेतकेतक वृक्षे। শ্বেত কেয়া গাছ। वै निघ।

सूचिका। स्त्री। करिशुण्डायाम्। सूच्याम्। शब्दकल्प।

सूचिकाभ(व)रणरस। पु। सन्निपात ज्वरे रस। पाठ—विषमेकपल रसस्य चत्वारो माषा इय मिलित्वा चूर्णीकृत्य काचशरावद्वयमध्ये अथवा मृत्तिकाशरावद्वयमध्ये संस्थाप्य मुद्रिकां कृत्वा मृदादिना संलिप्य शोषयित्वा प्रहरद्वयं यावत् मन्दाग्निना ज्वालयेत्। কাঠবিষ ১ পল পারা ৪ মা একত্র মাড়িয়া কাচশরাবেই হউক আর মৃত্তিকাশরাবেই হউক, ঐ শরাবদ্বয় মধ্যে স্থাপনপূর্বক লেপিয়া মৃদু-অনলে পাক করিবে। রা কৌ। অন্য,—রস গন্ধক শৌর্ণ স্থাবরবিষ (মুস্তবিষ) জঙ্গমবিষ (কৃষ্ণসর্পবিষ) এবং প্রত্যেক সমভাগ। ভাবনাদ্রব্য —মৎস্যপিত্ত শূকরপিত্ত ময়ূরপিত্ত ছাগপিত্ত। পরিশোধ্য সূচিকাভিধানম্। পারদ, গন্ধক, সীসা, কাঠবিষ, কেউটে সাপের বিষ একত্র মাড়িয়া রোহিতপিত্ত, শূকরপিত্ত, ময়ূরপিত্ত এবং ছাগপিত্ত ইহা দ্বারা যথাক্রমে ভাবনা দিবে। র সা ২। "যাবৎ গম্যা সূচি মর্ম্ম ভূমা নির্যাতি শোণিতম্। তাবন্মাত্রো রসো দেয়ো মূর্চ্ছিতে সন্নিপাতিনি। ছুরে যদ্ভবেৎ মূর্চ্ছা তদা ভূত্যা চ ঘর্ষয়েৎ। রসাভাষসম্পর্কাৎ মূর্চ্ছিতোঽপি হি জীবতি ॥" র স র। র স কৌ। অন্য—বিষ সর্পবিষ দাহমোর্ধ প্র ১ তো হিঙ্গুল ২ তো পঞ্চ পিত্তেন একৈক দিন ভাবয়িত্বা সর্ষপমিতা বটী কার্য্যা। অনু তুষ্যা ভবম্। ভৈষ। অথ হৃদপদ।

সূচিকামুখম্। স্ত্রী। শঙ্খে। শাঁক। হারা।

সূচিপত্রঃ(কঃ) (পর্ণঃ)। পুং। শিতাবরদ্রুপে। শুশুনি শাক। রা নি ব ৪। ভা পূ ১ম শাক। শ্বেতসী। বৈ নিঘ।

সূচিপুষ্পঃ। পুং। কেতকবৃক্ষে। কেয়া গাছ। প মু।

সূচিমল্লিকা। স্ত্রী। নবমল্লিকায়াম্। রা নি ব ১০।

সূচিরোমা (ন্)। পু। শূকরে। ত্রিকা।

সূচিবদন। পুং। মশকে। মশা। নকুলে। নেউল। রা নি ব ১৯।

সূচিশালি। পুং। সূক্ষ্মশালৌ। শস্যধান। রা নি ব ১৬।

সূচী। স্ত্রী। সীবনাস্ত্রে। সূঁচ। দ্বি মূল। সীবনকার্য্যেষু সা দ্বিধা ভবতি, তত্রৈকা বৃত্তা দ্ব্যঙ্গুলা অল্পমাংসে দেশে সন্ধৌ চ নেয়া। তথা মাংসলে দেশে ত্র্যঙ্গুলা ত্র্যস্রা চ সূচী শস্তা। বক্রা সূচী মর্ম্মফলকোষাদিষু শস্তা চ। সু সূ ২৫অ। শতদর্ভে। শ্বেত কুশ। বৈ নিঘ।

সূচীদলঃ। পুং। শিতাবরশাকরূপে। শুশুনি-শাক। রা নি ব ৪।

सूचीपत्र:(क) (पर्ण:) । पु । क्षुपविशेषे । गुणा —वातकर कफपित्तहर कषायो विदाही च । सु सू ४६ अ । सुनिषण्णकशाकै । शुशुनि शाक । भा ।

सूचीपत्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । रा नि व ८ । केतकीभेदे । केयां गाछ । रत्नमाला, स मूर्च्छा द्रव्यनिर्देशे ।

सूचीपुष्प. । पु । केतकीवृक्षे । रमा ।

सूचीमुखम् । क्ली । हीरके । हीरा । हे च । विस्रावणार्थं शस्त्रविशेषे । सु सू ८ अ । भगन्दर च्छेदविशेषे । सु चि ८ अ । पुं । सितदर्भे । श्वेत कुश । रा नि व ८ । सौम्यकीटे । सु कल्प ८ अ ।

सूचीमुखी (वक्त्रा) । स्त्री । योनिव्यापद्विशेषे । लक्षणम्—"वातलाहारसेविन्या जनन्या कुपितो ऽनिल । स्त्रियो योनिमणुद्वारां कुर्य्यात् सूची मुखीति सा ॥" वा उ ३३ अ ।

सूचीरोमा (न्) । पुं । शूकरे । त्रिका ।

सूचीहृक । पुं । मृगविशेषे । वै निघ ।

सूचोग्र. । पुं । सदाख्य गलरोगभेदे । "गलस्य सन्धौ चिबुके गले च सदाह राग श्वसनः सूचोग्र ॥

सूच्य. । पुं । स्वल्पगोधूमे । वै निघ ।

सूच्यग्र (स्थूलक) । पुं । उलुपतृणे । उलू खड़ । रमा ।

सूच्यास्य । पु । मूषिके । ईन्दुर । हे च ।

सूच्याह्व. । पुं । शितावरीक्षुपे । शुशुनि शाक । रा नि व ४ ।

सूत (क) । पु, क्ली । पारदे । अम । मे । त्रि । प्रसूते ।

सूतका । स्त्री । सद्यप्रसूतायां स्त्रियाम् । वै निघ ।

सूतकागृहम् । क्ली । प्रसवगृहे । आँतुर घर । भटी भ । अम । See सूतिकागृहम् ।

सूतखोट. । पु । रसजारणबीजे, पारदजार णार्थं सिक्थकवद्दृश्ये, रसपिष्टौ । रस चि ४ अ ।

सूतमातृका । स्त्री । कुमार्य्याम् । घृतकुमारी । सा को अश्वमारके ।

सूतराज (ट्) । पुं । पारदे । रा नि व १३ ।

सूतसूर्य्य । पु । क्षुद्रनागे । कैवर्तनाग । वै निघ ।

सूति । स्त्री । उत्पत्तौ । प्रसवे । शब्दकल्प ।

सूतिका । स्त्री । सद्यप्रसूतायां स्त्रियाम् । वै निघ । शिशौ मातृकायद्धविशेषे । या नवमे दिने मासि वर्षे वा शिशु गृह्णाति । तेन तस्य ज्वर च्छर्दिगात्रभङ्गादि शिशोर्भवति । च द बाल रोग चि ।

सूतिकागार(गृ[गे]ह)म् । क्ली । प्रसव गृहे । आँतुर घर । "तत्र गृह ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्यशूद्राणां श्वेतरक्तपीतकृष्णेषु भूमिप्रदेशेषु बिल्व न्यग्रोधतिन्दुकभल्लातकनिर्म्मित सर्व्वागारं यथा संख्य तन्मयपर्य्यङ्कमुपलिप्तभित्ति सुविभक्तपरिच्छद प्राग्द्वार दक्षिणद्वार वाऽष्टहस्तायतचतुर्हस्तविस्तृतं रक्षामङ्गलसम्पन्न विधेयम् ।" सु शा १० अ ।

सूतिकाभवनम् । क्ली । सूतिकागारे । हारा ।

सूतिकारिरस: । पुं । सूतिकारोगे रस । पाठ —"रस गन्ध मृताभ्रञ्च मृततामञ्च तुल्यकम् । चूर्णित मर्द्दयेद्द्राक्षाकपर्णीरसेन च । छायाशुष्का गुडी कार्य्या कलायसदृशी तत ॥' पारा, गन्धक, अभ्र, तामा, समभाग, थूलकुड़िरसे माड़िया छायाशुष्क वटी करिबे । मात्रा कलाय परि माण । अनुपान आदार रस । रस कौ ।

सूतिकारोग । स्त्री । प्रसूते प्रसवानन्तरं जाते ज्वर ग्रहण्यादिरोगसमूहे । सूतिका-रोग, ग्रहणी प्रभृति । निदान—"मिथ्योपचारात् स क्लेशाद्विषमाजीर्णभोजनात् । सूतिकायास्तु ये रोगा जायन्ते दारुणास्तु ते ॥' लक्षण—"अङ्गमर्द्दो ज्वर कास पिपासा गुरुगात्रता । शोथ शूला तिसारौ च सूतिकारोगलक्षणम् ॥"

सूतिकावास । पु । सूतिकागारे । शब्दकल्प द्रुमितत्त्वम् ।

सूतिकाविनोदरस । पुं । सूतिकारोगे रस । पाठ —"शुण्ठ्या भागो भवेदेको द्वौ भागौ मरिचस्य च । पिप्पल्याश्च त्रिभाग स्याद्भागश्च रोमकम् । जातीकोषस्य भागौ द्वौ द्वौ भागौ गुल्य कस्य च । सिन्धुवारजलेनैव मर्द्दयेदेकयामत । मधुना सह भोक्तव्य सूतिकारोगनाशन ॥" शुंठ १ भ मरिच २ भ पिपुल ३ भ सैन्धव ।

ও জৈত্রী ২ ও তুঁতে ২ ও একত্র মিশিয়া রস সহ ১ প্রহর মাড়িবে। ভৈষ।

सूतिकाषष्ठी। स्त्री। जातबालकस्य षष्ठदिने सूतिकागारे पूजनीयदेवीविशेषे। সূতিকা ষষ্ঠী। सूतिकाषष्ठीपूजा विष्णुधर्मोत्तरे। "सूतिकावास निलया जन्मदा नाम देवता। तस्याः यागनिमि त्तार्थं शुद्धिर्जन्मनि कीर्त्तिता॥"

सूति(ती)गृहम्। क्ली। सूतिकाभवने। अ र।

सूति[ती]मासः। पु। प्रसवमासे, नवमे दशमे वा मासि। जटा।

सूत्कटम्। क्ली। गुड़त्वचि। दारुचिनि।

सूत्थरम्। क्ली। घर्मस्पन्दे। सुरासन्धाने। श च।

सूत्या। स्त्री। सोमलतारसपाने। भ।

सूत्रम्। क्ली। तन्तौ। সূতা। अम। शास्त्रादि सूचनग्रन्थे। वैद्यके तच्चतुर्विधम्। यथा—प्रति सक्तसूत्रम् एकीयसूत्र शिष्यसूत्रं गुरुसूत्रमिति।

सूत्रकण्ठः। पुं। नकुले। वनकपोते, पारावते। পায়রা। खञ्जरीटे। খঞ্জন পাখী। मे।

सूत्रखण्डमोदकः। पु। खण्डलड्डुकविशेषे। वै निघ।

सूत्रपुष्पः। पुं। कार्पासवृक्षे। त्रिका।

सूत्रमध्यभूः। पुं। यक्षधूपे, कुन्दुरौ। श च।

सूत्रवर्त्तिः। स्त्री। सूत्रकृतवर्त्याम्। সূতার পলতে। भा म ना प्र चि।

सूत्राङ्गम्। क्ली। उत्तमकांस्ये। वै निघ।

सूत्री (त्रिन्)। पुं। काके। त्रिका।

सूद। पुं। लोध्रवृक्षे। प्रव्यपरिसावे। এক পালি। त्रिका। व्यञ्जने। अम। वि। पाचके। अम।

सूदजः। पुं। उपजिह्विकायाम्। আলজিবি। वै निघ।

सूदशाला। स्त्री। पाकशालायाम्। ব্রহ্মবৈবর্ত। ত ষ।

सूदाध्यक्षः। पुं। पाकशालाध्यक्षे, रसवत्यधि कारिणि। हे च। See पाकशाला।

सूनम्। क्ली। पुष्पे। प्रसवे। मे।

सूना। स्त्री। अधोजिह्विकायाम्। আলজিবি, গলার শুঁড়ি। "तस्याः सूना भवेदेव।" अष्ट २ष।

सूनुः। पं। सूर्य्ये। पुत्रे। मे। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ। अम।

सूपः। पुं। व्यञ्जने। তরকারি। भाण्डे। सूदे। ঝোল। विदलमाषमापादिपक्व सूपाभिधायकम्। रा नि व २०। पक्वद्विदलव्यञ्जने। ডাল। क्रिया यथा—द्विदलधान्यसूपे कर्त्तव्ये तद्धान्य तप्त सर्पपतैलेन उद्भर्जनीयम्, अथ शुष्कीकृत्य त्वचा हीन द्विदल गृहीत्वा तस्य सूप पाच्य। "यस्य द्विदलधान्यस्य सूप कर्त्तव्यता गतः। तद्धान्य तप्तपिरर्षतैलमीषद्भर्जयेत्ततः। उदूखलादिभिस्तान्य त्वग्धीना सूद्ददालिकाम्। शीतोदकेन मन्दाग्नौ पचेत् सूप सुकाञ्चनः। स लघु कफपित्तघ्न कास श्वासनिकृन्तन॥" द्रव्य गु। "दालौ तु सलिले सिद्धा लवणार्द्रक हिङ्गुभिः। संयुक्ता सूपनाम्नी स्यात् ...॥" भा।

सूपकारः। पुं। पाचके। রাঁধুনি। तस्य लक्षणं यथा—"इङ्गिताकारतत्त्वज्ञो बलवान् मिष्टपाचकः। शूरश्च कठिनश्चैव सूपकारः स उच्यते॥" नीति शास्त्रम्।

सूपधूपनम्। क्ली। हिङ्गुनि। रा नि व ६।

सूपपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्। মুগানী। रा नि व ४।

सूपश्रेष्ठः। पुं। मुद्गे। মুগ। रा नि व १६।

सूपाङ्गम्। क्ली। हिङ्गुनि। रा नि व ६।

सूप्यः। पुं। शिम्बिधान्ये। মটর, কলায়। भा पू १भ। स्त्री (प्या)। तुवर्याम्। অড়হর। मसूरे। वै निघ।

सूमम्। क्ली। क्षीरे। मे। जले। अ र।

सूरः। पुं। मसूरे। মসুরি। रा नि व १६। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ। अम।

सूरकन्दः। पु। शूरणकन्दे। ওল। रा नि व ७।

सूरणः। पुं। शूरणे। ওল। अ र।

सूरणवटकः। पुं। शूरणकृतवटके। ওলের বড়া। यथा—'शूरणं खण्डशः कृत्वा स्वेदयित्वा च पेषयेत्। तस्मिंश्च लवणं हिङ्गु जीरकं वा मरी चकं। निक्षिप्य वटकान् कृत्वा तले तप्ते च पाच

যেৎ। কবিতা দীপনা মোক্তা বাত দুর্নাম নাশনা ॥" বৈ নিঘ।

সূরসাধন'। পুং। সর্ষপে। পমু।

সূরসাধনক'। পুং। সিন্ধুবারবৃক্ষে। নিশিন্দা গাছ। রা নি ব ৪।

সূরি.। স্ত্রী। ভুজঙ্গঘাতিনী বৃক্ষে। রাজসর্ষপে।

সূরী। স্ত্রী। রাজসর্ষপে। রমা।

সূর্পঃ। পুং। দ্রোণদ্বয়মানে। ৫৪ অ। "দ্রোণাভ্যাং শূর্পকুম্ভৌ চ।" পম ১খ। শূর্পে। বৈ নিঘ।

সূর্পপর্ণী। স্ত্রী। মুদ্গপর্ণী মাষপর্ণ্যোঃ। মুগানী ও মাষাণী। চ চি ১ চ আম্লারসায়নে। রস র অশ্বগন্ধাদ্যঘৃতে।

সূর্য্য। পুং। তাম্রে। তামা। অর্কবৃক্ষে। আকন্দ গাছ। মে। র ধা স অশ্মমারণে। সুবর্ণে। সূর্য্যাবর্ত্তবৃক্ষে। হুড়হুড়িয়া। বৈ নিঘ।

সূর্য্যকান্ত। পুং। স্বনামখ্যাতমণৌ, স্ফটিক মণৌ। আতস পাথর। তৎপর্য্যায়,—সূর্য্য মণি সূর্য্যাশ্মা দহনোপম তপনমণি তাপন রবিকান্ত দীপ্তোপল অগ্নিগর্ভ জ্বলনাশ্মা অর্কোপল। ইত্যা। গুণা—উষ্ণো নির্ম্মল রসায়ন বাতশ্লেষ্ম পবিত্রপূজনাৎ রবিতুষ্টিকারক। রা নি ব ১৩। পুষ্পবৃক্ষবিশেষে। সূর্য্যমণি ফুল। শ চ।

সূর্য্যকান্তা (ন্তি)। স্ত্রী। আদিত্যপর্ণী গ্রামোষধৌ। See আদিত্যপর্ণী। পুষ্পবৃক্ষবিশেষে। সূর্য্যমণি ফুলের গাছ। শ র।

সূর্য্যনামকা। স্ত্রী। সূর্য্যাবর্ত্তক্ষুপে। হুড়হুড়ে। বৈ নিঘ। পুং। অর্কবৃক্ষে। আকন্দ গাছ। জ দ।

সূর্য্যপত্র'। পুং। অর্কপত্রবৃক্ষে। ঈশের মূল। রা নি ব ৪। সং ভ্রমরাখ্যসৈলে। সূর্য্যাবর্ত্তক্ষুপে। বৈ নিঘ।

সূর্য্যপর্ণী। স্ত্রী। অর্কপর্ণ্যাম্। মাষাণী। রা নি ব ২৩।

সূর্য্যপর্য্যায়নাম। ক্লী। তাম্রে। বৈ নিঘ।

সূর্য্যপাদ। পুং। সূর্য্যকিরণে। সূর্য্যকান্তমণৌ। নিম্ববৃক্ষে। বৈ নিঘ।

সূর্য্যপুষ্পক। পুং। অর্কবৃক্ষে। আকন্দ গাছ। বৈ নিঘ।

সূর্য্যপ্রিয়া। স্ত্রী। পদ্মিন্যাম্। পদ্মের ঝাড়। বৈ নিঘ।

সূর্য্যভক্ত. (ক)। পুং। বন্ধূকপুষ্পবৃক্ষে। বান্ধুলি ফুলের গাছ। মে। শ র।

সূর্য্যভক্তা। স্ত্রী। আদিত্যভক্তায়াম্। হুড়হুড়িয়া। ভা ম ২খ অশ্ম চি।

সূর্য্যমণিঃ। পুং। (Hibiscus phoeniceus) পুষ্পবৃক্ষবিশেষে। সূর্য্যমণি ফুলের গাছ। শ র। সূর্য্যকান্তমণৌ। হে চ।

সূর্য্যমুখী। স্ত্রী। পুষ্পবৃক্ষবিশেষে। সূর্য্যমুখী ফুলের গাছ। ভূরিপ্র।

সূর্য্যলতা। স্ত্রী। আদিত্যভক্তায়াং। রা নি ব ৪।

সূর্য্যবল্লভা। স্ত্রী। আদিত্যভক্তায়াম্। হুড় হুড়িয়া। রা নি ব ৪। পদ্মিন্যাং। বৈ নিঘ।

সূর্য্যবল্লী। স্ত্রী। ক্ষীরকাকোল্যাম্। রমা।

সূর্য্যহ্বঃ। পুং। অর্কবৃক্ষে। অর্কপুষ্পিকায়াম্। আকন্দ গাছ। বৈ নিঘ অর্কপুষ্পা। জ দ।

সূর্য্যসদ্মম্। ক্লী। তাম্রে। কুঙ্কুমে। বিকা।

সূর্য্যা। স্ত্রী। ইন্দ্রবারুণীলতায়াম্। রাখাল শশা। রা নি ব ৩।

সূর্য্যাখ্য। পুং। সূর্য্যকান্তমণৌ। বৈ নিঘ।

সূর্য্যাহ্বম্। ক্লী। তাম্রধাতৌ।

সূর্য্যা(প)বর্ত্ত। পুং। আদিত্যভক্তায়াম্। হুড়হুড়িয়া, শুন্টে। বৈ নিঘ ২খ ভূতজ্ব চি। গজপিপ্পল্যাম্। পমু। তন্নামকশিরোরোগে। তল্লক্ষণ যথা—"সূর্য্যোদয় যা প্রতিমন্দমন্দমক্ষিভ্রুবং রুক্ সমুপৈতি গাঢ়। বিবর্দ্ধতে চাংশুমতা সহৈব সূর্য্যাপবৃত্তৌ বিনিবর্ত্ততে চ। সর্ব্বাত্মক কষ্টতম বিকার সূর্য্যাপবর্ত্ত সমুদাহরন্তি॥" মা নি।

সূর্য্যাবর্ত্তরস.। পুং। শ্বাসাধিকারে রসঃ। রসঃ ২ তো গন্ধক ১ তো ঘৃতকুমারীরসেন মর্দ্দয়েৎ। পশ্চাত্তেন কল্কেন শুল্বতাম্রপত্র ২ তো লেপয়েৎ। ততো বালুকা যন্ত্রেণ তৎ তাম্রপত্র দিনৈক পচেৎ। মাত্রা ২ র। অনুপানম্—ইন্দ্র বারুণীমূল দেবদারু বিকটু সমভাগচূর্ণ। শর্করা সহিত পশ্চাদ্ভক্ষয়েৎ। রস কৌ।

সূর্য্যাবর্ত্তা। স্ত্রী। আদিত্যভক্তায়াং। রা নি ব ৪।

সূর্য্যাশ্মা(ন্)। পুং। সূর্য্যকান্তমণৌ। হে চ।

ভ ভৈজী ২ ভ ভূঁঠে ২ ভ একত্র নিশিয়া দগ সহ ১ প্রহর মাড়িবে। মৈথ।

सूतिकाषष्ठी। स्त्री। जातबालकस्य षष्ठदिने सूतिकागारे पूजनीयदेवीविशेषे। সূতিকা ষষ্ঠী। सूतिकाषष्ठीपूजा विष्णुधर्म्मोत्तरे। "सूतिकावास निलया जन्मदा नाम देवता। तस्याः यागमिति साधै यष्टिजन्मनि कीर्त्तिता।"

सूति(ती)गृहम्। क्ली। सूतिकाभवने। अ र।

सूति[ती]मासः। पु। प्रसवमासे, नवमे दशमे वा मासि। जटा।

सूत्कटम्। क्ली। गुड़त्वचि। দারুচিনি।

सूत्परम्। क्ली। घर्घरशब्दे। सुरासन्धाने। श च।

सूत्या। स्त्री। सोमलतारसपाने। अ।

सूत्रम्। क्ली। तन्तौ। সূতা। अम। शास्त्रादि सूचनग्रन्थे। वैदिके सवतुर्विधम्। यथा—प्रति सञ्ज्ञासूत्रम् एकीयसूत्र शिष्यसूत्रं गुरुसूत्रमिति।

सूत्रकण्ठः। पुं। नकुले। वनकपोते, पारावते। পায়রা। खञ्जरीटे। খঞ্জন পাখী। मे।

सूत्रखण्डमोदकः। पु। खण्डलड्डुकविशेषे। वै निघ।

सूत्रपुष्पः। पुं। कार्पासवृक्षे। त्रिका।

सूत्रमध्यभूः। पुं। यक्षधूपे, कुन्दुरौ। श च।

सूत्रवर्त्तिः। स्त्री। सूक्ष्मतन्तुवर्त्याम्। সূতার পলতে। भा म ना प्र खि।

सूत्राङ्गम्। क्ली। उत्तमकांस्ये। वै निघ।

सूत्री (इन्)। पुं। काके। त्रिका।

सूदः। पु। लोध्रवृक्षे। प्रस्थपरिमाणे। এক পালি। त्रिका। व्यञ्जने। अम। त्रि। पाचके। अम।

सूदजः। पुं। उपजिह्विकायाम्। আলজিভ। वै निघ।

सूदशाला। स्त्री। पाकशालायाम्। রান্নাঘর। है च।

सूदाध्यक्षः। पुं। पाकशालाध्यक्षे, रसवत्यधिकारिणि। है च। See पाकशाला।

सूनम्। क्ली। पुष्पे। प्रसवे। मे।

सूना। क्ली। अधोजिह्विकायाम्। আলজিভ, গলার শুঁড়ি। "तस्या गता भवेदथ।" नद २प।

सूनुः। पं। पुत्रे। पुत्रे। मे। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ। अम।

सूपः। पुं। व्यञ्जने। तरकारि। भाण्डे। दुपे। ঝোল। विदलमाषादिपक्व सूपाभिधायका। रा नि व २०। पक्वद्विदलव्यञ्जने। রাঁধা ডাল। क्रिया यथा—द्विदलधान्यसूपे कर्त्तव्ये सद्यान्य क्षय संपत्तेषिन उद्धर्त्तनीयम्, अथ शुष्कीकृत्य लघा द्वीन द्विदल गृहीत्वा तस्य सूप पाच्य। "यस्य द्विदलधान्यस्य सूप कर्त्तव्यता गत। तद्धान्य क्षयमिश्वसैबीनोद्धर्त्तयेत्. । ततस्तुषादिनिर्मुक्तान् लघुधौना ग्रहदालिकाम्। शीतोदकेन मन्दाग्नौ पचेत् सूप शकातुग। स लघु कफपित्तघ्न काश श्वासनिकृन्तन॥" द्रव्य गु। "दाली तु दलिले सिद्धा लवणार्द्रक हिङ्गुभि। संयुक्ता सूपनाम्नी स्यात्.. .॥" भा।

सूपकारः। पुं। पाचके। রাঁধুনি। तस्य लक्षणं यथा—"हृद्विताकारतत्त्वज्ञो बलवान् मिष्टपाचक. । शूरश्च कठिनश्चैव सूपकार स उच्यते।" नीति शास्त्रम्।

सूपधूपनम्। क्ली। हिङ्गुनि। रा नि व ६।

सूपपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम्। मुगानी। रा नि व ३।

सूपश्रेष्ठः। पुं। मुद्गे। মুগ। रा नि व १६।

सूपाङ्गम्। क्ली। हिङ्गुनि। रा नि व ६।

सूप्यः। पुं। शिम्बिधान्ये। দাল, কলায়। भा पू १ भ। स्त्री (प्या)। तुवर्य्याम्। অড়হর। मसूरे। वै निघ।

सूमम्। क्ली। क्षीरे। मे। जले। श र।

सूरः। पु। मसूरे। মসুরি। रा नि व १६। अर्कवृक्षे। আকন্দ গাছ। अम।

सूरकान्दः। पु। शूरणकन्दे। ওল। रा नि व ०।

सूरणः। पुं। शूरणे। ওল। श र।

सूरणवटकः। पुं। शूरणकृतवटके। ওলের বড়া। यथा—'सूरण खण्डश कृत्वा स्विन्दयित्वा च पेषयेत्। सर्षिंश लवणं हिङ्गु जीरक वा मरी चक। निक्षिप्य वटकान् कृत्वा घृते तप्ते च पाच

सूक्ष्मवीज. । पु । खसखसे । পোস্তবীজ । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मशरीरम् । क्ली । ज्ञानेन्द्रियपञ्चक कर्म्मेन्द्रियपञ्चक वायुपञ्चक बुद्धिमनसी चेति सप्तदशावयवा । वेदान्तसार ।

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री । वालुकायाम् । रा नि व १४ ।

सूक्ष्मशाकः (ख) । पु । जालवर्व्वूरके । रा नि व ८ ।

सूक्ष्मशालि' । पु । सूक्ष्माकारशालिधान्यविशेषे, धान्ये । মিহিধান, সরুধান । तत्पर्य्यायौ—सूचिशालि पावशालि । गुणा —सुमधुर लघु पित्तरक्तदाहहर दीपन पाचन किञ्चिद्वातविकारघ्न । रा नि व १६ ।

सूक्ष्मषट्चरण । पु । पक्ष्मायवौकृमिविशेषे । रा नि व १९ ।

सूक्ष्मस्फोट । पुं । विचर्च्चिकायाम् । চুলকনা । रा नि व २० ।

सूक्ष्मा । स्त्री । सुक्ष्म्याम् । ভালমূলী । प सु । सूक्ष्मजटामांस्यां । वै निघ क्षुद्रैलायाम् । रा नि व ६ । वालुकायाम् । रा नि व १४ । (स्त्री) करुणी पुष्पवृक्षे । करुणीत्येति कोङ्कणे प्रसिद्धा । रा नि व १० । यूथिकायां । জুঁই । श च ।

सूक्ष्माम्ल' । पुं । क्षुद्राम्ले । "कोलसूक्ष्माम्लकलशी ।" वा चि १ च ।

सूक्ष्माह्वा । स्त्री । महामेदायाम् । वै निघ ।

सूक्ष्मैला । स्त्री । (Elettaria cardamomum) क्षुद्रैलायाम् । ছোট এলাচ, গুজরাটী এলাইচ । हि छोटीएलाची । तें चिन्नयालकुलु, एलक्कय । गुणे स्थूलैलासमा । प सु ।

सूक्ष्मौषधम् । क्ली । तैलादौ । वा ।

सूक्त । पुं । वायौ । पक्षे । भैरवे । उणा ।

सूकण्डु । स्त्री । कण्डूयने । श र ।

सूका(गा)ल' । पुं । शृगाले । श च ।

सूकम् (णी) । क्ली, स्त्री । चोहपार्श्वयो । रा नि व १८ । च टो म ।

सूक्ता । स्त्री । चनलायां । अनन्तमूल । अ द ।

सूज(जि)काक्षार । पुं । सर्ज्जिकाक्षारे । সাজিমাটী । च टो र ।

सृत्वा । स्त्री । भार्य्यायां । विका ।

सृणि(णी)का । स्त्री । लालायाम् । মুখের লালা । रा नि व १८ ।

सृत्वा । स्त्री । कौसपर्णिमे । वृद्धौ । उणा ।

सृदरः । पुं । सर्पे । उणा ।

सृदाकुः । पुं । अग्नौ । वायौ । वज्रे । उणा ।

सृपाटिका (टी) । स्त्री । पक्षिचञ्चौ । मानविशेषे । वै निघ । लिङ्गस भ ।

सृमरः । पुं । मध्याकारमहाशूकरे । वै निघ । शरदि शुक्लत्वाशितमृगभेदे । तन्मांस कषायरसं वातपित्तघ्नं गुरु शुक्रप्रद । सु सू ४६ च ।

सृष्ट' । पुं । तिन्दुकवृक्षे । গাব গাছ । स्त्री (ष्टा) । रुद्रौषधे । वै निघ ।

सृष्टि. (ष्टी) (दा) । स्त्री । रुद्रौषधे । पर्पटके । ক্ষেৎপাবড়া । वै निघ ।

सृष्टिकृत् । पुं । पर्प्पटकक्षुपे । ক্ষেৎপাবড়া । वै निघ ।

सृष्टिप्रदा । स्त्री । गर्भदात्रीक्षुपे । रा नि व ४ ।

सेक । पुं । जलादिभिर्नेत्रपरिषेके । নেত্রে জলাদি সেচন । तल्लक्षण यथा—"सेकस्तु सूक्ष्मधाराभिः सर्व्वस्मिन्नयने हित । स सद्यो भवे ... वाते पित्ते रक्ते च रोपण । लेखनस्तु कफे कार्य्ये । सेकस्तु दिवसे कार्य्यो रात्रौ चात्यन्तिके गदे ।" इति । भा । द्रवविशेषे । गुणा —शीतल भ्रमप्रशमनक वातकफप्रद । वै निघ ।

सेका । स्त्री । श्यामालतायाम् । वै निघ ।

सेकिमम् । क्ली । मूलके । हे च ।

सेगुडो । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गुणा —कटुकषा ... दीप्यनी च । वै निघ । See शिगुडी ।

सेटु । पुं । चवलयावनाली । শ্বেত যনার । रा नि व १६ । नाटामे । उरुमूल । हारा ।

सेतु (क) । पुं । वरुणवृक्षे । चम । श र ।

सेतुभेदो (दन्) । पुं । दन्तीवृक्षे । श च ।

सेतुवृक्ष । पुं । वरुणवृक्षे । चम ।

सेवम् । क्ली । वायौ । शरले । व्याक ।

सेधा । स्त्री । दन्तिकायां । मदन ।

सूर्य्याह्नम्। क्ली। ताम्रे। त्रिका।

सूर्य्याह्नः (यः)। पुं। अर्कवृक्षे। रा नि व १०। स्त्री (ह्वा)। महेन्द्रवारुणीलतायाम्। माकाल-गाछ। वै निघ।

सूर्य्योदयरसः। पु। शिरोरोगाधिकारे रस। पाठ—"मृतसूतामक सीसा गन्ध तासम् मृतं समम्। सूर्य्याचौरैर्दिनं मर्द्य मधयेन्मापमात्रकम्॥" मधुना मर्दितं भक्षयेत्। र स र।

सूर्ष्यः। पुं। माषे। श.र।

सूषा। स्त्री। कामसर्पभेदे। वै निघ।

सूक्ष्मः (कः)। पुं। रीठाकरञ्जवृचे। रीठा। श र। जीरकक्षुपे। पूगे। सुपारि। वै निघ। कतकवृचे। ऋस्वप्लक्षवृचे। वि। अतिचुद्रे।

सूक्ष्मखण्डफला। स्त्री। चुद्रआम्रवृचे। वन आमेर गाछ। र मा।

सूक्ष्मघण्टिका। स्त्री। चुद्रशणपुष्पिकायाम्। शण गाछ। रा नि व ४।

सूक्ष्मजिह्वा। स्त्री। तालुन ऊर्द्ध्वदेशवर्त्ति चुद्र जिह्वायाम्। आलजिवि, शुन्ड्रि। रा नि व १८।

सूक्ष्मजीरकः। पु। चुद्रजीरके।

सूक्ष्मतण्डुलः। पुं। खखसक्षुपे। पोस्तर्टेढीर गाछ। रा नि व ४। सर्ज्जरसे। धूनो। वै निघ। स्त्री (ला)। पिप्पल्याम्। रा नि व ६।

सूक्ष्मदलः। पुं। देवशिरीषे। रा नि व ९। स्त्री (ला)। दुरालभायाम्। रा नि व ४।

सूक्ष्मदारु। क्ली। सूक्ष्मकाष्ठफलके। त्रिका।

सूक्ष्मपत्रः। पुं। रक्तेचौ। रक्त ईक्षु। रा नि व १४। वनजीरके। वन जीरा। धान्यके। धनिया। रा नि व ६। देवसर्षपे। रा नि व ९। दुरालभायाम्। माषक्षुपे। आदित्यपत्रक्षुपे। रा नि व ४। ह्रस्वबदरे। छोट कुल। रा नि व ११। कुक्कुरद्रुमे। कुकुरशिमा। वै निघ। बाबुल वृचे। बाबुला गाछ। श च। वनबर्व्वरिकायाम्। वन बाबुई। रा नि व १०। स्त्री। सुरवर्षे। रा नि व १०।

सूक्ष्मपत्रक.। पुं। पर्पटके। क्षेत्पापड़ा। सुरभाञ्जके। वै निघ।

सूक्ष्मपत्रा। स्त्री। वन्यदारकविशेषे। छागल-लेटे। रा नि व ३। शतमूलाम। वन आम।

भा।, शतमूल्याम्। शतमूली। जीरकक्षुपे। बृहती। रा नि व ४। सूक्ष्मदुरालभायां। अपरा जितायाम्। रक्तशङ्खपुष्प्याम्। रक्तापराजिता। वै निघ। जीरकक्षुपे। चुद्रपोदक्याम्। वन पूँई। रा नि व ७। बलायां। बेड़ेला। श द।

सूक्ष्मपत्रिका। स्त्री। चुद्रोपोदक्याम। छोट पूँई। रा नि व ७। शतावर्य्याम्। सुलफा। रा नि व ४। शतावर्य्यां। शतमूली। आकाशमांसी। सूक्ष्मजटामांसी। रा नि व १२। दुरालभायाम्। लघुब्राह्म्याम्। रा नि व ४।५।

सूक्ष्मपत्री। स्त्री। आकाशमांस्याम्। सूक्ष्म जटा मांसी। रा नि व १२। शतावर्य्याम्। "सूक्ष्मपत्री शतावर्य्याम्" रा नि व १२।

सूक्ष्मपर्णी। स्त्री। चुद्रशणपुष्पिकायाम्। सरु शण। रा नि व ४। जीर्णफञ्ज्यां। ज्वल्यां। बृहती। रा नि व ४। (स्त्री) रामदूत्याम्। श च।

सूक्ष्मपिण्डीतकः। पु। चुद्र मदनवृचे। छोट मयना। वै निघ।

सूक्ष्मपिप्पली। स्त्री। वन पिप्पल्याम्। रा नि व ६।

सूक्ष्मपुष्पा। स्त्री। शणपुष्प्यां। शण। रा नि व ४। (स्त्री) यवतिकालतायाम्। रा नि व ३। शङ्खिन्यां। चोरकांट्की। वै निघ।

सूक्ष्मफलः। पुं। सूक्ष्मबदरे। भूकर्बुदारे। रा नि व ११। स्त्री (ला)। (Flacourtia cataPhracta) तालीशपत्रे, भूम्यामलक्यां। मे। महज्योतिष्मतीलतायाम्। बड़ लताफट्की। वै निघ।

सूक्ष्मबदरी। स्त्री। भूबदर्य्याम्। सेटोकुल। रा नि व ११।

सूक्ष्ममक्षिका। स्त्री। मशके। मशा, ढाँश्रौ। रा नि व १९।

सूक्ष्ममूला। स्त्री। जयन्तीवृचे। जयन्ती गाछ। रा नि व ४। ब्राह्मी। वै निघ।

सूक्ष्मवल्ली। स्त्री। ताम्रवल्लीलतायाम्। का मालवे प्रसिद्धा। जतुकालतायाम्। रा नि व ३। लघुकारवेल्लाम्। छोट उच्छे। वै निघ।

सूक्ष्मवस्त्रम्। क्ली। सूक्ष्मावसने। मिहिकापड़। शब्दमाला।

सूक्ष्मवीज. । पुं । खसूखसे । পোস্তবীজ । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मशरीरम् । क्ली । ज्ञानेन्द्रियपञ्चक कर्म्मेन्द्रियपञ्चक वायुपञ्चकं बुद्धिमनसी चेति सप्तदशा वयवा । वेदान्तसार ।

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री । वालुकायाम् । रा नि व १४ ।

सूक्ष्मशाकः (ख) । पु । जालवर्ब्बूरके । रा नि व ८ ।

सूक्ष्मशालि' । पुं । सूक्ष्माकारशालिधान्यविशेषे, क्षणधान्ये । মিহিধান, সরধান । तत्पर्यायौ— सुचिशालि पावशालि । गुणा —सुमधुर लघु पित्तरक्तदाहहर दीपन पाचन किञ्चिद्वातविकारप्रद । रा नि व १६ ।

सूक्ष्मषट्चरण. । पु । पक्ष्मायसीकृमिविशेषे । रा नि व १९ ।

सूक्ष्मस्फोट' । पुं । विचर्चिकायाम् । চুলকনা । रा नि व २० ।

सूक्ष्मा । स्त्री । मुसल्याम् । তালমূলী । प मु । सूक्ष्मजटामांस्यां । वै निघ क्षुद्रैलायाम् । रा नि व ६ । वालुकायाम् । रा नि व १४ । (स्त्री) करुणी पुष्पवृक्षे । करुणीवध्वीति कोङ्कणे प्रसिद्धा । रा नि व १० । यूथिकायां । जूई । श च ।

सूक्ष्माम्ल । पुं । क्षुद्राम्ले । "कौलसूक्ष्माम्ल कलशी ।" वा चि १५ ।

सूक्ष्माह्वा । स्त्री । महामेदायाम् । वै निघ ।

सूक्ष्मैला । स्त्री । (Elettaria cardamomum) क्षुद्रैलायाम् । ছোট এলাচ, গুজরাটী এলাইচ । हिं छोटीइलाची । तें चिन्नयालकुलु, एलक्कय । गुणे स्थूलैलासमा । प मु ।

सूक्ष्मौषधम् । क्ली । सैलादौ । वा ।

सूक । पुं । वायौ । पद्मे । कैरवे । उणा ।

सूकाण्डु' । स्त्री । कण्डूयने । श र ।

सूका(गा)ल । पुं । शृगाल । श च ।

सूक्कम् (णी) । क्ली, स्त्री । ओष्ठपार्श्वयो । रा नि व १८ । चटो भ ।

सूक्ता । स्त्री । चनकायां । অনন্তমূল । ज द ।

सूज(जि)काचार । पु । सर्जिकाक्षारे । সাজিমাটী । चटी १ ।

सूच्छा । स्त्री । भार्य्यां । सिका ।

सूचि(ची)का । स्त्री । लालायाम् । মুখের লালা । रा नि द १८ ।

सूत्वा । स्त्री । वीरपत्नीगे । हड्डो । उणा ।

सूदर' । पुं । सर्पे । उणा ।

सूदाकुः । पुं । चन्द्रे । वायौ । मृगे । उणा ।

सूपाटिका (टी) । स्त्री । पवित्रचो । मान विशेषे । वै निघ । लिङ्गसंभ ।

सूमरः । पुं । मत्स्याकारमहाशूकरे । वै निघ । शरदि प्रकृत्यालितगमेहे । तन्मांस कषायरसं वात पित्तघ्नं गुरु प्रकृष्टच । सु सू ४६ च ।

सूष. । पु । तिन्दुकवृक्षे । গাব গাছ । स्त्री (षा) । क्षुद्रौषधे । वै निघ ।

सृष्टि. (ष्टी) (टा) । स्त्री । क्षुद्रौषधे । पप टके । ক্ষেৎপাবড়া । वै निघ ।

सृष्टिकृत् । पुं । पर्पटकक्षुपे । ক্ষেৎপাবড়া । वै निघ ।

सृष्टिप्रदा । स्त्री । गर्भदात्रीक्षुपे । रा नि व ४ ।

सेक' । पुं । स्नेहादिभिर्निषेचपरिषेके । নেত্রে টৈলাদি সেচন । तल्लक्षण यथा—"सेकस्तु सूक्ष्म धाराभि सर्व्वस्मिन्नयने हित । स सर्व्वो भवे द्वात पित्ते रक्ते च रोपण । लेखनस्तु कफे कार्य्य । सेकस्तु दिवसे कार्य्यो रात्रौ चात्यन्तिके गदे ।" इति । भा । इक्षुविशेषे । गुणा —शीतल भग्नसन्धानक वातकफघ्न । वै निघ ।

सेका । स्त्री । श्यामालतायाम् । वै निघ ।

सेकिमम् । क्ली । मूलके । हे च ।

सेगुडो । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गुणा —कटु रुक्षा पृष्ठशूलगुल्मवातशूलघ्नी देहदाह्यकरी च । वै निघ । See सिंगुड़ी ।

सेटु । पुं । धवलयावनाले । শ্বেত জনার । रा नि व १६ । नाटासे । ডরমুজ । तारा ।

सेतु (क) । पु । वरुणवृक्षे । अम । श र ।

सेतुभेदी (र्न्) । पुं । दन्तीवृक्षे । श च ।

सेतुवृक्ष । पु । वरुणवृक्षे । अम ।

सेन्नम् । क्ली । खायौ । प्रहसि । भ्याक ।

सेधा । स्त्री । शल्यकजन्तौ । शजारु ।

सेनिका । स्त्री । शतपुष्पायाम् । शुल्फा निघ ।

सेन्दिनी । स्त्री । स्वनामख्यातफलशाके । गुणा —कटुका तिक्ता पाकाम्ला वातघ्नी पित्तकृत् पीनसघ्नी दीपनी रुचिकृच्च । रा नि व ७ ।

सेन्दुः । पुं । सुतापनसे । डउमुज । त्रिका ।

सेन्धा । स्त्री । सप्तकीटचे । भा ।

सेफः । पु । शेफसि । जटा ।

सेफाली । स्त्री । सिन्धुवारवृक्षे । निशिन्दा गाछ । रा नि व २३ । शेफालिकायाम् ।

सेमन्ती । स्त्री । पुष्पवृक्षभेदे । सेउती फुलेर गाछ । शब्दकल्प

सेमशः । पुं । मेषे । भेड़ा । त्रिका ।

सेरीपूगम् । क्ली । महाराष्ट्रकर्णाटयो स्वेरीति प्रसिद्धे पूगे । रा नि व ११ ।

सेलुः । पुं । वहुवारवृक्षे । बनुल गाछ । र मा । बहुवारवृक्षे । चालता गाछ । श हिरूपको ।

सेल्लकः । पु । पीतरोगे । वै निघ ।

सेवम् (वि) । क्ली । काबिलदेशीय तन्नामकफलविशेषे । सेओ फल । हि सेव । गुणा —वात पित्तघ्न गुरु बृंहण कफकरं रसे पाके च मधुर शीतल रुच्यं शुक्रलञ्च । भा चा व । वात पित्तहर गुरु बृंहण कफकरं रुच्य पाके स्वादुरस स्निग्ध । रा नि व ११ ।

सेवकालः (लु) । पुं । दुग्धपेयावृक्षे । श च ।

सेवती (न्तिका, न्ती) । स्त्री । (Rosa alba or Chrysanthemum coronarium Syn C Roxburghii) स्वनाम ख्यातपुष्पवृक्षे । सेउती गोलाप । शुभदन्ती । हि गुलचिनि । तै चामन्ती । ता सामन्तिप्पु । तत् पर्य्याया —शतपत्री तरुणी कर्णिका चारुकेशरा सहा कुमारी गन्धाढ्या लक्षपुष्पा अतिमञ्जुला । गुणा —हिमा हृद्या ग्राहिणी शुक्रला लघु दोष त्रयापहवर्ण्या तिक्ता कट्वी पाचनी च । भा ।

सेवनमोदक. । पु । सेवनमोदकाख्य लड्डुक भेद । शष्कुल्द । निकिमाना । गुणा — लघव शीता बल्या किञ्चिद्वातकरा विष्टम्भिन ज्वरघ्ना पित्तरक्तकफापहा ।

सेवनी । स्त्री । शरीरावयवसंयोगविशेषे । शरीरेर सेवनी स्थान । यथा—सेवन्य सप्त तासां मस्तके पञ्च शेफसि एका जिह्वायामेका इति । ता कदाचिदपि न विध्येत् । "सेवन्य सप्त तासान्तु भवेयु पञ्च मस्तके । एका शेफसि जिह्वायामेका विध्येन्न ता क्वचित् ॥" भा । सु शा ५ अ ।

सेवाली । स्त्री । आकाशजटामांस्याम् । स्वर्गजटामांसी । वै निघ ।

सेविका । स्त्री । मिष्टान्नभेदे । सेओयाकि । हि सेवई । यथा—"समितावर्त्तिका कृत्वा सूक्ष्मा यवसन्निभा । शुष्का क्षीरेण संसाध्या भोज्या हृत समन्विता ॥" गुणा —"सेविका तर्पणी बल्या गुर्व्वी पित्तानिलापहा । ग्राहिणी सन्धिकृत् रुच्या ता स्वादिष्ठातिमात्रया ॥" भा ।

सेवितम् । क्ली । सेविफले । सेओ फल । रा नि व ११ ।

सेव्यम् । क्ली । उशीरे । लामज्जके । गन्धवेणा । क द । प मु । वै निघ १म सर्व्वज्व चि सुदर्शनचूर्ण । चन्दनादितैले । च द हृदि चि । पुं । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ । हिज्जलवृक्षे । हिजल गाछ । श र । स्त्री (व्या) । वन्दायाम् । वान्दड़ा । श र ।

सेहुण्ड. (ण्डी) । पु, स्त्री । (Euphorbia nerrifolia) स्वनामख्यातवृक्षे । मनसा गाछ । हि सेहुण्ड, थोकर, सिज् । बम् निवडुङ्ग, थोर । तत्पर्य्याया —भिद्धि वज्रविका नेत्रारि शाखा कण्टक सिंहतुण्ड वज्रद्रुम वज्री सुधा समन्तदुग्धा स्नुक् स्नुही गुडा । गुणा —तीक्ष्ण दीपन कटुक गुरु रेचन शूलाध्मान कफ गुल्माष्ठीला मादमोह कुष्ठार्श शोथ मेदोऽश्मपाण्डुव्रण शोथ ज्वर प्लीहा वात विष दूषीविषघ्न । तत्क्षीरं उष्ण स्निग्ध कटुक लघु गुल्मकुष्ठोदर दोषे गरिष्वा विरेकार्थे प्रशस्त । तत्पत्र तीक्ष्ण दीपन लघु पाचनम् आध्मानाष्ठीला गुल्मशूलशोथोदरहरञ्च । भा पू १म भा व ।

सैंहलम् । क्ली । सुवर्णपित्तले । त्वचि । वै निघ ।

सैंहली । स्त्री । स्वनामख्यात पिप्पलीविशेषे । म रानपिप्पली । क काडिपिप्पली । तत्पर्य्याया, —सपदला सर्पाङ्गी ब्रह्मभूमिका पार्व्वती शैलजा साया स्वल्पबीजा उत्कटा चट्टिला सिंहलस्था स्वल्पदला जीवनेयी जीवला जीवाला कुरुन्ती । गुणा —कटु उष्णा कृमिघ्नी दीपनी कफ श्वास वातव्याधिप्रशमनी कोष्ठशोधनी च । रा नि व ६ ।

सैकतम् । क्ली । हिङ्गुनि । वै निघ । [वि ६ ।

सैकतेष्टम् । क्ली । आर्द्रके । আদা । रा नि

सैक्यम् । क्ली । शोथपित्तघ्ने । वै निघ ।

सैन्धवः । पु, क्ली । सिन्धुदेशोत्थे स्वनामख्यात खनिजलवणे । सैन्धव इति प्रायेण सर्वत्र प्रसिद्धम् । সৈন্ধব লবণ । वम् सैन्धे लोण । तत्पर्यायाः,—शीतशीव शीतशिव शीतशिव शिवशिव शिवशिव अश्मिमन्थ माणिमन्थ वशिर माणिमन्थ सिन्धुज सिन्धुत्थ सिन्धुदेशज सिन्धुमन्थज सिन्धुलवण सिन्धुभव सिन्धुसम्भव शिव नादेय शिव शिवात्मज पथ्य शुद्ध । गुणाः—एतल्लवणरस मृदुशीतवीर्य्यत्वात् पित्तहरम् । सु सू ४० अ । हृद्य चक्षुष्य वृष्य दीपन त्रिदोषघ्न पूत व्रणविबन्धघ्न । श्वेतरक्तभेदेन रसवीर्य्यविपाकेषु गुणाढ्य पूतनं शिवम् । रा नि व ६ । वा सू १५ अ ऊषकादि । "कासोषस्य सम्भवम् ।" लवणविशेषानुक्तौ सैन्धवं प्रयोज्यम् । पुं । घोटके । त्रिका ।

सैन्धवादितैलम् । क्ली । भगन्दराधिकारे तैलम् । पाठः—"सैन्धवं चित्रकं दन्तीं पलाशञ्च न्वबार्षो । गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्वात् स्वाद्यमष्टावशेषकम् । पचेत्तैलावशेषञ्च तेन लेप्य भगन्दरम् ॥" তিলতৈল ৮ প সৈন্ধব, চিতা, দন্তী, পলাশবীজ, ত্রিবৃৎ মূল প্রত্যেক ২ প ২ তো । পাকার্থ—গোমূত্র ১২৮ প শে ৩২প । কল্কার্থ—জারিত ও পুটিত লৌহচূর্ণ ৮প । अन्यत् यथा—चक्रमर्दकमूलस्य कल्कं कृत्वा विपाचयेत् । केशराजरसे तैलं कटुकं मृदुनाग्निना । पाकशेषे विनिक्षिप्य सिन्दूरमवतारयेत् । एतत्तैलं निहन्त्याशु गण्डमाला सुदारुणाम् ॥" र स र ।

सन्धी । स्त्री । मद्यविशेषे । तालरसकृतमद्ये । वै निघ । गुणाः—शीता कषाया अम्ला पित्तहृत् वातदा च । रा नि व १४ ।

सैमन्तिकम् । क्ली । सिन्दूरे । शब्दकल्प ।

सैरिभ । पुं । महिषे । पमु ।

सैरी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विषलाङ्गुलि । पमु ।

सैरीय (क) । पुं । श्वेतझिण्ट्याम् । ঝাঁটি । श र । अम । सु सू ३८ अ । नीलझिण्ट्याम् । पमु ।

सैरीयकद्वयम् । क्ली । नीलपीतझिण्टीद्वये । सु सू ३८ अ । चि २४ अ ।

सैरेयः । पुं । श्वेतपुष्पझिण्ट्याम् । শ্বেতঝাঁটি । श मा ।

सैरेय'(क) । पु । श्वेतझिण्ट्याम् । শ্বেতঝাঁটি । हि कटसरैया । गुणाः—"सैरेय कुष्ठवातास्र कफ कण्डू विषापह । तिक्तोष्णो मधुरोऽनम्ल सुस्निग्ध केशरञ्जन ॥" भा । सु चि २ अ । सौम्यकीटे । सू कल्प ८ अ ।

सैर्य्यः । पु । श्वेतझिण्टीक्षुपे । वै निघ २भ वा व्या षड्शीतिगुग्गुलौ ।

सैर्य्यक. । पुं । सहचरे । শ্বেত ঝাঁটি । वा सू १५ अ आरग्वधादौ । "भूनिम्ब सैर्य्यक पटोल करञ्जयुग्मम् ।"

सैर्य्यकयुग्मम् । क्ली । सहचरद्वये । एको रक्तपुष्प कुरबकाख्य, अन्य पीतपुष्प कुरण्टकाख्य इति । वा सू १५ अ वरुणादिवर्गे । "वरुणसैर्य्यक युग्मशतावरी ।"

सैवालम् । क्ली । जलनील्याम् । শেওলা । शब्दकल्प ।

सैह्लिक । पु । शिलारसे । स ।

सोनहः । पुं । लशुने । श र ।

सोन्माद' । त्रि । क्षिप्ते, उन्मत्ते । अटीम ।

सोभाञ्जन । पु । शोभाञ्जनवृक्षे । সজিনা গাছ । अटीम ।

सोमम् । क्ली । काञ्जिके । वै निघ । रक्तचन्दने । वै निघ २ भ वा श्वा चि रक्तपित्ते ।

सोम । पुं । कर्पूरे । अम । सोमरसे । जले । वानरे । मे । अमृते । शब्दकल्प । (Acid Sarcostemma. S Viminalis or Sarcostemma brevistigma Syn Asclepias acida) The moon plant. तन्नामकौषधिराजौ । সোমলতা । हिं सोमलता । वम् सोमवल्ली । तें टिगटसुम्मुडु, ... तत्पर्यायाः,—सोमवल्ली सोमवल्लिका चन्द्रवल्ली गुल्मवल्ली यज्ञवल्ली इन्दुवल्ली इन्दुलेखा महागुल्मा यज्ञश्रेष्ठा मधुपत्रा सोमाह्वा द्विजप्रिया सोमक्षीरा सोमा यज्ञाङ्गा इन्दुसंज्ञा । तस्य पत्राणि पञ्चदश भवन्ति । तानि च शुक्लप्रतिपदद्रवचन्द्रवत्पत्रम् एकै

जायन्त, कृष्णप्रतिपदश्च एकैकं यन्ति । तदुक्तं — सोमनामौषधिराज पञ्चदशपर्णं, स सोम इव क्षीयते वर्द्धते च ।” च चि १म । स चतुर्विंशति विध, तेषां सर्व्वेषामेव पत्राणि १५श भवन्ति । ते अंशुमान् घृतगन्ध, रजतप्रभ कदलीकन्दवत्कन्द, मुञ्जवान् लशुनपत्र, चन्द्रमा कनकाभ जले जायते, गरुडाहृत श्वेताच शाहिनिर्म्मोकवत् वृक्षाग्रे लम्बते । अन्ये सर्व्वे च सोमा विचित्रवर्णमण्डल चित्रिता । सर्व्वे एव पञ्चदशदला क्षीरकन्दलता वन्तश्च । तेषां सर्व्वेषां जन्म महेन्द्रमलयश्रीपर्व्वतदेव गिरिहिमालयपारियात्रसह्यविन्ध्यादिषु । चन्द्रमा सोमश्च सिन्धुनदे प्लवङ्गासते, मुञ्जवानंशुमांश्च तथा प्यधिगम्यते । तथा काश्मीरे क्षुद्रमानससरसि च श्वेतृ भपाङ्गजागतशाङ्करा अधिगम्यन्ते । सु चि २९श ।

सोमकः । पु । सोमरोगे । निदा ।

सोमखण्डा । स्त्री । सोमराज्यां । वै निघ ।

सोमगन्धकम् । क्ली । रक्तोत्पले । वै निघ ।

सोमगा । स्त्री । सोमराज्यां । वै निघ ।

सोमग्रन्थि(न्थी)का । कुष्माण्डलतायाम् । কুমড়ো লতা । वै निघ ।

सोमग्रहः । पुं । अश्वस्य ग्रहविशेषे । तेनाश्व कम्पते अल्पपानाशन शीतलाङ्गश्च गात्रं प्रसार्य्य शेते । ज द ५श ।

सोमघृतम् । क्ली । गर्भोत्पादनघृते । कोमद्वर्ण्णैकवर्णाया गो घृत ८ श । काथार्थं—सिद्धार्थक वचा ब्राह्मी शङ्खपुष्पी पुनर्नवा श्वेतभूमि कुष्माण्ड त्रिफला कुष्ठ कटुकी अनन्तमूल श्यामा लता यष्टीमधु क्षीरपुष्पी जातीपुष्प वासापुष्प मञ्जिष्ठा देवदारु शठी पिप्पली भृङ्गराज हरिद्रा दारुहरिद्रा इन्द्रवारुणी सुवर्चला दशमूलम् अपामार्ग अश्वगन्धा शतमूली प्र २ प । पाकार्थं— जल ६४ श शे १६ श । अशक्तमिदम् । কোব-বর্ণা একবর্ণা গাভীর ঘৃত ৮ শ । ক্কাথার্থ —স্বাইসরিষা, বচ, ব্রাহ্মীশাক, বেড়েলা, পুনর্নবা, শুভ্রভূমিকুষ্মাণ্ড, ত্রিফলা, কুড়, কট্কী, অনন্তমূল, শ্যামালতা, যষ্টিমধু, চোর-চলী, জাতীপুষ্প, বাসকপুষ্প, মঞ্জিষ্ঠা, দেবদারু, শটী, পিপুল, ভীমরাজ, হরিদ্রা, দারুহরিদ্রা, ইন্দ্রবারুণ, হুড়হুড়িয়া, দশমূল, আপাঙ্, অশ্বগন্ধা, শতমূলী প্রত্যেক ২প, জল ৬৪ শ শেষ ১৬ শ । ভা কৌ । অন্যচ্চ— गव्यघृत ४ श । कल्कार्थ—श्वेतसर्षप वचा ब्राह्मी क्षीरपुष्पी पुनर्नवा क्षीरकाकोली कुष्ठ यष्टीमधु कटुकी द्राक्षा गाम्भारीफल पद्मकाष्ठ श्यामालता अनन्ता हरिद्रा पाठा गुडत्वक् देवदारु सौवर्च्चल लवण मञ्जिष्ठा त्रिफला प्रियङ्गु वासापुष्प गिरिमल्लिका मिलित १ श । भैष

सोमजम् । क्ली । दुग्धे । हे च ।

सोमदा । स्त्री । गन्धशट्याम् । गन्धशटी । वै निघ ।

सोमनाथरसः । पुं । प्रमेहे, सोमरोगाधिकारे च रसविशेषे । अत्र रसगन्धादीनां प्रत्येक रसार्द्धमान ग्राह्यम् । रसाद्य । पालिधारस शोधितहिङ्गुलोत्थपारद आखुकर्णीरसशोधित गन्धक प्र २ तो कज्जलि. कार्य्या । कज्जलीं मर्द्दितलौह ८ तो अभ्रक वङ्ग रौप्य खर्पर स्वर्ण माक्षिक सुवर्ण प्र १ तो कुमारीरसेन भेकपर्णीरसेन च मर्द्दयेत् भावयेच्च । वटी गुञ्जाद्वयमिता । পালিধারসে শোধিত পারা ২ তো ইন্দুর কাণীপানারসে শোধিত গন্ধক ২ তো একত্র কজ্জলি করত লৌহ ৮তো সহ মিশাইয়া ঘৃত-কুমারীর রসে মাড়িতে হইবে। অভ্র, বঙ্গ, রৌপ্য, খাপর, স্বর্ণমাক্ষিক এবং স্বর্ণ প্রত্যেকে ১ তো সমস্ত একত্র মিশাইয়া ঘৃতকুমারীর ও থুলকুড়ির রসে ভাবনা দিয়া ২র. বটী করিবে । ভা কৌ । ভৈষ ।

सोमपत्रः । पु । उलपतृणे । উলু খড় । “दर्भं पुरश्छद सस्य सोमपत्र परान्प्रिय ।” श च ।

सोमपादपः । पु । कायफलवृक्षे । वै निघ ।

सोमप्रियम् । क्ली । कुमुदपुष्पे । वै निघ ।

सोमबन्धु । पु । कुमुदे । श र ।

सोममणि । पु । चन्द्रकान्तमणौ । भूरिप्र ।

सोमयोनि । पुं । पीतचन्दनवृक्षे । सुश्रीतलं चन्दनं यत् तैलपर्णिकमुच्यते । उभौ तु तस्य पर्य्यायौ सोमयोनि सितेतरम् ॥” श र ।

सोमराजिका । स्त्री । सोमराज्याम् । श र ।

सोमराजी । स्त्री । (Vernonia anthelmintica Syn Serratula anthelmintica) स्वनामख्यातवृक्षे । সোমরাজ, হাকুচ ।

कर्ष, कालिये निर्योरित । भ बाउभी । क
बिरैट् से तिपतोरी, कलवधनिधी । वम्
া, कालोजोरो । तत्पर्य्याया,—सुवल्लि
ल्लिका कालमेषी कृष्णफला बाकुची पूति
चन्द्रलेखा कृष्णा कुष्ठनाशिनी पूतिफला
ो सोमराजी कालमेषी वागुजी वाकुजी ऐन्दवी
तुषा शशिलेखा वेजानी सिता सितावरी चन्द्री
ा कुष्ठघ्नी काम्बोजी पूतिगन्धा वल्गुला
ाजी चवल्गुज कालिन्दा चाल्गुजा । रा
४ । गुणा—"बाकुची मधुरा तिक्ता कटु
ा रसायनी । विष्टम्भहृहिमा रुच्या सरा
लपित्तनुत् । रुच्या ह्र्या श्वास कुष्ठ मेहज्वर
प्रणुत् । तत्फलं पित्तल कुष्ठ कफानिल
कटु । केश्य लघ्य क्रिमि श्वास कास शोथाम
ुनुत् ।"

राट् । पुं । सोमराज्याम् । সোমরাজ ।

रोग. । पुं । स्त्रीणां मूत्रातिसारे । निदा
:—"स्त्रीणामतिप्रसङ्गेन शोकाच्चापि श्रमा
। अतीसारकयोगाद् वा गरयोगात्तथैव च ।
सर्व्वशरीरस्था क्षुभ्यन्ति प्रस्रवन्ति च ।
स्ता प्रच्युता स्थानात् मूत्रमार्गं व्रजन्ति हि ॥"
ण—"प्रसन्ना विमला शीता निर्गन्धा नीरुजा
। स्रवन्ति चातिमात्र ता सा न शक्नोति
ला । वेगं धारयितु तासां न विन्दति सुख
रत् । शिरःशिथिलता तस्या मुखं तालु च
ति ॥ मूर्च्छा जृम्भा प्रलापश्च त्वग्रुक्षा चाति
रा । भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पेयैश्च न तृप्तिं लभते
। तस्मात्स्वाच्छरीरस्य सौम्याया सोमसंज्ञिता ।
सोमक्षयात् स्त्रीणां सोमरोग इति स्मृत ।
। भा । बहुमूत्ररोगे ।

मलता । स्त्री । दिव्यौषधिविशेषे । সোম-
তা । See साम । गुड़ूच्याम् । ब्राह्मीक्षुपे ।
नि व ५ ।

मलतिका । स्त्री । सोमलतायाम् गुड़ूच्यां ।
नि व ३ ।

मवल्क । पुं । कट्फलवृक्षे । কট্‌ফলের
ছ । रत्ना । करञ्जवृक्षे । করঞ্জ গাছ ।
ा । च वि ८ष । रीठाकरञ्जे । रा नि व ९ ।
। श्वेतखदिरे । अम । बर्बरकवृक्षे । বাবলা
ছ । रत्ना । रा नि व २२ ।

सोमवल्कलः । पुं । कट्फलवृक्षे । श्वेतखदिरे ।
वै निघ ।

सोमवल्लरी । स्त्री । सोमलतायाम् । সোম-
লতা । ब्राह्मीक्षुपे । सोमराज्याम् । वै निघ ।
मण्डूकपर्ण्याम् । अम । सोमलताभेदे भ ।

सोमवल्लिका । स्त्री । सोमलतायाम् । भ ।
सोमराज्याम् । अम ।

सोमवल्ली । स्त्री । सुदर्शनायाम् । উশ্‌তি
পুশ্‌তি, পদ্মগুলঞ্চ । लताकरञ्जे । ब्राह्म्याम् ।
ব্রাহ্মী শাক । बाकुच्याम् । সোমরাজ । रा नि व
२३ । सु कल्प १ष । श्वेतखदिरे । गजपिप्पल्यां ।
वनकार्पासे । वै निघ । गुड़ूच्याम् । अम । पाताल
गरुड़ीलतायाम् । পাতাল গরুড়ী । रा नि व
३ । सोमायाम् । সোমলতা । रा नि व ३ । भ ।
च चि ८ष । मण्डूक्यां । थुलकुড়ি । रा नि व १३ ।

सोमवृक्ष । पुं । कट्फलवृक्षे । रत्ना । श्वेत
खदिरे । रा नि व ८ ।

सोमशकला । स्त्री । शशाण्ड्यां । रा नि व
७ । See शशाण्डुली ।

सोमशल्य । पुं । श्वेतखदिरे । रा नि व ८ ।

सोमसत्त्वम् । क्ली । कर्पूरे । रत्ना ।

सोमसट्क । पुं । षट्कभेदे । यथा—"दधि
क्षीरौ विनिक्वाथ्य तस्मिन् विश्वा मरीचयौ ।
कृष्णाजिरकयोश्चूर्णं क्षिप्त्वा भाण्डे सुघोलयेत् । वस्त्र
पूते ततस्तस्मिन् बीजं दाड़िमजं क्षिपेत् । सोमसट्क
नामासौ वर्द्धमानगुणे समः ॥" द्रव्य गु ।

सोमसम्भवा । स्त्री । गन्धशट्यां । वै निघ ।

सोमसार । पुं । श्वेतखदिरे । रा नि व ८ ।

सोमस्कन्ध. । पुं । श्वेतखदिरे । वै निघ ।

सोमह्वारा (रो) । स्त्री । महासोमलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

सोमा । स्त्री । लघुसोमलतायाम् रा नि व ३ ।
ब्राह्म्याम् । ব্রাহ্মী শাক । सोमवल्क । कट्फल ।
सु सू ३६ष । गुड़ूच्यां । सोमराज्यां । সোমরাজ ।
शुक्लाभ्रे । শ্বেত অভ্র । वै निघ. ।

सोमाख्यम् । क्ली । रक्तकैरवे । রক্তকুমুদ ।
रत्ना ।

सोमार्द्धी (र्द्धा)। स्त्री। महासोमलतायाम्। रा नि व ३।

सोमालः। त्रि। सुकुमारे। शब्दर।

सोमोद्भवः। पु। कृष्णे। वै निघ।

सोरकम्। क्ली। मत्स्याण्डभेदे। सोरा इति सर्व्वत्र। त्रि (गन्धद्रावके)।

सोहरा। स्त्री। सारा इति ख्याते पण्यद्रव्ये। भैष ग्रीहणि महागन्धद्रावके।

सौकरी। स्त्री। वाराहीकन्दे। वै निघ।

सौक्तिकेयः। पु। तदाख्य विषभेदे।

सौख्यम्। क्ली। आरोग्ये। सुखे। हेम च।

सौगन्ध्यम्। क्ली। कत्तृणे। गन्ध तृण। सुगन्ध तृणे। श्यामकर्पूरे। "सौगन्धिकञ्च सौगन्ध रामकर्पूरके तृणे।" श र। त्रि। शुभगन्धे।

सौगन्धकपत्रकः। पु। श्वेतार्जके। শ্বেত-তুলসীবিশেষ। वै निघ।

सौगन्धिकम्। क्ली। माणिक्यभेदे। रा नि व १३। पद्मरागे। मे। नीलोत्पले। नीलशुंदि। रा नि व १०। सु सू ३८ अ ३०। रक्तकमले। লাল পদ্ম। च सू ४२ अ। त्रिसुगन्धि, त्वगेलापत्रेषु। वै निघ २य खण्डे च दाडिमाष्टके। सौवर्च्चल लवणे। সচল নুন। वै निघ अर्शो चि भल्लातक लेहे। रोहिषतृणे। रामकर्पूरे। अम। कह्लारे। রক্ত কহ্লার। अम। रत्न र निघ चि। गन्धतृणे। अम। च सू ३ अ। पु। गन्धके। रा नि व १३। भद्रतर गन्धके। च द राजय चि रसेन्द्रगुटिकायाम्। च सू ३ अ। कफभक्तिमिविशेषे। च वि ७ अ। स्त्री (का)। पद्मभेदे। शुण्डी। शब्दकल्प। गन्धतृणे। भैष ना र चि कुष्माण्डाद्यघृते। अनन्त मूले। च द ना र चि। त्रि। कीटभेदे। "य पुंसि योनौ जायेत स सौगन्धिक उच्यते। स योनिशेफ सौगन्धमाघ्राय लभते बलम्॥"

सौगन्धिपत्रक.। पु। श्वेतार्जके। वै निघ।

सौण्डी। स्त्री। पिप्पल्याम्। श च।

सौध। पुं, क्ली। रौप्ये। रा नि व १३। राज भवने। अम। पुं। दुग्धपाषाणिकायाम्। দুধখড়ি। रा नि व १४। स्त्री (धा)। स्नुहीवृक्षे। মনসা সিজ। च द ग्रहणी चि।

सौधभूषणम्। क्ली। चूर्णके। চুণ। वै निघ।

सौपर्णम्। क्ली। मरकतमणौ। रा नि व १३। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६। स्त्री (र्णी)। वन्ध्याकर्कोटीलतायाम्। পাতালগরুড়ী। रा नि व ३। सुश्रुत १६ अ।

सौभद्रेयः। पु। विभीतकवृक्षे। বহেড়া গাছ। श र।

सौभाग्यम्। क्ली। सिन्दूरे। टङ्कणे। সোহাগা। रा नि व ६।१३। भैष ज्व चि सौभाग्यवट्यां।

सौभाग्यचिन्तामणिः। पु। विषमज्वरे औषधम्। रसगन्धकहिङ्गुलजैपालबीजकानि क्रम वृद्ध्या नेतव्यानि, अथ दन्तीमूलरसेन पिष्टा गुञ्जाप्रमाणा वटी कार्य्या। अनुपान शर्करा। भा प्रौ।

सौभाग्यमण्डनम्। क्ली। हरिताले। वै निघ।

सौभाग्यशुण्ठी। स्त्री। सूतिकायां मोदकौषधे। यथा—কেশুর, পানিফল,পদ্মবীজ, মুতা, জীরা, কৃষ্ণজীরা, জায়ফল, জয়িত্রী, মদন, শৈলজ, নাগেশ্বর, তেজপত্র, গুড়ত্বক্, শঠী, ধাইফুল, এলাইচ, গুলফা, ধনিয়া, গজপিপুল, মরিচ, কাঁকড়াশৃঙ্গী, ভূমিকুষ্মাণ্ড এবং শতমূলী প্রত্যেক ৪ তো লৌহ ৮ তো অভ্র ৮ তো শুণ্ঠীচূর্ণ ১ শ মিছরি ৩০ প ঘৃত ১ শ গব্যদুগ্ধ ৮ শ। মাত্রা ১ তোলা পর্য্যন্ত। দ্বিতীয়া যথা— ত্রিফলা, ত্রিকটু, কৃষ্ণজীরা, গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ, নাগেশ্বর, মুতা, জয়িত্রী, জায়ফল, ধনে, লবঙ্গ, গুলফা, বালুকা, ময়নাফল, যমানী, বনযমানী, ধাইফুল, শতমূলী, তালমূলী, লোধ, গজপিপুল, পিয়াশবীজ, গুলঞ্চ, কর্পূর, চন্দন, রক্তচন্দন প্রত্যেকের চূর্ণ ২ তো শুণ্ঠচূর্ণ ৪ শ ঘৃত ১ শ দুগ্ধ ৮ শ চিনি ৫ শ একত্র পাক করিবে। অনুপান ছাগ-দুগ্ধ। ২য় পাঠ— "कासीस महाटवराटसुस्त द्विजीरक जातिफल सकोषम्। लवङ्गशैलेयकनागपुष्प पत्र वराङ्ग त्रुटि धातकी च। एला मलाह्वा धनिकेभपिप्पली सथीपत्र श्रङ्गिवरी विदारी। मोचाभक सत्र पलप्रमाण प्रत्येकशो पिष्ट कर्षयुग्मम्। महौषधात् चूर्णदलानि चाष्टौ चिन्त्यतलाभ्यञ्च सिता विधेया। पलानि चाष्टावपि सर्पिषश्च प्रस्थद्वयं क्षीरमिह प्रयुक्तम्। पचेद्विधिज्ञ

माती। तत्पर्य्याया,—तुवरी काङ्क्षी पार्व्वती कालिका काक्षी सती सौराष्ट्रमृत्तिका सौराष्ट्रा मृत्स्ना पर्पटी। गुणाः—तिक्ता कटुका कषाया अम्ला लेखनी चक्षुष्या वह्णी छर्द्दि विषघ्ना व्रणघ्नी च। रा नि व १३। सा च स्फटिकातुल्यगुणा। भा पू १भ ड रस व। कफविषवीसर्पव्रणघ्नी। राज। सु चि १८ष। तदभावे पङ्कपर्पटी ग्राह्या। भा म ४ भ ड द चि। वै निघ २भ वर्गे चि भल्लातकादितैले। गोपीचन्दने। तिलक-माटी। वै निघ।

सौरि। पुं। असनवृक्षे। आसन् गाछ। रा नि व ९। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। हुड़हुड़िया। रा नि व ४।

सौरिकः। पुं। भल्लातकवृक्षे। भेला गाछ। वै निघ।

सौरिरत्नम्। क्ली। नीलमणौ। रा नि व १३।

सौरी। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। हुडहुड़िया। पुं (सौरिन्)। भल्लातके। वै निघ।

सौरीयकम्। क्ली। तवागकल्कक्षारनिर्यास विषे। सु कल्प २ष। See त्वक्सारविषम्।

सौरेयः (क)। पुं। शुक्लपुष्पझिण्ट्याम्। श्वेत झाँटी। हि कटसरैया। गुणाः—"सौरेयं कुष्ठ वातास्रकफकण्डूविषापहम्। तिक्तोष्णं मधुरं दन्त्यं सुस्निग्धं केशरञ्जनम्॥" भा।

सौल्विकः। पुं। ताम्रकुट्टके। भटो।

सौवर्चलम्। क्ली। Sachal salt तद्देशज लवणे। सचल लवण। हि सोञ्चारकौड़ा। च द म सा वि। सोञ्चारलवण। भा म ४भ योनि रो चि। सौवर्चल इति महाराष्ट्रादौ। तत्पर्य्याया,—अक्षं रुचकं ह्याग्लवणं दुर्गन्धं शूलनाशनम् तिलकं कृष्णगन्धं कृष्णं कौद्रविकम्। गुणाः—लघु क्षारं कटु उष्णं गुल्मक्रमिघ्नम् उर्द्ध्ववातामयशूल विबन्धारोचकहरञ्च। रा नि व ६। अग्निकरं कटु उष्णं विशदं लघु। मद। विबन्धानाहशूलघ्नम् उद्गारशोधकञ्च। भा। रुचिकरं सौर्य्योष्णं हृद्यं कटु गुल्मघ्नं शूलघ्नं किञ्चित्पित्तकरं लघुपाकञ्च। राज। सज्जिकारे। साज्जिमाटी। अम।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। प्रियङ्गौ। श मा।

सौवर्णिका। स्त्री। सर्पाख्यलताविशेषे। सु कल्प ४ष।

सौविदः (दल्लः)। पुं। अन्तःपुरिकाया रक्षके। दफ्तरी। अम।

सौवीरम्। क्ली। बदरे। बृहद्बदरे। बड़ कुल। रमा। काञ्जिके। काँजि। प सु। काञ्जिक भेदे। च द क्रमि चि। स्रोतोऽञ्जने। अम। सौवीराञ्जने। नीलाञ्जन, नील सुर्मा। रमा। एतच्छोधनं वराटकवत्। र सा स। रसाञ्जने। रसाञ्जनशोधने प्रशस्तम्।

सौवीरकम्। क्ली। यवगोधूमकृतकाञ्जिके। यव ओ गमेर काँजि। "निस्तुषपक्वयवैः सहितं मन्नम्।" शाङ्ग। निस्तुषयवकाञ्जिके। यवेर काँजि। च। तत्पर्य्याया,—सुवीराम्लं यवोत्थं गोधूमसम्भवं यवाम्लजं धूपोत्थं तुषोदकम्। गुणाः—"सौवीरन्तु यवैरामैः पक्वैर्वा निस्तुषैः कृतम्। गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य्याः केचिदूचिरे। सौवीरन्तु ग्रहण्यर्शःकफघ्नं भेदि दीपनम्। उदावर्त्ताङ्ग मर्द्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते॥" भा। अग्निदं केश्यं शिरोरोगघ्नं जराहरं शैथिल्यनाशनं बलकरं सन्तर्पणञ्च। रा नि व १५। See तुषाम्बु। "सौवीरके सुवीराम्लं ज्ञेयं गोधूमसाधितम्। निस्तुषैस्तु यवैः केचित् प्राहुः सौवीरकं बुधाः॥ यवैस्तु निस्तुषैः पक्वं सौवीरं साधितं क्वचित्। यवादष्टगुणं तोयम् दापयन्ति चिकित्सकाः॥ घनात्यये तथा शीते सन्धानं षड्दिनं भवेत्। हेमन्ते शिशिरे स्थाप्य भिषक् दशदिनेन वै। प्रावृड्वसन्ते सन्धानं भवेदष्टदिनेन वै॥" तोड। सौवीराञ्जने। तत्र नीलाभम्, नीलसुर्म्मा इति लोके। प सु।

सौवीरकः। पुं। बदरवृक्षे। बड़ पाटनाई कुलगाछ। रा नि व ११।

सौवीरञ्जनम्। क्ली। नीलाञ्जने। नील सुर्म्मा। वै निघ।

सौवीरबदरम्। क्ली। बदरफलविशेषे। नारकुले, पाटनाई मिष्ट बड कुल। गुणाः—शीतलं भेदनं गुरु शुक्रलं बृंहणं पित्तदाहरक्तक्षत तृष्णावातघ्नञ्च। म द व ६।

सौवीरसारम्। क्ली। स्रोतोऽञ्जने। सुर्म्माञ्जन। रा नि व ११।

सौवीरा। स्त्री। चौरकाकोल्याम्। क्षीर कांकुला। वै निघ।

सौवीराञ्जनम्। क्ली। स्वनामख्याताञ्जन विशेष। सुवीरानामनदीभवाञ्जने। नीलाञ्जन, नील सुर्मा। तत्पर्य्याया,—पार्व्वतेयम चञ्जन यामुन कृष्ण नादेयं मेचक स्रोतोजं दुग्ध नीलं सुवीरज नीलाञ्जन चक्षुष्य वारिसम्भव कपोतक। रा नि व १३। लक्षण—"वल्मीकशिखराकार भङ्गे नीलोत्पलद्युति। सौवीराञ्जनमित्याहुरायुर्वेदविदो जना।" च द खल्वप्रक्षे। गुणा—शीतल सौष्णु स्वादु लेखन कटु चक्षुष्य तिक्त ग्राहक मधुर स्निग्ध हिक्काछर्दिपित्तविषकफघ्न नेत्रदोषहरं वातघ्न श्वासहरं रक्तपित्तघ्न। वै निघ। शीतल कटु तिक्त कषाय चक्षुष्य रसायन कफ वात विषघ्न। रा नि व १३।

सौवीरिका। स्त्री। क्षुद्रबदरीभेदे। मद व ६।

सौसुराद। पुं। पुरीषजकृमौ। च वि ७म।

सौहित्यम्। क्ली। तृप्तौ। अम। यावता हारेण कुक्षेरप्रपीडनादिक भवेत् तावदाहारे। च सू १५ष।

स्कन्द। पु। शरीर। विका। पारदे। रा नि व १३। स्कन्दग्रहे। भा म ४थ बालचि।

स्कन्दग्रह। पु। तन्नामकबालग्रहविशेषे। तदा विष्टस्य लक्षणं—"शूनाक्ष क्षतजसगन्धिक स्तन द्विड् वक्रास्यो हत चलितैकपक्ष्मनेत्र। उद्विग्न सुललितचक्षुरल्परोदी स्कन्दार्त्तो भवति च गाढ मुष्टिवर्चा॥" सु उ २७म। तदुत्पत्ति यथा— "स्कन्द सृष्टो भगवता देवेन त्रिपुरारिणा। बिभर्त्ति चापरां सज्ञां कुमार इति स ग्रह॥" सु उ २७म

स्कान्द(न्ध)तरु। पुं। नारिकेलवृक्षे। नारि केल गाछ। रा नि व ११।

स्कन्दनम्। क्ली। रेचने। विका। शोषणे। व्याक।

स्कन्दसखा। पु। स्कन्दापस्मारे। सु उ २७म।

स्कन्दाशक। पु। पारदे। रा नि व १३।

स्कन्दापस्मार। पु। बालग्रहविशेषे। लक्षण यथा—"निसञ्ज्ञो भवति पुनर्भवेत् ससंज्ञ सरब्ध करचरणैश्च नृत्यतीव। विण्मूत्रे सृजति विनद्य जृम्भमाण फेनं वा सृजति च तत्सखाभिपन्न॥" सु उ २७म। "स्कन्दापस्मारसञ्ज्ञो य सोऽग्निर्मां प्रियमद्युति। स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति चोच्यते॥" सु उ २७म।

स्कन्ध'। पुं। शरीरावयवविशेषे। काँध। रा नि व १८। तरोर्मूलादिशाखापर्य्यन्तभागे। गाछेर गुँड़ि। अम शरीरे। मे।

स्कन्धज:। पु। शल्लकादौ। "पञ्चयीनय इत्याद्या स्कन्धजा शल्लकीमुखा।" हे च। वटवृक्षे। मद व ५।

स्कन्धदेश:। पुं। कृसिस्कन्धे। स्कन्धप्रदेशे। काँध। अम।

स्कन्धफल'। पुं। नारिकेलवृक्षे। रा नि व १०। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुमुर। श च। स्त्री (ला)। खर्जूरवृक्षे। भा।

स्कन्धबन्धना। स्त्री। मधुरिकायाम्।

स्कन्धमल्लक। पुं। काङपक्षिणि। काँक पाखी। हे च।

स्कन्धरुह। पुं। वटवृक्षे। वटगाछ। रा नि व ११।

स्कन्धरोग। पुं। अंसगाते चववाहुकादौ। मा नि।

स्कन्धवन्दना। स्त्री। मधुरिकायां। मौरी। श च।

स्कन्धशृङ्ग। पुं। महिषे। शब्दकल्प।

स्कन्धा। स्त्री। शाखायां। लतायां। शब्दकल्प। श्यामालतायाम्।

स्कन्धी (न्)। पु। वृक्षे। र मा।

स्कन्न। त्रि। सुते। अम। वा उ २६ष।

स्फोटिका। स्त्री। छायुविकायां, खञ्जनिका याम्। विका।

स्तन। पुं। कुचे। तत्पर्य्याया,—कुच कुच उरोज वक्षोज पयोधर वक्षोरुह उरसिज। रा नि व १८। तन्नामकमर्म्मस्थाने। सु शा ६ष।

स्तनकील। पुं। स्तनविद्रधौ। च द स्त्रीरोगचि।

स्तननम्। क्ली। कुन्थने। मे।

स्तनन्धय। पुं। स्तनपायिशिशौ। रा नि व

माती। तत्पर्य्याया,—तुवरी काङ्क्षी पार्व्वती कालिका कामी सती सौराष्ट्रमृत्तिका सौराष्ट्रा मृत्स्ना पर्पटी। गुणा—तिक्ता कटुका कषाया अम्ला लेखनी चक्षुष्या शङ्खणी छर्द्दि पित्तसन्तापघ्नी च। राजनि व १३। सा च स्फटिकातुल्यगुणा। भा पू १म भ ह रसव । कफपित्तवीसर्पनाशनी । राज। सुषि १८च । तदभावे पङ्कपर्पटी ग्राह्या । भा म ४ भ ह द चि । वै निघ २भ अर्शं चि भल्लातकादिलेपे । गोपीचन्दने । তিলক-মাটী । रं निघ ।

सौरि: । पुं । असनवृक्षे । আসন্ গাছ । राजनि व ९ । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । হুড়হুড়িয়া । राजनि व ४ ।

सौरिक: । पुं । भल्लातकवृक्षे । ভেলা গাছ । वै निघ ।

सौरिरत्नम् । क्ली । नीलमणौ । राजनि व १३ ।

सौरी । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । হুড়হুড়িয়া । च (सौ[इन्]) । भल्लातके । वै निघ ।

सौरीयकम् । क्ली । तन्नामकरक्तसारनिर्यास विशे । सु कल्प २च । See रक्तसारविषम् ।

सौरेय: (क:) । पुं । शुक्लपुष्पझिण्ट्याम् । শ্বেত ঝাঁটী । हि कटसरैया । गुणा—"सौरेय कुष्ट वातास्त्रकफकण्डूविषापह । तिक्तोष्णो मधुरो दन्त्य सुस्निग्ध केशरञ्जन ॥" भा ।

सौल्विक: । पु । ताम्रकुट्टके । কটী ।

सौवर्चलम् । क्ली । Sachal salt तद्देशज लवणे । সচল লবণ । हि काँचारनोन । च द च सा चि । काँचारलवण । भा म ४भ योनि रो चि । सौवर्चल इति महाराष्ट्रादी । तत्पर्य्याया,—अक्ष रुचक हृद्यगन्ध दुर्गन्ध शूलनाशनम् तिलक कृष्णगन्ध कृष्ण कौट्रविकम् । गुणा—लघु क्षारं कटु उष्ण गुल्म कृमिघ्नम् ऊर्द्ध्ववातामयशूल विबन्धारोचकहरश्च । राजनि व ६ । रुचिकरं कटु उष्ण विशद लघु । मद । विबन्धानाहशूलघ्नम् उद्गारशोधकञ्च । भा । रुचिकरं वीर्य्योष्ण हृद्यं कटु गुल्मघ्नं शूलघ्नं किञ्चित्पित्तकरं लघुपाकञ्च । राज । सर्ज्जिक्षारे । সাজিমাটী । अम ।

सौवर्णभेदिनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । अ मा ।

सौवर्णिका । स्त्री । सर्पाख्यलूताविशेषे । सु कल्प ८च ।

सौविद: (दल्ल:) । पु । अन्तःपुरिकाया रक्षके । कञ्चुकी । अम ।

सौवीरम् । क्ली । बदरे । बड़बदरे । বড় কুল । रमा काञ्जिके । কাঁজি । प सु । काञ्जिक भेदे । च द क्लमि चि । स्रोतोऽञ्जने । अम । सौवीराञ्जने । নীলাঞ্জন, নীল সুর্মা । रमा । एतच्छोधन वराटकवत् । र सा म । रसायने । रसाञ्जनशोधने भ्रमम् ।

सौवीरकम् । क्ली । यवगोधूमकृतकाञ्जिके । যব ও গমের কাঁজি । "निस्तुषपक्वयवै रचितं मन्नम् ।" शार्ङ्ग । निस्तुषयवकाञ्जिके । যবের কাঁজি । च । तत्पर्य्याया,—सुवीराम्ल यवोत्थ गोधूमसम्भव यवाम्लज तुषोत्थ तुषोदकम् । गुणा—"सौवीरन्तु यवरामै पक्वैर्वा निस्तुषै कृतं । गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य्य कैचिदूचिरे । सौवीरन्तु ग्रहण्यर्शं कफघ्नं भेदि दीपनम् । उदावर्त्ताङ्ग मर्द्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते ॥" भा । अम्लरसे केश्य शिरोरोगघ्न जराहर शैथिल्यनाशनं बलकर सन्तर्पणञ्च । राजनि व १५ । See तुषाम्बु । "सौवीरक सुवीराम्लं ज्ञेयं गोधूमसाधितम् । निस्तुषैस्तु यवै कैचित् प्राहु सौवीरकं बुधा । यवैस्तु निस्तुषै पक्वं सौवीर साधितं क्वचित् । यवादष्टगुणं तोयम् दापयन्ति चिकित्सका ॥ घनाद्यैः सह चीर्णं सन्धान षड्दिनं भवेत् । हेमन्ते शिशिरे स्थाप्य भिषक् दशदिनेन वै । प्रावृट्सन्ते सन्धान भवेदष्टदिनेन वै ॥" तीड़ । सौवीराञ्जने । तच्च नीलाभम्, नीलसुर्मा इति लोके । प सु ।

सौवीरक: । पुं । बदरवृक्षे । বড় পাটনাই কুলগাছ । राजनि व ११ ।

सौवीरजम् । क्ली । नीलाञ्जने । নীল সুর্মা । मै निघ ।

सौवीरबदरम् । क्ली । बदरफलविशेषे । নারিকুলে, পাটনাই মিষ্ট বড় কুল । गुणा—शीतल भेदनं गुरु शुक्रलं बृंहणं पित्तदाहरक्षत क्षयावातघ्नञ्च । म द व ६ ।

सौवीरसारम् । क्ली । स्रोतोऽञ्जने । সুর্মাঞ্জন । राजनि व १३ ।

सौवीरा । स्त्री । चीरकाकोल्याम् । क्षीर काँकला । वै निघ ।

सौवीराञ्जनम् । क्ली । स्वनामख्याताञ्जन विशेष । सुवीरानामनदीभवाञ्जने । नीलाञ्जन, नील सुर्मा । तत्पर्य्याया,—याम्ननेयम् अञ्जन यामुन कृष्ण नादेयं मेचक स्रोतोजं दुष्प्रद नील सुवीरज नीलाञ्जन चक्षुष्य वारिसम्भव कपोतक । रा नि व १३ । लक्षण—"वल्मीकशिखराकार भङ्गे नीलोत्पलद्युति । सौवीराञ्जनमित्याहुरायुर्वेदविदो जना ।" च द सम्यष्टी । गुणा —शीतल तीक्ष्ण स्वादु लेखन कट चक्षुष्य तिक्त ग्राहक मधुर स्निग्ध हिक्काछर्दिपित्तविषकफघ्न नेत्रदोषहरं वातघ्न श्वासहरं रक्तपित्तघ्न । वै निघ । शीतल कटु तिक्त कषाय चक्षुष्य रसायन कफ वात विषघ्न । रा नि व १३ ।

सौवीरिका । स्त्री । क्षुद्रबदरीभेदे । मद व ६ ।

सौसुराद । पुं । पुरीषजक्रमी । च वि ७ष ।

सौहित्यम् । क्ली । चतृप्ती । अम । यावता क्षरेय कुचेरप्रपीडनादिक भवेत् तावदाहारे । च सू १५ष ।

स्कन्द' । पु । शरीर । त्रिका । पारदे । रा नि व १३ । स्कन्दग्रहे । भा म ४भ बालचि ।

स्कन्दग्रह' । पु । तन्नामकबालग्रहविशेषे । तदाविष्टस्य लक्षण—"शूनाच चतजसगन्धिक स्तन हिड् वक्राक्षो हत चलितैकपक्ष्मनेत्र । उद्विग्न सुचलितचक्षुरल्परोदी स्कन्दार्त्ता भवति च गाढ मुष्टिवर्चा ॥" सु उ २७ष । तदुत्पत्ति यथा—"स्कन्द सृष्टो भगवता देवेन त्रिपुरारिणा । बिभर्त्ति चापरां सज्ञां कुमार इति स ग्रह ॥" सु उ २७ष

स्कन्द(न्ध)तरु' । पुं । नारिकेलवृक्षे । नारिकेल गाछ । रा नि व ११ ।

स्कन्दनम् । क्ली । रेचने । त्रिका । शोषणे । व्याक ।

स्कन्दसखा । पु । स्कन्दापस्मारे । सु उ २७ष ।

स्कन्दाशक । पु । पारदे । रा नि व १३ ।

स्कन्दापस्मार । पुं । बालग्रहविशेषे । लक्षण यथा— नि सज्ञो भवति पुनर्भवेत् ससज्ञ सरब्ध करचरणैश्च नृत्यतीव । विण्मूत्रे सृजति विनद्य जृम्भमाण फेनं वा सृजति च तत्सखाभिपन्न ॥" सु उ २७ष । "स्कन्दापस्मारसज्ञो य सोऽग्निभा प्रियसद्युति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति चोच्यते ॥" सु उ २७ष ।

स्कन्ध' । पुं । शरीरावयवविशेषे । काँध । रा नि व १८ । तरोर्मूलादिशाखापर्यन्तभागे । गाछेर गुँड़ि । अम । शरीरे । मे ।

स्कन्धज: । पुं । शल्लक्यादौ । "पर्य्यायेणाथ द्रुत्वाद्या स्कन्धजा शल्लकीमुखा ।' हे च । वटवृक्षे । मद व ५ ।

स्कन्धदेश' । पुं । हस्तिस्कन्धे । स्कन्धप्रदेशे । काँध । अम ।

स्कन्धफल' । पु । नारिकेलवृक्षे । रा नि व १० । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुमुर । श च । स्त्री (ला) । खर्जूरवृक्षे । भा ।

स्कन्धबन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमल्लक । पुं । कङ्कपक्षिणि । काँक पाखी । हे च ।

स्कन्धरुह । पुं । वटवृक्षे । वटगाछ । रा नि व ११ ।

स्कन्धरोग । पुं । अंसशोषे अववाहुकादौ । मा नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । मौरी । श च ।

स्कन्धशृङ्ग । पु । महिषे । शब्दकल्प ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । शब्दकल्प । श्यामालतायाम् ।

स्कन्धी (इन्) । पु । वृक्षे । रमा ।

स्कन्न । त्रि । सुते । अम । वा उ २६ष ।

स्कोटिका । स्त्री । चातुविकायां, खञ्जनिकायाम् । त्रिका ।

स्तन । पुं । कुचे । तत्पर्य्याया,—कुच कूर्च उरोज वक्षोज पयोधर वक्षोरुह उरसिज । रा नि व १८ । तन्नामकमर्म्मस्थाने । सु शा ६ष ।

स्तनकील । पुं । स्तनविद्रधौ । च द स्त्रीरो चि ।

स्तननम् । क्ली । कुन्थने । मे ।

स्तनन्धय । पुं । स्तनपायिशिशौ । रा नि व

१८। स्त्री (या, यी)। स्तनपायिबालिकायाम्। रा नि व १८।

स्तनपायिका। स्त्री। बालिकायाम्। रा नि व १८।

स्तनपीडा। स्त्री। स्तनरोगे। निदा।

स्तनमुखम्। क्ली, पु। चूचुके। रा नि व १८।

स्तनमूलम्। क्ली। स्तनमूलमत मर्मभेदे।

स्तनयित्नु। पु। मुस्तके। मृत्यौ। अम। रोगे। हे च। मेघे।

स्तनरोग। पु। स्त्रीणां स्तनजव्याधौ। स्तन रोग। सम्प्राप्ति—"सक्षीरौ वाप्यदुग्धौ वा दोष प्राप्य स्तनौ स्त्रियाः। रक्तं मांसञ्च सदूष्य स्तन रोगाय कल्पते। यावत्यो गतयो दैव कारण सम्भ वन्ति हि। तावन्त स्तनरोगाः स्युः स्त्रीणां हेरेव हेतुभि। धमन्य सवृतद्वारा कन्याना स्तनमाश्रिता तासामेव दोषाविसरणात्तासां न भवन्ति स्तनामया तासामेव प्रजातानां गर्भिणीनान्तु ता पुनः। स्वभावादेव विवृता जायन्ते सम्भवन्त्यत ॥" सु नि १२अ।

स्तनरोहित। पु। तन्नामक सन्धिस्थाने। तस्य स्थान स्तनचूचुकयोरधम् उभयतो द्व्यङ्गुल भागे। सु शा।

स्तनविद्रधि। पु। स्तनोपरिजातस्फोटके। স্তনের বা মাইয়ের উপর ফোঁড়া। हे च। रम र स्तनरोगे चि।

स्तनवृन्त. } **स्तनशिखा** } पु, स्त्री। चूचुके। স্তনের বোঁটা। हे च।

स्तनव्रणः। पुं। स्तनोपरिजात व्रणे। रस र स्तनरोगे चि।

स्तनशोथः। पुं। स्तनपाकरोगविशेषे। च द स्त्रीरोगे चि।

स्तनसम्पत्। स्त्री। प्रशस्तोन्नतस्तने। लक्षण यथा—नात्युर्ध्वौ नातिलम्बौ नातिकृशौ नातिपीनौ युक्तपिप्पलकौ सुखप्रपानौ चेति। च शा ८अ।

स्तनायम्। क्ली। स्तनाग्रे, चूचुके।

स्तनान्तरम्। क्ली। हृदये। हे च। भावि [illegible]। [illegible]

स्तनितफलः } **स्तनितोद्भवः** } पुं। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुमुर गाछ। विकङ्कतवृक्षे। বৈঁচী গাছ। रा नि व ११।

स्तन्यम्। क्ली। दुग्धे। रा नि व १५। तदुक्त—"रसप्रसादो मधुर पक्वाहारनिमित्तज। कृत्स्ना द्देहात् स्तनौ प्राप्त स्तन्यमित्यभिधीयते ॥" "आहार रसयोनित्वादेवं स्तन्यमपि स्त्रियाः। तदेवापत्य संस्पर्शात् दर्शनात् स्मरणादपि। ग्रहणाच्च शरीरस्य शुक्रवत् सम्प्रवर्त्तते। स्नेहोनिरन्तरस्तत्र प्रस्रवे हेतुरुच्यते ॥" तत् शुद्ध दुष्टञ्च—तयो परीक्षा यथा—"नीरे स्तन्य यदक्लैशात् अविवर्णमतन्तु मत्। पाण्डुर तनु शीतञ्च तद्दुग्ध शुद्धमादिशेत्। कषाय सलिलप्लावि स्तन्य मारुतदूषितम्। पित्ता दम्लञ्च कटुक राज्योऽम्भसि तु पीतिका। कफ दुष्टन्तु तत्तोये निमज्जति च पिच्छिलम्। द्वन्द्वजन्तु द्विलिङ्ग स्यात् त्रिलिङ्ग सान्निपातिकम् ॥" तन्नाश कारण—"क्रोधात्शल्याद् भयाच्छोकात् क्रोधा दत्यपतर्पणात्। स्त्रीणां स्तन्यम् भवेत् स्वल्पम् गर्भान्तरविधारणात् ॥" भा।

स्तन्यजनन। त्रि। स्तनदुग्धवर्द्धके। च सू ४।

स्तन्यशोधन। त्रि। स्तन्यदोषहरे। सु।

स्तन्यसम्पत्। स्त्री। प्रशस्तस्तन्ये। तच्च प्रकृति वर्णरसगन्धयुक्त भवेत्। च शा ८अ।

स्तन्या। स्त्री। कालक्षीरशाके। प सु।

स्तब्ध। त्रि। दृढे। स्थिरे। व्याक।

स्तब्धता। स्त्री। दृढतायां। दार्ढ्ये। मा नि।

स्तब्धरोमा (मन्)। पु। शूकरे। अम।

स्तभ। पु। छागे। श र।

स्तम्ब। पु। शीर्षहीनकाण्डे। ঝাড়ের গাছ। प्रकाण्डहीन तरुमात्रे। अम। तृणादीनां गुच्छे। चामर।

स्तम्बक.। पुं। घण्टकवृक्षे। হেঁচেতা। वै निघ।

स्तम्बकरि। पुं। धान्ये। अम। धान्यमात्रे। श र।

स्तम्बेरम.। पुं। हस्तिनि। प सु।

स्तम्भ। पुं। [illegible]। कायगन्धतायाम्। अम भ। मा नि। "निश्चलाङ्ग [illegible] [illegible]।"

स्तम्भकः । पु । रक्तयोन । ग्रुनथाज्ञापी । वै निघ ।

स्तम्भनम् । क्लो । विष्टम्भभावे । वायुजन्यव्रणवेदना विशेषे । सु मू २४ ष ।

स्तम्भनीक्रिया । स्त्री । शिरावेधव्रणमुखाव चूर्णनादिना स्रावनिव रणकार्यं । च द शिराव्यध चि, ।

स्तवक(काङ्क)कन्दः (क) । पुं । गुलुच्छ कन्दे । रा नि व ७ ।

स्तवकफल' । पु । तेजोवत्याम् । तेजपन, तायुन । वै निघ ।

स्तवकमञ्जरी । स्त्री । धमीकवृचे । वै निघ ।

स्तवकशालिनी । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् । घृतकुमारी । प सु ।

स्तवकाङ्क । पुं । स्तवके, गुच्छे ।

स्तिमित । वि । स्थिरे । मन्दे । मा ज्व नि ।

स्तीरम् । क्लो । वङ्ग । वै निघ ।

स्तोत्वि । पु । रुधिरे । लवनार्ती । चया ।

स्तुटिः । पु । भरद्वाजरचिथि । वै निघ ।

स्तुत्या । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्यै । तुवर्य्याम् । रा नि व १२ ।

स्तुनक' । पु । छागे । छागल । श च ।

स्तुभ । पु । छागे । च टी भ । स्त्री । छाग्यां । छागी । भा ।

स्तूप । पु । एकत्र सञ्चिते पदार्थे राशौ ।

स्तूपक । पुं । वटकादिमत्स्यद्रव्य । वै निघ ।

स्तेम' । पुं । आर्द्रभावे । अम ।

स्तेयफल' । पुं । तेज फले । तेजवन ।

स्तेयी (इन्) । पुं । वनमूषिके । वै निघ ।

स्तैमित्यम् । क्लो । आर्द्रतायां । अङ्गानामार्द्र पटावगुण्ठितत्वे इव भावे । "स्तैमित्य स्तिमितो वेग ।" मा नि । आ म भ अ्रिअज्व चि । जड़ तायाम् । रा नि व २० ।

स्तोक (कः) । पु । चातकपक्षिणि । रा नि व १९ । अम । रक्तयोने । थुन थाज्ञापी । (क) अक्तनाभविषे । वै निघ ।

स्तोमम् । क्लो । मस्ते । मस्तके । मद्दक्ष्य ।

स्त्यान' । वि । आर्द्रे । आ कुष्ठचि । निग्धे । घनीभूते । क्लो । आलस्ये । विश्व । मे ।

स्त्येनः । पु । अमृते । चया ।

स्त्री । स्त्री । नार्य्याम् । मेयेमानुष । अयोमितेष तासां बालादि यथा—"बालेति गीयते नारी यावत् षोडशवत्सरा । तस्मात् परन्तु तरुणी यावत् स्यात् त्रिंशत भवेत् ॥ तत ऊर्द्ध भवेत् प्रौढा यावत् पञ्चाशतम् पुन । वृद्धा तत पर ज्ञेया सा रतौत्सववर्जिता । "पक्षपञ्चाग्रतो नारी सप्तसप्त तित पुमान् । शावितौ न प्रसूयेते प्रसूयेते व्यति क्रमात् ॥" राज ४प । स्त्रीसंसर्गगृया स्त्रीसंसर्ग ग्रहे मन्या ।

स्त्रीचित्तहारी (इन्) । पुं । श्रीभाङ्गवृक्षे । जङ्गिनी गाछ । विका ।

स्त्रीचिह्नम् । क्लो । योनी । अटा ।

स्त्रीदुग्धम् । क्लो । नारीदुग्धे । See नारी दुग्धम् ।

स्त्रीधर्म्मः । पु । स्त्रीरजसि । है च ।

स्त्रीधर्म्मिणी । स्त्री । रजस्वलायाम् । अम ।

स्त्रीनवनीतम् । क्लो । मानुषैस्तन्यजातनव नीते । गुणा —चक्षु लघुपाक चक्षुष्य सर्वरोगघ्न दीपन विषघ्न । रा नि व १५ ।

स्त्रीनिरीक्षणदोहद । पु । तिलकपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

स्त्रीपुंसलक्षणा । स्त्री । पीठायाम् क्षितौ । अम ।

स्त्रीप्रिय । पुं । आम्रवृक्षे । विका ।

स्त्रीबीज । पु । श्यामाकवृक्षे । श्यामा घास । वै निघ ।

स्त्रीमलापहा । स्त्री । दुग्धपर्णायाम् । रा नि व ५ ।

स्त्रीमुखमधुदोहद । पुं । बकुलवृक्षे । रा नि व १० ।

स्त्रीरञ्जनम् । क्लो । ताम्बूले । शब्दच ।

स्त्रीरोग । पु । स्त्रीजातिविषयकीनिरोगे । See योनिव्यापत् ।

स्त्रीसंसर्ग' । पु । स्त्रीसेवायां । गुणा—"बाला

त् प्राणदा प्रोक्ता तरुणी प्राणधारिणी । प्रौढा करोति वृद्धत्वं वृद्धा मरणमादिशेत् ॥" राज ५५ ।

तीसुख' । पु । शिग्रुवृक्षे । सजिना गाछ । वै निघ ।

ग्रगिका (बन्ध) । स्त्री । अङ्गुष्ठाङ्गुलिभेदात् ... बन्धनभेदे । ताम्बूलकरङ्काकारबन्ध इति डल्वण । सु सू १८ष । लक्षण—"स्थगिका स्थगिकाकारा अङ्गुष्ठाङ्गुलिपिताम् । यथाव मौषधे पूर्णां कल्पयेत् सुसमाहित ॥" इति । सु चि १९ष ड ।

स्थगु । क्ली । कुब्जभावे । कुँज । शब्दकल्प ।

स्थपनी । स्त्री । भ्रूमध्यस्थमर्मणि । सु शा २६ष । See उत्क्षेपमर्म ।

स्थपुटम् । त्रि । विषमोन्नते । हारा ।

स्थलकन्दः । पुं । आरण्यशूरणे । वन ओल । रमा ।

स्थलकमलम् । क्ली । स्थलपद्मे । स्थलपद्म । गुणा—शीतलं कटु तिक्तं कषायं कफवातघ्नम् मूत्रकृच्छ्राश्मशूलश्वासकासविषघ्नञ्च । रा नि व १० ।

स्थलकुमुदः । पुं । श्वेतकरवीरवृक्षे । श्वेत-करवीर गाछ । रा नि व १० ।

स्थलजा । स्त्री । वल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

स्थलतण्डुलगन्ध । पु । पक्षिराजशालौ । पक्षिराज धान । रा नि व १६ ।

स्थलपद्म (क)म् । क्ली । स्वनामख्यातपुष्पविशेषे । स्थलपद्म । हिं वेटतामर । तें स्थलपद्ममने पुष्पमु । तत्पर्य्याया,—छत्रपत्र तमालक हस्ति क्रम । तच्चतुर्विध—"चतुधा स्थलपद्मानि सेवन्ती गुल्लदावदो । नेपाली च गुलावश्च बकुलश्च कद म्बक ॥" गुणा—"पद्मागुणा कटुस्तिक्ता कषाया कफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्मशूलघ्नी श्वास काम विषापहा ॥" भा ।

स्थलपद्म' (क.) । मानके । मानकचु । रमा ।

स्थलपद्मिनी (द्मी) । स्त्री । स्थलपद्मवृक्षे । स्थलपद्मेर गाछ । तत्पर्य्याया,—पद्माह्वा चारटी पद्मचारिणी, दीर्घमूला अम्बुरुहा लक्ष्मी श्रेष्ठा सुपुष्करा रम्या पद्मावती अतिचरा स्थलरुहा पुष्करिणी पुष्करपर्णिका पुष्करनाडी । गुणा,—गोल्या तिक्ता शीता रक्तपित्तवान्तिमेहभूतातीसारघ्नी च । रा नि व ५ ।

स्थलपिण्डा । स्त्री । पिण्डखर्ज्जूरिकायाम् । वै निघ ।

स्थलपुष्पा । स्त्री । झिण्टुकक्षुपे । रा नि व ५ ।

स्थ(स्थू)लभण्टा (ण्टी) । स्त्री । वृहतिकायां । विकृति । वै निघ । मद ।

स्थ(स्थू)लमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे । रमा ।

स्थलमर्कट. । पु । करमर्द्दवृक्षे । वै निघ ।

स्थ(स्थू)लरुहा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । रा नि व ५ । वै निघ ।

स्थलशृङ्गाटः (कः) । पु । क्षुद्रगोक्षुरे । छोट गोखरी । रा नि व ४ । गोक्षुरे । रमा ।

स्थला (ली) । स्त्री । जलशून्याकृत्रिमभूमौ । चटोभ ।

स्थलेरुहा । स्त्री । गृहकुमार्य्याम् । घृतकुमारी । रा नि व ५ । दग्धावृक्षे । कुरुहीति कोङ्कणे ख्याता । रा नि व ९ । सितपाटलावृक्षे । श्वेत पारुल ।

स्थलेशयः । पु । क्रोड रुरु कुरङ्गादौ । तन्मांस रक्तगुणकरम् । रा नि व १७ ।

स्थविका । स्त्री । मक्षिकाभेदे । सु कल्प ८ष ।

स्थविरम् । क्ली । शैलेये । शैलज । रा नि व १२ । वा चि ३ष । पुं । वृद्धे । रा नि व १८ । कदम्बवृक्षे । वै निघ । वृद्धदारके । बीजताड़क । "मूलं स्थविरस्य शिंशपा चैभि ।" भा म ३भ क्षुद्रो न्यच्छव्यङ्गचि । स्त्री (रा) । महाश्रावणिकायाम् । रा नि व ५ । वृद्धायाम् । रा नि व १८ ।

स्थविरदारु । क्ली । वृद्धदारुणि । बीजताडक । "स्थविरदारुरास्ना समा ।" भा म १भ सन्धिकल्प चि ।

स्थाणु' । पुं । जीवके । शब्दकल्प । "जीवको जीवनो जीवो निधि स्थाणु प्रकीर्त्तित ।"

स्थाणुकर्णी । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् । बड़ माकाल । रा नि व ३ ।

स्थाणुरोगः । पुं । अयं पादरोगविशेषे । लक्षण—"शरद्काले व्रणो यस्य जङ्घायामुपजायते । स्थाणुरोग स विज्ञेय दुष्टशोणितसम्भव ॥" ज द ३९ष ।

स्थानकम्। क्लौ। थाम्बाणे। रत्न। पेन। मन्दगन्ध।

स्थानचन्मला। स्त्री। वंदरौध। रात्र।

स्थानमृग. । पु। मर्कटे। मत्स्ये। कच्छपे। मकरे। वै निघ।

स्थापना। स्त्री। मनदमायाम। "प्रतिष्ठाया एव वृत्तिरंशान्तीवमर्यनिरम्मे स्थापनायाम्। पुष्प्ष्ठि प्रतिष्ठा पश्चात् स्थापना॥" च वि ८च

स्थाप(यि)नी। स्त्री। पाठायाम्। थाकनादि। रा नि व ६

स्थालम्। क्लौ। सुवर्णादिपात्रे। थाल। अम।

स्थालिका। स्त्री। तदाख्यकविषाविशेष। सु कल्प ८च।

स्थालिकास्थि। क्लौ। अर्द्धमाकारास्थीनि। तानि त्रिकमतिसंख्याकानि। च शा।

स्थालिद्रुम.। पु। नन्दीवृक्षे। कुण्‌गाछ। वै निघ।

स्थालिपर्णी। स्त्री। थारम्भगुञ्जायां। वै निघ।

स्थाली। स्त्री। मद्‌भोज्यपात्रविशेष। थलि। हण्डिकायाम्। अम। रक्तपाटलवृक्षे। वरुपुष्प पारुल गाछ। मे।

स्थालीपकम्। क्लौ। स्थालीपाकिताम्नानि। गन्दकल्प।

स्थालीपाक। पु। भानुपाकानन्तर लौहस्य स्थाल्यां पाकविधौ। लौहद्विगुणत्रिफलया षोडश गुणेनाष्टावशेषक्काथ कृत्वा लौहमालोद्य स्थाली मध्ये रसशोषणपर्य्यन्त पचेत्। तथा हण्डिकायां पलाशमतावरीभृङ्गराजकेशराजानाम् एकस्य वा स्वरसेन, अभावे लौहसमानां त्रिफलामष्टगुणतोये नि क्वाथ्य पादशेषक्काथेन स्थालीपाकं कुर्य्यात्। त्रिफलाया पुन स्वरसाभावेऽपि स्वरसो न ग्राह्य इति ज्ञेयम्। र सा सं।

स्थालीवृक्षः। पु। अश्वत्थविशेषे। गंग्रां अश्वत्थ। हि बेलियापीपर। गुणा—स्वादु कटु तिक्त तुवर उष्ण कटुपाकरस ग्राही विष पित्त कफा स्रघ्न। भा।

स्थावर। त्रि। स्थितिशीत। पुं। नन्दीवृक्ष। र निघ।

स्थावरविषम्। क्लौ। कन्द मूल खनिजादि विषेषु। तेषु मागीयपद्धतौ नाम विषमेदो यथा— "नामो देवदरे यन्ते खोदे पेबीयप्ठक।" रा नि व ६। हालिक-वत्सनाभ-शैकत-मतुक मुस्तक साप पक्षीणपद्मीकालकूटदर्दुरहालाहलयमद हमैय मद्गीदारिद्रकाटम्भमद्दीषयिककेशरायीति। र शा स। "विषनु गरलं क्ष्वेडस्तस्य भेदानुदाहरे। वत्सनाभ सहारिद्र मक्तुकय प्रदीपन। सौराष्ट्रिक शृङ्गिकश्च कालकूटस्तथैव च। हालाहलो ब्रह्मपुत्री विषभेदा अमी नव॥" भा पू १भ। एतदर्थे गुणा—"निद्रेन गलगण्डाया वातरोगा प्रयान्ति च।" चर्क चि। अन्यत्र स्थावरविषाणि समासेन पञ्चपञ्चाशत्। तानि च मूलपत्रफल निर्यास क्षीर धातु कन्दाश्रयत्वाद् दशभेदानि। तत्र मूलविषाणि अष्ट, पत्रविषाणि पञ्च, फलविषाणि द्वादश, पुष्पविषाणि पञ्च, त्वक्सार निर्यास विषाणि सप्त, क्षीरविषाणि त्रीणि, धातुविषे द्वे, कन्दविषाणि च त्रयोदशेति पञ्चपञ्चाशत्। गुणादि स्वस्वपर्य्याये मन्तव्यम्। सु कल्प २च।

स्थावरादिः। क्लौ। वत्सनाभविषे। रा नि व ६।

स्थिकः। पु। कटिप्रोथे, स्फिचायाम्। पाछा, फिक्। श र।

स्थितिः। स्त्री। आयुर्वेदनिश्चये। च द।

स्थिर। पु। धववृक्षे। धाओयां गाछ। भा। द्रव्यसामान्ये। त्रिका। त्रि। कठिने। निश्चले। वात मल स्तम्भकारिणि द्रव्ये॥ "स्थिरो वात मलस्तम्भी सरस्तेषां प्रवर्त्तक।" चरचि।

स्थिरका। पुं। शाकवृक्षे। শেগুন गाछ। वै निघ।

स्थिरकुसुम। पु। बकुलवृक्षे। रा नि व १०।

स्थिरगन्ध। पुं। स्वर्णचम्पकवृक्षे। रा नि व १०। स्त्री (न्धा)। पाटलवृक्षे। श्वेतकेतकीवृक्षे। रा नि व १०।

स्थिरच्छद (दा)। पुं, स्त्री। भूर्जवृक्षे। र मा।

स्थिरच्छाय। पु। वटादौ, छायातरौ। त्रिका।

स्थिरजिह्व। पुं। मत्स्ये। हे च।

स्थिरजीविका (ता)। स्त्री। शाल्मलीवृक्षे। श मा।

স্থিরদংষ্ট্র । পু । সর্পে । মে ।

স্থিরপত্রঃ । পু । হিন্তালবৃক্ষে । হেঁতালগাছ । রা নি ব ৯ । মহাতালে । বৈ নিঘ ।

স্থিরপুষ্পঃ । পু । চম্পকবৃক্ষে । বকুলবৃক্ষে । তিলকপুষ্পবৃক্ষে । রা নি ব ১০ ।

স্থিরপুষ্পী (ইন্) । পু । তিলক-পুষ্পবৃক্ষে । রা নি ব ১০ ।

স্থিরফলা । স্ত্রী । কুষ্মাণ্ডীলতায়াম । কুমড়া লতা । বৈ নিঘ ।

স্থিরমুষ্টা । স্ত্রী । রক্তাকুসলে । বৈ নিঘ ।

স্থিরযোনি । পু । ছায়াবৃক্ষে । শব্দকল্প ।

স্থিররঙ্গা । স্ত্রী । নীল্যাম্ । নীল গাছ । রা নি ব ৪ ।

স্থিররাগা । স্ত্রী । দারুহরিদ্রায়াম্ । দারু হরিদ্রা । রা নি ব ৬ ।

স্থিরাঙ্গঃ । পু । মাষপর্ণ্যাম্ । মাষাণী । বৈ নিঘ ।

স্থিরশাল্মলী । স্ত্রী । শাল্মলীবৃক্ষে । শিমুল । বৈ নিঘ ।

স্থিরসাধনকঃ । পু । সিন্দুবারবৃক্ষে । নিশিন্দা গাছ । রা নি ব ৪ ।

স্থিরসার । পু । শাকবৃক্ষে । শেগুন গাছ ।

স্থিরা । স্ত্রী । শালপর্ণ্যাম্ । শালপাণি । রা নি ব ৪।২২ । "সারিবাতিবিষে স্থিরা ।" চ দ জ্ব চি পিপ্পল্যাদ্যন্নে । চ সূ ৪অ বল্যগণে, বয় স্থাপনে চ । কাকোল্যাম্ । কাঁকুলা । "হরতী কলশী স্থিরা ।" ভা । শাল্মলীবৃক্ষে । শিমুল-গাছ । শ চ । বনমুদ্গ, মাষপর্ণ্যাম্ । মাষাণী । আখুকর্ণীলতায়া । মূষাণীলতা । বৈ নিঘ ।

স্থিরাঙ্ঘ্রি (প.) । পু । তালবৃক্ষে । হিন্তাল বৃক্ষ । নিঘ । রা নি ব ৯ ।

স্থিরাদ. । পু । স্বল্পপঞ্চমূল্যাম্ । চ দ পরি ভাষায়ং ।

স্থিরাদ্বয়ম্ । স্ত্রী । শালপর্ণী পৃশ্নিপর্ণ্যৌ । শালপাণি ও চাকুলিয়া । "স্থিরে দ্বে ।" ভা প্র ১৫অ মধ্যকাদৌ ।

স্থিরায়ু । পু । শাল্মলিবৃক্ষে । শিমুল গাছ । চম ।

স্থূরঃ । পু । বৃষে । তথা । মনুষ্যে । ব্যাক ।

স্থূলঃ । পু । পনসবৃক্ষে । কাঁঠাল গাছ । রা নি ব ১১ । তুদবৃক্ষে । তুঁত গাছ । ভা । প্রিয়ঙ্গু নামধান্যে । রা নি ব ১৬ । হস্তী । বৈ নিঘ । বি । পীনে । চম ।

স্থূলক । পু । তৃণবিশেষে । উলু । "সূক্ষ্মে স্থূলকো দর্ভো কুর্শান্যত্র খরেচ্ছদ ।" রমা ।

স্থূলকঙ্গুঃ । পু । বরকধান্যে । কামিনীধান্য । রা নি ব ১৬ । চম । See প্রিয়ঙ্গুক, কঙ্গু য ।

স্থূলকণা । স্ত্রী । স্থূলজীরকে । রা নি ব ৬ । See স্থূলজীরক ।

স্থূলকণ্টক । পু । জালবর্বূরকে । রা নি ব ৮ । See জালবর্ব্বুরক ।

স্থূলকণ্টকিকা । স্ত্রী । শাল্মলিবৃক্ষে । শ চ ।

স্থূলকণ্টফলঃ । পু । পনসবৃক্ষে । বৈ নিঘ ।

স্থূলকণ্টা (লী) (ণ্টী) । স্ত্রী । বৃহত্যাম্ । রা নি ব ৪ ।

স্থূলকন্দঃ (কঃ) । পুং । রক্তলশুনে । লাল রশুন । রা নি ব ৭ । শূরণে । বনশূরণে । বৈ নিঘ । হস্তিকন্দে । মানকন্দে । মান কচু । মুখালো । থাম আলু । রা নি ব ৭।২২ ।

স্থূলকা । স্ত্রী । আম্রহরিদ্রায়া । বৈ নিঘ ।

স্থূলকুমুদঃ । পুং । শ্বেতকরবীরে । বৈ নিঘ ।

স্থূলগ্রন্থি । স্ত্রী । মহাভরীবচায়াম্ । মহা-ভরী বচ । বৈ নিঘ ।

স্থূলচঞ্চুঃ । পু । মহাচুঞ্চুবৃক্ষে । চেঁচকো শাক । রা নি ব ৪ ।

স্থূলচম্পকঃ । পু । শ্বেতচম্পকে । বৈ নিঘ ।

স্থূলজীরক । পু । জীরকভেদে । মোটা কাল জীরা । হি মগরেলা । তৎপর্য্যায়া,—স্থূলকণা হিমা উপকুঞ্চিকা জালা পৃথু পৃথ্বিকা পৃথ্বী মনীজ্ঞা কারবী জীর্ণা মধ্যা সুষবী কারবী । বৈ নিঘ ২অ মধ্যগে লি নালীফলাদ্যচূর্ণ । গুণা — কটু তিক্ত উষ্ণ বাতঘ্ন শ্লেষ্মাধ্মানহর অজীর্ণ কৃমিঘ্ন দীপনশ্চ । রা নি ব ৬ ।

স্থূলতণ্ডুলঃ । পু । স্থূলশালৌ । মোটা হৈম-ন্তিক ধান । রা নি ব ১৬ । পথ্য ।

স্থূলতাল। পু। হিন্তালে। হেঁতাল। রা নি ব ৯।

স্থূলতিক্তা। স্ত্রী। দারুব্যাম্। দারুহরিদ্রা। বৈ নিঘ।

স্থূলতিন্দুকঃ। পু। কাকতিন্দুকী। মাকড়াগাব। বৈ নিঘ।

স্থূলত্বচা। স্ত্রী। কাশ্মর্য্যাম্। গামার গাছ। রা নি ব ৯।

স্থূলদণ্ড। পুং। দেবনালে। মহানল। রা নি ব ৮

স্থূলদর্ভ। পুং। মুঞ্জতৃণে। মুঁজ। রা নি ব ৮।

স্থূলদলা। স্ত্রী। গৃহকন্যায়াং। ঘৃতকুমারী। রা নি ব ৫।

স্থূলনাল। পু। দেবনালে। বড় নল। রা নি ব ৮।

স্থূলনাস (সিক)। পু। শূকরে। হ ঢ। সিকা।

স্থূলনিম্বু (ক)। পু। মহানিম্বুবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

স্থূলনাল। পু। বংশভেদে। বাঁশ। বৈ নিঘ।

স্থূলপট্ট। পু। কার্পাসে। অ র।

স্থূলপট্টাক। পু। স্থূলবস্ত্রে। অ র।

স্থূলপত্র। পু। দমনকবৃক্ষে। দনা। রা নি ব ১০। সপ্তপর্ণবৃক্ষে। ছাতিম গাছ। ব নিঘ।

স্থূলপর্ণী। স্ত্রী। সপ্তপর্ণবৃক্ষে। ছাতিম গাছ। বৈ নিঘ।

স্থূলপাদ। পু। গজে। ত্রি। শ্লীপদরোগিণি। বৈ নিঘ।

স্থূলপুষ্প। পুং। বকবৃক্ষে। বককুলের গাছ। প মা। পশু। ক্ষুপ্‌বৃক্ষে। রা নি ব ৫। স্ত্রী (পা)। গাঙ্গেরুক্যাম্, আস্ফোতায়াম্। হাপরমালী। রমা।

স্থূলপুষ্পী। স্ত্রী। যবতিক্তালতায়াম্। রা নি ব ২৩।

স্থূলপ্রিয়ঙ্গু। স্ত্রী। বরকাখ্যধান্যে। কামিনী ধান। বৈ নিঘ।

স্থূলফলঃ। পু। শাল্মলিবৃক্ষে। রা নি ব ৮। মহানিম্বুবৃক্ষে। বড় নেবুর গাছ। বৈ নিঘ।

স্থূলফলা। স্ত্রী। শণপুষ্প্যাম্। শণ। রা নি ব ৪। শাল্মলীবৃক্ষে। শিমুল গাছ। রক্তফল বৃক্ষে। বৈ নিঘ।

স্থূলভণ্টাকী। স্ত্রী। মহাবৃহতীক্ষুপে। বড়-বৃহতী। মদ ব ১।

স্থূলমরিচম্। ক্লী। কক্কোলকে। কক্‌ঘল। রা নি ব ১২।

স্থূলমূল(ক)ম্। ক্লী। চাণক্যমূলকে। চাষার আলু। রা নি ব ৭।

স্থূলবল্ক (ন্)। ক্লী। নেত্ররোগভেদে।

স্থূলবল্কলত্ত্বক্। স্ত্রী। ভার্গ্যাম্। বামনহাটী। শ চ।

স্থূলবর্ব্ব (র্ব্বু)রিকা। স্ত্রী। মহাবর্ব্বূরবৃক্ষে। বড় বাবুলা। "স্থূলবর্ব্বূরিকাপত্ররসং পানাদ্বা পোহ্‌তি। সর্ব্বাতিসারান্ ।" শাঙ্গ স ২।৮।

স্থূলবল্কল। পু। রক্তলোধ্রে। জটা।

স্থূলবৃক্ষ। পু। মহাবকুলবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

স্থূলবৃক্ষফল। পুং। স্নিগ্ধ পিণ্ডীতকবৃক্ষে। ময়না বৃক্ষবিশেষ। রা নি ব ৮।

স্থূলবৈদেহী। স্ত্রী। গজপিপ্পল্যাম্। গজপিপ্পলী। রা নি ব ৬।

স্থূলশর। পু। শরবিশেষে। স মালবদেশে তন্নাম্না খ্যাত। রামশর, মোটা শর। তৎপর্য্যায়,—মহাশর হ্রস্বক ষবপত্র বহুমূল দীর্ঘমূলক স্থূলশরক। গুণা —মধুর' সুতিক্ত কফ-শ্রান্তি-তাপহর বল বীর্য্যকর নিত্যসেবনেন ঈষদ্বাতকরত্ব। রা নি ব ৮।

স্থূলশালি। পু। শালিধান্যবিশেষে স্বনাম খ্যাত। মোটা হৈমন্তিক ধান। স বড়শালি। স দোড়নেলু। তৎপর্য্যায় —মহাশালি স্থূলাঢ্য স্থূলতণ্ডুল। গুণা —স্বাদু মধুর' শীতল পিত্তশমন শোষজ্বরদাহজঠররোগঘ্ন বাতরদুর্গন্ধিত অতিবলবীর্য্যকরত্ব। রা নি ব ১৬।

স্থূলশিম্ব। পু। বাসশিম্ব্যাম্। রা নি ব ৭।

स्थूलशिखी । स्त्री । श्वेतनिर्यासे । শ্বেতশিম । रा नि व १६ ।

स्थूलशीर्षा (र्षिका) । स्त्री । महामलक पिपीलिकायाम् । क्षुद्रपिपीलिकायाम् । इ व । सु कल्प ८ष । See पिपीलिका ।

स्थूलषट्पदः । पु । वरोले । বোলতা । वै निघ ।

स्थूलसायकसुखाख्यः । पु । स्थूलशरे । रा नि व ८ ।

स्थूलस्कन्धः । पुं । लकुचवृक्षे । रा नि व ९ ।

स्थूलाम्रा । स्त्री । गन्धपत्त्र्याम् । रा नि व १० ।

स्थूला । स्त्री । बृहदेलायाम् । বড়এলাচ । र मा । शतपुष्पायाम् । শুলফা । मधुरिकायाम् । মৌরী । कपिलद्राक्षायाम् । वै निघ । कार्पा स्याम् । रा नि व ४ । गजपिप्पल्यां । श च । एर्वा रुके । বাঁকুড় । रा नि व ७ ।

स्थूलाङ्ग. (ङ्गी) । पु, स्त्री । स्थूलशाली । মোটা ধান । वै निघ ।

स्थूलाजाजी । स्त्री । स्थूलजीरके । মোটা জীরা । मद व २ ।

स्थूलान्त्रम् । क्ली । मलाशयकोष्ठाङ्गे । মোটা আঁৎড়ি । च शा ७ष ।

स्थूलाम्रः । पु । महाराजचूतवृक्षे । উৎকৃষ্ট বড়-আমের গাছ । रा नि व ११ ।

स्थूलारुष्कम् । क्ली । क्षुद्रकुष्ठभेदे । কুষ্ঠ রোগবিশেষ । अनेन स्थूलानिदारुणशोफा सन्धिषु भवन्ति । "स्थूलानि सन्धिष्वतिदारुणानि स्थूलारुषि स्यु कठिनान्यरूंषि ॥" सु नि ५ष ।

स्थूलास्यः । पुं । सर्पे । श च ।

स्थूली (इन्) । पु । उष्ट्र । शब्दकल्प ।

स्थूलैरण्डः । पु । बृहदेरण्डवृक्षे । বড় ভেরেণ্ডা গাছ । म थोरएरंड । तत्पर्यायौ,—महैरण्ड महापञ्चाङ्गुल । गुणा —रसवीर्य्यविपाकेषु गुणाढ्य इति । रा नि व ८ ।

स्थूलैला । स्त्री । (Amomum subulatum) Larger cardamum बृहदेलायाम् । বড় এলাচ । हि बड़ इलायच । तॆ पॆद्द-एलाकुलु । ता एलम् । म एलदोडि । तत्पर्य्याया, —बृहदेला त्रिपुटा त्रिदिवोद्भवा सुरभिलक भं पृथ्वीकला कुमारिका कायस्था गोपुटा भ कान्ता छलाची गर्भसम्भवा इन्द्राणी दिव्य स्थूला ऐन्द्री । गुणा —शीतला तिक्ता लघु सु कफपित्तघ्नी हृद्रोगहरी मलहरी मुत्रघ्नी री कफपित्त श्वास विषवस्त्यास्य शिरोरुक् कासमा च । रा नि व ६ ।

स्थूलोच्चयः । पु । मुखक्षये । বন্ধগয়ঁড়া ।

स्थौणेय(क)म् । क्ली । ग्रन्थिपर्णे । গাঁঠিয়া हि थुनेर । ते सुगन्धद्रव्यसु । नेपालि भटि तत्पर्य्याया,—बर्हिशिख शुकच्छद शुकपु मयूरचूड विकीर्णरोम कौरवक विकी हरित कुक्कुर शीर्णरोम शोणशूक शुकपुष्प । —"स्थौणेयक कटु स्वादु तिक्त स्निग्ध त्रिदोष मेधाशुक्रकर रुच्य रक्षोघ्न ज्वर जन्तुजित् । कुष्ठास्रकण्डूदाह दौर्गन्ध्य तिलकालकान् ॥" च द भा व्या चि एलादि । सु सू ३८ष । वा च एलादि ।

स्थौल्यम् । क्ली । स्थूलतायाम् । व्याक ।

स्नपनम् । क्ली । स्नाने । शब्दकल्प ।

स्नवः । पुं । क्षरणे । श्रम ।

स्नसा । स्त्री । वचसायाम् । মাংসু । इ व ।

स्नानम् । क्ली । अवगाहने । गुणा —"पवित्रमायुष्य श्रम स्वेद मलापहम् । शरी मुत्थान वैश्रमौजस्कर परम् ॥" राज "रक्तप्रसादन चापि स्नानमग्नेश्च दीपनम् । शिरस स्नानम् अहितचक्षुष सदा ॥ शिरस, स्नान चक्षुष्यमिति निर्दिशत् । शीतेन कोपे तु ज्वाला व्याधिबलाबलम् । का शिर स्नान भेषज्यार्थे समाचरेत् । अतिशीताम् च शुष्मसारक्तकोपनम् । अत्युष्णसुखाकालेन शोणितवर्द्धनम् । तन्नातिसारज्वरितकर्णशू मार्त्तिषु । आध्मानारोचकाजीर्णभुक्तवत्सु च तम् ॥" इत्यादि । सु चि २४ष ।

स्नानतृणम् । क्ली । कुशतृणे । श र ।

स्नापकः । त्रि । स्नानकारके । च सू १५ष

स्नायुः । स्त्री, क्ली । मांसबन्धिनाड्याम् । इति लोके । तत्पर्य्याया,—स्नसा वस्नसा स्नु नसा । सा गर्भस्यस्य सप्तमिमासभवति । शोध । स्नायुश्चतुर्विधा यथा—प्रतानवत्य

पृष्ठ गुधिरार्थेति। सु शा ५अ। तत्स्वरूपं यथा—"मेदसः स्नेहमादाय शिरा स्नायुत्वमाप्नुयात्। शिराणां हि मृदुः पाकः स्नायूनान्तु ततः खरः।" इति। "स्नायवो बन्धनानि स्युर्देहमांसास्थिमेदसाम्। सन्धीनामपि यत्तास्तु शिराभ्यः सुदृढा मता॥" तस्य व्या—"शतानि नव जायन्ते शरीरे स्नायवो नृणाम्।" तासु शाखासु शाक ल्येन ६००। कोष्ठे २३०, ग्रीवोर्द्धदेशे ७०, पादाङ्गुलिषु ३०, तल कूर्च गुल्फेषु ३०, जङ्घायां ३०, जानुनि १०, ऊरौ ४०, वङ्क्षणे १०, सक्थिद्वये १५०। कट्यां ६०, पृष्ठे ८०, पार्श्वयो ६०, उरसि ३०, ग्रीवायां ३६, मूर्ध्नि ३४। सु शा ५अ। भा।

स्नायुक। पु। तन्नामकरोगविशेषे। नारू रोग। हि नहरुया। निदान—"शाखासु कुपितो दोषः शोथं कृत्वा विसर्पवत्। भिनत्ति तत्क्षते तत्र सोष्मा मांसं विशोष्य च। कुर्य्यात् तन्तुनिभं जीवं वृत्तं सितद्युतिर्वहिः। शनैः शनैः क्षताद्याति छेदात् कोपमुपैति च। तत्पातात् शोकशान्तिः स्यात् पुनः स्थानान्तरे भवेत्। स स्नायुक इति ख्यातः क्रियोक्ता तु विसर्पवत्। बाह्वोर्यदि प्रमादेन जङ्घयोस्त्रुट्यते क्वचित्। सङ्कोचं खञ्जतां चैव छिन्नो जन्तुः करोत्यसौ॥" सु।

स्नायुर्म्म (न्)। क्ली। शुक्लगतनेत्ररोगभेदे। लक्षण यथा—"शुक्ले यत् पिशितमुपैति वृद्धिमेतत् स्नायुर्म्मेत्यभिपठितं खरं प्रपाण्डु।" सु उ ४अ।

स्नाव। पु। स्नायुशिरायाम्। शब्दकल्प।

स्नावी। क्ली। स्नायुनि। वा शा ४अ।

स्निग्धम्। क्ली। मधूच्छिष्टे। मोम्। रा नि व १८। पु। रक्तैरण्डे। रा नि व ८। सरलवृक्षे। रा नि व १२। दुग्धसरे। सरलनिर्यासे। वै निघ। त्रि। चिक्कणे। अ र। स्नेहयुक्ते। तद्गुणाः,—"स्निग्धं वातहरं श्लेष्मकारि वृष्यं बलावहम्।"

स्निग्धकारञ्जक। पु। गुच्छकरञ्जे। वै निघ।

स्निग्धच्छद। पु। वटवृक्षे। वै निघ। (दा) स्त्री। बदरीवृक्षे। वै निघ।

स्निग्धतण्डुल (ला)। पुं, स्त्री। षष्टिकशालिधान्ये। प मु। रा नि व १६। See गौर षष्टिक।

स्निग्धदल। पु। गुच्छकरञ्जे। रा नि व ९।

स्निग्धदारु। क्ली। देवदारुकाष्ठे। रा नि व १२। पु (क,का)। सरलवृक्षे। गन्धकाष्ठविशेष। रा नि व १२। शालवृक्षे। वै निघ।

स्निग्धनिर्म्मलम्। क्ली। उत्तमकांस्ये। भाल कँासा। वै निघ।

स्निग्धपत्र (क)। पुं। हस्तकरञ्जे। गुच्छकरञ्जे। रा नि व ९। आवर्त्तक्यां। आँकरोडा। वै निघ। मञ्जरवृक्षे। रा नि व ८।

स्निग्धपत्रा (त्री)। स्त्री। बदरीवृक्षे। कुल। पालङ्कशाके। रा नि व ७। लोणिकायाम्। लुनि शाक। वै निघ। गाम्भारीवृक्षे। गामार गाछ। रा नि व ९।

स्निग्धपर्णिका (र्णी)। स्त्री। मूर्व्वायाम्। रा नि व ३। पृश्निपर्ण्यां। चाकुलिया। वै निघ।

स्निग्धपिण्डीतक। पुं। मदनवृक्षविशेषे। स चौरमिणाह्वय। अथ वाराहतुल्यगुण। "वाराहोऽन्य कृष्णवर्णो महापिण्डीतको महान्। स्निग्धपिण्डीतकश्चापि स्थूलवृक्षफलस्तथा॥ अन्यौ च मदनौ ज्ञेयौ कटुतिक्तरसान्वितौ। छर्द्दनौ कफहृद्रोगपक्वामाशयशोधनौ॥" रा नि व ८।

स्निग्धफला। स्त्री। नालुककर्कटिकायाम्। फूटी। वै निघ। नाकुल्याम्। गन्ध रास्ना। रा नि व ७।

स्निग्धमज्जक। पु। वातामवृक्षे। बादाम गाछ। वै निघ।

स्निग्धराजि। पु। कृष्णसर्पेण राजिमत्याञ्जाते सर्पविशेषे। सु कल्प ४अ। See सर्प।

स्निग्धा। स्त्री। मेदायाम्। रा नि व ५। अस्थिसारे। मज्जा। विकङ्कतवृक्षे। बँइँचि गाछ। अ र।

स्नु। स्त्री। स्नायौ। See स्नायु।

स्नुक्। स्त्री। स्नुहीवृक्षे। मनसा गाछ, मनसा सिजू। र मा। सञ्चरते इति उ। सु सू ३९अ अधःशमने। वा सू १५अ। "स्नुक् शङ्खिनी।"

स्नुक्च्छद। पु। चीरीतवृक्षे। थिरिशगाछ। प मु। चीरकञ्चुकीवृक्षे। र मा।

स्नुक्च्छदोपम। पुं। वाराहीकन्दे। चुबार आलु। वै निघ।

স্নুগ্দলম্। ক্লী। মনসাপত্রে। মনসাপাতা। রত্নমালা চি। পু। স্নুহীবৃক্ষে। মনসা গাছ বা তেকাঁটা সিজু। শ চ।

স্নুষা। স্ত্রী। পুত্রভার্য্যায়াম্। পুত্রবধূ। বা চি ৫৭। স্নুহীবৃক্ষে। মনসা সিজু, তেকাঁটা সিজু। শ চ।

স্নুহা (হি, হী)। স্ত্রী। (Euphorbia neriifolia Syn E Ligularia Euphorbia antiquorum) স্বনামখ্যাত ক্ষীরসারবৃক্ষে। স্নুহীবিশেষ। মনসা গাছ, ঘোড়া সিজু, তেকাঁটা সিজু হি থোহর, সিধার, অকলিয়া। তৈ চৈমুড্চেট্টু। বম্ব নিবড়ুঙ্গ। তস্য পর্য্যায়াঃ,—সীহুণ্ড সিহুণ্ড সীহুণ্ড বজ্রদ্রু স্নুক সমন্তদুগ্ধা নাগদ্রু বহুদুগ্ধিকা মহাবৃক্ষ ছলা স্নুক্ স্নুহি গুড় গুড়া গুড়ি গুলা বজ্রদ্রুম বজ্রা সুধা ক্ষীরসার বাস্তুশাল্ব দণ্ডবৃক্ষক বজ্রকণ্টক। র মা। স কাণ্ড চি মরিচাদ্যতৈলে। গুণা—উষ্ণা পিত্তদাহঘ্নী কুষ্ঠ বাত প্রমেহঘ্নী চ। তৎক্ষীর বাতবিষাধ্মানগুল্মোদরঘ্নঞ্চ। রা নি ব ৮। "বহুদোষে প্রযোক্তব্যমমৃততুল্য সুধাপয়।" রাজ। বিরেচনে চ প্রশস্ত। চ দ্র ১৭। সু চি ১৪৭।

স্নুহ্যাদ্যতৈলম্। ক্লী। শ্বালিত্যে তৈলম্। টাকের তৈল। পাঠ—"স্নুহীপয় পয়োঽর্কস্য মার্কবো লাঙ্গলীবিষম্। মূত্রমাজ গুঞ্জামূল রক্তিকা সেন্দ্র-বারুণী। সিদ্ধার্থ তৈলং গন্ধ গর্ভে দত্তা বিপাচিতা। যত্নিনা মৃদুনা পক্ব তৈল খালিত্যনাশনম্॥" লাঙ্গলীবিষ লাঙ্গলীমূল, রক্তিকা গুঞ্জাফল, তৈলমিতি কটুতৈল। কশ্চিত্ সিদ্ধার্থতৈলম্ তৈলমিতি শ্বেতসর্ষপতৈল বদন্তি। র ম ব।

স্নুহীদলম্। ক্লী। স্নুহীবৃক্ষপত্রে।

স্নুহীবীজম্। ক্লী। স্নুহীবৃক্ষবীজে। মনসা-বীজ। স কনকতৈলে।

স্নুহ্যম্। ক্লী। উৎপলে। হেলাফুল। চিকা।

স্নু(হী)ক্ষীরম্। ক্লী। স্নুহীবৃক্ষনির্য্যাসে। সিজুর আটা। সু সূ ৩৮। স বাহুশালগুড়ে।

স্নেহ। পু। দুগ্ধসারে। ব নিঘ। নস্তিক্যে। রা নি ব ১৮। সর্পে। ভা পূ ১ম ভাগ। স্নিগ্ধ্যত্ত গুণযুক্তদ্রব্যে, ঘৃতাদৌ। সু সূ ৪১শ। স চতুর্বিধ ঘৃততৈলবসামজ্জাখ্য ইতি। চ সূ ১ম।

স্নেহ স্থাবরজঙ্গমভেদেন দ্বিযোনি। তযোস্তৈল স্থাবরযোনি, ঘৃতঞ্চ জঙ্গমযোনি। তত্রাপসময়ো রবিরুদয়াৎ কিঞ্চিদনন্তরম্। তত্রাপঞ্চ শীতে দিবা যোগে রাত্রৌ, বাতপিত্তাধিকে রাত্রৌ বাত শ্লেষ্মাধিকে চ দিবা হিতম্। ঘৃত কোষ্ঠগতে, তৈল রূপ, বসামজ্জা মধ্যমনুদয়ম্। ভা। স্নেহ প্রয়োগবিধি— "স্বেদ্যসংশোধ্যমদ্যস্ত্রীব্যায়ামাসক্তচিন্তকা বৃদ্ধবালাবলকৃশা রূক্ষা ক্ষীণাস্রেরতঃ। বাতার্ত্তস্যন্দতিমিরদারুণপ্রতিবোধিন। স্নেহ্যা ন ত্বতিমন্দাগ্নিতীক্ষ্ণাগ্নিস্থূলদুর্ব্বলা। উরুস্তম্ভাতিসারামগলরোগগরোদরৈ। মূর্চ্ছাচ্ছর্দ্যরুচিশ্লেষ্মতৃষ্ণামদ্যৈশ্চ পীড়িতা॥" তস্য সপ্তদিনপর্য্যন্ত কাল। স ত্রিবিধ উত্তমমধ্যমাধমভেদেন। তত্র দিনত্রয়পর্য্যন্তমধম দিনচতুষ্টয়পর্য্যন্ত মধ্যম, সপ্তদিনপর্য্যন্তমুত্তম, গুণা—স্নেহোঽগ্নিং দীপ্তিং মৃদুকরোতি দেহম্ মলানাং বিনিহন্তি সঙ্গম্। স্নিগ্ধস্য সূক্ষ্মেষ্বয়নস্য যৌন ॥" চ সি ১ অ। স্নেহমাত্রা—"উত্তমস্য পলে মাত্রা ত্রিভিরাক্ষৈশ্চ মধ্যমে। জঘন্যস্য পলার্দ্ধেন স্নেহক্বাথৌষধেষু চ॥" চ দ। স্নেহপাকবিধি—"ক্বাথ্যাচ্চতুর্গুণম্ বারি পাদস্থ স্যাচ্চতুর্গুণম্। স্নেহাৎ স্নেহসম ক্ষীর কল্কস্তু স্নেহপাদিক। চতুর্গুণত্বষ্টগুণ দ্রবদ্বৈগুণ্যতো ভবেৎ। যত্র দ্রবান্তরানুক্তৌ ক্ষীরমেব চতুর্গুণম্। দ্রবান্তরেণ যোগে হি ক্ষীর স্নেহসম ভবেৎ॥" অন্যত্র —"জলমষ্টগুণ ক্বাথ্যাৎ ক্বাথশ্চ জলপাদিক। ক্বাথ্যাচ্চ পাদিক স্নেহ স্নেহাৎ কল্কন্তু পাদিক॥ পঞ্চপ্রভৃতি যত্র স্যু দ্রবাণি স্নেহসন্নিধৌ। তত্র স্নেহ সমান্যাহুরর্বাক্ চ স্যাচ্চতুর্গুণম্॥" অন্যচ্চ— "একদিত্রিদ্রবদ্রব্যৈ কুর্য্যাৎ স্নেহাচ্চতুর্গুণম্। ক্ষীর স্নেহসম দেয় চতুর্ভিশ্চ চতুর্গুণম্। কল্কাচ্চতুর্গুণ স্নেহ স্নেহাত্তোয চতুর্গুণম্। ক্বাথ্যাচ্চতুর্গুণ বারি ক্বাথ্য ক্বাথসমো ভবেৎ। জলস্নেহৌষধানাঞ্চ প্রমাণ যত্র নেরিত। পাদ স্যাদৌষধ স্নেহাৎ স্নেহাৎ তোয চতুর্গুণম্। দ্রবাদিকুসুমাৎ কল্ক কেবল স্নেহ সিদ্ধয়ে॥ যথোক্ত স্নেহপাদাচ্চ স্নেহার্থ্যে মনীষিভি। স্নেহ সিধ্যতি শুদ্ধাম্বুনি ক্বাথস্বরসে ক্রমাৎ। কল্কস্য যোজয়েদংশ চতুর্থ ষষ্ঠমষ্টমম্। স্বরসক্ষীর মাঙ্গল্যে পাকো যত্রেরিত ক্বচিৎ। জল চতুর্গুণ তত্র বীর্য্যাধানার্থমাবপেৎ (মাঙ্গল্য দধি)। ন মুঞ্চতি রস দ্রব্য ক্ষীরাদিভিরপক্বকম্। সম্যক্ পাকো ন জায়েত তস্মাত্তোয চতুর্গুণম্। স্নেহপাকবিধৌ যত্র ক্ষীর মিশ্রন্তু কথ্যতে। তোয়াদীনামনির্দ্দিষ্টে ক্ষীরমেব চতু

गुणम् । अकल्कोऽपि भवेत् स्नेहो यः साध्यः केवले द्रवे । स्नेहपाकविधौ यत्र प्रमाणं नेरितं क्वचित् । स्नेहस्य कुडवं तत्र पचेत् कल्कपलेन तु । मात्रा तुल्यौ घृते तैले प्रस्थमात्रा विधीयते । द्विगुणं त्रिगुणं वापि यन्मात्राया पादिकाम् । योगे यदि चतुर्मूर्ती हीनवीर्यं भवेत्तदा । तुलाद्रव्ये जलद्रोणो द्रोणे द्रव्यतुला मता । अनुक्ते द्रवकार्ये तु सर्व्वत्र सलिलं मतम् ॥" अन्येऽप्याहुः —"अङ्गेऽप्यनुक्ते विहितं तन्तु मूलं भागेऽप्यनुक्ते समता विधेया । द्रवेऽप्यनुक्ते जलमेव दद्यात् कालेऽप्यनुक्ते दिवसस्य पूर्व्वम् । प्रसार ण्यादि निर्द्दिष्ट असमेकं पृथक् पृथक् । जलद्रोणेन चैकेन साधयेत् ग्रन्थकृद्दितम् । क्वाथ्यद्रव्यस्य बाहु ल्यादुदकं स्वल्पमेव तु । सम्यक् पाकं न गुच्छति हीनवीर्य्यन्तु केवलम् ॥ कल्कक्वाथविनिर्द्देशे यथा लाभात समाहरेत । समस्तवर्गमर्द्धं वा यथालाभ मथापि वा । प्रयुञ्जीत भिषक् प्राज्ञः कालसात्म्य विभागवित् ॥ यत्राधिकरणेनोक्तिर्गणे स्यात् स्नेह कविधौ । तत्रैव कल्कनिर्य्यूहौ विज्ञेते स्नेह वेदिना ॥ यत्रोक्तमपि यद्द्रव्यम् भवेद्वाधावयौ गिकम् । तदुद्धरेद्यौगिकन्तु प्रक्षिपेद्यदकीर्त्ति तम् ।" शार्ङ्गधरस्तु—"कल्काच्चतुर्गुणीकृत्य घृतं वा तैलमेव वा । चतुर्गुणद्रवे साध्यं तस्य मात्रा पलोन्मिता ॥ द्वादशाहन्तु मूलानां वल्लीनां क्षममेव च । एकाहं व्रीहिमांसानां पाकं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥ चतुर्गुणं मृदुद्रव्ये कठिनेऽष्टगुणं पयः ॥ अत्यन्त कठिने द्रव्ये नीरं षोडशिकं जलम् ॥ तदूर्द्ध्वं कुडवं यावत् भवेदष्टगुणं पयः । प्रस्थादितः क्षिपेन्नीरं नीरं यावच्चतुर्गुणम् ॥ अम्बुक्वाथरसैर्यत्र पृथक् स्नेहस्य साधनम् । कल्कस्यांशं तत्र दद्यात् चतुर्थं षष्ठमष्टमम् ॥ द्रवाणि यत्र स्नेहेषु पञ्चादीनि भवन्ति हि । तत्र स्नेहसमान्याहुर्यथापूर्व्वं चतुर्गुणम् ॥ द्रवेण केवलेनैव स्नेहपाको भवेद्यदि । तत्राम्बुपिष्टाः कल्काः स्युर्द्रवेणाव चतुर्गुणः ॥ क्वाथेन केवलेनैव पाको यत्रेरितः क्वचित् । क्वाथ्यद्रव्यस्य कल्कोऽपि तत्र स्नेहे प्रयुज्यते ॥' स्नेहपाकनिष्पत्तिलक्षणमाह —'स्नेहकल्को यदाङ्गुल्या वर्त्तितो वर्त्तिवद्भवेत् । अग्नौ क्षिप्ते च नो शब्दस्तदा सिद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥ शब्दस्योपरमे प्राप्ते फेनस्योपरमे तथा । गन्धवर्णरसा दीनां सम्पत्तौ सिद्धिमादिशेत् ॥ स्नेहपाकस्त्रिधा प्रोक्तो मृदुर्मध्यः खरस्तथा । ईषत् सरसकल्कस्तु स्नेहपाको मृदुर्भवेत् । मध्यपाकस्य सिद्धिश्च कल्के नीरसकोमले ॥ ईषत् कठिनकल्कस्य स्नेहपाको भवेत् खरः ॥ तदूर्द्ध्वं खरपाकः स्यात् दाहकृन्निष्प्रयोजनः । सर्व्वेषामिह द्रव्याणां मध्यपाकः प्रश स्यते । वरं पाको मृदुः कार्य्यः तथापि न खरो मतः ॥ घृततैलगुडादींश्च नैकाहादवतारयेत् । व्युषितास्तु प्रकुर्व्वन्ति विशेषेण गुणान् यतः ॥ केवलं व्रीहिजन्त्वङ्गक्वाथो व्युष्टस्तु दोषलः ॥" पप्र २ख । अन्यच्च घृतादिप्रयोगविधाने । स च द्विविध पिण्डपेयभेदेन । 'तयोः पिण्डो भोजनेषु पेयं पाने च कथ्यते ।" वद ११ अ ।

स्नेहकारः । पुं । शालवृक्षे । वनिघ ।

स्नेहगर्भः । पुं । तिलक्षुपे । তিলের গাছ । पमु ।

स्नेहचतुष्टयम् । क्ली । सर्पिस्तैलवसामज्जसु । पप्र २ख । सियो वा व्या चि ।

स्नेहन । पुं । श्लेष्मधूमपानविशेषे । कफे । तस्य स्थानं शिरः । स्नेहदानेनेन्द्रियतर्पणस्य । भा वप्रयोगविधान् स्नेहपाने । सु चि १४ । क्ली । अभ्यङ्गे । रा नि व १५ । दुग्धक्षीरे । ननि । वै निघ । त्रि । स्निग्धकरे । स्त्री (नी) । स्नेहजन न्यां । च सू २अ । तन्नामकनेत्राञ्जनवर्त्ति ।" धात्र्य- क्षपथ्याबीजानि एकद्वित्रिगुणानि च । पिष्टा वर्त्ति र्जले कुर्य्यादञ्जनं स्नेहनं परम् ॥ भा ।

स्नेहपाककल्प । पुं । स्नेहपाकविधौ । "स्नेह कुडवे । भेषजस्य पिष्टं कल्कं चतुर्गुणं द्रवमावाप्य विपचेत् । ' इत्यादि । सु चि ३१अ ।

स्नेहपिण्डीतक । पुं । पीतमदनवृक्षे । পীত- বর্ণ মদনফলের গাছ । वनिघ ।

स्नेहपूरफल । पुं । तिलक्षुपे । वनिघ ।

स्नेहभू । पुं । कफे । हच ।

स्नेहसुख्यम् । क्ली । तले । रनिघ ।

स्नेहरङ्ग । पुं । तिले । मर ।

स्नेहवती । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ ।

स्नेहवर्त्ति । स्त्री । अन्त्रमूलरोगे । वृन्द ।

स्नेहवस्ति । पुं । तैलादिना वस्तिदाने । তৈলের পিচ্কিরি । स्नेहवस्तिविधेयस्तु नाति गुडस्य वृद्धिमा । स्नेहवीर्य्यं तथा देहे स्नेहमानुविध पति ।' चद । See अनुवासनवस्ति ।

स्नेहविद्धः (वृक्ष) । पुं । देवदारुणि । दैवदारुवृक्ष । वै निघ । जटा

स्नेहबीजः । पु । पियालवृक्ष, ... वृक्ष । पियाशाल गाछ । रा नि व ११ ।

स्नेहव्यापत् । स्त्री । स्नेहातियोगजनित विकारे । सु ।

स्नेहसारः । पु । मज्जधातौ । मज्जा । वै निघ ।

स्नेहा (न्) (ह्रु) । पु । चन्द्रे । रोगे । छया ।

स्नेहोत्तमम् । क्ली । तैले । वे निघ ।

स्पन्दः (नम्) । प क्ली । कम्पने । मा नि ।

स्पन्दनाह्वयः । पुं । तिन्दुकवृक्षे ।

स्परिशः । पुं । स्पर्शे । शब्दकल्प ।

स्पर्शः । पु । त्वाचप्रत्यक्षे । रोगे । दाने । विन्ध्या । मणिविशेषे । परशपाथर । शब्दकल्प ।

स्पर्शनः । पु । वायौ । रा नि व ११ । क्ली । स्पर्शे । मे ।

स्पर्शमणिः । पु । मणिविशेषे । परशपाथर । शब्दकल्प ।

स्पर्शमणिप्रभवम् । क्ली । स्वर्णे । श र ।

स्पर्शलज्जा । स्त्री । लज्जालुकायाम् । लज्जा-वती । रा नि व ५ ।

स्पर्शसुखा । स्त्री । शतमूल्याम् । शतमूली । श च ।

स्पर्शसङ्कोचपत्रिका । स्त्री । शुक्ललज्जालुकायाम् । श्वेत लज्जावती । वै निघ ।

स्पर्शस्पन्दः । पु । भेके । बेङ । शब्दकल्प ।

स्पर्शहानि । स्त्री । शुक्ररोगविशेष । "त्वनगेत स्पर्शहानिस्तु शोणितं शुक्रदूषितम् ।" सु नि १४ श ।

स्पृक्का । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिगन्धशाके । पिड़िङ् शाक । म स्पृक्का । क ... । ते मृष्टुवनेद्रुद्रव्यम् । तद्गुणाः—कटु कषाया तिक्ता कफ वातघ्नी ... श्वासकासारोमूत्रकृच्छ्रेषु हिता च । रा नि व १२ । च सू २८ । लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ । वा सू १५ एलादि । 'स्पृक्काचोरकचोच पद्मक...' वे निघ रस चय चि शाकमातादिचूर्ण । मातृकायाम् । ... शाक । माधवल्याम् । ... ... । ... । ... विशेषे । ड निघ ।

स्पृक्षा । स्त्री । सर्पकङ्कालिकावृक्षे । श च । (शा,शी) । कण्टकार्याम् । ज द । प मु ।

स्पृष्टरोदनिका । स्त्री । सज्जागा । लज्जावती । सचि २८४ ।

स्पृष्टास्पृष्टि । व्य । परस्परस्पर्शने । छोंआ छुँ यि । शब्दकल्प ।

स्पृष्टिः । स्त्री । स्पर्शने । श म ।

स्पृहा । स्त्री । इच्छायाम् । भुजङ्गघातिनीवृक्षे ।

स्पृह्यः । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । श च ।

स्फटः (टा) । पु, स्त्री । सर्पफणायाम् । श म ।

स्फटिकः । पु । सूर्यकान्तमणौ । ... । स्वनामख्यातमणौ । स्फटिक । तत्पर्यायाः— स्फटिकाश्मा स्फटिकः स्फाटिक स्फाटीक स्फटिको पल स्फाटिकोपल भास्वर शालिपिष्ट धौतशिला सितोपल विमलमणि निर्मलोपल स्वच्छ स्वच्छ मणि अमररत्न निस्तुषरत्न शिवप्रिय । गुणाः— पित्तदाहरोगघ्न रक्तसमवीर्यश्च । एतज्जपमालया जपतां कोटिगुणं फलं भवति । रा नि व १३ । स्फटिकारी । फटिकिरि । भा ४म नि रो चि । "स्फटिकशकलनाभीन्दव ।" कर्पूरे । वै निघ ।

स्फटिकविषम् । क्ली । दारुमोचभेदे । स ।

स्फटिका (ख्या) । स्त्री । स्फटिकारिकायाम् । फटकिरि । भा । स रसकर्पूरे ।

स्फटिकात्मा (न्) । पुं । स्फटिके । श च ।

स्फटिकाद्रिभिदः | **स्फटिकाभ्रः** } पु । कर्पूरे । शब्दकल्प । रा नि व १२ ।

स्फटिकारि । स्त्री । स्वनामख्यातखनिजोप रसे । फटकिरि । हि फिटिकारी । तत्पर्यायाः— स्फटिका स्फटी स्फुटिका श्वेता शुभ्रा रङ्गदा रङ्गदा दृढरङ्गा रङ्गाङ्गा दृढरङ्गदायी । गुणाः —कषाया उष्णा वातपित्तकफव्रणघ्नी श्वित्रविषघ्नी योनिसङ्कोचकारिणी प्रदर मेहकृच्छ्र वातदोषदोष नाशिनी । भा पू १म छ रसव ।

स्फटिकोपम. । पुं । कर्पूरे । शमदे । ... । चन्द्रकान्तमणौ । है निम ।

स्फटिकोपल । पु । स्फटिके । व निघ ।

स्फाटी । स्त्री । स्फटिकारी । फटकिरि । भा ।

स्फाट(टि,टी)कम् । क्ली । स्फटिके । श र ।

हि तुकचि, कामिये शिर्योरित । अ बाउची । कवाउचिरि होतिपक्कोमे, कैलवयकिरी । यम् वांचा, कालोजीरो । तत्पर्य्यायः,—सुवल्लि सोमवल्लिका कालमेषी कृष्णफला वाकुची पूतिफली चन्द्रलेखा कृष्णा कुष्ठनाशिनी पूतिफला सुवल्ली सोमराजी कालमेषी वागुजी वाकुजी ऐन्दवी शूलोत्था क्रिमिघ्नी वेजानी सिता सितावरी चन्द्री सुप्रभा कुष्ठहन्त्री कान्तोभी पूतिगन्धा वल्गुला अवल्गुजा कालिन्दा पत्रलुला । राजनिर्घण्टः ४ । गुणाः,—"वाकुची मधुरा तिक्ता कटुपाका रसायनी । विष्टम्भहृद्धिमा रुच्या सरा श्लेष्मास्रपित्तनुत् । रुक्षा हृद्या श्वासकुष्ठमेहज्वरक्रिमिप्रणुत् ॥ तत्फलं पित्तलं कुष्ठकफानिलहरं कटु । केश्यं त्वच्यं क्रिमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥"

सोमराट् । पुं । सोमराज्याम् । সোমরাজ ।

सोमरोग । पुं । स्त्रीणां मूत्रातिसारे । निदानादि—"स्त्रीणामतिप्रसङ्गेन शोकाच्चापि श्रमादपि । अतीसारकयोगाद् वा गरयोगात्तथैव च । आपः सर्व्वशरीरस्थाः क्षुभ्यन्ति प्रस्रवन्ति च । तस्यास्ताः प्रच्युताः स्थानात् मूत्रमार्गं व्रजन्ति हि ॥" लक्षणम्—"प्रसन्ना विमलाः शीता निर्गन्धा नीरुजाः सिताः । स्रवन्ति चातिमात्रं ताः सा न शक्नोति दुर्ब्बला । वेगं धारयितुं तासां न विन्दति सुखं क्वचित् । शिरःशिथिलता तस्या मुखं तालु च शुष्यति ॥ मूर्च्छा जृम्भा प्रलापश्च त्वग्रूक्षा चातिमात्रया । भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पेयैश्च न तृप्तिं लभते सदा । सन्धारणाच्छरीरस्य सौम्याया सोमसंज्ञिता । तस्य सोमक्षयात् स्त्रीणां सोमरोग इति स्मृतः ।" इति । भा । बहुमूत्ररोगे ।

सोमलता । स्त्री । दिव्यौषधिविशेषे । সোম-লতা । See सोम । गुडूच्याम् । ब्राह्मीक्षुपे । राजनिर्घण्टः ५ ।

सोमलतिका । स्त्री । सोमलतायाम् गुडूच्याम् । राजनिर्घण्टः ३ ।

सोमवल्क । पुं । कट्फलवृक्षे । কট্ফলের গাছ । रत्नमाला । करञ्जवृक्षे । করঞ্জ গাছ । जटा । चविदश । रीठाकरञ्जे । राजनिर्घण्टः ९ । २३ । श्वेतखदिरे । अम । बर्व्वुरकवृक्षे । বাবলা গাছ । रत्नमाला । राजनिर्घण्टः २३ ।

सोमवल्कल । पुं । कट्फलवृक्षे । श्वेतखदिरे । वैद्यकनिघण्टः ।

सोमवल्लरी । स्त्री । सोमलतायाम् । সোম-লতা । ब्राह्मीक्षुपे । सोमराज्याम् । वैद्यकनिघण्टः । महाज्योतिष्मत्याम् । अम । सोमलताभेदे अ ।

सोमवल्लिका । स्त्री । सोमलतायाम् । अ । सोमराज्याम् । अम ।

सोमवल्ली । स्त्री । सुदर्शनायाम् । উগ্রতি পুরতি, পদ্মগুলক । लताकरञ्जे । ब्राह्म्याम् । ব্রাহ্মী শাক । वाकुच्याम् । সোমরাজ । राजनिर्घण्टः २३ । सुश्रुत १म । श्वेतखदिरे । गजपिप्पल्याम् । वनकार्पासे । वैद्यकनिघण्टः । गुडूच्याम् । अम । पातालगरुडीलतायाम् । পাতাল গরুড়ী । राजनिर्घण्टः २ । सोमायाम् । সোমলতা । राजनिर्घण्टः ३ । अ । चविदश । मण्डूक्याम् । থুলকুড়ি । राजनिर्घण्टः २३ ।

सोमवृक्ष । पुं । कट्फलवृक्षे । रत्नमाला । श्वेतखदिरे । राजनिर्घण्टः ८ ।

सोमशकला । स्त्री । शशाण्डुल्याम् । राजनिर्घण्टः ७ । See शशाण्डुली ।

सोमशल्य । पुं । श्वेतखदिरे । राजनिर्घण्टः ८ ।

सोमसञ्ज्ञम् । क्ली । कर्पूरे । रत्नमाला ।

सोमसट्टक । पुं । सट्टकभेदे । यथा—"दधिक्षीरौ विनिक्षाप्य तस्मिन् त्रिशाणमरीचयोः । कृष्णाविश्वकयोश्चूर्णं क्षिप्त्वा भाण्डे सुघोलयेत् । वस्त्रपूते ततस्तस्मिन् बीजं दाडिमजं क्षिपेत् । सोमसट्टकनामासौ वर्द्धमानगुणे समः ॥" द्रव्यगु ।

सोमसम्भवा । स्त्री । गन्धशट्याम् । वैद्यकनिघण्टः ।

सोमसार । पुं । श्वेतखदिरे । राजनिर्घण्टः ८ ।

सोमस्कन्ध । पुं । श्वेतखदिरे । वैद्यकनिघण्टः ।

सोमचोरा (री) । स्त्री । महासोमलतायाम् । राजनिर्घण्टः ३ ।

सोमा । स्त्री । लघुसोमलतायाम् राजनिर्घण्टः ३ । ब्राह्म्याम् । ব্রাহ্মী শাক । सोमवल्क । कट्फल । सुश्रुत १६श । गुडूच्याम् । सोमराज्याम् । সোমরাজ । शुक्लार्थे । শ্বেত অভ্র । वैद्यकनिघण्टः ।

सोमाख्यम् । क्ली । रक्तकैरवे । রক্তকুমুদ । रत्नमाला ।

सौमार्द्री (र्द्रा)। स्त्री। महाशतावरीलतायाम्। रा नि व ३।

सौमालः। त्रि। सुकुमारे। हारा।

सौमद्भवः। पु। शल्मिनि। वै निघ।

सौरकम्। क्ली। मत्स्यारभेदे। सौरा इति ख्यात। अत्रि (मल्यद्रावके)।

सौहरा। स्त्री। सारा इति ख्यात पण्यद्रव्ये। भेदःशीघ्र महाशल्लद्रावके।

सौकरी। स्त्री। वाराहीकन्दे। वै निघ।

सौलिकेयः। पु। तदाख्य विषभेदे।

सौख्यम्। क्ली। आरोग्ये। सुखे। हे च।

सौगन्धम्। क्ली। कत्तृणे। गन्ध थड़। सुगन्ध तृणे। रामकर्पूर। "सौगन्धिकस्त सौगन्ध राम कर्पूरके तृणे।" श र। त्रि। शुभगन्धे।

सौगन्धकपत्रक'। पुं। श्वेतार्जके। শ্বেত-তুলসীবিশেষ। वै निघ।

सौगन्धिकम्। क्ली। माणिक्यश्रेष्ठे। रा नि व १३। पद्मरागे। मे। नीलोत्पले। नीलशुन्दि। रा नि व १०। सु सू ३८ अ। रक्तकमले। লাল পদ্ম। च सू ४२ अ। त्रिसुगन्धे, लगेलापत्रेषु। वै निघ रस सारोत्थी चि दाडिम्बाष्टके। सौवर्च्चल लवणे। সচল লবণ। वै निघ अजी चि भल्लातक लेहे। रोहिषतृणे। रामकर्पूर। अम। कह्लारे। রক্ত কহ্লার। अम। रसरत्निघ चि। गन्धतृणे। अम। च सू २ अ। पुं। गन्धके। रा नि व १६। भद्रतरगन्धे। च द राजय चि रसेन्द्रगुध्याम्। च सू २ अ। कण्डुकृमिविशेषे। च चि ७ अ। स्त्री (का)। पद्मभेदे। शुण्डी। গন্ধকন্দ। गन्धतृण। भैष नात्र चि कुम्भीकाद्यतैल। अनन्त मूले। च द नास चि। त्रि। क्लीवभेदे। "य पूति योनौ जायेत स सौगन्धिक सञ्ज्ञित। स योनिशेफ सौगन्ध्यमाघ्राय लभते बलम्॥"

सौगन्धिपत्रक। पु। श्वेतार्जके। वै निघ।

सौण्डी। स्त्री। पिप्पल्याम्। श च।

सौध। पुं, क्ली। रौप्ये। रा नि व १३। राज भवने। अम। पुं। शुक्लखटिकायाम्। খড়ি। रा नि व १४। स्त्री (धा)। सुधोत्थे। मनसा सिद्धे। च द वर्णिरोगे चि।

सौधभूषणम्। क्ली। चूर्णके। চূণ। वै निघ।

सौपर्णम्। क्ली। मरकतमणौ। रा नि व १३। शुण्ठ्याम्। रा नि व ६। स्त्री (र्णी)। कल्याणी लतायाम्। পাতালগরুড়ী। रा नि व ३। सुश्रुत १८ अ।

सौभद्रेयः। पुं। विभीतकवृक्षे। বহেড়া গাছ। श र।

सौभाग्यम्। क्ली। सिन्दूरे। टङ्कणे। সোহাগা। रा नि व ६।१३। भैष ज्व चि सौभाग्यवट्यां।

सौभाग्यचिन्तामणिः। पु। विषमज्वरे औषधम्। रसगन्धशहिङ्गलकोपालवीजकानि क्रम वृद्ध्या नैत्यानि, अथ दन्तीमूलरसेन पिष्ट्वा गुञ्जा प्रमाणा वटी कार्य्या। अनुपान शर्करा। सा कौ।

सौभाग्यमण्डनम्। क्ली। हरिताले। वै निघ।

सौभाग्यशुण्ठी। स्त्री। सूतिकायां मोदको षधे। যথা—কেশুর, পানিফল, পদ্মবীজ, মুতা, জীরা, কৃষ্ণজীরা, জায়ফল, জৈত্রী, লবঙ্গ, শৈলজ, নাগেশ্বর, তেজপত্র, গুড়ত্বক্, শঠী, ধাইফুল, এলাইচ, গুল্‌ফা, ধনিয়া, গজপিপুল, মরিচ, কাঁকড়াশৃঙ্গী, ভূমিকুষ্মাণ্ড এবং শত মূলী প্রত্যেক ৪ তো লৌহ ৮ তো অভ্র ৮ তো শুঁঠীচূর্ণ ১ শ মিছরি ৩০ প ঘৃত ১ শ গব্যদুগ্ধ ৮ শ.। মাত্রা ১ তোলা পর্য্যন্ত। দ্বিতীয়া যথা— ত্রিফলা, ত্রিকটু, কৃষ্ণজীরা, গুড়ত্বক্, তেজপত্র, এলাইচ, নাগেশ্বর, মুতা, জৈত্রী, জায়ফল, ধনে, লবঙ্গ, গুল্‌ফা, বালুকা, ময়নাফল, যমানী, বনযমানী, ধাই ফুল, শতমূলী, তালমূলী, লোধ, গজপিপুল, পিয়াশবীজ, গুগ্গুল, কর্পূর, চন্দন, রক্তচন্দন প্রত্যেকের চূর্ণ ২ তো শুঁটচূর্ণ ৪ শ ঘৃত ১ শ দুগ্ধ ৮ শ চিনি ৫ শ একত্র পাক করিবে। অনুপান ছাগ দুগ্ধ। ২য় পাঠ— "জাতীফল लवङ्गाटरूषमुस्त द्विजीरक जातिफलं सकोषम्। लवङ्गशैलेयकनागपुष्प दव मराड शटि धातकी च। एला श्रताह्वा धनिकेभपिप्पली तथैव शृङ्गी बहती विदारी। लौहाभ्र तथ पलप्रमाण प्रत्येकमेवा सिद्ध कर्षयुग्मम्। सदौषधात् चूर्णपलानि चाष्टौ खिन्नस्पलान्यत्र सिता विधेया। पलानि चाष्टाथ सर्पिषश्च प्रस्थद्वय क्षीरमिह प्रयुक्तम्। पचेद्विधिज्ञ

परमाद्रेव ६" मा को । द्वितीयत्र पक्षे —त्रिफला त्रिकट क्षमजीरक गुड़त्वच् तेजपत्रम् एला नागकेशरपुष्प मुस्ता हविषी जातीफल धान्यक लवङ्ग शताह्वा मधुका मदनफल यमानी द्वये धातकी शतावरी ताम्रमूली गोक्षुरक विपपली विदारीबीज गुड़ची कर्पूर चन्दन रस चन्दन ८ चूर्ण २ सी मुण्डीचूर्ण ४ श घृत १श दुग्ध ८ श शर्करा ५श । अनु दाग्द्रव्यम् । भप

सौभाञ्जन । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे । सजिना गाछ । चटीम ।

सौमित्र । पुं । लक्ष्मण मूलकोषभेदे । लक्षण —"गुरुभि साद्दिते निल्य तथा खेदातियोगत । सौमित्रो जायतेऽस्य चाम बिड्वेगलक्षित ॥" कदइरच ।

सौमनस(स्य)फलम् । क्ली । जातीफले । वै निघ ।

सौमनसा (स्या) । स्त्री । जातीपत्राम् । जइत्री । रा नि व १२ ।

सौमनस्यफला । स्त्री । महाजातिपुष्पवृक्षे । मालतीफुलेर गाछ । वै निघ ।

सौमनस्यायनी । स्त्री । मालतीपुष्पकलिकायाम् । चिका । च वि ८च ।

सौमिलम् । क्ली । ग्रन्थिपर्णभेदे । गेंठेला विशेष । वै निघ ।

सौमेरवम् (रुकम्) । क्ली । सुवर्णे । स्वर्ण । रा नि व १३ ।

सौम्य । पुं । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुमुरेर गाछ । रा नि व ११ । सुगन्धाजके । सुगन्ध श्वेत-तुलसी । मकराख्ये । क्ली । श्वेतरक्तकमले । दुग्धे । वै निघ ।

सौम्यगन्धा (न्धी) । स्त्री । शतपत्राम् । सेउती । रा नि व १० ।

सौम्यगन्धिकम् । क्ली । श्वेतरक्तकमले । वै निघ ।

सौम्यज्वर । पुं । ज्वरभेदे । लक्षण—"वात पित्तात्मक शीतमुष्ण वातकफात्मक । द्वन्द्वमुभय मतत ज्वरो व्याधिप्रलक्षण ॥" च सू इच ।

सौम्यधातु । पु । कफे । रा नि व २१ ।

सौम्यलता । स्त्री । ब्राह्म्याम् । ब्राह्मी शाक ।

सौम्या । स्त्री । शालपर्ण्याम् । शालपानि । रा नि व ४ । वै निघ रम कल्याणघृते । महेन्द्र वारुण्याम् । माकाल लता । रा नि व ३ । वै निघ । बा ज्या चि लघुनारायणतैले । गुञ्जायाम् । कुँच । महाज्योतिष्मती लतायाम् । बड़ लताफटकी । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ । महिषवल्ल्याम् । लघु सोमलता । स्वर्णजीवन्त्याम् । रा नि व ३।२३ । ब्राह्म्याम् । ब्राह्मीशाक । रा नि व ५।२३ । मध्याँ । शटी । वन्दीयष्टिमधु । मरुयष्टिमधु । रा नि व ६ । नीलदूर्वायाम् । नागवल्ल्याम् पाण गाछ । गुड्च्याम् । वै निघ । मल्लिकायां । मल्लिकागाछ । रा नि व १० । मौक्तिके ।

सौर (ज) (भ) । पु । तुम्बुरुफलवृक्षे । ताबुल फलेर गाछ । रा नि व ११ । क्ली । (र) कुङ्कुमे । चिका । धान्यके । वै निघ । पीतनामक गन्धद्रव्ये । रा नि व १ ।

सौरभेयी । स्त्री । गव्याम् । गन्धएलायाम् ।

सौरवनज । पु । तुम्बुरुवृक्षे । ताबुल फलेर गाछ । रा नि व ११ ।

सौरस । पु । रसजक्रिमिभेदे । च वि ७च । तुम्बुरुवृक्षे । ताबुल फलेर गाछ । वै निघ ।

सौराष्ट्र । पु । कुन्दुरुके । सल्लकीनिर्यासे । शालाइ आठा । रा नि व १२ । क्ली । कांस्ये । रा नि व १३ । स्त्री (ष्ट्रा) । स्वनामकमृत्तिकायाम् । सोराति माटी । रा नि व १३ ।

सौराष्ट्रकम् । क्ली । पञ्चलौहे । ह च । कांस्य धातौ । प मु ।

सौराष्ट्रमृत्तिका । स्त्री । सौराष्ट्री । अभावे । पर्पटी । रा नि व १३ ।

सौराष्ट्रसम्भूता । स्त्री । स्फटिकारिकायाम् । फटकिरि । वै निघ ।

सौराष्ट्रिकम् । क्ली । विषभेदे श र । कांस्य धातौ । वै निघ ।

सौराष्ट्री । स्त्री सौराष्ट्रदेश प्रसिद्धायां स्वनाम ख्यात सुगन्धमृत्तिकायाम् । सोराष्ट्रदेशीय सुगन्ध मृत्तिका । भ तुवरी । च सुरभिमृत्तिका । वस सौराष्ट्री

माती। तत्पर्य्याया,—तुवरी काञ्ची पार्व्वती कालिका काक्षी सती सौराष्ट्रमृत्तिका सौराष्ट्रा मृत्स्ना पर्पटी। गुणा:—तिक्ता कटुका कषाया अम्ला लेखनी चक्षुष्या व्रणघ्नी च्छर्दि पित्तसन्तापघ्नी च। राजनिव १३। सा च स्फटिकातुल्यगुणा। भा पू १भ उ रसव। कफपित्तवीसर्पव्रणघ्नी। राज। सुचि १९ष। तदभावे पद्मपर्पटी ग्राह्या। भा म ४ भ उ द चि। वैनिघ २भ वर्ग चि मल्लातकादि वैषे। गोपीचन्दने। तिलक-माटी। वैनिघ।

सौरि:। पु। असनवृक्षे। आसन् गाछ। राजनिव ८। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। हुडहुडिया। राजनिव ४।

सौरिक:। पुं। भल्लातकवृक्षे। भेला गाछ। वैनिघ।

सौरिरत्नम्। क्ली। नीलमणौ। राजनिव १३।

सौरी। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। हुडहुड़िया। पुं (सौरिन्])। भल्लातके। वैनिघ।

सौरीयकम्। क्ली। सप्तमकल्पक्षारनिर्यास विषे। सुकल्प २ष। See लक्षारविषम्।

सौरेय: (क:)। पु। शुक्लपुष्पझिण्टाम्। श्वेत झाँटी। हि कटसरैया। गुणा:—"सौरेय कुष्ठ वातास्रकफकण्डुविषापह। तिक्तोष्णो मधुरो दन्त्य सुस्निग्ध केशरञ्जन॥" भा।

सौल्विक:। पु। ताम्रकुट्टके। चटी।

सौवर्चलम्। क्ली। Sachal salt तद्देशज लवणे। सचल नवण। हि सोंचरकोड़ा। च द भ सा चि। सोञ्चारलवण। भा म ४भ योनि रो चि। सोवर्चल इति महाराष्ट्रादौ। तत्पर्य्याया,—अक्ष रुचकं कृष्णलवणं दुर्गन्धं शूलनाशनम् तिलकं हृद्यगन्ध रुच्य कौट्टविकम्। गुणा:—लघु क्षारं कटु उष्ण गुल्म क्रमिघ्नम् ऊर्ध्ववातानशूल विबन्धारोचककफघ्न। राजनिव ६। अधिकं कटु उष्ण विशदं लघु। मद। विबन्धानाहशूलघ्नम् उद्गारशोधकञ्च। भा। रुचिकरं वीर्य्योष्ण हृद्य कटु गुल्मघ्नं गुलघ्नं किञ्चित्क्षारक लघुपाकञ्च। राज। सर्जिक्षारे। साजिमाटी। अम।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। प्रियङ्गौ। अमा।

सौवर्णिका। स्त्री। शताह्वपुष्पाविशेषे। वैकल्प च।

सौविद: (दल्ल)। पु। अन्तःपुरिकायां रक्षके। कञ्चुकी। अम।

सौवीरम्। क्ली। बदरे। बहुदरे। बड़ कुल। रमा। काञ्जिके। काँजि। अम। काञ्जिक भेदे। च द क्रमि चि। स्रोतोञ्जने। अम। सौवीराञ्जने। नीलाञ्जन, नील सुर्मा। रमा। एतच्छोधन वराटकवत्। रसास। रसाञ्जने। रसाञ्जनशोधने मृग्यम्।

सौवीरकम्। क्ली। यवगोधूमकृतकाञ्जिके। यव ओ गमेर काँजि। "निस्तुषपक्वयवै सहित सन्धम्।" शार्ङ्ग। निस्तुषयवकाञ्जिके। यवेर काँजि। च। तत्पर्य्याया,—सुवीराम्ल यवोत्थ गोधूमसम्भव यवाम्लज तुषोत्थ तुषोदकम्। गुणा:—"सौवीरन्तु यवैरामै पक्वैर्वा निस्तुषै कृतम्। गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य्या केचिदूचिरे। सौवीरन्तु ग्रहण्यर्श कफघ्न भेदि दीपनम्। उदावर्त्ताङ्ग मर्द्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते॥" भा। अम्लरसे केश्य शिरोरोगघ्न जराहर श्रेयिम्यनाशनं बलकर सन्तर्पणञ्च। राजनिव १५। See तुषाम्बु।
"सौवीरकं सुवीराम्ल ज्ञेय गोधूमसाधितम्। निस्तुषैस्तु यवै केचित् प्राहु सौवीरकं बुधा। यवैस्तु निस्तुषै पक्वै सौवीर साधित क्वचित्। यवादष्टगुण तोयम् दापयन्ति चिकित्सका॥ घमात्यये तथा शीते सन्धानं षड्दिन भवेत्। हेमन्ते शिशिरे स्याच्च भिषक् द्वयदिनेन वै। प्रावृट्वसन्ते सन्धान भवेदष्टदिनेन वै॥" तोड़। सौवीराञ्जने। तत्र नीलाञ्जन, नीलसुर्मा इति लोके। पत्र।

सौवीरक:। पुं। बदरवृक्षे। बड़ पाटनाइ कुलगाछ। राजनिव ११।

सौवीरजम्। क्ली। नीलाञ्जने। नील सुर्मा। वैनिघ।

सौवीरबदरम्। क्ली। बदरफलविशेषे। नारकुले, पाटनाइ मिष्ट बड़ कुल। गुणा:—शीतलं भेदनं गुरु शुक्रलं बृंहणं पित्तदाहास्रक्षत तृष्णावातघ्नञ्च। मदव ६।

सौवीरसारम्। क्ली। स्रोतोञ्जने। दृष्ट्याञ्जन। राजनिव १९।

सौवीरा। स्त्री। क्षीरकाकोल्याम्। क्षीर काकोली। वै निघ।

सौवीराञ्जनम्। क्ली। स्वनामख्याताञ्जन विशेषे। सुवीरनामनदीभवाञ्जने। नीलाञ्जन, नील सुर्मा। तत्पर्य्याया,—वाल्मीकेय अञ्जन यामुन कृष्ण नादेय मेचक सौवीर दृग्हर्ष नील सुवीरज नीलाञ्जन चक्षुष्य वारिसम्भव कपोतक। रा नि व १३। लक्षण—"वल्मीकशिखराकारं भङ्गे नीलोत्पलद्युति। सौवीराञ्जनमित्याहुरायुर्वेदविशारदाः।" च म सम्मते। गुणा —शीतल सौरभ स्वादु लेखन कटु चक्षुष्य तिक्त ग्राहक मधुर स्निग्ध हिक्काक्षयपित्तविषकफघ्न नेत्रदोषहरं वातघ्न श्रमहरं रक्तपित्तघ्न। वै निघ। शीतल कटु तिक्त कषाय चक्षुष्य रसायन कफ वात विषघ्न। रा नि व १३।

सौवीरिका। स्त्री। बदरीभेदे। मद व ६।

सौसुराद। पुं। पुरीषजक्रमौ। च वि ७ अ।

सौहित्यम्। क्ली। तृप्तौ। अम। यावता आहारेण कुक्षेरप्रपीडनादिकं भवेत् तावदाहारे। च सू १५ अ।

स्कन्द। पुं। शरीरे। त्रिका। पारदे। रा नि व १३। स्कन्दग्रहे। भा म ४भ बालचि।

स्कन्दग्रह। पुं। स्वनामकबालग्रहविशेषे। तदाविष्टस्य लक्षण—"शूनाक्षः क्षतजसगन्धिकः स्तनद्विड् वक्रास्यो हतचलितैकपक्ष्मनेत्रः। उद्विग्नः सुललितचक्षुरल्परोदी स्कन्दार्त्तो भवति च गाढमुष्टिवर्च्चाः॥" सु उ २७ अ। तदुत्पत्ति यथा—"स्कन्द सृष्टो भगवता देवेन त्रिपुरारिणा। बिभर्त्ति चापरां संज्ञां कुमार इति स ग्रहः॥" सु उ २७ अ

स्कन्द(न्ध)तरु। पुं। नारिकेलवृक्षे। नारिकेल गाछ। रा नि व ११।

स्कन्दनम्। क्ली। रेचने। त्रिका। शोषणे। व्याक।

स्कन्दसखा। पुं। स्कन्दापस्मारे। सु उ २७ अ।

स्कन्दाग्रज। पुं। पारदे। रा नि व १३।

स्कन्दापस्मार। पुं। बालग्रहविशेषे। लक्षण यथा—"निःसंज्ञो भवति पुनर्भवेत् ससंज्ञः संरब्धः करचरणैश्च नृत्यतीव। विण्मूत्रे सृजति विनद्य जृम्भमाणः फेनं वा प्रसृजति च तत्सखाभिपन्नः॥" सु उ २७ अ। 'स्कन्दापस्मारसंज्ञो यः सोऽग्निना प्रियमद्युति। स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति चोच्यते॥" सु उ २७ अ।

स्कन्ध। पुं। शरीरावयवविशेषे। काँध। रा नि व १८। तरोर्मूलादिशाखापर्य्यन्तभागे। गाछेर गुँड़ि। अम। शरीरे। मे।

स्कन्धज। पुं। शल्लक्यादौ। "पर्ण्णयोनय इत्याद्याः स्कन्धजाः शल्लकीमुखाः।" हे च। वटवृक्षे। मद व ५।

स्कन्धदेश। पुं। हस्तिस्कन्धे। स्कन्धप्रदेशे। काँध। अम।

स्कन्धफल। पुं। नारिकेलवृक्षे। रा नि व १०। उदुम्बरवृक्षे। यज्ञडुमुर। श च। स्त्री (ला)। खर्ज्जूरवृक्षे। भा।

स्कन्धबन्धना। स्त्री। मधुरिकायाम्।

स्कन्धमल्लक। पुं। कङ्कपक्षिणि। काँक-पाखी। हे च।

स्कन्धरुह। पुं। वटवृक्षे। बटगाछ। रा नि व ११।

स्कन्धरोग। पुं। असगते अवबाहुकादौ। मा नि।

स्कन्धवन्दना। स्त्री। मधुरिकायां। मौरी। श च।

स्कन्धशृङ्ग। पुं। महिषे। शब्दकल्प।

स्कन्धा। स्त्री। शाखायां। लतायां। शब्दकल्प। श्यामालतायाम्।

स्कन्धी (न्)। पुं। वृक्षे। रमा।

स्कन्न। त्रि। स्रुते। अम। वा उ २६ अ।

स्फोटिका। स्त्री। पांशुविकायां, खञ्जनिकायाम्। त्रिका।

स्तन। पुं। कुचे। तत्पर्य्याया —कुच कुड्मल उरोज वक्षोज पयोधर वक्षोरुह उरसिज। रा नि व १८। स्वनामकमर्म्मस्थाने। सु शा ६ अ।

स्तनकील। पुं। स्तनविद्रधौ। च [illegible] चि।

स्तननम्। क्ली। कुन्थने। मे।

स्तनन्धय। पुं। स्तनपायिशिशौ। रा [illegible]

माती। तत्पर्य्यायः,—तुवरी काङ्क्षी प्राक्षती कालिका काची सती सौराष्ट्रमृत्तिका सौराष्ट्रा मृत्स्ना पर्पटी। गुणाः—तिक्ता कटुका कषाया अम्ला लेखनी चक्षुष्या व्रण्या छर्द्दि पित्तसत्वापहा च। राजनि व १३। सा च स्फटिकातुल्यगुणा। भा पू १भ ३ रसव। कफपित्तवीसर्पव्रणघ्नी। राज। सु चि १८ च। तदभावे पङ्कपर्पटी ग्राह्या। भा म ४ भ उदरचि। ३ निघ २भ वर्ग.चि मल्लातकादिलेपे। गोपीचन्दने। তিলক-মাটী। वै निघ।

सौरिः। पुं। असनवृक्षे। আসন্ গাছ। राजनि व ९। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। হুডহুড়িয়া। राजनि व ४।

सौरिकः। पुं। भल्लातकवृक्षे। ভেলা গাছ। वै निघ।

सौरिरत्नम्। क्ली। नीलमणौ। राजनि व १३।

सौरी। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। হুডহুড়িয়া। पुं (सौ[रिन्])। भल्लातके। वै निघ।

सौरीयकम्। क्ली। भल्लातकवृक्षसारनिर्यास विषे। सु कल्प २ अ। See लक्षारविषम्।

सौरेयः (कः)। पुं। शुक्लपुष्पझिण्ट्याम्। শ্বেত ঝাঁটী। हिं कटसरैया। गुणाः—"सौरेय कुष्ठ वातास्रकफकण्डूविषापह। तिक्तोष्णो मधुरो दन्त्य सुस्निग्ध केशरञ्जन॥" भा।

सौस्विकः। पुं। तालमूलके। मटी।

सौवर्चलम्। क्ली। Sachal salt सहेशम लवणे। মচল্ নবণ। हिं चोंचरनोंन। च द च सा चि। चोंचरलवण। भा म ४भ शोनि रो चि। सौवर्चल इति महाराष्ट्रादौ। तत्पर्य्यायः,—अक्षं रुचकं हृद्यगन्धं दुर्गन्धं शूलनाशनम् तिलकं कृष्णलवणं रुच्यं कौट्टविकम्। गुणाः—लघु क्षारं कटु उष्णं गुल्मकृमिघ्नम् ऊर्द्ध्ववातामशूल विबन्धारोचकहरञ्च। राजनि व ६। अग्निकरं कटु उष्णं विशदं लघु। मद। विबन्धानाहशूलघ्नम् उद्गारशोधनञ्च। भा। रुचिकरं वीर्ये उष्णं कटु गुल्मघ्नं शूलघ्नं किञ्चित्पित्तकरं लघुपाकञ्च। राज। सर्ज्जिक्षारे। সাজিমাটী। अम।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। पिदडी। र मा।

सौवर्णिका। स्त्री। जलौकाविशेषे। सु सू अ १३।

सौविदः (दल्लः)। पुं। अन्तःपुरिकायां रक्षके। कञ्चुकी। अम।

सौवीरम्। क्ली। बदरे। बृहद्बदरे। বড কুল। र मा। काञ्जिके। কাঁজি। च सु। काञ्जिक भेदे। च द क्रमि चि। स्रोतोऽञ्जने। अम। सौवीराञ्जने। নীলাঞ্জন, নীল সুর্মা। र मा। एतच्छोधन वराटकवत्। र सा स। रसाञ्जने। रसाञ्जनशोधने स्मृतम्।

सौवीरकम्। क्ली। यवगोधूमकृतकाञ्जिके। যব ও গমের কাঁজি। "निस्तुषपक्वयवैः सहितं मतम्।" शार्ङ्ग। निस्तुषयवकाञ्जिके। যবের কাঁজি। च। तत्पर्य्यायः,—सुवीराम्ल यवाम्ल गोधूमसम्भव यवाम्लज तुषोत्थ तुषोदकम्। गुणाः—"सौवीरन्तु यवैरामैः पक्वैर्वा निस्तुषैः कृतम्। गोधूमैरपि सौवीरमाचार्य्यः कैश्चिदूचिरे। सौवीरन्तु ग्रहण्यर्शः कफघ्नं भेदि दीपनम्। उदावर्त्ताङ्ग मर्द्दास्थिशूलानाहेषु शस्यते॥" भा। अम्लरस केश्य शिरोरोगघ्न जराहर शैथिल्यनाशन बलकरं सन्तर्पणञ्च। राजनि व १५। See तुषाम्बु। "सौवीरक सुवीराम्ल ज्ञेय गोधूमसाधितम्। निस्तुषैस्तु यवैः कैश्चित् प्राह सौवीरकं बुधाः॥ यवैस्तु निस्तुषैः पक्वैः सौवीरं साधितं क्वचित्। यवादष्टगुणं तोयम् दापयन्ति चिकित्सकाः॥ घनात्यये तथा ग्रीष्मे सन्धानं षड्दिनं भवेत्। हेमन्ते शिशिरे स्याच्च भिषक् दशदिनेन वै। प्रावृड्वसन्ते सन्धानं भवेदष्टदिनेन वै॥" लोड। सौवीराञ्जने। তত্র নীলাঞ্জন, নীলসুর্মা ইতি লোকে। च सु।

सौवीरकः। पुं। बदरवृक्षे। বড় পাটনাই কুলগাছ। राजनि व ११।

सौवीरजम्। क्ली। नीलाञ्जने। নীল সুর্মা। वै निघ।

सौवीरबदरम्। क्ली। बदरफलविशेषे। নারকুলে, পাটনাই মিষ্ট বড় কুল। गुणाः—शीतलं भेदनं गुरु शुक्रलं बृंहणं पित्तदाहास्रक्षय तृष्णाघातघ्नं। मदव ६।

सौवीरसारम्। क्ली। स्रोतोऽञ्जने। সুর্মাঞ্জন। राजनि व १३।

सौवीरा । स्त्री । बीरकाकोल्याम् । क्षीर काकोली । वै निघ ।

सौवीराञ्जनम् । क्ली । सर्वाञ्जनान्तर्गताञ्जन विशेष । सुवीरानामनदीभवाञ्जने । नीलाञ्जन, नील सुर्मा । तत्पर्य्याया,—यामुनेयम अञ्जन यामुन क्षण नादेय मेचक वारीज दृष्टट नील सुवीरज नीलाञ्जन चक्षुष्य वारिसम्भव कपोतक । रा निघ १३ । लक्षण—"वल्मीकशिखराकार भङ्गे नीलोत्पलद्युति । सौवीराञ्जनमित्याहुरायुर्वेदविदो जना ॥" च प्र सम्पादने । गुणा —शोतल नीलस्वादु निवम कटु चक्षुष्य तिक्त दाहक मधुर स्निग्ध हिक्काक्षयपित्तविषकफघ्न नेत्रदोषहर वातल श्रामहर रक्तपित्तघ्न । वै निघ । शीतल कटु तिक्त कषाय चक्षुष्य रसायन कफ वात पित्तघ्न । रा निघ १३ ।

सौवीरिका । स्त्री । क्षुद्रबदरीभेदे । मद व ६ ।

सौसुराद । पुं । पुरीषग्रहणी । च वि ७ अ ।

सौहित्यम् । क्ली । तृप्तौ । अम । यावता द्वारेण कुक्षिप्रपीडनादिक भवेत् तावदाहारे । च सू १५ अ ।

स्कन्द । पुं । शरीरे । शिवे । पारदे । रा निघ १२ । स्कन्दग्रहे । मा म ४ भ बालचि ।

स्कन्दग्रह । पु । तन्नामकबालग्रहविशेषे । तदा विष्टस्य लक्षण—"शूनाक्ष क्षतजसगन्धिक स्तन्य द्विड् वक्रास्यो हत चलितैकपक्ष्मनेत्र । उद्विग्न सुचलितचक्षुरल्परोदी स्कन्दार्त्तो भवति च गाढ मुष्टिवर्चा ॥" सु उ २७ अ । तदुत्पत्ति यथा— "स्कन्द सृष्टो भगवता देवेन त्रिपुरारिणा । बिभर्त्ति चापरां संज्ञां कुमार इति स ग्रह ॥" सु उ २७ अ

स्कन्द(न्ध)तरु । पुं । नारिकेलवृक्षे । नारिकेल गाछ । रा निघ ११ ।

स्कन्दनम् । क्ली । रेचने । शिका । शोषये । व्याक ।

स्कन्दसखा । पु । स्कन्दापस्मारे । सु उ २७ अ ।

स्कन्दाशय । पु । पारदे । रा निघ १२ ।

स्कन्दापस्मार । पु । बालग्रहविशेषे । लक्षण यथा—"नि सज्ञो भवति पुनर्भवेत् ससंज्ञ संरब्ध करचरणैश्च नृत्यतीव । विण्मूत्रे सृजति विनद्य जृम्भमाण फेनं च प्रसृजति च तत्सखाभिपन्न ॥" सु उ २७ अ । "स्कन्दापस्मारसज्ञो य सोऽग्निभिषमद्युति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख चोच्यते ॥" सु उ २७ अ ।

स्कन्ध । पुं । शरीरावयवविशेषे । काँध । रा निघ १८ । तरोर्मूलादिशाखापर्य्यन्तभागे । गाछेर गुँड़ि । अम शरीरे । मे ।

स्कन्धज । पुं । शल्लकादौ । "पर्व्वयोनयः स्कन्धजा शल्लकीमुखा ।" इति वटवृक्षे । मद व ५ ।

स्कन्धदेश । पु । हस्तिस्कन्धे । स्कन्धप्रदेशे काँध । अम ।

स्कन्धफल । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा निघ १० उदुम्बरवृक्षे । यज्ञडुम्बुर । श च । स्त्री (ला) खर्ज्जूरवृक्षे । भा ।

स्कन्धबन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमल्लक । पुं । कङ्कपक्षिणि । काँक पाखी । हेम ।

स्कन्धरुह । पुं । वटवृक्षे । वटगाछ । रा निघ ११ ।

स्कन्धरोग । पुं । वातजाते अववाहुकादौ । मा नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । मौरी । श च ।

स्कन्धश्रृङ्ग । पुं । महिषे । शब्दकल्प ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । शब्दकल्प । श्यामालतायाम् ।

स्कन्धी (न्धिन्) । पुं । वृक्षे । रमा ।

स्कन्न । त्रि । च्युते । अम । वा उ २६ अ ।

स्कोटिका । स्त्री । डाहुकिकायां, खञ्जनिका याम् । त्रिका ।

स्तन । पुं । कुचे । तत्पर्य्याया,—कुच कुड्मल उरोज वक्षोज पयोधर वक्षोरुह उरसिज । रा निघ १८ । तन्नामकमर्म्मस्थाने । सु शा ६ अ ।

स्तनकील । पुं । स्तनविद्रधौ । च द स्त्रीरोगचि ।

स्तननम् । क्ली । कुन्थने । मे ।

स्तनन्धय । पुं । स्तनपायिशिशौ । रा निघ

न प्राणदा प्रोक्ता स्तम्भो प्राणधारिणी । प्रोक्ता करोति हृदस्य हृदा मरणमादिशेत् ॥" राज ५७ ।

स्थोसुख । पु । शिग्रुवृक्षे । सजिना गाछ । वै निघ ।

स्थगिका (बन्ध) । स्त्री । अङ्गुष्ठाङ्गुलिनिमित्ता ये व्रणबन्धनभेदः । तान्मूलकरङ्गाकारबन्ध इति उल्हण । सु सू १८ । लक्षण—"स्थगिका स्थगिकाकारां निष्ठाङ्गुष्ठाङ्गुलार्पिताम् । यथास्व मौषधे पूर्णं कल्पयेत् सुसमाहित ॥" इति । सु चि १९अ ड ।

स्थगु । क्ली । कुब्जभावे । कुँज । शब्दकल्प ।

स्थपनी । स्त्री । भ्रूमध्यस्थमर्मणि । सु शा ३६अ । See उत्क्षेपमर्म ।

स्थपुटम् । त्रि । विषमोन्नते । शारा ।

स्थलकन्दः । पु । आरण्यशूरणे । वन ओल । र मा ।

स्थलकमलम् । क्ली । स्थलपद्मे । स्थलपद्म । गुणा—शीतल कटु तिक्त कषाय कफ वातघ्नम् मूत्रकृच्छ्राश्मशूलश्वासकासविषघ्नश्च । रा नि व १० ।

स्थलकुमुद । पु । श्वेतकरवीरवृक्षे । श्वेत-करवीर गाछ । रा नि व १० ।

स्थलजा । स्त्री । वल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

स्थलतण्डुलगन्ध । पु । पक्षिराजशालो । पक्षिराज धान । रा नि व १६ ।

स्थलपद्म (क)म् । क्ली । स्वनामख्यातपुष्प विशेषे । स्थलपद्म । हि वेटतामर । ते स्थलपद्ममने पुष्पमु । तत्पर्याया,—छत्रपत्र तमालक इति क्लत । तच्चतुर्विधं—"चतुधा स्थलपद्मानि सेवन्ती गुलदावदी । मैवाली च गुलावश्च बकुलश्च कद म्बक ॥" गुणा—"पद्मानुष्णा कटुस्तिक्ता कषाया कफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्मशूलघ्नो श्वास कास विषा-हा ॥" भा ।

स्थलपद्म (कः) । मानके । मानकचु । र मा ।

स्थलपद्मिनी (नी) । स्त्री । स्थलपद्म वृक्षे । स्थलपद्मेर गाछ । तत्पर्याया,—पद्माह्वा चारटी पद्मचारिणी, अम्बुमूला लक्ष्मी श्रेष्ठा सुपुष्करा रम्या पद्मावती अतिचरा स्थलकहा पुष्करिणी पुष्करपर्णिका पुष्करनाडी । गुणा,—शीतला तिक्ता शीता कफपित्तवातनिमेहभूतघ्नी सारघ्नी च । रा नि व ।

स्थलपिण्डा । स्त्री । पिण्डखर्जूरिकायाम् । वै निघ ।

स्थलपुष्पा । स्त्री । भेण्डुकक्षुपे । रा नि व ५ ।

स्थ(स्थू)लभण्टा (की) । स्त्री । बृहतिकायां । विरुति । वै निघ । मद ।

स्थ(स्थू)लमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे । र मा ।

स्थलमर्कटः । पु । करमर्दवृक्षे । वै निघ ।

स्थ(स्थू)लरुहा । स्त्री । स्थलकमलिन्याम् । रा नि व ५ । वै निघ ।

स्थलशृङ्गाटः (कः) । पु । क्षुद्रगोक्षुरे । छोट गोखरी । रा नि व ४ । गोक्षुरे । र मा ।

स्थला (ली) । स्त्री । जलशून्याकृत्रिमभूमौ । अटी भ ।

स्थलेरुहा । स्त्री । गृहकुमार्यां । घृतकुमारी । रा नि व ५ । दग्धावृक्षे । कुरुहोति कीड्डयी ख्याता । रा नि व ८ । सितपाटलावृक्षे । श्वेत पारुल ।

स्थलेशय । पु । क्रोड़ शश कुरङ्गादौ । तन्मांस रूक्षगुणकरम् । रा नि व १७ ।

स्थविका । स्त्री । मक्षिकाभेदे । सु कल्प ८अ ।

स्थविरम् । क्ली । शैलेये । शैलज । रा नि व १२ । वा चि ३अ । पुं । वृद्धे । रा नि व १८ । कटम्बवृक्षे । वै निघ । वृद्धदारके । वीजताड़क । "मूल स्थविरस शिंशपा चैभि ।" भा म ३भ क्षुद्रदरी न्यक्षव्यङ्गचि । स्त्री (रा) । महाश्रावणिकायाम् । रा नि व ५ । वृद्धायाम् । रा नि व १८ ।

स्थविरदारु । क्ली । वृद्धदारुणि । वीजताड़क । "स्थविरदारुरास्ना समा ।" भा म १भ सन्धिकव्व थि ।

स्थाणः । पुं । जीवके । शब्दकल्प । "जीवको जीवनो जीवो निधि स्थाणु प्रकाशित ।"

स्थाणुवार्णी । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् । बड़ माकाल । रा नि व ३ ।

स्थाणुरोगः । पु । अश्वस्य पादरोगविशेषे । लक्षण—"प्रावृट्काले व्रणो यस्य जङ्घायामुपजायते । स्थाणुरोग स विज्ञेय दुष्टशोणितसम्भव ॥" ज द ३९अ ।

स्वल्परूपा । स्त्री । आरण्यशणवृक्षे । वनशण । वै निघ ।

स्वल्पवर्त्तुलः । पुं । कलायवृक्षे । मटर । वै निघ ।

स्वल्पवल्कला । स्त्री । तेजोवत्यां । তেজবল । वै निघ ।

स्वल्पविटप । पुं । कैसुककन्दे । কেঁউ । वै निघ ।

स्वल्पशब्दा । स्त्री । क्षुद्रशणवृक्षे । वनशण । वै निघ ।

स्वल्पशृगाल । पुं । लोहितकमृगे । বনবেড়া । वै निघ ।

स्वल्पसङ्घातवीर्य्य । पुं । स्वल्पघटके । शग्न गमूया पाखी । वै निघ ।

स्ववहा । स्त्री । त्रिवृति । তেউড়ী । च सू ४ अ ।

स्वसंज्ञा । स्त्री । अन्यथासांसामान्यसंज्ञायाम् । यथा—मिथुनमित्युक्ते मधुसर्पिषोर्ग्रहणम् । सु उ ६५ अ ।

स्वसा (सृ) । स्त्री । तेजोवत्यां । वै निघ ।

स्वस्ति । क्ली । पुण्ये । वै निघ ।

स्वस्तिक । पुं क्ली । सुनिषण्णकशाके । শুষনি শাক । भा पू १म भाग । वा चि ८ अ । रसोने । रसुन । चिका । पिष्टकविकारे । विश्व । पूर्व कृष्णागौ । सु सू १० अ । तन्नामकयन्त्रे । तच्चतुर्विंशतिविधम् अष्टादशाङ्गुलपरिमाणञ्च । तदाभाकाराय यथाक्रमं सिंह व्याघ्र वृक तरक्षु ऋक्षद्वीपि मार्जारशृगालमृगैर्वारुकाककङ्ककुररचाषभासशशघातुलूकचिल्लश्येनगृध्रक्रौञ्चभृङ्गराजाञ्जलिकर्णावभञ्जननन्दिमुखमुखतुल्या विसृष्टग्रन्थ्यो ... । सु सू ७ अ । सन्धिकर्म्मादिषु बन्धनभेदे । सु सू १८ अ । "स्वस्तिकाङ्गमासीन्य पयादावेश्य बध्यते ।" इति लक्षणम् । तच्च लक्षणादिकृतचित्रोक्ताकार स्वस्तिक तस्येवाकृतिर्यस्य स स्वस्तिकाकृतिः । स्वस्तिकाकारं कृत्वा वेष्टनानन्तरं यद्बन्धनं स एव स्वस्तिकः । सु सू १८ अ ड । सु चि ३ अ । वङ्गीशालो । शाशाश्रानु । चिका । भूनकै । स्त्री (का) । जातीवृक्षे । वै निघ ।

स्वस्तिकाह्वय । पुं । तण्डुलीयशाके । वै निघ ।

स्वस्थ । त्रि । सुस्थे, समदशालयो "समदोषः समाग्निश्च समधातुमलक्रियः । प्रसन्नात्मेन्द्रियमनाः स्वस्थ इत्यभिधीयते ॥" भा ।

स्वस्थवृत्तम् । क्ली । येन विधिना स्वस्थस्तिष्ठति तदाचरणे । यथा—"यस्मिन् यस्मिन् ऋतौ ये ये दोषाः कुप्यन्ति देहिनाम् । तेषु तेषु प्रदातव्या रसास्ते ते विजानता । बलिनः शीतसंरोधाद्धेमन्ते प्रबलोऽनिलः । सेवेतातो हिमे स्निग्धाः स्वाद्वम्ललवणान् रसान् । गोधूमपिष्टमाषेक्षुक्षीरोत्थविकृतीः सुराः । नवमन्नं वसां तैलं शौचकार्य्ये सुखोदकम् । युक्त्यार्ककिरणान् स्वेदं पादत्राणञ्च सर्वदा । प्रावाराजिनकौषेयप्रवेणीकुथकास्तृतम् । उष्णस्वभावैर्लघुभिः प्रावृतः शयनं भजेत् । अङ्गारतापसन्तप्तगर्भभूवेश्मचारिणाम् । पीवरोरुस्तनश्रोणीमालिङ्ग्य गुरुचर्च्चिताम् । अयमेव विधिः कार्य्यः शिशिरेऽपि विशेषतः । तदा हि शीतमधिकं रौक्ष्यं चादानकालजम् । कफश्चितो हि शिशिरे वसन्तेऽर्कांशुतापितः । हत्वाग्निं कुरुते रोगानतस्तं प्रयोजयेत् । तीक्ष्णं वमननस्यादि कवलग्रहमञ्जनम् । व्यायामोद्वर्त्तनं धूमं शौचकार्य्ये सुखोदकम् । स्नातोऽनुलिम्पेत् कर्पूरचन्दनागुरुकुङ्कुमैः । पुराणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभुक् । प्रपिबेदासवारिष्टसीधुमाध्वीकमाधवम् । वसन्तेऽनुभवेत् स्त्रीणां काननानाञ्च यौवनम् । गुर्व्वम्लस्निग्धमधुरं दिवास्वप्नञ्च वर्ज्जयेत् । मयूखैर्जगतः स्नेहं ग्रीष्मे पेपीयते रविः । स्वादु शीतं द्रवं स्निग्धमन्नपानं तदा हितम् । शीतं सशर्करं मन्थं जाङ्गलान् मृगपक्षिणः । घृतं पयः सशाल्यन्नं भजन् ग्रीष्मे न सीदति । मध्याह्ने चन्दनार्द्राङ्गः स्वप्याद्धारागृहे निशि । निशाकरकराकीर्णे प्रवाते सौधमस्तके । निशाकामा व्यजनैः पाणिस्पर्शैः सचन्दनैः । सेव्यमानो भजेदास्यां मुक्तामणिविभूषितः । लवणाम्लकट्वूष्णानि व्यायामञ्च वर्ज्जयेत् । वर्षास्वग्निबले क्षीणे कुप्यन्ति पवनादयः । भजेत् साधारणं सर्व्वमुष्णस्य प्रशमञ्च यत् । आस्थापनं शुद्धतनुर्जीर्णधान्यं रसान् कृतान् । जाङ्गलं विविधं यूषान् मध्वरिष्टं चिरन्तनम् । दिव्यं कौपं शृतञ्चाम्भो भोजनं त्वतिदुर्दिने । व्यक्ताम्ललवणं स्नेहं शुष्कं क्षौद्रयुतं लघु । नदीजलोदमन्थाह्नस्वप्नायासातपांस्त्यजेत् । वर्षाशीतोचिताङ्गानां सहसैवार्करश्मिभिः । तप्तानामाचितं पित्तं प्रायः शरदि कुप्यति । तज्जयाय घृतं तिक्तं विरेको रक्तमोक्षणम् । तिक्तं स्वादु कषायञ्च क्षुधितोऽन्नं भजेल्लघु । शालिमुद्गसिताधात्रीपटोलमधुजाङ्गलम् । तप्तं तप्तांशुकिरणैः शीतं शीतांशुरश्मिभिः । ... सुद्धा सरोऽम्बु कथितं ... । शरद्येतानि पथ्यानि

प्रदोषे चेन्दुरश्मय । शारदानि च माल्यानि वासांसि विमलानि च। तुषारधारसोऽहिन्यदधितलरसात पान्। सौख्यमन्न दिवास्वप्न पुरोवातान् परित्यजेत्। शीते वर्षासु चाद्यांस्त्रीन् वसन्तेऽन्त्यान् रसान् भजेत्। स्वादु निदाघे शरदि स्वादुतिक्तकषायकान्। शर दृसन्तयो रुच शीत घर्मघनान्तयो । अन्नपान समासेन विपरीतमतोऽन्यथा। नित्य सर्व्वरसाभ्यासे स्वास्थ्याधिक्यमृतावृत्तौ।" च द साम्याधिकारे।

स्वस्वारिष्ट: । पु। अश्वस्य मृत्युचिह्ने। घोड़ार मृत्युलक्षण। ज द २३ ष ।

स्वाद: (नम्) । पु, क्ली। आस्वादे। आस्वाद। रसग्रहणे। व्याक ।

स्वादु' । पु। मधुररसे। मिष्टरस। गुणा— "रसायनीत्तमो मन्त्रो रोगघ्नश्च उत्तम । स्निग्धश्च तर्पणो वापि हृद्यश्च सञ्जीवन ॥" चवि १०अ । गुडे। त्रिका। जीवकौषधौ। जीवक। जटा। मधूकवृक्षे। ऐच। प्रियालवृक्षे। दाड़िम्बवृक्षे। मातुलुङ्गभेदे। काला नेबु। काम्यवृक्षे। बदर। वै निघ। अगुरुसारे। अगुरु वृक्ष। तत् पर्य्याया,—अगुरु सार सुधूम्य गन्ध धूमजा। गुणा —कटु कषायौष्ण सद्मामोदवातघ्नत्व। रा नि व १२। स्त्री। द्राक्षायाम्। किस्मिस्। अ टौभ। क्ली। सैन्धवलवणे। दुग्ध। वै निघ। त्रि। मधुरे। मे।

स्वादुकण्टक: । पु। विकङ्कतवृक्षे। बँइची गाछ। भा'। क्षुद्रगोक्षुरके। छोट गोखुरी। भा म ४भ आल्यादितैले। विकण्टकवृक्षे। बइँची-जातीय गुल्मविशेष। रा नि व ११।

स्वादुकन्द । पु। भूमिकुष्माण्डे। श्वेतपिण्डालौ। (क) किंशुककन्दे। बैँउ गाछ। वै निघ। क्ली। भूमिकुष्माण्डे। रा नि व ७।

स्वादुका । स्त्री। नागदन्त्याम्। हातिशुँड़े। रा नि व ५।

स्वादुकोषातकी । स्त्री। मधुरकोषातक्याम्। भिङ्गा। वै निघ।

स्वादुखण्ड: । पुं। गुडे। खण्डे। शर।

स्वादुगन्धच्छदा । स्त्री। कृष्णतुलस्याम्। काल तुलसी। वै निघ।

स्वादुगन्धा । स्त्री। रक्तशोभाञ्जनवृक्षे। लाल सज्जिना। रमा। भूमिकुष्माण्डे। भुँईकुमडा। जटा।

स्वादुगन्धि: । पुं। रक्तशिग्रौ। लाल सज्जिना। व निघ।

स्वादुतिक्तम् । क्ली। पीलुफले। आखरोट। वै निघ।

स्वादुतिक्तफल: । पु। ऐरावतीवृक्षे। नेबु गाछ। वै निघ।

स्वादुपटोलिका (ली) । स्त्री। मधुरपटोल लतायाम्। मिठा पलता। वै निघ।

स्वादुपत्र । पुं। स्वादुपटोलिकायाम्। वै निघ।

स्वादुपर्णी । स्त्री। दुग्धिकायाम्। थिरुइ। रा नि व ५।

स्वादुपाकफला } **स्वादुपाका** } स्त्री। काकमाचिकायाम्। वेउँगाकुँटी, गुड़कामाई। वै निघ रा नि व ४।

स्वादुपारे(ले)वत: । पुं। मौपालखर्ज्जूरी वृक्षे। वै निघ।

स्वादुपिण्डा । स्त्री। पिण्डखर्ज्जूरवृक्षे। वै निघ।

स्वादुपुष्प (ष्पो) । पुं, स्त्री। कृष्णकटभीवृक्षे। रा नि व ९।

स्वादुपु(ष्पि)का । स्त्री। दुग्धिकायाम्। दुधिया, थिरुई। वै निघ।

स्वादुफलम् । क्ली। बदरीफले। शर। पुं। धन्वनवृक्षे। धामना गाछ। रा नि व ९। स्त्री। (ला)। कोषातक्याम्। घोषा। रा नि व ७। कोलिवृक्षे। कुलगाछ। त्रिका। खर्ज्जूरीवृक्षे। कदल्यां। कपिलद्राक्षायाम्। भा।

स्वादुबीज: । पु। अश्वत्थवृक्षे। वै निघ।

स्वादुमज्जा (न्) । पुं। पर्वतपीलौ। आखरोट। जटा।

स्वादुमस्तका । स्त्री। खर्ज्जूरीवृक्षे। क्षुद्र खेजूर गाछ। भा'।

स्वादुमासी । स्त्री। काकोल्याम्। दाँकुमा। रा नि व ३।

प्रदोषे चेन्दुरश्मय । शारदानि च माल्यानि वासांसि विमलानि च । तुषारक्षारसौहित्यदधितक्रसमात-मान् । तीक्ष्णमद्य दिवास्वप्न पुरोवातान् परित्यजेत् । शीते वर्षासु चाद्यांस्त्रीन् वसन्तेऽन्यान् रसान् भजेत् । स्वादु निदाघे शरदि स्वादुतिक्तकषायकान् । शर वसन्तयो रूक्ष शीत घर्मघनान्तयो । अन्नपान समा सेन विपरीतमतोऽन्यथा । नित्य सर्व्वरसाभ्यासे स्वाध्याधिक्यमृतावृतौ ॥" चक्रदत्त सात्म्याधिकारे ।

स्वस्थारिष्ट: । पु । अश्वस्य मृत्युचिह्ने । घोड़ार मृत्युलक्षण । जट०३४ ।

स्वाद: (नम्) । पुं, क्ली । आस्वादे । आस्वाद । रसग्रहणे । व्याक ।

स्वादु । पुं । मधुररसे । मिष्टरस । गुणा— 'रसायनीयमो बल्यो रोगघ्नश्च उत्तम । स्निग्धश्च तर्पणो वापि हृद्यश्च सञ्जीवन ॥" चरि १०अ । गुडे । चिका । जीवकौषधौ । जीवक । जटा । मधूकवृक्षे । पिङ्ग । पियालवृक्षे । दाडिमवृक्षे । मातुलुङ्गमेदे । कमला नेबु । काश्मर्य्ये । बदर । वै निघ । अगुरुसारे । अगुरु वृक्ष । तत् पर्य्याया,—अगुरु सार सुधूम्य गन्धधूमक । गुणा—कटु कषायोष्ण सद्भामोदवातघ्न । रा नि व १२ । स्त्री । द्राक्षायाम् । किसमिस । अ टीम । क्ली । सैन्धवलवणे । दुग्ध । वै निघ । त्रि । मधुरे । मे ।

स्वादुकण्टक: । पु । विकङ्कतवृक्षे । वइँची गाछ । भा । क्षुद्रगोक्षुरके । छोट गोखुरी । भा म ४भ गात्यादिषेते । विकण्टकवृक्षे । वइँची-जातीय गुल्मविशेष । रा नि व ११ ।

स्वादुकन्द । पुं । भूमिकुष्माण्डे । श्वेतपिण्डालौ । (क) कैमुककन्दे । केँउ गाछ । वै निघ । क्ली । भूमिकुष्माण्डे । रा नि व ७ ।

स्वादुका । स्त्री । नागदन्त्याम् । हातिशुँड़े । रा नि व ५ ।

स्वादुकोषातकी । स्त्री । मधुरकोषातक्याम् । झिङा । वै निघ ।

स्वादुखण्ड: । पुं । गुड़े । खण्डे । शर ।

स्वादुगन्धच्छदा । स्त्री । श्वेततुलस्याम् । काल तुलसी । वै निघ ।

स्वादुगन्धा । स्त्री । रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । लाल सजिना । रमा । भूमिकुष्माण्डे । भुँइकुमड़ा । जटा ।

स्वादुगन्धि: । पुं । रक्तशिग्रौ । लाल सजिना । वै निघ ।

स्वादुतिक्तम् । क्ली । पीलुफले । आक्रोट । वै निघ ।

स्वादुतिक्तफल । पु । पेटवल्लीवृक्षे । नेबू गाछ । वै निघ ।

स्वादुपटोलिका (ली) । स्त्री । मधुरपटोल लतायाम् । मिठा पलता । वै निघ ।

स्वादुपत्र । पुं । स्वादुपटोलिकायाम् । वै निघ ।

स्वादुपर्णी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । थिरुइ । रा नि व ५ ।

स्वादुपाकफला } स्त्री । काकमाचिकायाम् ।
स्वादुपाका } गेउँआ ठौटी, गुड़कौटी ।
वै निघ रा नि व ४ ।

स्वादुपारे(ले)वत । पुं । चौवालकखर्जूरी वृक्षे । वै निघ ।

स्वादुपिण्डा । स्त्री । पिण्डखर्जूरवृक्षे । वै निघ ।

स्वादुपुष्प (ष्पी) । पुं, स्त्री । कपिकटभीवृक्षे । रा नि व ९ ।

स्वादुपु(पि)का । स्त्री । दुग्धिकायाम् । दुधिया, थिरुइ । वै निघ ।

स्वादुफलम् । क्ली । बदरीफले । शर । पुं । धन्वनवृक्षे । धामना गाछ । रा नि व ९ । स्त्री । (ला) । कोषातक्याम् । घोषा । रा नि व ७ । कोलिवृक्षे । कुलगाछ । चिका । खर्ज्जूरीवृक्षे । कदल्या । कपिलद्राक्षायाम् । भा ।

स्वादुमोज । पुं । अम्लवृक्षे । वै निघ ।

स्वादुमज्जा (न्) । पुं । पर्व्वतपीलौ । आक रोट । जटा ।

स्वादुमस्तका । स्त्री । खर्ज्जूरीवृक्षे । क्षुद्र खेजूर गाछ । भा ।

स्वादुमांसी । स्त्री । काकोल्याम् । दाँड़ा । रा नि व ३ ।

স্বাদুমাষা । স্ত্রী । মাষপর্ণ্যাম্ । মাষাণী । বৈ নিঘ ।

স্বাদুমূলম্ । ক্লী । গর্জ্জরমূলে । গাজরমূল । রা নি ব ৭ ।

স্বাদুরসা । স্ত্রী । কাকোল্যাম্ । অম । মূর্ব্বায়াম্ । বৈ নিঘ । আম্রাতকফলে । শ র । শতাবর্য্যাম্ । রা নি ব ৪ । দ্রাক্ষায়াম্ । মদিরায়াম্ । হৈ চ ।

স্বাদুল । পু । ক্ষীরমূর্ব্বায়াম্ । বৈ নিঘ ।

স্বাদুলতা । স্ত্রী । বিদার্য্যাম্ । ভূঁইকুমড়া । রা নি ব ৭ ।

স্বাদুলুঙ্গী । স্ত্রী । মধুকর্কটিকায়াম্ । শরবতী নেবু শাস্তাবা নেবু । মদ ব ৬ । স্বাদুমাতুলুঙ্গে । বৈ নিঘ ।

স্বাদুবীর্য্য । পুং । পিয়ালবৃক্ষে । বৈ নিঘ ।

স্বাদুশুণ্ঠী । স্ত্রী । শৈলকিবিদ্যাম্ । বৈ নিঘ ।

স্বাদুশুদ্ধ(স্বচ্ছ)ম্ । ক্লী । পাংশুলবণে । সৈন্ধব । শব্দচন্দ্র ।

স্বাদুসিম্বিতিন্দাফলম্ । ক্লী । কাবেল দেশীয়ফলে । সেবফল । বৈ নিঘ ।

স্বাদ্বগুরু । পু । মধুররসাগুরুবৃক্ষভেদে । গুণা —উষ্ণ আমবাতহর তুবরশ্চ । রাজ ।

স্বাদ্বন্নম্ । ক্লী । স্বাদুরসান্নে । গুণা —"বৌধ মধ্য বল পুষ্টিসুখাবহ তৃপ্তিমায়ুষ । স্বাদু সপ্ত মধ্যমন্নম্ ॥" ভা ।

স্বাদ্বম্ল । পু । দাড়িমবৃক্ষে । বিশ্বা । নাগরঙ্গবৃক্ষে । নারেঙ্গা নেবুর গাছ । রাজ । কদম্ববৃক্ষে । বৈ নিঘ ।

স্বাদ্বী । স্ত্রী । দ্রাক্ষায়াম্, কপিলদ্রাক্ষায়াম্ । দ্রাক্ষা, কাল দ্রাক্ষা । অম । চিঞ্চিকায়াম্ । শুণ্ঠী । বৈ নিঘ । গুড়ত্বক্ৰবৃক্ষে । ভা । গুড়ত্বচি । দারচিনি ।

স্বাধ্যায । পু । বেদাধ্যায়ে । বৈ নিঘ ।

স্বান্তম্ । ক্লী । মনসি । রা নি ব ১৮ ।

স্বাপ । পু । স্পর্শাজ্ঞানে । অসাড় । চ নি ১ অ । নিদ্রায়াম্ । অম ।

স্বাপতেয়ম্ । ক্লী । দ্রব্যে । বৈ নিঘ ।

স্বাপাশ্রয়ম্ । ক্লী । শয্যাশয্যায়াং । শোবার বিছানা । চ সূ ১৫ অ ।

স্বামী (ইন্) । পু । পারদে । বৈ নিঘ ।

স্বাম্যুপকারক । পুং । অশ্বে । শব্দকল্প ।

স্বায়ম্ভুবগুগ্গুলু । পু । বাতরক্তাধিকারোক্ত পক্বগুগ্গুলৌ । পাঠ —"অজমুষা লৌহচূর্ণং তথৈবৈকপলে পৃথক্ । পলত্রয়ঞ্চ হাপুষা বাকুচ্যাঃ পলত্রয়ম্ । শিলাজতু তথা তুল্য পলানি দশ গুগ্গুলোঃ । সর্ব্বাণ্যেতানি সঞ্চূর্ণ্য গুড়িকাং কারয়েদ্ভিষক্ । প্রাতঃ কর্ষার্দ্ধকর্ষং বা ততঃ খাদেৎ প্রযত্নতঃ । কাল পাদেন বিখ্যাতো নাম্না স্বায়ম্ভুবো রসঃ ॥" রস র ।

স্বায়ম্ভুবী । স্ত্রী । ব্রাহ্মীশাকে । বৈ নিঘ ।

স্বারামগুচ্ছকম্ । ক্লী । গ্রন্থিপর্ণে ।

স্বাস্থ্যম্ । ক্লী । যথাপ্রকৃতিত্বে । আরোগ্যে । শ র । শা চি ১ অ ।

স্বাহ্ব । পুং । শল্লকীনির্য্যাসে । বৈ নিঘ ।

স্বিন্ন । ত্রি । কৃতস্বেদে । ঘর্ম্মযুক্তে । পক্কা । পক্বে । ব্যাক ।

স্বেদ । পু । ঘর্ম্মে । ঘাম । রা নি ব ১৮ । "স্বেদাবরোধ সন্তাপ ॥" মা নি । ধূপে । ভাপরা । মে । স ব্যাধিবিশেষেষু মহানুপকারকো ভবতি । স তাপোষ্মোপনাহদ্রবস্বেদনাদিনেতি চতুর্বিধোপায়েন সাধ্যতে । পুনশ্চ রোগভেদেষু চতুর্দশ । যথা— সঙ্করস্বেদঃ প্রস্তরস্বেদো নাড়ীস্বেদঃ পরিষেকস্বেদো ঽবগাহনস্বেদো জেন্তাকস্বেদঃ অশ্মঘনস্বেদঃ কর্ষূস্বেদঃ । কুটীস্বেদো ভূস্বেদঃ কুম্ভীস্বেদঃ কূপস্বেদঃ হোলাকাস্বেদশ্চ । চ সূ ১৪ অ । তে সর্ব্ব এব বাতহারিণঃ । "স্বেদো তাপোষ্মজো প্রায় শ্লেষ্মঘ্নো সমুদীরিতৌ । উপনাহস্তু বাতঘ্ন পিত্তসঙ্গে দ্রবোদিতঃ । মহাবলে মহাব্যাধৌ শীতে স্বেদো মহান্ স্মৃতঃ । দুর্ব্বলে দুর্ব্বলঃ স্বেদো মধ্যমে মধ্যমো মতঃ । বাতার্ত্তে রুক্ষ স্বেদো রুক্ষ স্নিগ্ধ কফানিলে । কফমেদোহৃতে বাতে কোষ্ণ গেহ রবৌ করান্ । নিযুদ্ধ মার্গগমন গুরুপ্রাবরণ ভয়ম্ । চিন্তাব্যায়ামভারাংশ্চ সেবেতাময়মুক্তয়ে ॥" ভা । স্বেদোপক্রমবিশেষে, দ্বী কৃত্যাবহ্নাদস্থকার্চিবেষু কার্য্য । সু চি ৩২ অ ।

স্বেদক । পু । অয়স্কান্তভেদে । কান্তলৌহ । অয় রসায়নে শ্রেষ্ঠ । রা নি ব ১৩ ।

স্বেদচূষক । পু । শীতলবায়ৌ । শব্দকল্প ।

स्वेदजः । त्रि । कृमिकीट-पिपीलिकादौ । इम । कामलीहे । वै निघ ।

स्वेदजलम् । क्ली । घर्म्मः । घाम्मजनितजल ।

स्वेदजशाकम् । क्ली । शाकभेद । तत्तु भूमी मयकाष्ठद्वयायुद्भव शिलीन्ध्रादिकम् । छत्ता इति लोके । गोब्राह्मणछातु । गुणा — शीता दोषला विच्छिला गुरव छर्द्यतीसारज्वरश्लेष्मरोगदाय । "श्वेतशुभ्रस्थलीकाष्ठवंशगोमयसम्भवा । नातिदोष करास्ते स्यु शेषास्तेभ्यो विगर्हिता ॥" भा पू १ भ शा व । "कवकास्तु समानेव करीष चिति रेणजा । सर्व्वा स्वेदजा शीता कषाया स्वादु शीतला । गुरव श्छर्द्यतीसारज्वरश्लेष्मामया पदा । श्वेता शुचिस्थलीकाष्ठवंशगोमयसम्भवा । नातिदोषकरा श्चेया शेषास्तेभ्यो विगर्हिता ॥" राज ।

स्वेदनम् । क्ली । स्वेदे । मे । स्वेदनयन्त्रे च रस कर्मारविशेषे । भा ।

स्वेदनयन्त्रम् । क्ली । पारदस्य स्वेदनयन्त्रे । दोला यन्त्र । तल्लक्षणम् — "साम्बुस्थालीमुखे बद्ध वस्त्रे न्यस्य निधाय च । दिधय पच्यते यत्र स्वेदन स्मृतम् ॥" भा ।

स्वेदमार्गः । पु । लोमकूपे । वै निघ ।

स्वेदनी । स्त्री । सुरानिस्यन्दनाय पात्रविशेष लोही । वै निघ । लौहपात्रविशेषे । ताम्रे । प

स्वेदमाता (तृ) । स्त्री । शरीरस्य रसधातौ । रा नि व १८ ।

स्वेदवाहिस्रोत । क्ली । घर्म्मवाहिनाडाम् तस्य मूल मेद रोमकूपाश्च । च वि ५ अ ।

स्वेदस्राव । पुं । विसर्जरोगे । धार हल्ली निदा ।

स्वेदप्रवर्त्तनम् । क्ली । घर्म्मनिर्गमे । स्वेदजनके । भा नि ।

स्वेदावरोध । पु । घर्म्मावरोधे । जठरस्य वरोधे । "स्वेदावरोध सन्ताप ." मा नि ।

स्वेरणी । स्त्री । वल्गुलापक्षिणि ।

स्वैरिता । स्त्री । स्वच्छन्दतायाम् । इम ।

स्वौरस । पुं । स्वरसे । शिलापिष्टकल्के । अ प

ह ।

ह' । पु । जले । रक्ते । एकाक्ष क्ली ।

हंस' । पु । स्वनामख्यातजलचरपक्षिणि । हाँस । म ववकि । तत्पर्य्याया, — श्वेतगरुत् चक्राङ्ग मानसौक चक्रकण्ठ शितिच्छद शितिपक्ष श्वेत च्छद श्वेतपत्र सितच्छद सितपक्ष वक्राङ्ग सर काक पुरुदंशक जालपात् जालपादक धवलपक्ष मानसालय । गुणा — "हंस श्वेतकरो बल्यो वृष्यो वृष्यो गुरु शीतल " अत्रि २२म । अस्य मांसगुणा — मधुरतमं तिमिरघ्नं । रा नि व १७ । गुरु उष्ण मधुरं स्निग्ध स्वरवर्णकर वृष्यं शुक्रल वातघ्नं । सु सू ४६ अ । हंसडिम्ब गुणा — "रेतःपोषेषु कासेषु हृद्रोगेषु क्षतेषु च । मधुराण्यविपाकीनि सद्योवलकराणि च ॥" च सू २७ अ । अपि च — "हंसडिम्ब परं हृद्य हृद्यं वातकोपनम् । पाके लघुतरं शीर्ष्णं सर्व्वामय विनाशनम् ॥" राज २५ । चौटकभेदे । शारीरवायु भेदे । म । पारदे । वनस्पतिभेदे । रौप्ये । वै निघ । मन्त्र करणे । विष्णौ । पूष्य । शिका ।

हंसक' । पु । राजहंसे । श च ।

हंसकूटः । पु । ककुदि । कुट । अश्वकर्ण

हंसदाहनम् । क्ली । अगुरुणि । अगुरुकाष्ठे । अ च ।

हंसपदम् । क्ली । कर्षे । रत्ती । वप्र १ख

हंसप(पा)दी । स्त्री । हंसपदाकारपत्र लता याम्, गोधापद्याम् । गोयालियालता । स हंस पादी । कं नविलडि । तत्पर्य्याया, — मधुस्रव त्रिपदी कलसा कीटमाता त्रिपादिका । गुणा — "हंसपादी कटूष्णा स्याद्विषभूतविनाशिनी । भाल पस्मारदोषघ्नी विज्ञेया च रसायनी ॥" रा नि व ५ । "हंसपादी गुरु शीता हन्ति रक्तविषव्रणान् विसर्पदाहातीसारलूताभूताग्निरोहिणी ॥" भा पू १ भ गु व । सु सू ३८ अ । रक्तलज्जालुकायाम् वै निघ ।

हंसपाकयन्त्रम् । क्ली । औषधपाकयन्त्र विशेष । यथा — "खर्परे सिकतापूर्णे कृत्वा तस्यो

९८।८।वि।वैद्। सत्यम सुंदर सव शमैहि हृदिना दधीत्। हंसाक मनाज्ञातं यथाम् ॥" र वि ३ ष।

हंसपाकाग्निः। पुं। हंसपाकयन्त्रेण पाकयोग्याग्नौ। रस वि ३ ष।

हंसपाद(क)म्। क्लो। हिङ्गुले। हंसा। सिन्दूरे। वै निघ।

हंसपादिका। स्त्री। हंसपादाम्। रा नि व ४। रमा। मण्डूकपर्ण्याम्। धूनकुड़ि, थानकुनि। च सू ४ ष। र ग स। रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

हंसमाषा। स्त्री। माषपर्ण्याम्। मांषाणी। रा नि व ३।

हंसयोपिता। स्त्री। राजहंस्याम्। वै निघ।

हंसलोमशम्। क्लो। कासीसे। हिराकस। रा नि व १३।

हंसलोहकम्। क्लो। पित्तले। हे च।

हंसवती। स्त्री। हंसपद्याम्। जटा।

हंसवीजम्। क्लो। हंसडिम्बे। रा नि व १९। गुणा—"हंसवीज परं वृष्यं च हंसं वातकोपनम्। पाके लघुतरं शीतं सर्व्वामय विनाशनम् ॥" राज ३४। अपिच—"हंसचीडेषु कासेषु क्षदोगेषु चर्त्तेषु च। मधुराणिविपाकीनि सद्यो बलकराणि च।" च सू २० च।

हंसाङ्घ्रि। स्त्री। हिङ्गुले। रक्तलज्जालुकायाम्। वै निघ।

हंसाण्डम्। क्लो। हंसडिम्बे। हांसेर डिम। गुणा—अतिवल्यम् अतिवृष्य वातघ्नं पाके लघुतरं सर्व्वरोगहरञ्च। रा नि व १९। राज ३५।

***हंसाभिमुख्यम्।** क्लो। रौप्यधातौ। रा नि व १३। हे च।

हंसाह्वया। स्त्री। हंसपद्याम्। गोशालिनी। सु चि १८ष। च द यन्थि चि भगवत्यां तैले।

हंसिका (सी)। स्त्री। हंसपद्याम्। श र। हंसपद्याम्। वै निघ। वराटकभेदे। कड़ि। रा नि व २३।

हंसिर। पुं। मूषिकभेदे। तद्दष्टे "हंसिरेण तविद्ध अन्नाजीमाश्चहर्षण।" सु कल्प ६ष।

हसोटकम्। क्लो। चषूदके। चष See चषूदकम्।

हक्कि। स्त्री। क्षुधायाम्। जटा।

हञ्जिका। स्त्री। भार्ग्याम्। वामि

हञ्जी। स्त्री। शिञ्जिन्याम। वै निघ।

हटरूपम्। क्लो। प्रवाले। सु सू ४५ष

हट(ठ)पर्णि (र्णी)। क्लो, स्त्री। श र। त्रिका।

हट्टविलासिनी। स्त्री। नखीनामगन्ध विशेषे। अम। हरिद्रायां। भा।

हठ। पु। शवाले, जलकुम्भिकायाम। सु चि ११ष।

हठालुः। स्त्री। कुम्भिकायां। पाना।

हठी। स्त्री। वारिपर्ण्याम। पाना। धर

हड्डम्। क्लो। अस्थनि। हाड़। श र।

हड्डजम्। क्लो। मज्जायाम। श च।

हण्डिका (ण्डी)। स्त्री। मृत्पात्रवि हाँड़ि। शब्दकल्प।

हण्डिकासुत। पुं। क्षुद्रहण्डिकायां। हाँड़ि। त्रिका।

हतचूर्णक। पुं। सौमलतायाम। करि

हताधिमन्थ। पु। सर्व्वाविगत रोगभे लक्षण—"उपेक्षणादक्षि यदाधिमन्थो वाताव सादयति प्रसह्य। रुजाभिरुग्राभिरसाध्य एव ह धिमन्थ ॥" मा नि।

हनु। पुं। व्याधौ। शास्त्रे। क्षणा।

हननम्। क्लो। विहनने। हिंसायां। व्याव

हनील। पुं। कैतक्यां। रमा।

हनु (नू)। स्त्री। हट्टविलासिन्यां। हनुश्च अट्टोभ। रोगे। अस्त्रे। मृत्यौ। नटा। नखीनामगन्धद्रव्ये। रा नि व १२।

हनुग्रह। पु। तन्नामवातव्याधौ। निदान यथा— "जिह्वानिर्लेखनाच्छुष्कभक्षणादभिघाततः कुपितो हनुमूलस्थ स्रंसयित्वानिलो हनू। करोति विवृतास्यत्वमथवा संवृतास्यताम्। हनुग्रह स त स्यात् कृच्छ्राच्चर्वणभाषणम्॥" मा नि। अस्य

वातव्याधौ, यत्र हनू संहतौ निःश्वसितुं न शक्यते । भा प्र ५५ अ ।

हनुमूलबन्धनास्थि । क्ली । हन्वस्थिमूलयोर्बन्धनभूतयोरस्थ्नो । च शा ७ अ ।

हनुमोक्ष । पुं । दन्तगतमुखरोगभेदे । निदाने यथा—"वातेन तैस्तैर्भावैस्तु हनुसन्धिर्विसंहतः । हनुमोक्ष इति ज्ञेयो व्याधिरर्दितलक्षण ॥" सु नि १६ अ ।

हन्तुः । पुं । मृत्यौ । हरे ।

हन्नः । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । अम ।

हन्वस्थि । क्ली । हनुदेशास्थनि । চোয়ালের হাড় । च शा ७ अ ।

हपुषा । स्त्री । वणिग्द्रव्यविशेषे । सा च मरीच फलवद्दीर्घकृष्णवर्णा । हपुषफल इति ख्याता । हि हौउबेर । See हवुषा ।

हमल । पु । कन्दशाके । वांदलाम् । वै निघ ।

हय । पु । घोटके । अम ।

हयकातरा (रिका) । स्त्री । अश्वकातरिका वृक्षे । हि घोड़कातरा । रा नि व ५ ।

हयगन्धम् । क्ली । काचलवणे । रा नि व ६ ।

हयगन्धा (न्धिका) । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रमा । षदग्रन्थाधिकारे । वनयमान्या । বন যোয়ান । रा नि व ६ ।

हयघ्न । पुं । करवीरवृक्षे । वै निघ ।

हयघ्नी । स्त्री । तेजोवत्याम् । তেজবল । वै निघ ।

हयपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । माषपर्ण्याम् । माषाणी । अम ।

हयप्रिय । पुं । यवे । हेम । श्वेतकरवीरे । रा नि व १० । स्त्री (या) । अश्वगन्धायाम् । रा नि व ४ । खर्जूर्याम् । रा नि व ११ । यवे । वै निघ ।

हयभक्षा । स्त्री । पिण्डीखर्जूरिकायाम् । वै निघ ।

हयमार (क) । पुं । करवीरवृक्षे । रा नि व १० । अम । वै निघ रस च सा वि वटि कांगरसे । अथ मन्दाग्नि । सु नु २६ अ ।

हयमारण । पु । अश्वत्थवृक्षे । श च ।

हयवरप्रिय । पुं । हृदलवृक्षे । वै निघ ।

हयवाहनशङ्कर । पुं । रक्तकाञ्चनवृक्षे । রক্তকাঞ্চনের গাছ । श च ।

हयवैरि । पुं । महिषे । वै निघ ।

हयशाला । स्त्री । अश्वशालायाम् ।

हया (यी) । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा नि व ४ । घोटक्यां । जटा । खर्जूरिकायाम् ।

हयागारः । पु । अश्वशालायाम् । नकुल १० अ ।

हयानन्द । पु । मुद्गे । मुग । रा नि व १६ ।

हयायुर्व्वेद । पु । अश्ववैद्यकशास्त्रे । अश्वशालिहोत्र नकुल जयदत्त भोजादिकृतम् ।

हयारिः । पु । करवीरे । रमा ।

हयाशना । स्त्री । शल्लकीवृक्षे । श च ।

हयाह्वता (ह्वा) । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

हयेष्ट । पुं । यवे । रा नि व १६ ।

हय्यङ्गवीनम् । क्ली । सद्योजातघृते । वै निघ ।

हर । पु । गर्दभे । शब्दकल्प ।

हरज । पु । पारदे । रूपध्वज । "हरज भुजगलौहम् ।"

हरणम् । क्ली । शुक्रे । स्वर्णे । वराटके । उपायने । शब्दकल्प । भुजे । मे ।

हरतेज । क्ली । पारदे । रा नि व १३ ।

हरप्रिय । पु । धुस्तूरवृक्षे । वै निघ रस चयचि नवज्वरेभसिंहाद्य ।

हरवल्लभ । पु । शुक्लधुस्तूरे । শ্বেত ধুতুরা । वै निघ ।

हरहूरा । स्त्री । हारहूरायाम् । হড়হড়ে । द्राक्षायां । शब्दकल्प ।

हराक्षम् । क्ली । रुद्राक्षे । रा नि व ११ ।

हरि । पुं । विष्णौ । सिंहे । अम । शुकपक्षिणि । টিয়া পাখী । सिंहे । रा नि व १८ । १६ । मर्कटे । अश्वे । भेके । यमे । इन्द्रे । भुगे । वै निघ । सर्पे । हंसे । मयूरे । कोकिले । शरे । त्रि । हरिद्वर्णे । हेम ।

हरिक्रान्त । पुं । घोटके । त्रिका । स्त्री (न्ता) । विष्णुक्रान्तायाम् । কাল অপরাজিতা । रा नि व ५ ।

हरिगन्ध । पुं । कुङ्कमागुरुचन्दनी । वैनिघ ।

हरिग्रह । पुं । अयस्य ग्रहविशेषे । लक्षणं — "कम्पने पूर्व्वकायन्तु निरुन्धी यस्य पश्चिम । पश्चाच्छ्री सकाम्यश्च च्छियते हरिग्रोडित ॥" अ ८५०८ ।

हरिचन्दनम् । क्ली, पुं । पीडदरीश्प्रसिद्धे सप्तविधचन्दनान्यतमे चन्दनविशेषे । सादचन्दन । तत्पर्य्याया, — सुराहं इन्द्रचन्दन दिव्य निर्विन्न महागन्ध नन्दनञ्च लोहितञ्च । गुणा — तिक्त हिम विषाटोपश्रमघ्न रक्तचन्दनवच्छमानिलहरञ्च । रा नि व १२ । क्ली । कुङ्कमे । मे । रक्तचन्दने । रा नि व १२ । दग्धकेशरे । हला ।

हरिजीवक । पुं । रम्भकवृक्षे । छोगार गाछ । वै निघ ।

हरिण । पुं । क्ली, ताम्रवर्णमृगी । ताम्रहरिण । तत्पर्य्याया, — मृग कुरङ्ग वातायु जिनयोनि अजिनयोनि मृडीक सारङ्ग चमन पृषत पृषत् भीरुहृदय मर चारुलोचन कुरङ्गम अथ ऋष्य रिष्य रिष्य शारङ्ग एण एणक कृष्ण घातन कृष्णसार सुलोचन । तस्य पञ्चभेदा यथा — "ऋष्य खड्गो रुरुश्चैव पृषतश्च मृगस्तथा । हरिणस्ताम्रवर्णं स्यादेण कृष्ण प्रकीर्त्तित ॥" कुरङ्ग इषत्ताम्र स्यादेणतुल्याकृतिर्महान् । ऋष्यो नीलाङ्गको लोके सरोक इति कीर्त्तित । पृषतश्चन्द्र बिन्दु स्याद्धरिणात् किञ्चिदल्पक ॥ न्यङ्कुर्बहु विषाणोऽथ प्रस्यी गवयो महान् । राजीवस्तु मृगो ज्ञेयो राजिभि परितो वृत ॥ यो मृग मृङ्गहीन स्यात् स मुण्डीति निगद्यते ॥" पम् । "हरिणस्ताम उच्यते ।" सु मू ४६च । गुणा — "मधुरो मधुर पाके दोषघ्नोऽनलदीपन । शीतलो बद्धविण्मूत्र सुगन्धिर्हरिणो लघु ॥' कृष्णस्य गुणा — "एण कषायो मधुर पित्तासककफापह ।" राज ३५ । "एणस्य मांस लघुशीतलञ्च त्रिदोषहृत् षड्विधच बल्यं । कुरङ्गमांस मधुरञ्च गुरु कफापह पित्तहरं महद्गुणम् ॥' रा नि व १७ ।

हरिणाची । स्त्री । हरिणाक्षिनीनामगन्धद्रव्ये । नखी । भप्र ।

हरिणी । स्त्री । मृग्यां । अम । मञ्जिष्ठायां । रा नि व ६ । स्वर्णयूथिकायाम् । सर्णयुई । रा नि व १० । विजयायाम् । सिद्धि । श्वेतयूथिकायाम् । श्वेत युई । वै निघ ।

हरितम् । क्ली । स्थौणेयके । गाँठियाला । रा नि व १२ । कालिङ्गे । तरमुज । व निघ ।

हरित । पुं । मध्यानकद्रुमे । रा नि व ८ । यवे । पम् । नीलदूर्व्वायाम् । वै निघ । सिंहे । शब्द कल्प । सविषमण्डूके । विषयुक्तब्याङ । सु ।

हरितकम् । क्ली । शाके । आर्द्रकादौ । अम । "अथात मांसहरितकपुष्पशाकफलभक्ष्येषु ।" च सू ८च ।

हरितच्छद । पुं । श्वेतशिग्रौ । श्वेत सजिना । मद ८० ।

हरितनेत्र । पुं । उलूके । पेंचा । त्रिका ।

हरितपत्रिका । स्त्री । पाच्यां । गङ्गापत्र्यां । सुगन्धशाकविशेष, कर्पूरशाक । रा नि व १० ।

हरितयव । पुं । निशूकयवे । व निघ ।

हरितलता । स्त्री । पाचीलतायां । वै निघ ।

हरितशाक । पुं । शिग्रुशाके । सजिनार शाक । रा नि व७ ।

हरितचोना । स्त्री । गङ्गापत्र्यां सुगन्धशाक विशेष । रा नि व १० ।

हरिता । स्त्री । दूर्व्वायां । मे । जयन्त्याम् । कर्णीगाछ । रा नि व ४ । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । कपिलद्राक्षायां । नीलदूर्व्वायां । रा नि व ८ । पाच्याम् । कर्पूरशाक । रा नि व १० । ब्राह्मीभेदे । विर्म्मीशाक । वै निघ ।

हरिताल(क)म् । क्ली । पीतवर्णे खनिजोपविषभेदे । हरिताल । तत्पर्य्याया, — विड्गन्धि विस्रगं विस्रगक पिञ्जर पीतकं तालं आल तालं कर्व्वं गोदन्त पीतन नटभूषण नटमण्डन हरिबीज चिह्नधातु लोमहृत् वंशपत्रक बधक पीतं गौरीलं चित्राङ्ग वंदनं तालक कनकरस कांचनकं पिञ्जरक विस्रगन्ध पिञ्ज पिञ्जसार गौरीललित । पम् । तच्च पत्रपिण्डभेदेन द्विविधम्, तयोराद्यं श्रेष्ठम् । गुणा — 'तयोराद्यं गुणै श्रेष्ठ ततो हीनगुण परम । हरितालं गुरु स्निग्धं रूपदमाल पञ्चकम् । पत्राढ्य तालक विद्यात् …… सागरम् ॥ निर्पत्र पिञ्जकं …… तदा

गन्ध। स्त्रीपुष्पदायक स्वल्पगुण तत्तिक्ततालक। हरिताल कटु स्निग्ध कषायोष्ण हरेद्विषम। कण्डूकुष्ठास्यरोगास्रकफपित्तकचव्रणान्॥” भा प्र १म भाग। तच्छोधनादि यथा—‘तालक पोट्टली बद्धा सचूर्णे काञ्जिके क्षिपेत्। दोलायन्त्रेण यामैकं तत कुष्माण्डजे रसे। तिलतैले पचेद्यामं यामञ्च त्रिफले जले॥ दोलायन्त्रे चतुर्याम भस्मीभूत न दोषकृत्। तथा आचाराशीतिला शियुटङ्कण लवण गुडम्। तालकार्द्धेन सम्मिश्र छिद्रमूषां निरोधयेत्। पुटेत् पातालयन्त्रेण सत्त्व पतति निश्चयम्॥’ रस चि ७अ।

हरितालः (लक)। पुं। स्वनामख्यातपक्षिविशेषे। हरेत्वां घुघु। हि हरियाल। गुणा—“हरितालोऽल्पविट्क स्यात् कषायो विशदोनघु। रक्तपित्तप्रशमन्श्च ग्राही वातकोपन॥” राज २प। दूर्व्वायां। वै निघ।

हरितालिका (ली)। स्त्री। दूर्व्वायाम्। त्रिका। मे। खड्गलतायाम्। विश्व।

हरिताश्म (न्)। क्ली। तुत्थके। तुँते। रा नि व १३।

हरिताश्वः। पुं। अश्वस्य दुष्टग्रहभेदे। तद्गृहीते अकस्मात् चक्षुषी रक्ता स्निग्धे भवन्ति। श्वासश्च जायते। ज द ५०अ।

हरित्। स्त्री। हरिद्रायां। रा नि व ६। पुं, क्ली। हर्षे। मे। पु। सुहे। मुग। हेम। त्रि। शाकवर्णे।

हरित्कन्दः। स्त्री। कन्दविशेषे। वै निघ।

हरित्पर्णम्। क्ली। मूलके। मूला। पमु।

हरिद(द्र)र्भ। पु। हरिद्वर्णकुशे, शरपत्रकुशे। श्वेत कुश। तत्पर्यायः,—खरपत्र हस्वच्छद पृथुच्छद शीरी कुवदर्भ दीर्घपत्र पवित्रक। गुणा—दर्भसदृशा। रा नि व ८।

हरिदश्व। पुं। सूर्ये। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। अम।

हरिदर्भ। पु। कुशभेदे। श्वेत कुश। भा। See कुश।

हरिद्रक। पु। हरिद्राद्रुमे। वै निघ।

हरिद्रव। पु। नागकेशरचूर्णे। त्रिका।

हरिद्रा (द्री)। स्त्री। (Curcuma longa) स्वनामख्यातकन्दौषधी। हलुद। हि हर्दी, हलदी। म हलदी। क अरशिन। ते पसुप। द्रा हळद। गुर्ज हलद। तत्पर्यायः,—निशाह्वा काञ्चनी पीता वरवर्णिनी यामिनी क्षणदा क्षपा तमस्विनी हैमरागिणी गन्धपलाशिका सुवर्णवर्णा युवति युवती मङ्गलप्रदा कावेरी उमा वर्णवती गौरी निशा पीतवालुका हेमरागा भद्रवासा घर्षणी पीतिका रजनी निशा मेहघ्नी मङ्गला वर्णिनी रात्रिनामिका हरित् रञ्जनी स्वर्णवर्णा सुवर्णा शिवा दीर्घरागा हलद्दी वरा वराङ्गी अनेष्टा वर्णदात्री पविता हरिता विषघ्नी पिङ्गा मङ्गल्या मङ्गला लक्ष्मी भद्रा शिफा शोभना शोभा सुभगाह्वया श्यामा जयन्तिका। गुणा—कफपित्त श्रम शक्कण्डू व्रणापहा। राज। कटुतिक्तोष्णा कफवातास्रकुष्ठघ्नी मेहकण्डू व्रणघ्नी दर्णकरी च। रा नि व ६। चद कफच्छ वि। हरिद्रा चतुर्धा हरिद्रा कर्पूरहरिद्रा वनहरिद्रा दारुहरिद्रा चेति। विशेषा पर्याये मृग्या। तत्कृदि वक्षाप्रद मृग्या। ‘हरिद्रा क्रियते स्थूला छेदे या कुङ्कुम च्छवि।” भैष।

हरिद्राङ्गः। पुं। हरितालपक्षिणि। हरेत्न घुघु। श च।

हरिद्रादिवर्ग। पुं। हरिद्रा दारुहरिद्रा यष्ट्याह्व कलशी-कुटजादि द्रव्येषु। गुणा - आमातीसारघ्न दोषपाचक स्तन्यशोधन्नवातज्वरदोषघ्न । वा सू १५अ।

हरिद्राद्वयम्। क्ली। हरिद्रा दारुहरिद्रयो। दिश्रा एका, पञ्चपचासन्नाख्या। अ६ण। वा म हरिद्रादि। हरिद्राद्वयवष्याह्व ।”

हरिद्रापञ्चकम्। क्ली। हरिद्रामहरिद्रादारुहरिद्रामटीविकङ्कतेषु। वै निघ।

हरिद्रापञ्चकण्टका। स्त्री। दार्व्याम्। दारुहरिद्रा। वै निघ।

हरिद्राभ। पु। पीतशालवृक्षे। पेयाशाल। कर्पूरे। श च। त्रि। पीतवर्णे।

हरिद्रामेहः। पुं। पित्तजन्य प्रमेहभेदे। अस रोगी सदाह हरिद्राभ मेहति। सु नि ६अ।

हरिद्रु। स्त्री। दारुहरिद्रायां। दारुहरिद्रा। म हलदिवा। क विलिलु। तत्पर्यायाः,—पीतकाष्ठ पीतक, पीतकद्रुम पीतदारु कदम्बक,

चेतकी द्विधा, श्वेता शुक्ला षडङ्गुलायता, कृष्णा चैकाङ्गुला। काश्चित् कस्याश्चित् स्वादेन कस्याश्चिद् गन्धेन कस्याश्चित् स्पर्शेन कस्याश्चिच्च दर्शनेन भेदी इत्युच्यते। चेतकीतरुमूलमुपसर्पति यस्य कस्यचित् प्राणिनो विरेचनं भवति। चेतक्याः धारणेन नरो यावत्तिष्ठति तावदेव तस्य विरेको भवति। एषा नृपाणां सुकुमाराणां कृशानामौषधद्वेषिणाञ्चैव प्रशस्ता। आसु च सप्तजातीयहरीतकीषु विजयैव प्रधाना सुखप्रयोगा सुलभा सर्व्वरोगेषु शस्ता च। हरीतक्याः स्वादुतिक्तकषायरससद्भावेन पित्तहरत्व, कटु तिक्त कषायरससद्भावेन पित्तहरत्व, कटुतिक्तकषायरससद्भावेन कफहरत्वं, अम्लरससद्भावेन वातनाशित्वञ्चास्ति। स्वभावत एव प्रभावविशेषतो वातनाशित्वम्। तथाप्यस्या मधुरत्वादयो लघु अस्थिषु च यथासत्य स्वाद्वम्लतिक्तकटूलक्षणरसा व्यवस्थिता एव। या हरीतकी नवीना स्निग्धा घना वृत्ता गुरुश्च, या च जले क्षिप्ता निमज्जति, सैव प्रशस्ता गुणदा च। हरीतकीचर्व्वणेनाग्निवृद्धिः। पिष्टसेवनेन मलशुद्धिः। स्विन्नसेवनेन कोष्ठबद्धता। भर्जितसेवनेन च त्रिदोषनाशित्वं भवति। भोजनेन सह हरीतकीसेवनेन बुद्धीन्द्रियोन्मेषणं बलं वातपित्तकफनाशः मलमूत्रशुद्धिश्च भवति। भोजनोत्तरं भक्षणेनान्नपानकृतवातादिदोषशान्तिराशु भवत्येव। लवणेन भक्षिता कफनाशं, शर्करया पित्तनाशं, घृतेन वातजरोगनाशो गुडेन च सर्व्वरोगनाशो भवति। तथा वर्षादिषु षट्सु ऋतुषु यथाक्रमं सैन्धवशर्कराशुण्ठीपिप्पलीमधुगुडैर्भक्षणीया। केवलमेव पथश्रान्तदुर्ब्बलरूक्षकृशानाहारनिपीडितपित्तलविमुक्तशोणितगर्भिण्यश्च न कदापि हरीतकीं व्यवहरेयुः। भा पू १ भ। "हरस्य भवने जाता हरिता च स्वभावतः। हरेत् सर्व्वरोगांश्च तेन प्रोक्ता हरीतकी॥" इति निरुक्तिः। "बीजास्थितिक्ता मधुरा तदन्ते। त्वगम्भृता सा कटुरुष्णवीर्य्या। मांसाश्रिताम्लकषाययुक्ता हरीतकी पञ्चरसा स्मृतेयम्॥" रा नि व ११। "अजीर्णिनो रूक्षभुजः स्त्रीमद्यविषकर्षिताः। सेवेरन्नाभयामेते क्षुधातृष्णार्द्दिताश्च ये॥" च चि १ अ। बालहरीतक्याम्। जाङ्गि-हरीतकी। स चक्रो चि अग्निमुखचूर्णे।

हरीतकीतैलम्। क्ली। हरीतकीफलोद्भवतैले। गुणाः—शीतलं कषायं मधुरं कटु सर्व्वव्याधिहरं चर्म्मनानाविधत्वग्दोषघ्नञ्च। रा नि व १५।

हरीतकीबीजम्। क्ली। हरीतक्यस्थि। हरीतकीर आँठि। गुणाः—चक्षुष्यं गुरु वातघ्नं पित्तघ्नञ्च। वै निघ।

हरीन्द्रवैशेषिकः। पु। वैद्यकद्रव्यभेदे। स्त्री (का)। रेणुकायाम्। रेणुक। चक्रदत्ते शिरोविरेचने। निर्गुण्ड्याम्। निशिन्दा। कम्पिल्लके। कमलागुँड़ि। वै निघ हिक्कापि नस्ये।

हरीषा (सा)। स्त्री। मांसव्यञ्जनभेदे। हि न्भाष। तत्पाकविधिर्यथा—पाकपात्रे तु हरीषां मांसखण्डानि निक्षिपेत्। पानीयं प्रचुरं सर्पिः, प्रसृतं हिङ्गु जीरकम्॥ हरिद्रामार्द्रकं शुण्ठीवस्त्र मरिचानि च। तण्डुलांश्चापि गोधूमान् अम्लोराश्च रसान् बहून्॥ यथा सर्व्वाणि वस्तूनि सुपक्वानि भवन्ति हि। तथा पचेत् निपुणो बहुमन्यस्थितिं यथा॥ गुणाः—एषा हरीषा बलकृत् वातपित्तापहा गुरुः। शीतोष्णा शुक्रदा स्निग्धा सरा सन्धानकारिणी॥"

हरेणुः (कः)। पुं। वृत्तचणके। बड़ छोला। पशु। पर्पटके। केश्पावूड़ा। वै निघ रस कल्याणघृते, लाक्षादितैले। चन्द्र चि गुड़ादि मोदके। कलाये। मटरे। रा नि व १६। "अथ पुष्पा हरेणुभि।" च द च च चि।

हरेणुका। स्त्री। रेणुकायाम्। रेणुक। रा नि व ६। सु सू ३८ अ विप्पल्यादि। कलायभेदे। अरहर कलाय। रा नि व १४। सु उ ४६ अ।

हर्म्म (न्)। क्ली। जृम्भायाम्। श र।

हर्म्मुटः। पुं। कच्छपे। शब्दकल्प।

हर्य्यः। पुं। विभीतकवृक्षे। वै निघ।

हर्य्यक्षः। पुं। सिंहे। रा नि व १९।

हर्षः। पुं। मदनफलवृक्षे। मयनाफलेर गाछ। रा नि व ८।

हर्षकीर्त्तिः। पुं। वैद्यकसारग्रन्थकारे।

हर्षणम्। क्ली। शुक्रधातौ। रा नि व १८। पुं। नेत्ररोगभेदे। श र।

हर्ष(र्षि)णी। स्त्री। कपिकच्छ्वाम्। आल-कुशी। वै निघ। भल्लातकी। सिद्धि। शब्दकल्प।

हर्षणीक्रिया। स्त्री। सुरापानजन्यहर्षोत्पादकक्रियाम्। "नाविश्यैष मनो मद्यं शरीरमविहत्य

বা। কুর্য্যান্মদাত্যয় তস্মাদিষ্যতে হর্ষণী ক্রিয়া॥” বা চি ৭অ।

হর্ষয়িত্নুঃ। পুং। পুত্রে। ক্লী। স্বর্ণে। মে। ত্রি। হর্ষজনকে।

হর্ষসম্ভবম্। ক্লী। ঘর্ম্মে। বৈ নিঘ।

হর্ষুল। পুং। মৃগে।

হলচ্ছদঃ। পুং। কৃষ্ণমিশ্রী। কাল মল্লিনা। বৈ নিঘ।

হলদী (দ্দী) (ক্কা)। স্ত্রী। হরিদ্রায়াম্। রা নি ব ৬।

হলরাঘম্। ক্লী। আহুল্যক্ষুপে। রা নি ব ৪।

হললোমশম্। ক্লী। কাসীসে। হিরাকস্। রা নি ব ১২।

হলা। স্ত্রী। সখ্যাং। ভূমৌ। অনেকার্থকোষ। লাঙ্গলকীবৃক্ষে। বিষলাঙ্গুলিয়া। ভৈষ কুষ্ঠ চি ষড়্বিন্দুতৈলে।

হলাহলম্। ক্লী, পুং। বিষভেদে। প মু। ব্রহ্মসর্পে। আজনাই। বিকা।

হলিনকঃ। পুং। কেতকবৃক্ষে। রাগ ৫৭।

হলিনী। স্ত্রী। লাঙ্গলিকায়াম্। বিষলাঙ্গলিয়া। প মু।

হলিনীপ্রিয়ঃ। পুং। কদম্ববৃক্ষে। কদম গাছ। প মু।

হলিপ্রিয়। পুং। কদম্ববৃক্ষে। অম।

হলিপ্রিয়া। স্ত্রী। মদিরায়াম্। মদ, তাড়ী। রা নি ব ১৪।

হলী। স্ত্রী। কলিকারীক্ষুপে। বিষলাঙ্গুলিয়া। রা নি ব ৪। ভৈষ কর্ণরোগ চি। মদ্যসামান্যে। রা নি ব ১৪।

হলীন। পুং। শাকবৃক্ষে। শেগুন গাছ। শ. চ। কেতকবৃক্ষে। প মু।

হলীমক। পুং। পাণ্ডুরোগভেদে। তস্য লক্ষণ —“যদা তু পাণ্ডোর্ব্বর্ণঃ স্যাদ্ধরিতঃ শ্যাবপীতকঃ। বলোৎসাহক্ষয়স্তন্দ্রা মন্দাগ্নিত্বং মৃদুজ্বরঃ। স্ত্রীষ্ব-হর্ষোঽঙ্গমর্দ্দশ্চ দাহস্তৃষ্ণারুচির্ভ্রমঃ। হলীমকং তদা তস্য বিদ্যাদনিলপিত্ততঃ॥” মা নি।

হল্লকম্। ক্লী। রক্তকহ্লারে। লাল [illegible]। অম। তৎপর্য্যায়ঃ,—রক্তসন্ধ্যক রক্তসৌগন্ধিক রোধনা অল্পগন্ধ সোমাখ্য রক্তকৈরব।

হবি। পুং। অগ্নিমন্থবৃক্ষে। অগ্‌গুঠ। রমা।

হবিঃ (স্)। ক্লী। ঘৃতে। রা নি ব ১৫। অগ্নৌ। জলে। শব্দকল্প।

হবির্মণ্ডলা। স্ত্রী। রক্ত-লজ্জালুকায়াম্। বৈ নিঘ।

হবির্গন্ধা। স্ত্রী। শমীবৃক্ষে। রা নি ব ৮।

হবির্মন্থঃ। পুং। গণিকারিকায়াম্। রমা।

হবিষ্যম্। ক্লী। ঘৃতে। বিকা।

হবুষা। স্ত্রী। স্বনামখ্যাতফলে। হবুষ ফল। হি হাউবের। ক হৌবের। ম হরভুষ্বে। এতৎ ফল দ্বিবিধম্। তয়োরেকং মৎস্যসদৃশং বিস্রগন্ধঞ্চ, দ্বিতীয়ম্ অশ্বত্থফলসদৃশম্ মৎস্যগন্ধঞ্চ। প্রথমায়াঃ পর্য্যায়াঃ,—হপুষা হবুষা বিস্রা বিস্রগন্ধা বিগন্ধিকা। দ্বিতীয়ায়াস্তু স্বল্পফলা কচ্ছুঘ্নী ধ্বাঙ্ক্ষনাশিনী প্লীহশত্রু বিষঘ্নী বাতঘ্নী অপরাজিতা। “পূর্ব্বা তু পঞ্চনাম্নী স্যাদপরা সপ্তধাভিধা।” উভয়বিধমেব ফলং গুণৈস্তুল্যং কেবলমাকারতো ভিন্নম্। ভা। গুণাঃ—কটুতিক্তোষ্ণা গুরুঃ শ্লেষ্মবাতাসঘ্নী প্রদরোদরবিড়্বন্ধশূলগুল্মার্শোঘ্নী চ। রা নি ব ৪। গুল্মামহুকুলি। প্র নিত্যানন্দরসে।

হসন্তিকা। স্ত্রী। বহ্নিশকটিকায়াং। বা চি ১৭। মল্লিকাপুষ্পবৃক্ষে।

হসন্তী। স্ত্রী। মল্লিকায়াম্। মে।

হস্ত। পুং। করে। হাত। স তু গর্ভস্থস্য মাসদ্বয়েন ভবতি। তৎপর্য্যায়ঃ,—পাণি সম শয় পঞ্চশাখ কর কুলি ভুজাদল। রা নি ব ১৮।

হস্তজ্যোড়ি (ডী)। পুং। স্বনামখ্যাতলতা কন্দশাকে। করজোড়া। হি সং হাতাজোড়ী। গুণাঃ—রসবন্ধকৃৎ বশ্যকৃৎ চ। রা নি ব ৭।

হস্তপর্ণ। পুং। রক্তৈরণ্ডে। বৈ নিঘ।

হস্তপুচ্ছম্। ক্লী। করপৃষ্ঠে। হাতের পোঁছা। বিকা।

হস্তমানম্। ক্লী। অষ্টাঙ্গুলিপর্ব্বমিতে পাদে। রা নি ব ১৮।

হস্তসন্ধি। স্ত্রী। মণিবন্ধে। বৈ নিঘ।

हस्ताङ्गुलिः । पुं । कराङ्गुली । হাতের আঙুল । भूरिप्र ।

हस्ताञ्जनः । पु । पञ्चीरुहरवे । वै निघ ।

हस्ताभरणः । पु । मण्डलिसर्पे । सु कल्प ४ अ । See सर्प ।

हस्तामलकम् । क्ली । करस्थामलकीफले । शब्दकल्प ।

हस्तिः । पुं । फदलीवृक्ष । गजे । अजमोदायाम् । वै निघ ।

हस्तिकन्दः । पु । कोङ्कणे प्रसिद्धे स्वनाम ख्यातमहाकन्दशाके । हाँसा बड़ मूला । स हस्तिकन्द । क मल्लिरक्तसियगड्डे । तत्पर्य्याया,—हस्तिपत्र स्थूलकन्द अतिकन्दक हस्तिपत्र अतिपत्र हस्तिकर्ण सुकर्णक त्वग्दोषारि कुष्ठहन्ता गिरिवासी नगाश्रय गजकन्द नागकन्द । गुणा—कटुकत्व कफवातरोगघ्न त्वग्दोषहर महाकुष्ठ विषविसर्पघ्नत्य । रा नि व ७ । "हस्तिकन्दो गुरुर्ग्राही श्लेष्मवृद्धिपदो मत । भवि १८म ।

हस्तिकरञ्जः (कः) । पु । महाकरञ्जवृक्षे । डहर करञ्ज । रा नि व ९ ।

हस्तिकर्णः (पलाशः) । पु । गजकर्णाकारैकपर्णे पलाशभेदे । भूपलाश इति लोके । হস্তিকর্ণ পলাশ । तें । बिद्दासुदपुर्थेट्टु । सु सू ३८अ कफ शोधने । तद्गुणा—"हस्तिकर्णं परं वृष्यो मेधा पुष्टिबलवर्द्धन ।" राज ६प । एरण्डवृक्षे । मे । रक्तैरण्डे । वै निघ अजी चि विसन्धिकायोगे । हस्तिकन्दे । হাঁসা মূলা । रा नि व ७ । एतद्वीज तैल मूलकतैलवत् । See विभीतकतैलम् ।

हस्तिकर्णकः । पुं । क्षियकहक्षभेदे । হস্তি কর্ণপলাশ । श र ।

हस्तिकर्णदलः । पु । हस्तिकर्णपलाशे । হস্তি-কর্ণপলাশ । प मु ।

हस्तिकर्णी । क्ली । कालालुके । वै निघ २भ । पाण्डु चि । वा व्या चि षड्शीतिगुग्गुलौ ।

हस्तिकाच्य । पु । सिंहे । व्याघ्रे । शब्दकल्प । कण्भकीटभेदे । मा नि ।

हस्तिकारवी । क्ली । अजमोदायाम् । वन-यमानी । रा नि व ६ ।

हस्तिकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

हस्तिकोलः । पु । राजबदरे । वै निघ ।

हस्तिकोलिः (ली) । पुं, स्त्री । बदरीभेदे । ড্যাশাকুল । आमकोलीति पूर्व्वबङ्गे । पथ्य । मद व ६ ।

हस्तिकोशातकी । स्त्री । महाकोशातक्याम् । धुन्धुल । वै निघ ।

हस्तिघोषा । स्त्री । महाकोशातकीनामकफल शाकविशेषे । धुन्धुल । हि नेनुया । मं पारिस दोडका । कं अरडीरे । तत्पर्य्याया,—घोषा महत्पुष्पा सपोतिका महाकोशातकी । गुणा—स्निग्धा मधुरा आध्मानवातकृत् वृष्या क्रमिकरी श्वयथुदोषघ्नी च । रा नि व ७ । रक्तपित्तानिलघ्नी च । भा पु १म भा व ।

हस्तिघोषातकी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् । र मा ।

हस्तिचारिणी । स्त्री । महाकरञ्जे । डहर करञ्ज । रा नि व ९ ।

हस्तिदन्त(क)म् । क्ली । मूलके । मूला । रा नि व ७ । श मा ।

हस्तिदन्तः । पुं । मूलके । মূলা । करिदन्ते । श र ।

हस्तिदन्तफला । स्त्री । एर्व्वारुकी । গোমুক । रा नि व ७ ।

हस्तिदन्ती । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् । कृष्ण दन्त्याम् । वै निघ । बृहत्फलगोडुम्बायाम्, नागदन्त्याम् । बड़ গোমুক । च सू १अ ।

हस्तिनी । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् । বড় রাখালশশা । हस्तिशुण्डीवृक्षे । महाकरञ्जे । ডহর করঞ্জ । वै निघ । करिण्याम् । হাতিনী ।

हस्तिनीघृतम् । क्ली । हस्तिनीनवनीतज घृते । হাতিনীর দুধের ঘি । गुणा—कफविष विषक्रमिघ्न कषाय लघु विष्टम्भि तिक्तम् अग्नि कर्त्तृ । रा नि व १५ ।

हस्तिनीदधि । क्ली । करिणीदुग्धजातदधनि । হাতিনীর দুধের দৈ । मं हत्तिणीदहि । कं आनेयमोसरु । गुणा—कषायमधुर पलितघ्नं

क्वचिद् कालिद बलाससरोगघ्नं वीर्य्यवर्द्धनं बलदञ्च। रा नि व १५।

हस्तिनीदुग्धम्। क्ली। हस्तिनीजातक्षीरे। हातिनीर दुध। म हातिनीचे दुध। क आनेय हालु। गुणा—मधुरं हृष्यं गुरु कषायं स्निग्धं स्थैर्य्यकरं शीतलं चक्षुष्यं बलवर्द्धनञ्च। रा नि व १५।

हस्तिनीनवनीतम्। क्ली। हस्तिनीदुग्धभवनवनीते। हातिनीर दुधेर माखन। गुणा—कषायं शीतलं लघु तिक्तं विष्टम्भि कृमिघ्नं कफपित्तघ्नञ्च। रा नि व १५।

हस्तिपचः। पु। हस्तिकन्दे। रा नि व ७।

हस्तिपर्णः। पुं। महाकोषातक्याम्। धुन्धुल। भा पू १भ भा व।

हस्तिपर्णिका (नी)। स्त्री। राजकोषातक्याम्। रा नि व ७।

हस्तिपर्णी। स्त्री। मोरटलतायाम्। गठा स्वराड़। प मु। मूर्व्वायाम्। र मा। कर्कट्याम्। काँकुड़ गाछ। रा नि व २१।

हस्तिपात् (द्)। पु। पिप्पाली। कोमर डोग कचु। प मु।

हस्तिपिप्पली। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। गज पिपुल। प मु। चविकायाम्। र स र चाङ्गेरी घृते।

हस्तिवृषा। स्त्री। कदलीवृक्षे। भा।

हस्तिमगधा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। वै निघ।

हस्तिमदः। पु। गजमदे। हाथियाली स्वनामा प्रसिद्धे औषधिविशेषे। गुणा—स्निग्धलिप्त अपस्मारघ्नं केश्यं विषघ्नं कण्डूकुष्ठव्रणदद्रुविसर्पघ्नञ्च। रा नि व ६।

हस्तिमयूरक (का)। पुं, स्त्री। अजमोदायाम्। मद व २। कृष्णवार्त्ताक्याम्। वै निघ २भ क्व चि।

हस्तिमूत्रम्। क्ली। करिमूत्रे। गुणा—तिक्तोष्णं लवणं वातघ्नं भूतघ्नं कषायं गुल्मघ्नं हिक्काश्वासघ्नञ्च। रा नि व १५। "गजमूत्रप्रलेपञ्च कण्डूदद्रुविसर्पनुत्।" अ चि ६भ।

हस्तिमेहः। पुं। वातजप्रमेहे। मत्त रोगी मत्तमातङ्गवदनुप्रवृद्धं मेहति। सु नि ६भ।

हस्तिरुचिः। पु। वैद्यग्रन्थकारे।

हस्तिरोहणक। पु। महाकरञ्जे। बड़ करमचा। रा नि व ९।

हस्तिलोध्रक। पुं। लोध्रवृक्षे। रा नि व ६।

हस्तिवारुणी। स्त्री। महाकरञ्जे। वै निघ।

हस्तिविषाणक, (णी)। पुं, स्त्री। कदलीवृक्षे। रा नि व ११।२६।

हस्तिशुण्डा (ण्डिका, ण्डी)। स्त्री। स्वनामख्यातक्षुद्रक्षुपे। हातिशुँड़े। म क नेलवाल, मलदावरे। तत्पर्य्याया,—हस्तिनी सूरही अली श्वेया नागदन्ती नागपर्णी धूसरपत्रिका गुणा—कटुत्वा सन्निपातज्वरघ्नी विषनाशिनी च। रा नि व ५। सु चि २१भ भूम्यामलक्याम्। र सा स कृष्णवार्त्ताकीलतायाम्। हाथीशुण्डा। गजशुण्डायाम्। वै निघ।

हस्तिश्यामक। पु। तृणधान्यविशेषे। हातिश्यामा। गुणा—श्यामाकवत्। च सू २७भ। धातुशोषघ्नं पित्तघ्नं वायुवर्द्धनं रूक्षञ्च। राज।

हस्ती (स्तिन्)। पुं। स्वनामख्याते विशालजातीयस्थूलचतुष्पदविशेषे। हाती। हि हाथी। तस्य चतस्रो जातय, यथा—"भद्रो मन्द्रो मृगो मिश्रश्चतस्रो गजजातय।" इति च। राजनिघण्टु तु विविधमाह भद्रमन्द(न्द्र)मृगभेदेन। तन्मांसगुणा—गुरु स्निग्ध वातघ्न श्लेष्मकर पुष्टिकर दुर्ज्जरम् अग्निमान्द्यकरञ्च। रा नि व १७।१९। "स्वादस्त्वलवणस्तथा गज श्लेष्मानिलापह।" सु सू ४६भ। हस्तिपृष्ठारोहणं वातवर्द्धकं देहदार्ढ्यकरं बलाग्निवृद्धिकारि च। स्त्री। कदल्यां। अजमोदायाम्। रा नि व २३।

हस्त्यायुर्वेद। पु। पालकाप्यगजचिकित्साशास्त्रे।

हस्त्यालुकम्। क्ली। दीर्घालुकभेदे।

हहलम्। क्ली। हलाहलविषे। श च।

हाङ्गर। पु। मकरे, जलजन्तुविशेषे। हाङ्गर। श च।

हाटकम्। क्ली। सुवर्णे। रा नि व १३। धुस्तूरफले। अम।

হাটকমাক্ষিকম্। ক্লী। স্বর্ণমাক্ষিকে। বৈ নিঘ।

হানব্য:। পুং। হনুভবদন্ত। বৈ নিঘ।

হানু (নুঃ)। পু। দন্তে। ত্রিকা।

হাপুত্রিকা (ত্রী)। স্ত্রী। Wagtail স্বনাম খ্যাতপক্ষিণি। খঞ্জনিকায়াং। ত্রিকা।

হাফিকা। স্ত্রী। জৃম্ভায়াম্। হাই। হারা।

হাফুঃ। পু। অহিফেনে। আফিম্। প মু।

হায়নঃ (কঃ)। পুং। শালিধান্যবিশেষে। ভা পু ১ম ধা ব। গুণা—শালিবত্। চ সূ ২৭অ।

হারকঃ। পুং। শাখোটবৃক্ষে। শ্যাওড়া গাছ। শ চ।

হার(হা)হূ(হূ)রা। স্ত্রী। কপিলদ্রাক্ষায়াম্। রা নি ব ১১। হারা। ভা ম ১ম মলাপকক্ষ ত্রি। "মারতীহারহূরা।"

হারহূরঃ। পু। মদ্যে। হে চ।

হারা। স্ত্রী। গাম্ভারীবৃক্ষে। বৈ নিঘ।

হারিকণ্ঠ.। পু। কোকিলে। মে।

হারিতঃ (কঃ)। পুং। হারীতপক্ষিণি। হরেতেল ঘুঘু। জটা।

হারিতকম্। ক্লী। শাকে। শ র।

হারিদ্রঃ। পু। বিষভেদে। হরিদ্রাবর্ণ কাঠবিষ। লক্ষণ—"হরিদ্রাতুল্যমূলো যো হারিদ্র স উদাহৃত।" ভা। কদম্ববৃক্ষে। মে। হরিদ্রাবৃক্ষে। (ক) মহিষজ্বরে। গণবৈদ্যকম্।

হারিদ্রসন্নিপাত.। পুং। সন্নিপাতজ্বরভেদে, যেন সর্ব্বাঙ্গমেব হরিদ্রাবর্ণং ভবতি। লক্ষণ—"হারিদ্রদেহনয়নৈব কৱাঙ্ঘ্রিতাপ নিষ্ঠীবনাদিকসন্নৈ রুপলক্ষিতো যঃ। হারিদ্রক স কথিত . . ॥" হ নিঘ।

হারিদ্রু। পুং। দরিদ্রাবৃক্ষে। বৈ নিঘ। দরিদ্রুবৃক্ষে।

হারী (রিন্)। পুং। কদম্ববৃক্ষে। কোকিলে। স্ত্রী (রী)। দ্যুতায়াম্। শ র।

হারীত (কঃ)। পুং। হরিতালপক্ষিণি। হরেতেল ঘুঘু। অস্য তিত্তিরিপক্ষৌ। তত্পর্য্যায়া,—হরিতাল হরিতালক হরিতালুক হরিত মরদুর। তন্মাংসগুণা—মাদু উষ্ণ রুক্ষ ... রা নি ব ১৩। "কষো হয্যো রুষিকাষু তথা হারীতকো মত।" আদিত্যে স্মিথে। তন্নামকগ্রন্থকারে।

হার্য্যম্। ক্লী। রক্তাঞ্জনে। বৈ নিঘ।

হার্য্যঃ (হ্যক্ষঃ)। পুং। বিভীতকবৃক্ষে। বহেড়া গাছ। রা নি ব ১১।

হালহ(হা)লম্। ক্লী। বিষভেদে। হলাহল বিষ। শ র।

হালা। স্ত্রী। কণ্টকপালীলতায়াং। আকড়-কড়া। প মু। ত্রিকা কশেরুবি। মারণী মদ্যে। তাড়ী। মদ্যসামান্যে। রা নি ব ১৪।

হালাহলম্। ক্লী, পুং। হলাহল ইতি খ্যাতে মূলবিষে। সু কল্প ২অ। তত্পর্য্যায়া,—হলাহল হহল হাহল হাহালং। লক্ষণং যথা—"গোস্তনাভফলো গুচ্ছস্তালপত্রচ্ছদস্তথা। তেজসা যস্য দহ্যন্তে সমীপস্থা দ্রুমাদয়। অসৌ হালাহলো জ্ঞেয়ঃ কিষ্কিন্ধ্যায়াং হিমালয়ে। দক্ষিণাব্ধিতটে দেশে কোঙ্কণেঽপি চ জায়তে॥" ভা পু ১ম বিষব। See মূলবিষম্।

হালাহলগন্ধা (হলী)। স্ত্রী। মদ্যে। মদ। বৈ নিঘ।

হালাহলধরঃ। পুং। সর্পে। শ র।

হালাহলা। স্ত্রী। ক্ষুদ্রমূষিকায়াম্। নেংটে ইন্দুর। জটা।

হালিনী। স্ত্রী। অঞ্জনিকায়াম্। আঞ্জনাই। হে চ।

হালী। স্ত্রী। তালাদিমদ্যে। তাড়ি। রা নি ব ১৪। মদ্য। অম।

হালুঃ। পু। দন্তে।

হাসঃ। পু। কদুগ্ধে। বর্ণমুক্তিকাবিশেষ। স্ত্রী (সা)। জাতীপুষ্পবৃক্ষে। ৮ নিঘ।

হাস্যফলঃ। পুং। বিকঙ্কতবৃক্ষে। বৈঁচী গাছ। রা নি ব ১১।

হাহ(হা)লম্। ক্লী। হলাহলবিষে। শ চ।

হিঁসারুঃ (সোরঃ)। পুং। ব্যাঘ্রে। ত্রিকা। ব্যাঘ্র।

হিংসালুকঃ। পুং। খাদুক কুক্কুরে। কামড়া কুত্তা। হারা।

হিংসা (স্রা)। স্ত্রী। জটামাংস্যাম্। রা নি

व ११। अम्बष्ठायाम्। मेघयोनिमी चि, पाम बा नि भेदे। सिरायाम्। म व। कण्टकपाली लतायाम्। गुड़कॉडैगी, रेणेकड़ा। प सु च द दन्ति चि। सु चि १०४। च द हिङ्गाशाद वि दिंशाखरी। मधुकायाम्। गन्धगडी। श च।

हिक्का। स्त्री। तन्नामकरोगे। तस्या निदानं— "विदाहिगुरुविष्टम्भिरूक्षाभिष्यन्दिभोजनै। शीतपानाशनस्नानरजोधूमातपानिलैः। व्यायामकर्म्मभाराध्ववेगाघातापतर्पणैः। हिक्का श्वासश्च कासश्च नृणां समुपजायते॥" स्वरूप निरुक्तिश्च—"मुहुर्मुहुर्वायुरुदेति सस्वनो यकृत्प्लिहान्त्राणि मुखादिवाक्षिपन्। सघोषवानाशु हिनस्ति यस्मात्ततस्तु हिक्काभिधीयते बुधैः॥" तद्भेदा सम्प्राप्तिश्च—"अन्नजां यमलां क्षुद्रां गम्भीरां महतीं तथा। वायुः कफेनानुगतः पञ्च हिक्काः करोति च॥" पूर्व्वरूप यथा— "कण्ठोरसोर्गुरुत्वञ्च वदनस्य कषायता। हिक्कानां पूर्व्वरूपाणि कुक्षेराटोप एव च॥" यमलामाह— "चिरेण यमलैर्वेगैर्या हिक्का सम्प्रवर्त्तते। कम्पयन्ती शिरोग्रीवां यमलां तां विनिर्दिशेत्॥" क्षुद्रामाह—"प्रकामन्तरितैर्मन्दैः सहसा पीड़िता शिव। हिक्का यायुर्वेगी मूला तां विद्यादक्षुद्रां भिषक्॥" गम्भीरा यथा—"नाभिप्रवृत्ता या हिक्का घोरा गम्भीरनादिनी। अनेकोपद्रववती गम्भीरा नाम सा स्मृता॥" महती यथा—"मर्म्माण्यापीड़यन्तीव सततं या प्रवर्त्तते। महाहिक्केति सा ज्ञेया सर्व्वगात्रप्रकम्पिनी॥" भा।

हिङ्गु। क्ली। (Ferula asafoetida or Ferula alliacea) स्वनामख्यातपण्यद्रव्ये। हिं। हिं बम् हिंग। मं इङ्गु। क इंगु। तैं इंगुर। तत्पर्य्याया,—सहस्रवेधि जतु जतुक जातुकं बाह्लिकं बाह्ली रमठ रमठध्वनि रामठं जन्तुघ्न शूलहृत् पिण्याकं अग्निवी मधुरा सूपधूपन कैसरं गूलहृत् उग्रगन्ध भूतारि जन्तुनाशनं सूपाङ्ग रक्षोघ्न उग्रवीर्य्य अगूढगन्ध अरुच भेदनं दीपनं। गुणा—इत्य कटुत्व क्रमिवातकफघ्न विबन्धानाह शूलघ्न चक्षुष्य गुल्मघ्नञ्च। रा नि व ६। भा सू १५प रूपकादौ। "उग्रक तुल्यक हिङ्गु।" अ सू २प। तीक्ष्णं कटुरसं शूलाजीर्णविबन्धघ्नं लघु उष्णं पाचनं स्निग्धं दीपनं कफवातघ्नञ्च। राज। पाचनं हृद्य क्रमिगुल्मोदरापहञ्च। मदनव। "लघूष्णं पाचनं हिङ्गु दीपनं कफवातजित्। कटु

स्निग्धं सरं तीक्ष्णं शूलाजीर्णविबन्धनुत्॥" इ गु ४६प।

हिङ्गुनाडिका। स्त्री। नाड़ीहिङ्गौ। हिङ्गेड़ा रा नि व ६।

हिङ्गुनिर्य्यासः। पुं। निम्बवृक्षे। प सु। हिङ्गुरसे। हिं। मे।

हिङ्गुपत्रः। पुं। इङ्गुदीवृक्षे। रा नि व ८।

हिङ्गुपत्री (र्णी)। स्त्री। स्वनामख्यातहरिद्वर्णपत्र तृण। तत्पर्य्याया,—कारवी पृथु पृथुला पृथ्वी पृथिका कवरी कर्व्वरी त्वक्पत्री बाष्पिका बाष्पा बाष्पिका बाष्पी पत्री दीर्घिका तन्वी दारुपत्री हिङ्गुफला विन्धा। गुणा—कटु तिक्ता तीक्ष्णा उष्णा वातकफक्रिमिघ्नी रुच्या दीपनी पाचनी च। रा नि व ८। अपिच—"हृद्वस्तिरुग् विबन्धार्शःश्लेष्मगुल्मानिलापहा।"

हिङ्गुफला। स्त्री। हिङ्गुपत्र्याम्। मेदिनि।

हिङ्गु(ङ्गू)लम् (लिः)। क्ली, पुं। स्वनामख्यातपारदभूयिष्ठद्रव्ये। हिङुल। तत्पर्य्याया, —हिङ्गुलं हिङ्गुलु रक्तं मर्कटशीर्षं दरद दरद रस हंसपादं उरु उन्द कपिशीर्षक रसस्थान हिङ्गुलि रक्तपारद रक्तपारद बर्ब्बर सुरङ्ग सुगरं रञ्जनं म्लेच्छ चित्राङ्ग चूर्णपारद चर्म्मारक मणिराग रसोद्भव रञ्जक रसगर्भ। अम। जटा। तच्च त्रिविधम्—चर्म्मार शुकतुण्डक हंसपादभेदेन। तत्र चर्म्मार शुक्लवर्ण शुकतुण्डक पीत हंसपादो जवाकुसुमसदृश, स एव मद्योत्तमः। रसा सटी। मधुरं तिक्तम उष्ण वातकफघ्न त्रिदोषकुष्ठदोषज्वरघ्नञ्च। रा नि व १३। तदस्य गुणा— "तिक्तं कषायं कटु हिङ्गुल स्यात् नेत्रामयघ्नं कफपित्तहारि। हृल्लासकुष्ठज्वरकामलाश्च। प्लीहामवातौ च गरं निहन्ति॥ ऊर्द्धपातनयुक्त्या तु समाकृष्टं तु पारदम्। हिङ्गुलं तस्य सूतन्तु शुद्धमेवं न शोधयेत्॥" भा पू १भ ब रसव। शोधनविधि —"मेषीदुग्धेन दरदं सम्यगम्लैश्च भावितम्। सप्तवारैस्तथा शुद्धिमायात्येव न संशय। आर्द्रकस्वरसे भाव्य शुद्धमवति हिङ्गुलम्॥" शा को। तस्मात्पारदवहिर्भावणविधि —हिङ्गुलं निम्बुरसे प्रहर यावत् मर्द्दयित्वा अधःपिठर्या दत्त्वा तूर्णं ऊर्द्ध पातयेत्। तेन ऊर्द्धपिठरीलग्न रसं गृह्णीयात्। भा मधुमुले। भालु इति लोके। श च।

हिङ्गुलिका। स्त्री। कण्टकार्य्याम्। श च।

हिङ्गुली (इन्)। पु। हिङ्गुले। स्त्री। वार्त्ताकी। प मु। इत्याम्। भा।

हिङ्गुलुः। पुं, क्ली। हिङ्गुलि। श म। र सा स।

हिङ्गुलेश्वरः। पुं। रसोऽयं वातप्रधानज्वरे हितः। हिङ्गुलं विषं पिप्पली च समभागं सलिलेन मर्द्दयित्वा वटी कार्य्या। हिङ्गुलामिता मधुना देया। र स, स।

हिङ्गुलोत्थरसः। पुं। हिङ्गुलनिष्काशितपारदे। तत्प्रकरणम्—"अथवा हिङ्गुलात् सूतं वाहयेत् तन्निगद्यते। जम्बीरनिम्बुनीरेण मर्द्दितो हिङ्गुलो दिनम्। ऊर्द्ध्वपातनयन्त्रेण ग्राह्यः स्यान्निर्म्मलो रसः॥" र सा स।

हिङ्गुशिरा(टि)का। स्त्री। नाडीहिङ्ग्वाम्। र मा।

हिज्जः (ल.)। पुं। (Barringtonia acmtangula Syn Eugenia acutangula) स्वनामख्यातवृक्षे। हिज्जल गाछ। हिं समुन्दरफल, इजर। म पर्वत्। क नीरिंगचगिलि। उत् किञ्चीली। बम् समुन्द्रफल, परेल। तत्पर्य्याया,—निचुल इज्जल विचुल गदोकान्त अम्बुज धनद काल जलज दीर्घपत्रक मदोज रक्त कार्म्मुक। "जलवेतसवद् वेद्यो हिज्जलोऽयं विषापहः॥" गुणा—कटु उष्ण पवित्र भूतघ्न वातरोगघ्न, पञ्चशाखदोषघ्नश्च। श च। रा नि व ८। जलवेतसे। भा।

हिण्डि(ण्डी)रः। पुं। समुद्रफेने। प मु। वार्त्ताकौ। मे। दाडिमवृक्षे। वै निघ। पुरुषे। उणा।

हितम्। क्ली। पथ्ये। रा नि व २०।

हितकः। पुं। शिशौ। रा नि व १८।

हितलोहितः। पुं। तुवरयावनाले। जोल जनार। रा नि व १६।

हितावली। स्त्री। स्वनामख्यातवृक्षे। हितियावली। गुणा—सारका तिक्ता शीतला गुल्मघ्नी उदरकृमिकुष्ठघ्नी कण्डूघ्नी च। रा नि व ९।

हितावली। स्त्री। हितावलीवृक्षे। वै निघ।

हिताहितम्। क्ली। पथ्यापथ्ये। च सू १७।

हिन्तालः। पु। स्वनामख्यातवृक्षे, महाताले। हिन्ताल इति दक्षिणदेशे प्रसिद्ध। हेंताल गाछ। तत्पर्य्याया,—मकरीट स्थिराङ्घ्रि हिमवासक चीनाख्य स्थूलताल दलाढ्य वृहद्दल छिद्रपत्र हिमालीय मिरावत कस्थिराङ्घ्रिक गर्भस्रावी जीनताल भीषण वृहत्कण्टक चच्छत्रार इन्द्रताल। तत्फलपर्य्यायौ—उद्देश किरीट। गुणा—मधुराम्ल, कफकर पित्तदाहघ्न श्रमहर तृषाहर शीतल वातदोषघ्नश्च। रा नि व ९।

हिन्दोलनम्। क्ली। भेषजेन गर्भपातने। सु नि ८च।

हिमम्। क्ली। पद्मकाष्ठगन्धकाष्ठे। पद्मकाष्ठे। रा नि व १२। उशीरे। वै निघ सुदर्शनचूर्णे। वङ्गे। नाः। रा नि व १३। रक्तचन्दने। रा नि व १२। नवनीते। श च। मौक्तिके। रा नि व १३। पुं। चन्द्रमसि। कर्पूरे। रा नि व २३। तुषारे। हिम। तत्पर्य्याया,—नीहार इन्द्राग्निधूम खवाष्प रजनीजलम्। गुण—कफवायुवर्द्धक। राज ७ प। लक्षण—हिमवच्छिखरादिभ्य द्रवीभूयाभिवर्षति। यत्तदेव हिमं हैमं जलमाहुर्मनीषिण॥" भा।

हिम-ऋतु। पुं। हेमन्तकाले।

हिमकः। पु। विकङ्कतवृक्षे। रा नि व ११९।

हिमकरः। पुं। कर्पूरे। रा नि व १२।

हिमकूट। पुं। शिशिरर्त्तौ। रा नि व २१।

हिमजा। स्त्री। शट्याम्। शठी। मे। पार्व्वतीशाके। शीतशाक। प मु। क्षीरिण्याम्। थिरूई। रा नि व ५।

हिमज्झटिः। पुं। कुज्झटिकायाम्। कोयाशा।

हिमतैलम्। क्ली। कर्पूरतैले। रा नि व १५।

हिमदुग्धा। स्त्री। क्षीरिण्याम्। थिरूई। रा नि व ५।

हिमद्रुम। पुं। महानिम्बे। रा नि व ९।

हिमपुष्प। पुं। आरग्वधवृक्षे।

हिमपूतिः। त्रि। उद्दुर्गन्धे। भा म ४भ भग चि।

हिमवालुक (का)। पुं, स्त्री। कर्पूरे। रा नि व १२।२३। श म।

हिमयुत। पुं। भीमसेनीकर्पूरे। वै निघ।

हिमविधिः । पुं । हिमवत् पर्वतस्य विधि विशेषित हिम द्रव्यस्य । स एव शीतकपाय । पाने च तस्य मात्रा पञ्चपलम् । भा ।

हिमशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायां । रा नि व १४ ।

हिमसंहतिः । स्त्री । हिमराशौ । वरफ । चम ।

हिमहासक । पुं । हिन्तालवृक्षे । ठैंताल गाछ । श र ।

हिमांशु । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ । चौथ । वै निघ । चन्द्रे ।

हिमांशुभिख्यम् । क्ली । रौप्य । हेम ।

हिमा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् । रेणुकै । भद्र मुस्तायाम् । रा नि व ६ । पृक्कायाम् । रा नि व २१ । चविकारवे । रा नि व ८ ।

हिमागम । पुं । हेमन्तकाले । रा नि व २१ ।

हिमाद्रिजा । स्त्री । चीरिण्याम् । क्षिरई । रा नि व ५ ।

हिमानी । स्त्री । यावनाल शर्करायाम् । हिम संहतौ । वरफेर स्तूप ।

हिमाम्बुम् । क्ली । उत्पले । कुमुदिका । रा नि व १० ।

हिमाराति । पु । चित्रकवृक्षे । चिता । अर्कवृक्षे । आकन्द । अम ।

हिमालय । पुं । शुक्लखदिरे । श च । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । रा नि व ५ ।

हिमाली । स्त्री । यावनालशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

हिमावती (नी) । स्त्री । स्वनामख्यातौषधी । हिमावलीति भाषा । गुणा — सरा तिक्ता शोथ गुल्मोदरघ्नी कृमिकुष्ठकण्डूकच्छुतिघ्नी च । रा नि व ६ । चीरिण्यां । स्वर्णचीरिण्यां । वै निघ ।

हिमाश्रया । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम । रा नि व ३ । See स्वर्णजीवन्ती ।

हिमाह्व (य) । पु । कर्पूरे । त्रिका ।

हिमिका । स्त्री । वर्षोपले । हिमसंहतौ । शिशिरविन्दौ । शब्दकल्प ।

हिमोत्तरा । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम । रा नि व ११ ।

हिमोत्था (त्पना) । स्त्री । यावनालीशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

हिमोदकम् । क्ली । हिमजले । वरफेर जल । शीतल जल । वै निघ ।

हिमोद्भवा (द्भूता) । स्त्री । चीरिण्याम् । क्षिरई । रा नि व ५ । शट्याम् । वै निघ ।

हिमोपम । पुं । शशाङ्के । वै निघ ।

हिरणम् । क्ली । स्वर्णे । रजत । धुस्तूरे । वराटके । त्रिका ।

हिरण्यम् । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ । र सा र ज्वरचूडामणौ । कपर्द्दके । त्रिका । रत्नसि । परिमाणभेदे । त्रिका । पु । गुग्गुलुभेदे । ‘हिरण्याख्यस्तु हैमाभ ।”

हिरण्यकोषः । पुं । स्वर्णे । रौप्ये । हेम ।

हिरण्यपुष्पी । स्त्री । लाङ्गलिकायां । विष लाङ्गलिया । सुशा १०५ ।

हिरण्यरेता (स्) । पुं । चित्रकवृक्षे । चिता गाछ । अम ।

हिरण्यक्षीरा । स्त्री । ब्रह्मसुवर्चलानामौषधी । सु चि ३०५ ।

हिरण्यक्षीरि । स्त्री । स्वर्णक्षीर्याम् ।

हिलमुची । स्त्री । हिलमोचिकायां । हिञ्चे । प द्व ।

हिलमोचि । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । हिञ्चे । प द्व ।

हिलमोचिका (ची) । स्त्री । स्वनामख्यातो जलशाकविशेषे । हिञ्चे शाक । हि हरहुच । वम् हरणची । उत् हिरमिचा । तत्पर्य्याया ,— रोची मत्स्याक्षी चित्रपर्णी हैलची मन्त्री तिपन्नी मत्स्याची घञ्जाक्षी सोषी अलञ्जी ब्राह्मी शङ्ख धरा क्षायारी । भा म ४भ मतृरि चि । हिल मोचीभव द्रव्यम ।” गुणा —तिक्ता सरा शोथकुष्ठ कफपित्तघ्नी । भा पू १भ भाव । चुके । रा नि व ० । चुक्रवास्तुकी । टकुवे’ा । रा नि व ०२३ ।

हिल्ल । पुं । (Turdus gininus) नारदि नामपक्षिविशेषे । शराल पाखी ।

हीनकर्ण । पु । सन्ताप्यकणनस्यनाजली । कथघ पर्थ्यस्थयोर्द्दीमनाथ । सु सू १६ष ।

हीनाङ्गः। त्रि। विकलाङ्गे। जटा।

हीनाङ्गी। स्त्री। क्षुद्रपिपीलिकायाम्। हे च।

हीन्तालः। पुं। हिन्तालवृक्षे। (हेंतालगाछ)। जटा।

हीर(क)म्। क्ली, पुं। (Diamand) वज्रे। शिवे। तत्पर्य्यायाः,—वज्र हीर दधीचास्थि वज्रकं सूचीमुखं वरारक रत्नमुख्य अभेद्यं दृढाङ्ग हीरं विराटज राजपट्ट राजावर्त्तं। तद्गुणाः,— स्वादु कषाय शीत सारक वान्तिकर चक्षुर्हित कर, धारणे तु पापालक्ष्मीनाशकश्च। रा नि व १३। स श्वेतलोहितपीतकृष्णभेदेन चतुर्विध— यथासंख्य द्विज क्षत्र वैश्य शूद्र इति। तत्र प्रथमो रसायने, द्वितीयो व्याधिनाशे, तृतीयो धनदाने देहदार्ढ्ये, चतुर्थश्च व्याधौ वयस्तम्भने च प्रयुज्यते। अस्य आकारभेदेन स्त्रीपुंनपुंसकत्वम्। विन्दु रेखादिहीनो रक्तः पुमान्, रेखायुक्तः षडस्रयुक्तः स्त्री च। त्रिकोणो नपुंसकम्। मारितस्य हीरकस्य गुणाः—"आयुः पुष्टिं बलं वीर्य्यं वर्णं सौख्यं करोति च। सेवितं सर्व्वरोगघ्नं मृतं वज्रं न संशयः। अशुद्धं कुरुते वज्रं कुष्ठं पार्श्वव्यथां तथा। पाण्डुतां पङ्गुलत्वञ्च तस्मात् संशोध्य मारयेत्॥" हीरक मारणम्—"व्याघ्रीकन्दोदरे स्थितं सप्तधा पुटितं पचेत्। हयमूत्रस्य निर्व्वापात् शुद्ध प्रतिपुटं भवेत्। मण्डूकमूत्रे सततं हीरकं सेचयेत् सुधीः। सप्तधा म्रियते सत्यं नात्र कार्य्या विचारणा। भस्मीभावं गतं युक्त्या वज्रवत् कुरुते तनुम्॥" सा क। स्त्री। पिपीलिकायाम्। गान्धार्य्याम्। रा नि व ८।

हीलम्। क्ली। शुक्रे।

हीलकम्। क्ली। गौडीमद्ये। गुड़ेर मद।

हुड (ड्ड)। पुं। मेषे। हुडः। त्रिका। रा नि व १९। स्त्री। मेध्याम्।

हुडिका। स्त्री। अदोनवृक्षे। आंरडगाछ। वै निघ।

हुडुक्कः। पुं। दात्यूहपक्षिणि। मे।

हुडुम्बः। पुं। मत्स्यविशेषे। एड़ुमणाछ। श मा।

हुण्डः। पुं। व्याघ्रे। ग्राम्यशूकरे। शब्दरत्ना।

हुण्डनम्। क्ली। मत्तकादीनाम् अस्मिन् प्रवेशे मत्ततायां च। (वातुगामनेऽयत्वात्)।

अथ लाङ्गू शिरोहुण्डन कीशमुष्टिस्फुटन, अग्रे ललाटे च भङ्गवद्वेदा। नासाहुण्डनं प्राणगन्धि लोप। दृष्टिहुण्डनं दृष्टिव्यदास। कर्णहुण्डनं हृदयोपरोध। ग्रीवास्तम्भ। इति वैद्यक।

हुतभुक् (ज्)। पुं। अग्नौ। चित्रके।

हुतवहः। पुं। चित्रके। अग्नौ।

हुताशः। पुं। अग्नौ। अग्निवेशे। च। चित्रक वृक्षे। भा प्र अग्न्याधिकारे। च द कुष्ठ चि।

हुताशनः। पुं। चित्रकवृक्षे। सु चि १०अ।

हुताशनरसः। पुं। अग्निमान्द्ये रस। गन्धक १ भ पारद १ भ अष्टटङ्कण १ भ शुद्धविष १ भ मरिच ८ भ एकत्र निम्बूरसेन मर्द्दयित्वा मुद्गमाना वटी कार्य्या। अनु आर्द्रकरस। भा। भैष।

हुताशवेशः। पुं। अग्निवेशे। प च द टी।

हुरवः। पुं। शृगाले। त्रिका।

हुलु। पुं। मेषे।

हृच्छूलम्। क्ली। वक्षःशूले। निदा।

हृतगन्धा। क्ली। कुसुम्भरी। वाचाधिनिषि। वै निघ।

हृत्कम्पः। पुं। हृदयस्य कम्पे। निदा।

हृत्पद्मः। पुं। हृदये।

हृत्पाषाण। पुं। मनःशिलायाम्। भैष कुष्ठ चि षड्विन्दुतैले।

हृत्प्राण। पुं। श्वासरोगे। रा नि व २०।

हृदयम्। क्ली। मनसि। त्रिका। चेतनास्थाने। तच्च शोणितकफप्रसादजम्। यदाश्रया हि धमन्य प्राणवहा। तस्य च चेतनास्थानत्वात्तस्मिन् तमसा वृते प्राणिनः स्वपन्ति। तत्स्वरूप यथा—"पुण्डरीकेण सदृश हृदय स्यादधोमुख। जाग्रतस्तद्विकसति स्वपतश्च निमीलति॥" सु शा ४अ। वक्षसि। रा नि व १८।

हृदयचरः। पुं। कफशक्तिभिदि। च चि ७अ।

हृदयदीपकः। पुं। बोपदेवकृत वैद्यकग्रन्थे।

हृदयस्थानम्। क्ली। वक्षसि। हे च।

हृदयात्मा (न्)। पुं। कङ्कपक्षिणि। श च।

हृदयादकः। पुं। कफजकृमौ। निदा।

हृदयोपशरणम्। क्ली। हृदयोपद्रवे। च सू १५अ।

हृद् । क्ली । हृदये । वक्षसि । रा नि व १८ । मनसि । अम ।

हृदामय । पुं । हृद्रोगे ।

हृद्दद्रुः । पुं । हृद्रोगे । रा नि व २० ।

हृद्ग्रन्थ. (न्थिः) । पुं । विद्रधिरोगे । रा नि व २० ।

हृद्याणी । स्त्री । हिताबलायाम् । वै निघ २भ वा ध्या थि विवर्णतैले ।

हृद्यम् । क्ली । त्वचि । গুড়ত্বক্ । जीरके । कपित्थे । वै निघ । त्रि । मनोरमे ।

हृद्यगन्धम् । क्ली । सूक्ष्मजीरके । श च । सौव र्चललवणे । काचलवणे । रा नि व ६ । पुं । बिल्व वृक्षे । रा नि व ११ । स्त्री (न्धा) । जातीपुष्पवृक्षे । रा नि व १० । अजमोदायाम् । रा नि व ६ ।

हृद्यगन्धि । क्ली । कृष्णजीरके । कृष्णजीरे । र मा ।

हृद्यवर्ग । पुं । हृदयहिते महाकषायवर्गे । स चतुर्थकल्प चतुर्दशक । यथा—आम्रामातक लिकुचकरमर्द वृक्षाम्लाम्लवेतस-कुवलबदरदाडिम मातुलुङ्गेषु । च सू ४ अ ।

हृद्या । स्त्री । वृद्धिनामौषधौ । रा नि व ११ । नाग बलायाम् । पान । जीरकवृक्षे । शतपत्रीपुष्पे । সেউতী ফুল । सुरायाम् । मुद्गपर्णी । वै निघ । वृद्ध्यौषधौ । मे ।

हृद्रुक् } पुं । हृदयरोगे । হৃদয়ের রোগ ।
हृद्रोग } रा नि व २० । निदानोक्तौ यथा —अत्युष्णगुर्वन्नकषायतिक्तै श्रमाभिघाताध्यशन प्रसङ्गैः । सचिन्तनैर्वेगविधारणैश्च हृदामयः पञ्च विधः प्रदिष्टः । दूषयित्वा रसन्दोषा विगुणा हृदयं गता । हृदि बाधां प्रकुर्वन्ति हृद्रोगन्तं प्रचक्षते ॥” मा नि ।

हृद्रोगवैरी (रिन्) । पुं । अर्जुनवृक्षे । श च ।

हृद्वण्टक । पुं । आमामये । जठरे । श च ।

हृद्व्रण । पुं । विद्रधौ । रा नि व २० ।

हृल्लक्ष्मी. । स्त्री । श्वेततुलस्यां । वै निघ ।

हृल्लास । पुं । उपस्थितवमनवत् उत्क्लेशे । भा । हिक्कायाम् । “हिक्का हेक्का च हृल्लास ।” हे च ।

हृषीकम् । क्ली । इन्द्रिये । अम ।

हृष्ट । पुं । काकविशेषे । कश्चित् ।

हृष्टरोमा (मन्) । त्रि । रोमाञ्चिते ।

हेक्का । स्त्री । हिक्कायाम् । हे च ।

हेतु । पुं । उपलब्धिकारणे । यस्तु येन विना न स्यात् तत्तस्य हेतुः । तत्पर्य्यायश्च । निदानं कारण हेतुर्निमित्तं निबन्धनं मूलम् आयतनं प्रत्ययश्च । भा । “हेतुर्नामोपलब्धिकारणं तत्प्रत्यक्षानुमाने तिह्योपम्यैर्हेतुभिर्यदुपलभ्यते तत्तत्त्वम् ।” च वि ८ अ । स्त्री । महाशतावर्य्याम् ।

हेतुविपरीत । त्रि । कारणविपरीते (औष धादौ) । यथा—शीतज्वरे शुण्ठ्यादिकम् । श्रमादौ मांसरसादयः । दिवास्वप्नोत्थे कफे रात्रिजागरणादौ । मा नि । वि र ।

हेतुविपर्य्यस्तार्थकारी । त्रि । हेतुविपरी तार्थकारिणि (औषधादौ) । यथा—पित्तजन्यव्रण शोथे पित्तजनकोष्णविलेपकाद्यन्नादौ । पित्तशोथे दाहप्रभोजनादौ । वातजोन्मादे त्रासनादौ च । मा नि । वि र ।

हेतुव्याधिविपरीत । त्रि । हेतुव्याध्युभय विपरीते (औषधादौ) । यथा—वातशोथे वातघ्न दशमूलादौ । कफग्रहण्यां तन्नाशके तक्रादौ । स्निग्ध तानाशक रात्रिजागरणादौ च । मा नि । वि र ।

हेतुव्याधिविपर्य्यस्तार्थकारी (रिन्) । त्रि । हेतुविपरीतार्थकारिणि, व्याधिविपरीतार्थकारिणि, हेतुव्याध्युभयविपरीतार्थकारिणि च औषधादौ । यथा—अग्निदाहे अगर्व्वादिलेप । मदात्यये मद्य पानदानम् । मा नि । वि र ।

हेत्वन्तरम् । क्ली । प्रकृतहेतौ वाच्ये विकार हेतुकथने । च वि ८ अ ।

हेत्वर्थ. । पुं । “यदन्यदुक्तमन्यार्थसाधकं भवति । यथा—मृत्पिण्डोऽद्भिः प्रक्लिद्यते ।” सु उ ६५ अ ।

हेमम् । क्ली । सुवर्णे । शब्दकल्प । पुं । माष परिमाणे । ১ मাষা । प प्र ६ ख ।

हेम (न्) । क्ली । सुवर्णे । रा नि व १३ । धुस्तूरे । अम । धुस्तूरबीजे । च द ग्र शो चि । भैष । विद्या धररसे । नागकेशरे । रा नि व ६ । च सू २ अ । रस र शा प चि ।

हेमकान्दल । पुं । प्रवाले । हे च ।

हेमकाञ्चन । पुं । नागकेशरवृक्षे । वै निघ ।

हेमकान्तिः । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । दारु-हरिद्रा । वै निघ ।

हेमकिञ्जल्कः । पुं,क्ली । नागकेशरवृक्षे तत्पुष्पे च । रा नि व ६ ।

हेमकूष्टिः । स्त्री । स्वर्णाकर्षणयोगे । यथा— "रसदरदताप्यगन्धकमनःशिलानि भागेन सङ्गानि । पुटमतपल्लवारि विच्युत हेमकूष्टिरियम् ॥" रस चि ३ अ ।

हेमकेतकी । स्त्री । स्वर्णकेतकीवृक्षे । रा नि व १० । See स्वर्णकेतकी ।

हेमगन्धिनी । स्त्री । रेणुकनाम गन्धद्रव्ये । रेणुक । र मा ।

हेमगौरः । पुं । किङ्किरातवृक्षे । रा नि व १० ।

हेमजीवन्ती । स्त्री । पीतजीवन्त्याम् । स्वर्ण जीवन्ती । रा नि व ३ ।

हेमतार(क)म् । क्ली । तुत्थे । तुँतिया । वै ष ।

हेमदुग्धः (क) । पुं । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञ डुमुर । र मा । रा नि व ११ । मद व ५ ।

हेमदुग्धा । स्त्री । स्वर्णक्षीर्याम् । सोणाखीरई, शेयालकाँटा । जटा । भा पू १म भ विरेचनी । क्षीरोदुम्बरे । वै निघ रस भा व्या चि विषमे तैले ।

हेमदुग्धी (न्) । पु । यज्ञडुमुरवृक्षे । ग र । स्त्री । स्वर्णक्षीर्याम् । शेयालकाँटा । रा नि व ५ ।

हेमधान्यकः । पुं । तिलवृक्षे । प मु ।

हेमनिधिः । पु । पारदे । वै निघ ।

हेमन्तः । पु । शीतकाले । अग्रहायण पौषयोः । श र । तत्पर्य्याया,—ऊष्मागम शरदन्त हिमागम हैमन हैमन हैमन्त हैमल । तद्गुणा— "हेमन्त शीतल स्निग्ध स्वादुजठरवह्निकृत् ॥"

हेमन्तनाथः । पुं । कपित्थवृक्षे । श च ।

हेमपत्रम् । क्ली । धुस्तूरपत्रे । वै निघ रस दाह चि प्रलेप । नागकेशरपुष्पे । च द गाह चि । "हेम पत्र कटम्बट ।" पद्मकाष्ठे । वै निघ । स्वर्णपत्रे ।

हेमपत्रिका (त्री) । स्त्री । स्वर्णपत्रिकायाम् । सोनामुखी ।

हेमपद्मकम् । क्ली । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

हेमपादी । स्त्री । हंसपादीलतायाम् । रक्त लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ ।

हेमपुष्पम् । क्ली । अशोकपुष्पे । जवापुष्पे । स्वर्णचम्पके । वै निघ । भाद्रपुष्पे । रा नि व ४ । र मा । नागकेशरपुष्पे । च द वा व्या चि एलादितैले ।

हेमपुष्पः । पु । चम्पकवृक्षे । अ ष । प मु । अशोकवृक्षे । रा नि व १० । उदुम्बरवृक्षे । यज्ञ डुमुर गाछ । प मु । महाराजचूतवृक्षे , बड़ सोणालू । रा नि व ८ । पीतलवाङ्गवृक्षे । वै निघ ।

हेमपुष्पकः । पु । चम्पकवृक्षे । अम । प मु लोध्रवृक्षे । रा नि व ६ । नागकेशरवृक्षे । वै निघ ।

हेमपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । वै निघ । (ष्पी) मञ्जिष्ठायाम् । त्रिका । तेलाकुचा । दुरालभायाम् । स्वर्णयूथिकायाम् । स्वर्णजीवन्त्याम् । स्वर्णलीवृक्षे । सोणालु । वै निघ । मुषल्यां । तालमूली । रा नि व ७ । इन्द्र वारुण्याम् । राखालशशा । रा नि व ३ ।

हेमफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्यां । राखालशशा । सुवर्णकदल्याम् । चाँपाकला । रा नि व ११ । स्वर्णकदल्याम् । सोणालू । रा नि व ४ ।

हेमबलम् । क्ली । मौक्तिके । मुक्ता । रा नि व १३ ।

हेमबीजम् । क्ली । पु रूप्ये । वै निघ रस च रा चि आनन्दरसे ।

हेममांसी । स्त्री । जटामांस्याम् ।

हेममाक्षिकम् । क्ली । स्वर्णमाक्षिके । वै निघ ।

हेममित्रम् । क्ली । स्फटिकारिकायाम् । फट्किरि । प मु ।

हेमयूथिका । स्त्री । स्वर्णयूथिकायां । स्वर्ण यूँई । रा नि व १० ।

हेमरागिणी । स्त्री । हरिद्रायां । त्रिका ।

हेमल । पु । मधुशिखायै । भूकुटिलिम् । प मु । ककलासे । मे ।

हेमलता । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्यां । रा नि व ३ । सोमलतायां । ब्राह्मीशाके । वै निघ ।

हेमवती । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्यां । रा नि व ३ । वचायाम् । स्वर्णक्षीरियाम् । रा नि व २२ ।

हेमवर्णवती । स्त्री । दारुहरिद्रायां । वै निघ ।

हैमवल्ली। स्त्री। स्वर्णजीवन्त्याम्। रा नि व ३।
हैमशिखा। स्त्री। स्वर्णक्षीर्याम्। শেয়াল কাঁটা। প মু।
हैमशोधिनी। स्त्री। स्फटिकारिकायाम्। ফট্‌কিরি। বৈ নিঘ।
हैमसारम्। क्ली। तुत्थके। তুঁতিয়া। र सा स ज्वरकुञ्जरपारीन्द्ररसे। स्वर्णमाक्षिके। प्र कम्‌दौभरवरसे।
हैमक्षीरी। स्त्री। स्वर्णक्षीर्या। সোণাখিরুই, শেয়ালকাঁটা। रा नि व ५। सु चि ८ अ।
हैमा। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। स्वर्णजीवन्त्याम्। वै निघ।
हैमाख्यम्। क्ली। स्वर्णगैरिके। वै निघ।
हैमाङ्ग। पुं। चम्पकवृक्षे। श र। सु चि २५ अ। सिंहे। मे।
हैमाह्वा (ह्वी)। स्त्री। स्वर्णक्षीरिण्यां। শেয়াল-কাঁটা। वै निघ।
हैमाद्रिजरणा। स्त्री। स्वर्णक्षीरिण्याम्। সোণাখিরুই। र मा।
हैमाद्रिजा। स्त्री। स्वर्णक्षीर्याम्। प मु।
हैमाभम्। क्ली। यशदे। দস্তা। नागकेशरे। নাগেশ্বর। वै निघ।
हैमाह्व। पुं। वनचम्पके, चम्पकवृक्षे। रा नि व १०। धुस्तूरे। भा महानारायणतैले।
हैमाह्वा। स्त्री। स्वर्णजीवन्त्याम्। रा नि व ३। स्वर्णक्षीर्याम्। শেয়ালকাঁটা। अस्या मूल चोक् इति लोके। भा महाज्वराङ्कुशे। स्वर्णचम्पके। वै निघ।
हैरम्। क्ली। हरिद्रायाम्।
हैरु। स्त्री। महाशतावर्याम्।
हैरम्ब। पुं। महिषे। मे।
हैलञ्ची। स्त्री। हिलमोचिकायाम्। হিঞে শাক। श च।
हैषी (इन्)। पु। अश्वे। त्रिका।
हैसनीया। स्त्री। नागवल्लीभेदे। रा नि व ११। See नागवल्ली।
हैमम्। क्ली। हिमशिलायाम्। वर्षोदके। रा नि व १४। करकोद्भव जले। "हिमवच्छिखरादिभ्यो द्रवीभूयाति वर्षति। यत्तदेव हिमं हैम जलमाहु र्मनीषिणः॥"
हैम (क)। पु। भूनिम्बे। চিরাতা। रा नि व ९।
हैमकान्ता। स्त्री। दार्व्यां। দারুহরিদ্রা। वै निघ।
हैमनम्। क्ली, पु। शीतर्तौ। श र।
हैमनः। पु। हैमन्तकालजषष्टिकधान्येषु। হৈমন্তিক সেটে ধান। गुणा —"हैमनास्तु हिमा ह्रष्या मधुरा वह्नवर्चस।" राज ३प। मार्गशीर्ष मासि। रा नि व २१। पौषे मासि। वै निघ।
हैमन्तबीजम् } हैमान्तबीजम् } स्त्री। रक्तान्नादिबीजे। वै निघ अर्श चि तिलादिचूर्णे।
हैमन्तिक। पु, क्ली। हैमन्तकालिकशालिधान्ये। আমন ধান। अकण्डितयुक्ता हैमन्तिका। कण्डिता कण्डितहैमन्तिका इति च केचित।
हैमपुष्पी। स्त्री। मुषल्याम्। তালমূলী। वै निघ।
हैमल। पुं, क्ली। हेमन्तकाले। केचित्।
हैमवत। पुं। विषभेदे। हेम,। मुक्तायाम्। व निघ।
हैमवती। स्त्री। हरीतक्याम। प मु। मा। रा नि व ११। वै निघ अर्शो चि। स्वर्णक्षीरिण्याम्। শেয়ালকাঁটা, ক্ষীরিণী। रा नि व ५। रेणुके। বেণুক। रा नि व ६। कदलिद्राक्षायाम्। रा नि व ११। हरिद्रायाम्। वै निघ। अतस्याम्। মশিনা। रा नि व १६। श्वेतवचायाम्। শ্বেত বচ। रा नि व ६। चा सू १५अ। सुरादि। "कुष्ठ हैमवती च।" भा म १भ ज्व चि। दारु हैमवतीकुष्ठ।" च द कृमि चि। सु सू ३८अ। च सू ४अ। पीतदुग्धमेहुण्डे। হলুদেআটা মনসা গাছ। वचायां। प मु। वै निघ २भ वा व्या चि दारुषट्‌कपीठ। च सू १अ।
हैमा (मी)। स्त्री। स्वर्णकेतक्याम्। रा नि व १०। पीतयूथिकायाम्। খীরিণ্যা। ক্ষীরিণী। रा नि व ५। वटपत्रायाम्।

हैयङ्गवीनम् । क्ली । सद्योजातनवनीते । रा. नि व १५ ।

होगलः । पुं । होगला इति ख्याते तृणे । च सू २७ ।

होतानिका । स्त्री । वरकधान्ये । वै निघ ।

होत्रम् । क्ली । हविषि । घृते । त्रिका ।

होमधान्यम् । क्ली । तिले । रा नि व १६ ।

होमिः । पुं । घृते । मे । जले । अ र. ।

होम्यम् । क्ली । घृते । रा नि व १५ ।

होरा । स्त्री । पिपीलिकायाम् । त्रिका. ।

होलकः । पुं । तृणाग्निदग्धार्द्धपक्वशमीधान्ये । হবাগোডা । हि होरहा । लक्षण—"अर्द्धपक्वैः शमीधान्यैस्तृणभृष्टैश्च होलकः । होलकोऽल्पानिलो मेद कफदोषत्रयापहः । भवेद्यो होलको यस्य स च तत्तद्गुणो भवेत् ॥" भा ।

होलाकस्वेदः । पुं । स्वेदविशेषे । धीतिकान्तु करीषाणां यथोक्तानां प्रदीपयेत् । शयनान्तःप्रमाणेन शय्यामुपरि तत्र च । सुदग्धायां विधूमायां यथोक्तामुपकल्पयेत् । स्ववच्छन्नस्तत्र सुप्तः स्विद्यति ना सुखम् ॥" च सू १४ अ । धीतिका शुष्कगोमयादि ।

हौम्यम् । क्ली । घृते । रा नि व १५ ।

हौम्यधान्यम् । क्ली । तिले । रा नि व १६ ।

ह्रीटाम्बु । क्ली । तण्डुलोदके । "ह्रीटाम्बु तण्डुलाम्बु स्यात् ।" प प २ख. ।

ह्रदः । पुं । देवकतमहागलामये । तज्जलगुणा—अग्निकरं मधुरं कफवातघ्नं पथ्यञ्च । रा नि व १४ । स्त्री (दा) । मलकीटभेदे । वै निघ ।

ह्रदग्रहः । पुं । कुम्भीरे । त्रिका ।

ह्रदा । स्त्री । मलकीटभेदे ।

ह्रसम्रकः । पुं । मियाग्नभेदे ।

ह्रस्वम् । क्ली । पुष्पकासीसे । हिरेकस्विशेष । रा नि व १३ । पुं । ह्रस्वदर्भे । गोरक्षवर्णशाके । वै निघ ।

ह्रस्वकः । पुं । पूतद्रवे । ছোটাদ্রি গাছ । र मा ।

ह्रस्वकन्दः । पुं । तेलगाढादिति ख्याते कन्दविशेषे । प गु ।

ह्रस्वकर्णा । स्त्री । वनवर्व्वरे । वै निघ ।

ह्रस्वकुशः । पुं । श्वेतकुशे । रा. नि व. ८ ।

ह्रस्वगर्भः । पुं । कुशे । र मा ।

ह्रस्वगवेधुका । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । प तु. ।

ह्रस्वजम्बुः (म्बूः) । पुं । क्षुद्रजम्बुवृक्षे । र मा ।

ह्रस्वजाड्यः, ह्रस्वदृष्टिः } पुं । तमोमात्रदृष्टिरोगे । लक्षणं यथा—"यो ह्रस्वजाड्यो दिवसेषु कृच्छ्राद् ह्रस्वानि रूपाणि च तेन पश्येत् । मा नि ।

ह्रस्वतण्डुलः । पुं । क्षुद्रतण्डुले, राजान्ने । বাদশভোগ ধান । रा नि व १६ ।

ह्रस्वत्रिफला । स्त्री । गाम्भारीफलखर्जूरपरूषक फलेषु । "स्वल्पा काश्मर्य्यखर्जूरपरूषकफलैर्भवेत् ।" प प २ख. ।

ह्रस्वदर्भः । पुं । श्वेतकुशे । रा नि व ८ ।

ह्रस्वदा । स्त्री । मलकीटभेदे । रा नि व ८ ।

ह्रस्वपञ्चमूलम् । क्ली । बृहती कण्टकारी पृश्निपर्णी गोक्षुरश्चेति पञ्चकम् । वा सू १५ अ विदार्य्यादि । "कण्टकारी जीवनह्रस्वसंज्ञे ।" गुणा—'पञ्चमूलं लघु स्वादु बल्यम् पित्तानिलापहम् । नात्युष्णं बृंहणं ग्राहि ज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥" भा ।

ह्रस्वपत्रकः । पुं । गिरिजमधूकवृक्षे । পাহাড়ে মউল । कटा ।

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री । अश्वत्थिकायाम् । गङ्गा-अश्वत्थ । रा नि व ११ ।

ह्रस्वपर्णः । पुं । ह्रस्वप्लक्षवृक्षे । रा नि व ११ ।

ह्रस्वपर्वा (न्) । पुं । क्षवीषे । কাজলা ইক্ষু । वै निघ ।

ह्रस्वपुष्पः । पुं । जलमधूके । वै निघ ।

ह्रस्वप्लक्षः । पुं । क्षुद्रप्लक्षवृक्षे । ছোট পাকুড় গাছ । तत्पर्य्याया,—शृङ्ग सुशीत शीतवीर्य्यक पुण्ड्र महावरोह ह्रस्वपत्र पीपरि भिदुर मसृणच्छाय । गुणा—कटु कषाय शीतल मूर्च्छा भ्रमप्रलापरक्तदोषहरत्व । रा नि व ११ ।

ह्रस्वफलः । पुं । मधुनारिकेले । বামন নারিকেল । रा नि व ११ । स्त्री (ला) । भूमिजम्ब्वाम् । বাকজাম । रा नि व ११ ।

ह्रस्वबदरम् । पुं, क्ली । क्षुद्रबदरे । ছোট কুল । मद व १ ।

ह्रस्वमूलम् । क्ली । बालमूलके । कचि मूला । इति राजनिर्घण्टः ।

ह्रस्वमूल । पुं । रक्तेक्षौ । काठ्ला इक्षु । राजनि व १४ । रक्तेक्षौ । स्त्री (ला) । उष्ट्रकाण्डी क्षुपे । उटकाटारा इति लोके । वैद्यकनिघण्टुः ।

ह्रस्ववृक्षः । पुं । कुशे । चसु ।

ह्रस्वशाखाशिफ. । पुं । क्षुपे । अम ।

ह्रस्वा । स्त्री । क्षुद्रपर्णी । मूगानी । राजनि व ३ । नागबलायां । राजनि व ४ । श्वेतापराजितायां । वैद्यकनिघण्टुः । भूमिजम्बी । दनजाम । राजनि व ११ ।

ह्रस्वाग्नि' । पुं । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ । विषकारकभेदे । ब्रह्मचिते । शब्द ।

ह्रस्वाङ्ग' (क') । पुं । जीवकौषधौ । जीवक । चसु । राजनि व ५ । ऋषभके । वैद्यकनिघण्टुः ।

ह्रस्वैरण्ड । पुं । रक्तैरण्डवृक्षे । राजनि व ८ ।

ह्रस्वोत्पलम् । क्ली । कह्लारपद्मे । वैद्यकनिघण्टुः ।

ह्रादिनी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे । अमर ।

ह्रिवेरम् । क्ली । बालके । बाला । अमर ।

ह्रीकु' । पुं । जतुके । (क्ली) । त्रपुधातौ । वा' । उणा ।

ह्रीवेरम् । क्ली, पुं । (Pavonia odorata) सुगन्धद्रव्यविशेषे । गन्ध बाला । हि सुगन्धबाला । म करवाल । क मुडिवाल । तत्पर्य्याय ,— बाल बालक ह्रिवेर ह्रीवेरकं बर्हिष्ट बर्हिष्ठ उदीच्य केशनामकं कुन्तल अम्बुनामक वारिद वर केश्य वज्रम् पिङ्ग ललनाप्रिय कुन्तलोशीर कचामोद । गुणा —शीतत्वं तिक्त पित्तवान्तितृष्णा हर ज्वरकुष्ठातिसारघ्न केश्य श्विघ्न व्रणघ्न । राजनि व १२ । सुसू ३८ च । पित्तशमने । चसु ४ च । 'सूक्ष्ममूलो वर केश्योऽमृतम सरलस्तथा । नूतन स्थूलमूलश्च वर्जनीय प्रयत्नत ॥'' भैष ।

ह्रीवेरादि । पुं । ज्वरातिसारे कषाय । "ह्रीवेरातिविषा मुस्तबिल्वधन्याक नागरै । कृत कषाय ॥'' चद ।

ह्रीविल(क)म् । क्ली । ह्रीवेरे । बाला । अटीम ।

ह्लादिनी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे । वैद्यकनिघण्टुः ।

ह्लीकु' । पुं । जतुनि । (क्ली) । त्रपुणि । अटी ।

क्ष ।

क्षण: । पुं । पूनके । वैद्यकनिघण्टुः । निमेषचतुष्टयात्मक कालपरिमाणे । १० प । अम ।

क्षणतु । पुं । क्षते । या । इच ।

क्षणदम् । क्ली । जले । मे ।

क्षणदा । स्त्री । रात्रौ । अम । हरिद्रायाम् । राजनि व ६ । वनिघ २भ चित्तभञ्जविषि ।

क्षणदान्ध्यम् । क्ली । रात्र्यन्धतारोगे । मानि ।

क्षणनम् । क्ली । क्षणने । चसू १८ च । वधे । अम ।

क्षणनिश्वास । पुं । शिशुमारे । अमर ।

क्षणनु । पुं । क्षते ।

क्षणरामी (इन्) । पुं । पारावते । पायरा । शभा ।

क्षतम् । क्ली । व्रणमात्रे । पा । "नातिच्छिन्न नातिभिन्नमुभयोर्लक्षणानि च । विषम व्रणमङ्गे यत्तत् क्षतत्वमिनिर्द्दिशेत् ॥'' सुचि २च ।

क्षतक । पुं । राशिकायाम् ।

क्षतकास । पुं । पञ्चकासान्तर्गतकासरोगभेदे । निदानपूर्व्वा सम्प्राप्तिर्यथा—"अतिव्यवायभाराध्व युद्धाश्वगजविग्रहै । रूक्षस्योरःक्षतं वायुर्गृहीत्वा कासमावहेत् ॥'' लक्षणं—"स पूर्व्वं कासते शुष्कं ततः ष्ठीवति शोणितम् । कण्ठेन रुजतात्यर्थं विभिन्नेनेव चोरसा । सूचीभिरिव तीक्ष्णाभिस्तुद्यमानेन शूलिना । दुःखस्पर्शेन शूलेन भेदपीडाभितापिना । पर्व्वभेदज्वरश्वास तृष्णावैस्वर्य्यपीडितः । पारावत इवाकूजन् कासरोगात् क्षतोद्भवात् ॥'' मानि ।

क्षतक्षर् । पुं । भल्लातकवृक्षे । वैद्यकनिघण्टुः ।

क्षतघ्न । पुं । भूकदम्बे । कुकुरशोंका । भप्र । स्त्री (घ्नी) । लाक्षायाम् । इच ।

क्षतजम्। क्ली। रुधिरे। रा नि व १८। कुङ्कुमे। भा म ४अ कर्पूरे वि भ्रमने। "क्षतजमधरितेव।" पुष्टि। म च।

क्षतजतृष्णा। स्त्री। अभिघातजन्यतृष्णायाम्। सनिदानसमाप्तिमाह—"मधुरमाध्वी मलसत्व थाहा रुह चित पित्तविवर्जनैय। पित्त सवात कुपितं नराणां तानुप्रपन्न जनयेत्पिपासां। क्षतस्य रुक् शोणितनिर्गमाभ्यां तृष्णा चतुर्थी क्षतजा मता तु॥" मा नि।

क्षतविध्वंसी (इन्)। पुं। इङ्गुदारकलतायाम्। म च।

क्षतव्रणः। पु। आघातजन्यव्रणे। भा।

क्षतशुक्रः। नेत्ररोगभेदे। निदा।

क्षतहरम्। क्ली। अगुरुणि। म च। स्त्री। लाक्षायाम्। के निघ।

क्षतघ्नः। पु। रक्तखदिरे। वै निघ।

क्षतक्षीणः। पु। उर क्षतरोगे। निदानादि—'धनुषायस्यतोऽत्यर्थं भारमुद्वहतो गुरुम्। युध्यमानस्य बलिभि पततो विषमोच्चत । विवृते वक्षसि व्याधिर्बलवान् समुदीर्यते। स्त्रीषु चातिप्रसक्तस्य रुक्षाल्पप्रमिताशिन । उरो विरुज्यतेऽत्यर्थं भिद्यतेऽथ विभज्यते। प्रपीड्यते तत पार्श्वे शुष्यत्यङ्गं प्रवेपते। क्रमाद्वीर्यं बल वर्णो रुचिरग्निश्च हीयते। ज्वरो व्यथा मनोदैन्य विड्भेदाग्निवधावपि। दुष्ट श्याव सुदुर्गन्ध पीतो विग्रथितो बहु। कासमानस्य चाभीक्ष्ण कफ सासृक् प्रवर्तते। सचत क्षीयतेऽत्यर्थ तथा शुक्रौजसो क्षयात्॥" मा नि।

क्षतक्षीरी। स्त्री। तलके। दूना। पुं (इन्)। अर्कवृक्षे। वै निघ।

क्षतोदरं। पु। परिस्राव्युदरे। See परिस्राव्युदरम्।

क्षत्रम्। क्ली। तगरपुष्प। छगलपोडिका। रा नि व १०। शरीरे। धना। पु। क्षत्रियवर्णे।

क्षत्रपादपः (वृक्ष)। पु। क्षीरिणीवृक्षे। खिर्णी गाछ। वे निघ। मुचुकुन्दवृक्षे। मुचकुन्द-फूलेर गाछ। रा नि व १०।

क्षत्रिणी। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। रा नि व ६।

क्षत्रियः। पुं। कटफले। भ मा। क्षीरिणी वृक्षे। वे निघ। मञ्जाली वाहुमात जातिभेदे।

क्षत्रियवरा। स्त्री। अनागुप्तभेदे। ढिलिकाडि। वै निघ।

क्षपणम्। क्ली। अपकरणे। दोषहरणे। च सू १८च।

क्षपा। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा नि व ६। दारु हरिद्रायाम्। वै निघ। रात्रौ।

क्षपाकरः
क्षपापतिः } पु। कर्पूरे। चन्द्रे।

क्षमा। स्त्री। खदिरवृक्षे। रा नि व ८।

क्षमादंशः। पुं। शोभाञ्जनवृक्षे। रा नि व ७।

क्षयः। पुं। राजयक्ष्मणि। रा नि व २०। क्षयरोगे। क्षतनेति क्षय। निरु। "क्रियाक्षयकरत्वात् तु क्षय इत्युच्यते बुधै।" भा। व्याधिविशेषे। स चाष्टादशधा यथा—वातादि त्रिविध, रसादि सप्त, मलमूत्रयोर्द्वौ, पञ्चेन्द्रियमलस्य पञ्च, ओजस एक। च सू १७अ।

क्षयकासः। पुं। धातुक्षयजकासरोगे। तन्निदानसम्प्राप्ति—"विषमासात्म्यभोज्यातिव्यवायाद्वेगनिग्रहात्। घृणिनां शोचतां नृणां व्यापन्नेऽग्नौ त्रयो मला। कुपिता क्षयज कासं कुर्युर्देहक्षयप्रदम्॥" लक्षण—"स गात्रशूलज्वरदाहमोहान् प्राणक्षयञ्चापि लभेत कासी। शुष्यन् विनिष्ठीवति दुर्बलस्तु प्रक्षीणमांसो रुधिर सपूय। त सर्वलिङ्गं भृशदुश्चिकित्स्य चिकित्सितज्ञा क्षयज वदन्ति। इत्येष क्षयज कास, क्षीणानां देहनाशन। याप्यो बलवतां वा स्यात् याप्यस्त्वेव क्षतोत्थित॥" मा नि।

क्षयज्वरः। पुं। धातुक्षयजयज्वरे, राजयक्ष्मज्वरे। च द ज्व चि।

क्षयतरुः। पुं। मन्दारवृक्षे। भा।

क्षयथुः। पुं। क्षयरोगे, कासादौ। देम।

क्षयनाशिनी। स्त्री। जीवन्तीलतायां। प मु।

क्षरम्। क्ली। जले। मे।

क्षवः (कः) (क्षुत्)। पुं। (Dregea volubilis Syn Hoya viridiflora) स्वनामख्यातवृक्षे। छिक्किनीति लोके। हँचेता। छिंनाकछिक्नी। मम् नाकछिकनी, हरन्दोडी। क्षवकगुणा—तीक्ष्णगन्ध कषाय उष्ण कटु मूत्रघ्न कफवातघ्न। रा नि व ८। राजसावनाम

शिम्बीधान्ये । बव्वटी । म रमरा, राजमाष, बरबटी । गुणा —कषाय मधुर शीतल कफ पित्तघ्न हृद्य वाताध्मानमलक्षय । रा नि व १६ । रक्तसर्षपे । रा नि व १६ । च ४ म । चिरक्ष । क्षिकायाम् । हाँचि । चिक्का । भा नि । शिगुवृक्षे । शजिना गाछ । वै निघ । क्र) श्वेतापामार्ग । कृष्णसर्षपे । रा नि व ४ १६ । काशी । मर ।

क्षवका । स्त्री । सर्षपशाके । राइ । वै निघ ।

क्षवतरु । पुं । नन्दिवृक्षे । व निघ ।

क्षवथु । कासरोगे । रा नि व २० । नासारोग विशेषे । हाँचि । लक्षणम्—घ्राणाश्रिते मर्म्मणि सम्प्रदुष्टो यस्यानिलो नासिकया निरेति । कफानुयातो बहुशोऽतिशब्द तम् रोगमाहु क्षवथुम् विधिज्ञा ॥' भा नि ।

क्षवपत्रम् । क्ली । स्वकपत्रे । हेँचोर पाता । क्षद परिणामशूलघ्नि । स्त्री । द्रोणपुष्पी । सम पर्णा । रा नि व ४ ।

क्षवस्तम्भ । पु । क्षवथुनिग्रहे । हाँचिनिग्रह । सा को ।

क्षवा । स्त्री । सर्षपवृक्षे । वै निघ ।

क्षविका । स्त्री । बृहतीक्षुपभेदे । तत्पर्य्याया,—सर्पतनु पीतलतङ्गुला पुत्रप्रदा बहुफला गोधिनी । गुणा —तिक्ता कटुकृष्णा युक्ता धातासम्भ शिद्विदा । रा नि प ४ ।

क्षाम । पु । अनलजन्तुरूपे । क्षाम । वि । क्षीण ।

क्षामदन्त । पुं । शिग्रौ । सजिना गाछ । रा नि व ०।

क्षामास्यम् । क्ली । क्षीणवदने ।

क्षारम् । क्ली, पु । यवक्षारे । सियो थग्ने च । "क्षारमुष्णानुना ।" विड्लवणे । विट्लवण । रा नि व ६ ।

क्षार । पु । पलाशकाष्ठादिदाहसम्भवे लवणरस भस्मविशेषे । क्षार । क्षरणात् दुष्टमांसादि क्षालनात् क्षार । स द्विविध प्रतिसारणीय पानीयश्चेति । सु सू ११ अ । च सू २ अ । चर क्षणिति । च दवाग्न्याधि विसर्पीप्रसारणीयेन । भा १ भ कुष्ठादि व्याधि कायाग्निवृद्ध्यै । "क्षार क्षारेषु ते ।" गुणा —गुल्मार्शविद्रधीपा मरा पाचना कृमि गुल्मघ्ना शर्करास्मरीघ्नाश्च । शार्ङ्ग म ८ म । "तीक्ष्णोष्णो लघुरूक्षश्च क्लेदी पाकी विदारण । दाहनो दीपनश्छेत्ता सर्व्वक्षारोऽग्निसन्निभ ।" च सू ३० च । "क्षारो वामतिपैच्छिल्य सलिलेच्छा विसर्पिता । अन्ययमाद्र्व श्रेयमत्यर्थ सान्द्रमेव च । होमौषध विपक्वत्व क्षारदोषा नव स्मृता ॥" सू टी ११ अ । क्षारौषधैश्चितं कृत्वा नीलनालेन दीपयेत् । निर्वाप्य षड्गुणे तोये स्राव येच्च कुसुम्भवत् ॥ यावच्चाच्छ पिच्छिलश्च रक्तश्चैव प्रजायते । चतुर्गुणेन तोयेन स्रावयेत् शतम्पचेत् ॥ पलमात्रं पातव्य चाष्य गद्याणकत्रयम् । षड् कर्षसमं चेष्य यथादोषबल प्रति ॥ भक्तादिसाधने साध्य जलेन त्रिगुणेन च । क्षारश्च द्विविधो ज्ञेय क्षारण प्रतिसारण । प्रतिसारणके मात्रा शेषा शुक्तिसमा मता ॥" सुश्रुतम् । "सर्व्वावयवसाध्येषु पलाशलवणादिषु । व्यवस्थितो न कालोऽत्र तत्र सर्व्वो विधीयते ॥ क्षारचूर्णस्य मात्रा च गद्याणत्रय सम्मता । अथवा क्षारलवणद्वारोच्चवर्णं यथा ।" इति क्षारविधि । सर्जिक्षारे । यवक्षारे । लवणे । काचे । भस्मनि । मे । गुडे । हेम । टङ्कणक्षारे । रा नि व ६ ।

क्षारकर्म्म (न्) । क्ली । क्षारदाहकर्म्मणि । क्षार द्वारा पोडान । सु ।

क्षारत्र(त्रित)यम् । क्ली । सर्ज्जिक्षारयवक्षार टङ्कणक्षारेषु । "सर्जिक्षारो यवक्षारष्टङ्कणक्षार एव च । क्षारत्रयम् ।" गुणा —छेदनम् अर्थात् ग्रन्थिकफादिदोषोन्मूलनम् । रा नि व २२ ।

क्षारदला । स्त्री । चिञ्चीशाके । रा नि व ०।

क्षारदशकम् । क्ली । दशविधक्षारेषु । ते च शिग्रु मूलकपलाशचुक्रिकाचित्रकार्द्रकनिम्बबिल्वापामार्गमोचाख्याता इति । "शिग्रु मूलकपलाशचुक्रिकाचित्रकार्द्रकनिम्बसम्भवे । इक्षुतिलद्विकमोचकीकृते क्षारपूर्व्वदशकम् प्रकीर्त्तितम् ।" शजिना, मुला, पलाश, तिन्तिड़ी, चिता, आदा, निम्ब, ईक्षु, अपामार्ग, कदली । रा नि व २२ ।

क्षारदाह । पुं । क्षारद्रव्यमयक्षारेण दाहे । स द १४ अ ।

क्षारद्रु । पुं । घण्टापाटलवृक्षे । घण्टापारुल । रत्न ।

क्षारद्वय(युग्म)म् । क्ली । सर्जिकायवक्षारौ ।

सर्जिक्षार ও यवक्षार । "सर्जिका यावशूकश्च क्षारद्वयमुदाहृतम् ।" भा । "नेपी वर्जिकौ क्षारौ सर्जिका यावशूकजौ ।" शार्ङ्ग म ६ प ।

क्षारपञ्चकम् । क्ली । यवशूकटङ्कणस्वर्जिपलाश तिलनालेषु । रा नि व २२ ।

क्षारपत्र(क)म् । पु, क्ली । वास्तूकशाके । भा पु १भ । हे च । वास्तुकीशाक । मे मिघ ।

क्षारपाणिः । पुं । तन्नामकायुर्वेदतन्त्रकारे । See तन्त्रकार ।

क्षारमध्यः । पुं । अपामार्गवृक्षे । प मु ।

क्षारमृत् (त्तिका) । पुं । ऊषरभूमौ । गुणा —पित्तला दाहशमनी पाण्डुप्रदा च । रा नि व २ ।

क्षारमेलकः । पुं । सर्वक्षार । सोहाग । रा नि व ६ ।

क्षारमेहः । पुं । पित्तजन्य प्रमेहभेदे । अत्र सुतक्षारप्रतिमं मेहति । सु नि ६ प ।

क्षारराजः । पु । टङ्कणक्षारे । सोहागा । र सा स ।

क्षारलवणम् । क्ली । लवणविशेषे । खारीमाटी वा लवण । तद्गुणा —"शैत्यं क्षारलवणं मूत्रलं मलभेदन । हन्ति शूलं ज्वरं दाह विमभ्याभाम नाशनम् ॥" (रसकर्पूरप्रकरणे ।)

क्षारवर्गः । पु । सर्जि टङ्कण यवक्षारेषु । यथा—"सर्जिका टङ्कणश्चैव यवक्षार उदाहृत ।" र सा सं ।

क्षारवस्तिः । पुं, क्ली । निरूहवस्तिभेदे । पिच्कारिविशेष । यथा —"सैन्धवाक्ष समादाय मता प्रार्धं तथैव च । गोमूत्रस्य पलान्यष्टावम्लीकाया पलद्वयं । गुडस्य द्वे पले चैव सर्वमालोड्य यत्नत । मन्त्रपूत सुखोष्णञ्च वस्ति दद्याद्विचक्षण । शूल विटसङ्गमानाहं मूत्रकृच्छ्रञ्च दारुण । क्रिमुदावर्त्तं गुल्मादीन् सद्यो हन्यान्निषेवित ॥" च द निरूह वस्ति ।

क्षारवृक्षः । पु । मुष्ककवृक्षे । घण्टापारुल । रा नि व ११ ।

क्षारश्रेष्ठम् । क्ली । यवक्षारे । रा नि व ६ । पुं । पलाशवृक्षे । मुष्ककवृक्षे । रा नि व १०।११ ।

क्षारषट्कम् । क्ली । चक्रापामार्गकुटजलाङ्गली तिल मुष्कक इत्यक्षारेषु । "चक्रापामार्गकुटजलाङ्गलीतिलमुष्ककैः । क्षारैरेतैश्च मिलितैः क्षारषट्कमुदाहृतम् ॥" रा नि व २२ ।

क्षारसप्तकम् । क्ली । सप्तक्षारेषु । "सर्जिक्षारो यवक्षारष्टङ्कणश्च सुवर्चिका । पलाश मोक्षमिश्रौ क्षारसप्तकमीरितम् ॥" रावण ।

क्षारसर्पिः । क्ली । क्षारपक्वघृते । च शा २४ ।

क्षारसूत्रम् । क्ली । भगन्दरनाडीच्छेदनार्थं क्षारलिप्तसूत्रे । भा म ४भ नाडीव्र ।

क्षाराच्छम् । क्ली । सामुद्रलवणे । हारा ।

क्षाराम्भः (म्बु) । क्ली । क्षारोदके ।

क्षाराष्टकम् । क्ली । अष्टविधक्षारे । "पलाश वज्रिशिखरिचिञ्चार्कतिलनालजाः । यवजः स्वर्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम् । क्षारा एतेऽग्निना तुल्या गुल्मशूलहरा भृशम् ॥" भा ।

क्षारिका । स्त्री । क्षुधायाम् । हारा ।

क्षारोत्तमः । पुं । घण्टापाटलिकायाम् । घण्टापारुल । सु सू ३६ प ।

क्षारोदकम् । क्ली । क्षारजले । यथा—क्षारात् पङ्क च जलं दत्त्वा वस्त्रेण दोलायन्त्रं विधाय तदध पात्रं पातयित्वा चतुर्थावशिष्टं क्वाथयित्वा तत्सर्वं ग्राह्यम् । "पानीयो यस्तु गुल्मादौ तदाग्नेर्न विशति । भावयेत् पङ्कजे तोये केचिदाहुर्यतुर्गुणे ।" प म ३ख ।

क्षितिः । स्त्री । खदिरवृक्षे । रा नि व ८ । रोचनायां । श च । पृथिव्याम् ।

क्षितिजः (न्तु) । पुं । भूनागे । गौंसा । रा नि व १३ ।

क्षितितलविधिः । पुं । पातालयन्त्रे । र सा स गन्धकाराभरणे ।

क्षितिनागः । पुं । भूनागे । गौंसा । रा नि व १३ ।

क्षितिबदरी । स्त्री । भूबदर्याम् । मेटो कुल । रा नि व ११ ।

क्षितिरुहः । पुं । वृक्षे । रा नि व २ ।

क्षितिक्षमः । पुं । खदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

क्षिद्रः । पुं । रोगे ।

क्षिप्तः । त्रि । परस्मादस्य उपरिगते अग्नौ । भा म ३भ भयाधिकारे ।

...पम् । क्ली । पादाङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यभागे । तन्त्रा
...सक्थिमर्म्मणि । सु शा ६ अ ।

...पाकी (इन्) । पुं । गन्धमुण्डवृक्षे । गन्ध-
...ण्डे । रमा ।

...प । त्रि । दुर्ब्बले । हेम । धात्वपचयवति ।
...त्व चि १अ ।

...पकारः । त्रि । कृशताजनके ।

...रम् । क्ली । सरलनिर्यासे । शब्द । जले ।
...नि व १४ । दुग्धे । रा नि व १५ । तत्राष्टविधम् ।
...विक्षीरमजाक्षीरं गोक्षीरम् माहिषञ्च यत् ।
...णां करिणीनाञ्च वडवायास्त्रियस्तथा ॥' भ
...ख ।

...रक । पुं । क्षीरमोरटलतायाम् । रमा ।

...रकञ्चुकी । स्त्री । क्षीरीशवृक्षे । क्षिरीश
...छ । प मु ।

...रकण्ठ (क) । पु । शिशौ । हेम ।

...रकन्द । पुं । क्षीरविदार्य्याम् । भूमि-
...माण्ड । रा नि व ७ । स्त्री (न्दा) । क्षीरवल्ली,
...भूमिकुष्माण्ड । जटा ।

...रकाकोलिका (ली) । स्त्री । क्षीरकाको
...म्, स्वनामप्रसिद्धे काकोलीभेदे । क्षीर-
...कुला । हिं म दुधकाकोली । क इसुगदवलिगे ।
...पर्य्याया,—महाक्षीरा सुकोली पयस्विनी भटनी
...स्या क्षीरपुष्पी क्षीरमधुरा क्षीरविषाणिका क्षीर
...का क्षीरिणी जीववल्ली जीवशुक्ला । रा नि व ३ ।
...विदीसदृश कन्द सक्षीर प्रियगन्धवान् । सा
...का क्षीरकाकोली ॥" अभावे अश्वगन्धामूलं ।
...म ४भ कर्षरी चि विफलाध्वृते । "मधुकम्
...रकाकोली ।" सु सू ३८अ काकोल्यादि । See
...कोली ।

...रकाण्ड (क) । पुं । अर्कवृक्षे । आकन्द
...छ । रा नि व १० । स्नुहीवृक्षे । मनसा गाछ ।
... नि व ८ ।

...रकाष्ठा । स्त्री । वटीवृक्षे । नदीवटे । क्षुद्र
...ट । रा नि व ११ ।

...रघृतम् । क्ली । क्षीरोत्थघृते । च द र.पि
... । गुणा —संग्राहि रक्तपित्त भ्रममूर्च्छाप्रशमन
...चरोगघ्नञ्च ।

...रजम् । क्ली । दधनि । रा नि व १५ ।

क्षीरजलम् । क्ली । क्षीरमिश्रजले । शिशी
रसमाचि श्रीकण्ठ ।

क्षीरतुम्बी । स्त्री । अलाबुविशेषे । मिठालाउ ।
म दुधतुम्बी । क हालुगुम्बुलु । गुणा—मधुरा
स्निग्धा पित्तघ्नी गर्भपोषणी हृद्या वातला बल पुष्टि
करी च । रा नि व ७ ।

क्षीरदल । पुं । अर्कवृक्षे । आकन्द गाछ ।
रा नि व १० ।

क्षीरद्रुम । पुं । अश्वत्थवृक्षे । रा नि व ११ ।

क्षीरनाश । पु । शाखोटवृक्षे ।

क्षीरपर्ण (र्णी) (इन्) । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द
गाछ । रा नि व १०।२३ ।

क्षीरपलाण्डु । पुं । पलाण्डुविशेषे । दुग्ध-
पलाण्डु । गुणा—"स्निग्धो रुचिष्य स्थिरधातु
कर्त्ता बल्योऽथ मेधा कफ पुष्टिदश्च । स्वादुर्गुरु
शोणितपित्तमल स पिच्छिल क्षीरपलाण्डुरुक्त ॥"
सु सू ४६अ ।

क्षीरपाक । पुं । घृतादीनां क्षीरावशेषपाके ।
तत्र क्षीर द्रव्यादष्टगुण वारि चतुर्गुणञ्च । एष पाको
जल विना न सिद्ध्येत् तद्विना सम्यक्पाकसिद्धि
रभावात् । अयञ्च विधि क्षीरपक्वपाचनादौ ज्ञेय
न तैलघृतादौ । तत्र चतुर्गुण क्षीरमेवास्ति न द्रवा
न्तरमिति । "द्रव्यादष्टगुण क्षीर क्षीरात्तोय चतु
र्गुण । क्षीरावशेष कर्त्तव्य क्षीरपाके त्वयं विधि ॥"
"क्षीरमस्त्वारनालानां पाको नास्ति विनाम्भसा ।
सम्यक पाक न गच्छन्ति तस्मात्तोय चतुर्गुणम् ॥"
प प्र २ख । जलयुक्तौ । सु द ११अ ।

क्षीरपुष्प । पुं । मोरटालतायाम् ।

क्षीरपुष्पी । स्त्री । क्षीरकाकोल्यां । च वि १अ ।

क्षीरमधुरा । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् । रा
नि व ३ ।

क्षीरमोरट । पुं । क्षीरकराक इति ख्याते
वृक्षविशेषे । प मु । मु कल्प ८अ ।

क्षीररस । पुं । क्षीरसारे । क्षीरसा ।

क्षीरलता (वल्ली) । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ।
उत्कृ भूमिकुष्माण्ड । रा नि व ७ । च वि ८अ ।

क्षीरवान् । पु । क्षीरमोरटे । क्षीरकदाड़ ।
प मु ।

क्षीरविकृति. । स्त्री । कूर्चिकायाम् । क्षीरसा । अम ।

क्षीरविदारिका (री) । स्त्री । स्वनामख्याते महाकन्दशाके । শ্বেত ভুঁইকুমড়া । सं श्वेत भूँइकोंहला । क्षीरकन्द इति दाक्षिणात्यभाषा । तत्पर्य्याया,—महाश्वेता ऋक्षगन्धिका छागगन्धा इक्षुगन्धा इक्षुवल्लरी इक्षुवल्ली क्षीरकन्द क्षीरकन्दा क्षीरवल्ली क्षीरलता क्षीरशुक्ला पयःकन्दा पयोलता पयस्विनी पयोविदारिका । गुणाः—क्षीरशुक्ला दीर्घकन्दा अतिमधुरा च । चक्र । मधुराम्ला कषाया तिक्ता पित्तशूलघ्नी मूत्रमेहघ्नी । च । क्षीरकन्दी द्विधा समाख्या सिताऽसिता । तयो सनाल वय साख्ये विनाली दीर्घ । रा नि व ७ । कृष्णभूमि कुष्माण्डे । কৃষ্ণ ভূমিকুষ্মাণ্ড । पयः । सनाल श्वेतभूमिकुष्माण्डे । च वि द्ब ।

क्षीरविषम् । क्लो । निर्व्विषविषे । कुसुदघ्नी स्नुहीजालक्षीराप्योति वीषि । गुणा—फेनागम क्षीरविषे विड्भेदो जिह्वाजिह्वता ।" सु कल्प २ अ ।

क्षीरविषाणिका (णी) । स्त्री । ऋषिकाली लतायाम् । বিছাতি গাছ । रा नि व ८ । क्षीर काकोल्याम् । रा नि व ३ ।

क्षीरवृक्ष. । पुं । उदुम्बरवृक्षे । যজ্ঞডুমুর গাছ । भटा । राजादनीवृक्षे । খির্ণী গাছ । रा नि व ११ । अश्वत्थवृक्षे । मद व ५ । वै निघ २अ । क्षीर वृक्षादितैले । क्षीरिकायाम् । খিরই । र.मा । वटादिपञ्चवृक्षेषु । "न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थपारीषप्लक्ष पादपा । पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षा ॥" केचित्तु पारीषस्थाने "शिरीषं वेतसं परे" इति वदन्ति । गुणा ;—"क्षीर(रि)वृक्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणा-पहा । रूक्षा कषाया मेदोघ्ना विसर्पाशयनाशना । शोथ पित्त कफास्रघ्ना भग्नास्थियोजना ॥" रा नि व ११ । See क्षीरिवृक्ष ।

क्षीरव्यापत् । स्त्री । अत्यन्तातिमात्रक्षीरभोजन जन्यविकारे । लक्षण यथा—"क्षीरव्यापद्गृहीतो ऽग्नी मन्द पिबति खादति । निद्रालुर्वेदनार्त्तश्च ध्यायी गुरुशिरा भवेत् ॥" ज द ६१ व ।

क्षीरश(स)र । पुं । दुग्धपरे । आमिक्षायां । छाना । हे च ।

क्षीरशाकम् । क्लो । अपक्वनष्टदुग्धे । "अपक्व मेव यन्नष्ट क्षीरशाक हि तत् । पय ।'

क्षीरशीर्षः । पुं । श्रीवेष्टनामकगन्धद्रव्ये । সরল আঠা । रा नि,व १२ ।

क्षीरशुक्लः । पुं । राजादनवृक्षे । ক্ষীরী গাছ । रा नि व ११ । पानीयफले । পানফল । भ व । भूमिकुष्माण्डे । र मा ।

क्षीरशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् । रा नि व ३ । भा प्र १ भ भागे । क्षीरविदार्य्याम् । ভুঁই কুমড়া । रा नि व ७ । च चि,१ अ पथ्यादि तत्काम् । वि द्भ । सु चि २७ अ । "मधुक क्षीरशुक्ला च ।" सु चि ६ अ । शुक्लकुष्माण्डे । पसु ।

क्षीरस । पुं । क्षीरसारे ।

क्षीरसन्तानि (नि) का । स्त्री । दुग्धविकारे । छाना, नष्टक्षीर । दुग्धसरे । गुणा—वृष्या स्निग्धा पित्तानिलघ्नी च । राज ।

क्षीरसारः । पुं । नवनीते । হৈয়ঙ্গবীন । गुणा—"वृष्यश्चक्षुष्यकर शोल्य पित्तघ्न लघु गुरु । पुष्टिश्चैवाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरस ॥" रा नि व १५ ।

क्षीरस्फटिकः । पुं । (Cat's eye) दुग्धवर्ण स्फटिकविशेष । "क्षीरतैल स्फटिकाख्यामन्यो व स्फटिकाविशो ।" र च ।

क्षीरस्रव । पुं । दुग्धपाषाणे । কুলথড়ি । रा नि व १२ । शिरगोला इतिख्यात वृक्षभेदे । See दुग्ध पाषाण ।

क्षीरा । स्त्री । काकोल्याम् । কাঁকুলা । रा नि व ३ । भा म २ भ अमृतभागे ।

क्षीराङ्गः । पुं । सरलद्रवे । সরল আঠা । त्रिका ।

क्षीराम्बिका । स्त्री । दुग्धिकायाम् । খিরুই ।

क्षीराब्धिजम् । क्लो । सामुद्रलवणे । मु राष्ट्रा । मुक्ता । मे ।

क्षीरामय । पुं । स्तन्यदोषे । रस र बाल चि ।

क्षीरालसक । पुं । बालरोगविशेषे । निदा नादि—"स्तन्ये त्रिदोषमलिने दुर्गन्धाम लघीयसम् । विवर्णमच्छ विच्छिन्न फेनिलश्चोपविश्यते । ग्रह आमान्यथावर्णं मूत्र पीत सित घनम् । ज्वरो ऽरोचकतृट्छर्दिशुष्कोद्गारविजृम्भिका । अङ्गभङ्गो ऽङ्गविक्षेप कूजन वेपथुर्भ्रम । घ्राणादिमुखपाकाद्या

कायन्तेऽप्येऽपि न मदम्। क्षीराख्यकमित्याह ॥" "तथाच धात्री बालस्य वमनेनोपपादयेत्।" भा प्र १ख।

क्षीराविका (वी)। स्त्री। दुग्धिकायाम्। तत्पर्य्याया,—याहिणी कञ्चुरा ताम्रमूला मरुद्भवा। विकृई। श र।

क्षीराह्वः। पु। सरलवृक्षे। त्रिका।

क्षीरिकन्द। पु। भूमिकुष्माण्डे। वै निघ। श्वास चि राजिकादिगुटी।

क्षीरिकषाय। पु। वटादिक्षीरिवृक्षकषाये। सि यो दाहचि श्रीकण्ठ। "क्षीरे क्षीरिकषायेण।"

क्षीरिका। स्त्री। राजादन्याम्। खिर्णी, क्षीरखेजूर। भा। दुग्धादिकृतपायसे। सा च दुग्धनारिकेलगोधूमादिकृतलवीदेन बहुधा। पथ्यम् गण्डाध्यदावामलकभागी। अत्यम्लरसादि। मद २ख।

क्षीरिणी। स्त्री। गान्धारीवृक्षे। गाभारगाछ। रा निव ९। स्वनामख्यातवृक्षे। शेयालकाँटा, खिरुई। सं विसीराभेद, त्रिकण्टकियभेद। तत्पर्य्याया,—कटुपर्णी कषिणी काञ्चनक्षीरी पटुपर्णिका तिक्तदुग्धा हिमजा हिमदुग्धा हिमाद्रिजा हिमावती हिमोद्भवा हैमवती हैमी पीतदुग्धा यवचिञ्चा। गुणा—कटु तिक्ता रेचनी शोफतापघ्नी कृमिदोषघ्नी कफघ्नी पित्तज्वरघ्नी च। रा नि व ५। च सू २।३ख। क्षीरकाकोल्याम्। सं स मारिषायाम्। अनन्तमूल। वै निघ। च सू ४ख।

क्षीरिप्ररोह। पुं। वटाङ्कुरे। सु सू ३६ख। वटेर झुरि।

क्षीरिवृक्ष। पुं। क्षीरप्रधान वृक्षवर्गे। ते च वटाश्वत्थोदुम्बरप्लक्षगर्द भाण्डाख्या। वट, अश्वत्थ, यज्ञडुमुर, पाकुड, पलाशपिप्पल। सि यो चपि गु छे। "अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षवटविप्पलसंज्ञिता।" भा प्र १ख। फलगुणा—शीतलानि कफपित्तहराणि मूत्राघातानि रूक्षाणि कषायमधुराणि च। मद व ५। क्षीरवृक्षफलं गुरु विष्टम्भि शीतलं कषायं मधुरं सामशोषनाशकं कोपनञ्च। सु सू ४६ख। "क्षीरिवृक्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणापहाः। रूक्षाः कषाया मेदोघ्ना विसर्पशयनाशनाः। शोथपित्तकफास्रघ्ना भग्ना भग्नास्थियोजनाः॥" उदुम्बरवृक्षे। रा नि व ११।

क्षीरिशुङ्गा। स्त्री। क्षीरिवृक्षाणां वटादीनां विकाशितपल्लवानि। वटादिर पत्रकोरक। भा प्र ४म भा चि "क्षीरिशुङ्गाल्कसी घृतम्।"

क्षीरि (इन्)। पु। अर्कवृक्षे। आकन्द गाछ। रा नि व १०। राजादनीवृक्षे। खिर्णी गाछ। रा नि व ११। सुहीवृक्षे। ठेकाँटा मनसा। रा नि व ८। मन्दिरवृक्षे। भा। दुग्धपायायी। फुलबडि। पायसे। प सु। गोधूमे। रा नि व १६। वटवृक्षे। रा नि व ११। मद व ५। स्त्री। सोमवल्याम्। क्षीरकाकोल्याम्। वै निघ ज्व चि लाक्षादितैले। वंशलोचनायां। वै निघ २म खण्ड चि दाडिमाष्टके।

क्षीरिश। पु। स्वनामख्यातवृक्षवृक्षे। क्षीरकञ्चुकीति लोके। शीतखेजूर। तत्पर्य्याया,—वरपण सुकन्द कुष्ठनाशन बल्य मूलकमूला खसकन्द कञ्चुकी क्षीरकञ्चुकी। प सु।

क्षीरेयी। स्त्री। पायसे। "क्षीरेयी पायस प्रोक्त परमान्नञ्च सूरिभि।" इत्ता।

क्षीरोत्थम्। क्ली। घृते।

क्षीरोदनम्। क्ली। क्षीरपक्वान्ने। नकुल ११ख।

क्षुञ्जनिका। स्त्री। राजिकायाम्। राई-सरिषा। भा पु १म भा व।

क्षुण। पु। रीठाकरञ्जवृक्षे। रिठाफलेर गाछ। श च।

क्षुतम्। क्ली,पु। प्रतिश्यायरोगे। रा नि व २०। छिक्कायां। हाँचि। श र। "उदानप्राणयोरूद्ध्वगान्मौलिकफसवात्। शब्दः सञ्जायते तेन क्षुतं तत्कथ्यते बुधः॥" शार्ङ्ग पु ६ख।

क्षुतक। पुं। राजिकायां, रक्तसर्षपे। राई-सरिषा। रा नि व १६।

क्षुतकरी। स्त्री। सर्दकडालिकायां। श च।

क्षुता। स्त्री। छिक्किकायाम्। हाँचि। श र।

क्षुताभिजननम् (क)। क्ली, पु। कृष्णसर्षपे। राई। भा पु १म भ व।

क्षुत्। पं। प्रतिश्यायरोगे। रा नि व २०। छिक्कायाम्। हाँचि। त्रिका।

क्षुद् (ध्)। स्त्री। क्षुधायाम्। श्म।

क्षुद्र। पु। कैटर्य्ये। घोडाडिमे। प सु। रक्तपुनर्नवायाम्। वै निघ। तण्डुलावरे। क्षुद्र

उषा । बहुकी । ডেলো । म र । (क) श्वासरोग भेदे । क्रमिमङ्क । वै निघ ।

क्षुद्रकः । पु । कोलपरिमाणे । ১ একতোলা । क्षुद्रपत्रशाकभेदे । ফুদে'শুনি ।

क्षुद्रकण्टकारी । स्त्री । क्षुद्रकण्टकार्याम् । अग्निदमनी, শোনা । रा नि व ४ ।

क्षुद्रकण्टकी । स्त्री । बृहत्याम् । भा ।

क्षुद्रकण्टा । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । रा नि व ४

क्षुद्रकण्टारिका । स्त्री । अग्निदमनीक्षुपे । শোনা । रा नि व ४ ।

क्षुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ । बृहत्यां ।

क्षुद्रकन्दः । पुं । शृङ्गाटके । प मु ।

क्षुद्रकम्बुः । पु । क्षुद्रशङ्खे । वै निघ । क्षुद्रशङ्खे । জোমড়া । है च ।

क्षुद्रकारलिका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ले । ছোট করলা । वै निघ ।

क्षुद्रकारवेल्ली । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ले । ছোট করলা । तत्पर्य्याया,—क्षुद्रकारलिका क्षुद्रकारवेल्लिका कुडुची शीतलिका प्रतिपत्रफला सुषवी कारवी बहुपत्रा कन्दफला कन्दलता । गुणा— कटु उष्णा तिक्ता रुच्या दीपनी रक्तवातहृद्धि करी पथ्या च । तत्फलमपि एतद्गुणमेव । तत्कन्द अर्शोघ्न मलशोधनीयम योनिदोषघ्न गर्भ स्राव विषघ्नश्च । रा नि व ३ ।

क्षुद्रकुलिश । पुं । वैक्रान्तमणौ । रा नि व १२ ।

क्षुद्रकुष्ठम् । क्ली । एकादशविधकुष्ठेषु । यथा— स्थूलारुष्कं महाकुष्ठमेककुष्ठं चर्म्मदलं विसर्प परि सर्प सिध्म विचर्च्चिका किटिभ पामा रकसा चेति । भा । सु नि १५ । एषां लक्षणानि स्वस्वपर्य्याये गन्तव्यानि ।

क्षुद्रखदिरः । पुं । दुर्गादिरवृक्षे ।

क्षुद्रखर्जूरी । स्त्री । भूखर्जूरिकायाम् । ছোট বা দেশী খেজুর । गुणा—महतीभ्यामल्पगुणा । See खर्जूरी ।

क्षुद्रगुड । पुं । मत्स्यण्डने गुडे । "क्षुद्रो गुडश्चतुर्भागविभागावशेषितः । (गुणा) रसो गुरुश्चा पुष्ये वीर्ते मत्स्यण्डी गुड ॥" च सू २७श ।

क्षुद्रगोधूमः । पुं । सूक्ष्मगोधूमे । ছোট গম । व निघ ।

क्षुद्रगोक्षुरकः । पु । क्षुद्रगोक्षुरे । ছোট গোখ্রী । तत्पर्य्याया,—गोकण्टकं त्रिकण्टकं बहुकण्टकं कण्टीफलं क्षुरकं कण्टफलं पलङ्कषा क्षुद्रक्षुर भक्षटकं स्थूलशृङ्गाटकं वनशृङ्गाटकं क्षुद्रगस्य स्वादुकण्टं । गुणा—शीतल बल्यः मधुरं बृंहण रसायन मूत्रकृच्छ्राश्मरी मेहदाह घ्नश्च । रा नि व ४ ।

क्षुद्रघोली । स्त्री । चिचिन्डिकायाम् । चिञ्चि শাক । रा नि व ७ ।

क्षुद्रचन्दनम् । क्ली । रक्तचन्दने । रा नि व १२ । भा । See रक्तचन्दनम् ।

क्षुद्रचम्पकः । पुं । नागचम्पके । নাগেশ্বর চাঁপা । रा नि व १० ।

क्षुद्रचिर्भ(र्भि)टा । स्त्री । गोपालकर्कटी-लतायां । বাথালকাঁকুড়ী । रा नि व ७ ।

क्षुद्रचुञ्चु । पु । स्वनामख्यातक्षुपे । ছোট চেঁচ্কো । म दाक्षायुञ्चु, नाडीचञ्चु । तत्पर्य्याया,—चञ्चु चञ्चू शुकचञ्चुका तलसार मेदिनी क्षुद्रा कटुका पटुपत्रिका । गुणा—मधुर कटु उष्ण कषाय दीपनं शूलगुल्मार्शोविबन्धघ्नश्च । रा नि व ४ ।

क्षुद्रचूडः । पुं । सचूडक्षुद्रपक्षिणि । গোশালিক পাখী । श च ।

क्षुद्रजन्तुः । पु । क्षुद्रप्राणिमात्रे । शतपद्याम् । কেন্নুই । श मा ।

क्षुद्रजम्बूः । स्त्री । जलजम्ब्वाम् । ছোট জাম, বনজাম । हि जामुनी, नदीजामुनी । तत्पर्य्याया, —क्षुद्रजम्बू सूक्ष्मपत्रा नादेयी जलजम्बूका । गुणा—"जम्बू स्यात्संग्राही रुच्या कफपित्तास्रदाह जित् । भा ।

क्षुद्रजातीफलम् । क्ली । कालामलके । रा नि व ११ ।

क्षुद्रजीरः । पुं । सूक्ष्मजीरके । খুদেজীরা । श च ।

क्षुद्रजीवा । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् । জীবন্তী । रा नि व ३ ।

क्षुद्रतण्डुल । पुं । विडङ्गायाम् । विड़ङ्ग । वै निघ ।

क्षुद्रतुलसी । स्त्री । बर्ब्बरे, क्षुद्रपत्रतुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

क्षुद्रदंशिका (शी) । स्त्री । क्षुद्रदंशे । ছোট ডাঁশ মাছি । जटा । "वनदंशिका क्षुद्रिका स्याद् दंशम् वनमक्षिका । मशिका चाप्यतस्त्वामिदंशी स्यात् क्षुद्रदंशिका ।"

क्षुद्रदर्भ । पुं । शुक्लदर्भे । শ্বেতকুশ । वै निघ ।

क्षुद्रदुरालभा । स्त्री । स्वल्पदुरालभाक्षुपे । ক্ষুদ্রলতাবিশেষ । स माक्षीभेलिकाख्यो । क खिरवल्लिदुरधे । तत्पर्य्यायाः,—मरुद्भवा मरु सम्भवा विषारदा अजभक्ष्या अजादनी उष्ट्रभक्षिका कषाया कच्छिका यासिनी करभप्रिया करभादनी । गुणाः,—तीक्ष्णा अरुघ्नी ज्वरघ्नी कुष्ठघ्नी श्वास कास भ्रमघ्नी पादशोथघ्नी च । रा नि व ४ ।

क्षुद्रदुःस्पर्शा । स्त्री । अविदग्धनीक्षुपे । শোনা গাছ । रा नि व ४ ।

क्षुद्रद्रु । पुं । कुमारिकावृक्षे । লঙ্কামরিচের গাছ । प त्र ।

क्षुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटवृक्षे । কাঁকরোল । रा नि व ११ ।

क्षुद्रधान्यम् । क्ली । कुधान्यापरनाम तृणधान्ये । भा । तानि यथा—"श्यामाक कोद्रव कङ्गु कण्ठी करिकच्छुराः । क्षुद्रधान्यमिदं प्रोक्तम् ॥" भवि । गुणाः,—क्षुद्रधान्यमनुष्णं स्यात् कषायं लघु लेखनम् । मधुरं कटुकं पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम् । वातकृत् कफविट्कञ्च पित्तरक्तकफापहम् ॥ See कुधान्यम् ।

क्षुद्रधान्यमण्ड । पुं, क्ली । कुधान्यकृतमण्डे । गुणाः—"अन्येषां क्षुद्रधान्यानाम् मण्ड वात करम् स्मृतम् ।" भवि १२ श ।

क्षुद्रधान्याम्लम् । क्ली । क्षुद्रधान्यकृतकाञ्जिक विशेषे । ধেনো মদবিশেষ । गुणाः—"तदम्लं क्षुद्रधान्यानां वातलं पित्तकारकम् । करोति शोषदं गुल्मं प्रतिश्यायादिकोपनम् ॥" भवि १२ श ।

क्षुद्रनासिक । त्रि । नतनासिके । খাঁদা । हे च ।

क्षुद्रपञ्चक । पुं । स्वल्पपञ्चमूले । "क्षुद्रक पञ्च मानानम् ।" सु चि २४ श ।

क्षुद्रपत्र । पुं । श्वेतपुनर्नवायाम् । शुक्लदर्भे । वै निघ ।

क्षुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् । আমরুল । হারা । लघुमाञ्जाम् । रा नि व ५ ।

क्षुद्रपत्रिका । स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

क्षुद्रपत्री । स्त्री । वचायाम् । বচ । रा नि व ६ ।

क्षुद्रपनस । पुं । लकुचवृक्षे । মান্দার বা ডেয়ো গাছ । भा ।

क्षुद्रपर्ण । पुं । अर्ज्जकवृक्षे । শুভ্রপত্র তুলসী । रा नि व १० ।

क्षुद्रपाटला । स्त्री । मुष्ककवृक्षे । घण्टापाटल । वै निघ ।

क्षुद्रपाषाणभेद (दा) । पुं, स्त्री । ह्रस्व पाषाणभेदक्षुपे । ছোট পাথরকুচি, হিমসাগর । तत्पर्य्यायाः,—वसुपत्री पार्व्वती नगजा नगभू अश्मकेतु गिरिभू कन्दरोद्भवा । गुणाः—मूत्र कृच्छ्राश्मरोघ्न । रा नि व ५ ।

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

क्षुद्रपोतिका । स्त्री । क्षुद्रपोदक्याम् । ছোট পুঁই । रा नि व ७ ।

क्षुद्रफलक । पु । जीवनवृक्षे । জিওল গাছ । श च ।

क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । রাখাল-শশা । गोपालकर्कटिकायाम् । রাখালকাঁকুড়ী । रा नि व ३ । कण्टकार्य्याम् । अविदग्धायाम् । শোনা । रा नि व ४ । भूमिजम्बाम् । বন জাম । श मा ।

क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । बृहतीक्षुपे । वै निघ ।

क्षुद्रमत्स्य । पुं । शफर्य्यादि क्षुद्रकायमत्स्ये । गुणाः—क्षुद्रमत्स्याः स्वादुरसाः दोषत्रयविनाशनाः । लघुपाका रुचिकरा बलदास्ते हिता मताः ॥ अतिसूक्ष्मा पुंस्त्वहरा रूक्षा कासानिलापहाः ॥ वै निघ ।

क्षुद्रमाता (ष्ट) । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् । क्षुद्रवार्त्ताक्याम् । वै निघ ।

क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कशेरुकायाम् । কেশুর । रा नि व ८ ।

क्षुद्रमूषिका । स्त्री । चथनिकायाम् । आछ- नाई । जटा ।

क्षुद्रमोटरकः । पुं । टङ्कद्वये । २ मा । छुई- तोला । प म १ ख ।

क्षुद्रमोरटः । पुं । ह्रस्वमोरटे । वै निघ ।

क्षुद्ररोगः । पुं । अजगल्लिकादिचतुश्चत्वारिंश- द्रोगेषु । तद्यथा—अजगल्लिका यवप्रख्याऽन्धालजी विवृता कच्छपिका वल्मीकमिन्द्रवृद्धा पनसिका पाषाणगर्द्दभ जालगर्द्दभ कक्षा विस्फोटकोऽग्निरोहिणी चिप्प कुनखोऽनुशयी विदारिका शर्कराबुद पामा विचर्चिका रकसा पाददारिका कदरमल सेन्द्रलुप्तो दारुणकोऽरुंषिका पलित मसूरिका यौवनपिडका पद्मिनीकण्टक जतुमणिर्मशकयुग्म कोलमिलकालको न्यच्छ व्यङ्ग परिवर्त्तिकाव- पाटिका निरुद्धप्रकाश निरुद्धगुदोऽहिपूतन वृषण कच्छुर्गुदभ्रंशेति । एषां लक्षणानि पर्य्यायेषु द्रष्टव्यानि । सु नि १३ ष ।

क्षुद्रवंशा । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् वराक्रान्ता ॥ शब्दकल्प ।

क्षुद्रवल्कम् । क्ली । वैक्रान्तमणौ । प मु ।

क्षुद्रवर्व्वणा । स्त्री । वर्वटायाम् । বোল্‌তা । रा नि व १९ ।

क्षुद्रवर्षाभू । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ।

क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मुञ्जवल्ल्याम् । কচি মূলা । रा नि व ७ ।

क्षुद्रवारुणी । स्त्री । गुणधान्यकृतवारुणीमद्ये । यथा—"सन्त्व सद्रुद तमैन वितुपीकृत्य यकृत । तस्मै वा क्वथितस्मै वा आक्रोट तदिनि चिगीत् । ततो निष्काशयेद्यर्के भवेत् सा क्षुद्रवारुणी । गुणा —सुधादिवर्द्धकाच ।" अर्क चि ।

क्षुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् । रा नि व ४ ।

क्षुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । उदल्याम् । वृहती ব্যাকুড় বা বিরতি । অম ।

क्षुद्रवास्तूकी । स्त्री । श्वेतचिल्लीशाके ।

क्षुद्रशङ्खः । पुं । शङ्खविशेषे । শোঙ্খড়া । तत् पर्य्याया,—स्वल्पशङ्ख शङ्खनक शङ्खनख क्षुद्रक शम्बूक भवशङ्खक । गुणा —कटु तिक्त शूलघ्न दीपनश्च । रा नि व १३ ।

क्षुद्रशणपुष्पिका । स्त्री । ह्रस्वशणपुष्प्यौषधिविशेषे । ছোট শণ । गुणा —तिक्ता वम्या रक्तनियामका च । रा नि व ४ ।

क्षुद्रशर्करा (रिका) । स्त्री । यावनालीशर्करायाम् । জনারের চিনি । गुणा —शीत्या किञ्चिद् दुष्पा अतितिक्ता अतिपिच्छिला स्निग्धा रूक्षा मधुरा दाहघ्नी वातपित्तरक्तदोषकरी च । रा नि व १४ ।

क्षुद्रशार्द्दूलः । पुं । चित्रकव्याघ्रे । চিতাবাঘ ।

क्षुद्रशीर्षः । पुं । मयूरशिखायाम् । ময়ূরশিখা গাছ । श च ।

क्षुद्रशुक्तिः । स्त्री । शम्बूके । ছোট ঝিনুক । रा नि व १३ ।

क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कृष्णकटभीवृक्षे । र नि व ९ । See भी ।

क्षुद्रश्लेष्मान्तकः । पुं । ह्रस्वश्लेष्मातकवृक्षे । ছোট চাল্‌তা গাছ । रा नि व ११ ।

क्षुद्रश्वासः । पुं । पञ्चविधश्वासान्यतमश्वासरोगे । निदान यथा—"रूक्षायासोद्भव कोष्ठे क्षुद्रो वात उदीरयन् । क्षुद्रश्वासो न सोऽत्यर्थं दुःखेनाङ्गप्रबाधक । हिनस्ति न स गात्राणि न च दुःख यथेतरे । न च भोजनपानानां निरुणद्ध्युचितां गतिम् । नेन्द्रियाणां व्यथां नापि काञ्चिदापादयेद्रुजम् । स साध्य उक्तो बलिन सर्व्वे चात्ययलक्षणा । क्षुद्र साध्यतमस्तेषां तमक कृच्छ्र उच्यते ॥" मा नि । चिकित्सा—"श्वासहिक्कातुर प्राय स्निग्धै स्वेदैरुपाचरेत् । युक्तैर्लवणतैलाभ्याम् ।"

क्षुद्रश्वेता । स्त्री । रक्तापामार्गे । सेफन्द इति लोके । सु सू ३८ अ अर्कादि । क्षुद्रकिण्विहाम् । ক্ষুদ্র শ্বেতাপরাজিতা । वै निघ ।

क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । মুগানী । रा नि व ३ । सु सू ३८ अ । च वि ८ अ । इन्द्रवारुणीलतायां । रा नि व ३ । च वि ८ अ ।

क्षुद्रसुवर्णम् । क्ली । पित्तले । रा नि व १३ ।

क्षुद्रस्फोटा । स्त्री । क्षुद्रस्फोटके । ছোট ফোড়া । रा नि व २० ।

क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । श च ।

क्षुद्रक्षुरः । पुं । क्षुद्रगोक्षुरे । रा नि व ४ ।

क्षुद्रा। स्त्री। क्षुद्र+टाप्। राजनिर्घण्टः। प्र कस्तूरीमोदके। यद्दिनिमी गुम्फ चिचोकत। "मद्योदधामलाक्षुद्रा।" यद्दिनिर्घण्टगन्धश्चि वत लिक्ते। "क्षुद्रामलाभ्यां सह नागरेण।" वनवियत्याम्। राजनिर्घण्टः। क्षुद्रीपीदिकायाम्। ছোট পুঁই। राजनिर्घण्टः। क्षुद्रक्षुपे। राजनिर्घण्टः। याव मात्रीदर्शकरायाम। राजनिर्घण्टः १४। हिङ्गायाम्। चखलिकायाम्। गन्धा अश्वत्थ। राजनिर्घण्टः ११। चाङ्गेर्याम्। आमरुल। मक्षिकायाम्। इत्य। नटेधुकायाम्। गद्रगण्ड। रमा। सरभायाम्। फड़िং। अम।

क्षुद्राग्निमन्थ। पु। क्षुद्रगणिकारिकायाम्। ছোট গণিয়ারি। तत्पर्य्यायः,—तपन विजया गणिकारिका अरणि लघुमन्थ तर्कारिका मधु लता। गुणा—अग्निमन्थतुल्या। See अग्नि मन्थ। राजनिर्घण्टः ९।

क्षुद्राञ्जनम्। क्ली। नेत्ररोगहरे अञ्जनभेदे। यथा—"गोमूत्रपित्त मदिराद्रकदाधीरसे पचेत्। क्षुद्राञ्जन रसे चाज्यत् यकृताक्षफलेऽपि वा। गोमूत्रा न्याद्यंदमलदिपलोद्रकटफलम्। हेत्वीतहित युक्ताभिहित वेगहरे। मेदो यकृत्तताज विपम्य सैन्धव मधु। रसमामलकस्यापि पक्व मय्यङ्गिभावयेत्।" सुश्रुत १८४।

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घात। पु। पोनायाने। মাছের পোনা। अम।

क्षुद्रादि। पु। कण्टकार्य्यादिद्रव्यचतुष्टयकृत कषाये वातश्लेष्मज्वरे हित। यद्दत्वचि। क्षुद्रा मृतानागरपुष्कराह्वये कृत कषाय।" अन्य सामान्यज्वरे हित। यथा—"क्षुद्राघृताभ्यां सह नागरेण सर्वोत्तरश्चैव किरातविक्तम्। पिबेत् कषायन्विह पञ्चतिक्त॥" स।

क्षुद्राम्लम्। क्ली। इक्षुकन्दे पीतहि। च मा ७भ।

क्षुद्रापामार्ग। पु। रक्तापामार्ग। राजनिर्घण्टः ४।

क्षुद्राफलम्। क्ली। इन्द्रवारुणी। रमास नम्बकयोगे।

क्षुद्रामलकम्। क्ली। काकमाचायाम्। কাঠ আমলা। राजनिर्घण्टः ११।

क्षुद्रामलकसञ्ज्ञ। पु। कर्कटवृक्षे। কাঁকরোল। राजनिर्घण्टः ११।

क्षुद्राम्लपणस। पु। लकुचफलवृक्षे। ডেলোর গাছ। त्रिका।

क्षुद्राम्र। पु। कोषाम्रे। राजनिर्घण्टः ११।

क्षुद्राम्लपनस। पु। लकुचवृक्षे। त्रिका।

क्षुद्राम्ला (म्लिका)। स्त्री। चाङ्गेर्याम्। आमरुल। स चाङ्गेरी। क पुलवस्थिते। तत्पर्य्याया,—अम्ललोणिका चाङ्गेरी चुक्राम्ला चुक्रिका लोणाम्ला दन्तपर्णी लोणा रोटा अम्लवती अम्लपत्री अम्लपत्रिका अम्ला अम्लष्टी दन्तशठा नाखाम्ला। गुणा—अम्ला उष्णा अग्निवर्द्धनी रुचिकृत् ग्रहण्यर्श:कफघ्नी च। हारा। ग्रमा गर्त्न्ता। राजनिर्घण्टः ५।७।

क्षुद्रिका। स्त्री। तन्नामकक्षिकायाम्। यथा—"प्रकृष्टकालेर्या वेग मन्दे समभिवर्त्तते। क्षुद्रिका नाम सा हिक्का जत्रुमूलात् प्रधावति॥" मानि। वनमक्षिकायाम्। दंशे। ডাঁশ। राजनिर्घण्टः १९।

क्षुद्रेङ्गुदी। स्त्री। यवासक्षुपे। दुरालभा। राजनिर्घण्टः ४।

क्षुद्रेर्वारु। पु। गोपालकर्कट्याम्। রাখাল কাঁকুড়ি। राजनिर्घण्टः ३।

क्षुद्रैला। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम्। ছোট এলাচ। भूरिम्र।

क्षुद्रोदुम्बरिका। स्त्री। काकोदुम्बरिकायाम्। কাকডুমুর। राजनिर्घण्टः ११।

क्षुद्रोपोदकनाम्नी। स्त्री। क्षुद्रोपोदकायाम्। ক্ষুদে পুঁই। राजनिर्घण्टः ७।

क्षुद्रोपोदकी। स्त्री। क्षुद्रपत्रोपोदकायाम्। বন পুঁই ছোট পুঁই। सं वादितेलि। क बरिय अलिबदन। तत्पर्य्यायौ—सूक्ष्मपत्रा मधुरी। राजनिर्घण्टः ७। See उपोदकी।

क्षुद्रोलूक। पु। क्षुद्रपेचके राजनिर्घण्टः १९।

क्षुद्विबोधन। पु। अम्लवृक्षे। मरिशा। वा सू १४७ सुरसादि।

क्षुधा। स्त्री। बुभुक्षायाम्। अम।

क्षुधाकुशलः। पुं। बिल्वान्तरवृक्षे। बीरतरु। रा नि व ८। See बिल्वान्तरवृक्ष।

क्षुधातुरः। त्रि। क्षुधार्त्ते। शब्दकल्प।

क्षुधाभिजननः (कः)। पुं। राजिकायाम्। बाईश्वरिषा। पत्त्र। राजमाषके। बरबटी। रा नि व १६।

क्षुधितः। त्रि। जातक्षुधे। अम।

क्षुपः। पु। क्षुद्रवृक्षे। गुल्मे। ঝোপ। अम।

क्षुपकः। पुं। क्षुद्रक्षुपे। सु सू २४अ।

क्षुपडोडमुष्टिः। पु। विषमुष्टौ। ঘোড়ানিম্। रा नि व ४।

क्षुपद्रुः। पुं। दग्धाह्वह्वे।

क्षुपालुः। पुं। पानीयालुके। रा नि व ७।

क्षुब्धः। पु। मन्थनदण्डे। हे च।

क्षुमा। स्त्री। अतसीक्षुपे। মশিনা গাছ। पत्त्र। रा नि व १६। नीलिन्याम्। मे। शणे। শণ। चटीसा। अतसीपुष्पवृक्षे। रा नि व १०।

क्षुरः। पुं। कोकिलाक्षक्षुपे। কুলেখাড়া। (अस्यावयवे)। क्षुद्रगोक्षुरक्षुपे। रा नि व ४। गोक्षुरे। रत्ना। शरवृक्षे। रा नि व ८। महा पिण्डीतरौ। বড় ময়না গাছ। रा नि व ८। शफे। খুর। चटी।

क्षुरक। पुं। कोकिलाक्षक्षुपे। কুলেখাড়া। रा नि व ४। भा म २म भाग त्रि। श्वेतकोकिलाक्षे। শ্বেত কুলেখাড়া। रत्ना। यवक्षारवृक्षे। চেঁচড়া। रा नि व ९। गोक्षुरे। रा नि व ४। तिलकवृक्षे। अम। रत्ना स।

क्षुरकबीजम्। क्ली। कोकिलाक्षबीजे। प्र भीमनामधरी। मेघनाशी विरचितक्षमीदके।

क्षुरपत्त्रः। पुं। स्थूलशरे। ग्रामशर। रा नि व ८। See स्थूलशर।

क्षुरपत्त्रिका। स्त्री। पालङ्कशाके रा नि व ७।

क्षुरभाण्डम्। क्ली। नापितस्य क्षुरस्थापाधारे। নাপিতের ভাঁড়। शब्दकल्प।

क्षुरमर्दी (र्द्दिन्)। पु। नापिते। हे च।

क्षुरयोजम्। क्ली। कोकिलाक्षबीजे। কুলে- খাড়াবীজ। शतावधारीमोदके। "गोक्षुरेक्षु रपि।" च द श र पि त्तचिकित्सायाम्।

क्षुराग्रः। पु। गोक्षुरके। रा नि व ४।

क्षुरिका। स्त्री। पालङ्कशाके। पत्त्र।

क्षुरिकापत्रः। पु। शरे। रा नि व ८।

क्षुरिणी। स्त्री। वराहक्रान्तायाम्। वराक्रान्त श च।

क्षुरी (रिन्)। पुं, स्त्री (णी)। क्षौरकारे, पत्त्राघ। अम। स्त्री। छुरिकायाम्। हे च।

क्षुल्लकः। पु। क्षुद्रशङ्खे। ঝোঁকড়া। हे

क्षेडकन्दः। पु। करवीरवृक्षे। पत्त्र।

क्षेत्रम्। क्ली। शरीरे। रा नि व १८। चत्र दशविधदशस्थानभूत दशविधदेहेषु। तत्र १ अपानादि ललाटस्थ। २ क्षेत्र ललाटात कपालम्। ३ ग्रीवास्कन्धावधि। ४ स्तनकक्षाकनाभि। ५ कपाल, ६ कटि, ७ लिङ्ग, स्तनकौ, ८ जङ्घा, १० गुल्फसन्धि क्षुरक्षेति द पूष।

क्षेत्रककर्कटी। स्त्री। बालुकायाम्। কাঁকড়ি, ফুটী। रा नि व ७।

क्षेत्रचिर्भिटा। स्त्री। चिर्भिटाकर्कटी। ফুটীকাঁকুড়। रा नि व ७।

क्षेत्रजा। स्त्री। श्वेतकण्टकार्याम्। रा ४। गोमूत्रिकातृणे। चविकातृणे। शिल्पिनी रा नि व ८। शशाण्डुल्याम्। रा नि व ७।

क्षेत्रज्ञः। पु। आत्मनि। अम।

क्षेत्रदूती। स्त्री। श्वेतकण्टकार्य्यां। रा नि

क्षेत्रपर्पटी। स्त्री। पर्पटके। ক্ষেৎপাপড়া। शब्दकल्प।

क्षेत्रयमानिका। स्त्री। वनयमान्याम्। रा नि

क्षेत्ररुहा। स्त्री। क्षेत्रकर्कट्याम्।

क्षेत्रवित्। पुं। परमात्मतत्त्वज्ञानिनि। आत्मनि। (भागवताम्)।

क्षेत्रसम्भव.। पुं। चुचुक्षुपे। शिक्षानाम रा नि व ४। स्त्री। शशाण्डुल्याम्।

क्षेत्रसम्भूत। पुं। कन्दुरदर्भे। रा नि

सङ्केतसूची।

अ	अध्याय
अगु द तै	अगुर्व्वादितैल
अग्निमा	अग्निमान्द्य
अ च, अरो	अरोचक
अ पी	अपची
अर्शो	अर्शोघ्न
अ टी नी	अमरटीकानीलकण्ठ
अ टी भ	अमरटीकाभरत
अ टी भानु	अमरटीकाभानुदत्त
अ टी म	अमरटीकामधुरेश
अ टी र	अमरटीकारमानाथ
अ टी रा	अमरटीकारायमुकुट
अ टी रामा	अमरटीकारामाश्रम
अ टी सा	अमरटीकासारसुन्दरी
अ टी सुभूति स्वा	अमरटीकासुभूतिस्वामी
अ टी स्वा (मी)	अमरटीकाक्षीरस्वामी
अत्रि	अत्रिसंहिता
अ दर	असृग्दर
अनु (पा)	अनुपान
अने व	अनेकार्थवर्ग
अन्नद्र(व) शू	अन्नद्रवशूल
अप(स्मा)	अपस्मार
अ पि	अम्लपित्त
अभि(न्या) ज्व	अभिन्यासज्वर
अम	अमरकोष
अरुण, अरु द	अरुणदत्त
अर्क, (रावण)	अर्कप्रकाश (रावणकृत)
अर्क चि	अर्कप्रकाशचिकित्सा
अर्कादि	अर्कादिवर्ग
अर्द्धा द (अर्द्धा)	अर्द्धावभेद
अल	अलसक
अ वृ	अन्त्रवृद्धि
अश्म (री)	अश्मरी
अ (अति,ती)सा	अतीसार
आ	आत्रेय
आम वा, आ वा	आमवात
आमातीसा	आमातीसार
आ व, आम्र व	आम्रवर्ग

इ (न्द्रिय)	इन्द्रियस्थान
उ	उत्तरखण्ड, उत्तर-तन्त्रम्, उदरम्
उणा	उणादि
उत्	उत्काल
उ द	उपदंश
उदा, उ व	उदावर्त
उन्मा	उन्माद
उ रस व	उपरसवर्ग
ऊ स्त	ऊरुस्तम्भ
एकार्थ	एकार्थवर्ग
ए को	एकाक्षरकोष
एलादि	एलादिवर्ग
ओ रो	ओष्ठरोग
क	कर्पाट
कटिवा	कटिवात
कण्ठ मु रो	कण्ठगतमुखरोग
कर्णरो	कर्णरोग
कल्प	कल्पस्थान
क व	कर्पूरवर्ग
का	काण्ड
काङ्काय गु	काङ्कायनगुटी
का पुराणम्	कालिकापुराणम्
काम	कामला
कु काम कुम्भ	कुम्भकामला
कु टी, कुसुमा	कुसुमावलीटीका
कौ	कौडव
क्षौ	क्षौविदिक
ख	खण्ड
ग	गण
ग ग	गलगण्ड
गज वै	गजवैद्यक
ग मा	गण्डमाला
गु	गुटी (डी)
गु, गुञ्ज	गुल्मरो, गुञ्जादि
गुद भ्रं	गुदभ्रंश
गु व	गुडूच्यादिवर्ग
घ	घट

चक्र	चक्रपाणि
च (स०)	चरकसंहिता
चक्र० द०	चक्रपाणिदत्तद्रव्यगुण
च० द० (स)	चक्रपाणिदत्तसंग्रह
चन्द० तैल	चन्दनादितैल
च० वि	चरकविमानस्थान
चातु० ज्व	चातुर्थकज्वर
चि	चिकित्सास्थान
चि० क० क० (चक्र)	चिकित्साक्रमकल्पवल्ली
चू०	चूर्णम्
जटा०	जटाधर
ज० (य) द०	जयदत्त
ज्व	ज्वर
ज्वराति	ज्वरातिसार
टी	टीका
ड	डल्हण
ता	तामिल
ताल० मु० रो	तालुगतमुखरोग
त	तथा
ते	तेलुगु, तैलङ्ग
तै	तैलम्
[illegible]	[illegible]
तौ	तौलक
तोड	तोडरानन्द
त्रि	त्रिलिङ्ग
त्रिका	त्रिकाण्डशेष
दन्त० रो	दन्तरोग
द० मु० रो	दन्तगतमुखरोग
द० व	दधिवर्ग
दश	दशक
दा० हि	दाक्षिणात्यहिन्दी
दु० व	दुग्धवर्ग
द्र० (व्य०) गु	द्रव्यगुण
द्रव्याभि	द्रव्याभिधान
द्वि० (रू०)	द्विरूपकोष
ध० नि	धन्वन्तरिनिघण्टु
धर	धरणि
धा० (न्य) व	धान्यवर्ग
ध्व० भ	ध्वजभङ्ग
नाना	नानार्थ
ना० रो	नासारोग
ना० व	नाडीव्रण
नि	निदानस्थान
निदा	निदान
ने० दृ० रो	नेत्रदृष्टिगतरोग
ने० रो	नेत्ररोग
ने० स० रो	नेत्रसर्वगतरोग
ने० कृ० रो	नेत्रकृष्णगतरोग
ने० शुक्ल० रो	नेत्रशुक्लगतरोग
प०, पञ्जा	पञ्जाब
प	पक्ष, परिच्छेद
प० प	पथ्यापथ्य
प० प्र	परिभाषाप्रदीप
प० म (परमद)	परमद
प० मु	पर्यायमुक्तावली
पा० अजी	पानाजीर्ण
पि० ज्व	पित्तज्वर
पि० व	पिप्पल्यादिवर्ग
पुं	पुंलिङ्ग
पु० व	पुष्पवर्ग
पू	पूर्वखण्ड पूर्वभाग
प्र	प्रत्येक, प्रयोग, प्रसारणी
प्रमे (ह)	प्रमेह
प्रयोगरत्न	प्रयोगरत्नाकर
प्रयोगा	प्रयोगामृत
प्रह	प्रहर
प्रा	प्राकृत
फ० व	फलवर्ग
फा	फारसी
भ	भाग
भग	भगन्दर
भ० द्विरूप० को	भरतद्विरूपकोष
भ० रस	भरतरसकस
भल्ला० गुड	भल्लातकगुड
भा	भारतम्, भावप्रकाश
भा० पू	भावप्रकाशपूर्वभाग
भा० म	भावप्रकाशमध्यभाग
भू० उन्मा	भूतोन्माद
भूरि० प्र	भूरिप्रयोग
भैष	भैषज्यरत्नावली
मं	महाराष्ट्र
म	मध्यखण्ड
मद	मदनपाल
मधु	मधुमतीटीका

मधुमे, म मे	मधुमेह
मसू	मसूरिका
मा	माधव
मा नि	माधवनिदान
मिश्र	मिश्रकाध्याय
मु रो,	मुखरोग
मू कृ	मूत्रकृच्छ्र
मू घा	मूत्राघात
मू र	मूत्ररक्त
मे	मेदिनी
यो र, यो (र०) रत्ना	योगरत्नाकर
यो (नि) व्या रो	योनिव्यापद्
र.	रक्तिका
रक्ताति	रक्तातिसार
र चि, रस चि	रसेन्द्रचिन्तामणि
रत्ना	रत्नावली
र.पि	रक्तपित्त
र.म, रस म	रसमञ्जरी
र मा	रत्नमाला
र मा सं (ग्रह)	रत्नमालासङ्ग्रह
रस कौ	रसकौमुदी
रस प्र	रसप्रदीप
	रसरत्नाकर
रसायना	रसायनाधिकार
र सा स	रसेन्द्रसारसंग्रह
रसे चि, रसेन्द्र चि	रसेन्द्रचिन्तामणि
राज	राजवल्लभ
राज य, रा य	राजयक्ष्मा
रा तर	राजतरङ्गिणी
रा नि	राजनिघण्टु
रो	रोग
व	वर्ग
वटा व	वटादिवर्ग
वम्	वल्माइ
वा	वाभट
वाजी क	वाजीकरण
वा ज्व	वातज्वर
वा पि ज्व	वातपित्तज्वर
वा र (रक्त)	वातरक्त
वा व्या	वातव्याधि
वि, विमा	विमानस्थान
वि, विश्व	विश्वप्रकाशकोष
विज र, वि र	विजयरक्षित (व्याख्यामधुकोष)
वि ज्व	विषमज्वर
विदग्धाजी	विदग्धाजीर्ण
विद्र	विद्रधि
विल	विलम्बिका
विसू	विसूचिका
वृ चि	वृद्धिचिकित्सा
बृ सु	बृहत्सुश्रुतम्
वै चन्द्रिका	वैद्यकचन्द्रिका
वै जी	वैद्यजीवन
वै निघ	वैद्यकनिघण्टु
वै स	वैद्यकसंग्रह
व्य	अव्यय
व्याक	व्याकरणम्
व्र(ण) शो	व्रणशोथ
श	शराव
श०	अर्द्धशराव
श च	शब्दचन्द्रिका
श चि	शब्दचिन्तामणि
शब्दकल्प	शब्दकल्पद्रुम
श मा	शब्दमाला
श र	शब्दरत्नावली
शा	शारीरस्थान
शा ध, शार्ङ्ग	शार्ङ्गधर
शा व	शाकवर्ग
शा त्र	शारीरत्रय
शि रो शि रोरो,	शिरोरोग
शिरोवि	शिरोविरेचनम्
शी पि	शीतपित्त
शू दो	शूकदोष
श्ले	श्लेष
श्ली	श्लीपद
श्लो	श्लोक
सं.	सङ्ग्रह
स पद्णी	स्पन्दपद्णी
स, सन्निपा	सन्निपात
सम्रा ज्व	सम्रासज्वरचिकित्सा
सर्व मु रो	सर्वगतमुखरोग
स व्र	सद्योव्रण
सा	साधारण, सान्निपातिक
सा कौ	सारकौमुदी
सा सु	सारसुन्दरी

सि	सिद्धिस्थान
सि यो	सिद्धयोग
सु	सुश्रुत
सु टी ड	सुश्रुतटीकाडल्हण
सु नि	सुश्रुतनिदानस्थान
सु मि	सुश्रुतमिश्रकाध्याय
सू	सूत्रस्थान
सूति	सूतिका
सूर्यसि	सूर्यसिद्धान्त
स्त	स्तवक
स्त्री	स्त्रीलिङ्ग
स्था	स्थान
स्व भे(द)	स्वरभेद

हला	हलायुध
हली	हलीमक
ह व	हरीतकीवर्ग
हा	हारीत
हा चि	हारीतोत्तरे चि
हारा	हारावलि (बल्ली)
हि	हिन्दी
हि श्वा	हिक्काश्वास
हृद्रो	हृद्रोग
हे च	हेमचन्द्र
हेम	हेमाद्रि, तत्कृतटीका
चार	चारपाणि
Wil	H. H Wilson

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । अ मा । सुपन्या । जानमूनी । प ह ।

क्षेत्रियम् । क्ली । शाके । घासे । दरदेशचिकि त्सायां । मे ।

क्षेत्रिय । पुं । असाध्यरोगे । मे ।

क्षेत्रीकरणम् । क्ली । रसायनप्रयोगयोग्यकर णार्थं देहस्य पञ्चकर्मादिना विशुद्धीकरणे । रस चि । अभ्रादीनां क्षेत्रीकरणम् । यथा—'चर्म भक्तसलस्य कान्तलौहस्य वा तत । तीक्ष्णस्य वा महाटवि त्रिफलाकाथभावितं । यावद्रुक्मसङ्काश ममच्छन्न विशोध्य च । भृङ्गामलकसारेण हरि द्राया रसेन च । मूत्रेण क्षौद्रयुक्त मधुसमिश्रित तत । लोहसम्पुटमध्यस्थ मास धान्ये प्रतिष्ठितम् । एव वत्सरयोगेण महत्तायुर्भवेन्नर ॥" रस चि ४ अ ।

क्षेत्रेक्षु । पु । जनार इति ख्याते शूकधान्ये । जनार गाछ । हि मकाइ, भुट्टा । प मु । शिम्बी- धान्यभेदे । रा नि व १६ ।

क्षेप' । पु । गुच्छे । निका । लेपने । मे । लङ्घने । हे च ।

क्षेपनिः (नी) । पु, स्त्री । शरीरे ।

क्षेम (क) । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये । गेंठेला । रा नि व १२ । जटा ।

क्षेमङ्करी । स्त्री । शङ्करचिल्लायां । शब्दकल्प ।

क्षे(म)मफला । स्त्री । उदुम्बरवृक्षे । श च ।

क्षेमिका । स्त्री । हरिद्रायाम् । च चि २ अ अगुरुतैले ।

क्षैरेयी । स्त्री । क्षीरस्फूतायाम् । परमान्न । चा चि २ अ ।

क्षोद । पु । चूर्णे । अम । धूल्यां । पेषणे । मे । जले । शोणशण्ड लक्षिकत्थके । च द अभ्रविधि ।

क्षोदितम् । क्ली । चूर्णे । श च । त्रि । चूर्णित ।

क्षोली । स्त्री । काकोल्याम् ।

क्षौमम् । क्ली । अतसीवस्त्रे । अम । सु चि १ अ ।

क्षौणीभजम् । क्ली । शैलजे । शैलज । भैष । वा व्या चि गन्धद्रव्यकथने ।

क्षौणीमय । त्रि । मृण्मये ।

क्षौद्रम् । क्ली । मधुनि । मधु । गुणा — लेखन देहस्यधातुमलान् विशोध्योल्लेखयेत् । मधुरमपि षडेमार्ग शमयति रूक्षत्वात् । सु सू ४० अ । कपिलवर्णमधुविशेषे । यत् पिङ्गलवर्णाभि क्षुद्राभि धाराभिर्मक्षिकाभिरुत्पादित भवति । "पिङ्गला मक्षिका सूक्ष्मा क्षुद्रा इति हि विश्रुता । ताभि रुत्पादितं यत्तु तत् क्षौद्र मधु कथ्यते ।" गुणा — शीतलं पिच्छिल चक्षुष्य वातपित्तहरं कपिलवर्णञ्च । रा नि व १४ । अनि । मे ।

क्षौद्र । पु । चम्पकवृक्षे । अ द । श च ।

क्षौद्रजम् । क्ली । मधुसिक्थके । मम । रा नि व १३ ।

क्षौद्रजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । क्षौद्रनाम मधुजशर्करायाम् । रा नि व १४ । See क्षौद्र शर्करा ।

क्षौद्रधातु । पुं । स्वर्णमाक्षिके । रा नि व १३ ।

क्षौद्रप्रिय । पु । जलमधूकवृक्षे । रा नि व ११ ।

क्षौद्रमेह । पुं । वातजन्यप्रमेहभेदे । तत्र रोगी मधुनिभ मेहति । सु नि ६ अ । तल्लक्षण यथा— 'कषायं मधुरं रूक्षं क्षौद्रमेह वदेद्बुध ।' भा ।

क्षौद्रशर्करा । स्त्री । क्षौद्रमधुकृतशर्करायाम् । एतद्गुणा क्षौद्रमधुतुल्या । रा नि व १४ ।

क्षौद्रसाह्वयम् । क्ली । वटमाक्षिके । वा ७ ५ अ ।

क्षौद्रेयम् । क्ली । सिक्थके । मम । रा नि व १४ ।

क्षौमम् । क्ली । पट्टवस्त्रे । हे च । पुं । प्रासादाग्र गृहे । अम ।

क्षौमक । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये । गाँठियाला । शब्दकल्प ।

क्षौमतैलम् । क्ली । अतसीतैले । मसिनार तेल । गुणा — वातघ्न मधुर बलावह कटुपाकं अचक्षुष्यं गुरु पित्तलञ्च । सु सू ४५ अ ।

क्षौममसी । स्त्री । दग्धक्षौममसि । च द । शिरोव्यथे ।

क्षौमी । स्त्री । अतस्याम । मसिना । र मा ।

क्षौरम् । क्ली । मुण्डनकर्मणि । क्षौरीकर्म । हे च । गुणा — "केशश्मश्रु नखादीनां कर्तन सम्प्रसाधनम् ।" राज ।

क्ष्वेडम्। क्ली। लोहितार्कपर्णफले। घोषापुष्पे। मे।

क्ष्वेडः। पुं। पीतघोषालतायाम्। प मु। च कम्प ६ घ। कटुकोषातक्याम्। हेम। रत्नमाला। विषे। प मु। गौरजनामौषधौ। प मु।

क्ष्वेडनम्। क्ली। वेणुघोषगुल्फस्वरे। "स्वेदं वेणुनीषवत्।" भा म ४ भ कर्णरोगाधि।

क्ष्वेडा। स्त्री। कोषातक्याम्। घोषा, झिङ्गा। रा नि व ३।



क्ष्वेडम्। क्ली। लोहितार्कपर्णफले। घोषापुष्पे। मे।

क्ष्वेडः। पुं। धीरघोषाख्यलतायाम्। प मु। च कान्त ह्रस्व। कटुकोषातक्याम्। हैमी समस्ते। विषे। प मु। शीतकनामौषधौ। प मु।

क्ष्वेडनम्। क्ली। वेणुघोषतुल्यस्वरे। "स्वेडन वेणुघोषवत्।" भा म ४ म कर्णरोगे।

क्ष्वेडा। स्त्री। कोषातक्याम्। घोषा, विशा। रा नि व १।



कलिकातानगर्य्याम्

[illegible]

नगेन्द्र दुलिकद्रिक्-मेशिनप्रिस्टे श्रीयाकेमृयन्त्री

श्रीकेवलरामचट्टोपाध्यायेन मुद्रित ।